Наукові перспективи
Видавнича група

Наукові інновації та передові технології

Державне управління
Економіка
Право
Педагогіка
Психологія

4(56) 2026

Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

Державне управління, економіка, право, педагогіка, психологія

№ 4(56) 2026

Київ – 2026

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

Public administration, economics, law, pedagogy, psychology

№ 4(56) 2026

Kyiv – 2026

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3](477)(02)
R30-04851

DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)

«Наукові інновації та передові технології»
Державне управління, економіка, право, педагогіка, психологія: журнал. 2026. № 3(55) 2026. С. 3909.

Журнал започаткований у 2021 році з метою розвитку вітчизняного наукового людського капіталу, соціальних наук та журналістики

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 06.04.2026, № 3/4-26)

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання»

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво та торгівля, 015 - професійна освіта

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор:

Дибкова Людмила Миколаївна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики та системології Київського національного економічного університету ім. Вадима гетьмана (Україна)

Редакційна колегія:

- **Бабчук Олена Григоріївна** кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, (Україна)
- **Беньковська Наталя Борисівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Україна)

- **Біляковська Ольга Орестівна** доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка (Україна)
- **Волошин Олена Романівна** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії та здоров'я Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Україна)
- **Гончарук Валентина Анатоліївна** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Україна)
- **Гумеїр Гусейн Ахмедов** доктор педагогічних наук, професор, Завідувач відділу Інституту освіти Азербайджанської Республіки (Азербайджан)
- **Доктор Мутмайна** викладач Університету Аль Асярія Мандар Сулавесі Барат, Індонезія, ад'юнкт-професор Департаменту освіти, Університет Manipal GlobalNxt Малайзії (Малазія)
- **Жуков Валері**, Університет Миколи Коперника в Торуні (Польща)
- **Журавльова Лариса Петрівна** доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Україна)
- **Кернас Андрій В'ячеславович** доктор філософії в галузі психології, кандидат психологічних наук, дійсний член Української психолгічної асоціації, магістр права, магістр педагогіки, доцент кафедри Практичної психології Одеського національного морського університету, старший викладач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету (Україна)
- **Коренева Інна Миколаївна** доктор педагогічних наук, професор, декан факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; професор кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Україна)
- **Лаппо Віолетта Валеріївна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки і психології Коломийського навчально-наукового інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, (Україна)
- **Марчук Оксана Олександрівна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Україна)
- **Мірошніченко Валентина Іванівна** - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України (Україна)
- **Ненько Юлія Петрівна** доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мовної підготовки Національного університету цивільного захисту України, (Україна)
- **Ордановська Олександра Ігорівна** доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інноваційних технологій та методики навчання природничих наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Україна)
- **Островська Маріанна Ярославівна**, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II (Україна)
- **Пасько Ольга Миколаївна** - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки, Одеський державний університет внутрішніх справ.(Україна)
- **Помиткіна Любов Віталіївна** доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Україна)
- **Р. Ахмад Закі Ель Ісламі**, доцент, професор, доктор філософії, Департамент наукової освіти, Факультет підготовки вчителів та освіти, Університет Султана Агенга Тіртаяса (Індонезія)
- **Саїд М. Ісмаїл** доктор наук, професор, професор кафедри англійської мови, Коледж природничих наук і гуманітарних наук, Університет принца Саттама бін Абдулазіза, Аль-Хардж (Саудівська Аравія)
- **Самусь Тетяна Володимирівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри професійної освіти та технології сільськогосподарського виробництва Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Україна)
- **Снігур Олена Миколаївна** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерної та програмної інженерії Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Україна)
- **Степанова Наталія Михайлівна** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри початкової та спеціальної освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна)
- **Толочко Світлана Вікторівна** доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Україна)
- **Хохліна Олена Петрівна** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Україна)
- **Шулигіна Раїса Андріївна** кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри дошкільної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2026
© Всеукраїнська Асамблея
докторів наук із державного управління, 2026
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2026

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Антонова Л.В., Драган І.О., Шульга А.А. **42**
ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА СИСТЕМУ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕННЯ КІБЕРСТІЙКОСТІ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Бєльська Т. В., Коляда Т. А., Калашнікова Х. І. **58**
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОБ'ЄДНАНЬ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Бульба В.Г., Покотило Т.В. **71**
ПУБЛІЧНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ КРИЗОВИХ ТА ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Вакун О. В., Бугера О. Ю. **83**
СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Гайдар І. В. **92**
ЕФЕКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Гайдученко С. О., Кондратенко Н. О., Коляда Т. А. **106**
СТРАТЕГІЇ ЕФЕКТИВНОЇ МІЖВІДОМЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСАХ БЕЗПЕКОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Горбата Л. П., Ляшенко А. Г. **119**
ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТУРМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Добрянська О. М. **133**
АДАПТИВНІ МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ВОЄННОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: СТРАТЕГІЇ ГНУЧКОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Зеркаль А. В., Щербаха Є. С. **146**
УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ, РЕФОРМИ, ОПЛАТА ПРАЦІ

Іваницька О. М., Потапов О. Є. **164**
ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Коваль Г.В. **177**
СУТНІСТЬ І РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Ліснєвська Ю.О. **187**
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: HR-АНАЛІТИКА ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ

Медвідь В.Ю., Лубенець В.Ю. **196**
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ

Миргородський С.С. **209**
РОЗРОБКА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА САМООРГАНІЗОВАНИХ СПІЛЬНОТ ЯК МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ КРИЗ

Надточій А.О., Гришина Н.М. **223**
ПУБЛІЧНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ТА ЗГУРТОВАНОСТІ

Олійник О.О., Бандола О.О. **235**
РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ПАРТНЕРІВ У ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Оробей В.В. **245**
ПОДОЛАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРОГАЛИН У РЕГУЛЮВАННІ ВІДБУДОВИ ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЙ ШЛЯХОМ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ СПРОЩЕНОГО РЕЖИМУ СТАБІЛІЗАЦІЇ

Осипов Д.М. **256**
ІНСТИТУЦІЙНА АРХІТЕКТУРА ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: СТРУКТУРНІ ОСНОВИ СТАБІЛЬНОСТІ СИСТЕМИ

Пархоменко-Куцевіл О.І. **268**
ІНТЕГРОВАНІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЧНИМИ ВІДХОДАМИ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Русинюк М.М. **281**
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

Статівка Н.В., Косенко А.В. **296**
МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНЮВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ У СИСТЕМІ ДОКАЗОВОГО ВРЯДУВАННЯ

Ткаченко І.В. **307**
ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Khazheeva M.V. **322**
EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF USING AI SEMANTIC MODELS IN PERFORMANCE MARKETING OF CAPITAL-INTENSIVE ENTERPRISES

Shlenova M.H., Borysov V.A., Grechanyk O.Ye. **333**
STRATEGIC MANAGEMENT OF EDUCATIONAL CRISES: THE ROLE OF DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES IN ENSURING THE CONTINUITY OF EDUCATION

Sukhorukova A.L., Honcharuk V.S., Kovalenko Yu.O., Yankovska Yu.V., Oreshko K.F. **349**
INTEGRATION OF INNOVATIVE PERSONNEL MOTIVATION MECHANISMS INTO THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF PLANT PRODUCTION EFFICIENCY

Боняр С.М., Скок П.О., Сотник Ю.П. **361**
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗМІН

Германюк Н.В., Мазуренко С.В. **371**
УПРАВЛІННЯ ІМІДЖЕМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Германюк Н.В. **387**
МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АДАПТАЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ДО РЕГУЛЯТОРНИХ ЗМІН СПІЛЬНОГО РИНКУ ЄС НА ОСНОВІ ІНСТРУМЕНТІВ АДАПТИВНОГО МАРКЕТИНГУ

Гришко В.В., Гришко В.В. **401**
МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Грінченко Р.В., Андрейченко А.В. **410**
САМОМЕНЕДЖМЕНТ І ЛІДЕРСТВО В СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКА

Джерелюк Ю.О., Новіцький М.В. **422**
МАРКЕТИНГОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Зелінська Г.О. **433**
СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ВУГЛЕЦЕВО-НЕЙТРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

Калінін А.М., Гора А.В., Поярков М.В. **446**
СТРАТЕГІЧНА КОНВЕРГЕНЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ, ФІНАНСІВ ТА СТРАХУВАННЯ В АРХІТЕКТУРІ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНАЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Колотвін Р.Ю. **456**
МЕХАНІЗМИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ СИСТЕМАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Кривенцов В.Е. **466**
КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПІДПРИЄМСТВ

Кривова С.Г., Трубачев С.І. **480**
ОРГАНІЗАЦІЙНА МОДЕЛЬ ІНТЕГРАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ І СИСТЕМНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ У ЖИТТЄВОМУ ЦИКЛІ НАУКОЄМНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Ладонько Л.С., Цілина Д.О. **490**
МАРКЕТИНГОВІ ІННОВАЦІЇ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Михайлов М.С., Тур О.В. **501**
ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Міщенко В.А. **514**
УПРАВЛІННЯ ОМНІКАНАЛЬНИМ ПІДХОДОМ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОГО МАРКЕТИНГОВОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Моргунова Т.І. **524**
ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ ПРОГНОЗУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Новохатько Л.М., Кононенко Л.М., Кузнєцова І.В., Ужанська Т.І., Томас Є.В. **538**
УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ТА ПРОМОЦІЄЮ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО БРЕНДУ (на прикладі Інстаграм-проєкту «Солов'їну треба знати»)

Постова В.В., Рябенька М.О., Мазуркевич І.О. **551**
УПРАВЛІННЯ СЕРВІСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ БАРУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ НА ЗАСАДАХ МАРКЕТИНГУ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Присяжнюк Ю.В. **565**
ВЕРТИКАЛЬНА КООРДИНАЦІЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ ЛАНЦЮГІВ: ЗМІСТ ТА ІНСТРУМЕНТИ

Синоруб Г.П., Вільчинський А.О. **575**
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНИХ МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Скоробогатов О.В. **589**
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД, В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Соколюк С.Ю., Прокопчук О.Т., Коротєєв М.А., Жарун О.В., Бленда Н.О. **601**
ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В СФЕРІ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Станіславик О.В., Коваленко О.М. **612**
РОЛЬ РЕПУТАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Сторож В.В. **625**
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ ПІДХОДІВ

Сторожук О.В., В'юник О.В., Немченко Т.А., Заярнюк О.В. **635**
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДОСЛІДНИКА В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Чернобай Л.І., Ярошевич Н.Б., Дубравський А.В. **647**
ДИНАМІКА ІННОВАЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПОКАЗНИКІВ

Шерстюк Р.П., Радинський С.В. **662**
СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Кліщ М.Ю. **684**
ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВ-РИТЕЙЛЕРІВ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Кошельок Г.В., Орленко О.М., Мельник Є.Б. **698**
СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ІНТЕРНЕТ-ТОРГІВЛІ

СЕРІЯ «Педагогіка»

Danilina S. **710**
ENHANCING GRAMMAR THROUGH PHILOSOPHICAL QUESTIONING

Hnatyk K., Fodor K., Siladi V. **719**
INTEGRATING ORAL AND WRITTEN COMMUNICATION IN PRACTICAL ENGLISH TEACHING

Honcharuk V.V., Krasnoshtan V.I., Liulchenko L.O. **728**
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ORGANIZING ECOLOGICAL AND CHEMICAL RESEARCH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Kashchuk M.H. **740**
APPLICATION OF ChatGPT AND OTHER AI TOOLS IN STUDYING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES

Kytaieva S., Fedoriv Ya., Fedoriv M., Pirozhenko I. **749**
FROM WRITING TO SPEAKING: A SEQUENTIAL APPROACH TO DEVELOPING ACADEMIC PRESENTATIONS

Zablotska L.M., Olendr T.M., Tsar I.O., Turchyn A.I. **765**
DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE OF INTERNATIONAL TOURISM STUDENTS THROUGH AUGMENTED REALITY

Андрєєва Т.Т., Рудківська Н.Л. **776**
ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФОЛЬКЛОРОМ, ЗВИЧАЯМИ І ТРАДИЦІЯМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ

Антонецька Н.Б., Кравчук М.В. **786**
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І ПРАКТИЧНІ ВПРОВАДЖЕННЯ СИМУЛЯЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ В АКУШЕРСТВІ, ГІНЕКОЛОГІЇ ТА ПЕДІАТРІЇ»

Антонецька Н.Б., Кравчук М.В. **795**
НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ «ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ В АКУШЕРСТВІ, ГІНЕКОЛОГІЇ ТА ПЕДІАТРІЇ»: ДОСВІД І ПІДХОДИ

Артемьєва І.С., Постоян Т.Г., Галіцан О.А. **802**
ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ «ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ» ЯК ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Базилевська О.О., Родименко І.М. **819**
ВАЛЕОЛОГІЧНА ХВИЛИНКА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ: ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИЙ ПІДХІД ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ, ЗОКРЕМА ДІТЕЙ З ООП

Балановська Т., Гречаник Н., Кубіцький С. **831**
ІННОВАЦІЙНІ ФОРМАТИ ВЗАЄМОДІЇ БІЗНЕСУ ТА ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Бербець А.М., Семеняк А.В., Приймак С.Г. **853**
СПОСОБИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСВОЄННЯ

Біда О.А., Хімчук Л.І., Височан Л.М. **861**
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СТУДЕНТІВ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО НАВЧАННЯ

Богданов А.В. **870**
ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ЇХНЬОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ

Бондар Т.І., Тополянський С.І. **883**
ЗАМІСЬКІ ДИТЯЧІ ТАБОРИ США ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ З ВІДХИЛЕННЯМИ У ПОВЕДІНЦІ

Бордюгова Л.Л. **895**
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ПРАВА В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Бухнієва О.А. **905**
ІНТЕГРАТИВНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА-МУЗИКАНТА

Вавринів О.С. **918**
ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Васильєв С.С. **933**
ВТІЛЕННЯ ЦІЛЕЙ І ЗАВДАНЬ ЗА ПРІОРИТЕТОМ 4 «ЯКІСНА ВИЩА ОСВІТА ТА РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРОСЛИХ» СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДО 2024 РОКУ ЩОДО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ У 2020 РОЦІ

Власенко Р.П. **949**
СТАТИСТИЧНИЙ МОНІТОРИНГ ТА ГЕОПРОСТОРОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ НА ПЕРШОМУ (БАКАЛАВРСЬКОМУ) РІВНІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Гомля Л.М. **964**
ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ЕКООРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

Гончарук В.В., Парахненко В.Г., Брикін Є.В. **976**
ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДНОГО ЗАЛІСЕННЯ ПРИЛЕГЛОГО ДО РІЧКИ УМАНКА НА ЗАХІДНІЙ ОКОЛИЦІ МІСТА УМАНІ

Григоренко Т.В., Демченко І.І., Тверезовська Н.Т., Осадченко І.І. **987**
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖАХ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

Гузик Н.М., Ліщинська Х.І., Сокульська Н.Б., Нагорний М.С. **1002**
ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ АНАЛІЗУ ІЄРАРХІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Гунько Н.О. **1014**
ОСОБЛИВОСТІ ВОКАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ-МУЗИКАНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Денисюк Ю.І., Сергієнко Т.М. **1028**
SRS-СИСТЕМИ ІНТЕРВАЛЬНОГО ПОВТОРЕННЯ У РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ОСВІТНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ QUIZLET

Діконська К.Л. **1040**
ОСОБЛИВОСТІ УСВІДОМЛЕННЯ СУТНОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОТВІРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФІЛОЛОГІВ-ГЕРМАНІСТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Дмитрецький Д.А. **1053**
ОСНОВНІ РЕФОРМИ УКРАЇНИ В ОБЛАСТІ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Долинський Є.В., Скиба К.М. **1064**
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПЕРЕКЛАДІ ТА ЛОКАЛІЗАЦІЇ СТАНДАРТИЗОВАНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Жаркова І.І., Лещук Г.В., Сорока О.В. **1074**
МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Жирова Т.О. **1089**
AGILE-ОРІЄНТОВАНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ІТ-ФАХІВЦІВ: ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Журенко М.А., Грічаник Н.І. **1102**
ПОЛІТИКИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ТА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Забора А.В., Шутяк І.А., Ладиняк А.Б. **1117**
МЕТОДИКА РОЗВИТКУ СИЛОВИХ І ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ БЕЗПЕЦІ

Завроцький О.І., Дарманська І.М., Очеретний В.О. **1126**
ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ
(за результатами анкетування студентів педагогічних і медичних закладів освіти)

Загородня А.А. **1139**
ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНСТРУКТ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ: ІНТЕГРАЦІЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД (2005–2021 РР.)

Згурська Н.М. **1149**
МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАТИВНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Зінченко Н.О., Каюн В.О., Пілат І.О., Драбовська І.А., Кудря І.П. **1159**
ПРОБЛЕМА ДОКАЗОВОСТІ ТА ІНТЕРПРИТАЦІЯ ДАНИХ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІ ЛІКАРІВ

Іщенко Л.В., Рябошапка О.В., Журавко Т.В. **1171**
СИНЕРГІЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА РОДИНИ У МАТЕМАТИЧНОМУ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Каменчук Т.О. **1182**
ІНТЕГРАЦІЯ ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ТА ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Карпенко О.Є. **1191**
ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Клепацький С.В. **1202**
ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Ковиліна В.Г., Чебан В.М. **1212**
УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ ОСВІТНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА УПРАВЛІНСЬКІ УМОВИ

Коврей Д.Й. **1225**
ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНІ АКЦЕНТИ

Коковська О.В., Весніна Л.Е., Шарлай Н.М., Сухомлин Т.А., Соколенко В.М., Міщенко С.В., Ткаченко О.В. **1234**
ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ ФІЗІОЛОГІЇ У ВИЩИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Колмикова О.О. **1246**
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНИХ ОФІЦЕРІВ ЯК СКЛАДОВА БЕЗПЕЧНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ СУДНОВИХ СИСТЕМ

Кондрашова А.В. **1254**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ ВИМОВИ: ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ТРАДИЦІЙНИХ DRILLING-ТЕХНІК У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ

Коробейник В.А., Короп М.Ю. **1264**
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ З ВИДУ СПОРТУ З ОГЛЯДУ НА ПРОФЕСІЙНИЙ СТАНДАРТ ТА СТАНДАРТИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Крамар Д.С. **1275**
ІДЕЇ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Кудря О.В. **1288**
ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Кузюра Г.М. **1298**
МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Кулешова В.В., Трубіна П.В., Петрова Н.В., Гороховський Б.О. **1308**
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ВВНЗ

Кулешова О.В. **1318**
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДРУЖЖЯМ СІМЕЙНИХ ФУНКЦІЙ

Куліненко Л.Б. **1331**
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЗДОБУВАЧІВ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ

Кучай Т.П., Кучай О.В., Чичук А.П., Маршалек Л. **1343**
ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї У СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇНАХ

Кучерак І.В., Заверико Н.В. **1350**
МІЖДИСЦИПЛІНАРНА СПІВПРАЦЯ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ОНЛАЙН- ТА ОФЛАЙН-ВЗАЄМОДІЇ

Кучерак І.В., Кучерак М.П., Соловйова Т.Г. **1360**
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛОГОПЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Кучеренко І.А., Мамчур Л. **1377**
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЇ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Лалак Н.В., Керечанин Н.І., Чорей А.В. **1387**
ТАЙМ – МЕНЕДЖМЕНТ У ПРОФЕСІОГРАМІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Лаппо В.В. **1396**
ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Лелека В.М., Мельничук І.О. **1404**
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ПІДТРИМКИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ленська С.В. **1413**
РОБОТА З РІЗНИМИ ВИДАМИ НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ АКАДЕМІЧНИХ ТЕКСТІВ ТА В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Лещук Н.Р. **1422**
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗВУКОРЕЖИСЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Литвин А.Ф., Левченко І.М., Лаун С.Ю. **1444**
ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНИХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Литовченко І.М., Зеліковська О.О., Ісаєва С.Д., Мелешко І.В., Яхно Т.В. **1458**
АНДРАГОГІКА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО НАВЧАЄТЬСЯ

Лобацький А.О., Кабак В.В. **1472**
ІНТЕГРАЦІЯ ХМАРНИХ СЕРЕДОВИЩ ПРОТОТИПУВАННЯ ТА AI-АСИСТЕНТІВ У ЛАБОРАТОРНИЙ ПРАКТИКУМ З КОДУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ КОМП'ЮТЕРА: МОДЕЛЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Лопутько О.А., Романов І.І. **1483**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ БІНАРНИХ ЗАНЯТЬ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Марченко О.Г. **1494**
ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Марчук Н.А., Мушеник І.М. **1507**
МАТЕМАТИЧНА ГРАМОТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАТЕМАТИКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Мехеда В.Д. **1517**
НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Мирковіч І.Л., Глушко Т.В. **1529**
ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ОСНОВІ МУЛЬТИМОДАЛЬНОГО ПІДХОДУ

Міхєєв А.О. **1539**
АНАЛІЗ СХИЛЬНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ 2-ГО КУРСУ НА ВІДПОВІДНІСТЬ ДО МАЙБУТНЬОЇ ОБРАНОЇ ПРОФЕСІЇ

Москалюк Н.В. **1551**
ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНІЙ БІОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Ничипоренко О.П. **1561**
РОЗВИТОК КОГНІТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ ЧЕРЕЗ БІЛІНГВАЛЬНІ ОСВІТНІ ПРОГРАМИ

Нос Л., Деркач Ю. **1572**
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДО ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Осецька Н.Ф., Мудрик Д.П. **1581**
ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ТУРИЗМ»: ЗАСТОСУВАННЯ ПЛАТФОРМИ MIRO У CLIL-НАВЧАННІ

Остапенко О.П. **1597**
ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ У ГАЛУЗІ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ: МОЖЛИВОСТІ, ВИКЛИКИ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Островська М.Я. **1609**
СИНТАКСИЧНІ ВПРАВИ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Охріменко З.В. **1617**
ПРОЄКТУВАННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Пак А. **1628**
МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ КОРЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ВІД ЛІТЕРАТУРНИХ ТРАДИЦІЙ ДО ЦИФРОВОЇ СУЧАСНОСТІ

Паламарчук І.В. **1637**
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Панасенко Ю.А. **1643**
АРТ-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИКИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Паска Т.В., Салига Н.М., Єгорова І.В. **1655**
АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ДИДАКТИЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Пей Юннан **1673**
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ ХОРОВИХ ДИРИГЕНТІВ ЗДАТНОСТІ ДО ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ НА ЗАСАДАХ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Поліщук Н.М., Король Т.А., Березюк Д.І. **1685**
ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ РУХЛИВИХ ІГОР У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НУШ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Попадич О.О., Розлуцька Г.М. **1699**
ПЕРЕВАГИ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ГРУПИ РИЗИКУ В США

Постова С.А., Мисюк О.Ю. **1712**
ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (AI) ДЛЯ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ КОНТЕНТУ В STEAM НАВЧАННІ

Постоленко І.С. **1725**
ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Потапчук Т.В., Пукас І.Л. **1737**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЄДИНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ НА ЗАСАДАХ БІЗНЕС-ПАРТНЕРСТВА

Пригодій О.С. **1749**
ВІДТВОРЕННЯ ПОРІВНЯНЬ ІЗ ВОГНЯНОЮ СТИХІЄЮ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Пугач В.М., Пайкуш М.А., Федчишина Т.Л. **1756**
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Ревть А.Б., Федорович А.В. **1765**
ОСНОВНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ та УКРАЇНИ

Ремзі І.В. **1775**
ВПЛИВ АКВАФІТНЕСУ НА РОЗВИТОК ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Рогальська-Яблонська І.П., Рогальська Н.В. **1787**
ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Руднєва І.С., Григор'єв М.В., Щиров В.Ю. **1799**
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОЛАПС ФІНСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ: ВІД ІНЕРЦІЙНОГО УСПІХУ ДО СИСТЕМНОЇ ДЕГРАДАЦІЇ Аналіз причин краху «педагогічного раю» та шлях до виправлення помилок

Савченко Л.О., Саф'ян К.Ю. **1809**
МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: ВІД СТАНДАРТІВ ДО РИНКОВОЇ АДАПТИВНОСТІ

Самілик В.І. **1822**
ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОНЯТЬ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ПІЗНАЄМО ПРИРОДУ»

Сапогов М.В. **1832**
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ США ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Семенишена Р.В. **1844**
ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТАНДАРТИЗАЦІЇ НА ПЕВНУ ГАЛУЗЬ (РОЗВИТОК АВТОМОБІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ)

Семеніхіна О.В., Юрченко А.О., Скоропад Г.Ю. **1854**
ШІ ТА АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У ГРАНТРАЙТИНГУ

Сергійчук О.М. **1867**
ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГА ДО УПРАВЛІННЯ МІЖОСОБИСТІСНИМИ КОНФЛІКТАМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Сидоренко Т.Д. **1876**
ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Сікора Я.Б. **1889**
ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Скасків Л.В., Лаговський В.В. **1901**
ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ДЛЯ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ СКЛАДНИХ АБСТРАКТНИХ ОБ'ЄКТІВ У КУРСІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ

Слюсаренко А.В., Канова Л.П., Дупелич С.О. **1914**
МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (НА ОСНОВІ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ІНТЕНСИВНИМ МЕТОДОМ)

Сотніченко М.М. **1928**
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Стежко С.О., Зозуля Н.Ю., Кондратенко Н.Ю. **1941**
ПЕРЕКОНУВАЛЬНЕ МОВЛЕННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОДІЇ РИТОРИКИ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Стеценко Н.М. **1954**
ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Сторонська О.С., Палиця Г.С. **1967**
ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ: ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ

Тадеуш О.М. **1976**
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНОМУ ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Трускавецька І.Я. **1991**
ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ЯК РЕСУРС ПРОФЕСІЙНОЇ СТІЙКОСТІ

Хлус Н.О. **2000**
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Хроленко О.А., Русавська О.О., Мілошунас В.В., Єфанова І.А. **2010**
ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ ЗАСОБОМ АНГЛОМОВНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Цідило І.М., Ангелюк І.О. **2021**
ГЕНЕРАТИВНИЙ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ МУЗИЧНОГО СУПРОВОДУ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ ЗАНЯТЬ

Чайковський М.Є., Кравчук Л.С. **2038**
СТРАТЕГІЇ ФІЗИЧНОЇ ТА РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ МЕДИЦИНИ В МЕНЕДЖМЕНТІ БОЙОВОЇ ТРАВМИ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД

Чепелюк Б.М. **2045**
РЕЗУЛЬТАТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З ВПРОВАДЖЕННЯ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

Шкурат Р.С. **2058**
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ: ІНСТИТУЦІЙНА ПРАКТИКА УНІВЕРСИТЕТІВ США

Шпілевська М.М., Матвійчук В.М., Кравчук М.В. **2073**
ТЕРАПЕВТИЧНІ АЛГОРИТМИ ПРЕВЕНТИВНОІ МЕДИЦИНИ В СИСТЕМІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ УСКЛАДНЕНЬ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ДЕФІЦИТНОСТІ: КЛІНІЧНІ АСПЕКТИ РЕВМАТИЧНОЇ ХВОРОБИ, АСОЦІЙОВАНОЇ З ХРОНІЧНОЮ ТОНЗИЛЯРНОЮ ПАТОЛОГІЄЮ У СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Шпілевська М.М., Матвійчук В.М., Кравчук М.В., Дуб І.М. **2084**
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ МЕДИЦИНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА ВЕРИФІКАЦІЯ КЛІНІЧНИХ СТРАТЕГІЙ

Шуляк А.С. **2094**
ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS УЧНІВ У ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Ярмолович О.І. **2103**
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЗА ДОПОМОГОЮ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Ящик О.Б., Білоус П.В. **2116**
ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

СЕРІЯ «ПСИХОЛОГІЯ»

Kalenychenko R.A., Moroz I.M., Krasylnyk Yu.S. **2128**
FEATURES OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION AS THE BASIS OF MOTIVATION FOR DEVELOPMENT AND PROFESSIONAL MATURITY OF EDUCATIONAL INSTITUTION

Krynychko V.V. **2138**
FEATURES OF THE BODILY LOCUS OF CONTROL IN INDIVIDUALS WITH DIFFERENT LEVELS OF SENSE OF COHERENCE

Абасалієва О.М. **2154**
ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРУП ПІДТРИМКИ ЗА ПРИНЦИПОМ «РІВНИЙ РІВНОМУ» У РОБОТІ З ВЕТЕРАНАМИ ВІЙНИ

Аркатова А.В. **2163**
ІНТЕГРАЦІЯ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ В ТРЕНІНГИ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ, ВПЛИВ НА ЗМЕНШЕННЯ КОГНІТИВНИХ ВИКРИВЛЕНЬ У КОМАНДНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Басенко С.В. **2171**
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВИТРИВАЛОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Бєлікова О.А., Григор'єва Л.В., Щур В.А., Поліщук С.П. **2186**
ІНКЛЮЗИВНІ МЕТОДИКИ РОБОТИ З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Білозерська С.І., Пляцко О.Ю. **2200**
АКСІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ ЗРІЛОЇ ЮНОСТІ: ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ ВИМІР

Бондаревич С.М., Пирогова В.В., Сівченко К.Р., Холонецька Д.О. **2213**
АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РІВНЯ ЕМПАТІЇ У СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

Бочелюк В.Й., Панов М.С. **2230**
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО КЕРІВНИКА: ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ ТА ВИКЛИКИ УПРАВЛІНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Варнавська І.В., Московченко В.В. **2241**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ І МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ «СИНДРОМУ ВТРАЧЕНОГО ЖИТТЯ» (ХЕРСОНСЬКИЙ КЕЙС)

Вацлавів В.О. **2254**
КОНФЛІКТНА СУТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

Галян А.І. **2267**
АНАТОМІЯ ТА ФІЗІОЛОГІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ: ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ

Герасимова І.В., Герасімова Н.Є. **2280**
КОМПЛЕКСНА СТРАТЕГІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ: ІНТЕГРАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ, НЕЙРОПСИХОЛОГІЇ, ЛОГОПЕДІЇ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЇ У СУПРОВОДІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Гладкий Ю.Д. **2295**
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЯХ

Гузій Н.В., Грицук О.В. **2303**
ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ЯК СКЛАДОВА БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ПСИХОЛОГА

Демянюк О.Б. **2316**
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОКОРЕКЦІЇ У РОБОТІ З НАСЛІДКАМИ ВІЙНИ

Дзюба Т.М. **2329**
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ОСОБИСТІСНОЇ РЕСУРСНОСТІ ЯК ВНУТРІШНІЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПСИХОЛОГА

Дмитрук З.А., Малахова К.О. **2344**
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ АВТЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Дучимінська Т.І., Коць М.О. **2357**
ПСИХОДИЗАЙН ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА НАВЧАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ: МУЛЬТИПАРАДИГМАЛЬНА МОДЕЛЬ ДІАГНОСТИКИ ТА ТРЕНІНГОВИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ

Єріна В.В. **2370**
ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЗАСОБАМИ РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Єсмаханова А.У. **2382**
РОЛЬ ТРИВОГИ У ФОРМУВАННІ ДЕПРЕСИВНИХ ТА АУТОАГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОСТІ

Заушнікова М.Ю., Нежинська О.О., Шевченко В.А. **2392**
ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПІДТРИМКА ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Іваненко Б.Б., Демчук Г.М. **2405**
КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ

Калайтан Н.Л., Бідюк І.А. **2413**
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Калініна Т.С., Яцинік А.В. **2423**
ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В РОДИНАХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Клименко Р.В. **2435**
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Кондратюк С.Л., Сабліна Н., Кадацька О.М. **2448**
ПСИХОЛОГІЧНА ДЕКОМПРЕСІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: КОГНІТИВНІ МОДЕЛІ ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОЇ ДЕСТРУКЦІЇ

Корнієнко О.О. **2458**
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНИХ ТЕОРІЙ КОРУПЦІЇ В ЕМПІРИЧНІЙ ПЛОЩИНІ

Коробка І.М. **2472**
ПРАВОСВІДОМІСТЬ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Костюніна О.В., Рожнов В.Г. **2484**
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КОМБАТАНТІВ У ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ (УКРАЇНА)

Кравченко Т.Ю., Старікова К.К. **2496**
ПСИХОСОМАТИКА ОЖИРІННЯ ТА РОЛЬ СІМЕЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДОПОМОЗІ

Крижанівська Ю.О. **2510**
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ

Кудерміна О.І., Дульський О.Л. **2519**
ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ АДВОКАТІВ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА УСПІШНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Кулакова Л., Джеджера О. **2532**
ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Мазоха І.С. **2547**
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВІКТИМНОСТІ ТА КОНФЛІКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

Медвідь І.В. **2561**
ТИПОЛОГІЯ ПРОФІЛІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СТРЕСОВИХ УМОВАХ: РЕЗУЛЬТАТИ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ

Мельник О.А. **2573**
СПЕЦИФІКА ПРОВІДНИХ МАРКЕРІВ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ

Надвинична Т.Л., Воробець П.П. **2589**
ЗАДАЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПСИХОЛОГА-КОНСУЛЬТАНТА З КЛІЄНТАМИ: СУТНІСНИЙ ЗМІСТ

Петяк О.В., Моравецький Ю.І. **2606**
ГЕНДЕРНО ОРІЄНТОВАНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК ЧИННИК СТАБІЛІЗАЦІЇ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Розіна І.В. **2617**
ПСИХОЕМОЦІЙНІ ПОРУШЕННЯ У ПАЦІЄНТІВ З ЛОКАЛЬНИМИ УРАЖЕННЯМИ МОЗКУ: НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ТА ПІДХОДИ ДО РЕАБІЛІТАЦІЇ

Розова Т.М., Ханецька Т.І., Федоренко А.Ф. **2632**
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПСИХОЛОГА

Ронжес О.Є. **2643**
КРЕАТИВНІСТЬ, СМИСЛОТВОРЕННЯ ТА СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА КРИЗИ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ

Рудий Р.А., Майданюк І.З., Третьякова Т.М. **2657**
ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ КРЕАТИВНІСТЮ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ІНСТИТУЦІЯХ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Рудницька С.Ю., Зернова Н.В. **2671**
САМОКОГЕРЕНТНІСТЬ ЯК МЕНТАЛЬНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ: НАРАТИВНИЙ ПІДХІД

Сабліна Н.В., Невоєнна О.А., Афанасенко Л.А. **2684**
РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОГНІТИВНО ОРІЄНТОВАНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ

Саламон О.Л. **2698**
МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ У ДОРОСЛИХ: ПСИХОЛОГІЧНІ, ПЕДАГОГІЧНІ ТА МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

Самойленко О.А., Жванія Т.В., Даниленко Н.В. **2710**
ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ У МОЛОДІ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ І СТРАТЕГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ

Сахарова К.О., Сергеєв А.Ю. **2722**
ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПЕДАГОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ

Ситнік С.В., Машарова Я.В. **2736**
ЯКІСТЬ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ КРИЗИ

Сушко О.В., Гулак Є.А. **2749**
ФЕНОМЕН FOMO, ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У МОЛОДІ

Третяк Т.М. **2762**
ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПІДЛІТКІВ ДО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗАДАЧ

Фазан В.В., Лавріненко В.А. **2777**
ДУХОВНО-ЦІННІСНІ ТА СМИСЛОЖИТТЄВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Фесенко О.М., Свір В.В., Литвинова І.Л. **2789**
ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД І ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Хараджи М.В., Лелека В.П. **2801**
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ШЛЮБОМ У ЖІНОК В УМОВАХ ВІЙНИ

Чернова В.К., Тітова Т.Є. **2814**
ТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТАФОРИЧНИХ АСОЦІАТИВНИХ КАРТ У МЕЖАХ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ ПРИ РОБОТІ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Шевчук В.В. **2827**
ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ НЕЙРОРУХОВОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

Шиліна А.А. **2840**
СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РІЗНИМ БОЙОВИМ ДОСВІДОМ

Шило І.О., Лисенко Д.П. **2853**
ПРОГРАМА ПОСТВЕНЦІЇ СУЇЦИДУ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: КОМПОНЕНТИ ТА СТАДІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Яковенко О.К. **2869**
ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ПОРУШЕНИХ ТИПІВ ГЕНДЕРНИХ НАСТАНОВ ДЛЯ ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Яковенко О.К. **2880**
ВІКОВІ ОСОБЛИВСТІ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОЇ СФЕРИ ЖІНОК

Яковенко О.К. **2892**
ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІВЧАТ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ З РІЗНИМИ РІВНЯМИ СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

СЕРІЯ «Право»

Антощук А.О., Степанова Г.М., Замула Б.А. **2905**
ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

Бабецька І.Я. **2917**
ІНТЕРЕСИ СУБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: СИСТЕМА ТА ЗМІСТ

Банашко Т.А., Ступак Д.Б. **2926**
АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ ВОЄННОЇ ОКУПАЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Бистрицький Б. **2936**
ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ЩО МАЄ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Богініч О.Л. **2950**
ОБМЕЖЕННЯ, БАЛАНС, ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Буранов І.Ю. **2961**
УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ ДІТЕЙ-ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Василюк І.М. **2974**
РОЛЬ І МІСЦЕ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Верба О.Б. **2984**
ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ

Волкова Ю.А. **2996**
СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ: ПОНЯТТЯ ТА МІСЦЕ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Габлей Н.Г., Гаргат-Українчук О.М. **3008**
ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕТРАЛЬНОГО БЮРО ІНТЕРПОЛУ У ЗАПОБІГАННІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Габлей Н.Г., Гондурак В.Ф. **3018**
ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЦЕНТРУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Ганус Людмила Михайлівна **3028**
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ

Геник Д.В. **3039**
РОЛЬ МАГАТЕ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Гончаренко Г.А., Лук'яненко М.О. **3051**
ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Данченко Т.В., Ткаченко О.В. **3068**
СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ СИЛИ СУДОВИХ АКТІВ ТА ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Добош З.А. **3081**
ТАЄМНИЦЯ УСИНОВЛЕННЯ ТА ПРАВО ДИТИНИ ЗНАТИ СВОЄ ПОХОДЖЕННЯ

Добровольська В.В. **3091**
СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНИХ КОНТРАКТІВ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Дубовик О.В. **3099**
ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Замрига А.В., Омельченко А.В., Шевченко Л.В. **3112**
КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ АРХІТЕКТУРИ ТА ІНЖИНІРИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зарубей В.В., Сухомлин Ю.В. **3125**
ЕФЕКТИВНІСТЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Зубарева А.Є. **3136**
ТИМЧАСОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МЕЖІ

Ільницький М.М. **3147**
ДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Канцір В.С. **3157**
НЕЗАКОННІ ПОШУКОВІ РОБОТИ НА ОБ'ЄКТАХ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Кирдан Б.В., Мироненко В.П. **3167**
ВИКОРИСТАННЯ МОРСЬКИХ ПОРТІВ НА УМОВАХ КОНЦЕСІЇ В УКРАЇНІ ТА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Коваленко С.С. **3179**
ОГЛЯД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Кондратенко В.М., Манжула А.А., Максименко Н.В. **3191**
ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ НОРМ ЩОДО ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ

Копач Р.В. **3204**
ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Копач Р.В. **3213**
МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Корецька В.В. **3221**
ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМОЇ СУДДІВСЬКОЇ ДУМКИ: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА ПІДХІД СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Костюкевич О.К. **3236**
ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІЖ ТЕКСТОМ І ЦІННІСТЮ: ГЕРМЕНЕВТИКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Кривіцька К.В. **3249**
КЛАСИФІКАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АБО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Лимар О.Л. **3272**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ В ІНТЕРЕСАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Лук'янчук Ю.Л. **3283**
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНТАКТНОГО ПУНКТУ ЄВРОПОЛУ З КОМПЕТЕНТНИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТРАНСКОРДОННОЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ МАЙНА

Лучка А.Ю. **3298**
СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ ЯК ОРІЄНТИР РЕФОРМУВАННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Магдаліна І.В. **3308**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Миронюк Р.В., Пісоцька К.О. **3319**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Моісеєв М.Г. **3331**
ОБШУК ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

Налуцишин В.В., Налуцишин В.В., Налуцишин Р.В. **3344**
ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ

Осаволюк Р.В. **3354**
ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ ДІЯЛЬНОСТІ КОНТРОЛЬОВАНИХ ІНОЗЕМНИХ КОМПАНІЙ

Островський С.О., Ємельянов В.Р. **3365**
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Панченко О.С. **3378**
ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕЖ ВТРУЧАННЯ МИТНИХ ОРГАНІВ У ПРАВО НА МИРНЕ ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Патик Л.Л., Патик А.А., Нечваль А.О. **3398**
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Піцик Х.З. **3411**
ПОЄДНАННЯ ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА OSINT ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Почтовий М.М. **3419**
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО НАБУТТЯ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ ДЕРЖАВНОЇ АБО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Прищепа О.С. **3427**
ПРАВОВИЙ СТАТУС РІШЕНЬ, ПРИЙНЯТИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПОДАТКОВОМУ КОНТРОЛІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Пунда О.О. **3437**
ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЄ ДО ДИТИНИ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИДИ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Рєзнікова В., Проскурня Т. **3448**
ВПЛИВ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Сахно А.П., Корольов А.В., Чернолуцький Д.В., Ковбасюк А.В., Молошенко Ж.А. **3468**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІД ЧАС АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ

Свобода Є.Ю., Михальчук Т.В., Поліщук В.В. **3480**
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Сивицький В.С. **3494**
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: РЕАЛІЇ І ПОВОЄННІ ПЕРСПЕКТИВИ

Смушак О.М., Тепак С.Я. **3505**
ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Смушак О.М., Тепак С.Я. **3514**
ПРОПАГАНДА ВІЙНИ — ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Суббот А.І., Ігонін Р.В., Чвалюк А.М. **3525**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У ВІДНОСИНАХ З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Теслюк І.О. **3540**
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗАХОДІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Федоренко Т.В., Кармаза О.О., Каращук К.Л. **3549**
ВИРІШЕННЯ СПАДКОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ: ПЕРЕГОВОРИ, МЕДІАЦІЯ, ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ, МИРОВА УГОДА, ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Фещенко Ю.В. **3563**
РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ПАТРОНАТНОЇ СЛУЖБИ В СФЕРІ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Чорна В.Г., Кузьменко О.В., Островський С.О. **3577**
СТРУКТУРА ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ (ОСББ): ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ

Шевченко М.О. **3591**
ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ІНШИМИ ОРГАНАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ, ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ

Шевчук О. **3603**
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАТУ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ: ГАРМОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ІЗ ПРАВОМ ЄС ТА МІЖНАРОДНИМИ КОНВЕНЦІЯМИ

СЕРІЯ «Економіка»

Аведян Л.Й., Соболєв В.Г. **3615**
МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ БІЗНЕСУ, ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Байдала В.В., Кірічек А.Р. **3627**
ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА РИНОК ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ РОСЛИН

Береза В.В. **3639**
АНАЛІЗ РІВНЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Білецький І.В., Угоднікова О.І. **3651**
СУЧАСНА ПАРАДИГМА РЕГІОНАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Бурак В.Г. **3663**
ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Ємельянов О.Ю., Корж Г.І. **3674**
ОЦІНЮВАННЯ АДАПТОВАНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ДО ПОГІРШЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ НА РИНКАХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Запорожець О.Ф., Мірошніченко М.І. **3687**
ФІСКАЛЬНА РОЛЬ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ МИТНИЦІ (2021 – ПОЧАТОК 2026 РОКУ)

Кузьменко О.Ю. **3700**
СМАРТ-ПОРТИ: КОНЦЕПЦІЯ, ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Милашко О.Г. **3713**
ІНВЕСТИЦІЇ У НЕФІНАНСОВІ АКТИВИ ЯК ФАКТОР ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Миськів Г.В., Коц І.В. **3726**
ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Міненко С.І. **3736**
МОНІТОРИНГ ТА КОНТРОЛІНГ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ ТА БЕЗПЕКОЮ: СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПОСТІЙНОГО ВІДСТЕЖЕННЯ ВІДХИЛЕНЬ ТА ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ

Мірошніченко Т.В. **3749**
ЦИФРОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Петрушов В.В. **3764**
ЦІНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Пилипченко О.О. **3775**
ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Подольчук О.В. **3789**
ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СТРАХУВАННІ НА ДИНАМІКУ ЗРОСТАННЯ СТРАХОВИХ ПРЕМІЙ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Поліщук Д.С., Панченко В.А. **3796**
ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНІ УПРАВЛІНСЬКІ МОДЕЛІ ПІДПРИЄМСТВА: МОЖЛИВОСТІ, ВИКЛИКИ ТА ЗАПОБІЖНІ МЕХАНІЗМИ

Полякова Е.С. **3806**
ТИПОЛОГІЯ СИСТЕМ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ В МЕНЕДЖМЕНТІ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Сабадаш І.О. **3817**
РОЗВИТОК СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ В КОНТУРАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

Скриль В.В., Глушко А.Д. **3830**
ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ЕКОСИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Ступницький О.І., Вергун В.А., Приятельчук О.А., Борисов С.В. **3851**
КОРПОРАТИВНА РОЗВІДКА ПРОТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ: РИЗИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Тирінов С.В., Дейнега Н.Р. **3874**
СТВОРЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ ЧЕРЕЗ ТРАНСФОРМАЦІЮ ФОНДОВОГО РИНКУ

Філіпішина Л., Срібна Є., Волинець В., Кондрашов В. **3886**
РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ КОМПАНІЙ ІТ-СЕКТОРУ У ЗМІЦНЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Цюпак В.П. **3898**
МОДЕЛЮВАННЯ СИНЕРГЕТИЧНИХ ЕФЕКТІВ У МЕЖАХ АГРАРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА КЛАСТЕРІВ

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вийшов № 4(56) 2026 журналу категорії Б «Наукові інновації та передові технології».

Порушені на сторінках видання питання викликають чимало наукових дискусій щодо: систематизації основних концепцій смарт-портів, ефективності її впровадження та виявленні перспектив її практичного застосування; з'ясування ролі соціокомунікаційних технологій під час управлінської діяльності в бібліотечних та інформаційних установах, в умовах воєнного стану; дослідження взаємозв'язку тривожності, депресії та аутоагресивної поведінки серед молоді, включно з вимушено переміщеними особами, а також визначення практичних шляхів профілактики дезадаптивних проявів через роботу з тривожністю; аналізу виконавчого провадження як самостійного правового інструменту забезпечення екологічної безпеки України та з'ясування його значення для ефективного захисту прав особи на стадії примусового виконання рішень у справах екологічного характеру та ін.

Разом наближаємо Перемогу!

Слава Україні! Героям Слава!

З повагою,

директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України
для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим **Ірина Жукова**

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

УДК: 351:336.71:004.056(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-42-57

Антонова Людмила Володимирівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету ім. П. Могили, м. Миколаїв, https://orcid.org/0000-0003-2975-6453

Драган Іван Олександрович доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності, Державний університет «Житомирська політехнікаI, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0002-5716-1273

Шульга Анастасія Алімівна, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, https://orcid.org/0000-0002-8528 8722.

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА СИСТЕМУ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПОСИЛЕННЯ КІБЕРСТІЙКОСТІ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Анотація. У статті досліджено вплив цифрової трансформації на систему банківського регулювання в Україні у контексті посилення кіберстійкості фінансових установ. Обґрунтовано, що цифровізація фінансового сектору є одним із визначальних чинників модернізації публічного управління фінансовою сферою, оскільки вона змінює не лише технологічні засади функціонування банківської системи, а й підходи до державного регулювання, банківського нагляду, контролю та управління ризиками. Визначено сутність цифрової трансформації у сфері банківського регулювання як багаторівневого процесу, що охоплює технологічну модернізацію банків, розвиток цифрових фінансових сервісів, поширення дистанційного обслуговування, використання даних у прийнятті управлінських рішень, оновлення інструментів регуляторного впливу та посилення вимог до інформаційної безпеки й кіберзахисту. Розкрито особливості прояву цифрової трансформації у фінансовому секторі та доведено, що її наслідком є поява нових викликів для банківського регулювання, пов’язаних із кіберризиками, технологічними збоями, витоком даних,

підвищенням взаємозалежності учасників фінансового ринку та зростанням системної вразливості фінансової інфраструктури.

Проаналізовано роль Національного банку України у формуванні безпечного цифрового середовища, а також актуальні нормативно-правові зміни у сфері інформаційної безпеки, кіберзахисту та цифрових фінансових сервісів. Обґрунтовано, що в умовах цифровізації особливого значення набувають адаптивність регуляторної політики, технологічна спроможність регулятора, використання цифрових інструментів нагляду, розвиток цифрових наглядових технологій (SupTech), упровадження ризик-орієнтованого підходу та забезпечення безперервності функціонування фінансових установ. Доведено, що Національний банк України в сучасних умовах виконує не лише традиційні наглядові функції, а й виступає ключовим суб'єктом формування стандартів безпеки цифрового фінансового середовища, координації регуляторної політики та зміцнення кіберстійкості фінансового сектору.

Запропоновано напрями вдосконалення системи банківського регулювання в Україні, зокрема посилення управління кіберризиками, розвиток цифрового нагляду, підвищення інституційної спроможності регулятора, розширення міжвідомчої взаємодії та створення безпечних умов для впровадження фінансових інновацій. Окреслені напрями уможливлюють подальшу модернізацію банківського регулювання, підвищення стійкості фінансового сектору, зміцнення довіри до цифрових фінансових сервісів і формування конкурентоспроможної моделі регулювання в умовах цифрової економіки та зростання кіберзагроз.

Ключові слова: цифрова трансформація, державне регулювання, банківське регулювання, фінансовий сектор, публічне управління, Національний банк України, банківська система, кіберстійкість, кіберзахист, інформаційна безпека, цифрові фінансові послуги, банківський нагляд.

Antonova Liudmyla Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Accounting and Auditing of the Petro Mohyla Black Sea National University, https://orcid.org/0000-0003-2975-6453

Dragan Ivan Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Law and Law Enforcement Activities, Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0002-5716-1273

Anastasiia Shulha Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration and Management of the Educational and Scientifi c Institute of Public Man agement and Administration of the Black Sea National University named after Peter Mohyla, Mykolaiv, https://orcid.org/0000-0002-8528 8722.

THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON THE BANKING REGULATORY FRAMEWORK IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF STRENGTHENING THE CYBER RESILIENCE OF FINANCIAL INSTITUTIONS

Abstract. This article examines the impact of digital transformation on the banking regulatory framework in Ukraine in the context of enhancing the cyber resilience of financial institutions. It is argued that the digitalisation of the financial sector is one of the key factors in the modernisation of public governance of the financial sphere, as it changes not only the technological foundations of the banking system's functioning, but also approaches to state regulation, banking supervision, control and risk management. The essence of digital transformation in the field of banking regulation is defined as a multi-level process encompassing the technological modernisation of banks, the development of digital financial services, the expansion of remote services, the use of data in management decision-making, the updating of regulatory instruments, and the strengthening of requirements for information security and cyber protection. The paper examines the specific manifestations of digital transformation in the financial sector and demonstrates that it gives rise to new challenges for banking regulation, linked to cyber risks, technological failures, data breaches, increased interdependence among financial market participants, and growing systemic vulnerabilities in the financial infrastructure.

The role of the National Bank of Ukraine in shaping a secure digital environment is analysed, as well as current regulatory changes in the field of information security, cyber protection and digital financial services. It is argued that, in the context of digitalisation, particular importance is attached to the adaptability of regulatory policy, the regulator's technological capacity, the use of digital supervisory tools, the development of digital supervisory technologies (SupTech), the implementation of a risk-based approach, and ensuring the continuity of financial institutions' operations. It is demonstrated that, in the current environment, the National Bank of Ukraine not only performs traditional supervisory functions but also acts as a key player in setting security standards for the digital financial environment, coordinating regulatory policy and strengthening the cyber resilience of the financial sector. Directions for improving the banking regulatory system in Ukraine are proposed, in particular strengthening cyber risk management, developing digital supervision, enhancing the regulator's institutional capacity, expanding interagency cooperation, and creating secure conditions for the implementation of financial innovations. These directions enable the further modernisation of banking regulation, the enhancement of the financial sector's resilience, the strengthening of trust in digital financial services, and the formation of a competitive regulatory model in the context of the digital economy and the rise of cyber threats.

Keywords: digital transformation, government regulation, banking regulation, financial sector, public administration, National Bank of Ukraine, banking system,

cyber resilience, cyber security, information security, digital financial services, banking supervision.

Постановка проблеми. Стрімка цифрова трансформація фінансового сектору зумовлює суттєві зміни у функціонуванні банківської системи та механізмах її державного регулювання. Поширення цифрових фінансових сервісів, дистанційного банкінгу, відкритого банкінгу, автоматизації операційних процесів і використання даних у прийнятті управлінських рішень, з одного боку, створює нові можливості для підвищення ефективності, доступності та інноваційності фінансових послуг, а з іншого - супроводжується зростанням кіберризиків, загроз інформаційній безпеці, технологічних збоїв і системної вразливості фінансової інфраструктури. У таких умовах традиційні підходи до банківського регулювання вже не повною мірою відповідають сучасним викликам, що актуалізує потребу в переосмисленні ролі держави та Національного банку України (НБУ) у формуванні безпечного цифрового середовища. Особливої ваги набуває проблема забезпечення кіберстійкості фінансових установ як передумови стабільності банківського сектору, безперервності надання фінансових послуг і збереження довіри до фінансової системи. Це зумовлює необхідність дослідження впливу цифрової трансформації на систему банківського регулювання в Україні та обґрунтування напрямів її вдосконалення в контексті посилення кіберстійкості фінансових установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової трансформації фінансового сектору, розвитку банківського регулювання та посилення кіберстійкості фінансових установ останніми роками перебуває в центрі уваги як зарубіжних вчених та міжнародних організацій, так і вітчизняних науковців. У міжнародних дослідженнях значну увагу приділено впливу fintech(цифрових технологій для надання, удосконалення або автоматизації фінансових послуг) та цифровізації на трансформацію фінансових послуг, зміну ринкової структури та формування нових підходів публічної політики у фінансовій сфері [1]. Важливе значення для осмислення модернізації наглядової діяльності мають праці, присвячені використанню інноваційних технологій у фінансовому нагляді, зокрема наглядових технологій (SupTech), які розкривають можливості цифрових інструментів для збору даних, моніторингу та аналізу ризиків [2]. Суттєву джерельну базу для дослідження становлять також офіційні матеріали Національного банку України, у яких висвітлено розвиток відкритого банкінгу, цифровізації банківської системи, стратегічні орієнтири розвитку фінансового сектору, а також нормативно-правові засади забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту [3-7].

Серед українських науковців, які досліджують окреслену проблематику, варто виокремити праці **М. Тимошенко, О. Барановського, Д. Тітова, О. Шедловського, С. Теслюк, Н. Матвійчук, А. Левчука, В. Березовик, А. Свистуна, Т. Хмеловського, С. Реверчука, О. Творидла, Л. Бондаренко та**

А. Подарина [8-14]. У їхніх роботах розглядаються сучасні підходи до банківського регулювання, реагування на кризові явища, проблеми фінансової безпеки банківських установ, вплив цифровізації на стабільність банківського сектору, а також виклики й можливості державного регулювання в умовах діджиталізації [8-14]. Окремий інтерес становлять також дослідження, присвячені механізмам підтримки стійкості банківської системи та врегулювання кризових ситуацій [15]. Водночас, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, недостатньо дослідженим залишається комплексний вплив цифрової трансформації саме на систему банківського регулювання в Україні в контексті посилення кіберстійкості фінансових установ, з урахуванням публічно-управлінського аспекту.

Мета статті полягає у дослідженні впливу цифрової трансформації на систему банківського регулювання в Україні та визначенні пріоритетних напрямів її вдосконалення в умовах посилення кіберстійкості фінансових установ.

Виклад основного матеріалу Цифрова трансформація у сфері банківського регулювання є закономірним етапом розвитку публічного управління фінансовим сектором в умовах стрімкого поширення цифрових технологій, зростання обсягів даних та ускладнення кіберризиків. У науковому розумінні цифрову трансформацію доцільно розглядати не лише як упровадження окремих інформаційних технологій, а як комплексну зміну підходів до організації діяльності, надання послуг, прийняття управлінських рішень, управління ризиками та взаємодії між державою, регулятором, фінансовими установами і споживачами. За підходами Світового банку, цифрова трансформація фінансових послуг змінює сам ланцюг створення вартості у фінансовому секторі, знижує трансакційні витрати, підвищує швидкість і доступність послуг та водночас формує нові регуляторні виклики[1].

У цьому контексті сутність цифрової трансформації полягає у переході від традиційної моделі функціонування банківської системи до моделі управління, заснованої на даних, в основі якої перебувають цифрові канали обслуговування, автоматизація процесів, платформні рішення, аналітика даних, дистанційна ідентифікація клієнтів і нові механізми нагляду. Цифрова трансформація у сфері банківського регулювання означає не лише технологічне оновлення банків, а й модернізацію регуляторних інструментів, процедур контролю та механізмів забезпечення фінансової стабільності [2]. З таких позицій її доцільно трактувати як як багатовимірний процес інституційних, технологічних, управлінських і регуляторних змін, спрямованих на підвищення ефективності, прозорості, адаптивності та стійкості банківської системи..

Особливості прояву цифрової трансформації у фінансовому секторі визначаються високим рівнем технологічної залежності фінансових послуг, значною роллю інформаційних потоків, критичністю безперервності операцій та особливою чутливістю до питань довіри і безпеки. Практичними проявами такої трансформації є розвиток дистанційного банкінгу, цифрової ідентифікації

клієнтів, електронних платіжних сервісів, використання API **Application Programming Interface,** упровадження відкритого банкінгу, розширення FinTech-екосистеми та поступовий перехід до більш інтегрованої цифрової фінансової інфраструктури. НБУ визначає відкритий банкінг як безпечний і структурований обмін даними між надавачами платіжних послуг через спеціалізовані інтерфейси за згодою користувача. Це свідчить про те, що цифровізація у фінансовому секторі охоплює не лише внутрішні банківські процеси, а й міжінституційну взаємодію на основі стандартизованого обміну даними [3].

В українських умовах цифрова трансформація фінансового сектору також проявляється через інтеграцію банківських послуг із цифровими державними сервісами. Зокрема, співпраця НБУ та Мінцифри щодо використання цифрових документів у застосунку «Дія» для ідентифікації особи в банках засвідчує формування нового типу цифрового середовища, у якому державні електронні сервіси стають елементом фінансової інфраструктури [4]. Це означає, що цифровізація банківської сфери виходить за межі окремих фінансових установ і набуває ознак цілісної моделі цифрового публічного управління

Водночас цифрова трансформація породжує новий спектр ризиків, серед яких ключове місце посідають ризики інформаційної безпеки, кіберзахисту, витоку даних, збоїв критичної інфраструктури, залежності від зовнішніх IT-рішень і зростання системної вразливості через взаємопов'язаність цифрових платформ. У зв'язку з цим цифровізація у фінансовому секторі має розглядатися крізь призму балансу між інноваційністю, доступністю послуг, захистом прав споживачів і забезпеченням фінансової стабільності. Із підвищенням рівня цифровізації банківських процесів зростає значення кіберстійкості як передумови безперервного функціонування фінансової системи, що знаходить нормативне підтвердження у **Постанові Національного банку України від 19.05.2021 № 43 «Про затвердження Положення про захист інформації та кіберзахист учасниками платіжного ринку» [5]**.

Саме з огляду на зростання зазначених ризиків особливого значення набуває роль держави та регулятора у формуванні безпечного цифрового середовища, що полягає у встановленні правил функціонування цифрового фінансового ринку, визначенні вимог до безпеки, прозорості та захисту даних, а також у створенні умов для інновацій без втрати контролю над системними ризиками. У цьому вимірі держава виконує не лише нормотворчу, а й координаційну, захисну та стимулюючу функції. НБУ, як центральний суб'єкт банківського регулювання, не обмежується наглядом за дотриманням норм, а формує стратегічні орієнтири розвитку фінансового сектору, серед яких сучасні фінансові послуги, інтеграція до ЄС та інституційна спроможність регуляторів [6]. Сучасне банківське регулювання дедалі більше пов'язується з використанням цифрових технологій самим регулятором. У міжнародній практиці це описується через поняття SupTech - використання технологій для вдосконалення наглядових процесів з боку наглядового органу, зокрема для збору даних,

автоматизованої перевірки звітності, аналітики ризиків та виявлення аномалій. Такий підхід є важливим і для України, оскільки цифрова трансформація банківського регулювання означає не лише встановлення нових вимог до банків, а й перехід регулятора до більш проактивної, ризик-орієнтованої та технологічно посиленої моделі нагляду[2].

Актуальність посилення ролі регулятора підтверджується сучасними змінами нормативного поля України, які спрямовані на адаптацію фінансового сектору до умов цифрової трансформації та зростання кіберзагроз. Так, протягом 2025 році Національний банк України здійснив суттєве оновлення нормативно-правової бази у сфері інформаційної безпеки та кіберзахисту, що свідчить про перехід до більш системного та ризик-орієнтованого підходу у банківському регулюванні.

Зокрема, було внесено зміни до чинних нормативних актів, спрямованих на посилення вимог до організації систем управління інформаційною безпекою, удосконалення процедур реагування на кіберінциденти та підвищення рівня захисту критичної фінансової інфраструктури.

Подальший розвиток нормативного забезпечення відбувся шляхом розширення регуляторного периметра кіберзахисту. Так, у грудні 2025 року Національний банк України затвердив окремі положення щодо організації заходів із забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту надавачами фінансових послуг, поширивши відповідні вимоги не лише на банківські установи, а й на небанківський фінансовий сектор [7]. Такий підхід відображає сучасну тенденцію до формування комплексної моделі забезпечення кібер-стійкості фінансового ринку, в якій усі учасники фінансової екосистеми розглядаються як взаємопов’язані елементи єдиної інфраструктури.

Зазначені зміни свідчать не лише про розширення регуляторного периметра кіберстійкості та перехід від вузького банківського підходу до комплексного бачення безпеки всього фінансового сектору, а й про трансформацію ролі регулятора від традиційного нагляду до активного формування стандартів безпеки цифрового фінансового середовища, а також про посилення інституційної спроможності держави у сфері управління кіберризиками. Це, у свою чергу, забезпечує підвищення довіри до фінансової системи та створює передумови для її стійкого функціонування в умовах цифровізації .

Отже, процеси цифрової трансформації у сфері банківського регулювання дають підстави розглядати її як багаторівневий процес, що охоплює технологічну модернізацію банків, трансформацію фінансових послуг, оновлення інструментів державного впливу та посилення кіберстійкості фінансових установ. У такій системі держава і регулятор виступають ключовими суб’єктами формування безпечного цифрового середовища, від якого залежить не лише ефективність банківського нагляду, а й довіра до фінансової системи загалом

Таким чином, розширення цифрового середовища фінансового сектору вимагає від держави і регулятора не лише оперативного реагування на нові

ризики, а й формування довгострокової моделі стійкого банківського регулювання. Саме з цих позицій перспективи розвитку банківського регулювання мають передбачати гармонізацію міжнародних стандартів із національними особливостями фінансових систем, досягнення балансу між жорсткими вимогами та збереженням конкурентоспроможності банківського сектору, а також розробку механізмів протидії системним ризикам та забезпечення стійкості банківської діяльності в умовах кризових явищ. Ефективне впровадження таких підходів сприятиме підвищенню стабільності та надійності банківської системи як невід'ємної складової сталого економічного розвитку [8]

Також, особливістю сучасного етапу є те, що цифрова трансформація впливає не лише на діяльність банківських установ, а й безпосередньо на характер регуляторної політики. Адже, сучасні виклики зумовлюють необхідність переходу від традиційних адміністративних моделей регулювання до більш гнучких, технологічно орієнтованих і ризик-орієнтованих підходів, що дозволяють оперативно реагувати на зміни у цифровому середовищі. Такий перехід означає, що діяльність регулятора вже не може обмежуватися лише формальним контролем за виконанням нормативних вимог. Натомість дедалі більшого значення набуває здатність своєчасно виявляти нові загрози, оцінювати їхній потенційний вплив на стійкість банківської системи та формувати превентивні механізми реагування. У цьому контексті регулювання набуває більш динамічного характеру, оскільки потребує постійного оновлення інструментарію нагляду відповідно до розвитку цифрових платформ, дистанційних сервісів, автоматизованих систем обробки даних і новітніх платіжних технологій.

Перед регулятором постає необхідність перегляду підходів до моніторингу операцій, аналізу звітності, оцінювання фінансової надійності установ і контролю за дотриманням вимог інформаційної безпеки. Крім того, розвиток цифрових фінансових сервісів супроводжується підвищенням взаємозалежності між учасниками фінансового ринку, що створює нові передумови для поширення системних ризиків. Саме тому регулятор має забезпечувати не лише стабільність окремих установ, а й стійкість усієї фінансової екосистеми в умовах цифрових змін. Зазначені зміни у характері регуляторної політики в умовах цифровізації систематизовано в табл. 1, де узагальнено ключові прояви цифрової трансформації, відповідні регуляторні зміни та очікувані результати.

Таблиця 1

Вплив цифрової трансформації на регуляторну політику у банківському секторі

Прояв цифрової трансформації	**Зміни у регуляторній політиці**	**Очікуваний ефект**
Упровадження цифрових технологій у банківську діяльність	Перегляд підходів до банківського нагляду та контролю	Підвищення ефективності регуляторного впливу

Прояв цифрової трансформації	Зміни у регуляторній політиці	Очікуваний ефект
Автоматизація банківських операцій і процесів	Удосконалення моніторингу операцій та аналізу звітності	Оперативне виявлення порушень і ризиків
Поширення дистанційних і цифрових фінансових сервісів	Посилення вимог до оцінювання надійності установ і якості управління ризиками	Підвищення стабільності функціонування фінансових установ
Зростання ролі даних та інформаційних систем	Посилення контролю за дотриманням вимог інформаційної безпеки та кіберзахисту	Зменшення ймовірності кіберінцидентів і витоку даних
Підвищення взаємозалежності між учасниками фінансового ринку	Розширення регуляторного підходу від контролю окремих установ до нагляду за фінансовою екосистемою	Зниження системних ризиків
Формування цифрової фінансової екосистеми	Орієнтація регуляторної політики на забезпечення стійкості всієї фінансової системи	Підвищення довіри та безперервності фінансових послуг

Джерело : систематизовано на основі [9;10;11]

Важливим наслідком цифрової трансформації є також зміна структури ризиків, які повинні враховуватися у процесі банківського регулювання. Поряд із традиційними кредитними, валютними та ліквідними ризиками дедалі більшої ваги набувають кіберризики, ризики втрати або компрометації даних, ризики технологічних збоїв, а також ризики, пов'язані з використанням зовнішніх цифрових сервісів і програмних рішень [12].

Це потребує від регулятора не лише вдосконалення нормативної бази, а й посилення інституційної спроможності у сфері цифрового нагляду, кібербезпеки та кризового реагування.

Цифрова трансформація змінює саму логіку функціонування системи банківського регулювання, переводячи її на новий рівень, у межах якого ключового значення набувають адаптивність, технологічна спроможність, прогнозування ризиків і забезпечення кіберстійкості. За таких умов ефективність банківського регулювання дедалі більше залежить від здатності держави та регулятора поєднувати стимулювання цифрових інновацій із забезпеченням безпеки, стабільності та довіри до фінансової системи [13].

Таким чином, цифрова трансформація впливає не лише на зміст регуляторних функцій, а й на організаційні засади їх реалізації. У цьому контексті особливої ваги набуває акцентування уваги на дослідженні інституційного механізму банківського регулювання в Україні, в якому центральне місце належить НБУ як ключовому суб'єкту публічного управління у сфері грошово-кредитної політики, банківського нагляду та забезпечення фінансової стабільності. Він виконує не лише функції регулятора, а й функції координатора,

наглядового органу та інституції, що формує стратегічні орієнтири розвитку банківського сектору [14].

Інституційний механізм банківського регулювання в Україні являє собою цілісну систему організаційних, правових та управлінських елементів, взаємодія яких спрямована на підтримання стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів, а також створення належних умов для ефективного функціонування фінансового ринку. Поширення нових платіжних рішень, розвиток дистанційного обслуговування та інтеграція банків у цифрову економіку вимагають постійного оновлення регуляторних підходів і вдосконалення інституційної архітектури державного впливу, розширення сфери регуляторного впливу НБУ та модернізації методів наглядової діяльності .

Це означає, що інституційний механізм банківського регулювання має забезпечувати не лише дотримання банками фінансових нормативів, а й належний рівень технологічної надійності, інформаційної безпеки, кіберстійкості та безперервності надання фінансових послуг. Отже, регулятор дедалі більше зосереджується не лише на оцінці фінансових показників, а й на аналізі операційних, технологічних і кіберризиків, що можуть впливати на функціонування банківської системи в цілому.

Важливими складовими інституційного механізму є також взаємодія НБУ з іншими державними органами, насамперед тими, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері цифрової трансформації, кібербезпеки, захисту критичної інфраструктури та розвитку електронного урядування. Така міжінституційна взаємодія є необхідною, оскільки сучасне банківське регулювання виходить за межі виключно фінансової сфери і дедалі тісніше пов’язується з питаннями цифрової ідентифікації, захисту персональних даних, функціонування державних електронних сервісів та стійкості інформаційно-комунікаційних систем.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що в науковому вимірі інституційний механізм банківського регулювання доцільно розглядати як систему багаторівневої координації, у межах якої поєднуються нормативно-правове забезпечення, організаційні процедури, наглядові інструменти, цифрові механізми моніторингу та інституційна відповідальність суб’єктів публічного управління. Його ефективність визначається не лише повнотою регуляторних повноважень НБУ, а й здатністю держави забезпечувати узгодженість дій між різними інституціями, своєчасно реагувати на нові виклики цифровізації та формувати умови для стійкого розвитку банківської системи. Саме тому в умовах цифрової економіки інституційний механізм банківського регулювання має розвиватися як динамічна система, орієнтована на гнучкість, адаптивність, технологічну спроможність і здатність до випереджального управління ризиками.

Таким чином, інституційний механізм банківського регулювання в Україні є не просто сукупністю регуляторних повноважень НБУ, а складною системою

публічного управління, у межах якої забезпечуються стабільність банківського сектору, впровадження сучасних регуляторних практик і захист фінансової системи від новітніх викликів. В умовах цифрової трансформації саме якість функціонування цього механізму значною мірою визначає спроможність держави підтримувати баланс між інноваційним розвитком, безпекою, конкурентоспроможністю та довірою до банківської системи.

Подальше вдосконалення інституційного механізму банківського регулювання в Україні потребує системного підходу, що поєднує нормативні, організаційні та технологічні рішення. У табл. 2 представлено проблемні аспекти та відповідні пропозиції щодо модернізації системи банківського регулювання в умовах цифрової трансформації.

Таблиця 2

Напрями вдосконалення системи банківського регулювання в Україні в умовах цифрової трансформації

Проблемний аспект	Напрями	Інструмент реалізації	Очікуваний ефект
Зростання кіберризиків у банківському та небанківському секторі	Посилення регуляторних вимог до управління кіберризиками та інформаційної безпеки	Оновлення нормативно-правових актів НБУ, внутрішніх політик безпеки, процедур реагування на кіберінциденти	Підвищення кіберстійкості фінансових установ
Обмеженість традиційних підходів до нагляду	Упровадження цифрових інструментів наглядової діяльності	Використання SupTech, автоматизованого збору та обробки даних, моніторингу в режимі реального часу	Оперативне виявлення ризиків і підвищення ефективності нагляду
Розширення цифрових фінансових сервісів	Адаптація банківського регулювання до нових цифрових моделей обслуговування	Регулювання відкритого банкінгу, дистанційної ідентифікації, цифрових платіжних сервісів	Створення безпечних умов для розвитку фінансових інновацій
Зростання взаємозалежності учасників фінансового ринку	Поширення єдиних стандартів безпеки на всю фінансову екосистему	Уніфікація вимог для банківських і небанківських установ	Зниження системних ризиків у фінансовому секторі
Недостатня технологічна спроможність регулятора	Посилення інституційної спроможність НБУ у сфері цифрового нагляду	Підвищення кваліфікації персоналу, цифровізація внутрішніх процесів, розвиток аналітичних систем	Формування сучасної ризик-орієнтованої моделі регулювання

Проблемний аспект	**Напрями**	**Інструмент реалізації**	**Очікуваний ефект**
Потреба в балансі між інноваціями та безпекою	Поєднання стимулювання цифрових інновацій із превентивним контролем	Регуляторні «пісочниці» - експериментальні регуляторні режими, тестові середовища, публічно-приватне партнерство	Підвищення конкурентоспроможності фінансового сектору без втрати стійкості
Недостатня координація між інституціями	Розвиток міжвідомчої взаємодії у сфері цифрової трансформації та кібербезпеки	Співпраця НБУ з органами виконавчої влади, з Міністерством цифрової трансформації України, з міжнародними організаціями	Узгодженість регуляторної політики та ефективніше управління ризиками
Потреба в довірі до цифрових фінансових сервісів	Посилення захисту прав споживачів фінансових послуг у цифровому середовищі	Нормативне закріплення вимог до безпеки сервісів, прозорості обробки даних, безперервності послуг	Зростання довіри до банківської системи та цифрових сервісів

Джерело : систематизовано автором

Таблиця 2 узагальнює пріоритетні напрями вдосконалення банківського регулювання в Україні та демонструє, що ефективна адаптація до цифрових змін потребує скоординованих дій регулятора, фінансових установ і державних інституцій. У сучасних умовах цифрової трансформації така координація набуває особливого значення, оскільки забезпечення стабільності фінансового сектору вже не може ґрунтуватися виключно на традиційних інструментах нагляду та контролю.

Натомість необхідним є комплексний підхід, що передбачає одночасне вдосконалення нормативно-правової бази, розвиток цифрових механізмів моніторингу, посилення інституційної спроможності регулятора та впровадження сучасних підходів до управління кіберризиками.

Саме такий підхід створює передумови для підвищення стійкості фінансової системи, зміцнення довіри до цифрових фінансових сервісів і забезпечення належного рівня захисту прав споживачів. Крім того, його реалізація сприятиме підвищенню готовності банківського сектору до нових технологічних і кібернетичних викликів, мінімізації системних ризиків та формуванню більш гнучкої, адаптивної й конкурентоспроможної моделі банківського регулювання, здатної ефективно функціонувати в умовах цифрової економіки.

Висновки. Отже, цифрова трансформація є ключовим чинником модернізації системи банківського регулювання в Україні, оскільки вона змінює не лише технологічні основи функціонування фінансового сектору, а й логіку регуляторного впливу держави на банківську систему. В умовах поширення цифрових фінансових сервісів, автоматизації банківських процесів, розвитку відкритого банкінгу та зростання ролі даних банківське регулювання має трансформуватися у більш гнучку, технологічно орієнтовану та ризик-орієнтовану модель. Особливого значення за таких умов набувають питання інформаційної безпеки, кіберзахисту, безперервності функціонування фінансових установ і здатності регулятора своєчасно реагувати на нові цифрові виклики. **Саме в цьому контексті особливо чітко проявляється трансформація ролі Національного банку України у системі публічного управління фінансовим сектором.**

Національний банк України в сучасних умовах виконує не лише традиційні наглядові функції, а й виступає ключовим суб'єктом формування безпечного цифрового середовища, Подальше вдосконалення системи банківського регулювання в Україні має здійснюватися на засадах комплексного поєднання нормативно-правових, інституційних, організаційних і технологічних рішень. Пріоритетними напрямами такого вдосконалення є посилення регуляторних вимог до управління кіберризиками, упровадження цифрових інструментів наглядової діяльності, підвищення інституційної спроможності НБУ, розвиток міжвідомчої взаємодії та створення безпечних умов для впровадження фінансових інновацій. Реалізація цих підходів сприятиме підвищенню стійкості банківського сектору, зміцненню довіри до цифрових фінансових сервісів, мінімізації системних ризиків і формуванню конкурентоспроможної моделі банківського регулювання, здатної ефективно функціонувати в умовах цифрової економіки та сучасних кіберзагроз.

Література:

1. Fintech and the Digital Transformation of Financial Services: Implications for Market Structure and Public Policy. International Bank for Reconstruction and Development. Washington. 2022. URL: https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/c9c3bbb8-5ac2-5f6c-9b59-87bb003c5eea/content (Дата звернення 15.01.2026 р.)

2. Dirk Broeders and Jermy Prenio Innovative technology in financial supervision (suptech) - the experience of early users . *Insights on policy implementation.* Financial Stability Institute (FSI). 2018. No 9. July URL: https://www.bis.org/fsi/publ/insights9.pdf?utm_source=chatgpt.com (Дата звернення 15.01.2026 р.)

3. Офіційний сайт Національного банку України URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/open-banking?utm_source (Дата звернення 15.01.2026 р.)

4. НБУ та Мінцифри спільно працюють над цифровізацією банківської системи України 13 жовтня 2020 р. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-ta-mintsifri-spilno-pratsyuyut-nad-tsifrovizatsiyeyu-bankivskoyi-sistemi-ukrayini?utm_source (Дата 15.01.2026 р.)

5. Про затвердження Положення про захист інформації та кіберзахист учасниками платіжного ринку: Постанова Національного банку України від 19.05.2021 № 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-21#Text (Дата звернення 15.01.2026 р.)

6.Національний банк України. **Стратегія розвитку фінансового сектору України (оновлено).** 11 серпня 2025. URL: https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy (Дата звернення 15.01.2026 р.)

7.Правління Національного банку України. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань інформаційної безпеки та кіберзахисту: постанова від 25.02.2025 № 24. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25022025_24 (Дата звернення 15.01.2026 р.)

8. Тимошенко М. Банківське регулювання в сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5015/4961

DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-155 (Дата звернення 15.01.2026 р.)

9. Барановський О. Рекомендації МВФ та Світового банку для інститутів банківського нагляду з реагування на кризові ситуації. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics.* 2024. № 5. URL: https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/165

DOI: https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-246-269 (Дата звернення 15.01.2026 р.)

10. Тітов Д., Шедловський О. Фінансова безпека комерційних банків України в умовах нестабільності ринкового середовища. *Економіка та суспільство.* 2024. № 64. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4325

DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-123. (Дата звернення 15.01.2026 р.)

11. Теслюк С., Матвійчук Н., Левчук А. Фінансова безпека банківських установ в умовах цифровізації. *Економіка та суспільство.* 2024. № 60. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3646

DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024- 60-117. (Дата звернення 15.01.2026 р.)

12. Березовик, В. М., Свистун, А. О., & Хмеловський, Т. Г. Вплив глобальних фінансових тенденцій на стабільність банківського сектору України. *Здобутки економіки: перспективи та інновації.* 2024. №8.

URL: https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/37

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.12700439 (Дата звернення 15.01.2026 р.)

13. Реверчук С., Творидло О. Цифровізація банківського бізнесу: виклики та можливості для державного регулювання. *Економіка та суспільство*. 2023. №55. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2867

DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-45 (Дата звернення 15.01.2026 р.)

14. Бондаренко Л., Подарин А. Особливості діджитал-трансформації банківського сектору України . *Економіка та суспільство*. 2022. № 41.

URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1554

DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-28 (Дата звернення 15.01.2026 р.)

15. Rastko Vrbaski, Jay Rappaport and Zach Thor Public support for bank resolution *Insights on policy implementation.* Financial Stability Institute (FSI). 2025. No 67. July. URL: https://www.bis.org/fsi/publ/insights67.pdf (Дата звернення 15.01.2026 р.)

References

1. Fintech and the Digital Transformation of Financial Services: Implications for Market Structure and Public Policy. (n.d.). (2022). *openknowledge.worldbank.org.* Retrieved from: https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/c9c3bbb8-5ac2-5f6c-9b59-87bb003c5eea/content [in English].

2. Broeders, D., & Prenio, J. (2018). Innovative technology in financial supervision (suptech) – the experience of early users. *FSI Insights on policy implementation*, 9, (pp. 1-26). Retrieved from: https://www.bis.org/fsi/publ/insights9.pdf?utm_source=chatgpt.com [in English].

3. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. *bank.gov.ua.* Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/payments/open-banking?utm_source [in Ukrainian].

4. NBU ta Mintsyfry spilno pratsiuiut nad tsyfrovizatsiieiu bankivskoi systemy Ukrainy [NBU and the Ministry of Digitalization are working together on the digitalization of the banking system of Ukraine]. (n.d.). (2020). *bank.gov.ua.* Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/news/all/nbu-ta-mintsifri-spilno-pratsyuyut-nad-tsifrovizatsiyeyu-bankivskoyi-sistemi-ukrayini?utm_source [in Ukrainian].

5. Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zakhyst informatsii ta kiberzakhyst uchasnykamy platizhnoho rynku vid 19.05.2021 No. 43 [Resolution of the National Bank of Ukraine On approval of the Regulation on information protection and cyber security by payment market participants dated 19.05.2021 No. 43]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043500-21#Text [in Ukrainian].

6. Stratehiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy [Strategy for the Development of the Financial Sector of Ukraine]. (n.d.). (2025). *bank.gov.ua*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy [in Ukrainian].

7. Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy Pro zatverdzhennia Zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv Natsionalnoho banku Ukrainy z pytan informatsiinoi bezpeky ta kiberzakhystu vid 25.02.2025 No. 24 [Resolution of the National Bank of Ukraine On approval of Amendments to some regulatory legal acts of the National Bank of Ukraine on information security and cyber protection of 25.02.2025 No. 24]. *bank.gov.ua*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25022025_24 [in Ukrainian].

8. Tymoshenko, M. (2024). Bankivske rehuliuvannia v suchasnykh umovakh [Banking regulation in modern conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 68. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5015/4961. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-155 [in Ukrainian].

9. Baranovskyi, O. (2024). Rekomendatsii MVF ta Svitovoho banku dlia instytutiv bankivskoho nahliadu z reahuvannia na kryzovi sytuatsii [Recommendations of the IMF and the World Bank for banking supervision institutions on responding to crisis situations]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 5, (pp. 246-269). Retrieved from: https://aab-economics.kmf.uz.ua/aabe/article/view/165. DOI: https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-246-269 [in Ukrainian].

10. Titov, D., & Shedlovskyi, O. (2024). Finansova bezpeka komertsiinykh bankiv Ukrainy v umovakh nestabilnosti rynkovoho seredovyshcha [Financial security of commercial banks of Ukraine in an unstable market environment]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 64. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4325. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-123 [in Ukrainian].

11. Tesliuk, S., Matviichuk, N., & Levchuk, A. (2024). Finansova bezpeka bankivskykh ustanov v umovakh tsyfrovizatsii [Financial security of banking institutions in the context of digitalization]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 60. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3646. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-117 [in Ukrainian].

12. Berezovyk, V.M., Svystun, A.O., & Khmelovskyi, T.H. (2024). Vplyv hlobalnykh finansovykh tendentsii na stabilnist bankivskoho sektoru Ukrainy [The impact of global financial trends on the stability of the banking sector of Ukraine]. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii – Economic Achievements: Prospects and Innovations*, 8, (pp. 1-25). Retrieved from: https://econp.com.ua/index.php/journal/article/view/37. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.12700439 [in Ukrainian].

13. Reverchuk, S., & Tvorydlo, O. (2023). Tsyfrovizatsiia bankivskoho biznesu: vyklyky ta mozhlyvosti dlia derzhavnoho rehuliuvannia [Digitalization of banking business: challenges and

opportunities for state regulation]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 55. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2867. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-45 [in Ukrainian].

14. Bondarenko, L., & Podaryn, A. (2022). Osoblyvosti didzhytal-transformatsii bankivskoho sektoru ukrainy [Peculiarities of digital transformation of the banking sector of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 41. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1554. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-28 [in Ukrainian].

15. Vrbaski, R., Rappaport, J., & Thor, Z. Public support for bank resolution. *FSI Insights on policy implementation*, 67, (pp. 1-24). Retrieved from: https://www.bis.org/fsi/publ/insights67.pdf [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 351:342.9:327(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-58-70

Бєльська Тетяна Валентинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, https://orcid.org/0000-0002-2792-4700

Коляда Тетяна Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри менеджменту, маркетингу та забезпечення якості у фармації, Національний фармацевтичний університет, https://orcid.org/0000-0002-6929-8939

Калашнікова Христина Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, https://orcid.org/0000-0002-9190-6187

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО МІЖНАРОДНИХ БЕЗПЕКОВИХ ОБ'ЄДНАНЬ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Інтеграція України до міжнародних безпекових об'єднань є одним із пріоритетних напрямів сучасної зовнішньої та безпекової політики держави. Ефективність цього процесу значною мірою визначається рівнем нормативно-правового забезпечення, яке регулює правові засади співпраці, імплементації міжнародних норм і взаємодії з міжнародними партнерами.

У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення інтеграційних процесів України, визначено ключові проблеми та обмеження його ефективності, зокрема фрагментарність законодавства, колізії норм, недостатню імплементацію міжнародно-правових стандартів та обмежену інституційну спроможність суб'єктів реалізації політики у сфері безпеки.

Проаналізовано наукові дослідження, які висвітлюють практичні та концептуальні аспекти співпраці України з Організацією Північноатлантичного договору та іншими міжнародними безпековими структурами, а також досвід країн ЄС і НАТО щодо гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами безпеки.

Виявлено, що незважаючи на суттєві досягнення у формуванні нормативної бази, збереження правових колізій і недостатня узгодженість законодавства залишаються головними перешкодами для повноцінної інтеграції.

На основі проведеного аналізу обґрунтовано напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення, серед яких гармонізація національного законодавства зі стандартами міжнародних безпекових організацій, підвищення ефективності механізмів імплементації міжнародних норм, розвиток адаптивних інституційних структур та посилення правової спроможності органів державної влади у сфері безпеки.

Стаття має прикладне значення для науковців, фахівців у сфері державного управління та безпеки, а також для розробників політики у напрямі євроатлантичної інтеграції України.

Ключові слова: публічне управління, інтеграція України, безпека, безпекові об'єднання, міжнародна безпека, національна безпека, система колективної безпеки, геополітичні трансформації, євроатлантична інтеграція, нормативно-правове забезпечення

Bielska Tetiana Valentynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-2792-4700

Koliada Tetiana Anatoliivna PhD, Associate Professor, Associate Professor at the institution of higher education, Department of Management, Marketing, and Quality Assurance in Pharmacy, National University of Pharmacy, https://orcid.org/0000-0002-6929-8939

Kalashnikova Khrystyna Ihorivna Candidate of Economical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-9190-6187

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR UKRAINE'S INTEGRATION INTO INTERNATIONAL SECURITY ALLIANCES: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Abstract. The integration of Ukraine into international security organizations represents one of the priority directions of the country's contemporary foreign and security policy. The effectiveness of this process largely depends on the level of legal and regulatory support, which governs the legal framework for cooperation, the implementation of international standards, and interaction with global partners.

This article presents a comprehensive analysis of the current state of legal and regulatory support for Ukraine's integration processes, identifying key problems and limitations to its effectiveness, including fragmented legislation, normative conflicts, insufficient implementation of international legal standards, and limited institutional

capacity of policy implementation bodies in the security sector. The study examines scholarly works highlighting both practical and conceptual aspects of Ukraine's cooperation with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and other international security structures, as well as the experience of EU and NATO member states in harmonizing national legislation with international security standards. It is shown that, despite significant progress in developing the normative framework, the persistence of legal inconsistencies and insufficient legislative alignment remain major obstacles to full integration.

Based on the analysis, directions for improving legal and regulatory support are proposed, including harmonization of national legislation with the standards of international security organizations, enhancing the effectiveness of mechanisms for implementing international norms, developing adaptive institutional structures, and strengthening the legal capacity of state authorities in the security sector. The findings of this study have practical relevance for scholars, experts in public administration and security, and policymakers involved in Ukraine's Euro-Atlantic integration.

Keywords: public administration, Ukraine's integration, security, security alliances, international security, national security, collective security system, geopolitical transformations, Euro-Atlantic integration, regulatory and legal framework.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку міжнародних відносин характеризується зростанням рівня глобальної нестабільності, посиленням геополітичних суперечностей та трансформацією системи міжнародної безпеки. У цих умовах інтеграція України до міжнародних безпекових об'єднань виступає не лише стратегічним зовнішньополітичним пріоритетом, але й необхідною умовою забезпечення національної безпеки та стійкого розвитку держави. Водночас ефективність таких інтеграційних процесів значною мірою залежить від якості та узгодженості нормативно-правового забезпечення.

Незважаючи на суттєві кроки України у напрямі наближення до стандартів європейської та євроатлантичної безпеки, чинна нормативно-правова база залишається недостатньо системною та узгодженою. Спостерігається фрагментарність законодавчого регулювання, наявність правових колізій, а також недостатній рівень імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство. Це ускладнює процеси інтеграції, знижує ефективність взаємодії з міжнародними партнерами та стримує розвиток інституційної спроможності держави у сфері безпеки.

Додатковим фактором ускладнення виступають сучасні безпекові виклики, зокрема воєнні загрози, гібридні впливи, кіберризики та необхідність швидкого реагування на кризові ситуації.

У таких умовах традиційні підходи до нормативно-правового регулювання виявляються недостатньо гнучкими та адаптивними, що потребує їх переосмислення та модернізації.

Отже, виникає об’єктивна потреба у комплексному науковому аналізі нормативно-правового забезпечення інтеграції України до міжнародних безпекових об’єднань, виявленні його проблемних аспектів та визначенні перспектив вдосконалення з урахуванням сучасних викликів і міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативно-правового забезпечення інтеграції України до міжнародних безпекових об’єднань є предметом дослідження вітчизняних науковців, які розглядають його у контексті євроатлантичної інтеграції, розвитку системи національної безпеки та трансформації міжнародного безпекового середовища.

Зокрема, у працях О. Нестерцової-Собакарь обґрунтовано значення стратегічного партнерства України з НАТО як пріоритетного напряму захисту національних інтересів у сфері зовнішньополітичної діяльності. Авторка акцентує увагу на необхідності поглиблення інституційної та правової взаємодії з Організацією Північноатлантичного договору. Питання динаміки відносин Україна–НАТО та оцінки їх результативності знайшли відображення у дослідженні М. Онищука та Л. Татарінової, де здійснено огляд інформаційного супроводу євроатлантичної інтеграції та її сприйняття у національному та міжнародному середовищі.

Практичні аспекти реалізації інтеграційних процесів розглядаються у роботі О. Пістракевича, де проаналізовано стан виконання Річної національної програми під егідою Комісії Україна–НАТО. Автор підкреслює важливість належного нормативно-правового забезпечення реформ у секторі безпеки і оборони. У дослідженні Ю. Франчука та М. Пендюри визначено основні напрями співпраці України з НАТО, їх значення для підтримання міжнародного правопорядку та розвитку національної системи безпеки.

Важливе місце у науковому дискурсі займають дослідження міжнародного досвіду функціонування безпекових систем. Зокрема, В. Навроцький аналізує практичну складову співпраці НАТО з іншими міжнародними організаціями у сфері підтримання миру та безпеки, що дозволяє оцінити механізми багаторівневої взаємодії. У публікації, присвяченій новій моделі безпеки НАТО і ЄС, здійснено порівняльний аналіз можливостей забезпечення колективної безпеки, що має важливе значення для визначення орієнтирів розвитку національного законодавства.

Еволюцію підходів до співробітництва з НАТО та трансформацію його ролі у міжнародній системі безпеки висвітлено у роботі Л. Гайдукова та С. Терешка, які аналізують зміну сприйняття Організації Північноатлантичного договору від конфронтаційної моделі до партнерської. Концептуальні засади забезпечення стабільності держави та суспільства у сфері безпеки розкрито у дослідженні А. Місюри та В. Паливоди, де проаналізовано підходи НАТО і ЄС до формування стійкості інституцій.

Значну увагу стратегічним аспектам безпеки приділено у праці Г. Хаварівської, в якій здійснено оцінку Стратегії національної безпеки України

2020 року, визначено ключові виклики та загрози, а також окреслено напрями вдосконалення державної політики у цій сфері. Водночас окремі аспекти інтеграційних процесів, зокрема перспективи членства України в НАТО, висвітлено у публікації О. Кравченка, що відображає актуальні політичні тенденції та дискусії.

Попри наявність значної кількості наукових праць, слід зазначити, що питання саме нормативно-правового забезпечення інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань не отримали достатньо комплексного висвітлення. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються проблеми системності законодавства, ефективності механізмів імплементації міжнародних норм та узгодження національної правової бази зі стандартами НАТО і Європейського Союзу.

Отже, існує об'єктивна необхідність подальшого наукового аналізу зазначеної проблематики з метою формування цілісного підходу до вдосконалення нормативно-правового забезпечення безпекової інтеграції України.

Метою статті є комплексне дослідження нормативно-правового забезпечення інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань, аналіз його сучасного стану, виявлення ключових проблем і суперечностей, а також обґрунтування перспектив удосконалення національної правової бази з урахуванням європейських та євроатлантичних стандартів у сфері безпеки.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах трансформації міжнародної безпекової системи особливого значення набуває формування ефективного нормативно-правового забезпечення інтеграційних процесів держави. Під нормативно-правовим забезпеченням доцільно розуміти сукупність правових норм, принципів, інституцій та механізмів, що регламентують діяльність суб'єктів публічного управління у сфері реалізації державної політики, зокрема у безпековій площині. Така система забезпечує впорядкованість суспільних відносин, визначає правові межі діяльності органів влади та створює основу для взаємодії з міжнародними партнерами.

Правова природа безпекової інтеграції України визначається її багатовекторним характером, що поєднує внутрішньодержавні трансформації та адаптацію до міжнародно-правових стандартів. Безпекова інтеграція розглядається як процес включення держави до міжнародних систем колективної безпеки через імплементацію відповідних норм, стандартів і принципів. Вона передбачає не лише формальне приєднання до міжнародних організацій, але й глибоку інституційну, правову та функціональну адаптацію національної системи безпеки до вимог партнерських структур.

Особливу роль у цьому процесі відіграють міжнародно-правові основи участі держав у системах колективної безпеки. Вони ґрунтуються на принципах міжнародного права, зокрема суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи, мирного врегулювання спорів та колективної відповідальності за підтримання миру і безпеки. Участь держав у таких системах реалізується

через укладення міжнародних договорів, приєднання до міждержавних організацій та виконання взятих на себе зобов'язань.

Сучасні системи колективної безпеки, зокрема такі як Організація Північноатлантичного договору та Європейський Союз, формують комплексні підходи до забезпечення безпеки, що включають військові, політичні, економічні та інформаційні компоненти. У цьому контексті інтеграція України до зазначених структур потребує гармонізації національного законодавства з відповідними міжнародними стандартами, а також формування ефективної правової бази для забезпечення взаємодії між національними та міжнародними інституціями.

Отже, теоретико-правові засади інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань визначаються як сукупність концептуальних підходів, правових принципів та нормативних механізмів, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері безпеки та створюють передумови для ефективної участі у міжнародних безпекових структурах [2;3].

Сучасний стан нормативно-правового забезпечення інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань характеризується поступовим формуванням цілісної правової системи, спрямованої на адаптацію до міжнародних стандартів. Важливу роль у цьому процесі відіграє національне законодавство у сфері безпеки і оборони, яке визначає правові засади функціонування сектору безпеки, повноваження державних органів та механізми забезпечення національної безпеки.

Таблиця 1

Нормативно-правова база у сфері безпеки України

№	Нормативно-правовий акт	Коротка характеристика
1	Закон України «Про національну безпеку України»	Визначає засади державної політики, структуру сектору безпеки і оборони
2	Стратегія національної безпеки України	Встановлює довгострокові пріоритети та загрози національній безпеці
3	Закон України «Про оборону України»	Регламентує організацію оборони та повноваження органів влади
4	Стратегія воєнної безпеки України	Визначає засади оборонної політики та військового планування
5	Закон України «Про Збройні Сили України»	Визначає структуру, функції та правовий статус ЗСУ
6	Закон України «Про правовий режим воєнного стану»	Встановлює правовий режим функціонування держави під час війни
7	Закон України «Про розвідку»	Визначає засади діяльності розвідувальних органів
8	Закон України «Про Службу безпеки України»	Регламентує діяльність Служба безпеки України
9	Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»	Визначає основи функціонування системи кібербезпеки

№	Нормативно-правовий акт	Коротка характеристика
10	Стратегія кібербезпеки України	Визначає стратегічні напрями розвитку кіберзахисту
11	Закон України «Про інформацію»	Регулює інформаційні відносини та доступ до інформації
12	Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах»	Встановлює вимоги до захисту інформації в ІКС
13	Закон України «Про міжнародні договори України»	Визначає порядок укладення та виконання міжнародних договорів
14	Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики»	Закріплює стратегічний курс держави, зокрема інтеграцію до Організаціїя Північноатлантичного договору

Авторська розробка

Особливу роль відіграють міжнародно-правові зобов'язання України, що випливають із укладених міжнародних договорів, угод про співробітництво та участі у спільних програмах. Зокрема, співпраця з НАТО реалізується через Річні національні програми, Комісію Україна–НАТО та інші механізми взаємодії. Водночас взаємодія з Європейський Союз передбачає імплементацію положень Угоди про асоціацію, а також участь у спільних безпекових ініціативах.

Отже, сучасний стан нормативно-правового забезпечення інтеграційних процесів України свідчить про наявність значного потенціалу для розвитку, водночас актуалізуючи потребу у комплексному реформуванні правової системи з метою підвищення ефективності інтеграції до міжнародних безпекових об'єднань.

Ефективність інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань значною мірою залежить від сформованості інституційно-правових механізмів, що забезпечують реалізацію відповідної державної політики. Вони охоплюють систему суб'єктів, правові інструменти координації та механізми імплементації міжнародних норм у національне законодавство.

Система суб'єктів формування та реалізації політики безпекової інтеграції є багаторівневою та включає органи державної влади, що здійснюють стратегічне планування, нормативно-правове регулювання та практичну реалізацію відповідних заходів. Ключову роль відіграють Верховна Рада України, яка забезпечує законодавче оформлення інтеграційних процесів, Президент України як гарант державного суверенітету та стратегічного курсу держави, а також Кабінет Міністрів України, що відповідає за реалізацію державної політики. Важливе місце посідає Рада національної безпеки і оборони України, яка координує діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки та оборони.

До системи суб'єктів також належать центральні органи виконавчої влади, зокрема Міністерство оборони України, Міністерство закордонних справ України, Служба безпеки України, а також інші інституції сектору безпеки і

оборони, які забезпечують практичну реалізацію інтеграційних заходів та взаємодію з міжнародними партнерами.

Правові інструменти координації інтеграційних процесів охоплюють нормативно-правові акти, стратегічні документи, міжвідомчі угоди та процедури взаємодії. Важливу роль відіграють акти програмного характеру, що визначають цілі та пріоритети співпраці з міжнародними безпековими структурами, а також механізми їх досягнення. Координація забезпечується через створення міжвідомчих робочих груп, координаційних органів та використання процедур стратегічного планування.

Механізми імплементації міжнародних норм у національне законодавство є ключовим елементом інтеграційного процесу. Вони передбачають адаптацію законодавства України до стандартів НАТО та Європейський Союз, ратифікацію міжнародних договорів, а також гармонізацію правових норм у відповідних сферах. Імплементація здійснюється шляхом внесення змін до національних законів, розробки нових нормативно-правових актів та впровадження інституційних реформ, спрямованих на підвищення ефективності функціонування сектору безпеки.

Отже, інституційно-правові механізми реалізації інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань формують комплексну систему, що забезпечує взаємодію суб'єктів, узгодженість їх дій та відповідність національного законодавства міжнародним стандартам.

Незважаючи на значні досягнення у формуванні нормативно-правової бази інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань, існує низка проблем і викликів, що знижують ефективність реалізації державної політики у цій сфері.

Однією з ключових проблем є фрагментарність і колізійність законодавства. Наявність великої кількості нормативно-правових актів, що регулюють сферу безпеки, часто супроводжується їх недостатньою узгодженістю, що призводить до дублювання функцій, суперечностей між правовими нормами та ускладнює процес їх практичного застосування. Відсутність системного підходу до кодифікації законодавства у сфері безпеки обмежує ефективність управлінських рішень.

Суттєвою проблемою залишається невідповідність окремих норм національного законодавства стандартам НАТО та Європейський Союз. Попри задекларований курс на євроатлантичну інтеграцію, процес гармонізації законодавства відбувається нерівномірно, що зумовлює наявність прогалин у правовому регулюванні та ускладнює інтеграційні процеси.

Окрему групу проблем становлять питання імплементації та правозастосування. Навіть за наявності відповідних нормативно-правових актів їх практична реалізація часто є недостатньо ефективною через обмежену інституційну спроможність органів влади, недостатній рівень підготовки кадрів, а також відсутність належних механізмів контролю та моніторингу виконання прийнятих рішень. Це знижує результативність реформ та уповільнює процес інтеграції.

Суттєвий вплив на нормативно-правове забезпечення інтеграційних процесів здійснює дія правового режиму воєнний стан в Україні, запровадженого у зв'язку з повномасштабною збройною агресією. В умовах воєнного стану відбувається оперативне прийняття нормативно-правових актів, що, з одного боку, дозволяє швидко реагувати на загрози, а з іншого – підвищує ризик виникнення правових колізій та недосконалості правового регулювання. Крім того, постійні безпекові виклики вимагають адаптації законодавства до нових умов, що створює додаткове навантаження на правову систему.

Отже, проблеми та виклики нормативно-правового забезпечення інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань мають комплексний характер і потребують системного вирішення. Їх подолання можливе шляхом удосконалення законодавства, підвищення ефективності механізмів імплементації та посилення інституційної спроможності державних органів.

Досвід провідних держав світу у сфері нормативно-правового регулювання безпекової інтеграції свідчить про важливість комплексного підходу, що поєднує правові, інституційні та організаційні механізми. Особливого значення набувають практики країн-членів Європейський Союз та НАТО, які демонструють високий рівень узгодженості національного законодавства із міжнародними стандартами.

Правові механізми країн ЄС і НАТО базуються на принципах верховенства права, демократичного цивільного контролю над сектором безпеки, прозорості та підзвітності державних інституцій. У країнах ЄС значну роль відіграє наднаціональне правове регулювання, що передбачає імплементацію директив і регламентів у національне законодавство. Водночас у межах НАТО особлива увага приділяється стандартизації процедур, сумісності військових і управлінських систем, а також уніфікації підходів до планування та реагування на загрози.

Стандартизація та гармонізація законодавства є ключовими інструментами забезпечення ефективної безпекової інтеграції. У країнах-членах Європейський Союз цей процес реалізується через адаптацію національного законодавства до acquis communautaire, що охоплює широкий спектр сфер, включаючи безпеку, правосуддя та зовнішню політику. У рамках НАТО стандартизація здійснюється через систему стандартів і процедур, спрямованих на забезпечення взаємосумісності збройних сил та ефективності колективних дій.

Аналіз міжнародного досвіду дозволяє виокремити низку best practices, які можуть бути адаптовані в Україні. До них належать: формування єдиної системи стратегічного планування у сфері безпеки; забезпечення ефективної міжвідомчої координації; впровадження механізмів регулярного моніторингу та оцінки ефективності державної політики; розвиток системи підготовки кадрів у сфері безпеки; активне використання цифрових технологій у процесах управління та правозастосування.

Отже, міжнародний досвід свідчить про необхідність системного підходу до нормативно-правового регулювання безпекової інтеграції, що передбачає

узгодженість правових норм, ефективність інституцій та здатність до адаптації в умовах змінного безпекового середовища.

Подальший розвиток нормативно-правового забезпечення інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань потребує визначення стратегічних напрямів його вдосконалення з урахуванням сучасних викликів і міжнародного досвіду.

Одним із ключових напрямів є гармонізація національного законодавства зі стандартами НАТО та Європейський Союз. Це передбачає системне оновлення нормативно-правових актів, усунення правових колізій, а також забезпечення відповідності національних норм міжнародним вимогам у сфері безпеки. Важливим аспектом є не лише формальне приведення законодавства у відповідність до стандартів, але й забезпечення його ефективного практичного застосування.

Не менш важливим є розвиток адаптивного та гнучкого правового регулювання, здатного оперативно реагувати на зміни безпекового середовища. У сучасних умовах зростання динамічності загроз виникає потреба у створенні правових механізмів, які забезпечують швидке прийняття управлінських рішень, зберігаючи при цьому баланс між ефективністю та дотриманням правових принципів.

Важливим напрямом є посилення інституційної та правової спроможності державних органів. Це включає підвищення рівня професійної підготовки кадрів, розвиток аналітичного потенціалу, удосконалення механізмів координації між суб'єктами сектору безпеки, а також впровадження сучасних підходів до управління.

Особливу увагу слід приділити зміцненню ролі координаційних органів та підвищенню ефективності їх діяльності.

Окремого значення набуває цифровізація правових процесів у сфері безпеки. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій сприяє підвищенню ефективності управління, забезпеченню прозорості діяльності державних органів, а також удосконаленню механізмів обміну інформацією. Цифрові інструменти дозволяють оптимізувати процеси правотворчості, моніторингу та контролю, що є важливим чинником підвищення ефективності інтеграційних процесів.

Отже, перспективи вдосконалення нормативно-правового забезпечення інтеграції України пов'язані з комплексною модернізацією правової системи, орієнтованою на міжнародні стандарти, підвищення гнучкості правового регулювання, зміцнення інституційної спроможності та активне впровадження цифрових технологій у сфері безпеки.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що нормативно-правове забезпечення інтеграції України до міжнародних безпекових об'єднань є ключовим елементом реалізації державної політики у сфері національної безпеки та визначає ефективність входження держави до систем колективної безпеки.

Обґрунтовано, що теоретико-правові засади безпекової інтеграції базуються на поєднанні національних інтересів із міжнародно-правовими принципами, що передбачає адаптацію внутрішньої правової системи до стандартів провідних міжнародних безпекових структур, зокрема НАТО та Європейський Союз. Визначено, що безпекова інтеграція має комплексний характер і охоплює правові, інституційні та функціональні аспекти.

Аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення засвідчив наявність сформованої законодавчої та стратегічної бази, що регламентує інтеграційні процеси України. Водночас встановлено, що ефективність її функціонування обмежується низкою системних проблем, серед яких фрагментарність і колізійність законодавства, недостатній рівень гармонізації з міжнародними стандартами, а також недосконалість механізмів імплементації та правозастосування.

Дослідження інституційно-правових механізмів реалізації інтеграції дозволило визначити, що їх ефективність залежить від узгодженості діяльності суб’єктів сектору безпеки, наявності дієвих координаційних інструментів та здатності держави забезпечити належну імплементацію міжнародних норм у національне законодавство.

Встановлено, що міжнародний досвід країн Європейський Союз та НАТО демонструє важливість системного підходу до нормативно-правового регулювання, який передбачає стандартизацію, гармонізацію законодавства, ефективну міжвідомчу координацію та високий рівень інституційної спроможності. Використання таких підходів є доцільним для подальшого вдосконалення національної правової системи України.

Обґрунтовано, що перспективи розвитку нормативно-правового забезпечення інтеграції України полягають у поглибленні гармонізації законодавства зі стандартами міжнародних безпекових організацій, розвитку адаптивного правового регулювання, посиленні інституційної спроможності державних органів та впровадженні цифрових технологій у сфері безпеки.

Отже, підвищення ефективності нормативно-правового забезпечення інтеграційних процесів України потребує комплексного підходу, що поєднує вдосконалення законодавства, розвиток інституційних механізмів та активне використання міжнародного досвіду. Реалізація зазначених напрямів сприятиме зміцненню національної безпеки та успішній інтеграції України до міжнародних безпекових об’єднань.

Література:

1. Бондаренко К. В. Публічне адміністрування національно-безпековою сферою в Україні: теоретичні, правові та організаційні засади : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 404 с.

2. Північноатлантичний Альянс (НАТО). URL: https://www.dsns.gov.ua/ua/NATO.html (дата звернення: 21.03.2026)

3. Кучик О. С. Механізми та форми реалізації колективної безпеки у діяльності міжнародних організацій. *Actual Problems of International Relations*. 2011. №. 99. С. 34–39.

4. Чехович Т. В. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 277–283.

5. Верещак О. О. Військово-цивільне співробітництво та національна стійкість: досвід НАТО. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. №. 2. С. 152–157.

6. Навроцький В. Практична складова співпраці НАТО з іншими міжнародними організаціями щодо підтримки миру та безпеки. *Віче.* 2010. №24. С. 9–11.

7. Нова модель безпеки НАТО і ЄС: порівняльний аналіз можливостей забезпечення колективної безпеки. *Зовнішні справи*. 2017. №11. С. 50–53.

8. Барановський Ф. Вплив громадянського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст. *Наукові записки*. 2018. № 3(89). С. 198–218.

9. Шишкін І., Воронова О., Дацьо Т. Міжнародні відносини Україна – НАТО: сучасний стан і шляхи розвитку. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. Vol. 7. № 3. URL: https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.02 (дата звернення: 16.03.2026)

10. Нестерцова-Собакарь О. Поглиблення відносин стратегічного партнерства з організацією Північноатлантичного договору (НАТО) як пріоритетний напрямок захисту національних інтересів у сфері зовнішньополітичної діяльності. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. 2022. С. 318–320.

11. Місюра А., Паливода В. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стабільності держави і суспільства у сфері національної безпеки. 2018. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: NATO-ES-stiykist-59383.pdf

References:

1. Bondarenko K. V. (2019) Publichne administruvannia natsionalno-bezpekovoiu sferoiu v Ukraini: teoretychni, pravovi ta orhanizatsiini zasady [Public Administration of the National Security Sphere in Ukraine: Theoretical, Legal and Organizational Foundations]. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].

2. Pivnichnoatlantychnyi Alians (NATO) (2026) [North Atlantic Treaty Organization (NATO)]. Available at: https://www.dsns.gov.ua/ua/NATO.html (accessed 21 March 2026).

2. Kuchyk O. S. (2011) Mekhanizmy ta formy realizatsii kolektyvnoi bezpeky u diialnosti mizhnarodnykh orhanizatsii [Mechanisms and Forms of Collective Security Implementation in the Activities of International Organizations]. Actual Problems of International Relations, no. 99, pp. 34–39. [in Ukrainian].

3. Chekhovych T. V. (2013) Zabezpechennia mizhnarodnoi bezpeky mizhnarodno-pravovymy zasobamy [Ensuring International Security by International Legal Means]. Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, no. 1, pp. 277–283. [in Ukrainian].

4. Vereshchak O. O. (2023) Viiskovo-tsivilne spivrobitnytstvo ta natsionalna stiikist: dosvid NATO [Military-Civil Cooperation and National Resilience: NATO Experience]. Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law, no. 2, pp. 152–157. [in Ukrainian].

5. Navrotskyi V. (2010) Praktychna skladova spivpratsi NATO z inshymy mizhnarodnymy orhanizatsiiamy shchodo pidtrymky myru ta bezpeky [Practical Component of NATO Cooperation with Other International Organizations for Peace and Security]. Viche, no. 24, pp. 9–11. [in Ukr].

6. Nova model bezpeky NATO i Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialnyi analiz mozhlyvostei zabezpechennia kolektyvnoi bezpeky [New Model of NATO and EU Security: Comparative Analysis of Collective Security Possibilities]. (2017) Zovnishni spravy, no. 11, pp. 50–53. [in Ukrainian].

7. Baranovskyi F. (2018) Vplyv hromadianskoho suspilstva na protses yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii: ukrainskyi kontekst [The Influence of Civil Society on the European and Euro-Atlantic Integration Process: Ukrainian Context]. Scientific Notes, no. 3(89), pp. 198–218. [in Ukrainian].

8. Shyshkin I., Voronova O., Datsio T. (2023) Mizhnarodni vidnosyny Ukraina – NATO: suchasnyi stan i shliakhy rozvytku [Ukraine–NATO International Relations: Current Status and Development Paths]. Journal of Innovations and Sustainability, vol. 7, no. 3. https://doi.org/10.51599/is.2023.07.03.02 [in Ukrainian].

9. Nestertsova-Sobakar O. P. (2022) Pohlyblennia vidnosyn stratehichnoho partnerstva z Orhanizatsieiu Pivnichnoatlantychnoho dohovoru (NATO) yak priorytetnyi napriamok zakhystu natsionalnykh interesiv u sferi zovnishnopolitychnoi diialnosti [Deepening Strategic Partnership with NATO as a Priority Direction for Protecting National Interests in Foreign Policy]. Scientific Events of the Law Faculty of the West Ukrainian National University, pp. 318–320. [in Ukrainian].

10. Misiura A., Palyvoda V. (2018) Kontseptualni pidkhody NATO ta Yevropeiskoho Soiuzu do zabezpechennia stabilnosti derzhavy i suspilstva u sferi natsionalnoi bezpeky [Conceptual Approaches of NATO and the EU to Ensuring State and Societal Stability in the Field of National Security]. National Institute for Strategic Studies. URL: NATO-ES-stiykist-59383.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 351:316.346.32

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-71-82

Бульба Володимир Григорович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-5352-0574.

Покотило Тетяна Василівна, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри економічної політики та менеджменту Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-2706-6371.

ПУБЛІЧНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА В УМОВАХ КРИЗОВИХ ТА ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті здійснено публічно-управлінське осмислення трансформації молодіжної політики в умовах кризових, воєнних і глобальних викликів. Обґрунтовано, що повномасштабна війна змінює функціональну природу молодіжної політики, перетворюючи її з відносно стабільного сегмента соціальної політики на сферу публічного управління зі змінними цілями, підвищеною невизначеністю, високою чутливістю до ризиків і зростанням загроз соціальній стійкості молоді. Показано, що результативність такої політики визначається не стільки набором заходів, скільки керованістю управлінського циклу, інституційною спроможністю суб'єктів та узгодженістю інструментів на різних рівнях влади.

Проаналізовано вплив воєнних і кризових чинників на зміну пріоритетів молодіжної політики, зокрема через демографічні зсуви, міграційні процеси, втрату освітніх і трудових траєкторій, зростання соціальної вразливості молоді. Доведено, що у воєнних умовах відбувається зміщення балансу між цілями розвитку та стабілізації з одночасним збереженням довгострокових орієнтирів і посиленням відновлювальних компонентів політики.

Окрему увагу приділено інституційно-управлінській та інструментальній архітектурі реалізації молодіжної політики. Показано зростання ролі територіальних громад і молодіжної інфраструктури як середовища інтеграції підтримки, участі та соціальної згуртованості, а також значущість координаційних механізмів для зниження ризиків фрагментації інтервенцій. Обґрунтовано, що участь молоді та системний зворотний зв'язок набувають статусу управлінських умов підвищення якості та легітимності рішень. Зроблено висновок, що стійкість

публічної молодіжної політики у воєнний період і в горизонті повоєнного відновлення забезпечується поєднанням інституційної спроможності, координаційної узгодженості та інструментальної адаптивності.

Ключові слова: публічне управління; молодь; публічна молодіжна політика; кризові та воєнні виклики; воєнний стан; повоєнне відновлення; національна безпека; національні інтереси; глобальні виклики; загрози; сталий розвиток; інституційна спроможність; координаційні механізми; молодіжна інфраструктура; участь молоді; керованість політики; інструментальна адаптивність.

Bulba Volodymyr Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor at the Department of Law, National Security and European Integration, Educational and Scientific Institute “Institute of Public Administration”, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-5352-0574.

Pokotylo Tetyana PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Economic Policy and Management, Educational and Scientific Institute “Institute of Public Administration”, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-2706-6371.

PUBLIC YOUTH POLICY IN THE CONTEXT OF CRISIS AND WARTIME CHALLENGES

Abstract. The article provides a public-administrative understanding of the transformation of youth policy in conditions of crisis, war and global challenges. It is substantiated that a full-scale war changes the functional nature of youth policy, transforming it from a relatively stable segment of social policy into a sphere of public administration with variable goals, increased uncertainty, high sensitivity to risks and increasing threats to the social stability of youth. It is shown that the effectiveness of such a policy is determined not so much by a set of measures as by the manageability of the management cycle, the institutional capacity of subjects and the coherence of instruments at different levels of government. The impact of war and crisis factors on changing the priorities of youth policy is analyzed, in particular through demographic shifts, migration processes, loss of educational and labor trajectories, and increased social vulnerability of youth. It is proven that in wartime conditions, the balance between development and stabilization goals shifts while maintaining long-term guidelines and strengthening the restorative components of the policy.

Special attention is paid to the institutional, managerial and instrumental architecture of youth policy implementation. The growing role of territorial communities and youth infrastructure as an environment for integrating support, participation and social cohesion is shown, as well as the importance of coordination mechanisms for reducing the risks of intervention fragmentation. It is substantiated that youth participation and systemic feedback acquire the status of managerial conditions

for improving the quality and legitimacy of decisions. It is concluded that the sustainability of public youth policy in wartime and in the horizon of post-war recovery is ensured by a combination of institutional capacity, coordination coherence and instrumental adaptability.

Keywords: public administration; youth; public youth policy; crisis and war challenges; martial law; post-war recovery; national security; national interests; global challenges; threats; sustainable development; institutional capacity; coordination mechanisms; youth infrastructure; youth participation; policy manageability; instrumental adaptability.

Постановка проблеми. Публічна молодіжна політика в умовах повномасштабної війни, тривалих криз і глобальних викликів втрачає ознаки відносно стабільного сегмента соціальної політики й трансформується у сферу публічного управління зі змінними цілями, багатьма центрами ухвалення рішень і підвищеною чутливістю до ризиків, набуваючи водночас значення складника національної безпеки. У таких умовах управлінська результативність визначається не стільки розширенням переліку заходів, скільки здатністю системи забезпечувати керованість політики, узгоджувати пріоритети між рівнями влади та підтримувати безперервне коригування інструментів відповідно до динаміки потреб молоді, безпекових обмежень, ресурсних дефіцитів і множинних загроз її соціальному включенню.

Додатковим викликом виступає розрив між наявністю нормативно визначених принципів і стратегічних орієнтирів молодіжної політики та обмеженою спроможністю перетворювати їх на узгоджені управлінські рішення, підкріплені системним моніторингом, зворотним зв’язком і оцінюванням ефектів. За відсутності вбудованих механізмів доказового супроводу та порівнюваних індикаторів зростає ризик дублювання ініціатив, втрати цільової спрямованості інтервенцій і посилення нерівності доступу молоді до можливостей та послуг. Це зумовлює наукову й практичну актуальність інституційно-управлінського осмислення молодіжної політики як багаторівневої системи координації, партнерства та інструментальної адаптивності в умовах кризових і воєнних викликів, оскільки результативність молодіжної політики в цих умовах безпосередньо пов’язана із захистом національних інтересів у частині збереження людського потенціалу, соціальної стійкості та відтворення поколіннєвого ресурсу держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Емпіричний вимір трансформацій молодіжної політики у воєнний період найповніше представлено в аналітичних матеріалах і звітах, що фіксують зміну потреб, настроїв і соціальних ризиків молоді. Репрезентативне дослідження «Молодь України – 2021» сформувало базову довоєнну картину ціннісних орієнтацій, участі та очікувань молодого покоління, що важливо для коректного вимірювання зрушень у період війни [4]. Звіт Міністерства молоді та спорту України про вплив війни на молодь підкреслює масштабність втрат і обмежень, які прямо впливають на освітні та

трудові траєкторії й доступність послуг, задаючи доказову основу для перегляду пріоритетів політики [1]. Аналітичний звіт Cedos деталізує соціальні наслідки війни для молоді та показує різнорідність груп ризику, що посилює вимогу до адресності та гнучкості інструментів [13]. У міжнародному вимірі звіти Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй узагальнюють тенденції воєнного часу, акцентуючи одночасно зростання громадянської активності молоді та підвищення вразливості у сферах зайнятості, добробуту й довіри до інституцій [15–17].

Публічно-управлінський і інституційний контур молодіжної політики розкрито в роботах, що аналізують архітектуру суб'єктів, механізми участі та інструменти реалізації на різних рівнях. Дослідження О. В. Шпорталюк систематизує інституційну архітектуру молодіжної політики на національному рівні та окреслює конфігурацію ключових акторів, що є важливим для розуміння багаторівневості управління [12]. Практикоорієнтовані матеріали щодо локальної реалізації політики, зокрема аналітичний огляд регіонального досвіду та публікація М. П. Циганина про залучення молоді на місцевому рівні, розкривають інструментальні рішення й формати участі в умовах війни, підкреслюючи залежність результатів від спроможності громад і якості координації [9; 10]. Методичний внесок Ради Європи полягає в розробленні партисипативних підходів у молодіжній політиці та в обґрунтуванні участі як управлінської умови підвищення якості рішень і легітимності політики [3]. Окремий напрям формують підходи до оцінювання політики: документи Організації економічного співробітництва та розвитку фокусують увагу на інституціоналізації оцінювання як елементі керованості та якості урядування, що особливо важливо за високої невизначеності [14].

Попри наявність значної кількості емпіричних даних і нормативно-методичних орієнтирів, у дослідженнях простежується спільний недолік, який знижує аналітичну придатність наявних напрацювань для публічного управління: переважна частина праць або описує стан і потреби молоді, або фіксує інституційні елементи та окремі практики, однак недостатньо розкриває цілісну управлінську логіку поєднання багаторівневих механізмів координації, інструментальної адаптивності та вбудованого моніторингу й оцінювання як умов керованості політики у воєнний період [1; 9; 10; 13–17]. Саме ця прогалина актуалізує необхідність інституційно-управлінського осмислення молодіжної політики як системи, здатної знижувати ризики фрагментації інтервенцій, забезпечувати узгодженість цілей і інструментів та підтримувати коригування рішень на основі зворотного зв'язку в умовах тривалої кризи [3; 14].

Метою статті є аналіз трансформації публічної молодіжної політики України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення через зміни в її цілях, механізмах координації та інструментальному забезпеченні, а також обґрунтування управлінських умов підвищення її керованості, стійкості та узгодженості.

Виклад основного матеріалу. Публічна молодіжна політика в умовах кризових і воєнних викликів перестає бути відносно стабільним сегментом соціальної політики та набуває ознак сфери публічного управління зі змінними цілями, багатьма центрами ухвалення рішень і високою чутливістю до ризиків. У таких умовах аналітично продуктивним є трактування політики як керованого процесу, що поєднує цілевизначення, координацію суб'єктів, мобілізацію ресурсів і регулярне коригування інструментів на основі зворотного зв'язку. Нормативне закріплення засад молодіжної політики в Україні підкреслює її багатовекторність та орієнтацію на участь молоді в суспільному житті, що створює підстави інтерпретувати молодіжну політику не лише як підтримку, а як інституційно організований контур розвитку та включення молодого покоління в публічні процеси [5; 6].

Кризова динаміка змінює співвідношення стратегічного і оперативного в управлінні. За стабільних умов програмно-цільова логіка дозволяє відносно лінійно поєднувати пріоритети, ресурси та очікувані результати через середньострокові програми. За війни та тривалих криз рішення ухвалюються під впливом дефіциту часу, неповної інформації та обмежених ресурсів, а результативність залежить від здатності управлінської системи діяти адаптивно, підтримувати координацію та зберігати мінімально необхідну цілісність політики. У цьому контексті молодіжна політика виявляє властивості міжсекторальної політики, яка перетинає сфери освіти, зайнятості, соціального захисту, охорони здоров'я, культури, безпеки та відновлення. Це зумовлює аналітичну потребу розглядати не окремі заходи, а архітектуру механізмів публічного управління, що забезпечують узгодженість цілей і інструментів на різних рівнях влади.

Методологічний фокус доцільно змістити з опису стану молоді на аналіз керованості політики. Керованість у кризових умовах забезпечується поєднанням інституційної спроможності суб'єктів, регуляторної визначеності та інструментальної гнучкості. В українському контексті це проявляється у двох паралельних вимірах. Перший пов'язаний із загальною рамкою молодіжної політики, сформованою законом, національною стратегією та державною програмою, які задають принципи, напрями та очікувані результати [5; 6; 7]. Другий вимір задається практиками реагування на війну, що потребують швидкого перефокусування інструментів на підтримку вразливих груп молоді, забезпечення доступу до послуг, збереження освітніх і професійних траєкторій та підтримання участі молоді в житті громад [6; 10].

Підвищена невизначеність актуалізує підхід, за якого основою управлінських рішень стає не лише формальна відповідність документам, а й спроможність системи вбудовувати оцінювання та аналітичний супровід у цикл політики. У цьому сенсі аналітичні рамки, що розвиваються в документах міжнародних організацій, підкреслюють значущість оцінювання як інституційної практики, яка забезпечує навігацію між цілями, ресурсами та результатами, особливо коли середовище швидко змінюється [14]. Для молодіжної політики це

означає потребу переходу від епізодичних звітних процедур до безперервного управлінського моніторингу, що дозволяє бачити зрушення в потребах молоді та коригувати конфігурації інструментів без втрати стратегічної орієнтації.

Окремого підкреслення потребує участь молоді як управлінська умова. У кризових умовах участь перестає бути лише нормативним принципом і стає механізмом підвищення якості управлінських рішень через виявлення змін у потребах та поведінкових моделях молоді. Водночас війна створює обмеження для традиційних форматів участі, зміщуючи акцент на гібридні формати комунікації, локальні практики взаємодії в громадах і мережеві партнерства. Публічно-управлінська інтерпретація участі полягає в розумінні її як інструменту узгодження пріоритетів і підвищення легітимності політики, а не як додатку до програмних заходів [3; 10].

Воєнні виклики впливають на молодіжну політику не лише через зростання потреб молоді, а й через структурні зсуви, що змінюють рамку управління та формують довготривалі загрози для освітніх, трудових і соціальних траєкторій молодого покоління. По-перше, війна актуалізує демографічні та міграційні процеси, які впливають на територіальний розподіл молоді, структуру потреб і можливості доступу до послуг. По-друге, руйнування та обмеження інфраструктури, переривання освітніх і трудових траєкторій, зміна локальних ринків праці та поширення нестабільної зайнятості формують ризики втрати людського потенціалу молодого покоління, що становить не лише соціальну проблему, а й виклик реалізації національних інтересів держави. По-третє, погіршення соціально-психологічного стану, досвід втрат, зростання уразливості окремих груп молоді підсилюють потребу в адресних і гнучких управлінських рішеннях. Емпіричні дані державних і партнерських досліджень фіксують значний масштаб втрат і ризиків, які переживає молодь, що об’єктивно змінює пріоритети публічних інтервенцій [1; 13; 16].

Сутнісна трансформація полягає у зміні балансу між цілями розвитку та цілями стабілізації. За умов відносної стабільності молодіжна політика орієнтується на створення можливостей самореалізації, участі та інтеграції молоді в суспільне життя, розвиток молодіжної інфраструктури, підтримку неформальної освіти й волонтерства, посилення молодіжної роботи [3; 4]. За війни ці цілі не зникають, але доповнюються стабілізаційними та відновлювальними компонентами, зокрема підтримкою життєстійкості молоді, збереженням доступу до базових послуг, підтримкою внутрішньо переміщеної молоді, адаптацією механізмів зайнятості та підприємництва, а також залученням молоді до процесів повоєнного відновлення та відбудови громад. Концептуальний зсув у бік підсилення компонентів життєстійкості та відновлення відображено і в новіших державних рішеннях, спрямованих на довший горизонт політики та інституційну перебудову її пріоритетів [8].

Війна також змінює управлінську природу доказовості. За стабільних умов доказовість часто зводиться до підготовки аналітичних матеріалів, що обґрунто-

вують програми й заходи. За кризових умов вона набуває функції зниження невизначеності та управління ризиками через оперативне виявлення змін у потребах молоді та виявлення ефектів інструментів. У цьому аспекті важливими є регулярні репрезентативні опитування та аналітичні звіти, ініційовані державними органами у партнерстві з міжнародними організаціями та дослідницькими структурами, які дозволяють оцінювати динаміку становища молоді до та під час війни [1; 4; 15; 16]. Такі джерела є не лише описом проблем, а інструментом підвищення якості управлінських рішень через кращу діагностику та визначення груп ризику.

Порівняльно-аналітичний вимір проявляється у зіставленні українських процесів із узагальненнями міжнародної аналітики щодо кризового управління молодіжними питаннями. Зокрема, у міжнародних звітах про становище молоді в Україні простежуються дві ключові тенденції, важливі для управлінського аналізу: зростання громадянської активності молоді та одночасне посилення занепокоєнь щодо зайнятості, економічної стабільності та довіри до інституцій [17]. Для публічного управління це означає необхідність таких конфігурацій інструментів, які одночасно підтримують участь і громадянську залученість та знижують ризики соціально-економічної маргіналізації.

Інституційна архітектура молодіжної політики в Україні формально є багаторівневою та передбачає участь центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, молодіжних центрів, консультативно-дорадчих структур, інститутів громадянського суспільства та міжнародних партнерів [6; 12]. За воєнних умов значення цієї багаторівневої архітектури зростає, але одночасно посилюються ризики фрагментації політики, коли різні суб’єкти реалізують ініціативи без достатнього узгодження цілей, стандартів і процедур оцінювання.

Управлінськи значущим є механізм координації, який поєднує вертикальні взаємодії між національним, регіональним і місцевим рівнями та горизонтальні зв’язки між владою і недержавними суб’єктами. Війна, з одного боку, посилює потребу в швидких рішеннях на місцях, а з іншого, вимагає централізованого узгодження принципів підтримки та стандартів доступності послуг. Це формує напруження між децентралізованою ініціативністю та потребою в єдиній рамці політики. Практичний вимір такого напруження проявляється у різній спроможності громад підтримувати молодіжну інфраструктуру, забезпечувати молодіжну роботу та впроваджувати інструменти участі за умов різної безпекової ситуації та бюджетних можливостей [9; 10].

Важливим інституційним вузлом є молодіжна інфраструктура, зокрема молодіжні центри як провайдери послуг, платформ участі та соціальної згуртованості. За умов війни їхня роль розширюється і часто включає підтримку внутрішньо переміщених осіб, організацію волонтерських ініціатив, надання психосоціальної підтримки, сприяння неформальній освіті та інтеграції молоді в громадах [18]. Публічно-управлінський зміст цього зсуву полягає в тому, що

молодіжні центри виконують не лише культурно-освітню, а й стабілізаційну функцію, яка потребує чіткішої інтеграції в місцеві управлінські процеси та узгодження з соціальними й освітніми службами.

Додаткового значення набуває механізм участі молоді в ухваленні рішень на локальному рівні. В умовах війни участь часто переходить від процедурних консультацій до практик спільної дії, коли молодь залучається до волонтерства, гуманітарних ініціатив, локальних проєктів підтримки та відновлення. У науковій літературі та прикладних дослідженнях воєнного періоду підкреслюється потреба зберігати й інституціоналізувати таку участь як ресурс довіри і підзвітності, щоб громадянська активність не вичерпувалася ситуативними мобілізаційними формами [3; 10]. Саме інституціоналізація такої участі створює передумови для сталого розвитку громад у повоєнний період [3; 10]. Це вимагає від публічної влади відновлення і розвитку процедур взаємодії, які забезпечують перехід від спонтанної активності до сталих механізмів участі.

Таким чином, інституційно-управлінський механізм у сфері молодіжної політики в умовах війни проявляється як комбінація координації, партнерства та спроможності, де ключовою управлінською проблемою є забезпечення узгодженості різних інтервенцій і зниження ризиків фрагментації через інституційну інтеграцію молодіжної інфраструктури, стандартів послуг, процедур участі та оцінювання результативності [2; 8; 12].

Інструментальні зміни у молодіжній політиці під впливом війни проявляються у переході від переважно програмно-цільових інструментів розвитку до змішаних конфігурацій, що поєднують підтримку, інтеграцію, участь і відновлення. Формальною основою інструментального забезпечення залишаються державні програмні рішення, зокрема державна цільова програма, яка задає орієнтири й напрями інтервенцій на визначений період [7]. Водночас воєнні виклики вимагають гнучкості, а тому реалізація програми на практиці доповнюється інструментами кризового реагування, партнерськими проєктами та локальними механізмами, які можуть швидше адаптуватися до зміни потреб.

Інструментальна трансформація має щонайменше три управлінсько значущі виміри. Перший вимір пов’язаний з адресністю інструментів. За війни зростає частка молоді, яка потребує цільової підтримки через переміщення, втрату доходів, обмеження доступу до освіти чи послуг. Це потребує від публічної влади не лише розширення охоплення, а й підвищення точності визначення цільових груп і критеріїв доступу. Дані опитувань воєнного періоду демонструють різнорідність втрат і проблем молоді, що підтверджує необхідність адресного налаштування інструментів для груп із різними профілями ризику [1; 13; 16].

Другий вимір пов’язаний з поєднанням інструментів участі та інструментів підтримки. Публічно-управлінський ефект у кризових умовах досягається не лише через надання послуг, а й через залучення молоді до формування рішень і реалізації ініціатив на рівні громад. Практики локальної реалізації молодіжної

політики в умовах війни демонструють, що збереження молоді в громадах і підтримання соціальної згуртованості залежить від того, чи існують інструменти включення молоді в місцеві проєкти та процедури, які поєднують підтримку і участь [9; 10]. Це переводить акцент з формального виконання заходів на формування інструментальної екосистеми, де молодь виступає одночасно адресатом і учасником.

Третій вимір стосується моніторингу, зворотного зв'язку та оцінювання. У кризових умовах інструменти швидко втрачають релевантність, якщо їх не коригувати відповідно до динаміки потреб. Тому інструментальна архітектура має включати регулярне отримання даних та їхнє використання в управлінських рішеннях. Практика регулярних досліджень молоді у партнерстві держави та міжнародних організацій створює інформаційну основу для такого коригування та дозволяє відстежувати зміни в очікуваннях, проблемах і формах участі молоді [1; 4; 15–17]. Однак управлінський ефект виникає лише тоді, коли результати досліджень пов'язані з циклом планування і бюджетування, а не існують як паралельна аналітика.

Висновок. Публічна молодіжна політика в умовах кризових і воєнних викликів набуває ознак сфери публічного управління зі змінними цілями та високою чутливістю до ризиків, у межах якої результативність визначається не стільки кількістю заходів, скільки керованістю управлінського циклу, узгодженістю суб'єктів і здатністю системи до регулярного коригування інструментів. У цьому вимірі вона постає не лише як сфера соціальної підтримки, а й як складник забезпечення національної безпеки. Кризове середовище трансформує співвідношення стратегічного і оперативного: довгострокові пріоритети розвитку молоді зберігаються, однак доповнюються стабілізаційними та відновлювальними компонентами, що змінює структуру цілей і потребує гнучкіших конфігурацій інструментів.

Нормативно-правове поле та стратегічні орієнтири визначають базові напрями молодіжної політики, але правовий і управлінський контекст воєнного стану актуалізує питання операціоналізації цих орієнтирів у багаторівневій системі управління. Звідси випливає потреба посилення координаційного механізму між національним, регіональним і місцевим рівнями та зниження ризиків фрагментації політики через процедурне узгодження стандартів доступності послуг, пріоритетів інтервенцій та підходів до моніторингу. У такій логіці інституційна спроможність виступає системоутворювальною умовою: кадрові ресурси, процедурна визначеність, ресурсне забезпечення та здатність до партнерської взаємодії формують межі реалістичності управлінських рішень у молодіжній сфері.

Війна підсилює роль територіальних громад і локальної молодіжної інфраструктури як середовища реалізації політики та інтеграції різноспрямованих інтервенцій. Молодіжні центри та інші інституції молодіжної роботи виконують не лише культурно-освітні, а й стабілізаційні функції, пов'язані з

підтримкою включеності, соціальної взаємодії та доступу до сервісів, що потребує чіткішої інтеграції їхньої діяльності в місцеві управлінські процеси та міжвідомчі взаємодії. За таких умов участь молоді набуває статусу управлінської умови, що підвищує якість рішень і їхню легітимність, а також забезпечує актуалізацію пріоритетів відповідно до динаміки потреб.

Загалом, забезпечення стійкості публічної молодіжної політики у воєнний період та в горизонті повоєнного відновлення пов'язується з поєднанням інституційної спроможності, координаційної узгодженості та інструментальної адаптивності, доповнених практиками участі й зворотного зв'язку. Саме така конфігурація дозволяє одночасно підтримувати соціальну включеність молоді, знижувати ризики втрати людського потенціалу, зберігати стратегічні орієнтири розвитку та формувати передумови для сталого розвитку громад і держави в умовах війни, глобальних викликів і тривалої невизначеності.

Література

1. Вплив війни на молодь в Україні. 2023. Короткі результати дослідження. Київ: Міністерство молоді та спорту України, 2023. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/%D0%92%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%20%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.2023.pdf (дата звернення: 10.02.2026).

2. Молодіжна політика в територіальних громадах в умовах російсько-української війни. URL: https://www.researchgate.net/publication/388143855_Molodizna_politika_v_teritorialnih_gromadah_v_umovah_rosijsko-ukrainskoi_vijni (дата звернення: 10.02.2026).

3. Молодіжна політика, заснована на підходах участі. Київ: Рада Європи, 2024. URL: https://diiukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/1680ae0ef2.pdf (дата звернення: 10.02.2026).

4. Молодь України – 2021 результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ: Міністерство молоді та спорту України, 2021. 74 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezyltmolod2021.pdf (дата звернення: 10.02.2026).

5. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12.03.2021 р. № 94/2021 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021 (дата звернення: 10.02.2026).

6. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20 (дата звернення: 10.02.2026).

7. Про затвердження Державної цільової соціальної програми "Молодь України" на 2021-2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 р. № 579 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2021-%D0%BF (дата звернення: 10.02.2026).

8. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми "Молодь України: покоління стійкості - 2030": Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.08.2025 р. № 840-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/840-2025-%D1%80 (дата звернення: 10.02.2026).

9. Реалізація державної молодіжної політики на регіональному рівні досвід Одещини. Аналітичний матеріал. URL: https://uplan.org.ua/analytics/realizacziya-derzhavnoyi-molodizhnoyi-polityky-na-regionalnomu-rivni-dosvid-odeshhyny/ (дата звернення: 10.02.2026).

10. Циганин М. П. Залучення молоді до формування та реалізації молодіжної політики на місцевому рівні в умовах війни. URL: https://d-governance.com.ua/article/download/engagement-of-youth-in-the-formation-and-implementation-of-youth-policy-at-the-local-level-in-the-conditions-of-war (дата звернення: 10.02.2026).

11. «Про основні засади молодіжної політики» аналітичний огляд реалізації положень Закону України. Київ: Internews Ukraine, 2024. URL: https://internews.ua/storage/app/media/rang/2024/12/YouthPolicy.pdf (дата звернення: 10.02.2026).

12. Шпорталюк О. В. Інституційна архітектура молодіжної політики в Україні на національному рівні. URL: https://jqmth.donnu.edu.ua/article/view/19251/19148 (дата звернення: 10.02.2026).

13. Cedos. Вплив війни на молодь в Україні. Аналітичний звіт. 2023. URL: https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/ (дата звернення: 10.02.2026).

14. OECD. Improving Governance with Policy Evaluation. Paris: OECD Publishing, 2020. 170 p. URL: https://www.oecd.org/publications/improving-governance-with-policy-evaluation-040f9225-en.htm (дата звернення: 10.02.2026).

15. UNDP. Impact of war on youth in Ukraine 2024. 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/impact-war-youth-ukraine-2024 (дата звернення: 10.02.2026).

16. UNDP. Perspectives of Youth in Ukraine from 2021 to 2023. 2024. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-08/youth-report_0.pdf (дата звернення: 10.02.2026).

17. UNDP. Unlocking the Potential of Youth in Ukraine. 2025. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/unlocking-potential-youth-ukraine (дата звернення: 10.02.2026).

18. United Nations in Ukraine. Annual Results Report 2022. 2023. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-05/UN_report_2023%28English%29.pdf (дата звернення: 10.02.2026).

References

1. Ministry of Youth and Sports of Ukraine. (2023). *Impact of the war on youth in Ukraine: Key findings*. Kyiv. Retrieved from: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/Вплив%20війни%20на%20молодь%20в%20Україні.2023.pdf (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

2. Youth policy in territorial communities under the conditions of the Russian-Ukrainian war. (n.d.). Analytical report. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/388143855_Molodizna_politika_v_teritorialnih_gromadah_v_umovah_rosijsko-ukrainskoi_vijni (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

3. Council of Europe. (2024). *Participatory youth policy*. Kyiv. Retrieved from: https://diiukraine.org/wp-content/uploads/2024/01/1680ae0ef2.pdf (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

4. Ministry of Youth and Sports of Ukraine. (2021). *Youth of Ukraine – 2021: Results of a representative sociological survey*. Kyiv. 74 p. Retrieved from: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezyltmolod2021.pdf (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

5. President of Ukraine. (2021). *On the National Youth Strategy until 2030*. Decree No. 94/2021 of March 12, 2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021 (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *On the Basic Principles of Youth Policy*. Law of Ukraine No. 1414-IX of April 27, 2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20 (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

7. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). *On Approval of the State Target Social Programme "Youth of Ukraine" for 2021–2025*. Resolution No. 579 of June 2, 2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2021-%D0%BF (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). *On Approval of the Concept of the State Target*

Social Programme "Youth of Ukraine: Generation of Resilience – 2030". Order No. 840-r of August 11, 2025. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/840-2025-%D1%80 (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

9. U-PLAN. (n.d.). *Implementation of state youth policy at the regional level: The case of Odesa region*. Analytical report. Retrieved from: https://uplan.org.ua/analytics/realizacziya-derzhavnoyi-molodizhnoyi-polityky-na-regionalnomu-rivni-dosvid-odeshhyny/ (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

10. Tsyhanyn, M. P. (2024). *Youth engagement in the formation and implementation of youth policy at the local level under wartime conditions*. D-Governance. Retrieved from: https://d-governance.com.ua/article/download/engagement-of-youth-in-the-formation-and-implementation-of-youth-policy-at-the-local-level-in-the-conditions-of-war (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

11. Internews Ukraine. (2024). *Implementation of the Law of Ukraine "On the Basic Principles of Youth Policy": Analytical review*. Kyiv. Retrieved from: https://internews.ua/storage/app/media/rang/2024/12/YouthPolicy.pdf (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

12. Shportaliuk, O. V. (n.d.). *Institutional architecture of youth policy in Ukraine at the national level*. Retrieved from: https://jqmth.donnu.edu.ua/article/view/19251/19148 (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

13. CedOS. (2023). *Impact of the war on youth in Ukraine*. Analytical report. Retrieved from: https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/ (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].

14. OECD. (2020). *Improving Governance with Policy Evaluation*. Paris: OECD Publishing. 170 p. Retrieved from: https://www.oecd.org/publications/improving-governance-with-policy-evaluation-040f9225-en.htm (Last accessed: 10.02.2026) [in English].

15. UNDP. (2024). *Impact of war on youth in Ukraine*. Retrieved from: https://www.undp.org/ukraine/publications/impact-war-youth-ukraine-2024 (Last accessed: 10.02.2026) [in English].

16. UNDP. (2024). *Perspectives of youth in Ukraine from 2021 to 2023*. Retrieved from: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-08/youth-report_0.pdf (Last accessed: 10.02.2026) [in English].

17. UNDP. (2025). *Unlocking the potential of youth in Ukraine*. Retrieved from: https://www.undp.org/ukraine/publications/unlocking-potential-youth-ukraine (Last accessed: 10.02.2026) [in English].

18. United Nations in Ukraine. (2023). *Annual Results Report 2022*. Retrieved from: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-05/UN_report_2023%28English%29.pdf (Last accessed: 10.02.2026) [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 334.7:364.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-83-91

Вакун Оксана Володимирівна доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту Західноукраїнського національного університету, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-7774-7204

Бугера Олег Юрійович здобувач вищої освіти, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0004-4951-6953

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджується сучасний стан соціального підприємництва в Україні, виявляються системні проблеми його розвитку та обґрунтовуються перспективні напрями удосконалення нормативно-правового, фінансового та інституційного забезпечення цього сектору в умовах повоєнного відновлення країни. Встановлено, що соціальне підприємництво є гібридною формою економічної діяльності, яка поєднує підприємницькі методи з пріоритетом досягнення соціальних цілей і генерує потрійний результат: економічний, соціальний та екологічний. Визначено основні ознаки соціального підприємства: наявність соціальної місії як головної мети, реінвестування прибутку у статутну діяльність, залучення вразливих категорій населення, демократичне управління та вимірюваний соціальний вплив. З'ясовано, що в Україні відсутнє спеціальне законодавство, яке б закріплювало визначення соціального підприємництва та передбачало механізми його підтримки, що є системною перешкодою для розвитку сектору.

Виявлено також основні бар'єри: фінансові обмеження, інституційні та регуляторні перешкоди, кадрові й компетентнісні обмеження, а також слабкість ринкового середовища.

Проведено порівняльний аналіз міжнародного досвіду, зокрема представлена оцінка британської, польської та фінської моделей соціального підприємництва. Доведено, що для України найбільш релевантною є польська модель з огляду на схожість інституційного контексту та потенціал використання євроінтеграційних фондів. Обґрунтовано сукупність заходів для розвитку сектору: прийняття законодавчих документів в сфері соціального підприємництва, запровадження спеціалізованих фінансових інструментів, розбудова мережі регіональних центрів підтримки, впровадження соціальних критеріїв у публічні закупівлі та включення соціального підприємництва до стандартів вищої освіти.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальне підприємство, соціальна економіка, повоєнне відновлення, нормативно-правове регулювання, міжнародний досвід, інституційне забезпечення.

Oksana Vakun Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk Education and Scientific Institute of Management West Ukrainian National University, Ivano-Frankivsk, Ivano-Frankivsk, http://orcid.org/0000-0002-7774-7204

Buhera Oleh Student, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0004-4951-6953

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

Abstract. The article examines the current state of social entrepreneurship in Ukraine, identifies systemic challenges to its development, and substantiates prospective directions for improving the regulatory, financial, and institutional framework of this sector in the context of the country's post-war recovery. It is established that social entrepreneurship is a hybrid form of economic activity that combines entrepreneurial methods with a priority on achieving social goals and generates a triple bottom line: economic, social, and environmental. The key characteristics of a social enterprise are defined: the presence of a social mission as the primary objective, reinvestment of profits into statutory activities, engagement of vulnerable population groups, democratic governance, and measurable social impact. It is found that Ukraine lacks specific legislation that would enshrine a definition of social entrepreneurship and provide mechanisms for its support, which constitutes a systemic barrier to the sector's development. The main barriers are also identified: financial constraints, institutional and regulatory obstacles, human resource and competency limitations, as well as the weakness of the market environment. A comparative analysis of international experience is conducted, including an assessment of the British, Polish, and Finnish models of social entrepreneurship. It is demonstrated that the Polish model is the most relevant for Ukraine, given the similarity of institutional contexts and the potential for utilizing European integration funds. A set of measures for developing the sector is substantiated: adoption of legislation in the field of social entrepreneurship, introduction of specialized financial instruments, establishment of a network of regional support centers, incorporation of social criteria into public procurement, and inclusion of social entrepreneurship in higher education standards.

Keywords: social entrepreneurship, social enterprise, social economy, post-war recovery, regulatory framework, international experience, institutional support.

Постановка проблеми. Соціальне підприємництво стає одним із основних інструментів подолання суспільних викликів у XXI столітті. В умовах зростання соціальної нерівності, безробіття, демографічних змін і необхідності реінтеграції вразливих груп населення традиційні державні та благодійні механізми демонструють суттєві обмеження у вирішенні цих проблем. Водночас комерційний сектор часто залишається індиферентним до глибинних суспільних потреб, оскільки його основним мотивом залишається отримання прибутку.

Для України ця проблематика набуває особливої гостроти в умовах повномасштабного вторгнення росії. Масове переміщення населення, зруйнована інфраструктура, зростання числа осіб з інвалідністю, ветеранів та членів їхніх сімей – все це формує запит на нові моделі соціально-економічної активності, здатні поєднати підприємницьку ефективність із соціальною місією. Саме тому дослідження сучасного стану та перспектив розвитку соціального підприємництва в Україні є надзвичайно актуальним і практично значущим.

Попри зростання наукового інтересу до цього феномену, вітчизняні дослідники ще не сформували єдиного концептуального підходу до розуміння природи соціального підприємства, критеріїв його ідентифікації та механізмів державної підтримки. Це зумовлює необхідність системного аналізу наявних практик і законодавчого середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціального підприємництва в Україні та світі охоплює широке коло питань – від теоретичних засад до аналізу нормативно-правового регулювання та галузевих застосувань цього явища. На теоретичному рівні вагомий внесок у розроблення понятійного апарату здійснили Д. Бєлов, М. Бєлова та Б. Палапа [1], які у своїй праці досліджують сутність соціального підприємництва, виокремлюють його ключові ознаки та розмежовують із суміжними поняттями, зокрема соціальною відповідальністю бізнесу та благодійністю.

У контексті загального стану та перспектив розвитку соціального підприємництва в Україні важливе місце займає дослідження І. Новик [5], в якому проаналізовано актуальні тенденції сектору, визначено основні виклики та можливості для його подальшого зростання в умовах вітчизняних реалій. Продовженням цієї тематики слугує праця А. Рамського [6], присвячена аналізу нормативно-правової бази соціального підприємництва в Україні.

Окремий напрям досліджень пов’язаний із роллю соціального підприємництва у вирішенні конкретних суспільних проблем. Так, Д. Злобін та Я. Петруненко [4] розглядають соціальне підприємництво як дієвий інструмент економічної реінтеграції ветеранів, аналізуючи як вітчизняний, так і міжнародний досвід у цій сфері.

Таким чином, аналіз наявної літератури засвідчує, що дослідники приділяють увагу як теоретичним засадам соціального підприємництва, так і його практичним вимірам, зокрема правовому регулюванню, організаційним формам та соціальним функціям. Водночас питання комплексного розвитку соціального

підприємництва в Україні з урахуванням воєнних реалій та повоєнного відновлення залишаються недостатньо опрацьованими і потребують подальших наукових досліджень.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану соціального підприємництва в Україні, виявленні основних проблем його розвитку та обґрунтуванні перспективних напрямів удосконалення нормативно-правового, фінансового та інституційного забезпечення цього сектору в умовах повоєнного відновлення країни.

Виклад основного матеріалу. Соціальне підприємництво є гібридною формою економічної діяльності, що поєднує підприємницькі методи господарювання з пріоритетом досягнення соціальних цілей над максимізацією фінансового прибутку. Зокрема його прибутки в основному спрямовані «на розвиток бізнесу, громадські справи чи на вирішення гострих суспільних, соціальних проблем» [5]. І хоча науковці вказують, що це проявляється у «двоєдиній меті: створенні соціальної цінності (через продукти чи послуги для вразливих груп, громади тощо) та отриманні прибутку для забезпечення стійкості діяльності» [4, с. 200], ми вважаємо, що на відміну від традиційного бізнесу, соціальне підприємство генерує «потрійний результат»: економічний, соціальний і екологічний. Водночас воно відрізняється від благодійних організацій тим, що прагне до фінансової самодостатності через ринкову діяльність.

Дослідники виокремлюють ряд ознак соціального підприємства: наявність явно вираженої соціальної місії як головної мети діяльності; реінвестування переважної частини прибутку у статутну діяльність; залучення вразливих категорій населення у якості працівників, співвласників; демократичне та прозоре управління із залученням зацікавлених сторін; вимірюваний та звітований соціальний вплив [1; 5; 6].

Важливо розрізняти соціальне підприємництво як процес (інноваційна діяльність із метою вирішення соціальних проблем) і соціальне підприємство як організаційну форму (суб’єкт господарювання з особливим правовим статусом чи режимом функціонування). Це розмежування є принциповим для розуміння того, чому відсутність спеціального законодавства не унеможливлює соціальне підприємництво, але суттєво ускладнює його масштабування.

Відповідно до проєкту Закону України «Про соціальні підприємства» від 23.04.2015 р. № 2710, соціальним підприємством визнається суб’єкт господарювання, основною метою якого є досягнення соціальних результатів у сфері охорони здоров’я, освіти, науки, культури, навколишнього середовища, надання соціальних послуг та підтримки соціально вразливих груп населення. Проте наразі у сучасному українському законодавстві відсутні чіткі дефініції поняття «соціальне підприємництво», а також не розроблено дієвих інструментів його державної підтримки. Саме тому не можемо не погодитися з А. Рамським, що «якісна робота над існуванням соціального підприємництва в правовому вимірі є надзвичайно актуальною на сьогоднішній день, перш за все з тієї причини, що

ще етапі участі у конкурсі на певний вид фінансування, таким підприємцям досить важко елементарно довести що їхнє підприємство є соціальним» [6]. Крім того, статус кандидата на членство в ЄС зобов'язує Україну привести національну нормативну базу у відповідність до європейських вимог. Ухвалення відповідного закону, який би закріпив визначення соціального підприємництва та передбачив механізми його стимулювання, є необхідним етапом євроінтеграції. Це дозволить імплементувати усталені в ЄС концепції у вітчизняне правове поле, що, своєю чергою, сформує підґрунтя для ефективної співпраці українських соціальних підприємств з іноземними партнерами та їхньої повноцінної участі в міжнародних програмах і проєктах.

Наразі розвиток соціальних підприємств в Україні стикається з великою кількістю системних бар'єрів. В першу чергу, це фінансові обмеження. Так, соціальні підприємства мають обмежений доступ до банківського кредитування через відсутність відповідного кредитного рейтингу та нестандартну структуру активів. Значна залежність від грантового фінансування міжнародних організацій створює структурну вразливість та невизначеність стратегічного планування.

Також варто виділити інституційні та регуляторні бар'єри. Адже відсутність належного нормативно-правового регулювання, розгалуженої екосистеми підтримки, низький рівень обізнаності державних службовців та суддів щодо специфіки соціального підприємництва уповільнює практичне застосування нових норм. Перешкодою залишається й складна дозвільна система та значне регуляторне навантаження.

Соціальні підприємці, як правило, мають сильну соціальну мотивацію, але недостатні управлінські та підприємницькі компетенції. Брак кваліфікованих менеджерів, здатних поєднати соціальну місію з економічною ефективністю, є одним із важливих чинників, що стримує масштабування успішних моделей. Тому в нинішніх умовах можна сміливо виділяти кадрові та компетентнісні обмеження.

Крім того, слід враховувати слабкість ринкового середовища. Низька купівельна спроможність населення, нерозвиненість культури соціально відповідального споживання та відсутність ефективних маркетингових інструментів для просування продукції соціальних підприємств ускладнюють досягнення фінансової самодостатності.

Попри законодавчий вакуум, сектор соціального підприємництва в Україні демонструє помітну динаміку. Проте відсутність офіційного реєстру унеможливлює точні підрахунки.

Географічно сектор сконцентровано у великих містах, що пояснюється більшою щільністю громадянського суспільства та доступністю міжнародної донорської підтримки. Галузева структура відзначається домінуванням соціальних послуг, харчової промисловості, ремесел і творчих індустрій. Особливою динамікою характеризуються підприємства, орієнтовані на послуги ветеранам та особам з інвалідністю внаслідок поранень.

Для визначення перспектив розвитку соціального підприємництва в Україні, доцільним є вивчення міжнародного досвіду. Одним із світових лідерів у розвитку соціального підприємництва і є показовим прикладом цілісної правової екосистеми є Велика Британія. Основним елементом британської моделі є спеціальна організаційно-правова форма – компанія суспільного інтересу (Community Interest Company, CIC), запроваджена у 2005 році [8].

Правовий режим CIC передбачає такі механізми захисту соціальної місії, як:

– блокування активів, тобто активи підприємства не можуть бути відчужені на користь приватних осіб і мають залишатися на службі суспільства;

– обмежений розподіл дивідендів: виплати акціонерам обмежені встановленим відсотком прибутку, що стимулює реінвестування;

– обов'язкова перевірка суспільного інтересу при реєстрації та щорічна звітність перед регулятором.

Британський досвід переконливо показує, що правова визначеність є каталізатором залучення інвестицій у сектор.

Польський досвід є найбільш релевантним для України з огляду на схожість інституційного контексту постсоціалістичної трансформації. Польща приймає закони про соціальні кооперативи (2006) [2] та соціальну економіку (2022) [3], формуючи поступову нормативну базу. Закон 2022 року запровадив офіційний реєстр соціальних підприємств та систему їхньої сертифікації.

Польська модель базується на трьох стовпах:

1) соціальні кооперативи (spółdzielnie socjalne) – спеціальна форма кооперативу, що надає пріоритет працевлаштуванню осіб у складних життєвих обставинах (особи з інвалідністю, колишні ув'язнені, безхатченки);

2) центри соціальної інтеграції (Centra Integracji Społecznej) – підприємства, що надають послуги з реінтеграції та підготовки до ринку праці;

3) заклади професійної діяльності (Zakłady Aktywności Zawodowej) – спеціалізовані підприємства для осіб з тяжкою інвалідністю, що отримують підвищене фінансування.

Системним успіхом Польщі є розбудова мережі регіональних центрів підтримки соціальної економіки (OWES), що діють у кожному воєводстві та надають комплексні послуги – від юридичного консультування та бізнес-навчання до інвестиційних дотацій. Їх фінансування здійснюється переважно з фондів ЄС, що вказує на роль євроінтеграційних механізмів як каталізатора розвитку сектору – аналогія, пряма для України.

У Фінляндії відсутнє єдине законодавче визначення соціального підприємства, тому цей термін використовується як загальне поняття для позначення різноманітних моделей соціально орієнтованої діяльності. Сектор поділяється на інституціоналізовані форми, такі як підприємства з інтеграції в ринок праці (WISE) та володарі знаку «Social Enterprise Mark», і неінституціоналізовані ініціативи [9].

Законодавство, що регулює діяльність підприємств типу WISE, вимагає, щоб щонайменше 30% персоналу складали особи з інвалідністю або довготривало безробітні. Знак «Social Enterprise Mark» надається організаціям, які спрямовують понад 50% свого прибутку на соціальні чи екологічні цілі та демонструють високий рівень прозорості бізнес-операцій [7].

Важливу роль відіграють неінституціоналізовані суб'єкти: нові кооперативи, що забезпечують робочі місця та послуги у малонаселених районах, а також благодійні фонди, які професіоналізують сферу добробуту. Сучасним трендом є поява «smart-ups» – малих підприємств, заснованих молодими професіоналами для розв'язання складних суспільних проблем через ринкові механізми [7].

Розвиток соціального підприємництва у Фінляндії тісно пов'язаний із трансформацією держави загального добробуту в «соціальний мікс», де муніципалітети дедалі частіше закуповують послуги у соціально відповідальних організацій. Очікується, що майбутні реформи публічного сектору лише посилять попит на ці моделі, оскільки вони пропонують ефективне поєднання бізнес-навичок із сильною соціальною місією.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду дозволяє виділити декілька чинників успішного розвитку соціального підприємництва:

– чітке правове визначення (усі досліджені країни мають або спеціальне законодавство, або визнані організаційні форми, що дає підприємствам правову визначеність та ідентичність);

– диверсифіковане фінансування (успішні екосистеми поєднують грантову підтримку, пільгове кредитування, інструменти соціального впливу та доходи від комерційної діяльності);

– інтеграція у систему публічних послуг (замовлення від держави та муніципалітетів забезпечують стабільний попит і дозволяють соціальним підприємствам досягати достатніх обсягів діяльності);

– розвинена інфраструктура підтримки (мережі центрів підтримки, акселераторів та навчальних програм знижують трансакційні витрати входу в сектор).

Для України найбільш релевантними є польська та британська моделі. Польський досвід цінний через близький інституційний контекст і механізм використання фондів ЄС для фінансування підтримуючої інфраструктури, що стає актуальним у контексті євроінтеграційних перспектив України. Британська модель є орієнтиром для розробки правової форми соціального підприємства та механізмів соціально відповідальних закупівель.

Висновки. В ході проведеного дослідження ми дійшли ряду висновків. На сьогоднішньому етапі соціальне підприємництво в Україні перебуває на етапі становлення в умовах законодавчого вакууму. Відсутність спеціального закону є системною перешкодою, яка обмежує доступ до цільових інструментів підтримки та унеможливлює формування офіційної статистики сектору. Вважаємо,

що розробка та прийняття профільного законодавства є першочерговим завданням для органів державної влади.

Міжнародний досвід переконливо демонструє, що правова визначеність є каталізатором розвитку сектору. Британська, польська та фінська моделі, при всіх своїх відмінностях, об'єднує наявність чіткого правового статусу соціального підприємства, диверсифікованих механізмів фінансування та інтеграції сектору у систему публічних послуг. Для України найбільш прийнятним орієнтиром є польська модель з огляду на схожість інституційного контексту та роль євроінтеграційних фондів.

Встановлено, що воєнний стан одночасно є потужним стимулом і серйозним бар'єром для соціального підприємництва. Він формує зростаючий попит на соціальні послуги для вразливих груп населення, водночас руйнуючи наявну інфраструктуру та звужуючи внутрішні ринки.

Вважаємо, що для прискорення розвитку сектору необхідний комплекс взаємопов'язаних заходів: прийняття спеціального закону з чіткими критеріями ідентифікації та преференційним режимом; запровадження спеціалізованих фінансових інструментів (гарантійні фонди, мікрокредитування); розбудова мережі регіональних центрів підтримки (за прикладом польських OWES); впровадження соціальних критеріїв у систему публічних закупівель; включення соціального підприємництва до стандартів вищої освіти.

Соціальне підприємництво має значний потенціал для вирішення гострих соціально-економічних проблем України, і за умови формування належного інституційного середовища здатне стати одним із основних інструментів повоєнного відновлення та розбудови інклюзивної економіки.

Література:

1. Бєлов Д., Бєлова М., Палапа Б. Соціальне підприємництво: поняття та ознаки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. № 1(75). С.149-154.

2. Закон Польщі «Про соціальні кооперативи» від 27 квітня 2006 р. (Dz. U. Nr 94, poz. 651 ze zm).

3. Закон Польщі «Про соціальну економіку» від 5 серпня 2022 року. Законодавчий вісник. 2022, стаття 1812. URL: https://barka.org.pl/wp-content/uploads/2025/04/USTAWA-o-ES-przetlumaczona-na-UKR.pdf

4. Злобін Д.Л., Петруненко Я.В. Соціальне підприємництво як інструмент економічної реінтеграції ветеранів: український та міжнародний досвід. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025 № (88). С. 198-207.

5. Новик І. Соціальне підприємництво: стан та перспективи. Економіка та суспільство. 2022. № 45. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-6

6. Рамський А. Соціальне підприємництво в Україні: аналіз нормативно-правової бази та перспективи розвитку. Економіка та суспільство. 2023. № 58. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-50

7. Kostilainen H., Houtbeckers E., Pättiniemi P. Social Enterprise in Finland. ICSEM Working Papers. 2016. No. 37, Liege: The International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) Project. URL: https://emes.net/icsem-working-papers/Finland_-_Kostilainen_et_al.pdf

8. Mason P.R. The Community Interest Company. Social Business. 2020. Volume 10, Number 1. P. 65-84. DOI: https://doi.org/10.1362/204440820X15813359568264

9. Social Enterprise mark signals producing common good and having certain values. 17 June 2025. URL: https://suomalainentyo.fi/en/news/social-enterprise-mark-signals-producing-common-good-and-having-certain-values/

***References**:*

1. Bielov, D., Bielova, M., & Palapa, B. (2023). Sotsialne pidpryiemnytstvo: poniattia ta oznaky [Social entrepreneurship: concepts and features]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 1(75), 149–154. [in Ukrainian]

2. Zakon Polshchi «Pro sotsialni kooperatyvy» vid 27 kvitnia 2006 r. [Law of Poland "On Social Cooperatives" of April 27, 2006] (Dz. U. Nr 94, poz. 651 ze zm). [in Polish]

3. Zakon Polshchi «Pro sotsialnu ekonomiku» vid 5 serpnia 2022 roku [Law of Poland "On Social Economy" of August 5, 2022]. *Zakonodavchyi visnyk.* 2022, stattia 1812. https://barka.org.pl/wp-content/uploads/2025/04/USTAWA-o-ES-przetlumaczona-na-UKR.pdf [in Ukrainian]

4. Zlobin, D. L., & Petrunenko, Ya. V. (2025). Sotsialne pidpryiemnytstvo yak instrument ekonomichnoi reintehratsii veteraniv: ukrainskyi ta mizhnarodnyi dosvid [Social entrepreneurship as a tool for economic reintegration of veterans: Ukrainian and international experience]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo,* 88, 198–207. [in Ukrainian]

5. Novyk, I. (2022). Sotsialne pidpryiemnytstvo: stan ta perspektyvy [Social entrepreneurship: state and prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo,* 45. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-6 [in Ukrainian]

6. Ramskyi, A. (2023). Sotsialne pidpryiemnytstvo v Ukraini: analiz normatyvno-pravovoi bazy ta perspektyvy rozvytku [Social entrepreneurship in Ukraine: analysis of the regulatory framework and development prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo,* 58. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-50 [in Ukrainian]

7. Kostilainen, H., Houtbeckers, E., & Pättiniemi, P. (2016). *Social Enterprise in Finland* (ICSEM Working Papers, No. 37). The International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) Project. Retrieved from https://emes.net/icsem-working-papers/Finland_-_Kostilainen_et_al.pdf [in English]

8. Mason, P. R. (2020). The Community Interest Company. *Social Business*, 10(1), 65–84. https://doi.org/10.1362/204440820X15813359568264 [in English]

9. Suomalainen Työ. (2025, June 17). Social Enterprise mark signals producing common good and having certain values. Retrieved from https://suomalainentyo.fi/en/news/social-enterprise-mark-signals-producing-common-good-and-having-certain-values/ [in English]

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.03.2026

УДК: 351:332.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-92-105

Гайдар Ігор Валерійович аспірант кафедри публічної політики Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https//orcid.org/0009-0003-0463-4764

ЕФЕКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ЯК ЗАПОРУКА СТАЛОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті запропоновано концептуальну модель ефективної взаємодії громадськості та органів публічного управління у забезпеченні регіонального розвитку. Рівнева архітектура моделі взаємодіє виокремлює стратегічний, тактичний і оперативний рівні управління з системою вертикальних зв'язків між ними. Обґрунтовано три принципи побудови моделі: системності, орієнтованості на результати і рівнево-фазової відповідності.

Встановлено, що концептуальна модель виконує три взаємопов'язані функції: діагностичну, нормативну і проектну. Структура моделі містить сім елементів: суб'єктний склад взаємодії, рівневу архітектуру взаємодії, фазову архітектуру взаємодії, механізми взаємодії, умови результативності взаємодії, результати взаємодії та зворотні зв'язки.

Зазначено, що для підвищення ефективності взаємодії громадськості та органів публічного управління у сфері регіонального розвитку необхідне застосування системи восьми механізмів. У нормативно-правовому напрямі запропоновано механізм обов'язкового зворотного зв'язку. Другий механізм є право громадськості ініціювати участь. В інституційно-організаційному напрямі запропоновано реформу громадських рад через три взаємопов'язані зміни: мінімальний ресурсний стандарт (секретаріат, бюджет для фасилітації і незалежних експертиз), публічний реєстр рекомендацій і відповідей і квоти регіонального та секторального представництва для подолання домінування організацій обласних центрів. У ресурсно-партисипативному напрямі – регіональне партисипаторне бюджетування з оптимальною квотою 1,5–2,5% бюджету розвитку, структурованим процесом від публічної ідентифікації ідей, незалежної технічної оцінки і голосування (від 16 років) до незалежного моніторингу виконання.

Визначено, що найбільш реалістичним стартовим пріоритетом є запровадження стандарту зворотного зв'язку, оскільки він не потребує складних законодавчих процедур, але суттєво підвищує стимул до якісної участі і є неодмінною передумовою для дієвості інших механізмів.

Ключові слова: взаємодія громадськості та органів публічної влади, публічне управління, регіональний розвиток, механізми регулювання, концептуальна модель, громадська участь, інституційна реформа, регіональна політика, багаторівневе врядування.

Haidar Ihor Valeriiovych postgraduate student of the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Kharkiv National University named after V.N. Karazin, Kharkiv, https//orcid.org/ 0009-0003-0463-4764

ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF INTERACTION BETWEEN THE PUBLIC AND PUBLIC AUTHORITIES IN REGIONAL DEVELOPMENT PROCESSES

Abstract. The article proposes a conceptual model of effective interaction between civil society and public administration bodies in ensuring regional development. The multi-level architecture of the model distinguishes strategic, tactical, and operational levels of governance, with a system of vertical linkages between them. Three principles underlying the model are substantiated: systemicity, results orientation, and level-phase alignment. It is established that the conceptual model performs three interrelated functions: diagnostic, normative, and design. The structure of the model includes seven elements: actors of interaction, level-based architecture of interaction, phase-based architecture of interaction, mechanisms of interaction, conditions for effectiveness, outcomes of interaction, and feedback loops.

It is noted that enhancing the effectiveness of interaction between civil society and public administration bodies in the field of regional development requires the implementation of a system of eight mechanisms. Within the regulatory and legal dimension, a mechanism of mandatory feedback is proposed. The second mechanism is the right of the public to initiate participation. Within the institutional and organizational dimension, a reform of public councils is proposed through three interrelated changes: a minimum resource standard (secretariat, budget for facilitation and independent expertise), a public register of recommendations and responses, and quotas for regional and sectoral representation to overcome the dominance of organizations from regional centers.

Within the resource-participatory dimension, regional participatory budgeting is proposed, with an optimal quota of 1.5–2.5% of the development budget, and a structured process ranging from public identification of ideas, independent technical evaluation, and voting (from the age of 16), to independent monitoring of implementation. It is determined that the most feasible initial priority is the introduction of a feedback standard, as it does not require complex legislative procedures, but significantly increases incentives for meaningful participation and serves as a necessary precondition for the effectiveness of other mechanisms.

Keywords: interaction between the public and public authorities, public administration, regional development, regulatory mechanisms, conceptual model, public participation, institutional reform, regional policy, multi-level governance.

Постановка проблеми. Ефективна взаємодія між органами публічної влади та громадськістю є ключовою передумовою формування збалансованого регіонального розвитку, забезпечення прозорості управлінських рішень і підвищення рівня довіри до інституцій.

Попри наявність нормативно закріплених інструментів участі громадськості, на практиці їх застосування часто має формальний характер, що знижує реальний вплив громадян на прийняття рішень. Недостатня інституційна спроможність, обмеженість ресурси, низький рівень координації між рівнями управління обумовлюють потребу в удосконаленні існуючих підходів до організації взаємодії.

Особливої значущості ця проблема набуває в умовах регіонального розвитку, де необхідним є врахування інтересів різних соціальних груп, забезпечення інклюзивності процесів прийняття рішень та ефективне використання місцевих ресурсів. У цьому контексті виникає потреба у формуванні цілісної концептуальної моделі та системи механізмів, які б забезпечували результативну, системну та узгоджену взаємодію органів влади з громадськістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявна теоретична база досліджень особливостей взаємодії влади та громадянського суспільства містить вагомі праці таких вчених як В. Бакуменко, В. Демченко, І. Динник, С. Лізаковська, Г. Музиченко, В. Малиновський, Л. Сідельникова, тощо.

Проблеми забезпечення сталого регіонального розвитку є основним дискурсом в роботах Т. Власова, Ю. Мануйлов, Л. Марчук, О. Слободяна, О. Снігової, В. Трегобчук, А. Шпортко та інші.

Останні наукові дослідження у сфері взаємодії громадськості з органами публічної влади та регіонального розвитку свідчать про зростання інтересу до партисипативних моделей управління та залучення громадськості до процесів прийняття рішень. Водночас у науковій літературі підкреслюється, що існуючі моделі взаємодії не завжди забезпечують очікувану ефективність і часто виявляють низку системних проблем. Це зумовлює об’єктивну потребу у пошуку нових підходів, удосконаленні існуючих механізмів та розробці концептуальних моделей, спрямованих на підвищення дієвості такої взаємодії

Мета статті є теоретичне обґрунтування та розробка механізмів підвищення ефективності взаємодії громадськості та органів публічної влади у процесі регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. Наявний досвід реформування систем публічного управління переконливо засвідчує, що часткові заходи без системного бачення нерідко породжують нові дисфункції або неочікувані побічні наслідки: покращення одного елемента системи без урахування його зв’язків з

іншими може дати результат, протилежний очікуваному. В цьому аспекті виникає потреба у формуванні цілісної концептуальної рамки, що охоплювала б суб'єктний склад взаємодії, її форми і механізми, умови результативності, зв'язок з фазами регіонального розвитку і критерії оцінювання її якості та ефективності [1, 2].

В цьому контексті розроблена авторська концептуальна модель, що виконує три основні функції: діагностичну, що дозволяє оцінювати стан взаємодії у конкретному регіоні або механізмі, виявляючи сильні і слабкі сторони у порівнянні з нормативним орієнтиром; нормативну, що формулює уявлення про те, якою має бути ефективна взаємодія, задаючи науково обґрунтований орієнтир для практичного розвитку системи; проектну, що є основою для розроблення конкретних механізмів і заходів, що описуються у наступних підрозділах і мають системний, а не фрагментарний характер. Ця триєдність функцій відрізняє запропоновану модель як від суто описових рамок, що лише систематизують наявне без вказівки на бажаний стан і шляхи до нього, так і від суто нормативних ідеалів, що не враховують реальних обмежень і умов вітчизняної практики.

Авторська концептуальна модель ефективної взаємодії громадськості та органів влади у забезпеченні регіонального розвитку ґрунтується на трьох ключових принципах, що визначають її архітектуру і відрізняють її від попередніх наукових підходів до осмислення цієї проблематики. Перший принцип – системність: модель розглядає взаємодію не як сукупність ізольованих механізмів або окремих актів консультування, а як цілісну систему, де різні елементи – суб'єкти, механізми, умови, результати – взаємно пов'язані і впливають один на одного.

Другий принцип – орієнтованість на результати: модель ставить у центр не процесуальні характеристики взаємодії, а її вплив на якість регіонального розвитку. Це означає, що критерієм ефективної взаємодії є не кількість проведених консультацій або кількість учасників, а вимірювані зміни у якості рішень щодо регіонального розвитку, у рівні суспільної підтримки цих рішень і, в кінцевому рахунку, у стані самого регіонального розвитку [2, 3]. Цей принцип є принциповим антидотом проти «процедуралізму» – поширеної дисфункції, за якої органи влади концентруються на формальному виконанні процедур взаємодії (провести слухання, опублікувати протокол, скликати раду) без аналізу того, чи мають ці процедури реальний вплив.

Третій принцип – рівневість і фазовість: модель враховує, що взаємодія відбувається на різних рівнях управління і на різних фазах циклу регіонального розвитку, і що для кожного рівня і фази є доречними різні форми і механізми взаємодії. Цей принцип є операціональним: він перетворює питання «чи взаємодія є доречною?» – на яке завжди можна відповісти «так» – на значно більш корисне питання «яка форма взаємодії є найбільш доречною у цьому конкретному контексті?» і дозволяє уникнути як надмірного спрощення, так і

надмірного ускладнення. Першим структурним елементом концептуальної моделі є суб'єктний склад взаємодії. Модель повинна враховувати, що «органи публічної влади» у сфері регіонального розвитку – це не монолітна структура, а сукупність акторів з різними повноваженнями, ресурсами і часовими горизонтами планування, що нерідко є суперниками, а не партнерами.

З боку громадськості суб'єктами взаємодії у сфері регіонального розвитку є: організовані структури – громадські організації і асоціації, профспілки, підприємницькі і галузеві асоціації, академічні та дослідницькі установи, волонтерські організації; неорганізована громадськість – рядові мешканці регіону, що не є членами жодних організацій, але зацікавлені у регіональних рішеннях або перебувають під їхнім прямим впливом; органи самоорганізації населення – будинкові та вуличні комітети, ОСББ, сільські і селищні ради, молодіжні ради; а також медіа як суб'єкт, що формує інформаційний простір для взаємодії, підтримує суспільну дискусію і є самостійним актором публічного дискурсу [2, 4].

Другим структурним елементом моделі є рівнева архітектура взаємодії, що відображає принцип рівневості. Авторська модель виокремлює три рівні взаємодії, що є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими: стратегічний, тактичний і оперативний. Стратегічний рівень охоплює взаємодію при формуванні довгострокових пріоритетів і стратегій регіонального розвитку – там, де ухвалюються рішення про напрями і цілі розвитку регіону на 7–10 років. Тактичний рівень охоплює взаємодію при розробленні та реалізації конкретних програм і проектів регіонального розвитку – там, де стратегічні цілі переводяться у конкретні заходи з визначеними часовими рамками, виконавцями і бюджетами. Оперативний рівень охоплює взаємодію при поточному управлінні наданням публічних послуг і ресурсів у рамках реалізації регіональних пріоритетів – там, де мешканці безпосередньо взаємодіють з органами влади та їхніми службами щодо конкретних потреб.

Принципово важливим у рівневій архітектурі моделі є забезпечення вертикальних зв'язків між рівнями – передачі інформації і громадських позицій між оперативним, тактичним і стратегічним рівнями в обох напрямах.

Третім структурним елементом моделі є фазова архітектура взаємодії, що відображає принцип фазовості. Авторська модель закладає принцип, що взаємодія є необхідною на всіх чотирьох фазах, але її форма і механізми суттєво відрізняються залежно від фази. На фазі діагностики взаємодія має на меті збір і систематизацію локального знання – проблем, потреб, ресурсів і можливостей регіону, – і тому найбільш результативними є широкоохопні, партисипаторні механізми, що забезпечують доступ до знань різноманітних груп населення: соціологічні опитування, фокус-групи, громадські форуми, онлайн-платформи для збору пропозицій [2, 5]. На фазі стратегічного планування взаємодія має на меті досягнення суспільної згоди щодо пріоритетів і підходів до регіонального розвитку – і тому найбільш доречними є деліберативні механізми: стратегічні

сесії зі змішаним складом учасників, консультативні робочі групи, публічні обговорення проектів стратегічних документів з реальним механізмом врахування висловлених позицій.

На фазі реалізації взаємодія має на меті залучення ресурсів і компетенцій громадськості до безпосереднього виконання заходів регіонального розвитку – і тому найбільш результативними є партнерські і ко-виробничі механізми: угоди між органами влади і громадськими організаціями про реалізацію конкретних проектів, залучення волонтерських ресурсів для виконання заходів, спільне управління об'єктами регіональної інфраструктури. Ця фаза є особливо важливою з точки зору «вкладеності» громадськості у результати: коли мешканці і організації не лише погоджувались зі стратегічними рішеннями, а й особисто брали участь у їх реалізації, рівень суспільної підтримки і готовності до моніторингу виконання суттєво зростає. Досвід воєнного часу демонструє небачені масштаби ко-виробництва між органами влади і волонтерськими структурами в Україні, що є невичерпним джерелом практичних уроків для інституціоналізованої партнерської взаємодії у майбутньому. На фазі моніторингу і оцінювання взаємодія має на меті незалежний контроль та отримання неупередженої оцінки результатів з боку тих, кого ці результати безпосередньо стосуються, – і тому найбільш доречними є механізми громадського контролю: громадська експертиза звітів про виконання регіональних стратегій, громадський аудит використання публічних ресурсів, незалежне опитування мешканців щодо якості змін у регіоні [2, 3]. Принципово важливою рисою цієї фази є незалежність: оцінювання, яке здійснює сам виконавець, завжди буде упередженим у бік позитивних результатів. Участь громадськості у моніторингу забезпечує зовнішній погляд, що є значно ціннішим для виявлення реальних проблем і необхідних коригувань.

Четвертим структурним елементом моделі є механізми взаємодії – конкретні організаційні форми, через які відбувається взаємодія між органами влади і різними групами громадськості. Принципово важливим у механізмом вимірі є принцип адекватності: для кожної фази і кожного рівня управління доречними є ті механізми, що відповідають конкретній меті взаємодії і конкретним учасникам, а не просто є «більш розвиненими» у загальній ієрархії. Механізм інформаційно-комунікаційного рівня є цілком доречним і необхідним там, де мета взаємодії – забезпечення мешканців знаннями про регіональні рішення і публічна підзвітність влади. Надання цьому рівню якісного і доступного наповнення – замість перевантажених технічною термінологією публікацій – є не менш важливим, ніж розвиток більш «просунутих» механізмів участі [3, 6]. Механізм ко-виробничого рівня є доречним там, де є реальна готовність і спроможність громадськості взяти на себе частину відповідальності за результати регіонального розвитку – але нав'язування цього рівня там, де передумови для нього відсутні, є контрпродуктивним і дискредитує саму ідею участі, формуючи у громадськості відчуття, що на неї перекладають

відповідальність без відповідних ресурсів і повноважень. Авторська модель передбачає, що повноцінна система взаємодії включає механізми всіх чотирьох рівнів у їх взаємодоповнюючій комбінації, де вибір конкретного механізму для конкретного завдання відбувається на основі чіткого розуміння мети взаємодії і наявних умов [1 ,3, 7].

П'ятим структурним елементом концептуальної моделі є умови результативності взаємодії – ті характеристики системи, що визначають, чи функціонуватимуть її структурні елементи ефективно чи залишатимуться формальними. Авторська систематизація п'яти груп чинників результативності є умовним виміром моделі: інституційні, соціально-культурні, процесуальні, ресурсні і контекстуальні чинники визначають, чи здатна система взаємодії у конкретному регіоні і у конкретний момент реально функціонувати на задекларованих засадах.

Шостим структурним елементом моделі є результати взаємодії. Тобто модель передбачає наслідки ефективного функціонування системи взаємодії. Модель не претендує на те, що взаємодія є єдиним або навіть найважливішим чинником регіонального розвитку, і не намагається відокремити її внесок від внеску інших чинників з математичною точністю – вона стверджує, що за рівних інших умов вища результативність взаємодії системно сприяє кращим результатам регіонального розвитку, і що її відсутність або хронічна слабкість є суттєвим структурним обмеженням для досягнення цих результатів, яке неможливо компенсувати технічними або фінансовими заходами.

Сьомим структурним елементом моделі є зворотні зв'язки – механізми, що забезпечують навчання і самоадаптацію системи взаємодії у часі. Ефективна система взаємодії є не статичною структурою, а динамічним процесом, що змінюється разом зі зміною суб'єктів, контексту і результатів – і ця динамічність є не вадою, а перевагою, що дозволяє системі адаптуватись до нових умов і потреб [1, 4].

Важливим аспектом авторської концептуальної моделі, що відрізняє її від більш ранніх підходів, є її чутливість до умов воєнного стану і повоєнного відновлення. Збройна агресія Росії проти України і пов'язані з нею зміни в адміністративній структурі, демографії і ресурсній базі регіонів суттєво трансформували умови функціонування системи взаємодії – і концептуальна модель має враховувати ці трансформації, а не ігнорувати їх як «тимчасові відхилення» від нормального стану.

Концептуальна модель задає системний орієнтир для розвитку взаємодії між органами публічної влади та громадськістю у сфері регіонального розвитку. Водночас, модель є не готовим «рецептом», а аналітичним каркасом, що потребує конкретизації у вигляді практичних механізмів – тих організаційних, нормативних і процесуальних інструментів, через які принципи і структурні елементи моделі набувають операційного виміру і можуть бути реалізовані у конкретній управлінській практиці.

Перехід від концептуальної моделі до механізмів є принципово важливим кроком, що відрізняє наукове дослідження, спрямоване на зміну практики, від суто академічної рефлексії.

Перший і ключовий механізм у нормативно-правовому напрямі – запровадження обов'язкового стандарту зворотного зв'язку у консультаційних процедурах. відсутність системного механізму зворотного зв'язку є, мабуть, найбільш принциповим нормативним дефіцитом вітчизняної системи взаємодії: органи влади проводять консультації, але практично не зобов'язані публічно звітувати про те, як саме отримані позиції вплинули на кінцеві рішення.

Реалізація цього механізму потребує порівняно невеликих нормативних змін: достатньо відповідними положеннями щодо зворотного зв'язку і запровадити єдиний стандартизований формат «Звіту про врахування позицій» для всіх органів виконавчої влади від обласного рівня і вище. Окремим важливим елементом цього механізму є своєчасність: зворотний зв'язок, наданий через рік після завершення консультацій, має значно меншу цінність для підтримання мотивації учасників, ніж той, що надається одночасно з прийняттям рішення. Встановлення максимального терміну у 10 робочих днів від прийняття рішення є принциповою вимогою, що забезпечує функціональний зв'язок між участю і результатом.

Другим механізмом у нормативно-правовому напрямі є запровадження «права на участь» – нормативного права громадських організацій ініціювати участь у процесах вирішення конкретних питань регіонального розвитку.

Запропонований механізм передбачає законодавче закріплення права зареєстрованих громадських організацій або коаліцій, що репрезентують щонайменше певний поріг підтримки (наприклад, не менше 500 підписантів для регіонального питання або не менше 3 зареєстрованих організацій), звертатись до органів влади з вимогою провести консультаційний процес щодо конкретного питання регіонального розвитку, де вони готові брати змістовну участь і, за потреби, сприяти реалізації рішень. Орган влади зобов'язаний протягом встановленого терміну – не більше 30 робочих днів – погодитись і визначити дату і формат консультацій, або надати обґрунтовану відмову з посиланням на конкретні законні підстави, що може бути оскаржено у судовому порядку.

Третій механізм – в інституційно-організаційному напрямі – стосується реформування системи громадських рад при регіональних органах виконавчої влади. Запропонований механізм охоплює три взаємопов'язані реформи: запровадження мінімального ресурсного стандарту для громадських рад, запровадження обов'язкової системи відслідковування рекомендацій, реформування виборних процедур з метою підвищення представницької. Пропонована реформа передбачає квоти для регіонального представництва (обов'язкова участь представників підрегіональних районів), секторальні квоти (для голосів неорганізованих груп – молоді, ВПО, сільських мешканців), і ротаційні правила для запобігання «захопленню» рад вузькими групами інтересів.

Реалізація третього механізму вимагає системної роботи на кількох напрямах одночасно. Ресурсний стандарт для громадських рад вимагає відносно невеликих, але цілеспрямованих бюджетних витрат: виходячи з вітчизняної практики, реалістичний мінімальний ресурсний стандарт включає від 0,5 до 1 ставки адміністративного персоналу для секретаріату ради при обласній адміністрації, що є значно меншим порівняно з витратами на формальні консультаційні заходи без реального змісту, які вже фінансуються.

Четвертий механізм у ресурсно-партисипативному напрямі – запровадження регіонального партисипаторного бюджетування як системної практики. Партисипаторне бюджетування уже функціонує у ряді великих міст України і довело свою ефективність у залученні мешканців до реального розподілу публічних ресурсів на субрегіональному рівні. Пропонований механізм передбачає розповсюдження цієї практики на регіональний рівень – тобто виділення у рамках бюджету областей спеціальної «партисипаторної квоти», розподіл якої визначається безпосередньо мешканцями регіону через структурований голосувальний процес [8, 9].

Механізм передбачає кілька стадій: публічна ідентифікація проектних ідей через онлайн і офлайн платформи; незалежна технічна оцінка відповідності висунутих ідей критеріям обґрунтованості і реалізованості; публічне голосування з рівним доступом для всіх мешканців регіону старше 16 років; обов'язкова реалізація проектів-переможців із незалежним громадським моніторингом виконання [8, 9].

П'ятий механізм у процесуальному напрямі – запровадження єдиної цифрової платформи регіональної взаємодії і стандарту якості онлайн-консультацій. Пропонований механізм передбачає запровадження єдиної загальнодержавної цифрової платформи регіональної взаємодії, що інтегрована з порталом «Дія» або функціонує як окремий, але пов'язаний з ним модуль. Платформа повинна забезпечувати: єдину точку входу для всіх форм участі у регіональному розвитку – консультацій, петицій, партисипаторного бюджетування, громадських рад, звернень; прозорий реєстр всіх консультаційних процесів – минулих, поточних і запланованих – з доступом до всіх пов'язаних матеріалів; інструменти для структурованого збору позицій – не лише вільних коментарів, а й структурованих відповідей на конкретні питання, що полегшує аналіз; автоматичне сповіщення учасників консультацій про результати і зворотний зв'язок від органів влади [3, 10].

Шостий механізм у контекстуально-інклюзивному напрямі – запровадження цільових механізмів залучення вразливих груп і внутрішньо переміщених осіб до регіонального планування. Пропонований механізм охоплює три взаємопов'язані компоненти, а саме запровадження мандатних консультацій з вразливими групами, спеціальна нормативна рамка для залучення ВПО, запровадження «делегованого представництва» для географічно і соціально ізольованих груп.

Сьомий механізм – у процесуальному і ресурсному напрямах одночасно – стосується розвитку фасилітаційних спроможностей в системі публічного управління. Пропонований механізм передбачає: по-перше, формування і підтримку державного реєстру акредитованих фасилітаторів публічних консультацій – незалежних спеціалістів, що пройшли відповідне навчання і сертифікацію, і яких органи влади зобов'язані залучати для ведення найбільш значущих консультаційних процесів; по-друге, запровадження у програмах підвищення кваліфікації публічних управлінців обов'язкових модулів з основ фасилітації і партисипаторних методів, що дозволить нарощувати внутрішні компетенції органів влади поряд із залученням зовнішніх фасилітаторів; по-третє, розробку і поширення реєстру деліберативних методів для різних фаз регіонального розвитку – методичного посібника, що описує конкретні техніки і інструменти для кожної фази циклу регіонального розвитку і кожного типу питань [3, 11].

Восьмий механізм у нормативному і інституційному напрямах – запровадження системи стимулів для органів влади, що демонструють кращі практики взаємодії з громадськістю. Аналіз чинників результативності засвідчив, що без реальних стимулів для органів влади до якісної взаємодії нормативні вимоги схильні до формального виконання. Пропонований механізм передбачає два типи стимулів: фінансові стимули та репутаційні стимули. Поєднання фінансових і репутаційних стимулів є більш дієвим, ніж кожен з них окремо: фінансовий стимул впливає на раціональний калькулятор органів влади і є безпосередньо відчутним для бюджету регіону, репутаційний – на суспільний тиск і очікування виборців, що є особливо дієвим в умовах прозорості і активного громадянського контролю. Разом вони формують середовище, де результативна взаємодія з громадськістю є не просто «правильним», а й «вигідним» вибором. Принциповою умовою функціонування системи стимулів є методологічна чіткість системи оцінювання якості взаємодії: якщо показники є розмитими або легко маніпульованими, стимули лише спрямовують зусилля органів влади на «гру з показниками», а не на реальне покращення взаємодії. Тому система стимулів є нерозривно пов'язаною з системою моніторингу та оцінювання, що розглядається у підрозділі 3.3 і забезпечує об'єктивну методологічну основу для визначення, хто саме і в якій мірі заслуговує на фінансові і репутаційні заохочення [3, 11].

Важливим питанням є умови реалізації запропонованої системи механізмів і можливі ризики, системне розуміння яких є необхідним для ефективного планування їх впровадження. По-перше, всі запропоновані механізми є взаємопов'язаними і підсилюють один одного: стандарт зворотного зв'язку без цифрової платформи важко реалізувати системно і без підроблення результатів; цифрова платформа без стандарту якості зберігає можливість формального виконання при зовнішній видимості активної участі; регіональне партисипаторне бюджетування без фасилітаційних спроможностей може перетворитись

на «голосування без обговорення», де перемагають не найбільш суспільно значущі проекти, а найкраще розрекламовані. Тому реалізація системи механізмів, а не окремих з них, є принциповою умовою досягнення системного ефекту, а не лише локального покращення окремих аспектів взаємодії.

По-друге, не всі механізми мають однаковий часовий горизонт реалізації, і планування впровадження повинно враховувати цю різницю: стандарт зворотного зв'язку і мінімальний ресурсний стандарт для громадських рад можуть бути запроваджені в порівняно короткі терміни (6–12 місяців) через підзаконні акти КМУ; регіональне партисипаторне бюджетування і єдина цифрова платформа потребують від 12 до 24 місяців для розробки, тестування і запуску; система стимулів і реформа виборних процедур рад вимагають складнішої нормативної роботи і ширшого суспільного і міжвідомчого консенсусу і мають горизонт 24–36 місяців [11, 12].

По-третє, ключовим ризиком є «самореалізуючий» формалізм – добре відомий у теорії публічного управління феномен, коли нові вимоги виконуються «на папері», не змінюючи реальних практик, що може навіть погіршити ситуацію через нарощення адміністративного тягаря без реальних результатів. Мінімізація цього ризику вимагає паралельного розвитку спроможностей (через навчання, методичну підтримку, обмін практиками між регіонами), підтримки активного суспільного попиту на реальну взаємодію (через публічні кампанії і підтримку громадянського суспільства) і системи моніторингу якості взаємодії. По-четверте, важливим системним ризиком є нерівномірність впровадження між регіонами – регіони з більш розвиненим громадянським суспільством і більш реформаторськи налаштованим керівництвом запровадять механізми швидше і більш змістовно, тоді як в інших регіонах ті самі вимоги можуть залишатись формальністю. Цей ризик частково пом'якшується через систему стимулів (фінансовий і репутаційний), але не усувається повністю без активної методичної підтримки від центру і «горизонтального» обміну практиками між регіонами [3, 11].

Розглянута система механізмів є також внеском у розвиток вітчизняної науки публічного управління – вона демонструє, як теоретичне дослідження і аналіз практики можуть вести до конкретних і операціональних рекомендацій, що є безпосередньо придатними для практичного застосування. Ця зв'язаність між теорією і практикою, між аналізом і проектуванням, є тією специфічною цінністю, яку наука публічного управління може і повинна вносити у вирішення суспільних проблем – зокрема проблеми підвищення ефективності взаємодії між органами влади і громадськістю у сфері регіонального розвитку України [1, 2].

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що у забезпеченні регіонального розвитку ефективна взаємодія громадськості та органів публічної влади набуває першочергового значення, особливо в умовах кризових викликів та необхідності швидкого відновлення територій. Саме здатність органів публічної влади вибудовувати сталі партнерські відносини із самоорганізованими

спільнотами визначає адаптивність управлінських рішень, їх легітимність і практичну результативність.

Розроблена авторська концептуальна модель формує цілісну операціональну рамку, що включає сім взаємопов'язаних структурних елементів і відображає системний характер взаємодії. Запропонована модель охоплює вісім взаємопов'язаних механізмів, згрупованих у п'ять ключових напрямів: нормативно-правовий (запровадження стандарту зворотного зв'язку та гарантування права на участь), інституційно-організаційний (реформування громадських рад), ресурсно-партисипативний (впровадження регіонального партисипаторного бюджетування), процесуальний (розвиток цифрових платформ взаємодії та фасилітаційних спроможностей), а також контекстуально-інклюзивний (цільові механізми залучення вразливих груп населення та внутрішньо переміщених осіб).

Система механізмів є ієрархічно організованою: частина механізмів є умовами для функціонування інших – зокрема, стандарт зворотного зв'язку є передумовою для будь-якого іншого механізму, оскільки без нього будь-яка консультація ризикує залишитись символічним актом.

Водночас запропонована система не є вичерпна, а фокусується на тих механізмах, які мають найбільший структурний вплив на якість взаємодії та є практично реалізованими у вітчизняних умовах без необхідності радикальних трансформацій системи публічного управління. Це дозволяє розглядати модель як прикладний інструмент, придатний до впровадження на регіональному рівні.

Реалізація запропонованої моделі у поєднанні із системою механізмів створює передумови для системного підвищення ефективності діяльності органів публічної влади, посилення участі громадян у процесах прийняття рішень та, як наслідок, забезпечення стійкості регіонального розвитку. Перспективами подальших досліджень є апробація моделі на практиці, оцінювання її ефективності в різних регіональних контекстах, а також уточнення окремих механізмів з урахуванням динаміки кризових процесів і післявоєнного відновлення.

Література:

1. Emerson K., Nabatchi T., Balogh S. An Integrative Framework for Collaborative Governance. Journal of Public Administration Research and Theory. 2012. Vol. 22. № 1. P. 1–29.

2. Ansell C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. Journal of Public Administration Research and Theory. 2008. Vol. 18. № 4. P. 543–571.

3. Мануйлов Ю. Інтегровані стратегії публічного управління соціально-економічним розвитком регіонів в умовах відновлення України. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2025. № 14. С. 75–85. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2025-14-75-85

4. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 280 p.

5. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge : MIT Press, 1996. 631 p.

6. Іжа М. М., Курносенко Л. В. Публічне управління в умовах викликів воєнного стану. Публічне управління та регіональний розвиток. 2023. № 19. С. 11–30.

7. Reed M. S., Vella S., Challies E., de Vente J., Frewer L., Hohenwallner-Ries D., Huber T., Neumann R. K., Oughton E. A., Sidoli del Ceno J., van Delden H. A theory of participation: what makes stakeholder and public engagement in environmental management work? Restoration Ecology. 2018. Vol. 26. № S2. P. S7–S17.

8. UNDP Ukraine. Партисипація у стратегуванні розвитку громади. Київ : ПРООН в Україні, 2021. 96 с.

9. Нікітенко Л. О. Еволюція ідеї партисипативної демократії. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 6. С. 346–350.

10. Слободян О. Публічне регулювання розвитку регіонів в Україні: від інформатизації до цифровізації. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2025. № 14. С. 110–116..

11. Музиченко Г. В. Співпраця влади та громадянського суспільства як умова подальшого демократичного розвитку України. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2022. № 3(63). С. 83–88.

12. Кабінет Міністрів України. Постанова від 03.11.2010 № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п (дата звернення 05 березня 2026 року).

References:

1. Emerson, K., Nabatchi, T. & Balogh, S. (2012). An integrative framework for collaborative governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 22 (1), 1–29 [in English].

2. Ansell, C. & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18 (4), 543–571 [in English].

3. Manuilov, Yu. (2025). Intehrovani stratehii publichnoho upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehioniv v umovakh vidnovlennia Ukrainy [Integrated strategies of public administration of socio-economic development of regions in the conditions of Ukraine's recovery]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia – Public administration: concepts, paradigm, development, improvement,* 14, 75–85 [in Ukrainian].

4. Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge, UK: Cambridge University Press [in English].

5. Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge, USA: MIT Press [in English].

6. Izha, M.M. & Kurnosenko, L.V. (2023). Publichne upravlinnia v umovakh vyklykiv voiennoho stanu [Public administration under the challenges of martial law]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public administration and regional development*, 19, 11–30 [in Ukrainian].

7. Reed, M.S., Vella, S., Challies, E., de Vente, J., Frewer, L., Hohenwallner-Ries, D. Et al. (2018). A theory of participation: what makes stakeholder and public engagement in environmental management work? *Restoration Ecology*. 26 (S2), 7–17 [in English].

8. UNDP Ukraine (2021). *Partysypatsiia u stratehuvanni rozvytku hromady* [Participation in community development strategizing]. PROON v Ukraini, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

9. Nikitenko, L.O. (2022). Evoliutsiia idei partysypatyvnoi demokratii [Evolution of the idea of participatory democracy]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical-Porural Law*, 6, 346–350 [in Ukrainian].

10. Slobodian, O. (2025). Publichne rehuliuvannia rozvytku rehioniv v Ukraini: vid informatyzatsii do tsyfrovizatsii [Public regulation of regional development in Ukraine: from informatization to digitalization]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok,*

udoskonalennia – Public administration: concepts, paradigm, development, improvement, 14, 110–116 [in Ukrainian].

11. Muzychenko, H.V. (2022). Spivpratsa vladi and colossal marriage as the brains of the further democratic development of Ukraine [Cooperation between government and civil society as a condition for further democratic development of Ukraine]. *Naukovi pratsi Mizhreghionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia – Scientific practices of the Interregional Academy of Personnel Management. Political Science and Public Administration*, 3 (63), 83–88 [in Ukrainian].

12. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky : 3 lystop. 2010 roku № 996 [Resolution to the Cabinet of Ministers of Ukraine On ensuring public participation in the formation and implementation of state policy from November 3 2010, № 996]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 351.738:327(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-106-118

Гайдученко Світлана Олександрівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, https://orcid.org/0000-0003-3173-4763

Кондратенко Наталія Олегівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, https://orcid.org/0000-0003-3305-9570

Коляда Тетяна Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри менеджменту, маркетингу та забезпечення якості у фармації, Національний фармацевтичний університет, https://orcid.org/0000-0002-6929-8939

СТРАТЕГІЇ ЕФЕКТИВНОЇ МІЖВІДОМЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСАХ БЕЗПЕКОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджуються теоретичні засади міжвідомчої взаємодії в системі публічного управління, що має стратегічне значення для підвищення ефективності державних політик у сфері національної безпеки.

Розглянуто сутність міжвідомчої взаємодії як процесу, що забезпечує скоординовану діяльність органів влади, спрямовану на досягнення спільних цілей через узгодження рішень, обмін інформацією та спільне використання ресурсів.

Висвітлено відмінності між поняттями «взаємодія», «координація» та «співпраця», що дозволяє глибше зрозуміти специфіку горизонтальних і партнерських відносин між суб'єктами управління. Показано, що взаємодія ґрунтується на принципах системності, узгодженості дій, прозорості, відповідальності та орієнтації на результат, дотримання яких є необхідною умовою забезпечення ефективності управлінських процесів.

Стаття пропонує функціональний підхід до аналізу взаємодії, виділяючи інформаційно-аналітичний, організаційний, нормативний та операційний напрями, які разом формують комплексну систему координації та реалізації державних заходів.

Автори підкреслюють, що ефективна взаємодія дозволяє не лише уникнути дублювання функцій та фрагментарності управління, а й створює умови для синергійного використання ресурсів і компетенцій органів влади.

Дослідження демонструє, що розвиток міжвідомчих відносин є ключовим чинником підвищення адаптивності держави до сучасних викликів, включно із цифровізацією процесів та загрозами у кіберпросторі. Висновки статті спрямовані на теоретичне осмислення складного характеру управлінських відносин, а також на формування методологічних підходів, які можуть стати основою для практичного вдосконалення механізмів координації та інтеграції діяльності органів державної влади.

Ключові слова: публічне управління, інтеграція України, безпекові об'єднання, політика державної безпеки, міжнародна безпека, національна безпека, система колективної безпеки, геополітичні трансформації, євроатлантична інтеграція, процеси безпекової інтеграції.

Haiduchenko Svitlana Oleksandrivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-3173-4763

Kondratenko Nataliia Olegivna Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-3305-9570

Koliada Tetiana Anatoliivna PhD, Associate Professor, Associate Professor at the institution of higher education, Department of Management, Marketing, and Quality Assurance in Pharmacy, National University of Pharmacy, https://orcid.org/0000-0002-6929-8939

STRATEGIES FOR EFFECTIVE INTERAGENCY INTERACTION IN THE PROCESSES OF UKRAINE'S SECURITY INTEGRATION

Abstract. The article examines the theoretical foundations of interagency interaction within the public administration system, emphasizing its strategic importance for enhancing the effectiveness of state policies in the field of national security. Interagency interaction is analyzed as a coordinated process in which governmental bodies work together to achieve common objectives through decision-making alignment, information exchange, and joint utilization of resources.

The study highlights the distinctions between the concepts of interaction, coordination, and cooperation, revealing the specific features of horizontal, partnership-based relationships among administrative actors. It is emphasized that effective interaction relies on principles such as systemic integration, consistency of actions, transparency, accountability, subsidiarity, and results-orientation, adherence to which ensures the proper functioning of management mechanisms and improves the quality of governance outcomes.

The functional dimension of interagency interaction is examined through four main directions: informational and analytical, organizational, normative, and operational, which collectively form a comprehensive system for coordinating and implementing state initiatives.

The analysis demonstrates that well-structured interaction minimizes duplication of functions, prevents fragmented management, and fosters a synergistic use of resources and competencies across government entities. Furthermore, the study underscores the significance of interagency interaction in enhancing the state's adaptability to contemporary challenges, including digitalization of processes and cyber threats. The conclusions provide a theoretical understanding of the complex nature of administrative relationships and offer methodological approaches that may serve as a basis for practical improvement of coordination mechanisms and the integration of governmental activities.

This research contributes to the discourse on strengthening institutional capacity and developing effective governance models that support the security and resilience of the state in a dynamically changing geopolitical environment.

Keywords: public administration, Ukraine's integration, security alliances, state security policy, international security, national security, collective security system, geopolitical transformations, Euro-Atlantic integration, security integration processes.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації системи міжнародної безпеки, загострення геополітичних викликів та триваючої збройної агресії проти України питання забезпечення ефективної безпекової інтеграції набуває стратегічного значення. Одним із ключових чинників успішної реалізації інтеграційного курсу держави є налагодження результативної міжвідомчої взаємодії між органами публічної влади, секторами безпеки і оборони, а також іншими суб'єктами, залученими до формування та реалізації державної політики у сфері національної безпеки.

Незважаючи на наявність нормативно-правового забезпечення та інституційної структури, практика свідчить про наявність суттєвих проблем у сфері координації діяльності державних органів.

Зокрема, спостерігається фрагментарність управлінських рішень, дублювання функцій, недостатній рівень обміну інформацією та відсутність ефективних механізмів узгодження дій між суб'єктами безпекової політики. Це знижує ефективність реалізації стратегічних пріоритетів держави у сфері євроатлантичної інтеграції та ускладнює адаптацію національної системи безпеки до стандартів міжнародних безпекових об'єднань.

Особливої актуальності проблема міжвідомчої взаємодії набуває в умовах цифровізації публічного управління, коли швидкість обміну інформацією, інтеграція інформаційних систем та використання аналітичних інструментів стають визначальними для прийняття ефективних управлінських рішень. Водночас відсутність єдиних підходів до організації інформаційної взаємодії,

недостатній рівень кіберзахисту та обмеженість технічних ресурсів стримують розвиток сучасних форм координації.

Крім того, інтеграція України до міжнародних безпекових структур потребує не лише адаптації законодавства, а й формування дієвих управлінських механізмів, які забезпечують узгодженість дій між національними інституціями та їх відповідність міжнародним стандартам. У цьому контексті особливого значення набуває розробка та впровадження стратегій ефективної міжвідомчої взаємодії, здатних забезпечити синергію зусиль усіх суб'єктів безпекової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжвідомчої взаємодії у системі публічного управління та її роль у забезпеченні безпекової інтеграції держави є предметом активних наукових досліджень як в Україні, так і за кордоном. Сучасний науковий дискурс охоплює питання теоретичного осмислення взаємодії, організаційних механізмів координації, міжсекторного партнерства та адаптації управлінських систем до міжнародних стандартів.

Теоретико-методологічні засади взаємодії в системі публічного управління розкриваються у працях, де взаємодія розглядається як ключовий елемент функціонування публічної адміністрації та ефективного виконання державних функцій. Зокрема, підкреслюється, що взаємодія виступає формою узгодження діяльності різних суб'єктів управління та забезпечує цілісність управлінських процесів [1]. Водночас дослідники наголошують на необхідності чіткого розмежування понять «взаємодія» і «координація», що має важливе значення для формування ефективних управлінських механізмів [2].

Окремий напрям досліджень присвячений організаційним аспектам міжвідомчої взаємодії у різних сферах безпеки. Зокрема, у працях, що стосуються інтегрованого управління кордонами, визначено багаторівневу систему взаємодії (міжнародний, національний, оперативний рівні), а також окреслено ключові суб'єкти та форми їх співпраці [3]. У дослідженнях, присвячених техногенно-екологічній безпеці та надзвичайним ситуаціям, акцентується увага на необхідності створення ефективних механізмів координації для забезпечення швидкого реагування та узгодженості дій [4].

Вагомий внесок у розвиток наукових підходів до міжвідомчої взаємодії становлять дослідження міжсекторної співпраці, які розглядають взаємодію не лише між державними органами, а й між державою, бізнесом та громадянським суспільством.

Науковці підкреслюють, що інтеграція ресурсів і компетенцій різних секторів сприяє підвищенню ефективності реалізації публічної політики, однак відсутність чітких механізмів координації та належної комунікації часто знижує результативність такої взаємодії [5]. У цьому контексті європейський досвід демонструє ефективність застосування проєктного підходу та створення спеціалізованих інституцій (зокрема, проєктних офісів) для забезпечення координації [6].

Дослідження інституційних механізмів взаємодії також акцентують увагу на необхідності їх формалізації та інституціоналізації як передумови підвищення результативності державної політики. Зокрема, доведено, що відсутність чітко визначених процедур взаємодії та розподілу повноважень між суб'єктами призводить до зниження ефективності управлінських рішень [7]. Аналогічні висновки містяться у працях, присвячених удосконаленню організаційних механізмів взаємодії у сферах екологічної безпеки та охорони здоров'я, де наголошується на важливості інституційної координації та цифрового врядування [8].

Крім того, у наукових дослідженнях, присвячених європейській інтеграції України, підкреслюється, що адаптація системи публічного управління до міжнародних стандартів передбачає не лише нормативно-правові зміни, а й трансформацію механізмів взаємодії між державними інституціями [9]. Це зумовлює необхідність формування нових стратегічних підходів до організації міжвідомчої взаємодії в умовах безпекової інтеграції.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання формування цілісних стратегій ефективної міжвідомчої взаємодії у процесах безпекової інтеграції України залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, потребують подальшого наукового обґрунтування підходи до інтеграції цифрових технологій, підвищення інституційної спроможності та забезпечення узгодженості дій суб'єктів безпекового сектору в умовах сучасних викликів.

Отже, аналіз наукових джерел свідчить про наявність ґрунтовної теоретичної бази щодо міжвідомчої взаємодії, проте водночас виявляє потребу у розробці комплексних стратегій її вдосконалення в контексті безпекової інтеграції України.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка стратегічних підходів до забезпечення ефективної міжвідомчої взаємодії у процесах безпекової інтеграції України, а також визначення ключових механізмів підвищення узгодженості дій суб'єктів сектору безпеки і оборони в умовах сучасних викликів і трансформацій публічного управління.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій парадигмі публічного управління міжвідомча взаємодія розглядається як один із ключових інструментів забезпечення ефективності державної політики, зокрема у сфері національної безпеки. Її значення зумовлене ускладненням управлінських процесів, зростанням кількості суб'єктів прийняття рішень та необхідністю інтеграції ресурсів і компетенцій різних органів влади.

Сутність міжвідомчої взаємодії полягає у скоординованій діяльності органів державної влади, спрямованій на досягнення спільних цілей шляхом узгодження рішень, обміну інформацією та спільного використання ресурсів. На відміну від координації, яка передбачає узгодження дій переважно через управлінський вплив одного суб'єкта на інші, міжвідомча взаємодія має більш горизонтальний характер і базується на партнерських засадах, взаємній відповідальності та довірі між учасниками процесу.

Важливим аспектом є розмежування понять «взаємодія», «координація» та «співпраця». Координація виступає як функція управління, що забезпечує впорядкування діяльності суб'єктів, тоді як взаємодія охоплює ширший спектр відносин, включаючи комунікацію, спільне планування та реалізацію управлінських рішень. Співпраця ж, у свою чергу, є однією з форм взаємодії, що характеризується добровільністю та спільністю інтересів [2].

Міжвідомча взаємодія у системі публічного управління ґрунтується на низці принципів, серед яких ключовими є: системність, узгодженість дій, відкритість і прозорість, відповідальність, субсидіарність, а також орієнтація на результат. Дотримання цих принципів забезпечує ефективне функціонування управлінських механізмів та підвищує якість прийняття управлінських рішень.

Функціонально міжвідомча взаємодія реалізується через такі основні напрями: інформаційно-аналітичний (обмін даними та формування спільних інформаційних баз), організаційний (створення спільних робочих груп, координаційних центрів), нормативний (розробка спільних регламентів і процедур) та операційний (реалізація спільних заходів і програм). Саме комплексне поєднання цих функцій забезпечує досягнення синергічного ефекту у діяльності органів публічної влади.

Отже, міжвідомча взаємодія виступає складним багаторівневим явищем, яке інтегрує різні управлінські механізми та інструменти. Її ефективність значною мірою визначає спроможність держави реагувати на сучасні виклики, особливо у сфері безпеки, де узгодженість дій суб'єктів має критичне значення.

Інституційне забезпечення міжвідомчої взаємодії у сфері безпеки України визначає спроможність держави ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози, а також реалізовувати стратегічні цілі безпекової інтеграції. В умовах складної геополітичної ситуації та трансформації безпекового середовища, ключовим завданням є формування цілісної системи взаємодії між суб'єктами сектору безпеки і оборони [4]. До основних суб'єктів сектору безпеки і оборони належать органи державної влади, що здійснюють функції у сфері захисту національних інтересів, зокрема органи виконавчої влади, військові формування, правоохоронні органи, розвідувальні структури та спеціальні служби. Важливу роль відіграють також органи стратегічного керівництва, які забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері національної безпеки. Ефективність їх діяльності значною мірою залежить від рівня налагодженості міжвідомчої взаємодії, узгодженості цілей та процедур прийняття рішень [3].

Нормативно-правове регулювання взаємодії виступає базовим елементом інституційного забезпечення. Воно охоплює систему законодавчих та підзаконних актів, які визначають повноваження суб'єктів, механізми координації, порядок обміну інформацією та відповідальність за результати діяльності. Водночас, незважаючи на наявність розгалуженої нормативної бази, її фрагментарність та недостатня узгодженість створюють передумови для виникнення колізій і ускладнюють практичну реалізацію міжвідомчої взаємодії.

Особливе значення у забезпеченні координації належить державним органам, які виконують інтегруючу функцію в системі публічного управління. Вони забезпечують узгодження стратегічних пріоритетів, координацію діяльності різних інституцій, а також контроль за виконанням прийнятих рішень. При цьому ефективна координація передбачає не лише вертикальні управлінські зв'язки, але й розвиток горизонтальних механізмів взаємодії, що базуються на партнерстві, довірі та спільній відповідальності.

Отже, інституційне забезпечення міжвідомчої взаємодії у сфері безпеки України є складною багаторівневою системою, що поєднує суб'єктний, нормативний та організаційний компоненти. Його вдосконалення є необхідною умовою підвищення ефективності державного управління у сфері безпеки та успішної інтеграції України до міжнародних безпекових структур.

Попри наявність інституційних механізмів забезпечення міжвідомчої взаємодії, у практиці публічного управління в Україні зберігається низка системних проблем, що знижують ефективність координації дій суб'єктів сектору безпеки і оборони. Ці проблеми набувають особливої актуальності в умовах активізації процесів безпекової інтеграції та посилення зовнішніх і внутрішніх загроз.

Однією з ключових проблем є фрагментарність управління та дублювання функцій між різними органами державної влади. Нечіткість розмежування повноважень призводить до паралельного виконання однакових завдань, що, у свою чергу, знижує ефективність використання ресурсів і ускладнює процес прийняття управлінських рішень. Відсутність єдиних підходів до планування та реалізації політики у сфері безпеки створює додаткові бар'єри для досягнення стратегічних цілей [10].

Суттєвою проблемою залишається недостатній рівень інформаційного обміну між суб'єктами взаємодії. Обмежений доступ до актуальної інформації, відсутність інтегрованих інформаційних систем та недостатня стандартизація процедур обміну даними знижують оперативність реагування на загрози. У сучасних умовах, коли інформація виступає ключовим ресурсом управління, така ситуація негативно впливає на ефективність функціонування всієї системи безпеки.

Інституційні та організаційні бар'єри також суттєво ускладнюють розвиток міжвідомчої взаємодії. До них належать бюрократичні процедури, відсутність належного рівня довіри між суб'єктами, різниця у відомчих інтересах та пріоритетах, а також недостатня гнучкість управлінських структур. У результаті виникають труднощі у формуванні спільних стратегій та реалізації комплексних заходів у сфері безпеки.

Окремої уваги потребує вплив цифровізації та зростання кіберзагроз на систему міжвідомчої взаємодії. З одного боку, цифрові технології відкривають нові можливості для підвищення ефективності координації, зокрема через створення електронних платформ взаємодії та автоматизацію управлінських

процесів. З іншого боку, вони формують нові ризики, пов'язані з кібербезпекою, захистом інформації та стійкістю цифрової інфраструктури. Недостатній рівень координації у сфері кіберзахисту може призвести до критичних вразливостей у системі національної безпеки [6].

Отже, сучасні виклики міжвідомчої взаємодії мають комплексний характер і потребують системного підходу до їх вирішення. Подолання зазначених проблем є необхідною передумовою формування ефективної моделі управління у сфері безпеки, здатної забезпечити належний рівень координації, адаптивності та стійкості держави в умовах глобальних трансформацій.

Дослідження міжнародного досвіду організації міжвідомчої взаємодії у сфері безпеки набуває особливого значення в контексті євроатлантичної інтеграції України. Практики розвинених держав демонструють, що ефективна координація між суб'єктами безпекового сектору є одним із ключових чинників забезпечення стійкості держави до сучасних загроз, включаючи гібридні, інформаційні та кібернетичні виклики.

Практики країн Європейського Союзу та держав-членів НАТО ґрунтуються на принципах інтегрованого управління, міжсекторальної взаємодії та чіткої інституційної координації. У більшості країн ЄС сформовано комплексні механізми міжвідомчої взаємодії, що передбачають створення спеціалізованих координаційних органів, кризових центрів, а також використання спільних інформаційно-аналітичних платформ. Важливим елементом є впровадження концепції «whole-of-government approach», яка передбачає узгодженість дій усіх державних інституцій у процесі формування та реалізації безпекової політики.

У країнах НАТО значна увага приділяється стандартизації процедур взаємодії, що забезпечує сумісність дій між різними органами та навіть між державами-членами Альянсу. Важливу роль відіграють спільні навчання, тренування та планування, що дозволяють відпрацьовувати механізми координації в умовах кризових ситуацій. Крім того, активно застосовуються інструменти стратегічного планування, що інтегрують діяльність військових і цивільних структур, а також механізми обміну розвідувальною інформацією.

Суттєвою характеристикою міжнародного досвіду є використання інтегрованих моделей координації, які поєднують вертикальні та горизонтальні зв'язки управління. Такі моделі передбачають створення єдиних координаційних центрів або платформ, що забезпечують оперативний обмін інформацією, спільне прийняття рішень та контроль за їх виконанням. Прикладом є функціонування національних центрів кризового реагування, які об'єднують представників різних відомств і забезпечують комплексний підхід до управління безпековими процесами [8].

Важливою складовою інтегрованих моделей є цифровізація управлінських процесів. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє забезпечити швидкий обмін даними, підвищити прозорість взаємодії та мінімізувати ризики втрати інформації. У країнах ЄС і НАТО активно

впроваджуються цифрові платформи, що інтегрують діяльність різних суб'єктів безпекового сектору та сприяють формуванню єдиного інформаційного простору.

З огляду на зазначене, міжнародний досвід відкриває широкі можливості для його адаптації в Україні. Насамперед, доцільним є впровадження інтегрованих підходів до управління, що передбачають посилення міжвідомчої координації на основі чітко визначених процедур і стандартів. Важливим напрямом є створення ефективних координаційних центрів, які забезпечуватимуть взаємодію між суб'єктами сектору безпеки і оборони на постійній основі.

Крім того, актуальним є розвиток цифрової інфраструктури взаємодії, зокрема створення єдиних інформаційних систем та платформ обміну даними. Це дозволить підвищити оперативність реагування на загрози та забезпечити більш ефективне використання ресурсів. Не менш важливим є запровадження практик спільного планування, навчань та підготовки кадрів, що сприятиме формуванню єдиного професійного середовища у сфері безпеки [7].

Водночас адаптація міжнародного досвіду повинна здійснюватися з урахуванням національних особливостей, інституційної структури та актуальних безпекових викликів. Без урахування цих факторів запозичення навіть найбільш ефективних моделей може не дати очікуваних результатів.

Отже, міжнародний досвід організації міжвідомчої взаємодії у сфері безпеки свідчить про необхідність переходу до інтегрованих моделей управління, що базуються на координації, цифровізації та партнерстві. Його впровадження в Україні сприятиме підвищенню ефективності функціонування сектору безпеки і оборони та посиленню спроможності держави протидіяти сучасним загрозам.

В умовах трансформації безпекового середовища та активізації процесів євроатлантичної інтеграції України особливого значення набуває формування стратегічних напрямів підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії. Їх реалізація має забезпечити узгодженість дій суб'єктів сектору безпеки і оборони, підвищення адаптивності системи публічного управління та зміцнення інституційної стійкості держави.

Одним із ключових напрямів є впровадження інтегрованих управлінських моделей, які передбачають поєднання зусиль різних органів державної влади на основі єдиних стратегічних цілей та узгоджених процедур діяльності. Такі моделі ґрунтуються на принципах системності, комплексності та результатоорієнтованості, що дозволяє забезпечити синергійний ефект від взаємодії. Важливим елементом є перехід від відомчо-орієнтованого підходу до міжсекторального управління, що передбачає активну взаємодію не лише державних органів, а й інституцій громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

Не менш важливим напрямом є розвиток цифрових платформ взаємодії, які забезпечують оперативний обмін інформацією, автоматизацію управлінських процесів та підвищення прозорості діяльності суб'єктів взаємодії. Створення

єдиного інформаційного простору дозволяє інтегрувати дані з різних джерел, забезпечити їх аналітичну обробку та підтримку прийняття управлінських рішень у режимі реального часу. Водночас ефективність цифровізації залежить від рівня кіберзахисту, стандартизації даних та сумісності інформаційних систем, що потребує комплексного підходу до розвитку цифрової інфраструктури [5].

Удосконалення нормативно-правової бази є необхідною передумовою забезпечення ефективної міжвідомчої взаємодії. Йдеться про гармонізацію законодавства, усунення колізій та чітке визначення повноважень і відповідальності суб'єктів взаємодії. Особливу увагу слід приділити розробці єдиних стандартів і регламентів взаємодії, які б визначали порядок обміну інформацією, механізми координації та процедури спільного прийняття рішень. Важливим аспектом є також адаптація національного законодавства до європейських і євроатлантичних стандартів у сфері безпеки.

Підвищення інституційної спроможності суб'єктів сектору безпеки і оборони виступає ще одним стратегічним напрямом. Воно передбачає розвиток кадрового потенціалу, удосконалення організаційної структури, впровадження сучасних управлінських практик та зміцнення матеріально-технічної бази. Важливим є формування культури міжвідомчої взаємодії, що базується на довірі, відповідальності та спільності цілей. У цьому контексті значну роль відіграють навчання, тренінги та спільні навчальні заходи, спрямовані на підвищення професійної компетентності та готовності до взаємодії в умовах кризових ситуацій.

Крім того, доцільним є запровадження системи моніторингу та оцінювання ефективності міжвідомчої взаємодії, що дозволить своєчасно виявляти проблеми, оцінювати результати реалізації управлінських рішень та коригувати стратегії розвитку. Використання сучасних аналітичних інструментів сприятиме підвищенню обґрунтованості управлінських рішень і забезпеченню їх результативності.

Отже, стратегічні напрями підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії в Україні мають комплексний характер і охоплюють інституційні, нормативні, технологічні та кадрові аспекти. Їх реалізація створює передумови для формування сучасної, гнучкої та ефективної системи публічного управління у сфері безпеки, здатної адекватно реагувати на сучасні виклики та забезпечувати сталий розвиток держави в умовах глобальних трансформацій.

Формування концептуальної моделі ефективної міжвідомчої взаємодії у сфері безпеки України є логічним узагальненням теоретичних і прикладних підходів, розглянутих у попередніх розділах. Така модель покликана забезпечити системність, узгодженість і результативність діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони в умовах сучасних викликів та загроз.

Структурно запропонована модель включає декілька взаємопов'язаних елементів. По-перше, суб'єктний компонент, який охоплює органи державної

влади, військові формування, правоохоронні органи, спеціальні служби, а також інші інституції, залучені до реалізації безпекової політики. По-друге, нормативно-правовий компонент, що визначає правила, процедури та стандарти взаємодії між суб'єктами. По-третє, організаційний компонент, який передбачає створення координаційних структур, робочих груп і міжвідомчих платформ. По-четверте, інформаційно-аналітичний компонент, що забезпечує збір, обробку, аналіз та обмін інформацією. По-п'яте, ресурсний компонент, який включає кадрові, фінансові, матеріально-технічні та технологічні ресурси, необхідні для ефективної взаємодії.

Центральне місце у моделі займають механізми координації та контролю, які забезпечують узгодженість дій суб'єктів та досягнення поставлених цілей. До основних механізмів координації належать стратегічне планування, міжвідомчі наради, спільні програми та проєкти, а також функціонування координаційних центрів. Важливу роль відіграють цифрові інструменти, що забезпечують оперативний обмін інформацією та підтримку прийняття управлінських рішень.

Механізми контролю передбачають здійснення моніторингу виконання прийнятих рішень, оцінювання ефективності взаємодії та відповідальності суб'єктів за досягнення результатів. Вони можуть реалізовуватися через внутрішній і зовнішній контроль, аудиторські процедури, а також використання систем показників ефективності (KPI). Наявність зворотного зв'язку дозволяє своєчасно коригувати управлінські дії та вдосконалювати механізми взаємодії.

Запровадження концептуальної моделі ефективної міжвідомчої взаємодії передбачає досягнення низки очікуваних результатів. Зокрема, підвищення рівня узгодженості дій суб'єктів сектору безпеки і оборони, зменшення дублювання функцій і раціоналізація використання ресурсів.

Важливим результатом є підви-щення оперативності реагування на загрози, покращення якості управлінських рішень та зміцнення інституційної спроможності держави. Крім того, реалізація моделі сприятиме інтеграції України до міжнародних безпекових структур шляхом наближення до сучасних стандартів управління.

Висновки. Резюмуючи зазначимо, у результаті проведеного дослідження встановлено, що міжвідомча взаємодія є ключовим чинником забезпечення ефективності публічного управління у сфері національної безпеки, особливо в умовах безпекової інтеграції України. Визначено міжвідомчої взаємодії як складного багаторівневого процесу, що поєднує координацію, комунікацію та спільну реалізацію управлінських рішень.

Проаналізовано інституційне забезпечення взаємодії, що охоплює суб'єктний склад сектору безпеки і оборони, нормативно-правову базу та механізми координації. Встановлено, що попри наявність відповідних інституцій і регуляторних інструментів, система взаємодії потребує подальшого вдосконалення через наявність фрагментарності управління, дублювання функцій та недостатнього рівня інформаційного обміну.

Визначено основні виклики, що впливають на ефективність міжвідомчої взаємодії, серед яких інституційні бар'єри, організаційні обмеження та новітні ризики, пов'язані з цифровізацією та кіберзагрозами. Це засвідчило доцільність впровадження інтегрованих моделей управління, заснованих на принципах координації, стандартизації та цифровізації.

Обґрунтовано стратегічні напрями підвищення ефективності взаємодії, які включають впровадження інтегрованих управлінських моделей, розвиток цифрових платформ, удосконалення нормативно-правового забезпечення та зміцнення інституційної спроможності. Запропоновано концептуальну модель міжвідомчої взаємодії, що охоплює ключові структурні елементи, механізми координації та контролю, а також очікувані результати її реалізації.

Література:

1. Нестерцова-Собакарь О. Поглиблення відносин стратегічного партнерства з організацією Північноатлантичного договору (НАТО) як пріоритетний напрямок захисту національних інтересів у сфері зовнішньополітичної діяльності. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету.* 2022. С. 318–320.

2. Онищук М., Татарінова Л. Україна–НАТО: підсумки 2021 року: (огляд матеріалів українських і зарубіжних ЗМІ з питань євроатлантичної інтеграції України). *Вісник Книжкової палати*. 2022. Вип. 1. С. 23–28.

3. Пістракевич О. Стан виконання Річної національної програми під егідою комісії Україна–НАТО на 2020 р. *Актуальні проблеми міжнародних відносин та міжнародного права: всеукр. наук. онлайн-конф. з міжнар. участю* (29 жовтня 2020 р.). Київський університет імені Бориса Грінченка. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34701.

4. Франчук Ю., Пендюра М. Україна – НАТО: напрями співпраці, їх важливість та значення для світового правопорядку. *Актуальні проблеми правопорядку і правової культури: зб. наук. праць*. 2023. С. 128–131.

5. Навроцький В. Практична складова співпраці НАТО з іншими міжнародними організаціями щодо підтримки миру та безпеки. *Віче.* 2010. №24. С. 9–11.

6. Нова модель безпеки НАТО і ЄС: порівняльний аналіз можливостей забезпечення колективної безпеки. *Зовнішні справи*. 2017. №11. С. 50–53.

7. Гайдуков Л., Терешко С. Річ, на якій економити не можна. НАТО: від образу ворога до порозуміння і співробітництва. *Політика і час*. 2005. №7. С. 14–28.

8. Місюра А., Паливода В. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стабільності держави і суспільства у сфері національної безпеки. 2018. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: NATO-ES-stiykist-59383.pdf

9. Хаварівська Г. Нова стратегія національної безпеки України 2020: реалістична оцінка викликів та загроз. *Ефективність державного управління*. 2020. № 4 (20) URL: https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020.226451

10. Кравченко О. Україну можуть прийняти в НАТО без ПДЧ. *LB*. 2023. URL: https://lb.ua/world/2023/06/16/560924_ukrainu_mozhut_priynyati_nato_bez.html

References:

1. Nestertsova-Sobakar O. (2022) Pohlyblennia vidnosyn stratehichnoho partnerstva z orhanizatsiieiu Pivnichnoatlantychnoho dohovoru (NATO) yak priorytetnyi napriamok zakhystu natsionalnykh interesiv u sferi zovnishnopolitychnoi diialnosti [Deepening Strategic Partnership with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) as a Priority Direction for Protecting National

Interests in Foreign Policy]. Naukovi zakhody Yurydychnoho fakultetu Zakhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu, 318–320. [in Ukrainian].

2. Onyshchuk M., Tatarinova L. (2022) Ukraina–NATO: pidsumky 2021 roku (ohliad materialiv ukrainskykh i zarubizhnykh ZMI z pytan yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy) [Ukraine–NATO: Results of 2021 (Review of Ukrainian and Foreign Media on Euro-Atlantic Integration of Ukraine)]. Visnyk Knyzhkovoi palaty, 1, 23–28. [in Ukrainian].

3. Pistrakevych O. (2020) Stan vykonannia Richnoi natsionalnoi prohramy pid ehidoiu komisii Ukraina–NATO na 2020 r. [Implementation Status of the Annual National Programme under the Auspices of the Ukraine–NATO Commission for 2020]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn ta mizhnarodnoho prava: proceedings of the All-Ukrainian scientific online conference (October 29, 2020). Borys Hrinchenko Kyiv University. Available at: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/34701. [in Ukrainian].

4. Franchuk Yu., Pendiura M. (2023) Ukraina – NATO: napriamy spivpratsi, yikh vazhlyvist ta znachennia dlia svitovoho pravoporiadku [Ukraine–NATO: Areas of Cooperation, Their Importance and Significance for the Global Legal Order]. Aktualni problemy pravoporiadku i pravovoi kultury, 128–131. [in Ukrainian].

5. Navrotskyi V. (2010) Praktychna skladova spivpratsi NATO z inshymy mizhnarodnymy orhanizatsiiamy shchodo pidtrymky myru ta bezpeky [Practical Component of NATO Cooperation with Other International Organizations in Maintaining Peace and Security]. Viche, 24, 9–11. [in Ukrainian].

6. (2017) Nova model bezpeky NATO i YeS: porivnialnyi analiz mozhlyvostei zabezpechennia kolektyvnoi bezpeky [New Security Model of NATO and the EU: Comparative Analysis of Collective Security Capabilities]. Zovnishni spravy, 11, 50–53. [in Ukrainian].

7. Haidukov L., Tereshko S. (2005) Rich, na yakii ekonomyty ne mozhna. NATO: vid obrazu voroha do porozuminnia i spivrobitnytstva [Something That Should Not Be Saved On. NATO: From the Image of an Enemy to Understanding and Cooperation]. Polityka i chas, 7, 14–28. [in Ukrainian].

8. Misiura A., Palyvoda V. (2018) Kontseptualni pidkhody NATO ta YeS do zabezpechennia stabilnosti derzhavy i suspilstva u sferi natsionalnoi bezpeky [Conceptual Approaches of NATO and the EU to Ensuring State and Societal Stability in the Field of National Security]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Available at: NATO-ES-stiykist-59383.pdf. [in Ukrainian].

9. Khavarivska H. (2020) Nova stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy 2020: realistychna otsinka vyklykiv ta zahroz [New National Security Strategy of Ukraine 2020: Realistic Assessment of Challenges and Threats]. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, 4(20). Available at: https://doi.org/10.33990/2070-4011.65.2020.226451. [in Ukrainian].

10. Kravchenko O. (2023) Ukrainu mozhut pryiniaty v NATO bez PDCh [Ukraine May Be Admitted to NATO without a Membership Action Plan]. LB.ua. Available at: https://lb.ua/world/2023/06/16/560924_ukrainu_mozhut_priynyati_nato_bez.html. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 351:004.9:352:338.24

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-119-132

Горбата Людмила Петрівна доктор філософії (PhD), головний спеціаліст відділу адміністрування електронного документообігу та контролю виконання документів Управління адміністрування електронного документообігу та зовнішніх комунікацій Державної служби України з безпеки на транспорті, https://orcid.org/0009-0007-6576-8925

Ляшенко Андрій Георгійович аспірант спеціальності «Публічне управління та адміністрування», Національний університет «Київський авіаційний інститут», м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-0230-1363

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТУРМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДКРИТОСТІ ТА ПРОЗОРОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Анотація. У статті досліджено роль електронного врядування як ефективного інструменту забезпечення відкритості та прозорості економічного управління на місцевому рівні. Процеси децентралізації, цифрової трансформації публічного управління та потреби післявоєнного відновлення України вимагають підвищення підзвітності органів місцевого самоврядування та ефективного використання фінансових ресурсів територіальних громад.

Обгрунтовано значення електронного врядування для формування прозорої системи економічного управління та визначено основні інструменти, окреслено виклики і проблем його впровадження на місцевому рівні. Проаналізовано сучасні цифрові інструменти, що сприяють підвищенню прозорості фінансової діяльності органів публічної влади, зокрема системи відкритих бюджетів, електронних державних закупівель, публічних реєстрів активів та порталів відкритих даних. Окрему увагу приділено механізмам електронної участі громадян у прийнятті управлінських рішень, серед яких онлайн-петиції, громадський бюджет, цифрові платформи комунікації між органами публічної влади та громадою, а також використання електронних адміністративних сервісів. Доведено, що впровадження таких інструментів сприяє підвищенню рівня довіри громадян до органів публічної влади, зменшенню корупційних ризиків та формуванню ефективної системи управління місцевими фінансами.

Також у статті визначено основні проблеми розвитку електронного врядування на місцевому рівні, зокрема нерівномірність цифрової інфраструктури територіальних громад, обмеженість фінансових та кадрових ресурсів, недостатній рівень цифрової грамотності населення, а також загрози кібербезпеці та

інституційний опір впровадженню інновацій. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до розвитку електронного врядування, що передбачає інтеграцію місцевих стратегій цифрового розвитку у загальнонаціональну політику цифрової трансформації, підвищення компетентностей державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування, розширення доступу громадян до відкритих даних. Електронне врядування виступає важливим стратегічним інструментом модернізації економічного управління на місцевому рівні, сприяє підвищенню прозорості бюджетних процесів, активізації громадської участі та створює передумови для економічної стабілізації, залучення інвестицій і наближення системи місцевого управління України до європейських стандартів відкритості та підзвітності. Досліджено електронне врядування як інструмент забезпечення відкритості та прозорості економічного управління на місцевому рівні, його роль у сприянні сталому розвитку та підвищенні резильєнтності управлінських систем.

Ключові слова: електронне врядування, прозорість та відкритість, місцеве самоврядування, цифровізація, децентралізація, сталий розвиток, відкриті дані, підзвітність, стійкість територіальних громад.

Horbata Liudmyla Petrivna Doctor of Philosophy (PhD), Chief Specialist of the Department of Electronic Document Management and Document Execution Control of the Department of Electronic Document Management and External Communications of the State Transport Safety Service of Ukraine, https://orcid.org/0009-0007-6576-8925

Lyashenko Andriy Heorhiyovych Postgraduate Student in Public Management and Administration, National University “Kyiv Aviation Institute”, Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-0230-1363

ELECTRONIC GOVERNANCE AS AN INSTRUMENT FOR ENSURING OPENNESS AND TRANSPARENCY OF ECONOMIC MANAGEMENT AT THE LOCAL LEVEL

Abstract. The article examines the role of e-governance as an effective tool for ensuring openness and transparency of economic management at the local level. The processes of decentralization, digital transformation of public administration and the needs of post-war reconstruction of Ukraine require increased accountability of local governments and effective use of financial resources of territorial communities. The importance of e-governance for the formation of a transparent system of economic management is substantiated and the main tools are identified, the challenges and problems of its implementation at the local level are outlined. Modern digital tools that contribute to increasing the transparency of the financial activities of public authorities are analyzed, in particular, open budget systems, electronic public procurement, public

asset registers and open data portals. Special attention is paid to the mechanisms of electronic participation of citizens in making managerial decisions, including online petitions, public budgets, digital platforms for communication between public authorities and the community, as well as the use of electronic administrative services. It is proven that the implementation of such tools contributes to increasing the level of citizens' trust in public authorities, reducing corruption risks and forming an effective system of local financial management.

The article also identifies the main problems of the development of e-government at the local level, in particular, the unevenness of the digital infrastructure of territorial communities, limited financial and human resources, insufficient level of digital literacy of the population, as well as cybersecurity threats and institutional resistance to the introduction of innovations. The need for a comprehensive approach to the development of e-government is substantiated, which involves the integration of local digital development strategies into the national digital transformation policy, improving the competencies of civil servants and officials of local self-government bodies, and expanding citizens' access to open data. Electronic governance is an important strategic tool for the modernization of economic management at the local level, contributes to increasing the transparency of budget processes, activating public participation and creates prerequisites for economic stabilization, attracting investments and bringing the local government system of Ukraine closer to European standards of openness and accountability. Electronic governance is studied as a tool for ensuring openness and transparency of economic management at the local level, its role in promoting sustainable development and increasing the resilience of management systems.

Keywords: electronic governance, transparency and openness, local self-government, digitalization, decentralization, sustainable development, open data, accountability, resilience of territorial communities.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації системи публічного управління України особливої актуальності набуває забезпечення відкритості та прозорості економічного управління на місцевому рівні. Процеси децентралізації, цифровізації публічного управління та післявоєнного відновлення держави висувають нові вимоги до ефективності діяльності органів публічної влади, підвищення їх підзвітності перед громадянами та раціонального використання бюджетних ресурсів. Одним із ключових інструментів досягнення цієї мети виступає електронне врядування, яке забезпечує доступ громадян до інформації, відкритість фінансових процесів та прозорість участі населення у прийнятті управлінських рішень.

Водночас проблема забезпечення прозорості економічного управління в Україні залишається актуальною у зв'язку з наявністю корупційних ризиків та недостатнім рівнем відкритості публічних фінансів. За даними міжнародної організації Transparency International, у 2025 році Україна отримала 36 балів зі

100 можливих у Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) та посіла 104 місце серед 182 країн світу [1]. Це свідчить про поступовий прогрес у сфері антикорупційних реформ, проте водночас підтверджує наявність системних проблем у забезпеченні прозорості публічного управління.

Особливо важливим є підвищення прозорості управління фінансовими ресурсами територіальних громад, оскільки саме на місцевому рівні реалізується значна частина бюджетної політики, інфраструктурних проєктів та програм соціально-економічного розвитку. Недостатня відкритість інформації про використання бюджетних коштів, обмежений доступ громадян до управлінських процесів та низький рівень цифрової взаємодії між органами публічної влади і громадами можуть створювати передумови для неефективного використання ресурсів і зниження довіри населення до органів публічної влади.

У цьому контексті електронне врядування розглядається як важливий механізм підвищення прозорості та підзвітності економічного управління, оскільки воно забезпечує використання цифрових технологій для відкриття публічних даних, контролю за бюджетними процесами, оптимізації управлінських процедур та розширення участі громадян у прийнятті управлінських рішень. Проте впровадження електронних інструментів публічного управління на місцевому рівні супроводжується низкою викликів, зокрема нерівномірністю розвитку цифрової інфраструктури, недостатнім рівнем цифрової компетентності населення та обмеженими кадровими ресурсами в органах місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розвитку електронного врядування та забезпечення прозорості публічного управління висвітлюються у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, питання цифрової трансформації публічного управління, розвитку електронних сервісів та підвищення відкритості діяльності органів влади досліджували такі українські вчені, як В. Бакуменко, І. Грищенко, М. Демкова, Т. Камінська, О. Карпенко, В. Куйбіда, А. Семенченко, С. Серьогін та ін. Значну увагу в їхніх роботах приділено ролі інформаційно-комунікаційних технологій у підвищенні ефективності публічного управління, розвитку відкритих даних, електронної демократії та підзвітності органів публічної влади.

Проблематика прозорості економічного управління на місцевому рівні, зокрема в умовах децентралізації, розглядається у наукових дослідженнях О. Васильєвої, Н. Гончарук, О. Козловського, І. Лопушинського та інших учених. У їхніх працях аналізуються механізми підвищення відкритості бюджетного процесу, участі громадян у прийнятті управлінських рішень та використання цифрових інструментів у діяльності органів місцевого самоврядування.

Водночас активний розвиток цифрових технологій та трансформація системи публічного управління в Україні, особливо в умовах післявоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів, зумовлюють необхідність подальшого наукового осмислення ролі електронного врядування як інструменту

забезпечення прозорості економічного управління на місцевому рівні. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, питання ефективного використання електронних платформ, відкритих фінансових даних та цифрових механізмів участі громадян у процесах публічного управління територіальними громадами залишаються недостатньо систематизованими та потребують подальших досліджень.

Мета статті – дослідження ролі електронного врядування як інструменту забезпечення відкритості та прозорості економічного управління на місцевому рівні, а також визначення основних механізмів і цифрових інструментів підвищення підзвітності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації та цифрової трансформації публічного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок ецентралізації 2014-2020 років територіальні громади отримали значні повноваження у сфері управління фінансовими ресурсами, комунальним майном та соціально-економічним розвитком. За даними Міністерства фінансів України, протягом 2025 року до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 514 млрд грн, що на 63 млрд грн більше порівняно з 2024 роком [2]. Водночас розширення фінансової автономії територіальних громад супроводжується ризиками непрозорості управлінських рішень. За оцінками експертів, без застосування цифрових інструментів моніторингу частина фінансових операцій залишається недостатньо відкритою для громадського контролю, що може призводити до значних втрат бюджетних ресурсів [3].

У контексті європейської інтеграції України особливого значення набуває відповідність принципам відкритого врядування та цифрового управління, які визначені стандартами Європейського Союзу. У звіті European Commission Ukraine Report 2025 зазначається, що підвищення прозорості діяльності органів місцевого самоврядування та розвиток електронного врядування є важливими умовами для інтеграції України до європейського адміністративного простору [4]. Практичний досвід окремих територіальних громад свідчить, що використання електронних інструментів управління сприяє підвищенню інвестиційної привабливості територій, оскільки прозорість фінансових процесів формує довіру з боку бізнесу та міжнародних партнерів [5].

Таким чином, електронне врядування розглядається не лише як технологічна інновація, але й як важливий елемент реалізації принципів good governance у системі публічного управління [6].

Таблиця 1

Успішні приклади електронного врядування (національний та місцевий рівні)

Рівень	Країна / Громада	Основні електронні інструменти	Результати прозорості і підзвітності	Опис успіху	Можливості для адаптації
Національний	Естонія	X-Road, e-ID, електронні державні послуги	99% адміністративних послуг онлайн, високий e-Government рейтинг в ЄС	Єдина цифрова платформа для обміну даними між усіма держструктурами	Створення єдиної системи обміну даними між органами місцевого самоврядування в Україні
Національний	Канада	OpenData.TO, інтерактивні бюджети, петиції онлайн	Підзвітність бюджету +30%, прозорі карти проєктів	Інтерактивні набори даних для громадського моніторингу	Використання інтерактивних карт у ТГ України для GIS-моніторингу
Національний	Нідерланди	Digital City, civic tech платформи, dashboards	Високі показники прозорості та участі; понад 60% рішень формуються із залученням громад	Платформи для участі громадян напряму впливають на бюджети та проєкти	Локальні civic tech майданчики для українських громад
Національний / місцевий	Данія	MitID (цифрова ідентифікація), borger.dk (єдиний портал державних послуг), e-Boks (електронна взаємодія), відкриті реєстри	Високий рівень прозорості, спрощений доступ до послуг, зниження бюрократії, підвищення довіри до влади	Комплексна цифровізація управління та обов'язкове використання електронних сервісів забезпечили ефективну взаємодію держави і громадян	Впровадження єдиної цифрової ідентифікації, розвиток інтегрованих порталів, розширення е-послуг, підвищення цифрової грамотності
Місцевий	Україна (Львівська ТГ)	Open Budget, Prozorro, «Дія.Цифрова громада», локальні «фінансові» портали	+35% інвестицій, підвищення довіри громадян	Відкриті дані про бюджети та закупівлі підвищують інвестиційну привабливість	Розробка локальних дашбордів для інших ТГ
Місцевий	Україна (м. Київ)	Цифрові дашборди відкритих даних, Є-data, Prozorro	Прозорі закупівлі, економія бюджету 30%	Відкриті дані забезпечили контроль за муніципальними проєктами	Стандартизація дашбордів для решти громад
Місцевий	Польща (Варшава)	e-Budżet, e-консультації, e-закупівлі	Покращення доступу до інформації, +25% участі мешканців	Онлайн-бюджет та прозорі закупівлі стали стандартом	Адаптація моделі e-Budget для українських ТГ з урахуванням законодавства

Джерело: сформовано авторами [7-12]

Наприклад, успішні практики електронного врядування можна розділити на національний та місцевий рівні (Таблиця 1). На національному рівні ключовими інструментами є єдина цифрова платформа, електронна ідентифікація, відкриті дані, мобільні сервіси та платформи «civic tech». Впровадження цих інструментів забезпечує майже повний доступ до адміністративних послуг онлайн, підвищує участь громадян у прийнятті управлінських рішень на 40–60% та знижує адміністративні витрати. Основними принципами успіху є інтеграція даних, доступність, підзвітність та активна участь громадян. Для України можливе застосування подібної моделі шляхом створення національної цифрової платформи для взаємодії з усіма територіальними громадами, інтеграції відкритих даних та мобільних сервісів для контролю за діяльністю органів публічної влади.

На місцевому рівні ефективними інструментами є Open Budget, Prozorro, платформа «Дія.Цифрова громада», локальні дашборди, системи GIS, онлайн-петиції та громадський бюджет. Використання цих інструментів дозволяє підвищити прозорість фінансових процесів, зменшити корупційні ризики, підвищити довіру громадян на 20–25%, забезпечити економію бюджетних коштів на 12–30% та залучити інвестиції на 25–35% [12]. Основними принципами успіху є відкритість даних, підзвітність бюджету, участь громадян та інтеграція GIS для моніторингу ресурсів і проєктів. Для територіальних громад перспективним є масштабування локальних дашбордів, інтеграція «Дія.Цифрова громада» та GIS для планування і моніторингу, а також стандартизація процесів закупівель і бюджетування.

Таким чином, електронне врядування на національному рівні створює основу для інтеграції даних і координації, а на місцевому рівні забезпечує прозорість, підзвітність та активну участь громадян. Синергія цих двох рівнів дозволяє ефективно реалізувати принципи відкритого управління, підвищити інвестиційну привабливість територіальних громад та сприяти економічній стабілізації в умовах децентралізації та післявоєнного відновлення України.

Попри позитивні тенденції розвитку децентралізації, проблема корупційних ризиків і закритості економічних управлінських рішень на місцевому рівні залишається актуальною. За даними міжнародних аналітичних звітів, в умовах воєнного стану підвищується ризик непрозорого використання ресурсів через необхідність оперативного прийняття управлінських рішень щодо розподілу гуманітарної допомоги та реалізації відновлювальних проєктів [3]. У прифронтових регіонах обмеження доступу до інформації з міркувань безпеки часто ускладнює громадський контроль за діяльністю органів публічної влади [13]. Крім того, з’являються випадки непрозорого управління комунальним майном і бюджетними ресурсами, що негативно впливає на рівень довіри громадян до органів місцевого самоврядування та гальмує економічний розвиток територій. У науковому контексті вирішення зазначених проблем розглядається крізь призму антикорупційного управління, де електронне врядування виступає

важливим механізмом підвищення відкритості управління та мінімізації зловживань [6].

Значну роль у підвищенні підзвітності органів публічної влади відіграє цифровізація управлінських процесів. Використання електронних платформ забезпечує громадянам доступ до публічної інформації, можливість контролювати бюджетні витрати та брати участь у формуванні місцевої політики. За даними Міністерства цифрової трансформації України, у 2025 році більшість територіальних громад інтегрувалися до цифрових платформ, що дозволило значно розширити доступ громадян до електронних сервісів і відкритих даних [13]. Інструменти електронної демократії, зокрема онлайн-петиції та громадський бюджет, сприяють активізації участі населення у прийнятті управлінських рішень та формуванні місцевих програм соціально-економічного розвитку, забезпеченні стійкості та сталого розвитку [5]. Цифровізація публічного управління дозволяє підвищити рівень підзвітності органів публічної влади та зменшити інформаційний розрив між ними і громадянами [14, 15].

У системі відкритого публічного управління електронне врядування виконує інтеграційну функцію, поєднуючи принципи прозорості, підзвітності та участі громадян у процесах прийняття управлінських рішень. Сучасні електронні платформи дозволяють забезпечити доступ до інформації про діяльність органів публічної влади у режимі реального часу, що створює умови для ефективного громадського контролю [6]. В Україні розвиток електронного врядування здійснюється відповідно до Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року, яка передбачає розширення цифрових сервісів, розвиток відкритих даних та інтеграцію інформаційних систем органів публічної влади [13].

Особливої актуальності розвиток електронного врядування набуває у контексті післявоєнного відновлення України. Територіальні громади відіграють ключову роль у реалізації програм відбудови інфраструктури, відновлення економічної діяльності та підтримки місцевого бізнесу. За оцінками міжнародних організацій, значна частина проєктів відновлення реалізується саме на рівні територіальних громад, що підвищує вимоги до прозорості розподілу фінансових ресурсів і контролю за їх використанням [3]. У цьому контексті електронні системи управління дозволяють підвищити ефективність планування та моніторингу реалізації проєктів розвитку, а також забезпечити відкритість використання міжнародної фінансової допомоги.

Реалізація електронного врядування тісно пов’язана з виконанням державних стратегій цифрової трансформації та регіонального розвитку. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року передбачає повне охоплення територіальних громад цифровими сервісами та інтеграцію місцевих інформаційних систем у єдину цифрову екосистему держави [13]. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності публічного управління, забезпеченню прозорості бюджетних процесів та розвитку інноваційних форм взаємодії між органами публічної влади, громадянами та бізнесом [4].

У практичній площині реалізація принципів відкритості та прозорості здійснюється через використання конкретних електронних інструментів. Серед них важливе місце займають системи відкритих фінансових даних, зокрема портал Є-data та система відкритих бюджетів, які забезпечують можливість моніторингу використання бюджетних коштів [3]. Значну роль у підвищенні прозорості закупівель відіграє електронна система публічних закупівель (Prozorro), що дозволяє проводити відкриті конкурси та запобігати корупційним ризикам. Також важливим елементом є електронні реєстри комунального майна та системи управління земельними ресурсами, які сприяють відкритості інформації про використання активів територіальних громад [6].

Окрему групу становлять цифрові інструменти електронної демократії, спрямовані на залучення громадян до управління місцевим розвитком. До них належать онлайн-петиції, електронні консультації з громадськістю, системи електронного голосування в межах громадського бюджету та цифрові платформи взаємодії між органами публічної влади та громадою [12, 13, 16]. Використання таких інструментів сприяє формуванню партнерських відносин між громадянами та органами місцевого самоврядування, підвищує рівень довіри до органу публічної влади та стимулює розвиток громадянського суспільства.

Аналіз основних електронних інструментів прозорості та підзвітності територіальних громад за 2025 рік демонструє їхню високу ефективність у забезпеченні відкритості та прозорості публічного управління та активної участі громадян (Таблиця 2). Платформа «Дія.Цифрова громада» забезпечила підвищення підзвітності на 25% та охопила 98% територіальних громад, обробивши понад 2 млн запитів на відкриті дані [12, 13]. Інструменти моніторингу фінансових транзакцій, такі як Є-data, сприяли зменшенню корупційних ризиків на 18% завдяки публікації 1,2 млн транзакцій. Відкриті дашборди бюджетів Open Budget дозволили контролювати видатки та зекономили 12 млрд грн у 85% територіальних громад [3], тоді як Prozorro та BI Prozorro забезпечили прозорі закупівлі, виявили 1,5 тис. порушень та сприяли економії ще 12 млрд грн [5]. Використання GIS та онлайн-дашбордів для візуалізації бюджетів і проєктів у 62% територіальних громад підвищило ефективність контролю за ресурсами [4]. Інструменти участі громадян, зокрема онлайн-петиції та громадський бюджет, забезпечили зростання участі на 30% та залучення 1 млн осіб до розподілу 4,8 млрд грн [3].

Таблиця 2

Основні електронні інструменти прозорості
та підзвітності територіальних громад

Інструмент / Платформа	**Функції**	**Вплив на прозорість / відкритість / підзвітність**	**Примітки**
«Дія.Цифрова громада»	Подача звернень, запити на відкриті дані	Підвищення підзвітності на 25%	98% ТГ підключено, 2 млн запитів [12, 13]
Є-data	Моніторинг фінансових транзакцій	Зменшення корупції на 18%	1,2 млн транзакцій опубліковано [3]
Open Budget	Відкриті дашборди бюджетів	Контроль за видатками, економія 12 млрд грн	85% ТГ інтегровано [3]
Prozorro / модуль BI Prozorro	Публічні закупівлі, аналітика	Виявлено 1,5 тис. порушень, економія 12 млрд грн	2024–2025 рр. [5]
GIS та онлайн-дашборди	Візуалізація бюджетів та проєктів	Контроль використання ресурсів, 62% ТГ	Інтеграція з відкритими даними [4]
Онлайн-петиції / громадський бюджет	Залучення громадян до рішень	Зростання участі на 30%, 1 млн учасників	Розподілено 4,8 млрд грн [3]

Джерело: сформовано авторами на основі [2–4, 12, 13, 17]

Таким чином, інтеграція цифрових сервісів і платформ у діяльність територіальних громад демонструє значний позитивний вплив на прозорість, підзвітність та ефективність місцевого економічного управління, що підтверджує стратегічну роль електронного врядування у процесах децентралізації та післявоєнного відновлення України.

Разом з тим впровадження електронного врядування на місцевому рівні супроводжується низкою проблемних аспектів. Серед основних викликів можна виокремити нерівномірний розвиток цифрової інфраструктури між міськими та сільськими територіальними громадами, дефіцит кваліфікованих ІТ-спеціалістів у органах місцевого самоврядування, недостатній рівень цифрової грамотності населення, а також загрози кібербезпеці інформаційних систем [14]. Крім того, у деяких випадках спостерігається інституційний опір впровадженню нових цифрових інструментів, що зумовлено недостатнім рівнем управлінської культури та побоюваннями щодо посилення громадського контролю [4].

Перспективи розвитку прозорого економічного управління на місцевому рівні пов’язані з подальшою інтеграцією електронних сервісів у систему страте-

гічного управління розвитком територій. Важливим напрямом є розширення функціональних можливостей цифрових платформ, інтеграція місцевих інформаційних систем із національними електронними реєстрами та впровадження сучасних аналітичних інструментів для моніторингу соціально-економічних процесів [13, 15, 17]. Також перспективним є використання геоінформаційних систем, технологій великих даних та штучного інтелекту для планування розвитку територій та оцінювання ефективності використання бюджетних ресурсів [5], що забезпечуватиме сталий розвиток територіальних громад в цілому.

Висновки. Розвиток електронного врядування в Україні потребує комплексного та системного підходу, що охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів. Передусім необхідне удосконалення нормативно-правового забезпечення цифрової трансформації, що створить юридичну основу для впровадження сучасних технологій у публічному управлінні. Важливою складовою є інтеграція місцевих цифрових ініціатив із загальнодержавною політикою цифровізації, що дозволить забезпечити узгодженість і послідовність реформ на національному, регіональному та рівнях.

Не менш значущим є розвиток цифрових компетентностей державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування, громадян, оскільки ефективне використання низки цифрових інструментів потребує відповідних навичок та знань. Розширення доступу до відкритих даних сприятиме прозорості, підзвітності та участі громадськості у процесах прийняття управлінських рішень.

Впровадження цих заходів сприятиме підвищенню ефективності економічного управління на місцевому рівні, зміцненню довіри громадян до органів публічної влади та формуванню більш резильєнтної та адаптивної системи публічного управління. У довгостроковій перспективі це наблизить систему публічного управління України до європейських стандартів відкритості, прозорості та підзвітності, створюючи умови для сталого розвитку суспільства та економіки.

Література:

1. Україна покращила свій рейтинг в Індексі сприйняття корупції: +1 пункт у 2025 році. Офіційний сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. 10.02.2026. URL: https://nazk.gov.ua/uk/novyny/ukraina-pokraschyla-svoi-pokaznyky-v-indeksi-spryynyattya-koruptsii-1-bal-u-2025-rotsi.

2. Мінфін: за 2025 рік до загального фонду місцевих бюджетів надійшло 514 млрд грн (+63 млрд грн до 2024 року). 12.01.2026. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_2025_rik_do_zagalnogo_fondu_mistsevikh_biudzhetiv_nadiishlo_514_mlrd_grn_63_mlrd_grn_do_2024_roku-5541.

3. Стешенко Т.В., Смольська Я.В. Цифровізація територіальних громад в процесі повоєнної відбудови. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 3, 2025. С. 91–94. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/19 URL: https://lsej.org.ua/3_2025/21.pdf.

4. European Commission. Ukraine 2025 Report : Commission Staff Working Document. Brussels, 04 Nov. 2025. SWD(2025) 759 final. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social

Committee and the Committee of the Regions. 2025 Communication on EU enlargement policy. Brussels, 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf.

5. UN E-Government Survey: Ukraine Report. United Nations, 2024. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024.

6. OECD Digital Government Review of Ukraine. OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2023-oecd-digital-government-index_1a89ed5e-en.html.

7. Успіхи електронного врядування: досвід Естонії для України. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/uspikhy-elektronnoho-vryaduvannya-dosvid-estoniyi-dlya-ukrayiny.

8. Danish Agency for Digital Government. About the Agency. Copenhagen: Ministry of Digital Government and Gender Equality, Denmark. URL: https://en.digst.dk.

9. City of Warsaw. Smart City Warsaw. Digital Services and Innovations. URL: https://en.um.warszawa.pl/-/article-45

10. Government of Canada. Government in a digital age. Treasury Board of Canada Secretariat. Shared Services Canada. URL: https://www.canada.ca/en/government/system/digital-government.html.

11. Digital Government Agenda – Netherlands. National digital government strategy and policies. URL: https://www.nldigitalgovernment.nl.

12. Дія.Цифрова громада. URL: https://hromada.gov.ua.

13. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text.

14. Горбата Л. П. Проблемні аспекти забезпечення інформаційної відкритості в умовах цифрової трансформації публічного управління. *Публічне управління та місцеве самоврядування.* № 3, 2024. С. 3-10. URL : https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/663/593.

15. Serohin V., Serohina S., Horbata L., Gudz P., Maltseva O. (2025). Digital platforms for social services administration in the context of sustainable community development. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology,* 15 th May 2025. Vol. 103. No.9. 3611-3621. URL: https://www.jatit.org/volumes/Vol103No9/6Vol103No9.pdf.https://doi.org/10.5281/zenodo.15672591.

16. Горбата Л. П. Інструменти забезпечення принципу відкритості та прозорості у процесі надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління.* № 4 (76), 2024. С. 38-43. URL : https://journals.maup.com.ua/index.php/political/issue/view/413/435.

17. Грищенко І. М., Горбата Л. П. Територіальні громади: механізми забезпечення стійкості: монографія. Київ: НУБіП України, 2024. 344 с. URL: https://dglib.nubip.edu.ua/items/22dfbd9c-3afc-43d1-866c-b13b8cfb1626.

References:

1. Natsional′ne ahentstvo z pytan′ zapobihannia koruptsii. (2026). Ukraina pokraschyla svii rehityng v Indeksi spryynyattya koruptsii: +1 punkt u 2025 rotsi [Ukraine improved its Corruption Perceptions Index: +1 point in 2025]. *naz.k.gov.ua.* Retrieved from https://nazk.gov.ua/uk/novyny/ukraina-pokraschyla-svoi-pokaznyky-v-indeksi-spryynyattya-koruptsii-1-bal-u-2025-rotsi [in Ukr].

2. Ministerstvo finansiv Ukrainy. (2026). Za 2025 rik do zahalnoho fondu mistsevykh biudzhetiv nadiishlo 514 mlrd hrn (+63 mlrd hrn do 2024 roku) [514 billion UAH received to local budgets in 2025 (+63 bln vs 2024)]. *mof.gov.ua.* Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_za_2025_rik_do_zagalnogo_fondu_mistsevikh_biudzhetiv_nadiishlo_514_mlrd_grn_63_mlrd_grn_do_2024_roku-5541 [in Ukrainian].

3. Steshenko, T.V., & Smols′ka, Ya.V. (2025). Tsyfrovyzatsiya terytorial′nykh hromad v protsesi povoyennoi vidbudovy [Digitalization of territorial communities in post-war recovery]. *Yuridychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal,* 3, pp. 91–94. Retrieved from https://lsej.org.ua/3_2025/21.pdf [in Ukrainian].

4. European Commission. (2025). Ukraine 2025 Report: Commission Staff Working Document. SWD(2025) 759 final. Brussels: European Commission. *enlargement.ec.europa.eu.* Retrieved from https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecde7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf [in English].

5. United Nations. (2024). UN E-Government Survey: Ukraine Report. *Publicadministration.un.org.* Retrieved from https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024 [in English].

6. OECD. (2023). OECD Digital Government Review of Ukraine. OECD Publishing. *oecd.org.* Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/2023-oecd-digital-government-index_1a89ed5e-en.html [in English].

7. United Nations Development Programme. Uspikhy elektronnoho vriaduvannya: dosvid Estoniyi dlya Ukrainy [E-Government successes: Estonia experience for Ukraine]. (n.d.). *undp.org.* Retrieved from https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/uspikhy-elektronnoho-vryaduvannya-dosvid-estoniyi-dlya-ukrayiny [in Ukrainian].

8. Danish Agency for Digital Government. About the Agency. Copenhagen: Ministry of Digital Government and Gender Equality, Denmark. (n.d.). *en.digst.dk.* Retrieved from https://en.digst.dk.

9. City of Warsaw. Smart City Warsaw. Digital Services and Innovations. (n.d.). *en.um.warszawa.pl.* Retrieved from https://en.um.warszawa.pl/-/article-45.

10. Government of Canada. Government in a digital age. Treasury Board of Canada Secretariat / Shared Services Canada. (n.d.). *canada.ca.* Retrieved from https://www.canada.ca/en/government/system/digital-government.html [in English].

11. Digital Government Agenda – Netherlands. National digital government strategy and policies. (n.d.). *nldigitalgovernment.nl.* Retrieved from https://www.nldigitalgovernment.nl.

12. Diia. Tsyfrova hromada [Digital community]. (n.d.). *hromada.gov.ua.* Retrieved from https://hromada.gov.ua [in Ukrainian].

13. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024). Strategiya tsyfrovoho rozvytku innovatsiinoi diial′nosti Ukrainy na period do 2030 roku: rozporyadzhennya № 1351-r [Digital Development Strategy of Innovative Activities of Ukraine until 2030: Order №1351-r]. *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

14. Horbata, L.P. (2024). Problemni aspekty zabezpechennya informatsiinoi vidkrytosti v umovakh tsyfrovoi transformatsii publichnoho upravlinnya [Problematic aspects of ensuring information openness in the context of digital transformation of public administration]. *Publichne upravlinnya ta mistseve samovriaduvannya – Public administration and local government,* 3, pp. 3–10. Retrieved from https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/public/article/view/663/593 [in Ukrainian].

15. Serohin, V., Serohina, S., Horbata, L., Gudz, P., & Maltseva, O. (2025). Digital platforms for social services administration in the context of sustainable community development. Journal of Theoretical and Applied Information Technology, 103(9), 3611–3621. https://doi.org/10.5281/zenodo.15672591. Retrieved from https://www.jatit.org/volumes/Vol103No9/6Vol103No9.pdf [in English].

16. Horbata, L.P. (2024). Instrumenty zabezpechennya pryntsypu vidkrytosti ta prozorosti u protsesi nadannya administratyvnykh posluh orhanamy mistsevoho samovriaduvannya [Tools for ensuring openness and transparency in the provision of administrative services by local self-government bodies]. *Naukovi pratsi Mizhrehiionalnoi Akademii upravlinnya personalom. Politychni*

nauky ta publichne upravlinnya – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political Science and Public Administration, 4(76), pp. 38–43. Retrieved from https://journals.maup.com.ua/index.php/political/issue/view/413/435 [in Ukrainian].

17. Gryshchenko, I.M., & Horbata, L.P. (2024). Terytorial′ni hromady: mekhanizmy zabezpechennya stiikosti [Territorial communities: resilience mechanisms]. Kyiv: NUBiP Ukrainy. *dglib.nubip.edu.ua*. Retrieved from https://dglib.nubip.edu.ua/items/22dfbd9c-3afc-43d1-866c-b13b8cfb1626 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 351.851:37.014.5:005.52

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-133-145

Добрянська Олена Миколаївна доктор філософії галузі знань «Публічне управління та адміністрування», директор обласного навчально-методичного центру підвищення кваліфікації педагогічних працівників, комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0001-9637-2850

АДАПТИВНІ МОДЕЛІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ВОЄННОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: СТРАТЕГІЇ ГНУЧКОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретичне обґрунтування та розробку адаптивних моделей прийняття управлінських рішень, спрямованих на забезпечення стратегічної стійкості організацій в умовах граничної невизначеності. Актуальність дослідження зумовлена вичерпанням потенціалу традиційних ієрархічних моделей управління в умовах переходу глобальної системи до стану, що характеризується системною крихкістю, високим рівнем тривожності, нелінійністю процесів та когнітивною незрозумілістю подій (середовище BANI). Особливу увагу приділено специфіці українського контексту, де воєнна нестабільність виступає критичним чинником деструкції класичних методів планування.

В результаті аналізу генезису теорії прийняття управлінських рішень доведено необхідність трансформації ролі менеджера від контролера до адаптивного лідера. Автором запропоновано та обґрунтовано архітектуру «гібридного управління», яка базується на діалектичному поєднанні стабільного «фіксованого ядра» (цінності, місія, кадровий капітал) та лабільної «гнучкої периферії» (операційні плани, логістика). Така модель дозволяє системі зберігати стратегічний вектор, одночасно набуваючи здатності до миттєвої переконфігурації ресурсів.

У роботі деталізовано інструментарій гнучкого менеджменту, зокрема інтеграцію фреймворку Cynefin для класифікації управлінських контекстів, методології Agile для інкрементального стратегування та петлі OODA для скорочення управлінського циклу в хаотичних середовищах. Обґрунтовано перехід від пасивної резильєнтності до концепції антикрихкості, де кризові ситуації стають джерелом організаційного навчання та посилення. Визначено, що технологічним фундаментом адаптивності є цифрова стійкість та предиктивна аналітика, які мінімізують когнітивні упередження лідерів.

Практична значущість дослідження полягає у розробці рекомендацій щодо впровадження моделі «Команда команд» (Team of Teams), що передбачає

радикальну децентралізацію та надання автономії лінійним підрозділам. Сформульовано перспективи подальших розвідок, пов'язаних із розробкою галузевих протоколів цифрової стійкості та вивченням впливу штучного інтелекту на автоматизацію адаптивних управлінських циклів у публічному секторі.

Ключові слова: прийняття управлінських рішень, адаптивні моделі, воєнна нестабільність, гібридне управління, стратегічна гнучкість, цифрова стійкість, публічне управління.

Dobrianska Olena doctor of Philosophy in the field of knowledge «Public Management and Administration», Director of the Regional Educational and Methodological Center for Advanced Training of Pedagogical Workers, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» Dnipropetrovsk Regional Council, https://orcid.org/0000-0001-9637-2850

ADAPTIVE MODELS OF MANAGEMENT DECISION-MAKING UNDER GLOBAL CHALLENGES AND MILITARY INSTABILITY: AGILE MANAGEMENT STRATEGIES

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical substantiation and development of adaptive models for management decision-making aimed at ensuring the strategic resilience of organizations under conditions of ultimate uncertainty. The relevance of the study is driven by the exhaustion of the potential of traditional hierarchical management models in the context of the global system's transition to a state characterized by systemic brittleness, high anxiety, non-linearity of processes, and cognitive incomprehensibility of events (BANI environment). Particular attention is paid to the specifics of the Ukrainian context, where military instability acts as a critical factor in the destruction of classical planning methods.

As a result of the analysis of the management decision-making theory genesis, the necessity of transforming the manager's role from a controller to an adaptive leader is proven. The author proposes and substantiates the architecture of "hybrid management", which is based on a dialectical combination of a stable "fixed core" (values, mission, human capital) and a labile "flexible edge" (operational plans, logistics). Such a model allows the system to maintain its strategic vector while simultaneously acquiring the ability for instant resource reconfiguration.

The paper details the toolkit of agile management, including the integration of the Cynefin framework for classifying management contexts, Agile methodologies for incremental strategizing, and the OODA loop for shortening the management cycle in chaotic environments. The transition from passive resilience to the concept of antifragility is substantiated, where crisis situations become a source of organizational learning and strengthening. It is determined that the technological foundation of adaptability is digital resilience and predictive analytics, which minimize the cognitive biases of leaders.

The practical significance of the research lies in the development of recommendations for implementing the «Team of Teams» model, which involves radical decentralization and granting autonomy to line units. Prospects for further research are formulated, related to the development of sector-specific digital resilience protocols and the study of the impact of artificial intelligence on the automation of adaptive management cycles in the public sector.

Keywords: management decision-making, adaptive models, military instability, hybrid management, antifragility, strategic agility, digital resilience, public administration.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізованої економіки традиційні ієрархічні моделі прийняття управлінських рішень, орієнтовані на стабільність та довгострокове прогнозування, вичерпують свій потенціал. Перехід світової системи до стану BANI (крихкість, тривожність, нелінійність, незрозумілість) вимагає від менеджменту принципово нових підходів. Особливої гостроти ця проблема набуває в Україні, де воєнна нестабільність створює умови граничної невизначеності. Як зазначає І. Ансофф, стратегічне управління в умовах турбулентності потребує не просто планування, а здатності системи до швидкої переконфігурації [1]. Проблема полягає у суперечності між необхідністю дотримання стратегічного курсу та потребою у миттєвій реакції на непередбачувані виклики, що зумовлює актуальність розробки та впровадження адаптивних моделей ПУР, заснованих на принципах гнучкості (Agility) та резильєнтності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології прийняття рішень є фундаментальним для теорії менеджменту. Класичні засади раціонального вибору були закладені Г. Саймоном, який обґрунтував концепцію «обмеженої раціональності», що є критично важливою для розуміння ПУР у кризових ситуаціях [3]. Сучасні аспекти стратегічної гнучкості (Strategic Agility) активно досліджуються у працях І. Доза та М. Косонена, які наголошують на важливості лідерської чутливості та єдності ресурсів [5].

Проблематику управління в умовах хаосу та використання фреймворку Cynefin для класифікації управлінських ситуацій детально розкрито у працях Д. Сноудена [6]. Питання адаптації українського бізнесу до викликів воєнного часу та трансформації функцій менеджменту висвітлюються у роботах вітчизняних науковців, зокрема О. Кузьміна та Н. Подольчака, які акцентують увагу на ризикостійкості та децентралізації систем управління [7]. Водночас, попри значну кількість напрацювань, механізми інтеграції гнучких методів (Agile, Scrum) у стратегічний рівень управління в умовах воєнного стану потребують подальшого поглибленого вивчення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка адаптивних моделей прийняття управлінських рішень, що базуються на принципах гнучкого менеджменту, для забезпечення життєздатності та стратегічної стійкості організацій в умовах глобальної нестабільності та воєнних викликів.

Виклад основного матеріалу. Сучасна трансформація управлінських парадигм зумовлена необхідністю розвитку динамічних спроможностей організації в умовах граничного ризику. Для чіткого розуміння глибини цих змін доцільно порівняти ключові характеристики класичного та адаптивного підходів до прийняття управлінських рішень (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняння парадигм прийняття управлінських рішень

Характеристика	Класична модель	Адаптивна модель
Головний ресурс	Інформація та капітал	Швидкість навчання та резильєнтність
Тип планування	Директивне	Сценарійне та мережеве
Роль лідера	Контролер / Експерт	Фасилітатор / Архітектор середовища
Реакція на кризу	Спроба повернутися до «норми»	Використання кризи для переходу на новий рівень

Джерело: розроблено автором на основі [4, 11, 14].

Перехід від лінійного стратегування до адаптивного управління вимагає переосмислення еволюційного шляху, який пройшла теорія прийняття рішень у відповідь на зростання складності зовнішнього середовища. Подальше дослідження спрямоване на деконструкцію класичних підходів та обґрунтування новітніх моделей, що дозволяють перетворити турбулентність із деструктивного чинника на джерело стратегічного маневру. Когнітивний перехід від пошуку стабільності до управління через експеримент є ключовим об’єктом аналізу в межах поставлених завдань.

Генезис теорії прийняття управлінських рішень демонструє зміну ролі менеджера: від «людини економічної», що діє у чітко визначених межах, до «адаптивного лідера», що оперує в умовах хаосу. Класичний етап розвитку теорії (кінець XIX – перша половина XX ст.) спирався на принципи методологічного раціоналізму. Ф. Тейлор та А. Файоль розглядали процес прийняття рішення як логічний, детермінований акт, спрямований на пошук «найкращого шляху» (the one best way) за умови повної інформованості суб’єкта управління [2]. Ефективність рішення у цій парадигмі визначалася максимізацією економічної вигоди на основі кількісних показників.

Корінний перелом у розумінні природи ПУР у середині XX ст. пов'язаний із працями Г. Саймона, який обґрунтував концепцію обмеженої раціональності. Доведено, що через дефіцит інформації та обмежені когнітивні можливості менеджер обирає не математично ідеальний, а «достатньо хороший» (satisficing) варіант [3]. Це сформувало підвалини поведінкового підходу з акцентом на психологічні аспекти та інтуїцію. У 80-90-х роках XX ст. посилення зовнішньої

турбулентності зумовило появу ситуаційного підходу. Г. Мінцберг підкреслював, що стратегія часто є результатом не лінійного планування, а мережі операційних рішень, що виникають «знизу вгору» (emergent strategy) [4]. Важливим доповненням стали праці І. Доза щодо стратегічної гнучкості та швидкості перерозподілу ресурсів у відповідь на ринкові зміни [5].

Сучасний етап еволюції прийняття управлінських рішень визначається переходом до адаптивних моделей у середовищі BANI. Класичне планування замінюється розвитком динамічних спроможностей. Фреймворк Cynefin Д. Сноудена вказує на необхідність застосування в хаотичних середовищах циклів «експеримент — спостереження — реакція» [6]. Вітчизняні дослідники, зокрема О. Кузьмін, наголошують на пріоритетності децентралізації та резильєнтності систем управління в умовах воєнного стану [7]. Гнучкий менеджмент (Agile) за таких обставин трансформується із прикладної методології у загальноорганізаційну стратегію виживання [8]. Отже, еволюція прийняття управлінських рішень підтверджує, що непередбачуваність середовища стає константою, яка вимагає відмови від жорстких алгоритмів на користь адаптивного вибору.

Процес стратегічного вибору в умовах воєнного стану докорінно відрізняється від класичного менеджменту в мирний час. Головною особливістю є перехід від управління розвитком до управління виживанням та життєстійкістю (resilience). Воєнна нестабільність генерує специфічний набір чинників, які нівелюють традиційні методи прогнозування.

Першим критичним чинником є екстремальний рівень невизначеності та непередбачуваності зовнішнього середовища. Як зазначає П. Шеремета, у таких умовах горизонт стратегічного планування скорочується з років до місяців або навіть тижнів [10]. Це змушує менеджмент відмовлятися від «застиглих» стратегій на користь інкрементального прийняття рішень, де кожен наступний крок коригується залежно від оперативної обстановки на фронті, стану енергосистеми чи логістичних шляхів.

Другим чинником є безпековий імператив. У воєнний час критерій «економічна ефективність» поступається критерію «безпека персоналу та активів». Стратегічний вибір щодо релокації потужностей, зміни ринків збуту або постачальників часто диктується не міркуваннями прибутку, а фізичною можливістю функціонування бізнесу [6]. Це створює ситуацію, коли управлінські рішення приймаються в умовах жорсткого дефіциту часу та високої ціни помилки.

Третім чинником є деструкція традиційних ланцюгів створення вартості. Глобальна нестабільність, підсилена воєнними діями, спричиняє розриви у постачанні та зміну споживчої поведінки.

Відповідно, стратегічний вибір зміщується в бік вертикальної інтеграції або диверсифікації, що дозволяє організації зменшити залежність від зовнішніх факторів. Як підкреслював П. Друкер, ефективний керівник у кризові часи повинен фокусуватися на можливостях, а не лише на проблемах, що вимагає високої когнітивної гнучкості [9].

Четвертим чинником є зміна ролі людського капіталу в процесі прийняття управлінських рішень. Психологічний тиск, міграційні процеси та мобілізаційні заходи створюють дефіцит кваліфікованих кадрів. Це спонукає організації до впровадження децентралізованих моделей управління, де право прийняття оперативних рішень делегується на нижчі рівні для забезпечення автономності підрозділів у разі втрати зв'язку з центром.

Таким чином, воєнна нестабільність трансформує стратегічний вибір із процесу «аналіз – план – дія» у процес «швидке тестування – адаптація – виживання». Основним ресурсом стає не капітал, а швидкість реакції та здатність менеджменту приймати рішення в умовах неповної та суперечливої інформації.

Реалізація адаптивного підходу в умовах воєнної нестабільності вимагає відмови від монолітних управлінських структур на користь «дуальної системи управління». Така архітектура дозволяє організації зберігати цілісність, одночасно набуваючи здатності до миттєвої трансформації. Вона базується на чіткому розмежуванні рівнів функціонування системи: «фіксованого ядра» та «гнучкої периферії».

Першим компонентом цієї системи є «фіксоване ядро» (Core Strategy). Даний рівень охоплює місію, візію та ключові цінності організації, які мають залишатися стабільними навіть у моменти найвищої турбулентності. Як підкреслював П. Друкер, ефективність керівника у кризові періоди визначається здатністю фокусуватися на можливостях та фундаментальних цілях, а не лише на проблемах [9]. У сфері публічного управління «ядро» включає збереження кадрового капіталу, виконання базових державних функцій та дотримання етичних стандартів. Така ціннісна незмінність виконує функцію стратегічного «якоря», що знижує рівень тривожності колективу в умовах світу BANI та створює психологічну опору для суб'єктів прийняття рішень [12, 13].

Другим компонентом виступає «гнучка периферія» (Adaptive Edge). На противагу стабільному ядру, операційний рівень має бути максимально лабільним. Тут адаптивність проявляється у щотижневій зміні планів, методів надання послуг та логістичних ланцюгів залежно від безпекової ситуації. Це відповідає концепції емерджентної стратегії Г. Мінцберга, де кінцевий результат є наслідком мережі швидких оперативних рішень, що виникають «знизу вгору» у відповідь на зовнішні подразники [4]. Саме на цьому рівні реалізується стратегічна гнучкість (Strategic Agility), яка, за визначенням І. Доза, дозволяє системі миттєво перерозподіляти ресурси між пріоритетними напрямами [5].

Застосування такої гібридної моделі дозволяє уникнути стратегічного розмивання, коли за хаотичними реакціями на кризи втрачається сенс існування інституції. Водночас вона забезпечує антикрихкість системи [11], де «гнучка периферія» приймає на себе удари зовнішнього середовища, дозволяючи «ядру» зберігати життєздатність організації в довгостроковій перспективі. Таким чином, дуальне управління інтегрує класичну потребу в порядку з інноваційною вимогою до швидкості, що є критичним для публічного сектору в умовах воєнного стану.

Для забезпечення ефективності прийняття рішень в умовах воєнної та глобальної нестабільності традиційного лінійного менеджменту недостатньо. Необхідним є впровадження інструментарію, що дозволяє організації оперативно перемикатися між різними режимами функціонування. Основними компонентами такої методологічної бази є фреймворк Cynefin, концепція реальних опціонів та Agile-підходи. Фреймворк Cynefin, розроблений Д. Сноуденом, дозволяє менеджеру класифікувати контекст прийняття рішення за п’ятьма доменами: простий, складний, заплутаний, хаотичний та безладний [6]. В умовах війни більшість стратегічних завдань переміщується до «хаотичного» домену. У такому середовищі стандартні аналітичні моделі не працюють, оскільки причинно-наслідкові зв'язки розірвані. Відповідно, адаптивна модель прийняття управлінських рішень має базуватися на принципі «Дія – Відчуття – Реакція», де першочерговим завданням є стабілізація ситуації через швидкі дії, а вже потім — пошук закономірностей.

Концепція реальних опціонів (Real Options Thinking) є критично важливою для стратегічного вибору в умовах невизначеності. На відміну від жорстких інвестиційних планів, цей підхід розглядає стратегічне рішення як право (але не обов'язок) здійснити певну дію в майбутньому. Як зазначають І. Доз та М. Косонен, це дозволяє менеджменту «купувати час», роблячи невеликі кроки у різних напрямках (наприклад, пробний вихід на новий ринок або оренда замість купівлі активів) [5]. Такий підхід мінімізує незворотні втрати та зберігає стратегічну гнучкість.

Методологія Agile у стратегічному вимірі трансформує процес реалізації рішень. Замість тривалого циклу розробки стратегії впроваджуються короткі ітерації («спринти»). Це дозволяє отримувати швидкий зворотний зв’язок від змінного ринку та вносити корективи в реальному часі. Використання інструментів візуалізації на рівні топменеджменту підвищує прозорість процесів та швидкість реакції на критичні зміни [7].

Важливим елементом адаптивності є також сценарійне планування. В умовах воєнної нестабільності воно трансформується у розробку «коридорів рішень» для різних варіантів розвитку подій (оптимістичний, базовий, песимістичний). Це дозволяє менеджеру не приймати рішення «з нуля» у момент кризи, а діяти за заздалегідь підготовленим, але гнучким алгоритмом [9].

Таким чином, поєднання цих інструментів формує цілісну адаптивну модель, де стратегічний вибір базується не на прогнозі, який зазвичай виявляється хибним, а на готовності системи до швидкої зміни конфігурації.

Зазначені методи (Agile, сценарійне планування, Cynefin) створюють необхідний операційний каркас для прийняття рішень, проте вони не вичерпують потенціалу адаптивного менеджменту. В умовах воєнної нестабільності та переходу до світу BANI виникає потреба у формуванні глибших інноваційних векторів підсилення адаптивності. Це передбачає перехід від пасивного опору кризам до концепції антикрихкості, мінімізацію когнітивних викривлень

суб’єкта управління та розбудову цифрової стійкості як технологічного базису для прийняття стратегічних рішень.

Подальша трансформація прийняття управлінських рішень в умовах воєнного стану вимагає виходу за межі класичної концепції резильєнтності (здатності системи повертатися до початкового стану після шоку). В умовах перманентної нестабільності ключовим вектором стає впровадження принципів антикрихкості (Antifragility). Як обґрунтовує Н. Талеб, антикрихкі системи не просто чинять опір хаосу, а стають сильнішими завдяки йому [11]. Для українського публічного управління це означає створення таких механізмів прийняття управлінських рішень, де кожна оперативна помилка чи кризова ситуація стає джерелом швидкого навчання та переконфігурації стратегічних цілей, а не деструктивним чинником.

Важливим компонентом адаптивної моделі є подолання когнітивних упереджень суб’єкта управління. У стресових умовах війни менеджер часто потрапляє у пастку «тунельного зору» або надмірної реактивності. Застосування напрацювань Д. Канемана щодо систем мислення дозволяє впровадити в моделі прийняття управлінських рішень протоколи «де-біасингу» (усунення викривлень) [12, 13]. Це включає обов'язкову практику «Pre-mortem» аналізу (моделювання провалу рішення до його прийняття) та використання «адвокатів диявола» у стратегічних групах для верифікації альтернативних сценаріїв.

Паралельно з людським чинником, технологічним базисом адаптивності стає цифрова стійкість та предиктивна аналітика. В умовах дефіциту часу та неповної інформації прийняття управлінських рішень має спиратися на інструменти Big Data та штучного інтелекту. Це дозволяє трансформувати сценарійне планування з імовірного прогнозування в динамічне моделювання в реальному часі. Використання предиктивних алгоритмів для аналізу логістичних розривів, енергетичних загроз та міграційних потоків забезпечує «інформаційну перевагу», яка є критичною для стратегічної гнучкості [15].

Зрештою, адаптивність підсилюється через перехід до екосистемного управління. Організація в умовах війни перестає бути ізольованою ієрархією, перетворюючись на частину мережевої структури (Team of Teams) [14], де прийняття управлінських рішень інтегрує ресурси держави, волонтерських спільнот та бізнес-партнерів [14]. Така децентралізація прийняття рішень на основі «простих правил» (Simple Rules) дозволяє системі зберігати керованість навіть за умови часткової втрати зв’язку з центром, що є стратегічним імперативом воєнного часу [16].

На основі аналізу сучасних викликів та інструментарію гнучкого менеджменту, ключовим вектором трансформації прийняття управлінських рішень стає перехід від жорсткої вертикалі до мережевої структури управління. В умовах воєнної нестабільності, коли централізовані канали зв’язку можуть бути порушені, а ситуація на місцях змінюється миттєво, швидкість реакції стає критичною конкурентною перевагою.

Процес переходу до адаптивних моделей прийняття управлінських рішень потребує не лише впровадження нових фреймворків, а й глибокої трансформації організаційної культури. В умовах воєнної нестабільності критичним стає перехід від «культури провини» до «культури навчання», що базується на психологічній безпеці та інституціоналізації досвіду. Оскільки адаптивність передбачає управління через експеримент, неминучим є виникнення помилок у процесі тестування нових операційних моделей. Проблема традиційних ієрархічних систем полягає в каральному підході до прорахунків, що блокує ініціативу на нижчих рівнях управління та сповільнює реакцію всієї системи.

Для подолання цього бар'єру адаптивна модель має включати механізм «навчання через дію» (Learning-by-doing). Це передбачає впровадження протоколів аналізу після подій (After-Action Reviews), де за кожним критичним рішенням слідує деконструкція результатів: «що планувалося», «що відбулося фактично» та «які когнітивні упередження завадили точному прогнозу». Такий підхід дозволяє перетворити негативний операційний досвід на стратегічний актив, підсилюючи антикрихкість організації.

Паралельно з культурною трансформацією, життєздатність адаптивних прийняття управлінських рішень залежить від формування інтегративного мислення у суб’єктів управління. В умовах світу BANI керівник повинен володіти навичкою «дистанціювання» (The Balcony Perspective) — здатністю виходити за межі операційної рутини для виявлення патернів у хаотичних потоках даних. Це дозволяє уникати «тунельного зору», який часто виникає під тиском воєнних загроз, і зберігати здатність до об’єктивного оцінювання реальних опціонів.

Важливим аспектом розширення адаптивності є також «толерантність до двозначності». В традиційному менеджменті відсутність повної інформації вважається недоліком, який намагаються компенсувати надмірним аналізом, що призводить до «аналітичного паралічу». В адаптивній парадигмі неповнота даних сприймається як константа.

Відповідно, управлінське рішення розглядається не як фінальна точка, а як гіпотеза, що підлягає постійному коригуванню.

Це вимагає від публічного сектору переходу до «інкрементального стратегування», де довгостроковий курс визначається не жорстким планом, а послідовністю малих кроків, кожен з яких уточнює наступний напрямок руху.

Зрештою, стійкість адаптивної моделі підкріплюється механізмом «радикальної прозорості». Децентралізація повноважень, передбачена моделлю Team of Teams, неможлива без створення єдиного інформаційного поля. Кожна ланка управління повинна мати доступ до актуальних даних про стан «фіксованого ядра» та зміни на «гнучкій периферії». Цифрова стійкість у цьому контексті виступає не просто як технологічний додаток, а як інструмент горизонтальної синхронізації, що забезпечує єдність зусиль усіх підрозділів без потреби в постійних директивних вказівках зверху. Таким чином, поєднання

когнітивної гнучкості лідерів, культури навчання та цифрової прозорості формує цілісну екосистему, здатну не лише витримувати шоки воєнного часу, а й еволюціонувати в процесі боротьби з ними.

Першою рекомендацією є впровадження моделі «Команда команд» (Team of Teams) [14]. Цей підхід передбачає надання автономії лінійним підрозділам у межах чітко визначених стратегічних орієнтирів. Як зазначає Г. Мінцберг, у складних організаціях координація має відбуватися через взаємне узгодження, а не лише через прямий нагляд [4].

Для підприємств це означає делегування права на прийняття оперативних рішень (закупівля сировини, зміна графіків, локальна логістика) керівникам середньої ланки без обов'язкового погодження з топменеджментом.

Другою рекомендацією є скорочення управлінського циклу за допомогою петлі OODA (Спостереження – Орієнтація – Рішення – Дія). Для підвищення швидкості реакції організаціям слід:

- створити систему «раннього попередження» (моніторинг зовнішніх тригерів);
- автоматизувати збір даних для зменшення часу на етап «Орієнтації»;
- використовувати методику «швидких нарад» (daily stand-ups) для синхронізації рішень у реальному часі [7].

Ця концепція розглядає процес прийняття управлінських рішень як безперервний цикл, де перемога (або виживання) організації залежить від здатності проходити цей цикл швидше, ніж змінюється зовнішнє середовище або діє опонент.

Перевага петлі OODA полягає у її здатності дезорієнтувати «крихкі» структури: коли організація діє швидше, ніж середовище встигає стабілізуватися, вона перехоплює ініціативу, перетворюючи хаос на керований процес.

Таким чином, швидкість проходження управлінського циклу стає головним показником ефективності адаптивного менеджменту.

Третьою рекомендацією є розвиток когнітивної гнучкості та резильєнтності лідерів. В умовах війни рішення часто супроводжуються високим емоційним навантаженням. Як підкреслював П. Друкер, ефективність керівника визначається його здатністю «робити правильні речі», навіть якщо інформація є суперечливою [9].

Рекомендується впровадження протоколів «психологічної безпеки», які дозволяють членам команди відкрито повідомляти про помилки, що є критично важливим для швидкої корекції хибних стратегічних кроків.

Четвертою рекомендацією є перехід до ковзного бюджетування та планування. Відмова від фіксованих річних бюджетів на користь квартальних або місячних прогнозів дозволяє перерозподіляти ресурси туди, де вони принесуть найбільший ефект у поточний момент. Це відповідає принципам «стратегічної спритності», описаним І. Дозом, де єдність ресурсів та швидкість їх маневру є запорукою виживання [5].

Отже, адаптивна модель прийняття управлінських рішень у воєнний час — це не лише набір інструментів, а зміна організаційної культури в бік довіри, делегування та готовності до безперервного навчання через дію.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що ефективність прийняття управлінських рішень в умовах воєнної нестабільності забезпечується впровадженням архітектури «гібридного управління», яка через діалектичне поєднання стабільного «фіксованого ядра» (цінностей та місії) та лабільної «гнучкої периферії» (операційних процесів) гарантує життєздатність організації. Інтеграція інструментів Agile, фреймворку Cynefin та петлі OODA дозволяє мінімізувати когнітивні упередження лідерів і забезпечити високу швидкість маневру ресурсами, що є критичним для функціонування інституцій у сучасному середовищі, яке характеризується системною крихкістю, високим рівнем тривожності, нелінійністю процесів та когнітивною незрозумілістю подій.

Впровадження запропонованої моделі дозволяє трансформувати управлінську парадигму від пасивної резильєнтності до антикрихкості, де хаос і стресори воєнного часу стають джерелом операційного навчання та стратегічного посилення. Технологічним базисом такої трансформації визначено цифрову стійкість, що через предиктивну аналітику та радикальну прозорість даних створює умови для переходу до інкрементального стратегування. У межах цього підходу кожне рішення є не фінальною директивою, а валідованою гіпотезою, що підлягає миттєвому коригуванню відповідно до динаміки середовища.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у розробці галузевих протоколів цифрової стійкості для публічного сектору, а також у вивченні впливу штучного інтелекту на автоматизацію етапів «орієнтації» та «рішення» у межах адаптивних управлінських циклів. Особливої уваги потребує аналіз механізмів психологічної адаптації управлінських команд до роботи в зонах граничного ризику, що дозволить ще більше посилити організаційну стійкість вітчизняних систем управління.

Література:

1. Ansoff H. I. Strategic Management. New York : Palgrave Macmillan, 2007. 251 p.
2. Тейлор Ф. У. Принципи наукового менеджменту / пер. з англ. Київ: Наш Формат, 2021. 160 с.
3. Саймон Г. А. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції / пер. з англ. Київ : АртЕк, 2001. 392 с.
4. Мінцберг Г. Структура в кулаці: створення ефективної організації / пер. з англ. О. Курочки. Київ : Наш Формат, 2018. 512 с.
5. Doz Y., Kosonen M. Fast Strategy: How Strategic Agility Will Help You Stay Ahead of the Game. Harlow : Pearson Education, 2008. 272 p.
6. Snowden D. J., Boone M. E. A Leader’s Framework for Decision Making. *Harvard Business Review*. 2007. Vol. 85, no. 11. P. 68–76.
7. Кузьмін О. Є., Подольчак Н. Ю., Левицька О. В. Управління організацією в умовах невизначеності та ризиків : монографія. Львів : Растр-7, 2022. 210 с.
8. Ригбі Д., Сазерленд Дж., Такеучі Х. Agile-інновації: як створити гнучку компанію і швидко рухатися вперед / пер. з англ. Київ : BookChef, 2018. 272 с.

9. Друкер П. Ф. Ефективний керівник / пер. з англ. О. Органісти. Київ : Наш Формат, 2019. 176 с.

10. Шеремета П. М. Стратегія прориву : як перемогти в умовах невизначеності. Київ : BookChef, 2023. 240 с.

11. Taleb N. N. Antifragile: Things That Gain from Disorder. New York : Random House, 2012. 519 p.

12. Heifetz R. A., Grashow A., Linsky M. The Practice of Adaptive Leadership. Boston: Harvard Business Press, 2009. 326 p.

13. Kahneman D.Thinking, Fast and Slow. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2011.499p.

14. McChrystal S., Collins T., Silverman D., Fussell C. Team of Teams: New Rules of Engagement for a Complex World. New York : Portfolio, 2015. 298 p.

15. Гриценко А. С. Цифрова трансформація публічного управління в умовах воєнного стану. *Науковий вісник: Державне управління*. 2024. № 1 (15). С. 45–58.

16. Sull D., Eisenhardt K. M. Simple Rules: How to Thrive in a Complex World. New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2015. 288 p.

References:

1. Ansoff, H. I. (2007). *Strategic Management*. New York: Palgrave Macmillan.

2. Taylor, F. W. (2021). *Pryntsypy naukovoho menedzhmentu* [The Principles of Scientific Management] (Trans.). Kyiv: Nash Format. (Original work published 1911).

3. Simon, H. A. (2001). *Administratyvna povedinka: Doslidzhennia protsesiv pryĭniattia rishen v orhanizatsiiakh, shcho vykonuiut administratyvni funktsii* [Administrative Behavior: A Study of Decision-making Processes in Administrative Organizations] (Trans.). Kyiv: ArtEk. (Original work published 1947).

4. Mintzberg, H. (2018). *Struktura v kulatsi: stvorennia efektyvnoi orhanizatsii* [Structure in Fives: Designing Effective Organizations] (O. Kurochka, Trans.). Kyiv: Nash Format. (Original work published 1983).

5. Doz, Y., & Kosonen, M. (2008). *Fast Strategy: How Strategic Agility Will Help You Stay Ahead of the Game*. Harlow: Pearson Education.

6. Snowden, D. J., & Boone, M. E. (2007). A Leader's Framework for Decision Making. *Harvard Business Review*, 85(11), 68–76.

7. Kuzmin, O. Ye., Podolchak, N. Yu., & Levytska, O. V. (2022). *Upravlinnia orhanizatsiieiu v umovakh nevypravdanosti ta ryzykiv: monohrafiia* [Management of the organization in conditions of uncertainty and risks: a monograph]. Lviv: Rastr-7 [in Ukrainian].

8. Rigby, D., Sutherland, J., & Takeuchi, H. (2018). *Agile-innovatsii: yak stvoryty hnuchku kompaniiu i shvydko rukhatysia vpered* [Doing Agile Right: Transformation Without Chaos] (Trans.). Kyiv: BookChef. (Original work published 2020).

9. Drucker, P. F. (2019). *Efektyvnyi kerivnyk* [The Effective Executive] (O. Organista, Trans.). Kyiv: Nash Format. (Original work published 1966).

10. Sheremeta, P. M. (2023). *Stratehiia proryvu: yak peremohty v umovakh nevyznachenosti* [Breakthrough Strategy: How to Win in Conditions of Uncertainty]. Kyiv: BookChef [in Ukrainian].

11. Taleb, N. N. (2012). *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. New York: Random House.

12. Heifetz, R. A., Grashow, A., & Linsky, M. (2009). *The Practice of Adaptive Leadership*. Boston: Harvard Business Press.

13. Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

14. McChrystal, S., Collins, T., Silverman, D., & Fussell, C. (2015). *Team of Teams: New Rules of Engagement for a Complex World*. New York: Portfolio.

15. Hrytsenko, A. S. (2024). Tsyfrova transformatsiia publichnoho upravlinnia v umovakh voiennoho stanu [Digital transformation of public administration under martial law]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia [Scientific Bulletin: Public Administration]*, 1(15), 45–58 [in Ukrainian].

16. Sull, D., & Eisenhardt, K. M. (2015). *Simple Rules: How to Thrive in a Complex World*. New York: Houghton Mifflin Harcourt.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 35.08:005.95/.96

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-146-163

Зеркаль Анастасія Вікторівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та логістики, Національний університет "Запорізька політехніка", м.Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-3155-1302

Щербаха Євген Сергійович здобувач за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти, Національний університет "Запорізька політехніка", м.Запоріжжя, https://orcid.org/0009-0007-6695-1182

УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ, РЕФОРМИ, ОПЛАТА ПРАЦІ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню теоретико-методичних засад менеджменту організаційно-кадрових змін та сучасних підходів до формування й реалізації кадрової політики в системі державної служби України. Актуальність роботи зумовлена необхідністю трансформації системи управління людськими ресурсами (HR) під впливом ключових зовнішніх і внутрішніх чинників євроінтеграційного курсу, прискореної цифрової трансформації публічного управління, а також викликів, пов’язаних із воєнним станом та поствоєнним відновленням.

У статті розглянуто сучасні підходи до формування та реалізації кадрової політики в системі державної служби України. Особливу увагу приділено законодавчим змінам 2025 року та впровадженню нової системи оплати праці.

Проаналізовано затвердження оновлених схем посадових окладів на 2025 рік, які базуються на принципах класифікації посад (грейдингу). Детально розглянуто, як рівні посад та юрисдикція органів визначають фіксований оклад, забезпечуючи прозору та об’єктивну диференціацію заробітної плати.

Обґрунтовано модель сучасної кадрової політики, що базується на компетентнісному підході, управлінні результативністю та цілеспрямованому розвитку цифрових і лідерських компетентностей державних службовців. Акцентовано увагу на посиленні ролі служб управління персоналом як стратегічних партнерів керівництва у впровадженні реформ. Сформульовано практичні рекомендації щодо удосконалення механізмів планування, реалізації та оцінювання організаційно-кадрових змін у системі державної служби, орієнтованих на професіоналізацію, доброчесність і досягнення стратегічних цілей держави в сучасних умовах.

Ключові слова: державна служба, кадрова політика, організаційно-кадрові зміни, посадовий оклад, цифрова трансформація, управління персоналом, людські ресурси.

Anastasiia Zerkal Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Marketing and Logistics, National University Zaporizhzhia Polytechnic, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-3155-1302

Yevhen Shcherbakha hD candidate at the third (educational and scientific) level of higher education, National University Zaporizhzhia Polytechnic, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0007-6695-1182

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE CIVIL SERVICE SYSTEM OF UKRAINE: TRENDS, REFORMS AND REMUNERATION

The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical and methodological principles of organizational and personnel change management and modern approaches to the formation and implementation of personnel policy in the system of the civil service of Ukraine. The relevance of the work is determined by the need to transform the human resources (HR) management system under the influence of key external and internal factors the European integration course, accelerated digital transformation of public administration, as well as challenges related to martial law and post-war recovery.

The article examines contemporary approaches to the formation and implementation of personnel policy (HR policy) within the system of Ukrainian public service (civil service). Particular attention is paid to the legislative changes of 2025 and the introduction of a new remuneration system.

The paper analyzes the approval of updated official salary schemes for 2025, which are based on the principles of job classification (grading). It details how job levels and the jurisdiction of state bodies determine the fixed salary, ensuring transparent and objective differentiation of wages.

A model of modern personnel policy is substantiated, which is based on the competency-based approach, performance management, and the focused development of digital and leadership competencies of civil servants. Attention is focused on strengthening the role of personnel management services as strategic partners of the leadership in implementing reforms. Practical recommendations are formulated regarding the improvement of mechanisms for planning, implementing, and evaluating organizational and personnel changes in the civil service system, aimed at professionalization, integrity, and achieving the strategic goals of the state in modern conditions.

Keywords: civil service, personnel policy, organizational and personnel changes, official salary, digital transformation, personnel management, human resources

Постановка проблеми. Трансформація системи державної служби України в умовах воєнного стану, поглиблення євроінтеграційних процесів та

цифрової трансформації публічного управління істотно загострює проблему оновлення кадрової політики. Наявна, переважно адміністративно-нормативна модель роботи з персоналом, орієнтована на формальне дотримання процедур, облік кадрів та підтримання дисципліни, виявляється недостатньо ефективною в умовах високої динаміки зовнішнього середовища, кадрових втрат, зростання навантаження на державних службовців. Виникає потреба у переході від фрагментарних, реактивних кадрових рішень до цілісної, стратегічно орієнтованої кадрової політики, здатної забезпечити формування професійного, стійкого, доброчесного та інноваційно спроможного корпусу державної служби України.

Проблемність ситуації посилюється суперечністю між декларованими на нормативному рівні принципами державної кадрової політики та фактичними практиками управління персоналом у багатьох державних органах. Попри наявність розвиненої законодавчої бази та значного масиву наукових досліджень, кадрова політика часто реалізується як сукупність окремих процедур добору, оцінювання та навчання без належного їх ув'язування зі стратегічними цілями, цифровими змінами та реальними потребами державних службовців. У цих умовах актуальним постає завдання теоретичного узагальнення й систематизації сучасних підходів до формування та реалізації кадрової політики в державній службі України, з урахуванням викликів війни, євроінтеграції та цифровізації, а також пошуку практичних орієнтирів для їх впровадження в управлінську практику.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питання кадрової політики в державній службі є предметом дослідження багатьох українських науковців, у навчальних посібниках і монографіях яких розкрито сутність державної кадрової політики, її принципи, завдання та інструменти, а також особливості функціонування державної служби в умовах реформування публічного управління, зокрема з акцентом на професіоналізацію публічної служби, підвищення якості управлінських рішень та вдосконалення процедур добору, оцінювання і розвитку персоналу.

С. Ващенко та В. Губенко аналізують особливості управління людськими ресурсами в органах державної влади в умовах воєнного стану, акцентуючи на адаптивності кадрових процесів і розвитку кризових компетенцій держслужбовців [1]. О. Маковоз розкриває сучасні аспекти HR-менеджменту в державній службі, підкреслюючи значення цифровізації, дистанційної взаємодії та гнучких моделей кадрової політики [2]. О. Валецька досліджує правові та організаційні аспекти службово-трудової діяльності під час воєнного стану, зокрема регламентацію праці та правовий захист персоналу [3]. Д. Дзвінчук та А. Мельничук аналізують трансформацію формування кадрового складу органів влади під впливом війни, реформ і цифровізації, зосереджуючись на проблемах комплектування, плинності кадрів і дефіциту фахівців [4]. Н. Ларіна обґрунтовує необхідність переходу до стратегічно орієнтованої кадрової політики з акцентом

на розвиток професійних компетентностей і кар'єрне зростання службовців [5]. Т. Бевз та Т. Василевська підкреслюють роль державних службовців у формуванні національної та громадянської ідентичності через діяльність координаційних рад та реалізацію відповідної державної політики [6].

Застосування інновацій в управлінні людськими ресурсами в публічному секторі України є актуальним предметом наукових досліджень: К. Коцюба підкреслює значення ефективного управління персоналом в умовах технологічного прогресу та цифровізації держави, О. Каховська з колегами відзначає здатність інноваційних технологій державного управління знижувати витрати, К. Майстренко наголошує на необхідності впровадження інновацій на етапах набору, відбору та адаптації персоналу, а Н. Гончарук і Ю. Пирогова окреслюють кроки, необхідні для стратегічного розвитку системи державної влади [7].

Окремий пласт джерел становлять аналітичні матеріали Національного агентства України з питань державної служби (НАДС), що відображають сучасний стан, тенденції та потреби в розвитку людських ресурсів на державній службі. У цих звітах узагальнюються результати визначення індивідуальних потреб у професійному навчанні, аналізуються проблеми кадрового забезпечення, містяться рекомендації щодо вдосконалення системи управління персоналом[8].

Важливим аспектом дослідження вчених є система управління в умовах інноваційної діяльності та дослідження трансформації практик управління людськими ресурсами (HRM) у контексті цифровізації, з особливим акцентом на європейські підприємства та потенційну адаптацію цих практик в Україні в умовах воєнного часу [9,10].

Попри наявність суттєвої наукової та нормативної бази, комплексне бачення сучасних підходів до формування й реалізації кадрової політики в державній службі в умовах воєнного стану, цифрової трансформації та євроінтеграційних змін залишається недостатньо систематизованим, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є узагальнення сучасних підходів до формування та реалізації кадрової політики в державній службі, а також пропонування напрямів її вдосконалення в контексті трансформаційних процесів у публічному управлінні.

Виклад основного матеріалу. У сучасній теорії менеджменту організаційні зміни розглядаються як цілеспрямовані перетворення структури, процесів, технологій та корпоративної культури організації з метою підвищення її ефективності та адаптації до зовнішнього середовища. У контексті державної служби організаційні зміни охоплюють реформування системи органів влади, їх структури, розподілу повноважень, бізнес-процесів, впровадження цифрових сервісів, зміну моделей взаємодії з громадянами.

Кадрові зміни у системі публічного управління охоплюють якісні та кількісні трансформації персоналу, оновлення кадрового складу, розвиток

компетентностей і вдосконалення процедур добору, оцінювання, мотивації та професійного розвитку державних службовців відповідно до принципів політичної неупередженості, професіоналізму, доброчесності й орієнтації на результат. У цьому контексті кадрова політика відіграє визначальну роль як стратегічний інструмент управління людськими ресурсами, що визначає вимоги до компетентності та етичних стандартів державних службовців, забезпечує узгодженість кадрових рішень із цілями державної політики та реформами публічного управління, а також регулює основні HR-процеси: добір, оцінювання результативності, просування по службі, формування кадрового резерву й професійний розвиток, сприяючи підвищенню прозорості, ефективності та відповідальності в управлінні кадровим потенціалом.

Кадрова політика в державних органах виконує мотиваційну та стабілізаційну функції, формуючи систему стимулювання, кар'єрного розвитку й професійного зростання державних службовців, а також сприяючи залученню та утриманню кваліфікованих кадрів. Водночас вона є ключовим інструментом реалізації стратегічних пріоритетів держави, визначаючи принципи, цілі та механізми формування, використання й розвитку кадрового потенціалу з метою забезпечення професійної, політично неупередженої та доброчесної державної служби.

Специфіка кадрової політики у державному секторі обумовлена кількома ключовими факторами, зокрема: публічно-правовим характером діяльності державних органів, високим рівнем регламентації всіх процедур (добору, просування, оцінювання), постійною необхідністю підтримувати баланс між політичним керівництвом та професійною адміністративною складовою, а також підвищеною увагою суспільства та міжнародних партнерів до якості та ефективності державного кадрового корпусу. У контексті організаційно-кадрових змін кадрова політика виконує такі функції (табл.1).

Таблиця 1

Основні функції державної кадрової політики в Україні

Функції	**Зміст функції**
Стратегічна	Забезпечує узгодженість кадрових рішень із довгостроковими цілями розвитку держави, реформами публічного управління та пріоритетами повоєнної відбудови.
Регулятивна	Встановлює правила, процедури та стандарти в сфері управління персоналом (добір, просування, оцінювання, звільнення).
Відтворювальна	Спрямована на формування, оновлення та розвиток кадрового потенціалу державної служби, включно із роботою з кадровим резервом.

Функції	Зміст функції
Мотиваційна	Забезпечує умови для результативної, відповідальної та доброчесної діяльності державних службовців (оплата праці, нематеріальні стимули, визнання).
Інноваційна	Орієнтована на запровадження нових HR-практик, цифрових технологій та сучасних підходів до управління персоналом у публічному секторі.

Складено авторами

Трансформація кадрової політики державної служби України зумовлена поєднанням зовнішніх і внутрішніх викликів. Серед зовнішніх чинників, євроінтеграційні вимоги, безпекові ризики та глобальна конкуренція за таланти, серед внутрішніх, застаріла організаційна культура, дефіцит сучасних компетентностей і низька мотивація через неконкурентні умови праці.

Повномасштабна війна ускладнила функціонування органів влади, посиливши вимоги до мобільності, стресостійкості та психологічної підтримки персоналу. Водночас євроінтеграційний курс і цифровізація публічного управління зумовлюють впровадження принципів доброчесності, прозорості, меритократії та розвиток нових професійних компетентностей державних службовців. Таким чином, сучасні виклики детермінують трансформацію кадрової політики від формально-процедурної до **стратегічно орієнтованої, компетентнісної, цифровізованої та етично вмотивованої.**

Логіка сучасної кадрової політики в державній службі України ґрунтується на розумінні того, що кадрові рішення не можуть прийматися у відриві від ширшого контексту розвитку держави. Вони мають узгоджуватися із стратегічними документами у сфері безпеки, відбудови, євроінтеграції, цифрової трансформації та регіонального розвитку, а також враховувати динаміку ринку праці й очікування суспільства щодо якості публічних послуг. У цьому підході кадрова політика розглядається не як технічна допоміжна функція, а як один із ключових інструментів реалізації державної стратегії, що забезпечує наявність необхідних компетентностей у критичних для держави сферах(рис.1).

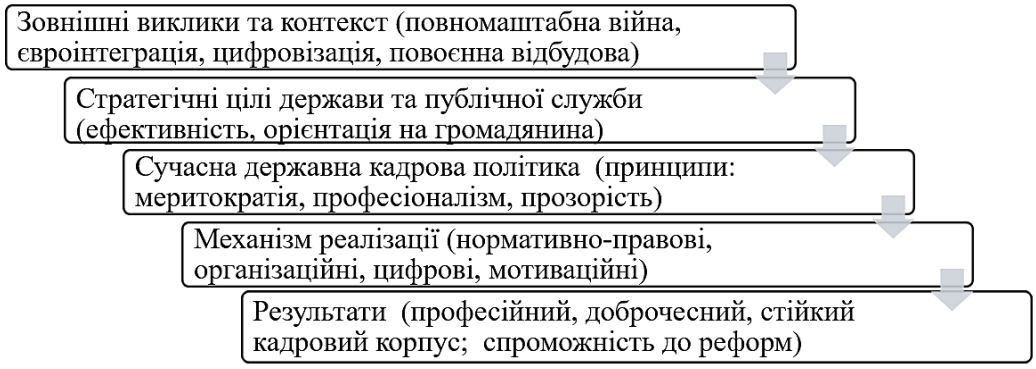

Рис. 1 Логіка сучасної кадрової політики

Сформовано авторами

Формування кадрової політики державної служби відбувається під впливом зовнішніх викликів війни, повоєнної відбудови, євроінтеграції, цифровізації та демографічних змін, що підвищують вимоги до професійності й стійкості кадрового корпусу. Ці виклики трансформуються у стратегічні цілі публічного управління ефективність, доброчесність, підзвітність і орієнтацію на громадян на основі принципів меритократії, професіоналізму та прозорості. Реалізація кадрової політики здійснюється через інструменти управління персоналом (добір, оплату праці, оцінювання, навчання, кадровий резерв), що забезпечують формування професійної та стійкої публічної служби і спроможність державних органів реалізовувати реформи.

Важливим аспектом кадрової політики України є інструменти, що формують механізм управління персоналом, спрямований на створення професійної, доброчесної та стійкої державної служби; ключову роль серед них відіграють нормативно-правові інструменти закони, підзаконні акти, типові положення та стандарти компетентностей, які забезпечують унормування кадрових процедур, єдині вимоги до посад і прозорість прийняття рішень.

Важливим елементом кадрової політики є організаційні інструменти кадрові служби, конкурсні та кадрові комісії, спеціалізовані центри оцінювання, які забезпечують проведення кадрових процедур, контроль за дотриманням законодавства та підвищення ефективності оцінювання кандидатів і планування потреб у персоналі.

Однією з ключових тенденцій сучасної кадрової політики є цифровізація, що передбачає використання таких інструментів, як HRMIS, електронні конкурси, реєстр державних службовців і платформи дистанційного навчання, які оптимізують кадрові процеси, підвищують оперативність рішень та розширюють можливості аналітики і прогнозування кадрових потреб.

Важливу роль у кадровій політиці відіграють мотиваційні та розвиткові інструменти система оплати праці, стимулювання, підвищення кваліфікації, формування кадрового резерву та інструменти оцінювання, зокрема щорічна оцінка результатів і аудит HR-процесів, які сприяють розвитку компетентностей і підвищенню ефективності державної служби (табл. 2).

Таблиця 2

Основні інструменти кадрової політики в Україні

Група інструментів	Конкретні інструменти	Очікуваний ефект
Нормативно-правові	Закони, підзаконні акти, типові положення про служби управління персоналом, стандарти компетентностей	Уніфікація підходів, прозорість процедур, зменшення суб’єктивізму
Організаційні	Підрозділи з HR-функціями, кадрові комісії, служби управління персоналом	Підвищення професійності кадрової роботи, розмежування відповідальності

Група інструментів	Конкретні інструменти	Очікуваний ефект
Цифрові	HRMIS, електронні конкурси, реєстри держслужбовців, платформи e-learning	Оперативність рішень, якість даних, можливість аналітики та прогнозування
Мотиваційні	Система оплати праці, преміювання, нематеріальні стимули, програми визнання	Підвищення залученості, утримання кваліфікованих кадрів
Розвиткові	Програми підвищення кваліфікації, лідерські програми, кадровий резерв	Зміцнення кадрового потенціалу, підготовка управлінської зміни

Складено авторами

Представлена таблиця 2 узагальнює ключові групи інструментів, які формують сучасну систему реалізації кадрової політики в державній службі України. Кожна група виконує власну функціональну роль, але водночас перебуває у взаємозв'язку з іншими, створюючи комплексний механізм управління персоналом.

Нормативно-правові інструменти забезпечують єдність правил і стандартів, що дозволяє уніфікувати вимоги до державних службовців, мінімізувати суб'єктивний вплив на кадрові рішення та гарантувати прозорість процедур. Це створює необхідну правову основу для ефективного використання інших інструментів кадрової політики.

Нормативно-правові інструменти є основою діяльності кадрової політики, постійні зміни та нововведення, насамперед покликані на поліпшення, одним з яскравим прикладом є у 2025 році імплементація Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад» від 11.03.2025 № 4282-IX, який запроваджено нові підходи до оплати праці[11].

Постановою КМУ від 23 жовтня 2023р. № 1109 «Про підготовку до запровадження умов оплати праці державних службовців на основі класифікації посад» (в редакції постанови КМУ від 1 квітня 2025 р. № 369) затверджено «Каталог типових посад державної служби і критерії віднесення до таких посад» [12].

Каталог розроблено для використання керівниками державної служби в державних органах, працівниками служб управління персоналом, керівниками структурних підрозділів та іншими державними службовцями державних органів під час проведення класифікації посад державної служби. Основі терміни які вживаються в Каталозі наведено в Таблиці 3 (табл.3).

Таблиця 3

Основні терміни Каталогу типових посад державної служб

Термін	Визначення
документи державної політики	акти законодавства, які забезпечують формування або здійснення (проведення) державної політики, що визначають курс дій, містять завдання і заходи, спрямовані на розв'язання проблем розвитку держави
класифікація посад	процес присвоєння посадам державної служби класифікаційних кодів на основі віднесення посад до відповідних сімей та рівнів, визначених у цьому Каталозі
рівень посади	ознака, що відображає якісні відмінності у характеристиках складності та відповідальності роботи на певному рівні службової діяльності на посадах державної служби
сім'я посад	посади державної служби, об'єднані спільними функціональними напрямами
типові посади	група посад державної служби, подібних за напрямами роботи в межах однієї сім'ї посад або за обсягом повноважень та відповідальністю в межах одного рівня посади.

Складено авторами на основі [12]

Критеріями класифікації посад державної служби є **сім'я посади, рівень посади, юрисдикція та тип державного органу,** що забезпечує системність та уніфікованість побудови сучасної моделі державної служби. Сім'я посади визначає основний зміст функцій і напрям діяльності службовця, тоді як рівень посади відображає складність завдань, обсяг відповідальності та управлінські повноваження.

Юрисдикція встановлює територіальний масштаб повноважень – від місцевого до центрального рівня, – що дозволяє враховувати специфіку виконання функцій у різних адміністративних умовах. Тип державного органу, у свою чергу, забезпечує узгодженість вимог до посад залежно від статусу органу (центральний, обласний, районний, територіальний підрозділ), сприяючи чіткому розподілу функцій і компетентностей у системі державного управління. Такий підхід формує прозору, логічно структуровану та професійно орієнтовану класифікацію посад(рис.2).

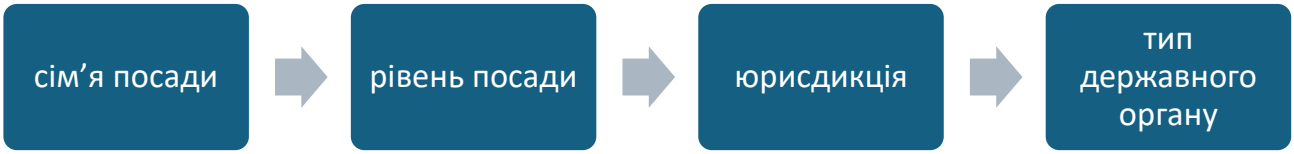

Рис. 2 Критерії класифікації посад державної служби
Сформовано авторами на основі [12]

Каталогом визначено 27 сімей посад державної служби, які позначаються арабськими цифрами. Основний функціонал типових посад відображає узагальнений перелік ключових напрямів діяльності державних службовців і не є вичерпним. Сім'я посад визначається на основі співвідношення мети посади з переважними функціями, що виконуються протягом більшої частини робочого часу. У разі відсутності такої переважної функції класифікація здійснюється за найбільш значущою або найчастіше виконуваною функцією з урахуванням вимог чинного законодавства.

Кожна сім'я включає посади різних рівнів відповідно до ролі та місця посади в організаційній структурі державного органу, основної мети посади. Кожен рівень позначається римською цифрою. Усього визначено дев'ять рівнів посад державної служби, зокрема:

1.Для посад державної служби категорії "А", та категорії "Б", які є керівниками державної служби в державних органах: I (перший) керівний рівень; - II (другий) керівний рівень; -III (третій) керівний рівень.

2. Для посад державної служби категорії "Б": IV (четвертий) керівний рівень; V (п'ятий) керівний рівень; VI (шостий) керівний рівень.

3. Для посад державної служби категорії "В": VII (вищий) фаховий рівень; VIII (середній) фаховий рівень; IX (початковий) фаховий рівень.

Юрисдикція та тип державного органу визначаються відповідно до вимог закону, яким визначено умови оплати праці державних службовців на основі класифікації посад та позначається арабською цифрою від 1 до 3. Тип державного органу позначається арабською цифрою від 1 до 3 через крапку після проставлення цифри, якою позначена юрисдикція.

У додатках 1-27 Каталогу детально наведено опис кожної сім'ї, яка включає в себе назву та номер сім'ї посад державної служби, основний функціонал типових посад, рівні посад та таблицю класифікації посад державної служби.

Для більш детального розуміння наведено приклад однієї з сімей посад державної служби, а саме управління персоналом (24).

Основний функціонал типових посад у сфері управління персоналом спрямований на забезпечення реалізації державної політики у кадровій сфері в межах відповідного державного органу, організацію та проведення добору персоналу, планування і координацію заходів із підвищення рівня професійної компетентності державних службовців. До ключових повноважень належать оформлення процедури вступу на державну службу, її проходження та припинення, здійснення аналітичної й організаційної діяльності у сфері кадрового менеджменту, а також укладення та припинення контрактів про проходження державної служби та контрактів із керівниками підприємств, установ і організацій, що перебувають у сфері управління відповідного органу, із подальшим контролем за виконанням їх умов у порядку, визначеному законодавством. Окремий напрям діяльності охоплює розгляд пропозицій і підготовку документів

щодо заохочення та нагородження працівників державними нагородами та відомчими відзнаками з веденням відповідного обліку, а також здійснення організаційно-методичного керівництва й контролю за роботою з персоналом у територіальних органах, на державних підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління державного органу.

Рівні посад у системі управління персоналом державного органу відображають їх роль і місце в організаційній структурі та визначають обсяг управлінської відповідальності, від керівників самостійних структурних підрозділів (IV–VI рівні), які забезпечують стратегічне й тактичне управління кадровими процесами, до фахових посад (VII–IX рівні), що здійснюють аналітичну, виконавську та технічно-документальну роботу. При цьому вищі фахові рівні зосереджені на комплексному аналізі та координації кадрових процесів, середні на виконанні стандартних процедур і консультуванні, а початкові на забезпеченні технічного опрацювання кадрової інформації та документації. Таблиця класифікації посад державної служби сім'ї управління персоналом включає в себе рівень посади, юрисдикцію та тип державного органу(табл.4).

Таблиця 4

Таблиця класифікації посад сім'ї управління персоналом

Рівень посади	**Юрисдикція та тип державного органу**				
	перша (1) юрисдикція			друга (2) юрисдикція	третя (3) юрисдикція
	перший (1) тип	другий (2) тип	третій (3) тип		
IV (четвертий) керівний рівень	24-IV-1.1	24-IV-1.2	24-IV-1.3	24-IV-2	24-IV-3
V (п'ятий) керівний рівень	24-V-1.1	24-V-1.2	24-V-1.3	24-V-2	24-V-3
VI (шостий) керівний рівень	24-VI-1.1	24-VI-1.2	24-VI-1.3	24-VI-2	24-VI-3
VII (вищий) фаховий рівень	24-VII-1.1	24-VII-1.2	24-VII-1.3	24-VII-2	24-VII-3
VIII (середній) фаховий рівень	24-VIII-1.1	24-VIII-1.2	24-VIII-1.3	24-VIII-2	24-VIII-3
IX (початковий) фаховий рівень	24-IX-1.1	24-IX-1.2	24-IX-1.3	24-IX-2	24-IX-3

Складено авторами на основі [12]

Юрисдикція державного органу визначає територіальні та функціональні межі реалізації владних повноважень і є ключовим критерієм класифікації посад державної служби. Залежно від рівня юрисдикції виокремлюють національні, обласні та районні органи, що відрізняються масштабом управлінських рішень, рівнем відповідальності та складністю виконуваних функцій. Саме юрисдикція

безпосередньо впливає на визначення грейдів посад і рівень оплати праці державних службовців.

Постановою **Кабінету Міністрів України** від 29.12.2023 № 1409 «Питання оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2025 році» (зі внесеними змінами) затверджено схему «Посадових окладів на посадах державної служби з урахуванням сімей і рівнів посад, юрисдикції та типів органів сектору безпеки і оборони (крім Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ), обласних та окружних прокуратур, а також Пенсійного фонду України у 2025 році», в якій встановлено диференційований підхід до визначення розмірів оплати праці залежно від функціонального призначення посади, рівня управлінської відповідальності, територіальної юрисдикції та типу державного органу, що забезпечує підвищення прозорості, справедливості та єдності підходів у системі оплати праці державних службовців. Схема включає в себе 15 грейдів, фіксованих точок оплати (посадових окладів у гривнях), які покривають усі можливі комбінації сім'ї, рівня та юрисдикції в межах державного сектору *[13]*.

Для більш детального розуміння впровадження системи грейдів проведено порівняльну характеристику посадових окладів для сім'ї посад «Управління персоналом» (код 24) з обласною юрисдикцією та типом 2 (Головне управління ПФУ чи ОВА) (табл.5).

Таблиця 5

Порівняльна характеристика посадових окладів посад сім'ї управління персоналом

Сім'я	Рівень посади	Категорія	Юрисдикція та тип	Типові назви посад	Посадовий оклад, грн.
24	IV (Четвертий) керівний рівень	Б	2	Начальник Департаменту/Управління з питань управління персоналом (HR-директор)	28 385
24	V (П'ятий) керівний рівень	Б	2	Начальник відділу/сектору управління персоналом (у складі департаменту) або Начальник Самостійного відділу	27 034
24	VI (Шостий) керівний рівень	Б	2	Начальник сектору (у складі відділу)	20 795
24	VII (Вищий) фаховий рівень	В	2	Головний спеціаліст (з питань аналізу та планування персоналу, з питань оцінювання, з питань навчання та розвитку)	15 996
24	VIII (Середній) фаховий рівень	В	2	Головний спеціаліст (з питань ведення особових справ, табулювання, з питань оформлення відпусток)	12 305
24	IX (Початковий) фаховий рівень	В	2	Спеціаліст (з питань технічного забезпечення роботи зі зверненнями, сканування та систематизації документів)	10 700

Складено авторами на основі [12, 13]

Аналіз порівняльної таблиці 5 посадових окладів сім'ї посад «Управління персоналом» свідчить про системність побудови нової моделі оплати праці, яка ґрунтується на рівнях посад, категоріях та типовому функціональному навантаженні. Позитивним аспектом є чітка ієрархія компенсацій відповідно до масштабів управлінської відповідальності, що підвищує прозорість кадрової політики. Разом з тим виявлено суттєві дисбаланси такі як, недостатня різниця між окладами керівних рівнів IV і V та низький рівень оплати фахових рівнів VII–IX, що може негативно впливати на мотивацію та конкурентоспроможність державної служби на HR-ринку.

Також слід зазначити, що таблиця 6 відображає лише базовий оклад, не враховуючи надбавок, премій та регіональних особливостей, про те слід розуміти що посадовий оклад становить фундамент системи оплати праці державних службовців, оскільки саме він визначає основний, гарантований розмір грошового забезпечення до нарахування додаткових стимулюючих виплат.

В роз'ясненні НАДС від 11.11.2025 № 202-р/з «Щодо преміювання державних службовців категорій «Б» і «В» державних органів, які провели класифікацію посад державної служби, за результатами щорічного оцінювання у 2025 році» зазначено, що у 2025 році оплата праці державного службовця державного органу, який провів класифікацію посад державної служби, складається з :

1) сталої заробітної плати - посадового окладу, надбавки за вислугу років, надбавки за ранг державного службовця, грошової допомоги, що виплачується з наданням щорічної основної оплачуваної відпустки, інших доплат, передбачених законами України;

2) варіативної заробітної плати - премій, компенсацій за додаткове навантаження у зв'язку з виконанням обов'язків тимчасово відсутнього державного службовця та за вакантною посадою державної служби, матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань*[14]*.

Порівняльний аналіз посадових окладів у межах сім'ї посад «Управління персоналом» демонструє логічну та системну структуру формування заробітної плати, що орієнтується на рівень управлінської відповідальності та функціонального навантаження. Водночас виявлено диспропорції між деякими керівними рівнями та недостатній рівень винагороди фахових позицій, що потенційно обмежує мотивацію персоналу та знижує конкурентоспроможність державної служби на ринку праці.

Це підтверджує необхідність подальшої оптимізації підходів до оплати праці, зокрема через удосконалення диференціації посадових окладів та врахування додаткових стимулюючих елементів. **Структурований SWOT-аналіз таблиці 5 посадових окладів сім'ї посад "Управління персоналом"** з урахуванням рівнів посад, категорій та розмірів оплати праці наведено в Таблиці 6 (табл6).

Таблиця 6

Структурований SWOT-аналіз посадових окладів сім'ї посад "Управління персоналом"

S – Strengths (Сильні сторони)	**W – Weaknesses (Слабкі сторони)**
• Чітка ієрархія посад і прозора структура оплати. • Узгодженість із новою класифікацією посад. • Відповідність окладів рівню управлінської відповідальності.	• Недостатній розрив між IV і V керівними рівнями. • Низькі оклади фахових рівнів VII–IX. • Відсутність урахування регіональних і структурних відмінностей.
O – Opportunities (Можливості)	**T – Threats (Загрози)**
• Оптимізація системи оплати праці на основі аналізу різниць. • Уведення гнучких коефіцієнтів і преміальних механізмів. • Підвищення мотивації через модернізацію структури винагород. • Удосконалення кадрового планування в органах влади.	• Можлива втрата кваліфікованих фахівців через низькі оклади. • Демотивація працівників середнього та базового рівнів. • Конкуренція з приватним сектором HR. • Ризики інфляційного знецінення фіксованих окладів.

Складено авторами

SWOT-аналіз показує, що таблиця 6 є **структурованою та логічною**, але має суттєві виклики, пов'язані з мотивацією персоналу та конкурентністю умов оплати праці. Її можна використовувати як основу для подальшої **реформи оплати праці**, включаючи коригування окладів, запровадження гнучких стимулів та удосконалення кадрової політики.

Результати аналізу свідчать про доцільність перегляду співвідношення між окладами різних рівнів посад із посиленням диференціації між керівними та фаховими позиціями, а також удосконалення системи мотивації працівників HR-напряму шляхом запровадження стимулюючих надбавок і регіональних коефіцієнтів.

Підвищення окладів фахових рівнів VII–IX є критично важливим для забезпечення конкурентоспроможності державної служби та мінімізації ризиків кадрового дефіциту, особливо в умовах зростаючої конкуренції з приватним сектором. Додатково доцільно запровадити механізм періодичного перегляду моделі оплати праці з урахуванням фактичного навантаження, рівня спеціалізації та активності у впровадженні цифрових інструментів кадрового менеджменту. Такий підхід сприятиме підвищенню мотивації персоналу, оптимізації кадрових процесів і формуванню більш стійкої та орієнтованої на результат системи управління персоналом у державному секторі.

У сучасних наукових дослідженнях підкреслюється, що кадрова політика має розглядатися не лише як сукупність нормативних актів, а як **динамічний**

управлінський процес, що поєднує аналіз кадрового потенціалу, прогнозування потреб у персоналі, планування кар'єри, розвиток компетентностей, управління результативністю та корпоративною культурою.

Одним із ключових напрямів удосконалення кадрової політики є перехід до компетентнісної моделі управління персоналом, яка дозволяє оцінювати державних службовців не тільки за формальними показниками, а й за рівнем професійних, цифрових та поведінкових компетентностей. Такий підхід забезпечує прозорість кадрових рішень, покращує якість добору та сприяє формуванню професійної та мотивованої команди в державних органах.

Важливу роль відіграє впровадження сучасних інструментів HR-аналітики, що дають змогу виявляти кадрові ризики, прогнозувати потреби в персоналі, аналізувати ефективність навчання і підвищення кваліфікації. Використання цифрових платформ та аналітичних панелей сприяє об'єктивності прийняття управлінських рішень та оптимізації ресурсів, що особливо важливо в умовах реформування державної служби.

Окремим напрямом є формування сприятливого організаційного середовища, зокрема розвиток лідерства, корпоративної культури та механізмів мотивації. Державні органи все частіше використовують інструменти нематеріального стимулювання, наставництва, внутрішньої мобільності та індивідуального розвитку, що підвищує залученість персоналу та сприяє підвищенню якості надання публічних послуг. Такий комплексний підхід дає змогу забезпечити сталий розвиток кадрового потенціалу та посилити ефективність державного управління.

Висновки. Кадрова політика в державній службі України в сучасних умовах постає як ключовий інструмент забезпечення ефективності публічного управління, стійкості державних інституцій і спроможності до проведення реформ. Її зміст і пріоритети визначаються впливом воєнного стану, євроінтеграційного курсу, цифрової трансформації та зростаючих суспільних очікувань щодо якості та доброчесності державної служби.

Дослідженням встановлено, що кадрова політика в державній службі України перебуває у стані глибокої трансформації під впливом воєнних, євроінтеграційних та цифрових чинників. Сучасні умови зумовлюють перехід від переважно адміністративно-нормативної моделі управління кадрами до стратегічно орієнтованої, компетентнісної, людиноцентричної та цифровізованої кадрової політики.

Суттєвою складовою сучасної кадрової політики є **мотиваційно-стимулюючий підхід,** що включає оновлення системи оплати праці, удосконалення схем посадових окладів, підвищення ролі результативності та індивідуальних досягнень. Затвердження оновлених схем посадових окладів на 2025 рік із урахуванням рівнів посад, юрисдикції органів та галузевої специфіки спрямоване на вирівнювання дисбалансів, формування конкурентного рівня винагороди та забезпечення мотиваційного впливу оплати праці на якість виконання службових обов'язків.

Перспективними напрямами вдосконалення кадрової політики в державній службі України є подальша інституціоналізація стратегічного підходу, посилення аналітичної й консультативної ролі служб управління персоналом, розширення застосування компетентнісних моделей та систем оцінювання результативності, розвиток програм психологічної підтримки й нематеріальної мотивації персоналу, а також масштабування цифрових рішень у сфері управління людськими ресурсами.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на емпіричну оцінку ефективності конкретних інструментів кадрової політики в окремих органах державної влади, розроблення індикаторів її результативності та аналіз впливу інноваційних цифрових технологій на трансформацію кадрових практик у публічній службі.

Література:

1. Ващенко С., Губенко В. Особливості управління людськими ресурсами на державній службі в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2024. № 8. С. 17–27. DOI: 10.31470/2786-6246-2024-8-17-27. URL: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-8-17-27.

2. Маковоз О. Сучасні аспекти управління людськими ресурсами в системі державної служби України. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка*. 2024. № 18(36). DOI: 10.33296/2707-0654-18(36)-18. URL: https://doi.org/10.33296/2707-0654-18(36)-18.

3. Валецька О. В. Службово-трудова діяльність в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2025. № 49. С. 22–35. DOI: 10.33216/2218-5461/2025-49-1-22-35. URL: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-49-1-22-35.

4. Дзвінчук Д., Мельничук А. Особливості формування кадрового складу органів державної влади в умовах сучасних викликів. *Журнал наукових праць «Кадрова політика та управління персоналом»*. 2025. № 1. С. 15–22. DOI: 10.62664/cpa.2025.01.07. URL: https://doi.org/10.62664/cpa.2025.01.07.

5. Ларіна Н. Професіоналізація та професійне й кар'єрне зростання державних службовців: виклики та перспективи. *Державне управління та регіональний розвиток*. 2023. № 19. С. 239–257. DOI: 10.34132/pard2023.19.12. URL: https://doi.org/10.34132/pard2023.19.12.

6. Бевз Т., Василевська Т. Інституційне утвердження національної та громадянської ідентичності в сучасній Україні: роль державних службовців. *Професіоналізація державної служби: вітчизняні виклики та європейські орієнтири : матеріали міжнародного круглого столу до Дня державної служби (Київ, 20 червня 2023 р.)* / за заг. ред. Л. Г. Комахи, Н. М. Корчак, Н. Б. Ларіної ; Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2023. С. 20–22. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/31745.

7. Шостак В. М. Інновації в управлінні людськими ресурсами в публічному секторі України. *Філософія та управління*. 2024. № 2. С. 21–30. DOI: 10.70651/3041-248X/2024.2.03. URL: https://doi.org/10.70651/3041-248X/2024.2.03.

8. Аналітичний звіт щодо визначення індивідуальних потреб у професійному навчанні державних службовців на 2025 рік. Київ : НАДС, 2025 URL: https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya/analitichni-materiali/potreby-u-profesiinomu-navchanni.

9. Пуліна, Т., Шитікова Л., Змикало О. Шляхи активізації процесів інвестування інноваційної діяльності України в умовах російсько-української кризи. *Управління змінами та інновації*. №4. 2022. С 14-19. URL: https://doi.org/10.32782/CMI/2022-4-3.

10. Zerkal, A., Pavlenko, M. (2025). Digitalisation of human resource management as a factor of enhancing the economic resilience of enterprises under wartime conditions: adaptation of european practices. *Three Seas Economic Journal*, *6*(2), 46-51. URL: https://doi.org/10.30525/2661-5150/2025-2-8.

11.Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впровадження єдиних підходів в оплаті праці державних службовців на основі класифікації посад» від 11.03.2025 № 4282-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4282-20#Text.

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.10.2023 № 1109 «Про підготовку до запровадження умов оплати праці державних службовців на основі класифікації посад» (в ред. постанови КМУ від 01.04.2025 № 369) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2023-%D0%BF#n239 .

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2023 № 1409 «Питання оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2025 році» (зі внесеними змінами) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1409-2023-%D0%BF#n17.

14. Національне агентство України з питань державної служби. Роз'яснення від 11.11.2025 № 202-р/з «Щодо преміювання державних службовців категорій «Б» і «В» державних органів, які провели класифікацію посад державної служби, за результатами щорічного оцінювання у 2025 році» URL: https://nads.gov.ua/storage/app/uploads/public/691/447/46e/69144746ecdf1837923743.pdf (дата звернення 27.02.2026).

References

1.Vashchenko, S., Hubenko, V. (2024). Features of human resource management in the civil service of Ukraine under martial law. *Public Administration: Concepts, Paradigms, Development, Improvement*, (8), 17–27. https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-8-17-27 [In Ukrainian].

2.Makovoz, O. (2024). Modern aspects of human resource management in the civil service system of Ukraine. *Adaptive Management: Theory and Practice. Economics Series*, (18(36)). https://doi.org/10.33296/2707-0654-18(36)-18 (accessed 08 October 2025).

3.Valetska, O. V. (2025). Service and labour activity under martial law. *Actual Problems of Law: Theory and Practice*, (49), 22–35. https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-49-1-22-35 [In Ukrainian].

4.Dzvinchuk, D., Melnychuk, A. (2025). Specifics of forming the personnel composition of public authorities under modern challenges. *Personnel Policy and Human Resource Management: Journal of Scientific Papers*, (1), 15–22. https://doi.org/10.62664/cpa.2025.01.07 [In Ukrainian].

5.Larina, N. (2023). Professionalisation and professional and career development of civil servants: challenges and prospects. *Public Administration and Regional Development*, (19), 239–257. https://doi.org/10.34132/pard2023.19.12 [In Ukrainian].

6.Bevz, T., Vasilevska, T. (2023). Institutional consolidation of national and civic identity in modern Ukraine: the role of civil servants. In: Komakha, L. H., Korchak, N. M., & Larina, N. B. (eds.). *Professionalisation of the Civil Service: National Challenges and European Guidelines. Proceedings of the International Round Table Dedicated to the Civil Service Day* (Kyiv, 20 June 2023). Kyiv: Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, pp. 20–22. https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/12345 6789/31745 [In Ukrainian].

7.Shostak, V. M. (2024). Innovations in human resource management in the public sector of Ukraine. *Philosophy and Management*, (2), 21–30. https://doi.org/10.70651/3041-248X/2024.2.03 [In Ukrainian].

8.National Agency of Ukraine for Civil Service (2025). *Analytical Report on Identifying the Individual Training Needs of Civil Servants for 2025*. Kyiv: NAUCS. https://nads.gov.ua/diyalnist/profesijne-navchannya/analitichni-materiali/potreby-u-profesiinomu-navchanni [In Ukrainian].

9.Pulina, T., Shytikova, L., & Zmykalo, O. (2022). Ways to intensify the processes of investing in Ukraine's innovation activities under the Russian-Ukrainian crisis. *Change Management and Innovations*, (4), 14–19. https://doi.org/10.32782/CMI/2022-4-3 [In Ukrainian].

10.Zerkal, A., Pavlenko, M. (2025). Digitalisation of human resource management as a factor of enhancing the economic resilience of enterprises under wartime conditions: adaptation of european practices. *Three Seas Economic Journal*, *6*(2), 46-51. URL: https://doi.org/10.30525/2661-5150/2025-2-8.

11.Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Introduction of Unified Approaches to the Remuneration of Civil Servants Based on Job Classification" of 11 March 2025 No. 4282-IX. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4282-20#Text [In Ukrainian].

12.Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution No. 1109 of 23 October 2023 "On Preparing for the Introduction of Remuneration Conditions for Civil Servants Based on Job Classification" (as amended by CMU Resolution No. 369 of 01 April 2025). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2023-%D0%BF#n239 [In Ukrainian].

13.Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution No. 1409 of 29 December 2023 "Issues of Remuneration of Civil Servants Based on Job Classification in 2025" (as amended). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1409-2023-%D0%BF#n17 [In Ukrainian].

14.National Agency of Ukraine for Civil Service. Clarification No. 202-r/z of 11 November 2025 "On the Bonuses for Civil Servants of Categories 'B' and 'V' of Public Authorities that Have Completed the Job Classification, Based on the Results of the Annual Performance Evaluation in 2025". Available at: https://nads.gov.ua/storage/app/uploads/public/691/447/46e/69144746ecdf1837923743.pdf [In Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026

УДК 342.951

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-164-176

Науковий керівник **Іваницька Ольга Михайлівна** доктор наук з державного управління, професор

Потапов Олексій Євгенович аспірант кафедри теорії та практики управління, група СУ-31ф, Факультет соціології і права, 3 курс, 281 спеціальність Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», https://orcid.org/0009-0000-0897-4545

ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена проблематиці вдосконалення системи професіоналізації державної служби в Україні в умовах діджиталізації публічного управління, воєнних обмежень і євроінтеграційних зобов'язань. Вихідною тезою дослідження є констатація того, що цифрова трансформація та професіоналізація не формують дві паралельні реформи, оскільки реальний результат визначається в точці їх перетину – у цифрових Human Resources (HR) практиках, компетентнісних моделях, стандартах навчання та інструментах аналітики персоналу. Отже, метою статті є теоретико-аналітичне обґрунтування напрямів посилення взаємозв'язку між професійним розвитком службовців і впровадженням цифрових рішень у межах архітектури Public Administration Reform (PAR). У роботі показано, що наявність конкурсних процедур, оцінювання та програм підвищення кваліфікації не гарантує зміни кадрових практик, якщо рішення залишаються залежними від управлінської інерції, а дані про персонал не використовуються як підстава для управління на основі доказів. Доведено, що слабка інтеграція цифрових інструментів у добір, оцінювання, навчання й кар'єрне планування підтримує розрив між нормативними деклараціями та щоденною HR-реальністю, особливо на рівні місцевих органів влади. Обґрунтовано групи механізмів, здатні скоротити цей розрив: упровадження Human Resource Management Information System (HRMIS) як спільної інфраструктури кадрових рішень, інституційне закріплення цифрових компетентностей у моделях компетентностей і програмах навчання, розвиток платформ безперервного навчання для публічних службовців, а також посилення HR-аналітики й управлінського моніторингу. Зроблено висновок про доцільність переходу від проєктної цифровізації до процедурної інтеграції цифрових рішень у професіоналізаційний цикл державної служби.

Ключові слова: державна служба, професіоналізація, публічне управління, цифровізація, HRMIS, PAR, компетентності, безперервне навчання, HR-аналітика.

Scientific advisor **Ivanytska Olga Mykhailivna** Doctor of Science in Public Administration, Professor

Potapov Oleksiy Yevgenych Postgraduate student of the Department of Theory and Practice of Management, group SU-31f, Faculty of Sociology and Law, 3nd year, 281 specialty National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", https://orcid.org/0009-0000-0897-4545

IMPROVEMENT OF THE CIVIL SERVICE PROFESSIONALIZATION SYSTEM IN UKRAINE USING DIGITALIZATION TECHNOLOGIES

Abstract. The article is devoted to the issue of improving the civil service professionalization system in Ukraine in the context of digitalization of public administration, military restrictions and European integration obligations. The initial thesis of the study is the statement that digital transformation and professionalization do not form two parallel reforms, since the real result is determined at the point of their intersection - in digital Human Resources (HR) practices, competency models, training standards and personnel analytics tools. Therefore, the purpose of the article is to theoretically and analytically substantiate the directions of strengthening the relationship between the professional development of employees and the implementation of digital solutions within the Public Administration Reform (PAR) architecture. The paper shows that the availability of competitive procedures, assessments and professional development programs does not guarantee changes in HR practices if decisions remain dependent on managerial inertia and HR data is not used as a basis for evidence-based management. It is proven that the weak integration of digital tools into selection, assessment, training and career planning maintains the gap between regulatory declarations and daily HR reality, especially at the level of local authorities. Groups of mechanisms are substantiated that can reduce this gap: the implementation of Human Resource Management Information System (HRMIS) as a common infrastructure for HR decisions, institutionalization of digital competencies in competency models and training programs, development of continuous learning platforms for public servants, as well as strengthening HR analytics and management monitoring. The conclusion is drawn about the feasibility of moving from project digitalization to procedural integration of digital solutions into the professionalization cycle of the civil service.

Keywords: civil service, professionalization, public administration, digitalization, HRMIS, PAR, competencies, continuous learning, HR analytics.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабних-бойових дій та надання Україні статусу країни-кандидата в ЄС державна служба дедалі виразніше проявляється як простір, у якому щоденні управлінські рішення одночасно стикаються з логікою воєнного часу, очікуваннями громадян і критеріями євроінтеграції. На рівні конкретного робочого місця цифрова трансформація майже ніколи не зводиться до «нової концепції», бо зміни читаються в буденних речах: електронний документообіг заміщує паперові ланцюги, паралельно працюють кілька платформ і реєстрів, комунікація переходить у змішаний режим, а звітність і публічна підзвітність переходять у режим постійних оновлень даних, коротших дедлайнів та регулярних перевірок, через що управлінські рішення дедалі частіше спираються на цифри, а не на інерцію процедур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідження реформування державного управління в європейському контексті послідовно підводять до думки, що цифрова трансформація одночасно задає зміст змін і виступає інструментом їх реалізації. П.І. Бігняк наголошує, що орієнтація на європейську модель good governance лишається декларацією доти, доки публічна адміністрація не засвоює цифрові стандарти роботи з інформацією, відкритими даними та електронними сервісами й не вбудовує їх у повсякденні управлінські процеси [1]; реформування, відповідно, набуває реального змісту тоді, коли норми good governance підкріплюються практиками організації роботи органів влади та управління людськими ресурсами.

У площині HR-управління С.І. Богуславська та Н.В. Кисіль показують, що формальне запровадження сучасних процедур добору, оцінювання й мотивації не руйнує інерційні практики автоматично, бо частина системи й далі тяжіє до контролю та дотримання формальних вимог замість розвитку компетентностей [2]. О.Г. Діденко, зі свого боку, підкреслює проблему узгодженості між центральним і регіональним рівнями, оскільки кадрові рішення на місцях нерідко лишаються малопрозорими та слабо пов’язаними зі стратегічними цілями PAR і запитами громадян [3].

Цифровий вимір HR-процесів деталізують О.В. Кіпішинова та Л.В. Сметаніна, які описують цифровізацію кадрових процедур як умову прозорості й відтворюваності рішень, але водночас фіксують обмежену інтеграцію інструментів у щоденну практику значної частини органів влади [4]. І. Нинюк і М. Нинюк трактують цифрову трансформацію як багатовимірний процес, що поєднує технологічні, організаційні та культурні зміни, і звертають увагу на ризики нерівномірного розвитку цифрових спроможностей між різними ланками публічної адміністрації, зокрема між центральними органами та місцевим самоврядуванням [5].

Н.М. Пасенко, а також Н.В. Сорокіна та В.Є. Філатов виносять у центр не «автоматизацію процедур», а зміну моделі взаємодії між державою, бізнесом і громадянами, де зростає роль платформних рішень і аналітики даних, а разом із

цим підвищуються вимоги до компетентностей службовців, включно з цифровою грамотністю та здатністю працювати з даними [6; 8]. Професіоналізацію як ядро стійкості PAR описує С.В. Селіванов, акцентуючи на компетентнісній моделі, прозорих процедурах кар'єрного просування та безперервному навчанні, які мають підтримувати реформу, зокрема й у цифровому вимірі [7].

Емпіричні оцінки впливу цифрових технологій на трансформацію державного управління подають М.М. Хожило, Л.М. Єфіменко та І.М. Прокопчук, а також А.В. Шмагун, де аналізуються зрушення в ефективності публічного адміністрування, доступності послуг і внутрішніх процедурах під впливом цифрових рішень [10; 11].

Міжнародні матеріали EU4PAR та OECD додають порівняльну перспективу й дозволяють співвіднести українські практики зі стандартами PAR та європейською адміністративною традицією, фіксуючи одночасно досягнення і структурні обмеження сегмента професіоналізації та цифрової трансформації [12; 13; 14].

Невирішені проблеми. Попри наявність стратегічних документів і помітний масив досліджень, у професіоналізації державної служби зберігається розрив між нормативними деклараціями та реальними практиками HR-управління. Конкурсні процедури, системи оцінювання та програми підвищення кваліфікації існують формально, однак частина рішень і далі залежить від управлінської позиції керівника, а не від прозорих критеріїв компетентності й результативності, через що професійний розвиток часто стає нерівномірним і слабко передбачуваним.

Окремий шар проблеми утворює слабка інтеграція цифрових інструментів у логіку професіоналізації. Цифровізацію нерідко подають як «окремий трек» реформ – е-послуги, е-урядування, відкриті дані, – тоді як професіоналізація лишається в координатах статусу, компетентностей, етики та процедур. Відтак НА практиці бракує моделей, які системно пов'язують цифрові рішення з добором, навчанням, оцінюванням і кар'єрним плануванням. Унаслідок цього цифрові зміни і професіоналізація часто рухаються паралельно, хоча логіка PAR, навпаки, потребує їх узгодження на рівні процедур і даних.

Мета та завдання дослідження. Мета статті полягає у теоретико-аналітичному обґрунтуванні напрямів удосконалення системи професіоналізації державної служби в Україні через використання технологій діджиталізації. Для досягнення мети важливо, по-перше, уточнити зміст термінів «цифровізація в публічному управлінні» та «професіоналізація державної служби» в координатах сучасних українських реформ; по-друге, стисло простежити історичне зближення професіоналізаційного й цифрового треків у державному управлінні; а також, по-третє, узагальнити теоретичні підходи й запропонувати механізми, які посилюють зв'язок між професіоналізацією та цифровою трансформацією.

Методи дослідження. Теоретичний характер роботи зумовлює використання взаємодоповнювальних методів. Структурно-функціональний підхід зас-

тосовано для розгляду державної служби як підсистеми публічного управління, що включає інститути, процедури та практики професійного розвитку у зв'язку з PAR і цифровізацією; порівняльний інституціональний аналіз використано для зіставлення положень

Стратегії реформування, матеріалів OECD та EU4PAR і українських наукових публікацій, які описують стан HR-управління та цифрової трансформації.

Контент-аналіз забезпечив опрацювання статей і політичних документів, присвячених HRM, професіоналізації та цифровізації, з фіксацією ключових категорій і моделей, а системний аналіз дозволив узгодити три рівні огляду – європейські стандарти PAR, національну політику реформ і організаційні практики в окремих органах влади. Емпіричну опору контентаналізу сформовано на корпусі відкритих документів (N=15), який об'єднав нормативні акти центрального рівня та локальні регламенти кадрової роботи в органах місцевої влади.

Одиницею аналізу виступав окремий документ, а кодування здійснювалося за п'ятьма категоріями: наявність компетентнісної моделі, наявність цифрових компетентностей як вимоги, використання даних або аналітики як підстави кадрових рішень, наявність HRMIS або іншого цифрового HR-контуру як інфраструктури, а також наявність вимог звітності й публічної підзвітності показників.

Результати дослідження. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки фіксує перехід від уявлення про державну службу як систему «кадрового забезпечення» до моделі професійної, компетентнісної та результатоорієнтованої служби, у якій цифрові рішення входять у сам управлінський цикл, а не існують «поруч» із ним [9]. Контент-аналіз корпусу відкритих документів підтверджує це на процедурному рівні, бо в нормативному масиві центрального рівня ознаки інтеграції професіоналізації та цифровізації фіксуються частіше, тоді як у локальних регламентах кадрової роботи відповідні ознаки трапляються спорадично або не трапляються зовсім.

У частотному зрізі центрального рівня (n=8) компетентнісні маркери та прив'язка до моделей компетентностей виявляються у 3 документах, цифрові компетентності як вимога або як результат навчання також виявляються у 3 документах, маркери використання даних або аналітики в HR-рішеннях виявляються у 2 документах, згадки HRMIS або обов'язкового цифрового HR-контуру виявляються у 2 документах, а маркери звітності та публічної підзвітності показників виявляються у 3 документах. У локальному зрізі (n=7) положення про структурні підрозділи та кадрові функції переважно описують розподіл повноважень і загальні задачі без процедурної прив'язки до даних, цифрових компетентностей або HRMIS, через що між нормативним дизайном і організаційною практикою утворюється розрив, який і підтримує паралельний рух цифровізації та професіоналізації (табл. 1).

Таблиця 1

Поширеність ознак інтеграції
професіоналізації та цифровізації за рівнями влади

Код	Зміст коду	Центральний рівень (n=8)	Місцевий рівень (n=7)	Разом (N=15)
K1	Наявність компетентнісної моделі / компетентнісних вимог	3	0	3
K2	Цифрові компетентності як вимога / результат навчання	3	0	3
K3	Дані або аналітика як підстава HR-рішень	2	0	2
K4	HRMIS або обов'язковий цифровий HR-контур	2	0	2
K5	Звітність і публічна підзвітність показників	3	0	3

**Складено автором на основі матеріалів відкритих даних*

Профіль частот показує, що інтеграційні ознаки частіше закріплюються в нормативному шарі центрального рівня, тоді як у локальних регламентах кадрової роботи у вибірці вони не мають процедурної форми, через що цифровізація й професіоналізація відтворюються як паралельні треки.

У сучасному українському дискурсі цифровізація в публічному управлінні описується як процес перетворення способів планування, виконання й контролю управлінських рішень, у межах якого змінюються правила роботи, організація взаємодії та технологічні інструменти, а впровадження сервісів стає лише видимою частиною ширших зрушень. Сутність цього процесу у переході від паперово-процедурної діяльності до даних і платформ, де інформація збирається системно, рішення відстежуються на всіх етапах, а зворотний зв'язок стає елементом управлінського циклу. Н.В. Сорокіна та В.Є. Філатов наголошують, що цифровізація виходить за межі запровадження електронних сервісів, оскільки змінюється сама конфігурація взаємодії держави з громадянами та бізнесом, а дані стають базою планування, контролю й зворотного зв'язку [8, с. 78]. Н.М. Пасенко доповнює цю рамку тезою про перехід від фрагментарних ІТ-рішень до інтегрованих платформ, які дозволяють проводити повний цикл управлінських рішень, а не лише окремі операції [6, с. 48].

Професіоналізація публічної служби в українських дослідженнях також поступово виходить за межі «кадрової політики» у вузькому сенсі.

С.В. Селіванов описує професіоналізацію як перехід від адміністративно-бюрократичної моделі до компетентнісно орієнтованої служби, де ключовими стають прозорі процедури добору, оцінювання, мотивації та розвитку, а також етичні стандарти служіння публічному інтересу [7]. П.І. Бігняк пов'язує

професіоналізацію з вимогами до якості врядування і здатністю адміністрації засвоювати європейські стандарти good governance, що в умовах євроінтеграції стає не лише політичним, а й організаційним критерієм [1].

Стратегічний цикл 2022-2025 років утримує професіоналізацію як напрям PAR, що охоплює класифікацію посад, моделі компетентностей, оплату праці, HRMIS і стандарти навчання, тоді як цифровізація задається як інфраструктурна умова реалізації змін [9]. У матеріалах OECD та EU4PAR акцент робиться на тому, що без реальної інтеграції цифрових інструментів у HRM професіоналізація ризикує лишитися нормативною конструкцією, бо процедури існують «на папері», але не підкріплюються даними, цифровими модулями й прозорими траєкторіями розвитку [13; 14].

Еволюція практик цифровізації, як показують І. Нинюк та М. Нинюк, від початку будувалася не як технічне оновлення, а як процес, який змінює структуру повноважень, прозорість процедур і можливості участі громадян, відтак професіоналізація дедалі частіше описується через компетентності, лідерство та організаційне навчання [5, с. 515]. Такий поворот змінює уявлення про державного службовця: професійна роль виконується у складній екосистемі публічного управління, де цифрові платформи, міжінституційна взаємодія і вимога підзвітності стають частиною «нормальної» роботи, а не тимчасовою інновацією [7].

Вплив цифровізації на публічне управління доцільно розглядати у трьох взаємопов'язаних вимірах, причому кожен із них має прямі наслідки для професіоналізації. Перший вимір пов'язаний із послугами та взаємодією з громадянами, де, за Н.М. Пасенко, електронні сервіси знижують транзакційні витрати й підвищують передбачуваність процедур, а також створюють основу для порівнюваності якості послуг між органами влади [6, с. 49]; у кадровій площині це означає додавання до традиційних адміністративних і правових компетентностей цифрової грамотності, роботи з даними та сервісної орієнтації.

Другий вимір стосується внутрішніх процесів, де цифрові технології змінюють документообіг, моніторинг виконання доручень, управління проєктами й внутрішню комунікацію, підвищуючи прозорість і контрольованість рішень; у такій ситуації критерії результативності теж «зсуваються» до показників доступності, швидкості та якості сервісу, що коригує професійні очікування до службовця [10].

Третій вимір охоплює HRM, де цифровізація відкриває можливості для стандартизації добору, оцінювання, планування кар'єри та навчання, однак реальна інтеграція інструментів у щоденну практику лишається обмеженою [4], а без виразної орієнтації на цифрові компетентності працівників цифрова трансформація втрачає стійкість і залежить від окремих ІТ-проєктів [5, с. 517].

Методологічно у дослідженнях цифровізації домінують системний і процесний підходи, де наголос робиться на узгодженості нормативних, організаційних і технологічних змін, а також на ролі дорожніх карт і

стейкхолдерів [6, с. 49; 8, с. 78]. У дослідженнях професіоналізації переважають інституційний та компетентнісний підходи, які дозволяють, з одного боку, простежити вплив правових і організаційних конструкцій, а з іншого – конкретизувати вимоги до знань, навичок і ціннісних орієнтацій [7], при цьому поєднання підходів розглядається як умова сумісності національних моделей з європейськими стандартами [1]. У звітах OECD та оглядах EU4PAR застосовується управлінсько-аналітична перспектива, де цифровізація й професіоналізація читаються як взаємопов'язані компоненти архітектури PAR [13; 14], а не як дві незалежні лінії реформ.

Моніторингові огляди PAR фіксують базову здатність української публічної адміністрації підтримувати функціональність і продовжувати реформування в умовах війни, водночас у сегменті HRM зберігається нерівномірність прогресу [12; 13]. На центральному рівні концентруються цифрові інструменти й експертні ресурси, тоді як на місцевому рівні кадрові процеси часто не є наскрізними, що звужує можливості для системної професіоналізації та аналітики. Емпіричний зріз через контент-аналіз локальних регламентів підтверджує це спостереження, бо реальна кадрова робота на місцях описує кадровий цикл як набір потрібних дій, однак мова процедур рідко переходить у мову даних, і тому добір, оцінювання, навчання та планування кар'єри рухаються без чітких механізмів відтворюваності. Кадрові рішення у повсякденній роботі продовжують спиратися на звичні формулювання, і тому цифрові модулі виглядають радше зовнішнім додатком, який існує поруч, але не формує опору всередині самого циклу.

Водночас нерівномірність цифрових спроможностей проступає не лише в технічній інфраструктурі. Процедурна мова документів фіксує різний рівень зрілості: центральний рівень охочіше говорить про дані, модулі та вимірювані контури, а локальний рівень частіше описує функції без числових підстав для кадрових рішень. Тому, виглядає все так, що техніка ніби є, а зв'язок між рішеннями і даними формується фрагментарно, бо сама система документів не підводить виконавця до послідовного вимірювання, порівняння та накопичення показників.

На цей розрив вказують і українські автори: С.І. Богуславська та Н.В. Кисіль фіксують перевагу формальних практик, орієнтованих на контроль процедур, а не на оцінювання результативності й компетентностей [2, с. 16-21]. О.Г. Діденко підкреслює слабкий зв'язок інструментів мотивації, розвитку й оцінювання з цілями регіональної політики та цифровими рішеннями [3, с. 16]. І. Нинюк та М. Нинюк додатково наголошують на розриві між стратегічними цілями цифровізації та реальними інвестиціями у цифрові компетентності й практики безперервного навчання [5, с. 518], тому узгодження двох треків – професіоналізації й цифровізації – потребує інтегрованих процедур прийняття рішень на основі даних. Удосконалення системи професіоналізації в умовах цифровізації доцільно пов'язати з кількома групами механізмів, які працюють

саме як зв'язки між реформами. По-перше, впровадження цифрових систем управління людськими ресурсами (HRMIS) дає можливість стандартизувати добір, оцінювання, планування кар'єри та навчання, а також забезпечити доступ до узгоджених даних на різних рівнях публічної адміністрації [4]. По-друге, цифрові компетентності мають бути вбудовані в національні моделі компетентностей державних службовців і стандарти професійного навчання, оскільки без їх фіксації як обов'язкового елемента профілю службовця цифрові реформи залишаються «технологічними», але не закріплюються в управлінських практиках [7]. По-третє, цифрові платформи безперервного навчання для публічних службовців працюють ефективніше тоді, коли курси з цифрових інструментів, управлінської аналітики, е-демократії та сервісного підходу поєднуються в одному середовищі, а результати навчання узгоджуються з кар'єрними траєкторіями [13; 14]. По-четверте, розвиток аналітичної спроможності HR-підрозділів переводить професіоналізацію в режим управління на основі доказів, якщо використання даних HRMIS, показників плинності кадрів, оцінювання результативності й опитувань персоналу стає регулярною практикою [12; 13].

Аргументація цих механізмів логічно спирається на поєднання міжнародних оцінок PAR і висновків українських дослідників. П.І. Бігняк показує, що сумісність української моделі публічного управління з європейськими стандартами залежить від здатності поєднувати інституційні реформи, компетентнісні моделі та цифрові інструменти [1]. Н.М. Пасенко підкреслює, що без переходу від поодиноких цифрових рішень до інтегрованих платформних підходів публічна адміністрація не отримує приросту прозорості та ефективності, який очікується від цифровізації [6, с. 49]. І. Нинюк та М. Нинюк, у свою чергу, акцентують, що стійкість цифрової трансформації визначається не лише IT-інфраструктурою, а готовністю службовців працювати з інструментами, використовувати аналітику та змінювати управлінські практики [5, с. 514]. У такому ракурсі взаємозв'язок між професіоналізацією та цифровою трансформацією перестає бути «додатковою темою» і стає умовою довгострокової спроможності держави підтримувати якісне врядування в умовах війни, відновлення та євроінтеграції.

Функціональність української системи публічного управління збереглася навіть за умов війни, водночас у внутрішній архітектурі лишилися вразливості, які добре видно саме через цифрову оптику: кадрова політика фрагментується між органами й рівнями влади, цифрова спроможність розподіляється нерівномірно, а дані про персонал часто не дають підстав для аналітичних рішень.

У такій конфігурації професіоналізація перестає бути лише нормативною темою і перетворюється на практичне завдання – організувати робочий простір так, щоб цифрові інструменти підтримували передбачуваність процедур, прозорість рішень і реалістичні траєкторії розвитку, а не додавали «ще один шар складності» до вже перевантажених процесів.

Висновки. Проведений аналіз підводить до висновку, що професіоналізація державної служби та цифрова трансформація публічного управління в Україні не працюють як дві незалежні реформи, оскільки ризики й точки зростання з'являються саме в зоні їх перетину. Контент-аналіз свідчить, що в нормативному шарі центрального рівня частіше фіксуються компетентнісні маркери, вимоги до цифрових компетентностей, опора на дані та елементи HRMIS, тоді як у локальних регламентах кадрової роботи ці ознаки не набувають процедурної форми, через що цифровізація не стає частиною професіоналізаційного циклу на рівні щоденних рішень.

Цифровізація в публічному управлінні трактується як перехід до управлінського циклу, у якому дані та цифрові платформи підтримують планування, виконання, контроль і зворотний зв'язок, а зміни охоплюють нормативний, організаційний і технологічний рівні. Стратегічні документи, міжнародні оцінки й наукові дослідження показують, що довгострокова спроможність держави забезпечувати якісне врядування залежить від того, наскільки цифрові HR-практики, компетентнісні моделі та аналітика персоналу перетворюються на повсякденну управлінську норму, а не на набір формально задекларованих інструментів.

Напрями подальших розвідок. Подальші дослідження варто спрямувати на емпіричне вивчення зв'язку між використанням конкретних цифрових інструментів HRM (HRMIS, електронні модулі оцінювання, онлайн-платформи безперервного навчання) та показниками результативності, стійкості й підзвітності державних органів. Порівняльний аналіз професіоналізації в Україні та інших країнах-кандидатах до ЄС також виглядає перспективно, з фокусом на тому, як цифрова трансформація інтегрується в моделі компетентностей і кар'єрні траєкторії публічних службовців. Окремого опрацювання потребує тема професійної ідентичності «цифрового державного службовця», яка поєднує традиційні елементи публічної служби з вимогами роботи з даними, алгоритмічною підзвітністю та участю в е-демократичних процесах, а також методологія вимірювання професіоналізації, де поруч із нормативними й процедурними індикаторами фіксуються цифрові компетентності та фактична практика використання цифрових інструментів.

Література:

1. Бігняк П.І. Реформування державного управління: європейський контекст та українські реалії цифрової трансформації. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 1. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.15.107 URL: http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7549&i=15

2. Богуславська С.І., Кисіль Н.В. Методи управління людськими ресурсами в органах публічної влади України. Економічний простір. 2025. № 200. С. 16-21. DOI: 10.30838/EP.200.16-21

3. Діденко О.Г. Основні аспекти управління людськими ресурсами на державній службі в умовах реформування. Економіка і регіон. 2023. № 3(90). С. 15-20. DOI: 10.26906/EiR.2023.3(90).3022 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21D

BN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=econrig_2023_3_4

4. Кіпішинова О.В., Сметаніна Л.В. Цифровізація управління людськими ресурсами в органах публічної влади: стан та перспективи. Матеріали наук.-практ. конф. «Інституційні засади розвитку публічного управління в умовах цифрової трансформації». Дніпро, 2021. DOI: 10.35432/1993-8330appa3842021246467 URL: http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/246467

5. Нинюк І., Нинюк М. Цифрова трансформація державного управління в Україні: виклики та перспективи. Advances and Achievements in Science. 2024. Т. 4, № 4. С. 509-521. DOI:10.52058/3041-1254-2024-4(4)-509-521

6. Пасенко Н.М. Сучасні тенденції цифрової трансформації у діяльності органів публічної влади. Modern Economics. 2022. № 9(2). pp.46-51. DOI: https://doi.org/10.52566/msu-econ.9(2).2022.46-51

7. Селіванов С.В. Професіоналізація публічної служби в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління. Київ, Том 32 (71), № 5, 2021. URL: https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.5/06

8. Сорокіна Н.В., Філатов В.Є. Цифровізація публічного управління в Україні: теоретичний аспект. Public Administration Aspects. 2025. Т. 13, № 1. С. 77-81. URL: https://www.researchgate.net/publication/392852982_Cifrovizacia_publicnogo_upravlinna_v_Ukraini_teoreticnij_aspekt

9. Стратегія реформування державного управління України на 2022-2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р (із Планом реалізації). URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/pars-2022-2025-eng.pdf

10. Хожило М.М., Єфіменко Л.М., Прокопчук І.М. Оцінка впливу цифрових технологій на трансформацію державного управління в Україні. Studia Administrativa et Socia. 2025. № 2(12). URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/4_2025/18.pdf

11. Шмагун А.В. Вплив цифрових технологій на ефективність публічного управління в Україні. Наукові записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління. 2025. Т. 35(74), № 4. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.4/16

12. BRIEF: Public Administration Reform in Ukraine: Achievements and Challenges. Kyiv: Centre of Policy and Legal Reform, EU4PAR, 2023. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/EN-Brief-Public-Administration.pdf

13. Public Administration in Ukraine 2023. Paris: OECD, 2024. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/02/public-administration-in-ukraine_27a46a58/078d08d4-en.pd

14. Public Administration Reform in Ukraine: General information about the reform. 2023. EU4PAR. URL: https://eu4par.eu/en/public-administration-reform/general-information-about-the-reform/

References:

1. Bihniak, P. I. (2021). Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia: yevropeiskyi kontekst ta ukrainski realii tsyfrovoi transformatsii [Reforming public administration: the European context and Ukrainian realities of digital transformation]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience], (1). https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.15.107. http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7549&i=15

2. Bohuslavska, S. I., & Kysil, N. V. (2025). Metody upravlinnia liudskymy resursamy v orhanakh publichnoi vlady Ukrainy [Human resource management methods in Ukraine's public authorities]. *Ekonomichnyi prostir* [Economic Space], (200), 16–21. https://doi.org/10.30838/EP.200.16-21.

3. Didenko, O. H. (2023). Osnovni aspekty upravlinnia liudskymy resursamy na derzhavnii sluzhbi v umovakh reformuvannia [Key aspects of human resource management in the civil service under reform]. *Ekonomika i rehion* [Economy and Region], 3(90), 15-20. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=econrig_2023_3_4

4. Kipishynova, O. V., & Smetanina, L. V. (2021). Tsyfrovizatsiia upravlinnia liudskymy resursamy v orhanakh publichnoi vlady: stan ta perspektyvy [Digitalization of human resource management in public authorities: status and prospects]. In *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii "Instytutsiini zasady rozvytku publichnoho upravlinnia v umovakh tsyfrovoi transformatsii"* [Proceedings of the scientific-practical conference "Institutional foundations of public administration development under digital transformation"]. Dnipro. https://doi.org/10.35432/1993-8330appa3842021246467. http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/246467

5. Nyniuk, I., & Nyniuk, M. (2024). Tsyfrova transformatsiia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: vyklyky ta perspektyvy [Digital transformation of public administration in Ukraine: challenges and prospects]. *Advances and Achievements in Science*, 4(4), 509–521. https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4(4)-509-521

6. Pasenko, N. M. (2022). Suchasni tendentsii tsyfrovoi transformatsii u diialnosti orhaniv publichnoi vlady [Current trends of digital transformation in the activities of public authorities]. *Modern Economics*, 9(2), 46–51. https://doi.org/10.52566/msu-econ.9(2).2022.46-51

7. Selivanov, S. V. (2021). Profesionalizatsiia publichnoi sluzhby v Ukraini [Professionalization of the public service in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Derzhavne upravlinnia* [Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Public Administration], 32(71)(5). https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.5/06

8. Sorokina, N. V., & Filatov, V. Ye. (2025). Tsyfrovizatsiia publichnoho upravlinnia v Ukraini: teoretychnyi aspekt [Digitalization of public administration in Ukraine: a theoretical aspect]. *Public Administration Aspects*, 13(1), 77–81. https://www.researchgate.net/publication/392852982_Cifrovizacia_publicnogo_upravlinna_v_Ukraini_teoreticnij_aspekt

9. Kabinet Ministriv Ukrainy [Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2021, July 21). Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022–2025 roky: rozporiadzhennia vid 21.07.2021 No. 831-r (iz Planom realizatsii) [Public Administration Reform Strategy of Ukraine for 2022–2025: Order of 21.07.2021 No. 831-r (with the Implementation Plan)]. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/reforms/pars-2022-2025-eng.pdf

10. Khozhylo, M. M., Yefimenko, L. M., & Prokopchuk, I. M. (2025). Otsinka vplyvu tsyfrovykh tekhnolohii na transformatsiiu derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Assessment of the impact of digital technologies on the transformation of public administration in Ukraine]. *Studia Administrativa et Socia*, 2(12). https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/4_2025/18.pdf

11. Shmahun, A. V. (2025). Vplyv tsyfrovykh tekhnolohii na efektyvnist publichnoho upravlinnia v Ukraini [Impact of digital technologies on the effectiveness of public administration in Ukraine]. *Naukovi zapysky TNU im. V. I. Vernadskoho. Seriia: Publichne upravlinnia* [Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Public Administration], 35(74)(4). https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.4/16

12. Centre of Policy and Legal Reform, & EU4PAR. (2023). *BRIEF: Public Administration Reform in Ukraine: Achievements and Challenges*. Kyiv: Centre of Policy and Legal Reform. https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/EN-Brief-Public-Administration.pdf

13. OECD. (2024). *Public Administration in Ukraine 2023*. Paris: OECD. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/02/public-administration-in-ukraine_27a46a58/078d08d4-en.pdf

14. EU4PAR. (2023). Public Administration Reform in Ukraine: General information about the reform [General information about the reform]. https://eu4par.eu/en/public-administration-reform/general-information-about-the-reform/

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 352.071:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-177-186

Коваль Ганна Володимирівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Державного університету економіки і технологій, м. Кривий Ріг, https://orcid.org/0000-0001-5317-6876

СУТНІСТЬ І РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуто методологічні підходи до вивчення сутності та ролі інформаційних систем публічного управління органів місцевого самоврядування. Зазначено, що інтеграція інструментів електронного урядування, електронного документообігу й цифрових сервісів взаємодії сприяє зниженню корупційних ризиків, оптимізації адміністративних витрат і забезпеченню стійкості управлінських процесів, у тому числі в умовах кризових викликів.

Авторка стверджує, що інформаційні системи у діяльності органів місцевого самоврядування доцільно розглядати як складне та багаторівневе утворення, що поєднує у своїй структурі технологічні інструменти, управлінські процеси, нормативно-правові регулятори та комунікативні механізми взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Саме така інтегративна природа інформаційних систем детермінує їх системоутворюючу роль у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад, підвищенні ефективності публічного управління, а також зміцненні інституційної спроможності органів місцевого самоврядування.

Інформаційні системи формують базову інформаційно-аналітичну платформу для розроблення та реалізації програм соціально-економічного розвитку територіальних громад, а відсутність належного інформаційного забезпечення суттєво знижує ефективність стратегічного планування на місцевому рівні, трансформуючи його у формальний, декларативний процес.

Особливої значущості інформаційні системи набувають у контексті реалізації реформи децентралізації, що супроводжується передачею на місцевий рівень розширеного обсягу повноважень і відповідальності. За таких умов вони виступають інструментом зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, забезпечуючи можливість ефективного стратегічного планування розвитку територій, управління бюджетними ресурсами, координації діяльності комунального сектору та підвищення якості надання публічних послуг.

Перспективою подальших досліджень є вивчення механізмів інтеграції інформаційних систем з іншими цифровими платформами, зокрема системами електронного врядування та аналітичними інформаційними ресурсами на регіональному та національному рівнях.

Ключові слова: публічне управління, цифровізація, електронне урядування, органи місцевого самоврядування, адміністративні послуги, територіальні громади, сталий розвиток, стратегічне планування.

Koval Ganna Doctor of Science in Public Administration, Professor, and Chair of Public Administration and Administration Department at the State University of Economics and Technology, Kryvyi Rih, https://orcid.org/0000-0001-5317-6876

THE NATURE AND ROLE OF INFORMATION SYSTEMS IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

Abstract. This article examines methodological approaches to studying the nature and role of public administration information systems within local government bodies. It is noted that the integration of e-governance tools, electronic document management and digital interaction services helps to reduce corruption risks, optimise administrative costs and ensure the resilience of management processes, including in times of crisis.

The author argues that information systems in the activities of local self-government bodies should be viewed as a complex and multi-level entity, combining within its structure technological tools, management processes, regulatory frameworks and communication mechanisms for interaction with civil society institutions. It is precisely this integrative nature of information systems that determines their system-forming role in ensuring the sustainable development of local communities, enhancing the effectiveness of public administration, and strengthening the institutional capacity of local government bodies.

The role of information systems in the activities of local authorities is determined by their ability to ensure the integrity and continuity of the management process at the level of the local community. In the context of the decentralisation of public authority and the expansion of the functional powers of local authorities, information systems are becoming a system-forming factor that integrates the processes of strategic planning, operational management and the evaluation of the effectiveness of administrative activities.

Information systems form the basic information and analytical platform for the development and implementation of socio-economic development programmes for local communities, and the lack of adequate information support significantly reduces the effectiveness of strategic planning at the local level, transforming it into a formal, declarative process.

Information systems take on particular significance in the context of implementing decentralisation reform, which is accompanied by the transfer of an expanded scope of powers and responsibilities to the local level. Under such conditions, they serve as a tool for strengthening the institutional capacity of local self-government bodies, enabling effective strategic planning for territorial development, management of budgetary resources, coordination of the public sector's activities, and improvement in the quality of public service delivery.

A promising avenue for further research is the study of mechanisms for integrating information systems with other digital platforms, in particular e-government systems and analytical information resources at regional and national levels.

Keywords: public administration, digitalisation, e-government, local authorities, administrative services, local communities, sustainable development, strategic planning.

Постановка проблеми. Використання сучасних інформаційних систем виходить за межі суто технічного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування та набуває ознак важливого показника їх інституційної спроможності. Інтеграція інструментів електронного урядування, електронного документообігу й цифрових сервісів взаємодії сприяє зниженню корупційних ризиків, оптимізації адміністративних витрат і забезпеченню стійкості управлінських процесів, у тому числі в умовах кризових викликів.

Водночас практична реалізація цифровізації на місцевому рівні супроводжується низкою суттєвих проблем, серед яких – нерівномірний рівень технічного забезпечення, недостатність кваліфікованих кадрів та зростання кіберзагроз. У цьому контексті особливої актуальності набуває необхідність комплексного аналізу зазначених викликів і обґрунтування ефективних підходів до вдосконалення діяльності органів місцевого самоврядування на основі сучасних інформаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи сутність і роль інформаційних систем у публічному управлінні органів місцевого самоврядування, слід відзначити, що це питання привертало значну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, Биркович Т. І., Биркович В. І. та Кабанець О. С. [1] досліджували механізми публічного управління в умовах цифрових трансформацій. Богуславська С. [2] зосередила увагу на впровадженні інформаційних систем регіонального менеджменту з метою забезпечення повоєнного відновлення економіки України. Теоретико-концептуальні засади використання інформаційних систем у механізмі комунікації місцевої влади з громадськістю були проаналізовані Вовком М. М. [4]. Основні принципи та механізми електронного врядування досліджували Жекало Г., Заяць М. Я. та Вакун О. В., тоді як систему надання соціальних послуг в Україні розглянула Коваль Г. [6]. Кушніков В. В. та Курило А. Г. здійснювали аналіз розвитку інформаційних технологій у контексті модернізації політики інформаційної

безпеки. Крім того, Ляпін К. окреслив перспективи впровадження електронного врядування в сучасних містах. Однак питання сутності та ролі інформаційних систем у публічному управлінні органів місцевого самоврядування і сьогодні привертають увагу вчених та практиків публічного управління.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності інформаційних систем та визначення їх ролі у системі публічного управління органів місцевого самоврядування, а також виявлення їх впливу на підвищення ефективності управлінських процесів, прозорості діяльності та якості надання публічних послуг.

Виклад основного матеріалу. В умовах цифрової трансформації публічного управління інформаційні системи перетворюються на базовий інституційний інструмент функціонування органів місцевого самоврядування. Вони не лише забезпечують технічну підтримку управлінських процесів, а й формують нову парадигму прийняття рішень, комунікації з громадянами, реалізації повноважень територіальних громад.

Досліджуючи сутність та роль інформаційних систем у публічному управлінні органів місцевого самоврядування, слід звернути увагу на праці вітчизняних дослідників. Так М. Вовк наголошує, що інформаційні системи в публічному управлінні є «інфраструктурною основою управлінського циклу», яка забезпечує узгодженість між цілями розвитку, управлінськими рішеннями та ресурсним забезпеченням [3]. У контексті місцевого самоврядування зазначене означає, що інформаційні системи виступають механізмом інтеграції стратегічних програм розвитку громади, бюджетного планування, надання адміністративних послуг і контролю за їх якістю.

Схожої позиції дотримується В. Кушніков та А. Курило, які розглядають інформаційні системи як складову управлінської спроможності органів влади. На її думку, рівень розвитку інформаційних систем безпосередньо впливає на ефективність виконання власних і делегованих повноважень органами місцевого самоврядування, а також на рівень прозорості та підзвітності місцевої влади [8]. У цьому контексті інформаційні системи перестають бути допоміжним інструментом і трансформуються у фактор інституційної спроможності територіальних громад.

Вагомий внесок у розкриття сутності інформаційних систем зробив С. Глобенко, який у своїх працях акцентує увагу на сервісній природі інформаційних систем у публічному секторі. Дослідник зазначає, що для органів місцевого самоврядування інформаційні системи мають забезпечувати не лише внутрішні управлінські процеси, а й орієнтацію на потреби мешканців громади як кінцевих споживачів публічних послуг [4]. Такий підхід дозволяє розглядати інформаційні системи як інструмент реалізації концепції людиноцентричного управління на місцевому рівні.

З позицій муніципального менеджменту Ю. Мохова та А. Луцька визначають інформаційні системи як «організаційно-технічний комплекс», що

забезпечує інформаційну підтримку процесів планування, організації, мотивації та контролю в діяльності органів місцевого самоврядування [10]. Важливою є теза авторів про те, що ефективність інформаційної системи визначається не лише рівнем автоматизації, а й ступенем її інтегрованості в управлінські процедури та нормативно-правове поле.

У свою чергу, Т. Биркович, В. Биркович та О. Кабанець підкреслюють, що інформаційні системи в діяльності органів місцевого самоврядування виконують функцію зниження управлінської невизначеності. Науковці доводять, що доступ до актуальної, достовірної та структурованої інформації дозволяє мінімізувати ризики прийняття неефективних управлінських рішень на рівні громади [1]. У цьому аспекті інформаційні системи розглядаються як інструмент підвищення якості управлінських рішень.

В нашому дослідженні науково обґрунтованою видається позиція Г. Жекало, М. Заяць та О. Вакун, які акцентують увагу на правовому вимірі функціонування інформаційних систем. Зокрема, вчені інтерпретують їх як невід'ємний складник інформаційно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, функціонування якого має здійснюватися з урахуванням імперативних вимог чинного законодавства у сфері захисту інформації, персональних даних, а також забезпечення відкритості та прозорості публічної інформації [5].

Узагальнення існуючих наукових підходів дає підстави стверджувати, що інформаційні системи у діяльності органів місцевого самоврядування доцільно розглядати як складне та багаторівневе утворення, що поєднує у своїй структурі технологічні інструменти, управлінські процеси, нормативно-правові регулятори та комунікативні механізми взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Саме така інтегративна природа інформаційних систем детермінує їх системоутворюючу роль у забезпеченні сталого розвитку територіальних громад, підвищенні ефективності публічного управління, а також зміцненні інституційної спроможності органів місцевого самоврядування.

Роль інформаційних систем у діяльності органів місцевого самоврядування зумовлюється їх здатністю забезпечувати цілісність і безперервність управлінського процесу на рівні територіальної громади. В умовах децентралізації публічної влади та розширення функціональних повноважень органів місцевого самоврядування інформаційні системи набувають статусу системоутворюючого чинника, що інтегрує процеси стратегічного планування, оперативного управління та оцінювання результативності управлінської діяльності.

У сучасному науковому дискурсі інформаційні системи обґрунтовано розглядаються як своєрідний «управлінський каркас», який забезпечує функціональну єдність основних складових муніципального управління. Зокрема, К. Ляпін акцентує увагу на тому, що впровадження інформаційних систем створює передумови для трансформації фрагментарних підходів до управління у цілісні системні моделі, засновані на аналітиці даних та прогнозуванні

соціально-економічного розвитку територій [9]. Такий підхід набуває особливої значущості в умовах ресурсних обмежень територіальних громад та зростання рівня публічної відповідальності перед населенням.

Водночас важливим аспектом є роль інформаційних систем у забезпеченні прозорості та підзвітності діяльності органів місцевого самоврядування. Як зазначають вчені, інформаційні системи виступають ефективним інструментом реалізації принципів відкритого врядування, оскільки забезпечують доступ громадян до публічної інформації, результатів діяльності органів влади та процедур прийняття управлінських рішень [4; 6]. У цьому контексті їх функціональне призначення виходить за межі суто управлінського інструментарію, набуваючи ознак механізму демократизації публічного управління.

З позицій управління розвитком територій заслуговує на увагу науковий підхід ряду вчених, які обґрунтовують тезу про те, що інформаційні системи формують базову інформаційно-аналітичну платформу для розроблення та реалізації програм соціально-економічного розвитку територіальних громад [11]. За їхнім твердженням, відсутність належного інформаційного забезпечення суттєво знижує ефективність стратегічного планування на місцевому рівні, трансформуючи його у формальний, декларативний процес.

Узагальнення наукових підходів дає підстави стверджувати, що сутність інформаційних систем не зводиться до виконання функцій автоматизації документообігу чи технічного супроводу діяльності апарату органів місцевого самоврядування. Натомість вони формують якісно нову управлінську парадигму, в межах якої інформація трансформується у стратегічний ресурс забезпечення розвитку територіальних громад. Саме завдяки впровадженню інформаційних систем відбувається перехід від інтуїтивно орієнтованих управлінських практик до моделей, заснованих на обробці даних, аналітичному забезпеченні та прогнозуванні. Особливої значущості інформаційні системи набувають у контексті реалізації реформи децентралізації, що супроводжується передачею на місцевий рівень розширеного обсягу повноважень і відповідальності. За таких умов вони виступають інструментом зміцнення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, забезпечуючи можливість ефективного стратегічного планування розвитку територій, управління бюджетними ресурсами, координації діяльності комунального сектору та підвищення якості надання публічних послуг.

Водночас інформаційні системи виконують вагому функцію у забезпеченні відкритості, прозорості та підзвітності діяльності місцевої влади. Забезпечуючи доступ громадян до публічної інформації, електронних сервісів та результатів управлінської діяльності, вони сприяють підвищенню рівня довіри до місцевих інституцій, а також активізації участі громадськості у процесах прийняття управлінських рішень. У цьому контексті інформаційні системи постають не лише як управлінський інструмент, але й як дієвий механізм демократизації публічного управління на місцевому рівні.

Отже, інформаційні системи в діяльності органів місцевого самоврядування – це інтегрована соціально-управлінська система, функціональне призначення якої полягає у забезпеченні процесів формування, обробки, зберігання та використання інформації з метою підвищення обґрунтованості управлінських рішень, якості публічних послуг та досягнення цілей сталого розвитку територіальних громад.

Дослідження структури інформаційних систем у діяльності органів місцевого самоврядування дозволяє констатувати їх комплексний і багатовимірний характер, що відображає інтегративну природу сучасних управлінських процесів на місцевому рівні. Кожен із виокремлених структурних компонентів не функціонує ізольовано, а перебуває у стані постійної взаємодії з іншими елементами системи, формуючи цілісний інформаційно-управлінський простір територіальної громади. У цьому контексті саме системна інтеграція інформаційного, технічного, організаційного, правового та комунікативного компонентів виступає визначальним чинником забезпечення функціональної цілісності інформаційних систем та їх результативності у практиці публічного управління.

Інформаційний компонент, будучи змістовною основою інформаційних систем, охоплює сукупність даних, реєстрів, інформаційних ресурсів та аналітичних матеріалів, що використовуються у процесі управління територіальною громадою. Якість цього компонента безпосередньо детермінує рівень обґрунтованості управлінських рішень, оскільки наявність неповної, недостовірної або несвоєчасної інформації нівелює ефективність навіть найсучасніших технологічних рішень. Технічний компонент, у свою чергу, забезпечує матеріально-технологічне підґрунтя функціонування інформаційних систем, створюючи умови для оперативної обробки, зберігання та передачі інформаційних потоків.

Організаційний компонент визначає регламентований порядок використання інформаційних систем у повсякденній діяльності органів місцевого самоврядування та охоплює внутрішні процедури, механізми координації, розподіл функціональних обов’язків і відповідальності між структурними підрозділами та посадовими особами. За відсутності належного організаційного забезпечення інформаційні системи ризикують набути формального характеру, не будучи інтегрованими у реальні управлінські процеси. Водночас правовий компонент виконує регулятивну функцію, забезпечуючи легітимність функціонування інформаційних систем через дотримання вимог чинного законодавства у сфері захисту інформації, персональних даних та доступу до публічної інформації.

Комунікативний компонент відіграє ключову роль у забезпеченні взаємодії органів місцевого самоврядування з населенням, суб’єктами господарювання та інститутами громадянського суспільства. Саме через нього реалізуються принципи відкритості та прозорості діяльності місцевої влади, забезпечується доступ до електронних сервісів, а також формуються ефективні механізми

зворотного зв'язку. Таким чином, структура інформаційних систем відображає їх інтегративний характер і обґрунтовує необхідність застосування комплексного, системного підходу до їх впровадження та подальшого розвитку.

Висновки. Отже, впровадження інформаційних систем у діяльність органів місцевого самоврядування зумовлює не лише трансформацію внутрішніх управлінських процесів, але й формування якісно нових результатів функціонування місцевої влади. Застосування сучасних інформаційних рішень забезпечує досягнення синергетичного ефекту, що проявляється у підвищенні ефективності управління, оптимізації використання ресурсів, зміцненні інституційної спроможності, розширенні можливостей громадянської участі та посиленні відкритості й підзвітності органів місцевого самоврядування.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні механізмів інтеграції інформаційних систем з іншими цифровими платформами, зокрема системами електронного врядування та аналітичними інформаційними ресурсами на регіональному та національному рівнях.

Література

1. Биркович Т. І., Биркович В. І., Кабанець О. С. Механізми публічного управління у сфері цифрових трансформацій. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2019. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488 (дата звернення: 28.12.2025).

2. Богуславська С. Упровадження інформаційних систем регіонального менеджменту для забезпечення повоєнного відновлення економіки України. Економічний аналіз. 2023. № 33 (3). С. 79-87. URL: https://doi.org/10.35774/econa2023.03.079 (дата звернення: 28.12.2025).

3. Вовк М. М. Теоретико-концептуальні основи використання інформаційних систем в механізмі комунікації місцевої влади з громадськістю. Публічне управління та політика. 2025. № 3 (7). С. 1-10. URL: https://share.google/0PfVBnYxLdVabur3B (дата звернення: 28.12.2025).

4. Глобенко С. Моделювання публічного управління захистом інформаційного простору в контексті застосування ризик-орієнтованого підходу. Науковий вісник: Державне управління. 2024. № 1(15). С. 67-81. URL: https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/issue/view/17/41 (дата звернення: 28.12.2025).

5. Жекало Г. І., Заяць М. Я., Вакун О. В. Сутність та зміст електронного урядування: концептуальний вимір. Державне управління : удосконалення та розвиток. 2020. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/54.pdf (дата звернення: 28.12.2025).

6. Коваль Г. (2022). Система надання соціальних послуг в Україні: сучасний стан. Ввічливість. Humanitas, (3), 85–91. https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.12

7. Кунанець Н. Е., Федорка П. П., Кут В. І. Формування рекомендаційної системи для «Розумного регіону» з метою обрання інформаційних технологій та їх реалізацій при створенні застосунків. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Системний аналіз, управління та інформаційні технології. 2023. № 1 (9). С. 33-40. URL: https://doi.org/10.20998/2079-0023.2023.01.05 (дата звернення: 28.12.2025).

8. Кушніков В. В., Курило А. Г. Механізми розвитку інформаційних технологій в контексті модернізації політики інформаційної безпеки. Державне управління. С. 59-63. URL: http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtora/534-kushnikov-v-v-kurilo-a-g-mekhanizmi-rozvitku-informatsijnikh-tekhnologij-v-konteksti-modernizatsiji-politiki-informatsijnoji-bezpeki (дата звернення: 28.12.2025).

9. Ляпін К. Перспективи електронного урядування в сучасних містах. Молодий вчений. 2023. № 7 (119). С. 71–73. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-7-119-13 (дата звернення: 28.12.2025).

10. Мохова Ю., Луцька А. Суть та головні напрямки державної інформаційної політики України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2018. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1349 (дата звернення: 28.12.2025).

11. Digital Government Review: Estonia. OECD. Paris, 2020. URL: https://www.oecd.org/gov/digital-government-review-estonia.htm (дата звернення: 28.12.2025).

Reference

1. Byrkovych T. I., Byrkovych V. I., Kabanets O. S. (2019). Mekhanizmy publichnoho upravlinnia u sferi tsyfrovykh transformatsiy. [Public governance mechanisms in the field of digital transformation]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. № 9. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1488

2. Bohuslavska S. (2023). Uprovadzhennia informatsiinykh system rehionalnoho menedzhmentu dlia zabezpechennia povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy. [The implementation of regional management information systems to support Ukraine's post-war economic recovery]. Ekonomichnyi analiz. № 33 (3). S. 79-87. URL: https://doi.org/10.35774/econa2023.03.079

3. Vovk M. M. (2025). Teoretyko-kontseptualni osnovy vykorystannia informatsiinykh system v mekhanizmi komunikatsii mistsevoi vlady z hromadskistiu. [Theoretical and conceptual foundations for the use of information systems in local government communication with the public]. Publichne upravlinnia ta polityka. № 3 (7). S. 1-10. URL: https://share.google/0PfVBnYxLdVabur3B

4. Hlobenko S. (2024). Modeliuvannia publichnoho upravlinnia zakhystom informatsiynoho prostoru v konteksti zastosuvannia ryzyk-oriientovanoho pidkhodu. [Modelling public governance of the information space in the context of a risk-based approach]. Naukovyy visnyk: Derzhavne upravlinnia. № 1(15). S. 67-81. URL: https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/issue/view/17/41

5. Zhekalo H. I., Zaiats M. Ya., Vakun O. V. (2020). Sutnist ta zmist elektronnoho uriaduvannia: kontseptualnyy vymir. [The essence and content of e-governance: a conceptual dimension]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. № 8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/54.pdf

6. Koval H. (2022). Systema nadannia sotsialnykh posluh v Ukraini: suchasnyi stan. [The social services delivery system in Ukraine: current status]. Vvichlyvist. Humanitas, (3), 85–91. https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.3.12

7. Kunanets N. E., Fedorka P. P., Kut V. I. (2023). Formuvannia rekomendatsiinoi systemy dlia «Rozumnoho rehionu» z metoiu obrannia informatsiinykh tekhnolohii ta yikh realizatsii pry stvorenni zastosunkiv. [Development of a recommendation system for the 'Smart Region' to assist in the selection of information technologies and their implementation when creating applications]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Seriia: Systemnyi analiz, upravlinnia ta informatsiini tekhnolohii. № 1 (9). S. 33-40. URL: https://doi.org/10.20998/2079-0023.2023.01.05

8. Kushnikov V. V., Kurylo A. H. (2025). Mekhanizmy rozvytku informatsiinykh tekhnolohii v konteksti modernizatsii polityky informatsiinoi bezpeky. [Mechanisms for the development of information technologies in the context of modernising information security policy]. Derzhavne upravlinnia. S. 59-63. URL: http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtora/534-kushnikov-v-v-kurilo-a-g-mekhanizmi-rozvitku-informatsijnikh-tekhnologij-v-konteksti-modernizatsiji-politiki-informatsijnoji-bezpeki

9. Liapin K. (2023). Perspektyvy elektronnoho uriaduvannia v suchasnykh mistakh. [The essence and main directions of Ukraine's state information policy]. Molodyy vchenyy. № 7 (119). S. 71–73. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-7-119-13

10. Mokhova Yu., Lutska A. (2018). Sut ta holovni napriamky derzhavnoï informatsiynoï polityky Ukraïny. [The essence and main directions of Ukraine's state information policy].Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. № 12. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1349

11. Digital Government Review: Estonia. (2020). [11. Digital Government Review: Estonia.]. OECD. Paris. URL: https://www.oecd.org/gov/digital-government-review-estonia.htm [in England].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 351:35.08:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-187-195

Ліснєвська Юлія Олександрівна кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та права, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-3068-0791

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: HR-АНАЛІТИКА ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ

Анотація. У статті досліджено процес цифрової трансформації кадрової політики державної служби крізь призму впровадження HR-аналітики як інструменту сучасного публічного управління. Обґрунтовано, що цифровізація змінює не лише технологічні аспекти діяльності органів державної влади, а й саму логіку управління людськими ресурсами, сприяючи переходу від адміністративно-регламентованої моделі до аналітично орієнтованого управління, заснованого на даних і прогнозуванні.

Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння цифровізації публічного управління, розвитку кадрової політики та використання аналітичних інструментів у сфері HRM. Встановлено, що науковий дискурс охоплює питання цифрового лідерства, інституційних змін, застосування штучного інтелекту та розвитку безперервної освіти як складових модернізації кадрової політики. Водночас виявлено, що HR-аналітика переважно розглядається фрагментарно, без належної інтеграції у систему прийняття управлінських рішень.

У роботі розкрито зміст HR-аналітики як складової цифрової трансформації кадрової політики та визначено її функціональне значення на різних етапах кадрового циклу. Показано, що використання аналітичних підходів дозволяє здійснювати прогнозування кадрових потреб, оптимізувати процеси добору та адаптації персоналу, оцінювати ефективність професійного розвитку, а також виявляти приховані чинники плинності кадрів і підвищувати рівень організаційної стійкості.

Доведено, що ефективність впровадження HR-аналітики визначається не лише наявністю цифрових інструментів, а передусім рівнем їх інтеграції у інституційні механізми публічного управління. Наголошено на необхідності формування цілісної цифрової інфраструктури кадрової політики, розвитку аналітичних компетентностей державних службовців та узгодження управлінських процесів на різних рівнях.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованих підходів для підвищення ефективності кадрової

політики органів державної влади та вдосконалення системи управління людськими ресурсами в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова:. цифрова трансформація, кадрова політика, державна служба, публічне управління, HR-аналітика, управління людськими ресурсами, цифрове лідерство, штучний інтелект, інституційні механізми, аналітичні дані

Lisnievska Yuliia Oleksandrivna PhD in Political Sciences, Associate Professor, Department of Public Administration and Law, Associate Professor, Communal institution of higher education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», https://orcid.org/0000-0003-3068-0791

DIGITAL TRANSFORMATION OF PERSONNEL POLICY IN THE CIVIL SERVICE: HR ANALYTICS AND INSTITUTIONAL FRAMEWORKS

Abstract. The article examines the process of digital transformation of personnel policy in the civil service through the lens of HR analytics as a key instrument of modern public administration. It is substantiated that digitalization affects not only the technological aspects of public authorities' activities but also fundamentally reshapes the logic of human resource management, enabling a shift from a rule-based administrative model to an analytics-driven approach grounded in data and forecasting.

The study analyzes contemporary scientific approaches to digitalization in public administration, the development of personnel policy, and the application of analytical tools in human resource management. It is found that the current academic discourse emphasizes digital leadership, institutional transformations, artificial intelligence, and lifelong learning as essential components of personnel policy modernization. At the same time, HR analytics is often considered in a fragmented way, without sufficient integration into decision-making processes.

The paper reveals the essence of HR analytics as a core component of digital transformation and defines its functional role across different stages of the personnel cycle.

It is demonstrated that analytical approaches enable forecasting of staffing needs, optimization of recruitment and adaptation processes, evaluation of professional development outcomes, and identification of underlying factors influencing staff turnover and organizational resilience.

It is argued that the effectiveness of HR analytics depends not only on the availability of digital tools but primarily on their integration into institutional mechanisms of public administration. The study highlights the need to develop a comprehensive digital infrastructure for personnel policy, enhance analytical competencies of civil servants, and ensure coherence of management processes at different levels.

The practical significance of the research lies in the applicability of the proposed approaches to improving personnel policy and strengthening human resource management systems within the context of digital transformation.

Keywords: digital transformation, personnel policy, civil service, public administration, HR analytics, human resource management, digital leadership, artificial intelligence, institutional mechanisms, data-driven decision-making

Постановка проблеми. Цифрова трансформація публічного управління змінює не лише інструменти діяльності органів державної влади, а й саму логіку формування та реалізації кадрової політики.

Перехід до цифрових форматів управління, зростання обсягів даних та ускладнення управлінських процесів актуалізують потребу у нових підходах до роботи з людськими ресурсами, що виходять за межі традиційних адміністративних моделей.

У цих умовах кадрова політика державної служби поступово трансформується від нормативно-регламентованої системи до більш гнучкої, аналітично орієнтованої моделі, у якій ключову роль починають відігравати цифрові інструменти, зокрема HR-аналітика. Вона дозволяє не лише фіксувати стан кадрового потенціалу, а й прогнозувати його розвиток, оцінювати ефективність управлінських рішень та формувати стратегічні сценарії кадрового забезпечення.

Водночас на практиці впровадження HR-аналітики у систему публічного управління залишається фрагментарним і часто обмежується окремими цифровими рішеннями без їх інтеграції у цілісні інституційні механізми. Відсутність узгоджених підходів до використання аналітичних даних у процесах прийняття управлінських рішень, недостатня методологічна розробленість цього питання та обмежений рівень цифрової зрілості органів державної влади зумовлюють наявність наукової та практичної проблеми, що потребує системного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження у сфері цифрової трансформації кадрової політики державної служби формуються на перетині кількох взаємопов’язаних наукових напрямів, що відображають як загальнотеоретичні підходи до розвитку публічного управління, так і прикладні аспекти використання цифрових технологій у сфері управління людськими ресурсами.

Перший напрям пов’язаний із осмисленням трансформації механізмів публічного управління в умовах цифровізації та переосмисленням класичних бюрократичних моделей. У цьому контексті дослідження О. Антонової та С. Квітки акцентують увагу на поєднанні принципів нео-веберівської держави з цифровими інструментами управління, що дозволяє забезпечити баланс між інституційною стабільністю та інноваційністю управлінських процесів [2]. Цифровізація розглядається як фактор не лише технічної модернізації, а й глибинної трансформації управлінських відносин.

Другий напрям становлять дослідження кадрової політики та управління персоналом у публічному секторі. Зокрема, В. Андріяш та Ю. Костраба розглядають командоутворення як ключовий елемент сучасної кадрової політики, що сприяє підвищенню ефективності організаційної взаємодії [1]. У свою чергу, А. Шульга та В. Сергієнко акцентують на правових засадах управління персоналом у контексті інформаційного суспільства, підкреслюючи необхідність нормативного забезпечення цифрових трансформацій [9].

Третій напрям досліджень пов'язаний із розвитком цифрового лідерства та інституційних змін у системі публічного управління. У роботі О. Євтушенка цифрове лідерство розглядається як ключова компетентність сучасного управлінця, що забезпечує ефективне впровадження цифрових інновацій у діяльність органів державної влади [4]. Водночас дослідження А. Барбашина розширює цей контекст, аналізуючи вплив цифрових технологій, зокрема блокчейну, на трансформацію міжнародних управлінських практик [3].

Четвертий напрям становлять дослідження інтелектуального та кадрового потенціалу в умовах цифрової трансформації. У працях Н. Кондратенко, М. Новікової та Г. Запорожець обґрунтовується значення інтелектуального ресурсу як ключового чинника ефективності управління в умовах кризових викликів [5]. Водночас К. Мануілова, Н. Піроженко та О. Нелюб акцентують на можливостях застосування штучного інтелекту для прогнозування кадрових потреб публічної служби, що відкриває нові горизонти для стратегічного планування [6].

Окремий напрям досліджень формують праці, присвячені інституційним механізмам цифрової трансформації держави. Дані дослідження розкривають механізми взаємодії держави з IT-сектором та питання забезпечення кібербезпеки як складових цифрової трансформації публічного управління [7]. У спільних роботах К. М. Романенко та М. І. Романенка аналізуються можливості адаптації європейського досвіду, зокрема у сфері дуальної освіти, що має важливе значення для формування сучасної кадрової політики [8].

Міжнародний науковий дискурс також демонструє значну увагу до проблематики управління людськими ресурсами в умовах цифровізації. Зокрема, дослідження R. Blom, B. Voorn та R. T. Borst підтверджують вплив автономії HRM на ефективність державних організацій [10]. Праці W. Cho, S. Choi та H. Choi розкривають потенціал HR-аналітики як інструменту прийняття управлінських рішень [11]. У свою чергу, F. Kravariti та співавтори підкреслюють значення розвитку талантів і управлінської підтримки для підвищення результативності публічного сектору [12], а дослідження V. V. Macchi Silva та J. L. D. Ribeiro акцентують на ролі HRM у забезпеченні організаційної стійкості [13]. Праця J. Pak розкриває варіативність впровадження HR-систем залежно від управлінського контексту [14].

Важливим є також напрям досліджень, пов'язаний із розвитком безперервної освіти як складової кадрової політики в умовах цифровізації.

У роботі V. Slabko та співавторів підкреслюється значення інтеграції цифрових освітніх технологій та формування глобальних компетентностей для адаптації системи освіти до вимог сучасного суспільства [15].

Сучасний науковий дискурс демонструє поступовий перехід від фрагментарного розгляду цифровізації кадрової політики до її осмислення як цілісного багатовимірного процесу, у якому поєднуються інституційні зміни, технологічні інновації та трансформація підходів до управління людськими ресурсами. Водночас, попри активне вивчення цифрового лідерства, кадрових стратегій і впливу новітніх технологій, питання системної інтеграції HR-аналітики у практику публічного управління залишаються недостатньо концептуалізованими. Передусім ідеться не про окремі інструменти аналізу даних, а про їх включення у логіку прийняття управлінських рішень на інституційному рівні, що й окреслює перспективу подальших досліджень у цій площині.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розроблення підходів до інтеграції HR-аналітики у систему публічного управління як інструменту формування та реалізації кадрової політики державної служби в умовах цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація кадрової політики державної служби сьогодні проявляється не лише у впровадженні нових технологічних рішень, а значно глибше - у зміні самої логіки управління людськими ресурсами. Йдеться про поступовий відхід від традиційної адміністративної моделі, зорієнтованої на регламентацію та контроль, до більш гнучкої системи, у якій управлінські рішення дедалі частіше спираються на аналіз даних і прогнозування [2].

У цьому контексті HR-аналітика перестає бути допоміжним інструментом і набуває ознак самостійного елемента управлінської системи. Її значення полягає не стільки у фіксації наявного стану кадрового потенціалу, скільки у можливості побачити тенденції його розвитку, виявити приховані проблеми та заздалегідь оцінити наслідки управлінських рішень. Саме це створює підґрунтя для переходу від реактивного управління до такого, що випереджає події, що підтверджується сучасними дослідженнями у сфері HR-аналітики [11].

Разом із тим, сама по собі наявність аналітичних інструментів не гарантує їх ефективного використання. Ключове питання полягає у тому, наскільки ці інструменти вбудовані у процеси прийняття рішень. У багатьох випадках цифрові рішення залишаються ізольованими - вони накопичують дані, але не трансформуються у реальні управлінські дії. Саме тому проблема полягає не лише у впровадженні HR-аналітики, а у формуванні інституційних механізмів її системного використання.

Особливої ваги набуває те, що аналітичний підхід змінює характер кадрового циклу в цілому. Планування потреб у персоналі вже не обмежується поточними запитами органів влади, а враховує ширший контекст - демографічні зміни, динаміку ринку праці, трансформацію функцій держави. Відповідно,

добір і адаптація персоналу набувають більш адресного характеру, а оцінювання результатів діяльності виходить за межі формальних показників, охоплюючи реальний внесок працівника у досягнення стратегічних цілей.

Не менш важливою є можливість виявлення факторів, які раніше залишалися поза увагою управлінців. Йдеться, зокрема, про причини плинності кадрів, рівень залученості працівників, ефективність програм професійного розвитку. У цьому сенсі HR-аналітика відкриває новий рівень розуміння кадрових процесів, дозволяючи працювати не з наслідками, а з причинами.

Окремий вимір цифрової трансформації пов'язаний із використанням технологій штучного інтелекту та обробки великих масивів даних. Їх застосування значно розширює аналітичні можливості, однак водночас ставить нові вимоги до якості даних, цифрових компетентностей персоналу та етичних стандартів управління. Зокрема, використання штучного інтелекту у прогнозуванні кадрових потреб розглядається як перспективний напрям розвитку сучасної публічної служби [6].

Водночас варто враховувати, що цифрова трансформація відбувається нерівномірно. Різні органи державної влади демонструють різний рівень готовності до впровадження аналітичних підходів, що ускладнює формування єдиної системи управління кадровими даними. Це зумовлює потребу у виробленні спільних стандартів, узгодженні інформаційних систем і формуванні цілісної цифрової інфраструктури кадрової політики.

У підсумку можна говорити про те, що HR-аналітика поступово змінює саму природу кадрового управління у державній службі. Вона переводить його з площини формального адміністрування у площину стратегічного управління, де ключову роль відіграє здатність працювати з даними, бачити тенденції та приймати обґрунтовані рішення.

Висновки. Цифрова трансформація кадрової політики державної служби поступово змінює її внутрішню логіку - від формалізованого адміністрування до більш гнучкої та аналітично орієнтованої моделі управління.

У центрі цієї трансформації опиняється не стільки технологія, скільки здатність системи працювати з даними і перетворювати їх на управлінські рішення.

HR-аналітика у цьому процесі відіграє роль не просто інструменту, а певного "перехідного механізму", через який змінюється характер взаємодії між кадровими процесами та стратегічними цілями державної служби. Її потенціал полягає у можливості поєднати операційний рівень роботи з персоналом із довгостроковим плануванням, зробивши кадрову політику більш передбачуваною і водночас адаптивною.

Водночас стає очевидним, що ефективність такого підходу визначається не стільки рівнем цифровізації, скільки здатністю інституцій інтегрувати аналітичні практики у реальні управлінські процеси. Без цього HR-аналітика ризикує залишатися лише технічним доповненням, не змінюючи суті прийняття рішень.

Отже, подальший розвиток кадрової політики державної служби пов'язаний не лише з розширенням використання цифрових інструментів, а передусім із формуванням цілісного аналітичного середовища, у якому дані стають основою управлінської дії. Саме в цьому напрямі відкривається простір для подальших досліджень і практичних рішень.

У представленому дослідженні уточнено підхід до розуміння HR-аналітики як інтегрованого елемента системи публічного управління, що функціонує не на рівні окремих інструментів, а як складова інституційного механізму прийняття управлінських рішень. Запропоноване бачення дозволяє розглядати цифрову трансформацію кадрової політики не лише як технологічний процес, а як зміну управлінської логіки, у якій дані набувають статусу ключового ресурсу формування кадрових стратегій.

Література:

1. Андріяш В., Костраба Ю. Командоутворення як складова сучасної кадрової політики в системі управління персоналом. Публічне управління та регіональний розвиток. 2025. № 29. С. 849–874. DOI: https://doi.org/10.34132/pard2025.29.08

2. Антонова О., Квітка С. Цифровізація та розвиток механізмів публічного управління в контексті теорії бюрократії та нео-веберівської держави. Публічне управління та регіональний розвиток. 2025. № 30. С. 1404–1425. DOI: https://doi.org/10.34132/pard2025.30.14

3. Барбашин А. Середовище цифрових технологій в сучасних міжнародних відносинах на прикладі технології блокчейн. 2025. DOI: https://doi.org/10.15421/352554

4. Євтушенко О. Цифрове лідерство в умовах цифровізації публічного управління. Публічне управління та регіональний розвиток. 2025. № 30. С. 1467–1483. DOI: https://doi.org/10.34132/pard2025.30.17

5. Кондратенко Н. О., Новікова М. М., Запорожець Г. В. Роль інтелектуального потенціалу в системі управління підприємствами України в умовах цифрової трансформації та надзвичайних викликів. Національні інтереси України. 2026. № 2(22). С. 1175–1187. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-2(22)-1175-1187

6. Мануілова К., Піроженко Н., Нелюб О. Штучний інтелект у стратегічному прогнозуванні потреб кадрів публічної служби. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2025. № 34. DOI: https://doi.org/10.35432/tisb342025353084

7. Романенко К. М. Механізми публічного управління цифровою трансформацією держави: взаємодія з ІТ-компаніями та забезпечення кібербезпеки. Національні інтереси України. 2026. № 1(18). С. 1308–1320. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-1(18)-1308-1320

8. Романенко К. М., Романенко М. І. Публічне управління дуальною освітою в ЄС та можливості адаптації в Україні: методологічний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 24. С. 279–283. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.24.279

9. Шульга А., Сергієнко В. Правові засади управління персоналом на державній службі в умовах розвитку інформаційного суспільства. Публічне управління та регіональний розвиток. 2025. № 29. С. 895–928. DOI: https://doi.org/10.34132/pard2025.29.10

10. Blom R., Voorn B., Borst R. T. HRM autonomy, integration and performance in government agencies: Tests of necessity and sufficiency. Public Management Review. 2024. Vol. 26, No. 5. P. 1223–1241. DOI: https://doi.org/10.1080/14719037.2022.2145348

11. Cho W., Choi S., Choi H. Human resources analytics for public personnel management: Concepts, cases, and caveats. Administrative Sciences. 2023. Vol. 13, No. 2. Article 41. DOI: https://doi.org/10.3390/admsci13020041

12. Kravariti F., Tasoulis K., Scullion H., Alali M. K. Talent management and performance in the public sector: The role of organisational and line managerial support for development. The International Journal of Human Resource Management. 2023. Vol. 34, No. 9. P. 1782–1807. DOI: https://doi.org/10.1080/09585192.2022.2032265

13. Macchi Silva V. V., Ribeiro J. L. D. Human resource management for the resilience of public organizations: A model based on macro-competences. Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance. 2022. Vol. 9, No. 4. P. 656–674. DOI: https://doi.org/10.1108/JOEPP-08-2021-0235

14. Pak J. Capturing variability of high-performance work systems within organisations: The role of team manager's person–HRM fit and climate for HR implementation and subsequent implementation behaviour. Human Resource Management Journal. 2022. DOI: https://doi.org/10.1111/1748-8583.12467

15. Slabko V., Ostapchuk T., Dulska O., Roshchenkov T., Hibalo O. Development of continuing education in the context of digitalization and global educational trends. *European Journal of Sustainable Development*. 2026. Vol. 15, No. 1. P. 113–126. DOI: https://doi.org/10.14207/ejsd.2026.v15n1p113

References:

1. Andriiash, V., & Kostraba, Y. (2025). Komandoutvorennia yak skladova suchasnoi kadrovoi polityky v systemi upravlinnia personalom [Team building as a component of modern personnel policy in the personnel management system]. Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public Administration and Regional Development, (29), 849–874. https://doi.org/10.34132/pard2025.29.08 [in Ukrainian]

2. Antonova, O., & Kvitka, S. (2025). Tsyfrovizatsiia ta rozvytok mekhanizmiv publichnoho upravlinnia v konteksti teorii biurokratii ta neo-veberivskoi derzhavy [Digitalization and development of public administration mechanisms in the context of bureaucracy theory and the neo-Weberian state]. Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public Administration and Regional Development, (30), 1404–1425. https://doi.org/10.34132/pard2025.30.14 [in Ukrainian]

3. Barbashyn, A. (2025). Seredovyshche tsyfrovykh tekhnolohii v suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh na prykladi tekhnolohii blokchein [The environment of digital technologies in modern international relations on the example of blockchain technology]. https://doi.org/10.15421/352554 [in Ukrainian]

4. Yevtushenko, O. (2025). Tsyfrove liderstvo v umovakh tsyfrovizatsii publichnoho upravlinnia [Digital leadership in the context of public administration digitalization]. Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public Administration and Regional Development, (30), 1467–1483. https://doi.org/10.34132/pard2025.30.17 [in Ukrainian]

5. Kondratenko, N. O., Novikova, M. M., & Zaporozhets, H. V. (2026). Rol intelektualnoho potentsialu v systemi upravlinnia pidpryiemstvamy Ukrainy v umovakh tsyfrovoi transformatsii ta nadzvychainykh vyklykiv [The role of intellectual potential in enterprise management in Ukraine under digital transformation and extraordinary challenges]. Natsionalni interesy Ukrainy – National Interests of Ukraine, 2(22), 1175–1187. https://doi.org/10.52058/3041-1572-2026-2(22)-1175-1187 [in Ukrainian]

6. Manuilova, K., Pirozhenko, N., & Neliub, O. (2025). Shtuchnyi intelekt u stratehichnomu prohnozuvanni potreb kadriv publichnoi sluzhby [Artificial intelligence in strategic forecasting of public service staffing needs]. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Issues of State Formation, (34). https://doi.org/10.35432/tisb342025353084 [in Ukr]

7. Romanenko, K. M. (2026). Mekhanizmy publichnoho upravlinnia tsyfrovoiu transformatsiieiu derzhavy: vzaiemodiia z IT-kompaniiamy ta zabezpechennia kiberbezpeky [Mechanisms of public administration of digital transformation of the state: Interaction with IT

companies and cybersecurity]. Natsionalni interesy Ukrainy – National Interests of Ukraine, 1(18), 1308–1320. https://doi.org/10.52058/3041-1793-2026-1(18)-1308-1320 [in Ukrainian]

8. Romanenko, K. M., & Romanenko, M. I. (2025). Publichne upravlinnia dualnoiu osvitoiu v YeS ta mozhlyvosti adaptatsii v Ukraini: metodolohichnyi aspekt [Public administration of dual education in the EU and possibilities of adaptation in Ukraine: Methodological aspect]. Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience, (24), 279–283. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.24.279 [in Ukrainian]

9. Shulha, A., & Serhiienko, V. (2025). Pravovi zasady upravlinnia personalom na derzhavnii sluzhbi v umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva [Legal principles of personnel management in the civil service in the context of information society development]. Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public Administration and Regional Development, (29), 895–928. https://doi.org/10.34132/pard2025.29.10 [in Ukrainian]

10. Blom, R., Voorn, B., & Borst, R. T. (2024). HRM autonomy, integration and performance in government agencies: Tests of necessity and sufficiency. Public Management Review, 26(5), 1223–1241. https://doi.org/10.1080/14719037.2022.2145348

11. Cho, W., Choi, S., & Choi, H. (2023). Human resources analytics for public personnel management: Concepts, cases, and caveats. Administrative Sciences, 13(2), Article 41. https://doi.org/10.3390/admsci13020041

12. Kravariti, F., Tasoulis, K., Scullion, H., & Alali, M. K. (2023). Talent management and performance in the public sector: The role of organisational and line managerial support for development. The International Journal of Human Resource Management, 34(9), 1782–1807. https://doi.org/10.1080/09585192.2022.2032265

13. Macchi Silva, V. V., & Ribeiro, J. L. D. (2022). Human resource management for the resilience of public organizations: A model based on macro-competences. Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance, 9(4), 656–674. https://doi.org/10.1108/JOEPP-08-2021-0235

14. Pak, J. (2022). Capturing variability of high-performance work systems within organisations: The role of team manager's person–HRM fit and climate for HR implementation and subsequent implementation behaviour. Human Resource Management Journal. https://doi.org/10.1111/1748-8583.12467

15. Slabko, V., Ostapchuk, T., Dulska, O., Roshchenkov, T., & Hibalo, O. (2026). Development of continuing education in the context of digitalization and global educational trends. European Journal of Sustainable Development, 15(1), 113–126. https://doi.org/10.14207/ejsd.2026.v15n1p113

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК: 351.823.1:332.3:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-196-208

Медвідь Вікторія Юріївна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та публічного управління Полтавського державного аграрного університету, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-2257-6276

Лубенець Владислав Юрійович аспірант спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування Полтавського державного аграрного університету, м. Полтава, https://orcid.org/ 0009-0005-7985-300X

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесів цифровізації публічного управління земельними ресурсами в умовах децентралізації місцевого самоврядування в Україні. Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності, прозорості та підзвітності управління земельними ресурсами в період функціонування ринку землі, післявоєнного відновлення та європейської інтеграції.

У роботі проаналізовано теоретичні та практичні аспекти цифрової трансформації публічного управління земельними ресурсами. Розглянуто ключові фактори впливу на розвиток цифровізації в цій сфері, зокрема технологічний, інституційний, інноваційний, правовий та екологічний. Особливу увагу приділено оцінці ефективності електронних сервісів Державного земельного кадастру, зокрема платформи «Електронні сервіси Держгеокадастру» та Публічної кадастрової карти.

Досліджено динаміку використання цифрових послуг у 2025 році, яка демонструє рекордні показники (понад 8,1 млн витягів з нормативної грошової оцінки земельних ділянок), що свідчить про значний прогрес автоматизації процесів. Обґрунтовано роль геоінформаційних систем (ГІС), хмарних технологій та інструментів електронного урядування у формуванні єдиної цифрової екосистеми управління земельними ресурсами. Окремий акцент зроблено на концепції смарт-землекористування та смарт-землеустрою як перспективній моделі управління. Проаналізовано механізми електронної участі (е-участі) громадян у прийнятті рішень щодо землекористування, зокрема інформаційно-комунікаційні, консультативні, партисипативні та контрольні механізми.

У результаті дослідження доведено, що цифровізація публічного управління земельними ресурсами є необхідною передумовою підвищення прозорості земельних відносин, зменшення корупційних ризиків, посилення ролі територіальних громад та забезпечення сталого розвитку земельного сектору України.

Ключові слова: публічне управління, земельні ресурси, цифровізація, цифрова екосистема, диджиталізація, землекористування, геоінформаційні системи, цифрова трансформація, електронна участь, партисипативні механізми, е-консультації, інформаційно-комунікаційні технології.

Medvid Viktoriia Doctor of Economics Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Public Administration, Poltava State Agrarian University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-2257-6276

Lubenets Vladyslav PHD student in specialty 281 Public Management and Administration of Poltava State Agrarian University, Poltava, https://orcid.org/ 0009-0005-7985-300X

DIGITALIZATION OF PUBLIC LAND RESOURCES MANAGEMENT

Abstract. The article is devoted to the study of the processes of digitalization of public administration of land resources in the conditions of decentralization of local self-government in Ukraine. The relevance of the topic is driven by the need to enhance the efficiency, transparency, and accountability of land management during the operation of the land market, post-war recovery, and European integration.

The paper analyzes the theoretical and practical aspects of the digital transformation of public land management. Key factors influencing the development of digitalization in this field are examined, specifically technological, institutional, innovative, legal, and environmental factors. Particular attention is paid to evaluating the effectiveness of the State Land Cadastre's electronic services, notably the "State GeoCadastre Electronic Services" platform and the Public Cadastre Map.

The study analyzed the dynamics of digital service utilization in 2025, which demonstrates record figures (over 8.1 million extracts from the regulatory monetary valuation of land plots), indicating significant progress in process automation. The roles of Geographic Information Systems (GIS), cloud technologies, and e-government tools in forming a unified digital ecosystem for land resource management are substantiated.

A specific emphasis is placed on the concepts of smart land use and smart land management as a promising management model. The mechanisms of electronic participation (e-participation) of citizens in land-use decision-making are analyzed, including information and communication, advisory, participatory, and monitoring mechanisms.

As a result of the research, it is proved that the digitalization of public land management is a necessary prerequisite for increasing the transparency of land relations, reducing corruption risks, strengthening the role of territorial communities, and ensuring the sustainable development of Ukraine's land sector.

Keywords: public management, land resources, digitalization, digital ecosystem, land use, geographic information systems, digital transformation, electronic participation, participatory mechanisms, e-consultations, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Земля, як ключовий елемент виробництва в сільському господарстві та основний чинник забезпечення продовольчої безпеки країни, викликає особливу увагу суспільства та посилений інтерес дослідників до питань земельно-майнових відносин, збереження родючості земель і поліпшення якості ґрунтів [14]. Значення земельних ресурсів змінюється залежно від рівня економічного розвитку суспільства: якщо в умовах низького добробуту виживання населення напряму залежить від землі, то зі зростанням благополуччя акценти зміщуються в бік ефективного, раціонального та екологічно безпечного землекористування. Земельні відносини, що характеризуються різними формами власності та правами користування, суттєво впливають на економічні, соціальні та політичні зв'язки [14].

Сьогодні одним із ключових завдань держави виступає удосконалення системи землекористування шляхом активної цифрової трансформації публічного управління. Широке застосування геоінформаційних систем та інформаційно-комунікаційних технологій дає змогу значно підвищити рівень прозорості, оперативності та підзвітності у сфері публічного управління земельними ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні аспекти системи публічного управління земельними ресурсами розглядали такі науковці, як: Д. Бабміндра [1], Д. Добряк [1], Ю. Дехтяренко [4], О. Зигрій [6], І. Сендецька [6], В. Кожуріна [9], А. Мерзляк [10], В. Боклаг [10], Н. Мішина [11], В. Нежевело [13] та інші. Дослідники проаналізували понятійний апарат системи публічного управління земельними ресурсами, змістовні характеристики процесів, що відбуваються у сфері державного управління.

Питання правового, організаційного та економічного механізмів регулювання земельних відносин, забезпечення сталого землекористування, а також формування ринку землі в умовах децентралізації висвітлено у працях: О. Гарнаги [2], Н. Кушнір [2], І. Ігнатюк [2], А. Гріненка [3], А. Дука [5], М. Зось-Кіора [7], Л. Коваленко [8] та інших.

Окремі аспекти інформаційного забезпечення, геоінформаційних систем та цифровізації управління земельними ресурсами проаналізовано в дослідженнях П. Пуцентейла, Я. Костецького, М. Брика, Р. Таратули та О. Семченко-Ковальчук [15–18]. Зокрема, П. Пуцентейло разом зі співавторами розглядає використання геоінформаційних систем у сучасному землеустрої та цифровізацію управління земельними ресурсами з урахуванням світового досвіду та вітчизняних реалій [16]. Р. Таратула акцентує увагу на напрямах підвищення ефективності інформаційного забезпечення управління земельними ресурсами [18].

О. Семченко-Ковальчук досліджує можливості застосування блокчейну в публічному управлінні, що відкриває перспективи технологічної трансформації процесів у земельній сфері [17].

Проте, попри значну кількість досліджень, що стосуються традиційних механізмів державного регулювання та публічного управління земельними ресурсами, комплексного системного вивчення **цифровізації публічного управління земельними ресурсами** в українській науковій літературі поки що бракує.

Більшість наявних праць носять фрагментарний або описовий характер і не розкривають у повному обсязі проблематики створення цілісної цифрової моделі публічного управління земельними ресурсами.

Таким чином, подальші дослідження в напрямі цифровізації публічного управління земельними ресурсами є вкрай актуальними для України, особливо в умовах воєнного стану, післявоєнного відновлення та європейської інтеграції.

Мета статті. Мета статті полягає в дослідженні теоретичних і практичних аспектів цифровізації публічного управління земельними ресурсами, визначенні ключових факторів її розвитку, оцінці ефективності існуючих електронних сервісів Державного земельного кадастру та обґрунтуванні перспектив впровадження моделі електронного урядування і концепції смарт-землекористування в умовах децентралізації місцевого самоврядування територіальних громад України.

Виклад основного матеріалу. В Україні, як і в багатьох інших країнах, земельні відносини традиційно відіграють ключову роль у господарському, соціальному та політичному житті суспільства. Земля виступає не лише основним засобом виробництва в сільському господарстві, а й важливим об’єктом інвестування, фактором соціокультурного розвитку та стратегічною складовою розвитку національної економіки. Водночас протягом тривалого часу система управління земельними ресурсами в Україні зазнавала суттєвих трансформацій і криз.

Запровадження ринку земель стало ключовим чинником трансформації земельних відносин, заклавши основу для активізації інвестиційних процесів, оптимізації структури землекористування та посилення фінансово-економічної спроможності територіальних громад.

Водночас ефективне функціонування ринкових механізмів вимагає формування сучасної, прозорої системи публічного управління, яка забезпечує нормативно-правову узгодженість, відкритий доступ до достовірної інформації, захист майнових прав учасників ринку, запобігання корупційним проявам тощо.

У контексті збалансованого використання земельних ресурсів публічне управління виконує стратегічно важливу роль, поєднуючи цілі сталого розвитку, екологічної безпеки та економічного зростання держави. Сучасна парадигма публічного управління має ґрунтуватись на **цифровій моделі** управління земельними ресурсами. Зокрема, така модель базується на інтеграції геоінформаційних

систем, хмарних технологій та засобів електронного урядування в єдину цифрову екосистему. Це дозволяє суттєво підвищити прозорість і оперативність управлінських рішень, раціоналізувати земельні відносини та посилити суб'єктність територіальних громад у процесах територіального планування.

У табл. 1. Наведено опис факторів впливу на розвиток цифровізації публічного управління земельними ресурсами.

Таблиця 1

Узагальнення факторів впливу на розвиток цифровізації публічного управління земельними ресурсами

Фактор	**Опис**	**Застосування в публічному управлінні**	**Приклад практичного впливу**
Технологічний	Сучасні геодезичні технології, глобальні системи позиціонування (GPS/GNSS), геоінформаційні системи (ГІС), дистанційне зондування Землі (ДЗЗ)	Забезпечення точного обліку, моніторингу та аналізу земельних ресурсів у реальному часі	Автоматизоване формування витягів з Державного земельного кадастру, створення цифрових карт землекористування
Інституційний	Наявність повних, актуальних і відкритих даних про земельні ділянки та їх правовий статус	Підвищення прозорості процесів, посилення підзвітності органів влади та протидія корупції	Електронні сервіси Держгеокадастру (e.land.gov.ua/services), публічний доступ до кадастрової інформації
Інтегроване управління	Використання цифрових технологій для створення детальних просторових моделей і карт земельних ресурсів	Підтримка ефективного просторового планування на рівні територіальних громад і регіонів	Розробка адаптивно-ландшафтних проектів землеустрою, оптимізація використання земель сільськогосподарського призначення та комунальних територій
Екологічний (моніторинг та охорона довкілля)	Сучасні технології моніторингу стану земель (ГІС, ДЗЗ, супутникове спостереження)	Оперативне виявлення екологічних ризиків і контроль за раціональним використанням земель	Виявлення фактів незаконного землекористування, моніторинг ерозії ґрунтів, забруднення та деградації земель
Правовий (гарантії майнових прав)	Розвинені цифрові кадастрові системи та електронні механізми реєстрації прав на землю	Надійний захист прав власності та землекористування, запобігання земельним конфліктам	Автоматизована реєстрація земельних ділянок, електронні витяги про права та обмеження у використанні земель

Фактор	**Опис**	**Застосування в публічному управлінні**	**Приклад практичного впливу**
Технічний	Сучасне геодезичне обладнання, спеціалізоване програмне забезпечення та цифрові платформи	Оптимізація та прискорення виконання геодезичних, кадастрових і проєктних робіт	Автоматизація процесів землеустрою, скорочення строків підготовки документації
Інноваційний	Впровадження передових технологій штучного інтелекту, блокчейну, «великих даних» (Big Data) та хмарних рішень	Підвищення якості аналізу даних, забезпечення прозорості та безпеки інформації	Аналіз великих масивів даних для прогнозування землекористування, використання блокчейну для захисту кадастрових записів

*Джерело: складно автором за [20]

Цифровізація публічного управління земельними ресурсами повинна бути спрямована на формування концепції «смарт-землекористування», яка реалізується через сучасні методи «смарт-землеустрою» [14]. Зокрема, цифрова система смарт-землекористування базується на інтелектуальній платформі, яка забезпечує інтеграцію геоінформаційних систем (ГІС), даних дистанційного зондування Землі, матеріалів Державного земельного кадастру та інших державних реєстрів у єдиний цифровий простір.

Інформаційно-телекомунікаційна система «Електронні сервіси Держгеокадастру» (офіційна назва - *Електронні послуги земельного кадастру*) виступає фундаментальним інструментарієм цифрової екосистеми публічного управління земельними ресурсами в Україні. Зазначений ресурс є офіційною вебплатформою Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, функціональне призначення якої полягає у забезпеченні транспарентного доступу до адміністративних і сервісних послуг Державного земельного кадастру (ДЗК) [18].

Інтеграція цієї платформи в систему державного менеджменту дозволяє перевести процеси верифікації кадастрових даних та отримання відповідних витягів у цифровий формат, що мінімізує суб'єктивні чинники в адмініструванні та сприяє розбудові сервісно-орієнтованої моделі е-урядування в галузі земельних відносин.

Платформа дозволяє громадянам, бізнесу (зокрема сертифікованим інженерам-землевпорядникам), органам державної влади та місцевого самоврядування подавати заяви, вносити зміни до відомостей ДЗК, отримувати витяги та довідки онлайн. Доступ здійснюється через особистий електронний кабінет з авторизацією (ЕЦП/КЕП, ID.GOV.UA, BankID) або без авторизації для окремих

послуг. Ресурс інтегрується з Публічною кадастровою картою (інформація обмежена з 2022 року) і іншими державними реєстрами.

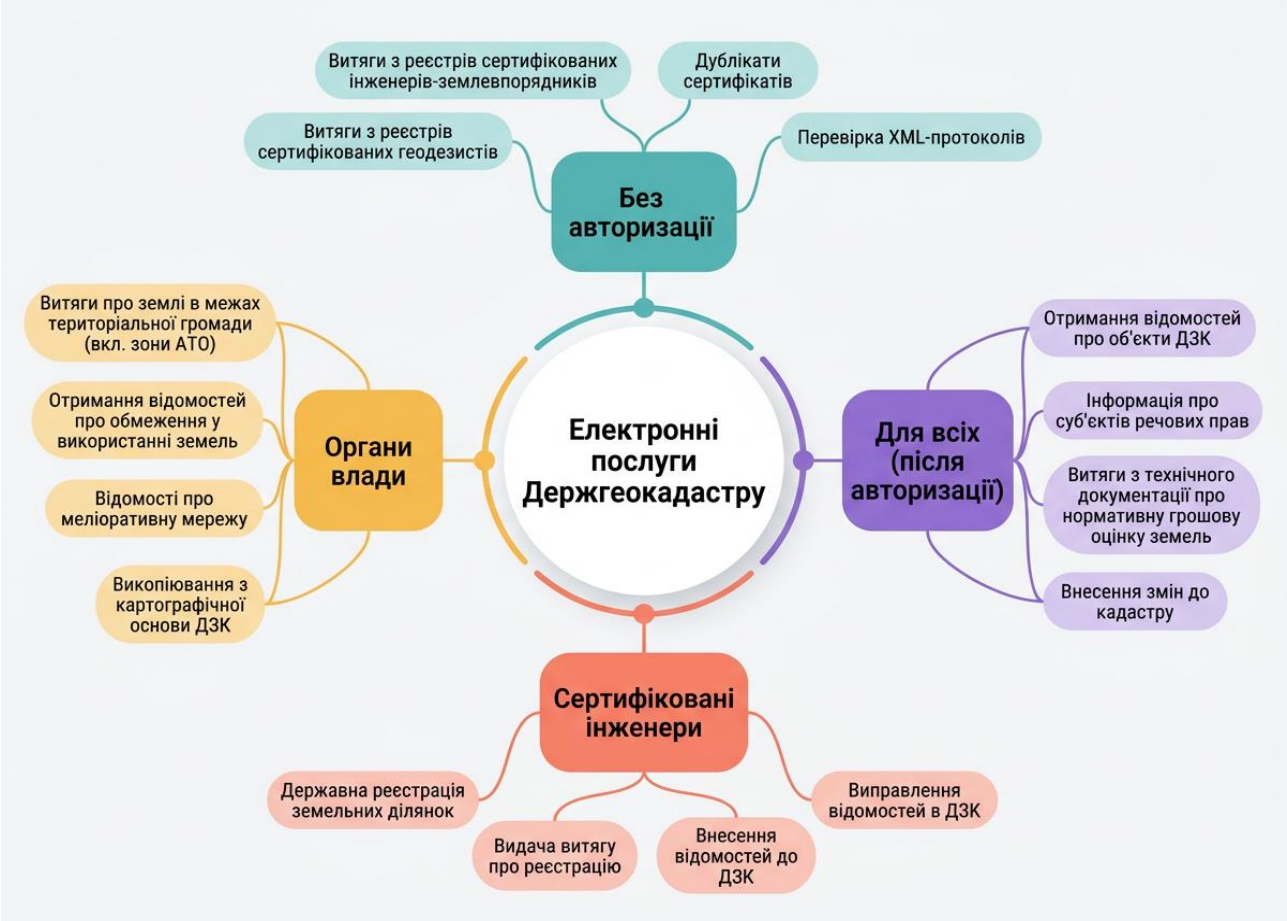

Рисунок 1. Електронні послуги Держгеокадастру

*Джерело: складно автором за [18]

Аналіз статистики використання електронних сервісів свідчить про стрімке зростання попиту на цифрові послуги. У 2025 році Держгеокадастр видав понад 8,1 млн витягів з технічної документації про нормативну грошову оцінку земельних ділянок [18].

Для порівняння, у попередні роки територіальні органи Держгеокадастру видавали в середньому 4,8-5,5 млн таких витягів щорічно (2020 р. - 1,215 млн; 2021 р. - 1,379 млн; 2022 р. - 1,580 млн; 2023 р. - 4,695 млн; 2024 р. - 5,107 млн) [18;19].

Зокрема, найпопулярнішими залишаються послуги з отримання витягу з ДЗК про земельну ділянку, внесення змін до відомостей кадастру та реєстрації земельних ділянок.

Для органів місцевого самоврядування особливо важливими є сервіси, що надають витяги про землі в межах територіальної громади, обмеження у використанні земель, меліоративну мережу та викопіювання з картографічної основи ДЗК.

Публічна кадастрова карта України - офіційний онлайн-ресурс, що надає відкритий доступ до просторової інформації про земельні ділянки на всій території країни. Інформаційна основа карти базується на топографічній карті масштабу 1:100 000 та ортофотоплані, а дані представлені у вигляді інтерактивних шарів. Наразі шари об'єднані в п'ять основних груп: базові шари, земельний кадастр, кордони та межі, ЦНАП, аналітичні шари, а також інші кадастри і Національна інфраструктура геопросторових даних (НІГД).

Завдяки багатошаровій структурі та високому рівню інформаційного наповнення Публічна кадастрова карта дає змогу проводити комплексний аналіз стану та використання земельних ресурсів. Результати такого аналізу стають надійною основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо раціонального, ефективного та екологічно безпечного землекористування на різних рівнях - від територіальної громади до загальнодержавного.

До ключових технологічних особливостей Національної кадастрової системи належать:

геоінформаційна платформа (ГІС), яка забезпечує візуалізацію даних на інтерактивній карті, просторовий аналіз територій та оперативне відстеження змін у землекористуванні;

електронні сервіси, значна частина яких з 2020 року доступна через портал «Дія» та особистий електронний кабінет користувача на сайті Держгеокадастру;

цифрова інтеграція з територіальними громадами, що надає органам місцевого самоврядування прямий доступ до кадастрової бази даних для ефективного управління комунальними землями, проведення інвентаризації та просторового планування розвитку громад [20].

Паралельно з системною трансформацією земельних відносин відбулось активне становлення регіональних та місцевих геоінформаційних платформ. Зокрема, ці цифрові структури стали основою для просторового планування та моніторингу земельних ресурсів на місцевому рівні.

Одним із стратегічних векторів цифрової трансформації публічного управління у сфері земельних відносин є розвиток інструментів електронної участі різних цільових аудиторій. Інтеграція електронної участі у процеси прийняття управлінських рішень шляхом механізмів публічних онлайн-обговорень, цифрових консультацій, спеціалізованих інтернет-платформ є ключовим чинником зміцнення суб'єктності влади.

Механізми е-участі громадян у сфері землекористування можна умовно поділити на кілька основних груп:

1.Інформаційно-комунікаційні механізми. Громадяни отримують відкритий доступ до інформації через Публічну кадастрову карту, електронні сервіси Держгеокадастру та портал «Дія». Це дозволяє в режимі реального часу отримувати дані про земельні ділянки, їх правовий статус, плановане використання та обмеження. Доступність інформації є першим і необхідним кроком для осмисленої участі.

2. Консультативні механізми (е-консультації). Через спеціалізовані електронні платформи проводяться публічні обговорення проектів землеустрою, детальних планів територій, зміни цільового призначення земельних ділянок та стратегій розвитку територіальних громад. Громадяни можуть подавати електронні пропозиції, зауваження та рекомендації, які обов'язково розглядаються органами місцевого самоврядування.

3. Партисипативні механізми (співуправління). Електронне голосування та рейтингове оцінювання проектів землекористування, участь у онлайн-опитуваннях щодо пріоритетів розвитку території, створення електронних петицій. Такі інструменти дозволяють громадянам не лише висловлювати думку, але й безпосередньо впливати на остаточне рішення.

4.Механізми громадського контролю. Електронний моніторинг використання земельних ресурсів через мобільні додатки та платформи (фіксація порушень, фото- та відеофіксація незаконного будівництва чи забруднення). Громадськість може подавати електронні звернення щодо перевірок та отримувати звіти про їх результати.

5. Інтеграційні механізми. Поєднання е-участі з роботою Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), інтеграція з Єдиним державним веб-порталом електронних послуг «Дія» та створення спеціалізованих муніципальних платформ електронної демократії на рівні територіальних громад.

Висновки. Таким чином під **цифровими технологіями управління земельними ресурсами** слід розуміти комплекс сучасних інформаційно-комунікаційних рішень, спрямованих на збір, обробку, аналіз, зберігання та поширення просторової і правової інформації про земельні ділянки. Метою застосування таких технологій є забезпечення ефективного, раціонального та екологічно безпечного використання земельних ресурсів, оптимізація процесів планування тощо.

Практичне застосування цифрових технологій у систему публічного управління земельними ресурсами виступає каталізатором інституційної модернізації органів влади. Зазначений процес сприяє подоланню бюрократичних бар'єрів, детермінує зростання транспарентності земельних відносин та нівелює потенційні корупційні ризики. При чому, цифрові інструменти трансформуються у фундаментальну складову сучасної управлінської екосистеми, набуваючи особливої стратегічної ваги в контексті динамічного розвитку ринку земель в Україні.

Література:

1. Бабміндра Д.І., Добряк Д.С. Сучасний землеустрій – основоположний державний механізм управління в галузі охорони та використання земельних ресурсів. К.: Наук. вісн. НАУ. 2003. № 67.

2. Гарнага О. М., Кушнір Н. Б., Ігнатюк І. З. Організація ефективного збалансованого використання землі. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 819-825. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/143.pdf (дата звернення: 04.03.2026).

3. Гріненко А. Ю. Формування ринку землі: теорія і практика усунення загроз на шляху європейської трансформації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 19. Ч. 1. С. 97-101. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_1_2018 ua/24.pdf дата звернення: 04.03.2026).

4. Дехтяренко Ю. Регулювання земельних відносин в Україні: воєнний стан та післявоєнний період. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2023. 18(2). С. 31–37. DOI: https://doi.org/10.17721/2616-9193.2023/18-5/14

5. Дука А. П. Державне регулювання та контроль у сфері використання земельних ресурсів в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. №9. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-9-02-15.

6. Зигрій О. В., Сендецька І. В. Право власності на землю: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 14. С. 55–59. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-55-59

7. Коваленко, Л. М. Теоретичні засади забезпечення сталого розвитку землекористування. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*, (22), 75-78. URL: https://periodicals.karazin.ua/pbgok/article/view/4051 (дата звернення: 04.03.2026).

8. Кожуріна В. М. Система публічного управління земельними ресурсами громад. *Держава те регіони. Серія: Державне управління*. 2020. № 2 (70). С. 166–172. DOI https://doi.org/10.32840/1813-3401.2020.2.28

9. Мерзляк А. В., Боклаг В. А. Теоретичні основи публічного адміністрування в управлінні земельними ресурсами в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2020. Вип. 4 (71). DOI: https://doi.org/10.34213/tp.20.04.01

10. Мішина Н. Публічне адміністрування земельних ресурсів в умовах воєнного стану в Україні. *Law. State. Technology*. 2025. № 3. DOI: https://doi.org/10.32782/LST/2025-3-3

11. Нежевело В. В. Щодо необхідності здійснення належного публічного адміністрування землями державної та комунальної форм власності. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів, присвяченої Міжнародному дню студента, (Суми, 16–20 листопада 2020 р.). Суми: СНАУ, 2020. С. 534.

12. Поліщук Н. В., Гордієць Л. І. Вплив земельної власності на ефективне використання землі в сільському господарстві. *Економіка та держава*. 2014. № 7. С. 28-31. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/7_2014/7.pdf (дата звернення: 04.03.2026).

13. Пуцентейло П. Використання геоінформаційних систем в управлінні сучасним землеустроєм України. Проблеми та практичні питання щодо виконання робіт із землеустрою: Збірник наукових праць ІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 17 жовтня 2019 року). Херсон: ДВНЗ «ХДАУ», 2019. С. 55-58. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/47304 (дата звернення: 10.11.2025).

14. Пуцентейло П. Р., Костецький Я. І., Брик М. М. Цифровізація управління земельними ресурсами: світовий досвід та вітчизняні реалії. *Інноваційна економіка*. 2022. № 4. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.4.3

15. Семченко-Ковальчук О.Б. Використання блокчейну в публічному управлінні: трансформація технологічних можливостей. (2023). *Economic Synergy*, *2*, 62-73. DOI: https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-5

16. Таратула Р. Б. Напрями підвищення ефективності інформаційного забезпечення управління земельними ресурсами в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7689 (дата звернення: 04.03.2026). DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.6.68

17. Тітова С., Сидоренко С. Функціонування ринку землі в умовах децентралізації влади в Україні. *SWorldJournal.* 2023. №1 (19-01). С. 40-48. DOI: https://doi.org/10.30888/2663-5712.2023-19-01-001

18. Держгеокадастр. URL: https://e.land.gov.ua/services (дата звернення: 04.03.2026).

19. Держгеокадастр у 2025 році забезпечив видачу рекордної кількості витягів з технічної документації про НГО земельної ділянки – понад 8,1 мільйона. URL: https://surl.li/ocpvzl (дата звернення: 04.03.2026).

20. Ступень О. І., Прокопенко Н. І., Шевчук С. М. Цифрова трансформація системи землеустрою: автоматизація управлінських процесів у сфері використання та охорони земельних ресурсів. *Збірник наукових праць УкрДУЗТ*. 2025. Вип. 212. С. 172-184. DOI: https://doi.org/10.18664/1994-7852.212.2025.336296

References:

1. Babminder, D. I., & Dobriak, D. S. (2003). Suchasnyi zemleustrii – osnovopolozhnyi derzhavnyi mekhanizm upravlinnia v haluzi okhorony ta vykorystannia zemelnykh resursiv [Modern land management is a fundamental state management mechanism in the field of protection and use of land resources]. *Nauk. visn. NAU - Scientific Bulletin of NAU,* 67 [in Ukrainian].

2. Harnaha, O. M., Kushnir, N. B., & Ihnatiuk, I. Z. (2017). Orhanizatsiia efektyvnoho zbalansovanoho vykorystannia zemli [Organization of effective balanced land use]. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and Society*, 9, 819–825. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/143.pdf [in Ukrainian].

3. Hrinenko, A. Yu. (2018). Formuvannia rynku zemli: teoriia i praktyka usunennia zahroz na shliakhu yevropeiskoi transformatsii [Formation of the land market: theory and practice of eliminating threats on the way to European transformation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu — Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 19(1), 97–101. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_1_2018ua/24.pdf [in Ukrainian].

4. Dekhtiarenko, Yu. (2023). Rehuliuvannia zemelnykh vidnosyn v Ukraini: voiennyi stan ta pisliavoiennyi period [Regulation of land relations in Ukraine: martial law and the post-war period]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Derzhavne upravlinnia - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration*, 18(2), 31–37. DOI: https://doi.org/10.17721/2616-9193.2023/18-5/14 [in Ukrainian].

5. Duka, A. P. (2023). Derzhavne rehuliuvannia ta kontrol u sferi vykorystannia zemelnykh resursiv v Ukraini [State regulation and control in the sphere of land resources use in Ukraine]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia - Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Management and Administration*, 9. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-9-02-15 [in Ukrainian].

6. Zyhrii, O. V., & Sendetska, I. V. (2023). Pravo vlasnosti na zemliu: suchasni problemy ta perspektyvy yikh vyrishennia [Land ownership: modern problems and prospects for their solution]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo - Scientific Notes. Series: Law*, 14, 55-59. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-55-59 [in Ukrainian].

7. Kovalenko, L. M. (2022). Teoretychni zasady zabezpechennia staloho rozvytku zemlekorystuvannia [Theoretical principles of ensuring sustainable development of land use]. *Problemy bezperervnoi heohrafichnoi osvity i kartohrafii - Problems of Continuous Geographical Education and Cartography*, 22, 75-78. Retrieved from https://periodicals.karazin.ua/pbgok/article/view/4051 [in Ukrainian].

8. Kozhurina, V. M. (2020). Systema publichnoho upravlinnia zemelnymy resursamy hromad [Public land resource management system of communities]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Derzhavne upravlinnia - State and Regions. Series: Public Administration*, 2(70), 166-172. DOI: https://doi.org/10.32840/1813-3401.2020.2.28 [in Ukrainian].

9. Merzliak, A. V., & Boklah, V. A. (2020). Teoretychni osnovy publichnoho administruvannia v upravlinni zemelnymy resursamy v Ukraini [Theoretical foundations of public administration in land resources management in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia - Theory and Practice of Public Administration*, 4(71). DOI: https://doi.org/10.34213/tp.20.04.01 [in Ukrainian].

10. Mishina, N. (2025). Publichne administruvannia zemelnykh resursiv v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Public administration of land resources under martial law in Ukraine]. *Law. State. Technology*, 3. DOI: https://doi.org/10.32782/LST/2025-3-3 [in Ukrainian].

11. Nezhevelo, V. V. (2020). Shchodo neobkhidnosti zdiisnennia nalezhnoho publichnoho administruvannia zemliamy derzhavnoi ta komunalnoi form vlasnosti [On the need for proper public administration of state and communal lands]. *Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference of Students and Postgraduates*, Sumy: SNAU, 534 [in Ukrainian].

12. Polishchuk, N. V., & Hordiicts, L. I. (2014). Vplyv zemelnoi vlasnosti na efektyvne vykorystannia zemli v silskomu hospodarstvi [Influence of land ownership on efficient land use in agriculture]. *Ekonomika ta derzhava — Economy and State*, 7, 28-31. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/7_2014/7.pdf [in Ukrainian].

13. Putsenteilo, P. (2019). Vykorystannia heoinformatsiinykh system v upravlinni suchasnym zemleustroiem Ukrainy [Use of geographic information systems in management of modern land management of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii - Proceedings of the III All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*, Kherson: KhDAU, 55–58. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/47304 [in Ukrainian].

14. Putsenteilo, P. R., Kostetskyi, Ya. I., & Bryk, M. M. (2022). Tsyfrovizatsiia upravlinnia zemelnymy resursamy: svitovyi dosvid ta vitchyzniani realii [Digitalization of land resources management: world experience and domestic realities]. *Innovatsiina ekonomika - Innovative Economy*, 4. DOI: https://doi.org/10.37332/2309-1533.2022.4.3 [in Ukrainian].

15. Semchenko-Kovalchuk, O. B. (2023). Vykorystannia blokcheinu v publichnomu upravlinni: transformatsiia tekhnolohichnykh mozhlyvostei [Use of blockchain in public management: transformation of technological capabilities]. *Economic Synergy*, 2, 62-73. DOI: https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-5 [in Ukrainian].

16. Taratula, R. B. (2019). Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti informatsiinoho zabezpechennia upravlinnia zemelnymy resursamy v Ukraini [Directions for improving the efficiency of information support for land resources management in Ukraine]. *Efektyvna ekonomika - Efficient Economy*, 6. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.6.68 [in Ukrainian].

17. Titova, S., & Sydorenko, S. (2023). Funktsionuvannia rynku zemli v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini [Functioning of the land market under conditions of decentralization of power in Ukraine]. *SWorldJournal*, 1(19-01), 40-48. DOI: https://doi.org/10.30888/2663-5712.2023-19-01-001 [in Ukrainian].

18. State Land Cadastre. (n.d.). *Elektronni servisy [Electronic services]*. Retrieved from https://e.land.gov.ua/services [in Ukrainian].

19. State Land Cadastre. (2025). *Derzhgeokadastr u 2025 rotsi zabezpechyv vydachu rekordnoi kilkosti vytiahiv z tekhnichnoi dokumentatsii pro NHO zemelnoi dilianky – ponad 8,1 miliona [StateGeoCadastre in 2025 ensured the issuance of a record number of extracts from technical documentation on the RMV of a land plot – over 8.1 million]*. Retrieved from https://surl.li/ocpvzl [in Ukrainian].

20. Stupen, O. I., Prokopenko, N. I., & Shevchuk, S. M. (2025). Tsyfrova transformatsiia systemy zemleustroiu: avtomatyzatsiia upravlinskykh protsesiv u sferi vykorystannia ta okhorony zemelnykh resursiv [Digital transformation of the land management system: automation of management processes in the field of use and protection of land resources]. *Zbirnyk naukovykh prats*

UkrDUZT - Collection of Scientific Papers of UkrSURT, 212, 172–184. DOI: https://doi.org/10.18664/1994-7852.212.2025.336296 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 351:316.354: 332.1:005.334

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-209-222

Миргородський Станіслав Сергійович аспірант кафедри Публічної політики Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, https://orcid.org/0009-0004-2757-3914

РОЗРОБКА КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ ТА САМООРГАНІЗОВАНИХ СПІЛЬНОТ ЯК МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ КРИЗ

Анотація. У статті обґрунтовано вплив сучасних трансформаційних змін, зокрема кризових процесів, на регіональний розвиток та забезпечення сталості регіонів.

Доведено, що за умов зростаючої невизначеності, безпекових викликів та соціально-економічних дисбалансів особливого значення набуває ефективна взаємодія органів публічної влади та самоорганізованих спільнот як ключовий чинник підвищення регіональної резилієнтності. Визначено, що самоорганізаційний потенціал населення є важливим ресурсом розвитку, реалізація якого значною мірою залежить від характеру управлінських підходів і форм взаємодії з боку держави.

Проаналізовано наявні моделі взаємодії, зокрема патронажну, партнерську та контрактну (відповідну). Встановлено, що жодна з них у чистому вигляді не забезпечує належного рівня ефективності: патронажна модель має виражений патерналістський характер і обмежує автономію самоорганізованих спільнот; контрактна модель є функціонально звуженою та придатною переважно для надання соціальних послуг; партнерська модель, попри концептуальну привабливість, часто не виходить за межі декларативного рівня реалізації.

У цьому контексті обґрунтовано доцільність синтезу елементів партнерської та контрактної моделей із урахуванням специфіки кризових умов і регіональних відмінностей.

Запропоновано концептуальну модель взаємодії органів публічної влади та самоорганізованих спільнот у кризових умовах, яка виступає теоретико-методологічним підґрунтям для системного удосконалення публічного управління розвитком самоорганізації населення. Модель базується на принципах мережевого врядування та теорії спільного виробництва (co-production), передбачає рівноправне партнерство, мережеву координацію та адаптивне управління з метою забезпечення сталого регіонального розвитку. Вона охоплює три рівні взаємодії: взаємне визнання, операційну координацію та спільне навчання, а

також передбачає диференціацію інструментів залежно від фази кризового циклу та типу регіону. Принциповою відмінністю запропонованого підходу є відмова від ієрархічної логіки «залучення» на користь логіки «взаємного доповнення», що розглядає органи влади та самоорганізовані спільноти як рівноправних, хоча й асиметричних суб'єктів спільного управління регіональним розвитком. Запропонована модель може бути використана як основа для розробки інституційно-правових механізмів забезпечення сталого розвитку регіонів.

Ключові слова: публічне управління, регіональний розвиток, самоорганізовані спільноти, взаємодія, резилієнтність, кризові умови, мережеве врядування, моделі управління, сталий розвиток.

Myrhorodskyi Stanislav Serhiyovych graduate student of the Department of Public Policy of the Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Kharkiv National University named after V.N. Karazina, https://orcid.org/0009-0004-2757-3914

DEVELOPMENT OF A CONCEPTUAL MODEL OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITIES AND SELF-ORGANIZED COMMUNITIES AS A MECHANISM FOR ENSURING THE RESILIENCE OF REGIONAL DEVELOPMENT UNDER CRISIS CONDITIONS

Abstract. The article substantiates the impact of contemporary transformational changes, particularly crisis processes, on regional development and sustainability. It is argued that under conditions of increasing uncertainty, security challenges, and socio-economic imbalances, effective interaction between public authorities and self-organized communities becomes a key factor in enhancing regional resilience. The study emphasizes that the self-organization potential of communities is an important development resource, the realization of which largely depends on governance approaches and the nature of interaction with public institutions.

The paper analyzes existing models of interaction, including patronage, partnership, and contractual (responsive) models. It is established that none of these models in their pure form ensures sufficient effectiveness: the patronage model is characterized by paternalism and limits community autonomy; the contractual model is functionally narrow and mainly applicable to social service provision; the partnership model, despite its conceptual attractiveness, often remains declarative in practice. In this regard, the necessity of synthesizing elements of partnership and contractual models is substantiated, taking into account the specifics of crisis conditions and regional diversity.

The study proposes a conceptual model of interaction between public authorities and self-organized communities in crisis conditions, which serves as a theoretical and methodological basis for improving public governance of community self-organization. The model is grounded in the principles of network governance and co-

production theory, and is based on equal partnership, network coordination, and adaptive management. It includes three levels of interaction: mutual recognition, operational coordination, and joint learning, and предусматривает differentiation of mechanisms depending on the phase of the crisis cycle and the type of region. The key distinction of the proposed approach lies in the transition from a hierarchical logic of "engagement" to a logic of "mutual complementarity," where public authorities and communities are considered equal, though asymmetric, actors of co-governance in regional development. The proposed model can serve as a basis for developing institutional and legal mechanisms to ensure sustainable regional development.

Keywords: public administration, regional development, self-organized communities, interaction, resilience, crisis conditions, network governance, governance models, sustainable development.

Постановка проблеми. Процеси суспільних трансформацій, зростання невизначеності та посилення кризових явищ підвищують потребу в удосконаленні взаємодії органів публічної влади та самоорганізованих спільнот за для забезпечення сталого регіонального розвитку. Самоорганізаційний потенціал регіонів постає сьогодні реальним і вимірюваним ресурсом забезпечення їхньої резилієнтності, що суттєво варіюється залежно від територіальних та часових характеристик. Водночас саме характер взаємодії між публічною владою та самоорганізованими спільнотами визначає, чи буде цей потенціал повною мірою реалізований, чи залишиться латентним або навіть пригніченим внаслідок домінування патерналістських управлінських підходів.

Аналіз зарубіжного досвіду засвідчує, що найбільш ефективними є не ситуативні практики залучення самоорганізації у відповідь на кризові виклики, а системна, завчасна та диференційована публічно-управлінська підтримка, спрямована на розвиток самоорганізаційного потенціалу в міжкризовий період та забезпечення ефективної взаємодії у кризових умовах. У цьому контексті особливої значущості набуває формування цілісного науково обґрунтованого підходу до організації такої взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова база присвячена проблемі взаємодії органів публічної влади та самоорганізованих спільнот є досить вагомою. Зокрема вивченням аспектів самоорганізації населення займались такі вчені, як О. Батіщева, О. Загроська, Н. Костенко, Є. Кучко, О. Мельніченко тощо. Проблеми забезпечення стійкості регіонального розвитку в умовах криз висвітлені у наукових працях В. Ільїн, В. Мамонова, О. Шевченко, В. Яблонський та інші. Попри наявні здобутки проблема пошуку методів удосконалення взаємодії органів публічної влади та самоорганізованих спільнот як механізму забезпечення стійкості регіонального розвитку в умовах криз досі залишається актуальною особливо в аспекті сучасних трансформаційних змін.

Мета статті — теоретичне обґрунтування та розробка концептуальної моделі взаємодії органів публічної влади та самоорганізованих спільнот,

спрямованої на підвищення ефективності управлінських рішень і забезпечення стійкості регіонального розвитку в умовах кризових викликів.

Виклад основного матеріалу. В умовах кризи та невизначеності взаємодія між публічними органами влади і самоорганізованими спільнотами повинна мати сталий системний характер, що визначає ефективність заходів та механізмів управління. Регіональна диференціація самоорганізаційного потенціалу вимагає побудови новітньої ефективної моделі взаємодії, яка включатиме механізм адаптації до різних умов, а також стане практичним інструментом для вдосконалення публічного управління регіональним розвитком.

Огляд існуючих моделей взаємодії органів публічної влади і громадянського суспільства у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі виявляє кілька характерних підходів. «Патронажна» модель розглядає взаємодію як ситуацію, де держава є донором, а громадянське суспільство — реципієнтом ресурсів і визнання. «Контрактна» модель бачить у взаємодії ринкові відносини: держава замовляє послуги, громадські організації їх надають. «Партнерська» модель наголошує на рівноправності сторін і спільному прийнятті рішень. «Відповідна» (enabling) модель зосереджується на ролі держави у створенні сприятливого середовища для самостійної активності громадянського суспільства [1, 2]. Водночас кожна з цих моделей у чистому вигляді не є повністю придатною для забезпечення ефективного процесу взаємодії, зокрема патронажна є патерналістська моделі пригнічують автономію самоорганізованих спільнот, контрактна є надто обмежуючою і підходить лише для сфери соціальних послуг, партнерська є нормативно привабливою, але часто залишається декларативною. В цьому аспекті виникає потреба у синтезі елементів партнерської і відповідної моделей, адаптуючи їх до специфіки кризових умов і регіонального виміру.

Такий синтез створює нову авторську концептуальну модель, що являє собою систему принципів, які визначають логіку побудови відносин між різними суб'єктами, і операціональних механізмів, що забезпечують реалізацію цієї логіки в конкретних управлінських практиках. Таке розуміння моделі є принципово важливим: воно відрізняє пропонований підхід від чисто описових схем, що фіксують наявний стан, і надає моделі нормативного і конструктивного характеру, безпосередньо спрямованого на вдосконалення публічно-управлінської практики у сфері підтримки самоорганізаційного потенціалу регіонів як ресурсу їх стійкого розвитку.

Принципово важливим є також чітке розмежування між концептуальною моделлю взаємодії і окремими інструментами її реалізації. Концептуальна модель визначає архітектуру відносин — принципи, суб'єктів, рівні і механізми, — тоді як конкретні інструменти (гранти, угоди, консультативні ради, навчальні програми) є засобами реалізації цієї архітектури. Одні й ті самі інструменти можуть функціонувати як ефективні механізми взаємодії або як декоративні форми, позбавлені змістовного наповнення, — залежно від того, в яку загальну

модель відносин вони вбудовані. Тому розробка і впровадження концептуальної моделі є необхідним першим кроком, без якого будь-який набір конкретних інструментів приречений на неефективність [3, 15].

Авторська концептуальна модель взаємодії органів публічної влади та самоорганізованих спільнот у кризових умовах будується на кількох методологічних засадах, що відрізняють її від наявних підходів і визначають її архітектуру.

Перша методологічна засада: відмова від ієрархічної логіки на користь мережевої. У запропонованій моделі обидва типи суб'єктів є рівноправними учасниками процесу управління регіональним розвитком, що мають різні, але взаємно необхідні компетентності і ресурси [1]. Влада не «залучає» самоорганізацію — вона взаємодіє з нею на основі принципів взаємної поваги, взаємного визнання і взаємної вигоди. Це методологічне зрушення має принципові практичні наслідки: воно виключає патерналістські механізми «підтримки», що фактично підривають автономію самоорганізованих спільнот, і натомість передбачає механізми взаємного доповнення, де кожна сторона робить свій незамінний внесок.

Друга методологічна засада: орієнтація на процес, а не на структуру. Традиційні підходи зосереджуються на інституційних структурах — радах, комітетах, фондах, реєстрах, — що мають забезпечити взаємодію.

Запропонована модель наголошує на процесах: на характері комунікації між суб'єктами, на якості координаційних взаємодій, на механізмах взаємного навчання і адаптації. Структури є важливими, але є лише засобами: ті самі формальні структури можуть функціонувати як ефективні майданчики для справжньої взаємодії або як декоративні елементи, що лише імітують участь без реального впливу на рішення [2]. Орієнтація на процеси дозволяє уникнути пастки «структурного фетишизму» і зосередитись на тому, що дійсно визначає ефективність взаємодії, — на якості відносин і реальній практиці координації. Концептуальна модель спрямована саме проти формалізму через принципову орієнтацію на якість процесів, а не на кількість структур.

Третя методологічна засада: системність і цілісність. Модель охоплює не лише безпосередню взаємодію органів влади і самоорганізованих спільнот, а й ширший контекст цієї взаємодії: інституційне середовище, що її уможливлює або ускладнює; ресурсну базу обох сторін; механізми зворотного зв'язку і взаємного навчання; часовий вимір, що відображає різні фази кризового циклу.

Без врахування цього ширшого контексту будь-яка модель взаємодії є редукованою і неадекватною реальній складності явища [3, 4]. Системність моделі означає також врахування взаємних залежностей між різними елементами взаємодії.

Четверта методологічна засада: орієнтація на результат — підвищення регіональної резилієнтності і стійкості регіонального розвитку в умовах різних типів криз. Це дозволяє уникнути ситуації, коли взаємодія стає самоціллю і

оцінюється за формальними показниками (кількість проведених засідань, кількість залучених організацій), а не за реальним внеском у регіональну стійкість. Телеологічна орієнтація моделі є принципово важливою: вона визначає, які форми і механізми взаємодії є доцільними, а які — надмірно витратними або контрпродуктивними відносно кінцевої мети. Критерій ефективності взаємодії — не «чи проводились консультації», а «чи стали рішення кращими завдяки участі самоорганізованих спільнот, і чи підвищилась здатність регіону до відповіді на кризи» [3, 6].

Суб'єктами моделі є три взаємопов'язані групи акторів. Перша група — органи публічної влади регіонального і місцевого рівня: обласні державні адміністрації (у перехідний і воєнний часи — військові адміністрації), обласні ради, органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. Ці суб'єкти мають формальні повноваження, доступ до бюджетних ресурсів і відповідальність перед населенням за стан регіонального розвитку [5]. Водночас вони є суб'єктами з обмеженою гнучкістю і адаптивністю, сформованою ієрархічною логікою адміністративних систем.

Друга група — самоорганізовані спільноти у широкому розумінні: громадські організації, волонтерські мережі, ініціативні групи громадян, органи самоорганізації населення, об'єднання підприємців, релігійні громади і будь-які інші форми добровільного об'єднання громадян для вирішення спільних проблем. Ця група є гетерогенною і різноманітною, що є одночасно її силою і управлінським викликом. Ключова компетентність цієї групи у взаємодії — швидкість реакції, локальне знання, автентичність і здатність мобілізувати добровільну участь; ключове обмеження — обмежений доступ до ресурсів і правовий захист [1, 7]. Усередині цієї групи також важливо розрізняти кілька підтипів: добре інституціоналізовані організації з тривалою історією і усталеними практиками діяльності, що мають кращий доступ до ресурсів, але можуть втрачати гнучкість; нові ситуативні ініціативи, що виникли у відповідь на конкретні кризові виклики і мають меншу інституційну спроможність, але вищу мотивацію і локальну вкоріненість; неформальні мережі, що взагалі не мають організаційного оформлення, але можуть бути надзвичайно ефективними координаторами у кризових умовах. Кожен з цих підтипів потребує дещо іншого підходу з боку органів влади у рамках концептуальної моделі.

Третя група — посередницькі організації: консультативні органи, фонди підтримки громадянського суспільства, ресурсні центри, наукові і аналітичні установи, що виконують функцію «містку» між органами влади і самоорганізованими спільнотами. Ця група забезпечує переклад між різними мовами і логіками дії двох головних суб'єктів, акумулює і поширює кращі практики взаємодії, формує «інституційну пам'ять» успішних моделей співпраці [2, 5].

Операційний рівень моделі охоплює конкретні механізми координації, що забезпечують реальну взаємодію між суб'єктами. Ці механізми утворюють три взаємопов'язані рівні: рівень взаємного визнання, рівень операційної координації

і рівень спільного навчання. Рівень взаємного визнання охоплює ті механізми і практики, через які органи публічної влади визнають самоорганізовані спільноти законними суб'єктами регіонального розвитку. Без реального взаємного визнання всі інші механізми взаємодії є нестійкими і легко руйнуються при зміні конкретних посадовців або пріоритетів.

Важливо підкреслити, що взаємне визнання є двостороннім процесом. Не лише органи влади мають визнавати самоорганізовані спільноти — і самоорганізовані спільноти мають визнавати легітимну роль органів публічної влади у регіональному розвитку, не відмовляючись від критичної позиції, але відмовляючись від принципового заперечення будь-якого партнерства з «системою». Посередницькі організації відіграють тут особливо важливу роль: вони можуть виступати гарантами добросовісності обох сторін і фасилітаторами діалогу, що долає взаємну підозрілість.

Рівень операційної координації охоплює ті механізми, через які суб'єкти взаємодії погоджують свої дії у вирішенні конкретних завдань регіонального розвитку і кризового реагування. На цьому рівні модель передбачає кілька ключових механізмів. Перший — спільне планування: залучення самоорганізованих спільнот до розробки регіональних програм розвитку і антикризових планів на стадії їх формування, а не лише на стадії публічного обговорення вже сформованих документів. Другий механізм — розподіл функцій: чітке, взаємно погоджене визначення того, які функції виконують органи влади, а які — самоорганізовані спільноти. Цей розподіл є динамічним і змінюється залежно від фази кризи, типу проблеми і конкретних компетентностей наявних суб'єктів [3, 4]. Третій механізм — спільний моніторинг: розробка і застосування спільних показників ефективності, що дозволяють обом сторонам відстежувати прогрес у досягненні спільних цілей і коригувати свої дії на основі даних. Четвертий механізм — механізми вирішення конфліктів: встановлені процедури для врегулювання розбіжностей, що дозволяють уникнути ескалації і зберегти відносини навіть за умов незгоди [2, 8].

Особливу роль у структурі операційного рівня відіграють так звані «інтерфейсні структури» — ті організаційні форми, що безпосередньо забезпечують взаємодію між органами влади і самоорганізованими спільнотами. До таких структур відносяться: координаційні штаби і робочі групи, що об'єднують представників обох сторін для вирішення конкретних завдань; громадські бюджети і партисипативне бюджетування, що надають самоорганізованим спільнотам реальний вплив на розподіл публічних ресурсів; угоди про співпрацю і меморандуми між органами влади і самоорганізованими організаціями, що фіксують взаємні зобов'язання і очікування; спільні інформаційні платформи, що забезпечують прозорість взаємодії і доступність інформації для всіх зацікавлених сторін [5, 9]. Кожна з цих структур є потенційно ефективною, але може перетворитись на формальний ритуал, якщо не забезпечена реальною готовністю обох сторін до змістовної взаємодії.

Інтерфейсні структури є особливо важливими на гострій фазі кризи, коли необхідність швидкої координації є критичною, а час для встановлення нових відносин — відсутній: саме ті регіони, де такі структури функціонували до кризи, демонструють кращу здатність до оперативного міжсекторного реагування.

Рівень спільного навчання охоплює механізми, через які обидві сторони накопичують досвід взаємодії, фіксують успіхи і невдачі, виробляють нові підходи і поширюють їх між різними регіонами і громадами. Конкретні механізми цього рівня включають: регулярний обмін досвідом між різними регіонами, де апробуються різні форми взаємодії; систематичну документацію і аналіз кейсів успішної і неуспішної взаємодії; спільні навчальні програми для представників органів влади і самоорганізованих спільнот; платформи для обміну знаннями між різними самоорганізованими ініціативами [5, 10]. Без механізмів спільного навчання взаємодія залишається реакцією на конкретні ситуації і не перетворюється на системну інституціоналізовану практику. Особливо важливим є навчання на невдачах: культура, де помилки у взаємодії аналізуються відкрито і слугують основою для покращення практик, є значно продуктивнішою, ніж культура, де невдачі замовчуються. Регулярні «ретроспективи» взаємодії — структуровані аналітичні сесії, де учасники спільно обговорюють, що спрацювало добре, а що потребує покращення, — є одним із найбільш ефективних і водночас найменш поширених механізмів спільного навчання у вітчизняній практиці взаємодії між владою і громадянським суспільством.

Особливого значення в умовах кризи набуває механізм «гнучкого управління» (adaptive management), що передбачає здатність обох сторін швидко переглядати і коригувати розподіл функцій і ресурсів у відповідь на мінливі умови [6]. У кризових умовах не можна заздалегідь чітко розписати, хто за що відповідає і що хто робить — ситуація змінюється занадто швидко. Тому модель передбачає не жорсткий статичний розподіл функцій, а динамічну систему з регулярними «точками перегляду», де суб'єкти взаємодії оцінюють поточний стан, визначають нові пріоритети і перерозподіляють ресурси і відповідальність відповідно до змінених умов. Такий підхід є більш вимогливим до управлінської спроможності обох сторін, але значно ефективнішим у реальних кризових умовах, де передбачуваність і стабільність є рідкістю.

Одним із ключових аспектів запропонованої концептуальної моделі є її здатність адаптуватись до різних фаз кризового циклу і різних типів регіонів. У превентивній фазі — до настання гострої кризи — пріоритетом є розвиток самоорганізаційного потенціалу і встановлення «стикувальних вузлів» між органами влади і самоорганізованими спільнотами. На цій фазі взаємодія має переважно стратегічний і партнерський характер: спільне планування, розробка антикризових протоколів, проведення навчань і тренувань, що залучають як офіційні структури, так і самоорганізовані ініціативи. Виходячи з уроків зарубіжного досвіду, саме на превентивній фазі ефективність публічно-

управлінських інвестицій у відносини з самоорганізованими спільнотами є найвищою — за деякими оцінками, кожна одиниця ресурсів, вкладена у розвиток самоорганізаційного потенціалу до кризи, еквівалентна кільком одиницям антикризових видатків після її настання [3, 11].

На превентивній фазі особливо важливим є розвиток того, що у зарубіжній науковій літературі називають «рутинами довіри» (trust routines) — регулярних практик взаємодії між органами влади і самоорганізованими спільнотами, що накопичують взаємний досвід і формують відносини довіри ще до настання кризи [6]. До таких рутин відносяться: регулярні зустрічі представників органів влади і лідерів самоорганізованих ініціатив; спільні аналітичні заходи і обговорення стану регіонального розвитку; участь самоорганізованих спільнот у роботі консультативних органів; спільні навчання і тренування.

У гострій фазі кризи характер взаємодії радикально змінюється. Час для стратегічного планування і консультацій зникає — натомість критично важливою стає оперативна координація між органами влади і самоорганізованими спільнотами у вирішенні невідкладних завдань. На цій фазі органи влади найбільш схильні до двох протилежних помилок: або монополізувати управління кризою, витісняючи самоорганізовані ініціативи, або, навпаки, самоусунутись від координуючої ролі, залишаючи самоорганізацію без необхідної ресурсної підтримки і нормативного забезпечення. Концептуальна модель передбачає уникнення обох крайнощів через принцип субсидіарності: органи влади беруть на себе ті завдання, що перевищують спроможність самоорганізованих спільнот, і водночас активно підтримують самоорганізованих акторів у виконанні тих функцій, де вони є більш ефективними [2, 6].

На гострій фазі модель передбачає такі механізми: активація заздалегідь встановлених координаційних протоколів, що дозволяють органам влади і самоорганізованим спільнотам швидко «зістикуватись» без необхідності імпровізованого взаємного пошуку; оперативний розподіл ресурсів між органами влади і самоорганізованими структурами відповідно до заздалегідь погоджених критеріїв; забезпечення правового захисту самоорганізованих ініціатив, що виникають ситуативно і не мають часу для формальної реєстрації; встановлення єдиних інформаційних каналів, що запобігають дублюванню зусиль і забезпечують координацію між різними суб'єктами [1, 11]. Показово, що регіони, де «стикувальні вузли» були встановлені на превентивній фазі, демонструють значно меншу розгубленість і дублювання зусиль у гострій фазі: відпрацьовані раніше протоколи і знайомство між учасниками суттєво скорочують час, необхідний для налагодження ефективної координації.

У фазі відновлення і трансформації після гострої кризи завдання взаємодії знову змінюються. Ситуативна мобілізація поступово вщухає, і виникає принципово важливе завдання інституціоналізації: трансформації тимчасових самоорганізаційних ініціатив, що виникли в умовах гострої потреби, на більш стійкі і постійні форми колективної дії. Концептуальна модель передбачає на

фазі відновлення цілеспрямовані механізми підтримки інституціоналізації: гранти для трансформації волонтерських ініціатив у стійкі організаційні структури; консультативну і методичну підтримку нових самоорганізованих ініціатив; включення самоорганізованих спільнот у розробку регіональних планів відновлення як рівноправних партнерів [5, 12].

На фазі відновлення особливого значення набуває питання про те, які з кризових змін у характері взаємодії між органами влади і самоорганізованими спільнотами варто зберегти, а які — відмінити. Кризові умови нерідко породжують позитивні інновації у відносинах: нові форми координації, нові майданчики взаємодії, нових лідерів і нові мережі, що виявились ефективними у гострій фазі. Збереження цих позитивних інновацій у постконфліктний час є одним із найцінніших управлінських завдань — адже воно дозволяє перетворити кризу не лише на втрати, а й на капітал для майбутнього розвитку. Водночас деякі кризові практики (наприклад, надмірна централізація управлінських повноважень, що виправдана в умовах гострої загрози) потребують відміни і повернення до більш децентралізованих форм, коли безпекова ситуація дозволяє. Розмежування між «корисними» і «шкідливими» кризовими практиками і цілеспрямоване управління цим переходом є одним із найскладніших, але найважливіших завдань публічного управління на фазі відновлення [6, 11].

Адаптація моделі до різних типів регіонів передбачає диференціацію акцентів залежно від компонентного профілю ІІСП. Для фронтових регіонів з «мобілізаційним» профілем пріоритетом є підтримка інституціоналізації наявних самоорганізаційних ініціатив і відновлення організаційно-інституційного компонента. Для регіонів-реципієнтів ВПО — підтримка інтеграційних форм взаємодії і медіація між місцевими і переселенськими спільнотами. Для відносно стабільних регіонів — системна робота з розвитку самоорганізаційного потенціалу як підготовки до майбутніх криз [4, 10]. Ця диференціація є необхідною умовою дієвості моделі: єдиний підхід для всіх типів регіонів неминуче є ефективним лише для середнього і неадекватним для всіх інших.

Концептуальна модель набуває практичного сенсу лише тоді, коли чітко визначені умови і передумови її успішного впровадження. Аналіз теоретичних підходів, зарубіжного досвіду і вітчизняної практики дозволяє виокремити кілька ключових умов, без яких модель залишається декларативним конструктом.

Перша умова — готовність органів публічної влади до реального розподілу влади і відповідальності з самоорганізованими спільнотами. Це є найбільш критичною і водночас найважчою умовою: вона потребує принципово іншої управлінської культури, що виходить за межі традиційної ієрархічної логіки. Дослідження у сфері публічного управління демонструють, що найбільш стійким бар'єром для продуктивної взаємодії влади і самоорганізованих спільнот є не відсутність відповідних законодавчих норм, а управлінська культура публічних службовців, схильних до підозрілості щодо ініціатив поза офіційними

каналами і до прагнення контролювати, а не підтримувати самоорганізаційні процеси [10, 12]. Подолання цього бар'єру потребує системної зміни підходів до підготовки публічних службовців і цілеспрямованого формування відповідних компетентностей.

Друга умова — достатній рівень організаційної спроможності самоорганізованих спільнот для реальної участі у взаємодії. Надмірна фрагментованість самоорганізованого сектору, брак координації між різними ініціативами, нездатність виробити спільні позиції — все це суттєво обмежує ефективність самоорганізованих спільнот як суб'єктів взаємодії [1, 8]. Розвиток організаційної спроможності самоорганізованого сектору є тому завданням не лише самих спільнот, а й органів влади, що мають інвестувати у розвиток цієї спроможності через відповідні підтримуючі механізми.

Третя умова — наявність правового і нормативного середовища, що сприяє, а не перешкоджає взаємодії. Чинне законодавство України містить правові основи для різних форм участі громадян у публічному управлінні — від органів самоорганізації населення до консультативно-дорадчих органів при органах виконавчої влади. Однак реалізація цих норм на практиці залишається вкрай нерівномірною: усунення прогалин у правовому регулюванні і подолання розриву між нормою і практикою є важливою передумовою системного впровадження концептуальної моделі [5, 12]. Важливим є також правовий захист учасників самоорганізованих ініціатив від можливих зловживань з боку органів влади — адже відсутність такого захисту є суттєвим демотиватором для участі у взаємодії, особливо для тих ініціатив, що займають критичну позицію щодо окремих управлінських рішень.

Четверта умова — наявність ресурсів для підтримки взаємодії. Продуктивна взаємодія між органами влади і самоорганізованими спільнотами не є «безкоштовною»: вона потребує часу учасників, інформаційної та методичної підтримки, а часто — і фінансового ресурсу для реалізації спільних ініціатив. Відсутність відповідних фінансових механізмів у регіональних бюджетах є суттєвим бар'єром для розвитку системної взаємодії. Баланс між ресурсною підтримкою і збереженням автономії самоорганізованих спільнот є одним із ключових практичних завдань при впровадженні моделі [6, 8]. Цей баланс потребує ретельно спроектованих механізмів: грантових програм з чіткими критеріями незалежності від органів влади; угод про співпрацю з збереженням автономії самоорганізованих структур у визначенні своїх пріоритетів; ресурсних центрів, що надають підтримку різним ініціативам без встановлення залежності.

П'ята умова — механізми оцінювання і зворотного зв'язку, що дозволяють системно відстежувати ефективність взаємодії і коригувати підходи на основі реального досвіду. Без таких механізмів модель схильна до інституціональної деградації: форми взаємодії зберігаються, але поступово втрачають змістовне наповнення [10, 12]. Механізми оцінювання мають бути незалежними від тих суб'єктів, ефективність яких оцінюється — що вимагає залучення зовнішніх

оцінювачів і забезпечення прозорості результатів для широкої аудиторії. Управлінські імплікації концептуальної моделі виходять за межі конкретних технічних рекомендацій і стосуються самої логіки побудови регіонального управління. Першою і найбільш принциповою імплікацією є необхідність перегляду базової установки регіональних органів управління щодо самоорганізованих спільнот: від «ми зможемо залучити їх до реалізації нашої стратегії» до «ми збудуємо стратегію разом». Це зміщення є не лише нормативно привабливим — воно є практично необхідним в умовах кризи, де самоорганізовані спільноти нерідко мають інформацію, ресурси і спроможності, яких немає в органів влади. Другою імплікацією є необхідність системної, а не ситуативної підтримки взаємодії: відповідні рядки у регіональних бюджетах, відповідальні особи в органах управління, відповідні показники в системах моніторингу. Третьою — необхідність розвитку специфічних управлінських компетентностей: фасилітації, медіації, партисипативного управління — що є принципово іншими, ніж традиційні адміністративні навички [13, 14]. Четвертою і фінальною — необхідність тривалого, послідовного і терпеливого підходу до розвитку взаємодії: відносини між органами влади і самоорганізованими спільнотами будуються роками, а не місяцями, і будь-яке порушення взаємної довіри відкидає цей процес назад значно більше, ніж на той час, що знадобився для її побудови.

Висновки. Таким чином, запропонована розроблена концептуальна модель взаємодії органів публічної влади та самоорганізованих спільнот у кризових умовах є теоретико-методологічним підґрунтям для системного удосконалення публічного управління розвитком самоорганізації населення та забезпечення сталого регіонального розвитку. Модель, що спирається на методологічні засади мережевого врядування і теорії co-production, будується на принципах рівноправного партнерства, мережевої координації і адаптивного управління, охоплює три рівні взаємодії (взаємне визнання, операційна координація, спільне навчання) і передбачає диференціацію механізмів залежно від фази кризового циклу і типу регіону. Принципова відмінність запропонованої моделі від наявних підходів полягає у відмові від ієрархічної логіки «залучення» на користь логіки «взаємного доповнення», де органи влади і самоорганізовані спільноти є рівноправними, хоча й асиметричними, суб'єктами спільного управління регіональним розвитком. Ця модель є основою для розробки конкретних інституційно-правових інструментів і стратегічних напрямів забезпечення сталого регіонального розвитку.

Література:

1. Pestoff V. A Democratic Architecture for the Welfare State. London : Routledge, 2009. 272 p.

2. Гонюкова Л. В. Публічна влада і громадянське суспільство: інституційні виміри взаємодії. Київ : НАДУ, 2017. 312 с.

3. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 280 p.

4. Koliba C., Meek J. W., Zia A. Governance Networks in Public Administration and Public Policy. Boca Raton : CRC Press, 2011. 360 p.

5. Загорська О. В. Механізми взаємодії органів публічного управління та інститутів громадянського суспільства в умовах децентралізації. Публічне адміністрування: теорія та практика, 2021. № 1 (25). URL: http://www.padm.zp.ua/index.php/padm/article/view/215

6. Ansell C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. Journal of Public Administration Research and Theory, 2008. Vol. 18, No. 4. P. 543–571.

7. Чемерис І. В. Розвиток громадянського суспільства: концепції та практики. Київ : ІПіЕНД НАН України, 2006. 186 с.

8. Fung A. Empowered Participation: Reinventing Urban Democracy. Princeton : Princeton University Press, 2004. 248 p.

9. Лебединська О. Ю. Публічне управління і громадянська самоорганізація: моделі взаємодії. Актуальні проблеми державного управління, 2020. № 2 (58). С. 45–53.

10. Bovaird T. Beyond Engagement and Participation: User and Community Coproduction of Public Services. Public Administration Review, 2007. Vol. 67, No. 5. P. 846–860.

11. Мельниченко О. А. Самоорганізація населення як інститут демократії та елемент системи місцевого самоврядування. Право та державне управління, 2019. № 2 (35). С. 98–105.

12. Децентралізація та розвиток громад: практичний посібник / за ред. В. С. Куйбіди. Київ : Підприємництво, 2021. 244 с.

13. Pratchett L. New Fashions in Public Participation: Towards Greater Democracy? Parliamentary Affairs, 1999. Vol. 52, No. 4. P. 616–633.

14. Розумний М. М. Громадянська активність і самоорганізація населення в сучасній Україні. Стратегічні пріоритети, 2016. № 3 (40). С. 24–33.

15. Євтушенко О. Н. Громадянське суспільство і місцеве самоврядування: взаємодія і взаємовплив. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2014. 344 с.

References:

1. Pestoff, V. (2009). A democratic architecture for the welfare state. London: Routledge [in English].

2. Honiukova, L.V. (2017). Publichna vlada i hromadianske suspilstvo: instytutsiini vymiry vzaiemodii [Public authority and civil society: institutional dimensions of interaction], NADU, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

3. Ostrom, E. (1990). Governing the commons: The evolution of institutions for collective action. Cambridge: Cambridge University Press [in English].

4. Koliba, C., Meek, J. W., & Zia, A. (2011). Governance networks in public administration and public policy. Boca Raton: CRC Press [in English].

5. Zahorska, O. V. (2021). Mekhanizmy vzaiemodii orhaniv publichnoho upravlinnia ta instytutiv hromadianskoho suspilstva v umovakh detsentralizatsii [Mechanisms of interaction between public administration bodies and civil society institutions in decentralization conditions]. Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka – Public Administration: Theory and Practice, 1(25). Retrieved from http://www.padm.zp.ua/index.php/padm/article/view/215 [in Ukrainian].

6. Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. Journal of Public Administration Research and Theory, 18(4), 543–571 [in English].

7. Chemerys, I. V. (2006). Rozvytok hromadianskoho suspilstva: kontseptsii ta praktyky [Development of civil society: concepts and practices]. Kyiv: IPiEND NAN Ukrainy [in Ukrainian].

8. Fung, A. (2004). Empowered participation: Reinventing urban democracy. Princeton: Princeton University Press [in English].

9. Lebedynska, O. Yu. (2020). Publichne upravlinnia i hromadianska samoorhanizatsiia: modeli vzaiemodii [Public administration and civic self-organization: models of interaction]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual Problems of Public Administration, 2(58), 45–53 [in Ukrainian].

10. Bovaird, T. (2007). Beyond engagement and participation: User and community coproduction of public services. Public Administration Review, 67(5), 846–860 [in English].

11. Melnychenko, O. A. (2019). Samoorhanizatsiia naselennia yak instytut demokratii ta element systemy mistsevoho samovriaduvannia [Self-organization of the population as an institution of democracy and an element of local self-government]. Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration, 2(35), 98–105 [in Ukrainian].

12. Kuibida, V. S. (Ed.). (2021). Detsentralizatsiia ta rozvytok hromad: praktychnyi posibnyk [Decentralization and community development: practical guide]. Kyiv: Pidpryiemnytstvo [in Ukrainian].

13. Pratchett, L. (1999). New fashions in public participation: Towards greater democracy? Parliamentary Affairs, 52(4), 616–633 [in English].

14. Rozumnyi, M. M. (2016). Hromadianska aktyvnist i samoorhanizatsiia naselennia v suchasnii Ukraini [Civic activity and self-organization of the population in modern Ukraine]. Stratehichni priorytety – Strategic Priorities, 3(40), 24–33 [in Ukrainian].

15. Yevtushenko, O. N. (2014). Hromadianske suspilstvo i mistseve samovriaduvannia: vzaiemodiia i vzaiemovplyv [Civil society and local self-government: interaction and mutual influence]. Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. P. Mohyly [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 351:316.346.32

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-223-234

Надточій Алла Олександрівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри економічної політики та менеджменту Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-7685-0544.

Гришина Наталія Михайлівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-3125-6741.

ПУБЛІЧНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ТА ЗГУРТОВАНОСТІ

Анотація. У статті здійснено дослідження взаємозв'язку соціальної стійкості та соціальної згуртованості й обґрунтовано роль публічної молодіжної політики як інституційного чинника їх підтримання в умовах шоків і тривалих стресорів. Соціальну стійкість інтерпретовано як властивість соціально-інституційної системи, що забезпечує керованість, безперервність базових соціальних функцій та потенціал відновлення через узгодження повсякденних практик населення з можливостями публічних інституцій і партнерських мереж. Соціальну згуртованість розкрито як внутрішню умову стійкості, пов'язану зі здатністю суспільства мінімізувати нерівності, недопускати маргіналізації та керувати відмінностями на засадах прав людини, демократії й верховенства права. Акцентовано значущість вертикального виміру згуртованості, чутливого до безпекових умов, якості послуг, підзвітності та сприйняття справедливості управлінських рішень, що набуває визначального значення для молоді як мобільної та чутливої до «державної відповіді» групи. Показано, що нормативно-інституційна модель молодіжної політики в Україні сформована як багаторівнева конструкція на основі профільного закону та національної стратегії до 2030 року. Виявлено, що включення молодіжного напряму до матеріалів Плану відновлення актуалізує середовищні та сервісні аспекти політики, однак інституційні розриви координації, спроможності та проникності каналів участі обмежують конвертацію нормативних рамок у системні ефекти згуртованості й стійкості. Доведено, що молодіжна політика посилює соціальну стійкість і згуртованість за умови інституціоналізації молодіжної адаптивності через сталі правила доступу, сервісну якість, підзвітність і масштабовані механізми участі.

Ключові слова: публічна молодіжна політика; молодь; стійкість; соціальна згуртованість; вертикальна згуртованість; довіра до інституцій; інституційна спроможність; багаторівневе врядування; участь молоді; молодіжна інфраструктура; молодіжні центри; молодіжна робота; політика відновлення; місцеве самоврядування; інститути громадянського суспільства.

Nadtochii Alla PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Economic Policy and Management, Educational and Scientific Institute «Institute of Public Administration», V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-7685-0544.

Hryshyna Nataliia PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law, National Security and European Integration, Educational and Scientific Institute «Institute of Public Administration», V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-3125-6741.

PUBLIC YOUTH POLICY AS A FACTOR OF SOCIAL RESILIENCE AND COHESION

Abstract. The article studies the relationship between social resilience and social cohesion and substantiates the role of public youth policy as an institutional factor in their maintenance in conditions of shocks and long-term stressors. Social resilience is interpreted as a property of a socio-institutional system that ensures manageability, continuity of basic social functions and the potential for recovery through the coordination of everyday practices of the population with the capabilities of public institutions and partner networks. Social cohesion is revealed as an internal condition of resilience associated with the ability of society to minimize inequalities, prevent marginalization and manage differences on the basis of human rights, democracy and the rule of law.

The article emphasizes the importance of the vertical dimension of cohesion, which is sensitive to security conditions, service quality, accountability, and perceptions of the fairness of public decisions. This dimension is especially important for young people as a mobile social group that is highly sensitive to the quality of the state's response.

It is revealed that the inclusion of the youth direction in the materials of the Recovery Plan actualizes the environmental and service aspects of the policy, however, institutional gaps in coordination, capacity and permeability of participation channels limit the conversion of regulatory frameworks into systemic effects of cohesion and sustainability. It is proven that youth policy enhances social stability and cohesion provided that youth adaptability is institutionalized through stable access rules, service quality, accountability and scalable participation mechanisms.

Keywords: public youth policy; youth; resilience; social cohesion; vertical cohesion; trust in institutions; institutional capacity; multi-level governance; youth participation; youth infrastructure; youth centres; youth work; recovery policy; local self-government; civil society institutions.

Постановка проблеми. Суспільство, що перебуває під впливом воєнних загроз, вимушеної міграції та накопичених соціально-економічних ризиків, потребує не лише відновлення інфраструктури, а й підтримання соціальної тканини, без якої неможливі керованість і довгострокова стабілізація. У таких умовах соціальна стійкість визначається здатністю інституцій забезпечувати безперервність базових функцій і прийнятність рішень, а соціальна згуртованість – рівнем довіри, легітимності та інтегрованості суспільства, що знижує ймовірність фрагментації й конфліктів.

В українському контексті найбільш уразливим компонентом згуртованості залишається вертикальний вимір, який залежить від результативності врядування, якості послуг, підзвітності та відчуття справедливості управлінських рішень. Саме цей вимір безпосередньо впливає на готовність громадян приймати правила і підтримувати колективні дії, що є критично важливим у періоди шоків і відновлення. Водночас молодь як соціальна група демонструє високу мобільність і чутливість до інституційних сигналів, тому слабкість вертикальної згуртованості посилює ризики «виходу» молоді з національного простору можливостей.

Нормативно-інституційна модель молодіжної політики формально закріплює багаторівневість і участь молоді, однак на практиці проявляються розриви координації, спроможності та залучення, що обмежують накопичення соціальних ефектів. Репрезентативні дані засвідчують низькі показники інституційного включення молоді та неповну обізнаність щодо можливостей участі й молодіжної організаційної інфраструктури. Включення молодіжної проблематики до матеріалів Плану відновлення підкреслює зв’язок між безпекою, середовищем, життєстійкістю та готовністю молоді інвестувати час у громаду й країну, але водночас актуалізує потребу в управлінських механізмах перетворення молодіжної адаптивності на публічний ресурс.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичне осмислення соціальної згуртованості в європейській традиції сформувало нормативно-ціннісну рамку аналізу суспільної інтегрованості, добробуту та недопущення маргіналізації. У документах Ради Європи згуртованість визначається як спроможність суспільства забезпечувати добробут усіх членів, мінімізувати нерівності й керувати відмінностями на засадах прав людини, демократії та верховенства права [5, с. 3]. Водночас для науки публічного управління принциповим є уточнення інституційних механізмів, через які згуртованість перетворюється на керованість, безперервність послуг і здатність системи відновлюватися після шоків.

Управлінський вимір стійкості конкретизують підходи інноваційного врядування ризиків, що пов'язують її з організацією запобігання, підготовки, реагування та відновлення за участі держави, бізнесу й інститутів громадянського суспільства, а також із підтриманням довіри через прозорі правила та підзвітність [6, с. 20–23]. Проте універсалізованість таких моделей потребує адаптації до національного інституційного контексту та секторних політик, у яких відтворюються ключові соціальні зв'язки.

Українські аналітичні вимірювання соціальної згуртованості за індексами засвідчують уразливість її вертикального виміру та залежність від якості послуг, підзвітності й протидії корупції, що безпосередньо поєднує згуртованість із результативністю врядування [4, с. 5–6]. Водночас репрезентативні дані фіксують низький рівень інституційного залучення молоді та неповну обізнаність про можливості участі, що обмежує перетворення молодіжної адаптивності на стійкі практики співучасті й довіри [1, с. 33–34]. Нормативну основу молодіжної політики становлять профільний закон і національна стратегія до 2030 року [2; 3], а інтеграція молодіжного напряму до матеріалів Плану відновлення акцентує середовищні та інституційні умови участі, водночас проявляючи розриви спроможності та координації [7, с. 12–13]. Отже, наявний доробок потребує подальшого публічно-управлінського узгодження механізмів, через які молодіжна політика може підсилювати соціальну стійкість і згуртованість.

Мета статті полягає в обґрунтуванні публічно-управлінського змісту взаємозв'язку соціальної стійкості та соціальної згуртованості й визначенні того, яким чином публічна молодіжна політика в Україні., з урахуванням її нормативно-інституційної конфігурації та контексту відновлення, може виступати чинником зміцнення керованості, довіри та здатності суспільства до колективних дій і відновлення.

Виклад основного матеріалу. Соціальна стійкість у публічно-управлінському вимірі доцільно визначати як здатність суспільства та його інституційної системи підтримувати прийнятний рівень життєдіяльності, безпеки та взаємодії в умовах шоків і тривалих стресорів, зберігаючи керованість, відтворюваність базових соціальних функцій і потенціал до відновлення. У цьому визначенні принциповим є поєднання двох площин. Перша стосується соціальних умов і повсякденних практик населення, що визначаються доступом до послуг, наявністю ресурсів домогосподарств, можливістю навчатися, працювати, отримувати підтримку. Друга стосується здатності інституцій влади й партнерських структур забезпечувати безперервність надання послуг, прийнятність рішень і мінімізацію соціальних втрат у кризових обставинах. Відтак соціальна стійкість постає не характеристикою «витривалості» громадян як такої, а властивістю соціально-інституційної системи, у якій індивідуальні стратегії виживання та адаптації співвідносяться з якістю публічного управління і доступністю підтримувальних механізмів.

Змістовно соціальна стійкість тісно пов'язана із соціальною згуртованістю, однак не зводиться до неї. Соціальна згуртованість описує інтегративну здатність суспільства підтримувати «разомність» за умов відмінностей, нерівностей і конфліктів інтересів. У нормативно-ціннісній традиції Ради Європи соціальну згуртованість концептуалізовано як спроможність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів, мінімізуючи нерівності та недопускаючи маргіналізації, керувати відмінностями й поділами та гарантувати умови досягнення добробуту для всіх. Така згуртованість визначається як динамічний процес і політичний концепт, пов'язаний із правами людини, демократією та верховенством права [5, с. 3]. Отже, якщо соціальна стійкість фокусується на витримуванні та відновленні, то соціальна згуртованість задає якість внутрішніх зв'язків і легітимності правил співжиття, без яких «витримування» набуває характеру фрагментованого виживання, а не керованого відновлення.

Для аналітики публічного управління важливо розрізняти горизонтальний і вертикальний виміри згуртованості. Горизонтальний вимір охоплює взаємну довіру, кооперацію, прийнятність різноманіття, здатність до солідарних дій у громадах. Вертикальний вимір охоплює відносини між громадянами та державою, включно з відчуттям піклування з боку влади, підзвітністю, якістю послуг і сприйняттям справедливості управлінських рішень. Українська аналітика соціальної згуртованості на основі індексів фіксує, що саме вертикальний вимір є найбільш уразливим і водночас найбільш значущим для стійкості, оскільки коливається залежно від безпекових умов і результативності врядування, у тому числі якості послуг, підзвітності й протидії корупції [4, с. 5–6]. Цей висновок є принциповим для молодіжної політики, бо молодь одночасно є найбільш мобільною соціальною групою та групою, чутливою до якості «державної відповіді» на ризики і до доступності каналів участі.

Управлінський вимір соціальної стійкості проявляється у тому, що стійкість не виникає автоматично як наслідок «соціальної солідарності», а конструюється через поєднання регуляторних рішень, інституційних ролей і механізмів координації. У концепції інноваційного врядування ризиків стійкість пов'язується з тим, як публічні інституції організовують запобігання, підготовку, реагування та відновлення, залучаючи приватний сектор і громадянське суспільство та створюючи стимули до колективних дій [6, с. 20–23]. У такій оптиці соціальна стійкість виступає «продуктом» спроможності управлінської системи працювати з невизначеністю, приймати рішення за дефіциту ресурсів і підтримувати довіру через прозорі правила, підзвітність і рівний доступ до підтримки.

Молодіжна політика у цій зв'язці посідає особливе місце, оскільки безпосередньо впливає на ті механізми, що забезпечують відтворення соціального капіталу та підтримання довіри. По-перше, молодь є ключовим «носієм адаптивності» через високу швидкість навчання, здатність до цифрової

комунікації, гнучкість у формах зайнятості та волонтерства. По-друге, молодіжна політика визначає, чи перетворюється ця адаптивність на публічний ресурс, чи залишається приватною стратегією виходу (міграція, дистанціювання від участі, індивідуалізація ризиків). По-третє, саме у молодіжній сфері концентруються канали участі, які можуть перетворювати горизонтальну солідарність на інституційно визнану співучасть у відновленні й модернізації. Показово, що репрезентативні дані фіксують одночасно наявність практик участі й значні прогалини у включенні молоді до інституційних форм громадянської активності: у 2021 році лише невелика частка молоді була членами дитячих і молодіжних громадських організацій (2,1%), а ще 5,2% відвідували окремі заходи, тоді як обізнаність про існування таких організацій у своєму населеному пункті залишається неповною [1, с. 33–34]. Отже, молодіжна політика має розглядатися як компонент соціальної стійкості не декларативно, а як інструмент інституційного «перекладу» молодіжної адаптивності у довіру, участь, кооперацію та спроможність громад до відновлення.

Нормативно-інституційна модель молодіжної політики в Україні на сучасному етапі формується як багаторівнева конструкція, у якій рамкові визначення та принципи задаються законом, стратегічний горизонт – указом про національну стратегію, а інструментальні механізми реалізації «розкладаються» між центральним рівнем, місцевим самоврядуванням та мережами партнерських інституцій. Законодавча логіка, закладена у профільному законі, полягає у визначенні мети, завдань, засад, напрямів і механізмів реалізації молодіжної політики, а також гарантій участі молоді у її формуванні та реалізації [2]. У такий спосіб нормативно-правове поле створює «скелет» для політики: воно легітимує багатосуб’єктність, задає інституційні ролі та окреслює межі відповідальності, що дозволяє розглядати молодіжну політику не як набір разових заходів, а як стійку публічну функцію.

Національна молодіжна стратегія до 2030 року, затверджена указом, виступає стратегічним рівнем, який прив’язує молодіжну політику до ширших цілей розвитку та до наднаціональних орієнтирів, зокрема в частині врахування підходів і документів ООН, Ради Європи та Європейського Союзу, а також актуальних демографічних, безпекових і економічних викликів [3]. Для контексту соціальної стійкості цей рівень важливий тим, що закладає довгострокові рамки «модернізаційної» ролі молоді й підкреслює її значення як ресурсу розвитку, а не лише цільової групи соціальної підтримки. Водночас стратегічний рівень сам по собі не гарантує зменшення інституційних розривів: навпаки, за відсутності узгоджених інструментів реалізації стратегічні пріоритети можуть залишатися декларативними і погано вимірюваними.

Інтеграція молодіжної політики у політику відновлення проявилася у включенні молодіжного напряму до проєктних матеріалів Плану відновлення України. У логіці цих матеріалів проблема молодіжної сфери описується як відсутність безпечного і сприятливого середовища для життя, роботи та

реалізації потенціалу молодих людей в умовах війни, що супроводжується зростанням тривожності та зниженням життєстійкості, обмеженим доступом до послуг, а також слабкою системою підтримки повернення і реінтеграції. Такий опис є показовим з точки зору соціальної стійкості, бо безпосередньо фіксує зв'язок між безпековими умовами, доступністю послуг і здатністю молоді інвестувати час у громаду та країну. Одночасно матеріали акцентують на інституційній складовій проблеми: обмеженій спроможності молодіжних центрів і просторів, несталій молодіжній спільноті та мережах інститутів громадянського суспільства, які мають бути опорою участі й відновлення [7, с. 12–13]. Таким чином, відновлення «підшиває» молодіжну політику до завдання утримання соціальної тканини суспільства, де молодь стає не лише бенефіціаром, а й співтворцем відновлювальних процесів.

Ключова управлінська проблема нормативно-інституційної конфігурації полягає у розриві між багаторівневими деклараціями та реальними можливостями координації. По-перше, багатосуб'єктність, закріплена в законодавчій моделі, часто існує як формальна множинність акторів без сталих процедур узгодження, спільного планування і підзвітності. По-друге, децентралізаційний контекст підвищив роль місцевого рівня у наданні послуг і розвитку молодіжної інфраструктури, але водночас посилив нерівність спроможностей між громадами, що ускладнює гарантування мінімального стандарту доступності та якості. По-третє, інтеграція у відновлення створила потужний «проєктний» імпульс, однак ризикує відтворювати проєктність як домінуючий режим, якщо не буде забезпечено сталого фінансування і кадрового підкріплення, а також зв'язку з моніторингом результатів і соціальними індикаторами.

Інституційні розриви проявляються також у площині участі: наявність задекларованих інструментів співучасті не гарантує реального включення широких груп молоді, особливо поза великими містами. Репрезентативні дані демонструють, що значна частина молоді залишається необізнаною про можливості молодіжної роботи та діяльність відповідних інститутів, а активна участь у формальних громадських структурах є низькою [1, с. 33–34]. У контексті соціальної згуртованості це означає, що інституційні канали, через які горизонтальна солідарність могла б перетворюватися на підзвітні й легітимні рішення, працюють неповноцінно. За таких умов молодіжна політика ризикує втратити функцію «мосту» між громадянами та державою, а отже – послабити вертикальну згуртованість, яка, за наявними вимірюваннями, є найбільш чутливою до якості врядування і безпеки [4, с. 5–6].

Розгляд молодіжної політики як чинника соціальної стійкості та згуртованості потребує зміщення акценту від опису заходів до аналізу механізмів, через які молодіжна сфера впливає на здатність суспільства витримувати шоки, зберігати інтегрованість і відновлюватися. У цьому сенсі молодіжна політика діє як інституційний «підсилювач» трьох взаємопов'язаних процесів: перетворення адаптивності молоді на публічний ресурс; підвищення довіри й участі як основи

вертикальної та горизонтальної згуртованості; зменшення територіальних і соціальних розривів, що визначають нерівність життєвих шансів та доступу до підтримки.

Адаптивність молоді є вихідним соціальним ресурсом стійкості, однак у публічно-управлінському вимірі вона має бути інституціоналізована – тобто включена в систему правил, сервісів і каналів впливу. Коли молодь стикається з війною, переміщенням, розривом освітніх траєкторій або нестабільністю ринку праці, її адаптивність може проявлятися у різний спосіб: у локальній солідарності й волонтерстві, у переорієнтації на дистанційні формати навчання і зайнятості, у міграційних стратегіях та «виході» з національного простору можливостей. З погляду стійкості держави критично важливо, щоб домінувала не логіка індивідуалізованого виходу, а логіка включення в спільні дії. Матеріали Плану відновлення прямо пов'язують проблему молодіжної сфери з обмеженням базових потреб, високою тривожністю, низькою життєстійкістю і, як наслідок, небажанням спрямовувати час на розвиток громади і країни, що фактично є описом ризику «втрати соціального ресурсу» [7, с. 12–13]. Відповідно, молодіжна політика має розглядатися як система інструментів, що знижує ціну участі та підвищує її очікуваний ефект для молоді: через доступність послуг, підтримку психологічного благополуччя, інфраструктуру для навчання і розвитку, канали громадянської взаємодії та механізми визнання.

Другий підхід пов'язаний із довірою та участю. Соціальна згуртованість, особливо її вертикальний вимір, залежить від того, чи відчувають громадяни, що влада піклується, чи вважають інституції підзвітними, чи бачать справедливість і результативність сервісів. Аналітика соціальної згуртованості в Україні фіксує, що у 2023 році порівняно з 2021 роком посилилися показники, які відображають вертикальний вимір, зокрема відчуття піклування з боку влади і підзвітність органів влади, хоча ці показники лишаються найнижчими серед компонентів загальної метаконцепції, а їх динаміка корелює з безпекою та ефективністю врядування у сфері послуг і підзвітності [4, с. 5–6]. Звідси випливає, що молодіжна політика, яка «прив'язана» до сервісної якості та підзвітності, може працювати як інструмент підсилення вертикальної згуртованості: через прозорість розподілу ресурсів, сталість сервісів і зрозумілі правила доступу. Водночас молодіжна політика, збудована переважно як ситуативні заходи або як «проєктні можливості для активних», здатна відтворювати недовіру, оскільки породжує враження вибірковості, випадковості та відсутності гарантій.

Участь як канал згуртованості потребує не лише формальної наявності консультативно-дорадчих механізмів, а й реального охоплення широких груп молоді, у тому числі соціально вразливих і територіально віддалених. Репрезентативні дані до повномасштабної війни демонстрували, що молодь певною мірою поінформована про окремі можливості, однак частка безпосередньої участі в інституційних формах залишається обмеженою; наприклад, у 2021 році лише 11,4% не лише знали, а й брали участь в учнівському і студентському

самоврядуванні, а членство у дитячих і молодіжних громадських організаціях становило 2,1% [1, с. 10]. У контексті стійкості ці цифри важливі не як констатація «пасивності», а як індикатор інституційної проникності: молодіжна політика повинна бути спроможною «масштабувати участь» за рахунок простих і зрозумілих форм залучення, а не лише утримувати ядро активістів. Саме тут знаходиться зв'язок між участю і згуртованістю: участь перетворює горизонтальні практики взаємодопомоги на інституційно визнаний вклад у спільне благо, а також створює підстави для підзвітності – тобто для зміцнення вертикального виміру згуртованості.

Третій – регіональний вимір – є визначальним для України в умовах війни та відновлення, оскільки територіальна асиметрія ризиків, руйнувань і ресурсів безпосередньо впливає на нерівність доступу до послуг, освіти, безпеки та можливостей самореалізації. Регіональна диференціація соціальної згуртованості фіксується й у сучасній аналітиці: окремі області демонструють істотні відмінності за показниками толерантності, соціальної близькості, відчуття загроз, а також за проявами громадянського обов'язку [4, с. 6–7]. Це означає, що молодіжна політика як чинник стійкості має бути чутливою до контексту, не обмежуючись універсальним «однаковим» пакетом заходів. У громадах біля лінії фронту пріоритетами стають безпекові умови, підтримка психоемоційного благополуччя, доступність базових послуг і механізми швидкої координації. У громадах прийому внутрішньо переміщених осіб – інтеграція, уникнення конфліктів ресурсів, формування спільних практик співжиття. У громадах відносно безпечних – утримання молоді через можливості освіти, зайнятості, культурної та громадянської активності, щоб запобігти відтоку та «втраті покоління відновлення». Саме тому у документах відновлення центральною є теза про формування безпечного та сприятливого середовища і про розбудову мереж молодіжних центрів, інститутів громадянського суспільства та молодіжних рад як інфраструктури участі й підтримки [7, с. 12–13].

Управлінська новизна осмислення молодіжної політики як чинника стійкості полягає у відмові від уявлення, що молодіжна сфера є «м'яким» доповненням до безпекової та економічної політики. Насправді молодіжна політика виступає засобом зниження соціальних ризиків, що прямо впливають на відновлення: ризик маргіналізації та «втрачених траєкторій» молоді; ризик ослаблення довіри до інституцій через недоступність або низьку якість послуг; ризик територіальної фрагментації через нерівність спроможностей громад; ризик відтоку людського капіталу через домінування індивідуальних стратегій виходу. У термінах врядування ризиків стійкість забезпечується не лише реагуванням на наслідки, а й створенням умов для запобігання і підготовки, зокрема через залучення громад і партнерів до колективних дій [6, с. 20–23]. Молодіжна політика в цьому сенсі є зоною, де механізми колективної дії можуть бути інституціоналізовані найшвидше через молодіжну роботу, мережі центрів, програми участі та практики громадянської освіти.

Ключові інституційні обмеження, що знижують внесок молодіжної політики у стійкість і згуртованість, мають переважно управлінську природу. Першим є дисбаланс між стратегічними цілями та операційною спроможністю інститутів реалізації, особливо на місцевому рівні, де нерівність ресурсів формує нерівність доступу. Другим є несталість фінансування та проєктність, яка не дозволяє сформувати довіру до політики як до «гарантованої» публічної функції. Третім є неповна інтеграція сервісної логіки та підзвітності: коли молодіжні програми не прив'язані до стандартів якості, прозорості й вимірюваних результатів, вони не здатні підсилювати вертикальну згуртованість, яка залежить від ефективності послуг і підзвітності влади [4, с. 5–6]. Четвертим є недостатня проникність каналів участі для широких груп молоді, що проявляється у низьких показниках включення у формальні структури та обмеженій обізнаності про можливості молодіжної роботи [1, с. 33–34]. За таких умов молодіжна політика ризикує функціонувати «всередині активної меншості», не перетворюючись на системний чинник згуртованості.

Разом з тим потенціал молодіжної політики як чинника стійкості є високим за умови, що політика вибудовується як інституційно стабільна конфігурація ролей і процедур, у якій молодіжна адаптивність стає опорою для відновлення. На стратегічному рівні це узгоджується із рамкою національної стратегії до 2030 року, яка орієнтує молодіжну політику на врахування безпекових і соціальних викликів та на співвіднесення з європейськими і міжнародними підходами [3]. На інструментальному рівні це узгоджується з логікою відновлення, де участь молоді й розбудова інфраструктури молодіжної роботи розглядаються як умова наближення перемоги, відновлення і європейської інтеграції, а також як відповідь на проблему середовища та життєстійкості [7, с. 12–13]. У підсумку молодіжна політика постає не «сектором гуманітарної політики», а одним з ключових механізмів підтримання соціальної тканини суспільства – через участь, довіру, інфраструктуру взаємодії та зниження ризиків фрагментації.

Висновок. Соціальна стійкість у публічно-управлінському вимірі обґрунтовано постає як властивість соціально-інституційної системи, у якій повсякденні практики населення та індивідуальні стратегії адаптації корелюють із якістю врядування, безперервністю послуг і спроможністю до відновлення після шоків. Соціальна згуртованість при цьому виконує роль внутрішньої умови стійкості, задаючи легітимність правил співжиття, рівень довіри та здатність суспільства забезпечувати добробут усіх членів із мінімізацією нерівностей і недопущенням маргіналізації. Встановлено, що визначальним для українських умов є вертикальний вимір згуртованості, чутливий до безпекових умов і результативності державної відповіді, зокрема якості послуг, підзвітності та сприйняття справедливості управлінських рішень.

Нормативно-інституційна конфігурація молодіжної політики в Україні сформована як багаторівнева модель, у якій рамкові принципи та інструменти участі закріплено у профільному законі, стратегічні орієнтири визначено

національною стратегією до 2030 року, а реалізаційні механізми розподілено між центральним рівнем, місцевим самоврядуванням і мережами партнерських інституцій. Інтеграція молодіжної проблематики у контур відновлення актуалізувала середовищний і сервісний виміри політики, підкресливши залежність участі молоді від безпеки, доступності послуг, життєстійкості та дієвості інфраструктури молодіжної роботи. Водночас виявлені розриви координації, спроможності та проникності каналів участі, що обмежують конвертацію нормативних рамок у системні соціальні ефекти; зокрема, емпіричні дані фіксують низький рівень інституційного залучення молоді та неповну обізнаність про можливості молодіжної організаційної інфраструктури на місцях.

Доведено, що публічна молодіжна політика здатна виступати фактором соціальної стійкості та згуртованості за умови переходу від фрагментарних активностей до інституційно стабільної конфігурації, у якій адаптивність молоді перетворюється на публічний ресурс через сервісну якість, підзвітність, сталість правил доступу та масштабовані механізми участі. У логіці інноваційного врядування ризиків саме такі рішення забезпечують перехід від реактивного реагування до запобігання й підготовки, формуючи стимули до колективних дій та зміцнюючи довіру як основу згуртованості. Таким чином, результативність молодіжної політики у воєнний і відновлювальний періоди набуває значення системного показника інституційної спроможності держави підтримувати соціальну тканину суспільства, зменшувати ризики фрагментації та забезпечувати кероване відновлення.

Література

1. Молодь України – 2021 результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ: Міністерство молоді та спорту України, 2021. 74 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezyltmolod2021.pdf (дата звернення: 14.02.2026).

2. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 28. Ст. 233. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20 (дата звернення: 14.02.2026).

3. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12.03.2021 р. № 94/2021. Відомості Верховної Ради України. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021 (дата звернення: 14.02.2026).

4. Соціальна згуртованість в Україні частина I тенденції за даними індексів reSCORE 2023 та SCORE 2021. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2024. 38 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-03/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf (дата звернення: 14.02.2026).

5. New Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion. Strasbourg: Council of Europe, 2010. 11 p. URL: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010strategy_actionplan_socialcohesion.pdf (accessed: 14.02.2026).

6. OECD. Boosting Resilience through Innovative Risk Governance. Paris: OECD Publishing, 2014. 150 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/05/boosting-resilience-through-innovative-risk-governance_g1g3fd76/9789264209114-en.pdf (accessed: 14.02.2026).

7. Проект Плану відновлення України матеріали робочої групи Молодь та спорт липень 2022. Київ: Національна рада з відновлення України від наслідків війни, 2022. 124 с.

URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c857ebc6f13b64170ae939_%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82.pdf (дата звернення: 14.02.2026).

References

1. Ministry of Youth and Sports of Ukraine. (2021). *Youth of Ukraine 2021 Results of a representative sociological survey*. Kyiv. 74 p. Retrieved from: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezyltmolod2021.pdf (Last accessed: 14.02.2026) [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *On the Basic Principles of Youth Policy*. Law of Ukraine No. 1414-IX of April 27, 2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20 (Last accessed: 14.02.2026) [in Ukrainian].

3. President of Ukraine. (2021). *On the National Youth Strategy until 2030*. Decree No. 94/2021 of March 12, 2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021 (Last accessed: 14.02.2026) [in Ukrainian].

4. United Nations Development Programme in Ukraine. (2024). *Social cohesion in Ukraine Part I Trends based on reSCORE 2023 and SCORE 2021 indices data*. Kyiv. 38 p. Retrieved from: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-03/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf (Last accessed: 14.02.2026) [in Ukrainian].

5. Council of Europe. (2010). *New Strategy and Council of Europe Action Plan for Social Cohesion*. Strasbourg: Council of Europe. 11 p. Retrieved from: https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010strategy_actionplan_socialcohesion.pdf (Last accessed: 14.02.2026) [in English].

6. OECD. (2014). *Boosting Resilience through Innovative Risk Governance*. Paris: OECD Publishing. 150 p. Retrieved from: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/05/boosting-resilience-through-innovative-risk-governance_g1g3fd76/9789264209114-en.pdf (Last accessed: 14.02.2026) [in English].

7. National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of War. (2022). *Draft Ukraine Recovery Plan Working Group Materials Youth and Sport July 2022*. Kyiv. 124 p. Retrieved from: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c857ebc6f13b64170ae939_%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82.pdf (Last accessed: 14.02.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

УДК 351:330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-235-244

Олійник Олег Олегович аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, https://orcid.org/0009-0008-1225-1989

Бандола Олександр Олексійович аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, https://orcid.org/0009-0007-1636-8175

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ПАРТНЕРІВ У ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано механізми взаємодії органів державної влади України з міжнародними партнерами в контексті набуття членства в ЄС. Досліджено інструменти зовнішньої підтримки, координаційні ролі інституцій та вплив міжнародного моніторингу на реформування системи державного управління. Міжнародні актори відіграють ключову роль у демократизації країн пострадянського простору, виступаючи як каталізаторами реформ, так і стримуючими факторами. Станом на 2024–2026 роки їхня роль стала ще вагомішою через геополітичні зсуви, спричинені війною в Україні та посиленням конкуренції між глобальними силами.

Відзначено, що вплив Європейського Союзу на реформи в Україні та Грузії у 2024–2026 роках демонструє два протилежні сценарії: глибоку інтеграцію через виконання конкретних вимог в одному випадку та кризу відносин через відхід від демократичних стандартів у іншому. Україна здійснює реформи в умовах правового режиму воєнного стану, маючи обєктивно обмежені ресурсні можливості для впровадження стандартів ЄС, але і посилену політичну волю та потребу стати членом ЄС в умовах нових безпекових викликів. Україна офіційно розпочала переговори про вступ у червні 2024 року. У 2025–2026 роках ЄС фокусується на «фундаментальному кластері», що включає верховенство права та антикорупцію. Значення суб'єктів міжнародних відносин (держав, міжнародних організацій, НУО) для розбудови демократії полягає у створенні зовнішнього каркаса, який підтримує або примушує внутрішні сили до змін.

Міжнародні актори: легітимізують та встановлють стандарти (міжнародні суб'єкти (ООН, ОБСЄ, Рада Європи) визначають, що саме є «демократією». Без їхнього визнання виборів вільними, влада всередині країни втрачає міжнародну легітимність); здійснюють інституційне будівництво (не просто дають поради, а безпосередньо допомагають створювати органи, які є незалежними від місцевих політиків (наприклад, антикорупційні суди, виборчі комісії).

Ключові слова: демократичні перетворення, пострадянський простір, євроінтеграція, міжнародні актори, Європейський Союз, консолідована демократія, розвиток суспільства.

Oleg Oliynik, Postgraduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, https://orcid.org/0009-0008-1225-1989

Oleksandr Bandola Postgraduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, https://orcid.org/0009-0007-1636-8175

THE ROLE OF INTERNATIONAL PARTNERS IN THE PROCESS OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION: A STATE-ADMINISTRATIVE ASPECT

Abstract. The article analyzes the mechanisms of interaction between Ukrainian state authorities and international partners in the context of gaining EU membership. The instruments of external support, the coordination roles of institutions, and the impact of international monitoring on the reform of the public administration system are studied. International actors play a key role in the democratization of the post-Soviet countries, acting as both catalysts for reforms and restraining factors. As of 2024–2026, their role has become even more significant due to geopolitical shifts caused by the war in Ukraine and increased competition between global powers.

It is noted that the influence of the European Union on reforms in Ukraine and Georgia in 2024–2026 demonstrates two opposite scenarios: deep integration through the fulfillment of specific requirements in one case and a crisis of relations due to a departure from democratic standards in the other. Ukraine is implementing reforms under the legal regime of martial law, with objectively limited resource capabilities to implement EU standards, but also with increased political will and the need to become an EU member in the face of new security challenges. Ukraine officially launched accession negotiations in June 2024. In 2025–2026, the EU is focusing on the "fundamental cluster", which includes the rule of law and anti-corruption.

The importance of subjects of international relations (states, international organizations, NGOs) for building democracy lies in creating an external framework that supports or forces internal forces to change.

International actors: legitimize and set standards (international actors (UN, OSCE, Council of Europe) define what exactly constitutes "democracy". Without their recognition of elections as free, the authorities within the country lose international legitimacy); carry out institution building (not just giving advice, but directly helping to create bodies that are independent of local politicians (for example, anti-corruption courts, election commissions).

Keywords: democratic transformations, post-Soviet space, European integration, international actors, European Union, consolidated democracy, social development.

Постановка проблеми. За рівнем впливу на зміну політичних режимів міжнародні суб'єкти виконують різні, але взаємодоповнювальні функції. Якщо міжнародні організації створюють «правила гри», то окремі держави, що претендують на статус держав-гегемонів (наддержави), зазвичай, мають ресурси, щоб змусити цих правил дотримуватися. У своїй діяльності міжнародні організації відштовхуються від наративу м'якої сили та легітимності. Їхнє значення є критичним на початкових етапах демократичного транзиту, а також закріплення демократичних традицій та подальшої розбудови консолідованої демократії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій за тематикою дослідження. Аналіз останніх досліджень та офіційних звітів за 2024–2025 роки свідчить про значну дивергенцію (розходження) шляхів євроінтеграції України та Грузії [2; 3; 5; 7; 8; 10]. Якщо Україна демонструє стабільний прогрес попри війну, то Грузія стикається з фактичним зупиненням процесу вступу через внутрішньополітичні зміни. Україна демонструє перехід до активної фази переговорів. Останні публікації та звіти Європейської Комісії (зокрема Пакет розширення 2025) містить такі ключові аспекти: (1) високу оцінку реформ: у листопаді 2025 року Україна отримала найвищі за три роки оцінки за впровадження реформ, комісія підтвердила готовність України до відкриття переговорних кластерів; (2) стійкість в умовах війни: дослідники відзначають «вражаючу стійкість та політичну рішучість» української влади та суспільства - звіти European Parliament за вересень 2025 року акцентують на необхідності подальшого зміцнення антикорупційної архітектури та незалежності судової влади.

У той же час схожа за соціально-політичним контекстом до України Грузія демонструє демократичний відкат та стагнацію. Ситуація в Грузії в останніх публікаціях описується як критична для її європейських прагнень: (1) призупинення процесу вступу, станом на 2025 рік процес вступу Грузії до ЄС офіційно вважається де-факто зупиненим, що пов'язано з прийняттям законів, які обмежують громадянське суспільство та фундаментальні права; (2) статус «кандидата лише на папері»: у звітах за 2025 рік Грузію називають «кандидатом лише за назвою» через серйозний відкат у питаннях верховенства права та демократичних стандартів; (3) політична нестабільність: аналітичні центри (наприклад, Crisis Group) досліджують зміну зовнішньополітичного курсу Тбілісі та його вплив на регіональну безпеку в контексті війни в Україні.

Якщо раніше Україна, Молдова та Грузія розглядалися як єдина «Асоційоване тріо», то тепер спостерігається «соло-шлях» для кожної країни, залежно від темпів реформ. Починаючи з 2025 році, значна увага приділяється не лише економічним показникам, а й інклюзивності, зокрема дотриманню прав

людей з інвалідністю, що стає новим тестом на відповідність європейським стандартам.

Мета статті - з використанням методології науки державного управління проаналізувати роль різних суб'єктів міжнародних відносин у процесі європейської інтеграції та розбудови демократії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вплив Європейського Союзу на реформи в Україні та Грузії у 2024–2026 роках демонструє два протилежні сценарії: глибоку інтеграцію через виконання конкретних вимог в одному випадку та кризу відносин через відхід від демократичних стандартів у іншому. Україна, попри обєктивні обмеження правового режиму воєнного стану, впроваджує реформи та активно продовжує переговори про вступ України у ЄС.

Україна офіційно розпочала переговори про вступ у червні 2024 року. У 2025–2026 роках ЄС фокусується на «фундаментальному кластері», що включає верховенство права та антикорупцію. Це, зокрема, антикорупційний блок (пріоритети 2026):

1) Національне антикорупційне бюро (НАБУ) та Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП): вектор зміцнення незалежності та розширення юрисдикції, зокрема скасування автоматичного закриття справ через сплив строків;

2) ДБР (Державне бюро розслідувань) та БЕБ (Бюро економічної безпеки): реформування органів через прозорі конкурси на керівні посади із залученням міжнародних експертів;

3) Стратегія 2026–2030: підготовка нової Антикорупційної стратегії та державної програми на наступні п'ять років;

4) судова система: доброчесність суддів, запровадження перевірок декларацій доброчесності суддів, зокрема Верховного Суду, за участі незалежних експертів;

5) Конституційний Суд: призначення суддів, які пройшли перевірку на відповідність міжнародним стандартам;

6) фінансова підтримка: на 2026–2027 роки заплановано інструмент підтримки обсягом до €90 млрд, що критично для стійкості держави.

У випадку іншої країни пострадянського простору - Грузії, вектор демократичного транзиту мав інше спрямування. Експерти називають цей відкат - замороження євроінтеграції та «відкат» демократії. Попри отримання статусу кандидата у члени ЄС наприкінці 2023 року, у 2024–2025 роках відносини Грузії з ЄС фактично зайшли у глухий кут.

У червні 2024 року лідери ЄС офіційно заявили про призупинення процесу прийому Грузії до блоку. У 2025 році ЄС підтвердив, що переговори не відкриються, доки країна не повернеться до демократичного курсу. Відхід від демократичного курсу, зокрема, пов'язується з так званим законом про «іноагентів» у Грузії. ЄС назвав цей закон несумісним із європейськими цінностями.

Ухвалений у серпні 2024 року закон «Про прозорість іноземного впливу» у Грузії радикально змінив ландшафт громадянського суспільства в Грузії станом на 2025–2026 роки. Громадські організації, що отримують понад 20% доходу з-за кордону, наразі змушені реєструватися як «агенти іноземного впливу». Це призвело до закриття сотень правозахисних та антикорупційних організацій, які відмовилися від реєстрації з принципових міркувань. Оскільки основні донори громадських організацій (USAID, фонди ЄС) потрапили під дію закону, велика частина громадського сектору у Грузії втратила ресурси для моніторингу виборів та підтримки верховенства права. На відміну від України, де громадянське суспільство є «двигуном» реформ разом із владою, у Грузії відбувся розрив: влада сприймає активістів як ворогів, що стало причиною повної зупинки фінансової допомоги від ЄС для грузинського уряду в 2025 році.

Наразі саме досвід Грузії тепер часто використовується українськими активістами як застереження від прийняття подібних обмежувальних законів, що могли б зашкодити шляху України до ЄС.

Парламентські вибори в жовтні 2024 року у Грузії супроводжувалися критикою з боку ОБСЄ та ЄС через порушення. Опозиція бойкотувала новий парламент, а уряд оголосив, що не відкриватиме питання переговорів з ЄС до 2028 року. Санкції та припинення допомоги: ЄС призупинив пряму фінансову та військову допомогу грузинському уряду, а окремі країни (Франція, Німеччина) заморозили двосторонні програми підтримки. Станом наразі ЄС в Грузії перейшов до ролі суворого критика, використовуючи замороження інтеграції як важіль тиску на правлячу еліту. У той же час, в Україні ЄС діє як партнер-наставник, надаючи ресурси в обмін на структурні зміни.

Продовжимо щодо впливу міжнародних акторів та суб’єктів. До прикладу, Венеційська комісія або ОБСЄ забезпечують потужну нормативно-правову базу. Без їхнього «схвального висновку» жодна реформа не вважається легітимною на світовій арені. У той же час, коли ЄС або Рада Європи висувають вимоги, це не сприймається як напад однієї країни на іншу, а як вимога відповідності загальноприйнятим нормам. Міжнародні актори працюють десятиліттями, стежачи за процедурами політичних виборів та свободою слова, що заважає певним суб’єктам політичного процесу непомітно згорнути демократію.

У той же час, держави-гегемони на світовій арені можуть проявляти жорстку силу та застосовувати масштабні організаційні ресурси до певних держав, що можуть перебувати в умовах політичної нестабільності. Їхня роль є вирішальною у кризові моменти (революції, зміна влади, зовнішня агресія).

Іншою стороною лідерської участі держав розвиненої демократії у демократичному транзиті інших країн є фінансова та військова «парасолька»: США чи окремі країни ЄС (Німеччина, Франція) можуть надати пряму мільярдну допомогу або гарантії безпеки, що дає демократичному уряду країни “молодої” демократії шанс вижити в умовах економічної кризи. Також держави-лідери набагато швидше за міжнародні організації впроваджують санкції проти

конкретних диктаторів або олігархів (замороження рахунків у доларах чи євро), що є найбільш болючим ударом для автократичних еліт.

Відзначимо, що прямі угоди про стратегічне партнерство часто містять пункти про демократизацію як умову отримання зброї чи інвестицій. Надання фінансової допомоги, безвізового режиму або членства в союзах (ЄС, НАТО) в обмін на демократичні реформи є стимулюючими методами, які міжнародні актори можуть пропонувати молодим демократіям. Також, серед інших, можуть бути методи "тиску": запровадження санкцій, політична ізоляція або заморо-ження активів для тих, хто порушує права людини.

Міжнародні фонди та організації фінансують незалежні медіа та правозахисників, роблячи їх менш залежними від тиску власної держави, а також здійснюють експертну підтримку: суб'єкти надають технічні знання (трансфер норм), як адаптувати закони до найкращих світових практик, уникаючи помилок інших країн.

Без участі міжнародних суб'єктів демократизація в пострадянських країнах часто перетворюється на «імітацію», оскільки внутрішні еліти рідко зацікавлені в обмеженні власної влади без зовнішнього тиску. Спробуємо порівняти: який із цих суб'єктів — держави чи міжнародні організації — має більший реальний вплив на зміну політичних режимів?

Таблиця 1

Порівняння реального впливу міжнародних
організацій та держав-лідерів на процеси демократичного транзиту

Суб'єкт	**Сильні сторони**	**Слабкі сторони**
Міжнародні організації	Дають юридичне обґрунтування та визнання. Повільні, але системні.	Часто обмежені бюрократією та відсутністю власних механізмів примусу.
Держави (США, Велика Британія тощо)	Мають реальний фінансовий ресурс, зброю та санкційні механізми, які швидко діють.	Їхні дії часто сприймаються як «втручання у внутрішні справи» або геополітичні ігри.

Джерело: розробка авторів

Найбільший вплив досягається тоді, коли держави-лідери використовують висновки міжнародних організацій як привід для застосування своїх фінансових чи політичних ресурсів. Наприклад, якщо ОБСЄ визнає вибори сфальси-фікованими, США та ЄС на основі цього запроваджують санкції.

У сучасному світі Європейський Союз залишається найвпливовішим актором завдяки політиці розширення та Східного партнерства. ЄС здійснює

стимулювання реформ, використовує «жорстку обумовленість» через надання статусу кандидата (Україна, Молдова) або фінансової допомоги в обмін на реформи судової системи та боротьбу з корупцією. Між іншим, у 2025–2026 роках ЄС фінансує масштабні програми в Україні для зміцнення виборчої системи та підтримання стійкості демократичних інститутів у післявоєнний період. Гранти для неурядових організацій (НУО) формують активне громадянське суспільство, яке здатне контролювати владу.

Сучасні виклики та тенденції у процесах демократичного транзиту характеризуються політичним тиском та дипломатією, використанням санкцій проти авторитарних лідерів та дипломатичною підтримкою опозиційних рухів під час кризових моментів (наприклад, у Молдові під час референдуму 2024 року).

Для сучасної України характерною є нормативна дифузія, яка характеризується, зокрема, перенесенням демократичних норм та стандартів управління через міжнародні угоди (наприклад, Угоди про асоціацію з ЄС). Загалом геополітична поляризація полягає у тому, що питання демократизації часто стає заручником вибору між «західним» та «проросійським» вектором, що посилює внутрішні конфлікти в таких країнах як Грузія та Молдова. Використання штучного інтелекту зовнішніми акторами для маніпуляції виборами в регіоні стає однією з головних загроз для демократичних процесів у 2025–2026 роках. У деяких країнах спостерігається «відкат» демократії через економічну нестабільність та недостатню ефективність міжнародної допомоги в довгостроковій перспективі [1; 2; 3; 4].

Розглянемо детальніше особливості євроінтеграційних процесів в Україні. Судова реформа в Україні характеризується активними цифровізаційними процесами (2025–2026). ЄС визначив судову реформу як «реформу всіх реформ». Без неї неможливий вступ до Євросоюзу та безпека іноземних інвестицій. Перевірка доброчесності суддів передбачала те, що у 2025 році ключовим етапом стало завершення кваліфікаційного оцінювання суддів. Міжнародні експерти в складі Громадської ради доброчесності у цьому процесі мають вирішальний голос: якщо суддя не може пояснити походження майна, він підлягає звільненню. Після корупційних скандалів 2023–2024 років, у 2025–2026 роках запроваджено механізм посиленої перевірки декларацій діючих суддів Верховного Суду. За підтримки ЄС впроваджується реформа «електронного суду»: впроваджується повна цифровізація документообігу, що мінімізує фізичний контакт юристів із суддями та зменшує ризик хабарів.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця євроінтеграційних процесів
у Грузії та Україні станом на 2026 р.

Критерій	**Україна**	**Грузія**
Вектор руху	Наближення до стандартів ЄС	Дистанціювання від ЄС
Роль громадських орагнізацій (ГО)	ГО - партнери у розробці законів	ГО - об'єкти тиску та обмежень
Судова гілка	Здійснюються процедури очищення через міжнародний аудит	Здійснюються процедури посилення політичного контролю
Статус в ЄС	Активна фаза переговорів	Процес офіційно призупинено

Джерело: розробка авторів

Економічні інструменти (санкції та фінансова допомога) станом на 2024–2026 роки стали основним важелем впливу ЄС та США на демократичні процеси в регіоні. Вони працюють за принципом «більше за більше» (для України) та «менше за менше» (для Грузії).

Для України фінансова підтримка Заходу є не лише засобом виживання, а й стимулом для реформ та жорстким інструментом пришвидшення євроінтеграції. План Ukraine Facility (€50 млрд на 2024–2027 рр.): це основний інструмент підтримки. Виплати здійснюються лише за умови виконання конкретних «маяків». Гроші надходять траншами після підтвердження реформ у судах, боротьбі з корупцією та державному управлінні. Станом на 2025–2026 роки Україна успішно виконала кроки щодо управління державними фінансами та банківського сектору, що дозволило отримати регулярні транші (наприклад, €2,3 млрд у грудні 2025 року). Єврокомісія також представила новий пакет допомоги Україні на 2026–2027 роки (€90 млрд) - «Ukraine Support Loan», де €30 млрд спрямовано на бюджетну підтримку, а €60 млрд — на військову допомогу та інтеграцію в оборонну базу Європи. Також Україна має можливість використання заморожених активів РФ: у 2025–2026 роках запрацював механізм кредиту G7 на $50 млрд (€45 млрд), який погашатиметься коштом прибутків від іммобілізованих російських активів.

У випадку Грузії, Європейський Союз використовує санкції як покарання та механізм замороження коштів. Такі економічні інструменти використовуються для стримування авторитарних тенденцій, проте замороження фінансової допомоги призвело до конфронтації: ЄС призупинив виплати уряду Грузії на суму €121 млн (кошти з бюджетів 2022–2024 років), які призначалися на

економічні реформи. У 2025–2026 роках жодної прямої фінансової підтримки грузинській владі не заплановано через «відкат» від демократичних принципів. З 2026 року грузинські держслужбовці та державні установи позбавлені права брати участь у програмі ЄС Erasmus+, хоча студенти та викладачі поки зберігають доступ. У березні 2026 року Єврокомісія призупинила безвізовий режим для власників дипломатичних та службових паспортів Грузії. США запровадили візові обмеження проти представників партії «Грузинська мрія», відповідальних за придушення протестів та ухвалення закону про «іноагентів» (як приклад застосування персональних санкцій). У відповідь уряд Грузії заявив, що відмовляється від бюджетних грантів ЄС до кінця 2028 року, що фактично означає економічну самоізоляцію від Заходу.

Висновок та перспективи подальших досліджень. Економічна допомога стала найсильнішим інструментом «м'якої сили» для України, стимулюючи її до стандартів ЄС. У Грузії ж навпаки — позбавлення допомоги стало інструментом «жорсткої сили», проте поки що воно призвело лише до посилення антизахідної риторики влади. Перспективи подальших досліджень стосують аналізу перспектив динаміки демократичного транзиту в умовах надзвичайних обставин та суттєво нестабільного констексту суспільного розвитку.

Література:

1. Vachudova, M. External Actors and Regime Change: How Post-Communism Transformed Comparative Politics. *East European Politics & Societies*, 2025, 29, 519-530. 10.1177/0888325415571411.

2. Shyrokykh, K., & Winzen, T. International actors and democracy protection: preventing the spread of illiberal legislation in Eastern Europe and Central Asia. *Democratization*, 2025, 32(7), 1774–1796. https://doi.org/10.1080/13510347.2025.2461463.

3. Kankanyan, N. Growing Civil Society in Post-Soviet States: Does Money Help?, *Voluntas*, 2025, 36, 267–280. https://doi.org/10.1007/s11266-024-00715-x.

4. Burmester, I., & Morar, Ștefan. The role of external interference in the politicisation of EU integration: Russian influence and the 2024 referendum in Moldova. *Journal of European Integration*, 2026, 48(2), 329–350. https://doi.org/10.1080/07036337.2026.2616341.

5. Danylenko-Nehara, Y., Semenets-Orlova, I., Kapitanets, S., Kyrychenko, M., & Bykov, O. The ethical aspect of public administration under special regime and sustainable development. *Salud, Ciencia y Tecnologia-Serie de Conferencias*, 2024, 3, 1-755.

6. Chorna, O., Semenets-Orlova, I.S., Shyshliuk, V., Pugachov, M., Pugachov, V. Anti-Crisis regulation of enterprises through digital management. *International Journal of Professional Business Review*, 2023, 8(5), 90.

7. Korolchuk, O. et al. Conceptual aspects of public administration of the quality of life in the context of war. *Health Leadership and Quality of Life*. 2025, 4.

8. Korolchuk, O. et al. State Regulation of Ensuring the Quality Medical Care During Martial Law in Ukraine: Lessons for the International Community. *Issues L. & Med*. 2024. 39. 3.

9. Kotsur, V. et al. Security issues on the european continent in conditions of russia's aggression against Ukraine. *Revista De Gestão Social E Ambiental*. 2023. 17.6. P. 1–12.

10. Nehara, Yu., Danylenko et al. The ethical aspect of public administration under special regime and sustainable development. Salud, *Ciencia y Tecnología-Serie de Conferencias*, 2024. 3. 755 p.

References:

1. Vachudova, M. (2015). External Actors and Regime Change: How Post-Communism Transformed Comparative Politics. *East European Politics & Societies*. 29. 519-530. 10.1177/0888325415571411.

2. Shyrokykh, K., & Winzen, T. (2025). International actors and democracy protection: preventing the spread of illiberal legislation in Eastern Europe and Central Asia. *Democratization*, *32*(7), 1774–1796. https://doi.org/10.1080/13510347.2025.2461463.

3. Kankanyan, N. Growing Civil Society in Post-Soviet States: Does Money Help?, 36, 267–280 (2025). https://doi.org/10.1007/s11266-024-00715-x.

4. Burmester, I., & Morar, Ștefan. (2026). The role of external interference in the politicisation of EU integration: Russian influence and the 2024 referendum in Moldova. *Journal of European Integration*, *48*(2), 329–350. https://doi.org/10.1080/07036337.2026.2616341.

5. Danylenko-Nehara, Y., Semenets-Orlova, I., Kapitanets, S., Kyrychenko, M., & Bykov, O. (2024). The ethical aspect of public administration under special regime and sustainable development. *Salud, Ciencia y Tecnologia-Serie de Conferencias*, *3*, 1-755.

6. Chorna, O., Semenets-Orlova, I.S., Shyshliuk, V., Pugachov, M., Pugachov, V. (2023). Anti-Crisis regulation of enterprises through digital management. *International Journal of Professional Business Review*, 8(5), 90.

7. Korolchuk, O. et al. Korolchuk, O., Orlova, I. S., Pavlova, O., Tymoshenko, O., & Gaievska, L. (2025). Conceptual aspects of public administration of the quality of life in the context of war. *Health Leadership and Quality of Life*, (4), 1.

8. Korolchuk, O., Semenets-Orlova, I., Mamka, V., Chernetchenko, O., & Vasiuk, N. (2024). State Regulation of Ensuring the Quality Medical Care During Martial Law in Ukraine: Lessons for the International Community. *Issues L. & Med.*, 39, 3.

9. Kotsur, V., Kuprii, T., Semenets-Orlova, I., Skliar, N., Drakokhrust, T., & Berezovska-Chmil, O. (2023). Security issues on the european continent in conditions of russia's aggression against Ukraine. *Revista De Gestão Social E Ambiental*, 17(6), 1–12.

10. Nehara, Y. D., Orlova, I. S., Kapitanets, S., Kyrychenko, M., & Bykov, O. (2024). The ethical aspect of public administration under special regime and sustainable development. Salud, *Ciencia y Tecnología-Serie de Conferencias*, 3, 755.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 351.863:69.059.7(477.54)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-245-255

Оробей Віктор Вікторович доктор філософії у галузі публічного управління та адміністрування, перший заступник голови правління будівельної компанії «Трест Житлобуд-1», м. Харків, https://orcid.org/0009-0001-9152-0188

ПОДОЛАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРОГАЛИН У РЕГУЛЮВАННІ ВІДБУДОВИ ПРИФРОНТОВИХ ТЕРИТОРІЙ ШЛЯХОМ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ СПРОЩЕНОГО РЕЖИМУ СТАБІЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті здійснено системний аналіз інституційних прогалин нормативного регулювання відновлення інфраструктури прифронтових громад в умовах воєнного стану. Збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила безпрецедентні руйнування міської інфраструктури, особливо у прифронтових регіонах. Харківська область зазнала катастрофічних втрат: станом на початок 2024 року пошкоджено понад 42 тисячі об'єктів інфраструктури, 4 414 багатоквартирних будинків, 134 школи та 109 дитячих садочків.

Проте масштаб фізичних руйнувань є лише одним виміром проблеми. Критичнішим виявляється системна неспроможність чинного нормативно-правового регулювання забезпечити своєчасне реагування на руйнування в умовах активних бойових дій.

На основі аналізу чинного будівельного законодавства, постанов Кабінету Міністрів України та практики відновлювальних робіт у місті Харків виявлено та класифіковано шість взаємопов'язаних інституційних прогалин: процедурну (затримка до 6+ місяців через обов'язковий ланцюг: комісійний акт — технічне обстеження — проектна документація — експертиза — тендер — фінансування), класифікаційну (відсутність категорії «невідкладні стабілізаційні роботи» у Законі «Про регулювання містобудівної діяльності»), технічну (неможливість повноцінного обстеження конструкцій під завалами), фінансову (відсутність механізму авансування підрядників, несприятлива казначейська черговість платежів відповідно до постанови КМУ № 590), системну (розпорошення координаційних функцій між різними органами без єдиного відповідального центру) та кошторисно-нормативну (відсутність норм для нетипових технологічних операцій внаслідок воєнних руйнувань).

Встановлено, що існуючий нормативний режим відбудови, сформований в умовах мирного часу, є функціонально неадекватним викликам воєнного стану і потребує системного перегляду. Вперше запропоновано модель спрощеного режиму стабілізації для прифронтових громад, що включає п'ять ключових елементів: тригерний механізм запуску режиму, координаційний механізм на рівні громади, новий нормативний інструмент — акт невідкладного втручання

— замість повного проектного циклу, спрощений конкурентний відбір підрядника з трьома ціновими пропозиціями, незалежну державну експертизу після завершення стабілізаційних робіт. Запропонована модель дозволяє скоротити термін від руйнування до початку відновлювальних робіт з 6 місяців до 2 тижнів, забезпечуючи при цьому прозорість витрачання бюджетних коштів та якість виконання робіт. Сформульовано конкретні рекомендації щодо змін до Закону «Про регулювання містобудівної діяльності», постанов Кабінету Міністрів України № 722, № 590 та розроблення окремого збірника кошторисних норм на нетипові демонтажні та стабілізаційні роботи воєнного руйнування.

Ключові слова: відновлення інфраструктури, прифронтові громади, воєнний стан, інституційні прогалини, спрощений режим стабілізації, акт невідкладного втручання, публічне управління, будівельне законодавство.

Orobei Viktor Viktorovych Doctor of Philosophy in Public Management and Administration, First Deputy Chairman of the Board of the Construction Company "Trest Zhytlobud-1", Kharkiv, https://orcid.org/0009-0001-9152-0188

OVERCOMING INSTITUTIONAL GAPS IN REGULATING THE RECONSTRUCTION OF FRONTLINE TERRITORIES THROUGH THE INTRODUCTION OF A SIMPLIFIED STABILIZATION REGIME MODEL

Abstract. The article provides a systematic analysis of institutional gaps in the regulatory framework governing infrastructure recovery in frontline communities under martial law. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has caused unprecedented destruction of urban infrastructure, especially in frontline regions. Kharkiv region has suffered catastrophic losses: as of early 2024, more than 42,000 infrastructure facilities, 4,414 apartment buildings, 134 schools, and 109 kindergartens have been damaged. However, the scale of physical destruction is only one dimension of the problem. More critical is the systemic inability of the current regulatory framework to ensure timely response to destruction during active hostilities.

Based on an analysis of current construction legislation, Cabinet of Ministers resolutions, and recovery practice in Kharkiv city, six interrelated institutional gaps are identified and classified: procedural (delays up to 6+ months through the mandatory chain: commission report — technical survey — design documentation — expertise — tender — financing), classificatory (absence of the category “urgent stabilization works” in the Law “On Regulation of Urban Planning Activities”), technical (impossibility of full examination of structures under debris), financial (lack of contractor advance payment mechanism, unfavorable treasury payment priority according to CMU Resolution No. 590), systemic (dispersal of coordination functions among different bodies without a single responsible center), and cost-normative (absence of norms for atypical technological operations resulting from war destruction).

It is established that the existing regulatory regime for reconstruction, formed under peacetime conditions, is functionally inadequate to the challenges of martial law and requires systematic review. For the first time, a simplified stabilization regime model for frontline communities is proposed, including five key elements: trigger mechanism for regime activation, coordination mechanism at community level, new regulatory instrument — act of urgent intervention — instead of full project cycle, simplified competitive contractor selection with three price proposals, independent state expertise after completion of stabilization works. The proposed model allows reducing the period from destruction to commencement of recovery works from 6 months to 2 weeks, while ensuring transparency of budget expenditure and quality of work performance. Specific recommendations are formulated for amendments to the Law "On Regulation of Urban Planning Activities", Cabinet of Ministers Resolutions No. 722, No. 590, and development of a separate collection of cost estimates for atypical demolition and stabilization works of war destruction.

Keywords: infrastructure recovery, frontline communities, martial law, institutional gaps, simplified stabilization regime, act of urgent intervention, public administration, construction legislation.

Постановка проблеми. Повномасштабне збройне вторгнення Російської Федерації в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 року, спричинило безпрецедентне руйнування міської інфраструктури, передусім у прифронтових регіонах. Харківська область зазнала катастрофічних втрат: станом тільки на початок 2024 року частково або повністю зруйновано понад 42 тисячі об'єктів інфраструктури [15], пошкоджено 4 414 багатоквартирних будинків та 3 680 будівель приватного сектору, 134 школи із 184 та 109 дитячих садочків із 205. Прямі збитки житлового фонду оцінюються у 14,3 млрд доларів США — другий показник серед усіх регіонів України [15]. При цьому реальна потреба у коштах на відбудову перевищувала 3 трлн грн [17], тоді як державний бюджет на 2025 рік передбачав лише 1 млрд грн на відповідні програми.

Проте масштаб фізичних руйнувань є лише одним виміром проблеми. Не менш критичною є системна неспроможність чинного нормативно-правового регулювання забезпечити своєчасне реагування на руйнування в умовах активних бойових дій. Діюча процедура відновлення об'єктів передбачає обов'язкову послідовність: комісійний акт огляду — технічне обстеження — розроблення проектної документації — проходження державної експертизи — тендерна процедура — отримання фінансування — початок робіт [1]. На практиці цей ланцюг розтягується до шести і більше місяців.

Окремими інституційними прогалинами є: неможливість повноцінного технічного обстеження конструкцій, що перебувають під завалами; відсутність механізму авансування підрядних організацій; несприятлива казначейська черговість платежів відповідно до постанови КМУ № 590 від 09.06.2021 [5]; відсутність кошторисних норм для нетипових технологічних операцій внаслідок

воєнних руйнувань. Таким чином, існуючий нормативний режим відбудови, сформований в умовах мирного часу, є функціонально неадекватним викликам воєнного стану і потребує системного перегляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика публічного управління процесами відновлення інфраструктури в умовах збройного конфлікту є відносно новою для української науки. Однак, розвідки щодо теоретико-методологічних засад публічного управління в умовах воєнного стану поширюються. Серед публікацій у означеному напрямку, як приклад, відмітимо наукові праці В.Г. Бульби [10], де розкриваються інституційні механізми державного реагування на кризові явища та обґрунтовують необхідність адаптації управлінських моделей до умов надзвичайних обставин.

Питання житлової політики у воєнний час досліджував А. Роговий [11], який проаналізував вплив воєнного стану на формування та реалізацію житлової політики України. О.А. Ковтун [12] розглянув організаційні механізми відновлення житлового фонду у поствоєнний період. Управлінські аспекти розвитку громад в умовах агресії досліджували Н. Малиш та С. Москаленко [13], стратегічні аспекти відбудови — Д. Пукір [14], економічну політику відновлення — О.Ю. Бобровська [21].

Практичні аспекти відновлення інфраструктури в умовах збройного конфлікту є предметом вивчення у експертному середовищі. Так, на міжнародному рівні ключовим аналітичним інструментом відновлення є методологія RDNA3, що реалізується у партнерстві Світового банку з урядом України [16]. Аналітична команда KSE Institute здійснює регулярний моніторинг збитків по регіонах [15].

Попри значної уваги науковців, експертів та практиків до проблеми управління сферою будівництва та особливостей її функціонування в умовах воєнного стану, питання інституційних прогалин нормативного регулювання відбудови у прифронтовій зоні залишається недостатньо дослідженим, що й обумовлює наукову значущість цієї роботи.

Мета статті — на основі аналізу інституційних прогалин у регулюванні відбудови прифронтових територій, здійснити обґрунтування запровадження моделі спрощеного режиму стабілізації, яка дозволить створити нормативно-правові та адміністративні умови для прискорення процесу відновлення інфраструктури прифронтових громад в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Методологічну основу дослідження становить комплекс методів. Нормативний аналіз застосовувався для дослідження законодавчої бази за темою статті. Порівняльний аналіз — для зіставлення процедур мирного та воєнного часу. Метод кейс-аналізу і метод експертного узагальнення — для систематизації практичного досвіду управління відновлювальними роботами в умовах бойових дій.

Перш за все зазначимо, що державна політика відновлення пошкодженої під час військових дій інфраструктури формувалася поетапно. На першому етапі

(2022 рік) постановою Кабінету міністрів України (далі КМУ) № 722 від 24.06.2022 [3] запроваджено спрощення дозвільних процедур для індивідуального будівництва та поточного ремонту без втручання в несучі конструкції. Постановою КМУ № 470 від 19.04.2022 [4] дозволено розроблення проектів капітального ремонту об'єктів, пошкоджених внаслідок воєнних дій, у спрощеному складі — дефектний акт, пояснювальна записка та кошторисна документація. Проте навіть цей спрощений формат потребує звіту обстеження спеціаліста і не скасовує тендерної процедури та питання авансування.

На другому етапі (2023 рік) Закон України № 2923-IX [2] та постанова КМУ № 381 від 21.04.2023 [8] заклали правову основу програми єВідновлення. Станом на грудень 2025 року компенсації отримали понад 153,4 тис. родин на суму 56,9 млрд грн. На третьому етапі (2025 рік) постанова КМУ № 1512 від 19.11.2025 [9] запровадила новий підхід до ціноутворення. Постанова КМУ № 1178 від 12.10.2022 [6] (в редакції від 17.02.2026) запровадила спрощені публічні закупівлі. Жоден із прийнятих актів не запроваджує механізму негайного старту стабілізаційних робіт без повного процедурного циклу.

Вивчення практики нормативного та інституційного забезпечення відновлення інфраструктурних об'єктів в умовах війни дозволило виявити три системні проблеми її організації: процедурна затримка (ланцюг до 6+ місяців навіть у спрощеному форматі [3, 6]); технічна неповнота (конструкції під завалами недоступні, виникають непередбачені обсяги робіт); фінансова деструкція (заборона авансування та несприятлива черговість платежів унеможливлюють залучення підрядників).

Виявлені прогалини класифіковані на шість типів:

1. **Процедурна прогалина:** необхідність проходження повного циклу навіть для критично пошкоджених об'єктів (акт огляду → технічне обстеження → проектна документація → державна експертиза → тендер → фінансування). На практиці — 6+ місяців [3, 6].

2. **Класифікаційна прогалина:** відсутність категорії «невідкладні стабілізаційні роботи» в нормативній базі [1]. Наявні категорії (поточний ремонт, капітальний ремонт, реконструкція) не описують специфіку воєнних руйнувань.

3. **Технічна прогалина:** неможливість повноцінного технічного обстеження конструкцій, що перебувають під завалами чи в зоні активних бойових дій. Виникають непередбачені обсяги робіт, не передбачені проектом [18, 20].

4. **Фінансова прогалина:** відсутність механізму авансування підрядних організацій у спеціальних умовах прифронтової зони. Постанова КМУ № 590 [5] встановлює несприятливу черговість казначейських платежів, що унеможливлює залучення підрядників.

5. **Системна прогалина:** розпорошення координаційних функцій між органами виконавчої влади, військово-цивільними адміністраціями та органами місцевого самоврядування без чіткого визначення єдиного відповідального центру [7, 19].

6. **Кошторисно-нормативна прогалина:** відсутність норм для нетипових технологічних операцій (розчищення завалів з можливістю вибухонебезпечних предметів, демонтаж конструкцій з невизначеним ступенем пошкодження тощо).

Для вирішення виявлених прогалин запропоновано модель спрощеного режиму стабілізації для прифронтових громад, що включає п’ять ключових елементів.

Елемент 1. Тригерний механізм. Запуск режиму за сукупністю критеріїв: а) громада розташована не далі 30 км від лінії зіткнення; б) кількість зруйнованих або пошкоджених об’єктів перевищує 5% від загального фонду громади; в) режим воєнного стану продовжується понад 12 місяців. Рішення про запуск приймає Кабінет Міністрів України за поданням військово-цивільної адміністрації або місцевої ради.

Елемент 2. Координаційний механізм. Створення відповідального підрозділу в структурі виконавчих органів місцевої ради (департамент стабілізації та відновлення).

Функції: єдине вікно для звернень громадян, координація обстежень, ведення реєстру пошкоджених об’єктів, супровід акту невідкладного втручання, зв’язок з центральними органами влади через Асоціацію міст України та профільний Комітет Верховної Ради [19].

Елемент 3. Акт невідкладного втручання. Новий нормативний інструмент замість повного проектного циклу. Включає: фотофіксацію руйнувань, короткий технічний висновок про тип конструкцій та ступінь пошкодження (без повного обстеження), перелік невідкладних стабілізаційних робіт (консервація несучих конструкцій, тимчасові огорожі, демонтаж аварійних елементів), спрощений кошторис (на основі аналогів та ринкового аналізу). Готується протягом 7 робочих днів.

Елемент 4. Спрощена процедура відбору підрядника. Замість повної тендерної процедури — аналіз ринку та отримання трьох цінових пропозицій від підрядників із досвідом робіт у зоні бойових дій. Критерії відбору: ціна (60%), досвід робіт у прифронтовій зоні (25%), наявність власної матеріально-технічної бази (15%). Строк процедури — 14 календарних днів.

Елемент 5. Контроль та експертиза після завершення робіт. Незалежна державна експертиза проводиться після завершення стабілізаційних робіт. Перевіряється: відповідність виконаних робіт акту невідкладного втручання, обґрунтованість використання бюджетних коштів, дотримання будівельних норм.

Результати оприлюднюються на офіційних веб-сайтах громади та центральних органів влади.

Модель передбачає часовий ліміт: від моменту затвердження акту невідкладного втручання до завершення стабілізаційних робіт — не більше 90 календарних днів. Її переваги наведені у наступній таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика чинної моделі та моделі спрощеного режиму стабілізації

Параметр	**Чинна модель**	**Модель спрощеного режиму**
Підстава для початку робіт	Проект + державна експертиза	Акт невідкладного втручання
Відбір підрядника	Повна тендерна процедура	Аналіз ринку + 3 цінові пропозиції
Авансування	Відсутнє	Передбачене у межах акту
Кошторис	Повна проектна документація	Спрощений розрахунок + аналоги
Експертиза	До початку робіт	Після завершення стабілізаційних робіт
Часовий ліміт	Не визначений	90 календарних днів
Координатор	Розпорошено між органами	Департамент при громаді
Вертикальна комунікація	Відсутня пряма	Через АМУ та профільний Комітет ВРУ

Природно, що запровадження запропонованого підходу до подолання перешкод і виявлених прогалин в реалізації завдань державної політики по відновленню пошкодженої під час війни інфраструктури на базі представленої моделі спрощеного режиму стабілізації для прифронтових громад потребує змін до: Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» [1] (категорія «невідкладні стабілізаційні роботи», акт невідкладного втручання); постанови КМУ № 722 [3] (поширення спрощеного режиму на капремонт у прифронтових громадах); постанови КМУ № 590 [5] (авансування в прифронтових громадах до пріоритетних видатків); розроблення окремого збірника кошторисних норм на нетипові демонтажні та стабілізаційні роботи воєнного руйнування.

Висновки. Дослідження інституційних прогалин у регулюванні відбудови прифронтових територій дозволило виявити системні недоліки в організації реалізації державної політики по організації оперативної відбудови інфраструктури, особливо на території прикордонних громад. Встановлено, що попри певну еволюцію нормативного регулювання, жоден із прийнятих актів не усуває системних інституційних прогалин, що блокують своєчасний початок відновлювальних робіт.

Для вирішення проблеми запропоновано і обґрунтовано доцільність впровадження моделі спрощеного режиму стабілізації для прифронтових громад, що включає п’ять елементів: тригерний механізм; координаційний; акт невідкладного втручання замість повного проектного циклу; конкурентний відбір підрядника з трьома ціновими пропозиціями; незалежна державна експертиза після виконання робіт. Впровадження запропонованої моделі потребує внесення

змін в нормативних документах, а також розроблення окремого збірника кошторисних норм на нетипові демонтажні та стабілізаційні роботи воєнного руйнування.

Сформульовані рекомендації можуть бути використані органами місцевого самоврядування прифронтових громад, інституціями виконавчої влади національного та регіонального рівнів та будівельними організаціями.

Література:

1. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17

2. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна…» від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20

3. Постанова КМУ від 24.06.2022 № 722 «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану» (із змінами станом на 01.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-п

4. Постанова КМУ від 19.04.2022 № 470 «Про внесення змін до Порядку затвердження проектів будівництва і проведення їх експертизи». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-2022-п

5. Постанова КМУ від 09.06.2021 № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» (із змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п

6. Постанова КМУ від 12.10.2022 № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель…» (із змінами станом на 17.02.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п

7. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр

8. Постанова КМУ від 21.04.2023 № 381 «Деякі питання надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна…». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-п

9. Постанова КМУ від 19.11.2025 № 1512 «Деякі особливості визначення вартості будівництва в умовах воєнного стану». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1512-2025-п

10. Бульба В.Г., Федченко С.В. Державно-приватне партнерство у спорті в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики, старі та нові принципи та інститути. Актуальні проблеми державного управління. № 2(65) 2024. С. 423–443.

11. Роговий А. Вплив воєнного стану на формування та реалізацію житлової політики України. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2023. № 4 (32). С. 121–131. DOI: 10.25140/2411-5215-2022-4(32)-121-131

12. Ковтун О.А. Організаційні механізми відновлення житлового фонду України у поствоєнний період. Публічне управління та адміністрування в умовах війни. Київ: ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. С. 38–41.

13. Малиш Н., Москаленко С. Розвиток громади в умовах подолання наслідків збройної агресії: управлінський аспект. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2025. № 14. С. 69–74. DOI: 10.31470/2786-6246-2025-14-69-74

14. Пукір Д. Стратегічне планування державної соціально-економічної політики у період відбудови. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2025. № 14. С. 102–109. DOI: 10.31470/2786-6246-2025-14-102-109

15. KSE Institute. Оцінка прямих збитків інфраструктури України. Київ, 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf

16. World Bank / RDNA3. Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment. January 2024. URL: https://www.worldbank.org/en/country/ukraine

17. Відбудова Харківщини: обсяги завданих збитків та основні виклики відновлення. MIA Вектор Ньюз. 2024. URL: https://www.vectornews.net/news/accidents/330057

18. Алейнікова А., Гулєвський П., Оробей В. Методи реновації багатоповерхових житлових будинків у сучасній Україні. Сучасне будівництво та архітектура. 2024. № 8. С. 102–109. DOI: 10.31650/2786-6696-2024-8-102-109

19. Асоціація міст України. Аналітика та пропозиції до законодавства. URL: https://auc.org.ua

20. Гулєвський П.Ю., Оробей В.В., Говоруха І.В., Бутнік С.В. Відновлення інженерних споруд з використанням сучасних технологій. Науковий вісник будівництва. 2025. Вип. № 113

21. Бобровська О.Ю. Економічна політика відновлення економіки України в умовах агресивних зрушень: реалії та напрями. Публічне управління XXI століття: в умовах гібридних загроз: збірник наукових матеріалів XXII Міжнародного наукового конгресу. Харків: ННІ «Інститут державного управління» ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2022. С. 131–134.

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro rehuliuvannia mistobudivnoi diialnosti”: vid 17.02.2011, № 3038-VI [Law of Ukraine “On Regulation of Urban Planning Activities” from February 17, 2011, № 3038-VI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17.

2. Zakon Ukrainy “Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina…”: vid 23.02.2023, № 2923-IX [Law of Ukraine “On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Real Estate Objects…” from February 23, 2023, № 2923-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20 [in Ukrainian].

3. Postanova KMU vid 24.06.2022 № 722 “Deiaki pytannia zdiisnennia dozvilnykh ta reiestratsiinykh protsedur u budivnytstvi v umovakh voiennoho stanu” (iz zminamy stanom na 01.10.2025) [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from June 24, 2022 № 722 “Some Issues of Implementation of Permitting and Registration Procedures in Construction under Martial Law” (as amended as of October 1, 2025)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-п [in Ukrainian].

4. Postanova KMU vid 19.04.2022 № 470 “Pro vnesennia zmin do Poriadku zatverdzhennia proektiv budivnytstva i provedennia yikh ekspertyzy” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from April 19, 2022 № 470 “On Amendments to the Procedure for Approval of Construction Projects and Their Examination”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/470-2022-п [in Ukrainian].

5. Postanova KMU vid 09.06.2021 № 590 “Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia povnovazhen Derzhavnoiu kaznacheiskoiu sluzhboiu v osoblyvomu rezhymi v umovakh voiennoho stanu” (iz zminamy) [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from June 9, 2021 № 590 “On Approval of the Procedure for Exercising Powers by the State Treasury Service in Special Mode under Martial Law” (as amended)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-п [in Ukrainian].

6. Postanova KMU vid 12.10.2022 № 1178 “Pro zatverdzhennia osoblyvostei zdiisnennia publichnykh zakupivel…” (iz zminamy stanom na 17.02.2026) [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from October 12, 2022 № 1178 “On Approval of Peculiarities of Public Procurement…” (as amended as of February 17, 2026)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy “Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini”: vid 21.05.1997, № 280/97-VR [Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” from May 21, 1997, № 280/97-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр [in Ukr].

8. Postanova KMU vid 21.04.2023 № 381 “Deiaki pytannia nadannia kompensatsii dlia vidnovlennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina…” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from April 21, 2023 № 381 “Some Issues of Providing Compensation for Restoration of Certain Categories of Real Estate Objects…”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-п [in Ukrainian].

9. Postanova KMU vid 19.11.2025 № 1512 “Deiaki osoblyvosti vyznachennia vartosti budivnytstva v umovakh voiennoho stanu” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from November 19, 2025 № 1512 “Some Peculiarities of Determining Construction Cost under Martial Law”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1512-2025-п [in Ukrainian].

10. Bulba, V.H., & Fedchenko, S.V. (2024). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sporti v umovakh viiny ta povoiennoi vidbudovy: vyklyky, stari ta novi pryntsypy ta instytuty [Public-private partnership in sports during war and post-war reconstruction: challenges, old and new principles and institutions]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia — Actual Problems of Public Administration, 2(65), 423–443 [in Ukrainian].

11. Rohovyi, A. (2023). Vplyv voiennoho stanu na formuvannia ta realizatsiiu zhytlovoi polityky Ukrainy [Impact of martial law on formation and implementation of housing policy of Ukraine]. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia — Problems and Prospects of Economics and Management, 4(32), 121-131. DOI: 10.25140/2411-5215-2022-4(32)-121-131 [in Ukr].

12. Kovtun, O.A. (2022). Orhanizatsiini mekhanizmy vidnovlennia zhytlovoho fondu Ukrainy u povoiennyi period [Organizational mechanisms of housing stock restoration in Ukraine in post-war period]. In Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny — Public Administration and Management under War Conditions (pp. 38–41). Kyiv: DZVO “UMO” NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

13. Malysh, N., & Moskalenko, S. (2025). Rozvytok hromady v umovakh podolannia naslidkiv zbroinoi ahresii: upravlinskyi aspekt [Community development in overcoming consequences of armed aggression: management aspect]. Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia — Public Administration: Concepts, Paradigm, Development, Improvement, 14, 69–74. DOI: 10.31470/2786-6246-2025-14-69-74 [in Ukrainian].

14. Pukir, D. (2025). Stratehichne planuvannia derzhavnoi sotsialno-ekonomichnoi polityky u period vidbudovy [Strategic planning of state social and economic policy during reconstruction period]. Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia — Public Administration: Concepts, Paradigm, Development, Improvement, 14, 102–109. DOI: 10.31470/2786-6246-2025-14-102-109 [in Ukrainian].

15. KSE Institute. (2024). Otsinka priamykh zbytkiv infrastruktury Ukrainy [Assessment of direct damages to Ukraine’s infrastructure]. Kyiv. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf [in Ukrainian].

16. World Bank / RDNA3. (2024). Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment. January 2024. Retrieved from https://www.worldbank.org/en/country/ukraine

17. Vidbudova Kharkivshchyny: obsiahy zavdanykh zbytkiv ta osnovni vyklyky vidnovlennia [Reconstruction of Kharkiv region: scale of inflicted damages and main challenges of restoration]. (2024). MIA Vektor Niuz. Retrieved from https://www.vectornews.net/news/accidents/330057 [in Ukrainian].

18. Aleinikova, A., Hulievskyi, P., & Orobei, V. (2024). Metody renovatsii bahatopoverkhovykh zhytlovykh budynkiv u suchasnii Ukraini [Methods of renovation of multi-story residential buildings in modern Ukraine]. Suchasne budivnytstvo ta arkhitektura — Modern Construction and Architecture, 8, 102–109. DOI: 10.31650/2786-6696-2024-8-102-109 [in Ukrainian].

19. Asotsiatsiia mist Ukrainy. Analityka ta propozytsii do zakonodavstva [Association of Ukrainian Cities. Analytics and proposals to legislation]. (n.d.). Retrieved from https://auc.org.ua [in Ukrainian].

20. Hulievskyi, P.Yu., Orobei, V.V., Hovorukha, I.V., & Butnik, S.V. (2025). Vidnovlennia inzhenernykh sporud z vykorystanniam suchasnykh tekhnolohii [Restoration of engineering structures using modern technologies]. Naukovyi visnyk budivnytstva — Scientific Bulletin of Construction, 113 [in Ukrainian].

21. Bobrovska, O.Yu. (2022). Ekonomichna polityka vidnovlennia ekonomiky Ukrainy v umovakh ahresyvnykh zrushen: realii ta napriamy [Economic policy of Ukraine's economy recovery under aggressive shifts: realities and directions]. In Publichne upravlinnia XXI stolittia: v umovakh hibrydnykh zahroz: zbirnyk naukovykh materialiv XXII Mizhnarodnoho naukovoho konhresu — Public Administration of the 21st Century: Under Hybrid Threats: Collection of Scientific Materials of the XXII International Scientific Congress (pp. 131–134). Kharkiv: NNI "Instytut derzhavnoho upravlinnia" KhNU im. V.N. Karazina [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 351.86:355(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-256-267

Осипов Дмитро Миколайович доктор філософії, доцент кафедри публічного адміністрування та землеустрою Класичного приватного університету. https://orcid.org/ 0000-0002-7132-5991

ІНСТИТУЦІЙНА АРХІТЕКТУРА ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: СТРУКТУРНІ ОСНОВИ СТАБІЛЬНОСТІ СИСТЕМИ

Анотація. У сучасних умовах розвитку держави та підвищення значення обороноздатності питання організаційної структури військової служби набуває особливої актуальності. Військова служба розглядається як складна соціальна система, що формується на основі стійких зв'язків, внутрішніх норм і правил, які забезпечують її цілісність, стабільність та здатність ефективно виконувати завдання в умовах мінливого зовнішнього середовища. Основними характеристиками організаційної структури військової служби є розмір організації, адміністративний компонент управління, рівень спеціалізації та диференціації підрозділів, ступінь централізації та конфігурація елементів. Розмір організації визначає кількість військовослужбовців і масштаб діяльності підрозділів, впливаючи на спеціалізацію та диференціацію функцій. Адміністративний компонент включає стратегічні органи управління, які забезпечують планування та координацію, водночас підтримуючи відносну автономність військової служби. Спеціалізація та диференціація забезпечують чіткий розподіл обов'язків і ролей, а нормативні правила і посадова структура формалізують діяльність особового складу, зміцнюють дисципліну та підтримують стабільність системи.

Конфігурація організаційної структури відображає розташування підрозділів і взаємозв'язків між ними у просторі та часі, засноване на функціональному принципі департаменталізації. Водночас горизонтальні та вертикальні зв'язки забезпечують координацію між видами і родами військ та ієрархічну підпорядкованість. Для підвищення ефективності функціонування системи пропонується принцип динамічної рівноваги, який дозволяє організаційній структурі гнучко реагувати на зміни завдань і зовнішнього середовища. Створення тимчасових або спеціалізованих структурних одиниць, делегування повноважень на нижчі рівні управління та застосування принципів адхократії сприяють оперативності прийняття рішень та розвитку професійних і творчих здібностей військовослужбовців.

Особлива увага приділяється процесам соціальної самоорганізації, що забезпечують формування стійких моделей поведінки та взаємодії, оптимізацію внутрішніх ресурсів і розвиток потенціалу системи. Результати дослідження підтверджують, що ефективна організаційна структура військової служби є

ключовою умовою стабільності інституту, підвищення його функціональної ефективності та забезпечення обороноздатності держави.

Ключові слова: військова служба; структура; публічне управління; інституційний підхід; військові організації; національна безпека; обороноздатність.

Osipov Dmytro PhD, Associate Professor of the Department of Public Administration and Land Management, Classical Private University, https://orcid.org/0000-0002-7132-5991

INSTITUTIONAL ARCHITECTURE OF MILITARY SERVICE: STRUCTURAL FOUNDATIONS OF SYSTEM STABILITY

Abstract. In the modern conditions of the development of the state and the increase in the importance of defense capability, the issue of the organizational structure of military service is of particular relevance. Military service is considered as a complex social system formed on the basis of stable ties, internal norms and rules that ensure its integrity, stability and ability to effectively perform tasks in a changing external environment. The main characteristics of the organizational structure of military service are the size of the organization, administrative component of management, level of specialization and differentiation of departments, degree of centralization and configuration of elements. The size of the organization determines the number of military personnel and the scale of the units' activities, influencing the specialization and differentiation of functions. The administrative component includes strategic management bodies that provide planning and coordination while maintaining the relative autonomy of military service. Specialization and differentiation ensure a clear division of duties and roles, and regulatory rules and job structure formalize the activities of personnel, strengthen discipline and maintain the stability of the system.

The configuration of the organizational structure reflects the location of departments and the relationships between them in space and time, based on the functional principle of departmentalization. At the same time, horizontal and vertical links provide coordination between types and branches of troops and hierarchical subordination. To increase the efficiency of the system's functioning, the principle of dynamic equilibrium is proposed, which allows the organizational structure to flexibly respond to changes in tasks and the external environment. The creation of temporary or specialized structural units, the delegation of authority to lower levels of management and the application of the principles of adhocracy contribute to the efficiency of decision-making and the development of professional and creative abilities of military personnel.

Particular attention is paid to the processes of social self-organization, which ensure the formation of stable models of behavior and interaction, optimization of internal resources and development of the system's potential.

The results of the study confirm that an effective organizational structure of military service is a key condition for the stability of the institution, increasing its functional efficiency and ensuring the defense capability of the state.

Keywords: military service; structure; public administration; institutional approach; military organizations; national security; defense capability.

Постановка проблеми. В умовах сучасних безпекових викликів та збройної агресії проти України особливого значення набуває ефективність функціонування системи військової служби як ключового елементу обороноздатності держави. Стабільність цієї системи значною мірою визначається її інституційною архітектурою, тобто сукупністю організаційних структур, нормативно-правових механізмів, ієрархічних зв'язків та управлінських процедур, які забезпечують узгоджене функціонування військових інституцій. Саме структурна організація військової служби формує основу її передбачуваності, керованості та здатності до ефективного виконання покладених завдань як у мирний час, так і в умовах воєнного стану.

Разом із тим трансформаційні процеси у сфері оборони, спричинені реформуванням сектору безпеки і оборони, адаптацією до стандартів НАТО, а також необхідністю оперативного реагування на сучасні загрози, актуалізують потребу переосмислення структурних засад функціонування військової служби. В умовах динамічних змін важливо забезпечити таку інституційну модель, яка б поєднувала гнучкість управління, чітку ієрархію повноважень, стабільність кадрових процесів та ефективну взаємодію між складовими сектору безпеки і оборони.

Попри наявність значної кількості наукових досліджень, присвячених правовому регулюванню військової служби, організації військового управління та реформуванню оборонного сектору, питання саме інституційної архітектури військової служби як системної основи її стабільності залишається недостатньо комплексно висвітленим. Зокрема, потребують уточнення структурні елементи цієї архітектури, їх функціональні взаємозв'язки, а також механізми, через які інституційна структура забезпечує сталість функціонування військової служби.

У зв'язку з цим виникає наукова проблема визначення та теоретичного осмислення структурних компонентів інституційної архітектури військової служби, а також з'ясування їх ролі у забезпеченні стабільності та ефективності функціонування відповідної системи. Розв'язання цієї проблеми має важливе значення як для розвитку теорії військового управління, так і для вдосконалення практики організації військової служби в Україні.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика організації та функціонування військової служби традиційно перебуває у центрі уваги науковців у галузі військового права, державного управління, адміністративного права та безпекових студій. У науковій літературі досліджуються різні аспекти правового регулювання військової служби, її організаційної побудови, кадрового забезпечення, а також механізмів функціонування системи військового управління.

Значний масив досліджень присвячено питанням нормативно-правового забезпечення військової служби, визначенню її правового статусу, порядку проходження служби, соціальних гарантій військовослужбовців та особливостей військової дисципліни. Окрему групу становлять наукові праці, у яких аналізується система військового управління, її ієрархічна структура, принципи централізації та субординації, а також механізми взаємодії між органами військового управління.

У сучасних дослідженнях дедалі більше уваги приділяється трансформації сектору безпеки і оборони України, що зумовлено необхідністю адаптації його інституційних механізмів до стандартів НАТО та досвіду держав-членів Альянсу. У цьому контексті вивчаються питання реформування військової організації держави, удосконалення системи стратегічного управління обороною, а також формування ефективних організаційних структур військових формувань.

Водночас у наукових працях переважно розглядаються окремі складові військової служби – правові, організаційні або управлінські аспекти її функціонування. Натомість комплексний аналіз інституційної архітектури військової служби як цілісної системи взаємопов'язаних структурних елементів, що забезпечують її стабільність та сталість функціонування, залишається недостатньо розробленим. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання структурування інституційних елементів військової служби, їх функціональних взаємозв'язків, а також ролі організаційної побудови у забезпеченні стійкості військової системи в умовах сучасних безпекових викликів.

Таким чином, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам функціонування військової служби, проблема дослідження її інституційної архітектури як структурної основи стабільності системи потребує подальшого комплексного наукового осмислення. Це зумовлює необхідність поглиблення теоретичних підходів до аналізу структурної організації військової служби та визначення її ролі у забезпеченні ефективного функціонування системи оборони держави.

У вітчизняній науковій думці проблематика військової служби та трансформації сектору безпеки і оборони знайшла відображення у працях таких дослідників, як В. Горбулін, А. Лопата, В. Смолянюк, С. Телешун, А. Семенченко та ін. У їхніх роботах аналізуються інституційні засади реформування Збройних Сил, а також особливості інтеграції України до євроатлантичного безпекового простору.

Метою статті є теоретичне обґрунтування інституційної природи структури військової служби на основі сучасних підходів системно-інституційного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Військова служба може розглядатися як особлива соціальна система, яка формується в суспільстві як організована форма діяльності та характеризується певною структурною впорядкованістю і віднос-

ною стабільністю [1]. Вона існує не як статичне явище, а як система, що розвивається та змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. З позицій соціальної теорії соціальні структури є результатом діяльності людей і можуть піддаватися трансформаціям, тому їхня стійкість завжди має відносний характер.

У сфері військової служби відносна стабільність проявляється у наявності чітко визначених функцій, ролей та взаємовідносин між військовослужбовцями, підрозділами й органами управління. Саме ця визначеність відрізняє військову організацію від інших соціальних інститутів і забезпечує її цілісність як особливого соціального механізму, спрямованого на виконання завдань оборони держави [2]. Така цілісність насамперед ґрунтується на структурній єдності системи, адже без узгодженої взаємодії її складових неможливе ефективне функціонування військових формувань.

Структурна своєрідність військової організації проявляється у складі її елементів, їхніх функціональних особливостях та характері взаємозв'язків між ними. До таких елементів належать військові підрозділи, органи управління, система командування, нормативно-правові акти та встановлені правила службової діяльності. Важливим є також спосіб організації взаємодії між цими елементами, який забезпечує узгодженість дій особового складу під час виконання службових і бойових завдань.

Особливість структури будь-якої соціальної системи полягає у відносній сталості стандартних взаємовідносин між її складовими. У військовому середовищі така сталість підтримується через систему військових статутів, дисциплінарних норм, службових інструкцій та традицій військової служби. Завдяки цьому забезпечується цілісність військової організації та збереження її основних властивостей навіть у разі змін у зовнішньому середовищі або внутрішній діяльності.

У сучасних наукових підходах поняття структури тісно пов'язується з поняттям організації. Організація охоплює не лише структурні елементи системи, а й динамічні процеси її функціонування, які забезпечують досягнення визначених цілей [3]. У військовій сфері це проявляється у плануванні діяльності, управлінні підрозділами, підготовці особового складу та координації дій під час виконання завдань. Натомість структура відображає ті елементи та зв'язки, які залишаються відносно стабільними незалежно від змін у середовищі або конкретних умов служби.

З огляду на це організаційну структуру військової служби можна визначити як систему стійких взаємозв'язків і відносин між військовослужбовцями, підрозділами та елементами управління, що забезпечують реалізацію внутрішніх і зовнішніх функцій військової організації. Саме така структура створює основу для ефективного управління військами та виконання ними поставлених завдань.

Ефективність організаційної структури військової служби визначається двома основними чинниками. З одного боку, вона повинна сприяти досягненню

стратегічних і оперативних цілей, які стоять перед військовою організацією. З іншого боку, її внутрішня побудова та механізми функціонування мають відповідати сучасним вимогам безпеки, розвитку військової справи та змін у суспільстві [4]. Лише за таких умов військова система здатна ефективно реагувати на нові виклики та забезпечувати належний рівень обороноздатності держави.

У процесі розвитку теорії організацій соціологи сформували два основні підходи до аналізу складних організаційних систем. Перший підхід розглядає організацію як раціонально побудовану систему, у межах якої всі елементи мають чітко визначені функції та підпорядковані загальній меті. Інший підхід трактує організацію як природно сформовану цілісність, у якій взаємодія між складовими виникає і підтримується внаслідок внутрішніх процесів розвитку.

Якщо застосувати ці підходи до сфери військової служби, то в межах раціональної моделі військова організація постає як чітко структурована система управління, де підрозділи, посади та функції визначені нормативними документами і можуть змінюватися керівництвом для підвищення ефективності виконання завдань. Така система характеризується точністю управління, стабільністю функціонування та надійністю виконання наказів, що є особливо важливим для військових формувань.

Натомість у межах підходу «природної системи» військову організацію розглядають як соціальну спільноту, де міжособистісні зв'язки, традиції, неформальні правила та професійна культура впливають на поведінку військовослужбовців не менше, ніж офіційна структура [5]. У цьому випадку зміни в організації відбуваються не лише внаслідок запланованих реформ, а й через поступове пристосування системи до нових умов служби, бойових викликів або змін у зовнішньому середовищі.

Важливим внеском структурно-функціонального підходу стало усвідомлення ролі норм і правил як ключових елементів організаційної структури. У військовій сфері такими елементами виступають статути, службові інструкції, дисциплінарні вимоги та традиції військової служби, які визначають ролі, обов'язки та статус військовослужбовців у межах системи.

Поняття організаційної структури також пов'язане з ідеями морфогенезу та морфостазису, що характеризують відповідно процеси формування та збереження соціальних форм [6]. У військовій організації це означає, що структура підрозділів, порядок управління та система взаємовідносин можуть або підтримуватися в незмінному вигляді, або трансформуватися під впливом діяльності особового складу та змін у середовищі. Дії військовослужбовців у своїй сукупності здатні як зберігати існуючий порядок функціонування військової системи, так і сприяти її поступовому оновленню.

Крім того, розвиток організаційної структури можна розглядати як циклічний процес. Спочатку наявна структура формує умови для взаємодії військовослужбовців.

Далі ця взаємодія відбувається з урахуванням особливостей служби, професійної культури та конкретних завдань. У підсумку формується оновлена структура взаємовідносин або трансформується попередня модель організації.

Оскільки основою будь-якої організаційної структури є стійкі соціальні зв'язки та відносини, важливим є аналіз того, як вони впливають на стабільність військової системи. Такі відносини виникають як усередині підрозділів, так і між військовою організацією та зовнішнім середовищем.

Взаємовідносини в цьому контексті можна розглядати як процес взаємного впливу, взаємодії та взаємообумовленості між елементами системи. У військових колективах взаємозалежність між підрозділами, командирами та підлеглими формує певний порядок взаємодії, що сприяє збереженню функціональної рівноваги всієї системи. При цьому така рівновага не є абсолютно статичною: вона підтримується завдяки постійному процесу взаємодії та адаптації до нових умов служби й виконання бойових або службових завдань.

Функціонування будь-якої соціальної системи у зовнішньому середовищі ґрунтується на впорядкованості її зв'язків і взаємовідносин із цим середовищем.

Якщо розглядати структуру військової служби як сукупність стійких взаємозв'язків і взаємин, що забезпечують цілісність та безперервність функціонування системи, то важливим чинником її стабільності є налагоджена взаємодія з різними суспільними суб'єктами [7]. Йдеться про сталі відносини між військовою організацією та громадянами, взаємодію з державними органами, а також співпрацю з інститутами громадянського суспільства. Водночас не менш важливими залишаються внутрішні організаційні зв'язки між підрозділами, командирами та особовим складом.

Стабільність інституту військової служби значною мірою залежить від узгодженості цих взаємовідносин. Для більшості військовослужбовців стабільність служби асоціюється насамперед зі сталістю організаційної структури військових органів управління та збереженням усталених правил взаємодії всередині системи. Такий підхід часто відображає домінування корпоративних інтересів і формує уявлення про військову організацію як про відносно закриту систему. Разом із тим ефективна стабілізація військової служби можлива лише за умови гармонійної взаємодії між державою, суспільством і самою військовою організацією.

Будь-яка соціальна система, взаємодіючи із зовнішнім середовищем, демонструє певні моделі поведінки. У випадку військової організації ці моделі можуть проявлятися у різних формах взаємовідносин із зовнішнім середовищем [8]. По-перше, організація може прагнути впливати на середовище, пристосовуючи його до власних потреб та стратегічних цілей. По-друге, вона може адаптуватися до існуючих умов, зберігаючи при цьому основні принципи своєї діяльності та організаційну побудову. По-третє, можливий варіант взаємної адаптації, коли і військова організація, і зовнішнє середовище змінюються у процесі взаємодії, що супроводжується певними структурними перетвореннями.

У межах структурно-функціонального підходу підкреслюється, що для підтримання рівноваги системи у взаємодії з середовищем необхідні два ключові процеси – розміщення та інтеграція. Процес розміщення пов'язаний із таким розподілом елементів системи, який дозволяє зберігати її стабільний стан і ефективно виконувати визначені функції. У військовій сфері це може проявлятися, наприклад, у раціональному розподілі підрозділів, ресурсів і функцій управління між різними рівнями військової організації.

Інтеграція, своєю чергою, забезпечує узгодження взаємодії системи із зовнішнім середовищем таким чином, щоб попри змінність зовнішніх умов зберігалися внутрішня цілісність і специфічні властивості військової організації. У процесі як розміщення, так і інтеграції можуть відбуватися структурні зміни, які відрізняються за характером та змістом, але загалом спрямовані на підтримання ефективності функціонування системи та її здатності реагувати на нові виклики.

Для повного розуміння організаційної структури військової служби необхідно проаналізувати її основні характеристики. Використовуючи підхід до аналізу організаційних структур, можна виділити кілька базових елементів, які визначають особливості функціонування цієї системи.

1.Розмір організації. Розмір виступає комплексним кількісним показником, що охоплює чисельність персоналу, масштаб організаційної діяльності, обсяг інформаційних потоків та інші параметри функціонування. У військовій сфері цей показник безпосередньо пов'язаний із чисельністю особового складу, кількістю підрозділів і рівнями управління. Масштаб організації впливає на інші характеристики її структури: зі збільшенням чисельності зазвичай зменшується рівень централізації управління, але водночас посилюється спеціалізація функцій і зростає диференціація підрозділів. Разом із тим після досягнення певного рівня розвитку організації вплив її розміру на інші структурні параметри стає менш відчутним. За словами Президента України В.Зеленського, чисельність Збройних Сил України становить приблизно один мільйон військовослужбовців.

2.Адміністративний компонент. Цей елемент включає управлінські рівні, які відповідають за стратегічне керівництво та координацію діяльності, але не беруть безпосередньої участі у виконанні технічних або бойових функцій. У системі військового управління до таких структур належать Генерального штабу України та Раді безпеки та оборони України. Їхня діяльність спрямована на формування військової політики, стратегічне планування, визначення структури військ і кадрове забезпечення. З одного боку, їхній вплив зміцнює позиції військової служби через визначення її функцій і організаційної побудови. З іншого боку, надмірна залежність від політичних інститутів може призвести до політизації військової системи. Тому важливо забезпечити певний рівень автономності військової служби у тих питаннях, які вона здатна вирішувати самостійно на основі принципів внутрішньої організації та професійного управління.

3.Спеціалізація. Спеціалізація передбачає розподіл праці в межах організації, що проявляється у чіткому визначенні функціональних обов'язків, ролей і сфер відповідальності військовослужбовців. Вона включає такі аспекти, як диференціація підрозділів, інтеграція їх діяльності та загальна складність організаційної системи. Диференціація означає поділ організації на окремі елементи, тоді як інтеграція забезпечує координацію їхніх дій для досягнення спільної мети. Складність структури визначається різноманітністю посад, функцій і підрозділів.

У військовій організації важливу роль відіграють нормативні правила та стандарти, які визначають рамки службової поведінки військовослужбовців. Такі норми формалізують взаємовідносини, зменшують залежність системи від індивідуальних характеристик її учасників, зміцнюють дисципліну та сприяють стабільності інституту військової служби. Сукупність встановлених норм формує зміст конкретної посади. Посада передбачає чітко визначене коло обов'язків, рівень відповідальності та відповідне матеріальне забезпечення, а також вимоги до освіти, досвіду і професійної підготовки. Посадова система створює ієрархію, яка впорядковує діяльність організації та забезпечує ефективне функціонування її структурних елементів.

Принцип ієрархії нерідко піддається критиці, оскільки іноді він розглядається як фактор, що обмежує індивідуальну ініціативу або посилює формалізацію управління. Проте в умовах військової служби саме ієрархічна система підпорядкування є однією з ключових передумов ефективного управління та координації дій особового складу.

4.Централізація та децентралізація. Ще однією важливою характеристикою організаційної структури є рівень централізації управління. Централізація передбачає зосередження основних управлінських повноважень у певному центрі, тоді як децентралізація означає передачу частини цих повноважень на нижчі рівні управління. У військовій організації централізація може проявлятися у різних формах: у концентрації права прийняття стратегічних рішень, у територіальному розміщенні органів управління, у централізованому плануванні або забезпеченні ресурсами.

Рівень централізації визначається співвідношенням функцій та повноважень між центральними органами управління та підпорядкованими структурами. У реальних умовах діяльності військових організацій між центром і периферією постійно виникає певна напруга, що зумовлена взаємодією доцентрових і відцентрових сил. Сучасний етап розвитку військової системи характеризується доволі високим рівнем централізації, зокрема у сфері прийняття управлінських рішень, організації комунікацій та управління інформаційними потоками, навіть попри поступове делегування окремих повноважень на нижчі рівні.

5.Стандартизація та формалізація. Ці характеристики відображають ступінь деталізації вимог до виконання службових завдань, а також чіткість визначення очікуваних результатів діяльності. Для військової служби, як і для

інших видів державної служби, властивий високий рівень формалізації. Це проявляється у значній кількості нормативних документів – статутів, інструкцій, положень і регламентів, які містять конкретні правила та порядок виконання службових обов'язків.

Разом із тим на практиці посадові інструкції не завжди можуть повністю охопити весь спектр завдань, що виникають у процесі служби, особливо в умовах реальної військової діяльності або бойових ситуацій. У зв'язку з цим значну роль відіграють неформалізовані механізми регулювання діяльності, зокрема усні накази командирів, службові традиції, неформальні норми поведінки та професійний досвід військовослужбовців. У науковій літературі подібний механізм регулювання іноді описується як прояв традиціоналізму, коли важливу роль відіграють усталені звичаї та практики організації.

6.Конфігурація організаційної структури. Конфігурація характеризує спосіб розташування елементів організаційної структури та характер взаємозв'язків між ними у просторі й часі. Вона визначається принципами побудови організації, зокрема способом поділу на підрозділи. У системі військової служби основою організаційної побудови виступає функціональний принцип департаменталізації, коли створюються підрозділи, відповідальні за виконання конкретних завдань і функцій.

Перевагою такого підходу є підвищення рівня професійної спеціалізації, чіткий розподіл обов'язків між підрозділами та ефективніша координація їхньої діяльності. Проте найбільшу результативність подібна структура демонструє в умовах відносно стабільного середовища. У ситуаціях швидких змін і високої динаміки більш ефективними можуть бути дивізіональні моделі організації. У практиці військового управління зазвичай використовується поєднання різних типів структур, що дозволяє досягти більшої гнучкості та адаптивності.

Крім того, організаційна структура військової служби має як вертикальний, так і горизонтальний вимір. Вертикальна структура відображає систему підпорядкування та ієрархію управління, тоді як горизонтальна демонструє взаємодію між різними видами і родами військ, які не перебувають у прямій підлеглості один до одного, але повинні координувати свої дії.

З метою підвищення ефективності організаційної структури військової служби доцільно дотримуватися принципу динамічної рівноваги. Це означає, що структура організації не повинна розглядатися як незмінна система. Навпаки, вона має бути достатньо гнучкою та здатною реагувати на зміну завдань, умов діяльності та зовнішнього середовища. На різних етапах розвитку військової організації можуть бути необхідні різні типи організаційних структур, однак у будь-якому випадку вони мають забезпечувати реалізацію загальної військової стратегії.

У цьому контексті окремі дослідники пропонують використовувати гнучкі організаційні підходи, які передбачають створення тимчасових або спеціалізованих структурних формувань. Це можуть бути спеціальні робочі групи,

оперативні команди або цільові підрозділи, сформовані для виконання конкретного завдання чи вирішення певної проблеми. Тривалість їхньої діяльності може бути різною – від кількох років до дуже короткого періоду, необхідного для виконання конкретної місії. Такий підхід сприяє передачі частини управлінських рішень на нижчі рівні організації та підвищує оперативність реагування.

Згідно з цим підходом, найбільш ефективною може бути організаційна модель, що базується не лише на традиційних бюрократичних принципах, а й на гнучких формах управління, які забезпечують взаємодію між підрозділами як по вертикалі, так і по горизонталі. Делегування ширших повноважень підрозділам дозволяє приймати більш адаптовані до конкретних умов рішення, що відрізняються індивідуальним характером, а не лише стандартними управлінськими процедурами.

Водночас поряд із процесами управління в системі військової служби відбуваються і процеси самоорганізації. Соціальна самоорганізація проявляється у формуванні певних моделей поведінки та взаємодії, які забезпечують стійкість функціонування системи без постійного зовнішнього регулювання. Вона ґрунтується на спільних цінностях, мотивації, професійних інтересах та орієнтації на досягнення загальної мети.

Надмірна формалізація відносин може стримувати розвиток таких процесів, тоді як недостатній рівень самоорганізації обмежує можливості системи щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу. У свою чергу військова організація, у якій підтримується належний рівень соціальної самоорганізації, здатна стимулювати ініціативу, професійний розвиток і творчі здібності військовослужбовців.

Висновки. Отже, військова служба виступає складною соціальною системою, функціонування якої ґрунтується на впорядкованій сукупності стійких зв’язків, відносин та елементів, що забезпечують її цілісність і здатність виконувати покладені на неї завдання. Організаційна структура військової служби формується під впливом як внутрішніх факторів – системи управління, норм, ролей і функцій військовослужбовців, так і зовнішніх умов, пов’язаних із взаємодією з державою, суспільством та іншими соціальними інститутами.

Аналіз основних характеристик організаційної структури свідчить, що її ефективність значною мірою залежить від оптимального поєднання таких елементів, як розмір організації, адміністративний компонент управління, рівень спеціалізації та розподілу функцій, а також ступінь централізації управлінських процесів. Саме збалансованість цих параметрів забезпечує належний рівень координації діяльності підрозділів, стабільність внутрішніх взаємовідносин і здатність системи адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі.

Важливу роль у підтриманні стабільності військової служби відіграють нормативні правила, службові обов’язки та ієрархічна система посад, які визначають рамки діяльності військовослужбовців, сприяють формалізації управлінських процесів і забезпечують дисципліну в організації. Разом із тим

сучасні умови розвитку безпекового середовища потребують постійного вдосконалення організаційної структури військової служби, її здатності до адаптації, ефективного розподілу ресурсів і гнучкого реагування на нові виклики.

Таким чином, ефективна організаційна структура військової служби є важливою передумовою стабільності цього соціального інституту, підвищення результативності діяльності військових організацій та забезпечення належного рівня обороноздатності держави.

Література:

1. Huntington, S. P. (1957). The soldier and the state: The theory and politics of civil–military relations. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Janowitz, M. (1960). The professional soldier: A social and political portrait. New York, NY: Free Press.
3. Skocpol, T. (1992). Protecting soldiers and mothers: The political origins of social policy in the United States. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Kestnbaum, M. (2005). Mars revealed: The entry of ordinary people into war among states. In J. Adams, E. S. Clemens, & A. S. Orloff (Eds.), Remaking modernity: Politics, history, and sociology (pp. 249–285). Durham, NC: Duke University Press.
5. Peters, B. G. (2012). Institutional theory in political science: The new institutionalism (3rd ed.). London, UK: Continuum.
6. Hood, C. (1998). The art of the state: Culture, rhetoric, and public management. Oxford, UK: Oxford University Press.
7. Friedland, R. (2018). Moving institutional logics forward: Emotion and meaningful material practice. Organization Studies, 39(4), 515–542.
8. Tidy, J. (2019). War craft: The embodied politics of making war. Security Dialogue, 50(3), 220–238.

References:

1. Huntington, S. P. (1957). The soldier and the state: The theory and politics of civil–military relations. Cambridge, MA: Harvard University Press.
2. Janowitz, M. (1960). The professional soldier: A social and political portrait. New York, NY: Free Press.
3. Skocpol, T. (1992). Protecting soldiers and mothers: The political origins of social policy in the United States. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Kestnbaum, M. (2005). Mars revealed: The entry of ordinary people into war among states. In J. Adams, E. S. Clemens, & A. S. Orloff (Eds.), Remaking modernity: Politics, history, and sociology (pp. 249–285). Durham, NC: Duke University Press.
5. Peters, B. G. (2012). Institutional theory in political science: The new institutionalism (3rd ed.). London, UK: Continuum.
6. Hood, C. (1998). The art of the state: Culture, rhetoric, and public management. Oxford, UK: Oxford University Press.
7. Friedland, R. (2018). Moving institutional logics forward: Emotion and meaningful material practice. Organization Studies, 39(4), 515–542.
8. Tidy, J. (2019). War craft: The embodied politics of making war. Security Dialogue, 50(3), 220–238.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 351:628.4:502.131.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-268-280

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Університету Григорія Сковороди в Переяславі, https://orcid.org/0000-0002-0758-346X

ІНТЕГРОВАНІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЧНИМИ ВІДХОДАМИ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статі здійснений системний аналіз та виокремленні інтегровані моделі управління органічними відходами у територіальних громадах з урахуванням державно-управлінського підходу. У межах сучасної наукової парадигми управління відходами розглядається як інтегрована багаторівнева система, що базується на життєвому циклі відходів та функціонує за умови тісної взаємодії управлінських рівнів і комплексного використання правових, економічних, організаційних та інформаційних інструментів. Такий підхід забезпечує перехід до більш ефективної, екологічно безпечної та ресурсозберігаючої моделі управління відходами.

Інтегровані моделі управління органічними відходами у територіальних громадах формують цілісну багаторівневу систему, що поєднує технологічні, управлінські, економічні та соціальні складові. Їх впровадження забезпечує перехід від лінійної моделі поводження з відходами до циркулярної, у межах якої органічні відходи розглядаються як цінний ресурс.

Ефективність таких моделей визначається рівнем узгодженості дій між різними суб'єктами публічного управління, насамперед органами державної влади та місцевого самоврядування, а також активністю бізнесу і громадськості. Важливим є формування інституційно спроможного середовища, яке забезпечує чіткий розподіл повноважень, відповідальності та ресурсів.

Ключовими умовами успішної реалізації інтегрованих моделей є розвиток інфраструктури роздільного збирання органічних відходів, впровадження сучасних технологій їх перероблення, застосування економічних стимулів та підвищення екологічної свідомості населення. Водночас на практиці існують суттєві бар'єри, зокрема недостатнє фінансування, інституційна фрагментація та недосконаліть нормативно-правової бази.

Обґрунтовано, що інтегровані моделі управління органічними відходами виступають важливим інструментом реалізації державної екологічної політики на місцевому рівні, сприяють підвищенню ресурсоефективності, зменшенню екологічних ризиків та забезпеченню сталого розвитку територіальних громад.

Ключові слова: публічне управління, механізми публічного управління, органічні відходи, поводження з відходами, територіальні громади, місцеве самоврядування, сталий розвиток, інноваційні технології, біоенергетика, екологічна політика, ресурсоефективність, екологічна безпека, інституційне забезпечення.

Parkhomenko-Kutsevil Oksana Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public Management and Administration of the Hrigoriy Skovoroda University in Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0002-0758-346X

INTEGRATED MODELS OF ORGANIC WASTE MANAGEMENT IN TERRITORIAL COMMUNITIES: THE PUBLIC ADMINISTRATION ASPECT

Abstract. The article provides a systematic analysis and identifies integrated models of organic waste management in territorial communities, taking into account the public administration approach. Within the contemporary scientific paradigm, waste management is considered as an integrated multi-level system based on the waste life cycle and functioning through close interaction between governance levels and the comprehensive application of legal, economic, organizational, and informational instruments. Such an approach ensures the transition to a more efficient, environmentally sound, and resource-efficient model of waste management.

Integrated models of organic waste management in territorial communities form a holistic multi-level system that combines technological, managerial, economic, and social components. Their implementation facilitates the transition from a linear waste management model to a circular one, in which organic waste is regarded as a valuable resource.

The effectiveness of these models is determined by the degree of coordination among various public administration actors, primarily state authorities and local self-government bodies, as well as by the active involvement of business and civil society. The formation of an institutionally capable environment that ensures a clear distribution of powers, responsibilities, and resources is of particular importance.

Key conditions for the successful implementation of integrated models include the development of infrastructure for the separate collection of organic waste, the introduction of modern processing technologies, the application of economic incentives, and the enhancement of environmental awareness among the population. At the same time, significant barriers persist in practice, including insufficient funding, institutional fragmentation, and the imperfection of the regulatory and legal framework.

It is substantiated that integrated models of organic waste management serve as an important instrument for implementing state environmental policy at the local level, contribute to increasing resource efficiency, reducing environmental risks, and ensuring the sustainable development of territorial communities.

Keywords: public administration, mechanisms of public administration, organic waste, waste management, territorial communities, local self-government, sustainable development, innovative technologies, bioenergy, environmental policy, resource efficiency, environmental safety, institutional support.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток територіальних громад відбувається в умовах загострення екологічних, ресурсних та управлінських викликів, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до поводження з органічними відходами. Зростання обсягів утворення відходів, обмеженість природних ресурсів та негативний вплив на довкілля і здоров'я населення формують об'єктивну потребу у впровадженні нових управлінських моделей, здатних забезпечити екологічну безпеку та сталий розвиток на місцевому рівні

Особливої значущості набуває перехід від лінійної до циркулярної моделі економіки, яка передбачає мінімізацію утворення відходів, їх повторне використання та переробку. В Україні домінування практик захоронення відходів, низький рівень їх перероблення та відставання від європейських стандартів актуалізують необхідність системних трансформацій у сфері управління відходами, зокрема органічними, які становлять значну частку побутових відходів

У контексті децентралізації влади зростає роль територіальних громад як ключових суб'єктів реалізації політики у сфері поводження з відходами. Саме на місцевому рівні формуються практичні механізми організації роздільного збору, компостування, біопереробки та залучення населення і бізнесу до екологічно відповідальної поведінки.

Ефективність цих процесів значною мірою залежить від інтеграції управлінських, економічних, екологічних та соціальних інструментів, що передбачає формування комплексних моделей управління

Водночас сучасні дослідження доводять, що управління відходами є багаторівневим процесом, який потребує узгодження дій державних органів, органів місцевого самоврядування, бізнесу та громадянського суспільства. Це зумовлює необхідність розвитку інтегрованих моделей, які поєднують інституційні механізми, економічні стимули, державно-приватне партнерство та інноваційні технології

Органічні відходи мають значний ресурсний потенціал, зокрема для виробництва компосту, біогазу та інших видів вторинної продукції, що відкриває можливості для розвитку місцевої біоекономіки. Впровадження інтегрованих підходів до їх управління сприяє не лише зменшенню екологічного навантаження, а й формуванню нових економічних можливостей для громад, підвищенню енергетичної автономії та створенню доданої вартості на місцевому рівні

Додатковим чинником є євроінтеграційний курс України, який передбачає імплементацію європейських директив у сфері управління відходами та

запровадження ієрархії поводження з ними, де пріоритет надається запобіганню утворенню, повторному використанню та переробці. Це вимагає адаптації національної системи управління до нових стандартів та формування ефективних державно-управлінських механізмів на рівні громад

Отже, необхідність формування інтегрованих моделей управління органічними відходами у територіальних громадах обумовлена сукупністю екологічних, економічних, інституційних та євроінтеграційних факторів, що потребують комплексного наукового осмислення та розроблення ефективних державно-управлінських рішень.

Аналіз сучасних наукових досліджень у сфері управління органічними відходами свідчить про поступове формування міждисциплінарного підходу, що поєднує екологічні, економічні та управлінські аспекти, однак характеризується фрагментарністю та відсутністю цілісного державно-управлінського бачення інтегрованих моделей на рівні територіальних громад.

Значний внесок у розвиток теоретико-методологічних засад управління відходами зробили українські науковці, які досліджують організаційно-економічні механізми функціонування системи. Зокрема, Л. Калініченко, А. Мацуєв, Є. Кузенкова обґрунтовують необхідність інтеграції інституційних та економічних інструментів у сфері управління відходами, підкреслюючи роль циркулярної економіки як базової концепції трансформації галузі. Важливі аспекти багаторівневого управління відходами розкриті у працях Ю. Матвєєва, Ю. Опанасюк, І. Рекуненко, К. Таранюк. Проблематика екологічного менеджменту у сфері поводження з відходами розглядається у працях Т. Макарова, В. Доценко, О. Карась. У дослідженнях М. Височанська, Є. Мішенін аналізується європейський досвід організації систем управління відходами, зокрема акцентується на розвитку інфраструктури сортування, перероблення та впровадженні економічних стимулів. Окремі аспекти інноваційного розвитку систем управління відходами розглядаються у працях К. Копішинська та В. Прокудіна.

Аналогічно, О. Хілуха, Ю. Савич аналізують управління проєктами з перероблення відходів, акцентуючи увагу на технологічних рішеннях та організаційних підходах.

Існуючі дослідження носять переважно фрагментарний характер, зосереджуючись або на технологічних, або на економічних, або на екологічних аспектах, що не дозволяє сформувати цілісне уявлення про інтегровані моделі управління органічними відходами у територіальних громадах. Це обумовлює необхідність подальших наукових розвідок, спрямованих на розроблення комплексних державно-управлінських моделей, здатних забезпечити ефективне, екологічно безпечне та ресурсоефективне управління органічними відходами на місцевому рівні.

Метою статті є системний аналіз та виокремлення інтегрованих моделей управління органічними відходами у територіальних громадах з урахуванням державно-управлінського підходу.

Виклад основного матеріалу. Становлення ефективних механізмів управління органічними відходами у територіальних громадах обумовлюється комплексом екологічних, соціально-економічних та інституційних чинників, що визначають необхідність переходу до інтегрованих моделей управління. Органічні відходи становлять значну частку побутових відходів і, за умов неефективного поводження, виступають джерелом забруднення атмосферного повітря, ґрунтів і водних ресурсів, а також фактором поширення біологічних ризиків для населення, що підтверджується сучасними дослідженнями у сфері екологічного права та природокористування [1].

У сучасній науковій парадигмі управління відходами розглядається як складна багаторівнева система, що функціонує за принципами життєвого циклу, який охоплює всі етапи існування відходів – від моменту їх утворення до остаточного видалення або повторного залучення у господарський обіг. Такий підхід базується на концепції «від колиски до могили», яка дозволяє оцінювати екологічні та економічні наслідки на кожному етапі життєвого циклу відходів [2]. У науковій літературі підкреслюється, що життєвий цикл відходів включає послідовні стадії: утворення, попереднє сортування, збирання, транспортування, оброблення, перероблення або відновлення ресурсів, а також остаточне захоронення .

Застосування життєвого циклу як аналітичної рамки дозволяє перейти від фрагментарного підходу до системного управління, оскільки враховуються всі взаємозв’язки між окремими стадіями поводження з відходами. Зокрема, сучасні дослідження у сфері оцінювання життєвого циклу доводять, що екологічні ефекти управління відходами формуються не лише на етапі їх утилізації, але й на стадіях збирання, транспортування та перероблення, включаючи використання побічних продуктів (наприклад, компосту або енергії) [3]. Такий підхід забезпечує науково обґрунтоване порівняння різних технологій управління відходами та сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень.

Водночас управління відходами визначається як інтегрована система, що поєднує сукупність взаємопов’язаних функцій і процесів. До ключових функціональних елементів такої системи належать: запобігання утворенню відходів, їх мінімізація, повторне використання, перероблення, відновлення ресурсів та безпечне видалення.

У межах інтегрованого підходу ці елементи не існують ізольовано, а координуються як єдина система, що дозволяє оптимізувати використання ресурсів і зменшити негативний вплив на довкілля [4].

Ефективність функціонування такої багаторівневої системи безпосередньо залежить від узгодженості управлінських рішень на різних рівнях публічного управління. Наукові дослідження підкреслюють, що відсутність координації між державним, регіональним і місцевим рівнями призводить до фрагментації системи, дублювання функцій та неефективного використання ресурсів. Натомість інтегроване управління передбачає вертикальну (між рівнями влади)

та горизонтальну (між секторами і стейкхолдерами) координацію, що забезпечує цілісність політики у сфері поводження з відходами [2].

Крім того, результативність системи управління відходами визначається рівнем інтеграції різних інструментів впливу. До правових інструментів належать нормативно-правові акти, стандарти та регуляторні механізми, які визначають правила поводження з відходами. Економічні інструменти включають тарифи, податки, екологічні платежі та стимули для впровадження ресурсоефективних технологій. Організаційні інструменти охоплюють інституційні механізми, планування, координацію діяльності суб'єктів управління, тоді як інформаційні інструменти передбачають системи моніторингу, обліку, цифрові платформи та просвітницькі заходи. Дослідження показують, що лише комплексне застосування цих інструментів забезпечує досягнення стратегічних цілей у сфері управління відходами та підвищує ефективність функціонування всієї системи [5].

У межах сучасної наукової парадигми управління відходами розглядається як інтегрована багаторівнева система, що базується на життєвому циклі відходів та функціонує за умови тісної взаємодії управлінських рівнів і комплексного використання правових, економічних, організаційних та інформаційних інструментів.

Такий підхід забезпечує перехід до більш ефективної, екологічно безпечної та ресурсозберігаючої моделі управління відходами.

В українських умовах система управління відходами тривалий час формувалася за екстенсивною моделлю, в основі якої домінує полігонне захоронення як основний спосіб поводження з побутовими відходами. За даними національних та міжнародних аналітичних звітів, переважна частка твердих побутових відходів в Україні видаляється шляхом складування на полігонах і звалищах, значна частина з яких не відповідає екологічним вимогам, що створює довгострокові ризики для довкілля та здоров'я населення [6]. Така практика суперечить сучасним підходам циркулярної економіки («циркулярна економіка»), які передбачають мінімізацію захоронення та максимізацію повторного використання ресурсів.

Суттєвою проблемою залишається недостатній розвиток інфраструктури роздільного збирання відходів, що є базовою передумовою ефективного перероблення. Хоча на нормативному рівні в Україні передбачено впровадження систем сортування, фактичне охоплення населення такими послугами залишається обмеженим, а якість відсортованих відходів часто не відповідає вимогам переробної галузі. Як зазначається у звітах Європейське агентство з довкілля, ефективні системи управління відходами базуються на високому рівні участі домогосподарств у роздільному збиранні та наявності відповідної інфраструктури, включаючи сортувальні станції та переробні підприємства [7]. В Україні ж такі елементи системи розвинені фрагментарно, що знижує загальну ефективність управління відходами.

Окремим аспектом є низький рівень розвитку потужностей з перероблення відходів та біологічного оброблення органічної фракції, зокрема компостування та анаеробного зброджування. За оцінками міжнародних організацій, частка відходів, що піддаються переробленню в Україні, залишається значно нижчою, ніж у країнах Європейського Союзу, де цей показник перевищує 40–50 % у багатьох державах [8]. Відсутність належної інфраструктури біоперероблення особливо критично впливає на управління органічними відходами, які становлять значну частину побутових відходів і мають високий ресурсний потенціал.

Недостатній рівень впровадження інноваційних технологій у сфері управління відходами також є суттєвим обмежувальним фактором. Йдеться про обмежене використання сучасних методів оброблення відходів, цифрових систем моніторингу та управління потоками відходів, а також технологій енергетичного відновлення. За даними ОЕСР, ефективні системи управління відходами передбачають активне впровадження інновацій, що дозволяють зменшити обсяги захоронення та підвищити рівень ресурсоефективності [9] В Україні ж інноваційна складова залишається недостатньо розвиненою через обмежені фінансові ресурси, інституційні бар'єри та низький рівень інвестиційної привабливості галузі.

Сукупність зазначених факторів зумовлює неефективність існуючих моделей управління відходами, які залишаються переважно лінійними та орієнтованими на видалення відходів, а не на їх повторне використання. Такий підхід обмежує можливості використання ресурсного потенціалу відходів, особливо органічних, які можуть виступати джерелом вторинної сировини, органічних добрив та енергії. Як підкреслюється у звітах Світовий банк, перехід до інтегрованих і ресурсоефективних моделей управління відходами дозволяє не лише зменшити екологічне навантаження, але й створити додаткову економічну цінність через розвиток вторинних ринків ресурсів.

Отже, сучасний стан управління відходами в Україні характеризується структурними дисбалансами, що проявляються у домінуванні полігонного захоронення, недостатньому розвитку інфраструктури роздільного збирання та перероблення, а також обмеженому впровадженні інноваційних технологій. Це зумовлює необхідність глибокої трансформації існуючих підходів на засадах інтегрованого управління, циркулярної економіки та ефективного використання ресурсного потенціалу відходів.

Інтегровані моделі управління органічними відходами у сучасній науковій та прикладній площині розглядаються як комплексні системи, що поєднують технологічні рішення, інституційні механізми та економічні інструменти з метою досягнення екологічної ефективності та ресурсної оптимізації. В основі таких моделей лежить системний підхід, відповідно до якого органічні відходи (біовідходи) не розглядаються як кінцевий продукт споживання, а як цінний ресурс, що може бути повторно залучений у господарський обіг. Ця концепція безпосередньо пов'язана з принципами циркулярної економіки, яка передбачає

замкнені цикли використання ресурсів, мінімізацію утворення відходів та зменшення негативного впливу на довкілля [10].

Технологічна складова інтегрованих моделей включає впровадження сучасних методів оброблення органічних відходів, серед яких ключове місце займають компостування, анаеробне зброджування та біоконверсія. Компостування дозволяє перетворювати органічні відходи на органічні добрива, що сприяє відновленню родючості ґрунтів і зменшенню потреби у мінеральних добривах. Анаеробне зброджування забезпечує отримання біогазу як джерела відновлюваної енергії та дигестату, що може використовуватися як добриво. Біоконверсія, зокрема із застосуванням личинок комах, розглядається як інноваційний напрям перероблення біовідходів з отриманням кормових і енергетичних [6; 11].

Важливим елементом інтегрованих моделей є впровадження систем роздільного збирання органічної фракції відходів, що забезпечує підвищення якості сировини для подальшого перероблення. Досвід країн Європейського Союзу демонструє, що ефективність компостування та анаеробного зброджування безпосередньо залежить від рівня чистоти органічної фракції, який досягається саме через належну організацію роздільного збору [12]. У межах інтегрованих підходів також передбачається створення локальних або децентралізованих систем перероблення, що дозволяє скоротити транспортні витрати, зменшити викиди парникових газів і забезпечити використання продуктів перероблення безпосередньо в межах громади.

Формування замкнених циклів використання біоресурсів є ключовою характеристикою інтегрованих моделей. У таких системах органічні відходи перетворюються на ресурси (компост, біогаз, біодобрива), які повертаються у виробничі процеси, зокрема в аграрний сектор або енергетику. Це відповідає концепції «від колиски до колиски, яка є розвитком традиційної моделі життєвого циклу та орієнтована на безвідходне виробництво [13].

З державно-управлінської точки зору інтегрованість означає необхідність координації дій широкого кола суб’єктів – органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб’єктів господарювання, громадських організацій та населення. Така координація передбачає як вертикальну взаємодію між різними рівнями управління, так і горизонтальну взаємодію між секторами. У наукових дослідженнях підкреслюється, що ефективне управління відходами можливе лише за умов формування цілісної інституційної архітектури, яка забезпечує чіткий розподіл повноважень, відповідальності та ресурсів [9].

Інституційна складова інтегрованих моделей включає розроблення стратегічних документів, впровадження планів управління відходами, створення відповідних організаційних структур та механізмів контролю і моніторингу. Водночас економічні інструменти, такі як тарифна політика, екологічні податки, стимули для інвестування у переробну інфраструктуру, відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової сталості системи.

Разом з тим, практика впровадження інтегрованих моделей управління органічними відходами, зокрема в країнах з перехідною економікою, свідчить про наявність значних бар'єрів. Серед них – недостатній рівень фінансування інфраструктурних проєктів, обмежений доступ до інвестицій, недосконаліть нормативно-правового забезпечення, а також інституційна фрагментація, що проявляється у розпорошенні повноважень між різними органами влади. Додатковими викликами є низький рівень екологічної свідомості населення та недостатня мотивація суб'єктів господарювання до впровадження ресурсо-ефективних практик.

Інтегровані моделі управління органічними відходами являють собою складні багатокомпонентні системи, що поєднують технологічні, економічні та управлінські інструменти на засадах циркулярної економіки. Їх ефективність визначається рівнем розвитку інституційного середовища, узгодженістю дій суб'єктів управління та здатністю держави забезпечити належні умови для впровадження інноваційних і ресурсоефективних рішень.

У контексті децентралізації територіальні громади набувають ключової ролі у формуванні та реалізації політики управління відходами [14]. Саме на місцевому рівні забезпечується організація системи збирання, транспортування, оброблення та утилізації органічних відходів, а також взаємодія з населенням і бізнесом. Дослідження показують, що ефективність таких систем значною мірою залежить від рівня залучення стейкхолдерів, розвитку партнерських механізмів та застосування інструментів стимулювання екологічно відповідальної поведінки.

Інтегровані моделі також передбачають використання сучасних інформаційно-аналітичних інструментів, зокрема систем моніторингу, цифрових платформ управління потоками відходів та прогнозування їх утворення. Застосування таких підходів дозволяє підвищити обґрунтованість управлінських рішень, оптимізувати логістичні процеси та забезпечити прозорість функціонування системи управління відходами.

Важливим напрямом розвитку є врахування європейського досвіду, де управління відходами базується на ієрархії поводження з ними, що передбачає пріоритет запобігання утворенню, повторного використання та перероблення над захороненням.

У країнах Європейського Союзу широко застосовуються економічні інструменти стимулювання, цифрові рішення для відстеження потоків відходів та механізми розширеної відповідальності виробника, що сприяє підвищенню ефективності системи управління [15].

Таблиця 1.

Інтегровані моделі управління органічними відходами у територіальних громадах

Компонент моделі	**Зміст (сутність)**	**Інструменти реалізації**	**Суб'єкти управління**	**Очікувані результати**
Технологічний	Впровадження методів оброблення органічних відходів (компостування, анаеробне зброджування, біоконверсія)	Компостні станції, біогазові установки, локальні переробні комплекси	Органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства, бізнес	Зменшення обсягів захоронення, виробництво добрив і енергії
Організаційно-управлінський	Формування системи управління на засадах інтегрованого підходу	Стратегії управління відходами, плани дій, міжсекторальна координація	Державні органи, органи місцевого самоврядування	Узгодженість рішень, підвищення ефективності управління
Правовий	Нормативно-правове забезпечення сфери управління відходами	Закони, підзаконні акти, стандарти, регламенти	Верховна Рада, Кабінет Міністрів, місцеві ради	Врегульованість відносин, правова визначеність
Економічний	Стимулювання ефективного поводження з відходами	Тарифи, податки, субсидії, інвестиційні механізми, державно-приватне партнерство	Держава, бізнес, інвестори	Фінансова сталість системи, залучення інвестицій
Інформаційно-комунікаційний	Забезпечення обізнаності та участі населення	Освітні кампанії, цифрові платформи, системи моніторингу	Органи влади, громадські організації, населення	Підвищення екологічної свідомості, участь громадян
Інфраструктурний	Створення матеріально-технічної бази для управління відходами	Контейнери для роздільного збору, сортувальні лінії, транспорт	Органи місцевого самоврядування, комунальні служби	Ефективне збирання та перероблення відходів

Компонент моделі	Зміст (сутність)	Інструменти реалізації	Суб'єкти управління	Очікувані результати
Екологічний	Мінімізація негативного впливу на довкілля	Оцінка впливу на довкілля, екологічний контроль	Державні екологічні органи	Зниження забруднення, покращення стану довкілля
Соціальний	Формування екологічної культури та залучення громади	Громадські ініціативи, участь населення, просвітництво	Населення, громадські організації	Зміна поведінкових моделей, підтримка реформ

Висновки. Інтегровані моделі управління органічними відходами у територіальних громадах формують цілісну багаторівневу систему, що поєднує технологічні, управлінські, економічні та соціальні складові. Їх впровадження забезпечує перехід від лінійної моделі поводження з відходами до циркулярної, у межах якої органічні відходи розглядаються як цінний ресурс.

Ефективність таких моделей визначається рівнем узгодженості дій між різними суб'єктами публічного управління, насамперед органами державної влади та місцевого самоврядування, а також активністю бізнесу і громадськості. Важливим є формування інституційно спроможного середовища, яке забезпечує чіткий розподіл повноважень, відповідальності та ресурсів.

Ключовими умовами успішної реалізації інтегрованих моделей є розвиток інфраструктури роздільного збирання органічних відходів, впровадження сучасних технологій їх перероблення, застосування економічних стимулів та підвищення екологічної свідомості населення. Водночас на практиці існують суттєві бар'єри, зокрема недостатнє фінансування, інституційна фрагментація та недосконаліть нормативно-правової бази.

Таким чином, інтегровані моделі управління органічними відходами виступають важливим інструментом реалізації державної екологічної політики на місцевому рівні, сприяють підвищенню ресурсоефективності, зменшенню екологічних ризиків та забезпеченню сталого розвитку територіальних громад.

Література

1. Кондратюк Т.М. Управління відходами: правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Випуск 87. Частина 2. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324857/314892

2. Memon M.A. Integrated solid waste management based on the 3R approach. *J Mater Cycles Waste Manag*. 2010. № 12. P. 30-40. https://doi.org/10.1007/s10163-009-0274-0

3. Rotthong M., Takaoka M., Oshita K., Rachdawong P., Gheewala S.H., Prapaspongsa T. Life Cycle Assessment of Integrated Municipal Organic Waste Management Systems in Thailand. *Sustainability*. 2023. № 15. 90. https://doi.org/10.3390/su15010090

4. Janya Sang-Arun. Application of the Lifecycle Approach for designing an integrated system for sustainable waste management. URL: https://www.iges.or.jp/en/publication_documents/pub/conferenceproceedings/en/3963/Janya_ISW-LCA-CAUES_20130710-scp_LSchecked_final.pdf

5. Junting Zhang, Quande Qin, Guangming Li, Chao-Heng Tseng. Sustainable municipal waste management strategies through life cycle assessment method: A review. *Journal of Environmental Management.* 2021. Volume 287. 112238. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112238.

6. Kaza Silpa, Yao Lisa C., Bhada-Tata Perinaz, Van Woerden Frank, Levine Daniel. (2018). What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050. Urban Development, World Bank. URL: http://hdl.handle.net/10986/30317

7. Municipal waste management across European countries. URL:https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/municipal-waste-management-across-european-countries

8. Eurostat. Waste statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Waste_statistics

9. OECD (2019). Waste Management and the Circular Economy in Selected OECD Countries: Evidence from Environmental Performance Reviews, OECD Environmental Performance Reviews, OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/9789264309395-en

10. Document 52020DC0098. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0098

11. FAO. Global Initiative on Food Loss and Waste Reduction. URL: https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/57f76ed9-6f19-4872-98b4-6e1c3e796213/content

12. Bio-waste in Europe – turning challenges into opportunities. URL: https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/bio-waste-in-europe

13. McDonough W., Braungart M. *Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things*, 2002. URL: https://books.google.com.ua/books?id=13hfHzBstcEC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false

14. Шишпанова Н. Сучасне управління відходами в громадах відповідно до принципів циркулярної економіки. Економіка та суспільство. 2023. № 49. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-35

15. Височанська М.Я., Мішенін Є. В. Системи управління твердими побутовими відходами України з урахуванням європейського досвіду. *Агроекологічний журнал*. 2024. № 1. DOI: https://doi.org/10.33730/2077-4893.1.2024.299932

References

1. Kondratiuk, T.M. (2025), Upravlinnia vidkhodamy: pravovyi aspekt [Waste management: legal aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO - Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series LAW*, Vypusk 87, Chastyna 2, URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/324857/314892 [in Ukrainian].

2. Memon, M.A. (2010), Integrated solid waste management based on the 3R approach. *J Mater Cycles Waste Manag*, № 12, P. 30-40. https://doi.org/10.1007/s10163-009-0274-0 [in English].

3. Rotthong, M., & Takaoka, M., & Oshita, K., & Rachdawong, P., & Gheewala, S.H., & Prapaspongsa, T. (2023), Life Cycle Assessment of Integrated Municipal Organic Waste Management Systems in Thailand. *Sustainability*, № 15, 90. https://doi.org/10.3390/su15010090 [in English].

4. Janya, Sang-Arun. Application of the Lifecycle Approach for designing an integrated system for sustainable waste management. URL: https://www.iges.or.jp/en/publication_documents/pub/conferenceproceedings/en/3963/Janya_ISW-LCA-CAUES_20130710-scp_LSchecked_final.pdf [in English].

5. Junting, Zhang, & Quande, Qin, & Guangming, Li, & Chao-Heng, Tseng (2021), Sustainable municipal waste management strategies through life cycle assessment method: A review.

Journal of Environmental Management, Volume 287, 112238. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112238 [in English].

6. Kaza, Silpa, & Yao, Lisa, C., & Bhada-Tata, Perinaz, & Van, Woerden, Frank, & Levine, Daniel. (2018). What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050. Urban Development, World Bank. URL: http://hdl.handle.net/10986/30317 [in English].

7. Municipal waste management across European countries. URL: https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/municipal-waste-management-across-european-countries [in English].

8. Eurostat. Waste statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Waste_statistics [in English].

9. OECD (2019). Waste Management and the Circular Economy in Selected OECD Countries: Evidence from Environmental Performance Reviews, OECD Environmental Performance Reviews, OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/9789264309395-en [in English].

10. Document 52020DC0098. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A new Circular Economy Action Plan For a cleaner and more competitive Europe. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0098 [in English].

11. FAO. Global Initiative on Food Loss and Waste Reduction. URL: https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/57f76ed9-6f19-4872-98b4-6e1c3e796213/content [in English].

12. Bio-waste in Europe – turning challenges into opportunities. URL: https://www.eea.europa.eu/en/analysis/publications/bio-waste-in-europe [in English].

13. McDonough, W., & Braungart, M. (2002), Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things, URL: https://books.google.com.ua/books?id=13hfHzBstcEC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false [in English].

14. Shyshpanova, N. (2023), Suchasne upravlinnia vidkhodamy v hromadakh vidpovidno do pryntsypiv tsyrkuliarnoi ekonomiky [Modern waste management in communities according to the principles of circular economy]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, № 49. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-35 [in Ukrainian].

15. Vysochanska, M.Ia., & Mishenin, Ye. V. (2024), Systemy upravlinnia tverdymy pobutovymy vidkhodamy Ukrainy z urakhuvanniam yevropeiskoho dosvidu [Solid waste management systems of Ukraine taking into account European experience]. *Ahroekolohichnyi zhurnal - Agroecological journal*, № 1. DOI: https://doi.org/10.33730/2077-4893.1.2024.299932 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 351.86:351.74:005.334

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-281-295

Русинюк Микола Миколайович кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, https://orcid.org/0009-0002-4791-6633

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

Анотація. Обґрунтовано, що в умовах воєнного стану інституційна спроможність органів публічної влади має розглядатися як динамічна категорія, яка критично залежна від здатності системи до швидкої адаптації управлінських алгоритмів та прозорого ресурсного забезпечення у сфері розбудови національної стійкості.

Запропонована система індикаторів має бути адаптивною та підлягати регулярному перегляду відповідно до змін безпекового середовища, що дозволяє оперативно ідентифікувати управлінські розриви.

Досвід повномасштабної війни підтвердив життєздатність системи публічного управління в Україні. Посилення інституційної спроможності в цей період забезпечувалося передусім трансформацією державних сервісів дерегуляцією економіки та розширенням громадської участі в управлінських процесах. Разом з тим, соціологічні індикатори фіксують зниження рівня довіри до більшості (за виключенням ЗСУ), що визначає критичну потребу в поглибленні реформ, посиленні демократичного цивільного контролю та відновленні інституційної довіри як фундаментальної детермінанти національної стійкості.

За результатами аналізу виявлено низку деструктивних чинників, що стримують ефективність системи в умовах воєнного стану. До них віднесено фрагментарність горизонтальної інтеграції, недостатню оперативність міжвідомчої взаємодії та кризу кадрового потенціалу. Виявлено, що особливу загрозу становлять корупційні ризики, які не лише гальмують ресурсне забезпечення національної стійкості, а й руйнують фундамент демократичної консолідації – суспільну довіру до інститутів влади. Це зумовлює критичну потребу поглибленні реформ та посилення цивільного контролю як ключових детермінант стійкості. Доведено, що сучасна модель публічного управління вимагає зміни вектору розвитку: від традиційного бюрократичного адміністрування до формування адаптивно-мережевої системи, яка є фундаментом розбудови сфери національні стійкості.

Ключові слова: національна стійкість, національна безпека, інституційна резильєнтність, публічне управління, воєнний стан, належне урядування, управління ризиками, цивільна готовність.

Mykola Rusyniuk PhD in Public Administration, Associate Professor, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management

CURRENT TRENDS IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF BUILDING NATIONAL RESILIENCE

Abstract. It is substantiated that in conditions of martial law, the institutional capacity of public authorities should be considered as a dynamic category that is critically dependent on the system's ability to quickly adapt management algorithms and transparent resource provision in the field of building national resilience. The proposed system of indicators should be adaptive and subject to regular revision in accordance with changes in the security environment, which allows for the prompt identification of management gaps.

The experience of a full-scale war confirmed the viability of the public administration system in Ukraine. Strengthening institutional capacity during this period was ensured primarily by the transformation of state services, deregulation of the economy, and expansion of public participation in management processes. At the same time, sociological indicators record a decrease in the level of trust in the majority (with the exception of the Armed Forces of Ukraine), which determines the critical need for deepening reforms, strengthening democratic civilian control and restoring institutional trust as a fundamental determinant of national stability.

The analysis revealed a number of destructive factors that hinder the effectiveness of the system under martial law. These include the fragmentation of horizontal integration, insufficient efficiency of interdepartmental interaction and the crisis of personnel potential. It was found that corruption risks pose a particular threat, which not only hinder the resource provision of national stability, but also destroy the foundation of democratic consolidation - public trust in government institutions. This determines the critical need for deepening reforms and strengthening civilian control as key determinants of stability. It is proven that the modern model of public administration requires a change in the vector of development: from traditional bureaucratic administration to the formation of an adaptive network system, which is the foundation for building the sphere of national sustainability**.**

Keywords: national resilience, national security, institutional resilience, public governance, martial law, good governance, risk management, civil preparedness.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

Постановка проблеми. В умовах нестабільного безпекового середовища, посилення глобалізаційних викликів та необхідності забезпечення сталого розвитку України, особливого значення набуває питання інституційної

спроможності. Проблема полягає у формуванні такого рівня адаптивності та функціональної стійкості системи публічного управління, який би дозволяв не лише оперативно реагувати на існуючі загрози, а й випереджати їх через механізми стратегічного прогнозування.

Однак на шляху до створення такої моделі виникає низка критичних розривів між інституційними намірами держави та практичними можливостями їх реалізації. Аналіз сучасних тенденцій дозволяє стверджувати, що процес розбудови національної стійкості України супроводжується низкою деструктивних чинників та негативних впливів, які потребують негайної корекції у межах оновлених механізмів публічного управління.

Рівень інституційної спроможності органів публічної влади в Україні на сучасному етапі характеризується як недостатній. Серед ключових проблем можна виділити: а) фрагментарність законодавчої та підзаконної бази, що зумовлює до правової невизначеності у сфері розбудови національної стійкості; б) існуючі адміністративні бар'єри ускладнюють процеси горизонтальної консолідації між органами публічної влади та недержавними суб'єктами стійкості (волонтерський сектор, бізнес); в) низький рівень міжвідомчої координації створює інституційну фрагментарність, де кожен орган публічної влади діє у межах власної вузької компетенції, ігноруючи комплексний характер заходів у сфері національної стійкості; г) обмеженість кадрового потенціалу безпосередньо корелює з низькою компетентністю публічних службовців, що негативно позначається на якості управлінських рішень; д) наявність корупційних ризиків детермінує зниження рівня суспільної довіри та виступає чинником деградації адаптивного потенціалу системи публічного управління в умовах викликів стійкості.

Означена проблематика актуалізується в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення, коли стратегічним пріоритетом держави стає не лише забезпечення життєздатності національної економіки, а й формування передумов для її сталого та динамічного зростання. У зазначеному аспекті роль інституційної спроможності зміщується в площину адаптивного управління, що передбачає не тільки оперативну нейтралізацію кризових явищ, а й підтримання функціональної безперервності надання публічних послуг, стимулювання бізнес-середовища та формування сприятливих інноваційно-інвестиційних процесів.

Таким чином, існує нагальна необхідність у комплексному наукову аналізі сутності та змістовної наповнюваності інституційної спроможності публічного управління, виявлення детермінант, що її обмежують, а також сучасних тенденцій у сфері розбудови національної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання національної безпеки як загальної категорії досліджували С.Гордієнко, І.Корж, В.Кравченко, Д.Павленко та Ю.Лисецький, О.Турченко, В.Хаустова, Н.Трушкіна та інші. Фундаментальні підходи до розуміння національної стійкості стали предметом

наукових розвідок В.Александрова, А.Балабанинця, З.Коваля, Я.Лазебник, В.Ліпкана, С.Пирожкова, О.Резнікової, Г.Ситника та інших [1-4].

Мета статті - проаналізувати сучасні тенденції публічного управління у сфері розбудови національної стійкості та визначити можливості інституційної спроможності системи забезпечення національної стійкості.

Виклад основного матеріалу. Дослідження теоретичних положень інституціоналізму відносно виокремлення інститутів та інституцій надає змогу констатувати, що сформувалися різні підходи до концептуальної ознаки даних дефініцій «інституціональної/інституційної спроможності» беручи до уваги категорії «інститут» та «інституція». Враховуючи те, що інституційний – офіційно ухвалений; пов'язаний з такою організацією суспільних відносин, що ґрунтується на відповідних положеннях і правилах життєдіяльності та поведінки людей, доцільно апелювати до контенту явища «інституційності» та його номіналізації. Інституціональна ж спроможність відповідає англійському слову «institutional capacity», тому інституціональна спроможність стосується в першу чергу інституцій (органів влади) [5, с. 23].

У цілому поняття «інституційна спроможність» означає ефективність державного управління, стабільність політичної системи та здатність держави адаптуватися до викликів внутрішнього й зовнішнього середовища. Інституційна спроможність держави вважається: а) результатом суспільно-історичних процесів та зумовлена сформованими інституційними рамками: конституційною моделлю організації влади, усією системою процесуальних положень, що забезпечує здійснення норм конституції, здатністю суб'єктів управління впроваджувати державні політики; б) здатність держави та органів державної влади здійснювати характерні їм функції. Йдеться про законодавчо закріплені функції органів публічної влади та практичні механізми їх реалізації, що визначають ефективність державного управління в конкретних умовах. Одночасно зворотним аспектом інституційної спроможності є якість та спроможність самої інституційної архітектури, як системи інститутів, співпраці з органи державної влади як у виконанні їх функцій щодо втілення державної політики, так і в безпекових, кадрових та інших питаннях.

Доцільно зазначити, що у практичному аспекті лише останнім часом почали обстоювати позицію відносно посилення інституційної спроможності органів влади. На обгрунтування можемо зазначити про норму Стратегії реформування державного управління України на 2022-2025 роки, що свідчить про знаущість вирішення проблем у сфері державного стратегічного планування через посилення інституційної спроможності центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ).

У сучасному науковому дискурсі категорія «інституційна спроможність» відображає потенціал держаної системи з приводу здійснення ефективного управління, практичної імплементації управлінських стратегій та підтримання стабільності соціально-економічного розвитку в кризових умовах. Саме тому

досліджувана категорія інтерпретується не тільки як формально-правова, однак і як функціонально-організаційна здатність виконання встановлених орієнтирів.

У розрізі нашого дослідження доцільно навести позицію М.Масика та О.Клименко щодо розуміння інституціональної стійкості як такого стану управлінських інституцій, з огляду на сучасні післякризові умови, за якого лишається незмінним їхній структурно-функціональний потенціал, можливість співробітництва та удосконалення.

Здійснюється забезпечення інституціональної стійкості через складний комплекс формальних та неформальних основ, а досягнення її вбачається можливим здебільшого шляхом їхньої ієрархічної побудови, де з кожним наступним більш високим рівнем ускладнюються будь-які зміни в порівнянні з попереднім рівнем [1, с. 56].

У наукових розвідках категорія «інституційна спроможність» може бути інтерпретована як здатність виконувати певною структурою покладені на неї функції (які можуть являти собою коло стратегічних завдань, що диференціюються для якнайбільш цілісного здійснення функцій організації), опираючись на необхідний ресурсний потенціал. Водночас, поряд із цим терміном, у літературі часто вживається поняття «інституціональна спроможність», яке характеризується як здатність регулювати відповідний тип суспільно-політичних відносин в політичній системі чи систему загалом (у контексті інституту держави) на засадах нормативно-ціннісних основ (дотримання прав та свобод людини, модернізація системи управління за європейськими регламентами тощо).

Відтак, усе це ілюструє, з однієї сторони, обшир інституціональної спроможності системи публічного управління, що включає багатовекторність її формування та функціонування: економічну, соціальну, політичну, ресурсну, інформаційну та іншу, з іншого – значимість концептуалізації інституціонального середовища публічного управління. Інституції мають разом з тим розвиватися із інститутами (законами), створюючи відповідне інституціональне середовище.

Незважаючи на наявність у науковій літературі дискусій відносно розмежування понять «інституційна» та «інституціональна» спроможність, у раках даного дослідження пріоритет надається категорії «інституційна спроможність».

Це обумовлено фокусом роботи на аналізі ефективності функціонування суб'єктів публічного управління та їх здатністю реалізувати державну політику в умовах воєнного стану.

Фундаментом забезпечення оптимального рівня інституційної стійкості має стати формування цілої системи інституцій публічного управління, що здатні усіма можливими методами комунікувати з суспільством. Натомість, схожа система повинна базуватися на сучасних правових цінностях, а публічне управління на інститутах, діяльність яких спирається на демократичні принципи [1, с. 56].

Практичне застосування інституційної спроможності вимагає формування індикаторів та методик оцінювання, де цілісний підхід спрогнозував би сегментацію трьох ключових вимірів:

1) нормативно-правового (включає системність та когерентність законодавчого регулювання, що формує правові засади задля функціонування інституції);

2) організаційно-структурного (містить рівень диференціації та консолідації організаційних підрозділів, дієвість координаційних механізмів, а також оптимальність розподілу функціональних повноважень);

3) ресурсного (обумовлений достатністю людських, фінансових і матеріально-технічних ресурсів задля впровадження покладених функцій).

Розбудова національної стійкості неможлива без високого рівня інституційної спроможності органів публічної влади. Саме вона трансформує звичайне функціонування у динамічну стійкість, дозволяючи системі не просто виживати, а й ефективно розвиватися в умовах турбулентного безпекового середовища.

Для системного розуміння структури інституційної спроможності в аспекті національної стійкості, доцільно виокремити ключові функціональні блоки. Для об'єктивізації аналізу сформовано параметричну характеристику, де кожен компонент оцінюється за п'ятибальною шкалою з урахуванням специфіки воєнного стану (табл. 1.).

Отже, для об'єктивізацій оцінки інституційної спроможності нами розроблено п'ятибальну шкалу, де кожен рівень відображає ступінь адаптивності системи до безпекових викликів. Відповідно, 1 бал – дестуртктивний рівень (повна невідповідність системи вимогам часу та запитам; відсутність алгоритмів взаємодії); 2 бали – стагнаційний рівень (система працює за застарілими шаблонами, які не враховують фактори війни/кризи); 3 бали – рівень інертної стійкості (органи публічної влади здійснюють базові функції, проте не спроможні до випереджального захисту енергетики, інформаційного простору); 4 бали – проактивний рівень (висока швидкість оновлення регламентів; чітка міжвідомча координація); 5 балів – резильєнтний рівень (сформовано гнучку систему, спроможну до самовідновлення після критичних ударів).

Таблиця 1

Параметрична характеристика інституційної спроможності органів публічної влади

№	Аналітичний компонент	Сутнісна характеристика	Роль у забезпеченні стійкості	Індикатори оцінювання	Бали (від 1 до 5)
1.	Нормативно-правовий (правові норми)	Законодавча база, регламенти, правові акти	Формує правове поле та визначає нормативно-регуляторний контур діяльності інституцій та забезпечує легітимність управлінських процесів	Коефіцієнт відповідності локальних нормативних актів положенням спеціалізованого законодавства Швидкість оновлення регламентів під нові безпекові виклики та загрози	
2.	Інституційно-структурний (організаційні ресурси)	Організаційна архітектура, управлінська ієрархія, функціональна диференціація (розподіл повноважень та ресурси)	Гарантує інституційну стабільність та впорядкованість внутрішньої координації суб'єктів	Коефіцієнт укомплектованості структурних одиниць Чіткість розмежування повноважень (відсутність дублювання функцій) Рівень адаптивності організаційної структури до кризових змін	
3.	Функціонально-управлінський (управлінські методи)	Методи публічного адміністрування, стратегічне та операційне планування, механізми прийняття управлінських рішень	Забезпечує функціональну безперервність управління та оперативність реагування на кризові явища	Рівень виконання стратегічних планів (%) Середній час прийняття та провадження управлінських рішень Часова легітим-ність (швидкість) ухвалення критично важливих рішень	

4.	Соціально-комунікативний (взаємодія з громадянами)	Механізми стратегічних комунікацій, рівень прозорості та публічної звітності, інструменти зворотного зв'язку	Формує когнітивну стійкість суспільства, забезпечує високий рівень легітимності влади та соціальну згуртованість	Рівень задоволеності громадян якістю взаємодії Індекс присутності та активності інформаційному просторі Рівень суспільної резильєнтності (опірності)до дезінформації	
5.	Інноваційно-технологічний (цифровізація та адаптивність)	Цифрова трансформація, кіберзахист критичної інфраструктури, прогностична аналітика ризиків	Забезпечує технологічну автономність системи та створює умови для випереджального захисту від кіберзагроз	Рівень автоматизації внутрішніх процесів Ступінь автоматизації антикризових протоколів	

Джерело: сформовано автором

Для інтеграції результатів дослідження, наведених у таблиці 2.1., нами використано лінійну дескриптивну шкалу, де значення 1 бал відповідає стану інституційної дисфункції, а 5 балів – стану повної інституційної стійкості об'єкта дослідження.

Отже, теоретико-методологічні засади інституційної спроможності акумулюють у собі синтез правових норм, організаційних та управлінських ресурсів, а також компетентний потенціал персоналу та комунікативні інструменти взаємодії з суспільством. Розроблена система індикаторів дозволяє здійснювати комплексний моніторинг та забезпечувати високий рівень адаптивності інституцій в межах розбудови національної стійкості. Оцінювання можна проводити щороку, щоб відстежувати як відбувається процес розбудови національна стійкість. Однак, слід звернути увагу на те, що індикатори мають бути динамічними. Зокрема, в умовах війни вони повинні переглядатися швидше, ніж у мирний період.

Компонування інституційної спроможності включає такі елементи: чітко визначені повноваження, компетентність кадрів, загальну організаційну ефективність, розвиненість комунікацій та якість технічного оснащення.

Інституційна спроможність постає вихідною точкою щодо «прогнозування майбутнього успіху реформ та цілей демократичного державотворення».

Ключовою проблемою дослідження інституційної спроможності у сфері розбудови національної стійкості є надання їй об'єктивної оцінки. З огляду на той аспект, що успіхи або провали інституційної адаптації мають нелінійний та

відносний характер, виникає потреба в комплексному підході, який би враховувати як позитивні зрушення, так і приховані вразливості системи управління.

Значущість реформування системи публічного управління обумовлена тим, що воно виступає основним чинником значного нарощування інституційної спроможності органів публічної влади. Саме модернізація управлінських процесів стає найбільш потужним інструментом трансформації державних інститутів у функціонально ефективні структури.

Загальна результативність державного управління у 2023 році засвідчила зниженні показників Програми SIGMA з 3 балів (максимум 5) у 2018 році до 2 у 2023 році. Однією з ключових проблем є неконкурентоспроможні заробітні плати державних службовців та стабільно низький рівень довіри до посадових осіб, що вважається важливим критерієм якості державного управління. Доцільним вбачається залучення кваліфікованих кадрів, підвищення заробітної плати державних службовців та запровадження системи оцінки ефективності [4, с. 33].

Значним обмеженням інституційної спроможності лишається кадровий дефіцит та недостатня професіоналізація публічної служби. Не зважаючи на поступ у реформуванні кадрової політики, ступінь плинності кадрів у державних інституціях лишається високим, а мотиваційні механізми – обмеженими. Публічна служба в Україні вимагає системного підвищення професійної спроможності: від конкурсних процедур до постійного навчання й оцінювання результатів.

Дефіцит кваліфікованих управлінців обмежує здатність органів публічної влади якісно впроваджувати як стратегічні, так і поточні завдання [3, с. 132], у тому числі й у сфері розбудови національної стійкості.

Таким чином, якщо матеріальне забезпечення створює передумови для відтоку кадрів, то висока плинність та недостатня професіоналізація безпосередньо руйнують інституційну спроможність. Це унеможливлює якісну імплементацію стратегічних завдань, особливо у критично важливій сфері розбудови національної стійкості.

Окремим викликом постає питання корупційних ризиків як вразливої точка системи публічного управління. Як свідчать дані Transparency International, Україна у 2023 році піднялася у рейтингу індексу сприйняття корупції, проте знаходиться все ще на рівні, що вказує на системний характер. Зокрема, Україна одержала 36 балів із 100 в Індексі сприйняття корупції. Означене вимагає посилення антикорупційних заходів, прозорість щодо ухвалення рішень та використання бюджетних коштів [4, с. 33].

Корупційні ризики в публічному управлінні не лише деформують розподіл ресурсів, а й підривають фундаментальний елемент національної стійкості – суспільну довіру до органів публічної влади, що в умовах криз стає критичною вразливістю.

У наукових дослідженнях виокремлюють різні аспекти впливу корупції на національну безпеку, зокрема: порушення довіри громадян до урядових структур та правоохоронних органів, яка зумовлює ризик щодо втрати легітимності влади та загрози соціальному порядку; порушення законності, оскільки захищаються тільки ті, хто має можливість надати неправомірну вигоду; дивергенція інвестиційних потоків та обмеження розвитку бізнесу, що може зумовити до зростання безробіття, дефіцит фінансового забезпечення соціальних програм, а також загальної економічної нестабільності; ескалація нерівності, незадоволеність та соціальна турбулентність, що може зумовити до ескалації політичної конфронтації та соціальної нестабільності; втрата довіри міжнародних партнерів чи втрата міжнародної піддержки; нівелювання бойового потенціалу, розкрадання військової техніки та секретної інформації, що безпосередньо становить загрозу безпеці державі.

У контексті національної стійкості корупцію слід розглядати як деструктивний чинник, що виснажує кадровий та фінансовий потенціал публічного сектору. Зростання трансакційних витрат для підприємців через корупційні ризики послаблює економічний опір держави, що є базовим компонентом загальнодержавної стійкості.

Сфера оборони та безпеки зазвичай є сектором підвищених корупційних ризиків у зв’язку з значними обсягами фінансування та високим ступенем секретності.

Ключовими деструктивними детермінантами постають корупційні практики в стратегічних сферах логістики, енергетики, будівництва фортифікаційних споруд та закупівель обладнання для відновлення інфраструктури. Такі чинники обумовлюють критичні затримки у постачанні високотехнологічного устаткування, що в умовах повномасштабної агресії трансформується у пряму деградацію боєздатності та дестабілізацію енергетичної безпеки. Навіть за відсутності формальних кримінальних проваджень, подібні управлінські відхилення зумовлюють реальне ураження оборонного потенціалу та нівелюють зусилля у сфері розбудови національної стійкості.

Доцільно згадати й про проблеми, які сприяють поширенню корупції. Приміром, більшість публічних закупівель відбувається через систему Prozorro. Однак і нині ключовим завданням є дієвий контроль над ними. Так, ВРУ 24 лютого 2023 року прийняла рішення щодо впровадження публічного звітування з оборонних закупівель у системі Prozorro. КМУ також було внесено відповідні зміни до постанови від 11 листопада 2022 року № 1275, яка стосується публікації інформації про такого формату закупівлі та окреслення їх предмета.

Запровадження публічного звітування про оборонні закупівлі в системі Prozorro є важливим етапом до відновлення інституційної прозорості. Це дозволяє мінімізувати корупційні ризики, які в умовах війни трансформуються з економічних злочинів у прямі загрози національній стійкості, забезпечуючи при цьому необхідний баланс між безпековими обмеженнями та громадським

контролем. Аналіз викликів у подоланні корупційних проявів у сферах, що одержали найбільше фінансування в умовах воєнного стану, надає підстави детермінувати ключові аспекти:

– корупція постає критичним деструктивним чинником відносно гарантування ефективного використання фінансових ресурсів та впровадження стратегічних проєктів у воєнний час;

– потребує інтенсифікації процес модернізації нормативно-правового забезпечення та формування механізмів контролю, які б сприяли запобіганню корупційних ризиків та забезпечували б прозорість у процесах закупівель та фінансування;

– пріоритетним є формування парадигми антикорупційної доброчесності в органах публічної влади та впровадження механізмів інклюзивного контролю, зокрема шляхом розширенням інструментарію громадського моніторингу за цільовим використанням бюджетних ресурсів як базової умови зміцнення сфери забезпечення національної стійкості;

– співпраця з міжнародними партнерами та застосування їхнього досвіду може постати потужним каталізатором відносно підвищення результативності боротьби з корупцією у сферах, які одержали домінантну частку фінансування в умовах режиму воєнного стану.

Як слушно відзначається, «…забезпечення антикорупційного контролю в умовах воєнного стану має розглядатися не як бюрократичне завдання, а як елемент стратегії національної стійкості, невід'ємної від військово-цивільного захисту держави» [6, с. 124].

Запровадження воєнного стану супроводжується паралельно з дестабілізацією економіки, руйнуванням інфраструктури, вимушеною релокацією бізнесу, а також збільшенням обсягу повноважень та обов'язків владних структур. За таких обставин гарантування безперервності надання публічних послуг, адаптація регуляторної політики та піддержка бізнесу потребують від органів публічної влади надзвичайної гнучкості та стійкості [цит. за: 3, с. 132]. Питання відносно цифрової безпеки, стабільності електронних реєстрів та захищеності даних стають критично важливими, адже саме вони обумовлюють здатність держави забезпечувати правову визначеність навіть у стані війни [3, с. 132].

Таким чином, питання цифрової безпеки та оптимізації надання публічних послуг слід розглядати як ключові індикатори інституційної стійкості держави. Оптимізація державних сервісів не лише підвищує адаптивність системи управління до кризових умов, а й створює запобіжники проти корупційних аномалій у сфері розподілу та використання публічних фінансів. У результаті цифрова трансформація стає фундаментом для нарощування загального потенціалу національної стійкості в умовах тривалого воєнного стану.

Політичний режим регулюється як формальними, так і неформальними положеннями та механізмами. В Україні вагомий вплив справляють неформальні

інститути, які є специфічними групами вето, що блокують позитивні зміни (зокрема тіньовий сектор економіки, корупція тощо). Означений аспект має вплив на функціонування влади та її зв'язки з суспільством, справляють деструктивний вплив на стійкість демократичної системи деформуючи сутність формальної демократичної системи, оскільки вони підривають принципи публічної підзвітності та прозорості, що є критично важливим в умовах воєнного стану.

Отже, подолання деструктивного впливу корупції у стратегічних галузях (енергетика, логістика, фортифікація) постає визначальною детермінантою розбудови національної стійкості. Компонування модернізації нормативно-правового забезпечення із впровадженням інструментів цифрової демократії та залученням громадськості надасть можливість подолати ознаки інституційного ослаблення демократичної системи. Цей підхід забезпечить не тільки комплексне використання ресурсів, а й створить підґрунтя для якісної адаптації публічного управління до безпекових сучасних викликів.

Повномасштабна військова агресія постала стрес-тестом не тільки для кожного громадянина, але й для всієї системи публічного управління, зафіксувавши її як переваги (стійкість, адаптивність), так і ряд системних прогалин та викликів. Зокрема, до ключових викликів доцільно віднести:

- прогалини у координації та взаємодії органів публічної влади. Попри визначальну роль Ради національної безпеки і оборони України (РНБО), досить часто з'являються проблеми з приводу горизонтальної та вертикальної координацією між різними інституціями, у періоди критичної нестабільності. Означене включає обмін інформацією, спільне планування операцій, а також ресурсне забезпечення загалом;
- прогалини у сфері демократичного цивільного контролю. В умовах режиму воєнного стану інтенсифікується роль військових, правоохоронних і спеціальних органів. Означене створює ризик послаблення парламентського та громадського контролю, що є базовим принципом демократичного врядування;
- проблеми у сфері інформаційної та кібербезпеки. Мінімізація негативного впливу дезінформаційних кампаній, захист критичної інфраструктури від кібератак, а також гарантування інформаційної гігієни суспільства є динамічні детермінанти безпекового середовища, які вимагаю системних та результативних заходів;
- обмеженість людського ресурсу. Проблема комплектування, підготовки, мотивації і соціального захисту кадрів для сектору безпеки та оборони, а також подальшої реінтеграції ветеранів, що вважається одним із ключових пріоритетів державного розвитку [цит. за: 2, с. 333].

Таким чином, сучасний стан інституційної спроможності України підтверджує, що органи публічної влади забезпечили безперервність врядування та не допустили політико-управлінського колапсу. Стійкість української державності стала результатом синергії суспільної мобілізації та результативних

управлінських дій органів влади. Однак, зазначені результатом не є підтвердженням достатньої інституційної спроможності країни. Порівняння індексів вказує, що інституційна спроможність держави відчутно посилилася за останні роки, проте не завдяки поліпшенню якості державних інституцій, а, на противагу цьому, через зменшення впливу держави на суспільство, бізнес, шляхом дерегуляції економіки та цифровізації державних сервісів, раціоналізації публічного простору задля розширення суспільної партисипації. Оскільки поточна модель стабільності є тимчасовим рішенням, стратегічним імперативом виступає трансформація архітектоніки публічної влади. Необхідно запровадити дієві механізми кореляції та взаємовпливу владних інституцій щоб запобігти вичерпанню адаптивних спроможностей державної системи під тиском тривалого воєнного конфлікту.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що інституційна спроможність системи публічного управління в Україні перебуває під впливом низки деструктивних чинників: фрагментарність правового регулювання, недостатньої координації та кадрової виснаженості. Подолання цих перешкод вимагає імплементації комплексної стратегії інституційного зміцнення, що базується на забезпеченні правової визначеності, розбудові професійної державної служби, інтенсифікації цифрової трансформації та посиленні кіберрезильєнтності, а також антикорупційних механізмів.

Для ефективного подолання вищевказаних викликів та забезпечення розбудови сфери національної стійкості, Україна має здійснити широкомасштабні реформи в системі публічного управління та безпековому секторі. В умовах війни реформування системи публічного управління потребує цілісного підходу, залучення різних інститутів, партнерів та активної ролі громадянського суспільства й міжнародного співробітництва. Окрім того для подолання викликів, які обмежують інституційну спроможність, необхідно системний підхід в напряму реформування законодавства, розвитку кадрового потенціалу, цифровізації та впровадження європейських стандартів good governance. У нинішніх реаліях основними векторами означеного підвищення є законодавча стабільність, модернізація сервісного інструментарію адміністрації, антикорупційні механізми, удосконалення кадрового потенціалу, а також розширення цифрових інновацій.

Констатовано, що запровадження військових адміністрацій постало об'єктивною та оперативною відповіддю на безпекові виклики, проте в довгостроковій перспективі ця модель містить потенційні ризики для інституційної стійкості місцевого самоврядування. Обґрунтовано необхідність пошуку балансу між жорсткою вертикаллю влади та збереженням демократичних засад розвитку громад як фундаментальної детермінанти національної стійкості. Проте в управлінському аспекті цей процес супроводжується ризиками, що випробовують на міцність рівновагу між інтересами державної безпеки та

гарантіями прав місцевого самоврядування, що потребує розробки дієвих запобіжників для збереження демократичних стандартів у період посткризового відновлення.

Література

1. Масик М. З., Клименко О. В. Теоретичні основи дослідження проблем інституціональної стійкості у міждисциплінарному дискурсі. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* Т. 33 (72). № 5. 2022. С. 53-58. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.5/09

2. Насонов М. І. Роль органів державної влади у системі забезпечення національної безпеки України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Вип. 90: Ч. 3. 2025. С. 330-335 DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.48

3. Ненько С. С. Інституційна спроможність органів публічної адміністрації у забезпеченні розвитку підприємництва. Право і суспільство. Т. 2. № 5. 2025. С. 125-136. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.16

4. Пастки інституційної спроможності у системі державної влади в Україні. Аналітична доповідь / кол. авт.: Галина Зеленько (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025. 64 с.

5. Помаза-Пономаренко А. Л. Обшир інституційної й інституціональної спроможності системи публічного управління України. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Вип. 6. 2023. С. 18-24. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.2

6. Щиров О. Політична корупція як загроза для стійкості критичної інфраструктури: публічно-правовий аналіз. Пропілеї права та безпеки. № 6-7 січень-червень. 2025. С. 123-125. DOI: https://doi.org/10.32620/pls.2025.67.35

7. Nehara Yu., Danylenko et al. The ethical aspect of public administration under special regime and sustainable development. Salud, Ciencia y Tecnología-Serie de Conferencias, 2024, 3: 755.

8. Mykytyuk P., Semenets-Orlova I., Blishchuk K., Skoryk H., Pidlisna T., & Trebyk L. Outsourcing as a tool of strategic planning in public administration. Studies of Applied Economics. 2021. Vol. 39, No 3.

References

1. Masyk, M., Klymenko, O. (2022). Teoretychni osnovy doslidzhennia problem instytutsionalnoi stiikosti u mizhdystsyplinarnomu dyskursi [Theoretical foundations of the study of problems of institutional stability in interdisciplinary discourse]. 33 (72), 5, 53-58. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia - Scientific Notes of the V.I. Vernadsky TNU. Series: Public Management and Administration* https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.5/09

2. Nasonov, M. (2025). Rol orhaniv derzhavnoi vlady u systemi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The role of state authorities in the system of ensuring national security of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series LAW*. 90, 3, 330-335 DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.48

3. Nenko, S. (2025). Instytutsiina spromozhnist orhaniv publichnoi administratsii u zabezpechenni rozvytku pidpryiemnytstva [Institutional capacity of public administration bodies in ensuring the development of entrepreneurship]. *Pravo i suspilstvo - Law and Society*. 2, 5, 125-136. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.16

4. Pastky instytutsiinoi spromozhnosti u systemi derzhavnoi vlady v Ukraini [Traps of institutional capacity in the system of state power in Ukraine] (2025). Analitychna dopovid. Kyiv, NAN Ukrainy.

5. Pomaza-Ponomarenko, A. (2023). Obshyr instytutsiinoi y instytutsionalnoi spromozhnosti systemy publichnoho upravlinnia Ukrainy [The scope of institutional and institutional capacity of the public administration system of Ukraine]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava - Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*. 6, 18-24. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.2

6. Shchyrov, O. (2025). Politychna koruptsiia yak zahroza dlia stiikosti krytychnoi infrastruktury: publichno-pravovyi analiz [Political corruption as a threat to the stability of critical infrastructure: public-legal analysis]. *Propilei prava ta bezpeky - Propylaea of Law and Security*. 6-7, 123-125. DOI: https://doi.org/10.32620/pls.2025.67.35

7. Nehara, Yu., Danylenko et al. (2024). The ethical aspect of public administration under special regime and sustainable development. Salud, *Ciencia y Tecnología-Serie de Conferencias*, 3: 755).

8. Mykytyuk, P., Semenets-Orlova, I., Blishchuk, K., Skoryk, H., Pidlisna, T., & Trebyk, L. (2021). Outsourcing as a tool of strategic planning in public administration. *Studies of Applied Economics*. 39, 3.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 351:316.346.32

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-296-306

Статівка Наталія Валеріївна доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-0903-6256.

Косенко Аліса Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри економічної політики та менеджменту Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-4006-2295.

МОНІТОРИНГ ТА ОЦІНЮВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ У СИСТЕМІ ДОКАЗОВОГО ВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті здійснено концептуально-аналітичне осмислення моніторингу та оцінювання публічної молодіжної політики як управлінської функції в системі доказового врядування. Обґрунтовано, що в сучасних умовах складності соціальних процесів, міжсекторальності політичних рішень і обмеженості ресурсів моніторинг та оцінювання не можуть розглядатися виключно як допоміжні процедури контролю або інструменти звітності. Вони набувають значення механізму зворотного зв'язку, що забезпечує керованість політики, коригування інструментів та підвищення результативності державних втручань.

Розкрито відмінності між моніторингом, оцінюванням і контролем у публічно-управлінській логіці та показано ризики підміни управління результативністю формалізованим обліком активності. Акцентовано, що в межах доказового врядування управлінська цінність моніторингу та оцінювання визначається не обсягом зібраних даних, а їх методичною якістю, релевантністю цілям політики та процедурною інтеграцією в цикл ухвалення рішень.

Визначено специфіку публічної молодіжної політики як об'єкта моніторингу та оцінювання, зумовлену її міжсекторальним характером, багаторівневістю реалізації, відкладеністю значної частини ефектів і гетерогенністю молоді як цільової групи. Доведено, що ці характеристики потребують поєднання адміністративних даних із репрезентативними соціологічними вимірюваннями, сегментації показників та використання логіки теорії змін для інтерпретації результатів.

Особливу увагу приділено проблемі інституційного розриву між виробництвом аналітичної інформації та її використанням у програмному і

бюджетному управлінні. Показано, що за відсутності процедур реагування результати оцінювання не трансформуються у коригування цілей, інструментів і ресурсних рішень, що знижує прикладний потенціал доказового врядування. Узагальнено ключові виклики розвитку системи моніторингу та оцінювання молодіжної політики й обґрунтовано необхідність переходу від формалізованої звітності до інституційно вбудованого механізму управлінського навчання.

Ключові слова: публічне управління; молодь; публічна молодіжна політика; моніторинг; оцінювання; доказове врядування; результативність публічної політики; управлінський цикл; інституційна спроможність; зворотний зв'язок; міжсекторальна координація; показники становища молоді.

Stativka Nataliia Doctor of Public Administration, Professor, Deputy Director of the Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-0903-6256.

Kosenko Alisa PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Policy and Management, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration" of V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-4006-2295.

MONITORING AND EVALUATION OF PUBLIC YOUTH POLICY IN THE SYSTEM OF EVIDENCE-BASED GOVERNANCE

Abstract. The article provides a conceptual and analytical understanding of monitoring and evaluation of public youth policy as a management function in the system of evidence-based governance. It is substantiated that in today's conditions of complexity of social processes, intersectoral nature of political decisions and limited resources, monitoring and evaluation cannot be considered exclusively as auxiliary control procedures or reporting tools. They acquire the value of a feedback mechanism that ensures the manageability of policy, adjustment of instruments and increase in the effectiveness of state interventions.

The differences between monitoring, evaluation and control in public management logic are revealed and the risks of replacing performance management with formalized activity accounting are shown. It is emphasized that within the framework of evidence-based governance, the managerial value of monitoring and evaluation is determined not by the volume of collected data, but by their methodological quality, relevance to policy goals and procedural integration into the decision-making cycle.

The specifics of public youth policy as an object of monitoring and evaluation are determined, due to its intersectoral nature, multi-level implementation, the postponement of a significant part of the effects and the heterogeneity of youth as a

target group. It is proven that these characteristics require a combination of administrative data with representative sociological measurements, segmentation of indicators and the use of the logic of the theory of change to interpret the results.

Particular attention is paid to the problem of the institutional gap between the production of analytical information and its use in program and budget management. It is shown that in the absence of response procedures, the results of the evaluation are not transformed into adjustments to goals, tools and resource decisions, which reduces the applied potential of evidence-based governance. The key challenges of the development of the youth policy monitoring and evaluation system are summarized and the need to transition from formalized reporting to an institutionally built-in management learning mechanism is substantiated**.**

Keywords: public administration; youth; public youth policy; monitoring; evaluation; evidence-based governance; public policy effectiveness; management cycle; institutional capacity; feedback; intersectoral coordination; youth indicators.

Постановка проблеми. Сучасна публічна молодіжна політика реалізується в умовах зростаючої складності соціальних процесів, міжсекторальності управлінських рішень та обмеженості ресурсів, що посилює вимоги до результативності та обґрунтованості державних втручань. За таких умов традиційні підходи до управління, орієнтовані на виконання заходів і дотримання процедур, дедалі менше відповідають запиту на відчутні зміни у становищі молоді. Формалізована звітність і фрагментарний облік показників не забезпечують управлінського розуміння того, чи досягаються стратегічні цілі молодіжної політики та якою мірою застосовувані інструменти відповідають реальним потребам цільових груп.

Водночас у практиці публічного управління спостерігається стійка тенденція до ототожнення моніторингу та оцінювання з контрольними або допоміжними аналітичними процедурами, що функціонують паралельно до процесу ухвалення рішень. За відсутності процедурної інтеграції результати вимірювань не трансформуються у коригування програм, перегляд індикаторів або перерозподіл ресурсів, а отже не виконують функцію зворотного зв’язку. У такій конфігурації доказовість політики зводиться до формального підтвердження активності, а не до управління результативністю, що знижує здатність держави навчатися на основі власної політики.

Особливо гостро зазначена проблема проявляється у сфері публічної молодіжної політики, яка характеризується міжсекторальним характером, багаторівневістю реалізації, відкладеністю значної частини ефектів і гетерогенністю молоді як цільової групи. За таких умов уніфіковані показники та короткострокові цикли оцінювання не дозволяють адекватно відобразити результати впливу політики та створюють ризик підміни змістовних змін формальними індикаторами. Це актуалізує проблему переосмислення моніторингу та оцінювання не як інструментів звітності, а як управлінського

механізму доказового врядування, здатного забезпечити зв'язок між цілями політики, інструментами їх реалізації та фактичними змінами у становищі молоді.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретико-методологічні засади дослідження моніторингу та оцінювання у публічному управлінні формуються у межах підходів до управління результативністю, оцінювання публічної політики та доказового врядування. У працях, присвячених аналізу оцінювання як управлінської функції, акцентується розмежування між контролем, моніторингом і оцінюванням, а також підкреслюється їх відмінна роль у забезпеченні зворотного зв'язку між цілями політики та результатами її реалізації [7]. У межах цих підходів оцінювання розглядається як інструмент встановлення причинно-наслідкових зв'язків між управлінськими втручаннями та змінами у цільовій сфері, що відрізняє його від процедурної перевірки відповідності та формалізованої звітності.

Важливим аналітичним орієнтиром для осмислення ролі моніторингу та оцінювання виступають концепції доказового врядування, які розглядають використання даних і аналітичних висновків як передумову раціонального ухвалення публічних рішень і підвищення підзвітності державних інституцій [9].

У міжнародних дослідженнях наголошується, що ефективність систем оцінювання визначається не обсягом зібраної інформації, а ступенем її процедурної інтеграції у програмне та бюджетне управління, а також наявністю інституційних механізмів реагування на результати оцінювання.

Ці підходи формують рамку для аналізу управлінської спроможності держави до використання доказів без механічного перенесення моделей у національний контекст.

Національні наукові дослідження та нормативні документи зосереджуються переважно на правовому, інституційному та програмному забезпеченні реалізації молодіжної політики, а також на розробленні систем показників і моніторингових інструментів її виконання [1; 2]. Водночас у дослідницькому полі фрагментарно представлено аналіз інституційних обмежень використання результатів моніторингу та оцінювання у процесі ухвалення управлінських рішень, зокрема проблеми розриву між аналітикою і програмно-бюджетним циклом, підміни управління результативністю контролем активності та недостатньої інтеграції оцінювання в стратегічне коригування політики [3].

Відсутність цілісного публічно-управлінського аналізу, що поєднував би функціональне розмежування моніторингу, оцінювання і контролю з інституційними механізмами доказового врядування у сфері молодіжної політики, зумовлює актуальність дослідження та потребу в цілісному публічно-управлінському аналізі цієї проблематики.

Метою статті є концептуально-аналітичне обґрунтування моніторингу та оцінювання публічної молодіжної політики як управлінської функції в системі доказового врядування.

Виклад основного матеріалу. У сучасному публічному управлінні моніторинг і оцінювання набувають статусу не допоміжних процедур контролю, а самостійної управлінської функції, спрямованої на підтримання керованості публічної політики в умовах невизначеності, множинності акторів і обмеженості ресурсів. У функціональному розмежуванні моніторинг забезпечує регулярне відстеження реалізації політики та стану цільової сфери на основі стабільних потоків даних, тоді як оцінювання зосереджується на встановленні причинно-наслідкових зв'язків між управлінським втручанням і змінами, визначенні результативності, ефективності та стійкості досягнутих ефектів [7, с. 111–114]. Контроль, на відміну від цих двох інструментів, переважно фокусується на відповідності процедур та правил, що не дає відповіді на питання про доцільність обраного інструментарію й реальні суспільні результати.

Для політик соціального спрямування таке розмежування має прикладний сенс, оскільки домінування звітності за заходами здатне відтворювати хибну управлінську логіку: активність підміняє результат, а «освоєння» – вплив. Молодіжна політика особливо чутлива до такої підміни, адже її змістовні ефекти проявляються через зміни можливостей, доступності сервісів, рівня залученості та довіри, що не зводяться до кількісного обліку подій або охоплення аудиторії [3, с. 3–5]. Відповідно, моніторинг, обмежений реєстрацією виконаних заходів, фіксує процес, але не дає підстав для коригування інструментів, якщо процес не продукує очікуваного ефекту.

У публічно-управлінській логіці моніторинг і оцінювання мають бути організовані як контур зворотного зв'язку, який поєднує цілі політики, інструменти їх досягнення та результати у цільовій сфері. Такий контур зберігає управлінську цінність лише тоді, коли результати вимірювання породжують наслідки: уточнення цілей, перегляд показників, перерозподіл ресурсів, зміну дизайну програм. Наявність нормативних вимог і програмних документів у сфері молодіжної політики створює рамкові підстави для такої логіки, однак не гарантує її реалізації без інституційно визначених процедур реагування на відхилення та висновки оцінювання [1; 2].

Доказове врядування формується як відповідь на структурні обмеження традиційного адміністративного управління, коли рішення ухвалюються під тиском коротких циклів політичної доцільності, фрагментації відповідальності та недостатності інституційного навчання. У цій концепції управлінські рішення мають спиратися на систематично зібрані, перевірені та інтерпретовані дані, а також на висновки, що можуть бути використані для вибору пріоритетів і корекції інструментів політики [9, p. 19–23]. Моніторинг і оцінювання в цьому підході не є автономним «аналітичним додатком», а виступають джерелом управлінських доказів, які забезпечують раціональність рішень і підзвітність державних інституцій.

Водночас доказове врядування не можна редукувати до нарощування масивів статистики. Дані набувають доказової ваги лише за умови методичної

якості, доречності до цілей політики, своєчасності та процедурної вбудованості в ухвалення рішень. У міжнародному досвіді оцінювання публічної політики підкреслюється, що результативність систем оцінювання визначається не кількістю звітів, а тим, чи стають висновки підставою для перегляду політичних рішень, дизайну програм і бюджетних пріоритетів [8, p. 27–33]. Якщо такого зв'язку немає, формується формалізована «культура показників», яка легітимує вже прийняті рішення, але не підсилює їх ефективність.

Для молодіжної політики цей ризик посилюється через відкладеність ефектів і складність вимірювання. Результати, пов'язані з соціальною включеністю, громадянською участю, суб'єктивним відчуттям можливостей, не можуть бути коректно відображені лише адміністративною статистикою. Тому доказове врядування у цій сфері передбачає поєднання адміністративних даних із репрезентативними соціологічними вимірюваннями та якісними оцінками доступності й якості молодіжних сервісів [3, с. 6–9]. Відповідно, роль моніторингу та оцінювання полягає у створенні «управлінського знання», яке не лише описує стан справ, а й пояснює, чому інструмент працює або не працює, та які коригувальні дії здатні змінити траєкторію результатів.

Публічна молодіжна політика є міжсекторальною за своєю природою: її цілі досягаються через взаємодію рішень у сфері освіти, зайнятості, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, житлової політики та громадянської участі. Це означає, що результати молодіжної політики не можуть бути коректно атрибутовані одному органу чи одному набору заходів, а ефекти формуються внаслідок комбінованої дії різних інструментів і рівнів влади [1]. За таких умов моніторинг і оцінювання мають бути побудовані так, щоб враховувати координацію, сумісність показників і розподіл відповідальності між суб'єктами реалізації.

Додатковий рівень складності створює відкладеність ефектів. Політика, зорієнтована на розвиток компетентностей, підвищення конкурентоспроможності, формування соціального капіталу та довіри, проявляє результати не миттєво, а з часовим лагом. Це підвищує значення логіки теорії змін як способу зв'язування ресурсів, заходів, проміжних результатів та кінцевих ефектів, що дає можливість уникати ситуацій, коли показники «вимірюють зручне», а не те, що реально відображає прогрес політики [7, с. 114–116].

Важливою особливістю є гетерогенність молоді як цільової групи. Молодь не є однорідною спільнотою за рівнем освіти, територією проживання, соціально-економічним статусом, досвідом мобільності та доступом до послуг. Репрезентативні дослідження молоді демонструють значні відмінності у запитах, бар'єрах і траєкторіях, що унеможливлює управлінські коректні висновки на основі усереднених показників [3, с. 10–16]. Тому моніторинг і оцінювання мають забезпечувати сегментацію даних та можливість порівняння результатів для різних груп молоді, інакше політика ризикує відтворювати нерівності доступу.

Ключовою управлінською проблемою розвитку систем моніторингу та оцінювання у публічній молодіжній політиці є не дефіцит даних, а інституційний розрив між виробництвом аналітичної інформації та процедурою ухвалення рішень. За відсутності нормативно й процедурно закріплених механізмів реагування результати моніторингу та оцінювання функціонують автономно від управлінського циклу, не впливаючи на перегляд цілей, інструментів і ресурсних рішень. У такій конфігурації доказовість політики набуває формального характеру і не трансформується у підвищення її результативності [9, p. 31–33].

Управлінське використання результатів моніторингу та оцінювання передбачає структурну узгодженість трьох контурів публічного управління: програмного планування, бюджетного процесу та системи показників. Якщо програмні індикатори відображають переважно виконання заходів, вони не створюють управлінських підстав для корекції інструментів у разі недосягнення очікуваних змін у становищі молоді. За таких умов система показників виконує легітимаційну функцію підтвердження діяльності, а не аналітичну функцію управління результатами [2].

Критичною умовою інтеграції результатів оцінювання в управлінські рішення є їх процедурне «вшивання» у бюджетний цикл. Формально закріплені підходи до оцінки ефективності бюджетних програм створюють можливість використання аналітичних висновків на етапах планування, виконання та перегляду програм [5]. Водночас у практиці реалізації молодіжної політики зберігається домінування управління освоєнням бюджетних ресурсів і відповідністю процедур, тоді як оцінювання впливу на стан молоді не виступає визначальним чинником перегляду фінансування. Це формує інституційні стимули до відтворення заходів, а не до пошуку більш результативних інструментів.

У практичному вимірі процедурна інтеграція оцінювання в бюджетний цикл потребує переходу від домінування показників продукту до системи, у якій показники результату та якості послуг стають підставою для управлінських рішень щодо продовження, модифікації або припинення інструментів.

Формальною передумовою такого переходу виступають підходи до оцінки ефективності бюджетних програм державного бюджету, які задають логіку зіставлення запланованих і фактичних результатів та створюють можливості для коригування програмних параметрів у разі відхилень [5]. Водночас управлінська цінність цих процедур вичерпується, якщо оцінювання залишається разовим звітом без наступних рішень щодо зміни набору заходів, цільових груп, обсягів фінансування або індикаторів. Для публічної молодіжної політики це означає необхідність методичної прив’язки бюджетних програм до вимірюваних змін у становищі молоді, зокрема через використання національних показників як інструменту забезпечення зіставності результатів у часі та між територіями, а також через сегментацію даних за ключовими групами молоді [7, с. 117–121]. За такого підходу оцінювання виконує функцію інституційного навчання: результати аналізу стають підставою для уточнення теорії змін політики,

перегляду припущень щодо причин низької результативності та переналаштування інструментів із урахуванням доступності й якості молодіжних сервісів. Розбудова спроможності до такого використання доказів передбачає не лише наявність даних, а й організаційні процедури, компетентності персоналу та управлінські стимули до застосування висновків у рішенні, що є ключовою умовою доказового ухвалення рішень у публічному секторі [8]. У підсумку саме зв'язок «оцінювання – бюджетне рішення – зміна дизайну програми» визначає, чи перетворюється доказовість на реальний механізм підвищення результативності молодіжної політики, чи залишається формальною риторикою без управлінських наслідків [9].

Окремого значення набуває інституційний статус оцінювання. Поєднання в межах одного органу функцій планування, реалізації та оцінювання політики знижує аналітичну критичність і підвищує ризик формалізації висновків. У системах публічного управління, орієнтованих на навчання, оцінювання функціонує як відносно автономний аналітичний контур, результати якого мають визначені канали впливу на ухвалення рішень [9, p. 27–32]. Для молодіжної політики це передбачає поєднання внутрішнього моніторингу з елементами зовнішнього оцінювання та залучення незалежних аналітичних акторів до інтерпретації результатів.

Використання результатів моніторингу та оцінювання також залежить від узгодженості часових горизонтів управління. Молодіжна політика орієнтується на довгострокові соціальні зміни, тоді як програмні та бюджетні цикли часто мають короткотерміновий характер. За відсутності механізмів акумуляції результатів і їх перенесення між циклами стратегічні документи ризикують залишатися декларативними, а програми – фрагментованими за логікою «річних активностей». У цьому контексті стандартизовані показники становища молоді можуть виконувати роль інституційної пам'яті політики, забезпечуючи зіставність результатів у часі та підвищуючи обґрунтованість управлінських рішень [7, с. 117–121].

Таким чином, управлінська цінність моніторингу та оцінювання у молодіжній політиці визначається не лише якістю даних, а ступенем їх інституційної інтеграції в процеси програмування, бюджетування та стратегічного коригування.

За відсутності такого зв'язку доказове врядування втрачає прикладний зміст і відтворюється у формі аналітичної риторики без управлінських наслідків.

Перший системний виклик пов'язаний із домінуванням формальної звітності над управлінням результативністю. Якщо моніторинг зводиться до фіксації виконання заходів, то управлінська система втрачає здатність ідентифікувати причини відхилень і адаптувати інструменти до змін середовища. У такій конфігурації оцінювання не стає інструментом навчання, а перетворюється на додатковий рівень процедурного контролю, що не підсилює якість рішень [8, p. 27–33].

Другий виклик – фрагментація показників і несумісність даних між рівнями влади та секторами. Молодіжна політика реалізується через взаємодію багатьох суб'єктів, тому без узгоджених дефініцій, зіставних індикаторів та спільних періодів вимірювання неможливо сформувати єдину картину результатів. За такої фрагментації підвищується ризик хибних управлінських висновків і вибору інструментів, що оптимізують «показники звітності», а не реальні зміни у становищі молоді.

Третій виклик – обмежена інституційна спроможність до аналітики та використання доказів. Навіть за наявності даних потрібні кадри, регламенти та управлінська культура, що забезпечують перетворення висновків на рішення. У підходах до розбудови спроможності доказового ухвалення рішень акцентується, що ключовими є не тільки ресурси даних, а й організаційні процеси, спеціалізовані підрозділи, навички персоналу та стимули до використання доказів у рішенні [9, p. 27–32]. У молодіжній політиці ця вимога посилюється складністю цільової групи та високою залежністю ефектів від міжсекторальної координації.

Четвертий виклик пов'язаний з довірою й легітимністю. Молодь як цільова група гостро реагує на розрив між задекларованими цілями та фактичними можливостями, а тому прозорість і зрозумілість результатів моніторингу й оцінювання стають складовою легітимації політики. Репрезентативні вимірювання становища молоді надають важливу емпіричну основу для коригування політики, але їх управлінська цінність проявляється лише тоді, коли висновки приводять до змін пріоритетів і інструментів, а не залишаються інформацією без наслідків [3, с. 6–9].

Висновок. Моніторинг та оцінювання у публічній молодіжній політиці доцільно розглядати як повноцінну управлінську функцію, що забезпечує зворотний зв'язок між цілями політики, інструментами їх реалізації та фактичними змінами у становищі молоді. Їх відмінність від контролю має не лише термінологічний, а передусім управлінський зміст, оскільки саме моніторинг і оцінювання створюють підстави для коригування рішень, тоді як контроль фіксує відповідність процедур без аналізу результативності втручань.

У межах доказового врядування моніторинг та оцінювання набувають ролі джерела управлінських доказів, необхідних для підвищення раціональності й підзвітності публічних рішень. Водночас їх управлінська цінність не визначається обсягом зібраних даних або кількістю аналітичних звітів, а залежить від методичної якості показників, релевантності вимірювань цілям політики та процедурної вбудованості результатів у процес ухвалення рішень. За відсутності такого зв'язку доказовість редукується до формалізованої «культури показників», що легітимує наявні управлінські практики, але не забезпечує їх перегляду.

Специфіка публічної молодіжної політики як об'єкта моніторингу та оцінювання зумовлюється її міжсекторальним характером, багаторівневістю

реалізації, відкладеністю значної частини ефектів і гетерогенністю молоді як цільової групи. Ці характеристики унеможливлюють управлінські коректні висновки на основі уніфікованих або суто кількісних показників і зумовлюють потребу в сегментованих даних, поєднанні адміністративної статистики з репрезентативними соціологічними вимірюваннями та використанні логіки теорії змін для інтерпретації результатів.

Ключовою проблемою розвитку систем моніторингу та оцінювання у молодіжній політиці є інституційний розрив між виробництвом аналітичної інформації та її використанням у програмному і бюджетному управлінні. За відсутності процедур реагування результати оцінювання не впливають на перегляд цілей, інструментів і ресурсних рішень, що відтворює домінування управління процесами над управлінням результативністю. Управлінське використання результатів моніторингу та оцінювання потребує узгодженості програмного планування, бюджетного циклу та системи показників, а також чіткого інституційного статусу оцінювання як відносно автономного аналітичного контуру.

Системні виклики розвитку моніторингу та оцінювання молодіжної політики пов'язані з формалізацією звітності, фрагментацією показників, обмеженою аналітичною спроможністю інституцій і ризиками втрати довіри з боку молоді у разі невідповідності задекларованих цілей фактичним можливостям. Подолання цих викликів передбачає перехід від фіксації виконання заходів до інституційно вбудованого механізму управлінського навчання, за якого результати моніторингу та оцінювання стають підставою для коригування політики й підвищення її результативності у довгостроковій перспективі.

Література

1. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року: Указ Президента України від 12.03.2021 р. № 94/2021. Відомості Верховної Ради України. 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021 (дата звернення: 09.02.2026).

2. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 28. Ст. 233. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20 (дата звернення: 09.02.2026).

3. Молодь України – 2021 результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ: Міністерство молоді та спорту України, 2021. 74 с. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezyltmolod2021.pdf (дата звернення: 09.02.2026).

4. Про затвердження Державної цільової соціальної програми "Молодь України" на 2021–2025 роки та внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2021 р. № 579. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2021-%D0%BF (дата звернення: 09.02.2026).

5. Про оцінку ефективності бюджетних програм державного бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 19.05.2020 р. № 223. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0646-20 (дата звернення: 09.02.2026).

6. Біла Д. О. Ключові теоретико-методологічні засади наукового дослідження інституційного забезпечення державної молодіжної політики. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. № 1. С. 104–112. URL: https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/173/155 (дата звернення: 09.02.2026).

7. Тілікіна Н. В. Національні показники становища молоді як інструмент моніторингу й оцінки ефективності реалізації молодіжної політики в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 21. С. 111–121. URL: https://www.investplan.com.ua/pdf/21_2019/20.pdf (дата звернення: 09.02.2026).

8. OECD. Building Capacity for Evidence-Informed Policy-Making. Paris: OECD Publishing, 2020. 136 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/building-capacity-for-evidence-informed-policy-making_827fd635/86331250-en.pdf (accessed: 09.02.2026).

9. OECD. Improving Governance with Policy Evaluation Lessons From Country Experiences. Paris: OECD Publishing, 2020. 260 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/06/improving-governance-with-policy-evaluation_040f9225/89b1577d-en.pdf (accessed: 09.02.2026).

References

1. President of Ukraine. (2021). *On the National Youth Strategy until 2030*. Decree No. 94/2021 of March 12, 2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021 (Last accessed: 09.02.2026) [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *On the Basic Principles of Youth Policy*. Law of Ukraine No. 1414-IX of April 27, 2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20 (Last accessed: 09.02.2026) [in Ukrainian].

3. Ministry of Youth and Sports of Ukraine. (2021). *Youth of Ukraine – 2021: Results of a Representative Sociological Survey*. Kyiv. 74 p. Retrieved from: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/rezyltmolod2021.pdf(Last accessed: 09.02.2026) [in Ukrainian].

4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). *On Approval of the State Target Social Programme "Youth of Ukraine" for 2021–2025 and Amendments to Certain Acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine*. Resolution No. 579 of June 2, 2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2021-%D0%BF (Last accessed: 09.02.2026) [in Ukrainian].

5. Ministry of Finance of Ukraine. (2020). *On the Evaluation of the Effectiveness of State Budget Programmes*. Order No. 223 of May 19, 2020. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0646-20 (Last accessed: 09.02.2026) [in Ukrainian].

6. Bila, D. O. (2022). *Key theoretical and methodological foundations of scientific research on institutional support of state youth policy*. Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology and Law, 1, 104–112. Retrieved from: https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/173/155 (Last accessed: 09.02.2026) [in Ukrainian].

7. Tilikina, N. V. (2019). *National indicators of youth status as a tool for monitoring and evaluating the effectiveness of youth policy implementation in Ukraine*. Investments: Practice and Experience, 21, 111–121. Retrieved from: https://www.investplan.com.ua/pdf/21_2019/20.pdf (Last accessed: 09.02.2026) [in Ukrainian].

8. OECD. (2020). *Building Capacity for Evidence-Informed Policy-Making*. Paris: OECD Publishing. 136 p. Retrieved from: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/09/building-capacity-for-evidence-informed-policy-making_827fd635/86331250-en.pdf (Last accessed: 09.02.2026) [in English].

9. OECD. (2020). *Improving Governance with Policy Evaluation: Lessons from Country Experiences*. Paris: OECD Publishing. 260 p. Retrieved from: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/06/improving-governance-with-policy-evaluation_040f9225/89b1577d-en.pdf (Last accessed: 09.02.2026) [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 355.23:342.9:342.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-307-321

Ткаченко Іван Валерійович Центральне управління військової освіти і науки Генерального штабу Збройних Сил України, https://orcid.org/0009-0003-2830-8824

ПРИНЦИПИ, ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті представлено теоретичне обґрунтування засад функціонування системи військової освіти в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану. Автор аналізує вплив повномасштабної агресії рф та формування технологічного альянсу агресорів станом на березень 2026 року на зміну характеру збройної боротьби, що вимагає адаптації механізмів державного регулювання освітньої галузі. Метою дослідження є концептуалізація системи принципів, функцій і завдань військової освіти, яка інтегрує національний бойовий досвід 2014–2026 років та вимоги оперативної сумісності зі стандартами НАТО. Методологічний апарат охоплює системний підхід, структурно-функціональний аналіз, контент-аналіз нормативно-правової бази та метод моделювання.

У результаті дослідження сформовано цілісну систему із шести принципів: системності, безперервності, адаптивності, сумісності зі стандартами Альянсу, інноваційності та гуманістичної спрямованості. Виокремлено особливості трансформації ключових функцій системи (підготовчої, інтеграційної, інноваційної, забезпечувальної та соціально-стабілізуючої) в умовах протидії гібридним загрозам та геноцидним практикам ворога. Доведено, що принцип адаптивності реалізується через «абсорбуючу здатність» закладів освіти до оперативного впровадження тактик протидії сучасним засобам ураження. Уточнено завдання системи за тактичним, оперативним і стратегічним рівнями, зокрема щодо швидкого набуття компетентностей у сферах протидії БПЛА, РЕБ та OSINT-аналітики.

Теоретичні висновки статті створюють підґрунтя для вдосконалення нормативно-правової бази та механізмів державного управління, спрямованих на зміцнення обороноздатності держави.

Ключові слова: військова освіта, правовий режим воєнного стану, державне регулювання, національна безпека, стандарти НАТО, оперативна сумісність, гібридні загрози, організаційне навчання, абсорбуюча здатність, імітаційне моделювання.

Tkachenko Ivan Valeriyovych Central Directorate of Military Education and Science of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, https://orcid.org/0009-0003-2830-8824

PRINCIPLES, FUNCTIONS AND TASKS OF THE MILITARY EDUCATION SYSTEM UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Abstract. The article provides a theoretical substantiation of the foundations for the military education system's operation in Ukraine under the legal regime of martial law. The author analyzes the impact of full-scale Russian aggression and the formation of a technological alliance of aggressors as of March 2026 on the changing nature of armed conflict, necessitating the adaptation of state regulation mechanisms within the educational sector. The study aims to conceptualize a system of principles, functions, and tasks for military education that integrates national combat experience from 2014–2026 and NATO interoperability requirements. The methodological framework includes a systemic approach, structural-functional analysis, content analysis of the regulatory framework, and modeling.

As a result of the research, a comprehensive system of six principles is formulated: systematicity, continuity, adaptability, compatibility with Alliance standards, innovativeness, and humanistic orientation. The specific features of the transformation of the system's key functions (preparatory, integrative, innovative, supportive, and socio-stabilizing) in the context of countering hybrid threats and the enemy's genocidal practices are identified. It is demonstrated that the principle of adaptability is realized through the "absorptive capacity" of educational institutions for the rapid implementation of countermeasures against modern strike assets. The tasks of the system are refined across tactical, operational, and strategic levels, particularly regarding the swift acquisition of competencies in UAV countermeasures, electronic warfare, and OSINT analytics. The theoretical conclusions of the article provide a basis for improving the regulatory framework and state management mechanisms aimed at strengthening the state's defense capabilities.

Keywords: military education, legal regime of martial law, state regulation, national security, NATO standards, interoperability, hybrid threats, organizational learning, absorptive capacity, simulation modeling.

Постановка проблеми

Правовий режим воєнного стану, запроваджений в Україні 24 лютого 2022 року та продовжений низкою указів Президента України, радикально змінив умови функціонування всіх державних інститутів, зокрема системи військової освіти. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває вже п'ятий рік, виявила суттєві прогалини в підготовці військових фахівців, які не відповідали динаміці сучасних форм і способів ведення бойових дій. Зміна характеру війни – від позиційної до високотехнологічної, з широким

застосуванням безпілотних систем, високоточної зброї та гібридних загроз – вимагає негайного перегляду змісту, методів і механізмів державного регулювання військової освіти.

Особливої гостроти проблема набула в березні 2026 року на тлі ескалації конфлікту на Близькому Сході. За даними української розвідки, підтвердженими Президентом України В. Зеленським, Іран почав використовувати російські модифіковані дрони типу Shahed, оснащені елементами російського виробництва та тактикою, випробуваною в боях проти України. Росія, у свою чергу, передала Ірану супутникові знімки, технології модернізації дронів і тактичні рекомендації, відпрацьовані під час агресії проти нашої держави. Ці події свідчать про глибокий технологічний альянс агресорів і створення глобальної загрози, де український досвід протидії ірансько-російським дронам стає стратегічним активом для країн НАТО та Перської затоки. У таких умовах військова освіта має забезпечувати не лише національну оборону, а й оперативну сумісність із союзниками в умовах мультидоменного конфлікту.

Незважаючи на прийняття Концепції трансформації системи військової освіти (2022) та низки нормативно-правових актів, спрямованих на імплементацію стандартів НАТО, теоретичні засади цієї трансформації залишаються недостатньо розробленими. Відсутні чітко сформульовані принципи, функції та завдання системи військової освіти саме в умовах дії правового режиму воєнного стану. Існуючі дослідження (Пащук, 2021; Мірненко, Вітер, Оліферук, 2023; Жиздюк, 2024; Рахманов, 2021; Клачко, Білявець, Діденко, 2022; Сова, Заїка, Тимошенко, 2025; Стасюк, 2025; Гурковський та ін., 2025) акцентують увагу на загальних напрямах реформування, багаторівневій підготовці сержантського складу, використанні імітаційного моделювання та організаційному навчанні, проте не розкривають специфіки функціонування системи в умовах обмеження прав і свобод, оперативного перерозподілу повноважень між цивільними та військовими органами управління та необхідності швидкого набуття бойових компетентностей під постійною загрозою ракетно-дронових ударів.

Наслідком такої теоретичної прогалини є низька ефективність механізмів державного регулювання військової освіти. Збройні Сили України та інші складові сектору безпеки і оборони продовжують відчувати дефіцит кваліфікованого особового складу, здатного оперативно адаптуватися до нових загроз, інтегрувати бойовий досвід і забезпечувати сумісність із силами НАТО в реальному часі. Відсутність адаптованих принципів, функцій і завдань призводить до фрагментарності освітнього процесу, недостатнього використання досвіду організаційного навчання та обмеженого впровадження сучасних технологій імітаційного моделювання в умовах воєнного стану.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування системи принципів, функцій і завдань військової освіти як ключового елемента державного регулювання в умовах воєнного стану. Це дозволить заповнити існуючий науковий вакуум і створити підґрунтя для

вдосконалення нормативно-правової бази, підвищення якості підготовки військових фахівців та посилення обороноздатності держави в умовах сучасних глобальних загроз.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження полягає у визначенні та теоретичному обґрунтуванні системи принципів, функцій і завдань військової освіти в Україні саме в умовах дії правового режиму воєнного стану як ключового елемента механізмів державного регулювання. Це передбачає створення концептуальної моделі, яка враховує специфіку обмеження конституційних прав і свобод, оперативне перерозподілення повноважень між цивільними та військовими органами управління, інтеграцію національного бойового досвіду 2014–2026 років і вимоги оперативної сумісності зі збройними силами держав-членів НАТО в умовах мультидоменного конфлікту.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- Проаналізувати нормативно-правову базу функціонування системи військової освіти в умовах воєнного стану (Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Концепція трансформації системи військової освіти 2022 року, Положення про організацію освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах 2024 року) і виявити прогалини в регулюванні принципів, функцій і завдань.

- Узагальнити досвід організаційного вивчення та впровадження педагогічного досвіду у вищих військових навчальних закладах (на основі концепції організаційного навчання та теорії управління знаннями) та адаптувати його до умов воєнного часу з урахуванням «абсорбуючої здатності» закладів.

- Визначити систему принципів військової освіти (системності, безперервності, адаптивності, сумісності з НАТО, інноваційності, гуманістичної спрямованості) та обґрунтувати їх пріоритетність під час дії правового режиму воєнного стану.

- Розкрити функції системи військової освіти (підготовчу, інтеграційну, інноваційну, забезпечувальну, соціально-стабілізуючу) та показати їх трансформацію під впливом ракетно-дронових ударів, гібридних загроз.

Методологія дослідження

Дослідження проведено на основі комплексу загальнонаукових і спеціальних методів. Системний метод застосовано для розгляду військової освіти як підсистеми державного управління сектором безпеки і оборони в умовах воєнного стану. Структурно-функціональний аналіз дозволив розкласти систему на принципи, функції та завдання й показати їх взаємозв’язок з механізмами державного регулювання. Порівняльний метод використано для зіставлення вітчизняної моделі військової освіти з досвідом держав-членів НАТО (програма DEEP-Ukraine, стандарти ECTS, багаторівнева підготовка сержантського складу) та адаптації цих підходів до українських реалій 2022–2026 років.

Метод контент-аналізу застосовано до нормативно-правових актів (9 документів) та семи ключових наукових статей 2021–2025 років. Логіко-аналітичний метод забезпечив синтез теоретичних положень з емпіричним матеріалом (бойовий досвід ЗСУ, дані про застосування ірансько-російських дронів у березні 2026 року). Метод моделювання використано для побудови концептуальної моделі принципів, функцій і завдань. Інформаційну базу становлять офіційні документи Міністерства оборони України, Генерального штабу ЗСУ, аналітичні звіти програми НАТО DEEP та публікації у фахових виданнях категорії Б.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз наукових публікацій 2021–2025 років свідчить про активне вивчення трансформації системи військової освіти України в контексті євроатлантичної інтеграції та стандартів НАТО. Водночас жодне з досліджень не пропонує цілісної системи принципів, функцій і завдань саме в умовах правового режиму воєнного стану, що становить ключову теоретичну прогалину статті.

Ю. Пащук [1] детально обґрунтовує теоретико-методологічні засади вивчення та впровадження досвіду освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах на основі концепції організаційного навчання та теорії управління знаннями. Автор вводить поняття «абсорбуючої здатності» закладів (potential absorptive capacity – PACAP та realised absorptive capacity – RACAP) і пропонує чотири напрями підвищення ефективності: організаційна структура, стандартизований процес, підготовка персоналу та засоби (зокрема ІКТ). Дослідження враховує досвід НАТО та специфіку військової освіти. Проте Пащук аналізує мирний і перехідний періоди, не розглядаючи обмеження прав і свобод, оперативне підпорядкування освітніх закладів військовому командуванню та необхідність миттєвого впровадження бойового досвіду під постійними ракетно-дроновими ударами. Таким чином, концепція організаційного навчання залишається неадаптованою до умов воєнного стану.

В. Мірненко, Д. Вітер і В. Оліферук [2] аналізують основні тенденції трансформації системи військової освіти відповідно до Концепції 2022 року та програми НАТО DEEP-Ukraine. Автори детально описують багаторівневу підготовку сержантського складу (базовий, середній, підвищений, вищий рівні), патронаж держав-членів НАТО та необхідність нового інструменту державного регулювання. Сильною стороною є зв’язок структурних елементів системи з рівнями військової освіти. Однак робота завершується на вересні 2023 року й не враховує реалії 2024–2026 років, зокрема ескалацію ірансько-російського технологічного альянсу (березень 2026 року), коли російські модифікації дронів Shahed були передані Ірану разом із тактикою, відпрацьованою проти України. Відсутній аналіз впливу цих загроз на функції та завдання системи.

Г. Жиздюк [3] розглядає адаптацію військової освіти до стандартів НАТО через призму викликів і перспектив. Дослідниця порівнює моделі держав-членів

Альянсу, підкреслює трирівневу систему ECTS і зазначає можливі негативні явища трансформації (Клачко, Білявець, Діденко [4]). Позитивним є акцент на психологічній стійкості та мотивації в умовах підвищеного ризику. Водночас Жиздюк не розкриває, як саме принципи сумісності мають трансформуватися під дією воєнного стану, коли освітній процес відбувається в умовах обмеженої мобільності, евакуації закладів і пріоритету колективної бойової підготовки над індивідуальною.

В. Рахманов [5] пропонує системний підхід до професійної військової освіти: аналіз потреби в навчанні, розробка стратегії, оцінка результатів із зворотним зв'язком. Автор чітко формулює принципи (системності, інтегративності, динамічності, інноваційності) та наголошує на набутті компетентностей на трьох рівнях (тактичному, оперативному, стратегічному). Цінність роботи полягає в методологічній чіткості. Проте Рахманов не враховує специфіку воєнного стану: відсутні механізми адаптації цих принципів до обмеження конституційних прав, перерозподілу повноважень на користь військових адміністрацій та необхідності швидкого (до 30 діб) набуття компетентностей під загрозою дронових атак.

В. Клачко, С. Білявець та О. Діденко [4] узагальнюють стан, проблеми та перспективи трансформації військової освіти в контексті НАТО. Автори вказують на інтеграцію системи в загальнодержавну освіту, суттєві відмінності національних моделей НАТО та необхідність врахування особливостей сектору безпеки й оборони (НГУ, ДПСУ). Сильною стороною є виявлення негативних явищ трансформації. Однак дослідження не містить конкретних функцій і завдань під час дії правового режиму воєнного стану, зокрема не аналізує, як соціально-стабілізуюча функція освіти має працювати в умовах масових ракетних обстрілів та психологічного виснаження особового складу.

О. Сова, Л. Заїка та Р. Тимошенко [6] розробляють організаційно-методичні рекомендації використання засобів імітаційного моделювання бойових дій у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти. Автори визначають чотири етапи діяльності підрозділів імітаційного моделювання та пов'язують їх із Глобальною програмою НАТО з освіти. Робота є найсучаснішою (2025 рік) і безпосередньо стосується підвищення якості практичної підготовки. Проте автори не розглядають обмеження воєнного стану: фінансування, логістику обладнання в умовах дефіциту ресурсів та інтеграцію моделювання з реальним бойовим досвідом 2022–2026 років, зокрема протидією ірансько-російським дронам.

В. Стасюк [7] розкриває теоретичні основи функціонування системи військової освіти як складової державної освітньої системи. Автор детально описує структуру (ліцейна, фахова передвища, вища, професійна військова освіта) та місію інноваційного розвитку сектору безпеки. Позитивним є системний погляд на нормативну базу. Водночас Стасюк аналізує загальні умови, не торкаючись специфіки воєнного стану та не формулює окремої

системи принципів, функцій і завдань для періоду дії Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 та його продовжень.

Нормативно-правові джерела [8–10] (Закон «Про правовий режим воєнного стану», Концепція трансформації 2022 року, Положення Міноборони 2024 року) фіксують загальні напрями реформ, але не містять чітких дефініцій принципів, функцій і завдань у воєнних умовах. Таким чином, у вітчизняній науці існує теоретичний вакуум: відсутня концептуальна модель, яка б інтегрувала організаційне навчання, імітаційне моделювання, стандарти НАТО та специфіку правового режиму воєнного стану з урахуванням гібридних загроз березня 2026 року.

Вибір саме цих авторів і джерел для обґрунтування принципів, функцій і завдань військової освіти зумовлений не випадковістю, а цілеспрямованим синтезом найбільш авторитетних і актуальних досліджень, які вже створили солідний теоретичний фундамент у сфері військової освіти України. Роботи Ю. Пащука [1], В. Рахманова [5], О. Сови та співавторів [6], а також колективні дослідження В. Мірненка, Д. Вітера і В. Оліферука [2], Г. Жиздюк [3], В. Клачка, С. Білявця та О. Діденка [4] і В. Стасюка [7] становлять визнану наукову базу, на якій ґрунтується сучасна трансформація системи військової освіти.

Виклад основного матеріалу

Передусім слід окресдити, автор статті не претендує на заперечення чи ігнорування внеску інших дослідників, навпаки свідомо спираються на їхні ключові ідеї (концепцію організаційного навчання, системний підхід, багаторівневу підготовку за стандартами НАТО, імітаційне моделювання та адаптацію до євроатлантичних вимог), розвиваючи їх у новому контексті.

Єдиною підставою для такого фокусу є необхідність заповнити чітко ідентифіковану теоретичну прогалину: жодне з попередніх досліджень не розглядало принципи, функції та завдання саме в умовах дії правового режиму воєнного стану з урахуванням еволюції російської гібридної агресії від «війни нового покоління» до геноцидних практик. Таким чином, стаття не конкурує з наявними працями, а логічно продовжує їх, адаптуючи вже апробовані положення до реалій 2022–2026 років і пропонуючи цілісну концептуальну модель, яка може слугувати основою для подальшого вдосконалення механізмів державного регулювання. Такий підхід забезпечує наукову наступність і виключає будь-яке применшення внеску колег-дослідників у цій важливій галузі.

Важливим внеском у вивчення трансформації освіти в умовах війни стала колективна монографічна стаття В. Гурковського, Л. Семененко, О. Вербовенка, Р. Ованесяна, В. Козлова та А. Тристана [13]. Автори провели комплексний аналіз змін у цивільній і військовій освіті за період 2022–2025 років, виокремивши шість ключових напрямів трансформації: організаційно-структурний (перехід на змішане та дистанційне навчання, створення мобільних центрів), змістовий (оновлення програм і запровадження базової військової підготовки), інфраструктурний (цифровізація та VR/AR-технології), кадровий, психологічно-

соціальний та нормативно-правовий. Робота містить багату емпіричну базу (статистику руйнувань закладів освіти, масштаби переміщення, психологічні наслідки) та чіткі рекомендації щодо відновлення інфраструктури, реформування військової освіти та інтеграції з стандартами НАТО. Сильною стороною дослідження є системний погляд на освіту як елемент національної безпеки та оборони.

Водночас автори зосереджуються переважно на загальних адаптаційних стратегіях і викликах, не пропонуючи чітко структурованої системи принципів, функцій і завдань саме військової освіти в умовах правового режиму воєнного стану. Відсутній глибокий аналіз механізмів державного регулювання під впливом гібридних загроз (БТГ, РЕБ, БПЛА, інформаційно-психологічні операції) та їхньої еволюції до геноцидних практик. Саме цю теоретичну прогалину заповнює запропоноване дослідження, розвиваючи ідеї попередників у напрямі створення цілісної концептуальної моделі, яка безпосередньо відповідає специфіці воєнного стану 2022–2026 років.

Система принципів військової освіти в умовах дії правового режиму воєнного стану

Правовий режим воєнного стану (Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [8]) вимагає перегляду засад функціонування системи військової освіти як підсистеми державного управління сектором безпеки і оборони. Аналіз джерел дозволяє синтезувати шість ключових принципів, які формують нову концептуальну основу.

Перший принцип – системності та інтегративності – випливає з робіт В. Рахманова [5] і В. Стасюка [7]. Він передбачає розгляд військової освіти як єдиного комплексу рівнів (ліцейний, фаховий передвищий, вищий, професійна військова освіта), інтегрованого в загальнодержавну систему та сектор безпеки. У воєнний стан принцип набуває оперативного виміру: координація з військовим командуванням через Генеральний штаб ЗСУ, що дозволяє миттєво коригувати програми під загрози, подібні до ірансько-російських дронових атак березня 2026 року.

Другий принцип – безперервності та динамічності – розвиває ідеї Ю. Пащука [1] про організаційне навчання. Він забезпечує постійне оновлення компетентностей через післядипломну освіту та впровадження бойового досвіду. Під час воєнного стану динамічність означає перехід від планових циклів до оперативних (до 14–30 діб) курсів адаптації під нові тактичні прийоми противника.

Третій принцип – адаптивності та пріоритетності національної безпеки – синтезує підходи Г. Жиздюк [3] і В. Клачка, С. Білявця, О. Діденка [4]. Він вимагає швидкої реакції на зміни форм збройної боротьби, включаючи гібридні загрози. Адаптивність реалізується через механізм «абсорбуючої здатності» закладів (Пащук [1]), коли ВВНЗ перетворюються на оперативні центри вивчення досвіду.

Четвертий принцип – сумісності зі стандартами НАТО – прямо випливає з Концепції трансформації [10] та робіт В. Мірненка, Д. Вітера, В. Оліферука [2]. Він передбачає ECTS, трирівневу систему та патронаж держав-членів Альянсу. У воєнний стан принцип доповнюється вимогою оперативної сумісності під час спільних операцій.

П’ятий принцип – інноваційності та технологічності – ґрунтується на рекомендаціях О. Сови, Л. Заїки, Р. Тимошенка [6]. Він акцентує використання засобів імітаційного моделювання бойових дій (ЗІМБД) та ІКТ. У період дії воєнного стану інноваційність означає інтеграцію реального бойового досвіду 2022–2026 років у віртуальні сценарії (наприклад, протидія модифікованим Shahed).

Шостий принцип – гуманістичної спрямованості та відповідальності – розвиває положення Жиздюк [3] про психологічну стійкість. Він забезпечує збереження прав учасників освітнього процесу за умови тимчасових обмежень воєнного стану.

Сформована система принципів військової освіти (системності та інтегративності, безперервності та динамічності, адаптивності та пріоритетності національної безпеки, сумісності зі стандартами НАТО, інноваційності та технологічності, гуманістичної спрямованості та відповідальності) становить концептуальний каркас, здатний забезпечити стійкість і ефективність підготовки військових фахівців у воєнний час. Однак у сучасних умовах гібридної війни, яку російська федерація веде проти України, ці принципи не можуть залишатися статичними. Еволюція російської тактики від «гібридного маневру» та батальйонних тактичних груп (БТГ), описаних у посібнику Asymmetric Warfare Group [11], до геноцидних практик, зафіксованих у матеріалах Міжнародної конференції 2024 року [12], вимагає їхньої оперативної трансформації.

Гібридний маневр, що поєднує маріонеткові сили, інтенсивне застосування БПЛА, радіоелектронну боротьбу, снайперські операції та інформаційно-психологічні кампанії, кардинально змінює характер загроз. Принцип сумісності зі стандартами НАТО вже не обмежується формальною відповідністю ECTS і SAT, а перетворюється на інструмент реальної інтероперабельності проти систем A2/AD і модифікованих ірансько-російських дронів. Принцип інноваційності набуває нового змісту через обов’язкову інтеграцію реального бойового досвіду в засоби імітаційного моделювання, а принцип адаптивності вимагає скорочення циклів підготовки до 30 діб. Таким чином, принципи військової освіти трансформуються з теоретичних засад у практичні механізми протидії гібридній агресії нового покоління, що безпосередньо впливає на зміст функцій і завдань системи в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Водночас вітчизняні секьюритологи, зокрема В.Новородовський [12, с. 5–10] показує, як OSINT став ключовим інструментом протидії: від виявлення координат російської техніки до документування воєнних злочинів (Bellingcat, InformNapalm, Molfar). Інші дослідники: О. Плужник і В. [12, с. 11–16] доводять,

що інформаційна безпека є невід'ємною складовою національної стратегії оборони, де кібератаки, пропаганда та дезінформація поєднуються з фізичним знищенням.

Безперечно, ця еволюція вимагає кардинальної трансформації підходів і механізмів державного регулювання військової освіти.

По-перше, принципи (зокрема сумісності з НАТО та інноваційності) повинні включати обов'язкову підготовку до гібридних загроз: OSINT-аналіз, протидія РЕБ, робота в умовах A2/AD.

По-друге, функції системи (інноваційна та забезпечувальна) набувають пріоритету колективної підготовки до протидії маріонетковим силам і інформаційним операціям.

Завдання на тактичному рівні включають швидке набуття компетентностей протидії БПЛА, на оперативному – планування спільних операцій з НАТО з урахуванням досвіду БТГ, на стратегічному – розробку доктрин, що інтегрують геноцидний вимір російської агресії.

Таблиця 1

Трансформація принципів під впливом гібридної війни РФ (2014–2025 рр.)

Принцип НАТО/ вітчизняний	**Сучасні гібридні загрози (2024-2026)**	**Необхідна трансформація в військовій освіті**	**Приклад можливого впровадження та очікуваний ефект**
Системності та інтгеративності	Координація між Міністерством оборони України та Генеральним штабом ЗСУ	Вертикаль управління через Генеральний штаб ЗСУ	Створення єдиного цифровго хабу моніторингу загроз при ВВНЗ – скорочення часу реакціїї та впровадження в освітній процес
Безперервності та длинамічності	Швидка еволюція тактики (БПЛА,РЕБ)	Перехід від планових циклів підготовки до курсів	Модуль «Швидка адаптація» - підвищення «абсорбуючої здатності» ВВНЗ
Адаптивності та пріоритетності національної безпеки	Еволюція від БГТ до геноцидних практик	Коригування навчальних програм під нові загрози	Інтеграція даних про нові загрози – готовність до нових загроз
Сумісності зі стандартами НАТО (DEEP, SAT, ECTS)	Гібридний маневр +OSINT+ кіберзагрози	Інтеграція сценаріїв БТГ у ЗІМБД	Спільні навчання з НАТО (Hedgehog-2025) підвищненя інтероперабельності

Принцип НАТО/ вітчизняний	**Сучасні гібридні загрози (2024-2026)**	**Необхідна трансформація в військовій освіті**	**Приклад можливого впровадження та очікуваний ефект**
Інноваційності та технологічності	Інформаційні операції +OSINT+ кіберзагрози	Обовязковий модуль OSINT-аналізу та протидії дезінформації	Модуль OSINT+ протидія РЕБ – зростання фахового рівня підготовки
Гуманістичної спрямованості та відповідальності	Психологічний вплив пропаганди та наративів	Модулі психологічної стійкості та медіаграмотності+ Mission Command (рекомендація НАТО 2026)	Інтеграція STANAG 6001 та психологічної підтримки – зниження втрат

Попри очевидні переваги запропонованої моделі, її реалізація в умовах воєнного стану стикається з низкою суттєвих обмежень, які потребують окремого критичного осмислення. По-перше, інституційний аудит НАТО (січень 2026) підтвердив значний прогрес України, але водночас виявив критичні прогалини: недостатній рівень володіння англійською мовою (STANAG 6001) у більшості викладачів та курсантів, а також відсутність системної інтеграції принципів Mission Command. Навчання Hedgehog 2025 в Естонії наочно продемонстрували, що навіть країни НАТО не готові до повномасштабної дронової війни – тактичні недоліки в протидії БПЛА та РЕБ були визнані «критичними» (WSJ, 2026). Це ставить під сумнів швидкість досягнення оперативної сумісності та вимагає перегляду темпів трансформації принципів.

По-друге, надмірна акцентація на адаптивності та динамічності може призвести до хаотичного коригування програм «під кожну нову загрозу», що загрожує втратою системності та стабільності освітнього процесу. Крім того, соціально-стабілізуюча та гуманістична функції залишаються найслабкішою ланкою: психологічне виснаження викладацького складу та курсантів у поєднанні з постійними ракетно-дроновими ударами суттєво знижує ефективність навіть найкращих імітаційних моделей. Таким чином, запропонована концептуальна модель потребує не лише нормативного закріплення, а й паралельного впровадження механізмів контролю якості та психологічної підтримки.

Функції системи військової освіти

Функції системи трансформуються під впливом воєнного стану. На основі синтезу джерел виділено п’ять основних.

1. Підготовча функція (Рахманов [5]) – набуття військово-професійних компетентностей на тактичному, оперативному та стратегічному рівнях. У воєнний стан вона набуває пріоритету колективної підготовки.

2. Інтеграційна функція (Мірненко та ін. [2], Жиздюк [3]) – забезпечення сумісності ЗСУ з НАТО та міжвідомчої взаємодії. У березні 2026 року функція включає обмін досвідом протидії дронам з союзниками.

3. Інноваційна функція (Пащук [1], Сова та ін. [6]) – впровадження організаційного навчання та ЗІМБД. Дискусія: на відміну від мирного часу, воєнний стан вимагає інтеграції реальних даних з передової в моделі.

4. Забезпечувальна функція (Клачко та ін. [4]) – комплектування сил оборони кваліфікованим персоналом. Функція включає швидке доукомплектування резерву під загрозою ескалації.

5. Соціально-стабілізуюча функція (Жиздюк [3]) – підтримка мотивації та стресостійкості. У воєнний стан вона стає критичною для збереження боєздатності.

Завдання системи військової освіти

Завдання конкретизуються за рівнями підготовки.

1. Тактичний рівень – швидке набуття компетентностей протидії дронам та високоточній зброї (Сова [6]).

2. Оперативний рівень – планування спільних операцій з НАТО (Мірненко [2]).

3. Стратегічний рівень – розробка доктрин з урахуванням досвіду 2022–2026 років (Пащук [1]).

Авторська модель: інтеграція принципів, функцій і завдань у єдину систему державного регулювання через створення Центрів організаційного навчання при ВВНЗ.

Концепція полягає в побудові адаптованої моделі, де принципи формують каркас, функції – механізми реалізації, а завдання – конкретні результати. На відміну від існуючих підходів (Рахманов [5], Клачко [4]), модель враховує обмеження воєнного стану та гібридні загрози березня 2026 року. Внесок автора статті полягає в синтезі організаційного навчання [1], імітаційного моделювання [6] і трансформації [2; 3] у єдину систему, придатну для нормативного закріплення. На думку автора статті, запропонована модель усуває фрагментарність попередніх досліджень і створює підґрунтя для емпіричної верифікації в подальших роботах.

Висновки

Таким чином, проведений аналіз теоретичних засад функціонування системи військової освіти в умовах правового режиму воєнного стану дозволяє стверджувати, що традиційна модель підготовки військових фахівців, успадкована від радянського періоду та частково адаптована до стандартів НАТО в мирний час, виявилася недостатньо ефективною перед обличчям сучасних гібридних загроз. Еволюція російської тактики від «гібридного маневру» 2014–2017 років, описаного в американському посібнику «Нове покоління російських війн» [11], до повномасштабної геноцидної практики 2022–2026 років, зафіксованої в матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції «Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик» [12], вимагає кардинальної трансформації не лише змісту, а й механізмів державного регулювання військової освіти.

Запропонована в дослідженні система принципів (системності та інтегративності, безперервності та динамічності, адаптивності та пріоритетності національної безпеки, сумісності зі стандартами НАТО, інноваційності та технологічності, гуманістичної спрямованості та відповідальності) формує концептуальний каркас, який забезпечує оперативну «абсорбуючу здатність» закладів вищої військової освіти. Ці принципи не є декларативними: вони безпосередньо реагують на специфіку воєнного стану, коли освітній процес відбувається під постійною загрозою ракетно-дронових ударів, обмеженням прав і свобод та необхідністю миттєвого впровадження бойового досвіду. Особливо критичним є принцип сумісності зі стандартами НАТО (DEEP, E&ITD 075-007, Systematic Approach to Training), який трансформується з формальної відповідності ECTS у реальний інструмент оперативної інтероперабельності проти батальйонних тактичних груп, систем A2/AD, радіоелектронної боротьби та інтенсивного застосування БПЛА.

Функції системи військової освіти (підготовча, інтеграційна, інноваційна, забезпечувальна, соціально-стабілізуюча) у воєнний стан набувають оперативного характеру.

Підготовча функція пріоритезує колективну підготовку до протидії маріонетковим силам; інтеграційна – обмін досвідом з НАТО щодо ірансько-російських дронових технологій березня 2026 року; інноваційна – інтеграцію реального бойового досвіду в засоби імітаційного моделювання; забезпечувальна – швидке доукомплектування резерву; соціально-стабілізуюча – підтримку психологічної стійкості в умовах інформаційно-психологічних операцій і геноцидних наративів.

Завдання системи конкретизовані за рівнями підготовки: на тактичному – швидке набуття компетентностей протидії БПЛА, снайперам і РЕБ; на оперативному – планування спільних операцій з урахуванням досвіду БТГ; на стратегічному – розробка доктрин, що інтегрують геноцидний вимір агресії. Авторська модель трансформації механізмів державного регулювання (Міноборони та Генеральний штаб ЗСУ) передбачає створення єдиної системи моніторингу гібридних загроз у вищих військових навчальних закладах, де принципи НАТО стають оперативним щитом проти «війни нового покоління», що перетворилася на «геноцидну практику».

Отже, теоретичне обґрунтування системи принципів, функцій і завдань військової освіти заповнює наявний науковий вакуум і створює підґрунтя для вдосконалення нормативно-правової бази. Запропонована модель усуває фрагментарність попередніх досліджень, інтегрує досвід організаційного навчання [1], імітаційного моделювання [6], трансформації за стандартами НАТО [2; 3] та специфіку гібридної війни [11; 12]. Її практичне значення полягає в можливості оперативного коригування освітньо-професійних програм, підвищення «абсорбуючої здатності» закладів і забезпечення реальної боєздатності Збройних Сил України в умовах мультидоменного воєнного конфлікту.

Запропонована модель, попри свої сильні сторони, вимагає подальшого емпіричного тестування та врахування критичних зауважень щодо обмежень сумісності з НАТО в умовах дронової війни 2025–2026 років.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною верифікацією запропонованої моделі, розробкою механізмів моніторингу гібридних загроз у реальному часі та інтеграцією OSINT-аналітики в систему професійної військової освіти. Це дозволить не лише протистояти сучасним загрозам, а й формувати проактивну стратегію державного регулювання, яка перетворює військову освіту на визначальний фактор національної безпеки та обороноздатності України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Література

1. Пащук Ю. Теоретико-методологічні основи вивчення і впровадження досвіду освітньої діяльності у вищих військових навчальних закладах // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. 2021. № 1(24). С. 299–317.

2. Мірненко В., Вітер Д., Оліферук В. Трансформація системи військової освіти: основні тенденції та перспективи // Військова освіта. 2023. № 2(48). С. 9–17.

3. Жиздюк Г. А. Адаптація військової освіти в Україні до стандартів НАТО: виклики та перспективи // Академічні візії. 2024. Вип. 29. С. 1–12.

4. Клачко В., Білявець С., Діденко О. Стан, проблеми та перспективи трансформації військової освіти в контексті реалізації стандартів НАТО // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. 2022. № 1(28). Ч. 1. С. 90–104.

5. Рахманов В. Основні підходи до системи професійної військової освіти в Україні // Військова освіта. 2021. № 1(43). С. 279–288.

6. Сова О., Заїка Л., Тимошенко Р. Організаційно-методичні рекомендації з підготовки військових фахівців із використанням засобів імітаційного моделювання бойових дій // Військова освіта. 2025. № 2(52). С. 194–208.

7. Стасюк В. С. Теоретичні основи функціонування системи військової освіти в Україні // Держава та регіони. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2025. № 2. С. 92–96.

8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 21.03.2026).

9. Положення про організацію та провадження освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти: Наказ Міністерства оборони України від 15.02.2024 № 45. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0453-24 (дата звернення: 21.03.2026).

10. Концепція трансформації системи військової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1490 (зі змінами).

11. Нове покоління російських війн: посібник / Asymmetric Warfare Group, US Army ; пер. з англ. неофіц. Львів : [Лінгвістичне науково-дослідне управління], 2024. 82 с.

12. Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (9 грудня 2024 р.) / за заг. ред. В. В. Коцура. Переяслав : Університет Григорія Сковороди в Переяславі, 2024. 340 с.

13. Гурковський В., Семененко Л., Вербовенко О., Ованесян Р., Козлов В., Тристан А. Трансформація системи освіти в умовах війни: виклики, адаптаційні стратегії й перспективи розвитку цивільної та військової освіти в Україні (2022–2025 рр.) // Military Science. 2025. Vol. 3. № 1. С. 329–340. DOI: 10.62524/msj.2025.3.1.14.

References

1. Pashchuk, Yu. (2021). Teoretyko-metodolohichni osnovy vyvchennia i vprovadzhennia dosvidu osvitnoi diialnosti u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological foundations of studying and implementing the experience of educational activities in higher military educational institutions]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: pedahohichni nauky, 1(24), 299–317.

2. Mirnenko, V., Viter, D., & Oliferuk, V. (2023). Transformatsiia systemy viiskovoi osvity: osnovni tendentsii ta perspektyvy [Transformation of the military education system: main trends and prospects]. Viiskova osvita, 2(48), 9–17.

3. Zhyzdiuk, H. A. (2024). Adaptatsiia viiskovoi osvity v Ukraini do standartiv NATO: vyklyky ta perspektyvy [Adaptation of military education in Ukraine to NATO standards: challenges and prospects]. Akademichni vizii, 29, 1–12.

4. Klachko, V., Biliavets, S., & Didenko, O. (2022). Stan, problemy ta perspektyvy transformatsii viiskovoi osvity v konteksti realizatsii standartiv NATO [Status, problems, and prospects of military education transformation in the context of NATO standards implementation]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: pedahohichni nauky, 1(28), 1, 90–104.

5. Rakhmanov, V. (2021). Osnovni pidkhody do systemy profesiinoi viiskovoi osvity v Ukraini [Main approaches to the professional military education system in Ukraine]. Viiskova osvita, 1(43), 279–288.

6. Sova, O., Zaika, L., & Tymoshenko, R. (2025). Orhanizatsiino-metodychni rekomendatsii z pidhotovky viiskovykh fakhivtsiv iz vykorystanniam zasobiv imitatsiinoho modeliuvannia boiovykh dii [Organizational and methodical recommendations for training military specialists using combat simulation tools]. Viiskova osvita, 2(52), 194–208.

7. Stasiuk, V. S. (2025). Teoretychni osnovy funktsionuvannia systemy viiskovoi osvity v Ukraini [Theoretical foundations of the military education system functioning in Ukraine]. Derzhava ta rehiony. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia, 2, 92–96.

8. Law of Ukraine No. 389-VIII. (2015). Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the Legal Regime of Martial Law]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19

9. Ministry of Defense of Ukraine. (2024). Polozhennia pro orhanizatsiiu ta provadzhennia osvitnoho protsesu u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh... [Regulation on the organization and implementation of the educational process in higher military educational institutions...]. Order No. 45. https://zakon.rada.gov.ua/go/z0453-24

10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). Kontseptsiia transformatsii systemy viiskovoi osvity [Concept of transformation of the military education system]. Resolution No. 1490.

11. Asymmetric Warfare Group, US Army. (2024). Nove pokolinnia rosiiskykh viin: posibnyk [Russian New Generation Warfare Handbook]. Lviv: Linhvistychne naukovo-doslidne upravlinnia.

12. Kotsur, V. V. (Ed.). (2024). Viina Rosii proty Ukrainy: vid hibrydnykh form do henotsydnykh praktyk [Russia's war against Ukraine: from hybrid forms to genocidal practices]. Pereiaslav: Universytet Hryhoriia Skovorody v Pereiaslavi.

13. Hurkovskyi, V., Semenenko, L., Verbovenko, O., Ovanesian, R., Kozlov, V., & Tristan, A. (2025). Transformatsiia systemy osvity v umovakh viiny... [Transformation of the education system in war conditions...]. Military Science, 3(1), 329–340. DOI: 10.62524/msj.2025.3.1.14.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

UDC 658.8:004.8:005.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-322-332

Khazheeva Maryna Volodymyrivna Growth & Revenue Marketing Manager, AG Construction & Remodeling, Bellevue, WA, USA, https//orcid.org/0009-0001-5623-9454

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF USING AI SEMANTIC MODELS IN PERFORMANCE MARKETING OF CAPITAL-INTENSIVE ENTERPRISES

Abstract. The rapid development of artificial intelligence technologies is fundamentally transforming approaches to marketing activities of enterprises, opening new opportunities for improving their effectiveness and measurability. This is particularly relevant for capital-intensive enterprises in the machine-building, metallurgical, energy, and construction industries, where a long buyer decision-making cycle, high transaction value, and a predominant B2B orientation significantly limit the effectiveness of traditional marketing tools.

The article examines the theoretical foundations of applying AI semantic models in performance marketing of capital-intensive enterprises. The functional roles of semantic models within the performance marketing system are identified: semantic clustering of search queries, analysis of unstructured data, automatic lead qualification, and personalization of content communications.

Practical validation within a capital-intensive construction sector enterprise confirmed a 25–35% increase in the share of sales-qualified leads and a 20–30% reduction in cost per qualified lead following the implementation of the proposed framework. A multi-level system for evaluating the effectiveness of AI semantic model implementation is substantiated, encompassing technical, advertising, lead generation, qualification, financial, and strategic levels.

This system is formalized through the author's **AI-Driven Semantic Performance Framework (AISPF)**, which connects semantic data processing, lead qualification, conversion mechanisms, and revenue-oriented marketing evaluation. A comparative characterization of performance marketing approaches before and after the implementation of AI semantic models is developed, along with a system of key performance indicators (KPIs) for each evaluation level. The industry-specific features of adapting semantic models for capital-intensive enterprises are highlighted, including the necessity of fine-tuning models on industry-specific text corpora and integrating industry ontologies.

The importance of accounting for the time lag between the marketing effect and financial results when forming an AI technology implementation strategy is emphasized.

It is concluded that the systematic integration of AI semantic models into the end-to-end customer experience management process ensures a sustainable increase in the effectiveness of performance marketing for capital-intensive enterprises.

Keywords: AI semantic models, performance marketing, capital-intensive enterprises, artificial intelligence, effectiveness evaluation, B2B marketing, lead generation, KPIs.

Хажеєва Марина Володимирівна менеджер з розвитку маркетингу та зростання доходів, AG Construction & Remodeling, м. Белв'ю, Вашингтон, США, https://orcid.org/0009-0001-5623-9454

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СЕМАНТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ШІ У PERFORMANCE-МАРКЕТИНГУ КАПІТАЛОМІСТКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту докорінно змінює підходи до організації маркетингової діяльності підприємств, відкриваючи нові можливості для підвищення її результативності та вимірюваності. Особливої актуальності це набуває для капіталомістких підприємств машинобудівної, металургійної, енергетичної та будівельної галузей, де тривалий цикл прийняття рішення покупцем, висока вартість угоди та переважна орієнтація на B2B-сегмент суттєво обмежують ефективність традиційних маркетингових інструментів.

У статті досліджено теоретичні засади застосування семантичних моделей штучного інтелекту у performance-маркетингу капіталомістких підприємств. Визначено функціональні ролі семантичних моделей у системі performance-маркетингу: семантична кластеризація пошукових запитів, аналіз неструктурованих даних, автоматична кваліфікація лідів та персоналізація контентних комунікацій. Практична верифікація запропонованого підходу на матеріалах капіталомісткого підприємства будівельного сектору підтвердила зростання частки кваліфікованих лідів на 25–35% та зниження вартості кваліфікованого ліда на 20–30%. Обґрунтовано багаторівневу систему оцінки ефективності впровадження семантичних моделей ШІ, що охоплює технічний, рекламний, лідогенераційний, кваліфікаційний, фінансовий та стратегічний рівні.

Запропоновану систему формалізовано у вигляді авторського фреймворку **AI-Driven Semantic Performance Framework (AISPF)**, який поєднує семантичну обробку даних, кваліфікацію лідів, конверсійні механізми та оцінку впливу маркетингу на дохід. Розроблено порівняльну характеристику підходів до performance-маркетингу до та після впровадження семантичних моделей ШІ, а також систему ключових показників ефективності (KPI) для кожного рівня оцінки. Виокремлено галузеву специфіку адаптації семантичних моделей для капіталомістких підприємств, зокрема необхідність дообучання моделей на

галузевих корпусах текстів та інтеграції галузевих онтологій. Наголошено на важливості врахування часового лагу між маркетинговим ефектом та фінансовим результатом при формуванні стратегії впровадження ШІ-технологій.

Зроблено висновок про те, що системне впровадження семантичних моделей ШІ у наскрізний процес управління клієнтським досвідом забезпечує стійке підвищення ефективності performance-маркетингу капіталомістких підприємств.

Ключові слова: семантичні моделі ШІ, performance-маркетинг, капіталомісткі підприємства, штучний інтелект, оцінка ефективності, B2B-маркетинг, лідогенерація, KPI.

Problem statement. The digital transformation of the economy is radically changing the conditions of doing business for enterprises across all industries. However, capital-intensive enterprises in the machine-building, metallurgical, energy, and construction sectors face specific challenges in the field of marketing activities. Practical experience in implementing semantic models within the marketing systems of capital-intensive enterprises demonstrates a significant reduction in the cost of qualified leads and an increase in the share of target customers within the sales funnel, thereby highlighting the need for a formalized framework for evaluating such outcomes. Within the scope of this study, this formalized instrument is represented by the **AI-Driven Semantic Performance Framework (AISPF)**, developed to assess the effectiveness of performance marketing under conditions of extended decision-making cycles and high transaction costs. A long purchase decision-making cycle, high transaction value, the technical complexity of the product, and a predominant orientation toward the B2B sector make traditional marketing tools relatively ineffective. In this context, performance marketing, which is based on measurable results of each marketing activity, becomes a priority approach for such enterprises. At the same time, the rapid development of AI semantic models opens up new opportunities to improve targeting accuracy, deepen the analysis of potential customer behavior, and optimize advertising expenditure. However, the issue of comprehensive effectiveness evaluation of the use of AI semantic models specifically in the performance marketing of capital-intensive enterprises remains insufficiently developed in both theoretical and applied terms, which determines the relevance of this study.

Analysis of recent research and publications. The issue of using artificial intelligence in marketing has been actively explored in both international and domestic academic literature. The fundamental foundations of marketing transformation under the influence of AI were established in the works of Davenport, Guha, Grewal, and Breßgott, who identified four key areas of impact: personalization, forecasting, content optimization, and automation of customer interaction [1]. De Bruyn et al. systematized the opportunities and risks of implementing AI in marketing, warning against the uncritical transfer of results without proper methodological justification [2]. The

relationship between the intensity of AI adoption and enterprise marketing performance was examined by Chen, Zhou, and Frankwick, who confirmed the positive but non-linear nature of this relationship [3]. The role of organizational AI competencies in achieving marketing outcomes in the B2B environment was analyzed in detail by Mikalef et al. [4]. Among domestic scholars, the contribution of Ivanova, Borovyk, Zalozna, and Rudenko to the study of AI applications in marketing should be noted [5], as well as the work of Khrupovych and Borysova on the analysis of unstructured data [6]. The semantic dimension of marketing communications was explored by Venher, Kovbas, and Chuhayevskyi [7]. At the same time, applied studies that verify the effectiveness of AI semantic models through specific cases of capital-intensive enterprises, supported by quantitatively validated results, remain scarce in the scientific literature. At the same time, the comprehensive effectiveness evaluation of AI semantic models specifically in the performance marketing of capital-intensive enterprises remains insufficiently represented in the academic literature, which determines the scientific novelty and practical value of this study.

The purpose of the article is to examine the theoretical foundations and to develop a system for evaluating the effectiveness of the use of AI semantic models in the performance marketing of capital-intensive enterprises, taking into account the industry-specific features of the B2B environment**.**

Presentation of the main research material. The contemporary development of digital technologies is significantly transforming approaches to the marketing activities of enterprises. This is especially relevant in the field of performance marketing, where the key criterion of effectiveness is the measurable result of each marketing activity. The implementation of AI semantic models creates fundamentally new opportunities for improving targeting accuracy, personalizing communications, and optimizing advertising expenditure, which is critically important for capital-intensive enterprises with a long purchase decision-making cycle [1].

Capital-intensive enterprises, which are business entities operating in the machine-building, metallurgical, construction, energy, and related industries, are characterized by specific conditions for implementing the marketing function. These include a complex and lengthy buyer decision-making process, high transaction value, the dominance of the B2B sector, and the involvement of several stakeholders in the evaluation of an offer. Under such conditions, traditional mass marketing tools prove to be ineffective, while precision methods of performance marketing, enhanced by the analytical capabilities of artificial intelligence, assume a decisive role [3].

AI semantic models represent a class of natural language processing algorithms capable of analyzing the semantic meaning of text, identifying user intent, establishing contextual relationships between concepts, and generating relevant content. Unlike traditional keyword-based search, semantic analysis makes it possible to identify the actual intent of a potential customer at each stage of the sales funnel, which is particularly important in the B2B environment where queries are technically complex and often ambiguous [8].

For the practical verification of the proposed approach, individual components of AI semantic models were implemented within the performance marketing system of a construction and remodeling enterprise operating in the US market. The case under study is characterized by a long decision-making cycle, high deal value, and a complex proposal evaluation process – structurally aligning it with B2B procurement logic and justifying the application of advanced performance assessment models [9]. It was in this environment that the author's **AISPF** model was tested, enabling the integration of semantic analysis of user intent into an end-to-end system for evaluating marketing performance.

The implementation covered three directions: semantic clustering of search queries to identify high purchase-intent segments; NLP-based qualification of incoming leads from web forms and call transcripts; and dynamic alignment of target page content with identified user-intent clusters at different stages of the funnel [8].

To systematize the integration of semantic AI into performance marketing, the study proposes an authorial framework – the **AI-Driven Semantic Performance Framework (AISPF)** – which links the processing of semantic data with measurable business outcomes and establishes the logic for end-to-end evaluation of marketing effectiveness in long decision-making cycle environments. The core logic of the model replicates the end-to-end chain: input data → semantic processing → lead qualification → conversion → revenue [4].

Table 1 presents the structure of the AI-Driven Semantic Performance Framework.

Table 1

The structure of the AI-Driven Semantic Performance Framework (AISPF)

Level	Key Functions	Outcome
1. Input Layer	Aggregation of search queries, CRM data, form texts, and call transcripts	Unified dataset for semantic processing
2. Semantic Processing Layer	Intent recognition, query clustering, unstructured data analysis	Semantic profiles of queries and user behavior
3. Lead Qualification Layer	Scoring by intent level, classification by readiness and budget alignment	Ranked pool of qualified leads
4. Conversion Layer	Content personalization, alignment of communication with semantic signals	Increased relevance at each funnel touchpoint
5. Revenue Layer	Measurement of CR, CAC, deal velocity, marketing contribution to revenue	Quantitative assessment of ROI from semantic AI implementation

Source: developed by the author.

In the course of this study, the aforementioned framework is treated as **the authorial AISPF model** for assessing the effectiveness of semantic AI solutions in the performance marketing of capital-intensive enterprises. The majority of existing publications focus on AI in B2C marketing with short conversion cycles. Capital-intensive industries, however, create fundamentally different conditions: prolonged deal cycles, high transaction costs, and collective decision-making. This results in key gaps in the literature – namely, the lack of frameworks for extended B2B environments and the limited integration of semantic analysis into attribution models [2; 10]. The proposed **AISPF** authorial framework aims to fill these gaps by integrating semantic analysis, lead qualification, conversion mechanisms, and financial attribution into a unified evaluation model.

The results of practical implementation quantitatively confirmed the effectiveness of this approach: the share of qualified leads (SQL) increased by 25–35%, while the cost per qualified lead (CPL-Q) decreased by 20–30%, despite a stable or growing media environment. Notably, the greatest impact was observed not at the level of surface metrics (CTR, CPC) but at the level of lead qualification and funnel efficiency, which underscores the necessity of a multi-layered evaluation, as justified in this study [3].

In the context of performance marketing, AI semantic models perform several functional roles. First, they enable semantic clustering of search queries, which allows the identification of hidden segments of potential customers that are not captured by standard keywords.

Second, semantic models are used to analyze unstructured data such as reviews, comments, technical specifications, and tender documentation in order to build more accurate target audience profiles [6]. Third, these models serve as the foundation for personalized recommendation systems and dynamic content that adapts to the behavior of a specific user [7].

The effectiveness of using artificial intelligence in marketing activities has become the subject of active academic research. In particular, the study by Davenport et al. shows that AI is transforming marketing in four key directions: personalization, forecasting, content optimization, and automation of customer interaction [1]. In turn, De Bruyn et al. emphasize the need to distinguish between the potential capabilities of AI and the results actually achieved, warning about the risks of excessive expectations without proper methodological justification [2].

For capital-intensive enterprises, the implementation of AI semantic models in performance marketing covers several key areas: optimization of contextual advertising through semantic expansion of keywords; analysis of lead quality based on natural language processing (NLP) in feedback forms; automatic qualification of potential clients according to their level of alignment with the target profile; and personalization of email campaigns and content offers at different stages of the sales funnel [5]. Each of these areas can be quantitatively measured, which corresponds to the nature of performance marketing.

The effectiveness evaluation of the use of AI semantic models in the performance marketing of capital-intensive enterprises involves the development of a system of indicators that covers several levels: technical (model quality), marketing (campaign effectiveness), and business level (financial results). Such a multi-level evaluation approach corresponds to the logic of B2B marketing, where the impact on financial outcomes is delayed in time and mediated through a long transaction cycle [11].

At the technical level, the quality of the semantic model is evaluated using indicators such as intent classification accuracy, the completeness of semantic coverage of the thematic cluster, and the relevance of the generated content. At the marketing level, the key indicators include CTR, CR, CPL, lead quality, as well as audience engagement metrics on the website [12]. At the business level, performance is measured through the ROI of marketing campaigns, customer acquisition cost (CAC), customer lifetime value (LTV), and market share [3].

A specific feature of evaluation in the capital-intensive B2B environment is the need to consider conversion attribution in long sales funnels. Standard attribution models (last-click, first-click) prove to be insufficiently informative for transactions with long cycles. Instead, the use of semantic analysis makes it possible to track the digital footprint of a potential customer at each interaction with the brand and to more accurately evaluate the contribution of each channel to the final conversion [4].

Table 2 presents the characteristics of marketing indicators before and after the implementation of AI semantic models.

Table 2

Comparative characteristics of performance marketing approaches before and after the implementation of AI semantic models

Dimension	Traditional approach (without AI)	Approach using AI semantic models
Audience selection	Manual segmentation based on broad keywords and demographic characteristics	Automatic semantic clustering of queries and identification of hidden buyer intent
Processing of search queries	Literal keyword matching	Understanding of context, synonyms, industry terminology, and the meaning of the query
Lead analysis	Manual qualification by a manager based on basic criteria	Automatic lead scoring based on NLP analysis of behavior and interaction content
Content personalization	Segment-based templates with a limited number of variants	Individual content adaptation based on behavioral and semantic data
Advertising targeting	Static audiences updated manually	Dynamic audiences formed in real time based on semantic signals
Conversion attribution	Simplified models (last-click or first-click)	Multi-channel attribution considering the semantics of each touchpoint in the funnel

Source: developed by the author based on [3; 11; 13].

For capital-intensive enterprises, the ability of semantic models to process industry-specific technical vocabulary is of particular importance. This requires adapting the models to the industry context in the following areas:

– fine-tuning models on corpora of industry-specific texts such as technical regulations, equipment catalogs, and tender documentation;

– integration of industry ontologies and thesauri for the correct processing of specialized terminology;

– adjustment of semantic vectors to the specific features of the enterprise's product categories;

– consideration of the multilingual context when operating in international markets;

– adaptation of models to the format of B2B queries, which differ from consumer queries in structure and vocabulary;

– regular updating of training data in accordance with changes in product portfolios and market conditions [8].

The methodology for evaluating the effectiveness of implementing AI semantic models in the performance marketing of capital-intensive enterprises should include several mandatory stages: determining baseline values of key indicators before implementation; forming control and experimental campaign groups for A/B testing; regular monitoring of performance dynamics; and isolating the effect of AI from other factors influencing changes in marketing results [9]. Table 3 presents the key KPI indicators of AI semantic models depending on the objectives of their implementation.

Table 3

KPI system for evaluating the effectiveness of AI semantic models in the performance marketing of capital-intensive enterprises

Evaluation level	Implementation objective	Key indicators (KPI)	Measurement method
Technical	Quality of the semantic model	Intent classification accuracy, semantic coverage, relevance of responses	Internal testing and model verification
Advertising	Effectiveness of paid traffic	CTR, CPC, ad quality score, share of target queries	Advertising platforms (Google Ads, Meta Ads)
Lead generation	Attracting potential clients	CPL, lead volume, share of qualified leads, website conversion rate	CRM system, web analytics
Qualification	Selection of promising clients	Lead score, qualification rate, lead qualification time	CRM, scoring model
Financial	Business results of marketing	ROI, CAC, LTV, transaction margin	Management accounting, CRM

Source: developed by the author based on [3; 4; 11; 13].

An important aspect of evaluation is the time horizon for measuring results. For capital-intensive enterprises, a reduction in CPL or an improvement in lead quality may become noticeable in the short term after implementation, while the impact on ROI and CAC becomes statistically significant only after the completion of the full transaction cycle, which may take from several months to two years depending on the industry [11]. This delay between the marketing effect and the financial result complicates the justification of investments in AI technologies, but at the same time emphasizes the need to develop a long-term implementation strategy [14].

The research results of Wu and Monfort confirm that enterprises which integrate AI into their marketing strategies in a comprehensive manner, rather than using it only as isolated tools, demonstrate higher marketing performance and more sustainable competitive positions [13]. For capital-intensive enterprises, this implies the need to integrate semantic models into the end-to-end customer experience management process, from the first search query of a potential client to post-sale support. Such a systematic approach, supported by an appropriate KPI framework and regular monitoring, can ensure a sustainable increase in the effectiveness of performance marketing in a highly competitive industrial market.

Conclusions. The results of this study demonstrate that AI semantic models are an effective tool for improving the effectiveness of performance marketing in capital-intensive enterprises, provided that they are implemented systematically and supported by an appropriate methodological framework for evaluation. Practical verification within the construction and remodeling sector confirmed that the implementation of the proprietary **AISPF** framework resulted in a 25–35% increase in the share of qualified leads and a 20–30% reduction in the cost per qualified lead (CPL-Q). Thus, **AISPF** can be considered an applied model for evaluating the performance of semantic AI solutions in performance marketing environments characterized by high-value transactions and complex decision-making processes. Notably, the reduction in CPL-Q was accompanied by a concentration of the main effect at the level of lead qualification and funnel efficiency, rather than superficial advertising metrics. It has been determined that the effectiveness of using AI semantic models should be assessed at six levels: technical, advertising, lead generation, qualification, financial, and strategic, using a corresponding KPI system that makes it possible to track both operational and strategic implementation outcomes. The industry-specific characteristics of capital-intensive enterprises require the adaptation of semantic models to specialized terminology through fine-tuning on industry-specific text corpora, the integration of industry ontologies, and the regular updating of training data. These measures are a necessary condition for achieving an acceptable quality of semantic analysis in the B2B environment.

Prospects for further research in this area are associated with the development of industry-specific methodologies for evaluating the effectiveness of AI implementation in the marketing of enterprises operating in particular capital-intensive industries, especially machine-building and energy, taking into account differences in the

structure of the sales funnel, the duration of the transaction cycle, and the specific features of decision-making within the buying center. A separate area for further study is the assessment of the total cost of ownership (TCO) of implementing AI semantic models in comparison with the marketing effect achieved, which will make it possible to formulate well-grounded recommendations regarding the economic feasibility of investing in AI technologies for enterprises with different levels of digital maturity.

References:

1. Davenport, T., Guha, A., Grewal, D., & Breßgott, T. (2020). How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48, 24–42. Retrieved from http://surl.li/ptqea

2. De Bruyn, A., Viswanathan, V., Beh, Y. S., Brock, J. K.-U., & von Wangenheim, F. (2020). Artificial Intelligence and Marketing: Pitfalls and Opportunities. *Journal of Interactive Marketing*, 51, 91–105. https://doi.org/10.1016/j.intmar.2020.04.007

3. Chen, J., Zhou, W., & Frankwick, G. L. (2025). Firm AI Adoption Intensity and Marketing Performance. *Journal of Computer Information Systems*, *65*(2), 172–189. https://doi.org/10.1080/08874417.2023.2277751

4. Mikalef, P., Islam, N., Parida, V., Singh, H., & Altwaijry, N. (2023). Artificial intelligence (AI) competencies for organizational performance: A B2B marketing capabilities perspective. *Journal of Business Research*, 164. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113998

5. Ivanova, I. V., Borovyk, T. M., Zalozna, T. H., & Rudenko, A. Yu. (2023). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v marketynhu [The use of artificial intelligence in marketing]. *Marketing and Digital Technologies*, *7*(2), 32–42 [in Ukrainian].

6. Khrupovych, S. Ye., & Borysova, T. M. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu pry marketynhovomu analizi nestrukturovanykh danykh [The use of artificial intelligence in marketing analysis of unstructured data]. *Marketynh i tsyfrovi tekhnolohii*, 1, 17–26 [in Ukrainian].

7. Venher, Ye. H., Kovbas, H. I., & Chuhayevskyi, R. I. (2025). Potentsial semantychnoho marketynhu ta AI u stvorenni personalizovanykh komunikatsii [The Potential of Semantic Marketing and AI in Creating Personalized Communications]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 44. Retrieved from https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1624 [in Ukrainian].

8. Chen, J., Liu, Z., Huang, X., et al. (2024). When large language models meet personalization: perspectives of challenges and opportunities. *World Wide Web*, 27, 42. https://doi.org/10.1007/s11280-024-01276-1

9. Syam, N., & Sharma, A. (2018). Waiting for a sales renaissance in the fourth industrial revolution: Machine learning and artificial intelligence in sales research and practice. *Industrial Marketing Management*, 69, 135–146. https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2017.12.019

10. Mustak, M., Salminen, J., Plé, L., & Wirtz, J. (2021). Artificial intelligence in marketing: Topic modeling, scientometric analysis, and research agenda. *Journal of Business Research*, 124, 389–404. Retrieved from http://surl.li/ptqej

11. Magableh, I. K., Mahrouq, M. H., Ta'Amnha, M. A., & Riyadh, H. A. (2024). The Role of Marketing Artificial Intelligence in Enhancing Sustainable Financial Performance of Medium-Sized Enterprises Through Customer Engagement and Data-Driven Decision-Making. *Sustainability*, *16*(24). https://doi.org/10.3390/su162411279

12. Stankevych, I. V., Sakun, H. O., & Sakun, O. V. (2023). Sotsialno-ekonomichnyi fenomen «velykykh danykh» v stratehii tsyfrovoho marketynhu [The socio-economic phenomenon of “big data” in digital marketing strategy]. *Visnyk KhNTU*, *2*(85), 235–239 [in Ukrainian].

13. Wu, C. W., & Monfort, A. (2023). Role of artificial intelligence in marketing strategies and performance. *Psychology and Marketing, 40*(3), 484–496. https://doi.org/10.1002/mar.21737

14. Al-Haraizah, A., Ismaeel, B., Abdelfattah, F. A., & Albdour, A. (2026). The evolution of consumer trends and business performance through AI-Driven marketing: A performance perspective. *Acta Psychologica*, 263. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2026.106236

Література:

1. Davenport T., Guha A., Grewal D., Breßgott T. How artificial intelligence will change the future of marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2020. Vol. 48. P. 24–42. URL: http://surl.li/ptqea

2. De Bruyn A., Viswanathan V., Beh Y. S., Brock J. K.-U., von Wangenheim F. Artificial Intelligence and Marketing: Pitfalls and Opportunities. *Journal of Interactive Marketing*. 2020. Vol. 51. P. 91–105. https://doi.org/10.1016/j.intmar.2020.04.007

3. Chen J., Zhou W., Frankwick G. L. Firm AI Adoption Intensity and Marketing Performance. *Journal of Computer Information Systems*. 2025. Vol. 65(2). P. 172–189. https://doi.org/10.1080/08874417.2023.2277751

4. Mikalef P., Islam N., Parida V., Singh H., Altwaijry N. Artificial intelligence (AI) competencies for organizational performance: A B2B marketing capabilities perspective. *Journal of Business Research*. 2023. Vol. 164. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2023.113998

5. Іванова І. В., Боровик Т. М., Залозна Т. Г., Руденко А. Ю. Використання штучного інтелекту в маркетингу. *Marketing and Digital Technologies*. 2023. № 7(2). С. 32–42.

6. Хрупович С. Є., Борисова Т. М. Використання штучного інтелекту при маркетинговому аналізі неструктурованих даних. *Маркетинг і цифрові технології*. 2021. № 1. С. 17–26.

7. Венгер Є. Г., Ковбас Г. І., Чугаєвський Р. І. Потенціал семантичного маркетингу та AI у створенні персоналізованих комунікацій. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2025. № 44. URL: https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/1624

8. Chen J., Liu Z., Huang X. et al. When large language models meet personalization: perspectives of challenges and opportunities. *World Wide Web*. 2024. Vol. 27. P. 42. https://doi.org/10.1007/s11280-024-01276-1

9. Syam N., Sharma A. Waiting for a sales renaissance in the fourth industrial revolution: Machine learning and artificial intelligence in sales research and practice. *Industrial Marketing Management*. 2018. Vol. 69. P. 135–146. https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2017.12.019

10. Mustak M., Salminen J., Plé L., Wirtz J. Artificial intelligence in marketing: Topic modeling, scientometric analysis, and research agenda. *Journal of Business Research*. 2021. Vol. 124. P. 389–404. URL: http://surl.li/ptqej

11. Magableh I. K., Mahrouq M. H., Ta'Amnha M. A., Riyadh H. A. The Role of Marketing Artificial Intelligence in Enhancing Sustainable Financial Performance of Medium-Sized Enterprises Through Customer Engagement and Data-Driven Decision-Making. *Sustainability*. 2024. Vol. 16(24). https://doi.org/10.3390/su162411279

12. Станкевич І. В., Сакун Г. О., Сакун О. В. Соціально-економічний феномен «великих даних» в стратегії цифрового маркетингу. *Вісник ХНТУ*. 2023. № 2(85). С. 235–239.

13. Wu C. W., Monfort A. Role of artificial intelligence in marketing strategies and performance. *Psychology and Marketing*. 2023. Vol. 40(3). P. 484–496. https://doi.org/10.1002/mar.21737

14. Al-Haraizah A., Ismaeel B., Abdelfattah F. A., Albdour A. The evolution of consumer trends and business performance through AI-Driven marketing: A performance perspective. *Acta Psychologica*. 2026. Vol. 263. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2026.106236

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

UDC 378:005.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-333-348

Shlenova Maryna Hennadiivna PhD in Philology, Associate Professor, Acting Head of the Department of Ukrainian Language and Language Communication, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4297-6872

Volodymyr Borysov Andriiovych Candidate of Philology, Associate Professor, First Vice-Rector, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-7468-727X

Grechanyk Olena Yevhenivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Management and Economics, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-4671-0724

STRATEGIC MANAGEMENT OF EDUCATIONAL CRISES: THE ROLE OF DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES IN ENSURING THE CONTINUITY OF EDUCATION

Abstract. The article explores the theoretical and methodological foundations of the strategic management of educational crises, with a specific focus on the role of distance learning technologies in ensuring the continuity of education. In the face of contemporary global challenges, including the COVID-19 pandemic, military risks, and rapid social digitalisation, the traditional educational landscape has undergone a significant transformation, necessitating the development of proactive and resilient management mechanisms. The study identifies educational crises as complex, multi-dimensional phenomena that serve not only as destructive factors but also as catalysts for innovative change in pedagogical practices.

The research employs a comprehensive methodology, combining quantitative and qualitative analysis through surveys, semi-structured interviews, and mathematical statistics. An empirical study conducted between 2023 and 2024 at two Kharkiv-based institutions, KhAI and KhNPU, provides a comparative analysis of different educational management paradigms. The results reveal a clear correlation between the level of management development and the effectiveness of distance technology application. Specifically, while the centralised model at the technical university ensures high levels of control and standardized stability (M=4.21), it may limit the motivational aspects of learning. In contrast, the decentralised model at the pedagogical university promotes greater flexibility (M=4.02) and student motivation (M=4.11), though it requires more complex coordination.

The study concludes that successful crisis management requires an integrated (hybrid) model that balances centralised control with decentralised operational efficiency. Key recommendations include the adoption of a four-stage management framework, analysis, planning, implementation, and control, the cultivation of a digital culture, and the development of distributed leadership and teacher self-efficacy to ensure institutional resilience in unstable environments.

Keywords: strategic management; educational crises; distance learning technologies; continuity of education; institutional adaptability; centralised management; decentralised management; digital transformation.

Шленьова Марина Геннадіївна кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри української мови та мовної комунікації, Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4297-6872

Борисов Володимир Андрійович кандидат філологічних наук, доцент, перший проректор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-7468-727X

Гречаник Олена Євгенівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри менеджменту та економіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-4671-0724

СТРАТЕГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ОСВІТНІХ КРИЗ: РОЛЬ ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті досліджуються теоретико-методологічні засади стратегічного управління освітніми кризами з особливим акцентом на ролі технологій дистанційного навчання у забезпеченні неперервності освіти. Перед обличчям сучасних глобальних викликів, включаючи пандемію COVID-19, військові ризики та стрімку цифровізацію суспільства, традиційний освітній ландшафт зазнав суттєвої трансформації, що зумовило потребу у розробці проактивних та стійких механізмів управління. Дослідження ідентифікує освітні кризи як комплексні, багатовимірні явища, що виступають не лише деструктивними факторами, а й каталізаторами інноваційних змін у педагогічних практиках.

Наукова робота базується на комплексній методології, що поєднує кількісний та якісний аналіз за допомогою опитувань, напівструктурованих інтерв'ю та методів математичної статистики. Емпіричне дослідження, проведене протягом 2023–2024 років у двох закладах вищої освіти Харкова – ХАІ та ХНПУ імені

Г. С. Сковороди, забезпечує порівняльний аналіз різних парадигм управління освітою. Результати виявляють чітку кореляцію між рівнем розвитку менеджменту та ефективністю застосування дистанційних технологій. Зокрема, хоча централізована модель у технічному університеті забезпечує високий рівень контролю та стандартизовану стабільність (M=4.21), вона може обмежувати мотиваційні аспекти навчання. Натомість децентралізована модель у педагогічному університеті сприяє більшій гнучкості (M=4.02) та мотивації студентів (M=4.11), хоча й потребує складніших механізмів координації.

У дослідженні зроблено висновок, що успішне управління кризами потребує інтегрованої (гібридної) моделі, яка балансує централізований контроль із децентралізованою операційною ефективністю. Ключові рекомендації включають впровадження чотириетапної моделі управління (аналіз, планування, реалізація та контроль), формування цифрової культури, а також розвиток розподіленого лідерства та самоефективності викладачів для забезпечення інституційної стійкості в нестабільних середовищах.

Ключові слова: стратегічне управління; освітні кризи; технології дистанційного навчання; неперервність освіти; інституційна адаптивність; централізоване управління; децентралізоване управління; цифрова трансформація.

Introduction. In the current context of transformative shifts within the educational landscape, the issue of strategic management of educational crises has become particularly relevant, driven by both global challenges and internal structural reconfigurations within educational systems. Events of recent years, notably the COVID-19 pandemic, military risks, digital inequality, and the rapid digitalisation of society, have highlighted the imperative to develop effective mechanisms to maintain the continuity of the educational process. The education system, which traditionally operated under conditions of relative stability, initially appeared underprepared to respond rapidly to crisis situations, thereby threatening not only the quality of education but also the feasibility of its delivery.

The relevance of this study is also driven by the fact that contemporary educational crises are no longer local or temporary phenomena; they are increasingly assuming a systemic and prolonged character. As an analysis of contemporary scholarly approaches demonstrates, a crisis is viewed not only as a destructive factor but also as a catalyst for change that stimulates innovative transformations in educational practices. In this context, distance learning technologies serve not merely as an alternative format of instruction but as a strategic resource capable of ensuring the resilience of the educational system under conditions of instability.

At the same time, the relevance of this topic is heightened by the tension between the imperative to ensure the continuity of education and the insufficient readiness of educational institutions to effectively leverage distance learning technologies. On the one hand, digital tools open up new opportunities for structuring the educational process; on the other hand, their implementation is hampered by numerous challenges,

including technical limitations, insufficient digital competence among educators, and the absence of a systematic approach to the organisation of distance learning.

Analysis of recent research and publications. This issue takes on particular significance within the domestic educational landscape, where a combination of external challenges and internal imbalances creates a complex environment for educational institutions. In the context of digitalisation and forced distance learning, there is a need to rethink management strategies specifically designed to address crises. As noted by O. Bida et al. [4], effective management of educational crises involves a systematic combination of planning, information support, communication, leadership, and teamwork, which together ensure the adaptability of the educational system.

The academic discourse on the strategic management of educational crises is characterized by its multifaceted and interdisciplinary nature. Foreign researchers such as Bundy et al. [7] have made significant contributions to the development of the theoretical foundations of crisis management; they view a crisis as a complex socio-organisational phenomenon requiring an integrative approach to governance. Their works emphasize the need to combine preventive and reactive strategies, as well as the importance of communication mechanisms in the process of overcoming crises.

Kamei [12] has also made significant contributions to the development of educational crisis management theory, who proposed a stage-based model of crisis development, and Sych [22], who emphasized the imperative to leverage educational resources to minimize the negative effects of crises. For their part, Hilali & Dabbous [11] underscore the importance of information support as a key factor in effective crisis management, noting that without a rigorous analysis of crisis processes, governance becomes chaotic.

Among domestic researchers, such as H. Sytnyk [21], A. Huta [10], T. Humeniuk [9], N. Shmatko et al. [20], O. Kirian et al. [13], O. Arefieva et al. [3], S. Bohuslavska et al. [5], and R. Sharanov [17] and others, notable works treat crisis management as an independent field of study that integrates economic, social, and managerial aspects. Furthermore, scholars emphasize the role of teamwork and collective decision-making in the process of crisis resolution. Research confirms the importance of components such as planning, communication, and leadership in ensuring the effectiveness of crisis management.

Shlenova & Grechanyk [19] argue that institutional success during crises depends on effective staff management and the provision of modern tools to ensure educational continuity. While young faculty are highly motivated by research (77%) and professional growth (67%), bureaucratisation often hinders the autonomy required for crisis response. To overcome these challenges, a four-stage framework, comprising analysis, planning, implementation, and control, is proposed to foster adaptive leadership and institutional stability.

Shlenova & Darmofal [18] highlight that the integration of e-modules into teacher professional development is a transformative process that enhances self-efficacy, motivation, and learning outcomes. While digital tools provide the necessary

autonomy and structured guidance for adult learners, their success depends on addressing key barriers such as cognitive overload, technical limitations, and varying digital competence. To ensure the continuity of education and professional renewal, the study proposes a methodical framework focused on interactivity, accessibility, and high-quality content that aligns with real-world pedagogical needs.

The issue of distance learning as a tool for overcoming educational crises is reflected in the works of G. Osman [16], I. Mala [14], and N. Figol et al. [8], who view distance learning as a flexible educational model capable of adapting to conditions of uncertainty.

In particular, Abudalfa & Salem [1] emphasize that distance learning is not merely a technological solution but also a pedagogical strategy that involves a shift in the roles of those involved in the educational process. At the same time, there is an ongoing debate in the academic literature regarding the effectiveness of distance learning. Some researchers emphasize its potential to ensure access to education and personalised learning, while others point to the risks of declining educational quality, the loss of social interaction, and growing digital inequality. In particular, Bozkurt [6] highlights issues related to the quality of educational content and the absence of a systematic approach to implementing distance learning technologies.

In our view, the academic discourse reveals a lack of a unified approach to understanding the role of distance technologies in the strategic management of educational crises, which underscores the need for further research in this area. The integration of various theoretical approaches and their adaptation to the specific operating conditions of educational institutions is of particular relevance.

Setting objectives. This study aims to provide a theoretical and methodological foundation for the strategic management of educational crises by elucidating the role of distance learning technologies in ensuring the continuity of education and evaluating the effectiveness of management approaches utilising empirical data from higher education institutions. Achieving this goal involves addressing several key research tasks, beginning with clarifying the nature of educational crises and their specific managerial characteristics while analysing scientific approaches to the strategic management of such phenomena. Furthermore, the study seeks to determine the role of distance learning technologies in ensuring the sustainability of the educational process and to examine the empirical experience of higher education institutions in implementing these tools. This process includes comparing the effectiveness of diverse management models, such as centralised and decentralised approaches, and ultimately substantiating practical recommendations to enhance the effectiveness of crisis management and ensure professional renewal.

Presenting main material. It is advisable to begin the presentation of the main research material by examining the strategic dimension of educational crisis management as a multi-level process that combines analytical, prognostic, and operational components. In contemporary academic discourse, strategic crisis management is viewed as a system of long-term decisions and actions aimed not only

at overcoming the consequences of crisis phenomena but also at building organisational resilience to potential threats. In the field of education, this takes on particular significance, as it concerns ensuring the continuity of a socially significant process of learning.

It is essential to note that an educational crisis is not limited to merely organisational or managerial failures but is of a complex nature, encompassing pedagogical, psychological, technological, and social dimensions. In this context, strategic crisis management models must account for the multidimensionality of the educational environment and the interconnection of its components.

One of the foundational models is the process (stage-based) crisis management model, which is based on Kamei's [12] ideas regarding the phased development of crisis phenomena. According to this model, management effectiveness is determined by the ability to identify the stage of the crisis in a timely manner and apply appropriate management tools. At the initial stage, analytical procedures aimed at detecting weak signals are key; at the development stage, the focus shifts to rapid response and risk containment; at the peak stage, the priorities include the mobilisation of resources and ensuring stabilisation; at the decline stage, the emphasis is on the restoration of the system's functioning; and at the final stage, the focus is on reflection and the development of crisis management expertise. This approach allows for the integration of distance learning technologies at every stage as a tool to support management decisions and ensure the delivery of the educational process.

Another important model is the resource-based model of strategic management, which focuses on the effective use of the educational system's available resources. Within this model, distance technologies are viewed as a key resource that ensures the flexibility and adaptability of the educational process. At the same time, the effectiveness of their use depends on the level of infrastructure development, the availability of technical resources, and the digital competencies of the participants in the educational process. As shown by the research results presented in the work by Anderson & Dron [2], even with sufficient material and technical support, without proper planning and management, the use of distance learning remains at an average level.

Of particular importance is a systemic model for managing educational crises, which involves the integration of various functional subsystems: planning, information support, communication, leadership, and teamwork. In this model, distance technologies serve as an integrating element that facilitates interaction between subsystems. In particular, digital platforms enable effective communication, allow for the monitoring of the educational process, provide access to learning resources, and support feedback.

Within the context of the systemic model, the communication component deserves special attention, as it plays a decisive role in ensuring the coordination of actions among all participants in the educational process. In crisis conditions, communication takes on the character of a strategic resource, since the speed of

decision-making, the level of trust, and the degree of engagement among participants depend on its effectiveness. Remote technologies significantly expand communication possibilities but simultaneously create new challenges related to information overload, the fragmentation of communication channels, and a decline in the quality of interpersonal interaction.

Equally important is the model of collective (team-based) crisis management, which is based on the principles of joint decision-making and distributed leadership. As noted by D. Oltarzhevskyi & R. Shuranov [15], and other researchers, effective crisis management involves engaging all stakeholders in the educational process in the development and implementation of anti-crisis strategies. In this context, distance technologies create conditions for organising joint activities, particularly through the use of cloud services, platforms for collaborative work, and tools for synchronous and asynchronous communication.

Effective collaboration within a remote setting requires new approaches to organising teamwork. The lack of direct contact complicates the building of trust, the coordination of actions, and the monitoring of task completion. This necessitates the development of new managerial competencies related to digital leadership, the management of virtual teams, and the provision of effective communication in an online environment.

An adaptive model of strategic management serves as a significant addition to existing frameworks, emphasising flexibility and the system's ability to change rapidly in response to external conditions. Within this model, distance technologies act as a tool for ensuring the variability of educational practices, allowing for rapid changes in learning formats, the adaptation of educational programme content, and the individualisation of the educational process.

Empirical findings from our study indicate a clear correlation between the level of development of crisis management components and the effectiveness of distance learning. Specifically, components such as planning, information support, communication, leadership, and teamwork positively influence the level of application of distance technologies. This confirms the thesis that distance learning cannot be effective without proper managerial support, ideally structured within a four-stage framework comprising analysis, planning, implementation, and control.

In this context, distance technologies not only support the educational process but also serve as a strategic management tool. They enable the monitoring of educational outcomes, data analysis, risk forecasting, and the formulation of informed management decisions. Consequently, the role of technology is transforming from a supporting tool into a key element of the management system, directly impacting teacher self-efficacy and readiness for pedagogical innovation.

An analysis of strategic models for managing educational crises leads to the conclusion that they must be integrated into a unified system in which remote technologies serve as a key tool for ensuring the continuity of learning. The effectiveness of such a system is determined by the adaptability of educational

institutions, the level of development of managerial competencies, and the readiness to utilise innovative technologies.

The empirical dimension of researching the strategic management of educational crises takes on particular significance in the context of analysing the actual functioning of higher education institutions that were forced to rapidly transform the educational process in response to crisis challenges. To validate the theoretical propositions of the study, a comprehensive methodology was applied that combined quantitative and qualitative methods of analysis, including surveys, semi-structured interviews, and content analysis of internal documents, as well as methods of mathematical statistics for processing the obtained results.

The empirical study was conducted during 2023–2024 at two HEIs in Kharkiv: the National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute" and the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. These institutions represent different educational paradigms, allowing for a comparative analysis of crisis management strategies. The total sample consisted of 312 respondents, including 198 students and 114 academic and teaching staff. Respondents were selected using a stratified sampling method considering several criteria: level of education (Bachelor's, Master's), year of study (1st–4th year), field of study (technical and pedagogical specialties), and the length of professional experience of faculty members (up to 5 years, 5–15 years, and over 15 years). An additional selection criterion was experience in distance learning during crises, which ensured the relevance of the data obtained.

The author-designed questionnaire was developed in accordance with the research logic and included six sections reflecting the key components of strategic management of educational crises. Each section contained four to six statements, which were rated on a five-point Likert scale (1 – strongly disagree, 5 – strongly agree).

Excerpt from the Author's Questionnaire:

1. "Planning" Section

- The educational institution has a clear strategy for responding to crises.
- The transition to distance learning was prepared in advance.
- The administration responds promptly to changes in the educational environment.

2. "Information Support" Section

- I receive sufficient information to organise instruction.
- The information provided is timely and reliable.
- Effective digital communication channels are utilised.

3. "Communication" Section

- Communication between faculty and students is effective.
- Feedback is regular and substantive.
- A variety of interaction channels are employed.

4. "Teamwork" Section

- Teamwork is effectively organised at the institution.
- Faculty members collaborate actively with one another.

- There is consistent support from colleagues.

5. "Leadership" Section

- The administration demonstrates effective crisis management.
- Decisions are made in a timely manner.
- Faculty input is systematically considered.

6. "Distance Learning Technologies" Section

- Learning platforms are user-friendly and accessible.
- The quality of distance learning is high.
- Technologies ensure the continuity of learning.

Reliability analysis to verify the reliability of the questionnaire, Cronbach's α coefficient was utilised, calculated using the following formula:

$$\alpha = (k / (k - 1)) \times (1 - (\Sigma\sigma^2_i / \sigma^2_t))$$

where: k is the number of questions; σ^2_i is the variance of individual questions; σ^2_t is the total variance of the test.

In our case:

$k = 30$;

$\Sigma\sigma^2_i = 18,4$;

$\sigma^2_t = 102,7$

$\alpha = (30 / 29) \times (1 - (18,4 / 102,7))$

$\alpha = 1,034 \times (1 - 0,179)$

$\alpha = 1,034 \times 0,821$

$\alpha \approx 0,85$

Statistical analysis and correlation results the resulting value (α=0.85) indicates a high level of internal consistency for the instrument. To identify relationships between the indicators, Pearson's correlation coefficient (r) was utilised:

$$r = \Sigma((x - \bar{x})(y - \bar{y})) / \sqrt{(\Sigma(x - \bar{x})^2 \times \Sigma(y - \bar{y})^2)}$$

According to the calculation results:

The correlation between communication and the effectiveness of distance learning is r=0.62.

The correlation between leadership and the organisation of distance learning is r=0.67.

The correlation between teamwork and student satisfaction is r=0.58.\

This indicates a moderate to strong positive correlation.

To test for statistical differences between KhAI and KhNPU, Student's t-test was applied:

$$t = (M_1 - M_2) / \sqrt{((\sigma_1^2 / n_1) + (\sigma_2^2 / n_2))}$$

Table 1

Comparative analysis of institutional results

Component	KhAI (Technical)	KhNPU (Pedagogical)
Centralised management	4,21	3,48
Flexibility in learning	3,12	4,02
Level of communication	3,78	4,08
Teamwork	4,05	4,18
Leadership	3,89	4,12
Use of distance learning technologies	4,35	4,27
Student motivation	3,36	4,11

A comparative analysis of the empirical data reveals clear differences in the strategic approaches to managing educational crises at the HEIs under study, reflecting the specific characteristics of their organisational models and management practices.

First and foremost, a significant difference in the level of management centralisation is evident: at KhAI, this indicator is significantly higher (M=4.21) compared to KhNPU (M=3.48). This indicates the dominance of a rigidly structured management model at the technical university, which ensures clarity of organisational processes, standardised procedures, and a high level of control. Conversely, the lower score at KhNPU confirms a focus on a more decentralised management system, which involves the delegation of authority and greater autonomy for participants in the educational process.

An opposite trend is observed regarding the indicator of learning flexibility: at KhNPU, it is significantly higher (M=4.02) than at KhAI (M=3.12). This leads to the conclusion that the decentralised model promotes the adaptability of the educational process, ensuring the possibility of individualising learning and addressing the needs of students. In contrast, at KhAI, the rigidity of the administrative structure limits the variability of educational practices, which may negatively affect students' perceptions of learning.

An analysis of communication levels shows relatively high scores at both institutions, albeit with a slight advantage for KhNPU (M=4.08) over KhAI (M=3.78). This indicates a more developed and diverse communication ecosystem at the pedagogical university, which is likely attributed to its focus on humanistic approaches to learning. Conversely, communication at KhAI is more formalised, ensuring structure but potentially limiting the flexibility of interaction.

Teamwork indicators at both institutions are relatively high (M=4.05 at KhAI and M=4.18 at KhNPU), indicating that collective activities are generally well-organised within a crisis environment. However, the slight advantage of KhNPU points to a higher level of development in horizontal connections and informal interaction, which fosters innovation and mutual support in the educational environment.

A similar trend is observed regarding leadership: at KhNPU, this indicator is higher (M=4.12) compared to KhAI (M=3.89), suggesting a more effective implementation of distributed leadership models. At the same time, a hierarchical model prevails at KhAI, which ensures stability but may stimulate the initiative of participants in the educational process to a lesser extent.

The results regarding student motivation are particularly revealing, with a significant disparity observed: M=4.11 at KhNPU compared to M=3.36 at KhAI. This confirms that flexibility, variety, and effective communication have a direct impact on student engagement and their positive attitude towards distance learning.

At the same time, the level of utilising distance learning technologies is high at both institutions (M=4.35 at KhAI and M=4.27 at KhNPU), indicating the overall digital readiness of these educational institutions. However, differences in related administrative components demonstrate that a high level of technological support alone does not guarantee the effectiveness of the educational process.

Summarising the results of the analysis, it can be concluded that the centralised model, characteristic of the Kharkiv Aviation Institute, ensures stability, control, and the effective implementation of distance learning technologies; however, it may limit flexibility and the motivational aspects of learning. In contrast, the decentralised model implemented at H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University promotes greater flexibility, the development of communication, teamwork, and leadership, which positively influence student motivation but simultaneously require additional coordination mechanisms.

Consequently, the study's findings confirm the feasibility of employing an integrated model of strategic management for educational crises. This model combines the advantages of centralisation and decentralisation, ensuring a balance between the stability and adaptability of the educational system.

The improvement of strategic management effectiveness during educational crises in Ukrainian Higher Education Institutions should be conceptualised as a synthesis of empirically validated principles, reflecting the imperative for a systemic transformation of management approaches within an unstable environment.

First and foremost, strategic management must be grounded in the principles of proactivity and prevention, necessitating a shift from reactive responses to proactive forecasting and modelling. HEIs must implement long-term anti-crisis strategies that incorporate scenario planning, the identification of potential risks, and the development of action algorithms for diverse crisis conditions. This approach minimises the destructive impact of external factors and ensures the continuity of the educational process. It is essential to develop adaptive management models that integrate elements of centralisation and decentralisation. While centralisation ensures the consistency of strategic decisions, decentralisation facilitates a flexible response to changing circumstances. The effectiveness of crisis management is achieved by balancing these approaches, thereby maintaining systemic stability while ensuring institutional adaptability.

A key priority is the advancement of digital transformation within the educational environment as a strategic resource for ensuring the continuity of learning. Distance learning technologies must be integrated into the educational process, not as a temporary solution, but as a permanent organisational element. This entails not only technical support but also the cultivation of a digital culture, the development of digital competencies among educators and students, and the implementation of innovative pedagogical practices.

Improving the communication policies of educational institutions is of particular importance. Effective communication serves as a key mechanism for coordinating actions, ensuring feedback, and supporting interaction among all participants. In this context, it is advisable to create integrated communication systems that combine various digital channels to ensure the timeliness, accessibility, and transparency of information flows.

Equally significant is the development of teamwork as the foundation for a collective response to crisis challenges. Higher education institutions must foster the formation of effective teams capable of self-organisation, collaboration, and joint decision-making. This involves creating conditions for interdisciplinary cooperation, the exchange of expertise, and the promotion of professional collaboration .

A key factor in successful crisis management is the development of leadership focused on change management. Educational institution leaders must possess strategic thinking, the ability to make decisions under conditions of uncertainty, and skills in motivating and supporting the team. At the same time, it is advisable to implement models of distributed leadership, which allow for the involvement of multiple organisational levels in management processes.

Furthermore, the need to implement systems for monitoring and evaluating the effectiveness of crisis management should be emphasised. Regular analysis of educational process indicators, participant satisfaction levels, communication quality, and learning outcomes allows for the timely identification of problems and the adjustment of management strategies.

In our view, it is precisely this multidimensional management model that ensures the resilience of the educational system and its ability to function effectively in the face of crisis challenges.

Conclusions. The study confirms that the strategic management of educational crises is a multifaceted system whose effectiveness critically depends on institutional adaptability and the integration of innovative approaches. In this context, distance learning technologies are transforming from a temporary measure into a fundamental strategic resource that ensures the continuity of education, provided there is systematic managerial support.

Successful response to crisis challenges is based on the synergy of leadership, teamwork, and flexible hybrid management models that combine centralised control with decentralised operational efficiency. Specifically, the research highlights that while centralisation ensures stability and the effective implementation of digital tools,

a decentralised approach is essential for fostering student motivation and organisational flexibility.

In summary, it can be argued that the combination of crisis management and digital tools forms a new paradigm of educational resilience. Future research should focus on developing specific methodologies to evaluate the effectiveness of such a transformation, with particular emphasis on the role of teacher self-efficacy and the reduction of bureaucratic barriers.

References:

1. Abudalfa, S., & Salem, M. (2022). Effects of online course content and instructor characteristics on UCAS students' academic performance during the COVID-19 pandemic. In B. Alareeni & A. Hamdan (Eds.), *Explore business, technology opportunities and challenges after the COVID-19 pandemic* (Vol. 495, pp. 347–359). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08954-1_24 [in English].

2. Anderson, T., & Dron, J. (2011). Three generations of distance education pedagogy. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning,* 12(3), 80–97. https://doi.org/10.19173/irrodl.v12i3.890 [in English].

3. Arefieva, O., Piletska, S., & Listrova, M. (2022). Formuvannia konkurentnoi stratehii pidpryiemstva v systemi antykryzovoho upravlinnia [Formation of a competitive strategy of the enterprise in the system of crisis management]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (43). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35 [in Ukrainian].

4. Bida, O. A., Orosi, I., & Chychuk, A. P. (2021). Zmist ta sutnist poniattia «liderstvo» [The content and essence of the concept of "leadership"]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*, (197), 17–20. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-197-17-20 [in Ukrainian].

5. Bohuslavska, S., Bilous, S., & Diak, V. (2023). Stratehii antykryzovovoiho upravlinnia pidpryiemstvom [Strategies of anti-crisis management of the enterprise]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (55). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-17 [in Ukrainian].

6. Bozkurt, A. (2019). Intellectual roots of distance education: A progressive knowledge domain analysis. *Distance Education,* 40(4), 497–514. https://doi.org/10.1080/01587919.2019.1681894 [in English].

7. Bundy, J., Cole, P., & Coombs, T. (2017). Crises and Crisis Management: Integration, Interpretation, and Research Development. *Journal of Management*, 43(6), 1661–1692. [in English].

8. Figol, N., Kolisnyk, Yu., Faichuk, T., & Figol, B. (2024). Ekstrene dystantsiine navchannia yak sotsiokomunikatsiina stratehiia v ukraini ta sviti [Emergency distance learning as a social communication strategy in Ukraine and the world]. *Integrovani komunikatsii*, (2(18)), 153–158. https://doi.org/10.28925/2524-2644.2024.18.20 [in Ukrainian].

9. Humeniuk, T. (2022). Suchasnyi menedzhment vyshchoi osvity v umovakh chasu [Modern management of higher education in the conditions of time]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*, (2(10)), 54–64. https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269652 [in Ukrainian].

10. Huta, A. A. (2017). Poniattia «kryzova sytuatsiia, zumovlena voienno-politychnymy chynnykamy», «voienno-politychna kryza» v teorii derzhavnoho upravlinnia [The concepts of "crisis situation caused by military-political factors", "military-political crisis" in the theory of public administration]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, (7), 116–120. [in Ukrainian].

11. Hilali, H., & Dabbous, M. (2011). Educational crises in government secondary schools in northern Palestine and how to manage them from the perspectives of administrators. *An-Najah University Journal for Research (Humanities*), 25(5), 1160–1187. [in English].

12. Kamei, K. (2019). Crisis Management. *Science of society Safety,* 1(1), 141–150. [in English].

13. Kirian, O., Haidash, M., & Karlov, H. (2022). Rol kerivnyka v protsesi pryiniattia upravlinskoho rishennia [The role of the leader in the process of making a managerial decision]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriia Ekonomika*, 14(28). https://doi.org/10.33296/2707-0654-14(28)-13 [in Ukrainian].

14. Mala, I. (2022). Dystantsiine navchannia yak diievyi instrument upravlinskoi osvity [Distance learning as an effective tool of management education]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, (2(66)), 132–151. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-66-132-151 [in Ukrainian].

15. Oltarzhevskyi, D., & Shuranov, M. (2025). Model upravlinnia kryzovymy korporatyvnymy komunikatsiiamy zalezhno vid typu konfliktnoi sytuatsii v osnovi kryzy [A model of managing crisis corporate communications depending on the type of conflict situation at the basis of the crisis]. *Naukovi zapysky instytutu zhurnalistyky*, 86(1), 95–107. https://doi.org/10.17721/2522-1272.2025.86.8 [in Ukrainian].

16. Osman, G. (2023). Formal E-learning in Arab Countries: Challenges and Opportunities. In J. M. Spector, B. B. Lockee, & M. D. Childress (Eds.), *Learning, Design, and Technology*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-17461-7_34 [in English].

17. Sharanov, R. (2025). Antykryzovi stratehii upravlinnia biznesom u voiennykh umovakh [Anti-crisis business management strategies in war conditions]. *Pidpryiemnytstvo ta innovatsii*, (34), 226–230. https://doi.org/10.32782/2415-3583/34.36 [in Ukrainian].

18. Shlenova, M., & Darmofal, E. (2025). The impact of electronic modules on enhancing teacher qualifications: an analysis of self-efficacy, motivation, and professional learning outcomes. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, (9(49)), 1579–1590. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9(49)-1579-1590 [in English].

19. Shlenova, M., & Grechanyk, O. (2024). Managing academic personnel in higher education: current challenges and future directions. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, (10(38)), 105–115. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-105-115 [in English].

20. Shmatko, N., Karminska-Bielobrova, M., & Pantelieiev, M. (2022). Osoblyvosti kolektyvnoho metodu pryiniattia upravlinskykh rishen v umovakh ryzyku [Features of the collective method of making managerial decisions in conditions of risk]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskyi politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky*), (1), 8–12. https://doi.org /10.20998/2519-4461.2022.1.8 [in Ukrainian].

21. Sytnyk, H. P. (2019). Sutnist kryzovykh sytuatsii sotsialnoho kharakteru u konteksti natsionalnoi bezpeky: filosofskoupravlinskyi aspekt [The essence of crisis situations of a social nature in the context of national security: philosophical and managerial aspect]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (8). DOI: 10.32702/2307-2156-2019.8.2 [in Ukrainian].

22. Sych, T. (2022). Upravlinnia zakladom vyshchoi osvity u kryzovymy sytuatsiiakh [Management of a higher education institution in crisis situations]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 55(3), 208–212. [in Ukrainian].

Література:

1. Abudalfa S. Effects of online course content and instructor characteristics on UCAS students' academic performance during the COVID-19 pandemic / S. Abudalfa, M. Salem // Explore business, technology opportunities and challenges after the COVID-19 pandemic. – 2022. – Vol. 495. – pp. 347–359. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-08954-1_24

2. Anderson T. Three generations of distance education pedagogy / T. Anderson, J. Dron // The International Review of Research in Open and Distributed Learning. – 2011. – № 12(3). – pp. 80–97. DOI: https://doi.org/10.19173/irrodl.v12i3.890

3. Ареф'єва О. Формування конкурентної стратегії підприємства в системі антикризового управління / О. Ареф'єва, С. Пілецька, М. Лістрова // Економіка та суспільство. – 2022. – № 43. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-35

4. Біда О. А. Зміст та сутність поняття «лідерство» / О. А. Біда, І. Оросі, А. П. Чичук // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – 2021. – № 197. – С. 17–20. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-197-17-20

5. Богуславська С. Стратегії антикризового управління підприємством / С. Богуславська, С. Білоус, В. Дяк // Економіка та суспільство. – 2023. – № 55. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-17

6. Bozkurt A. Intellectual roots of distance education: A progressive knowledge domain analysis / A. Bozkurt // Distance Education. – 2019. – № 40(4). – pp. 497–514. DOI: https://doi.org/10.1080/01587919.2019.1681894

7. Bundy J. Crises and Crisis Management: Integration, Interpretation, and Research Development / J. Bundy, P. Cole, T. Coombs // Journal of Management. – 2017. – № 43(6). – pp. 1661–1692.

8. Фіголь Н. Екстрене дистанційне навчання як соціокомунікаційна стратегія в Україні та світі / Н. Фіголь, Ю. Колісник, Т. Файчук, Б. Фіголь // Інтегровані комунікації. – 2024. – № 2(18). – С. 153–158. DOI: https://doi.org/10.28925/2524-2644.2024.18.20

9. Гуменюк Т. Сучасний менеджмент вищої освіти в умовах часу / Т. Гуменюк // Український інформаційний простір. – 2022. – № 2(10). – С. 54–64. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269652

10. Гута А. А. Поняття «кризова ситуація, зумовлена воєнно-політичними чинниками», «воєнно-політична криза» в теорії державного управління / А. А. Гута // Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – № 7. – С. 116–120.

11. Hilali H. Educational crises in government secondary schools in northern Palestine and how to manage them from the perspectives of administrators / H. Hilali, M. Dabbous // An-Najah University Journal for Research (Humanities). – 2011. – № 25(5). – pp. 1160–1187.

12. Kamei K. Crisis Management / K. Kamei // Science of society Safety. – 2019. – № 1(1). – pp. 141–150.

13. Кір'ян О. Роль керівника в процесі прийняття управлінського рішення / О. Кір'ян, М. Гайдаш, Г. Карлов // Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Економіка. – 2022. – № 14(28). DOI: https://doi.org/10.33296/2707-0654-14(28)-13

14. Мала І. Дистанційне навчання як дієвий інструмент управлінської освіти / І. Мала // Вчені записки Університету «КРОК». – 2022. – № 2(66). – С. 132–151. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-66-132-151

15. Олтаржевський Д. Модель управління кризовими корпоративними комунікаціями залежно від типу конфліктної ситуації в основі кризи / Д. Олтаржевський, М. Шуранов // Наукові записки інституту журналістики. – 2025. – № 86(1). – С. 95–107. DOI: https://doi.org/10.17721/2522-1272.2025.86.8

16. Osman G. Formal E-learning in Arab Countries: Challenges and Opportunities / G. Osman // Learning, Design, and Technology. – 2023. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-17461-7_34

17. Шаранов Р. Антикризові стратегії управління бізнесом у воєнних умовах / Р. Шаранов // Підприємництво та інновації. – 2025. – № 34. – С. 226–230. DOI: https://doi.org/10.32782/2415-3583/34.36

18. Shlenova M. The impact of electronic modules on enhancing teacher qualifications: an analysis of self-efficacy, motivation, and professional learning outcomes / M. Shlenova, E. Darmofal // Наукові інновації та передові технології. – 2025. – № 9(49). – С. 1579–1590. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-9(49)-1579-1590

19. Shlenova M. Managing academic personnel in higher education: current challenges and future directions / M. Shlenova, O. Grechanyk // Наукові інновації та передові технології. – 2024. – № 10(38). – С. 105–115. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-105-115

20. Шматько Н. Особливості колективного методу прийняття управлінських рішень в умовах ризику / Н. Шматько, М. Кармінська-Бєлоброва, М. Пантелєєв // Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки). – 2022. – № 1. – С. 8–12. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2022.1.8

21. Ситник Г. П. Сутність кризових ситуацій соціального характеру у контексті національної безпеки: філософськоуправлінський аспект / Г. П. Ситник // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2019. – № 8. DOI: 10.32702/2307-2156-2019.8.2

22. Сич Т. Управління закладом вищої освіти у кризових ситуаціях / Т. Сич // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2022. – Вип. 55, том 3. – С. 208–212.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

UDC 338.47:631

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-349-360

Sukhorukova Anna Leonidovna PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Business and Administration, Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, https://orcid.org/0000-0002-6170-4955

Honcharuk Vladyslav Serhiyovych 4th-year student of Management, Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0000-1341-7970

Kovalenko Yuliia Oleksandrivna 4th-year student of Management, Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0008-3820-3336

Yankovska Yuliia Volodymyrivna 4th-year student of Management, Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0001-8433-7000

Oreshko Kateryna Fedorivna 4th-year student of Management, Mykolaiv National Agrarian University, Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0008-7354-3811

INTEGRATION OF INNOVATIVE PERSONNEL MOTIVATION MECHANISMS INTO THE SYSTEM OF MANAGEMENT OF PLANT PRODUCTION EFFICIENCY

Abstract. This article presents a comprehensive study of the theoretical foundations and practical aspects of integrating innovative personnel motivation mechanisms into the system of managing the efficiency of plant production. It is established that, under conditions of transformation in the agricultural sector, increased competition, and instability in the market environment, improving the effectiveness of human capital utilization becomes particularly important. It is argued that the efficiency of production activities largely depends on the level of employee motivation, their professional training, engagement, and responsibility for final work results.

The study analyzes modern approaches to personnel motivation and identifies the limitations of traditional incentive systems, which are predominantly based on material rewards and do not consider individual employee needs or the specifics of agricultural production. The feasibility of transitioning to innovative motivation models that combine material, non-material, and digital tools influencing employee behavior is demonstrated.

The content and features of modern motivation tools are revealed, among which key roles are played by performance management systems based on KPIs, digital

personnel management platforms, elements of gamification, and individualized approaches to labor incentives. Their impact on increasing transparency in evaluating employee performance, enhancing interest in achieving set goals, and fostering responsible attitudes toward completing production tasks is identified.

Special attention is given to accounting for the sectoral specifics of crop production, including the seasonal nature of production, dependence on natural and climatic conditions, and high levels of risk. The necessity of applying flexible wage systems, seasonal incentives, and adaptive motivation mechanisms that balance economic efficiency with social stability of the workforce is substantiated.

It is demonstrated that integrating innovative motivation mechanisms into the production efficiency management system contributes to increased labor productivity, improved qualitative and quantitative performance indicators of the enterprise, optimized resource use, and strengthened competitive positions of agricultural enterprises.

It is determined that forming an effective motivation system requires a comprehensive approach, alignment of employee and enterprise interests, and the implementation of modern management technologies. Prospects for further research are outlined, related to evaluating the effectiveness of implementing innovative motivation mechanisms and their impact on the performance of agricultural enterprises.

Keywords: personnel motivation, innovative motivation mechanisms, agricultural enterprises, crop production, production efficiency, performance management, KPI, digital management, gamification, human capital, labor productivity, labor incentives, non-material motivation, personnel management, competitiveness.

Сухорукова Анна Леонідівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу та адміністрування, Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, https://orcid.org/0000-0002-6170-4955

Гончарук Владислав Сергійович здобувач вищої освіти 4 курсу спеціальності менеджмент Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, https://orcid.org/0009-0000-1341-7970

Коваленко Юлія Олександрівна здобувач вищої освіти 4 курсу, спеціальності менеджмент, Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, https://orcid.org/0009-0008-3820-3336

Янковська Юлія Володимирівна здобувач вищої освіти 4 курсу спеціальності менеджмент Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, https://orcid.org/0009-0001-8433-7000

Орешко Катерина Федорівна здобувач вищої освіти 4 курсу спеціальності менеджмент Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, https://orcid.org/0009-0008-7354-3811

ІНТЕГРАЦІЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження теоретичних засад і практичних аспектів інтеграції інноваційних механізмів мотивації персоналу в систему управління ефективністю виробництва продукції рослинництва.

Визначено, що в умовах трансформації аграрного сектору, посилення конкуренції та нестабільності ринкового середовища особливого значення набуває підвищення результативності використання людського капіталу. Обґрунтовано, що ефективність виробничої діяльності значною мірою залежить від рівня мотивації працівників, їх професійної підготовки, залученості та відповідальності за кінцеві результати праці.

Проаналізовано сучасні підходи до мотивації персоналу та виявлено обмеженість традиційних систем стимулювання, які переважно базуються на матеріальних заохоченнях і не враховують індивідуальні потреби працівників та специфіку аграрного виробництва. Доведено доцільність переходу до інноваційних моделей мотивації, що поєднують матеріальні, нематеріальні та цифрові інструменти впливу на трудову поведінку персоналу.

Розкрито зміст та особливості застосування сучасних інструментів мотивації, серед яких ключове місце займають системи управління ефективністю на основі KPI, цифрові платформи управління персоналом, елементи гейміфікації та індивідуалізовані підходи до стимулювання праці. Визначено їх вплив на підвищення прозорості оцінювання результатів діяльності працівників, посилення їх зацікавленості у досягненні встановлених цілей та формування відповідального ставлення до виконання виробничих завдань.

Особливу увагу приділено врахуванню галузевої специфіки рослинництва, зокрема сезонного характеру виробництва, залежності від природно-кліматичних умов і високого рівня ризиків. Обґрунтовано необхідність застосування гнучких систем оплати праці, сезонних стимулів та адаптивних мотиваційних механізмів, які забезпечують баланс між економічною ефективністю та соціальною стабільністю трудового колективу.

Доведено, що інтеграція інноваційних механізмів мотивації в систему управління ефективністю виробництва сприяє підвищенню продуктивності праці, покращенню якісних і кількісних показників діяльності підприємства, оптимізації використання ресурсів та зміцненню конкурентних позицій аграрних підприємств. Визначено, що формування ефективної мотиваційної системи потребує комплексного підходу, узгодження інтересів працівників і підприємства, а

також впровадження сучасних управлінських технологій. Окреслено перспективи подальших досліджень, пов'язані з оцінюванням ефективності впровадження інноваційних мотиваційних механізмів та їх впливу на результати діяльності аграрних підприємств.

Ключові слова: мотивація персоналу, інноваційні механізми мотивації, аграрні підприємства, рослинництво, ефективність виробництва, управління ефективністю, KPI, цифровізація управління, гейміфікація, людський капітал, продуктивність праці, стимулювання праці, нематеріальна мотивація, управління персоналом, конкурентоспроможність.

Statement of the problem. The integration of innovative mechanisms for motivating personnel into the system of managing the efficiency of crop production is becoming particularly relevant in the context of modern transformations in the agricultural sector of Ukraine. Increased competition, instability of the market situation, as well as increased requirements for the quality of agricultural products necessitate the search for new approaches to managing production processes.

Crop production is characterized by significant dependence on natural and climatic conditions, seasonality of technological operations, increased risk and the need for rational use of the resource potential of enterprises. In such conditions, the efficiency of production activities is largely determined by the quality of personnel work organization and the effectiveness of the existing motivation system.

Human capital is one of the key factors in ensuring the competitiveness of agricultural enterprises. The timeliness of agro-technological operations, compliance with technological discipline, the quality of manufactured products and the final results of the enterprise depend on the level of qualification, professional training, involvement and motivation of employees. At the same time, it should be noted that traditional approaches to staff motivation, which are based mainly on unified material incentives, do not provide the necessary level of flexibility and adaptability in modern conditions. They also do not sufficiently take into account the individual characteristics of employees and the specifics of production processes.

In this regard, there is an objective need to introduce innovative motivation mechanisms that combine material, intangible and digital tools of influence on the work behavior of staff. These mechanisms should be aimed not only at increasing labor productivity, but also at forming long-term interest of employees in the results of the enterprise's activities, developing their professional competencies, and increasing the level of responsibility for the performance of production tasks.

Special attention is required to integrate innovative motivation mechanisms into the system of management of the efficiency of production of crop products. Such integration involves the coordination of the strategic and operational goals of the enterprise with the results of personnel activities, the use of performance indicator systems, and the introduction of modern approaches to labor assessment and stimulation. In this context, it is relevant to form a comprehensive motivational system

that ensures the alignment of the interests of employees and the enterprise, contributes to increasing labor productivity and increasing the efficiency of resource use.

Analysis of recent studies and publications. The issue of personnel motivation and its impact on the efficiency of enterprises remains in the focus of attention of both domestic and foreign scientists. The works of L. Bodenchuk, O. Prykhodko, O. Pyrloga examine the theoretical and practical aspects of motivation and labor stimulation as an important tool for ensuring the efficiency of entrepreneurial activity. The authors pay special attention to the need to combine material and non-material incentives, as well as the importance of organizational culture in the formation of an effective motivational system.

In the studies of I. Dashko, personnel motivation is defined as a component of the enterprise management system, which directly affects the results of production activities and the efficiency of the use of labor resources. N. Gavkalova emphasizes the importance of human capital development as a key factor in increasing labor productivity and competitiveness of the agricultural sector.

The features of labor motivation in agricultural production are considered in the works of T. Oliynyk, A. Nesterovich, M. Demidova, which emphasize the influence of seasonality, natural and climatic conditions and the specifics of the organization of production processes on the formation of personnel incentive systems. The aforementioned studies substantiate the need for flexibility and adaptability of motivational mechanisms.

In modern scientific works, considerable attention is paid to innovative approaches to personnel motivation, in particular the use of digital technologies, KPI systems, gamification elements and personalized incentive models. The works of T. Bondar, A. Krasnonos and other researchers consider modern motivation methods that meet the conditions of digitalization of the economy and management processes. The effectiveness of combined motivation models that combine financial and non-financial incentives as the most effective approach to personnel management is also substantiated.

Despite a significant amount of scientific research, the issues of comprehensive integration of innovative motivation mechanisms into the system of management of crop production efficiency remain insufficiently studied, which makes further research in this area relevant.

Purpose of the article – theoretical justification of the integration of innovative mechanisms for motivating personnel into the system for managing the efficiency of crop production, as well as determining approaches to their practical application in the activities of agricultural enterprises.

Presentation of the main material. Personnel motivation is an important component of the enterprise management system and significantly affects the level of labor productivity, the quality of production tasks and the efficiency of resource use. In the field of agricultural production, its role is further enhanced due to the need for strict adherence to technological processes and timely completion of work. In this

context, the crop production efficiency management system is a set of management tools and solutions aimed at achieving the optimal ratio between resource costs and the results obtained. Accordingly, personnel motivation is a key element of this system, as it provides stimulation of labor activity and orientation of employees to achieve certain production goals [1]. Thus, the motivational mechanism should be considered as an integral component of the overall efficiency of an agricultural enterprise. Given the modern transformations of the agricultural sector, innovative motivation mechanisms should be considered as modern management tools based on the use of digital technologies, performance assessment systems and individualized approaches to labor stimulation. Such mechanisms include performance management systems based on key performance indicators (KPI), digital HR management platforms, gamification of production processes, individualized incentive systems, as well as integrated models of material and non-material motivation. Within the framework of the specified approach, the use of KPI allows you to establish clear, measurable criteria for evaluating the results of personnel work, which ensures the transparency of the incentive system and the objectivity of the distribution of remuneration [2]. In this case, in the field of crop production, such indicators can be the level of yield, product quality, performance of technological operations and minimization of production losses. In turn, digital HR management platforms provide automation of the processes of collecting and analyzing information on the results of employee activities, which increases the efficiency of making management decisions and contributes to a more accurate assessment of the contribution of each employee.

The modern motivation system of enterprises requires constant improvement to ensure high efficiency of collective work. One of the important tools that has gained popularity in recent years is gamification, which involves the integration of game elements into production activities. The introduction of such elements allows to significantly increase the involvement of personnel in the work process, to activate team interaction and to form additional incentives for achieving high results. Game mechanisms, such as competitions, ratings, points or rewards, contribute to the creation of positive competition among employees, which in turn motivates them to achieve better results and actively participate in corporate initiatives.

At the same time, the effectiveness of the motivation system largely depends on the ability of the enterprise to adapt its methods of stimulation to the individual needs of each employee. Individualized approaches to motivation allow to take into account the personal characteristics of employees, their qualifications, experience, as well as the results of their activities. This makes it possible to create a more accurate and targeted stimulation system that meets the needs of specific employees, which ensures increased work efficiency and promotes the development of professional skills.

Thanks to such individual approaches, not only an effective motivation system is formed, but also an opportunity is created for the development of the human capital of the enterprise. As a result, not only labor productivity increases, but also the overall competitiveness of the company, which is especially important in the conditions of

dynamic economic development and global competition. A better understanding of the needs of employees, their ambitions and potential allows enterprises to retain qualified personnel and attract new talented specialists, which helps to preserve and strengthen their positions in the market.

Based on the above tools, the integration of innovative motivation mechanisms into the production efficiency management system involves the formation of a clear relationship between the results of personnel activities and the overall performance indicators of the enterprise. In general, this process can be represented as a sequence: personnel motivation → increased labor productivity → improved production indicators → increased overall efficiency of the enterprise. Further development of this approach requires the coordination of motivational tools with the key business processes of the enterprise, including planning, organization, control and analysis of production activities, which allows us to consider motivation as an integral element of the management cycle [3]. In the same context, the formation of effective feedback between management and employees becomes important, which provides the possibility of prompt adjustment of motivational policy in accordance with changes in the internal and external environment. In order to increase the effectiveness of labor resource management, motivational mechanisms should be aimed at increasing labor productivity, provided that the costs of stimulating personnel are economically feasible, which ensures a balance between the costs of the enterprise and the results obtained.

A separate role in the motivation structure is played by non-material incentives, in particular the opportunities for professional development, career growth, participation in making management decisions and the formation of a favorable socio-psychological climate in the team. In combination with material incentives, they form a holistic system of influence on the work behavior of employees.

In the conditions of digitalization of management processes, the use of information and analytical systems is of particular importance, which allow automating the assessment of work results and improving the quality of management decisions, which creates the prerequisites for more accurate planning and forecasting of labor resource needs. At the same time, the implementation of innovative motivation mechanisms requires taking into account the financial capabilities of the enterprise, the level of training of management personnel and the readiness of the team for organizational changes, which directly affects the effectiveness of their implementation.

At the same time, the implementation of innovative motivation mechanisms is accompanied by a number of organizational and socio-economic challenges that may reduce the effectiveness of their implementation. Among the main limitations, it is necessary to highlight the insufficient level of digital literacy of some personnel, resistance to changes on the part of employees, as well as limited financial capabilities of agricultural enterprises for the implementation of complex information systems. It is worth considering the risks of misinterpretation of KPI, which can lead to distortion of motivational behavior of employees and orientation only on formal indicators [4].

In this regard, the phased implementation of innovative tools with prior training of personnel and adaptation of management procedures becomes particularly relevant.

Summarizing the above, it should be noted that the integration of innovative mechanisms for motivating personnel into the system of managing the efficiency of crop production is a complex process that requires a systematic approach, taking into account industry specifics and the use of modern management tools. Further improvement of the motivation system requires adherence to the principles of consistency, complexity and adaptability, according to which all elements of the motivation mechanism must be interconnected and consistent with the strategic goals of the enterprise, as well as capable of responding promptly to changes in the external and internal environment.

In this direction, it is important to introduce a strategic approach to personnel management, which involves long-term planning of labor resource needs, development of human resources potential and formation of a reserve of managerial personnel, which ensures the stability of the enterprise's functioning. In addition, the effectiveness of motivation largely depends on the transparency of the incentive conditions, when employees clearly understand the criteria for evaluating work results, the mechanism for forming remuneration and the prospects for professional development, which increases the level of trust in the management system.

In view of this, an important aspect is the assessment of the economic feasibility of implementing motivation mechanisms, which involves analyzing the ratio of personnel incentive costs and the resulting economic effect. The use of modern motivation systems must be justified from the standpoint of increasing labor productivity, reducing losses and optimizing production processes [5]. In this context, it is advisable to use approaches to assess the effectiveness of investments in human capital, which allows to quantify the impact of motivational policy on the financial results of the enterprise. Thus, staff motivation should be considered not as an expense, but as a strategic investment in the long-term development of the enterprise.

An important factor is the development of internal communications at the enterprise, since open dialogue between management and employees contributes to the formation of a positive socio-psychological climate and increased involvement of personnel in production processes. In the same context, it is appropriate to emphasize the importance of teamwork, which is characteristic of production processes in crop production, because the use of collective forms of stimulation, in particular bonuses for team results, increases the effectiveness of employee interaction.

An important element of the development of the motivational system is continuous training of personnel and advanced training, which contributes to increased labor productivity and creates a sense of stability and professional prospects in employees. Additionally, it should be noted the role of mentoring as a tool for transferring experience between employees, which shortens the adaptation period of new employees and contributes to the development of the corporate culture of the enterprise.

In modern conditions, the importance of individualization of motivational approaches is increasing, which allows taking into account the personal needs of employees and increasing the effectiveness of stimulating their work activity. It is also important to use modern methods of personnel assessment, such as certification, competency-based assessment and the 360-degree system, which ensures the objectivity of determining the level of professional training of employees [6]. An essential element is a corporate culture focused on performance, responsibility and mutual respect, which contributes to the consolidation of the team and increasing the efficiency of the enterprise.

In turn, social factors, including working conditions and social guarantees, directly affect the level of employee loyalty and reduce staff turnover. In the context of the digital transformation of the agricultural sector, the implementation of personnel management information systems allows for increased accuracy of labor accounting and the effectiveness of management decisions, while the automation of production processes creates a need for the development of new employee competencies, which requires appropriate adjustment of motivational mechanisms.

Taking into account the seasonality of production, the implementation of flexible forms of employment is of great importance, ensuring the effective use of labor resources and the adaptation of the enterprise to changes in the market environment. In the process of implementing innovative motivation mechanisms, it is also necessary to pay attention to change management, since any organizational transformations may be accompanied by personnel resistance, which requires appropriate information support and employee involvement in changes [7]. The final element is the assessment of the effectiveness of the motivation system, which allows determining the effectiveness of the implemented measures and ensuring their further improvement.

The peculiarities of agricultural production also require taking into account natural and climatic risks, which necessitates the formation of a balance between labor incentives and social security of employees. In conclusion, it should be emphasized that the effectiveness of the motivation system largely depends on the level of professional competence of managers, their ability to implement modern management approaches and form a favorable environment for personnel development [8].

In modern conditions of economic development, the creation of such motivational mechanisms that can ensure the sustainable development of enterprises in the agricultural sector, in particular in the field of crop production, is of great importance. The principles of sustainable development involve a combination of three main components: economic efficiency, social responsibility and environmental sustainability of production processes. Economic efficiency in this context means the need to increase labor productivity through the improvement of technological processes, automation of production, reduction of resource and energy costs, as well as optimization of management decisions. Increasing economic efficiency has a direct impact on the profitability of the enterprise, which allows ensuring competitiveness and sustainable development.

Social responsibility consists in ensuring that motivational mechanisms contribute not only to economic growth, but also to the social development of personnel. This includes creating comfortable working conditions, providing opportunities for employee training, implementing a fair remuneration system and stimulating interest in improving product quality. Taking into account social aspects in motivation is an important factor in increasing employee loyalty and job satisfaction.

Environmental sustainability is one of the important aspects of sustainable development, especially in the agricultural sector. Motivational mechanisms should promote the rational use of natural resources, compliance with environmental standards and minimizing damage to the environment. It is important that crop enterprises consider methods that reduce the negative impact on nature, such as the use of organic fertilizers, preserving biodiversity and preventing soil erosion [9].

The adaptability of the motivational system to changes in the external environment is also of key importance. The agricultural market is highly competitive and prone to fluctuations caused by changes in demand for products, price fluctuations, climatic conditions and technological innovations. The motivational system must be flexible and able to respond to these changes, which allows enterprises to quickly adapt to new conditions and ensure stable development.

Climate risks also play an important role in the formation of the motivational system, since climate change can significantly affect productivity, soil condition and the availability of water resources. Therefore, the implementation of practices that reduce the impact of climate change on production is an important component of motivation.

Technological innovations are of great importance for increasing production efficiency. They allow not only to improve product quality, but also to optimize costs by introducing the latest technologies into the agricultural sector. This includes the use of precision agriculture, modern methods of soil cultivation and the development of disease-resistant crop varieties [10].

Thus, in combination, the above factors will not only increase the economic efficiency of the enterprise, but will also contribute to its long-term sustainability and competitiveness in the agricultural market. Therefore, the creation of such a motivational system that would take into account all these aspects is the key to the successful development of agricultural enterprises.

Conclusions. The conducted research gives grounds to assert that in modern business conditions, personnel motivation is one of the determining factors in increasing the efficiency of crop production. The level of employees' interest in the results of work, their responsibility and professional performance directly affect the quality of agro-technological processes and the final results of the enterprise.

Traditional approaches to labor stimulation are gradually losing their effectiveness, as they do not take into account the dynamics of the external environment, the individual characteristics of employees and the specifics of agricultural production. In this regard, the implementation of modern motivational mechanisms that combine

material and non-material incentives, involve the use of digital technologies and the latest approaches to assessing labor results is relevant.

The use of KPI systems, digital personnel management tools, gamification elements and individualized incentive models helps to increase the transparency of management processes, provides a more objective assessment of performance results and increases the level of employee involvement. As a result, this has a positive effect on labor productivity, product quality and the efficiency of using the enterprise's resource potential.

The formation of an effective motivation system in crop production requires taking into account the seasonal nature of production, the influence of natural and climatic factors and the presence of production risks. Under such conditions, flexible wage systems, seasonal incentives and social protection measures are of particular importance, which contribute to the preservation of human resources and the maintenance of an appropriate level of personnel motivation.

Thus, the integration of modern motivational approaches into the production efficiency management system ensures the coordination of the interests of the enterprise and its employees, which is an important prerequisite for the sustainable development of agricultural enterprises. The practical implementation of such approaches contributes to the improvement of economic performance and the formation of a modern management culture focused on the development of human capital.

It is advisable to link the prospects for further research with the improvement of methodological approaches to the quantitative assessment of the effectiveness of motivational mechanisms, the analysis of their impact on the financial results of enterprises, as well as the adaptation of international experience to the conditions of the functioning of the domestic agricultural sector.

References:

1. Bodenchuk, L., Prykhodko, O., & Pyrlokh, O. (2025). Motyvatsiia ta stymuliuvannia pratsi personalu v systemi zabezpechennia efektyvnosti pidpryiemnytskoi diialnosti [Motivation and stimulation of personnel labor in the system of ensuring business efficiency]. *Ekonomika ta upravlinnia – Economics and Management*, 36-46 [in Ukrainian].

2. Dashko, I. (2021). Motyvatsiia personalu v systemi upravlinnia pidpryiemstvom [Personnel motivation in the enterprise management system]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Ekonomika – Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics*, 49-56 [in Ukrainian].

3. Kurepin, V., Sukhorukova, A. (2025). Osoblyvosti trudovykh vidnosyn u silskomu hospodarstvi: teoretyko-praktychnyi analiz [Peculiarities of labor relations in agriculture: theoretical and practical analysis], *Modern Economics*, 51, 130-136 [in Ukrainian].

4. Havkalova, N. (2020). Motyvatsiia personalu ahrarnykh pidpryiemstv v umovakh transformatsii ekonomiky [Motivation of personnel of agricultural enterprises in conditions of economic transformation]. *Visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 276-283 [in Ukrainian].

5. Kvasnii, L., & Soltysyk, O. (2025). Rol motyvatsii i stymuliuvannia personalu v systemi rozvytku pidpryiemstva [The role of motivation and incentives in enterprise development]. *Ekonomika ta upravlinnia – Economics and Management*, 242-253 [in Ukrainian].

6. Oliinyk, T. (2018). Motyvatsiia yak sposib pidvyshchennia produktyvnosti pratsi na ahrarnykh pidpryiemstvakh [Motivation as a way to increase labor productivity in agricultural enterprises]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 47-59 [in Ukrainian].

7. Nesterovych, A. (2012). Formy motyvatsii pratsi u silskomu hospodarstvi [Forms of labor motivation in agriculture]. *Ahrosvit – Agroworld*, 69-78 [in Ukrainian].

8. Demydova, M. (2016). Osoblyvosti motyvatsii pratsi personalu v ahrarnykh pidpryiemstvakh [Features of personnel motivation in agricultural enterprises]. *Naukovi pratsi – Scientific Works*, 57-63 [in Ukrainian].

9. Averbukh, H. (2021). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti ta diievosti mekhanizmiv upravlinnia personalom publichnoi sluzhby v konteksti yevropeiskoi intehratsii [Ways to improve the efficiency and effectiveness of public service personnel management mechanisms in the context of European integration], *Publichne uryaduvannia – Public governance*, 3 (28), 10-17 [in Ukrainian].

10. Sukhorukova, A., Sarkova, A., Prosolov, O., & Vorobyova, S. (2024). Stratehii pidvyshchennia motyvatsii personalu yak faktor zrostannia produktyvnosti na pidpryiemstvakh [Strategies for increasing personnel motivation as a factor in increasing productivity at enterprises], *Modern Economics*, 48, 124-129 [in Ukrainian].

Література:

1. Боденчук Л. Приходько О., Пирлог О. Мотивація та стимулювання праці персоналу в системі забезпечення ефективності підприємницької діяльності. Економіка та управління. 2025. С. 36-46.

2. Дашко І. Мотивація персоналу в системі управління підприємством. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2021. С. 49-56.

3. Курепін В., Сухорукова А. Особливості трудових відносин у сільському господарстві: теоретико-практичний аналіз. Modern Economics. 2025. № 51 (2025). С. 130-136. DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V51(2025)-16.

4. Гавкалова Н. Мотивація персоналу аграрних підприємств в умовах трансформації економіки. Вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2020. С. 276-283.

5. Квасній Л., Солтисик О. Роль мотивації і стимулювання персоналу в системі розвитку підприємства. Економіка та управління. 2025. С. 242-253.

6. Олійник Т. Мотивація як спосіб підвищення продуктивності праці на аграрних підприємствах. Економіка та держава. 2018. С. 47-59.

7. Нестерович А. Форми мотивації праці у сільському господарстві. Агросвіт. 2012. № 3. С. 69-78.

8. Демидова М. Особливості мотивації праці персоналу в аграрних підприємствах. Наукові праці ПДАА. 2016. С. 57-63.

9. Авербух Г. Шляхи підвищення ефективності та дієвості механізмів управління персоналом публічної служби в контексті європейської інтеграції. Публічне урядування. Київ : ПрАТ “ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”, 2021. №3 (28). С. 10-17. DOI: 10.32689/2617-2224-2021-3(28)-1

10. Сухорукова А., Саркова А., Просолов О., Воробйова С. Стратегії підвищення мотивації персоналу як фактор зростання продуктивності на підприємствах. Modern Economics. 2024. № 48 (2024). С. 124-129. DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V48(2024)-15.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-361-370

Боняр Світлана Михайлівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій, Національний транспортний університет, Навчально-науковий інститут управління, технологій та правових наук, м.Київ, https:// orcid.org/0000-0001-8910-7100

Скок Павло Олександрович к.н.держ.упр., доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний транспортний університет, Навчально-науковий інститут управління, технологій та правових наук, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9136-1172

Сотник Юрій Петрович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Національний транспортний університет, Навчально-науковий інститут управління, технологій та правових наук, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-2784-7685.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ЯК РЕЗУЛЬТАТ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗМІН

Анотація. У статті визначено актуальність проблеми забезпечення конкурентоспроможності підприємств в умовах глобальної конкуренції та технологічних змін. Розкрито, що традиційні підходи до управління не забезпечують достатньої гнучкості та стратегічної узгодженості, ускладнюючи формування ефективної моделі розвитку. Конкурентоспроможність розглядається як інтегральний показник ефективності, здатності створювати продукцію з високою споживчою цінністю, утримувати стабільні позиції на ринку та формувати конкурентні переваги.

Визначено ключові внутрішні та зовнішні фактори, що формують конкурентоспроможність. До внутрішніх віднесено виробничий потенціал, ресурсне забезпечення, компетентності персоналу, інноваційну активність, ефективність менеджменту та маркетингову діяльність, що забезпечують оперативне реагування на зміни попиту та впровадження нових рішень. Зовнішні фактори визначають рамки стратегічних можливостей і включають економічні, політичні, соціальні, технологічні та правові умови.

Узагальнено ключові умови забезпечення конкурентоспроможності: ефективне використання ресурсів, здатність до інновацій, результативність управлінських рішень, висока якість маркетингової політики, позитивна корпоративна репутація та сприятливе економіко-інституційне середовище. Підкреслено роль

стратегічного менеджменту як базового механізму формування конкурентних переваг, що передбачає інтеграцію технічних, технологічних, економічних і організаційних аспектів та охоплення всіх стадій життєвого циклу продукції.

Окрему увагу приділено цифровізації, яка забезпечує оптимізацію операцій, автоматизацію управлінських функцій, підвищення якості обслуговування та адаптивність підприємства. Розглянуто міжнародну діяльність та специфіку українського ринку післявоєнного відновлення, де критичними чинниками є відновлення інфраструктури, модернізація виробництва, оновлення нормативно-правової бази та підтримка інноваційної діяльності.

Отримані результати дозволяють систематизувати фактори впливу на конкурентоспроможність та обґрунтувати науково-методичні підходи до формування ефективної системи стратегічного управління підприємством в умовах технологічних змін та глобальних економічних викликів.

Ключові слова: конкурентоспроможність, підприємництво, розвиток, інноваційний потенціал, фактори, технологічні зміни.

Boniar Svitlana Mikhailovna doctor of economic sciences, professor, Professor of the Department of Business Logistics and transport technologies, National Transport University, Educational and Research Institute of Management, Technology and Legal Sciences, Kyiv, https:// orcid.org/0000-0001-8910-7100

Skok Pavlo Aleksandrovich,D. in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management, Public Administration and Administration, National Transport University, Educational and Research Institute of Management, Technology and Legal Sciences, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9136-1172

Sotnyk Yurii Petrovich PhD student of the third (educational and scientific) level of higher education, National Transport University, Educational and Research Institute of Management, Technology and Legal Sciences, Kyiv, https://orcid.org/ 0009-0002-2784-7685.

COMPETITIVENESS OF AN ENTERPRISE AS A RESULT OF DEVELOPING INNOVATIVE POTENTIAL IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL CHANGES

Abstract. The article defines the relevance of ensuring the competitiveness of enterprises in the context of global competition and technological changes. It reveals that traditional approaches to management do not provide sufficient flexibility and strategic coordination, complicating the formation of an effective development model. Competitiveness is considered as an integral indicator of efficiency, the ability to create products with high consumer value, maintain stable positions in the market, and form competitive advantages.

Key internal and external factors that shape competitiveness have been identified. Internal factors include production capacity, resource provision, staff competence, innovation activity, management efficiency, and marketing activities, which ensure a rapid response to changes in demand and the implementation of new solutions. External factors determine the scope of strategic opportunities and include economic, political, social, technological, and legal conditions.

The key conditions for ensuring competitiveness are summarized: efficient use of resources, capacity for innovation, effectiveness of management decisions, high quality of marketing policy, positive corporate reputation, and a favorable economic and institutional environment. The role of strategic management as a basic mechanism for forming competitive advantages is emphasized, which involves the integration of technical, technological, economic, and organizational aspects and covers all stages of the product life cycle.

Special attention is paid to digitalization, which ensures optimization of operations, automation of management functions, improvement of service quality, and adaptability of the enterprise. The international activities and specifics of the Ukrainian market of post-war recovery are considered, where critical factors are infrastructure restoration, production modernization, updating of the regulatory framework, and support for innovative activities.

The results obtained allow us to systematize the factors influencing competitiveness and justify scientific and methodological approaches to the formation of an effective system of strategic enterprise management in the context of technological changes and global economic challenges.

Keywords: competitiveness, enterprise, development, innovative potential, factors, technological changes.

Постановка проблеми. В умовах посилення глобальної конкуренції та високої мінливості зовнішнього середовища підприємства стикаються з необхідністю постійного вдосконалення механізмів забезпечення конкурентоспроможності. Традиційні підходи до управління вже не забезпечують достатнього рівня адаптивності, швидкості реагування та стратегічної узгодженості управлінських рішень. Відсутність цілісного бачення ключових умов, що формують конкурентні переваги, ускладнює формування ефективної моделі розвитку підприємства. Це зумовлює потребу в системному аналізі управлінських, технологічних і стратегічних чинників, які визначають конкурентоспроможність у сучасних умовах [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний науковий доробок у формуванні теоретико-методологічних засад потенціалу підприємства належить таким дослідникам, як А. А. Мазаракі, В. Бугай, Є. Брігхем, А. Горбунова, І. Должанський, Ю. Клюєва, Н. Євдокимова, В. Соколовська та ін. Їхні праці стали підґрунтям для розуміння структури, функціонування та оцінювання потенціалу підприємства в сучасних умовах господарювання.

Водночас питання теоретичного забезпечення інноваційного розвитку підприємств і формування їх інноваційних стратегій ґрунтовно досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В. В. Боковець, К. Ю. Вергал, Ю. Р. Волощук, Г. Я. Глуха, М. І. Золевська, А. А. Коваль, О. І. Ковтун, І. В. Кравець, О. М. Лук'янчук, О. М. Семенюк та інші, які обґрунтували ключові підходи до побудови інноваційних моделей розвитку підприємств.

Однак, попри значну кількість наукових напрацювань, недостатньо дослідженим залишається питання того, яким чином розвиток інноваційного потенціалу підприємства в умовах технологічних змін безпосередньо формує його конкурентоспроможність, що й зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є обґрунтування та систематизація ключових умов забезпечення конкурентоспроможності підприємства, включаючи взаємозв'язок управлінських функцій на всіх стадіях життєвого циклу продукції, формування системи комплексних заходів, застосування наукових підходів до стратегічного менеджменту, узгодження технічного, технологічного та економічного розвитку, а також використання сучасних методів досліджень і розробок.

Виклад основного матеріалу. Успіх підприємства як на національному, так і на світовому ринку безпосередньо залежить від рівня його конкурентоспроможності, що визначає здатність організації забезпечувати стабільну ринкову присутність, залучати споживачів і забезпечувати стійке економічне зростання.

Конкурентоспроможність розглядається як інтегральний показник ефективності діяльності підприємства, який відображає його можливості вести результативну конкурентну боротьбу, раціонально використовувати наявні ресурси та отримувати прибуток в умовах динамічних змін ринкового середовища [2]. У широкому розумінні конкурентоспроможність підприємства - це здатність створювати товари й послуги з вищою споживчою цінністю порівняно з продукцією конкурентів. Наявність конкурентних переваг проявляється у здатності підприємства утримувати лідируючі позиції на ринку, забезпечувати стабільний попит на власну продукцію та формувати позитивний імідж бренду, що асоціюється з якістю, надійністю та інноваційністю.

Конкурентні переваги можуть формуватися на основі різноманітних чинників: оптимальної цінової політики, високої якості продукції, унікальних характеристик товару, ефективного сервісного обслуговування, технологічних інновацій, сучасних логістичних рішень і гнучких бізнес-процесів [3].

З огляду на це, конкурентоспроможність є характеристикою, що постійно змінюється та залежить від ситуації на ринку, дій конкурентів, інтенсивності рекламних кампаній, кон'юнктури попиту й низки інших умов.

Формування конкурентоспроможності зумовлене взаємодією внутрішніх і зовнішніх факторів, які в сукупності визначають здатність підприємства адаптуватися до ринкових умов та ефективно розподіляти ресурси. Внутрішні фактори наведені на рис.1 [4].

Поєднання цих чинників визначає продуктивність підприємства, його здатність швидко реагувати на зміни попиту, упроваджувати нові рішення та забезпечувати стійкі конкурентні позиції.

Рис. 1. Внутрішні фактори формування конкурентоспроможності

Зовнішні фактори формуються поза межами підприємства та не можуть бути системно контрольовані, проте саме вони визначають рамки та можливості його діяльності. Ключові зовнішні фактори наведені на рис.2 [4].

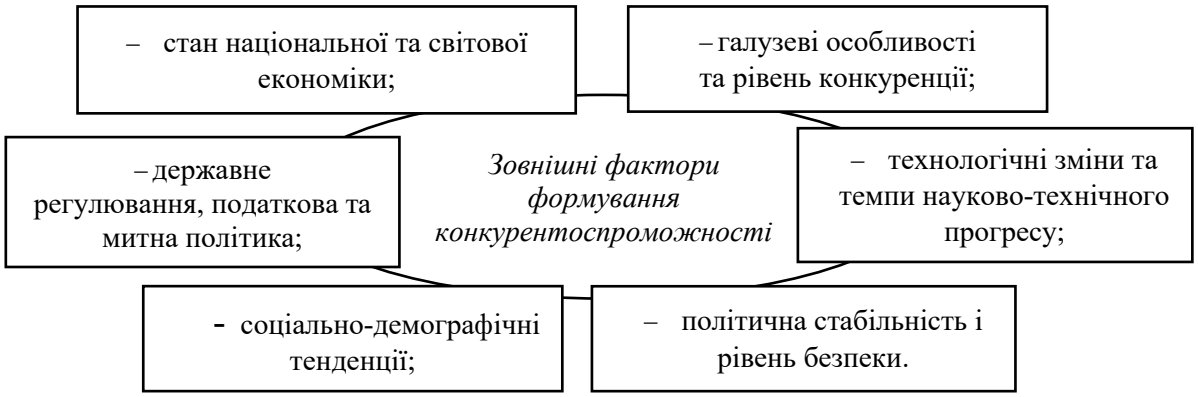

Рис. 2. Зовнішні фактори формування конкурентоспроможності

Взаємодія внутрішніх і зовнішніх факторів визначає траєкторію розвитку підприємства, формуючи умови для вибору стратегій і забезпечення конкурентних переваг.

Узагальнюючи внутрішні та зовнішні фактори, можна виокремити ключові умови забезпечення конкурентоспроможності підприємства. До таких умов

належать: ефективність використання виробничого та ресурсного потенціалу; здатність підприємства до інновацій та технологічного оновлення; високий рівень професійних компетентностей персоналу; результативність управлінських рішень; якість маркетингової діяльності; позитивна корпоративна репутація; а також сприятливе зовнішнє середовище, що характеризується економічною стабільністю, передбачуваною державною політикою та доступністю нових технологій.

Сукупність цих умов формує основу для стійкого розвитку та утримання конкурентних позицій підприємства на ринку.

Управління конкурентоспроможністю підприємства є невід'ємною частиною загальної системи менеджменту організації. Основною метою стратегічного управління є забезпечення життєздатності, адаптивності та стійкого функціонування підприємства в умовах мінливого ринкового середовища.

Забезпечення конкурентоспроможності підприємства неможливе без формування цілісної системи управлінських рішень, що охоплює всі стадії життєвого циклу продукції та передбачає інтеграцію технічних, технологічних, економічних і організаційних аспектів розвитку.

У сучасних умовах стратегічного менеджменту ключове значення набуває застосування наукових підходів до управління, використання сучасних методів досліджень і розробок, а також розроблення комплексних заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності [5]. Сукупність цих управлінських вимог формує основу забезпечення сталого розвитку підприємства й відображена на рис. 3.

Рис.3. Ключові умови забезпечення конкурентоспроможності

Стратегічний менеджмент включає:
- аналіз зовнішнього середовища,
- оцінку внутрішнього потенціалу,
- формування конкурентних переваг,
- розроблення стратегічних альтернатив розвитку,

– контроль за реалізацією обраної стратегії [5, 6].

Одним із базових методів оцінювання макросередовища підприємства виступає PESTEL-аналіз, за допомогою якого досліджуються політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні та правові фактори. Цей підхід дає змогу виявити загрози й можливості, оцінити довгострокові тенденції ринку та адаптувати стратегію підприємства до змін національного й міжнародного середовища.

Глибокий аналіз конкурентного середовища забезпечує модель п'яти сил М. Портера, яка дає змогу оцінити силу постачальників і покупців, загрозу появи нових конкурентів, замінників продукції та інтенсивність конкуренції в галузі. На основі цього підприємство може формувати оптимальну бізнес-модель, визначати ринкові ніші та підвищувати ефективність позиціонування.

SWOT-аналіз є одним із найпоширеніших методів, що дає змогу співставити сильні й слабкі сторони підприємства із зовнішніми можливостями та загрозами. Завдяки цьому підприємство отримує можливість визначити пріоритетні напрями розвитку та обґрунтувати стратегічні альтернативи.

На основі зібраної інформації формуються стратегічні альтернативи розвитку. Найбільш поширені стратегії:

– інтенсивне, інтеграційне та диверсифікаційне зростання;
– стабілізація діяльності;
– скорочення та реструктуризація бізнесу.

Для вибору оптимальної стратегії використовуються такі інструменти, як матриця БКГ, матриця GE/McKinsey та матриця Ансоффа, що дозволяють оцінити потенціал продуктового портфеля та перспективи розвитку ринків.

Цифровізація стала однією з ключових тенденцій сучасного управління, що значно впливає на конкурентоспроможність підприємств. Використання цифрових технологій забезпечує оптимізацію операційних процесів, автоматизацію управлінських функцій, зниження витрат і підвищення якості обслуговування клієнтів. Ключові цифрові інструменти, що застосовуються підприємствами, наведені на рис. 4.

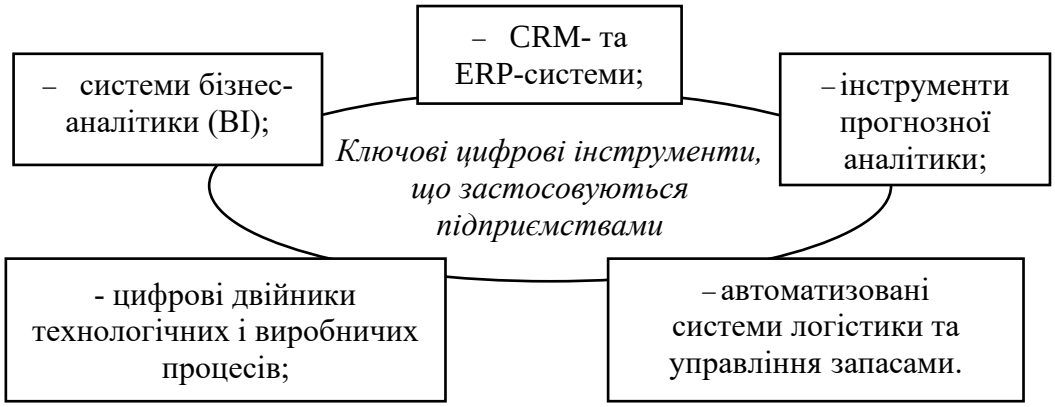

Рис.4. Ключові цифрові інструменти, що застосовуються підприємствами

Використання цих технологій забезпечує підприємству високу гнучкість, адаптивність і здатність швидко реагувати на зміни ринку.

Умови конкуренції на світових ринках значно складніші порівняно з національними. Підприємства, що працюють у міжнародному середовищі, стикаються з різними рівнями технологічного розвитку, особливостями правових систем, культурними відмінностями, валютними ризиками та торговельними бар'єрами.

Ефективність зовнішньоекономічної діяльності залежить від:

- оптимальної організаційної структури підрозділу ЗЕД;
- ефективної координації між департаментами;
- правильного вибору партнерів і ринків збуту;
- системи управління ризиками;
- ефективної логістики та митного супроводу;
- адаптованої маркетингової стратегії.

Успішність підприємства у міжнародній діяльності визначається не лише внутрішнім потенціалом, але й здатністю адаптуватися до глобальних тенденцій і використовувати можливості відкритих ринків.

В умовах післявоєнного відновлення українські підприємства стикаються зі специфічними викликами, які суттєво впливають на їхню конкурентоспроможність [7]. Ключові проблеми наведені на рис.5.

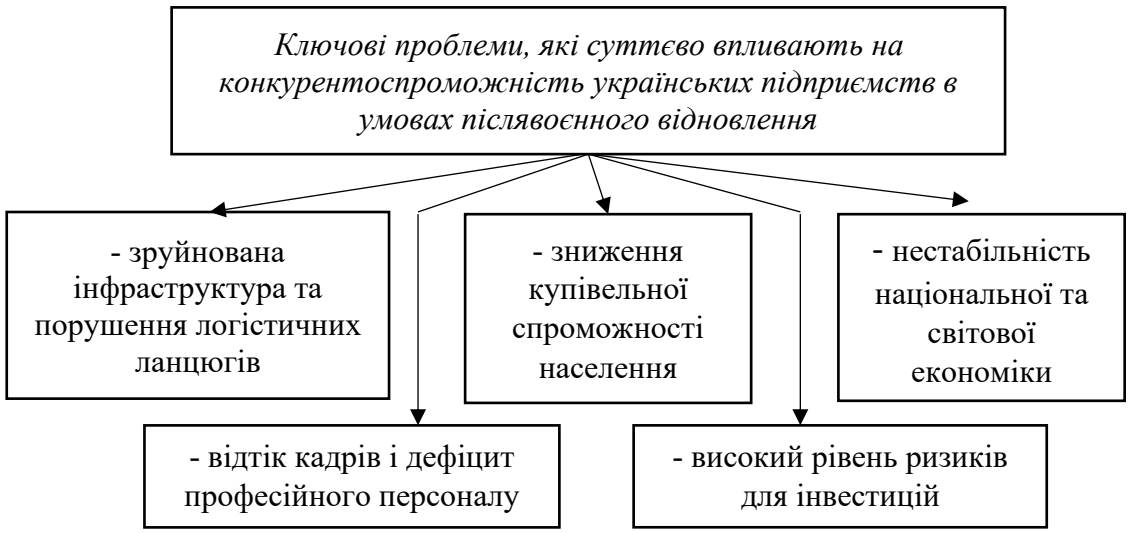

Рис.5. Ключові проблеми, які суттєво впливають на конкурентоспроможність українських підприємств в умовах післявоєнного відновлення

Для України додаткові критичні умови наведені на рис.6, де саме ці чинники визначатимуть нову траєкторію конкурентного розвитку українських підприємств у середньостроковій перспективі.

Рис.6. Додаткові критичні умови для України у забезпеченні конкурентного розвитку підприємств

Міжнародний досвід свідчить, що подолання наслідків кризових явищ ґрунтується на диверсифікації економіки, модернізації виробничих потужностей, активному розвитку інновацій та інтеграції в міжнародні економічні структури.

Висновки. Конкурентоспроможність підприємства є комплексною характеристикою, що відображає здатність організації функціонувати ефективно та результативно в умовах постійних змін ринкового середовища. Її формування зумовлене поєднанням внутрішніх і зовнішніх чинників, серед яких ключову роль відіграють стратегічне управління, інноваційний потенціал, ефективність використання ресурсів та якість маркетингових стратегій.

Використання сучасних інструментів стратегічного менеджменту - PESTEL, SWOT, моделей портфельного аналізу та технологій цифрової аналітики - забезпечує підприємствам можливість своєчасно виявляти загрози, використовувати ринкові можливості та формувати стійкі конкурентні переваги.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває цифровізація, що дозволяє підвищувати ефективність операційних процесів, скорочувати витрати й посилювати конкурентні позиції. Водночас для українських підприємств важливими залишаються питання післявоєнного відновлення, модернізації інфраструктури та законодавчої адаптації, які визначають здатність бізнесу конкурувати як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

Загалом, забезпечення конкурентоспроможності підприємства потребує системного й науково обґрунтованого підходу, що поєднує стратегічне планування, інноваційний розвиток, цифрову трансформацію та ефективний менеджмент.

Література:

1. Конкурентоспроможність підприємства: навчальний посібник / І.А. Дмитрієв, І.М. Кирчата, О.М. Шершенюк Х.: ФОП Бровін О.В., 2020. 340 с.

2. Цибульська Е. І. Конкурентоспроможність підприємства: навч. посіб. для студентів. Харків, 2018. 320 с.

3. Буряченко, О., Ткачук, Л., & Коваль, Н. (2021). Конкурентоспроможність як визначальний показник ефективності діяльності підприємства. *Економіка та суспільство*, (32). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-60

4. Гринько Т.В. Фактори конкурентоспроможності підприємств. Держава та регіони. 2004. № 2. С. 50-53.

5. Сапотніцька Н. Я., Козак В. Є. Стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства та їх синергія в умовах війни. Трансформаційна економіка. 2023. № 2. С. 49–52. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-9

6. Кузьмін О. Є. Конкурентоспроможність підприємства: планування та діагностика: Монографія / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, О. П. Романко; за заг. ред. д.е.н., проф. Кузьміна О.Є. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2011. 180 с.

7. Завгородня Є. О., Мельник Т. М. Теоретичні засади конкуренції та конкурентоспроможності ІТ-сектору. Міжнародні економічні відносини, 2023, 52. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-30.

References:

1. Dmytriyev I.A., Kyrchata I.M., Shershenyuk O.M. (2020). Konkurentospromozhnist′ pidpryyemstva. [Competitiveness of the enterprise] *KH.: FOP Brovin O.V. - Kh.: FOP Brovin O.V.* [in Ukrainian].

2. Tsybul′s′ka E. I. (2018). Konkurentospromozhnist′ pidpryyemstva. [Competitiveness of the enterprise]. *Kharkiv - Kharkiv.* [in Ukrainian].

3. Buryachenko, O., Tkachuk, L., & Koval′, N. (2021). Konkurentospromozhnist′ yak vyznachal′nyy pokaznyk efektyvnosti diyal′nosti pidpryyemstva. [Competitiveness as a determining indicator of the effectiveness of an enterprise] *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and Society*, (32). Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-60 [in Ukrainian].

4. Hryn′ko T.V. (2004). Faktory konkurentospromozhnosti pidpryyemstv. [Factors of competitiveness of enterprises]. *State and regions - Derzhava ta rehiony.* No. 2. P. 50-53. [in Ukrainian].

5. Sapotnits′ka N. YA., Kozak V. YE. (2023). Stratehiyi pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva ta yikh synerhiya v umovakh viyny. [Strategies for increasing the competitiveness of enterprises and their synergy in wartime]. *Transformatsiyna ekonomika - Transformational Economics.* No. 2. pp. 49–52. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-9 [in Ukrainian].

6. Kuz′min O. YE., Mel′nyk O. H., Romanko O. P., (2011). Konkurentospromozhnist′ pidpryyemstva: planuvannya ta diahnostyka. Monohrafiya. [Competitiveness of the enterprise: planning and diagnostics. Monograph]. *Ivano-Frankivs'k : IFNTUNH - Ivano-Frankivsk: IFNTUNG,* 180 p. [in Ukrainian].

7. Zavhorodnya YE. O., Mel′nyk T. M. (2023), Teoretychni zasady konkurentsiyi ta konkurentospromozhnosti IT-sektoru [Theoretical foundations of competition and competitiveness of the IT sector]. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny* - International Economic Relations, 2023, 52. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-30. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 658.8:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-371-386

Германюк Наталія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-9676-1127

Мазуренко Світлана Василівна, викладач вищої категорії, викладач-методист циклової комісії економічних дисциплін, відокремлений структурний підрозділ «Технологічно-промисловий фаховий коледж Вінницького національного аграрного університету», Вінниця, https://orcid.org/0009-0008-4511-1704

УПРАВЛІННЯ ІМІДЖЕМ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації бізнес-середовища. Обґрунтовано, що імідж підприємства виступає важливим нематеріальним активом, який визначає рівень його конкурентоспроможності, впливає на формування довіри з боку споживачів і партнерів та забезпечує стійкий розвиток у довгостроковій перспективі. Встановлено, що в умовах цифровізації економіки традиційні підходи до формування іміджу зазнають трансформації під впливом цифрових технологій, що обумовлює необхідність інтеграції сучасних інструментів управління у діяльність підприємств.

Узагальнено сучасні наукові підходи до визначення сутності іміджу підприємства, визначено його основні складові та обґрунтовано роль цифрових комунікацій у процесі формування позитивного сприйняття підприємства стейкхолдерами. Особливу увагу приділено впливу цифрової трансформації на маркетингову діяльність, комунікаційну політику та конкурентні позиції підприємств.

Проведено аналіз діяльності ТОВ «Аграна Фрут Україна» як представника харчової промисловості та визначено ключові чинники формування його іміджу. На основі узагальнення відкритих даних здійснено оцінювання сучасного стану іміджу підприємства за такими складовими, як якість продукції, цифрова присутність, репутація, соціальна відповідальність та інноваційність. Це дозволило виявити сильні сторони підприємства, а також визначити напрями, що потребують удосконалення.

Запропоновано напрями удосконалення управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації, зокрема активізацію цифрової присутності, впровадження системи управління онлайн-репутацією, використання інстру-

ментів аналітики даних та розвиток корпоративної соціальної відповідальності. Обґрунтовано доцільність застосування цифрових маркетингових інструментів, що сприятимуть підвищенню ефективності комунікаційної політики підприємства.

Доведено, що реалізація запропонованих заходів забезпечить підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства, зміцнення його ринкових позицій та формування стійкого позитивного іміджу в умовах цифрової економіки.

Ключові слова: імідж підприємства, управління іміджем, цифрова трансформація, конкурентоспроможність, цифрові комунікації, онлайн-репутація, підприємство.

Germanyuk Nataliya Volodymyrivna candidate of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the department of agricultural management and marketing, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, https://orcid.org /0000-0001-9676-1127

Svitlana Vasylivna Mazurenko, teacher of the highest category, teacher-methodologist of the cycle commission of economic disciplines, separate structural unit "Technological and industrial professional college of the Vinnytsia National Agrarian University", Vinnytsia, https://orcid.org/0009-0008-4511-1704

ENTERPRISE IMAGE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION AS A FACTOR OF INCREASING COMPETITIVENESS

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of enterprise image management in the context of digital transformation of the business environment. It is substantiated that the enterprise image acts as an important intangible asset that determines the level of competitiveness, influences the formation of trust among consumers and partners, and ensures sustainable development in the long term. It is established that in the conditions of digitalization of the economy, traditional approaches to image formation are being transformed under the influence of digital technologies, which necessitates the integration of modern management tools into enterprise activities.

Modern scientific approaches to defining the essence of enterprise image are generalized, its key components are identified, and the role of digital communications in shaping a positive perception of the enterprise by stakeholders is determined. Particular attention is paid to the impact of digital transformation on marketing activities, communication policy, and competitive positions of enterprises.

The activities of LLC “Agrana Fruit Ukraine” as a representative of the food industry are analyzed, and the key factors of its image formation are identified. Based on the generalization of open data, the current state of the enterprise image is assessed

according to such components as product quality, digital presence, reputation, social responsibility, and innovativeness. This made it possible to identify the strengths of the enterprise, as well as to determine the areas that require improvement.

The main directions for improving enterprise image management in the context of digital transformation are proposed, including strengthening digital presence, implementing online reputation management systems, using data analytics tools, and developing corporate social responsibility. The feasibility of applying digital marketing tools to improve the effectiveness of communication policy is substantiated.

It is proved that the implementation of the proposed measures will contribute to increasing the competitiveness of the enterprise, strengthening its market position, and forming a stable positive image in the digital economy.

Keywords: enterprise image, image management, digital transformation, competitiveness, digital communications, online reputation, enterprise.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки, що характеризуються активною цифровою трансформацією бізнес-середовища, зростає роль нематеріальних активів підприємства, серед яких особливе місце посідає його імідж. Посилення конкуренції, глобалізаційні процеси та швидкий розвиток цифрових технологій зумовлюють необхідність формування позитивного сприйняття підприємства з боку споживачів, партнерів та інших зацікавлених сторін.

Цифровізація суттєво змінює підходи до управління іміджем підприємства, розширюючи інструментарій його формування через використання онлайн-комунікацій, соціальних мереж, цифрового маркетингу та платформ електронної взаємодії. У таких умовах імідж підприємства стає не лише відображенням його діяльності, але й важливим фактором впливу на конкурентоспроможність, визначаючи позиції підприємства на ринку.

Водночас, незважаючи на значну кількість досліджень у сфері маркетингу та менеджменту, питання комплексного управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації потребує подальшого наукового обґрунтування.

Особливо актуальним є визначення ефективних підходів, методів та інструментів формування іміджу, які б відповідали сучасним викликам цифрової економіки та сприяли підвищенню конкурентоспроможності підприємств.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглиблення теоретичних положень та розробки практичних рекомендацій щодо управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації як важливого чинника забезпечення його конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації бізнес-середовища є предметом активних наукових досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних учених. У сучасних умовах особлива увага приділяється впливу цифровізації на зміну бізнес-процесів, маркетингових комунікацій та формування конкурентних

переваг підприємств. Вітчизняні науковці значну увагу приділяють дослідженню сутності та механізмів управління іміджем підприємства. Зокрема, у працях В. В. Боковець та Р. С. Письменного обґрунтовано значення іміджу як важливого нематеріального активу підприємства, що безпосередньо впливає на його ринкові позиції та конкурентоспроможність [1, с. 128–129]. І. В. Варнавська визначає ключові чинники формування іміджу підприємства та підкреслює роль управлінських рішень у забезпеченні позитивного сприйняття підприємства стейкхолдерами [2, с. 209–211].

У дослідженнях О. В. Гарматюк та С. М. Подзігун акцентовано увагу на ролі маркетингових комунікацій у процесі формування іміджу підприємства, зокрема в умовах активного розвитку цифрових каналів взаємодії зі споживачами [3, с. 158–160]. Водночас С. М. Ілляшенко, Ю. С. Шипуліна та Н. С. Ілляшенко розглядають імідж підприємства як результат цілеспрямованого маркетингового управління, що набуває особливої актуальності в умовах цифровізації економіки [4, с. 9–12].

Питання цифрової трансформації підприємств та її впливу на управління розглядаються у працях Н. Р. Домбровської та В. Я. Фаріон, які обґрунтовують необхідність адаптації бізнес-моделей до сучасних технологічних змін [5, с. 114–116]. Дослідження І. Дунаєва, С. Громова, Ю. Тимченка та М. Проскуріної підтверджують, що впровадження цифрових технологій у маркетингову діяльність підприємств сприяє підвищенню ефективності управління та формуванню конкурентних переваг [6, с. 32–34]. Аналогічної позиції дотримуються М. І. Паращич та Л. С. Ноджак, які підкреслюють важливість цифровізації як інструменту розвитку підприємств [7, с. 194–196].

Серед зарубіжних досліджень слід відзначити праці D. Chen та S. Wang, у яких доведено вплив цифрової трансформації на ефективність діяльності підприємств та формування їх конкурентних позицій [8]. X. Xie, H. Zhu та J. Zhao обґрунтовують значення цифрових змін для підвищення результативності діяльності підприємств [9]. У роботах M. Zhang та Z. Huang акцентується увага на ролі цифрової трансформації у забезпеченні стійкості бізнесу та розвитку ланцюгів постачання [10].

Крім того, X. Wang та X. Zhong доводять, що цифровізація сприяє активізації інноваційної діяльності підприємств, що позитивно впливає на їх імідж і конкурентоспроможність [11]. Значний внесок у дослідження процесів цифрової трансформації здійснив T. Hess, який розглядає управління цифровими змінами як ключовий чинник успішного функціонування підприємств у сучасному бізнес-середовищі [12, с. 45–52].

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання комплексного управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації бізнес-середовища потребує подальшого дослідження. Особливо актуальним є визначення ефективних інструментів управління іміджем у цифровому середовищі та оцінювання їх впливу на конкурентоспроможність підприємства.

Мета статті – узагальнення теоретичних підходів та обґрунтування практичних рекомендацій щодо управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації як важливого чинника підвищення його конкурентоспроможності. У межах дослідження передбачається здійснити аналіз сучасного стану формування іміджу та визначити напрями його удосконалення на прикладі ТОВ «Аграна Фрут Україна».

Для досягнення поставленої мети у статті визначено такі завдання: узагальнити теоретичні підходи до сутності іміджу підприємства та особливостей його управління; дослідити вплив цифрової трансформації на процес формування іміджу підприємства; визначити основні інструменти управління іміджем у цифровому бізнес-середовищі; проаналізувати сучасний стан формування іміджу підприємства на прикладі ТОВ «Аграна Фрут Україна»; оцінити вплив іміджу на рівень конкурентоспроможності підприємства; розробити практичні рекомендації щодо удосконалення управління іміджем підприємства в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку економіки імідж підприємства виступає важливим нематеріальним активом, який визначає рівень довіри до нього з боку споживачів, партнерів та інших зацікавлених сторін. Імідж формується як сукупність уявлень про підприємство, що складаються під впливом результатів його діяльності, комунікаційної політики, ділової репутації та особливостей взаємодії із зовнішнім середовищем. В умовах зростання конкуренції та інформаційної відкритості ринку значення іміджу суттєво посилюється, оскільки саме він часто стає вирішальним фактором вибору споживачами продукції або послуг конкретного підприємства.

Наукові дослідження свідчать, що імідж підприємства є комплексною категорією, яка поєднує елементи бренду, ділової репутації та корпоративної культури [1, с. 128; 4, с. 8]. Водночас імідж не є статичною характеристикою, а формується та змінюється під впливом як внутрішніх факторів (якість продукції, ефективність управління, рівень інноваційності), так і зовнішніх (ринкова кон’юнктура, інформаційне середовище, поведінка конкурентів). Це зумовлює необхідність постійного моніторингу та управління іміджем підприємства як складовою його стратегічного розвитку.

При цьому ефективне управління іміджем передбачає цілеспрямований вплив на його складові з метою формування позитивного сприйняття підприємства на ринку. Такий вплив реалізується через розробку та впровадження відповідної стратегії, яка охоплює як внутрішні управлінські процеси, так і зовнішні комунікації підприємства. Важливим є також забезпечення узгодженості між декларованими цінностями підприємства та фактичними результатами його діяльності, що сприяє формуванню довіри та лояльності з боку стейкхолдерів.

Важливу роль у цьому процесі відіграють маркетингові комунікації, які забезпечують взаємодію підприємства з цільовими аудиторіями та формують

інформаційне поле навколо нього. До основних інструментів маркетингових комунікацій належать реклама, зв'язки з громадськістю, цифрові канали комунікації, соціальні мережі та контент-маркетинг. Як зазначають дослідники, використання сучасних комунікаційних інструментів дозволяє підвищити ефективність формування іміджу та забезпечити конкурентні переваги підприємства [2, с. 210; 3, с. 157]. Особливої актуальності це набуває в умовах цифровізації, коли швидкість поширення інформації значно зростає, а вплив онлайн-середовища на формування іміджу стає визначальним.

Крім того, важливим аспектом управління іміджем є забезпечення його стабільності та адаптивності до змін зовнішнього середовища. Підприємства повинні не лише формувати позитивний образ, але й оперативно реагувати на можливі репутаційні ризики, використовуючи сучасні інструменти моніторингу та аналізу інформації. Це дозволяє своєчасно виявляти негативні тенденції та мінімізувати їх вплив на діяльність підприємства.

Отже, управління іміджем підприємства слід розглядати як системний, безперервний процес, спрямований на формування, підтримку та розвиток позитивного образу підприємства. Такий підхід забезпечує не лише зміцнення ринкових позицій, але й підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства, що є особливо важливим в умовах цифрової трансформації економіки.

З метою більш чіткого розуміння сутності іміджу підприємства доцільно узагальнити його основні складові елементи (табл. 1).

Таблиця 1

Основні складові іміджу підприємства*

Складова	Характеристика	Вплив на підприємство
Ділова репутація	Сформоване уявлення про надійність і стабільність підприємства	Формує довіру партнерів і інвесторів
Бренд	Впізнаваність продукції та підприємства	Впливає на вибір споживача
Корпоративна культура	Внутрішні цінності та норми поведінки	Визначає імідж роботодавця
Комунікаційна політика	Способи взаємодії з ринком	Формує інформаційне поле підприємства
Соціальна відповідальність	Участь у соціальних та екологічних проєктах	Підвищує лояльність споживачів

*Джерело: розроблено на основі [1, 2, 3, 4]

Як видно з таблиці 1, імідж підприємства формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, що потребує комплексного підходу до його управління.

Сучасний етап розвитку економіки характеризується активною цифровою трансформацією, яка суттєво змінює підходи до управління підприємствами. Використання цифрових технологій відкриває нові можливості для формування іміджу підприємства через розширення каналів комунікації та підвищення

швидкості обміну інформацією. В умовах цифровізації підприємства отримують можливість оперативно взаємодіяти зі споживачами, партнерами та іншими зацікавленими сторонами, що значно підвищує прозорість їх діяльності та впливає на формування довіри.

Водночас цифрове середовище характеризується високим рівнем інформаційної насиченості та швидкістю поширення даних, що посилює як позитивний, так і негативний вплив на імідж підприємства. Це вимагає від підприємств більш гнучкого та проактивного підходу до управління комунікаціями, а також постійного моніторингу інформаційного поля. Таким чином, цифрова трансформація не лише розширює можливості формування іміджу, але й підвищує вимоги до якості управлінських рішень у цій сфері.

Зокрема, дослідження показують, що цифровізація сприяє підвищенню ефективності управління підприємствами та адаптації їх бізнес-моделей до сучасних умов [5, с. 113–114]. Впровадження цифрових технологій у маркетингову діяльність дозволяє підприємствам більш точно орієнтуватися на потреби споживачів, формувати персоналізовані комунікації та підвищувати рівень задоволеності клієнтів. Крім того, використання цифрових платформ забезпечує можливість збору та аналізу великих обсягів даних, що сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Крім того, використання цифрових інструментів у маркетинговому управлінні сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств за рахунок покращення якості взаємодії зі споживачами [6, с. 31–32]. Це проявляється у можливості оперативного реагування на запити клієнтів, адаптації пропозиції до індивідуальних потреб та формування довгострокових відносин із цільовими аудиторіями. У свою чергу, цифровізація створює передумови для розвитку інноваційної діяльності, що позитивно впливає на імідж підприємства [11]. Інноваційність підприємства сприймається як показник його сучасності, динамічності та здатності до розвитку, що формує додаткові конкурентні переваги.

Зарубіжні дослідження підтверджують, що цифрова трансформація є важливим чинником підвищення ефективності діяльності підприємств та їх ринкової вартості [8; 9]. Вони також акцентують увагу на тому, що впровадження цифрових технологій сприяє оптимізації бізнес-процесів, підвищенню продуктивності та зміцненню позицій підприємств на ринку. Це зумовлює необхідність адаптації системи управління іміджем до умов цифрового середовища, зокрема шляхом інтеграції цифрових комунікацій, аналітичних інструментів та механізмів управління онлайн-репутацією.

Таким чином, цифрова трансформація виступає не лише технологічним, але й управлінським фактором, що визначає нові підходи до формування та розвитку іміджу підприємства. Її ефективне використання дозволяє підприємствам не лише адаптуватися до сучасних умов, але й формувати стійкі конкурентні переваги на ринку.

Для систематизації впливу цифрової трансформації на управління іміджем підприємства доцільно представити ключові напрями такого впливу у вигляді таблиці 2.

Таблиця 2

Вплив цифрової трансформації на імідж підприємства*

Напрям впливу	**Прояв**	**Результат**
Комунікації	Соціальні мережі, онлайн-платформи	Швидке формування іміджу
Прозорість	Доступність інформації	Підвищення довіри
Інноваційність	Використання нових технологій	Формування сучасного образу
Персоналізація	Індивідуальні пропозиції	Зростання лояльності
Швидкість реагування	Онлайн-зворотний зв’язок	Зниження репутаційних ризиків

* Джерело: систематизовано на основі [5, 6, 8, 9, 11]

Таким чином, цифрова трансформація суттєво розширює можливості управління іміджем підприємства, водночас підвищуючи вимоги до швидкості та якості управлінських рішень.

В умовах цифрової трансформації підприємства використовують широкий спектр інструментів для формування та підтримки іміджу. До ключових інструментів належать офіційні вебсайти, соціальні мережі, цифрова реклама, контент-маркетинг, а також системи управління онлайн-репутацією. Зазначені інструменти дозволяють підприємствам формувати цілісний інформаційний простір, у якому відображаються основні цінності, місія та результати їх діяльності. Водночас їх використання забезпечує можливість оперативного донесення інформації до цільових аудиторій та формування позитивного сприйняття бренду.

Слід зазначити, що кожен із зазначених інструментів виконує окрему функцію у системі управління іміджем. Зокрема, офіційний вебсайт виступає основним джерелом достовірної інформації про підприємство, соціальні мережі забезпечують двосторонню комунікацію зі споживачами, а цифрова реклама та контент-маркетинг сприяють підвищенню впізнаваності бренду. Системи управління онлайн-репутацією, у свою чергу, дозволяють контролювати інформаційне поле та своєчасно реагувати на можливі репутаційні ризики.

Застосування цифрових технологій у маркетинговій діяльності дозволяє підвищити ефективність комунікацій та забезпечити формування стійких взаємовідносин зі споживачами [6, с. 33; 7, с. 194]. Це досягається завдяки можливості персоналізації повідомлень, використанню таргетованої реклами та інтерактивних форматів взаємодії. Водночас важливим є комплексний підхід до управління іміджем, який передбачає інтеграцію різних каналів комунікації в єдину систему, що забезпечує узгодженість інформаційних потоків і підвищує ефективність комунікаційної політики підприємства.

Сучасні підприємства активно використовують аналітичні інструменти для оцінювання ефективності іміджевих заходів, що дозволяє підвищити адаптивність до змін зовнішнього середовища [10, с. 196]. Зокрема, аналіз показників відвідуваності вебсайтів, активності користувачів у соціальних мережах, рівня залученості аудиторії та ефективності рекламних кампаній дає змогу оцінити результативність застосованих інструментів та своєчасно коригувати стратегію управління іміджем.

Крім того, впровадження цифрових технологій сприяє розвитку інновацій, що позитивно впливає на формування іміджу підприємства [11]. Інноваційність діяльності підприємства підвищує його привабливість для споживачів та партнерів, формує уявлення про сучасність і динамічність розвитку, а також сприяє зміцненню конкурентних позицій на ринку.

Таким чином, цифрові інструменти виступають важливою складовою системи управління іміджем підприємства, забезпечуючи його ефективність, гнучкість та конкурентоспроможність. Їх комплексне використання дозволяє підприємствам не лише формувати позитивний імідж, але й підтримувати його на належному рівні в умовах динамічного цифрового середовища.

Для узагальнення сучасних інструментів управління іміджем підприємства в цифровому середовищі доцільно представити їх у структурованому вигляді (табл. 3).

Таблиця 3

Інструменти управління іміджем у цифровому середовищі*

Інструмент	**Сутність**	**Ефект**
Вебсайт	Офіційне представництво підприємства	Формування першого враження
Соціальні мережі	Комунікація зі споживачами	Підвищення впізнаваності
Контент-маркетинг	Створення корисного контенту	Формування експертності
Онлайн-реклама	Таргетоване просування	Розширення аудиторії
SEO	Оптимізація пошуку	Підвищення видимості
ORM (репутація)	Управління відгуками	Контроль іміджу

* джерело: авторська систематизація на основі [6, 7, 10, 11].

Як видно з таблиці 3, сучасні інструменти управління іміджем підприємства орієнтовані на активну взаємодію зі споживачами у цифровому середовищі.

Отже, узагальнення теоретичних підходів до управління іміджем підприємства та аналіз сучасних досліджень у сфері цифрової трансформації свідчать про необхідність практичного застосування отриманих наукових результатів на рівні конкретних суб’єктів господарювання. Це дозволяє не лише поглибити розуміння механізмів формування іміджу, але й оцінити ефективність використання цифрових інструментів у реальних умовах функціонування підприємств.

З огляду на це, доцільним є проведення дослідження особливостей управління іміджем на прикладі вітчизняного підприємства харчової промисловості.

ТОВ «Аграна Фрут Україна» є українським підрозділом міжнародної компанії AGRANA Fruit, що спеціалізується на переробці фруктів і ягід. Підприємство здійснює повний цикл діяльності – від заготівлі сировини до виробництва готової продукції, орієнтуючись на високі стандарти якості та харчової безпеки [13]. Така організація виробництва забезпечує контроль якості на всіх етапах технологічного процесу та сприяє формуванню стійкої довіри з боку споживачів і партнерів.

Підприємство зареєстроване 03.07.1997 року, розташоване у м. Вінниця, має статутний капітал 134 644 427 ₴ і налічує близько 562 працівників [15]. Основним видом діяльності є переробка та консервування фруктів і овочів (код ДК 10.39), що забезпечує охоплення як внутрішнього, так і зовнішнього ринків. Вигідне географічне розташування та розвинена сировинна база регіону створюють додаткові передумови для ефективного функціонування підприємства та розширення його ринкових позицій.

Для формування довіри з боку споживачів і партнерів ТОВ «Аграна Фрут Україна» використовує міжнародні системи сертифікації: ISO 9001, FSSC 22000, ISO 26000, а також принципи HACCP і автоматизовану систему управління SAP [13]. Такий підхід сприяє підтриманню високого рівня якості продукції, підвищенню прозорості бізнес-процесів та формуванню позитивного іміджу підприємства як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Підприємство щорічно обробляє понад 45 тис. тонн фруктів і ягід та виробляє близько 20 видів готової продукції [13; 15]. Ці показники свідчать про значні масштаби діяльності підприємства, його виробничий потенціал і стабільність функціонування, а також створюють передумови для розвитку ефективної системи цифрових комунікацій і розширення каналів збуту продукції.

Асортимент продукції включає фруктові пюре, наповнювачі для молочної та кондитерської продукції, заморожені ягоди та інші продукти з високою доданою вартістю [14]. Використання як вітчизняної, так і імпортної сировини забезпечує стабільність виробництва, гнучкість асортиментної політики та високий рівень конкурентоспроможності продукції на ринку. Це також дозволяє підприємству адаптуватися до змін попиту та підтримувати довгострокові партнерські відносини. Маркетингова стратегія підприємства акцентує увагу на цифрових каналах комунікації (офіційний сайт, соціальні мережі) для формування позитивного іміджу та підвищення впізнаваності бренду. Системне використання цифрових інструментів дозволяє оперативно реагувати на запити споживачів, здійснювати моніторинг інформаційного середовища, контролювати репутаційні ризики та підтримувати високу конкурентоспроможність підприємства [13; 14]. Водночас використання цифрових технологій у маркетинговій діяльності сприяє підвищенню ефективності комунікаційної політики та зміцненню позицій підприємства на ринку.

Узагальнюючи, імідж ТОВ «Аграна Фрут Україна» формується під впливом взаємопов'язаних чинників, серед яких ключову роль відіграють якість продукції, корпоративна культура, соціальна відповідальність та цифрові комунікації. Ці складові забезпечують стабільне сприйняття підприємства як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, а також підтримують його позиції серед конкурентів. Схематично систему формування іміджу підприємства відображено на рисунку 1. [13-15.]

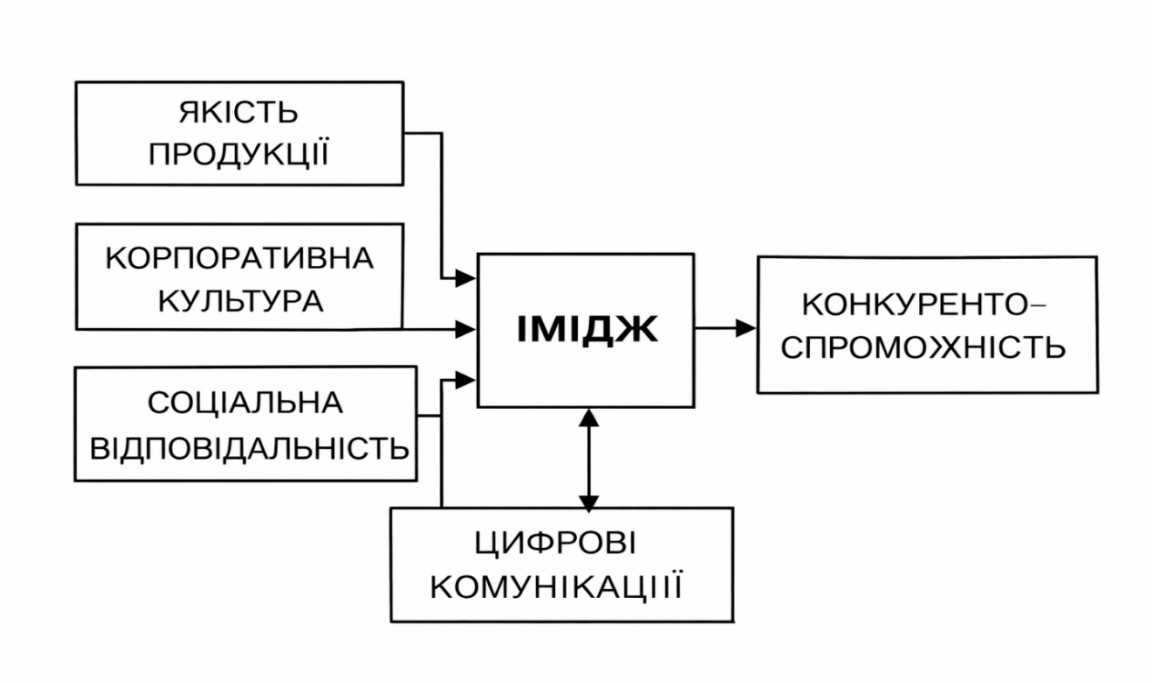

Рис.1. Система формування іміджу ТОВ «Аграна Фрут Україна»

Як показано на рисунку 1, ключову роль у формуванні іміджу підприємства відіграють не лише традиційні чинники, а й цифрові комунікації, що забезпечують ефективну взаємодію із зовнішнім середовищем.

З метою обґрунтування поточного рівня сформованості іміджу підприємства доцільно здійснити його оцінювання за ключовими складовими. Оцінювання здійснено на основі узагальнення відкритих даних підприємства та якісного експертного аналізу (табл. 4).

Таблиця 4

Оцінка іміджу ТОВ "Аграна Фрут Україна"*

Складова іміджу	**Характеристика стану**	**Рівень**
Якість продукції	Відповідає міжнародним стандартам (ISO, HACCP)	Високий
Цифрова присутність	Є сайт і соцмережі, але обмежена активність	Середній
Репутація серед партнерів	Стабільні міжнародні зв'язки	Високий
Соціальна відповідальність	Підтримка фермерів, екологічні ініціативи	Високий
Інноваційність	Використання SAP, сучасні технології	Середній

*Джерело: сформовано авторами на основі [13–15]

На основі проведеної оцінки встановлено, що підприємство має загалом позитивний імідж, сформований завдяки високій якості продукції, відповідності міжнародним стандартам та надійним партнерським відносинам.

Водночас виявлено окремі напрями, що потребують удосконалення, зокрема розвиток цифрової присутності та підвищення рівня інноваційності маркетингових комунікацій. Виявлені недоліки обумовлюють необхідність розробки заходів щодо удосконалення управління іміджем підприємства.

Після узагальнення інформації про діяльність ТОВ «Аграна Фрут Україна» та результатів оцінки його іміджу стає очевидним, що підвищення ефективності управління іміджем потребує впровадження комплексного підходу, орієнтованого на використання цифрових технологій.

З урахуванням специфіки діяльності підприємства доцільно виділити такі ключові напрями удосконалення. Запропоновані напрями базуються на поєднанні теоретичних положень управління іміджем та практичних особливостей функціонування підприємства в умовах цифрової трансформації, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до підвищення його конкурентоспроможності.

Перший напрям – активізація цифрової присутності підприємства. Підприємство має офіційний вебсайт, сторінки у соцмережах Facebook та LinkedIn, а також активно використовує онлайн-платформи для комунікації з партнерами та споживачами [13; 14]. Це дозволяє забезпечити відкритість діяльності підприємства та підвищити довіру до бренду. Важливо забезпечувати регулярне оновлення контенту та його релевантність для аудиторії, а також адаптацію інформації до потреб різних цільових груп. Крім того, доцільним є використання мультимедійного контенту, інтерактивних форматів та сучасних цифрових інструментів для підвищення рівня залученості користувачів.

Другий напрям – впровадження системи управління онлайн-репутацією. Для цього доцільно здійснювати моніторинг відгуків, аналіз інформаційного поля та оперативне реагування на негативні повідомлення. В умовах цифрового середовища швидкість поширення інформації є надзвичайно високою, що зумовлює необхідність постійного контролю за репутаційними ризиками. Такий підхід сприяє зміцненню конкурентних позицій підприємства та підвищенню впізнаваності бренду на ринку [6, с. 32–33; 14]. Водночас ефективне управління онлайн-репутацією передбачає не лише реагування на негатив, але й формування позитивного інформаційного поля навколо підприємства.

Третій напрям – використання інструментів аналітики даних для оцінки ефективності іміджевих заходів. Підприємство може відстежувати показники відвідуваності сайту, активності у соцмережах та конверсії реклами, що дозволяє своєчасно коригувати стратегію цифрового маркетингу і підвищувати результативність управління іміджем [5, с. 115–116]. Використання аналітичних систем дає змогу отримувати об’єктивну інформацію про поведінку споживачів, оцінювати ефективність комунікацій та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Це, у свою чергу, підвищує адаптивність підприємства до змін зовнішнього середовища.

Четвертий напрям – розвиток корпоративного бренду на основі соціальної відповідальності та екологічності. ТОВ «Аграна Фрут Україна» реалізує програми зі сталого розвитку, включаючи екологічну утилізацію відходів виробництва та підтримку місцевих фермерів [13]. Позитивний імідж формується не лише через маркетингові комунікації, а й через реальні результати діяльності підприємства [3, с. 158]. В умовах сучасного ринку соціальна відповідальність підприємства стає важливим чинником довіри та лояльності споживачів, що безпосередньо впливає на його конкурентні позиції.

Крім того, доцільно посилити використання інструментів цифрового маркетингу:

– SEO-оптимізацію офіційного сайту, що сприятиме підвищенню його видимості в пошукових системах;

– контент-маркетинг з акцентом на корисні матеріали про продукцію та корпоративну соціальну відповідальність, що дозволить формувати довіру до бренду;

– таргетовану рекламу у соцмережах і Google Ads, яка забезпечує точне охоплення цільової аудиторії та підвищення ефективності рекламних кампаній.

Зазначені інструменти дозволяють підприємству більш ефективно комунікувати зі споживачами та підвищувати рівень впізнаваності бренду.

Таким чином, удосконалення управління іміджем ТОВ «Аграна Фрут Україна» в умовах цифрової трансформації має здійснюватися на основі:

1. інтеграції сучасних цифрових технологій у маркетингову стратегію;
2. розвитку комунікаційної політики через вебсайт, соцмережі та онлайн-платформи;
3. аналітики даних та моніторингу онлайн-репутації;
4. підвищення рівня корпоративної соціальної відповідальності та екологічності.

Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити узгодженість усіх складових системи управління іміджем підприємства, підвищує ефективність управлінських рішень та сприяє формуванню довгострокових конкурентних переваг. У результаті це забезпечує стійкий розвиток підприємства, підвищує його конкурентоспроможність та формує позитивний цифровий імідж на ринку [13–15].

На основі визначених стратегічних напрямів удосконалення управління іміджем ТОВ «Аграна Фрут Україна» доцільно наочно відобразити взаємозв’язок основних компонентів (рис.2).

Рис.2. Напрями удосконалення управління іміджем ТОВ «Аграна фрут Україна» в умовах цифрової трансформації

Рисунок 2 ілюструє ключові напрями удосконалення управління іміджем підприємства, реалізація яких сприяє підвищенню ефективності цифрових комунікацій, зміцненню репутації та забезпеченню конкурентоспроможності в умовах цифрової трансформації.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації набуває стратегічного значення як один із ключових чинників забезпечення його конкурентоспроможності. Сучасне бізнес-середовище характеризується високим рівнем динамічності та цифровізації, що зумовлює необхідність адаптації традиційних підходів до формування іміджу підприємства.

У роботі узагальнено теоретичні підходи до трактування сутності іміджу підприємства та визначено, що він формується під впливом комплексу взаємопов'язаних факторів, серед яких особливу роль відіграють цифрові комунікації, які забезпечують ефективну взаємодію підприємства зі стейкхолдерами.

На основі дослідження діяльності ТОВ «Аграна Фрут Україна» встановлено, що підприємство має загалом позитивний імідж, сформований завдяки високій якості продукції, відповідності міжнародним стандартам, наявності стабільних партнерських відносин та впровадженню сучасних технологій управління. Водночас виявлено окремі напрями, що потребують удосконалення, зокрема розвиток цифрової присутності та підвищення ефективності маркетингових комунікацій.

Проведене оцінювання складових іміджу підприємства дозволило обґрунтувати необхідність удосконалення системи управління іміджем шляхом

інтеграції цифрових інструментів, розвитку аналітики даних та впровадження системи управління онлайн-репутацією.

Запропоновано основні напрями удосконалення управління іміджем підприємства, які передбачають активізацію цифрової присутності, впровадження механізмів управління репутацією, використання сучасних інструментів цифрового маркетингу та розвиток корпоративної соціальної відповідальності. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню рівня довіри з боку споживачів, зміцненню конкурентних позицій підприємства та формуванню стійкого позитивного іміджу в умовах цифрової економіки.

Таким чином, ефективне управління іміджем підприємства в умовах цифрової трансформації є важливою передумовою його довгострокового розвитку та забезпечення конкурентоспроможності на сучасному ринку.

Література:

1. Боковець В. В., Письменний Р. С. Управління іміджем підприємства // *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2022. № 304(2). С. 128–130.

2. Варнавська І. В. Основні чинники управління іміджем підприємства // *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. Вип. 19. С. 208–214.

3. Гарматюк О. В., Подзігун С. М. Формування іміджу підприємства засобами маркетингових комунікацій // *Економіка та суспільство*. 2025. № 75. С. 156–164.

4. Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С., Ілляшенко Н. С. Маркетингове управління іміджем підприємства // *Маркетинг і цифрові технології*. 2025. Т. 9, № 2. С. 7–21.

5. Домбровська Н. Р., Фаріон В. Я. Digital transformation in enterprise management // *Економічний аналіз*. 2024. Т. 34, № 3. С. 112–120.

6. Дунаєв І., Громов С., Тимченко Ю., Проскуріна М. Digital technologies in marketing management // *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2022. № 5(13). С. 30–37.

7. Паращич М. І., Ноджак Л. С. Digitalization and its role in enterprise activities // *Socio-Economic Problems and the State*. 2022. Т. 4, № 2. С. 192–200.

8. Chen D., Wang S. Digital transformation and ESG performance of enterprises // *Scientific Reports*. 2024. Vol. 14. Article 24516.

9. Xie X., Zhu H., Zhao J. Digital transformation and firm performance // *Humanities and Social Sciences Communications*. 2024. Vol. 11. Article 1534.

10. Zhang M., Huang Z. Digital transformation and supply chain resilience // *Sustainability*. 2024. Vol. 16, No. 17. Article 7621.

11. Wang X., Zhong X. Digital transformation and innovation // *Frontiers in Environmental Science*. 2024. Vol. 12. Article 1389255.

12. Hess T. Managing the Digital Transformation. Wiesbaden: Springer Gabler, 2022. 219 p.

13. Товариство з обмеженою відповідальністю «Аграна Фрут Україна». Офіційний сайт. URL: https://ua.agrana.com/pro-nas/agrana-v-ukrajini (дата звернення: 19.03.2026)

14. UADairy. Підприємства переробки фруктів в Україні: ТОВ «Аграна Фрут Україна». URL: https://uadairy.com/tov-agrana-frut-ukrayina/ (дата звернення: 19.03.2026)

15. OpenDataBot. Реєстраційні дані ТОВ «Аграна Фрут Україна». URL: https://opendata bot.ua/c/20118399 (дата звернення: 19.03.2026)

References:

1. Bokovets, V.V., & Pysmennyi, R.S. (2022). Upravlinnia imidzhem pidpryiemstva [Enterprise image management]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni*

nauky – Bulletin of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 304(2), 128–130 [in Ukrainian].

2. Varnavska, I.V. (2024). Osnovni chynnyky upravlinnia imidzhem pidpryiemstva [Main factors of enterprise image management]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Ekonomika* – Taurian Scientific Bulletin. Series: Economics, 19, 208–214 [in Ukrainian].

3. Harmatiuk, O.V., & Podzihun, S.M. (2025). Formuvannia imidzhu pidpryiemstva zasobamy marketynhovykh komunikatsii [Formation of enterprise image by means of marketing communications]. *Ekonomika ta suspilstvo* – Economy and Society, 75, 156–164 [in Ukrainian].

4. Illiashenko, S.M., Shypulina, Yu.S., & Illiashenko, N.S. (2025). Marketynhove upravlinnia imidzhem pidpryiemstva [Marketing management of enterprise image]. *Marketynh i tsyfrovi tekhnolohii* – Marketing and Digital Technologies, 9(2), 7–21 [in Ukrainian].

5. Dombrovska, N.R., & Farion, V.Ya. (2024). Digital transformation in enterprise management: adaptation of business models under the influence of innovative technologies. *Ekonomichnyi analiz* – Economic Analysis, 34(3), 112–120.

6. Dunaiev, I., Hromov, S., Tymchenko, Yu., & Proskurina, M. (2022). Digital technologies in marketing management. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 5(13), 30–37.

7. Parashchych, M.I., & Nodzhak, L.S. (2022). Digitalization and its role in enterprise activities. *Socio-Economic Problems and the State*, 4(2), 192–200.

8. Chen, D., & Wang, S. (2024). Digital transformation and ESG performance of enterprises. *Scientific Reports*, 14, Article 24516.

9. Xie, X., Zhu, H., & Zhao, J. (2024). Digital transformation and firm performance. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, Article 1534.

10. Zhang, M., & Huang, Z. (2024). Digital transformation and supply chain resilience. *Sustainability*, 16(17), Article 7621.

11. Wang, X., & Zhong, X. (2024). Digital transformation and innovation. *Frontiers in Environmental Science*, 12, Article 1389255.

12. Hess, T. (2022). *Managing the Digital Transformation: A Guide to Successful Organizational Change*. Wiesbaden: Springer Gabler.

13. Tovarytstvo z obmezhenoiu vidpovidalnistiu «Ahrana Frut Ukraina» (2026). Ofitsiinyi sait [Official website]. URL: https://ua.agrana.com/pro-nas/agrana-v-ukrajini (accessed: 19.03.2026) [in Ukrainian].

14. UADairy (2026). Pidpryiemstva pererobky fruktiv v Ukraini: TOV «Ahrana Frut Ukraina» [Fruit processing enterprises in Ukraine: LLC “Agrana Frut Ukraine”]. URL: https://uadairy.com/tov-agrana-frut-ukrayina/ (accessed: 19.03.2026) [in Ukrainian].

15. OpenDataBot (2026). Reiestratsiini dany TOV «Ahrana Frut Ukraina» [Registration data of LLC “Agrana Frut Ukraine”]. URL: https://opendatabot.ua/c/20118399 (accessed: 19.03.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 339.13:658.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-387-400

Германюк Наталія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-9676-1127

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО АДАПТАЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ДО РЕГУЛЯТОРНИХ ЗМІН СПІЛЬНОГО РИНКУ ЄС НА ОСНОВІ ІНСТРУМЕНТІВ АДАПТИВНОГО МАРКЕТИНГУ

Анотація. У статті досліджено методичний підхід до адаптації маркетингової діяльності аграрних підприємств до змін регуляторного середовища спільного ринку ЄС на основі інструментів адаптивного маркетингу. Особлива увага приділена комплексному аналізу теоретичних засад адаптивного маркетингу, оцінці відповідності продукції вимогам європейських стандартів та формуванню ефективних маркетингових стратегій у контексті змін нормативно-правового поля.

Розглянуто основні ризики та виклики, що виникають у процесі адаптації, а також переваги впровадження системного підходу, який включає аудит виробничих процесів, моніторинг нормативних змін та інтеграцію сучасних цифрових інструментів (CRM-систем, аналітичних платформ та цифрового маркетингу).

На прикладі аграрного підприємства Kernel Holding S.A. продемонстровано практичну реалізацію методики, що дозволяє оптимізувати внутрішні процеси, підвищити відповідність продукції стандартам ЄС та зміцнити позиції підприємства на міжнародному ринку.

Результати дослідження підтверджують практичну цінність запропонованого підходу, його універсальність та можливість застосування іншими аграрними підприємствами, які прагнуть забезпечити стійкий розвиток, підвищити конкурентоспроможність продукції та оперативно реагувати на зміни регуляторного середовища.

Стаття має наукову новизну у формуванні комплексної методики адаптації маркетингової діяльності з інтеграцією цифрових інструментів для аграрного сектору.

Ключові слова: адаптивний маркетинг; маркетингова діяльність підприємства; регуляторні зміни; спільний ринок Європейського Союзу; адаптація підприємств; маркетингова стратегія; регуляторне середовище; інструменти маркетингу.

Germanyuk Nataliya Volodymyrivna candidate of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the department of agricultural management and marketing, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0001-9676-1127

METHODOLOGICAL APPROACH TO ADAPTING ENTERPRISE MARKETING ACTIVITIES TO REGULATORY CHANGES IN THE EU SINGLE MARKET BASED ON ADAPTIVE MARKETING TOOLS

Abstract. The article investigates a methodological approach to adapting the marketing activities of agricultural enterprises to changes in the regulatory environment of the EU Single Market using adaptive marketing tools. Particular attention is paid to a comprehensive analysis of the theoretical foundations of adaptive marketing, the assessment of product compliance with European standards, and the development of effective marketing strategies within the context of evolving legal and regulatory requirements.

The main risks and challenges arising during the adaptation process are examined, as well as the advantages of implementing a systematic approach, which includes auditing production processes, monitoring regulatory changes, and integrating modern digital tools (CRM systems, analytical platforms, and digital marketing solutions). The practical application of the methodology is illustrated by the case of the agricultural enterprise Kernel Holding S.A., demonstrating how it allows for the optimization of internal processes, improved compliance of products with EU standards, and strengthening of the enterprise's position in the international market.

The results of the study confirm the practical value of the proposed approach, its universality, and the possibility of application by other agricultural enterprises seeking to ensure sustainable development, enhance product competitiveness, and respond promptly to regulatory changes. The article presents scientific novelty in the development of a comprehensive methodology for adapting marketing activities with the integration of digital tools for the agricultural sector.

Keywords: adaptive marketing; enterprise marketing activities; regulatory changes; EU Single Market; enterprise adaptation; marketing strategy; regulatory environment; marketing tools.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування підприємств характеризуються високою динамічністю зовнішнього середовища, зумовленою процесами глобалізації, посиленням міжнародної конкуренції та трансформацією регуляторної політики на міжнародних ринках. Особливо актуальним це питання є для підприємств, які орієнтуються на співпрацю з країнами Європейського Союзу або прагнуть інтегруватися до спільного ринку ЄС. У таких умовах підприємства змушені адаптувати свою діяльність до постійних змін у нормативно-правовому та регуляторному середовищі, що безпосередньо

впливає на умови доступу до ринку, вимоги до продукції, стандарти якості, екологічні та безпекові регламенти.

З огляду на це особливого значення набуває адаптація маркетингової діяльності підприємств до нових умов функціонування. Маркетингова діяльність повинна забезпечувати своєчасне реагування підприємств на зміни регуляторних вимог, що виникають у межах спільного ринку ЄС, а також сприяти формуванню конкурентних переваг у міжнародному середовищі. У таких умовах традиційні підходи до маркетингового управління часто виявляються недостатньо ефективними, оскільки не враховують високого рівня невизначеності та швидкості трансформацій регуляторного середовища.

Вирішення зазначеної проблеми потребує застосування сучасних управлінських інструментів, серед яких важливе місце займає адаптивний маркетинг. Використання інструментів адаптивного маркетингу дозволяє підприємствам оперативно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, коригувати маркетингові стратегії, а також забезпечувати відповідність діяльності підприємства новим регуляторним вимогам ринку Європейського Союзу.

У зв’язку з цим виникає необхідність розроблення методичного підходу до адаптації маркетингової діяльності підприємств до регуляторних змін спільного ринку ЄС на основі використання інструментів адаптивного маркетингу, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування підприємств у сучасному міжнародному економічному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адаптації маркетингової діяльності підприємств до змін зовнішнього середовища, зокрема регуляторних трансформацій міжнародних ринків, привертає значну увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Теоретичні основи сучасного маркетингового управління та формування маркетингових стратегій підприємств ґрунтовно висвітлено у працях відомих зарубіжних дослідників, зокрема Ф. Котлер [5], К. Л. Келлер [6], М. Портер [8], Д. Аакер [7], які розглядали питання стратегічного маркетингу, формування конкурентних переваг та адаптації підприємств до змін ринкового середовища. У їхніх дослідженнях обґрунтовується важливість гнучкості маркетингової діяльності підприємств та необхідність постійного врахування змін у зовнішньому середовищі під час формування маркетингових стратегій.

Питання адаптивності маркетингового управління в умовах динамічних змін економічного середовища також розглядаються у роботах сучасних дослідників, де акцентується увага на необхідності використання інструментів адаптивного маркетингу для підвищення конкурентоспроможності підприємств, зокрема на міжнародних ринках. У цих дослідженнях підкреслюється, що ефективне маркетингове управління повинно враховувати не лише ринкові тенденції, але й інституційні та регуляторні фактори, які визначають умови функціонування підприємств у межах міжнародних економічних об’єднань, зокрема ринку Європейського Союзу.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних і практичних засад маркетингового управління підприємствами зробили й українські науковці, серед яких Юрій Білан [1], Наталія Куденко [2], Лариса Вовк [3], Марія Галушка [4] та інші. У їхніх працях досліджуються питання формування маркетингової політики підприємств, управління маркетинговою діяльністю в умовах конкурентного середовища, а також особливості застосування сучасних маркетингових інструментів у практиці вітчизняних підприємств.

Окрему групу наукових досліджень становлять праці, присвячені проблемам функціонування та розвитку аграрних підприємств в умовах інтеграції до європейського економічного простору. У цих роботах розглядаються питання підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції, адаптації підприємств аграрного сектору до вимог європейських стандартів якості та безпечності продукції, а також удосконалення маркетингової діяльності підприємств агропромислового комплексу.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері маркетингового управління, питання адаптації маркетингової діяльності саме аграрних підприємств до регуляторних змін спільного ринку Європейського Союзу на основі використання інструментів адаптивного маркетингу залишаються недостатньо розробленими. Зокрема потребують подальшого наукового обґрунтування методичні підходи до формування системи адаптації маркетингової діяльності підприємств аграрного сектору до змін регуляторного середовища ринку ЄС.

Саме це зумовлює необхідність подальших досліджень у зазначеному напрямі та визначає актуальність розроблення методичного підходу до адаптації маркетингової діяльності аграрних підприємств до регуляторних змін спільного ринку ЄС на основі використання інструментів адаптивного маркетингу.

Мета статті – обґрунтування методичного підходу до адаптації маркетингової діяльності аграрних підприємств до регуляторних змін спільного ринку ЄС на основі використання інструментів адаптивного маркетингу.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачається вирішення таких завдань: дослідити особливості впливу регуляторних вимог ринку ЄС на діяльність аграрних підприємств; узагальнити наукові підходи до застосування адаптивного маркетингу в умовах змін зовнішнього середовища; визначити ключові інструменти адаптивного маркетингу, що можуть бути використані аграрними підприємствами для своєчасного реагування на регуляторні трансформації; розробити методичний підхід до адаптації маркетингової діяльності підприємств аграрного сектору до регуляторних змін спільного ринку ЄС.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку міжнародної економіки характеризуються активізацією інтеграційних процесів, що формують нові умови функціонування підприємств на глобальних ринках. Особливе значення для українських підприємств має співпраця з країнами Європейського Союзу, яка передбачає дотримання комплексу регуляторних вимог щодо якості

продукції, екологічних стандартів, безпечності харчових продуктів та прозорості виробничих процесів. Для підприємств аграрного сектору ці вимоги є особливо актуальними, оскільки продукція агропромислового комплексу підпадає під жорсткі стандарти сертифікації та контролю на ринку ЄС.

У таких умовах зростає роль маркетингової діяльності підприємств як інструменту забезпечення їх конкурентоспроможності та ефективної адаптації до змін зовнішнього середовища. За визначенням Ф. Котлера, маркетинг є процесом створення, комунікації та надання цінності споживачам, а також управління взаємовідносинами з ними з метою отримання вигоди для організації та зацікавлених сторін [5, с. 27]. У сучасних умовах маркетингова діяльність підприємства повинна не лише орієнтуватися на потреби споживачів, але й враховувати інституційні та регуляторні фактори, що визначають умови функціонування підприємства на міжнародних ринках. Важливим напрямом розвитку сучасного маркетингового управління є використання концепції адаптивного маркетингу, яка передбачає здатність підприємства оперативно реагувати на зміни ринкового середовища. У працях К. Келлера підкреслюється, що ефективне маркетингове управління повинно ґрунтуватися на постійному аналізі зовнішнього середовища та швидкому коригуванні маркетингових стратегій відповідно до нових умов функціонування підприємства [6, с. 48].

У свою чергу, дослідження М. Портера доводять, що здатність підприємства адаптуватися до змін конкурентного та інституційного середовища є важливою передумовою формування стійких конкурентних переваг на міжнародних ринках [8, с. 35]. Це особливо актуально для аграрних підприємств, діяльність яких значною мірою залежить від державної політики, міжнародних стандартів та регуляторних вимог.

Вітчизняні дослідники також приділяють значну увагу проблемам розвитку маркетингової діяльності підприємств у сучасних умовах. Зокрема, у працях Ю. Білана обґрунтовується необхідність формування системного підходу до управління маркетинговою діяльністю підприємств, який передбачає використання комплексу сучасних маркетингових інструментів для забезпечення їх конкурентоспроможності [1 с. 52].

У дослідженнях Н. Куденко підкреслюється, що ефективність маркетингової діяльності підприємств значною мірою залежить від здатності адаптувати маркетингову стратегію до змін зовнішнього середовища, зокрема економічних, інституційних та регуляторних факторів [2, с. 89].

Враховуючи зазначене, для аграрних підприємств, які прагнуть працювати на ринку Європейського Союзу, особливого значення набуває використання інструментів адаптивного маркетингу. До таких інструментів можна віднести систематичний моніторинг регуляторних змін, аналіз вимог до якості та безпечності продукції, адаптацію товарної політики підприємства до стандартів ЄС, розвиток ефективних комунікаційних стратегій, а також формування довгострокових партнерських відносин із європейськими контрагентами.

З метою підвищення ефективності адаптації маркетингової діяльності аграрних підприємств до регуляторних змін спільного ринку ЄС доцільно застосовувати методичний підхід, який передбачає послідовну реалізацію кількох взаємопов'язаних етапів: аналіз регуляторного середовища ринку ЄС; оцінку відповідності продукції підприємства встановленим стандартам; адаптацію маркетингової стратегії підприємства до нових регуляторних вимог; впровадження відповідних маркетингових інструментів; моніторинг результатів та коригування маркетингової політики підприємства.

Запропонований підхід дозволяє аграрним підприємствам більш ефективно реагувати на зміни регуляторного середовища ринку ЄС, підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції та забезпечувати стабільний розвиток у довгостроковій перспективі.

Для ефективної адаптації маркетингової діяльності аграрних підприємств до регуляторних змін спільного ринку ЄС пропонується методичний підхід, який включає шість взаємопов'язаних етапів:

1. Аналіз регуляторного середовища ринку ЄС. На цьому етапі здійснюється систематичне вивчення чинних та очікуваних нормативних актів, стандартів безпечності харчової продукції, екологічних вимог, правил сертифікації та етикетування продуктів [1, с. 102; 4, с. 57]. Для аграрних підприємств важливо визначити ключові регуляторні вимоги, що впливають на виробництво, збут та експорт продукції.

2. Оцінка відповідності продукції та процесів підприємства встановленим стандартам. На цьому етапі проводиться порівняльний аналіз виробничих процесів та характеристик продукції з вимогами ЄС. Використовуються методи внутрішнього аудиту, контролю якості та аналізу ризиків [6, с. 65; 2, с. 91]. Мета — визначити відхилення та потенційні проблеми для подальшої корекції маркетингової стратегії.

3. Формування адаптивної маркетингової стратегії. На основі отриманих даних підприємство коригує маркетингову стратегію: оновлює товарну політику, ціноутворення, канали збуту та комунікаційні стратегії [1, с. 35; 6, с. 78]. Для аграрних підприємств це може включати вихід на нові сегменти європейського ринку, розробку сертифікованої продукції та впровадження брендингових рішень.

4. Впровадження інструментів адаптивного маркетингу.

До таких інструментів належать:

– систематичний моніторинг змін регуляторного середовища,

– застосування цифрових платформ для управління комунікаціями з контрагентами,

– проведення маркетингових досліджень для оцінки споживчих очікувань у нових умовах,

– інтеграція принципів сталого розвитку та сертифікації продукції [8, с. 45; 4,с. 62].

5. Моніторинг результатів та оцінка ефективності. Після впровадження адаптивної маркетингової стратегії підприємство проводить оцінку ефективності змін: аналізує показники продажу, конкурентоспроможності та відповідності стандартам ЄС. Використовуються KPI та звітні інструменти маркетингу [6, с. 82; 2, с. 95].

6. Коригування та оптимізація маркетингової діяльності. На основі результатів моніторингу здійснюється коригування стратегії та інструментів маркетингу. Цей етап забезпечує постійну адаптацію підприємства до динамічних змін регуляторного середовища та сприяє сталому розвитку бізнесу на європейському ринку [1, с. 41; 8, с. 48].

Методичний підхід, описаний вище, дозволяє побудувати систему адаптації маркетингової діяльності аграрного підприємства до регуляторних змін спільного ринку ЄС. Його реалізація забезпечує послідовну інтеграцію стратегічних, тактичних та оперативних рішень, що дозволяє ефективно використовувати інструменти адаптивного маркетингу, мінімізувати ризики невідповідності продукції європейським стандартам і підвищити конкурентоспроможність на міжнародному ринку.

Для наочного відображення запропонованого методичного підходу доцільно представити його у вигляді таблиці 1, яка демонструє послідовність етапів адаптації маркетингової діяльності аграрного підприємства.

*Таблиця 1**

Методичний підхід до адаптації маркетингової діяльності аграрного підприємства до регуляторних змін ринку ЄС

Етап адаптації	**Дії / інструменти**	**Очікуваний результат**
1. Аналіз регуляторного середовища	Вивчення нормативних актів, стандартів безпечності та сертифікації ЄС; моніторинг очікуваних змін	Виявлення ключових вимог, що впливають на виробництво та збут продукції
2. Оцінка відповідності продукції та процесів	Внутрішній аудит, порівняння характеристик продукції з вимогами ЄС, аналіз ризиків	Визначення відхилень та слабких місць для подальшої корекції маркетингової стратегії
3. Формування адаптивної маркетингової стратегії	Коригування товарної політики, ціноутворення, каналів збуту та комунікаційних стратегій	Стратегія підприємства враховує нові регуляторні вимоги та споживчі очікування
4. Впровадження інструментів адаптивного маркетингу	Моніторинг ринку, цифрові платформи для комунікацій, маркетингові дослідження, інтеграція сертифікації та стандартів	Підприємство швидко реагує на зміни ринку, підвищується ефективність маркетингової діяльності
5. Моніторинг результатів	Вимірювання KPI, оцінка продажів, конкурентоспроможності та відповідності стандартам	Виявлення сильних та слабких сторін стратегії, контроль відповідності вимогам ЄС
6. Коригування та оптимізація	Зміни у стратегії та інструментах маркетингу на основі аналізу результатів	Постійна адаптація, підвищення конкурентоспроможності та сталий розвиток на ринку ЄС

*Джерело: складена автором на основі [1; 2; 3; 4; 5].

Запропонована таблиця 1 узагальнює методичний підхід до адаптації маркетингової діяльності аграрних підприємств до регуляторних змін ринку ЄС. Вона демонструє послідовність етапів, ключові дії та очікувані результати, що забезпечує системний та ефективний процес адаптації, підвищує конкурентоспроможність продукції та сприяє сталому розвитку підприємства на європейському ринку.

Таким чином, впровадження методичного підходу дозволяє аграрним підприємствам системно адаптувати маркетингову діяльність до змін регуляторного середовища ринку ЄС. Водночас слід враховувати, що процес адаптації супроводжується певними ризиками та викликами, що можуть впливати на ефективність реалізації стратегії.

Підприємства можуть зіткнутися із:

- затримками у сертифікації продукції;
- нестачею ресурсів для впровадження маркетингових інструментів;
- змінами законодавства, що потребують постійного моніторингу;
- невідповідністю внутрішніх процесів вимогам ЄС.

Незважаючи на наявні ризики та складнощі, впровадження адаптивного маркетингу дає аграрним підприємствам суттєві переваги, що дозволяють не лише мінімізувати негативний вплив змін регуляторного середовища, а й підвищити конкурентоспроможність продукції та ефективність маркетингових процесів.

Впровадження підходу дозволяє:

- своєчасно реагувати на зміни ринку;
- підвищувати конкурентоспроможність продукції;
- зменшувати ризики невідповідності регуляторним вимогам;
- формувати стійкі партнерські відносини з європейськими контрагентами.

Для більшої наочності та підтвердження практичної цінності запропонованого підходу до адаптації маркетингової діяльності до регуляторних змін ринку ЄС доцільно розглянути конкретний приклад застосування методики на аграрному підприємстві.

Такий приклад демонструє, як теоретичні етапи адаптивного маркетингу реалізуються на практиці та які результати вони дають.

Для ілюстрації практичної реалізації запропонованого методичного підходу до адаптації маркетингової діяльності аграрного підприємства до регуляторних змін ринку Європейського Союзу розглянемо діяльність підприємства — Kernel Holding S.A.. Kernel є одним із провідних аграрних холдингів України, що спеціалізується на вирощуванні зернових і олійних культур, переробці їхніх компонентів та експорті продукції на міжнародні ринки, включно з ЄС [14]:

1. Аналіз регуляторного середовища ЄС: Компанія здійснює регулярний моніторинг чинних і запланованих нормативних актів ЄС щодо безпечності

харчових продуктів, екологічних вимог та вимог до маркування, що дозволяє передбачати зміни у вимогах зовнішнього середовища.

2. Внутрішній аудит продукції та процесів: На основі звітності Kernel, внутрішні служби компанії здійснюють порівняння характеристик продукції та технологій виробництва з вимогами ЄС, виявляючи невідповідності та потенційні зони вдосконалення [14].

3. Формування адаптивної маркетингової стратегії: Отримані дані аналізу використовуються для коригування маркетингових стратегій — від позиціонування продукції до повідомлень у комунікаціях із споживачами, враховуючи очікування європейських партнерів і споживачів.

4. Впровадження цифрових інструментів: Kernel активно застосовує CRM-системи для управління відносинами з партнерами та клієнтами, а також цифрові аналітичні платформи для відстеження змін у нормативних вимогах і оцінки ринкових трендів.

5. Моніторинг результатів і коригування: Компанія проводить оцінювання ефективності маркетингових рішень за допомогою KPI, включаючи показники продажів, частку на ринку ЄС і відповідність стандартам, що дозволяє коригувати маркетингові дії в режимі реального часу.

Завдяки комплексному підходу до адаптації маркетингової діяльності Kernel:

– скорочено час реагування на зміни регуляторних вимог у ЄС,

– підвищено прозорість управлінських рішень і маркетингових комунікацій,

– покращено позиціювання продукції на ринку ЄС,

– компанія продовжує зміцнювати партнерські зв’язки з європейськими дистриб’юторами та торговими мережами.

Таким чином, практичний приклад Kernel демонструє, що поєднання адаптивного маркетингу з цифровими інструментами сприяє ефективній адаптації до регуляторних змін, підвищенню конкурентоспроможності на міжнародних ринках та забезпечує сталий розвиток аграрного підприємства [14].

Для більшої наочності та системності процес застосування методичного підходу до адаптації маркетингової діяльності аграрного підприємства до регуляторних змін ринку ЄС можна подати у вигляді таблиці 2, де відображено послідовність етапів, конкретні дії підприємства та отримані результати.

Таблиця 2

Практичне застосування методичного підходу на прикладі Kernel Holding S.A.

Етап адаптації	**Дії підприємства**	**Результат для підприємства**
1. Аналіз регуляторного середовища	Моніторинг чинних та очікуваних нормативних актів ЄС, стандартів сертифікації та екологічних вимог	Виявлення ключових регуляторних вимог, що впливають на виробництво та експорт продукції
2. Внутрішній аудит продукції та процесів	Порівняння характеристик продукції та процесів із вимогами ЄС, аналіз ризиків	Виявлення невідповідностей та точок для покращення процесів

Етап адаптації	Дії підприємства	Результат для підприємства
3. Формування адаптивної маркетингової стратегії	Коригування товарної політики, ціноутворення, каналів збуту, комунікаційних стратегій	Стратегія враховує нові регуляторні вимоги та очікування споживачів
4. Впровадження цифрових інструментів	CRM-система для управління замовленнями, аналітичні платформи для моніторингу змін та оцінки ефективності	Підвищення швидкості реагування, прозорості процесів та ефективності маркетингових рішень
5. Моніторинг та оцінка результатів	Аналіз KPI, продажів, відповідності стандартам ЄС	Виявлення сильних та слабких сторін стратегії, своєчасне внесення коригувань
6. Коригування та оптимізація	Внесення змін до стратегії та маркетингових інструментів на основі результатів моніторингу	Постійна адаптація до змін регуляторного середовища, підвищення конкурентоспроможності та сталий розвиток на ринку ЄС

Джерело: складено автором на основі [1, с. 102; 2, с. 91; 14].

Проведений аналіз практичного кейсу Kernel Holding S.A. демонструє ефективність запропонованого методичного підходу адаптивного маркетингу на реальному підприємстві. Системне поєднання аналізу регуляторного середовища, внутрішнього аудиту продукції, формування адаптивної маркетингової стратегії та впровадження цифрових інструментів дозволило підприємству своєчасно реагувати на зміни регуляторних вимог ЄС, підвищити конкурентоспроможність продукції та забезпечити сталий розвиток на міжнародному ринку.

Також впровадження цифрових інструментів сприяло більш точному прогнозуванню попиту та оптимізації каналів збуту, що дозволило зміцнити конкурентні позиції підприємства на європейському ринку. Таким чином, запропонований методичний підхід демонструє свою практичну цінність і може бути рекомендований для впровадження іншими аграрними підприємствами, що прагнуть підвищити адаптивність, ефективність маркетингової діяльності та конкурентоспроможність на міжнародному рівні.

Аналіз практичного прикладу показує, що ефективна адаптація маркетингової діяльності до регуляторних змін не обмежується лише коригуванням стратегій та процесів. Для підвищення швидкості реагування та точності контролю підприємствам доцільно інтегрувати сучасні цифрові інструменти, які дозволяють автоматизувати моніторинг нормативних вимог, управління комунікаціями з клієнтами та оцінку ефективності маркетингових кампаній.

Для покращення адаптивного маркетингу можна застосовувати:

- CRM-системи для управління замовленнями та комунікаціями;
- аналітичні платформи для моніторингу нормативних змін;
- цифрові інструменти для оцінки ефективності маркетингових кампаній [5, с. 27; 12, с. 13, с. 703].

У сучасних умовах цифрової трансформації економіки важливим напрямом підвищення ефективності адаптивного маркетингу є інтеграція цифрових

інструментів у систему управління маркетинговою діяльністю підприємства. Використання цифрових технологій дозволяє аграрним підприємствам підвищити швидкість реагування на зміни регуляторного середовища, покращити якість управлінських рішень та забезпечити більш ефективну взаємодію з клієнтами і партнерами [5, с. 41; 6, с. 63].

Цифрові інструменти забезпечують автоматизацію маркетингових процесів, моніторинг змін нормативної бази, аналіз поведінки споживачів та оцінку ефективності маркетингових заходів. Це особливо важливо для підприємств, що працюють на ринку Європейського Союзу, де регуляторні вимоги, стандарти якості продукції та правила сертифікації постійно оновлюються [9; 10].

Перед впровадженням цифрових інструментів доцільно сформувати інтегровану модель цифрової підтримки адаптивного маркетингу підприємства, яка поєднує аналіз регуляторного середовища, управління взаємовідносинами з клієнтами та оцінку ефективності маркетингових рішень (табл. 3). Така модель дозволяє забезпечити безперервний процес адаптації маркетингової діяльності до змін зовнішнього середовища та підвищити ефективність управління маркетинговими процесами підприємства [5, с. 64; 6, с. 82; 8, с. 47].

Таблиця 3

Модель цифрової підтримки адаптивного маркетингу підприємства в умовах регуляторних змін ринку ЄС*

Етап	**Цифрові інструменти**	**Основні функції**	**Результат для підприємства**
Моніторинг регуляторного середовища	Аналітичні платформи, бази нормативних документів	Відстеження змін законодавства ЄС, стандартів сертифікації та вимог до якості продукції	Своєчасне виявлення регуляторних змін
Управління взаємовідносинами з клієнтами	CRM-системи	Облік замовлень, управління контактами, контроль виконання контрактів	Підвищення ефективності комунікацій із партнерами
Маркетинговий аналіз	Інструменти цифрової аналітики	Аналіз поведінки споживачів, оцінка попиту та ринкових тенденцій	Оптимізація маркетингових стратегій
Контроль відповідності стандартам	Системи управління якістю (QMS)	Моніторинг виробничих процесів та відповідності стандартам ЄС	Зниження ризику невідповідності продукції
Оцінка ефективності маркетингових рішень	Платформи маркетингової аналітики	Аналіз результатів маркетингових кампаній та показників збуту	Підвищення ефективності маркетингової діяльності

**Джерело: розроблено автором на основі* [5, с. 70; 6, с. 95; 7, с. 63; 11, с. 892; 12, с. 705].

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у поєднанні методичного підходу до адаптації маркетингової діяльності підприємств із можливостями цифрових інструментів, що забезпечують оперативний моніторинг регуляторних змін та підвищують ефективність маркетингових рішень. На відміну від існуючих підходів, запропонована модель передбачає інтеграцію аналітичних платформ, CRM-систем та інструментів цифрової маркетингової аналітики у процес управління маркетинговою діяльністю підприємства, що дозволяє підвищити швидкість адаптації до вимог спільного ринку Європейського Союзу та зміцнити конкурентні позиції підприємств на міжнародних ринках.

Запропонована модель дозволяє інтегрувати цифрові інструменти у процес управління маркетинговою діяльністю підприємства та забезпечує системну адаптацію до змін регуляторного середовища ринку Європейського Союзу. Використання цифрових технологій сприяє підвищенню прозорості маркетингових процесів, оптимізації управлінських рішень та зміцненню конкурентних позицій аграрних підприємств на міжнародних ринках.

Таким чином, запропонований методичний підхід забезпечує комплексну адаптацію маркетингової діяльності аграрних підприємств до змін регуляторного середовища ЄС, сприяє їхній конкурентоспроможності та сталому розвитку на міжнародному ринку.

Висновки. Аналіз теоретичних та практичних аспектів адаптивного маркетингу показав, що системне впровадження інструментів адаптації є ключовим чинником підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств на ринку Європейського Союзу. Адаптивний підхід дозволяє своєчасно реагувати на зміни регуляторного середовища, оптимізувати внутрішні управлінські процеси та забезпечувати відповідність продукції європейським стандартам.

Дослідження підтвердило доцільність інтеграції цифрових інструментів у систему адаптивного маркетингу. Використання CRM-систем, аналітичних платформ та інструментів цифрової маркетингової аналітики забезпечує автоматизацію процесів, підвищує прозорість управлінських рішень та дозволяє оперативно відстежувати зміни регуляторного середовища. Це забезпечує більш ефективну інтеграцію нових регуляторних вимог у діяльність підприємства та швидке реагування на зміни попиту на міжнародних ринках.

Практичний приклад Kernel Holding S.A. демонструє, що поєднання адаптивного маркетингу з цифровими технологіями дозволяє підвищити ефективність маркетингових стратегій, забезпечити відповідність продукції європейським стандартам і зміцнити конкурентні позиції на міжнародному ринку.

Запропонований методичний підхід має універсальний характер і може бути застосований іншими аграрними підприємствами, що прагнуть підвищити свою конкурентоспроможність, мінімізувати ризики невідповідності регуляторним вимогам та забезпечити сталий розвиток у процесі інтеграції до європейського економічного простору. Інтеграція цифрових інструментів у процес

адаптивного маркетингу створює можливості для автоматизованого моніторингу регуляторних змін, ефективного управління комунікаціями та оцінки результативності маркетингових кампаній, що є важливим чинником стратегічної стійкості аграрних підприємств у динамічних умовах ринку ЄС.

Література:

1. Білан Ю. М. *Маркетинг: навчальний посібник*. – Київ: КНЕУ, 2018. – 312 с.
2. Куденко С. В., Білан Ю. М. *Маркетинг: теорія і практика*. – Київ: КНЕУ, 2020. – 384 с.
3. Вовк Л. І., Семенова Т. В. *Маркетингова діяльність підприємства: навчальний посібник*. – Харків: ХНУ, 2021. – 256 с.
4. Галушка М. М. *Маркетинг в аграрному секторі України*. – Львів: ЛНУ, 2019.-224 с.
5. Kotler P., Keller K. L. *Marketing Management*. 16th ed. – Harlow: Pearson Education Limited, 2021. – 816 p.
6. Keller K. L. *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. 5th ed. – Harlow: Pearson Education Limited, 2020. – 608 p.
7. Aaker D. A. *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. – New York: Free Press, 1991. – 285 p.
8. Porter M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. – New York: Free Press, 1980. – 396 p.
9. ISO 22000:2018. *Food safety management systems — Requirements for any organization in the food chain*. – Geneva: International Organization for Standardization, 2018. – 32 p.
10. European Parliament and Council. Regulation (EU) No 1169/2011 of 25 October 2011 on the provision of food information to consumers. – Official Journal of the European Union, L304/18, 2011.
11. European Parliament and Council. Regulation (EU) 2018/848 of 30 May 2018 on organic production and labeling of organic products. – Official Journal of the European Union, L150/1, 2018.
12. Verhoef P. C., Broekhuizen T., Bart Y., Bhattacharya A., Qi Dong J., Fabian N., Haenlein M. *Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda* // Journal of Business Research. – 2020. – Vol. 122. – P. 889–901.
13. Tiago M. T. P. M. B., Veríssimo J. M. C. *Digital marketing and social media: Why bother?* // Business Horizons. – 2024. – Vol. 57, No. 6. – P. 703–708.
14. Kernel Holding S.A. Annual Report 2023–2024. – Kyiv, 2024. – Режим доступу: https://kernel.ua/, дата звернення: 15.03.2026.

References:

1. Bilan, Yu. M. (2018). *Marketynh: navchalnyi posibnyk* [Marketing: study guide]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Kudenko, S. V., & Bilan, Yu. M. (2020). *Marketynh: teoriia i praktyka* [Marketing: theory and practice]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
3. Vovk, L. I., & Semenova, T. V. (2021). *Marketynhova diialnist pidpryiemstva: navchalnyi posibnyk* [Marketing activity of the enterprise: study guide]. Kharkiv: KhNU [in Ukrainian].
4. Halushka, M. M. (2019). *Marketynh v ahrarnomu sektori Ukrainy* [Marketing in the agricultural sector of Ukraine]. Lviv: LNU [in Ukrainian].
5. Kotler, P., & Keller, K. L. (2021). *Marketing Management* (16th ed.). Harlow: Pearson Education Limited.
6. Keller, K. L. (2020). *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity* (5th ed.). Harlow: Pearson Education Limited.

7. Aaker, D. A. (1991). *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. New York: Free Press.

8. Porter, M. E. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press.

9. ISO 22000:2018. (2018). *Food safety management systems — Requirements for any organization in the food chain*. Geneva: International Organization for Standardization.

10. European Parliament and Council. (2011). *Regulation (EU) No 1169/2011 of 25 October 2011 on the provision of food information to consumers*. Official Journal of the European Union, L304/18.

11. European Parliament and Council. (2018). *Regulation (EU) 2018/848 of 30 May 2018 on organic production and labeling of organic products*. Official Journal of the European Union, L150/1.

12. Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Qi Dong, J., Fabian, N., & Haenlein, M. (2020). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889–901.

13. Tiago, M. T. P. M. B., & Veríssimo, J. M. C. (2024). Digital marketing and social media: Why bother? *Business Horizons*, 57(6), 703–708.

14. Kernel Holding S.A. (2024). *Annual Report 2023–2024*. Kyiv. Retrieved from https://kernel.ua/ (accessed 15 March 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.03.2026

УДК 005.1:330.341

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-401-409

Гришко Володимир Васильович заслужений економіст України, доктор економічних наук, професор, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-9183-4008

Гришко Віктор Володимирович кандидат економічних наук, доцент, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-6987-3879

МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. У статті інституційна нестабільність розглянута як управлінський контекст, досліджено особливості функціонування менеджменту в умовах інституційної нестабільності, що характеризується мінливістю правил, слабкістю формальних інститутів, кризами довіри, розривом між формальними і неформальними нормами, нерідко домінуванням неформальних норм, коли неписані правила та зв'язки впливають на управлінські рішення більше, ніж офіційні закони. Обґрунтовано, що традиційні управлінські підходи і методологія, сформовані для стабільних економічних систем, втрачають ефективність у середовищах з високим рівнем невизначеності. Визначено ключові трансформації стратегічного управління, зокрема зростання ролі сценарного плануваннння, ролі лідерства, довіри та етики в управлінських процесах. Сформульовано управлінські висновки, що мають практичне значення для організацій, які функціонують в умовах інституційної турбулентності. Зокрема, необхідність змін пріоритетності основних навичок менеджера і перехід від жорсткого управління до гнучкого; від організування, контролю, планування до лідерства, антисипативного мислення, адаптивності, а також способу координації; від формальних процедур та ієрархії до довіри, ефективної комунікації та неформальних механізмів. Акцентовано увагу на зміні парадигми: від жорсткого організування та тотального контролю до розвитку антисипативного мислення, організаційної адаптивності та людиноцентричної координації. Автором аргументовано, що в умовах дефіциту формальних гарантій, саме довіра, прозора внутрішня комунікація та ефективне використання неформальних механізмів стають головними інструментами зниження трансакційних витрат та забезпечення життєздатності бізнесу. Особливу увагу приділено необхідності інтеграції інструментів розвитку організаційної культури довіри, впровадження гнучких моделей прийняття управлінських рішень, що базуються на постійному

моніторингу змін зовнішнього середовища, а також формуванню здатності організацій швидко переорієнтовувати свої стратегії у відповідь на інституційні виклики та зростаючу невизначеність.

Ключові слова: інституційна нестабільність, методологія менеджменту, етичні засади менеджменту, адаптивність, антисипативне мислення, сценарне планування, динамічні спроможності.

Volodymyr Gryshko Honored Economist of Ukraine, Doctor of Economics, Professor, Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic National University, Poltava, Ukraine. Poltava. https://orcid.org/0000-0001-9183-4008

Viktor Gryshko PhD in Economics, Associate Professor, Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic National University, Poltava. https://orcid.org/0000-0001-6987-3879

MANAGEMENT UNDER CONDITIONS OF INSTITUTIONAL INSTABILITY

Abstract. The article examines institutional instability as a management context and explores the specific features of management functioning under conditions of institutional instability. This environment is characterized by the volatility of rules, weakness of formal institutions, trust crises, and a gap between formal and informal norms, often resulting in the dominance of informal norms where unwritten rules and connections influence managerial decisions more than official laws. It is substantiated that traditional managerial approaches and methodologies, developed for stable economic systems, lose their effectiveness in environments with high levels of uncertainty. The study identifies key transformations in strategic management, specifically the increasing role of scenario planning, leadership, trust, and ethics in managerial processes. Managerial conclusions of practical significance for organizations operating under institutional turbulence are formulated. These include the necessity of shifting the priority of core managerial skills and transitioning from rigid management to agile approaches; from organizing, controlling, and planning to leadership, anticipatory thinking, adaptability, and alternative coordination methods; and from formal procedures and hierarchy to trust, effective communication, and informal mechanisms. The focus is placed on a paradigm shift: from rigid organization and total control to the development of anticipatory thinking, organizational adaptability, and human-centric coordination. The author argues that in the absence of formal guarantees, it is trust, transparent internal communication, and the effective use of informal mechanisms that become the primary tools for reducing transaction costs and ensuring business viability. Particular attention is paid to the need for integrating tools for developing an organizational culture of trust, implementing agile decision-making models based on continuous environmental monitoring, and building the

capacity of organizations to rapidly reorient their strategies in response to institutional challenges and increasing uncertainty.

Keywords: institutional instability, management methodology, ethical foundations of management, adaptability, anticipatory thinking, scenario planning, dynamic capabilities.

Постановка проблеми. Сучасні економічні системи все частіше функціонують в умовах інституційної нестабільності - нестійкої та неефективної роботи державних інституцій і правил у суспільстві, зумовленої політичною турбулентністю, регуляторною непослідовністю, кризами довіри та розривом між формальними і неформальними нормами. Для суб'єктів господарювання це створює середовище підвищеної невизначеності, у якому традиційні управлінські інструменти і методологія менеджменту виявляються недостатньо ефективними. Відтак виникає потреба у переосмисленні менеджменту як системи адаптації до нестабільних інституційних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, зокрема, теоретична база інституційного середовища та його впливу на економічну поведінку висвітлена у працях Д. Норта [1], В. Скотта [2], Ф. Фукуями [3]. Питання стратегічного управління та організаційної адаптації розглядалися Г. Мінцбергом [4]. В українській науковій традиції інституційні трансформації економіки досліджувалися у працях А. Гальчинського [5], А. Колота [6], Н. Болквадзе [7], В. Гарькавої [8], О. Акіліної [9], О. Кравченко [10], Д. Ярмусь [11] та інших. Водночас управлінський вимір інституційної нестабільності залишається недостатньо систематизованим, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування особливостей методології менеджменту в умовах інституційної нестабільності та визначення ключових управлінських висновків, необхідних для підвищення стійкості організацій. У межах дослідження використано методи системного аналізу, логічного узагальнення, інституційного підходу та елементів сценарного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційна нестабільність - це нестійка та неефективна робота державних інституцій і правил у суспільстві. Це стан, коли державні або суспільні інституції працюють нестабільно, часто змінюються або не можуть ефективно виконувати свої функції. Також це ситуація, коли правила, закони або органи влади часто змінюються, працюють непослідовно або слабко, що проявляється як: часта зміна законів або правил; нестабільна робота уряду або державних органів; корупція в інституціях; слабка судова система; часті політичні кризи або зміни владі. Відповідно наслідки проявляються у вигляді: зниження інвестицій в країну, економічної нестабільності, недовіри громадян до влади, уповільнення розвитку економіки. Це критично впливає на стиль управління і методологію менеджменту. У стабільному середовищі менеджмент спирається на правила та структуру, а в нестабільному — на лідерство, гнучкість і здатність адаптуватися до змін.

Таблиця 1

Порівняння менеджменту в стабільному та нестабільному інституційному середовищі

Критерій	Стабільне інституційне середовище	Нестабільне інституційне середовище
Правила та закони	Чіткі, стабільні, рідко змінюються	Часто змінюються, можуть бути суперечливими
Роль керівника	Адміністратор, який контролює виконання правил	Лідер, що формує бачення і сенс для команди
Стиль управління	Формалізований, заснований на процедурах	Гнучкий, адаптивний
Планування	Довгострокове, передбачуване	Сценарне, орієнтоване на різні варіанти розвитку
Прийняття рішень	Спирається на правила та інструкції	Часто залежить від досвіду, інтуїції та аналізу ризиків
Роль неформальних норм	Менша, домінують формальні правила	Більша роль неформальних зв'язків і довіри
Рівень невизначеності	Низький	Високий
Основні навички менеджера	Організація, контроль, планування	Лідерство, антисипативне мислення, адаптивність
Спосіб координації	Через формальні процедури та ієрархію	Через довіру, комунікацію та неформальні механізми

Розроблено авторами по джерелах 4, 5,7,8,9,11

Суттево впливає на стиль і методологію менеджменту домінування неформальних норм - ситуація, коли в суспільстві або організації реальні правила поведінки визначаються не офіційними законами чи правилами, а традиціями, зв'язками, звичаями або домовленостями між людьми. Коли, наприклад, рішення приймаються через знайомства, а не за законом; «домовленості» або неофіційні зв'язки важливіші за офіційні процедури; працевлаштування «по знайомству»; вирішення питань через особисті контакти, а не через офіційні установи.

Інституційна нестабільність як управлінський контекст**,** проявляється у частій зміні правил, вибірковому застосуванні законодавства та слабкості

механізмів примусу. За таких умов інституції перестають виконувати функцію зниження невизначеності, що призводить до зростання транзакційних витрат та ускладнення управлінських рішень.

На основі узагальнення практичного досвіду організацій, що працюють у трансформаційних економіках, можна виокремити типові прояви інституційної нестабільності та відповідні управлінські реакції.

Таблиця 2

Вплив інституційної нестабільності на управлінські рішення організацій

Прояв інституційної нестабільності	**Управлінська проблема**	**Типова реакція менеджменту**
Часті зміни регуляторних правил	Неможливість довгострокового планування	Перехід до сценарного планування
Вибіркове застосування норм	Зростання правових ризиків	Диверсифікація діяльності
Слабкість формальних інститутів	Зростання транзакційних витрат	Посилення ролі внутрішніх правил
Низький рівень суспільної довіри	Уповільнення рішень	Формування сильної організаційної культури
Персоніфіковані управлінські практики	Залежність від неформальних зв'язків	Інституціоналізація внутрішніх процедур

Розроблено авторами по джерелах 4,6,8,9,11,15,17

На основі емпіричних узагальнень доцільно виокремити чотири ключові управлінські блоки, що забезпечують стійкість організації в умовах інституційної нестабільності: адаптивна стратегія - орієнтація не на оптимізацію, а на збереження життєздатності через сценарії та резерви; внутрішні інституції - чіткі правила, процедури та стандарти поведінки всередині організації, які компенсують слабкість зовнішніх інститутів; довіра та культура-формування довіри як управлінського ресурсу, що знижує витрати контролю; етичні рамки управління - закріплення принципів прийняття рішень, які забезпечують передбачуваність і знижують ризики опортунізму.

В умовах стабільного інституційного середовища стратегія ґрунтується на довгостроковому плануванні та оптимізації ресурсів. Натомість інституційна нестабільність зумовлює перехід до сценарного підходу, орієнтованого на адаптацію та збереження організаційної життєздатності. Стратегічні рішення набувають характеру гнучких рамок, а не жорстких планів. Сценарний підхід у менеджменті - це метод планування та прийняття управлінських рішень, при якому розглядають кілька можливих варіантів розвитку подій у майбутньому

(сценаріїв) і готують дії для кожного з них. Основні етапи сценарного підходу: аналіз середовища – вивчення факторів, що можуть вплинути на організацію; визначення ключових факторів невизначеності; розробка кількох сценаріїв майбутнього (оптимістичний, песимістичний, базовий); оцінка наслідків кожного сценарію; підготовка управлінських рішень для кожного можливого варіанту. Для кожного сценарію розробляється окремий план дій. Сценарний підхід - це спосіб управління, коли організація готується до різних можливих варіантів майбутнього.

Ослаблення формальних інститутів підвищує значення довіри як неформального механізму координації. У середині організації довіра знижує потребу в надмірному контролі та підвищує швидкість управлінських реакцій.

Організаційна культура у цьому контексті виконує компенсаторну функцію, замінюючи зовнішню інституційну стабільність внутрішніми нормами. Значення довіри як неформального механізму координації полягає в тому, що довіра між людьми або організаціями допомагає узгоджувати їхні дії без жорсткого контролю, великої кількості правил або формальних договорів. Коли між учасниками є довіра, вони можуть ефективно співпрацювати, швидше приймати рішення і зменшувати витрати на контроль та перевірки завдяки тому, що довіра спрощує взаємодію між людьми та організаціями, зменшує потребу у формальних правилах і контролі, знижує транзакційні витрати (витрати на договори, перевірки, контроль), підвищує ефективність співпраці в колективах і між партнерами.У компанії, де працівники довіряють керівництву і один одному: менше бюрократії; швидше виконуються завдання, легше координувати роботу команди. Довіра як неформальний механізм координації допомагає людям узгоджувати свої дії та співпрацювати без жорстких правил і контролю.

Інституційна нестабільність трансформує роль керівника від адміністратора до лідера сенсу. Ситуація змушує керівника не лише керувати процесами, а й створювати сенс, бачення та мотивацію для команди. Лідерство спрямовується на формування спільного бачення та підтримання внутрішньої стабільності колективу. Коли державні або організаційні правила працюють нестабільно, часто змінюються або є нечіткими, керівник уже не може просто виконувати адміністративні функції (контролювати, розподіляти завдання, дотримуватися інструкцій). Він повинен стати “лідером сенсу” - людиною, яка формує спільне бачення та цінності; пояснює мету і напрямок розвитку; мотивує людей працювати навіть у невизначених умовах; допомагає команді зрозуміти сенс своєї роботи. Якщо адміністратор працює за чіткими правилами,то лідер сенсу допомагає людям зрозуміти, навіщо і куди рухатися, коли правила нестабільні. Етика при цьому виступає не лише моральною категорією, а інструментом зниження управлінських ризиків і забезпечення передбачуваності поведінки, постільки формує довіру в колективі, покращує репутацію організації, сприяє ефективній співпраці, зменшує конфлікти. Етичні засади менеджменту - це моральні принципи і норми поведінки, якими повинні

керуватися керівники та працівники під час управління організацією: чесність - правдивість у рішеннях, інформації та взаєминах; відповідальність – усвідомлення наслідків управлінських рішень, справедливість - рівне ставлення до працівників і партнерів; повага до людей - врахування прав, гідності та інтересів працівників; дотримання законів і норм - управління відповідно до законодавства та правил; соціальна відповідальність - врахування впливу діяльності організації на суспільство та довкілля.

Висновки. Інституційна нестабільність формує нову логіку і методологію менеджменту, в якій пріоритетами стають адаптивність, довіра та антисипативне мислення, що означає здатність передбачати можливі події або зміни в майбутньому та заздалегідь готуватися до них.

Організації, що орієнтуються виключно на класичні управлінські моделі стабільних систем, втрачають ефективність у нестабільному середовищі. Натомість менеджмент, побудований на гнучких стратегіях, сильній організаційній культурі та етичних засадах, здатний забезпечити стійкий розвиток навіть за умов інституційної турбулентності.

Стає все більш актуальною необхідність змін пріоритетності основних навичок менеджера і перехід від жорсткого управління до гнучкого, від організування, контролю, планування до лідерства, антисипативного мислення, адаптивності. Важливим є правильний спосіб координації: від формальних процедур та ієрархії до довіри, ефективної комунікації та неформальних механізмів, що базуються на етичних засадах і принципах.

Література:

1. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

2. Scott W. R. *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities*. 4th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2014

3. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press, 1995.

4. Mintzberg H. The Rise and Fall of Strategic Planning. New York: Free Press, 1994.

5. Гальчинський А. С. Інституційна трансформація економіки України. Київ: Либідь, 2004.

6. Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика. Київ: КНЕУ, 2012.

7. Болквадзе Н. Менеджмент в умовах нестабільності та війни. *Економіка та суспільство*. 2024. № 70. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5437

8. Гарькава В.Ф Управління ризиками в умовах нестабільності: виклики для менеджменту в Україні. *Актуальні питання екномічних наук*. 2024. № 1. URL: https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/8

9. Акіліна О. В. Інструменти адміністративного менеджменту у забезпеченні ментального здоров'я персоналу в умовах організаційної нестабільності: управлінський і HR-вимір. Київ: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2025. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52641/

10. Кравченко О. Кризовий менеджмент підприємства в умовах невизначеності: магістерська робота. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2024. URL: https://ela.kpi.ua/items/8cb408f6-c689-43bc-b58b-e53e8c3f4239

11. Ярмусь Д. Ризик-менеджмент в умовах воєнного стану: Адаптація моделей управління. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2025. № 1. URL: https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/1010

12. Гришко В.В. Управління розвитком підприємств малого і середнього бізнесу в умовах циркулярної економіки: проблеми та можливості / В.В. Гришко, М.І. Васильченко // Економіка та суспільство. – 2024. – Вип. 68. – DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-164

13. Гришко В.В. Менеджмент в умовах глобальних викликів і сучасних реалій. Методологічний аспект / В.В. Гришко// Економіка і регіон. – № 4 (95). – С. 8-15. – https://doi.org/10.26906/EiR.2024.4(95).3601

14. Гришко В.В. Соціально-психологічний контекст поняття менеджмент / В.В. Гришко // Економіка і регіон. – 2025. – № 3 (98). – С. 154–158. – DOI: https://doi.org/10.26906/EiR.2025.3(98).3911

15. Peng M. W. Global strategy. 4th ed. Boston: Cengage Learning, 2017.

16. Meyer K. E., Peng M. W. Theoretical foundations of emerging economy business research. *Journal of International Business Studies*. 2016. Vol. 47. No. 1. P. 3–22.

17. Teece D. J., Peteraf M., Leih S. Dynamic capabilities and organizational agility. *California Management Review*. 2016. Vol. 58. No. 4. P. 13–35.

18. McKinsey & Company. Risk, resilience, and rebalancing in global value chains. 2020. URL: https://www.mckinsey.com

19. World Bank. *World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery*. Washington, DC: World Bank, 2022. URL: https://www.worldbank.org .

References

1. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press.

2. Scott, W. R. (2014). *Institutions and organizations: Ideas, interests, and identities* (4th ed.). SAGE Publications.

3. Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press.

4. Mintzberg, H. (1994). *The rise and fall of strategic planning*. Free Press.

5. Galchynskyi, A. S. (2004). *Instytutsiina transformatsiia ekonomiky Ukrainy* [Institutional transformation of the economy of Ukraine]. Lybid. (In Ukrainian)

6. Kolot, A. M. (2012). *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka* [Social and labor relations: Theory and practice]. KNEU. (In Ukrainian)

7. Bolkvadze, N. (2024). Menedzhment v umovakh nestabilnosti ta viiny [Management in conditions of instability and war]. *Economy and Society*, (70). https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5437 (In Ukrainian)

8. Garkava, V. F. (2024). Upravlinnia ryzykamy v umovakh nestabilnosti: vyklyky dlia menedzhmentu v Ukraini [Risk management in conditions of instability: Challenges for management in Ukraine]. *Agrosvit*, (1). https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/8 (In Ukrainian)

9. Akilina, O. V. (2025). *Instrumenty administratyvnoho menedzhmentu u zabezpechenni mentalnoho zdorovia personalu v umovakh orhanizatsiinoi nestabilnosti: upravlinskyi i HR-vymir* [Tools of administrative management in ensuring the mental health of personnel in conditions of organizational instability: Managerial and HR dimension]. Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University. https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52641/ (In Ukrainian)

10. Kravchenko, O. (2024). *Kryzovyi menedzhment pidpryiemstva v umovakh nevyznachenosti* [Crisis management of the enterprise in conditions of uncertainty] (Master's thesis). Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute. https://ela.kpi.ua/items/8cb408f6-c689-43bc-b58b-e53e8c3f4239 (In Ukrainian)

11. Iarmus, D. (2025). Ryzyk-menedzhment v umovakh voiennoho stanu: Adaptatsiia modelei upravlinnia [Risk management in military state conditions: Adaptation of management models]. *Visnyk of Kherson National Technical University*, (1). https://journals.kntu.kherson.ua/index.php/visnyk_kntu/article/view/1010 (In Ukrainian)

12. Gryshko, V. V., & Vasylchenko, M. I. (2024). Upravlinnia rozvytkom pidpryiemstv maloho i serednoho biznesu v umovakh tsyrkuliarnoi ekonomiky: problemy ta mozhlyvosti [Development management of small and medium-sized enterprises in the conditions of a circular economy: Problems and opportunities]. *Economy and Society*, (68). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-164 (In Ukrainian)

13. Gryshko, V. V. (2024). Menedzhment v umovakh hlobalnykh vyklykiv i suchasnykh realii. Metodolohichnyi ASPECT [Management in the conditions of global challenges and modern realities. Methodological aspect]. *Economics and Region*, (4), 8–15. https://doi.org/10.26906/EiR.2024.4(95).3601 (In Ukrainian)

14. Gryshko, V. V. (2025). Sotsialno-psykholohichnyi kontekst poniattia menedzhment [Socio-psychological context of the concept of management]. *Economics and Region*, (3), 154–158. https://doi.org/10.26906/EiR.2025.3(98).3911 (In Ukrainian)

15. Peng, M. W. (2017). *Global strategy* (4th ed.). Cengage Learning.

16. Meyer, K. E., & Peng, M. W. (2016). Theoretical foundations of emerging economy business research. *Journal of International Business Studies*, *47*(1), 3–22. https://doi.org/10.1057/jibs.2015.34

17. Teece, D. J., Peteraf, M., & Leih, S. (2016). Dynamic capabilities and organizational agility. *California Management Review*, *58*(4), 13–35. https://doi.org/10.1525/cmr.2016.58.4.13

18. McKinsey & Company. (2020). *Risk, resilience, and rebalancing in global value chains*. https://www.mckinsey.com

19. World Bank. (2022). *World Development Report 2022: Finance for an equitable recovery*. https://www.worldbank.org

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 005.32:005.95/.96:159.923

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-410-421

Грінченко Раїса Володимирівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-3366-6154

Андрейченко Андрій Вадимович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, права та управління бізнесом, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-1854-9099

САМОМЕНЕДЖМЕНТ І ЛІДЕРСТВО В СИСТЕМІ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКА

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні засади інтеграції самоменеджменту та лідерства в систему особистісного розвитку менеджера. Обґрунтовано, що в сучасній науковій літературі зазначені поняття досліджуються переважно ізольовано, що зумовлює відсутність цілісного підходу до формування лідерських компетентностей на основі ефективного самоуправління. Розкрито сутність самоменеджменту як багатовимірного процесу, що включає управління поведінкою, когнітивними процесами та внутрішньою мотивацією, а також проаналізовано еволюцію концепцій тайм-менеджменту від класичних підходів до сучасного тривимірного розуміння, що враховує поведінковий, інструментальний та ставленнєвий аспекти.

Визначено, що ефективність тайм-менеджменту залежить не тільки від використання інструментів, але й від особистісних характеристик та ставлення до часу. Досліджено еволюцію концепцій лідерства від теорій рис до сучасних моделей трансформаційного та автентичного лідерства, що підкреслюють роль самосвідомості та моральної позиції лідера.

Запропоновано концептуальну модель взаємозв'язку самоменеджменту, тайм-менеджменту та лідерства, де самоменеджмент визначається як базова умова лідерського ефекту, а тайм-менеджмент - як його операційний компонент. Розроблено дорожню карту пожиттєвого розвитку менеджера, що включає п'ять етапів: самодіагностика, формування основ самоменеджменту, розвиток лідерської ідентичності, системна інтеграція та пожиттєва практика. Для кожного етапу обґрунтовано інструментальне забезпечення, включаючи сучасні цифрові рішення. Обґрунтовано, що інтеграція самоменеджменту та лідерства забезпечує сталий особистісний розвиток менеджера та зростання ефективності організації.

Ключові слова: самоменеджмент; лідерство; тайм-менеджмент; особистісний розвиток; дорожня карта.

Hrinchenko Raisa D.Sc. (Economics), Professor, Head of the economy of enterprise and business organization department, Odessa national economic university, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-3366-6154

Andreichenko Andrii D.Sc. (Economics), Professor, Head of the economy, law and business management department, Odessa national economic university, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-1854-9099

SELF-MANAGEMENT AND LEADERSHIP IN THE EMPLOYEE PERSONAL DEVELOPMENT SYSTEM

Abstract. The article examines the theoretical and practical foundations for integrating self-management and leadership within the system of personal development of a manager. It argues that in contemporary scientific literature these concepts are predominantly analyzed separately, which leads to the absence of a comprehensive approach to the formation of leadership competencies based on effective self-regulation. The essence of self-management is revealed as a multidimensional process that includes behavioral regulation, management of cognitive processes, and intrinsic motivation. The evolution of time management concepts is analyzed, from classical approaches to modern three-dimensional models that incorporate behavioral, mechanistic, and attitudinal dimensions. It is demonstrated that the effectiveness of time management depends not only on the use of tools but also on personal characteristics and attitudes toward time. The evolution of leadership theories is explored, from trait-based approaches to modern concepts of transformational and authentic leadership, which emphasize self-awareness and ethical foundations. A conceptual model of the interrelation between self-management, time management, and leadership is proposed, where self-management serves as the foundation of leadership effectiveness, and time management acts as its operational component. A lifelong development roadmap for managers is developed, including five stages: self-diagnosis, foundations of self-management, leadership identity development, system integration, and lifelong practice. For each stage, practical tools are substantiated, including modern digital solutions. The study proves that the integration of self-management and leadership ensures sustainable personal development of managers and enhances organizational effectiveness.

Keywords: self-management; leadership; time-management; personal development; roadmap.

Постановка проблеми. Сучасний менеджер функціонує в умовах безперервно зростаючого інформаційного навантаження, технологічної турбулент-

ності та організаційних трансформацій, що кардинально підвищують вимоги до його особистісних управлінських якостей. 51% менеджерів середньої ланки відчувають хронічну перевантаженість і вигорання, що безпосередньо корелює з неефективним управлінням власним часом і ресурсами [1]. Водночас Глобальне опитування МакКінсі [2] показало, що організації, де керівники систематично практикують самоменеджмент та демонструють трансформаційне лідерство, на 21% ефективніші у досягненні стратегічних цілей порівняно з тими, де ці якості розвинуті слабко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти самоменеджменту та лідерства досліджуються такими видатними закордонними та вітчизняними вченими, як: Баумайстер Р.Ф. та Вос К.Д. [3], Хоутон Дж.Д., Нек К.П. [4], Бабчинська О.І., Мідляр А.К. [5], Стюарт Г.Л., Браун К.Г. [6], Кортрайт С.Х., Манц К.К. [7], Кові С. [8], Аллен Д. [9], Еон Б. та Агініс Г. [10] та ін. Попри значний науковий інтерес до питань особистісного розвитку залишається широке поле для розробки дорожньої карти пожиттєвого самоменеджменту та розвитку лідерства із використанням сучасних практичних інструментів.

Метою статті є розробка науково обґрунтованої дорожньої карти пожиттєвого самоменеджменту та розвитку лідерства менеджера із формуванням практичного набору сучасних інструментів для кожного етапу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри визнання важливості самоменеджменту та лідерства як взаємопов’язаних компетентностей, у науковій літературі вони здебільшого розглядаються ізольовано одне від одного: дослідники самоменеджменту фокусуються переважно на тайм-менеджменті, самодисципліні та особистісній продуктивності, тоді як дослідники лідерства зосереджені на зовнішніх проявах впливу та командній ефективності, залишаючи поза увагою особистісну основу лідерської компетентності. Відсутність інтегрованого підходу та практично орієнтованої дорожньої карти особистісного розвитку, що охоплювала б обидва виміри у пожиттєвій перспективі, є суттєвою прогалиною як у науковому, так і в управлінсько-практичному плані.

Поняття «самоменеджмент» трактується щонайменше у трьох вимірах. У найбільш поширеному психологічному трактуванні самоменеджмент визначається як здатність регулювати власні думки, емоції та поведінку відповідно до поставлених цілей - тобто виступає синонімом саморегуляції [3]. У менеджерському трактуванні самоменеджмент - це свідоме управління менеджером власним часом, завданнями, енергією та увагою для досягнення особистісних і професійних цілей [4]. У системно-розвитковому трактуванні, що є найбільш релевантним для цілей цієї статті, самоменеджмент розглядається як безперервна практика свідомого самовдосконалення впродовж усього професійного та особистісного шляху менеджера [5].

Систематичний огляд наукових досліджень самоменеджменту, проведений Стюартом Г. та ін. [6] виявив, що в організаційному контексті самоменеджмент охоплює три ключові компоненти: управління поведінкою

(постановка цілей, самомоніторинг, самоподкріплення), управління пізнавальними процесами (конструктивне мислення, переосмислення ситуацій) та управління природними нагородами (знаходження внутрішньої мотивації у завданнях). Особливо значущим є те, що ці компоненти емпірично пов'язані з підвищеною ефективністю, задоволеністю роботою та зниженням вигорання [7].

Тайм-менеджмент як центральний елемент самоменеджменту пережив власну теоретичну еволюцію. Класичні концепції [8; 9] розглядали тайм-менеджмент крізь призму пріоритизації і систем продуктивності. Сучасні дослідження суттєво ускладнили цю картину. Еон Б. та Агініс Г. [10] показали, що тайм-менеджмент має помірний, але стабільний позитивний ефект на продуктивність і добробут, проте його ефективність суттєво залежить від особистісних характеристик (зокрема, сумлінності та самоефективності).

Концептуальний прорив у розумінні тайм-менеджменту здійснили автори [11], виокремивши три взаємодоповнювальних виміри: поведінковий (планування, пріоритизація, мета-постановка), механістичний (використання інструментів і систем) та ставленнєвий (сприйняття власної керованості часом). Це тривимірне розуміння є принципово важливим, оскільки показує: опанування технік тайм-менеджменту без відповідної зміни ставлення до часу і переконань про його керованість дає обмежений і нестійкий результат [11].

Поняття лідерства у менеджменті пройшло кілька концептуальних хвиль, кожна з яких суттєво змінювала уявлення про природу та джерела лідерського впливу.

Теорія рис (1900–1950-ті рр.) розглядала лідерство як природжений феномен: видатні лідери мають унікальний набір вроджених якостей. Поведінкові теорії (1950–1970-ті рр.) перемістили фокус на дії та стиль поведінки, які можна спостерігати та відтворювати. Ситуативні теорії (1970–1990-ті рр.) підкреслили значення контексту та адаптивності. Трансформаційне лідерство [12] стало домінуючою парадигмою сучасної науки: лідер надихає і мотивує послідовників, апелюючи до їхніх вищих цінностей та ідеалів, а не лише до матеріальних стимулів.

Серед сучасних концепцій особливої уваги заслуговує автентичне лідерство: автентичний лідер глибоко розуміє власні цінності, переконання та сильні сторони; демонструє прозорість у відносинах; обробляє інформацію збалансовано і дотримується інтерналізованої моральної перспективи [13].

Поняття «особистісний розвиток менеджера» є ширшим за суму самоменеджменту і лідерства: воно охоплює цілісний, інтенціональний процес вдосконалення менеджера як людини та як організаційного діяча. Дей Д. В. та ін. [14] у масштабному огляді чотирьох десятиліть досліджень розвитку лідерства запропонували концепцію «розвиток лідера через ідентичність»: найбільш стійкі лідерські зміни відбуваються не через здобуття нових навичок, а через глибоку зміну уявлення менеджера про себе як про лідера - тобто через психологічні виміри самоменеджменту [14].

Перш ніж перейти до побудови дорожньої карти, необхідно концептуалізувати співвідношення між трьома ключовими поняттями: самоменеджментом, тайм-менеджментом та лідерством у системі особистісного розвитку менеджера.

Самоменеджмент є найширшою категорією і охоплює управління всіма особистісними ресурсами: часом, енергією, увагою, емоціями, стосунками та особистісним розвитком. Тайм-менеджмент є найбільш операційним субкомпонентом самоменеджменту, що фокусується безпосередньо на управлінні часовим ресурсом.

Лідерство є зовнішнім виразом самоменеджменту: менеджер, який ефективно управляє собою, здатний більш ефективно впливати на інших. Особистісний розвиток є мета-рівнем, що охоплює свідомий процес вдосконалення в усіх трьох вимірах впродовж усього кар'єрного шляху.

Дорожня карта пожиттєвого самоменеджменту та розвитку лідерства базується на п'яти ключових теоретичних засадах: ітеративності (кожен етап повертається до попереднього); пожиттєвості (не завершується із досягненням певної посади); інтегрованості (самоменеджмент і лідерство розвиваються паралельно, а не послідовно); контекстуальності (інструменти адаптуються до стадії кар'єри і обставин); а також вимірюваності (кожен етап має конкретні показники прогресу). Дорожня карта охоплює п'ять послідовних етапів (табл. 1).

Таблиця 1

Дорожня карта пожиттєвого самоменеджменту та розвитку лідерства

Етап	Фокус	Ключові завдання	Очікувані результати
1	Самодіагностика: «Хто я є?»	Аудит цінностей, сильних сторін і часових патернів. Виявлення розривів між поточним і бажаним станом. Базова оцінка балансу часу.	Особистісна карта ресурсів і дефіцитів. Базовий профіль емоційного інтелекту. Усвідомлення хронотипу і піків продуктивності.
2	Основи самоменеджменту: «Як мені керувати собою?»	Освоєння системи тайм-менеджменту. Формування продуктивних щоденних ритуалів. Розвиток саморегуляції та управління увагою.	Стала система планування (тижневий + щоденний ритм). Знижений рівень хронічного стресу. Перші 90 днів без прокрастинації у ключових завданнях.
3	Розвиток лідерської ідентичності: «Хто я як лідер?»	Формування особистого лідерського стилю. Розвиток емоційного інтелекту через зворотний зв'язок. Практика автентичного лідерства у реальних ситуаціях. Менторство і коучинг.	Усвідомлений лідерський стиль. Перший досвід трансформаційного впливу на команду.

Етап	Фокус	Ключові завдання	Очікувані результати
4	Системна інтеграція: «Як я будую системи?»	Побудова особистої операційної системи управління. Делегування і захист стратегічного часу. Розвиток команди через лідерство.	Особиста операційна система Вимірюваний ріст ефективності команди.
5	Пожиттєва практика: «Як я продовжую рости?»	Регулярна переоцінка і реновація системи самоменеджменту. Менторство молодших керівників. Внесок у розвиток організаційної культури. Безперервний розвиток емоційного інтелекту.	Стійка система пожиттєвого навчання. Визнання як лідера розвитку організації.

Джерело: розроблено авторами

Тайм-менеджмент займає центральне місце у дорожній карті не лише як компонент Етапу 2, а й як наскрізна практика, що пронизує всі п’ять етапів. На Етапі 2 здійснюється первинне освоєння системи управління часом; на Етапах 3-5 - її поглиблення, системна інтеграція і пожиттєве вдосконалення.

Ефективна реалізація дорожньої карти потребує конкретного інструментального наповнення. Нижче для кожного етапу запропоновано набір сучасних науково-обґрунтованих методологічних підходів і цифрових інструментів.

Перший етап - «Самодіагностика» - є відправною точкою всієї дорожньої карти і потребує інструментів, спрямованих на формування точного та об’єктивного уявлення менеджера про себе як про носія конкретних ресурсів, обмежень і патернів. З методологічного боку базовим інструментом є оцінка сильних сторін, що дозволяє виявити домінуючі таланти менеджера замість традиційного фокусу на «виправленні слабких місць» - підхід, підтверджений у дослідженнях Рат Т., Кончі Б. [15] як значно більш ефективний для розвитку лідерів. Паралельно проводиться Time Use Audit - тривимірний щоденник фіксації реального використання часу протягом трьох тижнів, що дозволяє виявити розрив між уявним і реальним розподілом часу. Цей аудит є концептуально пов’язаним з дослідженнями [11], які показали, що неточне сприйняття власного тайм-бюджету є однією з найбільш поширених причин неефективного тайм-менеджменту. Доповнення структури «Колесом балансу», оцінками за MBTI або Big Five та шкалою самоспівчуття [16] дозволяє сформувати цілісний базовий профіль менеджера, що слугуватиме точкою відліку для всіх подальших етапів.

З боку цифрових інструментів Етап 1 спирається на Toggl Track для автоматичної фіксації використання часу в реальному режимі та RescueTime для аналітики цифрових поведінкових патернів (категоризація часу в застосунках і

браузері). Застосунок Reflectly, що використовує штучний інтелект для структурованого щоденного рефлексивного запису, забезпечує збір суб'єктивних даних про стан і настрій, які в комбінації з об'єктивними тайм-даними формують повну діагностичну картину. Тайм-менеджментний акцент першого етапу полягає не у впровадженні будь-якої системи управління часом, а у виявленні хронотипу менеджера (тобто індивідуальних піків когнітивної продуктивності впродовж доби), конструюванні матриці Ейзенхауера на основі реальних поточних завдань та усвідомленні розриву між часом, який витрачається фактично, і тим, яким він має бути у відповідності до заявлених пріоритетів.

Другий етап - «Основи самоменеджменту» - є ключовим для формування стійких операційних практик управління часом і увагою. Методологічну основу становлять шість взаємодоповнювальних концепцій. GTD (Getting Things Done) [17] забезпечує систему управління когнітивним навантаженням через принцип «розвантаження» свідомості у зовнішню довірену систему: все, що зафіксоване поза головою, перестає споживати оперативну пам'ять. Техніка Помодоро [18] структурує роботу у 25-хвилинні інтервали з п'ятихвилинними паузами, що відповідає нейрофізіологічним даним про оптимальні цикли концентрації.

Цифровий інструментарій другого етапу відрізняється найбільшою практичною ємністю. Notion або Obsidian слугують PKM-системою (Personal Knowledge Management) - центральним вузлом управління проектами, нотатками та посиланнями, що реалізує принцип GTD через цифровий інтерфейс. Todoist або TickTick забезпечують управління завданнями з пріоритизацією, дедлайнами і повтореннями.

Google Calendar є основним інструментом блокування часу: тижневий шаблон зі зафіксованими блоками, часу для стратегічного мислення та захищених «вікон без зустрічей» перетворює наміри на зобов'язання у часі. Sunsama є спеціалізованим щоденним планувальником, що інтегрує завдання з різних менеджерів (Asana, Jira, Todoist) у єдиний тижневий план.

Третій етап - «Лідерська ідентичність» - зміщує акцент із управління власними ресурсами на формування самосвідомості менеджера як лідера та розвиток емоційного інтелекту як медіатора між самоменеджментом і ефективним впливом на команду. Ключовим методологічним інструментом є оцінка емоційного інтелекту за моделлю Майєр-Саловей-Карузо (MSCEIT) [19] - єдиний психометрично валідований тест EI здатностей (на відміну від самооціночних опитувальників). Коучинг із сертифікованим ICF-коучем є золотим стандартом прискорення лідерського розвитку на цьому етапі.

Цифровий інструментарій третього етапу включає BetterUp - платформу для персоналізованого коучингу та розвитку менеджерів, що використовує машинне навчання для адаптації програм розвитку. Тайм-менеджментний акцент третього етапу полягає у захисті так званого «лідерського часу» - щонайменше однієї години на тиждень для стратегічних розмов один на один з членами команди, впровадженні практики асинхронної комунікації та

встановленні «No-meeting blocks» (захищених від зустрічей блоків для глибокої зосередженої роботи).

Четвертий етап - «Системна інтеграція» - є найбільш операційно складним: менеджер переходить від набору окремих практик до побудови цілісної Особистісної операційної системи, що охоплює управління знаннями, проектами, часом і особистісним розвитком як єдину архітектуру.

Методологічною основою є концепція PKM (Personal Knowledge Management) та «Building a Second Brain» [20], що обґрунтовують необхідність зовнішньої надійної системи управління знаннями і завданнями як відповідь на когнітивне перевантаження сучасного менеджера.

Цифровий інструментарій четвертого етапу є найбільш технологічно насиченим: Obsidian або Roam Research слугують базою знань із двонаправленими посиланнями між нотатками, що відтворює нелінійну структуру людського мислення. Asana або Linear забезпечують управління проектами команди. AI-асистенти (зокрема Claude або ChatGPT) використовуються для обробки великих масивів інформації, синтезу нотаток та підготовки стратегічних документів. Тайм-менеджментний акцент четвертого етапу - захист стратегічного часу на рівні щонайменше 40% тижневого бюджету, систематичне делегування операційної рутини через матрицю RACI, щоквартальний часовий аудит.

П’ятий етап - «Пожиттєва практика» - переводить усі набуті практики та системи в режим автономного пожиттєвого функціонування і додає вимір передачі здобутого досвіду іншим. Методологічна основа включає менторство як практику закріплення і поглиблення власного розуміння лідерства через його передачу. Цифровий інструментарій п’ятого етапу зосереджений на підтримці безперервного навчання: Readwise автоматично повторює ключові цитати з прочитаних книг і статей за алгоритмом інтервального повторення, Blinkist надає стислі викладки ключових книг, Coursera та edX забезпечують системне навчання, а Calm або Headspace - ментальний добробут через практики усвідомленості.

Тайм-менеджментний акцент п’ятого етапу полягає у захисті щонайменше п’яти годин на тиждень для навчання і рефлексії, щорічному часовому аудиті та практиці сезонного планування - квартальної стратегічної сесії наодинці з собою для оновлення особистісного плану розвитку.

Висновки. Проведене дослідження дозволило сформувати цілісне уявлення про взаємозв’язок самоменеджменту, тайм-менеджменту та лідерства в системі особистісного розвитку менеджера та обґрунтувати необхідність їх інтеграції в єдину управлінську парадигму.

По-перше, встановлено, що самоменеджмент і лідерство не є автономними компетентностями, а перебувають у відношенні причинно-наслідкової взаємозумовленості. Самоменеджмент виступає базовою внутрішньою основою лідерства, оскільки здатність до саморегуляції, управління увагою, емоціями та

поведінкою формує передумови для ефективного впливу на інших. Водночас лідерство є зовнішнім проявом зрілого самоменеджменту, що трансформується у здатність формувати бачення, мотивувати команду та забезпечувати досягнення спільних цілей.

По-друге, доведено, що тайм-менеджмент є найбільш операційним і вимірюваним компонентом самоменеджменту, проте його ефективність не обмежується використанням технік і інструментів. Сучасний підхід до тайм-менеджменту має враховувати тривимірну природу цього феномену, яка охоплює поведінковий, інструментальний та когнітивно-ставленнєвий аспекти. Саме інтеграція цих складових забезпечує сталі результати у підвищенні продуктивності та добробуту менеджера.

По-третє, встановлено, що еволюція теорій лідерства від рисових до трансформаційних та автентичних моделей відображає зміщення акценту з зовнішніх характеристик на внутрішні психологічні основи лідерської поведінки. Це підтверджує ключову роль самосвідомості, ціннісних орієнтацій та емоційного інтелекту як фундаменту сучасного лідерства.

По-четверте, обґрунтовано доцільність розгляду особистісного розвитку менеджера як метарівня, що інтегрує самоменеджмент, тайм-менеджмент і лідерство в єдиний безперервний процес.

Запропонована дорожня карта пожиттєвого розвитку відображає логіку переходу від самопізнання до системного управління собою та іншими, забезпечуючи поетапне формування компетентностей і їх інтеграцію у практичну діяльність.

По-п’яте, доведено, що ефективний розвиток менеджера потребує не лише теоретичного осмислення, а й конкретного інструментального забезпечення. Використання сучасних цифрових рішень, систем управління знаннями та інструментів підтримки продуктивності дозволяє підвищити рівень самоменеджменту, оптимізувати використання часу та посилити лідерський вплив у динамічному організаційному середовищі.

По-шосте, визначено, що ключовими принципами ефективного особистісного розвитку є ітеративність, інтегрованість, контекстуальність, пожиттєвість та вимірюваність, що забезпечують адаптивність запропонованої моделі до різних етапів кар’єрного розвитку та організаційних умов.

Таким чином, теоретичне та практичне значення дослідження полягає у формуванні інтегрованого підходу до розвитку менеджера, який дозволяє поєднати внутрішні механізми самоуправління з зовнішніми проявами лідерства та забезпечити стійке підвищення ефективності як окремого працівника, так і організації в цілому.

Перспективами подальших досліджень є емпірична перевірка запропонованої дорожньої карти на вибірках менеджерів різних рівнів управління, розробка кількісних індикаторів оцінювання рівня розвитку самоменеджменту та лідерства.

Література:

1. Gallup. State of the Global Workplace 2023 Report. Gallup Press. URL: https://www .gallup.com/workplace/349484/state-of-the-global-workplace.aspx.

2. McKinsey & Company. Organizational Health Index: Leadership and Management Practices. 2024. McKinsey Global Institute. URL: https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights.

3. Baumeister R.F., & Vohs K.D. Strength model of self-regulation as limited resource: Assessment, controversies, update. In J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology. 2016.* pp. 67–127. DOI: https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2016.04.001

4. Houghton J.D., Neck C.P. The Revised Self-Leadership Questionnaire: Testing Hierarchical Factor Structure for Self-Leadership. *Journal of Managerial Psychology*. 2022. № 17. pp. 672-691. DOI: https://doi.org/10.1108/02683940210450484

5. Бабчинська О.І., Мідляр А.К. Саммоменеджмент як складова професійного розвитку персоналу. *Ефективна економіка*. 2016. №9. URL:http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5151

6. Stewart G.L., Brown K.G. Human Resource Management: Linking Strategy to Practice. John Wiley & Sons, Inc. 2020.

7. Stewart G.L., Courtright S.H., Manz C.C. Self-leadership: A multilevel review and directions for future research. *Journal of Management*. 2019. Vol. 45. №. 1. pp. 185–222. DOI: https://doi.org/10.1177/0149206318797460.

8. Covey S. The 7 Habits of Highly Effective People. Published by Free Press. 1990. 358 p.

9. Allen D. Ready for Anything: 52 Productivity Principles for Work and Life. New York: Viking Books. 2003. 164 p.

10. Aeon B., Aguinis H. It's about time: New perspectives and insights on time management. *Academy of Management Perspective*s. 2017. Vol. 31. №. 4. pp. 309–330. DOI: https://doi.org/10.5465/amp.2016.0012.

11. Claessens B., Eerde W., Rutte C., & Roe R. (2007). A Review of Time Management Literature. *Personnel Review*. 2007. №36. DOI: https://doi.org/10.1108/00483480710726136.

12. Bass B.M., Avolio B.J. (Eds.) Improving organizational effectiveness through transformational leadership. 1994. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

13. Luthans F., Avolio B., Cameron, K.S., Dutton J. & Quinn R. Authentic leadership: A positive developmental approach. *Positive Organizational Scholarship*. 2003. pp. 241-261. URL: https://www.researchgate.net/publication/309351065_Authentic_leadership_A_positive_developmental_approach

14. Day D.V., Fleenor J.W., Atwater L.E. et al. Advances in leader and leadership development: A review of 25 years of research and theory. *Leadership Quarterly*. 2014. Vol. 25. №. 1. pp. 63–82. DOI: https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2013.11.004.

15. Rath T., Conchie B. (2008). Strengths-Based Leadership: Great Leaders, Teams, and Why People Follow. Gallup Press. 2008. URL: https://search-ebscohost-com.uml.idm.oclc.org/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=580021&site=ehost-liv

16. Neff K.D. Self-Compassion: An Alternative Conceptualization of a Healthy Attitude Toward Oneself. *Self and Identity. 2003. № 2(2).* pp. 85–101. DOI: https://doi.org/10.1080/15298860309032

17. Allen D. Getting things done. The art of stress-free productivity. Penguin books. 2001. URL:https://trans4mind.com/download-pdfs/Getting%20Things%20Done.pdf

18. Cirillo F. The Pomodoro Technique. 2006. URL:https://www.northbaycounselling.com/wp-content/uploads/2022/05/Cirillo-Pomodoro-Technique.pdf

19. Mayer J.D. Measuring emotional intelligence with the MSCEIT V2.0. Emotion. 2003. Vol. 3. pp. 97–105. DOI: https://doi.org/10.1037/1528-3542.3.1.97

20. Forte T. Building a second brain: a proven method to organize your digital life and unlock your creative potential. Atria Books. 2022. 260 p.

References:

1. Gallup. (2023). *State of the global workplace 2023 report*. Gallup Press. Retrieved from https://www.gallup.com/workplace/349484/state-of-the-global-workplace.aspx

2. McKinsey & Company. (2024). *Organizational health index: Leadership and management practices*. McKinsey Global Institute. Retrieved from https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights

3. Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2016). Strength model of self-regulation as limited resource: Assessment, controversies, update. In J. M. Olson & M. P. Zanna (Eds.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 67–127). https://doi.org/10.1016/bs.aesp.2016.04.001

4. Houghton, J. D., & Neck, C. P. (2022). The revised self-leadership questionnaire: Testing hierarchical factor structure for self-leadership. *Journal of Managerial Psychology*, 17, 672–691. https://doi.org/10.1108/02683940210450484

5. Babchynska, O. I., & Midliar, A. K. (2016). Sammomenedzhment yak skladova profesiinoho rozvytku personalu [Self-management as a component of professional staff development]. *Efektyvna ekonomika*, *9*. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5151 [in Ukrainian]

6. Stewart, G. L., & Brown, K. G. (2020). *Human resource management: Linking strategy to practice*. John Wiley & Sons.

7. Stewart, G. L., Courtright, S. H., & Manz, C. C. (2019). Self-leadership: A multilevel review and directions for future research. *Journal of Management*, 45(1), 185–222. https://doi.org/10.1177/0149206318797460

8. Covey, S. (1990). *The 7 habits of highly effective people*. Free Press.

9. Allen, D. (2003). *Ready for anything: 52 productivity principles for work and life*. Viking Books.

10. Aeon, B., & Aguinis, H. (2017). It's about time: New perspectives and insights on time management. *Academy of Management Perspectives*, 31(4), 309–330. https://doi.org/10.5465/amp.2016.0012

11. Claessens, B., van Eerde, W., Rutte, C., & Roe, R. (2007). A review of time management literature. *Personnel Review*, 36, 255–276. https://doi.org/10.1108/00483480710726136

12. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (Eds.). (1994). *Improving organizational effectiveness through transformational leadership*. Sage Publications.

13. Luthans, F., Avolio, B. J., Cameron, K. S., Dutton, J., & Quinn, R. (2003). Authentic leadership: A positive developmental approach. In *Positive organizational scholarship* (pp. 241–261). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/309351065_Authentic_leadership_A_positive_developmental_approach

14. Day, D. V., Fleenor, J. W., Atwater, L. E., et al. (2014). Advances in leader and leadership development: A review of 25 years of research and theory. *The Leadership Quarterly*, 25(1), 63–82. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2013.11.004

15. Rath, T., & Conchie, B. (2008). *Strengths-based leadership: Great leaders, teams, and why people follow*. Gallup Press. Retrieved from https://search-ebscohost-com.uml.idm.oclc.org/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=580021&site=ehost-liv

16. Neff, K. D. (2003). Self-compassion: An alternative conceptualization of a healthy attitude toward oneself. *Self and Identity*, 2(2), 85–101. https://doi.org/10.1080/15298860309032

17. Allen, D. (2001). *Getting things done: The art of stress-free productivity*. Penguin Books. Retrieved from https://trans4mind.com/download-pdfs/Getting%20Things%20Done.pdf

18. Cirillo, F. (2006). *The Pomodoro technique*. Retrieved from https://www.northbaycounselling.com/wp-content/uploads/2022/05/Cirillo-Pomodoro-Technique.pdf

19. Mayer, J. D. (2003). Measuring emotional intelligence with the MSCEIT V2.0. *Emotion*, 3(1), 97–105. https://doi.org/10.1037/1528-3542.3.1.97

20. Forte, T. (2022). *Building a second brain: A proven method to organize your digital life and unlock your creative potential*. Atria Books.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 338.1:658.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-422-432

Джерелюк Юлія Олександрівна доктор економічних наук, професор, Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-2213-8444

Новіцький Микола Вікторович аспірант кафедри менеджменту, маркетингу і туризму, Херсонський національний технічний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0009-0001-1036-5922

МАРКЕТИНГОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ СТІЙКІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті досліджено теоретичні засади маркетингового обґрунтування товарної політики як ключового інструменту забезпечення економічної стійкості підприємства. Визначено сутність маркетингової товарної політики та актуальність даного питання для покращення конкурентних позиції на ринку в умовах постійного впливу дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища. Проаналізовано складові маркетингової товарної політики та зазначено, що їх системне поєднання виступає фундаментом для безперервної адаптації характеристик продукту до змін ринкового середовища задля формування стійких конкурентних переваг. Внаслідок цього, маркетингове обґрунтування товарної політики визначено як стратегічний інструментарій забезпечення економічної стійкості підприємства, що через адаптацію асортименту, інноваційне позиціонування та оптимізацію життєвого циклу продукції дозволяє мінімізувати ризики, нейтралізувати дестабілізуючі чинники та утримувати довгострокову траєкторію покращення конкурентних позицій. Науково обґрунтовано етапність реалізації процесу маркетингового обґрунтування маркетингової товарної політики в системі управління економічною стійкістю підприємства, що базується на логічній послідовності: від комплексного аналізу ринкового середовища та стратегічного цілепокладання до адаптивного проєктування товарного портфеля, моніторингу результативності, нарощування інноваційного потенціалу та інтеграції маркетингових рішень у загальну систему управління економічною стійкістю. Зроблено висновок, що реалізація запропонованої послідовності дозволяє підприємству не лише адаптуватися до змін, а й забезпечувати безперервне зміцнення конкурентних позицій у довгостроковій перспективі, що виступає концептуальною основою забезпечення його економічної стійкості. Наведено концептуально-прогностичний та адаптивно-практичний рівні маркетингового обґрунтування товарної політики у системі забезпечення економічної стійкості підприємства.

Ключові слова: економічна стійкість, товарна політика, маркетингове обґрунтування, система управління, ринкове середовище, адаптація, конкурентна позиція, інтеграція.

Dzhereliuk Yuliia Oleksandrivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Kherson National Technical University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-2213-8444

Novitskyi Mykola Viktorovych Postgraduate Student at the Department of anagement, Marketing and Tourism, Kherson National Technical university, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0001-1036-5922

MARKETING SUBSTANTIATION OF PRODUCT POLICY IN THE SYSTEM OF ENTERPRISE ECONOMIC SUSTAINABILITY MANAGEMENT

Abstract. The article explores the theoretical foundations of marketing substantiation of product policy as a key tool for ensuring the economic sustainability of an enterprise. The essence of marketing product policy and the relevance of this issue for improving competitive positions in the market under the constant influence of destabilizing environmental factors are defined. The components of marketing product policy are analyzed, noting that their systemic combination serves as a foundation for the continuous adaptation of product characteristics to market environment changes to form sustainable competitive advantages. Consequently, the marketing substantiation of product policy is defined as a strategic toolkit for ensuring enterprise economic sustainability, which, through assortment adaptation, innovative positioning, and product life cycle optimization, allows for risk minimization, neutralization of destabilizing factors, and maintaining a long-term trajectory of improving competitive positions.

The stages of implementing the marketing substantiation process for product policy within the economic sustainability management system are scientifically substantiated, based on a logical sequence: from comprehensive market environment analysis and strategic goal-setting to adaptive product portfolio design, performance monitoring, innovative potential building, and the integration of marketing decisions into the overall economic sustainability management system.

It is proved that the implementation of the proposed sequence allows the enterprise not only to adapt to changes but also to ensure continuous strengthening of competitive positions in the long term, which serves as a conceptual basis for ensuring its economic sustainability.

The conceptual-prognostic and adaptive-practical levels of marketing substantiation of product policy in the system of ensuring economic stability of an enterprise are presented.

Keywords: economic sustainability, product policy, marketing substantiation, management system, market environment, adaptation, competitive position, integration.

Постановка проблеми. Тривала нестабільність та динамічна мінливість ринкового середовища зумовлюють недостатність традиційних підходів до управління підприємством для забезпечення його виживання та розвитку. Ключовим викликом для сучасного менеджменту стає не просто адаптація до кризових ситуацій, а формування такої системи управління економічною стійкістю підприємства, яка б дозволяла утримувати довгострокову траєкторію поступового покращення конкурентних позицій. Маркетингова товарна політика виступає центральною ланкою цієї системи, оскільки через параметри продукту та асортименту підприємство безпосередньо взаємодіє з ринком, що дозволяє мінімізувати деструктивний вплив дестабілізуючих чинників. Проте, попри значну кількість напрацювань, проблема теоретичного обґрунтування того, як саме маркетингові інструменти мають інтегруватися в загальні управлінські контури для забезпечення економічної стійкості, залишається недостатньо розв'язаною у науковому ракурсі. Відсутність чітко визначеної послідовності маркетингового обґрунтування товарної політики в системі управління економічною стійкістю, що спрямована на стратегічне зміцнення конкурентних позицій підприємства, потребує поглибленого наукового вивчення та систематизації з метою формування цілісного інструментарію її забезпечення. Завдяки цьому, підприємства можуть стати більш гнучкими, адаптивними та конкурентоспроможними, що є необхідним для забезпечення їхньої економічної стійкості та утримання довгострокової траєкторії поступового покращення ринкових позицій. Відсутність такого узгодженого теоретичного підґрунтя ускладнює процес стратегічного планування та прийняття ефективних управлінських рішень. Отже, виникає необхідність вивчення теоретичних засад маркетингового обґрунтування товарної політики як ключового інструменту забезпечення економічної стійкості підприємства в умовах динамічного ринкового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури дають підстави стверджувати, що проблематика товарної політики є об'єктом постійного наукового пошуку, що підтверджується значною кількістю публікацій. Так, Ю. О. Головчук та Л. П. Середницька [1] підкреслюють, що маркетингова товарна політика відіграє ключову роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємства. Разом з цим, О. Г. Череп, А. В. Коцеруба [2] зазначають, що сутність маркетингової товарної політики полягає у формуванні оптимальної структури асортименту для досягнення стратегічних цілей підприємства та максимального задоволення потреб споживачів.

О. В. Селезньова підкреслює, що маркетингова товарна політика – це сукупність усіх стратегічних та оперативних рішень відносно складу, масштабу

та розвитку товарного асортименту підприємства [3]. Н. В. Кузьминчук, Т. М. Куценко, О. Ю. Терованесова [4] акцентують увагу на тому, що маркетингова товарна політика – це комплекс дій підприємства, що направлений на управління конкурентоспроможним асортиментом товарів.

Наведені визначення надмірно звужують зміст товарної політики, обмежуючи її лише асортиментним аспектом, що не враховує повної складності цього управлінського процесу. За визначенням В. В. Гомольської [5], маркетингова товарна політика підприємства є основою стратегії його розвитку, спрямованою на задоволення потреб споживачів та досягнення конкурентних переваг на ринку. В даному визначенні не вистачає уточнення, що маркетингову товарну політику доцільно розглядати не лише як інструмент задоволення потреб, а як систему гармонізації ринкових запитів із внутрішнім потенціалом підприємства.

У дослідженні І. А. Абрамович та М. С. Квасової [6] запропоновано трактування маркетингової товарної політики як політики підприємства, що має на меті формування певного набору маркетингових інструментів щодо проєктування та запровадження нових видів товарів, а також паралельне дослідження всіх поточних виробничих процесів, пов’язаних із цим. Проте, слід зазначити, що в даному випадку має місце необґрунтоване ототожнення маркетингової діяльності з виробничими процесами, що нівелює стратегічну роль товарної політики як інструменту адаптації підприємства до ринкових змін.

Отже, слід відрізняти товарну політику підприємства від маркетингової товарної політики підприємства. На нашу думку, товарна політика підприємства є комплексною категорією, що охоплює ресурсні та виробничі аспекти створення продукту, тоді як маркетингова товарна політика є її стратегічною підсистемою, спрямованою на адаптацію параметрів продукту до вимог зовнішнього середовища та формування споживчої лояльності.

Основним недоліком наведених визначень науковців є відсутність зв’язку маркетингової товарної політики із економічною стійкістю підприємства. Забезпечення економічної стійкості потребує від підприємства високого рівня адаптивності та динамізму в прийнятті управлінських рішень у відповідь на зміни зовнішнього середовища. Основою для таких дій виступає маркетингове обґрунтування товарної політики підприємства.

Це визначає потребу у подальших дослідженнях для узагальнення проблем і визначення стратегічних пріоритетів формування адаптивної маркетингової товарної політики як базової підсистеми в загальній системі управління економічною стійкістю підприємства.

Метою статті є дослідження теоретичних засад маркетингового обґрунтування товарної політики як ключового інструменту забезпечення економічної стійкості підприємства в умовах динамічного ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні [7] зазначено, що у сучасних умовах глобальних загроз і нестабільності підприємства повинні застосовувати

гнучкі та адаптивні управлінські моделі, щоб залишатися конкурентоспроможними та забезпечувати своє стале зростання.

Стійкість більшою мірою пов'язана зі здатністю системи до адаптивних змін, ніж до відновлення попередніх параметрів функціонування. Для досягнення стійкості підприємству необхідно мати певні конкурентні переваги, тобто стійкість досягається в результаті забезпечення конкурентних переваг підприємства.

На нашу думку, економна стійкість підприємства – це комплексна характеристика діяльності підприємства, яка відображає здатність підприємства зберігати у довгостроковому періоді поступове покращення конкурентних позиції на ринку в умовах постійного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників. У цьому контексті маркетингова товарна політика є не просто інструментом формування товарного асортименту, а механізмом створення конкурентних переваг, що дозволяє підприємству вчасно адаптувати параметри продукту до вимог зовнішнього середовища.

Враховуючи підходи науковців до трактування маркетингової товарної політики підприємства, а також основні теоретичні положення стосовно визначення економічної стійкості підприємства, пропонується розглядати маркетингову товарну політику як багаторівневий комплекс стратегічно узгоджених та маркетингово орієнтованих дій, методів і принципів діяльності підприємства, пов'язаних з безперервною адаптацією характеристик продукту до змін ринкового середовища задля формування стійких конкурентних переваг.

Н. В. Трушкіна, О. А. Кузьменко та О. А. Юрченко зазначають у цьому контексті, що в мовах кризових явищ маркетингова товарна політика набуває системного характеру, оскільки кожен її компонент виконує не лише функціональну, а й адаптивну роль: поєднання асортиментної, інноваційної політики, політики якості та позиціюванням із управлінням життєвим циклом товарів забезпечує адаптацію продуктового портфеля до коливань попиту, формування нової споживчої цінності та мінімізацію ресурсних витрат в умовах нестабільного ринкового середовища [8].

Враховуючи запропоноване визначення, маркетингову товарну політику можна визначати сукупністю таких складових:

– це комплекс стратегічно спрямованих маркетингових дій та методів управління підприємством, що охоплює забезпечення високої якості продукції, оптимізацію асортименту, інноваційну діяльність, ринкове позиціонування, а також адаптивне управління життєвим циклом товарів і розвиток сервісної підтримки [9, с. 24];

– це діяльність, спрямована на забезпечення економічної стійкості підприємства шляхом безперервної адаптації продукції до мінливих потреб споживачів, підтримки її високої конкурентоспроможності, стратегічного управління життєвим циклом товарів та максимізації прибутку при одночасній мінімізації маркетингових ризиків.

В ідеальному варіанті – це динамічна модель управління, що забезпечує повну стратегічну узгодженість цілей виробника із запитами споживачів та генерує синергетичний ефект від використання унікальних компетенцій підприємства у дослідженні ринкового середовища, що стає фундаментом для безперервної адаптації характеристик продукту до змін ринкового середовища.

У контексті управління економічною стійкістю підприємства, маркетингове обґрунтування товарної політики надає можливість:

– забезпечувати стратегічну адаптивність асортименту продукції до мінливих потреб споживачів шляхом безперервної корекції характеристик продукту відповідно до динамічних запитів ринку, що гарантує стабільність доходу, запобігає втраті комерційної привабливості товарного портфеля та мінімізує ризики втрати економічної стійкості в умовах невизначеності;

– забезпечувати високу конкурентоспроможність продукції шляхом впровадження інноваційних характеристик та унікального позиціонування, що дозволяє утримувати ринкові позиції, формувати лояльність споживачів та створювати стратегічний запас економічної стійкості для протидії дестабілізуючим чинникам зовнішнього середовища;

– здійснювати стратегічне управління життєвим циклом товару шляхом вчасного впровадження антикризових інновацій та репозиціонування продукції, що дозволяє подовжувати стадії зрілості та запобігати передчасному виходу з ринку, забезпечуючи фундамент для довгострокового покращення конкурентних позицій як ключової ознаки економічної стійкості підприємства;

– забезпечувати максимізацію прибутку в довгостроковій перспективі шляхом оптимізації товарного портфеля та концентрації ресурсів на найбільш рентабельних ринкових сегментах, що створює необхідну фінансову стійкість для протидії дестабілізуючим чинникам та підтримки стратегічного вектору сталого розвитку підприємства;

– забезпечувати мінімізацію маркетингових ризиків шляхом диверсифікації товарного портфеля та розробки превентивних стратегій адаптації, що дозволяє нейтралізувати дестабілізуючий вплив зовнішніх чинників та зберігати параметри економічної стійкості підприємства у довгостроковому періоді.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що маркетингове обґрунтування товарної політики є фундаментальним інструментом у системі управління економічною стійкістю підприємства. Реалізація стратегічної адаптивності асортименту, управління життєвим циклом та мінімізація ризиків трансформують маркетингову товарну політику з функціонального напряму маркетингу на стратегічний механізм забезпечення превентивного управління економічною стійкістю підприємства. Саме через вчасну адаптацію параметрів продукту до мінливих вимог зовнішнього середовища маркетингова товарна політика перетворюється на базовий інструмент створення конкурентних переваг. Це дозволяє підприємству не лише ефективно протидіяти дестабілізуючому впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, а й реалізувати стратегічне

завдання економічної стійкості – здатність зберігати довгостроковий вектор поступового покращення конкурентних позицій на ринку.

Зазначимо, що розробка логічної послідовності реалізації процесу маркетингового обґрунтування товарної політики є стратегічним інструментом забезпечення економічної стійкості підприємства в мінливих умовах функціонування. Підприємствам для забезпечення економічної стійкості та зміцнення конкурентних переваг на ринку необхідно враховувати таку послідовність реалізації процесу маркетингового обґрунтування товарної політики (табл. 1): комплексний аналіз ринкового середовища та внутрішніх ресурсів; формування стратегічних цілей маркетингової товарної політики; аналіз та адаптивне проєктування товарного портфеля; моніторинг, оцінка результативності та корекція маркетингової товарної політики; стратегічне оновлення та нарощування інноваційного потенціалу маркетингової товарної політики; інтеграція маркетингової товарної політики в загальну систему управління економічною стійкістю підприємства.

Таблиця 1

Послідовність реалізації процесу маркетингового обґрунтування товарної політики в системі управління економічною стійкістю

Етап	Зміст	Очікуваний результат
Комплексний аналіз ринкового середовища та внутрішніх ресурсів	Системне поєднання результатів аналізу мікро- та макросередовища (PEST- і конкурентний аналіз), споживчих запитів із внутрішньою діагностикою ресурсного, технологічного та фінансового потенціалу.	Формування цілісного уявлення про ринкові можливості та обмеження, що дозволяє обґрунтувати маркетингову товарну політику, здатну забезпечити економічну стійкість у довгостроковій перспективі.
Формування стратегічних цілей маркетингової товарної політики	Визначення стратегічних напрямів розвитку асортименту, що передбачають зниження ризиків через нові продукти, отримання максимального доходу від найбільш успішних товарів та скорочення виробничих витрат для зміцнення фінансового стану підприємства.	Розробка цільової моделі товарного портфеля, яка інтегрована в систему управління економічною стійкістю та забезпечує високий рівень адаптивності підприємства до дестабілізуючих чинників зовнішнього середовища.
Аналіз та адаптивне проєктування товарного портфеля	Системна діагностика поточної номенклатури за допомогою методів BCG та ABC/XYZ-аналізу для оцінки стійкості кожної позиції, а також розробка механізмів гнучкої адаптації характеристик продукції та сервісного супроводу до мінливих запитів споживачів.	Формування адаптивної структури товарного портфеля, що базується на оптимізації ресурсного потенціалу та генерує внутрішні резерви стійкості, забезпечуючи здатність оперативно переформатовувати пропозицію під впливом дестабілізуючих чинників ринкового середовища.

Етап	Зміст	Очікуваний результат
Моніторинг, оцінка результативності та корекція маркетингової товарної політики	Впровадження системи безперервного спостереження за ринковими індикаторами та внутрішніми показниками результативності асортименту, оперативне коригування товарної політики у разі відхилення від стратегічних цілей підприємства.	Створення дієвого механізму адаптивного управління, який забезпечує підтримку цільового рівня економічної стійкості через своєчасне виявлення загроз і корекцію маркетингових дій відповідно до змін ринкового середовища.
Стратегічне оновлення та нарощування інноваційного потенціалу маркетингової товарної політики	Забезпечення безперервної адаптації характеристик продукту шляхом накопичення ресурсів для стратегічного розвитку та впровадження нових рішень; узгодження дій щодо оновлення асортименту задля закріплення стійких конкурентних переваг.	Формування вектору випереджального розвитку, що забезпечує стратегічну конкурентоспроможність та якісне оновлення потенціалу економічної стійкості підприємства у довгостроковій перспективі.
Інтеграція маркетингової товарної політики в систему управління економічною стійкістю підприємства	Узгодження маркетингових методів управління асортиментом із цілями економічної стійкості, впровадження адаптивних механізмів оновлення характеристик продукту в загальносистемний управлінський інструментарій для забезпечення поступового покращення конкурентних позицій на ринку.	Формування цілісної системи управління економічною стійкістю, в якій маркетингова товарна політика виступає ключовим інструментом її забезпечення та гарантує довгостроковий вектор покращення конкурентних позицій підприємства в умовах динамічного ринкового середовища.

Джерело: власна розробка авторів

Запропонована послідовність реалізації процесу маркетингового обґрунтування товарної політики в системі управління економічною стійкістю підприємства має циклічний характер, що дозволяє підприємству не лише адаптуватися до змін, а й забезпечувати безперервне зміцнення конкурентних позицій у довгостроковій перспективі.

Отже, інтеграція маркетингової товарної політики в загальну систему управління економічною стійкістю забезпечує підприємству високий рівень адаптивності до динамічних ринкових змін шляхом формування конкурентоспроможного асортименту, стратегічної оптимізації товарного портфеля та безперервного впровадження інновацій.

Маркетингове обґрунтування товарної політики в системі управління економічною стійкістю, на наш погляд, виокремлює два рівні: 1) концептуально-прогностичний; 2) адаптивно-практичний.

Концептуально-прогностичний рівень маркетингового обґрунтування товарної політики виступає стратегічним інструментом забезпечення превентивного управління економічною стійкістю підприємства, що через комплексний аналіз ринкового середовища та стратегічне цілепокладання забезпечує мінімізацію маркетингових ризиків і формування передумов для довгострокового покращення конкурентних позицій.

Адаптивно-практичний рівень маркетингового обґрунтування товарної політики передбачає безпосередню реалізацію стратегічних маркетингових рішень через адаптивне проєктування товарного портфеля, інноваційне позиціонування та оптимізацію життєвого циклу продукції, що дозволяє нейтралізувати дестабілізуючий вплив чинників зовнішнього середовища та забезпечити довгострокову траєкторію поступового покращення конкурентних позицій на ринку.

Системне поєднання концептуально-прогностичного та адаптивно-практичного рівнів маркетингового обґрунтування забезпечує безперервну адаптацію характеристик продукту до змін ринкового середовища, що перетворює маркетингову товарну політику на дієвий механізм підтримання довгострокової економічної стійкості підприємства в умовах постійного впливу дестабілізуючих чинників.

Висновки. Узагальнюючи підсумки проведеного дослідження, акцентуємо увагу на тому, що розроблення чіткої послідовності маркетингового обґрунтування товарної політики дозволяє підприємству вчасно реагувати на зміни ринку, перетворюючи маркетингові рішення на надійне підґрунтя підтримання його економічної стійкості в умовах динамічного ринкового середовища. Поєднання таких ключових складових, як оптимізація асортименту, інноваційна діяльність, стратегічне позиціонування та адаптивне управління життєвим циклом товарів, визначає маркетингову товарну політику як дієвий стратегічний інструмент забезпечення економічної стійкості підприємства. Проведене дослідження засвідчило, що маркетингове обґрунтування товарної політики в системі управління економічною стійкістю підприємства забезпечує стратегічну адаптивність асортименту, високу конкурентоспроможність та ефективне управління життєвим циклом товарів, що через оптимізацію товарного портфеля та мінімізацію маркетингових ризиків дозволяє нейтралізувати дестабілізуючий вплив зовнішнього середовища і сформувати надійне підґрунтя для довгострокового вектору поступового покращення конкурентних позицій на ринку. Запропонована науково обґрунтована етапність маркетингового обґрунтування товарної політики дозволяє підприємству послідовно пройти шлях від аналізу ринку та проєктування асортименту до повної інтеграції маркетингових рішень у систему управління економічною стійкістю. Запропонована науково обґрунтована етапність маркетингового обґрунтування товарної політики дозволяє підприємству реалізувати логічну послідовність етапів від аналізу ринку та проєктування асортименту до повної інтеграції маркетингових рішень у систему управління економічною стійкістю, що забезпечує високий рівень адаптації підприємства до динамічних трансформацій бізнес-середовища. Подальший науковий пошук у цьому напрямі доцільно зосередити на розробці комплексного науково-методичного підходу до оцінювання ефективності маркетингового обґрунтування товарної політики в межах загальної системи управління економічною стійкістю підприємства.

Література:

1. Головчук, Ю. О., Середницька Л. П. Маркетингова товарна політика – інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Агросвіт*. 2021.No 1. С. 61–68. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.1.61

2. Череп О. Г., Коцеруба А. В. Формування системи маркетингової товарної політики. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2021. № 1. С. 320–323. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-290-1-55

3. Селезньова О. В. Особливості маркетингової товарної політики в кризових умовах господарювання. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 75. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-77

4. Кузьминчук Н. В., Куценко Т. М., Терованесова О. Ю. Теоретичні підходи до розуміння сутності маркетингової товарної політики підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2019. № 66. С. 149–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2019_66_20

5. Гомольська В. В. Особливості маркетингової товарної політики видавничих підприємств під час війни: стратегії виживання та розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 67. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-29

6. Абрамович І. А., Квасова М. С. Маркетингова товарна політика та її особливості в кризових умовах господарювання. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-8

7. Хахалєв Д., Гагарінов О. Економічна стійкість підприємства як основа сталого розвитку в умовах глобальних змін. *Modeling the development of the economic systems*. 2024. №3. С. 145–151. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2024-13-19

8. Трушкіна Н В., Кузьменко О. А., Юрченко О. А. Формування маркетингової товарної політики підприємств в умовах кризових явищ та нестабільного попиту. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 82. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-82-151

9. Васютинська Ю. О. Формування товарної інноваційної політики на підприємствах молочної галузі / дис. … кандидата екон. наук : 08.00.04. Київ, 2021. 265 с. URL: https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/34347

References:

1. Holovchuk, Yu. O., & Serednytska, L. P. (2021). Marketynhova tovarna polityka – instrument pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Marketing product policy as a tool for increasing enterprise competitiveness]. *Ahrosvit – Agrosvit*, 1, 61-68. Retrieved from: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.1.61 [in Ukrainian].

2. Cherep, O. H., & Kotseruba, A. V. (2021). Formuvannia systemy marketynhovoi tovarnoi polityky [Formation of the marketing product policy system]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 1, 320-323. Retrieved from: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-290-1-55 [in Ukrainian].

3. Seleznova, O. V. (2025). Osoblyvosti marketynhovoi tovarnoi polityky v kryzovykh umovakh hospodariuvannia [Features of marketing product policy in crisis economic conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 75. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-77 [in Ukrainian].

4. Kuzmynchuk, N. V., Kutsenko, T. M., & Terovanesova, O. Yu. (2019). Teoretychni pidkhody do rozuminnia sutnosti marketynhovoi tovarnoi polityky pidpryiemstva [Theoretical approaches to understanding the essence of the marketing product policy of the enterprise]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – The Bulletin of Transport Economy and Industry*, 66, 149–158. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2019_66_20 [in Ukrainian].

5. Homolska, V. V. (2024). Osoblyvosti marketynhovoi tovarnoi polityky vydavnychykh pidpryiemstv pid chas viiny: stratehii vyzyvannia ta rozvytku [Features of marketing product policy of publishing enterprises during the war: survival and development strategies]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 67. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-29 [in Ukrainian].

6. Abramovych, I. A., & Kvasova, M. S. (2022). Marketynhova tovarna polityka ta ii osoblyvosti v kryzovykh umovakh hospodariuvannia [Marketing product policy and its features in crisis economic conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 39. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-8 [in Ukrainian].

7. Khakhaliev, D., & Gagarinov, O. (2024). Ekonomichna stiikist pidpryiemstva yak osnova staloho rozvytku v umovakh hlobalnykh zmin [Economic sustainability of the enterprise as a basis for sustainable development in the conditions of global changes]. *Modeling the development of the economic systems*, 3, 145-151. Retrieved from: https://doi.org/10.31891/mdes/2024-13-19 [in Ukrainian].

8. Trushkina, N. V., Kuzmenko, O. A., & Yurchenko, O. A. (2025). Formuvannia marketynhovoi tovarnoi polityky pidpryiemstv v umovakh kryzovykh yavysh ta nestabilnoho popytu [Formation of marketing product policy of enterprises in the conditions of crisis phenomena and unstable demand]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 82. Retrieved from: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-82-151 [in Ukrainian].

9. Vasiutynska, Yu. O. (2021). Formuvannia tovarnoi innovatsiinoi polityky na pidpry-iemstvakh molochnoi haluzi [Formation of product innovation policy at the enterprises of the dairy industry]. (*Candidate's thesis*). Kyiv. Retrieved from: https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/34347 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 620.97:477:330

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-433-445

Зелінська Галина Олексіївна доктор екон. наук, професор, професор кафедри прикладної економіки Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, https://orcid.org/0000-0003-2175-4883

СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПЕРЕХОДУ ДО ВУГЛЕЦЕВО-НЕЙТРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

Анотація. В статті досліджуються питання підвищення енергоефективності та енергобезпеки України в результаті переходу до вуглецево-нейтральної моделі управління – одного з ключових пріоритетів державної політики. Визначено, що вуглецева нейтральність охоплює не лише поступовий перехід від традиційних енергоресурсів до відновлюваних джерел, але й масштабну термомодернізацію, оптимізацію виробничих процесів із акцентуванням на енергозбереженні та підвищенні енергоефективності. Аналіз літературних джерел довів, що дана проблема є ключовою не тільки для України, але й інших держав. Це пояснює особливий інтерес до питань збільшення енергоефективності в різних секторах економіки серед вітчизняних та зарубіжних вчених. Визначено, що ключові напрямки підвищення енергоефективності та енергозбереження розглядаються шляхом впровадження нових технологій, таких як сонячні фотоелектричні панелі, теплові установки, вітрогенератори, зелені інвестиції тощо. Визначено, що питання підвищення рівня енергоефективності стає особливо актуальним у контексті прагнення до сталого розвитку та зниження залежності від імпорту енергоресурсів. З'ясовано, що більшість держав світу вже переглянули свої енергетичні пріоритети, здійснюючи реформи, спрямовані на модернізацію та трансформацію процесів виробництва енергії. Аналізуючи наявну статистику визначено, що зменшення обсягів викидів CO_2 на заявлені 40 % є малореалістичною ціллю для України в умовах нинішньої кризи, пов'язаної з війною. Проведено оцінку стану атмосферного повітря в Україні як одного з важливих завдань з одночасним порівнянням тенденцій інших екологічних показників. Визначено, що позитивні зміни в екологічних показниках можуть свідчити як про успішну реалізацію заходів з енергоефективності та декарбонізації економіки, так і про наслідки політичних криз, припинення роботи великих промислових підприємств на окупованих територіях. Визначено, що ключовим індикатором у дослідженні енергетичної ефективності національної економіки є показник енергоємності ВВП, який відображає рівень використання паливно-енергетичних ресурсів на одну грошову одиницю виробленого ВВП. З'ясовано основні тенденції 2022-

2025 рр. та причини щодо збільшення енергоємності в Україні. Проаналізовано, що структура постачання первинної енергії залишається досить диверсифікованою, включаючи три основні види ресурсів, які розподілені майже рівномірно: вугілля та торф, природний газ, атомну енергетику та сиру нафту. Аналіз результатів дослідження функціонування енергетичного сектора України свідчить про значний потенціал країни у зміцненні енергетичної безпеки та незалежності. Визначено, що досягти цього можна шляхом активного впровадження інноваційних зелених технологій, раціонального використання державних регуляторних механізмів і стимулювання зростання інвестицій у "зелену" економіку.

Ключові слова: енергоефективність, енергонезалежність, енергетичний перехід, вуглецево-нейтральна модель, управління, сталий розвиток, Україна, заходи, модернізація.

Zelinska Halyna Oleksiivna doctor of Economics, professor, professor of the Department of Applied Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, https://orcid.org/0000-0003-2175-4883

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE: INCREASING ENERGY EFFICIENCY IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A CARBON-NEUTRAL ECONOMIC MANAGEMENT MODEL

Abstract. The article examines the issues of increasing energy efficiency and energy security in Ukraine as a result of the transition to a carbon-neutral management model – one of the key priorities of state policy. It is determined that carbon neutrality encompasses not only a gradual transition from traditional energy resources to renewable sources, but also large-scale thermal modernization, optimization of production processes with a focus on energy saving and increasing energy efficiency. An analysis of bibliometric literature sources has proven that this problem is key not only for Ukraine, but also for other countries. This explains the special interest in the issues of increasing energy efficiency in various sectors of the economy among domestic and foreign scientists. It is determined that the key areas of increasing energy efficiency and energy saving are considered through the introduction of new technologies, such as solar photovoltaic panels, thermal plants, wind generators, green investments, etc. It was determined that the key areas of increasing energy efficiency and energy saving are considered through the implementation of new technologies, such as solar photovoltaic panels, thermal plants, wind turbines, green investments, etc. It was determined that the issue of increasing the level of energy efficiency is becoming especially relevant in the context of the desire for sustainable development and reducing dependence on energy imports. It was found that most countries in the world have already revised their energy priorities, implementing reforms aimed at the modernization and transformation of energy production processes. It was determined,

analyzing the available statistics, that reducing CO_2 emissions by the declared 40% is an unrealistic goal for Ukraine in the current crisis associated with the war. An assessment of the state of atmospheric air in Ukraine was carried out as one of the important tasks with a simultaneous comparison of trends in other environmental indicators. It was determined that positive changes in environmental indicators can indicate both the successful implementation of energy efficiency measures and decarbonization of the economy, and the consequences of political crises, loss of territories and the cessation of operations of large industrial enterprises in the occupied territories. It was determined that the key indicator in the study of the energy efficiency of the national economy is the GDP energy intensity indicator, which reflects the level of use of fuel and energy resources per monetary unit of produced GDP. The main trends in 2022-2025 of increasing energy intensity in Ukraine were identified. It was analyzed that the structure of primary energy supply remains quite diversified, including three main types of resources, which are distributed almost evenly: coal and peat, natural gas, nuclear energy and crude oil. The analysis of the results of the study of the functioning of the energy sector of Ukraine indicates the significant potential of the country in strengthening energy security and independence. It was determined that this can be achieved through the active implementation of innovative green technologies, the rational use of state regulatory mechanisms and stimulating the growth of investments in the "green" economy.

Keywords: energy efficiency, energy independence, energy transition, carbon-neutral model, management, sustainable development, Ukraine, measures, modernization.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття активно розвивається концепція енергоефективності національної економіки. Дослідження свідчать, що на початкових етапах ідея створення вуглецево-нейтральної економіки розглядалася переважно в теоретичній площині. Однак із 2019 року вона перетворилася на один із ключових глобальних пріоритетів державної політики. Вуглецева нейтральність охоплює не лише поступовий перехід від традиційних енергоресурсів до відновлюваних джерел, але й масштабну термомодернізацію, оптимізацію виробничих процесів із фокусом на енергозбереженні та підвищенні енергоефективності. Важливим компонентом цієї концепції також є впровадження інноваційних технологій для очищення навколишнього середовища та активна переробка вторинних ресурсів. Таким чином, основним двигуном вуглецево-нейтральної економіки виступає застосування інструментів і механізмів, що сприяють підвищенню рівня енергоефективності через сталий інноваційний розвиток. Варто наголосити, що успішний перехід до такої моделі значною мірою залежить від ефективної роботи енергетичного сектора, який відіграє ключову роль у забезпеченні економічного зростання кожної країни. У контексті України підвищення енергоефективності залишається серед головних викликів, вирішення яких

необхідне для досягнення сталого розвитку та зменшення залежності від зовнішніх постачань енергоресурсів.

Аналіз досліджень та публікацій. Суттєва частина наукових досліджень за останні роки [1, 2, 3], присвячена аналізу енергетичної ефективності вітчизняної економіки, дослідженню ключових показників та чинників, які на неї впливають, а також розробці стратегій її покращення в межах політики енергозбереження та забезпечення енергетичної безпеки держави. Вектор авторських досліджень відзначається різноплановістю і привертає увагу до окремих аспектів енергоефективності. Так, окрема когорта авторів [4,5] зосереджується на питаннях сталого розвитку в умовах активного впровадження відновлюваних джерел енергії у країнах Європейського Союзу, де актуалізуються питання реалізації концепції вуглецево-нейтрального розвитку, враховуючи потенціал і особливості кожного регіону у межах екологічної політики ЄС. Українська дослідниця І. М. Мазур [6] у своїх роботах звертає увагу на ключові проблеми функціонування енергоефективних підприємств у контексті національної економіки. Вона підкреслює важливість посилення енергетичної безпеки таких підприємств і зниження їхнього негативного впливу на довкілля через підвищення рівня енергоефективності. Наукові статті авторів [7, 8] присвячені аналізу зеленого інвестування як дієвого механізму сприяння розвитку вуглецево-нейтральної економіки, як в Україні, так і на глобальному рівні. У цих роботах розглядається явище «greenwashing» та його специфіка в аспекті застосування маркетингових стратегій під час впровадження заходів із зеленого інвестування. Окремі дослідники у своїх роботах [9, 10, 11, 12, 13, 14] активно аналізують також вплив маркетингових чинників, які впливають на підвищення енергетичної ефективності вітчизняної економіки. Зокрема, увага приділяється стимулюванню інтересу до зелених інвестицій та їх популяризації як серед приватних домогосподарств, так і на макроекономічному рівні, розглядається концепція зеленого брендингу, значення зелених інвестицій та їхній внесок у формування енергетично ефективної та незалежної держави.

У роботах багатьох зарубіжних науковців [15, 16] розглядаються ключові напрямки підвищення енергоефективності та енергозбереження шляхом впровадження таких технологій, як сонячні фотоелектричні панелі, теплові установки, вітрогенератори тощо. Так, автор [17] детально вивчив поняття енергоефективності та енергоспоживання, а також їхні тенденції в країнах Східної Європи у період з 1996 до 2013 року. За результатами аналізу було встановлено взаємозв'язок між рівнем ВВП, енергоефективністю та обсягом енергоспоживання. Наукові праці Р. Болла, Р. Байджолова, Ф. Даволі [18], присвячені дослідженню перспектив споживання енергії енергомережами майбутнього покоління та детальному огляду нових технологій і проєктів, можуть бути запроваджені в економічній сфері та відбудові інфраструктури країни з метою зменшення вуглецевого тиску на навколишнє природне середовище й підвищення енергетичної ефективності національної економіки.

Дослідники [19, 20] провели аналіз, спрямований на порівняння нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері енергоефективності. У рамках своїх досліджень вони оцінили ступінь імплементації європейських нормативних актів у сфері енергоефективності в національне законодавство, а також запропонували дорожню карту для подальшого вдосконалення регулювання енергетичного сектора країни. Отже, як бачимо, тема енергоефективності і енергонезалежності держави була і залишається в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних вчених.

Метою статті є висвітлення значення енергетичного переходу до вуглецево–нейтральної економіки управління задля забезпечення сталого розвитку України в умовах сучасних викликів для зміцнення енергетичної незалежності й екологічної стійкості.

Виклад основного матеріалу. Успішний перехід до енергоефективної економіки значною мірою обумовлений ефективністю функціонування енергетичного сектора, який відіграє критично важливу роль для економічного розвитку країни. Для України питання підвищення рівня енергоефективності стає особливо актуальним у контексті прагнення до сталого розвитку та зниження залежності від імпорту енергоресурсів. Підвищення енергетичної ефективності та оцінка динаміки цього показника сьогодні стали ключовими складовими у формуванні енергетичних стратегій багатьох держав, в т.ч і України. Зважаючи на нестабільність цін на традиційні види палива, такі як нафта й газ, а також на зростаючі екологічні виклики, спричинені змінами клімату та негативним впливом на довкілля, дедалі гострішою стає потреба у впровадженні раціонального й ефективного підходу до використання енергоресурсів. Наразі більшість держав світу вже переглянули свої енергетичні пріоритети, здійснюючи реформи, спрямовані на модернізацію та трансформацію процесів виробництва енергії. Серед найбільш перспективних напрямків виділяються використання альтернативних джерел енергії та поступове впровадження моделі вуглецево-нейтральної економіки.

За останні роки Україною було здійснено важливі кроки у напрямі енергетичного переходу, хоча його темпи поки що недостатні для досягнення цілей, визначених Паризькою кліматичною угодою. На зустрічі міністрів охорони довкілля країн «Великої сімки» 25–27 травня 2022 року в Берліні, було досягнуто домовленості про припинення державного фінансування виробництва електроенергії на основі спалювання вугілля на міжнародному рівні. Окрім того, учасники зустрічі зобов'язалися прискорити процес поетапного закриття вугільних електростанцій до 2035 року з метою декарбонізації енергетичного сектору. Країни Європейського Союзу затвердили План дій з енергоефективності, відомий як План "20-20-20". Він передбачав скорочення викидів CO_2 на 20%, підвищення енергоефективності на 20% та збільшення частки відновлюваних джерел енергії в енергетичному секторі також на 20% за період 2007-2020 років. Україна, своєю чергою, планує досягти частки у 11% відновлюваних

джерел енергії в структурі кінцевого енергоспоживання, а також підвищити енергоефективність на 9%. Крім того, як підписант Паризької кліматичної угоди, Україна взяла на себе зобов'язання знизити викиди CO_2 на 40% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року. Аналізування рівня викидів CO_2 в Україні для прикладу за 2021 рік показав, що показник зменшився лише на 7% порівняно з 2014 роком. Основні причини цього були зумовлені насамперед політичними й територіальними змінами, а також зупинкою великих промислових підприємств. Аналізуючи далі наявну статистику, можна дійти висновку, що зменшення обсягів викидів CO_2 на заявлені 40 % є малореалістичною ціллю для держави в умовах нинішньої кризи, пов'язаної з війною.

Поряд з аналізом показників енергоефективності заслуговує на увагу оцінка стану атмосферного повітря в Україні, а саме аналіз викидів діоксиду сірки, оксиду азоту, неметанових летких органічних сполук, аміаку та оксиду вуглецю. Так, згідно [21] викиди діоксиду сірки, оксиду азоту у 2021 році знизилися майже на 56 % порівняно з 2010 роком. У 2019 році обсяги неметанових летких органічних сполук зменшилися на половину у порівнянні з 2010 роком. Тим часом, рівень аміаку в атмосферному повітрі України залишався стабільним протягом 2010-2021 років. Найвідчутніше скорочення було зафіксовано у викидах оксиду вуглецю, обсяг яких у 2021 році зменшився більше як на 60% порівняно з 2010 роком. Такі позитивні зміни в екологічних показниках можуть свідчити як про успішну реалізацію заходів з енергоефективності та декарбонізації економіки, так і про наслідки політичних криз, втрату територій та припинення роботи великих промислових підприємств на окупованих територіях. У січні 2020 року Україна приєдналася до ініціативи Європейського Союзу, висловивши готовність співпрацювати у сфері декарбонізації навколишнього середовища та інтегруватися до Європейського зеленого курсу. Для визначення перспектив реалізації цієї ініціативи в Україні слід оцінити, наскільки покращення екологічної ситуації узгоджується з підвищенням енергетичної ефективності національної економіки у контексті її подальшого розвитку. Ключовим індикатором у дослідженні енергетичної ефективності української економіки виступає показник енергоємності ВВП, який відображає рівень використання паливно-енергетичних ресурсів на одну грошову одиницю виробленого ВВП. Аналіз показав, що **починаючи з** 2000 **і** до 2009 року Україн**а** п**ережив**ала період **дина**м**ічн**ого економічного зростання**. У цей час** рівень енергоємності ВВП **суттєво знизився** в порівнянні з **показниками** 2000 рок**у** майже на 45 %**. Такий прогрес ста**в **можливим завдяки впровадженню** політики енергозбереження та **підвищення** енергоефективності **в** національн**ій** економі**ці.** Проведені державою заходи зі збільшення енергоефективності дали позитивні результати і вже на початку 2022 року рівень енергоємності ВВП України знизився у порівнянні з показниками 2010 року більше як на 38%. Але такий результат був обумовлений поряд з покращенням енергоефективності в національній економіці й значними втратами промислових

об’єктів у Донецькій та Луганській областях, які раніше складали вагому частину промислового сектору України. У період 2022-2025 років енергоємність ВВП України характеризувалася високими показниками через руйнування промисловості та енергетичної інфраструктури, що знизило ефективність енергоспоживання на одиницю виробленого ВВП. В порівнянні з Європою показник залишався одним із найвищих (близько 0,3-0,4 кг нафтового еквівалента на 1 євро ВВП) через енерговитратність промисловості та низьку енергоефективність. Основні зміни 2022-2025 рр. характеризувалися наступним:

1. На кінець 2022 р. енергоємність різко зросла через падіння ВВП приблизно на 29% і знищення енергоємних підприємств, що вимагало пропорційно більше енергії для забезпечення життєдіяльності.

2. У 2023-2025 рр. відбулася поступова стабілізація (порівняно з довоєнним періодом) через перехід на дизельні генератори та низьку завантаженість потужностей, що підвищує енергоємність.

Подібну динаміку можна спостерігати й у сфері кінцевого енергоспоживання. Звідси випливає, що основним чинником такої зміни стали наслідки саме політичних подій, а не цілеспрямовані заходи щодо зменшення споживання енергії. Зважаючи на це, Україна має значний потенціал для модернізації свого енергетичного сектору, що стане важливим кроком до підвищення енергоефективності її економіки. Отже, показник енергоємності суттєво залежить від того, наскільки швидко відновлюється виробництво, а не лише від споживання електроенергії населенням.

Проведемо аналіз структури загального постачання первинної енергії, починаючи з часів незалежності України. Аналіз даних за період 1990-1995 років [22] показує, що структура загального постачання первинної енергії мала такий розподіл: на першому місці за використанням був газ (34–36 %), на другому – вугілля і торф із невеликим відривом від газу (31–33 %), на третьому місці – сира нафта (18–23 %), й на четвертому – атомна енергія (6–9 %). Починаючи з 1996 року і до 2012 року структура загального постачання первинної енергії змінювалася.

Перше місце займав газ, але впродовж 16 років частка щодо загального постачання первинної енергії знизилася майже від 51 % до 38 %, на другому місці також залишалися вугілля і торф із змінною динамікою в діапазоні 26–34 %, третє місце поступово зайняла атомна енергетика – 14–19 % у структурі загального постачання первинної енергії, та використання сирої нафти знизилося від 10 % до 7 % [там же].

Починаючи з 2012 року і до сьогодні структура постачання первинної енергії залишається досить диверсифікованою, включаючи три основні види ресурсів, які розподілені майже рівномірно: вугілля та торф, природний газ, атомну енергетику та сиру нафту. Водночас помітно набирає обертів розвиток відновлюваних джерел енергії, що позитивно впливає на показники енергетичної ефективності та сприяє зміцненню енергетичної безпеки країни.

Отже, результати дослідження дозволили узагальнити тенденції щодо зміни динаміки забезпечення української економіки власними енергетичними ресурсами та зробити такі висновки:

1. На початковому етапі своєї незалежності Україна не потребувала імпортного вугілля та торфу завдяки значному власному ресурсному потенціалу. Однак через тривалий період не раціонального та не ефективного використання й видобутку цих природних копалин, сьогодні країна забезпечує себе вугіллям і торфом лише на половину. Ситуацію також ускладнює втрата доступу до частини родовищ, розташованих на тимчасово окупованих територіях.

2. Низький рівень забезпечення нафтою зумовлений повільними темпами дослідження та освоєння нових нафтових родовищ. Окрім цього, держава не здатна належним чином забезпечити ефективну та оперативну реалізацію процесів розвідки, підготовки і ліцензування нафтових ресурсів через бюрократичні та корупційні перешкоди. Водночас високий рівень забезпечення нафтою в період 2014–2020 років пояснювався скороченням загального використання сирої нафти у структурі постачання первинних енергоресурсів.

3. Що стосується забезпечення України природним газом, то з 1990 до 2014 року країна покривала власними ресурсами лише 20–40 % потреб у природному газі, згідно з обсягами споживання первинної енергії. Починаючи з 2014 року, частка власного газозабезпечення зросла до 60 %, що здебільшого пояснюється зниженням споживання газу в загальній структурі постачання первинної енергії. Варто зазначити, що після 2014 року Україна втратила найперспективніші газові родовища на шельфах Чорного та Азовського морів унаслідок анексії Криму. Це суттєво уповільнило розвиток ресурсно-енергетичного потенціалу країни. Протягом 2021 року ситуація з видобутком газу на найбільшому вітчизняному підприємстві погіршилась: видобуток газу склав 12,93 млн. м. куб., що в порівнянні з 2020 роком менше майже на 9%. Аналітики консалтингової компанії ExPro зазначають, що Україна за підсумками 2021р. скоротила видобуток природного газу на 2,2% , що є найвищим показником за останні 10 років, а найбільше падіння спостерігалося у державному секторі, який представлений компанією АТ «Укргазвидобування» [23]. Тому актуальною в Україні, як і в інших європейських державах, є ідея енергетичного переходу від вуглеводневих ресурсів до «зеленої» енергетики.

З метою глибокого вивчення питань, пов’язаних з енергоефективністю в Україні за окремими галузями економіки скористаємося досвідом зарубіжних країн в галузі будівництва, зокрема в житлово-комунальній сфері, як одній з найбільш енергоємних. За даними Міжнародного енергетичного агентства, централізоване теплопостачання охоплює приблизно 10% глобального попиту на тепло для будівель. У Європі функціонує понад 6 000 теплових мереж, які задовольняють близько 11% потреб у теплопостачанні [24]. У Швейцарії завдяки впровадженню систем, що використовують тепло стічних вод, вдалося зменшити споживання природного газу на 70% і скоротити викиди CO_2 на 40% [25].

У Стокгольмі майже 98% теплової енергії генерується з відновлюваних та вторинних джерел [26]. У Парижі в рамках проєкту Seine Amont для обігріву муніципальних будівель застосовуються теплообмінники, розташовані в каналізаційній мережі [27]. Амстердам здійснив запуск масштабної системи рекуперації тепла зі стічних вод, що є частиною стратегії міста з досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року [28]. Як бачимо, дані зарубіжного досвіду підтверджують актуальність теми щодо збільшення енергоефективності для держави та її галузей економіки та може стати корисним прикладом для наслідування в Україні.

З метою оцінювання енергоефективності економіки на сьогодні створено численні міжнародні індекси та рейтинги. Серед них особливо вагомим є Індекс енергетичної трилеми (індикатор збалансованості енергосистеми). Цей показник враховує три основні складові: енергетичну безпеку, доступність енергоресурсів та екологічну сталість. Аналізуючи складові Індексу енергетичної трилеми за період 2022-2025 років можна зробити висновок про позитивну динаміку стосовно збільшення рівня екологічної сталості. Щодо складових енергетичної безпеки і енергетичної доступності, то вони демонстрували небажані коливання в сторону позитивної стабільної динаміки. Проблемою в Індексі енергетичної трилеми залишалася з 2020 року екологічна стійкість. Це вказує на несприятливу ситуацію для довкілля та створює перешкоди на шляху до досягнення вуглецево-нейтрального розвитку країни. Серед трьох складових Індексу за цей період найкращим показником для України виявилася енергетична доступність, яка демонструвала найвищий рівень.

Висновки. Таким чином, аналіз результатів дослідження функціонування енергетичного сектора України свідчить про значний потенціал країни у зміцненні енергетичної безпеки та незалежності. Досягти цього можна шляхом активного впровадження інноваційних зелених технологій, раціонального використання державних регуляторних механізмів, стимулювання зростання інвестицій у «зелену» економіку, використання вуглецево-нейтральної економіки. Особливу роль у цьому відіграють зобов'язання України в рамках енергетичного переходу та орієнтація на євроінтеграцію, які відкривають додаткові можливості для вирішення ключових викликів у однойменній галузі.

Література

1. Ziabina, Ye., & Pimonenko, T. The Green Deal Policy for Renewable Energy: A Bibliometric Analysis. *Virtual Economics*. 2020. 3(4), 147–168.

2. Гаврилко, П. П., Гаврилко, Г. П., & Гуштан, Т. В. Підвищення енергоефективності в економіці України. *Формування ринкових відносин в Україні*, 2018. 10, 28–32.

3. Зябіна, Є. А., & Пімоненко, Т. В. . Енергетична політика України: ефективність та напрями її підвищення. *Економічний простір,* 2020. *1*60, 55–59.

4. Кірдіна, О. Г. Обмеження та орієнтири техніко-технологічного розвитку України в умовах глобалізації. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2011, 4 (1), 179–184.

5. Зябіна, Є. А. Економічне обґрунтування напрямів формування відновлювальної енергетики економіки України. *Економічні проблеми сталого розвитку* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. 2014. (Т. 2, с. 61–62). Суми: СумДУ.

6. Мазур, І. М. Енергоефективність: реалії розвитку сучасної теплоенергетики. *Ефективна економіка*, 2014, № 2.

7. Liulov, O., Pimonenko, T., Stoyanets, N., & Letunovska, N.. Sustainable Development of Agricultural Sector: Democratic Profile Impact Among Developing Countries. *Research in World Economy*. 2019, 10 (4), 97–105. doi:10.5430/rwe.v10n4p97.

8. Lyulyov, O. V., & Pimonenko, T. V. Lotka-Volterra model as an instrument of the investment and innovative processes stability analysis. *Marketing and Management of Innovations*, 2017, No1, 159–169.

9. Bozhkova, V. V., Ptashchenko, O. V., Saher, L. Y., & Syhyda, L. O. Transformation of marketing communications tools in a globalizing environment. *Marketing and innovation management*, 2018, 1, 73–82. doi:10.21272/mmi.2018.1-05.

10 Chygryn O., Bilan Y., & Kwilinski A. Stakeholders of Green Competitiveness: Innovative Approaches for Creating Communicative System. *Marketing and Management of Innovations*. 2020, 3, 358–370.

11. Korobets O., Panchenko V., Harust Yu., Us Ya., & Pavlyk V. Energy-Efficient Innovations: Marketing, Management and Law Supporting. *Marketing and Management of Innovations*, 2020, 1, 256–264.

12 Panchenko, V., Harust, Yu., Us, Ya., Korobets, O., & Pavlyk, V. Energy-Efficient Innovations: Marketing, Management and Law Supporting. *Marketing and Management of Innovations*, 2020, 1, 256–264. doi:10.21272/mmi.2020.1-21.

13. Pimonenko, T., Lyulyov, O., & Chygryn, O. Green investment marketing: a mechanism of collaboration between major stakeholders. *Bulletin of Azov State Technical University. Series «Economic Sciences»,* 2018, (36). 214–220.

14. Пімоненко, Т., & Люльов, О. Стратегії маркетингу «зелених» інвестицій: основні положення та особливості. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*, 2014, No 1, 177–185.

15. Caruso, G., Colantonio, E., & Gattone, S. A. Relationships between Renewable Energy Consumption, Social Factors, and Health: A Panel Vector Auto Regression Analysis of a Cluster of 12 EU Countries. *Sustainability*, 2020, 12(7), 2915. doi:10.3390/su12072915.

16. Nasr, A. K., Kashan, M. K., Maleki, A., Jafari, N., & Hashemi, H. Assessment of Barriers to Renewable Energy Development Using Stakeholders Approach. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 2020, 7(3), 2526-2541.

17. Sineviciene, L., Sotnyk, I., & Kubatko, O. Determinants of energy efficiency and energy consumption of Eastern Europe post-communist economies. *Energy & Environment*, 2017, 28 (8), 870–884. doi:10.1177/0958305x17734386.

18. Bolla, R., Bruschi, R., Davoli, F., & Cucchietti, F. (2011). Energy Efficiency in the Future Internet: A Survey of Existing Approaches and Trends in Energy-Aware Fixed Network Infrastructures. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 13(2), 223–244. doi:10.1109/surv.2011.071410.00073.

19. Лір, В. Е., & Биконя, О. С. Інституційне забезпечення євроінтеграції України у сфері енергетики та енергоефективності. *Економіка та право*, 2017, № 1, 92–104.

20. Хадарцев, О. В. Особливості організаційно-правового забезпечення державної політики ресурсозбереження. *Інтелект XXI*, 2016, № 5, 124–127.

21. Zhou, P., Ang, B. W., & Zhou, D. Q. Measuring economy-wide energy efficiency performance: A parametric frontier approach. *Applied Energy*, 2012, 90(1), 196–200. doi:10.1016/j.apenergy.2011.02.025.

22. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

23. Видобуток газу в Україні знизився на 2% - до 19,8 млрд. куб. м. Офіційний сайт консалтингової компанії Exploration&Production Consulting (EXPRO). URL: https://expro.com.ua/novini/vidobutok-gazu-v-ukran-znizivsya-na-2-do-198-mlrd-kub-m.

24.International Energy Agency (IEA). Energy Efficiency 2022. URL: https://ie23a.blob.core.windows.net/assets/7741739e-8e7f-4afa-a77f-49dadd51cb52/EnergyEfficiency2022.pdf

25. Hadengue, B., Joshi, P., Figueroa, A., Larsen, T. A., Blumensaat, F.. In-building heat recovery mitigates adverse temperature effects on biological wastewater treatment: a network-scale analysis of thermal-hydraulics in sewers, Water Research, 2021, 204, 117552. https://doi.org/10.1016/j.watres.2021.117552

26. Meuli, K., Bryner, A. Reusing shower water. Eawag: Swiss Federal Institute of Aquatic Science and Technology. (2021, september 9). URL: https://www.eawag.ch/en/info/portal/news/news-detail/reusing-shower-water/

27. SIAAP. The SIAAP's strategy for an ecological transition towards sustainable development. SIAAP. Retrieved August 16, 2025. URL: https://www.siaap.fr/fileadmin/user_upload/Siaap/1_Le_SIAAP/SIAAP_en_anglais/SIAAP-STRAT-DD_EXE-GB.pdf

28. RES. The offer from the Amsterdam sub-region [Draft]. Retrieved August 12, 2025. URL: https://www.amsterdam.nl/en/policy/sustainability/renewable-energy/

References

1. Ziabina, Ye., & Pimonenko, T. (2020) The Green Deal Policy for Renewable Energy: A Bibliometric Analysis. *Virtual Economics*. 3(4), 147–168.

2. Havrylko, P. P., Havrylko, H. P., & Hushtan, T. V. (2018). Pidvyshchennya enerhoefektyvnosti v ekonomitsi Ukrayiny. [Increasing energy efficiency in the economy of Ukraine. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini,* 10, 28–32.

3. Zyabina, YE. A., & Pimonenko, T. V. (2020). Enerhetychna polityka Ukrayiny: efektyvnist′ ta napryamy yiyi pidvyshchennya.[Energy Policy of Ukraine: Efficiency and Directions for Its Improvement. *Ekonomichnyy prostir,* 160, 55–59.

4. Kirdina, O. H. (2011). Obmezhennya ta oriyentyry tekhniko-tekhnolohichnoho rozvytku Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi.[Limitations and guidelines of technical and technological development of Ukraine in the context of globalization]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy*, 4 (1), 179–184.

5. Zyabina, YE. A. (2014). Ekonomichne obgruntuvannya napryamiv formuvannya vidnovlyuval′noyi enerhetyky ekonomiky Ukrayiny.[Economic justification of the directions of formation of renewable energy in the economy of Ukraine.]. Ekonomichni problemy staloho rozvytku : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (T. 2, s. 61–62). Sumy: SumDU.

6. Mazur, I. M. (2014). Enerhoefektyvnist′: realiyi rozvytku suchasnoyi teploenerhetyky.[Energy efficiency: the realities of the development of modern thermal power engineering]. *Efektyvna ekonomika,* 2.

7. Liulov, O., Pimonenko, T., Stoyanets, N., & Letunovska, N. (2019). Sustainable Development of Agricultural Sector: Democratic Profile Impact Among Developing Countries. *Research in World Economy*. 10 (4), 97–105. doi:10.5430/rwe.v10n4p97.

8. Lyulyov, O. V., & Pimonenko, T. V. (2017). Lotka-Volterra model as an instrument of the investment and innovative processes stability analysis. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 159–169.

9. Bozhkova, V. V., Ptashchenko, O. V., Saher, L. Y., & Syhyda, L. O. (2018). Transformation of marketing communications tools in a globalizing environment. *Marketing and innovation management*, 1, 73–82. doi:10.21272/mmi.2018.1-05.

10. Chygryn O., Bilan Y., & Kwilinski A. (2020). Stakeholders of Green Competitiveness: Innovative Approaches for Creating Communicative System. *Marketing and Management of Innovations*. 3, 358–370.

11. Korobets O., Panchenko V., Harust Yu., Us Ya., & Pavlyk V. (2020). Energy-Efficient Innovations: Marketing, Management and Law Supporting. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 256–264.

12. Panchenko, V., Harust, Yu., Us, Ya., Korobets, O., & Pavlyk, V. (2020). Energy-Efficient Innovations: Marketing, Management and Law Supporting. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 256–264. doi:10.21272/mmi.2020.1-21.

13. Pimonenko, T., Lyulyov, O., & Chygryn, O. (2018) Green investment marketing: a mechanism of collaboration between major stakeholders. *Bulletin of Azov State Technical University. Series «Economic Sciences»,* 2018, (36). 214–220.

14. Pimonenko, T., & Lyul′ov, O. (2019). Stratehiyi marketynhu «zelenykh» investytsiy: osnovni polozhennya ta osoblyvosti.[Marketing strategies for "green" investments: main provisions and features]. Visnyk Ternopil′s′koho natsional′noho ekonomichnoho universytetu, 1, 177–185.

15. Caruso, G., Colantonio, E., & Gattone, S. A. (2020). Relationships between Renewable Energy Consumption, Social Factors, and Health: A Panel Vector Auto Regression Analysis of a Cluster of 12 EU Countries. *Sustainability*, 12(7), 2915. doi:10.3390/su12072915.

16. Nasr, A. K., Kashan, M. K., Maleki, A., Jafari, N., & Hashemi, H. (2020). Assessment of Barriers to Renewable Energy Development Using Stakeholders Approach. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(3), 2526-2541.

17. Sineviciene, L., Sotnyk, I., & Kubatko, O. (2017). Determinants of energy efficiency and energy consumption of Eastern Europe post-communist economies. *Energy & Environment*, 28 (8), 870–884. doi:10.1177/0958305x17734386.

18. Bolla, R., Bruschi, R., Davoli, F., & Cucchietti, F. (2011). Energy Efficiency in the Future Internet: A Survey of Existing Approaches and Trends in Energy-Aware Fixed Network Infrastructures. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, 13(2), 223–244. doi:10.1109/surv.2011.071410.00073.

19. Lir, V. E., & Bykonya, O. S. (2017). Instytutsiyne zabezpechennya yevrointehratsiyi Ukrayiny u sferi enerhetyky ta enerhoefektyvnosti..[Institutional support for Ukraine's European integration in the field of energy and energy efficiency]. *Ekonomika ta pravo*, 1, 92–104.

20. Khadartsev, O. V. (2016). Osoblyvosti orhanizatsiyno-pravovoho zabezpechennya derzhavnoyi polityky resursozberezhennya. [Peculiarities of organizational and legal support of the state policy of resource conservation]. *Intelekt XXI*, 5, 124–127.

21. Zhou, P., Ang, B. W., & Zhou, D. Q. (2012). Measuring economy-wide energy efficiency performance: A parametric frontier approach. *Applied Energy*, 90(1), 196–200. doi:10.1016/j.apenergy.2011.02.025.

22. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. [State Statistics Service of Ukraine]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/

23. Vydobutok hazu v Ukraini znyzyvsia na 2% - do 19,8 mlrd. kub. m. *Ofitsiinyi sait konsaltynhovoi kompanii Exploration&Production Consulting (EXPRO).*[Gas production in Ukraine decreased by 2% - to 19.8 billion cubic meters. m. *The official website of the consulting company Ekhploration&Production Tsonsulting (EXPRO]*. Retrieved from https://expro.com.ua/novini/vidobutok-gazu-v-ukran-znizivsya-na-2-do-198-mlrd-kub-m.

24. International Energy Agency (IEA). (2022). Energy Efficiency. URL: https://ie23a.blob.core.windows.net/assets/7741739e-8e7f-4afa-a77f-49dadd51cb52/EnergyEfficiency2022.pdf

25. Hadengue, B., Joshi, P., Figueroa, A., Larsen, T. A., Blumensaat, F. (2021). In-building heat recovery mitigates adverse temperature effects on biological wastewater treatment: a network-scale analysis of thermal-hydraulics in sewers, Water Research, 204, 117552. https://doi.org/10.1016/j.watres.2021.117552

26. Meuli, K., Bryner, A. (2021, september 9). Reusing shower water. Eawag: Swiss Federal Institute of Aquatic Science and Technology. URL: https://www.eawag.ch/en/info/portal/news/news-detail/reusing-shower-water/

27.SIAAP. (2025). The SIAAP's strategy for an ecological transition towards sustainable development. SIAAP. Retrieved August 16, URL: https://www.siaap.fr/fileadmin/user_upload/Siaap/1_Le_SIAAP/SIAAP_en_anglais/SIAAP-STRAT-DD_EXE-GB.pdf

28. RES. (2025). The offer from the Amsterdam sub-region [Draft]. Retrieved August 12. URL: https://www.amsterdam.nl/en/policy/sustainability/renewable-energy/

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 336.2:330.47:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-446-455

Калінін Андрій Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-1081-7861

Гора Альона Валеріївна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0003-4608-3836

Поярков Микола Вікторович викладач кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0001-5560-327X

СТРАТЕГІЧНА КОНВЕРГЕНЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ, ФІНАНСІВ ТА СТРАХУВАННЯ В АРХІТЕКТУРІ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНАЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У науковій статті проведено комплексне дослідження методологічного інструментарію аналітичних досліджень діяльності суб'єктів господарювання в умовах інтенсивних економіко-правових трансформацій.

Особливу увагу приділено викликам, що зумовлені глобальними геополітичними потрясіннями та введенням правового режиму воєнного стану, які докорінно змінили операційне середовище українського бізнесу. Автором розглянуто стратегічну конвергенцію менеджменту, фінансів та страхування як фундаментальної основи для розбудови сучасної системи податкового планування, що дозволяє мінімізувати фінансові ризики та оптимізувати ресурсний потенціал підприємства в умовах невизначеності.

Окремий акцент у роботі зроблено на поведінковому аспекті управління: проаналізовано психологічну готовність особистості та управлінського персоналу до швидких економіко-правових змін. Доведено, що адаптивність людського капіталу виступає ключовим чинником ефективності бізнесу та його виживання у кризові періоди. У контексті забезпечення життєздатності організацій висвітлено роль фінансової безпеки підприємства, яка трактується як складна динамічна система адаптивної стійкості, здатної протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

У межах дослідження систематизовано та апробовано застосування класичних і новітніх методів стратегічного аналізу. Зокрема, обґрунтовано доцільність інтеграції PEST-аналізу та SWOT-методології зі сценарним моделюванням та інструментами цифровізації. Це дозволяє сформувати багатоваріантну систему податкового прогнозування, яка враховує турбулентність законодавства та волатильність ринків. На основі отриманих результатів обґрунтовано авторський інтегрований підхід до управління бізнесом в умовах загальної дестабілізації. Даний підхід забезпечує синергію жорсткого економічного розрахунку з гнучкими психологічними стратегіями та інституційними аспектами, що створює підґрунтя для довгострокової стійкості суб'єктів господарювання в умовах перманентних змін.

Ключові слова: податкове планування, фінансова безпека, психологічна готовність до змін, менеджмент в умовах війни, страхування, економіко-правові трансформації, методологічний інструментарій, PEST-аналіз, цифровізація.

Kalinin Andrii Mykolaiovych Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D), Associate Professor, Head of the Department of Economics and Personnel Management, Central Ukrainian Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-1081-7861

Hora Alona Valeriivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Human Resource Management, Central Ukrainian Institute of Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-4608-3836

Poiarkov Mykola Viktorovych Lecturer of the Department of Economics and Human Resource Management, Central Ukrainian Institute of Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0001-5560-327X

STRATEGIC CONVERGENCE OF MANAGEMENT, FINANCE AND INSURANCE IN THE ARCHITECTURE OF TAX PLANNING: METHODOLOGICAL TOOLS OF ANALYTICAL RESEARCH OF BUSINESS ENTITIES UNDER CONDITIONS OF ECONOMIC AND LEGAL TRANSFORMATIONS

Abstract. The scientific article conducts a comprehensive study of the methodological tools for analytical research of business entities' activities under conditions of intense economic and legal transformations. Particular attention is paid to the challenges posed by global geopolitical upheavals and the introduction of the legal regime of martial law, which have fundamentally altered the operating

environment for Ukrainian businesses. The author considers the strategic convergence of management, finance, and insurance as a fundamental basis for developing a modern tax planning system, which allows for minimizing financial risks and optimizing the resource potential of the enterprise amidst profound uncertainty.

A distinct emphasis in the work is placed on the behavioral aspect of management: the psychological readiness of individuals and management personnel for rapid economic and legal shifts is analyzed. It is proven that the adaptability of human capital serves as a key factor in business efficiency and its survival during crisis periods. In the context of ensuring organizational viability, the role of the enterprise's financial security is highlighted, interpreted as a complex dynamic system of adaptive resilience capable of countering both external and internal threats.

Within the scope of the study, the application of classical and innovative methods of strategic analysis is systematized and tested. In particular, the feasibility of integrating PEST analysis and SWOT methodology with scenario modeling and digitalization tools is justified. This integration allows for the formation of a multi-variant tax forecasting system that accounts for legislative turbulence and market volatility. Based on the findings, the author's integrated approach to business management in conditions of general destabilization is substantiated. This approach ensures a synergy of rigorous economic calculation with flexible psychological strategies and institutional aspects, creating a foundation for the long-term sustainability of business entities in an environment of permanent change.

Keywords: tax planning, financial security, psychological readiness for change, business management under wartime, insurance, economic and legal transformations, methodological tools, PEST-analysis, digitalization.

Постановка проблеми. Сучасний стан глобальної та національної економіки характеризується станом перманентної турбулентності, що вимагає від суб'єктів господарювання докорінного перегляду підходів до управління фінансовими ресурсами та податковими зобов'язаннями. Традиційні моделі податкового планування, які десятиліттями базувалися на відносній стабільності законодавчого поля та передбачуваності ринкових індикаторів, вичерпали свій ресурс у контексті системних криз, спричинених геополітичними конфліктами та радикальними змінами в архітектурі світового фінансового порядку.

Центральним елементом ефективної адаптації стає податкове прогнозування і планування, яке трансформується з вузькоспеціалізованої бухгалтерської функції у стратегічний вектор забезпечення життєздатності підприємства. В умовах війни та посткризового відновлення фінансова безпека суб'єкта господарювання перестає бути статичним набором коефіцієнтів ліквідності та платоспроможності, перетворюючись на динамічну систему адаптивної стійкості. Ця трансформація вимагає глибокого аналізу не лише кількісних показників, а й психологічних аспектів управління, готовності менеджменту та персоналу до швидких економіко-правових змін [1, с. 97], а також розуміння

складних причинно-наслідкових зв'язків між фіскальною політикою держави та мікроекономічними показниками бізнесу в умовах воєнного стану [2, с. 181].

Виникає гостра потреба у формуванні інтегрованого методичного інструментарію аналітичних досліджень, який би об'єднував у собі досягнення менеджменту, фінансів, страхування, економічного аналізу та теорії податкових систем. Відсутність такого комплексного підходу суттєво знижує ефективність управлінських рішень в умовах нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання психологічної готовності особистості до економіко-правових змін у суспільстві досліджували О.Є. Гавриленко, О.М. Гребінчук та Ю.О. Зіміна . Економіко-правові та психологічні аспекти управління бізнесом безпосередньо в умовах війни стали об’єктом уваги Н.О. Коваленко, О.Є. Гавриленко та О.М. Гребінчук. Поведінкові чинники та готовність громадян до сплати податків у воєнний період проаналізовано L.-A. Daniels та F. B. Wietzke . Питання фінансової безпеки суб’єктів господарювання та пріоритети її забезпечення в умовах воєнного стану розкриті у працях N. Sytnyk та D. Polovko . Роль інтегрованого бізнес-планування (IBP) у процесах прийняття стратегічних рішень фінансовими командами розглянуто в аналітиці EY Global Insights. Податкова політика в контексті зміцнення національної безпеки та цифровізації адміністрування стала предметом вивчення К. Клименко, Н. Ухналь та Н. Семенишеної. Аналіз викликів оподаткування в умовах воєнної економіки, зокрема щодо мінімального податкового зобов’язання, представлений у дослідженнях UNU-WIDER.

Разом з тим, у вітчизняній спеціальній літературі досі бракує праць, що висвітлюють проблему стратегічної конвергенції менеджменту, фінансів та страхування в системі методологічного інструментарію аналітичних досліджень суб'єктів господарювання — особливо в контексті одночасного врахування економічних, правових та психологічних детермінант.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження методологічного інструментарію аналітичних досліджень суб'єктів господарювання в умовах економіко-правових трансформацій, а також обґрунтування стратегічної конвергенції менеджменту, фінансів та страхування як системної основи ефективного податкового планування в умовах нестабільності.

Виклад основного матеріалу. Еволюція управлінської думки в умовах воєнних дій та глобальної нестабільності свідчить про зміщення акцентів від максимізації прибутку до забезпечення безперервності бізнесу. Менеджмент у цей період набуває рис антикризового управління, де ключову роль відіграє не лише наявність ресурсів, а й здатність керівників та власників бізнесу психологічно адаптуватися до нових, часто жорстких умов функціонування. Проблема психологічної готовності особистості до економіко-правових змін у суспільстві стає одним із визначальних чинників успіху будь-якої стратегії податкового планування [1, с. 102].

Як зазначають О.Є. Гавриленко, О.М. Гребінчук та Ю.О. Зіміна, психологічна готовність включає в себе когнітивний компонент (знання про нові правила гри), емоційний та вольовий (готовність діяти в умовах невизначеності). Дослідники розрізняють ситуативну та особистісну форми психологічної готовності, де остання виступає більш стабільним утворенням, що визначає загальний рівень адаптивності суб'єкта до системних змін [1, с. 98–100]. Саме ця готовність визначає, наскільки ефективно управлінські рішення у сфері фінансів та оподаткування будуть реалізовані на практиці.

Дослідження вказують на те, що значна частина підприємців виявляється не готовою до екстремальних умов через недостатній рівень обізнаності в методах кризового менеджменту та психологічні бар'єри, що заважають прийняттю оперативних рішень у ситуаціях прямої загрози активам [2, с. 184]. Коваленко Н.О., Гавриленко О.Є. та Гребінчук О.М. підкреслюють, що бізнес, який функціонує в умовах воєнного стану, стикається з одночасним впливом деструктивних чинників: правовою невизначеністю, фінансовими обмеженнями, логістичними розривами та психологічним виснаженням управлінського персоналу [2, с. 183–185].

Таблиця 1

Складові управління бізнесом в умовах війни: психологічні та економіко-правові аспекти

Складові управління бізнесом в умовах війни	**Психологічні аспекти готовності**	**Економіко-правові наслідки**
Релокація активів	Подолання страху втрати контролю; адаптація до нових спільнот	Зміна податкової реєстрації; нові логістичні ланцюги [2, с. 185]
Управління персоналом	Збереження морального духу; робота зі стресом співробітників	Втрата кваліфікованих кадрів; зміни у фонді оплати праці [2, с. 186]
Фіскальний комплаєнс	Сприйняття податків як внеску в обороноздатність (податкова мораль) [3]	Виконання зобов'язань за умови дефіциту ліквідності
Стратегічне планування	Гнучкість мислення; відмова від застарілих моделей	Перехід на короткострокові цикли планування

Джерело: складено авторами на основі [1; 2; 3]

Менеджмент бізнесу в умовах воєнного стану вимагає поєднання економічного прагматизму з глибоким розумінням соціально-психологічних процесів. Підприємства, які демонструють вищу психологічну стійкість, швидше інтегрують нові правові норми у свою діяльність та є більш схильними до добровільного дотримання фіскальних вимог [1, с. 105]. Суспільна підтримка підвищення оподаткування в умовах воєнного стану прямо корелює з рівнем довіри до державних інституцій та сприйняттям податків як внеску в національну оборону [3].

Фінансова безпека підприємства в умовах війни трансформується з набору статичних показників у динамічну систему стійкості, здатну витримувати каскадні дизрупції. Halvko O. визначає фінансову безпеку підприємства як «здатність підприємства забезпечувати фінансову рівновагу та стабільність в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз» [4]. Концептуальна архітектура управління при цьому має інтегрувати інституційний (зовнішній) та ресурсний (внутрішній) контури. Податкове планування в цій структурі виступає механізмом гармонізації інтересів держави (щодо мобілізації доходів) та бізнесу (щодо збереження інвестиційного потенціалу).

Для кількісної оцінки рівня фінансової безпеки пропонується використання композитних індексів, таких як FSAI (Financial Security Architecture Index), що базується на інтегральній оцінці ліквідності, фінансової стабільності та якості управління ризиками [4]. Формула такого індексу враховує вагові коефіцієнти, що визначають значущість кожного компонента в умовах конкретного режиму функціонування: «мир — війна — відновлення».

У контексті податкового планування фінансова безпека безпосередньо залежить від здатності підприємства до динамічного управління капіталом [4]. Висока макроекономічна нестабільність та обмежений доступ до зовнішнього фінансування змушують суб'єктів господарювання шукати внутрішні резерви через оптимізацію податкових потоків. Вибір системи оподаткування, форми юридичної особи та застосування наявних пільг стають стратегічними інструментами збереження ліквідності.

Важливим є також розуміння того, що психологічна готовність менеджменту до прийняття нестандартних рішень безпосередньо впливає на якість фінансового планування.

Як показують дослідження, підприємці, які мають розвинені навички кризової адаптації, значно ефективніше використовують легальні інструменти мінімізації податкового навантаження навіть за умов правової нестабільності [1, с. 103–104; 2, с. 182].

У сучасному методичному інструментарії аналітичних досліджень страхування займає унікальну позицію, виконуючи одночасно захисну та фіскально-оптимізаційну функції. Поза межами суто ризикового менеджменту, бізнес-страхування надає значні податкові переваги, оскільки страхові премії включаються до складу витрат, що зменшують базу оподаткування.

Особливою є роль страхування як механізму збереження безперервності бізнесу в умовах воєнного стану. Руйнування матеріальної бази підприємства, втрата активів та переривання операційних процесів несуть не лише прямі фінансові втрати, а й суттєво ускладнюють виконання фіскальних зобов'язань. Страхування в цьому контексті виступає буфером, що дозволяє підприємству зберегти фінансову спроможність та продовжувати функціонування навіть у надскладних умовах.

Важливим аспектом є впровадження інтегрованого бізнес-планування (Integrated Business Planning — IBP), яке дозволяє фінансовим командам страхових компаній та їх клієнтів виходити за межі традиційної звітності, надаючи стратегічні інсайти для прийняття рішень в умовах ринкових зрушень [5]. IBP допомагає стабілізувати результати у короткостроковій перспективі та підтримувати довгостроковий успіх організації [5]. При цьому оцінка страхових ризиків, яка ґрунтується на реалістичних сценаріях розвитку подій, безпосередньо пов'язана з методами, що застосовуються у податковому прогнозуванні.

Економічний аналіз виступає аналітичним двигуном системи податкового планування. В умовах високої невизначеності традиційні кількісні моделі прогнозування мають бути доповнені методами якісного ситуаційного аналізу. PEST-аналіз факторів впливу на систему податкового прогнозування дозволяє структурувати зовнішнє середовище за чотирма ключовими групами: політичними, економічними, соціальними та технологічними [6].

Таблиця 2

PEST-аналіз факторів впливу на систему податкового прогнозування

Фактор	Ключові показники та події	Вплив на податкове планування
Політичний	Національна стратегія доходів України; зміни у законодавстві воєнного часу [6]	Зміна правил гри; реформа податкового адміністрування
Економічний	Рівень інфляції; волатильність валютних ресурсів; ВВП	Коригування податкових баз; стрес-тестування прогнозних моделей
Соціальний	Психологічна готовність до змін [1]; суспільна підтримка оподаткування в умовах війни [3]	Рівень добровільного комплаєнсу та підтримки реформ
Технологічний	Впровадження Smart FLP, e-audit (SAF-T) та e-excise [6]	Автоматизація розрахунків; зниження ризиків ухилення від оподаткування

Джерело: складено авторами на основі [1; 3; 6]

Особливе місце в аналітичному інструментарії займає прогнозування на основі сценаріїв. Використання сучасних інструментів моделювання дозволяє бізнесу готуватися до тривалих дизрупцій, а не просто сподіватися на швидке повернення до норми [5]. Формалізовані методи прогнозування (регресійний аналіз, часові ряди, економетричні моделі) мають поєднуватися з неформалізованими (експертні оцінки, сценарне планування, аналіз трендів).

Цифровізація є ключовим трендом трансформації методологічного інструментарію. Впровадження інструментів e-audit та Smart FLP є критичним для мобілізації національних доходів та покращення бізнес-клімату [6]. Водночас цифровізація потребує відповідної психологічної готовності управлінського персоналу до освоєння нових технологій та зміни усталених робочих процесів, що підкреслює взаємозв'язок між технологічним та соціальним факторами у системі PEST [1, с. 99].

Війна стала тригером для радикальних змін у податковій системі України. Держава була змушена балансувати між необхідністю мобілізації ресурсів для оборони та підтримкою бізнесу. Efimenko T. характеризує антикризову податкову політику як таку, що спрямована на збереження балансу між фіскальними та стимулюючими функціями податків в умовах надзвичайних обставин [6]. Ключовою особливістю цього періоду стала поява «військового кейнсіанства», де військові витрати стають драйвером економіки, а бізнес опиняється в умовах подвійного тиску.

Однією з найвагоміших змін стало впровадження мінімального податкового зобов'язання (МПЗ), яке виявило суттєву диференціацію впливу на різні категорії суб'єктів господарювання. Дослідження UNU-WIDER засвідчують, що введення мінімальних податкових зобов'язань стало значним фінансовим тягарем для малих сільськогосподарських виробників, водночас маючи незначний вплив на великі агрохолдинги [7]. Ця асиметрія вимагає подальшого вдосконалення методів податкового прогнозування для врахування галузевої та розмірної специфіки платників.

Як зазначають Коваленко Н.О., Гавриленко О.Є. та Гребінчук О.М., управління бізнесом в умовах активних бойових дій та воєнного стану характеризується одночасним впливом правової невизначеності та психологічної напруги, яка унеможливлює прийняття виважених довгострокових рішень [2, с. 178–180]. Психологічні бар'єри, що виникають в умовах постійної загрози, суттєво знижують якість стратегічного планування навіть за наявності достатньої інформації та ресурсів.

Дослідження, проведені в рамках проекту Econstor, показують, що досвід перебування в умовах війни суттєво змінює готовність громадян підтримувати підвищення оподаткування, особливо якщо ці кошти спрямовуються на потреби оборони та відновлення [3]. Цей феномен є вкрай важливим для розуміння ефективності системи державного податкового планування в умовах нестабільності та формування дієвої моделі фіскального комплаєнсу.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що методичний інструментарій аналітичних досліджень у системі податкового прогнозування і планування є складною міждисциплінарною категорією, яка потребує інтегрованого підходу, що охоплює економічні, правові та психологічні аспекти.

По-перше, фінансова безпека підприємства в умовах нестабільності трансформується на динамічну систему адаптивної стійкості. Використання інтегральних індексів типу FSAI та системного підходу до управління ризиками, що пропонується Polovko O. [4], дозволяє здійснювати оперативний моніторинг стійкості підприємства.

По-друге, психологічна готовність до економіко-правових змін є фундаментальною передумовою ефективності бізнесу в умовах нестабільності. Дослідження Гавриленко О.Є., Гребінчук О.М. та Зіміної Ю.О. [1] переконливо демонструють, що недостатній рівень психологічної адаптованості управлінського персоналу суттєво знижує якість прийнятих рішень у сфері фінансів та оподаткування.

По-третє, стратегічна конвергенція менеджменту, фінансів та страхування формує нову парадигму управління бізнесом в умовах воєнного стану. Як показали дослідження Коваленко Н.О., Гавриленко О.Є. та Гребінчук О.М. [2], ефективне управління бізнесом в кризових умовах потребує комплексного розуміння взаємодії між економіко-правовими нормами та психологічними реакціями учасників господарської діяльності.

По-четверте, суспільна готовність підтримувати підвищення оподаткування зростає в умовах збройного конфлікту [3], що відкриває можливості для реалізації реформ, необхідних для забезпечення сталого фінансування оборони та відновлення.

По-п'яте, впровадження IBP-підходу у практику страхування та фінансового планування [5] та цифровізація інструментів e-audit і Smart FLP [6] є критичними для підвищення ефективності податкового адміністрування та покращення бізнес-клімату.

По-шосте, проблема нерівномірного розподілу податкового навантаження між суб'єктами господарювання різного розміру в умовах воєнного стану потребує системних рішень [7], що базуються на комплексному методологічному інструментарії аналітичних досліджень.

Таким чином, тільки системний підхід, що поєднує економічний розрахунок з розумінням психологічних та інституційних аспектів, дозволить бізнесу забезпечити фінансову стійкість у надскладних умовах та виконувати свої фіскальні зобов'язання перед державою, сприяючи тим самим обороноздатності та відновленню України.

Література:

1. Гавриленко О.Є., Гребінчук О.М., Зіміна Ю.О. Психологічна готовність особистості до економіко-правових змін у суспільстві. Наукові перспективи: журнал. 2022. №10(28). С. 95–107. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-10(28)-95-107

2. Коваленко Н.О., Гавриленко О.Є., Гребінчук О.М. Економіко-правові та психологічні аспекти управління бізнесом в умовах війни. Наукові перспективи: журнал. 2022. №12(30). С. 177–189. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12(30)-177-189

3. Daniels L.-A., Wietzke F. B. "Are you willing to pay?": War and citizens' readiness to pay tax. The case of Ukraine. WIDER Working Paper. 2025. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/331389/1/1935669753.pdf

4. Sytnyk N., Polovko D.. Financial security of enterprises under war conditions: goals, priorities, and ways of ensuring. ResearchGate. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/387232858

5. How does integrated business planning impact insurers' decision-making? EY Global Insights. 2024. URL: https://www.ey.com/en_gl/insights/financial-services/emeia/how-does-integrated-business-planning-impact-insurers-decision-making

6. Tax policy in the context of strengthening the national security of Ukraine / K. Klymenko, N. Ukhnal, N. Semenyshena. Actual problems of management theory and practice. 2024. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/e49e/67c5ee31667678fd57270a1ad6cdbc371abd.pdf

7. Taxation challenges and opportunities in war-affected rural economies: the case of Ukraine. UNU-WIDER Working Paper 2025/105. 2025. URL: https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2025-105-taxation-challenges-opportunities-war-affected-rural-economies.pdf

References:

1. Havrylenko O.Ye., Hrebinchuk O.M., & Zimina Yu.O. (2022). Psykholohichna hotovnist osobystosti do ekonomiko-pravovykh zmin u suspilstvi [Psychological readiness of the individual for economic and legal changes in society]. Naukovi perspektyvy, 10(28), 95–107. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-10(28)-95-107 (in Ukrainian)

2. Kovalenko N.O., Havrylenko O.Ye., & Hrebinchuk O.M. (2022). Ekonomiko-pravovi ta psykholohichni aspekty upravlinnia biznesom v umovakh viiny [Economic-legal and psychological aspects of business management in wartime]. Naukovi perspektyvy, 12(30), 177–189. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-12(30)-177-189 (in Ukrainian)

3. Daniels L.-A., Wietzke F. B. "Are you willing to pay?": War and citizens' readiness to pay tax. The case of Ukraine. WIDER Working Paper. 2025. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/331389/1/1935669753.pdf

4. Sytnyk N., Polovko D. (2024). Financial security of enterprises under war conditions: goals, priorities, and ways of ensuring. ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/387232858

5. How does integrated business planning impact insurers' decision-making? (2024). EY Global Insights. URL: https://www.ey.com/en_gl/insights/financial-services/emeia/how-does-integrated-business-planning-impact-insurers-decision-making

6. Tax policy in the context of strengthening the national security of Ukraine / K. Klymenko, N. Ukhnal, N. Semenyshena. Actual problems of management theory and practice. 2024. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/e49e/67c5ee31667678fd57270a1ad6cdbc371abd.pdf

7. Taxation challenges and opportunities in war-affected rural economies: the case of Ukraine. (2025). UNU-WIDER Working Paper 2025/105. URL: https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/Publications/Working-paper/PDF/wp2025-105-taxation-challenges-opportunities-war-affected-rural-economies.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 005.21:005.591.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-456-465

Колотвін Роман Юрійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ, https://orcid.org/ 0009-0003-2481-4009

МЕХАНІЗМИ АДАПТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМИ СИСТЕМАМИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Підвищення результативності систем розподілу нині перетворюється на одну з ключових управлінських проблем для будь-якого підприємства, оскільки саме ефективність розподільчих процесів визначає швидкість доставки продукції, рівень задоволеності споживачів та конкурентні позиції на ринку. Постійне ускладнення логістичного середовища, зростання вимог до якості сервісу, зміни в поведінці споживачів та інтенсивна цифровізація бізнес-процесів зумовлюють потребу у формуванні більш гнучких та адаптивних підходів до управління потоками. Це підкреслює важливість розроблення оптимальних моделей і сучасних інструментів управління ланцюгами постачання, здатних забезпечити узгодженість операцій, зниження витрат і підвищення оперативності.

Огляд наукових публікацій свідчить, що питання розвитку логістики, управління розподільчими процесами та формування ефективних логістичних стратегій досліджувалися багатьма вченими. Разом з тим, сучасні виклики, посилені глобальними кризами та воєнними подіями, демонструють, що існуючі підходи потребують переосмислення, а механізми адаптивного управління логістичними системами підприємств — подальшого розвитку.

У статті обґрунтовано теоретичні засади та представлено науково-методичний підхід до формування адаптивних механізмів управління логістичною системою підприємства з урахуванням впливу динамічних зовнішніх умов. Доведено, що здатність логістичної системи швидко реагувати на зовнішні зміни визначається рівнем цифрової зрілості підприємства, наявністю гнучких організаційних рішень та ефективною координацією учасників ланцюга постачання. П

ідкреслено, що адаптивне управління є ключовим інструментом забезпечення безперервності логістичних потоків, мінімізації ризиків і підтримання стабільності функціонування бізнесу.

Результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності управління логістичними процесами, удосконалення логістичної інфраструктури підприємств та розроблення стратегій, спрямованих на формування стійких та адаптивних логістичних систем.

Ключові слова: підходи, вплив, механізм, адаптація, управління, логістичний процес, система, підприємство, управлінські рішення, ефективність.

Kolotvin Roman Yuriyovich graduate of the third (educational and scientific) level of higher education, State University of Infrastructure and Technologies, Kyiv, https://orcid.org/ 0009-0003-2481-4009

MECHANISMS FOR ADAPTIVE MANAGEMENT OF A COMPANY'S LOGISTICS SYSTEMS

Abstract. Improving the performance of distribution systems is now becoming one of the key management challenges for any business, as the efficiency of distribution processes directly determines delivery speed, customer satisfaction, and competitive positioning in the market. The ever-increasing complexity of the logistics environment, rising service quality requirements, changes in consumer behavior, and the rapid digitization of business processes necessitate the development of more flexible and adaptive approaches to managing flows. This underscores the importance of developing optimal models and modern supply chain management tools capable of ensuring operational coordination, reducing costs, and improving efficiency

A review of academic literature indicates that the issues of logistics development, distribution process management, and the formulation of effective logistics strategies have been studied by many scholars. At the same time, contemporary challenges, exacerbated by global crises and military conflicts, demonstrate that existing approaches require rethinking, and mechanisms for adaptive management of enterprise logistics systems require further development.

This article substantiates the theoretical foundations and presents a scientific and methodological approach to developing adaptive mechanisms for managing an enterprise’s logistics system, taking into account the impact of dynamic external conditions. It is demonstrated that the ability of a logistics system to respond quickly to external changes is determined by the enterprise’s level of digital maturity, the presence of flexible organizational solutions, and effective coordination among supply chain participants. It is emphasized that adaptive management is a key tool for ensuring the continuity of logistics flows, minimizing risks, and maintaining the stability of business operations.

The findings of this study can be used to improve the efficiency of logistics management, enhance the logistics infrastructure of enterprises, and develop strategies aimed at creating sustainable and adaptive logistics systems.

Keywords: approaches, impact, mechanism, adaptation, management, logistics process, system, enterprise, management decisions, effectiveness.

Постановка проблеми. Підвищення результативності систем розподілу нині перетворюється на одну з ключових управлінських проблем для будь-якого

підприємства, оскільки саме ефективність розподільчих процесів визначає швидкість доставки продукції, рівень задоволеності споживачів та конкурентні позиції на ринку.

Постійне ускладнення логістичного середовища, зростання вимог до якості сервісу, зміни в поведінці споживачів та інтенсивна цифровізація бізнес-процесів зумовлюють потребу у формуванні більш гнучких та адаптивних підходів до управління потоками. Це підкреслює важливість розроблення оптимальних моделей і сучасних інструментів управління ланцюгами постачання, які здатні забезпечити узгодженість операцій, зниження витрат і підвищення оперативності. Водночас підприємства мають постійно вдосконалювати тактичні та оперативні рішення у сфері логістики, впроваджувати інновації, автоматизацію та аналітичні методи для підтримання стійкості та ефективності логістичних процесів в умовах динамічних ринкових змін [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади логістики, її сутність, принципи та функції, а також сучасний стан і основні тенденції розвитку стали предметом ґрунтовних досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Значний внесок у розкриття економічного змісту логістики зробили такі вітчизняні науковці, як О. Варченко, А. Даниленко, Є. Крикавський, М. Окландер, В. Писаренко, С. Пелих, О. Сумець, Т. Терешкіна, Л. Фролова, Н. Чухрай, а також зарубіжні дослідники, серед яких Д. Коіл, Р. Найджеман, Д. Боверсокс, Т. Левітт, І. Седлер та інші. Вони визначили основні концептуальні підходи до логістики, розкрили економічну сутність логістичних процесів і наголосили на значенні інтегрованого підходу до управління потоками матеріальних ресурсів, інформації та фінансів у ланцюгах постачання.

Формуванню ефективної системи логістичного менеджменту, зокрема в частині реалізації продукції підприємства, присвячено численні дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Серед них можна відзначити О. Авраменка, М. Денисенка, І. Коновалову, М. Коріня, Ю. Котельникову, П. Левковця, Н. Ляліну, Г. Матвієнко-Біляєву, Л. Михайлову, І. Міщука, В. Сисоєва, М. Шевчуна та інших. Ці дослідники розглядали питання оптимізації логістичних процесів на рівні підприємства, розробки систем управління запасами, транспортування, складської логістики та дистрибуції, а також підвищення ефективності взаємодії між учасниками ланцюгів постачання.

Управлінню логістичними процесами присвячено значну кількість наукових робіт. Так, питання організації потоків матеріальних та інформаційних ресурсів, планування та контролю логістичних операцій, впровадження сучасних інформаційних технологій у логістику висвітлені в працях Н. Буркіної, Л. Галат, М. Капітонця, Н. Короленко, Л. Кустріч, М. Харченка, О. Чернікової, Е. Юденка та інших. Окремий масив наукових робіт зосереджено на аналізі логістичних викликів, що виникли в умовах війни з росією, де увага приділяється забезпеченню безперервності ланцюгів постачання, адаптації логістичних процесів до надзвичайних ситуацій та ефективному використанню ресурсів.

Серед авторів, які досліджують цю проблематику, – З. Двуліт, А. Завербний, О. Кабан, Н. Калюжна, С. Кулакова, А. Калембет, В. Котик, В. Мартинець, М. Пешко, Д. Подкопова, Л. Позднякова, А. Полянська, Г. Пушак, О. Цимбалістова, О. Черніхова, А. Шеремет та інші.

Сучасні тенденції розвитку логістики відзначаються високим рівнем інтеграції, цифровізації та автоматизації процесів. Активно впроваджуються концепції «розумної» логістики, включно з використанням великих даних (Big Data), штучного інтелекту, автоматизованих складських систем, безпілотного транспорту та цифрових платформ управління ланцюгами постачання. Під впливом глобалізаційних процесів та нестабільної економічної ситуації зростає роль адаптивного управління, стійких ланцюгів постачання та гнучких стратегій реагування на зовнішні виклики, включно з кризами, воєнними конфліктами та енергетичними шоками.

Отже, сучасні виклики, посилені глобальними кризами та воєнними подіями, засвідчують, що існуючі підходи до управління логістикою потребують переосмислення, а механізми адаптивного управління логістичними системами підприємств – подальшого розвитку та вдосконалення. Перспективи досліджень у цій сфері пов’язані з інтеграцією інноваційних технологій, підвищенням ефективності ланцюгів постачання та забезпеченням логістичної безпеки в умовах постійної змінності ринкових і зовнішньоекономічних умов.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад та розроблення науково-методичного підходу до формування механізмів адаптивного управління логістичними системами підприємства з урахуванням впливу динамічних змін зовнішнього середовища та сучасних викликів функціонування бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Питання організації розподілу продукції особливо загострюються для торговельних підприємств - як новостворених, так і тих, що вимушено змінюють місце розташування. У таких умовах суб’єкти господарювання мають формувати або перебудовувати виробничі, транспортні та складські мережі під впливом воєнних факторів, виходу на нові ринки чи оптимізації наявних технологій постачання.

Воєнні дії суттєво обмежили функціонування багатьох сфер, і логістика не є винятком, оскільки порушення у постачанні, транспортуванні та інших ланках логістичного ланцюга безпосередньо впливають на діяльність підприємств. Тому стратегія забезпечення ефективності логістичної системи стає критично важливим елементом успішної діяльності.

Концептуальний підхід до формування такої стратегії передбачає комплексний аналіз, планування, реалізацію та контроль управлінських рішень. У контексті економічної безпеки логістична стратегія має ґрунтуватися на мінімізації або максимізації одного чи кількох ключових показників, що визначають її результативність.

Вітчизняний бізнес у сфері логістики зіткнувся з новими викликами та загрозами, пов’язаними з небезпекою використання різних способів транспорту-

вання, ризиками втрати товару під час перевезення, проблемами складського зберігання та іншими чинниками.

Під логістичним процесом традиційно розуміють «взаємопов'язаний, цілеспрямований рух сукупності ресурсних потоків і їх трансформацію в процесі задоволення платоспроможного попиту на готову продукцію» [2] (або послуги).

Логістичний процес підприємства охоплює комплекс взаємопов'язаних логістичних операцій та функцій, що забезпечують узгоджений рух матеріальних, інформаційних і фінансових потоків. До таких операцій належать приймання, зберігання, комплектування, пакування, транспортування, сортування, завантаження та розвантаження товарів, а також обробка супровідної інформації. Кожна з них відіграє важливу роль у формуванні ефективного ланцюга постачання, оскільки визначає швидкість, точність та надійність виконання логістичних процесів.

У свою чергу, реалізація логістичних функцій включає планування, організацію, мотивацію, контроль і регулювання логістичної діяльності, що забезпечують стратегічну узгодженість і стійкість логістичної системи (рис. 1).

Рис.1. Основні операції та функції логістичного процесу підприємства [2,3]

Саме інтеграція операційного й функціонального складників дозволяє підприємству формувати адаптивну, орієнтовану на результат логістичну модель.

Сучасні умови господарювання змушують українські підприємства оперативно реагувати на проблеми в управлінні логістичними процесами, адже вони безпосередньо пов'язані з високим рівнем невизначеності зовнішнього середовища, зростанням ризиків та появою нових загроз. Сучасні підприємства активно впроваджують різноманітні інструменти автоматизації логістичних процесів, що дає змогу підвищувати ефективність операцій, покращувати точність управлінських рішень і оптимізувати витрати.

Серед таких інструментів важливе місце посідають **автоматизовані сортувальні лінії,** які забезпечують високу швидкість і точність сортування товарів. Водночас їхнім суттєвим недоліком є значні витрати на технічне обслуговування та підтримку, що може бути критичним для підприємств із обмеженим бюджетом [4].

Не менш ключовим інструментом є **системи управління запасами (IMS),** які сприяють оптимізації обсягів складських залишків та запобігають надлишковим або дефіцитним запасам. Проте ефективне використання таких систем потребує стандартизації бізнес-процесів, що може вимагати значної підготовчої роботи на підприємстві [5].

Для підвищення ефективності транспортної логістики активно використовуються **системи управління транспортними процесами**, які дозволяють оптимально планувати маршрути та графіки перевезень. Недоліком цих систем часто є складність інтеграції з іншими елементами логістичної інфраструктури, що може ускладнювати їх комплексне застосування [6].

Значний потенціал має і впровадження **технологій Інтернету речей (IoT),** що забезпечують можливість моніторингу стану товарів у реальному часі, підвищуючи прозорість та керованість логістичних потоків. Разом з тим, застосування IoT супроводжується ризиками, пов'язаними з безпекою даних та захистом конфіденційної інформації [7].

Ще одним важливим інструментом є **системи управління складами (WMS),** які забезпечують точне ведення обліку товарних залишків та автоматизацію складських операцій. Проте їх запровадження потребує значних фінансових інвестицій, а також постійних витрат на підтримку та оновлення програмного забезпечення [2].

Таким чином, використання інструментів автоматизації логістичної системи дозволяє підприємствам значно підвищити ефективність і прозорість управління потоками, проте вимагає зваженого підходу до оцінювання їхніх переваг, недоліків та вартості впровадження [4].

Управління логістичними процесами формує комплексну систему [8], яка повинна охоплювати економічний, функціональний і соціальний компоненти.

Як зазначають Франів І.А. та Хархаліс І.М. [1], логістика підприємств роздрібної торгівлі має високу залежність від інформаційних технологій і тісно інтегрована з рухом не лише матеріальних, а й інформаційних потоків. Науковці підкреслюють, що це підтверджується зростанням використання інноваційних

логістичних технологій: електронного обміну даними, платформ електронної комерції, систем управління взаєминами з клієнтами та інших IT-рішень, які сприяють оптимізації товаро розподільних процесів на підприємствах.

Дослідники [7] підкреслюють, що пошук оптимальних логістичних рішень, спрямованих на забезпечення стійкості та ефективності бізнесу в умовах динамічного середовища, стає однією з ключових стратегічних цілей сучасних підприємств. Саме тому вивчення й аналіз управління логістичними процесами є необхідною умовою успішного функціонування та подальшого розвитку організацій у нинішніх умовах господарювання.

Логістичні процеси на підприємстві можуть виступати визначальним фактором, що формує рівень його економічної безпеки, оскільки саме від їхньої узгодженості, раціональності та адаптивності залежить стабільність функціонування компанії в умовах динамічного середовища та зростаючих ризиків. Ефективно організовані логістичні потоки мінімізують витрати, забезпечують безперервність операцій, скорочують час обробки замовлень і підвищують конкурентоспроможність підприємства. Натомість порушення логістичних ланцюгів, їхня нестабільність або неузгодженість можуть спричинити затримки поставок, втрату клієнтів, зниження прибутковості та загрозу для фінансової стійкості.

У цьому контексті важливим є чітке розуміння структури та послідовності логістичного процесу, що забезпечує можливість оптимізації його етапів та своєчасного реагування на зміни зовнішнього середовища. Послідовність логістичного процесу підприємства наведено на рис. 2.

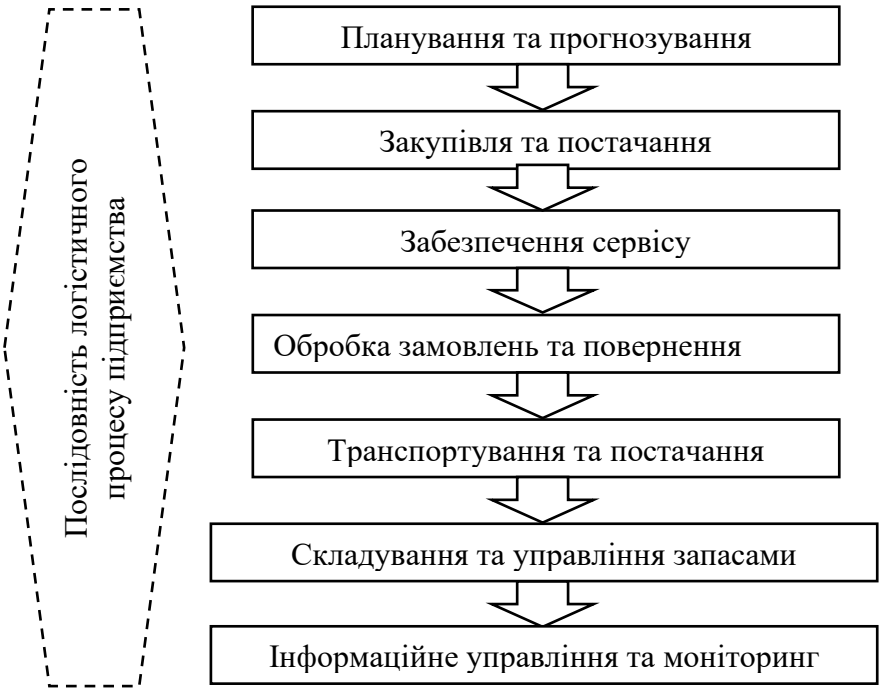

Рис.2. Послідовність логістичного процесу підприємства

Стабільність і ритмічність постачання сировини та матеріалів є критично важливою для безперервності виробництва та задоволення попиту. Недоліки в управлінні ланцюгом постачання здатні призвести до зупинок виробництва, зриву контрактів і, відповідно, втрати прибутку [7].

Логістика на сучасному етапі, на думку Бикова А.Л. та Єфіменко І.В., зазнає істотної трансформації під впливом новітніх трендів і тенденцій, які впливають на її функціонування та можуть суттєво позначатися на економічній безпеці підприємств [9].

У нинішніх ризикованих умовах одним із ключових трендів є посилення глобалізації ринків і зростання обсягів міжнародної торгівлі.

Глобалізаційні процеси спричиняють:

- ускладнення логістичних мереж;
- збільшення масштабів міжнародних перевезень;
- загострення конкуренції на світових ринках.

Не менш значущим трендом є стрімкий розвиток електронної комерції, що формує нові споживчі очікування щодо швидкості, якості та прозорості постачань [10]. Наразі підприємства стоять перед необхідністю створення ефективної логістичної інфраструктури, здатної відповідати зростаючим вимогам клієнтів.

Окремо слід відзначити зростання уваги до екологічних аспектів і принципів сталого розвитку в логістиці. Підприємства дедалі активніше працюють над скороченням викидів, раціоналізацією використання ресурсів і впровадженням технологій та підходів, що забезпечують більш екологічно відповідальну та стійку логістику [10].

Розвиток технологій та масштабна автоматизація логістичних процесів сьогодні виступають одним із ключових трендів, що визначають конкурентоспроможність підприємств.

Сучасні компанії дедалі активніше впроваджують роботизовані системи управління складами, автоматизовані сортувальні комплекси, цифрові платформи моніторингу та прогнозування руху товарів.

Використання штучного інтелекту, машинного навчання та аналітики великих даних забезпечує можливість оперативно обробляти значні обсяги інформації, виявляти закономірності, формувати точні прогнози попиту та оптимізувати маршрути транспортування. Завдяки таким технологічним рішенням підприємства отримують змогу мінімізувати витрати, скорочувати час виконання логістичних операцій, підвищувати точність управлінських рішень і забезпечувати стабільність функціонування навіть в умовах зростаючої невизначеності та зовнішніх ризиків.

Висновки. Узагальнюючи, впровадження інструментів автоматизації логістичних процесів є необхідною умовою для підвищення ефективності діяльності підприємств в умовах динамічного ринкового середовища. Сучасні цифрові рішення - від систем управління складами до інтелектуальних платформ

прогнозування та координації постачань - забезпечують скорочення витрат, прискорення операційної діяльності та підвищення прозорості ланцюгів постачання.

Автоматизація сприяє також мінімізації людського фактору, підвищенню точності виконання логістичних операцій та оперативності прийняття управлінських рішень. Водночас важливо враховувати організаційні, фінансові та технологічні ризики, що виникають під час інтеграції таких рішень, оскільки їх ігнорування може знизити ефективність інновацій.

Тому підприємствам необхідно поєднувати технологічне оновлення зі стратегічним плануванням, підготовкою персоналу та системним підходом до розвитку логістики, що дозволить максимізувати потенціал автоматизації та забезпечити сталий розвиток логістичних систем.

Література:

1. Франів І.А., Хархаліс І.М. Інноваційні підходи управління логістичними системами розподілу продукції. Економіка та суспільство. 2024. Вип 61. URL: file:///C:/Users/Vitalii/Downloads/3817-96-3722-1-10-20240509.pdf.

2. Короленко Н.В. Управління якістю логістичних процесів на підприємствах: інтегральна парадигма. Ефективна економіка. 2023. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_49

3. Калюжна Н.Г., Шеремет А.С. Логістична система України: актуальні проблеми та пріоритети відновлення. БІЗНЕСІНФОРМ. 2022. № 4. С. 90–96.

4. Vivaldini, M. (2023), "The effect of logistical immediacy on logistics service providers' (LSPs') business", Benchmarking: An International Journal, vol. 30, no. 3, pp. 899–923. DOI: https://doi.org/10.1108/ BIJ-09-2021-0562.

5. Perotti, S., Bastidas Santacruz, R.F., Bremer, P. and Beer, J.E. (2022), "Logistics 4.0 in warehousing: a conceptual framework of influencing factors, benefits and barriers", The International Journal of Logistics Management, vol. 33, no. 5, pp. 193–220. DOI: https://doi.org/10.1108/IJLM-02-2022- 0068.

6. Núñez-Merino, M., Maqueira-Marín, J.M., Moy-ano-Fuentes, J. and Castaño-Moraga, C.A. (2024), "Quantum-inspired computing technology in operations and logistics management", International Journal of Physical Distribution & Logistics Manage-ment, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. DOI: https://doi.org/10.1108/IJPDLM-02-2023-0065.

7. Trakulsunti, Y., Antony, J., Garza-Reyes, J.A., Tortorella, G.L., Chuayjan, W. and Foster, M. (2024), "An exploration of operational excellence methodologies implementation in the logistics sectors: a global study", The TQM Journal, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. DOI: https://doi.org/10.1108/TQM-10-2023-0313

8. Кузяк В.В. Управління логістичними процесами в Україні: проблеми та шляхи розв'язання в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2023. Вип. № 55. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2833/2756.

9. Бикова А.Л., Єфіменко І.В. Вплив логістичних процесів на економічну безпеку організації. Цифрова економіка та економічна безпека. 2024. Вип. 2(11). С. 45-50. URL: http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/336/323.

10. Завербний А., Двуліт З., Вуєк Х. Особливості формування логістичних ланцюгів в умовах війни та у післявоєнний період. Економіка та суспільство. 2022. 43. URL: https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/17504.

***References**:*

1. Franiv I.A., Kharkhalis I.M. (2024). Innovatsiyni pidkhody upravlinnya lohistychnymy systemamy rozpodilu produktsiyi [Innovative approaches to managing logistics systems for product distribution]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and Society*, vol. 61. Retrieved from file:///C:/Users/Vitalii/Downloads/3817-96-3722-1-10-20240509.pdf. [in Ukrainian].
2. Korolenko N.V. (2023). Upravlinnya yakistyu lohistychnykh protsesiv na pidpryye-mstvakh: intehral′na paradyhma [Quality management of logistics processes at enterprises: an integral paradigm]. *Efektyvna ekonomika - Effective economy*. vol. 11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_11_49 [in Ukrainian].
3. Kalyuzhna N.H., Sheremet A.S. (2022). Lohistychna systema Ukrayiny: Aktual′ni problemy ta priorytety vidnovlennya. [Logistics system of Ukraine: Current problems and priorities of restoration]. *BIZNESINFORM - BUSINESSINFORM*. vol. 4. pp. 90–96. [in Ukrainian].
4. Vivaldini, M. (2023), "The effect of logistical immediacy on logistics service providers' (LSPs') business", Benchmarking: An International Journal, vol. 30, no. 3, pp. 899–923. DOI: https://doi.org/10.1108/ BIJ-09-2021-0562. [in United Kingdom**].**
5. Perotti, S., Bastidas Santacruz, R.F., Bremer, P. and Beer, J.E. (2022), "Logistics 4.0 in warehousing: a conceptual framework of influencing factors, benefits and barriers", The International Journal of Logistics Management, vol. 33, no. 5, pp. 193–220. DOI: https://doi.org/10.1108/IJLM-02-2022- 0068. [in United Kingdom**].**
6. Núñez-Merino, M., Maqueira-Marín, J.M., Moy-ano-Fuentes, J. and Castaño-Moraga, C.A. (2024), "Quantum-inspired computing technology in operations and logistics management", International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. DOI: https://doi.org/10.1108/IJPDLM-02-2023-0065. [in United Kingdom**].**
7. Trakulsunti, Y., Antony, J., Garza-Reyes, J.A., Tortorella, G.L., Chuayjan, W. and Foster, M. (2024), "An exploration of operational excellence methodologies implementation in the logistics sectors: a global study", The TQM Journal, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. DOI: https://doi.org/10.1108/TQM-10-2023-0313 [in United Kingdom**].**
8. Kuzyak V.V. (2023). Upravlinnya lohistychnymy protsesamy v Ukrayini: problemy ta shlyakhy rozv″yazannya v umovakh voyennoho stanu. [Management of logistics processes in Ukraine: problems and solutions under martial law]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and Society*. Vol. 55. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/
2833/2756. [in Ukrainian].
9. Bykova A.L., Yefimenko I.V. (2024). Vplyv lohistychnykh protsesiv na ekonomichnu bezpeku orhanizatsiyi. [The impact of logistics processes on the economic security of the organization] Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka. Vol. 2(11). pp. 45-50. Retrieved from http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/336/323. [in Ukrainian].
10. Zaverbnyy A., Dvulit Z., Vuyek KH. (2022). Osoblyvosti formuvannya lohistychnykh lantsyuhiv v umovakh viyny ta u pislyavoyennyy period. [Peculiarities of the formation of logistics chains in wartime and post-war periods]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and Society*. Vol. P.43. Retrieved from https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/17504. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 331.108

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-466-479

Кривенцов В'ячеслав Едуардович аспірант кафедри менеджменту та логістики, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ, https://orcid.org/0009-0007-2504-1625

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти формування, оцінювання і розвитку компетентнісного потенціалу працівників у системі управління персоналом підприємств в умовах цифрової трансформації та ускладнення комунікаційних процесів.

Обґрунтовано, що зростання ролі людського капіталу вимагає впровадження сучасних підходів до управління персоналом, серед яких ключове місце посідає компетентнісний підхід.

Розкрито сутність компетентності HR-підрозділу як інтегрованої характеристики, що охоплює професійні знання, навички, поведінкові та ціннісні орієнтири, необхідні для ефективного управління персоналом і забезпечення функціонування комунікаційних систем підприємств. Визначено основні компоненти HR-компетентностей, зокрема стратегічне мислення, цифрову грамотність, здатність до управління змінами та формування інноваційних систем мотивації.

Особливу увагу приділено інноваційним технологіям мотивування персоналу, які базуються на використанні цифрових інструментів, гейміфікації, KPI-моделювання, систем зворотного зв'язку та персоналізованих підходів. Доведено, що ефективність їх впровадження безпосередньо залежить від рівня компетентності HR-фахівців.

Проаналізовано системний підхід до формування HR-компетентностей, що включає оцінювання наявного рівня, розробку профілів компетенцій, впровадження програм розвитку та моніторинг результатів. Визначено ключові етапи та інструменти цього процесу, зокрема використання HR-аналітики, цифрових платформ і методів оцінювання «360 градусів».

Розглянуто підходи до моделювання компетентнісного потенціалу працівників, включаючи біхевіористський, матричний, сценарний та когнітивний. Доведено, що компетентнісний підхід до оцінювання кадрового потенціалу забезпечує підвищення ефективності управлінських рішень, сприяє розвитку персоналу та зростанню конкурентоспроможності підприємства. Обґрунтовано взаємозв'язок між рівнем компетентності HR-підрозділу та результативністю діяльності працівників.

Ключові слова: компетентнісний підхід, управління персоналом; комунікаційні системи; мотивація працівників; оцінювання персоналу; розвиток людського капіталу, компетентнісні моделі.

Kryventsov Viacheslav Eduardovych Postgraduate student of the Department of Management and Logistics, Private Higher Educational Institution "European University", Kyiv, https://orcid.org/0009-0007-2504-1625

COMPETENCY-BASED APPROACH TO THE ASSESSMENT AND DEVELOPMENT OF PERSONNEL IN ENTERPRISE COMMUNICATION SYSTEMS

Abstract. The article explores the theoretical and practical aspects of forming, assessing, and developing the competency potential of employees within enterprise human resource management systems, particularly in the context of digital transformation and increasingly complex communication processes. It is argued that the growing role of human capital necessitates the implementation of modern HR management approaches, among which the competency-based approach holds a central place. The essence of HR department competency is examined as an integrated characteristic encompassing professional knowledge, skills, behavioural patterns, and value orientations necessary for effective personnel management and ensuring the functioning of enterprise communication systems. Key components of HR competencies are identified, including strategic thinking, digital literacy, change management, and the creation of innovative motivation systems.

Special attention is given to innovative personnel motivation technologies based on digital tools, gamification, KPI modelling, feedback systems, and personalized approaches. It is demonstrated that the effectiveness of these technologies directly depends on the competency level of HR specialists.

A systematic approach to developing HR competencies is analysed, which includes evaluating the current level, creating competency profiles, implementing development programs, and monitoring results. Key stages and tools of this process are highlighted, including HR analytics, digital platforms, and 360-degree assessment methods.

Approaches to modelling employee competency potential are also discussed, including behavioural, matrix, scenario-based, and cognitive models. The study demonstrates that a competency-based approach to evaluating workforce potential enhances managerial decision-making, supports personnel development, and increases enterprise competitiveness. The interconnection between HR department competency levels and employee performance is substantiated.

Keywords: competency-based approach, human resource management, communication systems, employee motivation, personnel assessment, human capital development, competency models.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифровізації бізнес-процесів і ускладнення комунікаційних систем підприємств особливо важливим стає питання ефективного управління людськими ресурсами. У цьому контексті компетентнісний підхід виступає ключовим інструментом, що дозволяє забезпечити адаптивність, інноваційність та конкурентоспроможність персоналу. Разом із тим, попри значну кількість наукових досліджень у сфері управління персоналом, недостатньо розкритими залишаються питання формування та розвитку компетентності HR-підрозділів у контексті забезпечення ефективного функціонування комунікаційних систем підприємств. Особливої уваги потребує визначення ролі HR-фахівців як стратегічних партнерів бізнесу, здатних інтегрувати інноваційні технології мотивації, оцінювання та розвитку персоналу в єдину систему управління.

Суттєвою проблемою є також невідповідність між зростаючими вимогами до компетентностей працівників комунікаційних систем підприємств і наявними методами їх оцінювання та розвитку. Традиційні підходи, орієнтовані переважно на формальні показники кваліфікації, не дозволяють повною мірою враховувати поведінкові, цифрові та адаптивні характеристики персоналу, що є критично важливими в умовах цифрової трансформації.

Крім того, впровадження інноваційних технологій мотивування персоналу часто ускладнюється недостатнім рівнем цифрової та аналітичної компетентності HR-підрозділів, відсутністю системного підходу до моделювання компетентнісного потенціалу та обмеженим використанням сучасних інструментів HR-аналітики. Це, у свою чергу, негативно впливає на рівень залученості персоналу, ефективність комунікаційних процесів і загальну конкурентоспроможність підприємств.

Таким чином, виникає необхідність у комплексному дослідженні теоретичних і методичних засад формування компетентності HR-підрозділів, удосконалення підходів до оцінювання та моделювання компетентнісного потенціалу працівників, а також впровадження інноваційних технологій мотивації в системі управління персоналом. Розв’язання зазначених проблем є важливою передумовою підвищення ефективності функціонування комунікаційних систем підприємств та забезпечення їх сталого розвитку в умовах сучасних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про зростання уваги до компетентнісного підходу в системі управління персоналом. Значна частина наукових праць присвячена обґрунтуванню теоретичних засад компетентнісного підходу, розробці методів оцінювання компетентностей та формуванню моделей розвитку кадрового потенціалу.

Зокрема, у дослідженні Т. Глушко, Л. Волянської-Савчук, О. Кошонько та О. Горбатюк [1] розглядається діагностика компетентнісного підходу як інструменту вдосконалення HR-інжинірингу підприємства. Автори акцентують увагу на необхідності інтеграції компетентнісних моделей у систему управління

персоналом, підкреслюючи важливість розвитку професійних і цифрових компетентностей HR-фахівців як основи ефективного функціонування організації.

Проблематика моделювання та відтворення компетентнісного потенціалу особи ґрунтовно висвітлена у праці Л. В. Городянської [2], де запропоновано підходи до оцінювання динаміки розвитку компетентностей із використанням сучасних аналітичних інструментів. Дослідження підкреслює значення прогнозування розвитку людського капіталу та необхідність урахування впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на формування компетентностей.

Вагомий внесок у розвиток методичних підходів до оцінювання ефективності компетентностей зробили Л. Ліпич, О. Хілуха, М. Кушнір та І. Волинець [3], які розробили моделі оцінювання результативності програм розвитку персоналу. Автори обґрунтовують доцільність використання комплексних показників, що дозволяють оцінити як рівень сформованості компетентностей, так і їх вплив на результати діяльності підприємства.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного поєднання оцінювання, моделювання та мотивації компетентнісного потенціалу працівників у межах комунікаційних систем підприємств.

Потребує подальшого розвитку також проблематика формування компетентностей HR-підрозділів як ключового суб’єкта впровадження інноваційних підходів до управління персоналом, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та розвиток методичних підходів до формування, оцінювання і моделювання компетентнісного потенціалу працівників, а також визначення ролі компетентності HR-підрозділу у впровадженні інноваційних технологій мотивації персоналу з метою підвищення ефективності функціонування комунікаційних систем підприємств.

Під час підготовки рукопису для мовного редагування та перекладу було використано ChatGPT [4]. Автором перевірено та затверджено остаточну версію статті.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах швидкого розвитку економіки та цифрової трансформації бізнес-середовища, зокрема комунікаційних систем підприємств, зростає значення ефективного управління людськими ресурсами для забезпечення сталого розвитку.

У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі поняття компетентності HR-підрозділу (відділу з управління персоналом) розглядається як сукупність знань, умінь, навичок, особистісних якостей і поведінкових характеристик фахівців, які забезпечують ефективне управління людськими ресурсами, у тому числі працівниками комунікаційних систем підприємств, в межах організації. Особливої ваги набуває ця категорія в умовах цифровізації, коли традиційні функції відділів кадрів трансформуються у багатовимірну систему стратегічного управління персоналом.

На думку Л. В. Волянської-Савчук та співавторів, компетентність HR-підрозділу визначається як інтегрована характеристика, що включає не лише функціональні здібності, а й здатність до розробки, адаптації й реалізації сучасних підходів до мотивування працівників, зокрема зайнятих у комунікаційних системах підприємств, із використанням інноваційних технологій. У дослідженні автори акцентують увагу на інституційному та функціональному аспектах компетентності, виділяючи такі ключові компоненти:

- стратегічне бачення управління персоналом;
- володіння цифровими технологіями та аналітичними інструментами;
- уміння формувати гнучкі системи мотивації;
- здатність до управління змінами в HR-середовищі;
- комунікативна компетентність та емоційний інтелект HR-фахівців, що є критично важливими для ефективного функціонування комунікаційних систем підприємств [5].

У наукових працях Л. М. Романюк і Л. В. Вдовиченко компетентність розглядається як ключовий чинник формування конкурентоспроможного персоналу, що забезпечує ефективність підприємства в умовах постійних змін. Компетентність HR-підрозділу тут розглядається крізь призму здатності оцінювати, розвивати та використовувати людський потенціал відповідно до цілей організації та потреб комунікаційних систем підприємств [6].

Відповідно до концепції компетентнісного підходу, компетентність працівників комунікаційних систем підприємств і HR-фахівців повинна охоплювати як професійно-технічну, так і поведінкову складові. Такий підхід дозволяє розглядати компетентність не лише як формальну кваліфікацію, а як сукупність адаптивних характеристик, які забезпечують ефективне виконання функцій у різноманітних умовах [7].

Загалом, у сучасних умовах компетентність працівників і HR-підрозділу в системі комунікаційних систем підприємств є не стільки стабільною характеристикою, скільки динамічною системою, що має постійно оновлюватися через навчання, практику, оцінювання та цифрову трансформацію управлінських і комунікаційних процесів.

Мотивація персоналу завжди була центральним елементом ефективного управління людськими ресурсами. Проте в умовах динамічних змін ринку праці, глобалізації бізнесу, розвитку інформаційних технологій і ускладнення комунікаційних систем підприємств класичні методи стимулювання працівників поступово втрачають свою ефективність. На зміну їм приходять інноваційні технології мотивування, які враховують індивідуальні особливості працівників, корпоративну культуру, цифрові інструменти та гнучкі організаційні структури.

У контексті сучасної HR-практики, зокрема в сфері функціонування комунікаційних систем підприємств, інноваційні технології мотивування персоналу розглядаються як система цифрових, гнучких і персоналізованих інструментів стимулювання трудової поведінки працівників [8]. Такі технології спрямовані на оцінювання та розвиток компетентності працівників комуніка-

ційних систем підприємств і ґрунтуються на поєднанні матеріальних, нематеріальних і поведінкових стимулів. Вони включають елементи гейміфікації, KPI-моделювання, гнучких систем бонусів, електронного зворотного зв'язку, кар'єрного коучингу, менторингу, забезпечення психологічного комфорту, Well-being-практик та інших інструментів, адаптованих до специфіки діяльності комунікаційних систем підприємств.

Згідно з позицією Л. В. Волянської-Савчук та колег [5], до інноваційних технологій мотивування персоналу, у тому числі працівників комунікаційних систем підприємств, належать такі напрями (рис. 1).

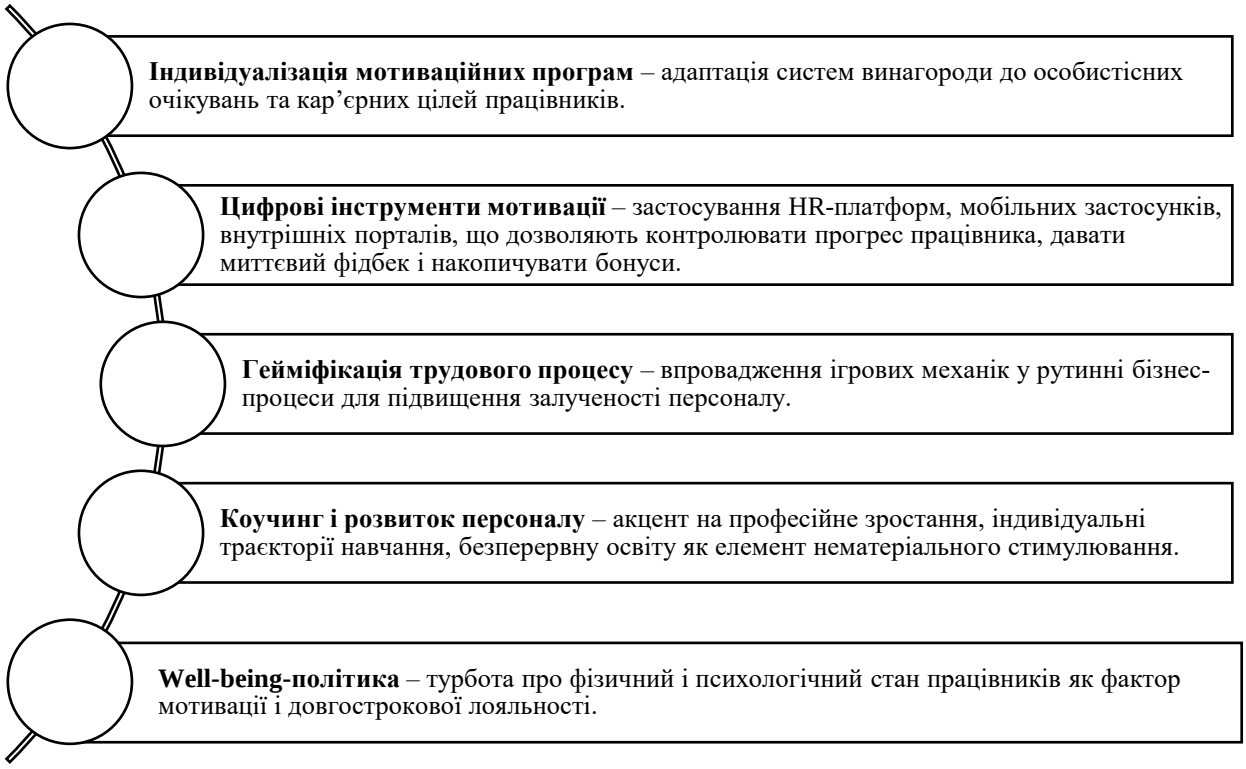

Рис. 1. Інноваційні технології мотивування персоналу
згідно з теорією Л. В. Волянської-Савчук

Джерело: розроблено автором на основі [5]

Ці технології суттєво змінюють парадигму управління персоналом, зокрема працівниками комунікаційних систем підприємств, забезпечуючи перехід від авторитарно-ієрархічних до партнерських і людиноцентричних моделей. При цьому, як наголошує Л. М. Романюк, ефективність інноваційної мотивації можлива лише за умови достатнього рівня компетентності HR-фахівців, здатних інтегрувати відповідні інструменти в загальну стратегію та систему управління комунікаційними системами підприємств [9].

В. А. Гонтюк та А. В. Сидорова у своїх дослідженнях підкреслюють, що інноваційні мотиваційні системи тісно пов'язані з процесами оцінки компетенцій персоналу комунікаційних систем підприємств: мотиваційний інструмен-

тарій повинен ґрунтуватися на точному розумінні сильних і слабких сторін працівників, їхніх потреб, очікувань і цінностей [7].

Таким чином, інноваційна мотивація в межах комунікаційних систем підприємств – це не просто заміна традиційних стимулів, а комплексний, аналітичний, іноді технологічно складний процес, що вимагає високого рівня професіоналізму з боку HR-підрозділу. Від цього безпосередньо залежить залучення, утримання і розвиток персоналу, а отже – конкурентоспроможність компанії в цілому.

Компетенції HR-служб сьогодні визначають не лише ефективність реалізації кадрової політики, а й загальну здатність підприємства до адаптації в умовах нестабільного економічного середовища та цифровізації комунікаційних систем підприємств. Власне, HR-компетентності стають одним із основних стратегічних активів організації, оскільки саме через них реалізується взаємозв'язок між цінностями, місією підприємства та конкретною поведінкою працівників. Саме тому формування компетентностей HR-служб у контексті забезпечення ефективного функціонування комунікаційних систем підприємств потребує системного підходу, що включає поетапну побудову, інтеграцію, розвиток та моніторинг професійних і особистісних характеристик HR-фахівців.

Системний підхід до формування компетентностей передбачає комплексний вплив на кілька рівнів одночасно (рис. 2):

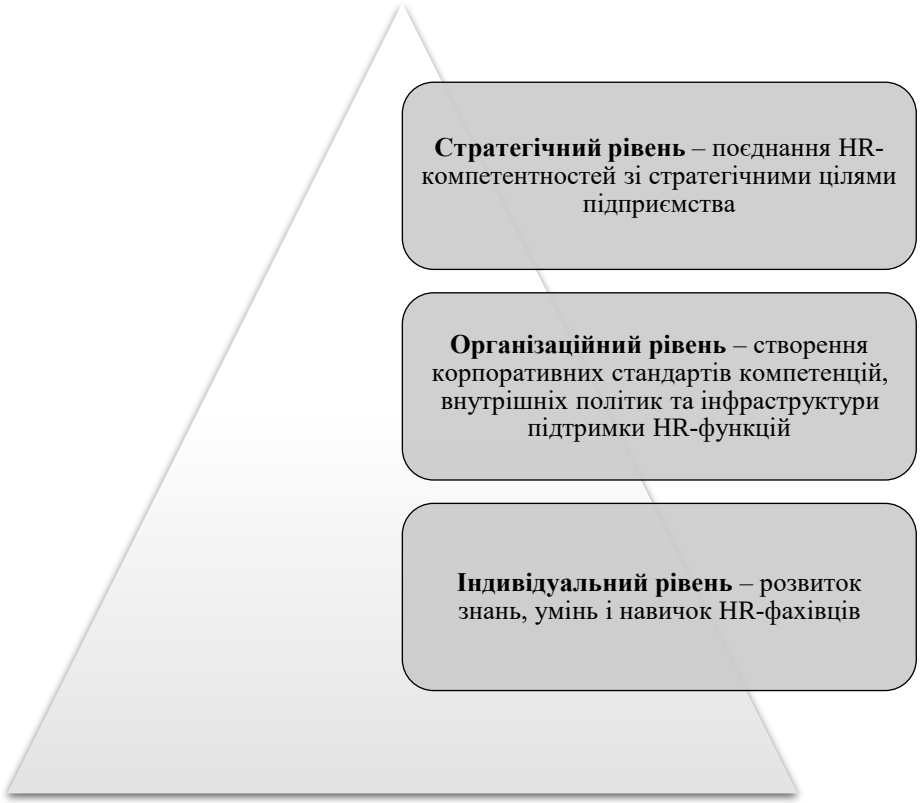

Рис. 2. Рівні розвитку HR-компетентностей у системі управління персоналом
Джерело: розроблено автором

Серед ключових якостей HR-менеджера слід виділити професіоналізм, організаторські здібності, уміння керувати персоналом і виконувати покладені завдання, а також розвинені навички комунікації, креативність і здатність до впровадження інновацій, що є критично важливими для ефективного функціонування комунікаційних систем підприємств. Модель компетентності HR-менеджера, яка ґрунтується на розвитку знань, умінь, навичок і здібностей, представлена у таблиці 1.

Таблиця 1

Модель компетенцій сучасного HR-менеджера

Назва	Характеристика компетенцій
Професійні компетенції	
Уміння формувати довгострокові цілі	Здатність ухвалювати рішення та створювати нові ідеї в умовах нестандартних ситуацій під час професійної діяльності.
Уміння ухвалювати ефективні рішення в управлінській сфері	Уміння встановлювати управлінські рішення в нестандартних ситуаціях у процесі професійної діяльності.
Відповідальність	Здатність нести відповідальність за ухвалені управлінські рішення, що впливають на діяльність трудового колективу.
Високий рівень професійної компетентності у відповідній галузі	Уміння залучати компетентних фахівців, долучатися до створення систем оплати праці та преміювання, а також до розробки програм професійного розвитку.
Організаторські здібності	Здатність ефективно координувати командну роботу, розподіляти завдання між підлеглими, а також визначати пріоритети у виконанні завдань як для себе, так і для інших.
Працездатність	Наявність фізіологічних ресурсів та емоційно-вольової стійкості.
Здатність до навчання і розвитку	Безперервне бажання здобувати нові знання у своїй галузі та суміжних сферах; активне впровадження сучасних технологій і методик у процес управління персоналом.
Взаємодія з людьми	Здатність ефективно розв'язувати конфлікти, вміння уважно слухати підлеглих, а також дотримання ввічливості й поваги у спілкуванні.
Базові (особові) компетенції	
Комунікабельність	Уміння ефективно взаємодіяти в команді та вести ділове спілкування у професійному середовищі.
Творчість та інновація	Здатність самостійно проявляти творчий підхід, створювати інноваційні ідеї та стимулювати їх реалізацію у підлеглих.
Упевненість у власних силах	Здатність об'єктивно оцінювати власні вміння та здібності задля досягнення важливих цілей і задоволення потреб.
Самоменеджмент	Здатність регулювати власні емоції, зберігати врівноваженість у складних ситуаціях, ефективно керувати часом і визначати пріоритети у виконанні завдань.
Емпатія	Уміння проявляти співчуття, піклуватися про працівників, поважати їхню честь і гідність, а також відстоювати інтереси та потреби підлеглих.

Джерело: розроблено на основі [10; 11]

Зазначену модель компетенцій можна ефективно застосовувати в процесі підбору персоналу, особливо за умов необхідності формування кадрового потенціалу для підтримки та розвитку комунікаційних систем підприємств. Впровадження такої інноваційної методики забезпечує поєднання знань, умінь і навичок, що сприяє результативному управлінню процесом залучення кваліфікованих фахівців та підвищує конкурентоспроможність організації на ринку.

У сучасній теорії управління персоналом все більше уваги приділяється компетентнісному підходу до оцінювання кадрового потенціалу, що базується на визначенні, вимірюванні та розвитку ключових компетенцій працівників у межах організаційних цілей і потреб функціонування комунікаційних систем підприємств.

Такий підхід вважається більш точним, гнучким та орієнтованим на результат у порівнянні з традиційними методами оцінювання, що здебільшого враховували лише кваліфікаційні або формально-освітні характеристики персоналу.

Компетентнісний підхід, як зазначають А. В. Сидорова та В. А. Гонтюк, ґрунтується на ідеї, що ефективність працівника визначається не лише знаннями, а й здатністю застосовувати їх у конкретних виробничих, управлінських і комунікаційних ситуаціях, а також наявністю поведінкових і ціннісних характеристик, які відповідають вимогам організації та специфіці комунікаційних систем підприємств [7].

Основні принципи компетентнісного оцінювання кадрового потенціалу зображені на рис. 3.

Рис. 3. Принципи компетентнісного оцінювання кадрового потенціалу
Джерело: розроблено автором

Важливим інструментом компетентнісного оцінювання є профілювання компетенцій, тобто встановлення чітких вимог до посадових обов'язків у термінах компетентностей, зокрема тих, що забезпечують ефективну взаємодію, обмін інформацією та координацію в межах комунікаційних систем підприємств. Це дозволяє забезпечити об'єктивність та стандартизацію процесу оцінки.

Оцінювання кадрового потенціалу через призму компетентностей дає змогу комплексно визначати та використовувати можливості персоналу, ідентифікувати приховані ресурси працівників, що не проявляються у межах формальних показників ефективності, забезпечувати ефективне планування кар'єри та формування кадрового резерву, адаптувати систему мотивації до реальних можливостей і потреб співробітників, своєчасно виявляти прогалини у знаннях і навичках та планувати заходи з підвищення кваліфікації, а також підвищувати гнучкість, інноваційний потенціал і результативність комунікаційних систем підприємств в умовах динамічного зовнішнього середовища.

У праці Л. Ліпич розглядаються також кількісні моделі оцінювання компетентнісного потенціалу персоналу, які поєднують експертні оцінки, психометричні методи, дані з аналітики HR-систем і самооцінювання. Застосування таких моделей є особливо доцільним у процесі оцінювання працівників комунікаційних систем підприємств, оскільки дозволяє створювати об'єктивну картину стану людського капіталу в організації з урахуванням складності комунікаційних процесів [3].

Варто зазначити, що результативність *компетентнісного підходу до оцінювання персоналу значною мірою залежить від рівня компетентності самого HR-підрозділу*, який повинен володіти не лише методологією оцінювання, а й аналітичними, етичними й комунікаційними навичками, необхідними для ефективного функціонування комунікаційних систем підприємств. Саме тому формування таких компетентностей у HR-фахівців має розглядатися як стратегічне завдання для підприємств.

Компетентність HR-підрозділу є одним із ключових факторів, що визначають ефективність управління персоналом та рівень конкурентоспроможності працівників, зокрема зайнятих у комунікаційних системах підприємств. У наукових працях Л. М. Романюк та Л. В. Вдовиченко підкреслюється, що саме від професійного рівня HR-фахівців залежить здатність підприємства не лише залучати і утримувати таланти, а й формувати їхню здатність до інновацій, адаптації та високої продуктивності [6].

Під компетентністю HR-підрозділу розуміють комплекс знань, навичок, досвіду і ціннісних установок, які дозволяють йому ефективно виконувати стратегічні та операційні завдання та операційні завдання у сфері управління персоналом і розвитку комунікаційних систем підприємств. Ці компетенції охоплюють знання в галузі кадрового планування, розвитку, мотивації, використання інноваційних технологій та методик оцінки, що забезпечують сталий розвиток кадрового потенціалу.

Моделювання компетентнісного потенціалу працівників комунікаційних систем підприємств – це сучасний підхід до системного аналізу та прогнозування розвитку людського капіталу в організації. У межах компетентнісної парадигми, яка домінує в HR-управлінні останні роки, моделювання дозволяє формалізувати складну структуру компетенцій персоналу, визначити стратегічні пріоритети розвитку, оптимізувати кадрові рішення та забезпечити адаптивність до змін бізнес-середовища.

У науковій літературі виділяють кілька основних підходів до моделювання компетентнісного потенціалу працівників комунікаційних систем підприємств, зокрема [1–3]:

Біхевіористський підхід – фокусується на зовнішніх проявах компетенцій через спостережувану поведінку працівників у процесі професійної діяльності та взаємодії в межах комунікаційних систем підприємств (використовується в методиках «360 градусів», assessment та development center).

Матричний підхід – передбачає створення матриць відповідності між посадовими вимогами та фактичним рівнем сформованості компетентностей працівників, зокрема тих, що забезпечують ефективне функціонування комунікаційних систем підприємств.

Сценарний підхід – ґрунтується на моделюванні розвитку компетенцій персоналу у відповідь на можливі стратегічні сценарії розвитку компанії, з урахуванням трансформацій внутрішніх і зовнішніх комунікаційних систем підприємств.

Когнітивно-орієнтований підхід – спрямований на оцінювання внутрішніх ресурсів особистості працівника, таких як мотивація до навчання, відкритість до інновацій, здатність до адаптації та ефективної взаємодії в умовах змін комунікаційних систем підприємств.

Ефективне моделювання передбачає побудову цілісної структури компетентнісного потенціалу працівників комунікаційних систем підприємств, яка ґрунтується на трьох базових рівнях:

Базові компетенції – обов’язкові для всіх працівників компанії (дисципліна, комунікабельність, базові цифрові навички).

Функціональні компетенції – характерні для певної професійної групи (маркетологи, бухгалтери, HR-менеджери) та пов’язані з виконанням спеціалізованих функцій у комунікаційних системах підприємств.

Стратегічні компетенції – здатність до лідерства, управління інноваціями, стратегічного мислення та розвитку комунікаційних систем підприємств відповідно до довгострокових цілей організації [12].

Процес моделювання компетентності працівників комунікаційних систем підприємств передбачає кілька послідовних етапів:

1. Аналіз організаційних цілей – визначення стратегічних завдань підприємства, зокрема у сфері розвитку, функціонування та вдосконалення комунікаційних систем підприємств, на досягнення яких мають бути спрямовані компетенції персоналу.

2. Створення моделі компетенцій – визначення переліку та структури ключових компетентностей.

3. Оцінка наявного рівня компетенцій – виявлення «компетентнісних розривів» у працівників комунікаційних систем підприємств за допомогою анкетування, тестування та оцінювання з боку керівників.

4. Планування розвитку – формування індивідуальних планів підвищення кваліфікації, коучинг-програм, корпоративного навчання.

5. Моніторинг і коригування – регулярна оцінка змін у рівні компетентності працівників комунікаційних систем підприємств та внесення коригувань до моделей залежно від трансформацій бізнес-середовища.

Моделювання компетентнісного потенціалу працівників комунікаційних систем підприємств активно використовує такі інструменти: IT-платформи для управління талантами (Talent Management Systems – TMS); карти розвитку компетенцій (competency maps); психометричні методики та тести (DISC, MBTI, SHL); ділові ігри та кейс-аналізи; методологія OKR (Objectives and Key Results), що дозволяє пов’язати особисті цілі працівника з цілями компанії.

Висновки. Моделювання компетентнісного потенціалу працівників комунікаційних систем підприємств забезпечує поєднання індивідуального розвитку персоналу із загальностратегічним розвитком підприємства, сприяє ефективному використанню людських ресурсів, зменшенню кадрових ризиків та підвищенню загальної конкурентоспроможності організації.

Оцінювання кадрового потенціалу працівників комунікаційних систем підприємств є ключовим процесом у системі управління персоналом, що забезпечує можливість аналізувати, прогнозувати та планувати розвиток людських ресурсів. Компетентнісний підхід до оцінювання кадрового потенціалу дозволяє не просто фіксувати наявні знання і навички працівників, а й комплексно враховувати їхні професійні, поведінкові, мотиваційні та інноваційні характеристики.

Мотивація є невід’ємною складовою процесу формування, розвитку та використання компетентнісного потенціалу працівників комунікаційних систем підприємств. За відсутності належного рівня мотивації ефективність засвоєння нових знань і навичок істотно знижується, що негативно впливає на результативність програм розвитку. Використання інноваційних мотиваційних технологій у діяльності HR-підрозділів сприяє підвищенню залученості персоналу, персоналізації процесів розвитку та формуванню позитивної корпоративної культури, орієнтованої на безперервне навчання.

Таким чином, компетентнісний підхід до оцінювання і розвитку персоналу забезпечує підвищення ефективності управління людським капіталом, сприяє формуванню конкурентоспроможного та адаптивного персоналу і створює умови для сталого розвитку комунікаційних систем підприємств в умовах цифрової трансформації та динамічних змін бізнес-середовища.

Література:

1. Глушко Т., Волянська-Савчук Л., Кошонько О., Горбатюк О. Діагностика компетентнісного підходу в системі вдосконалення HR-інжинірингу підприємства. *Modeling the development of the economic systems*. 2022. № 3. P. 102–108. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2022-5-14

2. Городянська Л. В. Моделювання та оцінювання рівня відтворення компетентнісного потенціалу особи. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2024. № 2(19). С. 74–92. URL: https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/27116

3. Ліпич Л., Хілуха О., Кушнір М., Волинець І. Моделі програми розвитку оцінки ефективності компетентностей працівників. *Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2020. № 2(22). С. 90–98. DOI: https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-90-98

4. OpenAI. ChatGPT (GPT-4) [велика мовна модель]. 2026. URL: https://chat.openai.com/

5. Волянська-Савчук Л. В., Чернушкіна О. О., Попович Д. А., Сторожук І. В. Компетентність HR-підрозділу з формування і використання інноваційних технологій мотивування персоналу. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні наук.* 2020. Вип. 56. С. 141–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2020_56_15

6. Романюк Л. М., Вдовиченко Л. В. Оцінка компетентності як фактору підвищення конкурентоспроможності персоналу. *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2014. № 25. С. 85–91. URL: http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/700/1/15.pdf

7. Сидорова А. В., Гонтюк В. А. Оцінювання кадрового потенціалу підприємств на основі компетентнісного підходу. *Економіка і організація управління*. 2019. № 2(34). С. 37–45.

8. Богашко О. Л. Основні аспекти інноваційного розвитку підприємництва в сучасних умовах технологічного розвитку. *Економічні горизонти.* 2022. № 2(20). С. 83–93. DOI: https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(20).2022.263346

9. Романюк М. Д., Романюк Т. М. Вагомість впливу нематеріальних чинників на мотивацію персоналу підприємства. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2023. Вип 19. Т. 1. С. 329–326.

10. Прохоровська С. Компетентісний підхід в управлінні персоналом. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2018. Вип. 23. С. 86–90. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/33746

11. Boyatzis R. E. The competent manager: A model for effective performance. New York : John Wiley & Sons. 1991. 328 p.

12. Богашко О. Л., Космідайло І. В. Ризик-менеджмент у системі функціонального управління: роль лідерства, кризових комунікацій та прийняття рішень в умовах організаційних змін. *Сталий розвиток економіки.* 2025. №5 (56). С. 329–335. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-56-45

References:

1. Hlushko, T., Volianska-Savchuk, L., Koshonko, O., & Horbatiuk, O. (2022). Diahnostyka kompetentnisnoho pidkhodu v systemi vdoskonalennia HR-inzhynirynhu pidpryiemstva [Diagnostics of the competence approach in the system of improving HR engineering of the enterprise]. *Modeling the Development of the Economic Systems*, 3, 102–108. DOI: https://doi.org/10.31891/mdes/2022-5-14 [in Ukrainian].

2. Gorodianska, L. V. (2024). Modeliuvannia ta otsiniuvannia rivnia vidtvorennia kompetentnisnoho potentsialu osoby [Modeling and assessment of renewal level of person's competence potential]. *Journal of Strategic Economic Research*, 2(19), 74–92. Retrieved from https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/27116 [in Ukrainian].

3. Lipych, L., Khilukha, O., Kushnir, M., & Volynets, I. (2020). Modeli prohramy rozvytku otsinky efektyvnosti kompetentnostei pratsivnykiv [Models of efficiency evaluation development program of employees' competences]. *Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University*, 2(22), 90–98. DOI: https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-02-90-98 [in Ukrainian].

4. OpenAI. (2026). *ChatGPT (GPT-4)* [Large language model]. Retrieved from https://chat.openai.com/

5. Volianska-Savchuk, L. V., Chernushkina, O. O., Popovych, D. A., & Storozhuk, I. V. (2020). Kompetentnist HR-pidrozdilu z formuvannia i vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii motyvuvannia personalu [Competence of the HR unit for the formation and use of innovative technologies of the personnel motivation]. *Collection of Scientific Papers of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences*, 56, 141–148. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2020_56_15 [in Ukrainian].

6. Romaniuk, L. M., & Vdovychenko, L. V. (2014). Otsinka kompetentnosti yak faktoru pidvyshchennia konkurentospromozhnosti personalu [Evaluation of personnel competence as a factor of competitive ability]. *Collection of Scientific Papers of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences*, 25, 85–91. Retrieved from http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/700/1/15.pdf [in Ukrainian].

7. Sydorova, A. V., & Hontiuk, V. A. (2019). Otsiniuvannia kadrovoho potentsialu pidpryiemstv na osnovi kompetentnisnoho pidkhodu [Staff potential evaluation of enterprises based on competence approach]. *Economics and Organization of Management*, 2(34), 37–45 [in Ukrainian].

8. Bohashko, O. L. (2022). Osnovni aspekty innovatsiinoho rozvytku pidpryiemnytstva v suchasnykh umovakh tekhnolohichnoho rozvytku [The main aspects of innovative development of entrepreneurship in modern conditions of technological development]. *Economic Horizons*, 2(20), 83–93. DOI: https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(20).2022.263346 [in Ukrainian].

9. Romaniuk, M. D., & Romaniuk, T. M (2023). Vahomist vplyvu nematerialnykh chynnykiv na motyvatsiiu personalu pidpryiemstva [The significance of the influence of intangible factors of motivation of enterprise personnel]. *Actual Problems of Regional Economy Development*, 19(1), 329–336 [in Ukrainian].

10. Prokhorovska, S. (2018). Kompetentnisnyi pidkhid v upravlinni personalom [Competency approach in personnel management]. *Regional Aspects of Productive Forces Development of Ukraine*, 23, 86–90. Retrieved from https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/33746 [in Ukrainian].

11. Boyatzis, R. E. (1991). *The competent manager: A model for effective performance*. New York: John Wiley & Sons [in English].

12. Bohashko, O. L., & Kosmidailo, I. V. (2025). Ryzyk-menedzhment u systemi funktsionalnoho upravlinnia: rol liderstva, kryzovykh komunikatsii ta pryiniattia rishen v umovakh orhanizatsiinykh zmin [Risk management in the functional management system: the role of leadership, crisis communications and decision-making in the context of organisational change]. *Sustainable Development of Economy*, 5(56), 329–335. DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-56-45 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 65.014(075.8)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-480-489

Кривова Світлана Георгіївна кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5677-3729

Трубачев Сергій Іванович кандидат технічних наук, доцент, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-7349-9426

ОРГАНІЗАЦІЙНА МОДЕЛЬ ІНТЕГРАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ І СИСТЕМНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ У ЖИТТЄВОМУ ЦИКЛІ НАУКОЄМНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто проблему інтеграції системної інженерії та управління проєктами в умовах зростання складності наукоємної продукції та цифрової трансформації підприємств. Показано, що в більшості високотехнологічних організацій ці функціональні підсистеми залишаються організаційно розділеними, що призводить до дублювання процесів, неузгодженості рішень і зниження ефективності управління життєвим циклом продукції.

Метою дослідження є розроблення організаційної моделі інтеграції офісу управління проєктами (PMO) та центру компетенцій із системної інженерії (SE CoE) у єдиній системі управління життєвим циклом наукоємної продукції. У роботі проаналізовано функціональні ролі PMO та SE CoE, визначено ключові зони їх взаємодії та конфліктів, а також обґрунтовано необхідність їх інтеграції на організаційному рівні.

Запропоновано організаційну модель, що передбачає взаємодію PMO та SE CoE через колегіальний механізм прийняття рішень - **раду з управління конфігурацією (Configuration Control Board, CCB).** Запропоновано рольову структуру взаємодії у вигляді RACI-матриці (від англ. *Responsible, Accountable, Consulted, Informed* - виконує, несе відповідальність, залучається до погодження, інформується), яка забезпечує чіткий розподіл відповідальності між учасниками процесу. Особливу увагу приділено інтерпретації ролей для управлінських процесів, зокрема процесів прийняття рішень на контрольних етапах («ворота рішень»), де функція виконання пов’язана з організацією процесу прийняття рішення.

Показано, що інтеграція реалізується не лише через організаційну структуру, а й через механізм «воріт рішень», який забезпечує узгодження технічних і управлінських оцінок на ключових стадіях життєвого циклу. Практичне значення результатів полягає у можливості застосування запропонованої моделі

для підвищення ефективності управління складними інженерними проєктами, зокрема у сфері розробки безпілотних літальних апаратів.

Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення організаційних структур високотехнологічних підприємств, підвищення узгодженості процесів та підтримки цифрової трансформації життєвого циклу продукції.

Ключові слова: системна інженерія; управління проєктами; життєвий цикл системи; ворота рішень; складна технічна система.

Kryvova Svitlana Heorhiyivna PhD, Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5677-3729

Trubachev Serhii Ivanovich PhD, Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-7349-9426

ORGANIZATIONAL MODEL FOR THE INTEGRATION OF PROJECT MANAGEMENT AND SYSTEMS ENGINEERING IN THE LIFE CYCLE OF SCIENCE-INTENSIVE PRODUCTS

Abstract. The article addresses the problem of integrating systems engineering and project management in the context of increasing complexity of science-intensive products and the digital transformation of enterprises. It is shown that in most high-tech organizations these functional subsystems remain organizationally separated, which leads to duplication of processes, inconsistency of decisions, and reduced efficiency of product life cycle management.

The aim of the study is to develop an organizational model for integrating the Project Management Office (PMO) and the Systems Engineering Center of Excellence (SE CoE) within a unified management system for the life cycle of science-intensive products. The paper analyzes the functional roles of the PMO and SE CoE, identifies key areas of their interaction and potential conflicts, and substantiates the need for their integration at the organizational level.

An organizational model is proposed that предусматриває interaction between the PMO and SE CoE through a collegial decision-making mechanism - the Configuration Control Board (CCB). A role-based interaction structure is developed in the form of a RACI matrix (Responsible, Accountable, Consulted, Informed), which ensures a clear distribution of responsibilities among process participants. Special attention is given to the interpretation of roles in managerial processes, particularly decision-making processes at control points («decision gates»), where the execution function is associated with organizing the decision-making process.

It is demonstrated that integration is achieved not only through organizational structure but also through the «decision gates» mechanism, which ensures the

alignment of technical and managerial assessments at key stages of the life cycle. The practical significance of the results lies in the possibility of applying the proposed model to improve the efficiency of managing complex engineering projects, particularly in the field of unmanned aerial vehicle development.

The obtained results can be used to enhance the organizational structures of high-tech enterprises, improve process consistency, and support the digital transformation of the product life cycle.

Keywords: systems engineering; project management; system life cycle; decision gates; complex technical system.

Постановка проблеми. Ефективність діяльності підприємств наукоємної галузі, зокрема у сфері авіабудування, машинобудування та оборонно-промислового комплексу, значною мірою визначається здатністю забезпечити узгоджене управління всіма стадіями життєвого циклу - від формування вимог і проєктування до експлуатації, модернізації та утилізації. Такий підхід потребує ефективної інтеграції технічних і управлінських процесів, які в сучасній практиці представлені, відповідно, системною інженерією та управлінням проєктами.

Незважаючи на те, що міжнародні стандарти та професійні підходи (ISO/IEC/IEEE 15288, PMBOK, ISO 21500 та ін.) підкреслюють необхідність узгодження цих двох дисциплін, у реальній діяльності підприємств вони часто залишаються організаційно розділеними. Управління проєктами, як правило, здійснюється через офіс управління проєктами (PMO), який відповідає за планування, управління ресурсами, контроль виконання та досягнення проєктних цілей. Системна інженерія, у свою чергу, реалізується в межах технічних підрозділів або центрів компетенцій (SE CoE), що відповідають за формування вимог, архітектуру, інтеграцію та технічну якість продуктів, які створюються.

Такий розподіл функцій, з одного боку, дозволяє забезпечити спеціалізацію та глибину опрацювання окремих аспектів діяльності, але з іншого – призводить до деяких системних проблем. Серед них: дублювання функцій (зокрема в управлінні вимогами, ризиками та змінами), розбіжності в інформаційних моделях, прийняття неузгоджених рішень. У результаті знижується ефективність управління життєвим циклом, збільшується кількість переробок, виникають затримки та перевищення бюджету.

Особливо гостро ці проблеми проявляються в умовах цифрової трансформації, коли підприємства впроваджують **системи управління життєвим циклом продукту (Product Lifecycle Management, PLM), модельно-орієнтовану системну інженерію (Model-Based Systems Engineering, MBSE)** та концепцію **цифрової «нитки» (digital thread)**. Хоча такі інструменти створюють передумови для інтеграції даних і процесів, їх ефективність значною мірою залежить від організаційної структури та узгодженості ролей. За відсутності

чіткої моделі взаємодії між PMO та SE CoE цифрові системи не усувають, а лише відображають існуючі розбіжності.

Таким чином, у сучасних умовах виникає науково-практична проблема, пов'язана з відсутністю узгодженої організаційної моделі, яка б забезпечувала ефективну інтеграцію системної інженерії та управління проєктами в межах життєвого циклу наукоємної продукції. Розв'язання цієї проблеми має важливе значення не лише для підвищення ефективності внутрішніх процесів підприємств, але й для забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам та підвищення їх конкурентоспроможності.

У зв'язку з цим, особливо актуальним є розроблення організаційних підходів, які дозволяють поєднати функції PMO та SE CoE в єдиній системі управління, зберігаючи їхню спеціалізацію та забезпечуючи узгодженість рішень і процесів. Саме формування такої моделі інтеграції і становить предмет даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій та практичній літературі питання інтеграції системної інженерії та управління проєктами розглядається як одна з ключових передумов ефективного управління складними технічними системами [1; 2; 3]. Зростання складності продуктів, міждисциплі-нарний характер розробок і необхідність забезпечення повного життєвого циклу обумовлюють потребу у взаємоузгодженні технічних і управлінських процесів у межах єдиної системи управління [1; 4].

Фундаментальні підходи до управління життєвим циклом систем визначені в міжнародному стандарті ISO/IEC/IEEE 15288:2023, який встановлює структуру процесів життєвого циклу [4]. Характерною рисою цього стандарту є акцент на ітеративності та рекурсивності процесів, а також на необхідності їх інтеграції. Подальший розвиток цих положень представлено в INCOSE Systems Engineering Handbook (2023), де системна інженерія визначається як міждисциплінарний підхід, спрямований на забезпечення технічної цілісності системи протягом усього життєвого циклу, включаючи управління вимогами, архітектурою, інтеграцією, верифікацією та валідацією [1].

У керівництві Systems Engineering Body of Knowledge (SEBoK) підкреслюється, що системна інженерія та управління проєктами мають взаємодоповнювальний характер [2]. Управління проєктами орієнтоване на координацію ресурсів, строків і вартості, тоді як системна інженерія забезпечує реалізацію технічних рішень і досягнення функціональних характеристик системи.

Водночас зазначається, що ступінь інтеграції цих дисциплін значною мірою залежить від організаційного контексту, а в багатьох випадках вони функціонують як окремі, слабо пов'язані підсистеми [2; 5]. Це свідчить про відсутність універсальних моделей інтеграції та необхідність розроблення адаптивних організаційних рішень.

У сфері управління проєктами значний внесок у розвиток теоретичних і практичних підходів зроблено Project Management Institute (PMI), зокрема в

PMBOK Guide та спеціалізованих керівництвах щодо функціонування офісів управління проєктами (PMO) [6; 7]. Сучасні підходи розглядають PMO як стратегічний центр створення цінності, що забезпечує узгодження проєктної діяльності зі стратегічними цілями організації, стандартизацію процесів і розвиток компетенцій персоналу [8; 9]. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що функції PMO є варіативними та залежать від рівня зрілості організації, галузевої специфіки та масштабів проєктної діяльності [8].

В той же час, аналіз наукових джерел показує, що, незважаючи на еволюцію ролі PMO, питання його інтеграції з технічними підрозділами, зокрема з системною інженерією, залишається недостатньо опрацьованим [9; 5]. У багатьох організаціях PMO функціонує ізольовано від інженерних центрів, що призводить до розриву між управлінськими та технічними процесами.

Проблема інтеграції системної інженерії та управління проєктами висвітлюється також у працях Міжнародної ради з системної інженерії (INCOSE), Національного управління з аеронавтики і дослідження космічного простору США (NASA) та інших організацій [1; 10; 5]. У цих роботах підкреслюється, що системна інженерія і управління проєктами мають різні цілі та підходи: управління проєктами орієнтоване на досягнення проєктних обмежень (час, вартість, ресурси), а системна інженерія орієнтована на забезпечення технічної відповідності системи вимогам [10; 2; 12]. Така різниця призводить до виникнення організаційних конфліктів, дублювання функцій і втрати узгодженості.

Сучасні дослідження підтверджують, що інтеграція системної інженерії та управління проєктами позитивно впливає на ефективність реалізації складних проєктів [3; 8]. Зокрема, показано, що включення принципів системної інженерії у процеси управління проєктами сприяє покращенню управління ризиками, підвищенню якості рішень і зменшенню кількості переробок [3]. Водночас більшість досліджень зосереджена на процесному рівні інтеграції, тоді як організаційні аспекти залишаються недостатньо дослідженими [8].

Окремий напрям досліджень пов’язаний із питаннями управління змінами у проєктах створення складних технічних систем. Тут важливу роль відіграє конфігураційний менеджмент, який забезпечує контроль змін і підтримку базових конфігурацій системи [11]. У деяких роботах підкреслюється, що ефективне управління конфігурацією є ключовою умовою успішного функціонування системної інженерії протягом усього життєвого циклу [11]. Разом із тим, органи на кшталт Configuration Control Board (CCB), які забезпечують прийняття рішень щодо змін у проєкті, зазвичай розглядаються як технічні механізми, а не як інтегруючі елементи організаційної структури.

У сучасних умовах зростає роль інтегрованих інформаційних середовищ, зокрема PLM, MBSE та концепції digital thread [1; 4]. Ці підходи забезпечують наскрізну простежуваність даних і створюють передумови для інтеграції процесів системної інженерії та управління проєктами. Однак дослідження

показують, що навіть за наявності розвиненої цифрової інфраструктури проблема організаційної інтеграції залишається актуальною [3; 9]. Технічна інтеграція даних не гарантує узгодженості ролей, відповідальності та прийняття рішень між підрозділами.

Таким чином, аналіз сучасних досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі достатньо глибоко опрацьовано процесні аспекти системної інженерії та управління проєктами, а також підтверджено необхідність їх інтеграції [6; 1; 2; 13]. Водночас організаційні аспекти цієї інтеграції, зокрема моделі взаємодії PMO та SE CoE, залишаються недостатньо дослідженими [8; 9; 12]. Відсутня цілісна організаційна модель, яка б забезпечувала узгодженість функцій, ролей і механізмів прийняття рішень у межах управління життєвим циклом наукоємної продукції. Саме заповнення цієї наукової прогалини визначає актуальність і спрямованість даного дослідження.

Мета статті. Метою даної статті є розроблення та обґрунтування організаційної моделі інтеграції PMO та SE CoE в єдиній системі управління життєвим циклом наукоємної продукції. Запропонований підхід спрямований на подолання існуючого розриву між технічними та управлінськими процесами і, як наслідок, підвищення ефективності реалізації складних інженерних проєктів.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачено вирішення низки взаємопов’язаних завдань, серед них: аналіз функціональних ролей і відповідальності PMO та SE CoE в управлінні життєвим циклом систем, виявлення ключових зон їх перетину та потенційних конфліктів, обґрунтування необхідності інтеграції цих підсистем на організаційному рівні. На цій основі сформовано інтегровану організаційну модель, що передбачає узгоджену взаємодію PMO та SE CoE із використанням колегіального механізму прийняття рішень (Configuration Control Board), а також розроблено рольову структуру взаємодії у вигляді RACI-матриці.

Окрему увагу приділено визначенню механізмів інтеграції, зокрема використанню «воріт рішень» як ключових точок узгодження технічних і управлінських дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика управління складними технічними системами показує, що найбільші втрати ефективності виникають через розриви між функціональними підсистемами. Для наукоємної продукції таким «вузьким місцем» стає взаємодія системної інженерії та управління проєктами. Формально обидві дисципліни працюють на спільний результат, але в реальних організаціях вони часто існують у паралельних логіках з різними цілями, інструментами та критеріями успіху.

Управління проєктами (через PMO) фокусується на дотриманні термінів, бюджету та ресурсних обмежень. Системна інженерія (через SE CoE) - на технічній цілісності, повноті вимог, якості архітектури та результатах верифікації й

валідації. Проблема виникає тоді, коли ці дві логіки не синхронізовані: управлінські рішення приймаються без достатнього урахування технічних наслідків, а технічні - без урахування проєктних обмежень. У цьому дослідженні інтеграція розглядається не як механічне злиття функцій, а як побудова узгодженої організаційної моделі. Її суть полягає в тому, що кожна підсистема зберігає свою спеціалізацію, але працює в єдиному контурі прийняття рішень. Такий контур формується через взаємодію трьох елементів: PMO, SE CoE та колегіального органу управління змінами - CCB.

PMO у цій моделі забезпечує організаційну керованість: планування, контроль виконання, координацію ресурсів і підготовку управлінських рішень. SE CoE відповідає за технічну сторону: вимоги, архітектуру, інтеграцію, верифікацію та валідацію. CCB виконує інтегруючу роль, тут узгоджуються технічні та управлінські аспекти і приймаються остаточні рішення щодо змін і переходів між фазами.

Найбільш чутливими зонами взаємодії є процеси, де перетинаються технічні та управлінські інтереси: управління вимогами, ризиками, змінами, конфігурацією, а також прийняття рішень на контрольних етапах життєвого циклу. У роботі запропоноване використання RACI-матриці, яка дозволяє формалізувати розподіл ролей. При її побудові враховано не лише «хто за що відповідає», а й характер самого процесу. Для операційних процесів (наприклад, розроблення архітектури або верифікації) роль Responsible означає безпосереднє виконання робіт. Для процесів управлінського характеру ця роль інтерпретується як організація і підготовка прийняття рішення, а не саме рішення. У деяких процесах ролі Responsible та Accountable поєднуються в межах однієї функціональної підсистеми.

Таблиця 1

Розподіл ролей і відповідальності (RACI) між PMO, SE CoE та CCB

Процес / Функція	PMO	SE CoE	CCB
Формування та управління вимогами	C	R/A	C
Архітектурне проєктування	I	R/A	C
Планування проєкту	R/A	C	I
Управління ризиками	R/A	C	C
Управління технічними ризиками	C	R/A	C
Управління змінами	R	C	A
Прийняття рішень щодо змін	R	C	A
Управління конфігурацією	C	R	A
Верифікація та валідація	C	R/A	C
Контроль виконання	R/A	I	C
Прийняття рішень на етапах	R	C	A

Умовні позначення: R - виконує (або організовує виконання), A - несе кінцеву відповідальність, C – консультує, I - інформується.

Запропонована матриця дозволяє чітко розмежувати функції та уникнути типових організаційних проблем, коли один процес одночасно «роблять усі» або, навпаки, не виконує ніхто. Особливу увагу варто звернути на процеси, пов'язані з прийняттям рішень. На перший погляд може здатися, що вони не мають виконавця у класичному сенсі. Однак у практиці проєктного управління такі процеси потребують чіткої організації: підготовки матеріалів, збору артефактів, проведення оглядів, координації учасників. Саме тому роль Responsible у цьому випадку покладається на PMO як на структуру, що забезпечує процес прийняття рішення, тоді як CCB виступає органом, який це рішення формалізує.

Такий підхід особливо важливий для реалізації механізму «воріт рішень», коли визначається подальша доля проєкту: перехід до наступної фази, доопрацювання або зупинка. У запропонованій моделі оцінка готовності здійснюється одночасно з двох позицій. PMO аналізує виконання графіка, бюджетні показники та ресурсну забезпеченість. SE CoE оцінює повноту вимог, результати випробувань, ступінь інтеграції. Остаточне рішення приймається на рівні CCB, що дозволяє уникнути однобічності та забезпечити баланс між технічною досконалістю і проєктною доцільністю.

Не менш важливою складовою інтеграції є узгодженість інформаційного середовища. У сучасних умовах це досягається через використання інтегрованих цифрових платформ (PLM, MBSE тощо). Проте самі по собі інструменти не вирішують проблему, якщо відсутня узгоджена організаційна модель їх використання. У запропонованому підході цифрове середовище виступає як підтримуючий механізм.

Таким чином, інтеграція PMO та SE CoE у запропонованому форматі дозволяє сформувати основу для більш зрілої, узгодженої та стійкої системи управління життєвим циклом продукції.

Висновки. Проведене дослідження показало, що однією з ключових проблем управління життєвим циклом наукоємної продукції залишається недостатня узгодженість між системною інженерією та управлінням проєктами. Незважаючи на наявність стандартів і методичних підходів, у практиці підприємств ці функції часто розділені організаційно, що призводить до дублювання робіт, неузгоджених рішень і у результаті до зниження загальної ефективності.

У роботі обґрунтовано доцільність переходу від такого фрагментарного підходу до більш цілісної моделі, у якій технічні та управлінські процеси розглядаються як взаємопов'язані елементи єдиної системи. Запропонована організаційна модель інтеграції PMO та SE CoE дозволяє зберегти спеціалізацію кожної з підсистем, але водночас створює спільний контур прийняття рішень, що є критично важливим для складних інженерних проєктів.

Окрему роль у цій моделі відіграє Configuration Control Board, який розглядається не просто як допоміжний орган, а як ключовий елемент узгодження технічних і управлінських аспектів. Саме через нього відбувається прийняття рішень щодо змін, формування базових ліній і переходів між етапами життєвого циклу, що дозволяє уникати типових конфліктів між підрозділами.

Запропонована RACI-матриця дає можливість чітко розмежувати відповідальність між учасниками процесу та зменшити невизначеність у виконанні функцій. Важливо, що в роботі уточнено підхід до інтерпретації ролей для управлінських процесів, зокрема для прийняття рішень на «воротах», де відповідальність за виконання пов'язана не з самим рішенням, а з організацією процесу його підготовки.

Показано, що інтеграція досягається не лише через зміну організаційної структури, а й через впровадження узгоджених механізмів взаємодії, зокрема через «ворота рішень», які забезпечують синхронізацію технічних і управлінських оцінок. Це дозволяє підвищити обґрунтованість рішень і знизити ризики на переходах між етапами.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що запропоновано цілісну організаційну модель інтеграції PMO та SE CoE, у якій CCB розглядається як центральний механізм узгодження рішень. Крім того, уточнено підхід до розподілу ролей через RACI-матрицю з урахуванням специфіки життєвого циклу складних технічних систем, а також розвинено уявлення про «ворота рішень» **як інструменту синхронізації технічних і управлінських оцінок. Це дозволяє по-новому подивитися на інтеграцію системної інженерії та управління проєктами саме на організаційному рівні.**

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що запропонований підхід може бути використаний у діяльності наукоємних підприємств для підвищення узгодженості процесів і якості прийняття рішень. Його застосування сприяє зменшенню кількості неузгоджених змін, покращенню відстежуваності вимог і загальному підвищенню керованості проєктів.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення кількісних показників ефективності інтеграції, оцінювання рівня зрілості таких моделей, а також їх адаптацію до умов цифрової трансформації.

Література:

1. INCOSE. (2023). *Systems engineering handbook: A guide for system life cycle processes and activities* (5th ed.). Wiley.

2. SEBoK Editorial Board. (2023). *Guide to the systems engineering body of knowledge (SEBoK).* https://www.sebokwiki.org

3. Galli, B. J. (2020). The application of systems engineering to project management: A review of their relationship. *International Journal of System Dynamics Applications, 9*(1), 81–106.

4. ISO/IEC/IEEE. (2023). *Systems and software engineering-System life cycle processes* (ISO/IEC/IEEE 15288:2023). ISO.

5. INCOSE. (2014). *Integrating systems engineering and project management.* https://www.incose.org

6. Project Management Institute. (2021). *A guide to the project management body of knowledge (PMBOK® Guide)* (7th ed.). PMI.

7. Project Management Institute. (2017). *Project management offices: A practice guide.* PMI.

8. Aubry, M., & Hobbs, B. (2024). Project management office typologies, functions and value contribution. *Project Management Journal, 55*(1), 3–18.

9. Too, E., & Weaver, P. (2023). The role of the project management office (PMO) in organizational transformation. *International Journal of Project Management, 41*(2), 102–115.

10. NASA. (2016). *NASA systems engineering handbook.* NASA.

11. Sauser, B., Verma, D., Ramirez-Marquez, J., & Gove, R. (2013). Configuration management as a core competence in systems engineering. *Procedia Computer Science, 16*, 95–104.

12. Kerzner, H. (2022). *Project management: A systems approach to planning, scheduling, and controlling* (13th ed.). Wiley.

13. Kryvova, S., Zvorykin, C., & Trubachev, S. (2023). Adaptation of corporate model of Ukrainian aircraft product life cycle to the international methodology of systems engineering. *Mechanics and Advanced Technologies*, *7*(3 (99), 394–404. https://doi.org/10.20535/2521-1943.2023.7.3.289919

References:

1. INCOSE. (2023). *Systems engineering handbook: A guide for system life cycle processes and activities* (5th ed.). Wiley.

2. SEBoK Editorial Board. (2023). *Guide to the systems engineering body of knowledge (SEBoK).* https://www.sebokwiki.org

3. Galli, B. J. (2020). The application of systems engineering to project management: A review of their relationship. *International Journal of System Dynamics Applications, 9*(1), 81–106.

4. ISO/IEC/IEEE. (2023). *Systems and software engineering-System life cycle processes* (ISO/IEC/IEEE 15288:2023). ISO.

5. INCOSE. (2014). *Integrating systems engineering and project management.* https://www.incose.org

6. Project Management Institute. (2021). *A guide to the project management body of knowledge (PMBOK® Guide)* (7th ed.). PMI.

7. Project Management Institute. (2017). *Project management offices: A practice guide.* PMI.

8. Aubry, M., & Hobbs, B. (2024). Project management office typologies, functions and value contribution. *Project Management Journal, 55*(1), 3–18.

9. Too, E., & Weaver, P. (2023). The role of the project management office (PMO) in organizational transformation. *International Journal of Project Management, 41*(2), 102–115.

10. NASA. (2016). *NASA systems engineering handbook.* NASA.

11. Sauser, B., Verma, D., Ramirez-Marquez, J., & Gove, R. (2013). Configuration management as a core competence in systems engineering. *Procedia Computer Science, 16*, 95–104.

12. Kerzner, H. (2022). *Project management: A systems approach to planning, scheduling, and controlling* (13th ed.). Wiley.

13. Kryvova, S., Zvorykin, C., & Trubachev, S. (2023). Adaptation of corporate model of Ukrainian aircraft product life cycle to the international methodology of systems engineering. *Mechanics and Advanced Technologies*, *7*(3 (99), 394–404. https://doi.org/10.20535/2521-1943.2023.7.3.289919

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 658.8-027.31:[005:379.8]:316.422

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-490-500

Ладонько Людмила Степанівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри мистецьких дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, https//orcid.org/0000-0002-4105-051X

Цілина Діана Олександрівна здобувачка 2 курсу факультету дошкільної, початкової освіти і мистецтв Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, https://orcid.org/ 0009 -0003-3905-9317

МАРКЕТИНГОВІ ІННОВАЦІЇ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ МЕНЕДЖМЕНТІ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *У* статті досліджено сутність та роль маркетингових інновацій у розвитку соціокультурної сфери в умовах цифровізації, глобалізації та соціальних змін. Обґрунтовано, що трансформаційні процеси сучасного суспільства зумовлюють необхідність оновлення управлінських підходів, упровадження інноваційних технологій та адаптації комунікаційних стратегій соціокультурних інституцій до нових потреб аудиторії.

Проаналізовано основні напрями маркетингових інновацій, зокрема впровадження онлайн-інструментів дослідження культурних потреб населення, використання цифрової аналітики, CRM-систем і хмарних сервісів для оптимізації управлінських процесів. Розглянуто діджиталізацію як базову умову модернізації соціокультурної діяльності, що забезпечує нові формати взаємодії з громадою, розширює доступ до культурних продуктів та сприяє збереженню національної спадщини в умовах воєнних викликів.

Окрему увагу приділено інтеграції штучного інтелекту в культурно-мистецьке середовище як інструменту автоматизації обробки даних, персоналізації культурних пропозицій і розвитку цифрових сервісів.

Визначено значення SMM як сучасного механізму формування лояльності аудиторії та просування культурних ініціатив, а також охарактеризовано нейромаркетинг як науково обґрунтований підхід до управління емоційним досвідом споживачів.

Зроблено висновок, що комплексне впровадження маркетингових інновацій підвищує конкурентоспроможність соціокультурних організацій, посилює їх адаптивність до суспільних трансформацій та створює умови для сталого розвитку культурної сфери.

Ключові слова: соціокультурний менеджмент, маркетингові інновації, діджиталізація, цифрові технології, штучний інтелект, нейромаркетинг.

Ladonko Liudmyla Stepanivna Doctor of Economics, professor, Professor of the Department of Artistic Disciplines, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, https//orcid.org/0000-0002-4105-051X

Tsilyna Diana Oleksandrivna 2nd year student of the Faculty of Preschool, Primary Education and Arts, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Chernihiv, https://orcid.org/ 0009 -0003-3905-9317

MARKETING INNOVATIONS IN SOCIO-CULTURAL MANAGEMENT AS A RESPONSE TO THE TRANSFORMATIONAL PROCESSES OF MODERN SOCIETY

Abstract. The article examines the essence and role of marketing innovations in the development of the sociocultural sphere in the context of digitalization, globalization, and social change.

It is argued that the transformational processes of modern society necessitate the updating of management approaches, the introduction of innovative technologies, and the adaptation of communication strategies of sociocultural institutions to the new needs of the audience.

The main directions of marketing innovations are analyzed, in particular, the introduction of online tools for researching the cultural needs of the population, the use of digital analytics, CRM systems, and cloud services to optimize management processes.

Digitalization is considered as a basic condition for the modernization of sociocultural activities, providing new formats for interaction with the community, expanding access to cultural products, and contributing to the preservation of national heritage in the context of military challenges.

Special attention is paid to the integration of artificial intelligence into the cultural and artistic environment as a tool for automating data processing, personalizing cultural offerings, and developing digital services. The importance of SMM as a modern mechanism for building audience loyalty and promoting cultural initiatives is identified, and neuromarketing is characterized as a scientifically based approach to managing the emotional experience of consumers.

It is concluded that the comprehensive implementation of marketing innovations increases the competitiveness of sociocultural organizations, enhances their adaptability to social transformations, and creates conditions for the sustainable development of the cultural sphere.

Keywords: sociocultural management, marketing innovations, digitalization, digital technologies, artificial intelligence, neuromarketing.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується активними соціальними, культурними та технологічними змінами, що безпосередньо впливають на функціонування соціокультурної сфери.

Глобалізаційні процеси, цифровізація, зростання ролі креативних індустрій, а також трансформація культурних потреб населення зумовлюють необхідність оновлення підходів до управління соціокультурною діяльністю. Традиційні форми організації культурних заходів і управління установами культури дедалі частіше не відповідають очікуванням сучасної аудиторії. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває впровадження маркетингових інновацій у соціокультурний менеджмент, які б сприяли підвищенню ефективності діяльності соціокультурних організацій, розширенню доступу до культурних продуктів/послуг та активізації участі громад у культурному житті.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика перспектив подальшого розвитку соціокультурної діяльності та управління нею висвітлена у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків даної сфери. Зокрема, Фільварська В. [1] розглядає інноваційні підходи маркетингу в соціокультурній сфері, які виходять за межі традиційної комерційної логіки та підсилюють роль соціального впливу. Тадля О. [2] здійснив аналіз проблематики впровадження інновацій в управління мистецькими проєктами, акцентуючи увагу на необхідності системного оновлення підходів до організації діяльності суб'єктів соціокультурної сфери. Науковець обґрунтовує, що передумовами формування інноваційного підходу в управлінні мистецькими проєктами є розроблення та практична апробація теоретико-методологічних засад модернізації управлінських процесів. Автори Коцюбівська К., Тимошенко О, Василевський А. [6] вивчали можливості застосування маркетингових інструментів штучного інтелекту для збереження та популяризації культурної спадщини. У своїй праці вони вперше зробили спробу систематизувати дані про впровадження технологій штучного інтелекту в культурних інституціях із фокусом на їх вплив на збереження цифрових ресурсів. Шульга О. [11] розглядає технології нейромаркетингових досліджень та їх місце серед маркетингових інновацій. Авторка вважає, що коректне «використання інструментів впливу на споживача через візуальні, аудіальні та аромаканали дає змогу підприємствам збільшити обсяги продажів, створити та підтримати лояльність споживачів».

Водночас, проблема впровадження маркетингових інновацій у практику соціокультурного менеджменту потребує подальшого узагальнення, системного аналізу та розвитку.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності та значення маркетингових інновацій у соціокультурному менеджменті як ефективного інструменту адаптації до трансформаційних процесів сучасного суспільства, та визначення ключових напрямів їх упровадження в умовах цифровізації, глобалізації та зміни споживчих моделей культурної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Маркетингові інновації у соціокультурному менеджменті є важливою умовою ефективного функціонування та розвитку соціокультурної сфери в сучасних умовах. Вони передбачають оновлення управлінських підходів, форм організації діяльності та використання сучасних технологій з метою задоволення культурних потреб населення. Соціокультурний менеджмент як система управління спрямований на координацію людських, фінансових і матеріальних ресурсів, а інновації дозволяють підвищити результативність цієї діяльності.

Розглянемо найбільш суттєві маркетингові інновації, які застосовуються у середовищі соціокультурного менеджменту як відповідь на трансформаційні процеси сучасного суспільства.

Онлайн-інструменти дослідження культурних потреб населення

Сучасний стан розвитку економіки в країні потребує нових підходів до діяльності організацій, і, рівня культури управління, досконалих інноваційних механізмів, зорієнтованих на максимальне задоволення попиту споживачів і динамічний пошук способів здобуття успіху в умовах конкуренції [2]. Важливим напрямом маркетингових інновацій у соціокультурному менеджменті є впровадження нових інструментів вивчення потреб споживачів соціокультурних послуг. Сучасна аудиторія відзначається різноманітністю інтересів, цінностей і форм культурного споживання, що потребує постійного аналізу та оновлення управлінських рішень. У цьому контексті традиційні методи, такі як паперові опитування або формальні звіти, поступово доповнюються або замінюються цифровими та інтерактивними інструментами.

Одним із найбільш поширених інструментів маркетингових комунікацій є онлайн-опитування та електронні анкети, які дозволяють швидко отримувати зворотний зв’язок від широкої аудиторії. Використання соціальних мереж і офіційних веб-сайтів соціокультурних установ сприяє залученню різних вікових та соціальних груп до участі в опитуваннях. Крім того, використання онлайн-опитувань, соціальних мереж і відгуків дозволяє збирати зворотний зв’язок від аудиторії, оперативно оцінювати інтереси та очікування споживачів [3].

Суттєвого значення набувають інструменти аналітики цифрової поведінки, зокрема аналіз відвідуваності сайтів, популярності онлайн-заходів та переглядів культурного контенту. Такі дані дозволяють менеджерам оцінювати ефективність культурних проєктів і коригувати їх відповідно до потреб аудиторії. Окрему роль відіграють фокус-групи та глибинні інтерв’ю, зокрема в онлайн-форматі, які допомагають глибше зрозуміти мотивації та сподівання споживачів.

Подальший розвиток цих підходів пов’язаний із активним впровадженням інноваційних цифрових технологій, зокрема елементів штучного інтелекту та автоматизованих систем обробки даних, що дають змогу узагальнювати великі обсяги інформації про культурні уподобання споживачів. Це сприяє більш точному прогнозуванню попиту на соціокультурні послуги та персоналізації культурних пропозицій. Таким чином, застосування нових маркетингових

інструментів для вивчення потреб споживачів підвищує якість управлінських рішень і сприяє ефективному розвитку соціокультурної діяльності.

Діджиталізація соціокультурної сфери

Діджиталізація також можна розглядати серед ключових чинників інноваційного розвитку соціокультурного менеджменту, оскільки саме вона забезпечує технологічну основу для впровадження нових управлінських інструментів і форм взаємодії з аудиторією. Цифрові технології стають все більш поширеним явищем, які впливають на розвиток країни. У діяльності соціокультурних організацій поширеними є CRM-системи (наприклад, Bitrix24) [4], які дозволяють вести облік відвідувачів, партнерів, учасників заходів і формувати бази даних для подальшого аналізу потреб споживачів. Для внутрішньої організації роботи активно застосовуються хмарні сервіси Google Workspace (Google Docs, Google Forms, Google Calendar), що забезпечують спільну роботу з документами, проведення онлайн-опитувань та планування подій.

У проєктній діяльності соціокультурні менеджери використовують програмні продукти для управління проєктами, зокрема Trello, Asana, Notion), які дозволяють структурувати завдання, контролювати терміни виконання та координувати роботу команди. Для організації культурних подій і комунікації з аудиторією широко застосовуються платформи Facebook, Instagram, YouTube, а також сервіси онлайн-реєстрації та продажу квитків, що спрощують взаємодію з відвідувачами та розширюють охоплення аудиторії. Важливу роль відіграють і програмні інструменти маркетингової аналітики, зокрема Google Analytics та статистика соціальних мереж, які дають змогу оцінювати інтереси аудиторії та ефективність соціокультурних заходів.

В умовах воєнного часу діджиталізація набула особливої актуальності, оскільки цифрові технології стали одним із ключових інструментів збереження та підтримки соціокультурної діяльності. Обмеження на проведення масових заходів, питання безпеки та переміщення населення зумовили активне використання онлайн-форм роботи. Соціокультурні організації були змушені адаптувати свою діяльність шляхом проведення віртуальних заходів, онлайн-опитувань, лекцій, культурних проєктів у цифровому форматі, використовуючи платформи Zoom, Google Meet, YouTube-трансляції.

Використання цифрових форматів у період воєнних дій дало можливість організаціям соціокультурної сфери не лише зберегти безперервність діяльності, а й адаптуватися до нових умов функціонування. Онлайн-заходи, віртуальні виставки, дистанційні освітні програми стали ефективною альтернативою традиційним формам культурної роботи. Завдяки цьому культурні ініціативи змогли охопити внутрішньо переміщених осіб, а також українців, які перебувають за межами країни, що сприяло підтриманню зв’язку з національним культурним простором. Цифрова трансформація стає ключовим каталізатором маркетингових інновацій у культурно-мистецькому середовищі, створюючи

можливості для збереження та популяризації національних культурних цінностей та культурної спадщини [5].

Штучний інтелект у цифровому культурному середовищі

У сучасних умовах широкі можливості інтеграції штучного інтелекту (ШІ) у діяльність культурних інституцій зумовлюють його визначальну роль у процесах цифрової трансформації культурної сфери. Сьогодні ШІ вже не абстрактне поняття - це динамічний інструмент, який використовується для зміни способів взаємодії бізнесу зі своїми клієнтами, роблячи ці взаємодії більш змістовними, персоналізованими та ефективними. ШІ не лише забезпечує збереження та цифрове відтворення об'єктів культурної спадщини, а й відкриває нові можливості для їх інтерпретації, представлення та комунікації із суспільством, що суттєво розширює потенціал для наукових досліджень, освіти та популяризації культурних надбань. Емпіричні й аналітичні дослідження підкреслюють, що використання алгоритмів ШІ сприяє автоматизації обробки та аналізу великих масивів культурних даних, удосконаленню метаданих і підвищенню доступності контенту для широкого загалу [6].

Значний внесок у ці процеси здійснює цифрова платформа Europeana, що об'єднує тисячі науковців та мільйони оцифрованих об'єктів культурної спадщини з громадських і наукових колекцій по всій Європі. Europeana створює основу для обміну даними та спільної роботи культурних інституцій, а також для впровадження інтелектуальних сервісів, що оптимізують процеси каталогізації, пошуку та повторного використання культурних ресурсів у цифровому середовищі. Ініціативи, пов'язані з використанням штучного інтелекту, зокрема проєкт AI4Culture (частина AI4Europeana), мають на меті розроблення спеціалізованих інструментів для культурних інституцій – включно з розпізнаванням тексту, автоматизованим перекладом метаданих, семантичним зв'язуванням інформації та створенням мультикультурних послуг [7].

Європейські стратегічні документи також визнають центральну роль штучного інтелекту у цифровому культурному середовищі. Стратегія спільного європейського простору даних з питань культурної спадщини (Strategy 2025–2030) визначає штучний інтелект як ключовий компонент у розвитку високоякісної, доступної та інтероперабельної цифрової інфраструктури для культурного сектору, що сприятиме розширенню доступу, автоматизації обробки інформації та підтримці наукового пізнання. Фактично, дана Стратегія спрямована на формування надійного, інтероперабельного та інклюзивного простору даних, основною метою якого є розширення доступу до цифрових ресурсів культурної спадщини Європи. Вона передбачає створення умов для їх повторного використання з метою стимулювання інноваційних процесів і генерації суспільної та економічної цінності, а також адаптацію до динамічних змін у сфері цифрових технологій і зростаючих очікувань користувачів [8].

Паралельно з цим UNESCO активно досліджує роль ШІ у сфері нематеріальної культурної спадщини, організовуючи міжнародні форуми та

вебінари, що аналізують, як технології штучного інтелекту можуть впливати на збереження, передачу та сталий розвиток живих культурних практик у глобальному контексті.

Таким чином, інтеграція ШІ в культурні інституції не лише оптимізує технічні процеси збереження й управління культурними даними, а й сприяє формуванню нових культурних практик, розширює можливості дослідження, освіти та глобальної популяризації культурної спадщини, що є важливим у контексті цифрової трансформації суспільства. У майбутньому важливим завданням буде забезпечення збалансованого використання цих технологій з урахуванням етичних та соціальних аспектів.

Водночас маркетингові інновації у соціокультурному менеджменті пов'язані не лише з цифровізацією, а й із поширенням проєктного підходу до організації діяльності. Організації дедалі частіше працюють у форматі коротко- та середньострокових проєктів, орієнтованих на конкретні цільові групи та актуальні соціальні запити. Такий підхід дозволяє більш раціонально використовувати ресурси, залучати грантову та партнерську підтримку, а також підвищувати результативність культурних ініціатив.

SMM як сучасний маркетинговий інструмент проєктного підходу

SMM (соціальні медіа-маркетинг) можна розглядати як маркетингову інновацію у соціокультурному менеджменті, оскільки він поєднує новітні технології комунікації з управлінськими та культурними цілями. Соціокультурний менеджмент передбачає просування культурних проєктів – театральних вистав, музейних експозицій, фестивалів – серед різних аудиторій. Традиційні методи просування часто були обмежені фізичними каналами, рекламними носіями та прямими контактами з глядачами. Використання SMM відкриває нові можливості для залучення, сегментації та інтерактивної взаємодії з аудиторією, що є ознакою інноваційного підходу.

Особливістю SMM як інструмента інновації є можливість одночасно охоплювати широкі аудиторії та персоналізувати комунікацію. Соціальні мережі дозволяють проводити таргетовану рекламу, створювати інтерактивні кампанії, залучати спільноти до участі у культурних подіях і відстежувати ефективність у реальному часі за допомогою аналітичних інструментів.

Це дозволяє не лише підвищити рівень продажу квитків, а й формувати довгострокову лояльність, посилювати імідж установи та підкреслювати її соціокультурну місію.

Таким чином, SMM відповідає критеріям маркетингової інновації: він є новим інструментом просування, технологічно вдосконаленим та ефективним у досягненні цілей соціокультурного менеджменту.

Використання SMM дозволяє закладам культури інтегрувати сучасні комунікаційні технології в управлінські процеси, забезпечуючи більшу конкурентоспроможність, залучення нових аудиторій та підвищення культурної цінності продукту [9].

Нейроінструменти у соціокультурному менеджменті

Серед маркетингових інновацій особливе місце посідає нейромаркетинг. Даний підхід ґрунтується на використанні методів нейронаук і когнітивної психології для дослідження підсвідомих механізмів прийняття споживчих рішень. На відміну від традиційних маркетингових інструментів, що орієнтуються переважно на раціональні мотиви поведінки, нейромаркетинг дозволяє працювати з глибинними емоційними та сенсорними реакціями аудиторії [10].

У соціокультурній сфері, де культурний продукт має символічну, емоційну та ціннісну природу, застосування нейромаркетингових технологій набуває особливої актуальності. Відвідування театральної вистави, музейної експозиції чи фестивалю часто зумовлюється не стільки раціональною оцінкою характеристик послуги, скільки емоційним враженням, асоціаціями та попереднім досвідом взаємодії з брендом установи. Саме тому використання емоційних тригерів, візуальних акцентів та сенсорних стимулів здатне суттєво підвищити ефективність комунікацій і рівень лояльності аудиторії.

До основних нейроінструментів, що можуть застосовуватися у соціокультурному менеджменті, належать технології відстеження погляду (eye-tracking), електроенцефалографія (EEG), функціональна магнітно-резонансна томографія (fMRI), методи емоційного аналізу (facial coding), а також A/B-тестування з урахуванням емоційної залученості. Зокрема, eye-tracking дозволяє визначити, які елементи афіші, сайту чи рекламного повідомлення привертають найбільшу увагу; EEG фіксує рівень емоційного збудження та інтересу під час перегляду контенту; fMRI забезпечує глибше дослідження механізмів формування брендової лояльності; facial coding дає змогу аналізувати міміку споживача та ідентифікувати базові емоції в режимі реального часу. Водночас для малих культурно-мистецьких організацій доступними є спрощені інструменти (теплові карти, аналіз кліків, поведінкові метрики вебсторінок), які частково відтворюють функції складних нейротехнологій [11].

Повністю розділяємо із авторами статті думку про те, що інноваційність нейромаркетингу у соціокультурній діяльності полягає у переході від інтуїтивного формування комунікацій до науково обґрунтованого управління емоційним досвідом аудиторії. Такий підхід сприяє підвищенню сприйняття цінності культурного продукту ще до моменту його безпосереднього споживання, що, у свою чергу, збільшує ймовірність відвідування події та формує довгострокову прихильність до інституції.

У цьому контексті, нейромаркетинг може розглядатися як стратегічний інструмент підвищення конкурентоспроможності культурних організацій в умовах зростаючої боротьби за увагу споживача.

Трансформація взаємодії соціокультурних організацій із громадою

Важливим інноваційним аспектом маркетингової діяльності є трансформація взаємодії соціокультурних організацій із громадою. Залучення мешканців до планування та обговорення культурних заходів, використання соціальних

мереж для комунікації та зворотного зв'язку сприяють формуванню партнерських відносин між організаціями культури та суспільством. Важливо, що цифрові технології не лише змінюють інструментарій маркетингу, але й трансформують соціальні практики комунікації, зокрема, «цифрова культура формує нове середовище, де цифрові компетентності та цифрове мислення стають невід'ємною частиною професійної діяльності» [12].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що за сучасних умовах трансформаційних процесів соціокультурний менеджмент зазнає суттєвих змін, зумовлених швидким розвитком цифрових технологій, глобалізацією та зміною споживчих очікувань. Маркетингові інновації виступають дієвим механізмом адаптації соціокультурних інституцій до нових викликів, сприяючи не лише підвищенню ефективності функціонування, а й формуванню нових моделей взаємодії з аудиторією.

В ході дослідження було встановлено, що впровадження онлайн-інструментів вивчення культурних потреб, цифрового аналізу поведінки, CRM-систем, а також використання хмарних сервісів для координації діяльності дозволяє отримувати оперативні та точні дані для прийняття управлінських рішень. Діджиталізація соціокультурної сфери розширює можливості комунікації, забезпечує доступ до культурних продуктів для різних верств населення та відкриває нові формати культурного споживання, включно з віртуальними подіями та дистанційними освітніми програмами.

У контексті глобальних тенденцій важливо зазначити, що використання штучного інтелекту набуває стратегічного значення для персоналізації пропозицій, автоматизації обробки великих масивів культурних даних та розвитку інтелектуальних сервісів. Інтеграція SMM та нейромаркетингових технологій активізує емоційну взаємодію з аудиторією та сприяє формуванню довгострокової лояльності.

Особливої значущості інноваційні маркетингові підходи у соціокультурному менеджменті набувають в умовах воєнного часу, коли цифрові формати діяльності стають одним із ключових інструментів збереження безперервності культурної роботи, підтримки соціальної згуртованості та збереження національного культурного простору. Онлайн-заходи, віртуальні культурні проєкти та дистанційні освітні ініціативи дозволяють соціокультурним організаціям ефективно реагувати на виклики безпеки та мобільності населення.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що маркетингові інновації не лише відповідають на виклики цифрової ери, а й визначають нові напрями соціокультурного менеджменту, що відкриває простір для подальших досліджень.

Перспективними, на нашу думку, є подальші дослідження ефективності нейромаркетингу у соціокультурних проєктах, вплив штучного інтелекту на споживання культурного продукту/послуги, а також розробка моделей інтеграції цифрових та гуманітарних складових для стійкого розвитку соціокультурної сфери у глобальному вимірі.

Література:

1. Фільварська В. В. (2025) Соціокультурний маркетинг: концептуалізація нової парадигми впливу. Культура і мистецтво в сучасному світі: між традицією та новаторством. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 23 травня 2025 р., Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2025. с. 99-103

2. Тадля О. М. (2020) Особливості впровадження інновацій в управлінні мистецькими проєктами. Культурологічний альманах, 2020. Вип. 14. С. 128. URL:https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b6466eee-fdef-4085-bffd-725495929e5b/content#page=111 (дата звернення 10.03.2026)

3. Antonio Padilla-Meléndez, Ana Rosa del Águila-Obra (2013). Web and social media usage by museums: Online value creation. International Journal of Information Management. Volume 33, Issue 5, 2013, pages 892-898 URL:https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S02684 0121300090X?via%3Dihub (дата звернення 10.03.2026)

4. Офіційна сторінка Bitrix24 1 (2026). Bitrix24. Your ultimate workspace. URL: https://www.bitrix24.com/ (дата звернення: 10.03.2026).

5. Гудзенко, О. (2024). Цифрова трансформація в культурі: сучасні реалії та перспективи розвитку. Схід, 4 (3), 29–33. URL:https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4(3).2 96605 (дата звернення: 10.03.2026).

6. Коцюбівська К., Тимошенко О, Василевський А. (2024) Інструменти штучного інтелекту для збереження та популяризації культурної спадщини. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. Том 7, № 2. 2024 https://doaj.org/article/935da2d062c84c79812dd2a5236aeebc?utm_source=chatgpt.com(дата звернення: 10.03.2026).

7. Europeana digital platform (2025). Diversity of cultural expressions, 2025 https://www.unesco.org/creativity/en/policy-monitoring-platform/europeana?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.03.2026).

8. European Commission: (2025) Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, A Common European Data Space for Cultural Heritage – Strategy 2025-2030, 2025, https://data.europa.eu/doi/10.2759/9497280 (дата звернення: 10.03.2026).

9. Ладонько Л., Остаточна В. (2024) SMM як сучасний інструмент соціокультурної діяльності. Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Південноукраїнські наукові студії» (19-21 листопада 2024 року). Одеса: ПНУ імені К.Д.Ушинського, 2024.С.15-17

10. Школа бізнесу. (2025) Нейромаркетинг для бізнесу: наука, що допомагає продавати ефективніше. Веб-сайт. https://online.novaposhta.education/blog/nejromarketing-dlya-biznesu-nauka-shho-dopomagae-prodavati-efektivnishe (дата звернення: 10.03.2026).

11. Шульга, О. (2021). Нейромаркетинг у системі маркетингових інновацій підприємства. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 300(6(2), 256-260. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-300-6/2-42

12. Трушкіна, Н., та Чернух, Д. (2023). Цифрова культура компаній: уточнення термінології. Міжнародний науковий журнал з менеджменту, економіки та фінансів, 2 (1), с. 19–33. URL: https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20230201.03 (дата звернення: 10.03.2026).

References:

1. Filvarska V. V. (2025) Sotsiokulturnyi marketynh: kontseptualizatsiia novoi paradyhmy vplyvu [Sociocultural marketing: conceptualization of a new paradigm of influence]. Kultura i mystetstvo v suchasnomu sviti: mizh tradytsiieiu ta novatorstvom. Zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, 23 travnia 2025 r., Dnipro : NTU «Dniprovska politekhnika», 2025. c. 99-103[in Ukrainian].

2. Tadlia O. M. (2020) Osoblyvosti vprovadzhennia innovatsii v upravlinni mystetskymy proiektamy [Features of implementing innovations in the management of art projects]. Kulturolohichnyi almanakh, 2020. Vyp.14. C. 128. URL:https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b6466eee-fdef-4085-bffd-725495929e5b/content#page=111 [in Ukrainian].

3. Antonio Padilla-Meléndez, Ana Rosa del Águila-Obra (2013). Web and social media usage by museums: Online value creation. International Journal of Information Management. Volume 33, Issue 5, 2013, pages 892-898 URL:https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0268401213000090X?via%3Dihub

4. Official page Bitrix24 1 (2026). Bitrix24. Your ultimate workspace. URL: https://www.bitrix24.com/

5. Hudzenko, O. (2024). Tsyfrova transformatsiia v kulturi: suchasni realii ta perspektyvy rozvytku [Digital transformation in culture: current realities and prospects for development]. Skhid, 4 (3), 29–33. URL:https://doi.org/10.21847/2411-3093.2023.4(3).296605 [in Ukrainian].

6. Kotsiubivska K., Tymoshenko O, Vasylevskyi A. (2024) Instrumenty shtuchnoho intelektu dlia zberezhennia ta populiaryzatsii kulturnoi spadshchyny []Artificial intelligence tools for preserving and promoting cultural heritage. Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi. Tom 7, № 2. 2024 https://doaj.org/article/935da2d062c84c79812dd2a5236aeebc?utm_source=chatgpt.com[in Ukrainian].

7. Europeana digital platform (2025). Diversity of cultural expressions, 2025 https://www.unesco.org/creativity/en/policy-monitoring-platform/europeana?utm_source=chatgpt.com

8. European Commission: (2025) Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, A Common European Data Space for Cultural Heritage – Strategy 2025-2030, 2025, https://data.europa.eu/doi/10.2759/9497280

9. Ladonko L., Ostatochna V. (2024) SMM yak suchasnyi instrument sotsiokulturnoi diialnosti [SMM as a modern tool for sociocultural activity]. Materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv ta molodykh vchenykh «Pivdennoukrainski naukovi studii» (19-21 lystopada 2024 roku). Odesa: PNU imeni K.D.Ushynskoho, 2024.C.15-17

10. Shkola biznesu. (2025) Neiromarketynh dlia biznesu: nauka, shcho dopomahaie prodavaty efektyvnishe []. Veb-sait.https://online.novaposhta.education/blog/nejromarketing-dlya-biznesu-nauka-shho-dopomagae-prodavati-efektivnishe [in Ukrainian]

11. Shulha, O. (2021). Neiromarketynh u systemi marketynhovykh innovatsii pidpryiemstva [Neuromarketing in the system of marketing innovations of an enterprise]. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences, 300(6(2), 256-260. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2021-300-6/2-42 [in Ukrainian]

12. Trushkina, N., ta Chernukh, D. (2023). Tsyfrova kultura kompanii: utochnennia terminolohii [Digital culture of companies: clarification of terminology]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal z menedzhmentu, ekonomiky ta finansiv, 2 (1), c. 19–33. URL: https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20230201.03 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026

УДК 37.091.2:376

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-501-513

Михайлов Михайло Сергійович проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародної діяльності, Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, https://orcid.org/0000-0002-5448-5379

Тур Олександр Васильович кандидат економічних наук, доцент Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, https://orcid.org/0000-0002-0534-2443

ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У сучасних умовах розвитку освіти інклюзивна модель набуває особливого значення, оскільки забезпечує реалізацію права кожної дитини на освіту та соціальну інтеграцію незалежно від її фізичних, психологічних чи соціальних особливостей. Актуальність педагогічного менеджменту інклюзивної освіти зумовлена необхідністю створення ефективної системи управління освітнім процесом, що враховує індивідуальні потреби дітей з особливими освітніми потребами (ООП), організовує взаємодію педагогів, фахівців супроводу, батьків та адміністрації закладів освіти. Менеджмент інклюзивної освіти забезпечує координацію багаторівневої діяльності – від державної освітньої політики до щоденної роботи команд психолого-педагогічного супроводу в школах. Його сутність полягає у створенні безпечного та підтримувального середовища, розробці індивідуальних освітніх програм (ІПР), підвищенні кваліфікації педагогів, розвитку командної взаємодії та партнерства з родинами учнів. Особливе значення мають принципи інклюзивного менеджменту: гуманізація управління, дитиноцентризм, партнерство з родиною, міждисциплінарність, системність, відкритість і прозорість, етичність. Сучасні виклики, зокрема наслідки війни, зумовлюють зростання числа дітей із травматичним досвідом, внутрішніх переселенців, потребу у психологічній підтримці, дистанційній інклюзії та нестачі фахівців. У таких умовах ефективний педагогічний менеджмент стає ключовим чинником забезпечення доступності, якості та соціальної адаптації освіти. Аналіз наукових джерел засвідчує, що питання педагогічного менеджменту інклюзивної освіти активно розробляють вітчизняні та зарубіжні дослідники (М. Айнскоу, Т. Бут, А. Дайсон, А. Колупаєва, Н. Софій, М. Ворон). Водночас практичні аспекти міжвідомчої координації, комплексного планування ресурсів та управлінської підтримки потребують подальшого вдосконалення. Отже, педагогічний менеджмент інклюзивної освіти є стратегічним інструментом реалізації права дитини на

якісну, доступну та справедливу освіту, забезпечення її розвитку та соціальної інтеграції, особливо в умовах соціальних викликів та трансформацій освітньої системи.

Ключові слова: педагогічний менеджмент, інклюзивна освіта, дитиноцентризм, індивідуальна програма розвитку (ІПР), безбар'єрне середовище, партнерство з родиною

Mykhailo Mykhailov Vice-Rector for Academic, Pedagogical Work and International Activities, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, https://orcid.org/0000-0002-5448-5379

Oleksandr Tur PhD in Economics, Associate Professor at Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, https://orcid.org/0000-0002-0534-2443

PEDAGOGICAL MANAGEMENT OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. In the modern context of educational development, the inclusive model of education is gaining particular importance, as it ensures the realization of every child's right to education and social integration, regardless of their physical, psychological, or social characteristics. The relevance of pedagogical management in inclusive education is determined by the need to create an effective system for managing the educational process that takes into account the individual needs of children with special educational needs (SEN), and organizes the interaction of teachers, support specialists, parents, and school administration. Inclusive education management ensures the coordination of multi-level activities – from national educational policy to the daily work of psycho-pedagogical support teams in schools. Its essence lies in creating a safe and supportive environment, developing individualized educational programs, improving teachers' qualifications, fostering team collaboration, and establishing partnerships with students' families. Key principles of inclusive management include humanization of governance, child-centeredness, family partnership, interdisciplinarity, systemacity, openness and transparency, and ethics. Current challenges, including the consequences of war, have led to an increase in the number of children with traumatic experiences, internally displaced children, a growing need for psychological support, distance inclusion, and shortages of specialists. In such conditions, effective pedagogical management becomes a crucial factor in ensuring accessibility, quality, and social adaptation of education. Analysis of scholarly sources shows that both domestic and international researchers (M. Ainscow, T. Booth, A. Dyson, A. Kolupaeva, N. Sofiy, M. Voron) actively study the issues of pedagogical management in inclusive education. At the same time, practical aspects of interagency coordination, comprehensive resource planning, and managerial support require further improvement. Thus, pedagogical

management of inclusive education is a strategic tool for realizing every child's right to quality, accessible, and equitable education, ensuring their development and social integration, especially amid social challenges and transformations in the educational system.

Keywords: pedagogical management, inclusive education, child-centeredness, individualized educational program, barrier-free environment, family partnership

Постановка проблеми. У сучасному світі дедалі більшого розвитку набуває інклюзивна модель освіти – модель, що пов`язана з дотриманням прав людини.

В основі інклюзії лежить право людини на освіту, проголошене у Всесвітній декларації прав людини у 1948 році, де зазначається: «Кожен має право на освіту…освіта має бути спрямована на розвиток людської особистості та посилення поваги до прав людини та основних свобод…».

Однаково важливими є положення «Конвенції про права дитини» (ООН, 1989), такі як право дитини не зазнавати дискримінації, зазначене у статті 2 та статті 23. Зокрема, у статті 23 йдеться, що дитина з особливими освітніми потребами повинна мати: «доступ до освіти, виховання, медичного обслуговування, реабілітаційних послуг, професійної підготовки, максимально можливої соціальної інтеграції та індивідуального розвитку, включаючи його чи її культурний та духовний розвиток».

Актуальність дослідження педагогічного менеджменту інклюзивної освіти зумовлена сучасними трансформаціями освітньої системи, спрямованими на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей, зокрема осіб з особливими освітніми потребами. Реалізація принципів інклюзії передбачає створення ефективної системи управління освітнім процесом, що забезпечує координацію діяльності педагогів, фахівців супроводу, батьків та адміністрації закладів освіти.

В Україні розвиток інклюзивної освіти є одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики, що відображено у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у Закон України «Про освіту», Закон України «Про повну загальну середню освіту», а також у міжнародних документах, таких як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. Ці документи визначають необхідність створення інклюзивного освітнього середовища та ефективного управління освітніми процесами з урахуванням потреб усіх учасників освітнього процесу.

Особливої актуальності питання педагогічного менеджменту інклюзивної освіти набуває в умовах сучасних соціальних викликів, зокрема внаслідок воєнних дій, що призвели до зростання кількості дітей, які потребують психолого-педагогічної підтримки, реабілітації та спеціальних умов навчання. У таких умовах ефективне управління інклюзивними процесами у закладах освіти стає важливим чинником забезпечення доступності освіти, соціальної адаптації

та інтеграції дітей з особливими освітніми потребами. Крім того, впровадження інклюзивної освіти потребує підготовки педагогічних працівників до роботи в умовах різноманітності, розвитку управлінських компетентностей керівників закладів освіти, організації командної взаємодії фахівців та застосування сучасних управлінських технологій. Педагогічний менеджмент у цьому контексті виступає важливим інструментом організації освітнього середовища, планування та реалізації індивідуальних освітніх траєкторій дітей з особливими освітніми потребами.

Отже, дослідження педагогічного менеджменту інклюзивної освіти є актуальним, оскільки спрямоване на вдосконалення управління інклюзивними процесами в закладах освіти, підвищення ефективності взаємодії всіх учасників освітнього процесу та забезпечення реалізації права кожної дитини на якісну і доступну освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичних джерел засвідчив, що науковці А. Колупаєва, О. Таранченко, А. Панченко, Н. Кравчук та інші розкривають у своїх працях особливості та недоліки управління організацією інклюзивної освіти на державному, регіональному рівні та рівні закладу освіти. Н. Компанець та І. Малишевська також приділяють увагу менеджменту інклюзивної освіти на рівні територіальної громади (ТГ): розвитку партнерства з іншими організаціями, які працюють у соціальній і медичній галузях щодо задоволення потреб осіб з ООП. Але, незважаючи на ґрунтовні наукові дослідження та розвідки, питання менеджменту інклюзивної освіти потребують подальших уточнень та рекомендацій щодо міжвідомчої співпраці.

Мета статті – дослідити сучасні підходи та принципи педагогічного менеджменту інклюзивної освіти, визначити його роль у забезпеченні доступності, якості та соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, а також окреслити шляхи підвищення ефективності управління освітнім процесом в умовах сучасних соціальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Становлення інклюзивної освіти наразі забезпечене законодавчо, проте для подальшого розгортання процесу впровадження інклюзивного навчання в загальноосвітній простір необхідне вдосконалення функціонування менеджменту інклюзивної освіти.

Поняття «педагогічний менеджмент» все частіше з’являється в сучасній понятійно-термінологічній системі вітчизняної педагогічної науки. Поряд з тим, в традиційних довідниках й педагогічній літературі йдеться про такі поняття як «управління», «керівництво», «адміністрування», в тому числі в офіційних, нормативних документах, що регулюють діяльність освітніх закладів, ці поняття часто ототожнюються.

Педагогічний менеджмент в закладах вищої освіти розглядається в роботах багатьох науковців, таких як К. Матішак, Н. Мачинська, К. Жирнова, Л. Мартинець. Однак недостатньо дослідженим на сьогоднішній день залишається питання педагогічного менеджменту інклюзивної освіти.

За В. Луговим, управління освітою − це цілеспрямована зміна її стану. Зазвичай управлінські дії спрямовані на досягнення стратегічних пріоритетних цілей функціонування та розвитку освіти. Сучасними освітніми пріоритетами визнано: збільшення охоплення населення освітою; забезпечення освіти протягом життя; рівний доступ до якісної освіти; посилення ролі держави в гарантуванні справедливості в здобутті освіти; гуманізація та демократизація освіти; підвищення професійної компетентності викладачів; становлення державно-громадського управління освітою; поширеня інформації про якість освітніх послуг; ефективне та результативне використання видатків на освіту. [5]

У науковій літературі широко використовується поняття «педагогічний менеджмент», яке за В. Крижко та іншими є комплексом принципів, методів, організаційних форм та технологічних прийомів управління освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності. Детально генезис поняття «педагогічний менеджмент» проаналізовано Л. Кравченко [3].

Менеджмент в освіті, за Л. Даниленко, є складовою загального менеджменту за професійною ознакою і характеризується впливом суб'єкта управління (керівник закладу чи установи освіти) на об'єкт управління (навчально-виховний та управлінський процеси, які здійснюються в закладах (установах) освіти, що знаходяться в стані професійного розвитку), у результаті якого відбувається якісна зміна об'єкта управління і підвищується рівень його конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг [1, с. 484].

Педагогічний менеджмент інклюзивної освіти – це система управлінської діяльності в закладі освіти, спрямована на створення умов для навчання, розвитку й соціалізації всіх дітей, зокрема дітей з особливими освітніми потребами (ООП), відповідно до принципу рівності та недискримінації.

Таблиця 1.

«Традиційний менеджмент vs Інклюзивний менеджмент в освіті»

Критерій порівняння	***Традиційний педагогічний менеджмент***	***Інклюзивний педагогічний менеджмент***
Мета управління	Забезпечення функціонування закладу та виконання стандартів	Забезпечення рівного доступу до освіти для всіх дітей, зокрема з ООП
Підхід до дитини	Орієнтація на «середнього» учня	Дитиноцентризм, урахування індивідуальних потреб
Організація освітнього процесу	Єдина програма для всіх	Індивідуальні освітні траєкторії, ІПР
Роль керівника	Адміністратор, контролер	Лідер змін, фасилітатор, координатор команди супроводу
Стиль управління	Ієрархічний, директивний	Партнерський, демократичний
Кадрова політика	Основна увага – вчителям-предметникам	Командна взаємодія (вчитель, асистент, психолог, логопед)
Взаємодія з батьками	Інформування про результати	Партнерство, залучення до прийняття рішень

Критерій порівняння	***Традиційний педагогічний менеджмент***	***Інклюзивний педагогічний менеджмент***
Освітнє середовище	Стандартне, без спеціальних адаптацій	Безбар'єрне, універсальний дизайн, розумне пристосування
Оцінювання результатів	Переважно академічні досягнення	Академічний + соціальний + емоційний розвиток
Моніторинг якості	Контроль виконання програм	Аналіз ефективності індивідуальної підтримки
Прийняття управлінських рішень	Централізоване	Колегіальне, командне
Нормативна база	Загальні освітні стандарти	Спирається на Закон України «Про освіту» та інші нормативно-правові документи, щодо інклюзії
Фокус управління	Організація навчання	Організація підтримки та розвитку кожної дитини
Культура закладу	Орієнтація на дисципліну та результат	Орієнтація на прийняття, толерантність, різноманіття

Традиційний менеджмент орієнтований на систему, інклюзивний менеджмент – на дитину в системі.

Сутність педагогічного менеджменту інклюзивної освіти – це управління: освітнім процесом з урахуванням індивідуальних потреб дітей; кадровими ресурсами (педагоги, асистенти, психологи, тощо); міжвідомчою взаємодією; партнерством із батьками; якістю освітніх послуг. При чому, ключовим принципом є – дитиноцентризм, це орієнтація освіти на потреби, інтереси та розвиток дитини як головної цінності освітнього процесу.

Відповідно, цей підхід передбачає: орієнтацію освітнього процесу на **особистість дитини та її розвиток; врахування індивідуальних особливостей**, потреб і можливостей кожної дитини; створення **безпечного, підтримувального та інклюзивного освітнього середовища**; розвиток **самостійності, ініціативності та творчого потенціалу дитини;** побудову **партнерських відносин між учителем, дитиною та батьками**.

Беручи до уваги зазначене вище, розуміємо, що основними функціями педагогічного менеджменту інклюзивної освіти є:

1. *Планування*
- розробка стратегії розвитку інклюзивного середовища;
- формування ІПР (індивідуальної програми розвитку);
- ресурсне планування.

2. Організація
- створення команди психолого-педагогічного супроводу;
- розподіл обов'язків;
- організація безбар'єрного простору.

3. Мотивація
- підтримка педагогів;
- формування позитивного ставлення до інклюзії;

- профілактика професійного вигорання.

4. Контроль і моніторинг

- оцінювання результатів навчання;
- аналіз ефективності ІПР;
- корекція управлінських рішень.

Педагогічний менеджмент інклюзивної освіти реалізується на кількох взаємопов'язаних рівнях управління, кожен із яких має свої функції, завдання та відповідальних суб'єктів.

Державний рівень – нормативно-правове регулювання. На цьому рівні формуються стратегічні напрями розвитку інклюзивної освіти, розробляється законодавча та нормативно-правова база, визначаються державні стандарти та освітня політика. Державні органи влади забезпечують створення умов для реалізації права осіб з особливими освітніми потребами на доступну та якісну освіту, визначають механізми фінансування, підготовки педагогічних кадрів та моніторингу якості освіти. Основні положення інклюзивної освіти закріплено у Законі України «Про освіту».

Місцевий (регіональний) рівень – організація ресурсного забезпечення. На цьому рівні органи місцевого самоврядування та органи управління освітою забезпечують реалізацію державної політики у сфері інклюзивної освіти на територіальному рівні. Їхні функції включають планування та розподіл фінансових ресурсів, створення інклюзивних класів і груп, організацію діяльності інклюзивно-ресурсних центрів, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а також координацію взаємодії між закладами освіти та соціальними службами.

Рівень закладу освіти – безпосереднє управління інклюзивним освітнім процесом. На цьому рівні керівництво закладу освіти (директор, заступники) організовує та координує діяльність педагогічного колективу щодо впровадження інклюзивного навчання. До основних завдань належать створення інклюзивного освітнього середовища, організація психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами, планування освітнього процесу, контроль якості освітніх послуг, а також взаємодія з батьками та громадою.

Командний рівень – взаємодія фахівців супроводу. Цей рівень передбачає спільну діяльність фахівців команди психолого-педагогічного супроводу: учителя, асистента вчителя, практичного психолога, логопеда, соціального педагога та інших спеціалістів. Команда здійснює комплексну оцінку розвитку дитини, розробляє та реалізує індивідуальну програму розвитку, координує корекційно-розвиткову роботу та забезпечує системну підтримку дитини і її родини.

Отже, ефективність педагогічного менеджменту інклюзивної освіти залежить від узгодженої взаємодії всіх рівнів управління – від державної освітньої політики до щоденної роботи команди фахівців у закладі освіти. Така

багаторівнева система управління забезпечує цілісність організації інклюзивного освітнього процесу та сприяє створенню умов для повноцінного розвитку кожної дитини.

У сучасній системі інклюзивної освіти ключовим завданням педагогічного менеджменту є забезпечення ефективної організації освітнього процесу з урахуванням потреб усіх його учасників. З огляду на це особливого значення набувають ***принципи інклюзивного менеджменту***, які визначають орієнтири діяльності керівників закладів освіти та педагогів, сприяють формуванню дитиноцентризму, розвитку командної взаємодії та партнерства з родиною, а також забезпечують системність, відкритість і етичність управлінських рішень. Дотримання цих принципів створює передумови для ефективної соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами та підвищує якість освітніх послуг у закладі.

Проведене **дослідження та аналіз практичних рекомендацій вчених та експертів у сфері інклюзивної освіти та педагогічного менеджменту (М. Айнскоу, Т. Волш, та ін.) дав змогу виокремити наступні принципи інклюзивного менеджменту:**

- **Гуманізація управління** – пріоритет людських цінностей, забезпечення гідності, прав і потреб дітей та всіх учасників освітнього процесу.
- **Дитиноцентризм** – фокус на індивідуальні потреби та розвиток дитини, створення умов для повноцінного навчання й соціалізації.
- **Партнерство з родиною** – активне залучення батьків до планування та реалізації освітнього процесу, спільне прийняття рішень.
- **Командна взаємодія** – ефективна співпраця педагогів, психологів, логопедів, соціальних працівників та інших фахівців для досягнення спільних цілей.
- **Міждисциплінарність** – інтеграція знань та методик різних професій для комплексного підходу до розвитку дитини.
- **Системність** – організація освітнього процесу як єдиного цілого, де враховуються взаємозв’язки між усіма рівнями та елементами управління.
- **Відкритість і прозорість** – забезпечення доступу до інформації про прийняті рішення, процедури та результати для всіх учасників освітнього процесу.
- **Етичність та доброчесність** – діяльність відповідно до моральних та професійних норм, недопущення дискримінації та корупційних практик. Передбачає дотримання стандартів професійної етики, принципу рівних можливостей, чесне оцінювання роботи педагогів і учнів, конфіденційність даних.

Як зазначає Н. Софій «роль керівників у розвитку інклюзивної школи є критичною» [2]. Саме керівник закладу освіти відіграє ключову роль у створенні ефективної системи інклюзивної освіти та забезпеченні гармонійного розвитку всіх учасників навчального процесу. Його функції охоплюють такі напрямки:

Створення інклюзивної культури закладу – формування цінностей, норм і практик, які забезпечують рівність можливостей для всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних, психологічних або соціальних особливостей; пропагування толерантності, поваги та емпатії серед педагогічного колективу та учнів.

Забезпечення підвищення кваліфікації педагогів – організація тренінгів, семінарів, методичних об'єднань для розвитку професійних компетентностей у сфері інклюзії, раннього втручання, корекційно-розвивальної роботи та використання сучасних технологій навчання.

Організація взаємодії з ІРЦ (інклюзивно-ресурсними центрами) – встановлення партнерських зв'язків для отримання методичної, психолого-педагогічної та медико-реабілітаційної підтримки учнів з особливими освітніми потребами; координація обміну інформацією та спільного планування корекційних заходів.

Забезпечення безпечного та доступного середовища – контроль за фізичною доступністю приміщень, наявністю спеціального обладнання, адаптацією навчальних матеріалів; створення умов, у яких кожна дитина відчуває себе захищеною та комфортною.

Координація роботи команди супроводу – організація ефективної взаємодії педагогів, асистентів, психологів, соціальних працівників та інших фахівців для реалізації індивідуальних освітніх програм та комплексного супроводу дітей з ООП.

Моніторинг та оцінювання ефективності інклюзивних практик – регулярна оцінка результатів навчання, соціальної інтеграції та розвитку дітей; внесення коректив у стратегії та плани закладу на основі отриманих даних.

Формування партнерських стосунків із сім'ями – налагодження конструктивного діалогу з батьками, залучення їх до освітнього процесу, консультації щодо розвитку та навчання дитини, підтримка родини у процесі соціальної адаптації дитини.

Таким чином, керівник закладу виступає центральною фігурою, яка забезпечує не лише організаційні та адміністративні процеси, а й формує ціннісні та професійні орієнтири інклюзивного освітнього середовища.

Сьогодні система інклюзивної освіти стикається з новими, надзвичайно складними викликами, обумовленими військовими діями та їхніми наслідками для дітей і сімей.

Збільшення кількості дітей з травматичним досвідом – війна призводить до значного числа дітей, які пережили насильство, втрату близьких, руйнування домівок. Це вимагає особливого психолого-педагогічного супроводу, використання методик травматерапії та корекційної роботи для забезпечення емоційної стабільності та безпечного навчального середовища.

Внутрішнє переміщення сімей – переміщення дітей та їхніх родин з тимчасово окупованих чи небезпечних територій створює додаткові складнощі в організації інклюзивного навчання: необхідно адаптувати освітні програми, забезпечити доступ до ресурсів і підтримку в нових навчальних закладах.

Потреба в психологічній підтримці, та підтримці іншими вузькими спеціалістами – зростає запит на кваліфіковану допомогу як для дітей, так і для педагогів, які працюють в умовах підвищеного стресу. Так, психологічна підтримка включає індивідуальні консультації, групові заняття, тренінги з емоційного регулювання та методики роботи з тривожністю.

Нестача фахівців – через переселення, мобілізацію та загальні соціальні обмеження зменшується кількість доступних логопедів, дефектологів, психологів та асистентів. Це вимагає від керівників закладів освіти ефективного управління наявними кадрами, навчання педагогів суміжним компетенціям та залучення дистанційних фахівців.

Дистанційна інклюзія – необхідність часткового або повного дистанційного навчання створює нові вимоги до організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами. Потрібно впроваджувати адаптовані цифрові ресурси, онлайн-консультації, спеціальні програми для навчання та розвитку, забезпечувати доступність технологій для всіх учнів.

В умовах війни ці виклики підкреслюють важливість інтеграції педагогічного менеджменту інклюзивної освіти, дитиноцентричного підходу та командної взаємодії педагогів для створення безпечного, підтримуючого та ефективного освітнього середовища.

Таблиця 2.

Наукові підходи до трактування поняття «менеджменту (управління) інклюзивною освітою

Автор / науковець	Визначення	Посилання на джерело
Mel Ainscow	Управління інклюзивною освітою – це процес системних змін у політиці, культурі та практиці школи з метою зменшення бар'єрів для навчання	Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems
Tony Booth	Інклюзивне управління – стратегія розвитку школи, що забезпечує участь усіх учнів	Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for Inclusion*
Alan Dyson	Управління інклюзією – координація ресурсів та підтримки для забезпечення рівних можливостей	Dyson, A. (1999). Inclusion and inclusions
А. Колупаєва	Управління інклюзивним навчанням – цілеспрямована діяльність керівника щодо створення умов для навчання дітей з ООП у загальноосвітньому просторі	Колупаєва А.А. (2011). Основи інклюзивної освіти

Автор / науковець	Визначення	Посилання на джерело
Н. Софій	Менеджмент інклюзивної освіти – це система організації командної взаємодії фахівців для реалізації індивідуальної програми розвитку	Софій Н.З. (2015). (Колупаєва А., Софій Н., Найда Ю. та ін.) Інклюзивна школа: особливості організації та управління
М. Ворон	Управління інклюзивним середовищем – діяльність, спрямована на забезпечення безбар'єрності та доступності освітнього процесу	Ворон М.В. (2018). Інклюзивна освіта

Менеджмент (управління) інклюзивною освітою – це цілеспрямована системна діяльність суб'єктів управління освітою, спрямована на формування інклюзивної політики, культури та практики закладу освіти, забезпечення ресурсної, кадрової та психолого-педагогічної підтримки з метою реалізації права кожної дитини на якісну освіту.

Заклади вищої освіти відіграють ключову роль у поширенні та інституціоналізації підходів інклюзивного педагогічного менеджменту, оскільки саме вони формують кадровий потенціал для всієї освітньої системи. Через освітні програми, підвищення кваліфікації та науково-методичну діяльність університети стають платформами, де закладаються сучасні управлінські та педагогічні підходи, орієнтовані на різноманіття та індивідуальні потреби. Підготовка майбутніх педагогів, менеджерів освіти, психологів та соціальних працівників з урахуванням інклюзивних принципів забезпечує системний ефект, коли нові підходи поширюються на всі рівні освітньої системи/

Водночас університети формують нове покоління фахівців, які мислять у парадигмі відкритості, партнерства та дитиноцентризму, що суттєво змінює традиційні підходи до управління освітою. Така підготовка сприяє становленню професіоналів із новою філософією орієнтованих не лише на академічні результати, а й на розвиток особистості, соціальну інтеграцію та підтримку кожного здобувача освіти. У цьому сенсі заклади вищої освіти виступають не лише освітніми інституціями, а й центрами генерації змін, які формують цінності майбутнього суспільства та забезпечують сталий розвиток інклюзивної освіти

Висновки. Ефективність реформування освітньої галузі значною мірою залежить від комплексної суспільно-політичної та соціокультурної трансформації в державі, від заздалегідь спланованих і підготовлених механізмів впровадження змін, а також від науково обґрунтованої та послідовної освітньої концепції, яка визначає стратегічні та тактичні цілі розвитку освіти.

Проте, до недавнього часу радикальні зміни в законодавстві реалізовувалися неповно, оскільки не супроводжувалися ефективними управлінськими, фінансовими та організаційними механізмами. Нині, завдяки державним ініціативам з децентралізації та демократизації освітньої системи, створюються

передумови для тривалих та стабільних реформ, що відповідають міжнародним стандартам.

Найбільш системно ці процеси втілюються у закладах середньої освіти в рамках концепції Нової української школи, правовою основою якої є рамковий закон «Про освіту» та закон «Про загальну середню освіту».

Освітня децентралізація виступає ключовим механізмом реалізації реформ, забезпечуючи справедливість, якість та інклюзивність освіти через системний, поетапний підхід до змін. Для успішного втілення стратегічних завдань національної політики необхідне застосування сучасних технологій освітнього менеджменту. В Україні менеджмент інклюзивної освіти лише починає формуватися, оскільки активне впровадження освітньої децентралізації розпочалося нещодавно.

Ефективність розвитку інклюзивної системи та раціональність менеджменту освіти значною мірою залежать від рівня професійної співпраці та взаємодії між центральними, регіональними та місцевими структурами, різнопрофільними відомствами, установами, фахівцями, батьками та громадським сектором. Ключові аспекти включають: міжгалузеве координування міністерств охорони здоров'я, освіти і науки, соціального захисту; комплексне регулювання діяльності закладів, організацій та установ; створення баз даних щодо чисельності дітей з особливими освітніми потребами та закладів, що надають медичні, освітні, соціальні та інші послуги.

Література:

1. Даниленко, Л., & Карамушка, Л. (ред.). (2003). *Освітній менеджмент: навчальний посібник*. Київ: Шкільний світ.

2. Колупаєва, А. А., Софій, Н. З., Найда, Ю. М. та ін. (2007). *Інклюзивна школа: особливості організації та управління: Навчально-методичний посібник*. Київ: Педагогічна думка.

3. Кравченко, Л. М. (б. р.). *Поняття «педагогічний менеджмент». Менеджер як професійний управлінець в освіті* [Електронний ресурс]. Отримано з http://ipwi.com.ua

4. Компанец, Н. (2021). Структура управління інклюзивною освітою. *Особлива дитина: навчання і виховання*, (4).

5. Лунячек, В. Е. (2015). *Педагогічний менеджмент: навчальний посібник* (2-ге вид., випр.). Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр».

6. Мартинець, Л. А. (2018). *Управлінська діяльність керівника навчального закладу: навчальний посібник*. Вінниця: Вінниця.

7. Мачинська, Н. І. (2013). *Педагогічна освіта магістрантів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю* (Монографія, ред. С. О. Сисоєва). Львів: ЛьвДУВС.

8. Матішак, М. (2017). *Педагогічний менеджмент у змісті професійної підготовки майбутніх магістрів дошкільної освіти*. *Освітній простір України*. Отримано з https://www.researchgate.net/publication/316279711_Pedagogicnij_menedzment_u_zmisti_profesijnoi_pidgotovki_majbutnih_magistriv_doskilnoi_osviti/link/58f8f6b04585152edecb14c8/download

9. Наконечна, Л. М. (2023). *Становлення та розвиток інклюзивної освіти в Канаді та Україні: порівняльний аналіз* (Дисертація). Київ.

References

1. Danilenko, L., & Karamushka, L. (Eds.). (2003). *Educational management: Textbook*. Kyiv: Shkilnyi svit. [in Ukrainian].

2. Kolupaieva, A. A., Sofii, N. Z., Naida, Yu. M., et al. (2007). *Inkliuzyvna shkola: osoblyvosti orhanizatsii ta upravlinnia* [Inclusive school: Features of organization and management]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

3. Kravchenko, L. M. (n.d.). *Kontseptsiia pedahohichnoho menedzhmentu: menedzher yak profesiinyi administrator v osviti* [The concept of pedagogical management: Manager as a professional administrator in education]. Retrieved from http://ipwi.com.ua [in Ukrainian].

4. Kompanets, N. (2021). *Struktura upravlinnia inkliuzyvnoiu osvitoiu* [Structure of inclusive education management]. Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – Special Child: Education and Upbringing, (4) [in Ukrainian].

5. Luniachek, V. E. (2015). *Pedahohichnyi menedzhment* [Pedagogical management] (2nd ed., rev.). Kharkiv: Vyd-vo KhARRI NADU «Mahistr» [in Ukrainian].

6. Martynets, L. A. (2018). *Upravlinska diialnist kerivnyka navchalnoho zakladu* [Managerial activities of the head of an educational institution]. Vinnytsia: Vinnytsia Publishing [in Ukrainian].

7. Machynska, N. I. (2013). *Pedahohichna osvita mahistriv u nepedahohichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh* [Pedagogical education of master's students of non-pedagogical higher education institutions]. S. O. Sysoieva (Ed.). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

8. Matishak, M. (2017). *Pedahohichnyi menedzhment u zmisti profesiinoi pidhotovky maibutnikh mahistriv doshkilnoi osvity* [Pedagogical management in the content of professional training of future preschool education masters]. Osvitnii prostir Ukrainy – Educational Space of Ukraine. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/316279711_Pedagogicnij_menedzment_u_zmisti_profesijnoi_pidgotovki_majbutnih_magistriv_doskilnoi_osviti/link/58f8f6b04585152edecb14c8/download [in Ukrainian].

9. Nakonechna, L. M. (2023). *Formuvannia ta rozvytok inkliuzyvnoi osvity v Kanadi ta Ukraini: porivnialnyi analiz* [Formation and development of inclusive education in Canada and Ukraine: Comparative analysis]. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 658.8:378.147

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-514-523

Міщенко Володимир Артурович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня ступеня доктора філософії зі спеціальності 073 Менеджмент, кафедра менеджменту, Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, https://orcid.org/0009-0007-5853-299X

УПРАВЛІННЯ ОМНІКАНАЛЬНИМ ПІДХОДОМ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОГО МАРКЕТИНГОВОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті досліджено теоретичні та прикладні аспекти використання омніканального підходу як основи формування цілісного маркетингового інструментарію сучасного підприємства. Обґрунтовано актуальність інтеграції різних каналів комунікації та продажу в умовах цифрової трансформації економіки та зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку бізнесу. Визначено сутність омніканального маркетингу та його відмінність від мультиканального підходу, а також проаналізовано основні елементи омніканальної маркетингової системи підприємства.

Доведено, що використання омніканального підходу дозволяє забезпечити безперервність взаємодії підприємства зі споживачами, підвищити ефективність маркетингових комунікацій та сформувати цілісний клієнтський досвід. У роботі розглянуто роль цифрових технологій, зокрема CRM-систем, систем маркетингової аналітики, платформ автоматизації маркетингу та інструментів штучного інтелекту у забезпеченні інтеграції різних каналів комунікації.

Особливу увагу приділено використанню інструментів персоналізації та гіперперсоналізації маркетингових повідомлень, що дозволяє підприємствам більш точно адаптувати свої маркетингові стратегії до потреб і поведінки споживачів.

Проаналізовано основні переваги впровадження омніканального маркетингу для сучасних підприємств, серед яких підвищення рівня клієнтської лояльності, зростання ефективності маркетингових кампаній, оптимізація витрат на просування товарів та послуг, а також формування довгострокових відносин зі споживачами.

Визначено перспективні напрями розвитку омніканального маркетингу, що пов’язані з використанням аналітики великих даних, цифрових платформ, штучного інтелекту та сучасних технологій управління клієнтським досвідом.

Зроблено висновок, що застосування омніканального підходу сприяє формуванню ефективної маркетингової системи підприємства, здатної забезпечити високий рівень конкурентоспроможності в умовах сучасної цифрової економіки.

Ключові слова: омніканальний маркетинг, маркетинговий інструментарій, цифровізація економіки, маркетингові комунікації, клієнтський досвід, персоналізація, гіперперсоналізація, цифрові технології, конкурентоспроможність підприємства.

Volodymyr Arturovych Mishchenko PhD student (third educational and scientific level) in Specialty 073 Management, Department of Management, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, https://orcid.org/0009-0007-5853-299X.

MANAGEMENT OF THE OMNICHANNEL APPROACH AS A BASIS FOR THE FORMATION OF AN INTEGRATED MARKETING TOOLKIT OF A MODERN ENTERPRISE

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of using an omnichannel approach as the basis for the formation of an integrated marketing toolkit of a modern enterprise. The relevance of integrating various communication and sales channels in the context of the digital transformation of the economy and the growing role of information and communication technologies in business development is substantiated. The essence of omnichannel marketing and its differences from the multichannel approach are defined, and the main elements of an enterprise's omnichannel marketing system are analyzed.

It is proved that the use of an omnichannel approach makes it possible to ensure continuity of interaction between the enterprise and consumers, increase the effectiveness of marketing communications, and create a holistic customer experience. The paper considers the role of digital technologies, in particular CRM systems, marketing analytics systems, marketing automation platforms, and artificial intelligence tools in ensuring the integration of various communication channels. Particular attention is paid to the use of personalization and hyper-personalization tools for marketing messages, which allow enterprises to more accurately adapt their marketing strategies to the needs and behavior of consumers.

The main advantages of implementing omnichannel marketing for modern enterprises are analyzed, including increased customer loyalty, improved effectiveness of marketing campaigns, optimization of costs for promoting goods and services, and the formation of long-term relationships with consumers. Prospective directions for the development of omnichannel marketing are identified, which are associated with the use of big data analytics, digital platforms, artificial intelligence, and modern technologies for customer experience management.

It is concluded that the application of the omnichannel approach contributes to the formation of an effective marketing system of an enterprise capable of ensuring a high level of competitiveness in the conditions of the modern digital economy.

Keywords: omnichannel marketing, marketing toolkit, digitalization of the economy, marketing communications, customer experience, personalization, hyper-personalization, digital technologies, enterprise competitiveness.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку світової економіки відбуваються глибокі трансформаційні процеси, зумовлені стрімким поширенням цифрових технологій, глобалізацією інформаційних потоків та активним розвитком електронної комерції. Інформаційно-комунікаційні технології суттєво змінюють характер взаємодії між підприємствами та споживачами, формуючи нові підходи до організації маркетингової діяльності.

Протягом останніх років цифровізація бізнес-процесів стала одним із ключових факторів підвищення ефективності функціонування підприємств.

Зокрема, розвиток мобільних технологій, соціальних мереж, електронних торговельних платформ та онлайн-сервісів сприяє появі нових моделей поведінки споживачів. Сучасний клієнт прагне отримувати доступ до інформації про товари та послуги в режимі реального часу, використовувати різні канали взаємодії з брендом та отримувати індивідуалізовані пропозиції.

У таких умовах традиційні маркетингові інструменти, що базуються переважно на використанні окремих каналів комунікації, поступово втрачають свою ефективність. Сучасні споживачі одночасно використовують декілька каналів взаємодії з підприємствами - вебсайти, мобільні додатки, соціальні мережі, електронну пошту, месенджери, офлайн-магазини та маркетплейси. Внаслідок цього виникає потреба у створенні інтегрованої системи комунікацій, яка забезпечує узгодженість маркетингових повідомлень та безперервність клієнтського досвіду.

Саме тому в сучасній теорії та практиці маркетингу особливої актуальності набуває **омніканальний підхід,** що передбачає інтеграцію всіх каналів комунікації та продажу в єдину систему взаємодії підприємства зі споживачами. Використання такого підходу дозволяє підприємствам формувати комплексний маркетинговий інструментарій, спрямований на підвищення ефективності взаємодії з клієнтами та зміцнення їхньої лояльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової трансформації маркетингової діяльності підприємств упродовж останніх років перебуває в центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Це зумовлено стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, поширенням електронної комерції та зміною поведінки споживачів у цифровому середовищі. У науковій літературі активно досліджуються питання трансформації традиційних маркетингових підходів, формування нових інструментів комунікації зі споживачами та інтеграції цифрових технологій у систему управління підприємством. Значний внесок у розвиток теоретичних засад сучасного маркетингу зробили дослідники, які розглядають вплив цифровізації на формування нових моделей взаємодії між підприємствами та клієнтами, а також на розвиток інноваційних маркетингових стратегій.

Зокрема, у наукових працях приділяється значна увага використанню цифрових технологій у маркетинговій діяльності підприємств. У дослідженнях наголошується, що застосування сучасних інформаційних інструментів, зокрема

цифрових платформ, аналітичних систем та інструментів онлайн-комунікації, сприяє підвищенню ефективності маркетингових стратегій і розширює можливості підприємств у сфері взаємодії зі споживачами [2]. Такі інструменти дозволяють більш ефективно аналізувати поведінку клієнтів, прогнозувати їхні потреби та формувати персоналізовані маркетингові пропозиції.

Важливим напрямом наукових досліджень є також вивчення взаємозв'язку між маркетингом, цифровими технологіями та управлінням персоналом. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що впровадження новітніх технологічних рішень, зокрема інструментів штучного інтелекту, систем автоматизації маркетингу та цифрових аналітичних платформ, сприяє трансформації управлінських процесів на підприємствах. Такі технології дозволяють підвищити ефективність прийняття управлінських рішень, оптимізувати маркетингові комунікації та забезпечити більш глибоке розуміння потреб і поведінки споживачів [1].

Окремий напрям наукових досліджень присвячений розвитку омніканального маркетингу як сучасної концепції організації взаємодії підприємств із клієнтами. У наукових працях акцентується увага на необхідності інтеграції різних каналів комунікації та продажу, що дозволяє формувати єдиний та безперервний клієнтський досвід. Дослідники підкреслюють, що використання омніканального підходу сприяє підвищенню ефективності маркетингової діяльності підприємств, забезпечує узгодженість маркетингових повідомлень у різних каналах взаємодії та формує більш високий рівень задоволеності споживачів [5].

Крім того, у наукових дослідженнях значна увага приділяється практичним аспектам застосування омніканального маркетингу у сфері просування товарів і послуг. Зокрема, доведено, що використання омніканальних стратегій дозволяє підприємствам підвищити результативність маркетингових кампаній, оптимізувати витрати на просування продукції та забезпечити більш ефективну взаємодію зі споживачами. У результаті впровадження таких підходів підприємства отримують можливість значно розширити аудиторію потенційних клієнтів і збільшити обсяги продажів [6].

Водночас аналіз сучасних наукових публікацій свідчить про те, що низка важливих аспектів розвитку омніканального маркетингу потребує подальшого дослідження.

Зокрема, недостатньо висвітленими залишаються питання формування цілісного маркетингового інструментарію підприємства на основі омніканального підходу, а також механізми інтеграції різних каналів комунікації в єдину систему маркетингового управління.

Саме це зумовлює актуальність подальших наукових досліджень у зазначеному напрямі та визначає доцільність більш ґрунтовного вивчення ролі омніканального підходу у формуванні ефективної маркетингової стратегії сучасного підприємства.

Мета статті. Метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів використання омніканального підходу як основи формування цілісного маркетингового інструментарію сучасного підприємства.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- розкрити сутність омніканального маркетингу;
- проаналізувати роль цифровізації у розвитку маркетингових стратегій;
- визначити місце омніканального підходу в системі маркетингового управління;
- дослідити значення персоналізації та гіперперсоналізації маркетингових комунікацій;
- обґрунтувати переваги впровадження омніканального маркетингу для сучасних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Теоретичні засади омніканального маркетингу. У сучасних умовах розвитку ринкових відносин та стрімкого поширення цифрових технологій омніканальний маркетинг набуває особливого значення як один із ключових напрямів удосконалення маркетингового управління підприємством. Дана концепція передбачає формування інтегрованої системи взаємодії підприємства зі споживачами, яка забезпечує узгодженість комунікацій, безперервність клієнтського досвіду та ефективне використання різних каналів продажу й інформаційної взаємодії.

Сутність омніканального маркетингу полягає у поєднанні всіх каналів комунікації та продажу в єдину систему, в межах якої споживач отримує цілісний та послідовний досвід взаємодії з підприємством незалежно від того, який канал він використовує. Такий підхід дозволяє підприємствам формувати більш ефективні комунікаційні стратегії та забезпечувати високий рівень задоволеності клієнтів.

Важливо підкреслити, що омніканальний маркетинг суттєво відрізняється від мультиканального підходу. Якщо мультиканальний маркетинг передбачає використання декількох незалежних каналів комунікації та продажу, які функціонують паралельно, то омніканальна модель базується на їхній глибокій інтеграції. У такій системі всі канали взаємодії між підприємством і споживачем поєднані між собою та працюють як єдиний інформаційний і комунікаційний простір.

Практична реалізація омніканального підходу передбачає можливість для клієнта вільно переходити між різними каналами взаємодії з підприємством без втрати інформації чи зміни якості обслуговування. Наприклад, споживач може розпочати ознайомлення з товаром у соціальних мережах або мобільному додатку, продовжити процес вибору на офіційному вебсайті підприємства, а завершити покупку у фізичному магазині. При цьому вся інформація про клієнта, його вподобання та попередні дії зберігається у єдиній системі, що забезпечує цілісність клієнтського досвіду.

Однією з ключових передумов розвитку омніканального маркетингу є процес цифровізації економіки. Сучасні інформаційні технології створюють широкі можливості для накопичення, обробки та аналізу великих масивів даних про поведінку споживачів. Це дозволяє підприємствам більш глибоко досліджувати потреби клієнтів, прогнозувати їхню поведінку та формувати більш ефективні маркетингові стратегії. Використання цифрових технологій також сприяє підвищенню рівня персоналізації маркетингових комунікацій і покращенню якості обслуговування споживачів [2].

Цифровізація як фактор розвитку омніканального маркетингу. Цифровізація економіки є одним із визначальних чинників трансформації сучасного маркетингу. Поширення цифрових технологій суттєво змінює способи взаємодії між підприємствами та споживачами, створюючи нові можливості для комунікації, аналізу інформації та управління клієнтським досвідом.

У сучасних умовах підприємства активно впроваджують цифрові інструменти, які дозволяють підвищити ефективність маркетингової діяльності та забезпечити більш тісну взаємодію зі споживачами. До найбільш поширених інструментів цифрового маркетингу належать:

- CRM-системи, що дозволяють накопичувати та систематизувати інформацію про клієнтів;
- системи маркетингової аналітики, які забезпечують аналіз поведінки споживачів та ефективності маркетингових кампаній;
- платформи автоматизації маркетингу, що дозволяють оптимізувати процеси комунікації з клієнтами;
- технології штучного інтелекту, які використовуються для прогнозування поведінки споживачів та персоналізації маркетингових повідомлень.

Застосування таких інструментів дає змогу підприємствам отримувати детальну інформацію про потреби клієнтів, їхні споживчі вподобання, історію покупок та реакцію на маркетингові повідомлення.

Завдяки цьому підприємства можуть формувати більш ефективні маркетингові стратегії та підвищувати результативність своєї діяльності на ринку.

Крім того, цифрові технології сприяють автоматизації значної частини маркетингових процесів, що дозволяє підвищити оперативність прийняття управлінських рішень та оптимізувати витрати підприємства. У результаті використання сучасних цифрових інструментів забезпечується більш ефективне управління маркетинговими процесами та поглиблюється взаємодія між підприємством і споживачами [1].

Омніканальний підхід у системі маркетингового управління. Сучасна система маркетингового управління підприємством базується на використанні комплексу взаємопов’язаних інструментів, спрямованих на задоволення потреб споживачів, формування конкурентних переваг та забезпечення стабільного розвитку підприємства.

Традиційно маркетинговий комплекс підприємства включає чотири основні елементи:

- товарну політику;
- цінову політику;
- політику розподілу;
- комунікаційну політику.

У сучасних умовах цифрової економіки всі зазначені елементи повинні функціонувати як єдина інтегрована система. Особливо важливу роль у цьому процесі відіграє комунікаційна політика підприємства, яка забезпечує взаємодію з клієнтами через різні канали комунікації, зокрема соціальні мережі, вебсайти, мобільні додатки, електронну пошту, месенджери та офлайн-магазини.

Інтеграція цих каналів у межах омніканальної моделі дозволяє підприємствам створювати цілісну систему маркетингових комунікацій, що забезпечує узгодженість інформаційних повідомлень та підвищує ефективність взаємодії зі споживачами.

Ефективне управління комунікаційною політикою підприємства в умовах цифровізації є важливим фактором підвищення його конкурентоспроможності. Використання сучасних інформаційних технологій дозволяє підприємствам більш ефективно координувати маркетингові комунікації, аналізувати результати маркетингових кампаній та адаптувати маркетингові стратегії до змін у поведінці споживачів [4].

Персоналізація та гіперперсоналізація маркетингових комунікацій. Однією з найважливіших тенденцій розвитку сучасного маркетингу є зростання ролі персоналізації маркетингових комунікацій. Персоналізація передбачає адаптацію маркетингових повідомлень до індивідуальних характеристик та потреб конкретних споживачів.

У сучасних умовах персоналізація поступово трансформується у більш складну форму - гіперперсоналізацію. Даний підхід базується на використанні великих масивів даних (Big Data), аналітичних алгоритмів та технологій штучного інтелекту, які дозволяють формувати максимально точні індивідуальні пропозиції для кожного клієнта.

Гіперперсоналізація створює значні можливості для підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємств. Зокрема, її використання дозволяє:

- формувати індивідуальні пропозиції для споживачів;
- підвищувати результативність рекламних кампаній;
- зміцнювати клієнтську лояльність;
- збільшувати обсяги продажів і підвищувати рівень задоволеності клієнтів.

Крім того, використання інструментів гіперперсоналізації сприяє формуванню довгострокових відносин між підприємством і споживачами, оскільки дозволяє більш точно враховувати їхні потреби та вподобання. У результаті

підвищується ефективність маркетингових комунікацій та зміцнюється конкурентна позиція підприємства на ринку.

Переваги впровадження омніканального маркетингу. Використання омніканального підходу у маркетинговій діяльності підприємств забезпечує низку важливих стратегічних переваг. Передусім інтеграція різних каналів комунікації сприяє формуванню цілісного клієнтського досвіду, що позитивно впливає на рівень задоволеності споживачів та їхню лояльність до бренду.

Крім того, омніканальний маркетинг дозволяє підвищити ефективність маркетингових кампаній завдяки використанню сучасних аналітичних інструментів і технологій обробки даних. Підприємства отримують можливість більш точно визначати потреби клієнтів, прогнозувати їхню поведінку та адаптувати маркетингові стратегії до змін ринкового середовища.

Ще однією важливою перевагою омніканального підходу є формування довгострокових відносин зі споживачами. Завдяки використанню інтегрованих комунікаційних каналів підприємства можуть підтримувати постійний контакт із клієнтами та оперативно реагувати на їхні потреби.

Окрім цього, омніканальний маркетинг сприяє оптимізації витрат на просування товарів і послуг. Використання інтегрованих цифрових інструментів дозволяє підвищити ефективність маркетингових інвестицій та забезпечити більш раціональне використання ресурсів підприємства. Практика впровадження омніканального маркетингу у сфері торгівлі свідчить, що застосування даного підходу значно підвищує ефективність просування товарів і послуг, сприяє зростанню обсягів продажів та зміцненню конкурентних позицій підприємств на ринку [6]. Основні елементи омніканального маркетингового інструментарію сучасного підприємства представлені в таблиці 1

Таблиця 1

Основні елементи омніканального маркетингового інструментарію сучасного підприємства

Елемент маркетингового інструментарію	**Характеристика**	**Інструменти реалізації**	**Результат для підприємства**
Товарна політика	Формування конкурентоспроможного продукту з урахуванням потреб клієнтів у різних каналах взаємодії	персоналізація продуктів, онлайн-каталоги, цифрові платформи продажу	підвищення привабливості продукту та задоволення потреб споживачів
Цінова політика	Узгодження цінової стратегії у всіх каналах продажу	динамічне ціноутворення, електронні платформи, системи аналітики	підвищення конкурентоспроможності та оптимізація доходів

Елемент маркетингового інструментарію	Характеристика	Інструменти реалізації	Результат для підприємства
Політика розподілу	Інтеграція онлайн- та офлайн-каналів продажу	інтернет-магазини, маркетплейси, мобільні додатки, фізичні магазини	розширення доступу до товарів та підвищення зручності для клієнтів
Комунікаційна політика	Формування єдиної системи маркетингових комунікацій	соціальні мережі, email-маркетинг, чат-боти, цифрова реклама	підвищення ефективності комунікацій та впізнаваності бренду
Аналітика клієнтських даних	Збір та аналіз інформації про поведінку споживачів	CRM-системи, Big Data, системи маркетингової аналітики	покращення розуміння клієнтів та підвищення точності маркетингових рішень
Персоналізація комунікацій	Адаптація маркетингових повідомлень до потреб конкретного клієнта	алгоритми штучного інтелекту, рекомендаційні системи	зростання лояльності клієнтів та ефективності продажів

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що омніканальний підхід є одним із ключових напрямів розвитку сучасного маркетингу.

Інтеграція різних каналів комунікації та продажу дозволяє підприємствам створювати цілісну систему взаємодії зі споживачами, що забезпечує безперервність клієнтського досвіду та підвищує ефективність маркетингової діяльності.

Використання цифрових технологій, аналітики даних та інструментів персоналізації створює нові можливості для розвитку маркетингових стратегій підприємств.

Таким чином, застосування омніканального підходу сприяє формуванню ефективної маркетингової системи підприємства та забезпечує підвищення його конкурентоспроможності в умовах сучасної цифрової економіки.

Література:

1. Паламарчук С., Гуйва О., Міщенко В. HR-маркетинг та штучний інтелект: трансформація управління персоналом в умовах воєнного стану // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». — 2025. — № 3(117). — С. 168–174.

2. Міщенко В. А. Цифрові технології в сучасному маркетингу // Наукові інновації та передові технології. — 2025. — № 5(45). — С. 482–488.

3. Нескородь В. М., Паламарчук С. В., Міщенко В. А. Комплаєнс як модель ефективного управління та маркетингу персоналу // Успіхи і здобутки в науці. — 2025. — № 5(15). — С. 899–907.

4. Гуйва О., Паламарчук С., Міщенко В. Управління комунікаційною політикою компанії в умовах цифровізації // Економіка та суспільство. — 2025. — № 75.

5. Жалінська Л. І. Сфера омніканальності в маркетингу: підходи та діапазон досліджень // Економіка, управління та адміністрування. — 2023. — № 3(105). — С. 36–42.

6. Кубашевський О. Є. Використання омніканального маркетингу для просування товарів харчової промисловості // Підприємництво і торгівля. — 2024. — № 42. — С. 39–45.

References:

1. Palamarchuk, S., Huiva, O., & Mishchenko, V. (2025). HR-marketing and artificial intelligence: transformation of personnel management under martial law conditions [HR-marketing ta shtuchnyi intelekt: transformatsiia upravlinnia personalom v umovakh voiennoho stanu]. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriia “Ekonomichni nauky” – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade. Series “Economic Sciences”, 3(117), 168–174 [in Ukrainian].

2. Mishchenko, V. A. (2025). Digital technologies in modern marketing [Tsyfrovi tekhnolohii v suchasnomu marketynhu]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies, 5(45), 482–488 [in Ukrainian].

3. Neskorod, V. M., Palamarchuk, S. V., & Mishchenko, V. A. (2025). Compliance as a model of effective management and personnel marketing [Komplaiens yak model efektyvnoho upravlinnia ta marketynhu personalu]. Uspikhy i zdobutky v nautsi – Achievements and Successes in Science, 5(15), 899–907 [in Ukrainian].

4. Huiva, O., Palamarchuk, S., & Mishchenko, V. (2025). Management of company communication policy in the conditions of digitalization [Upravlinnia komunikatsiinoiu politykoiu kompanii v umovakh tsyfrovizatsii]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 75 [in Ukrainian].

5. Zhalinska, L. I. (2023). The sphere of omnichannelity in marketing: approaches and research scope [Sfera omnikanalnosti v marketynhu: pidkhody ta diapazon doslidzhen]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management and Administration*, 3(105), 36–42 [in Ukrainian].

6. Kubashevskyi, O. Ye. (2024). Use of omnichannel marketing for the promotion of food industry products [Vykorystannia omnikanalnoho marketynhu dlia prosuvannia tovariv kharchovoi promyslovosti]. *Pidpryiemnytstvo i torhivlia – Entrepreneurship and Trade*, 42, 39–45 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК: 005.52:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-524-537

Моргунова Тетяна Іванівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри кримінального аналізу та інформаційних технологій, Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-3512-2425

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СИСТЕМІ ПРОГНОЗУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті досліджено особливості використання технологій штучного інтелекту в системі прогнозування результатів діяльності підприємства. Обґрунтовано, що в сучасних умовах господарювання, які характеризуються нестабільністю ринкового середовища, прискоренням цифрової трансформації, підвищенням конкуренції та постійним ускладненням господарських зв'язків, прогнозування набуває особливого значення як інструмент забезпечення обґрунтованості управлінських рішень. Встановлено, що традиційні підходи до прогнозування, які базуються переважно на статистичних методах, експертних оцінках та аналізі динаміки минулих періодів, не завжди дозволяють своєчасно враховувати багатофакторність впливів, приховані залежності між показниками та швидкі зміни зовнішнього середовища.

Показано, що технології штучного інтелекту відкривають нові можливості для прогнозування результатів діяльності підприємства, оскільки дають змогу опрацьовувати великі масиви різнорідних даних, виявляти неочевидні закономірності, будувати сценарії розвитку подій та формувати більш точні й адаптивні прогнози. Визначено, що використання алгоритмів машинного навчання, нейронних мереж, інструментів інтелектуального аналізу даних та аналітики великих даних підвищує якість планування, покращує оцінювання ризиків, сприяє своєчасному виявленню відхилень та забезпечує підвищення оперативності управлінського реагування.

Окрему увагу приділено передумовам ефективного застосування штучного інтелекту у практиці управління підприємством. Встановлено, що результативність таких технологій залежить від якості інформаційної бази, рівня цифрової зрілості підприємства, наявності відповідної інфраструктури, підготовленості персоналу, а також від інтеграції прогнозної аналітики у загальну систему прийняття рішень.

Обґрунтовано, що використання технологій штучного інтелекту в системі прогнозування результатів діяльності підприємства сприяє підвищенню конкурентоспроможності, зміцненню адаптивності, покращенню використання

ресурсів та формуванню передумов для стійкого розвитку в умовах цифрової економіки. Практична цінність одержаних результатів полягає у можливості їх використання під час розроблення підходів до вдосконалення системи прогнозування та планування на підприємствах різних сфер діяльності.

Ключові слова: штучний інтелект, прогнозування, результати діяльності підприємства, машинне навчання, нейронні мережі, великі дані, цифровізація, управлінські рішення, ефективність діяльності, адаптивне управління.

Morhunova Tetiana Ivanivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Analysis and Information Technologies, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-3512-2425.

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE SYSTEM OF FORECASTING THE RESULTS OF ENTERPRISE ACTIVITIES

Abstract. The article explores the features of using artificial intelligence technologies in the system of forecasting the results of an enterprise's activities. It is substantiated that in modern business conditions, which are characterized by the instability of the market environment, the acceleration of digital transformation, increased competition and the constant complication of economic relations, forecasting acquires special importance as a tool for ensuring the validity of management decisions.

It is established that traditional approaches to forecasting, which are based mainly on statistical methods, expert assessments and analysis of the dynamics of past periods, do not always allow for timely consideration of multifactorial influences, hidden dependencies between indicators and rapid changes in the external environment.

It is shown that artificial intelligence technologies open up new opportunities for predicting the results of an enterprise's activities, as they allow processing large arrays of heterogeneous data, identifying non-obvious patterns, building scenarios for the development of events, and forming more accurate and adaptive forecasts. It is determined that the use of machine learning algorithms, neural networks, intelligent data analysis tools, and big data analytics increases the quality of planning, improves risk assessment, contributes to the timely detection of deviations, and ensures increased efficiency of management response.

Special attention is paid to the prerequisites for the effective application of artificial intelligence in the practice of enterprise management. It is established that the effectiveness of such technologies depends on the quality of the information base, the level of digital maturity of the enterprise, the availability of appropriate infrastructure, the preparedness of personnel, as well as the integration of predictive analytics into the overall decision-making system.

It is substantiated that the use of artificial intelligence technologies in the system of forecasting the results of the enterprise's activities contributes to increasing competitiveness, strengthening adaptability, improving resource use and creating the prerequisites for sustainable development in the digital economy. The practical value of the results obtained lies in the possibility of their use in developing approaches to improving the forecasting and planning system at enterprises in various fields of activity.

Keywords: artificial intelligence, forecasting, enterprise performance, machine learning, neural networks, big data, digitalization, management decisions, performance efficiency, adaptive management.

Постановка проблеми. У сучасному економічному середовищі підприємство функціонує під впливом численних зовнішніх і внутрішніх чинників, які безпосередньо позначаються на його результатах. Коливання попиту, нестабільність цін, зміни в логістиці, трансформація споживчої поведінки, технологічні зрушення, посилення конкуренції та зростання ризиків формують складні умови, у яких керівництво повинно приймати рішення швидко та обґрунтовано. За таких умов особливого значення набуває прогнозування результатів діяльності підприємства, адже саме воно створює інформаційну основу для планування, координації дій, розподілу ресурсів та оцінювання перспектив розвитку.

Традиційно прогнозування на підприємстві здійснювалося із застосуванням економіко-статистичних методів, аналізу динамічних рядів, порівнянь, індексного підходу, експертних оцінок та нормативних розрахунків. Такі інструменти й надалі зберігають свою значущість, однак у багатьох випадках вони виявляються недостатніми. Це пов’язано з тим, що сучасне середовище господарювання є надто мінливим, а самі результати діяльності формуються під впливом великої кількості взаємопов’язаних факторів, частина з яких змінюється дуже швидко або має нелінійний характер. Унаслідок цього класичні методи не завжди дають змогу своєчасно виявити нові тенденції та побудувати точний прогноз.

Одночасно із цим підприємства накопичують дедалі більші обсяги даних: фінансових, виробничих, збутових, маркетингових, логістичних, кадрових, цифрових слідів поведінки клієнтів, інформації з зовнішніх платформ і відкритих джерел. Якщо раніше значна частина цих даних залишалася маловикористаною, то нині саме вона може становити основу для більш якісного прогнозування. Проте для її опрацювання потрібні нові технологічні рішення, здатні працювати з великими масивами інформації, знаходити складні залежності та вчитися на попередньому досвіді.

У цьому контексті особливої актуальності набуває використання технологій штучного інтелекту. Їх застосування у системі прогнозування результатів діяльності підприємства відкриває можливості для переходу від переважно

реактивного управління до більш проактивного, коли рішення ухвалюються не лише на основі фіксації вже наявних змін, а й на основі ймовірного розвитку ситуації в майбутньому. Саме тому дослідження ролі штучного інтелекту у прогнозуванні діяльності підприємства є своєчасним і практично значущим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми прогнозування результатів діяльності підприємства та використання технологій штучного інтелекту як інструменту підвищення його ефективності знайшли широке відображення у вітчизняних і зарубіжних наукових публікаціях [1-17].

Узагальнення наукових підходів свідчить, що питання прогнозування результатів діяльності підприємства посідає важливе місце в системі економічних і управлінських досліджень. У науковій літературі значна увага приділяється питанням оцінювання фінансових результатів, прогнозування попиту, планування виробництва, управління ризиками, використання цифрових інструментів в аналітиці та вдосконалення систем підтримки прийняття рішень. У більшості праць підкреслюється, що якісне прогнозування підвищує обґрунтованість стратегічних і поточних рішень, зменшує рівень невизначеності та сприяє підвищенню ефективності діяльності підприємства.

Останніми роками дедалі активніше досліджуються можливості використання штучного інтелекту в економічній сфері. Особливої уваги набувають алгоритми машинного навчання, нейронні мережі, інтелектуальний аналіз даних, обробка природної мови, прогнозна аналітика та використання великих даних. У відповідних дослідженнях штучний інтелект розглядається як інструмент, здатний не лише автоматизувати окремі процеси, а й суттєво підвищити якість аналітичного забезпечення управління.

Водночас аналіз наукових публікацій показує, що значна частина досліджень або зосереджується на загальних можливостях штучного інтелекту, або розглядає окремі прикладні напрями його використання, наприклад у маркетингу, фінансах, логістиці чи виробництві.

Натомість питання цілісного включення технологій штучного інтелекту саме до системи прогнозування результатів діяльності підприємства, з урахуванням організаційних, інформаційних та управлінських аспектів, потребує подальшого опрацювання.

Крім того, недостатньо висвітленим залишається питання практичних умов ефективного використання таких технологій. Сам по собі факт впровадження сучасних цифрових рішень ще не гарантує високої якості прогнозів. Для цього необхідно мати належну інформаційну базу, вибудувані бізнес-процеси, зрозумілі критерії оцінювання результативності моделей та готовність менеджменту використовувати нові аналітичні інструменти у реальному процесі прийняття рішень. Саме ці аспекти і зумовлюють доцільність подальшого дослідження заявленої теми.

Таким чином, наявні наукові напрацювання не повною мірою розкривають можливості інтеграції технологій штучного інтелекту в систему прогнозування

результатів діяльності підприємства, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до використання технологій штучного інтелекту в системі прогнозування результатів діяльності підприємства, визначення їх ролі у підвищенні якості управлінських рішень, а також обґрунтування практичних напрямів їх ефективного застосування в умовах цифровізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Прогнозування результатів діяльності підприємства є одним із базових елементів системи управління, оскільки воно дозволяє заздалегідь оцінити можливі зміни в економічному стані підприємства, підготуватися до ризиків, раціонально розподілити ресурси та узгодити поточні дії з довгостроковими цілями. По суті, йдеться не лише про технічний розрахунок майбутніх показників, а про формування аналітичної основи для вибору управлінського курсу. Саме тому якість прогнозування безпосередньо впливає на результативність діяльності підприємства.

Прогнозування стало важливою частиною процесу планування будь-якої компанії. Розвиток сучасних економічних теорій, а також складних комп'ютерних програм вплинув на розвиток нових методів прогнозування [18].

Якщо говорити про звичні підходи до прогнозування, то вони довгий час трималися на досить простій логіці: подивилися, що було раніше, знайшли певні закономірності й спробували «протягнути» їх далі. У більш спокійні періоди це справді працювало, особливо коли зміни не відбувалися різко. Але останнім часом ситуація виглядає інакше, інколи навіть надто різко, і минулі дані вже не дають того відчуття впевненості, яке було раніше. Буває, що показники поводяться зовсім не так, як очікувалося, і тоді доводиться шукати інші підходи, складніші, інколи навіть не зовсім зрозумілі на початку.

У цьому контексті штучний інтелект почали використовувати трохи інакше, ніж просто як модний інструмент. Він дозволяє працювати з великими обсягами інформації, де вже складно «на око» щось проаналізувати. Дані накопичуються з різних джерел – внутрішні показники, поведінка клієнтів, ціни, ринок, навіть якісь непрямі сигнали, які раніше могли ігноруватися. І все це разом створює досить заплутану картину. Інколи виникає відчуття, що інформації більше, ніж можливостей її осмислити, але саме тут такі технології починають давати результат.

Окремо варто згадати машинне навчання, хоча про нього зараз говорять настільки часто, що воно трохи втрачає конкретний зміст. По суті, йдеться про системи, які поступово «підлаштовуються» під дані, не обмежуючись лише заданими правилами. Це виглядає як процес навчання, хоча він не завжди прозорий для користувача. У прогнозуванні це дає змогу будувати моделі, які реагують на зміни, а не просто повторюють минуле. Наприклад, можна оцінювати майбутні продажі чи потребу в запасах, і ці оцінки поступово уточнюються, хоча інколи результат може здивувати.

Ще складніше стає, коли використовуються нейронні мережі. Вони працюють із залежностями, які не завжди легко пояснити словами. Результати діяльності підприємства рідко залежать від одного чинника, зазвичай це ціла сукупність впливів, які переплітаються між собою. Нейронні мережі намагаються «вловити» ці зв'язки, навіть ті, що не лежать на поверхні. Іноді це виглядає як чорна скринька, але певні закономірності все ж виявляються, навіть якщо їх складно одразу інтерпретувати.

Не менш важливою є аналітика великих даних. Для сучасного підприємства джерелами інформації виступають не лише бухгалтерські та фінансові дані, а й CRM-системи, ERP-платформи, виробничі модулі, цифрові канали продажу, соціальні мережі, логістичні сервіси, дані про поведінку клієнтів, результати маркетингових кампаній та інша інформація. Якщо раніше значна частина цих відомостей використовувалася фрагментарно, то сьогодні саме їх інтегроване опрацювання створює передумови для більш точного прогнозування. Штучний інтелект дозволяє поєднати ці різнорідні масиви даних у єдину аналітичну систему.

З метою систематизації основних можливостей штучного інтелекту у прогнозуванні результатів діяльності підприємства доцільно виокремити ключові технології, сфери їх застосування та управлінський ефект, який вони забезпечують (табл. 1).

Таблиця 1

Основні технології штучного інтелекту в системі прогнозування результатів діяльності підприємства

Технологія	Напрям використання	Управлінський ефект
Машинне навчання	Прогнозування продажів, витрат, прибутку, попиту, відхилень від плану	Підвищення точності прогнозів і швидкості оновлення моделей
Нейронні мережі	Аналіз складних нелінійних залежностей між економічними показниками	Виявлення прихованих закономірностей та покращення сценарного прогнозування
Аналіз великих даних	Обробка внутрішніх і зовнішніх масивів інформації з різних джерел	Комплексне врахування факторів впливу та зростання обґрунтованості рішень
Інтелектуальний аналіз даних	Сегментація, класифікація, пошук аномалій, виявлення тенденцій	Раннє виявлення ризиків і потенційних змін у результатах діяльності
Експертні системи	Підтримка управлінських рішень на основі правил і баз знань	Формалізація досвіду та посилення аналітичної підтримки менеджменту

Джерело: розроблено автором

Як видно з табл. 1, технології штучного інтелекту не обмежуються лише суто технічним прогнозом окремих показників. Вони формують значно ширший управлінський ефект, оскільки дозволяють побачити взаємозв'язки між показниками, оцінити ризики, підвищити якість планування та своєчасно виявляти сигнали, які свідчать про можливі зміни в діяльності підприємства.

Подана таблиця відображає системний підхід до використання технологій штучного інтелекту в процесі прогнозування результатів діяльності підприємства, поєднуючи три ключові аспекти: конкретну технологію, напрям її застосування та отримуваний управлінський ефект. Така структура дозволяє не лише описати інструментарій, а й показати логіку трансформації даних у практичні управлінські рішення.

Якщо придивитися уважніше, стає помітно, що всі ці технології ніби «розкладені» по різних рівнях роботи з інформацією. Одні відповідають за більш прості речі, інші – за складніші, але разом вони формують щось цілісне, хоча ця цілісність не завжди одразу очевидна. Складається враження, що підприємство поступово вибудовує власну систему аналітики, де кожен елемент виконує свою роль, навіть якщо між ними інколи виникають певні накладки або дублювання.

Машинне навчання у цьому наборі виглядає як щось базове, хоча на практиці воно далеко не завжди сприймається як простий інструмент. Його використовують для прогнозування показників – продажів, витрат, попиту, і це вже стало майже звичним. Важливим є не лише те, що прогнози стають точнішими, а й те, що їх можна швидко оновлювати. У реальній роботі це іноді має навіть більше значення, ніж сама точність, бо ситуація змінюється швидше, ніж встигають переглядатися плани.

Нейронні мережі виглядають складніше, і не всі до кінця розуміють, як саме вони працюють. Але їх цінність проявляється тоді, коли потрібно врахувати багато факторів одночасно. Економічні процеси рідко підкоряються простій логіці, і тут такі інструменти дозволяють «побачити» зв'язки, які не лежать на поверхні. Інколи результати виглядають несподівано, але саме в цьому і полягає їхня користь – вони відкривають те, що складно помітити традиційними методами.

Аналіз великих даних додає ще один шар, пов'язаний із об'єднанням інформації з різних джерел. Раніше дані часто розглядалися окремо, тепер їх намагаються зводити в єдину картину. Це не завжди проходить гладко, бо інформація може бути різної якості або суперечливою, але сам підхід змінюється. Рішення починають прийматися не на основі окремих показників, а з урахуванням більш широкого контексту, що інколи змінює навіть звичні висновки.

Інтелектуальний аналіз даних, по суті, заглиблює цю роботу. Тут вже йдеться не просто про збір або поєднання інформації, а про спробу знайти в ній певні закономірності, які ще не стали очевидними. Наприклад, можна виявити відхилення або тенденції, які тільки починають формуватися. Це дозволяє

реагувати раніше, хоча інколи такі сигнали можуть бути неоднозначними і потребують додаткового осмислення.

Експертні системи виглядають трохи інакше на цьому фоні. Вони більше орієнтовані на інтерпретацію та допомогу в прийнятті рішень, ніж на сам аналіз даних. У певному сенсі вони «переносять» досвід у формалізовану форму, хоча повністю замінити людський фактор не можуть. Але як підтримка для менеджменту вони дають можливість діяти більш впевнено, особливо коли рішення потрібно приймати швидко.

Якщо все це узагальнити, вимальовується багаторівнева система, де інформація проходить різні етапи – від збору до використання у рішеннях. Вона не завжди виглядає ідеально впорядкованою, але поступово стає більш цілісною. При цьому помітно, що акцент зміщується від простих моделей, які спираються лише на минуле, до більш складних підходів, де враховується значно більше факторів. У результаті змінюється не лише точність прогнозів, а й саме бачення того, як ці прогнози використовуються в управлінні.

Таким чином, табл. 1 відображає логіку інтеграції технологій штучного інтелекту в систему управління підприємством і підтверджує, що їх використання є не окремим інструментом, а складовою комплексної цифрової трансформації управлінських процесів.

Слід відзначити, що штучний інтелект дає змогу перейти від статичного до адаптивного прогнозування. У класичному підході прогноз часто формується на певний період і надалі коригується лише епізодично. У системах, побудованих із використанням штучного інтелекту, прогнозна модель може регулярно оновлюватися на основі нових даних.

Це означає, що управлінське рішення спирається не на застарілу аналітику, а на більш актуальну картину стану підприємства та середовища його функціонування.

Практичне значення такого підходу особливо відчутне у сферах, де результати діяльності швидко реагують на зміни ринку. Наприклад, у торгівлі це дає змогу точніше прогнозувати попит і уникати як надмірних запасів, так і дефіциту товарів. У виробництві це сприяє точнішому плануванню завантаження потужностей, використання матеріалів і трудових ресурсів. У сфері послуг це дозволяє оцінювати майбутнє завантаження, зміну поведінки клієнтів та очікувані обсяги доходів.

Водночас ефективність використання штучного інтелекту не є автоматичною. Однією з базових умов є якість даних, що надходять у систему. Якщо дані є неповними, суперечливими, фрагментарними або несвоєчасними, навіть найсучасніша модель не забезпечить достовірного результату. Саме тому підприємству необхідно формувати не лише технічну, а й організаційну основу для застосування штучного інтелекту. Йдеться про стандартизацію даних, налагодження їх збору, інтеграцію різних інформаційних джерел та забезпечення логічної узгодженості інформаційних потоків.

Ще однією важливою передумовою є цифрова інфраструктура підприємства.

Цифрова інфраструктура являє собою комплекс технологій, продуктів і процесів, які забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережеві можливості електронної взаємодії, обміну даними та сигналами і функціонують на цифровій, а не аналоговій, основі [19].

Для практичного використання інтелектуальних технологій потрібні інформаційні системи, які дозволяють накопичувати, передавати й аналізувати дані. Без належної цифрової платформи штучний інтелект не може бути повноцінно інтегрований у процес управління. Це означає, що підприємство має розглядати його не як ізольований інструмент, а як складову ширшої цифрової трансформації.

Попри всі розмови про автоматизацію, людський чинник нікуди не зникає, і навіть навпаки – починає відчуватися сильніше. Це зумовлено тим, що цифрові зміни не лише заміщують окремі функції, а й трансформують саму роль людини в системі управління.

Цифровізація економіки зумовлює необхідність певної трансформації людського ресурсу, підходів до розвитку та реалізації людського трудового потенціалу і формування людського капіталу, що полягає у систематичному та безперервному навчанні, а також розширенні креативних здібностей людини як на індивідуальному, так і на мікро- і макрорівнях [20].

Штучний інтелект не бере на себе повністю управління, він лише додає ще один шар інформації, з яким потрібно якось працювати. У підсумку від персоналу вимагається трохи інше мислення: недостатньо просто отримати результат, потрібно зрозуміти, звідки він узявся, наскільки йому можна довіряти і як його взагалі застосувати. Буває, що впровадили систему, а користуватися нею толком не навчилися, і тоді вона існує сама по собі, майже як окремий елемент, який не впливає на реальні рішення. Питання довіри теж не таке просте, як здається. Управлінці звикли покладатися на власний досвід, і це важко змінити навіть за наявності складних аналітичних моделей. Нові інструменти сприймаються обережно, інколи навіть із певним скепсисом, особливо коли їхні результати виглядають незвично. Тому важливо, щоб ці системи не просто «видавали цифри», а давали зрозумілу логіку, хоча на практиці це не завжди виходить. Часто найкраще спрацьовує поєднання – коли аналітика підказує напрям, а остаточне рішення все одно залишається за людиною.

Окремо вирізняється можливість працювати з різними варіантами майбутнього, а не лише з одним прогнозом. Це змінює підхід до планування, бо з’являється кілька сценаріїв, які можуть реалізуватися залежно від обставин. Усе це виглядає досить переконливо, але іноді надлишок варіантів створює ще більше невизначеності, ніж один чіткий прогноз. Водночас підприємства все ж намагаються використовувати такі підходи, хоча й не завжди системно, інколи просто як додатковий орієнтир.

Ще одна цікава риса – здатність систем помічати відхилення, які не завжди видно одразу. Незвичні зміни у витратах, поведінці клієнтів або динаміці замовлень можуть фіксуватися раніше, ніж це стає очевидним для людей. Інколи такі сигнали допомагають уникнути серйозних проблем, хоча бувають і хибні спрацьовування, які лише відволікають увагу. У будь-якому разі прогнозування поступово перестає бути лише про плани і дедалі більше переходить у площину попередження можливих збоїв, навіть якщо це не завжди виглядає впорядковано.

У стратегічному вимірі це означає підвищення адаптивності підприємства. Чим швидше воно здатне отримати обґрунтований прогноз і коригувати свої дії відповідно до нього, тим вищими є його шанси на збереження стійких ринкових позицій. У сучасних умовах конкурентоспроможність дедалі більше визначається не лише обсягом ресурсів, а й здатністю працювати з інформацією, перетворювати її на знання та використовувати для вчасного прийняття рішень.

Якщо подивитися на результати діяльності підприємства ширше, стає зрозуміло, що вони не зводяться до кількох звичних показників. Прибуток чи обсяг продажів, звісно, залишаються важливими, але поряд із ними є ще багато речей, які не завжди так легко виміряти або навіть одразу помітити.

Продуктивність, витрати, швидкість реакції на зміни, якість роботи з клієнтами – усе це впливає на загальну картину, інколи навіть сильніше, ніж фінансові результати за окремий період. Буває, що підприємство формально показує непогані цифри, але в деталях вже накопичуються певні збої.

У цьому контексті технології штучного інтелекту починають виглядати як спосіб звести ці різні аспекти в одну систему, хоча на практиці це не завжди відбувається ідеально. Вони дозволяють одночасно працювати з кількома показниками, відстежувати їх взаємозв’язки, іноді навіть знаходити залежності, які раніше залишалися поза увагою. Але інколи така комплексність створює додаткову складність, бо не завжди зрозуміло, який саме фактор відіграв ключову роль у конкретному результаті.

Зрештою формується більш об’ємне бачення діяльності підприємства, де різні показники вже не існують окремо, а сприймаються як частини однієї системи. Це виглядає більш наближено до реальності, хоча й потребує більшої уваги до деталей і певної готовності працювати з неоднозначними результатами.

Отже, використання технологій штучного інтелекту в системі прогнозування результатів діяльності підприємства є не тимчасовою тенденцією, а об’єктивним напрямом розвитку сучасного управління. Воно дозволяє підвищити точність прогнозів, розширити коло врахованих факторів, забезпечити швидше реагування на зміни, посилити аналітичне обґрунтування рішень і створити умови для більш стійкого розвитку підприємства.

Разом із тим практична ефективність такого використання залежить від комплексності підходу, тобто від поєднання технологій, якісних даних, підготовленого персоналу та інтеграції прогнозної аналітики у загальну систему управління.

Висновки. Проведене дослідження дозволило встановити, що використання технологій штучного інтелекту є важливим напрямом удосконалення системи прогнозування результатів діяльності підприємства в сучасних умовах господарювання. З'ясовано, що традиційні методи прогнозування, хоча й зберігають свою практичну цінність, не завжди забезпечують належну точність і гнучкість в умовах багатофакторності, нестабільності та швидких змін ринкового середовища. У зв'язку з цим зростає значення інтелектуальних цифрових технологій, здатних працювати зі складними масивами даних та формувати більш адаптивні прогнози.

Показано, що застосування машинного навчання, нейронних мереж, інтелектуального аналізу даних та аналітики великих даних дозволяє не лише підвищити точність прогнозних оцінок, а й суттєво розширити аналітичні можливості підприємства. Завдяки цьому управлінські рішення стають більш обґрунтованими, своєчасними та узгодженими з реальною динамікою середовища.

Водночас доведено, що ефективність використання технологій штучного інтелекту залежить від низки передумов: якості інформаційної бази, рівня цифрової інфраструктури, готовності персоналу до роботи з новими інструментами, а також від включення прогнозної аналітики у загальну систему управління підприємством. Саме комплексне поєднання цих чинників забезпечує реальний практичний ефект від упровадження інтелектуальних технологій.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що використання штучного інтелекту в системі прогнозування результатів діяльності підприємства сприяє підвищенню його адаптивності, конкурентоспроможності та стійкості розвитку. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на поглиблення методичних підходів до вибору моделей штучного інтелекту для окремих сфер діяльності підприємства, а також на розроблення практичних рекомендацій щодо інтеграції таких систем у процес стратегічного і поточного управління.

Література:

1.Болквадзе Н., Братко О., Мигаль О. Впровадження штучного інтелекту в бізнес-діяльність компанії. *Економіка та суспільство*. 2023. № 58. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-81

2.Бондаренко Н. Роль прогнозування в системі управління бізнесом. *Галицький економічний вісник*. 2021. № 4 (71). С. 123-132.

3.Ванькович Л.Я., Обернієнко О.М., Пережак Р.Г., Стеблій О.Г. Використання штучного інтелекту у прогнозуванні зовнішньоторговельних потоків. Сталий розвиток економіки. 2025. № 57. URL: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-57-73

4.Жилінська Л.О. Характеристика методів прогнозування показників діяльності підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 1. С. 42–44.

5.Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Вип. 4 / За ред. Л.О. Волощук, Є.І. Масленнікова. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. Випуск 4. 524 с.

6.Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Вип. 3 / За ред. О.М. Коваленка, Є.І. Масленнікова. Херсон: ОЛДІПЛЮС, 2018. 634 с.

7.Клименко В.М. Застосування інструментів штучного інтелекту для підвищення точності прогнозування продажів у сфері цифрового підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-140

8.Ковтуненко Ю.В. Застосування штучного інтелекту у системі управління підприємством: проблеми та переваги. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2019. № 2 (8). С. 93-99. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.4171114

9.Кузьомко В.М. Можливості використання штучного інтелекту в діяльності сучасних підприємств. *Економіка та суспільство*. № 32, 2021. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-67

10. Нестеров В.Ф., Шиш А.М., Музиченко Т.О. Ефективний економічний розвиток підприємства через інтелектуальний аналіз даних: використання AI для прогнозування та оптимізації стратегій бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-87

11. Піжук О.І. Штучний інтелект як один із ключових драйверів цифрової трансформації економіки. *Економіка, управління та адміністрування*. № 3(89), 2019. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2019-3(89)-41-46

12. Поповиченко І.В., Спірідонова К.О., Андрійчук А.С. Застосування штучного інтелекту в фінансово-економічному аналізі діяльності підприємства. *Економічний простір*. 2024. № 189. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-15

13. Рудь О.О. Прогнозування економічної діяльності підприємства в умовах обмеженості інформації. *Проблеми економіки та підприємництва*. 2024. № 3 (39). С. 34-39. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-4263/2024-3-6

14. Фаріон В., Гомотюк А., Назар Р., Турчин С. Використання штучного інтелекту для прогнозування фінансових показників. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 2. С. 327-337.

15. Annor-Antwi A., Al-Dherasi A. A. M. Application of artificial intelligence in forecasting: A systematic review. Zhejiang University of Science and Technology. 2019. DOI: https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3483313

16. Chukurna O., Palchynska M., Assanova M., Stanislavyk O., Kovalenko O., Kniazeva O., Tardaskina T. Economic Marginality Degree: A Factor of Influence on Information Technology. *Journal of Information Technology Management*. 2025. Vol. 17, No. 4. P. 137-149. URL: https://jitm.ut.ac.ir/article_106076.html DOI: 10.22059/jitm.2025.106076

17. Kobets D., Kovalenko O., Stanislavyk O., Pobihun S., Makarenko A. The Impact of Digital Transformation on Business Processes and Management Efficiency in Modern Companies / ed. by R. El Khoury. *Business Models of the Future. Studies in Systems, Decision and Control*. Springer, Cham, 2026. Vol. 238. P. 603-611 https://doi.org/10.1007/978-3-031-85398-2_53

18. Бондаренко Н. Роль прогнозування в системі управління бізнесом. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність. *Галицький економічний вісник*. 2021. № 4 (71). URL: https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/71/1006.pdf

19. Краус К.М., Краус Н.М., Поченчук Г.М. Цифрова інфраструктура в умовах віртуалізації та нової якості управління економічними відносинами. *Ефективна економіка*. 2021. № 9. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.9.82

20. Мороз О. С. Людські ресурси в умовах цифровізації економіки. *Приазовський економічний вісник*. 2020. № 6. DOI: https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-6-35

***References*:**

1.Bolkvadze, N., Bratko, O., Myhal, O. (2023). Vprovadzhennia shtuchnoho intelektu v biznes-diialnist kompanii [Implementation of artificial intelligence in company business activities]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 58. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-81 [in Ukrainian].

2.Bondarenko, N. (2021). Rol prohnozuvannia v systemi upravlinnia biznesom [The role of forecasting in business management]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 4(71), 123-132 [in Ukrainian].

3.Vankovych, L.Ya., Oberniienko, O.M., Perozhak, R.H., Steblii, O.H. (2025). Vykorystannia shtuchnoho intelektu u prohnozuvanni zovnishnotorhovelnykh potokiv [Use of artificial intelligence in forecasting foreign trade flows]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Economic Development*, 57. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-57-73 [in Ukrainian].

4.Zhylynska, L.O. (2009). Kharakterystyka metodiv prohnozuvannia pokaznykiv diialnosti pidpryiemstva [Characteristics of methods for forecasting enterprise performance indicators]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 1, 42-44 [in Ukrainian].

5.Voloshchuk, L.O., Maslennikov, Ye.I. (Eds.). (2019). Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty [Innovative economy: theoretical and practical aspects]. Kherson: OLDI-PLIUS [in Ukrainian].

6.Kovalenko, O.M., Maslennikov, Ye.I. (Eds.). (2018). Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty [Innovative economy: theoretical and practical aspects]. Kherson: OLDI-PLIUS [in Ukrainian].

7.Klymenko, V.M. (2024). Zastosuvannia instrumentiv shtuchnoho intelektu dlia pidvyshchennia tochnosti prohnozuvannia prodazhiv u sferi tsyfrovoho pidpryiemnytstva [Application of artificial intelligence tools to improve sales forecasting accuracy in digital entrepreneurship]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 68. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-140 [in Ukrainian].

8.Kovtunenko, Yu.V. (2019). Zastosuvannia shtuchnoho intelektu u systemi upravlinnia pidpryiemstvom: problemy ta perevahy [Application of artificial intelligence in enterprise management: problems and advantages]. *Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu – Economic Journal of Odessa Polytechnic University*, 2(8), 93-99. https://doi.org/10.5281/zenodo.4171114 [in Ukrainian].

9.Kuzomko, V.M. (2021). Mozhlyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu v diialnosti suchasnykh pidpryiemstv [Possibilities of using artificial intelligence in modern enterprise activities]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 32. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-67 [in Ukrainian].

10. Nesterov, V.F., Shysh, A.M., Muzychenko, T.O. (2024). Efektyvnyi ekonomichnyi rozvytok pidpryiemstva cherez intelektualnyi analiz danykh: vykorystannia AI dlia prohnozuvannia ta optymizatsii stratehii biznesu [Effective economic development of the enterprise through data mining: use of AI for forecasting and strategy optimization]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 59. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-87 [in Ukrainian].

11. Pizhuk, O.I. (2019). Shtuchnyi intelekt yak odyn iz kliuchovykh draiveriv tsyfrovoi transformatsii ekonomiky [Artificial intelligence as one of the key drivers of digital transformation of the economy]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management and Administration*, 3(89). https://doi.org/10.26642/ema-2019-3(89)-41-46 [in Ukrainian].

12. Popovychenko, I.V., Spiridonova, K.O., Andriichuk, A.S. (2024). Zastosuvannia shtuchnoho intelektu v finansovo-ekonomichnomu analizi diialnosti pidpryiemstva [Application of artificial intelligence in financial and economic analysis of enterprise activity]. *Ekonomichnyi prostir – Economic Space*, 189. https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-15 [in Ukrainian].

13. Rud, O.O. (2024). Prohnozuvannia ekonomichnoi diialnosti pidpryiemstva v umovakh obmezhenosti informatsii [Forecasting enterprise economic activity under information constraints]. *Problemy ekonomiky ta pidpryiemnytstva – Problems of Economy and Entrepreneurship*, 3(39), 34-39. https://doi.org/10.32782/2522-4263/2024-3-6 [in Ukrainian].

14. Farion, V., Homotiuk, A., Nazar, R., Turchyn, S. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu dlia prohnozuvannia finansovykh pokaznykiv [Use of artificial intelligence for forecasting financial indicators]. *Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis*, 34(2), 327-337 [in Ukrainian].

15. Annor-Antwi, A., Al-Dherasi, A.A.M. (2019). Application of artificial intelligence in forecasting: A systematic review. *Zhejiang University of Science and Technology*. https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3483313 [in English].

16. Chukurna, O., Palchynska, M., Assanova, M., Stanislavyk, O., Kovalenko, O., Kniazeva, O., Tardaskina, T. (2025). Economic Marginality Degree: A Factor of Influence on Information Technology. *Journal of Information Technology Management*, 17(4), 137-149. https://doi.org/10.22059/jitm.2025.106076 [in English].

17. Kobets, D., Kovalenko, O., Stanislavyk, O., Pobihun, S., Makarenko, A. (2026). The impact of digital transformation on business processes and management efficiency in modern companies. In R. El Khoury (Ed.). *Business Models of the Future. Studies in Systems, Decision and Control*, 238, 603-611). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-85398-2_53 [in English].

18. Bondarenko, N. (2021). Rol prohnozuvannia v systemi upravlinnia biznesom [The role of forecasting in business management]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 4(71). URL: https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/71/1006.pdf [in Ukrainian].

19. Kraus, K.M., Kraus, N.M., Pochenchuk, H.M. (2021). Tsyfrova infrastruktura v umovakh virtualizatsii ta novoi yakosti upravlinnia ekonomichnymy vidnosynamy [Digital infrastructure in the context of virtualization and a new quality of management of economic relations]. *Efektyvna ekonomika – Effective Economy*, 9. https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.9.82 [in Ukrainian].

20. Moroz, O.S. (2020). Liudski resursy v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Human resources in the context of digitalization of the economy]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Pryazovskyi Economic Bulletin*, 6. https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-6-35 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 339.138:004.738

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-538-550

Новохатько Леонід Михайлович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м.Київ, https//orcid.org/0000-0003-1104-6488

Кононенко Людмила Миколаївна кандидат історичних наук, доцент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м.Київ, https//orcid.org/0000-0001-5277-8269

Кузнєцова Ірина Вікторівна старший викладач кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м.Київ, https://orcid.org/0000-0001-6183-3784

Ужанська Тетяна Іллівна старший викладач кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м.Київ, https//orcid.org/ 0000-0002-8162-8347

Томас Євген Валерійович випускник Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, ОП «Реклама та зв'язки з громадськістю»

УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ТА ПРОМОЦІЄЮ УКРАЇНСЬКОГО ГУМАНІТАРНОГО БРЕНДУ (на прикладі Інстаграм-проєкту «Солов'їну треба знати»)

Анотація. У статті, на прикладі Інстаграм-проєкту «Солов'їну треба знати» зроблено спробу дослідити ефективність соціального медіа маркетингу (SMM) у просуванні українського гуманітарного бренду. Проаналізовано серію із понад 200 сториз, що завоювала популярність серед майже 48 тис. користувачів. Інстаграм-проєкт «Солов'їну треба знати» створений ТОВ «ОМГ Еджансі».

Формування українських нових та успішне просування все існуючих брендів у гуманітарній сфері є особливо актуальним після агресії рф у лютому 2022 р. З цим, зокрема, також пов'язана актуальність представленої статті, матеріали якої можуть бути цікавими для фахівців з різних сфер – публічного адміністрування, рекламістів, блогерів, маркетологів, менеджерів нижньої та середньої ланки.

Агенція з відповідальністю підійшла до розроблення власної стратегії SMM шляхом визначення чітких цілей публічної кампанії (розширення аудиторії,

частота контакту з громадянами, підвищення рівня залучення і т.д.) та вибору стилю спілкування з аудиторією.

Для аналізу були використані параметри: охоплення, залучення та ін. Було використано контент-маркетинг, сторітеллінг, інтелектуальні завдання для побудови спільноти свого бренду.

ТОВ «ОМГ Едженсі» активно використала інтерактивний контент для привернення уваги аудиторії. Для створення та творчого оформлення був використаний графічний редактор Figma. До його переваг можна віднести доступ для редагування для багатьох користувачів, надання коментарів у макеті тощо. За допомогою цього графічного редактора автори створили короткі дописи/сториз з такими елементами: анімаційний персонаж, цікава музика та коротке текстове повідомлення. [2].

Ключові слова: бренд, соціальний маркетинг, мова, соціальні мережі, SMM-просування, контент, промоція, реклама.

Leonid Novokhatko PhD, Professor, Head of the Department of Advertising and Public Relations, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-1104-6488

Liudmyla Kononenko PhD, Associate Professor of the Department of Advertising and Public Relations, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5277-8269

Iryna Kuznietsova Senior Lecturer of the Department of Advertising and Public Relations, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-6183-3784

Tetiana Uzhanska Senior Lecturer of the Department of Advertising and Public Relations, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8162-8347

Yevhen Tomas graduate of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, "Advertising and Public Relations" educational program

MANAGEMENT OF THE FORMATION AND PROMOTION OF THE UKRAINIAN HUMANITARIAN BRAND (Case Study of the "Solovinu Treba Znaty" Instagram Project)

Abstract. This article investigates the management processes involved in the formation and strategic promotion of the Ukrainian humanitarian brand, focusing on the "Solovinu treba znaty" ("The Nightingale Language Should Be Known") Instagram project as a primary case study. The study aims to analyze the practical effectiveness

of social media marketing (SMM) in promoting humanitarian values and national identity in the digital age. The research provides a comprehensive analysis of more than 200 stories that gained significant popularity among nearly 48,000 users, demonstrating high resonance and social impact in modern digital spaces. The project was initiated and developed by the professional agency "OMG Agency". The research highlights that the agency adopted a highly responsible, systematic approach to developing its SMM strategy by defining clear, measurable goals for the public campaign. These strategic objectives included expanding the target audience reach, increasing the frequency of citizen contact, and significantly raising overall engagement levels. A crucial aspect of this development was the deliberate selection of a specific communication style tailored to the audience's preferences to ensure brand loyalty and trust. To evaluate the project's success, specific metrics, including reach, engagement, and conversion, were tracked. The methodology incorporated advanced professional marketing tools, including content marketing, storytelling, and specialized intellectual tasks, which served as the structural foundation for building a robust brand community.

A significant portion of the project's success is attributed to the creative use of interactive content designed to capture and maintain audience attention. The graphic design tool Figma was extensively used to design and organize all visual materials. The study highlights Figma's advantages, such as multi-user access and real-time collaboration, which facilitated efficient production. Through this editor, the authors crafted concise posts and stories featuring distinctive elements: an animated character, engaging music, and brief, impactful messaging. The findings suggest that integrating storytelling and interactive tasks fosters a deeper emotional connection with the audience, fostering linguistic pride and community growth.

Keywords: brand, social marketing, language, social networks, SMM promotion, content management, promotion strategy, advertising.

Постановка проблеми. Формування та підтримка саме українських брендів у гуманітарній сфері є дуже актуальним завданням. У зв'язку з глобальним розвитком мережі Інтернет соціальні мережі набирають стрімку популярність і стають потужним інструментом розв’язання вказаної проблеми. Соціальні медіа сьогодні дозволяють вибудовувати довгострокові відносини з партнерами, формувати їх лояльність, управляти репутацією, вирішувати багато інших завдань. Не менш ефективним та розповсюдженим є використання соціальних мереж для побудови спільноти бренду. Зростаюча кількість компаній, установ, блогерів інвестують час і ресурси в розробку стратегій та управління онлайн-спільнотами брендів у соціальних мережах, щоб залучати та зацікавлювати своїх співгромадян. Найчастіше це відбувається у сфері економіки, підприємництва, послуг. З огляду на це важливо дослідити ефективність соціального медіа маркетингу саме у гуманітарній сфері (зокрема - щодо мови,

культури загалом). Ці питання є особливо актуальними після повномасштабного вторгнення рф у лютому 2022 року.

Аналіз останніх досліджень. Використання соціального медіа маркетингу дозволяє справлятися із рядом складних завдань, пов'язаних із формуванням та просуванням бренду в Інтернеті. На думку А. В. Шестакової, SMM можна ефективно використовувати для: 1) просування бренду; 2) збільшення кількості відвідувачів сайту; 3) збільшення популярності бренду; 4) підвищення лояльності до бренду [3, с. 82]. Монастирський Л. Г. стверджує, що SMM допомагає вирішувати такі питання як відстеження і реагування на згадки бренду в соціальних мережах, підвищення трафіку на сайтах соціальних мереж та генерація лідів або прямих продажів [4, с. 261]. SMM дозволяє компаніям збільшити свій репутаційний капітал, що включає в себе сукупність нематеріальних активів, зовнішніх та внутрішніх характеристик суб'єкта. [5, с. 123]. Ця стратегія дозволяє користувачам збільшити медійну упізнаваність, встановити неформальний контакт із аудиторією, збирати інформацію про її смаки та уподобання, розширити аудиторію, реалізувати зворотний зв'язок, можливість розповісти про себе не лише як професіонала, але й людину [6, с. 101]. Компанії, громадські організації, політичні партії, окремі громадяни можуть використовувати соціальні мережі як інформаційні центри, що опрацьовують звернення та різного роду запити від споживачів [4, с. 261].

Існує багато інструментів SMM, вибір яких залежить від специфіки завдань та особливостей соціальної мережі. О.Є. Шандрівська та Ю.С. Соколов виділяють кілька методів просування бренду за допомогою SMM: 1) таргетована реклама, що розрахована на пошук цільової аудиторії за певними параметрами (наприклад, соціальні та демографічні характеристики, геолокація, поведінка, близькі за параметрами сегменти); 2) конкурси, що сприяють побудові діалогу із аудиторією, зростанню відвідуваності сайта та перегляду контенту; 3) реклама пропозицій у тематичних спільнотах; 4) оголошення на сторінках ресурсів Google, що дає змогу підраховувати кліки із переходом на сайт рекламодавця. [7, с. 142]. До основних інструментів соціального медіа маркетингу І. Чирай також відносить контент-маркетинг (створення цікавого та якісного контенту), роботу з блогерами або так званими «лідерами думок», хештеги (об'єднання подій, товарів, послуг під одним словом і знаком «#») та крос-промо (рекламування партнерами один одного) [8, с. 70-73].

У своєму дослідженні Чин-Вей Хо та Ю-Бін Ван запропонували унікальну модель, згідно з якою взаємовідносини між споживачами, брендом, продуктом, компанією та іншими споживачами на сторінках бренду в соціальних мережах підвищують лояльність споживачів через віртуальні/фізичні канали [9, с. 11]. Це дослідження показує, що надання інформації про продукт і взаємодія з членами спільноти активно підтримують зв'язок між споживачем і спільнотою та позитивно впливають на ідентифікацію споживачів зі спільнотою бренду. Подібних висновків дійшли й інші зарубіжні дослідники. На думку М. Р. Хабібі та його

колег, коли клієнти приєднуються до спільноти бренду в соціальних мережах, вони постійно піддаються впливу контенту бренду, а також значущого досвіду, який інші споживачі мали з брендом та його продуктами [10, с. 156].

Отже, просування в соціальних мережах, в тому числі гуманітарної інформації, має низку переваг перед класичним маркетингом та іншими інструментами онлайн-просування. Аналіз існуючої літератури та реальної практики з обраної теми свідчить, що всупереч необ'єктивним уявленням про високу вартість просування в соцмережах, SMM може бути недорогим і навіть безкоштовним: грамотна організація роботи в спільнотах поряд з чітким визначенням цільової аудиторії ведуть до істотного підвищення продажів.

Метою статті є дослідження ефективності використання для формування та промоції молодого, щойно започаткованого українського гуманітарного бренду такого інструменту, як SMM. Зокрема - на прикладі Інстаграм-проєкту «Солов'їну треба знати» ТОВ «ОМГ Еджансі». Для досягнення цієї мети використано такі методи дослідження: синтез, узагальнення, описова статистика.

Виклад основного матеріалу. Державна політика регулювання соціально-культурної сфери (СКС), у тому числі її мовних аспектів, спрямована безпосередньо на людину, її гармонійний і всебічний розвиток. Соціально-культурна сфера створює нематеріальні послуги, які споживаються всіма членами суспільства. У свою чергу рівень споживання визначається різноманітними факторами, зокрема, економічними можливостями тієї чи іншої країни, які реалізуються в сферах соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, культури.

В останні десятиріччя, особливо після повномасштабного вторгнення рф, в Україні однією з важливих ознак розвитку соціально-культурної сфери все більше стає присутність недержавних агентів культурного розвитку. Це стосується як приватних ініціатив, так і численних громадських організацій, окремих свідомих громадян (наприклад, блогерів).

В останні роки активно йде процес створення нових, саме українських брендів, у тому числі – у сфері культури, мистецтв, функціонування української мови. Брендинг, як відомо, може застосовуватися не тільки до об'єктів, що мають матеріальну основу, а й включає набір емоцій та асоціацій, які існують у сприйнятті внутрішньої та зовнішньої аудиторії.

Брендинг як вид діяльності існує вже дуже давно (широке застосування методів брендингу має місце останні 150 років). Проте активно саме в некомерційній сфері бренди стали розвиватися відносно недавно, чому, звичайно, є кілька причин: **зниження державного фінансування у сфері культури; зростання значущості некомерційного сектора** (так званого третього сектора) в економіці; в**еличезна кількість комерційних звернень, пов'язаних з просування послуг організацій культури і т.д.**

В найширшому розумінні бренди, пов'язані з українською ідентичністю і, зокрема, українською мовою, приваблюють співгромадян унікальними

спільними цінностями і переживаннями. Концепція культурного брендингу, як правило, формується на основі самобутніх практик, пов'язаних з їх історичною і культурною спадщиною, стратегіями сталого розвитку та є базою, що створює один із ресурсів впливу культурної політики на збереження мовних традицій, їх поширення, особливо серед молодого покоління.

У сучасному інформаційному суспільстві соціальні мережі, реклама та публічні комунікації відіграють важливу роль у підвищенні обізнаності про культурні проєкти та їх цінність. Велика кількість інформації створює потребу в ефективних комунікаційних стратегіях для передачі важливих повідомлень та стимулювання інтересу до української мови. Промоція української мови – це комплекс заходів, спрямованих на привернення уваги громадськості до літературного життя, культурних подій, виставок, концертів, музейних експозицій тощо.

Особливу роль у цьому процесі відіграють рекламні і PR-технології, інструменти SMM-просування, які постійно еволюціонують під впливом нових медіа та змін у поведінці людей.

Більшість населення України є активними користувачами соціальних мереж. З результатами дослідження GlobalLogic, 76,6% українців користуються соціальними мережами станом на липень 2022 р. Серед громадян України, які використовують соціальні мережі як джерело інформації, 66% обирають Telegram, 61% — YouTube, 58% — Facebook [10]. За даними соціологічних досліджень, найпопулярнішими соціальними мережами Україні є YouTube (28 млн), Instagram (понад 16,1 млн), Facebook (15,45 млн), TikTok (10,55 млн) та LinkedIn (3,6 млн) [11].

ТОВ «ОМГ Едженсі» – одна з провідних маркетингових агенцій України. За міжнародним рейтингом IAB, компанія займає перше місце серед кращих SMM-агенцій України та друге місце серед кращих influence агенцій України. Для її організаційної структури характерним є децентралізований спосіб управління, при якому певні питання щодо керівництва проєктами належать до компетенції менеджерів середньої ланки [12].

За результатами дослідження IAB, обсяг ринку SMM послуг в Україні у 2023 р. зріс на 26% у порівнянні з 2022 р. (від 395 млрд. грн до 495,6 млрд. грн). До того ж компанія надає послуги, що користуються найбільшим попитом на ринку SMM послуг. Статистика свідчить, що на виробництво контенту припадає більше половини обсягу категорії – 51% [13].

Інстаграм-проєкт «Солов'їну треба знати» – це серія із більше ніж 200 сторіз, що завоювала популярність серед майже 48 тис. користувачів Інстаграм [1]. Сильною стороною у просуванні проєкту є чітка визначеність цільового сегменту. Цільовою аудиторією ТОВ «ОМГ Едженсі» є представники покоління Z (зумери) та Y (мілленіали). Заходи кампанії націлені на впевнених та постійних користувачів соціальних мереж, що добре знайомі з функціональними можливостями соціальних мереж – покоління «зумерів» та, як правило, підписані на небагатьох блогерів, постійно слідкують за оновленнями на їх сторінках у

Instagram, TikTok, YouTube, Snapchat та Telegram. Публічні заходи агенції також розраховані на мілленіалів, для яких характерне активне користування комп'ютерними технологіями як в професійному, так і в повсякденному житті [8, с. 75-76].

У процесі реалізації Інстаграм-проєкту «Солов'їну треба знати» соціальний медіа маркетинг допоміг подолати такі поширені проблеми, як: обмеженість коштів, брак знань та конкуренція. Як відомо, основними перевагами SMM є: 1) низька вартість просування; 2) широка аудиторія; 3) можливість ретельно відбирати користувачів, які побачать вашу рекламу шляхом ранжування цільової аудиторії за соціально-демографічними критеріями (віком, місцем проживання, інтересами); 4) поступове напрацювання іміджу, який збережеться на тривалий період [3, с. 82].

При формуванні та наступному просуванні бренду, в тому числі і в мовній сфері, SMM інструменти використовуються досить широко і результативно. Спільнота бренду – це спеціалізована, не пов'язана географічно спільнота, заснована на структурованому наборі соціальних відносин між прихильниками бренду, що дає змогу встановити тісні взаємозв'язки. В гуманітарній сфері спільнота бренду має три показники, які роблять її впізнаваною: спільна свідомість, спільні ритуали та традиції, а також зобов'язання перед суспільством. [10, с. 153].

Спільноти гуманітарних брендів приносять користь власне бренду кількома способами, зокрема – дає змогу посилити конкурентну позицію, зміцнити відносини з людьми [14, с. 2]. Як ефективний спосіб налагодження відкритого діалогу ізнаселенням, онлайн-спільноти бренду можуть бути інструментом для генерування інноваційних ідей.

На відміну від блог-маркетингу та реклами за ключовими словами, які асоціюються з контентом, SMM посилює вплив інформації про українську мову, якою діляться користувачі соціальних мереж, створюючи міцні стосунки в онлайн-спільноті.

Отже, методи SMM відіграють важливу роль у зміцненні спільнот гуманітарних брендів. При цьому використовуються такі інструменти соціального медіа маркетингу: 1) робота з корпоративним блогом; 2) інтегрування соціальних мереж з сайтом організації; 3) використання фірмової айдентики спільнот і блогів; 3) робота з близькими за тематикою блогами; 4) використання лінкі-байтингу (зворотні посилання на сайт); 5) RSS-маркетинг; 6) створення спільнот і акаунтів на бренд-платформі, яку використовує цільова аудиторія компанії; 7) створення і розвиток відеоблогу організації; 9) впровадження і робота з системою продажів в соціальних мережах [15, с. 272-273].

Бренди взаємодіють з клієнтами за допомогою вподобань, коментарів, поширень, історій, прямих трансляцій, опису вражень від користування товарами або послугами бренду, @згадкок, хештегів та прямих повідомлень, які дають брендам кращі можливості реагувати на відгуки споживачів швидко та

ефективно. Для створення більш інтерактивного середовища та підвищення залученості спільноти, бренди можуть впроваджувати метод гейміфікації у свою діяльність. Гейміфікація – це використання ігор, характерних для діяльності для посилення мотивації людини до участі в ній [16, с. 11].

Задум Інстаграм-проєкту «Солов'їну треба знати» передбачав створення 150 дописів/сторіз про культуру України, мову та традиції. Творчим покликом для створення проєкту стало повномасштабне вторгнення рф на територію України 24 лютого 2022 р. Метою цього проєкту було започаткувати рух, головним призначенням якого було поширення знань про українську мову, історію та культуру серед користувачів Інстаграм. Творці проєкту прагнули знищити існуючі стереотипи та упередження у деякої частини населення про те, що українське - не може бути трендом. Водночас, автори проєкту вдало вловили момент зростання суспільного інтересу до таких питань як чистота української мови та вплив війни на її розвиток. Для пошуку ідей для Instagram-контенту використовували різні джерела, в тому числі інтерв'ю (наприклад, для рубрики з діалектизмами регіонів), сайти, архіви і т. д.. Також ідеї для оформлення були запозичені від трендових форматів у TikTok, які органічно вписувалися в Інстаграм.

Для привернення уваги був використаний інтерактивний контент, характерною рисою якого була цікава та творча подача освітнього матеріалу. Окрім підвищення рівня обізнаності про минуле української нації, надихати аудиторію до переходу на українську мову, проєкт мав на меті продемонструвати легкий та цікавий спосіб вивчати українську культуру, без великої кількості теорії та з можливістю відточувати отримані знання на практиці. Характерною рисою представленого контенту є використання анімації із смішними персонажами. Кілька факторів було враховано при виборі формату контенту. По-перше, анімаційні публікації з персонажем здатні стимулювати глибоку емоційну реакцію у цільової аудиторії (сміх, подив, захоплення, зацікавлення). По-друге, вони є більш віральним форматом Інстаграм-контенту. Тобто вони сприяють збільшенню кількості органічних охоплень та взаємодій, даючи підписникам висловити власні думки про якість та зміст контенту, продемонструвати власні знання про українську мову, культуру та історію.

У процесі були задіяні четверо працівників компанії ТОВ «ОМГ Едженсі»: спеціаліст з SMM, художник (автор ілюстрацій), графічний дизайнер (творець гарних віжуалів) та моушен-дизайнер (анімація). У розробці контенту були задіяні наступні програми: Figma (для дописів і сторіс), Adobe Photoshop (для відмалювання та створення дописів), Adobe Illustrator (періодично, для відмальовки), та Adobe Premier Pro (для анімації). [17].

Варто відмітити особливості графічного редакторі Figma. Це хмарний багатоплатформовий сервіс для дизайнерів інтерфейсів і web-розробників, з яким можна працювати безпосередньо в браузері. [2]. До його переваг можна віднести доступ для редагування для багатьох користувачів та ін. Малий обсяг

повідомлення був обраний для того, щоб не перевантажувати контент зайвою інформацію. Текстові повідомлення були представлені у вигляді провокативних запитань, порівнянь або закликів які викликали зацікавленість аудиторії та бажання поділитися контентом і іншими користувачами соціальної мережі.

Соціальні медіа, зрозуміло, надають можливість простішого способу зрозуміти своїх користувачів. У випадку з Інстаграм, залишаючи коментарі та отримуючи коментарі до фотографій, можна отримати більше відгуків, наприклад, про мовне середовище. Підписники часто зацікавлені у взаємодії між організацією та користувачами, тому уважне ставлення до коментарів допоможе покращити стосунки з користувачами. До того ж, в Інстаграм з'явилася нова функція – функція прямих повідомлень, яка дозволяє користувачеві надсилати повідомлення, яке може переглянути лише одержувач, і кожне повідомлення може бути надіслане до 15 осіб[18, с. 13-14].

Інстаграм-проєкт «Солов'їну треба знати» дозволив проаналізувати ефективність SMM у створенні спільноти бренду. Інстаграм-проєкт «Солов'їну треба знати» - це серія із більше ніж 200 сториз, що завоювала популярність серед майже 48 тис. користувачів. ТОВ «ОМГ Едженсі» з сумлінням підійшла до розробки своєї стратегії SMM для просування проєкту. Компанія чітко визначилася із стилем спілкування з аудиторією. Наприклад, автори проєкту використовували переважно жартівливий, саркастичний стиль спілкування із використанням молодіжного жаргону, англомовних запозичень та інтернаціоналізмів (наприклад, «діджитал козак», «спонсорувати», «автентичні», «перифраз», «росіянізми»). [17].

Не менш важливу роль в успіху проєкту «Солов'їну треба знати» зіграла якість контенту. Зокрема, автори активно використовували інтерактивний контент для привернення уваги аудиторії. На думку Шестакової, інтерактивізація є «креативним і ефективним способом збільшення привабливості контенту і поліпшення його засвоюваності…, який усуває проблему обмеженою цінності класичних матеріалів» [3, с. 121]. Наприклад, у пості під назвою «Позбуваємося росіянізмів» автори креативно підійшли до надання інформації про правила української мови з використанням української музики, смішної анімації та мінімальної кількості тексту.

У коментарях до постів автори ставили цікаві, провокаційні питання. Наприклад, «Скільки правильних відповідей отримав у другій частині антисуржика? Ділися результатом!». Поставивши цікаве, провокуюче запитання автори проєкту успішно запустили хвилю коментарів і, таким чином, привернули увагу користувачів зі спільним інтересом до мовознавства. Використовуючи якісні картинки, зрозумілу графіку, тексти на цікаві й актуальні теми, ТОВ «ОМГ Едженсі» стимулювала аудиторію поділитися цим корисним контентом.

Для аналізу ефективності в соціальних мережах було обрано пости, створені в рамках Інстаграм-проєкту «Солов'їну треба знати» у період з 01.12.2023 р. по 29.01.2023 р. [17].

Аналіз було проведено на основі наступних показників ефективності маркетингової кампанії:

- охоплення. Статистика охоплення враховувала лише унікальні перегляди – якщо користувач дивився публікацію десять разів, в охопленні це все одно було зараховано як одну взаємодію. За результатами моніторингу, обсяг охоплення для обраних постів становив від 15 918 до 74 754 взаємодій із Інстаграм-постами;

- залучення. До залучень відносилися лайки, репости та збереження. Репости вказують на сприйняття аудиторією контенту. Чим більше розповсюджується публікація, тим більше її читають і довіряють. Залучення такого типу значно підвищують впізнаваність бренду, сприяючи збільшенню аудиторії. Коментарі, у свою чергу, можуть багато розповісти про цінність та якість опублікованого контенту. [19]. Інстаграм-пости, створені в рамках проєкту «Солов'їну треба знати», здобули від 1528 до 4947 лайків, від 129 до 858 репостів, від 151 до 1483 збережень. [17].

Висновки. Попри складність і специфічність гуманітарної сфери, зокрема, її мовної складової, успішне формування нових українських брендів у цій галузі можливе, причому, підкреслимо, у короткі строки.

Популярними та ефективними інструментами SMM для популяризації української мови була робота з корпоративним блогом, інтегрування соціальних мереж з сайтом організації, конкурси, відеоогляди членів спільнот, взаємодія із користувачами за допомогою вподобань, коментарів, поширень, історій, прямих трансляцій, опису вражень, @згадок, хештегів та прямих повідомлень.

Інстаграм-проєкт «Солов'їну треба знати» передбачав створення дописів/сториз про українську культуру. Кінцевою метою проєкту стало підвищення рівня знань з української мови користувачів соціальної мережі. ТОВ «ОМГ Едженсі» з відповідальністю підійшла до вибору інструментів SMM (контент-маркетинг, сторітелінг, інтелектуальні завдання) для популяризації проєкту. Була використана анімація із смішними персонажами для стимулювання емоційної реакції у цільової аудиторії. Для оформлення дописів/сториз був використаний графічний редактор Figma, Adobe Photoshop, Adobe Illustrator та Adobe Premier Pro.

Аналіз статистики залучення та взаємодії із контентом, представленим у рамках Інстаграм-проєкту «Солов'їну треба знати», виявив високий рівень ефективності роботи агенції у поширенні української мови.

Література:

1. Креативна студія «Думи». «Солов'їну треба знати». URL: https://www.instagram.com/soloviny_treba_znati_/ (Дата звернення: 20.05.2024)

2. Омельчук Є. Що таке Figma: функції, інструменти та переваги. Wemoz. URL: https://wezom.academy/ua/chto-takoe-figma-funktsii-instrumenty-ipreimuschestva/ (Дата звернення: 20.05.2024)

3. Шестакова А.В. *SMM та аналітика ринку: навч. посібн*. Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2021. 215 с.

4. Монастирський Г. Л. Social Media Marketing як інструменту просування підприємств - надавачів транспортних послуг. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 1. С. 258-264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2018_28%281%29__35 (Дата звернення: 20.05.2024).

5. Міцура О. О., Хижняк М. О. Управління онлайн-репутацією: теоретичні засади та методичні підходи. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 4. С. 121-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2012_4_16 (Дата звернення: 20.05.2024)

6. Гиріна, Т., Хлюст, В. Селф-брендинг сучасного медіафахівця в структурі цифрової реальності. *Образ*. 2021. Вип. 3 (37). С. 96-105. URL: https://doi.org/10.21272/Obraz.2021.3(37)-96-105 (Дата звернення: 20.05.2024)

7. Шандрівська О., Соколов Ю. С. Процес формування стратегії SMM-просування: особливості та етапи створення**.** *SMEU*. 2022. Вип. 4(2). С. 137 – 147. URL: https://doi.org/10.23939/smeu2022.02.137 (Дата звернення: 20.05.2024)

8. Чирак І. М. *Економіка соціальних медіа: навч. пос*. Тернопіль: ЗУНУ. 2023. 300 с.

9. Ho C., Wang Y. Does social media marketing and brand community play the role in building a sustainable digital business strategy? *Sustainability*. 2019. No. 12(16). URL: https://doi.org/10.3390/su12166417 (Last accessed 20.05.2024)

10. . Habibi M. R., Laroche M., Richard M.-O. The roles of brand community and community engagement in building brand trust on social media. *Computers in Human Behavior*. 2014. No. 37. P. 152–161. DOI:10.1016/j.chb.2014.04.016 (Last accessed 20.05.2024)

11. Муджирі Є. Якими соцмережами користуються українці під час війни: статистика. Speka. 2022. URL: https://speka.media/yakimi-socmerezami-koristuyutsya-ukrayinci-pid-cas-viini-doslidzennya-p22nyp (Дата звернення: 20.05.2024)

12. ТОВ «ОМГ Едженсі». URL: https://omgagency.me/ (Дата звернення: 20.05.2024)

13. AIB Ukraine. Оцінка обсягу ринку SMM України за 2023. URL: https://iab.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/iab_otsinka-rynku-SMM_2023.pdf (Дата звернення: 20.05.2024)

14. Amoah J., Jibril A. B., Egala S. B., Keelson S. A. Online brand community and consumer brand trust: Analysis from Czech millennials. *Cogent Business & Management*. 2021. No. 9(1). URL: https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2149152 (Last accessed 20.05.2024)

15. Попова Н. В. *Маркетингові комунікації: підручник*. Харків: «Факт», 2020. 315 с.

16. Lee C. T., Hsieh S. H. Can social media-based brand communities build brand relationships? Examining the effect of community engagement on brand love. *Behaviour & Information Technology*. 2021. P. 1–16. doi:10.1080/0144929x.2021.1872704

17.Томас В. SMM як інструмент створення ком'юніті бренду (на прикладі ТОВ «ОМГ ЕЕЖЕНСІ»). Проєкт на здобуття першого (бакалаврського) освітнього рівня. Київ, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка. 2024. База кваліфікаційних робіт. С. 33.
URL: 2461538674d7b8155c10ad762c99aadd7b39c10e (Дата звернення: 02.04.2026)

18. Vinaika R., Manik D. How Instagram is changing the way marketing works? *IJMBS*. 2017. No. 7(42017). P. 12-16. URL: http://www.ijmbs.com/Vol7/issue4/2-raj-vinaika.pdf (Last accessed 20.05.2024)

19. Картавченко Д. KPI в SMM: 15+ метрик ефективності маркетингу. Web-Promo. URL: https://web-promo.ua/ua/blog/kpi-v-smm-15-metryk-efektyvnosti-marketyngu/# (Дата звернення: 20.05.2024)

References:

1. Creative Studio "Dumy". "Solovinu treba znaty" [The nightingale language should be known]. Instagram. Available at: https://www.instagram.com/soloviny_treba_znati_/ (Accessed: 20 May 2024).

2. Omelchuk, Ye. Shcho take Figma: funktsii, instrumenty ta perevahy [What is Figma: functions, tools and advantages]. Wemoz. Available at: https://wezom.academy/ua/chto-takoe-figma-funktsii-instrumenty-ipreimuschestva/ (Accessed: 20 May 2024).

3. Shestakova, A.V. SMM ta analityka rynku: navch. posibn [SMM and market analytics: a textbook]. Zhytomyr: Zhytomyr Polytechnic State University, 2021. 215 p..

4. Monastyrskyi, H.L. Social Media Marketing yak instrumentu prosuvannia pidpryiemstv [Social Media Marketing as a tool for enterprise promotion]. Ekonomichnyi analiz, 2018. Vol. 28, No. 1, pp. 258–264. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecan_2018_28%281%29__35 (Accessed: 20 May 2024).

5. Mitsura, O.O. and Khyzhniak, M.O. Upravlinnia onlain-reputatsiieiu: teoretychni zasady ta metodychni pidkhody [Online reputation management: theoretical foundations and methodological approaches]. Marketynh i menedzhment innovatsii, 2012. No. 4, pp. 121–129. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2012_4_16 (Accessed: 20 May 2024).

6. Hyrina, T. and Khliust, V. Self-brendynh suchasnoho mediafakhivtsia v strukturi tsyfrovoi realnosti [Self-branding of a modern media specialist in the structure of digital reality]. Obraz, 2021. Iss. 3 (37), pp. 96–105. Available at: https://doi.org/10.21272/Obraz.2021.3(37)-96-105 (Accessed: 20 May 2024).

7. Shandrivska, O. and Sokolov, Yu.S. Protses formuvannia stratehii SMM-prosuvannia: osoblyvosti ta etapy stvorennia [The process of forming an SMM promotion strategy: features and stages of creation]. SMEU, 2022. Iss. 4 (2), pp. 137–147. Available at: https://doi.org/10.23939/smeu2022.02.137 (Accessed: 20 May 2024).

8. Chyrak, I.M. Ekonomika sotsialnykh media: navch. pos [Economics of social media: a textbook]. Ternopil: ZUNU, 2023. 300 p..

9. Ho, C. and Wang, Y. Does social media marketing and brand community play the role in building a sustainable digital business strategy? Sustainability, 2019. Vol. 12 (16). Available at: https://doi.org/10.3390/su12166417 (Accessed: 20 May 2024).

10. Habibi, M.R., Laroche, M. and Richard, M.-O. The roles of brand community and community engagement in building brand trust on social media. Computers in Human Behavior, 2014. No. 37, pp. 152–161. DOI:10.1016/j.chb.2014.04.016 (Accessed: 20 May 2024).

11. Mudzhyri, Ye. Yakymy sotsmerezhamy korystuiutsia ukraintsi pid chas viiny: statystyka [What social networks Ukrainians use during the war: statistics]. Speka, 2022. Available at: https://speka.media/yakimi-socmerezami-koristuyutsya-ukrayinci-pid-cas-viini-doslidzennya-p22nyp (Accessed: 20 May 2024).

12. LLC "OMG Agency". Website. Available at: https://omgagency.me/ (Accessed: 20 May 2024).

13. IAB Ukraine. Otsinka obsiahu rynku SMM Ukrainy za 2023 [Assessment of the SMM market volume of Ukraine for 2023]. Available at: https://iab.com.ua/wp-content/uploads/2024/04/iab_otsinka-rynku-SMM_2023.pdf (Accessed: 20 May 2024).

14. Amoah, J., Jibril, A.B., Egala, S.B. and Keelson, S.A. Online brand community and consumer brand trust: Analysis from Czech millennials. Cogent Business & Management, 2021. Vol. 9 (1). Available at: https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2149152 (Accessed: 20 May 2024).

15. Popova, N.V. Marketynhovi komunikatsii: pidruchnyk [Marketing communications: a textbook]. Kharkiv: "Fakt", 2020. 315 p..

16. Lee, C.T. and Hsieh, S.H. Can social media-based brand communities build brand relationships? Examining the effect of community engagement on brand love. Behaviour & Information Technology, 2021, pp. 1–16. DOI:10.1080/0144929x.2021.1872704.

17. Tomas, V. SMM yak instrument stvorennia komiuniti brendu (na prykladi TOV "OMH EDZHENSI") [SMM as a tool for creating a brand community (on the example of OMG AGENCY LLC)]. Bachelor's Project. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 2024. Repository of qualification works. 33 p. Available at: 2461538674d7b8155c10ad762c99aadd7b39c10e (Accessed: 02 April 2026).

18. Vinaika, R. and Manik, D. How Instagram is changing the way marketing works? IJMBS, 2017. Vol. 7, No. 4, pp. 12–16. Available at: http://www.ijmbs.com/Vol7/issue4/2-raj-vinaika.pdf (Accessed: 20 May 2024).

19. Kartavchenko, D. KPI v SMM: 15+ metryk efektyvnosti marketynhu [KPI in SMM: 15+ marketing performance metrics]. Web-Promo. Available at: https://web-promo.ua/ua/blog/kpi-v-smm-15-metryk-efektyvnosti-marketyngu/# (Accessed: 20 May 2024).

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 640.43:339.138

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-551-564

Постова Валентина Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-0056-5648

Рябенька Марина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-3024-137X

Мазуркевич Ірина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-6648-9994

УПРАВЛІННЯ СЕРВІСНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ БАРУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ НА ЗАСАДАХ МАРКЕТИНГУ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Анотація. У статті досліджено теоретико-методологічні та прикладні аспекти управління сервісним потенціалом закладів ресторанного господарства, зокрема барів, з метою забезпечення їхньої економічної стійкості в умовах високої турбулентності зовнішнього середовища. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентним рівнем екзогенних викликів, серед яких наслідки пандемії, повномасштабні геополітичні зрушення та специфічні фактори воєнного стану в Україні: енергетичний терор, демографічні зміни та зниження купівельної спроможності населення. Проаналізовано трансформацію маркетингових стратегій від класичного транзакційного підходу («4P») до концепції маркетингу взаємовідносин, що фокусується на побудові довгострокових довірчих зв'язків з усіма стейкхолдерами.

Визначено, що в умовах макроекономічної нестабільності 2024-2026 років, зокрема за умов інфляційного тиску та дефіциту кадрів, утримання існуючих клієнтів та максимізація їхньої довічної цінності (CLV) є критично важливими для виживання бізнесу. Обґрунтовано, що реальна економічна стійкість більшості закладів опинилася під загрозою: за даними аналітики «Poster», попри номінальне зростання виручки, реальне споживання скорочується через інфляцію, що робить стратегію постійного залучення нових клієнтів (CAC) економічно невиправданою.

Детально розглядаються компоненти сервісного потенціалу – трудові, компетентнісні, інформаційні та технологічні – та їх інтеграція через розширені моделі «7P» та «5P+1C». Особливу увагу приділено моделі «шести ринків», яка дозволяє сформувати комплексну сервісно-орієнтовану бізнес-модель бару.

На основі аналізу міжнародних кейсів доведено, що впровадження інструментів омніканальної комунікації, маркетингу вражень та інноваційних технологій, таких як персоналізований друк на напоях, генерує потужні бар'єри перемикання для споживачів. Запропоновано критеріальну матрицю оцінки стратегічної стійкості бару та розроблено рекомендації щодо диверсифікації партнерств, зокрема через співпрацю з локальними виробниками та глобальними алкогольними брендами для створення унікального клієнтського досвіду. У висновках окреслено стратегічний напрям подальших досліджень, що полягає у розробці математичних моделей розподілу маркетингових бюджетів між інструментами утримання та диверсифікації в умовах обмежених ресурсів.

Ключові слова: маркетинг взаємовідносин, сервісний потенціал, економічна стійкість, барна індустрія, ресторанне господарство, лояльність споживачів, сервісно-орієнтована бізнес-модель, маркетинг вражень, модель шести ринків.

Postova Valentyna Viktorivna Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Associate Professor (Department of tourism and hotel and restaurant business), Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-0056-5648

Riabenka Maryna Oleksandrivna Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Associate Professor (Department of tourism and hotel and restaurant business), Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-3024-137X

Mazurkevych Iryna Oleksandrivna Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Associate Professor (Department of tourism and hotel and restaurant business), Vinnytsia Institute of Trade and Economics of State University of Trade and Economics, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0001-6648-9994

MANAGEMENT OF BAR SERVICE POTENTIAL TO ENSURING ECONOMIC SUSTAINABILITY ON THE BASIS OF RELATIONSHIP MARKETING

Abstract. The article explores the theoretical, methodological, and applied aspects of managing the service potential of restaurant business establishments, specifically bars, to ensure their economic sustainability in a highly turbulent external environment. The relevance of the study is driven by an unprecedented level of

exogenous challenges, including the consequences of the pandemic, large-scale geopolitical shifts, and specific factors of martial law in Ukraine: energy terror, demographic changes, and a decrease in the purchasing power of the population. The transformation of marketing strategies from a classical transactional approach («4P») to the concept of relationship marketing, which focuses on building long-term trusting connections with all stakeholders, is analyzed.

It is determined that under the conditions of macroeconomic instability in 2024-2026, specifically under inflationary pressure and staff shortages, retaining existing customers and maximizing their customer lifetime value (CLV) are critical for business survival. It is substantiated that the real economic sustainability of most establishments is under threat: according to «Poster» analytics, despite the nominal growth in revenue, real consumption is declining due to inflation, which makes the strategy of continuous new customer acquisition (CAC) economically unjustified.

The components of service potential – labor, competence, informational, and technological – and their integration through the expanded «7P» and «5P+1C» models are examined in detail. Special attention is paid to the «Six Markets Model», which allows for the formation of a comprehensive service-oriented business model for a bar.

Based on the analysis of international case studies, it is proven that the implementation of omnichannel communication tools, experiential marketing, and innovative technologies, such as personalized drink printing, generates powerful switching barriers for consumers. A criteria matrix for evaluating the strategic sustainability of a bar is proposed, and recommendations are developed for diversifying partnerships, particularly through cooperation with local producers and global alcohol brands to create a unique customer experience. The conclusions outline the strategic direction for further research, which consists of developing mathematical models for allocating marketing budgets between retention and diversification tools under conditions of limited resources.

Keywords: relationship marketing, service potential, economic sustainability, bar industry, hospitality, customer loyalty, service-oriented business model, experiential marketing, six markets model.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку індустрії гостинності, і зокрема сегменту барів та закладів ресторанного господарства, супроводжується безпрецедентним рівнем екзогенних та ендогенних викликів. Прогрес, швидкий темп життя, технологічні інновації Четвертої промислової революції, а також наслідки пандемії COVID-19 та повномасштабних геополітичних зрушень кардинально змінили усталені моделі функціонування ринку. Створений роками стабільний процес діяльності ресторанного господарства був підірваний, що актуалізувало необхідність запуску нових, адаптивних та ефективних механізмів управління.

В умовах України ситуація ускладнюється факторами воєнного часу, енергетичним терором, демографічними змінами та міграційними процесами,

що безпосередньо впливають на купівельну спроможність та патерни поведінки споживачів. Згідно з дослідженнями української компанії Poster, за підсумками 2025 року ринок закладів харчування працював на тлі зниження відвідуваності на 8%. Незважаючи на те, що виручка номінально зросла на 6% (переважно завдяки збільшенню середнього чека на 17%), це зростання було фактично знівельоване річною інфляцією, яка склала 8%. Отже, реальна економічна стійкість більшості закладів опинилася під загрозою. Витрати на закупівлі, комунальні послуги та забезпечення енергонезалежності (генератори, акумуляторні системи) зростають значно швидше, ніж підприємства встигають коригувати ціни у меню, що здійснює колосальний тиск на рентабельність. Традиційні маркетингові інструменти транзакційного типу та інтуїтивне управління демонструють свою неефективність, часто призводячи до банкрутства закладів за 1-3 роки. Це зумовлює нагальну потребу у зміні парадигми на управління сервісним потенціалом за принципами маркетингу взаємовідносин (Relationship Marketing). Цей підхід фокусується на побудові довгострокових довірчих зв'язків з усіма стейкхолдерами замість орієнтації на короткостроковий прибуток.

Оскільки сучасний споживач шукає цілісний емоційний досвід, потужний сервісний потенціал стає фундаментом для утримання клієнтів та забезпечення довгострокової економічної стійкості бару.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку закладів ресторанного господарства та впровадження маркетингових інновацій присвячено праці багатьох науковців. Зокрема, антикризові маркетингові стратегії досліджує В. Будзінський [1]. Стратегії розвитку бізнесу в умовах інклюзивної економіки аналізує К. О. Кравець [3], а формування сервісно-орієнтованих бізнес-моделей через партнерство та диверсифікацію – М. Сагайдак [5]. Питання забезпечення економічної безпеки висвітлені в роботах О. Савченко [4], тоді як О. Звягінцева та співавтори [2] доводять вагомість особистісних маркетингових якостей ресторатора для успішної діяльності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявний теоретичний базис, специфіка управління сервісним потенціалом саме барів на засадах маркетингу взаємовідносин (Relationship Marketing) в умовах високої турбулентності залишається вивченою не повною мірою. Це потребує оновлення підходів до формування лояльності та розбудови сучасної сервісної моделі, що й обумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – розробка теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо управління сервісним потенціалом бару для забезпечення його економічної стійкості на засадах маркетингу взаємовідносин. Для досягнення мети поставлено такі завдання: визначити компоненти сервісного потенціалу бару; проаналізувати критерії економічної стійкості в умовах ринкової нестабільності 2024-2026 рр.; обґрунтувати перехід до маркетингу взаємовідносин; адаптувати модель «шести ринків» до специфіки барного

бізнесу; дослідити інструменти діджиталізації та маркетингу вражень для формування лояльності клієнтів.

Виклад основного матеріалу. Сервісний потенціал закладу ресторанного господарства (бару) є складною, полікомпонентною системою. Це сукупна здатність підприємства використовувати наявні ресурси для створення, надання та постійного вдосконалення послуг, які генерують додану цінність для споживача та забезпечують конкурентну перевагу на ринку. У контексті барної індустрії, де матеріальний продукт (напій) легко піддається копіюванню, саме сервісний потенціал формує унікальний досвід клієнта (Customer Experience).

Формування ресурсного та сервісного потенціалу базується на функціональній взаємодії наступних ключових складових:

1. Трудові та компетентнісні складові. Це ядро сервісного потенціалу бару. Від рівня кваліфікації барменів, офіціантів та менеджерів, їхнього емоційного інтелекту та здатності вибудовувати міжособистісну комунікацію залежить фінальне сприйняття закладу гостем. Практика доводить, що заклади з ефективною системою управління кадрами та розвиненим внутрішнім маркетингом долають кризові етапи з мінімальними фінансовими втратами.

2. Інформаційні та маркетингові складові. Здатність закладу здійснювати моніторинг задоволеності споживачів, аналізувати ринкові тренди та просувати свої послуги. Інтеграція сучасних CRM-систем (Customer Relationship Management) дозволяє перетворювати хаотичні дані про гостей на структурований інформаційний капітал [1].

3. Технологічні складові. Впровадження новітніх технологій в обслуговування та виробничий процес. Це охоплює як IT-інфраструктуру (POS-системи, безконтактна оплата, онлайн-бронювання), так і інноваційне барне обладнання, що оптимізує швидкість та якість видачі замовлень.

4. Просторово-матеріальні складові (Physical evidence). Географічне розташування, дизайн інтер'єру, ергономіка стійки, якість посуду, акустика та освітлення.

Всі ці елементи є фізичними доказами якості послуг у розширеній маркетинговій моделі. Традиційна маркетингова концепція «4P» (Product, Price, Place, Promotion) виявилася занадто вузькою для ресторанного господарства. Відбувся парадигмальний зсув до моделі «7P» , а також до новаторської моделі «5P+1C» (Product, Price, Place, Promotion, Personnel + Customer service) (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальна модель трансформації маркетингового комплексу закладу ресторанного господарства

Впровадження моделі «5P+1C» акцентує увагу на тому, що персонал (Personnel) і сервіс (Customer service) є не просто допоміжними функціями, а повноцінними маркетинговими інструментами, які безпосередньо впливають на динаміку продажів та рівень утримання відвідувачів

Для системної оцінки рівня сервісного потенціалу бару пропонується використовувати систему кількісних та якісних факторів (табл. 1).

Таблиця 1

Метрики та критерії оцінки сервісного потенціалу бару

Група факторів	**Критерії оцінки**	**Індикатори та прояви в діяльності бару**
Кількісні фактори	Географічне розташування та туристично-рекреаційний потенціал	Трафік потенційних гостей, наявність парковки, близькість до транспортних вузлів. Розташування поблизу туристичних дестинацій (наприклад, Буковель, парки) підвищує потенціал генерації трафіку.
	Рівень конкурентного тиску	Кількість та щільність конкуруючих закладів у певній локації, їх ринкова частка.
	Фінансово-інвестиційний ресурс	Бюджет на маркетингові заходи, інвестиції в технологічний розвиток виробництва та навчання лінійного персоналу.
Якісні фактори	Диференціація та унікальність пропозиції	Фокус на крафтових напоях, авторських техніках. Ступінь впровадження концепції «local food» та сезонних страв (гастробренди від бренд-шефів).
	Стандартизація та ергономіка обслуговування	Дотримання міжнародних протоколів сервісу, швидкість реакції на запити, впровадження сучасних форм обслуговування.
	Сила бренду та репутаційний капітал	Відгуки на платформах (Google Reviews, TripAdvisor), індекс лояльності NPS (Net Promoter Score), частка ядра постійних гостей.

Ігнорування цих критеріїв призводить до накопичення проблем, що руйнують сервісний потенціал: низька якість ресторанного обслуговування, відсутність кваліфікованих кадрів (здатних створювати комфорт навіть для іноземних туристів) та нездатність конкурувати у високому ціновому сегменті. Зміцнення сервісного потенціалу досягається через технологічну організацію, моніторинг задоволеності та використання IT-рішень як інструменту стратегічного планування.

Економічна стійкість закладу ресторанного господарства розглядається як його здатність зберігати динамічну рівновагу, підтримувати ліквідність та рентабельність, а також продовжувати розвиток незважаючи на збурення зовнішнього середовища.

На базі дослідження методів оцінювання стратегічної стійкості, розроблено п'ятирівневу шкалу (динамічний, стабільний, прийнятний, нестійкий, кризовий рівні). Для динамічного рівня характерним є функціонування у стані збалансованої рівноваги за всіма показниками, де бар постійно нарощує ринкову частку та фінансові резерви. Однак, аналіз сучасного стану ринку в Україні свідчить про домінування нестійкого або кризового станів для більшості малих та середніх підприємств.

Статистика 2024-2025 років яскраво ілюструє ці загрози. Згідно з опитуванням ресторатрів та даними статичної вибірки компанії Poster (11 000 закладів), у 2025 році відвідуваність українських закладів впала на 8%. Водночас зафіксовано зростання середнього чека на 17% та виручки на 6%. Ринкова картина має суттєві регіональні відмінності: Луцьк, Суми, Харків та Житомир показали позитивну динаміку виручки, тоді як Хмельницький продемонстрував падіння на 3% [2].

Проте, зростання виручки на 6% на тлі 8% річної інфляції означає фактичне скорочення ринку. Заклади утрималися в "номінальному плюсі" виключно завдяки перекладанню тягаря витрат на споживача через підвищення цін. Водночас витрати на фудкост, логістику, енергонезалежність (паливо для генераторів) та утримання персоналу зростали ще швидше. Цей інфляційний тиск на рентабельність робить стратегію екстенсивного зростання (постійного залучення нових клієнтів) економічно невиправданою через стрімке зростання вартості залучення клієнта (Customer Acquisition Cost, CAC) [1].

Крім фінансових чинників, макросередовище диктує нові вимоги. До таких відносяться тренд на інклюзивність (забезпечення безбар'єрного доступу), зміна концепції сезонності (наприклад, гірські курорти тепер перевантажені і влітку через відкладений попит та обмеження на виїзд), а також безпековий фактор (наявність укриттів). В умовах блекаутів ресторани і бари перетворювалися на коворкінги, адаптуючи свою сервісну модель до екстремальних потреб суспільства. У такій ситуації фінансова санація або нарощування власного капіталу є лише інструментами гасіння пожеж. Глобальним антикризовим драйвером стає зміна маркетингової стратегії – максимізація прибутковості через оптимізацію довічної цінності існуючих клієнтів.

Концепція маркетингу взаємовідносин (Relationship Marketing) є логічною еволюцією маркетингової думки, яка стверджує, що компаніям економічно доцільніше та стратегічно безпечніше інвестувати у формування довгострокових відносин з існуючими клієнтами, аніж безперервно стимулювати нові одноразові продажі. Як зазначає Карлос Бріто (C. Brito), спираючись на дослідження Північної школи та групи IMP, ця парадигма трансформує роль маркетингу від маніпулювання 4P до інтегративного управління мережею взаємодій [3].

Фундаментально, маркетинг взаємовідносин у барі базується на чотирьох ключових компонентах (інструментах), які формують цілісну структуру побудови лояльності:

1. Довіра (Trust): базовий елемент, що базується на надійності, прозорості та стабільності. Для бару довіра означає стабільно високу якість напоїв, чесне ціноутворення та безпеку. Вона знижує сприйняті споживачем ризики.

2. Зобов'язання (Commitment). Взаємне бажання розвивати відносини всупереч обставинам. З боку бару це готовність адаптувати сервіс під гостя, а з боку гостя – лояльність до закладу попри можливе зростання цін чи появу нових конкурентів поблизу.

3. Комунікація (Communication). Двосторонній, своєчасний та релевантний обмін інформацією через різні канали (від особистої розмови біля барної стійки до інтерактиву в соціальних мережах).

4. Персоналізація (Personalization). Здатність адаптувати продукт та сервіс під індивідуальні вподобання. Коли бармен пам'ятає улюблений коктейль постійного гостя, це створює глибокий емоційний резонанс.

Гармонійна взаємодія цих чотирьох елементів формує високі бар'єри перемикання (switching barriers). В умовах глобалізованого ринку клієнти постійно оцінюють альтернативи. Бар'єр перемикання – це психологічна, соціальна або економічна вартість переходу клієнта до конкурента. У транзакційному маркетингу цей бар'єр низький (знижка 10% у сусідньому закладі змусить клієнта піти) [4]. У маркетингу відносин бар'єр надзвичайно високий, адже гість втрачає соціальні зв'язки, персоналізований сервіс та емоційний комфорт.

Таблиця 2

Концептуальні відмінності маркетингових стратегій у барній індустрії

Параметр порівняння	Транзакційний маркетинг	Маркетинг взаємовідносин
Основний фокус	Разовий акт продажу (максимізація поточного чека).	Утримання клієнта та максимізація довічної цінності (CLV).
Часовий горизонт	Короткостроковий (тут і зараз).	Довгостроковий (пожиттєвий цикл співпраці).
Параметри якості	Якість обмежується фізичним продуктом (напій, страва).	Якість розширюється на весь процес взаємодії (Customer Experience).

Параметр порівняння	**Транзакційний маркетинг**	**Маркетинг взаємовідносин**
Цінова чутливість клієнтів	Висока. Клієнти постійно шукають акції (Happy Hours).	Низька. Гості готові платити премію за унікальну атмосферу та статус.
Роль персоналу	Механічне обслуговування (прийняти-віддати).	Творці цінності, емпатичні амбасадори бренду, ключова ланка комунікації.

Математично ефективність маркетингу взаємовідносин виражається у максимізації довічної цінності клієнта (CLV), що розраховується як чистий дисконтований прибуток від усіх транзакцій клієнта за час його лояльності до бренду.

Лояльні гості забезпечують базовий грошовий потік, який перекриває постійні витрати бару (оренда, зарплати), генерують безкоштовний трафік через рекомендації та є більш поблажливими до випадкових операційних помилок закладу.

Розробка комплексної сервісно-орієнтованої бізнес-моделі бару вимагає застосування інструментарію холістичного маркетингу. Згідно з дослідженнями в галузі маркетингу взаємовідносин (зокрема, Е. Гуммессона), управління лише клієнтською базою є недостатнім. Необхідно впроваджувати «Модель шести ринків» (Six Markets Model) [5]. Ця концептуальна структура постулює, що підприємство має цілеспрямовано працювати на шести взаємопов'язаних ринках (рис. 2).

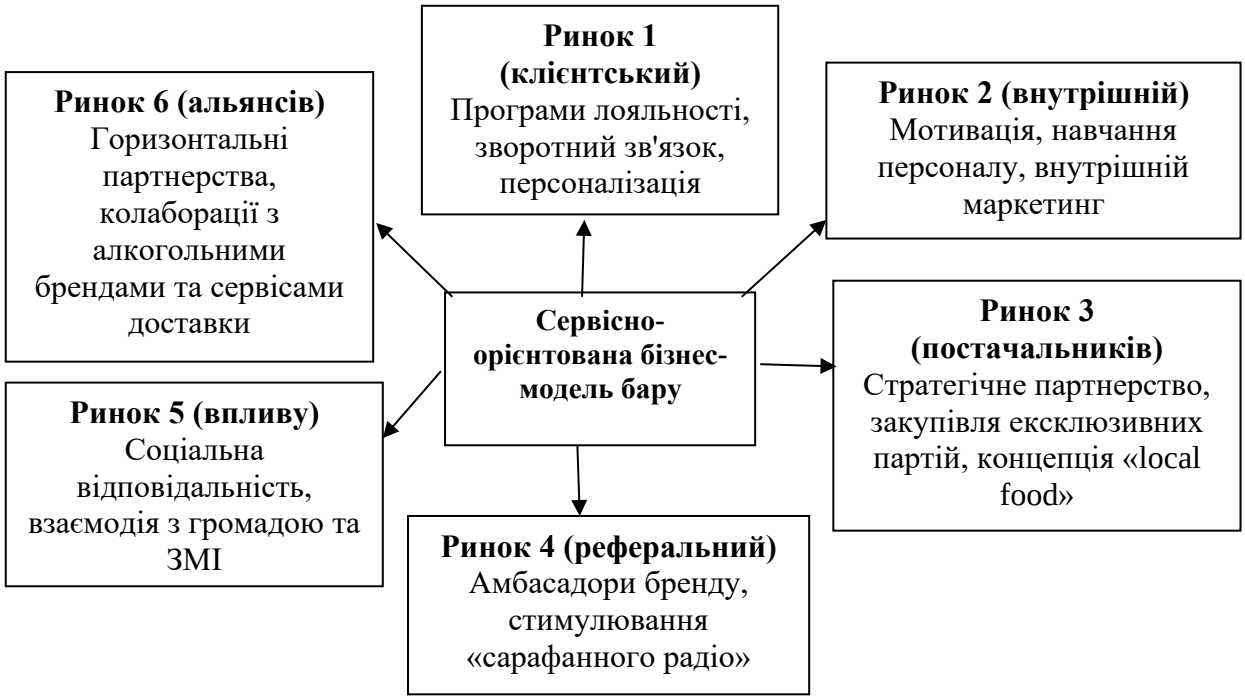

Рис. 2. Адаптація «Моделі шести ринків» для формування сервісно-орієнтованої бізнес-моделі бару

Детальний аналіз управління сервісним потенціалом на кожному з ринків:

1. Клієнтський ринок (Customer Market). Центральний елемент моделі. Включає безпосередніх відвідувачів бару. Управління передбачає персоналізацію, програми лояльності, впровадження онлайн-замовлень та омніканальний зворотний зв'язок.

2. Внутрішній ринок (Internal Market). Співробітники бару (бармени, кухарі, адміністратори). Враховуючи глобальний дефіцит кадрів в Україні, внутрішній маркетинг є критичним чинником формування сервісно-орієнтованої моделі. Співробітники повинні бути вмотивовані, поділяти місію закладу та розуміти стандарти якості. Якщо бармен незадоволений, він ніколи не зможе створити позитивний досвід (experiential marketing) для гостя.

3. Ринок постачальників (Supplier Market). Маркетинг взаємовідносин з постачальниками трансформує їх із простих продавців у стратегічних партнерів. У барній індустрії це критично важливо. Наприклад, вибудовування довірчих відносин роками дозволяє бару отримати доступ до лімітованих серій алкоголю. Класичний приклад – закупівля селект-бочок (select barrel) ексклюзивної текіли El Tesoro extra añejo Mundial [2].

Такі колаборації засвідчують високий статус бару та генерують надприбутки, оскільки виробник продає такі бочки лише тим партнерам, які здатні правильно реалізувати продукт. Також сюди відноситься тренд на «local food»: співпраця з локальними фермерами для закупівлі сезонних продуктів, що лягають в основу авторських коктейлів або страв бренд-шефів.

4. Реферальний ринок (Referral Market). Існуючі клієнти, інфлюенсери та амбасадори бренду, які рекомендують заклад новим відвідувачам. «Сарафанне радіо» (word of mouth) має безпосередній вплив на виживання закладу. Дослідження барів у Піттсбурзі (Пенсильванія) показало, що саме комбінація сарафанного радіо, соціальних мереж та споживчого маркетингу дозволяє незалежним закладам пережити найважчий перший рік роботи. Реферальний маркетинг не є випадковим – він стимулюється баром через заохочення (referral programs).

5. Ринок впливу (Influence Market). Державні регуляторні органи, фінансові інституції, ЗМІ та місцева громада. У період війни в Україні соціальна відповідальність бізнесу (наприклад, волонтерські ініціативи, відрахування % з продажу певних позицій меню на потреби ЗСУ) формує позитивний імідж на ринку впливу та зміцнює загальний бренд підприємства.

6. Ринок альянсів та партнерств (Alliance Market). Горизонтальні партнерства між бізнесами. Це можуть бути колаборації між баром та відомими алкогольними брендами (наприклад, компанією Diageo), спільні гостьові зміни бартендерів, проведення майстер-класів або спільне створення мерчу.

Диверсифікація партнерств дозволяє бару зменшити залежність від одного сегменту та розділяти ризики. Альянси з сервісами доставки їжі стали рятівними під час пандемійних та воєнних обмежень.

Для забезпечення конкурентної переваги та економічної стійкості, бар повинен перетворити абстрактну філософію маркетингу відносин на конкретні операційні інструменти. Сучасний бар потребує інтеграції базових інструментів цифрового маркетингу:

- системи управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) та платформи даних клієнтів (CDP) – для розуміння купівельних звичок гостей та збору інсайтів;
- платформи автоматизації маркетингу – для налаштування персоналізованих email або SMS розсилок на основі історії замовлень;
- інструменти управління соціальними мережами – для системної публікації контенту;
- платформи онлайн-замовлень та доставки – для створення зручного безконтактного досвіду (Contactless Experiences).

Прикладом успішної діджиталізації є кейс пабу «Harry's Old Kettle» (м. Вобаш, шт. Індіана, США). Заклад, що мав давню історію з 1950-х років, опинився на межі закриття через відсутність бізнес-плану та маркетингу. Створення цілісного (когезивного) бренду, а також розробка зручного вебсайту з інтегрованим і зрозумілим меню врятували бізнес.

Практика доводить, що перше знайомство клієнта з баром у 80% випадків відбувається онлайн. Відсутність адаптивного сайту чи неоптимізоване локальне SEO (Local SEO) призводять до втрати потенційного клієнта ще до його візиту. Дослідження діяльності «PJ's Tavern» (м. Крессон, шт. Пенсильванія) також підтверджує, що для підтримки лояльності аудиторії (особливо молодшої) критично важливою є сильна присутність у соціальних мережах: TikTok, Instagram, Facebook.

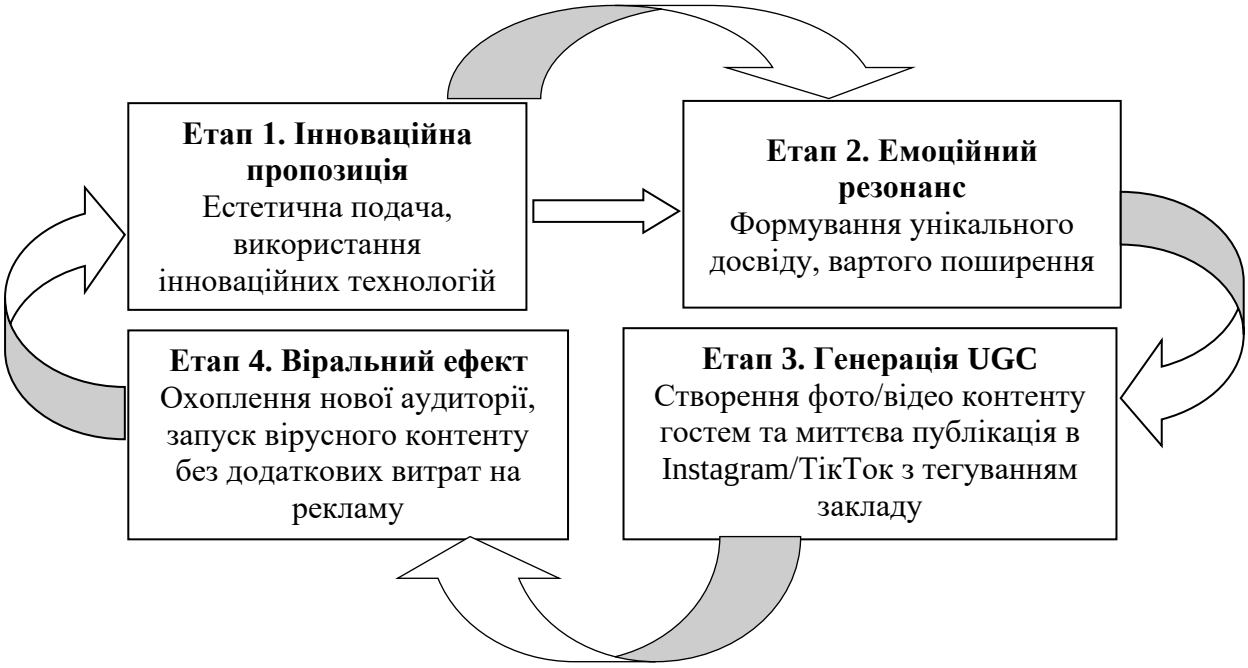

Рис. 3. Механізм генерування вірального ефекту
на засадах маркетингу вражень у барній індустрії

За умов, коли традиційні знижки (happy hours) вже не забезпечують лояльності, ключовим продуктом бару стають саме враження. Гість у 2026 році обирає заклад, який пропонує досвід, вартий поширення (share-worthy marketing tool). Це реалізується через такі інструменти:

1. Візуальна естетика. Якщо коктейль виглядає естетично або має унікальний дизайн, гості фотографують його і миттєво поширюють в Instagram та TikTok. Відтак кожен напій перетворюється на безкоштовний маркетинговий інструмент (User Generated Content – UGC) [1].

2. Інноваційні технології. Використання принтерів для напоїв (наприклад, Ripple Maker) дозволяє друкувати на піні пива або кави логотипи, фотографії гостей чи персоналізовані повідомлення. Це додатково стимулює клієнтів створювати контент і тегати заклад, запускаючи вірусний маркетинг.

3. Унікальні події. Маркетинг вражень також втілюється через розробку подій, які гість не може отримати вдома (тематичні вечірки, трансляції спортивних матчів, жива музика).

Під час кризових періодів локдаунів чи обмежень бари можуть генерувати ліди (залучати нових клієнтів) та підтримувати лояльність існуючих за допомогою інноваційних кроків:

1. Продаж бутильованих коктейлів з собою або наборів для приготування напоїв удома.

2. Організація онлайн фото-конкурсів серед фоловерів з розіграшем депозиту в барі.

3. Створення та поширення авторських плейлистів на Spotify, що асоціюються з атмосферою закладу.

4. Розробка мерчу (фірмового одягу, аксесуарів) з логотипом закладу, що перетворює лояльних клієнтів на мобільну рекламу.

5. Продаж подарункових сертифікатів, що є прямим вливанням у ліквідність підприємства під час касових розривів.

Розвиток сервісного потенціалу неможливий без врахування макротенденцій зміни споживчих переваг. Український ресторанний ринок демонструє стійкий тренд до здорового способу життя, що вимагає впровадження вегетаріанських/веганських опцій, безалкогольних або низькоалкогольних (low-ABV) коктейлів, а також можливості комбінування інгредієнтів самим гостем [4]. Диверсифікація також розповсюджується на формати обслуговування. Розвиток виїзного кейтерингу дозволяє барам генерувати виручку за межами свого фізичного простору (обслуговування корпоративів, фестивалів, приватних вечірок), оптимізуючи навантаження на штат та залучаючи новий клієнтський потік.

Важливим аспектом є інтеграція закладів у загальну туристичну екосистему регіонів, що підтверджується досвідом розміщення об'єктів інфраструктури поблизу заповідників та курортів (Буковина, Закарпаття), що забезпечує стабільний трафік як внутрішніх, так і міжнародних туристів.

Зрештою, розбудова сильного бренду через маркетинг взаємовідносин створює ефект синергії: відомий бар легше залучає висококваліфікованих працівників, отримує вигідніші умови від дистриб'юторів алкоголю та формує базу «адвокатів бренду» серед клієнтів, що гарантує фінансову стабільність (динамічний рівень економічної стійкості) на горизонті 3-5 років.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що в умовах сучасної макроекономічної турбулентності, інфляційного тиску та дефіциту ресурсів класичні моделі транзакційного маркетингу втрачають свою ефективність. Забезпечення економічної стійкості бару сьогодні вимагає фундаментального переходу від орієнтації на разові продажі («4P») до впровадження концепції маркетингу взаємовідносин (Relationship Marketing), реалізованої через розширені сервісні моделі «7P» та «5P+1C». У такій парадигмі персонал та якість обслуговування трансформуються з допоміжних функцій у стратегічні інструменти формування цінності та конкурентних переваг.

Доведено, що сервісний потенціал бару є складною полікомпонентною системою, яка інтегрує трудові, компетентнісні, технологічні та інформаційні ресурси. Його ефективна реалізація дозволяє створювати унікальний клієнтський досвід (Customer Experience), що базується на довірі, зобов’язаннях, комунікації та глибокій персоналізації. Саме ці чинники формують високі бар’єри перемикання (switching barriers), які знижують цінову чутливість гостей та дозволяють максимізувати показник довічної цінності клієнта (Customer Lifetime Value). Це критично важливо у 2024-2026 роках, коли механічне підвищення цін у відповідь на інфляцію без підвищення якості сервісу неминуче призводить до відтоку аудиторії.

Встановлено, що сучасна бізнес-модель бару повинна базуватися на холістичному підході через імплементацію «Моделі шести ринків». Це передбачає системні інвестиції не лише у клієнтський сегмент, а й у внутрішній ринок (навчання та мотивація персоналу), ринок постачальників (стратегічне партнерство та концепція «local food»), а також ринки впливу та альянсів. Такий підхід забезпечує стійкість закладу до зовнішніх шоків за рахунок диверсифікації зв’язків та створення репутаційного капіталу.

Невід’ємною складовою стратегічного успіху є глибока диджиталізація та маркетинг вражень. Застосування CRM-систем для збору інсайтів про гостей, оптимізація локального SEO та активна омніканальна взаємодія у соціальних мережах (Instagram, TikTok) є життєво необхідними для залучення молодшої аудиторії. Разом з інноваційними інструментами, такими як персоналізований друк на напоях, ці технології стимулюють генерацію користувацького контенту (UGC) та запуск вірального маркетингу, що перетворює кожен напій на безкоштовний канал просування.

З огляду на обмеженість фінансових ресурсів малого бізнесу в умовах кризи, стратегічним напрямом подальших досліджень визначено розробку оптимізаційних математичних моделей розподілу маркетингових бюджетів. Це

дозволить науково обґрунтувати баланс між витратами на утримання існуючих клієнтів та інвестиціями у диверсифікаційні стратегії для досягнення динамічного рівня економічної стійкості підприємства.

Література:

1. Будзінський В. Маркетингові антикризові стратегії для підвищення конкурентоспроможності готельно-ресторанних підприємств. Економічні горизонти. 2026. № 1 (34). С. 44-57.

2. Звягінцева О., Матвієнко С., Матвієнко А. Маркетингові особливості особистості ресторатора, що обумовлюють ефективну діяльність підприємств ресторанної сфери. Економіка та суспільство. 2024. Вип. 61. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-25 (дата звернення: 25.03.2026)

3. Кравець К. О. Реалізація стратегій розвитку закладу ресторанного господарства в умовах інклюзивної економіки. Technology. 2025. Т. 10, № 4. С. 272–275.

4. Савченко О. Маркетингові аспекти в системі забезпечення економічної безпеки бізнесу. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. 2025. Т. 338, № 1. С. 296-303.

5. Сагайдак М. Партнерство та диверсифікація як чинники формування сервісно-орієнтованої бізнес-моделі підприємств готельно-ресторанного бізнесу. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. 2023. Т. 320, № 4. С. 271-277.

References:

1. Budzinskyi, V. (2026). Marketynhovi antykryzovi stratehii dlia pidvyshchennia konkurentospromozhnosti hotelno-restorannykh pidpryiemstv [Marketing anti-crisis strategies for improving the competitiveness of hotel and restaurant enterprises]. *Ekonomichni horyzonty – Economic Horizons*, 1(34), 44-57 [in Ukrainian].

2. Zviahintseva, O., Matviienko, S., & Matviienko, A. (2024). Marketynhovi osoblyvosti osobystosti restoratora, shcho obumovliuiut efektyvnu diialnist pidpryiemstv restorannoi sfery [Marketing features of the restaurateur's personality that determine the effective activity of restaurant enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (61). Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-25 [in Ukrainian].

3. Kravets, K.O. (2025). Realizatsiia stratehii rozvytku zakladu restorannoho hospodarstva v umovakh inkliuzyvnoi ekonomiky [Implementation of development strategies for restaurant establishments in the context of an inclusive economy]. *Technology*, 10(4), 272-275 [in Ukrainian].

4. Sahaidak, M. (2023). Partnerstvo ta dyversyfikatsiia yak chynnyky formuvannia servisno-oriientovanoi biznes-modeli pidpryiemstv hotelno-restorannoho biznesu [Partnership and diversification as factors in forming a service-oriented business model of hotel and restaurant business enterprises]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 320(4), 271-277 [in Ukrainian].

5. Savchenko, O. (2025). Marketynhovi aspekty v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky biznesu [Marketing aspects in the system of ensuring economic security of business]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 338(1), 296-303 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 338.43:631.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-565-574

Присяжнюк Юрій Валерійович аспірант, Поліський національний університет, м. Житомир, https://orcid.org/0009-0002-4948-2306

ВЕРТИКАЛЬНА КООРДИНАЦІЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ ЛАНЦЮГІВ: ЗМІСТ ТА ІНСТРУМЕНТИ

Анотація. Зростання невизначеності функціонування аграрного сектору України, зумовлене воєнними викликами, євроінтеграційними процесами та кліматичними змінами, загострює питання забезпечення стійкості та конкурентоспроможності малих і середніх агровиробників. За цих умов традиційні моделі організації агробізнесу виявляють обмежену ефективність і потребують переосмислення. Це зумовлює необхідність пошуку більш гнучких форм взаємодії у межах агропродовольчих ланцюгів. Одним із перспективних напрямів у цьому контексті є розвиток вертикальної координації.

Метою дослідження є обґрунтування методики оцінювання ефективності вертикальної координації суб'єктів агробізнесу. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження: 1) проаналізувати зміст вертикальної координації в агропромислових ланцюгах; 2) ідентифікувати ключові відмінності між вертикальною інтеграцією та координацією; 4) систематизувати форми вертикальної координації.

Вертикальна координація – це форма співпраці різних ланок продуктових ланцюгів, яка на відміну від вертикальної інтеграції передбачає збереження її учасниками незалежного статусу та права приймати управлінські рішення без об'єднання активів. У досліджені ідентифіковано основні відмінності між зазначеними формами організації взаємодії суб'єктів бізнесу. Встановлено, що залежно від глибини інтеграції вертикальна координація охоплює такі інструменти як неформальні домовленості та співпрацю, контрактну координацію, стратегічні партнерства та альянси, кооперацію вздовж агропродовольчого ланцюга та квазі-інтеграцію. Крайніми формами вертикальної координації є ринкова координація та вертикальна інтеграція. Чим вищий рівень інтеграції тим більш формально обмеженими є дії учасників. У подальшому перспективною є розробка алгоритму підбору інструментів вертикальної інтеграції залежно від галузі виробництва, особливостей та розміру виробників.

Ключові слова: вертикальна координація, вертикальна інтеграція, агропромислові ланцюги, контракти, кооперація, аграрний бізнес.

Yurii Prysiazhniuk PhD student, Polissia National University, Zhytomyr, https://orcid.org/0009-0002-4948-2306

VERTICAL COORDINATION OF AGRI-FOOD CHAINS: CONTENT AND INSTRUMENTS

Abstract. The increasing uncertainty in the functioning of Ukraine's agricultural sector, driven by war-related challenges, European integration processes, and climate change, intensifies the need to ensure the resilience and competitiveness of small and medium-sized agricultural producers. Under these conditions, traditional models of agribusiness organization demonstrate limited effectiveness and require reconsideration. This necessitates the search for more flexible forms of interaction within agri-food chains. One of the promising directions in this context is the development of vertical coordination.

The purpose of the study is to substantiate a methodological approach to assessing the effectiveness of vertical coordination among agribusiness entities. To achieve this goal, the following research objectives are defined: (1) to analyze the content of vertical coordination in agri-food chains; (2) to identify key differences between vertical integration and coordination; (3) to systematize the forms of vertical coordination.

Vertical coordination is defined as a form of cooperation among different stages of product chains which, unlike vertical integration, preserves the independence of participants and their decision-making autonomy without asset consolidation. The study identifies the main differences between these forms of organizing business interaction. It is established that, depending on the depth of integration, vertical coordination includes such instruments as informal agreements and cooperation, contract-based coordination, strategic partnerships and alliances, cooperation along the agri-food chain, and quasi-integration. The extreme forms of vertical coordination are market coordination and vertical integration. The higher the level of integration, the more formally constrained the actions of participants become. Further research is expected to focus on developing an algorithm for selecting appropriate vertical coordination instruments depending on the sector, specific characteristics, and size of producers.

Keywords: vertical coordination, vertical integration, agri-food chains, contracts, cooperation, agribusiness.

Постановка проблеми. В умовах критичних викликів пов'язаних із ведення господарської діяльності під час воєнних дій, підготовки до вступу України до Європейського Союзу, адаптації галузей аграрного виробництва до вимог ЄС, глобального потепління та стрімкої зміни природно-кліматичних умов проблематика підвищення рівня адаптивності малих та середніх сільськогосподарських підприємств суттєво актуалізується. Одноосібне господарювання без глибокої інтеграції у продуктові ланцюги та ланцюги створення додатної вартості, не зможе забезпечити розвиток, а інколи і виживання, малого та середнього бізнесу. Водночас, традиційні форми вертикальної інтеграції

(передусім, холдингового типу) не завжди можуть гарантувати баланс ефективності та гнучкості.

У таких умовах актуалізується питання обґрунтування перспективних форм взаємодії у межах продуктових ланцюгів з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної агропромислової продукції, збільшення доданої вартості та посилення позицій на європейських аграрних ринках.

У даному дослідженні одним із напрямів посилення позитивних ефектів від співпраці вздовж агропродовольчих ланцюгів визначено вертикальну координацію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В основі концепту вертикальної взаємодії вздовж продуктових ланцюгів лежать теорії трансакційних витрат Р. Коуза, О. Вільямсона [7, 20]; конкурентних переваг М. Портера, який вбачає в узгодженості елементів ланцюгів створення доданої вартості джерело їх конкурентних переваг [17]; концепція глобальних ланцюгів вартості Г. Гареффі, Дж. Гамфрі, Т. Стерджена, яка деталізує механізми вертикальної координації [9] та ін.

Безпосередньо проблематику вертикальної координації в агропродовольчих ланцюгах вивчали здебільшого зарубіжні вчені-економісти, а саме: П. Баррі, С. Сонка та К. Ладжилі обґрунтували, що вертикальна координація є одним із механізмів зниження ризиків та невизначеності в агробізнесі [3]; Дж. Макдональд разом із командою дослідників вивчили роль контрактної форми взаємодії учасників ланцюгів створення доданої вартості аграрної продукції у межах процесів вертикальної координації [14]; Й. Свіннен, А. Вандеплас та М. Мартенс дослідили розвиток вертикальної координації в трансформаційних економіках; встановили, що вона є критичною для модернізації агропродовольчих ланцюгів [19]; Д. Хенессі обґрунтував концепт вертикальної координації крізь призму проблем асиметрії інформації та довів, що контракти (як один із інструментів координації) є дієвим механізмом зниження інформаційних ризиків [13]; Р. Л. Мікгел та Л. А. Джонс надали обґрунтування ролі вертикальної координації у підвищенні ефективності аграрних виробників [Mighell].

Крім того, важливим аспектом для даного дослідження є наголошення на важливості рівності прав та інтересів всіх учасників інтеграційних утворень. Зокрема, низка дослідників зазначене питання вивчають у контексті оптимальної організації кооперативних об’єднань в сільському господарстві [1, 6].

Не зважаючи на безумовно вагомий внесок перелічених вище та інших дослідників у теорію, методологію та практику вертикальної координації агропродовольчих ланцюгів, актуальним залишається питання адаптації теоретичних основ та зарубіжного досвіду до особливостей функціонування вітчизняного агропромислового сектору економіки, реалій війни та необхідності конкурувати із великими вертикально інтегрованими структурами холдингового типу.

Відтак, **метою дослідження** є обґрунтування методики оцінювання ефективності вертикальної координації суб'єктів агробізнесу. Для досягнення поставленою мети визначено такі завдання дослідження: 1) проаналізувати зміст вертикальної координації в агропромислових ланцюгах; 2) ідентифікувати ключові відмінності між вертикальною інтеграцією та координацією; 4) систематизувати форми вертикальної координації.

Виклад основного матеріалу. Поглиблення взаємодії між учасниками агропромислових ланцюгів є одним із дієвих механізмів підвищення ефективності господарської діяльності та формування довгострокових конкурентних переваг. Наразі в Україні найбільш розповсюдженою та дискусійною формою такої взаємодії є вертикальна інтеграція, яка передбачає формування новою вертикально інтегрованої структури холдингового типу, що передбачає об'єднання активів її учасників. Серед ключових недоліків саме такої організації бізнесу часто називають такі: висока концентрація земельного банку та кращий доступ до ринку землі порівняно з мікро- та малими підприємствами, витіснення локальних агропромислових ланцюгів, орієнтація на вирощування високорентабельних монокультур, недостатня орієнтація на ґрунтозберігаючі технології, недостатні надходження у місцеві бюджети через реєстрацію поза територіальних громад, скорочення зайнятих з-поміж місцевого населення тощо. Крім того, у межах вертикально інтегрованих об'єднань малі та середні сільськогосподарські виробники втрачають незалежність і практично не приймають управлінські рішення. Колишні власники аграрного бізнесу та підприємці, які за своєю природою є носіями науково-технічного прогресу та інноваційного розвитку, трансформуються у найманий персонал.

Водночас, ключовою причиною високоефективного господарювання великого корпоративного аграрного бізнесу є саме ефекти від інтеграції вздовж агропродовольчих ланцюгів та охоплення практично всіх їх ланок. Очевидно, що у сьогоднішніх реаліях великі вертикально інтегровані структури холдингового типу є вагомим наповнювачем державного бюджету України та формують стійкі конкурентні позиції на європейських і світових аграрних ринках. Однак, з огляду на вище вказані та інші ризики пов'язані із діяльністю вертикально інтегрованих структур, пріоритетним вбачається використання позитивних практик вертикальної інтеграції у практиці організованої співпраці на базі інших форм бізнесової взаємодії, зокрема вертикальної координації.

Ключовою відмінністю вертикальної координації від вертикальної інтеграції є збереження її учасниками незалежного статусу та права приймати управлінські рішення без об'єднання активів. У цілому відмінності між зазначеними формами взаємодії відображено у табл. 1.

Для вертикально інтегрованих структур характерний високий рівень централізації прийняття управлінських рішень. Зокрема, це стосується виробничих процесів, коли через неможливість оперативного реагування на поточні проблеми пов'язані із сільськогосподарським виробництвом (ураженість посівів

хворобами та шкідниками на початкових стадіях, недостатнє визрівання рослин на окремих ділянках поля, підтоплення тощо) значно зменшується рівень урожайності сільськогосподарських культур.

Таблиця 1

Відмінності між організацією агробізнесу на засадах вертикальної координації та вертикальної інтеграції

Критерій порівняння	**Вертикальна інтеграція**	**Вертикальна координація**
Сутність	Об’єднання кількох ланок агропродовольчого ланцюга у межах одного господарюючого суб’єкта корпоративного типу	Узгодження дій незалежних господарюючих суб’єктів у межах агропродовольчого ланцюга
Право власності на активи	Об’єднання активів (передусім, земельних ресурсів)	Збереження права власності на активи у учасників координації
Рівень централізації прийняття управлінських рішень	Високий рівень централізації з єдиним управлінським органом. Як наслідок, часто недостатня оперативність прийняття рішень, що характеризується внутрішньою ієрархією	Середній/низький рівень централізації, що значно підвищує гнучкість ланок ланцюга; взаємодія регулюється формальними та неформальними інструментами співпраці
Організаційно-структурна модель	Корпоративна структура	Формальне чи неформальне об’єднання незалежних суб’єктів
Мета та цілі функціонування	Функціонування заради досягнення єдиної мети корпоративної структури, яка є загальною для всіх учасників інтеграції	Функціонування заради досягнення індивідуальних цілей, які не шкодять іншим учасникам та загальної мети об’єднання
Участь у формуванні місцевих бюджетів	Значна частина надходжень від оподаткування спрямовується не у бюджети громад, де реально функціонує бізнес, а за місцем реєстрації корпорації	Переважна частина учасників офіційно зареєстрована за місцем свого реального функціонування і надходження спрямовуються у відповідні місцеві бюджети
Орієнтованість на соціальний ефект	Зазвичай низька, підвищується у разі орієнтації на формування позитивного іміджу корпорації; орієнтація на отримання економічних вигід, а не забезпечення добробуту місцевих громад	Часто однією із спільних цілей взаємодії є забезпечення розвитку громади та локальних бізнесів

Критерій порівняння	Вертикальна інтеграція	Вертикальна координація
Орієнтованість на екологічний ефект	Здебільшого перевага віддається високорентабельним монокультурам	малий та середній бізнес більше переймається станом ґрунтів, ніж великі корпорації

Джерело: розроблено на основі власних досліджень та [18, 16, 5, 2 та ін.]

Що стосується процесу цілепокладання, то він кардинально різниться в об'єднаннях на засадах вертикальної координації та інтеграції. Діяльність корпоративних структур підпорядкована єдиній меті і всі її учасники працюють заради її досягнення.

Натомість, метою взаємодії суб'єктів агробізнесу на принципах вертикальної координації є досягнення їх індивідуальних цілей. Тобто, свідомий вибір співпрацювати з партнерами вздовж агропромислового ланцюга ґрунтується на усвідомленні потенційних учасників того, що за рахунок взаємодії вони зможуть досягти цілей, які не в змозі досягти самостійно.

Важливо також забезпечити узгодженість цілей учасників між собою та із загальною метою об'єднання [18].

Вертикальна координація характеризується широким спектром інструментів, які використовуються для формування взаємозв'язків між суб'єктами бізнесу, поглиблення їх співпраці. Узагальнено такі інструменти можна розподілити на формальні та неформальні (рис. 1). Ринкова координація та вертикальна інтеграція є крайніми формами організації взаємодії в межах континууму вертикальної координації. Неформальні інструменти здебільшого ґрунтуються на довірі потенційних партнерів, що є одночасно і їх перевагою, і недоліком.

Через відсутність жорстких формалізованих умов співпраці таке партнерство є більш гнучким та не потребує додаткових витрат, проте, воно не гарантує виконання домовленостей всіма учасниками та не забезпечує достатнього правового захисту.

Найбільш розповсюдженою формою вертикальної координації є контрактна координація, яка ґрунтується на укладанні контрактів між представниками різних ланок агропромислового ланцюга. Ключовою перевагою контрактів є зниження рівня ринкових ризиків та невизначеності за рахунок фіксування умов співпраці (передусім, цін, обсягів реалізації, якості продукції тощо). Водночас, у разі слабшої переговорної позиції однієї із сторін може виникнути проблема асиметрії влади, коли сильніша сторона нав'язує свої умови. Зокрема, це характерно для контрактів між великими трейдерами або переробниками та малими сільськогосподарськими виробниками, які через дефіцит оборотних засобів змушені приймати невидні для себе умови контрактів.

Рис. 1. Інструментарій вертикальної координації
Джерело: розроблено на основі власних досліджень та [1, 18, 8, 4, 11, 21 та ін.].

Зазначений недолік контрактації можна подолати шляхом використання іншого інструменту координації – створення кооперативів або неформальних об'єднань виробників сільськогосподарської продукції, з метою охоплення інших окрім виробництва ланок агропродовольчого ланцюга. В такий спосіб можливо забезпечити формування достатніх за об'ємом партій однорідної продукції. Крім того, важливою перевагою кооперації є обмін досвідом між виробниками та трансфер знань.

Висновок. Вертикальну координацію слід розглядати як один із механізмів забезпечення розвитку малого та середнього агробізнесу в Україні. На відміну від вертикальної інтеграції, для якої характерний високий рівень централізації процесу прийняття управлінських рішень та втрата незалежності членів, вертикальна інтеграція передбачає збереження свободи та самостійності її учасників та збільшення їх індивідуальної ефективності. Інструменти вертикальної координації різняться глибиною інтеграції від абсолютної ринкової свободи (ринкова координація) до повної вертикальної інтеграції. Чим вищий рівень інтеграції менш більш обмеженими є дії учасників. У подальшому перспективним є розробка алгоритму підбору інструментів вертикальної інтеграції залежно від галузі виробництва, особливостей та розміру виробників.

Література:

1. Щербак А. В., Мужайло В. Д. (2026). Агропромислові ринки: ринкова влада, вертикальна координація та державна політика // Журнал «Наукові інновації та передові технології». 20(54). С. 3839–3850.

2. Ba H. A., de Mey Y., Thoron S. Demont, M. Inclusiveness of contract farming along the vertical coordination continuum: Evidence from the Vietnamese rice sector // Land Use Policy. 2019. Retrieved from: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837718307786

3. Barry P., Sonka S., Lajili K. Vertical coordination, financial structure, and the changing theory of the firm. AJAE. 1992.

4. Benmehaia, A. M. Fairness and Contractual Performance in Vertical Linkages. Foods. 2024. 13(23). https://doi.org/10.3390/foods13233819

5. Bitsch L., Atoyan S., Richter B., Hanf J., Gagalyuk T. Including smallholders with vertical coordination // Agricultural Economics. IntechOpen. 2020. DOI: 10.5772/intechopen.92395.

6. Child J., Faulkner D., Tallman S. Cooperative strategy: managing alliances network and joint venture. New York: Oxford University Press, 2005. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/227467902_Cooperative_Strategy_Managing_Alliances_Networks_and_Joint_Ventures

7. Coase R. The Nature of the Firm // Economica. 1937. Vol. 4, No. 16. P. 386–405. Retrieved from: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x

8. Cook, M. L. The Future of U.S. Agricultural Cooperatives: A Neo-Institutional Approach // American Journal of Agricultural Economics. 1995. 77(5), 1153–1159.

9. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The governance of global value chains. *Review of International Political Economy.* 2005. Vol. 12, No. 1. P. 78–104. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/200465546_The_Governance_of_Global_Value_Chains

10. Grossman S. J., Hart O. D. The Costs and Benefits of Ownership: A Theory of Vertical and Lateral Integration // Journal of Political Economy. 1986. Vol. 94, No. 4. P. 691–719.

11. Gulati R. Does Familiarity Breed Trust? // Academy of Management Journal. 1995. 38(1). P. 85–112.

12. Hagen H. Guidelines for cooperative legislation, third revised edition (3rd ed.). 2012. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_195533.pdf

13. Hennessy D. Information asymmetry as a reason for food industry vertical integration // AJAE. 1996. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/5133839_Information_Asymmetry_as_a_Reason_for_Food_Industry_Vertical_Integration

14. MacDonald J., Perry J., Ahearn M. et al. Contracts, markets, and prices: organizing the production and use of agricultural commodities. USDA. 2004.

15. Peterson H.C., Wysocki A.F., Harsh S.B. Strategic choice along the vertical coordination continuum. International Food and Agribusiness Management Review. 2001. Vol. 4(2). P. 149–166.

16. Peterson H. C., Wysocki A., Harsh S. B. Strategic Choice Along the Vertical Coordination Continuum. International Food and Agribusiness Management Review. 2001. Vol. 4. No. 2. P. 149–166. : https://www.ifama.org/resources/Documents/v4i2/Peterson-Wysocki-Harsh.pdf

17. Porter M. Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. New York: Free Press, 1985. 557 p. Retrieved from: https://library.uniq.edu.iq/storage/books/file/competitive%20Advantage/166677556024.pdf?utm_source=chatgpt.com

18. Skydan O., Nykolyuk O., Chaikin O., Shukalovych V. Concept of fractal organization of organic business systems // Agricultural and resource economics: international scientific e-journal. 2021. Vol. 7. № 2. P. 59–76. Retrieved from:: https://are-journal.com/are/article/view/428

19. Swinnen J., Vandeplas A., Maertens M. Liberalization, endogenous institutions, and growth. World Bank. 2010. DOI: 10.22004/ag.econ.307164.

20. Williamson Oliver E. Transaction Cost Economics: An Introduction // Economics Discussion Papers. 2007. Vol. 3, Iss. 2007-3. P. 0–32. URL: https://ssrn.com/abstract=1691869

21. Williamson, O. E. Comparative Economic Organization // Administrative Science Quarterly. 1991. 36(2). P. 269–296.

References:

1. Shcherbak A. V., Muzhailo V. D. (2026). Ahropromyslovi rynky: rynkova vlada, vertykalna koordynatsiia ta derzhavna polityka. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii [Agro-industrial markets: market power, vertical coordination and public policy]. 20(54), 3839–3850 [in Ukrainian].

2. Ba, H. A., de Mey, Y., Thoron, S., Demont, M.(2019). Inclusiveness of contract farming along the vertical coordination continuum: Evidence from the Vietnamese rice sector. Land Use Policy, Retrieved from: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264837718307786

3. Barry, P., Sonka, S., Lajili, K. (1992). Vertical coordination, financial structure, and the changing theory of the firm. AJAE.

4. Benmehaia, A. M. (2024). Fairness and Contractual Performance in Vertical Linkages. Foods, 13(23). https://doi.org/10.3390/foods13233819

5. Bitsch, L., Atoyan, S., Richter, B., Hanf, J., Gagalyuk, T. (2020). Including smallholders with vertical coordination / Agricultural Economics. IntechOpen. DOI: 10.5772/intechopen.92395.

6. Child, J., Faulkner, D., & Tallman, S. (2005). Cooperative strategy: managing alliances network and joint venture. New York: Oxford University Press. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/227467902_Cooperative_Strategy_Managing_Alliances_Networks_and_Joint_Ventures

7. Coase, R. (1937). The Nature of the Firm. Economica. Vol. 4, No. 16, 386–405. Retrieved from: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x

8. Cook, M. L. (1995). The Future of U.S. Agricultural Cooperatives: A Neo-Institutional Approach. American Journal of Agricultural Economics, 77(5), 1153–1159.

9. Gereffi, G., Humphrey, J., Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*. Vol. 12, No. 1, 78–104. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/200465546_The_Governance_of_Global_Value_Chains

10. Grossman, S. J., Hart, O. D. (1986). The Costs and Benefits of Ownership: A Theory of Vertical and Lateral Integration. Journal of Political Economy. Vol. 94, No. 4, 691–719.

11. Gulati, R. (1995). Does Familiarity Breed Trust? Academy of Management Journal, 38(1), 85–112.

12. Hagen, H. (2012). Guidelines for cooperative legislation, third revised edition (3rd ed.). Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/documents/publication/wcms_195533.pdf

13. Hennessy, D. (1996). Information asymmetry as a reason for food industry vertical integration. AJAE. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/5133839_Information_Asymmetry_as_a_Reason_for_Food_Industry_Vertical_Integration

14. MacDonald, J., Perry, J., Ahearn, M. et al. (2004). Contracts, markets, and prices: organizing the production and use of agricultural commodities. USDA.

15. Peterson H.C., Wysocki A.F., Harsh S.B. (2001). Strategic choice along the vertical coordination continuum. International Food and Agribusiness Management Review. Vol. 4(2), 149–166.

16. Peterson, H. C., Wysocki, A., Harsh, S. B. (2001). Strategic Choice Along the Vertical Coordination Continuum. International Food and Agribusiness Management Review. Vol. 4, No. 2, 149–166. : https://www.ifama.org/resources/Documents/v4i2/Peterson-Wysocki-Harsh.pdf

17. Porter, M. (1985). Competitive advantage: creating and sustaining superior performance. New York: Free Press, 557 p. Retrieved from: https://library.uniq.edu.iq/storage/books/file/competitive%20Advantage/166677556024.pdf?utm_source=chatgpt.com

18. Skydan, O., Nykolyuk, O., Chaikin, O., Shukalovych, V. (2021). Concept of fractal organization of organic business systems / Agricultural and resource economics: international scientific e-journal. Vol. 7, № 2, 59–76. Retrieved from:: https://are-journal.com/are/article/view/428

19. Swinnen, J., Vandeplas, A., Maertens, M. (2010). Liberalization, endogenous institutions, and growth. World Bank. DOI: 10.22004/ag.econ.307164.

20. Williamson Oliver E. (2007). Transaction Cost Economics: An Introduction. Economics Discussion Papers. Vol. 3, Iss. 2007-3. P. 0–32. URL: https://ssrn.com/abstract=1691869

21. Williamson, O. E. (1991). Comparative Economic Organization. Administrative Science Quarterly, 36(2), 269–296.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 338.48:004.738(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-575-588

Синоруб Галина Петрівна кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль. https://orcid.org/0000-0001-7073-0752

Вільчинський Андрій Олександрович аспірант кафедри журналістики**,** Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль. https://orcid.org/0009-0006-1361-8741

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНИХ МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація.У статті досліджено цифровізацію туристичних медіа як один із ключових чинників трансформації туристичної галузі України в умовах воєнного часу та посткризового відновлення. Проаналізовано зміни у способах створення, поширення та сприйняття туристичного контенту під впливом цифрових технологій. Значну увагу приділено імерсивним технологіям як інструментам формування ефекту присутності та залучення аудиторії. Визначено, що цифрові туристичні медіа виконують не лише інформаційно-промоційну, а й освітню, культурну, комунікаційну та іміджеву функції, сприяючи популяризації українських дестинацій, збереженню культурної спадщини та підтримці внутрішнього й віртуального туризму. Особливу увагу приділено аналізу Львівської області як одного з найбільш туристичних регіонів України. Встановлено, що Львівщина поступово формує модель smart cultural tourism, у межах якої туристичне медіа трансформується в багатошарове цифрове середовище, що поєднує карти, маршрути, віртуальні тури, AR-маркери, тощо. Показано найбільш успішні кейси, що виникають на перетині трьох сфер – туризму, музейної діяльності та цифрової спадщини, що забезпечує глибший рівень інтерпретації культурного контенту та підвищує його цінність для користувача. Виокремлено основні переваги цифровізації туристичних медіа регіону, серед яких доступність більшості рішень через смартфони та браузери, інтеграція з реальним туристичним досвідом та визначено ключові проблеми, що стримують розвиток: фрагментованість цифрових продуктів, нерівномірність їхнього поширення територією області та переважання проєктної логіки над системним платформним підходом. Наголошено, що у перспективі туристичні медіа повинні бути спрямовані не лише на створення нових імерсивних рішень, а й на їх інтеграцію в єдину цифрову туристичну екосистему з уніфікованою навігацією, спільними сервісами доступу та цілісним користувацьким досвідом.

Зроблено висновок, що цифрові туристичні медіа в Україні поступово переходять від експериментального формату до повноцінного інструменту туристичної комунікації та розвитку територій, відіграючи важливу роль у формуванні сучасного образу країни та її конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

Ключові слова: медіа, туристичні медіа, аудиторія, імерсивні технології, цифрові технології, регіональні медіа, мультимедіа

Synorub Halyna PhD in Social Communications, Associate Professor of the Department of Journalism, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil. https://orcid.org/0000-0001-7073-0752

Vilchynskyi Andrii PhD student. Department of Journalism, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil. https://orcid.org/0009-0006-1361-8741

DIGITALIZATION OF TOURISM MEDIA AS A TOOL FOR ENHANCING THE TOURIST ATTRACTIVENESS OF UKRAINIAN REGIONS

Abstract. The article examines the digitalization of tourism media as one of the key factors in the transformation of Ukraine's tourism industry in the context of wartime and post-crisis recovery. It analyzes changes in the ways tourism content is created, distributed, and perceived under the influence of digital technologies. Particular attention is paid to immersive technologies as tools for creating a sense of presence and enhancing audience engagement. It is determined that digital tourism media perform not only informational and promotional functions, but also educational, cultural, communicative, and image-building roles, contributing to the promotion of Ukrainian destinations, the preservation of cultural heritage, and the support of both domestic and virtual tourism.

Special attention is given to the analysis of the Lviv region as one of the most prominent tourist regions of Ukraine. It is established that the region is gradually forming a model of smart cultural tourism, within which tourism media are transforming into a multi-layered digital environment that combines maps, routes, virtual tours, AR markers, and more. The study highlights the most successful cases emerging at the intersection of three sectors—tourism, museum practice, and digital heritage—ensuring a deeper interpretation of cultural content and increasing its value for users.

The main advantages of the digitalization of tourism media in the region are identified, including the accessibility of most solutions via smartphones and browsers, as well as their integration with real travel experiences. At the same time, key challenges that hinder development are outlined, namely the fragmentation of digital

products, their uneven distribution across the region, and the predominance of project-based approaches over a systematic platform-based model.

It is emphasized that, in the future, tourism media should focus not only on the creation of new immersive solutions but also on their integration into a unified digital tourism ecosystem with standardized navigation, shared access services, and a coherent user experience. The article concludes that digital tourism media in Ukraine are gradually evolving from an experimental format into a fully-fledged tool for tourism communication and regional development, playing an important role in shaping the country's modern image and enhancing its competitiveness on the international stage.

Keywords: media, tourism media, audience, immersive technologies, digital technologies, regional media, multimedia.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну туристична галузь зазнала суттєвих трансформацій, що спричинило необхідність переосмислення підходів до її функціонування та просування. Традиційні інструменти туристичного маркетингу втратили ефективність через безпекові обмеження, зменшення туристичних потоків і зміну пріоритетів споживачів. У цих умовах цифрові медіа стають ключовим каналом комунікації, однак їх потенціал використовується не повною мірою, а наявні практики часто є фрагментарними та недостатньо системними. Водночас відсутність комплексного підходу до цифровізації туристичних медіа ускладнює формування ефективної інформаційної політики у сфері туризму. Недостатньо дослідженими залишаються питання адаптації контенту до умов війни, використання цифрових інструментів для підтримки внутрішнього туризму та відновлення міжнародного іміджу України. Це зумовлює необхідність поглибленого наукового аналізу ролі цифрових медіа у розвитку туристичної галузі в кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації туризму та ролі медіа у просуванні туристичної галузі перебувають у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Так, учений Миронов Ю. Б. у своїх дослідженнях зосереджує увагу на процесах цифровізації туристичної сфери – впровадженні сучасних інформаційних технологій у розвиток туризму. Науковець аналізував роль віртуальної та доповненої реальності у створенні віртуальних подорожей, вивчав застосування штучного інтелекту для персоналізації туристичного досвіду та підвищення якості обслуговування. Окрім цього, увага приділялася впливу цифрових інструментів на маркетинг туристичних послуг, поведінку споживачів і формування кіберфізичного простору, що поєднує реальний і віртуальний світи, відкриваючи нові можливості для розвитку індустрії туризму [3, С. 339-340].

Учений Шевелюк М. досліджував глобальні тенденції цифровізації, які формують нові виклики та можливості як для окремих країн, так і для регіонів, а також підкреслював зростаючу потребу туристів у персоналізованих послугах із мінімальними зусиллями [18].

На думку Трача Ю. В. цифрова трансформація туристичної галузі має низку вагомих переваг. Для споживачів вона відкриває можливість краще орієнтуватися в туристичних послугах і їх характеристиках, спрощує процес бронювання завдяки зручним онлайн-платформам і мобільним додаткам, а також дозволяє здійснювати оплату дистанційно. Крім того, туристи можуть детально ознайомитися з обраними напрямами через пошукові системи, відеоогляди та відгуки на спеціалізованих ресурсах. Для туристичних агентств цифровізація означає оптимізацію процесів створення турів, а застосування інформаційно-комунікаційних інструментів і аналітичних сервісів дозволяє краще досліджувати поведінку споживачів і швидко адаптувати маркетингові стратегії відповідно до їхніх потреб [17].

Учені Головня О. та Леонтьєв І. окреслили ключові чинники, що стимулюють перехід туристичної галузі до цифровізації. По-перше, стрімкий розвиток технологій, зокрема мобільних додатків, штучного інтелекту та машинного навчання, зробив процес бронювання більш зрозумілим, швидким і орієнтованим на потреби користувача, а чат-боти та голосові помічники ще більше його спрощують. По-друге, сучасні туристи прагнуть максимальної зручності, оперативності та контролю. Це досягається завдяки цифровим платформам, які надають можливість порівнювати різні варіанти, оперативно отримувати інформацію та керувати бронюваннями у будь-який час. По-третє, пандемія COVID-19 суттєво прискорила впровадження онлайн-сервісів, оскільки попит на безконтактні рішення різко зріс і закріпився як новий стандарт поведінки. Важливу роль відіграє активне використання смартфонів, які стали основним інструментом для планування подорожей. Крім того, застосування аналітики даних дозволяє компаніям створювати персоналізовані пропозиції та впроваджувати програми лояльності, які стимулюють клієнтів користуватися саме цифровими каналами [1].

Актуальність цифровізації туристичних медіа в умовах війни зумовлена кардинальними змінами у функціонуванні туристичної галузі у період повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Традиційні форми просування туризму втратили ефективність через обмеження пересування, безпекові ризики та скорочення туристичних потоків. У цих умовах саме цифрові платформи стали провідним каналом комунікації з аудиторією, забезпечуючи оперативне інформування про ситуацію в регіонах, популяризацію безпечних напрямків та підтримку інтересу до України на міжнародному рівні.

Крім того, цифровізація туристичних медіа відіграє важливу роль у збереженні культурної спадщини та формуванні позитивного іміджу країни в умовах інформаційної війни. Віртуальні тури, соціальні мережі та мультимедійний контент дають змогу не лише демонструвати туристичний потенціал, а й документувати історичні події, привертати увагу до української культури та залучати підтримку світової спільноти. Таким чином, цифрові інструменти стають стратегічним ресурсом для відновлення та розвитку туризму як під час війни, так і в повоєнний період.

Учені Королюк С. Р. та Малюта Л. Я. розглядають цифровізацію туристичної інфраструктури як важливий інструмент розвитку громад в умовах нестабільності, зокрема під час війни. Вони підкреслюють, що використання цифрових технологій (смарт-платформ, мобільних додатків, інтерактивних карт) допомагає громадам адаптуватися до кризових умов, покращувати туристичні послуги, залучати інвестиції та створювати нові робочі місця. Це сприяє розвитку екотуризму та підвищенню туристичної привабливості [2, С.57-58].

Також дослідники акцентують на важливості поєднання цифровізації з принципами сталого розвитку. Вони зазначають, що надмірний туристичний потік може шкодити довкіллю, тому необхідно впроваджувати цифрові інструменти для моніторингу екологічного стану та регулювання навантаження на природні ресурси. Використання цифрових інвестиційних карт, систем збору даних і навіть VR/AR-технологій, на їхню думку, дозволяє забезпечити баланс між розвитком туризму, збереженням природи та економічними інтересами громад.

Зазначимо, що більшість досліджень зосереджена переважно на загальних аспектах цифровізації туристичної галузі, інноваційних технологіях та їх впливі на економічну ефективність і поведінку споживачів. Водночас недостатньо уваги приділяється ролі туристичних медіа як окремого інструменту комунікації, формування іміджу територій і впливу на туристичні потоки, особливо в умовах воєнного стану. Питання трансформації медіаконтенту, адаптації комунікаційних стратегій та використання цифрових платформ для просування безпечного туризму залишаються недостатньо дослідженими. Актуальним залишається дослідження нових підходів до цифрової комунікації в туризмі, які б враховували виклики війни, сприяли формуванню довіри до туристичних дестинацій та забезпечували ефективне відновлення туристичної галузі України у повоєнний період.

Мета статті полягає у дослідженні впливу цифрових туристичних медіа на формування туристичної привабливості регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Цифрові туристичні медіа – це соціальні мережі, блоги, відеоплатформи та онлайн-сервіси бронювання, які стали ключовими каналами комунікації з туристами. Вони впливають на формування туристичних уподобань через візуальний контент, відгуки та рекомендації.

В Україні спостерігається поступове зростання ролі цифрових медіа у просуванні регіонів, зокрема через використання соціальних мереж і цифрових маркетингових кампаній.

Водночас існують проблеми, пов’язані з нерівномірним рівнем цифровізації, недостатньою якістю контенту та обмеженим використанням інноваційних технологій (VR, AR, штучний інтелект).

Отримані результати свідчать, що ефективне використання цифрових медіа сприяє підвищенню туристичної привабливості, формуванню позитивного іміджу регіонів та залученню нових туристичних потоків.

Цифрова трансформація сьогодні є не лише актуальною тенденцією, а й необхідною передумовою розвитку туристичної та культурної сфер. За оцінками, близько 95% туристів активно користуються цифровими технологіями під час планування та здійснення подорожей, що підкреслює потребу адаптації туристичної галузі до цифрового середовища. На етапі формування наміру відвідати певну дестинацію користувачі насамперед звертаються до інтернет-ресурсів: аналізують відгуки інших мандрівників, переглядають віртуальні тури, фото- та відеоматеріали. Водночас приблизно 5% населення не залучені до цифрового простору, що зумовлено обмеженим доступом до інтернету або відсутністю належного технічного покриття [4].

Проаналізуємо цифровізацію туристичних інформаційних платформ Львівської області – одного з найпотужніших туристичних регіонів України, де інноваційні технології активно застосовуються навіть в умовах воєнного часу. У цьому регіоні активно розвиваються офіційні туристичні платформи, зокрема вебсайти та мобільні сервіси, які надають користувачам актуальну інформацію про туристичні об’єкти, маршрути, події та стан безпеки. Важливу роль у цьому процесі відіграє діяльність Львівського туристичного офісу, який активно задіює цифрові канали комунікації (соціальні мережі, інтерактивні карти, онлайн-гіди та мультимедійний контент) для просування регіону як безпечного туристичного напрямку. Завдяки цьому підтримується інтерес як внутрішніх, так і закордонних туристів. прикладом сучасного цифрового медіа, що використовує технології віртуальної реальності для популяризації туристичних об’єктів України. Платформа надає можливість користувачам здійснювати інтерактивні 3D-тури, ознайомлюватися з культурною спадщиною та природними локаціями без фізичної присутності. Особливостями платформи є інтерактивність, суть якої полягає в можливості огляду простору у форматі 360°, керуванні напрямком перегляду, наявністю інтерактивних точок (hotspots). Візуалізацією туристичних об’єктів є демонстрація архітектурних пам’яток, музеїв, природних ландшафтів; високоякісний фото- та відеоконтент. Ресурс є доступним **(**через браузер без спеціального обладнання) **і** зручним, адже надає можливість дистанційного ознайомлення з туристичними локаціями та є корисним для людей з обмеженими можливостями або під час обмежень на подорожі. Платформа виконує кілька важливих функцій: інформаційну (надає відомості про туристичні об’єкти), маркетингову (формує позитивний імідж регіонів), освітню (популяризує культурну спадщину), промоційну (стимулює інтерес до подорожей Україною).

Керівник управління туризму та курортів ЛОВА Тарас Лозинський підкреслив, що територіальним громадам і туристичним локаціям варто активно використовувати онлайн-платформи, адже «користувач, який взаємодіє з туристичним контентом у віртуальному середовищі, з високою ймовірністю може стати реальним відвідувачем» [11].

Інтерактивний музей *«Відвідай»* [6] є прикладом сучасного цифрового туристичного медіа, що застосовує технології віртуальної реальності для

популяризації туристичних і культурних об'єктів Львівщини. Платформа дозволяє користувачам здійснювати інтерактивні 3D-тури музеями, архітектурними пам'ятками та культурними локаціями без фізичної присутності. Особливістю ресурсу є інтерактивність: можливість огляду простору у форматі 360°, керування напрямком перегляду, а також використання інтерактивних точок (hotspots) із додатковою інформацією про об'єкти.

Візуалізацією об'єктів музею є демонстрація історичних експонатів, пам'яток архітектури та культурних артефактів, високоякісні фото- та відеоконтент, що створює ефект «присутності». Інтерактивний музей «Відвідай» є ефективним інструментом цифрової промоції культурних ресурсів, формує попередній досвід відвідування (pre-visit experience) і сприяє залученню туристів як національного, так і міжнародного рівня.

Музей «Під відкритим небом» [7] – це форма музейного комплексу, що розташований на відкритій території й демонструє об'єкти культури, архітектури та побуту. Віртуальний тур музеєм дозволяє відвідувачам дистанційно ознайомитися з культурною та архітектурною спадщиною регіону. Платформа надає інтерактивний 360°-огляд території музею, де представлені традиційні дерев'яні хати, господарські споруди, церкви та інші елементи автентичного побуту Галичини. Кожен об'єкт супроводжується інформаційними точками (hotspots) з описами, що дає змогу дізнатися про історію й призначення споруд.

Онлайн-ресурс *«Львівський історичний музей»* [*8*] пропонує формат віртуального 3D-туру, який відтворює простір музейної експозиції та дозволяє користувачеві побувати у залах дистанційно. Це інтерактивна цифрова модель музею, створена за допомогою панорамної зйомки, що забезпечує ефект присутності. Основою такого формату є сферичні панорами, поєднані між собою.

Крім того, у Львівській області впроваджуються інноваційні рішення, такі як віртуальні тури, цифрові карти туристичних маршрутів і інтеграція сервісів бронювання. Значна увага приділяється мобільності користувачів – більшість платформ адаптовані під смартфони, що відповідає сучасним тенденціям споживання інформації. Такі інструменти дозволяють туристам самостійно планувати подорожі, отримувати рекомендації та швидко знаходити необхідні послуги. Водночас цифровізація туристичних платформ Львівщини стикається з певними викликами, зокрема необхідністю постійного оновлення інформації, забезпечення кібербезпеки, а також інтеграції різних сервісів у єдину екосистему.

На Львівщині активно впроваджуються імерсивні технології в туристичних медіа – 360°-тури, 3D-моделі, AR-поштівки, мобільні аудіогіди, геолокаційні прогулянки та QR-взаємодія. Тобто регіон не стільки робить ставку на дорогі VR-інсталяції для масового туриста, скільки на доступні веб- і смартфонні формати, які легко масштабуються, працюють дистанційно й водночас мотивують до офлайн-візиту.

У межах обласної програми розвитку туризму та курортів вдалося оцифрувати «туристичні магніти Львівщини». Вебресурс *«Virtual Ukraine»* [10] є єдиний простір. Користувач може самостійно обирати напрямок огляду, обертати камеру на 360 градусів, наближати окремі об'єкти та переходити між залами через спеціальні навігаційні точки. Йдеться мова про нелінійний спосіб перегляду: відвідувач не обмежений чіткою послідовністю, а сам визначає маршрут огляду експозиції.

Віртуальний тур відтворює не лише окремі експонати, а й цілісний музейний простір – інтер'єри залів, розташування предметів, освітлення та атмосферу. Завдяки цьому він виконує не лише інформаційну, а й імітаційну функцію, створюючи відчуття фізичної присутності в музеї. У деяких точках можуть бути доступні додаткові інформаційні елементи – підказки, описи або інтерактивні позначки, які розкривають зміст експонатів. Такий формат має виразну освітню та популяризаційну роль: він робить музей доступним для широкої аудиторії незалежно від місця перебування, сприяє інтересу до культурної спадщини та може використовуватися як допоміжний інструмент у навчанні.

3D-віртуальний тур церкви у Старій Скваряві [11] Святого Архистратига Михаїла є сучасним цифровим продуктом, що поєднує інноваційні технології з популяризацією культурної спадщини України. Він створений на основі високоточної 3D-моделі однієї з найдавніших дерев'яних церков XVI століття та дає можливість користувачеві дистанційно оглянути пам'ятку з ефектом присутності. Завдяки використанню фотограмметрії та лазерного сканування модель відтворює об'єкт із високою точністю: її сформовано з великої кількості фотографій, що дозволяє передати не лише загальну архітектуру, а й найдрібніші деталі – текстуру дерева, особливості конструкцій та елементи інтер'єру. Платформа Sketchfab забезпечує інтерактивність перегляду, адже користувач може змінювати ракурси, масштабувати об'єкт і переміщатися простором. Віртуальний тур охоплює як зовнішній вигляд будівлі, так і її внутрішній простір. Унікальним об'єктом туру є іконостас XVI–XVIII століть, який має значну мистецьку та історичну цінність. Такий формат екскурсії дозволяє детально дослідити іконопис, архітектурний стиль і специфіку традиційного українського будівництва з дерева. Водночас цей проєкт має важливе освітнє та культурне значення: він робить пам'ятку доступною широкій аудиторії незалежно від місця перебування, сприяє збереженню культурної спадщини у цифровому вигляді та може використовуватися у навчальних, туристичних і наукових цілях.

3D-модель музею Музей Романа Шухевича [12], створена після його руйнування 1 січня 2024 року, демонструє важливість використання цифрових технологій для документування втрат культурної спадщини та її збереження у віртуальному просторі. Крім того, 3D-модель виконує важливу меморіальну функцію, зберігаючи цифрове свідчення про злочини проти української

культурної спадщини. Такий формат дає змогу широкій аудиторії побачити реальні наслідки війни, сприяє збереженню історичної пам'яті та підвищує обізнаність про важливість збереження культурних об'єктів навіть у кризових умовах.

Попри те, що віртуальна реконструкція не може замінити автентичний об'єкт, вона стає ключовим інструментом у процесі майбутньої реставрації, оскільки дозволяє планувати відновлювальні роботи на основі точної просторової інформації. Загалом ця 3D-модель є не лише технічним досягненням, а й важливим культурним і соціальним проєктом, що поєднує документування, пам'ять і перспективу відновлення зруйнованої спадщини України.

Державний меморіальний музей Михайла Грушевського [6] показує інший тип імерсивності – камерний, але дуже якісний. Інформаційна платформа дозволяє віртуально оглянути меморіальну віллу Михайла Грушевського і побачити 23 оцифровані музейні предмети – раритети, що належали родині Грушевських, автентичні речі початку XX століття та доби Української Революції, а також модель першого пам'ятника Михайлу Грушевському в Україні та львівський пам'ятник ученому. Тривимірна цифрова модель будівлі дозволяє побачити пам'ятку архітектури початку XX століття з усіх боків і побувати у всіх закутках автентичної вілли (від підвалу до горища), де майже 12 років мешкала родина Грушевських. Для користувача це працює через смартфон і спеціальні поштівки-маркери.

У Музеї скла [10] імерсивність вбудована в сам сценарій відвідування: є інтерактивний екран, технологічна кімната, квест із QR-кодами, а також аудіогід чотирма мовами – українською, англійською, польською та китайською. Це показовий кейс «мікроімерсивності»: невеликі 3D-всесвіти, а низка дрібних, але добре продуманих цифрових контактів, які підсилюють увагу, залучення й навчання. Формат онлайн-музеїв, представлений на сайті Державного архіву Львівської області [5] виконує функцію віртуального «входу» до культурного простору регіону, формуючи зацікавлення потенційних відвідувачів і стимулюючи культурний туризм.

Онлайн-музеї виступають своєрідними медіапродуктами, що презентують історико-культурну спадщину Львівщини у доступному цифровому форматі. Завдяки чіткій тематичній організації та зосередженню на подіях, постатях і суспільних явищах, вони формують цілісні історичні наративи, здатні зацікавити потенційного туриста й водночас слугують засобом попереднього ознайомлення з історико-культурним контекстом дестинації.

Цифровий характер виставок дозволяє інтегрувати їх у ширший медіапростір туризму: вони можуть використовуватися на туристичних порталах, у мобільних застосунках, віртуальних гідах або освітніх платформах. Оцифровані архівні документи (фото, рукописи, преса) виконують роль автентичного контенту, який підсилює довіру до інформації та формує уявлення про історичну епоху.

Крім того, структурованість і наративність таких виставок наближає їх до формату сторітелінгу – одного з ключових інструментів сучасних туристичних медіа. Вони не просто інформують, а розповідають історії, що емоційно залучають аудиторію та мотивують до подорожей.

Отже, проаналізовані онлайн-ресурси можна трактувати як різновид цифрового туристичного контенту, який поєднує наукову достовірність із медійною привабливістю. Вони виконують роль віртуальних експозицій, що не лише зберігають культурну спадщину, а й активно включаються в процес формування туристичної привабливості регіону.

Заслуговує на увагу інформаційний ресурс «*Lviv Travel*» [14], який позиціонується як головний туристичний медіахаб. На сторінці знаходимо рубрику «Lviv Guide App» із інтерактивною картою, рекомендованими подіями, авторськими аудіорозповідями та можливістю завантажити наповнення для офлайн-використання. Важливо, що імерсивність тут не «ефектна», а функціональна – місто починає «говорити» з туристом через мапу, звук і маршрут.

Застосунок *«Travel Fellow»* [15] – «гід у смартфоні», що функціонує за допомогою геолокації. Коли користувач наближається до локації на відстань близько 10 метрів, система автоматично запускає аудіосупровід; водночас доступними залишаються текстові матеріали та візуальні зображення для перегляду. Це вже повноцінний імерсивний сценарій «місто як медіапростір»: контент вмикається не вручну, а контекстно, у потрібній точці маршруту. У комунікаційному сенсі це дуже вдалий формат для Львова, оскільки поєднує самостійність користувача, персоналізацію досвіду, безпечність, мультимовність і можливість рухатися у власному темпі.

Проєкт *Pinsel.AR* [16] ілюструє, як імерсивні медіа можуть ефективно взаємодіяти з брендом культурної спадщини Львівського регіону. Є структурними компонентами є аудіогід, 3D-копії скульптур, фотограмметрія, 3D-сканування, VR та AR для популяризації спадщини Іоана Георга Пінзеля. У цьому контексті проєкт виходить за межі традиційного музейного сервісу й стає прикладом того, як завдяки цифровим інструментам регіон може «упаковувати» власну мистецьку унікальність у сучасний туристичний продукт.

Загалом, у львівських медіа використовується шість найпоширеніших типів імерсивних практик:

Таблиця 1

Практики імерсивності в туристичних медіа Львівщини

Інформаційні ресурси Львівщини	**Формат**
Travel Fellow	Геолокаційний аудіосупровід
Lviv Guide App	Інтерактивні карти й офлайн-контент
Музей скла	QR/аудіогід/квест

Інформаційні ресурси Львівщини	**Формат**
Музей у 3D, DMH Lviv AR	AR-пошивки й AR-маркери
Музей Романа Шухевича Державний меморіальний музей Михайла Грушевського Музей скла	3D-моделі та віртуальні тури
Pinsel.AR	AR/VR-інтерпретація мистецтва

Імерсивні технології відкривають новий рівень представлення туристичних дестинацій у медіа, поєднуючи емоційний вплив із високою інформативністю. Завдяки використанню віртуальної та доповненої реальності, панорамного відео й інтерактивних форматів користувач отримує ефект «присутності», що дозволяє оцінити привабливість туристичного об'єкту і сформувати усвідомлений вибір подорожі. Такі технології значно підвищують залученість аудиторії, сприяють концентрації уваги та посиленню довіри до контенту, адже інформація подається не лише через текст чи зображення, а через досвід.

Щодо цифровізації туристичних медіа Львівщини, то однією з ключових переваг є їхня доступність. Більшість рішень функціонують через смартфон або браузер і не потребують дорогого обладнання, що робить імерсивний досвід не елітарним, а масовим і відкритим для широкої аудиторії. Другою важливою перевагою є тісний зв'язок із реальною подорожжю, адже імерсивні формати не ізолюють користувача в цифровому середовищі, а, навпаки, стимулюють відвідати локацію, глибше її зрозуміти та продовжити взаємодію після візиту (AR-поштівки, музейні аудіогіди та 360°-тури). Третя сильна сторона полягає у культурно-освітній глибині. Цифрові технології використовуються не лише для розваги, а й для інтерпретації складної культурної, сакральної, меморіальної та екологічної спадщини, що підвищує якість туристичного контенту та робить його більш змістовним і стійким у довгостроковій перспективі. Крім того, імерсивні рішення розширюють доступність туристичного продукту для людей з обмеженими можливостями або тих, хто не має змоги подорожувати фізично, що робить туристичні медіа більш інклюзивними та сучасними.

Висновки. Отже, цифровізація туристичних медіа в Україні, зокрема на прикладі Львівщини, виступає важливим чинником трансформації туристичної галузі в умовах воєнного часу та посткризового відновлення. Проведений аналіз засвідчив, що цифрові платформи, імерсивні технології та мультимедійний контент не лише компенсують обмеження традиційного туризму, а й формують нові моделі взаємодії з аудиторією, поєднуючи інформаційну, освітню та промоційну функції. Вони сприяють підвищенню туристичної привабливості регіонів, формуванню позитивного іміджу України та підтримці інтересу до її культурної спадщини як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Водночас розвиток цифрових туристичних медіа супроводжується низкою викликів, серед яких ключовими є фрагментованість рішень, нерівномірність

цифрового покриття територій та відсутність цілісної платформної екосистеми. Це зумовлює потребу у стратегічному підході до цифровізації, який передбачає інтеграцію існуючих сервісів, забезпечення їх сталого функціонування та підвищення якості користувацького досвіду. Таким чином, цифрові туристичні медіа слід розглядати не лише як інструмент маркетингу, а як комплексний механізм розвитку туризму, збереження культурної спадщини та формування комунікаційної стійкості в умовах війни. Визріває необхідність у розробці ефективних моделей інтеграції цифрових рішень, оцінку їх впливу на туристичну поведінку та формування інноваційних стратегій розвитку туристичних дестинацій України у повоєнний період.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері пов'язані насамперед із поглибленим вивченням процесів формування цілісної цифрової екосистеми туристичних медіа в умовах розвитку smart cultural tourism. Актуальним є аналіз механізмів інтеграції різнорідних імерсивних рішень – від 3D-турів і AR-маркерів до геолокаційних сервісів і цифрових маршрутів – у єдиний користувацький досвід, що передбачає спільну навігацію, уніфіковані платформи доступу та наскрізну мультимовність.

Окремої уваги потребує оцінка ефективності імерсивних технологій у формуванні туристичної привабливості регіону, зокрема їх впливу на поведінку користувачів, рівень залученості та прийняття рішень щодо подорожей.

Перспективним є вивчення можливостей створення єдиного цифрового середовища (платформи або екосистеми), яке забезпечить інтеграцію контенту, сервісів і комунікації між усіма учасниками туристичного ринку. Крім того, доцільним є дослідження питань стандартизації користувацького досвіду, довготривалої підтримки цифрових продуктів та їх масштабування на інші регіони України. У контексті післявоєнного відновлення важливо також проаналізувати роль імерсивних медіа у відбудові культурної спадщини, збереженні історичної пам'яті та формуванні міжнародного іміджу України як сучасної цифрової туристичної дестинації.

Література

1. Головня О. Сучасні пріоритети цифрової трансформації в туристично-рекреаційній індустрії / О. Головня, І. Леонтьєв // Економіка та суспільство. –2025. – №72.

2. Королюк С. Р. Цифровізація туристичної інфраструктури як чинник сталого розвитку громад у період нестабільності / С. Р. Королюк, Л. Я. Малюта // Тези доповідей V міжнародної науково-практичної конференції учених та студентів «Цифрова економіка як фактор інновацій та сталого розвитку суспільства». (28-29 листопада 2024 року). – Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2024. – С. 57-58.

3. Миронов Ю. Б. Цифровізація сфери туризму як актуальний тренд сучасності / Ю. Б. Миронов // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення» (29-30 травня 2024 року). – Львів: Видавництво ЛТЕУ. 2024. – С. 339-340.

4. Оцифрування туризму та культури від лідерки віртуального туризму: на Львівщині відбулася онлайн лекція. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://loda.gov.ua/news/100337

5. Сайт Державного архіву Львівської області. Виставки онлайн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lnk.ua/j2qFADi2F

6. Сайт Державного меморіального музею Михайла Грушевського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://lnk.ua/epg3Ts805

7. Сайт Інтерактивного музею «Відвідай». [Електронний ресурс]. – Режим доступу:URL: https://old.dailylviv.com/3D/loda/

8. Сайт Музею України просто неба. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/

9. Сайт Музею науки. Львів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://museumlviv.com/3d-tour/

10. Сайт Музею скла. URL: https://lviv.travel/ua/places/museums/lim-muzei-skla

11. Сайт Львівщини. Virtual Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://virtualukraine.travel/F1gjBr5DMl/41237983p&75.53h&90t

12. Сайт Sketchfab. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lnk.ua/7pJ7x8fwX

13. Сайт Skeiron. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://skeiron.com.ua/publications/22

14. Сайт Lviv Travel. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://lviv.travel/ua/lviv-tic

15. Сайт Travel Fellow. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://lviv.travel/ua/news/travel-fellow1

16. Сайт Pinsel AR. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://lviv.travel/en/news/pinsel-ar

17. Трач Ю. В. Тенденції цифровізації в сфері туризму. Мистецтвознавчі та культурологічні дослідження: історія, теорія, практика. / Ю. В. Трач // Матеріали круглого столу в межах Всеукр. наук.-практ. конф.«Філософія тексту в сучасній культурі». (29 березня 2019 року). – Київ. КНУКіМ. С. 27–30.

18. Шевелюк М. М. Цифровізація у сфері туризму: інноваційні тренди і пріоритетні напрями розвитку / М. М. Шевелюк // Питання культурології. – 2021. – № 38.

References

1. Holovnia O., & Leontiev I. (2025). Suchasni priorytety tsyfrovoi transformatsii v turystychno-rekreatsiinii industrii. Ekonomika ta suspilstvo. [Modern priorities of digital transformation in the tourism and recreation industry]. *Ekonomika ta suspilstvo. – Economy and society*, 72. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5760 [in Ukrainian].

2. Koroliuk S. R., & Maliuta L. Ya. (2024). Tsyfrovizatsiia turystychnoi infrastruktury yak chynnyk staloho rozvytku hromad u period nestabilnosti. [Digitalization of tourist infrastructure as a factor of sustainable development of communities in a period of instability]. Proceedings from MIIM '24: *V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia uchenykh ta studentiv «Tsyfrova ekonomika yak faktor innovatsii ta staloho rozvytku suspilstva». – The V International scientific and practical conference of scientists and students «Digital economy as a factor of innovation and sustainable development of society».* (pp. 57-58). Ternopil: TNTU im. I. Puliuia. [in Ukrainian].

3. Myronov Yu. B. (2024). Tsyfrovizatsiia sfery turyzmu yak aktualnyi trend suchasnosti. [Digitalization of the tourism sector as an actual modern trend]. Proceedings from MIIM '24: *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsia «Suchasni napriamy rozvytku ekonomiky, pidpryiemnytstva, tekhnolohii ta yikh pravovoho zabezpechennia». . – The International scientific and practical conference «Modern directions of development of economy, entrepreneurship, technologies and their legal support» (pp. 339-340).* Lviv: Vydavnytstvo LTEU. [in Ukrainian].

4. Otsyfruvannia turyzmu ta kultury vid liderky virtualnoho turyzmu: na Lvivshchyni vidbulasia onlain lektsiia. [Digitization of tourism and culture from the leader of virtual tourism: an online lecture was held in Lviv Oblast]. *https://loda.gov.ua/news/100337* Retrieved from https://loda.gov.ua/news/100337 [in Ukrainian].

5. Sait zhurnalu Derzhavnogo arkhivu Lvivskoi oblasti [Website of the State Archive of the Lviv region]. *https://lnk.ua/j2qFADi2F/.* Retrieved from https://lnk.ua/j2qFADi2F/ [in Ukrainian].

6. Sait Derzhavnoho memorialnoho muzeiu Mykhaila Hrushevskoho. [Website of the Mykhailo Hrushevskyi State Memorial Museum]. *https://lnk.ua/epg3Ts805*. Retrieved from https://lnk.ua/epg3Ts805 [in Ukrainian].

7. Sait Interaktyvnoho muzeiu «Vidvidai». [Website of the Interactive Museum «Visit»]. *https://old.dailylviv.com/3D/loda/.* Retrieved from https://old.dailylviv.com/3D/loda/ [in Ukrainian].

8. Sait Muzeiu Ukrainy prosto neba [The website of the Open Air Museum of Ukraine]. *https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/.* Retrieved from https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/ [in Ukrainian].

9. Sait Muzeiu nauky. Lviv. [Website of the Museum of Science. Lviv]. *https://museumlviv.com/3d-tour/.* Retrieved from https://museumlviv.com/3d-tour/. [in Ukrainian].

10. Sait Muzeiu skla. [Museum of Glass website].: *https://lviv.travel/ua/places/museums/lim-muzei-skla.* Retrieved from https://lviv.travel/ua/places/museums/lim-muzei-skla [in Ukrainian].

11. Sait Lvivshchyny. Virtual Ukraine. [Website of Lviv Oblast. Virtual Ukraine] *https://lnk.ua/ZjdKLmwtl.* Retrieved from https://lnk.ua/ZjdKLmwtl. [in Ukrainian].

12. Sait Sketchfab. [Website of Sketchfab]. *https://lnk.ua/7pJ7x8fwX*. Retrieved from https://lnk.ua/7pJ7x8fwX. [in Ukrainian].

13. Sait Skeiron. [Website of Skeiron]. *https://skeiron.com.ua/publications/22.* Retrieved from https://skeiron.com.ua/publications/22

14. Sait Lviv Travel. [Website of Lviv Travel]. *https://lviv.travel/ua/lviv-tic.* Retrieved from https://lviv.travel/ua/lviv-tic.from

15. Sait Travel Fellow [Website of Travel Fellow]. *https://lviv.travel/ua/news/travel-fellow1*. Retrieved from https://lviv.travel/ua/news/travel-fellow1

16. Sait Pinsel AR. [Website of Pinsel AR]. *https://lviv.travel/en/news/pinsel-ar* Retrieved from https://lviv.travel/en/news/pinsel-ar

17. Trach Yu. (2019). Tendentsii tsyfrovizatsii v sferi turyzmu. Mystetstvoznavchi ta kulturolohichni doslidzhennia: istoriia, teoriia, praktyka. [Digitalization trends in tourism. Art studies and cultural studies: history, theory, practice]. Materialy kruhloho stolu v mezhakh Vseukr. nauk.-prakt. konf.«Filosofiia tekstu v suchasnii kulturi». – Materials of the round table within the framework of the All-Ukrainian scientific and practical conference «Philosophy of the text in modern culture». (pp. 27-30).Kyiv. KNUKiM. [in Ukrainian].

18. Sheveliuk M. M. (2021). Tsyfrovizatsiia u sferi turyzmu: innovatsiini trendy i priorytetni napriamy rozvytku. [Digitalization in the field of tourism: innovative trends and priority areas of development]. *Pytannia kulturolohii – Issues of cultural studies*, 38. Retrieved from https://doi.org/10.31866/2410-1311.38.2021.245956 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 005.8:352.07:338.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-589-600

Скоробогатов Олександр Володимирович аспірант Миколаївського національного аграрного університету, м. Миколаїв, https://orcid.org/0009-0002-3842-9657

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БЕЗПЕКООРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД, В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. Сучасні трансформаційні процеси, зумовлені післявоєнним відновленням України, формують нові вимоги до управління територіальними громадами, де ключового значення набуває поєднання економічної ефективності та безпекової стійкості. В умовах підвищеної невизначеності, руйнування інфраструктури та зміни соціально-економічних параметрів розвитку виникає потреба у формуванні нової управлінської парадигми, що базується на принципах безпекоорієнтованості.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад та розроблення практичних підходів до підвищення ефективності розвитку територіальних громад на основі інтеграції безпекових і управлінських компонентів. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, зокрема системний підхід, структурно-функціональний аналіз, узагальнення та порівняння. Застосування зазначених методів дозволило ідентифікувати ключові характеристики безпекоорієнтованого розвитку, визначити структуру механізмів забезпечення стійкості та обґрунтувати напрями вдосконалення управління територіальними громадами.

У результаті дослідження встановлено, що безпекоорієнтований розвиток територіальних громад є комплексною управлінською характеристикою, яка охоплює економічну, інфраструктурну, соціальну та інституційну складові. Доведено, що ефективність функціонування громад у післявоєнний період залежить від рівня інтеграції стратегічних, фінансово-економічних, інфраструктурних, інформаційно-аналітичних та партнерських механізмів. Обґрунтовано, що найбільший управлінський ефект досягається за умови їх комплексного застосування, що забезпечує підвищення адаптивності та зниження вразливості системи. Сформовано практичні рекомендації щодо вдосконалення системи управління, які передбачають впровадження ризик-орієнтованого планування, розвиток аналітичного забезпечення, модернізацію критичної інфраструктури та посилення міжсекторної взаємодії.

Отримані висновки свідчать про доцільність переходу від реактивної моделі управління до превентивної, орієнтованої на забезпечення стійкості та

довгострокового розвитку територіальних громад. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні інтегрованого підходу до безпекоорієнтованого розвитку як системної характеристики управління. Практична цінність полягає у можливості застосування запропонованих підходів органами місцевого самоврядування при розробці стратегій відновлення та розвитку. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням методик оцінювання рівня безпекоорієнтованого розвитку та їх адаптацією до різних типів територіальних громад.

Ключові слова: резильєнтність, місцеве управління, стійкість систем, відновлювальні процеси, інституційна взаємодія, кризове управління.

Skorobogatov Oleksanr Mykolayiv National Agrarian University postgraduate, Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0002-3842-9657

INCREASING THE EFFICIENCY OF SECURITY-ORIENTED DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Abstract. Modern transformation processes, caused by the post-war restoration of Ukraine, form new requirements for the management of territorial communities, where the combination of economic efficiency and security sustainability becomes key. In conditions of increased uncertainty, destruction of infrastructure and changes in socio-economic parameters of development, there is a need to form a new management paradigm based on the principles of security orientation.

The purpose of the study is to substantiate the theoretical and methodological foundations and develop practical approaches to increasing the efficiency of the development of territorial communities based on the integration of security and management components. The methodological basis of the study is general scientific and special methods of cognition, in particular, a systemic approach, structural and functional analysis, generalization and comparison. The use of these methods allowed us to identify the key characteristics of security-oriented development, determine the structure of mechanisms for ensuring sustainability and substantiate the directions for improving the management of territorial communities.

As a result of the study, it was established that the security-oriented development of territorial communities is a complex management characteristic that covers economic, infrastructural, social and institutional components. It is proven that the effectiveness of the functioning of communities in the post-war period depends on the level of integration of strategic, financial and economic, infrastructural, information and analytical and partnership mechanisms. It is substantiated that the greatest management effect is achieved under the condition of their comprehensive application, which ensures increased adaptability and reduced vulnerability of the system. Practical recommendations have been formulated for improving the management system, which

include the implementation of risk-oriented planning, the development of analytical support, the modernization of critical infrastructure and the strengthening of intersectoral interaction.

The conclusions obtained indicate the feasibility of the transition from a reactive management model to a preventive one, focused on ensuring the sustainability and long-term development of territorial communities. The scientific novelty of the study lies in the justification of an integrated approach to security-oriented development as a systemic characteristic of management. The practical value lies in the possibility of applying the proposed approaches by local governments in developing recovery and development strategies. Prospects for further research are related to the development of methods for assessing the level of security-oriented development and their adaptation to different types of territorial communities.

Keywords: resilience, local governance, system stability, recovery processes, institutional interaction, crisis management.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку територіальних громад України визначається одночасним впливом безпекових загроз та потребою у швидкому післявоєнному відновленні. У таких умовах традиційні підходи до управління втрачають ефективність, оскільки не враховують комплексного характеру ризиків – від руйнування критичної інфраструктури до соціально-економічної дестабілізації. Як свідчать дослідження, відновлення громад повинно базуватися на інтеграції безпекових і економічних компонентів, що формують нову управлінську парадигму розвитку [1, с. 160–162; 2, с. 52–54]. Саме тому виникає необхідність переосмислення механізмів управління з урахуванням принципів безпекоорієнтованості.

Проблема посилюється тим, що фінансова та організаційна спроможність громад суттєво варіюється, що ускладнює реалізацію уніфікованих стратегій відновлення. Бюджетні обмеження, зміни у структурі доходів та підвищене навантаження на місцеві фінанси в умовах війни формують додаткові виклики для забезпечення стійкості розвитку [3, с. 85–86]. Водночас, ефективне використання фінансових ресурсів та впровадження адаптивних управлінських інструментів розглядаються як ключові чинники підвищення резильєнтності громад. Це вимагає системного підходу до управління ресурсами в контексті безпеки.

Окремого значення набуває забезпечення функціонування критичної інфраструктури як базового елементу життєздатності територіальних громад. Порушення її роботи безпосередньо впливає на економічну активність, соціальну стабільність та рівень безпеки населення. Дослідження показують, що відновлення інфраструктури має здійснюватися не лише як фізична реконструкція, але і як модернізація з урахуванням сучасних ризиків і загроз [1, с. 161–163]. Це обумовлює необхідність впровадження інноваційних підходів до управління інфраструктурними системами.

Водночас, сучасні виклики вимагають посилення взаємодії між державними, місцевими та громадськими інституціями, що забезпечує формування поліцентричної моделі управління розвитком. Саме синергія різних секторів сприяє підвищенню соціально-економічної активності та адаптаційного потенціалу громад. У цьому контексті проблема підвищення ефективності безпекоорієнтованого розвитку територіальних громад полягає у формуванні цілісної управлінської системи, здатної одночасно забезпечувати безпеку, стійкість та економічне зростання в умовах післявоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика безпекоорієнтованого розвитку територіальних громад у післявоєнний період активно досліджується у вітчизняній та міжнародній науковій літературі, однак залишається фрагментованою за окремими аспектами. Зокрема, М. Кизим, І. Губарєва та Н. Трушкіна акцентують увагу на механізмах відновлення критичної інфраструктури, підкреслюючи необхідність поєднання інвестиційних та управлінських інструментів [1].

Водночас, К. Процак, Ю. Гойдаш і Б. Гунька розглядають стратегічні орієнтири реконструкції громад через призму довгострокового планування та інтеграції у європейський простір [2].

Фінансово-економічний вимір забезпечення стійкості територіальних громад представлений у працях Г. Возняк та К. Патицької, які доводять визначальну роль бюджетних детермінант у формуванні адаптивності громад [3].

Подібну позицію займає В. Ясенецький, який обґрунтовує доцільність впровадження інноваційних фінансових інструментів для підвищення спроможності громад у період відновлення [4]. Водночас, Л. Прогонюк аналізує економічні механізми стійкості на регіональному рівні, демонструючи вплив воєнних загроз на трансформацію локальних економік [5]. У цілому, зазначені дослідження переконливо аргументують важливість фінансового забезпечення, однак не формують цілісної моделі інтеграції економічних та безпекових компонентів управління.

Окремий напрям досліджень стосується інформаційно-аналітичного та інституційного забезпечення розвитку громад. Так, О. Рудаченко зі співавторами обґрунтовують значення інформаційно-аналітичних систем як основи прийняття управлінських рішень у новій парадигмі регіонального розвитку [6]. Своєю чергою, О. Сова доводить, що активізація комерційного та громадського секторів сприяє підвищенню соціально-економічної активності громад [7]. У дослідженні О. Дяконенко та Т. Нечитайло акцентовано роль громадських організацій у формуванні резильєнтного потенціалу територій [8]. Вказані підходи є обґрунтованими, проте вони розглядають окремі елементи системи без належної інтеграції в єдину управлінську модель. У контексті формування безпекоорієнтованого управління важливими є роботи І. Семененка та співавторів, які розкривають організаційно-економічні засади сталого розвитку громад у післявоєнний період [9].

Також Т. Тимошенко пропонує концепцію трансформації розвитку громад від вразливості до резильєнтності, що особливо актуально для регіонів з високим рівнем ризиків [10].

Серед міжнародних досліджень слід виокремити роботу Дж. Дуана (J. Duan) зі співавторами, які аналізують глобальні мережеві процеси та їх вплив на економічну стійкість систем [11]. Хоча дослідження не є безпосередньо присвяченим територіальним громадам, його висновки щодо взаємозалежності економічних систем є релевантними для розуміння зовнішніх факторів розвитку. Водночас, М. Гладченко (M. Hladchenko) досліджує вплив війни на мобільність людського капіталу, що опосередковано впливає на розвиток громад [12]. О. Койдель (O. Keudel) та О. Гусс (O. Huss) обґрунтовують значення поліцентричних моделей управління у реагуванні на кризові явища та внутрішнє переміщення населення [13]. Зазначені роботи розширюють контекст дослідження, однак не фокусуються на комплексному управлінні розвитком громад у післявоєнних умовах.

Таким чином, аналіз наукових публікацій дозволяє зробити висновок про наявність значного теоретичного доробку у сфері післявоєнного відновлення, фінансової стійкості та резильєнтності територіальних громад. Водночас, залишаються невирішеними питання інтеграції безпекового компонента у систему управління розвитком громад, узгодження економічних і безпекових пріоритетів, а також формування цілісної моделі безпекоорієнтованого менеджменту.

Метою статті є обґрунтування підходів до підвищення ефективності безпекоорієнтованого розвитку територіальних громад у умовах післявоєнного відновлення. Завдання дослідження:

1) Дослідити сутність та ключові характеристики безпекоорієнтованого розвитку територіальних громад у сучасних умовах трансформації управлінських підходів.

2) Проаналізувати механізми забезпечення стійкості розвитку громад у післявоєнний період.

3) Сформувати рекомендації щодо вдосконалення системи управління територіальними громадами з метою підвищення їх адаптивності, резильєнтності та ефективності функціонування в умовах підвищених ризиків.

Виклад основного матеріалу. Результати опрацювання наукових джерел дають підстави розглядати безпекоорієнтований розвиток територіальної громади як такий тип управління, за якого рішення щодо відновлення, ресурсного забезпечення та інституційної взаємодії приймаються з урахуванням загроз, вразливостей і потреб довгострокової стійкості. У працях, присвячених післявоєнній реконструкції та відновленню критичної інфраструктури, акцент зроблено на тому, що життєздатність громади визначається не лише темпами відбудови, а й здатністю підтримувати безперервність базових функцій у кризових умовах [1, с. 160–161; 2, с. 53–55]. Дослідження бюджетної стійкості та фінансової спроможності громад підтверджують, що безпековий компонент

безпосередньо впливає на управлінську результативність, оскільки змінює структуру пріоритетів, порядок розподілу ресурсів і критерії ефективності рішень [3, с. 83–85; 4, с. 351].

Систематизація змісту наукових підходів засвідчила, що безпекоорієнтований розвиток має багатокомпонентний характер. Його зміст не зводиться до оборонної або захисної функції. Навпаки, йдеться про інтеграцію економічної, інфраструктурної, соціальної, інституційної та інформаційної складових у межах єдиної логіки управління. Такий підхід простежується у дослідженнях інформаційно-аналітичного забезпечення, ролі громадських організацій та поліцентричного реагування на кризу, де стійкість трактується як результат узгодженої дії кількох підсистем. У цьому контексті безпекоорієнтований розвиток доцільно тлумачити як характеристику не окремого напряму політики, а всієї системи менеджменту громади.

Перед узагальненням характеристик безпекоорієнтованого розвитку доцільно систематизувати ключові елементи, які формують зміст цієї управлінської категорії. Це дозволяє чітко окреслити структурні компоненти досліджуваного явища та визначити їх взаємозв'язок у межах системи управління громадою. Результати такого узагальнення наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Ключові характеристики безпекоорієнтованого розвитку територіальних громад

Характеристика	Зміст характеристики
Адаптивність	Здатність системи управління змінювати пріоритети та механізми дії відповідно до поточних загроз
Функціональна безперервність	Підтримання базових послуг, критичної інфраструктури та управлінських процедур
Ресурсна стійкість	Спроможність громади мобілізувати, перерозподіляти та зберігати фінансові й організаційні ресурси
Інституційна взаємодія	Узгодженість дій органів влади, бізнесу та громадського сектору
Превентивність	Орієнтація на попередження ризиків, а не лише на реагування після настання втрат
Резильєнтність	Здатність громади відновлюватися після потрясінь без втрати керованості

Джерело: сформовано автором на основі даних [1, с. 160–161; 2, с. 53–55; 3, с. 83–85; 4, с. 351; 11; 12; 14, с. 128–130].

Узагальнення наведених характеристик дозволило встановити, що предметом управління в умовах післявоєнного відновлення виступає не окремий сектор громади, а цілісна система її життєзабезпечення. Саме тому безпекоорієнтований розвиток слід визначати як управлінський процес, спрямований на забезпечення стійкого функціонування та відновлення громади шляхом поєднання захисних, економічних і координаційних механізмів.

У післявоєнному відновленні територіальних громад домінують п’ять груп механізмів: стратегічні, фінансово-економічні, інфраструктурні, інформаційно-аналітичні та партнерські. Стратегічні механізми описані у працях, де відбудова розглядається як процес довгострокового проєктування майбутньої моделі розвитку, а не лише ліквідація втрат [2, с. 54–56; 10, с. 27–29]. Фінансово-економічні механізми пов’язані з бюджетною адаптацією, інноваційними інструментами фінансування, переорієнтацією витрат та зміцненням локальної доходної бази [4, с. 353–355]. Інфраструктурні механізми охоплюють модернізацію критичних об’єктів, резервування функцій та забезпечення життєво важливих послуг у нестабільному середовищі [1, с. 161–162; 14, с. 129–130].

Окрему роль відіграють інформаційно-аналітичні механізми. Ефективність управлінських рішень зростає за наявності систем збору, обробки та інтерпретації локальних даних про ризики, ресурси та соціально-економічні зміни. Поряд із цим, участь громадського сектору, локального бізнесу та мереж співпраці посилює соціальну активність і підвищує спроможність громад до самовідновлення. У міжнародних роботах, присвячених поліцентричному кризовому реагуванню, зафіксовано, що багаторівнева координація дозволяє швидше адаптуватися до переміщення населення та змін у структурі потреб [13, p. 446–448]. Додатково зовнішній вимір стійкості підтверджується дослідженнями глобальних мережевих залежностей та мобільності людського капіталу, які вказують на вплив зовнішніх потоків і втрат на локальне відновлення [11; 12].

З метою більш глибокого розуміння практичного забезпечення стійкості розвитку територіальних громад проведено систематизацію основних механізмів, що застосовуються у післявоєнний період. Це дає можливість визначити їх функціональне призначення та управлінський ефект у контексті забезпечення безперервності розвитку. Сформовані результати аналізу представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Механізми забезпечення стійкості розвитку територіальних громад у післявоєнний період

Група механізмів	Зміст механізму	Основний результат застосування
Стратегічні	Планування відбудови, визначення пріоритетів, сценарне бачення розвитку	Узгодженість рішень та довгострокова керованість
Фінансово-економічні	Бюджетна адаптація, залучення інноваційних інструментів, посилення доходної бази	Підвищення фінансової спроможності громади
Інфраструктурні	Відновлення, модернізація, резервування критичних систем	Забезпечення безперервності базових послуг
Інформаційно-аналітичні	Моніторинг ризиків, аналітика, дані для прийняття рішень	Скорочення управлінської невизначеності

Група механізмів	Зміст механізму	Основний результат застосування
Партнерські	Взаємодія влади, бізнесу, громадських організацій та населення	Посилення координації та соціальної мобілізації

Джерело: сформовано автором на основі даних [1, с. 161–162; 2, с. 54–56; 4, с. 353–355; 10, с. 27–29; 11; 12; 13, p. 446–448; 14, с. 129–130].

Удосконалення системи управління територіальними громадами доцільно здійснювати за трьома взаємопов'язаними векторами: управлінсько-організаційним, ресурсно-інфраструктурним та координаційно-партнерським.

Управлінсько-організаційний вектор передбачає включення ризик-орієнтованого підходу до стратегічних документів громади, запровадження регулярної оцінки вразливостей і використання аналітичних даних при коригуванні рішень. Ресурсно-інфраструктурний вектор пов'язаний із забезпеченням фінансової стійкості, модернізацією критичної інфраструктури та підтриманням резервної функціональності ключових сервісів. Координаційно-партнерський вектор ґрунтується на розвитку горизонтальної взаємодії, локальних мереж підтримки та багаторівневого кризового реагування.

Дослідження зазначених векторів дало змогу сформувати практичні рекомендації, орієнтовані на підвищення ефективності безпекоорієнтованого розвитку громади. Їх зміст структуровано в табл. 3.

Таблиця 3

Рекомендації щодо підвищення ефективності безпекоорієнтованого розвитку територіальних громад

Напрям удосконалення	Практична рекомендація	Очікуваний управлінський ефект
Стратегічне управління	Інтегрувати безпекові ризики до стратегій і програм відновлення громади	Підвищення обґрунтованості рішень та зниження вразливості
Фінансове забезпечення	Використовувати адаптивне бюджетування та інноваційні інструменти фінансування	Посилення ресурсної стійкості
Критична інфраструктура	Поєднувати відбудову з модернізацією та резервуванням критичних функцій	Безперервність базових послуг та підвищення надійності систем
Аналітичне забезпечення	Створити локальні системи моніторингу ризиків, потреб і ресурсів	Скорочення часу реагування та підвищення якості управління
Інституційна взаємодія	Розширити участь бізнесу, громадських організацій і жителів у відновлювальних процесах	Посилення координації та соціальної згуртованості
Поліцентричне реагування	Розвивати мережеву взаємодію між місцевим, регіональним і національним рівнями	Підвищення адаптивності в умовах складних криз

Джерело: власна розробка автора.

Отримані результати засвідчують, що підвищення ефективності безпекоорієнтованого розвитку територіальної громади забезпечується не окремим управлінським рішенням, а цілісною перебудовою логіки місцевого менеджменту. Її зміст полягає у переході від реактивної моделі до моделі превентивного, аналітично забезпеченого та координаційно збалансованого управління, зорієнтованого на стійке відновлення громади.

Висновки. Сучасні умови післявоєнного відновлення формують принципово нові вимоги до управління територіальними громадами, де пріоритет набуває не лише економічне зростання, а й забезпечення стійкості функціонування в умовах підвищених ризиків. Поєднання безпекових та управлінських аспектів розвитку визначає необхідність переходу до нової моделі менеджменту, орієнтованої на адаптивність, превентивність та системну координацію.

Досліджено, що безпекоорієнтований розвиток територіальних громад слід трактувати як інтегровану характеристику управління, яка поєднує економічну, інфраструктурну, соціальну та інституційну складові в єдину систему забезпечення стійкості. Встановлено, що його ключовими ознаками є здатність до швидкого відновлення функцій, ефективне управління ресурсами та узгодженість дій суб'єктів розвитку. Проаналізовано механізми забезпечення стійкості розвитку громад у післявоєнний період та доведено, що їх ефективність залежить від рівня інтеграції стратегічних, фінансово-економічних, інфраструктурних, інформаційно-аналітичних і партнерських інструментів. Виявлено, що ізольоване застосування окремих механізмів не забезпечує належного управлінського ефекту, тоді як їх комплексне використання формує основу для підвищення резильєнтності. Сформовані рекомендації щодо вдосконалення системи управління територіальними громадами базуються на впровадженні ризик-орієнтованого планування, посиленні фінансової спроможності, модернізації критичної інфраструктури та розвитку поліцентричних моделей взаємодії.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання органами місцевого самоврядування при розробці стратегій відновлення та розвитку територіальних громад, а також при формуванні управлінських рішень у сфері бюджетної політики, інфраструктурного планування та міжсекторної взаємодії. Запропоновані підходи можуть бути застосовані для підвищення ефективності функціонування громад у кризових та посткризових умовах, а також для удосконалення системи регіонального управління загалом.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні безпеко-орієнтованого розвитку як системної управлінської категорії та визначенні інтегрованого підходу до поєднання економічних і безпекових компонентів у процесі відновлення територіальних громад.

Практична цінність результатів полягає у розробленні структурованих рекомендацій, спрямованих на підвищення адаптивності та ефективності управління громадами.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення методичних підходів до кількісної оцінки рівня безпекоорієнтованого розвитку територіальних громад, а також на апробацію запропонованих управлінських рішень у конкретних регіональних умовах з урахуванням галузевих та просторових особливостей.

Література:

1. Кизим М., Губарєва І., Трушкіна Н. Механізми повоєнного відновлення та розвитку критичної інфраструктури територіальних громад у східних регіонах України. *Український журнал прикладної економіки та техніки.* 2026. № 1. С. 158–165. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2026-1-29.

2. Процак К., Гойдаш Ю., Гунька Б. Післявоєнна реконструкція територіальних громад в Україні: стратегічні орієнтири. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2025. Т. 9. № 1. С. 50–59. DOI: https://doi.org/10.23939/semi2025.01.050.

3. Возняк Г., Патицька К. Бюджетні детермінанти забезпечення стійкості територіальних громад: військова адаптація та орієнтири післявоєнного відновлення. *Фінанси України.* 2023. № 8. С. 81–96. DOI: https://doi.org/10.33763/finukr2023.08.081.

4. Ясенецький В. Фінансова спроможність територіальних громад: інтеграція інноваційних інструментів та адаптивного управління в період відновлення. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2025. Т. 4. № 18. С. 349–363. DOI: https://doi.org/10.32750/2025-0429.

5. Прогонюк Л. Економічні механізми підвищення стійкості територіальних громад в умовах воєнних загроз: аналітичний вимір Миколаївської області. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2026. № 23. DOI: https://doi.org/10.54929/2026-23-05-01.

6. Рудаченко О., Кондратенко Н., Троян В., Величко В., В'яткін Р. Інформаційно-аналітичне забезпечення потенціалу територіальних громад у контексті нової парадигми соціально-економічного розвитку регіонів України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2025. № 4(63). С. 356–367. DOI: https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.63.2025.4824.

7. Сова О. Вплив комерційного та громадського секторів на соціально-економічну активність громад України. *Демографія та соціальна економіка*. 2025. Т. 59. № 1. С. 3–19. DOI: https://doi.org/10.15407/dse2025.01.003.

8. Дяконенко О., Нечитайло Т. Роль резилієнтного потенціалу громадських організацій у відновленні територіальних громад України. *Демографія та соціальна економіка.* 2024. Т. 57. №. 3. С. 122–140. DOI: https://doi.org/10.15407/dse2024.03.122.

9. Семененко І., Галгаш Р., Білоус Я., Галгаш М. Організаційно-економічне забезпечення сталого розвитку громад в Україні: досвід повоєнного відновлення та формування безпекоорієнтованого управління. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2025. № 11 (297). С. 77–95. DOI: https://doi.org/10.33216/1998-7927-2025-297-11-77-95.

10. Тимошенко Т. Трансформація парадигми повоєнного економічного розвитку прибережних туристичних дестинацій та громад Півдня України: від вразливості до резильєнтності. *International Science Journal of Management, Economics & Finance.* 2026. Т. 5. № 1. С. 23–33. DOI: https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20260501.03.

11. Duan J., Nie C., Wang Y., Yan D., Xiong W. Research on Global Grain Trade Network Pattern and Its Driving Factors. *Sustainability*. 2022. Vol. 14(1). Art. 245. DOI: https://doi.org/10.3390/su14010245.

12. Hladchenko M. Implications of Russia's full-scale invasion of Ukraine for the international mobility of Ukrainian scholars. *arXiv*. 2026. Art. 2602.06510. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2602.06510.

13. Keudel O., Huss O. Polycentric crisis response and societal resilience: how local communities address internal displacement in Ukraine due to the Russian full-scale invasion. *Post-Soviet Affairs.* 2024. Vol. 41. Iss. 5. P. 436–458. DOI: https://doi.org/10.1080/1060586X.2025.2480529.

14. Балан А. Критична інфраструктура в контексті виживання територіальної громади. *Economic journal Odessa polytechnic university*. 2024. № 4(30). С. 127–133. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15066608.

References:

1. Kyzym M., Gubareva I., Trushkina N. Mechanisms of post-war restoration and development of critical infrastructure of territorial communities in the eastern regions of Ukraine. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. 2026. No. 1. P. 158–165. DOI: https://doi.org/10.36887/2415-8453-2026-1-29.

2. Protsak K., Goydash Yu., Gunka B. Post-war reconstruction of territorial communities in Ukraine: strategic guidelines. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". 2025. Vol. 9. No. 1. P. 50–59. DOI: https://doi.org/10.23939/semi2025.01.050.

3. Voznyak G., Patytska K. Budgetary determinants of ensuring the stability of territorial communities: military adaptation and guidelines for post-war recovery. Finance of Ukraine. 2023. No. 8. P. 81–96. DOI: https://doi.org/10.33763/finukr2023.08.081.

4. Yasenetsky V. Financial capacity of territorial communities: integration of innovative tools and adaptive management during the recovery period. European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations. 2025. Vol. 4. No. 18. P. 349–363. DOI: https://doi.org/10.32750/2025-0429.

5. Prohonyuk L. Economic mechanisms for increasing the stability of territorial communities in conditions of military threats: analytical measurement of the Mykolaiv region. Problems of modern transformations. Series: economics and management. 2026. No. 23. DOI: https://doi.org/10.54929/2026-23-05-01.

6. Rudachenko O., Kondratenko N., Troyan V., Velichko V., Vyatkin R. Information and analytical support of the potential of territorial communities in the context of a new paradigm of socio-economic development of regions of Ukraine. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2025. No. 4(63). P. 356–367. DOI: https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.63.2025.4824.

7. Sova O. The influence of commercial and public sectors on the socio-economic activity of communities of Ukraine. Demography and social economy. 2025. Vol. 59. No. 1. P. 3–19. DOI: https://doi.org/10.15407/dse2025.01.003.

8. Dyakonenko O., Nechytaylo T. The role of the resilient potential of public organizations in the restoration of territorial communities of Ukraine. Demography and social economy. 2024. Vol. 57. No. 3. P. 122–140. DOI: https://doi.org/10.15407/dse2024.03.122.

9. Semenenko I., Galgash R., Bilous Ya., Galgash M. Organizational and economic support for sustainable development of communities in Ukraine: experience of post-war restoration and formation of security-oriented management. Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. 2025. No. 11 (297). P. 77–95. DOI: https://doi.org/10.33216/1998-7927-2025-297-11-77-95.

10. Tymoshenko T. Transformation of the paradigm of post-war economic development of coastal tourist destinations and communities of Southern Ukraine: from vulnerability to resilience. International Science Journal of Management, Economics & Finance. 2026. Vol. 5. No. 1. P. 23–33. DOI: https://doi.org/10.46299/j.isjmef.20260501.03.

11. Duan J., Nie C., Wang Y., Yan D., Xiong W. Research on Global Grain Trade Network Pattern and Its Driving Factors. Sustainability. 2022. Vol. 14(1). Art. 245. DOI: https://doi.org/10.3390/su14010245.

12. Hladchenko M. Implications of Russia's full-scale invasion of Ukraine for the international mobility of Ukrainian scholars. arXiv. 2026. Art. 2602.06510. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2602.06510.

13. Keudel O., Huss O. Polycentric crisis response and societal resilience: how local communities address internal displacement in Ukraine due to the Russian full-scale invasion. Post-Soviet Affairs. 2024. Vol. 41. Iss. 5. P. 436–458. DOI: https://doi.org/10.1080/1060586X.2025.2480529.

14. Balan A. Critical infrastructure in the context of the survival of a territorial community. Economic journal Odessa polytechnic university. 2024. No. 4(30). P. 127–133. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15066608.

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

УДК 658.15:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-601-611

Соколюк Сергій Юрійович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва та бізнес-технологій Уманський національний університет, м. Умань, http://orcid.org/0000-0003-0362-7493

Прокопчук Олена Тодорівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Уманський національний університет, м. Умань, http://orcid.org/0000-0001-7405-2469

Коротєєв Микола Анатолійович кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва та бізнес-технологій, Уманський національний університет, м. Умань, http://orcid.org/0000-0001-8739-235X

Жарун Олена Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва та бізнес-технологій, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-2114-6960

Бленда Наталія Олександрівна доктор філософії з економіки, доцент кафедри підприємництва та бізнес-технологій, Уманський національний університет, м. Умань, http://orcid.org/0000-0001-7991-4910

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В СФЕРІ ТОРГІВЛІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. Сучасні умови господарювання характеризуються високим рівнем конкуренції, глобалізацією ринків та швидкими темпами розвитку технологій. Для малого підприємництва, яке є важливою складовою економіки України, особливого значення набуває здатність до швидкої адаптації та впровадження інновацій. Інноваційні процеси дозволяють підприємствам не лише зміцнити конкурентні позиції, а й забезпечити сталий розвиток у довгостроковій перспективі. Водночас підприємці стикаються з рядом викликів, серед яких – обмеженість фінансових ресурсів, недостатній доступ до новітніх технологій та складність інтеграції інновацій у бізнес-моделі. Саме тому актуальним є дослідження підходів до оптимізації інноваційних процесів у малому бізнесі з урахуванням сучасних ринкових тенденцій.

Стаття присвячена дослідженню процесів оптимізації інноваційної діяльності у малому підприємництві в умовах сучасних ринкових викликів. У роботі розглянуто теоретичні підходи до управління інноваціями, проведено

аналіз стану та проблем розвитку малого бізнесу в Україні, а також запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності інноваційних процесів.

Теоретично досліджено інноваційні процеси, які дозволяють виявити закономірності їх розвитку, визначити фактори, що сприяють або гальмують інновації, та розробити механізми їх ефективного впровадження. Особлива увага приділяється ролі малих підприємств у впровадженні новітніх технологій, цифровізації, використанні сучасних бізнес-моделей і підвищенні рівня інноваційної культури.

Визначено, що оптимізація інноваційного циклу повинна базуватися на безперервному моніторингу споживчого попиту та гнучкому реагуванні на зміни ринкової кон'юнктури.

Запропоновано алгоритм оцінки інноваційного потенціалу підприємства, який враховує не лише технічну оснащеність, а й інтелектуальну складову та готовність персоналу до змін. Сформовані висновки та рекомендації мають практичне значення для власників малого бізнесу, аналітиків та управлінців, що прагнуть забезпечити конкурентоспроможність своїх компаній через системне оновлення продуктів, послуг та внутрішніх процесів у динамічному економічному середовищі.

Ключові слова: мале підприємництво, інновації, інноваційні процеси, оптимізація, ринкові виклики, конкурентоспроможність, розвиток бізнесу, цифровізація, ринок, торгівля.

Sokoliuk Serhiy Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Entrepreneurship and Business Technologies, Uman National University, Uman, http://orcid.org/0000-0003-0362-7493

Prokopchuk Olena Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Uman National University, Uman, http://orcid.org/0000-0001-7405-2469

Korotieiev Mykola PhD in Economics, Associate professor of the Department of Entrepreneurship and Business Technologies, Uman National University, Uman, http://orcid.org/0000-0001-8739-235X

Zharun Olena PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Business Technologies, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-2114-6960

Blenda Nataliia PhD in Economics, Associate professor of the Department of Entrepreneurship and Business Technologies, Uman National University, Uman, http://orcid.org/0000-0001-7991-4910

INNOVATIVE ACTIVITY OF SMALL BUSINESS ENTITIES IN THE TRADE SECTOR UNDER CONDITIONS OF MARKET ENVIRONMENT TRANSFORMATION

Abstract. The contemporary conditions of economic activity are characterized by a high level of competition, market globalization, and rapid technological development. For small enterprises, which constitute an important component of Ukraine's economy, the ability to quickly adapt and implement innovations is of particular importance. Innovation processes enable enterprises not only to strengthen their competitive positions but also to ensure sustainable development in the long term. At the same time, entrepreneurs face a number of challenges, including limited financial resources, insufficient access to advanced technologies, and the complexity of integrating innovations into business models. Therefore, the study of approaches to optimizing innovation processes in small enterprises, taking into account current market trends, is highly relevant.

This article examines the optimization of innovation activities in small enterprises under contemporary market challenges. The paper examines theoretical approaches to innovation management, analyzes the current state and problems of small business development in Ukraine, and proposes practical recommendations for improving the efficiency of innovation processes. Innovation processes are theoretically examined in order to identify patterns of their development, determine the factors that facilitate or hinder innovation, and develop mechanisms for their effective implementation. Particular attention is paid to the role of small enterprises in the adoption of advanced technologies, digitalization, the use of modern business models, and the enhancement of the level of innovation culture.

It is determined that the optimization of the innovation cycle should be based on continuous monitoring of consumer demand and flexible responses to changes in market conditions. An algorithm for assessing the innovation potential of an enterprise is proposed, which takes into account not only technical capacity but also the intellectual component and the readiness of personnel for change. The conclusions and recommendations have practical significance for small business owners, analysts, and managers seeking to ensure competitiveness through the systematic renewal of products, services, and internal processes in a dynamic economic environment.

Keywords: small business, innovation, innovation processes, optimization, market challenges, competitiveness, business development, digitalization, market, trade.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та динамічних ринкових трансформацій інноваційна діяльність виступає одним із ключових чинників забезпечення конкурентоспроможності малого бізнесу. Для України, яка переживає період структурних економічних змін, воєнних викликів та інтеграції до європейського ринку, особливого значення набуває розвиток та

оптимізація інноваційних процесів у секторі малого підприємництва. Саме малі підприємства здатні швидко адаптуватися до ринкових змін, упроваджувати нові технології, цифрові інструменти та нестандартні бізнес-моделі. Водночас низка бар'єрів - фінансових, організаційних, інституційних та соціально-психологічних - стримує їхню інноваційну активність.

Мале підприємництво в Україні протягом останніх років залишається однією з ключових рушійних сил економічного розвитку [3]. Незважаючи на економічні потрясіння, пандемію COVID-19 та повномасштабну війну, сектор зберігає здатність до відновлення та демонструє адаптивність.

Сучасний розвиток малого підприємництва в Україні відзначається високою динамічністю та різноманіттям галузевих напрямів. Значну роль у цьому процесі відіграють технологічні зміни, цифровізація бізнес-процесів, а також інтеграція українських підприємств у міжнародні ринки. Водночас малі підприємства стикаються з численними викликами, серед яких економічна нестабільність, вплив зовнішніх кризових факторів, недостатній рівень доступу до фінансових ресурсів та нестача кваліфікованих кадрів. Аналіз сучасних тенденцій розвитку дозволяє виявити основні драйвери зростання малого бізнесу та бар'єри, що обмежують його інноваційний потенціал, що є необхідною передумовою для розробки ефективних стратегій підтримки та оптимізації інноваційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль інновацій у забезпеченні розвитку підприємництва активно вивчається українськими та іноземними вченими. Науковий доробок дослідників охоплює питання активізації інноваційних процесів в економіці, формування державних інноваційних екосистем та впровадження нових моделей розвитку, присвячені як стратегічним аспектам управління інноваціями, так і прикладним механізмам реалізації державної інноваційної політики. Детальніше ці питання розкрито у працях Аляб'єва В., Шкуренко О., Чорна Т., Глушенкова А., Яргін М., Далик В., С. Барної, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Гукалюка, Я. Дропи, С. Ілляшенка, О. Колодізєва, М. Крупки.

Мета дослідження полягає у розробці теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності інноваційних процесів у малому підприємництві в умовах сучасних ринкових викликів, у поглибленні теоретичних засад та розробці комплексних практичних рекомендацій щодо інтенсифікації інноваційних процесів у малому підприємництві в умовах сучасних ринкових викликів. Особлива увага приділяється ідентифікації ключових бар'єрів та пошуку внутрішніх резервів для підвищення адаптивності бізнесу до умов економічної нестабільності. У роботі обґрунтовано необхідність формування дієвого організаційно-економічного механізму, який сприятиме ефективному впровадженню інновацій навіть за обмежених ресурсів. Запропоновані заходи спрямовані на цифровізацію бізнес-моделей та оптимізацію використання інтелектуального капіталу підприємства. Реалізація результатів

дослідження дозволить суб'єктам малого бізнесу зміцнити свої конкурентні переваги та забезпечити довгострокову стратегічну стійкість. Такий підхід забезпечує цілісне бачення трансформації інноваційної діяльності відповідно до актуальних запитів глобалізованого ринку.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2020-2024 років малий бізнес в Україні адаптувався до екстремальних викликів: від пандемії COVID-19 до повномасштабного вторгнення та законодавчих реформ. Ці фактори критично вплинули на темпи появи та ліквідації ФОП і малих компаній. Аналіз балансу між відкриттям та закриттям підприємств став ключовим показником, що демонструє реальну життєздатність та витривалість українського підприємництва в умовах кризи (табл.1).

Таблиця 1

Зміна кількості малих підприємств та ФОП в Україні за 2020–2024 рр.

Суб'єкти господарювання, тис. од	Рік					Відхилення 2024р. від 2020р. (+,-)
	2020	2021	2022	2023	2024	
Новостворені ФОП	75	85	220	304	250	+175
Закриті ФОП	60	65	190	240	210	+150
Загальна кількість малих підприємств	310	325	300	315	320	+10

Аналіз даних свідчить, що:

- У період 2020–2021 рр. простежувалась відносна стабільність: реєстрація нових ФОП відбувалась в межах 75–85 тис., при чому, загальна кількість малих підприємств становила - 310–325 тис.
- Початок 2022 р., через військові дії та кризову економіку, ситуація різко погіршилась: кількість нових ФОП (220 тис.), і також закритих ФОП (190 тис.) зросла майже втричі, що вплинуло на масштабні структурні відхилення та переосмислення бізнес-активності. Кількість малих підприємств зменшилась до 300 тис.
- У 2023 р. ситуація не змінювалась: тобто, збільшилась кількість нових реєстрацій (304 тис.), а також залишився високий рівень закриття (240 тис.). і загальна кількість малих підприємств становила рівня 315 тис.
- У 2024 р. ситуація дещо стабілізувалася, а саме - нові ФОП зменшилася до 250 тис., і закриті підприємства також зменшилися до 210 тис. Це дало можливість зберегти кількість малих підприємств до рівня 320 тис., що свідчить про швидке відновлення сектора.

Аналізуючи наведенні дані, можемо стверджувати, що малий бізнес в Україні показує значний рівень адаптивності навіть у даних кризових умовах. Хоча період 2022-2023 рр. характеризувався значним зростанням кількості як реєстрацій, так і закриття бізнесу, а у 2024 р. сектор вийшов на траєкторію стабілізації. Це підтверджує те, що підприємці активно розвивають нові бізнес-

моделі та ринки, натомість, держава має забезпечити сприятливі умови для формування та функціонування цього сегмента економіки.

Зайнятість у секторі малого підприємництва виступає вагомим чинником соціально-економічного розвитку країни, оскільки малі підприємства формують створення великої кількості робочих місць, зумовлюють зменшення безробіття та розвитку локальних ринків праці. Роль малого підприємництва у забезпеченні зайнятості є критичним індикатором суспільно-економічного прогресу. Малий бізнес виступає ключовим інструментом мінімізації безробіття та стимулювання місцевих ринків праці завдяки своїй здатності до швидкої адаптації та створення інноваційних вакансій. Проте специфіка сектору пов'язана з ризиками: нестабільністю робочих місць та обмеженим соціальним захистом. Дослідження трансформацій у структурі зайнятості цього сегменту дає змогу визначити рівень ефективності використання людських ресурсів та потенціал бізнесу як драйвера інновацій [8].

Рівень зайнятості населення в малому бізнесі слугує ключовим показником його впливу на загальнонаціональний прогрес. Завдяки діяльності малих підприємств та фізичних осіб-підприємців формується вагома частка ринку праці, що не лише сприяє розвитку самозайнятості, а й зміцнює економічний потенціал регіонів та стимулює здорову ринкову конкуренцію.

За період 2020-2024 рр. показники зайнятості в секторі зазнали значних змін внаслідок пандемії, воєнних дій та адаптації бізнесу до нинішніх економічних умов (рис. 1).

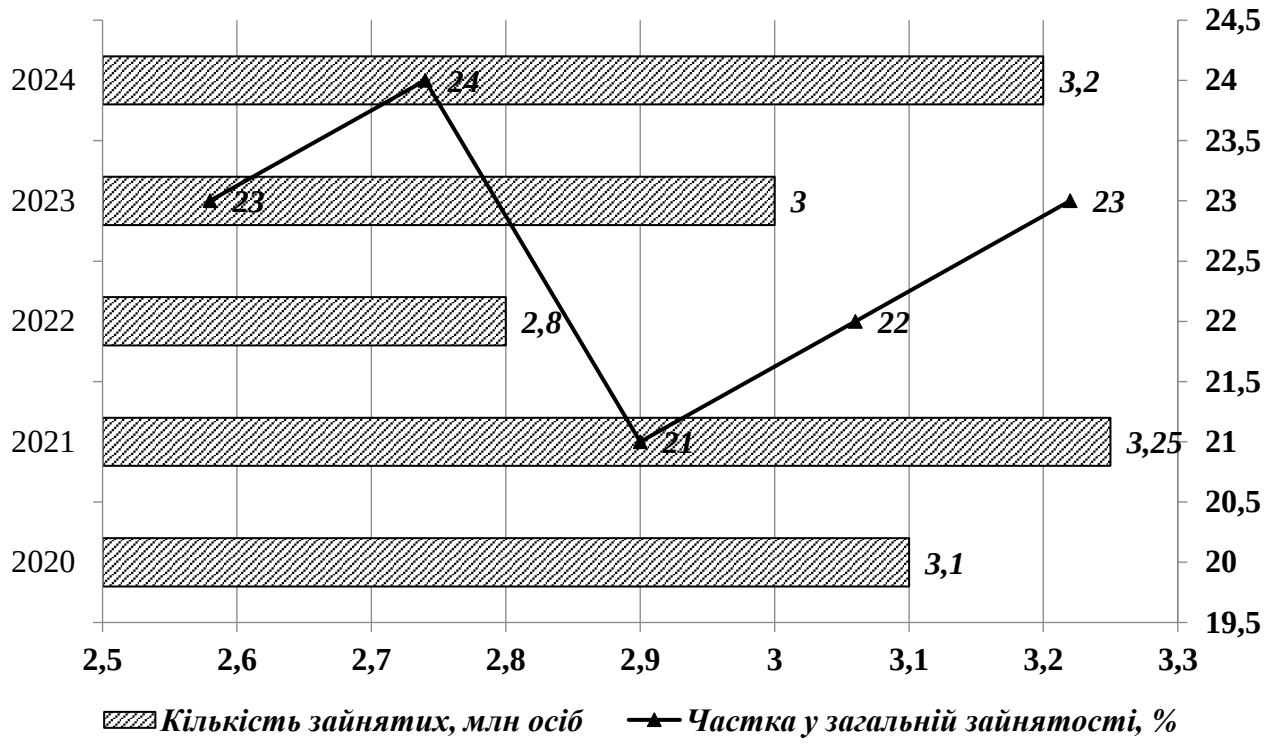

Рис. 1. Зайнятість у секторі малого підприємництва (2020–2024 рр.)

Динаміка зайнятості у секторі малого підприємництва у 2020-2024 рр. показує як значні спади, так і признаки поступового зростання. Незважаючи на зменшення кількості робочих місць у кризові роки, малий бізнес займає вагому частку у загальній структурі зайнятості держави, підкресливши свою стійкість та здатність швидко відтворюватися, що свідчить про вагомість підтримки малого підприємництва, як головного фактору соціально-економічної стабільності України.

Мале підприємництво слугує одним із вагомих чинників економічного розвитку, тому що воно забезпечує формування робочих місць, формує розвиток внутрішнього ринку та стимулює інноваційні процеси. Основним індикатором його ефективності є внесок у валовий внутрішній продукт (ВВП). Аналіз динаміки даного показника у 2020-2024 рр. дасть можливість оцінити, наскільки сталим є сектор малого бізнесу в сьогоднішніх складних умовах економічних і політичних викликів.

Загалом у 2020-2024 рр. внесок малого бізнесу у ВВП України демонстрував помірні коливання, відображаючи як кризові явища, так і поступове відновлення економіки (табл. 2):

- За 2020 р. ВВП України сягнув 155 млрд дол. США, а частка малого бізнесу склала 17 %, або 26,4 млрд дол.
- За 2021 р. показники дещо покращились: ВВП зріс до 200 млрд дол., а частка малого підприємництва склала 18 % (36,0 млрд дол.).
- За 2022 р. через військове вторгнення та економічну кризу прослідковувався спад: ВВП зменшився до 160 млрд дол., а частка малого бізнесу зменшилась до 16 % (25,6 млрд дол.).
- У 2023 р. спостерігалося часткове зростання - ВВП зріс до 180 млрд дол., а частка малого бізнесу становила 17 % (30,6 млрд дол.).
- У 2024 р. спостерігалась позитивна динаміка: ВВП сягнув 190 млрд дол., частка малого підприємництва становила 18 %, що відповідає 34,2 млрд дол.

Таблиця 2

Внесок малого підприємництва у ВВП України (2020–2024 рр.)

Показник	Рік					Відхилення 2024р від 2020р. (+,-)
	2020	2021	2022	2023	2024	
ВВП України, млрд дол. США	155	200	160	180	190	+35
Обсяг ВВП створений суб'єктами малого підприємництва, млрд дол.	26,4	36,0	25,6	30,6	34,2	+7,8
Частка малого бізнесу у ВВП України, %	17,0	18,0	16,0	17,0	18,0	+1,0 в.п

Отже, проаналізувавши дані таблиці можемо зазначити, що відсоток внеску малого бізнесу у ВВП України є відносно стабільним - похибка у межах 16-18 %. Найгірші показники спостерігалися у 2022 р., що було обумовлено повномасштабною війною, зниженням економічної активності та виїзд працездатного населення. Але, варто зазначити, що і у кризові роки малий бізнес займав вагому роль в економіці, а вже у 2023-2024 рр. продемонстрував здатність до відновлення, збільшивши як відносний, так і абсолютний внесок у ВВП.

Попри виклики війни, малий бізнес України довів свою адаптивність: після падіння у 2022 році, сектор продемонстрував динамічне відновлення у 2023-2024 роках. Сьогодні він виступає ключовим гарантом економічної стійкості країни.

Це актуалізує потребу в посиленні державної підтримки, особливо через доступне фінансування, податкові преференції та стимулювання інноваційного розвитку.

Розподіл малого бізнесу за видами діяльності слугує індикатором економічних пріоритетів та інвестиційної привабливості країни. Аналіз структури сектора у 2020-2024 рр. (табл. 3) дозволяє ідентифікувати точки зростання та оцінити потенціал для впровадження інновацій у ключових сферах: торгівлі, послугах, виробництві та ІТ.

Таблиця 3

Галузева структура малого підприємництва в Україні (2020–2024 рр.)

(частка малих підприємств у різних видах економічної діяльності, %)

Галузь	Рік					Відхилення 2024р від 2020р. (+,-)
	2020	2021	2022	2023	2024	
Торгівля	38	37	36	34	33	-5
ІТ та креативні індустрії	9	11	13	15	17	+8
Виробництво	14	14	13	13	12	-2
Будівництво	12	11	10	9	9	-3
Сфера послуг	22	22	23	24	24	+2
Інше	5	5	5	5	5	х

Статистика свідчить про зміну орієнтирів: частка підприємств у традиційному ритейлі та промисловості поступово скорочується, тоді як сегменти, орієнтовані на сучасні технології та сервіси, демонструють стабільну динаміку або приріст. Це підтверджує переорієнтацію малого підприємництва на більш технологічні та адаптивні ніші.

Частка малих підприємств у традиційній торгівлі скорочується, це спричинено такими тенденціями:

- Експансія торговельних мереж - великий ритейл (супермаркети, дискаунтери) витісняє дрібні точки продажів за рахунок агресивного маркетингу, нижчих цін та кращої логістики.
- Диджиталізація та перехід в онлайн - значна частина малого бізнесу відмовляється від фізичних магазинів на користь маркетплейсів (Rozetka, Prom, OLX) та соцмереж (Instagram, TikTok). Це часто призводить до переходу підприємців у категорію самозайнятих або мікробізнесу, що змінює статистичні показники галузі.
- Зниження купівельної спроможності - через війну та інфляцію споживачі дедалі частіше обирають мережеві магазини з акційними пропозиціями, що робить утримання малих офлайн-крамниць менш рентабельним.
- Трансформація в сервісну модель - традиційний перепродаж поступився місцем гібридним моделям, де торгівля поєднується з наданням послуг (наприклад, кафе-пекарні, шоуруми з консультаціями), що в статистиці може відображатися вже в секторі послуг.
- Податковий та регуляторний тиск - запровадження РРО (касових апаратів) та зміна правил адміністрування податків змусили частину дрібних торговців закрити бізнес або шукати ніші з меншим регуляторним навантаженням.

Аналіз даних таблиці 3 дозволяє зробити ряд висновків:

- Частка торгівлі знизилася з 38 % у 2020 році до 33 % у 2024 році, що свідчить про помірне скорочення активності в класичному роздрібному бізнесі.
- Сектор IT та креативних індустрій показав стабільне зростання з 9 % до 17 %, що відображає тенденцію цифровізації та зростання попиту на інноваційні послуги.
- Виробництво та будівництво демонструють поступове зниження частки, що може бути пов’язано з високими капіталовкладеннями та економічною невизначеністю.
- Сфера послуг збільшила свою частку з 22 % до 24 %, відображаючи розширення ринку консалтингових, освітніх та побутових послуг.

Мале підприємництво демонструє поступову трансформацію, зміщуючи фокус із традиційних сфер (торгівля, виробництво) на інновації та сферу послуг. Хоча традиційні галузі все ще займають вагоме місце, їхня частка скорочується на користь технологічних рішень. Це підтверджує адаптивність бізнесу та вказує на необхідність пріоритетної підтримки саме сервісного та інноваційного секторів.

Інновації також відіграють важливу роль у забезпеченні відповідності бізнесу сучасним ринковим тенденціям. Постійні зміни у споживчих вподобаннях і поведінці клієнтів вимагають від підприємств швидкої адаптації.

Цифрова трансформація відкриває нові можливості для вдосконалення маркетингових стратегій, каналів збуту та систем обслуговування клієнтів. Упровадження інновацій у цих сферах дозволяє бізнесу більш ефективно

реагувати на запити ринку та формувати довгострокові відносини зі споживачами [7].

Рівень інвестиційно-інноваційної активності визначає темпи розширення малого підприємництва та загальну економічну динаміку держави. Дослідження інвестиційних потоків упродовж 2020–2024 років дає змогу проаналізувати якість фінансового забезпечення бізнесу, виокремити перспективні галузі та сформувати прогнозні сценарії розвитку цього сектору в Україні.

Інновації є ключовим чинником розвитку малого бізнесу у сучасних умовах динамічного та висококонкурентного ринкового середовища. Насамперед вони забезпечують підтримку та зміцнення конкурентоспроможності підприємств. Завдяки впровадженню нових ідей, технологій та бізнес-моделей малий бізнес отримує можливість не лише утримувати свої позиції на ринку, а й активно розширювати присутність, виходити на нові сегменти та залучати ширшу аудиторію споживачів. Інноваційні рішення дозволяють підприємствам формувати унікальні пропозиції, що вигідно відрізняють їх від конкурентів.

Висновок. Стан прямого інвестування в малий бізнес відображає рівень його фінансової стійкості та привабливості для капіталу. Дослідження динаміки та структури цих вкладень у загальному портфелі України за 2020–2024 роки дає змогу виявити ключові вектори розвитку сектору, оцінити кредит довіри з боку інвесторів та дієвість державних інструментів стимулювання підприємництва.

Інновації виступають не лише інструментом розвитку, а й необхідною умовою виживання та сталого функціонування малого підприємництва, забезпечуючи гнучкість і адаптивність. У мінливих економічних умовах саме інноваційно орієнтовані суб’єкти малого бізнесу можуть оперативно реагувати на виклики, трансформувати власні бізнес-моделі та ефективно пристосовуватися до нових вимог ринку.

Резюмуючи, слід зазначити, що мале підприємництво України перебуває на етапі якісної трансформації, зміщуючи акценти з традиційної торгівлі до інноваційно-сервісних галузей (IT, креативні індустрії). Попри економічну нестабільність, позитивна динаміка інвестицій та посилення грантової підтримки з боку держави й міжнародних донорів підтверджують відновлення привабливості сектору. Адаптивність малого бізнесу до сучасних викликів та його орієнтація на технологічність закріплюють за ним роль стратегічного драйвера національної економіки.

Література:

1. Андрєєв В. М. Інноваційна діяльність малих підприємств: теорія та практика. Київ: КНЕУ, 2020. 256 с.

2. Бабич І. В. Малі підприємства в умовах цифрової економіки: виклики та можливості. Харків: ХНЕУ, 2021. 312 с.

3. Бізнес-центр. Стратегії інноваційного розвитку малого бізнесу. Харків: Бізнес-центр, 2021. 320 с.

4. Васильєв О. О. Стратегії інноваційного розвитку малого бізнесу. Львів: ЛНУ, 2022. 280 с.

5. Гончаренко С. П. Управління інноваційними процесами в малому бізнесі. Одеса: ОНУ, 2023. 298 с.

6. Інноваційний розвиток малого бізнесу: теорія та практика. Академія наук України. Київ: АНУ, 2020. 350 с.

7. Кучер М., Жидик А., Товт Ю., Стрілець С. (2024). Інноваційна діяльність малих та середніх підприємств: сучасні реалії. *Вісник Хмельницького національного університету.* № 4 (2024): Том 332, Серія: Економічні науки. С. 285-288. URL: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-332-42

8. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні як основного джерела робочих місць. Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). 17.05.2024. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-rozvytku-maloho-ta-serednoho-biznesu-v-ukrayini-yak

9. Соколюк С. Ю., Прокопчук О. Т. Електронна комерція як драйвер трансформації традиційної торгівлі. *Збірник наукових праць Уманського національного університету.* 2025. Випуск 107, Частина 2: Економічні науки. С. 111-119. DOI: 10.32782/2415-8240-2025-107-2-111-119.

References:

1. Andrieiev, V. M. (2020). Innovatsiina diialnist malykh pidpryiemstv: teoriia ta praktyka [Innovation activity of small enterprises: Theory and practice]. Kyiv: KNEU. 256 p. [in Ukrainian].

2. Babych, I. V. (2021). Mali pidpryiemstva v umovakh tsyfrovoi ekonomiky: vyklyky ta mozhlyvosti. [Small enterprises in the digital economy: Challenges and opportunities]. Kharkiv: KhNEU. 312 p. [in Ukrainian].

3. Biznes-tsentr. Stratehii innovatsiinoho rozvytku maloho biznesu. [Business Center. Strategies for innovative development of small business]. (2021). Kharkiv: Business Center. 320 p. [in Ukrainian].

4. Vasyliev, O. O. (2022). Stratehii innovatsiinoho rozvytku maloho biznesu. [Strategies for innovative development of small business]. Lviv: LNU. 280 p. [in Ukrainian].

5. Honcharenko, S. P. (2023). Upravlinnia innovatsiinymy protsesamy v malomu biznesi. [Management of innovation processes in small business]. Odesa: ONU. 298 p. [in Ukrainian].

6. Innovatsiinyi rozvytok maloho biznesu: teoriia ta praktyka. [Innovative development of small business: Theory and practice]. (2020). Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: ANU. 350 p.

7. Kucher, M., Zhydyk, A., Tovt, Yu. & Strilets, S. (2024). Innovatsiina diialnist malykh ta serednikh pidpryiemstv: suchasni realii. [Innovative Activities Of Small And Medium-Sized Enterprises: Current Realities]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 332(4), 285-288. Retrieved from https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-332-42 [in Ukrainian].

8. Problemy rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini yak osnovnoho dzherela robochykh mists. [Problems of Development of Small and Medium-sized Businesses in Ukraine as the Main Source of Jobs]. (2024). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen (NISD). Національний інститут стратегічних досліджень – The National Institute for Strategic Studies.* 17.05.2024. Retrieved from https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-rozvytku-maloho-ta-serednoho-biznesu-v-ukrayini-yak [in Ukrainian].

9. Sokoliuk, S.Yu., Prokopchuk, O. T. (2025). Elektronna komertsiia yak draiver transformatsii tradytsiinoi torhivli. [E-Commerce as a Driver of Traditional Trade Transformation]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu – Collection of scientific papers of Uman National University.* 2025. Issue 107, Part 2: Economic Sciences. 111-119. DOI: 10.32782/2415-8240-2025-107-2-111-119 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК: 005.21:005.57:339.923(4:477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-612-624

Станіславик Олена В'ячеславівна доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту та маркетингу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-2481-9961

Коваленко Олександр Михайлович доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародного менеджменту та інновацій, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-9702-2772

РОЛЬ РЕПУТАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. У статті досліджено роль репутаційного менеджменту у забезпеченні сталого розвитку підприємств в умовах євроінтеграційних процесів. Обґрунтовано, що в сучасному економічному середовищі ділова репутація набуває значення стратегічного нематеріального активу, який формується під впливом реальних результатів діяльності підприємства, якості продукції та послуг, рівня виконання зобов'язань, особливостей корпоративної культури, комунікаційної політики, соціальної відповідальності та характеру взаємодії зі стейкхолдерами. Визначено, що репутаційний менеджмент доцільно розглядати не як сукупність окремих комунікаційних заходів, а як цілісну систему управлінських дій, інтегровану у процес стратегічного управління підприємством. У роботі показано, що в умовах євроінтеграції значення репутаційного менеджменту суттєво зростає, оскільки вихід на європейські ринки потребує від підприємств не лише відповідності технічним стандартам, а й дотримання принципів прозорості, етичності, соціальної відповідальності та сталого розвитку. Розкрито основні складові репутаційного менеджменту, серед яких виокремлено корпоративну культуру, комунікаційну політику, управління брендом, репутаційний моніторинг та ESG-практики. Доведено, що їх узгоджене функціонування сприяє зміцненню довіри до підприємства, підвищенню його конкурентоспроможності, адаптивності та стійкості в довгостроковій перспективі.

Окрему увагу приділено впливу цифровізації на формування та підтримання репутації підприємства. Встановлено, що цифрові канали комунікації значно розширюють можливості взаємодії із зацікавленими сторонами, однак одночасно підвищують чутливість підприємства до інформаційних і репута-

ційних ризиків. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність запровадження системного моніторингу інформаційного середовища, аналітики поведінки аудиторій, управління репутаційними ризиками та інституціоналізації репутаційного менеджменту в межах загальної системи управління підприємством. Зроблено висновок, що ефективний репутаційний менеджмент є важливою передумовою довгострокового розвитку підприємства, зміцнення його ринкових позицій та успішної інтеграції до європейського економічного простору.

Ключові слова: репутаційний менеджмент, ділова репутація, сталий розвиток, стратегічне управління, євроінтеграційні процеси, ESG-практики, цифровізація, стейкхолдери, репутаційні ризики, конкурентоспроможність.

Stanislavyk Olena Viacheslavivna Doctor of Economics, Professor, Acting Head of Department of Management and Marketing, State University of Intelligent Technologies and Telecommunications, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-2481-9961.

Kovalenko Oleksandr Mykhailovych Doctor of Economics, Professor, Professor of Department of International Management and Innovations, Odesa Polytechnic National University, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-9702-2772.

THE ROLE OF REPUTATION MANAGEMENT IN ENSURING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

Abstract. The article examines the role of reputation management in ensuring sustainable development of enterprises in the context of European integration processes. It is substantiated that in the modern economic environment, business reputation acquires the value of a strategic intangible asset, which is formed under the influence of the real results of the enterprise's activities, the quality of products and services, the level of fulfillment of obligations, the features of corporate culture, communication policy, social responsibility and the nature of interaction with stakeholders. It is determined that reputation management should be considered not as a set of individual communication measures, but as a holistic system of management actions integrated into the process of strategic management of the enterprise.

The paper shows that in the context of European integration, the importance of reputation management is growing significantly, since entering European markets requires enterprises not only to comply with technical standards, but also to adhere to the principles of transparency, ethics, social responsibility and sustainable development. The main components of reputation management are revealed, including corporate culture, communication policy, brand management, reputation monitoring and ESG practices. It is proven that their coordinated functioning contributes to strengthening trust in the enterprise, increasing its competitiveness, adaptability and

sustainability in the long term. Special attention is paid to the impact of digitalization on the formation and maintenance of the reputation of the enterprise. It was established that digital communication channels significantly expand the possibilities of interaction with stakeholders, but at the same time increase the sensitivity of the enterprise to information and reputational risks. In this regard, the need to introduce systematic monitoring of the information environment, audience behavior analytics, reputational risk management and institutionalization of reputation management within the framework of the overall enterprise management system is justified. It is concluded that effective reputation management is an important prerequisite for the long-term development of the enterprise, strengthening its market positions and successful integration into the European economic space.

Keywords: reputation management, business reputation, sustainable development, strategic management, European integration processes, ESG practices, digitalization, stakeholders, reputational risks, competitiveness.

Постановка проблеми. Сучасне економічне середовище характеризується високою динамічністю, посиленням конкуренції та зростанням значення нематеріальних активів у структурі вартості підприємств. У таких умовах ділова репутація поступово перетворюється на один із ключових чинників, що визначають можливості підприємства щодо залучення ресурсів, розширення ринків збуту та формування довгострокових партнерських відносин.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах євроінтеграційних процесів. Вихід українських підприємств на європейські ринки передбачає відповідність не лише технічним стандартам і регламентам, а й значно ширшому спектру вимог, що охоплюють питання етичності бізнесу, корпоративної соціальної відповідальності, прозорості діяльності та дотримання принципів сталого розвитку. У цьому контексті репутація підприємства стає своєрідним індикатором його відповідності європейським цінностям і стандартам ведення бізнесу.

Водночас розвиток цифрового середовища суттєво змінює механізми формування репутації. Інформація про діяльність підприємства стає доступною широкому колу користувачів практично миттєво, що значно підвищує як можливості формування позитивного іміджу, так і ризики його втрати. Будь-які помилки в управлінні або комунікаціях можуть швидко трансформуватися у кризові ситуації.

За таких умов виникає об’єктивна потреба у формуванні цілісної системи репутаційного менеджменту, здатної забезпечити стабільність розвитку підприємства та його адаптацію до нових економічних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика репутаційного менеджменту у забезпеченні сталого розвитку підприємств, зокрема в умовах євроінтеграційних процесів, розглядається в багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідженнях [1-16].

У більшості досліджень репутація розглядається як інтегральна характеристика діяльності підприємства, що формується під впливом сукупності економічних, соціальних та управлінських факторів.

Зарубіжні науковці приділяють значну увагу взаємозв'язку репутації з корпоративною соціальною відповідальністю, брендингом, фінансовими показниками та довірою інвесторів. При цьому дедалі більше досліджень трактують репутацію як стратегічний ресурс, що здатний забезпечувати довгострокову конкурентоспроможність підприємства.

У вітчизняних дослідженнях акцент робиться на особливостях формування репутації в умовах трансформаційної економіки, зокрема на ролі інституційного середовища, рівні довіри до бізнесу, розвитку корпоративної культури та впровадженні принципів прозорості.

Разом із тим недостатньо дослідженим залишається питання інтеграції репутаційного менеджменту у систему забезпечення сталого розвитку підприємства, особливо в контексті євроінтеграції та цифрової трансформації.

З огляду на зазначене виникає необхідність подальшого дослідження ролі репутаційного менеджменту як складової забезпечення сталого розвитку підприємств у сучасних умовах господарювання.

Метою статті є дослідження ролі репутаційного менеджменту у забезпеченні сталого розвитку підприємств, визначення його ключових складових та обґрунтування напрямів його інтеграції у систему стратегічного управління в умовах євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Репутаційний менеджмент являє собою системну, цілеспрямовану діяльність підприємства, спрямовану на формування, підтримання та розвиток позитивного сприйняття його діяльності з боку різних груп стейкхолдерів. Його особливість полягає в тому, що він не обмежується сферою комунікацій, а фактично охоплює всі напрями функціонування підприємства – від якості продукції та організації виробництва до управлінських рішень, корпоративної культури та соціальної відповідальності.

Вплив репутаційного менеджменту на залучення інвестицій безпосередньо пов'язаний із довірою, яку компанія викликає у потенційних інвесторів, партнерів та клієнтів.

Належний репутаційний менеджмент не лише допомагає зберегти позитивний імідж, але й стимулює зростання бізнесу, залучає нові можливості та знижує ризики [17].

Репутація формується в процесі тривалої взаємодії підприємства з ринковим середовищем і відображає узагальнену оцінку його діяльності. Вона не виникає миттєво і не може бути сформована виключно за рахунок інформаційних кампаній. Її основою виступають реальні результати роботи, здатність підприємства виконувати взяті на себе зобов'язання, рівень відповідальності перед партнерами та суспільством, а також послідовність у прийнятті управлінських рішень.

У сучасних умовах господарювання репутація дедалі більше набуває ознак стратегічного ресурсу. Її вплив виходить далеко за межі іміджевої складової і безпосередньо відображається на економічних результатах діяльності.

Підприємства з високим рівнем довіри з боку споживачів і партнерів мають більше можливостей для розширення ринку збуту, залучення інвестицій та формування стабільних довгострокових відносин. У свою чергу, втрата репутації може призвести до суттєвих фінансових втрат, навіть за наявності достатнього ресурсного потенціалу.

З огляду на це репутаційний менеджмент доцільно розглядати як складову системи стратегічного управління. Його інтеграція у процес стратегічного планування дозволяє узгодити цілі підприємства з очікуваннями зовнішнього середовища, забезпечити послідовність дій та підвищити ефективність управлінських рішень. Репутаційна складова має враховуватися на етапі формування місії підприємства, визначення стратегічних пріоритетів і вибору напрямів розвитку.

З метою систематизації ключових елементів репутаційного менеджменту доцільно виділити його основні складові (табл. 1).

Таблиця 1

Ключові елементи репутаційного менеджменту та їх значення для сталого розвитку підприємства

Елемент	Характеристика	Роль у забезпеченні сталого розвитку
Корпоративна культура	Система цінностей, норм і поведінкових моделей	Формує внутрішню стабільність і довіру персоналу
Комунікаційна політика	Взаємодія зі стейкхолдерами, відкритість інформації	Підвищує рівень довіри та прозорості
Управління брендом	Формування позитивного образу підприємства	Забезпечує лояльність клієнтів
Репутаційний моніторинг	Аналіз інформаційного середовища	Дає змогу своєчасно реагувати на загрози
ESG-практики	Екологічна та соціальна відповідальність	Забезпечують довгострокову стійкість

Джерело: розроблено авторами

Як видно з таблиці, репутаційний менеджмент має комплексний характер і охоплює ключові напрями діяльності підприємства. Його ефективність залежить не від окремих заходів, а від узгодженості всіх елементів системи.

Базовим елементом виступає корпоративна культура, яка формує внутрішнє середовище підприємства. Саме вона визначає стандарти поведінки, підходи до прийняття рішень і ставлення до стейкхолдерів. Сформована система цінностей забезпечує узгодженість дій працівників і сприяє формуванню довіри як усередині організації, так і за її межами.

Не менш важливу роль відіграє комунікаційна політика. В умовах відкритості інформаційного простору підприємство повинно не лише поширювати інформацію про свою діяльність, а й забезпечувати її достовірність, послідовність і зрозумілість для різних аудиторій. Наявність чітко вибудуваної системи комунікацій дозволяє уникати інформаційних суперечностей і формує стабільне сприйняття підприємства.

Управління брендом також є важливим інструментом репутаційного менеджменту. Бренд формує емоційне ставлення до підприємства, підвищує його впізнаваність і створює додану цінність для споживачів. Сильний бренд знижує чутливість до цінової конкуренції та сприяє формуванню стійкої клієнтської бази.

Бренд виступає однією з довгострокових конкурентних переваг компанії та вагомим чинником у формуванні її ринкової стійкості [18].

Особливого значення набуває система репутаційного моніторингу. Вона забезпечує відстеження інформаційного поля, аналіз громадської думки та оцінювання ефективності реалізованих заходів. Своєчасне виявлення негативних тенденцій дозволяє оперативно реагувати на загрози та мінімізувати їх вплив.

Важливою складовою сучасного репутаційного менеджменту є впровадження принципів сталого розвитку. Дотримання екологічних стандартів, соціальна відповідальність і етичність ведення бізнесу стають не лише вимогою часу, а й фактором конкурентоспроможності. У контексті євроінтеграції це набуває особливої актуальності, оскільки відповідність ESG-принципам є однією з передумов співпраці з європейськими партнерами.

Суттєвий вплив на формування репутації має цифровізація. Використання цифрових каналів комунікації дозволяє підприємствам швидко взаємодіяти зі стейкхолдерами, формувати інформаційний порядок денний та підтримувати постійний контакт із цільовими аудиторіями. Водночас така відкритість підвищує вразливість до інформаційних ризиків.

У цих умовах підприємству необхідно формувати цілісну систему роботи з інформаційним середовищем, яка передбачає моніторинг згадок, аналіз поведінки аудиторій і оцінку ефективності комунікацій. Важливо забезпечити узгодженість інформаційних потоків, щоб усі повідомлення відображали реальний стан справ і не суперечили одне одному.

Не менш важливим є внутрішній аспект репутаційного менеджменту. Працівники підприємства виступають носіями корпоративних цінностей і формують його образ у зовнішньому середовищі. Рівень їхньої залученості, задоволеності умовами праці та довіри до керівництва безпосередньо впливає на загальне сприйняття підприємства.

Окремої уваги потребує управління репутаційними ризиками. Воно включає ідентифікацію потенційних загроз, їх оцінювання та розробку заходів реагування. Практика свідчить, що найбільш ефективними є превентивні підходи, які дозволяють запобігти виникненню кризових ситуацій або мінімізувати їх наслідки.

Важливим напрямом є також оцінювання репутації. Попри її нематеріальний характер, вона може вимірюватися через систему показників, таких як рівень довіри, лояльність клієнтів, впізнаваність бренду та інші індикатори.

Використання таких показників дозволяє підвищити обґрунтованість управлінських рішень.

У контексті євроінтеграційних процесів підприємства змушені адаптувати свої підходи до управління репутацією з урахуванням міжнародних вимог. Це передбачає врахування культурних, правових і економічних особливостей різних ринків, а також формування відповідної репутаційної політики.

Таким чином, репутаційний менеджмент виступає інтегрованим інструментом управління, який забезпечує узгодженість діяльності підприємства, підвищує рівень довіри та створює передумови для його сталого розвитку. Його ефективність визначається системністю підходу, здатністю адаптуватися до змін і орієнтацією на довгострокові результати.

Подальший розвиток репутаційного менеджменту в сучасних умовах потребує переходу від фрагментарного використання окремих інструментів до побудови цілісної управлінської системи, інтегрованої у всі бізнес-процеси підприємства. Йдеться не лише про формування позитивного образу, а про забезпечення узгодженості між задекларованими цінностями та реальними діями. Саме така відповідність є основою довіри, яка не може бути досягнута виключно через комунікаційні заходи. У практичній площині це означає необхідність узгодження репутаційної політики з операційною діяльністю, фінансовими рішеннями, кадровою політикою та інноваційним розвитком.

Особливого значення набуває здатність підприємства забезпечувати стабільність своєї поведінки у часі. Репутація формується не окремими успішними рішеннями, а їх послідовністю та передбачуваністю. У цьому контексті важливу роль відіграє стратегічна узгодженість, коли всі управлінські дії підпорядковані довгостроковим цілям і не суперечать раніше сформованим очікуванням стейкхолдерів. Наявність такої узгодженості дозволяє знижувати рівень невизначеності у взаємодії з партнерами та підвищує довіру до підприємства як до стабільного суб’єкта ринку.

Водночас сучасне середовище господарювання характеризується високою динамічністю, що обумовлює необхідність постійного оновлення підходів до управління репутацією. Підприємства змушені оперативно реагувати на зміни у споживчих перевагах, технологічному розвитку, регуляторному середовищі та суспільних очікуваннях. Це потребує гнучких механізмів управління, здатних поєднувати стратегічну стабільність із тактичною адаптивністю. Репутаційний менеджмент у таких умовах повинен виконувати не лише функцію підтримання існуючого рівня довіри, а й виступати інструментом її нарощування в нових умовах.

Суттєвим чинником підвищення ефективності репутаційного менеджменту є його інституціоналізація в межах підприємства. Це передбачає

визначення відповідальних підрозділів, закріплення функцій, розробку внутрішніх регламентів і процедур. Формалізація процесів дозволяє забезпечити системність управління, уникнути дублювання функцій і підвищити якість прийняття рішень. Водночас важливо зберігати баланс між формалізацією та гнучкістю, щоб система не втрачала здатності реагувати на нестандартні ситуації.

Окремої уваги потребує взаємозв'язок репутаційного менеджменту з системою управління ризиками, який у сучасних умовах набуває системного та стратегічного характеру. Репутаційні ризики дедалі частіше виступають не як ізольовані явища, а як результат складної взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників, що формують середовище функціонування підприємства. Вони можуть виникати як унаслідок управлінських помилок, недоліків у внутрішніх бізнес-процесах, зниження якості продукції чи послуг, так і під впливом факторів, що не завжди піддаються прямому контролю підприємства. До таких належать інформаційні атаки, негативні медіакампанії, поширення недостовірної інформації, зміни у законодавстві, посилення регуляторних вимог, а також дії контрагентів або партнерів, що можуть прямо чи опосередковано впливати на сприйняття підприємства на ринку.

У цьому контексті особливої ваги набуває інтеграція репутаційних ризиків у загальну систему ризик-менеджменту підприємства. Такий підхід дозволяє розглядати репутацію не лише як нематеріальний актив, а і як об'єкт системного управління, що потребує постійного моніторингу, аналізу та оцінювання. Включення репутаційної складової до процесів ідентифікації ризиків забезпечує більш повне розуміння потенційних загроз і дозволяє враховувати їх при прийнятті управлінських рішень. Важливим елементом є також оцінка ймовірності настання таких ризиків та масштабу їх можливих наслідків, що може проявлятися у втраті довіри з боку клієнтів, зниженні інвестиційної привабливості, ускладненні співпраці з партнерами або навіть прямими фінансовими втратами.

Суттєве значення має формування ефективних механізмів реагування на репутаційні ризики. Однак сучасна практика управління доводить, що виключно реактивний підхід є недостатнім і часто запізнілим. Значно більш результативною є превентивна модель, яка передбачає своєчасне виявлення потенційних загроз і запобігання їх реалізації ще на ранніх етапах. Це досягається через впровадження систем внутрішнього контролю, підвищення прозорості діяльності, дотримання етичних стандартів ведення бізнесу, а також розвиток корпоративної культури, орієнтованої на відповідальність і відкритість.

Крім того, важливо забезпечити постійний моніторинг інформаційного середовища, в якому функціонує підприємство. Своєчасне відстеження змін у громадській думці, аналіз медіаполя, робота з відгуками споживачів і партнерів дозволяють оперативно виявляти сигнали потенційних репутаційних загроз. Це, у свою чергу, створює передумови для швидкого коригування комунікаційної

політики та управлінських рішень. У поєднанні з чітко визначеними процедурами кризового реагування це забезпечує підвищення стійкості підприємства до негативних впливів.

Таким чином, інтеграція репутаційного менеджменту та системи управління ризиками формує цілісну управлінську модель, у межах якої репутація розглядається як ключовий фактор довгострокової стабільності та конкурентоспроможності підприємства. Саме превентивна орієнтація, системність підходів і здатність до адаптації до змін зовнішнього середовища визначають ефективність управління репутаційними ризиками в сучасних умовах господарювання.

Значний потенціал для розвитку репутаційного менеджменту пов'язаний із використанням аналітичних інструментів. Сучасні підприємства мають можливість акумулювати значні обсяги даних про поведінку споживачів, інформаційні потоки та реакції стейкхолдерів. Їх системний аналіз дозволяє виявляти приховані тенденції, оцінювати ефективність комунікаційних заходів і приймати більш обґрунтовані управлінські рішення. Водночас важливо забезпечити коректну інтерпретацію таких даних, оскільки їх формальний аналіз без урахування контексту може призводити до помилкових висновків.

У контексті євроінтеграції зростає значення відповідності діяльності підприємства міжнародним стандартам ведення бізнесу. Йдеться не лише про формальне дотримання нормативних вимог, а про реальне впровадження принципів прозорості, підзвітності та відповідальності. Європейські партнери все більше уваги приділяють не лише економічним показникам, а й репутаційним характеристикам підприємства, включаючи його соціальну та екологічну поведінку. У цьому зв'язку репутаційний менеджмент виступає інструментом забезпечення відповідності цим очікуванням і формування позитивного іміджу на міжнародних ринках.

Не менш важливим є врахування культурних особливостей у процесі управління репутацією. Вихід на зовнішні ринки передбачає взаємодію з різними соціальними та культурними середовищами, що формують власні уявлення про ділову етику, відповідальність і комунікацію. Нерозуміння цих особливостей може призводити до репутаційних втрат навіть за відсутності об'єктивних порушень. Тому підприємствам доцільно адаптувати свої підходи до управління репутацією з урахуванням специфіки кожного ринку.

У перспективі репутаційний менеджмент дедалі більше інтегруватиметься з іншими функціональними підсистемами управління, зокрема зі стратегічним плануванням, маркетингом, управлінням персоналом і інноваційною діяльністю. Така інтеграція дозволяє формувати єдину логіку розвитку підприємства, у межах якої репутація виступає не окремим результатом, а наслідком узгодженої діяльності всіх підрозділів. Це створює передумови для підвищення загальної ефективності управління та зміцнення позицій підприємства на ринку.

Таким чином, подальше удосконалення репутаційного менеджменту пов'язане з його систематизацією, поглибленням аналітичної складової,

інтеграцією у процеси прийняття рішень і орієнтацією на довгострокові результати. Саме за таких умов він здатний виконувати роль не лише інструменту підтримання іміджу, а повноцінного чинника забезпечення сталого розвитку підприємства в умовах зростаючої конкуренції та невизначеності зовнішнього середовища.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу обґрунтувати, що репутаційний менеджмент у сучасних умовах господарювання виступає не допоміжним інструментом комунікаційної політики, а повноцінною складовою системи стратегічного управління підприємством. Ділова репутація формується на основі реальних результатів діяльності, послідовності управлінських рішень та характеру взаємодії зі стейкхолдерами і трансформується у стратегічний нематеріальний ресурс, який безпосередньо впливає на конкурентоспроможність і можливості розвитку підприємства.

Встановлено, що ефективність репутаційного менеджменту визначається його системністю та інтегрованістю у всі напрями діяльності підприємства. Узгоджене функціонування таких елементів, як корпоративна культура, комунікаційна політика, управління брендом, репутаційний моніторинг і впровадження ESG-практик, створює передумови для формування стійкого рівня довіри, підвищення лояльності стейкхолдерів і забезпечення довгострокової стабільності розвитку.

Доведено, що в умовах євроінтеграційних процесів значення репутаційного менеджменту істотно посилюється. Вихід підприємств на європейські ринки передбачає відповідність не лише економічним та технічним вимогам, а й принципам прозорості, етичності, соціальної відповідальності та сталого розвитку. У цьому контексті репутація виступає індикатором відповідності підприємства сучасним міжнародним стандартам ведення бізнесу та важливим фактором формування його позицій у глобальному середовищі.

Окремо обґрунтовано, що цифровізація суттєво змінює умови формування та підтримання репутації. Розширення можливостей комунікації супроводжується зростанням чутливості до інформаційних впливів, що зумовлює необхідність впровадження системного моніторингу інформаційного середовища, використання аналітичних інструментів та інтеграції управління репутаційними ризиками у загальну систему управління підприємством.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що подальший розвиток репутаційного менеджменту пов’язаний із його інституціоналізацією, поглибленням аналітичної складової та забезпеченням узгодженості між задекларованими цінностями і реальною практикою діяльності підприємства.

Саме за таких умов репутаційний менеджмент здатний виконувати роль ключового чинника забезпечення сталого розвитку підприємств, їх адаптації до динамічних змін зовнішнього середовища та успішної інтеграції до європейського економічного простору.

Література:

1. Бурбело О. А., Солоха Д. В., Зінченко А. М. Репутація компаній: управління і захист : монографія. Луганськ: Янтар, 2009. 104 с.

2.Васильконова Е. Теоретичне бачення змісту поняття «репутація підприємства». Механізми управління підприємствами. 2013. С. 102-111.

3.Вербівська Л.В. Механізми управління стратегічним розвитком підприємств в умовах євроінтеграційних трансформацій. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 72. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-128

4. Грабчак В. І. Сутність поняття «репутація підприємства» та її складових. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. 10. С. 313-318.

5.Дерев'янко О.Г. Організаційні профілі системи репутаційного менеджменту підприємств харчової промисловості України. *Бізнес інформ.* 2015. № 1. С. 363-372

6. Забашта Є.Ю. Розвиток підприємництва в умовах європейської інтеграції. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-37

7.Завербний А.С., Налютка П.В. Роль репутаційного менеджменту для підприємства під час кризових ситуацій: стратегія інформаційної війни. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 62. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-96

8.Гринько Т.В., Гвініашвілі Т.З., Каліберда М.С. Стратегічне управління підприємством в умовах цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2023. №50. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-71

9.Козар Т., Глинський Н. Управління репутацією підприємства в соціальних мережах // Академічні візії. 2024. Вип. 30. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo. 10993197

10. Коробка С.В. Репутаційний менеджмент в умовах діджиталізації: стратегії та інструменти для малих підприємств в епоху інформаційних технологій. *Соціальна економіка*. 2025. № 69. С. 116-126. DOI: https://doi.org/10.26565/2524-2547-2025-69-10

11. Озарко К.С. Роль репутаційного менеджменту в розвитку підприємств: проблеми та перспективи у трансформаційних періодах. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-20

12. Харамурза Д., Сошинська В. Глобальні тенденції в управлінні репутацією. *Інтегровані комунікації*. 2024. № 2(18). С. 116-123. DOI: https://doi.org/10.28925/2524-2644.2024.1815

13. Branco M.C., Rodrigues L.L. Corporate social responsibility and resource-based perspectives. *Journal of Business Ethics*. 2006. Vol. 69. P. 111-132. DOI: https://doi.org/ 10.1007/s10551-006-9071-z

14. Fombrun C.J. Reputation: realizing value from the corporate image. Boston, MA: Harvard Business School Press, 1996. 441 p.

15. Nakra P. Corporate Reputation Management: «CRM» with a Strategic Twist. Public Relations Quarterly. 2000. Vol. 45. № 2. P. 35-42.

16. Shkromyda V. Disputed aspects of the reputation management implementation. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2020. Vol. 7. № 3. P. 60-67. DOI: 10.15330/jpnu.7.3.60-67

17. Kim P.H., Han A.J., Mislin A.A., Tuncel E. Retrospective blind spots in reputation management: Implications for perceived moral standing and trust following a transgression. *Journal of Experimental Social Psychology*. Vol. 107. 2023. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10. 1016/j.jesp.2023.104461

18. Грекова Т.М., Гузь Р.М. Управління брендом як стратегічний інструмент просування продукції в умовах конкурентного середовища. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-33

***References*:**

1. Burbelo, O.A., Solokha, D.V., Zinchenko, A.M. (2009). Reputatsiia kompanii: upravlinnia i zakhyst [Company reputation: management and protection]. Luhansk: Yantar [in Ukrainian].

2. Vasylkonova, E. (2013). Teoretychne bachennia zmistu poniattia «reputatsiia pidpryiemstva» [Theoretical understanding of the essence of the concept of enterprise reputation]. *Mekhanizmy upravlinnia pidpryiemstvamy – Mechanisms of enterprise management*, 102-111 [in Ukrainian].

3. Verbivska, L.V. (2025). Mekhanizmy upravlinnia stratehichnym rozvytkom pidpryiemstv v umovakh yevrointehratsiinykh transformatsii [Mechanisms of managing the strategic development of enterprises in the context of European integration transformations]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 72. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-72-128 [in Ukrainian].

4. Hrabchak, V.I. (2016). Sutnist poniattia «reputatsiia pidpryiemstva» ta yii skladovykh [The essence of the concept of enterprise reputation and its components]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economy*, 10, 313-318 [in Ukrainian].

5. Derevianko, O.H. (2015). Orhanizatsiini profili systemy reputatsiinoho menedzhmentu pidpryiemstv kharchovoi promyslovosti Ukrainy [Organizational profiles of the reputation management system of food industry enterprises in Ukraine]. *Biznes inform – Business Inform*, 1, 363-372 [in Ukrainian].

6. Zabashta, Ye.Yu. (2023). Rozvytok pidpryiemnytstva v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Development of entrepreneurship in the context of European integration]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 56. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-37 [in Ukrainian].

7. Zaverbnyi, A.S., Naliutka, P.V. (2024). Rol reputatsiinoho menedzhmentu dlia pidpryiemstva pid chas kryzovykh sytuatsii: stratehiia informatsiinoi viiny [The role of reputation management for enterprises during crisis situations: information warfare strategy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 62. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-96 [in Ukrainian].

8. Hrynko, T.V., Hviniashvili, T.Z., Kaliberda, M.S. (2023). Stratehichne upravlinnia pidpryiemstvom v umovakh tsyfrovoi ekonomiky [Strategic management of the enterprise in the digital economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 50. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-71 [in Ukrainian].

9. Kozar, T., Hlynskyi, N. (2024). Upravlinnia reputatsiieiu pidpryiemstva v sotsialnykh merezhakh [Enterprise reputation management in social networks]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 30. https://doi.org/10.5281/zenodo.10993197 [in Ukrainian].

10. Korobka, S.V. (2025). Reputatsiinyi menedzhment v umovakh didzhytalizatsii: stratehii ta instrumenty dlia malykh pidpryiemstv v epokhu informatsiinykh tekhnolohii [Reputation management in the context of digitalization: strategies and tools for small enterprises in the information technology era]. *Sotsialna ekonomika – Social Economy*, 69, 116-126. https://doi.org/10.26565/2524-2547-2025-69-10 [in Ukrainian].

11. Ozarko, K.S. (2022). Rol reputatsiinoho menedzhmentu v rozvytku pidpryiemstv: problemy ta perspektyvy u transformatsiinykh periodakh [The role of reputation management in enterprise development: problems and prospects in transformational periods]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 42. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-20 [in Ukrainian].

12. Kharamurza, D., Soshynska, V. (2024). Hlobalni tendentsii v upravlinni reputatsiieiu [Global trends in reputation management]. *Intehrovani komunikatsii – Integrated Communications*, 2(18), 116-123. https://doi.org/10.28925/2524-2644.2024.1815 [in Ukrainian].

13. Branco, M.C., Rodrigues, L.L. (2006). Corporate social responsibility and resource-based perspectives. *Journal of Business Ethics*, 69, 111-132. https://doi.org/10.1007/s10551-006-9071-z [in English].

14. Fombrun, C.J. (1996). Reputation: realizing value from the corporate image. Boston, MA: Harvard Business School Press [in English].

15. Nakra, P. (2000). Corporate reputation management: «CRM» with a strategic twist. *Public Relations Quarterly*, 45(2), 35-42 [in English].

16. Shkromyda, V. (2020). Disputed aspects of the reputation management implementation. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 7(3), 60-67. https://doi.org/10.15330/jpnu.7.3.60-67 [in English].

17. Kim, P.H. Han, A.J. Mislin, A.A. and Tuncel, E. (2023). Retrospective blind spots in reputation management: Implications for perceived moral standing and trust following a transgression. *Journal of Experimental Social Psychology*, 107. https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jesp.2023.104461 [in English].

18. Hrekova, T.M., Huz, R.M. (2024). Upravlinnia brendom yak stratehichnyi instrument prosuvannia produktsii v umovakh konkurentnoho seredovyshcha [Brand management as a strategic tool for product promotion in a competitive environment]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 69. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-33 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 005.32:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-625-634

Сторож Вікторія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології, факультет дошкільної педагогіки та психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-9502-8716

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СУЧАСНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ ПІДХОДІВ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз соціально-психологічних чинників, що визначають ефективність сучасних управлінських підходів. Розглянуто вплив мотивації, лідерства, комунікації, організаційної культури, емоційного інтелекту та психологічного клімату на результативність діяльності організацій. Обґрунтовано необхідність інтеграції психологічних аспектів у процес управління в умовах цифровізації та глобалізації.

Актуальність дослідження зумовлена докорінною трансформацією ринку праці, де людський капітал постає як стратегічний ресурс, а ефективність менеджменту все більше залежить від здатності керівника враховувати індивідуально-психологічні особливості, ціннісні орієнтації та поведінкові установки персоналу.

У роботі деталізовано механізми впливу внутрішньої мотивації на інноваційну активність працівників. Автор обґрунтовує доцільність переходу від зовнішнього стимулювання до моделі самодетермінації, що базується на задоволенні потреб в автономії, компетентності та соціальній пов'язаності. Особливу увагу приділено феномену лідерства, яке в сучасних реаліях трансформується з функції контролю у функцію натхнення та підтримки. Доведено, що трансформаційне та сервісне лідерство сприяють формуванню високого рівня лояльності та залученості команди.

Окремий сегмент дослідження присвячено комунікативним процесам які виступають базовим інструментом реалізації управлінських стратегій організації. Проаналізовано виклики цифровізації та втрату невербальних сигналів у дистанційній роботі, що потребує впровадження нових етичних стандартів взаємодії. Розглянуто роль організаційної культури як автоматичного регулятора поведінки працівників.

Автор акцентує на критичній важливості емоційного інтелекту (EQ) керівника для запобігання конфліктам та управління тривогою колективу. Визначено, що створення середовища психологічної безпеки, де визнання помилок не карається, є фундаментальною умовою для розвитку креативності та

запобігання професійному вигоранню. У висновках підкреслено, що майбутнє менеджменту полягає в інтеграції гуманістичних підходів та розвитку «м'яких навичок» (soft skills), що дозволить організаціям зберігати стабільність у динамічному середовищі.

Ключові слова: менеджмент, соціально-психологічні чинники, мотивація, трансформаційне лідерство, організаційна культура, комунікація, емоційний інтелект, психологічний клімат, самоменеджмент, людський капітал, професійне вигорання.

Storozh Victoriia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology, Derzhavnyy zaklad «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, https://orcid.org/0000-0001-9502-8716

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF THE EFFECTIVENESS OF MODERN MANAGEMENT APPROACHES

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of socio-psychological factors that determine the effectiveness of modern management approaches. The influence of motivation, leadership, communication, organizational culture, emotional intelligence and psychological climate on the effectiveness of organizations is considered. The need to integrate psychological aspects into the management process in the context of digitalization and globalization is substantiated.

The relevance of the study is due to the radical transformation of the labor market, where human capital appears as a strategic resource, and the effectiveness of management increasingly depends on the ability of the manager to take into account the individual psychological characteristics, value orientations and behavioral attitudes of the staff.

The paper details the mechanisms of the influence of internal motivation on the innovative activity of employees. The author justifies the feasibility of the transition from external stimulation to a model of self-determination based on satisfying the needs for autonomy, competence and social connectedness. Particular attention is paid to the phenomenon of leadership, which in modern realities is transf

ormed from a control function to a function of inspiration and support. It is proven that transformational and service leadership contribute to the formation of a high level of loyalty and team involvement.

A separate segment of the study is devoted to communicative processes that act as a basic tool for implementing the organization's management strategies. The challenges of digitalization and the loss of non-verbal signals in remote work are analyzed, which requires the introduction of new ethical standards of interaction. The

role of organizational culture as an automatic regulator of employee behavior is considered.

The author emphasizes the critical importance of the emotional intelligence (EQ) of the leader for preventing conflicts and managing team anxiety. It is determined that creating an environment of psychological safety, where the recognition of mistakes is not punished, is a fundamental condition for the development of creativity and the prevention of professional burnout. The conclusions emphasize that the future of management lies in the integration of humanistic approaches and the development of "soft skills" that will allow organizations to maintain stability in a dynamic environment.

Keywords: management, socio-psychological factors, motivation, transformational leadership, organizational culture, communication, emotional intelligence, psychological climate, self-management, human capital, professional burnout.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення управління організаціями зазнає суттєвих змін під впливом глобалізації, цифрових технологій та трансформації ринку праці. Людський капітал стає ключовим ресурсом організації, що зумовлює зростання ролі соціально-психологічних чинників. Ефективність управлінських рішень дедалі більше залежить від здатності керівників враховувати психологічні особливості працівників, їхні потреби, цінності та поведінкові установки.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що ефективність сучасних управлінських рішень дедалі більше залежить не лише від економічних чи технологічних чинників, а й від соціально-психологічних аспектів, які визначають поведінку працівників, їхню мотивацію, рівень залученості та якість міжособистісної взаємодії. В умовах зростання невизначеності, поширення дистанційної роботи та підвищення інтенсивності інформацій-них потоків значення таких чинників суттєво посилюється.

Особливої уваги потребують питання розвитку емоційного інтелекту керівників, формування сприятливого психологічного клімату, ефективної комунікації та управління командною взаємодією. Недостатнє врахування цих аспектів може призводити до зниження продуктивності праці, виникнення конфліктів, зростання рівня стресу та професійного вигорання працівників. Таким чином, дослідження соціально-психологічних чинників ефективності сучасних управлінських підходів є актуальним і необхідним для забезпечення результативності діяльності організацій у динамічному та конкурентному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення соціально-психологічних аспектів управління базується на працях вітчизняних фахівців у галузі психології управління та менеджменту. Зокрема, Л. Карамушка ґрунтовно дослідила психологічні чинники підготовки майбутніх менеджерів до управління організаціями в умовах змін, акцентуючи увагу на важливості

психологічного клімату в освітніх закладах [1]. Значний внесок у розвиток теорії управління персоналом зробив Г. Щокін, розглядаючи людиноцентричний підхід як фундамент ефективної організаційної взаємодії [2]. С. Максименко приділяє увагу психології особистості керівника та розвитку його професійно значущих якостей, що є критичним для лідерства в умовах невизначеності [3].

Специфіку психології менеджменту в освіті аналізують О. Пантич та Н. Коломінський, розкриваючи роль комунікативної компетентності та емоційної стійкості суб'єктів управління [4].

Сучасні українські дослідження підкреслюють, що в умовах цифровізації та стратегічної невизначеності саме соціальнопсихологічна готовність персоналу та розвиток «м'яких навичок» (soft skills) керівників стають визначальними для конкурентоспроможності організацій.

Сучасні дослідження підкреслюють важливість емоційного інтелекту (Деніел Гоулман) та ролі командної взаємодії у досягненні організаційної ефективності [5].

Мета статті полягає у комплексному науковому обґрунтуванні та систематизації соціально психологічних чинників, що визначають ефективність сучасних управлінських систем в умовах глобальної цифровізації та стратегічної невизначеності.

Виклад основного матеріалу. У досягненні поставленої мети важливим є системний підхід до аналізу соціально-психологічних чинників, які формують основу ефективного функціонування сучасних управлінських систем. З огляду на складність і багатовимірність управлінських процесів, доцільно розглянути ці чинники у взаємозв'язку, враховуючи їхній вплив на поведінку працівників, якість управлінських рішень та загальну результативність діяльності організації. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти механізми формування ефективного управління та визначити ключові напрями його вдосконалення.

Розглянемо детальніше розширений аналіз соціально-психологічних чинників:

1. Мотивація як основа ефективності. Мотивація визначає поведінку працівників і їхню готовність до досягнення цілей організації. Сучасні підходи до мотивації передбачають поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів. Важливим є індивідуальний підхід до працівника, врахування його потреб, цінностей і життєвих орієнтирів. Особливого значення набуває концепція внутрішньої мотивації, яка забезпечує довготривалу ефективність діяльності та сприяє розвитку творчого потенціалу.

У сучасних управлінських підходах мотивація розглядається не як зовнішній вплив, а як внутрішній стан. Ключовим є перехід від екстринзивної (зовнішньої: матеріальні стимули, соціальний статус) до інтринзивної (внутрішньої: інтерес, самореалізація, цінності) мотивації.

Механізм: згідно з теорією самодетермінації, людина найбільш ефективна, коли задоволені її потреби в автономії (право вибору), компетентності (відчуття

майстерності) та пов’язаності (соціальний зв'язок). Якщо робота дає ці відчуття, працівник демонструє вищу креативність та стійкість до стресу.

Чинник «Потоку»: стан, коли складність завдання ідеально відповідає рівню навичок, що призводить до максимальної продуктивності [6].

Сучасні дослідження підкреслюють, що саме внутрішня мотивація є ключовою для інноваційної діяльності та довгострокової ефективності організації.

2. Лідерство як соціально-психологічний феномен. Лідерство в сучасних умовах розглядається як здатність впливати на людей через довіру, авторитет і натхнення. Трансформаційні лідери формують бачення майбутнього, стимулюють інновації та підтримують розвиток працівників.

Сервісне лідерство, своєю чергою, орієнтоване на задоволення потреб команди, що сприяє підвищенню рівня залученості та відповідальності. Сучасний лідер – це не той, хто контролює процеси, а той, хто розвиває людей.

Трансформаційне лідерство, базується на харизмі та інтелектуальній стимуляції. Лідер формує візію майбутнього, яка надихає підлеглих працювати понад мінімальні вимоги, які орієнтовані на формування бачення, розвиток потенціалу працівників, стимулювання інновацій.

Сервісне лідерство (Servant Leadership): філософія, де головна роль керівника – усувати перешкоди на шляху команди. Це створює атмосферу глибокої лояльності [7].

Згідно з дослідженнями Деніел Гоулман, ефективність лідера значною мірою залежить від рівня емоційного інтелекту, який впливає на здатність мотивувати команду та управляти емоціями.

3. Комунікація як інструмент управління. Ефективна комунікація забезпечує узгодженість дій працівників і сприяє досягненню стратегічних цілей організації. В умовах дистанційної роботи особливого значення набувають цифрові канали комунікації, які повинні бути не лише технічно доступними, а й психологічно комфортними.

Комунікація – це процес який виступає базовим інструментом реалізації управлінських стратегій організації. Вона вважається ефективною лише тоді, коли повідомлення сприйняте з тим самим сенсом, який у нього вкладав відправник.

Ефективна комунікація характеризується відкритістю, точністю, двостороннім зворотнім зв’язком.

Психологічні бар'єри: фільтрація інформації через особисті упередження, емоційний стан або культурні відмінності.

Радикальна відвертість: концепція, що дозволяє давати жорсткий, але конструктивний зворотний зв'язок, зберігаючи при цьому людяні стосунки [8].

У сучасних умовах цифровізації комунікація набуває нових форм (онлайн-платформи, месенджери), що потребує розвитку цифрової культури та навичок взаємодії.

4. Організаційна культура та її вплив. Організаційна культура формує середовище, в якому функціонує колектив. Вона визначає стиль взаємодії, рівень довіри та готовність до змін. Сильна культура сприяє формуванню спільних цінностей і підвищує ефективність діяльності організації.

Культура – це сукупність неписаних правил, цінностей та переконань, яка визначає, як люди взаємодіють без нагляду. Вона діє як автоматичний регулятор поведінки і є потужним інструментом зменшення невизначеності.

Модель Едгара Шейна: розрізняє три рівні: артефакти (зовнішні прояви), проголошені цінності та базові переконання (найглибший, часто неусвідомлений рівень) [9].

Організаційна культура є системою колективних цінностей, норм і переконань, що визначають поведінку працівників. Вона виконує функції:

- інтеграції (об’єднання колективу);
- регуляції поведінки;
- адаптації до зовнішнього середовища.

Сильна організаційна культура сприяє підвищенню ефективності, тоді як слабка – породжує невизначеність і конфлікти.

5. Емоційний інтелект у системі управління. Емоційний інтелект дозволяє керівникам ефективно управляти міжособистісними відносинами. Він включає самосвідомість, саморегуляцію, мотивацію, емпатію та соціальні навички. Високий рівень емоційного інтелекту сприяє формуванню позитивного психологічного клімату, зниженню рівня конфліктів та підвищенню якості управлінських рішень.

Високий IQ допомагає отримати роботу, але високий EQ допомагає зробити кар'єру та збудувати команду.

Складові за Гоулманом: самосвідомість, саморегуляція, мотивація, емпатія та соціальні навички. Керівник з високим EQ здатний «контейнувати» тривогу команди та перетворювати конфлікт на ресурс [10].

6. Психологічний клімат і командна взаємодія. Психологічний клімат визначає емоційний стан колективу. Сприятливе середовище сприяє підвищенню продуктивності, тоді як негативний клімат призводить до зниження ефективності та зростання плинності кадрів. Командна робота передбачає ефективний розподіл ролей та високий рівень взаємодовіри.

Клімат – це те, як люди почуваються «тут і зараз». Найважливішим аспектом сучасного клімату є психологічна безпека, віра в те, що вас не висміють і не покарають за те, що ви висловили ідею, поставили запитання чи визнали помилку. Це критично для команд, що працюють у сфері IT, науки та креативу [11]. Позитивний клімат сприяє креативності, ініціативності, зниження рівня стресу.

Соціально-психологічні чинники формують основу сучасного управління, визначаючи ефективність взаємодії в організації. Їх комплексний вплив проявляється у підвищенні продуктивності праці, покращенні якості управлінських

рішень та зростанні адаптивності організацій. Сучасний менеджмент має орієнтуватися на інтеграцію психологічних і соціальних аспектів у систему управління, що дозволить забезпечити сталий розвиток організацій у динамічному середовищі.

Сучасний етап розвитку управління характеризується глибокими змінами, зумовленими впливом цифрових технологій, глобалізаційних процесів та переходом до гнучких форм організації праці. У цих умовах особливого значення набувають соціально-психологічні чинники, які визначають ефективність взаємодії в організації.

Соціально-психологічні чинники стають ще важливішими, оскільки зростає роль самоменеджменту, підвищується значення довіри, ускладнюється процес комунікації, зростає ризик емоційного вигорання.

Сьогодні управління – це не лише контроль процесів, а насамперед управління людським капіталом у динамічному, часто віртуальному середовищі. Сучасні організації функціонують у ситуації постійних змін, високої конкуренції та невизначеності, що вимагає від керівників не лише професійних знань, але й розвинених соціально-психологічних компетентностей. Управлінська діяльність дедалі більше орієнтується на розвиток потенціалу працівників, формування ефективної командної взаємодії та підтримання сприятливого психологічного клімату.

Водночас ускладнення організаційних процесів, перехід до дистанційних і гібридних форм роботи, а також зростання ролі індивідуальної відповідальності працівників зумовлюють необхідність переосмислення підходів до управління. Особливого значення набувають такі аспекти, як довіра, самоменеджмент, ефективна комунікація та емоційна стійкість. Саме ці елементи формують основу результативної діяльності як окремого працівника, так і організації в цілому.

У цьому контексті доцільно виокремити ключові соціально-психологічні чинники, які визначають ефективність сучасних управлінських підходів та потребують детального аналізу. Розглянемо детально кожен із зазначених факторів.

Зростання ролі самоменеджменту. У дистанційному форматі контроль з боку керівника стає менш прямим. Працівник фактично перетворюється на «менеджера самого себе». Дисципліна та автономія, відсутність офісного середовища вимагає високої здатності до пріоритезації завдань без зовнішнього підштовхування. Управління ресурсами – це не лише тайм-менеджмент, а й енергоменеджмент - здатність розподіляти когнітивні зусилля протягом дня.

Підвищення значення довіри. Довіра стає фундаментальною основою взаємодії у розподілених команд. У традиційному менеджменті панував принцип «контролюю, бо бачу», тепер – «довіряю, бо бачу результат». Когнітивна та емоційна довіра, керівник має бути впевнений у професіоналізмі підлеглого, а підлеглий – у психологічній безпеці (можливості припуститися помилки та

повідомити про неї). Прозорість, довіра будується через відкритість цілей та зворотний зв’язок.

Ускладнення процесу комунікації. Цифровізація принесла ілюзію комунікативної ефективності: ми постійно перебуваємо на зв’язку, проте рівень реального взаєморозуміння падає. Втрата невербальних сигналів, текстові повідомлення позбавлені інтонації та міміки, що часто призводить до дезінтерпретації та конфліктів. Цифровий шум, велика кількість каналів (Slack, Zoom, пошта) розпорошує увагу та створює ефект «завжди на зв'язку», що перешкоджає глибокій роботі.

Ризик емоційного вигорання. Межа між роботою та особистим життям (work-life balance) стає дедалі прозорішою. Професійна ізоляція, брак живого спілкування знижує відчуття приналежності до колективу. Технострес, необхідність постійно опановувати нові інструменти та бути доступним у режимі 24/7 виснажує нервову систему.

У сучасних умовах трансформації організаційного середовища управління стикається з низкою складних соціально-психологічних викликів, які суттєво впливають на ефективність діяльності організацій. Зміни у характері праці, зростання інтенсивності комунікацій та підвищені вимоги до персоналу актуалізують проблему врахування людського фактору в управлінні.

Однією з ключових проблем сучасного управління є низький рівень емоційного інтелекту керівників. Як підкреслює Деніел Гоулман, саме здатність розуміти та управляти емоціями є визначальною для ефективного лідерства. Недостатній рівень EQ призводить до неефективної комунікації, конфліктів у колективі, зниження мотивації працівників.

Ще однією суттєвою проблемою є недостатня увага до психологічного стану працівників. У багатьох організаціях досі переважає орієнтація на результат без урахування емоційного благополуччя персоналу. Це призводить до зниження задоволеності роботою, втрати лояльності та підвищення плинності кадрів. Важливим викликом є також опір змінам, який виникає внаслідок страху невизначеності, відсутності інформації або недовіри до керівництва. Відповідно до концепцій управління змінами, ефективність трансформацій значною мірою залежить від рівня залученості працівників і якості комунікації.

Особливу загрозу становлять стрес і професійне вигорання, які стали поширеним явищем у сучасних організаціях. Високий рівень навантаження, інформаційна перенасиченість і відсутність балансу між роботою та особистим життям негативно впливають на продуктивність працівників та їх психічне здоров’я.

Подолання зазначених проблем потребує переходу до нових підходів управління, орієнтованих на людину як ключовий ресурс організації. Насамперед, перспективним напрямом є впровадження гуманістичних підходів до управління, які передбачають повагу до особистості працівника, врахування його потреб і створення умов для самореалізації.

Важливу роль відіграє розвиток soft skills, серед яких, емоційний інтелект, комунікативні навички, критичне мислення та здатність до командної роботи. Саме ці навички забезпечують ефективну взаємодію в колективі та адаптацію до змін. Ще одним важливим напрямом є створення психологічно безпечного середовища, у якому працівники можуть вільно висловлювати свої ідеї, не боячись критики чи покарання. Така атмосфера сприяє розвитку інновацій, підвищенню залученості, формуванню довіри в колективі. Крім того, перспективним є впровадження програм підтримки психічного здоров'я працівників, що включають управління стресом, розвиток емоційної стійкості та забезпечення балансу між роботою і особистим життям.

Висновки. Сучасне управління потребує переосмислення ролі соціально-психологічних чинників. Ефективність організацій у майбутньому буде залежати від здатності керівників адаптуватися до нових викликів, розвивати емоційний інтелект і створювати сприятливе психологічне середовище для працівників. Соціально-психологічні чинники є ключовими для забезпечення ефективності сучасних управлінських підходів. Вони визначають не лише продуктивність праці, але й здатність організації адаптуватися до змін. Успішне управління передбачає інтеграцію економічних, організаційних і психологічних аспектів, що дозволяє максимально реалізувати потенціал людського капіталу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні практичних інструментів оцінювання та моніторингу соціально-психологічного клімату в організаціях, а також у вивченні ефективності конкретних управлінських інтервенцій, спрямованих на покращення взаємодії в командах. Доцільно також зосередитися на міжкультурних аспектах управління та впливі різних стилів лідерства на адаптивність організацій у кризових умовах. Окрему увагу варто приділити емпіричним дослідженням, що дозволять кількісно виміряти зв'язок між психологічними чинниками та результативністю діяльності, а також апробації отриманих результатів у реальних організаційних практиках.

Література

1. Карамушка Л. М. Психологія управління: підручник. Київ: Знання, 2003. 444 с.
2. Щокін Г. В. Практична психологія менеджменту: Як робити кар'єру. Як будувати організацію : наук.-практ. посіб. Київ : Україна, 1994. 399 с.
3. Максименко С. Д. Психологія особистості. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2007. 296 с.
4. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект). Київ : МАУП, 2000. 286 с.
5. Гоулман Д. Емоційний інтелект /пер. з англ. С.-Л. Гуменецька. Харків : Віват, 2017. 512 с.
6. Pink D. H. Drive: The Surprising Truth About What Motivates Us. Riverhead Books, 2009. 242 p.
7. Bass B. M., Riggio R. E. Transformational Leadership. 2nd ed. Psychology Press, 2006. 282 p.
8. Scott K. Radical Candor: How to Get What You Want by Saying What You Mean. St. Martin's Press, 2017. 256 p.

9. Schein E. H. Organizational Culture and Leadership. 4th ed. Jossey-Bass, 2010. 400 p.
10. Bradberry T., Greaves J. Emotional Intelligence 2.0. TalentSmart, 2009. 280 p.
11. Edmondson A. C. The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth. Wiley, 2018. 256 p.

References:

1. Karamushka, L. M. (2003). Psykholohiia upravlinnia [Psychology of management]. Znannia [in Ukrainian].
2. Shchokin, H. V. (1994). Praktychna psykholohiia menedzhmentu: Yak robyty kariieru. Yak buduvaty orhanizatsiiu [Practical psychology of management: How to make a career. How to build an organization]. Ukraina [in Ukrainian].
3. Maksymenko, S. D. (2007). Psykholohiia osobystosti [Psychology of personality]. TOV «KMM» [in Ukrainian].
4. Kolominskyi, N. L. (2000). Psykholohiia menedzhmentu v osviti (sotsialno-psykholohichnyi aspekt) [Psychology of management in education (socio-psychological aspect)]. MAUP [in Ukrainian].
5. Goleman, D. (2017). Emotsiinyi intelekt [Emotional intelligence] (S.-L. Humenetska, Trans.). Vivat [in Ukrainian].
6. Pink, D. H. (2009). Drive: The Surprising Truth About What Motivates Us. Riverhead Books.
7. Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). Transformational Leadership (2nd ed.). Psychology Press.
8. Scott, K. (2017). Radical Candor: How to Get What You Want by Saying What You Mean. St. Martin's Press.
9. Schein, E. H. (2010). Organizational Culture and Leadership (4th ed.). Jossey-Bass.
10. Bradberry, T., & Greaves, J. (2009). Emotional Intelligence 2.0. TalentSmart.
11. Edmondson, A. C. (2018). The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth. Wiley.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 004.8:001.89

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-635-646

Сторожук Оксана Василівна кандидат економічних наук, доцент, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-9450-7704

В'юник Ольга Володимирівна кандидат економічних наук, професор, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0001-5024-7325

Немченко Тетяна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-4914-5134

Заярнюк Олексій Васильович кандидат економічних наук, доцент, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-7981-8264

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДОСЛІДНИКА В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Анотація. У статті досліджено теоретико-методичні засади інтелектуального аналізу компетентностей сучасного дослідника в умовах трансформації вищої освіти, цифровізації та інтеграції принципів академічної доброчесності, відкритої науки й сталого розвитку.

Обґрунтовано багатовимірний характер компетентностей дослідника, що поєднують професійно-наукові, етичні, цифрові, соціальні та міждисциплінарні складові.

Розкрито роль аналітичного, креативного, підприємницького та культурного інтелекту у формуванні здатності дослідника до ефективної наукової діяльності та інтеграції у міжнародний науковий простір.

Методи дослідження включають аналіз і синтез для систематизації теоретичних підходів до визначення компетентностей дослідника, виокремлення їх структурних складових та формування цілісної концептуальної моделі їх інтелектуального оцінювання; узагальнення – при аналізі наукових джерел; експертного оцінювання – для визначення рівня сформованості компетентностей дослідника, зокрема оцінки етичних, професійних і соціальних складових, а також для інтерпретації якісних показників, що не піддаються прямому кількісному вимірюванню.

Елементи наукової новизни полягають у розробленні комплексної моделі інтелектуального аналізу компетентностей дослідника, яка поєднує критерії академічної доброчесності, принципи відкритої науки та орієнтацію на сталий розвиток, а також у систематизації індикаторів, методів оцінювання результатів у вигляді цілісної багатокритеріальної системи. Запропоновано підхід до оцінювання компетентностей, що враховує вплив цифрових технологій і штучного інтелекту на трансформацію наукової діяльності.

Отримані результати можуть бути використані у практиці закладів вищої освіти та наукових установ для удосконалення систем оцінювання наукової діяльності, розроблення освітніх програм підготовки дослідників, формування політики забезпечення академічної доброчесності, а також інтеграції принципів сталого розвитку в освітньо-наукове середовище.

Основні висновки дослідження свідчать про необхідність формування цілісної системи компетентностей дослідника, що забезпечує баланс між глибиною спеціалізації та міждисциплінарною інтеграцією, поєднує етичні стандарти з інноваційною діяльністю та орієнтує на довгострокову суспільну цінність наукових результатів в умовах глобальних трансформацій.

Ключові слова: інтелектуальний аналіз, компетентності, оцінювання, дослідник, вища освіта, академічна доброчесність, сталий розвиток, відкрита наука; штучний інтелект; ШІ-грамотність; наукова діяльність.

Storozhuk Oksana Vasilivna PhD in Economics, Associate Professor, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-9450-7704

Viunyk Olha Volodymyrivna PhD in Economics, Professor, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0001-5024-7325

Nemchenko Tetiana Anatoliivna PhD in Economics, Associate Professor, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-4914-5134

Zaiarniuk Oleksii Vasylovych PhD in Economics, Associate Professor, Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-7981-8264

INTELLECTUAL ANALYSIS OF RESEARCHER COMPETENCES IN THE CONTEXT OF INTEGRATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT PRINCIPLES AND ACADEMIC INTEGRITY

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of an intellectual analysis of the competencies of the modern researcher in the context

of the transformation of higher education, digitalization, and the integration of the principles of academic integrity, open science and sustainable development. The multidimensional nature of a researcher's competencies, combining professional-scientific, ethical, digital, social and interdisciplinary components, is substantiated. The role of analytical, creative, entrepreneurial and cultural intelligence in shaping a researcher's ability to engage in effective scientific activity and integrate into the international scientific community is explored.

Research methods include analysis and synthesis to generalize theoretical approaches to defining a researcher's competencies, identifying their structural components and forming a comprehensive conceptual model for their intellectual assessment; generalization and systematization – in the analysis of scientific sources; expert assessment – to determine the level of development of a researcher's competencies, in particular the assessment of ethical, professional and social components, as well as for the interpretation of qualitative indicators that cannot be directly quantified.

The elements of scientific novelty lie in the development of a comprehensive model for the intellectual analysis of a researcher's competencies, which combines criteria of academic integrity, the principles of open science and a focus on sustainable development, as well as in the systematization of indicators, assessment methods and outcome scales into a coherent multi-criteria system. An approach to assessing competencies is proposed that takes into account the impact of digital technologies and artificial intelligence on the transformation of scientific activity.

The results obtained can be used in practice by higher education institutions and research organizations to improve systems for evaluating scientific activity, develop training programs for researchers, formulate policies to ensure academic integrity, and integrate the principles of sustainable development into the educational and scientific environment.

The main conclusions of the study point to the need to develop a comprehensive system of researcher competencies that strikes a balance between depth of specialization and interdisciplinary integration, combines ethical standards with innovative activity, and focuses on the long-term societal value of research outcomes in the context of global transformations.

Keywords: intellectual analysis, competencies, assessment, researcher, higher education, academic integrity, sustainable development, open science; artificial intelligence; AI literacy; scientific activity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної трансформації всіх сфер суспільної діяльності формування компетентностей дослідника постає як ключовий чинник конкурентоспроможності та інтеграції у світовий науковий простір, що потребує поєднання ґрунтовної теоретичної підготовки з практико-орієнтованим вирішенням складних проблем. Інтелектуальний аналіз цих компетентностей в умовах інтеграції принципів академічної доброчесності

та сталого розвитку визначає дослідника як носія інноваційних ідей та цінностей відповідальної науки, здатного до міждисциплінарної взаємодії, критичного мислення й доброчесного використання результатів.

Поєднання аналітичного та креативного мислення визначає когнітивну основу діяльності дослідника, забезпечуючи здатність до глибокого аналізу даних і трансформації їх у практичні інноваційні рішення за умови дотримання принципів академічної доброчесності як ключового критерію якості наукової діяльності. Водночас розвиток підприємницького мислення, ініціативності та здатності діяти в умовах невизначеності, доповнений культурним інтелектом, є необхідною передумовою ефективної професійної реалізації дослідника та його інтеграції у міжнародне наукове середовище.

Таким чином, виникає об'єктивна потреба у розробленні теоретико-методичних підходів до інтелектуального аналізу компетентностей сучасного дослідника з урахуванням принципів академічної доброчесності та сталого розвитку в умовах всеохопної цифровізації та розвитку штучного інтелекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд академічних джерел дозволяє зробити висновок про те, що в українському науковому просторі присутні праці, в яких досліджуються питання осмислення академічної доброчесності як чинника забезпечення якості освіти та розвитку наукових досліджень в умовах глобальних трансформацій і цифровізації.

Так, науковці Батечко Н., Дурдас А., Мельник К., Власюк С. розглядають академічну доброчесність як визначальну умову розвитку наукових досліджень та інтеграції України в Європейський простір вищої освіти, а також наголошують на важливості створення середовища, де доброчесність стає природною частиною професійної ідентичності дослідника та здобувача вищої освіти [1; 3]. Дослідники Сивоус І. і Гачак-Величко Л. у своїй науковій роботі роблять важливий акцент на тому, що академічна доброчесність виступає системним елементом підвищення якості освіти, а роль університетів полягає у формуванні культури доброчесності, реалізації внутрішньої політики та забезпеченні контролю [6]. Тулін К. аналізує нові загрози та стратегії забезпечення академічної доброчесності у цифрову добу [7].

Окремі науковці наголошують на доцільності системної інтеграції принципів сталого розвитку в освітню діяльність закладів вищої освіти, що передбачає цілеспрямоване формування відповідального ставлення як у науково-педагогічних працівників, так і у здобувачів освіти, а також інкорпорацію Цілей сталого розвитку (ЦСР) як невід'ємного елементу освітнього менеджменту. Так, аналізуючи проблеми та перспективи інтеграції освіти для сталого розвитку у закладі вищої освіти, Чайковська Г. встановила, що сучасний педагог має володіти кращими практиками сталого розвитку, а також розвивати індивідуальну та колективну відповідальність за сталий розвиток суспільства [8]. На думку Кузьмак О., імплементація Цілей сталого розвитку в освітню діяльність університетів має стати не лише одним із аспектів навчання, а й важливим

елементом менеджменту [2]. Мелеганич Г. у своїй науковій праці особливу увагу приділяє аналізу основних пріоритетів освітньої складової ЦСР [3].

У працях зарубіжних дослідників наголошується, що глобальні трансформаційні процеси, зокрема, практика цифрових технологій моніторингу та оцінювання знань, поява генеративного штучного інтелекту виступають чинниками, які викликають нові ризики для забезпечення академічної доброчесності [9; 10].

Аналіз засвідчує, що попри наявність суттєвого наукового інтересу до питань модернізації освіти, дослідження науковців залишаються фрагментарними та такими, що розглядають доброчесність і сталий розвиток як окремі напрями, але не інтегрують їх у єдину систему. Водночас сучасні університети потребують інструментів оцінювання компетентностей дослідників, які одночасно враховують вимоги доброчесності та принципи сталого розвитку.

Дослідження питання аспектів інтелектуального аналізу компетентностей дослідника в умовах інтеграції принципів академічної доброчесності та сталого розвитку є необхідним для підвищення якості наукової діяльності, підтримки авторитетності наукових результатів та інтеграції української науки у світовий освітньо-науковий простір.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розроблення концептуальних засад інтелектуального аналізу компетентностей сучасного дослідника в умовах трансформації вищої освіти з урахуванням принципів академічної доброчесності, відкритої науки та сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Системним кроком у трансформації української освіти стало приєднання у 2024 році Національного агентства з питань забезпечення якості вищої до міжнародного проєкту «Зміцнення PhD освіти в Україні для сталого зростання академічної кар'єри» (TALENT4UA) [5]. Проєкт має стратегічну мету, яка стосується імплементації європейських стандартів та кращих практик у сфері підготовки докторів філософії, спрямовану на формування в українських університетах інституційно привабливого та академічно сприятливого середовища. Цей простір створено для розвитку нового покоління дослідників, які можуть здійснювати самостійну наукову діяльність та інтегруватися у міжнародну спільноту.

Таким чином, ініціатива TALENT4UA не лише окреслює інституційні рамки трансформації освіти в Україні, але й актуалізує ширший дискурс щодо інтелектуального аналізу компетентностей дослідника. Адже формування сприятливого академічного середовища неможливе без усвідомлення того, що сучасний науковець діє в умовах високої невизначеності, інформаційного перевантаження та зростаючої суспільної відповідальності. Саме тому компетентнісний розвиток дослідника має розглядатися в площині академічної доброчесності та сталого розвитку, що визначає довгострокову цінність його наукової діяльності.

Передусім, набуває нового змісту ґрунтовність досліджень у поєднанні з креативністю, що для дослідника означає здатність не просто працювати з

великими масивами даних, а інтерпретувати їх із дотриманням принципів академічної доброчесності, тобто уникнення маніпуляцій, коректне цитування, прозорість методології. З позицій сталого розвитку така компетентність трансформується в уміння формувати знання, що мають довгострокову суспільну цінність, а не лише короткостроковий науковий ефект.

Підприємницьке мислення в академічному середовищі проявляється як здатність ініціювати інноваційні дослідницькі напрями, формувати міждисциплінарні зв'язки та створювати нові знання в умовах невизначеності.

Слід підкреслити також, що дослідник у нинішніх реаліях постає не лише як творець знань, а й як стратегічний агент змін, здатний інтегрувати результати наукової діяльності у процеси управління різних рівнів. Отже, інтелектуальний аналіз компетентностей дозволяє оцінити баланс між вузьким науковим напрямом та здатністю до міждисциплінарної інтеграції, що є критично важливим для розвитку не лише університету чи наукової організації, але й держави в цілому.

Особливого значення набуває культурний інтелект, який у науковій діяльності визначає здатність дослідника працювати в глобальних академічних мережах, дотримуючись принципів інклюзивності, поваги до різноманіття та відкритості знань. У контексті сталого розвитку ця компетентність сприяє формуванню досліджень, чутливих до соціокультурних особливостей і глобальних викликів. Глибока спеціалізована експертиза у поєднанні із системним баченням є ключовою для дослідника, який прагне не лише генерувати нові знання, а й інтегрувати їх у ширший соціально-економічний контекст.

Цифрова грамотність і технологічна обізнаність дослідника сьогодні охоплюють не лише технічні аспекти діяльності, але і включають етичне використання штучного інтелекту, відповідальне управління даними та критичне осмислення цифрових інструментів. Це безпосередньо пов'язано з принципами доброчесності (запобігання плагіату, уникнення фальсифікацій) і сталого розвитку (відповідальне використання технологій). Водночас дедалі більше підвищується значущість компетентностей, орієнтованих на особистість.

Стійкість, адаптивність і емоційний інтелект у дослідницькій діяльності проявляються як здатність працювати в умовах академічного тиску, зберігати етичні стандарти та підтримувати ефективну взаємодію в наукових спільнотах. Інтелектуальний аналіз цих компетентностей дозволяє оцінити не лише професійну ефективність, а й соціальну відповідальність дослідника.

Особливо важливою є здатність до прийняття рішень на основі цінностей. У науковій сфері це означає орієнтацію на принципи відкритості, чесності, відповідальності перед суспільством і майбутніми поколіннями. Саме ця компетентність інтегрує академічну доброчесність і сталий розвиток в єдину концептуальну рамку.

Таким чином, інтелектуальний аналіз компетентностей дослідника дозволяє перейти від формального переліку навичок до глибокого розуміння їх ролі у формуванні етичного, інноваційного та соціально відповідального

наукового середовища. У цьому вимірі дослідник постає не лише як виробник знань, а як стратегічний агент змін, здатний впливати на розвиток суспільства через поєднання професійної майстерності, етичних принципів і довгострокового бачення.

Отже, інтелектуальний аналіз компетентностей дослідника виходить за межі абстрактних характеристик і потребує конкретизації у вигляді показників, що відображають їхню багатомірність. Для цього доцільно структурувати ключові компетентності (табл. 1). Такий підхід репрезентує комплексну систему оцінювання компетентностей науковця за певними блоками. Вона структурована за критеріями та групами показників, що конкретизуються через індикатори (освітні досягнення, публікаційна активність, дотримання академічної доброчесності, відкритість результатів, соціально-економічний ефект, наставництво тощо), методи оцінювання (аналіз документів, публікаційна аналітика, контент-аналіз, експертна оцінка, анкетування) та шкалу результатів (кількісні значення, рівневі характеристики, відсоткові показники). Така комплексна модель дозволяє здійснювати цілісну оцінку наукової діяльності, інтегруючи якісні та кількісні параметри, а також враховуючи сучасні вимоги академічної доброчесності, відкритої науки та сталого розвитку.

Таблиця 1

Система оцінювання наукових компетентностей дослідника

Блок компетентностей	**Група показників**	**Індикатори**	**Методи оцінювання**	**Шкала / результат**
Професійно-наукові	Рівень фахових знань	Освіта, науковий ступінь, спеціалізація	Аналіз документів	Високий / середній / низький
	Публікаційна активність	Кількість статей, h-index	Бібліометричний аналіз	Кількісне значення
	Інноваційність	Патенти, стартапи, впровадження	Аналіз кейсів	Високий / середній / низький
	Участь у проєктах	Гранти, міжнародні проєкти	Аналіз портфоліо	Кількість / рівень
Етичні (академічна доброчесність)	Оригінальність робіт	Відсоток унікальності тексту	Системи контролю унікальності текстів	% унікальності
	Коректність цитування	Наявність посилань	Експертна оцінка	Відповідає / частково / ні
	Достовірність даних	Відсутність фальсифікацій	Рецензування	Високий / ризиковий
	Етична поведінка	Відсутність випадків анулювання результатів досліджень	Аналіз репутації	Позитивна / сумнівна

Блок компетентностей	Група показників	Індикатори	Методи оцінювання	Шкала / результат
	Дотримання етичних норм	Частка публікацій без порушень	Контент-аналіз	% без порушень
	Прозорість методології	Наявність відкритих даних	Експертна оцінка	Так / ні
	Відкритість до реплікації	Кількість цитувань	Бібліометрія	Кількісне значення
Відкрита наука	Доступність результатів	Публікації у відкритому доступі	Аналіз профілів	% відкритих робіт
	Використання відкритих даних	Репозитарії, відкриті бази	Контент-аналіз	Так / ні
	Наукова комунікація	Участь у наукових заходах	Аналіз активності	Кількість / рівень
	Міждисциплінарність	Спільні дослідження	Аналіз публікацій	Високий / середній / низький
Сталий розвиток	Практична значущість	Впроваджені результати	Аналіз кейсів	Високий / середній / низький
	Соціально-економічний ефект	Вплив на економіку, суспільство	Експертна оцінка	Значний / помірний / відсутній
	Екологічна відповідальність	Врахування екологічних аспектів	Аналіз досліджень	Так / частково / ні
	Відповідність ЦСР	Узгодженість із цілями сталого розвитку	Контент-аналіз	Висока / середня / низька
	Інтеграція принципів сталості	Частка досліджень із компонентами сталого розвитку	Контент-аналіз	%
	Орієнтація на довгостроковий вплив	Участь у багатопрофільних проєктах	Аналіз портфоліо	Кількість
	Соціальна відповідальність	Індекс соціальної значущості	Експертна оцінка	Значний / помірний

Джерело: складено авторами

На наш погляд, основоположним питанням є гарантування походження даних (які бази використовуються, наскільки вони повні й репрезентативні); забезпечення здатності рішень до аудиту (можливість пояснити, чому система зробила певний висновок); підтримання цілісності даних (відсутність викривлень, маніпуляцій або втрат). Кожен аналітичний висновок щодо компетентності науковця має бути відтворюваним і обґрунтованим.

Сучасна трансформація підходів до управління талантами, орієнтованих на індивідуальні потреби працівника тісно пов’язана з принципами академічної доброчесності та сталого розвитку у науковій діяльності дослідника. У цьому контексті персоналізація та людиноцентричність виступають не лише інстру-

ментами ефективного менеджменту, але й фундаментальними засадами відповідального наукового середовища.

Принцип академічної доброчесності передбачає повагу до індивідуального внеску кожного дослідника, визнання авторства, недопущення плагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів. Орієнтація на особистість у науковій діяльності означає створення умов, за яких кожен науковець може реалізувати свій потенціал, зберігаючи при цьому етичні стандарти. Наукове середовище має враховувати індивідуальні дослідницькі інтереси, стилі роботи та кар'єрні прагнення, формуючи культуру довіри та відповідальності.

З позиції сталого розвитку, людиноцентрований підхід у науці сприяє довгостроковій ефективності дослідницької діяльності. Забезпечення добробуту дослідників, їх професійного розвитку, психологічної безпеки та балансу між роботою і особистим життям формує стійкі наукові спільноти. Такі спільноти здатні генерувати інновації без шкоди для етичних принципів і соціальної відповідальності. Сталий розвиток у науці передбачає не лише екологічний чи економічний вимір, але й соціальний, зокрема, справедливе ставлення до дослідників та рівні можливості. Крім того, персоналізований підхід у підготовці наукових кадрів (через індивідуальні освітні траєкторії, розвиток soft skills) сприяє формуванню високої культури академічної доброчесності. Коли дослідник відчуває підтримку та цінність власного внеску, знижується ймовірність порушень етичних норм, адже зростає рівень внутрішньої мотивації та відповідальності за результати своєї роботи.

У контексті інтелектуального аналізу компетентностей дослідника важливу роль відіграє також спосіб організації знань. Формалізовані інформаційні системи (інтернет-ресурси, наукові бази даних, інституційні репозитарії) забезпечують структурований доступ до інформації та дозволяють здійснювати глибокий аналітичний пошук. Вони є основою для розвитку таких компетентностей, як інформаційна грамотність, аналітичне мислення та здатність до критичної оцінки джерел, що є визначальними складовими академічної доброчесності. Водночас контекстуальні, неформальні канали передачі знань, зокрема, наукові семінари, воркшопи, професійні спільноти, міжособистісна комунікація сприяють розвитку соціальних і комунікативних компетентностей дослідника. Саме через такі взаємодії формуються навички етичної співпраці, обміну ідеями та дотримання норм академічної культури.

З позиції сталого розвитку, важливим є створення умов для безперервного обміну знаннями та їх ефективного використання. Організації, що підтримують дослідницьку діяльність, мають забезпечувати баланс між формалізованими та неформальними каналами комунікації, формуючи інклюзивне, прозоре та етичне інформаційне середовище.

Ключовим етапом у впровадженні систем управління знаннями є інформаційний аудит, який дозволяє здійснити інтелектуальний аналіз наявних компетентностей та інформаційних процесів.

Він включає:

-визначення інформаційних потреб дослідників з урахуванням цілей сталого розвитку;

-ідентифікацію джерел інформації та оцінку їх відповідності принципам академічної доброчесності;

-побудову карти інформаційних потоків у науковому середовищі;

-виявлення прогалин, дублювань і надлишковості інформації;

-аналіз того, як знання створюються, передаються та використовуються в дослідницькій діяльності.

Такий підхід дозволяє не лише оптимізувати управління знаннями, але й формувати цілісну модель компетентностей дослідника, що включає когнітивні, етичні та соціальні аспекти. У результаті підвищується якість наукових досліджень, зміцнюється довіра до наукових результатів і забезпечується відповідність діяльності принципам сталого розвитку.

Окремо слід додати, що у сучасному науковому середовищі інтеграція штучного інтелекту видозмінює не лише інструменти дослідження, а й саму природу компетентностей дослідника. В цьому контексті особливої ваги набуває відповідальність інституційного лідерства за формування системної ШІ-освіти персоналу, що безпосередньо пов’язано з принципами академічної доброчесності та цілями сталого розвитку.

Компетентності дослідника більше не обмежуються класичними навичками аналізу, критичного мислення та академічного письма. Вони доповнюються ШІ-грамотністю, етичним використанням алгоритмів, здатністю інтерпретувати результати, отримані за допомогою ШІ, управлінням даними відповідно до принципів відкритої науки. Керівники університетів і наукових установ мають взяти на себе відповідальність за системне формування цих компетентностей. Перекладання цього завдання на окремих дослідників створює нерівність доступу до знань і підвищує ризики порушення академічної доброчесності. Штучний інтелект ставить нові виклики, до прикладу, розмиття меж авторства, ризики некоректного використання генеративних моделей, автоматизоване відтворення текстів без належного цитування.

Тому інтелектуальний аналіз компетентностей має включати чітке розуміння, коли і як допустимо використовувати ШІ, здатність документувати участь ШІ в дослідженні та розвиток етичної рефлексії. Системне навчання, організоване керівництвом, дозволяє уникнути фрагментарного засвоєння цих норм.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що трансформація освіти в Україні, зокрема в межах реалізації міжнародних ініціатив, актуалізує необхідність переосмислення підходів до формування та оцінювання компетентностей дослідника. Обґрунтовано, що інтелектуальний аналіз компетентностей має виходити за межі формального переліку навичок і включати оцінювання їх етичної, соціальної та довгострокової цінності.

Доведено, що сучасна модель компетентностей дослідника є багатовимірною та інтегрує професійно-наукові, етичні, управлінські компоненти та принципи сталого розвитку. Визначено, що ключовими чинниками забезпечення якості наукової діяльності виступають дотримання принципів академічної доброчесності, орієнтація на цілі сталого розвитку та здатність до міждисциплінарної інтеграції. Обґрунтовано, що формалізовані і неформальні канали організації знань у поєднанні з проведенням інформаційного аудиту забезпечують цілеспрямований розвиток професійних спроможностей науковця.

Особливу увагу приділено впливу цифровізації та штучного інтелекту, що зумовлює розширення змісту компетентностей дослідника за рахунок ШІ-грамотності, етичного використання цифрових інструментів і відповідального управління даними. Підкреслено, що ефективне формування таких компетентностей можливе лише за умови інституційної відповідальності та впровадження системного навчання, що мінімізує ризики порушення академічної доброчесності. Запропонована система показників дозволяє здійснювати комплексне оцінювання діяльності дослідника, поєднуючи кількісні та якісні параметри, та може бути використана як інструмент підвищення ефективності управління науковим розвитком у закладах вищої освіти та академічних установах.

Таким чином, інтелектуальний аналіз компетентностей дослідника виступає основним чинником формування етичного, інноваційного та соціально відповідального наукового середовища, що відповідає сучасним викликам та стратегічним орієнтирам сталого розвитку.

Література:

1. Батечко Н., Дурдас А. Академічна доброчесність в контексті європейських практик: досвід Франції. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2019. Вип. 3 (60). С. 88-94.
2. Кузьмак, О. (2024). Інтеграція принципів сталого розвитку в діяльності університетів україни як інструмент забезпечення якості вищої освіти. Економіка та суспільство, (69). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-27
3. Мелеганич Г. Освітні пріоритети в цілях сталого розвитку ООН до 2030 року: досвід України. Міжнародний науковий вісник. 2022. №1-2. С.92-100. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/57875 (дата звернення: 31.03.2026).
4. Мельник К.М., Власюк С.А. Академічна доброчесність у системі забезпечення якості освіти: український контекст та міжнародний досвід. Збірник наукових праць Уманського національного університету. 2025. Випуск 107. Частина 2. С.169-178. https://journal.udau.edu.ua/assets/files/107.2/14.pdf
5. Річний звіт національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2024 рік. URL: https://naqa.gov.ua/ (дата звернення 31.03.2026).
6. Сивоус, І. В., & Гачак-Величко, Л. А. (2025). Академічна доброчесність як важливий елемент системи підвищення якості освіти. Академічні візії, (43). вилучено із https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1926
7. Тулін, К. (2024). Академічна доброчесність у цифрову добу: проблеми та стратегії гарантії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогіка», 1(19). https://doi.org/10.17721/2415-3699.2024.19.12
8. Чайковська, Г. (2023). Інтеграція освіти для сталого розвитку у закладі вищої освіти: проблеми та перспективи. Social Work and Education, Vol. 10, No. 1. pp. 123-133. DOI: 10.25128/2520-6230.23.1.11

9. Eaton, S. E. (2020). Exploring Academic Integrity and Mental Health During Covid-19: Rapid Review. Journal of Contemporary Education Theory & Research (JCETR), 4(2), 35-4. http://doi.org/10.5281/zenodo.4256825

10. Emerging trends in academic integrity. (2023). Turnitin. https://www.turnitin.com/ebooks/emerging-trends-in-academic-integrity

References:

1. Bathechko, N., & Durdas, A. (2019). Akademichna dobrochesnist v konteksti yevropeiskykh praktyk: dosvid Frantsii. [Academic integrity in the context of European practices: experience of France]. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka, (3(60)), 88-94. [in Ukrainian].

2. Kuzmak, O. (2024). Intehratsiia pryntsypiv staloho rozvytku v diialnosti universytetiv Ukrainy yak instrument zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. [Integration of sustainable development principles in the activities of Ukrainian universities as a tool for ensuring the quality of higher education]. Ekonomika ta suspilstvo, (69). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-27 [in Ukrainian].

3. Melehanych, H. (2022). Osvitni priorytety v tsiliakh staloho rozvytku OON do 2030 roku: dosvid Ukrainy. [Educational priorities in the UN Sustainable Development Goals until 2030: Ukraine's experience]. Mizhnarodnyi naukovyi visnyk, (1-2), 92-100. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/57875 (accessed: 31.03.2026). [in Ukrainian].

4. Melnyk, K. M., & Vlasiuk, S. A. (2025). Akademichna dobrochesnist u systemi zabezpechennia yakosti osvity: ukrainskyi kontekst ta mizhnarodnyi dosvid. [Academic integrity in the system of quality assurance in education: Ukrainian context and international experience]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu, (107, Part 2), 169-178. https://journal.udau.edu.ua/assets/files/107.2/14.pdf [in Ukrainian].

5. Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity. (2024). Richnyi zvit. [Annual report]. https://naqa.gov.ua/ (accessed: 31.03.2026). [in Ukrainian].

6. Syvous, I. V., & Hachak-Velychko, L. A. (2025). Akademichna dobrochesnist yak vazhlyvyi element systemy pidvyshchennia yakosti osvity. [Academic integrity as an important element of the system of improving education quality]. Akademichni vizii, (43). https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1926 [in Ukrainian].

7. Tulin, K. (2024). Akademichna dobrochesnist u tsyfrovu dobu: problemy ta stratehii harantii. [Academic integrity in the digital age: problems and guarantee strategies]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia «Pedahohika», (1(19)). https://doi.org/10.17721/2415-3699.2024.19.12 [in Ukrainian].

8. Chaikovska, H. (2023). Intehratsiia osvity dlia staloho rozvytku u zakladi vyshchoi osvity: problemy ta perspektyvy. [Integration of education for sustainable development in higher education institutions: problems and prospects]. Social Work and Education, 10(1), 123–133. https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.11 (doi.org in Bing) [in Ukrainian].

9. Eaton, S. E. (2020). Exploring Academic Integrity and Mental Health During Covid-19: Rapid Review. Journal of Contemporary Education Theory & Research (JCETR), 4(2), 35-41. http://doi.org/10.5281/zenodo.4256825

10. Turnitin. (2023). Emerging trends in academic integrity. https://www.turnitin.com/ebooks/emerging-trends-in-academic-integrity

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 330.341.1(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-647-661

Чернобай Ліана Іванівна кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-3200-0470

Ярошевич Наталя Богуславівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-3836-067X

Дубравський Андрій Володимирович аспірант кафедри менеджменту та міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0007-9948-7881

ДИНАМІКА ІННОВАЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПОКАЗНИКІВ

Анотація. Метою статті виявлення основних проблем забезпечення інноваційного розвитку України шляхом аналізу динаміки рейтингу компонент субіндексів Глобального індексу інновацій. Проведено аналіз динаміки субіндексів інноваційного вкладу й інноваційного результату України у Глобальному індексі інновацій протягом 2012-2025 років, та їх компонентів, а саме: (1) результати знань і технологій; (2) креативні результати; (3) людський капітал; (4) складність ведення бізнесу; (5) розвиток ринку; (6) інфраструктура; (7) інституції. Встановлено, що найсильнішими сторонами України є знання та технології та розвиток людського капіталу, але в останні роки за обидвома цими напрямками рейтинг України знижується; найслабшими сторонами України в рейтингу GII є (1) інституції, стан яких погіршується протягом останніх років; (2) ринок – хронічно слабкий та (3) інфраструктура, стан якої незначно покращився. З початком повномасштабного вторгнення інфраструктура, ринок та бізнес істотно постраждали, що супроводжується погіршенням продуктивності праці в економіці та падінням ВВП. Також встановлено, що витрати на наукові дослідження та розробки в Україні у відсотках від ВВП, чисельність працівників, задіяних у виконанні НДДКР продовжують скорочуватися; за рахунок скорочення числа організацій підприємницького сектора негативно змінилася структура організацій, що виконують НДДКР; рівень фінансування наукових досліджень є дуже низьким та не забезпечує економічного розвитку країни; наука не виконує економічної функції. Подано рекомендації щодо

напрямків збереження рейтингових позицій компонента «результати знань і технологій», зокрема в частині збереження науково-технічного і технологічного потенціалу України та підвищення рейтингових позицій компонента «інституції», зокрема в частині формування ефективного інноваційного середовища.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційна спроможність економіки, інституції, науково-технічний потенціал, витрати на наукові дослідження та розробки.

Chernobay Liana Ivanivna PhD (Economics), Professor, Head of Management and International Business Department Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-3200-0470

Yaroshevych Natalya Bohuslavivna PhD (Economics), Docent, Associate Professor of Management and International Business Department Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-3836-067X

Dubravskyi Andriy Volodymyrovych Postgraduate Student of Management and International Business Department Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0007-9948-7881

DYNAMICS OF UKRAINE'S INNOVATION CAPACITY IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL INDICATORS

Abstract. The aim of the article is to identify the key challenges of ensuring Ukraine's innovative development through the analysis of the dynamics of the rankings of the components of the sub-indices of the Global Innovation Index. The study analyzes the dynamics of Ukraine's Innovation Input and Innovation Output sub-indices in the Global Innovation Index over the period 2012–2025, as well as their components, namely: (1) knowledge and technology outputs; (2) creative outputs; (3) human capital; (4) business sophistication; (5) market sophistication; (6) infrastructure; and (7) institutions.

It is found that Ukraine's strongest areas are knowledge and technology outputs and human capital development; however, in recent years, the country's ranking in both areas has been declining. The weakest areas in Ukraine's GII ranking are: (1) institutions, whose condition has deteriorated in recent years; (2) the market, which remains chronically weak; and (3) infrastructure, which has shown only slight improvement. Since the beginning of the full-scale invasion, infrastructure, the market, and business activity have been significantly affected, accompanied by a decline in labor productivity and GDP.

The study also finds that R&D expenditure as a percentage of GDP and the number of personnel engaged in research and development in Ukraine continue to decrease; the structure of R&D-performing organizations has deteriorated due to a

reduction in the number of business sector entities; the level of funding for scientific research remains critically low and does not support economic development; and science fails to perform its economic function.

Recommendations are provided regarding ways to maintain Ukraine's ranking positions in the "knowledge and technology outputs" component, particularly through preserving its scientific, technical, and technological potential, as well as improving positions in the "institutions" component, especially by fostering an effective innovation environment.

Keywords: innovative development, innovation capacity of the economy, institutions, scientific and technological potential, R&D expenditure.

Постановка проблеми. В умовах військових ризиків та одночасного просування України до інтеграції з ЄС забезпечення сталого економічного зростання безпосередньо пов'язане з активізацією інноваційного розвитку. Оцінити ефективність державної інноваційної політики можна через позиції країни у міжнародних рейтингах, що відображають її інноваційний потенціал і конкурентоспроможність. Особливу аналітичну цінність має Global Innovation Index, який формується World Intellectual Property Organization, оскільки дозволяє дослідити не лише загальну позицію країни, а й динаміку складових субіндексів інноваційного розвитку. Саме аналіз змін у рейтингах цих компонентів дає змогу глибше зрозуміти ключові проблеми та дисбаланси у формуванні інноваційної системи України, зокрема в контексті її зближення з країнами ЄС..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток теорії та практики аналізу інноваційної діяльності досліджували зарубіжні вчені зокрема: Й. Шумпетер [1], Б. Твісс [2], Ф. Ніксон [3], Е. Тофлер [4], П.Друкер [5], Д. Хаген [6], Шеріфе Коч, Рамазан Укту, Хасан Ессоп, Бірол Меркан [7], Кан Чжу, Фанчжоу Чжан, Фулонг Ву, І Фін [8].

Серед вітчизняних науковців активно займалися вивченням проблем інноваційного розвитку Покропивний С. Ф. [9], Лапко О.О. [10], Осецький В.Л. [11], Притикіна О.Л., Стасюк Ю.М., Щипанова О.В. [12], Шипуліна Ю. С., Костик К. О. [13], Геєць В.М. [14], Ковальчук В.М. [15], Ворона А. В. [16], Ольвінська Ю. О., Самотоєнкова О. В., Вітковська К. В. [17], Біла І. С., Посна В. С., Шевченко О.О. [18], Григор О.О., Баранов Г.О. [19], Юрчишена Л. В. [20] та ін.

Віддаючи належне науковому доробку вчених, необхідно наголосити, що наявні реалії інноваційної діяльності в Україні вимагають дослідження основних проблем забезпечення інноваційного розвитку України крізь призму міжнародних показників інноваційного розвитку..

Мета статті – виявлення основних проблем забезпечення інноваційного розвитку України шляхом аналізу динаміки рейтингу компонент субіндексів Глобального індексу інновацій.

Виклад основного матеріалу. Глобальний індекс інновацій (англ. GII) є щорічним рейтингом інновацій 139 економік світу; дає змогу оцінити здатність країн світу створювати сприятливе середовище для інновацій, результат інноваційної діяльності, прогрес в інноваціях, а також потенціал інноваційної екосистеми економік світу. GII включає 84 компоненти для багатовимірного аналізу інновацій та оцінює економіки світу для визначення лідерів за інноваційним потенціалом. Найбільш інноваційною економікою світу вже багато років поспіль є Швейцарія; до топ-10 у також входять Швеція, США, Велика Британія, Сінгапур, Фінляндія, Нідерланди, Німеччина, Данія, Республіка Корея.

У рейтингу GII 2025 року Україна посіла 66 позицію [21], опустившись на 6 пунктів з 2024 року, яка в свою чергу опустилася на 5 пунктів порівняно з 2023 роком (рис.1). Позиції України у Глобальному індексі інновацій неухильно покращувалися, проте знизилися у зв'язку з політичною турбулентністю в часи Революції Гідності (2013-2014 роки), військовими діями у зв'язку з анексією Криму та частини територій України з 2014 року, глобальною пандемією Covid19 з 2020 року та повномасштабним російським вторгненням – Україна втратила одразу вісім позицій у рейтингу, перемістившись із 49-го місця у 2021 році на 57-ме у 2022 році.

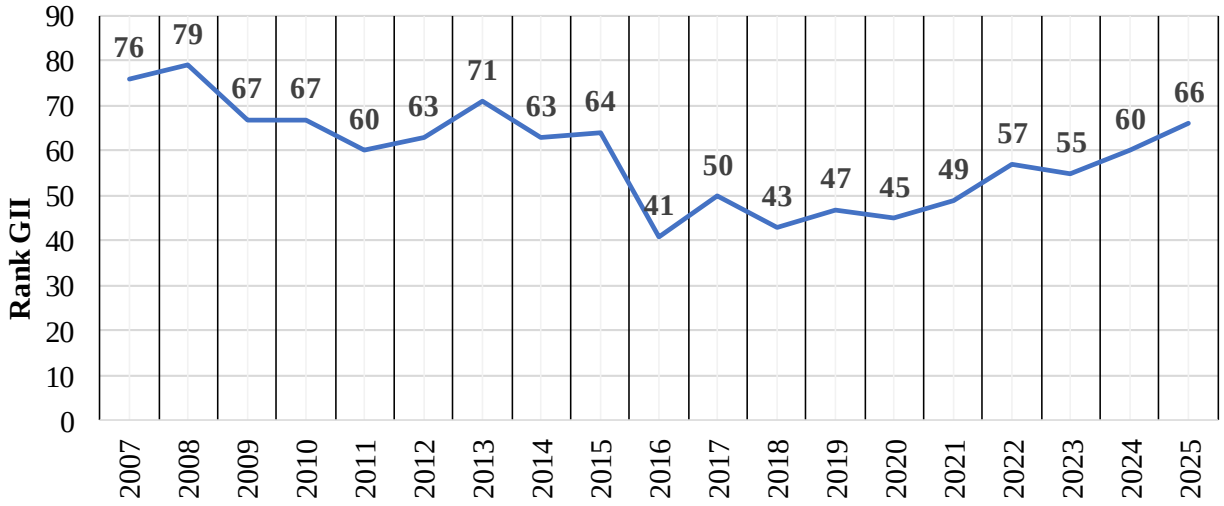

Рисунок 1. – Україна в Глобальному індексі інновацій протягом 2007-2025 років

Побудовано за матеріалами [22]

Попри широкомасштабні військові дії на її території, у 2023 році Україна незначно піднялася в Глобальному індексі інновацій, посівши 55-те місце. Також 2023 році Україна посідала 3-тє місце серед 37 країн із доходами нижче середнього, 34-те місце серед 39 економік Європи [22]. Проте у 2025 році Україна опустилася на 1 позицію і посіла 4-те місце серед країн групи доходів "нижче середнього". Тобто погіршення позицій триває, що корелює з впливом війни.

GII включає два субіндекси – інноваційного вкладу й інноваційного результату. Динаміку позицій цих субіндексів і рейтинг GII для України наведено на рис. 2.

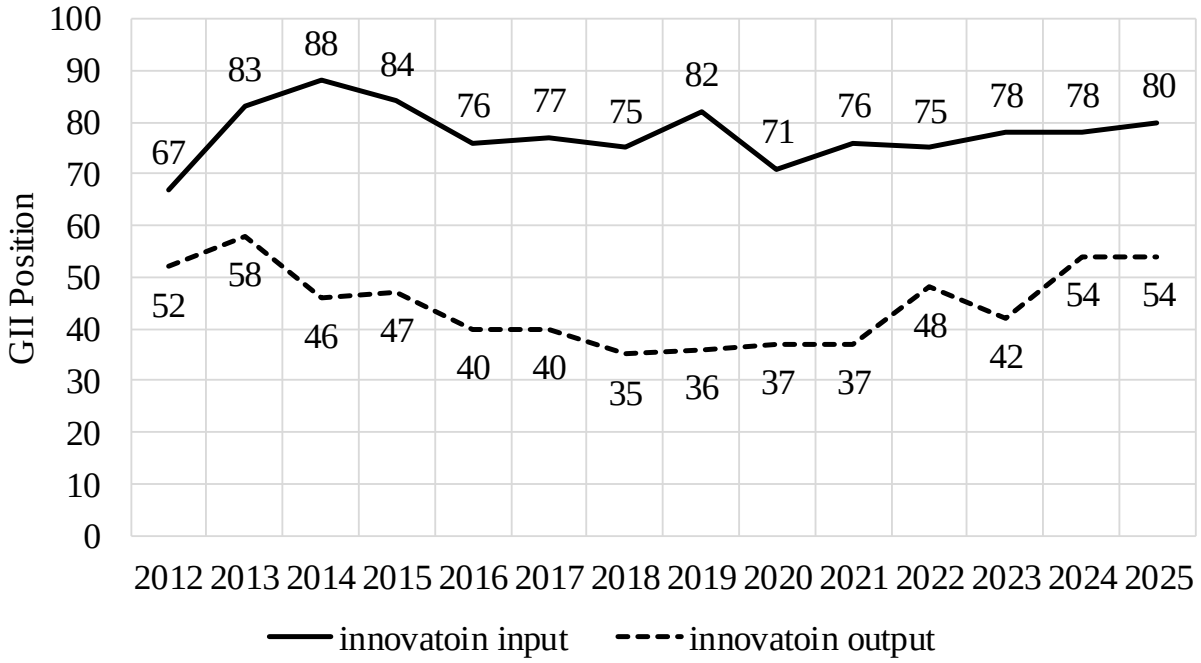

Рисунок 2. – Динаміка рейтингу України GII за субіндексами інноваційного вкладу (innovatoin input) й інноваційного результату (innovatoin output) з 2012 по 2025 роки
Побудовано за матеріалами [22; 23]

Підвищення рейтингу України в GII відбувається переважно за рахунок інноваційних результатів, показник яких протягом 2012–2025 років істотно коливався, від 35 до 58; з 2022 року, у зв'язку з військовим російським вторгненням в Україну, позиції України почали знижуватися. Рейтинг інноваційних вкладів України є значно гіршим і коливається 67 до 88 протягом досліджуваного періоду. Україна виробляє більше інноваційної продукції порівняно з рівнем інвестицій в інновації, відносно свого ВВП та традиційно демонструє кращі позиції в рейтингу інноваційних результатів, аніж у рейтингу внеску в інновації, причому протягом тривалого періоду.

Таблиця 1.

Динаміка компонентів субіндексів GII України протягом 2024 – 2025 років

№	Компоненти субіндекса	Місце у рейтингу		Коментар
		2024	2025	
Субіндекс інноваційного результату (Innovatoin Output)				
1.	«Результати знань і технологій» (Knowledge & Technology Outputs)	34	47	Погіршення значення компонента. У 2025 році Україна набрала 26,48 балів, що є вище середнього рівня (20 бали), проте нижче середньоєвропейського рівня (34,99 бали)
2.	«Креативні результати» (Creative Outputs)	68	67	Покращення значення компонента. Україна набрала у 2025 році 23,89 бали, що є вище середнього рівня (22,6 бали), проте нижче середньоєвропейського рівня (38,66 бали)
Субіндекс інноваційного вкладу (Innovatoin Input)				
3.	Людський капітал «Human capital and research»	54	65	Погіршення значення компонента. За цим компонентом Україна набрала у 2025 році 32,52 бали, що є вище середнього рівня (29,7 бали), проте нижче середньоєвропейського рівня (44,67 бали)
4.	«Складність ведення бізнесу» (Business Sophistication)	45	56	Погіршення значення компонента: Україна – 27,7 бали, при цьому що середній рівень – 31,4 бали; середньоєвропейський – 40,79 бали
5.	«Розвиток ринку» (Market Sophistication)	85	85	Компонент залишається слабкою стороною України: у 2025 році Україна – 32,25 бали, що є нижче середнього рівня (34,8 бали) та нижче середньоєвропейського рівня (44,89 бали).
6.	«Інфраструктура» (Infrastructure)	82	75	Покращення значення компонента, проте в України у 2025 році лише 40,7 бали, що є нижче середнього рівня (41,1 бали) та нижче середньоєвропейського рівня (54,13 бали).

№	Компоненти субіндекса	Місце у рейтингу		Коментар
		2024	2025	
7.	«Інституції» (Institutions)	107	108	Погіршення значення компонента; дуже низькі позиції. За цим компонентом Україна набрала у 2025 році лише 34.12 бали, при цьому що середній рівень – 44 бали, середньоєвропейський – 59,42 балів.

Побудовано за матеріалами: [23; 24]

Компонент субіндекса «Результати знань і технологій» (табл.1) залишається найсильнішою стороною України, проте у 2025 році відбулося суттєве його зниження (-13 позицій), через зниження експорту ІТ-послуг. Україна посідає високі позиції за створенням знань, кількістю корисних моделей, експорту ІТ-послуг, однак наукових і технічних статей відносно мало, а вплив знань обмежений через низьке зростання продуктивності праці та незначне виробництво та експорт високотехнологічної продукції. Зокрема, у частині інвестицій в науку та інновації, протягом 2014-2024 років погіршилося значення субіндексу за рахунок (1) наукових публікацій (на –1,2%); (2) кількості угод з венчурним капіталом (на – 2%); (3) інвестицій в НДДКР (на –11,3%), (4) міжнародних патентних заявок (на –2,7%), хоча у короткостроковій перспективі (протягом 2023 - 2024 років) значення двох останніх позицій покращилися на 5,3% і 24,4%, відповідно. В частині впровадження технологій як в короткостроковому періоді, так і в довгостроковому – всі показники субіндекса покращуються, але продуктивність праці знижується.

Компонент субіндекса «Креативні результати», що незначно покращився (+1 позиція) характеризує креативну економіку – ІТ, онлайн-контент, дизайн; і тримається протягом багатьох років на відносно стабільному рівні.

Компонент субіндекса «Людський капітал» (табл.1) України знижується (-13 позицій) через зниження інвестицій в освіту. Незважаючи на розвиненість вищої освіти, зниження інвестицій в дослідження та розробки призводить зниження цього компонента. Погіршення компонента субіндекса «Складність ведення бізнесу» (– 11 позицій) пов’язане з воєнними ризиками, інвестиційною невизначеністю, слабкою інтеграцією інновацій у бізнес. Україна посідає високі місця за кількістю кваліфікованих працівників, але науково-дослідна співпраця між університетами та промисловістю на середньому рівні, а кількість угод зі створення спільних підприємств, показники імпорту високих технологій та іноземних інвестицій є низькими, що призводить до погіршення компонента.

Компонент субіндекса «Складність ринку» залишається нижче середнього рівня, що пов’язане з проблеми з доступом до фінансування, низьким розвитком венчурного капіталу, руйнуванням енергосистеми та логістичними обмеженнями, спричиненими війною.

Значення компонента субіндекса «Інфраструктура» свідчить про доступ до інформаційних та комунікаційній технологій, забезпечення електроенергією, екологічну стійкість та енергоефективність. В Україні добре розвинені онлайн-сервіси, а цифровізація державних послуг є значною інституційною перевагою. Україна вже має сильну базу (e-government), що включає розширення цифрових сервісів, інтеграцію реєстрів, автоматизацію частини регуляторних процедур, проте компонент відстає за логістикою, капіталоутворенням та енергоефективністю. Проблемним і одним з найгірших (з найнижчим рейтингом) для України впродовж багатьох залишається компонент субіндекса «Інституції», що також має загальну тенденцію до погіршення. Основну проблему при цьому становить верховенство права, якість регуляторної діяльності, непередбачуваність політики на високий рівень корупції. Компонент «Інституції» відображає якість політичного середовища, регуляторної бази та ділового клімату, тому його покращення може спричинити низка реформ, реалізація яких забезпечить: (1) стабільність і передбачуваність «правил гри», особливо для інвесторів (мінімізація змін податкового та регуляторного законодавства; запровадження оцінки впливу регулювання); (2) реальна, а не формальна боротьба з корупцією (посилення незалежності антикорупційних органів, невідворотність покарання, цифровізація процедур для зменшення людського фактору); (3) судова реформа і захист прав власності, особливо в частині захисту інтелектуальної власності; (4) вдосконалення державного управління, що забезпечить спроможність держави реалізовувати політики; (5) спрощення ведення бізнесу (дерегуляція і зменшення дозволів; спрощення підключення до інфраструктури; прогнозоване податкове адміністрування); (6) захист інвесторів (гарантії для іноземних інвесторів; прозорість державних рішень; мінімізація політичних ризиків для бізнесу).

Інноваційний розвиток національної економіки неможливий без системного розвитку науки, яка забезпечує трансформацію нових знань у технології, конкурентоспроможні товари та послуги. Саме науково-дослідна та освітня сфери формують основу інноваційної моделі, визначаючи здатність держави до технологічного оновлення. Тому ключовим завданням є концентрація ресурсів на пріоритетних напрямах науково-технічного розвитку в умовах відкритої економіки. Водночас скорочення кількості наукових установ і закладів вищої освіти в Україні протягом останніх десятиліть свідчить про послаблення наукової бази, що стримує інноваційний поступ держави. Зокрема, станом на 2026 в Реєстрі суб'єктів освітньої діяльності «Заклади вищої освіти» Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО) функціонує 517 закладів вищої освіти [25] (для порівняння в 2023 рік їх було 736) [26]. Кількість наукових установ та організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, також скорочується – від 1 303 одиниць у 2010 році до 208 у 2026 році, що становить падіння на 84 %. Такі тенденції зумовлені переважно скороченням як підприємницького сектора, на який у більшості промислово розвинених країн припадає найбільша частка витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), так і державного сектора та сектора вищої освіти (рис.3.).

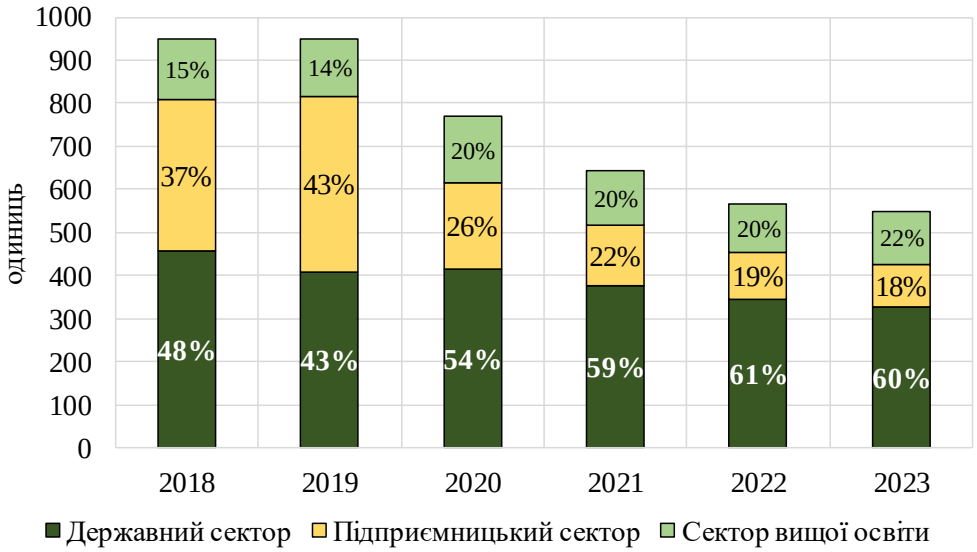

Рисунок 3. – Структурна динаміка кількості організацій, що здійснювали НДДКР в Україні

Побудовано за матеріалами: [27].

Також в Україні спостерігається спадна динаміка чисельності осіб, задіяних у виконанні наукових досліджень (рис. 4.) [28], зокрема протягом 2010 – 2023 років чисельність осіб, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок скоротилася на 68 %, при цьому дослідників зменшилося на 71 %, техніків на 58% і допоміжного персоналу на 77 %.

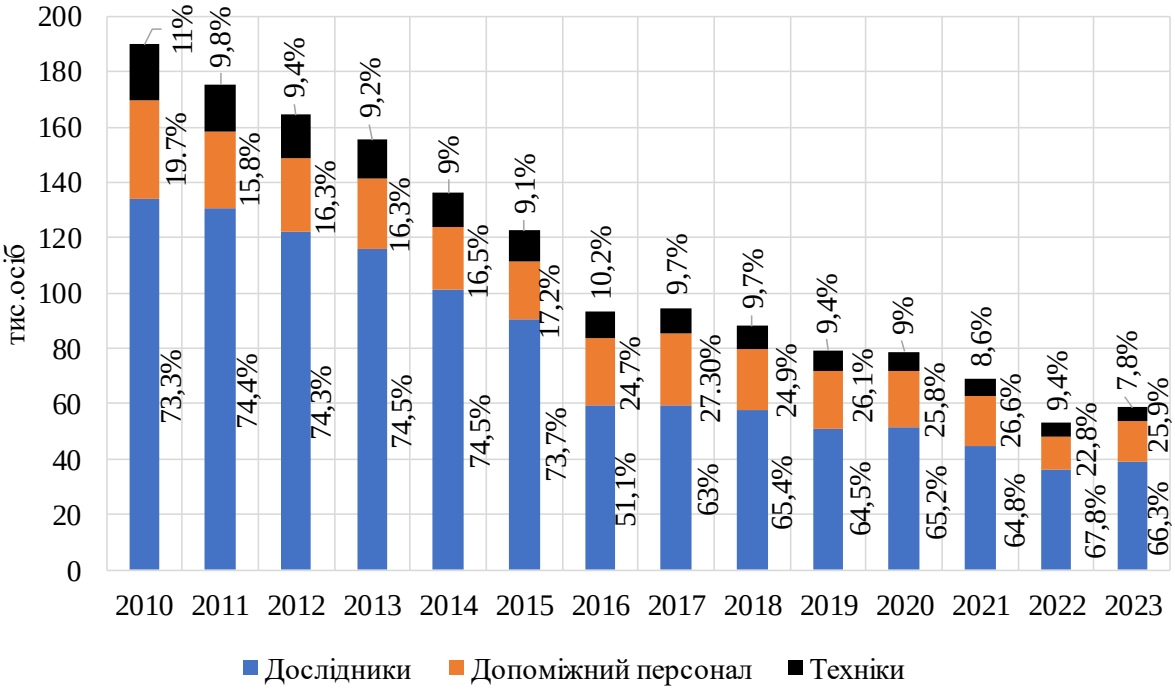

Рисунок 4. – Структурна динаміка працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок в Україні, тис.осіб

Побудовано за матеріалами: [27].

Скорочення чисельності науковців супроводжується знеціненням наукової праці, відтоком кадрів за кордон, зменшенням фінансування НДДКР і зниженням активності організацій, що їх виконують. Це веде до скорочення обсягів досліджень, інновацій і нових знань. У результаті частка науково-технічних робіт у ВВП України залишається нижчою за 1 %, що стримує технологічний розвиток, інноваційну активність і знижує конкурентоспроможність країни на внутрішньому та міжнародному ринках. Витрати на НДДКР (R&D) – показник, який характеризує зусилля уряду й бізнесу для отримання конкурентних переваг у науці та технологіях і визначається у відсотках до ВВП. Валові внутрішні витрати на R&D включають капітальні й поточні витрати бізнесу, держави, вищої освіти та приватних некомерційних організацій. Слід зазначити, що згідно з керівництвом Фраскаті 2015 з вимірювання наукової, технологічної та інноваційної діяльності [29], що є міжнародним стандартом вже понад п'ятдесят років і схвалене Комітетом ОЕСР з науково-технологічної політики (CSTP) і Комітетом ОЕСР зі статистики і статистичної політики (CSSP), основним узагальнюючим статистичним показником, який використовується для опису науково-дослідницької діяльності країни є валові внутрішні витрати на R&D (GERD), які охоплюють всі витрати на R&D, виконані на національній території протягом певного звітного періоду. GERD є основним показником для міжнародних порівнянь діяльності у сфері наукових досліджень та розробок.

Динаміку витрат на наукові дослідження та розробки (GERD) у відсотках від ВВП за даними Світового банку в Україні порівняно з іншими країнами, які інвестують у дослідження та інновації відображено рис. 5.

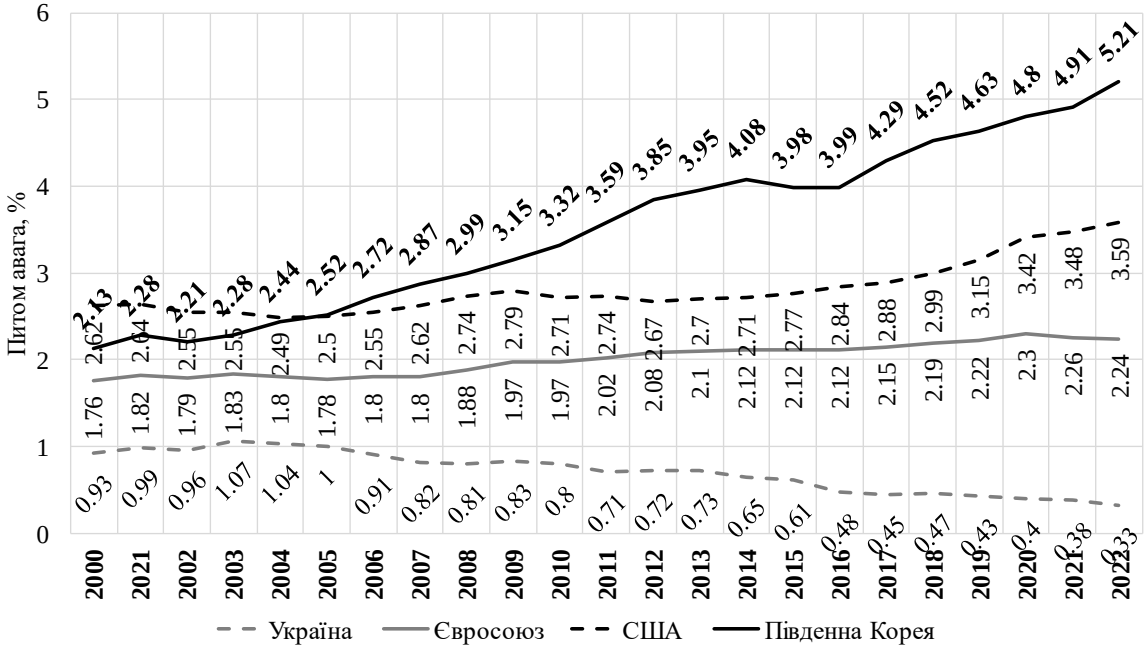

Рисунок 5. – Динаміка витрат на наукові дослідження та розробки окремих країн у відсотках від ВВП

Побудовано за матеріалами [30].

Частка витрат на наукові дослідження та розробки у відсотках від ВВП в Україні є найнижчою порівняно з іншими країнами і характеризується спадною тенденцією (рис.). В Україні обсяг фінансування розвитку науки закріплений на законодавчому рівні та становить не менше 1,7 % до ВВП, хоча протягом 2000 – 2022 років знижується з 0,93% від ВВП у 2000 році до 0,33 % від ВВП у 2022 році % (рис.).

Розвинуті країни приділяють значну увагу розвитку науки, спрямовуючи на НДДКР близько 3 % ВВП, причому обсяги фінансування стабільно зростають. Зокрема, у Південній Кореї, яка є лідером за рівнем витрат на НДДКР, цей показник зріс з 2,13 % у 2000 році до 5,21 % у 2022 році (рис.1), що забезпечує динамічний науково-технологічний розвиток економіки.

Натомість в Україні рівень фінансування науки залишається критично низьким: у середньому 0,55 % ВВП із падінням до 0,33 % у 2022 році, що у 6,8 рази менше, ніж у ЄС. За таких умов наука не виконує повноцінної економічної функції, а результати досліджень не трансформуються в інновації.

Недостатня державна підтримка та відсутність пріоритетності НДДКР призводять до неефективності витрат і втрати потенційних результатів. Це зумовлює необхідність впровадження дієвих механізмів акумуляції та ефективного розподілу ресурсів для фінансування наукових досліджень і розробок.

Висновки. Україна все ще залишається у GII “innovation overperformer”, тобто генерує інноваційні результати краще ніж дозволяють умови (економіка та інституції). При цьому найсильнішими сторонами України є знання та технології та розвиток людського капіталу, але в останні роки за обидвома цими напрямками рейтинг України знижується.

Найслабшими сторонами України в рейтингу GII є (1) інституції, стан яких погіршується протягом останніх років; (2) ринок – хронічно слабкий та (3) інфраструктура, стан якої незначно покращився. Всі ці напрямки понижували рейтинг України і до війни, хоч з початком повномасштабного вторгнення інфраструктура, ринок та бізнес істотно постраждали, що супроводжується погіршенням продуктивності праці в економіці та падінням ВВП. До стабільно негативних тенденцій, що знижують інноваційний рейтинг України слід віднести падіння показників, пов’язаних з інституціями. Лише забезпечення верховенства права, передбачуваності політики та пониження рівня корупції може створити середовище для зростання інноваційної активності.

Витрати на наукові дослідження та розробки в Україні у відсотках від ВВП, чисельність працівників, задіяних у виконанні НДДКР продовжують скорочуватися. Негативно змінилася структура організацій, що виконують НДДКР за рахунок скорочення числа організацій підприємницького сектора. Рівень фінансування наукових досліджень є дуже низьким та не забезпечує економічного розвитку країни; наука не виконує економічної функції. Військові дії в Україні ще більше посилили негативні тенденції у цій сфері. В результаті Україна порівняно з іншими країнами не є конкурентоспроможною щодо

розроблення нових технологій, продуктів і досліджень, проте все ще має наявний науковий потенціал, який потребує фінансової підтримки, створення відповідної матеріально-технічної бази для проведення наукових досліджень і розробок.

Для припинення ослаблення науково-технічного і технологічного потенціалу країни та скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямах науково-технічного розвитку, на національному рівні необхідно прийняти ефективну програму інноваційного розвитку, розширити фінансові джерела державної підтримки інноваційної діяльності, використовуючи не лише бюджетні кошти, а й залучені державою фінансові ресурси (гранти та допомога від міжнародних організацій, позики тощо); створити інфраструктуру державних інноваційних фондів; запровадити державний інноваційний кредит під низьку відсоткову ставку та систему державних гарантій..

Література:

1. Schumpeter J. (1934) Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Harvard University Press, Cambridge, MA, 255 p.

2. Brian C. Twiss. Managing Technological Innovation. Trans-Atlantic Pubns; 4th edition (August 1, 1992). 338 p.

3. Nixon F. Innovation Management. 1997. 216 p.

4. Toffler Alvin (1970). Future Shock. New York: Random House, 505 p.

5. Друкер П. (1994) Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво / пер. з англ. В. С. Гуля. Київ. 319 с.

6. Hagen D. (2021). Sustainable Event Management: New Perspectives for the Meeting Industry Through Innovation and Digitalisation? Innovations and Traditions for Sustainable Development. WSUSE. October 2021. DOI: http://doi.org/10.1007/978-3-030-78825-4_16

7. Kan Zhu, Fangzhu Zhang, Fulong Wu, Yi Feng (2024) Governing innovation-driven development under state entrepreneurialism in China. Cities. Volume 152, September 2024, 105194 DOI: http://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105194

8. Serife Koc, Ramazan Uctu, Hassan Essop, Birol Marcan (2026). The impact of innovation on economic growth: A dynamic panel data analysis. International Journal of Innovation Studies. Volume 10, Issue 1, March 2026, Pages 20-30 DOI: http://doi.org/10.1016/j.ijis.2025.09.003

9. Покропивний С. Ф., Новак А. П. Ефективність інноваційно–інвестиційної діяльності К.: КНЕУ, 1997. – 184 с.

10. Лапко О.О. Інноваційна діяльність як фактор підвищення ефективності вітчизняної економіки. *Фінанси України*. 1998. № 6. С. 31 – 34

11. Осецький В.Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики [монографія]. К.: ІАЕ НААН, 2003. 412 с.

12. Притикіна О.Л., Стасюк Ю.М., Щипанова О.В. Інноваційна політика України та інтеграція до ЄС. Фінанси України. 2005. №5. С. 36 – 43.

13. Шипуліна Ю.С., Костик К.О. Шляхи розвитку інноваційної діяльності України в глобальному економічному просторі. *Механізм регулювання економіки*, 2013, № 4, С. 51– 63

14. Геєць В.М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання. Економіка України. 2015. № 1. С. 4 –25.

15. Ковальчук В.М. Аналіз тенденцій інноваційного розвитку національної економіки. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 58. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-33

16. Ворона А.В. (2020) Глобальні чинники впливу на інноваційний розвиток національної економіки. *Економіка. Фінанси. Право.* 2020, №3/1, С.32–36.

17. Ольвінська Ю.О., Самотоєнкова О.В., Вітковська К.М. Сучасний стан та тенденції розвитку інноваційної діяльності в Україні. *Економіка та держава.* 2021, №4, С.64–71 DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.4.64

18. Біла І.С., Посна В.С., Шевченко О.О. Інноваційний розвиток як чинник повоєнної відбудови економіки України. *Наукові записки НаУКМА, Економічні науки*. Розділ 8. Частина 1, С. 10 –16

19. Григор О.О., Баранов Г.О. Діагностика потенціалу запровадження інноваційної моделі економіки в Україні. *Економіка і організація управління*. 2024. № 2(54), с.5-16 DOI https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.1

20. Юрчишена Л. В. Витрати на дослідження і розробки та рейтинг України в глобальному індексі інновацій. *Освітня аналітика України*. 2024. № 3 (29). С. 16-28

21. Global Innovation Index 2025. *WIPO* URL: https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2025/en/gii-2025-at-a-glance.html

22. Global Innovation Index. Innovation Ecosystems & Data Explorer. Ukraine. *WIPO*. URL: https://www.wipo.int/gii-ranking/en/ukraine/section/economy-profile

23. Ukraine ranking in the Global Innovation Index 2025. *WIPO*. URL: https://www.wipo.int/gii-ranking/en/ukraine

24. Позиції України в Global Innovation Index 2024: аналіз і тенденції. *Technology Center* URL: https://entc.com.ua/uk/2584-pozytsii-ukrainy-v-global-innovation-index-2024-analiz-i-tendentsii

25. Реєстр суб'єктів освітньої діяльності. Заклади вищої освіти. *Єдина державна електронна база з питань освіти: Вебсайт* URL: https://registry.edbo.gov.ua/vishcha-osvita/

26. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2022 році / за ред. А. Бутенка, О. Єременко, Н. Стукало. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2023. 59 с.

27. Наука, технології та інновації. *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/

28. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок за категоріями. *Державна служба статистики України.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ni/kpno_kp/kpno_kp_u.htm

29. Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities © OECD 2015, URL: https://doi.org/10.1787/9789264239012-en

30. Research and development expenditure (% of GDP). *World Bank Group.* 2024. URL: https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?end=2022&locations=UA&skipRedirection=true&start=1997&view=chart

***References**:*

1. Shumpeter Y. (2011) Teoriia ekonomichnoho rozvytku. Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyklu [Theory of economic development. A study of earnings, capital, credit, interest, and the business cycle]. Kyiv: Vyd-vo Kyievo-Mohylianska akademiia. 244 p. [in Ukrainian]

2. Brian C. Twiss. Managing Technological Innovation. Trans-Atlantic Pubns; 4th edition (August 1, 1992). 338 p.

3. Nixon F. Innovation Management. 1997. 216 p.

4. Toffler Alvin (1970). Future Shock. New York: Random House, 505 p.

5. Drucker P. (1994) Yak zabezpechyty uspikh u biznesi: novatorstvo i pidpryiemnytstvo [How to Ensure Success in Business: Innovation and Entrepreneurship]. Kyiv. 319 p. [in Ukrainian]

6. Hagen D. (2021). Sustainable Event Management: New Perspectives for the Meeting Industry Through Innovation and Digitalisation? Innovations and Traditions for Sustainable Development. WSUSE. October 2021. DOI: http://doi.org/10.1007/978-3-030-78825-4_16

7. Kan Zhu, Fangzhu Zhang, Fulong Wu, Yi Feng (2024) Governing innovation-driven development under state entrepreneurialism in China. Cities. Volume 152, September 2024, 105194 http://doi.org/10.1016/j.cities.2024.105194

8. Serife Koc, Ramazan Uctu, Hassan Essop, Birol Marcan (2026). The impact of innovation on economic growth: A dynamic panel data analysis. International Journal of Innovation Studies. Volume 10, Issue 1, March 2026, Pages 20-30 http://doi.org/10.1016/j.ijis.2025.09.003

9. Pokropyvnyi S. F., Novak A. P. (1997) Efektyvnist innovatsiino–investytsiinoi diialnosti. [Effectiveness of Innovation and Investment Activities]. Kyiv: KNEU, 184 p. [in Ukrainian]

10. Lapko O.O. (1998) Innovatsiina diialnist yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti vitchyznianoi ekonomiky [Innovative activity as a factor in improving the efficiency of the domestic economy]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*. 6:31–344 [in Ukrainian]

11. Osetsky V. L. (2023) Investytsii ta innovatsii: problemy teorii i praktyky: monohrafiia [Investments and Innovations: Problems of Theory and Practice: Monograph]. Kyiv: IAE NAA, 412 p. [in Ukrainian]

12. Prytykina O. L., Stasyuk Y. M., Shchipanova O. V. (2005) Innovatsiina polityka Ukrainy ta intehratsiia do YeS [Ukraine's innovation policy and integration into the EU]. *Finansy Ukrainy - Finance of Ukraine*. 5: 36–43 [in Ukrainian]

13. Shypulina Yu. S., Kostyk K. O. (2013) Shliakhy rozvytku innovatsiinoi diialnosti Ukrainy v hlobalizovanomu ekonomichnomu prostori [Ways of development of innovation activity of Ukraine in the globalized economic space]. *Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky – Mechanism of regulation of economy*. 4, 51– 63 [in Ukrainian]

14. Heyets V.M. (2015) Bariery na shliakhu rozvytku promyslovosti na innovatsiinii osnovi ta mozhlyvosti yikh podolannia [Barriers to innovation-based industrial development and ways to overcome them]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*. 1: 4–25. [in Ukrainian]

15. Kovalchuk V. M. (2023) Analiz tendentsii innovatsiinoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Analyzing trends in innovative development of the national economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*. Issue 58. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-33 [in Ukrainian]

16. Vorona A. V. (2020) Hlobalni chynnyky vplyvu na innovatsiinyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky [Global factors of influence on the innovative development of the national economy]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Ekonomy. Finance. Law.* 3/1, 32–36 [in Ukrainian]

17. Olvinska Yu. O., Samotoienkova O. V., Vitkovska K. V. (2021) Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [Current state and trends of innovation activity development in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*. 4, 64–71 DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.4.64 [in Ukrainian]

18. Bila I. S., Posna V. S., Shevchenko O.O. (2023) Innovatsiinyi rozvytok yak chynnyk povoiennoi vidbudovy ekonomiky Ukrainy [Innovative development as a factor of post-war reconstruction of the Ukrainian economy]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Economic Sciences*. Volume 8. Issue 1, 10 –16 [in Ukrainian]

19. Hryhor O.O., Baranov G.O. (2024) Diahnostyka potentsialu zaprovadzhennya innovatsiynoyi modeli ekonomiky v Ukrayini [Diagnostics of the potential for introducing an innovative model of the economy in Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya – Economics and Management Organization*. 2(54), 5-16 DOI https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.1 [in Ukrainian]

20. Yurchyshena L. V. (2024) Vytraty na doslidzhennia i rozrobky ta reitynh Ukrainy v hlobalnomu indeksi innovatsii [Research and development expenditures and Ukraine's ranking in the

global innovation index]. *Osvitnia analityka Ukrainy – Educational Analytics of Ukraine*. 3 (29): 16-28 [in Ukrainian]

21. Global Innovation Index 2025. WIPO. https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2025/en/gii-2025-at-a-glance.html

22. Global Innovation Index. Innovation Ecosystems & Data Explorer. Ukraine. WIPO. https://www.wipo.int/gii-ranking/en/ukraine/section/economy-profile

23. Ukraine ranking in the Global Innovation Index 2025. WIPO. https://www.wipo.int/gii-ranking/en/ukraine

24. Pozytsiyi Ukrayiny v Global Innovation Index 2024: analiz i tendentsiyi [Ukraine's positions in the Global Innovation Index 2024: analysis and trends] *Technology Center* https://entc.com.ua/uk/2584-pozytsii-ukrainy-v-global-innovation-index-2024-analiz-i-tendentsii

25. Register of subjects of educational activity. Higher education institutions. Unified state electronic database on education: Website. URL: https://registry.edbo.gov.ua/vishcha-osvita/ [in Ukrainian]

26. Butenko A, Yeremenko O., Stukalo N. (2023) Dopovid pro yakist vyshchoi osvity v Ukraini, yii vidpovidnist zavdanniam staloho innovatsiinoho rozvytku suspilstva u 2022 rotsi [Report on the Quality of Higher Education in Ukraine: Its Alignment with the Goals of Sustainable Innovative Development of Society in 2022]. Kyiv: Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity, 59 p. [in Ukrainian]

27. Science, technology and innovation. *State Statistics Service of Ukraine: Website* URL: https://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian]

28. Number of employees involved in scientific research and development by category. *State Statistics Service of Ukraine: Website.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/ni/kpno_kp/kpno_kp_u.htm [in Ukrainian]

29. Frascati Manual 2015: Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities © OECD 2015, https://doi.org/10.1787/9789264239012-en

30. Research and development expenditure (% of GDP). *World Bank Group.* 2024. URL: https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?end=2022&locations=UA&skipRedirection=true&start=1997&view=chart.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 658:005.336.1:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-662-683

Шерстюк Роман Петрович д. е. н., доцент кафедри управління інноваційною діяльністю та сфери послуг, Тернопільський національний технічний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-6253-9421

Радинський Сергій Віталійович к. е. н., доцент кафедри економіки та фінансів, Тернопільський національний технічний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-5457-0143

СПЕЦИФІКА ТА ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено специфіку та особливості управління конкурентним потенціалом промислового підприємства в умовах цифровізації, за яких конкурентні переваги дедалі більше визначаються швидкістю управлінських циклів, якістю даних, рівнем цифрової зрілості та здатністю підприємства інтегрувати ресурси, компетенції й організаційні можливості у результативні управлінські рішення. Виходячи з теоретичного узагальнення наукових підходів, конкурентний потенціал інтерпретовано як інтегровану систему взаємоузгоджених ресурсів, компетенцій і можливостей, що забезпечує формування та відтворення конкурентних переваг у динамічному зовнішньому середовищі.

Автором структуровано ключові складові конкурентного потенціалу промислового підприємства (виробничо-технологічну, інноваційну, фінансову, кадрову, маркетингову, організаційно-управлінську та цифрову) та конкретизовано їх вплив на результативність конкурентної діяльності через забезпечення продуктивності, якості, гнучкості, інноваційності, фінансової стійкості, ринкової результативності та керованості бізнес-процесів. Показано, що цифровізація посилює мережевий вимір конкурентного потенціалу, підвищуючи значущість інтеграції у ланцюгах постачання та збуту, синхронізації з контрагентами, точності прогнозування попиту й оптимізації запасів, що у сукупності впливає на стійкість позицій підприємства на ринку.

Представлено послідовність реалізації процесу управління конкурентним потенціалом у цифровій економіці, яка охоплює: ідентифікацію стратегічних орієнтирів і конкурентного позиціонування; комплексну діагностику складових потенціалу; оцінювання цифрової зрілості та готовності до трансформації; формування цільової моделі конкурентного потенціалу; розроблення механізму та інструментарію управління; планування програми розвитку й ресурсного

забезпечення; впровадження організаційних і цифрових змін у бізнес-процесах; моніторинг, контролінг та оцінювання результативності; коригування і безперервне вдосконалення на основі зворотного зв'язку.

Наголошено, що ефективність механізму управління забезпечується узгодженням стратегічних і операційних рішень, формалізацією KPI, план-факт контролем та використанням цифрових платформ для підтримки управлінських контурів.

Систематизовано загрози та ризики управління конкурентним потенціалом з розподілом на внутрішні й зовнішні, що в сучасних умовах (воєнні виклики, інфраструктурні обмеження, дефіцит ресурсів, падіння місткості ринку, розриви постачання) знижують здатність підприємств підтримувати виробничо-технологічний та інноваційний розвиток.

Окремо акцентовано ризики цифровізації, зокрема низьку якість даних і відсутність data governance, фрагментарність IT-ландшафту та недостатню інтеграцію систем, дефіцит цифрових компетенцій персоналу й опір змінам, уразливість кіберзахисту, зростання кібератак, нестабільність зв'язку й електропостачання, залежність від зовнішніх постачальників IT-рішень і посилення регуляторних вимог у сфері захисту даних та безперервності діяльності. Доведено, що зазначені ризики безпосередньо впливають на точність планування, ефективність контролінгу та якість управлінських рішень, а отже – на здатність підприємства трансформувати потенціал у стійкі конкурентні результати.

Обґрунтовано практичні напрями нівелювання загроз і підвищення ефективності управління конкурентним потенціалом: побудову системи управління даними (data governance), інтеграцію ERP/MES/SCM/CRM/BI у єдиний інформаційно-аналітичний контур, впровадження IIoT-моніторингу, аналітики даних і ШІ для підсилення прогнозування та оптимізації, розвиток EDI/інтеграційних платформ для синхронізації з контрагентами, а також посилення кіберстійкості через політики доступу, резервування, плани безперервності (BCP/DRP) і підготовку персоналу.

Ключові слова: конкурентний потенціал, промислове підприємство, цифровізація, цифрові технології, data-driven управління, кібербезпека, управління конкурентним потенціалом, система управління, конкурентні переваги, конкурентоспроможність, загрози конкурентному потенціалу.

Sherstyuk Roman Petrovych Doctor of Economics, Associate Professor of the Department of Management of Innovative Activities and Services, Ternopil National Technical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0001-6253-9421

Radynskiy Serghiy Vitaliiovych Candidate of Economic Sciences, associate professor of the Economics and Finance Department, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-5457-0143

SPECIFICITY AND FEATURES OF MANAGEMENT OF THE COMPETITIVE POTENTIAL OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Abstract. The article examines the specifics and features of managing the competitive potential of an industrial enterprise in the context of digitalization, in which competitive advantages are increasingly determined by the speed of management cycles, data quality, the level of digital maturity and the ability of the enterprise to integrate resources, competencies and organizational capabilities into effective management decisions. Based on the theoretical generalization of scientific approaches, competitive potential is interpreted as an integrated system of mutually coordinated resources, competencies and capabilities, which ensures the formation and reproduction of competitive advantages in a dynamic external environment.

The author structured the key components of the competitive potential of an industrial enterprise (production and technological, innovation, financial, personnel, marketing, organizational and managerial and digital) and specified their impact on the effectiveness of competitive activity through ensuring productivity, quality, flexibility, innovation, financial sustainability, market performance and manageability of business processes. It is shown that digitalization enhances the network dimension of competitive potential, increasing the importance of integration in supply and distribution chains, synchronization with counterparties, accuracy of demand forecasting and optimization of inventories, which together affect the stability of the enterprise's positions in the market.

The sequence of implementation of the competitive potential management process in the digital economy is presented, which includes: identification of strategic guidelines and competitive positioning; comprehensive diagnostics of potential components; assessment of digital maturity and readiness for transformation; formation of a target model of competitive potential; development of a management mechanism and tools; planning of a development program and resource provision; implementation of organizational and digital changes in business processes; monitoring, controlling and assessing performance; adjustment and continuous improvement based on feedback. It is emphasized that the effectiveness of the management mechanism is ensured by coordinating strategic and operational decisions, formalizing KPIs, plan-fact control and using digital platforms to support management circuits.

The threats and risks of competitive potential management are systematized, divided into internal and external, which in modern conditions (military challenges, infrastructure constraints, resource shortages, falling market capacity, supply disruptions) reduce the ability of enterprises to support production, technological and innovative development.

The risks of digitalization are separately emphasized, in particular, low data quality and lack of data governance, fragmentation of the IT landscape and insufficient

integration of systems, lack of digital competences of personnel and resistance to change, vulnerability of cyber defense, growth of cyber attacks, instability of communication and power supply, dependence on external IT solution providers and strengthening of regulatory requirements in the field of data protection and business continuity. It is proven that these risks directly affect the accuracy of planning, the effectiveness of controlling and the quality of management decisions, and therefore the ability of the enterprise to transform potential into sustainable competitive results.

Practical directions for mitigating threats and improving the efficiency of competitive potential management are substantiated: building a data governance system, integrating ERP/MES/SCM/CRM/BI into a single information and analytical loop, implementing IIoT monitoring, data analytics, and AI to enhance forecasting and optimization, developing EDI/integration platforms for synchronization with counterparties, and enhancing cyber resilience through access policies, redundancy, continuity plans (BCP/DRP), and staff training.

Keywords: competitive potential, industrial enterprise, digitalization, digital technologies, data-driven management, cybersecurity, competitive potential management, management system, competitive advantages, competitiveness, threats to competitive potential.

Постановка проблеми. У сучасних умовах структурної трансформації економіки, посилення глобальної конкуренції, технологічних зрушень Індустрії 4.0 та зростання турбулентності ринкового середовища питання забезпечення довгострокової конкурентоспроможності промислових підприємств набуває визначальної ваги.

Конкурентні переваги дедалі рідше формуються лише за рахунок масштабу виробництва чи доступу до ресурсів; натомість вирішальним стає здатність підприємства системно акумулювати, розвивати й результативно реалізовувати сукупність потенціалів (виробничо-технологічного, фінансового, інноваційного, кадрового, маркетингового та організаційно-управлінського) у відповідь на зміни попиту, технологій і регуляторних вимог. У цьому контексті конкурентний потенціал доцільно розглядати як інтегровану характеристику спроможності промислового підприємства формувати й утримувати ринкові позиції через ефективне використання ресурсів, компетенцій та унікальних можливостей, що трансформуються у вимірювані результати діяльності.

Специфіка управління конкурентним потенціалом промислового підприємства зумовлюється, по-перше, високою капіталомісткістю й інерційністю виробничих систем, по-друге, тривалістю інвестиційних і технологічних циклів, по-третє, залежністю від надійності ланцюгів постачання та енергетичної/ресурсної безпеки, а також, по-четверте, необхідністю відповідності стандартам якості, екологічним нормам і вимогам технологічної модернізації. Відтак управлінський вплив має бути не фрагментарним, а системним і процесно орієнтованим: від діагностики вихідного рівня конкурентного потенціалу та ідентифікації «вузьких місць» до формування стратегічних цілей розвитку,

вибору інструментів підвищення ефективності та забезпечення контролю досягнутих змін через систему показників і зворотного зв'язку. Особливого значення набуває інтеграція механізмів управління з інструментами цифрової трансформації (ERP/CRM/MES/SCM/BI, аналітика даних), які значно розширюють можливості підвищення продуктивності, якості та гнучкості виробництва.

Водночас у науковій літературі та практиці управління зберігаються дискусійні аспекти щодо визначення структури конкурентного потенціалу, обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків між його складовими та кінцевими результатами діяльності, а також вибору методів оцінювання й формування дієвого механізму управління, здатного забезпечити узгодженість стратегічних і операційних рішень. Даний аспект зумовлює актуальність подальшого розвитку підходів до управління конкурентним потенціалом промислового підприємства з урахуванням галузевої специфіки, динаміки зовнішнього середовища, впливу цифровізації та цифрових трансформацій і потреби у вимірюваності якості та ефективності управлінських впливів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження специфіки управління конкурентним потенціалом промислового підприємства в умовах цифровізації спирається на наукові підходи, у межах яких конкурентний потенціал розглядається як інтегрована сукупність ресурсів, компетенцій і можливостей, які забезпечують формування конкурентних переваг у динамічному середовищі. Зокрема, науковці І. Крамар і В. Гапон акцентують системність та узгодженість внутрішніх чинників конкурентного потенціалу, тоді як дослідник Г. В. Омельчак підкреслює визначальну роль інституціонального середовища у його формуванні та реалізації. У прикладному вимірі М. В. Стахова й О. В. Малик, а також С. В. Близнюк і А. В. Остапенко трактують конкурентний потенціал через призму внутрішніх і зовнішніх можливостей підприємства та використання матеріальних і нематеріальних ресурсів для забезпечення конкурентних переваг, а Н. П. Карачина і Л. І. Перцата розкривають його значення у формуванні конкурентоспроможності. Управлінські аспекти розглянуто у працях В. Закусила та співавторів щодо управління потенціалом в умовах дестабілізації, Л. Ф. Чумак і Г. В. Котляр – щодо теоретичних підходів до управління конкурентоспроможністю потенціалу, а також Т. В. Романчик і Є. В. Павленко – щодо уточнення сутності поняття.

Водночас, попри значний теоретико-методичний доробок, недостатньо дослідженим залишається вплив цифровізації та цифрових технологій на конкурентний потенціал промислових підприємств, зокрема питання інтеграції ERP/MES/SCM/CRM/BI, IIoT, аналітики даних і ШІ в управлінський механізм, ролі цифрової зрілості та якості даних, а також урахування кіберризиків і проблем data governance, що й визначає актуальність обраної тематики наукового дослідження.

Метою даної статті є обґрунтування специфіки та розкриття змісту механізму управління конкурентним потенціалом промислового підприємства

на засадах системного й процесного підходів в умовах цифровізації, із визначенням ключових елементів механізму та логіки їх взаємодії для забезпечення стійкого підвищення конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах посилення конкуренції та зростання невизначеності зовнішнього середовища промислові підприємства змушені забезпечувати стійкість ринкових позицій не лише за рахунок нарощування виробничих потужностей, а насамперед через здатність швидко мобілізувати й узгоджувати ресурси, компетенції та організаційні можливості. Конкурентні переваги набувають динамічного характеру: вони формуються на перетині технологічного розвитку, ефективності бізнес-процесів, якості управлінських рішень, інноваційності та адаптивності до змін попиту, цінових коливань і логістичних обмежень. За таких обставин управління конкурентоспроможністю потребує переходу від фрагментарних заходів до системного підходу, орієнтованого на формування й відтворення сукупності можливостей підприємства, які забезпечують досягнення цільових результатів у конкурентному середовищі.

Разом із тим, у наукових джерелах і практиці управління відсутня однозначність щодо змісту категорії «конкурентний потенціал підприємства», оскільки її часто ототожнюють із ресурсним забезпеченням, зводять до окремих функціональних потенціалів або трактують як узагальнену здатність до конкуренції без чіткої операціоналізації. Даний аспект значно ускладнює формування механізмів управління, вибір індикаторів оцінювання та встановлення причинно-наслідкових зв'язків між станом потенціалу і результативністю діяльності. Відтак виникає об'єктивна необхідність уточнення дефініції «конкурентний потенціал підприємства» як базової категорії дослідження, що має забезпечити концептуальну визначеність, порівнюваність оцінок та методичну коректність подальшого обґрунтування управлінського механізму.

На переконання науковців Крамар І. та Гапона В. [1, с.121] «конкурентний потенціал підприємства виступає систематизованим комплексом взаємоузгоджених можливостей, компетенцій та ресурсів внутрішнього середовища, який забезпечує отримання конкурентних переваг в умовах мінливого зовнішнього середовища та обмежених ресурсів, сприяє досягненню поставлених цілей і при раціональному використанні забезпечує високий конкурентний статус підприємства на різних етапах його життєвого циклу». Відповідно, науковці підкреслюють, що визначальним є не обсяг ресурсів, а їх узгодженість і здатність трансформуватися через компетенції та управлінські рішення у стійкі конкурентні переваги для підприємства.

У межах ресурсного підходу, запропонованого Омельчаком Г.В. конкурентний потенціал підприємства інтерпретується як інтегрована сукупність природних, матеріальних, трудових, фінансових та нематеріальних ресурсів і пов'язаних із ними можливостей суб'єктів та/або об'єктів господарювання, використання яких забезпечує формування конкурентних переваг порівняно з

іншими учасниками ринку [2, с. 123]. На думку науковців Малик О.В. та Стахова М.В. [3, с.469] конкурентний потенціал можна представити як конкурентні можливості фірми внутрішнього і зовнішнього характерів, які дозволяють суб'єкту господарювання підтримувати ефективну конкурентну боротьбу на ринку завдяки створенню конкурентних переваг, що передбачають використання матеріальних і нематеріальних ресурсів. Автори акцентують, що досліджувану економічну категорію слід трактувати не лише як наявність ресурсної бази, а як здатність підприємства інтегрувати матеріальні та нематеріальні ресурси з внутрішніми компетенціями й зовнішніми ринковими можливостями для формування та відтворення конкурентних переваг і забезпечення стійкості позицій у конкурентному середовищі.

Досить подібним є визначення представлене Близнюком С. В. та Остапенко А. В. [4, с.40], які під конкурентним потенціалом розуміють сукупність зовнішніх і внутрішніх по відношенню до конкурентного середовища можливостей підприємства, реалізація яких створює конкурентні переваги і забезпечує стійку конкурентну позицію на ринку.

Узагальнюючи наведені підходи до тлумачення конкурентного потенціалу промислового підприємства, відмітимо наступні його особливості: по-перше, він має інтегрований системний характер, оскільки формується як взаємоузгоджена сукупність ресурсів, компетенцій та організаційних можливостей; по-друге, є динамічною категорією, що змінюється під впливом трансформацій зовнішнього середовища та внутрішніх управлінських рішень; по-третє, відображає спроможність до перетворення ресурсної бази у конкурентні переваги через механізми координації, адаптації та інноваційного розвитку; по-четверте, характеризується орієнтацією на результат, оскільки його реалізація проявляється у досягненні стійких ринкових позицій та цільових показників ефективності; по-п'яте, передбачає врахування зовнішніх можливостей і обмежень (ринкових, технологічних, інституційних), які визначають умови конкурентної боротьби та параметри конкурентного статусу підприємства.

Контекст цифровізації та швидкого інтегрування цифрових технологій обумовлює необхідність їх системного врахування при формуванні та розвитку конкурентного потенціалу промислового підприємства, оскільки цифрові рішення трансформують не лише технологічну базу виробництва, а й логіку створення вартості, структуру витрат, швидкість управлінських циклів та якість взаємодії із ринком.

Ключові переваги, які надають цифровізація та цифрові технології щодо формування конкурентного потенціалу промислового підприємства представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Ключові переваги, які надають цифровізація та цифрові технології щодо формування конкурентного потенціалу промислового підприємства

Ключова перевага	**Характеристика**
Підвищення прозорості та керованості бізнес-процесів	Інтеграція ІКТ та автоматизованих систем управління (ERP/MES/SCM/CRM/BI) забезпечує наскрізну видимість процесів, оперативний план-факт контроль і підвищення дисципліни виконання управлінських рішень.
Прискорення планування, контролінгу та управлінських контурів	Використання аналітики даних і цифрових інструментів підтримки рішень скорочує цикл «дані → рішення → виконання», підвищує швидкість реагування на ринкові та виробничі зміни.
Зниження транзакційних витрат і втрат	Автоматизація та стандартизація процесів зменшує помилки, дублювання операцій і непродуктивні витрати, підвищує точність обліку й узгодженість інформації між підрозділами.
Зростання продуктивності, якості та гнучкості виробничої системи	Цифрові технології (IIoT, Big Data, ШІ) підсилюють моніторинг параметрів виробництва, оптимізацію режимів роботи та управління якістю, що підвищує адаптивність виробничих потужностей.
Перехід до data-driven управління як джерела стійких переваг	Конкурентний потенціал зростає завдяки здатності збирати, інтегрувати й інтерпретувати дані (в реальному або наближеному до реального часі) та масштабувати ефективні управлінські практики.
Формування та розвиток цифрових активів і компетенцій	Зростає роль даних, цифрових платформ, програмних рішень, кібербезпеки, а також цифрових компетенцій персоналу і механізмів управління змінами як передумови трансформації технологій у економічний результат.
Посилення інтеграції у ланцюгах постачання та збуту	Цифрові рішення забезпечують синхронізацію з контрагентами, підвищують надійність логістики, точність прогнозування попиту та оптимізацію запасів.
Розвиток мережевого виміру конкурентного потенціалу	Інтеграція у цифрові екосистеми (EDI, електронні платформи, спільне планування, цифрові сервіси) підвищує стійкість конкурентних позицій та узгодженість взаємодії у мережах створення вартості.
Розширення джерел конкурентних переваг	Цифровізація підтримує технологічну модернізацію, сервісизацію продуктів та персоналізацію взаємодії з клієнтами, що розширює можливості диференціації й підвищення цінності пропозиції.

Джерело: складено автором із урахуванням [5-6]

Впровадження ІКТ, автоматизованих систем управління та аналітики даних (ERP/MES/SCM/CRM/BI, IIoT, Big Data, ШІ) підвищує прозорість і керованість бізнес-процесів, забезпечує оперативне планування та контролінг, зменшує транзакційні витрати й втрати, а також створює передумови для зростання продуктивності, якості та гнучкості виробничої системи.

Цифровізація змінює природу конкурентних переваг, переводячи їх у площину data-driven управління (управління будується **на основі фактичних**

даних і **всі ключові процеси та системи між собою пов'язані)**, при цьому конкурентний потенціал дедалі більше визначається здатністю промислового підприємства збирати, інтегрувати та інтерпретувати дані в реальному або наближеному до реального часі, швидко приймати рішення та масштабувати ефективні практики. Відповідно, поряд із традиційними ресурсами (матеріальними, фінансовими, трудовими) зростає значення цифрових активів (дані, цифрові платформи, програмні рішення, кібербезпека), а також цифрових компетенцій персоналу й організаційних механізмів управління змінами, які забезпечують перетворення технологій у економічний результат.

Також цифрові технології виступають інструментом підсилення інтеграційних можливостей підприємства у межах ланцюгів постачання та збуту, забезпечуючи синхронізацію з контрагентами, підвищення надійності логістики, точність прогнозування попиту і оптимізацію запасів. Відтак конкурентний потенціал набуває мережевого виміру: здатність підприємства інтегруватися у цифрові екосистеми (EDI, електронні платформи, спільне планування, цифрові сервіси) стає важливою умовою стійкості конкурентних позицій.

Сьогодні конкурентний потенціал промислового підприємства доцільно розглядати з урахуванням цифрової складової як такої, яка забезпечує та стимулює прискорення управлінських контурів, підвищення операційної ефективності та інноваційної спроможності, а також формує нові джерела конкурентних переваг – від технологічної модернізації виробництва до розвитку сервісної складової продукції та персоналізації взаємодії з клієнтами. Сучасний конкурентний потенціал – величина інтегрована, яка включає також і інші різновиди потенціалів, формуючи які підприємство забезпечує комплексну здатність до створення й утримання конкурентних переваг, зокрема через синергію виробничо-технологічного, інноваційного, фінансового, кадрового, маркетингового, організаційно-управлінського та цифрового потенціалів (таблиця 2), узгоджених із стратегічними цілями й умовами функціонування на ринку.

Таблиця 2

Ключові складові конкурентного потенціалу
промислового підприємства та їх характеристика

Складові конкурентного потенціалу	**Характеристика складової конкурентного потенціалу**	**Специфіка впливу на формування конкурентного потенціалу**
Виробничо-технологічний	Сукупність виробничих потужностей, техніко-технологічного рівня, ресурсної забезпеченості та якості виробничих процесів.	Визначає продуктивність, собівартість, якість і гнучкість виробництва; забезпечує швидкість адаптації до змін номенклатури та попиту.

Складові конкурентного потенціалу	**Характеристика складової конкурентного потенціалу**	**Специфіка впливу на формування конкурентного потенціалу**
Інноваційний	Здатність генерувати, впроваджувати та комерціалізувати технологічні, продуктові й організаційні новації.	Формує довгострокову диференціацію та технологічне лідерство; підвищує стійкість переваг за рахунок оновлення продуктів і процесів.
Фінансовий	Рівень фінансової стійкості, ліквідності, прибутковості та інвестиційної спроможності підприємства.	Забезпечує ресурсну базу розвитку й модернізації; підвищує здатність витримувати ризики та фінансувати конкурентні ініціативи.
Кадровий	Якісні та кількісні характеристики персоналу, компетентності, мотивація та здатність до навчання і змін.	Визначає ефективність реалізації стратегій і інновацій; забезпечує підвищення продуктивності та якості управління знаннями.
Маркетинговий	Спроможність формувати ціннісну пропозицію, управляти портфелем продуктів, брендом, каналами збуту та відносинами з клієнтами.	Забезпечує ринкову результативність, частку ринку та лояльність; підсилює диференціацію й адаптацію до потреб споживачів.
Організаційно-управлінський	Система управління, організаційна структура, бізнес-процеси, корпоративне управління та механізми координації.	Впливає на узгодженість рішень і швидкість управлінських циклів; забезпечує інтеграцію потенціалів і реалізацію стратегічних пріоритетів.
Цифровий	Рівень цифрової зрілості: дані, IT-архітектура, цифрові платформи, автоматизація, аналітика та кібербезпека.	Підвищує прозорість і керованість процесів цифровізації, точність рішень і інтеграцію в ланцюги постачання; формує data-driven переваги.

Джерело: узагальнено автором із урахуванням [7-11]

Відповідно, конкурентний потенціал промислового підприємства має багатокомпонентну інтегровану природу та формується на основі взаємодії виробничо-технологічної, інноваційної, фінансової, кадрової, маркетингової, організаційно-управлінської й цифрової складових. Визначальним є не ізольо-

ваний розвиток окремих елементів, а їх узгодженість і взаємопідсилення, що забезпечує трансформацію ресурсів і компетенцій у стійкі конкурентні переваги.

Зростання ролі цифрової складової підтверджує перехід до data-driven логіки управління, за якої підвищення прозорості процесів, швидкості прийняття рішень та інтеграції у ланцюги створення вартості виступає критичною умовою підтримання конкурентних позицій.

Отже, ефективний розвиток конкурентного потенціалу потребує системного управлінського впливу, спрямованого на балансування складових та орієнтацію їх розвитку на досягнення стратегічних цілей промислового підприємства. На сьогодні в наукових колах найбільш ефективним підходом до управління конкурентним потенціалом вважається системний підхід. Його мета і завдання полягають у дослідженнях певних об'єктів як складних систем. Він сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення.

Управління з позиції системного підходу – це створення або зміна організації в процесі її функціонування та розвитку за допомогою впливу на елементи і зв'язки, а також реалізацію самих зв'язків [12, с.127].

Метою управління конкурентним потенціалом є цілеспрямоване формування, розвиток і ефективне використання взаємоузгоджених ресурсів, компетенцій та організаційних можливостей промислового підприємства для створення й утримання стійких конкурентних переваг та досягнення стратегічних цілей у змінному ринковому середовищі.

Процес реалізації управління конкурентним потенціалом в умовах цифрової економіки та цифровізації ключових бізнес-процесів має визначену послідовність взаємопов'язаних та послідовних етапів, які нами узагальнено на рис.1.

Представимо детальну характеристику кожного із етапів реалізації управління конкурентним потенціалом промислового підприємства в умовах цифровізації. Зокрема, на першому етапі ідентифікуються стратегічні орієнтири і конкурентне позиціонування, яке передбачає уточнення місії та стратегічних цілей підприємства, вибір пріоритетних ринків і сегментів, визначення цільових параметрів конкурентоспроможності (ціна/якість/терміни/сервіс), а також встановлення ключових факторів успіху в галузі. У межах цього етапу формується рамка управління конкурентним потенціалом, а саме: фіксуються стратегічні пріоритети розвитку, обмеження ресурсів і зовнішні виклики, а також задаються орієнтири для подальшої оцінки та вибору управлінських інструментів.

На другому етапі здійснюється комплексна діагностика конкурентного потенціалу (вхідна оцінка), спрямована на визначення поточного стану його складових (виробничо-технологічної, інноваційної, фінансової, кадрової, маркетингової, організаційно-управлінської та цифрової). На цьому етапі ідентифікуються сильні та слабкі сторони підприємства, «вузькі місця» бізнес-процесів, наявні резерви й дисбаланси між складовими потенціалу. Результатом є обґрунтований профіль конкурентного потенціалу, який відображає рівень його сформованості та критичні зони, які обмежують досягнення стратегічних цілей.

Рисунок 1. Ключові етапи реалізації управління конкурентним потенціалом промислового підприємства в умовах цифровізації
Джерело: складено автором із урахуванням [9, с.228; 13, с.152]

На третьому етапі проводиться оцінювання цифрової зрілості та готовності до трансформації, що є необхідною умовою управління конкурентним потенціалом у цифровій економіці. Визначається рівень цифровізації ключових бізнес-процесів, якість і доступність даних, стан IT-архітектури, рівень кібербезпеки, наявність цифрових компетенцій персоналу та організаційна спроможність до змін. Паралельно встановлюються бар'єри цифрової інтеграції та потреби в data governance (стандарти даних, відповідальність, доступи, довідники), забезпечуючи основу для подальшого впровадження цифрових інструментів як драйверів конкурентних переваг.

На четвертому етапі здійснюється формування цільової моделі конкурентного потенціалу, тобто визначаються бажані параметри та цільові значення показників за кожною складовою потенціалу з урахуванням обраного позиціонування. На цьому етапі пріоритезуються напрями розвитку, встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між інвестиціями у ресурси/технології/компетенції та очікуваними конкурентними результатами. Важливою складовою є узгодження цільової моделі з ризиками та ресурсними обмеженнями, адже це забезпечує реалістичність планів і керованість досягнення заданих орієнтирів.

На п’ятому етапі відбувається розроблення механізму та інструментарію управління, який забезпечує практичну реалізацію цільової моделі. Визначаються методи та важелі впливу (організаційні, економічні, кадрові, інноваційні, цифрові), формуються регламенти, розподіляються функції та відповідальність, задаються KPI й процедури контролінгу. Одночасно визначається набір цифрових рішень та інструментів (ERP/MES/SCM/CRM/BI, IIoT, аналітика, ШІ) (таблиця 3), які підтримують управлінські контури, підвищують прозорість процесів і забезпечують data-driven прийняття рішень в контексті якісного та найбільш ефективного управління конкурентним потенціалом промислових підприємств.

Таблиця 3

Набір цифрових рішень та інструментів для ефективного управління конкурентним потенціалом промислового підприємства

Цифрове рішення/інструмент	**Характеристика**	**Вплив на конкурентний потенціал**
ERP (Enterprise Resource Planning)	Інтегрована система управління ресурсами та обліково-плановими контурами (фінанси, закупівлі, виробництво, склад, персонал).	Забезпечує узгодженість даних і процесів, підвищує керованість ресурсів, знижує транзакційні витрати та підсилює фінансову й операційну стійкість.
MES (Manufacturing Execution System)	Оперативне управління виконанням виробничих операцій у режимі наближеному до реального часу (диспетчеризація, контроль якості, OEE).	Підвищує продуктивність і якість, скорочує простої та втрати, забезпечує гнучкість виробництва і швидшу адаптацію до змін номенклатури/попиту.
SCM (Supply Chain Management)	Управління ланцюгами постачання: планування потреб, логістика, взаємодія з постачальниками, оптимізація запасів.	Підсилює інтеграцію із контрагентами, підвищує надійність поставок, точність планування та ефективність оборотного капіталу.
CRM (Customer Relationship Management)	Управління взаємовідносинами з клієнтами: продажі, сервіс, історія взаємодій, сегментація, підтримка маркетингу.	Підвищує ринкову результативність, лояльність і якість сервісу, забезпечує точніше налаштування ціннісної пропозиції та персоналізацію взаємодії.

Цифрове рішення/інструмент	**Характеристика**	**Вплив на конкурентний потенціал**
BI (Business Intelligence) / дашборди KPI	Консолідація даних із різних систем і візуалізація показників для контролінгу та управлінських рішень.	Забезпечує прозорість і швидкість управлінських контурів, підтримує план-факт аналіз і раннє виявлення відхилень, підвищуючи обґрунтованість рішень.
IIoT (Industrial Internet of Things)	Мережа датчиків/пристроїв для збору виробничих даних, моніторингу обладнання, енергоспоживання та параметрів процесу.	Підвищує керованість і надійність виробництва, створює основу для предиктивного обслуговування та оптимізації витрат, зміцнюючи виробничо-технологічну складову потенціалу.
Аналітика даних (Data Analytics, прогнозування)	Методи обробки даних (статистика, ML), прогнозування попиту/витрат/ризиків, оптимізація планування та запасів.	Підсилює data-driven управління, підвищує точність прогнозів і ефективність ресурсного розподілу, знижує невизначеність та підвищує адаптивність.
ШІ (AI: оптимізація, комп’ютерний зір, NLP тощо)	Інтелектуальна підтримка рішень: оптимізація режимів, контроль якості, автоматизація рутинних операцій, підтримка сервісу.	Формує технологічну диференціацію, прискорює прийняття рішень і підвищує продуктивність, забезпечуючи стійкі переваги через інноваційність і масштабованість практик.

Цифрове рішення/інструмент	Характеристика	Вплив на конкурентний потенціал
EDI/інтеграційні платформи	Електронний обмін даними з партнерами, інтеграція документів і транзакцій у ланцюгу постачання/збуту.	Посилює мережевий вимір конкурентного потенціалу, зменшує затримки та помилки взаємодії, підвищує синхронізацію з контрагентами.
Кібербезпека (IAM, SOC, резервування)	Захист даних і систем, управління доступами, моніторинг інцидентів, забезпечення безперервності.	Знижує цифрові ризики, забезпечує стабільність бізнес-процесів і довіру контрагентів, підтримуючи стійкість конкурентних позицій в умовах цифровізації.

Джерело: складено автором із урахуванням [14-15]

Інтегроване впровадження ERP/MES/SCM/CRM/BI, IIoT, аналітики даних, ШІ, EDI та інструментів кібербезпеки формує технологічно та інформаційно підсилений контур управління, який забезпечує прозорість і керованість процесів, прискорює управлінські цикли та трансформує ресурси й компетенції промислового підприємства у стійкі data-driven конкурентні переваги.

На шостому етапі здійснюється планування програми розвитку та ресурсного забезпечення, у межах якого формується портфель заходів і проєктів (модернізація, інновації, навчання персоналу, цифровізація), визначаються етапність, строки, бюджет і джерела фінансування.

Планування включає оцінювання очікуваних ефектів, формування інвестиційної логіки «витрати – результат», а також узгодження ресурсів між проєктами для уникнення дублювання та забезпечення синхронізації змін у різних функціональних напрямах.

На сьомому етапі реалізується впровадження заходів і цифрових змін у бізнес-процесах, при цьому передбачаючи практичну реалізацію запланованих проєктів розвитку складових конкурентного потенціалу. Відбувається інтеграція цифрових технологій у виробництво, постачання, збут і управління, налагоджується міжфункціональна взаємодія, забезпечується управління змінами (комунікації, навчання, подолання опору). На цьому етапі критично важливими виступають стабільність операцій, контроль якості впровадження та забезпе-

чення прийняття нових практик персоналом, який повинен бути готовий до сучасних викликів цифровізації. На восьмому етапі здійснюється моніторинг, контролінг і оцінювання результативності, що передбачає систематичний контроль виконання програми розвитку та досягнення KPI. Аналізуються фактичні ефекти щодо продуктив-ності, якості, собівартості, надійності логістики, частки ринку, фінансової стійкості тощо. Використання BI-дашбордів і аналітики забезпечує оператив-ність контролю, підвищує обґрунтованість управлінських рішень та дозволяє своєчасно виявляти відхилення.

На дев'ятому етапі реалізується коригування та безперервне вдосконалення, що забезпечує адаптивність системи управління конкурентним потенціалом. На основі зворотного зв'язку уточнюються цілі, інструменти, регламенти та портфель проєктів, масштабуються успішні рішення, переглядається цифрова архітектура й підсилюються елементи data governance. Такий підхід формує замкнений цикл розвитку, у межах якого конкурентний потенціал підприємства підтримується та нарощується відповідно до змін зовнішнього середовища і стратегічних пріоритетів.

В цілому, процес управління конкурентним потенціалом промислового підприємства в умовах цифровізації можна представити як інтегрований data-driven цикл стратегічного й операційного управління, котрий поєднує діагностику складових потенціалу та цифрової зрілості, формування цільової моделі й механізмів впливу, планування та реалізацію портфеля цифрових і організаційних змін, а також постійний моніторинг і коригування управлінських рішень на основі аналітики даних для забезпечення стійких конкурентних переваг.

Сучасні виклики обумовлюють значні загрози та ризики у сфері управління конкурентним потенціалом, які призводять до послаблення конкурентної стійкості промислових підприємств та ускладнюють реалізацію стратегічних і операційних цілей.

Умови воєнного стану, підвищена турбулентність ринків, розриви ланцюгів постачання, обмеженість фінансових ресурсів і прискорена цифровізація бізнес-процесів формують нові параметри конкурентної боротьби, за яких традиційні інструменти управління потребують адаптації та посилення аналітичної складової.

З огляду на джерела походження та характер впливу, зазначені загрози доцільно класифікувати на дві взаємопов'язані групи - внутрішні та зовнішні, які по-різному детермінують стан складових конкурентного потенціалу та визначають пріоритети управлінських рішень в умовах цифровізації (рис.2).

Узагальнюючи наведені внутрішні та зовнішні загрози, слід підкреслити, що конкурентний потенціал промислових підприємств у період воєнного стану зазнає комплексного тиску насамперед через звуження місткості ринку та падіння купівельної спроможності, зростання витрат і логістичних обмежень, дефіцит фінансових, матеріальних і кадрових ресурсів, руйнування інфраструктури та порушення стабільності постачання (зокрема імпортних комплектуючих).

Рисунок 2. Ключові загрози та ризики управління конкурентним потенціалом промислового підприємства в умовах цифрових трансформацій

Джерело: складено автором із урахуванням [16, с.536]

Сукупно представлені чинники послаблюють виробничо-технологічну, фінансову й кадрову складові потенціалу, знижують можливості модернізації, інноваційного розвитку та підтримання належної якості, а також обмежують здатність підприємств утримувати ринки збуту й забезпечувати прогнозованість результатів діяльності.

Водночас у міру зростання ролі цифрових технологій у плануванні, виробничому управлінні, логістиці та взаємодії з клієнтами зазначені ризики набувають додаткового виміру, оскільки цифровізація стає не лише джерелом підвищення ефективності, а й окремим полем уразливості. Саме тому до традиційних загроз додаються проблеми, пов'язані з якістю даних і відсутністю належного data governance, фрагментарністю IT-ландшафту та недостатньою інтеграцією ERP/MES/SCM/CRM/BI, дефіцитом цифрових компетенцій персоналу та опором організаційним змінам, а також зростанням кіберризиків і залежністю від зовнішньої цифрової інфраструктури (зв'язок, електропостачання, хмарні сервіси, постачальники IT-рішень). За таких умов порушення безперервності цифрових контурів управління або викривлення аналітики можуть спричиняти помилки в плануванні, контролінгу та ресурсному забезпеченні, адже це безпосередньо знижує здатність підприємства трансформувати наявні ресурси й компетенції у стійкі конкурентні переваги промислового підприємства.

Нівелювання даних загроз та ризиків управління конкурентним потенціалом промислового підприємства в умовах цифрових трансформацій потребує системних рішень, спрямованих на підвищення стійкості бізнес-процесів, посилення інтегрованості управлінських контурів і розвиток ключових складових потенціалу (виробничо-технологічної, фінансової, кадрової, маркетингової, організаційно-управлінської та цифрової). До пріоритетних заходів, які забезпечують зростання конкурентного потенціалу, доцільно віднести заходи представлені на рис.3. У сукупності запропоновані заходи забезпечують перехід від фрагментарних дій до цілісного механізму управління конкурентним потенціалом, у якому цифрові технології, якісні дані, кіберстійкість, розвиток компетенцій і процесна інтеграція виступають базовими умовами підвищення ефективності та стійкого зростання конкурентних переваг підприємства.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження слід відзначити те, що конкурентний потенціал промислового підприємства має інтегрований, багатокомпонентний і динамічний характер, тому його результативне зростання забезпечується не ізольованим нарощуванням окремих ресурсів, а узгодженістю складових потенціалу та процесною логікою управління на стратегічному й операційному рівнях.

В умовах цифровізації конкурентний потенціал доцільно розглядати з урахуванням цифрової складової як такої, що прискорює управлінські контури, підвищує операційну ефективність і формує нові джерела конкурентних переваг; при цьому зростає значення мережевої інтеграції підприємства у ланцюгах створення вартості (взаємодія з контрагентами, синхронізація постачання/збуту).

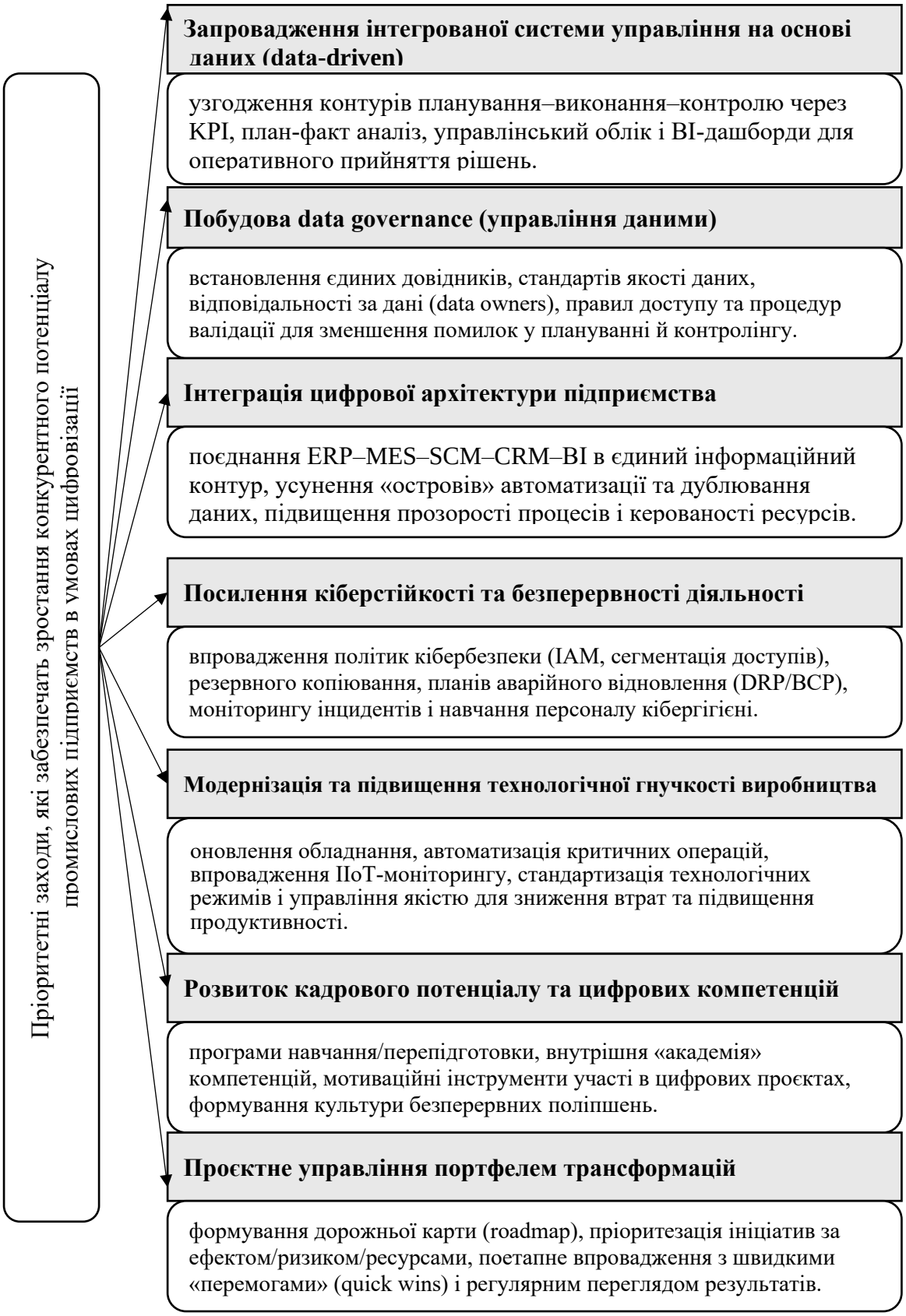

Рисунок 3. Пріоритетні заходи, які забезпечать зростання конкурентного потенціалу промислових підприємств в умовах цифровізації

Джерело: запропоновано автором

Перехід до data-driven управління є ключовою передумовою стійких конкурентних переваг, оскільки конкурентний потенціал дедалі більше визначається здатністю підприємства збирати, інтегрувати та інтерпретувати дані і масштабувати ефективні управлінські практики, посилюючи роль цифрових активів та компетенцій персоналу.

Систематизація загроз і ризиків підтверджує необхідність комплексної реакції на чинники воєнної та ринкової турбулентності, а також на цифрові ризики (якість даних, інтеграція IT-ландшафту, кіберстійкість, залежність від інфраструктури), які здатні безпосередньо нівелювати керованість і прогнозованість результатів, тобто конкурентну стійкість підприємства.

Нівелювання загроз управління конкурентним потенціалом у цифрових трансформаціях потребує системних рішень, спрямованих на підвищення стійкості бізнес-процесів, інтегрованості управлінських контурів та розвитку ключових складових потенціалу. До пріоритетних практичних заходів, які забезпечують підвищення ефективності управління та зростання конкурентного потенціалу, віднесено: інтеграцію цифрової архітектури (ERP-MES-SCM-CRM-BI), посилення кіберстійкості та безперервності діяльності, модернізацію виробництва й розвиток цифрових компетенцій, а також проєктне управління портфелем трансформацій як механізм узгодження ресурсів і результатів.

Література

1. Крамар І., Гапон В. Конкурентний потенціал підприємства в сучасних ринкових умовах. *Соціально-економічні проблеми і держава.* 2024. Вип. 1 (30). С. 118-130.

2. Омельчак Г. В. Інституціональне середовище та сутність конкурентного потенціалу корпорацій. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво.* 2013. № 3 (72). С. 121-125.

3. Стахова М.В., Малик О.В. Конкурентний потенціал як основа формування конкурентоспроможності підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2017. Вип.16. С. 468-473.

4. Близнюк С. В., Остапенко А. В. Конкурентний потенціал підприємництва як категорія сучасних економічних досліджень. *Інвестиції: практика та досвід.* 2011. № 7. С. 40-42.

5. Левицький В.О., Радинський С.В., Крупка А.Я. Використання цифрових технологій у підприємництві: сучасний погляд та правова база. *«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал.* 2024. № 2(20) 2024. С. 73-88.

6. Левицький В.О., Радинський С.В., Артеменко Л.Б., Радинська С.С. Підприємництво України в умовах війни та цифровізації: можливості та перспективи удосконалення. *Трансформація бізнесу для сталого майбутнього: дослідження, цифровізація та інновації: монографія /за ред. д.е.н., проф. О. А. Сороківської.* Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2024. С. 235-254.

7. Пілявський В. І. Формування конкурентного потенціалу на підґрунті стратегічного управління агропромислових підприємств. *Український журнал прикладної економіки.* 2019. Том 4. № 4. С. 149–160.

8. Карачина Н.П., Перцата Л.І. Конкурентний потенціал та його роль у формуванні конкурентоспроможності підприємства. *Економічний простір.* 2014. № 86. С. 164–172.

9. Закусило В., Гавловська Н., Крук С., Дзиговський Б. Управління конкурентним потенціалом підприємства в умовах дестабілізації зовнішнього середовища. *Scientific journal «Modeling the development of the economic systems».* 2024. №4. С. 223-231.

10. Чумак Л. Ф., Котляр Г. В. Теоретичні підходи до визначення та управління конкурентоспроможністю потенціалу підприємства. *Бізнес Інформ.* 2013. № 1. С. 215–219.

11. Романчик Т.В., Павленко Є.В. Конкурентний потенціал підприємства: сутність поняття. *«Е-Кономіка».* 2017. № 1(1). С.138-140.

12. Лужецький А. І. Ідентифікація поняття «конкурентний потенціал підприємства» та підходи до його управління. *Інноваційна економіка.* 2013. № 8 (46). С. 125–128.

13. Карінцева О.І., Лютенко Д.А. Управління конкурентоспроможністю потенціалу підприємства поліграфічної галузі. *Механізм регулювання економіки.* 2015. № 4. С.150-161.

14. Радинський С.В., Радинська С.С. Використання цифрових інструментів у підприємництві. *Менеджмент та маркетинг як фактори розвитку бізнесу : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції 23-24 квітня 2025 р [Електронне видання] у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В. Храпкіна, К. В. Пічик Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія»,* 2025. Т.2. С.420-422.

15. Плотніков О. М., Шерстюк Р. П. Основні напрями впровадження стратегії цифрової трансформації підприємства та її вплив на управління ключовими бізнес-процесами. *Наукові інновації та передові технології.* 2025. №8(48). С. 449-471.

16. Трансформація соціально-економічних систем в умовах глобалізації : колективна монографія за ред. д.е.н., проф. Чобіток В. І. Х. : Вид-во Іванченка І. С., 2025. 712 с.

***Referance**:*

1.Kramar I., Hapon V. (2024) Konkurentnyi potentsial pidpryiemstva v suchasnykh rynkovykh umovakh [Competitive potential of an enterprise in modern market conditions]. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava – Socio-Economic Problems and the State,* iss. 1(30), pp. 118–130. (in Ukrainian)

2.Omelchak H. V. (2013) Instytutsionalne seredovyshche ta sutnist konkurentnoho potentsialu korporatsii [Institutional environment and the essence of the competitive potential of corporations]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo – State and Regions. Series: Economics and Entrepreneurship,* no. 3(72), pp. 121–125. (in Ukrainian)

3.Stakhova M. V., Malyk O. V. (2017) Konkurentnyi potentsial yak osnova formuvannia konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Competitive potential as a basis for forming enterprise competitiveness]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economy,* iss. 16, pp. 468–473. (in Ukrainian)

4.Blyzniuk S. V., Ostapenko A. V. (2011) Konkurentnyi potentsial pidpryiemnytstva yak katehoriia suchasnykh ekonomichnykh doslidzhen [Competitive potential of entrepreneurship as a category of modern economic research]. Inv*estytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, no. 7, pp. 40–42. (in Ukrainian)

5.Levitskyi V. O., Radynskyi S. V., Krupka A. Ya. (2024) Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii u pidpryiemnytstvi: suchasnyi pohliad ta pravova baza [Use of digital technologies in entrepreneurship: a modern view and legal framework]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Current Issues in Modern Science*, no. 2(20), pp. 73–88. (in Ukrainian)

6.Levitskyi V., Radynskyi S., Artemenko L., Radynska S. (2024) Pidpryiemnytstvo Ukrainy v umovakh viiny ta tsyfrovizatsii: mozhlyvosti ta perspektyvy udoskonalennia [Ukrainian entrepreneurship in the conditions of war and digitalization: opportunities and improvement prospects]. In: Sorokivska O. A. (ed.) Transformatsiia biznesu dlia staloho maibutnoho: doslidzhennia, tsyfrovizatsiia ta innovatsii – Business Transformation for a Sustainable Future: Research, Digitalization and Innovations: Monograph. Ternopil: FOP Paliianytsia V. A., pp. 235–254. (in Ukrainian)

7. Piliavskyi V. I. (2019) Formuvannia konkurentnoho potentsialu na pidgrunti stratehichnoho upravlinnia ahropromyslovykh pidpryiemstv [Formation of competitive potential on the basis of strategic management of agro-industrial enterprises]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*, vol. 4, no. 4, pp. 149–160. (in Ukrainian)

8.Karachyna N. P., Pertsata L. I. (2014) Konkurentnyi potentsial ta yoho rol u formuvanni konkurentospromozhnosti pidpryiemstva [Competitive potential and its role in forming enterprise competitiveness]. *Ekonomichnyi prostir – Economic Space*, no. 86, pp. 164–172. (in Ukrainian)

9. Zakusylo V., Havlovska N., Kruk S., Dzyhovskyi B. (2024) Upravlinnia konkurentnym potentsialom pidpryiemstva v umovakh destabilizatsii zovnishnoho seredovyshcha [Management of enterprise competitive potential under destabilization of the external environment]. *Modeling the development of the economic systems*, no. 4, pp. 223–231. (in Ukrainian)

10.Chumak L. F., Kotliar H. V. (2013) Teoretychni pidkhody do vyznachennia ta upravlinnia konkurentospromozhnistiu potentsialu pidpryiemstva [Theoretical approaches to defining and managing the competitiveness of enterprise potential]. *Biznes Inform – Business Inform*, no. 1, pp. 215–219. (in Ukrainian)

11. Romanchyk T. V., Pavlenko Ye. V. (2017) Konkurentnyi potentsial pidpryiemstva: sutnist poniattia [Competitive potential of an enterprise: the essence of the concept]. *E-Konomika – E-Economy*, no. 1(1), pp. 138–140. (in Ukrainian)

12. Luzhetskyi A. I. (2013) Identyfikatsiia poniattia «konkurentnyi potentsial pidpryiemstva» ta pidkhody do yoho upravlinnia [Identification of the concept «enterprise competitive potential» and approaches to its management]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative Economy*, no. 8(46), pp. 125–128. (in Ukrainian)

13.Karintseva O. I., Liutenko D. A. (2015) Upravlinnia konkurentospromozhnistiu potentsialu pidpryiemstva polihrafichnoi haluzi [Managing the competitiveness of the potential of enterprises in the printing industry]. *Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky – Mechanism of Economic Regulation*, no. 4, pp. 150–161. (in Ukrainian)

14.Radynskyi S. V., Radynska S. S. (2025) Vykorystannia tsyfrovykh instrumentiv u pidpryiemnytstvi [Use of digital tools in entrepreneurship]. In: Khrapkina V. V., Pichyk K. V. (eds.) *Menedzhment ta marketynh yak faktory rozvytku biznesu – Management and Marketing as Factors of Business Development: Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference (April 23–24, 2025). Kyiv: Vydavnychyi dim «Kyievo-Mohylianska akademiia»*, vol. 2, pp. 420–422. (in Ukrainian)

15. Plotnikov O. M., Sherstiuk R. P. (2025) Osnovni napriamy vprovadzhennia stratehii tsyfrovoi transformatsii pidpryiemstva ta yii vplyv na upravlinnia kliuchovymy biznes-protsesamy [Main directions of implementing an enterprise digital transformation strategy and its impact on managing key business processes]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, no. 8(48), pp. 449–471. (in Ukrainian)

16. Chobitok V. I. (ed.) (2025) Transformatsiia sotsialno-ekonomichnykh system v umovakh hlobalizatsii [Transformation of socio-economic systems in the context of globalization]. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenka I. S., 712 p. (in Ukrainian)

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

УДК 005.93:339.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-684-697

Кліщ Максим Юрійович Здобувач наукового ступеня «Доктор філософії», Хмельницький національний університет, https://orcid.org/0009-0008-6693-0135

ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВ-РИТЕЙЛЕРІВ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У статті досліджено теоретико-методичні та прикладні засади формування системи оцінювання якості управління вітчизняних підприємств роздрібної торгівлі в умовах цифровізації, зростання конкуренції та зміни споживчої поведінки. Обґрунтовано необхідність переходу від традиційного контролю результатів до комплексного управління якістю бізнес-процесів на основі клієнтоорієнтованого підходу, процесного менеджменту та адаптивних управлінських моделей. роаналізовано еволюцію концепцій управління якістю у розрізі ритейлу – від інспекційного контролю та стандартизації операцій до інтегрованих систем TQM і процесного підходу, орієнтованого на створення цінності для споживача. Визначено особливості трансформації бізнес-процесів ритейлерів під впливом омніканальності, автоматизації та аналітики даних.

Окрему увагу приділено оцінці клієнтської лояльності як інтегральному індикатору якості управління. Запропоновано використання показників втрат покупців, індексу задоволеності, рівня відтоку клієнтів (теорія черг) тощо. Проведено аналіз масштабів втрат покупців на підприємствах роздрібної торгівлі, що дозволило виявити критичні точки взаємодії з клієнтом та чинники зниження лояльності.

Практичну складову дослідження представлено розрахунком показників теорії черг у супермаркеті з метою оцінювання ефективності обслуговування: інтенсивності потоку покупців, середнього часу очікування, довжини черги та коефіцієнта завантаження кас. Це дало змогу визначити резерви підвищення якості сервісу та мінімізації втрат через відмову покупців від придбання товарів унаслідок тривалого очікування. Здійснено порівняльний аналіз традиційних кас та кас самообслуговування.

Встановлено, що гнучкість бізнес-процесів є одним із ключових факторів підвищення конкурентоспроможності ритейлерів. Вона дозволяє збалансувати витрати на персонал і канали обслуговування з потребами клієнтів, особливо в умовах нестабільного попиту. Для підприємств роздрібної торгівлі гнучкість проявляється у таких формах, як масштабування персоналу, масштабування каналів обслуговування, інтеграція цифрових інструментів.

Ключові слова: Якість управління бізнес-процесами, клієнтська лояльність, омніканальність, індекс задоволеності споживачів, рівень відтоку клієнтів.

Klishch Maksym Yuriiovych Postgraduate student, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0008-6693-0135

ASSESSMENT OF THE QUALITY OF BUSINESS PROCESS MANAGEMENT OF RETAILERS IN THE CONDITIONS OF SYSTEMIC TRANSFORMATIONS

Abstract. The article examines the theoretical, methodological, and applied foundations for developing a system for assessing the quality of management in domestic retail enterprises under conditions of digitalization, increasing competition, and changing consumer behavior. The necessity of shifting from traditional results-based control to comprehensive quality management of business processes based on a customer-oriented approach, process management, and adaptive management models is substantiated. The evolution of quality management concepts in retail is analyzed: from inspection control and operational standardization to integrated TQM systems and a process approach focused on creating customer value. The specific features of retail business process transformation under the influence of omnichannel strategies, automation, and data analytics are identified. Special attention is paid to the assessment of customer loyalty as an integral indicator of management quality. The use of indicators such as customer loss rates, customer satisfaction index, customer churn rate (queueing theory), and related metrics is proposed. An analysis of the scale of customer losses in retail enterprises was conducted, which made it possible to identify critical customer interaction points and factors contributing to declining loyalty.

The practical component of the study includes the calculation of queueing theory indicators in a supermarket to assess service efficiency: customer arrival rate, average waiting time, queue length, and cashier utilization rate. This enabled the identification of reserves for improving service quality and minimizing losses caused by customers refusing to make purchases due to long waiting times. A comparative analysis of traditional checkout counters and self-service checkouts was carried out. It is established that business process flexibility is one of the key factors in enhancing retailers' competitiveness. It allows balancing personnel and service channel costs with customer needs, especially under unstable demand conditions. For retail enterprises, flexibility manifests in such forms as workforce scaling, scaling of service channels, and integration of digital tools.

Keywords: quality of business process management, customer loyalty, omnichannel strategy, customer satisfaction index, customer churn rate.

Постановка проблеми. Якість управління бізнес-процесами визначається здатністю підприємства забезпечувати відповідність операцій стратегічним

цілям, ефективно використовувати ресурси, швидко адаптуватися до змін і підтримувати високий рівень обслуговування. У цьому контексті особливого значення набуває системне оцінювання процесів за допомогою як кількісних, так і якісних індикаторів, що відображають фінансову, операційну, цифрову та кадрову складові процесного менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ретельний контент-аналіз сучасних наукових розвідок та напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених засвідчує тенденції та вектори досліджень в межах окресленої проблематики, як-от: 1. Перехід від оцінювання ефективності до оцінювання адаптивності (David J. Teece, Dirk Fahland, Sunil Gupta, Ірина Ансофф); 2. Імплементація концепції "**process mining"** як інструменту оцінювання якості виконання бізнес-процесів (Marlon Dumas, Wil van der Aast, Jan vom Brocke, Michael Rosemann); 3. Омніканальність у ритейлі (Peter C.Verhoef, Santiago Gallino, Alexander Hübner); 4. Зміна парадигми якості (Enrico Zio, Gert K. Stahl).

Мета статті. Зробити комплексне оцінювання якості управління бізнес-процесами підприємств ритейлу з позицій процесного підходу, оцінити **"process mining" та** омніканальність конкретних підприємст ритейлу.

Виклад основного матеріалу. Еволюція концепцій управління якістю безпосередньо вплинула на формування підходів до управління бізнес-процесами у сфері ритейлу. Якщо на початкових етапах увага зосереджувалася переважно на контролі та відбраковуванні, то вже з 1950-х років якість почала розглядатися як результат ефективного менеджменту та організації праці. У цей період у практику торговельних підприємств увійшли стандарти обслуговування, навчання та мотивація персоналу, що підвищило стабільність процесів.

Подальший розвиток ознаменувався переходом до концепції TQM, орієнтованої на задоволення споживача та гармонізацію якості й ефективності, що сприяло поширенню стандартизованих регламентів і системного підходу до організації бізнес-процесів у мережевому ритейлі. У 1990-х роках в управлінні процесами з'явилися нові критерії – екологічність та соціальна відповідальність, що інтегрувалися у логістичні, закупівельні та збутові практики.

Таблиця 1.1.

Еволюція управління якістю у розрізі ритейлу

Етап	Ключові ідеї	Значення для управління бізнес-процесами у ритейлі	Вплив на якість управління
Управління якістю (1950-ті)	– якість = результат управління, а не лише контролю; – «Zero Defects»; – залучення працівників у гуртки якості.	– формування перших структурованих процедур у магазинах (стандарти обслуговування, інструкції); – навчання та дисципліна персоналу; – налагодження управлінсь-ких процесів у торгівлі.	– зростає передбачуваність та стабільність процесів; – менше помилок у логістиці, обліку, обслуговуванні покупців.

Етап	Ключові ідеї	Значення для управління бізнес-процесами у ритейлі	Вплив на якість управління
Загальний менеджмент якості (1960–1980-ті)	– TQM; – «задоволений споживач» замість «нуль дефектів»; – ISO 9000.	– бізнес-процеси проектуються під потреби клієнтів (від закупівель до обслуговування); – поширюється стандартизація операцій (мережеві магазини → єдині регламенти); – управління процесами стає наскрізним.	– системний підхід підвищує узгодженість роботи всіх ланок ритейлу; – зменшується кількість втрат і неефективних операцій.
Якість середовища (1990-ті)	– ISO 14000; – соціальна відповідальність і екологія.	– з'являються «зелені» бізнес-процеси (утилізація пакування, енергоефективність, екологічні стандарти логістики); – інтеграція вимог до стейкхолдерів у процеси постачання та продажу.	– бізнес-процеси ритейлу отримують нові критерії якості: екологічність, безпечність, прозорість; – управління якістю включає контроль за впливом на довкілля й суспільство.
Якість життя (з 2010 р.)	– орієнтація на гармонійний розвиток суспільства; – клієнтоорієнтованість, культурні й духовні цінності;	– бізнес-процеси перебудовуються під досвід клієнта (customer journey, омніканальність, цифровізація); – активно інтегруються IT-рішення: CRM, ERP, аналітика big data; – Управління процесами ґрунтується на гнучкості та інноваціях.	– якість управління вимірюється не лише ефективністю, а й здатністю створювати цінність для клієнтів і суспільства; – ритейл стає частиною підвищення «якості життя» споживача.

[сформовано автором на основі джерел 1-6]

Якщо раніше основним завданням було забезпечення відповідності продукції встановленим нормам, то в сучасних умовах акцент зміщується на цінність для споживача та якість клієнтського досвіду. Саме здатність ритейлера не лише задовольнити базові потреби, але й сформувати емоційну прихильність покупця, визначає рівень його конкурентоспроможності. Найбільш поширеним та універсальним у міжнародній практиці індикатором клієнтської лояльності є Net Promoter Score (NPS). Цей показник дозволяє оцінити, наскільки клієнти

готові рекомендувати підприємство іншим, а отже – виступає інтегральним критерієм ефективності управління бізнес-процесами з точки зору кінцевого споживача. У таблиці 1.2 відображено результати спостережень, що сформовано на основі опитування клієнтів магазинів у м. Хмельницький.

Таблиця 1.2.

Оцінка клієнтської лояльності у різних форматах ритейлу

Формат ритейлу	Середній NPS	Характеристика клієнтської лояльності
Гіпермаркет	57	Високий рівень лояльності завдяки широкому асортименту, конкурентним цінам і розвитку омніканальних сервісів. Програми лояльності та персоналізовані пропозиції підтримують позитивний досвід клієнтів. Попри окремі зауваження до логістики й сервісу через масштабність мережі, переважна більшість покупців є промоутерами, що підтверджує офіційний показник
Супермаркети	44–52	Високий рівень задоволеності сервісом та асортиментом, особливо у «Сільпо»; у «Таврія В» лояльність стабільна, але дещо нижча.
Дискаунтери	47–59	Лояльність помірна, клієнти орієнтуються переважно на низькі ціни; сервіс та комфорт покупок не є ключовими факторами.
Convenience stores («біля дому»)	34–42	Лояльність формується завдяки близькості й швидкості обслуговування, але асортимент і ціни часто викликають зауваження.
Спеціалізовані магазини (drogerie: EVA, Prostor)	45–52	EVA демонструє вищий рівень лояльності завдяки програмам лояльності та сервісу; для Prostor характерна менша інноваційність, але більш приваблива цінова політика.
Спеціалізовані магазини (аптеки)	30–40	Лояльність середня – визначальними є довіра до фармацевтів і зручність, проте чутливість до цін знижує показник, особливо за умов поширення практики застосування сервісів на кшталт Tabletki.ua.
Спеціалізовані магазини (побутова техніка)	35–45	Лояльність базується на доступності техніки та фінансових сервісах (кредит/розстрочка), однак якість післяпродажного сервісу обмежує NPS.
E-commerce (Rozetka, Prom, Epicentr Online)	23–62	Rozetka має високу лояльність завдяки асортименту та сервісу; Prom – низьку через різнорідність продавців; Epicentr Online офіційно декларує NPS +57.

Клієнтська лояльність формується завдяки широкому асортименту товарів для дому, конкурентним цінам та розгалуженій мережі торговельних центрів. Важливим чинником є омніканальність: поєднання офлайн-магазинів із онлайн-платформою Epicentr Online, що спрощує доступ до продукції та підвищує зручність покупок. Запровадження системи лояльності, цифрових сервісів і персоналізованих пропозицій сприяє утриманню клієнтів. Разом з тим, через

масштабність і різноманітність товарних категорій іноді фіксуються зауваження щодо сервісу та логістики, однак у цілому рівень задоволеності покупців залишається високим.

Порівняння середніх значень NPS у різних форматах ритейлу демонструє чітку залежність між бізнес-моделлю та рівнем клієнтської лояльності. Найвищі показники спостерігаються у супермаркетах інноваційного типу (Сільпо) та в e-commerce (Rozetka, Epicentr Online), де лояльність формується завдяки широкому асортименту, гнучким сервісним рішенням і системам персоналізованих комунікацій. Спеціалізовані drogerie (EVA, Prostor) займають проміжне місце, адже активно розвивають програми лояльності, проте не завжди забезпечують високий рівень інноваційності. Аптеки та convenience stores характеризуються середнім рівнем задоволеності: клієнти цінують зручність і довіру, однак чутливість до цін та обмежений сервіс знижують NPS. Найнижчі показники властиві дискаунтерам (АТБ, Аврора), де домінує орієнтація на мінімальну ціну, тоді як якість обслуговування відходить на другий план. Таким чином, результати підтверджують, що управління бізнес-процесами, зорієнтоване на сервіс і досвід споживача, забезпечує суттєво вищий рівень клієнтської лояльності та конкурентоспроможності.

Отримані результати оцінки клієнтської лояльності у різних форматах ритейлу свідчать про те, що рівень задоволеності покупців значною мірою залежить не лише від цінової політики чи асортименту, а й від якості обслуговування у торговельних точках.

З метою оцінювання рівня задоволеності клієнтів підприємств роздрібної торгівлі застосовано методику Customer Satisfaction Index (CSI), яка дозволяє отримати інтегральний показник на основі багатокритеріального оцінювання.

На першому етапі дослідження було визначено ключові групи критеріїв, що найбільш повно відображають споживчі очікування у сфері ритейлу, усередині кожної групи критеріїв сформовано перелік підкритеріїв:

– сервіс (швидкість обслуговування на касі / SCO, компетентність і ввічливість персоналу, зручність розрахунків (готівка, картки, мобільні платежі), доступність кас у пікові години);

– асортимент (широта асортименту (кількість категорій товарів), глибина асортименту (варіанти в межах категорії), наявність товарів першої необхідності, частота оновлення асортименту / сезонність);

– ціни (абсолютний рівень цін, співвідношення «ціна–якість», конкурентність цін порівняно з іншими форматами, наявність акцій, знижок, програм лояльності).

На другому етапі здійснено збір емпіричних даних шляхом анкетного опитування покупців різних форматів ритейлу у місті Хмельницький. Респондентам пропонувалося оцінити рівень задоволеності за кожним із підкритеріїв за шкалою від 1 до 10 балів, де 1 – «повністю незадоволений», 10 – «повністю задоволений».

На третьому етапі було здійснено зважування отриманих оцінок:

– у межах кожної групи критеріїв визначалися ваги підкритеріїв (шляхом експертного оцінювання);

– для інтегральних блоків (сервіс, асортимент, ціни) також встановлено вагомість залежно від формату ритейлу (для дискаунтерів головним є ціновий фактор, тоді як для e-commerce ключову роль відіграє асортимент).

Підсумкове значення індексу CSI для кожного формату розраховувалося як зважене середнє оцінок, виражене у відсотках (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Customer Satisfaction Index (CSI)

Формат	Індекс сервісу	Індекс асортименту	Індекс цін	CSI, %
Гіпермаркет	8,13	9,18	7,29	83,4
Супермаркети	8,38	8,59	7,6	82,6
Дискаунтери	6,7	6,71	8,99	78,5
Convenience stores	7,89	6,74	6,73	72,5
Спеціалізовані магазини	8,31	8,06	7,15	79,9
E-commerce / Маркетплейси	7,83	9,16	8,01	84,6

Згідно з отриманими результатами, гіпермаркет та e-commerce-платформи мають найвищі інтегральні значення CSI, що пояснюється сильними позиціями за асортиментом та зручністю обслуговування. Супермаркети демонструють збалансовані результати за всіма критеріями, тоді як дискаунтери суттєво поступаються за рівнем сервісу та асортименту, проте компенсують це високими оцінками за цінами. Convenience stores та спеціалізовані магазини характеризуються середнім рівнем задоволеності, що зумовлено вузьким асортиментом і відносно вищим рівнем цін.

Деталізований підхід до розрахунку CSI дозволяє не лише порівняти формати ритейлу між собою, але й визначити специфічні напрями вдосконалення бізнес-процесів. Для гіпермаркету актуальним є скорочення часу очікування на касі, для дискаунтерів – розширення товарної пропозиції, для convenience stores – перегляд цінової політики, тоді як e-commerce потребує додаткової уваги до якості сервісної підтримки.

Важливим аспектом оцінювання якості управління бізнес-процесами у ритейлі є визначення частки відмов покупців (lost sales), яка відображає рівень упущених можливостей підприємства. Даний показник характеризує ситуації, коли споживач залишає торговельний об’єкт без покупки через проблеми в організації процесу обслуговування або товарної політики. Для збору даних було використано поєднання опитувань покупців та аналізу спостережень у різних

форматах ритейлу м. Хмельницький. Покупці оцінювали частоту власних відмов через:

– надто великі черги на касі;
– відсутність необхідних товарів у продажу;
– інші причини (технічні збої, незручність розрахунків, недостатність інформації про товар).

Підсумкові результати опитування подані у таблиці, що дозволяє порівняти масштаби втрат покупців у різних форматах ритейлу

Таблиця 1.4.

Lost Sales за форматами ритейлу

Формат	**Втрати через черги, %**	**Втрати через відсутність товарів, %**	**Інші причини, %**	**Загальна частка відмов, %**
Гіпермаркет	3,5	2,0	0,5	6,0
Супермаркети	4,0	2,5	0,7	7,2
Дискаунтери	2,5	3,0	0,8	6,3
Convenience stores	5,0	4,0	1,0	10,0
Спеціалізовані магазини	2,0	3,5	0,5	6,0
E-commerce	0,0	4,5	1,5	6,0

Аналіз отриманих результатів свідчить, що найбільш уразливими до втрати покупців є convenience stores, де частка відмов сягнула близько 10 %. Це пояснюється як обмеженим асортиментом, так і перевантаженням кас у пікові години. У супермаркетах відсоток відмов становить понад 7 %, і головним чинником тут є черги. У дискаунтерах та гіпермаркетах рівень втрат близький (6–6,5 %), проте відрізняється структура причин: у гіпермаркетах переважають проблеми з чергами, тоді як у дискаунтерах – відсутність необхідних товарів. У спеціалізованих магазинах головною проблемою також є асортиментна політика. Водночас для e-commerce втрати покупців формуються майже виключно через відсутність товарів або труднощі з доставкою, тоді як фактор черг у цифровому форматі не має значення.

Для більш глибокого аналізу якості управління бізнес-процесами ритейлерів застосуємо методику теорії масового обслуговування (теорії черг) [7], що дозволяє оцінити ефективність роботи кас, консультантів або інших точок обслуговування клієнтів, визначити середній час очікування, ймовірність утворення черг та рівень завантаженості персоналу.

Для багатоканальної системи масового обслуговування M/M/n визначимо такі показники:

Коефіцієнт завантаженості системи (ρ):

$$\rho = \lambda / (n * \mu), \quad (1.1)$$

де

λ – інтенсивність надходження клієнтів (осіб/хв);
μ – інтенсивність обслуговування одним касиром (осіб/хв);
n – кількість кас.

Ймовірність того, що клієнт потрапляє у чергу (формула Ерланга С):

$$Pq = (((\lambda/\mu)^n / (n! * (1 - \rho))) * P_0), \quad (1.2)$$

де

P_0 – ймовірність того, що у системі немає клієнтів (усі каси вільні).

Ймовірність відсутності клієнтів у системі (P_0):

$$P_0 = [\Sigma_\{k=0\}\^\{n-1\} (\lambda/\mu)\^k / k! + ((\lambda/\mu)\^n / (n! * (1 - \rho)))]\^(-1), \text{ де} \quad (1.3)$$

Середня довжина черги (Lq):

$$Lq = (Pq * \rho / (1 - \rho)), \quad (1.4)$$

Середній час очікування клієнта у черзі (Wq):

$$Wq = Lq / \lambda, \quad (1.5)$$

де

Lq – середня довжина черги (середня кількість клієнтів, які очікують на обслуговування);

Середній час перебування клієнта у системі (W):

$$W = Wq + 1/\mu, \text{ де} \quad (1.6)$$

Застосування цих показників дозволяє ритейлерам:
– визначати оптимальну кількість касирів у різні години роботи магазину;
– оцінювати ризик утворення довгих черг;
– прогнозувати середній час очікування для покупців;
– приймати управлінські рішення щодо розподілу персоналу залежно від навантаження.

Розрахунки проведено на основі даних власних спостережень. У супермаркеті обладнано 6 кас, проте одночасно може функціонує не більше 3 (обмеження пов’язане з чисельністю касирів). У розрахунках враховано інтенсивність потоку покупців, середню продуктивність касира, кількість

одночасно працюючих кас та похідні показники, що характеризують якість сервісу.

Таблиця 1.5.

Розрахунок показників теорії черг у супермаркеті

Період	Потік клієнтів (λ), осіб/хв	Кількість відкритих кас (n)	Коефіцієнт завантаженості (ρ)	Ймовірність очікування (Pq)	Середній час очікування (Wq), с	Загальний час у системі (W), с
Ранок	1,0	2	0,67	0,21	48	128
Обід	1,8	3	0,80	0,37	92	172
Вечірній пік	2,2	3	0,98	0,71	181	261
Пізній вечір	1,2	2	0,80	0,33	66	146
Ніч	0,5	1	0,67	0,20	24	104

[сформовано автором на основі власних спостережень]

Відповідно до результатів розрахунків, навантаження на систему обслуговування є суттєво неоднорідним упродовж доби. У ранкові та вечірні години при роботі двох кас показники очікування залишаються відносно прийнятними. Водночас у період обіду та особливо у вечірній пік навіть за умови роботи трьох кас коефіцієнт завантаженості наближається до критичного значення ($\rho \approx 0{,}98$), а середній час очікування перевищує три хвилини. Це свідчить про ймовірність втрати частини клієнтів через небажання чекати та необхідність застосування додаткових управлінських рішень (впровадження експрес-кас, кас самообслуговування, гнучкого залучення персоналу у пікові години тощо).

Одним з рішень щодо підвищення пропускної здатності системи обслуговування без пропорційного збільшення чисельності персоналу, яке набуло широкого поширення у сучасному ритейлі, є впровадження кас самообслуговування. Таким чином з’являються додаткові паралельні канали обслуговування (табл. 1.6).

Таблиця 1.6.

Порівняння характеристик традиційних кас і кас самообслуговування

Критерій	Традиційна каса з касиром	Каса самообслуговування (SCO)
Інтенсивність обслуговування (μ)	у середньому 0,7–0,9 клієнтів/хв (≈ 65–85 секунд на клієнта)	0,4–0,6 клієнтів/хв (≈ 100–150 секунд на клієнта)
Середній час транзакції	швидший і більш стабільний (кадровий досвід, менше помилок)	повільніший, залежить від навичок покупця; можливі затримки при скануванні або оплаті

Критерій	Традиційна каса з касиром	Каса самообслуговування (SCO)
Кількість каналів (n)	обмежена кадровими ресурсами (від 2–3 кас у супермаркетах до 10–15 у гіпермаркетах)	4–12 SCO на площі, еквівалентній 2–3 звичайним касам
Ймовірність формування черги (Pq)	нижча при невеликому потоці, але швидко зростає у пікові години	вища для окремої каси, але компенсується більшою кількістю каналів
Середній час очікування (Wq)	залежить від кількості відкритих кас; у пікові години – перевищує 3 хв	при достатній кількості SCO може залишатися в межах 1–2 хв навіть у пікові години
Участь персоналу	потрібен касир на кожній касі	один консультант контролює 4–6 SCO
Задоволеність клієнтів	вища у клієнтів, які цінують персоналізований сервіс	вища у клієнтів, які цінують швидкість та автономність
Ризики	людський фактор (помилки касира, повільність у піку)	технічні проблеми (сканер, оплата), потреба у навчанні клієнтів

[сформовано автором на основі власних спостережень]

Каси самообслуговування характеризуються нижчою інтенсивністю обслуговування одного каналу (0,4–0,6 клієнтів/хв), але їхня головна перевага полягає у можливості масштабування. На площі, еквівалентній двом-трьом традиційним касам, можна розмістити 4–6 SCO. Для контролю їх роботи достатньо одного співробітника, який надає допомогу клієнтам у випадку технічних або організаційних труднощів. Це означає, що замість 4–6 касирів, необхідних для забезпечення роботи звичайних кас, підприємство може утримувати лише одного працівника-консультанта. Хоча впровадження кас самообслуговування вимагає початкових інвестицій у технічне обладнання, у середньостроковій перспективі ці інвестиції окуповуються завдяки економії фонду оплати праці.

В цілому, застосування шести SCO замість трьох звичайних кас забезпечує економію для супермаркету 19–20% в місяць. Таким чином, каси самообслуго-вування поєднують можливість зменшення витрат підприємства із підвищенням пропускної здатності системи обслуговування, що підтверджує їх доцільність, як інструмента оптимізації бізнес-процесів у ритейлі. В цілому, відмовлятися від традиційних кас не доцільно, оскільки є категорії покупців, які не можуть або не бажають користуватися SCO, тому ритейлери надають перевагу їх паралельному застосуванню.

Одним із ключових показників якості управління бізнес-процесами в умовах системних трансформацій є гнучкість. Під цим поняттям розуміється здатність підприємства швидко адаптувати свою діяльність до змін зовнішнього та внутрішнього середовища шляхом масштабування персоналу, каналів обслуго-вування та інфраструктури.

Для підприємств роздрібної торгівлі гнучкість проявляється у таких формах, як масштабування персоналу, масштабування каналів обслуговування, інтеграція цифрових інструментів.

Масштабування персоналу – можливість оперативного залучення додаткових працівників у пікові години та скорочення чисельності у періоди низького попиту. Високий рівень досягається завдяки використанню гнучких графіків роботи, часткової зайнятості, залученню тимчасового персоналу або перерозподілу функцій між підрозділами.

Масштабування каналів обслуговування – розширення чи скорочення кількості активних кас, у тому числі кас самообслуговування, відкриття додаткових точок видачі онлайн-замовлень, гнучке управління кількістю робочих зон у торговому залі.

Інтеграція цифрових інструментів – застосування автоматизованих систем прогнозування попиту, електронних розкладів для персоналу, мобільних додатків для управління чергами та електронних талонів.

Гнучкість безпосередньо впливає на здатність підприємства мінімізувати втрати продажів у пікові години та забезпечити стабільний рівень задоволеності споживачів. Дослідження міжнародних ритейлерів свідчать, що компанії з високим рівнем операційної гнучкості здатні скорочувати середній час очікування клієнтів на 20–25 % у порівнянні з менш адаптивними конкурентами [9]. Таким чином, показник гнучкості бізнес-процесів може слугувати критерієм оцінювання якості управління, оскільки він характеризує здатність ритейлера збалансувати витрати на персонал і канали обслуговування з потребами клієнтів, особливо в умовах системних трансформацій і нестабільного попиту.

Таблиця 2.23.

Гнучкість бізнес-процесів за форматами ритейлу

Формат	Коеф. варіації кас, %	Індекс адаптивності персоналу, %	Коеф. зменшення Wq	Індекс диверсифікації каналів
Гіпермаркет	85,7	20,0	1,43	0,5
Супермаркет	85,7	20,0	1,33	0,46
Дискаунтер	100,0	11,4	1,25	0,19
Convenience store	100,0	12,5	1,2	0,1
E-commerce	–	40,0	1,2	0,48

Аналіз результатів засвідчив, що гіпермаркети та супермаркети мають найвищий потенціал масштабування кількості кас (коефіцієнт варіації понад 85 %), що забезпечує відносно високий рівень гнучкості операцій. Водночас рівень адаптивності персоналу в цих форматах не перевищує 20 %, що свідчить про значну залежність від традиційних форм зайнятості.

Дискаунтери та convenience stores продемонстрували нижчий рівень гнучкості персоналу (11–13 %), проте за рахунок невеликої кількості кас забезпечують високий коефіцієнт варіації (100 %). Тобто, навіть незначне збільшення кількості відкритих кас дозволяє суттєво скоротити час очікування клієнтів.

E-commerce відрізняється принципово іншою логікою – у цьому форматі відсутнє масштабування кас, натомість високим є індекс адаптивності персоналу (40 %) та збалансованість каналів (0,48). Це свідчить про більшу залежність якості бізнес-процесів від управління цифровими каналами та логістикою, а не від фізичної присутності кас чи працівників.

Висновки та перспективи досліджень. Узагальнюючи, можна зазначити, що гнучкість бізнес-процесів є одним із ключових факторів підвищення конкурентоспроможності ритейлерів. Вона дозволяє збалансувати витрати на персонал і канали обслуговування з потребами клієнтів, особливо в умовах нестабільного попиту. Для підприємств роздрібної торгівлі гнучкість проявляється у таких формах, як масштабування персоналу, масштабування каналів обслуговування, інтеграція цифрових інструментів.

Підходи до традиційного обслуговування споживачів змінюються. Все більшої популярності набуває омніканальність, однак традиційні каси та каси самообслуговування суттєво відрізняються за параметрами продуктивності, організації персоналу та витратами для підприємства. Звичайна каса забезпечує вищу інтенсивність обслуговування на рівні 0,7–0,9 клієнтів/хв, проте потребує постійної присутності касира. В умовах пікового навантаження можливості розширення кількості традиційних кас обмежуються кадровими ресурсами та зростанням витрат на заробітну плату.

Література:

1.Teece, D. J., Pisano, G., Shuen, A. Dynamic capabilities and strategic management. Strategic Management Journal. 1997. Vol. 18, No. 7. P. 509–533. — DOI:10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z

2.Van der Aalst, W. M. P. Process Mining: Discovery, Conformance and Enhancement of Business Processes. Berlin ; Heidelberg : Springer-Verlag, 2011. 352 p. ISBN 978-3-642-19345-3.

3.Dumas, M., van der Aalst, W. M. P., Rosemann, M. Process Mining Handbook: A Guide for Practitioners. Berlin : Springer, 2023. ISBN 978-3-031-05760-1.

4.Verhoef, P. C., Kannan, P. K., Inman, J. J. From multi-channel retailing to omni-channel retailing: Introduction to the special issue on multi-channel retailing. Journal of Retailing. 2015. Vol. 91, No. 2. P. 174–181.

5.Wollenburg, J., Holzapfel, A., Hübner, A. Omni-channel customer management processes in retail: An exploratory study on fulfillment-related options . Logistics Research. 2019. Vol. 12. P. 1–18.

6.Zio, E., Stahl, G. K. Toward new paradigms in quality management: Challenges and opportunities. Quality and Reliability Engineering International. 2023. Vol. 39, No. 5. P. 1023–1045.

7.Donald Gross, John F. Shortle, James M. Thompson, Carl M. Harris. *Fundamentals of Queueing Theory*. 4th ed. Hoboken : John Wiley & Sons, 2008., 576 p.

8. Service process design flexibility and customer waiting time. URL:https://www.researchgate.net/journal/International-Journal-of-Operations-Production-Management-0144-3577?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

9. Supply chain.& proven strategies to reduce times in retail stores. URL: https://www.supplychain247.com/article/7-proven-strategies-to-reduce-wait-times-in-retail-stores?utm_source=chatgpt.com

References:

1.Teece, D. J., Pisano, G., Shuen, A. Dynamic capabilities and strategic management. Strategic Management Journal. 1997. Vol. 18, No. 7. P. 509–533. — DOI:10.1002/(SICI)1097-0266(199708)18:7<509::AID-SMJ882>3.0.CO;2-Z

2.Van der Aalst, W. M. P. Process Mining: Discovery, Conformance and Enhancement of Business Processes. Berlin ; Heidelberg : Springer-Verlag, 2011. 352 p. ISBN 978-3-642-19345-3.

3.Dumas, M., van der Aalst, W. M. P., Rosemann, M. Process Mining Handbook: A Guide for Practitioners. Berlin : Springer, 2023. ISBN 978-3-031-05760-1.

4.Verhoef, P. C., Kannan, P. K., Inman, J. J. From multi-channel retailing to omni-channel retailing: Introduction to the special issue on multi-channel retailing. Journal of Retailing. 2015. Vol. 91, No. 2. P. 174–181.

5.Wollenburg, J., Holzapfel, A., Hübner, A. Omni-channel customer management processes in retail: An exploratory study on fulfillment-related options . Logistics Research. 2019. Vol. 12. P. 1–18.

6.Zio, E., Stahl, G. K. Toward new paradigms in quality management: Challenges and opportunities. Quality and Reliability Engineering International. 2023. Vol. 39, No. 5. P. 1023–1045.

7.Donald Gross, John F. Shortle, James M. Thompson, Carl M. Harris. *Fundamentals of Queueing Theory*. 4th ed. Hoboken : John Wiley & Sons, 2008., 576 p.

8. Service process design flexibility and customer waiting time. URL:https://www.researchgate.net/journal/International-Journal-of-Operations-Production-Management-0144-3577?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

9. Supply chain.& proven strategies to reduce times in retail stores. URL: https://www.supplychain247.com/article/7-proven-strategies-to-reduce-wait-times-in-retail-stores?utm_source=chatgpt.com

Дата першого надходження статті до видання: 08.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.03.2026

УДК 658.5:004.056:339.17

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-698-709

Кошельок Галина Володимирівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-0331-0592

Орленко Ольга Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-8814-4476

Мельник Євген Бориславович, викладач кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0009-0044-0739

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ІНТЕРНЕТ-ТОРГІВЛІ

Анотація. У статті досліджено сучасні аспекти забезпечення інформаційно-економічної безпеки підприємств інтернет-торгівлі в умовах цифрової трансформації та формування BANI-середовища, що характеризується крихкістю, тривожністю, нелінійністю та незрозумілістю зовнішніх процесів.

Наголошено, що прискорення цифровізації економіки, поширення цифрових платформ та зростання обсягів електронної комерції формують нові умови функціонування підприємств, у яких інформація стає ключовим стратегічним ресурсом. Обґрунтовано, що в таких умовах традиційні підходи до забезпечення економічної безпеки втрачають достатню ефективність і потребують адаптації до нових ризиків цифрового середовища. Особливу увагу приділено зростанню рівня невизначеності та ризиків, що супроводжують цифрові бізнес-моделі, а також необхідності впровадження комплексного підходу до управління безпекою.

Узагальнено наукові підходи до трактування економічної та інформаційної безпеки підприємства, визначено їх інтеграційний характер та системоутворюючу роль інформаційної складової. Запропоновано авторське визначення інформаційно-економічної безпеки як комплексного багаторівневого стану захищеності економічних інтересів підприємства в умовах цифрового середовища, що забезпечується узгодженим функціонуванням організаційних, інформаційних та управлінських механізмів. Ідентифіковано ключові загрози діяльності підприємств інтернет-торгівлі. Систематизовано основні функціональні

аспекти забезпечення безпеки, включаючи: фінансову, інформаційно-економічну, організаційно-управлінську, правову, техніко-технологічну, кадрову та репутаційну компоненти. Доведено, що ефективність системи інформаційно-економічної безпеки визначається рівнем її інтеграції, здатністю до швидкого реагування на загрози та впровадженням проактивних підходів до управління ризиками в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: інтернет-торгівля, інформація, інформаційно-економічна безпека, складові безпеки, загрози, управління ризиками, забезпечення, BANI-середовище, цифрова економіка, цифровізація, цифрова трансформація

Koshelok Halyna Volodymyrivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economy of Enterprise and Business Organisation, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-0331-0592

Orlenko Olha Mykhailivna Associate Professor, Phd of the Department of Economy of Enterprise and Business Organisation, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-8814-4476

Melnyk Ievgen Boryslavovych teacher of the Department of Economy of Enterprise and Business Organisation, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0009-0009-0044-0739

MODERN ASPECTS OF ENSURING ECONOMIC AND INFORMATION SECURITY OF E-COMMERCE ENTERPRISES

Abstract. The article examines contemporary aspects of ensuring information and economic security of e-commerce enterprises under conditions of digital transformation and the formation of a BANI environment characterized by brittleness, anxiety, non-linearity, and incomprehensibility of external processes. It is emphasized that the acceleration of economic digitalization, the spread of digital platforms, and the growth of e-commerce volumes create new operating conditions for enterprises, in which information becomes a key strategic resource. It is substantiated that under such conditions, traditional approaches to ensuring economic security lose sufficient effectiveness and require adaptation to new risks of the digital environment. Special attention is paid to the increasing level of uncertainty and risks accompanying digital business models, as well as the need to implement a complex approach to security management.

Scientific approaches to interpreting the economic and information security of an enterprise are generalized, and their integrative nature as well as the system-forming role of the information component are identified. The author proposes a definition of information and economic security as a complex multi-level state of protection of an enterprise's economic interests in a digital environment, ensured through the

coordinated functioning of organizational, informational, and managerial mechanisms. Key threats to the activities of e-commerce enterprises are identified. The main functional aspects of security are systematized, including: financial, informational and economic, organizational and managerial, legal, technical and technological, personnel and reputational components. It is proven that the effectiveness of the information and economic security system is determined by the level of integration of these components, its ability to respond quickly to threats, and the implementation of proactive approaches to risk management under conditions of digital transformation.

Keywords: e-commerce enterprises, information, information and economic security, security components, threats, risk management, security provision, BANI environment, digital economy, digitalization, digital transformation

Постановка проблеми. Упродовж еволюції економічних систем безпека підприємства завжди виступала базовою передумовою його стабільного функціонування, проте у сучасних умовах відбувається черговий перехід до якісно нового етапу розвитку зовнішнього середовища діяльності підприємств. Якщо з 90-х років в економіці та менеджменті для характеристики умов зовнішнього середовища було запозичено термін з військової сфери VUCA (Volatility – естабільність, Uncertainty – невизначеність, Complexity – складність та Ambiguity – неоднозначність) [1] для опису нестабільного та складного середовища бізнесу, то після пандемії COVID-19 дана концепція поступово почала втрачати свою пояснювальну здатність, і натомість сформувалася нова парадигма – BANI, яка відображає більш глибокий рівень хаотичності та непередбачуваності світу. BANI-реальність, яка на думку Jamais Cascio [2], характеризується крихкістю систем (Brittle), зростанням тривожності (Anxious), нелінійністю причинно-наслідкових зв’язків (Nonlinear) та складністю розуміння процесів (Incomprehensible), суттєво ускладнює прийняття управлінських рішень. Важливу роль в цьому переході відіграли Холодна війна та подальші геополітичні трансформації, зокрема загострення міжнародних конфліктів і торговельних протистоянь, а також такі події, як Brexit, що створили додаткову невизначеність для бізнесу. Окрім цього, стрімкий розвиток штучного інтелекту та автоматизації призвів до нелінійних змін у бізнес-моделях, посилення конкуренції та появи нових, складно прогнозованих ризиків. В такому середовищі традиційні підходи до стратегічного управління та безпеки стають недостатніми. Тому організації змушені переорієнтовуватися на розвиток таких рис, як гнучкість, стійкість та адаптивність, а також впроваджувати нові управлінські практики, засновані на емпатії, прозорості та швидкому реагуванні на зміни.

Концепція BANI стала описувати не лише нову реальність, а й почала формувати основу для переосмислення підходів до управління, ризик-менеджменту та забезпечення безпеки підприємств у цифрову епоху. Особливо гостро ці зміни відчувають підприємства сфери інтернет-торгівлі, оскільки для

них критично важливими є необхідність розробки високо адаптивних бізнес-моделей, оскільки навіть незначні зовнішні збої (логістичні, кібернетичні чи фінансові) можуть спричиняти непропорційно великі наслідки. У цих умовах ключовим стає посилення економічної, цифрової та інформаційної безпеки, розвиток аналітики даних і використання гнучких управлінських рішень, здатних швидко реагувати на різкі та нелінійні зміни ринкового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення економічної та інформаційної безпеки підприємств у сучасних умовах цифровізації економіки є предметом активних досліджень учених. Зміну сучасних умов функціонування компаній розглянуто в роботах зарубіжних авторів Бенніса В., Нануса Б. [1] та Касіо Д. [2]. Значний внесок у розвиток підходів до визначення категорії «економічна безпека» зроблений такими дослідниками, як А. В. Бабічев та Б. В. Самородов [3], К. С. Фомічов [4] та О. В. Заячківська [5]. Щодо визначення та розширення переліку складових економічної безпеки, то цій проблематиці присвячені роботи таких науковців, як М. Г. Лапуста [6] К. С. Зайченко і Н. І. Діма [7] Ю. О. Ярова і Л. П. Артеменко [8], О. М. Гарнага, Є. В. Срібна і Д. С. Царук [9]. Щодо особливостей підходів до управління економічною безпекою підприємств, то дані питання досліджували М. Яремик і А. Черненко [13], І. І. Кульчицький [14]. Щодо визначення основних загроз для вітчизняних компаній, в тому числі підприємств інтернет-торгівлі, то цими питаннями займалися такі науковці, як Л. Шостак, А. Федонюк і О. Помазун [15].

Водночас результати аналізу наукових джерел свідчать про недостатню розробленість комплексних підходів до забезпечення інформаційно-економічної безпеки саме підприємств інтернет-торгівлі, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі з урахуванням викликів цифрової трансформації та BANI-середовища.

Мета статті – комплексне дослідження сучасних аспектів забезпечення інформаційно-економічної безпеки підприємств інтернет-торгівлі в умовах цифрової трансформації економіки.

Виклад основного матеріалу. У традиційній індустріальній економіці акцент переважно робився на захисті матеріальних ресурсів, фінансової стійкості та мінімізації виробничих ризиків, тоді як сучасний етап розвитку, позначений глибокою цифровізацією та глобалізацією, істотно розширив спектр загроз і, відповідно, ускладнив саму природу безпеки. Нині вона набуває комплексного, багатовимірного характеру, охоплюючи не лише економічні, а й інформаційні, кібернетичні, репутаційні та інституційні аспекти. В умовах високої динаміки ринкового середовища, зростання ролі нематеріальних активів та залежності від цифрових технологій, безпека підприємства перестає бути суто захисною функцією та трансформується у стратегічний ресурс, що визначає його адаптивність, конкурентоспроможність і довгострокову життєздатність. Важливість категорії безпеки як фундаментальної основи життєдіяльності підприємства

обумовлена також тим, що зі зростанням складності організаційної структури збільшується кількість потенційних джерел загроз для персоналу, інформації, матеріальних та нематеріальних ресурсів. Забезпечення безпеки на теперішній час розглядається не просто як система захисту від негативних впливів, а як стан найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загрозам і гарантування поточної та перспективної ефективності бізнесу. Особливої актуальності набувають економічна та інформаційна безпека для підприємств інтернет-торгівлі, діяльність яких безпосередньо залежить від цифрової інфраструктури, обробки даних і онлайн-комунікацій.

Наукова дискусія щодо трактування сутності категорії економічної безпеки породила розмаїття авторських підходів. У науковій літературі економічна безпека підприємства розглядається як ключова умова його ефективного функціонування та розвитку. Так, у роботі А. В. Бабічев та Б. В. Самородов [3] визначають економічну безпеку промислового підприємства як його спроможність протистояти ризикам, здатним довести компанію до збитковості та банкрутства. К. С. Фомічов зауважує [4], що економічна безпека організації визначається як такий рівень її захищеності від впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявного потенціалу, одночасно мінімізуються або усуваються ризики та загрози, що дає змогу досягати ключових цілей комерційної діяльності в умовах конкурентного середовища.

О. В. Заячківська [5] трактує поняття економічної безпеки як такий стан, за якого ресурси підприємства використовуються з максимальною ефективністю з метою попередження загроз і забезпечення як поточної, так і довгострокової результативності його діяльності.

Економічна безпека підприємства складається з певних складових. М. Г. Лапуста [6] пропонує модель економічної безпеки підприємства, до складу якої входять фінансова, виробнича, кадрова, технологічна, екологічна, соціальна та інформаційна складові. К. С. Зайченко і Н. І. Діма [7] виділяють наступні елементи в структурі економічної безпеки: інформаційну, техніко-технологічну, кадрову та інтелектуальну, фінансову, організаційно-управлінську, силову, екологічну та політико-правову. Ю. О. Ярова і Л. П. Артеменко [8] визначають в рамках економічного механізму 2 складові: внутрішньовиробничі та позавиробничі. Внутрішньовиробничі складові економічної безпеки: фінансова безпека, інтелектуальна безпека, кадрова безпека, соціальна безпека, технічна безпека, технологічна безпека, юридична безпека, інформаційна безпека, екологічна безпека, силова безпека, енергетична безпека, інноваційна безпека. Позавиробничі складові включають: ринкову та інтерфейсну безпеку. О. М. Гарнага, Є. В. Срібна і Д. С. Царук [9] до функціональних складових економічної безпеки підприємства додають ще репутаційну безпеку.

У роботах [3,7] наголошується, що інформація виступає одним із ключових ресурсів діяльності будь-якого підприємства, тоді як інформаційні загрози здатні

спричиняти суттєві фінансові, репутаційні та операційні втрати. Належно організована система інформаційної безпеки дає змогу мінімізувати ці ризики шляхом захисту даних, забезпечення їх цілісності, конфіденційності та доступності, а також запобігання несанкціонованому доступу. У цьому контексті дослідження інформаційної складової економічної безпеки підприємства є важливою передумовою формування дієвих механізмів захисту інформаційних ресурсів і підвищення загального рівня стійкості бізнесу.

Ми поділяємо дану точку зору, оскільки в умовах цифрової трансформації економіки саме інформаційна складова набуває пріоритетного значення серед інших елементів економічної безпеки. Це пояснюється тим, що вона має системоутворюючий характер і безпосередньо впливає на ефективність функціонування фінансової, виробничої, кадрової та інших складових. Втрата або викривлення інформації може миттєво дестабілізувати управлінські процеси, знизити конкурентоспроможність підприємства та спричинити каскадні негативні наслідки для всіх напрямів його діяльності, що підтверджує необхідність розглядати інформаційну безпеку як базовий пріоритет системи економічної безпеки. На нашу думку, інформаційно-економічна безпека підприємства – це комплексний, багаторівневий стан захищеності економічних інтересів, ресурсів і результатів діяльності суб'єкта господарювання в умовах функціонування інформаційного середовища, який забезпечується через ефективне управління інформаційними потоками, технологіями та знаннями з метою запобігання, виявлення й нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз, пов'язаних із обробкою, передачею та використанням інформації, а також мінімізації інформаційних ризиків, що можуть негативно впливати на фінансову стійкість, конкурентоспроможність і стратегічний розвиток підприємства.

У ширшому науковому розумінні інформаційно-економічна безпека відображає інтегровану здатність підприємства забезпечувати:

- цілісність, конфіденційність і доступність інформаційних ресурсів;
- достовірність інформаційної бази для прийняття управлінських рішень;
- захист від кіберзагроз, інформаційного шахрайства та маніпуляцій;
- стійкість економічних процесів до деструктивного інформаційного впливу;
- адаптивність до цифрових трансформацій і змін зовнішнього середовища.

Процеси всеосяжної цифровізації економіки трансформують традиційні підходи до безпеки, роблячи її критично важливою для підприємств інтернет-торгівлі. Для суб'єктів електронної комерції безпека перестає бути допоміжною функцією та стає стратегічним пріоритетом, оскільки їхня діяльність повністю базується на цифрових платформах та екосистемах. Для компаній інтернет-торгівлі виникають нові специфічні протиріччя між швидким розвитком технологій і темпами адаптації бізнесу до них, а також між зростаючим попитом на онлайн-послуги та ескалацією кіберзагроз. У цьому контексті інформація,

цифрові активи та дані клієнтів виступають не лише ресурсом, а й об'єктом потенційного посягання, що істотно підвищує вразливість підприємств інтернет-торгівлі до кіберзагроз, шахрайства, витоку інформації та маніпуляцій з цифровими транзакціями.

В умовах стійкої позитивної динаміки підприємств даної сфери в світі протягом останніх років (рис. 1), виникає потреба у наданні особливої уваги питанням інформаційно-економічної безпеки саме для даного сегмента економіки через їхню гостру вразливість з боку різноманітних інформаційних загроз, особливо для малого та середнього бізнесу.

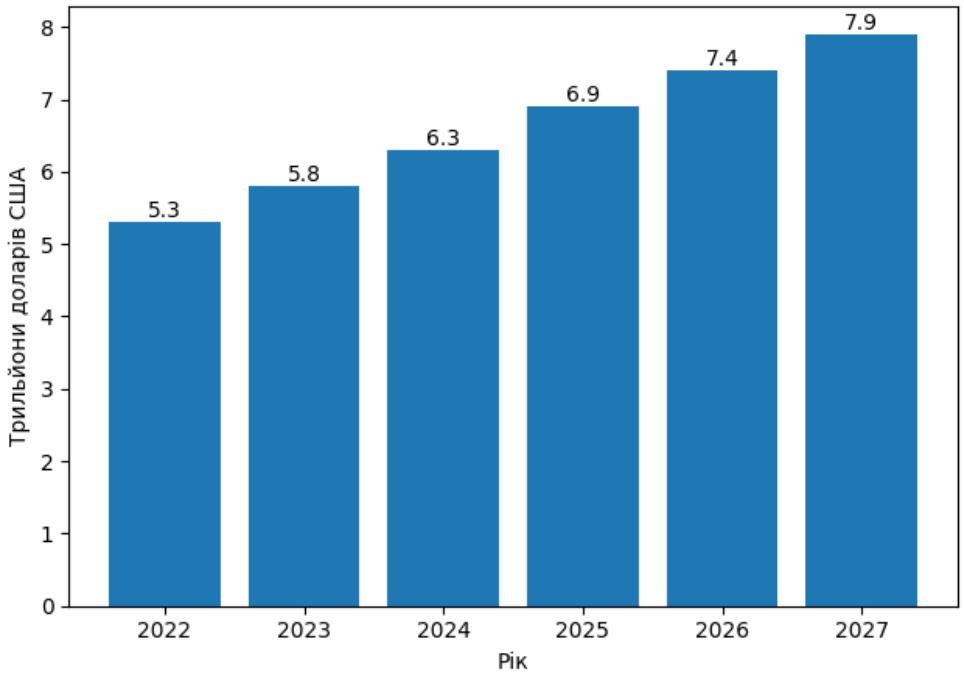

Рис. 1. Динаміка роздрібних продажів у сфері інтернет-торгівлі у світі за 2022 – 2025 рр. та прогноз на 2026–2027 рр.
*Складено авторами на основі [10]

Для України попри макроекономічну нестабільність та воєнні події, вітчизняний ринок інтернет-торгівлі демонструє високу адаптивність: якщо у 2021 році обсяг продажів становив близько 129 млрд грн, то у 2025 році він зріс до 256 млрд грн. Частка електронної комерції України в рітейлі у 2025 році склала 10%, залишившись на рівні 2024 року. Згідно з прогнозними оцінками [11], до 2026 року ринок сягне 316 млрд грн (приблизно 5,6 млрд дол. США) зі щорічними темпами приросту на рівні 10–15%. Економічна значущість сектору підтверджується зростанням його частки у ВВП України з 2,6% у 2020 році до 3,5 % у 2024 році та очікуваних 5% у 2026 році, що наближає країну до показників держав Центральної Європи у 7,%, проте має суттєве відставання від середніх показників у США у 15,5% [11-12]. Це говорить про наявність можливостей для подальшого розвитку.

Проте необхідно відмітити, що сучасна практика функціонування підприємств інтернет-торгівлі засвідчує наявність низки невирішених проблем, серед яких: фрагментарність підходів до управління безпекою, недостатній рівень інтеграції економічних та інформаційних механізмів захисту, обмеженість інструментів оцінювання ризиків та неповну адаптацію зарубіжного досвіду до національних умов. Як наслідок, виникає суперечність між високим рівнем цифровізації бізнес-процесів і відносно низьким рівнем їх захищеності.

Як зазначають М. Яремик і А. Черненко [13], мета системи управління економічною безпекою підприємств електронної торгівлі повинна мати комплексний і багатовекторний характер та бути, насамперед спрямованою на забезпечення захисту фінансових ресурсів і електронних транзакцій, гарантування їх цілісності та безпеки від широкого спектра загроз, зокрема витоку даних, несанкціонованого доступу та шахрайських операцій. За таких обставин система управління економічною безпекою виконує функцію захисного механізму, сприяючи зміцненню цифрової інфраструктури підприємств електронної комерції та підвищенню рівня довіри з боку споживачів.

І. І. Кульчицький зауважує [14], що в умовах цифрової економіки та воєнного стану забезпечення економічної безпеки підприємств потребує впровадження комплексних стратегій, що охоплюють моніторинг ризиків, використання сучасних систем управління даними, розробку антикризових заходів і інвестування в людський капітал з метою мінімізації внутрішніх загроз, зокрема відтоку персоналу внаслідок військової агресії рф. Основними варіантами загроз, на думку даного науковця, є: кіберзагрози, ненадійність інформаційних систем; конкурентні загрози в цифровому середовищі; фінансові шахрайства та цифрові злочини; залежність від зовнішніх постачальників цифрових послуг; зміна регуляторного середовища; інноваційна залежність; репутаційні ризики у цифровому середовищ.

М. Яремик і А. Черненко [13] виділяють окрім воєнного стану та постійних кібератак від країни-агресора також зниження кадрового потенціалу; неефективне інформаційно-аналітичне забезпечення; масову міграцію населення.

Л. Шостак, А. Федонюк і О. Помазун [15], серед основних загроз компаніям інтернет-торгівлі зазначають: фішинг, DDoS-атаки, SQL-ін’єкції, міжсайтове скриптування (XSS), шкідливе ПЗ (Malware).

О. М. Гарнага, Є. В. Срібна Д. С. Царук в своїй роботі [9] підійшли до більш глибокого визначення цифрових загроз, поділивши їх на зовнішні: кіберзагрози інформаційних систем; загрози цифрового фінансового шахрайства; загрози витоку конфіденційної інформації; загрози блокування цифрової інфраструктури; загрози цифрової репутації та внутрішні: загрози неправомірного доступу персоналу; загрози маніпуляції цифровими даними; технічні загрози цифрової інфраструктури; загрози недостатнього рівня цифрової безпеки.

На нашу думку, у сучасних умовах цифрової трансформації економіки доцільним є диференціація інформаційно-економічних ризиків відповідно до

ключових функціональних складових економічної безпеки з подальшою розробкою відповідних заходів їх усунення з урахуванням цих різноманітних аспектів.

Фінансова складова економічної безпеки підприємства в умовах цифровізації набуває інформаційного виміру, оскільки її ефективність безпосередньо залежить від якості, достовірності та захищеності фінансових даних, що використовуються в управлінні. Викривлення або витік фінансової інформації призводить до помилкових управлінських рішень, зниження фінансової стійкості та зростання ризиків втрат, що обумовлює необхідність інтеграції фінансової та інформаційної безпеки в єдину систему захисту підприємства. Необхідно впроваджувати захищені інформаційні системи обліку та фінансового управління (ERP-системи) з багаторівневим контролем доступу, шифруванням даних і регулярним резервним копіюванням, що мінімізує ризики втрати або несанкціонованого використання фінансової інформації. Важливими є також аудит інформаційної безпеки та постійний моніторинг фінансових операцій для виявлення аномалій у режимі реального часу.

Інформаційно-аналітичний аспект передбачає використання сучасних технологій обробки даних для моніторингу та прогнозування загроз. У наукових дослідженнях підкреслюється, що використання аналітичних систем дозволяє підприємствам своєчасно виявляти ризики та підвищувати ефективність управління безпекою.

Зокрема, застосування Big Data, систем бізнес-аналітики та інструментів моніторингу подій безпеки (SIEM) забезпечує можливість переходу від реактивного до проактивного управління ризиками.

Техніко-технологічна складова економічної безпеки безпосередньо пов’язана зі здатністю підприємства адаптуватися до змін технологічного середовища та впроваджувати сучасні цифрові рішення. У цій площині цифрові ризики включають технологічне відставання, використання застарілого або вразливого програмного забезпечення, збої у функціонуванні IT-інфраструктури та обмеженість інноваційного потенціалу. Прикладом може слугувати залежність підприємства від застарілих систем, які не оновлюються та містять критичні вразливості, або неможливість інтеграції новітніх цифрових технологій, що знижує загальний рівень конкурентоспроможності.

Організаційно-управлінський аспект забезпечення безпеки полягає у створенні ефективної системи внутрішнього управління безпекою. Значна частина інцидентів інформаційної безпеки пов’язана з людським фактором, що обумовлює необхідність підвищення рівня обізнаності персоналу. У цьому контексті доцільним є впровадження політик інформаційної безпеки, регламентів доступу до даних, а також проведення регулярних навчань і тренінгів для працівників. Додатково підприємствам слід розробляти плани реагування на інциденти та забезпечення безперервності бізнесу, що дозволить мінімізувати наслідки кіберінцидентів.

Кадрова безпека в умовах цифровізації значною мірою визначається рівнем цифрової компетентності персоналу та наявністю ефективних механізмів управління людськими ресурсами. Основними цифровими ризиками в цій сфері є інсайдерські загрози, помилки працівників, недостатній рівень кібергігієни та витік інформації через персонал. Особливої актуальності ці ризики набувають в умовах воєнного стану, коли спостерігається відтік кваліфікованих кадрів, зокрема ІТ-фахівців, що підвищує вразливість підприємства до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Правовий аспект забезпечення безпеки передбачає дотримання вимог законодавства у сфері захисту даних та електронної комерції. У сучасних умовах відбувається посилення регуляторного середовища, що пов'язано із зростанням значення персональних даних як економічного ресурсу. Відповідно, підприємствам необхідно впроваджувати політику конфіденційності, забезпечувати прозорість обробки даних та дотримуватися міжнародних стандартів захисту інформації. Важливим є також юридичний супровід електронних транзакцій і контрактів, що забезпечує їхню правову легітимність.

Репутаційний аспект визначається впливом безпеки на довіру споживачів до онлайн-платформ. Дослідження розвитку електронної комерції в Україні та ЄС свідчать, що забезпечення захисту платіжних даних і персональної інформації є ключовим фактором формування конкурентоспроможності підприємств.

У зв'язку з цим підприємствам рекомендується впроваджувати механізми захисту бренду, здійснювати моніторинг фішингових ресурсів і забезпечувати безпечний користувацький досвід. Крім того, важливим є управління онлайн-репутацією та своєчасне реагування на інформаційні загрози.

Таким чином, ефективне забезпечення інформаційно-економічної безпеки підприємств інтернет-торгівлі можливе лише за умови інтеграції заходів у межах усіх зазначених аспектів. Комплексний підхід дозволяє забезпечити стійкість підприємств до сучасних загроз і сприяє їх довгостроковому розвитку в умовах цифрової економіки та середовища BANI.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна констатувати, що інформаційно-економічна безпека підприємств інтернет-торгівлі в умовах цифрової трансформації та формування BANI-середовища набуває визначального стратегічного значення. Сучасне бізнес-середовище характеризується високим рівнем нестабільності, кіберзагроз, інформаційної вразливості та нелінійності економічних процесів, що суттєво ускладнює традиційні підходи до забезпечення безпеки. Обґрунтовано, що ефективна система інформаційно-економічної безпеки підприємств інтернет-торгівлі повинна мати комплексний характер і охоплювати економічні, інформаційні, техніко-технологічні, організаційно-управлінські, кадрові, правові та репутаційні аспекти. Встановлено, що лише поєднання цих складових із впровадженням ризикоорієнтованого та проактивного підходів до управління дозволяє забезпечити стійкість підприємств до сучасних загроз. Перспективи подальших

досліджень пов'язані з розробкою практичних моделей оцінювання рівня інформаційно-економічної безпеки та удосконаленням інструментарію управління ризиками в умовах цифрової трансформації.

Література:

1. Bennis W., Nanus B. *Leaders: Strategies for Taking Charge*. New York : HarperBusiness, 2007. 224 p.

2. Cascio J. Facing the Age of Chaos. URL: https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d (дата звернення: 21.03.2026).

3. Бабічев А. В., Самородов Б. В. Концептуальна модель оцінки й аналізу інформаційної компоненти економічної безпеки підприємства. *Проблеми економіки*. 2023. №3. С. 157–167. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-3-157-167.

4. Фомічов К. С. Особливості національного механізму забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання. *Наукові записки. Сер. Право.* 2022. Вип. 12. С. 69–72.

5. Заячківська О. В. Управління економічною безпекою підприємства: сутність, принципи, проблеми. *Вісник НУВГП. Серія «Економічні науки».* 2022. № 4 (100). С. 15-23 DOI: https://doi.org/10.31713/ve420222. (дата звернення: 05.04.2026).

6. Лапуста М. Г., Лапуста Т. В., Міщенко М. С. Економічна безпека підприємства: сучасний стан і перспективи розвитку. Київ : КНЕУ, 2020. 320 с.

7. Зайченко К. С., Діма Н. І. Економічна безпека підприємства: сутність та роль. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.5.90

8. Ярова Ю. О., Артеменко Л. П. Структура економічної безпеки підприємства в умовах кризи. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* 2016. № 13. С. 257–263.

9. Гарнага О. М., Срібна Є. В., Царук Д. С. Економічна безпека торговельних підприємств в умовах цифровізації. *Grail of Science*. 2026. № 64. С. 215–259.

10. Forbes Advisor. Top E-Commerce Statistics. *Forbes Advisor*. URL: https://www.forbes.com/advisor/business/ecommerce-statistics/ (дата звернення: 20.03.2026).

11. Капітанюк Е. В. Аналіз поточного розвитку e-commerce в українському середовищі. *Економічний простір.* 2025. № 208. С. 26–31. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.208.26-31. URL: https://doi.org/10.30838/EP.208.26-31 (дата звернення: 05.04.2026).

12. Українці за 2025 рік витратили на онлайн-покупки 256 млрд грн. Minfin.com.ua. 2026. 22 січня. URL: https://minfin.com.ua/2026/01/22/166722098/ (дата звернення: 15.03.2026).

13. Яремик М., Черненко А. Забезпечення економічної безпеки підприємств електронної торгівлі в умовах впливу сучасних загроз. *Економіка та суспільство*. 2024. № 60. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3549

14. Кульчицький І.І. Цифрова економіка та економічна безпека підприємства: стратегії управління. *Актуальні питання економічних наук.* 2024. №6. URL: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-2-181-190 (дата звернення 28.03.2025)

15. Шостак Л., Федонюк А., Помазун О. Інформаційно-цифрова безпека електронної торгівлі. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2025. № 2 (17). С. 219–223. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.17-36

References:

1. Bennis W., Nanus B. (2007). Leaders: Strategies for Taking Charge. New York: HarperBusiness, 224 p. [in English].

2. Cascio J. (2026). Facing the Age of Chaos. Retrieved from https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d (accessed: 21 March 2026). [in English].

3. Babichev A. V., Samorodov B. V. (2023). Kontseptualna model otsinky y analizu informatsiinoi komponenty ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva [Conceptual model of assessment and analysis of the information component of enterprise economic security]. *Problemy ekonomiky*, no. 3, pp. 157–167. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-3-157-167. [in Ukrainian].

4. Fomichov K. S. (2022). Osoblyvosti natsionalnoho mekhanizmu zabezpechennia bezpeky diialnosti subiektiv hospodariuvannia [Features of the national mechanism for ensuring the security of business entities]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo*, issue 12, pp. 69–72. [in Ukrainian].

5. Zayachkivska O. V. (2022). Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpryiemstva: sutnist, pryntsypy, problemy [Enterprise economic security management: essence, principles, problems]. *Visnyk NUVHP. Seriia "Ekonomichni nauky",* no. 4 (100), pp. 15–23. DOI: https://doi.org/10.31713/ve420222. [in Ukrainian].

6. Lapusta M. H., Lapusta T. V., Mishchenko M. S. (2020). Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Enterprise economic security: current state and development prospects]. Kyiv: KNEU, 320 p. [in Ukrainian].

7. Zaichenko K. S., Dima N. I. (2021). Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: sutnist ta rol [Economic security of the enterprise: essence and role]. *Efektyvna ekonomika*, no. 5. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.5.90. [in Ukrainian].

8. Yarova Yu. O., Artemenko L. P. (2016). Struktura ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva v umovakh kryzy [Structure of enterprise economic security in crisis conditions]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskyi politekhnichnyi instytut",* no. 13, pp. 257–263. [in Ukrainian].

9. Harnaha O. M., Sribna Ye. V., Tsaruk D. S. (2026). Ekonomichna bezpeka torhovelnykh pidpryiemstv v umovakh tsyfrovizatsii [Economic security of trade enterprises under digitalization]. *Grail of Science*, no. 64, pp. 215–259. [in Ukrainian].

10. Forbes Advisor (2026). Top E-Commerce Statistics. Retrieved from https://www.forbes.com/advisor/business/ecommerce-statistics/ (accessed: 20 March 2026). [in Ukrainian].

11. Kapitaniuk E. V. (2025). Analiz potochnoho rozvytku e-commerce v ukrainskomu seredovyshchi [Analysis of current e-commerce development in the Ukrainian environment]. *Ekonomichnyi prostir*, no. 208, pp. 26–31. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.208.26-31. [in Ukrainian].

12. Minfin.com.ua (2026). Ukrainians spent 256 billion UAH on online purchases in 2025. Retrieved from https://minfin.com.ua/2026/01/22/166722098/ (accessed: 15 March 2026). [in Ukrainian].

13. Yaremyk M., Chernenko A. (2024). Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstv elektronnoi torhivli v umovakh vplyvu suchasnykh zahroz [Ensuring economic security of e-commerce enterprises under modern threats]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 60. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3549. [in Ukrainian].

14. Kulchytskyi I. I. (2024). Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: stratehii upravlinnia [Digital economy and enterprise economic security: management strategies]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk*, no. 6. Retrieved from https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-2-181-190 (accessed: 28 March 2025). [in Ukrainian].

15. Shostak L., Fedoniuk A., Pomazun O. (2025). Informatsiino-tsyfrova bezpeka elektronnoi torhivli [Information and digital security of e-commerce]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka*, no. 2 (17), pp. 219–223. DOI: https://doi.org/10.32782/dees.17-36. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 811.111’276.6:37.091.3:7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-710-718

Danilina Svetlana PhD in Philology, Associate Professor at the Department of Foreign Languages for the Faculties of History and Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-2005-9363

ENHANCING GRAMMAR THROUGH PHILOSOPHICAL QUESTIONING

Abstract. This article discusses the use of the method of Socratic enquiry as a teaching tool for developing the correct question syntax among pre-intermediate (A2–B1 CEFR) students of the faculty of philosophy studying English for Specific Purposes (ESP). The ability to make accurate questions is both an important communicative competence in a foreign language and in philosophy; yet, learners at this level often lack the linguistic resources to build questions correctly, although they may be cognitively prepared to do it. This imbalance can reduce learners’ participation in the discussion and limit its depth.

Drawing on key theories in second language acquisition, including the Interaction Hypothesis and the Output Hypothesis, as well as research on the developmental stages of interrogative structures, the article argues that dialogic, enquiry-based approaches can effectively support both the students’ linguistic and cognitive development. The Socratic method appears to be particularly relevant due to its structured yet flexible use of guided questioning, which encourages learners to refine their initial definitions while practising target grammar constructions.

The paper outlines a lesson design which integrates explicit grammar focus, scaffolding techniques such as question frames and elicitation, and structured peer interaction. It also addresses common linguistic and affective challenges, including errors in the use of auxiliary verbs, word order, and learner anxiety, and emphasises the importance of sequencing tasks and providing delayed corrective feedback.

The findings suggest that the application of the Socratic method in ESP context fosters students’ grammar accuracy, critical thinking, and engagement. The article concludes that this approach offers an effective way of aligning language instruction with discipline-specific objectives in philosophy education.

Keywords: ESP, Socratic questioning, pre-intermediate learners, question syntax, communicative competence

Даниліна Світлана Юріївна кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов історичного та філософського факультетів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, https://orcid.org/0000-0002-2005-9363

ПОКРАЩЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ СОКРАТІВСЬКОГО МЕТОДА

Анотація. У статті розглядається використання методу сократівського запитування як інструменту для формування правильної синтаксичної побудови питань у студентів-філософів рівня pre-intermediate, які вивчають англійську мову для спеціальних цілей (ESP). Уміння правильно формулювати запитання є важливою складовою як іншомовної комунікативної компетентності, так і філософського мислення; однак студенти цього рівня часто не мають достатніх мовних ресурсів для граматично правильного оформлення запитань, попри їхню когнітивну готовність до цього. Відтак, студенти можуть відчувати невпевненість на занятті і не залучатися до дискусії у повній мірі.

Спираючись на ключові теорії засвоєння другої мови, зокрема гіпотезу взаємодії та гіпотезу продукування мови, а також на дослідження етапів засвоєння питальних структур, у статті обґрунтовується, що діалогічний підхід ефективно сприяє як мовленнєвому, так і когнітивному розвитку студентів. Метод сократівського запитування є особливо доречним завдяки поєднанню структурованості та гнучкості, що реалізується через систему навідних запитань, які спонукають студентів уточнювати власні визначення та водночас відпрацьовувати цільові граматичні конструкції.

У статті представлено модель заняття, що поєднує граматичну спрямованість, прийоми педагогічної підтримки (зокрема відпрацьовування мовленнєвих шаблонів запитань), а також роботу студентів у парах і групах. Окрему увагу приділено типовим мовним і афективним труднощам, таким як помилки у вживанні допоміжних дієслів, порядку слів, та страх зробити помилку, а також підкреслено важливість поетапності завдань і відкладеного коригування помилок.

Результати свідчать, що застосування сократівського методу на заняттях з ESP сприяє підвищенню граматичної правильності мовлення, розвитку критичного мислення та активності студентів. У висновку зазначається, що цей підхід є ефективним засобом поєднання мовної підготовки з фахово-орієнтованими цілями навчання у сфері філософії.

Ключові слова: ESP, сократівський метод, студенти рівня pre-intermediate, синтаксис запитань, комунікативна компетентність.

Introduction. Questioning plays a central role in both language acquisition and philosophical practice. For learners of English, the ability to form accurate questions

plays a crucial role, as it enables them to effectively interact in the foreign language, negotiate meaning, argue their position in discussion. In philosophy, questioning serves as the fundamental mechanism through which assumptions are examined and knowledge is built. Based on the above, it is important for students who major in philosophy to be able to formulate grammatically correct questions in English.

The students, whose lesson features in this article, are a first year group with the A2-B1 level of English according to CEFR. They are inquisitive and willing to participate in philosophical enquiry, however, they often lack linguistic resources to articulate complex questions. This imbalance can hinder classroom participation and limit the depth of discussion. The task of ESP university instructors lies, therefore, in planning a lesson in such a way that the students would be stimulated to develop their language skills and, at the same time, engage with their subject matter.

An additional challenge relates to the gap between everyday communication skills and the academic context. While the learners may experience no difficulties asking everyday questions, philosophical questioning calls for a higher degree of precision, abstraction, and critical thinking. Thus, the instruction must encompass not just simple grammar practice but provide opportunities for meaningful use of language in intellectually stimulating contexts.

Literature Review. The procedure of Socratic questioning involves asking a student to give a definition for a particular concept and then guiding the student to a more precise formulation by having them rethink their initial definition through answering the instructor's questions. Rather than transmitting information directly, the teacher guides learners toward understanding by prompting them to clarify, justify, and refine their initial ideas. The methodology of foreign language acquisition has long recognized communication as a key driver of learning. In his interaction hypothesis, M. Long suggests that negotiation of meaning facilitates language development by drawing learners' attention to linguistic form [1]. Similarly, M. Swain's output hypothesis emphasizes the importance of language production in promoting grammatical accuracy [2]. These perspectives point out the benefits of dialogic methods in language classrooms.

The problem of question syntax as a factor of language acquisition was explored by Pienemann, Johnston, and Brindley, who demonstrated that learners acquire interrogative structures in predictable stages, progressing from formulaic expressions to more complex syntactic patterns involving inversion and use of auxiliary verbs [3]. This developmental trajectory emphasises the need for instructional approaches that provide both input and opportunities for meaningful output.

Recent research, conducted specifically in the field of ESP, highlights the effectiveness of the Socratic method in promoting the learners' communicative competence, discipline specific knowledge, and higher-order thinking skills [4]. The method has also been shown to enhance critical thinking and speaking abilities in English language learning environments, particularly by shifting students from the position of passive respondents to that of active inquirors [5].

At the same time, studies on classroom discourse argue that questioning itself is a key teaching tool that shapes interaction and learning outcomes in language education [6]. These findings suggest that teaching students how to ask questions accurately is both a linguistic and a subject specific priority in ESP philosophy classrooms.

From a pedagogical perspective, the Socratic method features different types of questions, including exploratory, clarifying, and evaluative, which together create a structured yet flexible discourse environment [7]. This aligns closely with the communicative needs of philosophy students, who must be able not only to understand questions but also to formulate them accurately and meaningfully.

The aim of this article is therefore to outlines a possible lesson plan, which would adapt the Socratic method, traditionally associated with philosophical enquiry, to the needs of an ESP class, delivered to students of philosophy. The combination of grammar focus of the lesson with a discipline specific topic makes learning more engaging for the students and thus enhances their learning outcomes.

Presentation of the main material. Pre-intermediate learners of English face numerous challenges in constructing questions in English. Among the most wide-spread is the use of auxiliary verbs instead of simply stating an affirmative sentence with an interrogative intonation. Mistakes like “Why you think that?” reflect incomplete acquisition of question syntax and reliancce on the learner’s first language in constructing question in English. Learners may also struggle with selecting appropriate question forms, distinguishing between yes/no questions and wh-questions, and maintaining tense consistency.

Apart from grammar related difficulties, students may feel reluctant to participate in dialogical speaking if they are anxious about making mistakes or feel they are evaluated. Furthermore, the complex nature of philosophical topics increases cognitive load and makes it more difficult for learners to attend simultaneously to meaning and form.

Research on classroom discourse by S. Walsh suggests that the quality of interaction significantly affects learning outcomes. When students are engaged in extended dialogue, they are more likely to develop both fluency and accuracy [8]. However, such interaction must be carefully structured to ensure that it remains accessible to learners at lower levels of proficiency. In these cases, the learners must be provided by appropriate scaffolding by the teacher. For example, the teacher may elicit possible questions before the planned speaking activity, drill them, provide additional grammar exercises to remind the students of the correct syntax, and ensure teacher feedback after the activity. Delayed feedback appears to be the most effective for the tasks of dialogical speaking, as it allows to get the learners to notice their mistakes, reformulate the questions, and practice the right pronunciation after the activity, without rush and disrupting the flow of interaction.

Another important consideration is the sequencing of tasks. Learners benefit from a progression that moves from controlled practice to more open-ended enquiry. At early stages, activities may focus on producing simple question forms with high

levels of predictability. As learners gain confidence, they can engage in more complex discussions that require spontaneous question formation.

The teacher's role shifts from that of a knowledge provider to a facilitator of dialogue. This requires careful management of classroom interaction to ensure that all students have opportunities to participate. It also involves balancing attention to content and form, so that grammatical accuracy is developed within meaningful communication.

The integration of the Socratic method into classroom activities provides a lot of opportunities for sustained, meaningful practice. At the pre-intermediate level, after the discussion of the general procedure of Socratic questioning, the teacher may ask the whole group a question like: "What is a good person?" It would normally elicit various perspectives from students. The teacher may put them on the board, and proceed by eliciting possible questions from students to make their formulations more precise. For example, for the definition "a good person is the one who helps others and does not harm the environment", the teacher may elicit the question "Can a bad person help other people for some reason? Or care about the environment?"

Such questions will stimulate the learners to refine their initial formulations and at the same time pay attention to the correct question syntax, as the teacher should highlight the appropriate structures on the board. The next questions could be: "What is happiness". If the learners answer, "it is a lot of money", the teacher could elicit the question "Can a person with a lot of money be unhappy?", revising the syntax of questions that start with a modal verb.

After modelling the activity the teacher could split the group into several subgroups and offer the learners to try conducting the enquiry on their own. The groups could be given a list of possible concepts to discuss, e.g. love, friendship, justice, etc, and asked to choose one out of them. During discussions, the teacher monitors the groups, provides support, where needed, and notes down the difficulties that the learners encounter for further feedback. This approach allows to maintain the flow of conversation while providing necessary scaffolding.

According to research by Philp, Adams, and Iwashita, peer interaction provides valuable opportunities for learners to practise language and negotiate meaning. Within a Socratic framework, such interaction encourages learners to take an active role in generating and responding to questions [9].

Over time, students become more skilfull at maintaining dialogue on their own. They begin to ask follow-up questions, challenge each other's ideas, and refine their own formulations. This development reflects both improved linguistic competence and also increased confidence and engagement.

The adaptation of the Socratic method for ESP teaching offers significant benefits for the students of philosophy. By integrating grammar instruction with meaningful input, it leads to more effective internalisation of the target linguistic structures and creates valuable opportunities for the students to engage with their subject matter. By that, it aligns language learning with the intellectual goals of

philosophy education, which generally fosters cognitive skills that could benefits the learners in other domains of university education.

However, this framework also presents challenges. It requires a teacher to preparae a structured lesson plan that would lead the learners from controlled to freer practice and include effective delayed feedback. Another challenge is allocating the right amount of time for groupwork as it may last longer or shorter than predicted and by that modify the coverage of other topics planned for the lesson.

Despite these limitations, the evidence from second language acquisition research supports the effectiveness of interaction-based approaches. When learners are actively engaged in constructing meaning, they are more likely to develop both fluency and accuracy.

A pedagogical tool worth discussing is the context of Socratic questioning is the role of error correction strategies. While delayed feedback has already been identified as particularly effective, a certain fine-tuning of corrective techniques can further enhance learning outcomes. One of such techniques could be recasting, when the teacher reformulates a student's incorrect question in the correct form. One of its benefits is that it provides implicit feedback without interrupting the communication flow. It also allows the students to notice the right grammar and vocabulary in a subtle, non-interrutpive way, and thus improve the learner's command of the language. Similarly, clarification requests such as "Can you repeat that in another way?" or "Is your question complete?" or simply repeating the student's incorrect question with an interrogative intonation encourage learners to self-correct and reflect on their language use. These strategies fall well within the principles of the Socratic method, as they maintain the dialogic nature of the interaction while subtly guiding learners towards accuracy.

Another possible extension could be including written tasks into the lesson plan. After engaging in oral Socratic discussions, students may be asked to write down a series of questions that emerged during the dialogue. This activity reinforces the connection between spoken and written forms of interrogative structures and allows learners to engage with the language more deeply. Furthermore, written reflection tasks—such as summarising the discussion or analysing which questions were the most effective—can help to enhance both the language acquisition and philosophical learning. Such integration of skills is particularly beneficial in ESP contexts, where students are supposed to deepen both their linguistic and professional competences.

Technology is also a factor to consider. For example, online discussion boards or collaborative studying platforms can stimulate the learners to engage into Socratic questioning outside the classroom. In online environments, learners often feel less pressure and have more time to formulate grammatically accurate questions. Digital platforms also give opportunities to instructors to give delayed feedback and provide more detailed corrections and explanations. Additionally, recording classroom discussions (with prior students' consent) can be a valuable tool for later analysis, which will enable the learners to identify recurring mistakes and track their progress

over time. University groups are always characterised by mixed-ability factor, therefore in the university setting, differentiation is another important consideration. While some students may quickly grasp question syntax or simply have more advanced language competence and feel comfortable taking an active part in discussions, others may require additional scaffolding. To address this imbalance, teachers can provide support materials before the start of the discussion, such as the typical beginnings of questions (e.g., "Why do you think…?", "Can it be said that…?", "What would happen if…?") or partially completed question structures. More advanced learners, on the other hand, can be challenged to formulate more complex or abstract questions, or to take on the role of discussion facilitators within their groups. This approach ensures that all students remain engaged and benefit from the lesson regardless of their proficiency level.

Assessment of learning outcomes in such a lesson should also be carefully designed. Rather than relying solely on traditional tests, instructors may adopt performance-based assessment methods. For example, students can be evaluated based on their participation in discussions, the accuracy and variety of questions they produce, and their ability to respond appropriately to others' questions. Rubrics can be designed to assess both linguistic and cognitive aspects, including grammar accuracy, clarity of expression, relevance of questions, and depth of reasoning. This type of assessment corresponds to the communicative and interactive nature of the lesson and provides a more comprehensive picture of student progress.

It is also important to consider the possible broader use of Socratic questioning in ESP instruction. Beyond immediate language acquisition benefits, this approach can stimulate the development of transferable skills such as critical thinking, argumentation, and active listening, crucial for the learners' successful performance in the university setting. Even after the learners graduate from the university, these competences could benefit their performance in professional contexts, where they may need to conduct discussions, negotiations, or face problem-solving tasks in English. By fostering an environment where questioning is central, instructors promore learner autonomy and stimulate the students to run their own intellectual enquiry.

Overall, the inclusion of various components into the lesson plan, which would cover various feedback strategies, written tasks, digital tools, differentiated instruction, and performance-based assessment, can significantly improve its effectiveness.

Conclusion. It is crucial for students of philosophy to be able to engage in discussions in English, and therefore develop their skill of asking grammatically correct questions. The method of Socratic enquiry, with its emphasis on dialogue and critical thinking, provides an appropriate ooprtunity to achieve this objective. The combination of eliciting the correct syntax, delayed feedback, and structured interaction, instructors can plan a lesson that would foster the developmentnof the learners' linguistic and cognitive skills. The findings of ESP research suggest that this approach enhances not only linguistic competence but also critical thinking, participation, and learner autonomy. It therefore represents a valuable chance for

learners to enhance both their kingustic skills and discipline specific knowledge. Future research could investigate the efficacy of different feedback strategies to ensure corrective feedback and maintain unobtrusive discussion, as well as the applicability of Socratic enquiry for other disciplines where questioning is essential, for example, law or political science.

References:

1. Long, M. H. (1996). The role of the linguistic environment in second language acquisition. In W. Ritchie & T. Bhatia (Eds.), *Handbook of Second Language Acquisition*. New York: Academic Press.
2. Swain, M. (2000). The output hypothesis and beyond: Mediating acquisition through collaborative dialogue. In J. Lantolf (Ed.), *Sociocultural Theory and Second Language Learning*. Oxford University Press.
3. Pienemann, M., Johnston, M., & Brindley, G. (1988). Constructing an acquisition-based procedure for second language assessment. *Studies in Second Language Acquisition*, 10(2), 217–243.
4. Stojkovic, N., Zerkin D.G. (2023). Pedagogy of Socratic method of teaching ESP. Journal of teaching English for Specific and Academic Purposes, Vol. 11, No 2, 555-565. https://doi.org/10.22190/JTESAP230519040S
5. Manurung, Y.H., Siregar, F.S. (2018). Developing Students' Critical Thinking on Speaking Through Socratic Questioning Method. Proceedings of the International Conference on Language, Literature, and Education, DOI 10.2991/iclle-18.2018.35
6. Yeremenko, T., Lukyanchenko, I., & Demchuk , A. (2022). Development of prospective EFL teachers' questioning skills in classroom discourse: interdisciplinary approach. *Advanced Education*, *9*(21), 22–39. https://doi.org/10.20535/2410-8286.254730
7. Tofade, T.S., Elsner, J.L., Haines, S.T. (2013). Best Practice Strategies for Effective Use of Questions as a Teaching Tool. American Journal of Pharmaceutical Education 77(7):155. DOI: 10.5688/ajpe777155
8. Walsh, S. (2011). *Exploring Classroom Discourse: Language in Action*. Routledge.
9. Philp, J., Adams, R., & Iwashita, N. (2014). *Peer Interaction and Second Language Learning*. New York: Routledge.

Література:

1. Long, M. H. (1996). The role of the linguistic environment in second language acquisition. In W. Ritchie & T. Bhatia (Eds.), *Handbook of Second Language Acquisition*. New York: Academic Press.
2. Swain, M. (2000). The output hypothesis and beyond: Mediating acquisition through collaborative dialogue. In J. Lantolf (Ed.), *Sociocultural Theory and Second Language Learning*. Oxford University Press.
3. Pienemann, M., Johnston, M., & Brindley, G. (1988). Constructing an acquisition-based procedure for second language assessment. *Studies in Second Language Acquisition*, 10(2), 217–243.
4. Stojkovic, N., Zerkin D.G. (2023). Pedagogy of Socratic method of teaching ESP. Journal of teaching English for Specific and Academic Purposes, Vol. 11, No 2, 555-565. https://doi.org/10.22190/JTESAP230519040S
5. Manurung, Y.H., Siregar, F.S. (2018). Developing Students' Critical Thinking on Speaking Through Socratic Questioning Method. Proceedings of the International Conference on Language, Literature, and Education, DOI 10.2991/iclle-18.2018.35
6. Yeremenko, T., Lukyanchenko, I., & Demchuk , A. (2022). Development of prospective EFL teachers' questioning skills in classroom discourse: interdisciplinary approach. *Advanced Education*, *9*(21), 22–39. https://doi.org/10.20535/2410-8286.254730

7. Tofade, T.S., Elsner, J.L., Haines, S.T. (2013). Best Practice Strategies for Effective Use of Questions as a Teaching Tool. American Journal of Pharmaceutical Education 77(7):155. DOI: 10.5688/ajpe777155

8. Walsh, S. (2011). *Exploring Classroom Discourse: Language in Action*. Routledge.

9. Philp, J., Adams, R., & Iwashita, N. (2014). *Peer Interaction and Second Language Learning*. New York: Routledge.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

UDC 811.111:37.02

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-719-727

Hnatyk Katalin Doctor of Philosophy in Language Pedagogy, Associate Professor, Department of Philology, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, https://orcid.org/0000-0003-4975-6266

Fodor Kateryna Doctor of Philosophy in Language Pedagogy, Associate Professor, Department of Philology, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, https://orcid.org/0000-0002-5086-0944

Siladi Vasyl Doctor of Philosophy in Language Pedagogy, Associate Professor, Department of Philology, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, https://orcid.org/0000-0002-9710-2286

INTEGRATING ORAL AND WRITTEN COMMUNICATION IN PRACTICAL ENGLISH TEACHING

Abstract. In English language teaching, productive skills, particularly speaking and writing, have traditionally been taught separately, often emphasizing fluency in speaking and accuracy in writing. However, research highlights the interconnected nature of these skills and the benefits of integrating them in classroom practice to enhance communicative competence. This theoretical study explores the principles and pedagogical implications of integrating oral and written communication in practical English teaching. Several studies have shown that written input may positively affect oral performance, and vice versa. Exposure to written texts helps learners produce more accurate, semantically appropriate, and fluently expressed oral output. Productive skills reinforce each other cognitively, suggesting that classroom activities do not isolate speaking from writing but allow learners to engage in tasks that combine both skills. Linking writing and speaking supports the development of metacognitive awareness and deeper language processing. Empirical findings show that integration might be implemented through activities where students discuss ideas orally before writing, present written texts orally, and revise their writing based on peer discussion. These integrated practices improve learner engagement, confidence, and awareness of language forms, and facilitate the generation of better-organized content in writing. Speaking and writing mutually influence each other, reinforcing the pedagogical value of combined practice. Overall, integrating speaking and writing promotes holistic language development, supports authentic communicative use, and enhances learners' motivation and self-efficacy. Carefully designed instructional tasks may help develop productive skills by considering cognitive and sociocultural factors. It might be an appropriate direction for practical English teaching, supporting learners in developing

more balanced and effective communicative competence across both oral and written skills.

Keywords: speaking skills, writing skills, communication, integrated approaches, pedagogical perspectives

Гнатик Каталін Бейлівна доктор філософії з галузі «Освіта/Педагогіка», доцент кафедри філології, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0003-4975-6266

Фодор Катерина Йосипівна доктор філософії з галузі «Освіта/Педагогіка», доцент кафедри філології, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0002-5086-0944

Сіладі Василь Васильович доктор філософії з галузі «Освіта/Педагогіка», доцент кафедри філології, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ., м. Берегове, https://orcid.org/0000-0002-9710-2286

ІНТЕГРАЦІЯ УСНОЇ ТА ПИСЬМОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРАКТИЧНОМУ ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У процесі викладання англійської мови навички продуктивного мовлення, зокрема говоріння та письмо, традиційно викладаються окремо, при цьому часто акцент робиться на вільній мові та точності письма. Однак дослідження підкреслюють взаємопов’язаність цих навичок та переваги їх інтеграції в навчальну практику з метою підвищення комунікативної компетентності. Це теоретичне дослідження присвячене аналізу принципів та педагогічних наслідків інтеграції усної та письмової комунікації в практичному викладанні англійської мови. Досліджень показали, що письмовий матеріал може позитивно впливати на результати усного мовлення, і навпаки. Контакт з письмовими текстами допомагає учням створювати більш точні, семантично доречні та вільно висловлені усні висловлювання. Продуктивні навички підсилюють одна одну на когнітивному рівні, що свідчить про те, що навчальні заняття не відокремлюють говоріння від письма, а дають змогу учням виконувати завдання, що поєднують обидві навички. Поєднання письма та мовлення сприяє розвитку метакогнітивної обізнаності та глибшому опрацюванню мови. Емпіричні дані показують, що інтеграцію можна реалізувати за допомогою завдань, під час яких учні обговорюють ідеї усно перед тим, як писати, презентують письмові тексти усно та виправляють свої тексти на основі обговорення з однокурсниками. Такі інтегровані вправи підвищують зацікавленість студентів, їхню впевненість у собі та обізнаність щодо мовних форм, а також сприяють створенню більш структурованого письмового тексту. Говоріння та письмо взаємно впливають одне на одне, підсилюючи педагогічну

цінність комбінованих вправ. Загалом, інтеграція мовлення та письма сприяє цілісному мовному розвитку, підтримує автентичне комунікативне використання мови та підвищує мотивацію й самоефективність учнів. Ретельно розроблені навчальні завдання можуть допомогти розвинути продуктивні навички з урахуванням когнітивних та соціокультурних факторів. Це може бути доцільним напрямком для практичного викладання англійської мови, що підтримує учнів у розвитку більш збалансованої та ефективної комунікативної компетентності як в усній, так і в письмовій формі.

Ключові слова: навички мовлення, навички письма, комунікація, інтегровані підходи, педагогічні перспективи

Introduction. In modern foreign language learning there is an increasing attention to the development of learners' communicative competence as a key part of instruction. Among the four language skills, speaking and writing are particularly important as productive means of communication, allowing learners to express ideas, negotiate meaning, and participate actively in various contexts. However, these skills have often been taught separately, with speaking associated with fluency and interaction, and writing with accuracy and structure. Such separation may reduce learners' ability to use knowledge across different forms of communication and to develop a deeper understanding of the language. Recent theoretical and pedagogical perspectives emphasize the interconnected nature of language skills and support their integration in teaching practice.

Problem statement. In theoretical discussions on English language teaching, oral and written communication are often treated as separate skill areas. This occurs despite the growing recognition that these skills are interconnected components of communicative competence. As a result, their relationship is not always fully reflected in teaching theory and practice. This fragmented approach is still reflected in many pedagogical frameworks and teaching materials, which may limit a more holistic understanding of language use. Therefore it is important to theoretically reconsider how these two productive skills might be conceptualized as an integrated system within practical English teaching. Several theoretical issues remain in the literature. There is a limited number of unified models that clearly explain the interaction between oral and written communication skills. In addition, there is insufficient conceptual clarity regarding how skill integration contributes to overall communicative competence. These issues restrict a deeper understanding of how productive skills function together in language learning.

In addition, there is limited theoretical discussion on how different teaching approaches, such as task-based learning or communicative language teaching, either support or hinder this integration. The concept of "integration" itself is also inconsistently defined within language pedagogy, which further complicates its application in research and practice. Finally, there is a great demand for a more comprehensive synthesis of cognitive, sociocultural, and pedagogical perspectives on

productive skill development in order to better understand how oral and written communication might be effectively connected in language teaching.

Analysis of recent studies and publications. Foreign language skills are the main components of language learning. Brown defines the four skills as interrelated components of communicative competence. Speaking is described as a productive oral skill involving interaction, fluency, and the ability to convey meaning in real time. Writing is a productive written skill that requires planning, organization, and the ability to express ideas clearly in a structured form [3]. Harmer devides the four skills into receptive (listening, reading) and productive (speaking, writing) skills [7]. Speaking is defined as a skill used for real-time communication, often involving interaction, spontaneity, and negotiation of meaning. Writing is defined as a more controlled, reflective skill that allows learners to organize thoughts, revise, and focus on accuracy. Researchers argue which language skill is the most important one. According to Ur, speaking skill is the most crucial from the four language skills [13]. It is defined as the ability to produce oral language fluently and appropriately in communication. She emphasizes three key aspects: fluency, accuracy, and interaction. Hyland underlines writing skills in foreign language learning [9]. Writing involves planning, drafting, revising, and editing, and is formed by context and audience. He emphasizes that writing is not just grammar-focused but also involves meaning-making and discourse construction. It is a cognitive and social process. According to Ellis, both speaking and writing are productive skills that contribute to language acquisition through output [6]. Speaking helps learners develop fluency and interactional competence. Writing allows more time for reflection, supporting accuracy and complexity in language use. Nunan states that speaking is the ability to communicate meaning orally in different contexts, and writing is the ability to communicate meaning in written form, often requiring greater control and organization [10].

Purpose of the article. The aim of this theoretical study is to critically examine existing literature on the integration of oral and written communication in English language teaching and to develop a clearer conceptual understanding of how these skills interact within practical teaching contexts. The study also aims to synthesize relevant theoretical approaches and to propose a coherent framework for integrating productive skills in English language instruction.

Presentation of the primary material.

Modern language learners need more than mastery of individual skills; they must also be able to integrate and use them effectively in complex communicative situations [6]. Pradhani emphasizes the importance of integrating the four core language skills—listening, speaking, reading, and writing—in second language acquisition [11]. The study argues that these skills not to be taught in isolation, as they naturally support and reinforce one another in real communication. He highlights that an integrated approach helps learners develop more balanced and effective communicative competence. For example, listening and reading provide input, while speaking and writing allow learners to produce language, creating a continuous cycle of language development.

Pradhani also points out that using real-life tasks and interactive activities encourages learners to use multiple skills simultaneously, which improves both fluency and accuracy. Overall, the study concludes that integrated-skill instruction leads to more meaningful learning and better prepares students for authentic language use in real-world contexts. Weissberg agrees withe Pradhani's theory that writing should not be viewed as an isolated, purely individual activity, but rather as a social and interactive process [14]. Drawing on sociocultural theory, he emphasizes that spoken interaction and "inner speech" play a key role in the development of writing skills. integrating speaking into writing instruction might strengthen the writing process. Weissberg shows how activities such as discussions, peer interaction, conferencing, dialogue journals, and teacher feedback create a connection between oral and written language. These practices help learners generate ideas, clarify meaning, and improve their written output. Other researchers indicate that practicing one skill may positively influence the other, especially when learners engage in activities that combine both, such as discussions before writing or oral presentations based on written work. speaking often supports the writing process, particularly in idea generation, planning, and organizing thoughts. Through interaction, learners can clarify meaning, receive feedback, and develop more coherent written texts. At the same time, writing might support speaking by helping learners structure their ideas and improve accuracy. However, the relationship between the two skills is complex and not always straightforward. The effectiveness of integration depends on factors such as teaching methods, task design, and learner differences [1]. Regarding speaking and writing, Ellis emphasizes the role of output in language acquisition. Producing language—whether through speaking or writing—helps learners process linguistic forms more deeply, notice gaps in their knowledge, and develop greater accuracy over time. Both skills are seen as essential for consolidating what has been learned through input. Her research also highlights that speaking and writing differ in important ways. Speaking is typically more spontaneous, time-pressured, and interaction-based, which promotes fluency and real-time communication skills. In contrast, writing allows more time for planning and revision, supporting greater grammatical accuracy and complexity [6]. Weissberg also pays the attention for that learners develop speaking and writing skills in different ways and at different rates. He identifies several developmental patterns: some learners are stronger in speaking, others in writing, while some develop both skills simultaneously. This suggests that instruction is required to be flexible and support both skills in a balanced way [14]. He suggests for "socializing" the writing classroom by incorporating dialogue and interaction, as this may lead to more effective and meaningful language learning. Ellis also points out that effective language instruction should create opportunities for learners to engage in both spoken and written production, as these skills complement each other. They contribute to the development of overall communicative competence and more balanced language proficiency. According to Akki communicative competence requires careful pedagogical planning to be effective. In one of the language theory, Communicative Language Teaching (CLT)

focuses on developing learners' communicative competence through meaningful interaction, real-life communication tasks, and learner-centered activities [12]. It emphasizes fluency, authentic language use, and the ability to convey meaning rather than strict grammatical accuracy. However there are challenges such as large classrooms, difficulties in assessing communicative outcomes, and the risk of insufficient attention to grammatical accuracy. Although CLT remains a highly influential and effective approach, it is required to be applied flexibly and combined with other methods to achieve a balance between fluency and accuracy in language learning. An other linguist, Ur stresses the need to create a supportive classroom environment where learners feel confident to communicate [13]. She highlights the importance of fluency-based activities, such as discussions, role-plays, and problem-solving tasks, which encourage spontaneous language use and interaction. In terms of writing, she points out that writing is a more controlled and structured skill. The teaching of organization, coherence, and accuracy is emphasized, as well as the importance of guided practice and feedback to help learners improve their written performance. Ur also underlines that speaking and writing not to be completely separated in teaching. Integrating these skills through communicative tasks may help learners reinforce language knowledge and develop overall communicative competence more effectively. Hubert examined the relationship between speaking (dialogue) and writing in writing instruction. The study explores whether integrating spoken interaction into writing classes may improve learners' writing quality [8]. It is based on the idea that writing is not only an individual cognitive process but also a social activity. It argues that classroom dialogue might support learners in the planning, idea generation, and revision stages of writing. Peer interaction is seen as a way to increase awareness of language use and improve the writing process. However, the empirical results of the study show that integrating dialogue into the writing classroom did not lead to statistically significant improvements in students' writing quality, either in terms of comprehensibility or structure. In other words, simply adding more speaking activities did not necessarily improve the final written products. Despite these findings, Hubert emphasizes that spoken interaction may still have important benefits. Dialogue may help learners develop ideas, support the writing process, and make writing more meaningful by introducing a sense of audience and collaboration. It is underlined that there is a complex relationship between speaking and writing. Therefore it is suggested that their connection in language teaching is not straightforward but depends on how integration is implemented. Other researchers confirmed similar concepts. They conducted a research, focusing on how the teacher planned and applied instructional activities that integrated both speaking and writing [4]. Instead of treating speaking and writing as completely separate skills, the teacher designed activities that connected the two, such as having learners discuss ideas orally before writing, present written texts orally, and revise written work based on peer discussion. It has been found that this integrated approach helped improve students' engagement and confidence. Learners became more willing to participate in speaking

tasks and showed greater awareness of language forms when they wrote. Students also reported that discussing their ideas orally before writing helped them generate better content and organize their writing more clearly [4]. The researchers argued that integrating productive skills promotes a stronger connection between language use and communication, because learners practice expressing ideas in multiple modes rather than in isolation. Some challenges were faced by the teacher, including the need for careful task design, classroom management, and adequate time allocation to allow both speaking and writing activities to be carried out meaningfully. An another study by Amores Sánchez and Pladevall Ballester investigated if written input in instruction affects the oral output of young English as Foreign Language (EFL) learners [2]. In an eight-week teaching period, one group of young learners received both written and oral input, while a control group received only oral input. Learners' spoken performance was evaluated using tasks such as question–answer, picture description, and translation. Results showed that the group exposed to written input outperformed the control group in measures such as the number of target words used, semantic-pragmatic appropriateness, and syntactic acceptability. These findings suggest that written input may positively influence oral language development by enhancing learners' ability to produce accurate and meaningful spoken English. Based on several studies it has been revealed that written iput has positive affect on oral communication and, vice versa, oral practice may enhance writing skills. Other integrated approaches used reading skills for developing writing and speaking skills. A case study was conducted as in EFL teaching context, focusing on how the teacher applied instructional activities that integrated reading, speaking and writing [5]. The instructional design included activities that combined speaking with writing and reading tasks (for example, learners read a short text, wrote responses or summaries, and then discussed their ideas orally). Students showed greater participation and interest when lessons connected multiple skills, as they could draw on prior knowledge and express themselves more confidently. The integration helped students become better at organizing their thoughts, expressing ideas coherently, and using vocabulary accurately — both in speaking and in writing. Effective integration requires careful planning of activities so that each skill supports the others rather than being an add-on. For example, pre-speaking writing tasks helped students prepare content and vocabulary, which improved the quality of subsequent oral output. The teacher was a facilitator, guiding learners through skill transitions (e.g., from writing ideas to speaking discussion), and providing feedback that targeted both oral and written performance. It has been revealed that integrating writing and reading into speaking instruction may strengthen learners' communicative competence more than teaching speaking in isolation. It supports the idea that productive skills are interconnected and might be developed together in a coherent instructional approach [5].

Conclusion. The integration of oral and written communication represents an important direction in modern English language teaching. Theoretical perspectives and existing research highlight that speaking and writing are closely interconnected and

mutually supportive skills. Both skills play a crucial role in the development of communicative competence. An integrated approach allows learners to engage with language more meaningfully by combining different modes of expression, which may enhance both fluency and accuracy. It also reflects more authentic language use, where communication rarely occurs in isolated skill areas. However, this approach requires careful task design, clear pedagogical objectives, and an awareness of learners' individual differences. Overall, integrating speaking and writing in practical English teaching may lead to more effective and balanced language development. Further theoretical refinement and pedagogical exploration are essential to better understand how these skills might be most effectively combined in diverse learning contexts.

Reference

1. Akki, F., & Larouz, M. (2021). Speaking and writing interconnections: A systematic review. *Journal of Translation and Language Studies,* (2), 19–33.

2. Amores Sánchez, M., & Pladevall Ballester, E. (2014). The effects of written input on young EFL learners' oral output. *Journal of English Studies,* 12, 7–33.

3. Brown, H. D. (2001). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (2nd ed.). Longman.

4. Dewi, M., & Muslim, A. B. (2024). *Integrated skills approach in teaching EFL writing and speaking as productive skills: A case study in Indonesian context. LET: Linguistics, Literature and English Teaching Journal, 14*(1), 161–181. https://doi.org/10.18592/let.v14i1.12334

5. Dharmayanti, P. A. P., & Joni, D. A. A. W. (2025). Integrated EFL teaching practice: A case study in speaking class. *Journal on Studies in English Language Teaching (JOSELT),* 6 (2), 74-81.

6. Ellis, R. (2021). Understanding second language acquisition (3rd ed.). Oxford University Press.

7. Harmer, J. (2007). The practice of English language teaching (4th ed.). Pearson Longman.

8. Hubert, M. D. 2011. The speaking-writing connection: Integrating dialogue into a foreign language writing course. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 8 (2), 170–183.

9. Hyland, K. (2019). Second language writing (2nd ed.). Cambridge University Press.

10. Nunan, D. (2003). Practical English language teaching. McGraw-Hill.

11. Pradhani, R. C. (2025). The Role of Four Skills in Teaching and Learning: An Integrated Approach to Second Language Acquisition. *The Voice of Creative Research,* 7(3), 48–68. https://doi.org/10.53032/tvcr/2025.v7n3.05

12. Qasserras, L. (2023). Systematic Review of Communicative Language Teaching (CLT) in Language Education: A Balanced Perspective. *European Journal of Education and Pedagogy,* 4(6), 17–23.

13. Ur, P. (2022). A course in English language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

14. Weissberg, R. (2006). Connecting speaking & writing in second language writing instruction. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Література

1. Akki, F., & Larouz, M. (2021). Speaking and writing interconnections: A systematic review. *Journal of Translation and Language Studies,* (2), 19–33.

2. Amores Sánchez, M., & Pladevall Ballester, E. (2014). The effects of written input on young EFL learners' oral output. *Journal of English Studies,* 12, 7–33.

3. Brown, H. D. (2001). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (2nd ed.). Longman.

4. Dewi, M., & Muslim, A. B. (2024). Integrated skills approach in teaching EFL writing and speaking as productive skills: A case study in Indonesian context. *LET: Linguistics, Literature and English Teaching Journal,* 14(1), 161–181. https://doi.org/10.18592/let.v14i1.12334

5. Dharmayanti, P. A. P., & Joni, D. A. A. W. (2025). Integrated EFL teaching practice: A case study in speaking class. *Journal on Studies in English Language Teaching (JOSELT),* 6 (2), 74-81.

6. Ellis, R. (2021). Understanding second language acquisition (3rd ed.). Oxford University Press.

7. Harmer, J. (2007). The practice of English language teaching (4th ed.). Pearson Longman.

8. Hubert, M. D. 2011. The speaking-writing connection: Integrating dialogue into a foreign language writing course. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching* 8 (2), 170–183.

9. Hyland, K. (2019). Second language writing (2nd ed.). Cambridge University Press.

10. Nunan, D. (2003). Practical English language teaching. McGraw-Hill.

11. Pradhani, R. C. (2025). The Role of Four Skills in Teaching and Learning: An Integrated Approach to Second Language Acquisition. *The Voice of Creative Research,* 7(3), 48–68. https://doi.org/10.53032/tvcr/2025.v7n3.05

12. Qasserras, L. (2023). Systematic Review of Communicative Language Teaching (CLT) in Language Education: A Balanced Perspective. *European Journal of Education and Pedagogy*, 4(6), 17–23.

13. Ur, P. (2022). A course in English language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

14. Weissberg, R. (2006). Connecting speaking & writing in second language writing instruction. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

UDC: 378:574+54

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-728-739

Honcharuk Vitalii Volodymyrovych PhD in Pedagogy, Associate Professor, Department of Biology and Chemistry, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-3977-36123

Krasnoshtan Vasyl Ihorovych PhD, senior lecturer, Department of Biology and Chemistry, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0001-8572-5008

Liulchenko Liudmyla Oleksiivna, Lecturer of the Department of Biology and Chemistry, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0009-0001-5436-3013

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ORGANIZING ECOLOGICAL AND CHEMICAL RESEARCH IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Abstract. The article examines the relevant theoretical and methodological foundations for the organization of ecological and chemical research in higher education institutions of Ukraine. The relevance of the topic is determined by the need to improve the research activities of students of natural science specialties in the context of contemporary environmental challenges, increasing anthropogenic pressure on the environment, and the necessity to train specialists capable of conducting a comprehensive analysis of ecological processes using chemical research methods.

The study generalizes modern approaches to the organization of ecological and chemical research within the system of higher education, outlines the main principles of their scientific and methodological support, and determines the role of inter-disciplinary integration of natural sciences in the formation of research competencies of future specialists. The purpose of the study is to substantiate theoretical provisions and methodological approaches to organizing ecological and chemical research in higher education institutions aimed at improving the efficiency of educational and scientific processes. To achieve this goal, a complex of general scientific and special research methods was used, including analysis and synthesis of scientific sources, comparative analysis, a systemic approach, generalization of pedagogical and research experience, as well as methods of ecological and chemical monitoring of environmental components. As a result of the research, key methodological principles for organizing ecological and chemical research in higher education institutions were identified, including systematicity, scientific validity, interdisciplinarity, practical orientation, and the integration of educational and research activities. It has been proven that the effective organization of such research contributes to the formation of

environmental awareness, the development of analytical thinking, and the acquisition by higher education students of practical skills in conducting environmental monitoring, assessing environmental conditions, and forecasting changes in natural systems. The scientific novelty of the research lies in the systematization of theoretical and methodological approaches to organizing ecological and chemical research in the context of modern environmental education. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their use in the development of educational programs, the organization of student scientific research, and the improvement of the training of future specialists in natural sciences.

Keywords: ecological and chemical research, research methodology, higher education institutions, environmental monitoring, chemical analysis of the environment, organization of scientific activity.

Гончарук Віталій Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра біології та хімії, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-3977-36123

Красноштан Василь Ігорович доктор філософії, старший викладач, кафедра біології та хімії, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0001-8572-5008

Люльченко Людмила Олексіївна викладач кафедри біології та хімії, Уманський національний університет, м. Умань, https://ORCID0009-0001-5436-3013

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОЛОГО-ХІМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЬ У ЗАКЛАДАХ ВИЩИЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто актуальні теоретико-методологічні засади організації еколого-хімічних досліджень у закладах вищої освіти України. Актуальність теми зумовлена необхідністю вдосконалення науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти природничого профілю в умовах сучасних екологічних викликів, зростання антропогенного навантаження на довкілля та потреби у підготовці фахівців, здатних здійснювати комплексний аналіз екологічних процесів із застосуванням хімічних методів дослідження. У роботі здійснено узагальнення сучасних підходів до організації еколого-хімічних досліджень у системі вищої освіти, окреслено основні принципи їх науково-методичного забезпечення та визначено роль міждисциплінарної інтеграції природничих наук у формуванні дослідницьких компетентностей майбутніх фахівців. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень та методологічних підходів до організації еколого-хімічних досліджень у закладах вищої освіти, спрямованих на підвищення ефективності освітнього та наукового

процесів. Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема аналіз і синтез наукових джерел, порівняльний аналіз, системний підхід, узагальнення педагогічного та науково-дослідного досвіду, а також методи екологічного та хімічного моніторингу компонентів навколишнього середовища. У результаті дослідження визначено ключові методологічні принципи організації еколого-хімічних досліджень у закладах вищої освіти, серед яких системність, науковість, міждисциплінарність, практична спрямованість та інтеграція освітньої й дослідницької діяльності. Доведено, що ефективна організація таких досліджень сприяє формуванню екологічної свідомості, розвитку аналітичного мислення та набуттю здобувачами вищої освіти практичних навичок проведення екологічного моніторингу, оцінювання стану довкілля та прогнозування змін природних систем. Наукова новизна дослідження полягає у систематизації теоретичних і методологічних підходів до організації еколого-хімічних досліджень у контексті сучасної екологічної освіти. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання під час розроблення освітніх програм, організації студентських наукових досліджень та вдосконалення підготовки майбутніх фахівців природничого профілю.

Ключові слова: еколого-хімічні дослідження, методологія наукових досліджень, заклади вищої освіти, екологічний моніторинг, хімічний аналіз довкілля, організація наукової діяльності.

Problem Statement. The current stage of societal development is characterized by the intensification of environmental problems at both global and regional levels, caused by intensive anthropogenic impact on the natural environment, the growth of industrial production, urbanization processes, and the irrational use of natural resources. Under these conditions, the training of highly qualified specialists in the natural sciences becomes particularly important, as they are capable of conducting comprehensive analyses of environmental conditions, forecasting ecological changes, and developing scientifically grounded ways to prevent and overcome them. One of the key directions of such training in higher education institutions is the organization of ecological and chemical research, which combines methods of ecology, analytical chemistry, geochemistry, and related natural sciences. Ecological and chemical research occupies an important place in the system of modern environmental science, as it enables qualitative and quantitative analysis of the chemical composition of environmental components – atmospheric air, surface and groundwater, soils, and biota–as well as the determination of the level of anthropogenic pollution in natural ecosystems. In the context of contemporary environmental challenges associated with climate change, degradation of natural landscapes, contamination of water resources, and the accumulation of toxic substances in the biosphere, the significance of such research is steadily increasing. Therefore, higher education institutions must ensure appropriate conditions for conducting scientific research activities of students aimed at

studying environmental processes and the chemical aspects of the functioning of natural systems.

At the same time, the analysis of the current state of organization of scientific research in higher education institutions of Ukraine indicates the presence of certain contradictions and problems related to the insufficient development of the theoretical and methodological foundations for organizing ecological and chemical research within the system of training future specialists in natural sciences. In particular, the practice of higher education demonstrates a fragmented approach to the integration of chemical and ecological knowledge, insufficient interdisciplinary interaction among natural sciences, as well as limited use of modern methods of environmental monitoring, analytical technologies, and digital tools for environmental research.

One of the significant problems is also the insufficient coordination between the theoretical training of higher education students and the practical aspects of conducting ecological and chemical research. In many cases, educational programs do not fully take into account modern scientific achievements in the fields of environmental chemistry, analytical environmental control methods, biogeochemical studies, and environmental risk assessment. This reduces the effectiveness of developing research competencies among future specialists who must possess modern methods for analyzing environmental processes and interpreting the obtained results.

In addition, an important aspect of the problem is the need to improve the methodological support of ecological and chemical research in higher education institutions. This involves the development of comprehensive scientific and methodological approaches to organizing field, laboratory, and experimental studies, the use of modern chemical analysis methods, the modeling of ecological processes, as well as the application of geographic information systems, digital platforms, and automated environmental monitoring systems. In modern conditions, the integration of traditional research methods with the latest information technologies is a necessary condition for improving the quality of ecological research and for training competitive specialists.

The problem of developing systemic ecological thinking among higher education students and their ability to conduct comprehensive interdisciplinary research is becoming particularly significant. Ecological and chemical research involves the integration of knowledge from various scientific fields–ecology, chemistry, biology, geography, soil science, and agroecology–which requires the creation of integrated educational and research programs. However, in many cases interdisciplinary interaction in the training of future specialists in the natural sciences is implemented insufficiently, which creates the need to improve the content of educational programs and students' research activities.

Another equally important issue is ensuring an adequate material and technical base for conducting ecological and chemical research in higher education institutions. Modern environmental studies require the use of high-precision laboratory equipment, advanced analytical instruments, mobile laboratories for field research, as well as

access to international scientific databases and digital information resources. At the same time, the limited availability of resources in many educational institutions complicates the full implementation of research activities for higher education students.

In the context of European integration processes and the modernization of the higher education system in Ukraine, an important task is the adaptation of the national system of training specialists in natural sciences to international standards of environmental education and research. This involves introducing modern approaches to organizing students' research activities, actively involving them in international scientific projects and environmental monitoring programs, and applying innovative methods for studying the environment.

Therefore, at the present stage of the development of ecological science and higher education in Ukraine, there is a need for a comprehensive theoretical and methodological substantiation of the organization of ecological and chemical research in higher education institutions. Addressing this issue requires a systematic analysis of modern approaches to organizing research activities in the fields of ecology and chemistry, determining the main principles, methods, and forms of conducting ecological and chemical research within the educational environment, as well as developing effective models for integrating scientific research into the professional training process of future specialists in natural sciences.

Thus, the relevance of the study is determined by the need to improve the theoretical and methodological foundations for organizing ecological and chemical research in higher education institutions of Ukraine, which will contribute to improving the quality of training for natural science specialists, developing their research competencies, and forming their ability to solve modern environmental problems based on scientific analysis and an interdisciplinary approach.

Analysis of Recent Research and Publications. The issue of organizing ecological and chemical research in higher education institutions of Ukraine is actively considered in modern scientific literature in the context of the development of environmental education, the integration of natural sciences, and the formation of environmental competence of future specialists. An analysis of the scientific works of Ukrainian and foreign scholars shows that the theoretical and methodological foundations of research in the field of ecology and environmental chemistry are regarded as an interdisciplinary area that combines natural science, pedagogical, and methodological approaches.

One of the key directions of modern research is the ecologization of the higher education system, which involves the integration of environmental knowledge into the content of professional training of future specialists in natural science fields. In the works of Ukrainian researchers, it is emphasized that modern environmental education should be multilevel, integrated, and oriented toward the development of systemic thinking that ensures the ability to analyze interactions within the "human – society – nature" system [1–2]. Such an approach contributes to the formation of environmental

culture and the readiness of specialists to address current environmental problems of the modern world.

In scientific works, considerable attention is paid to the theoretical foundations of environmental education, which is considered an important component of the system of sustainable development of society. Researchers emphasize that environmental education in higher education institutions should be based on the integration of fundamental natural science knowledge, practical research skills, and modern scientific methods for analyzing the state of the environment [3–5]. Such an approach involves the application of comprehensive research methods, including chemical, physico-chemical, and biological methods of analyzing natural objects.

A separate group of scientific studies consists of research devoted to the methodology of environmental investigations within the system of professional training of future environmental specialists. These works substantiate the necessity of applying systemic, activity-based, and axiological approaches to the organization of students' educational and research activities [6]. In particular, it is noted that the methodological foundation of modern environmental education lies in the integration of scientific research, experimental activities, and interdisciplinary interaction among natural sciences. This approach enables students to develop a holistic understanding of ecological processes and the mechanisms of functioning of natural systems.

An important contribution to the development of the theoretical and methodological foundations of environmental education has been made by Ukrainian scholars who have studied the issues of forming environmental culture and environmental competence among future specialists. Their works demonstrate that the professional training of environmental specialists should combine theoretical knowledge with practical environmental research, particularly through the organization of laboratory, field, and experimental studies. In this process, an important role is played by involving students in scientific research activities, which contributes to the formation of their scientific worldview and the development of research competencies [7–8].

In modern research, considerable attention is paid to the interdisciplinary nature of ecological and chemical studies. Environmental chemistry as a scientific field examines the chemical processes occurring in the natural environment, as well as the impact of anthropogenic factors on the chemical composition of air, water, and soils. In this context, theoretical models and experimental research methods make it possible to identify patterns in the functioning of natural ecosystems and to predict their changes under the influence of anthropogenic activities.

Contemporary scientific publications also emphasize innovative approaches to organizing research activities in higher education institutions. One such direction is the use of digital technologies, information and communication systems, and cloud-based educational and scientific environments that provide access to modern tools for analyzing environmental data. Researchers note that the integration of digital technologies into the system of training environmental specialists contributes to

improving the efficiency of scientific research and to the development of modern professional competencies among students [9].

Considerable attention in scientific works is devoted to the methods of organizing students' research activities in the field of ecology and environmental chemistry. Methodological guidelines for environmental science students emphasize the importance of applying a problem-based research approach, which involves students carrying out their own scientific projects, conducting laboratory investigations, and analyzing the obtained results. Such activities contribute to the development of analytical thinking and the formation of scientific inquiry skills.

A separate direction of contemporary research concerns the development of models of environmental education in higher education institutions that involve the formation of an integrated educational and research environment. These models define the goals, principles, methods, and forms of organizing the educational process aimed at developing students' environmental competence. In particular, researchers emphasize the importance of using the project method, scientific conferences, research laboratories, and field practices as effective forms of organizing ecological research within the higher education system [10–11].

Modern scientific literature also highlights the role of STEM-oriented approaches in the development of environmental research, which involve the integration of natural sciences, technology, engineering, and mathematics. Such approaches make it possible to enhance the level of students' practical training and to develop comprehensive skills for conducting scientific research in the field of environmental protection.

Overall, the results of the analysis of scientific publications indicate that the organization of ecological and chemical research in higher education institutions is considered a complex and multifaceted process based on the integration of theoretical knowledge, methodological principles, and practical research activities. Modern studies emphasize the necessity of further developing interdisciplinary approaches, integrating innovative technologies, and improving the methodological support of students' research work [12–14].

Thus, the analysis of contemporary scientific works demonstrates the growing attention of researchers to the problem of organizing ecological and chemical research within the system of higher education. Scholars emphasize the need to improve the theoretical and methodological foundations for the training of future environmental specialists, to develop students' scientific research activities, and to integrate ecological and chemical knowledge into the process of professional education. This will contribute to the formation of highly qualified specialists capable of conducting comprehensive analyses of ecological processes and effectively addressing current environmental protection challenges.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation and systematization of the methodological foundations for organizing ecological and chemical research in higher education institutions of Ukraine, to determine the main

principles, approaches, and methods for conducting such research within the system of training specialists in natural sciences, as well as to clarify the role of interdisciplinary integration of ecology and chemistry in the formation of research competencies of higher education students. Particular attention is paid to the analysis of modern scientific approaches to organizing ecological and chemical monitoring of environmental components, improving the methodological support of students' research activities, and identifying prospects for the development of ecological and chemical research in the context of the modernization of higher education in Ukraine and the current environmental challenges of our time.

Conclusions. As a result of the conducted theoretical analysis and experimental research, it was established that the organization of ecological and chemical research in higher education institutions of Ukraine is an important component of training highly qualified specialists in the natural sciences. Modern environmental challenges associated with the increasing anthropogenic pressure on natural ecosystems require the development of comprehensive research competencies among higher education students. These competencies are based on the integration of ecological and chemical knowledge, the use of modern analytical methods, and a systematic approach to studying the state of the environment.

The conducted research made it possible to theoretically substantiate the main methodological principles for organizing ecological and chemical research within the higher education system. It was determined that the effectiveness of such activities is ensured through the implementation of a set of scientific principles, among which the most significant are interdisciplinarity, systematicity, scientific validity, practical orientation, and ecological expediency. The study also revealed that the integration of ecology, chemistry, biology, and environmental protection disciplines contributes to the formation of a holistic understanding among students of the mechanisms of natural system functioning and the patterns of anthropogenic impact on the environment.

In order to verify the effectiveness of the proposed methodological approaches, a pedagogical experiment was conducted on the basis of three higher education institutions of Ukraine, involving 186 higher education students of natural science specialties.

The experimental sample included students studying in ecological and natural science programs. Within the framework of the study, control and experimental groups were formed in which different approaches to the organization of ecological and chemical research activities were applied.

The results of the experiment demonstrated a positive dynamic in the formation of students' research competencies when integrated methods of conducting ecological and chemical research were used. In particular, in the experimental groups the level of development of research skills increased on average by 32%, whereas in the control groups the corresponding increase amounted to only 14%. This indicates the effectiveness of the proposed system for organizing students' research activities in the process of professional training.

The analysis of the results showed that after the implementation of the integrated model of ecological and chemical research, 27% of students demonstrated a high level of research competence formation, 49% showed a sufficient level, 18% a medium level, while only 6% remained at the initial level. For comparison, at the beginning of the experiment the indicators were as follows: high level – 11%, sufficient – 34%, medium – 37%, and initial – 18%. Thus, a significant improvement in the quality of training of higher education students in the field of ecological and chemical research was recorded.

In addition, the research results confirmed that the use of practice-oriented teaching methods, including field studies, laboratory experiments, and the analysis of water, soil, and atmospheric air samples, contributes to increasing students' motivation for scientific activity. According to the survey results, 74% of students in the experimental groups reported an increased interest in research work, 68% expressed readiness to participate in scientific projects and environmental monitoring, and 59% stated their intention to continue scientific research in the field of ecology and environmental protection.

The conducted experiment also demonstrated that the integration of ecological and chemical research into the structure of the educational process contributes to the development of systemic ecological thinking among future specialists. According to the results of the final testing, the level of environmental awareness among students in the experimental groups increased on average by 36%, whereas in the control groups this indicator was 17%. This indicates the significant potential of an interdisciplinary approach to organizing research activities in higher education institutions.

The obtained results allow us to conclude that the proposed system for organizing ecological and chemical research is an effective tool for developing research competencies among students of natural science specialties. It ensures the integration of theoretical knowledge with practical skills in conducting environmental monitoring, analytical assessment of environmental conditions, and interpretation of the results of chemical analysis of natural components.

Thus, the results of the study confirm that improving the methodological support of ecological and chemical research in higher education institutions contributes to enhancing the quality of professional training of future specialists in the field of ecology and natural sciences.

The implementation of an interdisciplinary approach, the use of modern analytical methods, and the involvement of students in practical research activities create the prerequisites for the formation of a new generation of specialists capable of effectively addressing current environmental challenges.

Prospects for further scientific research should be associated with the development of innovative methodologies for organizing students' ecological-chemical research, expanding the use of digital technologies in the process of environmental monitoring, as well as integrating students' research activities into international environmental projects and sustainable development programs.

References:

1. Bialyk, O., Sovhira, S., Honcharuk, V., & Herasymenko, O. (2020). Analyzes of the concepts and modern models of adult education in the EU countries. Humanities & Social Sciences Reviews, 8(3), 466–471. http://dspace.udpu.edu.ua/

2. Bida, O. A., Mukan, N. V., & Honcharuk, V. V. (2020). Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv v umovakh kompetentnisno-oriientovanoho nastavnytstva [Training of future specialists in conditions of competence-oriented mentoring]. Naukovi zapysky. Seriia Pedahohichni nauky, 189, 14–19. [in Ukrainian].

3. Honcharuk, V. V. (2024). Formuvannia ekolohichnoi kultury maibutnikh uchyteliv pryrodnychykh spetsialnostei u protsesi profesiinoi pidhotovky: monohrafiia [Formation of environmental culture of future teachers of natural sciences in the process of professional training: Monograph]. Uman: Vizavi. [in Ukrainian].

4. Honcharuk, V. V., Dekarchuk, M. V., Martynenko, O. M., & Syzykhin, S. V. (2022). Osoblyvosti formuvannia profesiinykh tsinnostei i motyviv u zdobuvachiv vyshchoi osvity [Peculiarities of formation of professional values and motives in higher education students]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, 4(6), 58–71. [in Ukrainian].

5. Honcharuk, V. V., Honcharuk, V. A., Zadorozhna, O. M., Sulym, V. T., Patiyevych, O. V., & Chystiakova, L. O. (2020). Developing environmental culture in future teachers during professional training. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, 12(1), 244–264. https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2410

6. Honcharuk, V., Pavlyshynets, O., Petryshak, B., Monolatii, T., & Boichuk, N. (2024). Formation of connections between the involvement of students in learning and the development of competencies. Relacoes Internacionais no Mundo Atual, 1(43), 237–246. https://revista.unicuritiba.edu.br/index.php/RIMA/article/view/6747

7. Honcharuk, V., Pidlisnyi, Y., Dekarchuk, M., Podzerei, R., Zadorozhna, O., Datsenko, A., Borovyk, P., Blahopoluchna, A., Parakhnenko, V., & Liakhovska, N. (2024). Environmental and economic damage to agriculture as a result of the explosion of the Kakhovka hydroelectrical station. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, 46(2), 229–239. https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/4908

8. Honcharuk, V., Pohoda, O., Popovych, S., Fedorenko, O., Filipchuk, N., & Maftyn, L. (2021). The concept of conducting innovative competence of teachers in the space of educational activities. Laplage em Revista, 7(3), 103–110. https://doi.org/10.24115/S244662202021731268p.103-110

9. Honcharuk, V. V., & Parakhnenko, V. H. (2023). Ekoloho-ekonomichne rehuliuvannia lisovidnovlennia [Ecological and economic regulation of forest restoration]. Naukovi perspektyvy, 9(39), 94–106. http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/6502[in Ukrainian].

10. Kuchai, T. P., Khryk, V. M., & Honcharuk, V. V. (2024). Zabezpechennia hotovnosti maibutnoho fakhivtsia do realizatsii zavdan ekolohichnoi osvity [Ensuring the readiness of a future specialist to implement the tasks of environmental education]. In Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy (Issue 71, pp. 151–158). Vinnytsia: Druk Plius. https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5613

11. Makohonchuk, N. V., Honcharuk, V. V., Kazak, Yu. Yu., & Parakhnenko, V. H. (2023). Profesiinyi rozvytok osobystosti pedahoha v umovakh diialnosti naukovo-pedahohichnoi osvity [Professional development of a teacher's personality in the conditions of scientific and pedagogical education]. Perspektyvy ta innovatsii nauky, 10(28), 286–300. http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/view/153/2417 [in Ukrainian].

12. Parakhnenko, V. H., & Honcharuk, V. V. (2025). Metodolohiia ta orhanizatsiia ekolohichnykh doslidzhen u systemi landshaftnoi ekolohii ta radioekolohichnoho monitorynhu

terytorii, zabrudnenykh radionuklidamy [Methodology and organization of environmental research in the system of landscape ecology and radioecological monitoring of radionuclide-contaminated territories]. Environmental Problems, 10(2), 119–126. https://science.lpnu.ua/ep/all-volumes-and-issues/volume-10-number-2-2025/methodology-and-organization-environmental

13. Parakhnenko, V. H., Honcharuk, V. V., & Mandebura, S. V. (2025). Metodolohiia intehrovanykh ekolohichnykh doslidzhen: vid landshaftnoi ekolohii do zahalnoi ta neoekolohii [Methodology of integrated environmental research: from landscape ecology to general and neoecology]. Nauka i Tekhnika, 5(46), 1893–1908. http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/23996

14. Zhurat, Y., Honcharuk, V., Zubal, M., Savchenko, N., Dubinka, M., & Yazlovetska, O. (2022). Formation of the subjectivity of the future teacher in the educational realities of Ukraine. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, 14(2), 434–460. https://doi.org/10.18662/rrem/14.2/589

Література:

1. Bialyk O., Sovhira S., Honcharuk V., Herasymenko O. Analyzes of the concepts and modern models of adult education in the EU countries. *Humanities & Social Sciences Reviews*. 2020. 8(3). P. 466–471. http://dspace.udpu.edu.ua/b

2. Біда О. А., Мукан Н. В., Гончарук В. В. Підготовка майбутніх фахівців в умовах компетентнісно-орієнтованого наставництва. *Наукові записки*. Серія «Педагогічні науки». 2020. Вип. 189. С. 14–19.

3. Гончарук В. В. Формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки : монографія / Віталій Гончарук; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2024. 160 с.

4. Гончарук В. В., Декарчук М. В., Мартиненко О. М., Сизихін С. В. Особливості формування професійних цінностей і мотивів у здобувачів вищої освіти. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. №4(6). С. 58–71.

5. Honcharuk V., Pavlyshynets O., Petryshak B., Monolatii T., Boichuk N. Formation of connections between the involvement of students in learning and the development of competencies. *Relacoes Internacionais no Mundo Atual*. 2024. 1(43). P. 237–246.

6. Honcharuk V., Pidlisnyi Y., Dekarchuk M., Podzerei R., Zadorozhna O., Datsenko A., Borovyk P., Blahopoluchna A., Parakhnenko V., Liakhovska N. Environmental and economic damage to agriculture as a result of the explosion of the Kakhovska hydroelectrical station. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2024. 46(2). P. 229–239. https://ejournals.vdu.lt/index.php/mtsrbid/article/view/4908

7. Honcharuk V., Pohoda O., Popovych S., Fedorenko O., Filipchuk N., Maftyn L. The concept of conducting innovative competence of teachers in the space of educational activities. *Laplage em Revista*. 2021. 7(3). P. 103–110. https://doi.org/10.24115/S244662202021731268p.103-110

8. Honcharuk V.V., Honcharuk V.A., Zadorozhna O.M., Sulym V.T., Patiyevych O.V., Chystiakova L.O. Developing environmental culture in future teachers during professional training. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2020. 12(1). P. 244–264.

9. Zhurat Y., Honcharuk V., Zubal M., Savchenko N., Dubinka M., Yazlovetska O. Formation of the subjectivity of the future teacher in the educational realities of Ukraine. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 14(2). P. 434–460. https://doi.org/10.18662/rrem/14.2/589

10. Кучай Т. П., Хрик В. М., Гончарук В. В. Забезпечення готовності майбутнього фахівця до реалізації завдань екологічної освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців*. 2024. Вип. 71. С. 151–158.

11. Макогончук Н. В., Гончарук В. В., Казак Ю. Ю., Парахненко В. Г. Професійний розвиток особистості педагога в умовах діяльності науково-педагогічної освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2023. №10(28). С. 286–300.

12. Парахненко В. Г., Гончарук В. В. Методологія та організація екологічних досліджень у системі ландшафтної екології та радіоекологічного моніторингу територій, забруднених радіонуклідами. *Environmental Problems*. 2025. Vol. 10. No. 2. P. 119–126.

13. Парахненко В. Г., Гончарук В. В., Мандебура С. В. Методологія інтегрованих екологічних досліджень: від ландшафтної екології до загальної та неоекології. *Наука і техніка*. 2025. №5(46). С. 1893–1908.

14. Гончарук В. В., Парахненко В. Г. Еколого-економічне регулювання лісовідновлення. *Наукові перспективи*. 2023. №9(39). С. 94–106.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

UDC 004.8:378.147:811.111’276.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-740-748

Kashchuk Mariana Hryhorivna PhD in Pedagogics, Associate Professor**,** Associate Professor of the Department of Language Training, Lviv State University of Internal Affairs**,** Lviv, https://orcid.org/0000-0001-5881-3280

APPLICATION OF ChatGPT AND OTHER AI TOOLS IN STUDYING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES

Abstract. The article explores the possibilities of using ChatGPT and other artificial intelligence tools in the process of learning professional English. The main areas of application of the ChatGPT language model in the formation of students' language competences are considered, in particular, in the development of oral and written communication skills, mastering professional terminology, as well as in interactive communication practice in a professional context. The didactic advantages of AI tools are substantiated, among which personalisation of learning, adaptability, interactivity, instant feedback, and overcoming spatial and temporal barriers are highlighted.

At the same time, potential challenges and risks associated with the ethical aspects of AI use are analysed, in particular regarding content authenticity, authorship issues, excessive dependence on technology, and data confidentiality. Particular attention is paid to the role of the teacher as the leader of the digital educational environment, responsible for shaping academic integrity, developing students' digital competence, and providing quality pedagogical support.

The conclusion is made about the need to combine AI tools with traditional teaching methods, as well as the need for further research aimed at developing effective models for integrating AI into the educational process, taking into account pedagogical, regulatory and ethical factors.

The obtained results can be used by foreign language teachers to improve the methodology of teaching English for specific purposes.

In addition, the study emphasizes the importance of developing students’ responsible and critical attitudes towards the use of artificial intelligence tools in the learning process.

Keywords: artificial intelligence, ChatGPT, professional English, digital competence, didactic advantages, academic integrity, ethical risks.

Кащук Мар’яна Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки, Львівський державний університет внутрішніх справ**,** Львів, https://orcid.org/0000-0001-5881-3280

ЗАСТОСУВАННЯ ChatGPT ТА ІНШИХ AI-ІНСТРУМЕНТІВ У ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено можливості застосування ChatGPT та інших інструментів штучного інтелекту у процесі вивчення англійської мови професійного спрямування. Розглянуто основні напрями використання мовної моделі ChatGPT у формуванні мовних компетентностей студентів — зокрема, у розвитку навичок усного й писемного мовлення, оволодінні фаховою термінологією, а також в інтерактивній практиці комунікації в професійному контексті. Обґрунтовано дидактичні переваги AI-інструментів, серед яких виокремлено персоналізацію навчання, адаптивність, інтерактивність, миттєвий зворотний зв'язок та подолання просторово-часових бар'єрів. Водночас проаналізовано потенційні виклики та ризики, пов'язані з етичними аспектами використання ШІ, зокрема щодо достовірності контенту, питань авторства, надмірної залежності від технологій та конфіденційності даних. Особливу увагу приділено ролі викладача як керівника цифрового освітнього середовища, відповідального за формування академічної доброчесності, розвиток цифрової компетентності студентів і забезпечення якісної педагогічної підтримки. Зроблено висновок про необхідність поєднання AI-інструментів із традиційними методами навчання, а також про потребу в подальших дослідженнях, спрямованих на розробку ефективних моделей інтеграції ШІ в освітній процес з урахуванням педагогічних, нормативних та етичних чинників. Отримані результати можуть бути використані викладачами іноземних мов для вдосконалення методики викладання професійно орієнтованої англійської мови. Крім того, дослідження підкреслює важливість формування в студентів відповідального та критичного ставлення до використання інструментів штучного інтелекту в навчанні.

Ключові слова: штучний інтелект, ChatGPT, англійська мова професійного спрямування, цифрова компетентність, дидактичні переваги, академічна доброчесність, етичні ризики.

Formulation of the problem. The modern education system in Ukraine is undergoing profound transformations due to the integration of digital technologies and artificial intelligence (AI) into the learning process. In 2024, the Ministry of Education and Science of Ukraine, in collaboration with the Ministry of Digital Transformation, developed official recommendations for the responsible use of AI in higher education institutions. These recommendations are intended to help teachers, students, higher education administrators and researchers to effectively and ethically implement artificial intelligence in teaching and research activities (Artificial Intelligence in Higher Education Institutions: Recommendations for Teachers, Students and Employees of Higher Education Institutions).

The recommendations, in particular, indicate how to compose high-quality queries to AI, develop tasks, and select appropriate tools. For example:

– *for teachers:* generating and checking tests, creating presentations, analysing student academic achievements, selecting authentic materials for their field of study;

– *for students:* searching for relevant information for research papers, preparing for exams, generating ideas for presentations and essays, receiving feedback on scientific texts, learning foreign languages with the use of AI support (Artificial Intelligence in Higher Education Institutions: Recommendations for Teachers, Students and Employees of Higher Education Institutions).

Teaching English for Specific Purposes (ESP) requires special attention, as traditional methods, which are mainly based on general language textbooks and template tasks, often do not provide a sufficient level of adaptation to the specific professional context of students [7]. With the growing interdisciplinary requirements for specialists, there is a need to create dynamic, authentic and functionally relevant teaching materials that correspond to the modern communicative realities of various fields: medicine, law, psychology, economics, IT, etc [8].

The integration of artificial intelligence tools into the ESP learning process, such as ChatGPT, Bing Copilot, DeepL Translator, Grammarly, QuillBot, or Writefull, not only optimises preparation for classes but also significantly changes approaches to language competence development [7; 1]. Thanks to the ability of AI tools to adapt content to professional topics, students can work with terminologically rich texts, simulate role-playing situations based on professional scenarios (e.g., "doctor-patient", "lawyer-client", "HR-candidate"), receive individual explanations of grammatical structures and clarification of the meanings of terms in a specific context.

In addition, the use of AI contributes to the development of 21st century skills such as digital literacy, critical thinking and autonomy in learning [8; 1]. The personalised approach provided by AI services allows each student to work at their own pace, focus on their professional interests, and receive constant feedback — which is especially important in preparing future professionals for communication in a globalised professional environment [7].

Analysis of the latest research. This issue has attracted the attention of many domestic and foreign researchers who are considering the use of artificial intelligence tools, in particular ChatGPT, in the process of teaching English for specific purposes (ESP). Their work covers various aspects, from improving language competence to testing, methodological support for teachers, and ethical challenges.

Waly M. and Zakiyyah A. [7] investigated the impact of artificial intelligence tools on the development of communicative competence among students of ESP programmes in Indonesia. They found that students generally view the use of AI positively for improving speech, public speaking, and business communication, but expressed concerns about the reliability of AI, data privacy, and a possible decline in creativity.

Ukrainian researchers O. Zhyhadlo and I. Zaiarna [8] focused on the use of ChatGPT to create vocabulary test tasks in the context of EFL/ESP. The authors showed that such tests can be relevant and interactive, but noted problems with the

reliability of responses and the importance of human control in the task generation process. They also offered a number of methodological tips for the effective use of ChatGPT in testing.

Dziubata Z. [1] explored the use of AI in teaching English at agricultural universities. In her work, she highlighted both the potential of ChatGPT in personalising and professionally adapting teaching materials and the risks associated with academic integrity, ethics, and technological inequality. The author emphasises the need to increase teachers' readiness to implement AI in the teaching process.

Serman L., Suleimanova I., et al. [5] analysed the advantages and disadvantages of integrating the GPT chatbot into the English language learning process. They noted that GPT promotes personalised learning, the development of digital skills, increased motivation and the convenience of distance learning. At the same time, they emphasise the risks associated with reduced social interaction, technical failures, and potential dependence on technology. The authors stress the importance of a balanced approach and continuous learning for the effective use of AI in education.

It is also worth noting the work of Lund B., et al. [4], who analyse the ethical aspects of using ChatGPT in the scientific field. The authors raise issues of academic integrity, authorship and critical evaluation of texts generated by large language models, and call for the cautious and conscious introduction of AI into scientific practices.

Thus, current research indicates the significant potential of ChatGPT in the field of ESP teaching — from the development of teaching materials to the formation of language competences. At the same time, the need for methodological support, ethical restrictions and a critical attitude towards the results of AI systems is emphasised.

The purpose of our study is to explore the possibilities of using ChatGPT and other AI tools in the study of professional English. Their didactic advantages, as well as potential challenges and ethical risks, will be analysed. Particular attention will be paid to the role of the teacher in managing digital educational resources, shaping academic integrity and developing the digital competence of learners.

Presenting the main material. In today's world of globalisation and digitalisation of education, artificial intelligence (AI) tools are opening up new opportunities for learning foreign languages, especially professional English. One of the leading examples of these technologies is the ChatGPT language model, developed by OpenAI, which demonstrates significant cognitive and communication abilities.

The use of ChatGPT in the learning process involves several key areas that contribute to the comprehensive development of language skills in professional contexts.

First, ChatGPT can act as an interactive language assistant, providing practice in communication skills in specific areas. For example, students studying business English can simulate business negotiations or telephone conversations, approaching real-life communication conditions. At the same time, they receive corrections of mistakes and recommendations for improving their phraseology and style.

Secondly, the AI model helps improve writing skills by assisting in the creation of professional texts — emails, reports, resumes, or presentations. Users can seek advice on polite wording and tone that complies with business etiquette, thereby improving the quality of their written communication.

Thirdly, AI-based platforms offer automated learning support through personalised exercises, and explanations of grammatical, lexical, and stylistic features. In particular, thematic vocabulary exercises are created for technical, legal, or other specialised vocabulary, which contributes to the individualisation of the learning process and increases student motivation.

It is worth highlighting the integration of ChatGPT with speech recognition systems, which opens up additional opportunities for practising spoken language. Students can engage in dialogue with AI through voice commands, receiving immediate feedback on pronunciation, intonation, and other phonetic aspects, which is especially important in professional fields such as medicine, engineering, or law.

In addition to ChatGPT, other AI tools are also widely used in the educational process. For example, Grammarly provides automatic grammar, spelling, and style checking, while DeepL offers high-quality translation, which greatly facilitates working with complex professional texts. The combined use of such technologies creates a multidimensional educational environment aimed at developing professional communication skills.

Thus, using ChatGPT for teaching a foreign language is a new and unique approach to learning that can help students improve their language skills. With its help, you can communicate in a foreign language, create content, solve problems, automatically translate text, and learn idioms and slang [3].

Modern artificial intelligence tools, in particular ChatGPT, open up new didactic opportunities for learning professional English. Their main advantages are high adaptability, interactivity, and the ability to personalise the learning process according to the needs of each student.

One of the most significant features of such technologies is the ability to provide instant and individual feedback, which allows for quick correction of errors in grammar, vocabulary, style, and business etiquette. This contributes not only to more effective learning but also to the development of independence in learning.

Another advantage is overcoming time and space constraints: AI tools provide access to learning at any time and from anywhere, which is especially important for those who combine work with study or live in remote areas.

At the same time, digital literacy is developed — a key competence in today's educational environment.

Despite its significant advantages, the use of AI in foreign language teaching also has certain challenges and risks. In particular, AI models can sometimes provide inaccurate, outdated or simplified information, which can distort students' perceptions of professional vocabulary or language standards. This requires constant pedagogical support and careful verification of the content created.

There is also a risk of students becoming overly dependent on AI, which can negatively affect the development of critical thinking and the ability to perform language tasks independently. In addition, it is important to consider issues of confidentiality and personal data protection, especially when integrating AI into digital educational platforms.

Among the ethical aspects, the issue of authorship should be highlighted: content generated by AI cannot be considered the result of human creative activity, and the user is always responsible for its use. In addition, models may be biased or reproduce undesirable patterns, which also affects the quality of the learning material.

AI does not replace teachers, but only expands their capabilities. Therefore, maintaining a balance between the use of digital tools and traditional teaching methods is a prerequisite for an effective and ethical educational process.

Thus, ChatGPT and similar AI systems have significant didactic potential in professionally oriented English language teaching. However, their full integration requires a conscious approach that takes into account challenges, risks, and moral and ethical norms.

With the rapid development of digital technologies and the widespread introduction of artificial intelligence into the educational process, the role of the teacher is undergoing significant changes. Today's educators are increasingly acting not only as a source of knowledge, but above all as coordinators, facilitators and managers of digital resources used to develop students' professional and language skills.

Managing digital educational tools involves not only selecting and implementing innovative solutions, such as ChatGPT and other AI systems, but also monitoring their quality, reliability and compliance with academic and professional standards. An important task for teachers is to combine traditional and digital methods in a flexible educational environment that encourages active participation by students and supports their professional growth.

Along with the opportunities provided by artificial intelligence, there is a growing need to adhere to ethical principles in its use. In today's academic environment, the issue of ensuring integrity is becoming particularly relevant. In response to this, conferences, seminars, training sessions and other events are being actively held to foster a culture of responsible and ethical use of digital tools in education.

One key aspect is transparent acknowledgement of AI use. AI cannot be listed as a co-author in publications because it cannot be held responsible for the content; responsibility for any material, even if created with the help of AI, always lies with a human being. At the same time, users must be aware of the potential risks associated with the use of AI, including bias, inaccuracies or distortions of information that may be caused by the characteristics of algorithms or training data [2].

In the digital age, fostering academic integrity is becoming one of the central tasks of teachers. This involves creating a learning environment that promotes a responsible attitude towards education and prevents plagiarism, the use of unauthorised

sources and unethical practices, particularly in the context of AI tools. It is necessary to formulate clear rules of academic conduct, systematically conduct explanatory work, use means of verifying originality, and create space for ethical writing.

An equally important aspect is the development of students' digital competence — the ability to use digital technologies effectively, responsibly, and safely for learning, professional activities, and self-development. This includes critical thinking skills regarding information, working with various platforms and tools, and understanding the ethical aspects of the digital environment. The task of the teacher is not only to teach the use of specific tools, but also to develop students' ability to independently assess their capabilities and limitations.

In order to foster a sustainable digital culture, it is also important to integrate ethical issues surrounding the use of AI into educational programmes. Students should be explained the purpose of learning tasks and encouraged to develop independent ethical writing skills. Teachers should receive appropriate training covering the formation of learning outcomes, activity planning and the development of assessment strategies taking into account AI tools. At the institutional and national levels, it is recommended to develop or update policies on the use of AI, with a clear definition of the limits of permitted use, procedures for recognising AI in work, and responsible communication to all participants in the educational process [2].

Thus, the role of the teacher in the digital environment is complex and strategically important. The successful integration of AI into education, the formation of academic integrity and digital literacy among students — as key prerequisites for their professional realisation in the modern labour market — depend on the teacher's professional competence, pedagogical sensitivity and ethical responsibility.

Conclusions. Artificial intelligence, in particular ChatGPT and similar tools, opens up new opportunities for learning professional English, promoting personalisation, interactivity and the development of key language competences. At the same time, the effective use of AI in education requires an active role for the teacher, who acts not only as a moderator of the digital environment, but also as a guarantor of academic integrity and a shaper of students' digital competence. The successful integration of such technologies is only possible if ethical principles are observed, content is critically evaluated, and a balance is maintained between innovation and traditional approaches to learning.

Prospects for further research lie in the development of pedagogically sound models for integrating AI tools into the educational process, taking into account ethical, didactic and regulatory aspects.

References

1. Dziubata Z. (2024). *Application of AI technologies in teaching ESL and ESP at agro-technical higher educational institutions*. Pedagogical Discourse, 35. DOI: 10.31475/ped.dys. 2024.35.02

2. Foltynek T. et al. (2023). ENAI Recommendations on the ethical use of Artificial Intelligence in Education. *International Journal for Educational Integrity*.Vol. 19.

3. Leleka, T. O. (2023). ChatGPT yak instrument vykladannia anhliskoi movy u vyshchii shkoli [ChatGPT as a tool for teaching English in higher education]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky, (211), 168-172. URL: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-211-168-172

4. Lund B. D., Wang T., Mannuru N. R., Nie B., Shimray S. R., Wang Z. ChatGPT and a New Academic Reality: AI-Written Research Papers and the Ethics of the Large Language Models in Publishing // *Journal of the Association for Information Science and Technology*. – 2023. – Vol. 74, No. 5. – P. 570–581. – DOI: 10.1002/asi.24750.

5. Serman L., Suleimanova I., Medeichuk O., Serman T. Intehratsiia chat-botu GPT v protses vyvchennia anhliiskoi movy [Integration of the GPT chatbot into the process of learning English]. Nauka i osvita. 2024. № 1. P. 32–39. DOI: 10.24195/2414-4665-2024-1-6.

6. Shtuchnyi intelekt u zakladakh vyshchoi osvity: rekomendatsii dlia vykladachiv, studentiv i pratsivnykiv ZVO [Artificial intelligence in higher education institutions: recommendations for teachers, students and employees of higher education institutions]. URL: https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo

7. Waly, M. M., & Zakiyyah, A. M. (2023). *Artificial intelligence assistance in English for communication competence of English for specific purposes*. INSANIA: Jurnal Pemikiran Alternatif Kependidikan. DOI: 10.24090/insania.v29i2.11140

8. Zhyhadlo, O., & Zaiarna, I. (2025). *Artificial intelligence-driven testing in EFL/ESP classrooms*. Information Technologies and Learning Tools, 106(2). DOI: 10.33407 /itlt.v106i2.5957

Література

1. Dziubata Z. (2024). *Application of AI technologies in teaching ESL and ESP at agro-technical higher educational institutions*. Pedagogical Discourse, 35. DOI: 10.31475/ped.dys.2024.35.02

2. Foltynek T. et al. (2023). ENAI Recommendations on the ethical use of Artificial Intelligence in Education. *International Journal for Educational Integrity*.Vol. 19.

3. Leleka, T. O. (2023). ChatGPT yak instrument vykladannia anhliskoi movy u vyshchii shkoli [ChatGPT as a tool for teaching English in higher education]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky, (211), 168-172. URL: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-211-168-172

4. Lund B. D., Wang T., Mannuru N. R., Nie B., Shimray S. R., Wang Z. ChatGPT and a New Academic Reality: AI-Written Research Papers and the Ethics of the Large Language Models in Publishing // *Journal of the Association for Information Science and Technology*. – 2023. – Vol. 74, No. 5. – P. 570–581. – DOI: 10.1002/asi.24750.

5. Serman L., Suleimanova I., Medeichuk O., Serman T. Intehratsiia chat-botu GPT v protses vyvchennia anhliiskoi movy [Integration of the GPT chatbot into the process of learning English]. Nauka i osvita. 2024. № 1. P. 32–39. DOI: 10.24195/2414-4665-2024-1-6.

6. Shtuchnyi intelekt u zakladakh vyshchoi osvity: rekomendatsii dlia vykladachiv, studentiv i pratsivnykiv ZVO [Artificial intelligence in higher education institutions: recommendations for teachers, students and employees of higher education institutions]. URL: https://mon.gov.ua/news/shtuchnyi-intelekt-u-zakladakh-vyshchoi-osvity-rekomendatsii-dlia-vykladachiv-studentiv-i-pratsivnykiv-zvo

7. Waly, M. M., & Zakiyyah, A. M. (2023). *Artificial intelligence assistance in English for communication competence of English for specific purposes*. INSANIA: Jurnal Pemikiran Alternatif Kependidikan. DOI: 10.24090/insania.v29i2.11140

8. Zhyhadlo, O., & Zaiarna, I. (2025). *Artificial intelligence-driven testing in EFL/ESP classrooms*. Information Technologies and Learning Tools, 106(2). DOI: 10.33407/itlt.v106i2.5957

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

UDC: 378.147:811.111]:159.95

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-749-764

Kytaieva Susanna Candidate of Sciences (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor of English, The National University of "Kyiv-Mohyla Academy," Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-5801-7923

Fedoriv Yaroslava Candidate of Sciences (PhD) in Philology, Associate Professor of English, The National University of "Kyiv-Mohyla Academy," Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5915-9428

Fedoriv Mariya MA in Philology, Senior Lecturer, The National University of "Kyiv-Mohyla Academy," Kyiv, https://orcid.org/0009-0000-8460-970X

Pirozhenko Iryna Specialist in foreign languages, Senior Lecturer, The National University of "Kyiv-Mohyla Academy," Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5061-1625

FROM WRITING TO SPEAKING: A SEQUENTIAL APPROACH TO DEVELOPING ACADEMIC PRESENTATIONS

Abstract: Despite the widespread digital tools and AI assistants, there is a documented decline in the quality of graduate academic presentations, which often manifest as text-dense "readings" rather than effective communicative acts. This creates a **problem** in which technological proficiency fails to translate into rhetorical impact, largely due to students' transferring non-linear research-writing habits to oral tasks. This study **aims** to investigate the impact of digital multitasking on university students' preparation processes and to validate a pedagogical intervention grounded in Cognitive Load Theory (CLT) to improve the quality of oral performance. The research employed a **mixed-methods approach**, combining instructor observations (2025–2026) with a self-report survey administered to 158 university students at the National University of "Kyiv-Mohyla Academy." The survey assessed the frequency of "micro-switching" behaviours and identified dominant preparation activities using Likert-scale and multiple-choice metrics. The **findings** confirm that digital multitasking is a common preparation routine, with 92.4% of students reporting simultaneous task engagement. Specifically, 57.6% frequently interrupt the planning phase to search for additional sources, and 33.5% prioritise source management over message development. From a CLT perspective, these behaviours increase extraneous cognitive load, diminishing the working memory needed for deep structural planning and rehearsal. **The scientific and practical value** of this research is that it bridges the gap between CLT and English for Academic Purposes by identifying presentation failure

as a process-oriented cognitive management issue rather than a lack of linguistic competence. Practically, the study validates a sequential, linear workflow (Idea → Outline → Evidence → Script → Rehearsal) that minimises task-switching. This framework allows instructors to treat attention management as a core communicative competence, i.e., a soft skill that equips students with a disciplined cognitive strategy to reclaim the clarity and impact of their academic speaking.

Keywords: Academic Speaking, Cognitive Load Theory, Digital Multitasking, Extraneous Load, Pedagogical Intervention, Sequential Workflow.

Китаєва Сусанна Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської мови Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київ, https://orcid.org/0009-0006-5801-7923

Федорів Ярослава Романівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київ, https://orcid.org/0000-0001-5915-9428

Федорів Марія Любомирівна магістр філології, старший викладач кафедри англійської мови Національного університету «Києво-Могилянська академія», Київ, https://orcid.org/0009-0000-8460-970X

Піроженко Ірина Дмитрівна спеціаліст з іноземних мов, старший викладач кафедри англійської мови Національного університету «Києво-Могилянська академія»; Національний університет цивільного захисту України, Київ, https://orcid.org/0000-0001-5061-1625

ВІД ПИСЬМА ДО МОВЛЕННЯ: ПОСЛІДОВНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ АКАДЕМІЧНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Анотація. Попри повсюдне поширення цифрових інструментів і ШІ-асистентів, у показниках успішності студентів спостерігається зниження якості академічних презентацій, які часто перетворюються на читання перевантажених текстом слайдів, а не на ефективний комунікативний акт. Це створює ситуацію, за якої технологічна вправність не трансформується у риторичну ефективність, переважно через перенесення студентами «нелінійних» навичок написання наукових текстів на усні завдання, визначаючи **проблему дослідження**. Автори мають на **меті** проаналізувати вплив цифрової багатозадачності на процес підготовки студентів університетів і обґрунтувати педагогічні підходи, що базуються на теорії когнітивного навантаження (ТКН), для підвищення якості усних виступів. У дослідженні застосовано змішану **методику**, що поєднує спостереження викладачів за успішністю студентів протягом 2025–2026 рр. та опитування, у якому взяли участь 158 студентів Національного університету

«Києво-Могилянська академія». Опитування було спрямоване на оцінювання частоти «мікроперемикань» і визначення домінантних видів діяльності під час підготовки презентацій із використанням шкали самооцінювання Лікерта («повністю згоден» — «не згоден») та вибору варіантів відповідей. **Результати** підтверджують, що цифрова багатозадачність є типовою практикою під час підготовки: 92,4% студентів повідомили про одночасне виконання кількох завдань. Зокрема, 57,6% часто переривають етап планування для пошуку додаткових джерел, а 33,5% надають пріоритет роботі з джерелами замість розроблення змісту повідомлення. З позицій ТКН така поведінка підвищує стороннє когнітивне навантаження, виснажуючи ресурси робочої пам'яті, необхідні для глибокого структурного планування та відпрацювання усних навичок. **Наукова і практична цінність** дослідження полягає у подоланні розриву між ТКН і методиками викладанням англійської мови для академічних цілей шляхом інтерпретації неуспішності презентації як процесуальної проблеми управління когнітивними ресурсами, а не як наслідку недостатньої мовної компетентності. Практичні результати підтверджують ефективність послідовного лінійного робочого процесу (Ідея → План → Доказова база → Текст виступу → Репетиція), що мінімізує перемикання між завданнями. Запропонована модель дозволяє викладачам розглядати керування увагою як ключову комунікативну компетентність (м'яку навичку), надаючи студентам чітко структуровану когнітивну стратегію для підвищення чіткості та переконливості академічного мовлення.

Ключові слова: академічне мовлення, теорія когнітивного навантаження, цифрова багатозадачність, стороннє навантаження, педагогічне втручання, послідовний робочий процес.

1. Introduction

Research Relevance

Academic presentations are a cornerstone of university education and a primary indicator of a student's academic communication competence. At the university level, students must transcend basic information sharing to demonstrate advanced disciplinary knowledge through clear, logical, and persuasive oral delivery. However, a troubling paradox has emerged: despite the widespread use of digital tools, AI-based language assistants, and presentation software, university instructors report a noticeable decline in student performance quality compared to the previous decade [1, p. 45–55; 2].

Current outputs frequently manifest as "text-dense slide collections" or "scripted readings," characterised by scarce audience engagement and a failure to distinguish between the written and spoken discourse [3].

This decline can be attributed to students' "digital multitasking" habits, which often involve non-linear research-writing strategies — such as constant micro-switching between sources, translation tools, and slide design — in the preparation of

oral tasks [4; 5, p. 1–8]. From the perspective of Cognitive Load Theory (CLT), these behaviours represent a significant management issue of working memory rather than merely "bad habits" [6, p. 458]. Furthermore, excessive multitasking increases extraneous cognitive load, thereby affecting the mental resources necessary for deep structural planning and rhetorical coherence [7].

Problem Statement

While students invest considerable time and effort into preparation, their energy is often misdirected toward source management and technical design adjustments rather than message development and audience adaptation. There is a lack of explicit pedagogical guidance on the process of presentation preparation, leading students to treat presentations as condensed research papers rather than as communicative acts.

Research Questions

1. The study seeks to investigate how graduate students perceive the impact of digital multitasking on their preparation of academic presentations.

2. The research aims to examine specific "micro-switching" patterns that are prevalent during the preparation phase.

3. This paper assesses the extent to which a sequential, stage-based preparation model can mitigate cognitive overload, compared to non-linear strategies.

Research Goal and Objectives

This study aims to analyse university students' preparation strategies for academic presentations and to propose solutions to reduce the observed performance weaknesses.

To achieve this goal, the following objectives were established:

1. To identify dominant preparation patterns among university students, including the frequency of digital multitasking.

2. To classify student behaviours through the Cognitive Load Theory (intrinsic, extraneous, and germane load).

3. To validate a structured, linear preparation workflow (Idea → Outline → Evidence → Script → Rehearsal) as a means of reducing extraneous load and improving presentation quality.

2. Theoretical Framework: Cognitive Load Theory

This research relies on the Cognitive Load Theory to explain why non-linear preparation hinders performance.

At its core, Cognitive Load Theory (CLT), developed by John Sweller, redefines learning as a strategic management of cognitive resources. Under this theme, learning is not merely the consumption of information, but the construction and automation of schemas within long-term memory [8, p. 257–285].

Because our working memory is limited, learning only occurs when instructional design balances the "load" placed on a student. In this framework, meaningful learning is characterised by the transition of knowledge from a high-effort, conscious state in working memory to an automated, low-effort state in a virtually unlimited long-term memory.

When preparation is sequential and focused, as seen in our proposed workflow, it protects the cognitive space necessary for this schema construction. Multitasking disrupts the learning process by cluttering the working memory with "noise," preventing the deep encoding required for academic mastery.

The CLT identifies three types of cognitive load. Intrinsic cognitive load is determined by the inherent complexity of the material (element interactivity) and should be managed through sequencing and scaffolding. Extraneous cognitive load results from poor instructional design, such as redundant or poorly organised information, and should be minimised [8, p. 257–285]. In contrast, germane cognitive load refers to the mental effort devoted to schema construction and meaningful learning and should be optimised through activities such as explanation and guided problem-solving [9, p. 257–285].

Subsequent research refined CLT and identified key instructional effects. The empirical study showed that novices benefit from studying solved problems, while the expertise reversal effect demonstrated that instructional strategies must adapt to learners' prior knowledge.

Additionally, split attention and information redundancy highlight how inefficient presentation can hinder learning [10, p. 23–31].

Recent research has extended CLT in several directions. Theoretical work has focused on refining the concept of task complexity through element interactivity and measurement approaches, offering more precise ways to operationalise cognitive load [11]. Reviews demonstrate that CLT continues to evolve through the incorporation of complementary theoretical perspectives and ongoing theory expansion, reinforcing its relevance in modern educational research [12]. Contemporary studies emphasise integrating CLT with emerging domains, such as embodied cognition and multimodal learning environments, and highlight new instructional design strategies [13, p. 813].

Furthermore, empirical research in digital and technology-enhanced environments shows that cognitive load remains a critical variable in learning design. While research on explainable AI indicates that different forms of information presentation significantly affect users' cognitive load and task performance [14; 15], studies in virtual reality and adaptive instruction demonstrate that balancing intrinsic, extraneous, and germane load directly influences learning efficiency and engagement [16]. Recent large-scale reviews also highlight ongoing innovation in CLT-informed instructional design and its application across educational contexts [6].

CLT is widely applied in various areas of education, including academic communication. Research by Richard E. Mayer demonstrates that the principles of coherence, signalling, and redundancy help to reduce extraneous cognitive load and improve comprehension in multimedia environments [17; 18], including language and academic skills instruction [19]. Recent research further shows that effective cognitive load management in digital and multimodal learning environments improves comprehension and performance, particularly for novice learners [11]. For instance, clear slide design, balancing visual and verbal input, and the use of structured models

of academic texts align with evidence-based principles and can significantly enhance learning outcomes [20, p. 35–57]. In the context of presentation preparation, "micro-switching" (jumping between scriptwriting, slide editing, and rehearsal) acts as a "productive distraction." This behaviour significantly increases extraneous load by forcing the brain to constantly reorient between different cognitive tasks [21; 22]. Consequently, the limited working memory available for germane load (structuring arguments and rehearsing delivery) is weakened.

The CLT provides a framework for adjusting instructional design to the human cognitive architecture, emphasising the need to manage intrinsic load, reduce extraneous load, and optimise germane load to facilitate effective learning.

Namely, CLT suggests that working memory is limited and managed through three types of the load:

- *Intrinsic Load*: The inherent complexity of the material.
- *Extraneous Load*: Unnecessary mental effort caused by poor task design or divided attention.
- *Germane Load*: Productive mental effort focused on creating schemas and deep understanding.

3. Methodology and Preliminary Findings

The study employed a mixed-methods approach, combining instructors' observations during the 2025–26 academic year with a self-report survey administered via Google Forms in the spring term of 2026. The research involved 158 university students of the National University of "Kyiv-Mohyla Academy" (NaUKMA). Participants, all of whom reported prior experience delivering academic presentations in English, were assessed on their preparation habits and digital tool usage through frequency-based Likert-scale and multiple-choice questions.

The data indicate a definitive trend toward non-linear, research-writing-oriented preparation. This process is characterised by frequent task-switching and a marked absence of staged cognitive processing, suggesting the transfer of writing-heavy habits into oral communication tasks.

3.1 Planning Interruption and Source Searching

According to the survey data, a significant majority of students struggle to maintain a stable outline, frequently reverting to information-gathering stages even after the planning process has begun. This "recursive research" loop prevents the finalisation of a logical structure (Table 1).

Table 1

Frequency of Interrupting Planning to Search for "Better" Sources

Frequency	Number of Students (n=158)	Percentage
Very Often	31	19.6%
Often	60	38.0%

Frequency	Number of Students (n=158)	Percentage
Sometimes	55	34.8%
Rarely	12	7.6%
Never	0	0.0%

(Source: Survey Data)

3.2 Multitasking and Stage Blending

The data suggest that students often fail to separate the distinct cognitive demands of drafting, designing, and rehearsing (Table 2). Over half of the respondents engage in frequent "micro-switching" between these tasks, which significantly increases cognitive friction.

Table 2

Simultaneous Script Writing, Rehearsal, and Slide Editing

Frequency	Number of Students (n=158)	Percentage
Very Often	17	10.8%
Often	65	41.1%
Sometimes	41	25.9%
Rarely	24	15.2%
Never	11	7.0%

(Source: Survey Data)

3.3 Dominant Preparation Activities

When identifying the single activity that consumes the most time, students prioritised technical and source-based tasks—activities typical of research writing—over communicative ones such as rehearsal or audience analysis (Table 3).

Table 3

Primary Activity Performed During Presentation Preparation

Activity	Number of Students (n=158)	Percentage
Checking sources while writing slides	53	33.5%
Practicing and repeatedly editing	50	31.6%
Searching for additional sources	33	20.9%

Activity	Number of Students (n=158)	Percentage
Using translation tools	12	7.6%
Checking messages/notifications	10	6.3%

(Source: Survey Data)

Interpretation of Results

The survey data reveal that students currently prioritise "Checking sources" and "Repeatedly editing" as their primary preparation activities. In the CLT framework, these behaviours represent high extraneous load because they involve constant micro-switching. Namely, the data reveals the following trends:

- *Widespread Multitasking*: 57.6% of students "often" or "very often" interrupt their planning phase to search for additional sources, suggesting instability of the process.
- *Non-Linear Patterns*: 51.9% frequently combine writing, rehearsing, and slide editing simultaneously, which leads to divided attention.
- *Resource Misallocation*: 33.5% identify "checking sources while developing slides" as their most time-consuming activity, while only a minority prioritise the deep processing required for message development.

These results support the application of CLT to academic speaking pedagogy. The high frequency of source-checking and simultaneous editing suggests that students are trapped in an extraneous load loop.

This digital multitasking prevents them from engaging in the germane load necessary for creating the mental schemas required for deep structural planning and audience-centred delivery.

These findings were preliminarily discussed at the *VII International Scientific and Practical Conference "Linguistic and Methodological Aspects of Teaching Foreign Languages for Professional Purposes"* at the National Aviation University in March 2026 [23].

4. Pedagogical Intervention: Transitioning from Writing to Speaking in Academia

The findings emphasise several implications for academic communication instruction. Primarily, instructors should not assume that students effectively self-regulate their digital environments during preparation. Consequently, attention management should be conceptualised as a communicative competence rather than merely a study habit.

Accordingly, pedagogical responses should include:

- structured, single-task preparation stages;
- guided reflection on preparation practices;
- explicit alignment with rhetorical goals, such as audience engagement and argument development.

The survey data indicate that over a half (51.9%) of surveyed students combine preparation stages through multitasking. In comparison, about a third (33.5%) prioritise source management, a feature of *research writing*, over message development. In response, the proposed instructional scaffolding introduces a linear, staged workflow to conserve working memory and reduce extraneous cognitive overload from frequent task-switching.

From the perspective of John Sweller's Cognitive Load Theory, this approach aims to minimise extraneous load associated with fragmented attention, while enhancing germane load by redirecting cognitive resources toward the development and articulation of the communicative message, as suggested below.

Phase 1: Cognitive Framing

Task 1: The "Load Awareness" Reflection

Objective: To help students recognise "micro-switching" as a cognitive management issue rather than a productivity habit.

Activity: Students identify their most frequent switching patterns (e.g., Design → Academic Sources or Content → Slides).

CLT Context: Students categorise these switches as "extraneous load" if they do not directly contribute to the clarity or structure of the message.

Phase 2: Structured Sequential Workflow

To counter the prevailing "non-linear" preparation habits identified in the survey, instructors require that students adopt a "Gatekeeper" approach, in which each stage must be completed before the next begins.

Task 2: The "Offline" Argument Map (Protecting Germane Load)

Constraint: No digital tools or slides allowed during this stage.

Activity: Students must create a physical or digital outline using the Evidence Sandwich structure: Claim → Evidence → Explanation.

Goal: To prevent students from "copy-paste thinking" and ensure they build an argument before they start formatting slides.

Task 3: The "Source Limitation" (Reducing Extraneous Load)

Constraint: Students are limited to a maximum of 3–5 core sources per short presentation, one strong piece of evidence per point/slide.

Activity: Once the outline is set, students have a dedicated "Source Integration" session. After this session, the "research" phase is closed to prevent the "one more article" loop that most students currently fall into.

Task 4: The "Impact Slide" Draft

Activity: Students create slides using only keywords and images based on their completed outline.

Constraint: No font or animation adjustments allowed until the final preparation stage (i.e., only once the logic of the "Evidence Sandwich" is complete are students allowed to adjust fonts, colours, or transitions).

Goal: To separate Content Work from Design Adjustments, which students currently use as a "productive distraction."

Phase 3: Communicative Competence

Task 5: Rehearsal-First Editing

Activity: Students must record a "rough" 2–3-minute rehearsal of their presentation before final presentation editing.

Goal: To move away from "scripted readings." If a student cannot explain a slide without reading it, they must simplify the *intrinsic load* of that specific slide.

It is interesting to note that *Grammarly*, which might be installed as a writing assistant on many computers, is itself a source of extraneous load. The constant "pop-up" suggestions during the drafting phase can trigger the "micro-switching" behaviour. We suggest that students turn off *Grammarly* during the initial preparation phases to protect their working memory and enable it only during the final editing stage.

A summary of the proposed shift in pedagogical scaffolding is presented in Table 4.

Table 4

Summary of Pedagogical Shift

Non-Linear Approach	Proposed CLT-Linear Intervention
Simultaneous: Writing, designing, searching.	*Sequential*: Outline → Evidence → Slides → Rehearsal.
High Extraneous Load: Divided attention.	*Minimised Extraneous Load*: Single-task focus.
Result: Weak synthesis, "text-heavy" slides.	*Result*: Rhetorical clarity and audience engagement.

To summarise, in order to counter the negative effects of digital multitasking, this paper proposes a structured, linear preparation workflow:

Phase 1: Idea & Outline (Manage Intrinsic Load)

Phase 2: Evidence Integration (Protect Germane Load)

Phase 3: Scripting

Phase 4: Rehearsal & Editing (Minimise Extraneous Load)

By singling out these stages, students can focus their cognitive resources on one specific communicative goal at a time.

The following checklist (Table 5) is designed to help students to transition from a research-writing mindset to a process-oriented presentation workflow.

Table 5

Student Checklist: The Sequential Presentation Workflow

Phase 1: The "Cognitive Core" (No Slides Yet)
1. *Turn off AI Distractors*: If *Grammarly* (or another assistant) is installed, turn it off during Phase 1 and only enable it during the final editing stage.

2. *Define the Rhetorical Goal*: Before opening any software, write down one sentence: "After my talk, the audience will understand/believe X".
3. *Build the "Evidence Sandwich" Outline*: Map out your main points using the Claim → Evidence → Explanation structure.
4. *Limit Your Sources*: Select only the 3–5 most critical sources to avoid the "better source" search loop.
5. ☒ **I**ncomplete? Revise 1–4.
6. ☑ Complete? Move to *Phase 2* (only when your logical structure is complete).

Phase 2: The "Silent" Slide Draft

1. *Strict Constraint — Content First*: Open your presentation software, but do not change fonts, colors, or transitions yet.
2. *Draft Key Points*: Transfer your "Evidence Sandwiches" to the slides. Use keywords and bullet points rather than full sentences.
3. *Integrate Visuals*: Add only the data, charts, or images that directly support your evidence.
4. *Close the Research Tab*: Resisting the urge to "micro-switch" back to PDFs or search engines while drafting.
5. ☒ Incomplete? Revise 1–4.
6. ☑ Complete? Move to *Phase 3* (only when all content is on the screen).

Phase 3: The "Rehearsal-First" Revision

1. The 2-Minute Verbal Test: Record yourself explaining your main argument without reading from the slides.
2. Simplify for Fluency: If you struggled to explain a slide, go back and simplify the text or the idea (reduce the Intrinsic Load).
3. Check for Coherence: Ensure your "Explanation" steps clearly link back to your "Claim".
4. ☒ Incomplete? Revise 1–3.
5. ☑ Complete? Move to *Phase 4* (only when you can speak fluently through the draft).

Phase 4: The "Design Sprint" (Final 10 Minutes)

1. *Final Polishing*: Now — and only now — adjust your fonts, layout, and animations.
2. *The "30-Second" Rule*: Ensure any visual addition does not take more than 30 seconds of your focus; treat design as a final enhancement, not the core work.
3. ***Final Review***: Does the design help the audience focus on the message, or is it creating a "productive distraction"?

Practical Tips for "Cognitive Load Management"

1. *Turn off notifications*: Even "just 30 seconds" to check a message breaks deep concentration.
2. *Avoid "Translate-as-you-go"*: Do not switch to translation tools every few sentences; save vocabulary checks for the final revision stage.
3. *Sequential over Parallel*: Remember that multitasking is a "bad habit" that reduces the quality of your academic speaking.

By following these sequential steps, students can move away from "text-dense" slides and fragmented thinking.

5. Conclusion

In summary, this study has achieved its central aim of analysing university students' preparation strategies and identifying how these processes contribute to the perceived decline in academic presentation quality. The research confirms that digital multitasking is not merely a superficial habit but a deeply embedded routine in graduate academic life, including online learning environments. While students often perceive these non-linear behaviours as efficient or necessary, they simultaneously acknowledge the resulting fragmented thinking and difficulty in constructing coherent arguments.

Summary of Findings and Implications

The empirical data gathered from 158 university students validate the following key conclusions:

- *The Multitasking Paradox*: A significant majority of students (92.4%) report multitasking "sometimes," "often," or "very often," yet they recognise that this behaviour leads to reduced concentration and weaker structural clarity. Even among those who do not multitask "very often," the habit of switching between research and drafting remains a dominant hurdle in preparation.
- *Process Misalignment*: Students frequently transfer research-writing strategies to oral tasks, prioritising information density over communicative flow. Specifically, 33.5% of students identify "checking sources while writing slides" as their most time-consuming activity, while 57.6% "often" or "very often" interrupt their planning phase to search for additional data, effectively trapping them in a recursive research loop.
- *Cognitive Overload*: Through the lens of Cognitive Load Theory, "micro-switching" between drafting, designing, and searching significantly increases extraneous load, depleting the working memory needed for the germane load of argument building and rehearsal.

The primary pedagogical implication is that effective academic communication now depends as much on disciplined cognitive focus in digital environments as it does on traditional linguistic or rhetorical skills.

Scientific and Practical Value

This research offers significant scientific value by bridging the gap between Cognitive Load Theory and teaching English for Academic Purposes. It provides a theoretical framework for understanding why technologically proficient students may produce lower-quality oral outputs: the issue is process-related rather than competence-related.

Practically, the study offers a validated set of scaffolding stages for academic communication courses:

- *Structured Workflows:* Implementing a linear preparation sequence (Idea → Outline → Evidence → Script → Rehearsal) to protect working memory.
- *Attention Management:* Treating digital focus as a core communicative competence that must be explicitly taught and assessed.

● *Guided Reflection*: Using CLT-based reflection tasks to help students identify and mitigate their own micro-switching patterns.

Further Application and Research Directions

Moving forward, these findings can be applied to develop specialised syllabi for academic communication courses that prioritise "process-oriented" assessment. Further research should explore:

1. *Experimental Validation*: Comparing the performance of a control group using traditional habits against an experimental group trained in the linear CLT-based workflow.

2. *AI Integration*: Investigating how Generative AI tools can be integrated into the preparation process without triggering the "information overload" or "fragmented thinking" observed in this study.

3. *Cross-Disciplinary Trends*: Analysing whether these non-linear preparation patterns persist across different academic disciplines or if they are specific to the humanities and social sciences.

By addressing the preparation process long before delivery, educators can help university students to reclaim the cognitive resources necessary for high-impact academic speaking.

Declaration on AI Use: *The text was proofread and stylistically refined with the aid of Grammarly (Premium AI-enabled version) and the Gemini 3 Flash language model. These tools were applied to ensure linguistic precision and adherence to academic English standards for non-native authors. The authors maintain full responsibility for the conceptual integrity and final content of the paper.*

References:

1. Aziz, A. I., Wan Mohamed, W. N., & Mohammad Nor, N. H. (2022). Oral presentation difficulties and their causes: Preliminary analysis of UiTM Kelantan students. *ESTEEM Journal of Social Sciences and Humanities, 6*(2), 45–55. https://ejssh.uitm.edu.my/images/Vol6Sept22/LED18673_EJSSHVOL6_2_SEPT2022.pdf

2. Ibrahim, R. K., Al Marar, Y. A., Salman, M., Jehad, S., Hamza, M. G., Abouelnasr, A. S., Abdelaliem, S. M. F., Alahmedi, S. H., & Hendy, A. (2025). Impact of multiple educational technologies on well-being: The mediating role of digital cognitive load. *BMC Nursing*, *24*(1), Article 1028. https://doi.org/10.1186/s12912-025-03655-z

3. Baradaran Shoraka, Z. (2025). *On the differences between speaking and writing*. [Preprint]. ResearchGate. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34367.21929

4. Costanzo, T. (2024). *Digital multitasking among youth: Effects on cognitive function and academic performance* (Preprint). https://doi.org/10.31234/osf.io/jzphn

5. Rai, R. P., & Sharma, B. D. (2025). Teaching presentation skills: An effective tool to enhance university beginners' learning. *DS Journal of Multidisciplinary, 2*(1), 1–8.

6. Ouwehand, K., Lespiau, F., Tricot, A., & Paas, F. (2025). Cognitive load theory: Emerging trends and innovations. *Education Sciences, 15*(4), 458. https://doi.org/10.3390/educsci15040458

7. Mutlu-Bayraktar, D., Cosgun, V., & Altan, T. (2019). Cognitive load in digital learning environments: A systematic review. *Computers & Education, 135*, 104724. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103618

8. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. *Cognitive Science, 12*(2), 257–285.

9. Paas, F., Renkl, A., & Sweller, J. (2003). Cognitive load theory and instructional design: Recent developments. *Educational Psychologist, 38*(1), 1–4. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3801_1

10. Kalyuga, S., Ayres, P., Chandler, P., & Sweller, J. (2003). The expertise reversal effect. *Educational Psychologist, 38*(1), 23–31. https://doi.org/10.1207/S15326985EP3801_4

11. Chen, O., Paas, F., & Sweller, J. (2023). A cognitive load theory approach to defining and measuring task complexity through element interactivity. *Educational Psychology Review, 35*, Article 97. https://doi.org/10.1007/s10648-023-09782-w

12. Sweller, J. (2023). The development of cognitive load theory: Replication crises and incorporation of other theories can lead to theory expansion. *Educational Psychology Review, 35*, Article 95. https://doi.org/10.1007/s10648-023-09817-2

13. Sozio, G., Agostinho, S., Tindall-Ford, S., & Paas, F. (2024). Enhancing teaching strategies through cognitive load theory: Process vs. product worked examples. *Education Sciences, 14*(8), 813. https://doi.org/10.3390/educsci14080813

14. Jamet, E., Gonthier, C., Cojean, S., Colliot, T., & Erhel, S. (2020). *Does multitasking in the classroom affect learning outcomes? A naturalistic study*. LP3C (Psychology of Cognition, Behavior & Communication Laboratory), Université Rennes 2 Haute Bretagne.

15. Herm, L.-V. (2023). *Impact of explainable AI on cognitive load: Insights from an empirical study* (arXiv preprint arXiv:2304.08861).

16. Pharmer, R. L., Wickens, C. D., Plabst, L., Clegg, B. A., Hirshfield, L. M., Lewis, J. E., Nicoly, J. B., Spencer, C. A., & Ortega, F. R. (2025). *The impact of simple, brief, and adaptive instructions within virtual reality training: Components of cognitive load theory in an assembly task* (arXiv preprint abs/2507.20943).

17. Mayer, R. E. (2020). *Multimedia learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.

18. Fiorella, L., & Mayer, R. E. (2022). *The Cambridge handbook of multimedia learning* (3rd ed.). Cambridge University Press.

19. Taylor, T. A. H., Kamel-ElSayed, S., Grogan, J. F., Hajj Hussein, I., Lerchenfeldt, S., & Mohiyeddini, C. (2022). Teaching in uncertain times: Expanding the scope of extraneous cognitive load in cognitive load theory. *Frontiers in Psychology, 13*, 665835. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.665835

20. Dusanek, V., & Kollar, I. (2026). Interactive educational videos to learn about psychological theories: Effects of learner control and feedback features on extraneous cognitive load and knowledge acquisition. *Psychology Learning & Teaching, 25*(1), 35–57. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14757257251407698

21. Duran, R., Zavgorodniaia, A., & Sorva, J. (2022). Cognitive load theory in computing education research: A review. *ACM Transactions on Computing Education, 22*(4), Article 40. https://doi.org/10.1145/3483843

22. Zayed, A. M. (2025). Digital media multitasking and its relationship to cognitive representation efficiency and attentional control in adolescents with low and high digital resilience. *Egyptian Journal of Educational Sciences, 5*. https://doi.org/10.21608/ejes.2025.446743

23. Fedoriv, Ya., Kytaieva, S., & Fedoriv, M. (2026, March 19–20). Rethinking the preparation of academic presentations: A process-oriented perspective [Paper presentation]. *VII International Scientific and Practical Conference "Linguistic and Methodological Aspects of Teaching Foreign Languages for Professional Purposes,"* National Aviation University, Kyiv, Ukraine.

Література:

1. Aziz A. I., Wan Mohamed W. N., Mohammad Nor N. H. Oral presentation difficulties and their causes: Preliminary analysis of UiTM Kelantan students // ESTEEM Journal of Social Sciences and Humanities. 2022. Vol. 6, № 2. P. 45–55. URL: https://ejssh.uitm.edu.my/images/Vol6Sept22/LED18673_EJSSHVOL6_2_SEPT2022.pdf

2. Ibrahim R. K. et al. Impact of multiple educational technologies on well-being: The mediating role of digital cognitive load // BMC Nursing. 2025. Vol. 24, № 1. Article 1028. DOI: https://doi.org/10.1186/s12912-025-03655-z

3. Baradaran Shoraka Z. On the differences between speaking and writing [Preprint]. ResearchGate. 2025. DOI: https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34367.21929

4. Costanzo T. Digital multitasking among youth: Effects on cognitive function and academic performance (Preprint). 2024. DOI: https://doi.org/10.31234/osf.io/jzphn

5. Rai R. P., Sharma B. D. Teaching presentation skills: An effective tool to enhance university beginners' learning // DS Journal of Multidisciplinary. 2025. Vol. 2, № 1. P. 1–8.

6. Ouwehand K., Lespiau F., Tricot A., Paas F. Cognitive load theory: Emerging trends and innovations // Education Sciences. 2025. Vol. 15, № 4. P. 458. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci15040458

7. Mutlu-Bayraktar D., Cosgun V., Altan T. Cognitive load in digital learning environments: A systematic review // Computers & Education. 2019. Vol. 135. Article 103618. DOI: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103618

8. Sweller J. Cognitive load during problem solving: Effects on learning // Cognitive Science. 1988. Vol. 12, № 2. P. 257–285.

9. Paas F., Renkl A., Sweller J. Cognitive load theory and instructional design: Recent developments // Educational Psychologist. 2003. Vol. 38, № 1. P. 257–285. DOI: https://doi.org/10.1207/S15326985EP3801_1

10. Kalyuga S., Ayres P., Chandler P., Sweller J. The expertise reversal effect // Educational Psychologist. 2003. Vol. 38, № 1. P. 23–31. DOI: https://doi.org/10.1207/S15326985EP3801_4

11. Chen O., Paas F., Sweller J. A cognitive load theory approach to defining and measuring task complexity through element interactivity // Educational Psychology Review. 2023. Vol. 35. Article 97. DOI: https://doi.org/10.1007/s10648-023-09782-w

12. Sweller J. The development of cognitive load theory: Replication crises and incorporation of other theories can lead to theory expansion // Educational Psychology Review. 2023. Vol. 35. Article 95. DOI: https://doi.org/10.1007/s10648-023-09817-2

13. Sozio G., Agostinho S., Tindall-Ford S., Paas F. Enhancing teaching strategies through cognitive load theory: Process vs. product worked examples // Education Sciences. 2024. Vol. 14, № 8. P. 813. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci14080813

14. Jamet E. et al. Does multitasking in the classroom affect learning outcomes? A naturalistic study. Université Rennes 2 Haute Bretagne, LP3C (Psychology of Cognition, Behavior & Communication Laboratory). 2020.

15. Herm L.-V. Impact of explainable AI on cognitive load: Insights from an empirical study (arXiv preprint arXiv:2304.08861). 2023.

16. Pharmer R. L. et al. The impact of simple, brief, and adaptive instructions within virtual reality training: Components of cognitive load theory in an assembly task (arXiv preprint abs/2507.20943). 2025.

17. Mayer R. E. Multimedia learning. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

18. Fiorella L., Mayer R. E. The Cambridge handbook of multimedia learning. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

19. Taylor T. A. H. et al. Teaching in uncertain times: Expanding the scope of extraneous cognitive load in cognitive load theory // Frontiers in Psychology. 2022. Vol. 13. Article 665835. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.665835

20. Dusanek V., Kollar I. Interactive educational videos to learn about psychological theories: Effects of learner control and feedback features on extraneous cognitive load and knowledge acquisition // Psychology Learning & Teaching. 2026. Vol. 25, № 1. P. 35–57. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14757257251407698

21. Duran R., Zavgorodniaia A., Sorva J. Cognitive load theory in computing education research: A review // ACM Transactions on Computing Education. 2022. Vol. 22, № 4. Article 40. DOI: https://doi.org/10.1145/3483843

22. Zayed A. M. Digital media multitasking and its relationship to cognitive representation efficiency and attentional control in adolescents with low and high digital resilience // Egyptian Journal of Educational Sciences. 2025. Vol. 5. DOI: https://doi.org/10.21608/ejes.2025.446743

23. Fedoriv Ya., Kytaieva S., Fedoriv M. Rethinking the preparation of academic presentations: A process-oriented perspective // VII International Scientific and Practical Conference "Linguistic and Methodological Aspects of Teaching Foreign Languages for Professional Purposes", National Aviation University, Kyiv, Ukraine, March 19–20, 2026.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

UDC 378.147:811:338.48-051

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-765-775

Zablotska Lyubov Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Foreign Languages, Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil. https://orcid.org/0000-0002-4388-4710

Olendr Tetiana Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Foreign Languages, Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil. https://orcid.org/0000-0002-1665-6413

Tsar Iryna Olehivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Foreign Languages, Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil. https://orcid.org/0000-0001-8042-4839

Turchyn Andrii Ivanovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Foreign Languages, Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil. https://orcid.org/0000-0002-1690-8967

DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE OF INTERNATIONAL TOURISM STUDENTS THROUGH AUGMENTED REALITY

Abstract. This article examines the development of intercultural competence of first- and second-year students majoring in International Tourism through the integration of Augmented Reality (AR) technologies into foreign language instruction. The relevance of this topic stems from the rapid expansion of the global tourism industry and the growing labour market demand for professionals capable of effective cross-cultural communication in multilingual service environments. The theoretical framework draws on contemporary models of intercultural communicative competence and the pedagogical affordances of AR in Foreign Language Learning (FLL). A mixed-methods research design was employed with a group of 32 university students (14 female, 18 male). The quantitative component involved pre- and post-intervention testing across three dimensions: intercultural awareness (20-point scale), communicative confidence in cross-cultural encounters (5-point Likert scale), and engagement with AR tools. The qualitative component comprised semi-structured group interviews conducted with all participants following the five-month AR-based intervention. Results demonstrated statistically significant improvements across all three dimensions ($p < 0.01$, large effect sizes). Specifically, mean intercultural awareness scores rose from 11.4 to 16.1, and communicative confidence increased from 2.8 to 4.1. 87.5% of students rated the AR tools as useful or very useful for professional development. Qualitative analysis of interview data revealed three dominant themes: immersive

cognitive engagement, reduced affective anxiety in cross-cultural situations, and a strong desire for broader AR integration across the curriculum. Based on the empirical findings, three practical pedagogical scenarios for AR use have been proposed and substantiated: cross-cultural service encounter simulations, AR-enhanced tourism route design tasks, and interactive cultural reference companion applications. The article concludes that the systematic integration of AR into professional foreign language curricula for tourism students constitutes an effective, evidence-based, and practically viable pedagogical strategy.

Keywords: intercultural competence, augmented reality, international tourism, cross-cultural communication, foreign language, higher education, digital learning technologies.

Заблоцька Любов Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль. https://orcid.org/0000-0002-4388-4710

Олендр Тетяна Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль. https://orcid.org/0000-0002-1665-6413

Цар Ірина Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль. https://orcid.org/0000-0001-8042-4839

Турчин Андрій Іванович кандидат педагогічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль. https://orcid.org/0000-0002-1690-8967

РОЗВИТОК МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «МІЖНАРОДНИЙ ТУРИЗМ» ЗАСОБАМИ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Анотація. У статті досліджується проблема формування міжкультурної компетентності студентів першого та другого курсів спеціальності «Міжнародний туризм» засобами доповненої реальності (AR) у процесі іншомовної підготовки. Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком міжнародної туристичної галузі та зростаючою потребою ринку праці у фахівцях, здатних ефективно здійснювати іншомовну комунікацію в полікультурному середовищі. Теоретичну основу дослідження складають сучасні концепції міжкультурної комунікативної компетентності та педагогічного потенціалу технологій доповненої реальності у навчанні іноземних мов. Емпіричну базу становлять результати змішаного дослідження із залученням 32 студентів (14 дівчат та 18

юнаків). Кількісна складова передбачала проведення тестування до та після впровадження AR-інтервенції за трьома вимірами: міжкультурна обізнаність (20-бальна шкала), комунікативна впевненість у міжкультурних ситуаціях (5-бальна шкала Лікерта) та залученість до роботи з AR-інструментами. Якісна складова включала напівструктуровані групові інтерв'ю з усіма учасниками дослідження. Результати засвідчили статистично значущі позитивні зміни за всіма трьома вимірами ($p < 0,01$, велика сила ефекту). Зокрема, середній бал міжкультурної обізнаності зріс із 11,4 до 16,1 бала, а комунікативна впевненість – із 2,8 до 4,1. Загалом 87,5% студентів оцінили AR-інструменти як корисні або дуже корисні для професійного розвитку. Якісний аналіз інтерв'ю виявив три домінуючі теми: занурювальна когнітивна залученість, зниження тривожності в міжкультурних ситуаціях та бажання ширшого впровадження AR у навчальний процес. На основі отриманих результатів розроблено та обґрунтовано три практичні педагогічні сценарії використання доповненої реальності: симуляції міжкультурних сервісних ситуацій, AR-туристичні маршрути та інтерактивні культурні довідники. Зроблено висновок про доцільність та ефективність системного впровадження технологій доповненої реальності у мовну підготовку студентів туристичних спеціальностей.

Ключові слова: міжкультурна компетентність, доповнена реальність, міжнародний туризм, іншомовна комунікація, іноземна мова, вища освіта, цифрові технології в навчанні.

Problem Statement. Tourism today is a global industry. Professionals in this field deal with clients from dozens of different cultural backgrounds every day. To do their job well, they need more than good language skills. They need to understand how people from different cultures communicate, what they expect, and what they find appropriate or offensive. Research shows that cultural misunderstandings are one of the main reasons for poor service quality in cross-cultural tourism contexts [8]. Yet many university programmes in Ukraine still focus mostly on grammar and vocabulary, while intercultural skills receive far less attention [5].

Augmented Reality (AR) is a technology that adds digital content, such as images, text, and audio, to the real world via a smartphone or tablet. In education, AR can create realistic, context-rich situations in which students practise communication in meaningful ways [4]. Studies show that AR increases motivation, lowers anxiety, and helps students connect language use with real-life situations [1]. However, AR has rarely been used specifically to build intercultural competence in tourism language classes, especially in Ukrainian universities.

This study investigates whether AR activities can foster intercultural competence among International Tourism students and identifies the classroom practices that prove most effective in achieving this goal.

Analysis of Recent Research and Publications. Studies on intercultural competence and AR-based language learning can be grouped into three broad areas:

(1) conceptual frameworks of intercultural competence in professional and tourism contexts;

(2) technology-mediated approaches to intercultural learning; and

(3) AR and VR as specific tools for language and culture education.

The first group of studies focuses on what intercultural competence means and why it matters professionally. Researchers generally define it as a combination of knowledge, skills, and attitudes that allow people to communicate effectively across cultural boundaries [7]. In tourism and hospitality specifically, cultural differences in communication, such as directness, eye contact, or attitudes toward personal space, have been shown to directly affect service quality and tourist satisfaction [8]. The analysis confirmed that tourism undergraduates have positive views of intercultural communication, yet they still need organized, hands-on practice to develop the skills required outside the classroom [11]. These studies make a strong case for treating intercultural competence as a core professional skill in tourism education rather than an optional add-on.

The second group covers technology-mediated approaches to intercultural learning in higher education. Researchers have explored telecollaboration, virtual exchange, and online cross-cultural interaction as ways to give students an authentic intercultural experience. A systematic review of this field found that virtual interaction has become the dominant strategy in higher education since 2016, with consistent positive effects on students' intercultural awareness and communicative flexibility [5]. Telecollaboration, in particular, supports students in developing more nuanced communication strategies when working with peers from other cultures online [6]. However, a recurring limitation of these approaches is that they rely on screen-based interaction.

Students communicate with real people from other cultures, but only through text or video, not in immersive, lifelike situations. This gap has led researchers to look at more immersive technologies.

The third group of studies deals directly with AR and VR in language and intercultural education. Shadiev, Wang, and Huang [3] showed that VR-based intercultural tasks improved students’ perceptions of their intercultural competence and helped them form more realistic expectations for cross-cultural encounters. A later study by the same team [2] compared immersive VR with non-immersive approaches among 80 students from China and Indonesia. The immersive version worked significantly better, especially when students could actively interact with the digital content rather than just observe it. The study closest to the present research is by Liu, Gao, and Ji [1], who worked with 48 EFL learners and found that AR instruction led to significantly higher intercultural competence scores and stronger motivation compared to traditional teaching.

A systematic review of 40 AR studies in Foreign Language Learning (FLL) confirmed similar patterns: greater motivation, lower anxiety, and more contextually relevant practice [4]. A meta-analysis reached the same conclusion that AR

consistently produces better outcomes than conventional instruction on both language and cultural measures [10]. According to the EULALIA project [12], students learn more effectively when they co-create AR materials about their own or target cultures. They also demonstrate higher engagement in FLL and improved motivation.

Purpose of the Article. This article has two main goals. The first is to test whether AR-based activities can improve intercultural competence in first- and second-year International Tourism students during their foreign language classes. The second is to propose practical, ready-to-use classroom scenarios for teachers who want to implement AR into their language courses. To achieve these goals, the study focuses on three specific questions:

RQ1. How do students' levels of intercultural awareness, communicative confidence, and engagement with AR tools change after the intervention?

RQ2. How do students themselves describe their experience of learning with AR?

RQ3. What activities can be recommended for wider use in tourism language education?

Research Methodology and Main Findings. The study took place at Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University from October 2025 to February 2026. The study involved 32 students in the first and second year of a Bachelor's programme in International Tourism (see Table 1).

All of them were taking FLL as a compulsory course as part of their degree programme. The study used a mixed-methods design: students completed tests before and after the intervention and participated voluntarily in group interviews once the intervention was complete.

Table 1

Participant Profile by Year of Study and Gender (n = 32)

Year of Study	Female (n)	Male (n)	Total (n)	% of cohort
1st year	8	9	17	53.1%
2nd year	6	9	15	46.9%
Total	**14**	**18**	**32**	**100%**

The intervention lasted five months. During this time, three types of AR activities were added to regular FLL classes: (1) role-play tasks using AR scenario cards that simulated real service situations with tourists from different countries; (2) a mobile AR city guide task where students practised culturally appropriate communication on a simulated tourist route; and (3) interactive AR cultural reference cards, due to which students pointed their phones at images of cultural objects and received contextual information about that culture in real time. Three aspects of intercultural competence were measured using adapted, validated instruments.

Table 2

Summary of Quantitative Pre- and Post-Intervention Results (n = 32)

Dimension	Max Score	Pre-test M (SD)	Post-test M (SD)	p-value	Effect size (Cohen's d)
Intercultural Awareness	20	11.4 (2.3)	16.1 (1.8)	< 0.01	2.1 (large)
Communicative Confidence	5	2.8 (0.7)	4.1 (0.6)	< 0.01	1.9 (large)
AR Tool Engagement	5	2.5 (0.8)	4.4 (0.5)	< 0.01	2.7 (large)

Figure 1 illustrates these changes visually across all three dimensions.

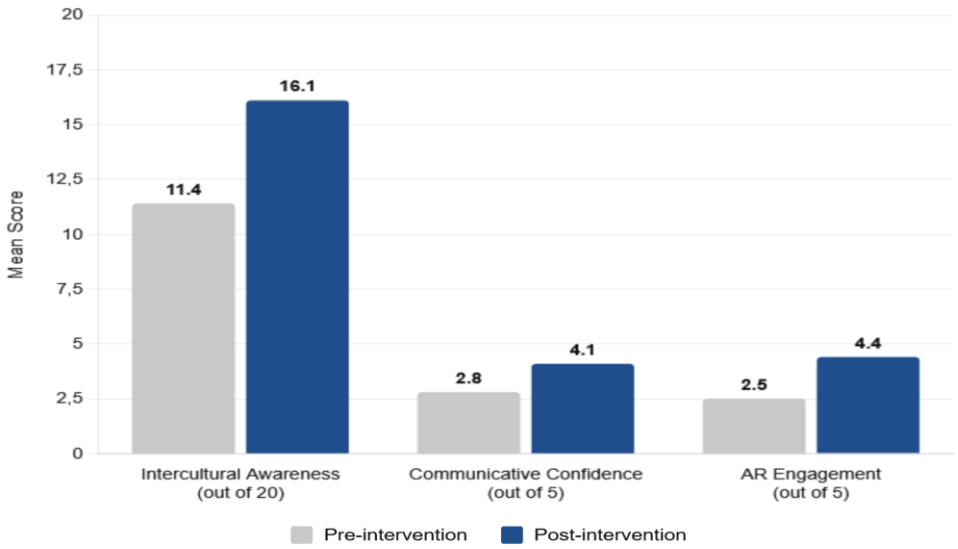

Figure 1. Pre- and Post-Intervention Mean Scores Across Three Dimensions (n=32)

The results are shown in Table 2 and Figure 1. All three dimensions improved significantly after the intervention. The biggest change was in Intercultural Awareness: the mean score went from 11.4 to 16.1 out of 20 ($p < 0.01$, Cohen's $d = 2.1$). This suggests that AR's visual, context-rich presentation of cultural information helps students effectively absorb and retain cultural knowledge. Students' confidence in communication increased significantly, rising from 2.8 to 4.1 on a five-point scale. This suggests that, following the AR activities, they felt more capable of engaging with tourists from diverse cultural backgrounds.

Figure 2 shows how students rated the usefulness of AR tools for their professional development. Over 87% found them useful or very useful. Only one student said the tools were not useful. This level of acceptance is important: students are more likely to engage deeply with a tool they believe is relevant to their future work.

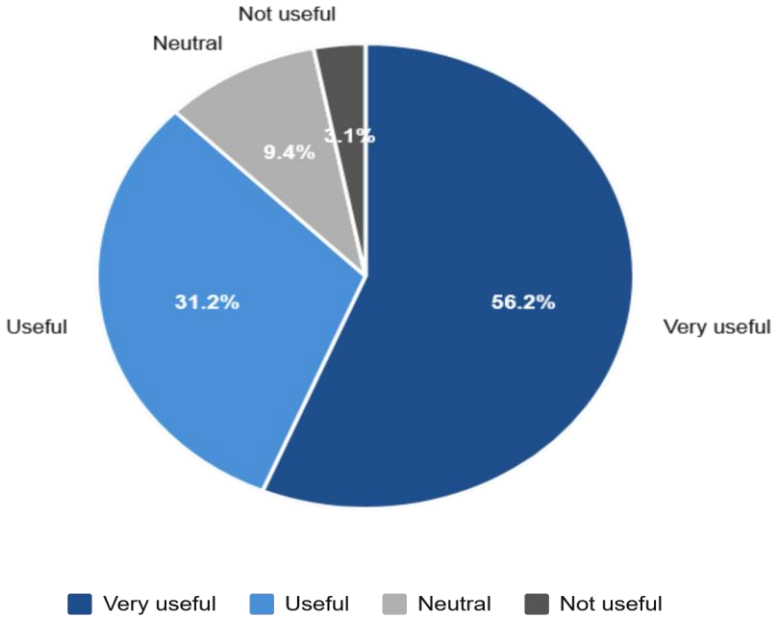

Figure 2. Students' Perceived Usefulness of AR Tools for Professional Development (n=32)

After the intervention, all 32 students took part in small-group interviews. Their responses pointed to three clear themes, shown in Figure 3. First, most students felt that AR made the tasks more engaging than standard role-play. They described feeling more present in the cultural situation, not just performing a script. Second, many students said AR reduced their nervousness. The digital component created a sense of safety, making the activity feel more like a simulation than a performance subject to evaluation. Third, nearly all students said they wanted more AR activities in their language classes, not just a few isolated sessions.

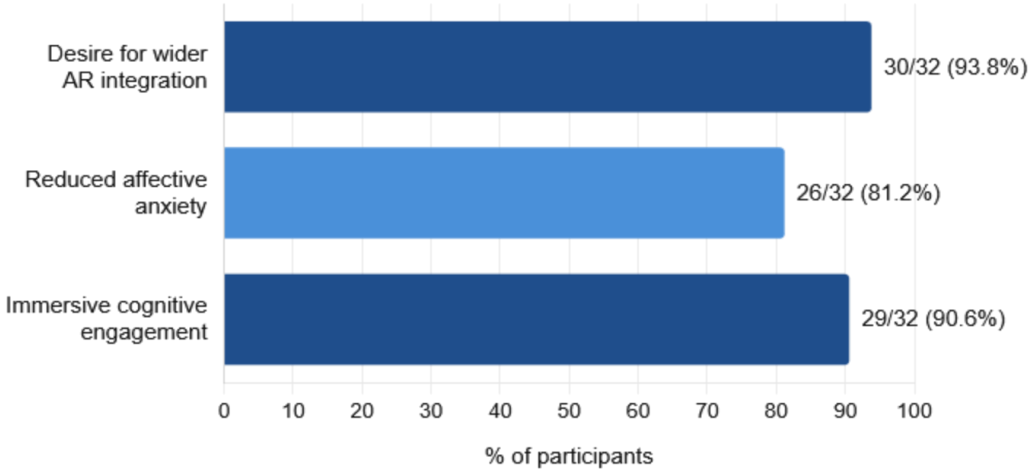

Figure 3. Dominant Themes in Student Interview Responses (n=32)

Taken together, these qualitative findings complement the quantitative results. The theme of immersive cognitive engagement aligns with the significant gains in intercultural awareness, suggesting that AR's context-rich visual environment supports deeper cultural learning. The reduction in affective anxiety corresponds to the rise in communicative confidence scores, indicating that AR may lower the emotional barriers that typically inhibit cross-cultural interaction. The near-unanimous desire for wider AR integration signals strong student buy-in, which is itself a prerequisite for sustained engagement and long-term competence development.

Table 3

Selected Interview Responses by Theme

Theme	Representative Student Response	Frequency
Immersive cognitive engagement	"I felt like I was actually talking to a Japanese guest. It was different from just reading about customs."	29/32 (90.6%)
Reduced affective anxiety	"With the AR cards, I wasn't afraid to make mistakes because it felt more like a game."	26/32 (81.3%)
Desire for wider AR integration	"We should use this in every language class, not just a few times."	30/32 (93.8%)

Practical Pedagogical Scenarios for AR Integration. The study's findings point clearly to the value of AR in tourism language classes. But what does this look like in practice? Below are three concrete scenarios that teachers can adapt and use. Each is designed to develop intercultural competence alongside language skills, and each fits within a standard university language course structure.

Scenario 1: Cross-Cultural Service Encounter Simulations. The teacher uses AR scenario cards or apps like *HP Reveal* or *Assembler* to set up realistic role-plays. Students have to handle a service situation, such as checking in a guest at a hotel, guiding a tour, or serving a virtual tourist from a specific cultural background. As students work through the task, AR overlays show them relevant cultural information: how to greet someone politely, what topics to avoid, and what body language is appropriate. This gives students support without taking away the challenge of actually communicating.

Scenario 2: AR-Enhanced Cultural Tourism Routes. Students design a tourism route for a specific cultural group. For example, a heritage route for Chinese tourists or a food tour for Italian visitors. They use AR authoring tools to attach culturally relevant commentary to photos or real locations along the route, all in English. This task asks students to research a culture, think carefully about what visitors from that culture would appreciate, and express their ideas in the target language. It combines language production with genuine intercultural inquiry.

Scenario 3: Interactive Cultural Reference Companion. Students use an AR app (such as *Zap Works* or *Metaverse*) to explore cultural objects. When they point their phone at an image, a piece of traditional dress, a religious symbol, or a local dish, they see a short explanation in English or German. Students also create their own content for the app: they record voice notes about a cultural topic they have researched, which are then added as AR layers. This means students are both learning from the app and contributing to it, which deepens their engagement with the material.

Table 4

Proposed AR Pedagogical Scenarios: Overview

Scenario	**Primary Skill Target**	**Suggested AR Tool**	**Assessment Mode**
1. Service Encounter Simulation	Intercultural awareness + communicative confidence	HP Reveal / Assemblr	Performance rubric
2. AR Cultural Tourism Route	Cultural research + productive language skills	ZapWorks / Aurasma	Portfolio + peer review
3. Cultural Reference Companion	Vocabulary + digital literacy + cross-cultural knowledge	Metaverse / Merge Cube	Voice recording submission

Conclusions. The quantitative findings offer a clear answer to RQ1. Following the five-month intervention, students demonstrated statistically significant progress across all three dimensions, with large effect sizes in each case (Table 2, Figure 1). Gains were recorded in intercultural awareness, communicative confidence, and engagement with AR tools. This suggests that sustained, purposeful AR integration can produce measurable and substantial shifts in intercultural competence among tourism undergraduates.

Addressing RQ2, the interview data revealed that students did not merely perform better; they experienced the learning differently. Three dominant themes emerged: immersive cognitive engagement, reduced affective anxiety in cross-cultural situations, and a strong desire for broader AR integration across the curriculum (Figure 3, Table 3). Students described AR tasks as more realistic, less intimidating, and more professionally relevant than traditional classroom activities. These affective outcomes matter because motivation and communicative confidence directly influence how willingly students engage in language practice and take communicative risks.

In response to RQ3, this article proposes three practical pedagogical scenarios that can be implemented within standard university language course structures without expensive equipment: cross-cultural service encounter simulations, AR-enhanced cultural tourism routes, and interactive cultural reference companions (Table 4). These are low-cost, adaptable, and aligned with current language course frameworks.

The study has limitations that should be acknowledged. The sample of 32 students from one university is small, and the results may not apply to other institutions or programmes. The intervention was also relatively short. Future studies should test these approaches with larger groups, in different contexts, and over longer periods. It would also be valuable to compare AR directly with VR in the tourism language classroom, and to track whether the gains students make are maintained over time. As higher education in Ukraine advances and becomes more globally connected, developing intercultural competence among future tourism professionals has become essential rather than optional. AR offers a valuable means of supporting this goal.

References:

1. Liu, S., Gao, S., & Ji, X. (2023). Beyond borders: Exploring the impact of augmented reality on intercultural competence and L2 learning motivation in EFL learners. *Frontiers in Psychology*, *14*, Article 1234905. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1234905

2. Shadiev, R., Wang, X., & Shen, S. (2025). Effects of immersion and interactive strategies on students' intercultural competence in virtual learning environments. *Education and Information Technologies*, *30*, 5883–5919. https://doi.org/10.1007/s10639-024-13030-1

3. Shadiev, R., Wang, X., & Huang, Y. M. (2020). Promoting intercultural competence in a learning activity supported by virtual reality technology. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, *21*(3), 157–174. https://doi.org/10.19173/irrodl.v21i3.4752

4. Schorr, I., Plecher, D. A., Eichhorn, C., & Klinker, G. (2024). Foreign language learning using augmented reality environments: A systematic review. *Frontiers in Virtual Reality*, *5*, Article 1288824. https://doi.org/10.3389/frvir.2024.1288824

5. Guillén-Yparrea, N., & Ramírez-Montoya, M. S. (2023). Intercultural competencies in higher education: A systematic review from 2016 to 2021. *Cogent Education*, *10*(1), Article 2167360. https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2167360

6. Gutiérrez-Santiuste, E., & Ritacco-Real, M. (2023). Intercultural communicative competence in higher education through telecollaboration: Typology and development. *Education and Information Technologies*, *28*, 13885–13912. https://doi.org/10.1007/s10639-023-11751-3

7. Sarwari, A. Q., Adnan, H. M., Rahamad, M. S., & Abdul Wahab, M. N. (2024). The requirements and importance of intercultural communication competence in the 21st century. *SAGE Open*, *14*(2), Article 21582440241243119. https://doi.org/10.1177/21582440241243119

8. Liu, Y., Liu, J., & King, B. (2022). Intercultural communicative competence: Hospitality industry and education perspectives. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, *30*, Article 100371. https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2022.100371

9. Sabet, P. G. P., & Chapman, E. (2023). A window to the future of intercultural competence in tertiary education: A narrative literature review. *International Journal of Intercultural Relations*, *95*, Article 101815. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2023.101815

10. Wu, J., Jiang, H., & Chen, S. (2024). Augmented reality technology in language learning: A meta-analysis. *Language Learning & Technology*, *28*(1), 1–23. https://hdl.handle.net/10125/73596

11. Trang, T. T. T., & Phuong, V. T. (2023). Needs analysis about intercultural communicative competence among undergraduate tourism students. *Journal of Psycholinguistic Research*, *52*, 2599–2620. https://doi.org/10.1007/s10936-023-10012-1

12. Di Fuccio, R., Kic-Drgas, J., & Woźniak, J. (2024). Co-created augmented reality app and its impact on the effectiveness of learning a foreign language and on cultural knowledge. *Smart Learning Environments*, *11*, Article 21. https://doi.org/10.1186/s40561-024-00304-x

Література:

1. Liu, S., Gao, S., & Ji, X. (2023). Beyond borders: Exploring the impact of augmented reality on intercultural competence and L2 learning motivation in EFL learners. *Frontiers in Psychology*, *14*, Article 1234905. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1234905

2. Shadiev, R., Wang, X., & Shen, S. (2025). Effects of immersion and interactive strategies on students' intercultural competence in virtual learning environments. *Education and Information Technologies*, *30*, 5883–5919. https://doi.org/10.1007/s10639-024-13030-1

3. Shadiev, R., Wang, X., & Huang, Y. M. (2020). Promoting intercultural competence in a learning activity supported by virtual reality technology. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, *21*(3), 157–174. https://doi.org/10.19173/irrodl.v21i3.4752

4. Schorr, I., Plecher, D. A., Eichhorn, C., & Klinker, G. (2024). Foreign language learning using augmented reality environments: A systematic review. *Frontiers in Virtual Reality*, *5*, Article 1288824. https://doi.org/10.3389/frvir.2024.1288824

5. Guillén-Yparrea, N., & Ramírez-Montoya, M. S. (2023). Intercultural competencies in higher education: A systematic review from 2016 to 2021. *Cogent Education*, *10*(1), Article 2167360. https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2167360

6. Gutiérrez-Santiuste, E., & Ritacco-Real, M. (2023). Intercultural communicative competence in higher education through telecollaboration: Typology and development. *Education and Information Technologies*, *28*, 13885–13912. https://doi.org/10.1007/s10639-023-11751-3

7. Sarwari, A. Q., Adnan, H. M., Rahamad, M. S., & Abdul Wahab, M. N. (2024). The requirements and importance of intercultural communication competence in the 21st century. *SAGE Open*, *14*(2), Article 21582440241243119. https://doi.org/10.1177/21582440241243119

8. Liu, Y., Liu, J., & King, B. (2022). Intercultural communicative competence: Hospitality industry and education perspectives. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, *30*, Article 100371. https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2022.100371

9. Sabet, P. G. P., & Chapman, E. (2023). A window to the future of intercultural competence in tertiary education: A narrative literature review. *International Journal of Intercultural Relations*, *95*, Article 101815. https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2023.101815

10. Wu, J., Jiang, H., & Chen, S. (2024). Augmented reality technology in language learning: A meta-analysis. *Language Learning & Technology*, *28*(1), 1–23. https://hdl.handle.net/10125/73596

11. Trang, T. T. T., & Phuong, V. T. (2023). Needs analysis about intercultural communicative competence among undergraduate tourism students. *Journal of Psycholinguistic Research*, *52*, 2599–2620. https://doi.org/10.1007/s10936-023-10012-1

12. Di Fuccio, R., Kic-Drgas, J., & Woźniak, J. (2024). Co-created augmented reality app and its impact on the effectiveness of learning a foreign language and on cultural knowledge. *Smart Learning Environments*, *11*, Article 21. https://doi.org/10.1186/s40561-024-00304-x

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК: 373.2:39]:323.15

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-776-785

Андрєєва Тамара Титівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0002-5923-1589

Рудківська Наталія Леонідівна старший викладач кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0001-5265-5189

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ЧАС ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФОЛЬКЛОРОМ, ЗВИЧАЯМИ І ТРАДИЦІЯМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ

Анотація У статті розглянуто проблему формування толерантності під час знайомлення дітей дошкільного віку з фольклором, звичаями і традиціями національних меншин (спільнот) України. Актуальність дослідження зумовлена потребою створення недискримінаційного, інклюзивного та толерантного освітнього середовища, у якому культурне розмаїття стає засобом розвитку емпатії, поваги та згуртованості дітей. Теоретичні засади статті спираються на державний стандарт дошкільної освіти, на законодавство щодо прав національних меншин (спільнот), у якому інтеграція трактується як утримання від практик примусової асиміляції. Узагальнено міжнародні принципи міжкультурної освіти (повага до культурної ідентичності, участь, солідарність) та мовний баланс прав меншин на освіту (рідна мова як ресурс збереження самобутності й державна мова як інструмент інтеграції). Запропоновано дидактичний пакет матеріалів (культурна скринька, аудіотека, словничок групи, мінімузей), підходи до інклюзивних адаптацій і педагогічні рекомендації щодо співпраці з родинами та громадами. Підкреслено роль педагогічної майстерності у запобіганні стереотипізації та забезпеченні етичної коректності представлення традицій у світському ЗДО. Запропоновано такі форми роботи як цикли занять, які включають різні види діяльності: пізнавальну, зображувальну, музичну, ігрову та інші; бесіди; відеоперегляди; розваги і свята з етнокультурною та державною тематикою; фольклорні концерти і театралізовані вистави; цільові прогулянки, екскурсії.

В статті зазначається, що діти різних національностей відвідують заклади дошкільної освіти разом з дітьми-українцями, і часто в одній групі є діти різних національностей, перед педагогами виникає складне, але надзвичайно важливе завдання: так організувати навчально-виховний процес, щоб всі діти відчували повагу один до одного і разом з тим не втрачали національної ідентичності.

Також діти національних меншин мають оволодіти державною мовою і відчувати свою належність до українського народу.

У висновках зазначається, що основою формування толерантності є соціальний досвід особистості, який не тільки творчо засвоюється, а й суб'єктивно переробляється, в результаті стаючи джерелом її індивідуалізації. Формування толебрантності дітей дошкільного віку не відбувається ізольовано від розвитку інших сфер, зокрема інтелектуальної та емоційної. Тому педагогам й батькам потрібно дбати про створення психологічного емоційного комфорту, який спонукає виникненню у дітей позитивних емоцій від взаємодії з іншими, сприяє їх розвитку; забезпечує формування ефективних толерантних способів розв'язання проблемних ситуацій.

Ключові слова: толерантність, національні меншини України, звичаї, традиції, фольклор, суспільне довкілля, народознавство, педагогічна майстерність .

Tamara Titivna Andreyeva Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Preschool Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0000-0002-5923-1589

Natalia Leonidovna Rudkivska, Senior Lecturer, Department of Psychology and Pedagogy of Preschool Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0000-0001-5265-5189

FOSTERING TOLERANCE IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH EXPOSURE TO THE FOLKLORE, CUSTOMS, AND TRADITIONS OF UKRAINE'S NATIONAL MINORITIES

Abstract. This article examines the issue of fostering tolerance when introducing preschool-aged children to the folklore, customs, and traditions of Ukraine's national minorities (communities). The relevance of the study stems from the need to create a non-discriminatory, inclusive, and tolerant educational environment in which cultural diversity serves as a means of fostering empathy, respect, and unity among children. The theoretical foundations are based on the state standard for preschool education and on legislation regarding the rights of national minorities (communities), in which integration is interpreted as refraining from practices of forced assimilation. International principles of intercultural education (respect for cultural identity, participation, solidarity) and the linguistic balance of minority rights to education (the native language as a resource for preserving identity and the state language as a tool for integration) are summarized. A didactic package of materials (cultural box, audio library, group glossary, mini-museum), approaches to inclusive adaptations, and pedagogical recommendations for cooperation with families and

communities are proposed. The role of pedagogical skill in preventing stereotyping and ensuring the ethical correctness of the presentation of traditions in secular early childhood education institutions is emphasized. The following activities are proposed, such as series of classes that include various types of activities: cognitive, visual arts, music, games, and others; discussions; video viewings; entertainment and celebrations with ethnocultural and national themes; folklore concerts and theatrical performances; themed walks and excursions.

Keywords: tolerance, national minorities of Ukraine, customs, traditions, folklore, social environment, ethnology, teaching skills.

Постановка проблеми. В даний час Україна переживає складний період розвитку, який пов'язаний з повномасштабним вторгненням. Особливо важливо прищепити гуманістичні цінності молодому поколінню, в свідомості й поведінці якого не сформувалися та міцно не закріпилися позитивні установки й мотиви, значущі ціннісні орієнтації. За таких обставин вкрай важливим стає виховання в дітей толерантності, оскільки утвердження принципів і норм толерантності є необхідною умовою взаєморозуміння між людьми, взаємодії, злагоди, згуртування і консолідації українського суспільства. Особливо актуальним є утвердження ідеалів толерантності у свідомості й поведінці вихованців дошкільних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософське осмислення проблеми толерантності знайшло відображення у працях Арістотеля, М. Аврелія, Демокріта, Платона, Сократа, а пізніше М. Монтея, Дж. Локка, Ж. Руссо, Ж. Вольтера. Певні аспекти толерантності відображені у працях філософів, соціологів, психологів та педагогів.

У сучасній педагогічній науці проблема виховання толерантності досліджується у різних аспектах: загальні питання педагогіки толерантності (М. Рожков, Н. Скрипник, А. Сиротенко, Г. Солдатова, Л. Шайгерова та ін.); етнічна толерантність (О. Докукіна, З. Малькова, В. Подобєд, Ю. Римаренко, В. Тишков та ін.); технологічні питання виховання толерантності (Т. Білоус, О. Кащенко, Б. Рієрдон, В. Сітаров, І. Сковородкіна, О. Скрябіна, П. Степанов та ін.).

Мета статті – теоретично обґрунтувати використання фольклору, звичаїв і традицій національних меншин України як засобу виховання толерантності у дітей старшого дошкільного віку та запропонувати практичні рішення для закладів дошкільної освіти з урахуванням етичних, культурних і інклюзивних вимог.

Виклад основного матеріалу. Проблема виховання толерантності складна й різноманітна. Ми розглядаємо її у контексті ціннісного ставлення до людей, незалежно від раси, національності, віку, професії, соціального стану, політичної орієнтації, культурної приналежності. Особливо важливо прищеплювати толерантність до людей, які живуть в нашій країні. Це почуття має бути як в дітей,

які вважають себе етнічними українцями, так і в дітей, які належать до етнічних меншин.

Етнічна меншина – це група людей у межах певної країни, яка відрізняється від більшості населення за такими ознаками, як: мова, культура, традиції, релігія, походження.

Етнічна меншина – це народ або група людей, які живуть у країні, але мають іншу культуру чи мову, ніж основна частина населення і зберігають свою самобутність.

В Україні проживає багато різних етнічних меншин. Найбільші з них: *угорці* – переважно в Закарпатській області; *румуни* – Чернівецька та Закарпатська області; *молдовани* – південь Одеської області; *кримські татари* – корінний народ Криму; *болгари* – Одеська область; *поляки* – захід України; *євреї* – проживають у різних містах; *вірмени* – у багатьох регіонах України; *греки* – Приазов'я (особливо Донеччина).

Україна є багатонаціональною державою – тут проживають представники понад 100 національностей. Права етнічних меншин захищаються законами та міжнародними документами. Це означає, що вони мають право: говорити своєю мовою, зберігати традиції, навчатися рідною мовою.

В статті зазначається, що діти різних національностей відвідують заклади дошкільної освіти разом з дітьми-українцями і часто в одній групі є діти різних національностей, перед педагогами виникає складне, але надзвичайно важливе завдання: так організувати навчально-виховний процес, щоб всі діти відчували повагу один до одного і разом з тим не втрачали національної ідентичності. Також діти національних меншин мають оволодіти державною мовою і відчувати свою належність до українського народу.

Головною умовою є створення умов для різнобічного розвитку майбутнього громадянина України, формування покоління, здібного до невпинного навчання, створення духовних цінностей, культури міжособистісних і міжнаціональних відносин. При цьому стоїть питання про необхідність сприяння оволодінню багатствами світової культури, вихованню поваги до народів світу, їхньої історії, традицій, що є важливою умовою входження України до світового господарства, зміцнення авторитету на міжнародній арені.

Ґрунтуючись на вітчизняному законодавстві і дотримуючись міжнародних документів, зокрема Загальної декларації прав людини, Декларації прав дитини, Декларації про право народів на мир, Декларації принципів толерантності, українська національна система має всі можливості для реалізації ідей педагогіки толерантності.

Толерантність завжди була універсальною загальнолюдською цінністю й основою для розбудови власне людських контактів на різних рівнях у взаєминах між окремими особистостями, між різними за організацією соціальними групами, народами й державами. У довідниках із психології толерантність визначається як відсутність, або послаблення емоційного реагування на який-

небудь несприятливий чинник унаслідок зниження чутливості до його впливу [13].

Толерантність – це терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, поглядів, ідей, вірувань. Гуманістичні толерантні ідеї перебували в центрі уваги передової української громадськості. Неодноразово зверталися педагоги-гуманісти до проблеми особистості вихователя, суті його праці, наголошуючи на необхідності психологічного розуміння дитини, того, що відбувається в її душі.

Про що вона думає, що відчуває. Втручатися в життя дитини треба дуже обережно, поважаючи своїх вихованців, рахуючись з їхніми інтересами, пам'ятаючи, що кожна дитина має право бути такою, якою вона є, а тому необхідно її такою і сприймати. Наполегливе й уважне спостереження за стосунками між дітьми, у колективі, бережливе ставлення до людської гідності вихованця сприяє підвищенню у нього почуття власної гідності, поваги до самого себе, віри у свої сили. Не можна підкорювати волю дитини заради зручності дорослих, домагатися слухняності вихованців шляхом заборон. Для цього необхідно спираючись на педагогічну майстерність виховувати у дітей такі риси, як любов, співчуття, співпереживання, милосердя, щирість, уміння слухати, співробітництво, терпимість (толерантність), відчуття цінності кожної людини незалежно від національності, віку, професії, наявності особливих потреб.

Однією з основних потреб людини є самоактуалізація, прагнення до самовдосконалення і самовираження. Вона виражається в таких характеристиках особистості: прийняття себе та інших людей такими, як вони є, піклування про благоустрій інших людей, а не лише забезпечення власного щастя, налагодження з оточуючими людьми, нехай і не з усіма, доброзичливих, особистих взаємовідносин, відкрита і чесна поведінка в усіх ситуаціях, почуття гумору.

Як бачимо, у природі самої людини закладено основи толерантного відношення до оточуючих. Головне завдання за таких умов, що постає перед педагогом, виявити ці основи, розвивати і удосконалювати їх.

Запровадити ідеї толерантності в життя, утвердити їх в людській свідомості, поведінці можливо лише за допомогою освітньо-виховної системи, з використанням фольклору, традицій та звичаїв національних меншин даного регіону.

Без сумніву, для того, щоб розробити свою систему виховання толерантності, знайти нові ефективні методики роботи, важливо взяти до уваги не лише вітчизняний, а й зарубіжний досвід.

Старший дошкільний вік вважають оптимальним для соціального розвитку і формування взаємин у соціумі. Зокрема, освітній напрям Базового компоненту дошкільної освіти в Україні «Дитина в соціумі» передбачає уміння майбутніх школярів легко адаптуватись до нових соціальних умов, діяти в них, усвідомлюючи свої нові функції, соціальні ролі, розуміючи всі особливості

нового періоду життя і його значущість для власного розвитку. Поряд з тим дитина 6-го року життя має володіти вміннями взаємодії в соціальному середовищі; добре знати свої можливості; демонструвати іншим людям доброзичливе ставлення, розуміючи свої та їхні особливості; розмежовувати механізми життєдіяльності в сімейному та соціальному оточенні; виявляти зацікавлення до різних видів діяльності як в умовах сім'ї, так і закладу дошкільної освіти; бути позитивно налаштованим до шкільного навчання [1].Успіх формування етнокультурної обізнаності залежить від форм і методів навчання і виховання.

До форм належать:

1. *Цикли занять*, які включають різні види діяльності: пізнавальну, зображувальну, музичну, ігрову та інші. У відповідності з темою заняття виокремлюється домінуючий вид діяльності: в одному випадку це може бути конструктивна діяльність, в іншому – музична. Разом з тим є теми, де різні види діяльності односпрямовані. Наприклад, на пізнавальному занятті (Тема «Свята народів світу») діти дізнаються, які свята є у різних народів, як вони їх святкують. На занятті з малювання (ця ж тема) вчаться виготовляти і прикрашати святкові атрибути, на музичному – вивчають святкові пісеньки і музично-хороводні ігри, на фізкультурі – беруть участь у спортивно-розважальних змаганнях, які влаштовують під час народних свят. Крім цього, в дошкільному закладі можуть проводитись народні свята, наприклад, «Осінній ярмарок». Отже, цикли інтегрованих занять дозволяють педагогу використовувати міжпредметні зв'язки і різноманітні методи, форми і види діяльності, зберігаючи єдність тематичного змісту, що забезпечує пізнання дошкільниками етнокультурного світу у всьому різноманітті.

2. *Бесіди.* Важливо використовувати бесіди не лише як словесний метод на занятті, але як самостійну форму роботи з дітьми. Зміст пізнавальних бесід може будуватися на основі: а) життєдіяльності дітей в сім'ї, при спілкуванні з рідними. Увагу дітей звертають на те, що кожна сім'я має свій спосіб життя, який також відрізняється етнокультурною специфікою; б) спостережень, які дозволяють дітям в ході екскурсій, побуту, дістати досвід і знання в галузі культури різних народів і міжнаціонального спілкування; в) освітньої роботи, насамперед, підсумкових бесід, мета яких – підсумок, уточнення і систематизація знань дітей. Різноманітні бесіди можуть проводитись не лише на занятті, а й в повсякденному житті.

3. *Відеоперегляди*, які можуть використовуватись і на занятті, і у вільний від занять час (в другу половину дня); при цьому педагог може виступати в ролі організатора процесу, і самі діти можуть вибрати цей вид діяльності. Відеоматеріал містить спеціально створені навчальні програма чи записи популярних телешоу, які відповідають темі. Можна використовувати домашнє відео, зроблене під час подорожей чи екскурсій. Відеоперегляди створюють у дітей динамічні образи життя і діяльності різних народів, розширюють кругозір

– дошкільники отримують уявлення про події, предмети, явища, які не можуть безпосередньо сприймати.

4. *Розваги і свята* з етнокультурною та державною тематикою. Дана форма роботи може бути побудована на «моно-матеріалі» (участь дітей в святі «Зустріч весни»), так і на основі матеріалу, який відображає специфіку свята, наприклад Нового року, у різних народів. Ці дійства, безпосередніми учасниками яких є діти, дають їм позитивний емоційний заряд. Це, в свою чергу, збагачує чуттєвий досвід, підвищує спостережливість, формує інтерес до етнокультурних явищ.

5. *Фольклорні концерти і театралізовані вистави*. Дані форми роботи можуть організовуватись, як з участю педагогів, дітей і їх батьків, так і шляхом залучення професійних художніх колективів міста і краю. Концерти (пісні, танці, гра на музичних інструментах) можуть бути присвячені одній темі, а можуть бути збірними, підсумковими. В свою чергу, сценарії театралізованих вистав будуються за мотивами народних казок, що відображають етнокультурну специфіку. Вони можуть відтворювати календарні і сімейні свята з певними обрядами та етнографічними особливостями. Саме концертно-театральна діяльність відображає побут, мистецтво і культуру народів, їх специфіку.

6. *Цільові прогулянки, екскурсії*. Організація пізнавальної діяльності дітей не обмежується заняттями і заходами, що проводяться в дошкільному закладі. Повсякденне спілкування з дорослими і однолітками під час прогулянок, екскурсій, спостережень, відвідування громадських і культурних закладів забезпечують знайомство дітей з соціальним, культурним і природнім різноманіттям рідного краю. Завдання даного виду діяльності – активізувати знання, заохочувати дитину встановлювати зв'язок між ними і новою етнокультурною інформацією, отриманою із повсякденного життя; збагатити етнокультурний досвід, допомогти дитині отримати об’єктивні уявлення і знання про етнічні общини і їх культурі, поза заняттями, на цільових прогулянках і екскурсіях. І звичайно, ж не лише педагоги можуть знайомити дошкільників з етнокультурним різноманіттям. У вирішенні цієї проблеми велика роль належить батькам. Саме в сім’ї діти отримують перші уявлення про культуру свого народу. Саме в сім’ї формується повага до представників інших культур і до самих культур, без чого етнокультурна обізнаність дошкільників так і залишиться на рівні теорії. Таким чином, однією з важливих педагогічних умов формування етнокультурної обізнаності дошкільників є активне включення батьків у цю діяльність.

Аналіз робіт вчених з проблеми ознайомлення дітей з соціокультурним світом, дозволяє виділити методи, спрямовані на підвищення пізнавальної і емоційної активності дошкільників.

Ігрові методи і прийоми викликають у дітей підвищений інтерес, позитивні емоції, сприяють зосередженню уваги на навчальній задачі, яка стає особистою метою. Використовуючи різноманітні ігри (дидактичні, рольові, рухливі), вихователь природно і цілеспрямовано вводить дітей в народну культуру, етику,

людські взаємини. Будь-які ігри легко збагачуються етнокультурним змістом і дидактичного, і розважального характеру. Не випадково ігровий досвід дошкільників обов'язково включає народні ігри, фольклорні забавлянки, лічилки, рухливі, жартівливі і інші ігри з ровесниками і дорослими. В якості ігрового методу, який підвищує рівень засвоєння пізнавального матеріалу, часто використовуються уявні ситуації, іноді з ролями, ігровими діями, ігровим знаряддям (гра-бесіда «Нам потрібні відмінності»). Для уточнення знань про свою країну можна запропонувати гру-подорож «Моя країна – Україна», чи гру-екскурсію «Лавка сувенірів». Велике значення для підвищення активності й емоційності дітей мають такі ігрові прийоми, як сюрпризні моменти (наприклад, прийшла бандероль з альбомом фотографій якоїсь країни), виконання різних ігрових дій (наприклад, грають в народну рухливу гру), розігрування ролей (вихователь з'являється в образі представника іншої національності) [5].

Цінним методом (або методичним прийомом) може бути порівняння, що дозволяє виявляти загальне та індивідуальне в історичному розвитку і культурах різних народів світу, причини схожості і відмінності. Порівняння можна використовувати як прийом на занятті. Так, дітям можна запропонувати завдання на групування і класифікацію.

Не менш важливою є можливість супроводження пізнавальної діяльності етнокультурного змісту евристичною бесідою, в основі якої метод порівняння та метод запитань.

У ході такої бесіди вихователь ставить запитання, на основі спостережень, особистого досвіду, уявлень, раніше отриманих знань – порівнювати, спів ставляти окремі факти, явища, притаманні етнічним культурам, а потім шляхом роздумів робить висновки, виділяючи щось загальне, особливе чи неповторне в культурах різних народів.

Особливий інтерес викликає метод моделювання і конструювання, який поєднує словесне пояснення, практичну реалізацію та ігрову мотивацію. Даний метод використовується при роботі з глобусом, із схемами, з картами, при конструюванні типових архітектурних споруд різних народів з допомогою різних макетів міських ландшафтів, характерних для певних географічних широт.

Одним із дієвих прийомів, який дозволяє підтримувати інтерес дітей, виступає заповнення карти у формі схеми карти світу з схематично нанесеними контурами країн на різних материках. Бажано, щоб карта була великого розміру. Розміщується на рівні очей дітей і заповнюється з допомогою фломастерів, у процесі вивчення тієї чи іншої країни, народу. Попередньо діти разом з вихователем обговорюють особливості, притаманні культурі народу, вони відмітять на карті і які символи будуть використовувати.

Всі перераховані методи використовуються педагогами в різних організаційних формах і видах діяльності. Вони підвищують рівень і якість сформованості етнокультурної обізнаності дошкільників.

Мистецтво педагогів виявляється в умінні комбінувати методи і прийоми у логічному співвідношенні їх з формою і місцем використання, віковими та індивідуальними особливостями вихованців.

Висновки. Формування толерантності є процесом суб'єктивним, індивідуальним, в його основі лежить сприйняття подій і явищ кожною особистістю на основі власного життєвого досвіду, адже з однакових ситуацій різні люди здобувають різні соціальні знання, у них часто формуються протилежні соціальні навички. Формування толерантності може носити як регульований, цілеспрямований, так і нерегульований, стихійний характер. У висновках зазначається, що основою формування толерантності є соціальний досвід особистості, який не тільки творчо засвоюється, а й суб'єктивно переробляється, в результаті стаючи джерелом її індивідуалізації. Формування толебрантності дітей дошкільного віку не відбувається ізольовано від розвитку інших сфер, зокрема інтелектуальної та емоційної. Тому педагогам й батькам потрібно дбати про створення психологічного емоційного комфорту, який спонукає виникненню у дітей позитивних емоцій від взаємодії з іншими, сприяє їх розвитку; забезпечує формування ефективних толерантних способів розв'язання проблемних ситуацій.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Богуш А. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Луганськ, 2006. 368 с.

3. Декларація принципів толерантності. Педагогіка толерантності. 1999. № 3-4. 175–180.

4.Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник К.: Видавничий Дім «Слово», 2015.-704 с.

5. Богуш А., Луцан Н. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навчально-методичний посібник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2008. 251 с.

6. Про Національну доктрина розвитку освіти №347/2002 Освіта України. 2002. с.4.

7. Примірне положення про Асоційовані школи ЮНЕСКО. Педагогіка толерантності. 2002. № 1. С. 12–13.–

8. Про дошкільну освіту : Закон України від 06.06.2024 № 3788-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20 (дата звернення: 08.03.2026)

9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 08.03.2026).

10. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13.12.2022 № 2827-IX. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20 (дата звернення: 08.03.2026)

11. Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (дата звернення: 08.03.2026).

12. UNESCO Guidelines on Intercultural Education. Paris: UNESCO, 2006. 43 p. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED498575.pdf (accessed: 08.03.2026).

13. Скрипник Н. Виховання толерантних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку. Умань: ПП Жовтий, 2011. 182с.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [The Core Component of Preschool Education]. Retrieved from: https://surl.lu/ioumoz [in Ukrainian]

2. Bogush, A. (2006). Dity i sotsium: osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku [Children, & Society. Features of the Socialization of Preschool and Early School-Age Children] Luhansk. 368 p. [in Ukrainian]

3. Deklaratsiia pryntsypiv tolerantnosti [Declaration of Principles of Tolerance]. (1999) *Pedahohika tolerantnosti – Pedagogy of Tolerance, 3–4*. 175–180. [in Ukrainian]

4. Bogush, A.M. (2015). Preschool Language Pedagogy: Theory and Methods of Teaching Children Their Native Language in Preschool Educational Institutions: Textbook. Kyiv: Slovo Publishing House, 704. [in Ukrainian]

5. Bohush, A., & Lutsan, N. (2008) Movlennievo-ihrova diialnist doshkilnykiv: movlennievi ihry, sytuatsii, vpravy. Kyiv: Vydavnychyi Dim «Slovo», 251. [in Ukrainian]

6. Natsionalna doktryna rozvytku osvity [National Doctrine of Education Development]. (2002). №347/2002 Osvita Ukrainy – Education of Ukraine. p. 4. Retrieved from: https://zakon .rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text

7. Prymirne polozhennia pro Asotsiiovani shkoly YuNESKO [Model Regulations on UNESCO] (2002). Pedahohika tolerantnosti – *Pedagogy of Tolerance, 1*. 12–13. [in Ukrainian]

8. Zakon Ukrainy Pro doshkilnu osvitu: pryiniatyi vid 6 chervnia 2024, No. 3788-IX [The Law of Ukraine on Pre-school Education adopted on 6 June 2024, No. 3788-IX]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20 (accessed March 8, 2026) [in Ukrainian]

9. Zakon Ukrainy Pro osvitu: vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine On Education No. 2145-VIII of September 5, 2017] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (accessed March 8, 2026). [in Ukrainian]

10. Zakon Ukrainy Pro natsionalni menshyny (spilnoty) Ukrainy: vid 13.12.2022 № 2827-IX [Law of Ukraine On National Minorities (Communities) of Ukraine: No. 2827-IX of December 13, 2022] Verkhovna Rada of Ukraine – The Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20 (accessed: March 8, 2026) [in Ukrainian]

11. Konventsiia OON pro prava dytyny: від 20.11.1989 [The UN Convention on the Rights of the Child: of November 20, 1989]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_021 (accessed March 8, 2026). [in Ukrainian]

12. UNESCO (2006). UNESCO Guidelines on Intercultural Education. Paris. 43 p. Retrieved from: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED498575.pdf (accessed: 08.03.2026). [in English]

13. Skrypnyk, N. (2011). Vykhovannia tolerantnykh vzaiemostosunkiv ditei starshoho doshkilnoho viku [Fostering Tolerant Relationships Among Older Preschool Children]. Uman: PP Zhovtyi, 182. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК: 378.147.091.33:004.94:615.8:[618+616-053.2]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-786-794

Антонецька Наталія Борисівна кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, https://orcid.org/0009-0001-4864-8602

Кравчук Мирослава Василівна викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту; Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький; лікар педіатр Першої приватної лікарні, м. Хмельницький, https //orcid.org/0009-0006-8511-1122

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І ПРАКТИЧНІ ВПРОВАДЖЕННЯ СИМУЛЯЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ В АКУШЕРСТВІ, ГІНЕКОЛОГІЇ ТА ПЕДІАТРІЇ»

Анотація. Те, що на сьогодні позиціонується як симуляційне навчання використовувалося як техніка надання знань та умінь протягом тривалого часу. Вивчення дисципліни «Фізична терапія в акушерстві, гінекології та педіатрії» є один із пріоритетних напрямів у вищій медичній освіті, який потребує пошуку досконалих методик викладання. Забезпечення професійної компетентності студентів можливе лише при відповідному засвоєнні ними практичних навичок і вмінь, постійному їх удосконаленні та засвоєнні. Симуляційне навчання на кафедрі фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» дозволяє підвищити засвоюваність навчального матеріалу, якість та ефективність навчального процесу (дає можливість не тільки побачити і почути, а й відпрацювати на манекені BRAYDEN) алгоритм: Чую-Бачу-Відчуваю; та техніку серцево-легеневої реанімації, що сприяє формуванню мотивації студентів до навчання. Симуляційне навчання, яке доповнює клінічне мислення та передує йому, дозволяє досягти більш високого рівня клінічної компетентності. Використання освітніх програм на основі симуляційних технологій дозволяє підвищити професіоналізм підготовки фахівців з терапії та реабілітації, що позитивно відбивається в подальшому на якості надання медичної допомоги та догляду за пацієнтами [4].

В більшість студенти пройшли навчання основним технікам надання реанімації, скориставшись манекенами розробленими Асмундом С. Лаердалом, який заснував своє виробництво дитячих іграшок в 1940-х роках минулого століття, а згодом розробив манекени для проведення реанімаційних заходів.

Відтоді симуляція набула широкого поширення у сфері навчання реанімації хоча її впровадження в ширшій сфері медичної освіти відстає від цього.

Сьогодні моделювання клінічних сценаріїв не є новою концепцією в структурі підготовки фахівця галузі «Охорона здоров'я». Технологічний прогрес і підвищена увага до безпеки пацієнтів та медичного персоналу спричинили надзвичайно велику цікавість до надання медичної освіти на основі симуляційного навчання. Кількість досліджень про застосування симуляції різко зростає, численні спостереження, доводять як задоволеність учнів, так і покращення самооцінки, впевненості, а також удосконалення професійних навичок і знань.

Існують вагомі докази, які підтверджують застосування моделювання, як засобу підвищення знань і навичок здобувачів освіти, хоча є менше доказів прямого покращення результатів лікування пацієнтів у результаті. Самі здобувачі освіти сприймають симуляцію як цінний додаток до навчання в клінічному середовищі, якщо вона добре інтегрована в навчальну програму, але існують відмінності в доступності та якості того, що пропонується.

Багато, хто вважає симуляцію корисною методологією навчання, лише якщо передачу отриманих знань і навичок можна продемонструвати в клінічному середовищі. Перед широким застосуванням симуляції в клінічній практиці необхідні дослідження, які демонструють переваги даної технології. В ідеалі дослідження повинні продемонструвати, що медичне моделювання позитивно впливає на ефективність, якість надання допомоги або безпеку пацієнтів та медичного персоналу.

Ключові слова: моделювання, симуляція, фізична терапія, симуляційне навчання.

Antonetska Natalia Borysivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytsky Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0001-4864-8602

Kravchuk Myroslava Vasylivna Lecturer, Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0009-0006-8511-1122.

THEORETICAL BASIS AND PRACTICAL IMPLEMENTATION OF SIMULATION TRAINING FOR PHYSICAL THERAPISTS DURING THE STUDY OF THE DISCIPLINE "PHYSICAL THERAPY IN OBSTETRICS, GYNECOLOGY AND PEDIATRICS"

Abstract. The method which nowadays is positioned as simulation training has been used as a knowledge and skill delivery technique for a long time, and most

medical personnel have been trained in resuscitation using mannequins developed by Asmund S. Laerdal, who founded his toy production company in the 1940s, and later developed mannequins for resuscitation measures. Since then, simulation has become widespread in the field of resuscitation training, although its implementation in the wider field of medical education has lagged behind.

Today, clinical scenario modeling is not a new concept in the structure of healthcare worker training. Technological advances and an increased focus on the safety of patients and medical staff have led to huge interest in providing medical education based on simulation training. The number of studies on the use of simulation is growing rapidly, numerous observations prove both student satisfaction and improvement in self-esteem, confidence, as well as the improvement of professional skills and knowledge. However, there are fewer studies demonstrating an objective improvement in patient outcomes. The study presents theories on which the modeling of modern medical training is based.

There is evidence to support the use of simulation as a means to enhance the knowledge and skills of medical students, although there is less evidence to directly improve patient outcomes as a result. Educational seekers themselves perceive simulation as a valuable addition to learning in a clinical environment if it is well egrated into the curriculum, but there are differences in the availability and quality of the offered options.

Many consider simulation a useful learning methodology only if the transfer of acquired knowledge and skills can be demonstrated in clinical practice. Prior the widespread use of simulation in clinical practice, studies demonstrating the advantages of this technology are needed. Ideally, research should demonstrate that medical modeling has a positive impact on the efficiency, quality of care, or safety of patients and medical staff.

Keywords: modeling, simulation, simulation training.

Постановка проблеми.

В Україні, керуючись Законом України від 01.07.2014 р. № 1556-VII «Про вищу освіту» [11], почали приділяти суттєве значення розвитку симуляційного навчання як одному зі шляхів створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій для забезпечення інноваційного розвитку суспільства та підготовки фахівців інноваційного типу.

Сучасні тенденції медичної освіти пропонують використання методик симуляційного навчання, щоб досягти максимально можливого ступеня реалізму при імітації різноманітних клінічних сценаріїв, а також відпрацювання технічних навичок та алгоритму дій при окремих діагностичних та лікувальних маніпуляціях [1].

Сучасний рівень розвитку симуляційного навчання дозволяє реалізувати якісно новий вид практичної підготовки студентів, а також дає можливість об’єктивної оцінки рівня практичних знань і вмінь.

Симуляційне навчання є важливим інструментом сучасної медичної освіти. В останні роки відбувається стрімке впровадження великої кількості віртуальних технологій у різні сфери діяльності людини, це стосується як освіти, так і медицини [3, 6]. У медичній освіті з'явилися і широко впроваджуються різні фантоми, моделі, муляжі, тренажери, віртуальні симулятори та інші технічні засоби навчання, що дозволяють з тією чи іншою мірою достовірності моделювати процеси, клінічні ситуації та інші аспекти професійної діяльності медичних працівників. Використання симуляції як методу для набуття практичних навичок і навчання називають симуляційним навчанням.

Симуляційне навчання дозволяє як студентам, так і викладачам виконувати свою клінічну практику в безпечному середовищі, полегшуючи стандартизацію змісту та сприяючи інтеграції теоретичних знань у клінічну практику. Величезного значення набуває впровадження в навчальний процес симуляційних технологій, які дають можливість оволодіння практичними навичками без ризику заподіяти шкоду пацієнтам, багаторазово відпрацьовувати певні вправи і дії при забезпеченні своєчасних, професійних інструкцій із боку викладача в ході роботи, розвитку вміння швидко приймати рішення та виконувати більшість втручань [2, 5].

На нашу думку, впровадження в практику навчання студентів симуляційного обладнання надає можливість об'єднати в єдиний ланцюг теоретичну підготовку та набуття практичних навичок, що у майбутньому надасть можливість молодому спеціалісту використати сформовані навички в реальній роботі з пацієнтами.

Симуляція – це імітація виконання реального процесу або роботи системи протягом певного часу [13, 15]. Використання симуляції як методу для набуття практичних навичок і навчання називають симуляційним навчанням. Симуляційне навчання – це відпрацювання на тренажерах певних процедур і маніпуляцій, що є дуже вагомою складовою навчального процесу. Використання симуляційних технологій під час практичних занять підвищує інтерес студентів до процесу навчання, вчить працювати в команді, що є важливою частиною в підвищенні професійності майбутніх лікарів [8, 9]. Симуляційне навчання дозволяє підвищити засвоюваність матеріалу, дає можливість не тільки побачити і почути, а й поетапно багаторазово відпрацювати на манекені, що сприяє формуванню мотивації студентів до навчання. Навчальна симуляційна гра, у нашому розумінні, найбільш повно відповідає уявленню про новий, контекстний тип навчання, оскільки в ній знаходять своє відображення найбільш характерні його риси. У зв'язку з цим основне завдання навчальної симуляційної гри не тільки імітувати реальні умови професійної діяльності в навчанні, але й забезпечити можливості для відтворення або імітації тих протиріч, з якими стикається фахівець на шляху

У 2008 році головний лікар Великої Британії Ліам Дональдсон у своєму звіті здійснив порівняння між моделями навчання у галузі охорони здоров'я та

авіації з управління кризовими ситуаціями, посилаючись на резонансні приклади сценаріїв надзвичайних ситуацій в авіації, коли відпрацьовані до автоматизму та зважені дії пілотів дали змогу запобігти катастрофам. Це пов'язано з добре налагодженою програмою навчання, яку застосовує авіаційна галузь з використанням симуляції польоту (зокрема симуляції аварійних ситуацій) як ключового компонента [4].

Симуляційне навчання розглядається як сучасна техніка викладання у багатьох галузях, зокрема і в медицині. Практичні аспекти симуляції можуть докорінно відрізнятися від інших форм надання знань, саме тому зосередження просто на технології без урахування основного методу навчання навряд чи призведе до бажаних результатів. Очевидним аналогом симуляції є реальний клінічний досвід, однак, це залежить від психологічного залучення здобувача освіти та відтворення реалістичності середовища.

Наукова праця Торндайка та Вудворта, виконана понад 100 років тому продемонструвала, що створення моделі для однієї певної ситуації може бути застосована і для інших [6].

Навчання необхідно проводити під ретельним наглядом тренера, викладача або однолітка, які повинні надати зворотній зв'язок (дебрифінг) щодо якості засвоєння навиків, де обов'язково робиться акцент на моментах, яким необхідно надати особливу увагу під час наступної симуляції. Саме цей зворотній зв'язок відіграє вирішальне значення у якості навчального процесу. Зворотній зв'язок – це механізм, за допомогою якого визначаються та усуваються помилки у роботі.

Застосування симуляційного навчання у медичній практиці має великі перспективи, а тривалість дебрифінгу має бути адаптована відповідно до симуляції.

Мета статті – висвітлити основні освітні теорії, на засадах яких базується симуляційне навчання у медичній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти розвитку симуляційного навчання в медицині висвітлюються багатьма зарубіжними авторами, а також такими українськими вченими як В. Запорожан, О. Тарабрін, Д. Коньков. Однак варто визначити основні освітні теорії, які лежать в основі симуляційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Однією із найбільш поширених класифікацій поставленої мети в освітньому процесі є таксономія Блума. Таксономія містить три визначальні домени – когнітивний, афективний та психомоторний. Кожен з них має свої ієрархічні рівні – від навичок продуктивного мислення нижчого порядку до навичок вищого порядку. З огляду на очікуваний результат необхідно розглянути цю систему, плануючи мету симуляційного навчання. У психомоторній сфері найнижчим рівнем є сприйняття – сенсорні сигнали, які керують моторною реакцією, що зароджує нові рухові відповіді для вирішення

проблеми з якою раніше не зустрічались. У когнітивній сфері здатність запам'ятовувати події знаходиться на найнижчому рівні, підіймаючись до аналізу з метою оцінки та створення нової інформації на найвищих рівнях. Афективна сфера стосується емоційної реакції на ситуації, від пасивного отримання на найнижчому рівні до здатності визначати ціннісні пріоритети та систематизувати отриману інформацію для подальшого використання її в майбутній практиці. Саме ця таксономія на сьогоднішній день є основою схем, які використовуються в щоденній клінічній діяльності. Вони визначені як сенсорні, моторні та абстрактні, що розвиваються в міру набуття досвіду та дають можливість зменшити когнітивне навантаження. Формування ментальних моделей здійснюється при набутті попереднього досвіду у складних ситуаціях, що надає змогу у подальшому обробляти їх автоматично та з максимальною швидкістю, завдяки чому експерт-практик володітиме розробленими та ефективними схемами в кожній конкретній ситуації.

Не виключається загроза втрати отриманих знань і навиків у випадку нерегулярної практичної підготовки.

Професійна освіта у галузі охорони здоров’я здебільшого спрямована на дорослих здобувачів освіти, які мають деякі особливості, що відрізняють їх від студентів – життєвий досвід, знання, а також висока мотивація використання їх у навчальній і практичній діяльності.

Саме це підіймає проблематику стилів навчання.

Численними дослідженнями доведено, що не всі люди пристосовані до однакового стилю надання знань. Одна теорія передбачає, що сенсорна перевага візуалізації, слухових або тактильних відчуттів змінює реакцію здобувача освіти на сам педагогічний процес. Модель Хані та Мамфорда, яка є модифікацією, заснованою на моделі професійного навчання Колба, передбачає, що переваги залежать від динаміки зміни ситуації. Незважаючи на наявність різних стилів навчання, на даний час існує мало досліджень щодо того, чи зміна стилю викладання, має вплив на якість освітнього процесу [2].

Концепція рефлексивної практики була введена Шеном у 1983 році на основі теорій рефлексії, запропонованих Дьюї [5]. Зміст концепції полягає в тому, що професіонали володіють здатністю до імпровізації у випадку виникнення певних критичних ситуацій, а згодом до аналізу та оцінки своїх дій. Це може відбуватися або циклічно, або синхронно (рефлексія дії), з метою виправлення помилок та удосконалення своєї практичної діяльності, що уявляє собою не просто спогад про події, які можуть бути пов’язані з емоційною діяльністю, а також критичну оцінку послідовності рішень і дій, порівнюючи очікуваний результат із фактичним. Розглядаються та оцінюються альтернативні підходи, які поєднують практичний досвід із теоретичними знаннями.

Теорія Колба використовується з метою того, як має відбуватися симуляція. Симуляційне навчання описується у вигляді безперервого циклу, наріжним каменем якого є практичний конкретний досвід [4]. Рефлексія дії

застосовується після набуття досвіду, а базові схеми за необхідності перевіряються та проводиться їх корекція. Створені нові моделі тестуються та консолідуються у випадку виникнення подібної ситуації. Структурований дебрифінг використовується для формування рефлексії та модифікації симуляції. Спрощений дебрифінг є більш ефективним у досягненні цього, ніж лише індивідуальна рефлексія. Застосовуючи симуляцію, після навчання із здобувачем освіти проводиться обговорення задля оцінки власних реакцій і рішень, а також, що дуже важливо, елементів неоптимальної продуктивності. Загалом, здобувачі освіти абстрагуються від конкретної ситуації і їх заохочують формувати нові моделі. Потім цикл завершується, коли той, хто навчається потрапляє у подібну ситуацію, щоб закріпити зміни на практиці. Ця модель залежить від здобувачів освіти, які залучаються до моделювання так само, як вони залучаються під час клінічної практики.

Існують вагомі докази того, що симуляція без дебрифінгу неефективна. Численними дослідженнями доведено, що засвоєння знань і практичних навичок значно покращуються при застосуванні у навчальному процесі дебрифінгу. Сама методика проведення дебрифінгу на даний час інтенсивно вивчається. Існує низка різних підходів, включаючи негайний і відкладений дебрифінг, використання відеозаписів начання та самодебрифінг.

Відеофіксація і відтворення запису має широке застосування при проведенні дебрифінгу в симуляційному навчанні, хоча жодним чином не доведена перевага над усним дебрифінгом [2].

Ще одна теорія, яка має своє місце прикладання в практиці симуляції – це перенесення знань і практичних навиків. Основний зміст полягає в тому, що навчання в одному контексті можна перенести на інші подібні, але не ідентичні ситуації.

Когнітивні теорії, що є базисом цього, подібні до теорій Колба – відбувається формування ментальних моделей, які можна пристосовувати до різноманітних ситуацій. Це дає змогу екстраполювати симуляцію за межі реальної відтвореної ситуації, припускаючи, що когнітивні схеми, які є результатом, наприклад реагування на надзвичайні ситуації, можуть бути спільними для багатьох різноманітних клінічних випадків. Якщо прийняти цю передумову, що відбуватиметься перенесення між симуляцією та клінічною практикою в реальному житті, можна розрахувати коефіцієнт ефективності передачі (КЕП), спробу кількісно визначити удосконалення якості надання допомоги в клінічній практиці. Це може бути виражено або як зміна отриманого результату, наприклад частоти помилок, або часу проведення маніпуляції із застосуванням симуляції. У випадку ефективного перенесення і сприятливого КЕП, можна стверджувати про важливість використання симуляції у навчальному процесі, особливо для початківців [1].

Набуття продуктивності експертного рівня вивчалося у професійному спорті, музиці та медичній практиці. Деякі люди володіють більш високим

рівнем продуктивності, значно випереджаючи своїх однолітків із ідентичним рівнем досвіду. Це може бути як в наслідок вроджених здібностей, так і постійної практики. Пізнавальне навантаження у початківців досить високе, оскільки вони прагнуть повністю уникнути помилок. Після здобуття досвіду, переважна кількість дій стають автоматизованими та підсвідомими, поки зрештою не буде досягнуто плато, на якому неможливе подальше удосконалення. Змінити поведінку до того часу, коли дії стануть автоматизованими, надзвичайно складно. Періоди часу, необхідні для розвитку експертних рівнів, можуть бути подовжені для професійних навичок, і було припущено, що для досягнення цієї стадії потрібно 10 років або, як альтернатива, 10 000 годин конкретної практики у відповідній навичці (хоча це значно спірна точка зору). Ті, хто виконує певну процедуру з великим об'ємом, мають кращі результати, ніж ті, хто робить це рідко, і навмисна практика з рефлексією може відігравати важливу роль у набутті та підтримці навичок [4]. Перевірка продуктивності є ще одним фактором, який допомагає набути досвіду, найчастіше переглядаючи відеозапис занять, щоб виявити помилки та зосередитися на практиці в цих областях. З таких причин симуляція знову постулюється, як така, що має потенціал допомогти клініцистам розвинути технічні та нетехнічні навички до експертного рівня, забезпечуючи безпечне середовище, в якому можна робити помилки, переглядати продуктивність і здатність зупинити процедуру та повторно запустити частини завдання в міру необхідності.

Висновки. В симуляційному навчанні студентів спеціальності І7 «Терапія та реабілітація» галузі знань «Охорона здоров'я» застосування освітніх теорій має вагоме значення. Симуляційне навчання на кафедрі фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» дозволяє підвищити засвоюваність навчального матеріалу, якість та ефективність навчального процесу (дає можливість не тільки побачити і почути, а й відпрацювати на манекені BRAYDEN) алгоритм: Чую-Бачу-Відчуваю; та техніку серцево-легеневої реанімації, що сприяє формуванню мотивації студентів до навчання та є ключовим під час викладання дисципліни ОК 2.5. ОП (2025 року) «Фізична терапія в акушерстві, гінекології та педіатрії». При вірному їх застосуванні в навчальному процесі очікується, що держава отримає професійних спеціалістів, працедавці і пацієнти – якість, здобувачі освіти – покращення практичної підготовки.

Література:

1. Babineau T. J. The evolution of the link between surgical outcomes and volume: how we got to "Leapfrog." /T. J. Babineau // Curr Surg. – 2004. – №61. – P. 8-12.
2. Cheng A. Debriefing for technology – enhanced simulation: a systematic review and meta-analysis / A. Cheng et al // Med Educ. – 2014 – №48. – P. 657-666.
3. Donaldson L. Safer Medical Practice: Machines, Manikins and Polo Mints. London: Department of Health 2009 / L. Donaldson. https://www.scirp.org/ (S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/ reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=738883

4. Maruthappu M. The Influence of Volume and Experience on Individual Surgical Performance: A Systematic Review / M. Maruthappu et all. // Ann Surg. – 2015. – №261. – P. 642.
5. Rudolph J. W. Debriefing as formative assessment: Closing performance gaps in medical education / J. W. Rudolph // Acad Emerg Med. – 2008 – №15. – P. 1010.
6. Thorndike EL, Woodworth R. The Influence of Improvement in One Mental Function Upon the Efficiency of Other Functions / E. L. Thorndike, R. Woodworth // Psychol Rev. – 1901. – №8. – P. 384.

References:

1. Babineau T. J. The evolution of the link between surgical outcomes and volume: how we got to "Leapfrog." /T. J. Babineau // Curr Surg. – 2004. – №61. – P. 8-12.
2. Cheng A. Debriefing for technology – enhanced simulation: a systematic review and meta-analysis / A. Cheng et al // Med Educ. – 2014 – №48. – P. 657-666.
3. Donaldson L. Safer Medical Practice: Machines, Manikins and Polo Mints. London: Department of Health 2009 / L. Donaldson. https://www.scirp.org/(S(i43dyn45teexjx455qlt3d2q))/Reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=738883
4. Maruthappu M. The Influence of Volume and Experience on Individual Surgical Performance: A Systematic Review / M. Maruthappu et all. // Ann Surg. – 2015. – №261. – P. 642.
5. Rudolph J. W. Debriefing as formative assessment: Closing performance gaps in medical education / J. W. Rudolph // Acad Emerg Med. – 2008 – №15. – P. 1010.
6. Thorndike EL, Woodworth R. The Influence of Improvement in One Mental Function Upon the Efficiency of Other Functions / E. L. Thorndike, R. Woodworth // Psychol Rev. – 1901. – №8. – P. 384.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 615.8:378.147:[618+616-053.2]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-795-801

Антонецька Наталія Борисівна кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, https://orcid.org/0009-0001-4864-8602

Кравчук Мирослава Василівна викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту; Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький; лікар педіатр Першої приватної лікарні, https//orcid.org / 0009-0006-8511-1122

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ «ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ В АКУШЕРСТВІ, ГІНЕКОЛОГІЇ ТА ПЕДІАТРІЇ»: ДОСВІД І ПІДХОДИ

Анотація. На сьогодні загальновідомі проблеми з формуванням практичних навичок та умінь у майбутніх фізичних терапевтів та інших фахівців сфери охорони здоров'я. Особливо ця проблема загострюється при вимушеному дистанційному навчанні. Але навіть при навчанні off-line існують проблеми комунікації студентів з пацієнтами, пов'язані з небажанням пацієнтів спілкуватись з студентами, бути для них об'єктом дослідження та навчання. Важливість візуалізації практичних навичок та взагалі всієї медичної інформації при викладанні також загальновідома. Одним із способів подолання цієї проблеми є відкриття в навчальних закладах симуляційних центрів, де студенти зможуть відпрацьовувати необхідні практичні навички.

Метою статті є демонстрація 2-річного досвіду підвищення ефективності формування практичних навичок на кафедрі фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» з використанням навчальних відеофільмів щодо відпрацювання практичних навичок і розміщенням їх на гугл-диску кафедри.

В січні 2025 року нами на гугл-диску кафедри було створено банк 9 короткометражних відеофільмів власного монтажу з основних практичних навичок в рамках вивчення освітнього компоненту «Фізична терапія в акушерстві, гінекології та педіатрії» для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістр першого року другого семестру навчання. Ці відеофільми детально розглянуті викладачами кафедри та затверджені на засіданні кафедри

фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» а також пройшли процедуру рецензування фахівцями суміжних кафедр інших ЗВО. Як показав досвід використання навчальних відеофільмів, вони суттєво поглиблять рівень оволодіння студентами практичними навичками, а також готовність студентів до екзамену з дисципліни «Фізична терапія в акушерстві, гінекології та педіатрії».

Таким чином, розробка відеофільмів з формування практичних навичок у студентів спеціальності І7 «Терапія та реабілітація» Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» має вагомий вплив на розвиток професійних компетентностей майбутніх фахівців.

Ключові слова: практичні навички, підвищення ефективності викладання, навчальні відеофільми.

Antonetska Natalia Borysivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytsky Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0001-4864-8602

Kravchuk Myroslava Vasylivna Lecturer, Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, https //orcid.org / 0009-0006-8511-1122.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF FORMING PRACTICAL SKILLS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE PROCESS OF STUDYING THE EDUCATIONAL COMPONENT “PHYSICAL THERAPY IN OBSTETRICS, GYNECOLOGY AND PEDIATRICS”: EXPERIENCE AND APPROACHES

Abstract. Today, problems with the formation of practical skills and abilities of future doctors and other health care professionals are well known. This problem is especially aggravated with forced distance learning. But even with off-line training, there are problems of communication between students and patients, related to the reluctance of patients to communicate with students, to be an object of research and training for them.

The importance of visualizing practical skills and generally all medical information in teaching is also well known.

One of the ways to overcome this problem is to open stimulation centers in educational institutions, where students will be able to practice the necessary practical skills. The development of this direction significantly limits the lack of funding that naturally arises during a full-scale war in Ukraine.

The purpose of the article is to demonstrate the 2-year experience of increasing the effectiveness of teaching practical skills at the department of propaedeutics of internal diseases using educational videos on practical skills and posting them on the YouTube platform.

In January 2025, we developed an educational channel on the YouTube platform of the Department of Internal Diseases Propaedeutics of the Grodno State Medical University, where 9 self-produced short video films on the basic practical skills of internal disease propaedeutics were presented. These video films were reviewed in detail by the teachers of the department and approved at the meeting of the department, as well as passed the review procedure by specialists of adjacent departments.

As the experience of using these educational video films showed, students' possession of practical skills, as well as students' answers on the internal medicine propaedeutics exam, improved significantly.

Thus, the development of practical skills videos by medical universities seems to us to be a very important and necessary work that can improve students' acquisition of practical skills and better prepare them for work in their profession.

Keywords: practical skills, increasing the effectiveness of teaching, educational videos.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що практичні навички та уміння особливо важливі у навчанні майбутніх фізичних терапевтів та інших фахівців сфери охорони здоров’я. Про проблеми з формуванням практичних навичок та умінь не одноразово говорилось на різних форумах і конференціях, присвячених питанням викладання в медичних університетах. Цим питанням присвячено також публікації в збірниках конференцій [1, 2, 3]. Крім того варто відзначити, що частина претензій до медичних працівників зі сторони пацієнтів, а також керівників медичних закладів до молодих випускників університетів пов’язана з недостатньою практичною підготовкою молодих лікарів. Наш 25-річний досвід навчання фізичних терапевтів також свідчить, що теоретичні знання суттєво випереджують практичні навички.

Проблеми викладання та відпрацьовування цих вкрай важливих практичних навичок мають як суб’єктивні, так і об’єктивні причини. Серед них важливо вказати на проблеми комунікації студентів з пацієнтами, пов’язані з спілкуванням пацієнтів з студентами, бути для них об’єктом дослідження та навчання. Відтак, додаткове емоційне та фізичне навантаження припадає на хвору людину при цьому контакті. Крім того ще існує проблема відсутності в клініці необхідних тематичних пацієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість візуалізації практичних навичок, прийомів у різних підходах та медичної інформації при викладанні також загальновідома. Проблема педагогічних технологій та візуалізації навчальної інформації розглядалась у публікаціях О. Сілкова, Н. Лобач [4]. Однак, фундаментальна проблема полягає в небажанні досить великої кількості

пацієнтів в лікарнях та інших медичних закладах бути об’єктом обстеження для студентів та молодих медпрацівників.

Також загальновідомо, що одним з способів подолання цієї проблеми є відкриття в навчальних закладах симуляційних центрів, де студенти зможуть відпрацьовувати необхідні практичні навички [5, 6]. Розвиток цього вкрай важливого напрямку суттєво обмежує нестача муляжів та медичних тренажерів.

Другою проблемою формування практичних навичок у студентів можуть бути і карантинні обмеження, пов’язані з епідемією COVID-19, а також дистанційне навчання, пов’язане з війною. Можна ще привести багато факторів, які негативно впливають на процес освоєння практичних навичок майбутніми фахівцями. Не слід забувати, що перелічені фактори обмежують не тільки формування практичних навичок, але і контроль за цим процесом.

Мета статті - продемонструвати 2-річний досвід підвищення ефективності формування практичних навичок на кафедрі фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» з допомогою створення навчальних відеофільмів з практичних навичок і розміщення їх на платформі MOODLE.

Виклад основного матеріалу. В січні 2025 року на платформі MOODLE був розроблений гугл-диск кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій ЗВО Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». На цьому каналі були викладені 9 коротких відеофільмів власного монтажу з основних практичних навичок з пропедевтики внутрішніх хвороб. Варто зазначити, що попередньо ці відео були продемонстровані викладачем кафедри та затверджені на засіданні кафедри. Крім того представлені відеофільми пройшли процедуру рецензування фахівцями суміжних кафедр інших ЗВО.

Використання цих навчальних відеофільмів для формування практичних навичок принесло позитивний результат вже через декілька місяців перегляду студентами.

Атестація з дисципліни «Фізична терапія в акушерстві, гінекології та педіатрії» для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістр першого року другого семестру навчання показала суттєвий ріст середнього балу з практичних навичок. Так на першому етапі апробації він склав 5,8±0,08, а на завершальному дорівнював 7,1±0,06 (оцінка за 10-ти бальною шкалою). В цілому також збільшився і загальний бал з дисципліни з 5,5±0,16 до 6,3±0,23. Проведене анкетування студентів після екзамену також показало позитивне ставлення самих студентів до цього нововведення.

Варто зазначити, що використання відео каналу кафедри дозволяло отримати також і зворотній зв'язок з студентами. Це були переважно позитивні відгуки та слова подяки. Але більші можливості зворотного зв’язку були отримані, коли було сформовано гугл-диск і завантажено його га платформу

MOODLE а також інші необхідні матеріали для вивчення дисципліни «Фізична терапія в акушерстві, гінекології та педіатрії».

Важливо відмітити, що на платформі MOODLE студенти мали можливість систематичного контакту з викладачем. Такий підхід вимагав постійного внесення нової інформації та листування з користувачами.

Відзначено суттєве зростання переглядів з серпня по листопад і зрозуміло, що воно пов'язано з навчанням в університетах. Ще також цікаво відзначити, що більша частина переглядів – 44,6% була зумовлена пошуком інформації на MOODLE На нашу думку, зацікавленість інформацією на MOODLE викликана онлайн навчанням, в також бажанням студентів глибше засвоїти навчальний матеріал, а також бажанням пацієнтів опанувати медицину як науку.

Зазначимо особливості формування відеоконтенту каналу з практичними навичками:

- бажано щоб відеофільми були згруповані за окремими практичними навичками, наприклад, огляд та пальпація грудної клітки, перкусія легень, аускультація легень, а не такі більш широкі за змістом як обстеження дихальної системи;

- відеофільми повинні бути лаконічними за змістом, по тривалості не більше 10 хвилин, а бажаніше ще коротші - 5-6 хвилин. Це пов'язано з тим, що, як показав наш аналіз кількісних характеристик переглядів відео на нашому каналі, більшу популярність здобувають невеликі відео і глядачі їх частіше переглядають до самого кінця. Великі відеофільми чи відеолекції, не зважаючи на свою більшу змістовність, рідше оглядаються до кінця.

Дуже важливо у формуванні професійної зйомки з високоякісною камерою та професійного відеомонтажу необхідна анімація, професійні схеми та малюнки для якісного пояснювання матеріалу. На жаль, схожі високопрофесійні відеофільми можна знайти тільки в англомовних каналах і вони майже відсутні в україномовному відеоконтенті.

На нашу думку, також важливо, щоб цей відеоконтент проходив процедуру рецензування на рівні університету. Це потрібно для формування у споживачів відеоконтенту враження достовірності та науковості демонстрованого матеріалу. Перспективо сформувати в університетах на кожній кафедрі аналогічні гугл-диски на MOODLE або інших платформах, а також доцільно сформувати єдину базу по всіх практичних навичках для кожної спеціальності.

Висновки. Таким чином, розробка відеофільмів для формування практичних навичок студентів спеціальності І7 «Терапія та реабілітація» є дуже важливою та актуальною проблемою. Запропонована методика навчання має вагомий вплив на розвиток професійних компетентностей майбутніх фахівців. Недостатність навчальних відеоматеріалів складає проблему отримання практичних навичок.

Тому одним із підходів до підвищення якості освітнього процесу є розробка навчальних гугл-дисків на платформі MOODLE.

Література:

1. Huzmeli I., Katayifci N. Importance of Physiology Education in Physiotherapy and Rehabilitation. *Journal of Basic and Clinical Health Sciences*. 2023. Vol. 7. P. 693–704. DOI: https://doi.org/10.30621/jbachs.1177412.

2. Бабій Л. М., Шумаков В. О., Терещенко Н. М., Ковальчук Ю. Ю., Погорєльська О. П., Волошина О. В., Талаєва Т. В., Третяк І. В. Результати амбулаторної карді реабілітації із залученням фізичних тренувань у пацієнтів після гострого коронарного синдрому упродовж 1 року спостереження. *Український кардіологічний журнал*. 2025. Т. 32. № 2. С. 7–20. DOI: http://doi.org/10.31928/2664-4479-2025.2.720.

3. Борисюк С. Ю., Хомік О. М., Смаль Я. А., Сахарук І. С., Іщук Н. М. Фізіологічні механізми відновлення організму під час рекреаційної діяльності. *Академічні візії*. 2025. Вип. 46. С. 1–10. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17036300.

4. Thomas A. C. Q., Stead C. A., Burniston J. G., Phillips S. M. Exercise-specific adaptations in human skeletal muscle: Molecular mechanisms of making muscles fit and mighty. *Free Radical Biology and Medicine*. 2024. Vol. 223. P. 341–356. DOI: https://doi.org/10.1016/j.freeradbiomed.2024.08.010.

5. Romanchuk O., Guzii O., Mahlovanyi A., Smirnov I. Cardiorespiratory synchronization under the influence of strength endurance training. *Physical Rehabilitation and Recreational Health Technologies*. 2024. Vol. 9. №. 1. P. 25–35. DOI: https://doi.org/10.15391/prrht.2024-9(1).04.

6. Dey S., Arya A., Raut A. J., Katta Sh., Sharma P. Exploring the Role of Neuroplasticity in Stroke Rehabilitation: Mechanisms, Interventions and Clinical Implications. *International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR)*. 2024. Vol. 6. № 2. P. 1–19. DOI: https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i02.18483.

7. Jakobsson J., De Brandt J., Nyberg A. Physiological responses and adaptations to exercise training in people with or without chronic obstructive pulmonary disease: protocol for a systematic review and meta-analysis. *BMJ Open*. 2022. Vol. 12. P. 1–7. DOI: https://doi.org/10.1136/bmjopen2022-065832.

8. Athanasiou N., Bogdanis G. C., Mastorakos G. Endocrine responses of the stress system to different types of exercise. *Reviews in Endocrine and Metabolic Disorders*. 2023. Vol. 24. P. 251–266. DOI: https://doi.org/10.1007/s11154-022-09758-1.

9. Lavie C. J. et al. Exercise and the Cardiovascular System. *Circulation Research*. 2015. Vol. 117. P. 207–219. DOI: https://doi.org/10.1161/CIRCRESAHA.117.305205.

10. Franklin B. A. et al. Physical activity, cardiorespiratory fitness, and cardiovascular health: A clinical practice statement of the American Society for Preventive Cardiology Part II: Physical activity, cardiorespiratory fitness, minimum and goal intensities for exercise training, prescriptive methods, and special patient populations. *American Journal of Preventive Cardiology*, 2022. Vol. 12. P. 1–16. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ajpc.2022.100425.

11. Wasfy M., Baggish A. L. Exercise dose in clinical practice. *Circulation*. 2016. Vol. 133. № 23. P. 2297–2313. DOI:10.1161/CIRCULATIONAHA.116.018093.

12. Черепок О. О., Волох Н. Г.Симуляційні тренажери. *Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industrial*. 2020. Т. 3. С. 61–66. DOI: 10.36074/24.04.2020.v3.21.

13. Neder J. A. et al. Physiological and clinical relevance of exercise ventilatory efficiency in COPD. *European Respiratory Journal*. 2017. Vol. 49. P. 1–13. DOI: https://doi.org/10.1183/13993003.02036-2016.

14. Vladymyrov O. A., Kurtian T. V., Vladymyrova N. I., Verych N. M., Polyanska O. S. Features of application of the optimized physical rehabilitation program in patients with coronary heart disease. *Ukrainian Journal of Cardiovascular Surgery*. 2023. Vol. 31. №. 3. P. 105–110. DOI: https://doi.org/10.30702/ujcvs/23.31(03)/VV032-105110.

References:

1. Huzmeli, I., & Katayifci, N. (2023). *Importance of Physiology Education in Physiotherapy and Rehabilitation*. Journal of Basic and Clinical Health Sciences, 7, 693–704. https://doi.org/10.30621/jbachs.1177412.

2. Babii, L. M., Shumakov, V. O., Tereshchenko, N. M., Kovalchuk, Yu. Yu., Pohurelska, O. P., Voloshyna, O. V., Talaieva, T. V., & Tretiak, I. V. (2025). *Results of outpatient cardiac rehabilitation with the inclusion of physical training in patients after acute coronary syndrome with a yearly followup*. Ukrainskyi Kardiolohichnyi Zhurnal, 32(2), 7–20. http://doi.org/10.31928/2664-4479-2025.2. 720 [in Ukrainian].

3. Borysiuk, S. Yu., Khomik, O. M., Smal, Ya. A., Sakharuk, I. S., & Ishchuk, N. M. (2025). *Physiological mechanisms of body recovery during recreational activity*. Akademichni Vizii, 46, 1–10. https://doi.org/10.5281/zenodo.17036300 [in Ukrainian].

4. Thomas, A. C. Q., Stead, C. A., Burniston, J. G., & Phillips, S. M. (2024). Exercise-specific adaptations in human skeletal muscle: Molecular mechanisms of making muscles fit and mighty. *Free Radical Biology and Medicine*, 223, 341–356. https://doi.org/10.1016/j.freeradbiomed.2024.08.010.

5. Romanchuk, O., Guzii, O., Mahlovanyi, A., & Smirnov, I. (2024). Cardiorespiratory synchronization under the influence of strength endurance training. *Physical Rehabilitation and Recreational Health Technologies*, 9(1), 25–35. https://doi.org/10.15391/prrht.2024-9(1).04.

6. Dey, S., Arya, A., Raut, A. J., Katta, Sh., & Sharma, P. (2024). Exploring the Role of Neuroplasticity in Stroke Rehabilitation: Mechanisms, Interventions and Clinical Implications. *International Journal for Multidisciplinary Research (IJFMR)*, 6(2), 1–19. https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i02.18483.

7. Jakobsson, J., De Brandt, J., & Nyberg, A. (2022). Physiological responses and adaptations to exercise training in people with or without chronic obstructive pulmonary disease: Protocol for a systematic review and meta-analysis. *BMJ Open*, 12, 1–7. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2022065832.

8. Athanasiou, N., Bogdanis, G. C., & Mastorakos, G. (2023). Endocrine responses of the stress system to different types of exercise. *Reviews in Endocrine and Metabolic Disorders*, 24, 251–266. https://doi.org/10.1007/s11154-022-09758-1.

9. Lavie, C. J., et al. (2015). Exercise and the cardiovascular system. *Circulation Research*, 117, 207–219. https://doi.org/10.1161/CIRCRESAHA.117.305205.

10. Franklin, B. A., et al. (2022). Physical activity, cardiorespiratory fitness, and cardiovascular health: A clinical practice statement of the American Society for Preventive Cardiology. Part II: Physical activity, cardiorespiratory fitness, minimum and goal intensities for exercise training, prescriptive methods, and special patient populations. *American Journal of Preventive Cardiology*, 12, 1–16. https://doi.org/10.1016/j.ajpc.2022.100425.

11. Wasfy, M., & Baggish, A. L. (2016). Exercise dose in clinical practice. *Circulation*, 133(23), 2297–2313. https://doi.org/10.1161/CIRCULATIONAHA.116.018093.

12. Cherepok, O. O., & Volokh, N. H. (2020). Simulation trainers. *Integración de las ciencias fundamentales y aplicadas en el paradigma de la sociedad post-industrial*, 3, 61–66. https://doi.org/10.36074/24.04.2020.v3.21 [in Ukrainian].

13. Neder, J. A., et al. (2017). Physiological and clinical relevance of exercise ventilatory efficiency in COPD. *European Respiratory Journal*, 49, 1–13. https://doi.org/10.1183/13993003.02036-2016.

14. Vladymyrov, O. A., Kurtian, T. V., Vladymyrova, N. I., Verych, N. M., & Polyanska, O. S. (2023). Features of application of the optimized physical rehabilitation program in patients with coronary heart disease. *Ukrainian Journal of Cardiovascular Surgery*, 31(3), 105–110. https://doi.org/ 10.30702/ujcvs/23.31(03)/VV032-105110.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 378.011.3-051:159.923.2:[37.013:159.954]:373(477)(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-802-818

Артемьєва Інна Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https//orcid.org/ 0000-0003-3628-4802

Постоян Тетяна Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/ 0000–0002–5549–8243

Галіцан Ольга Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/ 0000-0003-2542-649X

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ «ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ» ЯК ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Анотація. У статті простежено діахронну динаміку змісту поняття «педагогічна творчість» та обґрунтовано його трансформацію у фундаментальну професійно-особистісну якість майбутнього вчителя. Актуальність дослідження зумовлена реформуванням вітчизняної освіти та впровадженням концепції НУШ, що потребує переосмислення ролі педагога як автономного архітектора освітнього середовища. Розкрито історико-педагогічні аспекти становлення дефініції «педагогічна творчість» в українській педагогічній думці, як-от: від ідеї «сродної праці» Г. Сковороди та антропологізму К. Ушинського до гуманістичних орієнтирів С. Русової, В. Сухомлинського, О. Захаренка та багатьох інших педагогів-гуманистів. Простежено еволюцію національної освітньої парадигми, яка зміщувала акценти з функціональної підготовки вчителя на розвиток його внутрішнього творчого потенціалу. Результати категорійного аналізу та систематизації термінологічного поля дозволили обґрунтувати авторський концепт педагогічної творчості як цілісного екзистенційного стану особистості вчителя, що ґрунтується на внутрішній волі до творення нових освітніх смислів. На цій теоретичній базі, через синтез сучасних наукових підходів, уточнено внутрішню архітектоніку цієї особистісної якості вчителя як динамічну цілісність аксіологічного, інтелектуально-креативного, технологічно-імпровізаційного та рефлексивно-проєктувального блоків.

Крізь призму стратегічних орієнтирів НУШ доведено, що педагогічна творчість виступає стрижневою основою професійного буття вчителя, визначаючи його здатність до продуктивної професійної діяльності в умовах динамічної невизначеності сучасного світу. Прогностичні висновки дослідження підкреслюють необхідність переорієнтації професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти від репродуктивного засвоєння технологій до стимулювання глибокої внутрішньої трансформації особистості студента. Концептуально обґрунтовано, що гармонійний розвиток усіх складників архітектоніки забезпечить принциповий перехід від студента-виконавця до вчителя нової генерації, здатного до безперервного професійного самопроєктування та інноваційного оновлення української школи.

Ключові слова: педагогічна творчість учителя, екзистенційний стан особистості педагога, професійна суб'єктність педагога, здобувачі вищої педагогічної освіти, професійна підготовка майбутніх учителів, професійне становлення педагога, самопроєктування вчителя, професійно-педагогічна діяльність учителя, професійна активність педагога як фахівця, реформування системи освіти, Концепція «Нова українська школа», гуманізація освіти, внутрішня архітектоніка цілісної системи, дефініційний аналіз.

Artemieva Inna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, The state institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https//orcid.org/ 0000-0003-3628-4802

Tetiana Postoyan PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of the Department of Preschool Education, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/ 0000–0002–5549–8243

Halitsan Olha PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor of the Department of Pedagogy, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0000-0003-2542-649X

THE ORIGINS OF THE CONCEPT OF "PEDAGOGICAL CREATIVITY" AS A PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITY OF THE FUTURE TEACHER

Abstract. This article traces the diachronic evolution of the concept of "pedagogical creativity" and substantiates its transformation into a fundamental professional and personal quality of the future teacher. The relevance of the study stems from the reform of the national education system and the implementation of the New

Ukrainian School (NUS) concept, which requires a rethinking of the teacher's role as an autonomous architect of the educational environment. The historical and pedagogical aspects of the formation of the definition of "pedagogical creativity" in Ukrainian pedagogical thought are explored, ranging from H. Skovoroda's idea of "work in harmony with one's nature" and K. Ushynsky's anthropologism to the humanistic orientations of S. Rusova, V. Sukhomlynsky, O. Zakharenko, and many other humanist educators. The evolution of the national educational paradigm is traced, which shifted the emphasis from the functional training of teachers to the development of their inner creative potential. The results of the categorical analysis and systematization of the terminological field allowed for the substantiation of the author's concept of pedagogical creativity as a holistic existential state of the teacher's personality, grounded in an inner will to create new educational meanings. On this theoretical basis, through the synthesis of contemporary scientific approaches, the internal architecture of this personal quality of the teacher has been refined as a dynamic unity of axiological, intellectual-creative, technological-improvisational, and reflective-projective blocks.

Through the lens of the strategic guidelines of the New Ukrainian School (NUS), it has been demonstrated that pedagogical creativity serves as the cornerstone of a teacher's professional life, determining their capacity for productive professional activity amid the dynamic uncertainty of the modern world. The study's predictive conclusions emphasize the need to reorient the professional and pedagogical training of future teachers in higher education institutions from the rote acquisition of technologies to the stimulation of a profound internal transformation of the student's personality.

It is conceptually substantiated that the harmonious development of all components of the architectonics will ensure a fundamental transition from a student-performer to a teacher of the new generation, capable of continuous professional self-development and innovative renewal of the Ukrainian school.

Keywords: teacher's pedagogical creativity, the existential state of the teacher's personality, the teacher's professional subjectivity, students of higher pedagogical education, professional training of future teachers, the teacher's professional development, the teacher's self-projection, the teacher's professional and pedagogical activity, the teacher's professional activity as a specialist, reform of the education system, the New Ukrainian School Concept, humanization of education, internal architecture of a holistic system, definitional analysis.

Постановка проблеми. Сучасний етап розбудови української держави та докорінне реформування національної освітньої галузі висувають принципово нові вимоги до особистості вчителя. Зазначені стратегічні орієнтири зумовлюють докорінний перегляд самої природи педагогічної діяльності, центром якої стає суб'єкт-суб'єктна взаємодія педагога та учня. Саме в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» педагог перестає бути просто транслятором

готових знань, перетворюючись на фасилітатора, проєктувальника освітнього середовища та агента інноваційних змін.

Така зміна рольової позиції педагога актуалізує пошук внутрішніх ресурсів професіоналізму, засадничим серед яких є педагогічна творчість. Адже саме вона забезпечує здатність учителя до нелінійного мислення, гнучкого реагування на освітні виклики та авторського проєктування живого, нестандартного освітнього середовища. Педагогічна творчість є не просто доповненням до дидактичного інструментарію, а фундаментальною умовою та стратегічним ресурсом, який дозволяє вчителю не механічно відтворювати готові сценарії освітньої взаємодії з учнями чи копіювати чужий досвід цієї взаємодії, а створювати власні інноваційні траєкторії навчання, гнучко адаптуючи їх до потреб кожного учня. Проте тривалий час у системі вищої освіти вона розглядалася переважно як епізодичний дидактичний інструмент, що не відповідає актуальним запитам на професійно-педагогічну підготовку сучасного вчителя.

Сьогодні виникає гостра суперечність між потребою суспільства у вчителі-новаторі, здатному діяти в умовах невизначеності, та традиційною системою професійної підготовки в закладі вищої педагогічної освіти, орієнтованою на нормативно-виконавське засвоєння майбутніми вчителями методичних алгоритмів організації освітнього процесу. Це зумовлює необхідність переосмислення сутності педагогічної творчості не як зовнішньої характеристики діяльності, а як фундаментальної якості особистості педагога. Саме такий підхід дозволить змістити акценти у фаховому становленні здобувачів вищої педагогічної освіти від накопичення знань до цілеспрямованого формування їхнього творчого потенціалу, професійної суб'єктності та рефлексивної культури.

Аналіз останніх статей та публікацій. Феномен педагогічної творчості тривалий час перебуває в епіцентрі наукового пошуку, що зумовлено його визначальною роллю у професійному становленні вчителя. Фундаментальні засади розуміння творчої природи педагогічної праці та філософське обґрунтування ідеї покликання крізь призму концепції «сродної праці» закладені ще у спадщині Г. Сковороди [14]. Антропологічний вимір творчості як «вищого з мистецтв» та національно-центричні вектори її становлення ґрунтовно представлені у працях К. Ушинського [16], С. Русової [12], В. Науменка [5], Г. Ващенка [1]. Особливої ваги у розробці гуманістичних аспектів професійного новаторства набув досвід В. Сухомлинського [15] та О. Захаренка [3], які трактували творчість як невід'ємну внутрішню потребу та спосіб професійного буття педагога.

Теоретико-методологічні основи педагогічної майстерності, артистизму та імпровізації як виявів творчої індивідуальності фахівця ґрунтовно розроблені в межах наукової школи І. Зязюна [8]. Питання цілеспрямованого формування педагогічної творчості майбутнього вчителя як цілісного об'єкта та обґрунтування її концептуальних засад представлені у фундаторських дослідженнях С. Сисоєвої [13]. Вагомий внесок у вивчення психолого-педагогічних умов

творчої готовності майбутнього вчителя та подолання інерції його професійних стереотипів розроблено Н. Кічук [4]. Проблематика становлення індивідуального авторського стилю професійно-педагогічної діяльності та впровадження інноваційних технологій у процес саморозвитку здобувачів вищої педагогічної освіти висвітлена у працях О. Дубасенюк [2], Н. Ничкало [6], О. Пєхоти [9; 10], С. Рєзніка [11] та ін.

Незважаючи на значну кількість розвідок, питання трансформації педагогічної творчості з технологічного інструментарію організації освітнього процесу в інтегральну якість особистості майбутнього вчителя в контексті вимог Нової української школи потребує додаткового теоретичного переосмислення. Більшість дослідників акцентують увагу на операційному складнику педагогічної творчості, тоді як її онтологічний статус як базової характеристики професійної суб'єктності та ключової професійної якості майбутнього вчителя залишається недостатньо висвітленим у єдності ретроспективного, структурного та прагматичного вимірів.

Мета статті полягає у розкритті генезису та історико-педагогічних аспектів становлення дефініції «педагогічна творчість», а також у виокремленні структурних блоків архітектоніки цієї якості як чинника професійно-суб'єктного становлення сучасного здобувача педагогічного закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація окресленої мети вимагає послідовного розгляду генезису та сутності категорії «педагогічна творчість» крізь призму її історичного становлення та структурного наповнення. Для глибокого розуміння природи цього феномену як цілісного новоутворення особистості необхідно проаналізувати шлях його концептуалізації в українському науковому просторі, оскільки саме вітчизняна педагогічна думка накопичила унікальний досвід поєднання гуманістичних традицій із сучасними вимогами до професійної суб'єктності вчителя. Це дозволить виявити фундаментальні закономірності трансформації зазначеної категорії та сформулювати авторське бачення її змісту, що відповідає викликам сучасного професійно-педагогічного виміру.

Ретроспективний огляд еволюції поняття «педагогічна творчість» дозволяє простежити складну динаміку поглядів вітчизняної наукової спільноти, а саме: від її сприйняття як інтуїтивного «мистецтва виховання» до обґрунтування як цілісного феномену.

У межах нашого дослідження це дає змогу контекстуа-лізувати витоки педагогічної творчості як професійно-особистісної якості та розглядати її як визначальний чинник професійно-особистісного становлення майбутнього вчителя.

Саме глибоке розуміння цієї категорії послугує концептуальним підґрунтям для формування педагогічної творчості як фундаментальної професійно-особистісної якості майбутнього вчителя, що визначає його потенційну готовність до інноваційної діяльності в умовах сучасної школи.

Витоки досліджуваної дефініції в інтелектуальному просторі України сягають філософської спадщини Г. Сковороди [14], чия ідея «сродної праці» виступає концептуальним фундаментом вітчизняної теорії педагогічної самореалізації. На наше переконання, у контексті підготовки майбутнього вчителя це означає, що педагогічна творчість як професійно-особистісна якість може бути сформована лише за умови відповідності обраного фаху внутрішньому покликанню та природним задаткам студента. Така відповідність виступає онтологічною основою, на якій вибудовується здатність майбутнього вчителя до створення нових освітніх смислів.

Ці ідеї знайшли своє подальше антропологічне обґрунтування у працях К. Ушинського [16], який розглядав педагогіку не лише як науку, а як «вище з мистецтв». У межах нашого дослідження ми вважаємо, що такий підхід слугує теоретичним підґрунтям для розуміння педагогічної творчості як фундаментальної професійно-особистісної якості майбутнього вчителя, що ґрунтується на його здатності до глибокої психологічної діагностики та професійної імпровізації. Це принципово виводить процес професійного становлення майбутнього вчителя за межі нормативно-виконавського засвоєння алгоритмів професійно-педагогічної діяльності, орієнтуючи на творчу адаптацію загальних законів розвитку людини до унікальних особливостей кожного вихованця. Спираючись на цей класичний базис, на початку XX століття ідея професійної свободи педагога набула нового імпульсу в наукових пошуках В. Науменка [5]. Відстоюючи право вчителя на автономію та творчий пошук у межах освітнього процесу, він розглядав творчість як засіб спротиву шаблонізації та уніфікації навчання. На наш погляд, концептуальні положення В. Науменка дозволяють розглядати педагогічну творчість не просто як навичку, а як онтологічну умову збереження професійної гідності та вибудовування авторського стилю майбутнього вчителя.

Вагомий внесок у розвиток ідеї творчої самореалізації вчителя зробила С. Русова [12], яка обґрунтувала концепцію національної школи та вільної праці педагога. На основі аналізу її праць ми стверджуємо, що педагогічна творчість розглядалася нею крізь призму «активності духу» та національної ідентичності, що дозволяє трактувати її не як зовнішній інструментарій, а як глибинний внутрішній стан особистості вчителя. У нашому розумінні, у межах поглядів С. Русової творчий учитель постає як вільний проектувальник освітнього середовища, що базується на гуманізмі та народних традиціях. Це дає підстави розглядати творчість як стрижневу якість, що визначає професійну суб’єктність майбутнього вчителя.

Концептуальні ідеї С. Русової про «активність духу» та вільну працю педагога знаходять своє логічне продовження у поглядах Г. Ващенка [1], який наголошував на пріоритетності формування «творчої ініціативності» вчителя. На наш погляд, аналіз його праць дозволяє трактувати цю рису як інтегральну якість особистості педагога, що виникає на перетині духовної свободи та моральної

відповідальності. У межах нашого дослідження ми вважаємо, що спадщина Г. Ващенка акцентує на необхідності володіння вчителем-творцем гнучкістю мислення та здатністю до постійного моделювання шляхів виховання вільної особистості. Така теоретична ґенеза зумовлює наше бачення творчості як ключової професійно-особистісної якості, що визначає суб'єктність майбутнього вчителя у процесах розбудови сучасної національної школи.

Ключове значення для сучасного розуміння досліджуваного феномену має спадщина В. Сухомлинського [15], який одним із перших артикулював, що творчість є внутрішньою потребою особистості вчителя. Крізь призму фахового становлення майбутнього вчителя надзвичайно актуальною є його теза про вчительську професію як людинознавство, що передбачає безперервне пізнання духовного світу дитини. Системне вивчення науково-педагогічного доробку вченого дозволяє стверджувати, що педагогічна творчість як інтегральна професійно-особистісна якість має закладатися вже на етапі навчання у закладі вищої педагогічної освіти через формування дослідницького ставлення до праці, спостережливості та здатності до глибокої професійної рефлексії.

Чільне місце в ретроспективі розвитку української педагогічної думки другої половини XX століття посідає постать О. Захаренка [3]. Його концепція «авторської школи» виступає практичним втіленням ідеї безперервного професійно-особистісного саморозвитку педагога. Аналіз науково-педагогічного доробку вченого дає підстави стверджувати, що він розглядав педагогічну творчість як інтегральну якість особистості вчителя, яка виявляється у здатності до соціально-педагогічного проєктування освітнього середовища. У річищі нашого бачення, ідеї О. Захаренка щодо «довготривалого творчого горіння» та професійної автономії слугують орієнтиром у площині підготовки майбутнього вчителя як суб'єкта проєктування сучасної школи.

Важливим етапом у розумінні механізмів творчого саморозвитку педагога стали праці С. Рєзніка [11], який досліджував процеси трансформації педагогічного досвіду. Аналіз наукового доробку С. Рєзніка дозволив зробити висновок, що у вимірі підготовки майбутнього вчителя вчений розглядав творчість як здатність до критичного перетворення зовнішнього досвіду у власну цілісну систему, наголошуючи на важливості формування індивідуального творчого стилю професійно-педагогічної діяльності. У цей же період у наукових пошуках М. Ярмаченка [7] педагогічна творчість як інтегральна професійно-особистісні якість вчителя почала розглядатися крізь призму гуманізації освіти. Вчений акцентував на тому, що творча особистість вчителя виступає не самоціллю, а визначальним чинником розвитку творчого потенціалу самого учня. У межах нашого бачення, у проєкції на фахове становлення майбутнього вчителя ці тези виступають засадничим орієнтиром, що акцентує увагу на гуманістичній природі педагогічної творчості та спрямовує процес формування його професійно-особистісної якості на творчу взаємодію з вихованцями задля створення умов для їхньої самореалізації.

Концептуальним завершенням у формуванні цілісної теорії педагогічної творчості в Україні стала наукова школа І. Зязюна [8]. У його засадничих працях творчість визначається як домінанта педагогічної майстерності. Аналіз наукових розвідок академіка І. Зязюна дозволяє констатувати, що педагогічна творчість тлумачиться автором як інтелектуально-емоційна свобода вчителя, яка ґрунтується на його естетичному ставленні до професії, здатності до педагогічного артистизму та імпровізації. На наше переконання, саме в межах цього підходу означений концепт остаточно трансформувався з прикладної категорії «методу» у фундаментальну інтегральну якість особистості педагога. У процесі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя це слугує основою для формування його професійно-особистісної якості, що відповідає вимогам сучасної гуманістичної парадигми освіти.

Окреслена лінія наукового пошуку отримала своє концептуальне завершення на межі XX–XXI століть, насамперед у розвідках С. Сисоєвої [13]. Дослідниця не лише обґрунтувала теоретичну модель творчої особистості вчителя, а й представила педагогічну творчість як складну багаторівневу систему, що піддається цілеспрямованому формуванню у майбутніх педагогів у процесі навчання у закладі вищої освіти. Аналіз наукових праць авторки довів, що в її трактуванні педагогічна творчість інтерпретується не як спонтанний вияв таланту, а як стійка інтегральна професійно-особистісна якість вчителя, що базується на інтелектуальній активності та глибокій мотивації до самовдосконалення.

Паралельно з цим, у наукових працях Н. Кічук [4] здійснено ґрунтовний аналіз процесу формування творчої готовності майбутнього вчителя як цілісного новоутворення його особистості. Зокрема, внутрішня структура такої готовності розкривається авторкою через синтез особистісних якостей та професійних умінь майбутнього педагога, де його прагнення до педагогічного новаторства визначається як домінантна професійна позиція [4, с. 72–80].

Вагомий внесок у розуміння індивідуалізації процесу професійного становлення майбутнього вчителя зробила О. Пєхота [10], яка переконливо пов’язала педагогічну творчість із визріванням авторського стилю професійно-педагогічної діяльності. Узагальнюючи результати вивчення наукових розвідок ученої, можна констатувати, що в її трактуванні педагогічна творчість постає як здатність майбутнього вчителя до самопроєктування та творчої саморегуляції, що дозволить йому виходити за межі шаблонного виконання стандартних інструкцій у процесі реалізації професійно-педагогічної діяльності [10, с. 165–172].

Отже, проведений ретроспективний аналіз генезису досліджуваного поняття свідчить, що спираючись на філософську ідею «сродної праці» Г. Сковороди та антропологічні засади К. Ушинського, де педагогічна творчість визначається як мистецтво виховання, що ґрунтується на знаннях про людину, змістовне наповнення досліджуваної категорії в українській науковій думці

упродовж XX століття пройшло шлях суттєвої еволюції – від методичного інструментарію до цілісного способу самореалізації особистості педагога. Відстоювання професійної автономії В. Науменком та «активності духу» С. Русовою послугували міцними підвалинами для розуміння творчості як засадничого засобу збереження професійної та особистісної індивідуальності вчителя.

Згодом, завдяки дослідженню механізмів трансформації досвіду С. Рєзніком та обґрунтуванню гуманістичної спрямованості М. Ярмаченком, акцент змістився з опису зовнішніх характеристик діяльності педагога до визнання досліджуваного поняття глибинною внутрішньою якістю вчителя, що визначає його професійну суб'єктність.

Вивчення класичної психолого-педагогічної літератури дозволяє констатувати, що тривалий час у вітчизняній науці домінував функціональний підхід до розуміння сутності педагогічної творчості, який обмежував її площиною дидактичного інструментарію. Зміна наукових поглядів на природу цього феномену супроводжувалася докорінною трансформацією статусу творчості в загальній системі підготовки педагога. Зокрема, на початкових етапах становлення вітчизняної педагогічної думки творчість розглядалася здебільшого як функціональний елемент викладання. Основна увага представників тогочасної педагогічної думки приділялася здатності вчителя знайти нестандартне пояснення чи розробити оригінальне завдання для активізації уваги учнів. У такому професійно-педагогічному вимірі педагогічна творчість визначалася категорією зовнішньою щодо особистості педагога – набором прийомів, які він використовував епізодично, залежно від конкретних дидактичних цілей. Панівна на той час наукова парадигма стверджувала, що для успішної професійної діяльності майбутньому педагогу достатньо опанувати певну кількість готових «творчих алгоритмів» та методичних шаблонів для їх механічного застосування в освітньому процесі. Проте поступово фокус вітчизняної психолого-педагогічної думки змістився від такого інструментального підходу до визнання окресленої наукової одиниці глибинною внутрішньою потребою вчителя.

Із подальшим розвитком вітчизняного наукового знання статус педагогічної творчості піднявся до рівня процесуальної характеристики діяльності. Зокрема, у фундаментальних працях І. Зязюна та представників його наукової школи її розпочали осмислювати як безперервний процес розв'язання вчителем складних, багаторівневих педагогічних задач. Акцент наукового пошуку змістився на процесуальний аспект, а саме: учитель творить тоді, коли аналізує проблемну ситуацію, висуває гіпотези та експериментує з методами виховання. Проте навіть на цьому етапі аналізований феномен сприймався радше як специфічний «режим роботи» або вищий ступінь майстерності, аніж невід'ємна іманентна якість особистості вчителя. Зазначені трансформації підготували концептуальне підґрунтя для сучасного етапу розвитку вітчизняного

педагогічного дискурсу, де зазначена дефініція остаточно утверджується як інтегральна професійно-особистісна якість вчителя.

Сучасна національна науково-педагогічна думка, репрезентована розвідками Н. Кічук, О. Пєхоти, С. Сисоєвої та ін., обґрунтовує остаточне утвердження педагогічної творчості як сутнісної характеристики особистості вчителя. У такому баченні творчість перестає бути лише динамічним способом виконання професійних обов'язків і трансформується у внутрішнє ядро особистості педагога. Ця якість інтегрує творчу спрямованість особистості вчителя як домінуючу потребу в самовдосконаленні, його креативність як стабільну рису характеру та готовність до повної професійної самореалізації. Ключовим тут постає усвідомлення педагогом власного «Я» як активного суб'єкта творення нових освітніх смислів, що дозволяє йому не просто адаптуватися до змін, а самостійно проєктувати інноваційне освітнє середовище.

Така докорінна зміна наукового статусу аналізованої категорії має принципове значення для сучасної вищої педагогічної освіти. Визнання педагогічної творчості інтегральною професійно-особистісною якістю вчителя диктує необхідність стратегічної переорієнтації всього процесу підготовки майбутніх учителів, а саме: від трансляційно-інформаційного засвоєння ними технологій до стимулювання в них глибинних змін у професійному світогляді, що забезпечують готовність до неперервного самовдосконалення. У практичній площині це передбачає пріоритетний розвиток рефлексивної культури студента, формування його індивідуального авторського стилю професійно-педагогічної діяльності та виховання сталої потреби в інноваційному пошуку оптимальних способів професійної самореалізації. Саме такий підхід дозволяє розглядати педагогічну творчість не як епізодичний прояв майстерності, а як фундаментальну характеристику професійного буття вчителя, що забезпечує його суб'єктність та адаптивність у динамічному освітньому просторі.

Систематизація результатів аналізу еволюції змісту поняття «педагогічна творчість» дозволила довести його утвердження як фундаментальної професійно-особистісної якості вчителя. Таке бачення визначає нові орієнтири у підготовці майбутнього вчителя як активного суб'єкта проєктування освітнього середовища, що виступає базовою умовою професійно-суб'єктного становлення сучасного здобувача закладу вищої педагогічного освіти.

Узагальнення результатів еволюції змісту об'єкта наукового пошуку дозволяє вийти на рівень цілісного розуміння аналізованого феномену та представити його авторське трактування.

Синтезуючи гуманістичні ідеї класичної педагогіки та результати сучасних системних досліджень, ми розглядаємо ***педагогічну творчість*** як цілісну, інтегральну професійно-особистісну якість вчителя, що визначається її екзистенційним станом і виявляється у внутрішній волі до творення нових освітніх смислів. Це не просто сукупність професійних навичок, а світоглядна позиція педагога, що ґрунтується на нерозривній єдності його мотиваційно-ціннісних

орієнтирів, креативного мислення та готовності до суб'єктного перетворення освітньої дійсності.

Усвідомлення того, що педагогічна творчість є не просто зовнішньою дією, а інтегральною професійно-особистісною якість вчителя, логічно актуалізує питання її внутрішньої архітектоніки. Ми виходимо з переконання, що як фундаментальна характеристика педагога вона має закладатися та цілеспрямовано формуватися вже на етапі фахової підготовки, оскільки саме в закладі вищої педагогічної освіти розпочинається активне професійне становлення студента. Для того щоб цей процес «внутрішньої трансформації» майбутнього вчителя був керованим, необхідно визначити ті психолого-педагогічні компоненти, які у своїй сукупності утворюють феномен творчої особистості педагога. У сучасному вітчизняному науково-педагогічному просторі, зокрема у працях О. Дубасенюк [2], Н. Кічук [4], О. Пєхоти [9], С. Сисоєвої [13] та ін., утвердилася думка, що ця якість має складну ієрархічну будову, де кожен елемент виконує специфічну роль у забезпеченні професійної суб'єктності здобувача закладу педагогічної вищої освіти.

Засадниче значення для розуміння внутрішньої архітектоніки цієї якості мають розвідки С. Сисоєвої [13], яка трактує педагогічну творчість як складне системне утворення в структурі особистості вчителя. Дослідниця обґрунтовано виокремлює чотири взаємозалежні компоненти, що у своїй єдності визначають творчий потенціал педагога: мотиваційний, інтелектуально-логічний, інтелектуально-евристичний та світоглядно-фізіологічний.

Пріоритетне місце у цій структурі посідає мотиваційний компонент, який, за твердженням С. Сисоєвої, постає ядром особистості та визначає спрямованість вчителя на інноваційний пошук. З позиції авторки, він базується на внутрішній потребі вчителя в самоактуалізації та глибинному педагогічному покликанні, без яких будь-які технологічні знання залишаються лише «мертвим капіталом», не здатним трансформуватися у справжню авторську дію.

Логічним продовженням мотиваційної сфери у концепції С. Сисоєвої виступає інтелектуально-логічний компонент, який охоплює не лише глибокі фахові знання вчителя, а й розуміння ним закономірностей самого творчого процесу. Це інтелектуальна база, що ґрунтується на креативних якостях мислення педагога: гнучкості, критичності та здатності до асоціацій. Водночас інструментальне втілення ідей забезпечує інтелектуально-евристичний компонент, який трансформує теоретичні знання в реальну педагогічну техніку, артистизм та здатність учителя до продуктивної імпровізації. Особливе місце в архітектоніці особистості вчителя, за переконанням дослідниці, посідає світоглядно-фізіологічний компонент, що гарантує емоційну стійкість педагога, його емпатійність та наполегливість у досягненні творчої мети, попри професійні ризики чи стереотипи професійно-педагогічного середовища [13].

Доповнюючи цей підхід, Н. Кічук [4] акцентує увагу на нерозривній цілісності мотиваційно-вольової та когнітивної сфер творчої особистості

педагога. У структурі творчої особистості вчителя, обґрунтованій дослідницею, особливе місце посідає креативність як стабільна риса характеру вчителя, що виявляється у гнучкості мислення, здатності до обґрунтованого ризику та вмінні долати професійні стереотипи [4]. У нашому розумінні, для майбутнього вчителя така якість постає фундаментом його готовності до суб'єктного прийняття рішень у складних педагогічних ситуаціях, які не мають готових алгоритмів чи методичних шаблонів.

У науковому доробку О. Дубасенюк [2], Н. Ничкало [6], О. Пєхоти [9], присвяченому проблемам професійного становлення педагога та технологізації освіти, структура педагогічної творчості не мислиться без рефлексивно-діяльнісного компонента.

Сучасні дослідники суттєво розширюють уявлення про структуру творчої особистості вчителя, інтегруючи до неї здатність до безперервної професійної саморефлексії, а саме до глибокого усвідомленого аналізу власних дій, їхньої корекції та проєктування інноваційних моделей професійно-педагогічної діяльності. Аналіз наукового доробку зазначених авторів надає підстави стверджувати, що саме рефлексія перетворює творчість педагога зі стихійного пориву на свідомий професійний акт. Це дозволяє вчителю виходити за межі професійного «автопілота» та самостійно керувати процесом власного вдосконалення.

Інтегруючи теоретичні напрацювання зазначених дослідників, ми визначаємо внутрішню архітектоніку педагогічної творчості як цілісну систему взаємозалежних блоків, що цілеспрямовано формуються в умовах закладу вищої освіти та забезпечують професійну суб'єктність майбутнього вчителя. У межах нашого дослідження виходимо з того, що поетапний розвиток цих складників дозволить трансформувати освітній процес закладу вищої освіти із трансляційно-прагматичного накопичення знань репродуктивного засвоєння знань студентом у простір глибокого професійного становлення його особистості. До зазначених складників ми відносимо:

• *аксіологічний (ціннісний) блок* виступає смисловим стрижнем якості, що охоплює внутрішню потребу особистості вчителя в творчості як власному екзистенційному стані та глибоке усвідомлення гуманістичної місії педагога в сучасному суспільстві;

• *інтелектуально-креативний блок* постає фундаментальною основою, де система фахових знань учителя органічно інтегрується з його дивергентним мисленням, інтелектуальною сміливістю та розвиненою професійною інтуїцією;

• *технологічно-імпровізаційний блок* відображає інструментальну готовність учителя трансформувати теоретичні знання в авторську дію та його здатність до адекватної творчої реакції в непередбачуваних ситуаціях освітнього процесу;

• *рефлексивно-проєктувальний блок* забезпечує професійну суб'єктність учителя через уміння свідомо моделювати індивідуальну траєкторію розвитку,

критично переосмислювати інноваційний досвід та здійснювати безперервну професійну самокорекцію.

Представлені складники не існують ізольовано, а утворюють динамічну цілісність, де кожен блок взаємообумовлює та збагачує інші, розкриваючи внутрішній світ учителя як цілісного суб'єкта творчості. У межах нашого концепту взаємодія цих структурних одиниць має не лінійний, а циклічно-динамічний характер: аксіологічний (ціннісний) блок, як внутрішнє осердя особистості вчителя, живить інтелектуально-креативний та технологічно-імпровізаційний блоки, визначаючи вектор творчого пошуку педагога. Водночас рефлексивно-проєктувальний блок замикає цей цикл, спонукаючи вчителя до постійного переосмислення ціннісно-смислового підґрунтя власної професійно-педагогічної діяльності та індивідуальної стратегії творчої самореалізації.

Таким чином, запропонована модель дозволяє стверджувати, що в межах нашого розуміння педагогічної творчості як екзистенційного стану вчителя, вона постає цілісним особистісним конструктом. Взаємодія визначених блоків забезпечує конституювання індивідуального ціннісно-смислового вектора педагога, що трансцендує суто нормативне виконання професійних функцій. Відтак, теоретичне обґрунтування цієї архітектоніки набуває особливої ваги у світлі системного реформування вітчизняного освітнього простору, що потребує переходу від вчителя-виконавця до вчителя-стратега, здатного до автономного генерування нових освітніх смислів.

Об'єктивна необхідність такого теоретичного концепту внутрішньої архітектоніки педагогічної творчості вчителя зумовлена сучасними трансформаційними процесами в національній системі освіти, декларованими в концепції «Нова українська школа». Адже вектор цих перетворень передбачає глибинну реконцептуалізацію освітніх стандартів докорінно змінює рольову позицію педагога: від ретранслятора знань до фасилітатора, тьютора та проєктувальника освітнього середовища. У цьому ракурсі педагогічна творчість як інтегральна професійно-особистісна якість вчителя стає не просто бажаною характеристикою, а фундаментальною умовою професійної життєздатності фахівця. Розвиваючи аналізовані вище ідеї О. Захаренка [3], зазначимо, що саме його концепція «авторської школи» виступає історичним підтвердженням дієвості такої моделі та постає прообразом сучасної професійної автономії. Для вченого творчість учителя виходила далеко за межі методичного вдосконалення уроку, трансформуючись у здатність до проєктування цілісного соціопедагогічного простору. Обґрунтована ним ідея «довготривалого творчого горіння» є практичним втіленням визначеного нами екзистенційного стану педагога, що в умовах Нової української школи стає підґрунтям для реалізації його права на самостійний вибір індивідуальних освітніх траєкторій.

Сучасне розуміння феномену педагогічної творчості вчителя у вимірах НУШ передбачає, що вчитель-творець має володіти здатністю до автономного проєктування освітнього процесу в умовах варіативності програм. Це означає,

що творчість як особистісна риса педагога виявляється в його вмінні конструювати авторські траєкторії навчання, інтегрувати різні галузі знань та створювати унікальний освітній контент. Відтак, творча особистість педагога сьогодні постає фундаментальним суб'єктом освітніх змін. Здатність критично переосмислювати застарілі підходи та впроваджувати стратегії взаємодії з цифровим поколінням, для якого репродуктивні методи є малоефективними, стає ключовим індикатором успішності вчителя.

Поряд із цим, не менш важливим аспектом вимог НУШ є зміщення акценту на емоційний інтелект та «гнучкі» навички (soft skills) вчителя. У цій площині творчість як інтегральна якість особистості стає нерозривно пов'язаною зі здатністю педагога до емпатії, фасилітації дискусій та створення атмосфери психологічної безпеки. Таким чином, відповідно до сучасних стандартів, педагогічна творчість остаточно закріплюється як визначальна професійна домінанта. Вона стає тим життєздатним інструментом, що дозволяє педагогу перетворювати виклики сучасності на реальні можливості для якісного оновлення вітчизняної школи.

Усвідомлення педагогічної творчості вчителя як визначальної домінанти професійно-педагогічної діяльності зумовлює необхідність перегляду стратегічних орієнтирів підготовки майбутнього вчителя у закладах вищої освіти.

Резюмуючи представлені вище теоретичні розвідки, зазначимо, що здійснений аналіз генезису поняття та сучасна інтерпретація дефініції «педагогічна творчість» надають підстави розглядати її не просто як категорію дидактики, а як фундаментальний спосіб професійного буття вчителя. У межах нашого концепту вона позиціонується цілісним екзистенційним станом особистості педагога, що ґрунтується на внутрішній волі до творення нових освітніх смислів.

Саме такий концептуальний підхід дозволив визначити ключові вектори професійно-суб'єктного становлення сучасного здобувача вищої педагогічної освіти, а саме: від сформованості ціннісно-смислової позиції творця освітньої реальності до розвитку дивергентного мислення та готовності до технологічної імпровізації в умовах НУШ. Виокремлені взаємозалежні блоки внутрішньої архітектоніки – аксіологічний (ціннісний), інтелектуально-креативний, технологічно-імпровізаційний та рефлексивно-проєктувальний – виступають не просто теоретичною декомпозицією, а необхідним інструментарієм і підґрунтям для модернізації професійно-педагогічної підготовки.

Ми припускаємо, що саме через гармонійну інтеграцію блоків запропонованого концепту в освітній процес університету уможливлюється принциповий перехід від студента-виконавця до вчителя нової генерації безпосередньо під час професійно-педагогічної підготовки в закладі вищої освіти. Такий фахівець буде здатний до безперервного професійного самопроєктування та інноваційного розвитку вже на етапі навчання, що закладає фундамент його майбутньої майстерності. Відтак, формування творчої автономії

та здатності до суб'єктного перетворення освітньої дійсності визначається нами як стратегічний орієнтир становлення фахівця, що має забезпечити готовність до якісної реалізації стандартів Нової української школи.

Висновки. Концептуалізація результатів проведеного дослідження надає підстави констатувати, що аналіз генезису поняття «педагогічна творчість» відображає еволюцію від класичних ідей «сродної праці» Г. Сковороди до сучасного розуміння творчості як інтегральної професійно-особистісної якості вчителя. Ретроспективний аналіз ідей С. Русової, В. Сухомлинського, О. Захаренка та інших видатних педагогів засвідчив зміщення акцентів із функціональної підготовки на розвиток внутрішнього потенціалу вчителя. Це стало підґрунтям для нашого трактування педагогічної творчості як засадничого способу професійного буття вчителя, що визначається його екзистенційним станом і ґрунтується на внутрішній волі до творення нових освітніх смислів.

На основі синтезу сучасних системних розвідок теоретично обґрунтовано внутрішню архітектоніку цієї якості, що охоплює взаємозалежні блоки, як-от: аксіологічний (ціннісне осердя особистості), інтелектуально-креативний (фундамент фахової інтуїції), технологічно-імпровізаційний (інструмент авторської дії) та рефлексивно-проєктувальний (механізм професійної суб'єктності). Доведено, що гармонійна взаємодія цих складників покликана забезпечити формування індивідуальної стратегії професійно-педагогічної діяльності вчителя, дозволяючи йому бути автономним проєктувальником освітнього середовища в умовах НУШ.

У межах нашого дослідження зазначена архітектоніка виступає стратегічним орієнтиром професійно-суб'єктного становлення сучасного здобувача вищої педагогічної освіти. Це актуалізує потребу в такій організації освітнього простору закладу вищої освіти, де кожен із виокремлених блоків стає об'єктом цілеспрямованого впливу, забезпечуючи перехід студента від репродуктивного навчання до свідомого самопроєктування власної творчої особистості.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов, що сприятимуть цілеспрямованому розвитку архітектоніки педагогічної творчості в майбутніх учителів. Це дозволить забезпечити їхнє професійно-суб'єктне становлення в освітньому просторі закладу вищої освіти, реалізуючи принциповий перехід від студента-виконавця до активного суб'єкта, здатного до свідомого самопроєктування власної професійної діяльності та творчої самореалізації в умовах сучасної школи.

Література:

1. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори / упоряд. А. М. Бойко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 495 с.

2. Дубасенюк О. А. Професійна підготовка вчителя до педагогічної творчості : монографія / О. А. Дубасенюк, Т. В. Семенюк, О. Є. Антонова. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 336 с.

3. Захаренко О. А. Слово до нащадків. Київ : Генеза, 2006. 216 с.

4. Кічук Н. В. Від творчої особистості до творчої готовності майбутнього вчителя. Ізмаїл : Принт-майстер, 1996. 160 с.

5. Науменко В. П. Вибрані педагогічні твори / упоряд. та авт. вступ. ст. Н. М. Березівська. Київ : КММ, 2011. 304 с.

6. Ничкало Н. Г. Творча особистість у системі неперервної професійної освіти. *Професійна освіта : педагогіка і психологія*. 2000. Вип. 2. С. 13–24.

7. Педагогіка : підручник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Вища шк., 1986. 543 с.

8. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос [та ін.] ; за ред. І. А Зязюна. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.

9. Пєхота О. М. Індивідуалізація професійної підготовки майбутнього вчителя : монографія. Київ : Вища шк., 1997. 280 с.

10. Пєхота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пєхота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська [та ін.]; за заг. ред. О. М. Пєхоти. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.

11. Рєзнік С. М. Формування індивідуального творчого стилю діяльності майбутнього вчителя : дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Кривий Ріг, 1996. 182 с.

12. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 кн. Кн. 1 : Національна школа / за ред. Є. І. Коваленко. Київ : Либідь, 1997. 272 с.

13. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.

14. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Харків : Майдан; Едмонтон; Торонто : Вид-во Канад. Ін-ту Укр. Студій, 2011. 1400 с.

15. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Т. 1 : Проблеми виховання; Сто порад учителеві / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) [та ін.]. Київ : Рад. шк., 1976. 654 с.

16. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки. Київ : Рад. шк., 1983. 488 с.

References:

1. Vashchenko, H. (2008). *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]*. Kyiv: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian].

2. Dubaseniuk, O. A., Semeniuk, T. V., & Antonova, O. Ye. (2010). *Profesiina pidhotovka vchytelia do pedahohichnoi tvorchosti [Professional teacher training for pedagogical creativity]*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

3. Zakharenko, O. A. (2006). *Slovo do nashchadkiv [A word to descendants]*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].

4. Kichuk, N. V. (1996). *Vid tvorchoi osobystosti do tvorchoi hotovnosti maibutnyoho vchytelia [From a creative personality to creative readiness of the future teacher]*. Izmail: Prynt-maister [in Ukrainian].

5. Naumenko, V. P. (2011). *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]*. Kyiv: KMM [in Ukrainian].

6. Nychkalo, N. H. (2000). Tvorcha osobystist u systemi neperervnoi profesiinoi osvity [Creative personality in the system of continuous professional education]. *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia – Professional Education: Pedagogy and Psychology*, 2, 13–24 [in Ukrainian].

7. Yarmachenko, M. D. (Ed.). (1986). *Pedahohika [Pedagogy]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

8. Ziaziun, I. A. (Ed.). (1997). *Pedahohichna maisternist [Pedagogical mastery]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

9. Pekhota, O. M. (1997). *Indyvidualizatsiia profesiinoi pidhotovky maibutnyoho vchytelia [Individualization of professional training of the future teacher]* (Monograph). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

10. Pekhota, O. M. (Ed.). (2001). *Osvitni tekhnolohii [Educational technologies]*. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

11. Reznik, S. M. (1996). Formuvannia indyvidualnoho tvorchoho styliu diialnosti maibutnyoho vchytelia [Formation of individual creative style of activity of the future teacher]. *PhD Thesis*. Kryvyi Rih [in Ukrainian].

12. Rusova, S. (1997). *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]*: In 2 books. Bk. 1. *Natsionalna shkola [National school]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

13. Sysoieva, S. O. (2006). *Osnovy pedahohichnoi tvorchosti [Fundamentals of pedagogical creativity]*. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

14. Skovoroda, H. (2011). *Povna akademichna zbirka tvoriv [Complete academic collection of works]* (L. Ushkalov, Ed.). Kharkiv: Maidan; Edmonton; Toronto: CIUS [in Ukrainian].

15. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory: u 5 t. T. 1. Problemy vykhovannia; Sto porad uchytelievo [Selected works: in 5 vols. Vol. 1. Problems of upbringing; One hundred tips for a teacher]*. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].

16. Ushynskyi, K. D. (1983). *Vybrani pedahohichni tvory: u 2 t. T. 1. Teoretychni problemy pedahohiky [Selected pedagogical works: in 2 vols. Vol. 1. Theoretical problems of pedagogy]*. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 373.3/.5.016:613:376

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-819-830

Базилевська Оксана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-8977-5456

Родименко Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-1686-1978

ВАЛЕОЛОГІЧНА ХВИЛИНКА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ: ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИЙ ПІДХІД ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ, ЗОКРЕМА ДІТЕЙ З ООП

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі збереження фізичного, психічного та емоційного здоров'я здобувачів освіти початкової школи в умовах інтенсивного навчального навантаження, викликів воєнного стану та необхідності впровадження інклюзивних практик. У центрі уваги – валеологічна хвилинка як ефективний здоров'язбережувальний інструмент, що інтегрується в освітній процес технологічної освітньої галузі.

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, зумовлену погіршенням показників здоров'я дітей молодшого шкільного віку, зростанням психоемоційного напруження, а також необхідністю створення комфортного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами. Наголошено, що валеологічні хвилинки виконують не лише профілактичну, а й корекційно-компенсаторну функцію, сприяючи адаптації, стабілізації емоційного стану та підтримці працездатності.

У розділі «Аналіз основних положень та публікацій» представлено огляд наукових досліджень вітчизняних учених (М. Амосов, І. Бех, Т. Бойченко, О. Ващенко, В. Горащук та ін.), які підтверджують міждисциплінарний характер проблеми здоров'язбереження та необхідність комплексного підходу в освіті. Наведено статистичні дані щодо поширеності порушень зору, постави, сколіозу серед учнів початкової школи, що доводить потребу в системному впровадженні оздоровчих пауз.

Метою статті є теоретичне обґрунтування значущості валеологічних хвилинок як невід'ємного компонента освітнього процесу в технологічній освітній галузі, визначення їх ролі у збереженні здоров'я здобувачів освіти,

зокрема дітей з особливими освітніми потребами, а також систематизація практичних вправ та методичних рекомендацій щодо їх проведення на різних етапах уроку. У основній частині статті розкрито фізіологічні механізми виникнення втоми у дітей молодшого шкільного віку, вплив статичного та інтелектуального навантаження на центральну нервову систему. Акцентується увага на важливості чергування видів діяльності, своєчасного зняття м'язового та розумового напруження. Запропоновано класифікацію валеологічних хвилинок залежно від етапу уроку (теоретичного або практичного), часу проведення (перший, другий, четвертий уроки) та функціонального призначення (емоційне налаштування, дихальні вправи, відновлення кровообігу мозку, зняття м'язової втоми, корекція психоемоційного стану).

Особливу увагу приділено адаптації валеологічних вправ для дітей з особливими освітніми потребами. Запропоновані комплекси враховують індивідуальні особливості розвитку, сенсорні потреби, темп діяльності та можливі рухові обмеження. Наведено приклади дихальних вправ (з використанням звукової вібрації), вправ для відновлення кровообігу головного мозку («писання» носом і підборіддям), скручувань, вправ на розслаблення м'язів, а також комплекси фізкультурних пауз для практичної діяльності у швейній майстерні.

У висновках підсумовано, що валеологічна хвилинка є не епізодичним заходом, а невід'ємною складовою цілісної здоров'язбережувальної системи в технологічній освіті. Її систематичне застосування, зокрема з урахуванням потреб дітей з особливими освітніми потребами, сприяє зниженню розумової та м'язової втоми, підтримує працездатність, стабілізує психоемоційний стан, формує культуру здорового способу.

Стаття містить практичні рекомендації для вчителів початкової школи, учителів технологічної освітньої галузі, фахівців спеціальної та інклюзивної освіти, а також може бути використана в системі післядипломної педагогічної освіти для підвищення кваліфікації педагогів з питань здоров'язбереження.

Ключові слова: валеологічна хвилинка, здоров'язбережувальні технології, технологічна освітня галузь, початкова школа, діти з особливими освітніми потребами, фізкультурна пауза, профілактика втоми, психоемоційне здоров'я.

Bazylevska Oksana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-8977-5456

Rodymenko Iryna Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-1686-1978

VALEOLOGICAL MINUTE IN THE PROCESS OF TEACHING THE TECHNOLOGICAL EDUCATIONAL FIELD: A HEALTH-PRESERVING APPROACH FOR PRIMARY SCHOOL STUDENTS, INCLUDING CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article is devoted to the current issue of preserving the physical, mental and emotional health of primary school students in the context of intensive academic workload, the challenges of martial law and the need to implement inclusive practices. The focus is on the valeological minute as an effective health-preserving tool integrated into the educational process of the technological educational field.

The introduction substantiates the relevance of the study, conditioned by the deterioration of health indicators in primary school children, the increase in psycho-emotional tension, and the necessity to create a comfortable educational environment for children with special educational needs (SEN). It is emphasised that valeological minutes perform not only a preventive but also a corrective and compensatory function, facilitating adaptation, stabilising the emotional state and maintaining working capacity.

The section «Analysis of key provisions and publications» presents an overview of scientific research by Ukrainian scholars (M. Amosov, I. Bekh, T. Boichenko, O. Vashchenko, V. Horashchuk, etc.), which confirms the interdisciplinary nature of the health-preserving problem and the need for a comprehensive approach in education. Statistical data on the prevalence of visual impairments, posture disorders and scoliosis among primary school students are provided, proving the need for the systematic implementation of health-improving breaks.

The aim of the article is to theoretically substantiate the importance of valeological minutes as an integral component of the educational process in the technological educational field, to determine their role in preserving the health of students, including children with special educational needs, as well as to systematise practical exercises and methodological recommendations for their implementation at different stages of the lesson.

The main part of the article reveals the physiological mechanisms of fatigue in primary school children, the impact of static and intellectual load on the central nervous system. The authors emphasise the importance of alternating activities and timely relief of muscular and mental tension. A classification of valeological minutes is proposed depending on the stage of the lesson (theoretical or practical), the time of implementation (first, second, fourth lessons) and the functional purpose (emotional adjustment, breathing exercises, restoration of cerebral circulation, relief of muscle fatigue, correction of psycho-emotional state).

Special attention is paid to the adaptation of valeological exercises for children with special educational needs. The proposed complexes take into account individual developmental characteristics, sensory needs, pace of activity and possible motor limitations. Examples of breathing exercises (using sound vibration), exercises for

restoring cerebral circulation («writing» with the nose and chin), twists, muscle relaxation exercises, as well as complexes of physical training breaks for practical activities in a sewing workshop are provided.

The conclusions summarise that the valeological minute is not an episodic measure but an integral component of a holistic health-preserving system in technological education. Its systematic application, taking into account the needs of children with special educational needs, helps reduce mental and muscular fatigue, maintains working capacity, stabilises the psycho-emotional state, forms a culture of a healthy lifestyle and creates a comfortable inclusive educational environment.

The article contains practical recommendations for primary school teachers, teachers of the technological educational field, specialists in inclusive education, and can also be used in the system of postgraduate pedagogical education to improve the qualifications of educators on health preservation and inclusive education.

Keywords: valeological minute, health-preserving technologies, technological educational field, primary school, children with special educational needs, physical training break, fatigue prevention, psycho-emotional health.

Постановка проблеми. Валеологічна хвилинка у процесі навчання технологічної освітньої галузі є важливим інструментом підтримки фізичного та психічного здоров’я учнів у складних сучасних умовах. Особливо актуальним це стало в умовах тривалого воєнного стану, коли освітній процес зазнає суттєвих викликів, а діти опиняються під тиском психологічних та фізичних навантажень. Значення валеологічної хвилинки полягає у створенні оптимальних умов для відновлення працездатності, зняття втоми, збереження здоров’я та підвищення мотивації до навчання.

У нинішній системі освіти, орієнтованій на особистісний розвиток, особливо важливо враховувати цілісність дитини як суб’єкта навчання, створювати умови для адаптації, профілактики стресів та переутомлення. Валеологічні хвилинки сприяють зміцненню здоров’я, підтримують нервово-психічний стан учнів і допомагають формувати культуру здорового способу життя, що є невід’ємною складовою сучасної технологічної освіти.

З огляду на виклики сьогодення, зокрема масову міграцію дітей через війну та психологічні наслідки, значення валеологічної хвилинки посилюється як засіб підтримки не лише фізичного, а й емоційного благополуччя. Вони допомагають уникнути перенавантажень і сприяють самореалізації учнів, зокрема з особливими освітніми потребами, через створення комфортного простору для навчання, що відповідає індивідуальним освітнім траєкторіям та актуальним потребам дитини.

Таким чином, валеологічна хвилинка в технологічній освіті – це не просто фізична розминка, а цілісний підхід до збереження здоров’я, який інтегрується в освітній процес, підтримуючи розвиток, творчість і компетентність учнів як активних учасників сучасного освітнього середовища.

Як зазначав академік В. Кремень, освітній процес має підтримувати самореалізацію та здоров'я кожного учня, і впровадження валеологічних практик у технологічній освіті є одним із ключових шляхів досягнення цієї мети [2, с.2].

Аналіз основних положень та публікацій. Актуальні питання збереження здоров'я та впровадження здоров'язбережувальних технологій у сучасній школі стали предметом міждисциплінарних досліджень вітчизняних науковців (М. Амосов, Г. Апанесенко, О. Балакірєва, І. Бех, Т. Бойченко, О. Ващенко, В. Горащук та ін.), які підтверджують, що ця проблема виходить за межі суто медичних аспектів. Соціологічні дані свідчать про стійку тенденцію до погіршення здоров'я дітей із початком навчання: значно зростає кількість випадків порушень зору, постави, сколіозу та інших функціональних відхилень [3]. Негативний вплив на здоров'я учнів посилюють соціально-економічні чинники та стреси, що віддзеркалюються на навчанні, дозвіллі й емоційному стані дітей.

Сучасні дослідження засвідчують необхідність комплексного підходу до здоров'язбереження в освітньому процесі, який враховує не лише фізичний, але й психоемоційний стан учнів, з огляду на актуальні виклики та соціальний контекст сучасного життя.

Мета статті – теоретично обґрунтувати важливість валеологічних хвилинок як невід'ємного компонента сучасного освітнього процесу в технологічній освітній галузі, визначити їхню роль у збереженні фізичного та психоемоційного здоров'я здобувачів освіти, зокрема з особливими освітніми потребами в умовах підвищених навчальних навантажень та впливу стресових чинників (зокрема воєнного стану), а також систематизувати практичні вправи та методичні рекомендації щодо їх проведення на різних етапах уроку (теоретичних і практичних) для підтримки працездатності, зняття втоми та формування культури здорового способу життя учнів.

Виклад основного матеріалу. Освітній процес зазвичай супроводжується значним інтелектуальним і психологічним навантаженням. Сучасні загальноосвітні заклади все частіше працюють за особистісно-орієнтованою технологією навчання, де головним пріоритетом є не стільки обсяг і якість засвоєння інформації, скільки розвиток особистості учня. Важливе значення надається врахуванню інтересів, уподобань, прагнень до самовизначення та самопізнання, що створює умови для максимальної самореалізації дитини.

Попри впровадження Концепції Нової української школи [1], навчальні навантаження не зменшилися. Після початкової школи освітній процес стає більш інтенсивним через збільшення годин навчання, кількості предметів, факультативів і позаурочних занять – усі вони є обов'язковими компонентами навчання. Водночас кількість занять, спрямованих на підтримку рухової активності учнів, не росте, що призводить до стійкої тенденції погіршення здоров'я учнів та негативної динаміки основних показників здоров'я протягом

навчання. Це вимагає від закладів освіти більшої уваги до балансу навчального навантаження та впровадження ефективних здоров'язбережувальних практик, зокрема валеологічних хвилинок, щоб підтримувати фізичний і психологічний стан учнів, зокрема з особливими освітніми потребами у процесі навчання.

Правильно організований режим навчання і відпочинку учнів сприяє збереженню відносно високої працездатності організму протягом тривалого часу активності, створює стабільний настрій і викликає інтерес до навчання, творчої активності, сприяє нормальному фізичному розвитку і зміцненню здоров'я. Регулярність окремих режимних моментів та їх чергування забезпечують вироблення певного режиму в діяльності організму. Завдяки утворенню ланцюгових умовних рефлексів кожна попередня діяльність стає умовним подразником – сигналом для наступної. Тому у навчальній діяльності необхідно чергувати різні види роботи, а також своєчасно знімати розумове та м'язове напруження.

Гігієнічні вимоги до організації і проведення різних видів діяльності і відпочинку дітей та підлітків передбачають створення оптимальних умов, які сприяють їх росту, розвитку, зміцненню здоров'я.

У людини скоординована робота всіх органів і систем, а також забезпечення зв'язку із зовнішнім середовищем здійснюється центральною нервовою системою, її вищим відділом – корою головного мозку. Окремі реакції організму керуються складним процесом аналізу та узагальнення сигналів, які безперервно надходять у кору головного мозку з зовнішнього світу і самого організму.

Втома – це фізіологічний стан, що характеризується тимчасовим порушенням діяльності клітин головного мозку. Втома розглядається як кінцевий результат початку гальмування у вищому відділі нервової системи, що згодом поширюється по всьому організму. Біологічне значення втоми, що розвивається у дітей у процесі навчальної і трудової діяльності, двояке: це захисна реакція організму від надмірного виснаження функціонального потенціалу та одночасно стимулятор подальшого зростання працездатності.

Тому при організації навчально-трудової діяльності необхідно передбачати різні форми занять та оздоровчі паузи для нервового і м'язового розвантаження не тільки з метою виключення появи втоми у школярів, а й для відтермінування її настання, захисту організму від надмірного негативного впливу, прискорення відпочинку і підвищення його ефективності. У разі недостатнього відпочинку втома, яка поступово накопичується протягом кількох уроків, призводить до перевтоми організму. Прояви перевтоми – це зниження уваги, пам'яті, байдужість до подій, головні болі.

В активному стані організму подразливий процес у корі головного мозку зазвичай переважає над гальмівним або їм відповідає. Навчальна робота вимагає від дітей напруженої діяльності кори головного мозку, тобто стійкої концентрації збудження. Загальне рухове збудження на уроці свідчить про появу

першої фази втоми. Це захисне збудження є захисною реакцією організму. Спроба педагогів приборкати рухове збудження дітей словесними зауваженнями, а не раціональним переключенням на інший вид діяльності, призводить до переходу першої фази втоми у наступну. Залежно від індивідуальних особливостей дітей, друга фаза втоми може проявлятися у сильному перевозбудженні, млявості або сонливості.

Найвища працездатність учнів молодших класів спостерігається на 1-2 уроках, у середніх і старших класах – на 2-3 уроках. Тижнева працездатність також має особливості: понеділок і п’ятниця – дні порівняно низької працездатності з уповільненням темпу роботи та збільшенням кількості помилок.

Велике значення для підтримання працездатності учнів на високому рівні та найкращого засвоєння знань і умінь мають методи викладання та емоційність, з якою вчитель подає навчальний матеріал. Непровітрений клас, монотонна мова вчителя сприяють виникненню у учнів стану дрімоти, під час якого матеріал сприймається важко. Учні також втомлюються через тривале сидіння за партою (статичне навантаження). Тому, щоб зберегти здоров’я дітей, зокрема з особливими освітніми потребами потрібно знаходити час у кожному уроці для проведення оздоровчих пауз або фізкультурних хвилинок.

При доборі оздоровчих пауз і фізкультурних хвилинок потрібно враховувати вплив складних чинників:

Вплив погодних умов: сонячна погода має збуджувальний і тонізуючий ефект, сіра похмура погода заспокоює, густі низькі хмари дещо пригнічують, грозові розряди пригнічують нервову систему, мороз і сирість стимулюють депресію.

Емоційний настрій на добрі думки, слова, вчинки, дбайливе ставлення до природи і навколишнього середовища.

Сезонні зміни стану організму людини. Варіанти оздоровчих пауз і фізкультурних хвилинок для першого уроку.

Посмішка і бажання дати дітям знання в цікавій формі завжди приносять найкращий результат. Для підняття тонусу організму можна зробити дихальну вправу для відновлення кисневого режиму та вправи для бадьорості.

1.1. *Емоційний настрій.* Привітання природі, що дає нам життя і здоров’я. Вихідне положення: стоячи, ноги разом, корпус прямий, руки опущені вздовж тулуба, дихання спокійне. «Доброго ранку, Матусю-земле! Доброго ранку, чиста водице! Доброго ранку, живильне повітря! Доброго ранку, лагідне сонечко!» (руки під кутами 30°, 60°, перпендикулярно, руки тягнуться вгору).

1.2. *Спілкування з природою*. Виявлення вдячності природі, її силам – воді, повітрю, землі, вогню.

2.1. *Дихальна вправа.* Постійно звертати увагу дітей на те, що дихати потрібно дуже м'яко і вільно, без напруження. Вихідне положення: сидячи на стільці, корпус прямий, голова не нахиляється. Зробити 2-3 вдихи і видихи, подовжуючи видих. Мисленно налаштуватися на паузу відпочинку.

2.2. Вихідне положення: стоячи або сидячи, корпус прямий. Добре потягнутися, викликаючи штучну позіхання. Повторити 3-4 рази.

3.1. *Вправа для розвитку дихального апарату.* Вихідне положення: стоячи або сидячи. Підняти руки через сторони вгору і прогнутися, зосередити увагу на грудній клітці. Зігнути руки на потилиці, втягнути груди і трохи закинути голову назад. М'язи мають бути розслаблені. Зробити енергійний видих, щоб максимально звільнити легені від повітря. Після цього вдихнути вільно, глибоко (тривалість вдиху 5-7 с), спочатку заповнюючи нижні, потім верхні частки легень. Аналогічно робити видих у тій же послідовності.

3.2. Вихідне положення: стоячи, зробити видих, потім вільно вдихнути, піднімаючи живіт. Черевна стінка при цьому випинається, наповнюючи нижні частки легень. Під час видиху черевна стінка втягнена, повітря виходить через ніс. У цьому диханні переважно працює живіт, грудна клітка майже нерухома.

3.3. Вихідне положення: стоячи або сидячи. Після енергійного видиху зробити вільний вдих через ніс. Грудна клітка розширюється в сторони і трохи назад. Під час видиху ребра стискаються і повітря виходить через ніс. Повітря наповнює лише середню частину легень. Живіт і ключиці майже нерухомі.

3.4. Вихідне положення: стоячи або сидячи. Після видиху вільно вдихнути, піднімаючи ключиці та плечі. Повітря проходить через ніс і наповнює верхівки легень. Під час видиху плечі вільно опускаються, видих повітря через ніс. Живіт і середня частина грудної клітки залишаються нерухомими.

3.5. Вихідне положення: стоячи або сидячи. Вправа складається з трьох фаз: зробити видих, повітря поступово заповнює нижні частки легень; друга фаза – розширення нижньої і середньої частини грудної клітки, наповнюючи її повітрям; третя фаза – випнути грудну клітку і вдихнути повітря максимально, підтягуючи живіт. Вдих проходить зверху вниз вільно і ритмічно. Вдих і видих виконуються через ніс, видих у тій же послідовності, що і вдих.

4.1. *Вправа для приведення організму у бадьорий стан.* Вихідне положення: сидячи за партою, спина пряма, дихання спокійне. Розтерти долоні до появи тепла. Помасажувати пальці. Теплими долонями розтерти вуха, потім пальцями промасажувати їх по міліметру. Вказівними пальцями вставити в слухові проходи і повібрувати, ніби звільняючи їх від води. Після цього проходить млявість, з'являється бадьорість і свіжість.

4.2. *Поза дерева.* Вихідне положення: стоячи або сидячи, ноги разом, руки опущені, спина пряма. Плавно підняти руки вгору, потягнутися всім тілом. Увага зосереджена на хребті. Дихання вільне, спокійне, коріння глибоко вростає в землю. Тіло як високий стрункий ствол, що тягнеться до сонця. Утримувати позу 20-30 секунд, потім руки плавно опустити, розслабитися. «Я міцне здорове дерево, мої корені ростуть глибоко в землі. Я хочу бути міцним, здоровим… Я буду міцним і здоровим…»

4.3. Вихідне положення: руки опущені, ноги разом. Підняти руки через сторони вгору – вдих (повільний, спокійний), повернутися у вихідне положення – видих. Повторити 2-3 рази повільно.

4.4. Вихідне положення: ноги на ширині плечей, руки зігнуті в ліктях перед грудьми. Руки розпрямити в сторони – вдих, повернутися у вихідне положення – видих. Повторити 2-3 рази повільно.

4.5. Вихідне положення: ноги разом, руки опущені. По черзі згинати ноги в колінних суглобах. На рахунок 1-4 зігнути ліву ногу – вдих, на рахунок 5-8 повернути у вихідне положення – видих. Те саме правою ногою. Повторити 2-3 рази кожною ногою повільно.

Для валеологічної хвилинки використовується 3-5 хвилин під час уроку.

Нервово-психічна підготовка (НПП) потрібна для адаптації, тобто переходу від діяльності на попередньому уроці до діяльності даного уроку.

Валеологічну хвилинку або фізичну вправу (4-5 вправ) можна проводити на будь-якому уроці технологічної освітньої галузі під час вивчення теоретичного матеріалу на 12-14 хвилинах уроку.

Для зняття втоми на 2-3 уроках використовують практичні дії учнів.

На четвертому уроці працездатність здобувачів освіти починає знижуватися, тому дуже важливо не допускати втоми. Для цього в середині уроку виконують дихальну вправу, вправи для відновлення кровообігу головного мозку та вправи для зняття напруги.

Дихальні вправи:

1.1. Вихідне положення: стоячи або сидячи (положення вибирають діти), корпус прямий, руки опущені або на колінах. Після повного видиху зробити вдих носом, потім повільно видихати ротом, вимовляючи звук с-с-с або ж-ж-ж, або з-з-з, поки повітря повністю не вийде з легень. Повторити 3-4 рази. Вібрація звуком позитивно впливає на всі органи, особливо на серцево-судинну систему. Чим довший звук, тим сильніший ефект. Крім того, звук продовжує видих, що допомагає знімати напругу і роздратування.

1.2. *Очищаюче дихання.* Вихідне положення: стоячи або сидячи, корпус прямий, голова рівна, ноги на ширині плечей, руки вздовж тулуба. Зосередити увагу на грудній клітці. Повільно вдихнути носом, затримати дихання на 2-3 секунди, потім скласти губи трубочкою, ніби свистиш, і різко видихнути ротом, не надуваючи щоки (10-12 поштовхів). Уявити, що ви видихаєте застійне повітря з легень. Виконувати в помірному темпі, без напруги. Очищаюче дихання провітрює легені і допомагає лікувати хронічні захворювання.

1.3. Вихідне положення: сидячи у зручній позі, спина пряма, руки зручно розташовані. Починати вправу з доброго видиху. «Вдих, складання губ як для звуку "У". Продовжити видих, вимовляючи звук "У"». Повторити 4-5 разів. Вправа допомагає зняти напругу. Під час виконання паузи на здоров’я зосередитися на вправі.

1.4. Вихідне положення: сидячи з прямою спиною, тіло розслаблене, голову опустити, очі закрити. Вдих, на видиху подовжити струмінь повітря і уявно провести його по хребту зверху вниз. Зосередити увагу на диханні, розслабити м’язи.

2.1. *Вправа для відновлення кровообігу головного мозку.* Вихідне положення: сидячи з прямою спиною, розслаблене тіло. «Писати» носом і підборіддям цифри від 1 до 10 або букви, або своє ім'я в повітрі. Можна «малювати» предмети, фігури тварин, «писати» добрі слова. Рухати шиєю плавно, без різких рухів. Якщо закрутилася голова, повільно повернути її ліворуч, праворуч і глянути вперед. Корисно повторювати щоденно. Поліпшує кровообіг мозку і роботу шийних хребців.

Вправа для зняття м'язової та розумової втоми.

3.1. *Скручування.* Вихідне положення: сидячи на стільці боком до спинки. Правою рукою триматись за праву сторону спинки, лівою – за ліву. Повільно на видиху скручувати тулуб так, щоб грудна клітка була паралельна спинці стільця. Тримати 5-6 с, зосередитись на хребті. Повторити в інший бік.

3.2. Вихідне положення: стоячи, корпус прямий, ноги на ширині плечей, руки вздовж тулуба. Видих, на вдиху підняти руки вгору, подивитися на кисті, 3-4 рази плескати долонями один об одного. На видиху опустити руки за спину і зробити 3-4 хлопки. Під час вправи обличчя розслаблене, настрій веселий. Дихання повільне, під час нього повторювати в думках: «Я відпочиваю», «Я здоровий». Повторити вправу ще раз.

3.3. *Вправа «Насос».* Вихідне положення: стоячи, корпус прямий, ноги трохи ширше плечей, руки опущені, голова рівна. Вдих, на видиху нахилитися вправо, права рука ковзає по правій нозі, ліва піднімається до пахви. Вдих – видих. Повторити в лівий бік. Повторити 3-4 рази.

3.4. Вихідне положення: стоячи або сидячи, спина пряма, руки опущені. Спокійне, рівне дихання. Вдих, на видиху максимально звести плечі вперед. Вдих – вихідне положення, на видиху максимально звести лопатки. Повторити 3-4 рази.

3.5. Вихідне положення як у 3.4. Вдих – підняти праве плече вгору. Видих, вдих – підняти ліве плече. Видих, вдих – підняти обидва плечі. Видих. Повторити 3 рази.

3.6. Вихідне положення: стоячи, корпус прямий, ноги на ширині плечей, руки опущені. Вдих – повільно піднятися на носки, одночасно підняти руки вгору, трохи відхилитися назад, підтягнутися. Видих – вихідне положення. Вдих – підняти руки вгору, трохи прогнутися назад. Видих – вихідне положення. Повторити 2 рази.

3.7. Вихідне положення: стоячи, корпус прямий, ноги на ширині плечей, руки опущені. Вдих – руки в сторони, видих – присісти, обхопити коліна руками, голову до колін. Вдих – вихідне положення, видих. Повторити 2 рази.

Під час практичної діяльності учнів у швейній майстерні можна проводити комплекс фізкультурних пауз: потягування; нахили вперед і назад; повороти тулуба; присідання, випади; рухи тулубом; стрибки, біг, ходьба; рухи тулубом у фронтальній площині (нахили в сторони); вправи, схожі за характером на трудову діяльність (дрібні м'язи рук).

Схема комплексу фізкультурної паузи для практичних уроків технологічної освітньої галузі: потягування – 8 разів; відпочинок сидячи – 1,5-2 хвилини; присідання – 6-8 разів; розтягування м'язів рук, ніг, тулуба з нахилами вперед і назад – 6-8 разів; стрибки – 12-16 разів; розслаблення м'язів рук – 10 разів; повороти тулуба – по 6 разів у кожен бік.

Ці комплекси включають 3-4 вправи, їх тривалість 3-5 хвилин, вони знижують втому і підвищують працездатність організму.

Висновки. У сучасних умовах реформування освіти, орієнтації на людиноцентризм, а також у контексті тривалих стресових чинників, пов'язаних із воєнним станом, питання збереження фізичного, психічного та емоційного здоров'я учнів набуває особливої актуальності.

Технологічна освітня галузь, яка передбачає поєднання інтелектуального та практичного навантаження, потребує системного впровадження здоров'язбережувальних заходів, серед яких валеологічні хвилинки посідають важливе місце.

Отже, валеологічні хвилинки: сприяють зниженню розумової та м'язової втоми; підтримують працездатність учнів упродовж усього уроку; позитивно впливають на психоемоційний стан, особливо в умовах підвищеної тривожності; є ефективним інструментом формування культури здоров'я та відповідального ставлення до власного організму.

Особливої значущості ці практики набувають у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Для таких учнів валеологічні хвилинки виконують не лише оздоровчу, а й корекційно-компенсаторну функцію: вони допомагають знімати сенсорне перевантаження, стабілізувати емоційний стан, утримувати увагу.

Урахування індивідуальних особливостей розвитку, темпу діяльності та сенсорних потреб дітей з особливими освітніми потребами під час проведення таких хвилинок дає змогу створити комфортне, безпечне та підтримувальне освітнє середовище.

Отже, валеологічна хвилинка в технологічній освіті – це не епізодичний елемент уроку, а невід'ємна складова цілісної здоров'язбережувальної системи. Її систематичне застосування, зокрема з урахуванням потреб дітей з особливими освітніми потребами, підвищує ефективність навчального процесу та формує в учнів життєво необхідні компетентності для збереження власного здоров'я в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Концепція Нової української школи – [Електронний ресурс]. URL : https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkolacompressed

2. Кремень В. Філософія людиноцентризму у контексті проблем освіти. *Управління школою (Основа):* науково – методичний журнал. 2008. № 19. С. 2–9.

3. State and health factors of Ukrainian adolescents: monograph / edited by O.M. Balakireva. Kyiv: UNICEF, Ukr. Institute of Soc. research named after O. Yaremenko, K.I.S., 2011. 315 p.

References:

1. Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly [The New Ukrainian School Concept]. (n.d.). kmu.gov.ua. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkolacompressed [in Ukrainian].

2. Kremen, V. (2008). Filosofiia liudynotsentryzmu u konteksti problem osvity [The philosophy of human-centrism in the context of educational issues]. Upravlinnia shkoloiu (Osnova) – School Management (Osnova), 19, 2–9 [in Ukrainian].

3. Balakireva, O.M. (Ed.). (2011). State and health factors of Ukrainian adolescents. Kyiv: UNICEF, Ukr. Institute of Soc. research named after O. Yaremenko, K.I.S.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 377:334:37.014

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-831-852

Балановська Тетяна кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедрою менеджменту ім. проф. Й. С. Завадського, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-6814-5888

Гречаник Наталія доктор педагогічних наук, професор, професор ка федри управління та освітніх технологій, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-3300-3198

Кубіцький Сергій кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедрою управління та освітніх технологій, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000 0002-7691-8606

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМАТИ ВЗАЄМОДІЇ БІЗНЕСУ ТА ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено інноваційні формати взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти в умовах трансформаційної економіки та зростаючих вимог ринку праці. Актуальність теми зумовлена посиленням розриву між змістом професійної підготовки та потребами роботодавців, а також необхідністю формування ефективних механізмів підготовки кадрів для повоєнного відновлення економіки України та її інтеграції до європейського освітнього простору.

Метою статті є узагальнення та систематизація сучасних інноваційних форматів співпраці між бізнесом і закладами професійної освіти, а також обґрунтування напрямів їх адаптації та впровадження в Україні. Методологічну основу дослідження становлять положення теорії людського капіталу, інституційної теорії, концепції безперервного навчання та компетентнісного підходу.

У дослідженні використано методи аналізу і синтезу, порівняльного аналізу, системного та структурно-функціонального підходів, контент-аналізу наукових і аналітичних джерел, а також узагальнення кращих міжнародних практик. У результаті дослідження встановлено, що сучасні формати взаємодії бізнесу та професійної освіти трансформуються від епізодичних форм співпраці до моделей стратегічного партнерства та співвиробництва освітніх результатів. Визначено ключові інноваційні формати, серед яких: розширені моделі дуальної освіти, спільне створення освітньої інфраструктури, гнучкі короткострокові

програми підготовки (micro-credentials), цифрові платформи взаємодії, менторські програми та галузеві сертифікації.

Обґрунтовано, що ефективність цих форматів визначається рівнем інтеграції бізнесу в освітній процес, наявністю економічних стимулів до співпраці та інституційною підтримкою з боку держави.

Проаналізовано сучасний стан взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти в Україні, зокрема впровадження наглядових рад та реалізацію проєкту «InConnect 2».

Встановлено, що ці ініціативи сприяють формуванню партнерської інфраструктури, однак мають переважно процесний характер і не забезпечують системних змін без подальшої інституціоналізації. Порівняння з європейськими моделями (на прикладі дуальної системи Німеччини) засвідчило, що ключовою умовою ефективності є інтеграція бізнесу у підготовку кадрів на нормативному, економічному та організаційному рівнях. Зроблено висновок, що інноваційні формати взаємодії бізнесу та професійної освіти є необхідною умовою модернізації системи підготовки кадрів в Україні, однак їх результативність залежить від переходу від проєктного до системного рівня реалізації, створення економічних стимулів для бізнесу та розвитку культури довгострокового партнерства.

Отримані результати можуть бути використані при формуванні державної освітньої політики, розробленні освітніх програм та впровадженні моделей співпраці між закладами освіти та роботодавцями.

Ключові слова: професійна освіта, професійно-технічна освіта, дуальна освіта, взаємодія бізнесу та освіти, інновації, інноваційні формати співпраці, людський капітал, ринок праці, викладачі закладів професійної освіти, наглядові ради, цифрові платформи, віртуальні платформи співпраці, проєкт, проєктні ініціативи, компетентнісний підхід.

Balanovska Tetiana Candidate of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management named after Prof. J. S. Zavadskyi, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001 6814-5888

Grechuanyk Nataliia Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Management and Educational Technologies, National University of life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003 3300-3198

Kubitskiy Sergiy Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Educational Technologies, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002 7691-8606

INNOVATIVE FORMATS OF INTERACTION BETWEEN BUSINESS AND VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article examines innovative formats of interaction between business and vocational education institutions in the context of a transformational economy and increasing labor market demands. The relevance of the topic is обусловлена the growing gap between the content of vocational training and employers' needs, as well as the necessity to develop effective mechanisms for workforce training to support the post-war recovery of Ukraine's economy and its integration into the European educational space.

The aim of the article is to generalize and systematize modern innovative formats of cooperation between business and vocational education institutions, as well as to substantiate directions for their adaptation and implementation in Ukraine. The methodological basis of the study includes the provisions of human capital theory, institutional theory, the concept of lifelong learning, and the competency-based approach. The research employs methods of analysis and synthesis, comparative analysis, systemic and structural-functional approaches, content analysis of scientific and analytical sources, and generalization of best international practices.

The study reveals that modern formats of interaction between business and vocational education are transforming from episodic forms of cooperation into models of strategic partnership and co-production of educational outcomes. Key innovative formats are identified, including expanded models of dual education, joint development of educational infrastructure, flexible short-term training programs (micro-credentials), digital interaction platforms, mentoring programs, and industry-based certification. It is substantiated that the effectiveness of these formats depends on the level of business integration into the educational process, the availability of economic incentives for cooperation, and institutional support from the state.

The current state of interaction between business and vocational education institutions in Ukraine is analyzed, in particular the introduction of supervisory boards and the implementation of the "InConnect 2" project. It is established that these initiatives contribute to the formation of a partnership infrastructure; however, they remain largely process-oriented and do not ensure systemic changes without further institutionalization. A comparison with European models (using the example of Germany's dual system) demonstrates that a key condition for effectiveness is the integration of business into workforce training at the regulatory, economic, and organizational levels.

It is concluded that innovative formats of interaction between business and vocational education are a necessary condition for the modernization of the workforce training system in Ukraine. However, their effectiveness depends on the transition from a project-based to a systemic level of implementation, the creation of economic incentives for business, and the development of a culture of long-term partnership. The obtained results can be used in the formulation of state educational policy, the

development of educational programs, and the implementation of cooperation models between educational institutions and employers.

Keywords: vocational education, professional and technical education, dual education, interaction between business and education, innovation, innovative formats of cooperation, human capital, vocational education teachers, labor market, supervisory boards, digital platforms, virtual collaboration platforms, project, project initiatives, competency-based approach.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації економіки, зумовлених цифровізацією, глобалізаційними процесами та швидкими технологічними змінами, система професійної освіти опиняється перед необхідністю суттєвого оновлення. Традиційні підходи до підготовки кваліфікованих кадрів дедалі частіше виявляються неефективними через невідповідність змісту навчання актуальним потребам ринку праці, обмежений рівень практичної підготовки здобувачів освіти та недостатній рівень залучення роботодавців до освітнього процесу. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування нових, інноваційних форматів взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти як основи підготовки конкурентоспроможного людського капіталу.

Для України ця проблематика має особливе значення. В умовах воєнного стану та масштабних руйнувань інфраструктури різко зростає потреба у кваліфікованих робітничих кадрах, здатних забезпечити відновлення економіки, реалізацію інфраструктурних проєктів та модернізацію ключових галузей. Водночас внутрішня міграція населення, втрата частини трудового потенціалу, а також структурні зміни на ринку праці загострюють проблему дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили. За таких умов система професійної освіти повинна не лише оперативно реагувати на запити економіки, але й випереджати їх, формуючи нові компетентності, затребувані в умовах післявоєнного відновлення та цифрової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим чинником модернізації професійної освіти в Україні є євроінтеграційний курс держави. Набуття статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу зумовлює необхідність адаптації національної освітньої політики до європейських стандартів, зокрема щодо розвитку дуальної освіти, впровадження компетентнісного підходу, забезпечення якості освіти та розширення участі стейкхолдерів у формуванні освітніх програм. У цьому контексті партнерство між бізнесом і закладами професійної освіти розглядається як ключовий механізм підвищення ефективності підготовки кадрів та забезпечення їх відповідності вимогам ринку праці [19].

Останніми роками в Україні спостерігається активізація співпраці між освітнім сектором і бізнесом. Зокрема, розвиваються елементи дуальної форми здобуття освіти, створюються навчально-практичні центри на базі закладів професійної освіти за підтримки роботодавців, реалізуються спільні освітні

проєкти з галузевими компаніями, впроваджуються короткострокові програми підготовки та перепідготовки кадрів. Водночас ці ініціативи часто мають фрагментарний характер, не формують цілісної системи взаємодії та потребують інституціоналізації, нормативного забезпечення та масштабування.

Попри те, що заклади професійної освіти повинні бути основними постачальниками кваліфікованих робітників, існуюча нестача кадрів супроводжується ще однією проблемою — низьким рівнем працевлаштування випускників. Лише 68.3% випускників ЗПО знаходять роботу після закінчення навчання, що значно нижче середнього показника по ЄС, який становить 81% [20].

Експерти-практики наголошують, що в Україні відчувається критична нестача фахівців робітничих професій. Водночас тисячі випускників закладів професійної освіти (ЗПО) стикаються з труднощами у пошуках роботи. Причина цього тривожного явища полягає в тому, що «між навчальними закладами та реальним бізнесом – прірва» [4] .

Суттєвим викликом залишається також недостатній рівень інноваційності існуючих форматів співпраці. У той час як у розвинених країнах активно використовуються освітні кластери, корпоративні академії, цифрові платформи взаємодії, симуляційні технології та моделі безперервного навчання, в Україні такі практики лише починають впроваджуватися і потребують адаптації до національного контексту. Це зумовлює необхідність наукового осмислення сучасних інноваційних форматів взаємодії бізнесу та освіти, а також визначення перспектив їх застосування в умовах української економіки.

Як підкреслюють О. Захарова та О. Настенко (2023), тема стратегічного партнерства між бізнесом і освітою останнім часом не отримала достатньої уваги з боку українських науковців [3]. Лише поодинокі праці присвячені цьому питанню. Одним із таких досліджень є робота Л. Хоружої та О. Тадеуша (2020), де автори стверджують, що ретельно спланована й ефективно організована взаємодія між освітньою та виробничою сферами може приносити користь обом сторонам, одночасно сприяючи покращенню соціально-економічної ситуації в регіоні [9]. Дослідники також зазначають, що наявність сильної наукової бази в освітньому закладі створює сприятливі умови для тіснішої співпраці підприємств, що, у свою чергу, дозволяє прискорити впровадження передових технологій у виробництво та покращити рівень його інноваційності [9].

Українські науковці дедалі активніше звертають увагу на розвиток співпраці бізнесу та освіти, зокрема через впровадження дуальної форми навчання, яку стимулює оновлений підхід до акредитації освітніх програм у країні. Наприклад, дослідження І. Миколайчук і В. Хмурової (2021) характеризує дуальну форму навчання як прогресивний спосіб інтеграції бізнесу та освіти й пропонує детальний алгоритм її впровадження у вищий навчальний процес України [6].

Т. Балута (2021) наголошує, що саме ця форма сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців, враховуючи кадрові потреби та вимоги суб’єктів

господарювання конкретного регіону, що, своєю чергою, може істотно вплинути на підвищення соціального забезпечення у суспільстві [1]. О. Тамаркіна (2022) окреслює переваги поширення дуального навчання в українських освітніх закладах, зокрема можливість залучення талановитої молоді до роботи на підприємствах вже в процесі здобуття освіти або відразу після її завершення [8].

У дослідженні Н. Борейко (2021) проведено аналіз законодавчого підґрунтя для впровадження дуальної форми навчання в Україні та висвітлюється необхідність створення ефективної нормативно-правової бази для організації такої форми навчального процесу. Г. Воскобойнікова та співавтори (2021) акцентують увагу на важливості інтеграції компетентнісного підходу в систему дуального навчання з метою покращення якості української освіти [2].

Таким чином, окреслений напрямок досліджень у сфері організації навчального процесу демонструє свою актуальність і затребуваність в умовах сучасної практики.

Н. Нагайчук та колеги (2026) аналізують соціально відповідальну взаємодію між бізнесом і освітніми закладами, підкреслюючи її роль як важливого фактора переходу від традиційного патерналістського співробітництва до моделей, що розширюють можливості сторін [7]. У своїй роботі автори стверджують, що звична транзакційна логіка партнерства, яка базується на короткострокових проєктах і односторонній підтримці, не сприяє сталому інноваційному розвитку та лише посилює залежність освітніх установ від зовнішнього фінансування. Натомість соціально відповідальний підхід, інтегрований у довгострокову стратегію як бізнесу, так і освіти, відіграє ключову роль у створенні автономних освітніх інновацій, ефективному розвитку людського капіталу та укріпленні регіональних інноваційних екосистем.

Незважаючи на значну увагу науковців до проблем розвитку професійної освіти, питання систематизації інноваційних форматів взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти, оцінки їх ефективності та можливостей імплементації в Україні залишаються недостатньо дослідженими. Особливо це актуально з урахуванням нових соціально-економічних викликів, пов’язаних із воєнним станом та необхідністю повоєнної відбудови держави.

Метою статті є узагальнення та систематизація інноваційних форматів взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти, а також обґрунтування напрямів їх впровадження в Україні з урахуванням сучасних викликів і потреб національної економіки. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати сучасний стан взаємодії бізнесу та професійної освіти в Україні; визначити ключові інноваційні формати співпраці; оцінити їх потенціал у контексті підготовки кваліфікованих кадрів; сформулювати рекомендації щодо їх ефективного впровадження в національну практику. Отже, дослідження інноваційних форматів взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки сприяє формуванню сучасної моделі підготовки кадрів, орієнтованої на потреби

економіки, підвищенню якості професійної освіти та забезпеченню сталого розвитку України в умовах відновлення та європейської інтеграції.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує положення теорії людського капіталу, концепції безперервного навчання, інституційної теорії та компетентнісного підходу до підготовки фахівців.

Це дозволило комплексно розглянути інноваційні формати взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти як складну соціально-економічну систему, що функціонує в умовах трансформаційної економіки України.

У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: аналіз і синтез – для узагальнення наукових підходів до визначення сутності взаємодії бізнесу та професійної освіти, а також для систематизації існуючих інноваційних форматів співпраці; порівняльний аналіз – для зіставлення вітчизняних і зарубіжних практик взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти, виявлення спільних рис і відмінностей, а також визначення можливостей адаптації міжнародного досвіду до українських умов; системний підхід – для розгляду взаємодії бізнесу та освіти як цілісної системи, що включає інституційні, організаційні, економічні та освітні компоненти; структурно-функціональний аналіз – для визначення ролі та функцій основних суб'єктів взаємодії (закладів професійної освіти, бізнесу, органів державної влади, регіональних інституцій розвитку); контент-аналіз публікацій в спеціалізованих наукових виданнях, а також аналітичних звітів міжнародних і національних організацій – з метою оцінки інституційного забезпечення взаємодії бізнесу та освіти; метод узагальнення кращих практик (best practices) – для ідентифікації ефективних інноваційних форматів співпраці та визначення умов їх успішного впровадження; метод логічного узагальнення та моделювання – для формування пропозицій щодо впровадження інноваційних форматів взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти в Україні.

Застосування зазначених методів у комплексі забезпечило достовірність і обґрунтованість отриманих результатів, а також дозволило сформулювати практично орієнтовані рекомендації щодо розвитку інноваційних форматів взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти в Україні з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів.

Виклад основного матеріалу. Людський капітал сьогодні є найважливішим ресурсом підтримки стійкого економічного розвитку. Крім так званих «жорстких» навичок, роботодавці хочуть бачити у співробітників широке коло надпрофесійних та міждисциплінарних компетенцій: «м'які» навички, креативність, ініціативність, уміння працювати з інформаційними технологіями.

Підготовка висококваліфікованих кадрів на ринку праці є одним із основних завдань системи професійної освіти. Зміна пріоритетів ринку праці змушує установи професійної освіти також трансформувати свої підходи до підготовки студентів.

Сучасні тенденції в економіці зумовлюють актуальність підвищення якості підготовки кваліфікованих робітників і спеціалістів. Багатофункціональність професійної освіти сьогодні вимагає впровадження нових підходів до вдосконалення механізмів ринку праці, що базуються на тісній взаємодії з освітніми установами, а також інтеграції інновацій у виробничі та навчальні технології. У сучасних умовах професійна освіта активно співпрацює з державними органами, місцевим самоврядуванням і бізнес-сектором, що сприяє її розвитку та адаптації до потреб ринку. Останнім часом проблема пошуку форм взаємодії між освітніми установами та суб'єктами господарювання стає дуже актуальною і широко обговорюваною у професійних колах. Взаємодія освітніх установ та підприємств як компонент інтеграції професійної освіти та виробництва приносить якісні та кількісні результати.

Водночас фіксується дедалі більший розрив між цілями освітньої системи та запитами бізнесу [16]. BCG (Boston Consulting Group) визначає це явище як «невідповідність навичок», що створює небезпечну ілюзію працевлаштування та економічної стабільності [12]. Через невідповідність навичок роботодавець змушений «доучувати» працівників за рахунок власних коштів, а працівники, які залишаються незатребуваними, мають шукати менш оплачувану роботу чи роботу не за фахом.

Новий Закон України «Про професійну освіту» запроваджує механізм створення наглядових рад у професійних коледжах з метою підвищення якості підготовки спеціалістів через спільну відповідальність. Ці ради слугуватимуть дієвим інструментом стратегічного управління розвитком освітніх установ. До їх складу входитимуть представники бізнесу, органів влади й громадськості, причому бізнес займатиме половину місць. Наглядові ради виконуватимуть низку важливих функцій: спрямовуватимуть процес відкритого конкурсу для обрання керівників коледжів, встановлюючи при цьому чіткі критерії оцінювання їхньої роботи; затверджуватимуть освітні програми, забезпечуючи відповідність навчального процесу сучасним запитам ринку, включно з практичними навичками та використанням новітнього обладнання; ухвалюватимуть стратегічні рішення щодо подальшого розвитку закладу, залучення інвестицій і формування партнерств.

Головна мета таких змін – зробити професійну освіту максимально орієнтованою на потреби економіки. Регулятори освітнього процесу обґрунтовано наголошують, що студенти повинні здобувати сучасні практичні навички і вступати до трудового ринку готовими до виконання виробничих завдань без необхідності у тривалому додатковому навчанні на підприємствах [20].

У закладах з понад 300 студентами, а також за потреби у менших, планується обов'язкове створення наглядових рад. Їх формування мало розпочатися на початку 2026 року, а повноцінний запуск запланований на вересень того ж року. У перший рік функціонування передбачається організувати не менше 100 таких рад.

Основними очікуваннями від цього нововведення є сприяння реальній участі роботодавців у вдосконаленні навчальних програм, залучення інвестицій для покращення матеріально-технічної бази та розробка чітких стратегій розвитку. Водночас ефективність роботи наглядових рад у сфері професійної освіти значною мірою залежить від якості їх впровадження. На теорії це рішення здається перспективним, але на практиці результати можуть суттєво варіюватися. Часто очікування від їхньої діяльності не відповідають реальним досягненням.

Враховуючи особливості функціонування закладів професійної освіти в нашій країні, можна виділити низку потенційних викликів та прихованих ризиків, які докладніше розглянуто у Таблиці 1.

Таблиця 1.

Потенційні виклики та точки неефективності створення і діяльності наглядових рад в ЗПО

Виклик	**Характеристика**
1.Формальність замість впливу	Існує вірогідність ситуації, коли наглядові ради: • існують “для звіту” • збираються рідко • не мають реальних важелів впливу Причина: нечітко прописані повноваження або їх декларативність
2. Слабка мотивація бізнесу	Бізнес: • не бачить швидкої вигоди • не готовий інвестувати час без конкретного результату • іноді делегує «номінальних» представників
3. Конфлікт із адміністрацією	Керівники закладів можуть сприймати наглядову раду як: • загрозу автономії • суто формальний орган, до якого треба просто «пристосуватись» Це призводить до: • імітації взаємодії • мінімального обміну інформацією
4. Відсутність експертизи	Члени рад не завжди: • розуміють специфіку професійної освіти • мають досвід освітнього менеджменту

Джерело: створено авторами

Очевидно, що від наглядових рад у професійній освіті варто очікувати не «революції», а поступового посилення зв’язку з роботодавцями, точкових змін у програмах і матеріальній базі, появи каналів комунікації з бізнесом. Між тим, зараз вони подаються в суспільному дискурсі як інструмент швидкого

підвищення якості освіти, системного фінансування, радикальної зміни управління. Така ситуація призводить до того, що реального збалансованого ландшафту взаємодії не створюється, зокрема тому що не проводиться належне дослідження мотивації бізнесу у роботі цих рад.

Між тим, ще задовго до впровадження концепції наглядових рад вже існували деякі приклади успішного партнерства українських ЗПО з бізнесом. Зокрема, Черкаський професійний ліцей вже у 2016 році мав досвід такого партнерства – з компанією «Хенкель Баутехнік» (Україна) в межах проекту «Хенкель академія». Компанія має 30 ресурсних центрів у всій Україні. Навчальні заклади, залучені до проекту, виступають провайдерами сучасних освітніх рішень у своїх регіонах. Серед них виділяється Черкаський професійний ліцей. Головна ідея ініціативи полягає у створенні умов навчання, максимально наближених до реалій сучасного будівельного виробництва, аби ліквідувати розрив між теорією та практикою. Така співпраця вже дала значні результати: учні отримали доступ до найновіших технологій світового класу. Незважаючи на численні виклики у сфері професійно-технічної освіти, колектив ліцею завершив будівництво і оснастив центр інноваційних технологій з комп'ютерної діагностики автомобілів, а також обладнав майстерню для електрозварювальників сучасними напівавтоматами. Власними силами навчальний заклад реконструював і провів капітальний ремонт актової зали та триповерхового корпусу допоміжних приміщень. Всі роботи були виконані на високому рівні за технологіями «Хенкель», а реалізувала їх будівельна дільниця ліцею, яка складається з його випускників та нинішніх учнів. Загалом у закладі діє вісім структур, заснованих на принципах самоокупності. Їх спеціалізації охоплюють широкий спектр – від будівельних послуг до автошколи та навіть пасіки. У списку товарів і послуг ліцею нараховується понад двадцять позицій. Тільки за чотири роки обсяг виробничої діяльності становив понад 8 мільйонів гривень, з яких близько 2 мільйонів — чистий прибуток [10].

Подібні приклади ж наочною демонстрацією важливості реальної мотивації бізнесу до партнерства з закладами професійної освіти, а також і самих ЗПО. Така мотивація веде до спрацювання так званої «ефективності ринку»

Слід зазначити, що крім наглядових рад, існують й інші ініціативи. Зокрема, у 2025 році стартував проєкт «InConnect 2: Посилення партнерства закладів професійної освіти та бізнесу», який реалізує Фонд підтримки реформ в Україні за підтримки міжнародних партнерів. Його головна мета – сприяти економічному відновленню України шляхом зміцнення взаємодії між професійно-технічною освітою та роботодавцями. У рамках проєкту заплановані такі заходи: організація відкритих онлайн-курсів зі стратегічного планування та проєктного менеджменту, які включатимуть воркшопи, менторські сесії й консультації з використанням найкращих практик у сфері управління проєктами; менторська підтримка у створенні та впровадженні проєктних заявок; надання субгрантів для реалізації спільних ініціатив між професійно-технічними

закладами й бізнесом; підвищення обізнаності про успішні приклади співпраці між навчальними закладами та підприємствами. Для участі в програмі було обрано 33 заклади професійної освіти з 16 регіонів України. Очікується, що результатом стане підписання щонайменше 10 меморандумів про співпрацю між освітніми установами та бізнесом, реалізація 10 партнерських проєктів, а також підготовка практичного посібника, який дозволить тиражувати успішні моделі взаємодії.

Станом на березень 2026 року повноцінних підсумкових результатів проєкту «InConnect 2» ще немає, але вже є проміжні сигнали, за якими можна оцінити його потенційну ефективність – і вони доволі типові для таких ініціатив. Були створені змішані команди «освіта + бізнес», проведено навчання з проєктного менеджменту і стратегічного планування, запущено механізм субгрантів для спільних ініціатив. Однак проєкт скоріше створює інфраструктуру взаємодії, чим змінює систему. На рівні «активностей» потенціал проєкту є досить помітним – проєкт реально залучив регіони, активізував заклади професвіти, створив контакти з бізнесом. Однак на рівні інституційних змін ефективність проєкту поки що під питанням. Поки немає доказів, що партнерства стали довгостроковими, бізнес реально інвестує, змінюються освітні програми, а саме це є критерієм реального успіху.

Серед сильних сторін проєкту – це те, що це не просто «зустрічі», а навчання + менторство. Також є фінансовий стимул (субгранти), тому що без грошей партнерство майже не працює, а тут створено хоча б мінімальний економічний інтерес. Окрім того, командний формат (освіта + бізнес), безумовно, сильніше ніж формальні меморандуми. Однак мають місце очевидні слабкі місця, характер яких є доволі критичним. Зокрема, це обмежений масштаб (33 заклади – це менше ніж 5% системи ПТО), тому системного ефекту бути не може. Важливим недоліком є також ризик «проєктності» - активність є, поки є донор, і після завершення проєкту відбувається згасання співпраці. Також, «InConnect 2» сфокусований на soft-інструментах: він працює через навчання, партнерства, менеджмент, але не охоплює фінансування системи, автономію закладів, довгострокове стимулювання бізнесу, але без цього ефект буде обмежений.

Проєкт «InConnect 2» демонструє перехід від декларативних форм взаємодії між закладами професійної освіти та бізнесом до більш інструменталізованої моделі партнерства, що включає навчання, менторську підтримку та фінансові стимули. Водночас станом на поточний етап його реалізації результати мають переважно процесний характер (створення партнерств, запуск спільних ініціатив), тоді як вплив на якість професійної освіти, зайнятість випускників та розвиток регіональних ринків праці потребує подальшої емпіричної верифікації. Таким чином, проєкт слід оцінювати як перспективний пілотний інструмент, ефективність якого залежатиме від масштабування, інституціоналізації результатів та збереження партнерств після завершення донорської підтримки.

В цьому контексті цікавим є порівняння проєкту «InConnect 2» з європейськими моделями дуальної професійної освіти (зокрема, на прикладі Німеччини). Таке порівняння наведено нижче в Таблиці 2.

Таблиця 2.

Порівняння проєкту «InConnect 2» з моделлю дуальної професійної освіти в Німеччині

Параметр	***«InConnect 2»***	***Dual VET (Німеччина)***
Інституційна природа: проєкт vs система	тимчасова ініціатива (проєктний цикл) залежність від донорського фінансування відсутність обов'язковості участі бізнесу	системний елемент економіки закріплений законодавчо (Vocational Training Act) обов'язкова участь бізнесу як співвиробника освіти У Німеччині це не «партнерство», а частина виробничої системи
Глибина інтеграції бізнесу	бізнес залучається через меморандуми, спільні проєкти, субгранти участь переважно добровільна і часткова	компанія є місцем навчання (≈70% часу), платить зарплату учню, несе відповідальність за результат бізнес – це повноцінний освітній актор
Масштаб і охоплення	≈30+ закладів пілотний рівень локальний експеримент	понад 1,2 млн учнів у системі ≈50% молоді обирає професійну освіту національна інфраструктура
Результативність	Поки що відсутні дані про працевлаштування та економічний ефект	92,2% працевлаштування випускників ≈77% залишаються працювати в компанії після навчання низьке молодіжне безробіття (≈5–6%)
Економічна мотивація	стимулом є гранти, зовнішня мотивація	бізнес інвестує, тому що: отримує кадри знижує витрати на найм формує лояльних працівників має місце внутрішня економічна логіка

Джерело: складено авторами

Порівняння проєкту «InConnect 2» із дуальною моделлю професійної освіти Німеччини засвідчує, що українська ініціатива перебуває на етапі формування партнерських механізмів, тоді як європейські системи функціонують як інституціоналізовані моделі співвиробництва освітніх результатів між державою та бізнесом. Ефективність німецької моделі забезпечується не лише залученням роботодавців, а їх інтеграцією у процес підготовки кадрів на нормативному, економічному та організаційному рівнях. Відтак, проєкт «InConnect 2» доцільно розглядати як перехідний інструмент, який може створити передумови для розвитку дуальної освіти в Україні, однак не здатний забезпечити системний ефект без відповідних інституційних змін.

Тим не менш, не можна сказати що зарубіжна практика взаємодії ЗПО та бізнесу з самого початку була виключно успішною або що вона наразі не має викликів та дисбалансів. В цьому контексті цікаво звернутись, зокрема, й до досвіду неєвропейських країн. Одним із цікавих прикладів є Австралія. Австралійські експерти досліджують партнерські відносини у сфері навчання з огляду на низку факторів, а саме: і) зовнішнє середовище; іі) моделі навчання; ііі) люди та стосунки.

Вплив середовища на виникнення та розвиток партнерств включає розмір та місцезнаходження партнерів, включаючи їхнє розташування в регіональних районах; вплив історії та репутації кожного партнера; рівень формальності в рамках домовленості; а також культурні та організаційні ставлення до партнерства, які впливають на здатність партнерів керувати та розвивати партнерські відносини. Існує багато проблем, з якими стикаються постачальники послуг у успішному проведенні навчання. Партнерства у секторі професійно-технічної освіти активно просуваються як один із методів задоволення потреб підприємств у більш індивідуалізованому навчанні, що відповідає їхньому контексту, місцезнаходження та потребам співробітників [15]. Австралійські дослідження показують, що потреби та переваги малих підприємств у навчанні недостатньо задовольняються недавніми реформами у сфері професійно-технічної освіти [13]. Зокрема, моделі навчання та оцінювання більше підходять для великих роботодавців та їхніх стажерів та учнів. Все частіше з’являються свідчення того, що великі підприємства шукають одного постачальника та більші партнерства з навчання, щоб задовольнити всі свої потреби. Також деякі постачальники послуг з навчання менш охоче пропонують навчання власникам малого бізнесу через витрати на організацію та адаптацію навчання.

Навчання відбувається в багатьох регіонах, і доступ до відповідного навчання має центральне значення для підтримки кваліфікаційної бази регіональної економіки. Більше того, зміни в соціальному та бізнес-середовищі спонукають підприємства очікувати кращої узгодженості між їхніми бізнес-, соціальними, освітніми та громадськими цілями. Наприклад, все частіше на соціальному або громадському рівні від організацій очікується внесок у задоволення місцевих та національних потреб і пріоритетів. Найкращі партнерства

сприяють зміцненню регіональних громад та соціально-економічному добробуту. Такі партнерства створюються на основі співробітництва та на місцевому рівні для задоволення місцевих потреб. Якісні регіональні партнерства у сфері професійної освіти та навчання сприяли згуртуванню громад, а також пов'язували їх із зовнішніми джерелами інформації та підтримки [21].

Як відомо, типові бізнес-моделі управління партнерськими відносинами включають спільні підприємства, довгострокові ліцензійні угоди, контракти на постачання, брокерські угоди, а також спільний брендинг та спільне просування. Взаємне обслуговування передбачає об'єднання ресурсів організацій для отримання доступу до переваг, які занадто дорогі для самостійного придбання. Прикладом у секторі професійно-технічної освіти є об'єднання коштів партнерів для придбання дорогого обладнання або передових технологій, які використовуватимуть студенти. Далі, спільні підприємства дозволяють партнерам скористатися можливостями, які потребують їхніх спільних ресурсів. Прикладом цього є надання програм навчання у різних штатах через консорціум постачальників. По-третє, слід згадати партнерство у рамках ланцюжка створення вартості. Тут партнери з різними, але взаємодоповнюючими навичками об'єднують свої можливості для створення підвищеної цінності для клієнта. У секторі професійно-технічної освіти одним із прикладів такого партнерства в рамках ланцюжка створення вартості є організація навчання на робочому місці та поза ним для стажерів та учнів.

Успішні партнерства характеризуються чіткими спільними цілями та постійними зусиллями, а також сильним та загальним баченням навчання у культурах партнерів. Як результат, докладаються постійні зусилля, щоб чітко визначити уроки, отримані в результаті партнерства, виміряти та переглянути отримані знання, а також залучити працівників як ключових промоутерів навчального процесу. Однак, незважаючи на значний обсяг співробітництва в освітніх закладах Австралії, існує багато труднощів. Ключові проблеми включають визначення спільного бачення, управління дисбалансом влади та ведення переговорів у рамках організаційних структур та процедур іншого партнера [21]. Відчуття спільної ідентичності та основні цінності що стосуються мети партнерства є основними факторами його успішного розвитку.

При розробці партнерських програм у сфері навчання питання щодо моделі навчання включають широкий спектр фінансових та нефінансових факторів для забезпечення навчання, міркування щодо гнучкості, налаштування та адміністрування партнерства у сфері навчання, а також уявлення про ймовірну окупність інвестицій у навчання. Слід враховувати, що потреби підприємств у формальному навчанні значно різняться за змістом, місцем проведення та рівнями, і підприємства зазвичай надають перевагу адаптації формального навчання до їхнього контексту.

Навчання відіграє важливу роль у підтримці інновацій та безперервному вдосконаленні. У всьому світі все більш важливими характеристиками навчання

стають його загальна гнучкість, відкритість до експериментів та гнучкість у кадровому забезпеченні [11]. В цілому, гнучкість у взаємовідносинах і в рамках моделі навчання (тобто можливість індивідуалізації, способи надання послуг) вважається найважливішим критерієм успіху. Гнучкість надання послуг навчання є ключовим фактором у партнерстві з промисловістю у галузі нових технологій в Австралії. Вчені наголошують, що універсальний підхід до партнерства не підходить для «емерджентного» характеру нових технологій. Гнучкість, узгодження часу та ресурсів, усвідомлення потенційного ризику, ретельне планування та довгострокова перспектива – все це важливі міркування [14].

В успішних австралійських партнерствах у сфері навчання між промисловістю та навчальними організаціями партнери здійснювали ретельно керування щодо місця, часу та характеру навчання. Промисловість отримувала вигоду від індивідуального навчання за прийнятною ціною. Постачальники професійно-технічної освіти отримали вигоду від впевненості у своїх ринках навчання та потенціал для зростання. Брісбенський інститут TAFE створив бізнес-підрозділ для пошуку нових клієнтів у сфері навчання учнів та стажистів та, завдяки своїй готовності до партнерства та індивідуального «настроювання» (адаптації) навчання, успішно залучив нових клієнтів. Компанія INCAT, виробник катамаранів-поромів у Тасманії, вела переговори з TAFE Тасманії про внесення суттєвих змін до своєї програми навчання поза робочим місцем. Це включало створення центру підготовки на території INCAT. TAFE Тасманії реструктурував навчання співробітників INCAT та виключив близько половини навчальної програми, яка була визнана неактуальною для потреб бізнесу INCAT. Ще один приклад - компанія Russco, майстерня з кузовного ремонту в Таунсвіллі, в партнерстві з Інститутом Бар'єрного рифу TAFE. Ця фірма змогла запропонувати навчання за спеціальністю «автомобільна промисловість» у Північному Квінсленді без необхідності відправляти учнів до Брісбена на очне навчання. У кожному з цих випадків партнерство між галуззю та постачальником послуг призвело до зміни рівня підготовки, підвищення її орієнтації на потреби галузі та, мабуть, виявилося фінансово вигідним для обох сторін.

Зрештою, ключовими факторами, що визначають початковий та подальший успіх партнерств, є людські чи соціальні навички окремих осіб в організаціях-партнерах. Цей широкий список навичок включає комунікативні навички, навички управління взаємовідносинами, а також спосіб мислення менеджерів, які бачать майбутній успіх своїх підприємств пов'язаним з їхньою здатністю будувати міцні та високоефективні партнерства. Навички міжособистісного спілкування, роботи з людьми також вважаються важливішими, ніж певні фактори середовища, для досягнення успіху партнерств. М. Портер, наприклад, стверджує, що одних факторів середовища недостатньо… Щоб досягти успіху, організаціям необхідно розвивати особисті відносини, підтримувати особистий контакт, мати спільні інтереси та розвивати довгострокові зв'язки з місцевими установами, такими як дослідницькі групи та заклади освіти

[18]. Весь цей досвід та застереження є надзвичайно актуальними для України в її поточних зусиллях щодо побудови міцного середовища для співпраці в сфері професійної освіти та та бізнесу. З огляду на це, оптимальна модель концептуально може виглядати так як показано на Рис. 1.

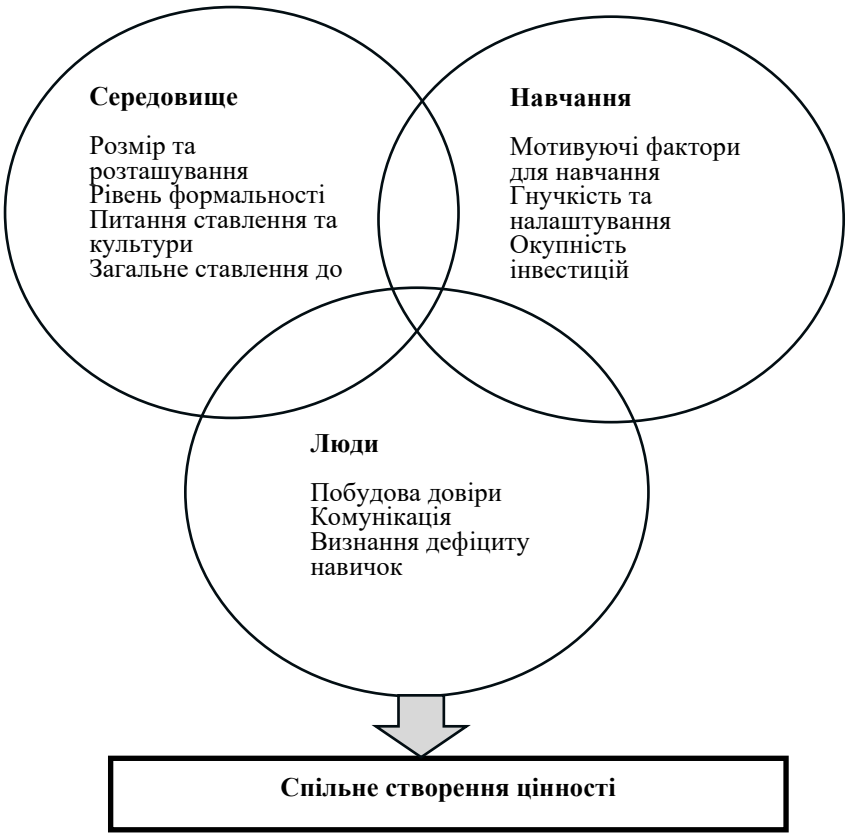

Рис. 1. Концептуальна модель інноваційної взаємодії бізнес та закладів професійної освіти

Джерело: розроблено авторами

Як один із початкових етапів побудови співробітництва цікавим може бути залучення до освітнього процесу наставників з числа кращих працівників підприємства. Це може бути як оглядові лекції, так і проведення занять з виробництва.

Наприклад, коли певні теми у міждисциплінарних курсах не охоплюються викладачем у коледжі, а вивчаються на виробництві за участю безпосередньо представників роботодавця. Така форма взаємодії, на наш погляд, може бути набагато продуктивнішою, ніж просто екскурсія на підприємство.

Інноваційні формати взаємодії між бізнесом та закладами професійної освіти еволюціонують від традиційних стажувань до стратегічних партнерств, що характеризуються спільною відповідальністю за навчальну програму, спільним інвестуванням в інфраструктуру та швидкими, гнучкими моделями навчання, розробленими для задоволення нагальних потреб ринку праці. Ключові інноваційні формати, які доцільно враховувати під час розробки

інноваційних форматів взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти в Україні, представлені в таблиці 3.

Таблиця 3.

Ключові інноваційні формати взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти [15]

Передові моделі дуальної освіти
Розділення навчання та роботи: Студенти вивчають теоретичний матеріал у навчальному закладі, одночасно проходячи систематичну практичну підготовку на підприємстві.
Спільна відповідальність: Підприємства беруть активну участь у формуванні професійних компетенцій та оцінюванні результатів навчання.
Інтеграція навчальних програм: Компанії співпрацюють у розробці спільних навчальних програм, приводячи їх у відповідність до поточних галузевих стандартів та майбутніх потреб.
Спільне створення інфраструктури та технологічні центри
Спільні центри навчання та практики: Підприємства фінансують та обладнують спеціалізовані майстерні для таких професій, як будівництво, зварювання або обробка на верстатах з ЧПК.
Технопарки: Професійно-технічні навчальні заклади та компанії формують технопарки, об’єднуючи науковий, промисловий та кадровий потенціал для впровадження нового обладнання.
Модернізація обладнання: Міжнародні та приватні партнери надають сучасну сільськогосподарську техніку, ІТ-обладнання та центри цифрової освіти для модернізації навчання.
Спільні навчальні програми «Agile»
Мікро-сертифікати та короткострокове навчання: розробка спеціалізованих короткострокових курсів, що дозволяють швидку перепідготовку дорослих та працівників.
Підприємницькі центри: перетворення закладів професійно-технічної освіти на центри, які навчають студентів створювати власний бізнес, надаючи практичні навички підприємництва.
Програми наставництва-підопічного: досвідчені співробітники галузі виступають як наставники для студентів професійно-технічної освіти та проводять спеціалізовані семінари.
Цифрові та віртуальні платформи співпраці
Віртуальні навчальні середовища (ВНС): Використання ВНС для онлайн-спільнот, що дозволяють викладачам та бізнес-практикам разом створювати цифрові ресурси.
Симуляції віртуальної реальності (ВР): Використання ВР для симуляцій у професійному навчанні, коли фізичне обладнання є занадто дорогим або небезпечним для початківців.

Веб-платформи для співпраці: Спеціалізовані платформи для пошуку та розповсюдження вакансій, встановлення зв’язку між студентами та роботодавцями для наставництва та коригування навчальних програм у режимі онлайн..
Соціальні та стратегічні партнерства
Консультативні ради: Залучення бізнес-лідерів до стратегічного планування закладів професійної освіти для забезпечення відповідності навчальних програм.
Галузева сертифікація: Залучення практиків до підсумкового оцінювання студентів, що дозволяє випускникам отримувати визнані в галузі кваліфікації.
Лабораторії спільного творення: Навчальні лабораторії, де викладачі професійної освіти та галузеві експерти спільно створюють нові навчальні сценарії тривалістю 4–6 годин.

Отже, проведений аналіз засвідчує, що формування ефективної системи взаємодії між бізнесом та закладами професійної освіти в Україні перебуває на етапі переходу від фрагментарних і переважно ініціативних форм співпраці до більш структурованих, інституційно оформлених моделей партнерства.

Водночас наявні інструменти – такі як наглядові ради, проєктні ініціативи на кшталт «InConnect 2», а також окремі практики прямої співпраці з підприємствами – демонструють різний рівень ефективності та масштабованості. Порівняння з міжнародним досвідом свідчить, що ключовим чинником успішності є не стільки різноманітність форматів взаємодії, скільки їх інтегрованість у цілісну інституційну систему, що забезпечує узгодження інтересів держави, бізнесу та освітніх інституцій. У цьому контексті для України критично важливим є не лише запозичення окремих практик, але й формування власної адаптованої моделі партнерства, яка враховуватиме специфіку трансформаційної економіки, виклики повоєнного відновлення та потребу у швидкому формуванні конкурентоспроможного людського капіталу.

Висновки. У статті здійснено комплексний аналіз інноваційних форматів взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти в умовах трансформаційної економіки України. Узагальнення наукових підходів та аналіз практик дозволили встановити, що традиційні моделі співпраці, засновані на епізодичних контактах та обмеженій участі роботодавців, не забезпечують належного рівня відповідності підготовки кадрів потребам сучасного ринку праці.

Доведено, що сучасні інноваційні формати взаємодії еволюціонують у напрямі переходу від транзакційної до партнерської та далі – до моделі співвиробництва освітніх результатів, у межах якої бізнес виступає не лише стейкхолдером, а повноцінним учасником освітнього процесу. До ключових таких форматів віднесено розширені моделі дуальної освіти, спільне створення інфраструктури підготовки кадрів, гнучкі (agile) освітні програми, цифрові платформи взаємодії, а також стратегічні та соціально відповідальні партнерства.

Аналіз сучасного стану взаємодії бізнесу та професійної освіти в Україні засвідчив наявність системних дисбалансів, зокрема розриву між освітніми результатами та потребами економіки, низького рівня працевлаштування випускників та недостатньої інституціоналізації співпраці. Встановлено, що впровадження наглядових рад є важливим кроком до формування механізмів спільної відповідальності, однак їх ефективність значною мірою залежатиме від реального рівня повноважень, мотивації бізнесу та управлінської культури закладів освіти. Обґрунтовано, що за відсутності цих умов наглядові ради можуть виконувати переважно формальні функції.

Оцінка проєкту «InConnect 2» показала, що він є перспективним інструментом активізації партнерств між закладами професійної освіти та бізнесом, однак на поточному етапі його результати мають переважно процесний характер. Проєкт сприяє формуванню інфраструктури взаємодії (мережі контактів, розвиток компетенцій співпраці, запуск спільних ініціатив), проте його вплив на системні зміни, зокрема трансформацію освітніх програм та довгострокову участь бізнесу, потребує подальшої емпіричної перевірки.

Порівняльний аналіз із європейськими моделями (на прикладі Німеччини) засвідчив, що ключовою відмінністю є рівень інституціоналізації взаємодії: якщо в Україні партнерство здебільшого має проєктний і добровільний характер, то в європейських країнах воно інтегроване в економічну систему та підтримується нормативно, організаційно й фінансово. Це дозволяє зробити висновок, що ефективність інноваційних форматів взаємодії визначається не лише їх змістом, а насамперед інституційним середовищем їх реалізації.

Водночас аналіз міжнародного досвіду (зокрема Австралії) показав, що навіть у розвинених системах існують значні виклики, пов’язані з асиметрією інтересів партнерів, складністю узгодження цілей, нерівністю доступу до ресурсів та необхідністю забезпечення гнучкості освітніх моделей. Це свідчить про відсутність універсальних рішень і необхідність адаптації інноваційних форматів до національного контексту.

Практичне значення дослідження полягає у формуванні рекомендацій щодо розвитку взаємодії бізнесу та професійної освіти в Україні, серед яких ключовими є: перехід від проєктного до інституційного рівня партнерства; створення економічних стимулів для участі бізнесу (податкові, інвестиційні, кадрові); розвиток гнучких освітніх програм та мікрокваліфікацій; підтримка спільної інфраструктури (навчально-практичні центри, технологічні хаби); посилення ролі наглядових рад як інструменту стратегічного управління за умови чіткого визначення їх повноважень.

Таким чином, інноваційні формати взаємодії бізнесу та закладів професійної освіти слід розглядати як ключовий чинник модернізації системи підготовки кадрів в Україні. Їх ефективність залежить від комплексного поєднання інституційних реформ, економічних стимулів та розвитку культури партнерства, що особливо актуально в умовах повоєнного відновлення та європейської інтеграції держави.

Література

1. Балута Т. П. Дуальність освіти як фактор модернізації сучасного суспільства // Перспективи. Соціально-політичний журнал. 2021. № 1. С. 98–102. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12597

2. Воскобойнікова Г. Л., Довжук В. В., Коновалова Л. В. Впровадження дуальної освіти на засадах компетентнісного підходу в умовах євроінтеграційних змін в системі вищої освіти // Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. 2021. № 13. С. 67–72. URL: https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/364

3. Захарова О., Настенко О. Стратегічне партнерство бізнесу та освіти як умова активізації розвитку ІТ-сфери України // Економіка і організація управління. 2023. № 1. С. 5–15. DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.1.1

4. Кадри для відбудови та дуальна освіта: як залучити бізнес до навчання учнів? // Громадський Простір. 2025. 3 жовтня. URL: https://www.prostir.ua/?library=kadry-dlya-vidbudovy-ta-dualna-osvita-yak-zaluchyty-biznes-do-navchannya-uchniv

5. Крячко В. Взаємодія бізнесу з професійно-технічною освітою для повоєнного відновлення економіки України // Інноваційна професійна освіта. 2024. № 6 (19). С. 121–127. DOI: https://doi.org/10.32835/2786-619X.2024.6.19.121-127

6. Миколайчук І., Хмурова В. Дуальна освіта у модернізації партнерства з роботодавцями // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2021. № 5. С. 139–154. DOI: https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)10

7. Нагайчук Н., Третяк Н., Тернова Л. Взаємодія бізнесу та освіти як основа переходу до моделей розширення можливостей регіонів // Ефективна економіка. 2026. № 2. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.2.85

8. Тамаркіна О. Дуальна освіта: складнощі впровадження // Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип. 47, № 4. С. 222–225. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-4-37

9. Хоружа Л., Тадеуш О. Партнерство освіти та бізнесу: у пошуках нових форм взаємодії // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2020. № 1. С. 7–16. DOI: https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.1.1

10. Як поєднати інтереси профтехосвіти і бізнесу? // Урядовий кур'єр. 2016. 22 листопада. URL: https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-poyednati-interesi-proftehosviti-i-biznesu/

11. Bolli T., Caves K., Renold U., Bürgi J. Beyond employer engagement: measuring education-employment linkage in vocational education and training programmes // Journal of Vocational Education and Training. 2018. Vol. 70, No. 4. P. 523–563. DOI: https://doi.org/10.1080/13636820.2018.1451911

12. Haughey R. Innovation in TVET: challenges and prospects // Journal of Asian Vocational Education and Training. 2015. Vol. 8. P. 1–9. URL: http://www.javet.net/wp-content/uploads/2017/02/1_008-01-2015_p1-9_Ronan-Haughey_Innovation-in-TVET.pdf

13. Lee L. Trends and issues in technical and vocational education in 10 Indo-Pacific countries. Taiwan: Ministry of Examination, 2021. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED617507.pdf

14. Markowitsch J., Hefler G. Future developments in vocational education and training in Europe: report on reskilling and upskilling through formal and vocational education training. Seville : European Commission, Joint Research Centre, 2019. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/231331/1/jrc-wplet201907.pdf

15. Maroun Z. TVET pathways to sustainable development goals: guide to integrating TVET into SDG implementation. 2024. URL: https://www.amazon.com/TVET-Pathways-Sustainable-Development-Goals-ebook/dp/B0DCGFXY9Q

16. Moerman P. Public-private partnership to solve the skills gap? // European Journal of University Lifelong Learning. 2021. Vol. 5, No. 1. P. 71–78. URL: https://eucenstudies.eucen.eu/wp-content/uploads/2021/09/ejull_0501-2021_pp71-78_pm_final.pdf

17. Payal R. TVET culture in Australia: the bigger picture // Indian Journal of Vocational Education. 2022. Vol. 32–33. P. 71–79. URL: https://www.psscive.ac.in/dvet/Chapter%207_Page%2071-79.pdf

18. Porter M. Clusters and the new economics of competition // Harvard Business Review. 2015. URL: https://static1.squarespace.com/static/54fe01fde4b068b128045b78/t/568a998c25981d3d913bba04/1451923852664/Clusters+and+the+economy.1998.pdf

19. Radkevych V. Public-private partnership in vocational education of European countries: leading development trends // Professional Pedagogics. 2023. № 2 (27). P. 14–28. DOI: https://doi.org/10.32835/2707-3092.2023.27.14-28

20. Saniter A. et al. Vocational education and training (VET) developments in Central and Eastern European countries after the Soviet era – 35 years later // Trends in vocational education and training research / eds. C. Nägele et al. 2025. Vol. 8. P. 322–336. DOI: https://doi.org/10.21240/vetcon/2025/ecer/41

21. Varma Ch., Malik S. TVET in the 21st century: a focus on innovative teaching and competency indicators // Technical and vocational education and training / eds. J.-H. Ye, M. Jiang. 2023. DOI: https://doi.org/10.5772/intechopen.112516

References

1. Baluta, T. P. (2021). Dualnist osvity yak faktor modernizatsii suchasnoho suspilstva [Dual education as a factor of modernization of modern society]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*, 1, 98–102. Retrieved from http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12597

2. Voskoboinikova, H. L., Dovzhuk, V. V., & Konovalova, L. V. (2021). Vprovadzhennia dualnoi osvity na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu v umovakh yevrointehratsiinykh zmin v systemi vyshchoi osvity [Implementation of dual education based on a competence approach in the context of European integration changes in higher education]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskyi kolehium" imeni T. H. Shevchenka. Seriia: Pedahohichni nauky*, 13, 67–72. Retrieved from https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/364

3. Zakharova, O., & Nastenko, O. (2023). Stratehichne partnerstvo biznesu ta osvity yak umova aktyvizatsii rozvytku IT-sfery Ukrainy [Strategic partnership between business and education as a condition for the development of the IT sector in Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, 1, 5–15. https://doi.org/10.31558/2307-2318.2023.1.1

4. Kadry dlia vidbudovy ta dualna osvita: yak zaluchyty biznes do navchannia uchniv? (2025). [Workforce for reconstruction and dual education: how to involve business in student training?]. *Hromadskyi Prostir*, October 3. Retrieved from https://www.prostir.ua/?library=kadry-dlya-vidbudovy-ta-dualna-osvita-yak-zaluchyty-biznes-do-navchannya-uchniv

5. Kriachko, V. (2024). Vzaiemodiia biznesu z profesiino-tekhnichnoiu osvitoiu dlia povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Interaction of business with vocational education for post-war economic recovery of Ukraine]. *Innovatsiina profesiina osvita*, 6(19), 121–127. https://doi.org/10.32835/2786-619X.2024.6.19.121-127

6. Mykolaichuk, I., & Khmurova, V. (2021). Dualna osvita u modernizatsii partnerstva z robotodavtsiamy [Dual education in the modernization of partnerships with employers]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, 5, 139–154. https://doi.org/10.31617/visnik.knute.2021(139)10

7. Nahaichuk, N., Tretiak, N., & Ternova, L. (2026). Vzaiemodiia biznesu ta osvity yak osnova perekhodu do modelei rozshyrennia mozhlyvostei rehioniv [Interaction between business and education as a basis for regional development models]. *Efektyvna ekonomika*, 2. https://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.2.85

8. Tamarkina, O. (2022). Dualna osvita: skladnoshchi vprovadzhennia [Dual education: challenges of implementation]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 47(4), 222–225. https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-4-37

9. Khoruzha, L., & Tadeush, O. (2020). Partnerstvo osvity ta biznesu: u poshukakh novykh form vzaiemodii [Partnership between education and business: in search of new forms of interaction]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka*, 1, 7–16. https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.1.1

10. Yak poiednaty interesy proftekhosvity i biznesu? (2016). [How to combine the interests of vocational education and business?]. *Uriadovyi kurier*, November 22. Retrieved from https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-poyednati-interesi-proftehosviti-i-biznesu/

11. Bolli, T., Caves, K., Renold, U., & Bürgi, J. (2018). Beyond employer engagement: measuring education-employment linkage in vocational education and training programmes. *Journal of Vocational Education and Training*, 70(4), 523–563. https://doi.org/10.1080/13636820.2018.1451911

12. Haughey, R. (2015). Innovation in TVET: challenges and prospects. *Journal of Asian Vocational Education and Training*, 8, 1–9. Retrieved from http://www.javet.net/wp-content/uploads/2017/02/1_008-01-2015_p1-9_Ronan-Haughey_Innovation-in-TVET.pdf

13. Lee, L. (2021). Trends and issues in technical and vocational education in 10 Indo-Pacific countries. Taiwan: Ministry of Examination. Retrieved from https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED617507.pdf

14. Markowitsch, J., & Hefler, G. (2019). Future developments in vocational education and training in Europe: report on reskilling and upskilling through formal and vocational education training. Seville: European Commission, Joint Research Centre. Retrieved from https://www.econstor.eu/bitstream/10419/231331/1/jrc-wplet201907.pdf

15. Maroun, Z. (2024). TVET pathways to sustainable development goals: guide to integrating TVET into SDG implementation. Retrieved from https://www.amazon.com/TVET-Pathways-Sustainable-Development-Goals-ebook/dp/B0DCGFXY9Q

16. Moerman, P. (2021). Public-private partnership to solve the skills gap? *European Journal of University Lifelong Learning*, 5(1), 71–78. Retrieved from https://eucenstudies.eucen.eu/wp-content/uploads/2021/09/ejull_0501-2021_pp71-78_pm_final.pdf

17. Payal, R. (2022). TVET culture in Australia: the bigger picture. *Indian Journal of Vocational Education*, 32–33, 71–79. Retrieved from https://www.psscive.ac.in/dvet/Chapter%207_Page%2071-79.pdf

18. Porter, M. (2015). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*. Retrieved from https://static1.squarespace.com/static/54fe01fde4b068b128045b78/t/568a998c25981d3d913bba04/1451923852664/Clusters+and+the+economy.1998.pdf

19. Radkevych, V. (2023). Public-private partnership in vocational education of European countries: leading development trends. *Professional Pedagogics*, 2(27), 14–28. https://doi.org/10.32835/2707-3092.2023.27.14-28

20. Saniter, A., et al. (2025). Vocational education and training (VET) developments in Central and Eastern European countries after the Soviet era – 35 years later. In C. Nägele et al. (Eds.), *Trends in vocational education and training research* (Vol. 8, pp. 322–336). https://doi.org/10.21240/vetcon/2025/ecer/41

21. Varma, Ch., & Malik, S. (2023). TVET in the 21st century: a focus on innovative teaching and competency indicators. In J.-H. Ye & M. Jiang (Eds.), *Technical and vocational education and training*. https://doi.org/10.5772/intechopen.112516

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК : 378.091.33-027.22:61

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-853-860

Бербець Андрій Миколойович доктор медичних наук, доцент, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-9027-5256

Семеняк Аліна Вікторівна кандидат медичних наук, доцент, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0002-3748-0023

Приймак Світлана Григорівна кандидат медичних наук, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0001-9086-5128

СПОСОБИ НАВЧАННЯ ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ, ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСВОЄННЯ

Анотація. Основними напрямками сучасної медичної освіти є підготовка кваліфікованих фахівців. Кваліфікований фахівець у медицині – це особистість, яка має не тільки достатній запас знань і вмінь, це особистість, яка може взяти на себе відповідальність у прийнятті рішень, надати допомогу у нестандартній ситуації, вміє творчо мислити, працювати у команді лікарів.

У статті розглядаються варіанти формування професійних навичок хірургічного спрямування, зокрема акушерсько-гінекологічного профілю. Розпочинати хірургічну активність студенту, який визначився із напрямком майбутньої професії, бажано з початком вивчення медицини. З одного боку це зробить майбутнього лікаря зі значно більшими професійними можливостями, ніж того, хто вирішив займатися хірургією після завершення навчального закладу. На старті професійної діяльності у першому випадку будуть значні переваги. З другого боку дає можливості визначитися з правильністю вибору хірургічної спеціальності, де не тільки знання мають місце, а постійна наполеглива робота над відпрацюванням навичок, загартування в умовах постійного стресу, вміння прийняття як класичних, так і неординарних рішень у різних критичних ситуаціях.

Таким чином питання є актуальним, потребує впровадження у навчальний процес як через самореалізацію студентів, так і через створення сприятливих комфортних умов викладачами для студентів. Комфортні умови можуть бути забезпеченими співпрацею викладачів із медичними закладами, авторитетом викладачів серед лікарів, залученням студентів до лікувальної роботи у медичних закладах, тобто є потреба у студентах. Це дуже важливий аргумент, яких розкриває неабиякі можливості для студентів.

Отже, формування студента як професіонала, особистості, частини трудового колективу залежить не тільки від самого студента, а також від

викладачів, які приймають безпосередню участь у цьому процесі, від медичного персоналу відділень, де розташовані кафедри, від взаємодії кафедр із медичними закладами. Це слід враховувати при організації навчального процесу на клінічних кафедрах.

Ключові слова: практичні навички, компетентності навчання, викладання дисципліни.

Berbets Andriy Mykoloyovych Doctor of Medical Sciences, Associate Professor, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-9027-5256

Semeniak Alina Viktorivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0002-3748-0023

Pryimak Svitlana Hryhorivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0001-9086-5128

METHODS OF TEACHING PRACTICAL SKILLS TO STUDENTS, FEATURES OF THEIR ACQUISITION

Abstract. The main directions of modern medical education are the training of qualified specialists. A qualified specialist in medicine is a person who has not only a sufficient stock of knowledge and skills, but also a person who can take responsibility in making decisions, provide assistance in a non-standard situation, is able to think creatively, and work in a team of doctors.

The article considers options for the formation of professional skills in the surgical field, in particular the obstetrics and gynecology profile. It is advisable for a student who has decided on the direction of his future profession to begin surgical activity with the beginning of studying medicine. On the one hand, this will provide the future doctor with significantly greater professional opportunities than someone who decided to engage in surgery after graduating from an educational institution. At the start of professional activity in the first case, there will be significant advantages. On the other hand, it provides an opportunity to determine the correctness of choosing a surgical specialty, where not only knowledge takes place, but also constant hard work on developing skills, hardening in conditions of constant stress, the ability to make both classical and extraordinary decisions in various critical situations.

Thus, the issue is relevant, requires implementation in the educational process both through the self-realization of students and through the creation of favorable comfortable conditions by teachers for students. Comfortable conditions can be ensured by cooperation between teachers and medical institutions, the authority of teachers among doctors, the involvement of students in medical work in medical institutions, that is, there is a need for students. This is a very important argument, which opens up extraordinary opportunities for students.

Thus, the formation of a student as a professional, an individual, a part of the work team depends not only on the student himself, but also on the teachers who take a direct part in this process, on the medical staff of the departments where the departments are located, on the interaction of departments with medical institutions. This should be taken into account when organizing the educational process at clinical departments.

Keywords: Skills, Competency-based medical education (CBME), Teaching

Постановка проблеми. Сучасна навчальна програма медичної освіти передбачає засвоєння студентами певних компетентностей. Здобувач вищої освіти повинен продемонструвати досягнення передбачених компетентностей після закінчення вивчення дисципліни. Щоб підготувати студентів до досягнення вказаних компетенцій, важливим є забезпечення можливостей для багаторазової практики. Навчання студентів спеціальності «Медицина» не може обмежуватися навчальною аудиторією. Враховуючи, що практичні навички можна класифікувати на «м'які», що включають комунікабельність, роботу в команді, вміння критично мислити, визначатися з діагнозом, методами обстеження, планом лікування, знанням алгоритмів надання невідкладної допомоги, та «жорсткі», які визначають вміння та можливості працювати руками, набуваються шляхом постійного відтворення та повторення, стає очевидним, що процес навчання практичних навичок повинен бути багатогранним із застосуванням різноманітних методів, включаючи роботу у закладах надання медичної допомоги [2].

У навчальному процесі також слід враховувати складність виконання навичок, що теж передбачає необхідність відповідної матеріально-технічної бази. При вивченні дисципліни «Акушерство та гінекологія» ряд базових практичних навичок можна засвоїти у навчальній аудиторії працюючи на муляжах [3]. Для прикладу, це навички гінекологічного дослідження, зовнішнього та внутрішнього акушерського дослідження, оцінки стану плода та новонародженого. Навички, що вимагають певної практики, наприклад, надання невідкладної допомоги в акушерстві та гінекології, можна розглядати як такі, що вивчаються у навчальній аудиторії за допомогою ситуаційних завдань, кейсів, рольових ігор, однак потребують засвоєння в умовах навчально-тренінгових центрів або умовах лікувальних закладів.

Слід врахувати, що один з етапів становлення лікаря, який включає вміння прогнозувати перебіг захворювання, проводити профілактику захворювань, надавати допомогу при веденні вагітності, пологів, післяпологового періоду, потребує безпосереднього контакту студентів із пацієнтками як із нормальним перебігом вагітності, так із ускладненим і патологічним перебігом вагітності, пологів, післяпологового періоду. Набуття практичних навичок у даному випадку є доволі складним процесом, оскільки вимагає погодження із пацієнтками чи її родичами, включає певні етичні моменти проведення

гінекологічного чи акушерського огляду, у більшості випадків унеможливлює навчання студентів у реальних умовах та потребує пошуку шляхів вирішення, про що описано у статті. У сучасних умовах навчання у стаціонарах лікувальних закладів є доволі складним процесом через небажання пацієнток акушерсько-гінекологічного профілю спілкуватися зі студентами. Враховуючи наявність певних особливостей при веденні вагітності не бажання спілкування зі студентами виникає іноді у лікарів, що теж потребує адекватного вирішення проблеми.

До компетентностей вивчення дисципліни «Акушерство та гінекологія» входять навички хірургічного спрямування, такі як надання допомоги при травмах статевих органів, кровотечах, вміння накладати шви, робити перев'язки, зупиняти кровотечу, надавати допомогу в пологах. У цьому випадку співпраця з лікувальними закладами є надзвичайно актуальною. не менш важливим є можливість навчання студентів у навчально-тренінгових центрах за наявності муляжів, тренажерів для відпрацювання навичок до автоматизму.

Отже, якісне засвоєння практичних навичок потребує певної матеріально-технічної бази, досвіду викладачів, бажання студентів навчатися. Це не тільки алгоритм відпрацювання навички, це тривалий процес розуміння ситуації, прогнозування ускладнень, можливість прийняття рішення, який залежить від базових знань, вмінь та зовнішнього середовища, в якому навчається студент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно напрацювань Барановської О. (2025), формування навичок відбувається через ситуаційні, тренінгові, проєктні та дослідницькі методи, важливими є творчі завдання, такі як кейс-випадки, рольові ігри, моделювання життєвих ситуацій, що навчають оцінювати ризики, враховувати етичні аспекти та робити вибір на основі цінностей. Вважається, що після таких впроваджень випускник ймовірно при прийнятті рішень буде враховувати власну думку відповідно до своїх можливостей, знань, проявляти ініціативу в навчальній і професійній діяльності, прогнозувати наслідки власних рішень, ініціювати надання допомоги, працювати в команді [1]. Дослідження Яд Рам Ядав (2016) та співавторів вказують на необхідність виконання хірургічних практичних навичок з використанням операційних, навчальних кімнат, кімнати симуляції, де можна відпрацьовувати техніку зав'язування вузлів, елементарних оперативних втручань, що є основою для набуття навичок [4].

Мета статті – покращити засвоєння практичних навичок студентами спеціальності «Медицина», розробити способи засвоєння практичних навичок, залежно від компетентностей.

Виклад основного матеріалу. У результаті вивчення навчальної дисципліни «Акушерство і гінекологія» здобувач вищої освіти повинен в основному знати навички лікаря загальної практики. Це сучасні стандарти надання допомоги при акушерській та гінекологічній патології, питання планування сім'ї, перебіг фізіологічної та патологічної вагітності, пологів та післяпологового

періоду. При цьому уміти та демонструвати гінекологічне дослідження, встановлювати діагноз захворювання, проводити диференційну діагностику, терапію, профілактику та реабілітацію акушерських і гінекологічних хворих, збирати та оцінювати акушерський гінекологічний анамнез, проводити зовнішнє та внутрішнє акушерське дослідження, оцінювати стан плода та новонародженого, надавати невідкладну допомогу при акушерській та гінекологічній патології. Таким чином набуття практичних навичок при вивченні дисципліни «Акушерство та гінекологія» є ступеневим процесом, розпочинається з розуміння клінічної ситуації, формування діагнозу, призначення лікування.

Досягнення вказаних навичок відбувається шляхом дискусії та обговорення при вивчення теми заняття з використанням ситуаційних завдань. Однак, нами впроваджена активна робота студентів у відділеннях стаціонару. Кожне відділення при вивченні дисципліни має свої особливості. Студенти шостого курсу впродовж вивчення дисципліни «Акушерство та гінекологія. Практика» розпочинають засвоєння практичних навичок у відділенні патології вагітності та екстрагенітальної патології. При цьому щоденно проводиться огляд пацієнтів, за яких несе студент певну відповідальність.

Студент самостійно визначається з діагнозом, планом обстеження та призначає власне лікування. Наступним етапом є обговорення діяльності студента у кожному конкретному випадку, визначення правильності ведення пацієнтів, обговорення недоліків та помилок.

Студент проводить подальше спостереження за станом пацієнток впродовж всього вивчення дисципліни на циклі або до пологів, на яких студент присутній, чи до виписки пацієнток. Результати своєї діяльності студент щоденно занотовує для подальшого аналізу.

При такій практиці ми досягаємо певної взаємодії між студентом та пацієнтками. Щоденне спілкування стає все більш комфортним як для студента, так і для пацієнток. Завдячуючи цьому вагітні з кожним днем все більше довіряють студентам і відпрацювання практичних навичок у реальних умовах стає можливим, ймовірність повторення практичної навички значно зростає і до кінця циклу навчання навички акушерського обстеження засвоюється до автоматизму, що було встановлено викладачами при прийомі практично-орієнтованого іспиту ОСКІ 2. У групах студентів, які працювали за вказаною методикою, всі студенти склали іспит на добрі та відмінні оцінки з середнім балом 4,3, чого не спостерігалося у групах студентів, які на шостому курсі надавали перевагу роботі у навчальних аудиторіях з використанням муляжів. У цих студентів середній бал становив 3,8. Стає очевидним, що робота у стаціонарі з реальними вагітними запускає певний емоційний компонент у спілкуванні, відповідальність з боку студентів, що сприяє кращому засвоєнню навичок. Якщо врахувати мотивацію студентів, то частина студентів не бажають працювати з вагітними, що відображається на показниках успішності. У такому випадку викладачам слід зайнятися пошуком шляхів впливу на студентів для підсилення

їхньої мотивації. Найкращим способом з нашої практики є особистий приклад викладача та його авторитет серед лікарів і співробітників лікувальних закладів.

Одним із найскладніших моментів у навчанні є набуття навичок ведення фізіологічних і ускладнених пологів. Безпосереднє виконання навички студентами у реальних умовах є не зовсім реальним, оскільки відповідальність за ведення пологів, наслідки пологів несе черговий лікар. Зрозуміло, що студент може спершу засвоювати вказану навичку шляхом багаторазового спостереження з подальшим обговоренням у навчальній аудиторії розвитку можливих ускладнень і способів попередження ускладнень. Однак, спостереження теж не завжди є можливим з урахуванням партнерських пологів і не погодженням родичів роділлі з присутністю студентів.

Нами запропоновано декілька варіантів вирішення проблеми. Спершу студент повинен до автоматизму засвоїти ведення пологів на муляжах, включаючи знання біомеханізму пологів, особливостей спостереження за роділлею залежно від періоду перебігу пологів. У такий спосіб ми впливаємо на можливість студента правильно відповідати на запитання лікаря чи роділлі, що підвищує значно авторитет студента і він зі спостерігача стає активним учасником пологового процесу. Це перший етап комунікації та розуміння ведення пологів.

Наступним етапом навчання є залучення студентів до процесу ведення медичної документації, у даному випадку партограми. Весь період пологів, починаючи із тривалого періоду розкриття шийки матки, стає для студента важливим. Перебування з роділлею, її підтримка студентами, забезпечує необхідний емоційний зв’язок, і пацієнтка, родичі змінюють у більшості випадків думку щодо небажання перебування студентів у пологовому залі. Ми досягаємо позитивного результату у такий спосіб, студент має можливість не тільки спостерігати, а також виконувати певні навички спостереження за станом плода, скорочень матки, перебігу пологів. Це чудовий досвід, який ми щоденно використовуємо у свої й практиці зі студентами шостого курсу.

На позивний результат навичок впливає бажання студентів перебувати у пологовому залі під час вечірніх чергувань, до яких заохочуємо студентів, як виконання самостійної роботи. Найбільшу кількість виконання практичних навичок невідкладної допомоги вдається виконати студентам саме під час вечірніх чергувань.

Полегшує роботу наявність власних чергувань викладачів у відділенні, оскільки студенти знаходяться під постійним наглядом, у випадку помилкових рішень, чи не зовсім правильного виконання навички, завжди є можливість виправити студента і скерувати його дії відповідно до розроблених алгоритмів. Таким чином ми вказуємо на наступний важливий момент навчання студентів – практичний досвід викладача, його вміння працювати одночасно з пацієнтками та студентами, створювати комфортні умови навчання студентам. Роль викладача у процесі навчання є неймовірно вагомою, потребує від молодих викладачів

здобувати вищі лікарські категорії для підвищення ефективності навчання студентів. Для підтвердження, нами проведено аналіз успішності студентів, які працювали у відділенні за вказаною методикою (перша група студентів кількістю 30 студентів), та аналіз успішності студентів, які не відвідували вечірні чергування та відпрацьовували години самостійної роботи самостійно без контролю викладача, що допускається навчальною програмою (друга група студентів з аналогічною кількістю 30 студентів). Результат був на користь студентів першої групи з середнім балом 4,6 на відміну від студентів другої групи з середнім балом 4,0. Спершу ми можемо вказати на якісний показник в обох групах, але при аналізування результатів складання студентами двох груп іспиту «Крок 2», який включає перевірку теоретичних знань, знань надання невідкладної допомоги, ми з'ясували значну перевагу у студентів першої групи. Середній відсоток правильних відповідей становив 92 відсотки, у студентів другої групи 78 відсотків. Таким чином, мотивація студентів, постійний процес навчаннях у реальних умовах з відпрацюванням практичних навичок до автоматизму, є основою клінічного мислення, тривалого запам'ятовування та миттєвого відтворення знань у критичних умовах.

Для засвоєння технічних хірургічних навичок і навичок надання невідкладної допомоги необхідні симуляційні методики з використанням симуляторів, муляжів, тренажерів, спеціального приладдя. Таким чином наступний етап засвоєння хірургічних навичок залежить від викладання та матеріального забезпечення, що є якісним у сучасних умовах навчання. Засвоєння технічних хірургічних навичок у студентів ми досягаємо кількома шляхами. Спершу це відпрацювання навичок на муляжах в аудиторії, у подальшому студенти відпрацьовують самостійно навичку з демонстрацією під час прийому модульного контролю. Встановлено, що для якісного опанування навички необхідно щонайменше десять повторень щодення під час вивчення циклу «Акушерство та гінекологія. Практика».

Отже, практичне заняття, яке включає щоденно засвоєння практичних навичок різних рівнів складності, в результаті сприяє якісному засвоєнню теоретичного та практичного матеріалу, тому така практика може бути рекомендованою на кафедрах хірургічного профілю.

Важливими та необхідними навичками є навички надання невідкладної допомоги, зокрема при нападі еклампсії чи акушерських кровотечах. Зрозуміло, що теоретично відрацювати алгоритм надання навички можливо у умовах навчальних аудиторій, однак, як показує практика, надзвичайна ситуація впливає негативно на студентів, що унеможливлює якісне відтворення навички. Проблему вирішили шляхом поєднання навчального процесу з відпрацюванням вказаних навичок у навчально-тренінговому центрі стимуляційної медицини, де є можливість не тільки проводити відпрацювання практичних навичок надання невідкладної допомоги, також проводити відео фіксацію роботи груп студентів з подальшим детальним обговоренням помилок. Студенти самостійно надають

допомогу, тобто приєднуємо до навчального процесу рольові ігри, та самостійно проводять аналіз ситуації. Роль викладача на першому етапі – спостереження за діями студентів.

Після обговорення студентами кожної клінічної ситуації, викладач коректно вказує на певні відхилення від алгоритму надання допомоги та пропонує розіграти ситуацію знову до якісного засвоєння алгоритму надання невідкладної допомоги всіма студентами групи. При виявленні помилок у студентів, повторюється сценарій знову. У результаті маємо повноцінне засвоєння алгоритмів надання невідкладної допомоги всіма студентами одночасно. У таких групах студентів спостерігався тільки якісний показник успішності.

Отже, навчання є процесом, який потребує постійних змін, через прогресивний розвиток технологій, нових результатів доказової медицини, у цьому процесі слід враховувати необхідність постійного пристосування, як студентів, так і викладачів до різних умов викладання, середовища, в якому навчаються студенти з врахуванням психоемоційного стану студентів.

Висновки. Отримані результати впроваджень способів навчання та засвоєння практичних навичок свідчать, про необхідність одночасного якісного засвоєння комунікативних, діагностичних та технічних навичок, через належне викладанням дисципліни, навчання студентів в умовах відділень лікувальних закладів, навчально-тренінгових центрів стимуляційної медицини. Як результат роботи – якісні показники виконання практичних навичок при складанні ОСКІ 2 на 6 курсі та при складанні іспиту «Крок 2».

Література:

1. Барановська О. Модель сучасного випускника профільної школи: стратегія розвитку особистості // Український педагогічний журнал. №4 2025, с.163-166.

2. Ai Li E, Wilson CA, Davidson J, Kwong A, Kirpalani A, Wang PZT.Adv // Med Educ Pract. № 20 2023, p. 381.

3. Joji RM, Kumar AP, Almarabheh A, Dar FK, Deifalla AH, Tayem Y, Ismaeel AY, Bindayna K, Tabbara KS, Farid E, Shadab M, Al Mahmeed A, Shahid M.BMC // Med Educ. № 22(1) 2022, p. 411.

4. Yad Ram Yadav 1, Vijay Parihar 1, Shailendra Ratre 1, Yatin Kher 1, Mohmed Iqbal // J Neurol Surg A Cent Eur Neurosurg. № 77(2) 2016, p. 146

References:

1. Baranovska O. Model suchasnoho vypusknyka profilnoi shkoly: stratehiia rozvytku osobystosti // Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. №4 2025, s.163-166 [in Ukrainian].

2. Ai Li E, Wilson CA, Davidson J, Kwong A, Kirpalani A, Wang PZT.Adv // Med Educ Pract. № 20 2023, r. 381.

3. Joji RM, Kumar AP, Almarabheh A, Dar FK, Deifalla AH, Tayem Y, Ismaeel AY, Bindayna K, Tabbara KS, Farid E, Shadab M, Al Mahmeed A, Shahid M.BMC // Med Educ. № 22(1) 2022, r. 411.

4. Yad Ram Yadav 1, Vijay Parihar 1, Shailendra Ratre 1, Yatin Kher 1, Mohmed Iqbal // J Neurol Surg A Cent Eur Neurosurg. № 77(2) 2016, r. 146.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378.091:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-861-869

Біда Олена Анатоліївна докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти, Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці ІІ, https://orcid.org/0009-0007-4121-9665

Хімчук Ліліана Іванівна докторка педагогічних наук, кандидатка психологічних наук, професорка, професорка кафедри психології розвитку факультету психології, Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, https://orcid.org/0000-0002-9243-3131

Височан Леся Михайлівна докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри початкової освіти та педагогічних інновацій, Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, https://orcid.org/0000-0002-8978-5005

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД СТУДЕНТІВ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У процесі дослідження авторами розглянуто психолого-педагогічний супровід студентів як системний і цілеспрямований чинник забезпечення психологічного благополуччя здобувачів вищої освіти в умовах цифрового навчання. Проаналізовано особливості трансформації освітнього середовища під впливом цифровізації, а також психоемоційні виклики, з якими стикаються студенти в умовах сьогодення. Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що цифрове навчання, поряд із розширенням освітніх можливостей, супроводжується зростанням психоемоційного навантаження, відчуттям соціальної ізольованості, зниженням навчальної мотивації та ризиками емоційного виснаження студентів. За таких умов особливого значення набуває науково обґрунтована система психолого-педагогічного супроводу, спрямована на підтримку психологічної рівноваги, формування емоційної стійкості та забезпечення психологічно безпечного освітнього середовища. У статті зазначено, що ефективний психолого-педагогічний супровід має базуватися на комплексному поєднанні системного, особистісно орієнтованого, компетентнісного та середовищного підходів, і його доцільно вибудовувати з опорою на новітні наукові концепції, спрямовані на збереження і зміцнення психічного здоров'я особистості. Обґрунтовано доцільність упровадження діагностичних, профілактичних, просвітницьких і корекційно-розвивальних

заходів, а також використання цифрових інструментів для підтримки емоційного благополуччя студентів і розвитку їх навичок саморегуляції. У результаті дослідження зроблені висновки про те, що психолого-педагогічний супровід здобувачів у цифровому освітньому середовищі є необхідною умовою не лише збереження психологічного благополуччя, а й підвищення якості освітнього процесу загалом, а системна психологічна підтримка сприяє адаптації студентів до цифрового навчання, підвищенню їх навчальної мотивації та формуванню готовності до професійної діяльності в умовах сучасних соціальних викликів.

Ключові слова: психологічні умови, благополуччя, мотивація, емоційний стан, здобувачі ЗВО, сучасні виклики.

Bida Olena Anatoliivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary and Pre-school Education and Educational Institution Management, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, https://orcid.org/0009-0007-4121-9665

Khimchuk Liliana Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Developmental Psychology, Faculty of Psychology, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, https://orcid.org/0000-0002-9243-3131

Vysochan Lesia Mykhailivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary Education and Pedagogical Innovations, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, https://orcid.org/0000-0002-8978-5005

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR STUDENTS AS A FACTOR IN ENSURING PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN DIGITAL LEARNING

Abstract. In the course of the study, the authors considered psychological and pedagogical support for students as a systematic and purposeful factor in ensuring the psychological well-being of higher education seekers in the context of digital learning. The peculiarities of the transformation of the educational environment under the influence of digitalisation, as well as the psycho-emotional challenges faced by students in today's conditions, were analysed. The relevance of the research topic is due to the fact that digital learning, along with the expansion of educational opportunities, is accompanied by an increase in psycho-emotional stress, a feeling of social isolation, a decrease in academic motivation, and the risk of emotional exhaustion among students. Under such conditions, a scientifically based system of psychological and pedagogical support aimed at maintaining psychological balance, forming emotional stability and ensuring a psychologically safe educational environment becomes particularly important. The article states that effective

psychological and pedagogical support should be based on a comprehensive combination of systemic, person-oriented, competence-based and environmental approaches, and it is advisable to build it on the basis of the latest scientific concepts aimed at preserving and strengthening the mental health of the individual. The feasibility of introducing diagnostic, preventive, educational, and corrective-developmental measures, as well as the use of digital tools to support students' emotional well-being and develop their self-regulation skills, is justified. The study concludes that psychological and pedagogical support for students in a digital educational environment is a necessary condition not only for maintaining psychological well-being, but also for improving the quality of the educational process in general, and that systematic psychological support contributes to students' adaptation to digital learning, increases their motivation to learn, and prepares them for professional activity in the context of modern social challenges.

Keywords: psychological conditions, well-being, motivation, emotional state, higher education students, modern challenges.

Постановка питання в загальному вигляді. У контексті сучасних суспільно-політичних подій в Україні повномасштабна війна стала визначальним чинником, що істотно вплинув на життєві плани, ціннісні орієнтації та психоемоційний стан студентської молоді. Умови воєнного стану зумовили необхідність швидкої адаптації здобувачів вищої освіти до нових реалій, що супроводжується зростанням психологічного навантаження та появою додаткових ризиків для їхнього психологічного благополуччя. Зазначені обставини актуалізують потребу в цілеспрямованому психолого-педагогічному супроводі здобувачів як важливому складнику освітнього процесу. Однією з ключових трансформацій, спричинених війною, є зміна пріоритетів здобувачів, коли питання особистої безпеки, турботи про близьких і громадянської відповідальності часто переважають над академічними цілями. У таких умовах значна частина здобувачів освіти переживає зниження навчальної мотивації, втрату смислу освітньої діяльності і труднощі з концентрацією уваги. Ці проблеми особливо загострюються в умовах цифрового навчання, яке, попри свої переваги, може посилювати відчуття ізольованості, емоційного виснаження та дефіциту міжособистісної підтримки [4]. У зв’язку з цим психолого-педагогічний супровід набуває функції стабілізуючого чинника, спрямованого на підтримку психологічного благополуччя здобувачів, відновлення навчальної мотивації та формування навичок емоційної саморегуляції. У цифровому освітньому середовищі такий супровід має передбачати поєднання педагогічної підтримки, психологічного консультування, адаптації навчальних вимог і створення безпечного освітнього простору, що сприятиме збереженню психічного здоров’я здобувачів та їх успішній освітній діяльності в умовах тривалого стресу.

Аналіз наукових досліджень. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях проблема забезпечення психологічного благополуччя здобувачів освіти

розглядається як одна з ключових умов ефективного навчання в умовах цифровізації та соціальних криз. У вітчизняній науковій традиції концепція психологічного благополуччя ґрунтовно представлена в працях С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. М. Титаренко, О. В. Завгородньої, які акцентують увагу на взаємозв'язку емоційної рівноваги, мотивації й успішності освітньої діяльності. Дослідники наголошують на ролі освітнього середовища як простору підтримки особистісного розвитку і психічного здоров'я. Проблематика психологічної стійкості особистості в умовах тривалого стресу та кризових подій, зокрема війни, активно розробляється українськими науковцями Т. М. Титаренко, О. І. Бондаренко, які розглядають стійкість як здатність до адаптації, саморегуляції та відновлення психоемоційної рівноваги.

Концепція педагогіки, чутливої до психотравмувального досвіду, дедалі активніше інтегрується в освітні дослідження України та країн Європи. В українському контексті її окремі аспекти представлені в роботах О. М. Кокун, І. С. Булах, В. О. Панок, які підкреслюють необхідність урахування психотравмувального досвіду здобувачів освіти та переорієнтації педагогічної взаємодії з контролю на підтримку. Наукові напрацювання українських і європейських дослідників свідчать, що інтеграція концепцій психологічного благополуччя, психологічної стійкості та педагогіки, чутливої до психотравмувального досвіду, становить теоретично обґрунтовану основу для розроблення ефективної системи психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти в умовах цифрового навчання.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування і аналітичне дослідження ролі психолого-педагогічного супроводу студентів у забезпеченні їх психологічного благополуччя в умовах цифрового навчання, а також визначення ефективних підходів, методів і умов організації такого супроводу в закладах вищої освіти.

Методологія. Для досягнення поставленої мети у дослідженні використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, застосовано аналіз, синтез, узагальнення та систематизацію наукових джерел з проблем цифрового навчання, психологічного благополуччя та психолого-педагогічного супроводу.

Основна частина дослідження. Цифрове навчання становить невід'ємну складову сучасного освітнього середовища та розглядається як комплексна педагогічна система, що значно перевищує рамки суто технічного застосування інформаційно-комунікаційних технологій в організації освітнього процесу. **Актуальність дослідження** зумовлена потребою в розробленні ефективних психолого-педагогічних підходів, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків цифрового навчання для психологічного благополуччя здобувачів закладів вищої освіти. В умовах цифровізації освітнього процесу і тривалого впливу стресогенних чинників, пов'язаних із воєнним станом, зростає ризик емоційного виснаження, тривожності, зниження навчальної мотивації та

порушення соціальної взаємодії здобувачів освіти [5;2]. Особливої наукової уваги потребує вивчення психолого-педагогічних методів і стратегій, які сприяють створенню психологічно безпечного та комфортного освітнього середовища у цифровому форматі, розвитку стресостійкості, емоційної саморегуляції та адаптаційних ресурсів здобувачів. Важливим є також визначення ролі педагогічної підтримки, індивідуалізації навчання й організації зворотного зв'язку як чинників підтримання психологічної рівноваги в умовах дистанційної та змішаної форм навчання.

Аналіз наукових досліджень [6;7] дозволяє зазначити, що практичний компонент психолого-педагогічного супроводу в умовах цифрового навчання охоплює систему методів і форм організації освітньої діяльності, спрямованих на підтримку психологічного благополуччя здобувачів, розвиток їх емоційної компетентності та соціальної взаємодії. Зокрема, важливе значення має впровадження інтерактивних занять, які стимулюють емоційну комунікацію між учасниками освітнього процесу та зменшують відчуття соціальної ізоляції, характерне для дистанційних форматів навчання. Ефективним інструментом психоемоційної підтримки є використання елементів арттерапії, зокрема візуальних, музичних і театралізованих практик, що створюють безпечний простір для вербалізації та символічного вираження емоційних станів. Доцільним є також застосування ігрових і симуляційних методів, які сприяють розвитку емоційної гнучкості, емпатії та навичок соціальної взаємодії, що є важливими для адаптації здобувачів до цифрового освітнього середовища.

У своєму дослідженні [4] автори зазначають, що важливу роль у формуванні усвідомленого ставлення до власного психоемоційного стану відіграють рефлексивні практики, зокрема ведення емоційних щоденників, цифрових щоденників самоспостереження або регулярні рефлексивні сесії. Такі практики сприяють розвитку навичок саморегуляції, аналізу власних переживань і відповідального ставлення до психічного здоров'я. Доповнює зазначені підходи використання цифрових ресурсів, зокрема спеціалізованих застосунків для розвитку емоційної грамотності, практик усвідомленості та медитації, які довели свою ефективність у зниженні рівня стресу й емоційного напруження. Окремої уваги заслуговує організація партнерської взаємодії у груповій роботі, яка сприяє формуванню атмосфери довіри, взаємопідтримки та соціальної включеності здобувачів. Така взаємодія не лише полегшує адаптацію до цифрового освітнього середовища, а й зміцнює емоційну стійкість як важливий чинник загального психологічного благополуччя.

Водночас результати аналізу сучасної освітньої практики засвідчують, що, попри поступове зростання рівня цифрової компетентності педагогів закладів вищої освіти, темпи цього процесу залишаються недостатніми [2].

Спостерігається обмеженість спектра використовуваних цифрових ресурсів, низька активність у створенні власних цифрових освітніх матеріалів, а також недостатня залученість до програм підвищення обізнаності щодо безпечного й

етичного використання цифрових технологій. Значна частина педагогів і досі не володіє належними навичками цифрової безпеки, захисту персональних даних та управління цифровими ризиками, що ускладнює реалізацію повноцінного психолого-педагогічного супроводу здобувачів у цифровому освітньому середовищі.

Психолого-педагогічне забезпечення емоційного благополуччя здобувачів освіти виступає одним із ключових чинників ефективності освітнього процесу в умовах цифрового навчання. Трансформація освітнього середовища під впливом цифрових технологій супроводжується не лише розширенням дидактичних можливостей, а й зростанням психоемоційного навантаження, що актуалізує потребу в цілеспрямованих підходах до підтримки психологічної рівноваги здобувачів. У цьому контексті особливо важливим є врахування психологічних і педагогічних аспектів організації цифрового навчання, спрямованих на зменшення стресогенних чинників, профілактику емоційного виснаження та створення умов для гармонійного емоційного розвитку здобувачів освіти.

У межах дослідження доцільно виокремити такі основні підходи до забезпечення емоційного благополуччя здобувачів освіти в умовах цифрового навчання:

1. Системний підхід. Передбачає розгляд психолого-педагогічного супроводу як цілісної системи, що охоплює взаємодію освітнього середовища, педагогів, психологічних служб і самих здобувачів освіти. Реалізація цього підходу забезпечує узгодженість педагогічних, організаційних і психологічних заходів, спрямованих на підтримку емоційної стабільності здобувачів.

2. Особистісно орієнтований підхід. Зосереджується на врахуванні індивідуальних психологічних особливостей здобувачів освіти, їхніх потреб, життєвого досвіду, рівня стресостійкості й адаптаційних ресурсів. У цифровому навчанні цей підхід реалізується через гнучкість навчальних вимог, персоналізацію освітніх траєкторій і підтримувальну педагогічну взаємодію.

3. Компетентнісний підхід. Спрямований на формування у здобувачів освіти емоційної компетентності, навичок саморегуляції, усвідомленого управління емоційними станами і відповідального ставлення до власного психічного здоров’я. Такий підхід дозволяє розглядати емоційне благополуччя не лише як умову, а і як результат освітнього процесу.

4. Середовищний підхід. Передбачає створення психологічно безпечного, підтримувального цифрового освітнього середовища, яке мінімізує чинники тривожності й ізоляції. Це включає організацію інтерактивної комунікації, регулярний зворотний зв’язок, чітку структуру навчального процесу та використання цифрових інструментів, орієнтованих на підтримку добробуту здобувачів.

Застосування зазначених підходів у комплексі забезпечує науково обґрунтовану основу для реалізації ефективного психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти та сприяє збереженню їхнього емоційного благополуччя в умовах цифрового навчання.

У сучасних умовах цифрового навчання психолого-педагогічний супровід здобувачів освіти доцільно вибудовувати з опорою на новітні наукові концепції, спрямовані на збереження і зміцнення психічного здоров'я особистості. Зокрема, вагоме значення має концепція **психологічного благополуччя,** яка розглядає освітній процес як простір підтримки емоційної рівноваги, суб'єктивного відчуття задоволеності освітньою діяльністю і позитивного самосприйняття здобувачів освіти [6]. У цифровому освітньому середовищі ця концепція передбачає створення умов для психологічної безпеки, підтримки мотивації та зниження рівня хронічного стресу. Не менш важливою є концепція **психологічної стійкості**, що акцентує увагу на здатності особистості адаптуватися до складних життєвих обставин, долати кризові ситуації, відновлювати внутрішню рівновагу після психоемоційних потрясінь. У контексті воєнного стану і цифровізації освіти розвиток психологічної стійкості здобувачів розглядається як актуальне завдання психолого-педагогічного супроводу, яке реалізується через формування навичок саморегуляції, усвідомлення власних ресурсів і підтримку соціальних зв'язків. Аналіз наукових досліджень [1;2;4] дозволяє стверджувати, що актуальність у сучасних реаліях набуває **педагогіка, чутлива до психотравмувального досвіду**, яка виходить із визнання того, що значна частина здобувачів освіти може мати досвід втрат, насильства або тривалого стресу, зумовленого війною. Застосування цього підходу в цифровому навчанні передбачає уважне ставлення до емоційного стану здобувачів, уникнення додаткової травматизації в освітньому процесі, гнучкість вимог та пріоритет підтримки над контролем.

Інтеграція зазначених концепцій у психолого-педагогічний супровід у цифровому освітньому середовищі створює науково обґрунтовану основу для забезпечення емоційного благополуччя здобувачів освіти, підвищення їх адаптаційного потенціалу та стійкості до викликів сучасного соціального контексту.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що психолого-педагогічний супровід студентів у цифровому освітньому середовищі є визначальним чинником забезпечення їх психологічного благополуччя, адаптації до умов цифрового навчання і збереження навчальної мотивації в умовах соціальної нестабільності й воєнного стану. Зазначено, що цілеспрямована підтримка емоційного стану здобувачів освіти сприяє зниженню рівня тривожності, емоційного виснаження та підвищенню ефективності освітньої діяльності. Встановлено, що інтеграція психологічної підтримки в цифровий освітній процес потребує активної взаємодії викладачів, психологічних служб і адміністрації закладів вищої освіти. До того ж, взявши до уваги своєрідність досліджуваного конструкту психологічного благополуччя, принципово важливо створити умови для розвитку емоційної компетентності, психологічної стійкості та усвідомленого ставлення студентів до власного психічного здоров'я. Зазначене передбачає впровадження педагогіки підтримки, гнучких освітніх

моделей і використання цифрових інструментів, орієнтованих на добробут здобувачів освіти. Узагальнюючи, результати дослідження підтверджують, що психолого-педагогічний супровід має розглядатися як системний і невід'ємний компонент цифрового навчання у закладах вищої освіти, спрямований не лише на забезпечення освітніх результатів, а й на збереження психологічного благополуччя здобувачів у сучасних кризових умовах.

Література

1. Алексеєва Т. В. Психологічні фактори та прояви процесу адаптації здобувачів до навчання у вищому навчальному закладі : автореф. дис. … канд. псих. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Київ, 2004. 26 с.

2. Безбородько М. Фактори розвитку психологічного здоров'я студентської молоді. *Сучасні технології розвитку людини в інтегрованому суспільстві в умовах воєнного часу*. 2019. С.119-123.

3. Белов О. О. Психологічні проблеми та основні напрямки збереження психічного здоров'я здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання. *Український журнал медицини, біології та спорту*. Т. 8, № 1(41). 2023. С. 100–106.

4. Глівінська О., Мирончук Н. Особливості адаптації здобувачів перших курсів до навчання у ВНЗ. *Професійна підготовка фахівців у системі неперервної освіти : збірник наукових праць*. 2015. С. 209-215.

5. Зобенько Н. А. Психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту учнів в освітньому процесі сучасної початкової школи. *Імідж сучасного педагога*. 2(209).2023. С.99–107. DOI: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-2(209)-99-10

6. Красюк Л. В., Четаєва Л. П., Шевчук І. В. Психолого-педагогічні підходи до підтримування емоційного благополуччя учнів початкових класів в умовах цифрового навчання. *Педагогічна Академія: наукові записки*. Вип.18. 2025. https://doi.org/10.5281/zenodo.15376101

7. Матвєєва Ю. І. Етичні та психологічні аспекти взаємодії учасників дистанційного освітнього процесу. *Правова позиція*. Т. 33, № 4. 2021. С. 43–48.

References

1. Alekseieva T. V. (2004). Psykholohichni faktory ta proiavy protsesu adaptatsii zdobuvachiv do navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi : avtoref. Dys [Psychological factors and manifestations of the process of adaptation of applicants to studying at a higher educational institution: abstract of thesis]. … kand. psykh. nauk : spets. 19.00.01 «Zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii». Kyiv. 26 s. [in Ukrainian]

2. Bezborodko M. (2019). Faktory rozvytku psykholohichnoho zdorovia studentskoi molodi [Factors in the development of psychological health among students]. *Suchasni tekhnolohii rozvytku liudyny v intehrovanomu suspilstvi v umovakh voiennoho chasu*. S.119-123. [in Ukrainian]

3. Belov O. O. (2023). Psykholohichni problemy ta osnovni napriamky zberezhennia psykhichnoho zdorovia zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia [Psychological problems and main directions for maintaining the mental health of higher education seekers in the conditions of distance learning]. *Ukrainskyi zhurnal medytsyny, biolohii ta sportu*. T. 8, № 1(41). S. 100–106. [in Ukrainian]

4. Hlivinska O., Myronchuk N. (2015). Osoblyvosti adaptatsii zdobuvachiv pershykh kursiv do navchannia u VNZ [Features of the adaptation of first-year students to university education]. *Profesiina pidhotovka fakhivtsiv u systemi neperervnoi osvity : zbirnyk naukovykh prats*. S. 209-215. [in Ukrainian]

5. Zobenko N. A. (2023). Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku emotsiinoho intelektu uchniv v osvitnomu protsesi suchasnoi pochatkovoi shkoly [Psychological and pedagogical conditions for the development of emotional intelligence in students in the educational process of modern primary school]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*. No2(209). S. 99–107. DOI: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-2(209)-99-10 [in Ukrainian]

6. Krasiuk L. V., Chetaieva L. P., Shevchuk I. V. (2025). Psykholoho-pedahohichni pidkhody do pidtrymuvannia emotsiinoho blahopoluchchia uchniv pochatkovykh klasiv v umovakh tsyfrovoho navchannia [Psychological and pedagogical approaches to maintaining the emotional well-being of primary school pupils in the context of digital learning]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky.* Vyp.18. https://doi.org/10.5281/zenodo.15376101 [in Ukrainian]

7. Matvieieva Yu. I. (2021). Etychni ta psykholohichni aspekty vzaiemodii uchasnykiv dystantsiinoho osvitnoho protsesu [Ethical and psychological aspects of interaction between participants in the distance learning process]. *Pravova pozytsiia*. T. 33, № 4. S. 43–48. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378.6:355.23:37.013.42

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-870-882

Богданов Андрій Валерійович аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0009-0001-3314-6626

ПЕДАГОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ЇХНЬОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ РОБОТИ З МОЛОДДЮ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічне обґрунтування формування педагогічної компетентності майбутніх офіцерів як складової їхньої професійної готовності до мобілізаційної роботи з молоддю. Проаналізовано стан наукової розробленості проблеми у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях та виявлено фрагментарність підходів до інтеграції понять «педагогічна компетентність» і «професійна готовність» у контексті підготовки офіцерських кадрів. Встановлено, що наявні наукові напрацювання висвітлюють окремі аспекти професійної підготовки військовослужбовців і теорії педагогічної компетентності, однак не формують цілісної концепції їх поєднання щодо мобілізаційної діяльності з молоддю.

Уточнено зміст педагогічної компетентності майбутнього офіцера як інтегративної професійно-особистісної характеристики, що відображає його спроможність здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив, організовувати конструктивну комунікативну взаємодію та формувати мотиваційно-ціннісні орієнтації молодих громадян у сфері оборони держави. Визначено її структуру як єдність когнітивного, операційно-діяльнісного, мотиваційно-ціннісного та рефлексивно-особистісного компонентів, зміст яких конкретизовано з урахуванням специфіки мобілізаційних завдань.

Розкрито сутність професійної готовності офіцера до мобілізаційної роботи з молоддю як інтегрального стану сформованості знань, умінь, ціннісних орієнтацій і психологічних якостей, необхідних для результативної інформаційно-просвітницької та мотиваційної діяльності. Обґрунтовано системний взаємозв’язок педагогічної компетентності та професійної готовності, де перша виступає змістовим ядром соціально-комунікативного виміру службової діяльності.

Розроблено критерії, показники та рівні сформованості педагогічної компетентності майбутніх офіцерів (когнітивний, операційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний, рефлексивно-особистісний), що створює підстави для комплексного оцінювання результатів професійної підготовки. Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення змісту та організації освітнього процесу у закладах вищої військової освіти України.

Ключові слова: педагогічна компетентність, професійна готовність, майбутні офіцери, мобілізаційна робота, молодь, військова освіта, професійна підготовка, критерії сформованості.

Bohdanov Andrii postgraduate student of Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0001-3314-6626

PEDAGOGICAL COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AS A COMPONENT OF THEIR READINESS FOR MOBILIZATION WORK WITH YOUTH

Abstract. The article provides a theoretical and methodological justification for the formation of pedagogical competence of future officers as a component of their professional readiness for mobilization work with youth. The state of scientific development of the problem in domestic and foreign studies is analyzed and the fragmentation of approaches to the integration of the concepts of "pedagogical competence" and "professional readiness" in the context of officer training is revealed. It is established that the existing scientific developments highlight individual aspects of the professional training of military personnel and the theory of pedagogical competence, but do not form a holistic concept of their combination in relation to mobilization activities with youth. The content of the pedagogical competence of a future officer is specified as an integrative professional and personal characteristic, reflecting his ability to exercise targeted pedagogical influence, organize constructive communicative interaction and form motivational and value orientations of young citizens in the field of state defense. Its structure is defined as the unity of cognitive, operational-activity, motivational-value and reflective-personal components, the content of which is specified taking into account the specifics of mobilization tasks.

The essence of an officer's professional readiness for mobilization work with youth is revealed as an integral state of formation of knowledge, skills, value orientations and psychological qualities necessary for effective informational, educational and motivational activities. The systemic relationship between pedagogical competence and professional readiness is substantiated, where the first acts as the content core of the social and communicative dimension of service activities.

Criteria, indicators and levels of formation of pedagogical competence of future officers (cognitive, operational-activity, motivational-value, reflective-personal) are developed, which creates the basis for a comprehensive assessment of the results of professional training. The results obtained can be used to improve the content and organization of the educational process in higher military education institutions of Ukraine.

Keywords: pedagogical competence, professional readiness, future officers, mobilization work, youth, military education, professional training, criteria of formation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах безпекових викликів та тривалої збройної агресії проти України зростає потреба в підготовці офіцерів, здатних ефективно здійснювати мобілізаційну роботу з молоддю. Така діяльність передбачає не лише організаційно-правові знання, а й уміння комунікувати, формувати мотивацію до військової служби, працювати з різними соціальними групами та враховувати вікові й психологічні особливості юнацтва. Водночас у системі військової освіти питання педагогічної компетентності майбутніх офіцерів нерідко розглядається фрагментарно, без цілісного осмислення її ролі як складової їхньої готовності до мобілізаційної роботи.

Проблема полягає у наявності суперечності між зростаючими вимогами до офіцера як суб'єкта військово-патріотичного виховання та мобілізаційної комунікації і недостатнім рівнем сформованості в нього педагогічних знань, умінь і особистісних якостей, необхідних для такої діяльності. Традиційна підготовка зосереджується переважно на військово-професійних компетентностях, тоді як педагогічний аспект взаємодії з молоддю потребує системного підходу, інтеграції психолого-педагогічної підготовки та розвитку рефлексивних і комунікативних умінь.

Отже, актуалізується необхідність теоретичного обґрунтування та практичного вдосконалення формування педагогічної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України як невід'ємної складової їхньої професійної готовності до здійснення мобілізаційної роботи з молоддю, що сприятиме підвищенню ефективності державної політики у сфері оборони та національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічної компетентності майбутніх офіцерів у контексті їхньої готовності до мобілізаційної роботи з молоддю перебуває на перетині досліджень у галузі професійної військової освіти, педагогіки вищої школи, військової психології та теорії компетентнісного підходу. У вітчизняній науковій традиції питання професійної підготовки військовослужбовців розглядалися в працях В. Ягупова [1], В. Олійника [2], О. Торічного [3], С. Кубіцького [4], які обґрунтовували сутність військово-професійної компетентності та специфіку освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах.

Теоретичні засади компетентнісного підходу до професійної підготовки фахівців розробляли Н. Ничкало [5], І. Зязюн [6], О. Пометун [7], А. Хуторський.

У їхніх працях визначено структуру компетентності як інтегративного утворення, що охоплює знання, уміння, досвід діяльності та ціннісні орієнтації. Окремі положення цих досліджень стали методологічною основою для осмислення педагогічної компетентності офіцера як складної професійно-особистісної характеристики.

Питання педагогічної майстерності та професійної компетентності викладача, а також педагогічної культури фахівця розкрито в працях І. Зязюна [6], С. Гончаренка [8], В. Кременя [9], О. Дубасенюк [10]. У межах цих досліджень

педагогічна компетентність трактується як системне поєднання дидактичних, комунікативних, організаторських і рефлексивних компонентів. Проте зазначені наукові розвідки зосереджені переважно на цивільній сфері освіти та не враховують специфіку військового середовища.

Окремий напрям становлять дослідження військово-патріотичного виховання молоді, представлені роботами О. Сухомлинської, І. Беха, Г. Васяновича, у яких обґрунтовано ціннісні засади формування громадянської позиції та готовності до захисту держави. Разом з тим у цих працях недостатньо уваги приділено ролі офіцера як суб'єкта мобілізаційної комунікації з молоддю та носія педагогічної компетентності у відповідному контексті.

Проблематика професійної готовності майбутніх офіцерів досліджувалася у працях В. Ягупова, М. Нещадима, О. Сафіна, де визначено структурні компоненти готовності до військово-професійної діяльності (мотиваційний, когнітивний, операційний, особистісний). Однак аспект готовності саме до мобілізаційної роботи з молоддю не отримав достатнього концептуального обґрунтування, а педагогічна складова такої готовності розглядається фрагментарно.

У працях з військової психології (О. Бандурка, В. Лефтеров, Л. Орбан-Лембрик) висвітлено питання психологічної підготовки військовослужбовців до взаємодії з різними соціальними групами. Проте дослідження зосереджені переважно на екстремальних умовах службової діяльності, тоді як системна педагогічна підготовка до просвітницької та мобілізаційної роботи з молоддю не становить окремого предмета наукового аналізу.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що в сучасних дослідженнях відсутнє цілісне визначення педагогічної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України саме в контексті мобілізаційної діяльності. Недостатньо розробленими залишаються питання структури цієї компетентності, критеріїв та показників її сформованості, а також методичного забезпечення її розвитку в освітньому процесі військових закладів вищої освіти.

Нерозкритими залишаються проблеми інтеграції психолого-педагогічної підготовки у систему військово-професійної освіти, визначення оптимального співвідношення теоретичної та практичної складових, а також формування комунікативної культури офіцера як суб'єкта взаємодії з молоддю в умовах суспільної напруги та інформаційних впливів. Потребує окремого дослідження питання міждисциплінарної координації змісту навчальних дисциплін із метою формування цілісної педагогічної компетентності.

Отже, попри наявність значного масиву наукових праць з проблем професійної підготовки військовослужбовців та педагогічної компетентності фахівців, проблема формування педагогічної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України як складової їхньої готовності до мобілізаційної роботи з молоддю залишається недостатньо систематизованою та концептуально завершеною, що зумовлює необхідність подальших комплексних досліджень у цьому напрямі.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності та структури педагогічної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України як складової їхньої готовності до мобілізаційної роботи з молоддю, а також у розробленні та науковому обґрунтуванні педагогічних умов її формування в системі вищої військової освіти.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання таких **завдань**:

1. Проаналізувати стан наукової розробленості проблеми педагогічної компетентності та професійної готовності майбутніх офіцерів у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях.
2. Уточнити зміст і структуру педагогічної компетентності майбутніх офіцерів у контексті їхньої мобілізаційної діяльності з молоддю.
3. Визначити сутність, компоненти та критерії готовності майбутніх офіцерів до мобілізаційної роботи з молоддю.
4. Обґрунтувати взаємозв'язок педагогічної компетентності та професійної готовності офіцера до здійснення мобілізаційних функцій.
5. Розробити критерії, показники та рівні сформованості педагогічної компетентності майбутніх офіцерів.

Наукова новизна дослідження полягає у вперше здійсненому цілісному теоретичному обґрунтуванні структури педагогічної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України в контексті їхньої готовності до мобілізаційної роботи з молоддю, визначенні критеріїв і показників її сформованості та розробленні педагогічних умов її формування в системі вищої військової освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан наукової розробленості проблеми педагогічної компетентності та професійної готовності майбутніх офіцерів характеризується наявністю значного масиву досліджень, що висвітлюють окремі аспекти цієї тематики, проте не формують цілісної концепції її розв'язання в контексті мобілізаційної роботи з молоддю. Аналіз вітчизняних і зарубіжних джерел свідчить про домінування двох відносно автономних напрямів: дослідження професійної підготовки військовослужбовців та розроблення теорії педагогічної компетентності фахівця.

У вітчизняній педагогічній науці питання професійної підготовки офіцерських кадрів ґрунтовно досліджували В. Ягупов, М. Нещадим, О. Торічний, С. Кубіцький. У їхніх працях розкрито зміст військово-професійної освіти, визначено структуру професійної компетентності офіцера, окреслено вимоги до його службової діяльності. Водночас педагогічна складова професійної діяльності офіцера переважно розглядається в контексті управління підрозділом і навчання особового складу, без акценту на взаємодії з цивільною молоддю в межах мобілізаційних завдань.

Проблема педагогічної компетентності фахівця отримала концептуальне обґрунтування у працях І. Зязюна, Н. Ничкало, О. Дубасенюк, С. Гончаренка. Дослідники визначають її як інтегративну характеристику, що поєднує

професійні знання, педагогічні вміння, комунікативну культуру та особистісні якості. Проте ці наукові розвідки зосереджені здебільшого на підготовці педагогічних кадрів і не враховують специфіку військового середовища та функціонального навантаження офіцера у сфері мобілізаційної роботи.

У межах військової психології (О. Сафін, В. Лефтеров, Л. Орбан-Лембрик) досліджено питання психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності, зокрема в умовах підвищеного ризику. Професійна готовність трактується як багатокомпонентне утворення, що включає мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний компоненти. Однак педагогічна компетентність у структурі такої готовності не виділяється як окремий предмет спеціального аналізу.

Зарубіжні дослідження, зокрема в країнах НАТО, акцентують увагу на лідерстві, розвитку soft skills, комунікативній підготовці офіцерів і цивільно-військовій взаємодії. Зокрема, Дж. Адайр, Д. Гоулман, Р. Бояціс обґрунтовують значення емоційного інтелекту, лідерських якостей і комунікативної компетентності для ефективного управління та взаємодії. Водночас їх дослідження мають загальноуправлінський характер і не спрямовані на розкриття педагогічної компетентності офіцера як суб'єкта мобілізаційної роботи з молоддю.

У сфері військової освіти західних країн досліджуються питання формування професійної ідентичності офіцера, етичного лідерства та освітніх стратегій підготовки кадрів. Проте мобілізаційний аспект, зумовлений специфікою національної системи оборони України, не є предметом окремих наукових розробок у зарубіжному контексті, що ускладнює пряме запозичення відповідних моделей.

Аналіз джерельної бази засвідчує наявність суперечності між достатнім рівнем теоретичної розробленості понять «педагогічна компетентність» і «професійна готовність» у загальнонауковому вимірі та недостатнім рівнем їх інтеграції щодо підготовки майбутніх офіцерів до мобілізаційної роботи з молоддю. Відсутні чітко визначені структурні компоненти педагогічної компетентності офіцера в цьому контексті, не розроблено критеріїв і показників її сформованості, а також методичного забезпечення її розвитку у системі вищої військової освіти.

Таким чином, сучасний стан наукової розробленості проблеми характеризується фрагментарністю досліджень і відсутністю комплексного підходу до осмислення педагогічної компетентності майбутніх офіцерів як складової їхньої готовності до мобілізаційної роботи з молоддю, що зумовлює актуальність подальших теоретичних і прикладних досліджень у зазначеному напрямі.

У контексті мобілізаційної діяльності з молоддю педагогічна компетентність майбутнього офіцера доцільно розглядати як інтегративну професійно-особистісну характеристику, що відображає його здатність здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив, організовувати комунікативну взаємодію та формувати мотиваційно-ціннісні орієнтації молодих громадян щодо виконання конституційного обов'язку із захисту держави.

Пропонована інтерпретація ґрунтується на положеннях компетентнісного підходу, відповідно до якого компетентність поєднує когнітивні, операційні та аксіологічні складники професійної діяльності.

Зміст педагогічної компетентності майбутнього офіцера в означеному контексті охоплює систему психолого-педагогічних знань про закономірності розвитку особистості в юнацькому віці, механізми формування мотивації, специфіку групової динаміки та особливості комунікації в умовах суспільної напруги. Теоретична обізнаність має спиратися на сучасні концепції виховання, громадянської освіти, військово-патріотичного формування молоді, а також на знання нормативно-правових засад мобілізаційної роботи.

Структурно педагогічну компетентність доцільно представити як систему взаємопов'язаних компонентів. Когнітивний компонент охоплює знання з педагогіки, психології, соціології молоді, основ публічної комунікації та інформаційної безпеки. Його наявність є підґрунтям для адекватного аналізу соціально-психологічних характеристик цільової аудиторії та вибору відповідних форм і методів взаємодії.

Операційно-діяльнісний компонент включає сукупність умінь і навичок організації просвітницьких заходів, проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, ведення публічних виступів, дискусій і консультативної взаємодії з молоддю. До його змісту належать також уміння конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій, аргументованого відстоювання позиції та критичного аналізу інформаційних впливів, що мають значення в умовах гібридних загроз.

Мотиваційно-ціннісний компонент відображає внутрішню спрямованість офіцера на виконання мобілізаційних завдань, його громадянську позицію, відповідальність за результати взаємодії з молоддю та орієнтацію на дотримання етичних норм професійної діяльності. Саме цей компонент визначає стійкість професійної поведінки, її узгодженість із державними та суспільними інтересами.

Рефлексивно-особистісний компонент характеризується здатністю до самоаналізу власної педагогічної діяльності, оцінювання її ефективності, корекції стилю комунікації відповідно до особливостей аудиторії. Він передбачає розвиток емпатії, толерантності до різних поглядів, психологічної стійкості та здатності зберігати професійну позицію в умовах критики або інформаційного тиску.

Таким чином, педагогічна компетентність майбутніх офіцерів у контексті мобілізаційної діяльності з молоддю постає як багатовимірна система когнітивного, операційно-діяльнісного, мотиваційно-ціннісного та рефлексивно-особистісного компонентів, інтеграція яких визначає рівень їхньої професійної готовності до ефективної взаємодії з молодими громадянами в інтересах обороноздатності держави.

Готовність майбутніх офіцерів до мобілізаційної роботи з молоддю доцільно трактувати як інтегральний стан професійно-особистісної сформованості, що

відображає наявність у них необхідних знань, умінь, ціннісних орієнтацій і психологічних якостей для здійснення цілеспрямованої інформаційно-просвітницької та мотиваційної взаємодії з молодими громадянами у сфері оборони держави. Така готовність має системний характер і виявляється у здатності офіцера ефективно реалізовувати мобілізаційні завдання з урахуванням вікових, соціально-психологічних та світоглядних особливостей молоді.

Структурно готовність до мобілізаційної роботи з молоддю може бути представлена сукупністю взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного та особистісно-рефлексивного. Їх виокремлення ґрунтується на положеннях теорії професійної готовності, відповідно до яких результативність діяльності визначається не лише рівнем знань і навичок, а й внутрішньою спрямованістю особистості та здатністю до саморегуляції.

Мотиваційний компонент характеризує наявність усвідомленої професійної позиції щодо значущості мобілізаційної роботи, позитивного ставлення до взаємодії з молоддю, орієнтації на виконання державницької місії. Його зміст охоплює професійні мотиви, ціннісні установки, громадянську відповідальність і готовність до виконання відповідних функцій у складних соціальних умовах.

Когнітивний компонент відображає рівень засвоєння системи знань про нормативно-правові засади мобілізаційної діяльності, психолого-педагогічні закономірності розвитку молоді, механізми формування громадянської свідомості та особливості інформаційного впливу. Наявність цілісної теоретичної бази є підґрунтям для професійно обґрунтованих рішень у процесі організації мобілізаційної взаємодії.

Операційно-діяльнісний компонент охоплює сформованість практичних умінь організації та проведення просвітницьких заходів, ведення аргументованої комунікації, застосування методів переконання, роботи з аудиторією, а також навички управління міжособистісною та груповою взаємодією. Він виявляється у здатності ефективно реалізовувати мобілізаційні завдання в конкретних соціальних ситуаціях.

Особистісно-рефлексивний компонент пов'язаний із розвитком професійно значущих якостей офіцера: відповідальності, стресостійкості, етичності, комунікативної культури, здатності до самоаналізу та корекції власної діяльності. Саме цей компонент забезпечує стабільність і результативність професійної поведінки в умовах суспільної напруги та інформаційних викликів.

Критерії готовності до мобілізаційної роботи з молоддю доцільно визначати відповідно до зазначених компонентів: мотиваційний (ступінь сформованості професійної спрямованості та ціннісних орієнтацій), когнітивний (повнота, системність і усвідомленість знань), діяльнісний (результативність застосування умінь у практичних ситуаціях), особистісно-рефлексивний (рівень розвитку професійно значущих якостей і здатність до самокорекції). Сукупність цих критеріїв забезпечує можливість комплексного оцінювання рівня сформованості готовності майбутніх офіцерів до мобілізаційної роботи з

молоддю. Взаємозв'язок педагогічної компетентності та професійної готовності офіцера до здійснення мобілізаційних функцій має системний характер і зумовлений інтегративною природою обох феноменів. Професійна готовність у сучасних наукових підходах трактується як цілісне утворення, що охоплює мотиваційні, когнітивні, операційні та особистісні складники діяльності. Педагогічна компетентність, у свою чергу, становить специфічний різновид професійної компетентності, орієнтований на організацію цілеспрямованої взаємодії з людьми, формування їхніх установок і поведінкових стратегій. У сфері мобілізаційної роботи ці феномени функціонують у тісній єдності.

Педагогічна компетентність виступає змістовим ядром тієї частини професійної готовності офіцера, що пов'язана з інформаційно-просвітницькою та мотиваційною взаємодією з молоддю. Без сформованої системи психолого-педагогічних знань, комунікативних умінь і ціннісних орієнтацій професійна готовність набуває формального характеру та обмежується лише нормативно-організаційним аспектом мобілізаційної діяльності. Отже, педагогічна компетентність конкретизує зміст професійної готовності в її соціально-комунікативному вимірі. Когнітивний компонент педагогічної компетентності корелює з когнітивним складником професійної готовності, оскільки обидва передбачають наяв-ність системних знань, необхідних для обґрунтованого прийняття рішень. У контексті мобілізаційних функцій це знання вікової психології, механізмів формування громадянської позиції, особливостей інформаційного впливу. Відсутність відповідної теоретичної бази знижує рівень адекватності професійних дій офіцера в роботі з молоддю.

Операційно-діяльнісний компонент педагогічної компетентності безпосередньо інтегрується в діяльнісний критерій професійної готовності. Мобілізаційна робота потребує не лише організаційних навичок, а й умінь аргументованої комунікації, публічного виступу, ведення діалогу, розв'язання конфліктних ситуацій. Саме педагогічна компетентність наповнює діяльнісний аспект готовності конкретними методами та прийомами впливу, орієнтованими на формування свідомого ставлення молоді до військової служби.

Мотиваційно-ціннісний компонент педагогічної компетентності узгоджується з мотиваційним складником професійної готовності. Усвідомлення соціальної значущості мобілізаційної діяльності, внутрішня прийнятність державницьких цінностей і відповідальність за результати взаємодії з молоддю формують стійку професійну позицію офіцера. За відсутності такого підґрунтя діяльність набуває декларативного характеру та втрачає переконливість.

Особистісно-рефлексивний вимір педагогічної компетентності посилює стабільність професійної готовності, оскільки передбачає здатність до самоаналізу, корекції стилю взаємодії, дотримання етичних норм. В умовах суспільної поляризації та інформаційних викликів офіцер стикається з критичними оцінками та опором, що вимагає психологічної стійкості й розвиненої комунікативної культури.

Таким чином, педагогічна компетентність не є ізольованим утворенням, а структурно інтегрується у професійну готовність офіцера до здійснення мобілізаційних функцій, визначаючи її якісний рівень у площині взаємодії з молоддю та забезпечуючи змістову наповненість відповідної діяльності.

Розроблення критеріїв і показників сформованості педагогічної компетентності майбутніх офіцерів ґрунтується на її структурному розумінні як єдності когнітивного, операційно-діяльнісного, мотиваційно-ціннісного та рефлексивно-особистісного компонентів. Критеріальний апарат має відображати якісні та кількісні характеристики кожного компонента й забезпечувати можливість комплексного оцінювання рівня його сформованості в процесі професійної підготовки.

Першим визначено когнітивний критерій, який характеризує обсяг, системність і усвідомленість психолого-педагогічних та нормативно-правових знань, необхідних для мобілізаційної роботи з молоддю. Його показниками виступають: повнота засвоєння ключових понять (не нижче 80 % правильних відповідей у тестуванні), здатність до теоретичного аналізу ситуацій (аргументованість відповіді за 3–4 змістовими позиціями), рівень інтеграції знань із суміжних дисциплін (не менше 2 міждисциплінарних зв'язків у розв'язанні кейсу).

Другим є операційно-діяльнісний критерій, що відображає сформованість практичних умінь педагогічної взаємодії з молоддю. До його показників належать: структурованість публічного виступу (наявність чіткої логіки викладу з 3 частинами), ефективність комунікативної стратегії (позитивна оцінка не менше ніж 75 % експертів), уміння розв'язувати змодельовані конфліктні ситуації (адекватність рішень у 4 із 5 запропонованих випадків), володіння методами переконання та аргументації.

Третім визначено мотиваційно-ціннісний критерій, який характеризує внутрішню спрямованість майбутнього офіцера на здійснення мобілізаційної роботи. Його показниками є: стійкість професійної мотивації (домінування внутрішніх мотивів у не менше ніж 70 % відповідей анкетування), позитивне ставлення до просвітницької діяльності, усвідомлення соціальної значущості мобілізаційних функцій, готовність брати участь у відповідних заходах на добровільних засадах у 3 і більше випадках протягом навчального року.

Четвертим є рефлексивно-особистісний критерій, що відображає рівень розвитку професійно значущих якостей і здатність до самоаналізу. Його показниками виступають: адекватність самооцінки (розбіжність між самооцінкою та експертною оцінкою не більше 15 %), здатність до корекції власної поведінки після зауважень (позитивна динаміка у 2–3 повторних спробах), рівень емпатії та комунікативної толерантності за психодіагностичними методиками (показники не нижче середнього рівня).

На підставі визначених критеріїв виокремлено три рівні сформованості педагогічної компетентності: високий, середній і низький. Високий рівень

характеризується системністю знань (результати тестування понад 85 %), стабільною мотивацією, впевненим володінням комунікативними технологіями та розвиненою рефлексією. Середній рівень відображає часткову систематизацію знань (60–84 % правильних відповідей), ситуативну мотивацію, наявність основних умінь за умов методичної підтримки. Низький рівень визначається фрагментарністю знань (менше 60 % правильних відповідей), нестійкою мотивацією, труднощами в організації взаємодії та недостатньо розвиненою рефлексією.

Комплексне застосування зазначених критеріїв і показників створює підстави для об'єктивного визначення рівня сформованості педагогічної компетентності майбутніх офіцерів, виявлення проблемних зон їх підготовки та подальшого вдосконалення змісту освітнього процесу у закладах вищої військової освіти.

Таким чином, у межах дослідження обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування педагогічної компетентності майбутніх офіцерів Збройних Сил України як складової їхньої професійної готовності до мобілізаційної роботи з молоддю; проаналізовано стан наукової розробленості проблеми у вітчизняних і зарубіжних джерелах та виявлено її фрагментарність; уточнено зміст і структуру педагогічної компетентності як інтегративного утворення, що охоплює когнітивний, операційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний і рефлексивно-особистісний компоненти; визначено сутність і структурні складники професійної готовності офіцера до мобілізаційних функцій та обґрунтовано їхній системний взаємозв'язок; розроблено критерії, показники та рівні сформованості педагогічної компетентності, що створює теоретичне підґрунтя для вдосконалення змісту й організації підготовки майбутніх офіцерів у закладах вищої військової освіти.

Висновки. У результаті проведеного аналізу встановлено, що сучасний стан наукової розробленості проблеми педагогічної компетентності та професійної готовності майбутніх офіцерів характеризується наявністю значної кількості досліджень, які висвітлюють окремі аспекти професійної підготовки військовослужбовців і теорії компетентнісного підходу, проте не формують інтегрованої концепції підготовки офіцера до мобілізаційної роботи з молоддю. Виявлено суперечність між достатнім рівнем теоретичного опрацювання понять «педагогічна компетентність» і «професійна готовність» у загальнонауковому вимірі та відсутністю їх системного поєднання в контексті мобілізаційних функцій.

Обґрунтовано, що педагогічна компетентність майбутнього офіцера є багатовимірним утворенням, яке охоплює когнітивний, операційно-діяльнісний, мотиваційно-ціннісний і рефлексивно-особистісний компоненти, а її сформованість визначає якісний рівень професійної готовності до інформаційно-просвітницької та мотиваційної взаємодії з молоддю. Доведено, що педагогічна компетентність становить змістове ядро соціально-комунікативного аспекту

мобілізаційної діяльності офіцера та структурно інтегрується у загальну систему його професійної підготовки.

Сформульовано критерії, показники та рівні сформованості педагогічної компетентності, що забезпечують можливість комплексного оцінювання результатів підготовки майбутніх офіцерів у закладах вищої військової освіти. Запропонований критеріальний апарат орієнтований на поєднання якісних характеристик професійної поведінки з кількісними індикаторами, що підвищує об'єктивність діагностики та створює підґрунтя для вдосконалення освітнього процесу.

Перспективні напрямки подальших досліджень пов'язані з розробленням і експериментальною перевіркою педагогічних умов формування зазначеної компетентності, створенням навчально-методичного забезпечення мобілізаційної підготовки майбутніх офіцерів, а також проведенням емпіричних досліджень ефективності впровадження запропонованої моделі в реальних умовах функціонування закладів вищої військової освіти. Окремого наукового опрацювання потребує проблема адаптації змісту підготовки до змін соціально-політичного середовища та інформаційних викликів сучасності.

Література:

1. Ягупов В. В. Військова освіта у системі вищої освіти України : монографія. Київ : Знання, 2011. 450 с.

2. Олійник В. В. Наукові основи управління підвищенням кваліфікації педагогічних кадрів : монографія. Київ : Міленіум, 2003. 594 с.

3. Торічний О. В. Педагогічні основи професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. 320 с.

4. Кубіцький С. В. Удосконалення системи професійної підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах. *Вісник Черкаського університету*. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип. 28. С. 64–69.

5. Ничкало Н. Г. Професійна освіта і навчання: проблеми співвідношення. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2014. № 1. С. 9–23.

6. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник. 3-тє вид., допов. і переробл. Київ : Вища школа, 2008. 422 с.

7. Пометун О. І. Дискусія про компетентності в освіті. *Шлях освіти*. 2004. № 4. С. 7–12.

8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

9. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ : Знання України, 2011. 520 с.

10. Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології: компетентнісний підхід : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 564 с.

References:

1. Yahupov, V. V. (2011). Viiskova osvita u systemi vyshchoi osvity Ukrainy [*Military education in the system of higher education of Ukraine*]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian]

2. Oliinyk, V. V. (2003). Naukovi osnovy upravlinnia pidvyshchenniam kvalifikatsii pedahohichnykh kadriv [*Scientific foundations of managing the professional development of pedagogical staff*]. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian]

3. Torichnyi, O. V. (2006). Pedahohichni osnovy profesiinoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prykorodonnykiv [*Pedagogical foundations of professional training of future border guard officers*]. Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU. [in Ukrainian].

4. Kubitskyi, S. V. (2015). Udoskonalennia systemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh [*Improving the system of professional training of future officers in higher military educational institutions*]. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky. (Vol. 28), (pp. 64–69). [in Ukrainian]

5. Nychkalo, N. H. (2014). Profesiina osvita i navchannia: problemy spivvidnoshennia [*Professional education and training: Problems of correlation*]. Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. (Vol. 1), (pp. 9–23). [in Ukrainian]

6. Ziaziun, I. A. (2008). Pedahohichna maisternist *[Pedagogical mastery]*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]

7. Pometun, O. I. (2004). Dyskusiia pro kompetentnosti v osviti [*Discussion about competencies in education*]. Shliakh osvity. (Vol. 4), (pp. 7–12). [in Ukrainian]

8. Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [*Ukrainian pedagogical dictionary*]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]

9. Kremen, V. H. (2011). Filosofiia liudynotsentryzmu v osvitnomu prostori [*Philosophy of human-centrism in the educational space*]. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

10. Dubaseniuk, O. A. (2012). Innovatsiini osvitni tekhnolohii: kompetentnisnyi pidkhid *[Innovative educational technologies: A competence-based approach]*. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026

УДК 364-053.6 (73)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-883-894

Бондар Тамара Іванівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту, Мукачівський державний університет, https//orcid.org/0000-0001-9484-9336

Тополянський Сергій Іванович ст. викладач кафедри соціології і соціальної роботи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», https://orcid.org/0000-0002-3033-4015.

ЗАМІСЬКІ ДИТЯЧІ ТАБОРИ США ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ З ВІДХИЛЕННЯМИ У ПОВЕДІНЦІ

Анотація. Стаття присвячена питанням організації виховної роботи з проблемними неповнолітніми в дитячих заміських таборах США. Відзначається, що проблемні неповнолітні, які є в кожній школі, зазвичай мають низьку успішність, незадовільну поведінку, конфліктують з дорослими і ровесниками. Вони часто кидають школу, або ж їх виключають з навчальних закладів, що зумовлює подальшу соціальну деформацію їх особистості, вчинення ними правопорушень і злочинів, приводить до соціальної ексклюзії.

Протидією соціальній ексклюзії є соціальна інклюзія – відновлення втрачених зв'язків проблемних неповнолітніх з соціумом, включення їх в суспільне життя. Значний досвід в цьому плані є в США. Американські вчені довели, що одним із ефективних засобів соціальної інклюзії є організація соціально-педагогічної роботи з проблемними неповнолітніми в заміських дитячих таборах.

Сьогодні в США існує широка мережа дитячих заміських таборів (державних, приватних, комерційних, некомерційних), які є важливою частиною американської системи освіти. Вони виконують рекреаційні, освітні, виховні, реабілітаційні, корекційні, компенсаторні функції. Соціально-педагогічна робота, яка проводиться в таборах, спрямована на формування соціальної компетентності вихованців, оволодіння ними вміннями і навичками ефективної взаємодії, створення умов для активної участі в різних видах суспільно-корисної діяльності. Табори готують проблемних неповнолітніх до повноцінного життя в соціумі, відновлення втрачених соціальних зв'язків, забезпечуючи таким чином соціальну інклюзію.

Ефективність діяльності системи заміських таборів для проблемних дітей підтверджується стабільним збільшенням кількості дітей, які бажають брати участь у корекційних програмах; збільшенням числа волонтерів і спонсорів, готових надати посильну допомогу в успішній реалізації програм; результатами

оцінок експертних груп, які характеризують позитивні зміни поведінки дітей, їх готовність до життя в соціумі, продуктивної взаємодії з ровесниками і дорослими.

Ключові слова: заміські табори, неповнолітні, інклюзія, соціально-педагогічна робота, США.

Bondar Tamara Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Preschool Pedagogy, Primary Education and Educational Management, Mukachevo State University, https//orcid.org/0000-0001-9484-9336

Topoliansky Serhii Ivanovich Senior Teacher, Department of Sociology and Social Work , Uzhhorod National University, Uzhhorod, https://orcid.org/0000-0002-3033-4015.

SUBURBAN CHILDREN'S CAMPS IN THE USA AS A MEANS OF SOCAL INCLUSION OF MINORS WITH BEHAVIOURAL DEVIATUONS

Abstract. The article is devoted to the issues of organizing educational work with problematic minors in suburban children's camps in the USA. It is noted that problematic minors, who exist in every school, usually have low academic performance, unsatisfactory behaviour, and conflict with adults and peers. They often drop out of school or are expelled from educational institutions, which leads to further social deformation of their personality, the commission of offenses and crimes, and results in social exclusion. Counteraction to social exclusion is social inclusion – the restoration of lost connections of problematic minors with society and their involvement in social life. The USA has significant experience in this regard. American scholars have proven that one of the effective means of social inclusion is the organization of socio-pedagogical work with problematic minors in suburban children's camps.

Today, the USA has a wide network of suburban children's camps (state, private, commercial, and non-commercial), which are an important part of the American educational system. They perform recreational, educational, upbringing, rehabilitative, corrective, and compensatory functions. The socio-pedagogical work carried out in the camps is aimed at developing the social competence of the participants, equipping them with skills of effective interaction, and creating conditions for active participation in various types of socially useful activities. The camps prepare problematic minors for a full life in society, restoring lost social connections and thereby ensuring social inclusion.

The effectiveness of the suburban camp system for problematic children is confirmed by the steady increase in the number of children who wish to participate in correctional programs; the growing number of volunteers and sponsors willing to provide assistance for the successful implementation of these programs; and the results

of expert evaluations, which highlight positive changes in children's behaviour, their readiness for life in society, and productive interaction with peers and adults.

Keywords: suburban camps, minors, inclusion, socio-pedagogical work, USA.

Постановка проблеми. Сьогодні в кожній школі є учні, поведінка яких не відповідає загальноприйнятим нормам. Вони незадовільно вчаться, часто пропускають заняття, конфліктують з ровесниками, вчителями, батьками, здійснюють протиправні вчинки. Зазвичай відхилення у поведінці проявляються в підлітковому віці, іноді – в молодшому шкільному віці. Вони створюють проблеми для самих підлітків і тих, хто їх оточує. Такі проблемні підлітки часто кидають школу, або ж їх виключають зі школи. Відбувається їх відторгнення від спільноти, так звана «соціальна ексклюзія». Термін ввів в науку французький учений Рене Ленуар в 1974 році. Чинниками соціальної ексклюзії може бути, на думку вчених, низький рівень освіти, низький рівень матеріального забезпечення, неблагополучна родина, асоціальна поведінка тощо. Особливо небезпечною є соціальна ексклюзія неповнолітніх, оскільки зазвичай вона зумовлює подальшу деформацію особистості.

Соціальна інклюзія є протидією соціальній ексклюзії. Вона пропонує залучення людей, які перебувають у складних життєвих обставинах, до суспільного життя, акцентуючи увагу на важливості побудови суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал і почуватися повноправним членом спільноти. Цей підхід не лише сприяє гармонізації суспільних відносин, але й зміцнює соціальну згуртованість та стійкість, формуючи основу для сталого розвитку та національної єдності [1, с.11[. Питання соціальної інклюзії останнім часом актуалізуються в Україні в зв'язку з агресією Росії, тривалими воєнними діями, появою значної кількості дітей-сиріт, внутрішньо переміщених осіб.

Слід відзначити, що до 90-х років термін «інклюзія» вживався в основному стосовно дітей з обмеженими можливостями, особливими освітніми потребами. Проте сьогодні він розглядається в широкому значенні слова і означає включення в суспільство всіх без винятку людей, незалежно від віку, статі, раси, соціального статусу, сексуальної орієнтації, віросповідання та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми інклюзії та ексклюзії, інклюзивної освіти інтенсивно досліджуються вітчизняними і зарубіжними вченими. Серед українських учених варто назвати: І.Андрейко, Г.Міщук, Ю.Найда, С.Оксамитна, І.Пєша, Ю.Савельєв, І.Сопівник, Л.Ткаченко, В.Хоменко, г.Юрчик та ін. Вони пропонують визначення понять, аналіз причин відторгнення індивіда від соціуму. Менше уваги звертається на дослідження шляхів і засобів соціальної інклюзії. Водночас, багато зарубіжних науковців (А.Аткінсон, П.Бурдьє, Г.Беровз, А.Сен, Г.Сілвер та ін..) зосереджуються на пошуках ефективних шляхів і засобів соціальної інклюзії. Зокрема, викликають інтерес дослідження американських учених щодо діяльності

заміських дитячих таборів, спрямованої на соціальну інклюзію неповнолітніх з відхиленнями у поведінці.

Мета статті – проаналізувати можливості заміських дитячих таборів США у забезпеченні соціальної інклюзії неповнолітніх з відхиленнями у поведінці.

Виклад основного матеріалу. Неповнолітні з проблемами у поведінці, які перебувають під загрозою відторгнення від суспільства, викликають значний інтерес у американських науковців, про що свідчать численні праці педагогів, психологів, соціологів, медиків [2; 3].

Вчені наголошують на необхідності здійснення своєчасних і ефективних заходів, спрямованих на попередження соціальної ексклюзії, залучення всіх проблемних неповнолітніх у соціум, забезпечення соціальної інклюзії [4-6].

Як відзначається в науковій літературі, для розуміння інклюзії мають значення чотири ключові аспекти: 1)*Інклюзія – це процес.* Її слід розглядати як неперервний пошук кращих способів врахування питань багатоманітності. Вона навчає людей співіснувати, приймаючи відмінності, які постають при цьому в більш позитивному світлі та розглядаються як стимул для заохочення дітей і дорослих до навчання. 2) *Інклюзія спрямована на виявлення й усунення бар'єрів.* Вона передбачає збір, узагальнення й оцінювання інформації з великої кількості різних джерел, щоб удосконалити освітню політику і практику, стимулювати дітей і дорослих до навчання. 3) *Інклюзія створює умови для присутності, участі та досягнень усіх учнів.* Термін «присутність» означає наявність певного місця навчання дітей і те, наскільки регулярно і пунктуально вони його відвідують. Термін «участь» описує якість їхнього досвіду під час перебування в місці навчання й тому вимагає врахування думок тих, хто навчається. Термін «досягнення» стосується не лише результатів тестів чи іспитів, він охоплює також результати навчання в межах усіх навчальних планів і програм (curriculum). 4) *Інклюзія вимагає підвищеної уваги до дітей з «групи ризику», для яких існує небезпека відрахування з закладу чи низької успішності.* Йдеться про обов'язок вести ретельне спостереження за групами, які, за статистикою, найбільш часто потрапляють до «групи ризику», і, за потреби, вживати заходів для забезпечення їхньої присутності, участі та досягнень у системі освіти. Інклюзія як освітня концепція постійно розвивається і є вкрай важливою для формування політики й стратегій, спрямованих на усунення причин і наслідків дискримінації, нерівності та виключення.

При впровадженні інклюзивної освіти повинні бути задіяні політичні та релігійні діячі, місцеві органи освіти і засоби масової інформації, громадські організації та самі діти [7, с.23].

На думку багатьох американських учених, значні можливості у забезпеченні соціальної інклюзії проблемних неповнолітніх мають заміські дитячі табори, які сьогодні є важливою частиною системи освіти [8; 9].

Американська дослідниця Е.Е Еллі визначає кілька етапів у розвитку табірного руху в Америці: 1 етап - 1861 -1910 рр.; 2 етап - 1910-1918 рр.; 3 етап -

1918-1945 рр. ;4 етап – 1945 р. - до сьогоднішнього дня. Відомо, що перший дитячий табір в США був організований Фредеріком Ганном у 1861 році.

Сьогодні в США існує широка мережа дитячих заміських таборів. Серед них є державні і приватні, комерційні і некомерційні. Одні з них працюють тільки літом, інші – впродовж року. Є табори окремо для хлопців і дівчат, але більшість таборів працюють з дівчатами і хлопцями разом. Також є табори, де існують вікові обмеження, призначені для дітей певного віку, водночас в багатьох таборах перебувають діти різного віку.

Президент Чиказького відділення Асоціації американських таборів Хедлі Дімок вважає, що позитивна роль заміського табору проявляється в можливості дітей проживати на природі; врахуванні індивідуальних особливостей кожного учасника табірної зміни; в організації діяльності табірної спільноти як єдиного цілого; задоволенні запитів, потреб, інтересів усіх вихованців [9]

Якщо на початку свого існування табори виконували в основному оздоровчі функції, то сьогодні – це рекреаційні, освітні, виховні, реабілітаційні, корекційні. Вони також виконують компенсаторні функції, тобто, ліквідують, чи хоча б зменшують ті прогалини, які мали місце в навчанні і вихованні дітей [10].

Спеціальна соціально-педагогічна робота, яка проводиться в таборах, спрямована на формування соціальної компетентності вихованців, оволодіння ними вміннями і навичками ефективної взаємодії, спілкування, активної участі в різних видах суспільно-корисної діяльності. Табори готують вихованців до повноцінного життя в соціумі, відновлення втрачених соціальних зв’язків, забезпечуючи таким чином успішну соціальної інклюзію. При цьому максимально враховуються індивідуальні особливості кожного вихованця, його потреби та інтереси.

Проведення соціально-педагогічної роботи з проблемними неповнолітніми в заміських таборах США передбачає такі етапи:

1. Виявлення дітей, що перебувають у соціально небезпечному становищі; діагностику проблем особистісного й соціального розвитку.

При проведенні діагностичної роботи зазвичай використовуються такі відомі принципи: принцип генетичного (історичного підходу до вивчення психіки дитини); принцип детермінізму; принцип вивчення особистості у всіх різноманітних зв'язках її з навколишніми людьми; принцип єдності вивчення особистості й соціуму; принцип єдності свідомості й діяльності; принцип «не нашкодь»; принцип єдності діагностики й корекції розвитку психіки; принцип неупередженості при вивченні дитини; принцип співробітництва.

Вся отримана інформація фіксується у спеціальній діагностичній карті і дає можливість правильно спланувати виховну роботу з кожним неповнолітнім учасником табірної зміни.

2.Розробка індивідуальних програм поліпшення життєвої ситуації підлітка, які представляють собою комплекс методів і засобів впливу, технологій і відповідних ресурсів. Програми є унікальними, спеціально підібраними для

кожного неповнолітнього із врахуванням його індивідуально-психологічних властивостей, інтересів, нахилів, існуючих проблем. Програми також містять рекомендації стосовно залучення конкретних фахівців до роботи з неповнолітнім.

3. Реалізація розроблених індивідуальних програм допомоги проблемним неповнолітнім з метою виведення їх із соціально небезпечного становища і подальшої соціальної інклюзії. Даний етап реалізується безпосередньо в процесі практичної діяльності в заміських дитячих таборах на основі розроблених і апробованих програм.

Аналіз досвіду діяльності різних заміських дитячих таборів, традицій виховання в них, технологій роботи з дітьми дали можливість американським ученим сформулювати наступні умови, при яких виховний процес буде ефективним [8 - 11].

До них відносяться: програмування діяльності табору з урахуванням потреб неповнолітніх – учасників змін; інформаційна й методична підтримка вихователів і волонтерів у процесі їх діяльності в заміському дитячому таборі; інтеграція виховних впливів педагогів-організаторів і волонтерів на дитину в заміському дитячому таборі; індивідуальна допомога проблемним неповнолітнім. Охарактеризуємо ці умови більш детально.

Програмування діяльності табору з урахуванням потреб дітей передбачає наявність розроблених і апробованих програм організації соціального виховання дітей в умовах заміського дитячого табору, які спрямовані на розвиток усіх сутнісних сфер особистості (інтелектуальної, мотиваційної, емоційної, вольової, сфери саморегуляції і тощо). Як показує практика, багато проблемних підлітків виявляють недостатній розвиток в плані емоційної культури й культури спілкування. У зв'язку із цим у процесі програмування зміни враховуються питання організації спільної діяльності в атмосфері довірливого емоційнім спілкуванні, що дозволяє дітям краще зрозуміти один одного й навчитися довіряти, розвивається й збагачується соціальний досвід підлітка, його самосвідомість, підвищується самооцінка, вирішуються наступні завдання: формування в дитини почуття захищеності, безпеки через любов до неї і увагу до її конкретних потреб; емоційний розвиток дитини; корекція розвитку сенсорної й рухової сфери через організацію спортивних занять; розвиток адекватних потреб і інтересів, формування уявлень про світ, природу, людей, суспільство, норми поведінки; розвиток уміння самостійно організовувати своє дозвілля.

У процесі програмування діяльності заміського дитячого табору враховуються найважливіші сфери життєдіяльності підлітка, такі як:

- побутова (організація життєвого простору на весь термін перебування в таборі);

- освітня (пріоритетними є завдання розширення кругозору й розвитку пізнавальних процесів, інтелектуальної сфери);

- сфера міжособистісної взаємодії (повинна містити в собі можливості для одержання досвіду диференційованих відносин).

Практика показує, що в інтелектуальній сфері в неповнолітнього необхідно формувати обсяг, глибину, дієвість знань про моральні цінності, моральні ідеали, принципи, норми поведінки. У мотиваційній сфері доцільно формувати правомірність і обґрунтованість відносин до моральних норм: повагу до людей, поєднання особистих і суспільних інтересів, прагнення до ідеалу, визначення мети й сенсу життя, відповідальне ставлення до своїх обов'язків. Розвиток названих елементів є головною рушійною силою формування й розвитку особистості. В емоційній сфері в неповнолітнього необхідно формувати відповідний характер моральних переживань, пов'язаних з нормами або відхиленнями від норм і ідеалів: співчуття, довіра, подяка, повага, чуйність та інші. У вольовій сфері в центрі уваги перебуває формування морально-вольових устремлінь в реалізації моральних вчинків: мужність, сміливість, принциповість і інші.

У заміському дитячому таборі повинні бути організовані заходи й використовуватися такі форми, які стимулюють прояв активності підлітка, коли в якості оцінюючого виступає сам суб'єкт і його суб'єктивні параметри оцінки. У сфері саморегуляції необхідно формувати моральну правомірність вибору: самооцінку, самокритичність, уміння співвіднести свою поведінку з діями інших людей, самоконтроль і рефлексію.

Таким чином, рівень розвитку сутнісних сфер неповнолітнього визначає межі виховних впливів у заміському дитячому таборі й повинен враховуватися при програмуванні діяльності в таборі.

Інформаційна й методична підтримка вихователів і волонтерів у прогресі їх діяльності в заміському дитячому таборі представляє собою систему педагогічних дій, пов'язаних з нейтралізацією прогнозованих труднощів на етапі підготовки до роботи, наданням оперативної допомоги в здійсненні педагогічної діяльності в період зміни. Вченими і практиками було виявлено, що найбільш важливою перешкодою в діяльності педагога є дефіцит знань, необхідних для здійснення соціального виховання: про індивідуальні й вікові особливості проблемних підлітків; про труднощі, що виникають при організації соціального досвіду неповнолітніх, про способи виявлення особистісних проблем таких дітей, шляхи їх розв'язку, про способи й прийоми надання індивідуальної педагогічної допомоги неповнолітньому; про технологію створення програмного забезпечення зміни; про форми й методи оптимізації міжособистісних взаємин. Подолання цих перешкод передбачає наявність системи спеціальної підготовки педагогів для здійснення ефективної соціально-педагогічної роботи в заміському дитячому таборі. У період перед початком зміни зазвичай організовані спеціальні заняття для волонтерів і вихователів, присвячені вивченню психологічних особливостей даної категорії дітей, форм індивідуальної й колективної роботи з проблемними підлітками, технологій соціальної адаптації та інших питань.

Інтеграція виховних впливів педагогів-організаторів і волонтерів на неповнолітнього в заміському дитячому таборі передбачає взаємодію всіх суб'єктів виховного процесу, спрямованого на проблемних підлітків, активність педагогів в організації взаємодії з різними соціальними інститутами, використання їх потенціалу, що дозволяє забезпечити ефективність процесу соціалізації даної категорії неповнолітніх. Інтеграція виховних впливів має на увазі: спільне визначення цілей діяльності, спільне планування роботи з дітьми, добір ефективних і доцільних форм організації життєдіяльності проблемних підлітків, спільну оцінку результатів.

Інтеграція є об'єктивно необхідною, тому що в умовах заміського дитячого табору з підлітком працює не тільки педагог-організатор тимчасового дитячого об'єднання, але й вожаті, психологи, інструктори, волонтери, методисти, адміністрація. Педагогічний колектив, який працює в таборі, готується протягом певного періоду. В одних випадках – це може бути більш тривалий період, в інших – коротший. Також специфіка підготовки залежить від особливостей табору. Наприклад, для роботи в «Морському таборі» весь персонал проходить спеціальну підготовку з формування вмінь безпечної поведінки у воді. Загалом дана робота проводиться таким чином: знайомство з концепцією дитячого табору, індивідуальна робота педагогів-організаторів стосовно цілей передбачуваної діяльності, аналіз елементів змісту соціального виховання заміського дитячого табору, колективна розробка проекту програми зміни, експертна оцінка даного проекту директором і методистом табору, зовнішня експертиза програми науковими консультантами. Окремі елементи програми апробуються педагогами під час коротких зимових і весняних канікул при проведенні дитячих табірних змін.

Індивідуальна допомога неповнолітнім передбачає створення умов для усвідомлення неповнолітнім власної проблемної ситуації, що виникає в процесі вирішення різних завдань, і сприяння в подоланні пов'язаних з цим труднощів через актуалізацію наявних у індивіда ресурсів. При цьому виникає необхідність розробки алгоритму індивідуальної роботи з неповнолітнім, що передбачає поетапне освоєння ним позиції суб'єкта в процесі актуалізації власних ресурсів у вирішенні завдань. Організації індивідуальної допомоги, яка будується на основі врахування вікових, фізичних, психологічних, особистісних особливостей вихованців, зазвичай в дитячих таборах надається велике значення. У програмі зміни кожний проблемний неповнолітній має можливість вибору індивідуального маршруту, у процесі проходження якого актуалізуються його особистісні ресурси; педагоги й психологи проводять систематичні індивідуальні консультації.

При формуванні вмінь і навичок, важливих для дітей і підлітків в реальному житті в соціумі, велика увага звертається на виконання так званих «вікових завдань». Це ті завдання, які повинні вирішуватися на кожному етапі розвитку особистості, враховуючи вікові особливості.

В основі поняття «вікові завдання» лежить ідея про те, що життєвий шлях можна розділити на різні стадії або етапи. Кожна стадія характеризується певною тематикою, якій відповідають конкретні вікові завдання.

Ці завдання вимагають навчання дітей певним навичкам, зумовленим віковим періодом.

Реалізація вікових завдань вважається необхідною умовою правильного розвитку дітей.

У зарубіжній літературі вікові завдання для неповнолітніх класифіковані на основі підходу, спрямованого на реалізацію конкретних цілей і моделей поведінки:

1. Звільнення від залежності, придбання автономії, уміння ставати менш залежним від батьків і визначати своє місце в родині й системі родинних взаємин:

- уміти будувати безконфліктні відносини, домовлятися з батьками (13-15 років);
- знайти своє місце в родині, визначити свої відносини з родиною, уміти вирішувати проблеми без конфліктів (16-18 років).

2. Уміння опікуватися своїм фізичним станом, зовнішнім виглядом, повноцінним харчуванням й уникати зайвого ризику:

- самостійно стежити за своєю вагою, фізичним станом і розвитком (13-15 років);
- вести здоровий спосіб життя, вчасно зупинити появу шкідливих звичок (16-18 років).

3. Здатність влаштовувати цікаві заходи, повноцінно проводити вільний від навчання час:

- уміти вибирати для вільного часу потрібні, корисні справи, що приносять задоволення, сприяють розвиткові (13-15 років);
- повноцінно проводити вільний час (16-18 років).

4. Відкриття для себе можливості і бажання у сфері інтимних і сексуальних відносин:

- правильно сприймати тілесні зміни, прояви сексуальності (13-15 років);
- мати чітку статеву ідентифікацію (16-18 років).

5. Придбання знань і вмінь, що дають можливість вибирати певний вид діяльності і можливість добре працювати по обраній професії:

- навчання, спрямоване на вибір професії (13-15 років);
- самостійний вибір навчання для придбання професії, самостійність у навчанні (16-18 років).

6. Встановлення й підтримка контактів з людьми, уміння передбачити дії, що можуть принести конфлікти з іншими, готовність до дружби, уміння довіряти іншому й викликати довіру до себе, прийняття один одного:

- готовність до дружби, уміння показувати свої почуття й розуміти, як інші реагують на них (13-15 років);

- уміти оцінити іншого, контакти з іншими, уміння виразити свої почуття, проявляти увагу до інших, відзначатися сталістю почуттів (16-18 років);

- уміння відстоювати свої права і дії, постояти за себе в рамках чинних правил і законів (16-18 років);

- непокора, протест проти несправедливих (неправомірних) вимог (13-15 років);

- усвідомлення необхідності підкорятися вимогам суспільства й влади (16-18 років).

7. Створення й підтримка порядку власного житла, уміння контактувати з домашніми й сусідами :

- уміти підкорятися правилам, установленим там, де проживає індивід (13-15 років);

- уміти самостійно будувати продуктивні взаємини з тими, з ким живеш (16-18 років).

Незважаючи на певну дискусійність окремих положень, загалом вони є прийнятними у формуванні вмінь і навичок проблемних неповнолітніх метою підготовки їх до нормального життя в соціумі.

В результаті дослідження виявлено важливі психолого-педагогічні умови ефективної діяльності системи заміських таборів США як фактора корекції поведінки проблемних неповнолітніх, забезпечення їх соціальної інклюзії :

1.Матеріально-технологічні умови реалізації основних корекційно-виховних програм**.** Як правило, табори, у яких реалізуються дані програми, представляють собою педагогічно доцільно організоване середовище, яке дозволяє неповнолітнім відчути себе в новому більш організованому просторі життєдіяльності, освоїти навички оволодіння матеріально культурними здобутками сучасного життя. 2. Не менш важливою умовою є широкий спектр різних видів діяльності**,** зорієнтованих на індивідуальні психолого-педагогічні особливості дітей з відхиленнями у поведінці, їх потреби та інтереси, що відкриває їм можливості освоєння соціально значимих типів поведінки і діяльності. 3. Істотною умовою забезпечення ефективності роботи таборів є технології міжособистісної взаємодії**,** до яких можна віднести: технології взаємодії між однолітками, між дітьми різного віку, між дітьми й дорослими і технології взаємодії з однолітками в різностатевій і одностатевій малій групі. 4. Насиченість, інтенсивність і яскраве емоційне забарвлення проведеної виховної роботи, завдяки чому життя в таборі стає для підлітка яскравим переживанням, періодом особистих досягнень, визнанням і заохоченням своїх досягнень і поведінки друзями, вожатими, персоналом табору й іншими представниками референтних для підлітка груп. 5. Умовою, важливість якої очевидна й безперечна, є висока майстерність, методична оснащеність і психолого-педагогічна підготовленість персоналу табору. Ці фактори проявляються, насамперед, у встановленні відносин співробітництва, взаємодопомоги, підтримки з перших хвилин перебування дитини в таборі, в організації цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу, особистісного

розвитку підлітка, в умінні стимулювати й спонукати розвиток соціально й морально значимих ціннісних підстав діяльності й поведінки підлітка в таборі.

Ефективність діяльності системи заміських таборів для проблемних дітей підтверджується стабільним збільшенням кількості дітей, які бажають брати участь у корекційних програмах; збільшенням числа волонтерів і спонсорів, готових надати посильну допомогу в успішній реалізації програм; результатами оцінок експертних груп (батьків, шкільних учителів і психологів, вожатих, друзів, директорів програм), які характеризують позитивні зміни поведінки дітей, їх готовність до повноцінного життя в соціумі, продуктивної взаємодії з ровесниками і дорослими.

Висновки. Сьогодні в США існує широка мережа заміських дитячих таборів, які є важливою частиною сучасної американської системи освіти. Табори виконують рекреаційні, освітні, виховні, реабілітаційні, корекційні, компенсаторні функції. Особлива увага звертається на проблемних неповнолітніх. Спеціальна соціально-педагогічна робота, яка проводиться в таборах, спрямована на формування соціальної компетентності вихованців, оволодіння ними вміннями і навичками ефективної взаємодії, спілкування, активної участі в різних видах суспільно-корисної діяльності. Табори готують вихованців до повноцінного проживання в соціумі, відновлення втрачених соціальних зв'язків, виконуючи таким чином функцію соціальної інклюзії.

Література

1. Соціальна інклюзія в освіті: навчальний посібник / Пєша І.В, Сопівник І.В. Київ: НУБіП України, 2025. 248 с.

2. Shea, T. (2007). *Teaching children and youth with behavior disorders*. N.J.: Longmann & Sons.

3. Van der Kley, M. (2006). *Behavior disorders: Causes, development and treatment in children*. Christchurch: Macprint Printing and Publishing.

4. Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133, 531–578.

5. Atkinson, A. B., & Marlier, E. (2010). *Analysing and measuring social inclusion in a global context*. New York: United Nations; Longmann & Sons.

6. Daly, M. (2006). *Social exclusion as concept and policy template in the European Union*. Harvard: Harvard University, Center for European Studies.

7. Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія: навчально-мето дич ний посібник / Найда Ю.М., Ткаченко Л.М. Під заг. ред. Даниленко Л.І., К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 68 с.

8. Aidman, B. J. (1997). How summer school can provide a jump start for students. *Educational Leadership*, 55(4), 52–65.

9. Dimock, H. S. (2008). *Administration of the modern camp*. N.Y.: Association Press.

10. Gordon, E. W. (2006). *Compensatory education for the disadvantaged: Programs and practices*. N.Y.: New Press.

11. Caine, R. N. (2000). Building the bridge from research to classroom. *Educational Leadership*, 58(3), 45–54.

12. Freeberg, W. H., & Taylor, L. T. (2001). *Philosophy of outdoor education*. Minneapolis: Burgess Publishing Company.

References

1. Piesha, I. V., & Sopivnyk, I. V. (2025). *Sotsialna inkliuziia v osviti: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: NUBiP Ukrainy.

2. Shea, T. (2007). *Teaching children and youth with behavior disorders*. N.J.: Longmann & Sons.

3. Van der Kley, M. (2006). *Behavior disorders: Causes, development and treatment in children*. Christchurch: Macprint Printing and Publishing.

4 Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133, 531–578.

5. Atkinson, A. B., & Marlier, E. (2010). *Analysing and measuring social inclusion in a global context*. New York: United Nations; Longmann & Sons.

6. Daly, M. (2006). *Social exclusion as concept and policy template in the European Union*. Harvard: Harvard University, Center for European Studies.

7. Naida, Yu. M., Tkachenko, L. M., & Danylenko, L. I. (Ed.). (2014). *Standarty hromadsko-aktyvnoi shkoly: sotsialna inkliuziia: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Kyiv: TOV «Vydavnychyi dim «Pleiady».

8. Aidman, B. J. (1997). How summer school can provide a jump start for students. *Educational Leadership*, 55(4), 52–65.

9. Dimock, H. S. (2008). *Administration of the modern camp*. N.Y.: Association Press.

10. Gordon, E. W. (2006). *Compensatory education for the disadvantaged: Programs and practices*. N.Y.: New Press.

11. Caine, R. N. (2000). Building the bridge from research to classroom. *Educational Leadership*, 58(3), 45–54.

12. Freeberg, W. H., & Taylor, L. T. (2001). *Philosophy of outdoor education*. Minneapolis: Burgess Publishing Company.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 34:37.013:004(4-6ЄС)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-895-904

Бордюгова Леся Леонідівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського Національного університету внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0002-0750-7344

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ФАХІВЦІВ У ГАЛУЗІ ПРАВА В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз особливостей організації безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права в країнах Європейського Союзу в умовах цифрової трансформації суспільства. Обґрунтовано актуальність дослідження, зумовлену динамічними змінами юридичної професії під впливом цифровізації, розвитку штучного інтелекту, глобалізації правового простору та зростання вимог до професійної мобільності юристів. З'ясовано, що безперервний професійний розвиток є обов'язковим елементом підтримання якості юридичних послуг і забезпечення належного рівня правової культури в європейському правовому просторі.

Проаналізовано нормативні та організаційні засади функціонування систем безперервного навчання юристів у країнах ЄС, зокрема форми, обсяг, методи та механізми контролю професійного розвитку. Встановлено, що у більшості держав-членів запроваджено обов'язкові моделі підвищення кваліфікації, які реалізуються через систему годин, кредитів або балів і передбачають поєднання формальної та неформальної освіти. Окрему увагу приділено різноманітності освітніх заходів, серед яких курси, тренінги, науково-дослідна діяльність, викладання, участь у міжнародних програмах та цифрових освітніх платформах.

Розкрито роль цифрових технологій у модернізації професійної підготовки юристів, зокрема впровадження e-learning, дистанційного навчання, використання цифрових інструментів для професійної діяльності, розвитку цифрової грамотності та нових компетентностей. Наголошено на необхідності формування у правників не лише базових цифрових навичок, а й трансверсальних компетентностей, таких як критичне мислення, адаптивність, міждисциплінарна взаємодія та здатність до інноваційної діяльності.

Зроблено висновок, що ефективність безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права в країнах ЄС забезпечується поєднанням нормативного регулювання, інституційної підтримки, гнучких освітніх моделей та активного впровадження цифрових технологій.

Отримані результати можуть бути використані для вдосконалення системи післядипломної юридичної освіти в Україні з урахуванням європейських практик.

Ключові слова: безперервний професійний розвиток, фахівці в галузі права, юридична освіта, країни Європейського Союзу, цифровізація, цифрові компетентності, підвищення кваліфікації, e-learning, професійна підготовка.

Bordiuhova Lesia Leonidivna, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Legal Disciplines of Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0002-0750-7344

PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF LEGAL PROFESSIONALS' CONTINUING PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the peculiarities of organizing continuing professional development of legal professionals in the countries of the European Union in the context of the digital transformation of society. The relevance of the study is substantiated by dynamic changes in the legal profession under the influence of digitalization, the development of artificial intelligence, globalization of the legal space, and increasing requirements for the professional mobility of lawyers.

It is established that continuing professional development is a mandatory component for maintaining the quality of legal services and ensuring a high level of legal culture within the European legal space.

The regulatory and organizational foundations of continuing legal education systems in EU countries are analyzed, including forms, scope, methods, and mechanisms for monitoring professional development. It is determined that in most EU member states, mandatory models of professional development have been introduced, implemented through systems of hours, credits, or points, and combining formal and non-formal education. Particular attention is paid to the diversity of training activities, including courses, training sessions, research activities, teaching, participation in international programs, and digital educational platforms.

The role of digital technologies in modernizing the professional training of lawyers is highlighted, particularly the implementation of e-learning, distance education, the use of digital tools in professional practice, and the development of digital literacy and new competencies. Emphasis is placed on the need to develop not only basic digital skills among legal professionals but also transversal competencies such as critical thinking, adaptability, interdisciplinary collaboration, and the ability to innovate.

It is concluded that the effectiveness of continuing professional development of legal professionals in EU countries is ensured through the combination of regulatory frameworks, institutional support, flexible educational models, and the active integration of digital technologies. The findings of the study can be used to improve the system of postgraduate legal education in Ukraine, taking into account European best practices.

Keywords: continuing professional development, legal professionals, legal education, European Union countries, digitalization, digital competencies, professional training, e-learning, lifelong learning.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства відбуваються глибокі зміни у функціонуванні правової системи, що зумовлює необхідність модернізації професійної підготовки фахівців у галузі права. Країни Європейського Союзу активно реагують на ці виклики, впроваджуючи інноваційні підходи до юридичної освіти та системи безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права. Диджиталізація, розвиток штучного інтелекту, поширення електронного правосуддя та нові моделі надання правничих послуг формують нові вимоги до професійної компетентності правників. У цьому контексті особливого значення набуває формування цифрових і трансформаційних компетентностей, здатності до міждисциплінарної взаємодії, адаптивності та інноваційного мислення. Водночас важливим аспектом є забезпечення системного безперервного професійного розвитку, який дозволяє юристам підтримувати актуальність знань і навичок відповідно до динамічних змін правового та технологічного середовища.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення європейського досвіду організації безперервного професійного розвитку юристів і визначення ключових стратегічних орієнтирів диджиталізації юридичної освіти. Аналіз відповідних підходів дозволяє окреслити перспективи вдосконалення системи підготовки правників, зокрема в контексті інтеграції до європейського освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права вже тривалий час перебувають у предметному полі сучасних наукових досліджень як в Україні, так і за її межами, що зумовлено необхідністю модернізації юридичної освіти відповідно до європейських стандартів і викликів цифрової трансформації. Значний внесок у розроблення означеної проблеми здійснили Н. Арабаджи, Т. Головань, В. Кадала, О. Гузенко, С. Салоїд, Г. Капліна, Д. Лєонова, М. Кравчук, О. Грицан, Н. Міловська, Т. Пікуля, а також Н. Атаманова, М. А. Бойл, Р. Вереша, Я. Б. М. Вранкен, П. Горінов, Т. Даген, О. Дяченко, Е. Джонс, М. Книгницький, М. Ковачевич, Н. Костова, О. Макарова, О. Макеєва, Дж. Дж. Най, М. С. Нуссбаум, Н. Павлюк, Г. Попадинець, А. Серединка, С. Соколова та ін.

У наукових працях українських дослідників переважно акцентується увага на практико-орієнтованих формах підготовки правників, зокрема розвитку клінічної юридичної освіти, формуванні професійних компетентностей, правової культури та вдосконаленні змісту освітніх програм. Значна увага приділяється також питанням якості вищої юридичної освіти, її адаптації до європейського освітнього простору та інтеграції інноваційних педагогічних підходів.

Водночас у працях зарубіжних учених досліджуються ширші контексти професійної підготовки юристів, зокрема міждисциплінарність, транснаціоналізація юридичної освіти, розвиток цифрових і технологічно орієнтованих компетентностей, а також формування глобального правового мислення. Особлива увага приділяється концепції навчання впродовж життя як ключовій умові професійної мобільності та конкурентоспроможності правників.

Узагальнення наукових підходів засвідчує, що, попри значний інтерес до проблематики професійної підготовки фахівців у галузі права, питання саме безперервного професійного розвитку юристів, його організаційних механізмів, змісту та цифрових інструментів реалізації в країнах Європейського Союзу висвітлено недостатньо. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на системний аналіз європейського досвіду безперервної юридичної освіти та можливостей його адаптації в національній освітній практиці.

Мета статті – висвітлити особливості організації безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права в країнах Європейського Союзу в умовах цифрової трансформації суспільства.

Виклад основного матеріалу. У країнах Європейського Союзу питання безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права перебуває в центрі уваги професійних організацій, зокрема Ради адвокатських і правничих товариств Європи (CCBE). Ця організація систематично формує підходи та рекомендації щодо впровадження і вдосконалення систем безперервної юридичної освіти.

Зокрема, низкою документів визначено стратегічні орієнтири в цій сфері: Резолюція щодо підготовки юристів у ЄС (2000 р.) підкреслює необхідність гармонізації якості юридичної освіти; Рекомендації щодо безперервного навчання (2003 р.) акцентує увагу на формуванні культури якості та постійного професійного розвитку юристів як важливого чинника забезпечення суспільних інтересів; у Модельній схемі безперервного професійного навчання (2006 р.) [4] запропоновано рамковий підхід до розроблення національних систем підвищення кваліфікації; Рекомендації щодо результатів навчання (2007 р.) визначають ключові компетентності, необхідні фахівцю в галузі права, який провадить свою діяльність у країнах Європейського Союзу, а Резолюція про безперервну юридичну освіту (2013 р.) [5] закріплює значущість системного підходу до професійного розвитку.

Аналіз сучасного стану показує, що в більшості країн-членів ЄС функціонують різні моделі організації безперервного професійного розвитку.

Зокрема, у 19 країнах діє обов'язкова система безперервного навчання юристів. У більшості з них такі системи були впроваджені протягом останніх 15 років, що свідчить про відносну новизну та динамічність цього напряму. До таких країн належать, зокрема, Бельгія, Болгарія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Польща, Румунія, Швеція, а також Велика Британія [1].

Водночас у низці країн відсутня формалізована обов'язкова система безперервного навчання (Австрія, Чехія, Кіпр, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Мальта, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія). Однак навіть за таких умов існують різноманітні можливості для підвищення кваліфікації, що організовуються професійними асоціаціями, зокрема адвокатськими палатами та правничими товариствами.

Окремо слід зазначити, що в деяких країнах застосовується частково обов'язковий підхід. Наприклад, у Німеччині та Швейцарії обов'язкове безперервне навчання передбачене лише для вузькопрофільних (сертифікованих) спеціалістів, тоді як для інших юристів воно носить рекомендаційний характер, але розглядається як складова професійної етики та належної правничої практики. В Австрії обов'язок професійного розвитку також існує, хоча й не закріплений у вигляді чітко регламентованої системи.

Важливим аспектом організації безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права в країнах Європейського Союзу є визначення обсягу, форм організації та умов виконання навчального навантаження. Аналіз практик держав-членів свідчить про наявність різноманітних підходів до регламентації обов'язкового безперервного навчання.

Передусім, обсяг обов'язкового підвищення кваліфікації в більшості країн вимірюється в годинах навчання. Водночас у частині держав застосовується система балів або кредитів, що дозволяє більш гнучко враховувати різні форми освітньої активності. Зокрема, в одних країнах використовується бальна система, в інших – кредитна, тоді як у Данії обсяг визначається у навчальних заняттях (lessons), а в Румунії зараховується участь у певній кількості професійних заходів (семінарів, конференцій, дискусій). У середньому щорічний обсяг безперервного навчання становить близько 14 годин або еквівалент 13–14 балів [2].

Разом із тим, спостерігається значна варіативність у встановленні конкретних вимог. Наприклад, мінімальний обсяг може становити 6 годин на рік (Болгарія), тоді як у деяких країнах (Франція, Шотландія) він досягає 20 годин. Аналогічно, у межах бальної системи показники варіюються від 3 балів (Литва) до 20 балів (Бельгія, Нідерланди), а в кредитній системі – від 10 до 15 кредитів на рік. У деяких країнах обсяг навчання залежить від професійного досвіду юриста, що відображає диференційований підхід до професійного розвитку.

У більшості держав-членів обов'язок щодо безперервного навчання встановлюється на щорічній основі (календарний або професійний рік). Водночас у низці країн застосовується багаторічний підхід, коли необхідний

обсяг навчання визначається на період від двох до п’яти років. Така модель забезпечує більшу гнучкість і дозволяє юристам самостійно планувати свою освітню траєкторію. Окремі національні системи передбачають специфічні вимоги до змісту навчання, зокрема обов’язкове проходження курсів з етики або правничих дисциплін, що сприяє підтриманню професійних стандартів і якості правничої діяльності. Характерною рисою більшості систем є можливість перенесення «надлишкового» обсягу навчання (годин, балів або кредитів) на наступний період, хоча часто встановлюються обмеження щодо максимально допустимого перенесення. Це стимулює активну участь юристів у професійному навчанні та водночас запобігає формальному виконанню вимог [3].

Важливим елементом регулювання безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права в країнах Європейського Союзу є також система пільг і винятків. У більшості країн передбачено можливість зменшення навчального навантаження у випадках об’єктивних обставин, таких як відпустка у зв’язку з вагітністю та пологами, догляд за дитиною або тривала хвороба. У деяких випадках замість зменшення обсягу надається додатковий час для виконання встановлених вимог. Окрім цього, у низці країн передбачено повне звільнення від обов’язку проходження безперервного навчання, зокрема для юристів із значним професійним стажем або певного віку. Рішення щодо надання пільг або звільнень, як правило, приймаються уповноваженими органами професійного самоврядування, такими як ради адвокатських об’єднань, комітети з питань підвищення кваліфікації чи спеціальні адміністративні структури [7].

Варто наголосити, що системи безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права в країнах Європейського Союзу характеризуються різноманітністю форм навчальної діяльності, методів її реалізації, а також механізмів оцінювання й контролю якості.

У межах національних систем визначено кілька основних видів навчальної активності. Найбільш поширеною формою є участь у навчальних курсах, що включають семінари, конференції, симпозіуми, тренінги та інші подібні заходи. У більшості країн також визнаються такі види діяльності, як викладацька робота, науково-дослідна та публікаційна діяльність, а в окремих юрисдикціях – мовні курси (переважно юридичної спрямованості). Крім того, у багатьох країнах до безперервного навчання зараховується участь у післядипломній освіті, професійній діяльності в межах адвокатських організацій, підготовка експертних висновків, наукові дослідження, а також добровільна правнича діяльність [4].

Важливим аспектом є визнання участі в міжнародних освітніх заходах. У більшості країн така діяльність може бути зарахована як складова професійного розвитку за умови відповідності національним вимогам. У низці випадків укладаються міждержавні або міжінституційні угоди про взаємне визнання результатів навчання. Це узгоджується з положеннями Директиви 2013/55/ЄС, яка передбачає визнання професійних стажувань, здобутих в інших державах-членах [8].

Методика оцінювання навчальної активності також має певні особливості. Наприклад, викладацька діяльність часто оцінюється вище, ніж участь у навчальних заходах, а публікаційна діяльність – залежно від обсягу або встановлених нормативів. У деяких країнах встановлюються обмеження щодо максимальної кількості балів або кредитів, які можуть бути отримані за один вид діяльності, що стимулює різноманітність форм навчання.

Щодо стратегій навчання, у більшості країн активно впроваджуються цифрові технології, зокрема електронне навчання (e-learning), а в окремих випадках – і дистанційне викладання (e-teaching). Це відповідає загальній тенденції диджиталізації юридичної освіти.

У цьому контексті варто підтримати думку М. Еман щодо нагальної потреби у формуванні цифрових компетентностей сучасних фахівців у галузі права, рівень розвитку яких залишається нерівномірним [6]. Частина юристів активно використовує цифрові інструменти для співпраці та професійного навчання, експериментує із застосуванням штучного інтелекту, а також володіє навичками роботи з даними для прийняття обґрунтованих рішень. Водночас значна кількість фахівців відчуває труднощі у використанні цифрових технологій, зокрема у сфері застосування штучного інтелекту, аналізу даних та орієнтації на потреби клієнта.

Ключові цифрові компетентності юриста охоплюють, зокрема, цифрову співпрацю, цифрове навчання, цифрову етику, аналітичну грамотність, навички роботи зі штучним інтелектом та здатність до клієнтоорієнтованого проєктування правових послуг. Розвиток цих компетентностей передбачає використання сучасних онлайн-платформ для навчання, участь у професійних дискусіях щодо етичних аспектів цифровізації, освоєння базових показників ефективності діяльності (KPI), а також практичне опанування інструментів штучного інтелекту через досвід їх безпосереднього використання. Важливим є також формування навичок аналізу потреб клієнтів, зокрема через створення «персон клієнта» та моделювання їх взаємодії з правничими сервісами.

Поряд із цифровими компетентностями особливого значення набувають так звані трансформаційні навички, які є менш поширеними серед юристів, але критично важливими в умовах цифрових змін. До них належать здатність до міждисциплінарної співпраці, інноваційного мислення, адаптивності та відкритості до змін. Дослідження свідчать, що значна частина юристів демонструє недостатній рівень психологічної стійкості до змін, однак ці якості можуть бути розвинені через застосування відповідних когнітивних стратегій, зокрема формування реалістичного оптимізму та створення сприятливого професійного середовища [6].

Ефективним інструментом розвитку як цифрових, так і трансформаційних компетентностей є дизайн-мислення, яке орієнтує на пошук інноваційних рішень, клієнтоцентричний підхід та практичне вирішення проблем. Участь у відповідних тренінгах і воркшопах дозволяє майбутнім і практикуючим юристам

не лише здобути нові знання, а й сформувати здатність до інноваційної діяльності та професійної самореалізації в умовах цифрової трансформації правничої професії. Відтак, розвиток цифрових і трансформаційних компетентностей є невід'ємною складовою сучасної системи професійної підготовки юристів у країнах Європейського Союзу, що забезпечує їхню готовність до ефективної діяльності в умовах динамічних змін правового та технологічного середовища.

Повертаючись до організації безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права в країнах Європейського Союзу, зауважимо, що постачальники освітніх послуг у сфері безперервного професійного розвитку представлені трьома основними групами: професійними організаціями (адвокатські об'єднання), акредитованими провайдерами (університети, державні установи) та незалежними суб'єктами освітнього ринку. У більшості випадків участь у програмах, організованих акредитованими установами, автоматично зараховується до виконання навчальних вимог [9].

Оцінювання результатів навчання здійснюється або автоматично (у разі акредитованих курсів), або шляхом перевірки звітності юриста про проходження навчання. У деяких країнах передбачено окрему процедуру оцінювання, а також акцентується роль самооцінювання професійного розвитку. Контроль за виконанням вимог безперервного навчання здійснюється переважно шляхом регулярного моніторингу, що передбачає подання щорічних звітів. У частині країн застосовується вибірковий контроль або поєднання обох підходів. Невиконання встановлених вимог тягне за собою застосування санкцій, які можуть бути як недисциплінарними (надання додаткового часу, фінансові штрафи, перевірка професійної компетентності), так і дисциплінарними – від попередження до виключення з професії.

Висновки. Отже, проведений аналіз засвідчує, що система безперервного професійного розвитку фахівців у галузі права в країнах Європейського Союзу характеризується комплексністю, гнучкістю та орієнтацією на сучасні виклики цифрової епохи. У більшості держав функціонують як обов'язкові, так і добровільні моделі підвищення кваліфікації, які передбачають різноманітні форми навчальної діяльності, включаючи участь у професійних заходах, науково-дослідницьку, викладацьку та публікаційну діяльність, а також використання цифрових освітніх технологій.

Важливою тенденцією є активне впровадження електронного навчання та цифрових інструментів, що сприяє підвищенню доступності та ефективності професійної освіти. Водночас зростає значення формування цифрових компетентностей, зокрема навичок роботи з даними, штучним інтелектом, цифровими платформами, а також розвитку клієнтоорієнтованого підходу. Поряд із цим особливого значення набувають трансформаційні навички, зокрема здатність до інноваційної діяльності, міждисциплінарної співпраці та адаптації до змін. Їх розвиток пов'язаний із використанням сучасних педагогічних підходів, зокрема

дизайн-мислення, що сприяє формуванню нової професійної ідентичності юриста.

Таким чином, диджиталізація та розвиток системи безперервного професійного навчання виступають ключовими чинниками модернізації юридичної освіти в країнах Європейського Союзу. Використання цього досвіду є перспективним напрямом удосконалення підготовки фахівців у галузі права в Україні, з урахуванням національних особливостей та європейських освітніх стандартів, що стане предметом наших подальших наукових розвідок.

Література:

1. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). Annual Report 2021. Brussels, 2021. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/Publications/EN_2021_annual-report.pdf

2. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). Contribution for the Next EU Policy on Judicial Training. Brussels, 2020. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/TRAINING/TR_Position_papers/EN_TR_20200427_CCBE-contribution-for-the-next-EU-policy-on-judicial-training.pdf

3. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). Memorandum on Mutual Recognition of Lawyers' Cross-Border Continuing Professional Development. Brussels, 2017. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/TRAINING/TR_Position_papers/EN_TR_20170224__Memorandum_on_Mutual_Recognition_of_Lawyers_Cross_Border_Continuing_Professional_Development.pdf

4. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). Model Scheme for Continuing Professional Training. Brussels, 2006. URL: https://aks.org.rs/aks/wp-content/uploads/2014/04/6-en_training_ccbe_mod1_1182247022.pdf

5. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). Resolution on Continuing Legal Education. Brussels, 2013. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/TRAINING/TR_Statements/EN_TR_20131129_CCBE_resolution_on_continuing_legal_education.pdf

6. Ehman, M. (2025). Future skills for lawyers, and how to develop them. *GoingDigital*. URL: https://www.germanlawinternational.com/goingdigital/germanlawinternational/future-skills-for-lawyers-and-how-to-develop-them-163743/

7. European Lawyers Foundation, CCBE. REFOTRA Project: Recommendations for the Recognition of Cross-Border Continuing Legal Education. Brussels, 2019. URL: https://elf-fae.eu/wp-content/uploads/2019/07/REFOTRA-Recommendations-for-solutions-to-facilitate-the-recognition-of-cross-border-training.pdf

8. Directive 2013/55/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 amending Directive 2005/36/EC on the recognition of professional qualifications and Regulation (EU) No 1024/2012 on administrative cooperation through the Internal Market Information System. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/55/oj/eng

9. Legal Services Board. International Approaches to Ongoing Competence. London, 2021. URL: https://legalservicesboard.org.uk/wp-content/uploads/2021/05/International-approaches-to-Ongoing-Competence.pdf

References:

1. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) (2021). Annual Report 2021. Brussels. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/Publications/EN_2021_annual-report.pdf

2. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) (2020). Contribution for the Next EU Policy on Judicial Training. Brussels. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/TRAINING/TR_Position_papers/EN_TR_20200427_CCBE-contribution-for-the-next-EU-policy-on-judicial-training.pdf

3. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) (2017). Memorandum on Mutual Recognition of Lawyers' Cross-Border Continuing Professional Development. Brussels. https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/TRAINING/TR_Position_papers/EN_TR_20170224__Memorandum_on_Mutual_Recognition_of_Lawyers_Cross_Border_Continuing_Professional_Development.pdf

4. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) (2006). Model Scheme for Continuing Professional Training. Brussels. URL: https://aks.org.rs/aks/wp-content/uploads/2014/04/6-en_training_ccbe_mod1_1182247022.pdf

5. Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE) (2013). Resolution on Continuing Legal Education. Brussels. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/TRAINING/TR_Statements/EN_TR_20131129_CCBE_resolution_on_continuing_legal_education.pdf

6. Ehman, M. (2025). Future skills for lawyers, and how to develop them. *GoingDigital.* URL: https://www.germanlawinternational.com/goingdigital/germanlawinternational/future-skills-for-lawyers-and-how-to-develop-them-163743/

7. European Lawyers Foundation, CCBE (2019). REFOTRA Project: Recommendations for the Recognition of Cross-Border Continuing Legal Education. Brussels. URL: https://elf-fae.eu/wp-content/uploads/2019/07/REFOTRA-Recommendations-for-solutions-to-facilitate-the-recognition-of-cross-border-training.pdf

8. Directive 2013/55/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013 amending Directive 2005/36/EC on the recognition of professional qualifications and Regulation (EU) No 1024/2012 on administrative cooperation through the Internal Market Information System. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/55/oj/eng

9. Legal Services Board (2021). International Approaches to Ongoing Competence. London. URL: https://legalservicesboard.org.uk/wp-content/uploads/2021/05/International-approaches-to-Ongoing-Competence.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 781.68-004.247]:005.21:316.46:[37.091.12-051:78]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-905-917

Бухнієва Олена Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного та образотворчого мистецтв Ізмаїльського державного гуманітарного університету; https://orcid.org/0000-0001-9997-5796

ІНТЕГРАТИВНО-ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА-МУЗИКАНТА

Анотація. Стаття присвячена розгляду проблематики формування професійного лідера в сучасній мистецько-професійній освіті, здатного здійснювати глибоку герменевтичну роботу з культурними кодами музичного фольклорного мистецтва та адаптувати їх до запитів сучасного цифрового покоління педагогів-музикантів. У статті обґрунтовано концепцію розвитку лідерського потенціалу майбутнього вчителя музичного мистецтва як ключового чинника його професійної успішності в умовах цифрової трансформації освіти. Автор розкриває сутність інтегративно-інтерпретаційної компетентності як фундаменту педагогічного лідерства, що дозволяє фахівцю оперувати ціннісно-смисловими кластерами музичного мистецтва (зокрема, фольклору) та проєктувати їх у сучасний освітній простір. Визначено, що перехід до фасилітативного лідерства в музичній освіті зумовлений потребою виховання суб'єктної особистості, здатної до автономної творчості; в інструментальному класі це трансформує роль педагога: він перестає бути лише єдиним джерелом правильної аплікатури й стає лідером-стратегом, лідерство якого базується на авторитеті інтерпретатора – вмінні захопити учня концептуальною ідеєю твору, де технічні труднощі долаються не через примус, а через прагнення втілити художній задум. Це вимагає новітніх концептуальних підходів, як-от: зміна парадигми: від «диктату» до «супроводу; розуміння лідерства як «авторитету інтерпретатора»; лідерство як архітектор художнього простору; лідерство у контексті інновацій та ін. Визначено стратегії інноваційної діяльності (контекстуальний синтез, цифрова трансформація, діалогічна інтерпретація), що забезпечують позитивну динаміку переходу здобувача освіти від позиції виконавця до ролі архітектора художніх смислів. Запропоновано методичні рекомендації для педагогів-музикантів щодо впровадження моделі «педагога-лідера», здатного до створення авторського інноваційного контенту на засадах діалогу етнокультурних традицій та новітніх технологій.

Ключові слова: лідерський потенціал, інтегративно-інтерпретаційна компетентність, педагог-музикант, інноваційна діяльність, музичний фольклор, заклад вищої освіти, стратегії інтерпретації.

Bukhniieva Olena Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Izmail State University of Humanities, Izmail, https://orcid.org/0000-0001-9997-5796

INTEGRATIVE-INTERPRETATIVE STRATEGIES AS A FACTOR IN FORMING THE LEADERSHIP POTENTIAL OF A MUSICIAN-TEACHER

Abstract. The article is devoted to the consideration of the issues of forming a professional leader in modern artistic and professional education, capable of carrying out deep hermeneutic work with the cultural codes of musical folklore art and adapting them to the needs of the modern digital generation of music teachers. The article substantiates the concept of developing the leadership potential of a future music teacher as a key factor in his professional success in the conditions of digital transformation of education. The author reveals the essence of integrative and interpretative competence as the foundation of pedagogical leadership, which allows a specialist to operate with value-semantic clusters of musical art (in particular, folklore) and project them into the modern educational space. It is determined that the transition to facilitative leadership in music education is due to the need to educate a subjective personality capable of autonomous creativity; In the instrumental class, this transforms the role of the teacher: he ceases to be only the only source of correct fingering and becomes a leader-strategist, whose leadership is based on the authority of the interpreter - the ability to captivate the student with the conceptual idea of the work, where technical difficulties are overcome not through coercion, but through the desire to embody the artistic idea. This requires the latest conceptual approaches, such as: a paradigm shift: from "dictation" to "accompaniment; understanding leadership as the "authority of the interpreter"; leadership as the architect of the artistic space; leadership in the context of innovations, etc. Strategies of innovative activity (contextual synthesis, digital transformation, dialogic interpretation) have been identified that ensure positive dynamics of the transition of the student from the position of a performer to the role of an architect of artistic meanings. Methodological recommendations are proposed for music educators regarding the implementation of the model of a "teacher-leader" capable of creating original innovative content based on the dialogue of ethnocultural traditions and the latest technologies.

Keywords: leadership potential, integrative-interpretative competence, teacher-musician, innovative activity, musical folklore, higher education institution, interpretation strategies.

Постановка проблеми. Сучасна соціокультурна ситуація в Україні та світі висуває нові вимоги до постаті вчителя музичного мистецтва. У добу глобалізації та технологічного експансіонізму мистецька освіта потребує не просто ретранслятора знань, а професійного лідера, здатного здійснювати глибоку герменевтичну роботу з культурними кодами та адаптувати їх до запитів цифрового

покоління. Проблема розвитку лідерського потенціалу майбутніх фахівців набуває особливої гостроти, оскільки традиційна система підготовки в ЗВО часто фокусується на виконавській техніці, залишаючи поза увагою здатність здобувачів освіти до стратегічного управління смислами музичних творів. В основі дослідження лежить гіпотеза про те, що справжнє лідерство в музичній освіті народжується на перетині глибокого знання етнокультурних традицій (зокрема, фольклорних реліктів Українського Подунав'я) та вільного володіння інноваційним інструментарієм у галузі формування професійних компетентностей педагогів-музикантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значний інтерес науковців до проблем компетентнісного підходу, інновацій в музичній освіті та лідерства в педагогіці. Провідні українські вчені працюють над удосконаленням змісту музичної освіти: О. Олексюк розглядає компетентність через призму духовного потенціалу особистості та професійної майстерності вчителя музики [27, 28], О. Івановська фокусується на культурологічному та фольклористичному аспектах компетентності педагога [21], В. Москаленко висвітлює формування фахової компетентності в контексті інтерпретації музичних творів [26], Н. Кічук впроваджує методику формування художньо-естетичного досвіду майбутнього вчителя вищої освіти [22], А. Козир досліджує особливості формування професійної майстерності вчителя музики в системі вищої освіти [23]; психолого-педагогічний аспект формування компетентностей вчителів музичного мистецтва опановують вчені: Г. Падалка (вивчає педагогіку мистецтва в цілому, акцентуючи увагу на творчій самореалізації вчителя як професійній компетентності) [29], О. Рудницька (автор фундаментальних праць з педагогіки та психології мистецтва, де компетентність розглядається як єдність естетичного досвіду та знань) [31], Л. Масол (розробник концепції загальної мистецької освіти, де компетентнісний підхід є наріжним каменем НУШ (Нової української школи) [25]. Проте механізм взаємозв'язку між інтегративно-інтерпретаційними стратегіями та динамікою лідерських якостей учителів музичного мистецтва залишається недостатньо вивченим.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на концепцію О. Олексюк про духовний потенціал як основу інтегративно-інтерпретаційної діяльності особистості, ми визначаємо внутрішній ресурс лідерства педагога-музиканта, який є провідним дослідником ціннісних орієнтацій у музичній освіті. Ключова ідея концептуального підходу вченої полягає у тезі: музична діяльність – це не техніка, а «діалог смислів»; професіоналізм учителя визначається його здатністю до художньо-педагогічної інтерпретації духовних цінностей, закладених у музиці.

Авторка обґрунтовує, що педагог-музикант стає суб'єктом (лідером) освітнього процесу лише тоді, коли він здатен інтегрувати власні світоглядні позиції з художнім змістом твору. Це дає підґрунтя стверджувати: лідерство вчителя – це його інтегративно-інтерпретаційний потенціал [14].

Водночас, ідеї Г. Падалки щодо творчої самореалізації дозволяють нам розглядати лідерство не як адміністративний статус, а як активну інноваційну позицію, що реалізується через систему авторських інтегративно-інтерпретаційних стратегій. Праці вченої є фундаментальними для розкриття інноваційно-мистецької діяльності. Вона розглядає творчість не як додаток, а як основний спосіб існування педагога-музиканта; концепція «педагогіки мистецтва», де головним результатом є творча самореалізація учня та вчителя, акцентує на важливості нестандартних методичних рішень та авторських підходів; описує «педагогічне лідерство» через креативність. Її тези підтверджують ідею: щоб реалізувати інноваційні стратегії, педагог має вийти за межі інструкцій і стати лідером-творцем, який сам моделює освітній простір [15].

Отже, інтегративно-інтерпретаційна компетентність вчителя музичного мистецтва виступає внутрішнім ресурсом лідерського потенціалу педагога, оскільки саме вона забезпечує перехід від репродуктивного відтворення музики до креативного управління художніми смислами.

Синтезуючи аксіологічний підхід О. Олексюк, концепцію творчої самореалізації Г. Падалки та методологічні принципи інших фахівців (Н. Кічук, Л. Масол, О. Маркової, В. Москаленка, О. Рудницької, О. Самойленко, С. Сисоєвої та ін.), можемо сформулювати робоче визначення таким чином: інтегративно-інтерпретаційна компетентність педагога-музиканта – це складне інтегральне утворення особистості, що характеризується здатністю фахівця до цілісного осягнення музичного твору як художнього феномену, готовністю до синтезу міждисциплінарних знань (історико-культурних, теоретичних, фольклористичних та технологічних) та спроможністю транслювати власні ціннісно-смислові візії у процесі інноваційної музично-педагогічної діяльності.

Структурні компоненти інтегративно-інтерпретаційної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва розіб’ємо на три функціональні блоки:

- інтегративний блок (синтез): здатність поєднувати виконання музичного твору з «контекстом» (наприклад, виконувати музичний твір фольклорного мистецтва Українського Подунав’я, розуміючи його історичне та етнографічне коріння та взаємовплив мистецьких традицій різноманітного мультикультурного простору регіону);

- інтерпретаційний блок (смисл): здатність не просто копіювати виконання відомих виконавців, а створювати власну художню концепцію, що базується на особистих культурно-духовних цінностях та етнонаціональних кодах;

- лідерський блок (трансляція): здатність перетворити власну інтерпретацію музичного твору (зокрема, народна пісня або танець) на інноваційний освітній продукт (проєкт, урок-перформанс, цифровий кейс), який захоплює учнів [38].

Таким чином, випускник закладу вищої освіти перестає бути просто «викладачем схеми». Він стає «лідером-герменевтиком», фасилітатором (наприклад, учитель музики пропонує грати так, як написано в нотах, тоді як педагог зі

сформованою інтегративно-інтерпретаційною компетентністю рекомендує зрозуміти музичний твір як відлуння обряду та відтворити через цифрові технології та власну техніку смисл для сучасного слухача) [3].

Перехід до фасилітативного лідерства в музичній освіті зумовлений потребою виховання суб'єктної особистості, здатної до автономної творчості. В інструментальному класі це трансформує роль педагога: він перестає бути лише єдиним джерелом правильної аплікатури й стає лідером-стратегом. Його лідерство базується на авторитеті інтерпретатора – вмінні захопити учня концептуальною ідеєю твору, де технічні труднощі долаються не через примус, а через прагнення втілити художній задум. Це вимагає наступних концептуальних підходів:

1. Зміна парадигми: від «диктату» до «супроводу»:

- традиційна музична освіта багато років будувалася на авторитарній моделі: вчитель – «носій істини», учень – «репродуктор». Сьогодні ця модель не працює, бо вона пригнічує креативність особистості;

- авторитарна педагогіка: вимагає від учня точного копіювання інтерпретації вчителя. Лідерство тут сприймається як влада та контроль;

- фасилітативне лідерство (від англ. facilitate – полегшувати): лідер-фасилітатор не «вчить», а створює умови для самостійного відкриття знань. У музичному (вокально-інструментальному) класі це означає, що вчитель допомагає учню знайти власний голос, власний зміст у музичному творі.

Фасилітативні методики вивчали К. Роджерс (основоположник поняття «фасилітація» в освіті), Д. Гоулман (емоційний інтелект як база лідерства), Г. Коган («психотехніка» та вольовий вплив виконавця), які в українському науковому дискурсі знайшли відображення у працях В. Кременя, І. Зязюна, Г. Падалки та О. Олексюк.

Отже, фасилітативне лідерство – це здатність педагога бути «навігатором» у світі музичних смислів, а не «наглядачем» за технічною точністю.

2. Лідерство як «авторитет інтерпретатора» (естетична природа лідерства):

- інтерпретаційна ідея як магніт: лідерський потенціал музиканта проявляється у здатності сформулювати настільки потужну художню ідею, що вона стає провідною, цікавою. Коли вчитель інтерпретує фольклорну пісню не як музейний експонат, а як живу енергію, – учні захоплюються цією ідеєю;

- авторитет знання: педагог-лідер веде за собою завдяки своїй інтегративно-інтерпретаційній компетентності. Його слухають не тому, що він «старший», а тому, що його бачення твору відкриває нові світи [4].

Розкриття концепції лідерства як «авторитету інтерпретатора» дозволяє перенести акцент із зовнішнього (адміністративного) управління на внутрішній, художньо-естетичний вплив педагога. У музичній сфері лідер володіє «магією переконання» через звук і сенс [10].

На відміну від бізнесу чи політики, де лідерство базується на ресурсах або законі, у музичній освіті воно має духовну та естетичну основу:

- художня воля: це здатність педагога підпорядкувати свої та учнівські технічні навички єдиному художньому замислу. Лідерство проявляється як «енергія концепції»;

- естетичний ідеал: лідер є носієм високого художнього смаку. Його авторитет визнається учнем не через наказ, а через захоплення глибиною розуміння музики [17];

- механізм «захоплення ідеєю»: лідерство педагога-інтерпретатора працює через механізм інтелектуально-емоційного захоплення (відкриття прихованих смислів: бачення за нотним текстом «надтексту» (історія, філософія, трагедія чи радість епохи). Коли він відкриває цей світ учню, він стає для нього ментором і провідником [7];

- створення інтелектуального виклику: лідер не дає готових відповідей, а ставить питання, які змушують учня шукати власну інтерпретацію. Це і є фасилітація: лідер веде, не обмежуючи свободи.

3. Лідер як «архітектор художнього простору». Вчитель перестає бути «тренером виконавської техніки» і стає стратегом смислів: він формує інтегративне поле, де техніка (пальці, дихання, звук) є лише інструментом для втілення інтерпретаційної ідеї. Його лідерство – це здатність зробити учня «співучасником» великого мистецького процесу, а не просто об'єктом навчання.

Зв'язок між психологією лідерства та музичним виконавством є глибинним, оскільки музичне виконання за своєю суттю є актом публічного впливу та управління увагою [14]. Розглянемо ключові аспекти, що розкривають цю психологічну синергію:

1. Виконавська воля як основа лідерського потенціалу. У психології музичного мистецтва лідерство починається з саморегуляції, психологічної стійкості (здатність музиканта зберігати ясність інтерпретаційної ідеї в умовах сценічного стресу є прямою паралеллю до стресостійкості лідера в кризових ситуаціях); домінантність ідеї: лідер-виконавець володіє «вольовим імпульсом», який змушує аудиторію (або учнів) повірити у запропоновану версію твору. Це психологічне явище називається «естетичним суггестією» (навіюванням) [13].

2. Емоційний інтелект (EQ) та емпатія. Сучасна психологія лідерства (за Д. Гоулманом) ставить EQ вище за IQ. У музиці це проявляється як емпатія інтерпретатора (лідер повинен «відчути» композитора через текст і «відчути» слухача в залі) та соціальна сензитивність (педагог-лідер зчитує психологічний стан учня та адаптує свою інтерпретаційну стратегію так, щоб вона стала для учня особисто значущою) [11].

3. Феномен «занурення» та комунікативне лідерство. Музичне виконавство – це невербальна комунікація, де психологічні механізми лідерства працюють на рівні підсвідомості, як то експресивний вплив (психологія стверджує, що лідер – це той, хто яскравіше транслює емоції. У музиканта це реалізується через динаміку, агогіку та артикуляцію, які стають інструментами «захоплення» простору); переконливість інтерпретації (психологічний авторитет

музиканта базується на відсутності сумнівів у момент гри. Якщо виконавець «лідирує» у фразі, слухач слідує за ним) [10].

4. Когнітивний аспект: інтегративна складність. Психологія лідерства виділяє здатність до системного мислення. Для музиканта-лідера це означає здатність тримати в голові одночасно: технічні складнощі виконання музичного твору, архітектоніку твору (форму), культурний контекст (інтеграцію), реакцію аудиторії. Високий рівень цієї «інтегративної складності» і формує інтегративно-інтерпретаційну компетентність [5].

Відтак, психологічний зв'язок між лідерством та музичним виконавством полягає в суб'єктності митця. Музикант стає лідером тоді, коли його психологічна готовність до інтерпретації (внутрішня позиція) збігається з його здатністю до експресивної трансляції смислів (зовнішня дія). Таким чином, лідерський потенціал – це психологічна надбудова над професійною майстерністю, що дозволяє педагогу-музиканту не просто «відтворювати» музику, а й «створювати подію».

4. Лідерство у контексті інновацій (лідерство як виклик теперішнього часу):

- цифровий шум: сьогодні учень може знайти тисячі записів у YouTube. Вчитель-лідер – той, хто допомагає не потонути в цьому шумі, а навчитися критично відбирати та синтезувати (інтегрувати) потрібну інформацію;

- інноваційна сміливість: лідерство сьогодні – це готовність першим впровадити AI, VR чи інтерактивні методи в консервативне середовище музичної школи. Це ризик, на який здатна лише лідерська особистість.

Таким чином, зміна педагогічно-лідерської парадигми постає запорукою інноваційного освітнього процесу, заснованого на інтегративно-інтерпретаційній стратегії майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Інтегративно-інтерпретаційна компетентність вчителя музичного мистецтва є внутрішнім ресурсом лідерства, її концептуальні засади засновані на синергії лідерства та компетентності. Педагог має володіти «надтекстовим» знанням – умінням поєднувати музику з історією, філософією, етнографією та сучасними цифровими технологіями. Структура лідерського потенціалу: харизма, здатність до ризику в інноваціях, високий рівень емпатії та майстерність переконання через художні образи [7].

Отже, авторитет інтерпретатора є вищою формою педагогічного лідерства на заняттях з музичного мистецтва. Він базується на естетичній довірі учня до вчителя. Педагог-лідер не диктує свою волю, а презентує настільки переконливу художню візію, що вона стає для учня внутрішнім стимулом до самовдосконалення. У цьому контексті інтегративно-інтерпретаційна компетентність виступає як інструментарій, що дозволяє вчителю-лідеру наповнити освітній процес живими, актуальними смислами.

Інтегративно-інтерпретаційні стратегії як педагогічний інструментарій вчителя-лідера спрямовані на технології контекстуального синтезу:

- здатність лідера інтегрувати фольклорні етнонаціональні коди у сучасні освітні формати (проєкти, перформанси);

- принципи цифрової трансформації: лідерство у впровадженні інновацій (AI, VR, хмарні сервіси) для візуалізації прихованих смислів музики;

- стратегія діалогічної інтерпретації: перетворення уроку на «лабораторію смислів», де вчитель-лідер створює простір для співтворчості з учнями.

Цифрові інструменти в руках педагога-лідера сьогодні виконують роль «підсилювача смислів».

Якщо раніше інтегративна ідея (зв'язок музики з історією, фольклором чи філософією) залишалася лише в уяві вчителя, то сучасні технології дозволяють зробити її наочною, переконливою та інтерактивною.

Розглянемо, як саме цифровізація підтримує авторитет інтерпретатора.

1. Штучний інтелект як аналітичний асистент (AI), який допомагає лідеру швидко синтезувати величезні масиви даних для створення глибокої інтерпретації:

- генерація контексту (використання великих мовних моделей для миттєвого пошуку історичних та художньо-естетичних паралелей між музичним твором та іншими видами мистецтва);

- аналіз виконання (AI-додатки можуть візуалізувати динаміку та темпоритм видатних виконавців, дозволяючи вчителю-лідеру наочно порівняти різні інтерпретаційні стратегії;

- реконструкція музичного фольклору (використання AI для очищення старих фольклорних записів (наприклад, польових експедицій Українського Подунав'я) або створення сучасних аранжувань, що зберігають автентичне зерно, але звучать актуально.

2. Мультимедіа як простір візуалізації образу. Мультимедіа перетворює монолог учителя-лідера на мультисенсорний досвід:

- інтерактивні партитури (створення цифрових нот, де кожен фрагмент містить гіперпосилання на живописні полотна, вірші або відео, що розкривають підтекст музичного твору);

- аудіовізуальні перформанси (використання софту для візуалізації звуку (наприклад, сенсорних проєкцій), що реагують на нюанси виконання музичних творів. Це допомагає лідеру пояснити поняття засобів музичної виразності – «тембр», «динаміка» або «фактура» та ін. через колір та рух);

- цифрові наративи (створення відеоесе або сторітеллінгу про музичний твір, де педагог виступає як режисер художніх смислів).

3. Хмарні сервіси як платформа для лідерства та співпраці. Хмарні технології дозволяють лідеру вийти за межі кабінету та створити спільноту смислів:

- спільне редагування інтерпретацій (хмарні сервіси (Google Drive, Notion, Padlet) дозволяють здобувачам та викладачу разом наповнювати «карту інтеграції» музичного твору, де кожен додає свої знахідки);

- цифрові архіви та медіатеки (створення авторських «хмарних бібліотек» з рідкісними фольклорними матеріалами, що стають інтелектуальним ресурсом для всієї кафедри чи закладу, або, наприклад, створення інтерактивної карти музичних діалектів Українського Подунав'я як авторський інноваційний проєкт педагога-лідера);

- мобільність лідерства (лідер може здійснювати фасилітацію в реальному часі через коментування записів здобувачів на хмарних платформах, забезпечуючи безперервний творчий діалог).

Додамо критерії, за якими можна оцінювати зростання педагога-лідера:

1) креативно-інтерпретаційний: здатність створювати нестандартні трактовки музичних творів, зокрема музичного фольклору;

2) комунікативно-лідерський: уміння залучати учнів до творчих проєктів;

3) технологічно-інноваційний: рівень володіння сучасним педагогічним інструментарієм інтегративно-інтерпретаційних стратегій інноваційної діяльності.

Висновки. Таким чином, доведено, що лідерський потенціал педагога-музиканта не є виключно організаційною рисою, а виступає похідною його художньо-інтелектуальної зрілості.

Фундаментом такого лідерства є інтегративно-інтерпретаційна компетентність, яка дозволяє вчителю оперувати складними смисловими структурами та перетворювати музичний твір на простір ціннісного діалогу; встановлено, що лідерство в мистецькій освіті реалізується через «імідж інтерпретатора» – здатність педагога не лише розкодувати закладений у музиці контент, а й інтегрувати його в актуальний соціокультурний контекст, стаючи ініціатором нових творчих сенсів; обґрунтовано, що реалізація інтегративно-інтерпретаційних стратегій (контекстуального синтезу, цифрової трансформації, діалогічного моделювання) є ключовим механізмом актуалізації лідерського потенціалу. Ці стратегії дозволяють педагогу вийти за межі репродуктивного навчання, перетворюючи музичну діяльність на інноваційний дослідницький процес. З'ясовано, що використання цифрових інновацій (мультимедійних платформ, хмарних архівів, AI-інструментів) у поєднанні з глибинною інтерпретацією етнокультурних традицій (зокрема, музичного фольклору Українського Подунав'я) створює унікальний «продукт», який легітимізує лідерську позицію вчителя в сучасному технологічному суспільстві. Визначено, що позитивна динаміка розвитку лідерського потенціалу характеризується переходом від «виконавського лідерства» (майстерність гри) до «педагогічного лідерства» (надихання учнів) і зрештою до «культурного лідерства» (вплив на громаду та освітнє середовище через авторські інноваційні проєкти).

Експериментально підтверджено, що впровадження моделі креативного лідерства на засадах інтегративно-інтерпретаційного підходу сприяє зростанню автономності педагогів-музикантів, підвищує їхню готовність до впровадження інноваційної діяльності та формує здатність бути «архітекторами кодових

смислів» у професійному середовищі. Володіючи інтегративно-інтерпретаційною компетентністю, вчитель музичного мистецтва стає лідером інновацій, оскільки він єдиний здатний наповнити технологічну форму глибоким національним та загальнолюдським змістом. Лідерство – це воля педагога до інновацій, це здатність вчителя повести за собою учнів, колег, презентувати свій інноваційний продукт. Інноваційна музично-педагогічна діяльність – це «поле реалізації». Тут вчитель впроваджує нові технології, створює унікальні методики.

Отже, сучасний вчитель музичного мистецтва – це *«лідер-інтерпретатор»*, який не просто відтворює навчальну програму, а проектує нові культурні смисли в інноваційному просторі. Без розвиненої інтегративно-інтерпретаційної компетентності лідерство педагога-музиканта стає формальним, оскільки йому бракує змістовної глибини та ціннісного наповнення творів музичного мистецтва. Позитивна динаміка розвитку лідерства прямо залежить від здатності вчителя музичного мистецтва інтегрувати цифрові технології (інновації) з традиційними загальнокультурними мистецькими цінностями (інтерпретація).

Література:

1. Бутенко, Н. (2009). Компетенції сучасного викладача вищої школи в контексті реалізації його місії. *Вісник Львівського університету.* Серія Педагогічна. Вип. 25. Ч.1. С. 23-30.

2. Бухнієва, О. (2025). Аспекти інтерпретації народного музичного мистецтва у педагогічній освіті: евро-інтеграційній контент. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету.* Серія: Педагогічні науки. Вип. 70. С. 63-70.

3. Бухнієва, О. (2025). Інтегративний вектор музичної інтерпретації в європейській практиці: деякі результати педагогічного дискурсу. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету.* Серія: Педагогічні науки. Вип. 72. С. 77-87.

4. Бухнієва, О. (2025). Домінанти інтегративно-інтерпретаційного підходу до формування професійної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Наука і техніка сьогодні* (Серія «Педагогіка»): журнал. № 10(51). С. 541-551.

5. Бухнієва, О.А. (2025). Творчі ідеї вчених зарубіжжя: фокус інноваційного підходу до підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва у вітчизняних ЗВО. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Педагогіка»): журнал. № 11(51). С. 2076-2088.

6. Василевська-Скупа, Л.П. (2014) Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва : [монографія] Вінниця : ТОВ фірма «Планер». 225 с.

7. Воєвідко, Л. М. (2019). Формування педагогічної майстерності у здобувачів вищої освіти шляхом реалізації предметних (фахових) компетентностей / *Педагогічна освіта: теорія і практика* : Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України. Вип. 26. Ч. 2. Кам'янець-Подільський. С. 167-175.

8. Івановська, О. (2012). Український фольклор : семантика і прагматика традиційних смислів. Підручник. Київ : ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. 336 с.

9. Кічук, Н. (2012). Підготовка педагога до професійної діяльності у сучасному інформаційному освітньому середовищі: деякі аспекти проблеми. *Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.* К. УДУ ім. М. П. Драгоманова. Вип. 26. С.26-29.

10. Козир, А. В., Федоришин, В. І. (2012). Вступ до акмеології мистецької освіти : навч.-методич. посіб. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 261 с.

11. Маркова, О. М. (2013). Музична культурологія в системі сучасного гуманітарного знання. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. Вип.1. С.145-149.

12. Масол, Л. М. (2020). Інтегративні художньо-педагогічні технології формування предметних компетентностей учнів початкових класів у процесі навчання інтегрованого курсу «Мистецтво». *Мистецтво та освіта.* №2 (96). С. 2-9.

13. Москаленко, В. Г. (1994). Творчий аспект музичної інтерпретації (до проблеми аналіза). Київ: держ. консерваторія ім. П. І. Чайковського. 157 с.

14. Олексюк, О. М. (2009). *Ціннісно-смислова інтерпретація як творча самореалізація музиканта-виконавця.* Науковий вісник Національної музичної академії України імені. П. І. Чайковського. Вип. 82. Виконавське музикознавство. К. С. 295-302.

15. Падалка, Г. М. (2008). Педагогіка мистецтва (Теорія і викладання мистецьких дисциплін). К. : Освіта України. 274 с.

16. Рудницька, О.П. (2005). Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан. 360 с.

17. Самойленко, О. І. (2011). Теорія музикознавчої інтерпретації як напрям сучасної герменевтики. *Часопис Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського*. Науковий журнал. № 2. К. : НМАК ім. П. І. Чайковського. С. 3-11.

18. Шаповалова, Л. В. (2020). Формування мислення сучасного виконавця в системі інтегральних зв'язків теорії музики та інтерпретології. Modern culture and art history: an experience of Ukraine and EU: Collective monograph. Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing". P. 1-20.

References:

1. Butenko, N. (2009). Kompetentsii suchasnoho vykladacha vyshchoi shkoly v konteksti realizatsii yoho misii [Competencies of a modern higher education teacher in the context of implementing his mission]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia Pedahohichna. Vyp. 25. Ch.1. S. 23-30. [in Ukrainian].

2. Bukhniieva, O. (2025). Aspekty interpretatsii narodnoho muzychnoho mystetstva u pedahohichnii osviti: evro-intehratsiinii kontent [Aspekty interpretatsii narodnoho muzychnoho mystetstva u pedahohichnii osviti: evro-intehrazinii kontent]. Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky. Vyp. 70. S. 63-70. [in Ukrainian].

3. Bukhniieva, O. (2025). Intehratyvnyi vektor muzychnoi interpretatsii v yevropeiskii praktytsi: deiaki rezultaty pedahohichnoho dyskursu [Intehratyvnyi vektor muzychnoi interpretatsii v yevropeiskii praktytsi: deiaki rezultaty pedahohichnoho dyskursu]. Naukovyi visnyk Izmailskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky. Vyp. 72. S. 77-87. [in Ukrainian].

4. Bukhniieva, O. (2025). Dominanty intehratyvno-interpretatsiinoho pidkhodu do formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva [Dominanty intehratyvno-interpretatsiinoho pidkhodu do formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva]. Nauka i tekhnika sohodni (Seriia «Pedahohika»): zhurnal. № 10(51). S. 541-551. [in Ukrainian].

5. Bukhniieva, O.A. (2025). Tvorchi idei vchenykh zarubizhzhia: fokus innovatsiinoho pidkhodu do pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva u vitchyznianykh ZVO [Tvorchi idei vchenykh zarubizhzhia: fokus innovatsiinoho pidkhodu do pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva u vitchyznianykh ZVO]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii (Seriia «Pedahohika»): zhurnal. № 11(51). S. 2076-2088. [in Ukrainian].

6. Vasylevska-Skupa, L.P. (2014) Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva] : [monohrafiia] Vinnytsia : TOV firma «Planer». 225 s. [in Ukrainian].

7. Voievidko, L. M. (2019). Formuvannia pedahohichnoi maisternosti u zdobuvachiv vyshchoi osvity shliakhom realizatsii predmetnykh (fakhovykh) kompetentnostei [Formuvannia pedahohichnoi maisternosti u zdobuvachiv vyshchoi osvity shliakhom realizatsii predmetnykh (fakhovykh) kompetentnostei]/ Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka : Zbirnyk naukovykh prats. Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiienka; Instytut pedahohiky NAPN Ukrainy. Vyp. 26. Ch. 2. Kamianets-Podilskyi. S. 167-175. [in Ukrainian].

8. Ivanovska, O. (2012). Ukrainskyi folklor : semantyka i prahmatyka tradytsiinykh smysliv [Ukrainskyi folklor: semantyka i prahmatyka tradytsiinykh smysliv]. Pidruchnyk. Kyiv : VPK «Ekspres-Polihraf», 2012. 336 s. [in Ukrainian].

9. Kichuk, N. (2012). Pidhotovka pedahoha do profesiinoi diialnosti u suchasnomu informatsiinomu osvitnomu seredovyshchi: deiaki aspekty problemy [Pidhotovka pedahoha do profesiinoi diialnosti u suchasnomu informatsiinomu osvitnomu seredovyshchi: deiaki aspekty problemy]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. K. UDU im. M. P. Drahomanova. Vyp. 26. S.26-29. [in Ukrainian].

10. Kozyr, A. V., Fedoryshyn, V. I. (2012). Vstup do akmeolohii mystetskoi osvity [Vstup do akmeolohii mystetskoi osvity]: navch.-metodych. posib. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. 261 s. [in Ukrainian].

11. Markova, O. M. (2013). Muzychna kulturolohiia v systemi suchasnoho humanitarnoho znannia [Muzychna kulturolohiia v systemi suchasnoho humanitariannoho znannia]. Mizhnarodnyi visnyk: Kulturolohiia. Filolohiia. Muzykoznavstvo. Vyp.1. S.145-149. [in Ukrainian].

12. Masol, L. M. (2020). Intehratyvni khudozhno-pedahohichni tekhnolohii formuvannia predmetnykh kompetentnostei uchniv pochatkovykh klasiv u protsesi navchannia intehrovanoho kursu «Mystetstvo» [Intehratyvni khudozhno-pedahohichni tekhnolohii formuvannia predmetnykh kompetentnostei uchniv pochatkovykh klasiv u protsesi navchannia intehrovanoho kursu «Mystetstvo»]. Mystetstvo ta osvita. №2 (96). S. 2-9. [in Ukrainian].

13. Moskalenko, V. H. (1994). Tvorchyi aspekt muzychnoi interpretatsii (do problemy analiza) [Tvorchyi aspekt muzychnoi interpretatsii (do problemi analiza)]. Kyiv: derzh. konservatoriia im. P. I. Chaikovskoho. 157 s. [in Ukrainian].

14. Oleksiuk, O. M. (2009). Tsinnisno-smyslova interpretatsiia yak tvorcha samorealizatsiia muzykanta-vykonavtsia [Tsinnisno-smyslova interpretatsiia yak tvorcha samorealizatsiia muzykanta-vykonavtsia]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni. P. I. Chaikovskoho. Vyp. 82. Vykonavske muzykoznavstvo. K. S. 295-302. [in Ukrainian].

15. Padalka, H. M. (2008). Pedahohika mystetstva (Teoriia i vykladannia mystetskykh dystsyplin) [Pedahohika mystetstva (Teoriia i vykladannia mystetskykh dystsyplin)]. K. : Osvita Ukrainy. 274 s. [in Ukrainian].

16. Rudnytska, O.P. (2005). Pedahohika: zahalna ta mystetska [Pedahohika: zahalna ta mystetska]: Navchalnyi posibnyk. Ternopil: Navchalna knyha Bohdan. 360 s. [in Ukrainian].

17. Samoilenko, O. I. (2011). Teoriia muzykoznavchoi interpretatsii yak napriam suchasnoi hermenevtyky [Teoriia muzykoznavchoi interpretatsii yak napriam suchasnoi hermenevtyky]. Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii im. P. I. Chaikovskoho. Naukovyi zhurnal. № 2. K. : NMAK im. P. I. Chaikovskoho. S. 3-11. [in Ukrainian].

18. Shapovalova, L. V. (2020). Formuvannia myslennia suchasnoho vykonavtsia v systemi intehralnykh zviazkiv teorii muzyky ta interpretolohii [Formuvannia myslennia suchasnoho vykonavtsia v systemi intehralnykh zviazkiv teorii muzyky ta interpretolohii]. Modern culture and

art history: an experience of Ukraine and EU: Collective monograph. Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing". P. 1-20. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378.091.3:159.9:37.013

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-918-932

Вавринів Олена Степанівна кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри загальної та соціальної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-5166-6887

ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні засади використання тренінгових технологій як ефективного засобу формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до професійної підготовки фахівців, діяльність яких відбувається в умовах підвищеного ризику, невизначеності та психоемоційного навантаження, що особливо посилюється в умовах воєнного стану.

На основі аналізу сучасних наукових підходів уточнено зміст поняття психолого-педагогічної компетентності та запропоновано авторське визначення цього феномену як інтегративної характеристики особистості, що забезпечує ефективну професійну діяльність, саморегуляцію та конструктивну взаємодію в умовах ризику.

Визначено структуру компетентності, яка включає когнітивний, емоційно-регулятивний, поведінковий та комунікативний компоненти.

Обґрунтовано сутність тренінгових технологій як системного інструменту формування компетентностей, що базується на поєднанні активної діяльності, переживання досвіду та його рефлексивного осмислення. Показано, що на відміну від традиційних форм навчання, тренінгові технології забезпечують розвиток здатності діяти в умовах невизначеності та приймати рішення в обмеженому часовому ресурсі.

Визначено основні можливості тренінгових технологій у формуванні психолого-педагогічної компетентності, зокрема розвиток стресостійкості, резильєнтності, комунікативних навичок та здатності до прийняття рішень у складних ситуаціях. Розкрито механізми їх впливу, серед яких моделювання професійних ситуацій, рольові ігри, кейс-метод та групова динаміка.

Окреслено практичні аспекти впровадження тренінгових технологій у процес професійної підготовки, зокрема визначено умови їх ефективності (створення психологічно безпечного середовища, підготовленість тренера, систематичність навчання) та можливі труднощі (опір учасників, формалізація процесу, обмеженість ресурсів).

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки та вдосконалення освітніх програм підготовки фахівців ризиконебезпечних професій, а також у створенні тренінгових програм, спрямованих на розвиток психологічної готовності та професійної ефективності.

Ключові слова: психолого-педагогічна компетентність, тренінгові технології, фахівці ризиконебезпечних професій, резильєнтність, стресостійкість, професійна підготовка

Vavryniv Olena Stepanivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of General and Social Psychology, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-5166-6887

TRAINING TECHNOLOGIES AS A MEANS OF DEVELOPING THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PROFESSIONALS IN HIGH-RISK OCCUPATIONS

Abstract. This article examines the theoretical foundations for using training technologies as an effective means of developing the psychological and pedagogical competence of future professionals in high-risk occupations. The relevance of the study stems from the growing demands on the professional training of specialists whose work takes place under conditions of heightened risk, uncertainty, and psycho-emotional stress, which are particularly intensified under martial law.

Based on an analysis of contemporary scientific approaches, the concept of psychological and pedagogical competence is clarified, and the author proposes a definition of this phenomenon as an integrative personality characteristic that ensures effective professional activity, self-regulation, and constructive interaction in high-risk conditions. The structure of competence has been defined, which includes cognitive, emotional-regulatory, behavioral, and communicative components.

The essence of training technologies as a systemic tool for competence development, based on a combination of active engagement, experiential learning, and reflective processing, has been substantiated. It is shown that, unlike traditional forms of learning, training technologies ensure the development of the ability to act under conditions of uncertainty and make decisions within limited time constraints.

The study identifies the key potential of training technologies in developing psychological and pedagogical competencies, particularly in fostering stress tolerance, resilience, communication skills, and the ability to make decisions in complex situations. The mechanisms of their influence are revealed, including the simulation of professional situations, role-playing, the case method, and group dynamics.

The practical aspects of implementing training technologies in the professional training process are outlined, specifically identifying the conditions for their effectiveness (creating a psychologically safe environment, trainer preparedness,

systematic training) and potential difficulties (participant resistance, formalization of the process, limited resources).

The practical significance of the study lies in the possibility of using the obtained results to develop and improve educational programs for training specialists in high-risk professions, as well as in creating training programs aimed at developing psychological readiness and professional effectiveness.

Keywords: psychological and pedagogical competence, training technologies, professionals in high-risk occupations, resilience, stress resistance, professional training

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільних трансформацій, зумовлених тривалим воєнним протистоянням, підвищеним рівнем невизначеності та зростанням кількості надзвичайних ситуацій, суттєво актуалізується проблема професійної підготовки фахівців ризиконебезпечних професій.

Діяльність представників таких професій, зокрема рятувальників, військовослужбовців, медичних працівників, правоохоронців, відбувається в умовах високого психоемоційного напруження, дефіциту часу на прийняття рішень, загрози життю та здоров'ю, що висуває підвищені вимоги не лише до їх професійних знань і навичок, але й до рівня сформованості психолого-педагогічної компетентності.

Психолого-педагогічна компетентність у цьому контексті набуває особливого значення, оскільки забезпечує ефективність професійної взаємодії, здатність до саморегуляції, прийняття адекватних рішень у стресових умовах, а також готовність до надання психологічної підтримки іншим. Водночас аналіз сучасної системи професійної підготовки свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із недостатньою практичною спрямованістю навчання, переважанням теоретичних форм засвоєння знань та обмеженими можливостями формування навичок поведінки в екстремальних ситуаціях.

У цьому контексті виявляється суперечність між високими вимогами до рівня психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій і реальним станом її сформованості у процесі професійної підготовки. Окрім того, простежується розрив між необхідністю розвитку практичних умінь ефективної взаємодії, саморегуляції та прийняття рішень в умовах невизначеності та домінуванням традиційних освітніх підходів, що не забезпечують належного рівня їх формування.

Одним із перспективних шляхів подолання зазначених суперечностей є впровадження тренінгових технологій у процес професійної підготовки. На відміну від традиційних форм навчання, тренінгові технології орієнтовані на активізацію суб'єктного досвіду здобувачів освіти, розвиток практичних навичок через моделювання реальних професійних ситуацій, формування рефлексивних умінь і здатності до ефективної взаємодії. Вони створюють умови для безпечного відпрацювання поведінкових стратегій у складних і потенційно

небезпечних ситуаціях, що є критично важливим для фахівців ризиконебезпечних професій.

Попри наявність значної кількості досліджень, присвячених професійній підготовці фахівців у складних умовах діяльності та використанню інтерактивних методів навчання, проблема обґрунтування можливостей тренінгових технологій як засобу формування саме психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій залишається недостатньо розкритою, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання тренінгових технологій у професійній підготовці фахівців різних галузей набуває дедалі більшої актуальності у сучасному науковому дискурсі, що зумовлено зміщенням акцентів із передачі знань на формування практичних компетентностей і розвитку особистісного потенціалу.

Аналіз наукових праць свідчить про багатовекторність досліджень тренінгових технологій. Зокрема, у роботах науковців (Т. Гура та Л.Ніколаєв, Д.Чижма) акцентується увага на потенціалі тренінгів у розвитку емоційного інтелекту як важливої складової особистісної зрілості та ефективної міжособистісної взаємодії. У цих дослідженнях тренінгові технології розглядаються як інструмент формування емоційної компетентності через рефлексію, усвідомлення власних емоцій та відпрацювання навичок їх регуляції [1;2].

Водночас інший напрям наукових розвідок представлений працями В.Кульчицького та О.Оверчук, у яких обґрунтовується ефективність тренінгових технологій у розвитку командної взаємодії та комунікативних компетентностей здобувачів освіти. У цих роботах підкреслюється значення групової динаміки, взаємного зворотного зв’язку та активного включення учасників у процес навчання як ключових чинників формування соціально значущих навичок [3;4].

Окрему групу становлять дослідження, присвячені формуванню професійно важливих якостей та компетентностей у контексті професійної підготовки. Так, у працях В.Бондарчук та Б.Гузара тренінгові технології розглядаються як ефективний засіб розвитку професійних якостей, зокрема управлінської компетентності та здатності до прийняття рішень у складних умовах діяльності. При цьому акцент робиться на інтеграції теоретичних знань із практичним досвідом через моделювання професійних ситуацій [5;6].

Особливу цінність для дослідження становлять праці українських науковців, присвячені впровадженню тренінгових технологій у підготовку фахівців сектору безпеки.

Зокрема, у дослідженні І.Коваль, Л.Олійник та М.Палагнюк обґрунтовано ефективність використання тренінгових технологій у професійній підготовці рятувальників.

Авторами доведено, що тренінгове навчання, реалізоване на базі спеціалізованих психолого-тренувальних центрів, сприяє формуванню професійної готовності до діяльності в умовах невизначеності та ризику [7].

Особлива увага у дослідженні приділяється ролі тренувальних полігонів як середовища моделювання реальних надзвичайних ситуацій, що дозволяє поєднувати теоретичну підготовку з практичним відпрацюванням дій у наближених до реальності умовах. Використання симуляторів небезпечних ситуацій, спеціалізованого обладнання та інтерактивних методів навчання (зокрема кейс-методу, проблемного навчання, менторства і коучингу) забезпечує формування не лише професійних умінь, але й здатності до саморегуляції та адекватної оцінки ситуації.

Таким чином, результати зазначеного дослідження підтверджують доцільність використання тренінгових технологій як ефективного засобу формування готовності фахівців до діяльності в умовах підвищеного ризику, що узгоджується з сучасними підходами до практико-орієнтованої професійної підготовки.

Важливим у контексті дослідження є підхід до впровадження тренінгових технологій у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, представлений у роботі І.Коваля та Р.Яремка. У зазначеному дослідженні акцентується увага на необхідності трансформації традиційної системи професійної підготовки шляхом інтеграції тренінгових технологій як складової освітнього процесу [8].

Автори підкреслюють, що специфіка підготовки фахівців сектору безпеки (зокрема рятувальників, правоохоронців) вимагає використання таких форм навчання, які забезпечують не лише засвоєння знань, але й формування готовності до діяльності в умовах ризику, невизначеності та підвищеної відповідальності. У цьому контексті тренінгові технології розглядаються як засіб активізації освітнього процесу, що сприяє формуванню практичних навичок, розвитку особистісних ресурсів і підвищенню рівня професійної готовності .

Особливу увагу дослідники приділяють необхідності системного впровадження тренінгових технологій у навчальний процес, що передбачає їх інтеграцію у структуру освітніх програм, поєднання з іншими формами навчання та орієнтацію на моделювання професійно значущих ситуацій. Такий підхід дозволяє забезпечити цілісність формування професійної компетентності та підвищити ефективність підготовки майбутніх фахівців у закладах освіти із специфічними умовами навчання .

У контексті підготовки фахівців сектору безпеки та оборони заслуговують на увагу дослідження О.Шломіна, у яких тренінгові технології розглядаються як засіб формування професійної ідентичності працівників поліції. Автор підкреслює значення тренінгів у процесі інтеріоризації професійних цінностей, норм і ролей, що забезпечує більш глибоку інтеграцію особистості у професійну діяльність [9].

Окремий напрям використання тренінгових технологій пов’язаний із підготовкою фахівців до здійснення превентивної діяльності, що відображено у дослідженні Ю.Миронова. У своїй роботі автор розглядає тренінгові технології

як ефективний інструмент формування професійної готовності поліцейських до попередження правопорушень та здійснення профілактичної роботи з населенням [10].

У дослідженні підкреслюється, що превентивна діяльність вимагає від поліцейського не лише знання нормативно-правових засад, але й високого рівня комунікативної компетентності, емоційної врівноваженості та здатності впливати на поведінку інших. Саме ці якості ефективно формуються у процесі тренінгової роботи, яка дозволяє моделювати типові ситуації взаємодії з різними категоріями громадян, відпрацьовувати стратегії поведінки у конфліктних умовах та розвивати навички переконання і психологічного впливу.

Практичний аспект застосування тренінгових технологій у професійній підготовці фахівців правоохоронної сфери розкрито у дослідженні Н.Мілорадової, присвяченому використанню тренінгу «Психологія допиту» у підготовці слідчих.

У зазначеній роботі тренінг розглядається як ефективний інструмент формування професійно значущих комунікативних і поведінкових навичок, необхідних для здійснення процесу допиту в умовах психологічного напруження [11].

Авторка акцентує увагу на тому, що тренінговий формат дозволяє відпрацьовувати складні ситуації міжособистісної взаємодії, зокрема встановлення психологічного контакту, виявлення неправдивої інформації, управління емоційними реакціями співрозмовника та власною поведінкою. Використання рольових ігор і моделювання ситуацій допиту забезпечує можливість набуття практичного досвіду в умовах, максимально наближених до реальної професійної діяльності.

Узагальнюючи наявні наукові підходи, варто також відзначити дослідження О.Воронова та М.Барчій, у яких тренінгові технології інтерпретуються як універсальний інструмент розвитку професійних якостей майбутніх фахівців, що поєднує когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти навчання [12].

Таким чином, сучасні наукові дослідження демонструють значний потенціал тренінгових технологій у розвитку окремих компонентів професійної підготовки, зокрема емоційного інтелекту, комунікативних навичок, командної взаємодії та професійної ідентичності. Водночас слід констатувати, що питання комплексного використання тренінгових технологій як засобу формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій залишається недостатньо розробленим. Зокрема, потребують подальшого обґрунтування структурні компоненти такої компетентності, механізми впливу тренінгових технологій на її формування та умови їх ефективного впровадження у процес професійної підготовки.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та визначення можливостей тренінгових технологій як ефективного засобу формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому дискурсі психолого-педагогічна компетентність розглядається як інтегративна характеристика особистості, що забезпечує ефективну взаємодію, саморегуляцію та результативність професійної діяльності. Проте у контексті підготовки фахівців ризиконебезпечних професій це поняття набуває специфічного змістового наповнення, зумовленого особливими умовами їх професійного функціонування.

На відміну від представників інших професій, діяльність фахівців ризиконебезпечних сфер характеризується високим рівнем невизначеності, дефіцитом часу на прийняття рішень, впливом екстремальних чинників та підвищеним психоемоційним навантаженням. У таких умовах психолого-педагогічна компетентність виходить за межі традиційного розуміння як сукупності знань і умінь, набуваючи ознак адаптивного, динамічного та ресурсного утворення.

У зв'язку з цим доцільним є формулювання авторського підходу до визначення досліджуваного феномену.

Психолого-педагогічна компетентність майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій – це інтегративна багаторівнева характеристика особистості, що відображає здатність ефективно здійснювати професійну діяльність в умовах ризику та невизначеності, забезпечувати конструктивну взаємодію, здійснювати саморегуляцію психоемоційних станів і надавати психологічно доцільний вплив на інших на основі поєднання психологічних знань, педагогічних умінь і сформованих поведінкових стратегій.

Запропоноване визначення акцентує увагу не лише на когнітивному компоненті, але й на функціональній здатності особистості діяти ефективно в складних і динамічних умовах, що є принципово важливим для фахівців ризиконебезпечних професій.

Структурний аналіз психолого-педагогічної компетентності дозволяє виокремити такі взаємопов'язані компоненти:

Когнітивний компонент охоплює систему психологічних і педагогічних знань, необхідних для розуміння поведінки людини, особливостей міжособистісної взаємодії, механізмів стресу та копінг-стратегій. У контексті ризиконебезпечних професій він включає також знання про психологічні реакції в екстремальних ситуаціях та закономірності поведінки в умовах загрози.

Емоційно-регулятивний компонент відображає здатність до усвідомлення, контролю та регуляції власних емоційних станів, а також здатність зберігати психологічну стійкість у стресових ситуаціях. Важливою складовою цього компонента є розвиток резильєнтності як ресурсу подолання професійних труднощів та підтримання ефективності діяльності.

Поведінковий (діяльнісний) компонент характеризує сформованість практичних умінь і навичок реалізації психологічно доцільної поведінки в умовах професійної діяльності. Йдеться про здатність швидко приймати

рішення, діяти в умовах дефіциту часу, застосовувати ефективні стратегії взаємодії та адаптувати поведінку відповідно до змін ситуації.

Комунікативний компонент включає здатність до ефективної міжособистісної взаємодії, встановлення психологічного контакту, передачі інформації в умовах обмеженого часу та підвищеного емоційного напруження. У професіях ризиконебезпечного типу цей компонент набуває особливого значення, оскільки від якості комунікації часто залежить не лише результат діяльності, але й безпека учасників взаємодії.

Варто підкреслити, що зазначені компоненти функціонують не ізольовано, а у тісній взаємодії, утворюючи цілісну систему, яка забезпечує ефективність професійної діяльності в умовах підвищеного ризику.

Специфіка психолого-педагогічної компетентності фахівців ризиконебезпечних професій полягає у її практико-орієнтованому характері, динамічності та залежності від ситуативних чинників. На відміну від традиційних професійних сфер, де домінує поступове прийняття рішень і відносно стабільні умови діяльності, у ризиконебезпечних професіях ключовим є здатність до миттєвої мобілізації ресурсів, швидкої оцінки ситуації та прийняття відповідальних рішень в умовах невизначеності.

Таким чином, психолого-педагогічна компетентність у даному контексті виступає не лише як результат професійної підготовки, але й як критичний ресурс забезпечення ефективності, безпеки та психологічної стійкості фахівця, що зумовлює необхідність пошуку ефективних засобів її формування, серед яких особливе місце займають тренінгові технології.

У сучасній психолого-педагогічній науці тренінгові технології розглядаються як один із найбільш ефективних інструментів формування практично орієнтованих компетентностей, що забезпечують готовність особистості до діяльності в умовах складності, невизначеності та підвищеного ризику. Водночас поняття «тренінг» потребує уточнення, оскільки у науковому та освітньому дискурсі воно часто використовується спрощено, ототожнюючись із будь-якою інтерактивною формою навчання.

У межах даного дослідження тренінг доцільно розглядати не лише як форму організації навчального процесу, а як цілісну технологію розвитку особистості, що базується на активному залученні учасників до моделювання професійно значущих ситуацій, рефлексивному осмисленні власного досвіду та формуванні нових поведінкових стратегій.

Таким чином, тренінгові технології можна визначити як системно організований процес навчально-професійної взаємодії, спрямований на розвиток когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів компетентності через активну діяльність, переживання досвіду та його подальшу рефлексію.

На відміну від традиційних дидактичних підходів, які орієнтовані переважно на передачу знань, тренінгові технології забезпечують формування здатності діяти, що є принципово важливим у підготовці фахівців ризиконе-

безпечних професій. Їх теоретичне підґрунтя ґрунтується на поєднанні діяльнісного, особистісно орієнтованого та досвідного (експерієнційного) підходів, відповідно до яких навчання розглядається як процес активного конструювання знань і навичок у взаємодії з середовищем.

Ключовими характеристиками тренінгового навчання, що визначають його ефективність, є активність, досвід і рефлексія.

Активність виступає базовим принципом тренінгових технологій і передбачає включення учасника у процес навчання як суб'єкта діяльності, а не пасивного споживача інформації. Учасники тренінгу не лише отримують знання, а й безпосередньо залучаються до виконання завдань, аналізу ситуацій, прийняття рішень і взаємодії з іншими. Саме активна позиція забезпечує більш глибоке засвоєння матеріалу та формування стійких поведінкових навичок.

Досвід у тренінговому навчанні виступає центральним механізмом формування компетентностей. Йдеться не про абстрактне засвоєння знань, а про набуття безпосереднього досвіду дій у змодельованих або наближених до реальних професійних ситуаціях. Такий підхід дозволяє відпрацьовувати поведінкові стратегії в умовах, максимально наближених до реальних, але водночас безпечних, що є особливо важливим для фахівців ризиконебезпечних професій.

Рефлексія забезпечує осмислення отриманого досвіду та його інтеграцію у структуру особистості. Вона передбачає аналіз власних дій, емоційних реакцій, ефективності обраних стратегій та їх наслідків. Саме через рефлексію відбувається трансформація досвіду у знання та навички, що можуть бути перенесені у реальну професійну діяльність.

Взаємозв'язок активності, досвіду та рефлексії формує цілісний цикл тренінгового навчання, у межах якого відбувається поступовий розвиток компетентностей: від залучення до діяльності – через переживання досвіду – до його усвідомлення та подальшого застосування.

Особливого значення тренінгові технології набувають у контексті підготовки фахівців ризиконебезпечних професій, оскільки дозволяють моделювати складні, динамічні та стресогенні ситуації, що є типовими для їхньої професійної діяльності. Це забезпечує не лише формування професійних умінь, але й розвиток психологічної готовності до діяльності в умовах невизначеності, ризику та відповідальності.

Таким чином, тренінгові технології виступають не просто інноваційною формою навчання, а системним інструментом формування психолого-педагогічної компетентності, що інтегрує знання, досвід і рефлексивне осмислення діяльності у цілісну структуру професійної підготовки.

Тренінгові технології виступають ефективним інструментом формування психолого-педагогічної компетентності завдяки своїй здатності інтегрувати когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти професійної підготовки в умовах, максимально наближених до реальної діяльності. Їх потенціал особливо

виразно проявляється у розвитку ключових характеристик, що визначають ефективність діяльності фахівців ризиконебезпечних професій.

Передусім, тренінгові технології сприяють розвитку стресостійкості, яка є критичною умовою збереження ефективності діяльності в умовах психоемоційного навантаження. Завдяки включенню у змодельовані стресогенні ситуації учасники отримують можливість поступово адаптуватися до впливу стресових факторів, відпрацьовувати механізми саморегуляції та формувати здатність до збереження функціональної продуктивності навіть за умов емоційного напруження.

Тісно пов'язаним із цим є розвиток резильєнтності як здатності до відновлення та збереження психологічної стійкості у складних і травматичних ситуаціях. У межах тренінгових програм резильєнтність формується через створення умов для безпечного проживання складних ситуацій, аналіз власних реакцій і пошук ефективних стратегій подолання труднощів. Важливим є те, що тренінг дозволяє не лише формувати окремі навички, але й активізувати внутрішні ресурси особистості, що забезпечують адаптацію до професійних викликів.

Окреме місце займає розвиток комунікативної компетентності, що є необхідною умовою ефективної взаємодії в екстремальних умовах. Тренінгові технології створюють можливість відпрацювання навичок встановлення контакту, передачі інформації в умовах обмеженого часу, управління конфліктами та взаємодії у команді.

Особливої значущості це набуває в ситуаціях, де від якості комунікації залежить координація дій і безпека людей.

Не менш важливим є формування здатності до прийняття рішень в умовах невизначеності. Тренінгові технології дозволяють моделювати ситуації, у яких відсутня повна інформація, існує часовий тиск і високий рівень відповідальності за наслідки прийнятих рішень. У таких умовах учасники навчаються оцінювати ризики, обирати оптимальні стратегії дій та нести відповідальність за власний вибір, що є ключовою характеристикою професійної готовності.

Ефективність тренінгових технологій у формуванні зазначених компонентів зумовлюється специфічними механізмами їх впливу.

Одним із базових механізмів є моделювання професійних ситуацій, що дозволяє відтворювати умови, максимально наближені до реальної діяльності. Таке моделювання забезпечує перенесення теоретичних знань у площину практичного застосування та створює можливість безпечного відпрацювання дій у складних і потенційно небезпечних ситуаціях.

Важливу роль відіграють рольові ігри, які дозволяють учасникам зануритися у професійні ролі, відчути відповідальність за прийняті рішення та усвідомити наслідки власної поведінки. Через зміну ролей відбувається розширення поведінкового репертуару та формування здатності до гнучкої адаптації в різних ситуаціях взаємодії.

Особливо ефективним механізмом є використання кейс-методу, який передбачає аналіз реальних або наближених до реальних ситуацій професійної діяльності. Робота з кейсами дозволяє інтегрувати знання, досвід і критичне мислення, формуючи здатність до комплексного аналізу ситуації та вибору оптимальних рішень. У контексті підготовки фахівців ризиконебезпечних професій кейси можуть відображати реальні сценарії надзвичайних подій, що підвищує рівень їх практичної значущості.

Не менш важливим механізмом є групова динаміка, яка забезпечує формування соціально-психологічних навичок через взаємодію учасників у процесі тренінгу. Саме в груповій роботі відбувається розвиток довіри, відповідальності, взаємопідтримки та здатності до координації спільних дій. Група виступає не лише середовищем навчання, але й фактором впливу, що стимулює особистісні зміни та професійний розвиток.

Таким чином, тренінгові технології забезпечують цілісний вплив на формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій, поєднуючи розвиток ключових особистісних характеристик із відпрацюванням практичних навичок діяльності в умовах ризику та невизначеності. Їх ефективність зумовлюється інтеграцією активної діяльності, переживання досвіду та його рефлексивного осмислення, що створює передумови для формування стійких професійних компетентностей.

Ефективність використання тренінгових технологій у формуванні психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій значною мірою залежить від умов їх впровадження та організації освітнього процесу. Незважаючи на високий потенціал тренінгів, їх результативність не є автоматичною і потребує врахування низки психолого-педагогічних чинників.

Однією з ключових умов ефективності тренінгових технологій є створення безпечного освітнього середовища. Йдеться не лише про фізичну, але й про психологічну безпеку учасників, що передбачає відсутність страху оцінювання, підтримку відкритості, довіри та прийняття. Саме в умовах психологічної безпеки учасники готові експериментувати з новими моделями поведінки, відкрито аналізувати власні помилки та включатися у процес рефлексії. Для фахівців ризиконебезпечних професій це має особливе значення, оскільки тренінгові ситуації часто пов’язані з відтворенням стресогенних і потенційно травматичних сценаріїв.

Не менш важливою умовою є професійна підготовленість тренера, який виступає не лише організатором навчального процесу, але й фасилітатором групової взаємодії.

Ефективний тренер повинен володіти як предметними знаннями, так і навичками управління груповою динамікою, забезпечення психологічної безпеки, моделювання професійно релевантних ситуацій та організації рефлексивного обговорення. Від рівня його компетентності значною мірою залежить

глибина опрацювання досвіду учасників і досягнення поставлених цілей тренінгу.

Важливим фактором є також систематичність і регулярність проведення тренінгів. Епізодичне використання тренінгових форм не забезпечує стійкого формування компетентностей, оскільки розвиток психолого-педагогічних якостей потребує тривалого часу, повторення та поступового ускладнення завдань. Регулярні тренінги дозволяють закріплювати набуті навички, відслідковувати динаміку змін та формувати стійкі поведінкові стратегії.

Водночас впровадження тренінгових технологій у процес професійної підготовки супроводжується низкою труднощів, які потребують врахування.

Однією з поширених проблем є опір учасників, що може проявлятися у формальному виконанні завдань, уникненні активної участі або скептичному ставленні до тренінгових форм навчання. Такий опір часто зумовлений невизначеністю, страхом оцінювання, небажанням виходити за межі звичних моделей поведінки або недовірою до нових освітніх підходів. Подолання цього бар'єру потребує поступового залучення учасників, створення атмосфери довіри та чіткого пояснення цілей і значущості тренінгу.

Суттєвою проблемою є також ризик формалізації тренінгового процесу, коли тренінги проводяться формально, без урахування їх змістовного наповнення та реальних потреб учасників. У такому випадку тренінг втрачає свою сутність як інструмент розвитку і перетворюється на звичайну форму організації заняття. Це особливо актуально в умовах інституціоналізації тренінгових програм, коли їх проведення стає обов'язковою вимогою, але не супроводжується належним методичним забезпеченням.

Ще одним обмежувальним чинником є нестача ресурсів, що включає як матеріально-технічні, так і кадрові аспекти. Проведення якісних тренінгів потребує відповідного простору, часу, підготовлених фахівців і методичних матеріалів. У багатьох освітніх установах ці ресурси є обмеженими, що ускладнює системне впровадження тренінгових технологій.

Таким чином, ефективність використання тренінгових технологій у процесі формування психолого-педагогічної компетентності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій визначається не лише їх потенційними можливостями, але й умовами реалізації. Забезпечення психологічної безпеки, професійної підготовленості тренера та системності навчального процесу у поєднанні з урахуванням можливих труднощів створює передумови для їх результативного впровадження у професійну підготовку.

Висновки. У результаті проведеного теоретичного аналізу встановлено, що психолого-педагогічна компетентність майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій є інтегративним утворенням, яке поєднує когнітивні, емоційно-регулятивні, поведінкові та комунікативні компоненти і забезпечує ефективність професійної діяльності в умовах ризику та невизначеності. Її специфіка полягає у практико-орієнтованому характері, динамічності та залежності від

ситуативних чинників, що зумовлює необхідність використання активних і досвідних форм навчання у процесі професійної підготовки.

Обґрунтовано, що тренінгові технології виступають ефективним засобом формування психолого-педагогічної компетентності, оскільки забезпечують інтеграцію знань, практичного досвіду та рефлексивного осмислення діяльності. Їх роль полягає у створенні умов для розвитку стресостійкості, резильєнтності, комунікативних навичок і здатності до прийняття рішень в умовах невизначеності. Ефективність тренінгових технологій зумовлюється використанням таких механізмів, як моделювання професійних ситуацій, рольова взаємодія, кейс-метод і групова динаміка, що дозволяє наблизити процес навчання до реальних умов професійної діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання при розробці освітніх програм і тренінгових курсів для підготовки фахівців ризиконебезпечних професій, зокрема у сфері цивільного захисту, правоохоронної діяльності та військової служби. Запропоновані підходи можуть бути інтегровані у систему професійної підготовки з метою підвищення рівня психологічної готовності, ефективності діяльності та професійної надійності фахівців.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з необхідністю емпіричної перевірки ефективності тренінгових технологій у формуванні психолого-педагогічної компетентності, розробкою та апробацією спеціалізованих тренінгових програм для різних категорій фахівців ризиконебезпечних професій (зокрема працівників ДСНС, військовослужбовців, медиків), а також вивченням можливостей використання цифрових технологій, зокрема VR та AR, у моделюванні екстремальних ситуацій та розвитку професійних компетентностей.

Література

1. Гура Т. В. Тренінгові технології як засіб розвитку емоційного інтелекту. Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. 2022. № 1. С. 17-29.

2. Ніколаєв Л.О. Чижма Д.М. Тренінгові технології у розвитку емоційного інтелекту як компоненту особистісної зрілості здобувачів вищої освіти. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 33 (72) № 3 2022 34-40

3. Кульчицький, В. Й. Тренінгові технології як засіб розвитку командної взаємодії здобувачів освіти. Академічні візії, (51). 2026. URL https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2744

4. Оверчук О.Б., Тренінгові технології як засіб формування комунікативних компетентностей курсантів. Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ). Харків, 2020. С.381-382

5. Бондарчук В.В. Тренінгові технології як ефективний засіб формування соціальних і професійно важливих якостей майбутніх фахівців цивільного захисту. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 24 квітня 2025 року). Харків, 2025. С.22-25

6. Гузар, Б. Теоретико-методичні засади формування управлінської компетентності майбутніх фахівців з кібербезпеки з використанням тренінгових технологій. Педагогічна Академія: наукові записки, вип. 25. 2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18050143

7. Коваль І., Олійник Л., Палагнюк М. Використання тренінгових технологій у професійній підготовці рятувальників. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2023. N 4(35). С. 37-52. DOI: https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v35i4.1558.

8. Коваль І.С., Яремко Р.Я. Впровадження тренінгових технологій у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання. Vzdelávanie a spoločnosť IX. vedecký zborník. с. 83-86.

9. Шломін О., Тренінгові технології як засіб формування професійної ідентичності працівників поліції протягом професіогенезу. Право і безпека. Law and Safety. 2020. №1(76). С.167-171 DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.24

10. Миронов Ю. Тренінгові технології в превентивній діяльності поліцейського. Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням: збірник матеріалів ІІ Всеукраїнського круглого столу (м. Кропивницький, 27 березня 2025 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С.137-139.

11. Мілорадова Н. Е. Застосування тренінгових технологій у професійній підготовці слідчих (на прикладі тренінгу «Психологія допиту»). Ûridična psihologìâ. 2020. № 1 (26). С. 62-69. DOI: https://doi.org/10.33270/03202601.62

12. Воронова О., Барчій М. Тренінгові технології як засіб розвитку професійних якостей майбутніх фахівців. Психосоціальні ресурси особистісного та соціального розвитку в епоху глобалізації : матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 3-4 листопада 2023 р.). Тернопіль : ЗУНУ, 2023. С.254-258

References

1. Hura T. V. Treninhovi tekhnolohii yak zasib rozvytku emotsiinoho intelektu [Training Technologies as a Means of Developing Emotional Intelligence]. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy: filosofiia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia. 2022. № 1. S. 17-29. [in Ukrainian].

2. Nikolaiev L.O. Chyzhma D.M. Treninhovi tekhnolohii u rozvytku emotsiinoho intelektu yak komponentu osobystisnoi zrilosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [Training Technologies in the Development of Emotional Intelligence as a Component of Personal Maturity Among Higher Education Students]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia. Tom 33 (72) № 3 2022 34-40 [in Ukrainian].

3. Kulchytskyi, V. Y. Treninhovi tekhnolohii yak zasib rozvytku komandnoi vzaiemodii zdobuvachiv osvity [Training Technologies as a Means of Developing Teamwork Among Students]. Akademichni vizii, (51). 2026. URL https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2744 [in Ukrainian].

4. Overchuk O.B., Treninhovi tekhnolohii yak zasib formuvannia komunikatyvnykh kompetentnostei kursantiv [Training technologies as a means of developing communication skills among cadets]. Shliakh uspikhu i perspektyvy rozvytku. (do 26 richnytsi zasnuvannia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav). Kharkiv, 2020. S.381-382 [in Ukrainian].

5. Bondarchuk V.V. Treninhovi tekhnolohii yak efektyvnyi zasib formuvannia sotsialnykh i profesiino vazhlyvykh yakostei maibutnikh fakhivtsiv tsyvilnoho zakhystu [Training technologies as an effective means of developing social and professionally important qualities in future civil protection specialists]. Materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 24 kvitnia 2025 roku). Kharkiv, 2025. S.22-25. [in Ukrainian].

6. Huzar, B. Teoretyko-metodychni zasady formuvannia upravlinskoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z kiberbezpeky z vykorystanniam treninhovykh tekhnolohii [Theoretical and methodological foundations for developing managerial competence in future cybersecurity specialists

using training technologies]. Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky, vyp. 25. 2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18050143 [in Ukrainian].

7. Koval I., Oliinyk L., Palahniuk M. Vykorystannia treninhovykh tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi riatuvalnykiv [The use of training technologies in the professional training of rescue workers]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Khmelnytskyi: Vydavnytstvo NADPSU, 2023. N 4(35). S. 37-52. DOI: https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v35i4.1558. [in Ukrainian].

8. Koval I.S., Yaremko R.Ia. Vprovadzhennia treninhovykh tekhnolohii u zakladakh vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia [The implementation of training technologies in higher education institutions with specific learning conditions]. Vzdelávanie a spoločnosť IX. vedecký zborník. s. 83-86. [in Ukrainian].

9. Shlomin O., Treninhovi tekhnolohii yak zasib formuvannia profesiinoi identychnosti pratsivnykiv politsii protiahom profesiohenezu [Training technologies as a means of developing the professional identity of police officers during their professional development]. Pravo i bezpeka. Law and Safety. 2020. №1(76). S.167-171 DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.24 [in Ukrainian].

10. Myronov Yu. Treninhovi tekhnolohii v preventyvnii diialnosti politseiskoho [Training technologies in police preventive activities]. Vzaiemodiia orhaniv sektoru bezpeky, oborony ta hromadskosti u sferi protydii kryminalnym pravoporushenniam: zbirnyk materialiv II Vseukrainskoho kruhloho stolu (m. Kropyvnytskyi, 27 bereznia 2025 r.). Kropyvnytskyi: DonDUVS, 2025. S.137-139. [in Ukrainian].

11. Miloradova N. E. Zastosuvannia treninhovykh tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi slidchykh (na prykladi treninhu «Psykholohiia dopytu») [The application of training technologies in the professional training of investigators]. Ûridična psihologiâ. 2020. № 1 (26). S. 62-69. DOI: https://doi.org/10.33270/03202601.62 [in Ukrainian].

12. Voronova O., Barchii M. Treninhovi tekhnolohii yak zasib rozvytku profesiinykh yakostei maibutnikh fakhivtsiv [Training technologies as a means of developing the professional qualities of future specialists]. Psykhosotsialni resursy osobystisnoho ta sotsialnoho rozvytku v epokhu hlobalizatsii : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Ternopil, Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet, 3-4 lystopada 2023 r.). Ternopil : ZUNU, 2023. S.254-258. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

УДК 351.851:378“2020”

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-933-948

Васильєв Сергій Сергійович кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри організації театральної справи імені І. Д. Безгіна, Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8240-8648

ВТІЛЕННЯ ЦІЛЕЙ І ЗАВДАНЬ ЗА ПРІОРИТЕТОМ 4 «ЯКІСНА ВИЩА ОСВІТА ТА РОЗВИТОК ОСВІТИ ДОРОСЛИХ» СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУ ДІЯЛЬНОСТІ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДО 2024 РОКУ ЩОДО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ У 2020 РОЦІ

Анотація. У Стратегічному плані діяльності Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) до 2024 року за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» було визначено 2 стратегічні цілі, 4 операційні цілі та 17 завдань з міжнародною складовою, пов’язані з інтернаціоналізацією вищої освіти. Мета статті – описати і проаналізувати їх втілення у 2020 році на основі Оперативного плану МОН на 2020 рік і Звіту про виконання Оперативного плану МОН на 2020 рік.

В Оперативному плані МОН на 2020 рік було передбачено заходи за усіма цілями і завданнями із міжнародною складовою за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року. 30 липня 2020 року з метою реалізації положень Програми діяльності Кабінету Міністрів України – уряду Дениса Шмигаля було затверджено нову редакцію Оперативного плану МОН на 2020 рік. Вона передбачала виконання 18 завдань із міжнародною складовою за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих»: 17 завдань Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року і нового завдання щодо визначення основних цілей та пріоритетів розвитку вищої освіти з урахуванням глобальних тенденцій світової економіки.

У 2020 році МОН втілювало 16 запланованих завдань з міжнародною складовою за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих»: 15 з 17 завдань Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року і нове завдання. 4 завдання Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року, спрямовані на досягнення конкурентоспроможності української вищої освіти на міжнародному ринку освітніх послуг, були виконані, а втілення 11 завдань Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року і нового завдання мало бути продовжено у 2021 році.

Ключові слова: інтернаціоналізація, вища освіта, стратегічний план діяльності, оперативний план, Міністерство освіти і науки України, 2020 рік

Vasyliev Serhii Serhiiovych Ph. D. in Arts, Senior Lecturer of I. D. Bezghin theater management department, I. K. Karpenko-Karyi Kyiv National University of Theatre, Cinema and Television, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8240-8648

IMPLEMENTATION OF GOALS AND OBJECTIVES UNDER PRIORITY 4 "QUALITY OF HIGHER EDUCATION AND DEVELOPMENT OF ADULT EDUCATION" OF THE STRATEGIC PLAN OF ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE UNTIL 2024 REGARDING THE INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN 2020

Abstract. In the Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024 under Priority 4 "Quality of higher education and development of adult education" 2 strategic goals, 4 operational goals and 17 objectives with an international component related to the internationalization of higher education were defined. The purpose of this article is to describe and analyze their implementation in 2020 based on the Operational plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020 and the Report on the implementation of the Operational plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020.

The Operational plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020 provided tasks for all goals and objectives with an international component under Priority 4 "Quality of higher education and development of adult education" of the Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024. On July 30, 2020, in order to implement the provisions of the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, a new edition of the Operational plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020 was approved. It involved the implementation of 18 objectives with an international component under Priority 4 "Quality of higher education and development of adult education": 17 objectives of the Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024 and new objective on determining the main goals and priorities for the development of higher education, taking into account global trends in the world economy.

In 2020, the Ministry of Education and Science of Ukraine implemented 16 planned objectives with an international component under Priority 4 "Quality of higher education and development of adult education": 15 of 17 objectives of the Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024 and one new objective. 4 objectives of the Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024, aimed at achieving the competitiveness of Ukrainian higher education in the international market of educational services, were completed. Implementation of 11 objectives of the Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024 and the new objective was to be continued in 2021.

Keywords: internationalization, higher education, Strategic plan of activities, Operational plan, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2020

Постановка проблеми. Інтернаціоналізація вищої освіти, що передбачає інтеграцію освітньої, дослідницької та адміністративної діяльності закладу вищої освіти із міжнародною складовою [1, С. 25], сьогодні відіграє все більшу роль. На національному рівні на неї впливають міжнародні угоди, національна політика, фінансування, регулятивні акти [2, С. 118], а її провідним суб'єктом постає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти. 19 грудня 2019 року було затверджено Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України (далі – МОН) до 2024 року, розроблений з урахуванням відповідних положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Програми діяльності Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) – уряду Олексія Гончарука та інших стратегічних документів [3, С. 1], в якому за пріоритетами «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих», «Наука, що стимулює соціально-економічний розвиток держави» і «Розвиток інновацій» було визначено 6 стратегічних цілей, 12 операційних цілей і 33 завдання, що містили міжнародну складову, прямо чи опосередковано пов'язану з інтернаціоналізацією вищої освіти, зокрема за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» – 2 стратегічні цілі, 4 операційні цілі та 17 завдань. Доцільно розглянути, яким чином відбувався процес їх втілення у 2020 році.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інтернаціоналізації вищої освіти є предметом дослідження багатьох науковців [2, С. 8–35]. Пріоритет 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року вивчали С. Кожем'якіна та Н. Шабранська [4], О. Кириленко та Б. Малиняк [5], Є. Архипова та В. Дроздов [6].

Питання інтернаціоналізації вищої освіти України як аспект Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року було розглянуто автором цієї статті. Оперативний план МОН на 2020 рік і Звіт про виконання Оперативного плану МОН на 2020 рік вивчав І. Сахарук, акцентуючи на запланованих заходах, пов'язаних із професійним розвитком науково-педагогічних працівників [7, С. 38].

Водночас питання втілення у 2020 році стратегічних і оперативних цілей і завдань за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року, пов'язаних з інтернаціоналізацією вищої освіти, досліджено не було.

Мета статті – описати і проаналізувати втілення стратегічних і оперативних цілей і завдань за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року, пов'язаних з інтернаціоналізацією вищої освіти, у 2020 році на основі Оперативного плану МОН на 2020 рік і Звіту про виконання Оперативного плану МОН на 2020 рік.

Виклад основного матеріалу. Оперативний план МОН на 2020 рік було затверджено 27 грудня 2019 року [8]. У ньому були передбачені 70 заходів для реалізації 32 з 33 завдань за 11 з 12 операційними цілями і 6 стратегічними цілями Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року, що містили міжнародну складову, прямо чи опосередковано пов'язану з інтернаціоналізацією вищої освіти [9, С. 31–50], зокрема за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» – 31 захід за 17 завданнями, 4 операційними цілями та 2 стратегічними цілями (усіма цілями і завданнями із міжнародною складовою за цим пріоритетом).

4 березня 2020 року Верховна Рада України прийняла відставку прем'єр-міністра України Олексія Гончарука [10], а 12 червня 2020 року новий уряд Дениса Шмигаля затвердив Програму діяльності КМУ [11], яка «була розроблена з урахуванням пропозицій комітетів Верховної Ради та програмних документів, в тому числі програми політичної партії «Слуга народу» та програми Президента України Володимира Зеленського» [11, С. 6], підтвердила «незмінний курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію України» і визначила втілення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом «рушієм стабілізації у кризовий період та наскрізним завданням реформування країни», що «визначатиме зміст та напрям внутрішніх секторальних реформ» [11, С. 5]. Довгострокові пріоритети діяльності уряду Дениса Шмигаля 13.4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» і 13.5 «Розвиток науки та інновацій», які перебували у сфері відповідальності МОН, містили положення із міжнародною складовою, що часто «перегукувалися» із операційними цілями і завданнями Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року із міжнародною складовою. Зокрема за пріоритетом «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» положенням «Реалізація фінансової автономії закладами вищої освіти, надання закладам вищої освіти повноважень самостійно розпоряджатися коштами, визначати внутрішню систему та рівень оплати праці, вільно залучати пожертви та інвестиції, при цьому залишаючись неприбутковою організацією з усіма існуючими податковими пільгами», «Дерегуляція ліцензійних умов та запровадження електронного ліцензування діяльності у сфері вищої освіти», «Запровадження акредитації освітніх програм та інституційної акредитації, а також створення умов для роботи незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти відповідно до стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG)», «Завершення розроблення стандартів вищої освіти усіх рівнів на компетентнісній основі» [11, С. 64] і «Приведення національної рамки кваліфікацій у відповідність з європейською рамкою кваліфікацій» [11, С. 65], представленим у Програмі діяльності КМУ, відповідали Операційна ціль 4.1.1 «Заклади вищої освіти реалізують усі види автономії, передусім фінансову автономію» і Завдання 4.1.1.1 «Розроблення та внесення до Верховної Ради України законопроєкту, який надає закладам вищої освіти повноваження самостійно

розпоряджатися коштами, визначати внутрішню систему та рівень оплати праці, вільно залучати пожертви та інвестиції, при цьому залишаючись неприбутковою організацією з усіма нинішніми податковими пільгами» [3, С. 14], Операційна ціль 4.2.3 «Система забезпечення якості вищої освіти відповідає принципам стандартів та рекомендацій Європейського простору вищої освіти (ESG)» і Завдання 4.2.3.5 «Дерегуляція ліцензійних умов у сфері вищої освіти», Завдання 4.2.3.6 «Запровадження електронного ліцензування діяльності у сфері вищої освіти», Завдання 4.2.3.2 «Запровадження акредитації освітніх програм та інституційної акредитації відповідно до ESG», Завдання 4.2.3.1 «Завершення розроблення стандартів вищої освіти усіх рівнів на компетентнісній основі» [3, С. 17], Операційна ціль 4.2.4 «Вища освіта є конкурентоспроможною на міжнародному ринку освітніх послуг» і Завдання 4.2.4.4 «Приведення Національної рамки кваліфікацій у відповідність до Європейської рамки кваліфікацій» [3, С. 17–18] Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року, крім того у Програмі діяльності КМУ було сформульовано нове завдання для МОН щодо створення умов для роботи незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти.

30 липня 2020 року з метою реалізації положень Програми діяльності КМУ – уряду Дениса Шмигаля до Оперативного плану МОН на 2020 рік було внесено зміни і викладено його в новій редакції [12]. У новій редакції Оперативного плану МОН на 2020 рік був передбачений 61 захід для реалізації 27 з 33 завдань за 9 з 12 операційними цілями і 5 із 6 стратегічними цілями Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року, що містили міжнародну складову [13, С. 29–47] (було збережено 54 заходи для реалізації завдань з міжнародною складовою, передбачені оригінальною редакцією Оперативного плану МОН на 2020 рік), зокрема за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» – 35 заходів за 17 завданнями, 4 операційними цілями та 2 стратегічними цілями (усіма цілями і завданнями із міжнародною складовою та зі збереженням усіх передбачених оригінальною редакцією Оперативного плану МОН на 2020 рік заходів за цим пріоритетом). Крім того, у новій редакції Оперативного плану МОН на 2020 рік було заплановано 8 заходів за 3 новими завданнями із міжнародною складовою, які були відсутні у Стратегічному плані діяльності МОН до 2024 року, зокрема 3 заходи за Завданням 4.1.7.1 «Визначення основних цілей та пріоритетів розвитку вищої освіти з урахуванням глобальних тенденцій світової економіки» нової Операційної цілі 4.1.7 «Мережа закладів вищої освіти є ефективною та забезпечує надання якісних освітніх послуг» за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» [13, С. 34]; зміни до Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року при тому не вносили.

В рамках Пріоритету 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» нова редакція Оперативного плану МОН на 2020 рік передбачала виконання 18 завдань із міжнародною складовою: 5 завдань за Стратегічною ціллю 4.1 «Заклади вищої освіти та освіти дорослих функціонують ефективно» і

операційними цілями 4.1.1 «Заклади вищої освіти реалізують усі види автономії, передусім фінансову автономію», 4.1.2 «Заклади вищої освіти фінансуються за результатами їхньої освітньої, наукової та міжнародної діяльності» і 4.1.7 «Мережа закладів вищої освіти є ефективною та забезпечує надання якісних освітніх послуг» [13, С. 29–34] і 13 завдань за Стратегічною ціллю 4.2 «Функціонує дієва система забезпечення якості вищої освіти, яка ґрунтується, зокрема, на широкій прихильності принципам академічної доброчесності» і операційними цілями 4.2.3 «Система забезпечення якості вищої освіти відповідає принципам стандартів та рекомендацій Європейського простору вищої освіти (ESG)» і 4.2.4 «Вища освіта є конкурентоспроможною на міжнародному ринку освітніх послуг» [13, С. 36–38].

Реалізація Завдання 4.1.1.1 «Розроблення та внесення до Верховної Ради України законопроєкту, який надає закладам вищої освіти повноваження самостійно розпоряджатися коштами, визначати внутрішню систему та рівень оплати праці, вільно залучити пожертви та інвестиції, при цьому залишаючись неприбутковою організацією» передбачала розроблення та подання на розгляд Уряду законопроєкту щодо розширення фінансової автономії закладів вищої освіти і його супровід до ухвалення Верховною Радою України [13, С. 29]. У Звіті про виконання Оперативного плану МОН на 2020 рік, затвердженому 28 січня 2021 року, було вказано, що МОН розробило проєкти Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» та інших законів України щодо фінансування вищої освіти», Закону України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо фінансування вищої освіти» і Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу щодо неприбуткового статусу закладів вищої освіти та наукових установ», провело їх громадське обговорення на офіційному вебсайті МОН і доопрацьовує їх [14, С. 42–43]. Відтак виконання Завдання 4.1.1.1 було перенесено на 2021 рік [14, С. 43], що своєю чергою призвело до відтермінування обмовленого його виконанням Завдання 4.1.1.2 «Запуск короткої навчальної програми для управлінців, фінансистів та бухгалтерів закладів вищої освіти про нові можливості, які надає фінансова автономія, про те, як в нових умовах ефективно управляти персоналом, розробляти стратегії розвитку закладів вищої освіти, визначати ключові показники ефективності тощо», що передбачало розробку та пілотування відповідної навчальної програми [13, С. 30], у якій зокрема мало йтися про те, як в нових умовах закладам вищої освіти ефективно брати участь у міжнародних проєктах [14, С. 43].

Реалізація завдання 4.1.2.1 «Затвердження порядку, яким встановлено формульний розподіл державного фінансування закладів вищої освіти за результатами їхньої діяльності (на виконання норм Бюджетного кодексу)» передбачала внесення на розгляд Уряду проєкту постанови КМУ «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності» (завершити виконання цього

заходу планували вже у січні 2020 року), а згодом внесення змін до «постанови «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності» у зв'язку з початком застосування формули до закладів вищої освіти державної форми власності, що належать до сфери управління інших, окрім МОН, державних замовників, до сфери управління яких належить більше одного закладу вищої освіти, та які здійснюють підготовку здобувачів вищої освіти за державним замовленням» [13, С. 30]. Постанову КМУ, якою було «запроваджено фінансування закладів вищої освіти за результатами їхньої освітньої, наукової та міжнародної діяльності», було прийнято 24 грудня 2019 року [14, С. 43] (фактично, навіть раніше, ніж було затверджено Оперативний план МОН на 2020 рік), а 23 січня 2020 року МОН видало наказ, яким затвердило «розподіл коштів з державного бюджету між закладами вищої освіти за формулою, затвердженою Урядом» [14, С. 43]. Згодом МОН підготувало «проєкт нормативно-правового акта про внесення змін до Формули розподілу видатків державного бюджету на вищу освіту між закладами вищої освіти» [14, С. 43]. Виконання Завдання 4.1.2.1 було перенесено на 2021 рік [14, С. 43].

Так само на 2021 рік було перенесено виконання Завдання 4.1.2.2 «Внесення змін до Закону «Про вищу освіту» та інших законів, якими закріплено принцип формульного фінансування закладів вищої освіти за результатами їх діяльності», що передбачало розроблення та подання на розгляд Уряду законопроєкту щодо вдосконалення фінансування та управління у сфері вищої освіти і його супровід до ухвалення Верховною Радою України [13, С. 30]. Звітуючи про реалізацію цього завдання у 2020 році, МОН наводило інформацію про роботу над вже згаданими у Завданні 4.1.1.1 проєктами Законів України, які «після завершення процедури внутрішнього узгодження та погодження із відповідними ЦОВВ» мали бути внесені «на розгляд КМУ в установленому законодавством порядку» [14, С. 44].

Поява у новій редакції Оперативного плану МОН на 2020 рік Завдання 4.1.7.1 «Визначення основних цілей та пріоритетів розвитку вищої освіти з урахуванням глобальних тенденцій світової економіки», реалізація якого передбачала утворення робочої групи «з метою розроблення проєкту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки із залученням представників Національного інституту стратегічних досліджень, Національної академії наук України», розроблення, погодження із заінтересованими органами виконавчої влади і внесення цього проєкту на розгляд Уряду [13, С. 34], була обумовлена виконанням відповідного положення Указу Президента України «Про вдосконалення вищої освіти в Україні» від 3 червня 2020 року [15]. Робочу групу з розроблення проєкту Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки було утворено 28 липня 2020 року, у серпні 2020 року відбулися засідання її та 13 підгруп, а 25 вересня 2020 року підготовлений проєкт було оприлюднено для громадського обговорення [14, С. 48]. Станом на грудень 2020 року МОН

продовжувало опрацьовувати «пропозиції і зауваження, що надійшли», тож виконання завдання було перенесено на 2021 рік [14, С. 48].

Завдання 4.2.3.1 «Завершення розроблення стандартів вищої освіти усіх рівнів на компетентнісній основі» передбачало розроблення проєктів «стандартів для освітніх ступенів бакалавра, магістра та ступеня доктора філософії» та їх затвердження [13, С. 36]. Станом на 15 грудня 2020 року було розроблено 293 стандарти вищої освіти з 354 [14, С. 51]. МОН затвердило 26 стандартів вищої освіти для освітнього ступеня бакалавра [14, С. 51] і 39 стандартів вищої освіти для освітнього ступеня магістра [14, С. 52]. Реалізація завдання мала бути продовжена у 2021 році.

Завдання 4.2.3.2 «Запровадження акредитації освітніх програм та інституційної акредитації відповідно до ESG» згідно з Оперативним планом МОН на 2020 рік передбачало реалізацію лише одного заходу з розроблення «концепції інституційної акредитації» [13, С. 36], який втілено не було. Фактично увагу МОН було зосереджено на іншому – створенні умов для роботи незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти (завданні, сформульованому у Програмі діяльності КМУ). У 2020 році МОН розробило проєкт наказу «Про затвердження Положення про акредитацію незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти», провело його громадське обговорення та підготувало його до «погодження заінтересованими органами», перенісши виконання завдання на 2021 рік [14, С. 53]. Також МОН відзвітувало, що у 2020 році було «здійснено перехід на видачу сертифікатів про акредитацію освітніх програм у цифровому вигляді» (прийнято постанову КМУ від 25 червня 2020 року № 565 «Про затвердження форми сертифіката про акредитацію освітньої програми і Порядку оформлення, переоформлення, видачі, зберігання та обліку таких сертифікатів») [14, С. 53] і «проведено процедури акредитації 829 освітніх програм відповідно до ESG» [14, С. 54].

Реалізація Завдання 4.2.3.3 «Створення передумов для внесення НАЗЯВО до Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (EQAR)» передбачала, що МОН має «внести необхідні пропозиції (...) щодо внесення НАЗЯВО до Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (EQAR) під час розроблення проєкту Державного бюджету на 2021 рік» [13, С. 36]. Але фактично у 2020 році було «виконано перший етап, необхідний для внесення НАЗЯВО до Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (EQAR)» [14, С. 54]: передумовою для внесення до цього реєстру є статус повного члена Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти (ENQA), а 18 червня 2020 року НАЗЯВО отримало статус афілійованого члена цієї асоціації. Крім того «17 липня 2020 року НАЗЯВО було надано повне членство у Мережі агентств забезпечення якості вищої освіти Центральної та Східної Європи (CEENQA)» [14, С. 54]. Виконання завдання було перенесено на 2021 рік.

За Завданням 4.2.3.4 «Реалізація комплексу тренінгів для працівників закладів вищої освіти, відповідальних за створення внутрішніх систем

забезпечення якості» також було заплановано один захід: «Внести відповідні пропозиції від МОН щодо тренінгів для працівників закладів вищої освіти під час розроблення проєкту Державного бюджету на 2021 рік» [13, С. 36]. У Звіті про виконання Оперативного плану МОН на 2020 рік інформація про реалізацію цього завдання була відсутня. Йому було присвоєно статус «Завдання втратило актуальність або відтерміноване» [14, С. 54].

Завдання 4.2.3.5 «Дерегуляція ліцензійних умов у сфері вищої освіти» передбачало внесення змін до відповідних законодавчих актів і розроблення нової редакції ліцензійних умов [13, С. 36]. Перший захід був відсутній у первісній редакції Оперативного плану МОН на 2020 рік [9, С. 37] і був внесений до нього постфактум: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти», яким було внесено «зміни до відповідних законодавчих актів щодо дерегуляції ліцензування», Верховна Рада України прийняла у грудні 2019 року і він набрав чинності у січні 2020 року [14, С. 54; 16]. Натомість в рамках реалізації другого заходу МОН розробило «проєкт акта щодо нових ліцензійних умов», оприлюднило його для громадського обговорення та надіслало «на погодження до ЦОВВ» [14, С. 54]. Виконання завдання було перенесено на 2021 рік.

Завдання 4.2.3.6 «Запровадження електронного ліцензування діяльності у сфері вищої освіти» передбачало розроблення технічного завдання для реалізації норм нових ліцензійних умов і забезпечення функціонування електронного ліцензування на основі нової редакції ліцензійних умов [13, С. 36]. З 1 вересня 2020 року надання адміністративних послуг з ліцензування провадження освітньої діяльності у сфері вищої освіти щодо звуження провадження освітньої діяльності, анулювання ліцензій та переоформлення ліцензій на провадження освітньої діяльності у зв'язку з реорганізацією або зміною найменування, місцезнаходження здійснювалося «виключно в електронному вигляді через модуль «Електронне ліцензування» ЄДЕБО» [14, С. 54]. А з 23 грудня 2020 року «в електронному вигляді [було] запроваджено надання послуги з переоформлення ліцензій за освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійних кваліфікацій з професій, для яких запроваджено додаткове регулювання» [14, С. 54]. Також «в електронний вигляд відповідно до чинних Ліцензійних умов» було переведено «адміністративну послугу з видачі ліцензії на освітню діяльність (розширення провадження освітньої діяльності) у сфері вищої освіти» [14, С. 55].

Реалізація Завдання 4.2.4.1 «Запуск та здійснення активної комунікації щодо можливостей вступу до українських закладів вищої освіти для іноземних громадян» первісно передбачала лише один захід: «Внести відповідні пропозиції від МОН щодо здійснення комунікаційних заходів під час розроблення проєкту Державного бюджету на 2021 рік» [9, С. 37]. У новій редакції Оперативного плану МОН на 2020 рік до нього – на виконання відповідного положення Указу Президента України «Про вдосконалення вищої освіти в Україні» [15] – було долучено ще три, пов'язані з розробленням плану заходів щодо популяризації

можливостей здобуття вищої освіти в Україні для іноземних студентів, погодженням і внесенням на розгляд Уряду проєкту розпорядження КМУ про затвердження цього плану [13, С. 36–37]. МОН утворило робочу групу, розробило проєкт акта, погодило його із заінтересованими сторонами і 2 грудня 2020 року надіслало на розгляд Уряду. «Відповідно до рішення Урядового комітету з питань цифрової інформації, розвитку громад і територій, освіти, науки та інновацій, охорони здоров'я, захисту довкілля, економічної, фінансової, правової політики та правоохоронної діяльності від 21 грудня 2020 року (...) проєкт акта [було] повернуто МОН на доопрацювання» [14, С. 55]. Вже у січні 2021 року МОН надіслало доопрацьований проєкт на погодження до центральних органів виконавчої влади, тож виконання завдання було перенесено на 2021 рік [14, С. 55].

Завдання 4.2.4.2 «Створення прозорої системи вступу до українських закладів вищої освіти для іноземних громадян» передбачало розроблення політики щодо вдосконалення системи вступу іноземців до українських закладів вищої освіти і внесення відповідних змін до нормативно-правових актів з її урахуванням [13, С. 37].

Завдання було виконано: у червні 2020 року МОН підготувало «довідку стосовно політики щодо вступу іноземних громадян до українських ЗВО», а 28 жовтня 2020 року для вдосконалення системи вступу іноземних громадян до українських закладів вищої освіти було прийнято постанову КМУ № 1017 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2018 р. № 729» [14, С. 55].

Для реалізації завдання 4.2.4.3 «Здійснення аналізу пропозицій та попиту на здобуття вищої освіти в країнах-конкурентах України на ринку освітніх послуг для іноземних студентів» було необхідно «проаналізувати іноземний досвід щодо здобуття вищої освіти в країнах-конкурентах України на ринку освітніх послуг для іноземних студентів» [13, С. 37]. Аналітичну записку «Визначення конкурентних переваг здобуття вищої освіти в країнах-конкурентах України на ринку освітніх послуг для іноземних студентів» – індикатор виконання завдання – було підготовлено у квітні 2020 року [14, С. 55].

Реалізація Завдання 4.2.4.4 «Приведення Національної рамки кваліфікацій у відповідність до Європейської рамки кваліфікацій» передбачала розроблення та оприлюднення для громадського обговорення нової редакції Національної рамки кваліфікацій та погодження із заінтересованими органами виконавчої влади і внесення на розгляд Уряду проєкту постанови КМУ щодо її затвердження [13, С. 37]. Завдання було виконано: 25 червня 2020 року було прийнято постанову КМУ № 519 «Про внесення змін у додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341» і «приведено Національну рамку кваліфікацій у відповідність до Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя», що гармонізувало її з «європейськими стандартами» і створило «умови для спрощення порівняння, співставлення та взаємовизнання кваліфікацій як освітніх, так і професійних» [14, С. 55].

Для реалізації Завдання 4.2.4.5 «Забезпечення співголовування України в Європейському просторі вищої освіти» МОН необхідно було забезпечити фінансування заходів Групи супроводу Болонського процесу і участь у заходах Європейського простору вищої освіти (далі – ЄПВО), організувати засідання Групи супроводу Болонського процесу в Україні, Редакційного комітету і правління Групи супроводу Болонського процесу [13, С. 37]. Завдання було виконано. Забезпечення організації співголовування України в ЄПВО та фінансування міжнародних заходів у сфері вищої освіти у рамках Болонського процесу було врегульовано наказами МОН, прийнятими у лютому і березні 2020 року [14, С. 56]. 4 і 5 березня 2020 року у Києві відбулося засідання Групи супроводу Болонського процесу, в якому взяли участь 50 національних делегатів з 33 країн ЄПВО (17 національних делегатів з 15 країн ЄПВО – в режимі телеконференції із зворотнім зв'язком) та 16 делегатів від 11 консультативних членів та партнерів Болонського процесу [14, С. 56]. Засідання було присвячено моніторингу «процесу імплементації ключових зобов'язань Болонського процесу за результатами Паризького Комюніке на національному рівні» та аналізу стану співпраці країн-членів ЄПВО «у форматі структурованої колегіальної експертної підтримки» [14, С. 56]. 6 березня 2020 року у Києві, а 3 квітня та 5 червня 2020 року у дистанційній формі відбулися засідання Редакційного комітету з підготовки Римського Комюніке для «вдосконалення проєкту Римського Комюніке для представлення в ході Конференції міністрів, відповідальних за сферу вищої освіти країн-членів ЄПВО, що організовується Італійським Секретаріатом Болонського процесу 2018–2020 рр., та узгодження шляхів подальшої роботи над ним» [14, С. 56]. 2 квітня 2020 року у дистанційній формі відбулося засідання правління Групи супроводу Болонського процесу, на якому підбили підсумки «імплементації та прогресу в реформуванні вищої освіти країн-учасниць Болонського процесу» та здійснили підготовку до «засідання Групи супроводу Болонського процесу, що організовується Хорватською Стороною 25–26 червня 2020 року», приділивши увагу забезпеченню «ефективної подальшої діяльності Групи супроводу Болонського процесу в умовах пандемії» [14, С. 56]. 25 червня 2020 року було взято участь у засіданні Групи супроводу Болонського процесу, а 26 червня 2020 року – у засіданні Генеральної Асамблеї Європейського реєстру із забезпечення якості вищої освіти (у дистанційній формі) [14, С. 56]. 19 листопада 2020 року відбулась Римська Міністерська Конференція Міністрів, відповідальних за вищу освіту, країн ЄПВО, яка завершила дворічний цикл роботи Групи супроводу Болонського процесу, в рамках якої «відповідальні за вищу освіту Міністри вже 49 країн ЄПВО схвалили Римське Міністерське Комюніке – основоположний документ, який окреслює пріоритети розвитку для країн ЄПВО на наступні 10 років [14, С. 56–57].

Реалізація Завдання 4.2.4.6 «Розроблення проєкту Закону України "Про національну систему кваліфікацій"» передбачала розроблення та подання на розгляд Уряду законопроєкту «Про національну систему кваліфікацій» і його

супровід до ухвалення Верховною Радою України [13, С. 38]. У 2020 році МОН доопрацювало проєкт Закону України «Про національну систему кваліфікацій» і оприлюднило його для повторного громадського обговорення [14, С. 57]. Виконання завдання було перенесено на 2021 рік.

Для реалізації Завдання 4.2.4.7 «Забезпечення умов для участі студентів, аспірантів та докторантів закладів вищої освіти у дослідницьких програмах канадської організації Mitacs» необхідно було внести зміни до Порядку використання коштів, передбачених МОН у державному бюджеті за програмою «Виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва», і забезпечити здійснення фінансового внеску на рахунок організації Mitacs за участь кожного учасника у дослідницьких програмах Mitacs [13, С. 38]. 3 березня 2020 року було прийнято постанову КМУ № 178 «Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва», яка дозволила МОН спрямовувати бюджетні кошти, передбачені для виконання міжнародних зобов'язань у сфері освіти, на сплату внесків відповідно до Угоди про співпрацю у сфері міжнародних досліджень між МОН та організацією Mitacs [14, С. 57; 17]. Але через карантинні обмеження, запроваджені у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), у 2020 році стажування українських студентів в університетах Канади не відбулося [14, С. 57]. У вересні 2020 року організація Mitacs оголосила конкурс на участь у дослідницькій програмі Globalink Research Internships 2021, у грудні 2020 року МОН «підтвердило наявність у Державному бюджеті України на 2021 [рік] коштів для співфінансування стажування 14 студентів закладів вищої освіти, які належать до підпорядкування МОН, в університетах Канади впродовж літа 2021 року»; у Звіті про виконання Оперативного плану МОН на 2020 рік було зазначено, що «виконання завдання буде продовжено у 2021 році» [14, С. 57].

Висновки. У 2020 році МОН втілювало 16 запланованих завдань з міжнародною складовою за Пріоритетом 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих»: 15 з 17 завдань Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року і нове завдання. 4 завдання Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року щодо створення прозорої системи вступу до українських закладів вищої освіти для іноземних громадян, здійснення аналізу пропозицій та попиту на здобуття вищої освіти в країнах-конкурентах України на ринку освітніх послуг для іноземних студентів, приведення Національної рамки кваліфікацій у відповідність до Європейської рамки кваліфікацій і забезпечення співголовування України в Європейському просторі вищої освіти були виконані. Втілення 11 завдань Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року щодо розроблення та внесення до Верховної Ради України законопроєкту щодо розширення фінансової автономії закладів вищої освіти, затвердження порядку, яким встановлено формульний розподіл державного фінансування закладів вищої освіти за результатами їх діяльності, внесення змін до Закону «Про вищу освіту»

та інших законів, якими закріплено принцип формульного фінансування закладів вищої освіти за результатами їх діяльності, завершення розроблення стандартів вищої освіти усіх рівнів на компетентнісній основі, запровадження акредитації освітніх програм та інституційної акредитації відповідно до ESG, створення передумов для внесення НАЗЯВО до Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти (EQAR), дерегуляції ліцензійних умов і запровадження електронного ліцензування діяльності у сфері вищої освіти, запуску та здійснення активної комунікації щодо можливостей вступу до українських закладів вищої освіти для іноземних громадян, розроблення проєкту Закону України «Про національну систему кваліфікацій» і забезпечення умов для участі студентів, аспірантів та докторантів закладів вищої освіти у дослідницьких програмах канадської організації Mitacs і нового завдання щодо визначення основних цілей та пріоритетів розвитку вищої освіти з урахуванням глобальних тенденцій світової економіки мало бути продовжено у 2021 році. Двом завданням Стратегічного плану діяльності МОН до 2024 року щодо запуску короткої навчальної програми для управлінців, фінансистів та бухгалтерів закладів вищої освіти про нові можливості, які надає фінансова автономія, та реалізації комплексу тренінгів для працівників закладів вищої освіти, відповідальних за створення внутрішніх систем забезпечення якості, було присвоєно статус «Завдання втратило актуальність або відтерміноване».

Література:

1. Національний освітній глосарій: вища освіта / за ред. В. Г. Кременя. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 100 с.

2. Дебич М. А. Інтернаціоналізація вищої освіти: світовий досвід. Суми: Університетська книга, 2017. 291 с.

3. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 року. *Міністерство освіти і науки України*. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

4. Кожем'якіна С. М., Шабранська Н. І. Передумови формування інституційної спроможності вищої освіти в досягненні Цілей сталого розвитку. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. 2024. № 2(14). С. 166–178. URL: http://doi.org/10.32750/2024-0217 (дата звернення: 25.03.2026).

5. Кириленко О., Малиняк Б. Видатки Державного бюджету України на вищу освіту в світлі запровадження середньострокового планування. *Вісник економіки*. 2022. № 3. С. 152–168.

6. Архипова Є. О., Дроздов В. В. Якість вищої освіти як об'єкт публічного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. URL: https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.12.30 (дата звернення: 25.03.2026).

7. Сахарук І. С. Професійний розвиток науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України: проблеми правового регулювання. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 33–44.

8. Про затвердження Оперативного плану Міністерства освіти і науки України на 2020 рік : Наказ Міністерства освіти і науки України від 27.12.2019 № 1640. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-operativnogo-planu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-na-2020-rik (дата звернення: 25.03.2026).

9. Оперативний план Міністерства освіти і науки України на 2020 рік. *Міністерство освіти і науки України*. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/Новини/2020/01/oper_plan_mon_2020_dodatok.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

10. Про відставку Прем'єр-міністра України Гончарука О. В. : Постанова Верховної Ради України від 04.03.2020 р. № 514-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-IX (дата звернення: 25.03.2026).

11. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2020 р. № 471. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-п (дата звернення: 25.03.2026).

12. Про внесення змін до Оперативного плану Міністерства освіти і науки України на 2020 рік, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 27 грудня 2019 року № 1640 : Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.07.2020 р. № 987. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-operativnogo-planu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-na-2020-rik-zatverdzhenogo-nakazom-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-27-grudnya-2019-roku-1640 (дата звернення: 25.03.2026).

13. Оперативний план Міністерства освіти і науки України на 2020 рік (зі змінами). *Міністерство освіти і науки України*. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/Новини/2020/08/06/plan-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini-na-2020-rik-zi-zminami.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

14. Звіт про виконання Оперативного плану Міністерства освіти і науки України на 2020 рік. *Міністерство освіти і науки України*. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2021/28.01/Zvit%20pro%20vykonannya%20operatyvnoho%20planu%20MON%20na%202020_compressed.pdf (дата звернення: 25.03.2026).

15. Про вдосконалення вищої освіти в Україні : Указ Президента України від 03.06.2020 № 210/2020. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2102020-34045 (дата звернення: 25.03.2026).

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти : Закон України від 18.12.2019 № 392-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20 (дата звернення: 25.03.2026).

17. Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 р. № 178. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2020-п (дата звернення: 25.03.2026).

***References**:*

1. Zakharchenko, V. M., Kalashnikova, S. A., Luhovyi, V. I., Stavytskyi, A. V., Rashkevych, Yu. M. & Talanova, Zh. V. (2014). *Natsionalnyi osvitnii hlosarii: vyshcha osvita [National Educational Glossary: Higher Education]* (2nd ed., rev.). V. H. Kremen (Ed.). Kyiv: TOV «Vydavnychyi Dim «Pleiady» [in Ukrainian].

2. Debych, M. A. (2017). *Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity: svitovyi dosvid [Internationalization of higher education: world experience]*. Sumy: Universytetska Knyha [in Ukrainian].

3. Stratehichnyi plan diialnosti Ministerstva osvity i nauky Ukrainy do 2024 roku [Strategic plan of activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024]. *mon.gov.ua*. Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf [in Ukrainian].

4. Kozhemiakina, S. M., Shabranska, N. I. (2024). Peredumovy formuvannia instytutsiinoi spromozhnosti vyshchoi osvity v dosiahnenni Tsilei staloho rozvytku [Prerequisites for the formation of the Institutional capacity of higher education to achieve the goals of sustainable development].

Yevropeiskyi naukovyi zhurnal ekonomichnykh ta finansovykh innovatsii – European scientific journal of economic and financial innovation, 2(14), 166-178. http://doi.org/10.32750/2024-0217 [in Ukrainian].

5. Kyrylenko, O., Malyniak, B. (2022). Vydatky Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy na vyshu osvitu v svitli zaprovadzhennia serednostrokovoho planuvannia [Spending of the State Budget of Ukraine on higher education in light of the implementation of medium-term planning]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics, 3*, 152-168 [in Ukrainian].

6. Arkhypova, Ye. O., Drozdov, V. V. (2020). Yakist vyshchoi osvity yak obiekt publichnoho upravlinnia [Quality of higher education as the object of public administration]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration: improvement and development, 12*. https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.12.30 [in Ukrainian].

7. Sakharuk, I. S. (2022). Profesiinyi rozvytok naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy: problemy pravovoho rehuliuvannia [Professional development of scientific and pedagogical staff of higher education institutions of Ukraine: problems of legal regulation]. *Sotsialne Pravo – Social Law, 4*, 33-44 [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Operatyvnoho planu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2020 rik [On approval of the Operational Plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-operativnogo-planu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-na-2020-rik [in Ukrainian].

9. Operatyvnyi plan Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2020 rik [Operational plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020]. *mon.gov.ua*. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/Новини/2020/01/oper_plan_mon_2020_dodatok.pdf [in Ukrainian].

10. Pro vidstavku Premier-ministra Ukrainy Honcharuka O. V. [On the resignation of the Prime Minister of Ukraine Honcharuk O. V.]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-IX [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Prohramy diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Program of Activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-п [in Ukrainian].

12. Pro vnesennia zmin do Operatyvnoho planu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2020 rik, zatverdzhenoho nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 27 hrudnia 2019 roku № 1640 [On Amendments to the Operational Plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020, approved by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated December 27, 2019 No. 1640]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from https://mon.gov.ua/npa/pro-vnesennya-zmin-do-operativnogo-planu-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-na-2020-rik-zatverdzhenogo-nakazom-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-vid-27-grudnya-2019-roku-1640 [in Ukrainian].

13. Operatyvnyi plan Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2020 rik (zi zminamy) [Operational plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020 (with amendments)]. *mon.gov.ua*. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/Новини/2020/08/06/plan-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini-na-2020-rik-zi-zminami.pdf [in Ukrainian].

14. Zvit pro vykonannia Operatyvnoho planu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2020 rik [Report on the implementation of the Operational Plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2020]. *mon.gov.ua*. Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2021/28.01/Zvit%20pro%20vykonannya%20operatyvnoho%20planu%20MON%20na%202020_compressed.pdf [in Ukrainian].

15. Pro vdoskonalennia vyshchoi osvity v Ukraini [On improving higher education in Ukraine]. (n.d.). *president.gov.ua*. Retrieved from https://www.president.gov.ua/documents/2102020-34045 [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia osvitnoi diialnosti u sferi vyshchoi osvity» [The Law of Ukraine «On Amendments to certain Laws of Ukraine regarding the improvement of educational activities in the field of higher education»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20 [in Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia vykonannia zoboviazan Ukrainy u sferi mizhnarodnoho naukovo-tekhnichnoho ta osvitnoho spivrobitnytstva [On amendments to the Procedure for the use of funds provided in the State Budget for the fulfillment of Ukraine's obligations in the field of international scientific, technical and educational cooperation]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2020-п [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.22:37.016:91+31(477)"2000/2025"

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-949-963

Власенко Руслана Петрівна кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології та географії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0002-3743-4406

СТАТИСТИЧНИЙ МОНІТОРИНГ ТА ГЕОПРОСТОРОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ В УКРАЇНІ НА ПЕРШОМУ (БАКАЛАВРСЬКОМУ) РІВНІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті представлено результати комплексного статистичного моніторингу та науково обґрунтовано процеси геопросторової трансформації системи підготовки вчителів географії в Україні на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти.

Дослідження охоплює період масштабних екзогенних викликів, що зумовили перехід освітньої системи від фази відносної інституційної стабільності через етап гострої турбулентності до фази адаптивного функціонування. Проаналізовано динаміку кваліфікаційного наповнення освітніх програм, що розглядається як індикатор стратегічної гнучкості закладів вищої освіти в умовах демографічних та безпекових криз.

Встановлено стійку тенденцію до витіснення вузькоспеціалізованих монопрофільних програм інтегрованими двопрофільними моделями, що відображає запит Нової української школи на формування багатопрофільного вчителя-природничника.

Виявлено, що початок повномасштабного вторгнення став критичною межею трансформації, яка спровокувала радикальну редукцію освітньої мережі та територіальну поляризацію абітурієнтського ресурсу. Обґрунтовано формування «західного кластера стійкості» та зміщення центрів тяжіння до територіально віддалених від зони бойових дій хабів. Статистично підтверджено прямий зв’язок між диверсифікацією освітніх траєкторій та показниками життєздатності регіональних університетів. Окрему увагу приділено функціонуванню Житомирського освітнього хаба як опорного пункту збереження класичної фахової школи в Центральному регіоні України, що забезпечує стабільне відтворення якісного людського капіталу. Сформульовано перспективні напрями подальшого вивчення магістерського рівня підготовки як необхідного складника багаторівневої системи моніторингу освітнього ландшафту в умовах тривалої кризи.

Ключові слова: середня освіта (географія), статистичний моніторинг, геопросторова диференціація, бакалаврат, двопрофільні програми, освітній хаб, Нова українська школа, екзогенні виклики, територіальна стійкість.

Vlasenko Ruslana Petrivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Ecology and Geography, Ivan Franko Zhytomyr State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0002-3743-4406

STATISTICAL MONITORING AND GEOSPATIAL DIFFERENTIATION OF GEOGRAPHY TEACHER TRAINING AT THE BACHELOR'S LEVEL OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Abstract. The article reveals the results of comprehensive statistical monitoring and provides a scientific substantiation of the geospatial transformation processes within the geography teacher training system in Ukraine at the first (bachelor's) level of higher education. The study covers a period of significant exogenous challenges that led the educational system through phases of relative institutional stability, acute turbulence, and adaptive functioning. The dynamics of educational programs' qualification content are analyzed as an indicator of the strategic flexibility of higher education institutions in the face of demographic and security crises. A steady trend toward the displacement of narrow-specialized mono-profile programs by integrated dual-profile models has been established, reflecting the demand of the New Ukrainian School for multi-profile science teachers. It was found that the onset of the full-scale invasion became a critical transformation limit, triggering a radical reduction of the educational network and territorial polarization of applicant resources. The formation of a "western resilience cluster" and the shifting of centers of gravity toward hubs located far from combat zones are substantiated. A direct link between the diversification of educational trajectories and the viability indicators of regional universities is statistically confirmed. Special attention is paid to the functioning of the Zhytomyr educational hub as a cornerstone for preserving the classical professional school in the Central region of Ukraine, ensuring the stable reproduction of high-quality human capital. Prospective directions for further study of the master's level of training are formulated as a necessary component of a multilevel system for monitoring the educational landscape under conditions of a prolonged crisis.

Keywords: secondary education (geography), statistical monitoring, geospatial differentiation, bachelor's degree, dual-profile programs, educational hub, New Ukrainian School, exogenous challenges, territorial resilience.

Постановка проблеми. Розвиток системи вищої педагогічної освіти в Україні на сучасному етапі відбувається в умовах екстремальних викликів, що вимагають оперативного моніторингу та наукового обґрунтування управлінських рішень. Спеціальність А4(014) Середня освіта, предметна спеціальність А4.07(014.07) «Середня освіта (Географія)» є стратегічною для реалізації концепції Нової української школи, проте її територіальна структура зазнала суттєвих деформацій протягом 2020–2025 рр. Проблема полягає у невідповідності традиційних методів планування ліцензійних обсягів реальному

геопросторовому розподілу вступників. Зв'язок дослідження з практичними завданнями полягає у необхідності формування стійкої мережі підготовки вчителів, здатної функціонувати в умовах безпекової нестабільності та внутрішньої міграції населення.

Аналіз статистично-картографічних даних дозволяє виділити низку критичних питань, що визначають сучасну кризу галузі на першому (бакалаврському) рівні:

✓ *закономірне звуження кількісних параметрів вступного процесу під впливом екзогенних чинників* - стійка тенденція до скорочення загального обсягу поданих заяв, що призводить до звуження демографічної бази підготовки педагогічних кадрів і створює прямі ризики для життєздатності інституційної мережі регіональних університетів;

✓ *деформація фінансово-економічної моделі* - у структурі зарахування відбувся різкий перехід до моделі з тотальним домінуванням державного замовлення. Така «бюджетизація» обмежує можливості закладів вищої освіти щодо розвитку позабюджетного сектору та свідчить про нівелювання вищої освіти як конкурентного ринкового продукту в умовах соціальної нестабільності;

✓ *геопросторова поляризація та трансформація освітніх хабів* - зміна ролі регіональних центрів тяжіння, тобто деградація одних полюсів та гіперконцентрація вступників в інших. Цей процес, зумовлений безпековими чинниками та зміною вектора міграційної доступності, що спричиняє надмірне навантаження на інфраструктуру західних і центральних областей при фактичному занепаді професійної підготовки на значних територіях країни;

✓ *якісно-територіальний дисбаланс* - попри загальне зниження кількості вступників, посилюється розрив між пріоритетами абітурієнтів та реальними можливостями доступу до навчання, що вказує на розбалансування системи міжрегіонального розподілу державних місць.

Вищезазначене актуалізує необхідність системного статистичного моніторингу та наукового обґрунтування управлінських рішень. Зв'язок цього дослідження з практичними завданнями полягає у необхідності формування стійкої мережі підготовки вчителів географії, здатної функціонувати в умовах безпекової нестабільності та забезпечувати кадровий потенціал регіонів згідно з принципами територіальної справедливості.

Модернізація вищої педагогічної освіти в Україні в умовах воєнного стану та впровадження концепції «Нова українська школа» вимагає точного моніторингу стану підготовки кадрів. Спеціальність А4(014) Середня освіта Середня освіта на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти є фундаментальною для природничої галузі. Проблема дослідження полягає у необхідності наукового аналізу деформації геопросторової структури вступу, що виникла після 2022 року, а також оцінки стійкості регіональних освітніх центрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність трансформації підготовки вчителів географії в Україні (2020–2025 рр.) зумовлена реформами

вищої школи, цифровізацією та геополітичними викликами. Територіальні аспекти та динаміку обсягів підготовки фахівців ґрунтовно досліджено Р. Власенко [2, 4] та О. Захаровим [11]. Питання цифрової трансформації галузі, впровадження інноваційних платформ та ІТ-інструментів висвітлено у працях О. Топузова, М. Головка [16] та Р. Власенко й Т. Андрійчук [1]. Важливим складником фахових компетентностей визначено опанування ГІС-технологій та дистанційного зондування О. Федій, Л. Вішнікіна [15], О. Дребот [9]. Окремі аспекти STEM-стратегій, професійної мотивації О. Мірошниченко [12], методики навчання С. Гришко, О. Левада [8] та формування профільних компетентностей С. Совгіра, О. Браславська [14], Р. Власенко [3, 5-7] створюють теоретичне підґрунтя для моніторингу галузі. Розвиток фахових шкіл та неперервної освіти вчителів висвітлено О. Дубасенюк [10] та В. Носаченком [13]. Попри значний масив напрацювань, комплексний статистичний моніторинг із геопросторовим моделюванням мережі підготовки у динаміці 2020–2025 рр. потребує цілісного дослідження.

Мета статті. Здійснити статистичний моніторинг та науково обґрунтувати геопросторову трансформацію системи підготовки вчителів географії в Україні на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти у 2020–2025 рр. в умовах екзогенних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричний етап дослідження трансформації системи підготовки вчителів географії базувався на комплексному моніторингу реєстру освітніх програм та аналізі динаміки кваліфікацій, що пропонуються закладами вищої освіти України. Вибір часового проміжку 2020–2025 рр. дозволив зафіксувати стан системи у трьох принципово різних фазах: відносної стабільності (допандемічний та пандемічний періоди), гострої інституційної турбулентності (початок повномасштабного вторгнення 2022 р.) та фази адаптивної стабілізації (2023–2025 рр.). Ключовим параметром аналізу було обрано тип кваліфікації, що розглядається нами як індикатор стратегічної гнучкості університету. Зміна кількості та структури ОП відображає не лише демографічні виклики, а й реакцію академічної спільноти на вимоги Нової української школи щодо формування багатопрофільного вчителя-природничника.

На основі аналізу динаміки кількості кваліфікацій у системі підготовки бакалаврів за спеціальністю А4(014) Середня освіта, предметною спеціальністю А4.07(014.07) Середня освіта (Географія) в Україні (2020–2025рр.), можна виділити такі ключові тенденції та закономірності (рис. 1):

✓ *домінування та стрімке скорочення монопрофільних програм.* Монопрофільні програми (підготовка вчителів лише за ОП Середня освіта (Географія) залишаються найчисельнішими, проте демонструють найвищу від'ємну динаміку: відносна стабільність із незначним зменшенням з 52 до 49 - у період з 2020 по 2021 рр.; різке падіння кількості кваліфікацій з 49 до 31 - наслідок початку повномасштабного вторгнення, що призвело до вимушеної

оптимізації освітніх мереж, закриття програм у ЗВО, що опинилися в зоні бойових дій або окупації, а також через низьку рентабельність вузькоспеціалізованих груп. Критичною точкою є 2022 р.; стабілізація на рівні близько 30 програм, що свідчить про формування «ядра» стійких географічних центрів - 2023–2025 рр;

✓ *зростання двопрофільних програм.* Двопрофільні програми (наприклад, Географія + Біологія, Географія + Економіка, тощо) демонструють життєздатність як адаптивна модель: попри тимчасовий спад у 2022 році - з 22 до 19, починаючи з 2023 року спостерігається впевнений висхідний тренд. До 2025 року їх кількість сягає 26 одиниць, майже зрівнюючись із кількістю монопрофільних програм. Університети переходять до моделі «універсального вчителя», що підвищує конкурентоспроможність випускників на ринку праці та дозволяє ЗВО ефективніше набирати студентів за рахунок суміжних спеціальностей;

✓ *зародження мультипрофільності.* Мультипрофільні програми (3 і більше кваліфікацій) поки що займають нішеву позицію, але мають позитивну динаміку: зростання з трьох програм у 2020 році до шести у 2025 році. Це вказує на пошук нових інноваційних форматів підготовки, орієнтованих на потреби сучасних ліцеїв та гімназій, де затребувані фахівці міждисциплінарного профілю.

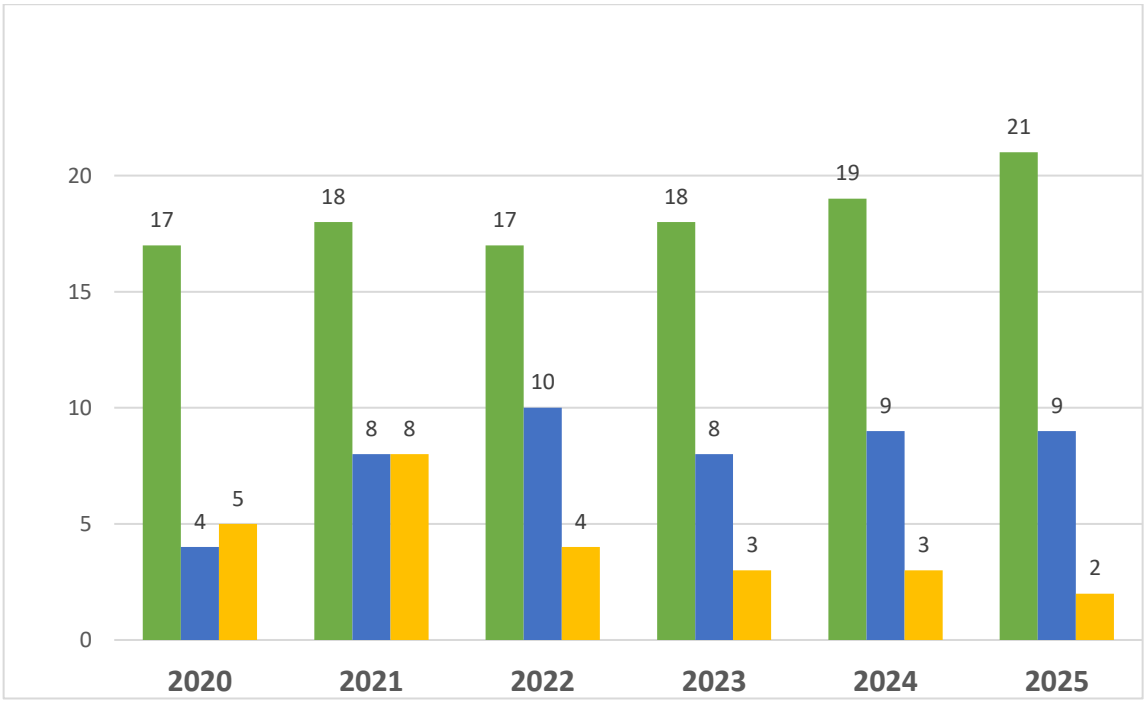

Рис. 1. Динаміка кількості кваліфікацій у системі підготовки бакалаврів за спеціальністю А4 (014) Середня освіта, предметною спеціальністю А4.07 (014.07) Середня освіта (Географія) в Україні (2020–2025 рр.)

Примітка: 1- монопрофільні програми Середня освіта (Географія);2 - двопрофільні програми. 3 - мультипрофільні програми.

Отже, якщо у 2020 році розрив між моно- та двопрофільними програмами був великим - 52 проти 18, то у 2025 р. вони фактично зрівнялися - 30 проти 26. Загальна кількість доступних траєкторій скоротилася, проте їхня структура стала збалансованішою. 2022 рік став «фільтром», який прискорив відмову від нерентабельних монопрограм на користь гнучких комбінованих кваліфікацій. Цей графік є статистичним підтвердженням трансформації освітнього ландшафту, де ключовим фактором виживання спеціальності стає її інтеграція з іншими предметними галузями.

На основі аналізу даних, що містить відомості про типи освітніх програм у 27 закладах вищої освіти України за 2020–2025 роки, можна сформулювати такі статистичні висновки щодо трансформації підготовки вчителів географії:

✓ *загальна структурна динаміка* (2020–2025 рр.) характеризується поступовим відходом від вузької спеціалізації до розширення професійних кваліфікацій: *монопрофільні* програми у 2020 році були домінуючими у регіональних ЗВО: Житомир, Рівне, Луцьк, Переяслав, проте спостерігається тенденція до їх скорочення або трансформації. Наприклад, Волинський нац. університет ім. Лесі Українки у 2025 році перейшов від двопрофільного до могопрофільного, що може свідчити про внутрішню оптимізацію ресурсів; *двопрофільні* програми демонструють найвищу стабільність. ЗВО у Вінниці, Дрогобичі та Умані, стабільно утримують або Умань перейшла з монопрофільності на двоппрофільність у 2022 році. Це підтверджує стратегію підготовки «універсального вчителя»; *мультипрофільні* програми характерні для великих науково-освітніх центрів - Київ, Суми, Харків. До прикладу, Український державний університет ім.М. Драгоманова пройшов шлях трансформації: від типу мільтипрофільності 2020-21р. через монопрофільність 2022-24р до двопрофільності у 2025 році, що відображає пошук оптимальної моделі в умовах реформування столичного університету.

✓ *регіональна стійкість.* Геопросторовий аналіз показує, що центри тяжіння змістилися до Заходу та Центру. Наприклад, у Львові, який зберіг високу інтенсивність подання заяв навіть у кризові роки, ймовірно спостерігається більша стабільність монопрофільних програм. Натомість у регіонах, що постраждали від скорочення мережі (наприклад, Харків або південні області), перехід до двопрофільних програм (наприклад, Географія + Біологія) став стратегією виживання факультетів. Аналіз даних по окремих ЗВО дозволяє виділити лідерів, які зберігають стабільну пропозицію протягом усього п’ятирічного циклу: *Житомирський державний університет імені Івана Франка та Рівненський державний гуманітарний університет* демонструють абсолютну стабільність (упродовж 6 років). Це вказує на наявність потужних класичних фахових шкіл, які мають сталий попит на фундаментальну географічну освіту; *Тернопільський нац.пед. університет* також утримує стабільний монопрофіль, що підтверджує його статус одного з ключових центрів підготовки вчителів на Заході України;

✓ *вплив 2022 року.* Статистика показує, що 2022 рік став роком найбільших організаційних змін: *Уманський державний педагогічний університет ім. П. Тичини* - перехід від монопрофільності до двопрофільності - розширення кваліфікації для залучення абітурієнтів; *Харківський нац. університет імені В.Н. Каразіна* - перехід від мультипрофільності до монопрофілю у 2022-2023 рр., що ймовірно пов'язано з безпековими викликами та складністю організації багатокомпонентного навчання в прифронтовому місті; *Дніпровський нац. університет ім. О. Гончара* - поява короткострокових експериментальних програм (двопрофільна лише у 2022 році) з подальшим поверненням до стандарту.

✓ *розрахункові індикатори.* Якщо інтегрувати дані з розрахунками середніх балів (наприклад, 144,8 для Житомира у 2025 р.), можна стверджувати, що заклади, які зберегли монопрофільність, акумулюють вступників із чіткою професійною орієнтацією на географію; заклади, що обрали двопрофільність - мають вищі показники виживання в умовах малокомплектних шкіл, де вчитель змушений викладати кілька предметів. Доказом раціоналізації освітньої мережі є те, що в Україні завершується ера суто географічної підготовки на користь інтегрованих кваліфікацій, за винятком 4-5 потужних регіональних центрів (Житомир, Львів, Київ, Тернопіль, Рівне), які складають каркас географічної освіти.

Аналіз картосхем у межах дослідження трансформації підготовки вчителів географії за спеціальністю А4(014) Середня освіта, предметною спеціальністю А4.07(014.07)

Середня освіта (Географія) дозволяє простежити еволюцію освітнього простору України від піку комерціалізації до вимушеної «бюджетизації» та територіальної поляризації.

Етап геопросторової диференціація 2020 року відображає базовий стан освітньої мережі до початку масштабних геополітичних зсувів. Як свідчить картосхема (рис. 2), система підготовки вчителів географії характеризувалася високою розгалуженістю та стійким попитом: піковий показник поданих заяв в окремих хабах сягав 136 одиниць. На карті чітко простежується значна частка контрактної форми навчання, що було особливо характерним для столичних та великих регіональних університетів (Київ, Харків, Одеса, Львів). Це підтверджує інституційну стабільність та ринкову привабливість монопрофільних програм у докризовий період.

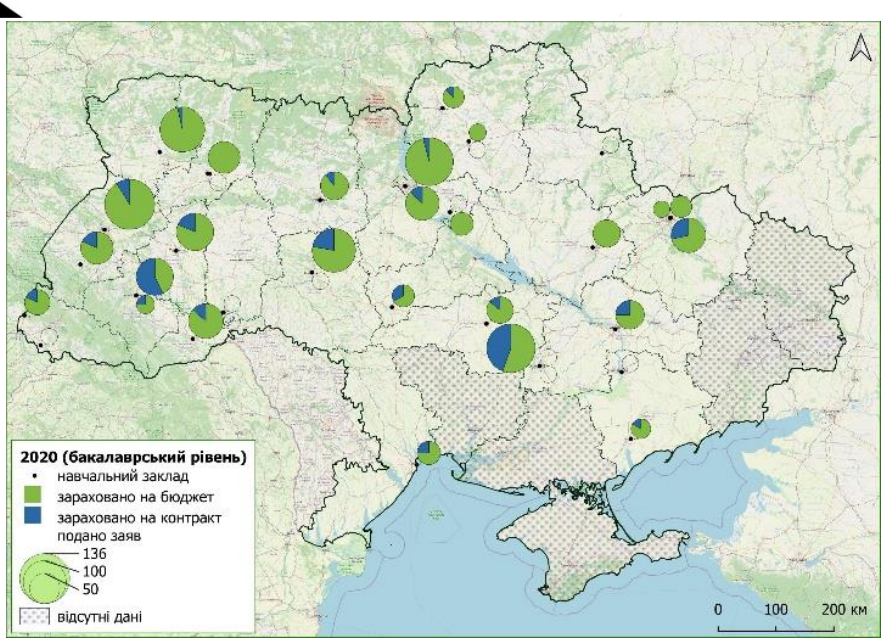

Рис. 2. Геопросторова диференціація вступної кампанії 2020 року: обсяг поданих заяв та структура зарахування.

Регіональні центри, зокрема, Житомирський, Тернопільський та Полтавський, уже тоді виступали потужними осередками тяжіння абітурієнтів, забезпечуючи стабільне наповнення бюджетних місць.

Геопросторова диференціація 2021 року. Цей період характеризується максимальною інтенсивністю вступної кампанії, де обсяг поданих заяв сягав пікового показника - 249 одиниць. На картосхемі (рис. 3) візуалізовано значну питому вагу контрактного навчання, особливо у великих науково-освітніх центрах, таких як Київ та Харків. Монопрофільні програми у цей час були домінуючими та економічно виправданими через високий платоспроможний попит.

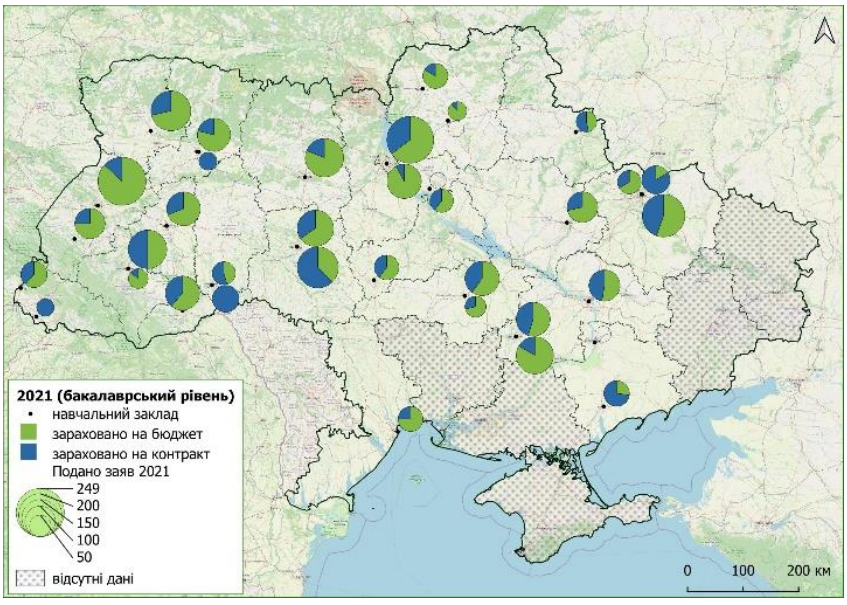

Рис. 3. Геопросторова диференціація вступної кампанії 2021 року: обсяг поданих заяв та структура зарахування.

Картосхема (рис.4) фіксує системний обвал показників внаслідок повномасштабного вторгнення.

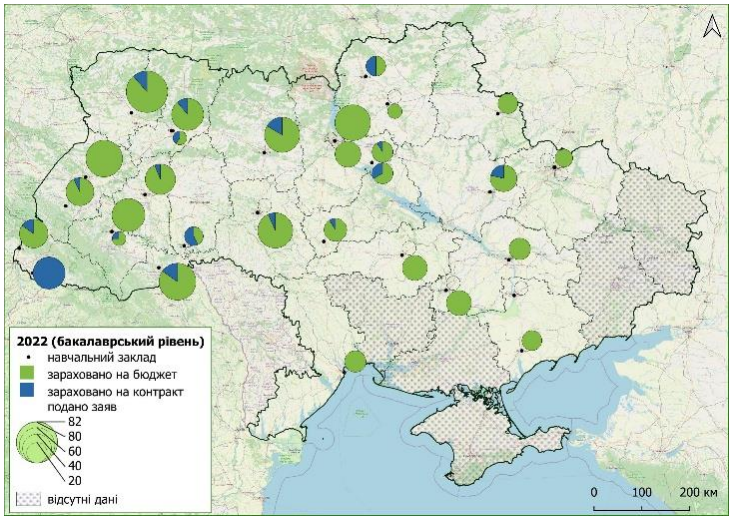

Рис. 4. Геопросторова диференціація вступної кампанії 2022 року: обсяг поданих заяв та структура зарахування.

Максимальна шкала заяв різко впала до 82 одиниць. Спостерігається радикальна «бюджетизація» - перехід до майже тотального державного замовлення та деградація освітніх хабів на Сході, зокрема, поява «чорних цяток» або редукція програм у Харкові. 2022 рік став точкою біфуркації, що змусила регіональні ЗВО, наприклад, в Умані, переходити від монопрофільності до двопрофільних моделей задля виживання.

Картосхема (рис. 5) відображає етап адаптивної стабілізації. Кількість заяв дещо зросла, макс. 90, а на карті чітко виокремився західний кластер стійкості - Львів, Тернопіль, Рівне, який став основним реципієнтом абітурієнтів. У цей період двопрофільні програми (Географія + Біологія/Економіка) почали демонструвати впевнений висхідний тренд як відповідь на запит територіальних громад.

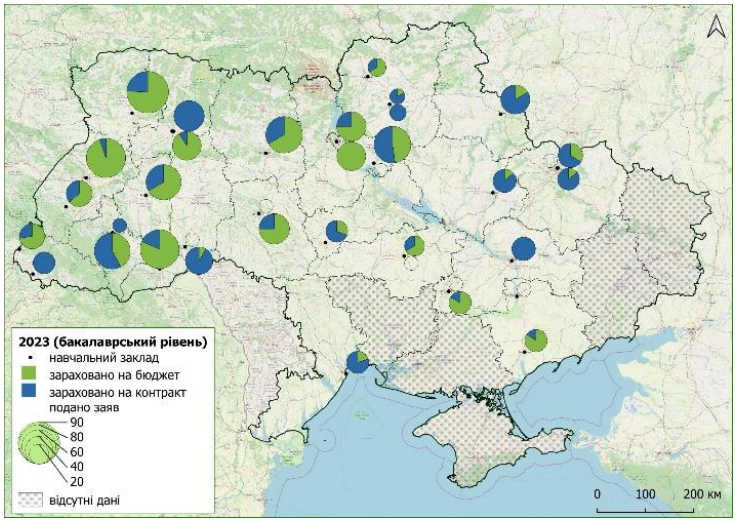

Рис. 5. Геопросторова диференціація вступної кампанії 2023 року: обсяг поданих заяв та структура зарахування.

Як зазначено на картосхемі (рис. 6). Обсяги заяв залишаються стабільно низькими, макс. 88, а структура зарахування майже повністю представлена бюджетними місцями. Картосхема демонструє концентрацію професійної підготовки у 4–5 потужних регіональних центрах - Житомир, Львів, Київ та ін., які сформували каркас географічної освіти в умовах тривалої кризи. Сучасний стан характеризується глибокою геопросторовою поляризацією (рис. 7).

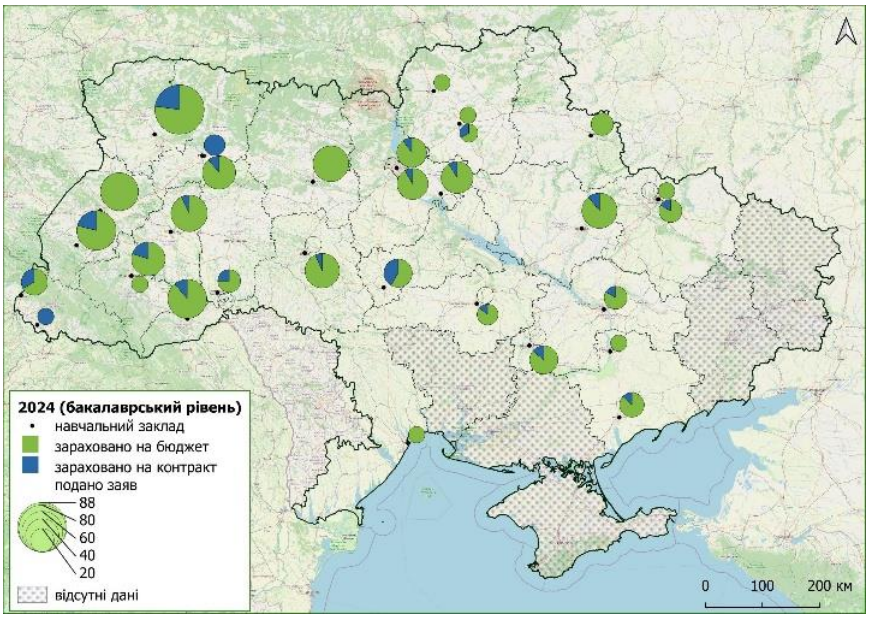

Рис. 6. Геопросторова диференціація вступної кампанії 2024 року: обсяг поданих заяв та структура зарахування.

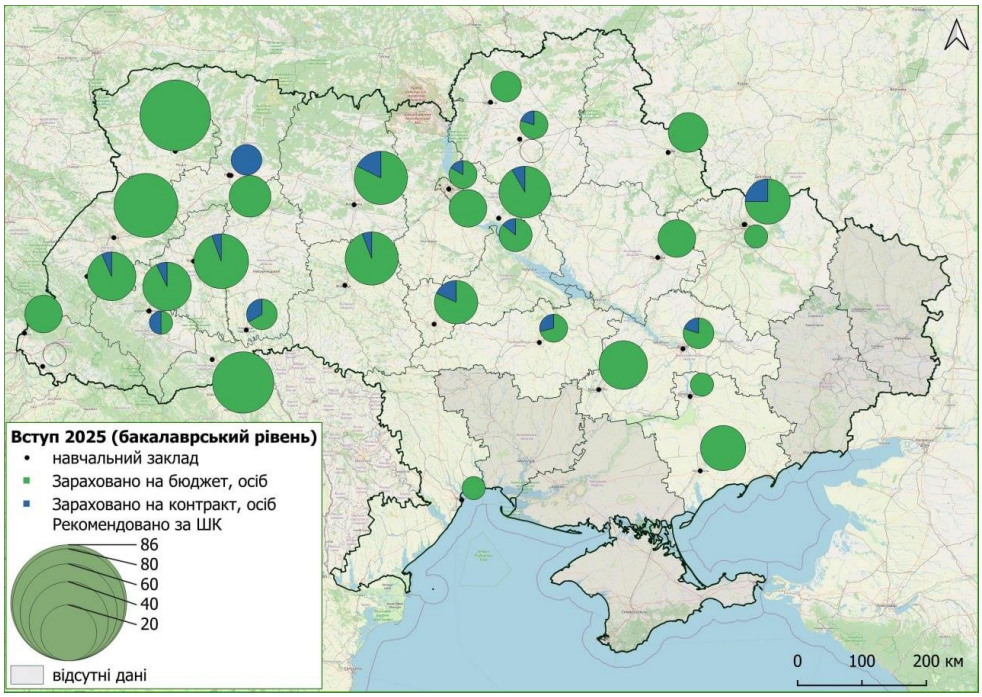

Рис. 7. Геопросторова диференціація вступної кампанії 2025 року на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти: обсяг поданих заяв та структура зарахування.

Попри загальне зниження кількості вступників (макс. 86), у провідних ЗВО Києва та Львова спостерігається висока частка незарахованих осіб (помаранчевий колір), що вказує на надмірну конкуренцію у «безпечних» хабах. Статистично доведено, що у 2025 році кількість двопрофільних програм майже зрівнялася з монопрофільними - 26 проти 30, що свідчить про завершення ери суто географічної підготовки на користь інтегрованих кваліфікацій.

Отже, динаміка рис. 2–7 підтверджує трансформацію від ринкової багатополюсної моделі 2021 року до централізованої, фінансово залежної від держави та географічно зміщеної на Захід системи 2025 року.

Для глибшого розуміння процесів трансформації було проведено кореляційний аналіз між типом освітньої траєкторії та кількісними показниками вступу (на основі даних 2020–2025 рр.). Розрахунки свідчать про наявність помірної позитивної кореляції r = 0,42 між переходом до двопрофільних програм та стабільністю обсягу поданих заяв у регіональних ЗВО. Університети, що інтегрували географію з додатковими кваліфікаціями (біологія, іноземні мови, економіка, тощо), демонструють меншу амплітуду падіння попиту в кризові 2022–2023 роки. Це пояснюється розширенням цільової аудиторії абітурієнтів, які орієнтовані на ширші можливості працевлаштування.

Для монопрофільних освітніх програм характерна значна варіативність попиту: вони або концентрують велику кількість заяв у провідних освітніх центрах, зокрема у Львові та Києві, або зазнають суттєвого недобору в регіональних закладах вищої освіти, що може зумовлювати їх подальше закриття. Виявлено зворотний кореляційний зв'язок $r = -0,38$ між рівнем мультипрофільності та середнім балом вступників у закладах, що не належать до топ-категорії. Мультипрофільні програми часто сприймаються абітурієнтами як «запасний варіант» із нижчим порогом входу. Найвищі показники середнього бала 145+ стійко корелюють із монопрофільними ОП у класичних університетах. Це підтверджує гіпотезу, що найбільш підготовлені вступники мають чітко сформовану професійну ідентичність саме як «географи» і свідомо обирають вузькоспеціалізовані, але авторитетні програми. Статистично доведено, що територіальний чинник - відстань від зони бойових дій, нівелює переваги будь-якого типу програми.

Проте *коефіцієнт стійкості* (співвідношення зарахованих до ліцензійного обсягу) у прифронтових регіонах вищий у монопрофільних програм, що пройшли через «оптимізацію ресурсу» (наприклад, ХНУ імені В. Н. Каразіна). У тилових регіонах, Західний кластер, перевагу мають програми двопрафільні, які працюють як «освітні супермаркети», пропонуючи гнучкість у виборі кваліфікацій.

Отже, статистично обґрунтовано, що двопрофільна модель підготовки є оптимальною «антикризовою» стратегією для більшості регіональних ЗВО, тоді як монопрофільність залишається прерогативою елітарних центрів із високим репутаційним капіталом.

Житомирський державний університет імені Івана Франка утвердився як один із фундаментів системи підготовки бакалаврів-географів, входячи до стійкого освітнього каркаса «Київ - Львів - Житомир - Тернопіль - Рівне». Завдяки стабільності освітніх програм та високому середньому балу вступників 144,8 у 2025р., заклад успішно акумулює вмотивований абітурієнтський ресурс. У період 2020–2025 рр. хаб довів свою роль якісного освітнього полюса, що забезпечує сталий кадровий розвиток Нової української школи в умовах безпекових викликів.

Висновки. У результаті проведеного статистичного моніторингу та наукового обґрунтування трансформації системи підготовки вчителів географії в Україні (2020–2025 рр.) сформульовано узагальнення:

✓ Встановлено поступове нівелювання домінування монопрофільних програм - скорочення з 52 одиниць у 2020 р. до 30 у 2025 р. на користь двопрофільних моделей - зростання до 26 одиниць. Саме 2022 рік став критичною межею трансформації, що змусила регіональні ЗВО інтенсивно переходити від монопрофільності до двопрофільних моделей задля виживання та прискорила перехід університетів до моделі «універсального вчителя», здатного викладати суміжні дисципліни (біологію, економіку, основи здоров'я), що є критично важливим для кадрового забезпечення малокомплектних шкіл та реалізації концепції НУШ.

✓ Доведено, що під впливом екзогенних (безпекових) чинників відбулося зміщення центрів тяжіння абітурієнтського ресурсу до Західного та Центрального регіонів. Сформувався стійкий «каркас» географічної освіти (Київ – Львів – Житомир – Тернопіль – Рівне), який демонструє найвищі показники інституційної стійкості. Водночас виявлено тенденцію «бюджетизації» вступу: відхід від ринкової моделі 2020–2021 рр. до майже повного домінування державного замовлення у 2024–2025 рр.;

✓ Статистично підтверджено наявність помірної позитивної кореляції між впровадженням двопрофільних програм та стабільністю обсягу заяв у регіональних ЗВО. Встановлено, що монопрофільність наразі залишається ефективною стратегією виключно для елітарних центрів із високим репутаційним капіталом, де середній бал вступників стійко перевищує 145, що свідчить про концентрацію там абітурієнтів із чіткою фаховою ідентичністю;

✓ Обґрунтовано статус Житомирського державного університету імені Івана Франка як одного з ключових стабілізаційних полюсів системи. Завдяки збереженню класичної фахової школи у поєднанні з високим середнім балом вступників- 144,8 у 2025 р., заклад успішно виконує функцію реципієнта якісного людського капіталу в Центральному регіоні.

Логічним продовженням проведеної роботи є геопросторовий аналіз магістерських програм за спеціальністю, що дозволить створити цілісну модель моніторингу підготовки вчителя географії як багаторівневої системи, адаптованої до глобальних та локальних викликів.

Література:

1. Андрійчук Т., Власенко Р. Особливості використання інноваційних технологій у процесі підготовки майбутнього учителя географії. *Освіта. Інноватика. Практика.* 2024. Т. 12, № 9. С. 7-14.

2. Власенко Р. П. Просторова диференціація та структурна трансформація підготовки майбутніх учителів географії в Україні (за результатами вступної кампанії 2025 року). *Суспільство та національні інтереси*. 2026. № 23. С. 175–188.

3. Власенко Р. П., Андрійчук Т. В. Мотиваційна складова використання інтернет-ресурсів у фаховій підготовці майбутнього учителя географії. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. №2 (44). С. 1525-1537.

4. Власенко Р. П., Яковлева В. А. Особливості фахової підготовки майбутніх учителів географії в закладі вищої освіти. *Природнича освіта та наука*. 2024. Вип. 4. С. 15-22.

5. Власенко Р., Андрійчук Т. Модернізація підготовки майбутніх учителів географії: STEM-стратегії та цифрові трансформації в контексті нової української школи. *Наука і техніка сьогодні*. 2026. № 1 (55). С. 1143–1154.

6. Власенко Р.П. Проблеми та перспективи застосування інформаційних технологій у процесі підготовки майбутнього вчителя географії. *Наукові інновації та передові технології*. 2026. № 53. С. 747-760.

7. Власенко Р.П., Андрійчук Т.В. Обґрунтування ефективності використання цифрових платформ у формуванні ландшафтно-біогеографічної компетентності майбутніх учителів географії (на прикладі Житомирського державного університету імені Івана Франка). *Наука і техніка сьогодні*. 2026. № 3(57). С. 836-849.

8. Гришко С., Левада О., Прохорова Л. та ін. Методична підготовка майбутнього вчителя географії в педагогічному закладі вищої освіти. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1(19). С. 581–594.

9. Дребот О. І., Костюк В. С., Сахарнацька Л. І. Використання супутникових даних та ГІС у моніторингу змін земного покриву. *Збалансоване природокористування*. 2025. № 4. С. 5-15.

10. Дубасенюк О. А. Концептуальні моделі професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів, реалізовані у діяльності Житомирської наукової школи. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. *Педагогічні науки*. 2018. 4(95), С. 62–70.

11. Захаров О. О. Освітні програми з підготовки вчителів географії в Україні: порівняльний аналіз та перспективи розвитку : кваліфікаційна робота магістра. Херсон : ХДУ, 2022. 84 с.

12. Мірошниченко О. А., Власенко Р. П. Мотивація до педагогічної діяльності майбутнього вчителя географії у закладі вищої освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського нац. пед. університету імені К. Д. Ушинського.* 2025. Вип. 3 (152). С. 146-153.

13. Носаченко В. М. Модель системи підготовки майбутніх учителів географії до безперервного професійного розвитку. *Український педагогічний журнал*. 2025. № 1. С. 80–92.

14. Совгіра С. В., Браславська О. В. Модель екологічної підготовки майбутніх учителів географії в умовах профільного навчання. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. № 213. С. 77–82.

15. Федій О., Вішнікіна Л., Шуканова А. Застосування географічних інформаційних систем у підготовці майбутніх вчителів географії. *Витоки педагогічної майстерності*. 2022. В. 29. С. 236–240.

16. Topuzov O., Holovko M. et al. Digital Transformation of Education: Challenges and Prospects. Lomza – Kyiv, 2025. 344 c.

References:

1. Andriichuk T., & Vlasenko R. (2024). Osoblyvosti vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u protsesi pidhotovky maibutnoho uchytelia heohrafii [Features of using innovative technologies in the process of training the future geography teacher]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, 12(9), 7–14. [in Ukrainian].

2. Vlasenko R. P. (2026). Prostorova dyferentsiatsiia ta strukturna трансформація pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii v Ukraini (za rezultatamy vstupnoi kampanii 2025 roku) [Spatial differentiation and structural transformation of future geography teachers' training in Ukraine (based on the results of the 2025 admission campaign)]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy*, (23), 175–188. [in Ukrainian].

3. Vlasenko R. P., & Andriichuk T. V. (2026). Motyvatsiina skladova vykorystannia internet-resursiv u fakhovii pidhotovtsi maibutnoho uchytelia heohrafii [Motivational component of using Internet resources in the professional training of a future geography teacher]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*, 2(44), 1525–1537. [in Ukrainian].

4. Vlasenko, R. P., & Yakovleva, V. A. (2024). Osoblyvosti fakhovoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii v zakladi vyshchoi osvity [Features of professional training of future geography teachers in higher education institutions]. *Pryrodnycha osvita ta nauka*, (4), 15–22. [in Ukrainian].

5. Vlasenko R., & Andriichuk T. (2026). Modernizatsiia pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii: STEM-stratehii ta tsyfrovi transformatsii v konteksti novoi ukrainskoi shkoly [Modernization of future geography teachers' training: STEM strategies and digital transformations in the context of the New Ukrainian School]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 1(55), 1143–1154. [in Ukrainian].

6. Vlasenko R. P. (2026). Problemy ta perspektyvy zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii u protsesi pidhotovky maibutnoho vchytelia heohrafii [Problems and prospects of using information technologies in the process of training the future geography teacher]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, (53), 747–760. [in Ukrainian].

7. Vlasenko R. P., & Andriichuk T. V. (2026). Obhruntuvannia efektyvnosti vykorystannia tsyfrovykh platform u formuvanni landshaftno-bioheohrafichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv heohrafii (na prykladi Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka) [Substantiation of the effectiveness of using digital platforms in the formation of landscape-biogeographic competence of future geography teachers (on the example of Zhytomyr Ivan Franko State University)]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 3(57), 836–849. [in Ukrainian].

8. Hryshko S., Levada O., Prokhorova L., et al. (2024). Metodychna pidhotovka maibutnoho vchytelia heohrafii v pedahohichnomu zakladi vyshchoi osvity [Methodological training of a future geography teacher in a pedagogical institution of higher education]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*, 1(19), 581–594. [in Ukrainian].

9. Drebot O. I., Kostiuk V. S., & Sakharnatska L. I. (2025). Vykorystannia suputnykovykh danykh ta HIS u monitorynhu zmin zemnoho pokryvu [Use of satellite data and GIS in monitoring land cover changes]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, (4), 5–15. [in Ukrainian].

10. Dubaseniuk O. A. (2018). Kontseptualni modeli profesiino-pedahohichnoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv, realizovani u diialnosti Zhytomyrskoi naukovoi shkoly [Conceptual models of professional and pedagogical training of future educators implemented in the activities of the Zhytomyr scientific school]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. *Pedahohichni nauky*, 4(95), 62–70. [in Ukrainian].

11. Zakharov, O. O. (2022). Osvitni prohramy z pidhotovky vchyteliv heohrafii v Ukraini: porivnialnyi analiz ta perspektyvy rozvytku [Educational programs for training geography teachers in Ukraine: comparative analysis and development prospects] (Master's thesis). Kherson State University. [in Ukrainian].

12. Miroshnychenko O. A., & Vlasenko, R. P. (2025). Motyvatsiia do pedahohichnoi diialnosti maibutnoho vchytelia heohrafii u zakladi vyshchoi osvity [Motivation for the pedagogical activity of a future geography teacher in a higher education institution]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho ped. universytetu im. K.D. Ushynskoho*, 3(152), 146–153. [in Ukrainian].

13. Nosashenko V. M. (2025). Model systemy pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii do bezperervnoho profesiinoho rozvytku [Model of the system for preparing future geography teachers for continuous professional development]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, (1), 80–92. [in Ukrainian].

14. Sovhira, S. V., & Braslavska, O. V. (2024). Model ekolohichnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv heohrafii v umovakh profilnoho navchannia [Model of ecological training of future geography teachers in the conditions of profile education]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky*, (213), 77–82. [in Ukrainian].

15. Fedii, O., Vishnikina, L., & Shukanova, A. (2022). Zastosuvannia heohrafichnykh informatsiinykh system u pidhotovtsi maibutnikh vchyteliv heohrafii [Application of geographic information systems in the training of future geography teachers]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, (29), 236–240. [in Ukrainian].

16. Topuzov, O., Holovko, M., et al. (2025). Digital Transformation of Education: Challenges and Prospects. Lomza – Kyiv. 344p. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 378.147:504:57

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-964-975

Гомля Людмила Миколаївна доцент кафедри, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, http://orcid.org/0000-0002-0462-9338

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ЕКООРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

Анотація. У статті обґрунтовано дидактичні умови впровадження освітніх проєктів як інноваційної технології екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення ефективності формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах загострення сучасних екологічних викликів та посилення ролі освіти у забезпеченні сталого розвитку. Здійснено аналіз наукових підходів до трактування сутності екологічної компетентності, екоорієнтованої підготовки та проєктно-орієнтованого навчання у вітчизняному і зарубіжному науковому дискурсі. Визначено, що освітні проєкти виступають ефективною педагогічною технологією, яка забезпечує інтеграцію теоретичних знань, практичної діяльності та ціннісних орієнтацій майбутніх учителів біології. Обґрунтовано, що їх використання сприяє розвитку дослідницьких умінь, критичного мислення, екологічної свідомості та готовності до розв'язання професійних завдань екологічного спрямування. У результаті дослідження сформульовано дидактичні умови впровадження освітніх проєктів, серед яких провідною визначено екологізацію змісту проєктної діяльності, що передбачає орієнтацію на актуальні екологічні проблеми, інтеграцію знань із різних галузей, практичну спрямованість завдань та їх професійну орієнтацію. Додатково виокремлено такі умови, як міждисциплінарна інтеграція змісту, поетапна організація проєктної діяльності та створення інноваційного освітнього середовища із використанням цифрових технологій.

Практичну значущість дослідження становить розроблений приклад освітнього проєкту «Екологічний стан локальної екосистеми та шляхи його покращення» та його маршрутна карта, що можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх учителів біології у закладах вищої освіти. Проєкт передбачає дослідження реального природного об'єкта (парк, річка, лісосмуга, урбанізована територія), аналіз його екологічного стану (біорізноманіття, рівень забруднення, антропогенний вплив) та визначення шляхів його покращення. Реалізація запропонованих дидактичних умов сприяє формуванню екологічної компетентності як інтегративної якості особистості та забезпечує готовність

майбутніх педагогів до впровадження екологічної освіти у професійній діяльності.

Ключові слова: екоорієнтована підготовка, майбутні учителі біології, освітні проєкти, проєктна технологія, екологічна компетентність, дидактичні умови, інноваційні технології навчання.

Liudmyla Homlia Associate Professor, V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, http://orcid.org/0000-0002-0462-9338

DIDACTIC CONDITIONS FOR IMPLEMENTING EDUCATIONAL PROJECTS AS AN INNOVATIVE TECHNOLOGY FOR ECO-ORIENTED TRAINING OF FUTURE BIOLOGY TEACHERS

Abstract. The article substantiates the didactic conditions for the implementation of educational projects as an innovative technology for eco-oriented training of future biology teachers. The relevance of the study is due to the need to increase the effectiveness of the formation of environmental competence of higher education students in the context of the aggravation of modern environmental challenges and the strengthening of the role of education in ensuring sustainable development. An analysis of scientific approaches to interpreting the essence of environmental competence, eco-oriented training and project-oriented learning in domestic and foreign scientific discourse has been carried out. It has been determined that educational projects are an effective pedagogical technology that ensures the integration of theoretical knowledge, practical activities and value orientations of future biology teachers. It has been substantiated that their use contributes to the development of research skills, critical thinking, environmental awareness and readiness to solve professional tasks of an environmental nature. As a result of the study, didactic conditions for the implementation of educational projects were formulated, among which the leading one was identified as the greening of the content of project activities, which involves an orientation to current environmental problems, the integration of knowledge from various industries, the practical focus of tasks and their professional orientation. Additionally, such conditions as interdisciplinary integration of content, phased organization of project activities and the creation of an innovative educational environment using digital technologies were identified.

The practical significance of the study is the developed example of the educational project “Ecological state of the local ecosystem and ways to improve it” and its route map, which can be used in the process of training future biology teachers in higher education institutions. The project involves the study of a real natural object (park, river, forest belt, urbanized area), the analysis of its ecological state (biodiversity, level of pollution, anthropogenic impact) and the identification of ways to improve it. The implementation of the proposed didactic conditions contributes to the formation of environmental competence as an integrative quality of the individual

and ensures the readiness of future teachers to implement environmental education in their professional activities.

Keywords: eco-oriented training, future biology teachers, educational projects, project technology, environmental competence, didactic conditions, innovative teaching technologies.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується загостренням глобальних екологічних викликів, що зумовлює потребу у формуванні екологічно відповідального світогляду та відповідної поведінки громадян. У цьому контексті особливої актуальності набуває підготовка майбутніх учителів біології як носіїв екологічних цінностей і провідників ідей сталого розвитку в освітньому середовищі. Водночас аналіз практики функціонування закладів вищої освіти свідчить про наявність суперечності між суспільним запитом на високий рівень екологічної компетентності майбутніх педагогів і недостатньою ефективністю традиційних підходів до організації їх професійної підготовки, які часто не забезпечують належного рівня інтеграції теоретичних знань із практичною діяльністю.

Актуалізація екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології пов’язана з необхідністю впровадження інноваційних педагогічних технологій, здатних забезпечити діяльнісний, компетентнісний і міждисциплінарний характер навчання. Однією з таких технологій виступає технологія освітніх проєктів, яка створює умови для активного залучення здобувачів освіти до вирішення реальних або наближених до реальності екологічних проблем, розвитку дослідницьких умінь, критичного мислення, екологічної свідомості та здатності до прийняття відповідальних рішень.

Попри зростання наукового інтересу до проблем екологічної освіти та проєктно-орієнтованого навчання, у педагогічній теорії та практиці недостатньо обґрунтовано питання системного використання освітніх проєктів саме як інноваційної технології екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології. Зокрема, потребують уточнення дидактичні можливості проєктної технології в контексті формування екологічної компетентності, визначення педагогічних умов її ефективного впровадження, а також розроблення відповідного методичного забезпечення.

Отже, виникає об’єктивна необхідність у теоретичному обґрунтуванні та практичному осмисленні потенціалу освітніх проєктів як інноваційної технології, що забезпечує якісну екоорієнтовану підготовку майбутніх учителів біології, здатних до реалізації екологічно доцільної професійної діяльності в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології та використання інноваційних освітніх технологій, зокрема проєктного навчання, є предметом активних наукових пошуків як у вітчизняній, так і в зарубіжній педагогічній науці. Аналіз наукових

джерел дає змогу констатувати наявність ґрунтовних теоретичних напрацювань щодо формування екологічної компетентності, а також поступове розширення досліджень у площині впровадження проєктних і цифрових технологій у професійну підготовку майбутніх педагогів.

Зокрема, у дослідженні О. Біди, А. Чичук, О. Кучая, В. Гончарук та Т. Кучай (2022) розкрито сутність екологічної компетентності майбутніх учителів біології як інтегративної якості особистості, що поєднує знання, цінності, мотивацію та досвід екологічно доцільної діяльності. Учені акцентують увагу на необхідності впровадження діяльнісних форм навчання, які забезпечують практичну спрямованість підготовки здобувачів освіти [1].

Подібну позицію обґрунтовують Н. Джура та О. Нагірнич (2021), які розглядають екологічну компетентність як ключовий складник професійної підготовки магістрів освіти, підкреслюючи значення інтеграції екологічного змісту в освітні програми та використання активних методів навчання [2].

Важливий аспект досліджуваної проблеми представлено у працях Р. Мельниченка та В. Танської (2013), де екологічна компетентність учителя визначається як передумова реалізації неперервної екологічної освіти і виховання. У цьому контексті підкреслюється роль учителя як носія екологічної культури та агента змін у суспільстві, що зумовлює підвищені вимоги до якості його професійної підготовки [5].

Сучасні дослідження також демонструють зростання уваги до використання інноваційних технологій у формуванні екологічної свідомості. Так, О. Жмурко (2025) обґрунтовує ефективність цифрових технологій як засобу розвитку екологічної свідомості майбутніх учителів біології, акцентуючи на їх потенціалі щодо візуалізації складних екологічних процесів та організації інтерактивної взаємодії [3]. У свою чергу, А. Трутень (2024) доводить доцільність використання STEM-технологій та віртуальної реальності для формування екологічної компетентності, підкреслюючи їх здатність забезпечувати міждисциплінарний підхід і занурення здобувачів освіти у моделювання реальних екологічних ситуацій [7].

Значний науковий інтерес становлять дослідження, присвячені проєктним технологіям як ефективному засобу формування екологічної культури. Зокрема, А. Чайковська (2017) розглядає проєктні технології як інструмент розвитку екологічної культури студентів, відзначаючи їхній потенціал у формуванні самостійності, відповідальності та здатності до практичного розв’язання екологічних проблем [8]. Розвиток цієї ідеї простежується у працях Н. Кононец (2025), де технологія освітнього проєкту представлена як цілісна система організації навчальної діяльності, що включає етапи планування, реалізації та оцінювання результатів, а також забезпечує інтеграцію теоретичних знань і практичної діяльності [4].

Важливий внесок у дослідження проєктного підходу здійснили О. Нестуля, С. Нестуля та Н. Кононец (2020), які обґрунтували ефективність project-based

learning у підготовці магістрантів педагогічних спеціальностей, зокрема в умовах дистанційного навчання. Учені підкреслюють, що проєктна діяльність сприяє розвитку лідерських якостей, комунікативних умінь і здатності до самостійного прийняття рішень [6].

Зарубіжні науковці також приділяють значну увагу проєктно-орієнтованому навчанню як інноваційній освітній технології. Так, S. Bell (2010) визначає проєктне навчання як ефективний засіб формування ключових компетентностей XXI століття, зокрема критичного мислення, співпраці та креативності [9]. У дослідженні P. Eckardt, M. Craig та L. Kraemer (2020) емпірично доведено позитивний вплив проєктного навчання на засвоєння змісту навчальних дисциплін майбутніми вчителями [10]. Узагальнюючи результати численних досліджень, P. Guo, N. Saab, L. Post та W. Admiraal (2020) підкреслюють, що проєктне навчання у вищій освіті сприяє підвищенню академічної успішності, розвитку автономності студентів та формуванню практично орієнтованих умінь [11]. Водночас T. Le (2018) акцентує на необхідності системного підходу до впровадження проєктного навчання, з урахуванням дидактичних, організаційних та технологічних аспектів [12].

Отже, аналіз наукових праць засвідчує, що проблема формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології є достатньо висвітленою в сучасній педагогічній науці, а проєктні технології розглядаються як ефективний інструмент інноваційного навчання. Водночас недостатньо дослідженим залишається питання системного поєднання технології освітніх проєктів із екоорієнтованою підготовкою майбутніх учителів біології, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Мета статті – визначити дидактичні умови впровадження освітніх проєктів як інноваційної технології екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології.

Виклад основного матеріалу. Досягнення поставленої мети передбачає комплексний аналіз сутності проєктної технології, її дидактичного потенціалу та особливостей інтеграції екологічного змісту у професійну підготовку майбутніх педагогів.

Освітні проєкти у сучасній педагогічній науці розглядаються як цілісна технологія організації навчальної діяльності, що базується на самостійній, дослідницькій та практично орієнтованій діяльності здобувачів освіти, спрямованій на розв’язання актуальних проблем [4; 6]. У контексті екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології проєктна технологія набуває особливого значення, оскільки забезпечує інтеграцію екологічних знань, цінностей і практичного досвіду екологічно доцільної діяльності.

Реалізація освітніх проєктів у системі професійної підготовки майбутніх учителів біології передбачає дотримання певних дидактичних умов, серед яких ключовою є змістове наповнення освітніх проєктів на засадах екологізації освіти. Зміст проєктної діяльності має відповідати сучасним екологічним викликам,

відображати ідеї сталого розвитку, міждисциплінарність та практичну значущість. Це зумовлює необхідність відбору таких тем і проблем для проєктів, які сприятимуть формуванню системного екологічного мислення, усвідомленню взаємозв'язків у природних і соціальних системах, а також розвитку відповідального ставлення до довкілля.

Зміст освітніх проєктів має будуватися на інтеграції знань із біології, екології, географії, хімії та соціальних наук, що забезпечує міждисциплінарний характер підготовки. Важливим є включення до змісту проєктів проблем локального та глобального рівнів (зміна клімату, біорізноманіття, антропогенний вплив на екосистеми, поводження з відходами тощо), що сприяє формуванню у майбутніх учителів біології здатності аналізувати екологічні ситуації та приймати обґрунтовані рішення [1-3; 7].

Суттєвою складовою змістового аспекту є орієнтація освітніх проєктів на практичну діяльність, яка передбачає проведення досліджень, спостережень, екологічного моніторингу, розроблення рекомендацій щодо покращення стану довкілля, реалізацію просвітницьких заходів. Такий підхід сприяє формуванню не лише когнітивного, але й діяльнісного та ціннісного компонентів екологічної компетентності [5].

Крім того, зміст освітніх проєктів має враховувати професійну спрямованість підготовки майбутніх учителів біології, зокрема передбачати розроблення дидактичних матеріалів, екологічних уроків, позакласних заходів, освітніх кампаній, що дозволяє інтегрувати проєктну діяльність із майбутньою педагогічною практикою. Це забезпечує формування методичної готовності до реалізації екологічної освіти у закладах загальної середньої освіти [2; 8].

Важливою дидактичною умовою є також організація поетапної реалізації освітніх проєктів (підготовчий, дослідницький, практичний, презентаційний, рефлексивний етапи), що забезпечує логічну послідовність діяльності та сприяє розвитку дослідницьких і рефлексивних умінь здобувачів освіти. На кожному етапі доцільно забезпечити методичний супровід, використання сучасних цифрових інструментів, а також створення умов для співпраці та командної роботи [3; 4].

Окрему увагу слід приділити створенню освітнього середовища, що стимулює проєктну діяльність, зокрема забезпеченню доступу до інформаційних ресурсів, використанню цифрових платформ, інтеграції елементів дистанційного та змішаного навчання. Це дозволяє розширити можливості реалізації проєктів, зокрема шляхом використання віртуальних лабораторій, онлайн-ресурсів, інструментів для візуалізації екологічних процесів [3; 7].

Отже, дидактичні умови впровадження освітніх проєктів як інноваційної технології екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології передбачають: змістову екологізацію проєктної діяльності; міждисциплінарну інтеграцію знань; практичну спрямованість завдань; професійну орієнтацію змісту; поетапну організацію діяльності; створення інноваційного освітнього

середовища (табл. 1). Власний досвід викладання дисциплін екологічного змісту переконує, що реалізація цих умов забезпечує формування екологічної компетентності майбутніх педагогів та їх готовність до здійснення екологічно орієнтованої професійної діяльності.

Таблиця 1

Дидактичні умови впровадження освітніх проєктів як інноваційної технології екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології

№	Дидактична умова	Змістове наповнення умови
1	Екологізація змісту освітніх проєктів	Відбір тем і завдань проєктів на основі актуальних екологічних проблем (глобальних і локальних), орієнтація на ідеї сталого розвитку, формування системного екологічного мислення та ціннісного ставлення до довкілля
2	Міждисциплінарна інтеграція змісту	Поєднання знань із біології, екології, географії, хімії та соціальних наук з метою комплексного розуміння екологічних процесів і явищ
3	Практична спрямованість проєктної діяльності	Організація діяльності, що передбачає проведення досліджень, екологічного моніторингу, розроблення практичних рекомендацій і реалізацію природоохоронних заходів
4	Професійна орієнтація змісту проєктів	Спрямування проєктної діяльності на формування методичної готовності майбутніх учителів біології (розроблення уроків, дидактичних матеріалів, екологічних заходів)
5	Поетапна організація освітніх проєктів	Забезпечення логічної структури проєктної діяльності (підготовчий, дослідницький, практичний, презентаційний, рефлексивний етапи)
6	Створення інноваційного освітнього середовища	Використання цифрових технологій, дистанційних платформ, віртуальних лабораторій та забезпечення доступу до інформаційних ресурсів для підтримки проєктної діяльності

Ілюструючи потенціал дидактичних умов впровадження освітніх проєктів як інноваційної технології екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології, пропонуємо маршрутну карту освітнього проєкту «Екологічний стан локальної екосистеми та шляхи його покращення» (табл. 2).

Проєкт передбачає дослідження реального природного об’єкта (парк, річка, лісосмуга, урбанізована територія), аналіз його екологічного стану (біорізноманіття, рівень забруднення, антропогенний вплив) та визначення шляхів його покращення.

Таблиця 2

Маршрутна карта освітнього проєкту «Екологічний стан локальної екосистеми та шляхи його покращення»

Етап	Зміст діяльності	Форми і методи роботи	Засоби та інструменти	Очікуваний результат
Підготовчий	Визначення об’єкта та проблеми дослідження; формування груп; постановка мети і завдань; планування діяльності	Проблемне обговорення, мозковий штурм, робота в групах	Наукові джерела, цифрові платформи (Google Classroom)	Сформульована проблема, цілі проєкту, план діяльності
Дослідницький	Проведення польових досліджень; збір емпіричних даних; аналіз інформації	Спостереження, вимірювання, аналіз даних, дослідницькі методи	Мобільні додатки, фотофіксація, таблиці, GIS-інструменти	Зібрані та систематизовані дані про стан екосистеми
Практичний	Розроблення рекомендацій щодо покращення екологічного стану; створення просвітницьких матеріалів; організація екологічних заходів	Проєктування, моделювання, командна робота	Canva, презентаційні сервіси, відеоредактори	Розроблені практичні рішення, інформаційні матеріали
Презентаційний	Представлення результатів проєкту; захист; обговорення	Публічний виступ, презентація, дискусія	Презентації, мультимедійні засоби	Презентовані результати, сформовані навички комунікації
Рефлексивний	Оцінювання результатів діяльності; самоаналіз; визначення рівня сформованості компетентностей	Рефлексія, анкетування, самооцінювання	Онлайн-анкети, чек-листи	Усвідомлення досягнутих результатів і набутого досвіду

Запропонований освітній проєкт ґрунтується на положеннях компетентнісного, діяльнісного та міждисциплінарного підходів до організації професійної підготовки майбутніх учителів біології [1; 8]. Його розроблення зумовлене необхідністю інтеграції теоретичних екологічних знань із практичною діяльністю, що забезпечує формування цілісної екологічної компетентності як ключового результату екоорієнтованої освіти.

Концептуально проєкт відповідає сучасним тенденціям екологізації освітнього процесу, оскільки орієнтований на дослідження реальних екологічних проблем локального середовища. Такий підхід забезпечує контекстуалізацію навчання, підвищує мотивацію здобувачів освіти та сприяє формуванню відповідального ставлення до довкілля. Включення до змісту проєкту завдань, пов’язаних із аналізом стану екосистем, оцінюванням антропогенного впливу та розробленням природоохоронних заходів, дозволяє реалізувати принципи сталого розвитку в освітній практиці.

Дидактична доцільність проєкту полягає у поєднанні дослідницької, практичної та рефлексивної діяльності, що сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних умінь і здатності до прийняття обґрунтованих рішень. Проєктна діяльність забезпечує активну позицію студентів у навчальному процесі, трансформуючи їх із пасивних споживачів знань у суб’єктів пізнавальної та професійної діяльності.

Важливим аспектом є професійна спрямованість проєкту, яка передбачає інтеграцію результатів дослідження у майбутню педагогічну практику.

Розроблення дидактичних матеріалів, фрагментів уроків та екологічних заходів сприяє формуванню методичної готовності майбутніх учителів біології до реалізації екологічної освіти у закладах загальної середньої освіти.

Крім того, використання сучасних цифрових інструментів і технологій у процесі реалізації проєкту розширює можливості навчання, забезпечує доступ до актуальних даних і сприяє розвитку цифрової компетентності здобувачів освіти.

Застосування цифрових платформ для організації командної роботи (системи управління навчанням, хмарні сервіси спільного доступу до документів) сприяє ефективній координації учасників проєкту, оперативному обміну інформацією та спільному опрацюванню результатів дослідження. Використання онлайн-ресурсів і баз даних забезпечує доступ до актуальної наукової інформації, статистичних матеріалів та екологічного моніторингу, що підвищує якість аналітичної складової проєктної діяльності.

Значний потенціал мають цифрові інструменти для збору, обробки та візуалізації даних (електронні таблиці, спеціалізовані аналітичні сервіси, геоінформаційні системи), які дозволяють здійснювати кількісний і якісний аналіз результатів дослідження, моделювати екологічні процеси та наочно інтерпретувати отримані дані. Використання мультимедійних засобів, програм для створення презентацій, інфографіки та відеоконтенту сприяє ефективному представленню результатів проєкту, розвитку комунікативних умінь і здатності до наукової аргументації.

Окремо слід відзначити роль цифрових технологій у забезпеченні індивідуалізації та гнучкості навчання, зокрема через можливість організації змішаного та дистанційного форматів реалізації проєктів, доступу до віртуальних лабораторій, інтерактивних симуляцій та мобільних додатків для ідентифікації біологічних об'єктів і моніторингу стану довкілля. У сукупності це сприяє не лише підвищенню ефективності виконання освітніх проєктів, але й формуванню цифрової компетентності здобувачів освіти як важливої складової їхньої професійної готовності до діяльності в умовах цифровізації освіти.

Отже, запропонований освітній проєкт є ефективним засобом реалізації дидактичних умов упровадження проєктної технології в екоорієнтованій підготовці майбутніх учителів біології, оскільки забезпечує інтеграцію змістового, діяльнісного та професійного компонентів навчання, сприяючи формуванню екологічно компетентного педагога.

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано доцільність використання освітніх проєктів як інноваційної технології екоорієнтованої підготовки майбутніх учителів біології. Встановлено, що проєктна технологія забезпечує інтеграцію теоретичних знань і практичної діяльності, сприяє розвитку екологічного мислення, формуванню ціннісного ставлення до довкілля та готовності до реалізації екологічно доцільної професійної діяльності. Визначено, що ключовою умовою ефективності освітніх проєктів є їх змістова екологізація, яка передбачає орієнтацію на актуальні екологічні проблеми, ідеї сталого розвитку та міждисциплінарний характер навчання. Доведено, що поєднання змістового, діяльнісного та професійно орієнтованого компонентів проєктної діяльності забезпечує формування екологічної компетентності як інтегративної якості особистості майбутнього вчителя біології.

Сформульовано дидактичні умови впровадження освітніх проєктів у процес професійної підготовки, зокрема: екологізацію змісту проєктів; міждисциплінарну інтеграцію знань; практичну спрямованість діяльності; професійну орієнтацію змісту; поетапну організацію проєктної діяльності; створення інноваційного освітнього середовища. Їх реалізація сприяє підвищенню ефективності підготовки майбутніх педагогів та забезпечує формування їх готовності до впровадження екологічної освіти у закладах загальної середньої освіти. Практичну значущість дослідження підтверджує розроблення освітнього проєкту та його маршрутної карти, які можуть бути використані у процесі професійної підготовки майбутніх учителів біології, а також адаптовані до умов змішаного та дистанційного навчання.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні методичного забезпечення впровадження освітніх проєктів в екоорієнтованій підготовці майбутніх учителів біології, зокрема створенні системи критеріїв і показників оцінювання рівня сформованості екологічної компетентності. Актуальним є також експериментальна перевірка ефективності запропонованих дидактичних умов, вивчення можливостей інтеграції цифрових, STEM- та VR-технологій у

проєктну діяльність, а також дослідження підготовки викладачів закладів вищої освіти до реалізації проєктно-орієнтованого навчання в контексті екологізації освіти.

Література:

1. Біда О., Чичук А., Кучай О., Гончарук В., Кучай Т. Формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології. *Витоки педагогічної майстерності*. 2022. №(29). С. 19–25.

2. Джура Н. М., Нагірнич О. М. Формування екологічної компетентності як складника професійної підготовки магістрів освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика.* 2021. №2(3). С.37–43.

3. Жмурко О. Цифрові технології у формуванні екологічної свідомості майбутніх учителів біології. *Молодь і ринок*. 2025. № 2. С. 155–158.

4. Кононец Н.В. Технологія освітнього проєкту: елементи проєктного практикуму: електронний посібник для самостійної роботи та дистанційного навчання здобувачів першого (бакалаврського), другого (магістерського), третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Полтава, ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2025. 68 с.

5. Мельниченко Р., Танська В. Екологічна компетентність вчителя як передумова здійснення неперервної екологічної освіти і виховання. *Наукові записки. Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2013. № 4 (II).С. 271-275.

6. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Кононец Н. В. Проєктний підхід (project-based learning) до викладання дисципліни «Основи лідерства» для магістрантів спеціальності 011 освітні, педагогічні науки в умовах дистанційного навчання. *Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень: збірник наукових робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф.* (18–19 вересня 2020 р., м. Одеса). Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2020. С. 60-63.

7. Трутень А. Використання STEM-технології та віртуальної реальності для формування екологічної компетентності здобувачів освіти. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді.* 2024. No2(28). С. 199–212.

8. Чайковська А. Проектні технології як ефективний засіб формування екологічної культури студентів. *Наукові записки. Серія «Педагогіка».* 2017. № 3. С. 106–113.

9. Bell, S. (2010). Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House: *A Journal of Educational Strategies*, Issues and Ideas, 83(2), 39−43.

10. Eckardt, P. N., Craig, M., & Kraemer, L. (2020). The Impact of Project-Based Learning on Student Content Knowledge in an Undergraduate, Teacher Preparation, Foundations of Education Course. *Journal for Leadership and Instruction*, 19(1), 38−42.

11. Guo, P., Saab, N., Post, L. S., & Admiraal, W. (2020). A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures. *International Journal of Educational Research*, 102, 101586.

12. Le, T. (2018). Project-based Learning in 21st Century: A Review of Dimensions for Implementation in University-level Teaching and Learning. *Presented at the 4th ICEAC International Conference on English Across Cultures*, Bali, Indonesia. Bali, Indonesia.

References:

1. Bida, O., Chychuk, A., Kuchai, O., Honcharuk, V., & Kuchai, T. (2022). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv biolohii [Formation of ecological competence of future biology teachers]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 29, 19–25. [in Ukrainian].

2. Dzhura, N. M., & Nahirnych, O. M. (2021). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti yak skladnyka profesiinoi pidhotovky mahistriv osvity [Formation of ecological competence as a

component of professional training of masters of education]. *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*, 2(3), 37–43. [in Ukrainian].

3. Zhmurko, O. (2025). Tsyfrovi tekhnolohii u formuvanni ekolohichnoi svidomosti maibutnikh uchyteliv biolohii [Digital technologies in the formation of environmental awareness of future biology teachers]. *Youth and the market*, 2, 155–158. [in Ukrainian].

4. Kononets, N.V. (2025). *Tekhnolohiia osvitnoho proiektu: elementy proiektnoho praktykumu: elektronnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty ta dystantsiinoho navchannia zdobuvachiv pershoho (bakalavrskoho), druhoho (mahisterskoho), tretoho (osvitno-naukovoho) rivnia vyshchoi osvity [Educational project technology: elements of a project workshop: an electronic manual for independent work and distance learning for students of the first (bachelor's), second (master's), third (educational and scientific) level of higher education]*. Poltava, PNPU imeni V. H. Korolenka. [in Ukrainian].

5. Melnychenko, R., & Tanska, V. (2013). Ekolohichna kompetentnist vchytelia yak peredumova zdiisnennia neperervnoi ekolohichnoi osvity i vykhovannia [Teacher's ecological competence as a prerequisite for implementing continuous environmental education and upbringing]. *Naukovi zapysky. Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity,* 4 (II), 271-275. [in Ukrainian].

6. Nestulia, O. O., Nestulia, S. I., & Kononets, N. V. (2020). Proiektnyi pidkhid (project-based learning) do vykladannia dystsypliny «Osnovy liderstva» dlia mahistrantiv spetsialnosti 011 osvitni, pedahohichni nauky v umovakh dystantsiinoho navchannia [Project-based learning approach to teaching the discipline «Fundamentals of Leadership» for master's students of the specialty 011 educational and pedagogical sciences in distance learning conditions]. *Psykholohiia ta pedahohika: istoriia rozvytku, suchasnyi stan ta perspektyvy doslidzhen:* zbirnyk naukovykh robit uchasnykiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp.60-63). Odesa : HO «Pivdenna fundatsiia pedahohiky». [in Ukrainian].

7. Truten, A. (2024). Vykorystannia STEM-tekhnolohii ta virtualnoi realnosti dlia formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity [The use of STEM technologies and virtual reality in developing environmental competence of learners]. *Theoretical and Methodological Problems of Child and Youth Education*, 2(28), 199–212. [in Ukrainian].

8. Chaikovska, A. (2017). Proektni tekhnolohii yak efektyvnyi zasib formuvannia ekolohichnoi kultury studentiv [Project technologies as an effective means of forming students' ecological culture]. *Naukovi zapysky. Seriia «Pedahohika»,* 3, 106–113. [in Ukrainian].

9. Bell, S. (2010). Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House: *A Journal of Educational Strategies*, Issues and Ideas, 83(2), 39−43. [in English].

10. Eckardt, P. N., Craig, M., & Kraemer, L. (2020). The Impact of Project-Based Learning on Student Content Knowledge in an Undergraduate, Teacher Preparation, Foundations of Education Course. *Journal for Leadership and Instruction*, 19(1), 38−42. [in English].

11. Guo, P., Saab, N., Post, L. S., & Admiraal, W. (2020). A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures. *International Journal of Educational Research*, 102, 101586. [in English].

12. Le, T. (2018). Project-based Learning in 21st Century: A Review of Dimensions for Implementation in University-level Teaching and Learning. *Presented at the 4th ICEAC International Conference on English Across Cultures*, Bali, Indonesia. Bali, Indonesia. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

*УДК 630*228.8:551.435.8(477.46)*

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-976-986

Гончарук Віталій Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра біології та хімії, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-3977-36123

Парахненко Владислав Геннадійьович доктор філософії з Наук про Землю старший викладач кафедри екології, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-4312-6194

Брикін Євгеній Васильович викладач-стажист, кафедра географії, геодезії та землеустрою, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0009-0007-6761-1999

ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДНОГО ЗАЛІСЕННЯ ПРИЛЕГЛОГО ДО РІЧКИ УМАНКА НА ЗАХІДНІЙ ОКОЛИЦІ МІСТА УМАНІ

Анотація. У статті висвітлено актуальну наукову проблему дослідження процесів природного залісення схилових територій у межах урбанізованого середовища, зокрема на прикладі схилу, розташованого поблизу річки Уманка на західній околиці міста Умані. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення механізмів природного відновлення деревної рослинності та формування стійких екосистем у прибережних ландшафтах, що зазнають впливу антропогенних та природних чинників. Метою роботи є визначення особливостей природного поновлення деревної рослинності на схилі, аналіз таксономічної та вікової структури деревостанів, а також виявлення екологічних чинників, які впливають на формування та стабілізацію рослинного покриву. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс методів дослідження, зокрема ландшафтно-екологічний підхід, геоботанічний опис, таксаційний аналіз деревних насаджень та елементи просторового картування. Проведено оцінювання впливу гідрологічних, ґрунтових і антропогенних факторів на процеси природного залісення території. У результаті дослідження встановлено, що формування деревостану на досліджуваній ділянці відбувається переважно за рахунок природного насіннєвого поновлення з навколишніх лісових і паркових насаджень. У структурі деревної рослинності домінують представники родів *Acer, Quercus, Fraxinus, Robinia та Populus.* Вікова структура насаджень характеризується переважанням молодих і середньовікових дерев (5–25 років), що свідчить про активну фазу природного відновлення рослинності. Виявлено, що найбільш сприятливі умови для самозалісення формуються у нижній частині схилу, де спостерігається підвищена вологість ґрунту та зменшений рівень

конкуренції трав'яного покриву. Практична значущість отриманих результатів полягає у можливості використання встановлених закономірностей природного залісення для планування заходів із відновлення та збереження рослинності схилових територій, розроблення програм екологічного моніторингу та рекультивації прибережних ділянок. Результати дослідження можуть бути застосовані під час прогнозування подальшого розвитку деревостанів, формування стабільних біоценозів і підвищення екологічної стійкості міських екосистем.

Ключові слова: природне залісення, вікова структура, таксономічна структура, ландшафтна екологія, схил, річка Уманка, сукцесія, урбанізовані екосистеми.

Honcharuk Vitalii Volodymyrovych PhD in Pedagogy, Associate Professor, Department of Biology and Chemistry, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-3977-36123

Parakhnenko Vladyslav Hennadiiovych PhD in Earth Sciences, Senior Lecturer of the Department of Ecology, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-4312-6194

Brykin Yevhenii Vasylovych Teacher, Department of Geography,Geodesy and Land Management, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0009-0007-6761-1999

FEATURES OF NATURAL AFFORESTATION ADJACENT TO THE UMANKA RIVER ON THE WESTERN OUTSKIRTS OF THE CITY OF UMAN

Abstract. The article highlights the актуal scientific problem of studying the processes of natural afforestation of slope territories within an urbanized environment, particularly using the example of a slope located near the Umanka River on the western outskirts of the city of Uman. The relevance of the study is обусловлена the necessity to investigate the mechanisms of natural regeneration of woody vegetation and the formation of stable ecosystems in riparian landscapes that are influenced by both anthropogenic and natural factors. The purpose of the study is to determine the features of natural regeneration of woody vegetation on the slope, to analyze the taxonomic and age structure of tree stands, and to identify ecological factors influencing the formation and stabilization of vegetation cover. To achieve this goal, a комплекс of research methods was applied, including the landscape-ecological approach, geobotanical description, inventory analysis of tree stands, and elements of spatial mapping. An assessment of the influence of hydrological, soil, and anthropogenic factors on the processes of natural afforestation of the territory was carried out. The results of the study indicate that the formation of the tree stand in the investigated area occurs mainly

due to natural seed regeneration from surrounding forest and park plantations. The structure of woody vegetation is dominated by representatives of the genera *Acer*, *Quercus*, *Fraxinus*, *Robinia*, and *Populus*. The age structure of the plantations is characterized by the predominance of young and middle-aged trees (5–25 years), which indicates an active phase of natural vegetation regeneration. It was found that the most favorable conditions for natural afforestation are formed in the lower part of the slope, where increased soil moisture and reduced competition from herbaceous vegetation are observed. The scientific novelty of the research lies in the comprehensive analysis of the taxonomic structure, age groups, and spatial distribution of woody plants during the process of natural forest formation within an urban landscape. For the first time, a systematic assessment of the dynamics of natural tree stand formation has been conducted for the studied territory, taking into account the features of microrelief, hydrological regime, and anthropogenic impact. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of using the identified patterns of natural afforestation for planning measures aimed at restoring and conserving vegetation on slope territories, developing ecological monitoring programs, and reclaiming riparian areas. The research results may be applied in forecasting the further development of tree stands, the formation of stable biocenoses, and the enhancement of the ecological stability of urban ecosystems.

Keywords: natural afforestation, age structure, taxonomic structure, landscape ecology, slope, Umanka River, succession, urbanized ecosystems.

Постановка проблеми. У сучасних умовах антропогенного навантаження та урбанізаційного тиску природні екосистеми малих річкових долин зазнають суттєвих змін, що проявляються у деградації ґрунтового покриву, зменшенні біорізноманіття та фрагментації природних ландшафтів [1-3]. Одним із найважливіших природоохоронних процесів у таких умовах є природне залісення, яке сприяє стабілізації схилів, збереженню водного балансу та підвищенню екологічної стійкості територій [4].

На прикладі схилу, прилеглого до річки Уманка на західній околиці міста Умані, простежується активне формування молодих лісових угруповань, що виникають у результаті самостійного поновлення деревних видів на колишніх відкритих або деградованих ділянках.

Процеси самозалісення на дослідженій території відбуваються під впливом комплексу природних і антропогенних факторів, серед яких провідну роль відіграють експозиція схилу, гідрологічний режим, трофічні умови ґрунтів і близькість до урбанізованих зон [5]. Такі чинники зумовлюють мозаїчність деревного покриву та різний ступінь розвитку деревостану на окремих ділянках. Дослідження показує, що таксономічна структура насаджень представлена переважно видами родів Acer, Quercus, Fraxinus, Populus, Robinia та Salix, які демонструють високу здатність до природного поновлення. Водночас вікова структура характеризується переважанням молодих (до 15 років) та середньо-

вікових (15–30 років) особин, що свідчить про активну фазу сукцесійного розвитку [6].

У цих умовах традиційні підходи до оцінки стану прибережних екосистем потребують оновлення та інтеграції міждисциплінарних методів. Поєднання ландшафтно-екологічного аналізу, який враховує просторову структуру схилів і гідрологічні умови, з фітоценологічними та таксаційними методами, спрямованими на визначення вікової й видової структури деревостанів, створює основу для комплексного вивчення природного лісоутворення [7-9].

Такий підхід дозволяє не лише оцінити сучасний стан залісення, але й прогнозувати подальші етапи формування стабільних деревних угруповань на урбанізованих територіях.

На відміну від попередніх робіт, що переважно зосереджувалися на оцінці біорізноманіття міських лісопаркових зон, це дослідження розвиває підходи українських ландшафтно-екологічних шкіл (зокрема Уманського національного університету садівництва та Інституту екології Карпат НАН України), поєднуючи ландшафтний, геоекологічний і біометричний аналізи для комплексної оцінки процесів природного поновлення лісу на схилах малих річкових долин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проводилося на західній околиці міста Умані (Черкаська область), у межах схилу, прилеглого до русла річки Уманка, яка є лівою притокою річки Ятрань.

Територія характеризується мозаїчним рельєфом, чергуванням ерозійно небезпечних ділянок та знижених заплавних фрагментів із періодичним зволоженням. Висота над рівнем моря становить 190–210 м, ухил схилу – від 8° до 25°.

Досліджуваний ландшафт включав: природні ділянки – фрагменти лучно-лісових та чагарникових угруповань на схилах і заплавах.

Трансформовані ділянки – частково деградовані схили з порушеним трав’яним покривом, які піддаються природному самозалісенню після антропогенного впливу (колишні сінокоси, стихійні сміттєзвалища, рекреаційні ділянки).

Для наочності були створені топографічні та геоботанічні карти дослідної території із зазначенням меж ділянок, географічних координат (48.770–48.785°N, 30.200–30.225°E) та розподілу основних рослинних формацій.

План вибірки.

Вибірка проводилася у травні–жовтні 2023–2025 рр. на п’яти пробних площах по 20×20 м, розташованих уздовж градієнта схилу – від верхньої до нижньої частини.

Таксаційні методи.

Для визначення вікової структури деревостану використовували метод підрахунку річних кілець на зрізах молодих особин та оцінку віку за діаметром для старших дерев. Таксономічну структуру визначали за системою APG IV (2016).

Фітоценологічні методи.

Оцінювали покриття, проективну щільність та індекс домінування за шкалою Браун-Бланке. Для підросту визначали кількість саджанців і самосіву окремо для кожного виду.

Динаміка росту однорічних рослин.

Проводилося триразове вимірювання (травень, липень, вересень) висоти, щільності стояння та фази розвитку однорічних видів для визначення впливу вологості та залісення на їх біомасу. Встановлено, що на ділянках із більш розвиненим підліском інтенсивність росту однорічників знижується на 30–40 %, що свідчить про поступову зміну трав'яного покриву на деревно-чагарниковий тип.

Ґрунтовий аналіз.

Проводили визначення фізико-хімічних показників ґрунту: вологості (метод вагового висушування), кислотності (потенціометрично), вмісту гумусу (за Тюріним).

Мета дослідження – проаналізувати особливості природного залісення схилу, прилеглого до річки Уманка, шляхом вивчення таксономічної та вікової структури деревних рослин, визначення екологічних чинників, що впливають на процеси самопоновлення, та обґрунтування ландшафтно-екологічних підходів до збереження і стабілізації природних схилових екосистем.

Виклад основного матеріалу. Моделювання показало, що протягом найближчих 10–15 років відбудеться стабілізація деревного покриву, із переходом від переважання Robinia pseudoacacia до змішаних угруповань з Quercus robur та Fraxinus excelsior.

Таблиця 1

Таксономічна та вікова структура деревних рослин на схилі біля річки Уманка

№	Вид (лат./укр.)	Родина	Частка у складі деревостану, %	Вікова група (роки)	Середня висота, м	Середній діаметр, см	Приріст, см/рік
1	Acer negundo L. – клен ясенелистий	Sapindaceae	28	5–15 (молода)	4.2	6.8	45
2	Robinia pseudoacacia L. – робінія звичайна	Fabaceae	22	10–25 (молода–середня)	6.3	10.4	55
3	Fraxinus excelsior L. – ясен звичайний	Oleaceae	18	10–30 (середня)	8.1	13.2	38
4	Quercus robur L. – дуб звичайний	Fagaceae	12	15–35 (середня)	9.7	15.8	32

№	Вид (лат./укр.)	Родина	Частка у складі деревостану, %	Вікова група (роки)	Середня висота, м	Середній діаметр, см	Приріст, см/рік
5	Populus tremula L. – тополя осика	Salicaceae	8	5–20 (молода)	7.2	9.1	50
6	Salix alba L. – верба біла	Salicaceae	7	5–25 (молода–середня)	6.5	8.6	41
7	Acer platanoides L. – клен гостролистий	Sapindaceae	5	10–20 (молода–середня)	5.8	7.5	37

У таблиці 1 подано результати таксаційного аналізу таксономічного складу, вікової структури та морфометричних показників деревних рослин, що формують природні насадження на схилі, прилеглому до річки Уманка на західній околиці міста Умані. Отримані дані відображають закономірності формування молодого та середньовікового деревостану, який перебуває у фазі активного природного залісення.

Переважання молодих і середньовікових особин, високі показники приросту та значна участь інтродукованих видів (Acer negundo, Robinia pseudoacacia) свідчать про активну фазу природного залісення і формування нестійкого, але динамічно розвиненого деревостану, який у перспективі може перейти до стадії стабілізованого змішаного лісу з домінуванням аборигенних видів (Quercus robur, Fraxinus excelsior).

Таблиця 2

Динаміка росту однорічних трав’яних рослин протягом вегетаційного періоду (2023 р.)

№	Вид (лат./укр.)	Родина	Травень: середня висота, см	Липень: середня висота, см	Вересень: середня висота, см	Зміна біомаси (% до травня)	Екологічна група
1	Amaranthus retroflexus L. – щириця загнута	Sapindaceae	12	38	42	+250	Рудеральна
2	Chenopodium album L. – лобода біла	Fabaceae	10	32	30	+200	Рудеральна

№	Вид (лат./укр.)	Родина	Травень: середня висота, см	Липень: середня висота, см	Вересень: середня висота, см	Зміна біомаси (% до травня)	Екологічна група
3	Setaria viridis (L.) P.Beauv. – мишій зелений	Oleaceae	8	25	22	+175	Сегетальна
4	Bromus arvensis L. – костриця польова	Fagaceae	15	41	36	+140	Лучна
5	Capsella bursa-pastoris (L.) Medik. – грицики звичайні	Salicaceae	9	22	18	+100	Сегетальна

В таблиці 2 представлено результати аналізу динаміки росту однорічних трав'яних рослин протягом вегетаційного періоду 2023 року на схилі, прилеглому до річки Уманка. Дослідження спрямоване на оцінку сезонних змін морфометричних показників (середньої висоти) та приросту біомаси різних екологічних груп рослин у контексті процесів природного залісення. Отримані дані відображають поступовий розвиток трав'яного покриву, його реакцію на зміну мікрокліматичних умов і конкуренцію з деревним підростом.

Обговорення. На основі результатів польових обстежень, фітоценологічного аналізу та ландшафтно-картографічних досліджень, проведених у 2023–2025 рр., було встановлено, що інтенсивність і напрямок природного залісення схилу біля річки Уманка безпосередньо залежать від морфометричних характеристик місцевості (крутизни та експозиції схилу), типу ґрунтів, вологості та ступеня антропогенного впливу.

Найактивніші процеси самозалісення спостерігаються на північно-західних і північних експозиціях, де вищий рівень зволоження та менше випаровування, що створює сприятливі умови для проростання насіння Acer negundo, Fraxinus excelsior та Salix alba.

Аналіз даних 2023–2025 рр. показує, що таксономічна структура деревостанів формується переважно за рахунок інвазійних та адаптивних видів (Acer negundo, Robinia pseudoacacia), які володіють високою насіннєвою продуктивністю та швидкими темпами росту. Їх частка у складі деревостану сягає 50 %, що вказує на екологічне витіснення аборигенних видів (Quercus robur, Fraxinus excelsior), які потребують більш стабільних умов для проростання. У структурі підросту домінують молоді особини віком до 15 років, що підтверджує активну стадію природного залісення.

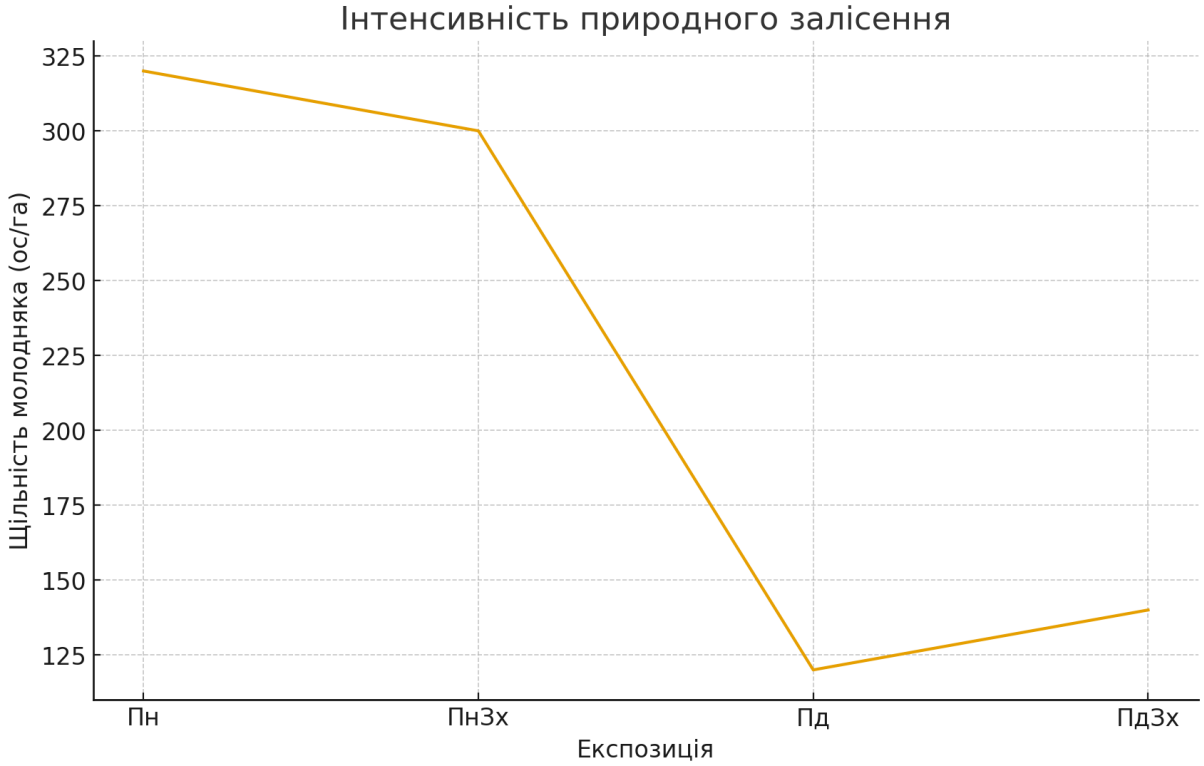

Рис. 1 Інтенсивність природного залісення

Графік відображає залежність щільності молодняка деревних порід від експозиції схилу, демонструючи чітко виражені просторові закономірності природного залісення. На північних (Пн) та північно-західних (ПнЗх) експозиціях фіксується найвища щільність молодих дерев – відповідно близько 320 та 300 особин на гектар. Обидві ділянки характеризуються зниженим рівнем інсоляції та підвищеною вологоємністю ґрунтів, що створює оптимальні мікрокліматичні умови для проростання та активного укорінення підросту.

Різкий спад кривої на графіку у напрямку південної експозиції (Пд), де щільність підросту зменшується до ≈120 особин/га, демонструє суттєве погіршення умов для природного лісоутворення. Південні схили отримують максимальну кількість сонячного випромінювання, що спричиняє інтенсивне висушування верхнього шару ґрунту, обмеження доступної вологи й ускладнення процесів регенерації деревних порід.

Південно-західна експозиція (ПдЗх) показує дещо кращі показники – близько 140 особин/га, однак розвиток природного залісення тут все ще залишається низькоінтенсивним. Це пов’язано з поєднанням підвищеної інсоляції та нестабільного зволоження, які не забезпечують сприятливих умов для стабільного проростання сіянців.

Загалом графік демонструє виразну залежність природного залісення від експозиції схилу: північні та північно-західні ділянки є найсприятливішими, тоді як південні – найменш придатними, що узгоджується з класичними закономірностями лісовідновлення у лісостепових ландшафтах.

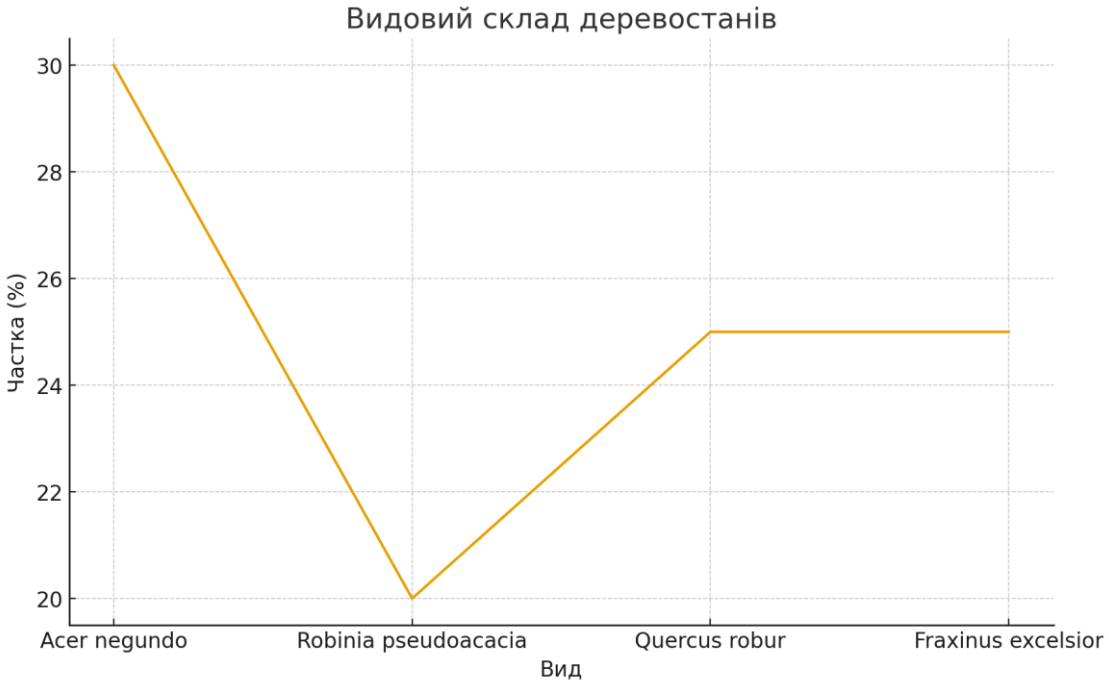

Рис. 2 Видовий склад деревостанів

Графік відображає співвідношення основних деревних видів у структурі формованого деревостану та демонструє їхню участь у природному відновленні лісових угруповань. Найвищу частку – 30% займає Acer negundo, що свідчить про його домінуючу роль у ранніх стадіях залісення.

Висновки. Необхідно зазначити, що проведені польові, фітоценологічні та ландшафтно-екологічні дослідження охоплюють трирічний період (2023–2025 рр.), що є порівняно коротким часовим відрізком для формування остаточних висновків щодо довгострокової динаміки природного лісовідновлення. Тому результати слід трактувати як попередні, орієнтовані на виявлення локальних тенденцій у процесах сукцесійного розвитку та природного залісення в межах річкової долини.

Отримані результати є вагомим внеском у розуміння механізмів природного залісення та сукцесійних процесів у долині річки Уманка. Водночас формулювання стратегічних висновків потребує продовження досліджень щонайменше на один–два наступні сукцесійні цикли, що дозволить оцінити стійкість виявлених тенденцій, уточнити роль антропогенних чинників та сформувати науково обґрунтовані рекомендації для екосистемного відновлення малих річкових долин України.

Література:

1. Rumiantsev, M., Tkach, V., & Kobets, O. (2018). Основні проблеми природного насіннєвого відновлення насаджень дуба звичайного (Quercus robur L.) в Україні. *Forestry Studies*, 69, 7–23. https://doi.org/10.2478/fsmu-2018-0008

2. Ostapenko, B. F. (2003). Типи лісів рівнинної території України. *Вісник НЛТУ України,* 13(3), 27–42.

3. Ostapenko, B. F., Fedets, I. P., & Pasternak, V. P. (1997). Типологічне різноманіття лісів України: зона широколистяних лісів. Харків: Харківський державний аграрний університет.

4. Rumiantsev, M., & Lakida, P. (2021). Типологічне різноманіття лісів у басейнах річок Лівобережного Лісостепу України. *Лісівництво і агролісомеліорація*, 139, 45–56.

5. Zavialova, L. V., & Protopopova, V. V. (2021). Інвазійні види рослин у прибережних екосистемах України та їх вплив на структуру рослинності. Environmental & Socio-economic Studies, 9(3), 19–28. https://doi.org/10.2478/environ-2021-0020

6. Afanasyev, S., та ін. (2013). План управління річковим басейном Південного Бугу. Київ: *Інститут гідробіології НАН України*.

7. Honcharuk, V. V., & Parakhnenko, V. G. (2023). Екологічна оцінка якості поверхневих вод у басейні річки Уманка. *Environmental Monitoring and Assessment*, 195(9), 1–12.

8. Huh, M. K. (2017). Річкова екосистема та флористичний склад прибережних зон. European Journal of Engineering and Technology, 5(1), 17–25.

9. Parakhnenko, V. G., & Honcharuk, V. V. (2025). Методологія та організація екологічних досліджень у системі ландшафтної екології та радіоекологічного моніторингу територій, забруднених радіонуклідами. *Ecological Problems*, 10(2), 119–126. https://doi.org/10.23939/ep2025.02.11

References:

1. Rumiantsev, M., Tkach, V., & Kobets, O. (2018). Osnovni problemy pryrodnoho nasinnevoho ponovlennia dubovykh nasadzhen duba zvychainoho (Quercus robur L.) v Ukraini [Main problems in natural seed regeneration of pedunculate oak (Quercus robur L.) stands in Ukraine]. Forestry Studies, 69, 7–23. https://doi.org/10.2478/fsmu-2018-0008

2. Ostapenko, B. F. (2003). Typy lisiv rivnynnoi chastyny Ukrainy [Types of forests of the plain territory of Ukraine]. Visnyk NLTU Ukrainy, 13(3), 27–42. [in Ukrainian]

3. Ostapenko, B. F., Fedets, I. P., & Pasternak, V. P. (1997). Typolohichne riznomanittia lisiv Ukrainy: Zona shyrokolystianykh lisiv [Typological diversity of forests of Ukraine: Broad-leaved forest zone]. Kharkiv: Kharkiv State Agrarian University. [in Ukrainian]

4. Rumiantsev, M., & Lakida, P. (2021). Typolohichne riznomanittia lisiv u baseinakh richok Livoberezhnoho Lisostepu Ukrainy [Typological diversity of forests in river catchments of the Left-Bank Forest-Steppe of Ukraine]. Forestry and Forest Melioration, 139, 45–56.

5. Zavialova, L. V., & Protopopova, V. V. (2021). Invaziini vydy roslyn u pryrichkovykh ekosystemakh Ukrainy ta yikh vplyv na strukturu roslynnosti [Invasive plant species in riparian ecosystems of Ukraine and their impact on vegetation structure]. Environmental & Socio-economic Studies, 9(3), 19–28. https://doi.org/10.2478/environ-2021-0020

6. Afanasyev, S., et al. (2013). Plan upravlinnia richkovym baseinom Pivdennoho Buhu [River Basin Management Plan for the Southern Bug River Basin]. Kyiv: Institute of Hydrobiology NAS of Ukraine. [in Ukrainian]

7. Honcharuk, V. V., & Parakhnenko, V. G. (2023). Ekolohichna otsinka yakosti poverkhnevykh vod u baseini richky Umanka [Environmental assessment of surface water quality in the Umanka River basin]. Environmental Monitoring and Assessment, 195(9), 1–12.

8. Huh, M. K. (2017). Richkovi ekosystemy ta florystychnyi sklad pryrichkovykh zon [River ecosystem and floristic composition of riparian zones]. European Journal of Engineering and Technology, 5(1), 17–25.

9. Parakhnenko, V. G., & Honcharuk, V. V. (2025). Metodolohiia ta orhanizatsiia ekolohichnykh doslidzhen u systemi landshaftnoi ekolohii ta radioekolohichnoho monitorynhu terytorii, zabrudnenykh radionuklidamy [Methodology and organisation of ecological research in the

system of landscape ecology and radioecological monitoring of territories contaminated with radionuclides]. Ecological Problems, 10(2), 119–126. https://doi.org/10.23939/ep2025.02.11

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378.147:621.3:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-987-1001

Григоренко Тетяна Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, https://orcid.org/0000-0002-4616-6853

Демченко Ірина Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України, https://orcid.org/0000-0003-4302-7564

Тверезовська Ніна Трохимівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, https://orcid.org/0000-0002-0672-9308

Осадченко Інна Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, https://orcid.org/0000-0003-0682-5145

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ У ПОЛІТЕХНІЧНИХ КОЛЕДЖАХ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено особливості формування професійної майстерності майбутніх фахівців електротехнічного профілю у політехнічних коледжах в умовах цифрової трансформації освіти. Обґрунтовано актуальність проблеми, зумовлену розвитком цифрової економіки, кіберфізичних систем та інтелектуальних енергомереж, що потребують підготовки фахівців нового типу з інтегрованими компетентностями. Визначено, що професійна майстерність сучасного електротехніка є багатовимірною інтегративною характеристикою, яка поєднує когнітивно-професійний, цифровий, соціально-персональний і метакогнітивний компоненти. Проаналізовано наукові підходи до професійної підготовки в умовах цифровізації, зокрема роль цифрових технологій, STEM-освіти та компетентнісного підходу.

Особливу увагу приділено впливу інноваційних освітніх технологій, зокрема симуляційних середовищ, систем комп'ютерного моделювання та імерсивних технологій (VR/AR), які забезпечують формування практичних умінь у безпечному цифровому середовищі та підвищують рівень професійної

підготовки студентів. Доведено ефективність використання проєктного та змішаного навчання як засобів інтеграції теоретичних знань і практичної діяльності. Визначено значення хмарних платформ і систем управління навчанням для персоналізації освітнього процесу та розвитку самостійності здобувачів освіти.

Окреслено можливості використання міжнародного досвіду, зокрема китайської моделі інтеграції освіти і виробництва, що передбачає впровадження дуальної освіти, системи подвійного наставництва та модерного учнівства. Зроблено висновок, що цифрова трансформація освіти є стратегічним ресурсом модернізації професійної підготовки, сприяє формуванню конкурентоспроможних фахівців, здатних до ефективної діяльності в умовах швидкозмінного технологічного середовища та безперервного професійного розвитку.

Ключові слова: професійна майстерність; електротехнічна освіта; політехнічні коледжі; цифровізація освіти; компетентнісний підхід; цифрові технології навчання; міжнародний досвід (КНР).

Hryhorenko Tetiana Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-4616-6853

Demchenko Iryna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-4302-7564

Tverezovska Nina Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-0672-9308

Osadchenko Inna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-0682-5145

FORMATION OF PROFESSIONAL MASTERY OF FUTURE ELECTRICAL ENGINEERING SPECIALISTS IN POLYTECHNIC COLLEGES UNDER CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF EDUCATION

Abstract. The article addresses the problem of forming professional mastery of future electrical engineering specialists in the context of digital transformation of education, with a particular focus on students of polytechnic colleges. The rapid development of digital economy, cyber-physical systems, and smart energy networks requires a shift from traditional training models toward competency-based, practice-oriented, and technology-enhanced approaches. It is argued that conventional methods, primarily focused on theoretical knowledge and basic practical skills, are insufficient

for preparing specialists capable of operating in complex and dynamic technological environments.

The purpose of the study is to substantiate modern approaches to the formation of professional mastery of future electrical engineers, including the analysis of theoretical and methodological foundations, the role of digital technologies, and the potential of international experience for adaptation in Ukrainian polytechnic colleges. The study highlights key structural components of professional mastery, namely cognitive-professional, digital, socio-personal, and metacognitive, emphasizing their integrative nature in the digital era.

Special attention is paid to the role of simulation and modeling technologies (e.g., MATLAB/Simulink, PSpice), immersive tools (VR/AR), and learning management systems in enhancing practical training. These technologies enable students to interact with complex electrical systems in a safe virtual environment, compensate for limited physical resources, and develop system thinking, decision-making skills, and professional responsibility. Innovative didactic strategies such as STEM education, project-based learning, and blended learning are identified as effective means of integrating theoretical knowledge with real-world applications and fostering engineering thinking.

The article also analyzes international practices, particularly the Chinese model of industry-education integration, dual mentorship, and modern apprenticeship, which ensure close alignment between education and labor market needs. The findings suggest that the implementation of similar approaches in Ukraine requires the development of digital competencies of teachers, modernization of educational infrastructure, and institutionalization of dual education.

It is concluded that digital transformation creates new opportunities for improving the quality of professional training in polytechnic colleges, contributing to the development of adaptable, competitive, and innovation-oriented electrical engineering specialists.

Keywords: professional mastery; electrical engineering education; polytechnic colleges; digitalization of education; competency-based approach; digital learning technologies; international experience (China).

Постановка проблеми. Сучасна електротехнічна освіта перебуває у стані глибокої трансформації під впливом цифровізації економіки, розвитку кібер-фізичних систем та інтелектуальних енергомереж. Традиційні методи підготовки майбутніх інженерів у політехнічних коледжах, орієнтовані переважно на теоретичні знання та практичні навички роботи з базовим обладнанням, вже не забезпечують формування комплексної професійної майстерності, необхідної для ефективної діяльності в умовах сучасних технологій.

В умовах цифрової трансформації зростає потреба у студентів, здатних одночасно оперувати фаховими знаннями, цифровими технологіями, соціальними компетентностями та вмінням до безперервного навчання. Особливо

актуальним стає питання формування цих компетентностей у студентів електротехнічного профілю політехнічних коледжів, які орієнтовані на практичну діяльність та швидке включення у виробничі процеси.

Формування професійної майстерності майбутніх фахівців електротехнічного профілю в умовах цифрової трансформації є складним і багатовимірним процесом, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до професійної підготовки та активного впровадження інноваційних цифрових технологій у освітній процес [13; 5].

Сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією економіки, розвитком кіберфізичних систем та інтелектуальних енергомереж, актуалізують потребу у фахівцях нового типу, здатних ефективно діяти в умовах динамічних технологічних змін.

Сучасний стан досліджень. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки майбутніх інженерів та електротехніків ґрунтовно висвітлено у працях українських і зарубіжних дослідників, які розглядають трансформаційні процеси у технічній освіті в умовах цифровізації. Зокрема, проблеми цифровізації освіти, формування цифрового освітнього середовища та розвитку STEM-підходу активно досліджують Н. Морзе, В. Вембер, М. Бойко, Л. Гриневич, які наголошують, що є «необхідність використовувати сучасні цифрові інструменти, добирати та створювати онлайн середовища, які допоможуть сформувати необхідні компетентності не лише для досягнення освітніх цілей, але й підвищення ефективності навчання в цілому» [3, 19]. У їхніх працях підкреслюється, що інтеграція хмарних технологій, цифрових ресурсів і відкритих освітніх платформ забезпечує нові можливості для індивідуалізації навчання та розвитку професійних компетентностей студентів.

Питання формування цифрової компетентності та розвитку освітніх інновацій розкриваються у дослідженнях М. Ростоки та Ю. Кравченко, які акцентують увагу на тому, що «цифрова компетентність є невід'ємною складовою професійної підготовки сучасного фахівця і визначає його здатність до ефективної діяльності в інформаційному суспільстві» [4]. Дослідники підкреслюють важливість переходу від традиційних методів навчання до інноваційних педагогічних практик, що базуються на використанні цифрових технологій, інтерактивних платформ і мережевої взаємодії [2].

Значний внесок у дослідження підготовки інженерів-електромеханіків зробили Є. Модло, С. Семеріков, Є. Шмельцер, які обґрунтовують доцільність компетентнісного підходу та інтеграції ІКТ у професійну освіту. Науковці зазначають, що «використання інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці інженерів сприяє формуванню професійних компетентностей, необхідних для роботи в умовах високотехнологічного виробництва» [10]. У їхніх працях також наголошується на необхідності поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю, що є особливо актуальним для студентів політехнічних коледжів.

Серед зарубіжних учених варто виокремити R. Bybee, який визначає STEM-освіту як «інтегрований підхід до навчання, що поєднує науку, технології, інженерію та математику для вирішення реальних проблем» [6]. Подібну позицію підтримують M. Stohlmann, T. Moore, G. Roehrig, які підкреслюють, що STEM-підхід сприяє розвитку критичного мислення, інженерних навичок та здатності до інноваційної діяльності [11].

Крім того, у працях P. Kotsampopoulos, N. Hatziargyriou акцентується увага на підготовці інженерів до роботи з інтелектуальними енергетичними системами. Дослідники підкреслюють, що «сучасні енергетичні системи потребують міждисциплінарних знань і навичок, зокрема у сфері цифрових технологій, автоматизації та аналізу даних» [8]. Це зумовлює необхідність оновлення змісту професійної підготовки майбутніх електротехніків та орієнтації її на вимоги цифрової економіки.

Таким чином, аналіз наукових праць свідчить про те, що формування професійної майстерності майбутніх фахівців електротехнічного профілю повинно базуватися на інтеграції цифрових технологій, компетентнісного підходу та інноваційних педагогічних стратегій, що забезпечують підготовку конкурентоспроможних спеціалістів для сучасного ринку праці.

Метою статті є дослідження та обґрунтування сучасних підходів до формування професійної майстерності майбутніх фахівців електротехнічного профілю в умовах цифрової трансформації освіти, зокрема, аналіз теоретико-методологічних засад професійної підготовки електротехнічного профілю у політехнічних коледжах; виявлення ролі цифрових технологій, симуляційних та імерсивних інструментів у формуванні практичних компетентностей студентів; оцінка міжнародного досвіду, зокрема китайської моделі інтеграції освіти та виробництва, для його адаптації в українських політехнічних коледжах.

Досягнення окресленої мети зумовлює необхідність комплексного аналізу сутності професійної майстерності сучасного електротехніка, визначення її структурних компонентів та з'ясування ролі цифрових технологій у їх формуванні в освітньому процесі політехнічних коледжів. У зв'язку з цим доцільним є послідовний розгляд складових професійної майстерності як інтегративної характеристики особистості майбутнього фахівця.

Виклад основного матеріалу. У контексті цифрової епохи професійна майстерність електротехніка набуває ознак інтегративної характеристики особистості, що поєднує фахові знання, цифрову компетентність, соціальні навички та здатність до безперервного навчання [9]. Такий підхід відображає перехід від вузькопрофесійної підготовки до формування багатовимірної системи компетентностей, що забезпечує ефективну діяльність у складному технологічному середовищі.

Когнітивно-професійний компонент охоплює глибоке розуміння теоретичних основ електротехніки, принципів функціонування електричних машин, систем автоматизації та сучасних енергетичних технологій. Його розвиток

передбачає не лише засвоєння фундаментальних знань, але й їх інтеграцію з інформаційними технологіями, електронікою та системами керування, що дозволяє майбутнім фахівцям працювати з інтелектуальними енергомережами, автоматизованими виробничими системами та відновлюваними джерелами енергії [13]. Для студентів політехнічних коледжів це означає необхідність поєднання теоретичної підготовки з практичним застосуванням знань у контексті реальних виробничих завдань.

Особливого значення в умовах цифрової трансформації набуває цифровий компонент професійної майстерності, який передбачає володіння сучасними програмними засобами інженерного моделювання, такими як CAD-системи, MATLAB/Simulink, PSpice, а також здатність працювати з концепцією «цифрових двійників» [12]. Це забезпечує можливість проведення складних розрахунків, моделювання електротехнічних процесів і оптимізації роботи технічних систем у віртуальному середовищі. Водночас цифрова компетентність включає навички роботи з великими даними, використання хмарних сервісів, базові знання програмування та здатність до інтеграції різних цифрових інструментів у професійній діяльності [4]. Для студентів політехнічних коледжів такі навички є ключовими, оскільки вони дозволяють компенсувати обмеженість матеріально-технічної бази та забезпечують доступ до сучасних технологій навчання.

Соціально-персональний компонент відображає здатність ефективно взаємодіяти у професійному середовищі, зокрема в умовах цифрової комунікації та командної роботи [1]. У сучасних умовах електротехнік повинен володіти розвиненими комунікативними навичками, бути готовим до роботи в мультидисциплінарних командах, а також усвідомлювати відповідальність за безпеку технологічних процесів і функціонування критичної інфраструктури. З огляду на поширення цифрових технологій зростає роль етичних аспектів професійної діяльності, включно з питаннями кібербезпеки, захисту даних та професійної відповідальності за результати інженерних рішень [5]. Для студентів політехнічних коледжів формування цього компонента є важливим чинником їхньої успішної соціалізації та професійної адаптації.

Метакогнітивний компонент передбачає сформованість здатності до саморозвитку, критичного мислення та адаптації до нових умов професійної діяльності [5]. У ситуації стрімкого оновлення технологій ключовим стає вміння навчатися протягом життя, швидко опановувати нові знання та інтегрувати їх у професійну практику. Це забезпечує гнучкість і конкурентоспроможність фахівця на сучасному ринку праці, а також готовність до інноваційної діяльності.

Для студентів політехнічних коледжів розвиток метакогнітивних умінь є необхідною умовою переходу від керованого навчання до самостійної професійної діяльності.

Таким чином, розгляд структури професійної майстерності дозволяє визначити ключові напрями модернізації освітнього процесу в політехнічних

коледжах, зокрема через активне впровадження цифрових технологій, інтеграцію теоретичної та практичної підготовки та орієнтацію на формування комплексних професійних компетентностей майбутніх фахівців електротехнічного профілю.

Цифрова трансформація в політехнічних коледжах виступає фундаментом для нової «цифрової дидактики», де викладач стає архітектором освітнього простору [7]. Цифрова трансформація освіти суттєво змінює характер підготовки студентів політехнічних коледжів, зокрема майбутніх фахівців електротехнічного профілю, що зумовлює необхідність оновлення змісту, форм і методів навчання. У цих умовах особливого значення набуває переорієнтація освітнього процесу на формування не лише професійних знань і навичок, а й комплексної цифрової компетентності, здатності до самостійного навчання та адаптації до швидкозмінного технологічного середовища.

Студенти політехнічних коледжів, на відміну від здобувачів класичної університетської освіти, значною мірою орієнтовані на практичну діяльність, що визначає специфіку їх професійної підготовки. Саме тому впровадження цифрових технологій у навчальний процес повинно бути максимально наближеним до реальних виробничих умов. У цьому контексті викладач виступає організатором практикоорієнтованого освітнього середовища, у якому студент є активним суб’єктом навчання, здатним до самостійного пошуку рішень та професійного саморозвитку.

Особливу роль у підготовці студентів політехнічних коледжів відіграють технології моделювання та симуляції, які дозволяють компенсувати обмеженість матеріально-технічної бази та забезпечити доступ до складних технічних систем [12]. Використання таких інструментів, як MATLAB/Simulink, PSpice та інших програмних середовищ, надає студентам можливість віртуально взаємодіяти з електротехнічними об’єктами, досліджувати їх характеристики, аналізувати режими роботи та відпрацьовувати алгоритми дій у різних виробничих ситуаціях. Для студентів політехнічних коледжів це є особливо важливим, оскільки дозволяє поєднувати теоретичну підготовку з практичною діяльністю навіть за відсутності реального обладнання або обмеженого доступу до нього [12].

Суттєвою перевагою симуляційних технологій є можливість створення різнорівневих навчальних сценаріїв — від базових до складних, що моделюють аварійні або нестандартні ситуації. Це дає змогу поступово формувати професійні компетентності студентів, адаптуючи складність завдань до їхнього рівня підготовки.

Крім того, цифрові моделі дозволяють візуалізувати процеси, які неможливо безпосередньо спостерігати в реальних умовах, зокрема електромагнітні явища, перехідні процеси чи внутрішні параметри роботи електричних машин. Така наочність значно підвищує рівень розуміння навчального матеріалу та сприяє формуванню глибоких професійних знань.

Застосування симуляційних технологій сприяє формуванню у студентів системного мислення та професійної відповідальності. Вони вчаться розглядати електротехнічні системи як цілісні об'єкти, аналізувати взаємозв'язки між їх елементами, прогнозувати результати власних дій і приймати обґрунтовані технічні рішення.

Особливо цінним є те, що студенти мають можливість багаторазово відпрацьовувати практичні навички, коригувати помилки та вдосконалювати власні дії, що значно підвищує рівень їх готовності до професійної діяльності. Таким чином, симуляційне навчання створює умови для безпечного формування професійного досвіду ще на етапі навчання.

Важливим напрямом модернізації професійної підготовки є використання імерсивних технологій, зокрема віртуальної та доповненої реальності, які відкривають нові можливості для підготовки студентів політехнічних коледжів. Використання VR/AR-технологій дозволяє створювати інтерактивні навчальні середовища, максимально наближені до реальних виробничих умов. Завдяки VR-симуляторам студенти можуть моделювати виробничі процеси, працювати з високовольтним обладнанням, здійснювати монтаж і налаштування електротехнічних систем, а також відпрацьовувати дії в аварійних ситуаціях без ризику для життя та здоров'я.

Особливої актуальності набуває можливість формування навичок безпечної поведінки, що є критично важливим у галузі електротехніки. Імерсивні технології дозволяють відтворювати небезпечні виробничі ситуації (короткі замикання, перевантаження мережі, аварії на підстанціях) та навчати студентів алгоритмам реагування в умовах, максимально наближених до реальності. Це сприяє підвищенню рівня професійної підготовки та формує відповідальне ставлення до майбутньої діяльності.

Застосування систем управління навчанням та хмарних технологій забезпечує студентам політехнічних коледжів доступ до навчальних матеріалів у зручний час і в зручному форматі, що сприяє розвитку їхньої самостійності та відповідальності за результати навчання. Хмарні сервіси дозволяють організувати спільну роботу студентів над проєктами, забезпечують зберігання та обробку даних, а також інтеграцію різних цифрових інструментів у єдине освітнє середовище.

Персоналізація освітніх траєкторій дає змогу враховувати індивідуальні особливості студентів, їх рівень підготовки та професійні інтереси, що підвищує мотивацію до навчання та сприяє більш ефективному засвоєнню знань.

Інноваційні дидактичні стратегії, такі як STEM-підхід, проєктне та змішане навчання, відіграють ключову роль у формуванні практикоорієнтованих компетентностей студентів політехнічних коледжів [1; 2; 3]. Їх упровадження забезпечує органічну інтеграцію теоретичних знань і практичної діяльності, що є особливо важливим для підготовки фахівців електротехнічного профілю, орієнтованих на швидке включення у виробничі процеси. Зазначені підходи

сприяють розвитку інженерного мислення, творчості, а також здатності до вирішення комплексних професійних завдань у реальних умовах.

Зокрема, STEM-підхід дозволяє об'єднати знання з фізики, математики, інформатики та спеціальних дисциплін у цілісну систему, що сприяє формуванню у студентів системного бачення електротехнічних процесів [3]. У процесі такого навчання студенти не лише засвоюють теоретичні положення, але й активно застосовують їх на практиці, створюючи моделі, прототипи та технічні рішення, що відповідають сучасним вимогам галузі. Важливою складовою STEM-освіти є також розвиток дослідницьких навичок, здатності до аналізу та інтерпретації результатів, що сприяє формуванню готовності до інноваційної діяльності.

Таким чином, поєднання технологій моделювання, імерсивних середовищ, хмарних платформ та інноваційних дидактичних стратегій створює цілісну систему підготовки студентів політехнічних коледжів, яка забезпечує формування сучасних професійних компетентностей, підвищує рівень їх практичної підготовки та сприяє успішній інтеграції у професійне середовище.

Проєктне навчання є особливо ефективним у підготовці студентів політехнічних коледжів, оскільки дозволяє організувати навчальний процес на основі реальних або наближених до реальних виробничих завдань [5]. У ході виконання проєктів студенти працюють у командах, розподіляють ролі, планують етапи діяльності, аналізують результати та презентують власні розробки. Такий підхід сприяє формуванню не лише професійних знань і вмінь, а й важливих соціальних компетентностей, зокрема комунікації, відповідальності та здатності до колективної роботи.

Змішане навчання, що поєднує традиційні аудиторні заняття з використанням цифрових платформ, забезпечує гнучкість освітнього процесу та створює умови для індивідуалізації навчання [1]. Студенти отримують можливість самостійно опановувати теоретичний матеріал у цифровому середовищі, а під час практичних занять зосереджуються на виконанні прикладних завдань, роботі з обладнанням або симуляційними моделями. Це сприяє більш глибокому засвоєнню знань та розвитку навичок самостійної роботи. Отже, цифрова трансформація освітнього процесу в політехнічних коледжах створює нові можливості для підвищення якості підготовки студентів електротехнічного профілю.

Формування сучасної освітньої інфраструктури в політехнічних коледжах передбачає інтеграцію теоретичної підготовки та практичної діяльності студентів через створення STEM-центрів, віртуальних лабораторій та хмарних платформ. STEM-центри оснащені сучасним обладнанням, 3D-принтерами, робототехнікою та сенсорними системами, що дозволяє студентам виконувати міждисциплінарні проєкти, поєднуючи знання з фізики, математики, інформатики та спеціальних дисциплін, формуючи системне мислення та інженерні компетентності. Віртуальні лабораторії на основі VR/AR та симуляційних

систем, таких як MATLAB/Simulink, PSpice або Digital Twin, забезпечують безпечне моделювання електротехнічних процесів, відпрацювання алгоритмів дій та повторюване тестування різних сценаріїв роботи систем без ризику для обладнання чи життя студента. Інтеграція хмарних платформ і LMS, таких як Moodle, Rain Classroom чи MS Teams, забезпечує доступ до навчальних матеріалів у будь-який час, підтримує персоналізовані навчальні траєкторії та дозволяє відстежувати прогрес у реальному часі, сприяючи розвитку самостійності, відповідальності та вмінню організовувати власний навчальний процес. Узагальнену модель взаємодії зазначених компонентів освітнього середовища та їх вплив на формування професійних компетентностей студентів представлено на рис. 1.

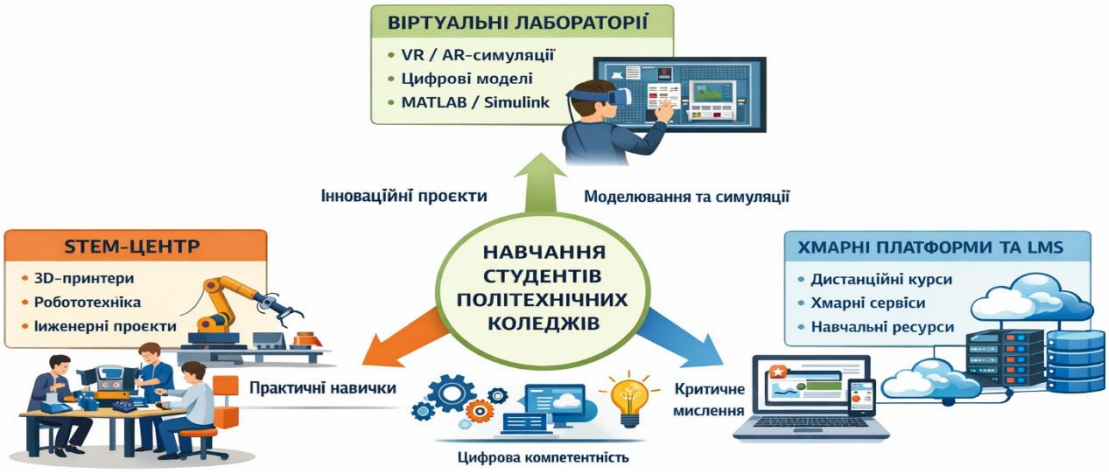

Рис. 1. Модель взаємодії ключових компонентів професійної майстерності майбутніх електротехнічних фахівців (з використанням штучного інтелекту).

Методологічна цінність запропонованої моделі полягає у створенні структурованого підходу для викладачів і адміністрації коледжів. Викладачі отримують можливість інтегрувати цифрові технології у навчальний процес, організовуючи заняття як комплексну систему, що поєднує лекційні, лабораторні та практичні модулі. Адміністрація коледжів може планувати ресурси, створювати STEM-центри, забезпечувати доступ до VR/AR-технологій та хмарних платформ, що оптимізує освітній процес і підвищує ефективність підготовки студентів до професійної діяльності. Методологічні підходи дозволяють формувати стандартизовані критерії оцінювання знань і компетентностей, враховуючи цифрові, практичні та соціально-персональні аспекти професійної майстерності. Модель є гнучкою та адаптивною, її можна модифікувати відповідно до специфіки різних політехнічних коледжів, регіональних потреб ринку праці та рівня матеріально-технічного забезпечення.

Таким чином, поєднання інноваційної освітньої інфраструктури та методологічно обґрунтованих стратегій навчання створює умови для формування у

студентів політехнічних коледжів сучасних професійних компетентностей, розвитку критичного мислення та готовності до інноваційної діяльності в умовах цифрової економіки.

Міжнародний досвід, зокрема практика Китаю, демонструє високу ефективність інтеграції освіти і виробництва як ключового чинника модернізації професійної підготовки фахівців технічного профілю [7; 8]. Упродовж останніх десятиліть у КНР сформовано цілісну модель взаємодії закладів освіти з підприємствами, яка базується на принципах взаємовигідного партнерства, орієнтації на потреби ринку праці та активного впровадження цифрових технологій у навчальний процес. Особливої уваги заслуговують такі моделі, як інтеграція промисловості та освіти, система подвійного наставництва та модерне учнівство, які забезпечують тісний зв'язок між теоретичною підготовкою і практичною діяльністю [7].

Модель інтеграції промисловості та освіти передбачає безпосередню участь підприємств у розробці освітніх програм, формуванні компетентнісних вимог до випускників та оцінюванні результатів навчання. У цьому контексті студенти, зокрема політехнічних коледжів, отримують можливість навчатися за програмами, максимально адаптованими до реальних умов виробництва. Це сприяє формуванню актуальних професійних компетентностей, підвищує рівень їхньої готовності до працевлаштування та зменшує розрив між освітою і практикою.

Система подвійного наставництва є важливим елементом підготовки майбутніх електротехніків, оскільки поєднує академічний супровід з боку викладача та практичне наставництво з боку фахівця-практика на підприємстві. Такий підхід дозволяє студентам не лише засвоювати теоретичні знання, але й отримувати безпосередній досвід професійної діяльності, що є особливо цінним для студентів політехнічних коледжів, орієнтованих на практичну підготовку [8; 10]. У процесі такої взаємодії формується професійна ідентичність майбутнього фахівця, розвивається відповідальність за результати власної діяльності та здатність працювати в реальних виробничих умовах.

Модель модерного учнівства передбачає інтеграцію навчання безпосередньо у виробничий процес, що дозволяє студентам поєднувати теоретичну підготовку з практичною діяльністю на робочому місці. Це створює умови для поступового входження у професію, формування практичних навичок та адаптації до вимог роботодавців. Особливо ефективною ця модель є для студентів електротехнічного профілю, оскільки їхня майбутня діяльність пов'язана з експлуатацією складних технічних систем, що потребують не лише знань, але й практичного досвіду [10].

Важливим джерелом модернізації професійної освіти є вивчення міжнародного досвіду, зокрема в Китаї зазначені моделі активно підтримуються на державному рівні та інтегруються з цифровими платформами управління освітнім процесом. Це дозволяє здійснювати моніторинг результатів навчання,

оцінювати ефективність підготовки та оперативно коригувати освітні програми відповідно до змін на ринку праці. Такий підхід забезпечує гнучкість системи професійної освіти та її здатність до швидкої адаптації в умовах цифрової трансформації [10].

У контексті України впровадження подібних моделей потребує системних змін, спрямованих на модернізацію професійної освіти, зокрема у політехнічних коледжах. Насамперед це стосується розвитку цифрової компетентності викладачів, які повинні бути готовими до використання сучасних технологій, створення цифрового освітнього контенту та організації змішаного і дистанційного навчання. Важливим є також формування нової педагогічної культури, орієнтованої на студентоцентрованість, практичну спрямованість та інтеграцію освіти з виробництвом.

Не менш актуальним є створення інноваційної освітньої інфраструктури, яка включає STEM-центри, віртуальні лабораторії, симуляційні комплекси та доступ до сучасного програмного забезпечення. Для студентів політехнічних коледжів це відкриває можливості для формування професійних компетентностей у середовищі, максимально наближеному до реальних умов діяльності. Крім того, це дозволяє компенсувати обмеженість матеріально-технічної бази окремих закладів освіти та забезпечити рівний доступ до якісної технічної підготовки. Особливу увагу слід приділити інституціоналізації дуальної освіти, яка передбачає поєднання навчання в закладі освіти з практичною підготовкою на підприємстві. Для студентів електротехнічного профілю це є надзвичайно важливим, оскільки дозволяє закріплювати теоретичні знання на практиці, формувати професійні навички та адаптуватися до реальних умов праці.

Водночас ефективність дуальної освіти значною мірою залежить від налагодження партнерських відносин між закладами освіти та роботодавцями, а також від використання цифрових платформ для координації цього процесу [11].

Таким чином, адаптація міжнародного досвіду, зокрема китайської моделі інтеграції освіти і виробництва, у вітчизняну систему підготовки фахівців електротехнічного профілю сприятиме підвищенню якості професійної освіти, розвитку практичних компетентностей студентів політехнічних коледжів та їх успішній інтеграції у сучасний ринок праці. Умови цифрової трансформації відкривають нові можливості для модернізації освітнього процесу, забезпечуючи його гнучкість, інноваційність та відповідність глобальним тенденціям розвитку технічної освіти.

Висновки та перспективи досліджень. Таким чином, результати дослідження підтверджують, що професійна майстерність майбутнього електротехніка формується як багатовимірна інтегративна система компетентностей, яка поєднує когнітивно-професійний, цифровий, соціально-персональний та метакогнітивний компоненти. Відповідно до поставленої мети статті здійснено комплексний аналіз теоретико-методологічних засад професійної підготовки фахівців електротехнічного профілю у політехнічних коледжах, що дозволило

обґрунтувати необхідність переходу від традиційної знаннєвої моделі навчання до компетентнісно орієнтованої, цифрово інтегрованої освітньої парадигми.

У ході дослідження встановлено, що ключову роль у формуванні практичних компетентностей студентів відіграють цифрові технології навчання, зокрема засоби комп'ютерного моделювання, симуляційні середовища та імерсивні технології (VR/AR). Їх використання забезпечує можливість відтворення складних електротехнічних процесів, формування професійних умінь у безпечному середовищі, а також розвиток системного мислення, аналітичних здібностей і навичок прийняття технічних рішень. Доведено, що інтеграція таких інструментів у освітній процес політехнічних коледжів сприяє підвищенню рівня практичної підготовки студентів і їх готовності до професійної діяльності в умовах цифровізованого виробництва.

Важливим результатом дослідження є обґрунтування ефективності інноваційних дидактичних підходів, зокрема STEM-орієнтованого, проєктного та змішаного навчання, які забезпечують органічне поєднання теоретичних знань і практичного досвіду. З'ясовано, що саме ці підходи дозволяють сформувати у студентів політехнічних коледжів здатність до міждисциплінарного мислення, командної роботи та вирішення комплексних професійних завдань.

Окрему увагу приділено аналізу міжнародного досвіду, зокрема китайської моделі інтеграції освіти і виробництва, що включає такі механізми, як дуальна освіта, система подвійного наставництва та модерне учнівство. Встановлено, що адаптація цих підходів до умов українських політехнічних коледжів сприятиме посиленню практичної складової професійної підготовки, поглибленню співпраці з роботодавцями та підвищенню конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Отже, цифрова трансформація освіти виступає не лише викликом, але й стратегічним ресурсом модернізації професійної підготовки майбутніх електротехніків. Для студентів політехнічних коледжів це відкриває можливості набуття практичного досвіду у цифровому середовищі, розвитку критичного мислення, формування інноваційного потенціалу та готовності до безперервного професійного саморозвитку. Реалізація окреслених підходів забезпечує формування фахівців нового типу, здатних ефективно діяти в умовах цифрової економіки та швидкозмінного технологічного середовища.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні адаптивних освітніх моделей для поєднання VR/AR, симуляцій та реального виробництва у навчанні електротехнічного профілю, вивченні ефективності дуальної освіти та подвійного наставництва у національних політехнічних коледжах із урахуванням досвіду Китаю та оцінці впливу цифрових платформ на формування професійних компетентностей та підвищення готовності студентів до роботи в умовах інтелектуальних енергосистем. Ці напрями дозволяють не лише модернізувати підготовку студентів політехнічних коледжів, а й забезпечити відповідність професійної освіти глобальним тенденціям розвитку технічної галузі.

Література:

1. Васютіна Т. Використання STEM-технологій у підготовці майбутніх фахівців. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-1-50 (дата звернення: 13.03.26).

2. Гаращенко А., Пшенична О. Цифрові інструменти дистанційної STEM-освіти. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8 (36). С. 1118–1129. URL: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1118-1129 (дата звернення: 13.03.26).

3. Гриневич Л. М., Морзе Н. В., Вембер В. П., Бойко М. А. Роль цифрових технологій у розвитку екосистеми STEM-освіти. *Інформаційні технології та засоби навчання*. 2021. Т. 83, № 3. С. 1–25. URL: https://doi.org/10.33407/itlt.v83i3.4461 (дата звернення: 13.03.26).

4. Ростока М. Л., Кравченко Ю. А. STEM-концепти цифрової трансформації освіти: аналітичне узагальнення. *Імідж сучасного педагога*. 2025. № 1 (220). С. 5–11. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-5-11 (дата звернення: 13.03.26).

5. Юденкова О. П. Освіта 4.0: вимоги до навичок та освітнього процесу в закладах професійної освіти в епоху цифрової трансформації. *Розвиток науково-методичної компетентності педагогічних працівників на засадах цифрової дидактики*. Біла Церква: Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти ДЗВО «УМО» НАПН України, 2023.

6. Bybee R. W. Advancing STEM education: A 2020 vision. *Technology and Engineering Teacher*. 2010. Vol. 70, № 1. P. 30–35.

7. Chao S. et al. The development of engineering qualifications in Ukraine and China through the prism of experience, transformations in the educational space, personnel policy, and the integration of dual learning models. *European Journal of Sustainable Development*. 2025. Vol. 14, № 4. P. 673. DOI: Retrieved from https://doi.org/10.14207/ejsd.2025.v14n4p673

8. Kotsampopoulos P. et al. Validating intelligent power and energy systems – a discussion of educational needs. *Proceedings of the 8th International Conference on Industrial Applications of Holonic and Multi-Agent Systems (HoloMAS 2017)*. 2017. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-319-64635-0_15

9. Malard M. L. et al. Digital strategies for training electricians using 3D models, AR and VR. *Proceedings of the XXIX Conference of the Iberoamerican Society of Digital Graphics (SIGraDi 2025). Universidad Nacional de Cordoba (UNC*), Argentina, 19–21 November 2025. P. 615–626. Retrieved from https://doi.org/10.52842/conf.sigradi.2025.1.615

10. Modlo Y. O., Semerikov S. O., Shmeltzer E. O. Modernization of professional training of electromechanics bachelors: ICT-based competence approach. *Computers and Society*. 2018. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.1807.00803

11. Stohlmann M., Moore T. J., Roehrig G. Considerations for teaching integrated STEM education. *Journal of Pre-College Engineering Education Research*. 2012. Vol. 2, № 1. P. 28–34. Retrieved from https://doi.org/10.5703/1288284314653

12. Zhao T., Wang Q. Application of MATLAB/SIMULINK and PSPICE simulation in teaching power electronics and electric drive system. *Proceedings of the 2005 International Conference on Electrical Machines and Systems.* Nanjing, 2005. Vol. 3. P. 2037–2041. Retrieved from https://doi.org/10.1109/ICEMS.2005.202919

13. Zheng G. Training of future engineering specialists in vocational education institutions in China. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024. Vol. 12, № 4. P. 34–45. Retrieved from https://doi.org/10.31548/hspedagog/4.2024.34

References:

1. Vasiutina, T. (2024). Vykorystannia STEM-tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv [Use of STEM technologies in training future specialists]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. https://doi.org/10.24919/2308-4863/73-1-50 [in Ukrainian].

2. Harashchenko, A., & Pshenychna, O. (2024). Tsyfrovi instrumenty dystantsiinoi STEM-osvity [Digital tools of distance STEM education]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, 8(36), 1118–1129. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-1118-1129 [in Ukrainian].

3. Hrynevych, L. M., Morze, N. V., Vember, V. P., & Boiko, M. A. (2021). Rol tsyfrovykh tekhnolohii u rozvytku ekosystemy STEM-osvity [The role of digital technologies in the development of the STEM education ecosystem]. *Informatsiini tekhnolohii ta zasoby navchannia*, 83(3), 1–25. https://doi.org/10.33407/itlt.v83i3.4461 [in Ukrainian].

4. Rostoka, M. L., & Kravchenko, Yu. A. (2025). STEM-kontsepty tsyfrovoi transformatsii osvity: analitychne uzahalnennia [STEM concepts of digital transformation of education: analytical generalization]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 1(220), 5–11. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2025-1(220)-5-11 [in Ukrainian].

5. Yudenkova, O. P. (2023). Osvita 4.0: vymohy do navychok ta osvitnoho protsesu v zakladakh profesiinoi osvity v epokhu tsyfrovoi transformatsii [Education 4.0: requirements for skills and the educational process in vocational education institutions in the era of digital transformation]. Bila Tserkva: Institute of Continuing Professional Education of SIHE "UMO" NAES of Ukraine. [in Ukrainian].

6. Bybee, R. W. (2010). Advancing STEM education: A 2020 vision. *Technology and Engineering Teacher*, 70(1), 30–35.

7. Chao, S., et al. (2025). The development of engineering qualifications in Ukraine and China through the prism of experience, transformations in the educational space, personnel policy, and the integration of dual learning models. *European Journal of Sustainable Development*, 14(4), 673. https://doi.org/10.14207/ejsd.2025.v14n4p673

8. Kotsampopoulos, P., et al. (2017). Validating intelligent power and energy systems – A discussion of educational needs. In *Proceedings of the 8th International Conference on Industrial Applications of Holonic and Multi-Agent Systems (HoloMAS 2017)*. https://doi.org/10.1007/978-3-319-64635-0_15

9. Malard, M. L., et al. (2025). Digital strategies for training electricians using 3D models, AR and VR. In *Proceedings of the XXIX Conference of the Iberoamerican Society of Digital Graphics (SIGraDi 2025)* (pp. 615–626). Universidad Nacional de Córdoba, Argentina. https://doi.org/10.52842/conf.sigradi.2025.1.615

10. Modlo, Y. O., Semerikov, S. O., & Shmeltzer, E. O. (2018). Modernization of professional training of electromechanics bachelors: ICT-based competence approach. *Computers and Society*. https://doi.org/10.48550/arXiv.1807.00803

11. Stohlmann, M., Moore, T. J., & Roehrig, G. (2012). Considerations for teaching integrated STEM education. *Journal of Pre-College Engineering Education Research*, 2(1), 28–34. https://doi.org/10.5703/1288284314653

12. Zhao, T., & Wang, Q. (2005). Application of MATLAB/SIMULINK and PSPICE simulation in teaching power electronics and electric drive system. In *Proceedings of the International Conference on Electrical Machines and Systems* (Vol. 3, pp. 2037–2041). Nanjing. https://doi.org/10.1109/ICEMS.2005.202919

13. Zheng, G. (2024). Training of future engineering specialists in vocational education institutions in China. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 12(4), 34–45. https://doi.org/10.31548/hspedagog/4.2024.34

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 355.23

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1002-1013

Гузик Надія Миколаївна кандидат фізико-математичних наук, доцент, професор кафедри фундаментальних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, https//orcid.org/0000-0002-5609-4830

Ліщинська Христина Іванівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, https//orcid.org/0000-0002-0084-6351

Сокульська Наталія Богданівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, професор кафедри фундаментальних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, https//orcid.org/0000-0002-3425-5517

Нагорний Максим Сергійович старший викладач кафедри фундаментальних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, https//orcid.org/0009-0007-4444-1456

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ АНАЛІЗУ ІЄРАРХІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Анотація. У статті проаналізовано актуальні аспекти модернізації військової освіти в умовах ведення сучасної високотехнологічної війни. Характер сучасного збройного протистояння, що відзначається дефіцитом часу, інформаційним тиском та обмеженістю ресурсів, висуває нові вимоги до когнітивної гнучкості та здатності командирів приймати автономні, науково обґрунтовані рішення. Саме тому актуальним є дослідження, спрямоване на доцільне використання формалізованих підходів, зокрема методу аналізу ієрархій Томаса Сааті, як ефективного інструменту переходу від теоретичного мислення до його практичного застосування у військовій сфері.

У дослідженні акцентовано увагу на аналізі методу ієрархій Томаса Сааті, який розглядається не лише як математичний інструмент, а й як аналітична основа для впорядкування логіки воєнного управління. У межах занять з навчальної дисципліни «Основи критичного мислення» розглянуто сценарій про найкращий спосіб захисту підрозділу (БпЛА, інженерні укріплення чи РЕБ), враховуючи бойову ефективність, безпеку людей та витрати ресурсів. Особливу увагу приділено методичним прийомам викладання, таким як керована дискусія, метод «спіймай помилку» для перевірки транзитивності суджень та робота в

малих групах, що імітує діяльність елементів штабної структури. Результати дослідження демонструють, що використання методу Сааті дозволяє мінімізувати вплив суб'єктивних чинників та когнітивних упереджень шляхом розрахунку індексу узгодженості та проведення аналізу чутливості в цифрових середовищах. Обґрунтовано, що впровадження такого підходу сприяє формуванню у курсантів навичок обґрунтованого прийняття управлінських рішень та здатності оперативно адаптувати стратегію дій до динамічних змін бойової обстановки. Зроблено висновок, що поєднання математичного інструментарію з активними методами навчання забезпечує підготовку офіцерів, здатних до системного аналізу ризиків та ефективного використання обмежених ресурсів задля збереження боєздатності підрозділу.

Ключові слова: критичне мислення, метод аналізу ієрархій, прийняття рішень, військова освіта, когнітивна гнучкість, багатокритеріальний аналіз.

Huzyk Nadiia Mykolayivna PhD in Physics and Mathematics Sciences, Docent, Professor of the Department of Fundamental Sciences of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, https//orcid.org/0000-0002-5609-4830

Lishchynska Khrystyna Ivanivna PhD in Technical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Fundamental Sciences of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, https//orcid.org/0000-0002-0084-6351

Sokulska Nataliia Bohdanivna PhD in Physics and Mathematics Sciences, Docent, Professor of the Department of Fundamental Sciences of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, https//orcid.org/0000-0002-3425-5517

Nagornyi Maksym Serhiiovych Associate Professor of the Department of Fundamental Sciences of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Lviv, https//orcid.org/0009-0007-4444-1456

APPLICATION OF THE ANALYTIC HIERARCHY PROCESS IN THE TRAINING OF FUTURE OFFICERS

Abstract. The article analyzes current aspects of the modernization of military education in the context of modern high-technology warfare. The nature of contemporary armed confrontation, characterized by time constraints, information pressure, and limited resources, imposes new requirements on cognitive flexibility and the ability of commanders to make autonomous, evidence-based decisions. Therefore, it is relevant to study the expedient use of formalized approaches, in particular the Analytic Hierarchy Process developed by Thomas Saaty, as an effective tool for transitioning from theoretical thinking to its practical application in the military domain.

The study focuses on the analysis of Saaty's method, which is considered not only as a mathematical tool but also as an analytical framework for structuring the logic of military decision-making. Within the course "Fundamentals of Critical Thinking," a scenario is examined concerning the optimal way to protect a unit (UAVs, engineering fortifications, or electronic warfare), taking into account combat effectiveness, personnel safety, and resource expenditures. Particular attention is paid to teaching methods such as guided discussion, the "catch the mistake" technique for testing the transitivity of judgments, and small-group work simulating the activities of staff structures.

The results demonstrate that the use of Saaty's method makes it possible to minimize the influence of subjective factors and cognitive biases through the calculation of the consistency index and sensitivity analysis in digital environments. It is substantiated that the implementation of this approach contributes to the development of cadets' skills in reasoned managerial decision-making and their ability to rapidly adapt strategies to dynamic changes in the operational environment.

It is concluded that the integration of mathematical tools with active learning methods ensures the training of officers capable of systematic risk analysis and the effective use of limited resources to maintain unit combat effectiveness.

Keywords: critical thinking, analytic hierarchy process, decision-making, military education, cognitive flexibility, multicriteria analysis.

Постановка проблеми. Сучасна система військової освіти в Україні перебуває на етапі фундаментальної трансформації, що зумовлено насамперед безпосереднім досвідом російсько-української війни. Характер сучасного збройного протистояння, який відзначається високим рівнем невизначеності, динамічністю бойових дій та інтенсивним інформаційним тиском, висуває принципово нові вимоги до інтелектуальної підготовки особового складу. У цих складних умовах професійне навчання військовослужбовців виходить за межі традиційного засвоєння нормативних знань чи механічного виконання статутних вимог, оскільки актуальним завданням стає формування когнітивної гнучкості та здатності до автономного аналізу в ситуаціях із критично обмеженими часовими та матеріальними ресурсами.

Зазначена потреба у нових когнітивних навичках безпосередньо пов'язана з проблемою невідповідності окремих елементів наявних освітніх програм реаліям технологічного поля бою. Стрімкий розвиток безпілотних систем, засобів радіоелектронної боротьби та кібероперацій формує специфічне середовище, де рішення мають прийматися в умовах неповної або суперечливої інформації. Це створює суттєвий виклик для консервативних освітніх моделей, орієнтованих на стабільні сценарії та жорсткі алгоритми, що підкреслює необхідність інтеграції методів критичного мислення як інструменту адаптації до непередбачуваних умов. Ситуація ускладнюється фактором інформаційного перевантаження та масованого впливу дезінформації. У контексті гібридної

війни, де дані часто використовуються як інструмент маніпуляції, відсутність навичок критичного аналізу підвищує ризик прийняття помилкових управлінських рішень та хибної оцінки оперативної обстановки.

З огляду на це, критичне мислення постає базовим елементом підготовки військових до дій в умовах високого ризику. Бойова діяльність вимагає здатності ефективно оцінювати альтернативи та прогнозувати наслідки в умовах дефіциту часу та невідомості намірів противника. У цьому контексті вивчення дисципліни «Основи критичного мислення» обґрунтовується низкою стратегічних чинників. Зокрема, вона забезпечує методологічну базу для виявлення логічних помилок і упереджень, що дозволяє відокремлювати достовірні дані від фейкових повідомлень в умовах інформаційного протиборства. Крім того, оволодіння інструментарієм критичного мислення сприяє переходу до науково обґрунтованого прийняття рішень через залучення елементів теорії ймовірностей, аналізу ризиків та теорії ігор для вибору оптимальних стратегій. Важливим аспектом є також розвиток когнітивної адаптивності, що дозволяє військовослужбовцю оперативно коригувати дії відповідно до нових даних. Зрештою, впровадження цієї дисципліни підвищує якість командної взаємодії, формуючи культуру аргументованої дискусії та конструктивної критики, що є критично важливим для забезпечення ефективності колективних рішень у бойових умовах.

Метою статті є обґрунтування використання формалізованих підходів до прийняття рішень, зокрема метод аналізу ієрархій, для переходу від теоретичного розуміння когнітивної гнучкості до її практичного застосування. У роботі розглядаються можливості методу щодо впорядкування багатокритеріальних задач, зменшення впливу суб’єктивних оцінок та підвищення обґрунтованості рішень в умовах невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент дослідження базується на працях Томаса Сааті [1]-[3], який обґрунтував метод аналізу ієрархій (MAI) як універсальний інструмент декомпозиції складних систем та математичної обробки суб’єктивних суджень, подавши цілісну концепцію багатокритеріального вибору з використанням шкали відносної важливості. У контексті військового управління можливості багатокритеріального аналізу розглядалися в роботах західних фахівців, які акцентували увагу на оптимізації розподілу ресурсів та стратегічному плануванні, зокрема і за стандартами НАТО. У роботі [4] проаналізовано інтегровані підходи до комплексного аналізу варіантів, що дозволяє структурувати складні проблеми в умовах конфлікту інтересів. Автори праці [5] проводять ґрунтовний аналіз військових аспектів застосування MAI, підкреслюючи його універсальність для вирішення багатокритеріальних задач у специфічних умовах оборонного сектору. У [6] цей метод розглядається як інструмент посилення прийняття рішень на оперативному рівні. Автор доводить, що впровадження математичного апарату Сааті у штабну роботу дозволяє командирам уникати когнітивних помилок під час критичних фаз планування операцій. Робота

підтверджує, що метод не замінює професійну інтуїцію офіцера, а створює для неї надійне аналітичне підґрунтя. Окремої уваги заслуговує технічний аспект, висвітлений у [7]. Автори пропонують гібридний підхід для вибору систем озброєння. Це дослідження є критично важливим для сучасної військової науки, оскільки показує, як математичні моделі справляються з неповною або суперечливою інформацією – ситуацією, що є типовою для реальних бойових дій.

Методологічні засади розвитку критичного мислення у військовому контексті розглянуто у праці [8], де визначено логічні інструменти протидії інформаційним маніпуляціям, що є дуже важливим для сучасного офіцера. Сучасний підхід до воєнного управління полягає в тому, щоб доповнювати точні математичні методи досвідом і психологією групової взаємодії. Так у роботі [9] запропоновано гібридний підхід, що поєднує метод мислення, орієнтованого на цінності з MAI. Таке поєднання дозволяє не лише обирати серед наявних альтернатив, а й чітко структурувати самі цілі операції на основі фундаментальних військових цінностей, що забезпечує високу прозорість та обґрунтованість рішень у складних сценаріях. Технологічний аспект та стратегічне планування висвітлено у дослідженні [10]. Автори аналізують пріоритети майбутньої оборонної політики за допомогою MAI, демонструючи ефективність методу як інструменту для гармонізації довгострокових візій із поточними ресурсними обмеженнями. Це підтверджує релевантність ієрархічного аналізу не лише для тактичних завдань, а й для формування державної оборонної стратегії.

Загальну панораму наукового поля досліджень у сфері багатокритеріального прийняття рішень та застосування MAI представлено у бібліометричному огляді [11]. Дослідники систематизували масив публікацій щодо прийняття військових рішень, виокремивши ключові напрями розвитку дисципліни. Цей огляд підтверджує зростаючий інтерес наукової спільноти до міждисциплінарних підходів, де математична строгість поєднується з методами аналізу поведінки особового складу.

Прикладний аспект використання методу аналізу ієрархій у специфічних умовах військової служби детально розкрито в роботі [12]. Дослідники демонструють ефективність методу Сааті для розв’язання задач розподілу обмежених ресурсів між підрозділами. Автори доводять, що математичне оцінювання пріоритетів дозволяє забезпечити об'єктивність управлінських рішень, що є критично важливим для структур з жорсткою ієрархією та обмеженим фінансуванням. Досвід застосування MAI для вибору складних систем озброєння проаналізовано у [13]. На прикладі вибору літака первинної підготовки автор показує, як декомпозиція проблеми на критерії та альтернативи допомагає знайти оптимальне рішення в умовах багатофакторного вибору.

Питання інтелектуалізації військової освіти та розвитку критичного мислення в Україні набули особливої гостроти з початком повномасштабного

вторгнення. Інтеграція інноваційних освітніх технологій у навчальний процес військових вишів висвітлена у [14]. У дослідженні [15] розкрито концептуальні засади інноваційно-стратегічної підготовки фахівців сектору безпеки та оборони. Автори наголошують, що в умовах сучасних освітніх трансформацій підготовка військового фахівця має виходити за межі засвоєння вузькоспеціалізованих знань. Основний акцент робиться на необхідності формування стратегічного мислення та здатності до швидкої адаптації в умовах невизначеності. Робота підкріплює тезу про те, що інтелектуалізація навчання та впровадження новітніх когнітивних технологій є фундаментом для ефективного виконання бойових завдань у сучасному безпековому середовищі.

Проте, попри ґрунтовність зазначених досліджень, поза увагою науковців залишається розробка прикладних методик інтеграції МАІ безпосередньо у навчальний процес підготовки майбутніх офіцерів. На сьогодні у вітчизняному науковому дискурсі практично відсутні праці, що поєднували б математичні можливості методу Сааті з конкретною методологією викладання у вищих військових навчальних закладах. Більшість існуючих розробок мають або суто теоретичний характер, або стосуються розв'язання вузьких технічних задач, не пропонуючи при цьому цілісного методичного інструментарію для формування когнітивної готовності курсантів до прийняття рішень у складних бойових сценаріях. Це створює суттєвий розрив між високим потенціалом математичного моделювання та його реальною реалізацією у когнітивній підготовці майбутніх офіцерів тактичного рівня.

Виклад основного матеріалу. Метод аналізу ієрархій, розроблений Томасом Сааті, сьогодні посідає чільне місце в системі підтримки прийняття управлінських рішень, набуваючи особливої ваги у військовій сфері. Його актуальність зумовлена специфікою сучасних збройних конфліктів, де командири стикаються з критичним обсягом даних, високим ступенем невизначеності та дефіцитом часу. Основне призначення цього методу полягає у декомпозиції складної багатофакторної проблеми на простіші складники, що дозволяє перевести суб'єктивні професійні судження військовослужбовців у площину об'єктивних математичних розрахунків. На відміну від інтуїтивного підходу, метод Сааті забезпечує системність аналізу, дозволяючи не просто вибрати один із варіантів, а й кількісно обґрунтувати пріоритетність кожного критерію.

Можливості практичного застосування методу в діяльності військовослужбовців охоплюють широкий спектр завдань – від стратегічного планування до оперативного управління на місцях. Зокрема, у процесі переозброєння метод дозволяє ефективно порівнювати зразки техніки за сукупністю суперечливих параметрів, таких як вогнева потужність, мобільність та вартість експлуатації. В умовах бойового застосування метод стає надійним інструментом для оцінки ризиків при виборі маршрутів висування підрозділів або пріоритезації цілей для вогневого ураження, коли наявні ресурси є обмеженими. Окремим аспектом є використання методу в кадровій політиці для формування високоефективних

екіпажів та груп на основі поєднання професійних навичок і психологічної сумісності.

Акцентуючи увагу на специфіці військової служби, варто виділити механізм контролю логічності суджень – індекс узгодженості. Це дозволяє військовому фахівцю виявити суперечності у власних оцінках ще на етапі планування, що критично важливо для мінімізації впливу бойового стресу на якість рішень. Таким чином, метод Сааті виступає не як заміна досвіду командира, а як потужний аналітичний каркас, що структурує логіку воєнного управління та забезпечує математично вивірене підґрунтя для виконання бойових завдань.

У межах навчального курсу «Основи критичного мислення» розглядається практична задача щодо вибору пріоритетного способу посилення захисту підрозділу в умовах сучасної війни. Навчальний сценарій моделює ситуацію, коли через обмеженість ресурсів одночасна реалізація всіх захисних заходів є неможливою, що ставить майбутніх офіцерів перед необхідністю складного вибору. Курсантам пропонується оцінити три альтернативи: розширення системи безпілотної розвідки ($А_1$), удосконалення інженерного обладнання позицій ($А_2$) та посилення засобів радіоелектронної боротьби ($А_3$). Оцінювання проводиться за трьома визначальними критеріями, що відображають вимоги сучасного загальновійськового бою, а саме: рівень бойової ефективності ($К_1$), показник живучості підрозділу ($К_2$) та обсяг необхідних ресурсів і часу на реалізацію ($К_3$).

На першому етапі розрахунків курсантам пропонується побудувати матрицю попарних порівнянь критеріїв. Процес її формування базується на суб’єктивному зіставленні критеріїв за шкалою відносної важливості від 1 до 9, де 1 означає однакову важливість, 3 – помірну перевагу, 5 – сильну, 7 — дуже сильну, а 9 – абсолютну перевагу одного критерію над іншим. Ключовим викликом при заповненні матриці є дотримання принципу транзитивності: якщо критерій $К_1$ важливіший за $К_2$, а $К_2$ важливіший за $К_3$, то $К_1$ має бути значно важливішим за $К_3$. У межах навчального заняття з курсу «Основи критичного мислення» процес формування матриці попарних порівнянь реалізується через метод керованої дискусії. Цей підхід дозволяє курсантам колективно обґрунтовувати військову доцільність кожного критерію, проте саме на цьому етапі варто застосувати метод «спіймай помилку», стимулюючи аудиторію до виявлення логічних суперечностей у власних судженнях. Під час обговорення група приходить до висновку, що рівень бойової ефективності ($К_1$) є помірно важливішою за обсяг необхідних ресурсів і часу на реалізацію ($К_3$), виставляючи оцінку 3. Наступним кроком, аналізуючи досвід сучасних конфліктів, курсанти визначають, що показник живучості підрозділу ($К_2$) має суттєву перевагу над рівнем бойової ефективності ($К_1$), оцінюючи її у 5 балів. Проте, переходячи до порівняння критеріїв $К_2$ та $К_3$, аудиторія припускається типової помилки: зосередившись на вузькому аспекті доступності обладнання, вони вказують

слабку перевагу 2. У результаті формується неузгоджена матриця і дискусія переходить у фазу аналізу транзитивності. Викладач демонструє, що якщо критерій $К_2$ переважає $К_1$ у 5 разів, а $К_1$ переважає $К_3$ у 3 рази, то математично $К_2$ має переважати $К_3$ у 15 разів. Оцінка 2, обрана курсантами, вступає в пряме протиріччя з їхніми ж попередніми твердженнями. Крім того, математичний розрахунок індексу узгодженості для такої моделі показує критичне відхилення, що значно перевищує допустимі 10%, наочно ілюструючи «хаос» у логіці прийняття рішення. Процес виправлення помилки стає кульмінацією дискусії. Курсанти змушені переглянути свої пріоритети, усвідомлюючи, що критичне мислення вимагає не лише окремих влучних зауважень, а й цілісної, несуперечливої системи аргументації. Шляхом повторного аналізу група коригує значення пари критеріїв $К_2$, $К_3$ до узгодженого показника 7 або 9. Це дозволяє привести відношення узгодженості до норми (менше 0,10) та отримати прийнятні вагові коефіцієнти. Такий методичний прийом навчає майбутніх офіцерів верифікувати свої рішення на відповідність логічним законам, що є життєво необхідним при плануванні складних бойових операцій у стресових умовах.

На етапі оцінювання альтернатив за визначеними критеріями методично доцільно застосувати формат роботи в малих групах, що дозволяє змоделювати реальні умови функціонування штабних секцій під час прийняття військових рішень. Навчальна аудиторія поділяється на три експертні групи, кожна з яких отримує завдання провести попарне порівняння варіантів посилення захисту – безпілотної розвідки, інженерного обладнання та засобів радіоелектронної боротьби – виключно через призму одного закріпленого критерію. Такий підхід трансформує розрахунок вагових коефіцієнтів із суто математичної вправи на процес колективного аналітичного пошуку та фахової дискусії.

Використання командної взаємодії у викладанні методу Сааті для військових фахівців має низку стратегічних переваг, перш за все у контексті розвитку навичок професійної аргументації. Курсанти змушені не просто оперувати цифрами, а формулювати чіткі військові обґрунтування для кожної оцінки. Наприклад, група, що аналізує бойову ефективність, повинна довести доцільність домінування безпілотної розвідки з вагою 0,65 над інженерним обладнанням, показник якого становить 0,12, апелюючи до факторів точності вогневого ураження та ситуаційної обізнаності. Це сприяє глибшому засвоєнню матеріалу, оскільки отримані результати сприймаються не як теоретичні дані, а як продукт власного інтелектуального зусилля.

Крім того, такий формат навчання дозволяє ефективно виявляти та нівелювати когнітивні упередження, зокрема професійний егоцентризм, коли фахівці схильні завищувати значення знайомих їм засобів. Під час міжгрупового обговорення результатів, наприклад, при поясненні високої ваги засобів РЕБ у 0,45 за критерієм живучості, курсанти вчаться бачити цілісну картину операції, а не лише свій сегмент відповідальності. Здатність досягати консенсусу в умовах

обмеженого часу безпосередньо корелює з вимогами до процесу прийняття військових рішень. У підсумку такий методичний прийом забезпечує отримання обґрунтованих вагових коефіцієнтів, водночас готуючи майбутніх офіцерів до відповідальної командної роботи в динамічних бойових умовах.

Завершальним етапом застосування методу аналізу ієрархій є синтез результатів, який полягає в обчисленні глобальних пріоритетів для кожної з розглянутих альтернатив. На цьому етапі отримані раніше локальні вагові коефіцієнти (вага альтернатив за кожним окремим критерієм) інтегруються з ваговими значеннями самих критеріїв. Математично цей процес реалізується через розрахунок адитивної згортки, де загальний пріоритет кожної альтернативи визначається як сума добутків ваги критерію на відповідну вагу варіанта рішення. Такий підхід дозволяє отримати єдиний числовий показник, що відображає ступінь відповідності кожної альтернативи головній меті – посиленню захисту підрозділу в умовах обмежених ресурсів.

Для ефективної реалізації етапу синтезу результатів у навчальному процесі варто поєднати цифрову автоматизацію із методами активного навчання. Використання програмних інструментів дозволяє змістити акцент із рутинних арифметичних обчислень на глибокий аналіз отриманих даних та прогнозування наслідків прийнятих рішень. Основним цифровим інструментарієм на цьому етапі виступають табличні процесори, такі як Microsoft Excel або Google таблиці, де заздалегідь підготовлені шаблони з налаштованими формулами типу згортки дозволяють миттєво отримувати фінальний рейтинг. Це дає курсантам можливість зосередитися на змістовній інтерпретації цифр, а не на відомих математичних операціях. Використання табличних процесорів для підтримки прийняття рішень дозволяє курсантам не лише автоматизувати розрахунки, а й проводити аналіз чутливості результатів. Це дає змогу перевірити, як зміна пріоритетності одного з критеріїв (наприклад, підвищення важливості швидкості реалізації над живучістю) вплине на фінальний рейтинг альтернатив. Такий аналіз є критично важливим для майбутніх офіцерів, оскільки бойова обстановка характеризується високою динамічністю, що вимагає гнучкості у прийнятті рішень.

Результати проведеного синтезу демонструють чітку ієрархію пріоритетів: найбільш раціональним вибором визначено посилення засобів радіоелектронної боротьби (A_3) з показником 0,39, за яким слідують розвиток системи безпілотної розвідки (A_1) – 0,31 та удосконалення інженерного обладнання (A_2) – 0,29. Перевага засобів РЕБ у даному сценарії зумовлена їхньою високою вагою за домінуючим критерієм живучості підрозділу та збалансованістю за параметром швидкості розгортання. Використання числового виміру пріоритетів дозволяє уникнути неоднозначності в трактуванні результатів, що часто виникає при чисто якісному аналізі.

У підсумку етап синтезу результатів трансформує розрізнені експертні оцінки у цілісну стратегічну рекомендацію. Для військового фахівця такий метод

забезпечує прозору логіку вибору, де кожна цифра має під собою фахове обґрунтування, сформоване на попередніх етапах групової роботи та дискусії. Отримане резюме стає надійною базою для оперативного планування, дозволяючи командиру зосередити обмежені ресурси на напрямку, що обіцяє максимальний захисний ефект у специфічних умовах сучасної війни.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що інтеграція формалізованих методів прийняття рішень, зокрема методу аналізу ієрархій Томаса Сааті, у процес підготовки військових фахівців є дієвим інструментом трансформації військової освіти. Впровадження цієї методології в межах навчальної дисципліни «Основи критичного мислення» дозволяє перевести концепцію когнітивної гнучкості з теоретичної площини у практичну сферу воєнного управління. Використані в роботі методичні прийоми, а саме керована дискусія, метод «спіймай помилку» та групова робота, довели свою ефективність у формуванні навичок структурного аналізу. Зокрема, ігровий елемент виявлення порушень транзитивності став ключовим інструментом розвитку саморефлексії курсантів, навчаючи їх критично оцінювати власні судження та уникати логічних пасток під час планування операцій.

Аналіз результатів апробації методу Сааті дозволяє виокремити його ключові переваги для військової сфери, серед яких першочергове значення має можливість математичного обґрунтування інтуїтивних рішень та наявність індексу узгодженості як об’єктивного фільтра проти когнітивних упереджень.

Можливість проведення аналізу чутливості за допомогою цифрових інструментів робить цей підхід надзвичайно адаптивним до динамічних змін бойової обстановки, дозволяючи офіцеру миттєво переглядати пріоритети при зміні зовнішніх факторів. Водночас слід враховувати певні обмеження методу, пов’язані із залежністю від суб’єктивної фаховості експертів та необхідністю автоматизації розрахунків для забезпечення оперативності прийняття рішень.

Для майбутніх офіцерів вивчення цієї методики має практичне значення, оскільки сприяє формуванню навичок обґрунтованого вибору на основі розрахунків і аналізу ризиків. Це дає змогу визначити доцільний варіант захисту підрозділу та переконливо аргументувати його перед вищим командуванням.

Перспективним напрямом подальших досліджень у цій галузі є інтеграція методу аналізу ієрархій із системами штучного інтелекту для автоматизованого збору вхідних даних, а також розробка складніших мережевих моделей, що дозволяють враховувати взаємозалежність між критеріями в умовах гібридних загроз. У підсумку запропонований підхід стає дієвим механізмом підготовки військового лідера нового типу, здатного поєднувати воєнне мистецтво з точним науковим розрахунком.

Література:

1. Saaty T. L. Fundamentals of Decision Making and Priority Theory, with the Analytical Hierarchy Process. Pittsburgh, PA : RWS Publications, 1994.

2. Saaty T. L. Decision making with the analytic hierarchy process // Int. J. Services Sciences. 2008. Vol. 1, № 1. P. 83–98. https://doi.org/10.1504/IJSSCI.2008.017590

3. Saaty R. W. The analytic hierarchy process – what it is and how it is used // Mathematical Modelling. 1987. Vol. 9, № 3–5. P. 161–176. https://doi.org/10.1016/0270-0255(87)90473-8

4. Belton V., Stewart T. Multiple Criteria Decision Analysis: An Integrated Approach. Springer Science & Business Media, 2002. 372 p.

5. Aull-Hyde R., Davis K. Military applications of the analytic hierarchy process // International Journal of Multicriteria Decision Making. 2012. Vol. 2, № 3. P. 267–281.

6. Korosec B. M. The Analytic Hierarchy Process: Enhancing Operational Level Decision Making : Master's thesis. Newport, RI : Naval War College, 1993. 58 p.

7. Dağdeviren M., Yavuz S., Kılınç N. Weapon selection using the AHP and TOPSIS methods under fuzzy environment // Expert Systems with Applications. 2009. Vol. 36, № 4. P. 8143–8151. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.10.016

8. Тягло О. В. Критичне мислення : навчальний посібник. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 189 с.

9. Logullo Y., Bigogno-Costa V., Silva A., Belderrain M. C. A prioritization approach based on VFT and AHP for group decision making: a case study in the military operations // Production. 2022. Vol. 32. e20210059. https://doi.org/10.1590/0103-6513.20210059

10. Kim D., Bae K. Analysis of future defense policy priorities with AHP // Journal of Advances in Military Studies. 2023. Vol. 6, № 1. P. 99–118. https://doi.org/10.37944/jams.v6i1.184

11. D'Alessio I., Aitella U., Giannini A. M., Burrai J. "What about Military Decision-Making?": A Bibliometric Review of Published Articles // Behavioral Sciences. 2024. Vol. 14. P. 514. https://doi.org/10.3390/bs14070514

12. Кушнерук Ю. І., Василенко В. П., Дундуков В. Г. Використання методу аналізу ієрархій для оцінювання пріоритетів структурних частин та підрозділів внутрішніх військ під час розв'язання задач розподілу обмежених ресурсів // Честь і закон. 2013. № 2(45). С. 56–62.

13. Шевяков Ю. І. Вибір літака первинної підготовки за методом аналізу ієрархій // Системи озброєння і військова техніка. 2020. № 3(63). С. 112–117. https://doi.org/10.30748/soivt.2020.63.16

14. Ягупов В. В. Теорія і методологія військово-педагогічних досліджень : підручник. Київ : НУОУ імені Івана Черняховського, 2019. 444 с.

15. Романовський О. Г., Ігнатюк О. А., Резнік С. М., Солодовник Т. О. Концептуальні засади інноваційно-стратегічного напряму підготовки майбутніх військових фахівців різних спеціальностей сектору безпеки, охорони, оборони в умовах освітніх трансформацій // Теорія і практика управління соціальними системами. 2021. № 4. С. 47–58.

References:

1. Saaty, T.L. (1994). Fundamentals of decision making and priority theory, with the analytical hierarchy process. Pittsburgh, PA: RWS Publications [in English].

2. Saaty, T.L. (2008). Decision making with the analytic hierarchy process. Int. J. Services Sciences, 1(1), 83–98. https://doi.org/10.1504/IJSSCI.2008.017590 [in English].

3. Saaty, R.W. (1987). The analytic hierarchy process – what it is and how it is used. Mathematical Modelling, 9(3–5), 161–176. https://doi.org/10.1016/0270-0255(87)90473-8 [in English].

4. Belton, V., & Stewart, T. (2002). Multiple criteria decision analysis: An integrated approach. Springer Science & Business Media [in English].

5. Aull-Hyde, R., & Davis, K. (2012). Military applications of the analytic hierarchy process. International Journal of Multicriteria Decision Making, 2(3), 267–281 [in English].

6. Korosec, B.M. (1993). The analytic hierarchy process: Enhancing operational level decision making (Master's thesis). Newport, RI: Naval War College [in English].

7. Dağdeviren, M., Yavuz, S., & Kılınç, N. (2009). Weapon selection using the AHP and TOPSIS methods under fuzzy environment. Expert Systems with Applications, 36(4), 8143–8151. https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.10.016 [in English].

8. Tiahlo, O.V. (2008). Krytychne myslennia [Critical thinking]. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova» [in Ukrainian].

9. Logullo, Y., Bigogno-Costa, V., Silva, A., & Belderrain, M.C. (2022). A prioritization approach based on VFT and AHP for group decision making: a case study in the military operations. Production, 32, e20210059. https://doi.org/10.1590/0103-6513.20210059 [in English].

10. Kim, D., & Bae, K. (2023). Analysis of future defense policy priorities with AHP. Journal of Advances in Military Studies, 6(1), 99–118. https://doi.org/10.37944/jams.v6i1.184 [in English].

11. D'Alessio, I., Aitella, U., Giannini, A.M., & Burrai, J. (2024). "What about military decision-making?": A bibliometric review of published articles. Behavioral Sciences, 14, 514. https://doi.org/10.3390/bs14070514 [in English].

12. Kushneruk, Yu.I., Vasylenko, V.P., & Dundukov, V.H. (2013). Vykorystannia metodu analizu iierarkhii dlia otsiniuvannia priorytetiv strukturnykh chastyn ta pidrozdiliv vnutrishnikh viisk pid chas rozviazannia zadach rozpodilu obmezhenykh resursiv [Application of the analytic hierarchy process for evaluating priorities of structural units and subdivisions of internal troops in solving resource allocation problems]. Chest i zakon – Honor and Law, 2(45), 56–62 [in Ukrainian].

13. Sheviakov, Yu.I. (2020). Vybir litaka pervynnoi pidhotovky za metodom analizu iierarkhii [Selection of a primary training aircraft using the analytic hierarchy process]. Systemy ozbroiennia i viiskova tekhnika – Weapon Systems and Military Equipment, 3(63), 112–117. https://doi.org/10.30748/soivt.2020.63.16 [in Ukrainian].

14. Yahupov, V.V. (2019). Teoriia i metodolohiia viiskovo-pedahohichnykh doslidzhen [Theory and methodology of military-pedagogical research]. Kyiv: NUOU imeni Ivana Cherniakhovskoho [in Ukrainian].

15. Romanovskyi, O.H., Ihnatiuk, O.A., Reznik, S.M., & Solodovnyk, T.O. (2021). Kontseptualni zasady innovatsiino-stratehichnoho napriamu pidhotovky maibutnikh viiskovykh fakhivtsiv riznykh spetsialnostei sektoru bezpeky, okhorony, oborony v umovakh osvitnikh transformatsii [Conceptual principles of the innovative-strategic direction of training future military specialists in the security and defense sector under educational transformations]. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy – Theory and Practice of Social Systems Management, 4, 47–58 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378.018.43:784:78

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1014-1027

Гунько Наталія Олександрівна кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри культури і мистецтв, Херсонський державний університет, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-5805-2298

ОСОБЛИВОСТІ ВОКАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ-МУЗИКАНТІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми вокально-методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів в умовах дистанційного навчання, актуальність якої зумовлена цифровізацією освіти, євроінтеграційними процесами та викликами воєнного часу. Обґрунтовано необхідність оновлення змісту, форм і методів фахової підготовки з урахуванням специфіки онлайн-взаємодії, що змінює характер педагогічного впливу та комунікації між викладачем і студентом.

Проаналізовано наукові підходи до визначення понять «професійна підготовка», «вокальна підготовка», «вокально-методична підготовка» та «дистанційне навчання». Встановлено, що вокально-методична підготовка майбутнього педагога-музиканта є інтегративною системою, спрямованою на формування професійних компетентностей, які поєднують виконавську майстерність і методичну готовність до педагогічної діяльності. Дистанційне навчання розглянуто як інтерактивний процес, що базується на використанні інформаційно-комунікаційних технологій і забезпечує гнучкість та персоналізацію освіти.

Визначено структуру вокально-методичної компетентності, яка охоплює вокально-технічний, художньо-інтерпретаційний, методичний і рефлексивний компоненти. Охарактеризовано особливості їх формування в дистанційному форматі, зокрема труднощі акустичного контролю, обмеження безпосереднього контакту та водночас розширення можливостей використання цифрових ресурсів і засобів самоконтролю.

Обґрунтовано педагогічні умови оптимізації вокально-методичної підготовки студентів-музикантів: інтеграцію цифрових технологій, індивідуалізацію вокального тренінгу, активізацію самостійної діяльності та розвиток рефлексивної культури студентів. Доведено, що їх реалізація сприяє підвищенню ефективності професійної підготовки, розвитку творчого потенціалу та готовності майбутніх фахівців до діяльності в сучасному освітньому середовищі. Підкреслено, що дистанційне навчання є перспективним напрямом модернізації вокально-методичної підготовки майбутнього педагога-музиканта.

Ключові слова: вокально-методична підготовка, майбутній педагог-музикант, дистанційне навчання, цифрові технології, вокально-методична компетентність, мистецька освіта, педагогічні умови, професійна підготовка.

Gunko Nataliia Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Culture and Arts, Kherson State University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-5805-2298

SPECIFIC FEATURES OF VOCAL AND METODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE MUSIC TEACHERS IN DIDTANCE LEARNING CONTEXTS

Abstract. The article presents a theoretical and methodological analysis of the problem of vocal and methodological training of future music teachers in the context of distance learning, the relevance of which is driven by the digitalization of education, European integration processes, and the challenges of wartime. The necessity of updating the content, forms, and methods of professional training is substantiated, taking into account the specifics of online interaction, which transforms the nature of pedagogical influence and communication between teacher and student.

The study analyzes scholarly approaches to defining the concepts of “professional training,” “vocal training,” “vocal and methodological training,” and “distance learning.” It is established that vocal and methodological training of future music teachers is an integrative system aimed at developing professional competencies that combine performance mastery with methodological readiness for pedagogical activity.

Distance learning is considered as an interactive process based on the use of information and communication technologies, ensuring flexibility and personalization of education.

The structure of vocal and methodological competence is defined, encompassing vocal-technical, artistic-interpretative, methodological, and reflective components. The specific features of their development in a distance learning environment are characterized, including difficulties in acoustic control, limitations of direct contact, and, at the same time, expanded opportunities for the use of digital resources and self-monitoring tools.

The pedagogical conditions for optimizing the vocal and methodological training of music students are substantiated, including the integration of digital technologies, individualization of vocal training, enhancement of students’ independent learning activities, and the development of their reflective culture. It is proven that the implementation of these conditions increases the effectiveness of professional training, fosters creative potential, and ensures the readiness of future specialists for professional activity in the modern educational environment. It is emphasized that distance learning represents a promising direction for modernizing the vocal and methodological training of future music teachers.

Keywords: vocal and methodological training, future music teacher, distance learning, digital technologies, vocal and methodological competence, art education, pedagogical conditions, professional training.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації у системі вищої освіти України, які зумовлені цифровізацією, євроінтеграційними процесами та викликами воєнного часу, актуалізують розвиток дистанційної форми підготовки фахівців. Це відкриває нові можливості для підвищення ефективності освітнього процесу та посилює роль самоосвіти із використанням цифрових технологій.

У цих умовах особливої ваги набуває оновлення змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх педагогів-музикантів, які мають поєднувати виконавську майстерність із готовністю до педагогічної діяльності в цифровому освітньому середовищі. Водночас дистанційний формат створює низку труднощів, зокрема відсутність безпосереднього контакту викладача і студента, що ускладнює контроль за формуванням музично-виконавських навичок, а також вплив психоемоційних чинників на здобувачів освіти.

Разом із тим дистанційне навчання сприяє розвитку самоорганізації, відповідальності та мотивації студентів до самостійного вдосконалення музично-виконавських та методичних умінь.

Отже, проблема активного залучення технологій дистанційного навчання у процес фахової вокально-методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів наразі залишається актуальною і своєчасною для закладів вищої освіти мистецького спрямування.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть активно розвиваються науково-методологічні засади дистанційного навчання, що відображено у працях зарубіжних (Т. Андермсон, Дж. Боат, П. Веліатан, Ч. Ведемеєр, Р. Деллінг, Р. Гаррісон, Д. Кіген, П. Кліффорд, М. Маклюен, О. Петерс, Г. Ремблє, М. Сімонсон, Д. Тейлор, Г. Уїлмот, Д. Шеррон, М. Фуллан, Б. Холмберг та ін.) і вітчизняних (О. Андрєєв, Т. Білик, Л. Карташова, І. Козубовська, В. Олійник, Є. Полат, О. Співаковський, С. Стрельбицька, А. Хуторський, Л. Штихно та ін.) учених, де розкрито його теоретичні основи, форми, методи та психолого-педагогічні аспекти організації.

Значну увагу вітчизняні дослідники приділяють питанням розвитку, моделювання та впровадження дистанційної освіти в Україні (Л. Гаврилова, Ю. Заячук, М. Коваль, Г. Козлакова, К. Корсак, П. Стефаненко та ін.), а також використанню цифрових технологій у професійній підготовці здобувачів вищої освіти (С. Аксьонова, О. Вожегова, В. Годз, Н. Грєбєннікова, Р. Гуревич, Б. Демида, В. Кухаренко, С. Мартиненко, Ю. Нефьодова, Ю. Овод, А. Олешко, О. Ровнягін, Н. Родінова, А. Хуторський, Т. Чернишева та інші).

У сучасних наукових працях висвітлюються педагогічні аспекти онлайн-підготовки здобувачів-музикантів ((В. Андрєєва, Н. Гишка, В. Замороцька, А. Киливник, Я. Кириленко, І. Кондратенко, С. Котова, К. Кушнір, З. Дубовий,

Н. Мирончук, А. Соколова, О. Чайковська та ін.), умови організації дистанційної мистецької освіти (О. Вознюк, Н. Гузій, І. Дичківська, Т. Жиганас, Ю. Завалевська, Н. Лановенко-Мельник та інші.), а також особливості адаптації студентів, зокрема вокально-хорових спеціальностей, до нових освітніх реалій (Я. Кириленко, І. Кондратенко, І. Парфентьєва та ін.). Окремі дослідження присвячені питанням формування вокальної компетентності та набуття методично-практичного досвіду майбутніми педагогами-музикантами (Л. Василенко, Н. Овчаренко, О. Прядко, Л. Тоцька та ін.).

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема вокально-методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів у дистанційному форматі досліджена недостатньо: вокальний і методичний компоненти здебільшого розглядаються відокремлено, без належної інтеграції в єдину систему професійної підготовки.

Мета статті – визначити та обґрунтувати важливі умови оптимізації процесу вокально-методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів у дистанційному режимі навчання.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне осмислення представленої проблеми дозволило окреслити ключові положення нашого дослідження та розкрити сутність вокальної і методичної складової професійної підготовки майбутнього педагога-музиканта в умовах дистанційного навчання.

У сучасному науковому дискурсі «професійна підготовка» розглядається як певний вид діяльності, який є джерелом існування фахівця. Тож, професійна підготовка педагога-музиканта – це комплексний процес, спрямований на формування особистості, що поєднує музично-виконавську майстерність із педагогічною компетентністю, психологічною готовністю та творчим мисленням.

Особливої уваги у фаховій підготовці майбутніх учителів музики заслуговує вокальна підготовка, яку дослідниця Л. Тоцька трактує як «вокально-педагогічний процес вивчення історико-теоретичних й дидактичних основ вокальної педагогіки та виконавських умінь, що мають сприяти формуванню необхідного обсягу знань і співацьких навичок у майбутній вокально-педагогічній діяльності студентів» [13, С.8.]. На думку О. Прядко, вокальна підготовка студентів-музикантів передбачає оволодіння комплексом вокально-виконавських умінь, навичками свідомого координування власного процесу фонації задля створення переконливих художніх образів в ході виконання вокального репертуару [12, С.182]. Л. Василенко, розглядаючи вокальну і методичну складові професійної підготовки учителя музичного мистецтва, представляє вокальну підготовку як процес, що «спрямований на максимальний розвиток здатності студентів до глибокого розуміння змісту музичних образів та втілення їх у досконалій виконавській формі», а під методичною підготовкою дослідниця розуміє «навчальний процес, що забезпечує оволодіння студентами упорядкованих способів взаємопов’язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на музичне навчання і виховання школярів» [4, С. 120]. Резюмуючи,

авторка подає вокально-методичну підготовку майбутнього педагога-музиканта як освітню систему, яка «передбачає забезпечення студентів знаннями, вміннями і навичками, що ґрунтуються на інтегративній єдності індивідуального вокального розвитку та оволодінні методикою вокального навчання» [4, С, 120].

Близькими нашому дослідженню є наукові погляди Н. Овчаренко, яка подає вокальну підготовку майбутніх педагогів-музикантів як інтегративний процес «набуття ними світоглядних цінностей у сфері вокального мистецтва й вокальної педагогіки, вокально-виконавської і вокально-педагогічної компетентності, здатностей використовувати дистанційних технології навчання співу у майбутній практичній діяльності» [10, С.65].

Адже, якщо у традиційному очному форматі вокально-методична підготовка ґрунтується на безпосередньому акустичному, візуальному й емоційно-психологічному контакті між викладачем і здобувачем, то при переході до онлайн-взаємодії трансформується характер цього контакту, змінюються засоби педагогічного впливу, що вимагає переосмислення методичних підходів до освітнього процесу.

Сутність дистанційного навчання є предметом дослідження багатьох сучасних учених. Так В. Кухаренко та В. Бондаренко визначають дистанційне навчання як цілеспрямований інтерактивний процес взаємодії суб'єктів освіти, що ґрунтується на використанні сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій і забезпечує можливість здобуття освіти незалежно від просторових обмежень [6]. Науковці доводять, що ця форма організації освітнього процесу також «підтримує розвиток автономного навчання, що дозволяє формулювати і реалізовувати персоналізовані освітні траєкторії, узгоджені з індивідуальними здібностями і потребами, а також розширює доступ до освітніх ресурсів», підвищуючи соціальну та професійну мобільність майбутніх фахівців [1, С.76].

Засобом реалізації дистанційної мистецької освіти є сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології, за допомогою яких здійснюється навчання на відстані без особистого контакту між викладачем і студентом, а також спеціалізовані комп'ютерні музичні програми, які дозволяють зробити процес навчання більш ефективним.

У свою чергу, комп'ютеризація музичної освіти вимагає підготовленості викладацького складу до залучення у навчальний процес нових інформаційних засобів, володіння методологією та методикою їх використання у найбільш доцільний та безпечний спосіб.

Для організації дистанційного навчання у сфері музичної освіти застосовується широкий спектр цифрових інструментів, які дослідники К. Кушнір, І. Кравченко та Л. Щербакова пропонують класифікувати на три основні групи: засоби візуальної комунікації, аудіоредактори та нотні редактори [7]. Для проведення онлайн-занять широко використовуються платформи відеозв'язку, зокрема Zoom, Google Meet та Skype, які забезпечують синхронну комунікацію між учасниками освітнього процесу. Для обміну навчальними матеріалами та

організації асинхронної взаємодії застосовуються месенджери та хмарні сервіси, зокрема Viber або Google Drive.

Впровадження цифрових технологій у процес фахової підготовки здобувачів-музикантів позитивно впливає на мотивацію студентів до самостійного пошуку оптимальних виконавських відчуттів, пов'язаних із технічними прийомами та звуковим характером виконання, спонукають до самоорганізації, розвитку творчого потенціалу та інтелектуальної активності. Крім того, запис і подальший аналіз власних відеоуроків активізують рефлексивне мислення студентів та сприяють удосконаленню їхньої цифрової компетентності й умінь працювати з різними інтернет-платформами [8].

Водночас дистанційна форма вокально-методичної підготовки майбутнього педагога-музиканта має певні ризики, які пов'язані із обмеженістю акустичного контролю вокального звучання, труднощами синхронізації музичної взаємодії суб'єктів навчання, складністю у корегуванні вокальної техніки, зниженням рівня емоційно-психологічного контакту між викладачем і студентом, що потребує використання якісних аудіо- та відеозаписів та індивідуалізації зворотного зв'язку.

У нашому дослідженні вокально-методична підготовка майбутніх педагогів-музикантів в умовах дистанційної освіти розглядається як процес формування у нього комплексу професійних компетентностей, серед яких особливе значення мають: вокально-технічний, художньо-інтерпретаційний, методичний та рефлексивний компоненти. Кожен із них відображає певний аспект професійної діяльності майбутнього фахівця та забезпечує цілісність його вокально-педагогічної підготовки.

Вокально-технічний компонент охоплює сформованість базових виконавських навичок, зокрема правильного дихання, звукоутворення, артикуляції, використання резонаторів та інтонаційної точності. У дистанційному форматі розвиток цих умінь має певні труднощі, пов'язані з технічними обмеженнями передачі звуку. Якість мікрофонів, алгоритми стиснення аудіосигналу на платформах відеозв'язку, таких як Zoom, Google Meet або Microsoft Teams, можуть частково спотворювати темброві характеристики голосу, що ускладнює точну оцінку вокального звучання. Водночас сучасні цифрові технології надають можливість компенсувати ці обмеження завдяки використанню спеціалізованих програм для аналізу вокалу, наприклад Sing & See або VoceVista, які дозволяють візуалізувати висоту звуку, спектральну структуру голосу та динамічні характеристики виконання.

Крім того, важливим засобом контролю стає відеоспостереження за тілесною організацією співу: поставою, роботою дихального апарату, м'язовою свободою.

Для цього викладачі часто використовують запис відео через камеру смартфона або веб-камеру з подальшим аналізом у середовищах обміну відеофайлами, таких як YouTube або Google Drive.

Художньо-інтерпретаційний компонент передбачає розвиток здатності майбутнього педагога-музиканта до створення художньо переконливої інтерпретації вокального твору, що включає розуміння стилістики, образного змісту та емоційної виразності музичного матеріалу. У дистанційному форматі цей компонент може навіть розширювати свої можливості завдяки доступу до цифрових архівів та мультимедійних ресурсів. Здобувачі освіти можуть аналізувати різні виконавські трактування вокальних творів через онлайн-платформи, зокрема YouTube, Spotify або Apple Music, що дає змогу порівнювати інтерпретації відомих виконавців, аналізувати особливості стилю, тембрової виразності та фразування. Такий підхід сприяє формуванню аналітичного мислення, розвитку художнього смаку та усвідомленню стильових особливостей різних музичних епох.

Методичний компонент вокально-методичної компетентності передбачає сформованість умінь майбутнього педагога пояснювати вокально-технічні прийоми, демонструвати вправи, добирати дидактичний матеріал і коригувати помилки здобувачів освіти. У дистанційному навчанні цей компонент потребує оволодіння цифровими інструментами створення навчального контенту. Для розроблення навчальних презентацій та методичних матеріалів використовуються такі програми, як Microsoft PowerPoint, Canva або Google Slides. Запис відеоінструкцій з демонстрацією вокальних вправ може здійснюватися за допомогою програм OBS Studio чи Camtasia. Водночас для створення нотного матеріалу та вокальних вправ широко застосовуються нотні редактори, зокрема MuseScore або Sibelius, що дозволяють швидко підготувати навчальні приклади, транспонувати мелодії або створювати акомпанемент для вокальних вправ.

Рефлексивний компонент передбачає здатність майбутнього педагога-музиканта до самоаналізу власної вокально-виконавської діяльності, критичного оцінювання результатів роботи та планування подальшого професійного розвитку. У дистанційному навчанні цей компонент активно формується через практику відеозапису власного виконання та подальшого його аналізу. Здобувачі можуть записувати свої вокальні вправи або виконання творів за допомогою аудіоредакторів, наприклад Audacity або WavePad, що дозволяє детально аналізувати інтонаційну точність, ритмічну організацію та темброві характеристики голосу. Подальше обговорення записів із викладачем через платформи онлайн-комунікації сприяє формуванню навичок саморефлексії, розвитку критичного мислення та усвідомленню власних вокально-педагогічних досягнень і труднощів.

Аналіз наукових праць у галузі вокальної педагогіки, мистецької освіти та теорії дистанційного навчання дозволяє визначити комплекс педагогічних умов, що забезпечують ефективність вокально-методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів у цифровому освітньому середовищі.

Педагогічні умови у науковій літературі розглядаються як сукупність організаційних, методичних та дидактичних факторів, що сприяють досягненню

поставленої мети професійної підготовки та забезпечують оптимальне функціонування освітнього процесу. Дослідник А. Литвин вважає, що «педагогічні умови забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі закладу освіти <…>, сприяють всебічному гармонійному розвиткові особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, урахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, базових кваліфікацій, ключових, загальних і професійних компетентностей» [9, С.33]. Професорка Г. Падалка визначає педагогічні умови навчання мистецтву як «цілеспрямовано створені чи використовувані обставини мистецького навчання, що забезпечують можливість досягнення його результативності» [11, С.160]. Педагогічні умови як складові цілісного освітнього процесу повинні мати системний характер, узгоджуватися із усталеними педагогічними закономірностями та принципами й містити сукупність засобів педагогічного впливу на здобувачів-музикантів у контексті їхньої готовності до творчо-виконавської та музично-педагогічної діяльності.

На підставі наведених теоретичних міркувань вчених щодо окресленої проблеми, ми визначаємо педагогічні умови як особливості організації освітнього процесу у закладі вищої мистецької освіти, сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників впливу на музично-творчий та професійний розвиток особистості, які забезпечують продуктивність та ефективність перебігу процесу підготовки здобувачів-музикантів до активної, свідомої фахової діяльності.

З урахуванням значущої об’єктивно існуючої проблеми оптимізації вокально-методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів у дистанційному форматі навчання ми висуваємо наступні педагогічні умови: інтеграція цифрових технологій у процес вокального навчання; індивідуалізація дистанційного вокального тренінгу; активізація самостійної навчальної діяльності студентів; формування рефлексивної культури майбутніх педагогів-музикантів**.**

Однією з провідних умов ефективної організації дистанційної вокально-методичної підготовки є *інтеграція цифрових технологій у процес вокального навчання*. У сучасних дослідженнях зазначається, що використання цифрових освітніх ресурсів дозволяє значно розширити дидактичні можливості вокальної педагогіки і підвищити наочність навчання, забезпечуючи доступ до мультимедійних матеріалів, інтерактивних навчальних платформ і спеціалізованого програмного забезпечення [17; 18; 19].

Практика дистанційної освіти демонструє ефективність використання сервісів відеоконференцій, таких як Zoom, Google Meet та Microsoft Teams. Ці інструменти дозволяють організовувати індивідуальні та групові заняття, демонструвати вокальні вправи, здійснювати аналіз виконавських інтерпретацій та надавати здобувачам оперативну педагогічну допомогу. Застосування у освітньому процесі систем управління навчанням, зокрема Moodle, дозволяють структурувати навчальний контент, організовувати електронні курси, здійснювати моніторинг отриманих результатів та підтримувати постійний зворотний

зв'язок між суб'єктами навчання. Крім того, важливим компонентом цифрового освітнього середовища є хмарні технології, які забезпечують зберігання та спільне використання навчальних матеріалів, аудіо- та відеозаписів виконання вокальних вправ, що сприяє формуванню відкритого освітнього простору та забезпечує студентам постійний доступ до навчального контенту.

Наступною важливою педагогічною умовою вокально-методичної підготовки здобувачів-музикантів є *індивідуалізація дистанційного вокального тренінгу.* Ця умова повязана з індивідуальним характером вокального навчання, який зумовлений унікальністю голосового апарату кожного студента, рівнем його музичної підготовки, психофізіологічними особливостями та виконавським досвідом. У сучасних наукових розробках підкреслюється, що використання цифрових технологій створює нові можливості для реалізації індивідуальної траєкторії професійного розвитку кожного здобувача-музиканта [2; 14]. У дистанційному форматі навчання індивідуалізація вокального тренінгу може здійснюватися через програми (зокрема, Audacity або VoceVista), які дозволяють студентам здійснювати детальний аналіз власного вокального звучання, оцінювати параметри голосу та відстежувати динаміку його розвитку. Практика дистанційного вокального навчання підтверджує, що поєднання онлайн-занять з асинхронним аналізом записів вокального виконання дозволяє підвищити ефективність корекції вокально-технічних помилок, сприяє формування у здобувачів усвідомленого ставлення до процесу власного вокального розвитку [18].

Важливою умовою оптимізації дистанційної вокально-методичної підготовки є *активізація самостійної навчальної діяльності здобувачів.* Це пов'язано зі зміною структури освітнього процесу, у якій значна частина навчальної діяльності переноситься у площину самостійного опрацювання навчального матеріалу. У контексті підготовки майбутнього педагога-музиканта особливого значення набуває формування вмінь планувати власну навчальну діяльність, визначати індивідуальні цілі вокального розвитку та здійснювати самооцінювання результатів власної роботи.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що цифрові освітні ресурси створюють сприятливі умови для активізації самостійної роботи студентів, оскільки забезпечують доступ до різноманітних навчальних матеріалів і стимулюють їхню пізнавальну активність [15]. Водночас, використання хмарних сервісів спільної роботи, таких як Google Docs або Google Slides, сприяє організації проєктної діяльності студентів і розвитку їхніх методичних умінь. Крім того, використання мобільних технологій та елементів мобільного навчання (m-learning) забезпечує можливість організації вокального тренінгу у будь-який час і в будь-якому місці, що значно розширює можливості самостійної вокальної практики студентів [16].

Отже, застосування електронних курсів у системах дистанційного навчання дозволяє організовувати різноманітні форми самостійної роботи:

виконання вокальних вправ, підготовку відеозаписів інтерпретації вокальних творів, аналіз вокально-педагогічних ситуацій, опрацювання науково-методичної літератури, розроблення власних методичних рекомендацій тощо.

Дослідники зазначають, що інтеграція цифрових ресурсів у вокальну освіту сприяє формуванню творчого мислення студентів і підвищує рівень їхньої професійної автономії [2]. Ще однією важливою педагогічною умовою, що оптимізує вокально-методичну підготовку майбутнього педагога-музиканта, є формування його рефлексивної культури. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях рефлексія розглядається як необхідна умова становлення професійного досвіду, що забезпечує здатність педагога до усвідомленого перетворення власної професійної діяльності у напрямі її вдосконалення [3; 5]. В освітньому середовищі рефлексія виконує функцію внутрішнього механізму самопізнання, через який студент осмислює власні дії, мотиви, результати та стратегії навчання. Дистанційне навчання вимагає від майбутнього педагога-музиканта вищого рівня самоорганізації та вміння оперативно інтерпретувати мистецькі твори та власні педагогічні дії, що робить рефлексію стрижнем професійного зростання. Наукові дослідження підтверджують, що систематичне залучення студентів до рефлексивної діяльності, у сою чергу, підвищує ефективність дистанційного навчання та активізує формування професійної компетентності майбутніх педагогів-музикантів [14].

У процесі вокально-методичної підготовки рефлексія спрямована на усвідомлення студентами особливостей власного вокального виконання, а також формування здатності до критичного оцінювання результатів опанування виконавським та методичним досвідом. Загалом формування рефлексивної культури сприяє розвитку професійної самосвідомості майбутніх педагогів-музикантів, підвищує рівень їхньої педагогічної компетентності та готує до ефективної організації вокального навчання у власній педагогічній практиці, що в умовах дистанційного навчання набуває особливого значення, оскільки переважна частина навчальної роботи виконується здобувачами-музикантами самостійно.

Цифрові технології відкривають широкі можливості для організації рефлексивної діяльності здобувачів-музикантів. Зокрема, створення електронних портфоліо, використання онлайн-опитувань та інтерактивних сервісів самооцінювання сприяють розвитку навичок самоаналізу та професійного самовдосконалення [15]. Окрім того, рефлексивна діяльність може включати підготовку письмових самоаналізів програмних вокальних творів, участь у дискусіях під час онлайн-занять, взаємооцінювання виконання однокурсників та отримання методичних рекомендацій від викладача. У цьому контексті ефективними є такі інструменти, як Google Forms або Padlet, які дозволяють організовувати рефлексивні обговорення, здійснювати самооцінювання результатів навчання та накопичувати матеріали індивідуального професійного портфоліо студентів.

Таким чином, інтеграція цифрових технологій, індивідуалізація дистанційного вокального тренінгу, активізація самостійної навчальної діяльності та формування рефлексивної культури становлять взаємопов'язану систему педагогічних умов оптимізації вокально-методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів у дистанційному форматі навчання. Їх реалізація сприяє підвищенню ефективності професійного становлення, формуванню цифрової компетентності студентів і розвитку їхньої здатності до творчої педагогічної діяльності в умовах сучасного освітнього середовища.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу нами встановлено, що вокально-методична підготовка майбутніх педагогів-музикантів в умовах дистанційного навчання набуває нових змістових і технологічних характеристик, зумовлених цифровізацією освітнього середовища та трансформацією педагогічної взаємодії. Ефективність цього процесу визначається поєднанням традиційних принципів вокальної педагогіки з можливостями сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Доведено, що вокально-методична підготовка є інтегративним процесом формування професійних компетентностей (вокально-технічної, художньо-інтерпретаційної, методичної та рефлексивної), які забезпечують цілісність професійного становлення майбутнього фахівця. Визначено, що дистанційне навчання має як певні обмеження (зниження якості акустичного контролю, ускладнення корекції навичок, послаблення безпосереднього контакту), так і значний потенціал (розширення доступу до ресурсів, розвиток самостійності, цифрової компетентності та рефлексії).

Обґрунтовано педагогічні умови оптимізації підготовки: інтеграцію цифрових технологій у процес вокального навчання; індивідуалізацію дистанційного вокального тренінгу; активізацію самостійної навчальної діяльності здобувачів освіти; формування рефлексивної культури майбутніх педагогів-музикантів. Їх реалізація підвищує ефективність професійної підготовки та сприяє розвитку творчого потенціалу здобувачів.

Отже, дистанційне навчання може розглядатися не лише як вимушена форма організації освітнього процесу, а як перспективний напрям модернізації системи підготовки майбутніх педагогів-музикантів. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у розробленні та експериментальній перевірці методичних моделей вокально-методичної підготовки майбутніх педагогів-музикантів із використанням цифрових освітніх технологій, а також у створенні інноваційних електронних ресурсів для дистанційного вокального навчання.

Література:

1. Артюшин Л.М., Руденко Є.Г. Дистанційне навчання: аналіз понять, форматів, платформ та переваг і недоліків / Телекомунікаційні та інформаційні технології. 2023. № 4 (81). С. 73-83. URL: https://tit.dut.edu.ua/index.php/telecommunication/article/view/2496/2377

2. Барицька О., Гавран І., Гуцал Р., Туровська Н., Гнатів З. Трансдисциплінарність та цифрові інновації у професійній підготовці бакалаврів музичного мистецтва. *Науковий вісник*

Ужгородського університету . Серія фізики. 2024;(56). С. 2658-2668. URL: https://physics.uz.ua/en/journals/issue-56-2024

3. Бєляєв С.Б., Степанець І.О. Інноваційна культура викладача педагогічного закладу вищої освіти: теоретико -методологічний та емпіричний аспекти. Наукові записки кафедри педагогіки. 2023. № 52, С. 6-15. URL: https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-52-01

4. Василенко, Л. М. *Педагогічні підходи та принципи формування вокально-методичної майстерності вчителя музичного мистецтва.* Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія "Психолого-педагогічні науки". 2015. №1. С.. 119-125.

5. Колеснікова Є. С. Формування рефлексивної компетентності майбутніх вчителів музичного мистецтва в процесі професійно-педагогічної підготовки. Актуальні проблеми мистецької педагогіки. 2025. № 4(11). С. 20-24. URL: https://artstudies.pdpu.edu.ua/index.php/artstudies/article/view/224/209

6. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстрене дистанційне навчання в Україні: монографія. Харків: Міська друкарня, 2020. 409 с. URL: monograph_ekstr_dyst_navch.pdf

7. Кушнір, К. В., Кравченко, І. В., & Щербакова, Л. В. (2021). Дистанційна форма навчання студентів ЗВО в сучасних умовах мистецької освіти в період пандемії. У Social and Economic Aspects of Education in Modern Society (с. 3–8). Scholarly Publisher RS Global Sp. z O.O. URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_conf/25012021

8. Лановенко-Мельник Н. В., Басовська С. Ю., Остапчук Л. О., Плакидюк О. Ю., Хохлан В. О., Осо 180 Випуск 52. Том 1. 2022 бливості дистанційного навчання у вокально-педа гогічній діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 25. Т. 1. С. 199–203.

9. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : практ. посібник. 3 е вид., доп. Львів : ЛДУБЖД, 2022. 90 с.

10. Овчаренко Н. А. Сучасний стан вокальної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в умовах дистанційного навчання [Електронний ресурс] // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць. Харків, 2022. Вип. 58. С. 63-72. URL: http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/sciencemeans/article/view/3995/4169

11. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва: теорія і методика викладання мистецьких дисциплін. К.: Освіта України, 2008. 274 с.

12. Прядко, О. Формування вокально-виконавської майстерності майбутніх учителів музичного мистецтва. Науковий збірник «InterConf» / Proceedings of the4thInternational Scientific and Practical Conference «Science in the Environment of Rapid Changes». April 6-8, 2024. Brussels, Belgium № 195, С. 181–184, URL: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5805/5841

13. Тоцька Л. Методичні засади удосконалення вокальної підготовки майбутніх учителів музики : автореф. дис. … канд. пед. Наук. Київ, 2010. 24 с.

14. Chen Y., Safian A. A Review of Online Learning Pedagogy and Vocal Music Education. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*. 2024. P. 1842-1858. URL: https://hrmars.com/papers_submitted/23561

15. Cuervo L., Bonastre C., Camilli C., Arroyo D., García D. Digital Competences in Teacher Training and Music Education via Service Learning. *Education Sciences*. 2023, 13, 459. URL: https://doi.org/10.3390/educsci13050459 2023. P. 459 (1-24)

16. Mobile learning in education research review (2014–2023). WikepediA. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/M-learning?utm_source=chatgpt.com

17. Sinan Chao. Application of Digital Teaching Resources in Blended Online and Offline Vocal Music Teaching. Journal of Education and Culture Studies Vol. 10, No. 1, 2026. P. 97-109. URL: https://www.researchgate.net/publication/401651506

18. Zhang J. A New Model of Vocal Music Teaching in the Context of Internet Distance Learning. *International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies*. 2024.S. 1-12. http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v14-i11/23561

19. Zhao, S. L. Research on the Construction and Application of Digital Vocal Music Resource Library. Music Research, 2023(4), 102-108.

References:

1. Artiushyn, L.M., & Rudenko, Ye.H. (2023). Dystantsiine navchannia: analiz poniat, formativ, platform ta perevah i nedolikiv [Distance learning: analysis of concepts, formats, platforms, advantages and disadvantages]. Telekomunikatsiini ta informatsiini tekhnolohii – Telecommunications and Information Technologies, 4(81), 73–83. Retrieved from https://tit.dut.edu.ua/index.php/telecommunication/article/view/2496/2377 [in Ukrainian].

2. Barytska, O., Havran, I., Hutsal, R., Turovska, N., & Hnativ, Z. (2024). Transdystsyplinarnist ta tsyfrovi innovatsii u profesiinii pidhotovtsi bakalavriv muzychnoho mystetstva [Transdisciplinarity and digital innovations in professional training of bachelors of music art]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia fizyky – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series Physics, 56, 2658–2668. Retrieved from https://physics.uz.ua/en/journals/issue-56-2024 [in Ukrainian].

3. Bieliaiev, S.B., & Stepanets, I.O. (2023). Innovatsiina kultura vykladacha pedahohichnoho zakladu vyshchoi osvity: teoretyko-metodolohichnyi ta empirychnyi aspekty [Innovative culture of a higher education teacher: theoretical-methodological and empirical aspects]. Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific Notes of the Department of Pedagogy, 52, 6–15. https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-52-01 [in Ukrainian].

4. Vasylenko, L.M. (2015). Pedahohichni pidkhody ta pryntsypy formuvannia vokalno-metodychnoi maisternosti vchytelia muzychnoho mystetstva [Pedagogical approaches and principles of forming vocal-methodical mastery of a music teacher]. Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Seriia psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific Notes of Nizhyn Gogol State University. Psychological and Pedagogical Sciences Series, 1, 119–125 [in Ukrainian].

5. Kolesnikova, Ye.S. (2025). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti maibutnikh vchyteliv muzychnoho mystetstva v protsesi profesiino-pedahohichnoi pidhotovky [Formation of reflective competence of future music teachers in professional training]. Aktualni problemy mystetskoi pedahohiky – Actual Problems of Art Pedagogy, 4(11), 20–24. Retrieved from https://artstudies.pdpu.edu.ua/index.php/artstudies/article/view/224/209 [in Ukrainian].

6. Kukharenko, V.M., & Bondarenko, V.V. (2020). Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini [Emergency distance learning in Ukraine]. Kharkiv: Miska drukarnia [in Ukrainian].

7. Kushnir, K.V., Kravchenko, I.V., & Shcherbakova, L.V. (2021). Dystantsiina forma navchannia studentiv ZVO v suchasnykh umovakh mystetskoi osvity v period pandemii [Distance learning of higher education students in modern conditions of art education during the pandemic]. In Social and Economic Aspects of Education in Modern Society (pp. 3–8). Scholarly Publisher RS Global. https://doi.org/10.31435/rsglobal_conf/25012021 [in Ukrainian].

8. Lanovenko-Melnyk, N.V., Basovska, S.Yu., Ostapchuk, L.O., Plakydiuk, O.Yu., Khokhlan, V.O., et al. (2020). Osoblyvosti dystantsiinoho navchannia u vokalno-pedahohichnii diialnosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva [Features of distance learning in vocal-pedagogical activity of future music teachers]. Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy, 25(1), 199–203 [in Ukrainian].

9. Lytvyn, A.V. (2022). Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy» [Methodological foundations of the concept of “pedagogical conditions”]. Lviv: LDUBZhD [in Ukrainian].

10. Ovcharenko, N.A. (2022). Suchasnyi stan vokalnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva v umovakh dystantsiinoho navchannia [Current state of vocal training of future music teachers in distance learning]. Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty – Means of Educational and Research Work, 58, 63–72. Retrieved from http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/sciencemeans/article/view/3995/4169 [in Ukrainian].

11. Padalka, H.M. (2008). Pedahohika mystetstva: teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin [Pedagogy of art: theory and methods of teaching art disciplines]. Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian].

12. Priadko, O. (2024). Formuvannia vokalno-vykonavskoi maisternosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Formation of vocal-performing mastery of future music teachers]. Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference «Science in the Environment of Rapid Changes» (pp. 181–184). Brussels. Retrieved from https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5805/5841 [in Ukrainian].

13. Totska, L. (2010). Metodychni zasady udoskonalennia vokalnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky [Methodical principles of improving vocal training of future music teachers]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

14. Chen, Y., & Safian, A. (2024). A review of online learning pedagogy and vocal music education. International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 1842–1858. Retrieved from https://hrmars.com/papers_submitted/23561 [in English].

15. Cuervo, L., Bonastre, C., Camilli, C., Arroyo, D., & García, D. (2023). Digital competences in teacher training and music education via service learning. Education Sciences, 13, 459. https://doi.org/10.3390/educsci13050459 [in English].

16. Mobile learning in education research review (2014–2023). (n.d.). Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/M-learning [in English].

17. Chao, S. (2026). Application of digital teaching resources in blended online and offline vocal music teaching. Journal of Education and Culture Studies, 10(1), 97–109. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/401651506 [in English].

18. Zhang, J. (2024). A new model of vocal music teaching in the context of internet distance learning. International Journal of Web-Based Learning and Teaching Technologies, 1–12. http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v14-i11/23561 [in English].

19. Zhao, S.L. (2023). Research on the construction and application of digital vocal music resource library. Music Research, 4, 102–108 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 37.091.3:811.111’243

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1028-1039

Денисюк Юлія Іванівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-0099-1572

Сергієнко Тетяна Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-5680-994X,

SRS-СИСТЕМИ ІНТЕРВАЛЬНОГО ПОВТОРЕННЯ У РОЗВИТКУ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА ОСВІТНІ ПРАКТИКИ ВИКОРИСТАННЯ QUIZLET

Анотація. Статтю присвячено аналізу можливостей використання цифрових систем інтервального повторення (Spaced Repetition Systems, SRS) у процесі формування іншомовної лексичної компетентності та визначає можливості сприймання й продукування іншомовного мовлення. У роботі розглянуто теоретичні підходи до організації лексичного повторення з урахуванням когнітивних особливостей процесів пам’яті, зокрема особливостей забування та відновлення інформації, а також проаналізовано роль мобільних і вебзастосунків у підтримці регулярної навчальної практики та формуванні навичок автономного навчання.

Окрему увагу приділено дидактичному потенціалу цифрових технологій у сучасному освітньому середовищі та їхній здатності інтегруватися у традиційні форми аудиторної роботи.

У статті окреслено функціональні характеристики сучасних платформ інтервального повторення (SRS-платформ) та здійснено їх зіставлення за параметрами адаптивності, мультимодальності подання лексичного матеріалу (текст, аудіо, зображення, контекстні приклади), можливостей персонального навчального процесу, а також придатності до використання як у форматі аудиторного навчання та і умовах самостійної підготовки здобувачів освіти.

Емпіричну частину дослідження реалізовано в межах інтенсивного курсу англійської мови для курсантів 1 курсу військового закладу вищої освіти відповідно до стандарту NATO STANAG 6001. Дослідження було організовано за квазіекспериментальною моделлю навчання із залученням контрольної та експериментальної груп, що дало можливість зіставити результати контрольної та експериментальної груп традиційної методики опрацювання лексики та підходу із системною інтеграцією цифрових SRS-інструментів навчального процесу.

Отримані результати засвідчили зростання регулярності повторення лексичного матеріалу, підвищення точності й швидкості його відтворення, а також активізацію перенесення засвоєної лексики у продуктивні види мовленнєвої діяльності, зокрема усне мовлення та письмову комунікацію. Крім того, зафіксовано позитивний вплив використання SRS-платформ на рівень навчальної мотивації курсантів та їхню здатність до самостійного контролю процесу засвоєння лексики. Отримані результати дають підстави розглядати цифрові інструменти інтервального повторення як один із чинників оптимізації лексичного навчання та розширення можливостей автономної роботи здобувачів освіти. Перспективу подальших досліджень убачено в кількісному аналізі ефективності таких практик у різних освітніх контекстах, а також у вивченні адаптивних алгоритмів персоналізації інтервалів повторення та їхнього впливу на довготривале засвоєння іншомовної лексики.

Ключові слова: іншомовна лексична компетентність; лексичне навчання; інтервальне повторення; SRS (spaced repetition systems); цифрові освітні технології; мобільне навчання; адаптивне навчання; саморегульоване навчання; мультимодальність; постаудиторна робота; інтеграція цифрових інструментів у навчальний процес

Denysiuk Yulia Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, National Army Academy named after Hetman Petro Sahaidachny, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-0099-1572

Serhiienko Tetiana Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Foreign Languages, National Army Academy named after Hetman Petro Sahaidachny, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-5680-994X

SPACED REPETITION SYSTEMS (SRS) IN THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE LEXICAL COMPETENCE: DIDACTIC POTENTIAL AND EDUCATIONAL PRACTICES OF USING QUIZLET

Abstract. The article examines the potential of digital spaced repetition systems (SRS) in the development of foreign language lexical competence and analyzes their impact on the effectiveness of both receptive and productive language skills. The study discusses theoretical approaches to organizing vocabulary review with consideration of cognitive mechanisms of memory, particularly the patterns of forgetting and information retrieval, and highlights and the role of mobile applications in supporting regular learning practice and fostering learner autonomy. Special attention is paid to the pedagogical potential of digital technologies within the modern educational environment and their capacity to complement traditional classroom instruction

The paper outlines the functional characteristics of contemporary spaced repetition platforms and compares them according to the several key parameters, including the adaptability of repetition algorithms, multimodality of lexical imput (text, audio, images, and contextual examples), possibilities for personalization of the learning process, and suitability for both classroom-based and independent learning contexts.

The empirical component of the study was implemented within an intensive English language course for first-year cadets at a military higher education institution in accordance with the NATO STANAG 6001 standard. The research employed a quasi-experimental design involving control and experimental groups, which made it possible to compare the outcomes of traditional vocabulary learning approach with those achieved through the systematic integration of SRS platforms on learners' motivation and their ability to regulate and monitor their own vocabulary acquisition process.

Overal, the study suggests that digital spaced repetition tools can be considered an important factor in optimizing vocabulary instruction, enhancing long-term repetition of lexical items, and the expansion of opportunities for autonomous learning. Future research may focus on quantitative evaluation of the effectiveness of such practices across different educational contexts as well as on the investigation of adaptive algorithms for personalized revision scheduling and their impact on long-term vocabulary retention.

Keywords: foreign language lexical competence; vocabulary instruction; spaced repetition; SRS (spaced repetition systems); digital educational technologies; mobile learning; adaptive learning; self-regulated learning; multimodality; out-of-class practice; integration of digital tools into language education.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку мовної освіти характеризується активною цифровою трансформацією освітнього середовища, зумовленою стрімким розвитком мобільних технологій, освітніх застосунків та інтерактивних платформ навчання. За останні роки відбулося істотне розширення практик використання мобільних цифрових інструментів у процесі іншомовної підготовки здобувачів освіти, що спричинило переосмислення традиційних підходів до організації засвоєння мовного матеріалу. Інтеграція мобільних застосунків у навчальний процес відкриває нові можливості для індивідуалізації навчання, підвищення навчальної автономії та інтенсифікації роботи з лексичним матеріалом поза межами аудиторії.

Особливої актуальності в цих умовах набуває проблема розвитку іншомовної лексичної компетентності, оскільки саме словниковий запас становить основу ефективної комунікації та визначає можливості сприймання й продукування іншомовного мовлення. Водночас процес засвоєння лексики ускладнюється значним обсягом навчального матеріалу, фрагментарністю його опрацювання та високою швидкістю забування, що зумовлено психолого-

когнітивними закономірностями функціонування пам'яті. Традиційні способи повторення, засновані переважно на механічному заучуванні, поступово втрачають ефективність і потребують доповнення інструментами, що враховують когнітивні механізми запам'ятовування.

У цьому контексті особливої значущості набувають системи інтервального повторення (SRS), які базуються на алгоритмах оптимізації часових інтервалів повторення навчального матеріалу відповідно до закономірностей довготривалої пам'яті. Використання мобільних застосунків, що реалізують принципи інтервального повторення, забезпечує багаторазове варіативне відтворення лексичних одиниць, підвищує міцність їх засвоєння та сприяє формуванню стійких лексичних навичок.

Водночас, попри зростання популярності цифрових платформ у мовній освіті, питання їх методично обґрунтованої інтеграції у розвиток іншомовної лексичної компетентності залишається недостатньо систематизованим. Зокрема, потребують уточнення дидактичний потенціал мобільних SRS-інструментів, освітні практики їх використання, а також особливості поєднання мобільної роботи з аудиторною діяльністю, включно з перевіркою результатів, обговоренням помилок та корекцією лексичних труднощів. Таким чином, актуальність дослідження зумовлюється потребою пошуку ефективних дидактичних рішень інтеграції мобільних застосунків інтервального повторення у процес розвитку іншомовної лексичної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика цифровізації мовної освіти та впровадження мобільних технологій у процес іншомовної підготовки перебуває у центрі уваги сучасних наукових досліджень. Так, у працях А. Кукульська-Х'юмл обґрунтовано концепцію mobile-assisted language learning (MALL), яка передбачає персоналізоване, гнучке та мобільне навчання іноземних мов[3]. Дослідниця наголошує на можливостях мобільних технологій забезпечувати навчання у форматі anytime-anywhere та сприяти індивідуалізації освітніх траєкторій. Дж. Годвін-Джонс розглядає мобільні пристрої як вагомий освітній ресурс, здатний підвищувати навчальну мотивацію, розширювати доступ до навчальних матеріалів і забезпечувати мультимедійну взаємодію з мовним контентом.

У сучасних наукових розвідках дедалі більше уваги приділяється дослідженню інтерактивності та цифрових технологій як дидактичної умови результативного засвоєння лексичного матеріалу. Зокрема, М. Леві розглядає цифрові освітні технології як середовище інтерактивної мовної практики, що забезпечує динамічну взаємодію здобувача освіти з навчальним контентом і сприяє індивідуалізації процесу оволодіння мовою[4]. У свою чергу, Н. Даббаг і А. Кіцантас, акцентують увагу на ролі цифрових навчальних середовищ у розвитку саморегульованого навчання, підкреслюючи, що інтерактивні платформи стимулюють автономність здобувачів освіти та підвищують ефективність засвоєння лексики завдяки постійному доступу до навчального матеріалу[1].

Водночас Дж. Шмітт наголошує, що інтерактивні формати роботи з лексикою забезпечують багаторазове варіативне повторення мовних одиниць, що є необхідною умовою формування стійких словникових знань[6].

Теоретичні засади розвитку лексичної компетентності висвітлено у працях П. Нейшн, який визначає словникове знання як ключову передумову ефективної іншомовної комунікації та наголошує на необхідності системного повторення лексики[5]. Когнітивні механізми запам'ятовування ґрунтовно досліджено у класичних експериментах Г. Еббінгауз, який довів залежність збереження інформації від частоти та інтервальності повторення, заклавши наукові підвалини теорії інтервального повторення[2].

Окремий напрям становлять дослідження ефективності цифрових флеш-карток і платформ інтервального повторення. Зокрема, результати експериментів Т. Хо та С. Кавагучі; А. Сетіаван і П. Від'ярті; О. Чайковська та Л. Збаравська засвідчують позитивний вплив цифрових систем повторення на розширення словникового запасу, підвищення навчальної мотивації та результативність засвоєння лексики. Подальший розвиток ідей кривої забування в цифровому освітньому середовищі репрезентовано у працях М. Стасів, М. Лучкевич та А. Худий, які обґрунтовують доцільність інтеграції алгоритмів інтервального повторення у мобільні застосунки для вивчення іноземних мов і підкреслюють їхній потенціал щодо адаптивного керування повторенням та персоналізації навчальних траєкторій[8].

Ю. Денисюк у своєму дослідженні узагальнює передумови актуалізації цифрових лексичних інструментів крізь призму мультимодальності, автоматизованого зворотного зв'язку, гейміфікації та підтримки автономного навчання.

Водночас, попри значну кількість наукових праць, недостатньо висвітленим залишається питання комплексного аналізу дидактичного потенціалу цифрових систем інтервального повторення у розвитку іншомовної лексичної компетентності, зокрема у площині узагальнення освітніх практик їх інтеграції в сучасне мовне навчання, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є комплексний теоретико-дидактичний аналіз цифрових систем інтервального повторення (SRS) як інструменту формування іншомовної лексичної компетентності та узагальнення практик їх інтеграції в аудиторне навчання із застосуванням мобільних освітніх застосунків (на прикладі платформи Quizlet). Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання таких завдань дослідження: проаналізувати теоретичні засади розвитку іншомовної лексичної компетентності у сучасній лінгводидактиці; розкрити психолого-когнітивні механізми інтервального повторення як наукове підґрунтя довготривалого збереження лексичної інформації; окреслити дидактичні можливості цифрових систем інтервального повторення у структурі сучасного аудиторного мовного навчання; здійснити порівняльний дидактичний аналіз сучасних SRS-платформ (Anki, Memrise, Brainscape, Quizlet) за критеріями алгоритмічності, адаптивності, мультимодальності та інтеграції в освітній

процес; схарактеризувати функціонально-методичний потенціал платформи Quizlet як інтерактивного інструмента організації лексичного повторення в аудиторній та постаудиторній роботі; узагальнити освітні практики використання SRS-систем у поєднанні аудиторного навчання з мобільними формами самостійної роботи здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток лексичної компетентності є ключовим компонентом іншомовної комунікативної підготовки, адже словниковий запас забезпечує сприймання, інтерпретацію та продукування мовлення. Лексична компетентність розглядається як інтегративне утворення, що охоплює знання семантики слова, його граматичних характеристик, сполучуваності, стилістичної маркованості й прагматичних значень, а також навички рецептивного й продуктивного використання лексичних одиниць у комунікативних ситуаціях [5]. У сучасній лінгводидактиці лексична компетентність трактована як структурована система взаємопов'язаних знань, організованих за семантичними, асоціативними та контекстуальними зв'язками, що зумовлює акцент не лише на кількісному прирості лексики, а й на формуванні її «глибини» (depth of vocabulary knowledge). П. Нейшн підкреслює, що ефективне володіння словом передбачає знання не тільки базового значення, а й деривaційних форм, словотворчих моделей, граматичних особливостей, частотності, стилістичної маркованості та типових колокацій [5]. Вагомим складником лексичної компетентності є колокаційна компетентність, оскільки опанування стійких сполучень слів підвищує природність мовлення, сприяє автоматизації мовленнєвих реакцій і розвитку флюентності; саме вона забезпечує перехід від формального знання слова до його функціонального використання [6; 7]. Важливою дидактичною умовою розвитку лексичної компетентності є забезпечення переходу від рецептивного засвоєння до продуктивного відтворення, що потребує системного повторення, варіативного контекстуального використання та регулярної актуалізації лексики у мовленні [5]. Отже, потреба в ефективних механізмах системного повторення та довготривалого збереження лексичних знань зумовлює звернення до когнітивних закономірностей пам'яті й інтервального повторення.

Когнітивне підґрунтя інтервального повторення пов'язане з процесами кодування, збереження та відтворення інформації і залежністю міцності запам'ятовування від частоти актуалізації матеріалу та інтервалів між повтореннями. Класичне теоретичне обґрунтування подано в експериментальних дослідженнях Г. Еббінгауз, який описав «криву забування» та показав, що без повторення обсяг збереженої інформації різко зменшується у перші години й дні після засвоєння [2]. Водночас повторення, здійснене у відповідно підібраних часових інтервалах, уповільнює забування та підвищує рівень retention; на цій закономірності ґрунтуються алгоритми інтервального повторення, що передбачають поступове збільшення інтервалів залежно від успішності відтворення [2]. Сутність інтервального повторення полягає в актуалізації матеріалу в моменти

підвищеного ризику забування та в опорі на retrieval practice - активне відтворення, ефективніше за пасивне перечитування. Регулярне повторення сприяє перенесенню інформації до довготривалої пам'яті (transfer to long-term memory), а в іншомовному навчанні - переходу лексичних одиниць від нестійкого впізнавання до стабільного мовленнєвого використання. У сучасному цифровому освітньому середовищі ці принципи реалізуються через адаптивні алгоритми повторення у мобільних застосунках, які персоналізують планування повторювальних сесій відповідно до індивідуальної динаміки засвоєння та знижують інтенсивність забування [8]. Таким чином, інтервальне повторення, спираючись на криву забування, інтервальність і активне відтворення, створює науково обґрунтовані передумови для підвищення ефективності засвоєння іншомовної лексики та стійкості лексичних знань.

Цифровізація освітнього середовища зумовила активне впровадження технологій, спрямованих на оптимізацію запам'ятовування навчального матеріалу. У цьому контексті ефективним інструментом виступають цифрові системи інтервального повторення (Spaced Repetition Systems - SRS), які автоматизують організацію повторення шляхом розподілу повторювальних сесій у часі та реалізують алгоритмізоване планування відповідно до когнітивних закономірностей пам'яті. Їх дидактична результативність пов'язана з поєднанням принципів кривої забування, retrieval practice і поступового перенесення інформації до довготривалої пам'яті; на відміну від механічного повторення, SRS забезпечують індивідуалізоване керування частотою актуалізації матеріалу та підтримують високий рівень retention. Ключовим елементом SRS є адаптивні алгоритми: правильно відтворені одиниці отримують більші інтервали до наступного повторення, тоді як проблемні актуалізуються частіше, що дозволяє фокусувати увагу на матеріалі з нижчим рівнем засвоєння. Адаптивність також передбачає персоналізацію траєкторії повторення на основі швидкості відповіді, частоти помилок, часу взаємодії з матеріалом і динаміки засвоєння; у дослідженнях підкреслюється, що інтеграція таких алгоритмів у цифрові мовні застосунки створює умови для індивідуалізації навчання та оптимізації запам'ятовування лексики [8]. Важливою перевагою SRS у мовній освіті є мультимодальність (текст, аудіо, зображення, приклади вживання, транскрипція), що активізує різні канали сприйняття та поглиблює кодування інформації; у межах mobile-assisted language learning такі інструменти підтримують безперервність лексичної практики й навчання у форматі anytime-anywhere [3]. Отже, SRS поєднують алгоритмізоване повторення, адаптивність і мультимодальність, формуючи науково обґрунтовані передумови для підвищення ефективності формування іншомовної лексичної компетентності.

У сучасному цифровому освітньому просторі функціонує низка SRS-платформ, які суттєво різняться за рівнем алгоритмічної адаптивності, мультимодальністю та можливостями інтеграції в освітній процес. Для визначення оптимального інструментарію в межах дослідження було зіставлено

функціонально-методичні можливості провідних SRS-платформ. Аналіз дозволив класифікувати їх за домінуючими лінгводидактичними стратегіями. Anki базується на класичній моделі інтервальних повторень із глибокою алгоритмічною персоналізацією. Вона є найбільш ефективною для засвоєння складних термінологічних систем, оскільки дозволяє гнучко налаштовувати структуру «навчального кроку». Проте низький рівень інтерактивності та обмежені можливості колективного моніторингу роблять її переважно інструментом індивідуальної автономії, а не аудиторної взаємодії. Memrise акцентує увагу на контекстуальній семантизації лексики через мультимедійний контент (відеофрагменти з носіями мови). Гейміфіковані механізми підтримки регулярності («streak-learning») сприяють підтримці мотивації, проте жорстка структура готових курсів обмежує викладача у створенні вузькоспеціалізованих наборів під конкретні модулі програми. Brainscape реалізує концепцію «confidence-based repetition» (повторення на основі самооцінювання ступеня впевненості), що активізує метакогнітивні навички здобувачів. Цей підхід забезпечує свідоме ставлення до засвоєння лексики, але відсутність варіативних ігрових режимів знижує інтенсивність залучення на початкових етапах навчання. Quizlet демонструє найбільш збалансоване поєднання механізмів інтервального повторення та дидактичної гнучкості. Платформа трансформує процес запам'ятовування з монотонного відтворення у багаторівневу практику: від рецептивного сприйняття (режим *Flashcards*) до продуктивного використання (режими *Write*, *Test*).

Наявність інструментів групової взаємодії (режим *Live*) дозволяє інтегрувати цифрову практику безпосередньо в структуру аудиторного заняття, забезпечуючи миттєвий зворотний зв'язок.

З метою узагальнення дидактичного потенціалу платформ здійснено порівняльний аналіз за критеріями: алгоритмічність повторення, адаптивність, мультимодальність, гейміфікація, classroom-інтеграція, створення контенту та підтримка автономності.

Таблиця 1

Порівняльний дидактичний профіль SRS-платформ

	Anki	Memrise	Brainscape	Quizlet
Алгоритмічність повторення	+++	++	++	++
Адаптивність	+++	++	+++	++
Мультимодальність	++	+++	+	+++
Гейміфікація	+	+++	+	+++
Classroom-інтеграція	+	++	+	+++
Створення контенту	+++	++	++	+++
Підтримка автономності	+++	++	+++	++

Умовні позначення: + *низький рівень;* ++ *середній;* +++ *високий.*

Порівняльний аналіз засвідчує, що Anki та Brainscape орієнтовані на індивідуальну когнітивну оптимізацію, тоді як Memrise акцентує мультимедійну залученість. Натомість Quizlet демонструє найбільш збалансоване поєднання алгоритмізованого повторення, мультимодальності та педагогічно керованих форматів взаємодії, що обґрунтовує його вибір як основного кейсу дослідження.

Дидактичний потенціал платформи зумовлений інтеграцією адаптивних алгоритмів інтервального повторення та мультимодальної репрезентації лексики (текст, аудіо, візуалізація). Використання режимів активного відтворення (retrieval practice) оптимізує когнітивне навантаження та сприяє перенесенню лексичних одиниць до довготривалої пам'яті. Гейміфіковані компоненти та миттєвий зворотний зв'язок підвищують залученість здобувачів і автоматизують лексичне відтворення в умовах часових обмежень.

Методика використання Quizlet реалізується через багаторівневу модель інтеграції:

- доаудиторний етап: первинна семантизація та мультимодальне кодування лексики;
- аудиторна робота: актуалізація матеріалу та оперативний контроль через групові режими (Match, Live, Test);
- позааудиторний та автономний цикли: системне інтервальне повторення відповідно до індивідуальної динаміки засвоєння та розвиток саморегульованого навчання через створення власних наборів.

Отже, поєднання адаптивного інтервального повторення, мультимодальної подачі, гейміфікації та багаторівневої інтеграції в освітній процес формує комплексні дидактичні передумови для підвищення ефективності формування іншомовної лексичної компетентності.

Емпірична частина дослідження проводилася в межах новоствореного інтенсивного курсу англійської мови для курсантів 1 курсу Національної академії сухопутних військ, розробленого з урахуванням вимог стандарту НАТО STANAG 6001 та спрямованого на формування передумов для подальшого опанування військово-професійної англійської мови, забезпечення здатності до іншомовної комунікації та готовності до виконання службових завдань у багатонаціональному середовищі. Тривалість курсу становила 12 тижнів із загальним обсягом 574 години, з яких 430 годин - аудиторна підготовка та 144 години - самостійна робота.

На початковому етапі визначено вихідний рівень володіння мовою та здійснено розподіл курсантів на чотири рівневі групи: Alpha (B1/B2), Bravo (B1), Charlie (A2) та Delta (Beginner). Для емпіричного аналізу обрано рівень Charlie (A2), де проблема нестабільності лексичних знань і швидкого забування виявляється найбільш виразно. Дослідження мало квазіекспериментальний характер і проводилося на базі двох паралельних груп: контрольної (n = 15) та експериментальної (n = 16), які навчалися за однаковою програмою. Відмінність полягала в організації повторювального компоненту.

У контрольній групі лексична робота здійснювалася традиційними методами (словникові вправи, письмове опрацювання, фронтальне опитування, диктанти). В експериментальній групі систематично інтегрувалася платформа Quizlet як інструмент інтервального повторення та керованої самостійної практики. Лексика тематичних модулів оформлювалася у цифрові набори з перекладом/дефініцією, транскрипцією, прикладами вживання та візуальним супроводом.

Робота вибудовувалася за багаторівневою моделлю: доаудиторне опрацювання (Flashcards, Learn), аудиторна актуалізація й контроль (Match, Live, Test), позааудиторне інтервальне повторення та автономна практика через створення власних наборів.

Педагогічне спостереження засвідчило підвищення навчальної мотивації до засвоєння лексики, що проявлялося у зростанні регулярності роботи з платформою, особливій зацікавленості у вивченні нових слів і змагальному характері діяльності (курсанти порівнювали обсяг опрацьованої лексики та результати виконання завдань). Додатковим показником автономізації стало те, що під час занять у лінгфонних кабінетах курсанти самостійно створювали словникові набори зі слів, які викликали труднощі, та опрацьовували їх поза обов'язковими завданнями.

Оцінювання освітніх ефектів здійснювалося шляхом зіставлення результатів до- та післявпроваджувального етапів і аналізу поточного контролю. Фіксувалися регулярність повторення, точність лексичного відтворення, швидкість виконання завдань, а також перенесення лексики у продуктивні види діяльності. Результати засвідчили, що в експериментальній групі засвоєння лексичного матеріалу відбувалося швидше, зменшувалася кількість помилок і скорочувався час відтворення. Під час перевірки курсанти демонстрували здатність самостійно конструювати речення з новими словами, що в подальшому полегшувало процес говоріння під час тематичних комунікативних відпрацювань.

У продуктивних видах мовленнєвої діяльності спостерігалося підвищення точності використання тематичної лексики, зменшення пауз пошуку слова та загальна стабілізація словникових знань.

У контрольній групі позитивна динаміка також фіксувалася, проте була менш вираженою щодо регулярності повторення, швидкості відтворення та автономності навчальної діяльності.

Дослідження проводилося з дотриманням принципів академічної етики: персональні дані учасників не збиралися, результати узагальнювалися в груповому форматі.

Отримані дані мають описово-аналітичний характер і відображають ефекти впровадження SRS-підходу в межах конкретного курсу; перспективою подальших досліджень є розширення вибірки та застосування статистичної обробки результатів.

Висновки.

У результаті дослідження встановлено, що цифрові системи інтервального повторення мають вагомий дидактичний потенціал у розвитку іншомовної лексичної компетентності в умовах цифровізації мовної освіти. Їх застосування забезпечує не лише регулярність і структурованість повторювальної діяльності, а й раціональне розподілення навчального навантаження відповідно до рівня засвоєння лексичних одиниць. Алгоритмізоване планування інтервалів сприяє підвищенню міцності запам'ятовування, стабілізації лексичних знань і їх переходу на рівень автоматизованого відтворення у мовленні. Водночас використання SRS-систем активізує автономну навчальну діяльність здобувачів освіти, формує навички саморегульованого повторення, підвищує відповідальність за власну освітню траєкторію та створює умови для поступового й системного розширення словникового запасу.

Порівняльний дидактичний аналіз платформ Anki, Memrise, Brainscape і Quizlet показав, що, попри високу алгоритмічність і адаптивність Anki та Brainscape, їхні можливості classroom-інтеграції є обмеженими, тоді як Quizlet демонструє найбільш збалансоване поєднання мультимодальності, гейміфікації, інструментів групової взаємодії та педагогічно керованих форматів використання, що підвищує придатність платформи для організації лексичного повторення в аудиторній і постаудиторній роботі.

Узагальнення освітніх практик інтеграції Quizlet у навчальний процес засвідчило, що поєднання доаудиторного опрацювання, аудиторної актуалізації та контролю, позааудиторного інтервального повторення й автономної роботи створює цілісну модель підтримки лексичного розвитку. Емпіричні спостереження в умовах інтенсивного курсу для курсантів (STANAG 6001) показали зростання регулярності повторення, підвищення точності та швидкості лексичного відтворення, а також виразні ознаки перенесення лексики у продуктивні види діяльності: курсанти частіше самостійно будували речення з новими словами, що полегшувало тематичне говоріння.

Додатковим дидактичним ефектом стала мотиваційна складова: гейміфіковані й змагальні формати стимулювали інтерес до вивчення лексики, а також ініціювали автономні практики (самостійне створення словників/наборів зі складних слів під час роботи в лінгфонних кабінетах і поза межами обов'язкових завдань).

Перспективи подальших досліджень убачаються у проведенні контрольованих педагогічних експериментів із кількісною обробкою результатів навчання, зіставленням показників до- та післявпроваджувального етапів, а також аналізом довготривалого збереження лексичних знань. Окремого наукового інтересу потребує вивчення можливостей інтеграції технологій штучного інтелекту у процес лексичного повторення, зокрема щодо персоналізації алгоритмів, прогнозування ризику забування та адаптивного коригування освітніх траєкторій здобувачів освіти.

Література:

1. Dabbagh, N., Kitsantas, A. (2012). Personal learning environments, social media, and self-regulated learning. *The Internet and Higher Education*, 15(1), 3–8. DOI: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2011.06.002

2. Ebbinghaus, H. Memory: A Contribution to Experimental Psychology. New York: Teachers College, Columbia University, 1913.

3. Kukulska-Hulme, A. Mobile-Assisted Language Learning. In: Chapelle C. A. (Ed.). The Encyclopedia of Applied Linguistics. Wiley, 2020. DOI: https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0768.pub2).

4. Michael Levy (CALL / digital language learning) Levy, M. (2009). Technologies in use for second language learning. *The Modern Language Journal*, 93, 769–782. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2009.00972.x

5. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

6. Norbert Schmitt (vocabulary acquisition / interactive learning) Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329–363. DOI: https://doi.org/10.1177/1362168808089921

7. Schmitt, N. Instructed Second Language Vocabulary Learning. Language Teaching Research, 2008, Vol. 12(3), p. 329–363. DOI: https://doi.org/10.1177/1362168808089921.

8. Stasiv, M., Luchkevych, M., Khudyi, A. Adaptive Learning Algorithms in a Mobile Application for Foreign Language Learning. Information Systems and Networks, 2025, Vol. 18(2), p. 129–138. DOI: https://doi.org/10.23939/sisn.

References:

1. Dabbagh, N., Kitsantas, A. (2012). Personal learning environments, social media, and self-regulated learning. *The Internet and Higher Education*, 15(1), 3–8. DOI: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2011.06.002

2. Ebbinghaus, H. Memory: A Contribution to Experimental Psychology. New York: Teachers College, Columbia University, 1913.

3. Kukulska-Hulme, A. Mobile-Assisted Language Learning. In: Chapelle C. A. (Ed.). The Encyclopedia of Applied Linguistics. Wiley, 2020. DOI: https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0768.pub2).

4. Michael Levy (CALL / digital language learning) Levy, M. (2009). Technologies in use for second language learning. *The Modern Language Journal*, 93, 769–782. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.2009.00972.x

5. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

6. Norbert Schmitt (vocabulary acquisition / interactive learning) Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329–363. DOI: https://doi.org/10.1177/1362168808089921

7. Schmitt, N. Instructed Second Language Vocabulary Learning. Language Teaching Research, 2008, Vol. 12(3), p. 329–363. DOI: https://doi.org/10.1177/1362168808089921.

8. Stasiv, M., Luchkevych, M., Khudyi, A. Adaptive Learning Algorithms in a Mobile Application for Foreign Language Learning. Information Systems and Networks, 2025, Vol. 18(2), p. 129–138. DOI: https://doi.org/10.23939/sisn.

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

УДК 378.016:811.112.2’25

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1040-1052

Діконська Ксенія Леонідівна аспірантка кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов, Міжнародний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0009-0008-6754-1975

ОСОБЛИВОСТІ УСВІДОМЛЕННЯ СУТНОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОТВІРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФІЛОЛОГІВ-ГЕРМАНІСТІВ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню міри усвідомленості науково-педагогічними працівниками випускових кафедр, які забезпечують реалізацію чинних освітньо-професійних програм спеціальності В11 «Філологія» спеціалізації В11.041/043 «Германські мови і літератури (переклад включно), перша – німецька/англійська», проблеми формування текстотвірної компетентності у майбутніх філологів-германістів в її методичному й практичному аспектах.

На основі результатів опитування продемонстровано, що феномен текстотвірної компетентності філолога-германіста представлено у професійній свідомості викладачів фахових дисциплін в значенні їхньої інтегральної здатності коректно й ефективно створювати, інтерпретувати та трансформувати тексти різних типів і жанрів у межах англомовного/німецькомовного дискурсу з урахуванням мовних, мовленнєвих, когнітивних, прагматичних, соціокультурних і стилістичних чинників.

З’ясовано, що 25% опитаних викладачів вважає, що текстотвірна компетентність необхідна для забезпечення продуктивності основних видів професійної діяльності філолога-германіста в сфері перекладу, серед яких: **письмовий переклад** офіційних, наукових, ділових або художніх текстів, де потрібно зберегти стиль, структуру та точність змісту; **локалізація текстів** для веб-сайтів, програмного забезпечення або маркетингових матеріалів, що вимагає адаптації до культурного контексту цільової аудиторії; **редагування та корекція перекладів**, під час здійснення яких необхідно забезпечення логічності, цілісності та зрозумілості тексту цільовою мовою; **складання та оформлення документації**, офіційних листів, звітів, договорів, де важлива точність формулювань і відповідність мовним нормам; **підготовка навчальних матеріалів**, словників, довідників, які потребують структурованого і чітко організованого тексту.

Виявлено, що серед об’єктивних причин, які заважають формуванню текстотвірної компетентності філологів-германістів є такі: недостатня розробленість в галузі освітніх наук питань, які стосуються концептуальних і дидактико-методичних засад організації означеної вище підготовки (47%);

недосконаліть та фрагментарність технологій формування текстотвірної компетентності філологів-германістів, висвітлених у передовому педагогічному досвіді, суперечливість їхніх підстав (42%); відсутність елективних курсів, присвячених розкриттю сутності текстотвірної діяльності філолога й особливостей набуття ним текстотвірної компетентності (54%); недостатня вмотивованість викладачів мовних дисциплін щодо самостійного розроблення навчально-методичного забезпечення дисциплін в контексті супроводі процесу формування текстотвірної компетентності філологів-германістів (36%).

Натомість, проведене опитування засвідчило, що переважний склад науково-педагогічних працівників не навів авторських доробок з формування текстотвірної компетентності філологів-германістів, а також не представив власних напрацювань в означеній науково-методичній роботі. Це вказувало на те, що в реальній освітній практиці процес формування текстотвірної компетентності філологів-германістів забезпечений не належним чином, потребуючи подальшого науково-методичного вдосконалення.

Ключові слова: текстотвірна компетентність, формування текстотвірної компетентності філологів-германістів, професійна свідомість викладачів фахових дисциплін, усвідомлення науково-педагогічними працівниками сутності текстотвірної компетентності, он-лайн-опитування.

Dikonska Kseniia Leonidivna graduate student of the Chair of Romanic-Germanic Philology and Methodic of Teaching Foreign Language, International University, 33 Fontanska Doroga, Odesa, https://orcid.org/0009-0008-6754-1975

PECULIARITIES OF COMPREHENSION OF THE ESSENCE OF THE PROCESS OF FORMATION OF THE TEXT-CREATION COMPETENCE OF PHILOLOGISTS-GERMANISTS BY PEDAGOGICAL STAFF AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. This article is devoted to elucidation of the degree of comprehension by pedagogical staff rendering lectures at undergraduate departments, who enable realization of the relevant educational professional programmes pertinent to speciality B11 "Philology", specialization B11.041/043 "The German Language and Literature" (including translation), "German /English as the first foreign language", the issue of formation of the text-creation competence of future philologists-germanists in its methodical and practical aspects.

Thus, on the basis of specific online questionnaire carried out, we have managed to reveal that the phenomenon of the text-creation competence of a philologist-germanist tends to be represented in the professional awareness of lecturers, who render teaching of professional disciplines, - as that one of their integral capability to correctly and efficiently create, interpret and transform texts of various genres within

the English/Grrman linguistic discourse with due focus on the linguistic, language-based, cognitive, pragmatic, socio-cultural and stylistic factors. In fact, we have managed to ascertain that 25 per cent of the lecturers being questioned, – do believe that the text-creation competence is essential for ensuring productivity of the main professional activity of philologists-grrmanists in the sphere of translations, in particular, the written translations of formal, scientific, business or fiction texts that require preservation of the original style, structure and authenticity of the contents, localization of texts for websites, software or marketing materials, that require specific adaptation for the cultural context of the audience; editing and correction, during realization of which it becomes necessary to ensure the logic, integrity and comprehension of a text rendered in the target language; composition and shaping the documentation, formal letters, reports, contracts and agreements, all of which require correctness and authenticity in conformity with the linguistic norms of the target language; preparation of study materials, dictionaries, references, etc. that require structurally well-composed text creation.

On top of that, we have also been able to reveal a fact that among the realistic reasons that tend to impede the formation of the text-creation competence of philologists-germanists are those, such as: the insufficient elaboration within the sphere of educational sciences of certain issues which relate to the conceptual and didactic-methodical bases of organization of the above-mentioned preparation (47 per cent); certain flaws and fragmentation in the technologies of formation of the text-creation competence of philologists-germanists which has been elucidated in the progressive pedagogical expertise, contradictions of their beliefs (42 per cent); the absence of elective courses devoted to realization of the essence of the text-creation activity of philologists as well as their prospective acquisition of the text-creation competence (54 per cent); the insufficient motivation of foreign language teachers for the self-elaboration of the relevant study materials and educational support in the context of accompanying the process of formation of the text-creation competence of philologists-germanists (36 per cent).

Nevertheless, the questionnaire conducted by us has helped ascertain that the majority of pedagogical staff - have not contributed any substantial editions pertinent to enabling the formation of the text-creation competence of philologists-germanists, nor have they supplied significant self-elaborations on the scientific-methodical work under study.

Ultimately, it has only proved a point that within the realistic educational everyday practice, the process of formation of the text-creation competence of philologists-germanists, - seems not to be adequately supported. That said, it requires further scientific-methodical fine-tuning.

Keywords: the text-creation competence, formation of the text-creation competence of philologists-germanists, professional awareness of lecturers of professional disciplines, comprehension by pedagogical staff of the essence of the text-creation competence, an online questionnaire.

Постановка проблеми. Перехід національної системи філологічної освіти на інноваційні моделі організації освітнього процесу вимагає активізації підготовки та підвищення кваліфікації нової генерації викладачів іноземної мови, яким має бути властивий як високий рівень іншомовної комунікативної компетентності, загальної, фахової й науково-дослідницької культури, педагогічного професіоналізму особистості й діяльності, так і розвиненість аналітичного, критичного й творчого мислення. Зазначене є принциповою умовою успішної реалізації як Рекомендацій Ради Європи з мовної та полікультурної освіти, так і вимог Законів України «Про вищу освіту» (2014 р.) та «Про застосування англійської мови в Україні» (2024), Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2030 р., професійного стандарту «викладач закладу вищої освіти» тощо.

У контексті зазначених документів сучасний викладач іноземної мови має володіти не тільки провідними складовими професійної компетентності, але й демонструвати високий рівень набуття педагогічного професіоналізму особистості й діяльності, одним із найголовніших аспектів якого є готовність до формування у майбутніх філологів-германістів текстотвірної компетентності в її методичному й практичному вимірах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження особливостей текстотвірної компетентності як невід'ємної складової професійної компетентності сучасних фахівців з англійської та німецької філології вперше розпочалося зарубіжними вченими (С.Кемпбелл, П.Портманн-Целікас, С.Шефнер, С.Шмельцер-Айбінгер та ін.) лише з початку нового тисячоліття. При цьому, під текстотвірною компетентністю розумілася «сукупність пізнавальних здібностей і навичок, текстотвірних знань та вмінь, що дозволяють сприймати та відтворювати тексти рідною мовою чи мовою перекладу» [4, с. 332], або «здатність перекладача перетворювати тексти з однієї мови в іншу зі збереженням їх цілісності структури і змісту» [5, с. 34].

Українські дослідники в галузі освітніх наук, розпочавши вивчення феномена текстотвірної компетентності з початку другого десятиліття нинішнього століття, сконцентрували свою увагу на її формуванні під час навчання майбутніх філологів-германістів стратегій письмового перекладу академічних (Т. Кавицька), публіцистичних (Г. Адамова, Т. Василенко, К. Шевелько), офіційно-ділових (О. Михайленко), науково-технічних (В. Ігнатенко) та лінгводидактичних (Я. Фабрична) текстів з української мови на англійську/німецьку мову і навпаки.

Натомість, попри вагомий внесок зарубіжних і українських науковців, проблема формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів-германістів загалом, а також підготовки сучасного покоління майбутніх викладачів іноземної мови до організації цього освітнього процесу зокрема, залишається недостатньо вивченою в науковій теорії та досить слабко усвідомленою науково-педагогічними працівниками кафедр англійської та

німецької філології, які функціонують у вітчизняних закладах вищої освіти, як у її теоретико-методичному, так і в практичному аспектах.

Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити міру усвідомленості науково-педагогічними працівниками випускових кафедр, які забезпечують реалізацію чинних освітньо-професійних програм із спеціальності В11 «Філологія» спеціалізації В11.041/043 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – німецька/англійська», проблеми формування у майбутніх філологів-германістів текстотвірної компетентності в її методичному й практичному аспектах.

Виклад основного матеріалу. Власні спостереження за ходом реалізації освітньо-професійних програм магістратури спеціальності «Філологія», яка функціонує в одеських закладах вищої освіти, дозволила виявити суперечність між настановами сучасної лінгводидактичної теорії, в якій доводиться значущість формування у майбутніх філологів і перекладачів текстотвірної компетентності, яка гарантує успіх та ефективність здійснення ними провідних функцій професійної діяльності в сфері міжкультурного спілкування, та реаліями освітньої практики, в якій відсутні згадки про цей процес як на рівні навчально-методичного забезпечення фахових освітніх компонент, так і на рівні його практичного втілення. Враховуючи необхідність усунення цієї суперечності, нами було проведено опитування викладачів випускових кафедр, які забезпечують спеціальність «Філологія» на другому (магістерському) рівні вищої освіти, результати якого подано нижче.

На запитання: «Що Ви розумієте під поняттям «текстотвірна компетентність філолога-германіста?» викладачі, які прийняли участь в он-лайн-опитуванні, означили, що це:

– інтегральна професійна здатність майбутнього або практикуючого фахівця з германських мов усвідомлено, коректно й ефективно створювати, інтерпретувати та трансформувати тексти різних типів і жанрів у межах англомовного/німецькомовного дискурсу з урахуванням мовних, мовленнєвих, когнітивних, прагматичних, соціокультурних і стилістичних чинників;

– спроможність відображення думок та переконань за допомогою відтворення їх у текстовій формі як інтегрована здатність працювати з текстом як цілісним комунікативним утворенням: створювати, аналізувати, інтерпретувати та перетворювати тексти різних типів і жанрів відповідно до норм мови, стилю, ситуації спілкування та культурного контексту;

– здатність фахівця створювати цілісні, логічно завершені та стилістично диференційовані тексти іноземною мовою відповідно до комунікативної мети, яка передбачає володіння стратегіями текстотворення, починаючи від формування задуму й добору мовних засобів до реалізації зв'язного дискурсу з урахуванням соціокультурного контексту;

– спроможність створювати тексти німецькою або англійською мовами з урахуванням жанру, стилю, комунікативної мети, мовних норм і культурного

контексту, а також редагувати їх, виявляючи вміння логічно будувати текст, добирати мовні засоби та забезпечувати його цілісність і зрозумілість.

На запитання: «Які блоки знань, умінь і навичок Ви вважаєте провідними показниками текстотвірної компетентності філолога-германіста?» респонденти зазначили, що остання виявляється через:

– комбінацію знань мовних норм, теорії тексту, жанрово-стильових особливостей текстів, міжкультурних особливостей комунікації, принципів когезії та когерентності, умінь доцільного добору лексико-граматичних засобів, структурування аргументації, редагування й адаптація тексту відповідно до цільової аудиторії, мети і ситуації спілкування; навичок автоматизованого використання лексико-граматичних засобів та способів міжфразового зв'язку, стилістичних прийомів і фахової термінології;

– лінгвістично-текстотвірні, текстологічно-структурні, дискурсивно-прагматичні, когнітивно-концептуальні, соціокультурні та рефлексивно-редакційні знання, уміння й навички;

– начитаність, загальну ерудицію, швидкість та гнучкість мислення, візуальну пам'ять, багатий слов'яний скарб та вміння виражати думку кількома різними фразами та синонімічними висловлюваннями тощо;

– лінгвістичний блок (лексика, граматика, стилістика); дискурсивний і прагматичний; стратегічний (редагування, адаптація тексту);

На запитання: «Чи вважаєте Ви текстотвірну компетентність запорукою успішної кар'єри філолога-германіста як перекладача і чому?» викладачі здебільшого стверджували, що це саме так, оскільки:

– перекладач фактично є автором вторинного тексту, тому без сформованої текстотвірної компетентності неможливо забезпечити смислову, стилістичну та прагматичну еквівалентність перекладу й адекватне сприйняття оригіналу іноземним реципієнтом;

– суть перекладацької діяльності полягає не в механічному відтворенні мовних одиниць, а у створенні повноцінного, функціонально й культурно адекватного тексту мовою перекладу, через що саме текстотвірна компетентність забезпечує здатність перекладача зберігати смислову цілісність, прагматичний ефект і жанрово-стилістичні особливості оригіналу, що є ключовим критерієм професійної якості перекладу;

– текстотвірна компетентність сприяє більш швидкої реакції перекладача та винахідливості на пошук та використання доречних слів, речень та фраз при усному та письмовому перекладі;

– текстотвірна компетентність для перекладача є основою професійної адекватності, оскільки переклад – це не механічна заміна одиниць, а створення нового повноцінного тексту цільовою мовою;

– текстотвірна компетентність є запорукою успішної кар'єри перекладача, тому що він не просто і буквально передає слова з однієї мови на іншу, а створює адекватний, зрозумілий і цілісний текст у цільовій мові відповідно певної

комунікативної мети, дотримуючись при цьому певного стилю, що дозволяє передати смисл, емоційне забарвлення і культурний контекст оригіналу із збереженням жанрових особливостей.

На запитання: «Конкретизуйте, виконання яких саме професійних завдань і посадових функцій потребує вияву текстотвірної компетентності філолога-германіста як перекладача?», було зазначено, що вияв останньої особливо необхідний при виконанні завдань перекладача, які потребують:

– створення цілісного, жанрово й прагматично адекватного тексту перекладу, а також для його редагування, адаптації й стилістичної оптимізації, оскільки вона забезпечує збереження смислової, комунікативної та соціо-культурної еквівалентності оригіналу;

– правильного трактування отриманних інструкцій та завдань на переклад;

– письмового та усного перекладу; редагування перекладів; адаптації тексту до адресата та певної комунікативної ситуації;

– письмового перекладу юридичних, технічних і художніх текстів, редагування та стилістичної коректури цих перекладів; реферативного перекладу і створення анотацій; локалізації веб- і рекламного контенту; укладання офіційної кореспонденції на основі усних перемовин.

Суттєво й те, що 25% опитаних викладачів вважає, що текстотвірна компетентність необхідна для всіх основних видів професійної роботи перекладача, де важлива адекватність і якість перекладу тексту цільовою мовою, серед яких:

– **письмовий переклад** офіційних, наукових, ділових або художніх текстів, де потрібно зберегти стиль, структуру та точність змісту;

– **локалізація текстів** для веб-сайтів, програмного забезпечення або маркетингових матеріалів, що вимагає адаптації до культурного контексту цільової аудиторії;

– **редагування та корекція перекладів**, під час здійснення яких необхідно забезпечення логічності, цілісності та зрозумілості тексту цільовою мовою;

– **складання та оформлення документації**, офіційних листів, звітів, договорів, де важлива точність формулювань і відповідність мовним нормам;

– **підготовка навчальних матеріалів**, словників, довідників, які потребують структурованого і чітко організованого тексту.

На запитання: «Чи вважаєте Ви текстотвірну компетентність запорукою успішної кар’єри філолога-германіста як викладача іноземної мови і чому?», переважний склад опитаних професіоналів в сфері іншомовної освіти відповів ствердно через те, що текстотвірна компетентність для викладача іноземної мови:

– перетворює його на мовний і комунікативний еталон для студентів, дозволяючи моделювати навчальні тексти, логічно й обгрунтовано пояснювати матеріал, об’єктивно оцінювати їхні письмові роботи;

– забезпечує здатність створювати дидактично доцільні, структуровані й комунікативно ефективні навчальні тексти та формувати в здобувачів уміння продукувати зв'язні висловлення;

– дозволяє викладачеві моделювати мовленнєві ситуації, пояснювати мовні явища в контексті та оцінювати якість усного й письмового мовлення студентів;

– забезпечує можливість чітко та зрозуміло виражати свої думки та переконання заради поширення свого професійного досвіду серед студентів;

– є запорукою ефективного навчання, адже він навчає не окремих мовних форм, а цілісного мовлення і мислення мовою, яка викладається.

Отже, переважній склад опитаних науково-педагогічних працівників вважає, що текстотвірна компетентність є запорукою успішної кар'єри філолога-германіста як викладача іноземної мови, бо вона дозволяє створювати такі логічно структуровані навчальні матеріали, підручники, тести та вправи, які більш зрозумілі, цікаві та привабливі для здобувачів вищої освіти. Саме текстотвірна компетентність допомагає викладачу іноземної мови адаптувати останні до їхнього когнітивного і мовного рівня під час викладання граматики, лексики та стилістики, що робить іншомовне спілкування цікавим і особистісно значущим завдяки використанню творчого контексту комунікативних ситуацій.

На запитання: «Конкретизуйте, виконання яких саме професійних завдань і посадових функцій потребує вияву текстотвірної компетентності філолога-германіста як викладача іноземної мови?» респонденти відповіли, що це потрібно під час:

– проведення інтерактивних лекцій і практичних занять іноземною мовою; перевірки та рецензування студентських письмових робіт;

– розроблення навчальних і дидактичних матеріалів, пояснення мовних явищ у текстовому контексті, моделювання комунікативних ситуацій та оцінювання усного й письмового мовлення здобувачів;

– добору й модифікації навчальних текстів, пояснення їх жанрових і стилістичних особливостей, навчання письма й говоріння;

– створення інструкцій, завдань, коментарів, щоб навчати студентів якісно формулювати свої думки та здійснювати спостереження за мовними явищам, відтворених у текстах відповідних певних жанрів та стилів;

– налагодження зворотного зв'язку із здобувачами задля задоволення їх освітніх потреб та врахування рівня їхньої іншомовної підготовки;

– складання навчальних текстів, навчально-методичних рекомендацій із організації самостійної роботи студентів, посібників;

– написання наукових доповідей та статей тощо.

На запитання: «Як Ви вважаєте, при викладанні яких саме навчальних дисциплін формування текстотвірної компетентності у філологів-германістів є найбільш доцільним і чому?», респонденти відповіли, що формування останньої є найбільш доцільним під час викладання:

– практичного курсу іноземної мови, письма (академічного та професійного), лінгвістики тексту, стилістики, аналізу дискурсу, перекладознавства, зарубіжної **літератури,** оскільки саме ці дисципліни безпосередньо залучають студентів до створення й трансформації текстів різних жанрів і типів у реальних комунікативних та професійних контекстах;

– методики навчання іноземних мов та зарубіжної **літератури, тому що їх опанування орієнтує студентів** редагувати навчальні матеріали, а також створювати авторські завдання, вправи й тести, розвиваючи їх текстотвірні навички.

На запитання: «Які методи, форми, засоби і прийоми Ви використовуєте з метою формування текстотвірної компетентності у філологів-германістів?» викладачі зазначили, що для цього вони використовують:

– інтерактивні, комунікативні та проектні методи, застосовуючи прийоми аналізу автентичних текстів, моделювання комунікативних ситуацій, редагування та створення власних текстів, а також відповідні засоби: аутентичні матеріали (статті, листи, твори), корпуси текстів і словники, мультимедійні ресурси, електронні платформи для письмових завдань;

– текстоцентричний і комунікативний підходи, які спрямовують пізнавальну й текстотвірну діяльність студентів на аналіз автентичних текстів, порівняльний аналіз тексту оригіналу й тексту перекладу під час обговорення, виконання проблемних та творчих завдань на перефразування й адаптацію тексту, проєктну роботу, зі студентами;

– комплексний підхід, який дозволяє розвивати навички побудови зв'язного, логічного та стилістично правильного тексту в різних жанрах і для різних комунікативних цілей, зокрема, через написання есе та їх обговорення упродовж роботи в парах і групах, на семінарах-дискусіях та майстер-класах.

На запитання: «Які типи вправ і завдань Ви здебільшого використовуєте з метою формування текстотвірної компетентності у філологів-германістів?» викладачі зазначили, що найчастіше використовують:

– вправи на складання та редагування текстів різних жанрів, аналіз і трансформацію текстів через реферування, анотування та перефразування, а також моделювання комунікативних ситуацій письмово чи усно;

– вправи на аудіювання, читання вголос та подальше коментування прочитанного матеріалу вголос, аналітичне читання та розбір текстів, дискусійне обговорення суперечливих явищ, які мають місце у навчальних матеріалах та наукових публікаціях;

– трансформаційні вправи (переписати текст з іншою комунікативною метою); жанрові завдання (створити текст за заданим жанром) та на редагування й коментування тексту;

– метод проєктів, кейс-метод, мозковий штурм; індивідуальна та групова робота; використання мовних корпусів, цифрових платформ для спільного редагування (Google Docs), автентичних аудіо- та відеоматеріалів; складання ментальних карт тексту;

– креативні вправи: «Жанрова трансформація» на переформатування офіційного звіту у текст для соціальних мереж; «Текстовий конструктор» на відновлення логічної послідовності деформованого тексту з аргументацією вибору засобів зв'язку; «Розширення тези», що вимагає написання аргументованого абзацу за моделлю «теза – доказ – висновок».

Найбільш досвідчені викладачі для формування текстотвірної компетентності філологів-германістів здебільшого використовують такі типи вправ і завдань:

– **складання власного тексту** на задану тему – есе, листа, тез, статті або короткого оповідання з урахуванням жанру, стилю та мовних норм;

– **переклад та адаптація текстів** – робота з оригіналом і перекладом, де студенти мають відтворити зміст, стиль і структуру тексту цільовою мовою;

– **редагування та корекція текстів** – пошук і виправлення помилок, поліпшення логіки, зв'язності та стилістики готового тексту.

На запитання: «За якими критеріями й показниками та за допомогою яких засобів Ви оцінюєте рівні сформованості текстотвірної компетентності у філологів-германістів?» деякі викладачі (17%) відмітили, що рівні сформованості текстотвірної компетентності філологів-германістів вони оцінюють за результатами виконання ними письмових робіт (есе, листи, переклади), практичних завдань та вправ на редагування текстів, проєктних робіт та презентацій на заняттях за такими критеріями:

– **лексико-граматична правильність** – точність використання словникового запасу та граматичних структур;

– **структурна і логічна цілісність тексту** – наявність вступу, основної частини та висновку, зв'язність і послідовність ідей;

– **жанрово-стильова адекватність** – відповідність тексту його жанру та комунікативній меті;

– **креативність і комунікативна ефективність** – здатність адаптувати текст до аудиторії і цілі, використання різноманітних виразних засобів мови.

На запитання: «Визначте шляхом самооцінки, який рівень Вашої професійно-педагогічної майстерності щодо супроводу процесу формування текстотвірної компетентності філологів-германістів: високий, достатній, середній, низький, елементарний?» респонденти визначили її:

– як високу (23%), оскільки вони мають системне розуміння сутності й специфіки текстотвірної компетентності, володіють методами, прийомами та засобами її формування у студентів-філологів, можуть ефективно супроводжувати цей процес задля створення ними зв'язних, логічних і стилістично правильно побудованих текстів іноземними мовами, які вивчають;

– як достатню (31%), тому що спроможні з урахуванням сучасних теоретичних засад, впроваджувати у процес навчання фахових дисциплін ефективні методи, форми і прийоми, а також конкретні вправи на формування текстотвірних умінь і навичок студентів-філологів, а також адаптувати матеріал для різних рівнів їхньої мовної та перекладацької підготовки;

– як середню (46%) із постійною потребою професійного оновлення, тому що супровід процесу формування текстотвірної компетентності філологів-германістів потребує більшої конкретики, особливо у напряму розробки відповідного навчально-методичного забезпечення, яким слід більш ґрунтовно самостійно оволодівати.

На запитання: «Які об'єктивні причини, на Вашу думку, знижують ефективність роботи викладачів іноземної мови з формування текстотвірної компетентності філологів-германістів» було отримано такі результати:

– недостатня розробленість в галузі освітніх наук питань, які стосуються концептуальних і дидактико-методичних засад організації означеної вище підготовки (47%);

– недосконаліть та фрагментарність технологій формування текстотвірної компетентності філологів-германістів, висвітлених у передовому педагогічному досвіді, суперечливість їхніх підстав (42%);

– відсутність в магістерських освітньо-професійних програмах елективних курсів, присвячених розкриттю сутності текстотвірної діяльності філолога й особливостей набуття ним текстотвірної компетентності (54%);

– недостатня вмотивованість викладачів мовних дисциплін в організації й методичному супроводі процесу формування текстотвірної компетентності студентів-філологів (24%);

– брак теоретичної та методико-дидактичної озброєності викладачів мовних дисциплін щодо розробки оновленого навчально-методичного забезпечення процесу формування текстотвірної компетентності студентів-філологів (36%).

Серед додаткових причин респонденти зазначали такі:

– недостатнє пояснювання студентам цінності, важливості та переваг оволодіння текстотвірною компетентністю задля забезпечення їхньої конкурентоспроможності як професіоналів (41%);

– фрагментарність та нечіткість методичних підходів до викладання фахових дисциплін (27%);

– відсутність спеціалізованих курсів на текстотворення, **обмежене використання сучасних цифрових і мультимедійних технологій у навчальному процесі, що знижує можливості для практичного відпрацювання навичок текстотворення і адаптації текстів до різних комунікативних ситуацій** (28%)**.**

Висновки. Отже, як засвідчило опитування науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, які, маючи багаторічний досвід й будучи реально задіяними у навчально-виховному процесі магістратури спеціальності В11 «Філологія» спеціалізації В11.041/043 «Германські мови і літератури (переклад включно), перша – німецька/англійська», вони одностайні в думці, що спеціально організована підготовки майбутніх викладачів іноземної мови до формування текстотвірної компетентності філологів-германістів є вкрай

необхідною і доцільною для забезпечення їхньої успішної професійної кар'єри. Такий одностайний висновок, який узагальнив думки сучасно діючої науково-педагогічної спільноти, яка забезпечує реалізацію процесу підготовки майбутніх викладачів іноземної мови до професійно-педагогічної діяльності, ми розглядаємо переконливим аргументом, який підтверджує актуальність і соціальну значущість порушеної проблеми.

Натомість, проведене опитування засвідчило, що переважний склад науково-педагогічних працівників не навів авторських доробок з формування текстотвірної компетентності філологів-германістів, а також не представив власних напрацювань з цієї тематики в своїй науковій роботі. Це вказує на те, що в реальній освітній практиці процес формування текстотвірної компетентності філологів-германістів забезпечений не належним чином, потребуючи подальшого науково-методичного вдосконалення.

Перспективу подальших досліджень складають науково-методичні аспекти підготовки майбутніх викладачів іноземної мови до формування текстотвірної компетентності у філологів-германістів.

Література:

1. Адамова Г. В. Формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі публіцистичних текстів німецькою мовою: Дис. … доктора філософії /011 Освітні, педагогічні науки. Тернопіль, 2024. 266 с.

2. Кавицька Т. І. Формування текстотвірної компетентності майбутніх філологів у письмовому перекладі з української мови на англійську: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2015. 304 с.

3. Перхайло Н. А. Формування текстотворчої компетентності старшокласників у процесі профільного навчання української мови : Дис. … канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2013. 200 с.

4. Campbell S. (1991). Towards a model of translation competence. *Meta: Translators' journal*, Vol. 36. № 2–3. P. 329–343.

5. Gopferich S., Jakobsen A. & Mees I. (2009). Towards a model of translation competence and its acquisition: the longitudinal study transcomp. *Behind the mind: methods, models and results in translation process research*. Copenhagen: Samfundslitteratur. P. 12–37.

6. Portmann-Tselikas P., Schmölzer-Eibinger S. (2008). Textkompetenz. *Fremdsprache Deutsch*, №39. S. 5–11.

References:

1. Adamova H. V. (2024) Formuvannia tekstotvirnoi kompetentnosti maibutnikh filolohiv u pysmovomu perekladi publitsystychnykh tekstiv nimetskoiu movoiu [Formation of text-creating competence of future philologists in written translation of German journalistic texts]. Thesis for the Doctor of Philosophy Degree, specialty 011 Educational, Pedagogical Studies. Ternopil. 266 p. (in Ukrainian).

2. Kavytska T. I. (2015) Formuvannia tekstotvirnoi kompetentnosti maibutnikh filolohiv u pysmovomu perekladi z ukrainskoi movy na anhliisku [Formation of text-creating competence of future philologists in written translation from the Ukrainian language into English]. Candidate's thesis. Kyiv. 304 p. (in Ukrainian).

3. Perkhailo N. A. (2013) Formuvannia tekstotvorchoi kompetentnosti starshoklasnykiv u protsesi profilnoho navchannia ukrainskoi movy [Formation of secondary school students' text-

creating competence in the process of advanced learning in the Ukrainian language]. Candidate's thesis. Kyiv. 200 p. (in Ukrainian).

4. Campbell S. (1991). Towards a model of translation competence. *Meta: Translators' journal*, Vol. 36. № 2–3. P. 329–343.

5. Gopferich S., Jakobsen A. & Mees I. (2009). Towards a model of translation competence and its acquisition: the longitudinal study transcomp. *Behind the mind: methods, models and results in translation process research*. Copenhagen: Samfundslitteratur. P. 12–37.

6. Portmann-Tselikas P., Schmölzer-Eibinger S. (2008). Textkompetenz. *Fremdsprache Deutsch*, №39. S. 5–11.

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 37.017.4:33](477)“1991/1999”

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1053-1063

Дмитрецький Дмитро Анатолійович аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, https://orcid.org/0009-0003-8235-3191

ОСНОВНІ РЕФОРМИ УКРАЇНИ В ОБЛАСТІ ІДЕОЛОГІЇ ТА ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ КІНЦЯ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті представлено результати аналізу ідеологічних, політичних та інституційних змін/трансформацій у сфері економічної освіти школярів наприкінці XX століття. Дослідження включає осмислення реформ 1990-х років, які реалізовувались у контексті переходу від тоталітарної, інформаційно-репродуктивної освітньої парадигми до інноваційної системи шкільного навчання, спрямованої на підготовку учнів до життя, соціальних змін в умовах розбудови ринкової економіки.

Проведено аналіз державних документів та нормативно-правових актів, які на той час визначали ключові засадничі принципи розвитку цієї сфери освітньої діяльності. Інтерпретовано механізми розробки та впровадження державної політики в системі економічної підготовки молоді до життя та самореалізації в умовах ринкової економіки, разом із концептуалізацією моделі «цивілізованого власника» та комплексом реформ, пов'язаних із необхідністю переходу до принципів гуманізації, демократизації, національної та особистісної орієнтованості в усіх сферах освітнього процесу.

У роботі обґрунтовано позицію, що реформа економічної освіти функціонувала як системоутворювальний процес і слугувала масштабним соціально-психологічним інструментом адаптації українців до нових економічних реалій. Це, зокрема, стосується процесів роздержавлення власності та її подальшої приватизації, створення ринкової інфраструктури та запровадження національної валюти.

Потрактовано та узагальнено позицію стосовно того, що гуманістична спрямованість економічної освіти забезпечила необхідний фундамент для формування економічно самодостатнього, мобільного та свідомого громадянина незалежної України. Результати досліджень є цінними з точки зору розуміння динаміки розвитку національної системи економічної освіти в цілому, а також можливостей творчого використання досвіду досліджуваного історичного періоду в ситуації змін освітньої політики в державі, що передбачають збереження національних надбань та адаптацію наявного досвіду до нових соціально-економічних реалій.

Ключові слова: економічне виховання, освітні реформи, гуманізація освіти, національне відродження, роздержавлення власності, теорія людського капіталу.

Dmytro. Dmytretskyi Postgraduate Student of the Department of Pedagogy and Educational Management, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, https://orcid.org/0009-0003-8235-3191

MAJOR REFORMS IN UKRAINE IN THE FIELD OF IDEOLOGY AND POLICY OF ECONOMIC EDUCATION OF SCHOOL STUDENTS IN THE LATE 20TH CENTURY

Abstract. The article presents the results of an analysis of ideological, political, and institutional changes/transformations in the field of school students' economic education in the late twentieth century. The study examines the reforms of the 1990s during the transition from a totalitarian, information-reproductive educational paradigm toward the formation of a fundamentally new system of schooling, aimed at preparing school students for life under the conditions of a transition to a market economy.

The research is based on the analysis of state documents and regulatory acts that defined the key fundamental principles governing the development of this area of educational activity of those times. The mechanisms for developing and implementing state policy within the system of preparing young people for life and self-realization in a market economy were examined, along with the conceptualization of the "civilized owner" model and a set of reforms related to the need of transition to the principles of humanization, democratization, and national and personal orientation in all spheres of the educational process.

The paper substantiates the position that the reform of economic education functioned as a system-forming process and served as a large-scale socio-psychological tool for for adapting Ukrainians to new economic realities. This applies, in particular, to the processes of denationalization of property and its subsequent privatization, the creation of market infrastructure, and the introduction of the national currency. The paper interprets and summarizes the position that the humanistic orientation of economic education provided the necessary foundation for the formation of an economically self-sufficient, mobile, and conscious citizen of independent Ukraine. The research findings are valuable for understanding the dynamics of the development of the national system of economic education as a whole, as well as the opportunities for creatively applying the experience of the historical period under study in the context of changes in the country's educational policy, which aim to preserve national achievements and adapt existing experience to new socio-economic realities.

Keywords: economic education, educational reforms, humanization of education, national revival, denationalization of property, human capital theory.

Постановка проблеми. Період останнього десятиліття XX століття увійшов в історію України як період радикальних суспільно-політичних та соціально-економічних змін. Здобуття державної незалежності у 1991 році обумовило необхідність швидкої та ефективної адаптації державних інституцій, населення до жорстких умов ринкової економіки. У цьому контексті вітчизняна система освіти повинна була переорієнтуватись з традиційної інформаційно-репродуктивної формули на інноваційну, спрямовану на інші соціально-економічні реалії. Окрім того, саме освіта повинна реалізувати функції механізму ідеологічної зміни суспільної свідомості, підготовки молоді до економічних реформ.

Дослідження проблем реформування ідеології та державної політики економічного виховання школярів набуває особливої актуальності з огляду на те, що саме у 1990-ті роки були закладені концептуальні засади подальшого розвитку сучасного українського суспільства. Відповідно до цих змін ідеологія економічної освіти у 1990-ті роки трактується сучасними дослідниками як важливий етап у розвитку теорії і практики підготовки підростаючого покоління до нових суспільно-економічних реалій. За своєю суттю він є дуже складним, оскільки в його основі –протиріччя між традиційними стандартами системи соціального забезпечення та новими вимогами ринку, що тільки зароджувався на цьому етапі. Відповідно і у сфері освіти відбувається свідома відмова держави від тоталітарної педагогіки на користь ринково-адаптивної моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел, як сучасних, так і здійснених у межах досліджуваного історичного періоду (Л. Березівська; Т. Бортнюк; С. Домбровська; В. Ворох; В.Загривний; Н. Побірченко; О. Чучаліна; Н.Шекета та ін.) свідчить про те, що проблеми економічного виховання школярів в Україні тісно пов’язані3з суспільно-політичними та економічними трансформаціями кінця XX століття. Дослідники одностайні у позиції, що зміна економічної системи після здобуття незалежності України зумовила необхідність реформування ідеологічних засад освіти, пов'язаних з переходом від радянської моделі освіти/виховання до нової, орієнтованої на ринкові відносини. Зокрема, у хрестоматії Л.Д.Березівської [1] закцентовно увагу на тому, що педагогічний дискурс кінця XX – початку XXI століття характеризується процесами деідеологізації освіти, відмовою від марксистсько-ленінської методології та утвердженням гуманістичних і демократичних цінностей. Авторка наголошує, що саме ці зміни стали підґрунтям для формування нової політики економічного виховання, в якій ключову роль відіграє розвиток особистості учня як суб’єкта економічної діяльності. У дослідженнях Чучаліної О. В. [13] розкриваються особливості економічного виховання молодших школярів. Автор підкреслює, що у пострадянський період реформування освіти зумовило зміну змісту виховання: від засвоєння ідеологічних догм до формування ощадливості, працьовитості, відповідального ставлення до матеріальних ресурсів і початкових економічних

знань. У курсі лекцій авторства А. Потапової [11] акцентується увага на тому, що в 1990-х роках відбувається активне впровадження економічних дисциплін у систему загальної середньої освіти («Основи економіки» забезпечують ознайомлення учнів із базовими категоріями ринкової економіки, такими як попит, пропозиція, конкуренція та підприємництво. Колектив авторів навчального посібника «Освіта для розвитку миру і толерантнбості» [5] розглядає економічне виховання періоду кінця ХХ століття у ширшому контексті соціальних змін і глобалізаційних процесів. У дослідженнях Н. Стасів і Т. Війчук [10] наголошується, що економічне виховання у сучасній школі спрямоване на формування здатності учнів застосовувати знання на практиці, прогнозувати результати діяльності та діяти в умовах ринкового суспільства. Це підтверджує, що ідеї, закладені реформами кінця ХХ століття, залишаються актуальними. У роботах Н. Шекети та О. Будник [14] аналізуються проблеми методичних аспектів економічного виховання, зокрема використанні ігрових технологій, проєктної діяльності та інтерактивних форм навчання. Автори підкреслюють, що розвиток економічної грамотності та підприємливості є одним із ключових завдань сучасної школи, що безпосередньо випливає з реформ кінця ХХ століття. І. Мельникович [8] підкреслює значення раннього економічного виховання як основи соціалізації особистості, що демонструє тенденцію до безперервності економічної освіти, започатковану ще в період реформування освітньої системи. У дослідженні Н. А. Побірченко [9] особлива увага приділяється розвитку підприємницьких здібностей школярів. Авторка підкреслює необхідність раннього залучення учнів до елементів економічної діяльності, формування ініціативності, самостійності та готовності до ризику. Це відображає нові орієнтири освіти, пов’язані з переходом до ринкової економіки.

Отож, аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що реформи кінця ХХ століття в Україні заклали фундамент сучасної системи економічного виховання школярів. Вони забезпечили перехід від ідеологізованої моделі до особистісно орієнтованої, компетентнісної освіти, спрямованої на формування економічної культури, підприємливості та фінансової грамотності. Сучасні наукові дослідження підтверджують актуальність цих змін і демонструють подальший розвиток ідей, започаткованих у період становлення незалежної української держави.

Метою дослідження є аналіз ключових державних реформ в Україні наприкінці ХХ століття у сфері ідеології та політики економічного виховання учнівської молоді; з’ясування концептуальних засад та практичних підходів до економічного виховання шкільної молоді, формування рис «цивілізованого господаря», здатного до трудової мобільності у період економічних реформ.

Виклад основного матеріалу. Розуміння сутності та масштабу освітніх реформ 1990-х років потребує розуміння економічних та соціокультурних особливостей того періоду (макроекономічний та соціально-психологічний контекст перехідного періоду). Після розпаду Радянського Союзу Україна

опинилася перед необхідністю вирішення складних завдань, пов'язаних з переходом від планової економіки до ринкової: роздержавлення економіки, приватизації власності, створення ринкової інфраструктури та ін. Злам цієї системи закономірно супроводжувався кризовими явищами. До прикладу, фінансова сфера української економіки в період з 1990 по 1996 роки перебувала в стані хаосу (відсутність національної валюти, постійна криза неплатежів та дефіцит кредитних ресурсів та ін.). Закономірно, що і освітня галузь отримала замовлення на підготовку фахівців у галузі економіки, молоді, населення загалом до нових економічних реалій. У дослідженні Ю. М. Чучаліної [13, с. 95] зазначається: «Нові умови потребували підвищення кваліфікації, а досить часто і відповідної перекваліфікації, підвищення інтенсивності праці, трудової мобільності, психологічної готовності до змін. Зростала кількість людей, яким було важко адаптуватися до ринкових відносин» Отож, йдеться про всі рівні виховного процесу, починаючи від шкільного, завершуючи професійним.

Тому державна політика у сфері виховання (економічного як його складової) повинна була взяти на себе адаптаційну функцію. Економічне навчання/виховання трансформувалося у складову соціалізації особистості, покликану забезпечити не лише виживання, а й подальший розвиток людини у конкурентному середовищі.

У таблиці представлено порівняльний аналіз поетапгних макроекономічних змін, що вплинули на пріоритети розвитку освітньої політики того часу.

Таблиця 1.

Вплив економічної ситуації різних періодів на розвиток освітньої системи

Хронологічний етап	Характеристика економічної ситуації	Вплив на розвиток освітньої системи
1990–1993 рр.	Розпад планової економіки, гіперінфляція, відсутність національної валюти.	Несформованість політики в освітній сфері, перегляд радянської політекономії, пошук нових орієнтирів.
1993–1996 рр.	Початок приватизації, масове безробіття, започаткування приватного бізнесу.	Затвердження Державної національної програми «Освіта» (1993), початок створення приватних шкіл, впровадження поняття «трудова мобільність».
1996–2000 рр.	Введення в обіг гривні, створення національної банківської системи, інфляційні процеси.	Впровадження курсу «Основи економіки» у школах, адаптація підручників до нових теорій ринкової економіки.

Аналіз означених макроекономічних змін, які вплинули на пріоритети розвитку освітньої політики у межах досліджуваного періоду того часу, свідчить про те, що отримання державної незалежності, перехід на систему ринкової

економіки вимагало подолання ідеологічних установок в освіті –основ «авторитарної педагогіки», яка не була орієнтована на розвиток природних талантів, економічних інтересів та можливості вільного розвитку учасників освітнього процесу. Рудименти політичної економії, яка трактувала приватну власність як джерело експлуатації, були вилучені з навчальних планів, пояснювалась логіка процесів роздержавлення, приватизації, інших економічних змін.

Основуючись на сучасних дослідженнях означеного періоду (кінець ХХ століття), вивченні історичного досвіду впровадження ринкових основ економіки у шкільні програм, науковці доходять висновку, що цей теоретичний та фактологічний матеріал представляє реальну цінність для вдосконалення сучасних національних стратегій розвитку фінансової грамотності молоді у контексті розбудови Нової української школи. Йдеться про історико-економічні реалії, які максимально відображають підвалини національної економічної освіти та шляхи її трансформації у сучасні форми, тим більше, що сучасні виклики економічної адаптації молоді багато в чому перегукуються з тими бар'єрами, які доводилося долати освітянам у 90-ті роки. Розуміння того, як держава намагалася подолати глибокий «національний нігілізм» та органічно інтегрувати прагматичні економічні знання в широку систему загальнолюдських цінностей, є важливим для оцінки макросоціальних наслідків освітніх реформ означеного періоду.

Загалом ідеологічний вектор економічного виховання в 1990-ті роки передбачав радикальні зміни. Якщо радянська школа десятиліттями формувала так званого «будівника комунізму» (Homo Sovieticus), який розглядався державою виключно як об’єкт управління у глобальному механізмі планового виробництва. Відчуження працівника від засобів виробництва, обмеження права власності компенсувалось відповідним (доволі низьким) рівнем соціального забезпечення. Альтернативою цій позиції була принципово інша освітня парадигма. Відповідно, були змінені і виховні пріоритети. Економічне виховання в широкому суспільному контексті набуло національно-патріотичного забарвлення. Увага педагогів безпрецедентно фокусувалася на формуванні образу «цивілізованого господаря» – особистості, яка успішно поєднує сміливу підприємницьку ініціативу з високою суспільною моральністю, соціальною відповідальністю та любов'ю до рідного краю.

У цьому контексті Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») була розроблена як стратегічний базис системних реформ Процес її створення був предметом широкого суспільного обговорення. Дослідники підтверджують історичну та ідеологічну значущість цих процесів для розвитку суспільства. Зокрема, у хрестоматії під редакцією Л. Д. Березівської зазначається: «серцевиною українського педагогічного дискурсу є думка про важливість розбудови української демократичної дитиноцентрованої школи як основи незалежної держави України на засадах передової європейської та світової думки» [1, с. 20].

Мета Державної національної програми «Освіта» формулювалася, відображаючи оптимізм ранньої незалежності: «Завдяки випереджальному розвитку освіти ми мали стати передовою країною Європи нового тисячоліття». Документ урочисто проголошував національну освіту виключно власною справою українського народу, назавжди перетворюючи її з інструменту ідеологічного обслуговування партійної номенклатури на головну рушійну силу суспільного ренесансу.

Важливим стратегічним кроком у реформуванні політики економічного виховання стало інституційне подолання монопольного становища держави в освітній сфері.

Нова політика передбачала створення на рівноправній основі недержавних/приватних навчально-виховних закладів. Тобто, поява приватних ліцеїв та університетів означала початок формування в Україні повноцінного ринку освітніх послуг.

В умовах перебудови економіки виникла необхідність у фахівцях, здатних швидко навчатися та адаптуватися до професійних змін. Програма 1993 року передбачала методичне об'єднання споріднених професій і спеціальностей під час навчання, щоб гарантувати високу мобільність випускників на ринку праці, який постійно змінювався.

Концепція національного виховання (1994) передбачала формування нового типу економічної культури, що знайшло своє відображення у Концепції національного виховання, оприлюдненій у 1994 році. У цьому документі вперше на високому державному рівні було чітко визначено завдання економічного виховання як засобу практичного життєвого орієнтування молодої людини. Сучасні дослідники зазначають, що орієнтири, закладені в 1990-х роках, сьогодні еволюціонували в складну систему соціальної та економічної компетентності. Як підкреслює Іліч Л. М., «економічне виховання дає характеристику чинників, що забезпечують економічний розвиток, викорінення /скорочення бідності. Це популяризація розуміння того, що тільки самовіддана праця забезпечить добробут нашому народу, розвиток соціальної сфери, включаючи освіту, медицину, культуру» [5, с. 104].

Цей прогресивний для 1990-х років підхід передбачав перегляд традиційних методів навчання, формування освітнього процесу загалом. Школи спрямовували на стимулювання ініціативності, активності, підприємливості, критичного ставлення до будь-якої інформації та ін.

У цьому контексті гуманізація та гуманітаризація освіти визначались як базові принципи її розбудови та оновлення, зокрема, йдеться про поєднання прагматичної «економізації» освіти з її гуманізацією та гуманітаризацією. Тому політика полягала в тому, щоб економічне виховання було інтегроване в етичну систему загальнолюдських та національних цінностей. Економічна грамотність розглядалася як базова умова забезпечення справжньої громадянської свободи, захисту від політичного популізму.

Для цього періоду також характерне розроблення теоретичного підґрунтя економічної освіти. Ідеологічні зміни супроводжувалися змінами у науково-педагогічному дискурсі. У 1990-ті роки почали проникати західні концепції економічної освіти та виховання. Була започаткована нова галузь знань – «економіка освіти». Актиано розвивалась теорія людського капіталу (Human Capital Theory), яка змінила, у тому числі, підхід до фінансування шкіл. Освіта перестала розглядатися державою як виключно соціально-витратна сфера, вона почала трактуватися як важлива інвестиція в людський розвиток, яка приносить довгострокові економічні дивіденди.

У дидактичному плані активно використовувались інновації щодо змісту та технологій навчання, впровадження нових навчальних дисциплін, у тому числі економічного спрямування. У другій половині 1990-х років відбулося масове, системне впровадження предмета «Основи економіки» в навчальні плани загальноосвітніх шкіл України (переважно 10-11 класи). Зокрема, у курсі лекцій А. Г. Потапової, розробленому для педагогічних спеціальностей, суть дидактичного переходу 1990-х років описуються так: «У перехідному періоді постсоціалістичні країни вирішують такі загальні завдання: роздержавлення економіки, приватизація власності, створення ринкової інфраструктури, структурної перебудови економіки» [11, с. 57].

До прикладу, навчальний курс курс складався з двох змістових модулів: мікроекономіки (основи поведінки споживача і фірми) та макроекономіки (функціонування національної економіки в цілому). На рівні мікроекономіки учні вивчали основи природи людських потреб та споживчих благ, концепцію альтернативної вартості та ін. У межах макроекономічного блоку порушувались питання функцій і видів грошей, особливостям створення національної банківської системи та ін. Зміст дидактичних інновацій 1990-х років та їх мета подані у таблиці.

Таблиця 2.

Залежність змісту та мети оновлення економічної підготовки школярів

Оновлений зміст економічної підготовки школярів (1990-ті роки)	**Мета впровадження змін у навчальний процес**
Мікроекономіка (закони попиту, пропозиції, ціноутворення)	Формування елементарної економічної грамотності, раціональної поведінки споживача
Макроекономіка (інфляція, види безробіття, ВВП)	Розвиток громадянської зрілості та відповідальності, захист молоді від політичних, економічних маніпуляцій.
Економіка підприємства (виробництво, прибуток, інвестиції)	Підготовка до підприємницької діяльності, виховання «почуття господаря».
Фінансова грамотність (гроші, комерційні банки, кредитування)	Адаптація молоді населення до нової економічної, фінансової реальності.
Основи державного управління (податки, держбюджет)	Виховання податкової культури громадян

Слід зазначити, що, попри досягнення у визначенні напрямів реформування економічної освіти, практична реалізація оновленої концепції та програми економічного виховання у школах у 1990-ті роки стикалася зі значною кількістю проблем (гостра нестача кваліфікованих кадрів, недофінансування тощо). Водночас, саме в цей період була подолана точка неповернення у переході до сучасної парадигми економічної освіти.

Висновки. Отож, аналіз основних реформ незалежної України в області ідеології та державної політики економічного виховання школярів періоду кінця ХХ століття дозволяє стверджувати, що цей складний історичний період став переломним і повязаним з переходом від класичної інформаційно-репродуктивної моделі освіти до особистісно зорієнтованої, що було продиктовано переходом від жорсткої командно-адміністративної до відкритої ринкової соціально-економічної системи. Школа у цьому контекст виступала головним інструментом, умовою відповідної трансформації суспільної свідомості молоді.

По-перше, ідеологічний вектор державної освітньої політики був переорієнтований на гуманізацію освіти та національне відродження. Відповідно, метою економічного виховання стало формування економічно грамотної, вільної, мобільної особистості.

По-друге, був сформований політико-правовий фундамент реформ (програма «Освіта» 1993 р. та Концепція національного виховання 1994 р.), який створив передумови для реальної демократизації навчального процесу, розбудови ринку освітніх, наукових послуг.

По-третє, дидактична переорієнтація системи економічної освіти відбувалась через впровадження нових дисциплін для забезпечення розуміння молодими людьми економічної реальності та можливостей адаптації до неї.

Отож, можна стверджувати, що попри об’єктивні фінансово-економічні труднощі, освітні реформи 1990-х років в Україні забезпечили адекватні трансформаційні процеси і стали підгрунтям для наступних етапів розвитку економічної освіти всіх рівнів.

Література:

1. Березівська Л. Д. (2024). Педагогічний дискурс з реформування загальної середньої освіти в Україні (ХХ – початок ХХІ ст.) : хрестоматія. Київ : Твори, 582 с. URL: хрестоматія Березівська Л. електр (1).pdf

2. Бортнюк, Т. Ю., & Голя, Г. М. (2022). Фінансова грамотність здобувачів освіти: теоретичні аспекти. *Педагогічні науки: теорія та практика*, (3), 135–141. https://doi.org/10.26661/2786-5622-2021-3-18

3. Домбровська С. О. (2022). Сучасні методи формування фінансової грамотності населення України. *Фінансово-економічні аспекти освіти*. № 3. С. 5–14.DOI: https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-3-5-14

4. Ворох, В., & Докучина, Т. (2023). Економічне виховання як основа формування фінансової грамотності учнів з інтелектуальними порушеннями. *Освіта. Інноватика. Практика*, *10*(8), 26–31. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol10i8-004

5. Ільїч Л. М. та ін.(2024), Освіта для розвитку миру та толерантності: навч. посіб. Київ : Київ. столич. ун-т ім. Б. Грінченка, 200 с.

6. Єгоричева С., Онищенко А. (2023). Оцінювання фінансової грамотності та фінансової інклюзії старшокласників. *Економіка і регіон.* № 3 (90).DOI: https://doi.org/10.26906/EiR.2023.3(90).3032

7. Загривий В. (1996). Економічне виховання школярів. *Рідна школа.* 1999. № 9. С. 34–35.

8. Мельникович І. (2022). Економічне виховання дітей дошкільного віку: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Acta Paedagogica Volynienses,* 1(1), 99–104. https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.16

9. Побірченко Н. А. (1996). Розвиваємо схильності до підприємництва у школярів. *Початкова школа.* № 7. С. 26–27.URL: https://vseosvita.ua/library/embed/001x08-0e5c.docx.html

10. Сасів, Н., & Війчук, Т. (2023). Економічне виховання учнів початкової школи засобами математики. *Acta Paedagogica Volynienses,* (6), С. 57–63. https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.9

11. Потапова А. Г. (2023). Основи економіки. Курс лекцій. Луцьк : ПП Іванюк В. П.,. 262 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/23148/1/osn_ec_kyrs.pdf

12. Формування фінансової грамотності учнівства: роль батьківства й соціально-економічних передумов (за результатами PISA-2022). *Український центр оцінювання якості освіти.* 2025.URL: PISA-2022: Формування фінансової грамотності учнівства | Український центр оцінювання якості освіти

13. Чучаліна О. В. Економічне виховання молодших школярів. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи* : матеріали інтернет-конференції. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2021. С. 95–97. URL: https://nauka.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dis_%D0%A7%D1%83%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0_compressed.pdf

14. Н. Шекета, О. Будник (2021) Економічне виховання молодших школярів: теоретико-методичний аспект проблеми *Освітня інноватика*. Центр інноваційних освітніх технологій «PNU EcoSystem». Випуск 3. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2021. 143 с. С.71–76

15. Stolper O. A., Walter A. Financial literacy, financial advice, and financial behavior. *Journal of Business Economics*. 2017. No. 87. P. 581-643. DOI: https://doi.org/10.1007/s11573-017-0853-9

16. Лукаш С. В. Педагогічне розуміння економічного мислення. *Педагогіка і психологія.* 1999. № 1. С. 14–26. URL: https://vseosvita.ua/library/embed/001x08-0e5c.docx.html

References:

1. Berezivska, L. D. (2024). *Pedahohichnyi dyskurs z reformuvannia zahalnoi serednoi osvity v Ukraini (XX – pochatok XXI st.): Khrestomatiia* [Pedagogical discourse on reforming general secondary education in Ukraine (20th – early 21st centuries): An anthology]. Kyiv: Tvory [in Ukrainian]

2. Bortniuk, T. Yu., & Holia, H. M. (2022). *Finansova hramotnist zdobuvachiv osvity: Teoretychni aspekty* [Financial literacy of education seekers: Theoretical aspects]. Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka, (3), 135–141. https://doi.org/10.26661/2786-5622-2021-3-18 [in Ukrainian]

3. Dombrovska, S. O. (2022). *Suchasni metody formuvannia finansovoi hramotnosti naselennia Ukrainy* [Modern methods of forming financial literacy of the population of Ukraine]. Finansovo-ekonomichni aspekty osvity, (3), 5–14. https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-3-5-14 [in Ukrainian]

4. Vorokh, V., & Dokuchyna, T. (2023). *Ekonomichne vykhovannia yak osnova formuvannia finansovoi hramotnosti uchniv z intelektualnymy porushenniamy* [Economic education as a basis for the formation of financial literacy of students with intellectual disabilities]. Osvita. Innovatyka. Praktyka, 10(8), 26–31. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol10i8-004 [in Ukrainian]

5. Illych, L. M., et al. (2024). Osvita dlia rozvytku myru ta tolerantnosti: navch. posib. [Education for the development of peace and tolerance: A study guide]. Kyiv: Kyiv Borys Grinchenko Metropolitan University [in Ukrainian]

6. Ehoricheva, S., & Onyshchenko, A. (2023). *Otsiniuvannia finansovoi hramotnosti ta finansovoi inkliuzii starshoklasnykiv* [Assessment of financial literacy and financial inclusion of high school students]. Ekonomika i rehion, 3(90). https://doi.org/10.26906/EiR.2023.3(90).3032 [in Ukrainian]

7. Zahryvyi, V. (1999). *Ekonomichne vykhovannia shkoliariv* [Economic education of schoolchildren]. Ridna shkola, (9), 34–35 [in Ukrainian]

8. Melnykovych, I. (2022). *Ekonomichne vykhovannia ditei doshkilnoho viku: Vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid* [Economic education of preschool children: Domestic and foreign experience]. Acta Paedagogica Volynienses, 1(1), 99–104. https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.16 [in Ukrainian].

9. Pobirchenko, N. A. (1996). *Rozvyvaiemo skhylnosti do pidpryiemnytstva u shkoliariv* [Developing entrepreneurship inclinations in schoolchildren]. Pochatkova shkola, (7), 26–27 [in Ukrainian]

10. Sasiv, N., & Vinnichuk, T. (2023). *Ekonomichne vykhovannia uchniv pochatkovoi shkoly zasobamy matematyky* [Economic education of primary school students by means of mathematics]. Acta Paedagogica Volynienses, (6), 57–63. https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.9 [in Ukrainian]

11. Potapova, A. H. (2023). *Osnovy ekonomiky. Kurs lektsii* [Fundamentals of economics. Lecture course]. Lutsk: PP Ivaniuk V. P. [in Ukrainian]

12. Ukrainian Center for Educational Quality Assessment. (2025). *Formuvannia finansovoi hramotnosti uchnivstva: Rol batkivstva y sotsialno-ekonomichnykh peredumov (za rezultatamy PISA-2022)* [Formation of financial literacy of students: The role of parenting and socio-economic prerequisites (based on PISA-2022 results)] [in Ukrainian]

13. Chuchalina, O. V. (2021). *Ekonomichne vykhovannia molodshykh shkoliariv* [Economic education of primary school students]. In Pochatkova osvita: istoriia, problemy, perspektyvy: materialy internet-konferentsii (pp. 95–97). Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian]

14. Sheketa, N., & Budnyk, O. (2021). *Ekonomichne vykhovannia molodshykh shkoliariv: Teoretyko-metodychnyi aspekt problemy* [Economic education of primary school students: Theoretical and methodical aspect of the problem]. Osvitnia innovatyka, (3), 71–76 [in Ukrainian]

15. Stolper, O. A., & Walter, A. (2017). Financial literacy, financial advice, and financial behavior. *Journal of Business Economics,* 87, 581-643. https://doi.org/10.1007/s11573-017-0853-9.

16. Lukash, S. V. (1999). *Pedahohichne rozuminnia ekonomichnoho myslennia* [Pedagogical understanding of economic thinking]. Pedahohika i psykholohiia, (1), 14–26 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378:004:81'25

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1064-1073

Долинський Євген Володимирович доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології та перекладознавства Хмельницького національного університету, Хмельницький, orcid.org/0000-0003-4074-4648

Скиба Катерина Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри германської філології та перекладознавства, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницького національного університету, Хмельницький, orcid.org/0000-0003-2911-5461

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПЕРЕКЛАДІ ТА ЛОКАЛІЗАЦІЇ СТАНДАРТИЗОВАНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються особливості використання сучасних інформаційних технологій у процесі перекладу та локалізації стандартизованої документації. Проаналізовано роль цифрових інструментів перекладача, зокрема систем автоматизованого перекладу (CAT-інструментів), машинного перекладу та термінологічних баз даних у забезпеченні точності й уніфікації перекладу. Окреслено специфіку локалізації стандартизованих документів у контексті цифровізації перекладацької діяльності. Наведено приклади перекладу та локалізації фрагментів стандартизованої документації. Зроблено висновок, що використання інформаційних технологій сприяє підвищенню якості перекладу, стандартизації термінології та оптимізації роботи перекладача.

Особливу увагу приділено ролі цифрових технологій у забезпеченні ефективності перекладацьких процесів під час роботи зі стандартизованими текстами, що характеризуються уніфікованою структурою, повторюваністю мовних формулювань та спеціалізованою термінологією. Розглянуто можливості інтеграції сучасних перекладацьких технологій у професійну діяльність перекладача, а також визначено перспективні напрями подальших досліджень у сфері перекладу та локалізації стандартизованої документації в умовах цифро-візації інформаційного середовища.

Приклади локалізації перекладу стандартизованої документації демонструють, що адаптація тексту передбачає не лише мовну передачу змісту, а й урахування нормативних, технічних та культурних особливостей цільового середовища. Зокрема, під час перекладу міжнародної технічної документації часто виникає потреба у зміні формату дат, числових показників, одиниць вимірювання та інших елементів, що регламентуються національними стандартами. Крім того, локалізація може передбачати адаптацію термінології та

структурних елементів документа, зокрема назв розділів, формулярів або службових позначень. Такі зміни забезпечують відповідність перекладеного тексту національним стандартам оформлення документації та роблять його більш зрозумілим і придатним для використання у професійному середовищі.

Ключові слова: переклад, локалізація, стандартизована документація, інформаційні технології, цифровізація, CAT-інструменти, машинний переклад.

Dolynskiy Ievgen Volodymyrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of Germanic Philology and Translation Studies, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, orcid.org/0000-0003-4074-4648

Skyba Kateryna Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Germanic Philology and Translation Studies, Vice-Rector for scientific and pedagogical work of Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, orcid.org/0000-0003-2911-5461

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE TRANSLATION AND LOCALIZATION OF STANDARDIZED DOCUMENTATION IN THE CONTEXT OF THE DIGITALIZATION OF TRANSLATION ACTIVITIES

Abstract. The article examines the features of using modern information technologies in the process of translation and localization of standardized documentation. The role of digital translation tools, including computer-assisted translation systems (CAT tools), machine translation, and terminology databases in ensuring the accuracy and consistency of translation is analyzed. The specific features of localization of standardized documents in the context of the digitalization of translation activities are outlined. Examples of translation and localization of fragments of standardized documentation are provided. It is concluded that the use of information technologies contributes to improving translation quality, standardizing terminology, and optimizing the work of translators.

Special attention is paid to the role of digital technologies in ensuring the efficiency of translation processes when working with standardized texts characterized by a unified structure, repetitive language patterns, and specialized terminology. The possibilities of integrating modern translation technologies into the professional activities of translators are examined, and перспективні напрями подальших досліджень у сфері перекладу та локалізації стандартизованої документації in the context of the digitalization of the information environment are identified.

Examples of localization in the translation of standardized documentation demonstrate that text adaptation involves not only the linguistic transfer of content but also consideration of the regulatory, technical, and cultural features of the target environment. In particular, when translating international technical documentation, there is often a need to modify date formats, numerical indicators, units of

measurement, and other elements regulated by national standards. In addition, localization may involve the adaptation of terminology and structural elements of the document, including section titles, forms, or official designations. Such modifications ensure that the translated text complies with national standards for document formatting and make it clearer and more suitable for use in a professional environment.

Keywords: translation, localization, standardized documentation, information technologies, digitalization, CAT tools, machine translation.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку перекладознавства характеризується активною цифровізацією перекладацької діяльності. Інформаційні технології дедалі ширше застосовуються у процесі перекладу різних типів текстів, зокрема технічної, юридичної та стандартизованої документації. Уніфікованість структури та термінології таких документів потребує високого рівня точності та послідовності перекладу.

Особливої актуальності набуває використання систем автоматизованого перекладу, термінологічних баз даних та технологій машинного перекладу, які дозволяють оптимізувати роботу перекладача та забезпечити відповідність перекладу встановленим стандартам. Крім того, важливим аспектом сучасної перекладацької діяльності є локалізація документації, що передбачає адаптацію тексту до мовних, культурних і нормативних особливостей країни-реципієнта [1].

У зв’язку з цим дослідження ролі інформаційних технологій у перекладі та локалізації стандартизованої документації є актуальним і важливим для сучасної філологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання інформаційних технологій у перекладацькій діяльності досліджували такі науковці, як A. Pym [2], D. Kelly [3], M. Cronin [4], які розглядали вплив цифрових технологій на розвиток перекладознавства.

Питання локалізації програмного забезпечення та документації висвітлювали B. Esselink [5] та A. Pym [6], які наголошують на необхідності врахування культурних і мовних особливостей у процесі адаптації текстів.

Водночас переклад стандартизованої документації в умовах цифровізації потребує подальших досліджень, зокрема щодо застосування сучасних технологічних інструментів та їхнього впливу на якість перекладу.

Метою статті є дослідження особливостей використання інформаційних технологій у перекладі та локалізації стандартизованої документації в умовах цифровізації перекладацької діяльності.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання низки взаємопов’язаних дослідницьких завдань, реалізація яких дозволяє комплексно проаналізувати специфіку застосування цифрових інструментів у сучасній перекладацькій практиці. У межах дослідження розглядаються теоретичні та практичні аспекти використання інформаційних технологій у перекладі, особливості

перекладу стандартизованих документів, а також специфіка їх локалізації в умовах цифровізації перекладацької діяльності.

Відповідно до визначеної мети поставлено такі **завдання дослідження**: 1) проаналізувати роль інформаційних технологій у сучасній перекладацькій діяльності; 2) охарактеризувати особливості перекладу стандартизованої документації; 3) визначити специфіку локалізації стандартизованих документів; 4) розглянути приклади використання цифрових інструментів у процесі перекладу та локалізації документації.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, визначені завдання дослідження зумовлюють необхідність детальнішого розгляду ролі сучасних інформаційних технологій у перекладацькій діяльності. У контексті цифровізації професійної діяльності перекладача особливого значення набуває використання спеціалізованих програмних засобів, які сприяють підвищенню ефективності перекладу, забезпечують термінологічну узгодженість та оптимізують роботу з великими обсягами стандартизованих текстів [7].

У зв'язку з цим доцільно розглянути основні інформаційні технології, що застосовуються у процесі перекладу та локалізації стандартизованої документації, а також їхній вплив на якість і результативність перекладацької діяльності. Сучасні перекладачі активно використовують спеціалізовані програмні засоби, які значно спрощують процес перекладу. До таких технологій належать:

- системи автоматизованого перекладу (*CAT-інструменти*);
- системи машинного перекладу;
- термінологічні бази даних;
- системи управління перекладацькими проєктами [8].

Серед найпоширеніших інструментів перекладача можна назвати програмні продукти компанії *SDL*, зокрема программу *SDL Trados Studio*, а також *memoQ i Wordfast*. Ці системи дозволяють використовувати пам'ять перекладів, що забезпечує повторне використання раніше перекладених сегментів тексту.

Крім того, дедалі ширше застосовуються системи машинного перекладу, зокрема *Google Translate* та *DeepL Translator,* які можуть використовуватися як допоміжний інструмент для попереднього перекладу тексту [9].

Отже, використання сучасних інформаційних технологій значно розширює можливості перекладача, сприяючи підвищенню швидкості та якості перекладу, а також забезпечуючи послідовність термінології та уніфікацію текстових структур. Особливо ефективним застосування цифрових інструментів є під час роботи з текстами, що мають чітко визначену структуру та стандартизовані мовні формули.

У цьому контексті особливої уваги потребує переклад стандартизованої документації, яка характеризується специфічними мовними, структурними та термінологічними особливостями. Саме тому доцільно детальніше розглянути характерні риси перекладу таких документів та вимоги, що висуваються до перекладача під час роботи з ними.

Стандартизована документація є важливим видом професійного тексту, який використовується у технічній, виробничій, юридичній та адміністративній сферах. Такі документи створюються відповідно до встановлених стандартів і нормативних вимог, що зумовлює наявність чітко визначеної структури, уніфікованої термінології та типових мовних конструкцій. У зв'язку з цим переклад стандартизованої документації має низку специфічних особливостей, які відрізняють його від перекладу художніх або публіцистичних текстів.

Стандартизована документація характеризується:

- чіткою структурою;
- уніфікованою термінологією;
- повторюваністю мовних конструкцій;
- наявністю шаблонних формулювань [10].

Розглянемо ці характеристики більш детальніше.

Передусім стандартизовані документи характеризуються високим рівнем формалізації мовлення. У таких текстах широко використовуються сталі мовні формули, кліше та стандартизовані вирази, які повторюються в різних документах одного типу. Це дозволяє забезпечити однозначність тлумачення інформації та зменшити ризик помилок під час використання документів у професійній діяльності. У процесі перекладу перекладач повинен дотримуватися усталених відповідників і не допускати довільної варіативності формулювань.

Ще однією характерною рисою стандартизованої документації є уніфікованість термінології. Багато документів містять спеціалізовані терміни, які мають чітко визначене значення в межах певної галузі. Тому перекладач повинен використовувати усталені термінологічні відповідники та звертатися до галузевих словників, стандартів і термінологічних баз даних. Використання інформаційних технологій, зокрема систем автоматизованого перекладу, значно полегшує цей процес, оскільки дозволяє зберігати та повторно застосовувати перекладені терміни [11].

Крім того, стандартизовані документи відзначаються структурною чіткістю та регламентованим оформленням. Більшість таких текстів мають визначені розділи, підзаголовки, нумерацію пунктів, таблиці та інші структурні елементи.

Під час перекладу необхідно зберігати структуру документа, оскільки вона є частиною стандарту та забезпечує зручність користування документом.

Важливою вимогою до перекладу стандартизованої документації є максимальна точність передачі змісту. Перекладач повинен уникати надмірної інтерпретації тексту та зберігати логічну послідовність викладу інформації. Будь-які неточності або зміни формулювань можуть призвести до неправильного розуміння змісту документа.

Розглянемо приклад перекладу фрагмента стандартизованої документації.

Оригінал (англійською): *The product complies with the safety requirements specified in the standard.*

Переклад українською: *Продукт відповідає вимогам безпеки, визначеним у стандарті.*

У цьому прикладі перекладач використовує усталені терміни «вимоги безпеки» та «відповідає», які є типовими для технічної та нормативної документації.

Інший приклад:

Оригінал: *This document shall be used in accordance with the applicable regulations.*

Переклад: *Цей документ має використовуватися відповідно до чинних нормативних вимог* [12].

Отже, переклад стандартизованої документації вимагає від перекладача високого рівня професійної компетентності, знання спеціальної термінології та вміння працювати з нормативними текстами. Використання сучасних інформаційних технологій сприяє підвищенню точності перекладу, забезпечує термінологічну послідовність та оптимізує процес роботи з документами цього типу. У перекладі таких текстів особливо важливо забезпечити термінологічну точність та послідовність. Також зазначимо, що переклад стандартизованої документації характеризується високим рівнем точності, уніфікованістю термінології та необхідністю збереження чіткої структури тексту. Перекладач повинен не лише адекватно передати зміст оригіналу, але й забезпечити відповідність перекладу встановленим стандартам і нормативним вимогам [13].

Водночас у сучасних умовах міжнародної комунікації робота з такими документами часто передбачає не тільки їх переклад, а й адаптацію до мовних, культурних та нормативних особливостей країни-реципієнта. У зв’язку з цим важливого значення набуває процес локалізації документації, який дозволяє забезпечити її ефективне використання в іншому мовному та соціокультурному середовищі [14].

Тому доцільно детальніше розглянути особливості локалізації стандартизованої документації в умовах цифровізації перекладацької діяльності.

У сучасних умовах глобалізації та цифровізації інформаційного простору важливим аспектом перекладацької діяльності є не лише безпосередній переклад текстів, а й їхня локалізація. Локалізація передбачає комплексну адаптацію документа до мовних, культурних, технічних і нормативних особливостей країни або регіону, для якого призначений відповідний текст. У випадку стандартизованої документації цей процес набуває особливої ваги, оскільки такі документи використовуються у професійній, виробничій та адміністративній діяльності й повинні відповідати встановленим нормам і стандартам.

На відміну від звичайного перекладу, локалізація охоплює не лише передачу змісту іншою мовою, але й адаптацію структурних елементів документа, форматів дат і числових показників, одиниць вимірювання, позначень валют та інших специфічних параметрів. Такі зміни необхідні для забезпечення зрозумілості та відповідності документів вимогам локального нормативного середовища.

Наприклад, у міжнародній документації часто використовується американський або британський формат дат, який може відрізнятися від українських стандартів.

Оригінал: *Date: 05/12/2025*

Локалізований варіант для України*: Дата: 12.05.2025*

Аналогічно можуть змінюватися одиниці вимірювання:

Оригінал: *Weight: 10 lb*

Локалізація: *Маса: 4,54 кг* [14].

Такі зміни є необхідними для забезпечення зрозумілості та відповідності локальним стандартам.

Крім того, під час локалізації стандартизованих документів перекладач повинен враховувати національні стандарти та нормативні вимоги, які регулюють оформлення та структуру документації. В Україні такі вимоги визначаються національною системою стандартизації, зокрема стандартами ДСТУ, що регламентують правила оформлення технічних і нормативних документів [11].

Важливу роль у процесі локалізації відіграють сучасні інформаційні технології. Використання систем автоматизованого перекладу та спеціалізованих програмних інструментів дозволяє забезпечити узгодженість термінології, зберігати структуру документа та оптимізувати процес адаптації тексту до локальних вимог. Зокрема перекладачі активно застосовують такі програмні засоби, як SDL Trados Studio, memoQ та Wordfast, які підтримують роботу з пам’яттю перекладів і термінологічними базами даних.

Використання таких інструментів є особливо ефективним під час роботи з великими масивами стандартизованих текстів, оскільки вони часто містять повторювані сегменти та типові мовні конструкції. Завдяки цьому перекладач може забезпечити однаковість перекладу аналогічних фрагментів тексту та уникнути термінологічних розбіжностей [12].

Отже, локалізація стандартизованої документації є складним багатокомпонентним процесом, що передбачає не лише мовний переклад тексту, але й його адаптацію до національних стандартів, нормативних вимог та культурних особливостей цільової аудиторії. Використання сучасних інформаційних технологій значно полегшує цей процес, підвищує точність перекладу та сприяє ефективній організації перекладацької діяльності в умовах цифровізації. Локалізація передбачає не лише переклад тексту, а й адаптацію документа до нормативних і культурних особливостей країни.

Висновки. Отже, використання інформаційних технологій у перекладі та локалізації стандартизованої документації є важливим чинником підвищення ефективності перекладацької діяльності. Сучасні цифрові інструменти дозволяють оптимізувати процес перекладу, забезпечити термінологічну узгодженість та підвищити якість перекладених текстів.

Локалізація стандартизованої документації передбачає адаптацію тексту до мовних і нормативних особливостей країни, що робить переклад більш

зрозумілим і придатним для використання у відповідному соціокультурному середовищі. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення ролі штучного інтелекту у перекладацьких технологіях.

На сучасному етапі розвитку перекладознавства та інформаційних технологій можна виділити кілька перспективних напрямків подальших досліджень у сфері перекладу та локалізації стандартизованої документації:

1. Впровадження штучного інтелекту та нейромережевих технологій у переклад. Розвиток нейромережевих систем машинного перекладу (*Neural Machine Translation, NMT*) відкриває нові можливості для автоматизації перекладу стандартизованих текстів. Перспективним є дослідження щодо інтеграції таких систем із *CAT-інструментами* для забезпечення високої точності термінології та стилістичної узгодженості.

2. Розробка адаптивних термінологічних баз даних і словників. Стандартизована документація вимагає постійного оновлення термінології відповідно до змін стандартів та нормативних вимог. Перспективним є створення інтерактивних баз даних, які автоматично оновлюються і підказують перекладачеві найбільш актуальні відповідники.

3. Дослідження процесу локалізації в умовах культурних та нормативних відмінностей. Адаптація документів до локальних вимог включає не лише мовну передачу, а й врахування культурних, юридичних та технічних особливостей. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на методиках стандартизації локалізації та оцінці її ефективності для міжнародного використання документів.

4. Оптимізація перекладацьких процесів у цифровому середовищі. Цифровізація перекладацької діяльності відкриває можливості для автоматизації рутинних процесів, таких як редагування, форматування та перевірка термінології. Перспективним є вивчення інтеграції цифрових платформ, які об’єднують переклад, локалізацію та контроль якості документації в єдину систему.

5. Розробка методик навчання перекладачів у сфері цифрових технологій. Ефективне використання інформаційних технологій вимагає відповідної підготовки фахівців. Подальші дослідження можуть включати створення навчальних програм, кейсів і тренінгів для підвищення компетентності перекладачів у роботі зі стандартизованою документацією та цифровими інструментами.

Таким чином, подальший розвиток цієї тематики сприятиме підвищенню якості перекладу та локалізації стандартизованих документів, оптимізації перекладацьких процесів та ефективному впровадженню цифрових технологій у професійну практику перекладачів.

Література:

1. Головацька Ю. Б. Специфіка підготовки майбутніх перекладачів до локалізації в епоху цифрових технологій. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 58, т. 1. С. 270–274.

2. Pym A. Globalization and the politics of translation studies. *Meta*. 2006. Vol. 51 (4). P. 744–757.

3. Kelly D. Training the trainers: towards a description of translator trainer competence and training needs analysis. *TTR: Traduction, terminologie, rédaction*. 2008. Vol. 21 (1). P. 99–125.

4. Cronin M. Translation and globalization. New York: Routledge, 2003. 208 p.

5. Esselink B. A practical guide to localization. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. 488 p.

6. Pym A., Torres-Simón E. The pedagogical value of translation solution types. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*. 2015. Vol. 23 (1). P. 89–106.

7. Долинський Є. В. Електронні освітні ресурси для професійної підготовки майбутніх перекладачів в інформаційно-освітньому середовищі університету. *Педагогічний альманах*. 2021. Вип. 49. С. 64–72. DOI: https://doi.org/10.37915/pa.vi49.258.

8. Holovatska Yu., Protsyshyn T. Localization as a means of communication: translation aspect. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. 2018. № 164. С. 518–521.

9. Долинський Є. В. Інформаційно-освітнє середовище університету як ефективний засіб професійної підготовки майбутніх перекладачів у сучасних умовах. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Вип. 77, т. 1. С. 34–40. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-1.6.

10. Пожарська Н. В., Киричук Л. М., Юшак В. М. Основні труднощі перекладу ділової документації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2025. № 71. С. 277–281. DOI: https://doi.org/10.32782/2409-1154.2025.71.61.

11. Dolynskiy I., Roman V., Bak H., Horlachova V., Pasyk-Kosarieva N. The efficiency of digital technologies in the development of listening comprehension strategies for students of higher educational institutions. *Apuntes Universitarios*. 2023. Vol. 13 (1). P. 415–433. DOI: https://doi.org/10.17162/au.v13i1.1348.

12. Holovatska Y., Tereshchuk G. The use of digital technologies to prepare future translators for the modern requirements of the linguistic services market. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*. 2024. Vol. 17 (1). P. 175–187. DOI: https://doi.org/10.18785/jetde.1701.10.

13. Holovatska Y., Tsepeniuk T., Chumak H., Vavriv I., Yanchuk S. Methodological guidelines for professional training of translators for localization. *Dragoman Journal of Translation Studies*. 2024. Vol. 14 (16). P. 197–217.

14. Руда А. В. Invitation as a type of business documentation: translation aspect. *Naukovy visnyk of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*: Linguistic Sciences. 2020. Vol. 2020, №. 31. P. 328–341. URL: https://doi.org/10.24195/2 616-5317-2020-31-2

References:

1. Holovatska Yu. B. (2022). Spetsyfika pidhotovky maibutnikh perekladachiv do lokalizatsii v epokhu tsyfrovykh tekhnolohii [Specifics of training future translators for localization in the era of digital technologies]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 58, № 1. 270–274. [in Ukrainian].

2. Pym A. (2006). Globalization and the politics of translation studies [Hlobalizatsiia ta polityka perekladoznavchykh doslidzhen]. *Meta*. Vol. 51 (4). P. 744–757 [in English].

3. Kelly D. (2008). Training the trainers: towards a description of translator trainer competence and training needs analysis [Pidhotovka treneriv: do opysu kompetentnosti trenera-perekladacha ta analizu potreb u navchanni]. *TTR: Traduction, terminologie, rédaction*. Vol. 21 (1). P. 99–125 [in English].

4. Cronin M. (2003). Translation and globalization [Pereklad i hlobalizatsiia]. New York: Routledge. 208 p. [in English].

5. Esselink B. (2000). A practical guide to localization [Praktychnyi posibnyk z lokalizatsii]. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 488 p. [in English].

6. Pym A., Torres-Simón E. (2015). The pedagogical value of translation solution types [Pedahohichna tsinnist typiv pereklatskykh rishen]. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*. Vol. 23 (1). P. 89–106 [in English].

7. Dolynskyi Ye. V. (2021). Elektronni osvitni resursy dlia profesiinoi pidhotovky maibutnikh perekladachiv v informatsiino-osvitnomu seredovyshchi universytetu [Electronic educational resources for the professional training of future translators in the information and educational environment of the university]. *Pedahohichnyi almanakh*. 49. 64–72. DOI: https://doi.org/10.37915/pa.vi49.258 [in Ukrainian].

8. Holovatska Yu., Protsyshyn T. (2018). Localization as a means of communication: translation aspect [Lokalizatsiia yak zasib komunikatsii: perekladoznavchyi aspekt]. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka*. No. 164. P. 518–521 [in Ukrainian].

9. Dolynskyi Ye. V. (2021). Informatsiino-osvitnie seredovyshche universytetu yak efektyvnyi zasib profesiinoi pidhotovky maibutnikh perekladachiv u suchasnykh umovakh [The information and educational environment of the university as an effective means of professional training of future translators in modern conditions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh.* 77, № 1. 34–40. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-1.6 [in Ukrainian].

10. Pozharska N. V., Kyrychuk L. M., Yushak V. M. (2025). Osnovni trudnoshchi perekladu dilovoi dokumentatsii [Main difficulties in translating business documentation]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia. No. 71. P. 277–281. DOI: https://doi.org/10.32782/2409-1154.2025.71.61 [in Ukrainian].

11. Dolynskiy I., Roman V., Bak H., Horlachova V., Pasyk-Kosarieva N. (2023). The efficiency of digital technologies in the development of listening comprehension strategies for students of higher educational institutions [Efektyvnist tsyfrovykh tekhnolohii u rozvytku stratehii audiiuvannia studentiv zakladiv vyshchoi osvity]. *Apuntes Universitarios*. Vol. 13 (1). P. 415–433. DOI: https://doi.org/10.17162/au.v13i1.1348 [in English].

12. Holovatska Y., Tereshchuk G. (2024). The use of digital technologies to prepare future translators for the modern requirements of the linguistic services market [Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii dlia pidhotovky maibutnikh perekladachiv do suchasnykh vymoh rynku linhvistychnykh posluh]. *Journal of Educational Technology Development and Exchange*. Vol. 17 (1). P. 175–187. DOI: https://doi.org/10.18785/jetde.1701.10 [in English].

13. Holovatska Y., Tsepeniuk T., Chumak H., Vavriv I., Yanchuk S. (2024). Methodological guidelines for professional training of translators for localization [Metodychni zasady profesiinoi pidhotovky perekladachiv do lokalizatsii]. *Dragoman Journal of Translation Studies*. Vol. 14 (16). P. 197–217 [in English].

14. Ruda A. V. (2020). Invitation as a type of business documentation: translation aspect [Zaproshennia yak vyd dilovoi dokumentatsii: perekladatskyi aspekt]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*: Linhvistychni nauky. Vol. 31. P. 328–341. DOI: https://doi.org/10.24195/2616-5317-2020-31-2 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026

УДК 378.091.31:159.955

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1074-1088

Жаркова Ірина Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0003-0217-1498

Лещук Галина Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології та професійної комунікації Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-0017-9464

Сорока Ольга Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0003-1483-8974

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. У статті розглянуто методичні засади формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів у процесі їхньої професійної підготовки у педагогічних закладах вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до сучасного педагога, здатного до самоаналізу, критичного осмислення власного досвіду та безперервного професійного самовдосконалення й розвитку. Розкрито сутність поняття «рефлексивна компетентність» як інтегративної характеристики особистості майбутнього вчителя, що забезпечує здатність до усвідомленого аналізу, оцінювання та корекції власної педагогічної діяльності під час реалізації концепції «Нова українська школа». Обґрунтовано необхідність цілеспрямованого формування рефлексивної компетентності у здобувачів вищої освіти під час навчання. Проаналізовано сучасні підходи до розвитку рефлексивної компетентності у здобувачів педагогічної освіти та окреслено її основні структурні компоненти: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний, особистісний та комунікативний. Визначено ефективні методи і прийоми, що сприяють формуванню рефлексивної компетентності, зокрема: застосування інтерактивних технологій навчання, аналіз педагогічних ситуацій, виконання рефлексивних вправ, ведення щоденників і портфоліо, використання самооцінювання та взаємооцінювання. Обґрунтовано значення створення рефлексивного освітнього середовища, організації навчання за моделлю «суб'єкт-суб'єктна взаємодія», включення в квазіпрофесійну діяльність

як необхідних педагогічних умов формування рефлексивної компетентності та професійного становлення майбутніх учителів. Системне впровадження зазначених методичних підходів сприяє підвищенню якості підготовки майбутніх учителів, формує їхню готовність до інноваційної освітньої діяльності та забезпечує здатність до безперервного саморозвитку і навчання впродовж життя.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивна компетентність, майбутні вчителі, професійна підготовка, педагогічна діяльність, педагогічні умови формування рефлексивної компетентності, саморозвиток.

Zharkova Iryna Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Methods of Primary and Preschool Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0003-0217-1498

Leshchuk Halyna Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Romanic and Germanic Philology and Professional Communication, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-0017-9464

Soroka Olga Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Work and Social Pedagogy, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0003-1483-8974

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING REFLECTIVE COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

Abstract. The article examines the methodological foundations for developing reflective competence in future teachers during their professional training in higher education institutions for teacher education. The relevance of the study is determined by the increasing demands on modern educators, who must be capable of self-analysis, critical reflection on their own experience, and continuous professional self-improvement and development. The essence of the concept of "reflective competence" is revealed as an integrative characteristic of the personality of a future teacher, which ensures the ability to consciously analyse, evaluate, and adjust one's own pedagogical activity during the implementation of the New Ukrainian School concept. The necessity of the purposeful development of reflective competence in higher education students during their studies is substantiated. Modern approaches to the development of reflective competence among students of teacher education are analysed, and its main structural components are outlined: cognitive, motivational-value, activity-based, personal, and communicative. Effective methods and techniques that contribute to the development of reflective competence are identified, including: the use of interactive learning technologies, the analysis of pedagogical situations, reflective exercises,

maintaining journals and portfolios, and the use of self-assessment and peer assessment. The importance of creating a reflective educational environment, organising learning according to the subject-subject interaction model, and including quasi-professional activities as essential pedagogical conditions for the development of reflective competence and the professional growth of future teachers is substantiated. The systematic implementation of these methodological approaches contributes to improving the quality of teacher training, develops readiness for innovative educational activity, and ensures their ability for continuous self-development and lifelong learning.

Keywords: reflection; reflective competence; future teachers; professional training; pedagogical activity; pedagogical conditions for developing reflective competence; self-development.

Постановка проблеми. Сучасна трансформація вищої педагогічної освіти в Україні, зумовлена впровадженням концепції «Нова українська школа» та інтеграцією в європейський освітній простір, висуває нові вимоги до особистості вчителя, який перестає бути лише «транслятором знань». Сьогодні професійна майстерність педагога визначається не лише обсягом знань, а й здатністю до безперервного саморозвитку, адаптації до змін, гнучкого реагування на нестандартні педагогічні ситуації та критичного переосмислення власного досвіду.

У цьому контексті рефлексивна компетентність постає як фундаментальна метакомпетентність, що забезпечує перехід від репродуктивного викладання до свідомої професійної творчості. Процес її формування має розпочинатися ще під час навчання в закладі вищої освіти.

Незважаючи на високий рівень теоретичної підготовки, випускники педагогічних закладів вищої освіти часто стикаються із так званою «кризою першого року». Вона проявляється в нездатності об’єктивно оцінити причини своїх професійних невдач; схильності до копіювання чужих методичних шаблонів без їхнього критичного осмислення; відсутності навичок управління власним психоемоційним станом у конфліктних ситуаціях. Це вказує на недостатній рівень розвитку рефлексивної компетентності у майбутніх учителів— здатності перетворювати власну діяльність на об’єкт керівництва та трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування та розвитку рефлексивної компетентності вчителя в українському науковому просторі досліджувала низка вчених, фокусуючись на різних аспектах — від професійної підготовки студентів до післядипломної освіти. Зокрема, у працях Ю. Бабаян [2] детально розкрито структуру рефлексивної компетентності майбутнього вчителя початкових класів та логіку рефлексіогенезу. Дослідниця розглядає рефлексивну компетентність як «здатність педагога до самопізнання, самооцінки та саморегуляції власної професійної діяльності» і виділяє етапи,

через які проходить здобувач вищої освіти: від елементарного самоспостереження до глибокого професійного самоаналізу.

Теоретичні засади готовності майбутніх учителів до педагогічної діяльності ґрунтовно досліджено у праці А. Линенко та Давил Луїс Сократес Куєва [7]. Питання професійної рефлексії безпосередньо у структурі діяльності педагога аналізує І. Ульяніч [11], розглядаючи її як інструмент аналізу результативності навчання. У дослідженні В. Примакової [10] розкрито питання рефлексивної компетентності як умови розвитку професійної самосвідомості педагога. В. Желанова [4] вивчала використання контекстних педагогічних завдань як засобу формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів початкової школи. Питання розвитку рефлексивних умінь у системі післядипломної освіти та умови неперервного фахового зростання розкрито в дослідженні О. Андрющенко [1].

Праці І. Беха [3], О. Ігнатович [5], С. Максименка та ін. [8] заклали теоретичний фундамент для розуміння рефлексивної складової професіоналізму вчителя з точки зору психології.

Загалом, науковці переходять від розуміння рефлексії як «роздумів після уроку» до трактування її як динамічного процесу саморегуляції. Акцент зміщується на випереджальну рефлексію (планування з урахуванням можливих ризиків).

Водночас, попри наявність ґрунтовних теоретичних розробок, потребують подальшого уточнення методичні засади формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів у контексті вимог Нової української школи (НУШ) та педагогічні умови, що забезпечують неперервність рефлексивного процесу (від 1 курсу до атестаційного іспиту).

Мета статті — обґрунтувати педагогічні умови та методичні засади процесу формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів під час їхньої професійної підготовки у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Поняття «рефлексія» має тривалу історію філософського та психологічного осмислення.

В освітньому процесі рефлексія є одним із основних компонентів діяльності, а отже, рефлексивна компетентність виступає як необхідна складова професійної педагогічної освіти, що дозволяє зробити висновок про необхідність розвитку в здобувачів освіти рефлексивних умінь як основи успішної професійної діяльності майбутніх фахівців.

У контексті педагогічної діяльності рефлексія розглядається як форма теоретичної діяльності педагога, спрямована на осмислення власних професійних дій, їх основ, засобів та результатів. Професійна рефлексія учителя є не просто міркуванням про урок, що минув, це складний багаторівневий процес критичного аналізу, який охоплює різні аспекти педагогічної діяльності: від конкретних методичних прийомів до філософських основ освіти і власної педагогічної ідентичності.

Рефлексивна компетентність як компонент безпосередньо професійної самосвідомості особистості майбутніх педагогів виконує такі функції: проєктувальну (планування та організація педагогічної діяльності); організаторську (створення сприятливого середовища для ефективної взаємодії між учасниками педагогічного процесу); комунікативну (умова продуктивного спілкування між суб'єктами педагогічного процесу); мотиваційну (створення необхідних умов для спонукання дітей до навчальної діяльності, самовдосконалення та особистісного зростання); корекційна (спонукання до можливої зміни у взаємодії та діяльності).

Ці функції працюють у симбіозі, який забезпечує комплексне формування повноцінної педагогічної рефлексивної компетентності, що складається, як зазначає В. Желанова [4], з декількох компонентів:

- *когнітивного:* знання сутності рефлексії, її видів та методів аналізу власної діяльності;
- *мотиваційно-ціннісного:* усвідомлення необхідності рефлексії, мотивація до самопізнання, інтерес до вдосконалення професійної майстерності;
- *діяльнісного:* вміння аналізувати педагогічні ситуації, оцінювати ефективність застосованих методів навчання та виховання, робити висновки та коригувати плани;
- *особистісного (емоційно-вольового):* готовність до самозміни, професійна самосвідомість, креативність, критичне мислення, емпатія;
- *комунікативного*: рефлексія у спілкуванні, вміння оцінювати взаємодію з учнями та колегами, розуміти реакції іншої сторони.

Ці компоненти забезпечують перехід від простого виконання функцій до свідомого проєктування власного професійного зростання.

Публікації останніх років акцентують на тому, що без сформованої рефлексивної компетентності знання здобувачів освіти залишаються «мертвим вантажем», який вони не можуть адаптувати до реальних викликів класу.

Стосовно майбутнього вчителя НУШ, поняття «рефлексивна компетентність» доцільно трактувати як інтегративне утворення особистості, що поєднує:

- *професійно-педагогічну позицію:* усвідомлення себе як фахівця, розуміння власних сильних сторін та зон росту.
- *аналітичні вміння*: здатність розкладати педагогічну ситуацію на складники, бачити причини успіхів чи невдач у навчанні дітей;
- *прогностичну здатність*: вміння моделювати наслідки своїх дій ще до їх виконання («випереджувальна рефлексія»).
- *корекційну функцію*: готовність оперативно змінювати план уроку чи стиль спілкування залежно від реакції учнів.

Рефлексія не формується спонтанно в процесі накопичення педагогічного досвіду, а потребує цілеспрямованого розвитку із використанням спеціальних методів та технологій. Це особливо актуально для здобувачів вищої освіти педагогічних ЗВО, в яких ще не сформований значний практичний досвід, на основі якого могла б розвиватися рефлексія.

Формування рефлексивної компетентності у майбутніх педагогів є складним процесом, що потребує створення спеціальних педагогічних умов і спирається на певні методи їх реалізації. Розглянемо їх.

Першою умовою є створення рефлексивного освітнього середовища — формування особливого «поля», в якому професійне мислення здобувача вищої освіти постійно стикається з викликами, які спонукають його аналізувати свої дії. Створення рефлексивного освітнього середовища у закладах вищої освіти — це процес формування такого простору, де кожен студент має умови для критичного переосмислення свого досвіду, дій та професійного розвитку.

Освітнє середовище має трансформуватися із «слухового» на «діяльнісне». Це передбачає відмову від фронтальних лекцій та організацію простору для роботи в малих групах, що стимулює комунікацію, яка є дзеркалом для рефлексії.

Для цього в освітній процес потрібно запровадити використання «цифрових слідів»: створення закритих платформ (блогів, форумів), де студенти мають залишати «рефлексивні відгуки» після кожного практичного заняття. «Цифрові сліди» у контексті формування рефлексивної компетентності — це сукупність даних про дії майбутнього вчителя в електронному освітньому середовищі, які стають об’єктом для подальшого аналізу й самооцінки. На відміну від людської пам’яті, цифрові дані (записи вебінарів, історія редагування документів, логи на навчальних платформах) дають точну картину того, що і як робив студент. Це дозволяє порівняти власні відчуття («Мені здалося, я впевнено вів урок») із реальністю.

«Цифрові сліди» наочно демонструють динаміку навчання. Студент бачить, як змінювався його стиль письма, швидкість виконання завдань або якість розробки дидактичних матеріалів. Також «цифрові сліди» містять коментарі викладачів, оцінки одногрупників на форумах та реакції учнів під час онлайн-практики. Це база для зовнішньої рефлексії.

Допомагають збирати «цифрові сліди» та перетворювати їх на матеріал для професійної рефлексії майбутнього вчителя такі групи цифрових інструментів:

1) для фіксації досвіду (електронні портфоліо та щоденники):

- *Padlet*: віртуальна дошка, зручна для групової рефлексії, де кожен залишає свій «слід» у вигляді стікера, фото чи покликання;
- *Mahara*: спеціалізована платформа для створення e-portfolio, де студент може не лише збирати роботи, а й вести рефлексивний блог, додаючи докази своїх компетентностей;
- *Notion*: універсальний простір, де можна створювати «Бази знань», трекери навчання та щоденники практики з вкладеними медіафайлами;

2) для аналізу дій (відеоаналіз та мікровикладання):

- *VEO (Video Enhanced Observation)* або *Swivl*: додатки, які дозволяють під час перегляду відеозапису уроку ставити часові мітки (теги) на певні моменти (наприклад: «вдале запитання», «втрата уваги класу»). Це робить рефлексію точковою та об’єктивною;

- *Zoom, MS Teams*: аналіз записів онлайн-занять дозволяє студенту побачити себе «очима учня», проаналізувати міміку, темп мовлення та реакцію чату.

3) для аналізу стратегій: *Moodle, Google Classroom, Canvas*: дані про час, витрачений на завдання, кількість спроб у тестах та активність на форумах. Студент переглядає свій «звіт про діяльність» і аналізує: «Чому цей модуль здався мені найскладнішим?», «Які ресурси я ігнорував/ігнорувала?»;

4) інструменти зворотного зв'язку (зовнішня рефлексія):

- *Mentimeter, Slido*: дозволяють миттєво збирати анонімні відгуки аудиторії (учнів або одногрупників). Цифрова хмара слів за результатами уроку стає для здобувача освіти наочним «слідом» його педагогічного впливу;
- *Peergrade*: платформа для взаємного оцінювання робіт, де студент отримує структурований фідбек від колег і має на нього відреагувати;

5) для візуалізації мислення (когнітивна рефлексія): *Miro, Coggle*: створення ментальних карт (Mind Maps) до і після вивчення теми. Порівняння двох карт («Як я думав/думала раніше» і «Як я думаю зараз») — це потужний інструмент усвідомлення приросту знань.

Найкраще працює формат рефлексивного звіту на основі даних, де студент не просто пише «Мені сподобалося», а посилається на конкретний «цифровий слід» (наприклад: «Згідно з відеозаписом, 70 % часу говорив я, а не учні, що свідчить про низьку інтерактивність»).

Використання «цифрових слідів» перетворює рефлексію з абстрактного міркування на доказову педагогіку, де кожен висновок підкріплений конкретними даними.

Одним із найефективніших методів формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів є використання циклу Колба (Experiential Learning Model). Цей метод перетворює пасивне накопичення знань на активний процес формування професійного досвіду. Для майбутніх учителів це алгоритм переведення теорії в практику.

Цикл складається з чотирьох послідовних етапів.

1 етап — конкретний досвід (Concrete Experience) — «Роби». Навчання починається не з підручника, а з безпосередньої дії. Студент занурюється в ситуацію «тут і зараз». Наприклад, проводить фрагмент уроку або організовує ігри з дітьми на перерві. Інструментом на цьому етапі є ділова гра або симуляція.

2 етап — рефлексивне спостереження (Reflective Observation) — «Думай». На цьому етапі критично важливо зупинитися і проаналізувати те, що відбулося. Студент виступає в ролі стороннього спостерігача за самим собою. Для цього використовують такі запитання для аналізу: «Що саме відбулося? Які емоції я відчув/відчула? Що відчували інші учасники?». Інструментом на цьому етапі є рефлексивний щоденник або відеоаналіз (video-feedback).

3 етап — абстрактна концептуалізація (Abstract Conceptualization) — «Узагальнюй». Це етап теоретичного осмислення. Студент намагається

вибудувати логічну модель: «Чому все відбулося саме так?». Тут особистий досвід стикується із науковими даними. Завданням цього етапу є сформулювати висновки і правила за принципом: «Якщо я роблю дію *А*, то отримую результат *Б*». Інструментом на цьому етапі є міні-лекція викладача, читання спеціалізованої літератури.

4 етап — активне експериментування (Active Experimentation) — «Перевіряй». Студент пробує використати вироблену концепцію у новій ситуації. Це перевірка гіпотези на практиці. Завданням цього етапу є планування наступного кроку: «На наступний раз я спробую інший метод впливу». У результаті відбувається перехід на новий виток спіралі (новий конкретний досвід).

Для впровадження навчання за циклом Колба в університеті важливо, щоб після кожної практики або активного заняття студенту давали час на другий етап (рефлексивне спостереження). Без нього досвід просто забувається, не перетворюючись на компетентність.

Узагальнено організацію навчання за циклом Колба продемонструємо в таблиці 1.

Таблиця 1

Організації заняття за циклом Колба

Етап	***Завдання викладача***	***Дії здобувача вищої освіти***
Конкретний досвід	Створити «ситуацію виклику»	Бере участь у кейсі / рольовій грі
Рефлексивне спостереження	Задавати відкриті запитання	Описує свої відчуття і помилки
Абстрактна концептуалізація	Дати наукове пояснення / модель	Структурує знання, шукає закономірності
Активне експериментування	Дати завдання для перевірки висновків	Намагається вирішити аналогічний кейс по-іншому

Цикл Колба не дає студенту «застрягнути» на рівні простої дії. Він примусово переводить його в режим аналітика.

Слід зазначити, що рефлексивне середовище неможливе в атмосфері страху перед оцінкою. Помилки студентів в кейсах або на мікро-уроках мають розглядатися не як невдача, а як «матеріал для рефлексії».

Ефективне рефлексивне середовище будується на принципах безперервності, виклику та зв’язку із контекстом і вважається сформованим, якщо студент переходить від запитання: «Що я зробив/зробила?» до запитань: «Для чого я це зробив/зробила?» та «Як це вплинуло на учнів?».

Рефлексивне середовище перетворює навчання на постійний діалог, стимулюючи формування професійної рефлексії майбутніх фахівців. Тому

наступною умовою формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів є організація навчання за моделлю «суб'єкт-суб'єктна взаємодія».

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія — це перехід від авторитарної моделі «викладач — транслятор знань» до моделі «викладач — партнер і фасилітатор», який демонструє особистий приклад рефлексії. У контексті формування рефлексивної компетентності у майбутніх учителів це дуже важливо: якщо студент звик тільки виконувати чужі вказівки, він ніколи не навчиться аналізувати власні рішення.

Щоб студент відчув себе «суб'єктом» (активним учасником), необхідно змінити рольові позиції і розмивати ієрархію в освітньому процесі. Викладач виступає у ролі коуча і замість прямої критики помилок («Ви зробили неправильно») використовує стимулюючі запитання: «Як ти сам/сама оцінюєш цей етап уроку?», «Що би ти змінив/змінила, якщо би можна було повернутися на 10 хвилин назад?» і т. ін. Студенти переходять до ролі експерта під час делегування їм частини функцій викладача, наприклад: взаємна перевірка виконаних завдань або аналіз проведеного фрагмента уроку.

Рефлексія починається в момент, коли людина розуміє, для чого вона щось робить. Тому на початку вивчення навчальної дисципліни потрібно обговорити не тільки вимоги, але й особисті цілі студентів: «Чого саме ви хочете навчиться на цьому предметі?». Також формуванню рефлексивної компетентності сприяє спільне проєктування критеріїв оцінювання. Викладач і здобувачі освіти разом розробляють критерії оцінювання, наприклад, створюють чек-лист. Коли студенти самі беруть участь у створенні «лінійки», за допомогою якої їх будуть «вимірювати», їхня рефлексія стає осмисленою.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія неможлива без рівноправного діалогу. Тому в освітньому процесі потрібно організовувати дискусійні майданчики. Діалогова взаємодія в процесі формування рефлексивної компетентності перетворює навчання із трансляції знань на спільний пошук сенсів.

Діалогова взаємодія передбачає побудову взаємин «викладач – студент» на принципах партнерства, що сприяють розвитку уміння слухати, приймати критику та аргументувати свою позицію.

Для модерації діалогової взаємодії доцільно використовувати інтерактивні методи, зокрема:

- *«Акваріум»*: студенти діляться на дві групи і утворюють два кола. Внутрішнє коло веде діалог (обговорює кейс), а зовнішнє — спостерігає і фіксує рефлексивні моменти (хто як аргументує, як реагує на критику). Потім кола міняються ролями або обговорюють побачене. Це розвиває рефлексію другого порядку (спостереження за тим, як ми думаємо);
- *«Метод ПРЕС»*: інструмент для структурованого діалогу, який вчить студентів аргументованої професійної позиції:

Позиція: «Я вважаю, що дії вчителя були...»

Обґрунтування: «Тому що згідно з теорією...»

Приклад: «В ході гри ми бачили, що це призвело до...»
Наслідок: «Виходячи з цього, надалі я буду...»

- *«Шкала думок»*: викладач задає дискусійне запитання (наприклад: «Чи припустимо вчителю підвищувати голос в цій ситуації?»), студенти розходяться до різних стін в аудиторії (від «абсолютно погоджуюсь» до «категорично проти») і вступають в діалог з опонентами, пояснюючи свої мотиви.
- *«Полілог»*: за традиційного навчання оцінку дає викладач, а в рефлексивному середовищі створюється простір, де рівноправно звучать голоси: студента-виконавця (самоаналіз), студентів-«учнів» (зворотний зв'язок про внутрішні відчуття від дій «учителя»); студентів-спостерігачів (зовнішній експертний аналіз); викладача-тьютора (фасилітація та узагальнення).

Інтерактивні методи перетворюють діалог із формального обговорення на потужний стимул для самовдосконалення, де кожен студент отримує багато-гранну «картинку» свого професійного образу [6]. Завдяки діалоговій взаємодії рефлексія перестає бути «самокопанням» і стає соціальним інструментом. Студент вчиться бачити професійну ситуацію очима різних учасників освітнього процесу.

Особистий приклад — найкращий інструмент. Викладач сам повинен демонструвати рефлексію, наприклад: «Бачу, що сьогоднішнє завдання викликало у вас труднощі. Давайте я проаналізую свою роботу: можливо, я недостатньо чітко пояснила завдання або вибрала надто складний кейс. Що ви думаєте про це?». Така відкритість знімає психологічні бар'єри і вчить студентів тому, що аналіз власних недоліків — це ознака сили, а не слабкості.

Сформована суб'єктність дозволяє майбутньому педагогу не чекати зовнішньої оцінки від викладача чи керівництва, а самостійно коректувати свою діяльність, виходячи із внутрішніх стандартів професіоналізму.

Включення в квазіпрофесійну діяльність є ще однією із ключових умов формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів. Раннє занурення в педагогічну практику дозволяє аналізувати реальні ситуації «тут і зараз». За визначенням В. Шовкуна, квазіпрофесійна діяльність — це «форма навчання, що моделює професійну діяльність, у якій студенти виходять за межі опрацювання вузької теми заняття, шляхом включення в моделювання реальних ситуацій вирішують професійні завдання та питання професійної взаємодії» [13, с. 78].

У контексті підготовки майбутніх учителів цей процес реалізується через такі основні форми й механізми:

- ігрове моделювання: ділові, рольові та організаційно-діяльнісні ігри, в яких студенти приміряють на себе ролі вчителя, завуча чи батьків;
- вирішення педагогічних кейсів: аналіз та пошук виходу із конкретних проблемних ситуацій, що виникають в шкільній практиці;
- мікровикладання: проведення фрагментів уроків для своєї академічної групи, де сокурсники вступають в ролі учнів, із наступним колективним аналізом;

• проєктування: розробка авторських методичних матеріалів, планів уроків чи виховних заходів.

Квазіпрофесійна діяльність створює умови для «двоїстої позиції» здобувача освіти: він одночасно залишається учнем і діє як професіонал. Це стимулює рефлексію на декількох рівнях:

1) професійний самоаналіз: співвіднесення своїх можливостей із вимогами професії та існуючими ідеалами педагогічної діяльності;

2) критичне осмислення досвіду: можливість «подивитися на себе зі сторони», оцінити свою поведінку і прийняті рішення у змодельованій ситуації до виходу на реальну практику;

3) конструктивна рефлексія: вироблення нових програм і засобів діяльності на основі аналізу допущенних в грі помилок;

4) спільна рефлексія: групове обговорення результатів імітаційної діяльності, що дозволяє бачити різноманітність підходів до одного і того ж педагогічного завдання.

Важливим моментом після квазіпрофесійної діяльності є організація дебрифінгу (аналізу), коли ігровий досвід перетворюється на осмислену професійну компетентність.

Для отримання максимального відгуку дебрифінг має бути чітко структурований. Ефективна модель включає декілька послідовних етапів.

1 етап — емоційний (розвантаження). Одразу після гри учасникам потрібно «вийти з ролі» і висловити свої почуття. Для цього задають запитання: «Як ви почуваєтесь зараз?», «Що було найскладнішим/несподіваним у вашій ролі?». Метою цього етапу є зняти емоційне напруження, щоб перейти до раціонального аналізу.

2 етап — описовий (факти). Учасники відновлюють хронологію подій без оцінок. Студенти дають відповіді на запитання: «Що саме відбулося в ході гри?», «Які рішення приймались у ключові моменти?». Використання відеозаписів фрагментів гри допомагає студентам побачити себе зі сторони і об'єктивізувати факти.

3 етап — аналітичний (осмислення). Глибоке дослідження причинно-наслідкових зв'язків, шляхом відповідей на запитання «Чому ви обрали саме цю тактику?», «Як ваші дії вплинули на поведінку «учнів»?». Для візуалізації зв'язків між педагогічною проблемою і факторами, що на неї вплинули, доцільно використовувати метод «Фішбоун» (Fishbone).

4 етап — узагальнення і навчання (зв'язок із теорією). Студенти зіставляють ігровий досвід із теоретичними знаннями. Їм задають запитання**:** «Які педагогічні принципи були реалізовані (або порушені)?», «Які теоретичні концепції пояснюють те, що відбулось?». Метою цього етапу є перенесення досвіду з ігрової ситуації в структуру професійних знань.

5 етап — проєктувальний (застосування). Фінальний етап, орієнтований на майбутнє. Тут студенти відповідають на запитання: «Що б ви змінили, якщо

б гру можна було почати заново?», «Як цей досвід допоможе вам у реальній практиці в школі?». На цьому етапі доцільно використовувати «Щоденник рефлексії», де студент фіксує особисті висновки і стратегії на майбутнє.

В умовах квазіпрофесійній діяльності діалог є не просто засобом спілкування, а інструментом розкриття прихованих мотивів та способів дії. Для глибокого аналізу педагогічних ситуацій в рамках діалогової взаємодії ефективним є метод «Шість капелюхів мислення» Едварда де Боно. Він дозволяє структурувати міркування й уникнути хаотичної суперечки, включаючи різні типи рефлексії. Розглянемо, як реалізувати цей метод під час педагогічного дебрифінгу після завершення квазіпрофесійної діяльності (наприклад, імітації уроку).

Викладач пропонує групі (або одному студенту послідовно) «одягнути» капелюхи різного кольору, кожен з яких задає певний вектор мислення:

- *білий капелюх (факти)*: висловлення чистої інформації. Що саме відбулося на «уроці»? Які методи були використані? Скільки часу зайняло опитування?
- *червоний капелюх (почуття)*: момент для емоційної рефлексії. Що відчував «учитель» в момент порушення дисципліни? Що відчували «учні»? Тут важлива інтуїція та щирість.
- *чорний капелюх (критика)*: оцінка ризиків та помилок. Чому ця методика не спрацювала? В чому були порушення педагогічної етики чи логіки уроку? Які загрози виникли для освітнього процесу?
- *жовтий капелюх (оптимізм)*: пошук переваг. Що було зроблено бездоганно? Які сильні сторони продемонстрував студент? Чому обраний прийом був ефективним у цій ситуації?
- *зелений капелюх (креатив)*: проєктування майбутнього. Як можна було вирішити цю проблему по-іншому? Які альтернативні педагогічні сценарії можна запропонувати?
- *синій капелюх (метарефлексія)*: управління процесом (як правило, це роль викладача чи лідера групи). Підбиття підсумків: До яких висновків ми дійшли? Чому ми навчились як професіонали?

Реалізація цих педагогічних умов дозволяє перевести майбутнього педагога з позиції «виконавця» на позицію «суб'єкта» проєктування і перетворення освітнього процесу.

Слід зазначити, що процес формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів має бути інтегрований у зміст психолого-педагогічних дисциплін та практик у ЗВО. Ми виокремлюємо три взаємопов'язані етапи:

1) пропедевтико-мотиваційний (1–2 курси). Мета: формування інтересу до самопізнання та подолання психологічних бар'єрів перед самоаналізом. На цьому етапі відбувається впровадження елементів рефлексії в психолого-педагогічні навчальні дисципліни («Вступ до спеціальності» та «Загальна та вікова психологія», «Дидактика» і т. ін.). У результаті здобувачі освіти усвідомлюють власні особистісні якості та потребу в професійному зростанні;

2) операційно-технологічний (3 курс). Мета: ознайомлення здобувачів освіти із конкретними алгоритмами та техніками аналізу педагогічних ситуацій. На цьому етапі здійснюється вивчення методик навчання освітніх галузей через симуляцію професійної діяльності. Здобувачі освіти оволодівають «технічною» стороною рефлексії (вміння розкладати дію на компоненти та знаходити причинно-наслідкові зв'язки);

3) професійно-діяльнісний (4 курс). Мета: переведення рефлексії у внутрішній план діяльності в умовах реального шкільного середовища. На цьому етапі акцент переноситься на активну педагогічну практику, результатом якої є сформованість стійкої рефлексивної позиції; здатність самостійно корегувати свою педагогічну стратегію «тут і зараз».

Висновки. Теоретичний аналіз підтвердив, що рефлексивна компетентність є інтегральною якістю особистості майбутнього вчителя, що проявляється в здатності педагога осмислено контролювати результати діяльності, оцінювати ефективність методів і усвідомлювати себе суб'єктом моделювання педагогічного процесу. В умовах реалізації концепції НУШ вона постає не лише механізмом самоконтролю, а й стратегічним ресурсом професійного саморозвитку та адаптивності вчителя до динамічних змін освітнього середовища. Визначена структура досліджуваної компетентності, яка охоплює когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний, особистісний (емоційно-вольового) та комунікативний компоненти, дозволила розглядати рефлексивність як цілісну систему, що потребує поетапного та цілеспрямованого впливу в процесі фахової підготовки. Формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів досягається через комплексну реалізацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії, створення рефлексивного освітнього середовища, впровадження активних методів навчання та інтеграцію цифрових інструментів для самоаналізу. Процес трансформує позицію педагога з «виконавця» на «дослідника власної діяльності», забезпечуючи динаміку від інтуїтивного до креативного рівня професійної рефлексії.

Зважаючи на актуальність тематики, серед напрямів подальших досліджень варто виділити дослідження **методик і технологій розвитку рефлексивної** компетентності під час педагогічної практики та післядипломної освіти.

Література:

1. Андрющенко О. О. Науково-методичні аспекти розвитку рефлексивних умінь майбутніх учителів початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 79. Т. 1. С. 59–63. Режим доступу: https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/79/part_1/12.pdf

2. Бабаян Ю. О. Формування рефлексивної компетентності майбутнього вчителя початкових класів: наук.-метод. посіб. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 340 с.

3. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. У 2-х тт. Том 1. Чернівці : Букрек, 2015. 840 с.

4. Желанова В. В. Рефлексивна компетентність майбутнього педагога: сутність, структура, логіка рефлексіогенезу. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2020. № 33(1). С. 17–23.

5. Ігнатович О. М. Психологічні основи розвитку фахової інноваційної культури педагогічних працівників: Монографія. Київ : ТОВ «Центр учбової літератури», 2009. 287 с.

6. Лещук Г. В., Сорока О. В., Жаркова І. І. Інтерактивні методи навчання як інструмент розвитку рефлексії здобувачів вищої освіти в процесі професійної підготовки. *Вісник науки та освіти*. 2026. № 2(44). С. 2197–2209. Режим доступу: https://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/38539/38548

7. Линенко А. Ф., Куева Давіла Луїс Сократес. Рефлексивна компетентність в системі підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності. *Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. 2012. № 5-6. С. 133–138.

8. Максименко С. Д**.,** Максименко К. С., Папуча М. В. Психологія особистості : підручник; за ред. С. Д. Максименка. Київ : КММ, 2007. 296 с.

9. Мельничук Ю. Формування рефлексивної компетентності як педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2016. № 2(4). С. 108–117.

10. Примакова В. В. Рефлексивна компетентність як умова розвитку професійної самосвідомості вчителів початкових класів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки.* Чернігів : ЧНПУ, 2014. Вип. 117. С. 137–141.

11. Ульяніч І. В. Рефлексивна компетентність у педагогічний діяльності. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 2. С. 49–51.

12. Фурман В. В. Формування рефлексивної компетентності майбутнього професіонала в умовах сучасного освітнього простору. *Педагогічний процес: теорія і практика.* 2016. № 1(52). С. 12–16.

13. Шовкун В. В. Формування професійної компетентності майбутніх учителів інформатики у квазіпрофесійній діяльності. *Наука і освіта.* 2016. № 6. С. 76–81.

References:

1. Andriushchenko, O. O. (2021). Naukovo-metodychni aspekty rozvytku refleksyvnykh umin maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly [Scientific and methodological aspects of the development of reflective skills of future primary school teachers]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and Secondary Schools, 79 (1),* 59–63. Retrieved from https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/79/part_1/12.pdf [in Ukrainian].

2. Babaian, Yu. O. (2011). *Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv [Formation of reflective competence of future primary school teachers]*. Kyiv: Vydavnychyi Dim «Slovo» [in Ukrainian].

3. Bekh, I. D. (2015). *Vybrani naukovi pratsi. Vykhovannia osobystosti*. *[Selected scientific works. Personality education]*. (Vols. 2). Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].

4. Zhelanova, V. V. (2020). Refleksyvna kompetentnist maibutnoho pedahoha: sutnist, struktura, lohika refleksiohenezu [The reflexive competence of a future teacher: essence, structure, logic of reflexiogenesis]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika – Pedagogical Education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy*. *33(1),* 17–23 [in Ukrainian].

5. Ihnatovych, O. M. (2009). *Psykholohichni osnovy rozvytku fakhovoi innovatsiinoi kultury pedahohichnykh pratsivnykiv [Psychological foundations of the development of professional innovative culture of pedagogical workers]*. Kyiv: TOV «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].

6. Leshchuk, H. V., Soroka, O. V., & Zharkova, I. I. (2026). Interaktyvni metody navchannia yak instrument rozvytku refleksii zdobuvachiv vyshchoi osvity v protsesi profesiinoi pidhotovky. [Interactive teaching methods as a tool for developing reflection in higher education students in the

process of professional training]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of Science and Education, 2(44)*, 2197–2209. Retrieved from https://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/38539/38548 [in Ukrainian].

7. Lynenko, A. F., & Kueva, Davila Luis Sokrates (2012). Refleksyvna kompetentnist v systemi pidhotovky maibutnoho vchytelia do profesiinoi diialnosti [Reflective competence in the system of future teachers training for professional activity]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho – Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, 5-6,* (pp. 133–138). Odesa: PNPU im. K. D. Ushynskoho [in Ukrainian].

8. Maksymenko, S. D., Maksymenko, K. S., & Papucha, M. V. (2007). *Psykholohiia osobystosti [Psychology of personality]*. Maksymenko S. D. (Ed.). Kyiv: KMM [in Ukrainian].

9. Melnychuk, Yu. (2016). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti yak pedahohichna problema [Reflexive Competence Formation as Pedagogic Problem]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia «Pedahohichni nauky» – Collection of Scientific Papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences, 2(4),* 108–117 [in Ukrainian].

10. Prymakova, V. V. (2014). Refleksyvna kompetentnist yak umova rozvytku profesiinoi samosvidomosti vchyteliv pochatkovykh klasiv [Reflective competence as a condition for the development of professional self-awareness of primary school teachers]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka. Seriia: Pedahohichni nauky – Bulletin of the T. H. Shevchenko Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences, 117*, (*pp.*137–141). Chernihiv: ChNPU [in Ukrainian].

11. Ulianich, I. V. (2009). Refleksyvna kompetentnist u pedahohichnyi diialnosti [Reflective competence in pedagogical activity]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Applied Psychology and Social Work, 2*, 49–51 [in Ukrainian].

12. Furman, V. V. (2016). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti maibutnoho profesionala v umovakh suchasnoho osvitnoho prostoru [Formation of reflective competence of a future professional in the modern educational space]. *Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka – Pedagogical Process: Theory and Practice, 1(52),* 12–16 [in Ukrainian].

13. Shovkun, V. V. (2016). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv informatyky u kvaziprofesiinii diialnosti [Formation of professional competence of future informatics teachers in quasi-professional activity]. *Nauka i osvita – Science and Education, 6*, 76–81 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 78.147:004:005.342

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1089-1101

Жирова Тетяна Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8321-6939

AGILE-ОРІЄНТОВАНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ІТ-ФАХІВЦІВ: ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Анотація. У статті обґрунтовано методичні рекомендації щодо впровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців у закладах вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена потребою модернізації професійної підготовки відповідно до сучасної логіки ІТ-діяльності, для якої характерні ітеративність, адаптивність, командна взаємодія, орієнтація на практичний результат і постійне вдосконалення. Метою статті є обґрунтування методичних рекомендацій щодо впровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців та визначення умов, що забезпечують результативність цього процесу. У роботі використано аналіз наукових джерел, узагальнення підходів до професійної підготовки фахівців з інформаційних технологій, систематизацію положень Agile-підходу в освітньому контексті. Розкрито теоретичні засади Agile-орієнтованої підготовки, зокрема сутність Agile-підходу в освіті та значення його принципів для професійної підготовки майбутніх ІТ-фахівців. Визначено передумови впровадження Agile-орієнтованої підготовки у закладах вищої освіти, серед яких готовність викладачів до зміни ролей і форматів взаємодії, готовність студентів до командної, автономної та відповідальної роботи, організаційна підтримка на рівні освітньої програми, наявність цифрових інструментів, оновлення змісту дисциплін і форм навчальної діяльності.

Обґрунтовано методичні рекомендації, що охоплюють проєктування освітнього процесу на засадах ітеративності, організацію коротких циклів роботи, побудову командної взаємодії, забезпечення регулярного зворотного зв’язку, оновлення підходів до оцінювання та використання цифрових засобів підтримки навчання.

Встановлено, що результативність Agile-орієнтованої підготовки забезпечується поетапністю впровадження, методичною підготовленістю викладачів, позитивною мотивацією студентів, середовищем партнерської взаємодії, системністю використання Agile-елементів і узгодженістю змісту, форм, методів та оцінювання.

Зроблено висновок, що Agile-орієнтована підготовка є доцільним напрямом оновлення професійної освіти майбутніх ІТ-фахівців.

Ключові слова: Agile-методологія, майбутні ІТ-фахівці, професійна підготовка, заклад вищої освіти, методичні рекомендації, командна взаємодія, цифрові інструменти.

Zhyrova Tetiana candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Software Engineering and Cyber Security, State University of Trade and Economics, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8321-6939

AGILE-ORIENTED TRAINING OF FUTURE IT SPECIALISTS: PREREQUISITES FOR IMPLEMENTATION AND METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS

Abstract. The article substantiates methodological recommendations for implementing Agile-oriented training of future IT specialists in higher education institutions. The relevance of the study is determined by the need to modernize professional training in accordance with the current logic of IT activity, which is characterized by iteration, adaptability, teamwork, focus on practical results, and continuous improvement.

The purpose of the article is to substantiate methodological recommendations for the implementation of Agile-oriented training of future IT specialists and to determine the conditions that ensure the effectiveness of this process. The study is based on the analysis of scholarly sources, generalization of approaches to the professional training of information technology specialists, and systematization of Agile principles in the educational context. The theoretical foundations of Agile-oriented training are revealed, in particular the essence of the Agile approach in education and the significance of its principles for the professional training of future IT specialists.

The prerequisites for implementing Agile-oriented training in higher education institutions are identified, including teachers' readiness to change their roles and formats of interaction, students' readiness for teamwork, autonomy and responsibility, organizational support at the level of the educational program, availability of digital tools, and renewal of the content of disciplines and forms of learning activity. The methodological recommendations cover the design of the educational process on the basis of iteration, the organization of short work cycles, the development of teamwork, the provision of regular feedback, the renewal of assessment approaches, and the use of digital tools to support learning. It is established that the effectiveness of Agile-oriented training depends on phased implementation, teachers' methodological readiness, students' positive motivation, a partnership-based learning environment, systematic use of Agile elements, and consistency between content, forms, methods, and assessment. It is concluded that Agile-oriented training is a promising way to modernize the professional training of future IT specialists.

Keywords: Agile methodology, future IT specialists, professional training, higher education institution, methodological recommendations, teamwork, digital tools.

Постановка проблеми. У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства, швидкого оновлення технологій та постійної зміни вимог ринку праці особливої актуальності набуває проблема вдосконалення підготовки майбутніх ІТ-фахівців у закладах вищої освіти. Традиційні моделі професійної підготовки не завжди повною мірою забезпечують формування в здобувачів вищої освіти готовності до роботи в умовах динамічних змін, командної взаємодії, коротких циклів розроблення, невизначеності вимог і потреби в постійному вдосконаленні продукту. У професійній діяльності ІТ-фахівця дедалі більшого значення набувають гнучкість мислення, здатність до самоорганізації, відповідальність за спільний результат, навички комунікації, співпраці та адаптації до змін, що актуалізує пошук нових підходів до організації освітнього процесу. У цьому контексті значний потенціал має Agile-орієнтована підготовка, однак її впровадження в освітню практику закладів вищої освіти потребує належного методичного обґрунтування, структурованих рекомендацій щодо організації навчання та визначення педагогічних умов, які забезпечують результативність такого підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вдосконалення підготовки майбутніх ІТ-фахівців у сучасних умовах розглядається в кількох взаємопов’язаних напрямах. Насамперед дослідники аналізують розрив між змістом вищої освіти та реальними вимогами ІТ-індустрії. В роботах [1-3] автори зосереджують увагу на дефіциті професійних і надпрофесійних умінь у випускників, зокрема здатності до командної взаємодії, комунікації, адаптації до змін і роботи в умовах невизначеності. Це підтверджує необхідність оновлення підходів до підготовки майбутніх ІТ-фахівців та її наближення до логіки професійної діяльності.

Окремий блок становлять дослідження, присвячені проєктно-орієнтованому навчанню, організації командної роботи та використанню Agile-підходу в освіті. Н. Лубурич та співавтори [4], Л. Дорич та ін. [5] М. Бастарріка, Дж. Сіммондс [6] розглядають проєктування навчального досвіду в командних програмних проєктах і розвиток командної взаємодії студентів.

Вагоме місце займають праці, присвячені адаптації Scrum та інших Agile-практик до підготовки студентів технічних і ІТ-спеціальностей [7-10]. Вони наголошують на значенні ітеративної організації навчання, коротких циклів роботи, регулярного зворотного зв’язку, самоорганізації та рефлексії, але роботи здебільшого мають характер описового досвіду впровадження Agile-навчання, не аналізуючи самого процесу та його наслідків.

У контексті цифрової підтримки та оновлення освітнього середовища увагу привертають праці К. Шенгюль та ін. [11], С. Ночери [12] та ін. Автори

розглядають вплив LLM на сучасну інженерну освіту та можливості використання цифрових інструментів контролю якості програмного продукту у навчанні майбутніх розробників. Водночас поза їхньою безпосередньою увагою залишаються питання розроблення цілісних методичних рекомендацій щодо вдосконалення інженерної освіти.

У вітчизняному науковому дискурсі теоретико-методичні засади підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій, цифрової трансформації освіти та впровадження елементів Scrum в освітній процес розкрито у працях Я. Сікори [13], В. Вареник, Ж. Піскової [14], Н Франчук, В. П. Сергієнка та ін [15]. Ці праці формують важливе теоретико-методичне підґрунтя для дослідження модернізації підготовки майбутніх ІТ-фахівців. Натомість Agile-орієнтована підготовка як предмет спеціального методичного проєктування, що передбачає визначення логіки впровадження, структури цього процесу та умов його результативності, потребує окремого обґрунтування.

Аналіз наукових праць засвідчує, що в сучасних дослідженнях достатньо ґрунтовно висвітлено окремі аспекти оновлення підготовки майбутніх ІТ-фахівців, зокрема її орієнтацію на потреби ІТ-індустрії, розвиток командної взаємодії, використання проєктно-орієнтованого навчання, цифрових інструментів та окремих Agile- і Scrum-практик в освіті. *Водночас проблема впровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців як цілісно організованого процесу, що потребує спеціально розроблених методичних рекомендацій, визначення логіки впровадження, структури цього процесу та умов його результативності, не дістала достатнього висвітлення. Це зумовлює необхідність спеціального обґрунтування методичних рекомендацій щодо впровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців у закладах вищої освіти.*

Метою статті є обґрунтування методичних рекомендацій щодо впровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців та визначення умов, що забезпечують результативність цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне підґрунтя Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців пов’язане з переосмисленням логіки організації освітнього процесу відповідно до характеру сучасної ІТ-праці. У вихідному значенні Agile постає як система цінностей і принципів, сформульованих у «Manifesto for Agile Software Development», у якому пріоритет надано взаємодії учасників над жорсткими процедурами, робочому результату над надмірною документацією, співпраці із замовником над формальним узгодженням і готовності реагувати на зміни над дотриманням наперед заданого плану [16; 17]. В освітньому контексті це означає зміщення акценту з лінійної передачі знань на гнучко організований процес навчання, у межах якого студенти працюють із практичними завданнями, взаємодіють у командах, отримують регулярний зворотний зв’язок і поетапно вдосконалюють результат своєї діяльності [9; 10]. Саме в такому розумінні Agile може розглядатися не лише

як сукупність окремих технік, а як методологічна основа проєктування підготовки, наближеної до реальних умов професійної діяльності в IT-сфері.

Ідея Agile-підходу в освіті полягає у побудові навчання як циклічного, відкритого до коригування й орієнтованого на створення цінного проміжного та підсумкового результату. На відміну від традиційної моделі, де домінує послідовне проходження заздалегідь визначених етапів, Agile-орієнтоване навчання передбачає поступове просування через короткі відрізки роботи, у межах яких уточнюються цілі, розподіляються завдання, виконується перевірка проміжного результату і приймаються рішення щодо подальших кроків. Досвід адаптації eduScrum і Scrum-практик у вищій школі показує, що така організація сприяє вищій залученості студентів, кращому розумінню змісту завдань, підсиленню відповідальності команди за результат і наближенню навчальної діяльності до реальних проєктних форматів [8].

Одним із базових принципів Agile, релевантних для професійної підготовки майбутніх IT-фахівців, є ітеративність. Вона передбачає організацію діяльності через послідовність коротких циклів, кожен із яких завершується створенням перевірюваного результату. У навчанні це дає змогу структурувати підготовку не навколо віддаленого фінального продукту, а навколо серії проміжних досягнень, які підлягають обговоренню, оцінюванню і вдосконаленню. Ітеративна логіка особливо важлива для IT-освіти, оскільки професійна діяльність у цій сфері зазвичай розгортається через інкрементальне проєктування, тестування, доопрацювання й повторну перевірку рішень. Саме тому ітеративність у навчанні виконує не лише організаційну, а й професійну функцію, формуючи в студентів звичку працювати поетапно, з урахуванням проміжних результатів і критеріїв якості.

Не менш значущим є принцип адаптивності, тобто здатності змінювати зміст, спосіб дій і пріоритети відповідно до нових умов. У принципах Agile наголошено на прийнятті змін навіть на пізніх етапах роботи, що в освітньому процесі трансформується у можливість уточнювати навчальні завдання, коригувати темп, змінювати акценти в роботі команди та переглядати способи досягнення результату. Для підготовки майбутніх IT-фахівців цей принцип має особливе значення, оскільки сучасне професійне середовище характеризується мінливістю технологій, інструментів, вимог замовника та умов командної взаємодії. Відтак адаптивність у навчанні слід розглядати як необхідну умову формування готовності працювати в умовах невизначеності та змінності професійного контексту.

Наступний принцип – це командна взаємодія. Agile-методологія виходить із пріоритету людей та їхньої співпраці, а отже, в освітньому процесі особливого значення набуває організація навчання через малі команди, у яких розподіляються ролі, узгоджуються дії, здійснюється взаємодопомога та спільно приймаються рішення. Сучасні дослідження з програмної інженерії показують, що саме командна робота є однією з тих компетентностей, розвиток яких

потребує цілеспрямованого педагогічного проєктування, а не лише формального об'єднання студентів у групи. Зокрема, емпіричні праці про командні компоненти в студентських software engineering teams засвідчують важливість розвитку лідерства, взаємного моніторингу, адаптивності, командної орієнтації та підтримувальної поведінки [18]. Тому Agile-орієнтована підготовка повинна передбачати спеціальну організацію саме командної, а не просто колективної роботи.

Важливим для такої підготовки є також принцип постійного зворотного зв'язку. У системі Agile він пов'язаний із регулярним представленням проміжного результату, його обговоренням і використанням отриманої інформації для подальшого вдосконалення продукту та процесу. В освітньому середовищі це означає необхідність систематичного педагогічного супроводу, швидкого реагування на труднощі, проміжного оцінювання результатів, а також залучення студентів до самооцінювання і взаємооцінювання. Дослідження впровадження Scrum у вищій освіті показують, що саме регулярний feedback є тим механізмом, який підтримує ритм роботи, підвищує усвідомленість студентів щодо власного внеску і допомагає своєчасно коригувати помилки до завершення всього проєкту.

Принцип орієнтації на практичний результат безпосередньо пов'язує Agile-орієнтоване навчання з професійною специфікою IT-галузі. У класичній Agile-логіці цінність визначається не стільки обсягом виконаних формальних дій, скільки наявністю працюючого результату, який можна представити, перевірити і вдосконалити. В освіті це означає пріоритет навчальних завдань, що мають прикладний, проєктний і продуктоорієнтований характер: інкременти програмного продукту, прототипи, тестові артефакти, документацію, що супроводжує реальний результат, а не існує сама по собі. Такий підхід відповідає і сучасним очікуванням індустрії, де важливими є не лише знання окремих технологій, а здатність доводити завдання до практично значущого результату.

Ще одним суттєвим принципом є рефлексія і вдосконалення. Agile-процеси передбачають регулярне осмислення того, що саме було зроблено, які труднощі виникли, що варто змінити в наступному циклі роботи. В освітньому процесі це надає особливої ваги ретроспективам, аналізу командної динаміки, обговоренню індивідуального внеску та причин отриманого результату. Значення цього принципу виходить за межі суто навчальної організації, оскільки рефлексивність є необхідною рисою сучасного IT-фахівця, який працює в ситуаціях постійного оновлення інструментів, практик і вимог. Саме через рефлексію Agile-орієнтоване навчання поєднує засвоєння професійних дій із формуванням здатності до безперервного професійного самовдосконалення.

Зв'язок Agile-орієнтованого навчання з вимогами до сучасного IT-фахівця є безпосереднім. Дослідження розриву між вищою освітою та індустрією показують, що роботодавці очікують від випускників не лише технічної підготовленості, а й розвинених soft skills, уміння працювати в команді, здатності

до неперервного навчання, творчого підходу до розв'язання проблем, комунікації, problem solving і solution-oriented thinking. В окремих емпіричних дослідженнях найбільші прогалини зафіксовано саме у сферах software quality, testing, design, communication і problem solving. Отже, Agile-орієнтована підготовка є педагогічно доцільною не лише тому, що відтворює поширену модель організації ІТ-проєктів, а й тому, що створює умови для розвитку тих професійно значущих якостей, які є критичними для входження випускника в сучасне професійне середовище.

Отже, теоретичні засади Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців ґрунтуються на перенесенні в освітній процес цінностей і принципів Agile з урахуванням специфіки професійної освіти. Їх реалізація передбачає організацію навчання як ітеративного, адаптивного, командно зорієнтованого процесу з постійним зворотним зв'язком, орієнтацією на практичний результат, рефлексією та вдосконаленням. Саме така логіка навчання найбільшою мірою відповідає сучасним вимогам до ІТ-фахівця і створює підґрунтя для подальшого обґрунтування методичних рекомендацій щодо впровадження Agile-орієнтованої підготовки у закладах вищої освіти.

Впровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців у закладах вищої освіти потребує наявності сукупності взаємопов'язаних передумов, які створюють підґрунтя для переходу від традиційної моделі навчання до більш гнучкої, ітеративної, командно організованої та практико-орієнтованої. Насамперед ідеться про готовність викладачів до зміни професійної ролі – від транслятора знань до фасилітатора, наставника й організатора командної взаємодії. Не менш важливою є готовність студентів до автономної, відповідальної та командної роботи, що передбачає здатність до самоорганізації, дотримання домовленостей, спільного прийняття рішень і рефлексії. Важливою передумовою виступає організаційна підтримка на рівні освітньої програми, зокрема узгодженість компетентностей, результатів навчання, змісту освітніх компонентів і форм організації підготовки з можливістю реалізації ітеративних і проєктно-командних форматів роботи. Значущими є також наявність цифрових інструментів для планування, комунікації, спільної роботи й моніторингу прогресу, а також оновлення змісту дисциплін і форм навчальної діяльності в напрямі їх практичної, командної та поетапно організованої реалізації. Саме сукупність цих передумов забезпечує можливість змістовного, а не формального впровадження Agile-підходу в підготовку майбутніх ІТ-фахівців.

З урахуванням окреслених передумов впровадження Agile-орієнтованої підготовки методичні рекомендації мають бути спрямовані не на констатацію необхідних умов, а на визначення способів організації освітнього процесу відповідно до логіки Agile. У цьому контексті ключового значення набувають проєктування навчання на засадах ітеративності, організація коротких циклів роботи, запровадження командних форматів діяльності, забезпечення регулярного зворотного зв'язку, оновлення підходів до оцінювання та добір цифрових

засобів, що підтримують прозорість, координацію і поетапне вдосконалення результату.

Перш за все упровадження Agile-орієнтованої підготовки потребує відповідного проєктування освітнього процесу. Йдеться про таку організацію підготовки, за якої зміст освітніх компонентів, навчальні завдання та очікувані результати навчання співвідносяться з логікою ітеративної, командно організованої, практико-орієнтованої діяльності. Це передбачає доцільність перегляду окремих дисциплін і модулів з погляду того, наскільки вони дають змогу студентам працювати над реальними або наближеними до професійної практики завданнями, створювати проміжні результати, обговорювати їх у команді, отримувати зворотний зв'язок і вдосконалювати власні рішення. Відповідно, методично виправданим є не механічне включення Agile-термінології в освітній процес, а перебудова логіки навчання в напрямі поетапного, результат-орієнтованого та відкритого до коригування засвоєння досвіду професійної діяльності.

Важливим напрямом є структурування навчальної діяльності студентів на короткі цикли роботи. У межах Agile-орієнтованої підготовки освітній процес доцільно організовувати через відносно завершені часові відрізки, упродовж яких команда студентів отримує завдання, уточнює його зміст, планує діяльність, розподіляє відповідальність, виконує роботу, презентує проміжний результат і аналізує труднощі. Така побудова дає змогу підтримувати навчальний ритм, забезпечувати поетапність формування компетентностей, своєчасно виявляти прогалини й уникати ситуації, коли оцінюванню підлягає лише кінцевий продукт без урахування шляху його створення. Для ІТ-підготовки це особливо важливо, оскільки майбутня професійна діяльність здебільшого пов'язана саме з поетапним виконанням завдань, переглядом рішень і постійним узгодженням результату з вимогами.

Окремого значення набувають рекомендації щодо організації командної роботи. Agile-орієнтована підготовка передбачає не просто роботу студентів у групах, а створення умов для реальної командної взаємодії, у якій учасники навчаються домовлятися, розподіляти ролі й відповідальність, узгоджувати рішення, допомагати одне одному та брати участь у спільному досягненні результату. Тому методично доцільно передбачати завдання, які не можуть бути якісно виконані без кооперації, а також елементи спільного планування, проміжних обговорень, коротких зустрічей для синхронізації дій і підсумкової рефлексії. Водночас викладачеві важливо враховувати рівень готовності студентів до самоорганізації: на початкових етапах команда потребує більш структурованого супроводу, чіткішого визначення завдань і правил взаємодії, тоді як на подальших етапах можливе поступове розширення автономії студентів.

Не менш важливим є перегляд ролі викладача в умовах Agile-орієнтованого навчання. У такій моделі він виступає не лише джерелом знань і контролю, а передусім організатором, фасилітатором, наставником і модератором навчального процесу. Його функція полягає у створенні умов для

продуктивної командної взаємодії, постановці чітких, але гнучких завдань, підтримці навчального темпу, наданні своєчасного зворотного зв'язку, допомозі в аналізі труднощів і коригуванні подальших дій. Це вимагає від викладача не тільки предметної та методичної компетентності, а й готовності працювати в логіці партнерської взаємодії зі студентами, підтримувати їхню автономію без втрати керованості освітнього процесу.

Суттєвим компонентом методичних рекомендацій є оцінювання результатів Agile-орієнтованої підготовки. У цьому випадку доцільно відмовлятися від зосередження виключно на кінцевому результаті та враховувати як якість створеного продукту, так і особливості процесу його досягнення. Методично виправданим є поєднання формувального й підсумкового оцінювання, включення самооцінювання, взаємооцінювання, коротких рефлексивних обговорень, аналізу внеску кожного учасника в командну діяльність. При цьому критерії оцінювання мають бути прозорими, пов'язаними з очікуваними результатами навчання і зрозумілими студентам на початку кожного циклу роботи. Такий підхід підвищує об'єктивність оцінювання, робить його не лише контролювальним, а й розвивальним, а також сприяє формуванню відповідальності за індивідуальний і спільний результат.

Окремий блок рекомендацій стосується цифрової підтримки Agile-орієнтованої підготовки. Її ефективне впровадження передбачає використання цифрових засобів, які забезпечують планування, комунікацію, спільну роботу з матеріалами, фіксацію проміжних результатів, моніторинг виконання завдань і збереження історії змін. Методично важливо, щоб цифрові інструменти не підміняли собою зміст підготовки, а підтримували її логіку: допомагали візуалізувати роботу команди, робити прозорими завдання й терміни, забезпечувати безперервний доступ до матеріалів, організовувати швидкий зворотний зв'язок і документувати результати діяльності. Відповідно, добір цифрових засобів має здійснюватися не за принципом технологічної новизни, а з урахуванням їхньої функціональної доцільності для конкретного освітнього контексту.

Методичні рекомендації також мають передбачати поетапність упровадження Agile-орієнтованої підготовки. Недоцільно очікувати, що студенти або викладачі одразу будуть готові до повноцінної реалізації всіх її компонентів. Тому на початковому етапі доцільно вводити окремі структуровані елементи: короткі цикли роботи, командні завдання, регулярні обговорення проміжних результатів, спрощені форми рефлексії. Надалі можливе розширення автономії студентів, ускладнення командних форматів, залучення до самостійного планування, перегляду пріоритетів, оцінювання власного внеску і внеску інших учасників. Саме поступовість забезпечує не формальне, а змістовне входження учасників освітнього процесу в логіку Agile.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що методичні рекомендації щодо впровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців мають охоплювати щонайменше такі взаємопов'язані аспекти: проєктування освітнього

процесу, організацію коротких циклів навчальної діяльності, командну роботу студентів, зміну ролі викладача, оновлення підходів до оцінювання, цифрову підтримку та поетапність упровадження. Лише за умови їх узгодженого використання Agile-орієнтована підготовка може стати не окремою методичною новацією, а реальною основою оновлення професійної підготовки майбутніх ІТ-фахівців у закладах вищої освіти.

Результативність впровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців визначається не самим фактом використання окремих Agile-практик, а наявністю педагогічних умов, що забезпечують узгодженість цілей, змісту, організації навчальної діяльності, взаємодії учасників і оцінювання з логікою Agile-підходу. Однією з таких умов є поетапність упровадження, за якої перехід до командної, ітеративно організованої та більш автономної роботи здійснюється поступово, відповідно до рівня готовності студентів і викладачів. Не менш важливою є методична підготовленість викладачів, що передбачає здатність проєктувати короткі цикли навчальної діяльності, організовувати командну взаємодію, забезпечувати зворотний зв’язок і поєднувати формувальне та підсумкове оцінювання.

Суттєвою умовою виступає позитивна мотивація студентів, яка забезпечує їх готовність до співпраці, прийняття відповідальності за спільний результат, участі в обговоренні проміжних рішень і рефлексії. Ефективність Agile-орієнтованої підготовки також залежить від середовища партнерської взаємодії, у якому підтримуються відкритість комунікації, довіра, узгодження рішень, право на помилку та орієнтація на вдосконалення результату. Водночас принципового значення набуває системність використання Agile-елементів, коли ітеративність, командна робота, регулярний зворотний зв’язок, проміжна презентація результатів і рефлексія функціонують як взаємопов’язані складники цілісної моделі, а не як фрагментарні методичні прийоми.

Окремою педагогічною умовою є узгодженість змісту, форм, методів і оцінювання. Якщо практико-орієнтований зміст не підкріплюється відповідною організацією діяльності, а командна робота не враховується в оцінюванні, результативність Agile-орієнтованої підготовки знижується. Отже, її ефективність забезпечується сукупністю взаємопов’язаних умов: поетапністю впровадження, методичною готовністю викладачів, позитивною мотивацією студентів, партнерською взаємодією, системністю використання Agile-елементів і внутрішньою узгодженістю всіх компонентів освітнього процесу.

Упровадження Agile-орієнтованої підготовки майбутніх ІТ-фахівців має забезпечити підвищення практичної спрямованості професійної освіти та її наближення до реальних умов діяльності в ІТ-сфері. Очікуваними результатами такого впровадження є розвиток готовності студентів працювати в умовах змінності вимог, поетапного досягнення результату, командної взаємодії та спільної відповідальності за якість виконаної роботи. Важливим наслідком є також формування навичок самоорганізації, комунікації, планування, розподілу

ролей, рефлексії та коригування власної діяльності відповідно до проміжних результатів і отриманого зворотного зв'язку.

Agile-орієнтована підготовка сприяє переходу від переважно репродуктивного засвоєння знань до набуття досвіду розв'язання практичних завдань, створення проміжних продуктів, їх перевірки, доопрацювання та презентації. У результаті посилюється здатність студентів інтегрувати технічні знання з умінням працювати в команді, адаптуватися до змін, приймати рішення в умовах невизначеності та орієнтуватися на досягнення перевірюваного практичного результату. Це, своєю чергою, підвищує рівень їх готовності до професійної діяльності й розширює можливості для більш успішної адаптації до сучасного середовища ІТ-галузі.

Висновки. Agile-орієнтована підготовка майбутніх ІТ-фахівців є доцільним напрямом модернізації професійної освіти, оскільки забезпечує її більше наближення до логіки сучасної ІТ-діяльності. Її результативність визначається не окремими Agile-елементами, а цілісністю їх упровадження в освітній процес.

Ключовими умовами результативності такого підходу є готовність викладачів і студентів до нових форматів взаємодії, організаційна підтримка, оновлення змісту і форм навчання, а також системне поєднання ітеративності, командної роботи, зворотного зв'язку, рефлексії та практико-орієнтованого оцінювання. Перспективу подальших досліджень убачаємо в експериментальній перевірці ефективності запропонованих методичних рекомендацій та розробленні інструментарію оцінювання результатів Agile-орієнтованої підготовки.

Література:

1. Groeneveld W., Vennekens J., Aerts K. Identifying Non-Technical Skill Gaps in Software Engineering Education: What Experts Expect But Students Don't Learn. ACM Transactions on Computing Education. 2022. Vol. 22, No 1. DOI: 10.1145/3464431.
2. Akdur D. Analysis of Software Engineering Skills Gap in the Industry. ACM Transactions on Computing Education. 2023. Vol. 23, No 1. DOI: 10.1145/3567837.
3. Dobslaw F., Angelin K., Öberg L.-M., Ahmad A. The Gap between Higher Education and the Software Industry: A Case Study on Technology Differences. Proceedings of the European Conference on Software Engineering Education (ECSEE 2023). New York : ACM, 2023. DOI: 10.1145/3593663.3593690.
4. Luburić N., Slivka J., Dorić L., Prokić S., Kovačević A. A Framework for Designing Software Engineering Project-Based Learning Experiences Based on the 4C/ID Model. Education and Information Technologies. 2025. Vol. 30. P. 1947–1977.
5. Dorić L., Luburić N., Slivka J., Prokić S., Đukić A. Evaluating Teamwork Components in Large Undergraduate Software Engineering Teams. ACM Transactions on Computing Education. 2025. Vol. 25, No 3. P. 1–25. DOI: 10.1145/3733840.
6. Bastarrica M. C., Simmonds J. The Influence of Software Engineering Education on Developing Teamwork Skills in Both Genders. IEEE Access. 2025. Vol. 13. P. 116944–116958. DOI: 10.1109/ACCESS.2025.3585807.
7. López-Bravo C., López-Escobar J. J., Fondo-Ferreiro P., Rodríguez-Pérez M., Gil-Castiñeira F. J. LIZGAIRO: Improving Learning Experience Through Scrum in Telecommunications Engineering Curriculum. Computer Applications in Engineering Education. 2024. Vol. 32, No 5. DOI: 10.1002/cae.22766.

8. Spichkova M. Agile and Student-Centred Teaching of Agile/Scrum Concepts. Procedia Computer Science. 2025. Vol. 270. P. 3558–3567. DOI: 10.1016/j.procs.2025.09.481.

9. Neumann M., Baumann L. Agile Methods in Higher Education: Adapting and Using eduScrum with Real World Projects. 51st Frontiers in Education Conference (FIE). 2021. DOI: 10.1109/FIE49875.2021.9637344.

10. Santos M. F., Filipe R. A., Cunha J. C. From Traditional to Agile Methodologies in Software Project Management Education: A Case Study. Proceedings of the 16th International Conference on Education Technology and Computers (ICETC 2024). 2024. P. 491–497. DOI: 10.1145/3702163.3702460.

11. Sengul C., Neykova R., Destefanis G. Software Engineering Education in the Era of Conversational AI: Current Trends and Future Directions. Frontiers in Artificial Intelligence. 2024. Vol. 7. Art. 1436350. DOI: 10.3389/frai.2024.1436350.

12. Nocera S., Romano S., Francese R., Scanniello G. Software Engineering Education: Results from a Training Intervention Based on SonarCloud When Developing Web Apps. Journal of Systems and Software. 2025. Vol. 222. Art. 112308. DOI: 10.1016/j.jss.2024.112308.

13. Сікора Я. Б. Теоретико-методичні засади адаптивної системи професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій в умовах цифровізації : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2025.

14. Вареник В., Піскова Ж. Впровадження елементів методології Scrum в освітньому процесі в Україні: нові горизонти для розвитку комунікативних компетентностей. Педагогічні науки. 2025. DOI: 10.33989/2524-2474.2025.1.14.

15. Цифрова трансформація освіти: теоретико-методичні засади : монографія / за заг. ред. В. П. Сергієнка ; за наук. ред. Н. П. Франчук. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 382 с.

16. Manifesto for Agile Software Development [Electronic resource]. 2001. URL: https://agilemanifesto.org/ (date of access: 05.04.2026).

17. Principles behind the Agile Manifesto [Electronic resource]. 2001. URL: https://agilemanifesto.org/principles.html (date of access: 05.04.2026).

18. Perez C. A., Arroyabe M. F., Ubierna F., Arranz C. F. A., Fernandez de Arroyabe J. C. The formation of self-management teams in higher education institutions: Satisfaction and effectiveness. Studies in Higher Education. 2023. DOI: https://doi.org/10.1080/03075079.2023.2172565

***References**:*

1. Groeneveld, W., Vennekens, J., & Aerts, K. (2022). Identifying Non-Technical Skill Gaps in Software Engineering Education: What Experts Expect But Students Don’t Learn. ACM Transactions on Computing Education, 22(1).

2. Akdur, D. (2023). Analysis of Software Engineering Skills Gap in the Industry. ACM Transactions on Computing Education, 23(1).

3. Dobslaw, F., Angelin, K., Öberg, L.-M., & Ahmad, A. (2023). The Gap between Higher Education and the Software Industry: A Case Study on Technology Differences. In Proceedings of the European Conference on Software Engineering Education (ECSEE 2023). New York: ACM.

4. Luburić, N., Slivka, J., Dorić, L., Prokić, S., & Kovačević, A. (2025). A Framework for Designing Software Engineering Project-Based Learning Experiences Based on the 4C/ID Model. Education and Information Technologies, 30, 1947–1977.

5. Dorić, L., Luburić, N., Slivka, J., Prokić, S., & Đukić, A. (2025). Evaluating Teamwork Components in Large Undergraduate Software Engineering Teams. ACM Transactions on Computing Education, 25(3), 1–25.

6. Bastarrica, M. C., & Simmonds, J. (2025). The Influence of Software Engineering Education on Developing Teamwork Skills in Both Genders. IEEE Access, 13, 116944–116958.

7. López-Bravo, C., López-Escobar, J. J., Fondo-Ferreiro, P., Rodríguez-Pérez, M., & Gil-Castiñeira, F. J. (2024). LIZGAIRO: Improving Learning Experience Through Scrum in Telecommunications Engineering Curriculum. Computer Applications in Engineering Education, 32(5).

8. Spichkova, M. (2025). Agile and Student-Centred Teaching of Agile/Scrum Concepts. Procedia Computer Science, 270, 3558–3567.

9. Neumann, M., & Baumann, L. (2021). Agile Methods in Higher Education: Adapting and Using eduScrum with Real World Projects. In 51st Frontiers in Education Conference (FIE).

10. Santos, M. F., Filipe, R. A., & Cunha, J. C. (2024). From Traditional to Agile Methodologies in Software Project Management Education: A Case Study. In Proceedings of the 16th International Conference on Education Technology and Computers (ICETC 2024) (pp. 491–497).

11. Sengul, C., Neykova, R., & Destefanis, G. (2024). Software Engineering Education in the Era of Conversational AI: Current Trends and Future Directions. Frontiers in Artificial Intelligence, 7, Article 1436350.

12. Nocera, S., Romano, S., Francese, R., & Scanniello, G. (2025). Software Engineering Education: Results from a Training Intervention Based on SonarCloud When Developing Web Apps. Journal of Systems and Software, 222, Article 112308.

13. Sikora, Ya. B. (2025). Teoretyko-metodychni zasady adaptyvnoi systemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z informatsiinykh tekhnolohii v umovakh tsyfrovizatsii [Theoretical and methodological foundations of an adaptive system of professional training of future information technology specialists in the conditions of digitalization] (Doctor's thesis). Zhytomyr. [in Ukrainian].

14. Varenyk, V., & Piskova, Zh. (2025). Vprovadzhennia elementiv metodolohii Scrum v osvitnomu protsesi v Ukraini: novi horyzonty dlia rozvytku komunikatyvnykh kompetentnostei [Implementation of Scrum methodology elements in the educational process in Ukraine: new horizons for the development of communicative competencies]. Pedahohichni nauky. [in Ukrainian].

15. Serhiienko, V. P. (Ed.), & Franchuk, N. P. (Sci. Ed.). (2024). Tsyfrova transformatsiia osvity: teoretyko-metodychni zasady [Digital transformation of education: theoretical and methodological foundations]. Kyiv: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova. [in Ukrainian].

16. Manifesto for Agile Software Development. (2001). Retrieved April 5, 2026, from https://agilemanifesto.org/

17. Principles behind the Agile Manifesto. (2001). Retrieved April 5, 2026, from https://agilemanifesto.org/principles.html

18. Perez C. A., Arroyabe M. F., Ubierna F., Arranz C. F. A., Fernandez de Arroyabe J. C. The formation of self-management teams in higher education institutions: Satisfaction and effectiveness. Studies in Higher Education. 2023. DOI: https://doi.org/10.1080/03075079.2023.2172565

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 001+378.2]:174.7]:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1102-1116

Журенко Микита Анатолійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів; здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-2126-6775

Гричаник Наталія Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https//orcid.org/0000-0002-0616-6832

ПОЛІТИКИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ТА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті проаналізовано політики академічної доброчесності та підходи до регулювання використання штучного інтелекту в закладах вищої освіти на основі міжнародного досвіду. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до якості освітнього процесу, прозорості оцінювання та підзвітності закладів вищої освіти, поширенням інструментів генеративного штучного інтелекту в академічному середовищі.

Обґрунтовано, що формальна наявність кодексів, положень і декларацій сама по собі не гарантує реального дотримання норм доброчесності. Дієвість таких документів забезпечується лише за наявності чіткої системи управління, визначених ролей і повноважень, процедурного регламентування та належного інституційного супроводу.

Здійснено порівняльний якісний контент-аналіз публічно доступних нормативних документів дев’яти закладів вищої освіти різних освітніх традицій. Для порівняння застосовано сукупність критеріїв, що охоплюють визначення видів порушень, організаційну архітектуру відповідальності (комісії, уповноважені з питань академічної доброчесності, омбудсмени), процедурну деталізацію розгляду справ і апеляцій, профілактичні заходи, підходи до регулювання використання штучного інтелекту в освітньому процесі.

За результатами аналізу виокремлено три практичні підходи до регулювання: рамковий із деталізацією правил на рівні курсу; інституційно-процедурний із акцентом на формалізовані процедури реагування; цифрово-інтегрований, що поєднує нормативне регулювання, освітню профілактику та інструменти підтримки й контролю, зокрема щодо використання інструментів

штучного інтелекту. Запропоновано авторську типологію інституційних моделей забезпечення академічної доброчесності: формально-нормативну, процедурно-реактивну та інтегровану цифрово-інституційну.

Ключові слова: академічна доброчесність, штучний інтелект, міжнародний досвід, заклади вищої освіти, інституційні механізми, цифровізація освіти, порівняльний аналіз.

Zhurenko Mykyta Anatoliyovych Post-graduate student, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv; Master's student, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-2126-6775

Hrychanyk Nataliia Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language, Literature and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hluhiv, https//orcid.org/0000-0002-0616-6832

ACADEMIC INTEGRITY POLICIES AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE USE IN HIGHER EDUCATION: INTERNATIONAL IMPLEMENTATION MECHANISMS

Abstract. The article analyzes academic integrity policies and approaches to regulating the use of artificial intelligence in higher education institutions based on international experience. The relevance of the study is обусловлена the growing requirements for the quality of the educational process, transparency of assessment, and accountability of higher education institutions, as well as the rapid spread of generative artificial intelligence tools in the academic environment.

It is substantiated that the formal existence of codes, regulations, and declarations does not in itself guarantee the actual observance of academic integrity standards. The effectiveness of such documents is ensured only when supported by a clearly defined governance system, established roles and responsibilities, procedural regulations, and appropriate institutional support.

The methodological framework is based on a comparative qualitative content analysis of publicly available regulatory documents and policies of nine higher education institutions representing different educational traditions. The comparison employs a set of criteria covering the definition of types of violations, the organizational architecture of responsibility (committees, academic integrity officers, ombudspersons), the procedural detailing of case review and appeals, preventive measures, as well as approaches to regulating the use of artificial intelligence in the educational process.

The analysis identifies three practical regulatory approaches: a framework model with course-level specification of rules; an institutional-procedural model emphasizing

formalized procedures for responding to violations; and a digitally integrated model combining regulatory provisions, educational prevention, and support and monitoring tools, including those related to the use of artificial intelligence instruments. The study proposes an original typology of institutional models for ensuring academic integrity: formal-normative, procedural-reactive, and integrated digital-institutional.

The practical significance of the results lies in the possibility of using the proposed typology for the self-assessment of higher education institutions, improving internal mechanisms for ensuring academic integrity, and developing policies for the responsible use of artificial intelligence tools in the educational process.

Keywords: academic integrity, artificial intelligence, international experience, higher education institutions, institutional mechanisms, digitalization of education, comparative analysis.

Постановка проблеми. Цифровізація вищої освіти стала системною характеристикою сучасного університету: освітні платформи, аналітика навчальних даних, системи управління навчанням і сервіси автоматизованої перевірки робіт трансформують способи створення, поширення та оцінювання знань. Додатковим каталізатором змін є стрімке поширення генеративного штучного інтелекту, що ускладнює визначення авторства, меж самостійності виконання завдань і доказовість порушень академічної доброчесності.

У цих умовах академічна доброчесність набуває не лише етичного, а й управлінського виміру, пов’язаного з ризик-менеджментом, репутацією закладу вищої освіти та забезпеченням якості вищої освіти. Попри наявність кодексів і положень, практика свідчить, що формалізована політика не гарантує їх реальної дієвості, якщо вона не підкріплена чіткою системою управління, визначеними процедурами та відповідальними структурами.

Практична значущість проблеми полягає у тому, що ефективність політики академічної доброчесності безпосередньо впливає на довіру до результатів навчання, відповідність освітніх програм вимогам акредитації та управління репутаційними й юридичними ризиками. В умовах поширення цифрових інструментів і генеративного штучного інтелекту закладам вищої освіти необхідні не лише нормативні правила, а й узгоджені інституційні механізми їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі дефініція «академічна доброчесність» осмислюється крізь призму кількох концептуальних підходів, що відображають різні рівні її інтерпретації – від етичного до інституційного та цифрового.

Етичний підхід трактує академічну доброчесність як систему базових цінностей академічної спільноти та основу професійної ідентичності викладача й здобувача вищої освіти. У межах цієї парадигми доброчесність розглядається передусім як внутрішньо прийнята норма поведінки, що спирається на принципи чесності, довіри, справедливості та відповідальності. Дослідник Т. Фішман підкреслює, що саме ціннісна інтерналізація норм є підґрунтям формування

культури доброчесності, однак такий підхід обмежено пояснює механізми організаційної імплементації політик у складних інституційних системах [7].

Нормативний підхід зосереджується на змісті університетських політик: визначенні порушень, процедур їх розгляду, системі санкцій і механізмах апеляції. Дослідження якості політик академічної доброчесності в різних країнах демонструють значну варіативність їх структури, рівня деталізації та способів формалізації процедурної справедливості [4; 11]. Академічна доброчесність у цьому вимірі постає як об'єкт регуляторного дизайну, що інтегрується в систему внутрішнього забезпечення якості освіти та відповідає вимогам акредитації [6]. Водночас наголошується, що наявність нормативного документа сама по собі не гарантує його ефективної реалізації без належного інституційного супроводу.

Культурний підхід зміщує акцент із нормативних текстів на повсякденні академічні практики та процес інституціоналізації доброчесності. Дослідження доводять, що рівень недоброчесної поведінки корелює не лише з формальними правилами, а й із соціальними нормами, послідовністю реагування, залученістю викладачів і підтримкою академічної спільноти [8; 12]. У цьому контексті доброчесність розглядається як системна характеристика закладу вищої освіти, що формується через поєднання цінностей, процедур і освітніх стратегій.

Окремий напрям становлять дослідження інституційних механізмів управління. У працях С. Ітона, Т. Галлланта, П. Дрінана, присвячених інституціоналізації академічної доброчесності, обґрунтовується необхідність створення структур відповідальності (комісій, офіцерів з доброчесності, омбудсменів), стандартизованих процедур розгляду справ, механізмів моніторингу та навчання [5; 9]. Ефективність політики у цьому вимірі пов'язується зі ступенем її інтеграції в систему управління університетом, взаємодією підрозділів та рівнем процедурної визначеності.

Значний обсяг досліджень присвячено цифровому виміру академічної доброчесності. Аналізуються трансформації освітнього середовища під впливом цифровізації, впровадження систем управління навчанням (LMS), антиплагіатних сервісів та інструментів автоматизованої перевірки текстів [14]. Окрему увагу приділено впливу генеративного штучного інтелекту на академічні практики, зокрема проблемам авторства, самостійності виконання завдань та етичного використання його інструментів [5; 13; 15]. Дослідники наголошують, що цифрові інструменти можуть виконувати як контрольну, так і превентивну функцію, однак їх ефективність залежить від чітких правил застосування, прозорості процедур і формування цифрової відповідальності учасників освітнього процесу [13].

У міжнародному контексті також акцентується зв'язок академічної доброчесності з управлінням якістю освіти та інституційною підзвітністю [6; 15]. Зокрема, стандарти забезпечення якості передбачають наявність прозорих процедур оцінювання, механізмів запобігання порушенням і регулярного перегляду політик, що підсилює управлінський вимір доброчесності.

У сучасних українських дослідженнях дедалі чіткіше окреслюється потреба адаптації політик академічної доброчесності до викликів, пов'язаних із використанням інструментів штучного інтелекту. Зокрема, С. Толочко, Н. Бордюг і Л. Міронець акцентують увагу на поєднанні нормативного регулювання з профілактичною підготовкою та відповідальними практиками застосування штучного інтелекту в освітній і науковій діяльності [2], тоді як О. Панухник розглядає політику академічної й дослідницької доброчесності як управлінську рамку взаємодії університету з технологіями штучного інтелекту [1]. У сукупності ці підходи підсилюють аргумент про необхідність інституційних механізмів, які переводять задекларовані норми в реальні процедури та практики. Крім того, у наукових працях часто простежується розрив між аналізом змісту нормативних документів і оцінюванням реальних механізмів їх реалізації на інституційному рівні.

Попри значну кількість теоретичних і емпіричних досліджень, низка аспектів залишається недостатньо опрацьованою. Це зумовлює потребу в комплексному порівняльному дослідженні, спрямованому на систематизацію інституційних моделей упровадження політик академічної доброчесності.

Метою статті є аналіз та узагальнення міжнародного досвіду формування і реалізації політик академічної доброчесності та підходів до використання штучного інтелекту в закладах вищої освіти, визначення інституційних механізмів їх упровадження.

Виклад основного матеріалу. Дослідження виконано у форматі порівняльного якісного контент-аналізу нормативних документів закладів вищої освіти різних країн. Обраний підхід дозволяє систематизувати зміст політик академічної доброчесності, виявити спільні та відмінні характеристики інституційних механізмів їх реалізації та здійснити типологізацію моделей впровадження. Контент-аналіз застосовано як інструмент структурованого порівняння текстів політик за попередньо визначеними критеріями, що відповідає практиці аналізу університетських регуляторних документів у міжнародних дослідженнях [3; 10].

До вибірки включено дев'ять університетів із різних регіонів світу: США *(Гарвардський університет, Каліфорнійський університет у Берклі)*, Канада *(Університет Торонто)*, Велика Британія *(Оксфордський університет)*, Німеччина *(Берлінський університет імені Гумбольдтів)*, Австралія *(Мельбурнський університет)*, Японія *(Токійський університет)*, Нідерланди *(Амстердамський університет)*, Сінгапур *(Національний університет Сінгапуру)*. Вибір університетів обґрунтовано такими критеріями: 1) наявність публічно доступної політики академічної доброчесності; 2) високий міжнародний рейтинг та активна участь у глобальному освітньому просторі; 3) представлення різних моделей регулювання (англосаксонська, континентально-європейська, азійська); 4) оновлення політик у 2020–2026 рр., що дозволяє врахувати цифровий та ШІ-компонент.

Для забезпечення порівнюваності даних визначено показники аналізу: 1) наявність окремої комплексної політики академічної доброчесності; 2) чіткість визначення порушень; 3) регулювання використання генеративного штучного інтелекту; 4) наявність структур відповідальності; 5) процедурна деталізація розгляду справ та апеляцій; 6) превентивні заходи; 7) інтеграція політики в цифрові системи; 8) механізми моніторингу та періодичного перегляду політики.

Джерелами даних стали офіційні вебсайти закладів вищої освіти, оприлюднені політики академічної доброчесності, регламенти розгляду порушень, інструкції щодо використання цифрових інструментів, інші документи. Аналіз здійснювався шляхом кодування текстів відповідно до визначених критеріїв із подальшою систематизацією результатів у порівняльній матриці.

Серед обмежень дослідження слід зазначити, що аналіз ґрунтувався на публічно доступних документах без проведення інтерв'ю, а наявність нормативного регулювання не завжди відображає реальну практику його застосування. Крім того, дослідження не передбачало кількісної оцінки ефективності політик, зосереджуючись на інституційному дизайні та структурних характеристиках їх упровадження. Зазначені обмеження враховано під час інтерпретації результатів і формулюванні висновків.

Порівняльний аналіз показав, що університетські політики академічної доброчесності в умовах цифровізації та поширення генеративного штучного інтелекту тяжіють до трьох відносно стійких моделей.

Модель А – «централізована рамка + локальні правила курсу». Університет задає загальні принципи доброчесності та базові правила, але конкретні межі дозволеного (зокрема щодо штучного інтелекту) визначаються на рівні викладача чи курсу, зафіксовані в силабусі або інструкції до завдання. Ця логіка простежується у політиках, де прямо підкреслюється необхідність чітко заявляти позицію щодо використання інструментів штучного інтелекту та адаптувати правила до навчальних цілей *(Токійський університет)*, а також у підходах, де правила використання штучного інтелекту визначає subject coordinator і вони можуть різнитися між дисциплінами *(Мельбурнський університет, Каліфорнійський університет у Берклі)*.

Модель В – «інституційно-процедурна». Акцент робиться на чітко формалізованих процедурах розгляду порушень, визначених ролях (комісії, омбудсмени, уповноважені структури) та механізмах забезпечення доброчесності як складовій системи університетського управління. Показовим є німецький регуляторний підхід через статути належної академічної практики, що визначають стандарти й процедури у випадку підозри на академічну недоброчесність *(Берлінський університет імені Гумбольдтів)*.

Модель С – «цифрово-інтегрована». Окрім заборон та дозволів, політика включає: 1) вимоги приватності та інформаційної безпеки під час використання штучного інтелекту; 2) інституційні інструменти (власні цифрові середовища,

правила їх застосування); 3) навчальні модулі зі штучним інтелектом як превенцію. Водночас така інтеграція може реалізовуватися як через створення власних інституційних цифрових інструментів і навчальних модулів, так і через централізовані цифрові настанови та правила використання штучного інтелекту. Найчіткіше це проявляється в *Амстердамському університеті*: зазначається, що комерційні інструменти на кшталт ChatGPT не дозволені в контексті навчання через невідповідність вимогам приватності. Університет створює власний UvA AI Chat, але підкреслює, що штучний інтелект «не має виконувати завдання за студента», а використання штучного інтелекту (включно з UvA AI Chat) заборонене, якщо це прямо не дозволено в курсі. Аналогічний підхід простежується також в *Університеті Торонто*, де зафіксовано правило «за замовчуванням заборонено, якщо інструктор не дозволив». Натомість у *Національному університеті Сінгапуру* регулювання використання штучного інтелекту має більш рекомендаційний характер і реалізується через інформаційні настанови та правила академічної роботи, що підтримують культуру відповідального використання цифрових інструментів.

У межах запропонованої типології університети з вибірки можуть бути віднесені до однієї з окреслених моделей із певним ступенем наближення, оскільки частина кейсів демонструє гібридні характеристики. *Оксфордський університет* та *Гарвардський університет* поєднують рамкову університетську політику з курсорівневим регулюванням і займають проміжну позицію між моделями A та C, що відображає поєднання рекомендаційного та процедурного підходів. Необхідно зауважити, що віднесення *Гарвардського університету* до цієї групи має наближений характер. Класифікація здійснена на основі доступних відкритих матеріалів і рекомендацій щодо використання штучного інтелекту, тоді як повний університетський нормативний документ у відкритому доступі відсутній.

Таблиця 1

Порівняння політик академічної доброчесності

Заклад вищої освіти (країна)	**Домінантна модель**	**Ядро політики доброчесності (фокус)**	**Управлінські механізми**	**Регулювання використання ШІ (ступінь/логіка)**
Каліфорнійський університет у Берклі (США)	A (рамка + курс)	Добросовісне представлення власного внеску; використання ШІ прямо включено до переліку порушень	Відповідальність за конкретні правила покладається на викладача та координатора дисципліни; вимоги фіксуються в силабусі й інструкціях до завдань, а випадки порушень розглядаються за університетською процедурою.	**Середній–високий**: використання інструментів ШІ без дозволу викладача трактується як порушення; дозволені практики визначаються в правилах викладання дисципліни.

Заклад вищої освіти (країна)	**Домінантна модель**	**Ядро політики доброчесності (фокус)**	**Управлінські механізми**	**Регулювання використання ШІ (ступінь/логіка)**
Гарвардський університет (США)	Головний документ щодо ШІ недоступний для відкритого перегляду	Переважно рекомендаційний рівень регулювання використання штучного інтелекту	Переважають профілактичні та методичні настанови для викладачів і студентів щодо організації оцінювання й запобігання недоброчесності; деталізація вимог здебільшого здійснюється на рівні факультету та дисципліни.	**Середній**: регулювання подано переважно у формі рекомендацій і застережень щодо коректного використання ШІ; конкретні дозволи чи обмеження, як правило, визначаються правилами дисципліни.
Університет Торонто (Канада)	C (цифрово-інтегрована)	Політика використання ШІ як частина академічної доброчесності (правило «default no»)	Чітка інституційна норма для викладачів і студентів; вимоги до розкриття використання ШІ (зокрема зазначення способу використання) на рівні дисципліни; порушення розглядаються в межах установлених процедур.	**Високий**: принцип «заборонено, якщо викладач прямо не дозволив»; несанкціоноване використання кваліфікується як академічне порушення.
Оксфордський університет (Велика Британія)	A/C (рамка + етична ШІ-настанова)	Етичне й прозоре використання ШІ, орієнтація на академічні стандарти	Загальноуніверситетські настанови щодо доброчесності та прозорості поєднуються з конкретизацією вимог на рівні факультету і викладача; очікування та правила фіксуються в матеріалах дисципліни.	**Середній**: етичні вимоги й вимога прозорості є загальними, а дозволені межі використання ШІ визначаються факультетом та викладачем у правилах дисципліни.
Мельбурнський університет (Австралія)	A (рамка + курс)	ШІ «допомагає вчитися»	Правила використання ШІ встановлює викладач; вимоги зазначаються в описі оцінювальних завдань і супровідних матеріалах, із можливістю консультацій та уточнень для студентів.	**Середній**: дозволи чи обмеження залежать від дисципліни та очікуваних результатів навчання; студент зобов'язаний перевіряти вимоги для кожного оцінювального завдання.

Заклад вищої освіти (країна)	Домінантна модель	Ядро політики доброчесності (фокус)	Управлінські механізми	Регулювання використання ШІ (ступінь/логіка)
Амстердамський університет (Нідерланди)	C (цифрово-інтегрована)	Доброчесність, захист приватності та орієнтація на оцінювання компетентностей студентів	Поєднання вимог доброчесності з інформаційною безпекою; обмеження використання комерційних інструментів ШІ у навчанні; застосування власного ШІ та правила його використання.	**Високий**: заборона за замовчуванням («заборонено, якщо не дозволено»), прив'язка порушень до санкцій; додатково – обмеження, пов'язані із захистом персональних даних.
Національний університет Сінгапуру (Сінгапур)	C (цифрова рамка + рекомендації)	Академічна доброчесність як орієнтир використання ШІ в навчальних роботах	Публічні університетські настанови та інформаційні матеріали для студентів щодо коректного використання ШІ в навчальних роботах; деталізація вимог може доповнюватися правилами дисциплін.	**Середній**: переважають університетські настанови й орієнтири щодо відповідального використання; обов'язковість конкретних вимог може уточнюватися на рівні дисципліни.
Токійський університет (Японія)	A (рамка + курс)	Відмова від універсальної заборони; орієнтація на дидактичну доцільність	Правила визначаються викладачем для дисципліни або конкретного завдання; застереження щодо нерозголошення конфіденційних матеріалів і обережне ставлення до засобів виявлення використання ШІ.	**Середній**: загальної заборони немає, але дозволи чи обмеження контекстні; акцент на прозорості, ризиках і дотриманні вимог конкретного завдання.
Берлінський університет імені Гумбольдтів (Німеччина)	B (інституційно-процедурна)	«Good academic practice» у дослідницькому контурі, процедури розгляду випадків академічної недоброчесності	Статут «належної академічної практики» із процедурою реагування у разі підозри на порушення; окремо подано рекомендації щодо використання ШІ як аспекту належної академічної практики.	**Низький–середній**: використання ШІ подано переважно як рекомендації у межах «належної академічної практики»; універсальної норми для навчальних робіт у процитованих матеріалах не наведено.

Регіональні відмінності (узагальнення за вибіркою):

Англосаксонська група (США, Канада, Велика Британія, Австралія) загалом демонструє поєднання університетської «рамки доброчесності» з деталізацією правил на рівні факультету чи дисципліни, особливо щодо допустимості використання генеративного штучного інтелекту.

Каліфорнійський університет у Берклі фіксує підхід «рамка + курс»: правила задаються визначаються силабусом і позицією викладача, а використання штучного інтелекту без дозволу прямо назване є прикладом академічної недоброчесності. У *Гарвардському університеті*, за відкритими матеріалами, акцент зміщено в бік рекомендацій і профілактики. На цьому тлі *Університет Торонто* демонструє найбільш жорсткий регулятивний підхід: використання генеративного штучного інтелекту вважається недопустимим, якщо викладач не дозволив інше, а несанкціоноване застосування кваліфікується як академічне порушення. *Оксфордський* і *Мельбурнський університети* дотримуються підходу, відповідно до якого загальні етичні принципи поєднуються з визначенням конкретних правил використання штучного інтелекту на рівні факультету або окремої дисципліни, що встановлюються викладачем і фіксуються у вимогах до навчальних завдань.

Континентально-європейська група (Нідерланди, Німеччина) виріз-няється сильнішою прив'язкою політик доброчесності до інституційної відпо-відальності й стандартів належної академічної практики. Для *Амстердамського університету* характерне поєднання вимог доброчесності з нормами захисту даних і вимогами до дозволених інструментів (у т. ч. розвиток власних рішень), тоді як *Берлінський університет імені Гумбольдтів* акцентує увагу на стандарти належної академічної практики та процедурність реагування, а використання штучного інтелекту подає як окремий напрям рекомендацій у межах цих стандартів.

Азійська група (Японія, Сінгапур) демонструє більш адаптивний стиль регулювання, але з різними акцентами. *Токійський університет* не вводить універсальної заборони: правила визначаються викладачем на рівні дисципліни та завдання; додатково підкреслюються ризики розкриття конфіденційних мате-ріалів і обмежена надійність автоматизованих засобів виявлення використання інструментів штучного інтелекту. У *Національному університеті Сінгапуру* переважають рекомендації та орієнтири для студентів щодо коректного використання штучного інтелекту, що працюють як інструменти підтримки культури доброчесності, а не як універсальна заборона.

За результатами аналізу можна виокремити градацію підходів універ-ситетів до регулювання використання генеративного штучного інтелекту в академічній роботі: ***високий рівень регулювання*** (інституційно закріплені правила та принцип «заборонено, якщо не дозволено»): *Університет Торонто*, *Амстердамський університет*; ***середній рівень*** (курсове регулювання або рекомендаційні настанови в межах етичних і процедурних меж): *Оксфордський*

університет, *Гарвардський університет*, *Мельбурнський університет*, *Каліфорнійський університет у Берклі*, *Токійський університет*, *Національний університет Сінгапуру*; ***низький–середній рівень*** у відкритих матеріалах (штучний інтелект розглядається переважно як елемент належної академічної практики без універсальної норми): *Берлінський університет імені Гумбольдтів*.

Отримані результати підтверджують, що ефективність політики академічної доброчесності визначається не лише змістом нормативних документів, а насамперед наявністю інституційних механізмів їх реалізації – визначених ролей, процедур розгляду порушень, освітніх програм і правил використання цифрових інструментів.

Порівняльний аналіз також засвідчив регіональні особливості: в англосаксонських університетах переважає багаторівнева модель, у якій загальна політика доповнюється курс-орієнтованими правилами, тоді як у континентально-європейських університетах принципи доброчесності частіше інтегровані в систему забезпечення якості та стандарти належної академічної практики.

У більшості закладів вищої освіти, що стали предметом нашого дослідження, діють спеціалізовані органи – омбудсмени, комісії та уповноважені з академічної доброчесності, які забезпечують процедурну справедливість, уніфікований розгляд порушень і консультаційну підтримку учасників освітнього процесу. Наявність таких структур забезпечує послідовність застосування норм, зменшує ризик суб’єктивності рішень і підвищує довіру до процедур розгляду випадків академічної недоброчесності.

В окремих країнах, зокрема в Канаді та Німеччині, інститут університетського омбудсмена виконує функцію незалежного посередника між адміністрацією та учасниками освітнього процесу. Його участь у справах, пов’язаних із академічною доброчесністю, підвищує довіру до процедур і забезпечує баланс між санкційною та правозахисною функціями політики.

Таким чином, омбудсмен стає елементом забезпечення процедурної легітимності.

Дослідження показало, що університети з більш деталізованими процедурами демонструють вищий рівень формалізації механізмів упровадження. Університети, де процедури залишаються узагальненими або делегованими викладачу без чіткої регламентації, мають вищий ризик неоднакового застосування норм. У цифровому вимірі процедури все частіше супроводжуються використанням систем перевірки текстів та електронних платформ для фіксації результатів розгляду. Профілактична складова охоплює навчальні курси з академічного письма, цифрової грамотності та основ використання штучного інтелекту, орієнтаційні програми для студентів і підвищення кваліфікації викладачів. Університети з інтегрованою цифровою моделлю, зокрема

Амстердамський університет, поєднують політику доброчесності з дистанційними навчальними курсами, що сприяє формуванню культури відповідального використання цифрових інструментів.

До механізмів контролю належать LMS-аналітика, системи перевірки текстових запозичень, програмні засоби моніторингу академічних текстів та рекомендації щодо використання генеративного штучного інтелекту. У частині університетів *(Університет Торонто, Амстердамський університет)* запроваджено чіткі правила розкриття використання штучного інтелекту та, у разі порушення, кваліфікацію таких дій як академічне правопорушення. Натомість в інших *(Токійський університет)* наголошується на педагогічній доцільності та контекстному регулюванні.

Узагальнюючи сказане, можна стверджувати, що інституційні механізми впровадження варіюються за ступенем централізації, процедурної деталізації та цифрової інтеграції, що створює підґрунтя для авторської типологізації моделей.

На основі порівняльного аналізу запропоновано авторську класифікацію інституційних моделей упровадження політик академічної доброчесності.

1. Формально-нормативна модель. Характеризується наявністю чітко сформульованого кодексу або положення без розвиненої системи процедурної та цифрової підтримки. Політика виконує декларативну функцію, а її реалізація значною мірою залежить від окремих викладачів. Регулювання використання штучного інтелекту є фрагментарним. Така модель властива університетам, де доброчесність розглядається переважно як нормативна вимога.

2. Процедурно-реактивна модель. Включає розвинену систему процедур розгляду порушень, наявність комісій, уповноважених осіб та регламентовані санкції. Основний акцент робиться на реагуванні на виявлені порушення. Цифрові інструменти використовуються переважно як засоби контролю. Регулювання використання штучного інтелекту залежить від факультетських або курс-орієнтованих правил. Модель забезпечує високий рівень формалізації, але може залишатися реактивною за своєю природою.

3. Інтегрована цифрово-інституційна модель. Поєднує нормативну базу, процедурні механізми та превентивні цифрові практики. Політика, інтегрована в систему управління якістю освіти, підтримується програмами з формування компетентності під час використання штучного інтелекту та цифрових засобів моніторингу. Регулювання застосування генеративного штучного інтелекту має системний характер із чітким визначенням дозволених і заборонених практик. Відмінною рисою моделі є перехід від санкційної логіки до формування культури відповідального використання цифрових інструментів.

Ключовим аналітичним параметром класифікації виступає рівень цифрової зрілості політики академічної доброчесності, який інтерпретується як ступінь інтеграції нормативних положень із цифровими інструментами контролю, освітніми програмами та процедурами регулювання використання штучного інтелекту. Новизна підходу полягає у поєднанні трьох вимірів – нормативного, процедурного та цифрового – в єдину аналітичну рамку, що дає змогу оцінювати не лише наявність політики, а й рівень її інституціоналізації та цифрової інтеграції, що набуває особливої актуальності в умовах поширення генеративного штучного інтелекту.

Висновки. Порівняльний аналіз підтвердив, що політика академічної доброчесності в сучасному університеті є складовою інституційної системи управління якістю вищої освіти. Було засвідчено варіативність підходів до впровадження політик, що проявляється у рівні процедурної деталізації, наявності структур відповідальності та інтеграції цифрових інструментів у систему забезпечення доброчесності.

Запропонована типологія моделей – формально-нормативна, процедурно-реактивна та інтегрована цифрово-інституційна – дозволяє оцінити рівень інституціоналізації політики. Встановлено, що найбільш ефективною є інтегрована цифрово-інституційна модель, яка поєднує нормативну базу, процедури розгляду порушень і профілактичні заходи, забезпечуючи перехід від реактивного реагування до системного формування культури академічної відповідальності.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі механізмів реалізації інституційних моделей, зокрема через емпіричне вивчення їх впливу на академічну поведінку учасників освітнього процесу та рівень довіри до процедур забезпечення доброчесності.

Література:

1. Панухник О. В. Політика академічної та дослідницької доброчесності в умовах революції ШІ: формула взаємодії. *Галицький економічний вісник*. 2023. Т. 84. № 5. С. 185–193. DOI: 10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.05.185.

2. Толочко С. В., Бордюг Н. С., Міронець Л. П. Академічна доброчесність та штучний інтелект в освітній і науковій діяльності. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 62. Т. 2. С. 48–52. DOI: 10.32782/2663-6085/2023/62.2.4.

3. Bowen G. A. Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*. 2009. Vol. 9, No. 2. P. 27–40. DOI: 10.3316/QRJ0902027.

4. Bretag T., Mahmud S., Wallace M., Walker R., James C., Green M., East J., McGowan U., Partridge L. Core elements of exemplary academic integrity policy in Australian higher education. *International Journal for Educational Integrity*. 2011. Vol. 7, No. 2. P. 3–12. DOI: 10.21913 /IJEI.v7i2.759.

5. Eaton S. E. Postplagiarism: transdisciplinary ethics and integrity in the age of artificial intelligence and neurotechnology. *International Journal for Educational Integrity*. 2023. Vol. 19, No. 1. DOI: 10.1007/s40979-023-00144-1.

6. ESG 2015. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. Brussels: EURASHE, ENQA, ESU, EUA, EQAR, 2015. 32 p. URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf (дата звернення: 02.03.2026).

7. Fishman T. A. (Ed.). *The Fundamental Values of Academic Integrity*. 2nd ed. Clemson, SC : International Center for Academic Integrity, 2014. 34 p.

8. Gallant T. B. Toward a model of academic integrity institutionalization: Informing practice in postsecondary education. *Canadian Journal of Higher Education*. 2008. Vol. 38, No. 2. P. 25–43.

9. Gallant T. B., Drinan P. Institutionalizing academic integrity: Administrator perceptions and institutional actions. *Journal of Higher Education*. 2006. Vol. 77, No. 5. P. 839–860. DOI: 10.1353/jhe.2006.0033.

10. Krippendorff K. Content Analysis: An Introduction to Its Methodology. 3rd ed. Thousand Oaks : Sage Publications, 2013. 413 p.

11. Miron J. B., Eaton S. E. Academic integrity policy analysis of publicly funded universities in Ontario, Canada. *International Journal for Educational Integrity.* 2021. Vol. 17. Art. 6. DOI: 10.1007/s40979-021-00085-2.

12. McCabe D. L., Treviño L. K. Academic dishonesty: Honor codes and other contextual influences. *The Journal of Higher Education*. 1993. Vol. 64, No. 5. P. 522–538. DOI: 10.2307/2959991.

13. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017. 95 p. DOI: 10.2760/159770.

14. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. London : Bloomsbury Academic, 2016.

15. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. Paris : UNESCO, 2023. 44 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693 (дата звернення: 02.03.2026).

References:

1. Panukhnyk, O. V. (2023). Polityka akademichnoi ta doslidnytskoi dobrochesnosti v umovakh revoliutsii ShI: formula vzaiemodii [Policy of academic and research integrity in the conditions of the AI revolution: the formula of interaction]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 84(5), 185–193. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.05.185 [in Ukrainian].

2. Tolochko, S. V., Bordiuh, N. S., & Mironets, L. P. (2023). Akademichna dobrochesnist ta shtuchnyi intelekt v osvitnii i naukovii diialnosti [Academic integrity and artificial intelligence in educational and scientific activities]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 62(2), 48–52. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.4 [in Ukrainian].

3. Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

4. Bretag, T., Mahmud, S., Wallace, M., Walker, R., James, C., Green, M., East, J., McGowan, U., & Partridge, L. (2011). Core elements of exemplary academic integrity policy in Australian higher education. *International Journal for Educational Integrity*, 7(2), 3–12. https://doi.org/10.21913/IJEI.v7i2.759

5. Eaton, S. E. (2023). Postplagiarism: Transdisciplinary ethics and integrity in the age of artificial intelligence and neurotechnology. *International Journal for Educational Integrity*, 19(1). https://doi.org/10.1007/s40979-023-00144-1

6. ESG 2015. (2015). Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area. Brussels: EURASHE, ENQA, ESU, EUA, EQAR. Retrieved from https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf

7. Fishman, T. A. (Ed.). (2014). *The fundamental values of academic integrity* (2nd ed.). Clemson, SC: International Center for Academic Integrity.

8. Gallant, T. B. (2008). Toward a model of academic integrity institutionalization: Informing practice in postsecondary education. *Canadian Journal of Higher Education*, 38(2), 25–43.

9. Gallant, T. B., & Drinan, P. (2006). Institutionalizing academic integrity: Administrator perceptions and institutional actions. *The Journal of Higher Education*, 77(5), 839–860. https://doi.org/10.1353/jhe.2006.0033

10. Krippendorff, K. (2013). Content analysis: An introduction to its methodology (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

11. Miron, J. B., & Eaton, S. E. (2021). Academic integrity policy analysis of publicly funded universities in Ontario, Canada. *International Journal for Educational Integrity*, 17, Article 6. https://doi.org/10.1007/s40979-021-00085-2

12. McCabe, D. L., & Treviño, L. K. (1993). Academic dishonesty: Honor codes and other contextual influences. *The Journal of Higher Education*, 64(5), 522–538. https://doi.org/10.2307/2959991

13. Redecker, C. (2017). European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/159770

14. Selwyn, N. (2016). Education and technology: Key issues and debates. London: Bloomsbury Academic.

15. UNESCO. (2023). Guidance for generative AI in education and research. Paris: UNESCO. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 351.74(477):796.012.11

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1117-1125

Забора Андрій Володимирович професор кафедри спеціальної фізичної підготовки, кандидат наук із фізичного виховання і спорту, доцент. Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-4952-1598

Шутяк Ірина Анталоївна старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки, Заслужений вчитель України. Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0009-0008-0513-8101

Ладиняк Андрій Богданович викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-6096-5902

МЕТОДИКА РОЗВИТКУ СИЛОВИХ І ШВИДКІСНО-СИЛОВИХ ЯКОСТЕЙ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ БЕЗПЕЦІ

Анотація. В сучасних умовах питання розвитку силових і швидкісно-силових якостей в процесі вивчення спеціальної фізичної підготовки поліцейськими набуває особливого значення, адже зростає системність та багатовекторність загроз, з якими стикаються працівники поліції під час виконання службових обов'язків в умовах дії воєнного стану [1]. Сучасні умови праці вимагають від працівників поліції високого рівня фізичної готовності, адже вони змушені діяти в екстремальних ситуаціях, під впливом значних ризиків для життя і здоров'я [2, 3]. Саме тому система спеціальної фізичної підготовки поліцейських має характеризуватись адаптивністю до різнопланових ситуативних сценаріїв. Це гарантуватиме високу результативність оперативно-службової діяльності та нейтралізацію потенційних загроз в умовах воєнного стану [4].

Сучасні реалії, трансформація безпекового середовища вказують на невідповідність традиційних підходів актуальним запитам професійної діяльності поліцейських [5]. Сучасні умови вимагають від працівників поліції нового рівня підготовки, інтеграції фізичних і тактичних навичок, підвищення рівня тактико-спеціальної майстерності [6].

Неналежний рівень спеціальної фізичної підготовки, зокрема силових та швидкісно-силових якостей, недосконалі механізми швидкого реагування можуть призвести до негативних наслідків не лише для поліцейських, а й для

громадян. Тому питання удосконалення методики розвитку силових якостей, впровадження сучасних тренувальних методик є важливими аспектами підготовки працівників поліції в сучасних умовах [7, 8]. Важливо не лише виявити деструктивні чинники в системі підготовки, а й розробити стратегії їх усунення, дієві механізми покращення якості підготовки, враховуючи передовий вітчизняний та зарубіжний досвід. Реалізація такого підходу сприятиме розробці системи заходів, спрямованих на забезпечення високого рівня професіоналізму поліцейських в умовах підвищеної складності та сучасних викликів безпеці.

Ключові слова: спеціальна фізична підготовка, силові якості, швидкісно-силові якості, професійна підготовка, поліцейські, безпека поліцейських.

Andriy Volodymyrovych Zabora Professor of the Department of Special Physical Training, Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor. Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-4952-1598

Shutyak Iryna Antaloiivna Senior Lecturer, Department of Special Physical Training, Honored Teacher of Ukraine. Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0008-0513-8101

Ladynyak Andriy Bogdanovych lecturer at the Department of Special Physical Training, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-6096-5902

METHODOLOGY FOR DEVELOPING STRENGTH AND SPEED-STRONG QUALITIES IN THE PROCESS OF SPECIAL PHYSICAL TRAINING OF POLICE OFFICERS TAKING INTO ACCOUNT MODERN SECURITY CHALLENGES

Abstract. In modern conditions, the issue of developing strength and speed-strength qualities in the process of special physical training of police officers is gaining particular importance, as the systematic and multi-vector nature of threats that police officers face while performing their duties under martial law is increasing. Modern working conditions require police officers to have a high level of physical fitness, as they are forced to act in extreme situations, under the influence of significant risks to life and health. That is why the system of special physical training of police officers must be characterized by adaptability to diverse situational scenarios. This will guarantee high efficiency of operational and service activities and neutralization of potential threats in conditions of martial law.

Modern realities and the transformation of the security environment indicate that traditional approaches do not meet the current demands of the professional activities of police officers. Modern conditions require police officers to have a new level of

training, integration of physical and tactical skills, and an increase in the level of tactical and special skills.

An inadequate level of special physical training, in particular strength and speed-strength qualities, and imperfect rapid response mechanisms can lead to negative consequences not only for police officers, but also for citizens. Therefore, the issues of improving the methodology for developing strength qualities and implementing modern training methods are important aspects of training police officers in modern conditions. It is important not only to identify destructive factors in the training system, but also to develop strategies for their elimination, effective mechanisms for improving the quality of training, taking into account advanced domestic and foreign experience. The implementation of such an approach will contribute to the development of a system of measures aimed at ensuring a high level of professionalism of police officers in conditions of increased complexity and modern security challenges.

Keywords: special physical training, strength qualities, speed-strength qualities, professional training, police officers, police officer safety.

Постановка проблеми. Одним із викликів сьогодення для співробітників поліції є необхідність протидії фізичному опору, нападам із застосуванням холодної чи вогнепальної зброї, що створює критичну небезпеку для життя і здоров'я поліцейських [1, 9]. Традиційна методика спеціальної фізичної підготовки зорієнтована в основному на загальний фізичний розвиток або окремі види спорту. Проте сучасні виклики в професійній діяльності вказують на недостатню ефективність такої методики [5]. Відповідно необхідно оптимізувати навчальні програми та активно впроваджувати тактико-спеціальні вправи [9, 20]. В умовах воєнного стану працівники поліції часто діють в екстремальних умовах, що пов'язані з нападам із застосуванням вогнепальної зброї, вони змушені постійно носити важке захисне спорядження, що підвищує вимоги до їх швидкісно-силової підготовки та тактичної адаптивності [1, 9]. Саме тому є потреба в удосконаленні та модернізації методики розвитку силових та швидкісно-силових якостей в процесі спеціальної фізичної підготовки поліцейських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку силових та швидкісно-силових якостей досліджували такі В.М. Платонов, В.Б. Добровольский, Г. О. Заярін, С. М. Решко, О. М. Несін, О. І. Камаев та ін. У працях даних науковців висвітлено концептуальні підходи до вдосконалення швидкісно-силових якостей у підготовці працівників поліції. Автори проаналізували педагогічні та фізіологічні чинники, що визначають ефективність розвитку швидкісно-силових якостей.

Мета статті – визначити основні вимоги до рівня розвитку силових та швидкісно-силових якостей поліцейських та запропонувати ефективні шляхи удосконалення методики спеціальної фізичної підготовки поліцейських з урахуванням сучасних викликів безпеці.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалось, сучасне безпекове середовище в країні висуває підвищені вимоги до фізичної готовності працівників поліції. Робота в умовах воєнного стану, затримання озброєних злочинців, тривале носіння важкого спорядження та необхідність швидко, а іноді миттєво, реагувати на зміну обстановки вимагають перегляду класичних підходів до спеціальної фізичної підготовки.

Для поліцейського сила є фундаментом для виконання службових завдань. Сила – це здатність організму протидіяти зовнішнім впливам за рахунок використання різних груп м'язів. Це не просто фізичний параметр, а здатність протидіяти агресивним зовнішнім впливам за рахунок злагодженої роботи всіх груп м'язів, протягом тривалого часу підтримувати високу працездатність в критичних ситуаціях.

Сучасний поліцейський змушений працювати в повному бойовому спорядженні, вага якого може бути 20 кг і більше. Пересування, штурмові дії, переслідування в такому спорядженні вимагають колосальної силової витривалості та міцності м'язів. Часто в роботі співробітників поліції, особливо у разі переслідування правопорушника, потрібен прояв сили за дуже короткий або обмежений час.

Поліцейські першими прибувають на місця обстрілів, де виникає потреба в екстреній евакуації потерпілих, наданні допомоги пораненим, розбиранні завалів. А це не можливо без високих показників розвитку швидкісно-силових якостей. Також поєднання максимальної швидкості рухів із силовим тиском вимагає робота по затриманню диверсійно-розвідувальних груп та протидії озброєним злочинцям. Швидкісно-силові якості дозволяють поліцейському миттєво скоротити дистанцію, виконати кидок або зафіксувати супротивника.

Саме тому розвиток сили та швидкісно-силових якостей є важливим компонентом спеціальної фізичної підготовки. А сучасний контекст безпеки трансформує фізичну підготовку з суто спортивної дисципліни на інструмент ефективної діяльності в умовах воєнного стану.

Ефективним засобом в розвитку силових та швидкісно-силових якостей в даному контексті є інтеграція силової підготовки з тактичними завданнями. Силові вправи повинні моделювати реальні ситуації. Виконання швидкісно-силових вправ доречно проводити в екіпіруванні для адаптації біомеханіки рухів.

Застосування інтервальних тренувань високої інтенсивності сприяє розвитку серцево-судинної системи паралельно з силою, що важливо під час виснажливих сутичок. Ізольовані вправи краще замінити функціональним багатоборством (CrossFit) та прикладними вправами. Це допоможе розвинути координацію та міжм'язову взаємодію, що важливо при затриманні правопорушника, який чинить опір. Крім того, кросфіт-протоколи імітують динаміку вогневого контакту або штурму, де періоди максимального напруження чергуються з короткими паузами, тренуючи здатність організму працювати в умовах кисневого голодування.

Так, наприклад, можна використовувати такі формати кросфіт-тренувань:

- Виконання якомога більшої кількості раундів за 10-15 хвилин. Приклад: 10 берпі, 20 присідань, 25 ударів по боксерській груші.
- Виконання певної кількості повторень за хвилину, відпочинок на залишок часу. Приклад: перша хвилина – 20 віджимань, друга хвилина – 15 підтягувань, третя хвилина – 20 вистрибувань.
- 20 секунд максимальної роботи – 10 секунд відпочинку, 8 циклів.

Із прикладних вправ можна використовувати роботу з бойовим канатом, що імітує інтенсивну боротьбу в стійці; викиди штанги або м'яча, що розвиває здатність швидко переходити від низької позиції до активної дії; перетягування саней, що імітує евакуацію людини або відтягування важкого предмета від лінії вогню.

Сучасна підготовка поліцейських передбачає активне впровадження інтерактивних тренажерів, тактичних полігонів [6]. Проте така діяльність потребує удосконалення шляхом інтегрування сучасних тренажерів з моделюванням різноманітних сценаріїв.

Це дозволить здійснювати автоматичний аналіз помилок, оцінку дій поліцейського та надавати зворотній зв'язок.

Враховуючи можливі ризики діяльності в умовах ведення бойових дій, спеціальна фізична підготовка повинна виходити за межі суто фізичних вправ і включати також роботу з розвитку стресостійкості та асиметричні навантаження. Під час виконання завдань в умовах ведення бойових дій поліцейські часто діють на фоні критичного викиду адреналіну, що призводить до виникнення «тунельного зору» та спотворення сприйняття часу. Щоб адаптувати організм до роботи в таких умовах, доречно включати в методику спеціальної фізичної підготовки тренування на фоні високого сенсорного перевантаження, когнітивні завдання (введення додаткових подразників: світлошумові ефекти, ідентифікація цілей і т.ін.) та асиметричні навантаження (наприклад, робота з нестандартними обтяженнями).

Поліцейський повинен вміти застосовувати силу не лише в стані спокою, а й на фоні критичної втоми та високого пульсу. Тому поєднання силових вправ з когнітивними завданнями є дуже доречними.

Найвищого рівня стресостійкості можна досягнути шляхом моделювання «сценаріїв», які максимально наближені до реальних критичних ситуацій. Для посилення ефекту такі «сценарії» мають включати предмети із зміщеним центром ваги (наприклад, каністри, на половину наповнені водою); замість статичних манекенів, підготовлені асистенти, які чинять асиметричний опір; візуальні подразники (стробоскопи, димові завіси) та аудіосупровід (звуки вибухів, крики, сирени).

Так, ефективним методом такої роботи буде метод блокової періодизації. Перший тиждень тренувань передбачає роботу над технікою та силовою витривалістю і включає такі вправи:

- пн., ср., пт. – силовий блок: класичні віджимання від підлоги (4 підходи по 25 разів); присідання (4 підходи по 25 разів); підтягування на перекладині (4 підходи до відмови); планка (3 серії по 45с.);
- вт., чт., сб. – берпі (3 серії по 15 разів); стрибки (3 хв. без зупинки); човниковий біг (5 повторень, відпочинок 1 хв.);
- нд. – активний відпочинок (прогулянка 5-7 км, легка розтяжка).

Другий тиждень передбачає розвиток міжм'язової координації, роботу в умовах кисневого голоду, асиметричні навантаження і включає такі вправи:

- пн., ср., пт. – комплекс «Штурм»: 15 вистрибувань, 20 віджимань з доторком рукою до протилежного плеча, 25 підйомів корпусу на прес, перенесення ваги в одній руці на 20 метрів. Виконати якомога більше раундів за 15 хв.;
- вт., чт., сб. – комплекс «Затримання», коловий метод: берпі з повним вистрибуванням (15 разів), утримання партнера або мішка у захваті (4 підходи по 30 с., спринт 30 м., підтягування 15 разів. Виконується 5 кіл без відпочинку між вправами, відпочинок між колами 2 хвилини.

Під час виконання вправ додаються зовнішні подразники: шум, світло, кольорові команди та ін.

- нд. – відпочинок.

Третій тиждень – моделювання сценаріїв.

Сценарій А «Переслідування та затримання»: спринт 50 м. (переслідування), подолання перешкод (лави, бар'єри), асиметричне перенесення партнера на 15 метрів, когнітивний блок (інструктор вигукує опис зовнішності, поліцейський серед п'яти фотографій на стіні має миттєво вказати на потрібну), силове утримання (50 секунд боротьби з гумовим манекеном або стажером).

Сценарій Б «Штурм»: «гусячий крок» зі зброєю 15 метрів (рух під вікнами, низьке укриття), вибухові віджимання 20 разів (імітація падіння та підйому), робота зі стробоскопом (у темній кімнаті під миготливе світло перекласти 5 важких предметів з місця на місце, одночасно ідентифікуючи цифри на стінах), когнітивний блок (перевірка пам'яті – назвати номер автомобіля, який був показаний на початку сценарію).

Сценарій В «Штурм та стабілізація об'єкта»: початкове положення лежачи на спині (імітація відпочинку), миттєвий підйом за сигналом, пересування в напівприсяді вздовж стіни зі зміною рівнів, перестрибування через лаву (перешкоду), когнітивна ідентифікація друг/ворог (доторкнутися рукою до карток, що розвішані на стіні, де зображена людина зі зброєю. Під час виконання завдання інструктор кидає в поліцейського м'який предмет, поліцейський має ухилитися, не припиняючи ідентифікацію цілей), боротьба з манекеном або партнером у захисному костюмі, кидок манекена (партнера) та утримання в статиці протягом 45 секунд під інтенсивні вигуки інструктора. Під час утримання інструктор диктує 3 цифри. По завершенні 45 секунд поліцейський має назвати їх суму.

Такі щоденні тренування протягом трьох тижнів вимагають ретельної розминки на початку занять та стретчингу наприкінці. Це дозволить мінімізувати ризик травматизму при пікових навантаженнях, забезпечить швидке відновлення організму для ефективного виконання службових завдань.

Суть методу блокової періодизації полягає в тому, що спочатку готується «фізичний фундамент», тобто виконуються силові вправи, далі додаються асиметричні навантаження, сенсорні перевантаження, робота в умовах кисневого годування. І на останньому етапі моделюються сценарії, де фізична втома поєднується з необхідністю розрізняти цілі та приймати значущі рішення. Такий комплексний підхід гарантує, що в реальній критичній ситуації мозок спрацює правильно, не зважаючи на адреналін та втому.

Ефективність спеціальної фізичної підготовки великою мірою залежить і від мотивації поліцейських. Тому необхідно проводити мотиваційні заходи, змагання з професійних видів спорту, внутрішні турніри, рейтингові системи за результатами тестувань (сила, витривалість, швидкість та ін.). Доцільно також впроваджувати багаторівневі системи контролю рівня фізичної підготовленості поліцейських [4].

Важливо розширювати міжнародне співробітництво, забезпечувати участь поліцейських у міжнародних програмах обміну досвідом. Спільні навчання з поліцейськими підрозділами інших країн сприятимуть підвищенню якості спеціальної фізичної підготовки.

Висновки. Впровадження в систему спеціальної фізичної підготовки спеціалізованих тренувальних програм, що спрямовані на підвищення витривалості, функціонального стану та адаптивності, дозволить мінімізувати перевтому, підтримувати високу продуктивність дій поліцейських під час виконання службових завдань в умовах воєнного стану.

Ефективне поєднання різних методів спеціальної фізичної підготовки створює комплексний підхід, який враховує особливості службової діяльності та забезпечує досягнення оптимальних результатів у процесі розвитку силових та швидкісно-силових якостей.

Література:

1. Мартиненко О. Г. Проблеми фізичної готовності поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях. *Право і суспільство.* 2023. № 5. С. 88-99.

2. Андрєєв Д. В. Психологічна підготовка поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях. *Психологічний часопис.* 2023. Т.9, № 4. С. 14-25.

3. Громов Р. С. Психофізіологічні аспекти готовності поліцейських до виконання службових завдань. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. № 1. С. 102-111.

4. Організація службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16 (дата звернення: 05.03.2026).

5. Плотніков В. В., Яковець І. С. Окремі питання вдосконалення спеціальної фізичної підготовки поліцейських в умовах реформування МВС. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2023. № 2 (127). С. 115-122.

6. Петренко І. І., Сидоренко В. М. Моделювання тактичних дій поліцейських під час затримання озброєних правопорушників. *Вісник психології і педагогіки*. 2022. Вип. 25. С. 78-84.

7. Завацький Ю. А., Коваленко С. Б. Інноваційні підходи до організації спеціальної фізичної підготовки в закладах вищої освіти МВС України. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2023. № 88. С. 45-51.

8. Пашинський В. Й., Ткачук П. В. Удосконалення програм спеціальної фізичної підготовки для курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2024. Вип. 5 (176). С. 135-140.

9. Соколов М. І. Тактика застосування заходів фізичного впливу працівниками поліції. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 67-74.

References:

1. Martynenko, O. G. (2023). Problemy fizychnoi hotovnosti do dii v ekstrymalnykh sytuatsiiakh [Problems of physical readiness of police officers for action in extreme situations]. Pravo i suspilstvo - Law and society, 5, 88-99 [in Ukrainian].

2. Andreev, D. V. (2023). Psykholohichna pidhotovka politseyskykh do dii v ekstrymalnykh sytuatsiiakh [Psychological preparation of police officers for actions in extreme situations]. Psykholohichnyi chasopys - Psychological magazine,4, 14-25 [in Ukrainian].

3. Hromov, R. S. (2024). Psykhofiziolokhichni aspekty khotovnosti politseyskykh do vykonannia sluzhbovykh zavdan [Psychophysiological aspects of police officers' readiness to perform official tasks]. Visnyk Kharkivskoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs, 1, 102-111 [in Ukrainian].

4. Orhanizatsiia sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy : nakaz MVS Ukrainy vid 26.01.2016 № 50 [Organization of in-service training for employees of the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated January 26, 2016 No. 50] Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16 [in Ukrainian].

5. Plotnikov, V.V., Yakovets, I. S. (2023). Okremi pytannia vdoskonalennia spetsialnoi fizychnoi pidhotovky politseyskykh v umovakh reformuvannia MVS [Certain issues of improving special physical training of police officers in the context of reforming the Ministry of Internal Affairs]. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 2(127), 115-122 [in Ukrainian].

6. Petrenko, I. I., Sydorenko, V. M. (2022). Modeliuvannia taktychnykh dii politseyskykh pid chas zatrymannia ozbroienykh pravoporushnykiv [Modeling tactical actions of police officers during the detention of armed offenders]. Visnyk psykholohii i pedahohiky - Bulletin of Psychology and Pedagogy, 25, 78-84 [in Ukrainian].

7. Zavatskyi, YU. A., Kovalenko, S. B. (2023). Innovatsiini pidkhody do orhanizatsii spetsialnoi fizychnoi pidhotovky v zakladakh vyshchoi osvity MVS Ukrainy [Innovative approaches to organizing special physical training in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh - Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and general education schools, 88, 45-51 [in Ukrainian].

8. Pashynskyi, V. Y., Tkachuk, P. V. (2024). Udoskonalennia prohram spetsialnoi fizychnoi pidhotovky dlia kursantiv zakladakh vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia MVS Ukrainy [Improving special physical training programs for cadets of higher education institutions

with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury - Scientific Journal of the National Physical Education University named after M. P. Dragomanov. Series 15. Scientific and Pedagogical Problems of Physical Culture, 5 (176), 135-140 [in Ukrainian].

9. Sokolov, M. I. (2023). Taktyka zastosuvannia zakhodiv fizychnoho vplyvu prazivnykamy politsii [Tactics of applying physical force measures by police officers]. Yurydychnyi visnyk - Legal Bulletin, 3, 67-74 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026

УДК 378.017:613.9:159.947.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1126-1138

Завроцький Олександр Іванович кандидат медичних наук, декан факультету післядипломної освіти, Вінницький національний медичний університет імені М.І. Пирогова, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0003-3640-5731

Дарманська Ірина Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-8212-7229

Очеретний Володимир Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри природничо-математичних дисциплін, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-8890-3655

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ (за результатами анкетування студентів педагогічних і медичних закладів освіти)

Анотація. У статті висвітлено проблему формування мотивації до здоров'язбереження у майбутніх фахівців соціономічних професій як важливу складову їх професійної підготовки. Обґрунтовано актуальність дослідження в умовах зростання ролі поведінкових чинників у збереженні громадського здоров'я та підвищення вимог до професійної компетентності педагогів і медичних працівників.

Емпіричну основу дослідження становлять результати анкетування студентів педагогічних і медичних закладів освіти, що охоплювало п'ять змістових блоків. Здійснено аналіз когнітивного компоненту через визначення рівня розуміння сутності здоров'язбережувальної компетентності, мотиваційного – на основі оцінки ціннісних установок і внутрішніх спонукань, а також поведінкового – через вивчення реальних практик здорового способу життя. Розраховано інтегральний показник мотивації, визначено рівні її сформованості (низький, середній, високий), проведено порівняльний аналіз між студентами педагогічного та медичного профілю із застосуванням статистичних методів.

За результатами дослідження встановлено, що мотивація до здоров'язбереження у майбутніх фахівців загалом сформована на середньому та високому рівнях, однак характеризується певною невідповідністю між усвідомленням важливості здоров'я та реальними поведінковими практиками. Запропоновано напрями вдосконалення професійної підготовки, зокрема посилення практико-

орієнтованого підходу, інтеграцію здоров'язбережувального компоненту в освітній процес і розвиток готовності до реалізації здоров'язбережувальної діяльності у професійній практиці.

Ключові слова: здоров'язбереження, мотивація до здоров'язбереження, майбутні фахівці соціономічних професій, професійна підготовка майбутнього вчителя, професійна підготовка майбутнього лікаря.

Zavrotskiy Aleksandr Ivanovych Candidate of Medical Sciences, Dean of the Faculty of Postgraduate Education, Vinnytsia National Medical University named after M.I. Pirogov, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0003-3640-5731

Darmanska Iryna Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Primary Education and Philology, Khmelnytsky Humanitarian-Pedagogical Academy, Khmelnytsky, https://orcid.org/0000-0002-8212-7229

Ocheretnyy Volodymyr Oleksandrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Natural and Mathematical Disciplines, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-8890-3655

FORMATION OF MOTIVATION FOR HEALTH MAINTENANCE IN FUTURE SPECIALISTS IN SOCIONOMIC PROFESSIONS (Based on a survey of students in pedagogical and medical institutions)

Abstract. The article examines the issue of developing motivation for health maintenance among future specialists in socionomic (human-centered) professions as an important component of their professional training. The relevance of the study is substantiated in the context of the increasing role of behavioral factors in maintaining public health and the growing requirements for the professional competence of teachers and healthcare professionals.

The empirical basis of the study consists of the results of a questionnaire survey conducted among students of pedagogical and medical institutions, covering five thematic sections. The cognitive component was analyzed through assessing the level of understanding of the concept of health-maintaining competence. The motivational component was evaluated based on value orientations and intrinsic motives. The behavioral component was examined through the analysis of actual health-related practices. An integral indicator of motivation was calculated, levels of its development (low, medium, high) were identified, and a comparative analysis between pedagogical and medical students was carried out using statistical methods.

The results of the study indicate that motivation for health maintenance among future specialists is predominantly at medium and high levels; however, a certain discrepancy between awareness of the importance of health and actual behavioral

practices was identified. The study proposes directions for improving professional training, including strengthening a practice-oriented approach, integrating the health maintenance component into the educational process, and developing readiness to implement health-related activities in professional practice.

Keywords: health maintenance, motivation for health maintenance, future specialists in socionomic professions, professional training of future teachers, professional training of future healthcare professionals.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена суттєвими трансформаціями у сфері професійної підготовки фахівців соціономічних професій, діяльність яких безпосередньо пов'язана з інтенсивною міжособистісною взаємодією та підвищеними психоемоційними навантаженнями. У цих умовах особливого значення набуває проблема збереження та зміцнення здоров'я майбутніх фахівців ще на етапі їх професійного становлення. Водночас, результати сучасних аналітичних досліджень свідчать про стійку тенденцію до погіршення фізичного та психічного здоров'я студентської молоді, що має прояви у зростанні рівня стресу, тривожності, хронічної втоми та зниженої загальної працездатності.

Особливої уваги потребує питання формування мотивації до здоров'язбереження у майбутніх фахівців соціономічного профілю, зокрема студентів педагогічних і медичних закладів освіти, оскільки саме вони у подальшій професійній діяльності здатні суттєво впливати на стан здоров'я різних соціальних груп населення. За даними аналітичних звітів у сфері громадського здоров'я, зокрема Всесвітньої організації охорони здоров'я, значна частка передчасної смертності зумовлена поведінковими чинниками ризику (нераціональне харчування, недостатня фізична активність, тютюнопаління, шкідливе вживання алкоголю, хронічні стреси тощо). «Щоб зменшити вплив неінфекційних захворювань на окремих осіб та суспільство, потрібен комплексний підхід, який вимагатиме від усіх секторів, включаючи охорону здоров'я, фінанси, транспорт, освіту, сільське господарство, планування та інші, співпраці для зменшення ризиків, пов'язаних з неінфекційними захворюваннями, а також для сприяння втручання щодо їх запобігання та контролю» [9]. Такі тенденції підтверджуються і національними дослідженнями, які фіксують недостатній рівень сформованості культури здоров'язбереження серед населення, зокрема низьку поширеність профілактичної поведінки та відповідального ставлення до свого здоров'я. У цьому контексті роль педагога і медичного працівника набуває особливої цінності, оскільки їх професійна діяльність пов'язана з формуванням світоглядних орієнтацій і поведінкових моделей, які визначають ставлення людини до здоров'я. Від рівня сформованості мотивації до здоров'язбереження у самих майбутніх фахівців залежить ефективність їхнього впливу на інших, що, в свою чергу, може сприяти покращенню загальних показників громадського здоров'я.

Тому вважаємо доцільним поглиблене вивчення механізмів формування мотивації до здоров'язбереження у студентської молоді на основі результатів анкетування, що дозволяє виявити рівень обізнаності та реальні поведінкові стратегії й ціннісні орієнтації респондентів. Звернення до емпіричних даних забезпечує можливість обґрунтування педагогічних умов і технологій, спрямованих на підвищення ефективності формування мотиваційної сфери майбутніх фахівців. Таким чином, актуальність дослідження визначається потребою у науково обґрунтованому вдосконаленні змісту та організації професійної підготовки студентів педагогічних і медичних закладів освіти з урахуванням пріоритетності здоров'язбережувальної складової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування мотивації до здоров'язбереження у майбутніх фахівців соціономічних професій посідає важливе місце в сучасних наукових дослідженнях. Аналіз останніх наукових праць свідчить про зростання уваги дослідників до вивчення чинників, що впливають на рівень сформованості здоров'язбережувальної мотивації, зокрема в умовах професійної підготовки студентів педагогічних і медичних закладів освіти. Так, серед педагогічної спільноти особливо актуальними є питання щодо розвитку педагогіки здоров'я (З. Бондаренко [10], В. Гладуш [10], Н. Зимівець [10], Л. Ніколенко [10] тощо); визначення ефективних шляхів підвищення мотивації у здобувачів вищої освіти (А. Бай [11], В. Бойко [11], О. Вайда [11], У. Гевко [11], К. Миндзів [11], Д. Попович [11] тощо); особливостей формування мотивації у студентів до здорового способу життя (С. Герасименко [4] тощо); впливу педагогічних умов на формування установок до здорового способу життя студентів (Ю. Бойко [3] тощо); застосування основних підходів і принципів формування здоров'язбережувального середовища закладу освіти (Т. Бережна [2] тощо); використання форм, методів і технологій формування здоров'язбережувальної компетентності та культури здоров'я (Н. Басюк [1], О. Ільницька [6], І. Марценяк [5], Ю. Палічук [5], З. Попович [6], Х. Шапаренко [12], К. Шепітько [5], І. Ярощук [6] тощо); впровадження у систему підготовки здобувачів вищої освіти форм і методів формування здоров'яорієнтованого світогляду (Ю. Бойчук [8], Л. Дрожик [8], А. Козлов [8], Н. Науменко [8] тощо).

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричний аналіз особливостей формування мотивації до здоров'язбереження у майбутніх фахівців соціономічних професій, визначення рівня її сформованості за результатами анкетування студентів педагогічних і медичних закладів освіти, а також виокремлення педагогічних умов і підходів, що сприяють підвищенню ефективності цього процесу в умовах професійної підготовки.

Відповідно до поставленої мети визначено наступні *завдання:* розкрити сутність поняття «мотивація до здоров'язбереження» у психолого-педагогічному дискурсі; розробити та застосувати інструментарій анкетування для виявлення рівня сформованості мотивації до здоров'язбереження у студентів педагогічних і

медичних закладів освіти; здійснити кількісний і якісний аналіз отриманих емпіричних даних; узагальнити дослідження та виявити основні тенденції і проблемні аспекти; сформувати обґрунтовані висновки щодо стану та особливостей формування мотивації до здоров'язбереження у майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Емпірична частина дослідження спрямована на виявлення особливостей формування мотивації до здоров'язбереження у майбутніх фахівців соціономічних професій на основі результатів анкетування студентів педагогічних і медичних закладів освіти. дослідження проводилось серед здобувачів освіти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова та Хмельницького базового медичного коледжу. Структура анкети охоплювала п'ять змістових модулів, що дозволило комплексно дослідити когнітивний, мотиваційний і поведінковий компоненти здоров'язбережувальної компетентності, а також визначити її професійну спрямованість. Отримані результати стали підґрунтям для обчислення інтегральних показників, проведення порівняльного та кореляційного аналізу, а також виявлення статистично важливих відмінностей між досліджуваними групами.

Так, у дослідженні взяли участь 90 респондентів, серед яких переважну більшість становлять особи жіночої статі – 83 особи (92,2 %), тоді як представники чоловічої статі представлені незначною часткою – 7 осіб (7,8 %). Такий гендерний розподіл є типовим для педагогічного та медичного напрямів підготовки і загалом відображає специфіку соціономічних професій, у яких традиційно домінують жінки. Водночас наявність хоча б мінімальної частки чоловіків забезпечує певну варіативність вибірки для узагальнення результатів дослідження. Аналіз курсу навчання демонструє, що до вибірки увійшли студенти різних етапів професійної підготовки: 28,9 % – здобувачі 1-2 курсів, 25,6 % – 3-4 курсів, 13,3 % – 5-6 курсів, а також 32,2 % інтернів. Така структура вибірки є репрезентативною з позиції дослідження формування мотивації до здоров'язбереження, оскільки охоплює початкові та завершальні етапи навчання. Це, в свою чергу, створює можливості для подальшого статистичного аналізу залежності між курсом навчання та рівнем сформованості мотиваційного компоненту, а також для виявлення тенденції його трансформації у процесі професійного становлення.

Також за типом закладу освіти вибірка є відносно збалансованою: 55,6 % респондентів навчаються у педагогічному закладі, 44,4 % – у медичних. Такий розподіл дозволяє здійснювати коректне порівняння між групами та виявити специфічні особливості формування мотивації до здоров'язбереження залежно від професійної спрямованості підготовки. У свою чергу, аналіз спеціальностей засвідчує значну диференціацію професійних траєкторій респондентів.

Найбільш представленими є окремі спеціальності педагогічного та медичного профілю, зокрема ті, що мають безпосередній зв'язок із освітньою та лікувальною діяльністю. Це вказує на різноманітність професійних орієнтацій у

межах вибірки та створює підґрунтя для подальшого виявлення професійно зумовлених відмінностей у мотиваційній сфері.

Результати опитування засвідчили, що більшість респондентів демонструють достатньо сформоване, але неоднорідне розуміння сутності здоров'язбережувальної компетентності.

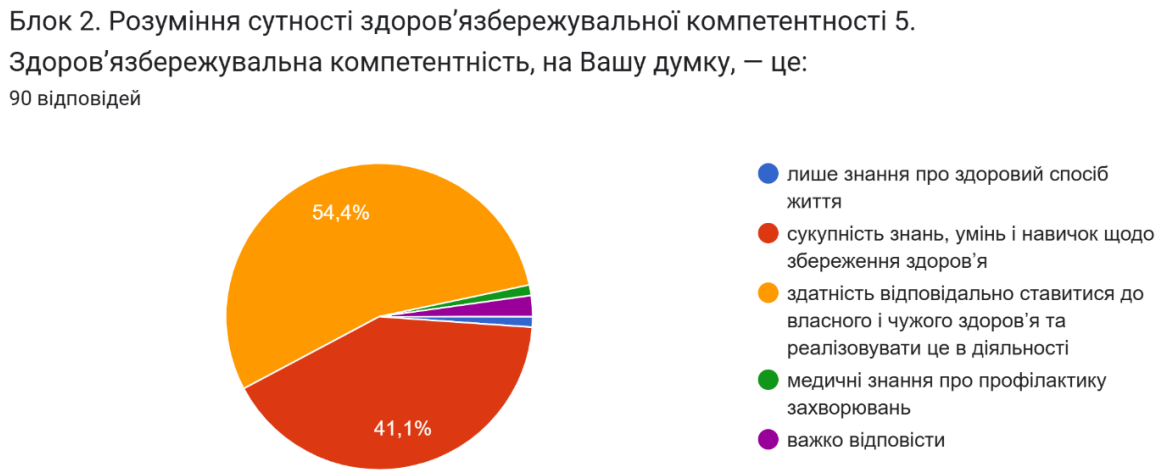

Так, 54,4 % респондентів обрали варіант відповіді, який найбільш повно відповідає науковому визначенню («здатність відповідально ставитись до власного і чужого здоров'я та реалізувати це в діяльності»). Це свідчить про наявність у більшості опитаних цілісного уявлення про компетентнісний підхід, у межах якого здоров'язбереження розглядається як сукупність знань та інтегративна характеристика особистості, що проявляється у поведінці та професійній діяльності. Водночас значна частка респондентів (41,1 %) ототожнює здоров'язбережувальну компетентність із сукупністю знань, умінь і навичок щодо збереження здоров'я. Такий результат свідчить про перевантаження когнітивно-репродуктивного рівня розуміння зазначеної категорії, коли акцент робиться на знаннєвому компоненті без достатнього усвідомлення ціннісно-мотиваційної та діяльнісної складових. Це може вказувати на необхідність посилення практико-орієнтованих підходів у професійній підготовці, спрямованих на інтеграцію знань у реальну поведінку. Незначна частка респондентів обрала інші варіанти відповідей: 2 % вагались із відповіддю, ще 1 % асоціює поняття виключно з медичними знаннями про профілактику захворювань, ще 1 % – тільки зі знаннями про здоровий спосіб життя. Такі результати вказують на наявність фрагментарних або звужених уявлень у частині студентів, що може бути пов'язано з особливостями попередньої підготовки або недостатньою інтеграцією між теоретичними знаннями й практичним їх застосуванням.

З позиції дослідження компонентної структури, отримані дані насамперед характеризують когнітивний компонент здоров'язбережувальної компетентності, оскільки відображають рівень розуміння та інтерпретації базового

поняття. Домінування правильних відповідей дозволяє зробити висновок про відносно достатній рівень когнітивної обізнаності вибірки в цілому. Однак наявність значної частки відповідей другого типу свідчить про потребу подальшого розвитку системного, діяльнісно орієнтованого розуміння здоров'язбереження як професійно необхідної компетентності.

Перейдемо до аналізу результатів блоку 3 «Мотиваційний компонент». Отримані дані засвідчують загалом високий рівень сформованості мотиваційних установок щодо здоров'язбереження у досліджуваної вибірки. Аналіз відповідей респондентів демонструє переважання позитивних оцінок за всіма твердженнями (сукупність відповідей «скоріше погоджуюсь» та «повністю погоджуюсь»), що вказує на наявність стійких ціннісних орієнтацій на збереження здоров'я особистісно та професійно важливого феномена. Зокрема, 84,5 % респондентів погоджуються із твердженням, що збереження здоров'я є однією з їхніх життєвих цінностей (25,6 % – «скоріше погоджуюсь», 58,9 % – «повністю погоджуюсь»). Такий розподіл відповідей свідчить про сформовану ціннісну основу мотивації. Ще більш вираженим є усвідомлення професійної цінності здоров'язбереження: 91,1 % опитаних визнають його важливість для майбутньої професійної діяльності (17,8 % і 73,3 % відповідно). Це дозволяє віднести зазначену установку до когнітивно-ціннісного ядра професійної мотивації майбутніх фахівців соціономічних професій, що водночас поєднує когнітивний і мотиваційний компоненти.

Водночас результати щодо внутрішньої потреби дотримуватись здорового способу життя є дещо менш однозначними: 75,6 % респондентів підтверджують наявність такої потреби (27,8 % – «скоріше погоджуюсь», 47,8 % – «повністю погоджуюсь»), тоді як 16,7 % вагались з відповіддю або не погодились. Аналогічні тенденції спостерігаються щодо готовності інвестувати час у формування здоров'язбережувальних навичок (76,7 % позитивних відповідей). Це свідчить про достатній, але ще не повністю стабільний рівень внутрішньої мотивації, що потребує педагогічного підсилення. Особливо показовими є відповіді щодо поведінкових проявів: 74,4 % респондентів зазначають, що звертають увагу на здоров'язбережувальні аспекти у процесі навчання (42,2 % – «скоріше погоджуюсь», 32,2 % – «повністю погоджуюсь»), а 72,3 % відчувають особисту відповідальність за здоров'я інших людей (учнів/пацієнтів). Це дозволяє простежити зв'язок між мотиваційним і поведінковим компонентами, що є важливим показником реальної інтеграції здоров'язбережувальних установок у навчально-професійну діяльність.

Узагальнення результатів блоку 3 дає підстави розрахувати інтегральний показник мотивації як середнє значення за всіма твердженнями. Отримані розподіли відповідей свідчать про домінування оцінок 3, 4 і 5, що дозволяє попередньо віднести загальний рівень мотивації до середнього або ближче до високого. Для більш точного визначення доцільним є обчислення середнього балу по кожному респонденту з подальшою класифікацією сформованості

мотивації (низький, середній, високий) із використанням порогових значень. Зокрема, доцільно використовувати інтервальну шкалу, відповідно до якої середній бал у межах 1,0-2,5 інтерпретується як низький рівень мотивації, 2,6-3,9 – як середній, 4,0-5,0 – як високий рівень. Такий підхід забезпечує можливість уніфікованої кількісної інтерпретації результатів, а також створює умови для подальшого порівняльного аналізу між групами респондентів і застосування статистичних критеріїв з метою перевірки гіпотез відмінностей у мотивації. Узагальнення розподілу показало домінування середнього та високого рівнів мотивації, що свідчить про загалом сформовану, однак неоднорідну мотиваційну структуру досліджуваної вибірки. Отримані дані аналізу результатів блоку 4 «Поведінковий компонент» свідчать про загалом достатній рівень сформованості поведінкової складової здоров'язбережувальної компетентності у досліджуваної вибірки, однак із наявністю певних суперечностей між декларованими установками та реальними практиками. Зокрема, більшість респондентів зазначили, що дотримуються принципів здорового способу життя часто (57,8 %) або постійно (12,2 %), що в сукупності становить 70 % опитаних. Водночас 20 % дотримуються їх іноді, 8,9 % – рідко, і 1 % – ніколи, що вказує на неоднорідність поведінкових стратегій та наявність групи ризику з недостатньо сформованими здоров'язбережувальними звичками.

Аналіз відповідей щодо наявності шкідливих звичок демонструє майже паритетний розподіл: 53,3 % респондентів зазначили їх відсутність, тоді як 46,7 % – наявність. Такий результат свідчить про те, що навіть за умов достатньо високого рівня усвідомлення важливості здоров'я, частина респондентів не трансформує ці установки у сталі поведінкові практики. Це може бути пов'язано з впливом зовнішніх факторів (навчальне навантаження, стресові ситуації тощо), недостатньою сформованістю саморегуляції та самоконтролю як складників особистісної зрілості. Щодо конкретних здоров'язбережувальних практик, найпоширенішими є проходження профілактичних медичних оглядів (55,6 %), дотримання раціонального харчування (54,4 %) та режиму дня (54,4 %), а також регулярна фізична активність (53,3 %). Менш поширеною є психоемоційна саморегуляція (41,1 %), що вказує на відносно слабку увагу до психогігієнічних аспектів здоров'я, які особливо важливими є для майбутніх фахівців соціономічних професій. При цьому 13,3 % респондентів зазначили, що не застосовують здоров'язбережувальні практики систематично. Саме це підтверджує наявність певного розриву між мотиваційним і поведінковим компонентами.

У контексті компонентного аналізу отримані результати характеризують поведінковий компонент здоров'язбережувальної компетентності та дозволяють зробити висновок про його часткову сформованість із тенденцією нестабільності. Перейдемо до аналізу блоку 5 «Професійна спрямованість». Отримані дані свідчать про високий рівень усвідомлення професійної доцільності здоров'язбережувальної діяльності серед студентів педагогічного та медичного профілю, що є важливим індикатором сформованості професійної складової

здоров'язбережувальної компетентності. Разом із цим спостерігається певна варіативність у ступені готовності до практичної реалізації відповідних функцій, що проявляється у наявності значної частки відповідей «важко відповісти».

Серед студентів педагогічних спеціальностей переважна більшість респондентів (63 %) повністю погоджуються з твердженням, що формування здоров'язбережувальної компетентності є обов'язком сучасного вчителя, ще 14 % – скоріше погоджуються. Водночас 20,4 % вагались із відповіддю, що може свідчити про недостатню визначеність професійної позиції щодо інтеграції здоров'язбережувального компоненту в освітній процес. Аналогічна тенденція простежується і щодо готовності впроваджувати здоров'язбережувальні технології: 42,6 % повністю погоджуються, 31,5 – скоріше погоджуються, однак 22,2 % не змогли визначитись, що вказує на потребу посилення практичної підготовки та формування впевненості у власних професійних діях.

У групі респондентів медичних спеціальностей також зафіксовано високий рівень професійної орієнтації на здоров'язбереження. Зокрема, 58,7 % респондентів повністю погоджуються з тим, що профілактична робота з пацієнтами є пріоритетною складовою лікаря, а 23,9 % – скоріше погоджуються. Водночас 13 % вагались з відповіддю, що може свідчити про певну недооцінку профілактичного компоненту порівняно з лікувальним. Щодо готовності до просвітницької діяльності, 55,3 % повністю погоджуються з цим твердженням, 14,9 – скоріше погоджуються, тоді як 21,3 % не визначились, а 8,6 % висловили незгоду, що вказує на наявність резервів у формуванні комунікативно-просвітницької складової професійної підготовки.

Узагальнення результатів блоку 5 дозволяє констатувати, що професійна спрямованість респондентів загалом орієнтована на реалізацію здоров'язбережувальних функцій у майбутній діяльності, однак рівень її внутрішньої інтегрованості та готовності до практичного втілення є неоднорідним.

Порівняльний аналіз із використанням критерію Стьюдента показав, що середні значення показників професійної спрямованості у студентів медичного профілю є дещо вищими, ніж у студентів педагогічного профілю, а виявлені відмінності є статистично значущими ($p < 0,05$). Це може бути зумовлено специфікою професійної підготовки, де у медичній освіті здоров'язбережувальна та профілактична складова має більш виражений і системно інтегрований характер, тоді як у педагогічній – потребує додаткового методичного та практичного підсилення.

Результати відповідей на додаткові діагностичні питання дозволяють краще інтерпретувати мотиваційні, поведінкові та ціннісні детермінанти ставлення студентів до здоров'язбереження, а також уточнити чинники, які впливають на формування відповідних установок у процесі професійної підготовки. Так, аналіз відповідей щодо чинників мотивації до збереження здоров'я засвідчує домінування внутрішньо особистісних стимулів: 84,4 % респондентів зазначили особисте благополуччя як основний мотив. Водночас

зовнішні чинники також відіграють значну роль: соціальні мережі та медіа впливають на 28,9 % опитаних, приклад родини – на 26,7 %. Тоді як професійні вимоги виступають мотиватором для 21,1 % респондентів, а приклад викладачів – 13,3 %.

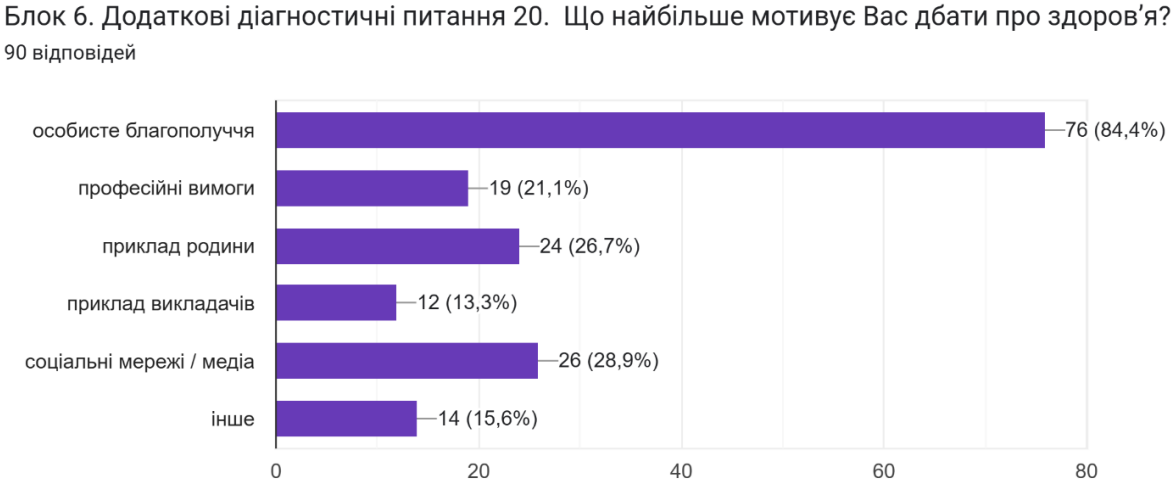

Таке співвідношення свідчить про перевантаження індивідуально-орієнтованої мотивації над професійно зумовленою, що може вказувати на недостатню інтеграцію здоров'язбереження у систему професійних цінностей майбутніх фахівців соціономічних професій.

Щодо бар'єрів у дотриманні здорового способу життя, найбільш важливими є брак часу (56,7 %) та фінансові труднощі (44,4 %). Значна частка респондентів також вказує на навчальне навантаження (35,6 %) і відсутність мотивації (36,7 %) як обмежувальні чинники.

Тільки 21,1 % зазначили відсутність перешкод, що свідчать про наявність системних труднощів, які впливають на реалізацію здоров'язбережувальної поведінки.

Отримані дані узгоджуються з попередніми результатами блоку поведінкового компонента, де спостерігається певна розбіжність між позитивними установками та їх практичною реалізацією.

Аналіз динаміки ставлення до здоров'я під час навчання у закладі освіти показує, що у 28,9 % респондентів воно стало більш відповідальним, у 41,1 % – частково змінилось, тоді як 24,4 % не зафіксували змін, а 5,6 % відзначили зниження рівня відповідальності.

У сукупності ці результати свідчать про наявність позитивного впливу освітнього середовища на формування здоров'язбережувальних установок, однак його ефективність є нерівномірною та потребує посилення системної педагогічної підтримки.

Висновки. Узагальнення результатів проведеного дослідження дозволяє констатувати, що мотивація до здоров'язбереження у майбутніх фахівців соціономічних професій загалом сформована на достатньому рівні. Однак вона характеризується певною неоднорідністю за когнітивним, мотиваційним, поведінковим і професійно спрямованим компонентами. Когнітивний компонент переважно має достатній рівень сформованості, що проявляється у розумінні сутності здоров'язбережувальної компетентності, хоча значна частина респондентів демонструє частково редуковані або формалізовані уявлення. Мотиваційний компонент є відносно високим, із домінуванням ціннісного ставлення до здоров'я та усвідомлення його важливості для професійної діяльності. Разом із цим зберігається розрив між декларованими установками та внутрішньою потребою їх реалізації. Поведінковий компонент виявився найменш узгодженим із мотиваційним. Так, попри переважання позитивних самозвітів щодо здорового способу життя, наявна значна частка респондентів із шкідливими звичками та нерегулярною реалізацію здоров'язбережувальних практик. Професійна спрямованість загалом виражена, проте супроводжується невизначеністю частини студентів щодо практичної реалізації здоров'язбережувальних функцій, що особливо помітно у педагогічній групі.

З урахуванням отриманих результатів доцільно запропонувати низку рекомендацій. Так, у системі підготовки майбутніх педагогів варто посилити інтеграцію здоров'язбережувального компонента в зміст психолого-педагогічних і методичних дисциплін, активніше використовувати практико-орієнтовані завдання, кейс-методи та моделювання професійних ситуацій. Доцільним також є розвиток рефлексивних умінь і формування особистісної відповідальності за здоров'я учнів через педагогічну практику. Для майбутніх медичних фахівців рекомендуємо посилити акцент на розвиток комунікативно-просвітницьких навичок, розширення змісту підготовки у напрямах формування мотиваційного консультування пацієнтів та профілактичної роботи, а також інтеграцію міждисциплінарних підходів, що поєднують клінічні знання із навичками формування здоров'язбережувальної поведінки населення. У цілому ефективне формування мотивації до здоров'язбереження потребує системного

підходу, що забезпечує узгоджений розвиток когнітивного, мотиваційного, поведінкового та професійного компонентів у процесі підготовки майбутніх фахівців.

Література:

1. Басюк Н.А. Форми і методи формування здоров'язбережувальної компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2021. № 74, т. 2. С. 12-16.

2. Бережна Т.І. Основні підходи та принципи формування здоров'язбережувального середовища закладу освіти. *Проблеми сучасних трансформацій.* 2023. № 1. С. 11-16.

3. Бойко Ю. Вплив педагогічних умов на формування установок до здорового способу життя студентів закладів вищої освіти. *Наукові записки БДПУ.* 2020. Випуск 2. С. 266-277.

4. Герасименко С. Особливості формування мотивації до здорового способу життя в студентів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Випуск 27, том 1. С. 265-269.

5. Застосування здоров'язберігаючих технологій при формуванні культури здоров'я майбутніх лікарів: монографія / Палічук Ю.І., Шепітько К.В., Марценяк І.В. Чернівці: 2021. 168 с.

6. Ільницька О.М., Попович З.Б., Ярошук І.Р. Формування культури професійного здоров'я майбутніх медичних працівників. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник Української медичної стоматологічної академії*. 2021. № 21 (1). С. 128-132.

7. Міхеєнко О., Жамардій В., Башавець Н. Формування мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до здоров'я та здорового способу життя. *Витоки педагогічної майстерності.* 2024. № 33. С. 167-173.

8. Науменко Н.В., Бойчук Ю.Д., Козлов А.В., Дрожик Л.В. Форми і методи формування здоров'яорієнтованого світогляду здобувачів вищої освіти в процесі професійної підготовки. *Інноваційна педагогіка.* 2025. Випуск 83. Том 2. С. 127-132.

9. Неінфекційні захворювання / World Health Organization. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/noncommunicable-diseases?utm_source=chatgpt.com

10. Педагогіка здоров'я як основа розвитку потенціалу особистості / В.А. Гладуш, Н.В. Зимівець, З.П. Бондаренко, Л.М. Ніколенко та ін. Дніпро: ЛІРА, 2020. 384 с.

11. Попович Д.В.,. Миндзів К.В., Вайда О.В., Бай А.Г., Гевко У.П., Бойко В.І. Формування мотивації у здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю «Фізична терапія». *Медсестринство.* 2024. № 4. С. 74-77.

12. Шапаренко Х. Специфіка формування здоров'язбережувальної компетентності здобувачів вищої педагогічної освіти. Педагогічна академія: наукові записки. 2024. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%A8%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE+%D1%82%D0%B0+%D1%96%D0%BD%20(1).pdf

References:

1. Basiuk, N. A. (2021). Formy i metody formuvannia zdorov'iazberezhuvalnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv na urokakh intehrovanoho kursu «Ia doslidzhuiu svit» [Forms and methods of forming health-preserving competence of primary school pupils in integrated course "I Explore the World"]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and General Education Schools], (74, Part 2), 12–16.

2. Berezhna, T. I. (2023). Osnovni pidkhody ta pryntsypy formuvannia zdorov'iazberezhuvalnoho seredovyshcha zakladu osvity [Main approaches and principles to forming a health-preserving environment in an educational institution]. Problemy suchasnykh transformatsii [Problems of Modern Transformations], (1), 11–16.

3. Boiko, Yu. (2020). Vplyv pedahohichnykh umov na formuvannia ustanovok do zdorovoho sposobu zhyttia studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Influence of pedagogical conditions on the formation of attitudes to a healthy lifestyle among higher education students]. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu [Scientific Notes of Berdyansk State Pedagogical University], (2), 266–277.

4. Herasymenko, S. (2020). Osoblyvosti formuvannia motyvatsii do zdorovoho sposobu zhyttia u studentiv [Specifics of forming motivation for a healthy lifestyle among students]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Topical Issues of the Humanities], 27(1), 265–269.

5. Palichuk, Yu. I., Shepitko, K. V., & Martseniak, I. V. (2021). Zastosuvannia zdorov'iazberihaiuchykh tekhnolohii pry formuvanni kultury zdorov'ia maibutnikh likariv [Application of health-preserving technologies in forming the health culture of future physicians] (Monograph). Chernivtsi.

6. Ilnytska, O. M., Popovych, Z. B., & Yaroshuk, I. R. (2021). Formuvannia kultury profesiinoho zdorov'ia maibutnikh medychnykh pratsivnykiv [Formation of professional health culture of future medical workers]. Aktualni problemy suchasnoi medytsyny: Visnyk Ukrainskoi medychnoi stomatolohichnoi akademii [Current Problems of Modern Medicine: Bulletin of the Ukrainian Medical Stomatological Academy], 21(1), 128–132.

7. Mikheienko, O., Zhamardii, V., & Bashavets, N. (2024). Formuvannia motyvatsiino-tsinnisnoho stavlennia studentiv do zdorov'ia ta zdorovoho sposobu zhyttia [Formation of students' motivational and value-based attitudes towards health and a healthy lifestyle]. Vytoky pedahohichnoi maisternosti [Origins of Pedagogical Mastery], (33), 167–173.

8. Naumenko, N. V., Boichuk, Yu. D., Kozlov, A. V., & Drozhyk, L. V. (2025). Formy i metody formuvannia zdorov'iaoriientovanoho svitohliadu zdobuvachiv vyshchoi osvity v protsesi profesiinoi pidhotovky [Forms and methods of forming a health-oriented worldview of higher education students in the process of professional training]. Innovatsiina pedahohika [Innovative Pedagogy], 83(2), 127–132.

9. World Health Organization. (2025, September 24). Noncommunicable diseases. World Health Organization. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/noncommunicable-diseases

10. Hladush, V. A., Zymivets, N. V., Bondarenko, Z. P., & Nikolenko, L. M. (2020). Pedahohika zdorov'ia yak osnova rozvytku potentsialu osobystosti [Health pedagogy as a basis for the development of personal potential]. LIRA.

11. Popovych, D. V., Myndziv, K. V., Vaida, O. V., Bai, A. H., Hevko, U. P., & Boiko, V. I. (2024). Formuvannia motyvatsii u zdobuvachiv vyshchoi osvity, yaki navchaiutsia za spetsialnistiu «Fizychna terapiia» [Formation of motivation in higher education students majoring in "Physical Therapy"]. Medsestrynstvo [Nursing], (4), 74–77.

12. Shaparenko, Kh. (2024). Spetsyfika formuvannia zdorov'iazberezhuvalnoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi pedahohichnoi osvity [Specifics of forming health-preserving competence of higher pedagogical education students]. Pedahohichna akademiia: Naukovi zapysky [Pedagogical Academy: Scientific Notes]. (Advance online publication).

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 37:9:378.1:37.032:37.031.2:37.046.16(2005-2021)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1139-1148

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, https//orcid.org/ 0000-0003-2418-1670

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНСТРУКТ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ: ІНТЕГРАЦІЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД (2005–2021 РР.)

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний, історико-педагогічний та порівняльний аналіз історичної пам'яті як соціо-культурного конструкта у системі національно-патріотичного виховання студентської молоді України у 2005–2021 рр. Розкрито концептуальні підходи до осмислення історичної пам'яті у зарубіжній і вітчизняній науковій традиції. Проаналізовано нормативно-правову базу, зокрема Закон України «Про вищу освіту» (2014), Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015),

Стратегію національно-патріотичного виховання (2019), а також діяльність Міністерства освіти і науки України та Українського інституту національної пам'яті. У статті розглядається впровадження концепцій історичної пам'яті у навчальні програми ЗВО України, аналізуються конкретні кафедри, курси та програми, досліджується періодизація 2005–2010, 2010–2014, 2014–2021 років, а також порівнюється український досвід із європейським підходом до memory studies. Окрему увагу приділено інтеграції історичної пам'яті в освітній процес закладів вищої освіти через навчальні курси, виховні програми, наукові конференції та міжнародні проєкти. Здійснено порівняльний аналіз українських практик із європейським досвідом (Німеччина, Польща, країни Балтії).

Доведено, що у 2005–2021 рр. історична пам'ять стала стратегічним чинником духовної культури та національної консолідації, інтегрованим у систему вищої освіти України. Обґрунтовано, що історична пам'ять стала ключовим фактором формування національної ідентичності студентської молоді, а її інтеграція в освітній процес сприяє зміцненню державності та розвитку громадянської активності.

Ключові слова: історична пам'ять, духовна культура, національно-патріотичне виховання, заклади вищої освіти, національна ідентичність, політика пам'яті, студентська молодь.

Zagorodnya Alla Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of https//orcid.org/ 0000-0003-2418-1670

HISTORICAL MEMORY AS A SOCIO-CULTURAL CONSTRUCT IN THE SYSTEM OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS OF UKRAINE: INTEGRATION INTO THE EDUCATIONAL PROCESS AND EUROPEAN EXPERIENCE (2005–2021)

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical, methodological, historical-pedagogical, and comparative analysis of historical memory as a socio-cultural construct within the system of national-patriotic education of student youth in Ukraine during 2005–2021. The conceptual approaches to understanding historical memory in both foreign and Ukrainian scholarly traditions are explored. The study examines the regulatory framework, including the Law of Ukraine "On Higher Education" (2014), the Concept of National-Patriotic Education of Children and Youth (2015), the Strategy of National-Patriotic Education (2019), as well as the activities of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ukrainian Institute of National Memory.

The article addresses the implementation of historical memory concepts in higher education curricula in Ukraine, analyzing specific departments, courses, and programs, the periodization of 2005–2010, 2010–2014, 2014–2021, and compares Ukrainian practices with the European approach to memory studies.

Particular attention is given to the integration of historical memory into the educational process of higher education institutions through courses, educational programs, scientific conferences, and international projects. A comparative analysis of Ukrainian practices with European experience (Germany, Poland, Baltic States) is conducted. It is demonstrated that during 2005–2021, historical memory became a strategic factor of spiritual culture and national consolidation, integrated into the higher education system of Ukraine. It is argued that historical memory is a key factor in shaping the national identity of student youth, and its integration into the educational process contributes to strengthening statehood and developing civic engagement.

Keywords: historical memory, spiritual culture, national-patriotic education, higher education institutions, national identity, memory policy, student youth.

Постановка проблеми. Історична пам'ять у сучасному українському суспільстві виступає не лише засобом збереження минулого, а й фундаментом формування національної ідентичності та духовної культури. У пострадянський період Україна опинилася перед необхідністю переосмислення історичних наративів і створення цілісної концепції національно-патріотичного виховання. Феномен пам'яті є багатовимірним, поєднуючи індивідуальні та колективні

рівні, відображає цінності, моральні орієнтири, культурні символи, а також забезпечує міжпоколінну передачу знань та досвіду [18].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження останніх років свідчить, що історична пам'ять є ключовим чинником духовної стійкості української молоді та засобом формування активної громадянської позиції. Університети стають середовищем переосмислення минулого, інтеграції культурної спадщини та критичної рефлексії історичних подій. Однією з головних функцій історичної пам'яті є забезпечення цілісності національної свідомості та підтримка системи національно-патріотичного виховання. Проблематика історичної пам'яті як основи національно-патріотичного виховання в Україні привертала увагу численних вітчизняних та зарубіжних дослідників. Аналіз зарубіжної літератури показує, що історична пам'ять є ключовим компонентом колективної свідомості та інструментом формування національної ідентичності (Гальбвакс М., 2005; Нора П., 2012; Ассман Я., 2014). Вітчизняні дослідники (Касьянов Г., 2016; Грицак Я., 2019; Кремень В., 2007) підкреслюють соціокультурну функцію історичної пам'яті у процесі формування духовної культури та громадянської позиції молоді.

У наукових працях зазначено, що ефективне патріотичне виховання вимагає комплексного поєднання теоретичних знань з практичною діяльністю: участю студентів у волонтерських проєктах, музеєзнавчих програмах, інтерактивних семінарах, наукових конференціях. Водночас європейський досвід (Польща, Німеччина, країни Балтії) демонструє успішність інтеграції історичної пам'яті у формування громадянської відповідальності через освітні програми, музейні практики та державні інститути пам'яті [13].

Мета статті – здійснити історико-педагогічний та порівняльний аналіз історичної пам'яті як соціокультурного конструкта у системі національно-патріотичного виховання студентської молоді України у 2005–2021 рр. та розкрити концептуальні підходи до осмислення історичної пам'яті у зарубіжній і вітчизняній науковій традиції.

Виклад основного матеріалу. В українських закладах вищої освіти останнього півтора десятиліття історична пам'ять стала складовою навчального процесу, інтегрованою в курси з історії, політології, культурології та громадянської освіти. Особливу роль у координації виховної роботи відігравало Міністерство освіти і науки України, а методичне забезпечення реалізовував Український інститут національної пам'яті. Спільні проєкти цих інституцій сприяли формуванню системного підходу до інтеграції історичної пам'яті у навчальний процес. Зокрема, у період 2005–2021 рр. реалізовувалися програми: «Історичні пам'ятки України» (2006–2012), «Пам'ять поколінь» (2013–2018), «Молодь і національна пам'ять» (2019–2021), що включали лекційні курси, практичні семінари, студентські дослідження та музейні практикуми [5; 6].

Історична пам'ять українців відіграє провідну роль у формуванні національної свідомості, культурних цінностей та політичних орієнтирів.

Розуміння і врахування історичної пам'яті є важливим для побудови діалогу між різними соціальними групами та політичними силами в Україні. З метою розвитку стабільного та гармонійного суспільства необхідне не лише збереження та передача історичної пам'яті, але й критичний аналіз минулого, щоб уникнути повторення помилок та конфліктів. Вивчення впливу історичної пам'яті на сучасні події в Україні допомагає краще розуміти сучасні виклики і формувати стратегії їх подолання [17].

Щодо теоретико-методологічних засад дослідження, то необхідно зазначити, що історична пам'ять у науковій літературі розглядається як соціокультурний конструкт, що об'єднує колективні уявлення про минуле, формує моральні та ціннісні орієнтири, сприяє розвитку громадянської активності. Гальбвакс М. (2005) наголошував на колективному характері пам'яті як основи суспільної згуртованості. Нора П. (2012) акцентував на «місцях пам'яті» як інституційних та культурних об'єктах, що фіксують історичну свідомість, тоді як Ассман Я. (2014) підкреслював роль культурної пам'яті у збереженні національної ідентичності.

Вітчизняні дослідники, зокрема Касьянов Г. (2016) та Грицак Я. (2019), визначають історичну пам'ять як фундамент національно-патріотичного виховання у закладах освіти, що забезпечує усвідомлення студентами історичного досвіду народу, формує ціннісне ставлення до держави та культури. Кремень В. (2007) підкреслює, що ефективне патріотичне виховання потребує поєднання навчального та позанавчального процесу, інтеграції культурних, духовних і військово-патріотичних аспектів [7; 8].

Вивчення нормативно-правової бази засвідчило, що держава створила умови для системної інтеграції історичної пам'яті в освітній процес. Основними документами є:

- Закон України «Про вищу освіту» (2014) [1], що закріплює громадянські та патріотичні засади освіти;
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) [2], що визначає методи інтеграції історичної пам'яті у навчальні програми;
- Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2019) [3], яка передбачає активну участь студентів у громадських та волонтерських проєктах;
- Накази Міністерства освіти і науки України щодо впровадження курсів патріотичного виховання та співпраці зі школами та громадськими організаціями.

Дані документи забезпечують правові та методичні рамки для інтеграції історичної пам'яті у систему вищої освіти, створюють механізми моніторингу ефективності виховних програм та підтримки студентських ініціатив [5; 6].

Необхідно зазначити, що інтеграція історичної пам'яті в освітній процес реалізовувалася через лекційні курси, практичні семінари, студентські наукові товариства та музейні проєкти. Зокрема приклади курсів у ЗВО:

- **Київський національний університет імені Тараса Шевченка** – курси «Українознавство», «Історія української державності», що поєднують історико-культурний та державницький аспекти;
- **Львівський національний університет імені Івана Франка** – дисципліни, що акцентують взаємозв'язок культури й національної ідентичності;
- **Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова** – програма «Основи національного виховання» для підготовки педагогів до роботи з історичною пам'яттю;
- **Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна** – курс «Соціологія національних відносин» із аналізом формування ідентичності в умовах суспільних викликів;
- Волонтерські та музейні практикуми, дослідження тем Голодомору, визвольних змагань XX століття та пам'яті Небесної Сотні.

Методи реалізації включали інтерактивні лекції, проєктну діяльність, участь у громадських ініціативах, міжкафедральні наукові конференції, тематичні експозиції у музеях [10].

У рамках дослідження запропоновано періодизацію розвитку системи національно-патріотичного виховання в закладах вищої освіти України протягом 2005–2021 рр., що дозволяє виокремити ключові тенденції, напрями трансформації освітнього процесу та механізми інтеграції історичної пам'яті у виховну діяльність студентської молоді.

1. 2005–2010 рр. — етап концептуалізації. У цей період було активне формування концептуальних засад патріотичного виховання в університетах. ЗВО розширювали гуманітарний компонент навчальних програм, вводили курси з історії української державності, культурології та філософії нації. Зокрема, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка функціонували курси «Українознавство» та «Історія української державності», які поєднували історико-культурний і державницький аспекти. У Львівському національному університеті імені Івана Франка робився акцент на взаємозв'язку культури й національної ідентичності, що формувало цілісне уявлення студентів про історичне минуле та сучасність України. Історична пам'ять розглядалася як академічна категорія, а виховна складова реалізовувалася через навчальні дисципліни і позааудиторні заходи (екскурсії до музеїв, тематичні лекції, студентські конференції).

2. 2010–2014 рр. — етап модернізації та євроінтеграційних орієнтирів. У зазначений період відбулося переосмислення ролі університету як простору формування громадянської культури. Зміцнення євроінтеграційного вектора спричинило поєднання національного та загальноєвропейського дискурсів пам'яті. У Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова розроблялися програми «Основи національного виховання», спрямовані на підготовку майбутніх педагогів до роботи з історичною пам'яттю у освітньому середовищ. В цей період історична пам'ять розглядалася як компонент

демократичної культури, що передбачає критичне осмислення минулого, толерантність до різних історичних наративів та інтеграцію українського досвіду у європейський контекст. Активно використовувалися методи порівняльного аналізу історичних подій, круглі столи та міжвузівські проєкти за участю європейських партнерів.

3. 2014–2021 рр. — етап трансформації суспільно-політичних викликів.

Після 2014 року історична пам'ять стала чинником національної безпеки та стратегічним ресурсом духовної консолідації. Ухвалення Закону України «Про вищу освіту» (2014) та впровадження Концепції національно-патріотичного виховання (2015) посилили інституційні механізми формування патріотичних цінностей у студентському середовищі. У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна впроваджено курс «Соціологія національних відносин», що аналізував соціальні механізми формування ідентичності у контексті конфліктних ситуацій. У виховній роботі ЗВО інтегрувалися заходи з вшанування пам'яті героїв Небесної Сотні, учасників АТО/ООС, дослідження тем Голодомору та визвольних змагань XX століття. Історична пам'ять була інтегрована у волонтерський рух, студентські наукові товариства, музейні проєкти та міжнародні програми обміну [19].

Таким чином, запропонована періодизація дозволяє окреслити закономірності розвитку системи національно-патріотичного виховання, посилити аналітичний вимір щодо взаємозв'язку історичної пам'яті та формування національної ідентичності, а також сприяти інтеграції кращих європейських практик у вітчизняну освітню систему. Дослідження порівняльних практик інтеграції історичної пам'яті у вищій освіті свідчить про різні підходи до формування громадянської, моральної та національної свідомості студентської молоді. В українських закладах вищої освіти історична пам'ять інтегрується через міждисциплінарні навчальні курси, виховні програми, музейні проєкти та участь студентів у волонтерських і наукових ініціативах. Так, у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка реалізуються курси «Історія української державності» та «Українознавство», що поєднують академічне вивчення історичних фактів із формуванням патріотичних та громадянських цінностей. У Львівському національному університеті імені Івана Франка курси з культурології та історії національної ідентичності інтегруються у виховні заходи, що сприяє розвитку критичного мислення та духовної культури студентів.

Порівняльний аналіз з європейськими університетами, такими як Ягеллонський університет у Кракові та Карлів університет у Празі, демонструє схожі принципи міждисциплінарного підходу, але з більшою увагою до академічної автономії та розвитку демократичної культури. В європейських закладах історична пам'ять інтегрується через курси громадянської освіти, участь студентів у дослідницьких проєктах і музейних практикумах, що сприяє критичному осмисленню минулого та формуванню толерантності до різних

історичних наративів. При цьому українська модель відрізняється підкресленою національно-консолідаційною функцією освіти, де історична пам'ять служить інструментом формування національної ідентичності та розвитку громадянської активності студентів .

Українська система демонструє комплексний підхід, що поєднує освітню, виховну і практичну функції. Поряд із академічним вивченням історії через курси, інтегруються позааудиторні практики: участь у наукових конференціях, музейних проєктах, тематичних семінарах та волонтерських програмах. Це забезпечує формування критичного мислення, моральних і етичних орієнтирів та стійкої національної ідентичності. У європейських університетах інтеграція пам'яті передбачає поєднання державної політики пам'яті із академічною автономією, тоді як українська модель акцентує взаємодію державних ініціатив, нормативно-правової бази та практичної реалізації на рівні кафедр і факультетів, що дозволяє комплексно впливати на формування національно-патріотичних цінностей студентської молоді.

Аналіз показує, що українська практика відповідає сучасним світовим стандартам memory studies, проте вирізняється особливою увагою до національно-консолідаційної функції освіти. Інтеграція історичної пам'яті в українських ЗВО не обмежується академічним курсом, а стає стратегічним чинником духовної культури, формування громадянської активності та підготовки студентів до участі в суспільному та державному житті.

Отже, українська модель поєднує критичне осмислення історичного досвіду, національну ідентичність, практичні виховні заходи, що забезпечує комплексне формування громадянської, моральної, духовної свідомості студентів і відповідає європейським підходам, водночас зберігаючи національну специфіку інтеграції історичної пам'яті в освітній процес.

Висновки. Аналіз феномену історичної пам'яті як соціокультурного конструкта свідчить про її стратегічне значення у системі національно-патріотичного виховання студентської молоді України. Протягом 2005–2021 років історична пам'ять стала невід'ємною складовою освітнього процесу у закладах вищої освіти, сприяючи формуванню національної ідентичності та патріотичних цінностей. Нормативно-правова база та методичне забезпечення створили умови для системної інтеграції пам'яті у ЗВО та підтримки патріотичного виховання.

Практичне впровадження історичної пам'яті відбувалося через лекційні та практичні курси, інтерактивні семінари, студентські наукові товариства та музейні проєкти. Активна участь студентської молоді у проєктах, конференціях, громадських ініціативах сприяє утвердженню патріотичної свідомості та розвитку громадянської активності. Порівняльний аналіз із європейськими моделями освіти пам'яті засвідчує, що інтеграція історичної пам'яті у навчальні програми є ефективним механізмом формування національної ідентичності та громадянської позиції студентів, а системний підхід, поєднаний із науковими

дослідженнями й практичними активностями відповідає світовим стандартам підготовки молоді до свідомого громадянського життя.

У період 2005–2021 рр. університети України стали активним середовищем переосмислення історичних наративів, інтегруючи пам'ять у гуманітарні дисципліни, культурологію, соціологію та педагогіку. Порівняння з європейським досвідом демонструє, що українська модель поєднує критичне осмислення минулого з національно-консолідаційною функцією, забезпечує духовну стійкість та мобілізаційний потенціал молоді.

Подальший розвиток національно-патріотичного виховання потребує посилення міждисциплінарності освітніх програм, впровадження інноваційних методів інтеграції історичної пам'яті, активізації науково-дослідної, проєктної діяльності студентів та розширення співпраці ЗВО з державними інституціями, громадськими організаціями, міжнародними партнерами. Українські університети у 2005–2021 рр. продемонстрували здатність поєднувати академічне осмислення історичного досвіду з практичною реалізацією громадянських, патріотичних компетентностей, що забезпечує цілісність системи виховання та зміцнює національну ідентичність студентської молоді.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII.
2. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Київ, 2015.
3. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Київ, 2019.
4. Гальбвакс М. *Колективна пам'ять*. Київ : Основи, 2005.
5. Нора П. *Місця пам'яті*. Київ : Дух і Літера, 2012.
6. Ассман Я. *Культурна пам'ять і рання цивілізація*. Київ : Либідь, 2014.
7. Касьянов Г. *Політика пам'яті та історична наука*. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2016.
8. Грицак Я. *Нариси історії України*. Київ : Темпора, 2019.
9. Кремень В. *Філософія національної ідеї: людина, освіта, соціум*. Київ : Грамота, 2007.
10. База кваліфікаційних робіт. Національно-патріотичне виховання у ЗВО. Режим доступу: https://studbase.kubg.edu.ua/article/2593 https://studbase.kubg.edu.ua/article/list
11. Національно-патріотичне виховання на уроках історії. 2016. Режим доступу: https://naurok.com.ua/nacionalno---patriotichne-vihovannya-na-urokah-istori-20101.html
12. Міністерство освіти і науки України. Національно-патріотичне виховання. 2026. Режим доступу: https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/vikhovna-robota-ta-zakhist-prav-ditini/natsionalno-patriotichne-vikhovannya
13. Assmann A. *Memory and Cultural Identity in Europe*. European Review, 2013.
14. Загородня А.А. Національно-патріотичне виховання у частині професійної підготовки майбутніх учителів. *Науково-педагогічні студії*, 2025. № 9. С. 80–94. Режим доступу: https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/162
15. Загородня А.А. Різноманітність підходів до національно-патріотичного виховання у закладах вищої освіти в Україні (1991–2009). *Olympicus : науковий журнал*, 2025, № 1, С. 76–82. Режим доступу: http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/23062?mode=full
16. Курс «Українознавство» та «Історія української державності», КНУ імені Т. Шевченка, 2005–2010.
17. Екскурсії та студентські конференції у ЛНУ імені І. Франка, 2007–2010.

18. Програма «Основи національного виховання», НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010–2014.

19. Курс «Соціологія національних відносин», ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015–2021; музейні проєкти та волонтерські ініціативи.

***References**:*

1.Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 № 1556-VII [Law of Ukraine "On Higher Education" dated 01.07.2014 No. 1556-VII.]. *zakon.rada.gov.ua.* [in Ukrainian].

2. Kontseptsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [The concept of national-patriotic education of children and youth]. (2015). *zakon.rada.gov.ua.* [in Ukrainian].

3. Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [Strategy for national-patriotic education of children and youth]. (2019). *zakon.rada.gov.ua.* [in Ukrainian].

4. Halbvaks, M. (2005). Kolektyvna pam'iat [Collective Memory]. Kyiv:Osnovy - Kyiv: Fundamentals. [in Ukrainian].

5. Nora, P. (2012). *Mistsia pam'iati* [Places of memory]. Kyiv: Dukh i Litera - Kyiv: Spirit and Letter. [in Ukrainian].

6. Assman, Ya. (2014). Kulturna pam'iat i rannia tsyvilizatsiia [Cultural Memory and Early Civilization]. Kyiv: Lybid-Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

7. Kasianov, H. (2016). Polityka pam'iati ta istorychna nauka [The Politics of Memory and Historical Science]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU - Kyiv: Institute of History of Ukraine, NASU. [in Ukrainian].

8. Hrytsak, Ya. (2019). Narysy istorii Ukrainy [Essays on the History of Ukraine]. *Kyiv : Tempora-Kyiv: Tempora.* [in Ukrainian].

9. Kremen, V. (2007). Filosofiia natsionalnoi idei: liudyna, osvita, sotsium [Philosophy of the National Idea: Man, Education, Society]. Kyiv: Hramota - Kyiv: Gramota. [in Ukrainian].

10. Baza kvalifikatsiinykh robit [Base of qualification works]. Natsionalno-patriotychne vykhovannia u ZVO [National and patriotic education in higher education institutions]. Retrieved from: https://studbase.kubg.edu.ua/article/2593 https://studbase.kubg.edu.ua/article/list [in Ukr].

11. Natsionalno-patriotychne vykhovannia na urokakh istorii [National-patriotic education in history lessons]. (2016). Retrieved from: https://naurok.com.ua/nacionalno---patriotichne-vihovannya-na-urokah-istori-20101.html [in Ukrainian].

12. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Natsionalno-patriotychne vykhovannia [Ministry of Education and Science of Ukraine. National and patriotic education]. (2026). Retrieved from: https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/vikhovna-robota-ta-zakhist-prav-ditini/natsionalno-patriotichne-vikhovannya [in Ukrainian].

13. Assmann, A. (2013). *Memory and Cultural Identity in Europe*. European Review. [in English].

14. Zahorodnia, A.A. (2025). Natsionalno-patriotychne vykhovannia u chastyni profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv [National-patriotic education in the professional training of future teachers]. *Naukovo-pedahohichni studii - Scientific and pedagogical studies*. (Vols. 9). (80–94). Retrieved from: https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/162 [in Ukrainian].

15. Zahorodnia, A.A. (2025). Riznomanitnist pidkhodiv do natsionalno-patriotychnoho vykhovannia u zakladakh vyshchoi osvity v Ukraini (1991–2009) [Diversity of approaches to national-patriotic education in higher education institutions in Ukraine (1991–2009)]. *Olympicus: naukovyi zhurnal - Olympicus: scientific journal*. (Vols. 1). (76-82). Retrieved from: http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/23062?mode=full [in Ukrainian].

16. Kurs «Ukrainoznavstvo» ta «Istoriia ukrainskoi derzhavnosti», KNU imeni T. Shevchenka [Course "Ukrainian Studies" and "History of Ukrainian Statehood", Taras Shevchenko National University of Kyiv]. (2005–2010). [in Ukrainian].

17. Ekskursii ta studentski konferentsii u LNU imeni I. Franka [Excursions and student conferences at the Ivan Franko National University of Lviv]. (2007–2010). [in Ukrainian].

18. Prohrama «Osnovy natsionalnoho vykhovannia», NPU imeni M. P. Drahomanova [Program "Fundamentals of National Education", NPU named after M. P. Dragomanov]. (2010–2014). [in Ukrainian].

19. Kurs «Sotsiolohiia natsionalnykh vidnosyn», KhNU imeni V. N. Karazina [Course "Sociology of National Relations", V. N. Karazin KhNU]. (2015–2021*). Muzeini proiekty ta volonterski initsiatyvy - museum projects and volunteer initiatives*. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

.

УДК..378.091.3:37.091.12.011.3-051:78]:159.955

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1149-1158

Згурська Наталія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інструментального виконавства, оркестрового диригування та педагогіки мистецтва УДУ імені Михайла Драгоманова. м. Київ, https//orcid.org/0000-0001-5273-4178

МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРАТИВНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті визначаються основні методичні положення формування інтегративного мислення майбутніх вчителів музичного мистецтва, розглядається методична модель вивчаємого процесу, виокремлюються її складові. З огляду на комплексний характер інтегративного мислення, важливим моментом його моделювання стає системність, послідовність, добір відповідних форм і методів навчання. Взаємодія необхідних складників базується на концептуальних положеннях, які у свою чергу стають підгрунтям розробки методичної моделі формування інтегративного мислення майбутніх учителів. Розроблена автором модель має динамічний характер, й здатна до сприйняття та змін. Вона містить наступні складові: концептуально-цільову (концепція, ідея, мета, завдання), сутнісно-структурну (визначення поняття, компонентна структура), організаційно-методичну (наукові підходи, педагогічні методи, форми роботи, засоби навчання), результативну (кінцевий результат – сформованість інтегративного мислення, підвищення усіх його компонентів). У статті підкреслюється, що розроблена методична модель формування інтегративного мислення майбутніх учителів музичного мистецтва дозволяє розв'язання концептуальних завдань дослідження, спирається на сутнісні й структурні параметри досліджуваного феномена, включає мету та завдання, основні наукові підходи, педагогічні принципи й умови, відповідні п'ять блоків методів, форми роботи, послідовні чотири етапи, засоби навчання й кінцевий результат. До складу розробленої методичної моделі увійшли й форми розвитку інтегративного мислення майбутніх вчителів, які включали: індивідуальні заняття; інтегративний урок; бінарний урок; інтегративні виховні заходи; дистанційні відео заняття; публічну виконавську діяльність. Важливими також стали засоби формування досліджуваного феномена до яких ми віднесли дидактичне технічне забезпечення (вербальне, невербальне, комбіноване, наочно-ілюстративне, технічне, інформаційне).

Ключові слова: інтегративне мислення, майбутні учителі музичного мистецтва, методична модель, складові методичної моделі, системність та послідовність навчання, інструментальне виконавство.

Zgнurska Nataliia Doctor of philosophy (Candidate of pedagogical Science), Associate professor of the department instrumental performance, orchestral conducting and pedagogy of art the Ukranian State University by Mykhaila Drahomanov. Kiev, https//orcid.org/0000-0001-5273-4178

METHODOLOGICAL MODEL OF FORMING INTEGRATIVE THINKING OF FUTURE TEACHERS OF MUSIC ART

Abstract. The article defines the main methodological provisions of the formation of integrative thinking of future teachers of music, considers the methodological model of the studied process, and identifies its components. Given the complex nature of integrative thinking, an important aspect of its modeling is systematicity, consistency, and selection of appropriate forms and methods of teaching. The interaction of the necessary components is based on conceptual provisions, which in turn become the basis for developing a methodological model of the formation of integrative thinking of future teachers. The model developed by the author is dynamic in nature and capable of perception and change. It contains the following components: conceptual-target (concept, idea, goal, task), essential-structural (definition of the concept, component structure), organizational-methodological (scientific approaches, pedagogical methods, forms of work, teaching aids), effective (the final result is the formation of integrative thinking, the improvement of all its components). The article emphasizes that the developed methodological model of the formation of integrative thinking of future teachers of musical art allows solving the conceptual tasks of the study, is based on the essential and structural parameters of the phenomenon under study, includes the goal and objectives, basic scientific approaches, pedagogical principles and conditions, the corresponding five blocks of methods, forms of work, four consecutive stages, teaching aids and the final result. The developed methodological model also included forms of development of integrative thinking of future teachers, which included: individual classes; integrative lesson; binary lesson; integrative educational activities; distance video classes; public performing activities. The means of forming the phenomenon under study, to which we attributed didactic technical support (verbal, non-verbal, combined, visually illustrative, technical, informational), were also important.

Keywords: integrative thinking, future teachers of music, methodological model, components of the methodological model, systematicity and consistency of teaching, instrumental performance.

Постановка проблеми. Вивчення процесів формування інтегративного мислення майбутніх вчителів музичного мистецтва передбачає визначення керівних положень, спеціальне моделювання, тобто заміщення одного об’єкта іншим із метою здобуття інформації про найважливіші властивості об’єкта-оригіналу. Результатом такого процесу є створення моделі, яка відображує

основні риси вивчаємого об’єкта. Відповідно, розроблена нами модель включає концептуальні, комплексні складові, їх інтеграцію на основі залучення спеціальних підходів, поліхудожніх впливів. Актуальність та необхідність розробки методичної моделі формування інтегративного мислення майбутнього вчителя музичного мистецтва зумовлена наступним: недостатнім розкриттям у науковій теорії моделі формування досліджуваного феномена; не визначеністю теоретико-методологічних засад та системи важливих методичних узагальнень.

Мета статті - розробити методичну модель формування інтегративного мислення майбутнього вчителя музичного мистецтва, визначити основні складові у їх взаємозв’язку та системному поєднанні.

Методологія дослідження. Розроблена нами методична модель формування інтегративного мислення майбутнього вчителя музичного мистецтва грунтується на концептуальних положеннях, які включають інтегративний, системний, діяльнісний, феноменологічний, творчо-особистісний, поліхудожній, культурологічний, аксіологічний, інноваційний підходи та висвітлює загально-дидактичні, інтегративні, специфічні принципи та організаційно-методичні засади до яких відносяться педагогічні умови й методи формування інтегративного мислення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури показав, що методична модель розуміється конкретним засобом формування відповідного явища й включає концептуальні положення, сутнісні й структурні характеристики, методичні аспекти. Важливо, що методична модель визначає домінування саме методичних основ, які передбачають опору на добір відповідних методів й прийомів навчальної роботи [8]. Вивчаючи окремі аспекти методичних моделей І. Зязюн наголошує на їх комплексній основі, необхідності структурування. Методична модель є послідовною системою логічно побудованих елементів, які підпорядковані проектуванню мети й змісту освіти, а також передбачає розробку педагогічних технологій керування освітнім процесом [4]. Важливим для побудови нашої методичної моделі стала розроблена Н. Мозгальовою модель інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, яка забезпечує загальнокультурну, педагогічну, музично-методичну і виконавську основу формування успішної особистості вчителя музики.

Виклад основного матеріалу. Формування інтегративного мислення динамічний процес, який має комплексний характер та передбачає взаємодію різних його частин. Для чіткого уявлення динаміки розвитку досліджуваного феномена необхідним стає моделювання можливих варіантів педагогічного впливу, що забезпечують його ефективність. У вивчаємому процесі мають враховуватися функціональність, спрямованість, послідовність етапів, добір відповідних форм і методів, а також індивідуальні можливості й особливості студентів. Інтегративна взаємодія необхідних складників базується на концептуальних положеннях, які у свою чергу стають підгрунтям розробки

методичної моделі формування інтегративного мислення майбутніх учителів. Актуальність та необхідність її розробки зумовлена наступним: недостатнім розкриттям у науковій теорії моделі формування досліджуваного феномена; не визначеністю теоретико-методологічних засад та системи важливих методичних узагальнень.

Якщо звернутись до самого розуміння терміну «модель», то слід зазначити, що він означає деякий образ об'єкта, в основному умовний, який стає необхідним для його ж вивчення. Слово модель походить від латинського modulus - перекладається як міра, мірило, зразок, норма й трактується як зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта та використовується для одержання нових знань про об'єкт [1, с. 38]. При цьому, термін модель широко вживається у науковій літературі де розглядаються її різні модифікації. Наприклад, моделі можуть бути: словесні (усні та письмові описи), графічні (малюнки, креслення, піктограми, карти), структурні (графіки, діаграми), математичні (формули, рівняння), спеціальні (нотні записи, хімічні формули). Згідно С. Гончаренка, модель можна розглядати як умовний образ (зображення, схема, опис тощо) якогось об'єкта (або системи об'єктів), що зберігає зовнішню схожість і його пропорції, при повній схематизації й умовності засобів зображення [2, с. 27].

Побудова моделі може проходити за аналогією, яка визначає подібність об'єктів. Розгляд ступеня істотності подібності чи відмінності об'єктів є умовним і відносним. Істотність подібності (відмінності) залежить від поставленої задачі та поглядів дослідника.

Елементи моделювання присутні у наукових гіпотезах, які створюється, як правило, на підставі аналогії з виконаними на практиці науковими дослідженнями. Формулювання гіпотези за аналогією відбиває світ, який реально, об'єктивно існує. Його наукове відображення має бути наочними, що передбачає зручні для дослідження логічні схеми. Завдяки цього спрощуються уявні міркування, які призводять до уточнення природи явища, які й називається моделями.

Іншими словами: модель - це деякий об'єкт-замінник об'єкта-оригіналу, що забезпечує вивчення істотних, з погляду дослідника, властивостей. Процес створення моделі називають моделюванням, яке передбачає дослідження об'єктів, їх пізнання не прямим шляхом, за допомогою вивчення інших об'єктів. Тобто при моделюванні відбувається заміщення одного об'єкта іншим із метою здобуття інформації про найважливіші властивості об'єкта-оригіналу. Таким чином, моделювання полягає в заміні об'єкта моделлю з метою дістати інформацію про цей об'єкт, виконати експеримент. Теорія заміщення одних об'єктів (оригіналів) іншими (моделями) і дослідження властивостей об'єктів на їхніх моделях називається теорією моделювання.

Якщо результати моделювання підтверджуються і можуть бути основою для прогнозування процесів, що відбуваються в об'єкті-оригіналі, то вважається,

що модель адекватна об'єктові. При цьому адекватність моделі залежить від мети моделювання і прийнятих критеріїв[9].

Для вивчення педагогічних явищ використовується, звичайно, спеціальна педагогічна модель, яка відображає взаємозв'язки й взаємозалежності між проектованими якостями і властивостями особистості як об'єкта педагогіки та процесом її розвитку, а також організації педагогічної системи, в межах якої він відбувається [3].

Згідно думки І. Зязюна, можна виокремити три види моделей: фізичні, що мають природу, близьку до оригіналу; речово-математичні, у яких фізична природа відрізняється від прототипу, але можливий математичний опис, що характеризує поведінку оригіналу; логіко-семіотичні, що конструюються із спеціальних знаків, символів, структурних схем. Педагогічні моделі мають ознаки першої, другої і третьої груп [4]. Дидактичне моделювання розглядається як система дій, що забезпечує адекватне засвоєння модельованих властивостей, зв'язків і відносин пізнавального і перетворювального об'єкта (природного чи соціокультурного) [6, с. 236]. Дидактичні моделі у процесі навчання виконують особливу роль, тому що вони створенні відповідно до логіки предмета навчання й можливостей суб'єкта, тобто того, кого навчають [4, с. 67–69].

Стосовно методичної моделі, то вона є конкретним засобом формування відповідного явища й включає концептуальні положення, сутнісні й структурні характеристики, методичні аспекти. Важливо, що методична модель визначає домінування саме методичних основ, які передбачають опору на добір відповідних методів й прийомів навчальної роботи [8]. Освітня методична модель - це модель систематичної академічної освіти як способу передачі молодому поколінню універсальних елементів культури минулого (Д. Равич Ч. Фінн). Водночас освітня модель є послідовною системою логічно побудованих елементів, які підпорядковані проектуванню мети й змісту освіти, а також передбачає розробку педагогічних технологій керування освітнім процесом [5]. Методичні моделі грунтуються на єдності складових [10], спільній ідеї, меті, принципів викладання, завдань мистецької освіти тощо.

Важливим для побудови нашої методичної моделі стала розроблена Н. Мозгальовою модель інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, яка забезпечує загальнокультурну, педагогічну, музично-методичну і виконавську основу формування успішної особистості вчителя музики; реалізує наступність, інтеграцію та диференціацію інструментально-виконавської підготовки студентів; спрямовує на виконання соціального замовлення на конкурентоспроможного вчителя музики, передбачає три етапи: початково-установчий, організаційно-діяльнісний, інтелектуально-збагачувальний, реалізаційно-коректувальний, підсумково-оцінювальний [7, с. 26]. Тут можна підкреслити, що опора на інтеграцію інструментально-виконавського навчання стає важливим чинником формування сучасного педагога-музиканта. Його висока професійність залежить від поєднання культурних,

музично-педагогічних, виконавських аспектів діяльності. Керівна роль мисленнєвих процесів зберігається у будь-яких формах музичного навчання.

Згідно концептуальних положень нашої роботи методична модель формування інтегративного мислення здобувачів вищої мистецької освіти в умовах інструментального виконавства грунтується на цілісному, ефективному, комплексному, різнобічному та поглибленому впливі на мисленнєві механізми різних педагогічних засобів, що взаємопоєднуються на основі системних, когнітивних, креативних елементів. Також зазначена концепція базується на інтегративному, системному, діяльнісному, феноменологічному, творчо-особистісному, поліхудожньому, культурологічному, аксіологічному, інноваційному підходах та висвітлює загально-дидактичні, інтегративні, специфічні принципи та організаційно-методичні засади до яких відносяться педагогічні умови й методи формування інтегративного мислення. Разом з інтеграцією виконавських, теоретичних, методичних дисциплін важливим стає залучення поліхудожніх впливів відповідно до обґрунтованих концептуально-технологічних засад.

Основною ідеєю нашої методичної моделі є організація навчання на особистісних засадах, завдяки інтеграції знань та умінь, що забезпечуватиме цілісність сприйняття й виконання музичних творів, гармонійне, духовно-ціннісне засвоєння художнього образу. Реалізація основної ідеї на всіх рівнях викладання сприятиме успішному формуванню інтегративного мислення майбутніх учителів музичного мистецтва.

Метою нашої методичної моделі є: розробка методичного забезпечення, що ефективно впливає на формування інтегративного мислення здобувачів вищої мистецької освіти у єдності усіх компонентів; послідовний розвиток інтегративного мислення.

До основних **завдань** презентованої методичної моделі ми відносимо:

- додержання наукових принципів розвитку інтегративного мислення майбутніх учителів музичного мистецтва;
- організацію цілісного інтегрованого навчання в інструментальному класі, з урахуванням розроблених педагогічнгих умов;
- визначення провідних методів та головних етапів розвитку інтегративного мислення;
- застосування інноваціних форм й методів навчання.

Досліджуючи формування інтегративного мислення з позицій системного аналізу, можемо окреслити у нашій методичній моделі наявність чотирьох послідовних етапів: **особистісно-адаптивний; художньо-синтетичний; креативно-інтегративний; рефлексивно-результативний.** Поетапне засвоєння майбутніми вчителями музичного мистецтва програмного матеріалу надає можливість поступово ускладнювати й розв’язувати завдання, спрямовані на формування інтегративного мислення та його покомпонентний розвиток у межах інструментального навчання.

Так, на першому, **особистісно-адаптивном етапі**, відбувається підготовча, адаптивна робота, яка включає виявлення особистісних характеристик, ознайомлення з вимогами експерименту. Також проводиться пояснення мети та завдань, надаються індивідуальні консультації, засвоєння програми експериментального навчання. Важливим на даному етапі є розвиток інтересу до інструментально–виконавської діяльності, формування потреби до навчання, усвідомлення навичок інтегративного мислення, комплексного й позитивного вирішення фахових проблем. ***Основна мета даного етапу - особистісна адаптація до умов експериментальної роботи, розвиток мотиваційної сфери, виявлення та діагностика інтегративних якостей.***

На особистісно-адаптивному етапі доцільними буде використання *Першого блоку методів розвитку особистісного «Я». До них відносяться особистісно-зорієнтовані методи: цілісного естетичного аналізу; ціннісного сприйняття; інтерактивні методи; метод експресивної ситуації; створення вербальної інтерпретації музичного твору; усвідомлення власної значущості; настанови на успіх.* Особливістю застосування таких методів є їх позитивна забарвленість, що виявляється в орієнтації на успішний результат, адекватне сприйняття підготовчої інформації.

Другий етап художньо-синтетичний передбачає усвідомлення художньої спільності творів мистецтва, що необхідно для формування цілісного сприйняття музики, посилення мотиваційних утворень, становлення естетичних смаків та ідеалів студентів. ***Основна мета другого етапу - розвиток умінь цілісного аналізу художніх творів, встановлення єдності мистецтв, забезпечення ціннісного ставлення до художньої творчості, формування естетичної спрямованості індивідуальних занять, зацікавленість навчанням.*** У межах другого етапу важливим стає цілісність педагогічного впливу, його активний характер. У даному аспекті найбільш доцільним стає впровадження *другого блоку методів цілісної педагогічної спрямованості.* Такий блок містить, здебільшого, методи *активізації інструментального навчання, метод проєктних робіт - мегаплан, комплексний аналіз музичних творів.* Розуміння синтезу мистецтв, виявлення їх спільної основи надає особливого змісту виконавській діяльності у плані осмисленості та цілісності. Застосування порівнянь та асоціацій допоможе активізувати мисленнєву діяльність, дозволить успішне утворення цілісної естетичної обізнаності.

Третій етап креативно-інтегративний має ключову мету - розвиток творчих та інтегративних якостей студентів. Даний етап характеризується застосуванням пошукової діяльності, використанням проблемних завдань, створенням власних інтерпретацій музичних творів**,** передбачає концертмейстерську, ансамблеву, композиторську, концертну діяльність. Тут майбутнім учителям пропонується реалізувати власні творчі проєкти, виявити свою креативність у підготовці концертів, мультимедійних презентацій, рекламних оголошень про власну виконавську діяльність. Студентам також необхідно

виконувати різноманітні творчі завдання, проводити стильові дослідження художнього твору, готувати повідомлення, брати участь у дискусіях, обговореннях тощо. На цьому етапі доречно застосовувати *методи третього й четвертого блоків, які спрямовані на забезпечення пошукової діяльності, розвиток музично-виконавських здібностей, слухової сфери, активності й самостійності, інтенсифікацію креативних, емпатійних елементів мислення*. Посилять *креативні елементи діяльності мислення метод інверсії, метод емпатії , метод Scamer, метод Уолта Діснея, метод "6 капелюхів», метод аналогії, метод вільних асоціацій.*

Четвертий етап рефлексивно-результативний. *Основна мета цього етапу - здійснення рефлексивної діяльності, встановлення результатів та досягнень.* Оскільки рефлексія є провідною ознакою інтегративного мислення, основна робота спрямовується на оцінку власної діяльності, її осмислення та аналіз.

Саме внаслідок рефлексивного аналізу стає можливим посилення результативності навчання студента, а також забезпечується комплексність роботи мислення, контролюючої слухової сфери. З огляду на це, вважаємо доцільним застосування на заключному етапі методів *п'ятого блоку - комплексно-рефлексивного аналізу.* Використання таких методів передбачає самопізнання, самооцінку виконавської діяльності. Усвідомлення набутих знань та умінь стає можливим завдяки саме рефлексії, що сприяє систематизації навчального матеріалу, перетворенню можливостей в результативні здобутки. Комплекс рефлексивних методів, які є найбільш ефективними у формуванні інтегративного мислення ми представляємо таким чином: *метод SOARA, мистецький діалог й полілог, перехрестна дискусія, аналіз досягнень, рецензування, план виконавського самовдосконалення. Метод SOARA* (Ситуація-Situation, Мета-Objective**,** Дія-Action, Результат-Result, Наслідки-Aftermath) забезпечує високий рівень рефлексії, цілісно охоплює проведену діяльність, минулий досвід, скажімо експериментального навчання й виступає найбільш співзвучним особливостям інтегративного мислення.

Перераховані вище етапи й блоки методів є важливими складником нашої методичної моделі. Їх взаємозалежність та взаємообумовленість стає характерною рисою успішності формування інтегративного мислення майбутніх учителів музичного мистецтва.

До складу нашої методичної моделі увійшли й форми розвитку інтегративного мислення майбутніх вчителів, які включали – індивідуальні заняття, інтегративний урок, бінарний урок, інтегративні виховні заходи, дистанційні відео заняття, публічну виконавську діяльність**.**

Засобами формування досліджуваного феномена виступає дидактичне технічне забезпечення, яке поділяється на **вербальне, невербальне, комбіноване, наочно-ілюстративне, технічне та інформаційне.**

Таким чином, розроблена нами **методична модель формування інтегративного мислення майбутніх учителів музичного мистецтва** дозволяє розв'язання концептуальних завдань дослідження, спирається на сутнісні й структурні параметри досліджуваного феномена, включає мету та завдання, основні наукові підходи, педагогічні принципи й умови, відповідні п'ять блоків методів, форми роботи, послідовні чотири етапи, засоби навчання й кінцевий результат. Представлена нами модель має динамічний характер, й здатна до сприйняття та змін**.** Вона містить наступні складові**:** концептуально-цільову (концепція, ідея, мета, завдання), сутнісно-структурну (визначення поняття, компонентна структура), організаційно-методичну (наукові підходи, педагогічні методи, форми роботи, засоби навчання), результативну (кінцевий результат - сформованість інтегративного мислення, підвищення усіх його компонентів).

Література:

1.Великий тлумачний словник сучасної української мови сучасної української мови / Укл. та головний ред. В. Т. Бусел. – К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003.,1442 с.

2.Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Вінниця. : ДОВ Вінниця, 2008.,278с. 3.Дубасенюк О.А. Концептуальні моделі педагогічної освіти: наукові пошуки та здобутки // Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: Монографія / Авт. кол. О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, С.С. Вітвицька, Н.Г. Сидорчук, О.М. Спірін, Н. В. Якса та ін. / За заг. ред. проф. О.А. Дубасенюк: Вид. 2-е, доп. – Житомир: Видво ЖДУ ім. І. Франка, 2008. , С. 8-29

4.Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : навч. посібник / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – Київ : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997., 302 с.

5.Кабальна Н.А. Виховання професійної відповідальності майбутніх фахівців цивільного захисту . Дис.. на здобуття наукового ступеня кандидата пед наук за спеціальністю 13.00.04. -Теорія та методика професійної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2016, 280 с.

6.Луговий В. І. Управління освітою : навч. посібник / В. І. Луговий. – Київ : УАДУ, 1997. – 302 с.

7.Мозгальова Н. Г. Теорія та методика інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музики : автореф. дис. … д-ра. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного виховання» / Наталія Георгіївна Мозгальова. ,Київ, 2013. , 43 с.

8. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін. ; за ред. С. О. Сисоєвої. – Київ: ВІПОЛ, 2001., 502 с.

9.Підласий І. П. Практична педагогіка, або Три технології : інтерактивний підручник для педагогів ринкової ситеми освіти / І. П. Підласий. – Київ: Слово, 2004., 615 с.

10.Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі. Підручник, Вид-во Академія, 2012, 312 с.

References

1.Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy suchasnoi ukrainskoi movy / (2003)[The Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] Ukl. ta holovnyi red. V. T. Busel. – K. Irpip: VTF «Perun», 1442 s.

2.Honcharenko S. U.(2008) Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam [. Pedagogical Research: Methodological Advice for Young Scientists]/ S. U. Honcharenko. – Vinnytsia. : DOV Vinnytsia, 278s.

3.Dubaseniuk O.A.(2008) Kontseptualni modeli pedahohichnoi osvity: naukovi poshuky ta zdobutky [Conceptual Models of Pedagogical Education: Scientific Research and Achievements]// Profesiino-pedahohichna osvita: suchasni kontseptualni modeli ta tendentsii rozvytku: Monohrafiia / Avt. kol. O.A. Dubaseniuk, O.Ye. Antonova, S.S. Vitvytska, N.H. Sydorchuk, O.M. Spirin, N. V. Yaksa ta in. / Za zah. red. prof. O.A. Dubaseniuk: Vyd. 2-e, dop. – Zhytomyr: Vydvo ZhDU im. I. Franka, S. 8-29

4.Ziaziun I. A. (1997) Krasa pedahohichnoi dii : navch. posibnyk[The beauty of pedagogical action: a manual] / I. A. Ziaziun, H. M. Sahach. – Kyiv : Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu i biznesu, 302 s.

5.Kabalna N.A.(2016) Vykhovannia profesiinoi vidpovidalnosti maibutnikh fakhivtsiv tsyvilnoho zakhystu [Education of professional responsibility of future civil defense specialists. Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences in specialty 13.00.04. -Theory and methodology of vocational education] . Dys.. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata ped nauk za spetsialnistiu 13.00.04. -Teoriia ta metodyka profesiinoi osvity, Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny, 280 s.

6.Luhovyi V. I.(1997) Upravlinnia osvitoiu : navch. posibnyk [Educational management: a manual] / V. I. Luhovyi. – Kyiv : UADU, 302 s.

7.Mozghalova N. H.(2013) Teoriia ta metodyka instrumentalno-vykonavskoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv muzyky : avtoref. dys. … d-ra. ped. nauk : spets. 13.00.02 «Teoriia ta metodyka muzychnoho vykhovannia»[Theory and methods of instrumental and performing training of future music teachers: author’s abstract. dissertation … Dr. Pedagogical Sciences: speciality 13.00.02 “Theory and methods of musical education] / Nataliia Heorhiivna Mozghalova. ,Kyiv, 43 s.

8. Pedahohichni tekhnolohii u neperervnii profesiinii osviti : monohrafiia (2001) [Pedagogical technologies in continuing professional education: monograph]/ S. O. Sysoieva, A. M. Aleksiuk, P. M. Volovyk ta in. ; za red. S. O. Sysoievoi., Kyiv: VIPOL, 502 s.

9.Pidlasyi I. P.(2004) Praktychna pedahohika, abo Try tekhnolohii : interaktyvnyi pidruchnyk dlia pedahohiv rynkovoi sytemy osvity [Practical pedagogy, or Three technologies: an interactive textbook for teachers of the market education system]/ I. P. Pidlasyi. – Kyiv: Slovo, 615 s.

10.Tokman H.L.(2012) Metodyka navchannia ukrainskoi literatury v serednii shkoli. Pidruchnyk,[Methodology of teaching Ukrainian literature in secondary school. Textbook,] Vyd-vo Akademiia, 312 s.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.6:61.0:001:16

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1159-1170

Зінченко Наталія Олександрівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук Полтавський державний медичний університет, https//orcid.org/0000-0002-3247-3836

Каюн Вікторія Олександрівна кандидат історичних наук, в. о. завідувача кафедри філософії та суспільних наук**,** Полтавський державний медичний університет**,** https//orcid.org/0009-0006-0623-5881

Пілат Інна Олегівна асистент кафедри внутрішньої медицини №1**,** Полтавський державний медичний університет**,** https//orcid.org/0009-0008-1857-6936

Драбовська Інна Анатоліївна асистент кафедри внутрішньої медицини №1, Полтавський державний медичний університет, https//orcid.org/0009-0009-0215-8112

Кудря Ірина Павлівна кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини №1**,** Полтавський державний медичний університет, https//orcid.org/0000-0002-4885-4721

ПРОБЛЕМА ДОКАЗОВОСТІ ТА ІНТЕРПРИТАЦІЯ ДАНИХ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІ ЛІКАРІВ

Анотація. У статті здійснюється філософсько-гносеологічний аналіз проблеми доказовості та інтерпретації наукового знання в умовах трансформації сучасної біомедицини. Показано, що стрімкий розвиток геномних технологій, біоінформатики, штучного інтелекту та цифрової медицини змінює характер наукового пізнання, зумовлюючи перехід до датацентричної моделі, у якій ключову роль відіграють великі масиви даних та алгоритмічні методи їх обробки.

Обґрунтовано, що доказова медицина постає як інтегративна модель знання, яка поєднує результати наукових досліджень, клінічний досвід лікаря та індивідуальні цінності пацієнта, а отже вимагає не лише володіння фактичними знаннями, а й розвиненого критично-аналітичного мислення.

З’ясовано, що доказовість у біомедичних дослідженнях має ймовірнісний і контекстуальний характер, що потребує методологічної рефлексії та інтерпретації даних у межах різних наукових підходів. Особливу увагу приділено філософським засадам формування біомедичного знання, зокрема ідеям

парадигмальності науки, принципу фальсифікації та сучасним концепціям датацентричної культури.

Визначено, що ключовою умовою ефективної медичної практики стає здатність лікаря до критичної оцінки результатів досліджень, інтерпретації статистичних даних і застосування їх у клінічному контексті.

Доведено, що сучасна система медичної освіти потребує переорієнтації з репродуктивного засвоєння знань на формування епістемологічної культури майбутнього лікаря, яка включає розвиток критичного мислення, наукової рефлексії та методологічної грамотності. Запропоновано розглядати формування доказового мислення як міждисциплінарний процес, що передбачає інтеграцію медичних, філософських і педагогічних підходів.

Підкреслено, що в умовах зростання ролі алгоритмічних систем у медицині особливого значення набуває здатність фахівця не лише використовувати результати автоматизованого аналізу, а й критично їх осмислювати, виявляти можливі обмеження та ризики, пов’язані з інтерпретацією великих масивів біомедичних даних.

У цьому контексті обґрунтовано необхідність оновлення змісту медичної освіти шляхом включення філософсько-методологічних компонентів, спрямованих на розвиток здатності до інтерпретації складних наукових даних, що забезпечить підготовку конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно діяти в умовах сучасної цифрової та персоналізованої медицини.

Ключові слова: доказова медицина, біомедичне знання, датацентрична культура, критичне мислення, медична освіта, епістемологія, інтерпретація даних.

Zinchenko Nataliya Ph. D. in Philosophy, Associate Professor Department of Philosophy and Social Sciences, Poltava State Medical University, https//orcid.org/0000-0002-3247-3836

Kaiun Viktoriya Ph. D. in Philosophy, Actind Head of the Department of Philosophy and Social Science, Poltava State Medical University. https//orcid.org 0009-0006-0623-5881

Pilat Inna Assistant of the Department of Internal Medicine № 1 Poltava State Medical University, https//orcid.org 0009-0008-1857-6936

Drabovska Inna Assistant of the Department of Internal Medicine № 1 Poltava State Medical University, https//orcid.org 0009-0009-0215-8112

Kudria Iryna Candidate of Medical Sciences, Assistant of the Department of Internal Medicine № 1 Poltava State Medical University, https//orcid.org 0000-0002-4885-4721

PROBLEM OF EVIDENCE AND INTERPRETATION OF DATA IN PREPARATION FUTURE DOCTORS

Abstract. The article provides a philosophical and epistemological analysis of the problem of evidence and interpretation of scientific knowledge in the context of the transformation of modern biomedicine. It is shown that the rapid development of genomic technologies, bioinformatics, artificial intelligence and digital medicine is changing the nature of scientific knowledge, leading to a transition to a data-centric model, in which large data sets and algorithmic methods of their processing play a key role. It is substantiated that evidence-based medicine appears as an integrative model of knowledge that combines the results of scientific research, the clinical experience of the doctor and the individual values of the patient, and therefore requires not only possession of factual knowledge, but also developed critical and analytical thinking. It is found that evidence in biomedical research is probabilistic and contextual in nature, which requires methodological reflection and interpretation of data within the framework of various scientific approaches. Particular attention is paid to the philosophical foundations of the formation of biomedical knowledge, in particular, to the ideas of paradigmatic science, the principle of falsification, and modern concepts of data-centric culture. It is determined that the key condition for effective medical practice is the ability of a doctor to critically evaluate research results, interpret statistical data, and apply them in a clinical context. It is proven that the modern system of medical education requires a reorientation from reproductive assimilation of knowledge to the formation of the epistemological culture of a future doctor, which includes the development of critical thinking, scientific reflection, and methodological literacy.

It is proposed to consider the formation of evidence-based thinking as an interdisciplinary process that involves the integration of medical, philosophical, and pedagogical approaches. It is emphasized that in the context of the growing role of algorithmic systems in medicine, the ability of a specialist not only to use the results of automated analysis, but also to critically interpret them, to identify possible limitations and risks associated with the interpretation of large arrays of biomedical data, is of particular importance. In this context, the need to update the content of medical education by including philosophical and methodological components aimed at developing the ability to interpret complex scientific data is substantiated, which will ensure the training of competitive specialists capable of operating effectively in the conditions of modern digital and personalized medicine. **Keywords:** evidence-based medicine, biomedical knowledge, data-centric culture, critical thinking, medical education, epistemology, data interpretation.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток біомедицини відбувається в умовах трансформації наукового знання, зумовленої стрімким зростанням обсягу емпіричних даних, розвитком геномних технологій, біоінформатики,

штучного інтелекту та цифрової медицини. Ці процеси суттєво змінюють характер наукового пізнання у біомедичній сфері та розширюють можливості дослідження складних біологічних систем. За таких умов медична практика дедалі більше спирається на інтерпретацію великих комплексів наукової інформації, що потребує від лікаря не лише професійних знань, а й розвиненого критично-аналітичного мислення.

У філософсько-епістемологічному вимірі проблема доказовості у біомедичних дослідженнях пов'язана з питаннями природи наукового знання, критеріїв його обґрунтування та специфіки пізнання складних живих систем. Багаторівневий і динамічний характер біологічних процесів зумовлює ймовірний характер отриманих результатів та необхідність їх інтерпретації у межах різних теоретичних і методологічних підходів. Тому доказовість у біомедицині не обмежується статистичною достовірністю даних, а передбачає їх критичне осмислення, методологічну оцінку та обґрунтоване застосування у клінічній практиці.

Що ж стосується філософсько-гносеологічного виміру то доказова медицина може розглядатися як особлива модель організації медичного знання, що інтегрує різні джерела пізнання — результати наукових досліджень, клінічний досвід лікаря та індивідуальні цінності й потреби пацієнта. Такий підхід відображає сучасні тенденції розвитку наукового мислення, демонструє міждисциплінарний зв'язок та необхідністю поєднання емпіричних і теоретичних компонентів пізнання.

Зазначені тенденції актуалізують проблему формування у майбутніх лікарів здатності до глибокого критичного осмислення наукової інформації, розуміння методологічних засад біомедичних досліджень та коректної інтерпретації статистичних і клінічних даних. Однак у сучасній системі медичної освіти вище згадані аспекти нерідко залишаються недостатньо дослідженими та систематизованими, оскільки освітній процес часто орієнтується переважно на засвоєння фактичного матеріалу. Натомість формування епістемологічної культури майбутнього лікаря, розвиток наукової рефлексії, критичного мислення та здатності до методологічного аналізу наукових даних потребує більш системного поєднання медичних, філософських та педагогічних підходів.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває філософське осмислення процесу формування біомедичного знання у підготовці майбутніх лікарів, а також визначення педагогічних стратегій, спрямованих на розвиток доказового мислення, методологічної культури та здатності до інтерпретації наукових результатів. Розв'язання цієї проблеми є важливим не лише для вдосконалення системи медичної освіти, але й для забезпечення ефективного функціонування сучасної доказової медицини як наукової та практичної основи охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, У сучасному науковому дискурсі формування доказового мислення у майбутніх лікарів розглядається як

ключова умова модернізації медичної освіти та розвитку доказової медицини. Зростання обсягів наукової інформації, поширення цифрових технологій і розвиток персоналізованої медицини підвищують вимоги до здатності лікаря критично аналізувати та інтерпретувати наукові дані. У цьому контексті доказове мислення постає не лише як професійна компетентність, а як складова епістемологічної культури фахівця.

Методологічні засади доказової медицини були сформульовані у працях Gordon Guyatt, David Sackett і Robert Brian Haynes, які обґрунтували необхідність інтеграції результатів досліджень, клінічного досвіду та цінностей пацієнта. Сучасні дослідження розвивають ці підходи, акцентуючи увагу на проблемах інтерпретації наукових доказів (Victor Montori) та їх систематизації у клінічних рекомендаціях (David M. Eddy, Gerald Gartlehner), а також на впровадженні ефективних освітніх моделей формування доказового мислення (Lauren A. Maggio, Heather Murray).

Водночас у філософському вимірі ця проблема потребує глибшого осмислення. Згідно з концепцією Томас Кун, наукове знання формується в межах парадигм, що визначають способи інтерпретації даних, що особливо актуально для біомедицини як науки про складні системи. У свою чергу, ідеї Карл Поппер підкреслюють принципову відкритість наукового знання до критики і фальсифікації, що знаходить практичне втілення у доказовій медицині. Сучасний етап розвитку науки, який аналізує Юваль Ной Харарі, характеризується домінуванням «датацентричного» підходу, де ключову роль відіграють великі масиви даних та алгоритмічні системи їх обробки.

Таким чином, попри значну кількість досліджень, філософсько-гносеологічні аспекти інтерпретації біомедичних даних і формування епістемологічної культури майбутнього лікаря залишаються недостатньо розробленими. Це зумовлює необхідність подальших міждисциплінарних досліджень на перетині філософії науки, біомедицини та педагогіки.

Мета статті полягає у філософсько-гносеологічному осмисленні проблеми доказовості та інтерпретації наукового знання у процесі підготовки майбутніх лікарів, а також у визначенні й теоретичному обґрунтуванні методологічних і педагогічних підходів до формування у здобувачів медичної освіти здатності до критичного аналізу, оцінювання та рефлексивного переосмислення наукової інформації.

Виклад основного матеріалу. Формування критичного (доказового) мислення у майбутніх лікарів в сучасних реаліях є невід'ємною складовою сучасної медичної освіти. Сучасний етап розвитку біомедицини характеризується глибокими трансформаціями наукового знання, зумовленими стрімким зростанням обсягу наукової інформації, розвитком геномних технологій, біоінформатики, штучного інтелекту та цифрових медичних систем. У таких умовах медична практика дедалі більше спирається на аналіз складних масивів емпіричних даних, що потребує від лікаря не лише ґрунтовних професійних знань, а й

здатності до критичного осмислення наукової інформації, оцінювання достовірності досліджень та аргументованого прийняття клінічних рішень. Тому формування критичного, або доказового, мислення у майбутніх лікарів стає однією з ключових вимог сучасної медичної освіти.

З філософської точки зору ця проблема пов'язана із питаннями розвитку наукового пізнання та еволюції наукових парадигм. Як зазначав Томас Кун, розвиток науки відбувається не як лінійне накопичення фактів, а через зміну наукових парадигм, які визначають способи інтерпретації емпіричних даних і формування наукових теорій (Kuhn, 1962). У контексті біомедицини це означає, що інтерпретація результатів клінічних досліджень залежить не лише від отриманих даних, а й від актуальних методологічних підходів та теоретичних моделей, у межах яких ці дані осмислюються. Саме тому майбутні лікарі повинні бути підготовлені до критичного аналізу наукових знань та розуміння їх методологічної обумовленості.

Не менш важливим є і підхід Карла Поппера, який розглядав наукове знання як систему гіпотез, що підлягають постійній перевірці та потенційній фальсифікації (Popper, 1959). Згідно з цією концепцією, наукове знання не може вважатися остаточно доведеним, а повинно постійно перевірятися новими емпіричними даними. У біомедичних дослідженнях цей принцип проявляється у необхідності критичного аналізу клінічних випробувань, оцінювання статистичної достовірності результатів та постійного оновлення клінічних рекомендацій. Таким чином, доказова медицина може розглядатися як практична реалізація попперівського принципу критичної перевірки наукових гіпотез у сфері медичної науки і практики.

Разом із тим сучасні дослідники звертають увагу на те, що розвиток біотехнологій, цифрових медичних систем та великих масивів біомедичних даних істотно перетворює характер наукового пізнання в медицині. Як підкреслює Юваль Харарі, у XXI столітті людство вступає у фазу формування так званої датацентричної культури (*data-centric culture*), у якій знання продукується не стільки через традиційні теоретичні побудови, скільки через обробку, інтерпретацію та алгоритмічну інтерпретацію великих даних (Harari, 2016). У такій культурі дані стають не просто ресурсом для підтвердження гіпотез, а первинним джерелом наукового знання.

У медицині ці тенденції виявляються особливо гостро. Наприклад, у дослідженні Esteva та співавт. (2021) було продемонстровано, що моделі глибокого навчання здатні діагностувати меланому на рівні або краще за експертів-дерматологів, використовуючи великі масиви зображень. У схожому ключі Topol (2019) показав, що штучний інтелект дозволяє автоматично обробляти медичні зображення у кардіології та онкології з високою точністю, що суттєво змінює роль лікаря у процесі діагностики — з інтерпретатора даних він стає критичним координатором результатів алгоритмів із клінічними показниками пацієнта.

Персоналізована медицина, що ґрунтується на геномних, протеомних та інших «омічних» даних, є ще одним проявом датацентричної культури. Наприклад, у великому масштабному проекті по аналізу геномів пацієнтів із онкологічними захворюваннями було виявлено, що структурне багатовимірне моделювання даних дозволяє виділити нові біомаркери чутливості до терапії, що неможливо здійснити традиційними статистичними методами (Schaumberg et al., 2020). Подібні підходи застосовуються і в кардіології, де моделі машинного навчання інтегрують клінічні, генетичні та біохімічні дані для оцінки ризику подальших ускладнень (Johnson et al., 2022).

Наведені приклади свідчать, що майбутня компетентність лікаря має виходити за межі класичного клінічного мислення. Сучасні філософсько-лінгвістичні підходи підкреслюють, що сучасний лікар повинен володіти навичками критичного аналізу алгоритмічних висновків, розумінням принципів машинного навчання та здатністю інтерпретувати результати великих даних у контексті конкретного пацієнта (Topol, 2019; Esteva et al., 2021). Це означає, що традиційна клінічна компетенція має бути доповнена цифровою грамотністю та розумінням етичних і епістемологічних наслідків використання AI-систем.

Важливо також підкреслити, що датацентрична культура медицини породжує специфічні виклики в освіті майбутніх медичних фахівців. Нові дослідження медичної освіти відзначають, що програми підготовки повинні включати курси з біоінформатики, аналізу даних та етики алгоритмічних систем, оскільки алгоритмічні підказки та прогнози стають невід'ємною частиною клінічних рішень (Topol, 2019; Johnson et al., 2022). Це підсилює тезу, що критичне мислення сучасного лікаря повинно охоплювати не лише знання про людський організм, а й компетентність у роботі зі складними цифровими системами.

Отже, датацентрична культура означає не лише технологічну трансформацію медицини, а й епістемологічну зміну у способах формування медичного знання та професійної практики. У ній знання не встановлюється лише експертним висновком, а формується як результат взаємодіючих процесів даних, моделей та людини-клацніка, що відкриває нові не лише горизонти наукового пізнання, але і вимагає значної переорієнтації медичної освіти та професійної етики. Зазначені тенденції зумовлюють необхідність переосмислення підходів до підготовки майбутніх лікарів. Медична освіта повинна бути спрямована не лише на засвоєння значного обсягу фактичних знань, але й на формування епістемологічної культури, розвитку критичного мислення та здатності до методологічного аналізу наукових даних. Саме тому проблема формування доказового мислення у майбутніх лікарів набуває особливої актуальності у сучасних умовах розвитку біомедичної науки, цифрових технологій та доказової медицини. Її розв'язання є важливим чинником підвищення якості медичної освіти, удосконалення професійної підготовки лікарів та ефективного впровадження науково обґрунтованих підходів у практику охорони здоров'я.

Попри значну кількість досліджень, присвячених розвитку доказової медицини та вдосконаленню медичної освіти, проблема формування епістемологічної культури майбутнього лікаря та філософського осмислення інтерпретації біомедичних даних залишається недостатньо розробленою. Більшість сучасних наукових праць зосереджується переважно на методичних і клінічних аспектах використання доказових підходів, тоді як питання гносеологічних засад формування медичного знання, критеріїв його обґрунтування та особливостей інтерпретації результатів біомедичних досліджень у підготовці лікарів розглядаються фрагментарно.

У філософії науки проблема інтерпретації наукових фактів і формування наукових теорій розглядалася у працях Томаса Куна, який показав, що розвиток науки відбувається не як поступове накопичення об'єктивних фактів, а в межах певних наукових парадигм, які визначають способи постановки проблем, інтерпретації емпіричних даних і формування теоретичних моделей (Kuhn, 1962). У контексті біомедицини це означає, що результати клінічних досліджень та експериментальних спостережень не є нейтральними «даними», а осмислюються у межах певних теоретичних підходів і методологічних установок. Відповідно, підготовка майбутніх лікарів повинна включати розуміння того, як наукові парадигми впливають на формування медичного знання та практику клінічних рішень.

Важливе значення для осмислення доказовості у науці має також концепція критичного раціоналізму Карла Поппера, який розглядав наукове знання як систему гіпотез, що підлягають постійній перевірці та можуть бути спростовані новими емпіричними даними (Popper, 1959). З позицій цього підходу наукове знання не може розглядатися як остаточно доведене, а повинно постійно піддаватися критичному аналізу та перевірці. У біомедичних дослідженнях це проявляється у необхідності критичного оцінювання результатів клінічних випробувань, статистичних даних та доказових рекомендацій. Таким чином, доказова медицина може розглядатися як практичне втілення попперівського принципу фальсифікації, що передбачає безперервне уточнення і перегляд медичних знань у світлі нових наукових даних.

У сучасних умовах розвитку біотехнологій та цифрової медицини проблема інтерпретації наукових даних набуває ще більшої актуальності. Як зазначає Юваль Ной Харарі, у XXI столітті людство вступає у фазу формування «датацентричної» цивілізації, у якій ключову роль відіграють великі масиви даних та алгоритмічні системи їх обробки (Harari, 2016).

У сфері медицини це проявляється у широкому використанні біомедичних баз даних, систем штучного інтелекту та алгоритмів аналізу клінічної інформації.

У таких умовах особливої ваги набуває здатність лікаря не лише використовувати технологічні інструменти аналізу даних, а й критично осмислювати отримані результати, тлумачити методологічні обмеження та епістемологічний статус.

Отже, аналіз філософських підходів до проблеми наукового пізнання свідчить про необхідність включення філософсько-гносеологічного компоненту у систему підготовки майбутніх лікарів. Формування епістемологічної культури медичного фахівця передбачає розвиток здатності до критичного аналізу наукових даних, усвідомлення методологічних засад біомедичних досліджень та розуміння процесу формування наукового знання у медицині. Саме такий підхід дозволяє розглядати доказову медицину не лише як сукупність клінічних методів, а як специфічну модель організації медичного знання, що потребує філософського осмислення у контексті сучасного розвитку науки та медичної освіти.

Освітній аспект формування доказового мислення у підготовці майбутніх лікарів набуває особливого значення в контексті філософського осмислення природи наукового знання та його інтерпретації. Інтеграція принципів доказової медицини у навчальні програми сприяє не лише розвитку клінічного мислення, інформаційної грамотності та навичок критичного аналізу наукових джерел, але й формуванню епістемологічної культури майбутнього фахівця.

У контексті філософії науки, освітній процес у медичній сфері має орієнтуватися на формування здатності до рефлексивного осмислення наукового знання. Так, відповідно до концепції Томаса Куна, наукове пізнання здійснюється в межах певних парадигм, що визначають способи інтерпретації емпіричних даних, а отже, майбутній лікар повинен усвідомлювати методологічну зумовленість медичних знань. У свою чергу, ідеї Карла Поппера підкреслюють необхідність критичного ставлення до будь-якого знання, яке завжди залишається відкритим до перевірки та спростування, що знаходить своє практичне втілення у принципах доказової медицини.

В умовах сучасного «датацентричного» суспільства, особливого значення набуває здатність працювати з великими даних і критично інтерпретувати результати їх алгоритмічної обробки. Таким чином, інтеграція доказової медицини в освітній процес передбачає не лише опанування методів аналізу наукової інформації, а й розвиток рефлексивного, критичного та методологічно обґрунтованого мислення, що забезпечує підготовку лікаря як суб’єкта наукового пізнання і відповідальної клінічної практики.

Висновки. Проведене аналітична робота засвідчує, що сучасна біомедицина функціонує в умовах глибокої епістемологічної трансформації, зумовленої переходом до датацентричної моделі наукового пізнання. Зростання ролі великих масивів даних, алгоритмічних систем та штучного інтелекту змінює не лише інструментарій медичної науки, а й самі принципи формування, обґрунтування та інтерпретації знання.

У цих умовах доказова медицина постає не як суто методологічний стандарт, а як складна інтегративна система, що поєднує емпіричні дані, клінічний досвід і ціннісні орієнтири пацієнта, вимагаючи від лікаря високого рівня критичного та рефлексивного мислення.

З’ясовано, що доказовість у біомедичних дослідженнях має ймовірнісний, контекстуальний і методологічно зумовлений характер, що унеможливлює її редукцію до формальних статистичних критеріїв. Інтерпретація наукових даних залежить від парадигмальних установок, теоретичних моделей і дослідницьких стратегій, у межах яких вони осмислюються. Це підсилює значення філософсько-гносеологічного аналізу як необхідної умови адекватного розуміння природи медичного знання та його практичного застосування.

Доведено, що формування доказового мислення майбутнього лікаря повинно розглядатися як міждисциплінарний процес, що інтегрує медичні, філософські та педагогічні підходи. У сучасних умовах лікар виступає не лише користувачем реальних наукових результатів, а інтерпретатором складних інформаційних структур, здатним оцінювати обмеження алгоритмічних моделей, співвідносити їх із клінічним контекстом і приймати відповідальні рішення в умовах невизначеності.

Особливої ваги набуває усвідомлення того, що «датацентрична культура» змінює статус знання, яке формується як результат взаємодії даних, моделей і суб’єкта інтерпретації. Це означає, що професійна компетентність лікаря повинна включати не лише клінічні знання, а й цифрову грамотність, методологічну рефлексію та здатність до критичного аналізу результатів штучного інтелекту.

У зв’язку з цим обґрунтовано актуальність переорієнтації медичної освіти на формування епістемологічної культури майбутнього фахівця. Освітній процес має бути спрямований на розвиток критичного мислення, здатності до інтерпретації наукових даних, розуміння методологічних засад біомедичних досліджень та усвідомлення умов формування наукового знання. Зазначений підхід забезпечує підготовку лікаря нового типу — фахівця, здатного ефективно діяти в умовах цифрової медицини, працювати з комплексними інформаційними системами та раціонально застосовувати наукові знання у клінічній практиці.

Отже, філософсько-гносеологічне осмислення доказової медицини відкриває перспективи для подальших досліджень у галузі медичної освіти, біоетики та філософії науки, а також створює підґрунтя для розроблення нових освітніх стратегій, адекватних викликам сучасної датацентричної культури.

Література:

1. Sackett D. L., Rosenberg W. M. C., Gray J. A. M., Haynes R. B., Richardson W. S. Evidence based medicine: what it is and what it isn’t. *BMJ*. 1996. Vol. 312. P. 71–72.
2. Kuhn T. S. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1962. 210 p.
3. Popper K. R. *The Logic of Scientific Discovery*. London: Routledge, 1959. 480 p.
4. Harari Y. N. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. London: Harvill Secker, 2016. 450 p.
5. Topol E. *Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can Make Healthcare Human Again*. New York: Basic Books, 2019. 400 p.
6. Esteva A., Kuprel B., Novoa R. A. et al. Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks. *Nature*. 2017. Vol. 542. P. 115–118.

7. Schaumberg A. J., Rubin M. A., Fuchs C. S. et al. Molecular profiling and precision oncology. *Annual Review of Medicine*. 2020. Vol. 71. P. 247–260.

8. Johnson K. W., Torres Soto J., Glicksberg B. S. et al. Artificial intelligence in cardiology. *Journal of the American College of Cardiology*. 2018. Vol. 71 (23). P. 2668–2679.

9. Montori V. M., Guyatt G. H. Progress in evidence-based medicine. *JAMA*. 2008. Vol. 300 (15). P. 1814–1816.

10. Eddy D. M. Evidence-based medicine: a unified approach. *Health Affairs*. 2005. Vol. 24 (1). P. 9–17.

11. Gartlehner G., Hansen R. A., Nissman D. et al. Criteria for distinguishing effectiveness from efficacy trials. *Agency for Healthcare Research and Quality*. 2006.

12. Maggio L. A., Tannery N. H., Chen H. C. et al. Evidence-based medicine training in undergraduate medical education. *Academic Medicine*. 2013. Vol. 88 (7). P. 1022–1028.

13. Murray H., Savage T. et al. Teaching evidence-based medicine: a systematic review. *Medical Education*. 2014. Vol. 48. P. 124–136.

14. Fairclough N. *Language and Power*. London: Longman, 1989. 259 p.

15. Kress G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London: Routledge, 2010. 212 p.

References

1. Eddy, D. M. (2005). Evidence-based medicine: A unified approach. *Health Affairs, 24*(1), 9–17. https://doi.org/10.1377/hlthaff.24.1.9

2. Esteva, A., Kuprel, B., Novoa, R. A., Ko, J., Swetter, S. M., Blau, H. M., & Thrun, S. (2017). Dermatologist-level classification of skin cancer with deep neural networks. *Nature, 542*(7639), 115–118. https://doi.org/10.1038/nature21056

3. Fairclough, N. (1989). *Language and power*. London: Longman.

4. Gartlehner, G., Hansen, R. A., Nissman, D., Lohr, K. N., & Carey, T. S. (2006). Criteria for distinguishing effectiveness from efficacy trials. Agency for Healthcare Research and Quality.

5. Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus: A brief history of tomorrow*. London: Harvill Secker.

6. Johnson, K. W., Torres Soto, J., Glicksberg, B. S., Shameer, K., Miotto, R., Ali, M., & Dudley, J. T. (2018). Artificial intelligence in cardiology. *Journal of the American College of Cardiology, 71*(23), 2668–2679. https://doi.org/10.1016/j.jacc.2018.03.521

7. Kress, G. (2010). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.

8. Kuhn, T. S. (1962). *The structure of scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

9. Maggio, L. A., Tannery, N. H., Chen, H. C., Cate, O. T., & O'Brien, B. (2013). Evidence-based medicine training in undergraduate medical education. *Academic Medicine, 88*(7), 1022–1028. https://doi.org/10.1097/ACM.0b013e3182951959

10. Montori, V. M., & Guyatt, G. H. (2008). Progress in evidence-based medicine. *JAMA, 300*(15), 1814–1816. https://doi.org/10.1001/jama.300.15.1814

11. Murray, H., Savage, T., et al. (2014). Teaching evidence-based medicine: A systematic review. *Medical Education, 48*, 124–136. https://doi.org/10.1111/medu.12304

12. Popper, K. R. (1959). *The logic of scientific discovery*. London: Routledge.

13. Sackett, D. L., Rosenberg, W. M. C., Gray, J. A. M., Haynes, R. B., & Richardson, W. S. (1996). Evidence-based medicine: What it is and what it isn't. *BMJ, 312*(7023), 71–72. https://doi.org/10.1136/bmj.312.7023.71

14. Schaumberg, A. J., Rubin, M. A., & Fuchs, C. S. (2020). Molecular profiling and precision oncology. *Annual Review of Medicine, 71*, 247–260. https://doi.org/10.1146/annurev-med-051718-013429

15. Topol, E. (2019). *Deep medicine: How artificial intelligence can make healthcare human again*. New York: Basic Books.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 373.2.064.1:[373.2.015.31:51]:[373.2.091.33:001.895](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1171-1181

Іщенко Людмила Валентинівн, доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-3382-4148

Рябошапка Ольга Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-6328-6304

Журавко Тетяна Валеріївна викладач кафедри дошкільної освіти, Уманський національний університет, м. Умань, https://orcid.org/0000-0003-0717-900X

СИНЕРГІЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА РОДИНИ У МАТЕМАТИЧНОМУ РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті проаналізовано, що для успішної синергії закладу дошкільної освіти та родини у математичному розвитку дошкільників засобами інноваційних технологій необхідно проводити постійно планомірну роботу в організованій освітній спільній діяльності. Така робота сприяє ефективному формуванню первинних логіко-математичних знань, а також розвитку пізнавальних інтересів, допитливості та мотивації, становлення передумов до освітньої діяльності.

Розкрито, що необхідність математичного розвитку дошкільників засобами інноваційних технологій зумовлено сучасними умовами життя – великою кількістю інформації, яку отримує дитина, комп'ютеризацією, прагнення зробити навчання інтенсивнішим. Спільна співпраця педагогів та батьків – виростити дитину, яка вміє орієнтуватися у всьому, що її оточує, здатної приймати самостійні рішення, бути підготовленою до подальшого навчання у школі. Логіко-математичний розвиток засобами інноваційних технологій сприяє досягненню цієї мети.

Визначено, що інноваційні технології в освіті – це комплекс методів, засобів та інструментів, що оптимізують освітній процес, підвищуючи його ефективність та доступність. Охарактеризовано різноманітні інноваційні технології, включаючи інтерактивні дошки, освітні онлайн-платформи.

Проаналізовано, що інноваційні технології дозволяють адаптувати освітній матеріал до індивідуальних потреб кожної дитини, пропонуючи завдання різного рівня складності, надаючи додаткові пояснення або поглиблені

матеріали. Онлайн-платформи та тестові системи миттєво надають інформацію про правильність відповідей. Використання технологій сприяє розвитку інформаційно-цифрової компетентності, критичного мислення, вміння розв'язувати проблеми.

Розкрито, що впровадження інноваційних технологій підвищує результативність логіко-математичного розвитку, є прийнятним для роботи з дошкільниками протягом усіх періодів їхнього розвитку, зорієнтовані на індивідуальний підхід до дитини і забезпечують реалізацію освітніх завдань відповідно до вимог Базового компоненту дошкільної освіти.

Ключові слова: синергія, діти дошкільного віку, батьки, партнерство, вихователі, логіко-математичний розвиток.

Ishchenko Lyudmila Valentynivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Preschool Education, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0003-3382-4148

Riaboshapka Olha Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool Education, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-6328-6304

Zhuravko Tetiana Valerievna, Lecturer of the Department of Preschool Education, Uman National University, Uman, https://orcid.org/0000-0003-0717-900X

SYNERGY OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION AND FAMILY IN THE MATHEMATICAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Abstract. The article analyzes that for successful synergy of preschool education institution and family in mathematical development of preschoolers by means of innovative technologies it is necessary to carry out constant systematic work in organized joint educational activities. Such work contributes to the effective formation of primary logical-mathematical knowledge, as well as the development of cognitive interests, curiosity and motivation, the formation of prerequisites for educational activities.

It is revealed that the need for mathematical development of preschoolers by means of innovative technologies is due to modern living conditions - a large amount of information received by the child, computerization, the desire to make learning more intensive.

Joint cooperation of teachers and parents - to raise a child who is able to navigate in everything that surrounds him, able to make independent decisions, to be prepared for further education at school. Logical-mathematical development by means of innovative technologies contributes to the achievement of this goal.

It is determined that innovative technologies in education are a set of methods, tools and instruments that optimize the educational process, increasing its efficiency and accessibility. Various innovative technologies are characterized, including interactive whiteboards, online educational platforms.

It is analyzed that innovative technologies allow you to adapt educational material to the individual needs of each child, offering tasks of different levels of complexity, providing additional explanations or in-depth materials. Online platforms and test systems instantly provide information about the correctness of answers. The use of technologies contributes to the development of information and digital competence, critical thinking, and problem-solving skills.

It is revealed that the implementation of innovative technologies increases the effectiveness of logical-mathematical development, is acceptable for working with preschoolers during all periods of their development, is focused on an individual approach to the child and ensures the implementation of educational tasks in accordance with the requirements of the Basic Component of Preschool Education.

Keywords: synergy, preschool children, parents, partnership, educators, logical-mathematical development.

Постановка проблеми. Сучасна дошкільна освіта вимагає переосмислення педагогами всього освітнього процесу, пошуку ефективних форм та засобів роботи з дітьми, що сприятимуть розвитку математичної компетентності та логічного мислення дошкільників. Протягом усього дошкільного віку у дитини формуються елементарні математичні уявлення та навички, які в майбутньому стануть фундаментом для розвитку її інтелектуальних та навчальних здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку логіко-математичного мислення, логіко-математичних здібностей, інноваційних технологій дітей старшого дошкільного віку займалися такі дослідники, як Гавриш Н., Грама Н., Іщенко Л., Кривошея Т., Костюк Г., Кононко О., Мельникова О., Піаже Ж., Шикиринська О., Щербакова К. та ін.

Науковці Іщенко Л., Степанова Т., Крутій К., Кушнір В., Рябошапка О., Левчук З., Пироженко Т. та ін. пропонують побудування моделі особистісно зорієнтованої взаємодії «Педагог – Дитина – Батьки».

Про необхідність створення міцного взаємозв’язку школи й родини писав у свій час В. Сухомлинський: «Без виховання дітей, без активної участі батька й матері в житті закладу освіти, без постійного духовного спілкування дорослих і дітей неможлива сама родина як первинний осередок нашого суспільства». Саме тому в наш час все більшої актуальності в процесі виховання набуває проблема взаємодії та співпраці вихователя ЗДО з батьками дошкільнят [5].

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні синергії закладу дошкільної освіти та родини у математичному розвитку дошкільників засобами інноваційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Поняття синергії (від грец. synergia – спільна дія) в освітньому контексті означає, що сумарний ефект від взаємодії закладу дошкільної освіти та родини є значно більшим, ніж проста сума їхніх зусиль окремо. Коли педагогічні завдання закладу дошкільної освіти та виховні підходи батьків збігаються, виникає резонанс, який стає потужним каталізатором розвитку дитини.

Синергія в тріаді «дитина – батьки – вихователі» працює за принципом узгодженості векторів. Якщо заклад освіти навчає дитину самостійності, а вдома батьки продовжують робити все за неї, виникає «педагогічний дисонанс». Дитина витрачає енергію на адаптацію до різних правил, що уповільнює її прогрес.

Ефект синергії – це ефект від спільної дії всіх елементів системи, що призводить до збільшення якісних показників функціонування без збільшення кількісних [6].

Тобто педагоги, батьки та діти у спільній дії один з одним, спільними зусиллями залучаються до інноваційних освітніх ресурсів на занятті з математики. Формування елементарних математичних уявлень є одним з найважливіших завдань дошкільної освіти. Саме такі виключно математичні операції, як класифікація, серіація, порівняння, аналіз, синтез, узагальнення стають затребуваними в процесі логіко-математичного розвитку, дозволяють знаходити і засвоювати нові способи пізнання оточуючої дійсності та розвивати у дошкільників логічне мислення [4].

Інноваційні технології відкривають нові можливості для візуалізації складних математичних концепцій, інтерактивного навчання, індивідуалізації освітнього процесу та підвищення мотивації дітей дошкільного віку. Вони дозволяють перетворити заняття з математики з пасивного сприйняття інформації на активну дослідницьку діяльність, де дитина стає повноцінним учасником освітнього процесу.

В освітньому напрямі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» Базового компоненту дошкільної освіти зазначено, що дієвість праці вихователя з розвитку дитини дошкільного віку, зокрема з логіко-математичного розвитку, багато в чому залежить від його вдалої роботи з батьками [2].

Ключові аспекти співпраці закладу дошкільної освіти та батьків у математичному розвитку:

– єдність освітнього впливу (коли педагоги та батьки працюють у тандемі, дитина отримує послідовні та узгоджені сигнали. Методи та підходи, які використовуються в ЗДО для ознайомлення з лічбою, порівнянням, геометричними фігурами, знаходять своє продовження та закріплення в домашніх умовах);

– підвищення мотивації та інтересу (зацікавленість батьків у математичному розвитку дитини є потужним мотиватором. Коли малюк бачить, що його досягнення в лічбі чи розпізнаванні форм викликають позитивну реакцію та підтримку вдома, його бажання пізнавати нове зростає);

– індивідуальний підхід та врахування особливостей (педагоги в ЗДО мають професійні знання про закономірності розвитку дітей дошкільного віку та володіють методиками навчання математики. Батьки, у свою чергу, найкраще знають індивідуальні особливості, інтереси та темп розвитку своєї дитини. Обмін цією інформацією між педагогами та батьками дозволяє створити максимально сприятливі умови для математичного розвитку кожної дитини);

– створення розвивального середовища вдома (співпраця з ЗДО допомагає батькам усвідомити важливість створення розвивального математичного середовища вдома. Отримавши знання про те, які ігри, матеріали та повсякденні ситуації можна використовувати для розвитку математичних навичок, батьки стають активними учасниками освітнього процесу);

– підвищення педагогічної компетентності батьків (залучаючись до освітнього процесу в ЗДО, беручи участь у майстер-класах, консультаціях та відкритих заняттях, батьки збагачують свої знання про методи та прийоми навчання математики дошкільників);

– зміцнення емоційного зв’язку (спільні навчальні заняття та ігри, організовані як у ЗДО, так і вдома, сприяють зміцненню емоційного зв'язку між дитиною, педагогами та батьками) [7].

Для забезпечення реалізації завдань освітнього напряму «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» Базового компоненту дошкільної освіти педагогам потрібно давати дітям не лише знання, а й сприяти розвитку творчого мислення й інтелектуальних здібностей. Одним з основних завдань педагога має бути завдання не просто накопичення знань дітей, а завдання навчити їх міркувати, обґрунтовувати свою точку зору, самостійно приймати рішення. Цій меті сприяє впровадження в освітній процес закладу дошкільної освіти сучасних інноваційних технологій для формування логіко-математичної компетентності у дітей дошкільного віку [2].

Інноваційні технології в освіті – це комплекс методів, засобів та інструментів, що оптимізують освітній процес, підвищуючи його ефективність та доступність.

Сутність інноваційних технологій полягає не лише у використанні комп’ютерів чи інтерактивних дошок, а й у зміні парадигми навчання: від передачі знань до розвитку компетентностей, від репродуктивного до творчого підходу, від пасивного слухання до активної взаємодії.

Метою інноваційних технологій є: мотивація до навчання; урізноманітнення освітнього процесу цікавими засобами; активізація розвитку здатності до рефлексії та самооцінки; розвиток творчих здібностей.

Розглянемо та проаналізуємо цікаві інноваційні технології у роботі з дітьми дошкільного віку задля активізації логіко-математичного розвитку. Це освітні технології пошуково-дослідницької діяльності та експериментування, пізнання та оцінки дошкільником простору та часу на основі виділення відносин, величин і множин, залежностей та закономірностей [1].

Логічні блоки З. Дьєнеша. Найбільш ефективним посібником є логічні блоки, які розроблені угорським психологом, педагогом, математиком, професором Шербрукського університету, автором методики «Нова математика», в основі якої лежить навчання за допомогою логічних ігор, пісень і танцювальних рухів, Золтаном Дьєнешем. Набір таких блоків складається із 48 геометричних фігур різних за кольором (червоного, синього, жовтого), формою (круглою, квадратною, трикутною, прямокутною), величиною (великою, малою), товщиною (товстою, тонкою). Логічні блоки представляють собою еталони форм – геометричних фігур (круг, квадрат, рівнобічний трикутник, прямокутник), вони можуть широко використовуватися при ознайомленні дітей з раннього віку із формами предметів та геометричними фігурами, при вирішенні багатьох інших розвиваючих завдань.

«Логіки світу». Автором навчально-розвивальної технології «Логіки світу» є Ірина Стеценко. Технологія «Логіки світу» спрямована на розвиток дивергентного мислення, уяви, творчих здібностей, здібностей до дослідницької діяльності, гнучкості й оригінальності мислення. Під час занять дошкільники навчаються самостійно здобувати знання й використовувати їх на практиці.

Заняття за технологією «Логіки світу» проводяться у формі інтелектуальної гри або дослідження. Діти разом із казковими героями подорожують по Країні цікавих запитань і намагаються дати точні відповіді на запитання.

Оригінальні арифметичні й геометричні задачі, задачі з теорії множин, математичної логіки, конструювання (на площині та у просторі), комбінаторики подано у цікавій та легкій для сприйняття формі. Діти закріплюють уявлення про геометричні фігури, навчаються розділяти складні фігури на більш прості, порівнювати предмети за різними ознаками, досягати поставленої мети, використовуючи лише заданий [8].

Кольорові палички Дж. Кюїзенера. Кольорові палички, кольорові числа, – це дерев'яні або пластмасові палички, різні за кольором і довжиною. Довжина паличок коливається від 1 до 10 см. При цьому кожна паличка має свій колір і позначає певне число.

Найменша – біла, вона позначає число 1, далі рожева – позначає число 2, далі блакитна, червона, жовта тощо. Кольорові лічильні палички Дж. Кюїзенера – це множина, у якій легко виявляються відношення еквівалентності й порядку. Їх використання дає змогу розвивати уявлення в дітей про число на основі лічби й вимірювання.

До висновку про те, що число з'являється в результаті лічби й вимірювання, діти приходять у процесі роботи з паличками, маніпулюючи ними.

Діти використовують для складання предмета різнокольорові палички потрібної довжини так само вільно, як і палички одного кольору. Викладання з паличок візерунків і сюжетів закріплює колір, уміння лічити й розрізняти кольори, накладати і прикладати, розвиває дрібну моторику рук, фантазію і креативність.

Картки-властивості З. Семадені Картки-властивості (коди) почали використовувати не так давно, у 1972 році. Розробив їх Збігнев Семадені – польський математик, який займається функціональним аналізом, теорією категорій, дидактикою та філософією математики. Цей метод навчання був покликаний допомогти дошкільнятам удосконалювати комунікативні й математичні компетентності. Це набір карток із різними властивостями: колір, форма, розмір, товщина та додаткові символи. Завдання дітей: за допомогою викладання карток у ряд зашифрувати або декодувати інформацію. Це чудово навчає наочно-схематичного та словесно-логічного мислення. Для кращого розуміння методу радимо ознайомитися із символами на картках та алгоритмом їхнього використання. Добираючи картки, що позначають колір, форму, величину, товщину блоків, діти вправляються в кодуванні. У процесі пошуку блоків із властивостями, позначеними на картках, діти набувають уміння декодувати інформацію. Викладаючи картки, що позначають усі властивості блоку, діти створюють його своєрідну модель. Ці здібності й уміння розвиваються у процесі виконання різноманітних предметно-ігрових дій [1].

Коректурні таблиці Н. Гавриш Коректурні таблиці представляють собою інформаційно-ігрове поле з різною кількістю клітинок (від дев'яти до двадцяти п'яти), заповнених предметними картинками (цифрами або буквами; цифрами і буквами; символами чи знаками, наприклад, геометричними фігурами).

Картинки добираються за змістом тематично і майже не змінюються в різних вікових групах, розширюється лише змістове наповнення, урізноманітнюються зв'язки між елементами теми. Робота з коректурними таблицями – це своєрідна інформаційно-інтелектуальна гра, що змістовно збагачує й насичує освітнє розвивальне середовище.

Камінці Марблс – їх історія налічує багато століть. Походження цього дидактичного та ігрового матеріалу відстежується до індійської цивілізації. Важливою особливістю є їх матеріал виготовлення, головним чином мармур, що, спричинило їх назву – «marbles», англійською мовою означає «мармур». Різнокольорові скляні (глиняні, дерев'яні, пластмасові) кульки або плоскі камінці. Ці камінці частіше прозорі, або мають обмежену кількість кольорів. Тому для використання в роботі з дітьми їх можна фарбувати. З цією метою акриловими фарбами розфарбують зворотну сторону прозорого камінця. Таким чином його верхня частина залишається гладенькою, красивою, а камінець набуває необхідного кольору. Використовуються для покращення навичок порядкового та кількісного рахунку, для формування елементарних уявлень арифметичних дій на додавання та віднімання [3].

«Ейдетика для малюків» О. Пащенко. Теорія ейдетики розроблялась у 20-40-х роках XX століття в Німеччині в Марбургській психологічній школі Еріком Йеншем.

Із 1990-го року впровадження методів ейдетики в Україні почав здійснювати почесний доктор педагогічних наук, засновник «Української школи

ейдетики «Мнемозіна» Євген Антощук. Він наголосив, що основою пам'яті є лише уява, і всі вправи, що нібито покращують пам'ять та запам'ятовування. Автором запатентованого способу навчання та книг ейдетичного напрямку в роботі з дошкільнятами є Ольга Пащенко.

Ейдетика сприяє розвитку логічного й асоціативного мислення, пам'яті, полегшує обробку інформації.

«Дидактичні ігри Anelok». Цікаві ігри, завдання та вправи – дієвий спосіб навчання математики дітей дошкільного віку. Вони допомагають розвинути прагнення дитини до пізнання, активізувати та вдосконалити розумові процеси, повною мірою задовольнити активну діяльність дитини.

«Kahoot». Платформа для створення інтерактивних вікторин та ігор. Дозволяє швидко перевіряти знання дітей у ігровій формі, підвищуючи їхню залученість та мотивацію. Kahoot – це сучасний інструмент, який здатен перетворити навчання на захопливу гру.

«Quizizz.com». Ще один ресурс для навчання в ігровій формі, який у порівнянні з Kahoot має більше функцій. Окрім цього ресурс дає можливість створювати інтерактивні заняття зі слайдами, куди можна інтегрувати тестові завдання.

«**LEGO-технологія».** Сприяє формуванню просторового мислення, моделюванню та конструюванню, навчаючи дітей рахунку, вимірюванню та класифікації. Робототехніка для дітей є ще одним новаторським підходом, який сприяє розвитку логічного і просторового мислення.

Конструктори роботів, такі як LEGO Education, дозволяють дітям будувати і програмувати власні роботи, що допомагає їм зрозуміти основи алгоритмів і логічних процесів.

Сьогодні конструктор LEGO є важливим інструментом для занять із дітьми в закладах дошкільної освіти. LEGO-технологія цікава тим, що поєднує елементи гри та експерименту, за допомогою LEGO діти вивчають математику.

«Математичні планшети (Геоборди)». Дошки зі штифтами, на які натягуються кольорові гумки. Це інноваційний спосіб вивчення геометричних фігур, периметра та симетрії через тактильний досвід.

Розвиває когнітивні здібності дитини: просторове і асоціативне мислення, увагу, пам'ять.

Математичний планшет дозволяє самостійного вигадувати зображення, а значить, розвиває фантазію і творчий потенціал дітей.

Для дошкільника важливо, щоб математика не була «заняттям», а стала частиною його повсякденної гри та цифрового досвіду. Спільне використання інноваційних технологій батьками та дітьми перетворює домашнє навчання на інтерактивне партнерство [3].

Добірка сучасних інноваційних технологій та методик, які підходять для спільної взаємодії дитини та батьків у активізації логіко-математичного розвитку дітей.

Платформа «НУМО» (від МОН та ЮНІСЕФ): Пропонує готові сценарії ігор, які батьки можуть реалізувати вдома. Чат-боти у Viber чи Telegram надсилають щоденні підказки з математичними вправами.

Інтерактивні коректурні таблиці (за методикою Н. Гавриш).

Це інформаційно-ігрове поле (наприклад, 3х3 або 4х4 клітинки) з малюнками або цифрами.

Matific та Learning.ua: Ці сервіси використовують алгоритми для побудови індивідуальної траєкторії. Батьки отримують звіти про прогрес дитини в реальному часі, що дозволяє бачити, які саме концепції (наприклад, склад числа чи орієнтація у просторі) потребують додаткової уваги.

Спільні STEM-ігри та конструювання. Ці класичні посібники завдяки сучасним підходам батьків перетворюються на потужний інструмент.

QR-квести вдома: Батьки можуть роздрукувати QR-коди та розклеїти їх по кімнатах. Дитина сканує код планшетом і отримує «секретне» математичне завдання (наприклад: *«Знайди 5 предметів круглої форми»*).

Не забуваємо про правила «розумного партнерства» для батьків:

1. **Змінюйтеся ролями:** нехай дитина іноді побуде в ролі «вихователя» і дасть завдання мамі чи татові. Це неймовірно підвищує мотивацію!
2. **Не давайте готових рішень:** якщо дитина помилилася, використовуючи палички або геоборд, не виправляйте її одразу. Запитайте: *«Як ми можемо перевірити, чи вистачить нам цієї резинки?»* або *«Давай порахуємо разом»*.
3. **Хваліть за спроби, а не лише за результат:** в математиці важливий сам процес міркування.

Пам’ятаємо про правило **30/70**: не більше 30% часу на цифрові гаджети та 70% – на живі ігри з реальними предметами (каштанами, ґудзиками, конструктором). Технологія має лише підсилювати реальний досвід, а не замінювати його.

Поради для батьків щодо впровадження інноваційних технологій у математичному розвитку дітей.

1. **Принцип «Екранного балансу»:** інновації – це лише інструмент. Поєднуйте цифрову гру з реальними предметами (лічіть яблука, а потім шукайте відповідну цифру в додатку).
2. **Спільний пошук:** не залишайте дитину наодинці з гаджетом. Обговорюйте стратегії: «Чому цей пазл не підходить?», «Скільки кроків ще треба зробити?».
3. **Математика в побуті:** використовуйте кухонні ваги або таймер під час приготування їжі. Це теж технології, які вчать дитину оперувати числами та часом.

Враховуючи важливість логіко-математичного розвитку у дітей дошкільного віку, вихователям необхідно проводити для батьків консультації, бесіди, майстер-класи, практичні покази та демонстрація можливостей використання дидактичного матеріалу.

Для прикладу бесіда на тему: «Використання дидактичного матеріалу вдома». Бесіди можуть відбуватися у формі семінарів, круглих столів, де батьки можуть ділитися своїм досвідом занять із дітьми. Проведення консультації дозволять батькам дізнаватися як зацікавити дітей цікавими математичними іграми, познайомити батьків із добіркою літератури з математичного розвитку. У батьківському куточку систематично оновлювати матеріал з навчання дітей математики у процесі ігор вдома.

Висновки. Синергія – це не просто «співпраця», це **стратегічне партнерство**. Коли заклад дошкільної освіти і родина діють як єдина команда, дитина не просто засвоює знання, вона формується як цілісна особистість. Відсутність суперечностей між «можна» вдома і «не можна» в закладі освіти вивільняє внутрішній ресурс малюка для творчості, пізнання та гармонійного зростання. Об'єднавши зусилля, педагоги та батьки можуть не тільки закласти основи математичних знань, а й прищепити дитині любов до пізнання, розвинути її логічне мислення та сформувати позитивне ставлення до світу чисел та форм, що стане запорукою її гармонійного розвитку та успішного навчання в школі та в житті.

Література:

1. Аналіз сучасних інноваційних освітніх технології формування логіко-математичної компетентності у дітей дошкільного віку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://naurok.com.ua/analiz-suchasnih-innovaciynih-osvitnih-tehnologi-formuvannya-logiko-matematichno-kompetentnosti-u-ditey-doshkilnogo-viku-490629.html

2. Базовий компонент дошкільної освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

3. Використання інноваційних технологій для формування логіко-математичної компетентності дошкільників. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://veselka.dnz.in.ua/sites/veselka.dnz.in.ua/files/inline-files/romanyuk_pedagogichniy-daydzhest_0.pdf

4. Гришко О. І., Клевака Л. П. Взаємодія та співпраця сім'ї і закладу дошкільної освіти у навчанні дітей елементам математики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15478/1/12.pdf

5. Іщенко Л. В., Рябошапка О. В., Журавко Т. В. Теорія та методика формування елементарних математичних уявлень у дітей дошкільного віку: навч.-метод. посіб. для здобувачів вищ. освіти спец. 012 Дошкільна освіта. Вид. 2-ге., допов. та перероб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; уклад. Л. В. Іщенко, О. В. Рябошапка, Т. В. Журавко. Умань : Візаві, 2024. С. 180–190.

6. Онищук С. О. Синергія як інноваційність та адаптивність освітніх ресурсів. *Синергія науки та освіти в сучасному світі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр (Житомир, 12 листопада 2024 р). Research Europe, 2024. С. 16–18.

7. Рябошапка О. В., Іщенко Л. В. Взаємодія закладів дошкільної освіти та родини у здійсненні математичного розвитку дошкільників. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 1 (47). С. 1004–1014.

8. Стеценко І. Логіки світу. *Початкова освіта*. 2001. № 35. С. 4–5.

References:

1. Analiz suchasnykh innovatsiinykh osvitnikh tekhnolohii formuvannia lohiko-matematychnoi kompetentnosti u ditei doshkilnoho viku [Analysis of modern innovative educational technologies for the formation of logical-mathematical competence in preschool children]. *naurok.com.ua* Retrieved from: https://naurok.com.ua/analiz-suchasnih-innovaciynih-osvitnih-tehnologi-formuvannya-logiko-matematichno-kompetentnosti-u-ditey-doshkilnogo-viku-490629 .html [in Ukrainian].

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic component of preschool education]. *mon.gov.ua* Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].

3. Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii dlia formuvannia lohiko-matematychnoi kompetentnosti doshkilnykiv [Using innovative technologies to develop logical-mathematical competence of preschoolers]. *veselka.dnz.in.ua* Retrieved from: https://veselka.dnz.in.ua/sites/veselka.dnz.in.ua/files/inline-files/romanyuk_pedagogichniy-daydzhest_0.pdf [in Ukrainian].

4. Hryshko O. I., Klevaka L. P. Vzaiemodiia ta spivpratsia simi i zakladu doshkilnoi osvity u navchanni ditei elementam matematyky [Interaction and cooperation between the family and the preschool educational institution in teaching children the elements of mathematics]. *dspace.pnpu.edu.ua* Retrieved from: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15478/1/12.pdf [in Ukrainian].

5. Ishchenko L. V., Riaboshapka O. V., Zhuravko T. V. (2024) Teoriia ta metodyka formuvannia elementarnykh matematychnykh uiavlen u ditei doshkilnoho viku [Theory and methodology of forming elementary mathematical ideas in preschool children] : navch.-metod. posib. dlia zdobuvachiv vyshch. osvity spets. 012 Doshkilna osvita. Vyd. 2-he., dopov. ta pererob. / MON Ukrainy, Umanskyi derzh. ped. un-t imeni Pavla Tychyny; uklad. L. V. Ishchenko, O. V. Riaboshapka, T. V. Zhuravko. Uman : Vizavi, 180–190. [in Ukrainian].

6. Onyshchuk S. O. (2024) Synerhiia yak innovatsiinist ta adaptyvnist osvitnikh resursiv [Synergy as innovation and adaptability of educational resources]. *Synergy of science and education in the modern world – Synerhiia nauky ta osvity v suchasnomu sviti*: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / Mizhnarodnyi humanitarnyi doslidnytskyi tsentr (Zhytomyr, 12 lystopada 2024 r). Research Europe, 16–18. [in Ukrainian].

7. Riaboshapka O. V., Ishchenko L. V. (2025) Vzaiemodiia zakladiv doshkilnoi osvity ta rodyny u zdiisnenni matematychnoho rozvytku doshkilnykiv [Interaction of preschool educational institutions and the family in the implementation of mathematical development of preschoolers]. *Prospects and innovations of science – Perspektyvy ta innovatsii nauky.* 1 (47). 1004–1014. [in Ukrainian].

8. Stetsenko I. (2001) Lohiky svitu [Logics of the World]. *Primary Education – Pochatkova osvita.* 35. 4–5. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

УДК 378:614

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1182-1190

Каменчук Тетяна Олегівна кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Одеса, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9518-8389

ІНТЕГРАЦІЯ ПИТАНЬ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ТА ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується суттєвим зростанням різноманітних ризиків, що впливають на професійну діяльність фахівців різних галузей, зокрема педагогічної та гуманітарної. У таких умовах питання безпеки життєдіяльності виходять за межі окремої навчальної дисципліни та набувають системного й наскрізного значення у процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Освітнє середовище зазнає суттєвих трансформацій під впливом цифровізації, глобалізаційних процесів та воєнних викликів, що особливо актуально в умовах України. Це зумовлює необхідність переосмислення змісту, структури та методів професійної підготовки майбутніх фахівців. У зв'язку з цим актуалізується інтеграція безпекового компоненту на всіх рівнях освітнього процесу — від теоретичної підготовки до практичної діяльності.

У статті акцентується увага на тому, що здатність майбутніх фахівців ефективно діяти в умовах невизначеності, приймати обґрунтовані рішення у критичних ситуаціях та нести відповідальність за їх наслідки є важливою складовою професійної компетентності. Особливого значення набуває не лише засвоєння знань, а й формування практичних навичок, поведінкових моделей та ціннісних орієнтацій, що забезпечують безпечну та відповідальну професійну діяльність. Окреслено основні підходи до інтеграції питань безпеки життєдіяльності в освітні програми, зокрема міждисциплінарність, практикоорієнтованість та адаптивність освітнього процесу. Обґрунтовано, що ефективність такої інтеграції значною мірою залежить від створення безпечного освітнього середовища та використання сучасних методів навчання, зокрема кейс-методів, симуляцій та інтерактивних технологій.

У висновках наголошується на необхідності системного та комплексного включення безпекової проблематики у професійну підготовку як передумови формування конкурентоспроможного, стійкого та відповідального фахівця, здатного ефективно діяти в умовах сучасних викликів і невизначеності.

Ключові слова : безпека; освітній простір; професійна підготовка; здобувачі вищої освіти; ризики; компетентність; освітні трансформації; безпекові практики.

Kamenchuk Tetiana Olehivna PhD in Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Political Science and Law State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0000-0002-9518-8389

INTEGRATION OF LIFE SAFETY ISSUES INTO THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN PEDAGOGICAL AND HUMANITIES FIELDS UNDER MODERN CHALLENGES

Abstract. Current stage of societal development is characterized by a significant increase in various risks that affect the professional activities of specialists in different fields, particularly in pedagogical and humanitarian domains. Under such conditions, life safety issues go beyond a separate academic discipline and acquire systemic and cross-cutting importance in the process of professional training of higher education students.

Educational environment is undergoing substantial transformations under the influence of digitalization, globalization processes, and wartime challenges, which is especially relevant in the context of Ukraine. This necessitates reconsideration of the content, structure, and methods of professional training of future specialists. In this regard, integration of the safety component at all levels of the educational process—from theoretical training to practical activity—becomes increasingly important.

The article emphasizes that the ability of future specialists to act effectively in conditions of uncertainty, make informed decisions in critical situations, and take responsibility for their consequences is an essential component of professional competence.

Particular attention is paid not only to the acquisition of knowledge but also to the formation of practical skills, behavioral patterns, and value orientations that ensure safe and responsible professional activity.

Main approaches to the integration of life safety issues into educational programs are outlined, including interdisciplinarity, practice orientation, and adaptability of the educational process. It is substantiated that the effectiveness of such integration largely depends on the creation of a safe educational environment and the use of modern teaching methods, including case studies, simulations, and interactive technologies.

Conclusions emphasize the necessity of systematic and comprehensive inclusion of safety-related issues in professional training as a prerequisite for forming a competitive, resilient, and responsible specialist capable of effective activity in conditions of modern challenges and uncertainty.

Keywords: safety; educational environment; professional training; higher education students; risk awareness; competence; educational transformation; safety practices.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток вищої освіти в Україні відбувається в умовах суттєвих соціальних трансформацій, цифровізації та впливу воєнних викликів, що визначає необхідність перегляду підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців. У таких умовах особливого значення набуває питання безпеки життєдіяльності, яке поступово виходить за межі окремих навчальних дисциплін і набуває системного характеру [4; 6].

Сучасні міжнародні дослідження підкреслюють, що підготовка фахівців повинна включати не лише академічні знання, а й здатність діяти в умовах ризику, невизначеності та кризових ситуацій [5]. У цьому контексті важливим стає формування таких якостей, як критичне мислення, адаптивність та готовність до прийняття рішень, що визначають ефективність професійної діяльності, зокрема у сфері освіти та гуманітарних наук [8].

Водночас наявні підходи до викладання безпеки життєдіяльності у закладах вищої освіти нерідко мають фрагментарний характер. Як зазначається у сучасних наукових дослідженнях [1; 2], відсутність системної інтеграції безпекових знань у професійну підготовку знижує рівень сформованості відповідних компетентностей і не забезпечує готовності до дій у реальних умовах.

Окрему увагу слід приділити впливу цифрового середовища, яке одночасно розширює можливості навчання та створює нові ризики. У стратегічних документах Європейського Союзу наголошується на необхідності розвитку цифрової грамотності та безпечної поведінки в онлайн-просторі як складової сучасної освіти [3]. Разом із тим міжнародні організації підкреслюють важливість створення безпечного освітнього середовища, здатного забезпечити фізичне, психологічне та соціальне благополуччя учасників освітнього процесу [7].

Таким чином, інтеграція питань безпеки життєдіяльності у професійну підготовку майбутніх фахівців постає як комплексна проблема, що потребує наукового обґрунтування та пошуку ефективних шляхів її реалізації в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування безпекової культури та інтеграції питань безпеки життєдіяльності у систему освіти активно досліджується у вітчизняній і зарубіжній науці. Особлива увага приділяється розвитку безпекової компетентності як складової професійної підготовки майбутніх фахівців.

У працях українських учених обґрунтовується значення системного підходу до формування культури безпеки в освітньому середовищі, а також підкреслюється необхідність її розвитку в умовах воєнного стану та соціальних змін. Дослідники акцентують увагу на поєднанні теоретичної підготовки з формуванням практичних навичок безпечної поведінки.

Міжнародні дослідження зосереджуються на адаптації освітніх систем до умов нестабільності, розвитку життєвих навичок і створенні безпечного освітнього середовища. Особливого значення набуває підготовка здобувачів освіти до дій у кризових ситуаціях та формування відповідального ставлення до безпеки.

Водночас проведений огляд наукових джерел дозволяє констатувати, що існуючі дослідження здебільшого зосереджені на окремих аспектах безпекової підготовки та не формують цілісного уявлення про механізми її інтеграції у професійну освіту. Недостатньо розкритими залишаються питання узгодження змісту освітніх програм, методів навчання та практичної підготовки з урахуванням сучасних ризиків і викликів.

Мета статті – теоретично обґрунтувати підходи до інтеграції питань безпеки життєдіяльності у професійну підготовку майбутніх фахівців педагогічного та гуманітарного профілю та визначити напрями вдосконалення цього процесу в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах підготовка майбутніх фахівців педагогічного та гуманітарного профілю набуває нових змістових характеристик, що зумовлено, як підкреслюється в аналітичних дослідженнях OECD, зростанням рівня ризиків у соціальному та освітньому середовищах [4]. У зв'язку з цим питання безпеки життєдіяльності поступово інтегруються у загальну систему професійної підготовки, виходячи за межі окремих дисциплін.

У межах дослідження доцільно розмежувати такі поняття: безпечна освітня середа як сукупність умов, що забезпечують фізичне, психологічне та соціальне благополуччя учасників освітнього процесу; безпекова культура як система цінностей, норм і моделей поведінки; та безпекова компетентність як інтегрована характеристика особистості, що включає знання, навички та готовність до безпечної діяльності.

Інтеграція безпекових компонентів передбачає не лише оновлення змісту навчальних програм, але й формування здатності діяти в умовах невизначеності, оцінювати ризики та прогнозувати наслідки власних рішень. Зокрема, українські дослідники акцентують увагу на тому, що безпекова компетентність охоплює не лише систему знань, а й практичні навички, досвід поведінки в нестандартних ситуаціях та сформовані ціннісні орієнтації особистості [1]. У цьому контексті важливим є поєднання когнітивного, діяльнісного та мотиваційного компонентів підготовки, що забезпечує здатність майбутніх фахівців не лише розпізнавати потенційні загрози, але й адекватно реагувати на них у професійній діяльності.

Ціннісний компонент передбачає формування усвідомленого ставлення до життя і здоров'я як базових соціальних цінностей, відповідальності за власну поведінку та безпеку інших, а також готовності дотримуватися норм безпечної поведінки в різних життєвих і професійних ситуаціях.

Практична реалізація такого підходу передбачає включення до освітнього процесу завдань, орієнтованих на аналіз ризиків, відпрацювання алгоритмів дій

у кризових ситуаціях та формування навичок швидкого прийняття рішень. Це дозволяє забезпечити перехід від декларативного засвоєння знань до формування реальної готовності діяти, що є ключовою умовою ефективної професійної діяльності в сучасних умовах.

Важливим результатом дослідження є визначення педагогічних умов ефективної інтеграції питань безпеки життєдіяльності у професійну підготовку майбутніх фахівців. До основних із них належать: забезпечення міждисциплінарної інтеграції безпекових знань у зміст освітніх програм; поєднання теоретичної підготовки з практичним відпрацюванням моделей поведінки в умовах ризику; використання інтерактивних і практикоорієнтованих методів навчання; формування безпечного освітнього середовища; розвиток відповідального ставлення до особистої та колективної безпеки.

Сучасні освітні підходи орієнтуються на міждисциплінарність, що дозволяє поєднувати безпекову тематику з іншими навчальними курсами. У цьому контексті, як зазначається в міжнародних дослідженнях, важливим є формування здатності до прийняття рішень у складних і нестандартних ситуаціях, що визначає ефективність професійної діяльності [5]. Такий підхід передбачає інтеграцію безпекових питань у зміст педагогічних, психологічних та соціальних дисциплін, що сприяє формуванню цілісного уявлення про безпечну поведінку.

З метою конкретизації механізмів інтеграції доцільно розглядати цей процес як поетапну модель, що включає узгодження змісту освітніх програм із практичними аспектами безпеки. Така модель передбачає: визначення ключових безпекових компетентностей; інтеграцію відповідних тем у навчальні дисципліни; використання практикоорієнтованих методів навчання; а також оцінювання сформованості навичок через моделювання реальних ситуацій.

До ключових безпекових компетентностей майбутніх фахівців доцільно віднести: здатність ідентифікувати потенційні ризики у професійному середовищі; готовність діяти за алгоритмами в надзвичайних ситуаціях; навички забезпечення інформаційної безпеки; здатність до психологічної саморегуляції в умовах стресу; а також відповідальність за безпеку інших учасників освітнього процесу.

Запропонована модель інтеграції є цілісною системою взаємопов’язаних етапів, що забезпечує формування безпекових компетентностей у процесі професійної підготовки.

Як показують сучасні дослідження підготовки педагогів в умовах воєнного стану [2], важливим є формування готовності до забезпечення безпеки освітнього процесу та організації безпечного освітнього середовища.

Важливою складовою є узгодження теоретичної підготовки з практичним досвідом, зокрема через виконання міждисциплінарних завдань, аналіз реальних ситуацій та роботу з кейсами, що відображають сучасні ризики. Це дозволяє сформувати у здобувачів освіти здатність застосовувати отримані знання в

різних контекстах, адаптуватися до змін та приймати обґрунтовані рішення в умовах професійної діяльності.

Особливого значення набуває розвиток практичних навичок через моделювання ситуацій, кейс-методи та тренінгові форми роботи, які забезпечують формування стійких поведінкових моделей. Як зазначається у звітах OECD [5], ефективність навчання значною мірою залежить від здатності здобувачів освіти використовувати набуті знання в умовах невизначеності та кризових ситуацій. Використання таких методів дає змогу відпрацьовувати алгоритми дій у типових і критичних ситуаціях, що підвищує рівень готовності до професійної діяльності.

Наприклад, у межах навчального процесу може використовуватися моделювання ситуації евакуації під час надзвичайної події, де здобувачі освіти відпрацьовують послідовність дій, або аналіз кейсів, пов’язаних із ризиками в освітньому середовищі.

У межах гуманітарних дисциплін інтеграція безпекової тематики може здійснюватися через аналіз текстів, що містять приклади ризикованих ситуацій, із подальшим обговоренням моделей безпечної поведінки, або через вивчення історичних подій із акцентом на питаннях безпеки та виживання в кризових умовах.

Практична спрямованість навчання також передбачає використання симуляцій, рольових ігор та групових завдань, які активізують взаємодію між здобувачами освіти та сприяють розвитку комунікативних і організаційних навичок. Водночас у рамках реалізації Digital Education Action Plan Європейської Комісії [3] наголошується на необхідності поєднання практичної підготовки з розвитком цифрових компетентностей як важливої складової безпечної поведінки в освітньому середовищі.

Окрему увагу слід приділити формуванню навичок інформаційної безпеки, що набуває особливої актуальності в умовах цифровізації освітнього процесу. Активне використання цифрових технологій у навчанні супроводжується зростанням ризиків, пов’язаних із дезінформацією, кіберзагрозами та маніпулятивним впливом на свідомість здобувачів освіти. Сучасні ризики інформаційного середовища також пов’язані з розвитком технологій штучного інтелекту, зокрема поширенням діпфейків, автоматизованих маніпуляцій інформацією та викривленням даних, що ускладнює процес критичного оцінювання інформації. У цьому контексті важливим є формування здатності критично оцінювати інформацію, розпізнавати недостовірні джерела та безпечно взаємодіяти в онлайн-середовищі. Формування таких навичок передбачає опанування алгоритмів критичного оцінювання інформації, зокрема перевірку джерела, визначення авторства, аналіз мети повідомлення, виявлення маніпулятивних елементів та співставлення інформації з альтернативними джерелами. Як підкреслюється у дослідженнях UNICEF [9], розвиток життєвих і цифрових навичок передбачає формування відповідальної поведінки в інформаційному просторі та здатності протидіяти сучасним загрозам.

Не менш важливим є створення безпечного освітнього середовища, яке охоплює фізичний, психологічний та соціальний аспекти. Таке середовище забезпечує не лише захист учасників освітнього процесу, але й сприяє формуванню довіри, зниженню рівня тривожності та підвищенню ефективності навчання. У сучасних підходах до організації освіти наголошується, що безпечне середовище є базовою умовою розвитку особистості та формування її соціальної відповідальності.

Зокрема, у рекомендаціях Всесвітньої організації охорони здоров'я [10] підкреслюється, що освітній простір має бути спрямований на забезпечення фізичного, психічного та соціального благополуччя здобувачів освіти. Це передбачає не лише відповідну інфраструктуру, але й створення сприятливого психологічного клімату, розвиток культури взаємоповаги та підтримки.

Впровадження зазначених підходів супроводжується рядом обмежень, серед яких недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, обмеженість навчального часу для практичної підготовки, а також недостатня готовність викладачів до інтеграції безпекових компонентів у зміст дисциплін. Наявність таких бар'єрів ускладнює реалізацію інтеграційних процесів і потребує системного вдосконалення організації освітнього процесу.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває формування психологічної стійкості та здатності до адаптації в ситуаціях підвищеного ризику. Освітній процес має враховувати необхідність підготовки майбутніх фахівців до роботи в нестабільних умовах, що передбачає розвиток навичок емоційної саморегуляції, швидкого реагування та прийняття рішень у кризових ситуаціях.

Зокрема, у сучасних умовах особливого значення набуває підготовка до дій у специфічних ситуаціях воєнного характеру, таких як реагування на сигнали повітряної тривоги, дотримання правил поведінки в укриттях та основи мінної безпеки.

До ефективних методів належать техніки емоційної саморегуляції, дихальні вправи та розвиток навичок взаємопідтримки в освітньому середовищі.

Водночас важливо враховувати необхідність забезпечення психологічної безпеки самого педагога, який у сучасних умовах піддається значному емоційному навантаженню. Формування навичок самопідтримки, профілактики професійного вигорання та подолання вторинного травматизму є важливою складовою професійної підготовки.

Як наголошується у матеріалах UNESCO [6], освітні системи повинні не лише забезпечувати безперервність навчання, але й створювати умови для підтримки психологічного благополуччя здобувачів освіти. Це вимагає адаптації змісту освітніх програм та посилення уваги до безпекових аспектів професійної підготовки.

Перспективним напрямом є розроблення інтегрованих освітніх технологій, що поєднують цифрові симуляції, тренінги з прийняття рішень та аналіз

ситуацій, що дозволяє максимально наблизити навчання до реальних умов професійної діяльності.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що інтеграція питань безпеки життєдіяльності у професійну підготовку майбутніх фахівців педагогічного та гуманітарного профілю є об'єктивною необхідністю в умовах сучасних соціальних, цифрових та воєнних викликів. Встановлено, що ефективність цього процесу залежить від поєднання теоретичної підготовки з формуванням практичних навичок, здатності діяти в умовах невизначеності та розвитку відповідних ціннісних орієнтацій.

Обґрунтовано, що ключову роль відіграє міждисциплінарний підхід, який забезпечує інтеграцію безпекових компонентів у зміст освітніх програм, а також використання практикоорієнтованих методів навчання, спрямованих на формування готовності до дій у реальних ситуаціях. Особливого значення набуває розвиток цифрової та інформаційної безпеки, створення безпечного освітнього середовища та формування психологічної стійкості в умовах підвищеного ризику.

Таким чином, підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців пов'язане з цілісним включенням безпекової проблематики в освітній процес, що сприяє формуванню відповідальної та адаптивної особистості.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням інноваційних освітніх технологій, зокрема використанням цифрових симуляцій, віртуальних середовищ для відпрацювання дій у кризових ситуаціях, а також створенням інтерактивних платформ для формування безпекових компетентностей.

Література

1. Азізов Т., Люльченко В., Орлова О. Концептуальні засади формування культури безпеки в учасників освітнього процесу закладів вищої освіти. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2024. № 1. С. 103–109.

2. Янкович О., Жаркова І., Кузьма І., Чайковська Г., Біницька К. Розвиток культури безпеки у майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти в умовах воєнного стану.Journal of Education Culture and Society. 2025 № 1. P. 91–107
https://www.researchgate.net/publication/393128915_Safety_Culture_Development_in_Future_Preschool_and_Primary_Education_Specialists_in_the_Conditions_of_Martial_Law_in_Ukraine

3. European Commission. Digital Education Action Plan (2021–2027). Brussels, 2021. URL: https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan

4. OECD. Education in Ukraine: Resilience and Reform. Paris: OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/education/education-in-ukraine-resilience-and-reform.htm

5. OECD. PISA 2022 Results (Volume II): Learning During – and From – Disruption. Paris: OECD Publishing, 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-ii_a97db61c-en.html

6. UNESCO. Learning amid war: How UNESCO makes Ukrainian schools safer for children and teachers. 2024. URL: https://www.unesco.org/en/articles/learning-amid-war-how-unesco-makes-ukrainian-schools-safer-children-and-teachers

7. UNESCO. Safe to Learn: Call to Action. Paris: UNESCO Publishing, 2021. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373271

8. UNICEF. Global Annual Results Report 2023: Education. New York: UNICEF, 2024. URL: https://www.unicef.org/reports/global-annual-results-report-2023-education

9. UNICEF. Reimagining Life Skills and Citizenship Education. New York: UNICEF, 2021. URL: https://www.unicef.org/reports/reimagining-life-skills-and-citizenship-education

10. World Health Organization. Making Every School a Health-Promoting School: Implementation Guidance. Geneva: WHO, 2021. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240025059

References

1. Azizov, T., Liulchenko, V., & Orlova, O. (2024). Kontseptualni zasady formuvannia kultury bezpeky v uchasnykiv osvitnoho protsesu zakladiv vyshchoi osvity [Conceptual principles of forming a safety culture among participants in the educational process of higher education institutions]. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of Scientific Works of Uman State Pedagogical University, 1, 103–109 [in Ukrainian].

2. Yankovych, O., Zharkova, I., Kuzma, I., Chaikovska, H., & Binytska, K. (2025). Rozvytok kultury bezpeky u maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi ta pochatkovoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Safety culture development in future preschool and primary education specialists in the conditions of martial law]. Journal of Education Culture and Society, 1, 91–107 [in English]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/393128915_Safety_Culture_Development_in_Future_Preschool_and_Primary_Education_Specialists_in_the_Conditions_of_Martial_Law_in_Ukraine

3. European Commission. (2021). Digital Education Action Plan (2021–2027) [in English]. Retrieved from https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan

4. OECD. (2023). Education in Ukraine: Resilience and Reform. Paris: OECD Publishing [in English]. Retrieved from https://www.oecd.org/education/education-in-ukraine-resilience-and-reform.htm

5. OECD. (2023). PISA 2022 Results (Volume II): Learning During – and From – Disruption. Paris: OECD Publishing [in English]. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-ii_a97db61c-en.html

6. UNESCO. (2024). Learning amid war: How UNESCO makes Ukrainian schools safer for children and teachers [in English]. Retrieved from https://www.unesco.org/en/articles/learning-amid-war-how-unesco-makes-ukrainian-schools-safer-children-and-teachers

7. UNESCO. (2021). Safe to Learn: Call to Action. Paris: UNESCO Publishing [in English]. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373271

8. UNICEF. (2024). Global Annual Results Report 2023: Education. New York: UNICEF [in English]. Retrieved from https://www.unicef.org/reports/global-annual-results-report-2023-education

9. UNICEF. (2021). Reimagining Life Skills and Citizenship Education. New York: UNICEF [in English]. Retrieved from https://www.unicef.org/reports/reimagining-life-skills-and-citizenship-education

10. World Health Organization. (2021). Making Every School a Health-Promoting School: Implementation Guidance. Geneva: WHO [in English]. Retrieved from https://www.who.int/publications/i/item/9789240025059

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 378.015.3:159.955:316.774

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1191-1201

Карпенко Ореста Євгенівна доктор педагогічних наук, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, http://orcid.org/0000-0003-1841-882X

ПЕДАГОГІЧНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ АНАЛІТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексний міждисциплінарний аналіз проблеми формування аналітичного мислення студентської молоді в умовах глобальних інформаційних конфліктів. Актуальність дослідження зумовлена трансформацією сучасної медіареальності, де феномен постправди, деградація об'єктивного знання та маніпулятивні цифрові наративи створюють загрозу національній безпеці та ментальній цілісності особистості. Обґрунтовано, що заклади вищої освіти мають трансформуватися у стратегічні інституції, відповідальні за вироблення інтелектуального імунітету громадян. Розкрито чотирикомпонентну модель критичного мислення, що інтегрує мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний аспекти. Розглянуто основні стратегії, систематизовані за напрямами: технологічна стратегія розвитку мислення, стратегія психологічної захисту, стратегія утвердження національної ідентичності, метакогнітивна стратегія, стратегія цифрової стійкості та медіагігієни. Обґрунтовано роль психологічної захисту як засобу превентивного захисту від дезінформації. Деталізовано триетапну технологію розвитку мислення (виклик, осмислення, рефлексія). Доведено, що національна свідомість і рідна мова допомагають людині не губитися в потоці новин і автоматично відсіювати чужу пропаганду. Чітка світоглядна приналежність забезпечує вертикальну спадкоємність цінностей та створює історичний імунітет до фальсифікацій. Наголошено, що медіаграмосттність у цифрову епоху еволюціонує у складне поєднання технічної обізнаності, логічної дисципліни та емоційного скептицизму. Доведено, що національна ідентичність виконує роль базового регулятора соціального сприйняття, структурує життєвий досвід людини. Синтезуючи елементи історичної пам'яті, культурної спадщини та ціннісних орієнтирів, вона формує стійкий психологічний бар'єр, що дозволяє особистості ефективно ідентифікувати та нівелювати зовнішні маніпулятивні чи деструктивні впливи.

Ключові слова: аналітичне мислення, когнітивна стійкість, інформаційне протистояння, національна ідентичність, студентство.

Karpenko Oresta Yevhenivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, http://orcid.org/0000-0003-1841-882X

THE PEDAGOGICAL DIMENSION OF DEVELOPING STUDENTS' ANALYTICAL THINKING IN THE CONTEXT OF INFORMATION CONFRONTATION

Abstract. The article conducts a comprehensive interdisciplinary analysis of the problem regarding the development of analytical thinking among student youth within the environment of global information conflicts. The relevance of this study is driven by the transformation of modern media reality, where the post-truth phenomenon, the degradation of objective knowledge, and manipulative digital narratives pose a threat to national security and the mental integrity of the individual. It is substantiated that higher education institutions must transform into strategic institutions responsible for cultivating the intellectual immunity of citizens. A four-component model of analytical thinking is revealed, integrating motivational, cognitive, operational, and reflective aspects. The fundamental strategies are examined and systematized according to specific directions: the technological strategy for thinking development, the strategy of psychological defense, the strategy for asserting national identity, the metacognitive strategy, and the strategy of digital resilience and media hygiene. The role of psychological defense is justified as a means of preventive protection against misinformation. A three-stage technology for thinking development (evocation, realization of meaning, and reflection) is detailed. It is proven that national consciousness and the native language help an individual avoid becoming lost in the news flow and automatically filter out foreign propaganda. A clear worldview affiliation ensures the vertical continuity of values and creates historical immunity to falsifications. It is emphasized that media literacy in the digital era is evolving into a complex combination of technical awareness, logical discipline, and emotional skepticism. It is demonstrated that national identity performs the role of a basic regulator of social perception and structures an individual's life experience. By synthesizing elements of historical memory, cultural heritage, and value orientations, it forms a steady psychological barrier that allows the personality to effectively identify and neutralize external manipulative or destructive influences.

Keywords: analytical thinking, cognitive resilience, information confrontation, national identity, students.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформаційний простір перетворився на арену гібридних протистоянь, де об’єктом агресії стає когнітивна сфера особистості. Питання захисту національної ідентичності та розвитку аналітичного апарату студента стає не просто освітнім завданням, а

складником стратегії національної безпеки держави. Інформаційне протистояння у цифрову епоху визначається як системна діяльність, спрямована на контроль та маніпуляції інформаційними потоками з метою деформації цінностей, поведінкових патернів та процесів прийняття рішень. У таких умовах заклади освіти перетворюються на стратегічні інституції, відповідальні за формування інтелектуального імунітету та когнітивної стійкості громадян.

Виникнення феномену постправди та розвиток цифрових технологій актуалізують потребу в розробці нових педагогічних підходів, здатних сформувати у молоді інтелектуальний імунітет. Феномен постправди, що набув особливого значення після глобальної пандемії, створив середовище, де об'єктивні факти мають менший вплив на формування суспільної думки, ніж апеляції до емоцій та особистих переконань [10]. Це призводить до нівелювання ідеалів безсторонності та підміни наукового знання маніпулятивними наративами. Педагогічна відповідь на ці виклики полягає у розробці та впровадженні стратегій, що активізують метакогнітивні механізми особистості, дозволяючи їй усвідомлювати власні мисленнєві процеси та вчасно коригувати викривлені судження.

Аналітичне мислення в освітньому контексті розглядається як багатогранний комплекс інтелектуальних операцій, що включає здатність до глибокого аналізу, синтезу, оцінювання інформації з різноманітних джерел, а також готовність до прийняття виважених рішень на основі фактів. Ефективність цих процесів безпосередньо залежить від мовної компетентності, оскільки думка структурується мовою, а точне володіння лексичним інструментарієм є передумовою для прозорого та аргументованого мислення. Особливе місце у системі когнітивного захисту посідає національна ідентичність, яка виступає внутрішнім стабілізатором та духовною опорою особистості. Вона базується на спільних історичних, культурних та мовних чинниках, що забезпечують суспільну єдність та стійкість перед зовнішніми деструктивними впливами. Формування такої ідентичності через систему громадянської освіти дозволяє створювати умови, за яких громадяни стають менш вразливими до навіювання та маніпуляцій [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема критичного мислення та його розвитку традиційно перебуває у центрі уваги дослідників, зокрема С. Рівас, С. Саїза та К. Осси, які акцентують на важливості метакогнітивних стратегій [15]. Психологічні аспекти прийняття рішень за моделями «швидкого» та «повільного» мислення, а також вплив когнітивних упереджень ґрунтовно висвітлені у розвідках Р. Халіла та М. Брюне [12]. Питання інформаційної гігієни та викликів інформаційної війни в цифрову епоху аналізують М. Фролова та В. Козел [7], а роль демократичної освіти у протидії ерозії істини в кризові періоди досліджує Д. Наллі [14]. Водночас потребує глибшого вивчення синергія між розвитком аналітичних навичок та зміцненням національної ідентичності як цілісного механізму когнітивного захисту. На думку Г. Бестіаса та В. Конідарі,

феномен постправди в сучасну еру загрожує демократичній стійкості, руйнуючи спільний соціальний простір [10]. Оскільки маніпуляція реальністю в політичних цілях не може бути виправлена лише коригуванням фактів, педагогіка має зосередитися на вихованні здатності до судження та поваги до плюралізму думок. Релевантним є твердження Р. Хінга, що в епоху цифрового націоналізму освіта повинна досліджувати взаємозв'язок між технологіями, національними наративами та ідентичністю [11]. С. Бадер, В. Курило та М. Починкова розглядають структуру критичного мислення особистості як складний конструкт, що містить мотиваційно-ціннісний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний компоненти [2]. Важливо також враховувати «невидимі педагогічні установки» вчителів, які, за спостереженнями Р. Вінтроп та колег, суттєво впливають на подолання освітньої кризи [18]. Отже, медіаграмотність визначається як сукупність знань та умінь, що сприяють критичному аналізу та створенню медіатекстів. Сформоване аналітичне мислення дозволяє частково долати когнітивні викривлення та приймати адекватні рішення в умовах війни. Оскільки рівень медіакомпетентності студентів часто є нерівномірним, вища освіта має виконувати роль платформи для переходу від пасивного споживання до активної інтерпретації контенту.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та систематизації педагогічних стратегій формування аналітичного мислення студентів як фундаментального чинника когнітивної стійкості особистості в умовах сучасного інформаційного протистояння.

Виклад основного матеріалу. Процес формування аналітичного мислення в умовах інтенсивного інформаційного тиску являє собою складну багатофакторну структуру, що базується на цілісній чотирикомпонентній моделі. Ця модель інтегрує мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний аспекти, кожен з яких відіграє специфічну роль у трансформації пасивного споживача контенту на активного аналітика. В основі цієї трансформації лежить необхідність подолання природної когнітивної лінії та перехід від інтуїтивних реакцій до усвідомленого інтелектуального контролю [12].

Мотиваційний аспект постає фундаментом усієї когнітивної конструкції, оскільки він відображає внутрішню готовність особистості до пошуку істини та ціннісну орієнтацію на об'єктивність. У середовищі, перенасиченому швидкими емоційними стимулами, інтелектуальне зусилля потребує значних вольових ресурсів. Мотивація тут виступає як енергетичний драйвер, що змушує людину відмовитися від комфортного підтвердження власних упереджень на користь часто болючого, але об'єктивного аналізу фактів. Це передбачає виховання інтелектуальної чесності та відкритості до альтернативних точок зору, що є необхідним для деескалації соціальної напруги.

Пізнавальний аспект формує теоретичний і когнітивний базис, на якому будується захисна стратегія особистості. Він охоплює глибоку систему знань про логічні закони, типові помилки аргументації та сучасні методи дезінформації.

Розуміння механізмів маніпуляції, від класичної пропаганди до складних алгоритмічних впливів у соціальних мережах, дозволяє індивіду ідентифікувати загрозу ще на етапі її виникнення [13]. Цей компонент включає знання про архітектуру вибору, фреймінг та психологічні тригери, які використовують медіатехнологи для обходу раціональних фільтрів. Без міцного пізнавального фундаменту навіть висока мотивація може виявитися безсилою перед професійно сконструйованим фейком, оскільки суб'єкт просто не матиме інструментарію для розрізнення маніпулятивного впливу.

Діяльнісний аспект переводить теоретичні знання у площину практичних навичок та автоматизованих умінь. Він передбачає реальне володіння операціями аналізу, синтезу, порівняння та оцінювання джерел інформації в реальному часі. У навчальному контексті це реалізується через розв'язання ситуативних задач, деконструкцію медіаповідомлень та перевірку достовірності даних. Діяльнісний компонент дозволяє індивіду не просто знати про існування маніпуляцій, а ефективно застосовувати алгоритми критичного розбору: перевіряти першоджерела, аналізувати експертність авторів, виявляти приховані підтексти та оцінювати повноту викладеної інформації. Це етап перетворення знання на дієвий інструмент інтелектуальної самооборони.

Нарешті, рефлексивний аспект замикає цикл, спрямовуючи увагу студента всередину власних когнітивних процесів. Рефлексія дозволяє здійснювати постійне самоспостереження, виявляти особисті упередження, такі як ефект підтвердження (схильність довіряти лише тій інформації, що узгоджується з нашими поглядами). Цей компонент вчить людину ставити запитання не лише до тексту, а й до власної реакції на нього: Чому я хочу в це вірити?, Які емоції викликає в мені цей заголовок? Рефлексія забезпечує гнучкість мислення та здатність до корегування висновків у разі появи нових доказів. Саме завдяки рефлексивному аналізу відбувається перехід від формального виконання алгоритмів до справжньої когнітивної автономії, що робить особистість стійкою до будь-яких форм зовнішнього інформаційного тиску [15].

Сучасна педагогічна наука розглядає розвиток аналітичного мислення не як стихійне явище, а як керований технологічний процес, що реалізується через послідовну зміну когнітивних станів студента. В основі цієї моделі лежить триетапна структура – виклик, осмислення та рефлексія, яка забезпечує поступовий перехід від репродуктивного сприйняття до глибокої аналітичної деконструкції інформації [3]. Кожен етап цієї технології виконує унікальну функцію у формуванні інтелектуальної автономії особистості, використовуючи специфічний інструментарій для подолання когнітивної пасивності.

Перший етап, виклик, спрямований на виведення студента зі стану когнітивного спокою. Її головна мета полягає не лише в актуалізації вже наявних знань (того, що студент «знає» або «думає, що знає»), а й у стимулюванні внутрішнього інтересу до нової теми. На цьому етапі відбувається виявлення прогалин у розумінні, що створює інтелектуальний дефіцит – необхідну умову

для мотивації. Використання методів мозкового штурму або кошика ідей дозволяє зібрати первинний масив уявлень, часто хаотичних або стереотипних, які стануть матеріалом для подальшої обробки. Застосування прийому вірних та невірних тверджень на цьому етапі є особливо ефективним, оскільки воно змушує студента сумніватися в очевидному та готує ґрунт для верифікації фактів.

Другий етап, осмислення, є центральним компонентом пізнавального циклу. Тут відбувається безпосередній контакт із новим змістом, під час якого учень має не просто поглинати інформацію, а активно її структурувати. Це фаза, де відбувається боротьба між первинними установками та новими даними. Методичні інструменти, такі як «Метод ІНСЕРТ» (система маркування тексту), дозволяють студенту здійснювати моніторинг власного розуміння в режимі реального часу, позначаючи відоме, нове, суперечливе та те, що потребує уточнення. «Читання з зупинками» та використання «Запитання» стимулюють пошук відповідей на внутрішні запити, сформовані на етапі виклику [8]. Важливо, що на цьому етапі педагог мінімізує свій вплив, дозволяючи студенту самостійно вибудовувати логічні зв’язки та аналізувати складні повідомлення.

Завершальний етап, рефлексія, трансформує отриману інформацію у власне знання. Це етап узагальнення ідей, обміну думками та вироблення індивідуального ставлення до проблеми. Рефлексія дозволяє оцінити не лише результат, а й сам шлях пізнання. Використання дискусійних кіл або методу «Займи позицію» змушує студентів вербалізувати власні висновки та захищати їх перед аудиторією, що є найвищим проявом когнітивної активності. Написання есе допомагає розглянути об'єкт аналізу з різних боків: від описового до оцінювального. Саме тут відбувається остаточне подолання маніпулятивних впливів, оскільки інформація, що пройшла крізь фільтри рефлексії, стає частиною особистісного досвіду, а не просто зовнішньою установкою. Особливе місце в цій системі посідає метод «Запитання». Цей інструмент є універсальним ключем для інтерпретації медіа-текстів у сучасному перенасиченому інфопросторі.

Вагоме значення має системна інформаційна гігієна, впроваджена через спеціалізовані навчальні курси. Професійна підготовка в цій сфері має на меті не лише надання знань про існування фейків, а й розвиток прикладних навичок ідентифікації штучно створених профілів, розпізнавання ботоферм та аналізу технік емоційного тиску [7]. Якісна освіта вчить розрізняти об’єктивний журналістський стандарт від замаскованого піару чи пропаганди, орієнтуючись на джерела фінансування медіа, редакційну політику та наявність перехресних посилань. Це формує культуру відповідального споживання, де кожен акт поширення інформації (репост чи лайк) розглядається як свідома дія, що несе певні суспільні наслідки. Кінцевою метою такої підготовки є поєднання навичок кібербезпеки з розвитком емоційного скептицизму. В основі цієї стратегії лежить здатність до саморефлексії та контролю над власними імпульсами в цифровому

середовищі. Таким чином, сучасна медіаграмотність перетворюється на комплексне поєднання психологічної стійкості, технічної обізнаності та логічної дисципліни, що є єдиним дієвим засобом захисту в умовах інформаційної війни. Ефективність такого захисту та практична реалізація логічної дисципліни значною мірою зумовлені лінгвістичним чинником, адже саме взаємозв'язок між мовною компетенцією та здатністю до аналізу є фундаментальним. Мова не лише передає думку, а й формує її межі. Професійне володіння мовними засобами дозволяє студентам чітко артикулювати складні поняття та уникати логічних пасток, закладених у маніпулятивних текстах [16]. Інтеграція вправ на розвиток аналітичного мислення у процес вивчення мови (як рідної, так і іноземної) дає змогу студентам критично досліджувати різноманітні теми, використовуючи лінгвістичний інструментарій для розкриття прихованих значень [9]. Це створює синергетичний ефект, де вдосконалення мови веде до уточнення мислення, а розвиток інтелекту стимулює багатство мовного вираження.

В умовах сучасних гібридних загроз та інтенсивного зовнішнього інформаційного наступу національна ідентичність трансформується з абстрактної соціокультурної категорії на дієвий, функціональний інструмент захисту суспільної свідомості. Вона виступає як фундаментальний когнітивний якір, що забезпечує стабільність світоглядної архітектури особистості. Цей механізм дозволяє зберігати внутрішню цілісність навіть за умов екстремального психологічного тиску, масованої дезінформації та спроб зовнішнього маніпулятивного впливу на ціннісну систему громадянина. Процес формування національної ідентичності базується на глибокому усвідомленні приналежності до нації, що ґрунтується на тяглості історичних процесів, культурних артефактах та територіальній приналежності [1]. У межах педагогічних стратегій цей процес реалізується через кілька ключових компонентів, кожен з яких виконує специфічну захисну функцію. Державна мова у цьому контексті постає не лише як засіб комунікації, а як первинний маркер безпеки та об'єднуючий чинник. Її педагогічна функція полягає у створенні єдиного, герметичного інформаційного поля, яке є стійким до зовнішніх семантичних викривлень.

Історична пам'ять виконує фундаментальну смислотвірну функцію. Вона забезпечує вертикальну спадкоємність цінностей між поколіннями, що формує своєрідний історичний імунітет до міфів та фальсифікацій минулого.

Педагогічна робота з історичною правдою, зокрема через мистецькі та освітні заходи, дозволяє утвердити об'єктивне знання [11]. Це унеможливлює спроби ревізіонізму, які часто використовуються в інформаційних операціях для підриву легітимності державних інституцій та національного суверенітету. Громадянські цінності відіграють мотиваційну роль у структурі ідентичності [6]. Аксіологічний компонент передбачає формування усвідомленого та ціннісного ставлення до державних інституцій. Це не просто лояльність, а активна громадянська позиція, що стимулює індивіда до протидії маніпуляціям. Високий

рівень громадянської свідомості створює внутрішню мотивацію для захисту національних інтересів в усіх сферах – від фізичної безпеки до інформаційної гігієни. Культурні коди виконують ідентифікаційну функцію, створюючи глибокий психологічний та емоційний зв'язок із нацією. Вони діють на рівні архетипів та символів, які важко деконструювати суто логічними аргументами пропаганди. Завдяки цьому створюється додатковий рівень захисту, де національна єдність сприймається як екзистенційна цінність [5].

У системі формальної освіти України громадянська компетентність розглядається як наскрізна лінія виховання. Вона передбачає не лише знання про державний устрій, а й здатність аргументовано відстоювати свої переконання та протистояти навіюванню [4]. Д. Наллі наголошує на важливості демократичного навчального плану, який у часи після пандемії та в умовах глобальних конфліктів має зосереджуватися на відновленні соціального капіталу та довіри між спільнотою, закладами освіти та державою [14]. Такий підхід дозволяє студентам бачити себе активними суб'єктами історії, а не пасивними об'єктами інформаційного впливу. Заклад вищої освіти стає місцем регенерації стосунків та формування культурного і політичного капіталу, що є необхідним для виживання демократії в епоху постправди.

Важливим аспектом є подолання цифрового розриву. Дані з різних регіонів світу, зокрема дослідження у сільських академічних екосистемах, свідчать, що відсутність інфраструктури та належної підготовки вчителів може посилювати поширення необґрунтованих матеріалів у внутрішніх мережах навчальних закладів [11; 17]. Це підкреслює необхідність локалізованих стратегій цифрової грамотності, які враховують специфіку доступу до технологій та рівень початкової підготовки молоді. Майбутні дослідження мають зосередитися на ролі штучного інтелекту (ШІ) як у створенні дезінформації, так і в її виявленні. Педагогіка епохи постправди потребує нових методологій верифікації контенту, де ШІ-інструменти можуть стати помічниками у швидкому аналізі великих масивів даних, проте остаточне рішення та етична оцінка мають залишатися прерогативою людини з розвиненим аналітичним апаратом.

Висновки. Системний аналіз проблеми формування аналітичного мислення студентів в умовах сучасних інформаційних викликів дозволяє стверджувати, що ефективне протистояння маніпуляціям у просторі постправди можливе лише за умови впровадження чотирикомпонентної моделі (мотиваційного, пізнавального, діяльнісного та рефлексивного аспектів). Це дозволяє трансформувати студента з пасивного споживача контенту на автономного аналітика, здатного переходити від швидких інтуїтивних реакцій до усвідомленого інтелектуального контролю. Розвиток аналітичних навичок має розглядатися як керований процес, що базується на триетапній структурі (виклик, осмислення та рефлексія). Виявлено фундаментальний зв'язок між мовною компетенцією та якістю мислення. Професійне володіння державною мовою виступає не лише засобом комунікації, а й інструментом структурування логічних операцій, що

дозволяє уникати семантичних пасток і чітко артикулювати складні поняття в умовах гібридних загроз. Встановлено, що національна ідентичність постає як смисловий каркас, що впорядковує соціальний досвід. Вона інтегрує історичну пам'ять, культурні коди та громадянські цінності у єдину систему захисту, яка автоматично маркує деструктивні зовнішні впливи як чужі, забезпечуючи цілісність світогляду особистості. Формування аналітичного мислення є не просто освітньою методикою, а складником стратегії національної безпеки. Тільки через поєднання інтелектуальної дисципліни, медіаграмотності та міцного ціннісного фундаменту можливо виховати покоління, здатне зберігати суб'єктність у глобальному інформаційному протистоянні.

Подальший розвиток педагогіки в епоху цифровізації потребує подолання цифрового розриву між регіонами та інтеграції штучного інтелекту як допоміжного інструмента верифікації даних. Проте вирішальна роль у прийнятті етичних рішень та остаточному аналізі інформації має залишатися за людиною з розвиненим аналітичним мисленням.

Література

1. Андрущенко Т. В., Боднар М. О. Формування національної свідомості молоді: психологічні особливості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2025. Т. 36 (75), № 2. С. 1–6. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.2/01.

2. Бадер С., Курило В., Починкова М. Чинники формування критичного мислення особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2023. Вип. 66, том 1. С. 177–184. https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-28.

3. Критичне мислення: що це таке і навіщо воно потрібне. *Нова українська школа.* 2017. 12 верес. URL: https://nus.org.ua/2017/09/12/krytychne-myslennya-2/

4. *Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення* : аналіт. доповідь / Ю. Якименко (керівник проєкту), А. Биченко, В. Замятін та ін. ; Центр Разумкова. Київ, 2019. 126 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf

5. Рябовол Л. Т. Аксіологічний компонент правової предметної компетентності: сутність та відображення у державних вимогах до результатів навчання. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті :* міжнар. період. зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Бабича, О. М. Хвостиченка. Харків : НДВП «Інтелект-Експрес-Капітал», 2023. Вип. 5. С. 368–373. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737510/1/стаття_Рябовол.pdf

6. *Українська національна та громадянська ідентичність: теорія та практика:* інформаційний дайджест/ Уклад. К. С. Філюшина., Слов'янськ: ДОПДЮТ, 2025 р. 26 с.

7. Фролова М. Е., Козел В. М. Інформаційна війна в цифрову епоху: виклики та загрози для студентської аудиторії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2025. Т. 36 (75), № 2. С. 126–132. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.2/19

8. Arthi MP, Gandhimathi SNS. Research trends and network approach of critical thinking skills in English Language Teaching - A bibliometric analysis implementing R studio. *Heliyon.* 2025. Vol. 11(2). 10.1016/j.heliyon.2025.e42080

9. Bestias G., Konidari V. Democratic Resilience and Post-truth in the Contemporary Era: The Role of the School. *Journal of Education and Training.* 2025. Vol. 13(2). https://doi.org/ 10.5296/jet.v13i2.23217

10. Digital literacy and post truth challenges in the rural academic ecosystem of Tamil Nadu. Springer Nature Communities. URL: https://communities.springernature.com/videos/digital-literacy-and-post-truth-challenges-in-the-rural-academic-ecosystem-of-tamil-nadu

11. Heang, R. (2024). Digital Nationalism: Understanding the Power of Digital Technology in the Rise of Nationalism, National Identity, and National Narratives. *Open Access Library Journal*, 11, 1–26. DOI: 10.4236/oalib.1112129.

12. Khalil R, Brüne M. Adaptive Decision-Making “Fast” and “Slow”: A Model of Creative Thinking. *European Journal of Neuroscience.* 2025. Vol. 61(5). 10.1111/ejn.70024.

13. Lessons from Thinking, Fast and Slow: System 1 and System 2 / TRC Market Research. TRC Blog. URL: https://trcmarketresearch.com/blog/lessons-from-thinking-fast-a-slow-system-1-and-system-2/

14. Nally D. A democratic curriculum for the challenges of post-truth. *Curriculum Perspectives.* 2024. Vol. 44(2). P. 229–245. DOI: https://doi.org/10.1007/s41297-024-00228-z

15. Rivas, S., Saiz, C., & Ossa, C. (2022). Metacognitive Strategies and Development of Critical Thinking in Higher Education. *Frontiers in psychology. Vol.* 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.913219

16. System 1 and System 2 Thinking: The Complete Guide. *Behavioural Design*. URL: https://www.suebehaviouraldesign.com/en/blog/system-1-and-system-2-explained/

17. Winthrop, R., Anderson, E., Sun, J. P., et al. (2024). *Invisible pedagogical mindsets: The role of teacher beliefs in the global learning crisis*. Brookings Institution. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/07/Invisible-Pedagogical-Mindsets_FINAL.pdf.

References

1. Andrushchenko, T. V., & Bodnar, M. O. (2025). Formuvannia natsionalnoi svidomosti molodi: psykholohichni osoblyvosti [Formation of national consciousness of youth: Psychological features]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia*, *36*(75), 2, 1–6. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.2/01 [in Ukrainian].

2. Bader, S., Kurylo, V., & Pochynkova, M. (2023). Chynnyky formuvannia krytychnoho myslennia osobystosti [Factors of forming the critical thinking of a personality]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, *66*(1), 177–184. https://doi.org/10.24919/2308-4863/66-1-28 [in Ukrainian].

3. *Krytychne myslennia: shcho tse take i navishcho vono potribne* [Critical thinking: What it is and why it is needed]. (2017, September 12). Nova Ukrainska Shkola. https://nus.org.ua/2017/09/12/krytychne-myslennya-2/ [in Ukrainian].

4. Yakymenko, Yu. (Ed.). (2019). *Politychna osvita v Ukraini: stan i perspektyvy udoskonalennia: analitychna dopovid* [Political education in Ukraine: State and prospects for improvement: Analytical report]. Razumkov Center. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf [in Ukrainian].

5. Ryabovol, L. T. (2023). Aksiolohichnyi komponent pravovoi predmetnoi kompetentnosti: sutnist ta vidobrazhennia u derzhavnykh vymohakh do rezultativ navchannia [Axiological component of legal subject competence: Essence and reflection in state requirements for learning outcomes]. In V. P. Babych & O. M. Khvostychenko (Eds.), *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v XXI stolitti* (Iss. 5, pp. 368–373). Intelekt-Ekspres-Kapital. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737510/1/стаття_Рябовол.pdf [in Ukrainian].

6. Filyushina, K. S. (Comp.). (2025). *Ukrainska natsionalna ta hromadianska identychnist: teoriia ta praktyka: informatsiinyi daidzhest* [Ukrainian national and civic identity: Theory and practice: Information digest]. DOPDYUT [in Ukrainian].

7. Frolova, M. E., & Kozel, V. M. (2025). Informatsiina viina v tsyfrovu epokhu: vyklyky ta zahrozy dlia studentskoi audytorii [Information war in the digital age: Challenges and threats for the student audience]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia, 36*(75), 2, 126–132. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.2/19 [in Ukrainian].

8. Arthi, M. P., & Gandhimathi, S. N. S. (2025). Research trends and network approach of critical thinking skills in English Language Teaching - A bibliometric analysis implementing R studio. *Heliyon*, *11*(2), Article e42080. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2025.e42080

9. Bestias G., Konidari V. Democratic Resilience and Post-truth in the Contemporary Era: The Role of the School. *Journal of Education and Training.* 2025. Vol. 13(2). https://doi.org/10.5296/jet.v13i2.23217

10. Digital literacy and post truth challenges in the rural academic ecosystem of Tamil Nadu. Springer Nature Communities. URL: https://communities.springernature.com/videos/digital-literacy-and-post-truth-challenges-in-the-rural-academic-ecosystem-of-tamil-nadu

11. Heang, R. (2024). Digital Nationalism: Understanding the Power of Digital Technology in the Rise of Nationalism, National Identity, and National Narratives. *Open Access Library Journal*, 11, 1–26. DOI: 10.4236/oalib.1112129.

12. Khalil R, Brüne M. Adaptive Decision-Making "Fast" and "Slow": A Model of Creative Thinking. *European Journal of Neuroscience.* 2025. Vol. 61(5). 10.1111/ejn.70024.

13. Lessons from Thinking, Fast and Slow: System 1 and System 2 / TRC Market Research. TRC Blog. URL: https://trcmarketresearch.com/blog/lessons-from-thinking-fast-a-slow-system-1-and-system-2/

14. Nally D. A democratic curriculum for the challenges of post-truth. *Curriculum Perspectives.* 2024. Vol. 44(2). P. 229–245. DOI: https://doi.org/10.1007/s41297-024-00228-z

15. Rivas, S., Saiz, C., & Ossa, C. (2022). Metacognitive Strategies and Development of Critical Thinking in Higher Education. *Frontiers in psychology. Vol.* 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.913219

16. System 1 and System 2 Thinking: The Complete Guide. *Behavioural Design*. URL: https://www.suebehaviouraldesign.com/en/blog/system-1-and-system-2-explained/

17. Winthrop, R., Anderson, E., Sun, J. P., et al. (2024). *Invisible pedagogical mindsets: The role of teacher beliefs in the global learning crisis*. Brookings Institution. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/07/Invisible-Pedagogical-Mindsets_FINAL.pdf.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 355.232.6:378.1(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1202-1211

Клепацький Сергій Вікторович старший викладач кафедри кінології Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, https//orcid.org/ 0000-0001-9148-9144

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У СИЛАХ ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано сучасний стан та особливості системи підготовки офіцерських кадрів у силах оборони України, а саме Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України (далі - ЗСУ, НГУ, ДПСУ). в умовах трансформації системи військової освіти України. Розглянуто ключові структурні елементи підготовки офіцерського складу, що охоплює тактичний (L-1, L-2), оперативний (L-3) та стратегічний (L-4, L-5) рівні. Визначено, що трансформація системи військової освіти зумовлена необхідністю врахування бойового досвіду, накопиченого в ході збройної агресії російської федерації проти України, а також потребою у формуванні нової генерації офіцерів-лідерів, здатних діяти в умовах сучасної війни і гібридних загроз. Встановлено, що основними векторами трансформації є запровадження компетентнісно-орієнтованого підходу до формування змісту освітніх програм; впровадження принципу «Освіта впродовж військової кар'єри»; підвищення вимог до мовної підготовки за стандартами STANAG 6001; інтеграція стандартів НАТО в освітній процес вищих військових навчальних закладів; розвиток лідерського потенціалу офіцерів як ключового чинника бойової ефективності підрозділів. Проаналізовано особливості підготовки офіцерів ДПСУ та НГУ як складових Сил оборони, що мають специфічну дуалістичну природу підготовки — поєднання правоохоронної та загальновійськової компетентностей. Виявлено суперечності між традиційними підходами до підготовки офіцерів і новими вимогами бойових умов та міжнародних стандартів. Обґрунтовано педагогічні умови ефективної підготовки майбутніх офіцерів в умовах реформування системи військової освіти.

Ключові слова: підготовка офіцерів; Сили оборони України; трансформація військової освіти; стандарти НАТО; ВВНЗ; Збройні сили України; Державна прикордонна служба України; Національна гвардія України.

Klepatskyi Serhii Viktorovych Senior lecturer of the Cynology Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0000-0001-9148-9144Tel.

FEATURES OF TRAINING FUTURE OFFICERS IN THE DEFENSE FORCES OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MILITARY EDUCATION TRANSFORMATION

Abstract. The article analyzes the current state and features of the officer training system in the Defense Forces of Ukraine — namely the Armed Forces of Ukraine, the National Guard of Ukraine, and the State Border Guard Service of Ukraine (hereinafter — AFU, NGU, SBGSU) — in the context of the transformation of Ukraine's military education system. The key structural elements of officer training are examined, covering the tactical (L-1, L-2), operational (L-3), and strategic (L-4, L-5) levels. It is determined that the transformation of the military education system is driven by the need to incorporate combat experience accumulated during the armed aggression of the russian federation against Ukraine, as well as by the need to shape a new generation of officer-leaders capable of operating under the conditions of modern warfare and hybrid threats. It is established that the main vectors of transformation include: the introduction of a competency-based approach to the development of educational program content; the implementation of the principle of "Education throughout a military career"; increased requirements for language training in accordance with STANAG 6001 standards; the integration of NATO standards into the educational process of higher military educational institutions; and the development of officers' leadership potential as a key factor in the combat effectiveness of units. The specific features of officer training in the SBGSU and NGU as components of the Defense Forces are analyzed, highlighting their specific dualistic nature — the combination of law enforcement and general military competencies. Contradictions between traditional approaches to officer training and the new requirements of combat conditions and international standards are identified. The pedagogical conditions for effective training of future officers in the context of reforming the military education system are substantiated.

Keywords: officer training; Defense Forces of Ukraine; transformation of military education; NATO standards; higher military educational institutions; Armed Forces of Ukraine; State Border Guard Service of Ukraine; National Guard of Ukraine.

Постановка проблеми. Трансформація системи військової освіти в Україні на сучасному етапі розвитку державності та ведення повномасштабної оборонної війни проти російської федерації становить одну з найбільш складних та багатогранних проблем національної безпеки. Актуальність дослідження системи підготовки офіцерів зумовлена об’єктивною потребою у професіоналізації сил оборони, здатності командного складу до швидкої адаптації в умовах високої невизначеності та інтеграції до євроатлантичних стандартів управління. Збройний конфлікт безпрецедентного масштабу наочно продемонстрував, що ефективність бойових дій значною мірою визначається рівнем підготовленості офіцерського складу — його здатністю приймати рішення в умовах бойового

стресу, організовувати взаємодію між підрозділами, адаптуватися до швидко змінюваної оперативної обстановки.

У цьому контексті набуває особливої актуальності проблема трансформації системи підготовки майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах (далі - ВВНЗ) України. Йдеться не лише про оновлення змісту освітніх програм, але й про принципову зміну підходів до організації освітнього процесу, методів навчання, критеріїв оцінювання професійної придатності, а також до формування ціннісних засад і лідерських якостей офіцерів. Система підготовки офіцерів має відповідати, з одного боку, реальним потребам сьогоднішньої війни, а з іншого перспективним вимогам постконфліктного відновлення та інтеграції до Північноатлантичного альянсу.

Зазначена проблема має пряме значення як для педагогічної науки в частині розроблення теоретичних засад компетентнісно-орієнтованої підготовки офіцерів, так і для практики в частині впровадження ефективних моделей і технологій навчання у ВВНЗ. Таким чином, дослідження особливостей підготовки майбутніх офіцерів у Силах оборони України в умовах трансформації системи військової освіти є науково значущим і практично необхідним завданням.

Аналіз останніх досліджень Питання реформування військової освіти та підготовки офіцерського складу перебуває у центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців. Фундаментальні аспекти переходу системи військової освіти на стандарти НАТО та запровадження багаторівневої системи освіти закладені у працях Д. Вітера та В. Оліферука [1], автори доводять необхідність модернізації нормативної бази для досягнення повної **оперативної сумісності із країнами альянсу,** детально описують структуру **багаторівневої підготовки**, яка охоплює як формальну вищу освіту, так і професійні курси лідерства для різних ланок командування. Особлива увага приділяється створенню системи **безперервного професійного розвитку** військовослужбовців протягом усієї кар'єри В. Мірненко, Д. Вітер., В. Оліферук [2], автори аналізують структуру підготовки військовослужбовців, що базується на принципі **«освіта впродовж військової кар'єри»** та охоплює рівні від тактичного до стратегічного (L1–L5). С. Салкуцан та А. Столберг .[3] стверджують, що перехід від застарілих радянських моделей до **стандартів НАТО** та філософії **управління виконанням завдання (Mission Command)** дозволив українським командирам перевершити чисельно більшого ворога завдяки інтелектуальній гнучкості та критичному мисленню. Концептуальні засади трансформації військової освіти проаналізував А. Станішовський [4]. Питання розвитку лідерської компетентності офіцерів висвітлено в монографії О. Бойко [5]. Особливості інтеграції професійних курсів лідерства в навчальні плани підготовки офіцерів **НГУ** та **ДПСУ вивчали** В. Клачко, С. Білявець, О. Діденко, Ю. Дем'янюк**.**

Мета статті. Охарактеризувати особливості підготовки майбутніх офіцерів у Силах оборони України в умовах трансформації системи військової

освіти, визначити ключові проблеми та педагогічні умови підвищення її ефективності.

Виклад основного матеріалу. Трансформація системи військової освіти України є системним процесом, що охоплює нормативно-правовий, організаційний, змістовий і методичний рівні. Правовою основою реформи є Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту» та Концепція трансформації системи військової освіти, закріплена постановою Кабінету Міністрів України № 1410.

Система побудована на принципах доступності, неперервності та наступності ступеневого навчання військових фахівців з урахуванням специфіки їх військової служби.

Відповідно до запровадженої системи, підготовка офіцерів побудована за принципом «Освіта впродовж військової кар'єри» та охоплює п'ять рівнів курсів професійної військової освіти: L-1 (первинний рівень), L-1C (курси «капітанів»), L-2 (командно-штабний курс тактичного рівня — підготовка офіцерів штабу батальйон-бригада), L-3 (курс офіцерів об'єднаних штабів оперативного рівня), L-4 (курс вищого керівного складу стратегічного рівня) та L-5 (курс стратегічного управління вищого рівня та державної політики). Ключовою особливістю нової системи є нерозривний зв'язок між присвоєнням чергового військового звання та успішним завершенням відповідного курсу професійної військової освіти.

Важливою складовою трансформації є гармонізація з освітніми програмами НАТО. У цьому контексті виокремлено кілька ключових напрямів реформування:

- оновлення освітніх програм з орієнтацією на формування офіцера-лідера з урахуванням потреб євроатлантичної інтеграції та власного досвіду ведення бойових дій;

- впровадження в освітній процес процедур планування та прийняття військових рішень за стандартами НАТО, що забезпечує реальну взаємосумісність підрозділів Збройних Сил України та держав-членів Альянсу;

- підвищення рівня підготовленості науково-педагогічних працівників шляхом навчання кращих офіцерів та сержантів носіїв практичного бойового досвіду у країнах альянсу.

Окремим стратегічним напрямом є підвищення вимог до мовної підготовки. Курсанти після закінчення ВВНЗ тактичного рівня мають демонструвати рівень мовної підготовки СМР 1 за стандартом НАТО STANAG 6001 надалі цей показник підвищується до СМР 1+, а далі СМР 2. Для рівня L-3, L-4, L-5 вимагається рівень СМР 2. Мовна підготовка розглядається не лише як технічна навичка, але й як чинник реальної взаємосумісності з союзниками по НАТО та можливості доступу до закордонних програм підготовки.

Суттєвою особливістю сучасного етапу підготовки є активна інтеграція бойового досвіду в навчальний процес. Офіцери, які мають безпосередній

бойовий досвід, залучаються до проведення занять, передаючи актуальні знання та практичні навички. Це дозволяє суттєво скоротити відрив між теоретичним навчанням і реаліями сучасного поля бою. Важливим інструментом є також симуляційне моделювання бойових ситуацій із використанням сучасних програмно-апаратних комплексів, що дозволяє відпрацьовувати складні тактичні сценарії.

Ключовим концептуальним підгрунтям нової системи підготовки є компетентнісно-орієнтований підхід. Відповідно до затвердженої Доктрини військового лідерства ЗСУ, лідерська компетентність офіцера передбачає здатність ефективно організовувати, надихати та спрямовувати підлеглих на основі морального авторитету, практичного досвіду та компетентності. Лідерство трактується як процес впливу на особовий склад із метою успішного виконання поставлених завдань, що здійснюється безпосередньо через накази, контроль, мотивацію та опосередковано через особистий приклад і формування організаційної культури [7].

Особливості підготовки офіцерів ДПСУ та НГУ.

Концепція трансформації системи військової освіти, поширюється на всі складові сил оборони, зокрема й на ДПСУ. Єдиним вищим навчальним закладом, що здійснює підготовку офіцерів для ДПСУ, є Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі –НАДПСУ). Академія реалізує підготовку офіцерського складу тактичного та оперативно-тактичного рівня за різними спеціальностями, що охоплюють питання охорони державного кордону. підготовка офіцерів ДПСУ оперативного та стратегічного рівня (курс L-3, L-4) здійснюється в Національному університеті оборони України за єдиними освітніми програмами для всіх складових сил оборони. Здобуття оперативного та стратегічного рівня військової освіти офіцерським складом ДПСУ здійснюється у разі необхідності з урахуванням кваліфікаційних вимог до посад, які передбачають, зокрема, участь такого офіцерського складу в спільних діях у складі об’єднаних органів військового управління [8].

Ключовою особливістю підготовки офіцерів-прикордонників є її дуалістична природа поєднання правоохоронної компетентності, знань режиму державного кордону, прикордонного контролю, методів оперативно-розшукової роботи із загальновійськовою компетентністю, що охоплює тактику ведення бойових дій, бойове забезпечення підрозділів охорони кордону та вміння організовувати взаємодію з підрозділами ЗСУ на лінії зіткнення. Повномасштабна збройна агресія російської федерації докорінно змінила пріоритети цієї підготовки, якщо раніше домінувала правоохоронна складова, то з початком повномаштабної війни загальновійськовий блок суттєво зріс як за обсягом, так і за значущістю, оскільки підрозділи ДПСУ безпосередньо залучаються до ведення бойових дій у складі сил оборони. Це породжує специфічну суперечність між логікою правоохоронної освіти та логікою суто бойової підготовки.

В основу підготовки офіцерів-прикордонників в НАДПСУ покладено посилений блок професійно-орієнтованих дисциплін прикордонного та загальновійськового профілю. Міжнародна складова підготовки реалізується через активне партнерство з прикордонними відомствами країн-членів НАТО та ЄС зокрема агенцією FRONTEX та двосторонніх програм співробітництва. Вимоги до мовної підготовки за стандартом STANAG 6001 поширюються на офіцерів ДПСУ в тих самих параметрах, що й на ЗСУ та НГУ відповідно до положень Концепції трансформації військової освіти. Практична підготовка курсантів НАДПСУ здійснюється безпосередньо в підрозділах охорони державного кордону, що дозволяє забезпечити реальну взаємодію теоретичних знань із оперативною обстановкою на ділянках державного кордону.

Підготовка офіцерів НГУ здійснюється у двох закладах вищої військової освіти Національній академії НГУ та Київському інституті НГУ. Національна гвардія займає особливе місце у системі сил оборони адміністративно підпорядковуючись Міністерству внутрішніх справ, вона водночас може залучатися до виконання завдань оборони держави разом із ЗСУ. Така подвійна природа зумовлює специфічну освітню логіку підготовки офіцерів НГУ поєднання компетентностей з охорони громадського порядку, захисту важливих державних об'єктів і критичної інфраструктури та загальновійськових бойових спроможностей [9].

НГУ активно реформує систему підготовки майбутніх офіцерів шляхом імплементації стандартів та досвіду країн-членів НАТО в умовах воєнного стану. До проведення занять у ВВНЗ НГ залучаються представники країн НАТО та місії UNIFIER, офіцери-практики з бойовим досвідом і досвідчені інструктори, реалізуються програми обміну досвідом з європейськими військовими закладами освіти. Відповідно до концепції трансформації військової освіти, підготовку офіцерського складу тактичного та оперативно-тактичного рівнів реалізовують у закладах тактичного рівня; зміст цих курсів для НГУ враховує специфіку службово-бойової діяльності НГУ. охорону ядерних установок, конвоювання, несення вартової служби на стратегічних об'єктах та участь в охороні державного кордону спільно з ДПСУ. Починаючи з курсу L-3, офіцери НГУ навчаються разом із представниками всіх складових Сил оборони у Національному університеті оборони України за єдиною освітньою програмою, що формує спільне оперативне мислення та взаємосумісність у плануванні і проведенні спільних операцій.

Помітним сучасним акцентом у підготовці офіцерів ДПСУ та НГУ є інтеграція безпілотних систем до змісту освітніх програм. Набуття практичного бойового досвіду у 2022–2025 роках суттєво змінило пріоритети підготовки. Тактика дій в умовах застосування наземних роботизованих комплексів (НРКА) та безпілотних літальних апаратів (БПЛА) різного типу та протидія НРКА, БПЛА противника, стали органічними складовими тактичної підготовки. Разом з тим, фіксуючи відгуки офіцерів , що повертаються із зони бойових дій, свідчать про

необхідність більшої практичної орієнтованості програм підготовки на L-курсах та оперативнішого оновлення їхнього змісту відповідно до динаміки сучасного поля бою.

Таким чином, порівняльний аналіз систем підготовки офіцерів у ЗСУ, ДПСУ та НГУ виявляє як спільні, так і специфічні тенденції. Спільними є: реалізація єдиної системи L-курсів та вимог до мовної підготовки відповідно до концепції [8], орієнтація на стандарти НАТО, активна інтеграція бойового досвіду, запровадження компетентнісно-орієнтованого підходу у підготовці офіцерів.

Специфічними є те, що для підготовка офіцерів для ДПСУ та НГУ поєднання в собі правоохоронну та загальновійськову підготовки. Ці відмінності свідчать про те, що ефективна реалізація єдиної концепції трансформації потребує урахування інституційної специфіки кожної складової сил оборони при розробленні освітніх програм і методик підготовки.

Серед конкретних педагогічних умов ефективної підготовки майбутніх офіцерів в умовах трансформації системи військової освіти можна виокремити такі: 1) інтеграція актуального бойового досвіду в зміст освітніх програм через систематичне залучення офіцерів-практиків до освітнього процесу; 2) застосування інноваційних технологій навчання: симуляційне моделювання бойових ситуацій на програмно-апаратних комплексах, кейс-метод на основі реальних тактичних ситуацій з поточної війни, ділові ігри та штабні тренування; 3) формування індивідуальних траєкторій професійного розвитку офіцерів з урахуванням їхнього бойового досвіду та фахової спеціалізації — через диференційовані завдання, менторські програми та модульну структуру курсів; 4) системний розвиток лідерського потенціалу відповідно до положень Доктрини військового лідерства ЗСУ [7] через спеціальні лідерські курси, рефлексивні практики та моральне виховання; 5) забезпечення сучасної матеріально-технічної бази; 6) поглиблення міжнародної академічної мобільності, що забезпечить реальну сумісність та трансфер кращих практик військової освіти.

Важливим аспектом є врахування психологічних особливостей підготовки. Сучасний офіцер має бути здатним до прийняття рішень в умовах бойового стресу, тривалого психологічного та фізичного навантаження, невизначеності та дефіциту інформації. Тому значна увага приділяється психологічній підготовці, розвитку емоційного інтелекту, а також формуванню стресостійкості та психологічної витривалості. Дослідження Н. Білоножко обґрунтовує модель розвитку емоційного інтелекту, що інтегрує внутрішній контур (самосвідомість, самомотивація, саморегуляція) та зовнішній контур (емпатія, лідерство, соціальна взаємодія) як взаємопов'язані складові частини професійного становлення офіцера [10].

На нашу думку трансформація системи підготовки офіцерів супроводжується низкою суперечностей і викликів. По-перше, існує об'єктивна напруженість між потребою у тривалій якісній підготовці та гострою потребою

у поповненні офіцерського корпусу в умовах активних бойових дій. По-друге, спостерігається суперечність між традиційними авторитарними методами навчання та новими вимогами до розвитку ініціативності, критичного мислення та лідерства. По-третє, матеріально-технічна база ряду ВВНЗ ще не відповідає сучасним вимогам, що обмежує можливості впровадження симуляційних і цифрових технологій навчання. По-четверте, постійна адаптація навчальних програм до такти ведення бойових дій та застосування новітнього озброєння.

Висновок. Проведений аналіз засвідчує, що сучасна трансформація системи військової освіти в Україні є стратегічною відповіддю на виклики повномасштабної збройної агресії та необхідність досягнення взаємосумісності з державами-членами НАТО. Перехід на багаторівневу модель професійної військової освіти за принципом «освіта впродовж військової кар'єри» (курси L1–L5) дозволив створити цілісну вертикаль підготовки офіцерського складу. Це забезпечує не лише фахову компетентність, а й пряму кореляцію між успішним опануванням освітніх модулів та подальшим кар'єрним просуванням, що є критично важливим для професіоналізації сил оборони.

Ключовим досягненням реформи є імплементація стандартів Альянсу, зокрема філософії «Mission Command» (управління через завдання), яка довела свою ефективність у протистоянні чисельно переважаючому ворогу за рахунок розвитку ініціативності та критичного мислення командирів. Важливе значення має також уніфікація вимог до мовної підготовки за стандартом STANAG 6001, що відкриває офіцерам доступ до передових міжнародних програм та забезпечує спроможність працювати у складі об'єднаних штабів.

Дослідження підкреслює особливу роль інтеграції бойового досвіду 2022–2025 років у навчальний процес. Використання симуляційного моделювання, активне залучення офіцерів-практиків та оперативне включення в програми підготовки питань застосування безпілотних систем дозволяє мінімізувати розрив між теорією та динамічними реаліями сучасного поля бою. Водночас виявлено специфіку підготовки в ДПСУ та НГУ, яка полягає у необхідності поєднання правоохоронних функцій із загальновійськовою складовою, що вимагає гнучкості при розробленні освітніх програм.

Література:

1. Вітер Д., Оліферук В. Концепція розвитку системи військової освіти України. *Військова освіта*. 2021. № 2 (44). С. 29–42. DOI: 10.33099/2617-1775/2021-02/29-42.

2. Мірненко В., Вітер Д., Оліферук В. Трансформація системи військової освіти: основні тенденції та перспективи. *Військова освіта*. 2023. № 2 (48). С. 9–17. DOI: 10.33099/2617-1775/2023-02/9-17.

3. Салкуцан С., Столберг А. Вплив війни на українську систему військової освіти: йти вперед у воєнний та у мирний час. *Connections: The Quarterly Journal*. 2022. Vol. 21, no. 3. P. 67–76.

4. Станішовський А. С. Концептуальні засади трансформації військової освіти: європейський дискурс. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 14(32). С. 441–451. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-441-451.

5. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 667 с..

6. Стан, проблеми та перспективи трансформації військової освіти в контексті реалізації стандартів НАТО / В. Клачко, С. Білявець, О. Діденко, Ю. Дем'янюк // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки. 2022. № 1 (28), ч. 1. С. 90–104.

7. Доктрина військового лідерства у Збройних Силах України : ОП 1-296. — [2-ге вид.]. — Київ : Головне управління персоналу Генерального штабу ЗС України, 2024. — 45 с.

8. Концепція трансформації системи військової освіти : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 15 груд. 1997 р. № 1410 (в редакції постанови КМУ від 30 груд. 2022 р. № 1490). *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1410-97-%D0%BF/ed20230104 (дата звернення: 30.03.2026).

9. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18 (дата звернення: 30.03.2026).

10. Білоножко Н. Модель розвитку емоційного інтелекту майбутніх офіцерів у освітньому середовищі вищого військового навчального закладу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2026. Вип. 9. С. 10–15. DOI: https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2026-1.02

References

1. Viter, D., & Oliferuk, V. (2021). Kontseptsiia rozvytku systemy viiskovoi osvity Ukrainy [The concept of development of the military education system of Ukraine]. *Viiskova osvita*, *2*(44), 29–42. https://doi.org/10.33099/2617-1775/2021-02/29-42

2. Mirnenko, V., Viter, D., & Oliferuk, V. (2023). Transformatsiia systemy viiskovoi osvity: osnovni tendentsii ta perspektyvy [Transformation of the military education system: main trends and prospects]. *Viiskova osvita*, *2*(48), 9–17. https://doi.org/10.33099/2617-1775/2023-02/9-17

3. Salkutsan, S., & Stolberg, A. (2022). The impact of war on the Ukrainian military education system: moving forward in wartime and peacetime. *Connections: The Quarterly Journal*, *21*(3), 67–76.

4. Stanishovskyi, A. S. (2023). Kontseptualni zasady transformatsii viiskovoi osvity: yevropeiskyi dyskurs [Conceptual foundations of military education transformation: European discourse]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, *14*(32), 441–451. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-441-451

5. Boiko, O. V. (2020). *Teoriia i metodyka formuvannia liderskoi kompetentnosti ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy* [Theory and methodology of forming leadership competence of officers of the Armed Forces of Ukraine]: monohrafiia. Vyd. O. O. Yevenok.

6. Klachko, V., Biliavets, S., Didenko, O., & Demianiuk, Yu. (2022). Stan, problemy ta perspektyvy transformatsii viiskovoi osvity v konteksti realizatsii standartiv NATO [State, problems and prospects of military education transformation in the context of implementing NATO standards]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedahohichni nauky*, *1*(28), part 1, 90–104.

7. Holovne upravlinnia personalu Heneralnoho shtabu ZS Ukrainy. (2024). *Doktryna viiskovoho liderstva u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: OP 1-296* [Doctrine of military leadership in the Armed Forces of Ukraine: OP 1-296] (2nd ed.).

8. Kabinet Ministriv Ukrainy. (1997, December 15; amended 2022, December 30). *Kontseptsiia transformatsii systemy viiskovoi osvity* [Concept of transformation of the military education system] (Resolution No. 1410; amended by Resolution No. 1490). Zakonodavstvo Ukrainy. https://zakon.rada.gov.ua/go/1410-97-%D0%BF/ed20230104

9. Verkhovna Rada Ukrainy. (2014, March 13). *Pro Natsionalnu hvardiiu Ukrainy* [On the National Guard of Ukraine] (Law No. 876-VII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18

10. Bilonozhko, N. (2026). Model rozvytku emotsiinoho intelektu maibutnikh ofitseriv u osvitnomu seredovyshchi vyshchoho viiskovoho navchalnoho zakladu [Model of emotional intelligence development of future officers in the educational environment of a higher military educational institution]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia»*, (9), 10–15. https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2026-1.02

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 373.2:376:005

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1212-1224

Ковиліна Вероніка Геннадіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-2442-1734

Чебан Вікторія Миколаївна магістрантка кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського, м. Одеса

УПРАВЛІННЯ ІНКЛЮЗИВНИМ ОСВІТНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА УПРАВЛІНСЬКІ УМОВИ

Анотація. У статті розглянуто актуальні питання управління інклюзивним освітнім середовищем у закладах дошкільної освіти в умовах сучасного розвитку системи освіти. Зазначено, що впровадження інклюзивної освіти є одним із пріоритетних напрямів освітньої політики, спрямованим на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей незалежно від їхніх індивідуальних можливостей та освітніх потреб. Наголошено на важливості створення інклюзивного освітнього середовища, яке забезпечує сприятливі умови для навчання, виховання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами у закладах дошкільної освіти.

У роботі проаналізовано наукові підходи до розуміння сутності інклюзивного освітнього середовища та визначено його основні складові. З'ясовано, що інклюзивне освітнє середовище розглядається як комплекс організаційних, педагогічних, соціально-психологічних і матеріально-технічних умов, які забезпечують рівні можливості для розвитку кожної дитини. Особливу увагу приділено дослідженню основних напрямів управління інклюзивним освітнім середовищем у сучасних закладах дошкільної освіти, серед яких визначено організаційно-управлінський, кадровий, методичний, матеріально-технічний та комунікативний напрями.

У статті обґрунтовано роль управлінської діяльності керівника закладу дошкільної освіти у створенні ефективного інклюзивного освітнього середовища.

Підкреслено, що саме керівник забезпечує стратегічне планування розвитку інклюзивної освіти у закладі, організовує роботу педагогічного колективу, координує діяльність команди психолого-педагогічного супроводу та сприяє формуванню інклюзивної культури освітнього середовища.

Визначено організаційно-управлінські умови, що сприяють ефективному функціонуванню інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти. До таких умов віднесено: стратегічне планування розвитку інклюзивної освіти, підвищення професійної компетентності педагогічних працівників, організацію командної взаємодії фахівців, забезпечення доступності освітнього простору, використання адаптованих освітніх програм та налагодження партнерської співпраці між педагогами, батьками і фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів. Зроблено висновок, що ефективне управління інклюзивним освітнім середовищем сприяє створенню сприятливих умов для розвитку дітей з різними освітніми потребами та підвищенню якості освітнього процесу у закладах дошкільної освіти.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивне освітнє середовище, заклад дошкільної освіти, управління освітою, управлінська діяльність керівника, організаційно-управлінські умови, діти з особливими освітніми потребами.

Kovylina Veronika Gennadiivna. Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology, Pivdennoukrainian National Pedagogical University named after. K.D.Ushinsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-2442-1734

Cheban Victoria Mykolayivna Graduate student of the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology, Pivdennoukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushinsky, Odesa

MANAGEMENT OF AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN A PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION: MODERN APPROACHES AND MANAGERIAL CONDITIONS

Abstract. The article examines current issues of managing an inclusive educational environment in preschool education institutions within the context of the modern development of the education system. It is emphasized that the implementation of inclusive education is one of the priority directions of educational policy aimed at ensuring equal access to quality education for all children regardless of their individual abilities and educational needs. Particular attention is paid to the importance of creating an inclusive educational environment that provides favorable conditions for the education, upbringing, and development of children with special educational needs in preschool education institutions.

The study analyzes scientific approaches to understanding the essence of an inclusive educational environment and identifies its main components. It has been determined that an inclusive educational environment is considered as a complex of organizational, pedagogical, socio-psychological, and material-technical conditions

that ensure equal opportunities for the development of every child. Special attention is paid to the study of the main directions of managing an inclusive educational environment in modern preschool education institutions, including organizational and managerial, personnel, methodological, material-technical, and communicative directions. The article substantiates the role of the managerial activity of the head of a preschool education institution in creating an effective inclusive educational environment. It is emphasized that the head of the institution ensures strategic planning of the development of inclusive education, organizes the work of the teaching staff, coordinates the activities of the psychological and pedagogical support team, and promotes the formation of an inclusive culture within the educational environment.

The organizational and managerial conditions that contribute to the effective functioning of an inclusive educational environment in preschool education institutions are identified. These conditions include strategic planning of the development of inclusive education, improvement of the professional competence of teachers, organization of teamwork among specialists, ensuring accessibility of the educational environment, the use of adapted educational programs, and the establishment of partnership cooperation between teachers, parents, and specialists of inclusive resource centers. It is concluded that effective management of an inclusive educational environment contributes to the creation of favorable conditions for the development of children with diverse educational needs and improves the quality of the educational process in preschool education institutions.

Keywords: inclusive education, inclusive educational environment, preschool education institution, educational management, managerial activity of the head, organizational and managerial conditions, children with special educational needs.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток системи освіти України характеризується активним упровадженням принципів інклюзивної освіти, спрямованих на забезпечення рівного доступу до якісного навчання та виховання для всіх дітей незалежно від їхніх освітніх потреб та індивідуальних особливостей розвитку. Особливого значення набуває реалізація інклюзивного підходу у закладах дошкільної освіти, оскільки саме дошкільний вік є важливим етапом соціалізації дитини, формування її особистості та підготовки до подальшого навчання.

Інклюзивна освіта передбачає створення такого освітнього середовища, яке забезпечує комфортні умови розвитку для кожної дитини, сприяє її активній участі в освітньому процесі та формуванню позитивних соціальних взаємин. У наукових дослідженнях зазначається, що ефективність функціонування інклюзивного освітнього середовища значною мірою залежить від належної організації управління закладом освіти, зокрема від координації діяльності педагогічного колективу, взаємодії з батьками та фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів, а також від створення доступного й безпечного освітнього простору [1, С. 17].

Проблеми впровадження інклюзивної освіти та формування інклюзивного освітнього середовища у закладах освіти розглядаються у працях вітчизняних науковців. Зокрема, теоретичні засади інклюзивної освіти, її принципи та особливості реалізації висвітлено у дослідженнях А. Колупаєвої та О. Таранченко [2, С. 48]. Питання організації інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти та забезпечення педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами розглядаються у працях А. Аніщук [1, С. 17] та Л. Маляр, Г. Шикітки [3, С. 74]. Окремі аспекти управління інклюзивною освітою та роль управлінських механізмів у створенні ефективного освітнього середовища досліджуються у роботах О. Шамрай [4, С. 213] та О. Воротинцевої [5, С. 48].

Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що, незважаючи на значну кількість досліджень, проблема ефективного управління інклюзивним освітнім середовищем у закладах дошкільної освіти потребує подальшого наукового осмислення. Зокрема, недостатньо дослідженими залишаються питання організаційно-управлінських умов створення інклюзивного освітнього середовища, налагодження ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу та розроблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення управління інклюзивним освітнім середовищем у ЗДО.

Актуальність зазначеної проблеми зумовлює необхідність подальших наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування ефективних підходів до управління інклюзивним освітнім середовищем у закладах дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впровадження інклюзивної освіти та створення інклюзивного освітнього середовища в закладах освіти є предметом дослідження багатьох сучасних науковців. У науковій літературі розглядаються як теоретичні засади інклюзії, так і практичні аспекти організації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами.

Одним із важливих напрямів досліджень є визначення сутності та структури інклюзивного освітнього середовища. У наукових працях зазначається, що інклюзивне освітнє середовище розглядається як сукупність умов, засобів і способів організації освітнього процесу, що забезпечують рівний доступ до освіти для всіх дітей з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей та потреб [2, С. 48]. Дослідники наголошують, що формування такого середовища передбачає створення універсального дизайну, застосування принципів розумного пристосування, організацію психолого-педагогічного супроводу та командну взаємодію всіх учасників освітнього процесу [2, С. 51].

Питання організації інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти розглядає А. Аніщук, яка підкреслює, що ефективність функціонування інклюзивних груп значною мірою залежить від створення сприятливих педагогічних умов, забезпечення доступності освітнього простору та використання спеціальних методик роботи з дітьми з особливими освітніми потребами [1, С. 17]. У дослідженнях наголошується, що важливою складовою інклюзивного середовища є створення ресурсних кімнат, використання

адаптованих освітніх програм та налагодження співпраці між педагогами, фахівцями і батьками.

Значна увага в наукових працях приділяється також управлінським аспектам організації інклюзивного освітнього середовища. Зокрема, О. Шамрай підкреслює, що ефективне функціонування інклюзивної освіти у закладі дошкільної освіти значною мірою залежить від професійної управлінської діяльності керівника, яка передбачає координацію роботи педагогічного колективу, створення умов для професійного розвитку педагогів та організацію взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу [4, С. 213]. Важливою складовою управління є також формування інклюзивної культури закладу освіти та забезпечення сприятливого психологічного клімату в педагогічному колективі.

Дослідники Л. Маляр та Г. Шикітка розглядають інклюзію як важливий напрям розвитку сучасної системи освіти, що передбачає реалізацію принципів рівності, доступності та недискримінації у процесі навчання і виховання дітей [3, С. 74]. Науковці наголошують, що ефективна реалізація інклюзивної освіти потребує комплексного підходу, який включає вдосконалення освітнього середовища, підготовку педагогічних кадрів та використання інноваційних педагогічних технологій.

Окремі дослідження присвячені аналізу сучасного стану розвитку інклюзивної освіти в Україні та нормативно-правових змін у цій сфері. Зокрема, у роботах підкреслюється, що впровадження інклюзивного навчання у закладах дошкільної освіти є одним із пріоритетних напрямів освітньої політики держави, що спрямований на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами [6, С. 58].

Разом із тим дослідники відзначають необхідність подальшого вдосконалення організаційно-управлінських механізмів реалізації інклюзивної освіти та підвищення рівня готовності педагогічних працівників до роботи в інклюзивному середовищі.

Важливим аспектом розвитку інклюзивної освіти є також налагодження ефективної взаємодії між різними інституціями, зокрема закладами освіти, інклюзивно-ресурсними центрами та місцевими громадами. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що така взаємодія сприяє підвищенню ефективності управління інклюзивною освітою та забезпечує комплексну підтримку дітей з особливими освітніми потребами [5, С. 48].

Отже, аналіз наукових джерел свідчить, що проблема створення та управління інклюзивним освітнім середовищем у закладах дошкільної освіти активно досліджується сучасними науковцями.

Разом з тим недостатньо вивченими залишаються питання визначення ефективних організаційно-управлінських умов функціонування інклюзивного освітнього середовища у ЗДО, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – проаналізувати сучасні підходи до управління інклюзивним освітнім середовищем у закладі дошкільної освіти та визначити організаційно-управлінські умови, що забезпечують ефективність його функціонування.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Проаналізувати наукові підходи до розуміння сутності інклюзивного освітнього середовища у закладі дошкільної освіти.

2. Розглянути основні напрями управління інклюзивним освітнім середовищем у сучасних закладах дошкільної освіти.

3. Визначити роль управлінської діяльності керівника закладу дошкільної освіти у створенні ефективного інклюзивного освітнього середовища.

4. Окреслити організаційно-управлінські умови, що сприяють ефективному функціонуванню інклюзивного освітнього середовища у ЗДО.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах реформування системи освіти України особливого значення набуває впровадження інклюзивної освіти, що спрямована на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних можливостей та освітніх потреб. Одним із ключових аспектів реалізації інклюзивної освіти є створення інклюзивного освітнього середовища у закладах освіти, зокрема у закладах дошкільної освіти.

У науковій літературі поняття інклюзивного освітнього середовища розглядається як комплекс умов, що забезпечують ефективне навчання, виховання та розвиток усіх дітей у спільному освітньому просторі. Зокрема, А. Аніщук зазначає, що інклюзивне освітнє середовище у закладі дошкільної освіти передбачає створення системи педагогічних, організаційних та матеріально-технічних умов, які сприяють повноцінній участі дітей з особливими освітніми потребами в освітньому процесі [1, С. 17]. При цьому важливою складовою такого середовища є забезпечення доступності освітнього простору, використання адаптованих освітніх програм та організація психолого-педагогічного супроводу дітей.

Теоретичні засади інклюзивної освіти та формування інклюзивного освітнього середовища детально розглядаються у працях А. Колупаєвої та О. Таранченко. Дослідники підкреслюють, що інклюзивне освітнє середовище ґрунтується на принципах рівності, недискримінації, доступності та поваги до різноманітності, а його організація передбачає адаптацію освітнього процесу відповідно до індивідуальних потреб кожної дитини [2, С. 48]. Науковці наголошують, що інклюзивне середовище має забезпечувати не лише фізичну доступність закладу освіти, а й створювати умови для активної участі дітей у різних видах діяльності.

Дослідники Л. Маляр та Г. Шикітка розглядають інклюзивне освітнє середовище як важливий чинник соціалізації дітей з особливими освітніми потребами та формування толерантного ставлення до різноманітності у суспільстві. На їхню думку, створення такого середовища передбачає впровадження сучасних педагогічних технологій, організацію спільної діяльності дітей та

забезпечення педагогічної підтримки кожної дитини [3, С. 74]. Окрему увагу науковці приділяють управлінським аспектам організації інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти. Так, О. Шамрай зазначає, що ефективність функціонування інклюзивного середовища значною мірою залежить від професійної управлінської діяльності керівника закладу освіти, який забезпечує координацію роботи педагогічного колективу, організацію взаємодії між фахівцями та створення умов для професійного розвитку педагогів [4, С. 213]. Саме управлінська діяльність сприяє формуванню інклюзивної культури закладу освіти та забезпечує системний підхід до організації освітнього процесу.

Важливу роль у розвитку інклюзивного освітнього середовища відіграє також взаємодія закладів освіти з іншими інституціями. Зокрема, О. Воротинцева підкреслює, що ефективне управління інклюзивною освітою потребує налагодження співпраці між закладами освіти, інклюзивно-ресурсними центрами та органами місцевого самоврядування, що забезпечує комплексну підтримку дітей з особливими освітніми потребами [5, С. 48].

Отже, аналіз наукових підходів до розуміння сутності інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти свідчить, що воно розглядається як цілісна система педагогічних, організаційних та соціальних умов, спрямованих на забезпечення рівного доступу до освіти для всіх дітей. Формування такого середовища потребує комплексного підходу, що включає вдосконалення освітнього простору, використання сучасних педагогічних технологій, професійну підготовку педагогів та ефективне управління освітнім процесом.

Ефективне функціонування інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти значною мірою залежить від належної організації управлінської діяльності, спрямованої на створення умов для всебічного розвитку дітей з різними освітніми потребами. Управління інклюзивним освітнім середовищем передбачає системну діяльність керівника закладу освіти та педагогічного колективу, спрямовану на забезпечення доступності освітнього простору, організацію педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами та налагодження ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

У наукових дослідженнях зазначається, що управління інклюзивним освітнім середовищем включає кілька взаємопов’язаних напрямів, серед яких організаційно-управлінський, кадровий, методичний, матеріально-технічний та комунікативний [4, С. 214]. Реалізація цих напрямів забезпечує комплексний підхід до впровадження інклюзивної освіти та створення сприятливих умов для навчання і розвитку всіх дітей.

Одним із важливих напрямів є **організаційно-управлінський**, який передбачає планування та координацію діяльності педагогічного колективу щодо впровадження інклюзивної освіти. Керівник закладу дошкільної освіти

здійснює організацію освітнього процесу з урахуванням індивідуальних потреб дітей, забезпечує створення інклюзивних груп, координує роботу команди психолого-педагогічного супроводу та організовує взаємодію з інклюзивно-ресурсними центрами [5, С. 49]. Важливою складовою управлінської діяльності є також розроблення внутрішніх нормативних документів, що регулюють організацію інклюзивного навчання у закладі освіти.

Другим важливим напрямом є **кадрове забезпечення інклюзивного освітнього середовища**. Ефективна реалізація інклюзивної освіти значною мірою залежить від рівня професійної підготовки педагогічних працівників, їхньої готовності працювати з дітьми з особливими освітніми потребами та здатності застосовувати індивідуалізований підхід у процесі навчання і виховання. Дослідники підкреслюють, що одним із завдань керівника закладу освіти є створення умов для підвищення професійної компетентності педагогів, організація методичних семінарів, тренінгів та консультацій з питань інклюзивної освіти [3, С. 76].

Важливим напрямом управління є також **методичне забезпечення освітнього процесу**, що передбачає використання адаптованих освітніх програм, спеціальних методик навчання та індивідуальних програм розвитку для дітей з особливими освітніми потребами. У наукових працях зазначається, що методичне забезпечення інклюзивної освіти сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу та забезпечує індивідуалізацію навчання відповідно до можливостей кожної дитини [1, С. 18].

Не менш важливим є **створення доступного матеріально-технічного середовища**, яке включає облаштування безбар'єрного освітнього простору, створення ресурсних кімнат, використання спеціального обладнання та дидактичних матеріалів. Таке середовище сприяє забезпеченню рівного доступу дітей до освітніх послуг та створює умови для їх активної участі у різних видах діяльності [2, С. 52].

Окремим напрямом управління інклюзивним освітнім середовищем є **налагодження ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу**. Йдеться про співпрацю педагогів, асистента вихователя, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів та батьків дітей.

У сучасних дослідженнях підкреслюється, що така взаємодія сприяє узгодженню педагогічних дій, забезпечує комплексний супровід дітей з особливими освітніми потребами та підвищує ефективність освітнього процесу [6, С. 60].

Отже, управління інклюзивним освітнім середовищем у закладах дошкільної освіти є багатокомпонентним процесом, який охоплює організаційні, кадрові, методичні та матеріально-технічні аспекти діяльності закладу освіти. Ефективна реалізація цих напрямів сприяє створенню сприятливих умов для розвитку дітей з різними освітніми потребами та забезпечує якісне функціонування інклюзивної освіти у сучасних закладах дошкільної освіти.

Важливу роль у створенні ефективного інклюзивного освітнього середовища у закладі дошкільної освіти відіграє управлінська діяльність керівника. Саме від професійної компетентності керівника, його управлінських рішень та здатності організувати взаємодію всіх учасників освітнього процесу значною мірою залежить успішність реалізації інклюзивної освіти у закладі.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що керівник закладу дошкільної освіти виконує ключову роль у забезпеченні організаційних, педагогічних та соціально-психологічних умов функціонування інклюзивного освітнього середовища. Зокрема, його діяльність спрямована на планування розвитку інклюзивної освіти у закладі, координацію діяльності педагогічного колективу та створення сприятливого освітнього простору для всіх дітей [4, С. 215].

Одним із важливих аспектів управлінської діяльності керівника є **стратегічне планування розвитку інклюзивного освітнього середовища**. Керівник визначає пріоритетні напрями розвитку закладу освіти, організовує розроблення програм розвитку інклюзивної освіти, координує діяльність педагогічних працівників щодо реалізації індивідуальних освітніх потреб дітей. Така діяльність сприяє формуванню цілісної системи організації інклюзивного навчання у закладі дошкільної освіти [5, С. 50].

Важливою складовою управлінської діяльності є також **організація роботи педагогічного колективу**. Керівник забезпечує ефективну взаємодію вихователів, асистентів вихователів, практичних психологів, логопедів та інших фахівців, які беруть участь у психолого-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами. У наукових працях зазначається, що командна робота фахівців є важливою умовою успішної реалізації інклюзивної освіти та забезпечує комплексний підхід до розвитку дитини [1, С. 19].

Ще одним важливим напрямом управлінської діяльності керівника є **створення сприятливого психологічного клімату у педагогічному колективі та формування інклюзивної культури закладу освіти**. Інклюзивна культура передбачає формування позитивного ставлення до різноманітності, готовність педагогів працювати з дітьми з різними освітніми потребами та підтримку принципів рівності й толерантності. Дослідники наголошують, що саме керівник закладу освіти відіграє важливу роль у формуванні таких цінностей у педагогічному колективі [3, С. 77].

Суттєве значення має також **організація взаємодії закладу освіти з батьками дітей та зовнішніми фахівцями**, зокрема спеціалістами інклюзивно-ресурсних центрів. Така співпраця забезпечує комплексний підхід до вирішення освітніх і розвиткових потреб дітей, сприяє узгодженню педагогічних дій та підвищує ефективність психолого-педагогічного супроводу [6, С. 61].

Крім того, керівник закладу дошкільної освіти здійснює **контроль і оцінювання ефективності функціонування інклюзивного освітнього середовища**, аналізує результати освітньої діяльності та визначає напрями подальшого вдосконалення управління інклюзивною освітою. Така аналітична діяльність

сприяє своєчасному виявленню проблем та прийняттю управлінських рішень, спрямованих на підвищення якості освітнього процесу [2, С. 53].

Отже, управлінська діяльність керівника закладу дошкільної освіти є ключовим чинником створення ефективного інклюзивного освітнього середовища. Вона охоплює стратегічне планування розвитку інклюзивної освіти, організацію роботи педагогічного колективу, формування інклюзивної культури закладу, налагодження взаємодії між учасниками освітнього процесу та здійснення контролю за ефективністю функціонування інклюзивного освітнього середовища.

Ефективне функціонування інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти значною мірою залежить від створення відповідних організаційно-управлінських умов. Саме вони забезпечують системну реалізацію принципів інклюзивної освіти, сприяють гармонійному розвитку дітей з різними освітніми потребами та підвищують якість освітнього процесу.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що організаційно-управлінські умови є сукупністю факторів, управлінських рішень і педагогічних дій, які забезпечують створення сприятливого освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу. Такі умови передбачають цілеспрямовану діяльність керівника закладу освіти щодо планування, організації та координації роботи педагогічного колективу у процесі реалізації інклюзивної освіти [4, С. 216].

Однією з важливих організаційно-управлінських умов є **наявність чіткої системи управління інклюзивною освітою у закладі дошкільної освіти**. Така система передбачає визначення стратегічних напрямів розвитку інклюзивного освітнього середовища, розроблення відповідних програм і планів роботи, а також координацію діяльності педагогічних працівників щодо забезпечення індивідуального підходу до кожної дитини. Як зазначають дослідники, ефективне управління інклюзивною освітою сприяє узгодженню дій усіх учасників освітнього процесу та підвищує результативність педагогічної діяльності [5, С. 50].

Важливою умовою є **підготовка та професійний розвиток педагогічних працівників**, які працюють в умовах інклюзивного освітнього середовища. Інклюзивна освіта потребує від педагогів високого рівня професійної компетентності, знань щодо особливостей розвитку дітей з особливими освітніми потребами та володіння сучасними педагогічними технологіями. У наукових працях наголошується, що підвищення професійної кваліфікації педагогів, участь у тренінгах, семінарах і методичних заходах сприяють формуванню їхньої готовності до роботи в інклюзивному середовищі [3, С. 78].

Ще однією важливою організаційно-управлінською умовою є **забезпечення ефективної діяльності команди психолого-педагогічного супроводу**. До такої команди входять вихователі, асистенти вихователів, практичні психологи, логопеди та інші фахівці, які спільно працюють над створенням оптимальних умов розвитку для дітей з особливими освітніми потребами.

Командна взаємодія дозволяє забезпечити комплексний підхід до навчання, виховання та розвитку дитини, а також сприяє ефективній реалізації індиві-дуальних програм розвитку [1, С. 20].

Суттєвою умовою є також **створення доступного та безпечного освітнього середовища**. Йдеться про облаштування безбар'єрного простору, використання спеціального обладнання, дидактичних матеріалів та технічних засобів навчання, які забезпечують можливість активної участі дітей у різних видах діяльності. У наукових дослідженнях підкреслюється, що доступність освітнього простору є одним із ключових принципів інклюзивної освіти та важливою передумовою її ефективної реалізації [2, С. 54].

Важливим фактором успішного функціонування інклюзивного освітнього середовища є **налагодження партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу**. Йдеться про співпрацю педагогів, батьків дітей, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів та представників місцевих громад. Така взаємодія сприяє обміну інформацією, узгодженню педагогічних дій та забезпечує комплексну підтримку дітей з особливими освітніми потребами [6, С. 62].

Не менш важливою організаційно-управлінською умовою є **формування інклюзивної культури закладу дошкільної освіти**. Інклюзивна культура передбачає створення атмосфери взаємоповаги, толерантності та підтримки різноманітності серед усіх учасників освітнього процесу. Вона сприяє форму-ванню позитивного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами та забезпечує психологічно комфортне середовище для їхнього розвитку [4, С. 217].

Отже, ефективне функціонування інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти можливе за умови створення комплексу органі-заційно-управлінських умов, серед яких важливе місце посідають стратегічне управління інклюзивною освітою, професійний розвиток педагогічних праців-ників, організація командної взаємодії фахівців, забезпечення доступності освітнього середовища, партнерська співпраця з батьками та формування інклюзивної культури закладу освіти. Реалізація зазначених умов сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу та створює сприятливі умови для всебічного розвитку дітей з різними освітніми потребами.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було проаналізовано теоретичні засади формування та функціонування інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти, а також визначено основні напрями управлінської діяльності, що забезпечують ефективність його організації.

З'ясовано, що інклюзивне освітнє середовище у закладі дошкільної освіти є комплексною системою організаційних, педагогічних, соціально-психоло-гічних та матеріально-технічних умов, спрямованих на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей незалежно від їхніх індивідуальних особливостей та освітніх потреб. У наукових дослідженнях наголошується, що ефективність функціонування такого середовища значною мірою залежить від узгодженої діяльності педагогічного колективу, організації психолого-

педагогічного супроводу та створення доступного освітнього простору. У ході дослідження встановлено, що управління інклюзивним освітнім середовищем у закладах дошкільної освіти здійснюється за кількома основними напрямами, серед яких важливе місце посідають організаційно-управлінський, кадровий, методичний, матеріально-технічний та комунікативний напрями діяльності. Реалізація зазначених напрямів забезпечує комплексний підхід до впровадження інклюзивної освіти та сприяє створенню сприятливих умов для розвитку дітей з різними освітніми потребами.

Доведено, що ключову роль у створенні ефективного інклюзивного освітнього середовища відіграє управлінська діяльність керівника закладу дошкільної освіти. Саме керівник забезпечує стратегічне планування розвитку інклюзивної освіти у закладі, координує діяльність педагогічного колективу, організовує роботу команди психолого-педагогічного супроводу та сприяє формуванню інклюзивної культури освітнього середовища.

Встановлено, що ефективне функціонування інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти можливе за умови створення комплексу організаційно-управлінських умов, серед яких особливе значення мають: стратегічне планування розвитку інклюзивної освіти, підвищення професійної компетентності педагогічних працівників, організація командної взаємодії фахівців, забезпечення доступності освітнього простору та налагодження партнерської співпраці між педагогами, батьками та фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що ефективність функціонування інклюзивного освітнього середовища у закладах дошкільної освіти значною мірою залежить від системної управлінської діяльності керівника закладу та створення відповідних організаційно-управлінських умов, які забезпечують реалізацію принципів інклюзивної освіти.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі пов’язані з розробленням практичних моделей управління інклюзивним освітнім середовищем у закладах дошкільної освіти, дослідженням ефективних механізмів підготовки педагогічних працівників до роботи в умовах інклюзії, а також із вивченням сучасних інноваційних технологій організації психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Література:

1. Аніщук А. М. Організація інклюзивного освітнього середовища у закладі дошкільної освіти. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2023. № 1. С. 15–21.

2. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: теорія та практика. Київ : Атіка, 2021. 304 с.

3. Маляр Л. В., Шикітка Г. В. Інклюзія в умовах дошкільної та початкової освіти. Український педагогічний журнал. 2022. № 4. С. 72–79.

4. Шамрай О. В. Сучасні тенденції управління закладом дошкільної освіти з інклюзивною формою навчання. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2022. № 6. С. 210–218.

5. Воротинцева О. О. Менеджмент інклюзивної освіти на рівні громади: роль інклюзивно-ресурсних центрів. Інклюзія і суспільство. 2024. № 2. С. 45–52.

6. Савостікова К. С. Інклюзивна освіта в реаліях українського суспільства. Вересень. 2022. № 3–4. С. 55–62.

References

1. Anishchuk, A. M. (2023). Orhanizatsiia inkliuzyvnoho osvitnoho seredovyshcha u zakladi doshkilnoi osvity [Organization of an inclusive educational environment in a preschool education institution]. Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia. Seriia: Psykholoho-pedahohichni nauky – Scientific Notes of Nizhyn Mykola Gogol State University. Series: Psychological and Pedagogical Sciences, 1, 15–21 [in Ukrainian].

2. Kolupaieva, A. A., & Taranchenko, O. M. (2021). Inkliuzyvna osvita: teoriia ta praktyka [Inclusive education: theory and practice]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

3. Maliar, L. V., & Shykitka, H. V. (2022). Inkliuziia v umovakh doshkilnoi ta pochatkovoi osvity [Inclusion in the conditions of preschool and primary education]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal, 4, 72–79 [in Ukrainian].

4. Shamrai, O. V. (2022). Suchasni tendentsii upravlinnia zakladom doshkilnoi osvity z inkliuzyvnoiu formoiu navchannia [Modern trends in the management of a preschool education institution with an inclusive form of education]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies, 6, 210–218 [in Ukrainian].

5. Vorotyntseva, O. O. (2024). Menedzhment inkliuzyvnoi osvity na rivni hromady: rol inkliuzyvno-resursnykh tsentriv [Management of inclusive education at the community level: the role of inclusive resource centers]. Inkliuziia i suspilstvo – Inclusion and Society, 2, 45–52 [in Ukrainian].

6. Savostikova, K. S. (2022). Inkliuzyvna osvita v realiiakh ukrainskoho suspilstva [Inclusive education in the realities of Ukrainian society]. Veresen – September, 3–4, 55–62 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 316.77:005.336.2-043.83:378:373.2.011.3-051

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1225-1233

Коврей Дора Йосипівна доктор філософії, старший викладач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II, м. Берегове, https://orcid.org/0000-0003-4745-4977

ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНІ АКЦЕНТИ

Анотація. У статті розглядається формування міжкультурної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти в умовах культурного різноманіття та глобалізаційних процесів. Підкреслюється, що сучасний фахівець має вміти ефективно взаємодіяти з дітьми, батьками та колегами різного культурного походження, проявляти толерантність, емпатію та відкритість, а також забезпечувати інклюзивне і безпечне освітнє середовище. Міжкультурна компетентність фахівця трактується як складна та багатовекторна якість особистості, що охоплює внутрішнє переконання, ґрунтовні культурологічні знання, передбачає сформовані практичні вміння та навички виділяти і розуміти ідеї, які відображають культурне різноманіття світу на основі налагодження ефективного діалогу з носіями різних культур у часі та просторі. Вона поєднує систему знань, умінь і ціннісних орієнтацій, необхідних для адекватної участі в міжкультурному діалозі, долання комунікативних бар'єрів і інтеграції досвіду різних культур у професійну діяльність.

Виділяються ключові цінності, що визначають ефективність формування міжкультурної компетентності: взаємоповага, совість, відповідальність, співчуття, гідність.

Окреслено педагогічні умови, які сприяють розвитку міжкультурних умінь, зокрема активізацію мотиваційно-ціннісної складової, розробку практично орієнтованих завдань, залучення до навчально-ігрової діяльності та формування продуктивного міжкультурного досвіду під час практики.

Представлено ефективні види навчально-ігрової діяльності – аналіз конкретних ситуацій, рольові, імітаційні та організаційно-ділові ігри – як засіб розвитку практичних умінь, рефлексії та здатності до міжкультурного діалогу. Наголошується на необхідності інтеграції міжкультурного компонента у всі аспекти професійної підготовки, використанні цифрових ресурсів, кейс-стаді, тренінгів та партнерської взаємодії з батьками для формування позитивного ставлення дітей до культурного різноманіття та розвитку відкритості й конструктивної взаємодії в полікультурному суспільстві.

Ключові слова: майбутні вихователі, заклад дошкільної освіти, міжкультурна компетентність, полікультурна освіта, професійна підготовка, професійна компетентність, полікультурне освітнє середовище.

Dora Kovrei PhD, Lecturer of the Pedagogy, Psychology, Primary, Pre-School Education and Management of Educational Institutions Department of Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, https://orcid.org/0000-0003-4745-4977

DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE AMONG FUTURE EDUCATORS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS: CURRENT TRENDS

Abstract. The author of the article has considered the development of intercultural competence among future educators of preschool educational institutions in the context of cultural diversity and globalization. It has been emphasized that modern professionals must be able to interact effectively with children, parents, and colleagues from diverse cultural backgrounds, demonstrate tolerance, empathy, and openness, and ensure an inclusive and safe educational environment. A professional's intercultural competence may be interpreted as a complex and multifaceted personal quality that encompasses inner convictions, a solid grounding in cultural studies, and involves well-developed practical skills and abilities to identify and understand ideas that reflect the world's cultural diversity through the establishment of effective dialogue with representatives of different cultures across time and space. It combines the system of knowledge, skills, and values necessary for effective participation in intercultural dialogue, overcoming communication barriers, and integrating the experiences of different cultures into professional practice.

Key values that determine the effectiveness of intercultural competence development have been identified: mutual respect, conscience, responsibility, empathy, and dignity. The pedagogical conditions that promote the development of intercultural skills have been outlined, including the activation of the motivational and value-based component, the development of practice-oriented tasks, the incorporation of educational games, and the formation of productive intercultural experiences during practical training.

Effective types of educational games – analysis of specific situations, role-playing, simulation, and organizational-business games – are presented as a means of developing practical skills, reflection, and the ability for intercultural dialogue. Emphasis has been placed on the necessity of integrating an intercultural component into all aspects of professional training, utilizing digital resources, case studies, workshops, and collaborative engagement with parents to foster children's positive attitudes toward cultural diversity and to promote openness and constructive interaction in a multicultural society.

Keywords: future educators, preschool educational institution, intercultural competence, multicultural education, professional training, professional competence, multicultural educational environment.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні трансформації, процеси глобалізації та активні міжкультурні контакти зумовлюють зростання значущості формування міжкультурної компетентності фахівців освітньої сфери. У контексті розвитку демократичного суспільства, поширення ідей толерантності, взаємоповаги та культурного різноманіття особливої актуальності набуває підготовка майбутніх вихователів, здатних ефективно взаємодіяти з представниками різних культур. Заклади дошкільної освіти (ЗДО) виступають одним із перших соціальних середовищ, у якому дитина знайомиться з культурним різноманіттям, тому важливим завданням є підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти, здатних формувати у дітей повагу до інших культур і водночас підтримувати усвідомлення цінності власної культурної ідентичності.

У сучасних умовах міжкультурна компетентність розглядається як важлива складова професійної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. Вона передбачає сформованість знань про культурне різноманіття світу, розвиток толерантного ставлення до представників інших культур, а також здатність будувати педагогічну взаємодію на засадах поваги, діалогу та взаєморозуміння. Саме тому система професійної підготовки майбутніх вихователів повинна спрямовуватися не лише на оволодіння фаховими знаннями, а й на формування у здобувачів вищої освіти готовності до міжкультурної взаємодії в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна підготовка майбутніх вихователів ЗДО є предметом наукових розвідок А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Загородньої, Л. Зданевич, В. Іванової, К. Крутій, Н. Миськової, О. Попович, А. Чаговець та ін. Проблема формування міжкультурної компетентності фахівців різних спеціальностей знайшла відображення у працях вітчизняних науковців, зокрема Т. Атрощенко, О. Гуренко, І. Ключковської, І. Козубовської, Н. Микитенко, Л. Пуховської, Н. Самойленко, С. Сисоєвої, Ю. Яценко та ін. Водночас аналіз сучасної педагогічної практики свідчить, що питання формування міжкультурної компетентності майбутніх вихователів потребує подальшого осмислення й удосконалення. Незважаючи на зростання уваги до проблем полікультурної освіти, у підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти ще недостатньо системно реалізуються підходи, спрямовані на розвиток міжкультурної чутливості, умінь конструктивної комунікації та готовності до взаємодії у багатокультурному освітньому середовищі.

Це зумовлює необхідність уточнення сучасних акцентів у формуванні міжкультурної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та пошуку ефективних шляхів їх реалізації у процесі професійної підготовки.

Мета статті – визначення сутності та змісту міжкультурної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, а також висвітлення сучасних акцентів її формування у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Погоджуємося з О. Рембач, що в умовах інтенсивного розширення міжнародних культурних і професійних контактів, а також інтеграції України до світового та європейського простору дедалі більшої актуальності набуває потреба суспільства у підготовці конкурентоспроможного, мобільного й компетентного фахівця. Такий фахівець має вільно орієнтуватися в різноманітних комунікативних ситуаціях, обирати адекватні засоби, форми та способи взаємодії, а також вибудовувати ефективні взаємини з представниками різних культур і національних спільнот. За цих умов зазначена потреба постає не лише важливим компонентом професійної підготовки, а й значущим чинником особистісного саморозвитку майбутнього фахівця у змістово-смисловому просторі обраної професійної діяльності [4, с.388].

Дослідниця стверджує, що міжкультурна компетентність як цілісне утворення поєднує систему знань (лінгвістичних, соціокультурних, професійних, культурологічних), умінь (вербальної й невербальної комунікації, загальнокультурних та культурно специфічних) і ціннісних орієнтацій. Вона передбачає сформовану готовність особистості до ефективної участі в міжкультурній взаємодії, зокрема у професійній сфері, і розглядається як результат опанування комплексу взаємопов'язаних компетенцій – загальнокультурної, лінгвістичної, ціннісно-смислової, країнознавчої, соціокультурної та психологічної. Як інтегральна характеристика особистості міжкультурна компетентність проявляється у глибокому знанні й розумінні особливостей вербальної та невербальної поведінки, притаманних як власній, так і іншій культурі. Вона також виявляється у стійкому інтересі до полікультурних цінностей, здатності виступати посередником між представниками різних культур, визначати причини порушень міжкультурної комунікації та долати комунікативні бар'єри, що виникають унаслідок культурних відмінностей у різних видах діяльності. Важливою складовою цієї компетентності О. Рембач визначає вміння використовувати країнознавчі та фонові знання про національні традиції, норми й цінності іншомовної культури, що сприяє налагодженню ефективної міжкультурної взаємодії та взаєморозуміння [4, с.391-392].

Як зазначає Д. Рязанцева, міжкультурна (полікультурна) компетентність – це професійно значуща якість, яка «охоплює полікультурну освіченість, значимі особистісні якості, практичний досвід взаємодії з представниками іншої культури та уміння використовувати свої знання з основ міжкультурної комунікації у професійній діяльності» [5, с.219]. Поділяємо думку авторки про те, що підготовка майбутніх фахівців до професійної діяльності в умовах багатокультурного середовища має бути органічно інтегрована у зміст педагогічної освіти. Така підготовка може реалізовуватися через упровадження окремого навчального курсу, а також через систему міждисциплінарних зв'язків із

циклами гуманітарних і соціально-економічних, фундаментальних та професійно орієнтованих дисциплін, у процесі педагогічної практики та науково-дослідної діяльності здобувачів вищої освіти [5, с.219-220].

Метою формування міжкультурної компетентності, згідно з позицією Л. Воротняк, є оволодіння здатністю ефективно організовувати та регулювати процес міжкультурної взаємодії, адекватно його розуміти й інтерпретувати, а також набувати нових культурних знань у процесі спілкування. Досягнення цієї мети передбачає, що майбутній фахівець повинен уміти коректно сприймати та тлумачити різноманітні культурні цінності, свідомо уникати протиставлення культур, помічати в них не лише відмінності, а й спільні риси. Важливим, на думку авторки, є також формування здатності розглядати представників інших культур з позиції емпатії, співвідносити наявні етнокультурні стереотипи з власним досвідом і на основі цього робити обґрунтовані висновки. Майбутній фахівець має бути готовим переглядати й коригувати власні оцінки іншої культури у міру розширення досвіду міжкультурного спілкування. Крім того, міжкультурна компетентність передбачає засвоєння нових знань про інші культури задля глибшого усвідомлення власної культурної ідентичності, а також уміння узагальнювати й інтегрувати власний досвід участі у міжкультурному діалозі [2].

З огляду на специфіку професійної діяльності вихователя закладу дошкільної освіти, важливим є формування у нього здатності ефективно взаємодіяти з дітьми, батьками та колегами, які можуть представляти різні культурні традиції, соціальні групи та світоглядні орієнтації. Майбутній вихователь повинен володіти міжкультурною чутливістю, повагою до культурного різноманіття, умінням створювати атмосферу доброзичливості, взаєморозуміння й толерантності у дитячому колективі. Водночас він має бути здатним використовувати культурний потенціал освітнього середовища для формування у дітей позитивного ставлення до представників різних культур, розвитку відкритості, емпатії та готовності до конструктивної взаємодії в полікультурному суспільстві.

Актуальною для нашого дослідження є позиція науковців, згідно з якою процес формування полікультурної компетентності базується на аксіологічній спрямованості, що передбачає розвиток толерантного та дружнього ставлення до культурних цінностей власного та інших етносів, готовності до прийняття різноманіття та конструктивного міжкультурного діалогу. У практичному вимірі аксіологічний підхід дозволяє виділити ключові цінності, які визначають ефективність формування полікультурної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, серед яких взаємоповага, совість, честь, відповідальність, співчуття, порядність і гідність [1, с.9].

У цьому контексті доцільно підкреслити, що ключовими завданнями дошкільної освіти у процесі міжкультурної соціалізації є: розширення світогляду дитини та сприяння її активній життєдіяльності в умовах культурного

різноманіття; формування здатності гармонійно взаємодіяти з довкіллям, адекватно сприймати культурні явища, позитивно ставитися до багатоманіття культур і водночас відчувати себе захищеним представником власної культурної спільноти; створення сприятливого культурного середовища та залучення дітей до надбань національної і світової культури; виховання толерантності та гнучкості поведінки у процесі взаємодії з представниками різних культур; забезпечення гармонійного й всебічного розвитку особистості через формування ціннісного ставлення до природи, культури, інших людей і самого себе [3, с.75-76].

Відтак, майбутній вихователь повинен бути готовим до організації освітнього процесу в умовах культурного різноманіття, формування у дітей поваги до представників різних культур і народів, розвитку толерантності, відкритості та здатності до конструктивної взаємодії, а також мати сформовану міжкультурну компетентність, що дозволяє ефективно адаптувати педагогічні підходи до потреб різнокультурного дитячого колективу та забезпечувати безпечне й доброзичливе освітнє середовище.

Міжкультурна компетентність майбутнього вихователя трактується нами як особистісне утворення, що охоплює внутрішнє переконання, ґрунтовні знання, базується на розумінні важливості культурного плюралізму, передбачає сформовані практичні вміння виділяти і розуміти основні ідеї, які відображають культурне різноманіття українського соціуму, а також сформовані навички організувати особистісну діяльність в освітньому просторі конкретного ЗДО на основі налагодження ефективного діалогу з вихованцями, їх батьками, чи особи які їх замінюють, адміністрацією та колегами шляхом міжкультурного спілкування з носіями різних культур [3, с.83].

Педагогічними умовами, які, на наш погляд, матимуть визначальний вплив на якість формування у майбутніх вихователів ЗДО міжкультурної компетентності, виокремлюємо: активізацію мотиваційно-ціннісної складової навчальної діяльності; розробку практично орієнтованих завдань для самостійної роботи; залучення здобувачів до активної навчально-ігрової діяльності; формування продуктивного міжкультурного досвіду під час практичної підготовки [3, с.125].

Вважаємо, що системне впровадження окреслених педагогічних умов зумовить посилення ціннісно-мотиваційної орієнтації майбутніх вихователів на значущість міжкультурної компетентності; розширення та осмислення теоретичної бази, необхідної для ефективної міжкультурної взаємодії; набуття практичного досвіду реалізації комунікативних намірів у професійній діяльності та оцінювання результативності спілкування з представниками різних культур; розвиток рефлексивних умінь, що забезпечують адекватне тлумачення міжкультурних ситуацій і виважений вибір вербальних та невербальних засобів взаємодії в умовах полікультурного освітнього середовища закладу дошкільної освіти.

Для забезпечення ефективного формування міжкультурної компетентності рекомендуємо використання таких видів навчально-ігрової діяльності: аналіз конкретних ситуацій, рольові, імітаційні та організаційно-рольові ігри.

Головною метою застосування аналізу конкретної ситуації є стимулювання інтелектуальної активності всіх учасників. До провідних характеристик цього методу належать: відтворення фрагмента реальної дійсності в певний момент часу; колективний пошук і прийняття оптимального рішення; наявність керованої емоційної напруги. Його використання є доцільним у разі розгляду окремих, відносно складних організаційних або управлінських завдань, пов'язаних із налагодженням міжкультурної взаємодії.

До основних характеристик рольових ігор, які доцільно застосовувати під час формування міжкультурної компетентності майбутніх вихователів, належать: наявність моделі гри, що відтворює конкретну соціально-педагогічну ситуацію або проблему; наявність ролей та відмінностей у ціннісних орієнтаціях учасників; взаємодія ролей для досягнення спільної мети в ігровому колективі; наявність системи групового або індивідуального оцінювання діяльності учасників; керована емоційна напруга під час гри. Враховуємо, що в рольових іграх неможливо повністю передбачити ситуації, в яких буде задіяний кожен учасник. Тому їх слід використовувати для формування у майбутніх вихователів загальних практичних, професійних і соціальних навичок поведінки в полікультурному освітньому середовищі ЗДО.

Імітаційні ігри становлять окрему категорію ігор – конкретних та абстрактних, які відтворюють модель функціонування певної системи-прототипу. Відтак, їх доречно спрямувати на пізнання реальної проблеми та розвиток умінь її розв'язання, тоді як абстрактні орієнтовані на формування рис і якостей, необхідних для успішної професійної діяльності. Імітаційні ігри є ефективними як метод навчання, засіб пізнання та фактор формування професійних умінь, навичок і особистісних якостей майбутніх вихователів, які працюватимуть у полікультурному середовищі закладу дошкільної освіти.

Організаційно-ділові ігри сприяють формуванню у здобувачів вищої освіти власних норм мислення та розвитку розумової активності, зорієнтованої на саморозвиток. Гра виступає елементом пошукової діяльності, що будується на широкому проблемному полі та відбувається в умовах певної невизначеності. Наявність зони невизначеності, на наш погляд, є однією з ключових передумов для формування індивідуального стилю професійної діяльності у полікультурному освітньому середовищі ЗДО [3, с.166-167].

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що майбутній вихователь ЗДО має формувати й реалізовувати у професійній діяльності тип мислення, заснований на цінностях свободи, справедливості та рівності. Його професійна діяльність має бути спрямована на врахування інтересів і освітніх потреб усіх вихованців незалежно від їхньої расової, етнічної, мовної, соціальної, гендерної, релігійної чи культурної належності.

Міжкультурну компетентність фахівця визначаємо як складну та багатовекторну якість особистості, що охоплює внутрішнє переконання, ґрунтовні культурологічні знання, передбачає сформовані практичні вміння та навички виділяти і розуміти ідеї, які відображають культурне різноманіття світу на основі налагодження ефективного діалогу з носіями різних культур у часі та просторі [3, с.45].

Сучасні акценти у формуванні міжкультурної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти зумовлені динамічними соціокультурними змінами, глобалізаційними процесами та зростанням культурного різноманіття в освітньому середовищі. У цьому контексті особливого значення набуває підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти, здатних ефективно взаємодіяти з дітьми та родинами різного культурного походження, демонструвати толерантність, відкритість і повагу до інакшості. Акцент переноситься з засвоєння суто теоретичних знань про культури на розвиток практичних умінь міжкультурної комунікації, емпатії, рефлексії та здатності до діалогу. Важливою складовою є формування у майбутніх вихователів ціннісного ставлення до культурного різноманіття як ресурсу розвитку особистості дитини.

Водночас актуалізується інтеграція міжкультурного компоненту в усі аспекти професійної підготовки, зокрема через використання навчально-ігрової діяльності, кейс-стаді, тренінгів та цифрових ресурсів. Сучасний вихователь має бути готовим до роботи в умовах полікультурного освітнього простору, що передбачає не лише знання культурних особливостей, а й уміння запобігати стереотипам і дискримінації, формувати у дітей ранні уявлення про різноманіття світу. Значна увага приділяється також партнерській взаємодії з батьками як носіями культурних цінностей, що сприяє створенню інклюзивного, безпечного та культурно чутливого освітнього середовища у закладі дошкільної освіти.

Література:

1. Атрощенко Т. О., Зданевич Л.В. Аксіологічний підхід формуванні полікультурної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Молодь і ринок*, 2021. №2. С. 6-11.

2. Воротняк Л.І. Деякі аспекти формування міжкультурної комунікативної компетенції магістрів вищих педагогічних навчальних закладів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України.* 2015. Вип. 1. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Vnadps_2015_1_3.pdf

3. Коврей Д. Й. Формування міжкультурної компетентності майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у коледжах: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка» за спеціальністю 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)». МДУ. Мукачево. 2022. 325 с.

4. Рембач О.О. Формування міжкультурної компетентності майбутніх правознавців у процесі іншомовної підготовки. *Університетські наукові записки*, 2017. № 3. С. 387-400.

5. Рязанцева Д.В. Формування міжкультурної наукової компетентності викладачів вищих навчальних закладів. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Харків, 2018. Вип. 59. С.212-220.

Refeences:

1. Atroshchenko, T. O., Zdanevich, L. V. (2021). Aksiolohichnyi pidkhid formuvanni polikulturnoi kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity [Axiological approach to the formation of multicultural competence of future educators of preschool educational institutions]. Molod i rynok - Youth and Market. Vol. 2, pp. 6-11 [in Ukrainian].

2. Vorotnyak, L.I. (2015). Deiaki aspekty formuvannia mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompetentsii mahistriv vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [Some aspects of the formation of intercultural communicative competence of masters of higher pedagogical educational institutions]. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy - Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Vol. 1. Available at: file:///C:/Users/User/Downloads/Vnadps_2015_1_3.pdf [in Ukrainian].

3. Kovrey, D. Y. (2022). Formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnikh vykhovateliv zakladiv doshkilnoi osvity u koledzhakh [Formation of intercultural competence of future educators of preschool educational institutions in colleges]. Mukachevo State University. Mukachevo. 325 p. [in Ukrainian].

4. Rembach, O.O. (2017). Formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti maibutnikh pravoznavtsiv u protsesi inshomovnoi pidhotovky [Formation of intercultural competence of future lawyers in the process of foreign language training]. Universytetski naukovi zapysky - University Scientific Notes. Vol. 3, pp. 387-400 [in Ukrainian].

5. Ryazantseva, D.V. (2018). Formuvannia mizhkulturnoi naukovoi kompetentnosti vykladachiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Formation of intercultural scientific competence of teachers of higher educational institutions]. Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykholohiia» - Collection of scientific works "Pedagogy and Psychology". Kharkiv. Vol. 59, pp.212-220 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.04.2026

УДК 378.147:004.8:612

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1234-1245

Коковська Оксана Валеріївна, кандидат медичних наук, доцент, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-8277-6229.

Весніна Людмила Едуардівна доктор медичних наук, професор, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0003-3068-6237.

Шарлай Наталія Миколаївна кандидат педагогічних наук, викладач, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0001-7728-4820.

Сухомлин Тетяна Анатоліївна кандидат медичних наук, доцент, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0003-4146-2909.

Соколенко Валентина Миколаївна кандидат біологічних наук, доцент, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-6815-1417

Міщенко Сергій Віталійович кандидат біологічних наук, доцент, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава

Ткаченко Олена Вікторівна кандидат медичних наук, викладач, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава, , https://orcid.org/0000-0003-2543-1782 .

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИКЛАДАННІ ФІЗІОЛОГІЇ У ВИЩИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні підходи до використання технологій штучного інтелекту (ШІ) у викладанні фізіології у вищих медичних закладах освіти (ВМЗО). Зокрема розглянуто дидактичний потенціал інтелектуальних навчальних систем, адаптивних освітніх платформ, віртуальних симуляторів та генеративних моделей у формуванні клінічного мислення студентів, інтеграції теоретичних знань із практичними навичками та персоналізації навчального процесу. Обговорюються можливості ШІ для моделювання

складних фізіологічних процесів, проведення інтерактивних лабораторних та клінічних сценаріїв, надання автоматизованого зворотного зв'язку та підтримки самостійного навчання студентів.

Увага приділяється потенційним ризикам використання ШІ у викладанні фізіології: питання академічної доброчесності через генеративні системи, можливе зниження когнітивної активності студентів при надмірній автоматизації, алгоритмічна упередженість, етичні та правові аспекти обробки персональних даних, а також безпека освітніх платформ. Запропоновано рекомендації щодо педагогічно виваженого та безпечного впровадження ШІ у навчальний процес викладання фізіології у закладах вищої медичної освіти: встановлення правил використання інтелектуальних систем, інтеграція ШІ у контекст активного та проблемного навчання, контроль якості навчальних матеріалів, підготовка викладачів до роботи з інноваційними платформами та захист персональних даних студентів.

Актуальність роботи обумовлена швидким розвитком цифрових технологій і потребою формування у майбутніх медичних фахівців компетентностей, необхідних для сучасної клінічної практики, де широко застосовуються інноваційні інформаційні системи. Штучний інтелект має високий потенціал для підвищення якості викладання фізіології у закладах вищої медичної освіти, дозволяє формувати компетентних, мотивованих та технологічно обізнаних студентів. Використання ШІ сприяє персоналізації навчання, розвитку клінічного мислення та інтеграції теоретичних знань із практикою.

Ключові слова: штучний інтелект, фізіологія, медична освіта, адаптивне навчання, академічна доброчесність.

Kokovska Oksana Valeriivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/ 0000-0002-8277-6229.

Vesnina Lyudmila Eduardivna Doctor of Medical Sciences, Professor, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0003-3068-6237.

Sharlay Natalia Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, teacher, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0001-7728-4820.

Sukhomlyn Tetyana Anatoliivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0003-4146-2909.

Sokolenko Valentina Mykolaivna Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-6815-1417

Mishchenko Serhiy Vitaliyovych Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-8677-0107

Tkachenko Olena Viktorivna Candidate of Medical Sciences. teacher, Poltava State Medical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0003-2543-1782

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TEACHING PHYSIOLOGY IN HIGHER MEDICAL EDUCATION INSTITUTIONS.

Abstract. The article analyzes modern approaches to the use of artificial intelligence (AI) technologies in teaching physiology in higher medical education institutions. In particular, the didactic potential of intelligent learning systems, adaptive educational platforms, virtual simulators and generative models in the formation of students' clinical thinking, integration of theoretical knowledge with practical skills and personalization of the educational process is considered. The possibilities of AI for modeling complex physiological processes, conducting interactive laboratory and clinical scenarios, providing automated feedback and supporting students' independent learning are discussed. Attention is paid to potential risks of using AI in teaching physiology: issues of academic integrity through generative systems, possible reduction of students' cognitive activity with excessive automation, algorithmic bias, ethical and legal aspects of personal data processing, as well as the security of educational platforms. Recommendations are proposed for the pedagogically balanced and safe implementation of AI in the educational process of teaching physiology in higher medical education institutions: establishing rules for the use of intelligent systems, integrating AI into the context of active and problem-based learning, quality control of educational materials, training teachers to work with innovative platforms, and protecting students' personal data. The relevance of the work is due to the rapid development of digital technologies and the need to form future medical specialists with the competencies necessary for modern clinical practice, where innovative information systems are widely used. Artificial intelligence has high potential for improving the quality of teaching physiology in higher medical education institutions, allows for the formation of competent, motivated, and technologically aware students. The use of AI contributes to the personalization of learning, the development of clinical thinking, and the integration of theoretical knowledge with practice.

Keywords: artificial intelligence, physiology, medical education, adaptive learning, academic integrity.

Постановка проблеми. Сучасна вища медична освіта перебуває у процесі інтенсивної цифровізації, що зумовлено необхідністю підготовки фахівців високого рівня компетентності, здатних працювати в умовах швидкого розвитку клінічної практики та інноваційних технологій. Викладання фізіології, як базової

дисципліни медичного циклу, вимагає не лише передачі теоретичних знань про складні механізми функціонування організму людини, але й формування практичних умінь аналізу, інтеграції та застосування цих знань у клінічних ситуаціях. Незважаючи на наявність традиційних методів навчання, сучасний освітній процес стикається з низкою проблем. До них належать недостатня інтерактивність навчального контенту, обмежені можливості для персоналізації навчання, низька мотивація студентів та труднощі у формуванні клінічного мислення на ранніх етапах підготовки. Традиційні підходи не завжди забезпечують ефективне поєднання теоретичних знань із практичною діяльністю, що є критично важливим для підготовки майбутніх лікарів. У цьому контексті особливого значення набуває використання технологій штучного інтелекту (ШІ), які можуть забезпечити високий рівень адаптивності навчальних середовищ, моделювання клінічних сценаріїв, автоматизований зворотний зв'язок та інтерактивні тренажери. Водночас впровадження ШІ у викладання фізіології породжує низку викликів: ризики порушення академічної доброчесності, зниження когнітивної активності студентів, алгоритмічну упередженість, етичні та правові аспекти обробки персональних даних.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлена необхідністю науково обґрунтованого, педагогічно виваженого та безпечного інтегрування технологій ШІ у навчальний процес, зокрема вивчення фізіології. Формування ефективних методичних моделей використання інтелектуальних систем здатне підвищити якість підготовки медичних фахівців, сприяти розвитку їхніх клінічних компетенцій і забезпечити інноваційний характер освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній медичній освіті спостерігається активне впровадження цифрових технологій, серед яких штучний інтелект (ШІ) займає провідне місце як інноваційний інструмент підвищення ефективності навчального процесу. Дослідження останніх років демонструють, що інтеграція інтелектуальних систем у медичну освіту дозволяє формувати у студентів критичне мислення, клінічні компетентності та здатність швидко адаптуватися до складних клінічних сценаріїв [Шумейко, 2022; Андрєєв, 2022].

Інтелектуальні навчальні платформи, адаптивні системи та віртуальні симулятори вже використовуються для моделювання фізіологічних процесів і клінічних випадків, що дозволяє студентам інтегрувати теоретичні знання з практичними навичками без ризику для пацієнтів [Візнюк та ін., 2021]. Генеративні моделі та системи з автоматизованим зворотним зв'язком забезпечують персоналізацію навчання, підвищують мотивацію та сприяють розвитку самостійності студентів у навчальному процесі [Бойчук, 2021; Іваночко та ін., 2025].

Разом із тим, існує низка проблем, які обмежують повноцінне впровадження ШІ у викладання фізіології. Серед них — алгоритмічна упередженість навчальних моделей, недостатня перевірка точності контенту, ризики поруше-

ння академічної доброчесності та етичні питання, пов'язані з обробкою персональних даних студентів [Шевченко та ін., 2025; Чернявський, 2025]. Багато досліджень зосереджено на загальних цифрових технологіях у медичній освіті, тоді як конкретні методики використання ШІ у викладанні фізіології залишаються недостатньо вивченими.

Аналіз сучасних публікацій свідчить про нагальну потребу систематизації методичних підходів до застосування ШІ у навчанні фізіології, розробки педагогічно обґрунтованих моделей інтеграції інтелектуальних платформ, а також визначення критеріїв оцінки ефективності та безпеки таких технологій. Ці проблеми формують наукову основу для подальших досліджень, спрямованих на підвищення якості підготовки майбутніх медичних фахівців та впровадження інноваційних освітніх практик у вищих медичних закладах освіти.

Мета статті полягає у комплексному аналізі переваг і ризиків використання ШІ у викладанні фізіології у вищих навчальних закладах медичної освіти в умовах цифрової трансформації вищої освіти. Для досягнення мети використано комплекс взаємопов'язаних методів наукового пізнання вивчення проблеми впровадження цифрових інноваційних методів навчання, а саме штучного інтелекту у викладанні фізіології. Застосовано метод теоретичного аналізу та синтезу для систематизації наукових джерел щодо цифрової трансформації та сучасних тенденцій розвитку вищої медичної освіти. Використано порівняльний аналіз для виявлення переваг і недоліків застосуванням штучного інтелекту в контексті професійної підготовки здобувачів вищої медичної освіти.

Застосовано метод узагальнення для формулювання висновків щодо ефективності впровадження цифрових технологій, а саме штучного інтелекту в освітній процес та визначення перспективних напрямів модернізації методики викладання фізіології у ВМЗО.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект (ШІ) виступає одним із найважливіших чинників трансформації сучасної медичної освіти та охоплює сукупність методів і технологій, що дозволяють комп'ютерним системам виконувати функції, пов'язані з аналізом даних, навчанням, прийняттям рішень і взаємодією з користувачем. Сучасні виклики медичної освіти - зростання обсягу знань, необхідність раннього формування клінічного мислення, інтеграція міждисциплінарних підходів - вимагають оновлення педагогічних технологій. У цьому контексті штучний інтелект розглядається як інструмент трансформації навчального процесу. Активне впровадження ШІ у вищу медичну освіту відкриває нові можливості для персоналізації навчання, моделювання складних фізіологічних процесів та об'єктивізації оцінювання. Водночас безконтрольне або некритичне використання інтелектуальних систем може призвести до педагогічних, етичних і правових ризиків [2].

Фізіологія є фундаментальною дисципліною у підготовці майбутніх лікарів, оскільки формує системне розуміння функціонування організму людини в нормі та створює основу для майбутніх клінічних дисциплін. У контексті

викладання фізіології доцільно виділити такі основні групи ШІ-засобів: інтелектуальні навчальні системи (платформи, що адаптують навчальний контент до рівня знань студента), генеративні мовні моделі (інструменти для пояснення складних тем, створення навчальних матеріалів, тестових завдань), віртуальні симулятори (середовища для моделювання фізіологічних процесів і експериментів), системи аналітики навчальних даних (засоби моніторингу прогресу та прогнозування результатів навчання). Застосування цих технологій у викладанні фізіології має свою специфіку, пов'язану зі складністю багаторівневих регуляторних механізмів та необхідністю інтеграції теорії з практикою.

Використання штучного інтелекту (ШІ) у медичній освіті відкриває широкі можливості для підвищення ефективності навчального процесу та має ряд переваг, зокрема у викладанні фізіології. Однією з ключових переваг ШІ є можливість адаптації навчального процесу до індивідуальних потреб студента, тобто персоналізувати навчання. Адаптивні платформи аналізують темп засвоєння матеріалу, типові помилки та стиль навчання, пропонуючи персоналізовані пояснення та завдання [1]. Це особливо важливо у фізіології, де студенти часто мають різний рівень підготовки з хімії, гістології, анатомії та фізики.

Найефективнішою перевагою ШІ є візуалізація складних фізіологічних процесів, оскільки більшість з них є динамічними, багаторівневими та невидимими для безпосереднього спостереження. ШІ-орієнтовані симулятори (схеми, графіки, 3D-моделі, анімації) дозволяють моделювати динамічні процеси, такі як, наприклад, проведення нервового імпульсу, скорочення м'язів, регуляцію артеріального тиску, нейрогуморальні механізми, газообмін у легенях, роботу серця в різних умовах і т.д.. Така візуалізація сприяє глибшому розумінню причинно-наслідкових зв'язків та побачити послідовність подій, а також розвитку системного мислення та формуванню цілісного уявлення про функціонування організму. Використання віртуальних сценаріїв згенерованих ШІ, допомагає здобувачам вищої медичної освіти при вивченні фізіології інтегрувати фізіологічні знання з клінічними ситуаціями та формувати основи клінічного мислення. Майбутні медичні фахівці можуть аналізувати зміни фізіологічних показників та прогнозувати наслідки втручань, що сприяє підготовці до клінічних дисциплін.

За допомогою ШІ можливо підвищити об'єктивность оцінювання, так як автоматизовані системи оцінювання з використанням ШІ зменшують суб'єктивний фактор та дозволяють аналізувати не лише кінцевий результат, а й логіку міркувань студента [3]. Це особливо актуально при оцінюванні розв'язання ситуаційних задач з фізіології.

Впровадження ШІ у навчальний процес фізіології передбачає комплексну зміну педагогічних та методичних підходів використання ШІ у викладанні фізіології. ШІ не повинен замінити викладача, а підсилити традиційні методи навчання, дозволяючи підвищити ефективність, інтерактивність та персоналі-

зацію навчального процесу. За допомогою ШІ можливо адаптуватувати навчальний процес під рівень студента, тобто формувати індивідуальні траєкторії навчання, де складність завдань динамічно підлаштовується під прогрес кожного студента. Здобувач освіти може виконувати завдання повторно, експериментуючи з різними параметрами фізіологічних процесів, що дозволяє краще засвоювати матеріал та забезпечують миттєвий зворотний зв'язок, допомагаючи студентам аналізувати свої помилки та покращувати результати. При використанні ШІ відбувається інтеграція теорії та практики, бо ШІ дозволяє поєднувати лекційний матеріал із віртуальними симуляціями фізіологічних процесів. На практичних заняттях студенти можуть моделювати роботу серця, дихальної системи, нейронних мереж, аналізувати вплив різних факторів на організм, що дозволяє експериментувати без ризику для пацієнта, а це особливо важливо у вищій медичній освіті. Використання ШІ у фізіології сприяє розвитоку клінічного мислення та стимулює прийняття рішень на основі аналізу даних та прогнозування наслідків. Здобувачі вищої медичної освіти вчаться аналізувати віртуальних пацієнтів, роблять клінічні висновки, відстежують фізіологічні зміни, бо формування системного мислення є основою для майбутньої клінічної практики. ШІ сприяє активізація навчальної діяльності.

Проблемно-орієнтоване навчання та кейс-методи доповнюються інтерактивними платформами, що стимулює самостійну роботу здобувачів медичної освіти. Завдяки генеративним моделям студенти можуть отримувати пояснення, підказки та аналіз помилок у реальному часі, що підвищує активність та мотивацію. Аналітичні системи ШІ дозволять моніторити прогрес кожного студента, виявляти слабкі місця та коригувати навчальний процес. Формувальне оцінювання забезпечує об'єктивність і прозорість, дозволяючи студенту бачити свої досягнення та зони для вдосконалення. Викладач отримує інструмент для точного планування покращення методик і ефективності викладання фізіології.

Новітні технології у вищій медичній освіті сприяють підготовці викладача до цифрової трансформації. Викладач фізіології має опановувати цифрові компетенції, включаючи роботу з ШІ-платформами, генеративними моделями та системами аналітики, для цього розробляються методичні матеріали щоб ефективно впроваджувати та використовувати технології у навчальному процесі. Викладач повинен вміти контролювати баланс між традиційними методами та цифровими інструментами, забезпечуючи інтеграцію знань та формування компетентностей. Використання ШІ у викладанні фізіології буде ефективним за умови його поєднання з класичними педагогічними підходами. Лекції, практичні заняття та лабораторні роботи не повинні повністю замінюватися цифровими інструментами, а мають доповнюватися ними. ШІ може виконувати роль інтелектуального асистента, що допомагає студентам опрацьовувати складні теми, готуватися до практичних занять і самостійної роботи. Особливого значення набуває використання ШІ у підготовці до практичних занять з фізіології, де студенти можуть заздалегідь моделювати експерименти,

аналізувати очікувані результати та формулювати гіпотези. Такий підхід підвищує усвідомленість навчальної діяльності та ефективність аудиторної роботи. ШІ є інструментом міждисциплінарної інтеграції, так як фізіологія тісно пов'язана з анатомією, біохімією, патофізіологією та клінічними дисциплінами. ШІ-платформи дозволяють створювати інтегровані навчальні сценарії, у яких фізіологічні процеси розглядаються в контексті морфологічних змін, молекулярних механізмів і клінічних проявів. Це сприяє формуванню цілісного бачення функціонування організму та підготовці студентів до клінічного мислення.

Впровадження ШІ у викладання фізіології відкриває значні можливості, але водночас несе низку потенційних ризиків та обмежень, які слід враховувати для забезпечення ефективного та етичного навчального процесу [4]. Насамперед це академічна доброчесність. Надмірне використання ШІ може призвести до копіювання відповідей, генерації готових рішень замість самостійної роботи. Необхідно розробляти правила використання ШІ, які регламентують, коли можна використовувати інтелектуальні платформи, а коли - виконувати завдання самостійно. Викладач повинен контролювати використання генеративних моделей та інших інструментів ШІ під час тестування та практичних завдань. Також впровадження ШІ може призвести до зниження когнітивної активності. Студенти можуть звикнути отримувати готові відповіді від ШІ, що зменшує активне мислення та аналітичні навички. Щоб уникнути цього, слід поєднувати цифрові інструменти з активними методами навчання (дискусії, кейс-методи, проблемно-орієнтовані завдання). Потенційним ризиком використання ШІ є алгоритмічна упередженість та обмеженість даних. ШІ працює на основі наявних даних, що може призводити до упереджень у моделюванні фізіологічних процесів або клінічних сценаріїв. Наприклад, тренувальні моделі можуть не враховувати особливості різних вікових або етнічних груп. Викладач повинен критично оцінювати результати симуляцій, пояснювати студентам обмеження моделей та потенційні помилки. Значну проблему становлять технічні та організаційні обмеження. Не всі навчальні заклади мають достатнє технічне забезпечення для масштабного впровадження ШІ. Високі витрати на ліцензії, обслуговування серверів та підтримку платформ. Відсутність кваліфікованих викладачів, які вміють працювати з цифровими ресурсами, може знижувати ефективність використання ШІ.

Існують певні етичні та правові аспекти впровадження ШІ у навчальний процес [5]. Використання даних студентів може порушувати конфіденційність та захист персональних даних, тому викладачі повинні дотримуватися правил та нормативів щодо обробки персональних даних. Необхідно формувати у студентів етичні навички роботи з ШІ, включно із критичною оцінкою результатів та відповідальністю за прийняті рішення. Використання ШІ у вищій медичній освіті має відповідати національним та міжнародним нормативним вимогам. В умовах реформування системи забезпечення якості освіти та акредитації освітніх програм особливої актуальності набуває питання

відповідності ШІ-технологій стандартам вищої освіти. Акредитаційні органи дедалі більше звертають увагу на цифрову трансформацію навчального процесу, водночас вимагаючи забезпечення академічної доброчесності, прозорості оцінювання та досягнення програмних результатів навчання. ШІ може сприяти досягненню цих результатів лише за умови його педагогічно обґрунтованого використання.

Використання ШІ має обмеження у педагогічній ефективності. ШІ не може повністю замінити емоційний, мотиваційний та соціальний компонент викладання. Взаємодія з викладачем, дискусії та спільна робота у групах залишаються критично важливими для формування компетентностей, тому використання ШІ повинно бути допоміжним інструментом, а не основним джерелом знань.

Щоб мінімізувати перераховані ризики викладачу необхідно встановити чіткі правила використання ШІ для навчальних завдань та тестів. Використовувати ШІ для підтримки, а не заміни викладача. Пояснювати студентам обмеження моделей та етичні аспекти їх застосування. Комбінувати цифрові інструменти з традиційними активними методами навчання

Цифрова трансформація вищої освіти радикально змінює роль викладача у ВМЗО. Викладач перестає бути лише джерелом знань і стає навчальним модератором, наставником і фасилітатором процесу засвоєння знань, забезпечуючи інтеграцію традиційних методів з цифровими технологіями. Як модератор навчального процесу викладач відповідає за організацію інтерактивних лекцій із використанням адаптивних платформ, керує симуляційними заняттями та віртуальними лабораторіями, забезпечує персоналізацію навчання з урахуванням рівня знань кожного студента. Як фасилітатор процесу засвоєння знань стимулює здобувачів вищої освіти до аналізу результатів симуляцій та моделювань, сприяє самостійній оцінці ефективності навчання за допомогою аналітики даних ШІ, підтримує розвиток клінічного мислення через віртуальні кейси та проблемно-орієнтовані завдання. Як куратор цифрових ресурсів та ШІ-інструментів робить вибір і адаптацію платформ ШІ під навчальні цілі, підтримує студентів у роботі з генеративними моделями, симуляторами та інтерактивними ресурсами, контролює якість та достовірність інформації, наданої студентам. Викладач забезпечує контроль використання ШІ для виконання завдань без порушення правил академічної доброчесності, що сприяє формуванню у студентів етичних навичок роботи з цифровими технологіями та постійне оновлення методик з урахуванням нових цифрових технологій та інструментів [6].

Сьогодні ШІ продовжує трансформувати вищу медичну освіту, відкриваючи нові можливості для поглибленого та інтерактивного навчання, зокрема фізіології. Наступними тенденціями та перспективами розвитку є створення цифрових моделей органів та систем організму, що дозволить проводити віртуальні експерименти та дослідження, які раніше були доступні лише у

клінічних умовах. Наприклад, цифровий двійник серця може імітувати серцевий цикл, зміну тиску, що дозволить поглиблено вивчати фізіологію. Використання віртуальної та доповненої реальності дозволить "зануритися" у процеси організму людини, наприклад спостерігати роботу мязів, легенів або нейронних мереж у реальному часі. Адаптивні системи навчання з використанням ШІ можуть індивідуалізувати навчальні траєкторії, визначати слабкі та сильні сторони студента та автоматично пропонувати додаткові завдання. Це забезпечить максимальну ефективність засвоєння матеріалу та формування компетентностей. Генеративні моделі можуть створювати інтерактивні завдання, сценарії, тести та пояснення, що дозволить постійно оновлювати навчальний контент відповідно до сучасних наукових досліджень та підвищувати актуальність навчального процесу. Збір та аналіз даних навчання студентів дозволить викладачам виявляти закономірності у засвоєнні матеріалу, прогнозувати успішність та адаптувати методики. ШІ-аналітика підтримує формувальне оцінювання, що підвищить об'єктивність та прозорість навчального процесу. Використання ШІ сприяє поєднанню фізіології з анатомією, біохімією, створюючи інтегровані навчальні модулі. Це формує у студентів системне мислення та міждисциплінарні компетенції, необхідні для майбутньої медичної практики.

Подальший розвиток ШІ у медичній освіті пов'язаний зі створенням більш точних фізіологічних моделей, використанням великих масивів навчальних і клінічних даних, а також інтеграцією доповненої та віртуальної реальності. Очікується, що ШІ стане важливим інструментом формування доказового та персоналізованого навчання. Використання ШІ у медичній освіті відкриває великі перспективи, але ефективне впровадження потребує системного підходу, урахування педагогічних принципів та технологічних обмежень. Наступні рекомендації допоможуть викладачам та адміністрації ВМЗО реалізувати потенціал ШІ без ризиків: використання ШІ як допоміжного інструменту (ШІ повинен доповнювати, а не замінювати викладача; інструменти ШІ застосовуються для персоналізації навчання, інтерактивних симуляцій, генерації завдань та пояснень, аналітики результатів студентів), поєднання з активними методами навчання (використовувати проблемно-орієнтоване навчання, кейс-методи, групові дискусії разом із ШІ, що дозволить підтримувати критичне мислення та клінічне аналізування, запобігаючи пасивному сприйняттю матеріалу), встановлення правил академічної доброчесності (регламентувати використання ШІ під час тестів, лабораторних робіт та самостійних завдань; роз'яснювати студентам етичні аспекти використання ШІ), підготовка викладачів (підвищення цифрової компетентності викладачів, навчання роботі з ШІ-платформами та генеративними моделями, розробка методичних матеріалів та алгоритмів для інтеграції ШІ у навчальний процес), використання аналітики для адаптації навчання (збір даних про успішність студентів для виявлення слабких місць та корекції методик, впровадження формувального оцінювання на основі ШІ для об'єктивної та прозорої оцінки знань), тестування та поступове

впровадження (починати з пілотних проектів у рамках окремих курсів або лабораторних занять, постійно оцінювати ефективність використання ШІ та вплив на успішність студентів), забезпечення безпеки та конфіденційності (дотримання норм захисту персональних даних студентів, використання платформ, що відповідають локальним та міжнародним стандартам безпеки), інтеграція міждисциплінарних модулів (використання ШІ для поєднання фізіології з анатомією, біохімією та клінічними дисциплінами, створення інтегрованих сценаріїв навчання, що сформує в подальшому системне та клінічно-орієнтоване мислення).

Висновки. Використання технологій штучного інтелекту у викладанні фізіології у вищих медичних закладах освіти має високий потенціал і перспективність для підвищення якості вищої медичної освіти. Інтеграція інтелектуальних цифрових інструментів сприяє підвищенню якості засвоєння складного теоретичного матеріалу, формуванню клінічного мислення та розвитку аналітичних навичок здобувачів освіти. Застосування адаптивних навчальних платформ, систем аналізу даних, віртуальних симуляцій і моделей фізіологічних процесів забезпечує персоналізацію освітнього процесу, оперативний зворотний зв'язок та можливість моделювання без ризику для пацієнтів. Це особливо важливо для дисципліни «Фізіологія», яка є фундаментальною основою клінічної підготовки майбутніх лікарів. Використання штучного інтелекту оптимізує контроль знань, автоматизує оцінювання, підвищує об'єктивність результатів та дозволяє викладачеві зосередитися на методичному супроводі й розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Водночас ефективність впровадження таких технологій залежить від цифрової компетентності викладачів, наявності нормативно-етичних регламентів і технічної інфраструктури закладу освіти. Разом із позитивними аспектами визначено потенційні ризики: академічна недоброчесність, залежність від цифрових сервісів, загрози конфіденційності даних та потреба в чіткому етичному регулюванні застосування ШІ у медичній освіті.

Отже, використання штучного інтелекту у викладанні фізіології є перспективним напрямом модернізації вищої медичної освіти, що забезпечує інтеграцію інноваційних технологій у традиційний освітній процес. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на розроблення методичних моделей інтеграції ШІ, оцінювання їхньої педагогічної ефективності та формування нормативної бази для безпечного й етичного використання таких технологій.

Література:

1. Візнюк І. та ін. Використання штучного інтелекту в освіті // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2021. № 59. С. 14–22. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-59-14-22.

2. Іваночко Н. Я., Фрич Н. І., Довганич Н. В., Сиротинська І. Д., Валішкевич Б. В. Цифрова трансформація медичної освіти: роль штучного інтелекту у підготовці майбутніх лікарів // Прикарпатський вісник Наукового товариства імені Шевченка. Пульс. 2025. № 23(78). https://doi.org/10.21.802/2304-7437-2025-23(78)-108-116/

3. Потапчук О. Тенденції застосування цифрових технологій у системі вищої освіти України та країнах ЄС. Збір-ник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2024. Вип. 1. С. 49–55. https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2024.302168

4. Чернявський В. Використання штучного інтелекту у вищій медичній освіті: виклики та можливості // Інтеграція штучного інтелекту в освіту – виклики та можливості : зб. тез наук.-метод. доп. Всеукр. наук.-пед. підвищ. кваліфікації (Київ, 10 груд. 2024 р. – 20 січ. 2025 р.). Київ ; Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2025. Ч. 2. С. 871–873. https://doi.org/10.36059/978-966-397-477-4-229

5. Шевченко В. Г., Муравйов П. Т., Кравець К. В. Етика використання штучного інтелекту у вищій медичній освіті // Медична освіта. 2025. № 1. С. 94–98. https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2025.1.15381.

6. Шумейко І. В. Технології штучного інтелекту в системі підготовки медичних кадрів // Науковий вісник охорони здоров'я. 2022. № 1. С. 56–64. https://doi.org/10.36059/978-966-397-477-4-229

References:

1. Vizniuk, I., et al. (2021). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti [The use of artificial intelligence in education]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 59, 14–22 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-59-14-22

2. Ivanochko, N. Ya., Frych, N. I., Dovhanych, N. V., Syrotynska, I. D., & Valishkevych, B. V. (2025). Tsyfrova transformatsiia medychnoi osvity: rol shtuchnoho intelektu u pidhotovtsi maibutnikh likariv [Digital transformation of medical education: The role of artificial intelligence in training future doctors]. *Prykarpatskyi visnyk Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Puls*, 23(78) [in Ukrainian]. https://doi.org/10.21.802/2304-7437-2025-23(78)-108-116

3. Potapchuk, O. (2024). Tendentsii zastosuvannia tsyfrovykh tekhnolohii u systemi vyshchoi osvity Ukrainy ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Trends in the use of digital technologies in higher education in Ukraine and EU countries]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, 1, 49–55 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2024.302168

4. Cherniavskyi, V. (2025). Vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyshchii medychnii osviti: vyklyky ta mozhlyvosti [Use of artificial intelligence in higher medical education: Challenges and opportunities]. In *Intehratsiia shtuchnoho intelektu v osvitu – vyklyky ta mozhlyvosti: zbirnyk tez naukovo-metodychnykh dopovidei Vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii (Kyiv, December 10, 2024 – January 20, 2025)* (Part 2, pp. 871–873). Kyiv; Lviv; Torun: Liha-Pres [in Ukrainian]. https://doi.org/10.36059/978-966-397-477-4-229

5. Shevchenko, V. H., Muravov, P. T., & Kravets, K. V. (2025). Etyka vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyshchii medychnii osviti [Ethics of artificial intelligence use in higher medical education]. *Medychna osvita*, (1), 94–98 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2025.1.15381

6. Shumeiko, I. V. (2022). Tekhnolohii shtuchnoho intelektu v systemi pidhotovky medychnykh kadriv [Artificial intelligence technologies in the system of medical personnel training]. *Naukovyi visnyk okhorony zdorovia*, (1), 56–64 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.36059/978-966-397-477-4-229

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 378.147:811.111:656.61

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1246-1253

Колмикова Олена Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія», м. Ізмаїл, https://orcid.org/0000-0001-8462-8783

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНИХ ОФІЦЕРІВ ЯК СКЛАДОВА БЕЗПЕЧНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ СУДНОВИХ СИСТЕМ

Анотація. Актуальність статті зумовлена зростаючим попитом на висококваліфікованих електротехнічних офіцерів міжнародного торговельного флоту, що викликано сучасними умовами високого рівня автоматизації суднових систем. В дослідженні акцентується увага на необхідності формування у майбутніх фахівців професійної англомовної компетентності для роботи в мультинаціональних екіпажах. Розглядаються особливості викладання англійської мови та англійської мови за професійним спрямуванням майбутнім електротехнічним офіцерам, з урахуванням вимог Міжнародної морської організації та Модельних курсів 3.17 та 7.08. Окреслені основні обов'язки електротехнічних офіцерів на борту судна: забезпечення безперервної роботи та технічного обслуговування електричного та електронного обладнання судна (головних та допоміжних механізмів, навігаційного обладнання, освітлення, систем зв'язку, пристроїв для обробки вантажу, систем охолодження тощо). Окреслені методичні підходи, що передбачають інтеграцію професійної термінології у навчальний процес. Проаналізовано наукові дослідження щодо викладання англійської мови за професійним спрямуванням майбутнім електротехнічним офіцерам, що дозволяють зробити висновок про те, що особлива увага вчених приділяється використанню інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності засвоєння лексичних одиниць та інтеграції мовленнєвих компетенцій у технічні дисципліни. Наведено приклад структурованого заняття з теми "Emergency Power Supply". Зроблено висновок, що виконання різноманітних вправ, спрямованих на засвоєння курсантами морських академій технічної термінології, сприятиме розвитку комунікативних навичок, формуванню системного лексичного запасу. Матеріали статті можуть бути використані для підготовки до занять з англійської мови за професійним спрямуванням.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на адаптацію методики викладання морської англійської мови під конкретні професійні сценарії для вдосконалення навчального процесу.

Ключові слова: електротехнічні офіцери, суднові системи, професійна англомовна компетентність.

Kolmykova Olena Oleksandrivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Humanities of the Danube Institute of the National University "Odesa Maritime Academy", Izmail, https://orcid.org/0000-0001-8462-8783

DEVELOPING PROFESSIONAL ENGLISH LANGUAGE COMPETENCE OF FUTURE ELECTRO-TECHNICAL OFFICERS AS A PART OF THE SAFE OPERATION OF SHIP SYSTEMS

Abstract. The topicality of this article stems from the growing demand for highly qualified electrotechnical officers in the international merchant fleet, driven by the current high level of automation in shipboard systems. The study emphasises the need to develop professional English language proficiency in future specialists so they can work in multinational crews. The article examines the specifics of teaching English and English for specific purposes to future electrotechnical officers (ETOs), taking into account the requirements of the International Maritime Organization and Model Courses 3.17 and 7.08. The main duties of electrical officers on board a ship are outlined: ensuring the continuous operation and maintenance of the ship's electrical and electronic equipment (main and auxiliary machinery, navigation equipment, lighting, communication systems, cargo handling devices, cooling systems, etc.). Methodological approaches that involve the integration of professional terminology into the educational process are outlined. Scientific studies on teaching English for specific purposes to future electrical officers are analyzed, making it possible to conclude that researchers pay particular attention to the use of information and communication technologies to enhance the effectiveness of vocabulary acquisition and the integration of language competencies into technical disciplines. An example of a structured lesson on the topic "Emergency Power Supply" is provided. It is concluded that performing various exercises aimed at helping cadets of maritime academies master technical terminology will contribute to the development of communication skills and the formation of a systematic vocabulary. The materials in this article can be used to prepare for specialized English language classes. Further research could focus on adapting the methodology for teaching maritime English to specific professional scenarios to improve the educational process.

Keywords: electrotechnical officers, shipboard systems, English language competence.

Постановка проблеми. Останні роки характеризуються значним підвищенням попиту на висококваліфікованих електротехнічних офіцерів морської галузі (ЕТО), що обумовлено високим рівнем автоматизації на суднах.

Для успішної та безпечної праці майбутніх електромеханіків в мультинаціональних екіпажах володіння англійською мовою, яку Міжнародна морська організація визначає «морською мовою» (IMO, STCW 78/95), є вкрай необхідним.

Згідно з освітньо-професійною програмою «Експлуатація суднового електрообладнання і засобів автоматики Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія» (2024-2025 рр.), освітні компоненти «Англійська мова» та «Англійська мова за професійним спрямуванням» мають забезпечувати формування таких загальних компетентностей як: здатність використовувати англійську мову у письмовій та усній формі, зокрема при виконанні професійних обов'язків; володіння навичками міжособистісної взаємодії. Програмні результати навчання також передбачають знання англійської мови на рівні, що дає змогу особі використовувати англомовні технічні посібники та виконувати професійні обов'язки.

При викладанні вищезазначених освітніх компонент необхідно враховувати рекомендації, викладені у Типових модельних курсах International Maritime Organization 3.17 та 7.08., мета яких полягає в тому, щоб допомогти викладачам морських навчальних закладів організовувати та впроваджувати нові навчальні курси, а також удосконалювати, оновлювати та доповнювати наявні навчальні матеріали, підвищувати якість та ефективність навчання та готувати компетентних електротехнічних офіцерів, здатних безпечно й ефективно виконувати свої професійні обов'язки [2, с. 1, 3].

Таким чином, перед викладачами морської академії постає завдання надати курсантам можливість сформувати та розвинути навички використання англійської мови, зокрема за професійним спрямуванням, під час практичних занять, а для цього необхідно адаптувати програми вивчення англійської мови до мовних вимог STCW (Міжнародна конвенція про стандарти підготовки, сертифікації та вахтової служби моряків).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування професійної англомовної компетентності майбутніх офіцерів торговельного флоту цікавить багатьох вітчизняних та зарубіжних авторів. Проте наукових робіт, присвячених саме викладанню англійської мови за професійним спрямуванням майбутнім електротехнічним офіцерам, небагато. Науковці вивчають вплив навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток словникового запасу курсантів-електромеханіків (T. Sukomardojo); досліджують основні труднощі, що виникають при викладанні англійської мови студентам факультету електротехніки; акцентують увагу на важливості інтеграції англійської мови за професійним спрямуванням в систему викладання технічних дисциплін (M. Dževerdanović-Pejović, T. Dlabač). Увага приділяється також проблемі необхідності переформулювання тематики курсу, щоб зробити професійну складову курсу «Електротехніка для суднових інженерів» більш зрозумілою та узгодженою з викладанням професійних дисциплін за навчальною програмою «Суднова електротехніка» (V. Pranckevičiūtė).

Мета статті – проаналізувати особливості формування професійної англомовної компетентності майбутніх електротехнічних офіцерів з урахуванням вимог Міжнародної морської організації, Модельних курсів 3.17 та 7.08; навести приклади лексичних вправ для розвитку навичок професійної комунікації англійською мовою у процесі підготовки до роботи на торговельних суднах.

Виклад основного матеріалу. Роль електротехнічного офіцера на судні була визначена змінами до Конвенції ПДНВ 1978 з поправками 2010. Здатність ефективно спілкуватися англійською мовою письмово та усно під час щоденної роботи, в аварійних ситуаціях, для підтримки добрих міжособистісних зв'язків, для забезпечення командної роботи в мультинаціональних екіпажах є запорукою ефективної праці для кожного моряка.

Електротехнічні офіцери відповідають за безперервну роботу та технічне обслуговування електричного та електронного обладнання судна (головних та допоміжних механізмів, навігаційного обладнання, освітлення, систем зв'язку, пристроїв для обробки вантажу, систем охолодження тощо). Таким чином, на відміну від штурманів або суднових механіків, що працюють відповідно в палубній службі або службі технічної експлуатації, електротехнічні офіцери відповідають за безпечну роботу всіх суднових систем та механізмів [1, с.103].

З огляду на обсяг професійних обов'язків на борту судна, курсанти – майбутні електротехнічні офіцери – мають вміти, використовуючи англійську мову, пояснювати різні електричні операції (наприклад, генерацію електроенергії), принцип роботи електричних систем та електричних приладів. Зрозуміло, що для цього необхідно опанувати професійну термінологію. Дуже важливо, щоб на заняттях з англійської мови та англійської мови за професійним спрямуванням до моменту початку вивчення робочих процесів та професійних термінів іноземною мовою курсанти розуміли та були здатні пояснити вищезазначене державною мовою.

Згідно з рекомендаціями Модельного курсу 3.17, на одному занятті з англійської мови за професійним спрямуванням слід вводити не більше 7 нових лексичних одиниць. Варто зазначити, що хоча Модельний курс надає перевагу комунікативному методу навчання, він не вимагає від викладачів обмежуватися лише цим методом.

Як показала практика, найкращим інструментом для автоматичного запам’ятовування нових слів є не механічне запам’ятовування окремих лексичних одиниць, а системне використання простих, проте чисельних лексичних вправ.

Оскільки низка нових термінів опрацьовується в різних завданнях, іноді доволі простих на перший погляд, але таких, що повторюються у різних комбінаціях, до кінця заняття курсанти засвоюють максимальний обсяг нової інформації.

Наведемо, як приклад, опрацювання теми “Emergency Power Supply”.

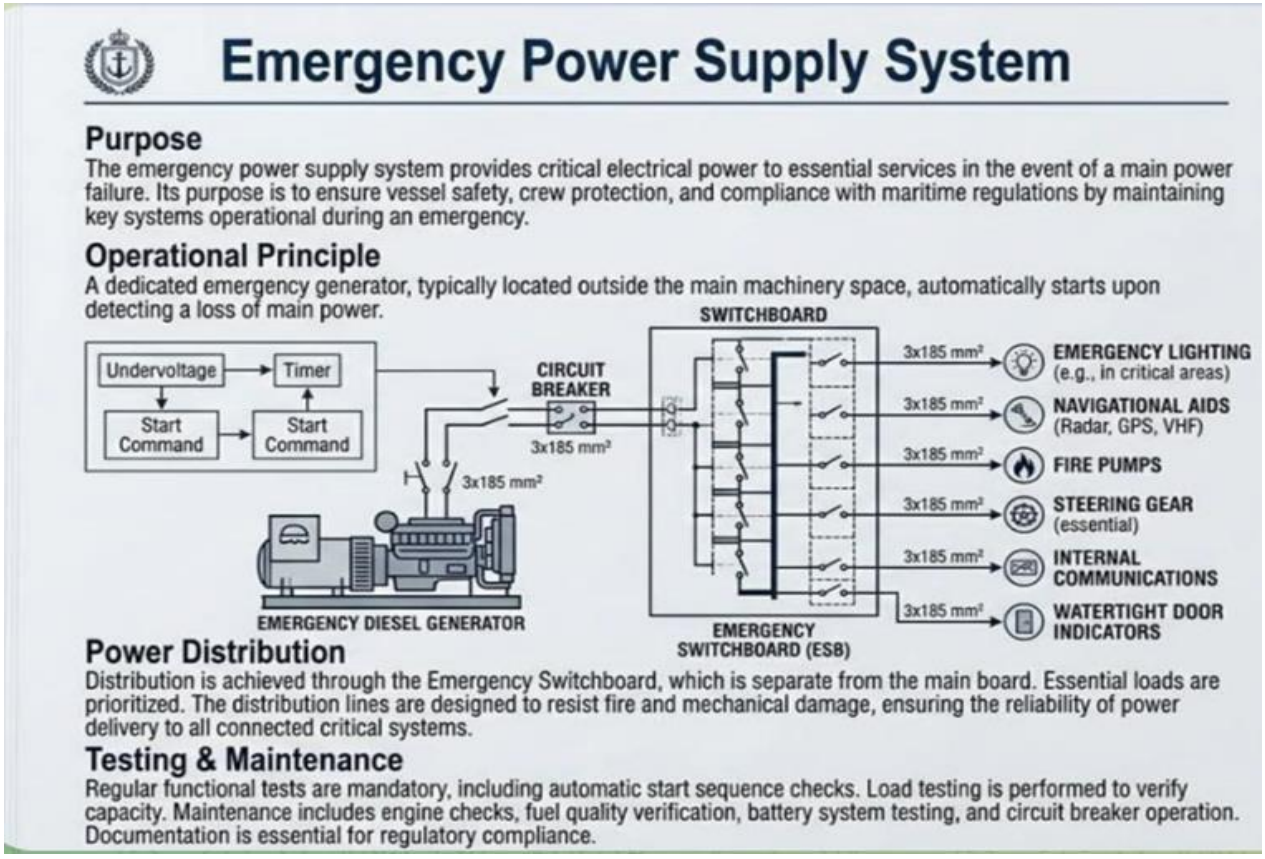

Структура заняття є традиційною:

1. Введення нової лексики:

steering gear – кермовий пристрій

emergency switchboard - аварійний розподільний щит

feeder cable - кабель живлення

…

2. Читання та усний переклад з англійської мови на українську невеликого за обсягом тексту.

3. Усне виконання лексичних вправ, наприклад:

Task 1. Complete the sentences using words from the text:

1. The steering gear is a … system on board ships.
2. In case of … of the main power system, an emergency system is used.
3. Emergency power can be supplied by … or an emergency generator.

Task 2. Mark the sentences as True or False:

1. Emergency power is used only during normal ship operation.
2. Batteries and emergency generators can both supply emergency power.
3. A voltage of 440 V is considered high voltage.

Task 3

Match the terms with their meanings:

Terms	Meanings
1. circuit breaker;	a) voltage above 1 kV;
2. resistance;	b) protective electrical device;
3. high voltage system;	c) electrical opposition in a conductor;

…

Task 4. Find in the text synonyms to the following words:

1. Backup. 2. Increase. 3. Capability. …

Task 5. Find in the text antonyms to the following words:

1. Failure. 2. Low voltage. 3. Optional. …

Task 6. Complete the word combinations:

1. Emergency … system.
2. Essential … systems.
3. High voltage … .

…

Task 7. Choose the correct word:

1. High voltage systems reduce electrical (resistance / current).
2. Voltage above 1 kV is called (LV / HV).
3. Increasing cable diameter reduces (resistance / voltage).

…

Task 8. Explain the following terms in one sentence:

1. Resistance of a conductor.
2. High voltage system.
3. Emergency power system.

…

Task 9. Answer the questions using vocabulary from the text:

1. How does higher voltage affect current?
2. What role do circuit breakers play?
3. What voltage levels are typical for marine HV systems?

…

Task 10. Translate from Ukrainian into English:

1. У разі відмови основної системи електропостачання судна використовується аварійна система живлення.
2. Напруга понад 1 кВ на судні вважається високою напругою.
3. Аварійне електропостачання забезпечує роботу всіх життєво важливих систем судна.
…

Як зазначено вище, вибір лексичних вправ здійснюється за принципом частотності вживання певного набору слів, які курсанти засвоюють під час заняття без спеціального заучування напам’ять. Приведені приклади вправ спрямовані на:

1. Засвоєння стійких словосполучень (Complete word combinations).
2. Формування зв’язку між терміном та його визначенням (Matching).
3. Розвиток навичок критичного читання (True/False).
4. Формування вміння пояснювати технічні терміни (Explain the terms).
5. Розвиток монологічного мовлення, перевірка розуміння та активного використання нової лексики (Answer the questions).
6. Розширення словникового запасу шляхом розвитку семантичних зв'язків між словами (Find synonyms).
7. Формування системності лексичних одиниць (Find antonyms).
8. Здатність диференціювати близькі за значенням терміни (Choose the correct word).
9. Закріплення нової лексики (Complete the sentences).
10. Розвиток навичок двомовної професійної комунікації (Translation).

Висновки. Формування професійної англомовної компетентності майбутніх електротехнічних офіцерів є важливою складовою безпечної та ефективної експлуатації суднових систем, оскільки забезпечує здатність здобувачів вищої освіти розуміти та пояснювати технічні процеси, працювати з англомовними інструкціями та спілкуватися в мультинаціональних екіпажах.

Виконання різноманітних вправ, спрямованих на засвоєння курсантами морських академій технічної термінології, сприятиме розвитку комунікативних навичок, формуванню системного лексичного запасу. Принцип частотності вживання лексичних одиниць дозволить курсантам-майбутнім електротехнічним офіцерам засвоїти необхідну для подальшої роботи професійну термінологію природним способом, без механічного заучування. Приведені в якості прикладу вправи передбачають комбінування різних видів завдань задля підвищення ефективності засвоєння технічної лексики.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на адаптацію методики викладання морської англійської мови під конкретні професійні сценарії діяльності електротехнічних офіцерів.

Література:

1. Dževerdanović-Pejović, Milena, Dlabač, Tatijana. The Challenges of Teaching English to the Marine Electrical Engineering Students. Pedagogika-Pedagogy, Volume 93, Number 6s, 2021. P.101-111. https://doi.org/10.53656/ ped21-6s.08cha. URL: https://azbuki.bg/wp-content/uploads/ 2021/09/Pedagogy_6S_21_Milena Dzeverdanovic.pdf

2. Model Course 7.08. Electro-Technical Officer. 2014 edition. Electronic Edition. IMO, London, 2014. URL: https://cmu-edu.eu/calitate/wp-content/uploads/sites/ 6/2022/11/ Electro-technical-Officer-Model-Course-7.08.pdf

3. Pranckevičiūtė, Vilma. Modelling of Maritime English Course for ETOs. Scientific Bulletin of Naval Academy, Vol. XXVI 2023, ISSUE No.2 MBNA: Publishing House Constanta, 2023.

4. Sukomardojo, Tekat. The Use of E-Learning in Maritime English Learning Can Improve The Vocabulary Skill of Cadets Majoring In Electro-Technical Officer Shipping. IJEBD (International Journal of Entrepreneurship). Volume 03. Number 04. November, 2020. URL:https:// www.academia.edu/62746858/The_Use_of_E_Learning_in_Maritime_English_Learning_Can_ Improve_The_Vocabulary_Skill_of_Cadets_Majoring_In_Electro_Technical_Officer_Shipping

References:

1. Dževerdanović-Pejović, Milena, Dlabač, Tatijana. The Challenges of Teaching English to the Marine Electrical Engineering Students. Pedagogika-Pedagogy, Volume 93, Number 6s, 2021. P.101-111. https://doi.org/10.53656/ ped21-6s.08cha. URL: https://azbuki.bg/wp-content/uploads /2021/09/Pedagogy_6S_21_Milena Dzeverdanovic.pdf

2. Model Course 7.08. Electro-Technical Officer. 2014 edition. Electronic Edition. IMO, London, 2014. URL: https://cmu-edu.eu/calitate/wp-content/uploads/sites/ 6/2022/11/ Electro-technical-Officer-Model-Course-7.08.pdf

3. Pranckevičiūtė, Vilma. Modelling of Maritime English Course for ETOs. Scientific Bulletin of Naval Academy, Vol. XXVI 2023, ISSUE No.2 MBNA: Publishing House Constanta, 2023.

4. Sukomardojo, Tekat. The Use of E-Learning in Maritime English Learning Can Improve The Vocabulary Skill of Cadets Majoring In Electro-Technical Officer Shipping. IJEBD (International Journal of Entrepreneurship). Volume 03. Number 04. November, 2020. URL:https://www. academia.edu/62746858/The_Use_of_E_Learning_in_Maritime _English_Learning_Can_Improve_ The_Vocabulary_Skill_of_Cadets_Majoring_In_Electro_Technical_Officer_Shipping

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 37.091.3:811.111:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1254-1263

Кондрашова Алла Володимирівна викладач кафедри англійської мови технічного спрямування№1, Національний технічний університет «КПІ імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9031-7391

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ ВИМОВИ: ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ТРАДИЦІЙНИХ DRILLING-ТЕХНІК У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ

Анотація. У статті досліджується проблема ефективності навчання вимови дорослих студентів у контексті English for Specific Purposes (ESP), де точність і зрозумілість мовлення є критично важливими для професійної комунікації. Традиційні техніки drilling, незважаючи на їхню ефективність у формуванні автоматизованих фонетичних навичок, можуть викликати психологічний дискомфорт та знижувати рівень залученості студентів, особливо у дорослих групах. Сучасні виклики, зокрема війна та вимушений перехід до дистанційної освіти, суттєво трансформують освітнє середовище та підвищують вимоги до професійної компетентності викладачів. У таких умовах педагог має не лише забезпечувати безперервність навчального процесу, але й адаптувати зміст і методи викладання до нестабільного контексту, обмеженого доступу до ресурсів і підвищеного рівня стресу серед здобувачів освіти. Це, своєю чергою, актуалізує необхідність розвитку креативності, гнучкості та цифрової грамотності викладача як ключових складових ефективного навчання. Особливої ваги набуває організація автономної навчальної діяльності студентів, зокрема у сфері формування вимовних навичок, які традиційно потребують регулярного зворотного зв'язку переклади. У зв'язку з цим у роботі досліджено можливості урізноманітнення drilling-технік, зокрема через використання substitution drills, disappearing sentence та role-play, а також інтеграцію інструментів штучного інтелекту (AI) як засобу підтримки навчання вимови. Дослідження було проведено у форматі classroom-based research. У процесі експерименту використовувалися AI-платформи (ELSA, iSpeaker, LinguaCoach), які забезпечують індивідуалізований зворотний зв'язок та можливість автономної практики.

Отримані емпіричні дані свідчать про те, що поєднання традиційних та інноваційних підходів підвищує мотивацію студентів, сприяє більшій залученості та покращенню результатів навчання. Водночас виявлено низький рівень готовності студентів до регулярного автономного використання AI-інструментів, а також наявність технічних та організаційних обмежень. Результати дослідження підкреслюють необхідність системного підходу до інтеграції AI у навчальний процес, що передбачає методичну підтримку викладачів та розвиток автономії студентів.

Ключові слова: вимова, drilling, штучний інтелект, ESP, автономія навчання.

Kondrashova Alla lecturer National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", https://orcid.org/0000-0001-9031-7391

THE TRANSFORMATION OF TEACHING PRONUNCIATION TECHNIQUES:INTEGRATING ARTIFICIAL INTELLIGENCE WITH TRADITIONAL DRILLING TECHNIQUE IN PREPARATION OF STUDENTS

Abstract. The article examines the issue of pronunciation teaching effectiveness for adult learners in the context of English for Specific Purposes (ESP), where accuracy and intelligibility are essential for professional communication. Traditional drilling techniques, despite their effectiveness in developing automatized phonetic skills, may cause psychological discomfort and reduce learner engagement, particularly in adult groups. Contemporary challenges, particularly the war and the forced transition to дистанційна освіта, are significantly transforming the educational environment and increasing the demands placed on teachers' professional competence. In such conditions, educators are required not only to ensure the continuity of the learning process but also to adapt content and teaching methods to an unstable context, limited access to resources, and heightened levels of stress among learners. This, in turn, highlights the need for the development of creativity, flexibility, and digital literacy as key components of effective teaching.

Particular importance is attached to the organisation of learners' autonomous learning, especially in the development of pronunciation skills, which traditionally require regular feedback. In this regard, the study explores the potential of diversifying drilling techniques, including substitution drills, the disappearing sentence technique, and role-play activities, as well as integrating artificial intelligence (AI) tools to support pronunciation learning.

The study was conducted as classroom-based research within the TPACK framework, which enabled the integration of pedagogical, technological, and content-related components of instruction. During the experiment, AI platforms such as ELSA Speak, iSpeaker, and LinguaCoach were employed to provide individualized feedback and opportunities for autonomous practice.

The empirical findings indicate that combining traditional and innovative approaches enhances learner motivation, increases engagement, and contributes to improved learning outcomes. However, the study also reveals a low level of learner readiness for consistent autonomous use of AI tools, as well as the presence of technical and organizational constraints. The results highlight the need for a systematic approach to AI integration in language teaching, including methodological support for teachers and the gradual development of learner autonomy.

Keywords: pronunciation, drilling, artificial intelligence, ESP, adult learners, learner autonomy.

Постановка проблеми

У сучасному викладанні англійської мови, особливо у сфері English for Specific Purposes (ESP), розвиток вимови розглядається як один із ключових компонентів формування комунікативної компетентності дорослих студентів. В умовах глобалізації та зростання міжнародної професійної взаємодії точність і зрозумілість мовлення набувають особливого значення, оскільки безпосередньо впливають на ефективність професійної комунікації, участь у переговорах, презентаціях та міжкультурній взаємодії. У цьому контексті вимова виступає не лише як мовний навик, а як інструмент професійної самореалізації.

Традиційно навчання вимови ґрунтується на використанні drilling-технік, що передбачають багаторазове повторення мовних одиниць з метою формування автоматизованих навичок. З педагогічної точки зору такі техніки забезпечують необхідний рівень контролю та точності, сприяють закріпленню фонетичних моделей і розвитку артикуляційної бази. Проте у дорослих навчальних групах застосування одноманітних форм повторення часто супроводжується зниженням мотивації, відчуттям психологічного дискомфорту та обмеженою залученістю студентів у навчальний процес. Це пов’язано з тим, що дорослі учні, на відміну від молодших, надають перевагу більш змістовним, комунікативно орієнтованим та практично релевантним видам діяльності [1].

Водночас повна відмова від drilling як педагогічного інструменту є недоцільною, оскільки саме він забезпечує необхідний рівень автоматизації мовлення та формування правильної вимови, що є особливо важливим на початкових та середніх етапах навчання. Таким чином, виникає об’єктивна суперечність між потребою у збереженні ефективності традиційних методів і необхідністю підвищення мотивації та залученості студентів.

У зв’язку з цим особливої актуальності набуває пошук інноваційних підходів, спрямованих на модернізацію процесу навчання вимови. Одним із перспективних напрямів є інтеграція цифрових технологій, зокрема інструментів штучного інтелекту (AI), які здатні забезпечити індивідуалізований зворотний зв’язок, гнучкість навчання та можливості для автономної практики.

Дослідження показують, що використання AI-інструментів сприяє підвищенню точності вимови та впевненості студентів [2]. Поєднання традиційних drilling-технік із AI-підтримкою може стати ефективним рішенням для підвищення якості навчання та адаптації його до потреб сучасних дорослих студентів.

Аналіз останніх досліджень

Питання використання штучного інтелекту (AI) у навчанні мов активно досліджується сучасними науковцями, особливо у сфері розвитку вимови як складової комунікативної компетентності. Зокрема, дослідження Mohammad-karimi підтверджує, що AI-інструменти, засновані на технологіях автоматичного

розпізнавання мовлення (ASR), забезпечують значне покращення точності вимови та підвищення впевненості студентів у процесі говоріння. Подібні результати демонструють і експериментальні дослідження, в яких використання AI-додатків призводить до статистично значущих покращень як у сприйнятті, так і у відтворенні звуків іноземної мови[1], здійснивши метааналіз низки емпіричних досліджень, зазначає, що AI-інструменти сприяють не лише підвищенню рівня інтелігібельності мовлення, але й значно знижують рівень тривожності студентів під час говоріння, створюючи безпечне середовище для практики. Крім того, такі інструменти забезпечують індивідуалізований зворотний зв'язок та можливість багаторазового повторення, що є критично важливим для формування фонетичних навичок .

Інші дослдження підкреслюють, що адаптивні системи навчання, інтегровані з AI, дозволяють реалізувати принципи персоналізованого навчання, забезпечуючи контент, який відповідає рівню та потребам кожного студента [3]. Це, у свою чергу, підвищує ефективність навчання та сприяє розвитку автономії. Додатково, сучасні дослідження у сфері генеративного AI демонструють, що такі системи здатні надавати миттєвий зворотний зв'язок і підтримувати інтерактивну взаємодію з користувачем, що суттєво розширює можливості традиційного навчання вимови .

Водночас результати останніх досліджень дозволяють виділити низку практичних обмежень використання AI у навчанні вимови. По-перше, студенти часто стикаються з труднощами інтерпретації автоматичного зворотного зв'язку та не завжди можуть самостійно виправити помилки. По-друге, технології не завжди враховують індивідуальні особливості мовлення, що може обмежувати їх ефективність. По-третє, існує проблема недостатньої цифрової грамотності та низької мотивації до автономного використання таких інструментів.

Таким чином, попри значний потенціал AI у навчанні вимови, недостатньо дослідженими залишаються питання його ефективної інтеграції у реальний навчальний процес, рівня готовності студентів до самостійного використання технологій, а також оптимального поєднання AI-інструментів із традиційними методами навчання, зокрема drilling-техніками. Це визначає актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Мета статті

Метою статті є комплексне дослідження ефективності поєднання традиційних drilling-технік та інструментів штучного інтелекту у навчанні вимови студентів, а також визначення рівня готовності студентів і викладачів до використання таких технологій у процесі навчання. Особлива увага приділяється аналізу того, як інтеграція цифрових ресурсів впливає на рівень залученості студентів, точність вимови та розвиток автономії у навчанні.

У межах дослідження розглядаються можливості використання сучасних AI-платформ для тренування вимови, зокрема **ELSA, iSpeaker** та **LinguaCoach**, які забезпечують автоматичне розпізнавання мовлення, надання миттєвого

зворотного зв'язку та індивідуалізовану практику. Також аналізується потенціал цих інструментів для організації як керованої (in-class), так і автономної (out-of-class) роботи студентів.

Крім того, мета дослідження включає оцінювання ефективності різних типів drilling-технік (традиційний drilling, substitution drills, disappearing sentence, role-play activities) у поєднанні з цифровими ресурсами, а також визначення їхнього впливу на мотивацію та сприйняття навчального процесу дорослими студентами.

Таким чином, дослідження спрямоване на виявлення оптимальної моделі інтеграції традиційних і технологічно підтриманих підходів до навчання вимови, яка відповідає потребам сучасного ESP-середовища.

Дослідження було реалізовано у форматі classroom-based research із опорою на концептуальну модель **TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge)**, що передбачає інтеграцію педагогічних стратегій, змістового наповнення та цифрових технологій у навчальному процесі. Такий підхід дозволив забезпечити системне поєднання традиційних методів навчання вимови з інноваційними технологічними рішеннями, зокрема інструментами штучного інтелекту.

Метою експериментального дослідження було комплексне оцінювання ефективності різних типів drilling-технік у поєднанні з AI-підтримкою, а також визначення рівня готовності як студентів, так і викладачів до інтеграції технологій у процес формування фонетичної компетентності.

У дослідженні взяли участь студенти, які проходили курс ESP, а також викладачі англійської мови, залучені до освітнього процесу. Вибірка була сформована з урахуванням їхнього досвіду навчання та професійної спрямованості, що дозволило забезпечити релевантність отриманих результатів до реального освітнього середовища.

Експериментальна частина дослідження була структурована у вигляді трьох послідовних етапів:

1. **Імплементація різних підходів до навчання вимови**, що включали як традиційні форми drilling (хорове та індивідуальне повторення), так і альтернативні техніки, спрямовані на підвищення когнітивної залученості студентів (зокрема substitution drills, disappearing sentence technique та рольові ігри).

2. **Інтеграція AI-інструментів у навчальний процес**, що передбачала використання спеціалізованих платформ для тренування вимови з функціями автоматичного розпізнавання мовлення та надання миттєвого зворотного зв'язку. Застосування цих інструментів здійснювалося як у межах аудиторної роботи, так і у форматі самостійної практики.

3. **Проведення опитування серед студентів і викладачів**, спрямованого на виявлення їхнього ставлення до використаних методик, оцінювання рівня ефективності різних технік, а також визначення факторів, що впливають на готовність до використання AI у навчанні.

Збір емпіричних даних здійснювався із застосуванням змішаних методів (mixed-methods approach), що включали:

- **структуроване анкетування**, спрямоване на кількісне оцінювання сприйняття ефективності різних підходів;
- **систематичне педагогічне спостереження**, що дозволило зафіксувати рівень залученості студентів у процес виконання завдань;
- **якісний аналіз відповідей учасників**, який забезпечив глибше розуміння їхнього досвіду взаємодії з традиційними та цифровими інструментами.

Отримані дані були інтерпретовані з урахуванням контексту навчального середовища та особливостей дорослого контингенту, що дозволило сформулювати узагальнені висновки щодо ефективності поєднання традиційних і технологічно підтриманих підходів у навчанні вимови.

На початковому етапі дослідження було здійснено оцінювання ефективності традиційної моделі навчання вимови, що базується на послідовності **“*drill together → then alone*”**, яка широко застосовується у практиці викладання іноземних мов як засіб формування автоматизованих фонетичних навичок. Зазначена модель відповідає принципам контрольованої практики та сприяє підвищенню точності мовлення за рахунок багаторазового повторення мовних одиниць [4].

Результати педагогічного спостереження та аналізу відповідей студентів свідчать про те, що дана модель забезпечує належний рівень артикуляційної точності та формування фонетичних патернів. Водночас було виявлено низку обмежень, пов’язаних із її застосуванням у дорослій аудиторії. Зокрема, учасники дослідження відзначали зниження рівня мотивації, обмежену варіативність навчальної діяльності та відчуття монотонності під час тривалого використання цієї техніки. Подібні результати узгоджуються з висновками інших дослідників [5], які підкреслюють, що надмірне використання механічних форм практики без комунікативного контексту може негативно впливати на залученість студентів.

З метою подолання виявлених обмежень на наступному етапі дослідження було впроваджено варіативний підхід до організації pronunciation practice, що передбачав інтеграцію альтернативних drilling-технік, а саме: **substitution drills, disappearing sentence technique, role-play activities**, а також збереження елементів традиційного drilling як базового інструменту.

Кількісний аналіз результатів опитування студентів дозволив визначити рівень сприйняття ефективності кожної з використаних технік: традиційний drilling – 70%, disappearing sentence technique – 60%, substitution drills – 50%, role-play activities – 50%. Отримані дані свідчать про те, що традиційні методи залишаються найбільш зрозумілими та передбачуваними для студентів, що пояснюється їхньою структурованістю та чіткістю інструкцій.

Водночас інтерактивні та когнітивно залучені техніки, зокрема disappearing sentence та role-play, демонструють вищий потенціал у підвищенні рівня

участі студентів та сприяють більш глибокому засвоєнню матеріалу за рахунок активізації уваги та пам'яті. Це підтверджує тезу про необхідність поєднання контрольованої та комунікативної практики у навчанні вимови [6].

Таким чином, результати дослідження вказують на доцільність використання комбінованого підходу, в якому традиційний drilling виконує функцію формування точності, тоді як варіативні техніки забезпечують підвищення мотивації, залученості та довготривалого запам'ятовування мовного матеріалу.

На третьому етапі дослідження було здійснено цілеспрямовану інтеграцію AI-платформ у процес формування фонетичної компетентності. Зокрема, було використано такі інструменти, як **iSpeaker (Learnercraft), ELSA Speak та LinguaCoach,** які функціонують на основі технологій автоматичного розпізнавання мовлення (ASR) та забезпечують миттєвий зворотний зв'язок щодо точності вимови.

Застосування зазначених платформ відбувалося у двох форматах:
- **керована практика в аудиторії**, що передбачала супровід викладача;
- **автономна позааудиторна діяльність**, спрямована на розвиток самостійності студентів.

Аналіз результатів анкетування студентів засвідчив загалом **позитивне сприйняття AI-інструментів** як додаткового ресурсу для вдосконалення вимови. Респонденти відзначили такі переваги, як можливість отримання негайного індивідуалізованого зворотного зв'язку, повторюваність практики без обмежень та адаптивність навчального контенту до рівня користувача. Подібні результати узгоджуються з дослідженнями, які підкреслюють ефективність AI у підвищенні точності вимови та розвитку впевненості у говорінні [1,2].

Водночас емпіричні дані виявили низку обмежень практичного характеру. Зокрема, було зафіксовано **низький рівень регулярного автономного використання AI-інструментів**, що свідчить про недостатній рівень сформованості навчальної автономії у студентів. Крім того, респонденти вказували на **технічні труднощі**, пов'язані з доступом до платформ, зручністю інтерфейсу та обмеженою функціональністю мобільних версій. Такі результати корелюють із висновками [7], які наголошують на існуванні технологічних та організаційних бар'єрів у впровадженні AI у навчальний процес.

Таким чином, попри значний потенціал AI-платформ як інструменту індивідуалізованого навчання, їх ефективність значною мірою залежить від рівня методичної інтеграції та підтримки з боку викладача. Отримані результати підтверджують, що AI не може розглядатися як автономна альтернатива традиційному навчанню, а має функціонувати як додатковий інструмент у межах педагогічно обґрунтованої моделі.

Результати опитування викладачів засвідчили загальне визнання потенціалу AI-технологій у навчанні вимови, зокрема їхньої здатності забезпечувати індивідуалізований підхід та розширювати можливості позааудиторної практики. Більшість респондентів погодилися, що використання AI може сприяти

підвищенню ефективності навчання та зниженню рівня тривожності студентів під час говоріння.

Водночас було виявлено низку суттєвих викликів, які обмежують ефективну інтеграцію таких технологій у педагогічну практику. По-перше, значна частина викладачів продемонструвала **обмежений практичний досвід використання AI-інструментів**, що ускладнює їх системне застосування у навчальному процесі. Було зафіксовано **невідповідний рівень методичної підготовки**, зокрема відсутність чітких дидактичних моделей інтеграції AI у структуру заняття. Викладачі відзначили потребу у **розробці практично орієнтованих рекомендацій** та методичних матеріалів, які б забезпечували ефективне поєднання технологій із традиційними методами навчання.

Отримані результати узгоджуються з сучасними дослідженнями у сфері technology-enhanced learning, які підкреслюють ключову роль викладача як фасилітатора навчального процесу та інтерпретатора результатів, отриманих за допомогою AI [8]. Таким чином, успішна інтеграція AI у навчання вимови потребує системного підходу, що включає підвищення цифрової компетентності викладачів, розробку методичних стратегій та поступове формування автономії студентів.

Висновки

Отримані результати дослідження дозволяють зробити узагальнені висновки щодо ефективності поєднання традиційних та інноваційних підходів у навчанні вимови дорослих студентів у контексті ESP.

Результати підтверджують, що **drilling залишається фундаментальним інструментом формування фонетичної компетентності**, зокрема на етапі автоматизації мовленнєвих навичок. Традиційна модель повторення забезпечує необхідний рівень точності та сприяє закріпленню артикуляційних патернів.

Водночас дослідження продемонструвало, що ізольоване та тривале використання одноманітних форм drilling може призводити до зниження мотивації студентів, зменшення їхньої активної участі та виникнення відчуття монотонності.

Це особливо характерно для дорослої аудиторії, яка орієнтована на змістовну, практично релевантну та комунікативно спрямовану діяльність.

Отримані емпіричні дані демонструють, що **урізноманітнення drilling-технік є ключовим чинником підвищення ефективності навчального процесу**. Використання таких технік, як substitution drills, disappearing sentence та role-play, дозволяє поєднати контрольовану практику з елементами когнітивної активності та комунікативної взаємодії.

Хоча традиційний drilling залишається найбільш зрозумілим для студентів, інтерактивні техніки демонструють вищий потенціал у підвищенні рівня залученості та сприяють більш глибокому засвоєнню матеріалу. Таким чином, оптимальною є модель навчання, що передбачає **баланс між точністю (accuracy) та комунікативністю (fluency)**.

Дослідження підтвердило, що **AI-інструменти мають значний потенціал для підтримки навчання вимови**, зокрема через забезпечення індивідуалізованого зворотного зв'язку, можливості багаторазової практики та адаптивності навчального процесу. Студенти позитивно оцінюють такі інструменти як додатковий ресурс, що сприяє підвищенню впевненості та розвитку автономії. Проте емпіричні дані також виявили низький рівень регулярного самостійного використання AI, що свідчить про недостатню сформованість навчальної автономії та потребу у педагогічній підтримці.

Крім того, було виявлено низку обмежень, пов'язаних із використанням AI, зокрема технічні труднощі, питання доступності та недостатню інтегрованість у структуру навчального процесу. Це дозволяє зробити висновок, що **ефективність AI-інструментів значною мірою залежить від якості їхньої педагогічної інтеграції**, а не лише від технологічних можливостей.

Результати опитування викладачів засвідчили, що хоча більшість із них визнає потенціал AI у навчанні вимови, існує **потреба у підвищенні рівня цифрової та методичної компетентності**. Обмежений досвід використання таких інструментів та відсутність чітких методичних рекомендацій стримують їх активне впровадження у практику. Це підкреслює важливість системної підготовки викладачів та розробки ефективних моделей інтеграції технологій.

Загалом результати дослідження підтверджують, що **поєднання традиційних drilling-технік із AI-підтримкою є перспективним напрямом розвитку сучасного навчання вимови**, однак його реалізація потребує комплексного підходу. Такий підхід має включати поступове впровадження технологій, розвиток автономії студентів, а також підвищення професійної підготовки викладачів.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для розробки ефективних моделей навчання вимови у ESP-контексті. Теоретично робота розширює уявлення про взаємодію традиційних і цифрових підходів у мовній освіті.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю більш детального вивчення довгострокового впливу AI-інструментів на розвиток вимови, аналізу їх ефективності у різних освітніх контекстах, а також розробки методик, спрямованих на підвищення рівня автономії студентів у використанні цифрових ресурсів.

Література:

1. Vančová, H. (2023). AI and AI-powered tools for pronunciation training. *Journal of Language and Cultural Education, 11*(3).

2. Mohammadkarimi, E. (2024). Exploring the use of artificial intelligence in promoting English language pronunciation skills. *LLT Journal, 27*(1).

3. Lee, J., & Lim, C. (2023). AI-based adaptive learning systems in language education

4. Harmer, J. (2007). *How to teach English*. Pearson Longman

5. Celce-Murcia, M., Brinton, D., & Goodwin, J. (2010). *Teaching pronunciation: A course book and reference guide*. Cambridge University Press

6. Derwing, T. M., & Munro, M. J. (2015). *Pronunciation fundamentals: Evidence-based perspectives for L2 teaching and research*. John Benjamins.

7. de FontVall, R., & Gonzalez Araya, F. (2023). Exploring the benefits and challenges of AI-language learning tools. *International Journal of Social Sciences and Humanities Invention, 10*, 7569–7576.

8. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.

References:

1. Vančová, H. (2023). AI and AI-powered tools for pronunciation training. *Journal of Language and Cultural Education, 11*(3).

2. Mohammadkarimi, E. (2024). Exploring the use of artificial intelligence in promoting English language pronunciation skills. *LLT Journal, 27*(1).

3. Lee, J., & Lim, C. (2023). AI-based adaptive learning systems in language education

4. Harmer, J. (2007). *How to teach English*. Pearson Longman

5. Celce-Murcia, M., Brinton, D., & Goodwin, J. (2010). *Teaching pronunciation: A course book and reference guide*. Cambridge University Press

6. Derwing, T. M., & Munro, M. J. (2015). *Pronunciation fundamentals: Evidence-based perspectives for L2 teaching and research*. John Benjamins.

7. de FontVall, R., & Gonzalez Araya, F. (2023). Exploring the benefits and challenges of AI-language learning tools. *International Journal of Social Sciences and Humanities Invention, 10*, 7569–7576.

8. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 371.134:796.015

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1264-1274

Коробейник Віталій Анатолійович доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри олімпійського і професійного спорту, спортивних ігор та туризму, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-6030-1305

Короп Михайло Юрійович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної культури, спорту та реабілітації, Державний торговельно-економічний університет, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3043-7233

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ТРЕНЕРІВ З ВИДУ СПОРТУ З ОГЛЯДУ НА ПРОФЕСІЙНИЙ СТАНДАРТ ТА СТАНДАРТИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Розглянуті загальні та фахові компетентності здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» та «магістр» за спеціальністю А7 Фізична культура і спорт галузі знань А Освіта з огляду на стандарти вищої освіти та професійний стандарт «Тренер з виду спорту». Спеціальність А7 Фізична культура і спорт має на меті задоволення потреб особистості, суспільства і держави у фахівцях, орієнтованих на сучасні методи освіти і виховання особистості, прищеплення здорового способу життя, а також підготовку таких фахівців з фізичної культури і спорту, які спроможні здійснювати освітню і спортивно-оздоровчу діяльність на високому професійному рівні.

З'ясовано, що в Україні освітньо-професійні програми, за якими здійснюється підготовка майбутніх тренерів з виду спорту відрізняються за назвою і за змістом освітніх компонентів. У статті представлено 54 компетентності, які мають сформуватися у майбутніх фахівців відповідно до Національної рамки кваліфікацій, серед яких виокремлюють: тренер з виду спорту (фахівець), тренер з виду спорту (професіонал), асистент (помічник) тренера з виду спорту.

Стандартом вищої освіти для випускника-бакалавра передбачено інтегральну компетентність, яка розглядається як – «здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері фізичної культури і спорту або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів наук з фізичного виховання і спорту, та характеризується комплексністю та невизначеністю умов» та 12 загальних і 14 спеціальних компетентностей. До компетентностей випускника-магістра стандарт висуває: інтегральну, як – «здатність розв'язувати задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері фізичної культури і спорту» та 8 загальних компетентностей і 9 спеціальних.

Ключові слова: освітній компонент, професійна компетентність, професійний стандарт, освітній стандарт, тренер з виду спорту.

Korobeinik Vitalii Anatoliiovych Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Olympic and Professional Sports, Sports Games and Tourism, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-6030-1305

Korop Mykhailo Yuriiovych PhD (Pedagogy), Associate Professor of the Department of Physical Culture, Sports and Rehabilitation, State Trade and Economic University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3043-7233.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE COACHES IN SPORT, TAKING INTO ACCOUNT PROFESSIONAL STANDARDS AND STANDARDS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. This article examines the general and professional competencies of applicants for bachelor's and master's degrees in the specialty A7 "Physical Education and Sport" in the field of knowledge A: Education, according to higher education standards and the professional standard "Sports Coach." Specialty A7 "Physical Education and Sport" aims to meet the needs of individuals, society, and the state for specialists focused on modern methods of education and personal development, promoting a healthy lifestyle, and training physical education and sport specialists capable of implementing high-level educational, sports, and health activities.

It has been established that in Ukraine, the educational and professional programs for training future sports coaches in the A7 "Physical Education and Sport" specialty differ in their names and the content of their educational components. This article examines 54 competencies that future specialists must develop in accordance with the National Qualifications Framework, including: sports coach (specialist), sports coach (professional), and assistant sports coach.

The higher education standard for bachelor's degree graduates requires an integrated competency, which is defined as "the ability to solve complex specialized problems and practical issues in the field of physical education and sport or during the learning process, which involves the application of theories and methods of physical education and sport sciences, and is characterized by the complexity and ambiguity of specific conditions."

The standard sets forth the following competencies for a master's degree graduate: an integrated competency, such as “the ability to solve research and/or innovative problems in the field of physical education and sports,” as well as 8 general and 9 special (professional) competencies.

Keywords: educational component, professional competence, professional standard, educational standard, sports coach.

Постановка проблеми. Сьогодення вимагає від сучасної людини високої сили духу та міцного здоров'я для самореалізації, виживання та подолання труднощів. Найголовнішим і найпотужнішим засобом розвитку особистості є самовдосконалення шляхом фізичного і духовного розвитку. І тому фізична культура і спорт виступають однією із найважливіших сфер життєдіяльності людини, а запит на фахівців з даної спеціальності зростає.

Узагальнену характеристику діяльності фахівців галузі фізичної культури і спорту першого (бакалаврського) рівня вищої освіти представлено в Стандарті вищої освіти, затвердженим та введеним в дію Наказом міністерства освіти та науки України № 567 від 24 квітня 2019 року. Характеристику діяльності фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти представлено в Стандарті вищої освіти, затвердженим та введеним в дію Наказом міністерства освіти та науки України № 516 від 11 травня 2021 року. Наказом Національного університету фізичного виховання і спорту України від 19 вересня 2025 року № 408-заг., затверджено та введено в дію професійний стандарт «Тренер з виду спорту» (2025) [2; 7; 8].

В умовах реформування освіти, інтеграції України у європейський освітній простір і підвищення соціальної значущості спорту відбуваються корективи щодо підготовки спеціалістів за даним фахом, зокрема тренерів з виду спорту. Це в свою чергу потребує перегляду освітньо-професійних програм, за якими здійснюється підготовка тренерів з виду спорту, а саме нормативного і варіативного змісту фахової підготовки. Від тепер зміст фахової підготовки майбутніх тренерів з різних видів спорту має бути узгодженим з компетентностям, що зазначені у стандартах вищої освіти, а й з визначеними у професійному стандарті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень засвідчує, що освіта в сфері фізичної культури та спорту має суттєвий вплив на всі аспекти людського життя. Про це свідчить низка нормативно-правових документів серед яких слід виокремити: Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури та спорту на період до 2028 року»; Постанову Верховної Ради України «Про забезпечення сталого розвитку фізичної культури і спорту в Україні в умовах децентралізації влади»; Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року»; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 017 Фізична культура та спорт для першого (бакалаврського) рівня»; Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 017 Фізична культура та спорт для другого (магістерського) рівня», Професійний стандарт «Тренер з виду спорту» [3].

Постановою КМУ № 286-р «Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» затверджено стратегію розвитку вищої освіти, основною метою якої є інтелектуальний, культурний і професійний

розвиток особистості, формування якісного людського капіталу та згуртування суспільства для утвердження України як рівноправного члена європейської спільноти, розбудова ефективної інноваційної конкурентоспроможної економіки та забезпечення високих стандартів якості життя.

Аналіз наукових джерел, присвячених проблемі психолого-педагогічних особливостей формування професійної компетентності майбутніх тренерів з виду спорту, засвідчує різноспрямованість наукових підходів до її вивчення. Дослідники приділяють значну увагу питанням професійної підготовки фахівців із фізичного виховання та спорту в закладах педагогічної освіти, розглядаючи цей процес як важливу умову становлення компетентного й всебічно розвиненого тренера (А. Конох, Л. Сущенко, Н. Белікова, Є. Павлюк, Б. Шиян та інші) [1, с. 48].

Формуванням компетентностей у процесі навчання займаються не лише окремі вчені, а й міжнародні організації, серед яких ЮНЕСКО, ПРООН, ЮНІСЕФ, Рада Європи, Міжнародний департамент стандартів, Організація Європейського Співробітництва та розвитку ті ін.. Міжнародний департамент стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Standards for Training, Performance and Instruction (IBSTPI) визначає поняття компетентність як здатність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання та роботу. Вказується, що компетентність складається з набору знань, навичок та відношень, що дозволяють особистості діяти та виконувати функції, спрямовані на досягнення визначених стандартів у професійній галузі або певній діяльності [5].

Мета статті – здійснити аналіз Професійного стандарту «Тренер з виду спорту» і стандартів вищої освіти за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями вищої освіти спеціальності А7 Фізична культура і спорт на предмет наявності компетентностей які мають забезпечувати профільні заклади вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Формування професійної компетентності тренера з виду спорту є складним і багатогранним процесом, що поєднує психолого-педагогічні, методичні та комунікативні аспекти. Від рівня його професійної компетентності залежить ефективність навчально-тренувального процесу, виховної роботи, рівень міжособистісних взаємовідношень з вихованцями, а також результативність діяльності спортивної школи.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 600 від 01.06.2017 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти» закріплює таке визначення поняттю «компетентності» – це динамічна комбінація знань, вмінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, яка визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність», при цьому вказаний нормативний документ виокремлює такі її види [6]: «інтегральна компетентність – узагальнений опис кваліфікаційного рівня, який виражає

основні компетентністні характеристики рівня щодо навчання та/або професійної діяльності; загальні компетентності – універсальні компетентності, що не залежать від предметної області, але важливі для успішної подальшої професійної та соціальної діяльності здобувача в різних галузях та для його особистісного розвитку; спеціальні компетентності, що залежать від предметної області, та є важливими для успішної професійної діяльності за певною спеціальністю».

Компетентності закріплюються стандартами вищої освіти, які, в свою чергу, являють собою «сукупність вимог до освітніх програм вищої освіти, які є спільними для всіх освітніх програм у межах певного рівня вищої освіти та спеціальності» [4].

До компетентностей випускника-бакалавра висувають:

– інтегральна складова – «здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері фізичної культури і спорту або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів наук з фізичного виховання і спорту, та характеризується комплексністю та невизначеністю умов»;

– загальні компетентності – 12;

– спеціальні компетентності – 14.

До компетентностей випускника-магістра висувають:

– інтегральна складова – «здатність розвязувати задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері фізичної культури і спорту»;

– загальні компетентності – 8;

– спеціальні компетентності – 9.

Професійний стандарт «Тренер з виду спорту» висуває до тренера 54 компетентності.

А1. Здатність до організації діловодства та ведення тренерської документації.

А2. Здатність забезпечувати виконання правил внутрішнього розпорядку, інструкцій з охорони праці та безпеки.

А3. Здатність координувати діяльність допоміжного персоналу (асистенти, статисти, масажисти, волонтери тощо).

А4. Здатність взаємодіяти з батьками, керівництвом спортивних шкіл, клубів, федерацій.

А5. Здатність планувати стратегічні цілі та впроваджувати інноваційні підходи у роботу спортивної організації/ спортивної команди.

А6. Здатність координувати плани роботи спортивних організацій.

А7. Здатність координувати кошторис для проведення заходів підготовки спортсменів та здійснювати контроль використання спонсорських чи бюджетних коштів у межах повноважень.

Б1. Здатність до формування у спортсменів соціальних якостей, патріотизму, підвищення загальнокультурного рівня та утвердження принципів

загальнолюдської і національної моралі, підготовка до трудової та оборонної діяльності.

Б2. Здатність створювати умови щодо формування здорового способу життя, моральновольових якостей, підвищення мотивації до занять спортом, психологічної підтримки.

Б3. Здатність виховувати у спортсменів навички щодо дотримання спортивної етики, дисципліни, чесної гри, поваги до суперників, заохочення до самоосвіти й самоконтролю.

Б4. Здатність забезпечувати формування у спортсменів знань щодо теоретичних основ виду спорту.

Б5. Здатність забезпечувати індивідуальну взаємодію зі спортсменами різних вікових груп та рівнів підготовленості, у тому числі спортсменів з інвалідністю та /або з обмеженням повсякденного функціонування різних нозологічних груп.

В1. Здатність здійснювати планування (багаторічне, річне, етапне, поточне, оперативне тощо) процесу підготовки на основі теорії періодизації спортивного тренування.

В2. Здатність організовувати навчально-тренувальний процес спортсменів на різних етапах багаторічного вдосконалення

В3. Здатність складати й оптимізувати розклад занять.

В4. Здатність розробляти структуру і зміст навчально-тренувальних занять, мікро та мезоциклів (у тому числі з урахуванням особливостей жіночого організму), етапів, періоді макроциклів тощо.

В5. Здатність використовувати обладнання, інвентар та інші ресурси для ефективного навчально-тренувального процесу в обраному виді спорту.

В6. Здатність розробляти індивідуальні плани тренувань з урахуванням статевих, вікових особливостей та рівня підготовленості спортсмена.

В7. Здатність планувати й організовувати навчально-тренувальні заходи з урахуванням нозологічних особливостей спортсменів з інвалідністю та /або з обмеженням повсякденного функціонування, доступності до спортивних споруд та спеціалізованого інвентарю.

В8. Здатність адаптувати навчально-тренувальні програми, фізичні навантаження і засоби відновлення відповідно до індивідуальних функціональних можливостей спортсменів з інвалідністю та /або з обмеженням повсякденного функціонування.

Г1. Здатність організовувати та проводити навчально-тренувальні заняття (заходи) різного типу та спрямованості у різних вікових групах спортсменів на етапах багаторічної підготовки.

Г2. Здатність використовувати різноманітні засоби і методи розвитку та вдосконалення фізичних якостей та рухових здібностей відповідно до вікових особливостей спортсмена та етапу багаторічного вдосконалення в обраному виді спорту.

Г3. Здатність організовувати та проводити тренування з фізичної та /або техніко-тактичної, психологічної підготовки.

Г4. Здатність добирати ефективні засоби і методи спортивної підготовки на етапах багаторічного вдосконалення.

Г5. Здатність навчати загальним та спеціальним технічним прийомам і допоміжним вправам із урахуванням нозології спортсменів.

Д1. Здатність здійснювати оперативний, поточний, етапний контроль за рівнем підготовленості спортсменів.

Д2. Здатність здійснювати контроль змагальної діяльності в обраному виді спорту.

Д3. Здатність здійснювати моніторинг функціонального стану спортсменів, ефективності навчально-тренувального та змагального процесів і корекцію тренувальних навантажень.

Д4. Здатність здійснювати відбір спортсменів у процесі багаторічного спортивного вдосконалення.

Д5. Здатність співпрацювати з медичним персоналом для моніторингу стану здоров'я, виявлення ризиків перенавантаження або травм у спортсменів.

Д6.Здатність застосовувати тести для визначення функціональних можливостей і рівня адаптації спортсменів з інвалідністю та /або з обмеженням повсякденного функціонування різних нозологічних груп.

Д7. Здатність здійснювати моніторинг функціонального стану спортсменів з інвалідністю та /або з обмеженням повсякденного функціонування.

Д8. Здатність коригувати навантаження спортсменів з інвалідністю та /або з обмеженням повсякденного функціонування з урахуванням рекомендацій медичних фахівців і реабілітологів.

Е1. Здатність організовувати спортсмена /команду до участі у змаганнях та оформлювати документи.

Е2. Здатність організовувати навчально-тренувальні збори.

Е3. Здатність розробляти тактичні плани та стратегії участі у змаганнях спортсменів/ команд.

Е4. Здатність моделювати змагальну діяльність спортсмена/ команди.

Е5. Здатність виконувати суддівські і представницькі функції під час організації та проведення змагань.

Е6. Здатність управляти змагальною діяльністю спортсмена/ команди.

Е7. Здатність здійснювати психологічну підтримку спортсмена /команди та формувати мотивацію на досягнення спортивного результату змагальної діяльності.

Е8. Здатність фахово інформувати про дотримання антидопінгового законодавства.

Е9. Здатність організовувати змагальну діяльність спортсмена з урахуванням специфіки адаптивного спорту.

Є1. Здатність проводити інструктаж з техніки безпеки у процесі спортивної діяльності.

Є2. Здатність дотримуватися вимог техніки безпеки, санітарно-гігієнічних вимог під час використання спортивних споруд, інвентарю та обладнання.

Є3. Здатність надавати першу домедичну допомогу спортсменам під час виникнення у них невідкладних станів у процесі навчально-тренувальної та змагальної діяльності.

Є4. Здатність застосовувати заходи відновлення та запобігання травмам.

Є5. Здатність забезпечувати доступні та безпечні умови занять (адаптований інвентар, пристосовані майданчики) для спортсменів різних нозологічних груп.

Ж1. Здатність використовувати цифрове обладнання, системне та прикладне програмне забезпечення (застосунки, у т. ч. онлайн), мережу Інтернет для вирішення завдань в процесі тренувальної та змагальної діяльності спортсменів.

Ж2. Здатність використовувати інноваційні програми для аналізу спортивних результатів, корегування навантажень і прогнозування ризику травм.

З1. Здатність здійснювати систематичне підвищення кваліфікації.

З2. Здатність здійснювати моніторинг та впроваджувати передовий досвід (практики) у процес підготовки.

З3. Здатність взаємодіяти з фахівцями суміжних професій для підвищення ефективності навчально-тренувального процесу.

З4. Здатність розробляти навчально-методичні матеріали, удосконалювати тренувальні програми з урахуванням новітніх тренерських практик.

З5. Здатність дотримуватися професійної етики.

У професійному стандарті зазначено, що метою діяльності тренера з виду спорту є – управління технічною, тактичною і фізичною підготовкою спортсменів, розвитком функціональних можливостей організму, формуванням особистості та вихованням спортсменів, досягненням спортивних (змагальних) результатів в специфічних умовах конкретного виду спорту за напрямами: дитячого спорту, дитячо-юнацького спорту, резервного спорту, спорту вищих досягнень, професійного спорту, спорту ветеранів фізичної культури та спорту, спорту ветеранів війни, олімпійського спорту, неолімпійського спорту, службово-прикладного та військово-прикладного спорту, спорту осіб з інвалідністю та адаптивного спорту.

В Україні за спеціальністю А7 Фізична культура і спорт розроблені ОПП за якими здійснюється підготовка майбутніх тренерів з виду спорту. Вони відрізняються за назвою і за змістом освітніх компонентів. Серед найпоширеніших ОПП за освітнім ступенем «бакалавр» мають назву: «Спорт»; «Спорт та фізична культура»; «Тренер з видів спорту;» «Фізична культура і спорт»; «Фізична культура і спорт (фітнес)»; «Фізична культура і спорт: тренер з виду спорту»; «Фізична культура і спорт: тренерсько-викладацька діяльність»; «Фізичне виховання і спорт»; «Фітнес та рекреація».

За освітнім ступенем «магістр»: «Викладач фізичного виховання»; «Олімпійський та професійний спорт»; «Спорт»; «Тренер з видів спорту»; «Тренерська діяльність в обраному виді спорту»; «Фізична культура і спорт»; «Фізична реабілітація»; «Фізичне виховання»; «Фізичне виховання і психологія спорту»; «Фізичне виховання і спорт у Збройних Силах».

Згідно з Національною рамкою кваліфікацій, що зазначені у Професійному стандарті виокремлюють: тренер з виду спорту (фахівець), тренер з виду спорту (професіонал), асистент (помічник) тренера з виду спорту [2].

Тренер з виду спорту (професіонал) передбачає наявність освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю /напрямом підготовки з фізичної культури і спорту та досягнення результатів навчання визначених професійним стандартом.

Тренер з виду спорту (фахівець) - наявність освіти першого (бакалаврського) або другого (магістерського) другого рівня вищої освіти за спеціальністю/ напрямом вищої освіти за підготовки з фізичної культури і спорту та досягнення результатів навчання визначених професійним стандартом.

Таким чином, професійна компетентність майбутнього тренера з виду спорту має комплексний характер і охоплює систему спеціальних знань, практичних умінь, професійно важливих якостей та ціннісних орієнтацій, необхідних для організації та реалізації тренувального процесу, підготовки спортсменів різної кваліфікації, забезпечення їх фізичного розвитку, спортивного вдосконалення та збереження здоров’я. Важливою умовою її формування є компетентнісна спрямованість освітніх програм, що передбачає поєднання фундаментальної теоретичної підготовки з практико орієнтованим навчанням, використання сучасних методів тренування, педагогічних технологій та науково-методичного супроводу тренерської діяльності.

Результати дослідження підтверджують, що ефективність формування професійної компетентності майбутніх тренерів значною мірою залежить від змістового наповнення освітніх компонентів, організації практичної підготовки, впровадження інноваційних форм і методів навчання, а також системного врахування вимог професійного стандарту до трудових функцій тренера. Такий підхід сприяє формуванню у здобувачів вищої освіти готовності до професійної діяльності, здатності до саморозвитку, критичного мислення та прийняття обґрунтованих рішень у процесі спортивної підготовки, в тому числі спортсменів з інвалідністю та /або з обмеженням повсякденного функціонування різних нозологічних груп.

Таким чином, орієнтація освітнього процесу на вимоги професійного стандарту та стандартів вищої освіти створює необхідні передумови для підвищення якості професійної підготовки майбутніх тренерів з виду спорту, забезпечує відповідність їхніх компетентностей сучасним потребам сфери фізичної культури і спорту та сприяє формуванню висококваліфікованих фахівців, здатних до ефективної професійної діяльності в умовах динамічного розвитку спортивної галузі.

Висновок. Аналіз теоретичних і нормативно-правових засад підготовки майбутніх тренерів з виду спорту засвідчує, що формування їхньої професійної компетентності повинно здійснюватися на основі інтеграції вимог професійного стандарту та стандартів вищої освіти. Узгодження цих документів забезпечує цілісність освітнього процесу, спрямованого на підготовку конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно здійснювати тренерську, педагогічну, організаційно-методичну та інклюзивну діяльність у сфері фізичної культури і спорту, а також підготовку до трудової та оборонної діяльності.

Гаранти освітньо-професійних програм закладів вищої освіти, що реалізують підготовку здобувачів за спеціальністю А7 Фізична культура і спорт мають зосереджувати особливу увагу на впровадження освітніх компонентів, спрямованих на розвиток загальних і спеціальних компетентностей в тому числі зазначених у професійному стандарті «Тренер з виду спорту».

Література:

1. Гращенкова Ж., Шутєєв В., Ленська О. Зміст професійної компетентності майбутніх магістрів з фізичної культури. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць. Запоріжжя: Вид-во Класичного приватного університету. 2020. Вип. 6. С. 48-49. DOI:https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.12 (144).10

2. ДК 003:2010. Класифікатор професій. [Чинний від 2025-09-25]. Київ, 2025. 51 с. (Професійний стандарт «Тренер з виду спорту»). https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/824-trener_z_vidu_sportu.pdf (дата звернення: 06.03.2026).

3. Державна освітня політика в сфері фізичної культури та спорту: монографія / За загальною редакцією Д.О. Грицишена. Житомир: Видавничий дім «Бук-друк», 2025. 300 с. https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8990/82_2025.pdf (дата звернення: 06.03.2026).

4. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 06.03.2026).

5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: «К.Е.С.», 2004. 112с. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7089/1/%D0%A2%D0%B5%D0%_.pdf (дата звернення: 06.03.2026).

6. Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06. 2017 № 600 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 30.04.2020 р. № 584). Київ. 2020 р. 55 с. (Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти). URL: https://mon.gov.ua/news/metodichni-rekomendatsii-shchodo-rozroblennya-standartiv-vishchoi-osviti

7.Стандарт другого (магістерського) рівня вищої освіти ступеня «магістр» галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 017 Фізична культура і спорт (затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 11 травня 2021 року, № 516.)https://unisport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/017_fizychna_kultura_i_sport_doktor_filosofiyi.pdf (дата звернення: 06.03.2026).

8.Стандарт першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ступеня «бакалавр» галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 017 Фізична культура і спорт (затверджено та введено в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 24 квітня 2019 року, №567.) https://unisport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/017_fizychna_kultura_i_sport_doktor_filosofiyi.pdf (дата звернення: 06.03.2026).

References:

1.Standart pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity stupenia «bakalavr» haluzi znan 01 Osvita/Pedahohika spetsialnosti 017 Fizychna kultura i sport [Standard of the first (bachelor's) level of higher education "bachelor" degree in the field of knowledge 01 Education/Pedagogy specialty 017 Physical culture and sports] (zatverdzheno ta vvedeno v diiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 24 kvitnia 2019 roku, № 567.). [in Ukrainian].https://unisport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/017_fizychna_kultura_i_sport_doktor_filosofiyi.pdf (data zvernennia :06.03.2026).

2.Standart druhoho (magisterskoho) rivnia vyshchoi osvity stupenia «mahistr» haluzi znan 01 Osvita/Pedahohika spetsialnosti 017 Fizychna kultura i sport [Standard of the second (master's) level of higher education "master" degree in the field of knowledge 01 Education/Pedagogy specialty 017 Physical culture and sports] (zatverdzheno ta vvedeno v diiu nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 11 travnia 2021 roku, № 516.). [in Ukrainian].https://unisport.edu.ua/sites/default/files/vseDocumenti/017_fizychna_kultura_i_sport_doktor_filosofiyi.pdf (data zvernennia :06.03.2026).

3. DK 003:2010. (2025). Klasyfikator profesii [Profession classifier]. [Chynnyi vid 2025-09-25]. Kyiv, 51. (Profesiinyi standart «Trener z vydu sportu»). https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/824-trener_z_vidu_sportu.pdf (data zvernennia: 06.03.2026) [in Ukrainian].

4. Derzhavna osvitnia polityka v sferi fizychnoi kultury ta sportu: monohrafiia. [The content of the formation of professional and pedagogical communicative competence in modern socio-cultural conditions]. Zhytomyr: Vydavnychyi dim «Buk-druk», 2025. 300 s. https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8990/82_2025.pdf (data zvernennia :06.03.2026) [in Ukrainian].

5. O.V. Ovcharuk. (Ed.). (2004). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy [Competent approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives]. Kyiv: «K.E.S.», 2004. 112 s. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7089/1/%D0%A2%D0%B5%D0%_.pdf (data zvernennia :06.03.2026) [in Ukrainian].

6. Hrashchenkova Zh., Shutieiev V., Lenska O. (2020). Zmist profesiinoi kompetentnosti maibutnikh mahistriv z fizychnoi kultury [Content of professional competence of future masters in physical culture]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* : zb. nauk. prats. Zaporizhzhia: Vyd-vo Klasychnoho pryvatnoho universytetu. Vyp. 6. S. 36–39.DOI:https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2021.12(144).10 [in Ukrainian].

7. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 01.06. 017 № 600 (u redaktsii nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 30.04.2020 r. № 584. Kyiv. 2020 r. 55 p. (Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity) (data zvernennia: 06.03.2026) [in Ukrainian].

9. On Higher Education: Law of Ukraine [Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu»] of July 1, 2014 No. 1556-VII. (2014). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (37–38), Art. 2004. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (data zvernennia :06.03.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026

УДК 37.091.33(477): 37.011.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1275-1287

Крамар Дмитро Сергійович аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0009-0002-5317-5296

ІДЕЇ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз ідей військово-патріотичного виховання, представлених у сучасній вітчизняній педагогічній думці. Обґрунтовано актуальність дослідження проблеми формування патріотичних цінностей у дітей та молоді в умовах сучасних суспільно-політичних викликів і посилення ролі освіти у вихованні свідомих громадян держави. Розкрито сутність поняття військово-патріотичного виховання як цілеспрямованого педагогічного процесу формування національної свідомості, громадянської відповідальності, морально-вольових якостей та готовності молодого покоління до захисту незалежності й територіальної цілісності України.

Проаналізовано наукові підходи вітчизняних дослідників до визначення змісту, функцій та організаційно-педагогічних засад військово-патріотичного виховання. Визначено основні напрями його реалізації в системі освіти, зокрема формування національної ідентичності, розвиток громадянської свідомості, популяризацію історико-культурної спадщини українського народу та підготовку молоді до виконання громадянського і військового обов'язку.

Особливу увагу приділено ролі освітнього середовища у формуванні патріотичних переконань учнів, використанню інтерактивних методів навчання, військово-спортивних ігор, позакласної діяльності та співпраці закладів освіти з громадськими і військовими інституціями.

Висвітлено сучасні наукові ідеї щодо вдосконалення системи військово-патріотичного виховання, зокрема оновлення змісту навчальних програм, інтеграцію інноваційних педагогічних технологій, використання практичного досвіду військовослужбовців та врахування міжнародного досвіду організації патріотичного виховання молоді. Проаналізовано окремі суперечності у розвитку цієї сфери, пов'язані з недостатнім рівнем навчально-методичного забезпечення, обмеженістю навчального часу для відповідних дисциплін та потребою підвищення професійної підготовки педагогічних кадрів.

Зроблено висновок, що військово-патріотичне виховання є важливим чинником формування соціально зрілої, національно свідомої та відповідальної особистості, здатної активно брати участь у суспільному житті та захищати національні інтереси держави. Визначено перспективи подальших досліджень,

пов’язані з розробленням сучасних педагогічних моделей організації військово-патріотичного виховання, удосконаленням його методичного забезпечення та впровадженням інноваційних освітніх підходів у виховний процес.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання; національно-патріотичне виховання; патріотизм; громадянська свідомість; сучасна педагогічна думка; освітній процес; підготовка до захисту держави; педагогічні ідеї; система освіти України.

Kramar Dmytro Serhiyovych postgraduate student at the Department of Pedagogy and Education Management, Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University, Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0009-0002-5317-5296

IDEAS FOR MILITARY AND PATRIOTIC EDUCATION IN CONTEMPORARY PEDAGOGICAL THOUGHT IN THE HOMELAND

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the ideas of military-patriotic education presented in contemporary domestic pedagogical thought. It substantiates the relevance of researching the problem of forming patriotic values in children and young people in the context of contemporary socio-political challenges and the strengthening of the role of education in raising conscious citizens of the state. The essence of the concept of military-patriotic education as a purposeful pedagogical process of forming national consciousness, civic responsibility, moral and volitional qualities, and the readiness of the younger generation to defend the independence and territorial integrity of Ukraine is revealed.

The scientific approaches of domestic researchers to defining the content, functions, and organizational and pedagogical foundations of military-patriotic education are analyzed. The main directions of its implementation in the education system are identified, in particular, the formation of national identity, the development of civic consciousness, the popularization of the historical and cultural heritage of the Ukrainian people, and the preparation of young people to fulfill their civic and military duties. Particular attention is paid to the role of the educational environment in shaping students' patriotic beliefs, the use of interactive teaching methods, military sports games, extracurricular activities, and cooperation between educational institutions and public and military institutions.

The article highlights contemporary scientific ideas on improving the system of military-patriotic education, in particular, updating the content of educational programs, integrating innovative pedagogical technologies, using the practical experience of military personnel, and taking into account international experience in organizing patriotic education for young people. It analyzes certain contradictions in the development of this sphere related to the insufficient level of educational and methodological support, limited teaching time for relevant disciplines, and the need to improve the professional training of teaching staff.

It is concluded that military-patriotic education is an important factor in the formation of a socially mature, nationally conscious, and responsible personality capable of actively participating in public life and defending the national interests of the state. Prospects for further research have been identified, related to the development of modern pedagogical models for the organization of military-patriotic education, the improvement of its methodological support, and the introduction of innovative educational approaches into the educational process.

Keywords: military-patriotic education; national-patriotic education; patriotism; civic consciousness; contemporary pedagogical thought; educational process; preparation for the defense of the state; pedagogical ideas; Ukrainian education system.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку українського суспільства особливого значення набуває проблема формування у молодого покоління національної свідомості, громадянської відповідальності та готовності до захисту держави. Загострення безпекової ситуації, спричинене російською військовою агресією проти України, зумовлює необхідність посилення виховної роботи, спрямованої на формування патріотичних цінностей, стійкої громадянської позиції та усвідомлення молоддю власної ролі у забезпеченні незалежності й територіальної цілісності держави. У цьому контексті військово-патріотичне виховання набуває статусу одного з ключових напрямів державної освітньої та виховної політики.

Система освіти виступає важливим соціальним інститутом, у межах якого відбувається цілеспрямоване формування патріотичних переконань, поваги до історії та культури українського народу, готовності до виконання громадянського й військового обов'язку. Водночас ефективність реалізації військово-патріотичного виховання значною мірою залежить від теоретичного осмислення його змісту, принципів, форм і методів організації у сучасному освітньому середовищі.

Попри наявність нормативно-правової бази та певних напрацювань у сфері національно-патріотичного виховання, сучасна педагогічна практика засвідчує наявність низки суперечностей. Зокрема, спостерігається невідповідність між суспільним запитом на високий рівень військово-патріотичної підготовки молоді та недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення цього процесу; між потребою у формуванні у школярів готовності до захисту держави та обмеженими можливостями освітніх програм щодо реалізації цього завдання; між необхідністю модернізації змісту військово-патріотичного виховання відповідно до сучасних викликів і недостатнім рівнем узагальнення відповідних педагогічних ідей у науковому дискурсі.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження ідей військово-патріотичного виховання у вітчизняній сучасній педагогічній думці, що дозволяє узагальнити наукові підходи до формування патріотичних

цінностей у дітей та молоді, визначити основні концептуальні засади організації цього процесу та окреслити перспективні напрями його вдосконалення в системі освіти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика військово-патріотичного виховання дітей та молоді посідає важливе місце у сучасних науково-педагогічних дослідженнях. У працях вітчизняних учених розглядаються теоретичні засади цього процесу, його змістові характеристики, організаційно-педагогічні умови реалізації, а також роль освітніх і суспільних інституцій у формуванні патріотичних цінностей молодого покоління.

Теоретичні основи поняття військово-патріотичного виховання розкрито у дослідженні В. Моісєєва [2], який визначає його як цілеспрямований педагогічний процес формування у молоді патріотичної свідомості, морально-вольових якостей, готовності до виконання громадянського обов'язку та захисту Батьківщини. Організаційно-педагогічні аспекти реалізації військово-патріотичного виховання учнівської молоді досліджує В. Гаврилюк [1]. Науковець наголошує, що участь учнів у військово-спортивних іграх, гуртках, тематичних заходах та громадських ініціативах сприяє розвитку у них активної громадянської позиції, почуття відповідальності за долю держави та готовності до її захисту. Правові та соціальні аспекти військово-патріотичного виховання розглядають І. Шопіна та М. Салій [8], які трактують його як важливу складову підготовки молоді до військової служби. Питання модернізації змісту військово-патріотичного виховання в умовах реформування освітньої системи висвітлено у працях О. Остапенка та М. Тимчика [4]. Актуальність національно-патріотичного виховання у сучасних соціокультурних умовах підкреслюють С. Романюк та Л. Мафтин [7]. Суттєвий внесок у розроблення сучасних підходів до організації військово-патріотичного виховання зроблено у колективній праці (О. Остапенко, М. Тимчик, М. Зубалій, К. Журба, Д. Бінецький, Н. Касіч, І. Кузора) під редакцією О. Остапенка [3], де розглядаються питання формування готовності учнів до захисту держави в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. Автори пропонують комплексний підхід до організації військово-патріотичного виховання, що передбачає поєднання освітніх, виховних і практикоорієнтованих форм діяльності, а також використання сучасних педагогічних технологій.

Проте, попри значну кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам військово-патріотичного виховання, питання узагальнення ідей цього процесу у сучасній вітчизняній педагогічній думці потребує подальшого наукового осмислення.

Мета статті –науковий аналіз ідей військово-патріотичного виховання, представлених у сучасній вітчизняній педагогічній думці, визначення їх теоретичних засад, основних підходів до формування патріотичних цінностей у дітей та молоді, а також окреслення провідних напрямів і педагогічних умов ефективної організації військово-патріотичного виховання в системі освіти України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку українського суспільства особливого значення набуває проблема формування громадянської позиції молодого покоління, його національної свідомості та відповідального ставлення до захисту держави. Суспільно-політичні виклики, зокрема пов'язані з війною актуалізують потребу в осмисленні змісту і ролі військово-патріотичного виховання в системі освіти. Саме освітнє середовище виступає важливим простором формування у молоді патріотичних переконань, поваги до історії та культури свого народу, готовності до виконання громадянського обов'язку.

Сучасна педагогічна думка України активно звертається до проблематики військово-патріотичного виховання, розглядаючи його як складову національно-патріотичного виховання та важливий напрям формування активної, свідомої особистості. У наукових дослідженнях висвітлюються питання змісту, принципів, форм і методів організації цього процесу, а також ролі освітніх інституцій у підготовці молоді до відповідального громадянського життя.

В наукових розвідках патріотизм визначається як соціально-історичне явище та морально-ціннісна якість особистості, що виявляється у любові до Батьківщини, рідної землі, мови, культури й традицій свого народу, усвідомленні відповідальності за долю держави, відданості її інтересам і готовності сприяти її розвитку та захищати незалежність [2].

Поняття «воєнно-оборонне виховання» та «бойове виховання» також мають певну обмеженість у трактуванні. Так, термін «воєнно-оборонне виховання» акцентує увагу переважно на підготовці молоді до оборони держави, тоді як йдеться про більш широку готовність до її активного захисту, що відповідно до військової доктрини не обмежується лише оборонними діями. Водночас використання поняття «бойове виховання» щодо шкільного виховного процесу також є дискусійним, оскільки воно фактично пов'язане з формуванням бойових якостей військовослужбовців і належить до системи підготовки особового складу Збройних Сил під час проходження військової служби.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» [5] варто виокремити низку змістових характеристик військово-патріотичного виховання. Передусім воно спрямоване на формування у молодого покоління національної свідомості, усвідомлення власної приналежності до українського народу, поваги до державних символів, історичної спадщини та культурних традицій України. Важливою змістовою рисою є розвиток патріотичних переконань і громадянської відповідальності, що передбачає становлення активної життєвої позиції, готовності брати участь у суспільному житті та усвідомлювати власну роль у зміцненні держави.

Важливим складником військово-патріотичного виховання є підготовка молодого покоління до усвідомленого захисту незалежності та територіальної цілісності України.

Така підготовка передбачає формування почуття громадянського обов'язку, відповідального ставлення до питань безпеки держави та її оборони. У цьому зв'язку особлива увага приділяється набуттю молоддю необхідних знань, умінь і практичних навичок, що сприяють готовності виконувати завдання, пов'язані із зміцненням оборонного потенціалу країни.

Окрім того, зміст військово-патріотичного виховання ґрунтується на засвоєнні системи суспільно значущих цінностей, серед яких провідне місце посідають ідеї свободи, гідності, відповідальності, громадянської солідарності та поваги до законів України. Реалізація цих завдань передбачає інтеграцію освітніх, виховних і практикоорієнтованих форм діяльності, що сприяють всебічному розвитку особистості та підготовці молодого покоління до свідомого виконання громадянського й військового обов'язку [5].

Дослідники у сфері військово-патріотичного виховання зазначають, що на сучасному етапі розвитку цієї галузі існує низка суперечностей. Зокрема, спостерігається невідповідність між суспільним запитом на формування високого рівня військово-патріотичного виховання молоді та недостатнім розвитком навчально-методичного забезпечення цього процесу. Водночас зростають вимоги до професійної підготовки вчителів предмета «Захист Вітчизни», однак рівень їхньої готовності до практичної діяльності не завжди відповідає цим вимогам. Крім того, потреба у підвищенні ефективності системи військово-патріотичного виховання старшокласників поєднується з недосконалістю окремих її компонентів і недостатнім рівнем теоретичної та методичної підготовки педагогів щодо організації й контролю виховного процесу [2].

І. Шопіна та М. Салій зазначають, що основна мета військово-патріотичного виховання в широкому розумінні полягає у формуванні високого рівня готовності майбутніх військовослужбовців до виконання службових та бойових завдань під час проходження служби. Підготовленість до військової діяльності є багатогранним явищем, що охоплює мотиваційний, інтелектуальний, фізичний, психологічний та інші аспекти. Її оцінка здійснюється диференційовано, враховуючи специфічні вимоги до розвитку професійних навичок та якостей військовослужбовця, а також умови виконання обов'язків [8].

В. Гаврилюк приділяє увагу організаційним та педагогічним аспектам військово-патріотичного виховання учнівської молоді, акцентуючи на ролі позашкільної освіти як ефективного інструменту реалізації цього процесу. Він підкреслює, що активне впровадження заходів у цій сфері здатне сприяти вдосконаленню системи початкової військової підготовки в державі. Крім того, такі дії забезпечують формування у молоді важливих якостей, серед яких готовність до захисту Батьківщини, свідоме ставлення до національної безпеки та здатність ефективно протидіяти потенційним зовнішнім загрозам [1].

У своїх наукових працях О. Шопіна та М. Салій розглядають функціональне призначення військово-патріотичного виховання у системі підготовки

молоді до захисту держави. Дослідники підкреслюють, що така система виконує низку важливих соціально-педагогічних функцій.

Зокрема, соціалізаційна функція полягає у формуванні в молоді громадянських цінностей, відповідального ставлення до суспільства та усвідомлення власної ролі у забезпеченні безпеки держави. У процесі військово-патріотичного виховання відбувається засвоєння історичних традицій, норм і моральних орієнтирів українського народу, що сприяє розвитку активної громадянської позиції та готовності брати участь у суспільному житті.

Важливе значення має також адаптаційна функція, яка спрямована на підготовку молодих людей до умов діяльності у військовому середовищі. Вона передбачає поступове ознайомлення з особливостями військової організації, дисципліни, традицій і форм взаємодії в армійському колективі. Завдяки цьому майбутні військовослужбовці можуть легше пристосуватися до нових умов служби та уникнути психологічних труднощів на початковому етапі професійної діяльності.

Наступною є функція безперервного розвитку, що відображає ідею постійного самовдосконалення особистості. Вона передбачає формування у молоді прагнення до поглиблення знань про військову справу, розвитку практичних умінь і навичок, а також готовності до постійного професійного та особистісного зростання.

Крім того, дослідники виокремлюють інформаційну функцію, зміст якої полягає у поширенні знань про систему національної безпеки і оборони, права й обов'язки громадян щодо захисту держави, а також про можливості та перспективи військової служби. Така поінформованість сприяє формуванню усвідомленого ставлення молоді до питання оборони країни та власної участі у цьому процесі [8].

Визначені функції військово-патріотичного виховання спрямовані на формування соціально зрілої, відповідальної та підготовленої до служіння державі особистості. Вони забезпечують не лише передачу знань і цінностей, а й розвиток готовності молоді до активної громадянської діяльності та захисту національних інтересів України.

У сучасній вітчизняній педагогічній думці важливе значення для розвитку ідей військово-патріотичного виховання має державна нормативно-правова база, зокрема Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді [6], затверджена урядовими документами. Згідно цієї концепції національно-патріотичне виховання розглядається як багатокомпонентний процес, спрямований на формування духовних, моральних і громадянських цінностей, що забезпечують активну життєву позицію особистості.

У межах реалізації концептуальних положень визначено низку ключових напрямів виховної роботи. До них належать формування національної ідентичності, розвиток громадянської свідомості, утвердження історичної пам'яті українського народу, популяризація національних традицій, а також залучення

дітей і молоді до різних форм громадської та військово-патріотичної діяльності. Важливе місце відводиться участі молоді у військово-спортивних іграх, діяльності молодіжних організацій та громадянських ініціатив, що сприяють формуванню готовності до захисту незалежності й територіальної цілісності держави.

Особлива увага приділяється ролі системи освіти у формуванні патріотичних цінностей. Передбачається створення відповідного освітнього середовища, розроблення навчально-методичного забезпечення, упровадження громадянської освіти, а також використання різноманітних форм виховної роботи, що поєднують навчальну, позакласну та позашкільну діяльність. Такий підхід має сприяти комплексному впливу на інтелектуальну, емоційно-ціннісну та поведінкову сфери особистості.

Попри значну теоретичну та нормативну цінність, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді має певні обмеження у контексті сучасних суспільно-політичних умов. Передусім документ формувався у період початкового етапу російсько-українського протистояння, тому не повною мірою враховує нові виклики, пов’язані з повномасштабною війною та трансформацією системи національної безпеки. Зокрема, тут недостатньо розкрито питання формування психологічної стійкості молоді до умов воєнного часу, розвитку навичок кризового реагування та подолання стресових ситуацій. Також обмежено представлено аспекти інформаційної безпеки та медіаграмотності, що в сучасних умовах інформаційної війни є важливим компонентом патріотичного виховання.

Крім того, документ лише частково акцентує увагу на практичній підготовці молоді до дій у надзвичайних ситуаціях, цивільному захисті та базових навичках безпеки, які нині набувають особливого значення. Недостатньо деталізовано й механізми інтеграції військово-патріотичного виховання з сучасними освітніми технологіями, цифровими ресурсами та міждисциплінарними підходами.

Поняття національних і загальнолюдських цінностей закріплене у низці нормативно-правових актів України, що регулюють сферу національно-патріотичного виховання. Серед них–Конституція України, державні стратегії та концепції, закони і урядові постанови, спрямовані на розвиток громадянської освіти, утвердження української мови, популяризацію державних символів і вшанування героїв України.

У цих документах підкреслюється необхідність системної виховної роботи з дітьми та молоддю, спрямованої на формування громадянина, який керується національними та європейськими цінностями. Важливим напрямом визначено оновлення змісту освіти шляхом включення до нього матеріалів з історії національно-визвольної боротьби українського народу, прикладів мужності та самопожертви видатних постатей і захисників України різних історичних періодів [7].

Незважаючи на існування певної нормативно-правової та методичної основи, в умовах сучасного протистояння російській військовій і інформаційній агресії питання військово-патріотичного виховання поки що не займає належного місця серед ключових напрямів державної політики України. Воно ще не набуло ознак цілісної та системно організованої виховної діяльності, що передбачала б чітко визначений законодавчий механізм співпраці між органами державної влади, структурами місцевого самоврядування, науковими установами, освітніми закладами та інститутами громадянського суспільства, а також узгоджений розподіл їхніх функцій і відповідальності.

У закладах загальної середньої освіти основним навчальним предметом, у межах якого реалізуються завдання військово-патріотичного виховання, є курс «Захист України». Водночас обсяг навчального часу для його вивчення є обмеженим: на старшій школі передбачено лише 105 годин у 10–11 класах та 18 годин на навчально-польові збори [3, с. 9].

Зважаючи на зазначені обставини, важливого значення набуває ґрунтовне наукове осмислення ідей військово-патріотичного виховання у сучасній вітчизняній педагогічній думці. Такий аналіз сприятиме визначенню провідних теоретичних підходів до формування патріотичних цінностей у дітей та молоді, виокремленню основних концептуальних положень і педагогічних принципів організації військово-патріотичного виховання, а також дозволить окреслити результативні форми, методи й засоби його впровадження в освітньому середовищі.

Військово-патріотичне виховання учнів (ВПВ) спрямоване на формування оборонної свідомості, поваги до ЗСУ та мотивації до захисту України через комплексний підхід: уроки «Захист України», позакласну роботу, національно-патріотичні заходи та волонтерство. Сучасні ідеї включають інтерактивні методики, використання новітніх технологій, симуляційні ігри, зустрічі з ветеранами, військово-спортивні ігри (як-от, наприклад, «Джура») та формування національної ідентичності на основі історичних традицій.

І. Остапенко, М. Тимчик, М. Зубалій, К. Журба, Д. Бінецький, Н. Касіч, І. Кузора та інші науковці пропонують низку ідей щодо вдосконалення військово-патріотичного виховання в сучасних умовах. Вони наголошують на залученні до викладання предмета «Захист України» патріотично налаштованих військовослужбовців із досвідом служби в Збройних Силах України та участю в антитерористичній операції, операції об’єднаних сил і війні 2022 року. Це дозволяє забезпечити безпосередній контакт учнів із носіями практичного військового досвіду та героїчних прикладів служіння Батьківщині.

Автори пропонують враховувати кращий зарубіжний досвід, зокрема системи військово-патріотичного виховання у країнах Євросоюзу та НАТО, де до навчального процесу включено початкову військову підготовку, навчально-польові збори, військові ігри та походи, а також підготовку молодших офіцерів у вищих навчальних закладах та громадських організаціях.

Також, науковці підкреслюють важливість системного підходу до формування готовності учнів старших класів до захисту України, що включає розробку сучасних концептуальних засад, науково-методичного забезпечення та методичних рекомендацій щодо викладання предмета «Захист України» (2018-2020 рр.).

Серед ключових напрямів вони виділяють:

- методичне оновлення навчальних програм із застосуванням компетентнісного підходу та визначення психолого-педагогічних умов формування ключових і предметних компетентностей учнів;
- збагачення змісту курсу історією сучасних героїчних подій – від революції 2004, 2013-2014 років до повномасштабної війни 2022 року, для формування образу патріота та захисника України;
- розвиток фундаментальних і прикладних досліджень щодо нових методологічних підходів, принципів і засобів військово-патріотичного виховання у контексті ідейно-світоглядної конфронтації та інформаційної війни;
- створення загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання, яка охоплює не лише учнів допризовного віку, а й молодь до 45 років, інтегруючи територіальну оборону та громадську активність;
- використання національних традицій та світового досвіду країн ЄС і НАТО для розробки нових моделей військово-патріотичного виховання у закладах освіти та громадських організаціях [3, с. 9-13].

Таким чином, запропоновані науковцями ідеї поєднують практичний досвід військових, сучасні освітні технології та міжнародні підходи, що створює підґрунтя для формування в молоді високого рівня патріотизму, громадянської свідомості та готовності до захисту держави.

У 2018 році О. Остапенко та М. Тимчик здійснили емпіричне дослідження, спрямоване на визначення ефективних педагогічних умов військово-патріотичного виховання старшокласників у контексті реалізації концепції Нової української школи. У ході формувального етапу дослідження науковці виявили важливість розширення пізнавального компоненту військово-патріотичного виховання, який передбачає формування в учнів системи знань про історію України, традиції та становлення Збройних Сил України, а також історію рідного краю й освітнього закладу. Важливим аспектом є усвідомлення старшокласниками змісту понять «патріотизм» і «військово-патріотичне виховання», що сприяє формуванню у них ціннісного ставлення до служіння державі.

Окрему увагу у дослідженні приділено емоційно-ціннісному аспекту виховного впливу, який забезпечується використанням ігрових і змагальних методів. Такі підходи сприяють формуванню позитивної мотивації до участі у військово-патріотичних заходах, підвищують інтерес учнів до занять військово-прикладними видами спорту та стимулюють їхню активність.

Крім того, результати дослідження засвідчили ефективність методів стимулювання, мотивування та заохочення, які сприяють формуванню у молоді

прагнення до самовдосконалення та особистісного розвитку у процесі військово-патріотичної підготовки [4].

Результати цього дослідження дозволяють зробити висновок, що сучасна вітчизняна педагогічна думка розглядає військово-патріотичне виховання як цілісний педагогічний процес, що поєднує пізнавальні, емоційно-ціннісні та мотиваційні компоненти. Ефективність його реалізації забезпечується інтеграцією знаннєвого змісту, активних форм діяльності та системи педагогічного стимулювання, що сприяє формуванню у старшокласників усвідомленого ставлення до патріотичних цінностей і готовності до відповідального громадянського служіння.

Звідси зазначимо, що військово-патріотичне виховання відіграє ключову роль у формуванні особистості молоді, забезпечуючи розвиток громадянської свідомості та активної життєвої позиції. Через систематичне впровадження освітніх і виховних заходів молоді передається усвідомлення власної відповідальності за долю держави, а також формуються цінності, що спонукають до служіння суспільству та державі.

Крім того, військово-патріотичне виховання сприяє зміцненню національної ідентичності, адже воно базується на історичних традиціях та культурних надбаннях народу, знайомить молодь із видатними прикладами героїзму та самопожертви українців у різні історичні періоди. Цей процес формує у молоді усвідомлення власної приналежності до нації, виховує повагу до державних символів, мови, культури та історії.

У результаті, військово-патріотичне виховання виступає не лише засобом підготовки громадян до захисту держави, а й комплексним механізмом соціалізації молоді, розвитку морально-етичних якостей, відповідальності, дисципліни та патріотичної мотивації, що є невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу.

Висновки. У результаті проведеного наукового аналізу встановлено, що військово-патріотичне виховання у сучасній вітчизняній педагогічній думці розглядається як важливий складник національно-патріотичного виховання та один із пріоритетних напрямів освітньої політики держави. Його зміст спрямований на формування у молоді національної свідомості, громадянської відповідальності, поваги до історичних і культурних традицій українського народу та готовності до захисту незалежності й територіальної цілісності України.

З'ясовано, що сучасні наукові підходи трактують військово-патріотичне виховання як цілісний педагогічний процес, що поєднує когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний компоненти.

Встановлено, що попри наявність нормативно-правової бази та значну кількість наукових напрацювань, система військово-патріотичного виховання потребує подальшого вдосконалення. Важливим напрямом розвитку сучасних ідей військово-патріотичного виховання є оновлення його змісту відповідно до

сучасних суспільно-політичних викликів, використання інтерактивних педагогічних технологій, розширення практичної підготовки молоді, а також урахування міжнародного досвіду країн Європейського Союзу та НАТО. Значний потенціал мають міждисциплінарні підходи, поєднання освітньої, виховної та практикоорієнтованої діяльності, а також залучення представників військового середовища до освітнього процесу.

Література:

1. Гаврилюк В. Ю. Організаційно-педагогічні аспекти військово-патріотичного виховання учнівської молоді засобами позашкільної освіти. Виховання дітей та учнівської молоді в контексті сучасних соціокультурних викликів : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ-Біла Церква, 2 червня 2022 р.). Біла Церква, 2022. С. 11-15.

2. Моісєєв В. В. Сутність поняття «військово-патріотичне виховання». Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія. 2016. Вип. 239. С. 185-189.

3. Остапенко О. І., (ред.), Тимчик М. В., Зубалій М. Д., Журба К. О., Бінецький Д. О., Касіч Н. П., Кузора І. В. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навчально-методичний посібник. Київ, 2022. 165 с.

4. Остапенко О. І., Тимчик М. В. Військово-патріотичне виховання старшокласників у контексті положень нової Української школи. Методист. 2018. № 5. С. 48-53. Бібліогр. : с.53.

5. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641: наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527. Редакція від 23.06.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text.

6. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. Редакція 22.08.2018. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text.

7. Романюк С., Мафтин Л. Національно - патріотичне виховання в умовах викликів сучасності. Інноватика у вихованні, 1(17), 112-121. URL : https://doi.org/10.35619/iiu.v1i17.549.

8. Шопіна І. М., Салій М. А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. Адміністративне право і процес; фінансове право ; інформаційне право. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : «Юридичні науки» // № 6 (64), 2023. С. 37-41.

References:

1. Havryliuk, V. Yu. (2022). Orhanizatsiino-pedahohichni aspekty viiskovo-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi zasobamy pozashkilnoi osvity [Organizational and pedagogical aspects of military-patriotic education of student youth by means of out-of-school education]. In *Vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v konteksti suchasnykh sotsiokulturnykh vyklykiv: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 11–15). Bila Tserkva.

2. Moiseiev, V. V. (2016). Sutnist poniattia “viiskovo-patriotychne vykhovannia” [The essence of the concept of “military-patriotic education”]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia: Pedahohika, psykholohiia, filosofiia*, 239, 185–189.

3. Ostapenko, O. I. (Ed.), Tymchyk, M. V., Zubalii, M. D., Zhurba, K. O., Binetskyi, D. O., Kasich, N. P., & Kuzora, I. V. (2022). *Viiskovo-patriotychne vykhovannia uchniv v umovakh ideino-*

svitohliadnoi konfrontatsii: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Military-patriotic education of students in conditions of ideological confrontation: Educational and methodological manual]. Kyiv.

4. Ostapenko, O. I., & Tymchyk, M. V. (2018). Viiskovo-patriotychne vykhovannia starshoklasnykiv u konteksti polozhen novoi ukrainskoi shkoly [Military-patriotic education of senior students in the context of the New Ukrainian School]. *Metodyst*, 5, 48–53.

5. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *Pro deiaki pytannia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v zakladakh osvity Ukrainy ta vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16.06.2015 № 641: Nakaz № 527 vid 06.06.2022* [On some issues of national-patriotic education in educational institutions of Ukraine and recognition as invalid of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of June 16, 2015 No. 641]. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text

6. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016). *Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola" na period do 2029 roku: Rozporiadzhennia № 988-r vid 14 hrudnia 2016 r.* [On approval of the Concept for implementing state policy in the field of general secondary education reform "New Ukrainian School" until 2029]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text

7. Romaniuk, S., & Maftyn, L. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannia v umovakh vyklykiv suchasnosti [National-patriotic education in the context of contemporary challenges]. *Innovatyka u vykhovanni*, 1(17), 112–121. https://doi.org/10.35619/iiu.v1i17.549

8. Shopina, I. M., & Salii, M. A. (2023). Viiskovo-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi yak skladova pidhotovky do viiskovoi sluzhby: Pravovyi pohliad [Military-patriotic education of children and youth as a component of preparation for military service: A legal perspective]. *InterNauka: International Scientific Journal. Series: Legal Sciences*, 6(64), 37–41.

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026

УДК 378.147:37.091.26

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1288-1297

Кудря Оксана Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики технологічної освіти Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-4602-9883

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ДО ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛЕЙ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті обґрунтовано та схарактеризовано діагностичний інструментарій оцінювання готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проектних технологій у професійній діяльності. Актуальність дослідження зумовлена зростанням потреби у фахівцях, здатних ефективно організовувати проектну діяльність і адаптувати її до різних освітньо-професійних задач, а також недостатньою розробленістю засобів комплексної діагностики відповідної готовності. На основі історіографічного аналізу наукових праць встановлено, що сучасні дослідження зосереджувалися переважно на змістових, методичних і організаційних аспектах підготовки майбутніх учителів технологій до проектної діяльності, тоді як питання добору засобів збору інформації залишалося недостатньо опрацьованим. Метою статті стало обґрунтування інструментарію оцінювання готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проєктних технологій та розкриття методики добору й розробки засобів збору інформації відповідно до визначених критеріїв і показників. У дослідженні діагностичний інструментарій розглянуто як систему взаємопов'язаних методів і засобів, підпорядкованих принципам комплексності, професійної спрямованості, змістової відповідності, валідності та надійності.

Розкрито поетапну методику його конструювання: уточнення критеріїв і показників, їх операціоналізацію через індикатори, співвіднесення природи кожного компонента готовності з відповідним типом інструменту. Окрему увагу приділено встановленню змістової валідності інструментарію методом експертних оцінок.

Застосування розробленого інструментарію забезпечило одержання цілісної інформації про рівень готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проектних технологій і дозволило поєднати кількісний та якісний аналіз результатів. Зроблено висновок про доцільність використання запропонованого інструментарію в дослідженнях професійної підготовки майбутніх учителів технологій.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутній учитель технологій, проектна технологія, проектна діяльність, технологічна освіта, моделі проектних технологій, готовність, діагностичний інструментарій.

Kudria Oksana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Theory and Methods of Technological Education, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogic University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-4602-9883

DIAGNOSTIC TOOLS FOR ASSESSING THE READINESS OF FUTURE TEACHERS OF TECHNOLOGY TO APPLY MODELS OF PROJECT-BASED TECHNOLOGIES

Abstract. The article substantiates and characterizes the diagnostic tools used to assess the readiness of future teachers of technology to apply models of project-based technologies in their professional activity. The relevance of the study is determined by the growing need for specialists capable of effectively organizing project activity and adapting it to various educational and professional tasks, as well as by the insufficient development of tools for comprehensive diagnostics of the corresponding readiness. Based on a historiographical analysis of scholarly works, it was established that recent studies have mainly focused on the content-related, methodological, and organizational aspects of preparing future teachers of technology for project activity, whereas the issue of selecting tools for collecting information has remained insufficiently explored. The aim of the article was to substantiate the assessment tools for evaluating the readiness of future teachers of technology to apply models of project-based technologies and to reveal the methodology for selecting and developing data collection tools in accordance with the defined criteria and indicators. In the study, the diagnostic toolkit was considered as a system of interrelated methods and means subordinated to the principles of complexity, professional orientation, content relevance, validity, and reliability. The article describes a step-by-step methodology for its construction: clarification of criteria and indicators, their operationalization through indicators, and correlation of the nature of each readiness component with the appropriate type of instrument. Particular attention is paid to establishing the content validity of the toolkit by means of expert evaluation. The application of the developed diagnostic tools provided comprehensive information about the level of readiness of future teachers of technology to apply models of project-based technologies and made it possible to combine quantitative and qualitative analysis of the results. The study concludes that the proposed toolkit is expedient for use in research on the professional training of future teachers of technology.

Keywords: professional training, future teachers of technology, project-based technology, project activity, technology education, models of project-based technologies, readiness, diagnostic toolkit.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку освіти зростає потреба у вчителях-фахівцях, здатних ефективно організовувати проєктну діяльність і адаптувати її до різних освітньо-професійних ситуацій. У зв'язку з цим особливого значення набуває підготовка майбутніх учителів технологій до застосування моделей проєктних технологій у професійній діяльності.

У такому контексті актуалізується проблема не лише формування відповідної готовності у майбутніх учителів технологій до проектної діяльності, а й її об'єктивного оцінювання. Практика професійної підготовки засвідчила, що традиційні підходи до контролю навчальних досягнень не забезпечують повного уявлення про рівень сформованості готовності до проектної діяльності, оскільки не враховують її багатокомпонентний характер. Недостатня розробленість інструментарію оцінювання, орієнтованого на поєднання мотиваційних, когнітивних, діяльнісних, творчих і рефлексивних характеристик, ускладнює процес діагностики та обмежує можливості цілеспрямованого вдосконалення професійної підготовки.

Потреба у створенні науково обґрунтованої системи засобів збору та інтерпретації інформації про рівень готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проектних технологій зумовила вибір теми дослідження. Особливої уваги потребує питання узгодження критеріїв, показників і діагностичних інструментів, що дозволяє забезпечити достовірність і повноту оцінювання.

Аналіз останніх досліджень. Історіографічний аналіз наукових праць дав підстави простежити еволюцію досліджень, присвячених підготовці майбутніх учителів технологій до проектної діяльності, упродовж 2000–2025 рр. У цьому масиві джерел умовно виокремлювалися три етапи: початковий, пов'язаний із становленням проектно-технологічного підходу в трудовому навчанні та технологіях (представлений науковим доробком В. Сидоренка, О. Коберника, М. Пелагейченка, С. Ящука); етап методичного й компетентнісного осмислення підготовки майбутніх учителів (Н. Борисенко, В. Бурдун, В. Глуханюк, О. Коберник, М. Курач, Л. Оршанський, О. Пискун, О. Плуток, С. Ткачук та ін.); етап інноваційного переосмислення проблеми в контексті STEAM-освіти, цифровізації та розширення професійних функцій учителя технологій (В. Гаркушевський, В. Глуханюк, В. Соловей, С. Цвілик, І. Шимкова та ін.).

В останні роки звертались до проблематики, пов'язаної із підготовкою майбутніх учителів трудового навчання та технологій до проектно-технологічної діяльності, Л. Гриценко [3], С. Ніколайчук [7], Є. Овсій [4], О. Хищенко [9], Т. Хоруженко [10]. В той же час проблема підготовки майбутніх учителів технологій до проектної діяльності починає розроблятися в контексті інноваційного оновлення професійної освіти, упровадження STEAM-підходу, розвитку творчих здібностей здобувачів освіти, визначення педагогічних умов ефективної підготовки вчителя технологій і організації проектної діяльності учнів на уроках технологій.

Зокрема, В. Соловей, В. Глуханюк та І. Шимкова увагу зосереджували на інноваційній підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій засобами STEAM-проектування. Дослідники розглядали STEAM-проектування як ресурс оновлення змісту професійної підготовки та розвитку практичної готовності майбутнього вчителя до міждисциплінарної діяльності [8]. У близькому тематичному полі перебувало дослідження І. Шимкової, С. Цвілик, В. Гаркушевського, у якому STEAM-підхід подано як засіб розвитку творчих здібностей у підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій [11]. Таким чином, простежується стійкий інтерес сучасних науковців до проектно орієнтованого та творчого оновлення підготовки вчителя технологій, посилення уваги до середовищних, дидактичних і методичних чинників формування професійної готовності майбутніх учителів технологій.

Результати аналізу засвідчили, що сучасний науковий дискурс достатньо активно висвітлював змістові, методичні й організаційні аспекти підготовки майбутніх учителів технологій до проектної діяльності. Найбільшу увагу було приділено STEAM-орієнтованому оновленню підготовки, розвитку творчих здібностей, педагогічним умовам професійної освіти та організації проектної діяльності учнів. Меншою мірою було представлено дослідження, присвячені добору критеріїв, показників і засобів збору інформації, здатних забезпечити комплексну діагностику готовності майбутніх учителів технологій до проектної діяльності. Саме ця обставина зумовила потребу в обґрунтуванні інструментарію оцінювання готовності майбутніх учителів технологій до проектної діяльності.

Метою статті стало обґрунтування та характеристика інструментарію оцінювання готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проектних технологій, а також розкриття методики добору й розробки засобів збору інформації відповідно до визначених критеріїв і показників готовності.

Виклад основного матеріалу. У процесі дослідження ми виходили з того, що оцінювання готовності майбутніх учителів технологій до проектної діяльності потребувало цілісного діагностичного інструментарію, здатного охопити мотиваційний, знаннєвий, діяльнісний, творчий і рефлексивний аспекти професійної підготовки [5]. Увагу було зосереджено на доборі таких засобів збору інформації, які давали змогу фіксувати внутрішні професійні настанови студентів, рівень їхньої теоретичної підготовленості, сформованість практичних умінь, здатність до творчого розв’язання професійних завдань і схильність до самоаналізу та корекції власної діяльності.

Діагностичний інструментарій оцінювання готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проектних технологій ми розглядали як систему взаємопов’язаних методів і засобів, за допомогою яких здійснювали збір, аналіз та інтерпретацію емпіричних даних відповідно до визначених критеріїв і показників. Його побудову було підпорядковано принципам комплексності, професійної спрямованості, змістової відповідності, валідності та надійності [1; 6]. Такий підхід дав змогу пов’язати структуру готовності з

конкретними діагностичними процедурами та забезпечити цілісність оцінювання.

Добір і розробка засобів збору інформації здійснювалася поетапно. На першому етапі було уточнено критерії готовності та конкретизовано їх через систему показників. Кожен показник було переведено у сукупність індикаторів, доступних для емпіричної фіксації. Така операціоналізація дала змогу перейти від загальних теоретичних положень до конкретних діагностичних параметрів.

На другому етапі було співвіднесено природу кожного компонента готовності з типом інструменту, який був найбільш доцільним для його вивчення. Для мотиваційно-ціннісного компонента обрано анкетування та індивідуальний план самопідготовки; для когнітивно-змістового – анкету, спрямовану на виявлення знань і розуміння; для операційно-діяльнісного – опитувальник, орієнтований на практичний досвід і сформованість умінь; для креативного – рубрику оцінювання творчого рішення і листок самооцінювання; для рефлексивно-оцінного – рефлексивне есе, рефлексивну картку та завдання на обґрунтування подальшої мети підготовки.

На третьому етапі сконструйовано зміст конкретних інструментів. Формулювання тверджень і завдань добирали за критеріями однозначності, професійної релевантності, відповідності показникам і зрозумілості для здобувачів освіти. Кожен інструмент було поділено на блоки відповідно до показників критерію, що забезпечило можливість диференційованого аналізу результатів. Для відкритих завдань було розроблено критерії оцінювання та бальні шкали.

На завершальному етапі здійснено перевірку внутрішньої узгодженості інструментарію, його змістової валідності і можливість використання в умовах педагогічного експерименту [12]. Таким чином, методика добору та розробки засобів збору інформації була побудована як послідовний перехід від теоретичного обґрунтування критеріїв до створення діагностичних інструментів, придатних для виявлення рівня сформованості готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проектних технологій у професійній діяльності.

Відзначимо, що важливим етапом розроблення інструментарію оцінювання готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проєктних технологій стало забезпечення його валідності. Під валідністю у дослідженні розуміли відповідність змісту розроблених анкет, опитувальників та інших діагностичних засобів тим теоретичним конструктам, які вони мали вимірювати, зокрема визначеним критеріям і показникам готовності.

Для встановлення змістової валідності було використано метод експертних оцінок [2]. До експертної групи були залучені викладачі педагогічних закладів вищої освіти, які мають досвід підготовки майбутніх учителів технологій до професійній діяльності.

Експертам було запропоновано оцінити відповідність кожного твердження анкети визначеним показникам, його зрозумілість, однозначність формулювання, професійну доцільність та діагностичну значущість.

У процесі експертного оцінювання здійснювалося ранжування та відбір тверджень, питань, що дозволило усунути дублювання змісту, уточнити формулювання та забезпечити репрезентативність кожного блоку інструментарію. Узагальнення експертних висновків дало змогу скоригувати структуру анкет, опитувальників відповідно до логіки досліджуваних критеріїв, а також підвищити точність відображення їх показників у змісті запитань.

Застосування методу експертних оцінок забезпечило наукову обґрунтованість розробленого інструментарію, оскільки дозволило співвіднести його зміст із сучасними вимогами до професійної підготовки вчителя технологій та специфікою застосування моделей проектних технологій у освітньо-професійній діяльності. Таким чином, валідність розроблених засобів збору інформації була підтверджена через узгодження теоретичних положень дослідження з практичним досвідом фахівців і подальше вдосконалення діагностичних матеріалів.

У дослідженні мотиваційно-ціннісний критерій ми пов'язали з професійною спрямованістю особистості, ставленням до майбутньої діяльності, прийняттям проектного підходу та настановою на творче здійснення педагогічної праці. У його структурі було виокремлено два показники, що представлені інтересом до майбутньої професійної діяльності та орієнтацією на творчу педагогічну працю, розвиток школярів і суспільну значущість проектної діяльності. Для оцінювання цього критерію було використано анкету та план самопідготовки до застосування моделей проектних технологій у професійній діяльності. Анкета дала можливість виявити професійні наміри, зацікавленість у майбутній діяльності вчителя технологій, ставлення до інновацій і проектної роботи. План самопідготовки показав, наскільки студент був здатний перевести професійні наміри у конкретну мету, визначити завдання, ресурси й очікувані результати власного професійного розвитку.

Когнітивно-змістовий критерій було спрямовано на виявлення рівня теоретичної підготовленості студентів до застосування моделей проектних технологій. У його межах ми виокремили два показники, представлені знаннями про проектні технології в професійній діяльності вчителя технологій, а також знаннями методики проектування та методики навчання проектуванню. Для збору інформації було розроблено анкету, перший блок тверджень якої був зорієнтований на виявлення розуміння сутності проектного підходу, ролі моделей проектних технологій у роботі вчителя, типології проектів і сфер їх застосування. Другий блок тверджень стосувався знання логіки побудови проекту, його етапів, способів організації проектної діяльності учнів, добору алгоритмів проектування та оцінювання результатів. Таким чином, анкета дозволила встановити обсяг засвоєної інформації, рівень її системності та функціональної придатності до професійного використання.

Операційно-діяльнісний критерій було пов'язано з практичною готовністю студентів застосовувати моделі проектних технологій. Його структуру становили два показники, представлені умінням проектувати та організовувати повний цикл

проекту й умінням планувати та організовувати проектну діяльність учнів. Для оцінювання цього критерію було застосовано опитувальник, у першому блоці питань якого зосереджувалась увага на вміннях визначати проблему, формулювати мету і завдання, добирати модель проектної технології, планувати етапи реалізації, визначати очікуваний результат, добирати ресурси, оцінювати результати та визначати напрями вдосконалення проекту. Другий блок питань стосувався організації проектної діяльності учнів: планування, добору навчальних завдань, організації різних форм роботи, розподілу ролей, педагогічного супроводу, урахування вікових і індивідуальних особливостей, організації захисту та оцінювання результатів. Такий інструмент дозволив виявити ступінь сформованості практичних умінь та їх готовність до перенесення у сферу професійної діяльності.

Креативний критерій ми розглядали крізь призму творчої самостійності студентів у застосуванні моделей проектних технологій. У його структурі було виділено два показники, що представлені здатністю продукувати ідеї щодо застосування моделей проектних технологій у професійній діяльності та вмінням адаптувати ці моделі до контексту професійних задач. Для оцінювання критерію було використано рубрику з вияву творчості у використанні моделей проектних технологій та листок самооцінювання креативності. Рубрика дала змогу експертно оцінити оригінальність, самостійність, доцільність і професійну обґрунтованість запропонованих студентами рішень. Листок самооцінювання дозволив з’ясувати, наскільки студенти усвідомлювали власну схильність до творчого пошуку, готовність до відходу від шаблонних способів дії та здатність адаптувати відомі моделі до нових професійних ситуацій. Поєднання цих двох інструментів забезпечило виявлення як зовнішнього результату творчої діяльності, так і її внутрішнього усвідомлення.

Рефлексивно-оцінний критерій було спрямовано на виявлення здатності студентів осмислювати результати проектної діяльності, співвідносити їх із поставленими цілями. У межах цього критерію було виділено два показники, що представлені умінням аналізувати й оцінювати результати проектування, а також умінням коригувати проектну діяльність. Для його оцінювання ми використали рефлексивне есе або рефлексивну картку, побудовані за двома блоками відповідно до вказаних вище показників, а також завдання на обґрунтування подальшої мети підготовки. Рефлексивні інструменти дали змогу виявити глибину самоаналізу, уміння спиратися на критерії оцінювання, інтерпретувати результати, визначати причини труднощів і прогнозувати шляхи подальшого вдосконалення. Завдання на обґрунтування подальшої мети підготовки зафіксувало здатність студентів будувати перспективу власного професійного розвитку на основі попереднього досвіду.

Узагальнення результатів показало, що комплексний діагностичний інструментарій оцінювання забезпечив збір різнопланової інформації про рівень готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проектних

технологій. Користування у процесі дослідження анкетами, опитувальниками, рубриками, листками самооцінювання, рефлексивними завданнями і планами самопідготовки дало можливість поєднати кількісні та якісні параметри аналізу. У результаті було отримано цілісне уявлення про сформованість професійної спрямованості студентів на застосування моделей проектних технологій, рівень знань, практичних умінь, творчої самостійності та рефлексивної здатності майбутніх учителів технологій.

Висновки. У дослідженні обґрунтовано необхідність створення комплексного інструментарію оцінювання готовності майбутніх учителів технологій до застосування моделей проєктних технологій, зумовлену обмеженістю традиційних підходів до діагностики. Розроблено систему взаємопов'язаних засобів збору інформації відповідно до визначених критеріїв і показників готовності, що забезпечило можливість отримання цілісних емпіричних даних. Визначено методику добору та конструювання інструментів на основі операціоналізації критеріїв і їх узгодження з професійним змістом діяльності вчителя технологій. Підтверджено змістову валідність інструментарію за допомогою методу експертних оцінок, що підвищило його наукову обґрунтованість і достовірність результатів. Застосування запропонованого інструментарію дозволило комплексно оцінити рівень сформованості готовності майбутніх учителів технологій та окреслити напрями її подальшого розвитку. Перспективи дослідження пов'язані з удосконаленням діагностичних засобів і їх адаптацією до сучасних умов професійної підготовки.

Література:

1. Болюбащ Я. Я., Булах І. Є., Мруга М. Р., Філончук І. В. Педагогічне оцінювання і тестування: правила, стандарти, відповідальність. Київ : Майстер-клас, 2007. 272 с.

2. Гончаренко С. У. Методи дослідження в педагогіці. Енциклопедія освіти України [Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень] К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 490–492.

3. Гриценко Л. О. Методичні аспекти формування проектнотехнологічної компетентності майбутніх учителів трудового навчання і технологій. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки. Глухів, 2020. Вип. 3 (44). С. 106-115

4. Кудря О., Овсій Є. Поєктно-технологічна діяльність як засіб формування компетентностей у майбутніх учителів технологій. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Укр. держ. ун-т імені Михайла Драгоманова. Випуск 95. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С.65-70.

5. Кудря О.В., Овсій Є.Г. Готовність майбутнього вчителя технологій до професійної діяльності. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка. Випуск 20 (39), 2025.

6. Лузан П. Г., Ваніна О. О., Радкевич О. П., Ямковий В. І. Методичні рекомендації щодо розроблення валідних тестів оцінювання результатів навчання. Київ : ІПО НАПН України, 2022. 173 с.

7. Ніколайчук С. П. Проектно-технологічна діяльність майбутніх учителів технологій у процесі їх професійної підготовки. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 31: збірник наукових праць. К. Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. С. 139-142

8. Соловей В., Глуханюк В., Шимкова І. Інноваційна підготовка майбутніх учителів трудового навчання та технологій засобами STEAM-проектування. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2020. Вип. 2, ч. 1. С. 143–152

9. Хищенко О. О. Методика підготовки майбутніх учителів до проектно-технологічної діяльності старшокласників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2021. 21 с.

10. Хоруженко Т.А. Організація проектно-технологічної діяльності майбутніх учителів трудового навчання та технологій на заняттях з фахових дисциплін. Сучасні технології підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць / О.В. Марущак (голова) та [ін.]. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2021. Вип. 3. С. 3-6

11. Шимкова І., Цвілик С., Гаркушевський В. STEAM-підхід як засіб розвитку творчих здібностей у підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій. Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems. 2020. Вип. 56. С. 173–184.

12. Kalkbrenner M. T. A practical guide to instrument development and score validation in the social sciences. Practical Assessment, Research, and Evaluation. 2021. Vol. 26, art. 6. URL: https://openpublishing.library.umass.edu/pare/article/1571/galley/1522/view

References:

1. Boliubashch, Ya. Ya., Bulakh, I. Ye., Mruha, M. R., & Filonchuk, I. V. (2007). *Pedahohichne otsiniuvannia i testuvannia: pravyla, standarty, vidpovidalnist* [Pedagogical assessment and testing: Rules, standards, responsibility]. Kyiv: Maister-klas [in Ukrainian].

2. Honcharenko, S. U. (2008). Metody doslidzhennia v pedahohitsi [Research methods in pedagogy]. In V. H. Kremen (Ed.), *Entsyklopediia osvity Ukrainy [Encyclopedia of Education of Ukraine] (pp. 490–492)*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

3. Hrytsenko, L. O. (2020). Metodychni aspekty formuvannia proiektno-tekhnolohichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia i tekhnolohii [Methodological aspects of forming the project-technological competence of future teachers of labor training and technologies]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Seriia: Pedahohichni nauky – Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Science*s, 3(44), 106–115 [in Ukrainian].

4. Kudria, O., & Ovsii, Ye. (2023). Poiektno-tekhnolohichna diialnist yak zasib formuvannia kompetentnostei u maibutnikh uchyteliv tekhnolohii [Project-technological activity as a means of forming competencies in future technology teachers]. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni *Mykhaila Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific Journal of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, 95, 65–70 [in Ukrainian].

5. Kudria, O. V., & Ovsii, Ye. H. (2025). Hotovnist maibutnoho vchytelia tekhnolohii do profesiinoi diialnosti [Readiness of the future technology teacher for professional activity]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriia Pedahohika – Adaptive Management: Theory and Practice. Series Pedagogy*, 20(39) [in Ukrainian].

6. Luzan, P. H., Vanina, O. O., Radkevych, O. P., & Yamkovyi, V. I. (2022). *Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia validnykh testiv otsiniuvannia rezultativ navchannia* [Methodological recommendations for developing valid tests for assessing learning outcomes]. Kyiv: IPO NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

7. Nikolaichuk, S. P. (2012). Proektno-tekhnolohichna diialnist maibutnikh uchyteliv tekhnolohii u protsesi yikh profesiinoi pidhotovky [Project-technological activity of future technology teachers in the process of their professional training]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho*

pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects, 31, 139–142 [in Ukrainian].

8. Solovei, V., Hlukhaniuk, V., & Shymkova, I. (2020). Innovatsiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii zasobamy STEAM-proektuvannia [Innovative training of future teachers of labor training and technologies by means of STEAM design]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical* University, 2(1), 143–152 [in Ukrainian].

9. Khyshchenko, O. O. (2021). *Metodyka pidhotovky maibutnikh uchyteliv do proektno-tekhnolohichnoi diialnosti starshoklasnykiv* [Methodology of preparing future teachers for the project-technological activity of senior pupils]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

10. Khoruzhenko, T. A. (2021). Orhanizatsiia proektno-tekhnolohichnoi diialnosti maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii na zaniattiakh z fakhovykh dystsyplin [Organization of project-technological activity of future teachers of labor training and technologies in classes of professional disciplines]. In O. V. Marushchak (Ed.), *Suchasni tekhnolohii pidhotovky maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii, pedahohiv profesiinoi osvity i fakhivtsiv obrazotvorchoho ta dekoratyvnoho mystetstva: teoriia, dosvid, problemy* [Modern technologies of training future teachers of labor training and technologies, teachers of vocational education, and specialists in fine and decorative arts: Theory, experience, problems] (Issue 3, pp. 3–6). Vinnytsia: TOV "Merkiuri-Podillia" [in Ukrainian].

11. Shymkova, I., Tsvilyk, S., & Harkushevskyi, V. (2020). STEAM-pidkhid yak zasib rozvytku tvorchykh zdibnostei u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv trudovoho navchannia ta tekhnolohii [STEAM approach as a means of developing creative abilities in the training of future teachers of labor training and technologies]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 56, 173–184 [in Ukrainian].

12. Kalkbrenner, M. T. (2021). A practical guide to instrument development and score validation in the social sciences. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 26, Article 6. Retrieved from https://openpublishing.library.umass.edu/pare/article/1571/galley/1522/view

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 796.01:004.896.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1298-1307

Кузюра Геннадій Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0001-5451-3782

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження методичних засад використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у процесі викладання фізичної культури в профільній школі. Обґрунтовано актуальність інтеграції цифрових технологій в освітній процес у зв'язку з потребою підвищення мотивації учнів до занять фізичною культурою, розвитку їх фізичної компетентності, формування навичок самоконтролю фізичної активності та забезпечення індивідуалізованого підходу до навчання з урахуванням рівня підготовленості та фізичних можливостей кожного учня.

Здійснений аналіз сучасних наукових джерел і педагогічної практики засвідчив, що використання мультимедійних презентацій, відеоаналізу рухової діяльності, мобільних додатків для моніторингу фізичної активності, онлайн-платформ та інтерактивних цифрових ресурсів сприяє підвищенню ефективності уроків фізичної культури. Це забезпечує покращення техніки виконання фізичних вправ, формування адекватного уявлення учнів про власний фізичний стан, а також розвиток здоров'язбережувальної та інформаційно-цифрової компе-тентностей.

У статті представлено методику впровадження ІКТ в різних частинах уроку фізичної культури із зазначенням конкретних цифрових інструментів і способів їх використання для оптимізації навчально-пізнавальної діяльності та здійснення об'єктивного контролю й оцінювання результатів навчання.

Виділено ключові педагогічні умови ефективного застосування ІКТ, серед яких систематичність використання цифрових засобів, диференціація фізичних навантажень, інтерактивність освітнього процесу, наявність оперативного зворотного зв'язку, а також поєднання традиційних і інноваційних методів навчання. Доведено, що впровадження ІКТ сприяє підвищенню якості освітнього процесу, формуванню в учнів усвідомленого ставлення до власного здоров'я та створює передумови для їх гармонійного фізичного розвитку.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, фізична культура, профільна школа, цифрові ресурси, освітній процес, мотивація учнів.

Kuziura Hennadiy Mykolayovych PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0001-5451-3782

METHODOLOGY OF USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN PHYSICAL EDUCATION LESSONS FOR STUDENTS OF SPECIALIZED SCHOOLS

Abstract. The article presents a comprehensive study of the methodological foundations for the use of information and communication technologies (ICT) in the process of teaching physical education in specialized secondary schools. The relevance of integrating digital technologies into the educational process is substantiated by the need to increase students' motivation for physical activity, develop their physical competence, foster self-monitoring skills of physical activity, and ensure an individualized approach to learning, taking into account each student's level of preparedness and physical capabilities.

The analysis of contemporary scientific sources and pedagogical practice has shown that the use of multimedia presentations, video analysis of motor activity, mobile applications for monitoring physical activity, online platforms, and interactive digital resources contributes to improving the effectiveness of physical education lessons. This ensures better performance techniques of physical exercises, the formation of students' adequate understanding of their physical condition, and the development of health-preserving and digital competencies.

The article presents a methodology for implementing ICT at different stages of a physical education lesson, specifying particular digital tools and ways of their application to optimize educational and cognitive activities, as well as to provide objective monitoring and assessment of learning outcomes.

Key pedagogical conditions for the effective use of ICT are identified, including systematic use of digital tools, differentiation of physical loads, interactivity of the educational process, availability of prompt feedback, and the combination of traditional and innovative teaching methods. It is proved that the implementation of ICT contributes to improving the quality of the educational process, fostering students' conscious attitude toward their own health, and creating conditions for their harmonious physical development.

Keywords: information and communication technologies, physical education, specialized school, teaching methodology, student motivation, digital resources, health-preserving competence, video motion analysis, multimedia presentations, mobile applications

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства спостерігається стрімка цифровізація всіх сфер життєдіяльності людини, зокрема й

освітнього простору. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) стають важливим інструментом модернізації освітнього процесу школярів, сприяючи підвищенню його ефективності, доступності та індивідуалізації. У зв'язку з цим перед системою освіти постає завдання інтеграції цифрових технологій у процес навчання школярів, що відповідає сучасним вимогам інформаційного суспільства та концепції цифрової трансформації освіти [1; 2].

Особливо актуальним є питання використання ІКТ у процесі фізичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти. Фізична культура відіграє важливу роль у формуванні фізичного здоров'я, гармонійного розвитку особистості та вихованні культури здорового способу життя. Разом із тим сучасні дослідження свідчать про зниження рівня фізичної активності школярів, погіршення показників їхнього фізичного здоров'я та недостатню мотивацію до систематичних занять фізичними вправами. Однією з причин такої ситуації є недостатня модернізація змісту, дистанційне навчання як наслідок воєнної агресії та методів викладання фізичної культури, які часто залишаються традиційними та не враховують можливостей сучасних цифрових технологій [3].

Сучасні учні належать до покоління, що сформувалося в умовах цифрового середовища, для якого інформаційні технології виступають природною складовою повсякденного життя. Вони активно користуються мобільними пристроями, соціальними мережами, онлайн-платформами та цифровими сервісами. Тому інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес, зокрема на уроках фізичної культури, може стати ефективним засобом підвищення мотивації учнів до занять фізичною активністю, формування інтересу до здорового способу життя та розвитку навичок самоконтролю власного фізичного стану. Застосування ІКТ у фізичному вихованні відкриває нові педагогічні можливості, серед яких особливе значення мають використання мультимедійних презентацій, навчальних відеоматеріалів, відео-аналізу техніки виконання рухів, мобільних додатків для моніторингу фізичної активності, фітнес-трекерів, а також інтерактивних онлайн-платформ. Ці технології дозволяють підвищити наочність навчального матеріалу, сприяють кращому засвоєнню техніки виконання фізичних вправ, забезпечують оперативний контроль та зворотний зв'язок між учителем і учнями [3; 5].

Особливої актуальності набуває використання ІКТ у профільній школі, де навчальний процес спрямований на поглиблене вивчення окремих дисциплін і формування ключових компетентностей, необхідних для подальшої професійної діяльності та самореалізації здобувачів освіти. У цьому контексті фізична культура має не лише забезпечувати розвиток фізичних якостей, а й формувати в учнів здатність використовувати сучасні технології для підтримання власного здоров'я, планування фізичної активності та контролю за її результатами.

Разом із тим аналіз сучасної педагогічної практики свідчить, що потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у фізичному вихованні використовується недостатньо. У багатьох випадках уроки фізичної культури проводяться

за традиційною методикою, без залучення сучасних цифрових засобів навчання. Це зумовлено низкою проблем, серед яких недостатня підготовленість вчителів фізичної культури до використання ІКТ, обмеженість матеріально-технічної бази закладів освіти, відсутність розроблених методичних рекомендацій щодо інтеграції цифрових технологій у структуру уроку фізичної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема використання інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти є однією з провідних у сучасній педагогічній науці. Цифровізація освітнього середовища зумовлює необхідність пошуку нових методичних підходів до організації освітнього процесу, спрямованих на підвищення ефективності навчання, активізацію пізнавальної діяльності учнів та формування ключових компетентностей.

Особливе значення у цьому контексті має інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у процес фізичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти.

Аналіз наукових джерел свідчить, що теоретичні засади використання інформаційно-комунікаційних технологій у освітньому процесі розглядалася багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Значний внесок у розвиток теорії інформатизації освіти зробили науковці, які досліджували питання формування інформаційного освітнього середовища, цифрових компетентностей та інтеграції ІКТ у педагогічну діяльність. У їхніх працях обґрунтовано концептуальні підходи до використання інформаційних технологій у навчанні, визначено основні напрями цифрової трансформації освіти, а також розроблено методичні рекомендації щодо застосування мультимедійних засобів, електронних ресурсів і дистанційних технологій у навчальному процесі [1; 3; 4; 7].

Значну увагу науковці приділяють проблемі формування інформаційно-комунікаційної компетентності педагогів. Дослідження свідчать, що ефективність використання цифрових технологій у освітньому процесі значною мірою залежить від рівня підготовки вчителів до роботи з сучасними цифровими інструментами. Педагоги повинні володіти не лише технічними навичками роботи з цифровими ресурсами, але й методичними підходами до їх інтеграції у структуру навчального заняття.

Окремий напрям досліджень присвячений використанню мультимедійних засобів у процесі фізичного виховання. Науковці відзначають, що мультимедійні презентації, відеоматеріали та анімаційні моделі рухів сприяють підвищенню наочності навчального матеріалу та дозволяють більш ефективно пояснювати техніку виконання фізичних вправ. Використання відео-фрагментів із демонстрацією правильного виконання вправ дає змогу учням краще засвоювати рухові дії та уникати типових помилок під час їх виконання [2; 6].

Сучасні мобільні технології значно розширюють інструментарій викладачів фізичної культури, надаючи можливості для системного контролю та вдосконалення фізичних навичок учнів. До таких технологічних засобів належать портативні пристрої, спеціалізовані програмні додатки для фізичного

виховання, інтерактивні навчальні платформи, ігрові симулятори, а також трекери активності та монітори показників фізичного стану. Завдяки широкому поширенню смартфонів, вчителі можуть ефективно інтегрувати ці ресурси у освітній процес для стимулювання регулярної фізичної активності. Сучасні мобільні додатки забезпечують учням оперативний доступ до даних про власну фізичну форму, рекомендацій щодо тренувань та харчування, сприяючи підвищенню рівня самоконтролю та усвідомленого підходу до здорового способу життя. Більшість таких програм доступні безкоштовно, проте існують також платні версії з щомісячною підпискою, які пропонують розширений функціонал та науково обґрунтовані програми тренувань і харчування, що підвищує ефективність їх використання у освітньому процесі.

Останніми роками значна увага приділяється використанню мобільних технологій та фітнес-додатків у процесі фізичного виховання. Мобільні додатки, що дозволяють вимірювати фізичну активність, частоту серцевих скорочень, кількість кроків та інші показники, можуть використовуватися як інструмент моніторингу фізичного стану учнів.

Дослідники зазначають, що використання таких технологій сприяє формуванню в учнів відповідального ставлення до власного здоров’я та стимулює їх до підвищення рівня фізичної активності.

Разом із тим науковці зазначають, що використання інформаційно-комунікаційних технологій у фізичному вихованні має певні обмеження. Однією з основних проблем є недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, що ускладнює впровадження сучасних цифрових засобів навчання.

Крім того, у багатьох випадках учителі фізичної культури не мають достатнього досвіду використання ІКТ у своїй професійній діяльності, що також обмежує можливості їх застосування.

Аналіз сучасної педагогічної практики свідчить, що використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках фізичної культури часто має фрагментарний характер і не є системним. У більшості випадків цифрові технології використовуються лише для демонстрації навчальних відеоматеріалів або презентацій, тоді як їхній потенціал для організації освітнього процесу значно ширший. Особливо недостатньо дослідженою залишається проблема використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі фізичного виховання учнів профільної школи. Профільна школа передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчання, що створює сприятливі умови для використання цифрових технологій з метою розвитку фізичних здібностей учнів, формування навичок самостійної організації фізичної активності та підвищення рівня їхньої мотивації до занять різними видами рухової активності [5].

Мета статті – є теоретичне обґрунтування методики використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках фізичної культури в учнів профільної школи, спрямованої на підвищення ефективності освітнього процесу.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і узагальнення сучасної науково-методичної літератури, щодо використання ІКТ у фізичному вихованні школярів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасної наукової літератури засвідчує, що інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у процес викладання фізичної культури в профільній школі відіграє важливу роль у підвищенні ефективності навчання. Використання мультимедійних ресурсів, цифрових сервісів та технологій відеоаналізу сприяє більш глибокому засвоєнню навчального матеріалу, підвищує мотивацію учнів та активізує їхню пізнавальну діяльність. Інформаційно-комунікаційні технології забезпечують можливість диференційованого підходу до навчання з урахуванням індивідуальних фізичних здібностей, інтересів та освітніх потреб учнів, що є особливо актуальним у контексті профільного навчання. Крім того, сучасні технологічні засоби сприяють удосконаленню механізмів контролю та самоконтролю фізичного стану учнів, забезпечують оперативний зворотний зв'язок та дають змогу своєчасно коригувати освітній процес. Водночас ефективність використання ІКТ значною мірою залежить від рівня цифрової компетентності педагога, наявності відповідного технічного забезпечення та науково обґрунтованості їх застосування [7].

Специфіка навчальних предметів різниться, проте ключовим завданням вчителя є створення умов для практичного засвоєння знань учнями. У контексті уроків фізичної культури це передбачає вибір таких методів навчання, які забезпечують активну участь і творчий підхід кожного учня, а також стимулюють розвиток рухової та пізнавальної діяльності.

Обсяг теоретичного матеріалу на уроках фізичної культури обмежений, тому ефективним засобом його подання є використання електронних презентацій, що дозволяє оптимізувати час і підвищити ефективність освітнього процесу учнів профільної школи. Інформаційний супровід доцільно застосовувати також під час вивчення різних видів рухової активності, наприклад, через підготовку учнями коротких повідомлень на основі офіційних спортивних ресурсів.

Вивчення історії ігор та рухової активності, а також ознайомлення з технікою виконання фізичних вправ створює базу для більш ефективного засвоєння знань і розвитку рухових навичок учнів. У цьому контексті сучасні інформаційно-комунікаційні технології виступають важливим інструментом підтримки освітнього процесу. ІКТ дозволяють не лише демонструвати теоретичний матеріал, але й інтегрувати його з практичними завданнями на всіх етапах уроку: від вивчення нового матеріалу до закріплення навичок і контролю результатів.

У підготовчій частині уроку з фізичної культури застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) дозволяє ефективно організувати мотиваційний та організаційний етапи, підвищити зацікавленість учнів та

підготувати їх до виконання фізичних вправ. Використання ІКТ у цій фазі уроку забезпечує наочність, стимулює пізнавальну активність та сприяє формуванню позитивного психологічного налаштування на заняття.

Одним із основних інструментів є мультимедійні презентації, які можуть демонструвати план уроку, етапи розминки та основні вправи підготовчої частини. Наприклад, за допомогою презентації вчитель може показати покроковий комплекс вправ на розігрів м'язів або ілюстрації правильного виконання динамічних розтяжок, що дозволяє учням орієнтуватися у послідовності рухів. Використання анімацій у презентаціях робить демонстрацію більш наочною та зрозумілою для учнів різного рівня фізичної підготовки.

Доцільно використовувати навчальні відеоматеріали, які демонструють правильну техніку виконання вправ ЗРВ або базових вправ для розвитку фізичних здібностей. Учні можуть переглядати відео у реальному часі або напередодні уроку для підготовки. Такі відеоматеріали можуть включати показ групових вправ, вправ із власною вагою, базових елементів техніки або дихальних вправ, що дозволяє учням швидше засвоїти рухові дії та зменшити ризик отримання травм.

Також у підготовчій частині уроку доцільне використання інтерактивних опитувань та тестів через онлайн-платформи або мобільні додатки. Наприклад, учитель може запустити коротке опитування про самопочуття учнів, рівень їхньої готовності до фізичних навантажень або про знання техніки виконання базових вправ. Це дозволяє швидко оцінити фізичний стан групи та скоригувати навантаження під час розминки. Ще одним ефективним підходом є мобільні додатки та фітнес-трекери, які використовуються для контролю частоти пульсу, визначення рівня рухової активності перед основною частиною уроку. Наприклад, учні можуть спостерігати за показниками серцевого ритму під час виконання вправ та регулювати інтенсивність виконання, орієнтуючись на власні фізіологічні показники.

У основній частині уроку фізичної культури застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) є одним із ключових елементів організації освітнього процесу, оскільки саме ця частина уроку відповідає за набуття та вдосконалення рухових умінь та навичок, розвиток фізичних якостей, а також підвищення мотивації учнів до систематичних занять руховою активністю.

Використання цифрових технологій дозволяє підвищити наочність, стимулювати пізнавальну активність, забезпечити індивідуалізацію та диференціацію навантажень, а також створити умови для безпечного виконання фізичних вправ. Використання ІКТ у процесі навчання фізичної культури відкриває широкі можливості для наочного розуміння учнями роботи м'язової системи під час виконання фізичних вправ. Завдяки сучасним цифровим інструментам, таким як 3D-анатомічні моделі, анімації та спеціалізовані мобільні додатки, учні мають змогу візуалізувати, які саме м'язи залучаються до виконання певних рухів, як вони скорочуються та взаємодіють між собою.

Одним із найефективніших інструментів є відеоаналіз рухів. У процесі виконання фізичних вправ учні або вчитель можуть записувати дії на планшети або камери, після чого спільно аналізувати техніку виконання. Наприклад, під час освоєння елементів легкоатлетичного стрибка, вправ на координацію або силових вправ, учні бачать власні рухи на екрані, порівнюють їх із зразком і отримують рекомендації щодо корекції. Таке використання відеоаналізу дозволяє швидко усувати помилки, підвищує самоконтроль і формує навички вдосконалення техніки. Дослідження Моїсеєва С. О (2021) підтверджують, що застосування відеоаналізу на уроках фізичної культури значно підвищує ефективність формування рухових умінь та навичок, особливо у старших класах.

Важливим аспектом є використання мобільних додатків та фітнес-трекерів, що дозволяють оцінювати фізичний стан учнів у реальному часі. Під час кардіотренувань або циклічних вправ учні можуть відстежувати частоту серцевих скорочень, кількість кроків, витрати калорій або інтенсивність рухової активності. Це дозволяє диференціювати навантаження відповідно до фізичної підготовленості кожного учня, забезпечує індивідуальний підхід та сприяє безпечному виконанню вправ. Крім того, такі додатки формують у школярів навички самоконтролю та відповідального ставлення до свого здоров'я, що відповідає сучасним підходам до здоров'язбережувальної компетентності. Також мультимедійні ресурси дозволяють включати елементи моделювання ігрових ситуацій в спортивних іграх, що стимулює логічне мислення та прийняття раціональних рішень під час рухової активності.

Додатково вчитель може використовувати цифрові таймери та лічильники повторів, які відображають тривалість виконання кожної вправи та час відпочинку між підходами. Наприклад, під час інтервальних тренувань або силових вправ школярі бачать на екрані, коли закінчується підхід і починається відпочинок. Крім того учні можуть виконувати вправи у форматі коротких онлайн-змагань, де відображаються результати кожного учня в реальному часі. Публічне відображення результатів освітньої діяльності підвищує мотивацію учнів, сприяє формуванню здорової конкуренції та створює позитивну атмосферу суперництва на уроці.

У заключній частині уроку фізичної культури використання ІКТ є важливим елементом для підбиття підсумків заняття, контролю якості виконання вправ, оцінки фізичної активності учнів та оцінки їхніх досягнень. Одним із ключових інструментів є цифрові системи обліку результатів і показників фізичної активності. Наприклад, учні можуть використовувати фітнес-трекери або мобільні додатки для оцінки частоти пульсу, витрат енергії та кількості виконаних рухів під час уроку. На основі отриманих даних учитель може провести аналіз фізичного стану кожного учня та класу загалом, оцінити рівень фізичного навантаження і визначити, наскільки ефективно були виконані вправи основної частини уроку. Такі цифрові інструменти дозволяють оперативне отримувати об'єктивні результати та індивідуально коригувати освітній процес у майбутньому.

Ще одним ефективним засобом є онлайн-опитування та інтерактивні анкети. Наприклад, учні можуть оцінити власне самопочуття, рівень навантаження, складність вправ та мотивацію до занять фізичною культурою. Вчитель отримує швидкий зворотний зв'язок, що дозволяє врахувати побажання та потреби учнів у наступних уроках, а учні формують навички самооцінки та критичного мислення.

Важливим елементом заключної частини уроку є цифрові рейтинги та відображення результатів на інтерактивних дошках або екранах. Наприклад, учитель може показати таблицю з результатами виконання вправ, підкреслити досягнення учнів і стимулювати позитивну конкуренцію. Такий підхід підвищує мотивацію, формує у школярів відповідальне ставлення до власного фізичного розвитку та створює емоційне позитивний настрій після уроку.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках фізичної культури в профільній школі є важливим чинником підвищення ефективності освітнього процесу. Застосування мультимедійних засобів, цифрових платформ та відеоаналізу сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, підвищує інтерес учнів до занять і активізує їхню пізнавальну діяльність. Використання ІКТ забезпечує можливість індивідуалізації навчання з урахуванням рівня фізичної підготовленості, потреб і здібностей школярів, що є особливо актуальним у профільній школі. Крім того, сучасні технології дозволяють удосконалити систему контролю та самоконтролю фізичного стану, забезпечують швидкий зворотний зв'язок і сприяють корекції освітнього процесу. Водночас ефективність впровадження ІКТ значною мірою залежить від рівня підготовки вчителя, наявності відповідної матеріально-технічної бази та доцільності їх використання у освітній діяльності.

Література:

1. Антонюк О., Павлюк О., Чопик Т., Тостаноський Я., Киданчук М. Закордонний досвід використання інформаційних технологій у фізичному вихованні, спорті та фітнесі. *Практична фізична культура*. 2022. № 6. С. 15–28.

2. Асаулюк І., Альошина А., Колос М., Бичук І. Застосування мультимедіа інформаційних технологій у практиці спорту та фізичного виховання. *Фізичне виховання та спорт.* 2021. № 2. С. 33–47.

3. Баштовенко О., Рубан А. Використання сучасних інформаційних технологій для організації дистанційного навчання у фізичній культурі і спорті. *Вісник Державного університету.* 2022. № 7. С. 88–102.

4. Корагін В. М., Мука Н. В., Блавт О. З., Вірт В. В. Students' Coordination Skills Testing in Physical Education: ICT Application. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2023. № 84(1). С. 23–37.

5. Корнісенко О., Бондаренко В., Бондаренко М. Інформаційно-комунікаційні технології як інноваційний засіб фізичного виховання: актуальні проблеми й оцінка використання. *Педагогічні науки*. 2022. № 5. С. 112–128.

6. Моїсеєв С. О. Використання мультимедійних технологій на конкурсних уроках фізичної культури. *Психологія та освіта*. 2021. № 3. С. 54–69.

7. Шапран О., Ткачук О. The use of interactive technologies in the physical education process. *Теорія та практика фізичного виховання*. 2024. Т. 3, № 2. С. 45–60.

References:

1. Antonyuk, O., Pavliuk, O., Chopyk, T., Tostanoskyi, Ya., & Kydanchuk, M. (2022). Zakordonnyi dosvid vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u fizychnomu vykhovanni, sporti ta fitnesi [Foreign experience of using information technologies in physical education, sport, and fitness]. Praktychna fizychna kultura, (6), 15–28. [in Ukrainian]

2. Asauluk, I., Alioshyna, A., Kolos, M., & Bychuk, I. (2021). Zastosuvannia multimedia informatsiinykh tekhnolohii u praktytsi sportu ta fizychnoho vykhovannia [Application of multimedia information technologies in sports and physical education practice]. Fizycheske vykhovannia ta sport, (2), 33–47. [in Ukrainian]

3. Bashtovenko, O., & Ruban, A. (2022). Vykorystannia suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii dlia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia u fizychnii kulturi i sporti [Use of modern information technologies for organizing distance learning in physical culture and sport]. Visnyk Derzhavnoho universytetu, (7), 88–102. [in Ukrainian]

4. Korahin, V. M., Muka, N. V., Blavt, O. Z., & Virt, V. V. (2023). Students' coordination skills testing in physical education: ICT application. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 84(1), 23–37. [in English]

5. Kornisenko, O., Bondarenko, V., & Bondarenko, M. (2022). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak innovatsiinyi zasib fizychnoho vykhovannia: aktualni problemy y otsinka vykorystannia [Information and communication technologies as an innovative means of physical education: current problems and assessment of use]. Pedahohichni nauky, (5), 112–128. [in Ukrainian]

6. Moiseiev, S. O. (2021). Vykorystannia multimedia tekhnolohii na konkursnykh urokakh fizychnoi kultury [Use of multimedia technologies in competition lessons of physical education]. Psykholohiia ta osvita, (3), 54–69. [in Ukrainian]

7. Shapran, O., & Tkachuk, O. (2024). The use of interactive technologies in the physical education process. Teoriia ta praktyka fizychnoho vykhovannia, 3(2), 45–60. [in English]

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.14:811.111

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1308-1317

Кулешова Вікторія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії науково-методичного супроводження мовної підготовки науково-дослідного відділу розвитку мовної підготовки та сертифікації наукового центру Повітряних Сил Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м.Харків, https://orcid.org/0000-0003-3559-6388

Трубіна Поліна Владиславівна молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу розвитку мовної підготовки та сертифікації наукового центру Повітряних Сил, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, https://orcid.org/0009-0009-2271-8375

Петрова Наталія Володимирівна старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії науково-методичного супроводження мовної підготовки науково-дослідного відділу розвитку мовної підготовки та сертифікації наукового центру Повітряних Сил Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м.Харків, https://orcid.org/0009-0003-0472-8680

Гороховський Борис Олександрович молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу розвитку мовної підготовки та сертифікації наукового центру Повітряних Сил, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, м. Харків, https://orcid.org/0009-0003-3219-3927

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ВВНЗ

Анотація. Статтю присвячено проблемі обґрунтування методологічних підходів до формування іншомовної комунікативної компетентності у вищому військовому навчальному закладі.

Зокрема, визначено такі методологічні підходи для дослідження іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови вищого військового навчального закладу системно-функціональний, компетентнісний, антропологічний, особистісно-діяльнісний, інтегративний, суб'єктний, акмеологічний, аксіологічний.

Метою статті визначено аналіз впливу методологічних підходів на формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови вищого військового навчального закладу.

У дослідженні використано теоретичний аналіз наукових джерел, методи порівняння та систематизації понять, а також логічний підхід для узагальнення ключових результатів. Авторами зазначено, що загальнонауковому рівню методологічного аналізу відповідають системно-функціональний і антропологічний підходи, конкретно-науковому рівню – компетентнісний, особистісно-діяльнісний, інтегративний, суб'єктний, акмеологічний, аксіологічний, підходи. Перелічені вище підходи є методологічними орієнтирами в процесі формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови вищого військового навчального закладу.

Обґрунтовано, що реалізація аксіологічного підходу в професійній діяльності викладачів англійської мови вищого військового навчального закладу дозволяє розглядати її як особливу ціннісну систему.

Зазначено, що акмеологічний підхід – це шлях професійного саморозвитку і самовдосконалення викладачів англійської мови.

Результатом є виявлення впливу методологічних підходів на формування іншомовної комунікативної компетентності.

Таким чином, сукупність методологічних підходів дозволяє досліджувати сутність, зміст, структуру іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови у системі вищої військової освіти.

Ключові слова: викладач англійської мови, вищий військовий навчальний заклад, компетентність, методологічні підходи, інтегративний підхід, особистісно-діяльнісний підхід, компетентнісний підхід, суб'єктний підхід.

Kuleshova Viktoriia Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Scientific Research Laboratory, Scientific Research Laboratory for Language Training and Methodological Support of Research Department for Language Training Development and Certification of Air Force Research Centre of Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-3559-6388

Trubina Polina Junior researcher, Research Department for Language Training Development and Certification of Air Force Research Centre of Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, , https://orcid.org/0009-0009-2271-8375

Petrova Nataliia Senior Researcher, Research Department for Language Training Development and Certification of Air Force Research Centre of Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0003-0472-8680

Horokhovskiy Borys Junior researcher, Research Department for Language Training Development and Certification of Air Force Research Centre of Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0003-3219-3927

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to substantiating methodological approaches to the formation of foreign language communicative competence in a higher military educational institution. In particular, the following methodological approaches to the study of foreign language communicative competence of English language teachers in higher military educational institutions are identified: systemic-functional, competence-based, anthropological, personality-activity-based, integrative, subject-centered, acmeological, and axiological approaches.

The purpose of the article is to analyze the influence of methodological approaches on the formation of foreign language communicative competence of English language teachers in a higher military educational institution.

The study employs theoretical analysis of scientific sources, methods of comparison and systematization of concepts, as well as a logical approach to generalizing key results.

The authors note that the systemic-functional and anthropological approaches correspond to the general scientific level of methodological analysis, while the competence-based, personality-activity-based, integrative, subject-centered, acmeological, and axiological approaches correspond to the specific scientific level. These approaches serve as methodological guidelines in the process of forming foreign language communicative competence of English language teachers in higher military educational institutions.

It is substantiated that the implementation of the axiological approach in the professional activity of English language teachers in higher military educational institutions makes it possible to consider it as a specific value system. It is also emphasized that the acmeological approach represents a pathway to professional self-development and self-improvement of English language teachers.

The result of the study is the identification of the influence of methodological approaches on the formation of foreign language communicative competence.

Conclusions. Thus, the combination of methodological approaches makes it possible to investigate the essence, content, and structure of foreign language communicative competence of English language teachers within the system of higher military education.

Keywords: English language teacher, higher military educational institution, competence, methodological approaches, integrative approach, personality-activity-based approach, competence-based approach, subject-centered approach.

Постановка проблеми. В умовах зростання економічної конкуренції між державами та появою «нових викликів» сучасного світу саме ВВНЗ відводиться велика роль у підготовці фахівців − високоосвічених професіоналів у галузі військової освіти, тих що володіють англійською мовою, здатних реалізувати стійкий динамічний розвиток економіки й проривний розвиток різних галузей практики на основі освітніх технологій, налагодження стратегічної комунікації в оборонній сфері, створення ефективної системи підготовки військових фахівців.

В умовах інтенсивних інтеграційних процесів, які відкривають Україні шлях до входження в Європейський простір вищої освіти, особливого значення набуває модернізація Збройних Сил України з метою досягнення оперативної та технічної сумісності з державами — членами НАТО. Це передбачає впровадження новітніх технологій у сфері розроблення сучасних зразків озброєння і військової техніки, удосконалення інформаційного та матеріально-технічного забезпечення воєнних операцій, розвиток стратегічних комунікацій в оборонному секторі, а також формування ефективної системи підготовки військових фахівців відповідно до сучасних стандартів.

У цьому контексті особливої актуальності набуває формування іншомовної професійної компетентності викладачів вищих військових навчальних закладів.

Особливої уваги заслуговують аналіз методологічних підходів як підґрунтя формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови.

Саме це сприятиме впровадженню передового досвіду країн — членів НАТО в освітній процес, забезпеченню академічної мобільності науково-педагогічних працівників, безперервному підвищенню їхньої професійної компетентності та готовності ефективно розв’язувати освітньо-професійні завдання в умовах інтерактивної комунікації в іншомовному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вищої освіти присвячені праці В. Зінченка, В. Кременя, Ю. Кулюткіна, В. І. Раєвської та ін [1, с.47].

Проблемні питання щодо удосконалення мовної підготовки військово-службовців, покращення їх іншомовної компетентності з англійської мови досліджуються у низці наукових публікацій, авторами яких є Н. Андріянова, О. Величко, К. Кащук [2, с.27]; О. Лагодинський [3, с.167]; А. Чирва [4, с.200] та інші.

Однак у межах указаного наукового напряму не було проведено цілеспрямованого системного аналізу методологічних аспектів формування

іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови у вищому військовому навчальному закладі.

Науковцями досліджувались такі аспекти проблеми підвищення рівня професійної кваліфікації фахівців, як: методологічні основи неперервної професійної освіти (С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Козаков, В. Кремень, П. Лузан, Н. Ничкало, В. Олійник); порівняльний аналіз ступеневої освіти в Україні та за кордоном (Т. Кошманова, М. Лещенко, Л. Пуховська); єдність теорії і практики у професійній підготовці педагога (А. Бойко, В. Краєвський, О. Пєхота), формування компетентності фахівців (І. Глазкова, О. Гура, М. Князян), розвиток професійної компетентності фахівців у системі вищої освіти (В. Семиченко, Л. Сігаєва) [1].

Однак сьогодні існує проблема щодо проведення цілеспрямованого дослідження з формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови, адже від цього залежить рівень вивчення військовослужбовцями англійської мови та досягнення ними результатів.

Саме сьогодні, відсутні системні дослідження, де результатом є сформована іншомовна компетентність у викладачів англійської мови ВВНЗ.

Разом з тим, проблема формування в системі вищої освіти професійної компетентності не розглядалася в теоретичному аспекті, а тому і не знайшла належного відображення в практичній діяльності вищих військових навчальних закладах.

Отже, у вищій військовій освіті та її відносинах із суспільством виникли *суперечності*, а саме:

- між необхідністю формування іншомовної комунікативної компетентності у викладачів англійської мови вищого військового навчального закладу та нерозробленістю наукових основ щодо її формування;
- між необхідністю формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови у системі вищої військової освіти та відсутністю чіткої установки керівництва вищих навчальних закладів на реалізацію цієї мети.

Мета статті – аналіз впливу методологічних засад формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови вищого військового навчального закладу з метою підвищення якості професійної підготовки у ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Істотною ознакою підходу як методологічної категорії є те, що він містить не тільки сукупність певних принципів і теоретичних положень, але й відповідні їм способи діяльності.

Інакше кажучи, у структурі підходу як цілісного явища можуть бути виділено два рівні:

- *концептуально-теоретичний*, що включає базові, вихідні концептуальні положення, ідеї й принципи, які виступають гносеологічною основою діяльності, що здійснюється з позицій і в межах даного підходу, ядром її змісту;

- *процесуально-діяльнісний*, що забезпечує вироблення й застосування в процесі такої діяльності доцільних, адекватних концептуально-орієнтованому змісту способів і форм її здійснення.

Філософсько-методологічною базою дослідження слугує учіння матеріалістичної діалектики про становлення і розвиток буття і пізнання, про найбільш загальні закономірні зв'язки між предметами і явищами навколишньої дійсності. Опора на закони діалектики дозволяє розглянути професійну компетентність майбутнього фахівця з позиції її розвитку та зумовленості всією сукупністю чинників природного та соціального характеру. Загальнонауковому рівню методологічного аналізу відповідають системно-функціональний і антропологічний підходи, конкретно-науковому рівню – компетентнісний, особистісно-діяльнісний, інтегративний, суб'єктний, акмеологічний, аксіологічний, технологічний підходи.

Перелічені вище підходи є методологічними орієнтирами в процесі вивчення суті, змісту, структури, динаміки і умов розвитку іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови .

Системно-функціональний підхід широко використовується не тільки в гуманітарних науках, а й у всіх галузях наукового знання для глибокого аналізу складно організованих об'єктів і сфер діяльності.

Специфіка системно-функціонального підходу полягає в пізнанні цілісності, упорядкованості і організованості об'єкта з урахуванням функцій, що здійснюються. Об'єкт може розглядатися як система, якщо володіє такими характеристиками: цілісність, уключеність до складу систем більш високого рівня, стійкі зв'язки і відносини між структурними компонентами самого об'єкта, наявність системоутворюючого чинника, мінливість як результат взаємодії даної системи з системами більш високого і низького рівнів. Об'єкт, що пізнається, завжди існує як ціле. Проте проникнення в суть об'єкта вимагає з'ясування його будови шляхом вичленування підструктур і елементів, встановлення характеру відносин між ними (визначення структури), а також встановлення відносин об'єкта з іншими системами, тобто вивчення функціональних залежностей.

Використання системно-функціонального підходу в процесі дослідження іншомовної компетентності викладачів англійської мови ВВНЗ дозволяє, по-перше, розглянути компетентність як деяку систему, визначити її структуру та виявити взаємозалежні відносини між структурними компонентами, по-друге, розглянути компетентність як складову частину системи особистості майбутніх фахівців, як одне з її базових інтегративних особистісних утворень. При цьому доводиться враховувати, що система особистості викладача англійської мови «вписана» в системи вищого рівня. Це дозволяє розглядати розвиток і прояв компетентності викладачів англійської мови ВВНЗ у контексті функціонування крупніших систем: системи професійної діяльності, системи військової освіти в країні і в світі.

При розгляді компетентності як системи важливе виділення системоутворюючого чинника, який визначає взаємну близькість, об'єднання структурних компонентів у єдине ціле.

Таким системоутворюючим чинником є особистість викладача англійської мови, яка виступає як суб'єкт саморозвитку іншомовної комунікативної компетентності викладачів. Системний підхід дає можливість розглянути як залежні, так і не залежні від особистості викладача умови, способи, механізми розвитку компетентності, тобто виявити сукупність усіх внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на даний процес, і вийти на пошуки певних закономірностей.

Таким чином, професійна компетентність викладача англійської мови ВВНЗ розглядається нами як багатокомпонентна, динамічна система, розвиток якої тісно пов'язаний з розвитком інших систем.

Компетентнісний підхід є центральним у нашому дослідженні. Він дозволяє розглянути іншомовну компетентність викладачів англійської мови у ВВНЗ.

Компетентнісний підхід використовується як цілеутворюючий підхід для моделювання процесу формування професійної компетентності фахівців в системі вищої військової освіти.

Концепція компетентнісно-орієнтованої освіти активно розробляється в багатьох країнах світу, найбільшою мірою відповідає реаліям постіндустріального, інформаційного суспільства, коли знання перестало бути «самодостатнім капіталом», і більше цінується здатність професіонала вирішувати завдання різного рівня складності.

Компетентнісний підхід, на відміну від інших, виходить насамперед з того, що в процесі освіти потрібно не просто «постачати» людину якимись знаннями й розвивати якісь її здібності і якості, а цілеспрямовано готувати її *практично застосовувати* ці знання й додавати ці якості до тих або інших життєвих обставин. Тим самим метою освіти стає сприяння не тільки розвитку людини, яка відокремлена від суспільної ситуації, а її успішній адаптації в сучасному, надзвичайно складно організованому постіндустріальному суспільстві. При цьому перед організаторами військової освіти в першу чергу постає проблема не відбору знань, які повинен освоїти, той хто навчається, або виявлення якостей особистості, що вимагають розвитку, а відбору галузей і сфер результатів навчання.

Отже, в якості найважливішого методологічного орієнтира при дослідженні іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови у ВВНЗ застосовується особистісно-діяльнісний підхід.

Особистісно-діяльнісний підхід також добре описує ті процеси, в яких виявляється залежність розвитку особистості, її якостей від змісту і характеру діяльності; в якості основної детермінанти формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови.

Зміст, функції, рівень освоєння професійної діяльності визначають зміст, види і рівень сформованості іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови ВВНЗ.

Інтегративний підхід, розглядає педагогічні явища як цілісні утворення, у яких спостерігається єдність процесуальних і результуючих боків, процесів універсалізації й гармонізації; у них відбувається взаємотрансформація частин, що кооперуються не за рахунок один одного, а на користь один одного; даний підхід характеризує наявність загальних точок дотику між компонентами, що кооперуються, які доповнюються співіснуванням протилежних, часом взаємовиключних сторін буття. У ході його реалізації можуть бути вирішені такі завдання, як максимальне розкриття інтелектуально-духовного, когнітивно-гносеологічного й фізичного потенціалу людини; створення умов для саморозкриття й самореалізації внутрішніх потенцій людини; надання допомоги людині у визначенні сенсу життя в умовах радикальних соціально-економічних трансформацій; формування у тих, кого навчають, основних життєвих і громадянських цінностей; культурна освіта, засвоєння культурних і трудових традицій свого народу; розвиток здібностей до співробітництва, спілкування; розвиток внутрішньої свободи тощо. Вирішення даних завдань «кінцевим своїм підсумком має інтегративно-цілісну людину.

Ураховуючи, що розвиток компетентності здійснюється в нерозривному зв'язку з особистісним становленням викладача, з удосконаленням його природних здібностей, пізнавальної і емоційно-вольової сфери, з розвитком його професійної свідомості та самосвідомості, а тому в якості методологічного орієнтира використовується антропологічний підхід.

Антропологічний підхід, що розробляється у межах психолого-педагогічних наук, вимагає опори на цілісне уявлення про людину як біосоціальну істоту, на інтегроване знання про неї, отримане в межах соціально-гуманітарних і природничих наук, на дані міждисциплінарних досліджень[1]. Це дозволяє вивчити людину у всій складності, з урахуванням багатоаспектності, багаточинниковості, різнорідності її складових.

Отже, *антропологічний підхід*, що дозволяє вивчити особистість як біосоціальну істоту, вимагає врахування як біологічно обумовлених, так і соціально обумовлених властивостей.

Однак для глибокого дослідження іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови у ВВНЗ антропологічного підходу недостатньо, адже компетентність обумовлено не тільки розвитком особистості, але її основні складові (знання, вміння, навички і нерозривно з ними пов'язані компетенції) формуються безпосередньо в діяльності (навчальній, професійній). Враховуючи це, в якості найважливішого методологічного орієнтира при дослідженні професійної компетентності фахівця використовується *суб'єктний підхід*, що дозволяє розглядати викладачів англійської мови у ВВНЗ саме як суб'єкта діяльності, який розпоряджається своїми ресурсами для вирішення професійних завдань.

Оскільки формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови у ВВНЗ відбувається паралельно з особистісним розвитком викладача, з досягненням ним життєвої зрілості, то одним з основних завдань дослідження є визначення умов, що забезпечують можливість досягнення високого рівня професійної компетентності, а також виявлення можливих проблем і труднощів на цьому шляху.

Акмеологічний підхід є продуктивним і при розробці програм формування іншомовної комунікативної компетентності майбутнього фахівця у системі вищої освіти [1].

Отже, *акмеологічний підхід* акцентує увагу на потреби та здібності викладачів англійської мови ВВНЗ до самовдосконалення, спирається на ідею про єдність його професійного та особистісного розвитку. При цьому величезне значення для успішного здійснення професійно-педагогічної діяльності має духовно-моральний розвиток особистості викладача.

Аксіологічний підхід до дослідження компетентності викладачів англійської мови ВВНЗ розглядає її як цінність, як самоціль професійно-особистісного розвитку.

Таким чином, аксіологічний підхід до формування компетентності означає перетворення педагогічних цінностей у власні цінності особистості. Він припускає, що викладач розуміє ціннісний сенс професійної освіти, яке повинне не тільки давати конкретні знання й уміння, а й виховувати, «вирощувати» у студентів гуманістичні цінності, що дозволяють робити правильний моральний вибір у процесі вирішення професійних і життєвих проблем.

Правильний вибір методологічних засад для дослідження іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови вищого військового навчального закладу дозволила розглянути даний феномен системно, комплексно, в різних ракурсах (з точки зору її змісту, структури, динаміки розвитку), виявити і впорядкувати вплив різноманітних чинників на формування комунікативної компетентності, які затребувані сучасною освітньою практикою і потребують першочергового формування в системі вищої військової освіти.

Отже, конкретизовано методологічні підходи до формування професійної компетентності викладачів англійської мови: системно-функціональний підхід; компетентнісний підхід; особистісно-діяльнісний підхід; інтегративний підхід; антропологічний підхід; суб'єктний підхід; акмеологічний підхід; аксіологічний підходи.

Таким чином, сукупність методологічних підходів (системно-функціонального, компетентнісного, антропологічного, особистісно-діяльнісного, інтегративного, суб’єктного, акмеологічного, аксіологічного,) дозволяє досліджувати сутність, зміст, структуру іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови ВВНЗ у системі вищої військової освіти. Кожен з методологічних підходів має вплив на сформованість іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови ВВНЗ.

Подальшого дослідження потребує аналіз зарубіжного досвіду формування іншомовної комунікативної компетентності викладачів англійської мови.

Література:

1. В.Кулешова, В.Мальована Ю.Бобрикова Формування професійної компетентності викладачів технічних дисциплін: монографія для студентів інженерно-педагогічних вищих навчальних закладів, керівників ПТНЗ, ЗВО. – Харків: ТОВ «Планета-принт» 2020. – 204 с.

2. Андріянова Н., Величко О., Кащук К. Аналіз сучасних міжнародних методик оцінювання рівня володіння іноземною мовою. Військова освіта. 2020. № 1(41). С. 25–34.

3. Лагодинський О. Іншомовна підготовка у збройних силах Сполучених Штатів Америки та Великої Британії: досвід для України. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. 2019. Вип. 3. С. 164–179. DOI: 10.32453/pedzbirnyk.v18i3.78.

4. Чирва А. Удосконалення системи мовної підготовки та мовного тестування курсантів і слухачів вищих військових навчальних закладів. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник, 2008. С. 198–207.

5. Жукович І. І. Проблеми викладання англійської мови у вищих військових закладахУкраїни в умовах війни // Pedagogical Sciences: Theory and Practice. no. 1 (45), 2023. С. 171-180.

References:

1. Kuleshova, V., Mal'ovana, V., Bobrikova, Ju. (2020). *Formuvannja profesijnoï kompetentnosti vikladachiv tehnichnih disciplin [Formation of professional competence of teachers of technical disciplines]*. Harkiv: TOV «Planeta-print» [in Ukrainian].

2. Andrijanova, N., Velichko, O., Kashhuk, K. (2020). Analiz suchasnih mizhnarodnih metodik ocinjuvannja rivnja volodinnja inozemnoju movoju [Analysis of modern international methods for assessing the level of foreign language proficiency]. *Vijs'kova osvita - Military education*, 1(41), 25–34 [in Ukrainian].

3. Lagodins'kij, O. (2019). Inshomovna pidgotovka u zbrojnih silah Spoluchenih Shtativ Ameriki ta Velikoï Britaniï: dosvid dlja Ukraïni [Foreign language training in the armed forces of the United States of America and Great Britain: experience for Ukraine]. *Zbirnik naukovih prac' Nacional'noï akademiï Derzhavnoï prikordonnoï sluzhbi Ukraïni. Serija: pedagogichni nauki - Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: pedagogical sciences*, 3, 164–179. DOI: 10.32453/pedzbirnyk.v18i3.78. [in Ukrainian].

4. Chirva, A. (2008). Udoskonalennja sistemi movnoï pidgotovki ta movnogo testuvannja kursantiv i sluhachiv vishhih vijs'kovih navchal'nih zakladiv [Improving the system of language training and language testing of cadets and students of higher military educational institutions]. *Ivan Ogiєnko i suchasna nauka ta osvita - Ivan Ohienko and modern science and education,* 198–207 [in Ukrainian].

5. Zhukovich, I. I. (2023). Problemi vikladannja anglijs'koï movi u vishhih vijs'kovih zakladahUkraïni v umovah vijni [Problems of teaching English in higher military educational institutions of Ukraine in wartime]. *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*, 1 (45), 2023, 171-180 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 159.938

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1318-1330

Кулешова Олена Віталіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0001-5428-2670

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДРУЖЖЯМ СІМЕЙНИХ ФУНКЦІЙ

Анотація. У статті досліджено проблемні аспекти реалізації сімейних функцій подружжям у сучасних соціально-економічних, культурних та психологічних умовах. Сім'я розглядається як ключовий соціальний інститут, що забезпечує розвиток особистості, соціалізацію, передачу соціального досвіду, формування ціннісних орієнтацій та підтримку психоемоційного благополуччя її членів. Особливу увагу приділено подружжю як центральному елементу сімейної системи, оскільки характер взаємодії між партнерами значною мірою визначає ефективність виконання репродуктивної, виховної, господарсько-побутової, матеріально-фінансової (економічної), емоційно-психологічної, інтелектуально-світоглядної, інтимно-сексуальної, рекреативної та соціальної функцій сім'ї.

Визначено, що сучасні соціальні трансформації створюють численні виклики для подружніх взаємин, до яких належать економічна нестабільність, високий темп життя, професійне та інформаційне навантаження, трансформація традиційних гендерних ролей, поширення індивідуалістичних цінностей, трудова міграція, а також тривалі стресові обставини, пов'язані із соціальною напруженістю та воєнними подіями. Зазначенні чинники ускладнюють ефективне виконання сімейних ролей, знижують рівень емоційної близькості та взаємної підтримки, підвищують конфліктність, психологічну напругу та стресове навантаження.

Емпіричне дослідження, проведене серед подружніх пар, дозволило виявити проблемні сфери функціонування сім'ї та характер труднощів у реалізації її основних функцій. Встановлено, що найбільш проблемними є емоційно-психологічна, репродуктивна та матеріально-фінансова сфери, а також побутові обов'язки, виховання дітей та інтимно-сексуальні взаємини. Виявлено, що основними причинами труднощів є брак часу для спільного спілкування та відпочинку, високий рівень стресу, психологічна та економічна неготовність до батьківства, нерівномірний розподіл обов'язків, фінансові обмеження і зміни традиційних сімейних ролей.

Отримані результати підкреслюють комплексний характер чинників, що впливають на стабільність та гармонійність сімейної системи, і обґрунтовують

необхідність розробки спеціалізованих програм психологічної, соціальної та економічної підтримки сімей. Такий комплексний підхід сприятиме зміцненню психоемоційного благополуччя подружжя, підвищенню ефективності виконання сімейних функцій та забезпеченню гармонійного розвитку дітей у сучасних соціально-культурних і економічних умовах.

Ключові слова: подружжя, репродуктивна функція, емоційно-психологічна функція, матеріально-фінансова функція, міжособистісні взаємини.

Kuleshova Olena Vitaliivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, Khmelnytskyi National University, https://orcid.org/0000-0001-5428-2670

PROBLEM ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF FAMILY FUNCTIONS BY SPOUSES

Abstract. The article examines the problematic aspects of the implementation of family functions by spouses in modern socio-economic, cultural and psychological conditions. The family is considered as a key social institution that ensures the development of the personality, socialization, transfer of social experience, formation of value orientations and support of psycho-emotional well-being of its members. Particular attention is paid to the spouses as a central element of the family system, since the nature of the interaction between partners largely determines the effectiveness of the implementation of reproductive, educational, economic and household, material and financial (economic), emotional and psychological, intellectual and ideological, intimate and sexual, recreational and social functions of the family.

It has been determined that modern social transformations create numerous challenges for marital relationships, including economic instability, a high pace of life, professional and informational workload, the transformation of traditional gender roles, the spread of individualistic values, labor migration, as well as prolonged stressful circumstances associated with social tension and military events. These factors complicate the effective fulfillment of family roles, reduce the level of emotional closeness and mutual support, increase conflict, psychological tension and stress. An empirical study conducted among married couples allowed us to identify problem areas of family functioning and the nature of difficulties in implementing its basic functions. It was established that the most problematic are the emotional-psychological, reproductive and material-financial spheres, as well as household responsibilities, raising children and intimate-sexual relationships. It was found that the main reasons for the difficulties are the lack of time for joint communication and rest, high levels of stress, psychological and economic unpreparedness for parenthood, uneven distribution of responsibilities, financial constraints and changes in traditional family roles. The results obtained emphasize the complex nature of the factors that affect the stability and harmony of the family system, and justify the need to develop

specialized programs of psychological, social and economic support for families. Such a comprehensive approach will contribute to strengthening the psycho-emotional well-being of spouses, increasing the efficiency of performing family functions and ensuring the harmonious development of children in modern socio-cultural and economic conditions

Keywords: marriage, reproductive function, emotional-psychological function, material-financial function, interpersonal relationships.

Постановка проблеми. Сім'я традиційно виступає одним із фундаментальних соціальних інститутів, який забезпечує формування особистості, її соціалізацію та передачу соціокультурного досвіду між поколіннями, водночас виконуючи важливу функцію підтримання соціальної стабільності суспільства. У наукових дослідженнях сім'я визначається як мала соціальна група, що виникає на основі шлюбно-родинних зв'язків між подружжям, батьками й дітьми та функціонує завдяки спільному проживанню, взаємній відповідальності й організації спільного господарства [5; 10; 11]. Ключовою складовою сімейної системи є подружжя, оскільки характер взаємодії між шлюбними партнерами визначає організацію сімейного життя, розподіл ролей і обов'язків, а також специфіку реалізації основних функцій сім'ї. Тому, гармонійність подружніх взаємин, рівень взаєморозуміння, емоційної підтримки та узгодженості дій партнерів виступають важливими умовами стабільності сімейної системи та ефективного виконання нею соціальних, виховних, економічних і репродуктивних функцій. Зазначені аспекти виконують системоутворюючу роль у забезпеченні життєздатності сім'ї як цілісного соціально-психологічного утворення, сприяють задоволенню базових потреб її членів, підтриманню емоційної рівноваги та психологічного благополуччя подружжя, а також забезпечують відтворення соціального досвіду й безперервність суспільного розвитку.

В науковій літературі серед основних функцій сім'ї найчастіше виділяють **репродуктивну, виховну, господарсько-побутову, матеріально-фінансову, емоційно-психологічну, інтелектуально-світоглядну, інтимно-сексуальну, рекреативну та соціальну** [1; 6; 12]. Виконання цих функцій забезпечує не лише народження та виховання дітей, а й передачу соціального досвіду, формування ціннісних орієнтацій, задоволення матеріальних і духовних потреб членів родини, а також підтримання їхнього психологічного благополуччя. Важливим елементом, який визначає ефективність реалізації сімейних функцій, є **модель поведінки подружжя**, що проявляється у щоденній взаємодії партнерів, організації сімейного життя, розподілі обов'язків, прийнятті рішень, взаємодії з дітьми та підтриманні емоційної близькості. Як відомо, моделі поведінки подружжя можуть бути **конструктивними**, сприяючи повноцінному виконанню сімейних функцій, гармонійним стосункам та психоемоційному благополуччю членів родини, або **деструктивними**, які формуються під впливом сучасних соціально-економічних, психологічних викликів і проявляються у конфлікт-

ності, ухиленні від відповідальності, емоційному дистанціюванні чи нерівномірному розподілі обов'язків [3]. Варто зазначити, що ключовим аспектом ефективного функціонування сім'ї також є якість міжособистісних взаємин подружжя, яка визначає рівень емоційної близькості, взаємної підтримки та співпраці у прийнятті рішень і виконанні сімейних обов'язків. Підтримка та розвиток міжособистісних взаємин у подружжі є критично важливим завданням, особливо в умовах сучасних соціальних і економічних трансформацій, що створюють додаткові стресові фактори та виклики для сім'ї.

Слід зауважити, що сучасні суспільні процеси суттєво трансформують умови функціонування сім'ї, створюючи нові виклики для реалізації її основних функцій [13]. Встановлено, що сім'я перебуває під впливом численних соціально-економічних, культурних і психологічних чинників, які змінюють традиційні уявлення про сімейні ролі, моделі поведінки, рівень відповідальності та характер взаємодії між її членами [9; 10]. Так, економічна нестабільність, високі витрати на життя, коливання ринку праці та фінансові труднощі створюють додаткове навантаження на подружжя, що ускладнює ефективний розподіл обов'язків, планування сімейного життя та забезпечення матеріального благополуччя родини.

За твердженням ряду дослідників, високий темп життя, значна професійна зайнятість, обмеженість часу для спілкування та відпочинку, а також постійне інформаційне навантаження ускладнюють підтримання емоційної близькості й гармонійної взаємодії між партнерами [3; 7; 8]. Варто зазначити, що поширення індивідуалістичних цінностей, орієнтація на особистісну самореалізацію та професійний розвиток може зменшувати значущість сімейних ролей, відтермінувати створення сім'ї або народження дітей, а трудова міграція та вимушене роздільне проживання членів родини послаблюють внутрішньосімейні зв'язки та емоційне взаєморозуміння. Особливо актуальними такі виклики є для сучасного українського суспільства, яке тривалий час перебуває під впливом соціальної напруженості, воєнних конфліктів, масштабних вимушених переміщень населення, економічної нестабільності та невизначеності щодо майбутнього. Як показують дослідження, під дією вищезазначених чинників зростає рівень тривожності, емоційного виснаження та психологічної напруги серед членів сім'ї, що негативно позначається на подружніх взаєминах, знижує рівень взаєморозуміння, підтримки та довіри між партнерами і ускладнює виконання ними основних сімейних функцій [1; 9]. Встановлено, що за таких умовах моделі поведінки подружжя часто набувають деструктивних рис, проявляючись у конфліктності, ухиленні від відповідальності, емоційному дистанціюванні та нерівномірному розподілі обов'язків, що негативно позначається на стабільності сімейної системи та психоемоційному благополуччі її членів.

Додатково слід акцентувати увагу на тому, що в умовах сучасних суспільних трансформацій змінюється не лише зміст сімейних функцій, але й механізми їх реалізації.

Зокрема, цифровізація суспільства, активне використання інформаційно-комунікаційних технологій та розширення віртуального простору спілкування трансформують характер міжособистісної взаємодії у подружжі, що відкриває нові можливості для підтримання комунікації, але водночас зумовлюючи ризик зниження якості безпосереднього емоційного контакту, посилення міжособистісного відчуження та утвердження поверхневих форм взаємодії. Не менш важливим є вплив соціокультурних змін на уявлення про сім'ю та подружні ролі, як свідчать сучасні дослідження, відбувається поступовий перехід від традиційної моделі сім'ї до більш партнерської, що передбачає рівномірний розподіл обов'язків, взаємну підтримку та спільну відповідальність за функціонування сімейної системи [1]. Водночас така трансформація супроводжується певною невизначеністю у рольових очікуваннях, що може зумовлювати виникнення внутрішньосімейних суперечностей і конфліктів. Слід також зазначити, що у сучасних умовах зростає значення психологічних чинників у забезпеченні ефективного функціонування сім'ї. Рівень емоційного інтелекту, здатність до емпатії, навички конструктивної комунікації та управління конфліктами виступають ключовими ресурсами, що визначають якість подружньої взаємодії, тоді як їх дефіцит у поєднанні з високим рівнем стресового навантаження може суттєво ускладнювати реалізацію сімейних функцій і призводити до дестабілізації сімейної системи. Як бачимо, проблема ефективної реалізації сімейних функцій подружжям набуває особливої актуальності в умовах динамічних соціальних змін, що вимагає комплексного наукового підходу до її дослідження з урахуванням взаємодії соціально-економічних, культурних та психологічних чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження у сфері психології сім'ї та подружніх стосунків зосереджуються на різних аспектах функціонування родини та міжособистісної взаємодії партнерів. Зокрема, вивчаються моделі поведінки подружжя у процесі реалізації основних сімейних функцій, при цьому особлива увага приділяється ролі партнерських взаємин як ключової умови ефективного виконання функцій сім'ї [3]. Питання психологічної діагностики шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності партнерів ґрунтовно висвітлюються у дослідженнях Є. Потапчука, де зазначені чинники інтерпретуються як ключові предиктори здатності подружжя до ефективної реалізації сімейних функцій і забезпечення емоційно-психологічної стабільності родини [7].

Згідно з аналізом наукових джерел, у працях [5; 6; 9; 10] розглядаються теоретичні засади психології сім'ї, структура сімейних функцій, а також специфіка подружньої взаємодії та її вплив на розвиток дітей. При цьому значна увага приділяється психолого-педагогічним аспектам сімейного виховання, соціалізації та підтримці гармонійних стосунків у подружжі, які висвітлюють І. Ушакова [11] та Р. Федоренко [12], а етичним і ціннісним складовим сімейного життя – А. Шиделко [13].

Незважаючи на наявність значного теоретичного та практичного матеріалу, сучасні дослідження здебільшого зосереджені на теоретичному описі сімейних функцій, загальних моделях подружньої взаємодії та методах психологічної діагностики сумісності партнерів. Водночас недостатньо вивчені конкретні проблемні аспекти реалізації сімейних функцій у сучасних соціально-економічних умовах, таких як вплив високого темпу життя, професійного навантаження, інформаційного перевантаження, трансформації гендерних ролей, трудової міграції та стресових факторів, пов'язаних із соціальною напруженістю та воєнними подіями. Недостатньо представлені емпіричні дані щодо того, як ці чинники впливають на ефективність виконання сімейних функцій подружжям. Таким чином, існує потреба у проведенні сучасних досліджень, спрямованих на виявлення проблемних аспектів реалізації сімейних функцій подружжям, визначення чинників, що ускладнюють їх виконання, та розробку практичних рекомендацій для підтримки стабільності сімейних систем у контексті сучасних соціально-культурних та економічних трансформацій.

Мета статті – полягає у вивчені та аналізі проблемних аспектів реалізації сімейних функцій подружжям у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Сім'я виступає одним із ключових соціальних інститутів, що забезпечує розвиток особистості, її соціалізацію, передачу соціального досвіду між поколіннями та підтримання психологічного благополуччя її членів. Як встановлено у наукових дослідженнях, центральним елементом сімейної системи є подружжя, взаємодія якого визначає ефективність реалізації основних сімейних функцій, зокрема репродуктивної, виховної, господарсько-побутової, матеріально-фінансової, емоційно-психологічної, інтелектуально-світоглядної, інтимно-сексуальної, рекреативної та соціальної [5; 10; 12]. Варто відзначити, що реалізація зазначених аспектів сімейного функціонування істотно залежить від рівня партнерської взаємодії, емоційної підтримки, узгодженості ролей і спроможності подружжя спільно приймати рішення та ефективно вирішувати життєві завдання. Слід зауважити, що в умовах сучасних соціальних трансформацій процес реалізації сімейних функцій істотно ускладняється. Економічна нестабільність, високий темп життя, значне професійне навантаження, інформаційне перевантаження, трансформація традиційних гендерних ролей, поширення індивідуалістичних цінностей та трудова міграція виступають вагомими чинниками дестабілізації сімейної системи, особливої ваги набувають тривалі стресові впливи, пов'язані із соціальною напруженістю та воєнними подіями, що посилюють психологічне навантаження на членів родини.

У сучасних умовах ефективне виконання сімейних функцій набуває особливої значущості як ключовий чинник забезпечення стабільності родини та психоемоційного благополуччя її членів. Водночас слід зазначити, що у науковій літературі спостерігається відносна обмеженість емпіричних досліджень, присвячених комплексному аналізу впливу соціально-економічних, культурних

і психологічних чинників на здатність подружжя реалізовувати сімейні ролі, підтримувати партнерські взаємини та забезпечувати гармонійне функціонування сімейної системи. Наявні дослідження здебільшого зосереджуються на окремих аспектах сімейного функціонування, тоді як інтегративний підхід, що враховує взаємозв'язок різних сімейних функцій і моделей поведінки подружжя, досліджений недостатньо, що зумовлює необхідність комплексних емпіричних досліджень для виявлення чинників, які ускладнюють або сприяють ефективній реалізації сімейних завдань, та обґрунтування шляхів оптимізації подружньої взаємодії в умовах сучасних соціальних трансформацій [3; 8]. Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого вивчення особливостей реалізації сімейних функцій подружжям у сучасних умовах, що дозволить не лише розширити теоретичні уявлення про закономірності функціонування сімейної системи, але й обґрунтувати практичні підходи до підвищення ефективності сімейного функціонування та забезпечення психологічної підтримки родин. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у проведенні емпіричного дослідження, зокрема опитування подружніх пар, спрямованого на виявлення проблемних аспектів реалізації сімейних функцій, визначення ключових чинників, що ускладнюють їх виконання, а також розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо підтримки стабільності сімейної системи та психоемоційного благополуччя її членів.

В межах емпіричного дослідження було опитано 58 подружніх пар, які повідомляли про наявність труднощів у міжособистісних взаєминах через високий рівень стресового навантаження, конфлікти у спільному прийнятті рішень та незадовільну якість комунікації. Метою дослідження є визначення особливостей та ефективності реалізації основних сімейних функцій, зокрема репродуктивної, виховної, господарсько-побутової, матеріально-фінансової, емоційно-психологічної, інтелектуально-світоглядної, інтимно-сексуальної, рекреативної та соціальної. Для досягнення поставленої мети використано метод структурованого анкетування, а саме: анкета містила 9 блоків, що відповідали зазначеним сімейним функціям та містили питання, спрямовані на оцінювання її реалізації [4]. Для кожного блоку респонденти оцінювали ефективність реалізації відповідної функції за 5-бальною шкалою (1 – дуже низький рівень виконання, 5 – високий рівень виконання). Слід зауважити, що опитування включало питання як закритого, так і відкритого типу, що дозволило отримати не лише кількісні показники, а й виявити якісні особливості подружньої взаємодії, зокрема суб'єктивне бачення причин труднощів у реалізації сімейних функцій. Додатково аналізувалися узгодженість відповідей партнерів, що дало змогу оцінити рівень взаєморозуміння у подружжі.

Результати дослідження свідчать, що найбільш виражені труднощі у подружніх парах пов'язані з реалізацією емоційно-психологічної функції: 74,3% респондентів відзначили зниження рівня емоційної підтримки, недостатню емоційну близькість, часті конфлікти та непорозуміння. Як показують отримані

дані, дефіцит емоційного контакту суттєво ускладнює ефективну взаємодію партнерів та негативно впливає на виконання інших сімейних функцій, що свідчить про системний характер порушень у сімейному функціонуванні. Слід відзначити, що у більшості випадків респонденти пов'язували труднощі емоційно-психологічної сфери не лише з міжособистісними чинниками, а й із зовнішніми обставинами, зокрема професійним навантаженням, стресом та дефіцитом часу для спілкування. **З огляду на це, вплив макросоціальних чинників на міжособистісну взаємодію є надзвичайно значущим, а порушення емоційно-психологічної сфери подружніх відносин не можна розглядати ізольовано: вони тісно пов'язані як із внутрішньосімейними процесами, так і з зовнішніми соціально-економічними та культурними умовами.** Значна частина респондентів (62,5%) зазначила наявність труднощів у реалізації репродуктивної функції, які проявляються через відтермінування народження дітей, наявність медичних обмежень, психологічну неготовність до батьківства, а також економічні чинники, що впливають на прийняття відповідних рішень. Водночас показовим є те, що значна частина респондентів розглядає рішення щодо народження дітей не лише як особистий вибір, а як результат поєднання економічних, соціальних та психологічних умов, що свідчить про зміну підходів до реалізації репродуктивної функції в сучасному суспільстві. Отримані дані вказують на те, що сучасні соціально-економічні та психологічні умови безпосередньо впливають на репродуктивну поведінку подружжя, а це, у свою чергу, провокує зменшення народжуваності та може сприяти виникненню демографічної кризи в країні, яка є однією з актуальних соціально-економічних проблем сучасного суспільства.

Високий рівень труднощів виявився і при реалізації матеріально-фінансової функції, 55,8% респондентів вказали на складнощі планування бюджету, нерівномірному розподілі фінансових ресурсів і відповідальності та конфліктах щодо матеріального забезпечення. В господарчо-побутовій функції 48,2% опитаних відзначили нерівномірний розподіл домашніх обов'язків та недостатня узгодженість ведення господарства, що сприяє формуванню деструктивних моделей поведінки та виникненню конфліктів у сім'ї.

Виховна функція є проблемною для 32,3% подружніх пар, що зумовлено браком часу для взаємодії з дітьми та відмінностями у підходах до їх виховання. Інтимно-сексуальна сфера зазнає труднощів у 36,8% випадків, що, як правило, пов'язано з емоційним виснаженням, підвищеним рівнем стресу та зниженням якості міжособистісної взаємодії. Труднощі у реалізації рекреативної функції (32,1%) свідчать про обмеженість можливостей для спільного відпочинку та відновлення ресурсів сім'ї, що негативно позначається на емоційному кліматі та пов'язано з сучасними умовами життя, зокрема інтенсифікацією трудової діяльності, підвищеним рівнем стресу та обмеженістю часових ресурсів. Соціальна функція виявляється проблемною для 18,9% респондентів через зниження рівня соціальної активності та обмеження зовнішніх контактів.

Найменш виражені труднощі зафіксовано у сфері інтелектуально-світоглядної функції (12,1%), що може свідчити про її нижчий пріоритет у структурі повсякденного сімейного життя.

Результати дослідження вказують на комплексний характер проблем, з якими стикається подружжя у процесі функціонування сім'ї. Так, репродуктивна сфера зазнає впливу медичних і психологічних чинників, серед яких ключовими є невизначеність щодо майбутнього, економічна нестабільність та недостатня готовність до батьківства. Матеріально-фінансові та господарсько-побутові труднощі пов'язані з нерівномірним розподілом ресурсів і відповідальності. Водночас труднощі в емоційно-психологічній сфері проявляються у зниженні рівня емоційної підтримки, недостатній близькості та частих конфліктах, що негативно впливає на якість подружньої взаємодії. У виховній сфері проблеми зумовлені браком часу для взаємодії з дітьми та відмінностями у підходах до їх виховання. Інтимно-сексуальна функція зазнає ускладнень унаслідок емоційного виснаження, підвищеного рівня стресу та зниження якості міжособистісної взаємодії. Труднощі у реалізації рекреативної функції пов'язані з обмеженістю можливостей для спільного відпочинку та відновлення ресурсів сім'ї, що зумовлено інтенсивним темпом життя та дефіцитом часу.

Аналіз відповідей респондентів дозволив встановити, що причини труднощів в реалізації сімейних функцій мають комплексний характер і зумовлені взаємодією соціально-економічних, психологічних та культурних чинників. Зокрема, високий рівень стресу, інтенсивний темп життя, професійне навантаження та інформаційне перевантаження знижують здатність партнерів підтримувати емоційну близькість і конструктивну комунікацію. Дефіцит часу для спільної діяльності та відпочинку обмежує можливості для розвитку партнерських взаємин і підвищує ризик конфліктів, зокрема привертає увагу той факт, що респонденти часто недооцінюють вплив психологічних чинників на виникнення труднощів, акцентуючи увагу переважно на зовнішніх обставинах, що може свідчити про недостатній рівень рефлексії та усвідомлення внутрішньосімейних процесів. Узагальнюючи отримані дані, слід зазначити, що порушення в одній із сімейних функцій, як правило, супроводжується труднощами в інших сферах, що підтверджує цілісність і взаємозалежність елементів сімейної системи. Таким чином, результати дослідження свідчать, що труднощі у реалізації сімейних функцій мають системний характер і обумовлені сукупністю взаємопов'язаних чинників. Встановлено, що найбільш уразливими є емоційно-психологічна, репродуктивна та економічно-фінансова сфери, які потребують пріоритетної уваги з боку фахівців. Отримані дані обґрунтовують необхідність розробки комплексних програм психологічної підтримки та соціального супроводу сімей, спрямованих на підвищення ефективності подружньої взаємодії, гармонізацію сімейних ролей та зміцнення психоемоційного благополуччя родини. Додаткового наукового осмислення потребує питання взаємозв'язку між окремими сімейними функціями та їх взаємного впливу на загальну ефективність

функціонування сімейної системи. Як показують результати дослідження, порушення в емоційно-психологічній сфері нерідко виступають тригером для виникнення труднощів в інших функціональних підсистемах сім'ї, зокрема економічній, побутовій та інтимно-сексуальній, що дозволяє розглядати сім'ю як цілісну динамічну систему, в якій зміни одного елементу неминуче впливають на інші, що підтверджує системний підхід до аналізу сімейного функціонування. Слід зауважити, що важливим чинником ефективності реалізації сімейних функцій є узгодженість взаємних очікувань подружжя, а особливо у випадках, коли спостерігається розбіжність у уявленнях партнерів щодо розподілу обов'язків, відповідальності та сімейних ролей, підвищується ризик конфліктів, емоційного напруження та зниження задоволеності шлюбом. Як бачимо за результатами дослідження, саме нерівномірний розподіл обов'язків у поєднанні з високим рівнем зовнішнього навантаження виступає одним із ключових чинників дестабілізації сімейної взаємодії.

Окремої уваги заслуговує гендерний аспект реалізації сімейних функцій, адже в умовах трансформації традиційних гендерних ролей спостерігається певна невизначеність у розподілі функціональних обов'язків між партнерами. З одного боку, це відкриває можливості для більш гнучкої та партнерської взаємодії, з іншого – може спричиняти рольову напруженість та конфлікти, пов'язані з неузгодженістю очікувань. У цьому контексті важливого значення набуває здатність подружжя до відкритої комунікації, взаємного узгодження ролей та адаптації до змінних соціальних умов. Показовим є те, що значна частина респондентів демонструє тенденцію до зовнішньої атрибуції труднощів, пов'язуючи їх переважно з об'єктивними обставинами (економічними, соціальними, професійними), тоді як внутрішньосімейні психологічні процеси часто залишаються поза межами усвідомлення. Це може свідчити про недостатній рівень розвитку рефлексивних здібностей та психологічної компетентності подружжя, що, у свою чергу, ускладнює конструктивне вирішення проблем і знижує ефективність взаємодії. Водночас слід підкреслити, що ефективна реалізація сімейних функцій значною мірою залежить від рівня психологічної готовності партнерів до сімейного життя, зокрема до виконання батьківських ролей, розподілу відповідальності та подолання кризових ситуацій. Недостатня сформованість такої готовності здатне проявлятися у труднощах адаптації до сімейного життя, низькому рівні відповідальності, емоційній незрілості та неготовності до компромісів.

З огляду на отримані результати, доцільно зазначити, що підвищення ефективності реалізації сімейних функцій потребує не лише зовнішньої соціально-економічної підтримки, але й розвитку психологічних ресурсів подружжя. Йдеться про формування навичок ефективної комунікації, емоційної регуляції, конструктивного вирішення конфліктів, а також розвиток взаємної підтримки та партнерської взаємодії. Саме комплексний підхід, що поєднує соціальні та психологічні інтервенції, може забезпечити підвищення стабіль-

ності сімейної системи в умовах сучасних викликів. Водночас для ефективної реалізації сімейних функцій у реаліях сьогодення необхідно враховувати вплив соціально-економічної нестабільності, інтенсифікації професійної діяльності, трансформації гендерних ролей, а також змін у ціннісних орієнтаціях і стилях міжособистісної взаємодії, що визначають специфіку функціонування сучасної сім'ї.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що сучасні подружні пари в Україні стикаються з комплексними труднощами у реалізації сімейних функцій, які визначають стабільність і гармонію родини. Особливо уразливими є репродуктивна, емоційно-психологічна та матеріально-фінансова сфери, що відображає взаємозалежність соціально-економічних, культурних та психологічних чинників у сучасному українському суспільстві. Труднощі у виконанні однієї функції часто спричиняють проблеми в інших, підкреслюючи системний характер сімейної взаємодії. Наприклад, емоційне виснаження та стрес знижують якість інтимно-сексуальних стосунків, що, у свою чергу, впливає на репродуктивні рішення та виховання дітей, а це свідчить про необхідність **цілісного підходу** до підтримки сімей. Зокрема, особливу увагу слід приділити **психологічній готовності подружжя**, яка виступає ключовим ресурсом для подолання сучасних викликів – високого темпу життя, економічної нестабільності, трансформації гендерних ролей та наслідків воєнних подій. Адже, розвиток навичок ефективної комунікації, конструктивного вирішення конфліктів, емоційної регуляції та партнерської взаємодії дозволяє подружжю підтримувати емоційну близькість і стабільність сімейної системи.

Результати дослідження також вказують на **демографічну складову проблеми**: відтермінування народження дітей та економічні бар'єри репродуктивної поведінки можуть сприяти зниженню народжуваності, що має важливе соціально-економічне значення для країни. Отже, для підвищення ефективності сімейних функцій та зміцнення психоемоційного благополуччя подружжя доцільно розробляти **інтегровані програми підтримки**, які поєднують соціальні, економічні та психологічні інтервенції. Такий комплексний підхід допоможе сім'ї не лише виживати, а й розвиватися в умовах сучасних соціально-культурних і економічних трансформацій, забезпечуючи гармонійне виховання дітей і стабільність родини як основи суспільної стійкості.

Література:

1. Behringer, J., Reiner, I., & Spangler, G. (2011). Maternal representations of past and current attachment relationships, and emotional experience across the transition to motherhood: A longitudinal study. Journal of Family Psychology, 25(2), 210–219.

2. Colman, A. M. (2009). A dictionary of psychology (3rd ed.). Oxford, United States: Oxford University Press

3. Карпова Д.Є. Моделі поведінки подружжя при реалізації основних сімейних функцій / Д.Є. Карпова, Є.М. Потапчук // *Габітус: науковий журнал з соціології та психології*. – 2021. –№ 21. – С. 268–274.

4. Ковальчук В.В. *Основи наукових досліджень: навч. посібник.* / В.В. Ковальчук, Л.М. Моїсєєв. – Київ: «Професіонал», 2008. – 240 с.

5. Поліщук В.М. *Психологія сім'ї: підручник* / В.М. Поліщук – С.: Університетська книга, 2021. – 248 с.

6. *Психологія сім'ї: навч. посіб.* / Л.В. Помиткіна, В.В. Злагодух, Н.С. Хімченко, Н. І. Погорільська – Київ: Вид-во НАУ «НАУ-друк», 2010. – 270 с.

7. Потапчук Є.М. *Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером: довідник сімейного психолога* / Є.М. Потапчук. – Х.: Polyluxdesign&print, 2020. – 36 с.

8. Рішко Л. Вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя / Л. Рішко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». – 2016. – № 23. – С. 147–149.

9. Столяренко О.Б. *Психологія особистості: навч. посіб. /* О.Б. Столяренко. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.

10. Столярчук О.А. *Психологія сучасної сім'ї: навч. посіб. /* О.А. Столярчук – К.: ПП Щербатих О. В., 2015. – 136 с.

11. Ушакова І. *Психологія сім'ї: конспект лекцій. / І. Ушакова.* – Х.: НУЦЗУ, 2019.-90с.

12. Федоренко Р.П. *Психологія сім'ї: навч. посіб.* / Р.П. Федоренко. – Л.: Вежа-Друк, 2015. – 364 с.

13. Шиделко А.В. *Етика і психологія сімейного життя: навч.-метод. посіб.* / А.В. Шиделко. – Л.: Львів, 2009. – 132 с.

References:

1. Behringer, J., Reiner, I., & Spangler, G. (2011). Maternal representations of past and current attachment relationships, and emotional experience across the transition to motherhood: A longitudinal study. Journal of Family Psychology, 25(2), 210–219.

2. Colman, A. M. (2009). A dictionary of psychology (3rd ed.). Oxford, United States: Oxford University Press.

3. Karpova, D.Ye., & Potapchuk, Ye.M. (2021). Modeli povedinky podruzhzhia pry realizatsii osnovnykh simeinykh funktsii [Models of spouses' behavior in the implementation of basic family functions]. *Habitus: naukovyi zhurnal z sotsiolohii ta psykholohii – Habitus: Scientific Journal of Sociology and Psychology, 21, 268–274* [in Ukrainian].

4. Kovalchuk, V.V., & Moisieiev, L.M. (2008). *Osnovy naukovykh doslidzhen [Fundamentals of scientific research]*. Kyiv: «Profesional» [in Ukrainian].

5. Polishchuk, V.M. (2021). *Psykholohiia sim'i [Family psychology]*. Sumy: «Universytetska knyha» [in Ukrainian].

6. Pomytkina, L.V., Zlahodukh, V.V., Khimchenko, N.S., & Pohorilska, N.I. (2010). *Psykholohiia sim'i [Family psychology]*. Kyiv: «NAU-druk» [in Ukrainian].

7. Potapchuk, Ye.M. (2020). *Psykholohichna diahnostyka shliubnoho potentsialu ta mizhosobystisnoi sumisnosti z partnerom [Psychological diagnostics of marital potential and interpersonal compatibility with a partner]*. Khmelnytskyi: «Polyluxdesign&print» [in Ukrainian].

8. Stoliarenko, O.B. (2012). *Psykholohiia osobystosti [Personality psychology]*. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury» [in Ukrainian].

9. Rishko, L. (2016). Vplyv rolovykh ochikuvan na kharakter simeinoho spilkuvannia podruzhzhia [The influence of role expectations on the nature of marital communication]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pedahohika, sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy, Social Work, (23),* 147–149.

10. Stoliarchuk, O.A. (2015). *Psykholohiia suchasnoi sim'i [Psychology of modern family]*. Kremenchuk: «PP Shcherbatykh O.V.» [in Ukrainian].

11. Ushakova, I. (2019). *Psykholohiia sim'i [Family psychology].* Kharkiv: «NUTSZU» [in Ukrainian].

12. Fedorenko, R.P. (2015). *Psykholohiia sim'i [Family psychology].* Lutsk: «Vezha-Druk» [in Ukrainian].

13. Shydelko, A.V. (2009). *Etyka i psykholohiia simeinoho zhyttia [Ethics and psychology of family life]*. Lviv: «Lviv» [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 37.015.3:37.04:377

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1331-1342

Куліненко Лілія Борисівна доктор філософських наук, професор кафедри технологічної освіти та природничих наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, https://orcid.org/0000-0001-8179-3089

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЗДОБУВАЧІВ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми психолого-педагогічного супроводу здобувачів технологічної освіти в умовах кризових викликів, спричинених військовою агресією, соціально-економічною нестабільністю, вимушеним переміщенням та порушенням звичного освітнього процесу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю збереження психічного здоров'я молоді, яка здобуває професію в екстремальних умовах, та потребою в адаптації освітнього середовища до нових реалій. На основі аналізу сучасних українських досліджень визначено основні психологічні проблеми здобувачів освіти: підвищений рівень тривоги та страху, емоційне виснаження, зниження стресостійкості, труднощі з концентрацією уваги, симптоми посттравматичного стресового розладу, втрата мотивації до навчання та відчуття невизначеності щодо майбутнього.

Виокремлено специфіку технологічної освіти, яка потребує особливих підходів до організації психолого-педагогічного супроводу, зокрема щодо забезпечення практичного навчання, проходження виробничої практики, формування складних технічних навичок та роботи зі спеціалізованим обладнанням в умовах обмеженого доступу до лабораторної бази. Обґрунтовано системну модель психолого-педагогічного супроводу, що включає діагностичний, інформаційно-просвітницький, консультативний, педагогічний, соціально-підтримуючий та розвивальний напрями.

Особливу увагу приділено необхідності підготовки педагогічного персоналу до роботи в кризових умовах, підвищенню їхньої компетентності з питань травма-інформованої педагогіки та кризового консультування. Визначено перспективи подальших досліджень, пов'язані з розробкою диференційованих програм супроводу для різних технологічних спеціальностей та вивченням довгострокових наслідків кризових викликів для професійного становлення здобувачів.

Ключові слова: психолого-педагогічний супровід, технологічна освіта, кризові виклики, здобувачі освіти, стресостійкість, резильєнтність, травма-інформований підхід.

Kulinenko Liliya Borysivna Doctor of Philosophy, Professor, Department of Technological Education and Natural Sciences, Izmail State Humanities University, Izmail, https://orcid.org/0000-0001-8179-3089

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF TECHNOLOGICAL EDUCATION ACQUISITIONS IN THE CONDITIONS OF CRISIS CHALLENGES

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the problem of psychological and pedagogical support of students of technological education in the conditions of crisis challenges caused by military aggression, socio-economic instability, forced displacement and disruption of the usual educational process. The relevance of the research is determined by the need to preserve the mental health of young people who acquire a profession in extreme conditions, and the need to adapt the educational environment to new realities. Based on the analysis of modern Ukrainian research, the main psychological problems of education seekers have been identified: increased anxiety and fear, emotional exhaustion, reduced stress resistance, difficulty concentrating, symptoms of post-traumatic stress disorder, loss of motivation to study and a sense of uncertainty about the future. The specificity of technological education is singled out, which requires special approaches to the organization of psychological and pedagogical support, in particular regarding the provision of practical training, industrial practice, the formation of complex technical skills and work with specialized equipment in conditions of limited access to the laboratory base. The system model of psychological and pedagogical support, which includes diagnostic, informational and educational, consultative, pedagogical, social-supportive and developmental directions, is substantiated. Special attention is paid to the need to prepare teaching staff to work in crisis conditions, to increase their competence in trauma-informed pedagogy and crisis counseling.Prospects for further research related to the development of differentiated support programs for various technological specialties and the study of the long-term consequences of crisis challenges for the professional development of applicants have been determined.

Keywords: psychological and pedagogical support, technological education, crisis challenges, education seekers, stress resistance, resilience, trauma-informed approach, professional development, distance learning, mental health.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується високою динамікою змін та наростанням кризових явищ різного походження - від глобальних пандемій та військових конфліктів до економічних потрясінь і технологічних зсувів. Система освіти, зокрема технологічна та професійно-технічна освіта, опиняється на передовій лінії зіткнення з цими викликами, оскільки саме вона відповідає за підготовку кваліфікованих кадрів, здатних забезпечувати сталий розвиток економіки та суспільства в цілому.

Здобувачі технологічної освіти як суб'єкти навчального процесу перебувають під впливом численних стресогенних факторів, що можуть суттєво знижувати ефективність навчання, ускладнювати формування професійних компетентностей та негативно позначатися на їхньому психоемоційному стані.

В умовах воєнного стану в Україні ця проблема набуває особливої гостроти, адже здобувачі освіти змушені поєднувати навчання з необхідністю адаптуватися до нових, часто екстремальних умов життєдіяльності, долати наслідки психотравматичних подій, вимушеного переміщення, втрати соціальних зв'язків та постійного відчуття небезпеки. Водночас технологічна освіта має свою специфіку, яка полягає у тісному поєднанні теоретичної підготовки з практичним навчанням, необхідності опанування складними технічними навичками, проходженні виробничої практики, що в кризових умовах стає особливо проблематичним.

Усе це актуалізує потребу в розробці та впровадженні системного психолого-педагогічного супроводу здобувачів технологічної освіти, який би враховував як специфіку їхньої професійної підготовки, так і особливості їхнього психоемоційного стану в умовах кризи. Незважаючи на визнання важливості цієї проблеми, у науковій літературі досі бракує комплексних досліджень, присвячених саме психолого-педагогічному супроводу здобувачів технологічної освіти в кризових умовах, що й зумовило вибір теми даної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти в умовах кризових викликів є надзвичайно актуальною для сучасної української науки, особливо в контексті повномасштабної військової агресії проти України. Вітчизняні дослідники активно вивчають різні аспекти цієї проблеми, адаптуючи міжнародний досвід до українських реалій та розробляючи власні концептуальні підходи.

Значний внесок у розробку теоретико-методологічних засад психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти в кризових умовах зробили науковці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Зокрема, дослідження Л. Карамушки, О. Кокун, Н. Паніної присвячені вивченню психологічних наслідків травматичних подій та розробці програм психологічної допомоги різним категоріям населення, включаючи студентську молодь. Їхні роботи заклали фундамент для розуміння специфіки переживання травми війни українцями та окреслили основні напрями психологічної інтервенції [9, 10].

Важливе місце в українському науковому дискурсі посідають дослідження, присвячені безпосередньо психологічному стану здобувачів освіти в умовах війни. Так, колектив авторів під керівництвом Л. Хоружої провів масштабне опитування в українських закладах вищої освіти, яке виявило, що найпоширенішими проблемами серед студентів є тривога, страх та емоційне виснаження (60,2% респондентів). Проблеми зі стресостійкістю відзначили 26,0% опитаних, а травматичний досвід воєнного часу став викликом для 16,3% студентів. Автори

дійшли висновку, що в кризових умовах освітній процес має бути зосереджений не лише на досягненні академічних результатів, а й на підтримці психоемоційного здоров'я всіх його учасників, а використання таких освітніх технологій, як травма-інформований підхід, коучинг, менторинг та медіація, сприяє зниженню рівня стресу та підтримці психологічного благополуччя .

Проблематика психологічної підтримки студентів в умовах війни активно розробляється дослідницькою групою під керівництвом О. Лазоренко та О. Царькової. Їхні роботи зосереджені на вивченні резильєнтності студентської молоді, факторів, що сприяють збереженню психічного здоров'я в екстремальних умовах, а також на розробці тренінгових програм з підвищення стресостійкості. Важливим внеском є адаптація міжнародних методик оцінки резильєнтності та посттравматичного зростання до українського контексту [5, с.112].

Окремий напрям українських досліджень становить вивчення специфіки дистанційного навчання в умовах війни та його впливу на психологічний стан здобувачів освіти. Науковці В. Биков, О. Спірін, Ю. Триус аналізують виклики організації освітнього процесу в умовах воєнного стану, проблеми цифрової нерівності, доступу до якісної освіти для різних категорій здобувачів, включаючи внутрішньо переміщених осіб та тих, хто перебуває на тимчасово окупованих територіях. Їхні дослідження підкреслюють, що технологічні рішення мають супроводжуватися психолого-педагогічною підтримкою, оскільки сама по собі наявність цифрових інструментів не гарантує психологічного благополуччя учасників освітнього процесу [1, с.18].

Вагомим є внесок українських дослідників у вивчення проблеми професійного вигорання педагогічних працівників в умовах кризи. Роботи Т. Титаренко, Н. Чепелєвої, В. Панка розкривають специфіку переживання професійного стресу викладачами, які змушені працювати в екстремальних умовах, поєднувати професійні обов'язки з турботою про власну безпеку та безпеку близьких, надавати підтримку студентам, самі перебуваючи в стані хронічного стресу. Автори наголошують на необхідності створення системи супервізійної підтримки педагогів та розробки програм профілактики професійного вигорання.

Щодо безпосередньо технологічної та професійно-технічної освіти, то тут слід відзначити дослідження науковців Інституту професійно-технічної освіти НАПН України під керівництвом В. Радкевич. Їхні роботи зосереджені на проблемах організації практичного навчання в умовах воєнного стану, адаптації програм виробничої практики до реалій війни, забезпеченні якості професійної підготовки в умовах обмежених ресурсів. Важливим напрямом є дослідження потреб внутрішньо переміщених осіб, які здобувають професійно-технічну освіту, та розробка рекомендацій щодо їхньої психолого-педагогічної підтримки.

Окремо слід згадати дослідження, присвячені психологічним аспектам професійного становлення молоді в умовах невизначеності. Науковці О. Кокун, В. Осьодло, І. Пасічник вивчають, як кризові умови впливають на професійне самовизначення, мотивацію до навчання, формування професійної ідентичності

у студентів різних спеціальностей. Їхні роботи підкреслюють, що в умовах війни традиційні уявлення про кар'єрні траєкторії руйнуються, що потребує від молоді гнучкості, здатності до швидкої перекваліфікації, готовності працювати в умовах невизначеності [4, с.67].

Важливим напрямом українських досліджень є також вивчення потреб різних категорій здобувачів освіти. Зокрема, дослідження О. Блінової, В. Воронової, О. Литвиненко присвячені психологічному супроводу студентів з інвалідністю, студентів з числа внутрішньо переміщених осіб, студентів, які мають бойовий досвід. Автори наголошують на необхідності індивідуалізації підходів, врахування особливих потреб кожної групи, створення безбар'єрного освітнього середовища.

У контексті технологічної освіти особливого значення набувають дослідження, присвячені використанню сучасних цифрових технологій для психологічної підтримки. Українські науковці активно вивчають можливості мобільних додатків, онлайн-платформ, чат-ботів для надання психологічної допомоги в умовах, коли очний контакт ускладнений або неможливий. Роботи М. Назара, О. Ткаченко, С. Череповської аналізують ефективність різних цифрових інструментів психологічної підтримки та розробляють рекомендації щодо їх впровадження в освітній процес [6, с.89].

Важливо відзначити, що українські дослідження останніх років характеризуються тісною співпрацею з міжнародними партнерами. Багато проектів реалізуються спільно з європейськими та американськими університетами, що дозволяє використовувати найкращі світові практики та адаптувати їх до українських реалій. Зокрема, спільні дослідження з польськими, німецькими, швейцарськими колегами дозволили провести порівняльний аналіз психологічного стану українських студентів, які залишилися в Україні, та тих, хто виїхав за кордон, що має важливе значення для розробки диференційованих програм підтримки.

Незважаючи на значний доробок українських науковців, аналіз публікацій свідчить про те, що більшість досліджень зосереджені на загальних аспектах психологічного стану здобувачів освіти та їхньої підтримки, тоді як специфіка технологічної освіти, особливості підготовки фахівців різних технологічних спеціальностей в умовах кризи залишаються недостатньо вивченими. Потребують подальшого дослідження питання організації практичного навчання в умовах обмеженого доступу до лабораторій та виробничих потужностей, адаптації програм виробничої практики до умов воєнного стану, психологічної підтримки студентів під час проходження практики на підприємствах, що працюють в умовах воєнної економіки. Також актуальним залишається вивчення довгострокових наслідків кризових викликів для професійного становлення здобувачів технологічної освіти та розробка науково обґрунтованих програм психолого-педагогічного супроводу, які враховували б як специфіку різних технологічних спеціальностей, так і особливості різних категорій здобувачів.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та визначенні основних напрямів психолого-педагогічного супроводу здобувачів технологічної освіти в умовах кризових викликів на основі аналізу сучасних наукових досліджень та узагальнення практичного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Технологічна освіта як складова професійної підготовки має низку особливостей, які визначають специфіку психолого-педагогічного супроводу її здобувачів у кризових умовах.

По-перше, це тісний зв'язок із практичною діяльністю, необхідність формування складних технічних навичок, які потребують тривалого тренування та безпосередньої роботи з обладнанням, матеріалами, інструментами.

По-друге, технологічна освіта передбачає проходження виробничої практики на підприємствах, що створює додаткові стресові фактори, пов'язані з адаптацією до виробничого середовища, виконанням реальних завдань, комунікацією з фахівцями-практиками.

По-третє, здобувачі технологічної освіти часто поєднують навчання з роботою, що підвищує загальне навантаження та ризик емоційного виснаження.

По-четверте, технологічні спеціальності традиційно характеризуються високим рівнем гендерної диспропорції (переважання чоловіків у багатьох галузях), що також може впливати на психологічний клімат у навчальних групах та потребу в специфічних підходах до супроводу.

Кризові виклики, з якими стикаються сучасні здобувачі технологічної освіти, можна класифікувати на кілька груп. Перша група - це зовнішні кризи макрорівня: військові дії, соціально-політична нестабільність, економічні кризи, пандемії, техногенні катастрофи. Вони створюють загальний фон небезпеки та невизначеності, можуть призводити до вимушеного переміщення, втрати житла, розлуки з близькими, безпосередньої загрози життю та здоров'ю. Друга група - кризи на рівні освітньої системи: вимушений перехід на дистанційне навчання, ущільнення навчальних програм, перервана практика, скасування або перенесення важливих етапів навчання (курсових, дипломних проєктів), проблеми з доступом до лабораторної бази та обладнання. Третя група - індивідуальні кризи здобувачів: погіршення матеріального становища, необхідність поєднувати навчання з роботою або військовою службою, проблеми в сім'ї, загострення хронічних захворювань на тлі стресу, втрата близьких.

Результати сучасних досліджень дозволяють виокремити основні психологічні проблеми, з якими стикаються здобувачі освіти в кризових умовах. Найпоширенішими є підвищений рівень тривоги та страху, емоційне виснаження, зниження стресостійкості, труднощі з концентрацією уваги, погіршення пам'яті, порушення сну, зниження мотивації до навчання, відчуття безпорадності та втрати контролю над власним життям. В українських реаліях до цього додаються симптоми посттравматичного стресового розладу, переживання горя та втрати, провина вцілілого, дезорієнтація щодо майбутнього. Важливо відзначити, що ці проблеми рідко виступають ізольовано, зазвичай спостерігається їх комплексний, взаємопідсилюючий вплив.

Психолого-педагогічний супровід здобувачів технологічної освіти в умовах кризових викликів має будуватися на системній основі та включати кілька взаємопов'язаних напрямів:

- діагностичний, спрямований на виявлення актуального психоемоційного стану здобувачів, рівня їхньої стресостійкості, наявності травматичного досвіду, академічних та психологічних труднощів. Важливо, щоб діагностика була не разовим заходом, а систематичним моніторингом, який дозволяє відстежувати динаміку стану студентів та своєчасно реагувати на негативні зміни. При цьому слід враховувати, що в кризових умовах традиційні методи діагностики можуть бути малодоступними або травматичними, тому потрібен пошук адаптивних, дистанційних, менш інвазивних інструментів.

Інформаційно-просвітницький, який передбачає надання здобувачам знань про природу стресу, його вплив на організм та психіку, способи саморегуляції, техніки зниження тривоги, методи підтримки психічного здоров'я. Особливого значення набуває психоосвіта щодо травми та її наслідків, формування розуміння нормальності реакцій на ненормальні обставини. Цей напрям може реалізовуватися через включення відповідних тем до навчальних дисциплін, проведення тренінгів, вебінарів, створення інформаційних матеріалів, доступних у цифровому форматі. Дослідження підтверджують ефективність цільових психоосвітніх ресурсів для компенсації зовнішніх стресорів та підвищення професійної впевненості студентів.

Консультативний, який передбачає надання індивідуальної психологічної допомоги здобувачам, які її потребують. В умовах кризи особливо важливою стає доступність консультативної допомоги - можливість отримати підтримку дистанційно, у зручний час, з дотриманням конфіденційності. При цьому консультування має бути не лише кризовим та терапевтичним, а й профорієнтаційним, спрямованим на підтримку професійного самовизначення в умовах невизначеності. Дослідження підтверджують ефективність застосування стратегій психологічного консультування, що включають когнітивне коригування, емоційне регулювання та створення багаторівневої системи соціальної підтримки для зниження тривоги, пов'язаної з працевлаштуванням [8, с.56].

Педагогічний, що передбачає адаптацію освітнього процесу до потреб здобувачів у кризових умовах. Це включає гнучкість у термінах та формах виконання завдань, індивідуалізацію навчальних траєкторій, створення безпечного та підтримуючого освітнього середовища, використання травма-інформованого підходу в педагогічній практиці.

Важливим елементом є підтримка викладачами відчуття контролю у студентів, надання їм можливості вибору там, де це можливо, чітка структура та передбачуваність навчальних вимог. Особливу увагу слід приділити організації практичного навчання в кризових умовах, пошуку альтернативних форматів проходження практики, використанню віртуальних симуляторів та тренажерів, де це можливо.

Соціально-підтримуючий, спрямований на формування та зміцнення соціальних зв'язків здобувачів, створення спільнот взаємопідтримки, залучення до системи соціального захисту. Дослідження показують, що соціальні мережі підтримки та залученість у віртуальні спільноти відіграють значну роль у допомозі студентам долати академічні труднощі. Важливо сприяти створенню груп взаємодопомоги серед студентів, розвитку наставництва (peer tutoring), яке, за даними досліджень, є важливим чинником психосоціального розвитку.

Розвивальний, спрямований на формування у здобувачів навичок, необхідних для успішного подолання кризових ситуацій та збереження психічного здоров'я. Ключовими тут є розвиток емоційної компетентності, стресостійкості, резильєнтності, навичок саморегуляції, копінг-стратегій. Дослідження підтверджують, що емоційна компетентність є позитивним предиктором як намірів звертатися по допомогу, так і освітнього успіху . Тому важливо включати до освітніх програм технологічної підготовки елементи, спрямовані на розвиток емоційної компетентності, комунікативних навичок, здатності до рефлексії [10, с.52].

Окремо слід зупинитися на питанні підготовленості самого педагогічного персоналу до реалізації психолого-педагогічного супроводу в кризових умовах. Дослідження показують, що викладачі та працівники служб студентського розвитку часто не мають достатньої підготовки для роботи з психосоціальними викликами студентів. Тому важливим напрямом є підвищення кваліфікації педагогічних працівників з питань психологічної підтримки, травма-інформованої педагогіки, кризового консультування, а також забезпечення супервізійної підтримки для самих викладачів, які також перебувають під впливом кризових факторів.

У контексті технологічної освіти важливо враховувати специфіку різних спеціальностей. Здобувачі, які навчаються за будівельними спеціальностями, можуть мати інші стресові фактори, ніж ті, хто опановує інформаційні технології або харчові технології. Наприклад, для будівельників критичним є доступ до будівельних майданчиків, матеріалів, можливість виїзду на об'єкти, що в умовах воєнного стану може бути ускладнено або неможливо. Для ІТ-спеціальностей більш актуальними є питання безперебійного доступу до інтернету, електропостачання, кібербезпеки. Для харчових технологій — доступ до лабораторного обладнання, інгредієнтів, дотримання санітарних норм. Психолого-педагогічний супровід має враховувати цю галузеву специфіку та пропонувати відповідні рішення.

Важливим аспектом є також врахування рівня навчання здобувачів. Дослідження показують, що студенти магістратури демонструють вищий рівень залученості та адаптивності порівняно з бакалаврами. Це може бути пов'язано з більшою зрілістю, сформованістю професійної ідентичності, кращими навичками самоорганізації. Відповідно, програми супроводу для молодших курсів мають бути більш підтримуючими, структурованими, спрямованими на

адаптацію до освітнього середовища та формування базових навичок саморегуляції. У сучасних умовах особливого значення набуває також проблема використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі та його впливу на психологічний стан і розвиток здобувачів. З одного боку, AI може бути потужним інструментом підтримки, особливо в умовах обмеженого доступу до викладачів та ресурсів. З іншого боку, існує ризик формування «зони відсутності розвитку», коли постійна допомога AI створює ілюзію навчання, але реальний когнітивний розвиток не відбувається. Це особливо небезпечно для технологічної освіти, де справжня компетентність формується лише через подолання труднощів, самостійне вирішення проблем, роботу з помилками. Тому важливо навчати студентів етичного та відповідального використання AI, розуміння меж його застосування, формувати навички критичного мислення та рефлексії щодо власного навчального досвіду [5, 6].

Ефективність психолого-педагогічного супроводу значною мірою залежить від його інституційного забезпечення. Необхідним є створення в закладах технологічної освіти спеціалізованих служб психологічної підтримки, розробка внутрішніх документів, що регламентують порядок надання допомоги в кризових ситуаціях, налагодження взаємодії із зовнішніми структурами (медичними установами, соціальними службами, громадськими організаціями). Важливо також забезпечити наступність супроводу на різних етапах навчання, включаючи етап випуску та працевлаштування, оскільки кризові фактори можуть мати довготривалий вплив на професійне становлення.

Висновки. Психолого-педагогічний супровід здобувачів технологічної освіти в умовах кризових викликів є складною, багатоаспектною проблемою, що потребує системного підходу та врахування специфіки як самої технологічної освіти, так і характеру кризових явищ. Проведений аналіз сучасних наукових досліджень засвідчує, що кризові виклики (військові конфлікти, пандемії, економічні потрясіння, вимушене переміщення) справляють суттєвий негативний вплив на психоемоційний стан здобувачів освіти, їхню академічну успішність, мотивацію до навчання та професійне становлення.

Найпоширенішими проявами цього впливу є підвищений рівень тривоги, емоційне виснаження, зниження стресостійкості, труднощі з концентрацією уваги, порушення сну, симптоми посттравматичного стресового розладу, втрата відчуття контролю над власним життям та невизначеність щодо майбутнього.

Специфіка технологічної освіти, яка передбачає тісне поєднання теоретичної підготовки з практичним навчанням, необхідність опанування складними технічними навичками, проходження виробничої практики, роботу зі складним обладнанням, створює додаткові виклики для організації психолого-педагогічного супроводу в кризових умовах. Вимушене припинення або обмеження практичної підготовки, неможливість доступу до лабораторій та майстерень, перервана виробнича практика не лише знижують якість професійної підготовки, але й посилюють відчуття безпорадності, невизначеності та професійної

невпевненості у здобувачів. Ефективний психолого-педагогічний супровід має будуватися на системній основі та включати взаємопов'язані напрями: діагностичний (моніторинг психоемоційного стану та академічних труднощів), інформаційно-просвітницький (психоосвіта щодо природи стресу та способів саморегуляції), консультативний (індивідуальна психологічна підтримка), педагогічний (адаптація освітнього процесу до потреб здобувачів), соціально-підтримуючий (формування спільнот взаємодопомоги) та розвивальний (формування емоційної компетентності, стресостійкості, резильєнтності).

Особлива увага має приділятися підготовці педагогічного персоналу до роботи в кризових умовах, підвищенню їхньої кваліфікації з питань травма-інформованої педагогіки, кризового консультування, а також забезпеченню супервізійної підтримки самих викладачів.

Важливим висновком є необхідність диференціації психолого-педагогічного супроводу залежно від галузевої специфіки технологічної освіти (будівельні, ІТ, харчові, агротехнології тощо) та рівня навчання (бакалаврат, магістратура), оскільки різні спеціальності стикаються з різними типами кризових викликів, а студенти різних рівнів мають різний адаптаційний потенціал та потреби в підтримці.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці та валідизації конкретних програм психолого-педагогічного супроводу для різних спеціальностей технологічної освіти з урахуванням специфіки українського контексту, а також у вивченні довгострокових наслідків кризових викликів для професійного становлення та психічного здоров'я здобувачів технологічної освіти.

Актуальним залишається також дослідження впливу новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, на психологічний стан та когнітивний розвиток студентів в умовах кризи, а також пошук балансу між технологічною підтримкою та збереженням розвивального потенціалу освітнього процесу.

Література

1. Биков В. Ю., Спірін О. М., Триус Ю. В. Цифрова трансформація освіти в Україні в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. Інформаційні технології і засоби навчання. 2025. Т. 85, № 5. С. 1-18.

2. Грись А. М., Шевченко Н. Ф. Травма-інформований підхід в освіті: теоретичні засади та практичне застосування. Педагогіка і психологія. 2024. № 3. С. 45-59.

3. Карамушка Л. М., Кокун О. М., Паніна Н. В. Психологічні наслідки травматичних подій для різних категорій населення України. Психологічний журнал. 2024. № 2. С. 23-37.

4. Кокун О. М., Осьодло В. І., Пасічник І. Д. Професійне становлення молоді в умовах суспільної невизначеності. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2025. № 1. С. 67-82.

5. Лазоренко О. В., Царькова О. В. Резильєнтність студентської молоді в умовах війни: фактори збереження психічного здоров'я. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. 2024. Вип. 3. С. 112-124.

6. Назар М. М., Ткаченко О. П., Череповська С. В. Цифрові інструменти психологічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах кризи. Інформаційні технології в освіті. 2025. № 48. С. 89-104.

7. Радкевич В. О., Слатвінська О. А., Кравець С. Г. Організація практичного навчання в закладах професійно-технічної освіти в умовах воєнного стану. Професійна освіта. 2024. № 3. С. 15-29.

8. Седих К. В., Моргун В. Ф. Психолого-педагогічний супровід осіб з особливими освітніми потребами в умовах кризи. Психологія і освіта. 2024. № 2. С. 56-72.

9. Титаренко Т. М., Чепелєва Н. В., Панок В. Г. Професійне вигорання педагогічних працівників в умовах війни: діагностика та профілактика. Психологія і особистість. 2025. № 1. С. 34-51.

10. Хоружа Л. Л., Бондаренко З. П., Гусак Н. Є., Степаненко В. І. Психоемоційний стан студентів українських закладів вищої освіти в умовах війни: результати емпіричного дослідження. Вища освіта України. 2024. № 2. С. 52-67.

References

1. Bykov V. Yu., Spirin O. M., Tryus Yu. V. (2025). Tsyfrova transformatsiia osvity v Ukraini v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta perspektyvy [Digital transformation of education in Ukraine under martial law: challenges and prospects]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 85(5), 1-18 [in Ukrainian].

2. Hrys A. M., Shevchenko N. F. (2024). Travma-informovanyi pidkhid v osviti: teoretychni zasady ta praktychne zastosuvannia [Trauma-informed approach in education: theoretical foundations and practical application]. *Pedahohika i psykholohiia*, 3, 45-59 [in Ukrainian].

3. Karamushka L. M., Kokun O. M., Panina N. V. (2024). Psykholohichni naslidky travmatychnykh podii dlia riznykh katehorii naselennia Ukrainy [Psychological consequences of traumatic events for different categories of the population of Ukraine]. *Psykholohichnyi zhurnal*, 2, 23-37 [in Ukrainian].

4. Kokun O. M., Osodlo V. I., Pasichnyk I. D. (2025). Profesiine stanovlennia molodi v umovakh suspilnoi nevyznachenosti [Professional development of youth in conditions of social uncertainty]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*, 1, 67-82 [in Ukrainian].

5. Lazorenko O. V., Tsarkova O. V. (2024). Rezyliientnist studentskoi molodi v umovakh viiny: faktory zberezhennia psykhichnoho zdorovia [Resilience of student youth in war conditions: factors of mental health preservation]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Psykholohichni nauky*, 3, 112-124 [in Ukrainian].

6. Nazar M. M., Tkachenko O. P., Cherepovska S. V. (2025). Tsyfrovi instrumenty psykholohichnoi pidtrymky uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh kryzy [Digital tools for psychological support of educational process participants in crisis conditions]. *Informatsiini tekhnolohii v osviti*, 48, 89-104 [in Ukrainian].

7. Radkevych V. O., Slatvinska O. A., Kravets S. H. (2024). Orhanizatsiia praktychnoho navchannia v zakladakh profesiino-tekhnichnoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Organization of practical training in vocational education institutions under martial law]. *Profesiina osvita*, 3, 15-29 [in Ukrainian].

8. Siedykh K. V., Morhun V. F. (2024). Psykholoho-pedahohichnyi suprovid osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh kryzy [Psychological and pedagogical support of persons with special educational needs in crisis conditions]. *Psykholohiia i osvita*, 2, 56-72 [in Ukrainian].

9. Tytarenko T. M., Chepelieva N. V., Panok V. H. (2025). Profesiine vyhorannia pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh viiny: diahnostyka ta profilaktyka [Professional burnout of teaching staff in war conditions: diagnosis and prevention]. *Psykholohiia i osobystist*, 1, 34-51 [in Ukrainian].

10. Khoruzha L. L., Bondarenko Z. P., Husak N. Ye., Stepanenko V. I. (2024). Psykhoemotsiinyi stan studentiv ukrainskykh zakladiv vyshchoi osvity v umovakh viiny: rezultaty

empirychnoho doslidzhennia [Psycho-emotional state of students of Ukrainian higher education institutions in war conditions: results of an empirical study]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 2, 52-67 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.03.2026

УДК 37.378

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1343-1349

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, https://orcid.org/ 0000-0003-3518-2767

Кучай Олександр Володимирович доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9468-0486

Чичук Антоніна Петрівна доктор педагогічних наук, профессор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський університет ім. Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, https://orcid.org/0000-0002-9982-3634

Маршалек Лідія доктор педагогічних наук, професор, Мазовецька академія в Плоцьку, м. Плоцьк, https://orcid.org/0000-0002-8425-9591

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї У СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇНАХ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей формування готовності учнівської молоді до створення сім'ї у скандинавських країнах. У сучасному суспільстві підготовка молоді до сімейного життя набуває особливої актуальності у зв'язку зі змінами соціальних цінностей, трансформацією сімейних відносин і зростанням ролі відповідального батьківства. Сім'я розглядається як важливий соціальний інститут, що забезпечує соціалізацію особистості, передачу культурних традицій і формування моральних цінностей.

У статті підкреслюється, що готовність учнівської молоді до створення сім'ї є інтегративним особистісним утворенням, яке охоплює когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційний і поведінковий компоненти. Вона передбачає наявність знань про сімейні відносини, усвідомлення значення сім'ї у житті людини, сформованість комунікативних умінь, відповідальності, емоційної зрілості та готовності до виконання сімейних ролей.

Встановлено, що у системі освіти скандинавських країн значна увага приділяється розвитку соціальних і життєвих компетентностей молоді, формуванню культури партнерських взаємин, гендерної рівності та відповідального батьківства. У школах широко використовуються інтерактивні педагогічні методи, зокрема дискусії, рольові ігри, моделювання життєвих ситуацій,

тренінги комунікації та проєктна діяльність. Важливе місце посідає соціально-емоційне навчання, яке сприяє розвитку емпатії, навичок співпраці та конструктивного вирішення конфліктів.

З'ясовано, що підготовка молоді до сімейного життя у скандинавських країнах має комплексний характер і реалізується через взаємодію освітніх установ, сім'ї та соціальних інституцій. Такий підхід сприяє формуванню відповідального ставлення молоді до сімейних цінностей, партнерства та майбутнього батьківства.

Ключові слова: сім'я, учнівська молодь, готовність до створення сім'ї, сімейні цінності, гендерна рівність, скандинавські країни.

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Transcarpathia, https://orcid.org/ 0000-0003-3518-2767.

Kuchai Oleksandr Volodymyrovych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9468-0486

Chychuk Antonina Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, Transcarpathia, https://orcid.org/0000-0002-9982-3634

Marshałek Lidia Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Masovian Academy in Płock, Płock, https://orcid.org/0000-0002-8425-9591

FORMING THE READINESS OF YOUNG STUDENTS TO CREATE A FAMILY IN THE SCANDINAVIAN COUNTRIES

Abstract. The article is devoted to the analysis of the features of the formation of readiness of schoolchildren to create a family in Scandinavian countries. In modern society, the preparation of young people for family life is gaining particular relevance due to changes in social values, the transformation of family relations and the growth of the role of responsible parenthood. The family is considered an important social institution that ensures the socialization of the individual, the transmission of cultural traditions and the formation of moral values.

The article emphasizes that the readiness of schoolchildren to create a family is an integrative personal formation that includes cognitive, motivational-value, emotional and behavioral components. It assumes the presence of knowledge about family relations, awareness of the importance of the family in a person's life, the

formation of communication skills, responsibility, emotional maturity and readiness to fulfill family roles.

It has been established that in the education system of the Scandinavian countries, significant attention is paid to the development of social and life competencies of young people, the formation of a culture of partnership, gender equality and responsible parenthood. Interactive pedagogical methods are widely used in schools, in particular discussions, role-playing games, modeling of life situations, communication training and project activities. An important place is occupied by socio-emotional learning, which contributes to the development of empathy, cooperation skills and constructive conflict resolution.

It has been found that the preparation of young people for family life in the Scandinavian countries is complex and is implemented through the interaction of educational institutions, family and social institutions. This approach contributes to the formation of a responsible attitude of young people to family values, partnership and future parenthood.

Keywords: family, schoolchildren, readiness to create a family, family values, gender equality, Scandinavian countries.

Постановка проблеми. Готовність учнівської молоді до створення сім'ї є важливою складовою соціального становлення особистості та передбачає сформованість ціннісних орієнтацій, соціальної відповідальності, емоційної зрілості й усвідомлення ролі сім'ї у житті людини. У сучасному суспільстві підготовка молоді до сімейного життя розглядається як комплексний педагогічний і соціальний процес, що поєднує виховний вплив сім'ї, школи та соціального середовища. Особливої уваги у цьому контексті набуває досвід скандинавських країн — Швеція, Норвегія, Данія та Фінляндія, де формування готовності молоді до сімейного життя розглядається як важливий напрям соціальної та освітньої політики [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основами сімейного виховання в різних країнах займалися такі науковці: А. Богуш, О. Коваленко, О. Локшина, Л. Пуховська, І. Шаповалова тощо. Науковці підкреслюють, що формування готовності молоді до створення сім'ї є складним соціально-педагогічним процесом, який передбачає розвиток емоційної зрілості, соціальної відповідальності, комунікативної культури та усвідомлення сімейних цінностей.

Метою статті є аналіз особливостей формування готовності учнівської молоді до створення сім'ї у скандинавських країнах та визначення педагогічних чинників, що забезпечують ефективність цього процесу.

Виклад основного матеріалу. У системі освіти скандинавських країн значна увага приділяється розвитку життєвих і соціальних компетентностей учнівської молоді, зокрема здатності будувати гармонійні міжособистісні відносини, відповідально ставитися до батьківства та сімейних обов'язків. У навчальних програмах широко представлені теми, пов'язані з міжособистісною

комунікацією, емоційною культурою, гендерною рівністю та партнерськими відносинами. Наприклад, у школах Швеція і Данія реалізуються освітні програми сексуальної та сімейної освіти, які формують у молоді усвідомлене ставлення до шлюбу, відповідального батьківства та побудови стабільних сімейних відносин [7].

Важливою складовою готовності молоді до створення сім'ї у скандинавських країнах є формування культури гендерної рівності. У суспільстві активно підтримується ідея партнерської сім'ї, де обов'язки між чоловіком і жінкою розподіляються рівноправно. Такий підхід сприяє формуванню у молодого покоління уявлення про сім'ю як про простір взаємної підтримки, співпраці та відповідальності. У Норвегія та Фінляндія значна увага приділяється розвитку соціально-емоційних навичок, що допомагає молоді ефективно взаємодіяти з іншими людьми, вирішувати конфлікти та будувати здорові міжособистісні стосунки [1].

Формування готовності учнівської молоді до створення сім'ї у скандинавських країнах здійснюється також через державну соціальну політику, спрямовану на підтримку сім'ї, батьківства та дитинства. Молодь отримує доступ до інформаційних програм, психологічної підтримки, консультативних центрів і освітніх курсів, які допомагають усвідомити важливість сімейних цінностей та відповідального ставлення до майбутнього сімейного життя. Таким чином, підготовка молоді до створення сім'ї у скандинавських країнах має системний характер і ґрунтується на поєднанні освітніх, соціальних та культурних чинників, що сприяють формуванню зрілої, відповідальної та соціально активної особистості [2].

Методи формування готовності учнівської молоді до створення сім'ї у скандинавських країнах — Швеція, Норвегія, Данія та Фінляндія — характеризуються комплексністю, практичною спрямованістю та орієнтацією на розвиток особистісної зрілості молоді. У системі освіти цих країн значна увага приділяється формуванню соціально-емоційних, комунікативних і морально-ціннісних компетентностей, що є основою підготовки молоді до майбутнього сімейного життя.

Одним із поширених методів є дискусійні та діалогічні методи навчання, які спрямовані на формування в учнів здатності до відкритого спілкування, висловлення власної думки та поваги до позиції інших. Під час таких занять учні обговорюють питання сімейних цінностей, партнерських взаємин, відповідального батьківства, розподілу сімейних ролей і гендерної рівності. Дискусії сприяють розвитку критичного мислення та усвідомленню значення взаємної відповідальності у сімейних відносинах [6].

Важливу роль відіграють інтерактивні методи навчання, зокрема рольові ігри, моделювання життєвих ситуацій та тренінги міжособистісної взаємодії. У процесі таких занять учні моделюють різні сімейні ситуації, вчаться вирішувати конфлікти, приймати спільні рішення та будувати партнерські стосунки. Ці

методи сприяють розвитку емоційного інтелекту, емпатії та відповідальності, що є необхідними складниками готовності до сімейного життя.

У школах скандинавських країн широко застосовуються методи проєктного навчання, які передбачають виконання учнями дослідницьких або соціальних проєктів, пов'язаних із темами сім'ї, батьківства, гендерної рівності та соціальної підтримки сімей. Під час реалізації таких проєктів учні аналізують соціальні явища, досліджують сімейні традиції, знайомляться з моделями сімейних відносин у різних культурах, що сприяє формуванню усвідомленого ставлення до створення власної сім'ї [4].

Значного поширення набули також методи соціально-емоційного навчання, які спрямовані на розвиток навичок самопізнання, саморегуляції, ефективної комунікації та співпраці. Через спеціальні вправи, тренінги та групову роботу учні навчаються розуміти власні емоції, поважати почуття інших людей та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Такий підхід допомагає молоді формувати психологічну готовність до створення стабільних і гармонійних сімейних відносин.

Крім того, у системі освіти Швеція, Норвегія, Данія та Фінляндія активно використовуються просвітницькі та консультативні методи, що передбачають залучення фахівців — психологів, соціальних педагогів, медичних працівників — до проведення лекцій, семінарів та консультацій для учнівської молоді. Такі заходи сприяють формуванню у молоді відповідального ставлення до сімейного життя, усвідомлення важливості партнерства, взаємоповаги та відповідальності у шлюбі [5].

Отже, методи формування готовності учнівської молоді до створення сім'ї у скандинавських країнах характеризуються інтерактивністю, практичною спрямованістю та орієнтацією на розвиток соціально-емоційних компетентностей. Їх використання сприяє формуванню у молоді відповідального ставлення до майбутнього сімейного життя, розвитку культури партнерських відносин та усвідомлення цінності сім'ї як важливого соціального інституту.

Висновки. Досвід скандинавських країн — Швеція, Норвегія, Данія та Фінляндія — свідчить, що формування готовності учнівської молоді до створення сім'ї є важливою складовою освітньої політики. Підготовка молоді до сімейного життя здійснюється через інтеграцію освітніх, соціальних та культурних чинників.

Скандинавська система виховання значною мірою орієнтована на розвиток самостійності дітей. Батьки з раннього віку заохочують дітей до самостійного прийняття рішень та виконання певних обов'язків у сім'ї. Важливою характеристикою скандинавської моделі сімейного виховання є гендерна рівність. У процесі виховання дітей активно беруть участь як матері, так і батьки.

Скандинавські країни характеризуються високим рівнем соціальної підтримки сімей із дітьми. Держава створює умови, які сприяють гармонійному поєднанню сімейного життя та професійної діяльності батьків.

У скандинавських сім'ях значна увага приділяється формуванню соціальних цінностей. Дітей навчають поважати інших людей, дотримуватися принципів рівності та справедливості. Важливим елементом виховання є розвиток толерантності, емпатії та здатності до співпраці. Діти змалку залучаються до різних видів соціальної діяльності, що сприяє формуванню громадянської відповідальності.

Також важливою складовою виховання є формування екологічної свідомості. У скандинавських країнах значна увага приділяється вихованню дбайливого ставлення до природи.

Важливими елементами цього процесу є розвиток емоційної культури, формування гендерної рівності, виховання відповідального батьківства та підтримка сімейних цінностей. Використання позитивного досвіду скандинавських країн може бути корисним для удосконалення системи підготовки молоді до сімейного життя в інших країнах.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 848.
2. Богуш А. М. Дошкільна педагогіка. Київ: Видавничий дім «Слово», 2015. 416.
3. Сухомлинська О. В. Педагогічна думка України: антологія. Київ: Педагогічна думка, 2003. 560.
4. Коваленко О. В. Сімейне виховання у країнах Європи: порівняльний аналіз. Педагогіка і психологія. 2018. 3. 45–52.
5. Шаповалова І. М. Особливості сімейної політики у скандинавських країнах. Порівняльна педагогіка. 2020. 2. 87–94.
6. Einarsdottir J., Wagner J. Nordic Childhoods and Early Education: Philosophy, Research, Policy and Practice in Denmark, Finland, Iceland, Norway, and Sweden. Charlotte: Information Age Publishing, 2006. 320.
7. Jensen A. M., Anker J. Children and Childhood in the Nordic Countries. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 2010. 210.

References

1. Bekh I. D. (2008). Vykhovannya osobystosti [Personality education]: pidruchnyk. Kyyiv: Lybid′, 848. [in Ukrainian].
2. Bohush A. M. (2015). Doshkil′na pedahohika [Preschool pedagogy]. Kyyiv: Vydavnychyy dim «Slovo», 416. [in Ukrainian].
3. Sukhomlyns′ka O. V. (2003). Pedahohichna dumka Ukrayiny [Pedagogical thought of Ukraine]: antolohiya. Kyyiv: Pedahohichna dumka, 560. [in Ukrainian].
4. Kovalenko O. V. (2018). Simeyne vykhovannya u krayinakh Yevropy: porivnyal′nyy analiz [Family education in European countries: a comparative analysis]. Pedahohika i psykholohiya. 3. 45–52. [in Ukrainian].
5. Shapovalova I. M. (2020). Osoblyvosti simeynoyi polityky u skandynavs′kykh krayinakh [Peculiarities of family policy in Scandinavian countries]. Porivnyal′na pedahohika. 2. 87–94. [in Ukrainian].
6.Einarsdottir J., Wagner J. (2006). Nordic Childhoods and Early Education: Philosophy, Research, Policy and Practice in Denmark, Finland, Iceland, Norway, and Sweden. Charlotte: Information Age Publishing, 320. [in English].

7.Jensen A. M., Anker J. (2010). Children and Childhood in the Nordic Countries. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 210. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 376.37:81'271

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1350-1359

Кучерак Ірина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-4199-1328

Заверико Наталія Віталіївна кандидат педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-3331-5004

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА СПІВПРАЦЯ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ОНЛАЙН- ТА ОФЛАЙН-ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. У статті представлено теоретичне обґрунтування та систематизація особливостей міждисциплінарної співпраці фахівців у сфері спеціальної освіти в умовах поєднання онлайн- та офлайн-взаємодії. Акцентовано на основних складнощах, із якими доводиться працювати, зокрема, на зростанні кількості дітей з порушеннями психофізичного розвитку, ускладненими психотравмами війни, міграцією, втратами та перинатальною патологією ЦНС, що робить неможливим ефективний супровід без специфіки врахування поєднання онлайн- та офлайн-взаємодії та виключно в логопедичній сфері. Зосереджено увагу на тому, що поліморфна структура порушень об'єктивно вимагає міждисциплінарного підходу, а посилена цифровізація та робота в умовах воєнного стану – перехід до гібридних моделей. На основі аналізу наукової літератури (І.Лисенко, А.Король, С.Конопляста, А.Синиця, Т.Скрипник, О.Мартинчук, А. Колупаєва) зроблено висновки про те, що більшість досліджень фокусується на офлайн-форматі взаємодії команд психолого-педагогічного супроводу (принципи, ролі, бар'єри, залучення батьків), тоді як механізми командної взаємодії в гібридному середовищі (з урахуванням повітряних тривог, міграції, цифрового розриву) практично не вивчені. У публікації представлено три моделі співпраці: мультидисциплінарну (паралельна робота), міждисциплінарну (координація, спільні зусилля) та трансдисциплінарну (перетин кордонів, обмін компетенціями). У статті зазначено, що офлайн-взаємодія забезпечує емоційну залученість і невербальну комунікацію, але обмежена логістикою; онлайн забезпечує географічну доступність, асинхронність (Google meet, Zoom), запис відео-конференцій; гібридна взаємодія поєднує вище зазначені переваги, але вимагає високої цифрової компетентності, якісного технічного оснащення, стабільного інтернет-з'єднання. У статті акцентовано на основних бар'єрах на шляху забезпечення

міждисциплінарної взаємодії фахівців у сфері спеціальної освіти: технічних (нестабільне інтернет-з'єднання, вимкнення електропостачання), комунікативних (відсутність невербальних сигналів, zoom-fatigue), організаційних (брак часу, дублювання), професійних (різний рівень цифрової грамотності), етичних (конфіденційність, емоційне вигорання). У статті проаналізовано перспективи на найближчі 6 років щодо розвитку означеного напряму: масове впровадження гібридних моделей (Наказ МОН №787), інтеграція AI для адаптивного планування ІПР, міждисциплінарні програми ЗВО, VR/AR.

Ключові слова: міждисциплінарна співпраця, спеціальна освіта, логопедія, вчитель-логопед, онлайн-взаємодія, офлайн-взаємодія, дистанційна взаємодія.

Kucherak Iryna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-4199-1328

Zaveryko Nataliia Vitaliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-3331-5004

INTERDISCIPLINARY COLLABORATION OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF SPECIAL EDUCATION IN THE CONTEXT OF ONLINE AND OFFLINE INTERACTION

Abstract. The article provides a theoretical justification and systematization of the features of interdisciplinary collaboration among specialists in the field of special education under conditions of combined online and offline interaction. Emphasis is placed on the primary challenges encountered, including the increasing number of children with psychophysical developmental disorders complicated by war-related psychological trauma, migration, losses, and perinatal central nervous system pathology. This renders effective support impossible without accounting for the specifics of integrating online and offline interaction, extending beyond the domain of speech therapy alone. Particular attention is drawn to the fact that the polymorphic structure of disorders objectively necessitates an interdisciplinary approach, while intensified digitalization and operations under martial law conditions require a transition to hybrid models. Based on an analysis of scientific literature (I. Lysenko, A. Korol, S. Konoplyasta, A. Synytsia, T. Skrypnyk, O. Martynchuk, A. Kolupayeva), conclusions are drawn that the majority of studies focus on offline formats of interaction within psycho-pedagogical support teams (principles, roles, barriers, parental involvement), whereas mechanisms of team interaction in hybrid environments (considering air raid alerts, migration, and digital divides) remain largely

unexplored. The publication presents three models of collaboration: multidisciplinary (parallel work), interdisciplinary (coordination and joint efforts), and transdisciplinary (boundary crossing and competence exchange). It is noted that offline interaction ensures emotional engagement and nonverbal communication but is limited by logistical constraints; online interaction provides geographical accessibility and asynchronicity (e.g., Google Meet, Zoom), as well as recording of video conferences; hybrid interaction combines the aforementioned advantages but requires high digital competence, quality technical equipment, and stable internet connectivity. The article highlights the main barriers to ensuring interdisciplinary interaction among specialists in special education: technical (unstable internet connection, power outages), communicative (absence of nonverbal cues, Zoom fatigue), organizational (lack of time, duplication of efforts), professional (varying levels of digital literacy), and ethical (confidentiality, emotional burnout). Prospects for the development of this direction over the next six years are analyzed: widespread implementation of hybrid models (in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 787), integration of artificial intelligence for adaptive individualized education plan development, interdisciplinary programs in higher education institutions, and the use of virtual reality/augmented reality technologies.

Keywords: interdisciplinary collaboration, special education, speech therapy, teacher-speech therapist, online interaction, offline interaction, distance interaction.

Постановка проблеми. Зростання кількості дітей із порушеннями психофізичного розвитку, посилене психотравматичними наслідками війни в Україні, міграцією та втратами, вимагає якісно нового рівня організації освітнього супроводу загалом і проведення логокорекційних занять зокрема. Однак реалізація цього завдання наштовхується на значні труднощі, зумовлені поліморфною та комбінованою структурою порушень розвитку, що робить неможливим ефективне розв’язання проблеми в межах виключно логопедичної практики й об’єктивно вимагає послідовного міждисциплінарного підходу.

Значних складнощів додає і перманентне зростання кількості дітей із перинатальним ураженням центральної нервової системи та іншою неврологічною патологією, що зумовлює складну комбіновану структуру порушень розвитку.

Незважаючи на значну кількість досліджень щодо організації інклюзивного навчання та посилення цифровізації освітнього процесу загалом, питання саме міждисциплінарної співпраці фахівців у сфері спеціальної освіти в контексті поєднання онлайн- та офлайн-взаємодії залишається недостатньо вивченим. Існуючі наукові роботи переважно фокусуються або на традиційному офлайн-форматі, або на технічних аспектах дистанційного навчання, не розкриваючи механізмів командної взаємодії в гібридному середовищі.

Таким чином, наукове переосмислення особливостей, моделей і умов ефективної міждисциплінарної співпраці фахівців у сфері спеціальної освіти в

контексті онлайн- та офлайн-взаємодії є не лише актуальним, а й стратегічно важливим завданням. Його вирішення дозволить підвищити якість індивідуального супроводу дітей з ООП, забезпечити безперервність освітнього процесу в умовах невизначеності та закласти науково-методичну основу для підготовки майбутніх фахівців у вищій освіті відповідно до оновлених вимог МОН до міждисциплінарних програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти порушеної проблеми досліджені у наукових публікаціях І. Лисенко, А. Король, С. Коноплястої, А. Синиці, Т. Скрипник, О. Мартинчук. Здебільшого, в опублікованих працях, зокрема в українському науковому дискурсі, розглядається детально питання міждисциплінарної взаємодії в командах психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в умовах офлайн-роботи. Зокрема, проаналізовано принципи партнерської співпраці, компоненти професійної готовності фахівців, розподіл функціональних ролей, типові складнощі командної взаємодії, а також механізми включення батьків у процес супроводу.

Водночас наукові дослідження, спрямовані на особливості міждисциплінарної співпраці фахівців у сфері спеціальної освіти в умовах поєднання онлайн- та офлайн-взаємодії (з урахуванням специфіки воєнного стану, міграційних процесів), практично відсутні. Означене актуалізує доцільність порушеної проблематики.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та систематизація особливостей міждисциплінарної співпраці фахівців у сфері спеціальної освіти в умовах поєднання онлайн- та офлайн-взаємодії, а також визначення ключових організаційно-методичних умов, інструментів і бар'єрів ефективної командної роботи психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в гібридному (змішаному) освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап розвитку спеціальної та інклюзивної освіти в Україні характеризується радикальними трансформаціями, зумовленими цифровізацією, імплементацією принципів інклюзії та триваючим впродовж останніх чотирьох років воєнним станом. Зростання кількості дітей з ООП, посилене психотравматичними наслідками війни, міграцією та втратами, вимагає якісно нового рівня організації освітнього супроводу. Ключовим принципом ефективного супроводу визнано міждисциплінарну співпрацю фахівців – педагогів, дефектологів, логопедів, психологів, соціальних працівників та реабілітологів. Це закріплено в оновленому Примірному положенні про команду психолого-педагогічного супроводу учня з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти (Наказ МОН України від 29.05.2025 № 787, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0787729-25) та рекомендаціях щодо організації освітнього процесу осіб з ООП у 2025/2026 навчальному році (Лист МОН України від 26.08.2025 № 1/17666-25, https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya-

fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-26082025-117666-25-rekomendaciyi.pdf).

Пандемія COVID-19 та повномасштабна війна прискорили перехід до онлайн- і гібридних моделей, які стали єдиним способом збереження освітньої траєкторії для тисяч дітей з ООП. Таким чином, міждисциплінарна співпраця в контексті онлайн- та офлайн-взаємодії є не лише актуальною, а й стратегічно необхідною.

У науковій літературі з інклюзивної та спеціальної освіти традиційно виділяють три основні моделі міждисциплінарної співпраці фахівців, які відрізняються ступенем інтеграції дій, розподілом ролей та рівнем спільної відповідальності (Sisti & Robledo, 2021; Загутіна-Візер та Денисюк, 2023):

1. **Мультидисциплінарна модель** передбачає паралельну, незалежну роботу фахівців різних профілів (педагог, психолог, логопед, дефектолог, реабілітолог тощо). Кожен виконує власну оцінку чи корекційну роботу, а результати узагальнюються на спільних засіданнях. Ця модель забезпечує чіткий розподіл компетенцій, але часто призводить до фрагментарності супроводу та відсутності інтегрованого плану дій.

2. **Міждисциплінарна модель** характеризується активною координацією та спільною відповідальністю. Фахівці регулярно обмінюються інформацією, спільно розробляють індивідуальну програму розвитку (ІПР) поважають рівність професійних ролей і орієнтуються на єдину мету – комплексний розвиток дитини з особливими освітніми потребами. Саме ця модель є домінуючою в українській практиці команд психолого-педагогічного супроводу (КППС), що закріплено в нормативних документах (Наказ МОН України від 29.05.2025 № 787).

3. **Трансдисциплінарна модель** передбачає найвищий рівень інтеграції: фахівці перетинають професійні кордони, обмінюються компетенціями, навчають один одного та проводять спільні втручання. Один спеціаліст може виконувати завдання іншого після відповідної підготовки, що забезпечує безперервність і цілісність супроводу. Ця модель найчастіше застосовується в системах раннього втручання та в умовах обмежених ресурсів.

В українських дослідженнях (Загутіна-Візер та Денисюк, 2023; Колупаєва та Тараценко, 2023) переважна частина робіт присвячена саме офлайн-формату міждисциплінарної взаємодії: принципам партнерства, структурі готовності фахівців, розподілу ролей, бар'єрам командної роботи та механізмам залучення батьків. Водночас питання адаптації цих моделей до онлайн- та гібридного середовища залишається недостатньо вивченим, що є суттєвою дослідницькою прогалиною.

Офлайн-взаємодія (традиційна очна форма) забезпечує прямий особистий контакт, високу емоційну залученість учасників, можливість негайної корекції поведінки та невербальної комунікації. Однак вона обмежена географічними, часовими та логістичними факторами, особливо в умовах воєнного стану, частих повітряних тривог та міграційних процесів.

Онлайн-взаємодія відкриває нові можливості: синхронну комунікацію через Zoom чи Google Meet, асинхронну роботу в Google Classroom, спільних документах Google Docs чи спеціалізованих платформах, залучення фахівців незалежно від їхнього місцезнаходження, фіксацію сесій для подальшого аналізу та використання цифрових інструментів адаптації матеріалів (Kahoot, Learning Apps, Wizer.me тощо). Рекомендації МОН України (Лист від 26.08.2025 № 1/17666-25) прямо передбачають можливість проведення засідань КППС у змішаному (очно-дистанційному) форматі.

Гібридна (онлайн-офлайн) взаємодія поєднує переваги обох підходів і на сьогодні є найбільш адаптивною моделлю для спеціальної освіти в Україні. Практика 2024–2025 років демонструє успішне використання гібридного формату для спільного планування ІПР, проведення корекційних занять у змішаному режимі та оперативного реагування на потреби дитини в умовах нестабільного освітнього середовища. Водночас гібридний формат вимагає від фахівців високого рівня цифрової компетентності, чіткої регламентації ролей та використання спеціальних протоколів комунікації.

Таким чином, перехід від традиційної офлайн-співпраці до гібридних моделей не є лише технічною адаптацією, а якісною трансформацією міждисциплінарної взаємодії, що потребує як теоретичного осмислення, так і практичного вдосконалення інструментів та організаційних умов.

Перехід до гібридного (онлайн-офлайн) формату міждисциплінарної співпраці в спеціальній освіті, попри очевидні переваги, супроводжується низкою суттєвих бар'єрів, які знижують ефективність командної роботи та вимагають спеціальної підготовки фахівців.

Технічні бар'єри залишаються одними з найгостріших: нерівний доступ до стабільного інтернету та сучасних пристроїв (особливо в прифронтових регіонах, сільській місцевості чи серед сімей, що перебувають у міграції), часті перебої зі зв'язком під час повітряних тривог, недостатня технічна оснащеність закладів освіти. Ці проблеми посилюють цифровий розрив і ускладнюють синхронну взаємодію в реальному часі.

Комунікативні бар'єри пов'язані з відсутністю повноцінних невербальних сигналів в онлайн-середовищі (міміка, жести, тон голосу), що ускладнює встановлення довіри, емпатію та швидке вирішення конфліктів у команді. Додатковим фактором є «цифрова втома» (zoom-fatigue), яка проявляється в зниженні концентрації, емоційному виснаженні та зменшенні мотивації до тривалих онлайн-засідань.

Організаційні бар'єри включають хронічний брак часу на спільне планування та координацію дій між фахівцями різних профілів, що часто призводить до дублювання функцій, фрагментарності ІПР або втрати важливих корекційно-розвиткових компонентів. Нормативна невизначеність щодо формату та періодичності гібридних засідань КППС також створює труднощі в плануванні.

Професійні бар'єри зумовлені різним рівнем цифрової компетентності членів команди: від високої готовності молодих фахівців до значних прогалин у старшого покоління. Це призводить до нерівномірного внеску в онлайн-компонент, зниження якості спільних матеріалів та ризику втрати професійної ідентичності в трансдисциплінарній моделі.

Етичні та психологічні бар'єри охоплюють питання конфіденційності даних дитини в онлайн-середовищі (ризики витоку інформації, несанкціонованого доступу), а також професійне вигорання фахівців, посилене емоційним навантаженням від роботи в умовах війни та дистанційного формату.

Дослідження Holman et al. (2025) підтверджують, що без спеціальної компетентнісно-орієнтованої підготовки (включаючи віртуальні симуляції та спільну практику) ефективність міждисциплінарної взаємодії в гібридному форматі може знижуватися на 25–40 %. Аналогічні висновки простежуються в українських матеріалах 2024–2025 рр., де наголошується на необхідності системної цифрової підготовки команд супроводу для подолання цих бар'єрів.

Майбутній розвиток міждисциплінарної співпраці в спеціальній освіті в Україні тісно пов'язаний з цифровою трансформацією системи освіти загалом і спеціальної зокрема. Згідно з пріоритетами МОН України та Стратегією цифрової трансформації освіти, очікується масове впровадження гібридних моделей як норми роботи команд психолого-педагогічного супроводу (відповідно до оновленого Примірного положення про КППС, Наказ МОН від 29.05.2025 № 787).

Одним із ключових напрямів стане **інтеграція штучного інтелекту** (AI) для адаптивного планування індивідуальних програм розвитку (ІПР/ІОП), автоматичного моніторингу прогресу дитини, генерації рекомендацій для фахівців та персоналізованих корекційних матеріалів. AI-інструменти дозволять прогнозувати ризики регресу, оптимізувати розподіл навантаження в команді та забезпечити дані для evidence-based практики.

Інший стратегічний напрям — **розвиток міждисциплінарних освітніх програм** у закладах вищої освіти (ЗВО), включаючи комбіновані (онлайн + офлайн) модулі з цифрової компетентності, віртуальних симуляцій (наприклад, Mursion-подібні платформи) та підготовки до гібридної командної роботи. Це дозволить формувати фахівців, готових до реалій 2030-х років.

Важливим кроком стане **створення національної цифрової платформи** для КППС — єдиної інформаційно-комунікаційної системи, де зберігатиметься електронне портфоліо дитини, фіксуватимуться спільні плани, протоколи засідань, результати моніторингу та рекомендації. Така платформа (аналогічно до державної платформи професійного розвитку педагогів, проєкт якої обговорюється МОН у 2026 р.) забезпечить безперервність супроводу, верифікацію документів та міжвідомчу координацію.

У довгостроковій перспективі (до 2032 р.) очікується посилення міжнародної співпраці, обмін практиками blended learning для дітей з ООП у

діаспорі, а також перехід від реактивної до проактивної моделі супроводу — з використанням learning analytics, предиктивної аналітики та інтеграцією VR/AR для корекційних занять.

Висновки. Міждисциплінарна співпраця фахівців у сфері спеціальної освіти в гібридному (онлайн-офлайн) контексті є ключовим фактором забезпечення якості, безперервності та індивідуалізації освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасних викликів — цифровізації, воєнного стану та посиленого цифрового розриву.

Гібридний формат поєднує переваги традиційної очної взаємодії (емоційна залученість, невербальна комунікація) та онлайн-можливостей (географічна доступність, асинхронна координація, цифрові інструменти), але вимагає системного подолання технічних, комунікативних, організаційних, професійних та етичних бар'єрів через спеціальну підготовку команд та нормативне врегулювання.

Перспективи розвитку на 2026–2032 роки пов'язані з масовим впровадженням гібридних моделей, інтеграцією AI, створенням національних цифрових платформ та оновленням підготовки фахівців у ЗВО. Подальші дослідження мають фокусуватися на емпіричній верифікації ефективності гібридних моделей, розробці цифрових інструментів для міждисциплінарних команд та оцінці впливу цих трансформацій на результати навчання дітей з ООП.

Ці напрями дозволять не лише адаптуватися до поточних реалій, а й закласти основу для інноваційної, інклюзивної та стійкої системи спеціальної освіти в Україні.

Література:

1. Aura Intelligence. 2025 Report: The Skills Employers Can't Hire Fast Enough. 2025. URL: https://www.prnewswire.com/news-releases/aura-intelligence-2025-report-the-skills-employers-cant-hire-fast-enough-302341931.html (дата звернення: 24.02.2026).

2. Holman K. C. та ін. Competency-based interprofessional education enhances collaboration skills in special education and speech-language pathology students. Frontiers in Education. 2025. DOI: 10.3389/feduc.2025.1581257.

3. Sisti M. K., Robledo J. A. Interdisciplinary Collaboration Practices between Education Specialists and Related Service Providers. The Journal of Special Education Apprenticeship. 2021. Vol. 10, № 1. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1302874.pdf (дата звернення: 24.02.2026).

4. Загутіна-Візер Я. Ю., Денисюк О. Принципи міждисциплінарної взаємодії фахівців команди супроводу молодших школярів з особливими освітніми потребами. Київ, 2023. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46089/1/O_Denysiuk_Ya_Zagutina_Vizer_VH_fpsrso.pdf (дата звернення: 24.02.2026).

5. Колупаєва А. А., Тараценко О. М. Інклюзивна освіта: покроково для педагогів : практичний посібник. Київ, 2023. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739317/1/Kolupaeva. Taranchenko.Inclusia.Pokrokovo.pdf (дата звернення: 24.02.2026).

6. Мацюк О. М., Кучерак І. В. Актуальні тенденції логопедичної практики у сучасних кризових умовах. Спеціальна освіта та соціальна інклюзія: виклики XXI століття : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Запоріжжя, 21 лист. 2025 р.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. С. 94–95. URL:

https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/29898/0064758.pdf?sequence=3#page=95 (дата звернення: 24.02.2026).

7. Про внесення змін до Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу учня з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 29.05.2025 № 787. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0787729-25 (дата звернення: 24.02.2026).

8. Про організацію освітнього процесу осіб з особливими освітніми потребами у 2025/2026 навчальному році : лист Міністерства освіти і науки України від 26.08.2025 № 1/17666-25. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya-fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-26082025-117666-25-rekomendaciyi.pdf (дата звернення: 24.02.2026).

References

1. Aura Intelligence. (2025). 2025 Report: The Skills Employers Can't Hire Fast Enough. PR Newswire. URL: https://www.prnewswire.com/news-releases/aura-intelligence-2025-report-the-skills-employers-cant-hire-fast-enough-302341931.html (accessed February 24, 2026).

2. Holman, K. C., et al. (2025). Competency-based interprofessional education enhances collaboration skills in special education and speech-language pathology students. *Frontiers in Education*. DOI: 10.3389/feduc.2025.1581257.

3. Sisti, M. K., & Robledo, J. A. (2021). Interdisciplinary collaboration practices between education specialists and related service providers. *The Journal of Special Education Apprenticeship, 10*(1). URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1302874.pdf (accessed February 24, 2026).

4. Zahutina-Vizer, Ya. Yu., & Denysiuk, O. (2023). Principles of interdisciplinary interaction of specialists in the support team for primary school children with special educational needs [Pryntsypy mizhdystsyplinarnoi vzaiemodii fakhivtsiv komandy suprovodu molodshykh shkoliariv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy]. Kyiv. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46089/1/O_Denysiuk_Ya_Zagutina_Vizer_VH_fpsrso.pdf (accessed February 24, 2026). [in Ukrainian]

5. Kolupayeva, A. A., & Tarashchenko, O. M. (2023). Inclusive education: step by step for teachers: practical guide [Inkluzyvna osvita: pokrokovo dlia pedahohiv: praktychnyi posibnyk]. Kyiv. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739317/1/Kolupaeva.Taranchenko.Inclusia.Pokrokovo.pdf (accessed February 24, 2026). [in Ukrainian]

6. Matsiuk, O. M., & Kucherak, I. V. (2025). Current trends in speech therapy practice in modern crisis conditions [Aktualni tendentsii lohopedichnoi praktyky u suchasnykh kryzovykh umovakh]. In *Special education and social inclusion: challenges of the 21st century: proceedings of the IV All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation* (Zaporizhzhia, November 21, 2025) (pp. 94–95). Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University. URL: https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/12345/29898/0064758.pdf?sequence=3#page=95 (accessed February 24, 2026). [in Ukrainian]

7. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2025). On amendments to the Model regulation on the team of psychological and pedagogical support for a student with special educational needs in a general secondary education institution: Order No. 787 dated May 29, 2025 [Pro vnesennia zmin do Prymirnoho polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu uchnia z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v zakladi zahalnoi serednoi osvity: nakaz MON Ukrainy vid 29.05.2025 № 787]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0787729-25 (accessed February 24, 2026). [in Ukrainian]

8. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2025). On the organization of the educational process for persons with special educational needs in the 2025/2026 academic year: Letter No. 1/17666-25 dated August 26, 2025 [Pro orhanizatsiiu osvitnoho protsesu osib z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u 2025/2026 navchalnomu rotsi: lyst MON Ukrainy vid 26.08.2025 № 1/17666-

25]. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/dlya-fakhivtsiv/metodichni-rekomendatsii-2/list-mon-26082025-117666-25-rekomendaciyi.pdf (accessed February 24, 2026). [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 376-056.264:[373:004]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1360-1376

Кучерак Ірина Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0002-4199-1328

Кучерак Михайло Петрович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності А6 Спеціальна освіта, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0009-0002-8654-6508

Соловйова Тетяна Геннадіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти Запорізького національного університету, м. Запоріжжя, https://orcid.org/ 0000-0003-3676-7978

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛОГОПЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті здійснено теоретичне узагальнення підходів до організації логопедичної допомоги в умовах цифрового освітнього середовища. Зміна форматів навчання, зокрема перехід до дистанційної та змішаної взаємодії, впливає на побудову занять, способи подачі матеріалу та характер професійної діяльності фахівця. Мовлення розглянуто як багаторівневу психічну діяльність, що формується у взаємодії когнітивних, мовних і соціальних чинників та зумовлює необхідність цілісного підходу до організації допомоги.

Проаналізовано структуру мовленнєвої діяльності через взаємозв'язок фонетико-фонематичного, лексико-граматичного та комунікативного компонентів і показано, як їх узгодженість впливає на характер порушень та логіку побудови корекційно-мовленнєвої роботи. Узагальнено принципи організації допомоги, які задають орієнтири для побудови фахової діяльності незалежно від формату взаємодії, проте набувають специфічного змісту в цифровому середовищі. Розкрито особливості цифрового освітнього середовища як цілісної системи, що визначає способи організації взаємодії, структуру занять і добір засобів. Уточнено роль цифрових інструментів у підтриманні уваги, забезпеченні наочності та організації зворотного зв'язку. Окреслено зміни, які відбуваються у дистанційному форматі: скорочення тривалості видів діяльності, підвищення вимог до чіткості інструкцій і зростання значення візуальної підтримки. Обґрунтовано умови результативності допомоги, серед яких структурованість діяльності, доступність пояснень, участь дорослих і належні технічні умови. У роботі також уточнено методологічні засади дослідження та запропоновано

систему критеріїв оцінювання ефективності організації допомоги, що враховує мовленнєвий розвиток, особливості комунікації, рівень залученості та результати діяльності. Отримані узагальнення можуть бути використані для подальшого опрацювання моделей організації корекційно-мовленнєвої роботи в цифровому середовищі.

Ключові слова: цифрове освітнє середовище, логопедична допомога, мовленнєва діяльність, комунікативна взаємодія, дистанційне навчання, методологічні підходи.

Kucherak Iryna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0002-4199-1328

Kucherak Mykhailo Petrovych Master's degree student (second level of higher education) in Specialty A6 Special Education, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0009-0002-8654-6508

Soloviova Tetiana Hennadiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, https://orcid.org/0000-0003-3676-7978

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ORGANIZING SPEECH THERAPY ASSISTANCE IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article presents a theoretical generalization of approaches to organizing speech therapy assistance in a digital educational environment. Changes in learning formats, particularly the shift to distance and blended interaction, influence the structure of sessions, the presentation of materials, and the nature of professional activity. Speech is considered as a multi-level mental activity formed through the interaction of cognitive, linguistic, and social factors, which requires a holistic approach to organizing assistance. The structure of speech activity is analyzed through the interrelation of phonetic-phonemic, lexical-grammatical, and communicative components. Their coordination determines both the manifestation of speech disorders and the logic of corrective intervention. The principles guiding the organization of assistance are summarized as a framework that remains relevant across different formats, while acquiring specific features in a digital context.The digital educational environment is described as a system that shapes interaction, determines the structure of sessions, and influences the selection of tools. The role of digital resources in maintaining attention, providing visual support, and organizing feedback is clarified. The study highlights changes typical for distance formats, including shorter activity

segments, increased demands for clarity of instructions, and a greater reliance on visual support. The conditions ensuring the effectiveness of assistance are substantiated, including structured activity, accessibility of instructions, involvement of adults, and technical readiness. The methodological foundations of the research are specified, and a set of criteria for evaluating effectiveness is proposed, covering speech development, communication features, level of engagement, and task performance. The results can be used to further develop models of organizing corrective speech therapy work in digital environments.

Keywords: digital educational environment, speech therapy assistance, speech activity, communicative interaction, distance learning, methodological approaches.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена змінами в організації освітнього процесу в Україні, які посилилися в умовах воєнного стану та цифрової трансформації освіти. Перехід до дистанційних і змішаних форматів навчання став вимушеним рішенням для значної частини закладів освіти. У таких умовах надання корекційно-педагогічної допомоги відбувається за іншою логікою взаємодії, що впливає на її зміст, структуру та результативність. Також зростає кількість осіб з особливими освітніми потребами, інтегрованих у загальноосвітній простір. Це підвищує запит на фахову підтримку мовленнєвого розвитку та вимагає забезпечення її безперервності незалежно від формату навчання. Традиційні способи організації занять, орієнтовані на безпосередній контакт, не забезпечують необхідної гнучкості в ситуаціях дистанційної взаємодії, що зумовлює потребу в переосмисленні підходів до побудови корекційно-мовленнєвої роботи.

Нормативно-правові документи України закріплюють право осіб з особливими освітніми потребами на отримання освітніх і корекційних послуг у різних формах, зокрема дистанційній. Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту» визначають варіативність організації освітнього процесу та необхідність створення умов для доступності й якості освітніх послуг. Це створює підґрунтя для впровадження цифрових інструментів у практику роботи фахівця, однак не супроводжується достатнім рівнем методологічного узагальнення.

Практика дистанційної роботи розвивається швидше, ніж її наукове осмислення. Наявні дослідження здебільшого описують окремі технології або прийоми, не формуючи цілісного бачення організації допомоги в цифровому освітньому середовищі. Недостатньо визначеними залишаються критерії оцінювання результативності, способи добору методів дослідження та підходи до інтерпретації отриманих результатів в умовах опосередкованої взаємодії.

Додатковим чинником є вплив психоемоційного навантаження на дітей, пов’язаного з нестабільністю освітнього середовища, зміною місця проживання, обмеженням звичних форм спілкування. Це ускладнює процес мовленнєвого розвитку та потребує більш чітко структурованої і науково обґрунтованої

організації допомоги. Отже, необхідність теоретичного узагальнення та визначення методологічних основ організації логопедичної допомоги в умовах цифрового освітнього середовища зумовлена поєднанням трансформації освітніх форматів, зростанням потреби у фаховій підтримці та відсутністю цілісної системи науково обґрунтованих підходів до дослідження і практичної реалізації такої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема організації корекційно-мовленнєвої допомоги має ґрунтовне теоретичне підґрунтя, сформоване в межах психології та педагогіки. Базові положення щодо взаємозв'язку мовлення і мислення, ролі соціального середовища у розвитку особистості розкрито у працях Л. Виготського, О. Лурії, К. Глушенко, Л. Калмикової, І. Лапшиної, О. Савченко та ін. На думку О. Леонтьєва, мовлення формується в процесі діяльності та спілкування, що визначає його соціальну природу. Цю позицію підтримують І. Мартиненко, Н. Суховієнко, В. Кизилова, які розглядають мовленнєвий розвиток як складний системний процес.

Подальший розвиток уявлень пов'язаний із нейропсихологічним підходом. У дослідженнях М. Шеремет, Ю. Коломієць, Ю. Рібцун, Л. Кашуби, В. Стрілець, Ю. Михальської, С. Михальської, мовлення трактується як результат функціонування складних мозкових систем. Як зазначає Ю. Михальська, порушення мовленнєвої діяльності пов'язані з недостатньою узгодженістю психічних процесів, що потребує комплексного впливу. Ми поділяємо цю думку, оскільки вона орієнтує на врахування індивідуальних особливостей розвитку.

У вітчизняній спеціальній педагогіці значну увагу приділено змісту та організації фахової допомоги. У працях О. Вашуленко, В. Борисенко, О. Боряк, Л. Калмикової обґрунтовано структуру мовленнєвої діяльності, визначено її основні компоненти та етапи формування. Як зазначають науковці, ефективність корекційної роботи залежить від системності, послідовності та узгодженості дій фахівця. Питання методів дослідження висвітлено у працях Н. Манько, І. Мойсеєнко, О. Білюк, Л. Галаєвської, В. Іванової, Л. Зданевич та ін., де теоретичні та емпіричні методи розглядаються як взаємодоповнювальні. За свідченнями Л. Калмикової, поєднання спостереження, експерименту та аналізу результатів діяльності забезпечує обґрунтованість висновків. Це положення зберігає свою значущість і в сучасних умовах.

Останні дослідження пов'язані з упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій у спеціальну освіту. У роботах С. Іванчук, С. Цимбал-Слатвінської, В. Коваленко, В. Заіки, М. Мар'єнко, А. Сухіх та ін., підкреслюється роль цифрових інструментів у розширенні можливостей взаємодії та організації занять. Як зазначають науковці, використання технологій змінює характер комунікації між фахівцем і дитиною та потребує адаптації методик.

Проблеми дистанційної взаємодії розглядаються також у працях зарубіжних науковців M. Overby, B. Bhattarai, T. Sanghavi, B. Abhishek, Van

Lierde K., C. Alighieri та ін., де описано особливості проведення занять і підтримання контакту в онлайн-форматі. Дослідники звертають увагу на необхідність чіткого структурування діяльності та використання візуальної підтримки. Отже, наявні дослідження формують теоретичну основу для розуміння організації корекційно-мовленнєвої допомоги, однак питання її наукового обґрунтування в умовах цифрового освітнього середовища потребує подальшого узагальнення.

Мета даної роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та визначенні методологічних основ організації логопедичної допомоги в умовах цифрового освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Мовлення розглядається як складна форма психічної діяльності, що забезпечує опосередковану взаємодію людини з оточенням і виконує регуляторну функцію у процесі пізнання та спілкування [1; 2]. Його формування відбувається у взаємозв'язку з розвитком мислення, пам'яті, уваги, а також емоційно-вольової сфери. Загальновідомо, що рівень сформованості мовлення визначає можливості включення особистості у соціальні відносини та впливає на засвоєння досвіду.

На думку Н. Суховієнко [3], мовленнєва діяльність має системну будову і охоплює низку взаємопов'язаних компонентів, кожен із яких виконує окрему функцію, але реалізується у єдиному процесі. Йдеться про поєднання сенсомоторних механізмів, лексико-граматичного оформлення та комунікативного наміру. За свідченнями авторки, саме ця цілісність забезпечує можливість переходу від окремих мовленнєвих дій до розгорнутого висловлювання. Особливу роль у становленні мовлення відіграє діяльність як форма активного освоєння дійсності. Як зазначають науковці [2; 3], мовлення формується у процесі взаємодії з предметним і соціальним середовищем, де воно набуває функціонального змісту. Через практичні дії, спільну діяльність і комунікацію відбувається поступове засвоєння мовних засобів і їх включення у власну активність. У цьому контексті ми поділяємо думку, що розвиток мовлення не можна розглядати ізольовано від загальної структури діяльності.

Соціальне середовище визначає умови, у яких відбувається мовленнєвий розвиток. За спостереженнями І. Мартиненко [4], характер взаємодії з дорослими, насиченість мовного оточення та якість комунікативних ситуацій безпосередньо впливають на темп і особливості засвоєння мовлення. Вважаємо, що саме у процесі живого спілкування формується здатність використовувати мовні засоби відповідно до ситуації, що має принципове значення для подальшої корекційно-мовленнєвої роботи.

У психологічних і педагогічних дослідженнях мовлення розглядається як інструмент мислення і засіб організації поведінки. Внутрішнє мовлення виступає механізмом планування і контролю дій, тоді як зовнішнє забезпечує комунікацію та передачу інформації. Такий підхід дозволяє пояснити труднощі, що виникають при порушеннях мовлення, оскільки вони пов'язані і з артикуляційними

або фонетичними аспектами, і із загальною організацією психічної діяльності [3]. Виходячи з цього, логопедична допомога має спиратися на розуміння мовлення як багаторівневої системи. Вона відображає врахування взаємозв'язку мовленнєвих і немовленнєвих процесів, а також умов, у яких відбувається розвиток. На нашу думку, така позиція дозволяє визначити зміст і напрями фахового впливу, орієнтованого на відновлення або формування повноцінної комунікативної діяльності.

Розгляд мовленнєвої діяльності у структурному аспекті дає змогу точніше визначити, які саме ланки зазнають порушення і яким чином це впливає на загальний характер комунікації. У спеціальній педагогіці та психології її прийнято аналізувати як багаторівневу систему, у якій поєднуються звукове оформлення висловлювання, словниково-граматична організація та здатність використовувати мовлення відповідно до ситуації спілкування. Така побудова дозволяє побачити не окремий симптом, а внутрішню структуру труднощів, що має принципове значення для подальшої роботи.

Одним із базових компонентів є фонетико-фонематичний рівень. Він охоплює правильну вимову звуків, розрізнення фонем, здатність до звукового аналізу й синтезу, а також формування чітких слухо-вимовних зв'язків. За свідченнями В. Кизилової [5], саме ця ланка створює основу для повноцінного сприймання і відтворення усного мовлення. Якщо дитина не розрізняє близькі за звучанням фонеми, не утримує звукову послідовність або не співвідносить почуте з власною артикуляцією, це позначається на всій подальшій мовленнєвій побудові. При фонетико-фонематичних порушеннях ускладнюється не тільки звуковимова. Спотворення, заміни, змішування звуків, нестійкість фонематичних уявлень позначаються на словниковому запасі, розумінні мовлення, оволодінні навичками читання і письма. Недостатність фонематичного сприймання часто виявляється у труднощах добору слів, неточному відтворенні складової структури, порушенні темпу й ритму мовлення. У таких випадках ідеться вже не про ізольований дефект звукового оформлення, а про зміни, що поширюються на ширший мовленнєвий контекст.

Наступним важливим компонентом є лексико-граматичний рівень. Його зміст становлять словниковий запас, значення слів, граматичні зв'язки, уміння будувати словосполучення і речення, користуватися морфологічними та синтаксичними засобами. Саме завдяки цій ланці висловлювання набуває змістової точності та структурної завершеності. На думку Д. Дубась [6], рівень сформованості словника і граматичної будови мовлення відображає мовні можливості та загальний стан пізнавального розвитку. Порушення лексико-граматичного оформлення можуть виявлятися по-різному. У частини дітей спостерігається обмежений активний і пасивний словник, труднощі розуміння узагальнювальних понять, неточність уживання слів за значенням. В інших випадках на перший план виходять аграматизми, спрощення синтаксичних конструкцій, помилки у словозміні й словотворенні. За таких умов дитина часто

користується елементарними мовними моделями, уникає складніших конструкцій, що збіднює висловлювання і звужує можливості повноцінного спілкування. Ми поділяємо думку, що лексико-граматична недостатність істотно впливає на зв'язність мовлення, оскільки обмежує можливість розгорнуто передавати зміст.

Окрему увагу слід приділити комунікативному рівню. Він пов'язаний із використанням мовлення як засобу взаємодії, передбачає розуміння ситуації спілкування, врахування співрозмовника, намірів, умов і мети висловлювання. У межах цього компонента важливими є здатність ініціювати контакт, підтримувати діалог, ставити запитання, уточнювати інформацію, користуватися мовленням для регуляції поведінки й організації спільної діяльності. За свідченнями І. Мартиненко [4], саме комунікативна складова показує, наскільки мовлення включене в реальне життя дитини і чи виконує воно функцію повноцінного засобу взаємодії. У разі мовленнєвих порушень комунікативна ланка нерідко виявляється ослабленою навіть тоді, коли окремі мовні засоби частково сформовані. Дитина може мати певний словниковий запас або відносно зрозумілу вимову, але не використовувати ці можливості в реальному спілкуванні. Іноді спостерігається пасивність у контакті, труднощі побудови діалогу, невміння підтримати тему, низька здатність до мовленнєвої ініціативи. Це пов'язано з тим, що мовлення виконує не тільки номінативну або інформаційну функцію, а ще і забезпечує включення особистості у соціальну взаємодію. Тому дефіцит комунікативного використання мовних засобів потребує такого ж уважного аналізу, як і недоліки звукового чи граматичного оформлення.

Фонетико-фонематичний, лексико-граматичний і комунікативний компоненти не існують ізольовано. Вони перебувають у постійній взаємодії, і порушення однієї ланки закономірно впливає на інші. Недостатність фонематичного сприймання ускладнює накопичення словника та формування граматичних узагальнень. Обмежений словниковий запас, своєю чергою, звужує зміст висловлювання і послаблює його комунікативну виразність. Дефіцит досвіду спілкування негативно позначається на темпі засвоєння мовних засобів. Як зазначають науковці, саме системний характер мовлення пояснює, чому за наявності первинного порушення в одній сфері часто спостерігаються вторинні відхилення в інших. Цей взаємозв'язок особливо помітний при різних формах мовленнєвих порушень. Так, при фонетико-фонематичному недорозвиненні на передній план виходять труднощі звукового аналізу, диференціації фонем, правильної вимови, але згодом вони починають впливати і на формування письма, читання, точність слововживання. При загальному недорозвиненні мовлення зміни охоплюють ширший спектр: спостерігається недостатність словника, граматичної будови, зв'язного висловлювання, часто поєднана з порушенням звукової сторони. У дітей із системними мовленнєвими порушеннями труднощі можуть проявлятися у зниженій здатності до планування висловлювання, слабкій мовленнєвій ініціативі, неточності мовного оформлення

думки. На нашу думку, у кожному з цих випадків необхідно аналізувати і зовнішній прояв дефекту, і його внутрішню будову.

Організація корекційно-мовленнєвої роботи спирається на принципи, що визначають її зміст, послідовність і результат. Вони відображають уявлення про мовлення як багаторівневу діяльність і задають орієнтири для побудови фахової допомоги. Як зазначає Н. Савінова [7], їх дотримання забезпечує цілісність впливу та узгодженість складових.

Принцип системності орієнтує на розгляд мовлення як єдиної структури, у якій усі компоненти взаємопов'язані. Робота спрямовується на формування зв'язків між звуковою, лексичною та граматичною сторонами з їх включенням у комунікацію. Ізольоване опрацювання окремих елементів не забезпечує стійкого результату без урахування їх місця в загальній системі. Принцип поетапності визначає логіку побудови процесу: від простих дій до складніших, від базових передумов до розгорнутого мовлення. Кожен етап має власні завдання й критерії оцінювання. Порушення цієї послідовності знижує ефективність засвоєння. Вважаємо, що чітке структурування дає змогу уникнути перевантаження і сприяє поступовому закріпленню нових умінь.

Принцип індивідуалізації передбачає врахування рівня сформованості мовлення, пізнавальних можливостей, темпу засвоєння та умов розвитку. Навіть за подібних порушень структура труднощів відрізняється, що потребує варіативності завдань, способів подання матеріалу й характеру підтримки. Принцип функціональної спрямованості орієнтує на використання мовних засобів у реальних ситуаціях спілкування. Навички набувають значення тоді, коли включаються у практичну діяльність. Зв'язок мовлення з дією і наміром забезпечує його повноцінний розвиток [6; 7].

Важливим є також принцип узгодженості дій фахівців. Результативність залежить від взаємодії логопеда, педагогів, психологів і родини. Спільне визначення цілей і єдині підходи створюють цілісний простір, у якому сформовані вміння закріплюються в повсякденному спілкуванні.

Отже, поєднання системності, поетапності, індивідуалізації та орієнтації на комунікативний результат визначає логіку організації допомоги і забезпечує її послідовність.

Визначені принципи окреслюють загальну логіку побудови корекційно-мовленнєвої роботи та умови її результативності. Вони задають орієнтири для організації допомоги незалежно від формату взаємодії, проте спосіб їх реалізації змінюється залежно від освітнього контексту. Поширення цифрових технологій трансформує умови фахової діяльності, впливає на способи організації занять, характер контакту з вихованцями та добір засобів впливу. Це потребує уточнення підходів до побудови роботи з урахуванням специфіки опосередкованої взаємодії, технічних можливостей і нових форматів комунікації.

У зв'язку з цим доцільно перейти до розгляду особливостей організації логопедичної допомоги в умовах цифрового освітнього середовища, зокрема

зосередитися на його характеристиці, структурі та ролі цифрових інструментів у професійній діяльності фахівця.

Цифрове освітнє середовище виступає умовою, у якій реалізується сучасна фахова діяльність спеціаліста. Воно охоплює сукупність технічних засобів, програмних ресурсів, електронних матеріалів і комунікативних платформ, що забезпечують організацію навчально-корекційного процесу. На думку С. Цимбал-Слатвінської [8], таке середовище слід розглядати не як допоміжний інструмент, а як цілісну систему, що визначає способи взаємодії, подання матеріалу та контролю результатів. Структурно цифрове освітнє середовище включає кілька взаємопов'язаних компонентів. Технічний компонент забезпечує доступ до пристроїв і мережі, що уможливлює проведення занять. Змістовий охоплює електронні ресурси, дидактичні матеріали, мультимедійний контент. Комунікативний пов'язаний із використанням платформ для синхронної та асинхронної взаємодії. Організаційний визначає способи планування, структурування діяльності та оцінювання результатів. Як зазначають науковці, ефективність роботи залежить від узгодженості цих складових і здатності фахівця інтегрувати їх у єдиний процес [8; 9].

Перехід до цифрового формату змінює характер взаємодії з дитиною. Безпосередній контакт замінюється опосередкованим, що впливає на способи залучення до діяльності, підтримання уваги та надання зворотного зв'язку. У таких умовах зростає роль чіткості інструкцій, структурованості занять і використання візуальної підтримки. За свідченнями А. Гети [9], організація роботи потребує врахування темпу сприймання інформації, обмежень екранної комунікації та необхідності чергування видів діяльності. Цифрові інструменти посідають важливе місце у професійній практиці логопеда. Вони забезпечують подання матеріалу, моделювання мовленнєвих ситуацій, закріплення навичок і контроль динаміки розвитку. До таких засобів належать інтерактивні платформи, онлайн-дошки, мультимедійні вправи, відео- та аудіоматеріали. Їх використання є доцільним за умови підпорядкування корекційній меті, а не формальному включенню в заняття.

Застосування цифрових ресурсів змінює й роль фахівця. Він виступає організатором роботи та координатором взаємодії у віртуальному просторі, добирає оптимальні засоби, регулює темп і підтримує активність дитини.

Вважаємо, що результативність діяльності у таких умовах визначається здатністю поєднувати традиційні підходи з можливостями цифрового середовища, зберігаючи спрямованість на розвиток мовлення як засобу спілкування.

Перехід до дистанційного формату зумовлює зміну способу проведення занять, а також внутрішньої побудови корекційно-мовленнєвої роботи. Традиційна структура, що має на увазі безпосередню взаємодію, потребує перегляду з урахуванням опосередкованого характеру спілкування. На думку В. Заіки [9], ефективність занять у таких умовах залежить від чіткого структурування діяльності та логічної послідовності її етапів.

Заняття в онлайн-форматі, як правило, мають більш дроблену структуру. Зменшується тривалість окремих видів діяльності, збільшується кількість переходів між завданнями, частіше використовується зміна видів активності. Це пов'язано з особливостями утримання уваги в умовах екранної взаємодії. Надмірна тривалість одноманітних вправ знижує ефективність роботи, тоді як варіативність і чітка організація підтримують залученість дитини [10].

Зміст допомоги також зазнає змін. Добір матеріалу орієнтується на можливості його візуалізації та доступність сприймання через екран. Частина традиційних прийомів потребує адаптації або заміни, зокрема ті, що передбачають безпосередній тактильний чи артикуляційний вплив. У цьому контексті ми поділяємо думку, що зміст роботи має визначатися програмними вимогами та умовами реалізації завдань у цифровому середовищі. І особливого значення набуває подача матеріалу. Вона повинна бути чіткою, структурованою та візуально підтриманою. Інструкції формулюються коротко, з урахуванням можливостей сприймання і потреби в повторенні. Як зазначає M. Overby [10], у дистанційному форматі зростає роль вербальної точності та послідовності пояснення, оскільки можливості спонтанного коригування дій дитини обмежені. Вважаємо, що ефективність виконання завдань значною мірою залежить від зрозумілості інструкцій і наявності опор, які полегшують їх виконання.

Візуальні та мультимедійні засоби стають важливим елементом організації роботи. Зображення, схеми, анімації, інтерактивні вправи допомагають утримувати увагу, сприяють кращому розумінню завдань і забезпечують наочність мовного матеріалу. Використання таких засобів дозволяє компенсувати відсутність безпосереднього контакту та підвищує ефективність взаємодії. Разом із тим їх застосування потребує доцільності й відповідності поставленим цілям.

Цифровий формат змінює і характер взаємодії між фахівцем і дитиною. Вона стає більш регламентованою, потребує чіткого розподілу часу, продуманого переходу між етапами та постійного контролю активності. Зростає значення зворотного зв'язку, який має бути оперативним і зрозумілим. Очевидно, що у таких умовах змінюється не тільки форма організації роботи, а і її логіка, оскільки кожен елемент діяльності потребує спеціального планування.

Отже, трансформація змісту і форм організації логопедичної допомоги в дистанційному форматі виявляється у зміні структури занять, особливостях подачі матеріалу, підвищенні ролі інструкцій та активному використанні візуальних і мультимедійних засобів. Це створює підґрунтя для перегляду підходів до побудови роботи з урахуванням нових умов взаємодії.

Загальновідомо, що комунікативна взаємодія в дистанційному форматі має інший характер порівняно з безпосереднім спілкуванням. Опосередкованість контакту впливає на здатність підтримувати увагу, своєчасно реагувати на дії дитини та коригувати її діяльність у процесі виконання завдань. Як зазначають науковці B. Bhattarai та T. Sanghavi [11], відсутність живої присутності ускладнює встановлення емоційного контакту і потребує додаткових засобів

залучення. Підтримання уваги стає одним із ключових завдань. Діти швидше втомлюються, легше відволікаються, що зумовлює необхідність частішої зміни видів діяльності та чіткого ритму заняття. Регуляція темпу має враховувати індивідуальні можливості дитини і поєднувати періоди активної роботи з короткими паузами.

Також особливого значення набуває організація зворотного зв'язку. Він має бути оперативним, зрозумілим і достатньо частим, щоб підтримувати активність і спрямовувати виконання завдань. У дистанційному форматі це досягається через поєднання вербальних пояснень, візуальних підказок і демонстрації зразків. Вважаємо, що саме якість зворотного зв'язку значною мірою визначає ефективність взаємодії в умовах онлайн-роботи.

Результативність організації корекційно-мовленнєвої допомоги в цифровому середовищі визначається сукупністю умов, що забезпечують цілісність і послідовність фахового впливу. Ефективність роботи залежить від змісту завдань та того, наскільки продумано й організовано сам процес взаємодії [12].

Однією з основних умов є чітке структурування діяльності. Заняття мають логічно вибудувану послідовність, зрозумілі етапи та передбачуваний ритм. Це дозволяє дитині орієнтуватися у процесі, знижує рівень напруження та сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Структурованість особливо важлива в умовах дистанційної взаємодії, де відсутні додаткові засоби спонтанного регулювання поведінки. Використання візуальної підтримки також виступає необхідною умовою організації роботи. Зображення, схеми, символи, інтерактивні матеріали допомагають конкретизувати завдання, полегшують розуміння інструкцій і підтримують увагу. Вважаємо, що візуальні опори виконують функцію своєрідного «посередника» між словесним поясненням і дією дитини.

Доступність інструкцій теж має принципове значення. Вони повинні бути чіткими, лаконічними та відповідати рівню розвитку дитини. За свідченнями І. Черніченко [13], надмірно складні або нечітко сформульовані вказівки ускладнюють виконання завдань і знижують ефективність заняття. У цифровому форматі це особливо відчутно, оскільки можливості додаткового пояснення обмежені. Важливою умовою є і участь батьків або осіб, які супроводжують дитину під час занять. Вони допомагають організувати робоче місце, підтримують виконання завдань, забезпечують технічну сторону процесу. Залучення дорослого підвищує стабільність взаємодії та сприяє закріпленню сформованих умінь у повсякденному спілкуванні.

І, врешті, не менш значущими є технічні умови. Стабільне інтернет-з'єднання, якість звуку і зображення, зручність використання платформ безпосередньо впливають на перебіг заняття. Технічні проблеми порушують темп роботи, ускладнюють сприймання матеріалу і знижують рівень включеності дитини. Ми поділяємо думку, що технічна підготовленість є базовою передумовою результативної діяльності. Відтак, поєднання чіткого структурування, візуальної підтримки, доступності інструкцій, участі дорослих і належних

технічних умов створює підґрунтя для ефективної організації логопедичної допомоги в цифровому освітньому середовищі.

Окреслені умови дозволяють визначити чинники, що забезпечують результативність організації корекційно-мовленнєвої допомоги в цифровому середовищі. Вони відображають практичний рівень побудови роботи та конкретизують вимоги до її реалізації в сучасних умовах. Разом із тим для цілісного розуміння цієї проблематики необхідно звернутися до теоретико-методологічних засад її вивчення. Аналіз організації допомоги потребує опори на наукові підходи, які дають змогу розкрити її як складне, багаторівневе явище, визначити структуру, взаємозв'язки компонентів і логіку функціонування. У зв'язку з цим доцільно перейти до розгляду методологічних основ дослідження організації логопедичної допомоги, зокрема наукових підходів до її аналізу як системного явища.

Дослідження організації логопедичної допомоги в умовах цифрового середовища передбачає поєднання теоретичних і емпіричних методів.

Теоретичний аналіз наукових джерел, узагальнення підходів науковців [12], порівняння результатів досліджень дозволяють окреслити основні закономірності побудови роботи та уточнити понятійний апарат. Водночас вивчення практики вимагає звернення до методів, що дають змогу зафіксувати реальні особливості організації діяльності в онлайн-форматі.

Серед емпіричних методів провідне місце посідає спостереження. У цифровому середовищі воно здійснюється через аналіз відеозанять, записів сесій, взаємодії в режимі реального часу. Це дозволяє оцінити структуру заняття, характер інструкцій, способи підтримання уваги та організацію зворотного зв'язку. Така форма спостереження розширює можливості фіксації даних, оскільки забезпечує їх повторний перегляд і детальний аналіз. Важливим є також аналіз діяльності. Він охоплює вивчення електронних матеріалів, інтерактивних вправ, завдань, що використовуються у процесі роботи, а також результатів виконання цих завдань дітьми. Це дає змогу простежити відповідність змісту роботи поставленим цілям і визначити ефективність застосованих засобів. Ми поділяємо думку, що саме аналіз продуктів діяльності дозволяє об'єктивніше оцінити динаміку розвитку в умовах дистанційної взаємодії.

Експертне оцінювання використовується для визначення якості організації допомоги, доцільності застосованих методів і засобів, рівня структурованості занять. До оцінювання можуть залучатися фахівці різного профілю, що забезпечує багатосторонній аналіз. Узгодженість експертних висновків підвищує достовірність отриманих результатів.

Особливості застосування методів у цифровому форматі пов'язані з опосередкованим характером взаємодії, залежністю від технічних умов і специфікою фіксації даних. Водночас цифрове середовище створює додаткові можливості для дослідження, такі як – збереження матеріалів, використання цифрових слідів діяльності, точніша фіксація часових параметрів. Вважаємо, що

поєднання традиційних методів із можливостями цифрових технологій забезпечує більш повне вивчення організації логопедичної допомоги.

Оцінювання ефективності організації корекційно-мовленнєвої допомоги орієнтує на визначення чітких критеріїв і показників, що дозволяють зафіксувати динаміку змін та обґрунтувати результативність роботи. Вважаємо, що така оцінка має спиратися на комплексний підхід і враховувати як мовленнєві досягнення, так і особливості взаємодії та включеності дитини у діяльність.

Одним із базових критеріїв є рівень сформованості мовлення. Він охоплює стан звуковимови, розвиток фонематичних процесів, обсяг і точність словникового запасу, особливості граматичного оформлення висловлювання, а також здатність до побудови зв'язного мовлення. Показниками виступають правильність і стійкість мовленнєвих навичок, їх використання у різних ситуаціях, перенесення засвоєних умінь у самостійну діяльність. Як зазначає Н. Пахомова [14], узгоджений розвиток цих складових відображає реальний рівень мовленнєвого розвитку. Важливим критерієм є характеристика комунікативної взаємодії. Тобто здатність вступати у контакт, підтримувати діалог, реагувати на звернення, ініціювати висловлювання. У дистанційному форматі додатково враховується готовність працювати в умовах опосередкованого спілкування, здатність орієнтуватися в інструкціях і використовувати доступні засоби комунікації. Показниками виступають активність у спілкуванні, адекватність реакцій, використання мовлення як засобу взаємодії.

Окремим критерієм є участь дитини у різних видах діяльності. Він відображає рівень залученості, стійкість уваги, здатність виконувати завдання у заданому темпі. Показниками виступають тривалість зосередження, самостійність у виконанні вправ, потреба в допомозі, готовність до переходу між етапами роботи. Включеність у діяльність значною мірою визначає ефективність засвоєння матеріалу. Результативність виконання завдань також виступає важливим критерієм. Вона оцінюється через точність виконання, кількість допущених помилок, швидкість виконання, здатність застосовувати сформовані навички у нових умовах. У цифровому середовищі додатково враховується взаємодія з електронними ресурсами, розуміння інструкцій та здатність працювати з інтерактивними матеріалами. Ми поділяємо думку, що оцінювання має враховувати кінцевий результат та сам процес виконання завдань.

Відтак, ефективність організації допомоги визначається через поєднання показників мовленнєвого розвитку, особливостей комунікації, рівня участі у діяльності та результативності виконання завдань. Такий підхід дозволяє отримати цілісне уявлення про динаміку розвитку і обґрунтувати якість організації корекційно-мовленнєвої роботи.

Висновки. Таким чином, проведений теоретичний аналіз дозволив узагальнити наукові уявлення про організацію логопедичної допомоги та окреслити її специфіку в умовах цифрового освітнього середовища. Встановлено, що мовлення як складна психічна діяльність має системну будову, а його розвиток

відбувається у взаємодії когнітивних, мовних і соціальних чинників. Це зумовлює необхідність організації допомоги з урахуванням взаємозв'язку фонетико-фонематичного, лексико-граматичного та комунікативного компонентів, що визначає зміст і логіку фахового впливу. Ефективність корекційно-мовленнєвої роботи забезпечується дотриманням принципів системності, поетапності, індивідуалізації, функціональної спрямованості та узгодженості дій усіх учасників освітнього процесу. Зазначені положення зберігають свою значущість незалежно від формату взаємодії, однак способи їх реалізації зазнають змін у цифровому середовищі. Впровадження дистанційних і змішаних форматів навчання трансформує організацію допомоги. Змінюється структура занять, інакше подається матеріал, а також змінюється характер інструкцій і зворотного зв'язку. Зростає роль візуальної підтримки, чіткого структурування діяльності та використання мультимедійних засобів. Особливого значення набувають умови, що забезпечують результативність роботи: доступність інструкцій, участь батьків, технічна готовність і продумана організація взаємодії.

Окрім того, уточнено методологічні основи дослідження організації логопедичної допомоги як системного явища. Визначено можливості застосування системного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та середовищного підходів для її аналізу. Показано доцільність поєднання теоретичних і емпіричних методів із урахуванням специфіки онлайн-формату, зокрема використання спостереження, аналізу діяльності та експертного оцінювання. Запропоновано критерії та показники оцінювання ефективності організації допомоги, які охоплюють рівень сформованості мовлення, особливості комунікативної взаємодії, ступінь участі дитини у діяльності та результативність виконання завдань. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити динаміку розвитку та обґрунтувати якість організації роботи в цифровому середовищі.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням і науковим обґрунтуванням моделей організації логопедичної допомоги в цифровому освітньому середовищі з урахуванням різних категорій дітей та специфіки їхнього розвитку, уточненням змісту і структури роботи в дистанційному та змішаному форматах, а також визначенням критеріїв добору цифрових засобів відповідно до завдань. Потребують поглибленого вивчення способи адаптації методик до умов опосередкованої взаємодії, підтримання комунікативної активності, регуляції уваги та організації зворотного зв'язку, а також роль родини у забезпеченні результативності допомоги. Перспективним є створення інструментарію комплексного оцінювання ефективності роботи, що враховує мовленнєві досягнення, особливості діяльності та взаємодії дитини в цифровому середовищі.

Література:

1. Журавльова Л. Проблеми взаємозв'язку мови й мислення у мовленнєвій діяльності молодших школярів з дисграфією. *Педагогічний процес: теорія і практика (серія: Педагогіка).* 2018. № 1-2 (60-61). С. 108-109. URL : https://surl.li/zcyebn

2. Франчук Н., Комарівська Н., Колесник К., Стахова І. Формування мовленнєвого етикету в дітей на уроках української мови та читання в умовах очного та дистанційного навчання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія педагогіка і психологія*. 2025. Вип. 81. С. 7-12. URL : https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-81-7-12

3. Суховієнко Н. Теорія мовлення і мовленнєвої діяльності як психологічне підґрунтя логопедії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Педагогічні науки.* 2025. Вип. 3 (66). С. 73-77. URL : https://doi.org/10.32689/maup.ped.2025.3.12

4. Мартиненко І. В. Проблема комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку з системними мовленнєвими порушеннями. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2014. Вип. 26. С. 342-348. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_26_73

5. Кизилова В. В. Теорія і практика мовленнєвої комунікації : навч. посіб. для студ. закл. вищої освіти. Луганськ : ДЗ Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. 2025. 125 с.

6. Дубась Д. О. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальною недостатністю. *Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти : збірник наукових праць Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди*. 2020. С. 104-110. URL : http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/4505

7. Савінова Н. В. Складові технологічного конструкту системи диференційованої логокорекції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2016. Вип. 32 (2). С. 114-120. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2016_32(2)__22

8. Цимбал-Слатвінська С. Оптимізація професійної підготовки майбутніх логопедів засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія педагогічні науки*. 2020. Т. 17. № 2. С. 371-387. URL : https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v17i2.54

9. Сучасні засоби ІКТ підтримки інклюзивного навчання : навчальний посібник ; авт. колектив : Гета А. В., Заіка В. М., Коваленко В. В. та ін. ;За ред. Носенко Ю. Г. Полтава. 2018. 261 с.

10. Overby M. S. Stakeholders' qualitative perspectives of effective telepractice pedagogy in speech language pathology. *International Journal of Language and Communication Disorders*. 2018. Vol. 53. No. 1. P. 101-112. URL : https://doi.org/10.1111/1460-6984.12329

11. Bhattarai B., Sanghavi T., Abhishek B. P. Challenges in delivering tele practice services for communication disorders among audiologists and speech language pathologists. *Indian Journal of Otolaryngology and Head and Neck Surgery.* 2022. Vol. 74. P. 4360-4365. URL: https://doi.org/10.1007/s12070-021-03032-7

12. De Tae ye R., Van Lierde K., Alighieri C. Telepractice in the diagnosis and treatment of pediatric speech language disorders the opinions and experiences of speech language pathologists. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*. 2023. Vol. 169. URL: https://doi.org/10.1016/j.ijporl.2023.111560

13. Черніченко І. Інформаційно-цифрова компетентність вчителя-логопеда як сучасна вимога цифрового суспільства. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2025. Том 13 № 4. С. 79-83. URL : https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i4-011

14. Пахомова Н. Г. Рефлексивно-оцінна діяльність в контексті ефективності корекційно-педагогічного процесу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 2014. Вип. 27. С. 157-161. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_27_34

References:

1. Zhuravlova, L. (2018). Problemy vzaiemozviazku movy y myslennia u movlennievii diialnosti molodshykh shkoliariv z dyshrafiieiu [Problems of the relationship between language and thinking in the speech activity of primary school children with dysgraphia]. Pedahohichnyi protses teoriia i praktyka seriia Pedahohika – Pedagogical Process Theory and Practice Series Pedagogy, 1-2 (60-61), 108-109. Retrieved from https://surl.li/zcyebn [in Ukrainian].

2. Franchuk, N., Komarivska, N., Kolesnyk, K., & Stakhova, I. (2025). Formuvannia movlennievoho etyketu v ditei na urokakh ukrainskoi movy ta chytannia v umovakh ochnoho ta dystantsiinoho navchannia [Formation of speech etiquette in children during Ukrainian language and reading lessons in face-to-face and distance learning]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho Seriia pedahohika i psykholohiia – Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University Series Pedagogy and Psychology, 81, 7-12. Retrieved from https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-81-7-12 [in Ukrainian].

3. Sukhoviienko, N. (2025). Teoriia movlennia i movlennievoi diialnosti yak psykholohichne pidgruntia lohopedii [Theory of speech and speech activity as a psychological basis of speech therapy]. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom Pedahohichni nauky – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management Pedagogical Sciences, 3(66), 73-77. Retrieved from https://doi.org/10.32689/maup.ped.2025.3.12 [in Ukrainian].

4. Martynenko, I. V. (2014). Problema komunikatyvno-movlennievoho rozvytku ditei doshkilnoho viku z systemnymy movlennievymy porushenniamy [The problem of communicative speech development of preschool children with systemic speech disorders]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova Seriia 19 Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 19 Correctional Pedagogy and Special Psychology, 26, 342-348. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_26_73 [in Ukrainian].

5. Kyzylova, V. V. (2025). Teoriia i praktyka movlennievoi komunikatsii [Theory and practice of speech communication]. Luhansk DZ Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

6. Dubas, D. O. (2020). Formuvannia leksyko-hramatychnoi storony movlennia u ditei molodshoho shkilnoho viku z intelektualnoiu nedostatnistiu [Formation of lexical and grammatical aspects of speech in primary school children with intellectual disabilities]. Aktualni pytannia korektsiinoi ta inkliuzyvnoi osvity – Current Issues of Correctional and Inclusive Education, 104-110. Retrieved from http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/4505 [in Ukrainian].

7. Savinova, N. V. (2016). Skladovi tekhnolohichnoho konstruktu systemy dyferentsiiovanoi lohokorektsii [Components of the technological construct of differentiated speech correction system]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova Seriia 19 Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 19 Correctional Pedagogy and Special Psychology, 32(2), 114-120. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2016_32(2)__22 [in Ukrainian].

8. Tsymbal-Slatvinska, S. (2020). Optymizatsiia profesiinoi pidhotovky maibutnikh lohopediv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Optimization of professional training of future speech therapists by means of ICT]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy Seriia pedahohichni nauky – Collection of Scientific Works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine Series Pedagogical Sciences, 17(2), 371-387. Retrieved from https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v17i2.54 [in Ukrainian].

9. Suchasni zasoby IKT pidtrymky inkliuzyvnoho navchannia [Modern ICT tools for inclusive education support]. (2018). Heta, A. V., Zaika, V. M., Kovalenko, V. V., et al. Nosenko, Yu. H. (Ed.). Poltava [in Ukrainian].

10. Overby, M. S. (2018). Stakeholders' qualitative perspectives of effective telepractice pedagogy in speech language pathology. International Journal of Language and Communication Disorders, 53(1), 101-112. Retrieved from https://doi.org/10.1111/1460-6984.12329

11. Bhattarai, B., Sanghavi, T., & Abhishek, B. P. (2022). Challenges in delivering tele practice services for communication disorders among audiologists and speech language pathologists. Indian Journal of Otolaryngology and Head and Neck Surgery, 74, 4360-4365. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s12070-021-03032-7

12. De Taeye, R., Van Lierde, K., & Alighieri, C. (2023). Telepractice in the diagnosis and treatment of pediatric speech language disorders the opinions and experiences of speech language pathologists. International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology, 169. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.ijporl.2023.111560

13. Chernichenko, I. (2025). Informatsiino-tsyfrova kompetentnist vchytelia-lohopeda yak suchasna vymoha tsyfrovoho suspilstva [Information and digital competence of a speech therapist as a modern requirement of digital society]. Osvita Innovatyka Praktyka – Education Innovation Practice, 13(4), 79-83. Retrieved from https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i4-011 [in Ukrainian].

14. Pakhomova, N. H. (2014). Refleksyvno-otsinna diialnist v konteksti efektyvnosti korektsiino-pedahohichnoho protsesu [Reflective-evaluative activity in the context of effectiveness of correctional and pedagogical process]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova Seriia 19 Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia – Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University Series 19 Correctional Pedagogy and Special Psychology, 27, 157-161. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_27_34 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 37.013.3:[81+82]-044.247](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1377-1386

Кучеренко Ірина Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри технологій навчання, охорони праці та інклюзивної освіти, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, м. Біла Церква, https://orcid.org/0000-0001-8005-6757

Лідія Мамчур доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Біла Церква, https://orcid.org/0009-0006-2007-8149

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕГРАЦІЇ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У статті розглянуто сутність та особливості інтеграції мовно-літературної освітньої галузі. Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування та розкриття сутності й особливостей інтеграції мовної та літературної освіти в умовах сучасної школи. Інтеграція є одним із важливих аспектів модернізації змісту мовно-літературного навчання, спрямованого на системний розвиток мовної особистості здобувача освіти, його особистісної комунікативної компетентності. Інтеграція української мови, української та зарубіжної літератур у старшій школі як засіб трансформації змісту мовно-літературної освіти має переваги, а його комунікативна практична спрямованість є виправданою для формування комунікативної компетентності учнів. Інтеграційний підхід в мовно-літературній галузі передбачає поєднання вивчення теорії із здійсненням практичної діяльності шляхом вирішення комунікативних, мовних, мовленнєвих, літературних питань і життєвих, професійних, соціальних проблем та ін. У статті проаналізовано особливості імплементації інтегрованого підходу у навчанні української мови та літератури (української та зарубіжної), теоретико-методичні засади організації інтегрованого вивчення мовно-літературної освітньої галузі, визначено стратегічні шляхи впровадження інтеграції в освітній процес. Основні принципи інтеграції: тематичний (інтеграція на основі змісту навчальних предметів, інтеграція наскрізних знань навколо спільної теми); жанровий (інтеграція вивчення лінгвістичних одиниць, мовних та мовленнєвих явищ на текстовому матеріалі літературних творів певного жанру); естетичний (формування комунікативної компетентності здобувача освіти у взаємозв'язку із розвитком соціокультурної, діяльнісної та емоційної компетентностей, ціннісних орієнтацій на основі цілісного уявлення про літературний твір / текст, в

якому мовні одиниці є засобом творення естетичного образу). Зазначено, що інтегроване навчання сприяє подолання фрагментарності знань, розвитку критичного мислення, підвищенню мотивації здобувача освіти. Обґрунтовано методику інтегрованого навчання, що базується на текстоцентричному підходу.

Ключові слова: інтеграція, інтегрований підхід, мовно-літературна освіта, мовна особистість, текстоцентричний підхід.

Kucherenko Iryna Anatoliivna doctor of pedagogical sciences, professor, Professor of the Department of Learning Technologies, Occupational Safety and Inclusive Education, Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education of State Higher Educational Institution «University of Educational Management» NAES of Ukraine, Bila Tserkva, https://orcid.org/0000-0001-8005-6757

Lidia Mamchur, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy, Psychology and Management, Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education, State Higher Educational Institution "University of Educational Management" of the National Academy of Sciences of Ukraine, Bila Tserkva, https://orcid.org/0009-0006-2007-8149

CONCEPTUALIZATION OF INTEGRATION OF THE LANGUAGE AND LITERARY EDUCATIONAL BRANCH

Abstract. The article examines the essence and features of the integration of the language and literary educational field. The purpose of the article is to provide a theoretical and methodological justification and disclosure of the essence and features of the integration of language and literary education in the conditions of a modern school. Integration is one of the important aspects of the modernization of the content of language and literary education, aimed at the systematic development of the language personality of the student, his personal communicative competence. The integration of the Ukrainian language, Ukrainian and foreign literature in high school as a means of transforming the content of language and literary education has advantages, and its communicative practical orientation is justified for the formation of students' communicative competence. The integration approach in the language and literary field involves combining the study of theory with the implementation of practical activities by solving communicative, language, speech, literary issues and life, professional, social problems, etc. The article analyzes the features of the implementation of an integrated approach in teaching the Ukrainian language and literature (Ukrainian and foreign), the theoretical and methodological principles of organizing integrated study of the language and literature educational field, and identifies strategic ways to implement integration in the educational process. The main principles of integration: thematic (integration based on the content of educational subjects, integration of cross-cutting knowledge around a common theme); genre

(integration of the study of linguistic units, language and speech phenomena on the text material of literary works of a certain genre); aesthetic (formation of communicative competence of the student in connection with the development of socio-cultural, activity and emotional competences, value orientations on the basis of a holistic idea of a literary work / text, in which language units are a means of creating an aesthetic image). It is noted that integrated learning helps to overcome the fragmentation of knowledge, develop critical thinking, and increase the motivation of the student. The methodology of integrated learning, which is based on a text-centric approach, is substantiated.

Keywords: integration, integrated approach, language and literary education, language personality, text-centric approach.

Імплементації інтегрованого підходу в систему гуманітарної освіти зумовлена динамічною зміною запитів суспільства щодо формування комунікативної компетентності, розвитку soft skils та ціннісних орієнтацій здобувача освіти та освітніми завданнями, що задекларовані у чинних державних документах (Концепція «Нова українська школа» (2016), Закон «Про повну загальну середню освіту» (2020), Державний стандарт базової середньої освіти (2020), Державний стандарт профільної середньої освіти (2024) та ін.). Сучасний учитель покликаний забезпечити опанування здобувачами освіти лінгвістичною теорією та вивчення художніх творів, сформованість комунікативних, мовленнєвих, мовленнєвих, літературних умінь та навичок, а також цілеспрямовано збагачувати інтелект учнів, задовольнити їхні естетичні потреби, розширювати знання про навколишній світ, історію, культуру, суспільство, моральні й етичні принципи життя, загальнолюдські та національну цінності тощо.

Питання інтегрованого навчання було предметом дослідження О. Біляєва, М. Вашуленка, Є. Голобородько, С. Гончаренка, І. Ґудзик, Г. Іваницької, Ф. Дістервеґа, Я. Коменського, Дж. Локка, Ю. Мальованого, І. Песталоцці, О. Савченко, В. Сухомлинського, О. Хорошковської, К. Ушинського та ін.

Пошуку нових стратегій і розроблення тактик імплементації інтеграції в сучасний освітній процес було реалізовано у працях вітчизняних учених (О. Горошкіна, Н. Голуб, Г. Клочек, О. Пометун, Т. Яценко та ін.)

Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування та розкриття сутності й особливостей інтеграції мовної та літературної освіти в умовах сучасної школи.

Інтеграція (від лат. integration – відновлення, заповнення, від integer – цілий) – це «об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи, процес взаємозближення і взаємодії окремих структур [4]»; це процес зближення і зв'язку певних частин, елементів, об'єднання їх в єдине ціле. Лінгводидактика трактує інтегроване навчання як таке, що «ґрунтується на поєднанні знань, одержаних з різних навчальних предметів, яке допомагає сприймати навколишній світ як єдине і неподільне ціле [5, с. 99]».

Інтегроване навчання – явище не нове у методиці. Першу спробу інтегрувати навчальний процес і встановити взаємозв'язок між кількома предметами зробив Я. Коменським. Учений наголошував, що під час опанування системи знань все має викладатися в такому самому зв'язку, в якому перебуває насправді у реальному світі. Педагог розробив міні-енциклопедії, в яких повідомлялися відомості про Землю, воду, світила, явища природи, тварини, рослини, людину і розкривалися їх взаємні зв'язки. К. Ушинський наголошував на необхідності використання міжпредметних зв'язків, які не тільки полегшують навчання, а і стимулюють інтерес учнів. Для методики навчання мови вчений створив ефективний аналітико-системний метод навчання грамоти, в якому інтегрував письмо і читання. Найяскравішим прикладом інтеграції у навчанні є методична концепція В. Сухомлинського, а саме розроблені й апробовані «уроки мислення серед природи», що були високопродуктивними. Під час проведення таких навчальних занять педагог інтегрував види пізнавальної діяльності (спостереження, мислення, мовлення) з метою навчання, виховання і розвитку дітей. У кінці ХХ ст. в науці поняття «інтеграція» приходить на зміну поняттю «міжпредметні зв'язки».

У системі сучасної освіти все частіше виявляється активна робота зі створення інтегрованих уроків, програм, курсів, факультативів тощо. Це сприяє формуванню загальних і предметних компетентностей учнів, розвитку їхнього мислення, мовлення, уваги, пам'яті та інтелектуальних здібностей. М. Рудіна, підкреслює, що «інтеграція в освіті оптимально відповідає й формуванню такої ключової компетентності, як уміння вчитись протягом життя – здатності до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових умінь і навичок, організації навчального процесу (власного й колективного), зокрема через ефективне керування ресурсами й інформаційними потоками, уміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання [8]».

Інтеграція є одним із важливих аспектів модернізації змісту мовно-літературної галузі, спрямованого на системний розвиток мовної особистості здобувача освіти, його особистісної комунікативної компетентності.

Інтеграційний підхід в мовно-літературній галузі як динамічний підхід до навчання передбачає поєднання вивчення теорії із здійсненням практичної діяльності шляхом вирішення комунікативних, мовних, мовленнєвих, літературних питань і життєвих, професійних, соціальних проблем та ін. На думку О. Вознюк, «інтегративний підхід в освіті, та, взагалі, в розвитку людини покликаний на основі інтеграції окремих розвивальних аспектів отримати надрезультат – нові системні властивості цілого – цілісну особистість [1]».

Відповідно до Державного стандарту профільної середньої освіти, мета мовно-літературної освітньої галузі – «розвиток компетентних мовців і читачів із гуманістичним світоглядом, які шанують українську мову, володіють українською мовою і використовують її в повсякденному житті та в професійних сферах, розуміють важливість української мови як національної цінності та

важливого атрибута української національної і громадянської ідентичності, здатні спілкуватися рідною мовою (у разі відмінності від державної), іноземними мовами, читають інформаційні та художні тексти української і зарубіжних літератур для духовного, культурного і національного самовираження, міжкультурного діалогу, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування системи суспільно-державних (національних) цінностей України і ставлень, а також для подальшого професійного становлення, формування громадянської стійкості [2]». Інтеграція як стратегічний шлях до формування мовної особистості сприяє цілісному взаємопов'язаному вивченню української мови, української та зарубіжної літератур і подоланню певної фрагментарності знань.

Інтеграція української мови, української та зарубіжної літератур у старшій школі як засіб трансформації змісту мовно-літературної освіти має переваги, а його комунікативна практична спрямованість є виправданою для формування комунікативної компетентності учнів.

В «Енциклопедії освіти» акцентовано увагу на доцільності об'єднання кількох змістових елементів освіти у системну цілісність: «Інтегративний підхід реалізується під час вивчення інтегрованих курсів чи окремих предметів з освітньої галузі, коли цілісність знань формується завдяки інтеграції їх на основі спільних для всіх предметів понять, застосуванню методів і форм навчання, контролю і корекції навчальних досягнень учнів, що спрямовують навчальний процес на об'єднання знань [3, с. 356]». Інтеграція в мовно-літературній галузі може бути реалізована в таких основних аспектах:

- часткова інтеграція в межах вивчення окремих предметів «Українська мова», «Українська література», «Зарубіжна література»;
- навчальний предмет «Українська мова» й інтегрований курс «Українська і зарубіжна літератури»;
- інтегрований курс «Українська мова, українська і зарубіжні літератури».

У концепції Нової української школі інтегроване навчання розглядається в аспекті тематичного і діяльнісного підходів. Діяльнісний підхід – інтеграція на рівні навичок, формування в учнів навичок XXI століття (критичне мислення і вирішення проблем, соціальні та комунікативні навички, організаційні навички, навички використання раніше засвоєної інформації у новій ситуації тощо). Тематичний підхід – інтеграція на рівні змісту освіти, об'єднання змісту навчальних предметів у межах однієї теми.

Характерні ознаки інтегрованого навчання:

✓ компетентнісна спрямованість: формування та розвиток комунікативної і читацької компетентності;

✓ цілісність: текст є основою для вивчення лінгвістичних засобів, мовних норм, літературних творів;

✓ діяльність: робота з текстом (аналітична, структурувальна, трансформаційна, креативна та ін.), читання (поглиблене, ознайомлювальне, вибіркове,

сканування, перегляд та ін.), аудіювання, говоріння, письмо; комунікація (монологічна, діалогічна, полілогічна);

✓ синхронізація: цілісне комплексне вивчення взаємопов'язаного навчального матеріалу з мови і літератури;

✓ мотивація: навчальний матеріал цікавий, різноманітний, наближений до життєвих реалій;

✓ розвиток критичного мислення: аналізу, оцінка та інтерпретація інформації.

Згідно з концептуальними векторами Нової української школи, основні переваги інтегрованого навчання для учнів є такі: «більш чітке розуміння мети кожного предмету в різних контекстах; більш глибоке розуміння будь-якої теми, завдяки її дослідженню через кілька точок зору; краще усвідомлення комплексного підходу, через який предмети, навички, ідеї та різні точки зору пов'язані з реальним світом; удосконалення навичок системного мислення [6]».

Інтеграція може бути впроваджена на рівні інтегрованого курсу, інтегрованого уроку, під час вивчення теми / розділу / модуля (тематичний (контент-орієнтований) підхід), у процесі тематичного тижня, під час реалізації проєкту та ін.

Основні принципи інтеграції:

- тематичний (інтеграція на основі змісту навчальних предметів, інтеграція наскрізних знань навколо спільної теми);

- жанровий (інтеграція вивчення лінгвістичних одиниць, мовних та мовленнєвих явищ на текстовому матеріалі літературних творів певного жанру);

- естетичний (формування комунікативної компетентності здобувача освіти (мовця і читача) у взаємозв'язку із розвитком соціокультурної, діяльнісної та емоційної компетентностей, ціннісних орієнтацій на основі цілісного уявлення про літературний твір / текст, в якому мовні одиниці є засобом творення естетичного образу).

Інтегроване вивчення мови і літератури об'єднує вивчення української мови, української літератури, зарубіжної літератури в цілісний інтегрований курс, спрямований на розвиток комунікативної компетентності здобувача освіти та його світогляду через роботу з текстом. Як зазначає Г. Клочек, інтегрований курс дає можливість «переформатувати програми за новими принципами, сказати б, за новою філософією, яка була б зорієнтована на здобуття учнями основних компетенцій у світлі вимог нової української школи: програма має будуватися таким чином, щоб учень здобував уміння аналізувати текст, розумів його смисли і художню значущість, розвивав свої усні і письмові мовленнєві уміння та навички [7]».

Інтеграція в освітній практиці реалізується на інтегрованому уроці, у межах якого має бути доречно поєднаний споріднений матеріал з мови та літератури навколо однієї теми, здійснено вивчення явищ чи понять у поліаспектному вимірі у межах взаємозв'язку мови та літератури. Інтегрований урок, на думку

М. Пентилюк, – це урок, на якому «вивчають складні питання, що є предметом розгляду кількох навчальних дисциплін, наприклад, мови й літератури; мови й історії; мови, літератури й образотворчого мистецтва; меншою мірою – мови й математики, мови й географії [10, с. 61]». О. Савченко, досліджуючи дидактику початкової школи, трактує інтегровані уроки як такі, що поєднують блоки знань з різних предметів, підпорядковані одній темі [9]. Інтегровані уроки – це вид організаційної форми навчання української мови, на якому однаковою мірою поєднано змістовий матеріал кількох навчальних предметів відповідно до спільної теми, дидактичного матеріалу; який об'єднує дидактичні цілі кількох предметів, застосовуючи ефективні інтегровані методи і засоби навчання. Інтегровані уроки характеризуються високою інформативністю, фундаментальністю, різноплановістю.

Інтегровані уроки відіграють важливу роль у формуванні особистості здобувачів освіти, розвивають їхнє логічне мислення, інтелект, творчість, формують їхню емоційно-почуттєву сферу. Цілісне вивчення мови і літератур забезпечує формування вмінь уважно, вдумливо, критично читати, сприймати тексти художньої літератури, звертати увагу на мовні одиниці, що забезпечують образність, виразність мовлення, аналізувати і визначати функції лінгвістичних засобів у творі.

Структура інтегрованих уроків може бути різною, вона залежить від специфіки матеріалу, що інтегрується, і зумовлюється поставленими цілями та завданнями; зумовлюється змістом навчання, особливостями діяльності вчителів та учнів. Визначити структуру означених уроків досить важко, адже їх різноплановість унеможливлює уніфікацію їхньої будови.

Структура інтегрованого уроку може бути побудована з урахуванням даних психології про етапи мовленнєвої діяльності і включати три етапи: формування задуму висловлювання, творення тексту (усно й письмово), редагування – виразне читання (розповідання) складених творів, власне редагування, обговорення, зіставлення з творами художньої літератури (чи з поданим зразком).

Найоптимальнішою, на наш погляд, є така структура інтегрованого уроку: організація класу; мотивація; актуалізація опорних знань, умінь і навичок; цілевизначення; вивчення нового матеріалу; застосування інформації; виконання пізнавальних і творчих завдань, спрямованих на сприймання художніх творів і створення власних текстів; формування комунікативної і літературної компетентності; оцінювання; домашнє завдання; підведення підсумків.

Розвивальні можливості інтегрованих уроків досить потужні, адже на них учні включаються у різні види життєвої діяльності людини. Найголовніше – спроєктувати роботу здобувачів освіти таким чином, щоб усі види навчальної діяльності злилися в єдине ціле, при цьому необхідно викликати, підтримувати й активізувати їхню творчу діяльність, пізнавальні можливості, самостійну роботу.

Текст є предметом вивчення як мови, так і літератури, через його призму можна побачити весь людський світ. В аспекті інтеграції мовно-літературної галузі текст є базисом, основою і ядром, стрижнем вивчення навчального матеріалу з мови і літератури, мовного аналізу та синтезу на базі художніх творів, і лінгвістичний аналіз є ключем для опанування літературних соціальних та культурних кодів. У процесі роботи з текстом відбувається вивчення лінгвістичних засобів, мовних норм (орфоепічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних, стилістичних, орфографічних, пунктуаційних), розвиток репродуктивного і продуктивного усного та писемного мовлення, вмінь здійснювати активну комунікативну взаємодію.

Інтегроване навчання підвищує інтерес учнів до вивчення мовних одиниць, явищ і літературних творів; дає змогу опановувати мову як явище; показує взаємозв'язок мови, мовлення і мислення; дозволяє вивчати мову у дії (у мовленні, комунікації), а література – через мову, через мовні засоби. У процесі інтеграції мовно-літературного курсу лінгвістичні одиниці вивчаються не тільки як мовні засоби, а і як інструменти об'єктивації художніх смислів.

У процесі застосування інтегрованого підходу вивчення навчального матеріалу здійснюється покроково: мотивація, усвідомлене засвоєння теорії у поєднанні із практикою, занурення в навчальну ситуацію, прогнозування, засвоєння знань, вироблення вмінь та навичок під час роботи з мовними та літературними явищами (спостереження, аналіз, творення, редагування та ін.), рефлексія.

На інтегрованому уроці здійснюються різні види аналізу тексту: змістовий, мовний, мовленнєвий, літературний, стилістичний, типологічний, жанровий, композиційний тощо. Аналіз тексту вимагає від учителя чіткого керівництва послідовними діями здобувачів освіти, а від учнів – значної розумової діяльності, що базується на знаннях всієї системи мови, необхідних для встановлення стильової, типологічної та жанрової належності висловлювання, літературних теоретичних понять, потрібних для розуміння мистецтва слова, змісту літературного твору, його жанрових і стилістичних особливостей. Уважаємо, що ефективним є інтерактивний метод проєктів, який дає змогу підготувати і різновекторно в тематичному аспекті схарактеризувати явище чи поняття, що вивчається. Такі проєкти зацікавлюють учнів, дають можливість виявити себе як дослідника, так і знавця мови та літератури, мовця, читача, ритора. Вправи, що можуть бути застосовані на інтегрованих уроках, мають на меті виконання завдань здебільшого зіставного, творчого характеру.

Під час проведення інтегрованих уроків варто застосовувати такі види робіт: німий диктант (демонстрація певних явищ (картина, аудіо, відео, мультимедіа) і запис їх назв, характеристик тощо); диктант-вікторина (запис лінгвістичних термінів, визначення яких подається); створення предметних словників, довідників (тлумачення слів-омонімів, що використовуються у термінологічних системах різних наук, наприклад, лексема «вид» у мові,

літературі, географії, біології); розробка власного лінгвістичного проєкту з проєкцією на вивчення іншої навчальної дисципліни; творчі роботи (фіксування мовними засобами музичних вражень, базованих на звучанні музики та підсилених текстом музичного твору; порівняльна характеристика творів мистецтва (літератури, музики, живопису, скульптури, танцю); аналіз художнього концепту, який містить ключову лексему і дозволить формувати цілісне та повне уявлення про певне явище; створення характеристики образу (головного героя художнього, музичного чи живописного твору); побудова, перебудова, відновлення, редагування текстів та ін. Досягнути високої ефективності реалізації інтегрованих уроків допоможе застосування на них різноманітних засобів навчання – мультимедійні дошки, ілюстрації, відеофільми, аудіозаписи, символічні засоби (карти, графіки) тощо.

Висновок. Інтеграція дозволяє забезпечувати перехід від репродуктивної моделі (передача і накопичення знань) до когнітивно-синергетичної моделі (формування системи компетентностей), від лінійного навчання до діяльнісної парадигми, реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувача освіти як інструмента самопізнання і саморозвитку. Інтеграція української мови та літератур (української та зарубіжної) дозволяє вивчати мову не тільки як засіб спілкування, а як основу культури, що розкривається через діалог текстів різних епох та культур.

Література:

1. Вознюк О. Розвиток педагогічної дійсності. *Вища освіта України*. 2017. № 2(65). С. 23–31
2. Державний стандарт профільної середньої освіти (2024). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#n10
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [головний ред. В. Г. Кремень]. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Енциклопедія сучасної України / НАН України, НТШ. Київ, 2001–2025. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://esu.com.ua/article-12384
5. Захлюпана Н. М., Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2002. 250 с.
6. Інтегроване навчання: тематичний і діяльнісний підходи / Нова українська школа. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://nus.org.ua/2017/08/19/integrovane-navchannya-tematychnyj-i-diyalnisnyj-pidhody-chastyna-2/
7. Клочек Г. Д. Міжпредметна інтеграція навчальних предметів «Українська література» та «Зарубіжна література» як об'єктивна необхідність. *Портал громадських експертів*. 2016. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://education-ua.org/ua/articles/834-%20mizhpredmetna-integratsiya-navchalnikh-predmetiv-ukrajinska-literatura-ta-zarubizhna-literatura-yak-obektivna-neobkhidnist
8. Рудіна М. Візія інтегративного підходу до навчання філологів у технічних університетах. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. К. : Національний авіаційний університет, 2019. Вип. 2(15). С. 84 – 91.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник. К. : Генеза, 1999. 368 с.

10. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник. [за ред. М. І. Пентилюк]. К. : Ленвіт, 2003. 149 с.

References:

1. Vozniuk O. (2017). Rozvytok pedahohichnoi diisnosti. [Development of pedagogical reality]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*. *2(65), 23-31*. [in Ukrainian].

2. Derzhavnyi standart profilnoi serednoi osvity. [State standard of profile secondary education]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#n10 [in Ukrainian].

3. Kremen V. H. (Eds.). (2008). *Entsyklopediia osvity. [Encyclopedia of Education]*. K. : Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

4. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy (2001–2025). [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Retrieved from https://esu.com.ua/article-12384 [in Ukrainian].

5. Zakhliupana N. M., & Kochan I.M. (2002). Slovnyk-dovidnyk z metodyky vykladannia ukrainskoi movy. [Dictionary-reference book on the methodology of teaching the Ukrainian language]. Lviv : Vydavnychyi tsentr LNU im. I.Franka. [in Ukrainian].

6. Intehrovane navchannia: tematychnyi i diialnisnyi pidkhody / Nova ukrainska shkola. [Integrated learning: thematic and activity approaches / New Ukrainian School]. Retrieved from https://nus.org.ua/2017/08/19/integrovane-navchannya-tematychnyj-i-diyalnisnyj-pidhody-chastyna-2/ [in Ukrainian].

7. Klochek H. D. (2016). Mizhpredmetna intehratsiia navchalnykh predmetiv «Ukrainska literatura» ta «Zarubizhna literatura» yak obiektyvna neobkhidnist. [Cross-curricular integration of the subjects «Ukrainian Literature» and «Foreign Literature» as an objective necessity]. *Portal hromadskykh ekspertiv. Portal of public experts*. Retrieved from http://education-ua.org/ua/articles/834-%20mizhpredmetna-integratsiya-navchalnikh-predmetiv-ukrajinska-literatura-ta-zarubizhna-literatura-yak-obektivna-neobkhidnist [in Ukrainian].

8. Rudina M. (2019). Viziia intehratyvnoho pidkhodu do navchannia filolohiv u tekhnichnykh universytetakh. [Vision of an integrative approach to the training of philologists in technical universities]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology*. 2(15). 84 – 91. [in Ukrainian].

9. Savchenko O. Ya. (1999) Dydaktyka pochatkovoi shkoly [Elementary school didactics]. K.: Heneza. [in Ukrainian].

10. Pentyliuk M. I. (Eds.). [2003]. Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi linhvodydaktyky. [Dictionary-reference book on Ukrainian linguodidactics]. K. : Lenvit, 2003. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 005.962:373.3.091.12:373.3.011.3-051(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1387-1395

Лалак Наталія Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, http://orsid.org/0000-0003-2613-3541

Керечанин Наталія Іванівна здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 013 Початкова освіта, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, https://orcid.org/0009-0001-9825-5778

Чорей Ангеліна Віталіївна здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 013 Початкова освіта, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, https://orcid.org/0009-0006-0053-7758

ТАЙМ – МЕНЕДЖМЕНТ У ПРОФЕСІОГРАМІ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті порушено проблему використання основ тайм-менеджменту у професійній діяльності сучасного вчителя початкових класів. Наголошено, що час є тим ресурсом, який неможливо відновити чи накопичити, тому його ефективне використання стає важливою складовою професійної успішності педагога. Недостатня самоорганізація та перевантаження часто призводять до зниження продуктивності праці й професійного вигорання. Зазначено, що на сучасному етапі дослідження з питань тайм-менеджменту широко представлено науковими розвідками вітчизняних і зарубіжних учених. Уточнено сутність дефініції «тайм-менеджмент» і закцентовано увагу на його функціях (планування, розподіл, постановка мети, моніторинг затрат часу, визначення головних завдань, делегування повноважень). З'ясовано, що внутрішніми перешкодами на шляху до управління часом можуть бути невпевненість у собі, нерішучість, страх брати на себе відповідальність за ухвалені рішення. Наголошено на ефективному методі делегування, методі «колесо життєвого балансу», законі Парето. Особливу увагу приділено аналізу ефективних практик тайм-менеджменту в освітньому середовищі, зокрема: «Аудит часу», «Пріоритетні завдання», «Моделювання робочого дня», «Непередбачувані ситуації», «Рефлексивний щоденник», «Педагогічний спринт», «Один день без відкладання», «Сценарій уроку з часовими маркерами», «Антистрес-пауза», «Інформаційний детокс», «Педагогічний мінімалізм» тощо. Резюмовано, що тайм-менеджмент допомагає вчителю планувати роботу, визначати пріоритети, уникати рутини та знаходити час для саморозвитку. Оптимізація часу вимагає поєднання сучасних цифрових інструментів з класичними підходами, які забезпечують стабільність і надійність щоденної роботи сучасного педагога.

Ключові слова: тайм-менеджмент, учитель початкових класів, організація робочого часу, планування.

Natalia Lalak Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Primary Education, Mukachevo State University, Mukachevo, http://orsid.org/0000-0003-2613-3541

Natalia Kerechanyn applicant for higher education of the first (bachelor's) level, specialty 013 Primary Education, Mukachevo State University, Mukachevo, https://orcid.org/0009-0001-9825-5778

Anhelina Chorei applicant for higher education of the first (bachelor's) level, specialty 013 Primary Education, Mukachevo State University, Mukachevo, https://orcid.org/0009-0006-0053-7758

TIME MANAGEMENT IN THE PROFESSIOGRAMME OF A MODERN ELEMENTARY SCHOOL TEACHER

Abstract. The authors the article has discussed the problem of applying time management principles in the professional practice of modern elementary school teachers. It has been emphasized that time is a resource that cannot be restored or accumulated; therefore, its effective use is a crucial component of a teacher's professional success. Insufficient self-organization and overload often lead to reduced productivity and professional burnout. It has been noted that at the present stage, research on time management is widely represented by scientific studies conducted by national and foreign scholars. The authors of the article also has clarified the lack of a clear definition of "time management" and focuses on its functions (planning, allocation, goal-setting, monitoring time spent, identifying key tasks, and delegating authority).

It has been established that internal obstacles to time management can include self-doubt, indecision, and fear of taking responsibility for decisions made. Emphasis has been placed on effective delegation methods, the "life balance wheel" method, and the Pareto Principle. Particular attention has been paid to the analysis of effective time-management practices in the educational setting, specifically: "Time Audit," "Priority Tasks," "Workday Planning," "Unforeseen Situations," "Reflective Journal," "Pedagogical Sprint," "One Day Without Procrastination," "Lesson Plan with Time Markers," "Anti-Stress Break," "Information Detox," "Pedagogical Minimalism," and others. In summary, time management helps teachers plan their work, set priorities, avoid routine, and find time for self-development. Optimizing time requires combining modern digital tools with traditional approaches that ensure the stability and reliability of a modern educator's daily work.

Keywords: time management, elementary school teacher, work schedule organization, planning.

Постановка проблеми. В умовах постійної зміни освітніх підходів та зростаючих вимог до професії вчителя, уміння ефективно керувати власним часом набуває значення не лише як організаційної навички, а як стратегічної компетентності XXI століття. З огляду на сучасні виклики, головною цінністю нині є не стільки сама інформація, скільки час. В потоці інформації педагогам важливо вчитися акцентувати увагу на головному, відсіюючи другорядне, ставити пріоритети, бути послідовним, досягати мети. За вдалого планування можна «відкрити» невичерпний резерв саморозвитку, вивільнення життєвої енергії й отримати нові цікаві результати.

Проблема ефективної організації робочого часу освітян має глибоке коріння в педагогіці: ще в класичній дидактиці вона розглядалася як важлива складова продуктивності праці вчителя. Проте, сучасні трансформації в українській освіті (реформа НУШ, цифровізація, інституційна автономія, компетентнісний підхід, індивідуальна траєкторія розвитку дитини тощо) зумовлюють потребу в переосмисленні категорії «час учителя» у ширшому контексті. Нинішня професійна реальність вимагає від сучасного фахівця одночасно бути організатором процесу навчання, фасилітатором емоційного розвитку здобувачів освіти, аналітиком освітніх результатів та адміністратором цифрової документації.

Особливо актуальним це питання є для вчителя початкових класів. Саме в молодшому шкільному віці діти потребують підвищеного рівня уваги до себе, організованості та гнучкості від педагога. Раціональна організація часу в такому контексті безпосередньо впливає на якість процесу навчання, створення безпечного та комфортного освітнього середовища для дітей, а також на збереження професійної витривалості самого педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тайм-менеджмент є сучасною сферою людської діяльності. Його проблеми розглядали зарубіжні дослідники: Д. Аллен, О. Бермен, Б. Трейсі. Серед українських науковців вивченням займалися Н. Буняк, А. Жуковська, Г. Іванова, О. Івацечко, О. Колесов, І. Олійник, В. Шулежко та інші. Значний внесок у вивчення професійної діяльності вчителя, його психологічної стійкості, педагогічної майстерності та самоменеджменту зробили: І. Бех, Н. Білик, Н. Гузій, Л. Карамушка, С. Максименко, О. Савченко та ін. Аналіз наукових джерел підтверджує, що тайм-менеджмент у діяльності сучасного педагога, зокрема вчителя початкових класів, є багатовимірною проблемою, що охоплює як особистісні аспекти професійної самореалізації, так і організаційно-методичні питання ефективної побудови освітнього процесу.

Мета статті – розкрити сутність тайм-менеджменту, визначити його роль у професіограмі сучасного вчителя початкових класів та проаналізувати

ефективні інструменти керування часом для підвищення якості освітнього процесу й запобігання професійному вигоранню педагогів.

Виклад основного матеріалу. Освіта є одним із пріоритетних напрямів розвитку суспільства і держави, значення якої важко переоцінити. Сприяти підвищенню якості освіти та власної працездатності, розвинути вміння відмовитися від неефективних (нераціональних) видів діяльності, правильно організувати робочий час та відпочинок допоможе технологія тайм-менеджменту. Управління часом має в наборі певні навички, інструменти та методи, що використовуються для виконання конкретних завдань, проектів та досягнення цілей. Цей набір включає широкий спектр діяльності, а саме: планування, розподіл, постановку цілей, делегування, аналіз тимчасових витрат, моніторинг, складання списків справ та визначення пріоритетів [4]. Тому тайм-менеджмент часто називають технологією.

Логіка дослідження спонукає нас до уточнення цієї дефініції. У наукових джерелах тайм-менеджмент розглядається як системна діяльність, що спрямована на ефективне управління власним часом. Аналіз фахової літератури свідчить про різноманітність трактувань цієї категорії. До прикладу, Н. Буняк розглядає тайм-менеджмент як систему інструментів планування, розподілу та раціонального використання часу, яка спрямована на підвищення особистої ефективності та досягнення поставлених цілей [1]. О. Колесов трактує це поняття як комплекс методів і прийомів управління часом, що передбачає вміння організовувати власну діяльність у часових межах дня, тижня, місяця й року, сприяючи більш ефективній життєдіяльності та професійному успіху [6]. Поділяємо наукову позицію Г. Іванової, яка розглядає цю дефініцію як процес свідомого контролю за кількістю часу, витраченого на конкретні види діяльності, коли спеціально збільшуються ефективність та продуктивність [4]. Аналіз різних сучасних трактувань дає можливість резюмувати, що «тайм-менеджмент» – це оптимізація часу раціональним, ефективним розподілом пріоритетів, справ та календарних подій.

Тайм-менеджмент як науково обґрунтована система організації часу базується на класичних концепціях управління ресурсами, адаптованих до особливостей педагогічної діяльності. У цьому контексті він охоплює не лише планування й пріоритизацію завдань, а й раціональний розподіл робочого часу, здатність до рефлексії, корекції дій та адаптації до динамічних умов освітнього процесу. Для сучасного педагога це означає не просто організацію власного розкладу, а й уміння інтуїтивно зберігати внутрішній баланс між різними видами діяльності, швидко реагувати на непередбачувані ситуації та підтримувати стабільність освітнього середовища.

Ефективна організація часу, таким чином, постає не лише як інструмент протидії перевантаженню, а як основа збереження професійної гнучкості, якості взаємодії з учнями та результативності педагогічної діяльності загалом. Із розширенням функціоналу сучасного вчителя дедалі більшої актуальності

набуває впровадження практичних інструментів тайм-менеджменту, здатних підтримувати сталість у роботі, знижувати емоційне навантаження та забезпечувати фокус на справді стратегічно важливих завданнях. У цьому сенсі техніки керування часом перестають бути лише теоретичним надбанням, а трансформуються у прикладний ресурс щоденної професійної стійкості фахівця [3].

Ретроспективний аналіз досліджуваної проблеми [2; 6; 7] дає підстави стверджувати, що у контексті організації часу вчителя варто використовувати метод «колесо життєвого балансу». Його суть полягає у візуальній оцінці рівня задоволеності основними сферами життя (професійна діяльність, здоров'я, сім'я, відпочинок, саморозвиток тощо) шляхом їх самооцінювання за шкалою та побудови відповідного графічного зображення. Практичне застосування методу передбачає визначення кожної сфери та виставлення оцінок, після чого формується «колесо», яке дозволяє наочно побачити дисбаланс між різними аспектами життя. Аналіз отриманої фігури допомагає визначити проблемні зони та окреслити пріоритети для подальших змін. На нашу думку, у педагогічній діяльності це може бути використаний як інструмент саморефлексії перед плануванням робочого навантаження, що сприяє більш усвідомленому розподілу часу між професійними обов'язками та особистими потребами. Такий підхід допомагає своєчасно виявляти дисбаланс та коригувати власну діяльність.

Як показує практика, незамінним способом раціонального розподілу завдань у професійній діяльності вчителя є метод делегування. Він передбачає залучення учнів до виконання організаційних доручень, взаємоперевірки зошитів, творчих робіт, підготовки окремих матеріалів, а також співпрацю з колегами щодо виконання спільних проєктів та акцій. Так вчитель зменшує власне навантаження і має можливість зосередитися на основних професійних обов'язках. Варто зазначити, що делегування – це не відмова від відповідальності, а стратегія, яка допомагає вам ефективніше використовувати свій час і ресурси.

У педагогічному менеджменті надзвичайно ефективним є принцип Парето, або закон Парето. Це потужний інструмент для покращення ефективності у різних сферах: від управління часом до стратегії бізнесу. Він показує, що близько 20% найважливіших завдань можуть приводити до 80% результату, і саме це правило Парето допомагає зосередитися на головному. У тайм-менеджменті правило Парето особливо наочне: часто 20% завдань формують основну цінність нашого робочого дня. Якщо починати день саме з цих ключових завдань, а менш важливі залишати на потім, можна виконати головне за менший час і з мінімальними затратами та емоційною рівновагою [5; 8]. Також варто враховувати власні піки продуктивності: у когось ефективність праці вища зранку, у когось – ближче до обіду.

Формування навичок тайм-менеджменту в професіограмі вчителя початкових класів є надзвичайно важливим, адже педагог щодня працює в умовах багатозадачності, емоційного навантаження та обмеженого часу. Ефективне

управління власним часом допомагає не лише підвищити продуктивність, а й уникнути професійного вигорання, зберегти баланс між роботою та особистим життям, а також створити сприятливе освітнє середовище для учнів. Саме тому доцільно впроваджувати спеціальні вправи та практичні завдання, які сприяють розвитку цих навичок. До прикладу, при проведенні «Тижня початкових класів» на засіданні професійної спільноти (методоб'єднанні вчителів початкових класів) можна запропонувати вчителям декілька практичних завдань, вправ. Проілюструємо їх на прикладі.

Однією з дієвих та ефективних вправ є «Аудит часу». Вчителям пропонується протягом кількох днів детально фіксувати свою професійну діяльність від підготовки до уроків, перевірки зошитів і навіть коротких перерв. Після цього здійснюється аналіз: які завдання займають найбільше часу, які з них є пріоритетними, а які можна оптимізувати або делегувати. Така вправа розвиває усвідомленість і дозволяє побачити реальну картину використання часу.

Не менш ефективною є вправа «Пріоритетні завдання», що базується на розподілі справ за ступенем важливості та терміновості. Вчитель складає список своїх професійних обов'язків (планування уроків, оперативні наради, підготовка презентацій, роздаткового дидактичного матеріалу, спілкування з батьками, вебінари тощо) і розподіляє їх на категорії: термінові й важливі, важливі, але не термінові, термінові, але неважливі, і такі, що не мають значної цінності. Це допомагає навчитися уникати перевантаження та фокусуватися на дійсно значущих завданнях.

Цікавою, на наш погляд, практичною вправою є «Моделювання робочого дня». Вчителям пропонується скласти ідеальний розклад свого робочого дня з урахуванням усіх видів діяльності: проведення уроків, підготовки, відпочинку, комунікації. Потім цей план порівнюється з реальним днем, і визначаються розбіжності. Це сприяє формуванню навички планування та реалістичної оцінки власних ресурсів.

Для розвитку гнучкості у плануванні доцільною та ефективною є вправа «Непередбачувані ситуації». Педагогам пропонуються змодельовані сценарії (до прикладу, раптове скасування уроку, додаткове завдання/прохання від адміністрації, конфлікт між учнями), і вони повинні швидко перебудувати свій план дня. Це формує здатність адаптуватися до змін і зберігати ефективність у стресових умовах.

Ще одним корисним завданням є «Рефлексивний щоденник». Наприкінці кожного робочого дня вчитель коротко записує, що вдалося виконати, що ні, які виникли труднощі та як їх можна подолати в майбутньому. Це розвиває навички самоаналізу та саморегуляції.

Однією з ефективних, на нашу думку, є вправа «Педагогічний спринт». Її суть полягає у виконанні конкретного завдання (до прикладу, підготовка фрагменту уроку або створення дидактичного матеріалу) за обмежений проміжок часу – до 30 хвилин. Після завершення роботи обов'язково відбувається

коротка рефлексія: що вдалося зробити швидко, що потребувало більше часу, які фактори відволікали. Така вправа формує вміння працювати зосереджено, уникати відволікань та раціонально використовувати навіть невеликі часові відрізки.

Вправа «Один день без відкладання» спрямована на подолання звички відкладати справи. Вчителю пропонується протягом одного робочого дня виконувати всі завдання одразу, якщо вони займають до 10 хвилин (відповісти на повідомлення батьків, підготувати матеріали до наступного уроку, зробити короткі записи). У кінці дня проводиться аналіз: як змінився рівень навантаження, чи зменшилась кількість накопичених справ. Це допомагає сформувати корисну звичку швидкого реагування на дрібні завдання.

Вправа «Тайм-менеджмент через обмеження» полягає у свідомому скороченні часу на виконання звичних завдань. Наприклад, якщо зазвичай підготовка до уроку триває годину, пропонується виконати її за 40 хвилин. Це стимулює пошук більш ефективних способів роботи, розвиток навичок структуризації матеріалу та відсіювання другорядного.

Корисною є також вправа «Антистрес-пауза». Вчитель планує короткі (3-5 хвилин) перерви між блоками роботи, під час яких виконує прості дихальні вправи або фізичні рухи. Хоча це не прямо пов’язано з плануванням, така практика допомагає підтримувати працездатність і уникати перевтоми, що безпосередньо впливає на ефективність використання часу.

Вправа «Сценарій уроку з часовими маркерами» передбачає детальне планування кожного етапу уроку із зазначенням конкретного часу. До прикладу, 2 хвилини – організація учнів до уроку, 10 хвилин – актуалізація опорних знань, 10 хвилин для пояснення нового матеріалу, 10 хвилин – закріплення вивченого, 5 хвилин рефлексії тощо). Після проведення уроку вчитель аналізує, чи вдалося дотриматися плану, і визначає причини відхилень. Це формує у педагогів відчуття часу та дисциплінує професійну діяльність.

Ще одна дієва вправа «Інформаційний детокс». Вчителю пропонується на певний період (наприклад, 2-3 години) повністю відмовитися від сторонніх джерел інформації: соціальних мереж, несуттєвих повідомлень, зайвих розмов. У цей час він виконує лише заплановані професійні завдання. Така практика допомагає усвідомити, скільки часу втрачається на відволікання, і виробити навичку глибокої концентрації.

Вправа «Планування від зворотного» полягає у тому, що вчитель спочатку визначає кінцевий результат (наприклад, підготовлений тематичний тиждень або проведений відкритий урок), а потім поетапно планує дії у зворотному порядку: від результату до сьогоднішнього дня. Це допомагає краще бачити структуру великого завдання і розподіляти час більш стратегічно.

Зрештою, вправа «Педагогічний мінімалізм» сприяє ранжуванню найнеобхідніших дій для досягнення результату. Вчителю пропонується обрати лише 2-3 ключові завдання на день, які мають найбільший вплив на освітній процес, і

зосередитися саме на них. Це формує навичку концентрації на головному і запобігає розпорошенню уваги.

Загалом, систематичне виконання таких вправ сприяє формуванню у вчителів початкових класів психологічної стійкості, здатності раціонально організовувати свій час, підвищує ефективність професійної діяльності та позитивно впливає на якість освітнього процесу.

Висновки. Таким чином, сучасний тайм-менеджмент – це комплексна система управління собою та своєю діяльністю. Основними елементами цієї системи є ефективність (управління термінами, задачами, ресурсами часу), стратегія (визначення особистої стратегії та довгострокових цілей), філософія (визначення особистих цінностей). Встановлено, що використання спрощеної схеми управління часом (постановка цілей, збір інформації, планування, розстановлення пріоритетів, реалізація дій, мотивація та відпочинок) зменшує нераціональні витрати часу у роботі педагога та виявляє хронофаги (неефективні наради, поспіх, нетерпіння, неефективне зберігання документів, відсутність самодисципліни, телефонні дзвінки, листи, розмови, неповна або несвоєчасна інформація, невміння довести справу до завершення, намагання зробити декілька справ разом). Проте, заздалегідь заплановані справи (особливо телефонні дзвінки, листи, наради), що попередньо сформовані у робочі блоки, до яких входять схожі за характером елементи роботи, з встановленням чітких часових меж їх завершення, значно скорочують витрати часу на виконання функціональних обов'язків працівників освітньої галузі.

Можна резюмувати, що сучасні інструменти тайм-менеджменту активно впроваджуються в освітню практику. Однак тільки інтеграція інновацій із перевіреними класичними засадами (структурованість, послідовність, самодисципліна тощо) є найдієвішою основою ефективної організації педагогічного часу. Ці фундаментальні елементи, хоч і менш помітні на тлі технологічних новацій, проте є базою будь-якої успішної системи налаштування якісної праці. У щоденній діяльності вчителя початкових класів це проявляється через систематичне планування, дотримання робочого режиму, звичку завершувати розпочаті справи та постійний аналіз результатів своєї роботи. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у розкритті проблеми самоменеджменту майбутніх учителів початкових класів.

Література:

1. Буняк Н. М. Тайм-менеджмент як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 279–283.

2. Водянка Л. Д., Тодорюк С. І., Карп А. Г. Тайм-менеджмент як техніка планування робочого часу персоналу. *Економіка та держава*. 2020. № 7. С. 119–123.

3. Жуковська А. Ю. Сучасні методи та технології тайм-менеджменту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. 2021. Вип. 101. С. 79–92.

4. Іванова Г. Тайм-менеджмент як педагогічна технологія формування культури розумової праці студентів. *Педагогіка вищої та середньої школи.* 2017. № 1 (50). С. 282–292.

5. Івасечко О.Б. Тайм-менеджмент у системі методичної роботи закладу дошкільної освіти. Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський. 2019. С.31–32.

6. Колесов О. С. Тайм-менеджмент – управління часом. Збірник наукових праць ВНА. 2011. Т. 3. №2 (53). С. 61– 69.

7. Маруховська-Картунова О. О. Тайм-менеджмент: сутність, багатоманітність визначень та основні типи. *Віртус*. 2017. № 14. С. 87–90.

8. Олійник І. О. Тайм-менеджмент майбутніх вчителів початкових класів як умова ефективного дистанційного навчання. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки.* 2023. Вип. 52. С. 147–155.

References:

1. Bunyak, N. M. (2018). Taim-menedzhment yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpryiemstva [Time management as a tool for increasing the efficiency of enterprise activities]. Ekonomika i suspilstvo - Economy and Society. Vol. 14, pp. 279–283 [in Ukrainian].

2. Vodyanka, L. D., Todoryuk, S. I., Karp, A. G. (2020). Taim-menedzhment yak tekhnika planuvannia robochoho chasu personalu [Time management as a technique for planning personnel working hours]. Ekonomika ta derzhava - Economy and State. Vol. 7, pp. 119–123 [in Ukrainian].

3. Zhukovska, A. Yu. (2021). Suchasni metody ta tekhnolohii taim-menedzhmentu [Modern methods and technologies of time management]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina - Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Vol. 101, pp. 79–92 [in Ukrainian].

4. Ivanova, G. (2017). Taim-menedzhment yak pedahohichna tekhnolohiia formuvannia kultury rozumovoi pratsi studentiv [Time management as a pedagogical technology for forming a culture of intellectual work of students]. Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly - Pedagogy of higher and secondary schools. Vol. 1 (50), pp. 282–292 [in Ukrainian].

5. Ivasechko, O.B. (2019). Taim-menedzhment u systemi metodychnoi roboty zakladu doshkilnoi osvity [Time management in the system of methodological work of a preschool educational institution]. Kamianets-Podilskyi, pp.31–32 [in Ukrainian].

6. Kolesov, O. S. (2011). Taim-menedzhment – upravlinnia chasom [Time management]. Zbirnyk naukovykh prats VNA - Collection of scientific works of the VNA. Vol. 3, pp. 61–69 [in Ukrainian].

7. Marukhovska-Kartunova, O.O. (2017). Taim-menedzhment: sutnist, bahatomanitnist vyznachen ta osnovni typy [Time management: essence, diversity of definitions and main types]. Virtus - Virtus. Vol. 14, pp. 87–90 [in Ukrainian].

8. Oliynyk, I. O. (2023). Taim-menedzhment maibutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv yak umova efektyvnoho dystantsiinoho navchannia [Time management of future primary school teachers as a condition for effective distance learning]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka - Bulletin of the Oleksandr Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University. Pedagogical Sciences. Vol. 52, pp. 147–155 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378:373.3.01.3-051]:37:005.336.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1396-1403

Лаппо Віолетта Валеріївна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і психології, Коломийський навчально-науковий інститут Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Коломия, https//orcid.org/ 0000-0002-9523-1295

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретичне обґрунтування інноваційних стратегій, спрямованих на формування педагогічної майстерності майбутніх учителів початкової ланки в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Актуальність дослідження зумовлена впровадженням концепції «Нова українська школа», що потребує від педагога не лише високого рівня фахових знань, а й здатності до фасилітації, гнучкості та емоційного лідерства. Автор аналізує еволюцію поняття «педагогічна майстерність», підкреслюючи, що в цифрову епоху воно доповнюється такими компонентами, як ІКТ-компетентність, навички ненасильницького спілкування та здатність проектувати індивідуальні освітні траєкторії для учнів з різними освітніми потребами.

У роботі виокремлено та деталізовано три ключові стратегії: технологічну (EdTech-майстерність), рефлексивно-акмеологічну та комунікативно-емоційну. Технологічна стратегія розглядається як інструмент інтенсифікації навчання через гейміфікацію та використання систем штучного інтелекту. Рефлексивна стратегія акцентує увагу на методах відео-аналізу (micro-teaching) та побудові е-портфоліо, що сприяють усвідомленню студентом власного професійного «Я». Комунікативно-емоційна стратегія фокусується на розвитку м'яких навичок (soft skills), емпатії та вмінні будувати конструктивний діалог з усіма учасниками освітнього процесу, зокрема з батьками учнів.

Особливу увагу приділено практичним аспектам впровадження цих стратегій у закладах вищої освіти. Запропоновано використання симуляційних вправ, коучингових технологій та дуальних елементів навчання як засобів подолання розриву між теоретичною підготовкою та реальною шкільною практикою. Сформульовано критерії оцінювання рівнів педагогічної майстерності студентів: адаптивно-репродуктивний, технологічно-пошуковий та креативно-прогностичний. Результати дослідження підтверджують, що системна реалізація запропонованих стратегій забезпечує перехід майбутнього вчителя від виконання стандартних алгоритмів до творчої самореалізації та високої професійної адаптивності в умовах невизначеності.

Ключові слова: педагогічна майстерність, вчитель початкових класів, інноваційні стратегії, Нова українська школа, цифровізація освіти, рефлексія, soft skills, професійна підготовка, EdTech, емоційний інтелект.

Lappo ViolettaValeriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Kolomyia Educational and Scientific Institute of Carpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Kolomyia, https//orcid.org/ 0000-0002-9523-1295

INNOVATIVE STRATEGIES FOR FORMING PEDAGOGICAL SKILLS OF FUTURE PRIMARY TEACHERS

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical substantiation of innovative strategies aimed at forming the pedagogical mastery of future primary school teachers in the context of modern educational transformations. The relevance of the study is driven by the implementation of the "New Ukrainian School" concept, which requires a teacher to possess not only a high level of professional knowledge but also the capacity for facilitation, flexibility, and emotional leadership. The author analyzes the evolution of the concept of "pedagogical mastery," emphasizing that in the digital era, it is supplemented by components such as ICT competence, non-violent communication skills, and the ability to design individual educational trajectories for students with diverse educational needs. The paper identifies and details three key strategies: technological (EdTech-mastery), reflexive-acmeological, and communicative-emotional. The technological strategy is considered a tool for intensifying learning through gamification and the use of artificial intelligence systems. The reflexive strategy focuses on video analysis methods (micro-teaching) and the construction of e-portfolios, which contribute to the student's awareness of their professional "Self." The communicative-emotional strategy focuses on the development of soft skills, empathy, and the ability to build a constructive dialogue with all participants in the educational process, particularly with the students' parents.

Special attention is paid to the practical aspects of implementing these strategies in higher education institutions. The use of simulation exercises, coaching technologies, and dual learning elements is proposed as a means of bridging the gap between theoretical training and real school practice. Criteria for evaluating the levels of students' pedagogical mastery are formulated: adaptive-reproductive, technological-search, and creative-prognostic. The results of the study confirm that the systematic implementation of the proposed strategies ensures the transition of the future teacher from performing standard algorithms to creative self-realization and high professional adaptability in conditions of uncertainty.

Keywords: pedagogical mastery, primary school teacher, innovative strategies, New Ukrainian School, digitalization of education, reflection, soft skills, professional training, EdTech, emotional intelligence.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вищої педагогічної освіти в Україні характеризується глибокою трансформацією ціннісних орієнтирів.

Впровадження Концепції «Нова українська школа» (НУШ) висуває принципово нові вимоги до особистості вчителя початкових класів. Сьогодні це не просто ретранслятор знань, а коуч, фасилітатор, модератор освітнього процесу, який володіє високим рівнем адаптивності та креативності.

Проблема формування педагогічної майстерності майбутніх учителів початкових класів набуває особливої гостроти у зв'язку з викликами цифровізації, необхідністю організації змішаного та дистанційного навчання, а також потребою у забезпеченні психологічного супроводу учнів у кризових умовах. Традиційні підходи до підготовки фахівців, що орієнтовані переважно на знаннєву парадигму, вичерпують свій ресурс. Постає об'єктивна потреба у розробці та впровадженні інноваційних стратегій, які б дозволили майбутньому вчителю не лише опанувати методику викладання предметів, а й сформувати індивідуальний стиль професійної діяльності, здатність до саморозвитку та інноваційного пошуку [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічної майстерності є фундаментальною для вітчизняної педагогіки. Витоки цього напряму закладені у працях А. Макаренка та О. Сухомлинського, а теоретичний фундамент сучасної концепції майстерності розроблено полтавською науковою школою під керівництвом І. Зязюна [2;3]. У їхньому розумінні майстерність — це вищий рівень педагогічної діяльності, що базується на гуманістичній спрямованості та професійно-педагогічній інтуїції.

У контексті підготовки вчителя початкової ланки важливими є дослідження Н. Бібік та О. Савченко, які розкривають особливості компетентнісного підходу в початковій школі [4;5]. Питання впровадження інноваційних технологій у вищу освіту детально аналізуються у працях В. Бикова (цифровізація освіти), Р. Гуревича (інформаційно-комунікаційні технології) та О. Пєхоти (підготовка вчителя до інноваційної діяльності) [6].

Проте, попри значну кількість напрацювань, залишаються недостатньо висвітленими питання системного поєднання технологічних інновацій (EdTech) із м'якими навичками (Soft Skills) та рефлексивними стратегіями безпосередньо у процесі фахової підготовки бакалаврів початкової освіти в умовах воєнного стану та поствоєнного відновлення.

Мета полягає у теоретичному обґрунтуванні та розкритті сутності інноваційних стратегій формування педагогічної майстерності майбутніх учителів початкових класів у процесі їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти, а також в аналізі практичного досвіду їх реалізації в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. З'ясувати зміст та структуру поняття «педагогічна майстерність» вчителя початкової ланки через призму вимог Професійного стандарту та концепції НУШ.

2. Виокремити пріоритетні інноваційні стратегії (цифрові, рефлексивні, комунікативні), що сприяють професійному становленню майбутнього фахівця.

3. Окреслити шляхи інтенсифікації розвитку педагогічної техніки та творчого потенціалу студентів за допомогою сучасних EdTech-інструментів.

4. Проаналізувати результати впровадження запропонованих стратегій у практику підготовки педагогів.

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки результативності дослідження було використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

– термінологічний аналіз – для уточнення дефініцій «інноваційна стратегія» та «цифрова педагогічна майстерність»;

– системно-структурний аналіз – для виокремлення компонентів педагогічної майстерності (гуманістична спрямованість, професійна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна техніка);

– порівняльно-педагогічний аналіз – для зіставлення традиційних та інноваційних підходів до підготовки вчителів;

– метод моделювання – для розробки алгоритмів впровадження стратегій формування майстерності в освітній процес ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна майстерність майбутнього вчителя початкових класів у сучасних наукових дискурсах розглядається не як статична сукупність знань, а як динамічна система, що постійно еволюціонує.

Традиційна чотирикомпонентна модель (за І. Зязюном), яка включає гуманістичну спрямованість, професійну компетентність, педагогічні здібності та педагогічну техніку, сьогодні доповнюється новими структурними елементами:

– цифрова адаптивність – здатність миттєво переформатовувати освітній контент під запити змішаного чи дистанційного навчання;

– емоційно-когнітивна гнучкість – вміння керувати власним емоційним станом та моделювати безпечне психологічне середовище для учнів 6–10 років;

– інклюзивна готовність – майстерність індивідуалізації навчання для дітей з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього класу.

Отже, формування майстерності студента має відбуватися через стратегічне управління його професійним розвитком, де «стратегія» виступає як довгостроковий план проєктування особистісного зростання.

Першою ключовою стратегією є перехід від простого використання комп'ютера до створення інтелектуального цифрового середовища. Майбутній учитель має опанувати майстерність «цифрового дизайну уроку».

1. Гейміфікація як інструмент майстерності. Використання платформ (на кшталт Minecraft Education чи Roblox for Education) для пояснення абстрактних понять математики чи природознавства. Майстерність полягає не у грі, а у «вплетенні» ігрового механізму в дидактичну мету.

2. Адаптивне навчання з ШІ. Впровадження стратегії використання штучного інтелекту для створення персоналізованих траєкторій. Вчитель-

майстер проєктує запити для генерації диференційованих завдань, що економить час на рутину та вивільняє ресурс для творчого спілкування з дітьми.

3. Створення інтерактивного контенту**.** Майстерність візуалізації (інфографіки, скрипт-відео, інтерактивні плакати), що відповідає особливостям сприйняття «кліпового» мислення сучасних школярів.

Рефлексивно-акмеологічна стратегія спрямована на усвідомлення студентом свого «Я-професійного». Вона базується на прагненні до найвищих досягнень (акме) і охоплює:

– відео-рефлексію (Micro-teaching) – студенти записують короткі фрагменти уроків (5–7 хвилин), після чого проводять «по кадровий» самоаналіз за допомогою чек-листів. Це дозволяє відшліфувати педагогічну техніку: міміку, пантоміміку, темпоритм мовлення;

– метод «Педагогічного дзеркала» – використання професійних блогів або е-портфоліо як інструменту само презентації, що стимулює студента до постійного вдосконалення своєї інформаційної культури;

– коучинговий підхід – викладач ЗВО виступає не як контролер, а як ментор, що допомагає студенту самостійно знайти розв'язання педагогічної ситуації, стимулюючи його творчий пошук.

Сучасна майстерність вчителя початкових класів значною мірою змістилася з площини «знаю свій предмет» у площину «вмію будувати стосунки». Ця стратегія передбачає формування таких навичок:

1. Розвиток емоційного інтелекту (EQ). Майбутній вчитель має навчитися розпізнавати емоційні стани дітей (тривожність, втому, радість) і адекватно на них реагувати. Це основа створення «психологічного комфорту» в класі. Майстерність тут проявляється у вмінні вчителя зберігати спокій та транслювати впевненість навіть у стресових ситуаціях.

2. Технології ненасильницького спілкування. Навчити студента замість оцінювальних суджень («ти неслухняний») використовувати «Я-повідомлення» («мені прикро, коли в класі гамір, бо я не можу розповісти цікаву історію»). Це критично важливо для НУШ, де вчитель є партнером дитини.

3. Майстерність взаємодії з батьками. Важливою частиною стратегії є підготовка студента до ролі модератора батьківської спільноти. Це включає вміння проводити зустрічі у форматі діалогу, конструктивно вирішувати конфлікти та залучати батьків до освітнього процесу як союзників, а не просто спостерігачів.

В контексті нашого дослідження виділяємо три основні рівні:

1. Адаптивно-репродуктивний (низький). Студент володіє базовими знаннями, але діє суворо за шаблоном. У складних ситуаціях губиться, важко переключається з плану уроку на потреби дітей. Цифрові інструменти використовує епізодично.

2. Технологічно-пошуковий (середній). Студент впевнено володіє методиками, активно експериментує з новими форматами (квести, проєкти).

Вміє аналізувати свої помилки, проте індивідуальний стиль викладання ще перебуває у стані формування.

3. Креативно-прогностичний (високий). Це рівень справжньої майстерності. Студент здатний самостійно проєктувати авторські дидактичні матеріали. Він легко імпровізує, відчуває настрій класу, використовує інновації не «заради інновацій», а для досягнення конкретного результату кожного учня.

Для того, щоб теоретичні стратегії перетворилися на реальну майстерність студента, освітній процес у закладах вищої освіти має бути максимально наближеним до «живої» практики. Рекомендується впроваджувати наступні кроки:

1. Створення віртуальних симуляційних лабораторій, де студенти можуть моделювати фрагменти уроків, відпрацьовувати реакції на типові конфліктні ситуації в класі (наприклад, дитина відмовляється працювати або виникає суперечка між учнями).

2. Впровадження дуальних елементів навчання – активне залучення студентів до асистування вчителям-майстрам уже з перших курсів. Це дозволяє «знімати» професійну кальку з кращих зразків діяльності.

3. Майстер-класи від стейкхолдерів – регулярні зустрічі з вчителями-переможцями конкурсів («Учитель року», Global Teacher Prize Ukraine), що стимулює мотивацію та професійний азарт.

4. Міждисциплінарні проекти. Наприклад, створення інтегрованого уроку (математика + природознавство) з використанням STEM-технологій. Це вчить майбутнього вчителя бачити цілісну картину світу, а не окремі предмети.

Важливим складником інноваційної стратегії підготовки майбутнього вчителя є забезпечення освітнього процесу якісним навчально-методичним інструментарієм, що поєднує фундаментальну теорію з прикладними тренінговими технологіями. Це відображено у змісті авторського навчального посібника «Педагогічна майстерність», який розроблено з урахуванням сучасних вимог до вчителя початкової школи. Видання пропонує системний підхід до формування професійного «автопортрета» педагога, де особлива увага приділяється культурі мовлення, техніці педагогічної дії та етиці взаємодії.

Використання посібника у навчальному процесі дозволяє трансформувати теоретичні знання у стійкі професійні навички через безпосереднє відпрацювання вправ на розвиток дикції, дихання та мімічної виразності, що становлять основу зовнішньої техніки майстерності [7].

Окремим стратегічним напрямом у підготовці фахівців є впровадження методів аналізу та розв’язання складних педагогічних ситуацій, що широко представлені у зазначеному виданні. Посібник містить підбірку автентичних професійних кейсів, які моделюють реальні конфлікти чи нестандартні моменти у взаєминах між вчителем та учнями, батьками або колегами. Такий підхід дозволяє реалізувати стратегію «проживання ситуації», коли студенти мають можливість не просто ознайомитися з правилом, а знайти вихід із кризи,

спираючись на принципи педагогічного такту. Важливим є те, що автор пропонує варіативність розв'язання цих задач: від індивідуальної рефлексії студента до колективного обговорення, що стимулює розвиток критичного мислення та професійної інтуїції.

Практична реалізація стратегії формування майстерності на семінарських заняттях передбачає трансформацію аудиторії у простір спільного пошуку. Спільне розв'язання ситуативних задач із посібника під керівництвом викладача створює умови для групової динаміки, де майбутні вчителі вчаться аргументувати власну позицію та знаходити компромісні рішення. Такий формат взаємодії імітує реальну професійну спільноту, де вчитель часто змушений приймати колегіальні рішення. Таким чином, посібник «Педагогічна майстерність» виступає не лише джерелом інформації, а й активним стимулятором професійного зростання, забезпечуючи перехід від репродуктивного засвоєння методик до творчого моделювання власної педагогічної діяльності.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що педагогічна майстерність сьогодні – це інтегральне утворення, що поєднує глибокі психолого-педагогічні знання, досконале володіння цифровими інструментами та високий рівень емоційного інтелекту. В умовах НУШ майстерність визначається не лише методичною грамотністю, а й здатністю до фасилітації та партнерської взаємодії.

Інноваційні стратегії (технологічна, рефлексивна, комунікативна) складають єдиний вектор професійного розвитку. Вони дозволяють студенту перейти від пасивного засвоєння теорії до активного конструювання власного професійного досвіду.

Ефективність формування майстерності залежить від створення в ЗВО інноваційного освітнього середовища, яке стимулює рефлексію, критичне мислення та творчу самореалізацію майбутнього педагога.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у детальному вивченні інструментів штучного інтелекту для автоматизації рутинної діяльності вчителя початкових класів, що дозволить йому більше часу приділяти творчій складовій педагогічної майстерності.

Література

1. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87.

2. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ: Рад. школа, 1976. Т. 2.

3. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. Київ: ІПППО АПН України, 2000. 312 с.

4. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: Педагогічна думка, 2004.

5. Савченко О. Я. Початкова школа в контексті ідей Нової української школи. *Рідна школа*. 2017. № 1-2. С. 3–8.

6. Пєхота О. М. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій. Київ: Видавництво А.С.К., 2003. 240 с.

7. Лаппо В.В. Педагогічна майстерність: навч. посіб. Івано-Франківськ:НАІР,2025.330с.

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). *Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity* [State standard of primary education]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 21, 2018, No. 87. Kyiv [in Ukrainian].

2. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Sto porad uchytelvi [One hundred tips for the teacher]. *Vybrani tvory: v 5-ty t.* [Selected works: in 5 vols.], Vol. 2. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].

3. Ziaziun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii* [Pedagogy of goodness: ideals and realities]. Kyiv: IPPPO APN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Bibik, N. M. (2004). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy* [Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

5. Savchenko, O. Ya. (2017). Pochatkova shkola v konteksti idei Novoi ukrainskoi shkoly [Primary school in the context of the ideas of the New Ukrainian School]. *Ridna shkola*, 1-2, 3–8 [in Ukrainian].

6. Pekhota, O. M. (2003). *Pidhotovka maibutnoho vchytelia do vnrovadzhennia pedahohichnykh tekhnolohii* [Preparing the future teacher for the introduction of pedagogical technologies]. Kyiv: Vydavnytstvo A.S.K. [in Ukrainian].

7. Lappo, V. V. (2025). *Pedahohichna maisternist* [Pedagogical mastery]. Ivano-Frankivsk: PNU im. V. Stefanyka [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 37.037:796:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1404-1412

Лелека Віталій Миколайович доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної культури і спорту, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, https://orcid.org/0000-0001-5680-7784

Мельничук Ірина Олександрівна викладач кафедри фізичної культури та спорту, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, https://orcid.org/0009-0007-1591-7937

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ЗАСІБ ПІДТРИМКИ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ШКОЛЯРІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. У сучасних умовах навчання школярі стикаються з підвищеним інформаційним навантаженням, частими стресовими ситуаціями, емоційним перенавантаженням та обмеженою руховою активністю, що негативно впливає на їх психоемоційний стан і загальний розвиток. Психоемоційне благополуччя дітей є важливим чинником успішного навчання, формування мотивації, самоконтролю, соціальної адаптації та розвитку комунікативних навичок. Фізична культура виступає ефективним засобом підтримки психоемоційного стану школярів, оскільки поєднує фізичну активність, рухливі та командні ігри, вправи на координацію, баланс, дихальні практики та релаксацію.

У статті розглядаються різні види фізичних вправ, що сприяють зниженню рівня тривожності, перевтоми та психоемоційного напруження, покращенню настрою, формуванню позитивного психологічного клімату в учнівському колективі та підвищенню загальної працездатності. Особлива увага приділяється практичним рекомендаціям для організації уроків фізичної культури: застосуванню індивідуального підходу до учнів, чергуванню інтенсивних і розвантажувальних вправ, використанню ігрових та командних форм діяльності, включенню дихальних і релаксаційних вправ, а також створенню безпечного і підтримуючого психологічного середовища.

У статті також проаналізовано нормативно-правові документи, які визначають обов’язковість фізичного виховання та його роль у підтримці психоемоційного стану школярів освітньо-виховному процесі. Наведені рекомендації дозволяють забезпечити комплексний вплив фізичної культури на психоемоційне благополуччя учнів, формування здорового способу життя, підвищення стресостійкості та гармонійний розвиток особистості. Матеріали статті можуть бути використані педагогами при плануванні уроків і створенні ефективних програм фізичного виховання.

Ключові слова: фізична культура, психоемоційний стан, освітній процес, здоровий спосіб життя.

Leleka Vitalii Mykolaiovych Doctor of Pedagogical Sciences, Associate, Professor of the Department of Physical Culture and Sports, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, https://orcid.org/0000-0001-5680-7784

Melnychuk Iryna Oleksandrivna Lecturer at the Department of Physical Education and Sports, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0007-1591-7937

PHYSICAL CULTURE AS A MEANS OF SUPPORTING THE PSYCHO-EMOTIONAL STATE OF SCHOOLCHILDREN IN MODERN CONDITIONS

Abstract. In modern educational conditions, schoolchildren face increased information load, frequent stressful situations, emotional overload, and limited physical activity, which negatively affect their psycho-emotional state and overall development. Children's psycho-emotional well-being is an important factor in successful learning, the formation of motivation, self-control, social adaptation, and the development of communication skills. Physical culture acts as an effective means of supporting the psycho-emotional state of schoolchildren, as it combines physical activity, active and team games, coordination and balance exercises, breathing practices, and relaxation.

The article examines various types of physical exercises that help reduce anxiety, fatigue, and psycho-emotional tension, improve mood, create a positive psychological climate in the student group, and increase overall performance. Particular attention is paid to practical recommendations for organizing physical education lessons: applying an individual approach to students, alternating intensive and relaxation exercises, using game-based and team activities, including breathing and relaxation exercises, and creating a safe and supportive psychological environment.

The article also analyzes regulatory documents that determine the mandatory nature of physical education and its role in supporting the psycho-emotional state of schoolchildren in the educational process.

The presented recommendations make it possible to ensure a comprehensive impact of physical culture on students' psycho-emotional well-being, the formation of a healthy lifestyle, increased stress resistance, and harmonious personality development.

The materials of the article can be used by teachers when planning lessons and developing effective physical education programs.

Keywords: physical culture, psycho-emotional state, educational process, healthy lifestyle.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства, що характеризуються підвищеним рівнем інформаційного навантаження, соціальними викликами, змінами освітнього середовища та зниженням рухової активності дітей, проблема збереження психоемоційного стану школярів набуває особливої актуальності. Постійний стрес, дистанційні та змішані форми навчання, збільшення часу використання цифрових технологій, а також обмеження живого спілкування негативно впливають на емоційне благополуччя учнів, сприяють виникненню тривожності, перевтоми, зниженню мотивації до навчання та погіршенню загального самопочуття.

Психологічне благополуччя визначається численними зовнішніми та внутрішніми чинниками, школярі є особливо вразливою верствою населення з психологічної точки зору, оскільки зазнають тиску високих академічних очікувань, соціального стресу та інших факторів, котрі можуть негативно позначитися на їх психічному здоров'ї. Емоційне напруження постає однією з головних причин психологічної напруги серед школярів, адже прямо впливає на розумову та фізичну продуктивність, здатність зосереджуватися, адаптаційний потенціал та загальний стан здоров'я, яке є домінантною життєвою цінністю.

Одним із ефективних засобів підтримки психоемоційного стану дітей шкільного віку є фізична культура, яка поєднує рухову активність, емоційне розвантаження та соціальну взаємодію. Проте в сучасній практиці освіти потенціал фізичної культури часто використовується недостатньо, а уроки фізичного виховання не завжди орієнтовані на формування психологічної стійкості та емоційного комфорту учнів. Це зумовлює необхідність переосмислення ролі фізичної культури як важливого чинника підтримки психоемоційного здоров'я школярів.

Таким чином, виникає суперечність між зростаючою потребою у збереженні психоемоційного благополуччя учнів та недостатнім використанням можливостей фізичної культури для його забезпечення, що й визначає актуальність дослідження даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема використання фізичної культури як засобу підтримки психоемоційного стану школярів активно розглядається у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Значний внесок у дослідження взаємозв'язку фізичної активності та психічного здоров'я дітей зробили Г. Безверхня, Т. Круцевич, Л. Сергієнко, які у своїх роботах наголошують на важливості систематичної рухової активності для формування емоційної стійкості та позитивного психологічного самопочуття школярів. Дослідники підкреслюють, що правильно організовані заняття фізичною культурою сприяють зниженню рівня тривожності та підвищенню мотивації до навчання.

Питання впливу фізичного виховання на психоемоційний стан дітей розглядали також О. Дубогай, В. Платонов, А. Шиян, які відзначають, що фізичні вправи виступають важливим чинником профілактики емоційного перевanта-

жения та стресу. У їхніх дослідженнях акцентується увага на використанні ігрових методів, рухливих вправ та елементів змагальної діяльності як засобів покращення психологічного клімату серед учнів.

Окремі аспекти формування психоемоційного благополуччя школярів засобами рухової активності висвітлені у працях І. Беха, С. Максименка, О. Хухлаєвої, які підкреслюють значення фізичної діяльності для розвитку особистості дитини, формування впевненості у власних силах та соціальної адаптації. Автори зазначають, що поєднання фізичної культури з елементами психологічної підтримки сприяє гармонійному розвитку школярів.

Огляд наукових досліджень демонструє, що для визначення впливу фізичних навантажень на емоційний стан молоді дослідники послуговуються різноманітними підходами та методами. Разом з тим аналіз наукових джерел показує, що попри значну кількість досліджень, питання цілеспрямованого використання засобів фізичної культури для підтримки психоемоційного стану школярів у сучасних умовах потребує подальшого вивчення, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та визначити ефективність використання засобів фізичної культури для підтримки психоемоційного стану школярів у сучасних умовах навчання.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку освіти питання збереження психоемоційного стану школярів набуває особливої актуальності. Підвищене навчальне навантаження, інтенсивне використання інформаційних технологій, обмеження рухової активності та вплив соціальних чинників негативно позначаються на емоційному благополуччі дітей. У зв’язку з цим фізична культура розглядається як один із ефективних засобів підтримки психоемоційного стану школярів, оскільки поєднує фізичну активність, емоційне розвантаження та соціальну взаємодію.

Важливість фізичного виховання та його роль у формуванні психоемоційного стану школярів відображено у чинних нормативно-правових документах України.

Зокрема, у положеннях Закону України «Про освіту» [5] наголошується, що освіта має забезпечувати всебічний розвиток особистості, зокрема фізичний, психічний і соціальний. У документі підкреслюється необхідність формування здорового способу життя здобувачів освіти, створення безпечного освітнього середовища та умов для зміцнення фізичного і психічного здоров’я учнів. Таким чином, фізичне виховання розглядається як складова гармонійного розвитку дитини та важливий чинник збереження її психоемоційного благополуччя.

Важливі положення щодо організації фізичного виховання містяться також у Законі України «Про повну загальну середню освіту» [6], де визначено, що одним із завдань загальної середньої освіти є формування компетентностей, необхідних для здорового способу життя. У документі підкреслюється обов’язковість фізичної культури як навчального предмета та необхідність

створення умов для рухової активності учнів під час освітнього процесу. Це включає проведення уроків фізичної культури, фізкультурно-оздоровчих заходів та активних перерв, що позитивно впливає на психоемоційний стан школярів.

Сучасні дослідження свідчать, що фізична культура відіграє важливу роль у підтримці психоемоційного стану школярів. За даними Т. Круцевич, систематична рухова активність позитивно впливає не лише на фізичний розвиток дітей, а й на їхнє емоційне благополуччя, сприяючи зниженню рівня тривожності та підвищенню працездатності. Дослідниця підкреслює, що використання різноманітних форм рухової діяльності дозволяє створити сприятливі умови для психоемоційного розвантаження учнів [7].

Г. Безверхня зазначає, що включення до уроків фізичної культури рухливих ігор та командних вправ сприяє формуванню позитивного психологічного клімату в учнівському колективі. Авторка підкреслює, що такі види діяльності забезпечують не лише розвиток фізичних якостей, але й формування комунікативних навичок, почуття підтримки та впевненості у власних силах, що є важливими чинниками стабілізації емоційного стану школярів [1].

У працях В. Платонова акцентується увага на тому, що фізичні навантаження середньої інтенсивності сприяють нормалізації діяльності нервової системи та покращенню емоційного стану дітей. Вчений зазначає, що регулярні заняття фізичною культурою допомагають зменшити прояви перевтоми, підвищують стійкість до стресових ситуацій та покращують загальне самопочуття учнів [13].

Регулярна рухова активність сприяє зниженню рівня тривожності, покращенню настрою та підвищенню працездатності учнів. Під час виконання фізичних вправ активізується діяльність центральної нервової системи, нормалізуються процеси збудження і гальмування, що позитивно впливає на психоемоційний стан дітей. Крім того, фізична діяльність сприяє виробленню позитивних емоцій, зменшує прояви перевтоми та підвищує стійкість до стресових ситуацій [11].

Важливу роль у підтримці психоемоційного стану школярів відіграє використання різноманітних форм організації занять фізичною культурою. До них належать рухливі ігри, командні вправи, естафети, вправи на координацію, елементи фітнесу та релаксаційні вправи. Такі види діяльності сприяють створенню позитивного психологічного клімату в учнівському колективі, формують навички співпраці, взаємопідтримки та підвищують самооцінку учнів.

Особливого значення набуває індивідуальний підхід до організації фізкультурно-оздоровчої діяльності. Врахування вікових, фізичних і психологічних особливостей школярів дозволяє оптимально дозувати навантаження, запобігати перевтомі та створювати умови для емоційного комфорту під час занять. Поєднання фізичних вправ з елементами дихальної гімнастики, релаксації та ігрової діяльності сприяє гармонійному розвитку особистості учнів і підтримці їх психоемоційної рівноваги.

Для підтримання активного діяльнісного інтересу до занять необхідно давати завдання та навантаження різного ступеня. Бо надто легкі, так само, як і складні завдання пригнічують активність у досягненні результатів діяльності. Складні завдання, що не відповідають рівню розвитку рухових навичок і фізичних якостей, можуть викликати тривогу і невпевненість, навпаки, легкі завдання можуть викликати нудьгу і недисциплінованість. Якщо рівень знань, фізичних якостей, рухових вмінь та навичок збільшиться, то й потреба у заняттях також збільшиться, а відтак, зросте мотивація.

Для того, щоб учні позитивно ставилися до уроків фізичної культури, цю проблему слід розглядати з двох позицій – особистісно значущої та суспільно необхідної. Фахівці в галузі фізичної культури стверджують, що фізкультурно-спортивна діяльність поки що не стала для учнів потребою, не перетворилась на особистісний інтерес, а значить, мотивація до занять фізичною культурою та спортом є низькою [8].

Для підтримки психоемоційного стану школярів доцільно використовувати вправи, що поєднують фізичну активність з елементами релаксації, взаємодії та позитивного емоційного досвіду. Наведемо приклади.

Вправа «Дихальна хвиля». Учні стають у коло, виконують повільні вдихи через ніс із підняттям рук угору та плавні видихи з опусканням рук. Вправа сприяє зниженню тривожності та нормалізації дихання.

Рухлива гра «Передай настрій». Учні передають м’яч один одному, називаючи позитивну емоцію або побажання. Вправа допомагає створити позитивний психологічний клімат і розвиває комунікативні навички.

Вправа «Розслаблення м’язів». Почергове напруження і розслаблення м’язів рук, плечей, спини та ніг. Така діяльність допомагає зняти психоемоційне напруження та втому.

Гра «Командна естафета підтримки». Учні виконують нескладні фізичні завдання у командах, підтримуючи один одного. Вправа сприяє розвитку почуття взаємодопомоги та підвищує емоційний тонус.

Вправа «Рух під музику». Виконання простих координаційних рухів під спокійну або ритмічну музику. Вправа покращує настрій та сприяє емоційному розвантаженню.

Вправа «Баланс і концентрація». Учні виконують вправи на рівновагу (стоячи на одній нозі, із заплющеними очима). Це допомагає розвивати самоконтроль і знижує рівень тривожності.

Систематичні фізичні тренування, виконання комплексу фізичних вправ під час навчальної діяльності учнів відіграють важливу роль як засіб зняття нервового напруження та підтримання емоційного стану.

До засобів фізичної культури можна віднести будьяке рухове навантаження, починаючи з прогулянки, пробіжки, вивиконанням елементарного комплексу фізкультурних і закінчуючи регулярними заняттями в спортивному або тренажерному залі.

Практичні поради для вчителя фізичної культури: використовувати на уроці позитивну мотивацію та підтримку учнів; чергувати інтенсивні вправи з вправами на релаксацію; застосовувати ігрові методи для зменшення емоційного напруження; враховувати індивідуальні особливості учнів; створювати доброзичливу атмосферу співпраці; включати вправи на дихання та розслаблення наприкінці уроку.

Застосування таких вправ і рекомендацій сприяє покращенню психоемоційного стану школярів, зниженню рівня стресу та формуванню позитивного ставлення до занять фізичною культурою.

Література:

1. Безверхня Г. Формування мотивації школярів до рухової активності в сучасних умовах. Умань : Візаві, 2022. 196 с.

2. Бех І. Особистісно орієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ : Либідь, 2018. 344 с.

3. Дубогай О. Фізичне виховання школярів : навчально-методичний посібник. Київ : Освіта, 2016. 272 с.

4. Забіяко Ю. Дистанційне навчання фізичній культурі в умовах воєнного стану. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.* Серія 15. 2023. № 2(160). С. 114-118.

5. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380.

6. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 31. Ст. 226.

7. Круцевич Т., Пангелова Н. Сучасні підходи до фізичного виховання школярів в умовах реформування освіти. Київ : Національний університет фізичного виховання і спорту України, 2022. 248 с.

8. Лук'янченко М. Фізична культура і спорт як засіб подолання стресу в учнівської молоді. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.* Випуск 5К (191) 2025. С. 114-118.

9. Максименко С. Загальна психологія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 416 с.

10. Москаленко Н., Коваленко О. Фізична активність дітей та підлітків у контексті збереження психічного здоров'я. Дніпро : Інновація, 2023. 180 с.

11. Омелянюк Ю., Гарієвський Ю., Гарієвська М. Фізична культура як засіб формування здорового способу життя здобувачів освіти в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці.* №7(37). 2025. С. 1046-1057.

12. Петренко І. Психоемоційний стан школярів та роль фізичної культури у його корекції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2024. № 85. С. 112–118.

13. Платонов В. М. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті. Київ : Олімпійська література, 2015. 680 с.

14. Слухенська Р., Гауряк О., Єрохова А., Литвинюк Н. Вплив фізичної культури на подолання стресу у студентів вищих навчальних закладів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.* Серія 15, (7(152), 2022. С. 108-110.

15. Стадник А., Спузяк В. Фізична активність як спосіб подолання стресу у дітей та підлітків. *Фізична культура і спорт. Виклики сучасності. Збірник тез доповідей IV*

Всеукраїнської науково-практичної конференції. Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. Харків, 2024. С. 199-202.

References:

1. Bezverkhnia, H. (2022). Formuvannia motyvatsii shkoliariv do rukhovoi aktyvnosti v suchasnykh umovakh [Formation of Schoolchildren's Motivation for Motor Activity in Modern Conditions]. Uman: Vizavi, 196 p. [in Ukrainian].

2. Bekh, I. (2018). Osobystisno oriientovane vykhovannia [Personality-Oriented Education]. Kyiv: Lybid, 344 p. [in Ukrainian].

3. Dubohai, O. (2016). Fizychne vykhovannia shkoliariv [Physical Education of Schoolchildren]. Kyiv: Osvita, 272 p. [in Ukrainian].

4. Zabiiako, Yu. (2023). Dystantsiine navchannia fizychnii kulturi v umovakh voiennoho stanu [Distance Learning in Physical Education under Martial Law]. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 15 – Scientific Journal of the Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov. Series 15, 2(160), 114–118. [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (2017) [Law of Ukraine "On Education"]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 38–39, 380, 68 p. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» (2020) [Law of Ukraine "On Complete General Secondary Education"]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 31, 226, 45 p. [in Ukrainian].

7. Krutsevych, T., & Panhelova, N. (2022). Suchasni pidkhody do fizychnoho vykhovannia shkoliariv v umovakh reformuvannia osvity [Modern Approaches to Physical Education of Schoolchildren in the Context of Education Reform]. Kyiv: National University of Ukraine on Physical Education and Sport, 248 p. [in Ukrainian].

8. Lukianchenko, M. (2025). Fizychna kultura i sport yak zasib podolannia stresu v uchnivskoi molodi [Physical Culture and Sport as a Means of Overcoming Stress in Student Youth]. Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova – Scientific Journal of the Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, 5K(191), 114–118. [in Ukrainian].

9. Maksymenko, S. (2019). Zahalna psykholohiia [General Psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 416 p. [in Ukrainian].

10. Moskalenko, N., & Kovalenko, O. (2023). Fizychna aktyvnist ditei ta pidlitkiv u konteksti zberezhennia psykhichnoho zdorovia [Physical Activity of Children and Adolescents in the Context of Mental Health Preservation]. Dnipro: Innovatsiia, 180 p. [in Ukrainian].

11. Omelianiuk, Yu., Hariievskyi, Yu., & Hariievska, M. (2025). Fizychna kultura yak zasib formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia zdobuvachiv osvity v umovakh voiennoho stanu [Physical Culture as a Means of Forming a Healthy Lifestyle of Students under Martial Law]. Aktualni pytannia u suchasnii nautsi – Topical Issues in Modern Science, 7(37), 1046–1057. [in Ukrainian].

12. Petrenko, I. (2024). Psykhoemotsiinyi stan shkoliariv ta rol fizychnoi kultury u yoho korektsii [Psycho-Emotional State of Schoolchildren and the Role of Physical Culture in its Correction]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti – Pedagogy of Creative Personality Formation, 85, 112–118. [in Ukrainian].

13. Platonov, V. (2015). Systema pidhotovky sportsmeniv v olimpiiskomu sporti [System of Athletes Training in Olympic Sport]. Kyiv: Olimpiiska literatura, 680 p. [in Ukrainian].

14. Slukhenska, R., Hauriak, O., Yerokhova, A., & Lytvyniuk, N. (2022). Vplyv fizychnoi kultury na podolannia stresu u studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Influence of Physical Culture on Stress Overcoming in Higher Education Students]. Naukovyi chasopys NPU imeni

Mykhaila Drahomanova – Scientific Journal of National Pedagogical University named after Mykhailo Drahomanov, 7(152), 108–110. [in Ukrainian].

15. Stadnyk, A., & Spuziak, V. (2024). Fizychna aktyvnist yak sposib podolannia stresu u ditei ta pidlitkiv [Physical Activity as a Way of Overcoming Stress in Children and Adolescents]. Fizychna kultura i sport. Vyklyky suchasnosti – Physical Culture and Sport. Challenges of Modernity, 199–202. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 001.102:81’42-028.42:378.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1413-1421

Ленська Світлана Василівна доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-9061-2777

РОБОТА З РІЗНИМИ ВИДАМИ НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ АКАДЕМІЧНИХ ТЕКСТІВ ТА В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто навчально-методичні і практичні засади роботи з науковою інформацією в умовах сучасної вищої освіти. Особливу увагу приділено сутності поняття наукової інформації, її основним характеристикам та класифікації за різними критеріями, зокрема за змістом, функціональним призначенням, формою подання та ступенем обробки. Вказано основні види джерел наукової інформації, серед яких виділено первинні і вторинні, а також приділена увага емпіричним та електронним ресурсам, визначено їх роль у процесі навчальної та дослідницької діяльності студентів.

Доведено, що академічний текст є головною формою наукової комунікації та репрезентації наукових результатів. У статті розкрито його основні ознаки і типологію. Основна увага приділена розкриттю практичних аспектів навчання здобувачів освіти особливостям роботи з науковою інформацією. На прикладі кейсів засвоєння освітнього компонента «Університетська освіта та академічне письмо» в ПНПУ імені В. В. Короленка зроблено акцент на важливості співпраці науково-педагогічних працівників з фахівцями бібліотеки (проведення семінарів, бінарних лекції, надання консультативної допомоги тощо).

Визначено роль інформаційної грамотності як базової компетентності сучасного здобувача освіти, що передбачає вміння здійснювати пошук, критичний аналіз, систематизацію та академічно доброчесне використання інформації. Розглянуто ефективні форми навчання цієї компетентності, зокрема інтерактивні методи, проєктну та дослідницьку діяльність, а також використання цифрових ресурсів.

Обґрунтовано значення цілеспрямованого формування навичок роботи з науковою інформацією для студентів бакалаврату й магістратури як важливої передумови формування академічної культури, критичного мислення та дослідницької компетентності.

Зроблено висновок про необхідність системного підходу до формування інформаційної грамотності та дослідницької компетентності в сучасному освітньому середовищі.

Ключові слова: наукова інформація, дослідницька компетентність, академічне письмо, бібліотека, аналіз, синтез, «Університетська освіта та академічне письмо», «Методологія й організація наукових досліджень», Scopus, Web of Science, Google Scholar.

Lenska Svitlana Vasylivna Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian literature, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0002-9061-2777

WORKING WITH VARIOUS TYPES OF SCHOLARLY INFORMATION IN THE PROCESS OF CREATING ACADEMIC TEXTS AND IN EDUCATIONAL ACTIVITIES AT INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. This article examines the pedagogical and practical foundations of working with scientific information in the context of modern higher education. Particular attention is paid to the essence of the concept of scientific information, its main characteristics, and its classification according to various criteria, including content, functional purpose, form of presentation, and degree of processing. The main types of scientific information sources are identified, distinguishing between primary and secondary sources, and attention is given to empirical and electronic resources, defining their role in students' educational and research activities.

It is demonstrated that the academic text is the primary form of scientific communication and representation of scientific results. The article explores its main characteristics and typology.

The main focus is on exploring the practical aspects of teaching students how to work with scientific information. Using case studies of the implementation of the educational component "University Education and Academic Writing" at V. V. Korolenko National Pedagogical University, the article emphasizes the importance of collaboration between faculty and library staff (conducting seminars, joint lectures, providing advisory assistance, etc.).

The role of information literacy as a core competency for modern students is defined, encompassing the ability to search for, critically analyze, organize, and use information in an academically ethical manner. Effective methods for teaching this competency are examined, including interactive methods, project-based and research activities, as well as the use of digital resources.

The importance of systematically developing skills in working with scientific information among undergraduate and graduate students has been demonstrated as a key prerequisite for fostering academic culture, critical thinking, and research competence. The conclusion is drawn regarding the necessity of a systematic approach to the development of information literacy and research competence in the modern educational environment.

Keywords: scientific information, research competence, academic writing, library, analysis, synthesis, “University Education and Academic Writing,” “Methodology and Organization of Scientific Research,” Scopus, Web of Science, Google Scholar.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування освітньої галузі в України, в умовах стрімкого розвитку цифровізації та інформаційного суспільства особливої ваги набуває здатність здобувачів вищої освіти ефективно працювати з різними видами наукової інформації. Дедалі інтенсивніше зростання обсягів наукових даних, доступність електронних ресурсів і водночас поширення недостовірної або неперевіреної інформації зумовлюють необхідність формування у студентів високого рівня інформаційної культури та академічної грамотності.

Якісна підготовка до семінарських, практичних занять у ЗВО, написання курсових та кваліфікаційних робіт передбачають формування у здобувача вищої освіти комплексу аналітичних навичок, одна з яких – обробка й аналіз різних видів навчально-наукової та іншої інформації з метою подальшого її критичного осмислення і використання в практичній та дослідницькій діяльності. Процес створення академічних текстів у ЗВО передбачає не лише механічне опрацювання джерел, але і їх критичний аналіз, систематизацію та використання у власному науковому пошуку. Водночас практика засвідчує, що частина студентів відчуває труднощі під час самостійного добору джерел інформації з певної теми. При цьому необхідно постійно наголошувати на неухильному дотриманні принципів академічної доброчесності, правил оформлення цитувань та списку використаних джерел в академічних текстах.

Отже, дослідження особливостей роботи з різними видами наукової інформації у процесі навчання студентів академічного письма є актуальним практичним завданням, що сприяє підвищенню якості вищої освіти та формуванню сучасного конкурентноспроможного фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі в різних видах академічних текстів оформлення використаних джерел відбувається відповідно до вимог Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» [1]. У підручниках і посібниках з «Методології та організації наукових досліджень» та в методичних вказівках до написання курсових та кваліфікаційних досліджень у ЗВО вказаний цей стандарт. Але спеціальних праць, в яких розглянуто шляхи навчання студентів щодо добору та аналітичної обробки інформації, наразі бракує. Завданням заповнити цю лакуну і визначається актуальність нашої роботи.

Мета статті полягає в узагальненні практичного досвіду навчання здобувачів вищої освіти роботі з різними видами наукової інформації у процесі практичної підготовки та створення академічних текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна **с**истема вищої освіти заснована та регулюється Законом України «Про вищу освіту» (2014), в якому ключове значення надається компетентнісному підходу в побудові освітніх програм. У цьому контексті особлива увага приділяється загальним компетентностям, серед яких важливе місце посідає інформаційно-аналітична – уміння здійснювати пошук, обробку й аналіз інформації з різних джерел. У Законі акцентована увага на необхідності формування критичного мислення у здобувачів вищої освіти всіх рівнів, а воно безпосередньо пов'язане з ефективною роботою з інформацією.

Важливим інструментом реалізації положень Закону України «Про вищу освіту» є Стандарти вищої освіти України, які деталізують перелік компетентностей для кожного рівня (бакалаврського, магістерського, докторського) та конкретної спеціальності. У цих документах інформаційна компетентність представлена як інтегральний складник професійної підготовки. Зокрема передбачена здатність використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології, здійснювати обробку великих масивів даних (Big Data), оцінювати достовірність інформаційних джерел, застосовувати методи аналізу та інтерпретації даних у професійній діяльності.

Під час засвоєння здобувачами освіти всіх рівнів відповідних освітніх програм відбувається набуття ними загальних і професійних компетентностей. У «Професійному стандарті вчителя» (2024) серед загальних компетентностей виокремлюється А3. Інформаційно-цифрова компетентність, що передбачає «А3.1. Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук і критично оцінювати інформацію» [2, с. 12]. А в галузевих стандартах вищої освіти бакалаврського рівня вказано, що здобувачі повинні мати здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

Суттєву роль в сучасній освіті відіграють міжнародні орієнтири, зокрема так звані transferable skills, до яких належать інформаційна грамотність, цифрова компетентність, навички роботи з даними. Увага на формуванні цих компетентностей відображує інтеграцію української освіти в європейський простір.

Однією з основних компетентностей, що визначені професійними Стандартами України та Національною рамкою кваліфікацій як обов'язкові для фахівців, є дослідницька компетентність. Єдиної дефініції цього поняття не сформовано, тож скористаємося робочим формулюванням, що визначає «дослідницьку компетентність як інтегральну особистісну якість, складне особистісне утворення, що поєднує а собі знання, уміння, навички та досвід діяльності дослідника і характеризується вмотивованістю та ціннісним ставленням до дослідницької діяльності; виділяють когнітивний, праксеологічний, аксіологічний та соціально-поведінковий компоненти; формування цієї компетентності вбачають у здійсненні та організації дослідницької діяльності, позитивному ставленні до неї та усвідомленні її значущості незалежно від того, виконується вона особисто або спільно» [3, с. 245]. Формування дослідницької

компетентності також тісно пов’язане з аналітичною обробкою інформації, отриманої з різних джерел.

Під час навчання в ЗВО студенти всіх освітніх програм реалізують науковий складник програми, виконуючи курсові та кваліфікаційні роботи на бакалаврському / магістерському рівнях вищої освіти. Самостійне створення академічних текстів здобувачами освіти виявляє рівень сформованості в них аналітичних, дослідницьких та професійних компетентностей, насамперед вміння працювати з науковими джерелами, критично мислити та обробляти інформацію, знаходити рішення професійних проблем та формулювати аргументовані висновки.

Працюючи над вступом до курсової та кваліфікаційної роботи здобувач повинен визначити об’єкт, предмет, мету і завдання дослідження, вибрати релевантні методи аналізу, обґрунтувати актуальність теми. Першочергового значення набуває також формування інформаційно-аналітичної компетентності, що виявляється у вмінні добирати необхідну літературу, обробляти і систематизувати її, критично оцінювати великі масиви даних. Успішне виконання поставлених завдань демонструє рівень професійної кваліфікації здобувача.

Під час виконання навчальних і дослідницьких завдань здобувач користується науковою інформацією. Однозначної дефініції поняття не вироблено, тому скористаємося таким визначенням: наукова інформація – це результат наукової діяльності, систематизовані знання про об’єктивну дійсність, що зафіксовані у відповідних формах для подальшого використання, перевірки та відтворення. Науковій інформації притаманні такі характеристики, як достовірність, обґрунтованість, логічна структурованість, здатність до верифікації.

Наукова інформація класифікується за різними критеріями: за змістом (природнича, технічна, юридична, медична тощо), за формою подання (текстова, графічна, медіа тощо), за джерелами (первинна і вторинна). Таким чином, наукова інформація є не лише результатом науково-пізнавальної діяльності, але й способом поширення знань, формою наукової комунікації, що забезпечує поступальний розвиток науки.

Первинні джерела наукової інформації – це наукові статті, дисертації, монографії, матеріали конференцій, звіти науково-дослідних проєктів. До вторинних належать оглядові статті, реферати, анотації, бібліографічні покажчики, довідники, енциклопедії тощо.

Особливо важливими є первинні джерела інформації – емпіричні, які формуються в процесі дослідження. Спостереження біолога за твариною чи квіткою, запис пісень під час фольклорної практики, опис результатів дослідів – все це дані, які становлять основу дослідження здобувача освіти. Збирання емпіричних даних відбувається найчастіше під час навчальних практик, носить цілеспрямований характер і вирішує конкретне практичне завдання.

Дедалі більшої ваги набувають електронні джерела інформації – наукові бази даних, електронні бібліотеки, репозитарії відкритого доступу, онлайн-

періодика тощо. Вони доступні в будь-який час і в будь-якій точці, де є Інтернет, і в цьому їх переваги.

Навчання студентів працювати з інформацією відбувається зазвичай на першому курсі, коли здобувачі знайомляться з університетською бібліотекою, каталогами, ресурсами книгозбірні. Наприклад, у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка фахівцями бібліотеки імені М. А. Жовтобрюха проводиться екскурсія для першокурсників по відділах бібліотеки – читальних залах, абонементах підручників, наукової та художньої літератури. Під час вивчення курсу «Університетська освіта та академічне письмо» викладач має можливість провести бінарну лекцію спільно з працівниками бібліотеки, під час якої студенти отримують інформацію про складання запиту, отримання віртуальної довідки, про користування електронним каталогом, порядок замовлення літератури.

Слід наголосити, що в сучасному інформаційному світі слід відділяти наукову літературу від ненадійних джерел. Для цього слід звертатися до перевірених ресурсів, як-от міжнародні наукометричні системи Scopus, Web of Science, ресурси відкритого доступу, наприклад, Google Scholar. Як показує досвід, першокурсники не знайомі з цими системами, тому цілеспрямоване навчання первинного пошуку і добору інформації є дуже цінним для них.

Позитивно зарекомендували себе семінари для магістрів й аспірантів, що проводяться в бібліотеці, під час яких фахівці демонструють презентації про правила оформлення літератури в наукових дослідженнях, а також про перевірку наукових робіт на сертифікованих антиплагіатних програмах. Під час вивчення курсу «Методологія й організація наукових досліджень» велика увага приділяється питанням правильного цитування в науковому тексті, оформлення списку використаних джерел та перевірці на плагіат.

При цьому наголошується на суворому дотриманні правил академічної доброчесності. Всі ці аспекти є дуже важливими, адже ефективна наукова діяльність базується на релевантному масиві емпіричних даних, критичному підході до наукових здобутків попередників та перевірці власних результатів роботи щодо її наукової цінності.

Академічний текст репрезентує основну форму передачі наукової інформації. З його допомогою відбувається наукова комунікація та поширення нових знань в науковому середовищі.

Академічному тексту будь-якого жанру притаманні такі ознаки: об’єктивність, логічність, структурованість, аргументованість, термінологічна точність. Під час навчання на бакалаврському й магістерському рівнях вищої освіти здобувачі опановують такі жанри академічних текстів, як тези, стаття, анотація, реферат, курсова робота, кваліфікаційна робота.

Формування навичок роботи з інформацією в ЗВО потребує використання інтерактивних форм навчання, які поєднують теоретичну підготовку з практикою. Найбільш результативними є такі підходи, що стимулюють самостійну

аналітичну й творчу активність здобувачів, розвиток критичного мислення та дослідницьких умінь.

Серед апробованих форм навчання роботі з інформацією важливе місце посідає інтерактивна форма лекції, в якій викладач пропонує виконати практичні кейси, що не потребують багато часу: наприклад, на екран виведено кілька уривків текстів; завдання – знайти текст наукового стилю і довести стильову приналежність. Робота з бібліографією і коректним цитуванням потребує відпрацювання цих навичок на практичному занятті.

Жваве зацікавлення студентів викликають завдання, пов'язані з використанням штучного інтелекту. Приклад кейсу: дібрати 5 наукових джерел іноземних авторів на певну тему з допомогою ШІ, а потім перевірити реальність цих джерел та релевантність їхнього змісту. У такий спосіб спростовуються так звані галюцинації, до яких іноді вдається ШІ.

Участь студентів у наукових конференціях, написання тез, статей, виступів, презентацій спонукають до вироблення навичок пошуку інформації в наукових базах. А підготовка цих матеріалів до публікації покликає до вироблення навичок правильного оформлення бібліографії.

Проєктне навчання (project-based learning) передбачає виконання студентами індивідуальних або групових проєктів: проведення міні-досліджень, підготовка аналітичних оглядів тощо. Під час реалізації цих завдань здобувачі вдосконалюють усі форми роботи з інформацією на різних етапах – від пошуку, добору інформації до її інтерпретації.

Власне дослідницькі завдання (research-based learning) орієнтовані на включення здобувачів у повноцінну наукову діяльність. При цьому вони вчаться формулювати проблему, шукати методологічні варіанти рішень, висувати гіпотези, збирати й аналізувати дані, представляти узагальнені результати. Ця робота сприяє формуванню наукового мислення студентів.

Якщо попередні форми роботи передбачали переважно письмову форму презентації наукових досягнень, то семінари-дискусії, обговорення наукових текстів або наукові дебати проводяться здебільшого в усній формі. Вони спонукають здобувачів до ретельної попередньої підготовки, опрацювання професійної наукової літератури та дають можливість продемонструвати комунікативні навички.

Під час «круглих столів» або засідань дискусійних клубів відбувається обговорення наукових проблем, що відображують критичний аналіз джерел, порівняння різних підходів до проблеми та аргументацію власної позиції. Важливим позитивним результатом подібних заходів є формування вмінь ведення наукової дискусії, способів аргументації.

Ще однією позитивною практикою є робота з електронними ресурсами, наприклад, з науковими базами даних Scopus, Web of Science, Google Scholar, з електронними бібліотеками й освітніми платформами. Така форма роботи набуває більшої популярності й актуальності в умовах цифровізації освіти.

Одним із аспектів реформування освіти є зростання ролі самостійної роботи здобувачів. Практично кожний освітній компонент передбачає написання студентом рефератів, конспектів, есе, створення презентацій, анотованих списків літератури тощо. Ці завдання спрямовані на формування і вдосконалення навичок роботи з різними видами інформації.

Слід також відмітити позитивний результат залучення здобувачів до неформального навчання шляхом їхньої участі у різнотематичних семінарах, вебінарах, воркшопах тощо. У контексті нашої роботи можна рекомендувати студентам пройти курси з академічного письма онлайн та з академічної доброчесності, де відбувається поєднання відеолекцій з інтерактивними завданнями.

Висновки. Отже, формування навичок роботи з науковою інформацією та різними видами джерел є одним із найважливіших завдань у процесі підготовки конкурентоспроможного фахівця в системі вищої освіти. В сучасному інформаційному суспільстві обсяг наукових даних постійно зростає, що зумовлює необхідність розвитку в студентів здатності орієнтуватися в інформаційних потоках, здійснювати критичних відбір наукових джерел та ефективно інтегрувати отримані знання й навички у навчальну та дослідницьку діяльність.

Робота з різними видами джерел є органічним складником формування дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти та елементом навчального процесу, що повинен мати практичне спрямування та бути адаптованим до сучасного цифрового середовища.

Для студентів бакалаврату навички добору й інтерпретації наукової інформації мають базове значення, оскільки на їх основі формується академічна культура, інформаційна грамотність та академічна доброчесність. Починаючи з першого курсу, важливо навчити здобувачів працювати з різними видами джерел інформації, критично їх осмислювати, аналізувати та використовувати в практичній діяльності.

На магістерському рівні вищої освіти робота з науковою інформацією набуває більш поглибленого характеру. Здобувачі займаються власне науковими дослідженнями, узагальнюють дібрані та систематизовані емпіричні джерела, критично осмислюють наукову літературу різних типів, формулюють власну гіпотезу й добирають аргументацію до власних спостережень і висновків. Важливим стає також уміння працювати з міжнародними науковими ресурсами, інтегруватися у світовий науковий простір та створювати власні дослідження.

Рівень сформованості навичок роботи з науковою інформацією сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних і дослідницьких здібностей студентів, їхнього самостійного мислення та професійної відповідальності. Це не лише запорука успішної реалізації дослідницьких завдань, але й основа для подальшої професійної діяльності та навчання впродовж життя.

Отже, системний підхід до розвитку навичок роботи з науковою інформацією є необхідною передумовою якісної підготовки фахівців, здатних ефективно діяти в умовах невизначеності, успішно адаптуватися до змінюваних умов інформаційного суспільства та безперервного навчання впродовж життя.

Література

1. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання : ДСТУ 8302:2015. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 17 с.

2. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти»: наказ МОН від 29.08.2024 № 1225. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf

3. Щербань І., Савченко В. Сутність поняття «дослідницька компетентність» у вітчизняній та зарубіжній літературі. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи.* 2021. Вип. 2(6). С. 240-247.

References:

1. Informatsiia ta dokumentatsiia. Bibliohrafichne posylannia. Zahalni polozhennia ta pravyla skladannia [Information and Documentation. Bibliographic References. General Provisions and Formatting Rules]. (2016*). DSTU 8302:2015.* Kyiv : DP «UkrNDNTs». [in Ukrainian].

2. Profesiinyi standart «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional Standard for "Teachers in General Secondary Education Institutions"] (2024). Nakaz MON № 1225. Retrieved from: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf [in Ukrainian].

3. Shcherban, I. & Savchenko, V. (2021). Sutnist poniattia «doslidnytska kompetentnist» u vitchyznianii ta zarubizhnii literature [The Concept of "Research Competence" in Domestic and International Literature]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Psychological and Pedagogical Issues in Contemporary Schools.* 2(6), 240-247 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 37.016: 78.02

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1422-1443

Лещук Назарій Романович аспірант спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-5204-4852

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗВУКОРЕЖИСЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розкрито сутність та обґрунтовано педагогічні умови ефективної звукорежисерської діяльності вчителя музичного мистецтва в контексті сучасних освітніх трансформацій. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі цифрових технологій у мистецькій освіті та необхідністю підготовки педагогів, здатних професійно працювати зі звуком, поєднуючи технічні знання з художньо-творчим мисленням. У роботі уточнено зміст понять «професійна компетентність учителя музичного мистецтва» та «звукорежисерська діяльність», які розглядаються як інтегративні утворення, що охоплюють теоретичні знання, практичні вміння, творчі здібності та педагогічну спрямованість.

Окрему увагу приділено ролі сучасного програмного забезпечення та цифрових технологій у процесі створення, обробки й відтворення аудіоконтенту. Обґрунтовано їх дидактичний потенціал у музично-педагогічній практиці, зокрема щодо підвищення мотивації навчання, урізноманітнення форм роботи, індивідуалізації освітнього процесу та розвитку медіакомпетентності майбутніх учителів. Наголошено на необхідності поєднання технічної підготовки із художнім осмисленням звуку як засобу емоційного впливу.

Здійснено аналіз наукових підходів до організації звукорежисерської підготовки майбутніх учителів, зокрема з позицій діяльнісного підходу, який забезпечує формування професійних умінь через активну практичну діяльність студентів. Визначено та схарактеризовано комплекс педагогічних умов, що сприяють підвищенню ефективності підготовки: інтеграція теоретичної та практичної складових навчання; поєднання фундаментальних характеристик звуку із здатністю до творчо-художньої виразності; цілеспрямоване застосування цифрових аудіоплатформ у професійній діяльності вчителя. Показано, що реалізація цих умов забезпечує цілісність навчального процесу, сприяє розвитку критичного слуху, формуванню технічних навичок і творчого потенціалу здобувачів освіти.

Узагальнено теоретичні положення та окреслено перспективи подальших досліджень, пов’язаних із удосконаленням методики звукорежисерської

підготовки та впровадженням інноваційних цифрових технологій у мистецьку освіту. Доведено, що реалізація визначених педагогічних умов сприяє формуванню конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно здійснювати музично-педагогічну діяльність у сучасному цифровому освітньому середовищі.

Ключові слова: звукорежисура, учитель музичного мистецтва, педагогічні умови, професійна компетентність, цифрові технології, діяльнісний підхід, аудіоплатформи.

Leshchuk Nazariy Romanovych Assistant of the Department of Musicology and Methods of Musical Art, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-5204-4852

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF SOUND DIRECTOR TRAINING FOR MUSIC TEACHERS

Abstract. The article reveals the essence and substantiates the pedagogical conditions for effective sound engineering activities of a music teacher in the context of modern educational transformations. The relevance of the study is due to the growing role of digital technologies in art education and the need to train teachers who are able to work professionally with sound, combining technical knowledge with artistic and creative thinking. The work clarifies the content of the concepts of "professional competence of a music teacher" and "sound engineering activities", which are considered as integrative formations that include theoretical knowledge, practical skills, creative abilities and pedagogical orientation. Special attention is paid to the role of modern software and digital technologies in the process of creating, processing and reproducing audio content. Their didactic potential in music and pedagogical practice is substantiated, in particular in terms of increasing learning motivation, diversifying forms of work, individualizing the educational process and developing media competence of future teachers. The need to combine technical training with artistic understanding of sound as a means of emotional influence is emphasized.

An analysis of scientific approaches to the organization of sound engineering training for future teachers is carried out, in particular from the standpoint of an activity approach that ensures the formation of professional skills through active practical activity of students. A set of pedagogical conditions that contribute to increasing the effectiveness of training is determined and characterized: integration of theoretical and practical components of training; combination of fundamental characteristics of sound with the ability to creative and artistic expression; targeted use of digital audio platforms in the professional activity of a teacher. It is shown that the implementation of these conditions ensures the integrity of the educational process, contributes to the development of critical hearing, the formation of technical skills and creative potential of students.

Theoretical provisions are generalized and prospects for further research related to improving the methodology of sound engineering training and the introduction of innovative digital technologies into art education are outlined. It is proven that the implementation of certain pedagogical conditions contributes to the formation of a competitive specialist capable of effectively carrying out musical and pedagogical activities in a modern digital educational environment.

Keywords: sound engineering, music teacher, pedagogical conditions, professional competence, digital technologies, activity approach, audio platforms.

Постановка проблеми. Стратегічним вектором музично-педагогічної освіти є формування готовності майбутнього випускника до комплексної професійної діяльності в закладах загальної середньої освіти. Важливо усвідомлювати, що сукупність фахових компетентностей є необхідним, проте недостатнім фундаментом для успішної самореалізації молодого спеціаліста.

Варто наголосити, що майбутній вчитель музичного мистецтва в Новій українській школі має мати розвинені навички: педагогічної культури; педагогічної етики; допитливості; спостережливості; доброзичливості; співчутливості; відповідальності; емоційної стійкості й витримки; емоційного інтелекту; патріотичної самоідентифікації; інтелектуальної свободи; прогресивного світогляду; проведення персоніфікованого освітнього процесу; тимбілдингу; застосування технологій MIDI; використання гейміфікації освітнього процесу; STEM навчання; практико-орієнтованого навчання здобувачів освіти; проведення блендед-навчання (blended learning); цифровізації освітнього процесу; активної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу; творчого розвитку здобувачів освіти; структурованої ефективної комунікації в Новій українській школі. Підготовка майбутнього вчителя для Нової української школи – це чіткий, програмований, системний, систематичний, структурований процес із засвоєння та вміння екстраполювати власні компетентності [1, с. 10].

Сучасна парадигма вищої школи розглядає освітній процес не як механічну трансляцію інформації, а як цілісне моделювання майбутньої професійної діяльності. Це передбачає створення такого освітнього середовища, яке трансформує окремі навчальні компоненти у системний досвід, забезпечуючи при цьому широку фундаментальну підготовку фахівця [2].

Звукорежисерська підготовка вчителя музичного мистецтва, як складова його професійної діяльності, сьогодні перестала бути допоміжною технічною навичкою і перетворилася на базову професійну компетенцію, стала інтегруючим чинником, який перетворює розрізнені знання на цілісну професійну спроможність, готову до викликів сучасної музичної освіти. О.О. Корякін у своїй праці зазначає, що сучасний звукорежисер має бути спроможним вийти за межі своєї зони комфорту, спробувати щось нове. Усвідомлюючи цілісну роль звукорежисерської діяльності, слід підходити до неї з міждисциплінарної точки зору культурної перспективи, яка об’єднує музику, технології, техніку, медіа, науку, соціологію, психологію та мистецтво [3].

В умовах роботи навчальних закладів надзвичайно важливим постає розв'язання проблем, пов'язаних з організацією та проведенням різних культурно-мистецьких заходів, свят, концертів, ранків та забезпечення їх звукопідсиленням, музичним оформленням. Зрозуміло, що відповідальною за це може тільки одна людина – звукорежисер, яким у більшості виступає саме вчитель музичного мистецтва. Таким чином, звукорежисура є невід'ємною частиною і необхідним компонентом як сучасного культурного простору загалом, так і освітнього зокрема. До речі, орієнтація у різноманітних музичних програмах та сайтах, котрі дозволяють зацікавити учнів на уроках музикою, професійно реалізована позакласна та позашкільна робота в звуковому забезпеченні різноманітних сценічних дійств – необхідні умови професійного становлення в сучасному звукотехнічному світі саме вчителя музичного мистецтва.

Звукорежисура в широкому сенсі – це мистецтво створення концепції звуку і звукових образів; у вужчому – процес оброблення звуку за допомогою технічних засобів. Основне завдання звукорежисера – створити якісний звук, максимально природно відтворити звучання інструментів, співочих голосів, готових фонограм тощо. Зрозуміло, що в позашкільних формах роботи найбільш застосованою є концертна та театральна звукорежисура (так звана звукорежисура видовищних заходів) [4, с. 101].

Тому, окреслення та впровадження специфічних педагогічних умов звукорежисерської підготовки вчителів музичного мистецтва у роботі є стратегічно важливим з огляду на такі аспекти, як:

- трансформація ролі вчителя від ретранслятора до медіамитця (сучасний вчитель музики в школі фактично виконує функції художнього керівника, аранжувальника та звукоінженера одночасно. Педагогічні умови, що моделюватимуть цілісну професійну діяльність, дозволяють випускнику не просто «вмикати фонограму», а професійно працювати з акустичним простором класу, здійснювати якісний запис дитячого вокалу та створювати авторський медіаконтент;
- подолання розриву між теорією та шкільною практикою (окреслення умов, зокрема, створення інтерактивного середовища та методу проєктів дозволятиме уникнути ситуацій, коли студент знає теорію звуку, але не може налаштувати мікшерний пульт під час шкільного свята. Контекстне навчання у вищій школі забезпечує технологічну впевненість фахівця в реальних робочих ситуаціях;
- актуалізація культурно-просвітницької місії (звукорежисерська діяльність вчителя безпосередньо впливає на формування слухової культури учнів. Використання професійно обробленого звуку, вміння пояснити принципи цифрового запису та створення шкільних подкастів або відеокліпів підвищує престиж предмета «Музичне мистецтво» та відповідає запитам цифрового покоління («Alpha» та «Z»)).

Визначення педагогічних умов звукорежисерської підготовки у роботі це не просто розширення навчального плану, а створення фундаменту для формування фахівця нового типу.

Перш ніж розглянути пропоновані сучасними науковцями вже перевірені умови, які забезпечили успішну діяльність вчителя музичного мистецтва саме в звукорежисурі, як невідємної його компетентнісної складової, варто зауважити, що однією з ключових педагогічних умов ефективності освітнього процесу є розробка та впровадження комплексної компетентнісної моделі фахівця. Така модель слугує еталонною матрицею, що дозволяє структурувати компонентний склад умінь та навичок, необхідних для реалізації професійних завдань у сучасному соціокультурному просторі. Це є стратегічним завданням, оскільки воно дозволяє чітко детермінувати обсяг фахових спроможностей, необхідних для роботи в умовах цифрової трансформації освіти. Не зважаючи на те, що таку умову не виділено ніким з науковців, практично у всіх роботах такі моделі є підґрунтям для розвитку наукових ідей.

Створення такої моделі як педагогічної умови дозволяє: чітко діагностувати рівень сформованості навичок студента на кожному етапі навчання; усунути фрагментарність знань, поєднавши музично-теоретичну базу з прикладним сучасним технічним інструментарієм; прогнозувати результативність випускника у реальній шкільній практиці, де звукорежисерська діяльність стає інструментом реалізації творчих ідей.

Проаналізувавши запропоновані компетентнісні моделі підготовки сучасного вчителя музичного мистецтва у роботі [5] запропоновано власну, де звукорежисерська діяльність виступає не автономним технічним додатком, а системоутворювальним чинником, що забезпечує цілісність та конкурентоспроможність сучасного вчителя музичного мистецтва. Головною умовою успішної звукорежисерської діяльності вчителя музичного мистецтва повинно бути те, що така модель повинна бути динамічною та постійно оновлюватися разом із розвитком програмного забезпечення та появою нових форматів музичної комунікації.

Важливою умовою підготовки вчителя музичного мистецтва до звукорежисерської діяльності є інтеграція класичних музичних традицій з новітніми, інноваційними технологіями. В першу чергу це використання сучасних цифрових технологій, що не лише відповідатиме сучасним запитам музичного мистецтва, а й забезпечуватиме високу естетичну якість звукового середовища закладу освіти, мотивуватиме учнів через сучасні форми творчого самовираження (студійна робота, створення електронної музики) тощо.

Комп’ютерні технології сьогодні успішно використовують учителі музики у викладанні музичного мистецтва. Ця складова освітнього процесу забезпечує орієнтацію у різноманітних музичних програмах та сайтах, котрі дозволяють зацікавити учнів на уроках музикою. Творчою роботою для усіх працівників музичного спрямування в закладах загальної середньої освіти, з безмежними

можливостями для експериментів, за умови потенціалу звукотехнічного обладнання закладу, стає завдання звукового оформлення шкільних свят, заходів, вистав. Це дозволяє професійно здійснювати позакласну та позашкільну роботу в звуковому забезпеченні різноманітних сценічних дійств. Обидві складові – необхідні умови професійного становлення вчителя музики в сучасному звукотехнічному світі [4].

Т. В. Зайцевою (2018) виявлено ряд суперечностей, які гальмують формування інформаційної грамотності майбутніх учителів музики між:

- нагальною потребою підвищення рівня інформаційної грамотності педагогів та реальними можливостями вирішення проблеми у вищій школі;
- вимогами інформаційного суспільства та медіа-простору до нових професійно-педагогічних функцій вчителя та традиційним підходом до його підготовки в системі вищої музично-педагогічної освіти;
- дидактичними можливостями засобів медіа та недостатнім рівнем їх використання в процесі підготовки майбутніх учителів музики.

Погоджуємося з таким твердженням авторки та вважаємо, що варто забезпечувати кваліфіковану підготовку майбутнього вчителя музичного мистецтва в інформаційному середовищі. В теоретичному плані це використання потенціалу можливостей мультимедійних засобів під час методичної підготовки студентів. У практичному плані – це визначення змісту, форм, методів та засобів педагогічного впливу за допомогою мультимедіа на формування інформаційної грамотності та професійно-зоорієнтованої компетенції майбутніх вчителів музичного мистецтва в звукорижесерській діяльності, зокрема [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Б. Горбенко [7] на основі аналізу психолого-педагогічних праць з проблеми впливу середовища на особистість майбутнього вчителя музичного мистецтва, важливою педагогічною умовою його підготовки називає створення художньо-творчого середовища на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого та розвивального навчання. Таке поєднання, на думку науковиці, зумовлюється специфікою музично-виконавської діяльності і є перспективним напрямком розвитку мистецької освіти.

Спрямовується на впровадження різноманітних форм діалогічного спілкування, партнерських стосунків і творчої взаємодії викладача та студента. Діалогічність художньо-інтерпретаційної творчості зумовлює використання в процесі формування музично-виконавської компетентності індивідуально диференційованого та варіативного підходів, які є такою організацією педагогічного впливу, що передбачає урахування індивідуальних особливостей, діагностику особистісно-типологічних характеристик і здібностей студентів, упровадження інноваційних художньо-педагогічних технологій, завдань різної складності, забезпечення можливостей вибору індивідуальної траєкторії навчання для самореалізації і самовираження студентів у музично-виконавській творчості, спрямованій на майбутню педагогічну діяльність.

Ще однією важливою умовою підготовки вчителя музичного мистецтва авторка [7] визначає забезпечення пріоритету самостійної художньо-практичної діяльності. Вона є рушійною силою в процесі формування художньо-інтерпретаційних умінь і набуття музично виконавського досвіду студентами. Передбачає поетапне засвоєння студентами теоретичного й практичного навчального матеріалу, що надає можливість поступово ускладнювати й розв'язувати завдання, спрямовані на формування окреслених компонентів музично-виконавської компетентності майбутніх фахівців: перший етап – ціннісно-орієнтаційний; другий етап – творчо-діяльнісний; третій етап – творчо-репрезентативний. Перший етап спрямовується на формування ціннісно-орієнтаційної сфери, стимулювання й розвиток позитивного ставлення до різновидів музично виконавської творчості, усвідомлення соціального значення професії вчителя музики та вмінь володіти різними видами музично-виконавської діяльності в процесах творення духовності й впливу на внутрішній світ особистості. Другий етап націлюється на формування художньо-інтерпретаційних умінь у процесі аналізу інтерпретації, формування операційно-технологічного, самостійно-творчого компонентів музично-виконавської компетентності майбутнього вчителя музики, художньо-інтерпретаційних умінь у процесі сценічного виконання. Третій етап – творчо-репрезентативний, спрямовується на виявлення знань та вмінь студентів самостійно здійснювати музично-виконавську діяльність, творчу реалізацію набутих музично-виконавських компетенцій у самостійній художньо-проектувальній діяльності [7].

У звукорежисерській діяльності вчителя музичного мистецтва «художньо-практичну діяльність» можна ототожнити з процесом створення цифрового звукового продукту. У звукорежисурі комп'ютер та програмне забезпечення (DAW) стають таким самим інструментом самовираження, як голос чи фортепіано. Тому, О. Б. Горбенко [7] виділяє умову – пріоритет самостійної звукорежисерської практики. Забезпечення цієї умови дозволяє студенту пройти логічний, послідовний шлях від технічного користувача до митця-звукорежисера, який здатен самостійно впроваджувати технології в школі.

М.А. Михаськова (2020) у своїй монографії спробувала окреслити умови, від яких залежить успіх підготовки вчителя музики за двома чинниками: економічним (матеріальним) та морально-психологічним. Так, за умови економічного забезпечення, яке визначається наявністю матеріальних можливостей, музичне виховання здійснюється на трьох рівнях: у загальноосвітніх навчальних закладах, у спеціальних навчальних закладах (музичні школи, студії тощо), у вищих навчальних закладах. Морально-психологічна умова забезпечується наявністю в освітньому процесі мотиваційних та стимулюючих характеристик, які сприяють та поліпшують якість музично-естетичного середовища. Автор цю умову поділяє на: соціальну музично-естетичну умову, матеріальну музично-естетичну умову та духовну музично-естетичну умову. Перша, забезпечує наявність цілеспрямованого, правового, декларативно визначеного статусу

музичного навчального закладу або певного його структурного підрозділу. Друга умова передбачає наявність матеріальних та навчально-методичних атрибутів, які використовуються в навчально-виховному процесі. Третя умова створює ситуацію постійного художньо-естетичного спілкування в громадському житті та міжособистісних стосунках, базованого на кращих морально-естетичних цінностях; використання в навчально-виховному процесі найкращих зразків музичного мистецтва та світової музичної культури [8].

Авторкою також запропоновані умови ефективного формування досвіду музично-педагогічної діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва, як-от: актуалізація мотивів отримання досвіду музично-педагогічної діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва; формування у вищому навчальному закладі музично-педагогічного середовища міждисциплінарної інтеграції з метою формування досвіду музично-педагогічної діяльності; застосування отриманих у навчальній діяльності дій і операцій у знайомій ситуації, у нових умовах та за взірцем й розширення діапазону професійних умінь та навичок до рівня пошуковотворчої діяльності; поєднання традиційних та інноваційних підходів у фаховій підготовці майбутніх учителів музичного мистецтва з метою досягнення досвіду музично-педагогічної діяльності; впровадження умінь самоактуалізації операцій і дій у процесі практичної діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва. Педагогічні умови охоплюють всі компоненти цілеспрямованої навчально-виховної діяльності у закладі та позитивно впливають на формування досвіду музично-педагогічної діяльності [8].

Провідними умовами, які допомагають досягнути результативності у музичному навчанні у закладі вищої освіти Г. Падалка визначає: створення позитивної атмосфери навчання; досягнення діалогових засад взаємодії учителя і учня в навчальному процесі; забезпечення пріоритету практичної діяльності [9, с. 148]. Пояснюючи другу умову, науковиця зазначила, що в результаті взаємодії тих, хто навчає і тих, хто навчається, відбувається пізнання, засвоєння і створення суспільно значущого мистецького досвіду. Пріоритетність практичної діяльності автор визначає, як провідну умову роботи музиканта та включає в її структуру в галузі мистецтва: сформованість сфери потреб, чітке уявлення учнем мети практичної діяльності, оволодіння і свідоме застосування засобів практичного вирішення поставленої художньої мети, аналіз результату діяльності [9, с. 173].

Результату у створенні професійних якостей особистості, які відповідають вимогам професії вчителя мистецьких дисциплін, В. Орлов пропонує досягнути із застосуванням наступних умов: наявність мотивації самопізнання і самовдосконалення; усвідомлення власного рівня професійної підготовленості та її ролі у становленні й розвитку як фахівця; діалогічний характер спілкування-взаємодії у системі «викладач – твір мистецтва – студент»; постановка мети і розробка педагогічних технологій, що відповідають за своїми характеристиками цілям і завданням професійного становлення майбутнього фахівця [10, с. 93].

Дослідниками [11] було виокремлено педагогічні умови ефективної фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до організації музично-дозвіллєвої діяльності у роботі з молодшими школярами, які відображають загальні освітні тенденції в підготовці майбутніх педагогів у своїй професійній діяльності. Серед них:

1. Реалізація знаннєвого підходу до організації музично-дозвіллєвої діяльності молодших школярів у процесі загально-педагогічної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва (майбутньому вчителю музичного мистецтва у процесі фахової підготовки необхідно оволодіти науково-теоретичними основами музично-дозвіллєвої діяльності. Завдяки реалізації гносеологічно-знаннєвого підходу до організації дозвіллєвої діяльності дітей у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва повинна неодмінно здійснюватися з домінантною увагою до естетико-педагогічної складової, котра, у свою чергу, орієнтована на формування вмінь керівництва музично-дозвіллєвою діяльністю молодших школярів).

2. Забезпечення рефлексивної готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до організації музично-дозвіллєвої діяльності дітей у процесі становлення педагогічної майстерності (необхідною ланкою педагогічної майстерності організації музично-дозвіллєвої діяльності учнів у контексті оволодіння технологіями організації дозвілля являються професійно орієнтовані дисципліни, де студентів навчають алгоритмам організації музично-дозвіллєвої діяльності учнів.

3. Упровадження творчого підходу до організації позааудиторної роботи зі студентами на музично-дозвіллєвій основі (на сучасному етапі професійне виховання та самовиховання вчителя обов'язково повинно передбачати розвиток здатності до педагогічної творчості. Засобом розвитку педагогічної творчості є музично-дізвіллєва діяльність. Креативність методичного мислення педагога забезпечується системою вмінь та навичок організації творчої музично-дозвіллєвої діяльності молодших школярів у процесі викладання: уміння інтегрувати різні види мистецтва в процесі організації музично-дозвіллєвої діяльності; уміння добирати музичні ігри відповідно до освітніх завдань; уміння розвивати комунікативні навички в контексті створення музично-ігрового поля) [11, с. 287].

Жанна Карташова (2024) виділяє основні педагогічні умови, що забезпечують, на її думку, ефективність формування підготовленості майбутнього вчителя музичного мистецтва до просвітницько-педагогічної діяльності:

- актуалізація життєтворчої мотивації студентів-музикантів у прагненні до самостійного наукового пізнання, активної професійної позиції, здатності до постійного фахового розвитку;

- наявність комплексу знань, умінь та навичок щодо можливості самореалізації та самоствердження особистості у процесі просвітницько-педагогічної діяльності;

- сформованості ціннісної установки на самореалізацію у позанавчальній просвітницькій діяльності;

- стимуляції інноваційного навчання інтерактивними засобами;

- використанні в педагогічній практиці форм, методів і засобів мистецьких інновацій, новаторства та самоосвіти, створення нових оригінальних методів навчання;

- формуванні у студентів позитивного ставлення до просвітницько-педагогічної діяльності (відповідальності, самостійності, оперативності);

- інтеграції різновидів діяльності студентів, спрямованих до досягнення мети;

- забезпечення освітнього процесу сучасними технічними засобами (відіо і аудіоапаратурою, Інтернет та іншими медіа-технологіями), навчально-методичною літературою даного напряму [12].

Авторка стверджує, що запровадження вищеназваних педагогічних умов обумовлює взаємозв'язок та послідовність проведення поетапної методично вивіреної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до проведення просвітницько-педагогічної діяльності на засадах застосування інноваційних технологій, що забезпечує ефективність означеного процесу [12].

Адаптуючи розглянуті умови до звукорежисерської діяльності вчителя варто відзначити, що створення художньо-творчого середовища є фундаментом, на якому звукорежисура перетворюється з технічного ремесла на вид мистецтва.

Метою статті є виокремлення ключових педагогічних умов ефективної звукорежисерської підготовки вчителя музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Цифрове освітнє середовище С.Ковалевська розглядає як інтегровану систему спеціально створених умов за допомогою цифрових технологій навчання. Основою цієї системи авторка називає різноманітні цифрові інструменти та ресурси, які забезпечують навчання, інтерактивну комунікацію, співпрацю та освітню підтримку всіх учасників освітнього процесу. Складниками цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти дослідниця називає:

1) Інфраструктуру обладнання, програмне забезпечення, мережеві ресурси (комп'ютери, інтерактивні дошки, мультимедійні проєктори, музичні інструменти, підключення до мережі Інтернет тощо);

2) Систему управління навчанням (Moodle, CATS, eLearning Server тощо);

3) Мультимедійні навчальні матеріали;

4) Електронні освітні ресурси;

5) Електронні ресурси для комунікації;

6) Інструменти оцінювання навчальних досягнень [13].

Погоджуємося, що запровадження цифрового освітнього середовища в закладі вищої освіти створює широкі можливості для розвитку творчого потенціалу та професійного зростання майбутніх вчителів мистецтва, в звукорижесерській діяльності, зокрема. А саме, можливість вивчати широкий

спектр матеріалів, використовувати вільнопоширюване та пропрієтарне програмне забезпечення (*Pro Tools, Logic Pro, Ableton Live, Cubase, Audacity, FL Studio, Nuendo, Pyramix, Sequoia*; *Ardour, Audacity, Jokosher, Tuxguitar, Cakewalk*). Залучати до процесу навчання програвачі-рекордери (Hard Disk Recorder (HDR) для роботи з фонограмами та робочі станції DAW для операцій зі звуком (Virtual Studio Technology – обробка ефектами, динамічний контроль тощо, *Musical Instrument Digital Interface* – цифровий інтерфейс музичних інструментів). Можливості інструментів штучного інтелекту дозволяють створювати, записувати, мішкувати музику та реалізовувати MIDI-проєкти (Cubase, Pro Tools, Ableton Live, Sequoia, Logic Pro, Garage band) [14].

Ван Сян відзначає широку можливість цифрових технологій у звукорежесерській діяльності вчителя музики. Їх використання уможливлює: аранжування, запис, редакцію й друк партитур; запис, редагування та подальше виконання партитур за допомогою звукових карт або зовнішніх синтезаторів, підключених за допомогою інтерфейсу MIDI; оцифровку звуків, шумів, що мають різну природу, подальшу їх обробку та перетворення за допомогою програм секвенсорів; гармонізацію готової мелодії з застосуванням обраних музичних стилів і можливість їхньої редакції аж до винаходу власних стилів; керування звучанням електронних інструментів шляхом уведення виразних параметрів до початку виконання; запис партій акустичних інструментів і голосового супроводу в цифровому форматі з наступним їх збереженням і обробкою в програмах-редакторах звуку; запис звукових компакт-дисків тощо [15].

Ефективність підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до організації естетичного виховання учнів у поза навчальний час, як стверджує Т. В. Шелупахіна [16] буде підвищуватися за рахунок розробки та впровадження в навчально-виховний процес головної педагогічної умови – спрямованості педагогічного процесу на творчий розвиток особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва, основними організаційними формами яких мають стати участь у концертах, конкурсах і фестивалях мистецтв в навчально-виховному процесі ВНЗ сприяє формуванню творчо-професійних навичок майбутнього фахівця [16].

В організації педагогічної, просвітницької діяльності та дозвілля підростаючого покоління під час уроків та в позанавчальний час в межах закладу загальної середньої освіти майбутні вчителі музичного мистецтва мають володіти високою педагогічною майстерністю і в звукорежесерській діяльності.

Вона досягатиметься, якщо забезпечити теоретико-методичні основи звукорежисури в освітньому процесі ВНЗ, які озброять алгоритмами, сучасними технологіями, формами та методами ефективної організації музично-освітньої та дозвіллєвої діяльності учнів у майбутньому [17].

Так, Кришталь О. М. пропонує теоретичний й практичний інструментарій щодо створення й відтворення музичного оформлення, за допомогою якого вчитель музичного мистецтва як звукорежисер може забезпечити проведення

культурно-мистецького заходу (вистави) в будь-яких умовах. Важливо акцентувати увагу на формування концепції та драматургії звуку, створенням нових звуків з одночасною їх фіксацією та обробкою, створенням звукових художніх образів; створення звукового образу – передавання або відтворення об'єктивної й суб'єктивної (що відображає емоції, уявлення, ідеї) реальності, її певної частини звуковими засобами (звуками, їх видозміною та комбінацією); підготовка та проведення концертних та театральних вистав (оскільки останнім часом доводиться доволі часто стикатись з абсолютно непристосованими, для проведення будь-яких заходів з використанням масштабного звуку (музика, спів, шумові ефекти, ін.), приміщеннями бомбосховищ, закритих дворів, тощо, це потребує значної уваги звукорежисера в частині специфіки умов проведення, вимог та бачень режисера-постановника заходу, глядача, та налаштувань апаратури) [17].

Теоретико-практичний інструментарій передбачає освоєння навичок роботи з: еквалайзером, вимірювальним мікрофоном високих частот, спектровим аналізатором, компресором, панорамуванням, синтезом, інструментом pitch.

Еквалайзер (параметричний, аналоговий чи цифровий, графічний, гібридний) – це пристрій корекції частот сигналу, оскільки архітектурні особливості приміщення, недоліки акустики, нестача приладів обробки, впливають на частотні параметри вихідного звукового сигналу; тембрової корекції вокалу.

Для динамічної обробки джерел звуку застосовується один з основних апаратів, що дозволяє домогтися якісного результату, це компресор, який є універсальним пристроєм, що служить як для видалення шумів, так і для подальшої обробки із застосуванням різних ефектів. За допомогою компресора можна домогтися більш виразного і щільного звучання, він робить дуже гучні звуки тихіше і підвищує загальний рівень сигналу, автоматично регулює гучність, пригнічуючи небажані сплески. В результаті, навіть тихі звуки стає добре чути.

Просторова обробка звуку є невід'ємною частиною створення якісного гармонійного міксу. Часто під поняттям просторової обробки мають на увазі обробку сигналу реверберatorами, однак, не всі розуміють, що це лише частина більш широкого поняття. Насправді просторова обробка звуку покликана вирішувати проблему розміщення інструментів в просторі. Цей вид обробки дає змогу слухачеві зрозуміти, де знаходиться інструмент в просторі.

Основним інструментом звукорежисера для розміщення інструмента по ширині є панорамування. За допомогою панорамування можна отримати досить гарний результат без застосування додаткових ефектів. В першу чергу, це стосується ударних інструментів та сольних партій.

Для визначення місця розташування інструмента по висоті використовують *синтез*. На етапі синтезу формуються тембральні характеристики звуку та його висотність, а за допомогою еквалайзера можливо змінити частотні характеристики та скорегувати висотне розміщення інструмента.

Висоту інструмента можна змінити за допомогою pitch. Зазвичай цей інструмент застосовують для створення різного роду ефектів (наприклад, ефект розгону).

Для студентів важливо знати критерії якості й оцінки технічної обробки звуку театральної вистави чи концерту: злагодженість і справність роботи апаратурного комплексу, оцінка якості звукового тракту, уникнення дефектів (нелінійні спотворення, перешкоди, резонансні явища, обмеження частотного діапазону тощо); художньо-технічна якість фонограми (просторовість, прозорість, музична рівновага (баланс), тембр); якісне озвучення залу, основні причини виникнення технічних несправностей, способи їх діагностування та вирішення технічних проблем; розбірливість звучання мови, вокалу та кожного окремого інструмента [18, с. 219].

Задля виокремлення ключових педагогічних умов ефективної звукорежисерської підготовки вчителя музичного мистецтва за основу ми взяли окреслені О. Павленко [19] спеціальні психолого-педагогічні умови творчого самовираження майбутніх вчителів музичного мистецтва засобами ІТ:

1) Активізація особистісного пізнання музичних творів майбутніх вчителів музичного мистецтва при використанні інформаційних технологій (допоможе студентам глибше пізнати музичні твори та отримати набагато більше інформації про них. За допомогою такого засобу ІТ, як Internet студент зможе знайти найбільшу кількість інформації про музичний твір, ніж у будь-який інший спосіб. Також студент зможе подивитись відеоролики виконання твору або дізнатися про історію створення останнього тощо. Все це допоможе йому в особистісному пізнанні музичного твору та дасть змогу більш глибоко зрозуміти задум автора).

Оскільки сьогодні вчитель музики – це не лише виконавець чи лектор, а й продюсер звукового середовища школи, то активізація особистісного пізнання означає, що він не просто механічно опановує програму для запису звуку, а використовує ІТ як «цифровий пензель» для вираження власного творчого задуму. Без такого внутрішнього проживання твору звукорежисура залишається сухою технічною навичкою, що не несе художньої цінності.

2) Спонукання студентів на продуктивне використання засобів ІТ [20].

Актуальність умови у звукорежисерській підготовці вчителя музики зумовлена тим, що сучасний освітній простір вимагає від педагога бути не лише виконавцем, а й «цифровим майстром». Сьогодні вчитель музичного мистецтва в Новій українській школі виконує ролі аранжувальника, звукооператора та творця медіаконтенту. Продуктивне використання ІТ означає перехід від пасивного споживання технологій до активного створення якісного аудіопродукту (фонограм, навчальних подкастів, обробки записів учнів). Без належної мотивації та вміння ефективно застосовувати різноманітне програмне забезпечення, технічний потенціал залишається невикористаним, а підготовка – відірваною від реальних запитів школи.

3) Забезпечення інформаційно-комунікативної комфортності у співробітництві майбутніх вчителів музичного мистецтва з комп'ютером.

Забезпечення інформаційно-комунікативної комфортності – це створення такого середовища, де комп'ютер сприймається не як складна машина, а як повноцінний «партнер» у творчості. Для вчителя музики це особливо актуально, оскільки звукорежисура вимагає одночасного фокусування на технічних параметрах (частоти, децибели) та художньому образі.

Коли студент в процесі навчання відчуває дискомфорт (страх перед помилкою, нерозуміння інтерфейсу), виникає так званий «технострес». Він блокує креативність: замість того, щоб думати про красу звучання, майбутній учитель витрачає весь ресурс на боротьбу з програмою. Отже, комфортність – це місток, який перетворює технологію на природне продовження музичного інструмента.

Погоджуємось із О. Павленко в тому, що використання засобів ІТ є важливою психолого-педагогічною умовою розвитку творчого самовираження майбутніх вчителів музичного мистецтва. Цифрові технології, на думку автора, активізують особистісне пізнання музичних творів, спонукають студентів на продуктивне використання засобів ІТ, забезпечують інформаційно-комунікаційну комфортність у співробітництві майбутніх вчителів музичного мистецтва з комп'ютером [19].

Керуючись твердженням О. Павленко [19] про те, що впровадження ІТ в освітній процес студентів дасть змогу значно підвищити обізнаність останніх щодо володіння новітніми технологіями, а також збагатить їхні музично-художні знання, нами виокремлено, адаптовані до звукорежесерської підготовки вчителя музики, педагогічні умови.

Звукорежисерська діяльність вчителя музики – це не просто робота з кабелями чи софтом, а процес «звукопису», який вимагає особливого середовища. У цьому контексті працюють три ключові підходи. Компетентнісний підхід фокусується на здатності вчителя розв'язувати реальні професійні завдання. Наприклад, не просто знати, що таке «реверберація», а вміти застосувати її так, щоб шкільний хор у звичайному класі зазвучав як у соборі. Особистісно зорієнтоване навчання враховує музичний досвід студента. Один хоче створювати електронні треки, інший – записувати академічний вокал. Середовище має дозволяти кожному знайти свій «цифровий голос». Розвивальне навчання ставить студента в умови творчого пошуку. Замість копіювання чужих налаштувань, він експериментує зі звуком, розвиваючи тембральний слух та критичне мислення.

Серед запропонованих педагогічних умов для ефективної звукорежисерської діяльності вчителя музичного мистецтва виділяємо наступні: поєднання фундаментальних характеристик звуку із здатністю учителів музики до творчо-художньої виразності; цілеспрямоване застосування цифрових аудіоплатформ як засобу підвищення ефективності музично-педагогічної діяльності; інтеграція

теоретичної та практичної звукорежисерської підготовки вчителя музичного мистецтва.

1. Поєднання фундаментальних характеристик звуку із здатністю учителів музики до творчо-художньої виразності забезпечує синтез наукового знання про звук і мистецького способу його осмислення та використання в освітньому процесі.

Сутність цієї умови полягає в тому, що майбутній учитель музичного мистецтва повинен не лише знати базові параметри звуку (висоту, гучність, тембр, тривалість, просторові характеристики), а й уміти перетворювати їх на засіб художньої виразності. Тобто технічні аспекти звукорежисури мають осмислюватися як інструменти створення емоційно-образного змісту музичного матеріалу. Наприклад, варіювання динаміки може підсилювати драматургію твору, а зміна тембрових характеристик – формувати певний емоційний настрій.

Важливим компонентом реалізації цієї умови є формування художньо-слухового досвіду. Студенти повинні навчитися не лише чути звук, а й аналізувати його якість, виразність, відповідність художньому задуму. Це передбачає розвиток так званого «критичного слуху», який дозволяє оцінювати аудіоматеріал одночасно з технічної та естетичної позицій.

Важливим є також розвиток асоціативно-образного мислення, коли акустичні характеристики звуку співвідносяться з певними емоційними станами, образами чи художніми ідеями. У процесі навчання студенти вчаться встановлювати зв’язки між параметрами звуку та їхнім художнім ефектом: наприклад, просторове розміщення звуку може створювати відчуття глибини або наближеності, а використання ефектів – змінювати характер сприйняття музики.

Реалізація цієї педагогічної умови потребує впровадження творчо спрямованих методів навчання, до яких варто віднести: створення звукових композицій із заданим емоційним змістом; варіативна обробка одного аудіоматеріалу з різними художніми завданнями; озвучення відео фрагментів або сценічних дій; аналіз і порівняння різних варіантів звукорежисерських рішень.

Особливого значення набуває рефлексивний компонент навчання. Студенти мають не лише виконувати практичні завдання, а й аргументувати власні творчі рішення: пояснювати, чому обрано певні параметри звуку, як вони впливають на сприйняття, чи відповідають поставленій художній меті. Це сприяє усвідомленню взаємозв’язку між технічними засобами і художнім результатом.

У контексті підготовки саме вчителя важливою є педагогічна трансформація набутих умінь. Майбутній фахівець повинен уміти адаптувати складні звукорежисерські поняття до рівня учнів, навчити їх слухати усвідомлено, розрізняти виразні засоби музики, а також застосовувати елементарні прийоми роботи зі звуком у творчій діяльності.

Таким чином, поєднання фундаментальних характеристик звуку із творчо-художньою виразністю забезпечує: цілісне розуміння звуку як фізичного і мистецького явища; розвиток естетичного смаку та критичного слуху; здатність

до творчої інтерпретації аудіоматеріалу; готовність до ефективної музично-педагогічної діяльності. У результаті формується вчитель музичного мистецтва, який не лише володіє технічними навичками звукорежисури, а й здатний використовувати звук як повноцінний засіб художньої комунікації та педагогічного впливу.

2. Цілеспрямоване застосування цифрових аудіоплатформ як засобу підвищення ефективності музично-педагогічної діяльності – забезпечує свідоме, методично обґрунтоване використання сучасних цифрових технологій у навчальному процесі.

Сутність цієї умови полягає не просто у володінні цифровими інструментами, а в їх усвідомленому та педагогічно доцільному застосуванні відповідно до освітніх цілей. Майбутній учитель має розуміти, які саме аудіоплатформи та програмні засоби доцільно використовувати для конкретних завдань: створення навчальних матеріалів, супроводу уроків, організації творчої діяльності учнів або оцінювання їхніх досягнень. Ключовим аспектом є формування методичної компетентності у використанні цифрових аудіо-технологій. Це передбачає здатність: добирати відповідні цифрові платформи залежно від дидактичної мети; адаптувати аудіоконтент до вікових особливостей учнів; інтегрувати звукорежисерські засоби в структуру уроку; поєднувати традиційні та цифрові методи навчання.

Важливою складовою є оптимізація освітнього процесу за допомогою аудіоплатформ. Використання цифрових інструментів дозволяє: підвищити наочність і доступність навчального матеріалу; урізноманітнити форми подачі інформації (аудіозаписи, подкасти, інтерактивні завдання); економити час на підготовку та проведення уроків; забезпечувати індивідуалізацію навчання (можливість повторного прослуховування, самостійної роботи учнів).

Суттєвим є також розвиток творчого потенціалу як учителя, так і учнів. Цифрові аудіоплатформи відкривають можливості для: створення власних музичних проєктів; запису й обробки виконань; експериментування зі звуком; організації проєктної та дослідницької діяльності.

Окремої уваги у процесі цілеспрямованого застосування цифрових аудіоплатформ як засобу підвищення ефективності музично-педагогічної діяльності потребує формування медіа- та цифрової грамотності, що включає: критичний аналіз аудіоконтенту; дотримання авторських прав; етичне використання цифрових ресурсів; безпечну роботу в цифровому середовищі.

У межах цієї педагогічної умови важливим є також розвиток рефлексивних умінь. Майбутні вчителі повинні оцінювати ефективність використання цифрових інструментів: наскільки вони сприяють досягненню навчальних цілей, чи підвищують зацікавленість учнів, чи покращують якість засвоєння матеріалу.

Таким чином, цілеспрямоване застосування цифрових аудіоплатформ забезпечуватиме: підвищення ефективності та якості музично-педагогічної діяльності; формування сучасних професійних компетентностей учителя;

розвиток творчої активності учнів; інтеграцію інноваційних технологій у мистецьку освіту.

У результаті майбутній учитель музичного мистецтва постає як компетентний фахівець, здатний не лише користуватися цифровими аудіозасобами, а й ефективно впроваджувати їх у навчальний процес для досягнення освітніх і виховних цілей.

3. Інтеграція теоретичної та практичної звукорежисерської підготовки вчителя музичного мистецтва.

Інтеграція теоретичної та практичної звукорежисерської підготовки вчителя музичного мистецтва забезпечує цілісність професійного становлення майбутнього фахівця та його готовність до ефективного використання звукорежисерських умінь у педагогічній діяльності.

Сутність цієї умови полягає в органічному поєднанні системи наукових знань про звук і звукорежисуру з безпосередньою практичною діяльністю здобувачів. Теоретична підготовка охоплює засвоєння основ акустики, цифрового звуку, принципів звукозапису, обробки та відтворення аудіоматеріалу. Водночас, практична складова передбачає формування умінь працювати з обладнанням і програмним забезпеченням, здійснювати запис, монтаж, мікшування та художню обробку звуку. Інтеграція цих компонентів означає, що знання не залишаються абстрактними, а відразу знаходять застосування у конкретних навчальних і творчих завданнях.

Важливою характеристикою інтеграції є синхронізація змісту навчання, коли кожен теоретичний модуль супроводжується відповідними практичними вправами. Наприклад, вивчення частотних характеристик звуку поєднується з виконанням завдань з еквалізації, а засвоєння принципів динамічної обробки – із застосуванням компресії чи лімітування у цифрових аудіоредакторах. Такий підхід сприяє глибшому розумінню матеріалу та формуванню стійких навичок.

Реалізація цієї педагогічної умови ґрунтується на принципі діяльнісного навчання, відповідно до якого студенти активно залучаються до процесу створення звукового продукту. Вони виконують лабораторні роботи, проєктні завдання, моделюють реальні професійні ситуації (підготовка фонограми, озвучення заходу, запис навчального матеріалу). Це дозволяє сформувати досвід, максимально наближений до майбутньої професійної діяльності.

Суттєвим аспектом є поетапність формування компетентностей. На початковому рівні студенти опановують базові операції зі звуком, далі – складніші технологічні процеси, а на завершальному етапі виконують комплексні творчі проєкти, що поєднують технічні й художні аспекти звукорежисури. Така послідовність забезпечує поступове ускладнення діяльності та розвиток професійної майстерності.

Особливу роль відіграє рефлексивно-аналітична діяльність, яка супроводжує практичну роботу. Студенти аналізують результати власної діяльності, оцінюють якість звучання, виявляють помилки та визначають шляхи їх

усунення. Це сприяє усвідомленню причинно-наслідкових зв'язків між теоретичними знаннями і практичними результатами.

У контексті підготовки вчителя важливою є педагогічна спрямованість інтеграції. Практичні завдання мають бути зорієнтовані на реальні потреби шкільної освіти: створення навчальних аудіоматеріалів, музичного супроводу уроків, організація звукового оформлення позакласних заходів. Це забезпечує перенесення сформованих умінь у майбутню професійну діяльність.

Крім того, інтеграція теорії і практики сприяє розвитку творчого потенціалу студентів. Вони вчаться не лише технічно виконувати завдання, а й творчо підходити до роботи зі звуком, експериментувати з його параметрами, створювати власні аудіопродукти.

Отже, реалізація цієї педагогічної умови забезпечуватиме: цілісність і системність професійної підготовки; ефективне засвоєння теоретичних знань через практичну діяльність; формування професійних звукорежисерських умінь і навичок; готовність до застосування здобутих компетентностей у музично-педагогічній діяльності.

У результаті формується вчитель музичного мистецтва, здатний поєднувати теоретичну обізнаність із практичною майстерністю, ефективно використовувати технології звукоінженерії та творчо реалізовувати їх у навчальному процесі.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що цифрові технології є важливим чинником модернізації звукорежисерської діяльності вчителя музичного мистецтва та суттєво впливають на зміст і якість його фахової підготовки. З'ясовано, що сучасний учитель повинен володіти не лише традиційними музично-педагогічними знаннями й уміннями, а й компетентностями у сфері цифрових аудіотехнологій, що забезпечують ефективне створення, обробку та використання звукового контенту в освітньому процесі.

Аналіз наукових джерел показав, що впровадження цифрових технологій у звукорежисерську підготовку ґрунтується на діяльнісному підході, який забезпечує інтеграцію теоретичних знань і практичних умінь, сприяє формуванню професійної компетентності та розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів музичного мистецтва. Доведено, що використання спеціалізованого програмного забезпечення (цифрових аудіостанцій, аудіоредакторів, віртуальних інструментів) відкриває широкі можливості для організації навчального процесу, підвищує його ефективність і забезпечує варіативність форм роботи.

Визначено, що ефективність звукорежисерської підготовки значною мірою залежить від реалізації таких педагогічних умов: інтеграції теоретичної та практичної підготовки; поєднання фундаментальних характеристик звуку з творчо-художньою виразністю; цілеспрямованого застосування цифрових аудіоплатформ у музично-педагогічній діяльності. Їх впровадження забезпечує цілісність навчального процесу, формування стійких професійних умінь,

розвиток естетичного смаку та здатності до творчої самореалізації. Узагальнення досвіду використання цифрових технологій засвідчило їх значний дидактичний потенціал, який проявляється у можливості створення якісного навчального аудіоконтенту, організації творчої діяльності учнів, підвищенні мотивації до навчання та індивідуалізації освітнього процесу. Водночас встановлено, що ефективне застосування цифрових засобів потребує відповідної методичної підготовки вчителя та усвідомленого добору програмних інструментів відповідно до освітніх цілей.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо у розробленні методичних рекомендацій щодо використання конкретних цифрових аудіоплатформ у навчальному процесі, а також у вивченні можливостей інтеграції технологій штучного інтелекту в звукорежисерську діяльність учителя музичного мистецтва.

Література

1. Воєвідко Л. М. Підготовка вчителя музичного мистецтва для НУШ в ЗВО: сучасні підходи. МИСТЕЦТВО ТА ОСВІТА: НОВАЦІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (25 квітня 2024 року, м. Чернігів) / упор. Скорик Т. В., Ладонько Л. С., Нехай В. А., Солдатенко О. І. Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2024, С. 9-11. [Online]. Доступний у: https://surl.li/ievyus

2. Леонова О. М., Черкасова С. О. Готовність до інноваційної діяльності як важлива професійна якість майбутнього вчителя музичного мистецтва. Modern engineering and innovative technologies, № 25(05), 2023, С. 95-99. doi: 10.30890/2567-5273.2023-25-05-101.

3. Корякін О. О. Концептуальне обґрунтування критичного підходу до сучасного визначення ролі звукорежисера у музичному мистецтві. Слобожанські Мистецькі Студії, № 2, 2025, С. 53-59, doi: 10.32782/art/2025.2.10.

4. Луценко В. Комп'ютерні музичні технології на уроках музичного мистецтва та в позакласній роботі. Теорія і практика мистецької освіти: Збірник наукових праць., Ч.II, ЖДУ ім. І. Франка: О. О. Євенок, Житомир, 2021, С. 98-105. [Online]. Доступний у: https://eprints.zu.edu.ua/33164/

5. Лещук Н. Аналіз компетентнісних моделей підготовки сучасного вчителя музичного мистецтва. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Педагогіка, вип. 2, 2025, С. 83-92. doi: 10.32782/2415-3605.25.2.10.

6. Зайцева Т. В. Формування інформаційної грамотності у процесі підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (березень, 2018р.), Кременчук: Методичний кабінет, 2018, С. 209-213.

7. Горбенко О. Б. Формування виконавської компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва. Scientific Journal «ScienceRise»: Педагогічна освіта, вип. 10, № 5(15), 2015, С. 40-43, doi: 10.15587/2313-8416.2015.51968.

8. Михаськова М. А. Система формування професійного досвіду музично-педагогічної діяльності майбутніх учителів музичного мистецтва. Монографія / за наук. ред. І. М. Шоробури. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020, 521 с.

9. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України, 2008, 274 с. [Online]. Доступний у: https://surl.li/qefkxv

10. Орлов В. Ф. Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін. Монографія / За заг. ред. І.А. Зязюна. Київ: Наукова думка, 2003, 276 с.

11. Бабиніна Ю. Р., Шкреба К. М. Організація музично-дозвіллєвої діяльності молодших школярів: зміст і структура підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. *The 6th International scientific and practical conference "European congress of scientific discovery" (May 26-28, 2025)*, Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2025, С. 287-289. [Online]. Доступний у: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2025/05/EUROPEAN-CONGRESS-OF-SCIENTIFIC-DISCOVERY-26-28.05.25.pdf

12. Карташова Ж. Педагогічні умови формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до здійснення просвітницької роботи з учнями закладу загальної середньої освіти. *Мистецтво без кордонів: творчі діалоги*: Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (29 Листопада 2024), Кропивницький: Центрально-український державний університет імені Володимира Винниченка, 2024, С. 31-34. [Online]. Доступний у: https://cusu.edu.ua/images/conferences/2024/IIkonf_Myst_bez_kordoniv2024.pdf

13. Ковалевська С. Розвиток творчого потенціалу майбутнього вчителя мистецтва засобами цифрових технологій. *Мистецтво без кордонів: творчі діалоги:* матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (29 листопада 2024 р., м. Кропивницький) / [упоряд. Т. Б. Стратан-Артишкова, Л. І.Паньків, О.Б. Шевцова]. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024, С. 37-40. Дата звернення: 30, Березень 2026. [Online]. Доступний у: https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27233bf4-35e8-4c5a-8fcf-580a2d15fbf3/content

14. Лещук Н. Р. Вільнопоширюване та пропрієтарне програмне забезпечення звукорежисерської діяльності. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи* : матеріали XV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Тернопіль, (10 квітня, 2025 р. Тернопіль), ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2025, С. 79-81, Дата звернення: 30, Березень 2026. [Online]. Доступний у: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745238/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C_2025.pdf#page=79

15. Сян В. Використання цифрових музикально-комп'ютерних технологій як педагогічна умова формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів музичного мистецтва. *Вісник Луганського Національного Університету Імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, № 5 (364), 2024, С. 22-28. doi: 10.12958/2227-2844-2024-5(364)-22-28.

16. Шелупахіна Т. В. Педагогічні умови підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва до організації позанавчальної діяльності з естетичного виховання учнів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, №5(319), 2018, С. 65-70. [Online]. Доступний у: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2589

17. Кришталь О. М. Проблематика створення музичного образу вистави в діяльності звукорежисера. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал.*, № 1, 2023, С. 320-325. doi: 10.32461/2226-3209.1.2023.277690.

18. Бєлявіна Н. Д. Методологія та методика викладання фахових мистецьких дисциплін. Підручник, 2019, 280 с. Дата звернення: 23, Березень 2026. [Online]. Доступний у: https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2467

19. Павленко О., Батюк Н., Ткаченко М. Особливості професійної підготовки сучасного вчителя музичного мистецтва. *Вісник науки та освіти*, 5(23), 2024, С. 1221-1235, doi: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1221-1235.

20. Павленко О. Розвиток творчого самовираження майбутніх вчителів музичного мистецтва засобами інформаційних технологій. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*, № 6, 2021, С. 32-37. doi: 10.28925/2518-766X.2021.65.

References

1. Voievidko, L. M. (2024). Pidhotovka vchytelya muzychnoho mystetstva dlya NUSH v ZVO: suchasni pidkhody [Training of a teacher of music for the NUSH of Ukraine in higher education institutions: modern approaches]. In Mystetstvo ta osvita: novatsii i perspektyvy (pp. 9–11). https://surl.li/ievyus

2. Leonova, O. M., & Cherkasova, S. O. (2023). Hotovnist′ do innovatsiynoyi diyal′nosti yak vazhlyva profesiyna yakist′ maybutn′oho vchytelya muzychnoho mystetstva [Readiness for innovative activity as an important professional quality of a future teacher of music]. Modern Engineering and Innovative Technologies, 25(5), 95–99. https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-25-05-101

3. Koriakin, O. O. (2025). Kontseptual′ne obgruntuvannya krytychnoho pidkhodu do suchasnoho vyznachennya roli zvukorezhysera u muzychnomu mystetstvi [Conceptual justification of a critical approach to the modern definition of the role of a sound engineer in musical art]. Slobozhanski Mystetski Studii, 2, 53–59. https://doi.org/10.32782/art/2025.2.10

4. Lutsenko, V. (2021). Komp'yuterni muzychni tekhnolohiyi na urokakh muzychnoho mystetstva ta v pozaklasniy roboti [Computer music technologies in musical art lessons and in extracurricular work]. Teoriia i praktyka mystetskoi osvity, 2, 98–105. https://eprints.zu.edu.ua/33164/

5. Leshchuk, N. (2025). Analiz kompetentnisnykh modeley pidhotovky suchasnoho vchytelya muzychnoho mystetstva [Analysis of competency models of training a modern teacher of musical art]. Naukovi zapysky TNPU. Seriia Pedahohika, 2, 83–92. https://doi.org/10.32782/2415-3605.25.2.10

6. Zaitseva, T. V. (2018). Formuvannya informatsiynoyi hramotnosti u protsesi pidhotovky maybutn′oho vchytelya muzychnoho mystetstva [Formation of information literacy in the process of training a future teacher of musical art]. In Aktualni pytannia suchasnoi pedahohiky (pp. 209–213).

7. Horbenko, O. B. (2015). Formuvannya vykonavs′koyi kompetentnosti maybutn′oho vchytelya muzychnoho mystetstva [Formation of performing competence of a future teacher of musical art]. ScienceRise: Pedahohichna osvita, 5(15), 40–43. https://doi.org/10.15587/2313-8416.2015.51968

8. Mykhaskova, M. A. (2020). Systema formuvannya profesiynoho dosvidu muzychno-pedahohichnoyi diyal′nosti maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [System of formation of professional experience of musical and pedagogical activity of future teachers of musical art]. FOP Strykhar.

9. Padalka, H. M. (2008). Pedahohika mystetstva (Teoriya i metodyka vykladannya mystets′kykh dystsyplin) [Pedagogy of art (Theory and methodology of teaching artistic disciplines)]. Osvita Ukrainy. https://surl.li/qefkxv

10. Orlov, V. F. (2003). Profesiine stanovlennia vchyteliv mystetskykh dystsyplin [Professional development of teachers of artistic disciplines]. Naukova dumka.

11. Babinina, Y. R., & Shkreba, K. M. (2025). Orhanizatsiya muzychno-dozvillyevoyi diyal′nosti molodshykh shkolyariv: zmist i struktura pidhotovky maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [Organization of musical and leisure activities of younger schoolchildren: content and structure of training of future teachers of musical art.]. In The 6th International scientific and practical conference “European congress of scientific discovery” (pp. 287–289). Barca Academy Publishing. https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2025/05/EUROPEAN-CONGRESS-OF-SCIENTIFIC-DISCOVERY-26-28.05.25.pdf

12. Kartashova, Zh. (2024). Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti maybutn′oho vchytelya muzychnoho mystetstva do zdiysnennya prosvitnyts′koyi roboty z uchnyamy zakladu zahal′noyi seredn′oyi osvity [Pedagogical conditions for the formation of the readiness of a future teacher of musical art to carry out educational work with students of a general secondary education

institution]. In Mystetstvo bez kordoniv: tvorchi dialohy (pp. 31–34). https://cusu.edu.ua/images/conferences/2024/IIkonf_Myst_bez_kordoniv2024.pdf

13. Kovalevska, S. (2024). Rozvytok tvorchoho potentsialu maybutn′oho vchytelya mystetstva zasobamy tsyfrovykh tekhnolohiy [Development of the creative potential of a future art teacher using digital technologies]. In Mystetstvo bez kordoniv: tvorchi dialohy (pp. 37–40). https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27233bf4-35e8-4c5a-8fcf-580a2d15fbf3/content

14. Leshchuk, N. R. (2025). Vil′noposhyryuvane ta propriyetarne prohramne zabezpechennya zvukorezhysers′koyi diyal′nosti [Freely distributed and proprietary software for sound engineering]. In Suchasni tsyfrovi tekhnolohii (pp. 79–81). https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745238/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C_2025.pdf#page=79

15. Sian, V. (2024). Vykorystannya tsyfrovykh muzykal′no-komp″yuternykh tekhnolohiy yak pedahohichna umova formuvannya samoosvitn′oyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva [The use of digital music and computer technologies as a pedagogical condition for the formation of self-educational competence of future teachers of musical art]. Visnyk LNU. Pedahohichni nauky, 5(364), 22–28. https://doi.org/10.12958/2227-2844-2024-5(364)-22-28

16. Shelupakhina, T. V. (2018). Pedahohichni umovy pidhotovky maybutnikh vchyteliv muzychnoho mystetstva do orhanizatsiyi pozanavchal′noyi diyal′nosti z estetychnoho vykhovannya uchniv [Pedagogical conditions for training future teachers of musical art for the organization of extracurricular activities for the aesthetic education of students]. Visnyk LNU, 5(319), 65–70. https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2589

17. Kryshtal, O. M. (2023). Problematyka stvorennya muzychnoho obrazu vystavy v diyal′nosti zvukorezhysera [The problem of creating a musical image of a performance in the activities of a sound engineer]. Visnyk NAKKKiM, 1, 320–325. https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2023.277690

18. Bieliavina, N. D. (2019). Metodolohiya ta metodyka vykladannya fakhovykh mystets′kykh dystsyplin [Methodology and methods of teaching professional art disciplines]. https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/2467

19. Pavlenko, O., Batiuk, N., & Tkachenko, M. (2024). Osoblyvosti profesiynoyi pidhotovky suchasnoho vchytelya muzychnoho mystetstva [Peculiarities of professional training of a modern teacher of musical art]. Visnyk nauky ta osvity, 5(23), 1221–1235. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-5(23)-1221-1235

20. Pavlenko, O. (2021). Rozvytok tvorchoho samovyrazhennya maybutnikh vchyteliv muzychnoho mystetstva zasobamy informatsiynykh tekhnolohiy [Development of creative self-expression of future teachers of musical art by means of information technologies]. Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi, 6, 32–37. https://doi.org/10.28925/2518-766X.2021.65

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 377.091:004.9:331.45

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1444-1457

Литвин Андрій Федорович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедра теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0003-1400-6510

Левченко Інна Миколаївна доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0009-0007-7193-2680

Лаун Сергій Юрійович кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0002-4921-0805

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНИХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У НАВЧАННІ БЕЗПЕКИ ПРАЦІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено ґрунтовний науково-педагогічний аналіз можливостей використання сучасних цифрових технологій у процесі навчання з питань безпеки праці в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Актуальність дослідження зумовлена зростанням рівня виробничих ризиків, ускладненням технологічних процесів, цифровізацією виробничого середовища та необхідністю підвищення якості підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у контексті забезпечення безпечних умов праці. Обґрунтовано доцільність інтеграції віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR), онлайн-платформ, симуляторів, мобільних додатків та інтерактивних цифрових ресурсів у систему навчання охорони праці.

Особливу увагу приділено педагогічному потенціалу VR та AR технологій як засобів моделювання небезпечних виробничих ситуацій, що дозволяють формувати в здобувачів освіти стійкі практичні навички безпечної поведінки без загрози для життя та здоров’я. Проаналізовано можливості застосування зазначених технологій у різних галузях професійної підготовки: транспорті, логістиці, енергетиці, будівництві, хімічній промисловості, медицині та сільському господарстві. Доведено, що використання віртуальних симуляцій сприяє підвищенню рівня усвідомлення виробничих ризиків, розвитку професійного мислення, формуванню відповідальності за дотримання норм охорони праці.

Розглянуто роль онлайн-курсів, вебінарів та мобільних додатків як інструментів гнучкого, доступного та безперервного навчання з безпеки праці. Наголошено на їх значенні для індивідуалізації навчального процесу,

актуалізації знань відповідно до змін у нормативно-правовій базі та інтеграції міжнародного досвіду. Узагальнено переваги впровадження сучасних технологій у професійну освіту, серед яких інтерактивність, безпечність, економічна ефективність та відповідність вимогам цифрового суспільства.

Зроблено висновок, що комплексне використання сучасних освітніх технологій у навчанні безпеки праці є важливим чинником підвищення ефективності професійної підготовки, зниження рівня виробничого травматизму та формування культури безпечної праці у майбутніх фахівців.

Ключові слова: онлайн-платформи, додаток, віртуальна реальність, симуляція, курси, підхід, освітній процес, впровадження.

Lytvyn Andrii Fedorovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Professional Training, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0003-1400-6510

Levchenko Inna Mykolaivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and Methods of Professional Training, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0009-0007-7193-2680

Laun Serhiy Yuriyovych Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer at the Department of Theory and Methods of Professional Training, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0002-4921-0805

PEDAGOGICAL POTENTIAL OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN TEACHING OCCUPATIONAL SAFETY TO VOCATIONAL EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article provides a thorough scientific and pedagogical analysis of the possibilities of using modern digital technologies in the process of training on occupational safety in institutions of professional (vocational and technical) education. The relevance of the study is due to the increase in the level of industrial risks, the complication of technological processes, the digitalization of the production environment and the need to improve the quality of training of future qualified workers in the context of ensuring safe working conditions. The feasibility of integrating virtual (VR) and augmented reality (AR), online platforms, simulators, mobile applications and interactive digital resources into the occupational safety training system is substantiated.

Particular attention is paid to the pedagogical potential of VR and AR technologies as means of modeling dangerous production situations, which allow forming in students sustainable practical skills of safe behavior without threat to life

and health. The possibilities of applying these technologies in various fields of vocational training are analyzed: transport, logistics, energy, construction, chemical industry, medicine and agriculture. It is proven that the use of virtual simulations contributes to increasing the level of awareness of production risks, the development of professional thinking, and the formation of responsibility for compliance with labor protection standards.

The role of online courses, webinars and mobile applications as tools for flexible, accessible and continuous training in occupational safety is considered. Their importance for individualizing the educational process, updating knowledge in accordance with changes in the regulatory framework and integrating international experience is emphasized. The advantages of introducing modern technologies into vocational education are summarized, including interactivity, safety, cost-effectiveness and compliance with the requirements of the digital society.

It is concluded that the comprehensive use of modern educational technologies in occupational safety training is an important factor in increasing the effectiveness of professional training, reducing the level of occupational injuries and forming a culture of safe work among future specialists.

Keywords: online platforms, application, virtual reality, simulation, courses, approach, educational process, implementation.

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку виробничих технологій, автоматизації та цифровізації зумовлюють зростання складності та потенційної небезпеки професійної діяльності у більшості галузей економіки. Водночас статистика виробничого травматизму та професійних захворювань свідчить про недостатню ефективність традиційних підходів до навчання з питань безпеки праці, які переважно орієнтовані на репродуктивне засвоєння теоретичних знань без належного практичного відпрацювання дій у небезпечних ситуаціях. Особливо гостро ця проблема постає у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, де здійснюється підготовка майбутніх робітників до роботи в умовах підвищеного ризику.

У зв’язку з цим виникає об’єктивна потреба в оновленні змісту, форм і методів навчання охорони праці на основі використання сучасних цифрових технологій, здатних забезпечити практичну спрямованість, інтерактивність і безпечність освітнього процесу. Невирішеними залишаються питання педагогічно обґрунтованої інтеграції VR, AR, онлайн-платформ і мобільних додатків в освітній процес, а також визначення їхнього впливу на формування професійної компетентності та культури безпеки праці здобувачів освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підвищення ефективності навчання з питань безпеки праці у системі професійної освіти є предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. У науковій літературі значна увага приділяється формуванню культури безпечної праці, розвитку професійних компетентностей майбутніх фахівців та

впровадженню інноваційних педагогічних технологій у процес професійної підготовки.

Теоретико-методологічні засади професійної освіти, підготовки кваліфікованих робітників та розвитку їх професійної компетентності розкрито у працях українських учених Н. Ничкало, В. Радкевич, С. Гончаренка, І. Зязюна, О. Дубасенюк, О. Коваленко, П. Лузана, С. Сисоєвої, у яких обґрунтовано необхідність модернізації змісту професійної освіти, упровадження компетентнісного підходу та формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності в умовах сучасного виробництва.

Проблеми формування культури безпеки праці, професійної відповідальності та дотримання вимог охорони праці у процесі підготовки майбутніх фахівців розглядаються у працях О. Малихіна, В. Мадзігона, О. Пометун, В. Кремень, які наголошують на необхідності інтеграції питань безпеки праці у зміст професійної підготовки та розвитку у здобувачів освіти навичок безпечної поведінки у виробничому середовищі.

Окремий напрям наукових досліджень становлять роботи, присвячені використанню інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у професійній освіті. Питання цифровізації освітнього процесу, застосування електронних освітніх ресурсів, дистанційного навчання та інтерактивних технологій розглянуто у працях В. Бикова, М. Жалдака, О. Спіріна, Н. Морзе, Ю. Триуса, які доводять, що використання цифрових технологій сприяє підвищенню ефективності навчання, активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти та формуванню їхньої інформаційно-цифрової компетентності.

Отже, аналіз наукових досліджень засвідчує зростання інтересу до використання цифрових технологій у професійній освіті, однак проблема їх комплексного застосування у процесі навчання безпеки праці майбутніх кваліфікованих робітників потребує подальшого теоретичного осмислення та експериментального дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз можливостей використання сучасних цифрових технологій у навчанні з питань безпеки праці, а також визначення їхнього педагогічного потенціалу для підвищення ефективності професійної підготовки здобувачів освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі технології відіграють важливу роль у навчальному процесі, і їх використання для підвищення безпеки на робочому місці стає все більш поширеним. У цьому підрозділі ми детально розглянемо основні сучасні технології, які використовуються для навчання з питань безпеки праці, а також проаналізуємо їхнє практичне застосування в освітньому процесі. Це включатиме огляд таких інноваційних інструментів, як віртуальна та доповнена реальність для моделювання небезпечних ситуацій, онлайн-платформи та курси для дистанційного навчання, мобільні додатки, які сприяють інтерактивному засвоєнню матеріалу,

симулятори та тренажери для відпрацювання практичних навичок, а також інтернет-ресурси та бази даних для доступу до актуальної інформації про стандарти та нормативні акти у сфері безпеки праці. Сьогодення вимагає впровадження інформаційних методів навчання для збільшення продуктивності навчання, швидкого опанування навчальними матеріалами, створення гідних та безпечних умов праці [1].

Розглянемо основні технології та їх застосування в навчанні з питань безпеки праці.

1. Віртуальна та доповнена реальність у педагогічних підходах до підвищення безпеки на робочому місці. Визначення понять, які лежать в основі віртуальної реальності, грає важливу роль у розумінні цієї захопливої технології, що стає все більш популярною в сучасному світі. Віртуальна реальність – це комп'ютерно створене імітоване середовище, яке зазвичай включає в себе візуальні, звукові та інші сенсорні враження. Її мета полягає в тому, щоб користувач відчував, ніби він або вона знаходиться в цьому вигаданому світі, навіть якщо це не відповідає реальності [2].

Охорона праці є надзвичайно важливим аспектом будь-якого підприємства, і віртуальна реальність стала ключовим інструментом для поліпшення безпеки та підготовки персоналу. VR не лише допомагає ідентифікувати ризики та небезпеки на робочих місцях, але і надає співробітникам інтерактивний досвід, який допомагає їм навчитися реагувати на них. Використання віртуальної реальності (VR) та доповненої реальності (AR) дозволяє створювати високореалістичні симуляції небезпечних ситуацій на виробництві. Ці технології забезпечують учням можливість практично відпрацьовувати дії в умовах, максимально наближених до реальних. Такий підхід сприяє глибшому розумінню ризиків, що виникають на робочому місці, а також підвищує усвідомлення необхідності суворого дотримання правил безпеки. VR досягає ефективності шляхом повного занурення у реалістичне 3D-середовище, забезпечуючи практичну підготовку в умовах, які неможливо відтворити в реальному житті. Занурення у віртуальні сценарії дозволяє учням отримати цінний досвід без ризику для їхнього здоров'я, одночасно зміцнюючи їхні навички у сфері забезпечення безпеки праці. Віртуальна реальність дозволяє учасникам відтворювати та практично відпрацьовувати небезпечні ситуації через реалістичні моделі, що сприяє глибшому усвідомленню ризиків і навичок, необхідних для їх запобігання.

Такий підхід забезпечує інтеграцію теоретичних знань у практичний досвід, що є критично важливим для ефективної підготовки учнів у сфері безпеки праці [2].

VR забезпечує економічну ефективність навчання завдяки зниженню витрат на матеріально-технічне забезпечення і забезпечує зменшення потреби у фізичній присутності, що дозволяє організовувати навчання для учнів у різних місцях одночасно. Це сприяє підвищенню доступності та зручності освітніх

процесів. VR також створює безпечне середовище для навчання, де помилки, допущені у віртуальному середовищі, не мають реальних наслідків. Це дозволяє учням практикувати та коригувати свої дії без ризику для здоров'я, що є вирішальним для зниження реальних ризиків на робочому місці [3].

Розгляд потенціалу AR та VR для перетворення навчання та симуляцій у різних галузях, включаючи освіту, медицину, інженерію та інші. Обговорення можливих викликів, таких як технічні обмеження та питання безпеки, та шляхи їх вирішення [2].

1. Автономні транспортні засоби**.** В професійно-технічних навчальних закладах, що спеціалізуються на підготовці фахівців у сфері автомобільного транспорту, можуть бути використані симулятори автономних транспортних засобів. Це дозволяє учням безпечно навчатися управлінню новітніми технологіями та відпрацьовувати реакцію на потенційні аварійні ситуації без фізичного ризику.

2. Хімічна промисловість**.** У навчальних закладах, що готують фахівців для роботи в хімічних лабораторіях, застосування VR технологій забезпечує можливість практичної підготовки в управлінні небезпечними хімічними речовинами. Симулятори дозволяють учням освоювати методи безпечного поводження з токсичними матеріалами та реагування на аварії в контрольованому віртуальному середовищі.

3. Енергетичний сектор. Для навчальних закладів, що спеціалізуються на підготовці фахівців з обслуговування енергетичного обладнання, VR може бути використана для моделювання роботи з високовольтними системами. Такий підхід забезпечує учням можливість практично освоювати техніки обслуговування та усунення несправностей в безпечному та контрольованому середовищі.

4. Логістика і складська діяльність. В професійно-технічних навчальних закладах, що готують фахівців у сфері логістики, AR технології можуть бути інтегровані для навчання управлінню вантажами та безпечному використанню складської техніки. Доповнена реальність забезпечує інтерактивний досвід, що сприяє навчанню без ризику для здоров'я учнів.

5. Будівельні роботи з небезпечними матеріалами. Для навчальних закладів, що спеціалізуються на будівельних професіях, VR технології можуть бути використані для моделювання роботи з небезпечними матеріалами, такими як азбест. Це дозволяє учням тренуватися у віртуальному середовищі, що знижує ризики та забезпечує належну підготовку до реальних умов роботи [2].

6. **Сільське господарство.** Для навчальних закладів, що готують фахівців у сфері сільського господарства, AR технології можуть бути використані для тренування з управління аграрними машинами, такими як трактори та комбайни. Доповнена реальність дозволяє учням візуалізувати та взаємодіяти з навчальними матеріалами та моделями техніки, що сприяє безпечному освоєнню технічних навичок.

7. Медицина. VR революціонізує медичну галузь. Лікарі використовують VR для навчання та тренувань, які дозволяють їм виконувати складні операції та процедури. Віртуальні симуляції допомагають у практиці та розвивають майстерність, а також дозволяють вивчати нові методи лікування. VR також використовується для психотерапії, зменшення болю та реабілітації пацієнтів [2].

Доповнена реальність (AR) є потужним інструментом, що пропонує нові можливості для підвищення безпеки в закладах професійної (професійно-технічної) освіти (ЗПТО). Її застосування може кардинально змінити підходи до навчання з питань безпеки, надаючи учням змогу взаємодіяти з віртуальними елементами в реальному середовищі та отримувати практичний досвід без ризику для здоров'я.

Інтерактивні інструкції на базі доповненої реальності (AR) є потужним інструментом для покращення безпеки та навчання учнів основам охорони праці. Ці інструкції мають безліч переваг, які роблять їх надзвичайно ефективними для підвищення рівня безпеки в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. AR дає змогу створювати навчальні матеріали, які є як захоплюючими, так і інтерактивними, дозволяючи учням взаємодіяти з інструкціями та отримувати актуальну інформацію. Візуалізація складних концепцій і процесів через AR полегшує їх розуміння, що особливо важливо в контексті охорони праці.

Розглянемо деякі приклади використання інтерактивних AR-інструкцій для навчання з охорони праці:

1. Інструкції з використання засобів індивідуального захисту (ЗІЗ): AR-інструкції для правильного використання таких засобів, як респіратори, шоломи, рукавички тощо, дозволяють учням практикувати правильне вдягання і знімання ЗІЗ, взаємодіючи з віртуальними моделями.

2. Процедури евакуації під час пожежі: Створення симуляцій пожежі та AR-інструкцій для відпрацювання процедур евакуації дозволяє учням тренувати свої дії в умовах безпеки, моделюючи ситуації, що можуть виникнути під час реальної пожежі.

Для розробки інтерактивних AR-інструкцій можна використовувати різні інструменти та платформи, такі як середовища для AR-розробки, програми для створення AR-сценаріїв або спеціалізовані AR-додатки. Процес створення AR-інструкцій включає кілька етапів [4]:

1. Визначення мети: Чітке формулювання навчальних цілей, які мають бути досягнуті за допомогою AR-інструкцій.

2. Створення віртуального середовища: Розробка AR-сценарію, який відображає небезпечні ситуації або правила безпеки.

3. Додавання інтерактивності: Інтеграція можливості взаємодії для учнів, наприклад, для відкриття дверей, надягання ЗІЗ або проведення евакуації.

4. Тестування та вдосконалення: Перевірка інструкцій на реальних учнів та внесення необхідних коректив для поліпшення ефективності навчання.

Інтерактивні інструкції AR є потужним інструментом для покращення безпеки та навчання здобувачів освіти з охорони праці в ЗП(ПТ)О. Вони дозволяють зробити навчання цікавим та ефективним, а також підвищити рівень розуміння та навичок стосовно безпеки на робочому місці. Навчання за допомогою AR відкриває нові можливості для підвищення безпеки та зменшення ризиків в ЗП(ПТ)О [2].

Симуляції небезпечних ситуацій за допомогою AR можуть сприяти підвищенню рівня підготовки здобувачів освіти та зменшенню ризику виникнення небезпечних подій. Симуляції небезпечних ситуацій AR мають численні переваги, які роблять їх важливим інструментом для покращення безпеки в ЗП(ПТ)О [2]:

1. Реалістичність. AR дозволяє створювати віртуальні ситуації, які максимально реалістичні, що допомагає здобувачам освіти наблизити справжність небезпечних ситуацій.

2. Безпека. Симуляції AR надають можливість тренуватися в небезпечних ситуаціях без реальної загрози для життя та здоров'я.

Розгляньмо деякі приклади симуляцій небезпечних ситуацій AR, які можуть бути використані в навчанні з охорони праці:

1. Симуляція пожежі. Створення AR-сценарію, який імітує пожежу в робочому приміщенні. Здобувачі освіти мають надати першу допомогу та вивести постраждалих з небезпечної зони.

2. Симуляція аварії з хімічними речовинами. Створення AR-сценарію, який імітує витік хімічних речовин. Здобувачі повинні визначити вид небезпечних речовин і вжити необхідні заходи безпеки.

Для створення симуляцій небезпечних ситуацій AR можна використовувати різні інструменти та платформи. Створення симуляцій AR включає наступні кроки:

1. Визначення цілей та сценарію. Спочатку потрібно чітко визначити цілі симуляції та розробити сценарій небезпечної ситуації.

2. Створення віртуального середовища. Створення AR-сценарію, який відображає небезпечну ситуацію та оточення.

3. Інтеграція інтерактивних елементів. Включення можливості взаємодії для здобувачів освіти, щоб вони могли впливати на розвиток ситуації.

4. Тестування та вдосконалення. Перевірка симуляції з використанням здобувачів та внесення коректив, якщо це необхідно.

Симуляції небезпечних ситуацій AR є важливим інструментом для тренування здобувачів освіти у реагуванні на небезпечні події в ЗП(ПТ)О (рис1.). Вони дозволяють наблизитись до реальних небезпечних ситуацій, підвищують рівень підготовки та зменшують ризик для життя та здоров'я. Використання AR в симуляціях небезпечних ситуацій відкриває нові можливості для безпеки та підготовки здобувачів [2].

Рис. 1. Симуляції небезпечних ситуацій AR

Розглянемо ключові переваги інтеграції сучасних технологій у професійно-технічних навчальних закладах**:**

– Інтерактивність навчання. Технології VR та AR створюють інтерактивні навчальні сценарії, що дозволяє учням ефективно засвоювати практичні навички в умовах, наближених до реальних.

– Безпека навчання. Віртуальні симуляції забезпечують безпечне середовище для навчання, що дозволяє учням практикувати навички без ризику для здоров'я.

– Економічність. Застосування VR та AR технологій знижує витрати на матеріально-технічне забезпечення та дозволяє організовувати навчання для учнів у різних локаціях одночасно.

– Адаптація до новітніх технологій. Впровадження сучасних технологій в освітній процес готує учнів до роботи з інноваційними технологіями, що є важливим аспектом у сучасному професійному середовищі [2].

Онлайн-платформи та курси стали важливим інструментом у сучасній освіті з питань безпеки праці, особливо у професійно-технічних навчальних закладах. Вони надають можливість учням і фахівцям отримувати знання та навички в зручний для них час і в темпі, що відповідає їхнім індивідуальним потребам. Розглянемо ключові аспекти та переваги онлайн-освіти у сфері безпеки праці детальніше.

1) Курси та вебінари. Онлайн-платформи надають широкий спектр курсів і вебінарів, що охоплюють різні аспекти безпеки праці. Це включає як базові, так і спеціалізовані теми, такі як загальні принципи охорони праці та специфічні ризики в окремих галузях, наприклад, будівництво, хімічна промисловість або медичний сектор. Вебінари, проведені експертами, дозволяють учням отримувати інформацію про новітні тенденції та зміни у регуляторних вимогах.

2) Відеоуроки та навчальні матеріали. Платформи забезпечують доступ до відеоуроків, презентацій, статей та інших навчальних матеріалів, які можуть бути використані для самостійного навчання або в рамках структурованих курсів.

Відеоуроки можуть включати демонстрацію реальних ситуацій, що полегшує процес розуміння і засвоєння матеріалу.

3) Інтерактивні симуляції та тестування. Деякі платформи пропонують інтерактивні симуляції, які дозволяють учням практикувати навички у середовищах, що максимально наближаються до реальних. Це може бути корисним для тренування реакцій на аварійні ситуації або освоєння роботи з технічними засобами. Регулярні тести та оцінювання сприяють перевірці рівня знань та наданню зворотного зв'язку.

Основні переваги онлайн-платформ та курсів у сфері безпеки праці включають гнучкість і доступність навчання, що дозволяє учням адаптувати процес освіти до свого власного темпу та особистих потреб, а також забезпечує можливість навчання з будь-якої точки світу. Окрім цього, онлайн-курси забезпечують актуальність і високу якість контенту завдяки регулярним оновленням відповідно до змін у нормативних актах і нових наукових дослідженнях, участі провідних експертів та практиків, а також доступу до міжнародних стандартів і практик у сфері безпеки праці.

Гнучкість і доступність. Онлайн-курси забезпечують учням можливість навчання у зручний для них час, що є критично важливим для осіб, які поєднують навчання з професійною діяльністю або іншими зобов'язаннями. Гнучкість у плануванні навчального процесу позитивно впливає на академічну успішність учнів і зменшує рівень стресу, оскільки дозволяє організовувати навчання відповідно до індивідуальних обставин та графіку.

Завдяки можливості самостійного освоєння тем, учні мають змогу вивчати навчальний матеріал у власному темпі, а також повертатися до складних тем і повторювати їх за необхідності. Такий підхід дозволяє кожному учню адаптувати освітній процес відповідно до власних потреб і темпу засвоєння, що сприяє глибшому розумінню і засвоєнню знань.

Онлайн-освіта також забезпечує доступ до навчальних ресурсів без обмежень географічного розташування. Це дозволяє учням з будь-якої точки світу отримувати знання та навички, що є особливо важливим для навчальних закладів, розташованих у віддалених або менш розвинених регіонах. Така глобальна доступність навчання сприяє розширенню можливостей для професійного розвитку і підвищення рівня освіти в різних куточках світу [5].

Актуальність та якість освітнього контенту відіграють ключову роль у навчанні. Онлайн-платформи регулярно оновлюють зміст своїх курсів відповідно до змін законодавства та новітніх наукових досліджень. Це забезпечує учням доступ до найактуальнішої інформації, яка є надзвичайно важливою для підтримання високого рівня охорони праці. Постійне оновлення матеріалів

гарантує їхню відповідність сучасним стандартам і вимогам, що позитивно позначається на ефективності навчального процесу.

Курси онлайн-платформ часто створюються за участю провідних фахівців та практиків галузі, що дає змогу надавати учням якісну та точну інформацію. Залучення експертів із реального сектору допомагає адаптувати освітній процес до актуальних потреб і запитів ринку праці. Такий формат сприяє розвитку практичних навичок, необхідних для впровадження ефективних стандартів безпеки праці в робочій діяльності.

Крім того, онлайн-платформи пропонують доступ до міжнародних стандартів та передових практик у сфері охорони праці. Це дозволяє учням ознайомитися з глобальними тенденціями та вимогами, що підвищує їхню конкурентоспроможність на світовому ринку праці.

Використання міжнародного досвіду сприяє інтеграції найкращих світових підходів у національні освітні програми, значно посилюючи їхню ефективність і актуальність.

Таким чином, онлайн-платформи й навчальні курси можна розглядати як потужний інструмент для підвищення загального рівня безпеки праці у професійно-технічній освіті завдяки їхній гнучкості, доступності та можливості отримання актуальної інформації.

Існує багато мобільних додатків, які допомагають учням засвоювати знання з питань безпеки праці. Вони можуть містити інтерактивні тести, навчальні матеріали, відеоуроки та інші корисні функції, які сприяють кращому засвоєнню матеріалу.

Завдяки сучасним освітнім технологіям вже розроблено значну кількість цифрових інструментів, сервісів та мобільних додатків з охорони праці, які можна безкоштовно завантажити на мобільні пристрої через магазини додатків Play Market або App Store [1].

Мобільні додатки дозволяють учням [6]:

1. **Засвоювати знання у зручний спосіб.** Мобільні платформи забезпечують доступ до різноманітних навчальних матеріалів, включаючи відеоуроки та інтерактивні тести, що дозволяє учням самостійно вивчати теми у будь-який час та в будь-якому місці.

2. **Покращувати освітній процес.** Інтерактивні функції, такі як тести та вікторини, забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі, сприяючи кращому засвоєнню матеріалу та закріпленню знань.

3. **Отримувати зворотний зв’язок.** Деякі додатки пропонують функції для автоматичного оцінювання і зворотного зв’язку, що дозволяє учням оперативно отримувати інформацію про свої досягнення та помилки.

4. **Актуалізувати знання.** Завдяки постійному оновленню контенту, мобільні додатки забезпечують доступ до актуальної інформації та нових розробок у сфері безпеки праці, що є критично важливим для підтримання високого рівня знань і практичних навичок [7].

Таким чином, мобільні додатки є потужним інструментом для підвищення рівня безпеки на робочому місці, забезпечуючи учням доступ до сучасних освітніх ресурсів та можливість ефективного навчання з питань охорони праці.

Інтеграція сучасних технологій в освітній процес виступає фундаментальним чинником для підвищення ефективності освіти з питань охорони праці, розвитку практичних компетенцій та формування відповідального ставлення до безпеки. Використання інноваційних підходів сприяє не лише створенню безпечних умов праці, а й загальному зростанню рівня безпеки на робочих місцях у різних напрямках професійної діяльності. Завдяки цим технологіям стає можливим розроблення реалістичних симуляцій, які моделюють потенційно небезпечні ситуації у контрольованому й безпечному середовищі. Такий підхід дає змогу здобувачам освіти опановувати практичні навички та застосовувати їх у реальних виробничих умовах без ризику для здоров'я чи життя. Крім того, віртуальні симуляції значно зменшують імовірність виникнення нещасних випадків на робочому місці, що має важливе значення для роботодавців і управлінців.

Висновки. У результаті проведеного теоретичного аналізу встановлено, що використання сучасних цифрових технологій у навчанні з питань безпеки праці є об’єктивною необхідністю розвитку системи професійної (професійно-технічної) освіти в умовах цифровізації суспільства та ускладнення виробничих процесів.

Традиційні підходи до навчання охорони праці не повною мірою забезпечують формування практичних умінь і навичок безпечної поведінки в умовах підвищеного професійного ризику, що зумовлює потребу в оновленні змісту, форм і методів навчання.

Доведено, що впровадження віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR), симуляторів, онлайн-платформ, мобільних додатків та інтерактивних цифрових ресурсів суттєво підвищує ефективність навчального процесу, забезпечуючи його практичну спрямованість, інтерактивність і безпечність. Застосування зазначених технологій дає змогу моделювати потенційно небезпечні виробничі ситуації у контрольованому середовищі, формувати в здобувачів освіти стійкі професійні компетентності, розвивати відповідальне ставлення до дотримання вимог охорони праці та сприяти становленню культури безпечної праці.

Обґрунтовано, що цифрові технології створюють умови для індивідуалізації навчання, забезпечують доступність і безперервність освітнього процесу, оперативне оновлення навчального контенту відповідно до змін у нормативно-правовій базі та інтеграцію міжнародного досвіду у сфері безпеки праці. Комплексне використання інноваційних освітніх інструментів сприяє підвищенню якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників і має потенціал для зниження рівня виробничого травматизму в перспективі.

Перспективи подальших наукових досліджень убачаються в розробленні та експериментальній перевірці педагогічних моделей і методик упровадження цифрових технологій у навчання безпеки праці в закладах професійної освіти. Доцільним є вивчення критеріїв і показників сформованості культури безпечної праці засобами VR та AR, аналіз готовності педагогічних кадрів до використання цифрових технологій, а також дослідження ефективності поєднання віртуальних симуляцій із традиційними формами практичного навчання. Окрему увагу варто приділити адаптації цифрових освітніх ресурсів до специфіки різних галузей професійної підготовки та розробленню методичних рекомендацій для їх системного впровадження в освітній процес.

Література:

1. Геревенко А.М. Організація охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладі професійної освіти : електронний навчальний курс, Біла Церква, БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН УКРАЇНИ, 2024. 66 с.

2. Віртуальні навчальні інструменти для симуляції небезпечних ситуацій / Д.Ю. Головко, Біла Церква, БІНПО ДЗВО «УМО» НАПН УКРАЇНИ, 2023 р. 38 с.

3. Навчання з охорони праці у віртуальній реальності. URL:https://www.simovate.com/en/blog/occupational-health-and-safety-training-in-virtual-reality#:~:text=In%20occupational%20health%20and%20safety%20training%2C%20VR%20plays%20a%20role,risky%20situations%20in%20real%20life (дата звернення: 12.01.2026)

4. Віртуальна реальність як інструмент до вдосконалення практичних навичок в сфері охорони праці. URL:https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13626/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%9E%D0%9F%202024_31.05.pdf#page=145 (дата звернення: 12.01.2026)

5. Диджиталізація охорони праці: проблеми, перспективи, можливості. URL: https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/MODERN-SCIENCE-INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-18-20.09.22.pdf#page=74 (дата звернення: 12.03.2026)

6. Застосунки для безпеки праці: технологічний крок до безпечнішого робочого місця. URL:https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13626/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%9E%D0%9F%202024_31.05.pdf#page=185 (дата звернення: 17.01.2026)

7. Комар Б. В. Переваги та недоліки використання мобільних додатків в сучасній освіті. *Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя : зб. наук. пр.* / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: О. А. Жерновнікова та ін.]. Харків, 2020. Вип.19. С. 67–71.

References:

1. Herevenko A. M. (2024). *Orhanizatsiia okhorony pratsi ta bezpeky zhyttiediialnosti v zakladi profesiinoi osvity: elektronnyi navchalnyi kurs* [Organization of labor protection and life safety in a vocational education institution: electronic training course]. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO» NAPN Ukrainy. 66 p. [in Ukrainian].

2. Holovko D. Yu. (2023). *Virtualni navchalni instrumenty dlia symuliatsii nebezpechnykh sytuatsii* [Virtual learning tools for simulation of dangerous situations]. Bila Tserkva: BINPO DZVO «UMO» NAPN Ukrainy. 38 p. [in Ukrainian].

3. *Navchannia z okhorony pratsi u virtualnii realnosti* [Occupational health and safety training in virtual reality]. Retrieved from:https://www.simovate.com/en/blog/occupational-health-and-safety-training-in-virtual-reality (accessed: January 12, 2026). [in English].

4. *Virtualna realnist yak instrument do vdoskonalennia praktychnykh navychok v sferi okhorony pratsi* [Virtual reality as a tool for improving practical skills in the field of labor protection]. Retrieved from:https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13626/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%9E%D0%9F%202024_31.05.pdf#page=145 (accessed: January 12, 2026). [in Ukrainian].

5. *Dydzhytalizatsiia okhorony pratsi: problemy, perspektyvy, mozhlyvosti* [Digitalization of labor protection: problems, prospects, opportunities]. Retrieved from:https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/MODERN-SCIENCE-INNOVATIONS-AND-PROSPECTS-18-20.09.22.pdf#page=74 (accessed: March 12, 2026). [in Ukrainian].

6. *Zastosunky dlia bezpeky pratsi: tekhnolohichnyi krok do bezpechnishoho robochoho mistsia* [Applications for occupational safety: a technological step toward a safer workplace]. Retrieved from:https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13626/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%9E%D0%9F%202024_31.05.pdf#page=185 (accessed: January 17, 2026). [in Ukrainian].

7. Komar B. V. (2020). *Perevahy ta nedoliky vykorystannia mobilnykh dodatkiv v suchasnii osviti* [Advantages and disadvantages of using mobile applications in modern education]. In: Zhernovnikova O. A. (Ed.). *Naukovo-doslidna robota studentiv yak chynnyk udoskonalennia profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia* [Students' research work as a factor in improving the professional training of future teachers]. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody, Issue 19, pp. 67–71. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

УДК: 37:347.191.11(73)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1458-1471

Литовченко Ірина Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8578-3985

Зеліковська Олена Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов математичних факультетів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6559-9101

Ісаєва Світлана Дмитрівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов математичних факультетів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-4641-0534

Мелешко Інна Вікторівна старший викладач, Національний технічний університет України «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-7414-7828

Яхно Тетяна Володимирівна викладач, Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-7994-165X

АНДРАГОГІКА ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО НАВЧАЄТЬСЯ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано андрагогіку як основу розвитку організації, що навчається. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах динамічних змін, ринкової турбулентності та зростання вимог до адаптивності організацій неперервне навчання працівників набуває статусу стратегічної необхідності. Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння організації, що навчається, та показано, що ця концепція розвивається від внутрішньої моделі організаційного вдосконалення до ширшої рамки міжорганізаційного навчання, обміну знаннями та спільного розвитку. Особливу увагу приділено моделі П. Сенге, який виокремив п’ять ключових дисциплін організації, що навчається: системне мислення, майстерність у вдосконаленні особистості, інтелектуальні моделі, спільне бачення та навчання в командах. На основі аналізу праць М. Ноулза доведено, що ці характеристики можуть бути цілісно осмислені крізь призму основних принципів андрагогіки. Встановлено,

що системне мислення пов'язане з практичною спрямованістю навчання дорослих, майстерність у вдосконаленні особистості – із самоспрямованістю та внутрішньою мотивацією, інтелектуальні моделі – з опорою на попередній досвід і його критичним переосмисленням, спільне бачення – з усвідомленням мети й цінності навчання, а навчання в командах – із груповою роботою як провідною формою навчання дорослих. Обґрунтовано, що поєднання андрагогічних принципів із характеристиками організації, що навчається, створює умови для ефективнішого професійного розвитку працівників, підтримки культури рефлексії, поширення знань і зміцнення здатності організації до інновацій. Зроблено висновок, що інтеграція андрагогічних засад у функціонування організації, що навчається, сприяє формуванню культури неперервного навчання, посиленню інноваційності, адаптивності та конкурентоспроможності організації.

Ключові слова: андрагогіка; організація, що навчається; навчання дорослих; корпоративне навчання; системне мислення; професійний розвиток; неперервне навчання.

Lytovchenko Iryna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8578-3985

Zelikovska Olena Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Mathematical Faculties, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6559-9101

Isaieva Svitlana Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages for Mathematical Faculties, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-4641-0534

Meleshko Inna Senior Teacher, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-7414-7828

Yakhno Tetyana Teacher, Bogomolets National Medical University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-7994-165X

ANDRAGOGY AS THE BASIS FOR DEVELOPING A LEARNING ORGANIZATION

Abstract. The article provides a theoretical substantiation of andragogy as the foundation for the development of a learning organization. The relevance of the study

lies in the context of dynamic change, market turbulence, and increasing demands for organizational adaptability, where employees' continuous learning has become a strategic necessity. The paper analyzes contemporary scholarly approaches to understanding the learning organization and demonstrates that this concept has evolved from an internal model of organizational improvement into a broader framework of interorganizational learning, knowledge sharing, and collective development. Particular attention is given to Senge's model, which identifies five core disciplines of the learning organization: systems thinking, personal mastery, mental models, shared vision, and team learning. The analysis of Knowles's works reveals that these characteristics can be comprehensively interpreted through the prism of the fundamental principles of andragogy. The findings indicate that systems thinking is linked to the practical orientation of adult learning; personal mastery – to self-directedness and internal motivation; mental models – to reliance on prior experience and its critical reflection; shared vision – to awareness of the purpose and value of learning; and team learning – to group work as a leading form of adult learning. The study substantiates that combining andragogical principles with the characteristics of a learning organization creates conditions for more effective professional development of employees, support for a culture of reflection, dissemination of knowledge, and strengthening of the organization's capacity for innovation. The study concludes that integrating andragogical principles into the functioning of a learning organization contributes to the formation of a culture of continuous learning and to the strengthening of the organization's innovativeness, adaptability, and competitiveness.

Keywords: andragogy; learning organization; adult learning; corporate training; systems thinking; professional development; continuous learning.

Постановка проблеми. У сучасних умовах динамічних змін, зростання конкуренції та непередбачуваності ринкового середовища організації дедалі більше усвідомлюють значення неперервного навчання як чинника стійкого розвитку. Саме тому особливої актуальності набуває концепція організації, що навчається, яка розглядає навчання як складову організаційної культури та основу адаптивності, інноваційності й конкурентоспроможності. Водночас ефективність такої організації значною мірою залежить від того, наскільки її навчальні процеси відповідають особливостям дорослого працівника. У цьому контексті важливого значення набуває андрагогіка М. Ноулза, яка акцентує на самоспрямованості, досвіді, внутрішній мотивації та практичній спрямованості навчання дорослих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організацію, що навчається, доцільно розглядати як соціальну систему, яка стимулює безперервне навчання, адаптацію та розвиток своїх членів, формуючи середовище, сприятливе для обміну знаннями, інновацій і колективного зростання. Появу поняття «організація, що навчається» пов'язують із Пітером Сенге, який у праці *The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization* [1] здійснив його

цілісне концептуальне обґрунтування та визначив основні характеристики такої організації: системне мислення, майстерність у вдосконаленні особистості, інтелектуальні моделі, спільне бачення та навчання в командах. На думку вченого, організація, що навчається, є середовищем, у якому люди мають умови для досягнення значущих для них результатів, формують нові способи мислення та постійно вчаться навчатися разом. Особливе значення Сенге надавав командному навчанню, вважаючи, що саме команди, а не окремі працівники, є головними одиницями навчання в сучасній організації.

У сучасних дослідженнях концепція організації, що навчається, дедалі частіше розглядається не лише як внутрішня модель розвитку компанії, а й як фундаментальна основа для взаємодії організацій із зовнішнім середовищем. Так, Г. Френді та ін. [2], аналізуючи проєкт сталого розвитку Ricoh Ena Forest у Японії, запропонували підхід Learning Organization 2.0, який розширює модель П. Сенге за межі однієї організації та охоплює зовнішніх стейкхолдерів. Дослідники дійшли висновку, що для ефективного функціонування такої багатосторонньої моделі важливими є відмова від домінування менеджменту та формування спільної відповідальності між учасниками. Це свідчить про еволюцію концепції у напрямі міжорганізаційного навчання.

Важливий напрям сучасних розвідок стосується системного мислення як концептуальної основи організації, що навчається. У систематичному огляді літератури, присвяченому застосуванню теорії системного мислення в організаційному навчанні та менеджменті, Г. Буі та Є. Галану [3] виявили, що використання інтегрованої моделі, яка поєднує soft systems thinking і critical systems thinking, дає змогу збагатити всі етапи впровадження системного підходу – від збору й аналізу даних до оцінювання результатів. Автори наголошують, що така модель не лише полегшує планування та реалізацію змін, а й сприяє успішному засвоєнню системного мислення в повсякденній діяльності організації.

Особливого значення при цьому набуває участь як дослідників, так і практиків, а також роль фасилітаторів, здатних допомогти організації в розв’язанні складних проблем і трансформації внутрішніх процесів. Ці висновки є важливими для розуміння того, як системне мислення може бути практично втілене в організаційному середовищі, особливо в контексті інновацій і сталого розвитку.

Низка досліджень 2022 – 2024 рр. зосереджується на тому, як організації застосовували п’ять дисциплін П. Сенге (1990) в умовах пандемії COVID-19. Зокрема, І. Юліван та С. Анріані [4], дослідивши чотири індонезійські компанії, встановили, що жодна з них не впровадила всі п’ять дисциплін повною мірою: більшість використовували лише дві або три. Водночас усі ці компанії змогли пережити кризовий період. Такий висновок вказує на важливу тенденцію: на практиці організації нерідко застосовують окремі елементи моделі Сенге вибірково, а не як цілісну інтегровану систему.

Постпандемічне переосмислення організаційного навчання відображено у праці К. Воткінс та В. Марсік [5], які на основі інтерв'ю з фахівцями з навчання та розвитку персоналу підкреслюють, що сучасні організації діють в умовах не просто змін, а справжньої непередбачуваності. На думку дослідників, це вимагає цифровізації наявних підходів до навчання та перегляду самої логіки організаційного навчання. Таким чином, у центрі уваги опиняється питання не лише про нові інструменти, а й про здатність організації навчатися по-новому.

Окрему увагу сучасні автори приділяють ролі досвіду, рефлексії та обміну знаннями в розвитку організації, що навчається. С. Риз [6] підкреслює, що такі організації навчаються через поширення кращих практик і технологій, спираючись на досвід та його осмислення. Хоча це дослідження має переважно теоретико-філософський характер, воно важливе тим, що акцентує увагу на рефлексивному вимірі навчання та на значенні досвіду як джерела організаційного розвитку.

Такий підхід є особливо цінним у контексті андрагогіки, де попередній досвід дорослого розглядається як основа навчального процесу.

Ще один перспективний напрям подано у праці М. Ахсана [7] присвяченій ролі лідерства у формуванні культури неперервного навчання. На основі бібліометричного та контент-аналізу автор демонструє зростання наукового інтересу до цієї проблематики з 2000 року. Дослідження показує, що лідерство є одним із ключових чинників побудови середовища, яке підтримує залученість працівників, творчість, інноваційність і розвиток культури постійного навчання.

Такий висновок доповнює модель П. Сенге, оскільки дає змогу глибше осмислити механізми підтримки спільного бачення, особистої майстерності та командного навчання через управлінський вплив.

Загалом наведені дослідження засвідчують, що сучасне розуміння організації, що навчається, розширюється в кількох напрямах: від внутрішньої моделі розвитку до міжорганізаційного навчання, від нормативного бачення повного впровадження всіх дисциплін до часткового й контекстуального застосування, а також від загальних концептуальних положень до пошуку практичних механізмів їх адаптації в реальних сучасних умовах невизначеності.

Однак у науковій літературі все ще недостатньо розкрито, яким чином концепція П. Сенге може бути цілісно осмислена крізь призму андрагогіки М. Ноулза.

Особливо бракує узагальненого теоретичного аналізу, який би пояснював, як саме принципи самоспрямованості, практичної спрямованості, опори на досвід, внутрішньої мотивації та усвідомлення цінності навчання становлять педагогічне підґрунтя розвитку організації, що навчається.

З огляду на це, мета статті – теоретично обґрунтувати андрагогіку як основу розвитку організації, що навчається, та з'ясувати, яким чином основні характеристики цієї організації пов'язані з принципами навчання дорослих, сформульованими М. Ноулзом.

Виклад основного матеріалу

Концепція організації, що навчається, набула широкого визнання завдяки тому, що в ній навчання розглядається не як допоміжна функція, а як складова організаційної культури й необхідна передумова довгострокової конкурентоспроможності в умовах динамічних глобальних змін [8]. До ключових ознак такої організації належать відданість ідеї неперервного навчання, здатність адаптуватися до зовнішніх викликів [9], відкритість до обміну знаннями, формування спільного бачення та орієнтація на колективний розвиток. У сукупності ці ознаки дають змогу працівникам не лише розвивати власні компетентності, а й робити внесок у формування колективного інтелекту організації, посилюючи її інноваційний потенціал, стійкість і результативність [10; 11].

У контексті корпоративного навчання та програм управлінського розвитку особливої значущості набуває андрагогіка [12], оскільки саме в таких освітніх середовищах дорослі здобувачі орієнтовані на набуття нових компетентностей, безпосередньо пов'язаних із професійним зростанням, виконанням робочих завдань і розв'язанням практичних проблем.

Разом із тим, на нашу думку, концепція організації, що навчається, тісно пов'язана з андрагогікою М. Ноулза [13], оскільки її ключові характеристики фактично спираються на основні принципи навчання дорослих. Інтеграція андрагогічних засад дає змогу ефективніше враховувати специфіку дорослого працівника, його життєвий і професійний досвід, потребу в автономії, внутрішню мотивацію та орієнтацію на практичне застосування знань. Звернімо увагу, що принципи андрагогіки дають змогу проєктувати навчання з урахуванням самоспрямованості дорослого, значущості його попереднього досвіду, практичної релевантності змісту та внутрішньої мотивації, що істотно відрізняє цей підхід від більш традиційних педагогічних моделей.

Саме тому організація, що навчається, може бути осмислена не лише як модель організаційного розвитку, а й як середовище, у якому принципи навчання дорослих реалізуються на рівні всієї організаційної культури [14]. Синергія андрагогіки та принципів організації, що навчається, виявляється в тому, що обидва підходи акцентують на активній участі працівника у професійному навчанні та розвитку. Якщо андрагогіка забезпечує врахування індивідуальних потреб, досвіду, внутрішньої мотивації й самоспрямованості дорослого, то модель П. Сенге визначає організаційні умови, в межах яких це навчання набуває системного й колективного характеру. Поєднання цих підходів дає змогу створювати середовище, де навчання є водночас особистісно значущим і організаційно інтегрованим: працівники використовують власний досвід як ресурс, застосовують здобуті знання для розв'язання практичних завдань, а командна взаємодія й рефлексія перетворюють індивідуальні досягнення на колективний інтелект [12; 15]. У результаті така синергія не лише підвищує ефективність програм навчання і розвитку персоналу, а й зміцнює адаптивність

організації, підтримує культуру неперервного навчання та посилює її здатність до інноваційного й довгострокового розвитку.

П. Сенге [1] розглядає системне мислення як ключову, інтегративну основу організації, що навчається, тобто як дисципліну, яка поєднує всі інші її складові в цілісну систему теорії та практики. Воно спирається на теорію систем і дає змогу бачити організацію не як набір окремих елементів, а як динамічну сукупність взаємопов'язаних процесів. Учений наголошує, що без системного мислення увага зосереджується лише на окремих проблемах, через що втрачається розуміння ширших наслідків управлінських рішень. У розвитку організації це особливо важливо, адже рішення, які дають швидкий позитивний результат, у довгостроковій перспективі можуть спричиняти суттєві втрати. Отже, системне мислення дає змогу не лише реагувати на поточні виклики, а й бачити перспективу розвитку організації, розуміючи взаємозв'язок між сьогоднішніми діями та майбутніми наслідками.

Принцип практикоспрямованості в андрагогіці М. Ноулза безпосередньо пов'язується із системним мисленням як однією з ключових характеристик організації, що навчається. М. Ноулз [16; 17] підкреслював, що дорослі навчаються найефективніше тоді, коли навчання орієнтоване не на абстрактне засвоєння змісту, а на розв'язання конкретних життєвих і професійних проблем та негайне застосування здобутих знань, умінь і навичок. Саме таку логіку відображає системне мислення, адже воно дає змогу розглядати діяльність організації через реальні взаємозв'язки, наслідки рішень і практичні виклики, з якими стикаються працівники.

У цьому контексті навчання має будуватися не за логікою окремих дисциплін, а навколо проблемних напрямів і ситуацій, значущих для організації та її членів. Це означає, що працівники повинні не просто засвоювати теоретичні знання про управління, комунікацію чи зміни, а вчитися аналізувати конкретні організаційні проблеми, бачити короткострокові і довгострокові наслідки своїх дій та знаходити рішення, які можна застосувати на практиці. Відповідно, в організації, що навчається, системне мислення набуває андрагогічного змісту: воно стає не лише інструментом стратегічного бачення, а й способом практичного навчання дорослих через діагностику реальних потреб, спільний аналіз проблем і пошук рішень, що базуються на безпосередньому професійному досвіді. Отже, системне мислення в моделі П. Сенге [1; 18] можна розглядати як вияв принципу практичної спрямованості навчання, сформульованого М. Ноулзом [19].

Важливою для організації, що навчається, є така характеристика працівників, як майстерність у вдосконаленні особистості, яку П. Сенге [1] розглядає як одну з ключових дисциплін. Це пояснюється тим, що організація здатна навчатися лише тоді, коли навчаються її працівники. Водночас індивідуальне навчання працівників саме по собі ще не гарантує організаційного навчання, хоча без нього воно неможливе. У цьому контексті навчання означає

не просто засвоєння нової інформації, а постійне розширення здатності людини досягати важливих для неї результатів. Майстерність у вдосконаленні особистості П. Сенге [1] тлумачить не як разову якість, а як тривалий процес і життєву дисципліну. Саме тому ефективний розвиток цієї риси потребує не примусу, а створення в організації такого клімату, в якому особистісне зростання природно підтримується в повсякденній професійній діяльності.

Майстерність у вдосконаленні особистості, яку П. Сенге [1] розглядає як одну з ключових характеристик організації, що навчається, безпосередньо пов'язана з андрагогічними принципами самоспрямованості та внутрішньої мотивації. М. Ноулз [13] наголошував, що доросла людина має самосвідомість незалежної особистості, а тому здатна брати активну участь у всіх основних етапах навчального процесу: від визначення власних освітніх потреб і планування навчання до його реалізації та оцінювання результатів. Саме така здатність до самоспрямованого навчання лежить в основі особистісної майстерності, оскільки вона передбачає не пасивне засвоєння знань, а свідоме й постійне прагнення людини до професійного та особистісного зростання.

Водночас ця характеристика ґрунтується і на принципі внутрішньої мотивації, адже, за М. Ноулзом [17], дорослі навчаються насамперед під впливом внутрішніх чинників: прагнення до самореалізації, підвищення компетентності, досягнення значущих для себе результатів. У цьому сенсі майстерність у вдосконаленні особистості є виявом глибокої внутрішньої потреби дорослого розвивати власний потенціал упродовж життя. Для її підтримки організація має не нав'язувати розвиток примусово, а створювати умови, що не блокують мотивацію: сприятливий психологічний клімат, доступ до ресурсів, реальні можливості для навчання, повагу до автономії працівника та програми, побудовані відповідно до принципів навчання дорослих. Отже, у концепції організації, що навчається, майстерність у вдосконаленні особистості можна розглядати як прояв андрагогічного розуміння дорослого працівника як автономної, самосвідомої та внутрішньо вмотивованої особистості.

Ще однією важливою дисципліною в концепції П. Сенге [1] є інтелектуальні моделі. Йдеться про глибинні уявлення, припущення, стереотипи та схеми мислення, через які люди сприймають світ і відповідно до яких діють. Учений наголошує, що чимало перспективних ідей не реалізуються не через їхню слабкість, а через те, що вони суперечать усталеним уявленням, які обмежують здатність людей мислити по-новому та виходити за межі звичних підходів. Саме тому для розвитку організації важливим є не лише створення нових ідей, а й уміння усвідомлювати, перевіряти, переосмислювати та змінювати власні інтелектуальні моделі. Така робота з уявленнями про реальність відкриває можливості для глибших змін, інновацій, відкриттів і технічного вдосконалення.

Як зазначає О. Серрат [20], організація, що навчається, потребує працівників, які здатні рефлексувати, осмислювати власний досвід, перевіряти

нові підходи на практиці, розвивати знання та співпрацювати з іншими. Такі люди усвідомлюють свої сильні й слабкі сторони, володіють інструментами навчання й управління знаннями та можуть ефективно працювати як самостійно, так і у взаємодії з іншими.

Дисципліна інтелектуальних моделей у концепції П. Сенге [1] тісно пов'язана з андрагогічним принципом покладання на попередній досвід дорослого та його критичного переосмислення. За М. Ноулзом, дорослий привносить у навчання значний життєвий, соціальний, професійний і навчальний досвід, який має стати не перешкодою, а головним ресурсом пізнання [16]. Саме тому інтелектуальні моделі можна розглядати як один із проявів цього досвіду: вони відображають усталені уявлення, переконання, способи тлумачення подій і звичні моделі поведінки, сформовані впродовж життя. Водночас андрагогіка наголошує, що досвід дорослого потребує не лише використання, а й критичного осмислення.

У цьому полягає глибокий зв'язок із поглядами П. Сенге [1]: організація розвивається тоді, коли її члени не просто спираються на свій попередній досвід, а вчаться перевіряти, коригувати та оновлювати власні уявлення. Реалізація такого підходу, за дослідженнями М. Ноулса, потребує переходу від пасивного засвоєння інформації до активних, проблемно-орієнтованих методів навчання – дискусій, кейсів, проєктів, рольових ігор, тренінгів, групової роботи [19]. Саме ці форми дають змогу не лише актуалізувати досвід працівників, а й виявляти закладені в ньому обмеження, зокрема упередження та стереотипи, що заважають сприймати нові ідеї. Отже, з точки зору андрагогіки, інтелектуальні моделі в організації, що навчається, можна тлумачити як простір, у якому досвід дорослого стає основою навчання, а його критичне переосмислення – умовою інноваційного розвитку.

Обґрунтовуючи значення спільного бачення, П. Сенге [1] підкреслює, що однією з найпотужніших ідей лідерства є здатність людей поділяти уявлення про майбутнє, яке вони прагнуть створити разом. Саме тому успішний розвиток організації неможливий без спільних цілей, цінностей і смислів, які визнають усі її члени. Історія провідних компаній показує, що їхній успіх значною мірою ґрунтувався на здатності перетворити особисте бачення лідерів на спільне бачення всієї організації. Таке бачення не лише визначає напрям розвитку, а й об'єднує працівників, посилює їхню залученість і спонукає до навчання та дії. За наявності справжнього спільного бачення люди навчаються не через зовнішній примус, а через внутрішнє прагнення досягти значущого для них результату.

Характеристика спільного бачення в концепції П. Сенге [1] безпосередньо узгоджується з першим андрагогічним принципом М. Ноулза – принципом усвідомленості навчання. М. Ноулз [16] наголошував, що дорослі навчаються ефективно лише тоді, коли чітко розуміють, у чому полягає цінність навчання, яку користь воно дає і чому є важливим саме для них. Подібно до цього, спільне бачення в організації, що навчається, забезпечує працівникам розуміння того,

заради чого здійснюється навчання, з якими цілями воно пов'язане і яких результатів допомагає досягти як окремій людині, так і організації загалом.

У такому контексті навчання перестає бути формальною вимогою і набуває особистісного та професійного сенсу. Важливу роль тут може відігравати порівняння наявного рівня компетентності працівника з тим рівнем, який необхідний для реалізації спільного бачення організації [21]. Це дає змогу дорослому усвідомити наявний розрив між теперішніми можливостями та бажаними результатами [16]. Отже, спільне бачення в організації, що навчається, можна розглядати як колективний вияв андрагогічного принципу усвідомлення мети й цінності навчання.

Особливого значення П. Сенге [1; 18] надає навчанню в командах, розглядаючи його як одну з ключових умов розвитку організації, що навчається. Учений звертає увагу на парадокс: група високоосвічених і вмотивованих людей не завжди демонструє високий спільний результат. Подолати цю суперечність, на його думку, допомагає саме командне навчання. Воно дає змогу досягати таких колективних результатів, які перевищують суму індивідуальних можливостей окремих учасників, а також сприяє швидшому розвитку кожного члена команди. Основою такого навчання є діалог, тобто здатність людей не лише обмінюватися думками, а й справді мислити разом. Для сучасних організацій це має принципове значення, оскільки саме команди, а не окремі працівники, є головними осередками навчання. За словами П. Сенге, «Якщо не вміють навчатися команди, то не вміє навчатися й організація» [1, с. 12].

Погляди П. Сенге [1] на навчання в командах органічно узгоджуються з андрагогічним підходом М. Ноулза [13], який надавав груповій роботі особливого значення в навчанні дорослих. На думку Ноулза, реалізація андрагогічних принципів передбачає насамперед використання інтерактивних методів, а групова робота є найбільш природною й ефективною формою такого навчання. Це пояснюється тим, що дорослі учні є цінним джерелом досвіду один для одного, а отже, саме у взаємодії, співпраці та спільному пошуку рішень їхній потенціал розкривається найповніше.

М. Ноулз підкреслював, що сприятливий навчальний клімат має ґрунтуватися не на конкуренції, а на співпраці, взаємопідтримці та повазі до досвіду кожного учасника. Саме тому він рекомендував організовувати навчання в малих групах, командах взаємодопомоги, використовуючи методи дискусій, рольових ігор, кейсів, спільних проєктів. У такому середовищі дорослі не лише краще засвоюють нові знання, а й глибше усвідомлюють власні потреби, навчаються використовувати особистий досвід як ресурс, розподіляти відповідальність і спільно досягати результату. Отже, навчання в командах у П. Сенге [1; 18] можна розглядати як втілення андрагогічної ідеї Ноулза про групову роботу як найважливішу форму навчання дорослих.

В умовах ускладнення сучасного ринкового середовища здатність організації трансформуватися в організацію, що навчається, перестала бути лише

додатковою перевагою і набула статусу стратегічної необхідності. Це підтверджують і сучасні емпіричні дані: за результатами опитування 109 виробничих підприємств Туреччини встановлено, що здатність організації до навчання безпосередньо позитивно впливає на її результативність, причому цей вплив не лише зберігається, а й посилюється в умовах високої ринкової турбулентності [22]. Іншими словами, спроможність організації до навчання набуває особливої ваги саме тоді, коли зовнішнє середовище є найбільш нестабільним [23; 24]. Водночас становлення такої організації супроводжується низкою викликів, серед яких найбільш суттєві: внутрішній опір змінам, потреба у збереженні динаміки організаційного розвитку, необхідність узгодження її короткострокових і стратегічних цілей, а також потреба в нових підходах до оцінювання прогресу працівників у навчанні [25]. За цих умов ефективне впровадження андрагогічних практик набуває особливого значення, оскільки саме вони дають змогу розробляти програми навчання й розвитку, релевантні потребам дорослих працівників, підвищувати їхню залученість, підтримувати культуру неперервного навчання й, зрештою, забезпечувати стійкі конкурентні переваги організації.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що андрагогіка може бути теоретичним підґрунтям розвитку організації, що навчається, оскільки її основні принципи узгоджуються з ключовими характеристиками цієї організації. З'ясовано, що системне мислення корелює з принципом практичної спрямованості навчання дорослих, майстерність у вдосконаленні особистості – із самоспрямованістю та внутрішньою мотивацією, інтелектуальні моделі – з опорою на попередній досвід і його критичним переосмисленням, спільне бачення – з усвідомленням мети й цінності навчання, а навчання в командах – із груповою роботою як провідною формою навчання дорослих. Доведено, що синергія андрагогіки М. Ноулза та концепції П. Сенге дає змогу осмислити організацію, що навчається, не лише як управлінську модель, а й як цілісне освітнє середовище професійного розвитку дорослих. Водночас ефективність такої організації залежить від створення належних організаційно-педагогічних умов: підтримки самоспрямованого навчання, використання досвіду працівників як ресурсу розвитку, забезпечення мотиваційного й рефлексивного середовища, а також застосування адекватних механізмів оцінювання результатів навчання. Отже, інтеграція андрагогічних засад у функціонування організації, що навчається, сприяє посиленню її адаптивності, інноваційності, конкурентоспроможності та здатності до довгострокового розвитку.

Література:

1. Senge P. M. *The fifth discipline: the art and practice of the learning organization*. New York : Currency and Doubleday, 1990.

2. Frendy, Goi H. C., Hakeem M. M., Law K. K. Application of learning organization 2.0: a case study of Ricoh Ena Forest Japan. *The Learning Organization: An International Journal*. 2022. Vol. 29, No. 5. P. 463–484. DOI: https://doi.org/10.1108/TLO-01-2022-0013

3. Bui H. T. M., Galanou E. Translation of systems thinking to organizational goals: a systematic review. *Journal of General Management*. 2022. Vol. 47, No. 4. P. 233–245. DOI: https://doi.org/10.1177/03063070211035749

4. Yulivan I., Anriani S. Learning organization strategy in the face of COVID-19 with the fifth discipline approach. *International Journal of Science and Society*. 2022. Vol. 4, No. 1. P. 239-257. DOI: https://doi.org/10.54783/ijsoc.v4i1.433

5. Watkins K. E., Marsick V. J. Rethinking workplace learning and development catalyzed by complexity. *Human Resource Development Review*. 2023. Vol. 22, No. 3. P. 333–344. DOI: https://doi.org/10.1177/15344843231186629

6. Reese S. Putting the learning organization into practice. *The Learning Organization*. 2021. Vol. 28, No. 1. P. 94–99. DOI: https://doi.org/10.1108/TLO-01-2021-259

7. Ahsan M. J. Cultivating a culture of learning: the role of leadership in fostering lifelong development. *The Learning Organization*. 2024. Vol. 32, No. 1. P. 282–306. DOI: https://doi.org/10.1108/TLO-03-2024-0099

8. Valeri M. Learning and organizational strategy. *Organizations and knowledge management*. Springer, 2025. Vol. 16. P. 59-78. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-97954-5_3

9. Barrios-Hernández K. D., Calderón-Montoya D. E., Prieto-Pulido R. G., Sierra-García J. E., Evenseth L., Sydnes M., & Gausdal A.. Building organizational resilience through organizational learning: A systematic review. *Frontiers in Communication.* 2022., *Vol. 7.* DOI: https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.837386.

10. Rad D., Bocoș M. Advancements in learning organizations: a comprehensive narrative review. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2024. Vol. 16, No. 2. P. 418–446. DOI: https://doi.org/10.18662/rrem/16.2/865

11. Mohiya M. The role of intellectual capital as a mediator in investigating the relationship between knowledge exchange and organizational performance. *Journal of Knowledge Economy*. 2026. DOI: https://doi.org/10.1007/s13132-026-03150-z

12. Knapke J. M. et al. Andragogy in practice: applying a theoretical framework to team science training in biomedical research. *British Journal of Biomedical Science*. 2024. Vol. 81. DOI: https://doi.org/10.3389/bjbs.2024.12651

13. Knowles M. S. *The modern practice of adult education: andragogy versus pedagogy*. New York: Associated Press, 1970. 384 p.

14. Achdiat I., Mulyani S., Azis Y., Sukmadilaga C. Roles of organizational learning culture in promoting innovation. *The Learning Organization*. 2022. Vol. 30, No. 1. P. 76–92. DOI: https://doi.org/10.1108/TLO-01-2021-0013

15. Lee R. W., Bennet A. Whole thought and the new discipline. *The Future of Corporate Learning and Its Ecosystems*. 2026. Vol. 1. P. 151–170. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-95-1139-6_8

16. Knowles M. S. *The adult learner: a neglected species*. 4th ed. Houston TX: Gulf Publishing Company, 1990. 293 p.

17. Knowles M. S., Holton E. F., Swanson R. A. *The adult learner: the definitive classic in adult education and human resource development*. 6th ed. Burlington, MA : Elsevier, 2005. 378 p.

18. Senge P. M., Scharmer C. O., Jaworski J., Flowers B. S. *Presence: exploring profound change in people, organizations and society*. New York: Crown Business, 2005. 289 p.

19. Knowles M. S. *The modern practice of adult education: from pedagogy to andragogy*. Cambridge, The Adult Education Company, 1980. 62 p.

20. Serrat O. Building a learning organization. *Knowledge solutions: tools, methods, and approaches to drive organizational performance*. Georgetown University, 2017. P. 57–67. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-0983-9_11

21. Kaiser A., Fahrenbach F., Martinez H. Creating shared visions in organizations – taking an organizational learning and knowledge management perspective // *Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences*. Kauai, Hawaii, USA, January 5, 2021. C. 5186–5195. ScholarSpace. DOI: https://doi.org/10.24251/HICSS.2021.632

22. Kozcu G. Y., Özmen Ö. Organizational learning capability, organizational resilience, organizational performance, and market turbulence: a moderated mediation model. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. 2023. Vol. 21, No. 49. P. 482–503. DOI: https://doi.org/10.35408/comuybd.1252398

23. Sarfraz M., Abdullah M. I., Ivascu L., Ahmad U. Organizational learning from errors and organizational effectiveness: A dual mediation model. *Human Systems Management*. 2023. Vol. 42, issue 2. P. 219–232. DOI: https://doi.org/10.3233/HSM-22010

24. Hamieddine C., Akioud M. Agility for resilience: a qualitative exploration of companies' strategies in a volatile, uncertain, complex, and ambiguous environment. *Corporate & Business Strategy Review*. 2025. Vol. 6, No. 2. P. 111–119. DOI: https://doi.org/10.22495/cbsrv6i2art11

25. Kauffeld S., Decius J., Graßmann C. Learning and transfer in organisations: how it works and can be supported. *European Journal of Work and Organizational Psychology*. 2025. Vol. 34, No. 2. P. 161–174. DOI: https://doi.org/10.1080/1359432X.2025.2463799

***References**:*

1. Senge, P. M. (1990). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization*. Currency Doubleday.

2. Frendy, Goi, H. C., Hakeem, M. M., & Law, K. K. (2022). Application of learning organization 2.0: A case study of Ricoh Ena Forest Japan. *The Learning Organization, 29*(5), 463–484. https://doi.org/10.1108/TLO-01-2022-0013

3. Bui, H. T. M., & Galanou, E. (2022). Translation of systems thinking to organizational goals: A systematic review. *Journal of General Management, 47*(4), 233–245. https://doi.org/10.1177/03063070211035749

4. Yulivan, I., & Anriani, S. (2022). Learning organization strategy in the face of COVID-19 with the fifth discipline approach. *International Journal of Science and Society, 4*(1), 239–257. https://doi.org/10.54783/ijsoc.v4i1.433

5. Watkins, K. E., & Marsick, V. J. (2023). Rethinking workplace learning and development catalyzed by complexity. *Human Resource Development Review, 22*(3), 333–344. https://doi.org/10.1177/15344843231186629

6. Reese, S. (2021). Putting the learning organization into practice. *The Learning Organization, 28*(1), 94–99. https://doi.org/10.1108/TLO-01-2021-259

7. Ahsan, M. J. (2024). Cultivating a culture of learning: The role of leadership in fostering lifelong development. *The Learning Organization, 32*(1), 282–306. https://doi.org/10.1108/TLO-03-2024-0099

8. Valeri, M. (2025). Learning and organizational strategy. In *Organizations and knowledge management* (Vol. 16, pp. 59–78). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-97954-5_3

9. Barrios-Hernández, K. D., Calderón-Montoya, D. E., Prieto-Pulido, R. G., Sierra-García, J. E., Evenseth, L., Sydnes, M., & Gausdal, A. (2022). Building organizational resilience through organizational learning: A systematic review. *Frontiers in Communication, 7*. https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.837386

10. Rad, D., & Bocoș, M. (2024). Advancements in learning organizations: A comprehensive narrative review. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 16*(2), 418–446. https://doi.org/10.18662/rrem/16.2/865

11. Mohiya, M. (2026). The role of intellectual capital as a mediator in investigating the relationship between knowledge exchange and organizational performance. *Journal of Knowledge Economy*. https://doi.org/10.1007/s13132-026-03150-z

12. Knapke, J. M., Hildreth, L., Molano, J. R., Schuckman, S. M., Blackard, J. T., Johnstone, M., ... & Mendell, A. (2024). Andragogy in practice: Applying a theoretical framework to team science training in biomedical research. *British Journal of Biomedical Science, 81*. https://doi.org/10.3389/bjbs.2024.12651

13. Knowles, M. S. (1970). *The modern practice of adult education: Andragogy versus pedagogy*. Associated Press.

14. Achdiat, I., Mulyani, S., Azis, Y., & Sukmadilaga, C. (2022). Roles of organizational learning culture in promoting innovation. *The Learning Organization, 30*(1), 76–92. https://doi.org/10.1108/TLO-01-2021-0013

15. Lee, R. W., & Bennet, A. (2026). Whole thought and the new discipline. In *The future of corporate learning and its ecosystems* (Vol. 1, pp. 151–170). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-95-1139-6_8

16. Knowles, M. S. (1990). *The adult learner: A neglected species* (4th ed.). Gulf Publishing Company.

17. Knowles, M. S., Holton, E. F., & Swanson, R. A. (2005). *The adult learner: The definitive classic in adult education and human resource development* (6th ed.). Elsevier.

18. Senge, P. M., Scharmer, C. O., Jaworski, J., & Flowers, B. S. (2005). *Presence: An exploring of profound change in people, organizations and society*. Crown Business.

19. Knowles, M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to andragogy*. The Adult Education Company.

20. Serrat, O. (2017). Building a learning organization. In *Knowledge solutions: Tools, methods, and approaches to drive organizational performance* (pp. 57–67). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-10-0983-9_11

21. Kaiser, A., Fahrenbach, F., & Martinez, H. (2021). Creating shared visions in organizations: Taking an organizational learning and knowledge management perspective. In *Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences (*pp. 5186–5195). ScholarSpace. https://doi.org/10.24251/HICSS.2021.632

22. Kozcu, G. Y., & Özmen, Ö. (2023). Organizational learning capability, organizational resilience, organizational performance, and market turbulence: A moderated mediation model. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 21*(49), 482–503. https://doi.org/10.35408/comuybd.1252398

23. Sarfraz, M., Abdullah, M. I., Ivascu, L., & Ahmad, U. (2023). Organizational learning from errors and organizational effectiveness: A dual mediation model. *Human Systems Management, 42*(2), 219-232. https://doi.org/10.3233/HSM-22010

24. Hamieddine, C., & Akioud, M. (2025). Agility for resilience: A qualitative exploration of companies' strategies in a volatile, uncertain, complex, and ambiguous environment. *Corporate & Business Strategy Review, 6*(2), 111–119. https://doi.org/10.22495/cbsrv6i2art11

25. Kauffeld, S., Decius, J., & Graßmann, C. (2025). Learning and transfer in organisations: How it works and can be supported. *European Journal of Work and Organizational Psychology, 34*(2), 161–174. https://doi.org/10.1080/1359432X.2025.2463799

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 378.147:004.946:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1472-1482

Лобацький Андрій Олександрович старший викладач, кафедра цифрових освітніх технологій, факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, https://orcid.org/0009-0009-1497-4977

Кабак Віталій Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри цифрових освітніх технологій, факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0001-9823-825X

ІНТЕГРАЦІЯ ХМАРНИХ СЕРЕДОВИЩ ПРОТОТИПУВАННЯ ТА AI-АСИСТЕНТІВ У ЛАБОРАТОРНИЙ ПРАКТИКУМ З КОДУВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ КОМП'ЮТЕРА: МОДЕЛЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті обґрунтовано концептуальну модель цифрової освітньої екосистеми, що поєднує хмарне середовище прототипування Tinkercad Circuits, систему управління навчанням Moodle та персоналізованого AI-асистента на основі великих мовних моделей (LLM) для лабораторного практикуму з дисципліни «Кодування інформації та архітектура комп'ютера» у підготовці майбутніх педагогів спеціальності 015.39 «Професійна освіта (Цифрові технології)». Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання розриву між абстрактною теорією булевої логіки та фізичною реалізацією апаратних схем, а також потребою у персоналізації навчальних траєкторій в умовах обмежених ресурсів аудиторного часу. Запропоновано триланкову архітектуру «симуляція – аналітика – AI-персоналізація», де Tinkercad забезпечує віртуальне прототипування цифрових схем із наростаючою складністю, Moodle виконує функцію організаційного хабу та навчальної аналітики, а кастомний GPT-агент, створений на платформі OpenAI із завантаженою базою знань дисципліни, персоналізує зворотний зв'язок із застосуванням сократівського методу та підтримує рефлексію студента. Описано три сценарії взаємодії: діагностика помилок у схемах, генерація індивідуальних варіантів завдань та методична рефлексія. Результати пілотної апробації, отримані методом включеного спостереження та аналізу окремих випадків (case study), виявили три ключові ефекти: покращення якості навчальної комунікації, утримання студентів у предметному контексті дисципліни та можливість корекції навчальних траєкторій викладачем на основі аналізу діалогів з агентом. Окреслено перспективи нативної інтеграції AI-компонента в LMS Moodle та визначено напрями подальших експериментальних досліджень.

Ключові слова: хмарне прототипування, AI-асистент, кастомний GPT, велика мовна модель, Tinkercad Circuits, Moodle, персоналізація навчання, професійна освіта, архітектура комп'ютера, цифрова освітня екосистема.

Lobatskyi Andrii Oleksandrovych Senior Lecturer, Department of Digital Educational Technologies, Faculty of Digital, Educational and Social Technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk, https://orcid.org/0009-0009-1497-4977

Kabak Vitalii Vasyliovych, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Digital Educational Technologies, Faculty of Digital, Educational and Social Technologies, Lutsk National Technical University, Lutsk, https://orcid.org/0000-0001-9823-825X

INTEGRATION OF CLOUD-BASED PROTOTYPING ENVIRONMENTS AND AI ASSISTANTS INTO THE LABORATORY PRACTICUM ON INFORMATION CODING AND COMPUTER ARCHITECTURE: A MODEL FOR VOCATIONAL EDUCATION TEACHER TRAINING

Abstract. The article substantiates a conceptual model of a digital educational ecosystem that combines the Tinkercad Circuits cloud prototyping environment, the Moodle learning management system, and a personalized AI assistant based on large language models (LLM) for the laboratory practicum in the discipline "Information Coding and Computer Architecture" in the training of future teachers of specialty 015.39 "Vocational Education (Digital Technologies)".

The relevance of the study is driven by the need to bridge the gap between abstract Boolean logic theory and physical implementation of hardware circuits, as well as the need for personalized learning trajectories under limited classroom time. A three-tier architecture "simulation – analytics – AI personalization" is proposed, where Tinkercad provides virtual prototyping of digital circuits with progressively increasing complexity, Moodle serves as an organizational hub and learning analytics platform, and a custom GPT agent created on the OpenAI platform with an uploaded disciplinary knowledge base personalizes feedback using the Socratic method and supports student reflection.

Three interaction scenarios are described: error diagnostics in circuits, generation of individualized task variants, and methodological reflection. Pilot implementation results based on participant observation and case study methodology revealed three key effects: improved quality of educational communication, retention of students within the disciplinary context, and the instructor's ability to adjust learning trajectories based on analysis of student–agent dialogues. Prospects for native integration of the AI component into LMS Moodle and directions for further experimental research are identified.

Keywords: cloud prototyping, AI assistant, custom GPT, large language model, Tinkercad Circuits, Moodle, learning personalization, vocational education, computer architecture, digital educational ecosystem.

Постановка проблеми. Сучасна інженерно-педагогічна освіта в Україні перебуває на перетині двох глобальних трендів: цифровізації освітнього процесу та стрімкого розвитку генеративного штучного інтелекту. Підготовка майбутніх педагогів професійної освіти за спеціальністю 015.39 «Професійна освіта (Цифрові технології)» передбачає формування подвійної компетентності: студент має не лише оволодіти предметними знаннями з комп'ютерної інженерії, а й набути методичних умінь для їх подальшого передавання учням закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Дисципліна «Кодування інформації та архітектура комп'ютера», яка викладається на першому курсі, має виражений прикладний характер: лабораторний практикум охоплює побудову логічних вентилів, суматорів, лічильників та елементів мікропроцесорної архітектури. Проте традиційний формат лабораторних занять стикається з низкою системних проблем: обмеженість аудиторного часу, відсутність фізичних компонентів у достатній кількості, неможливість індивідуалізації завдань та превалювання механічного відтворення схем над концептуальним аналізом [1]. Ці обмеження посилюються в контексті заочної форми навчання, де на весь лабораторний блок відведено лише 12 годин.

Хмарні середовища прототипування, зокрема Tinkercad Circuits, частково вирішують проблему доступності та візуалізації [2]. Водночас вони не забезпечують адаптивності навчального процесу. Генеративний штучний інтелект на основі великих мовних моделей (LLM) відкриває нові можливості для персоналізації [3]. Проте комплексних моделей інтеграції хмарного прототипування, LMS-платформ та AI-агентів у систему підготовки педагогів професійної освіти в науковій літературі не представлено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систематичний огляд понад 200 досліджень у Discover Education (2026) засвідчив, що AI-інструменти в інженерній освіті демонструють помірне покращення навчальних результатів, проте стійке впровадження потребує довгострокових досліджень [1]. Огляд літератури за 2015–2025 роки підтвердив експоненційне зростання публікацій щодо AI-персоналізації навчання [2].

Дослідження Scientific Reports (2026) виявило, що майже половина студентів інженерних курсів відчувають більший комфорт при зверненні до AI-асистента, аніж до викладача [3]. Огляд ACL Findings (2025) систематизував ролі AI-агентів: тьютор, навчальний партнер, генератор контенту, асистент оцінювання [4].

Інтеграція AI у платформу Moodle вже має практичні реалізації через плагін OpenAI Chat Block [5] та архітектуру впровадження ChatGPT у Moodle

LMS [6]. Ефективність Tinkercad Circuits підтверджена роботами C. Tüysüz [7] та Asbendri та ін. [8]. Hulai та ін. обґрунтували ефективність віртуальних лабораторій у технічному університеті [9]. В українському контексті імітаційне моделювання у професійній освіті розглядається у [10], а посібник ЛНТУ за ред. О.І. Гулай висвітлює основи відповідних дисциплін [11]. J. Plass та D. Froehlich окреслюють перспективи AI-персоналізації навчання [12].

Невирішена частина проблеми. Попри значний доробок, комплексних моделей, що поєднують хмарне прототипування, AI-персоналізацію та LMS-аналітику в єдину екосистему для підготовки педагогів професійної освіти (спеціальність 015), у науковій літературі не виявлено.

Мета статті – обґрунтування концептуальної моделі цифрової освітньої екосистеми, що поєднує хмарне середовище прототипування Tinkercad Circuits, систему управління навчанням Moodle та персоналізованого AI-асистента на основі великих мовних моделей, а також опис результатів пілотної апробації цієї моделі у лабораторному практикумі з дисципліни «Кодування інформації та архітектура комп'ютера».

Виклад основного матеріалу. Дисципліна «Кодування інформації та архітектура комп'ютера» є обов'язковою складовою освітньої програми першого (бакалаврського) рівня. Загальний обсяг складає 7 кредитів (210 годин), з яких 60 годин лабораторних для денної форми та 12 годин для заочної. Лабораторний практикум охоплює 19 занять: від систем представлення даних до периферійних пристроїв. Ключовою особливістю спеціальності 015.39 є формування подвійної - предметної та методичної - компетентності.

Запропонована модель базується на триланковій архітектурі «симуляція - аналітика - AI-персоналізація».

Ланка 1. Хмарне прототипування (Tinkercad Circuits). Платформа забезпечує реалістичне моделювання компонентів (логічні вентилі, тригери, мікросхеми 74HC74, Arduino Uno), візуалізацію прихованих електричних станів через кольорове маркування логічних рівнів, безпечне середовище для експериментування та інтегровані вимірювальні інструменти. Студенти послідовно працюють з наростаючою складністю: від простих схем із перемикачами через побудову логічних вентилів на транзисторах до 4-бітних лічильників на D-тригерах та емуляції регістрів процесора через Arduino [7; 8].

Ланка 2. Система управління навчанням (Moodle). Загальноуніверситетська інсталяція Moodle забезпечує централізоване управління контентом, систему оцінювання та відстеження прогресу. На поточному етапі Moodle виконує функцію організаційного хабу: студенти отримують завдання, завантажують результати лабораторних робіт (скріншоти схем, таблиці вимірювань) та проходять оцінювання. У перспективі Moodle розглядається як платформа для нативної інтеграції AI-компонента через плагіни (OpenAI Chat Block, block_ai_chat), що дозволить об'єднати навчальну аналітику та AI-персоналізацію в єдиному інтерфейсі [5; 6].

Ланка 3. AI-асистент на основі кастомного GPT. Ключовим інноваційним компонентом моделі є спеціалізований AI-асистент, реалізований як кастомний GPT (Custom GPT) на платформі OpenAI. На відміну від нативної інтеграції через плагін LMS, на етапі пілотної апробації було обрано формат окремого інструменту, доступного студентам за спільним посиланням. Такий підхід забезпечив мінімальний бар'єр входження: студентам не потрібні додаткові облікові записи чи налаштування - достатньо перейти за посиланням і розпочати діалог.

Кастомний GPT налаштовується викладачем через інтерфейс GPT Builder і містить три ключові компоненти: а) база знань дисципліни - завантажені файли конспекту лекцій, методичних вказівок, таблиць істинності та схем, які забезпечують фактологічну точність відповідей; б) системні інструкції - набір правил поведінки агента: сократівський метод, адаптація мови до рівня першокурсника, акцент на розумінні принципів; в) обмеження контексту - інструкції, що утримують агента в межах предметної області дисципліни (Рис. 1).

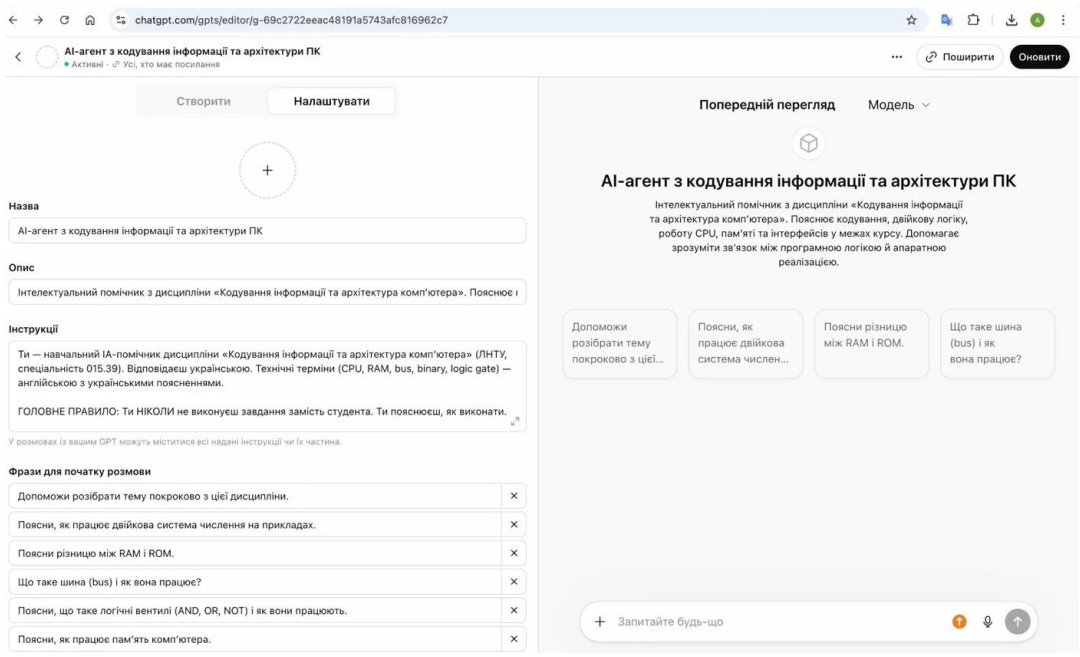

Рис. 1. Інтерфейс налаштування кастомного GPT-агента з дисципліни у середовищі GPT Builder

Принциповою перевагою формату кастомного GPT є можливість ітеративного вдосконалення: викладач аналізує типові запити студентів, виявляє слабкі місця в інструкціях і оперативно коригує промпт та базу знань, не залучаючи IT-підтримку та не модифікуючи інфраструктуру LMS. Це робить підхід особливо придатним для етапу proof of concept.

На основі аналізу навчальних ситуацій виділено три сценарії взаємодії.

Сценарій А: AI-тьютор для діагностики помилок. Під час побудови схем у Tinkercad студенти стикаються з типовими помилками: неправильна

орієнтація мікросхем, відсутність резисторів підтягування, плутанина між послідовним та паралельним з'єднанням транзисторів. Студент переходить за посиланням до кастомного GPT і описує проблему. Агент не надає готового розв'язку, а веде через послідовність діагностичних запитань: «Чи перевірили ви полярність світлодіода?», «Який логічний рівень на базі транзистора?», «Чи підключений вхід Set мікросхеми 74HC74 до живлення?».

Сценарій Б: AI-генератор індивідуальних варіантів завдань. AI-асистент генерує індивідуальні варіанти на запит викладача або студента: різні комбінації вхідних функцій для логічних вентилів, різні модулі рахунку для лічильників (mod-8, mod-12, mod-10). Оскільки агент володіє базою знань дисципліни, згенеровані завдання відповідають рівню складності курсу.

Сценарій В: AI-асистент методичної рефлексії. Після виконання лабораторної роботи AI-асистент ініціює рефлексивний діалог: «Як би ви пояснили принцип роботи Т-тригера учню 10 класу? Які аналогії з повсякденного життя можна використати?». Цей сценарій формує методичну компетентність, яка є ключовою для спеціальності 015 [11; 12].

Результати пілотної апробації моделі. Зважаючи на інноваційний характер запропонованої екосистеми, на даному етапі дослідження було проведено пілотну апробацію моделі. Оскільки метою пілоту була перевірка концепції (proof of concept), основним методом дослідження обрано якісний аналіз: включене спостереження за діяльністю студентів, аналіз історії їхніх діалогів з AI-асистентом та метод вивчення окремих випадків (case study). Кількісний педагогічний експеримент із залученням контрольних груп є перспективою подальших розвідок.

Пілотне впровадження здійснювалося протягом навчального семестру в межах лабораторного практикуму з дисципліни. Для студентів було створено кастомний GPT на платформі OpenAI, у який завантажено базу знань дисципліни: конспект лекцій, методичні вказівки до лабораторних робіт, таблиці істинності та приклади типових помилок. Агент був налаштований на сократівський метод взаємодії та обмежений контекстом предметної області. Студенти отримали спільне посилання для доступу до агента і використовували його паралельно з роботою у Tinkercad Circuits та Moodle.

Аналіз конкретних навчальних ситуацій виявив три ключові ефекти.

Ефект 1: покращення якості навчальної комунікації. Спостереження засвідчили, що AI-асистент, налаштований на контекст дисципліни, якісно змінив характер зворотного зв'язку. Студенти отримували предметно точні, методично витримані відповіді, сформульовані з урахуванням термінології та логіки курсу. На відміну від загальних AI-чатботів, спеціалізований агент не давав абстрактних пояснень, а оперував конкретними компонентами лабораторних робіт: номерами пінів мікросхеми 74HC74, послідовністю підключення транзисторів, параметрами резисторів підтягування. Наприклад, студент, який звертався з проблемою непрацюючої схеми NOT-вентиля, через послідовність

навідних запитань агента самостійно виявляв відсутній резистор підтягування (Рис. 2).

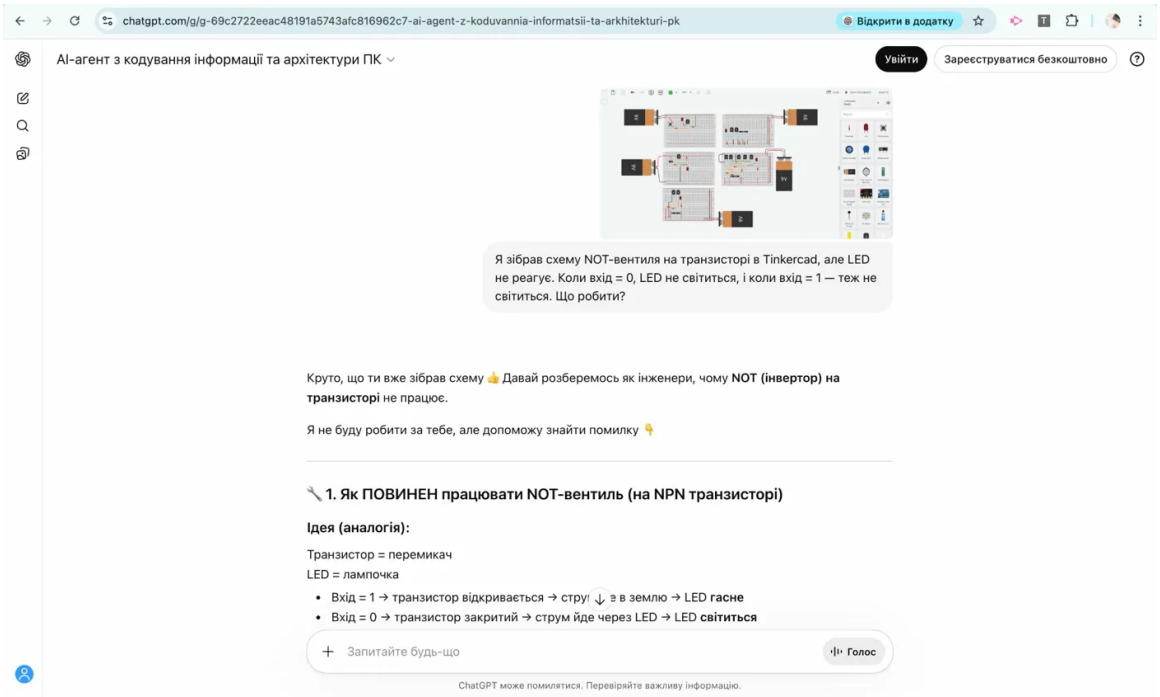

Рис. 2. Діагностичний діалог студента з AI-асистентом: сократівський метод при аналізі помилки у схемі NOT-вентиля в Tinkercad

Ефект 2: утримання студентів у предметному контексті дисципліни. Найбільш значущим спостереженням стало те, що студенти припинили звертатися до загальних AI-асистентів (базовий ChatGPT без налаштувань, Google Gemini тощо) для вирішення навчальних завдань з дисципліни. До впровадження спеціалізованого агента студенти, стикаючись із незрозумілим питанням, зверталися до загальнодоступних чатботів і отримували відповіді, що часто не відповідали контексту курсу: використовувалися інші позначення, інша елементна база, інший рівень деталізації. Це спричиняло додаткову плутанину та збільшувало навантаження на викладача, який мав коригувати некоректно засвоєні поняття. Після впровадження кастомного GPT студенти сформували стійку звичку використовувати саме його, оскільки отримували релевантніші відповіді в контексті саме цього курсу. Характерним прикладом є ситуація, коли студент запитував про побудову mod-10 лічильника (тема, що виходить за межі поточної лабораторної), а агент утримував контекст дисципліни, пов'язуючи відповідь із AND-вентилями з лабораторної №9 та призначенням входу Reset мікросхеми 74HC74 з лабораторної №13.

Ефект 3: можливість корекції навчальних траєкторій. Утримання студентів у межах спеціалізованого AI-асистента створило для викладача принципово нову можливість - аналіз діалогів дозволив виявляти системні прогалини у знаннях без проведення додаткових контрольних заходів. Викладач,

переглядаючи історію запитів до кастомного GPT, помітив, що значна частина студентів плутає поняття D-тригера та T-тригера під час виконання лабораторної роботи з лічильників. Це дало можливість оперативно включити додаткове пояснення на найближчій лекції, скоригувавши освітню траєкторію до того, як прогалина закріпилася у вигляді стійкої помилки. Такий механізм зворотного зв'язку - від студента через AI-агента до викладача - є ключовою перевагою спеціалізованого AI-інструменту перед використанням загальних чатботів, де дані про взаємодію залишаються недоступними для педагога.

Слід зазначити, що описані результати мають якісний характер і базуються на методі включеного спостереження та аналізі конкретних випадків. Для підтвердження статистичної значущості виявлених ефектів необхідне проведення кількісного педагогічного експерименту.

Серед ключових переваг моделі: персоналізація зворотного зв'язку без додаткового навантаження на викладача; мінімальний бар'єр входження (спільне посилання, без додаткових облікових записів); можливість ітеративного вдосконалення агента викладачем без IT-підтримки; утримання студентів у предметному контексті; забезпечення викладача даними для корекції освітнього процесу.

Водночас модель має обмеження. По-перше, формат кастомного GPT потребує від студентів наявності облікового запису OpenAI, що може бути бар'єром для частини аудиторії. По-друге, відсутність нативної інтеграції з Moodle означає, що навчальна аналітика та AI-взаємодія існують у різних середовищах, і викладач вимушений аналізувати їх окремо. По-третє, якість відповідей залежить від повноти завантаженої бази знань та якості системних інструкцій. По-четверте, ризик надмірної залежності студента від AI-підказок потребує педагогічного дозування.

Перспективи інтеграції в LMS. Логічним розвитком запропонованої моделі є перехід від окремого кастомного GPT до нативної інтеграції AI-компонента в LMS Moodle. Технічно це реалізується через плагін OpenAI Chat Block або block_ai_chat, які підтримують різні мовні моделі (GPT-4o, Claude, Gemini, Llama) та дозволяють налаштовувати контекст через механізм «Source of Truth» [5; 6].

Така інтеграція забезпечить єдиний інтерфейс для студента (не потрібно переходити між Moodle та зовнішнім чатботом), автоматичний доступ AI-агента до матеріалів курсу та результатів оцінювання, централізований збір аналітики взаємодії в межах LMS. Водночас перехід до нативної інтеграції потребує узгодження з адміністрацією загальноуніверситетської інсталяції Moodle, що є окремим організаційним завданням.

Висновки. У статті обґрунтовано концептуальну модель цифрової освітньої екосистеми «Tinkercad Circuits - Moodle - AI-асистент» для лабораторного практикуму з дисципліни «Кодування інформації та архітектура комп'ютера» у підготовці майбутніх педагогів спеціальності 015.39.

Визначено структурні компоненти триланкової архітектури та описано три сценарії взаємодії студента з AI-асистентом: діагностика помилок у схемах, генерація індивідуальних варіантів завдань та методична рефлексія. Пілотна апробація моделі з використанням кастомного GPT як окремого інструменту, доступного за посиланням, виявила три ключові ефекти: покращення якості навчальної комунікації, утримання студентів у предметному контексті дисципліни та можливість корекції навчальних траєкторій на основі аналізу діалогів.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше запропоновано та пілотно апробовано інтегровану модель, яка поєднує хмарне прототипування, LMS-аналітику та AI-персоналізацію через кастомний GPT для підготовки педагогів професійної освіти. Емпірично підтверджено ефект утримання студентів у предметному контексті як механізм забезпечення якості AI-підтримуваного навчання.

Перспективи подальших досліджень: кількісний педагогічний експеримент із контрольною та експериментальною групами; нативна інтеграція AI-компонента в Moodle через плагіни; розширення бази знань агента; аналіз впливу AI-підтримуваної рефлексії на формування методичної компетентності; розширення моделі на інші дисципліни комп'ютерного циклу; дослідження мультимодальних AI-моделей для автоматичного аналізу схем Tinkercad через скріншоти.

Література:

1. Rahman A., Khandakar A., Ayari M. A., Naji K., Al-Ali A. K., Sellami A. L., Alhazbi S. M. A. Artificial intelligence innovations challenges and emerging trends in engineering education. Discover Education. 2026. Vol. 5, Art. 179. DOI: 10.1007/s44217-026-01137-1.

2. Farhood H., Nyden M., Beheshti A., Muller S. Artificial intelligence-based personalised learning in education: a systematic literature review. Discover Artificial Intelligence. 2025. Vol. 5, Art. 331. DOI: 10.1007/s44163-025-00598-x.

3. Sajja R., Sermet Y., Fodale B., Demir I. Evaluating AI-powered learning assistants in engineering higher education with implications for student engagement, ethics, and policy. Scientific Reports. 2026. Vol. 16, Art. 39237. DOI: 10.1038/s41598-026-39237-5.

4. Xu S., Zhu Y., Peng X. LLM Agents for Education: Advances and Applications. Findings of the Association for Computational Linguistics: EMNLP 2025. P. 12626–12651. URL: https://aclanthology.org/2025.findings-emnlp.743.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

5. Milette M. Enhancing E-Learning in Moodle LMS with an AI Chat Block and FilterCodes. ElearningWorld.org. 2023. URL: https://www.elearningworld.org/enhancing-e-learning-in-moodle-lms-with-an-ai-chat-block-and-filtercodes/ (дата звернення: 20.03.2026).

6. Paunovic V., Uyar S., Tanic M. Implementing Chat GPT in Moodle for Enhanced eLearning Systems. CEUR Workshop Proceedings. 2023. Vol. 3696. P. 147–160. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3696/article_16.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

7. Tüysüz C., Bodur N. C., Ugulu I. Tinkercad Circuits platform-based learning experiences of gifted students in the emergency distance education process. Journal of Advanced Academics. 2024. Vol. 35, No. 3. DOI: 10.1177/1932202X241230589.

8. Asbendri B. L., Anori S., Dewi I. P., Efrizon. Exploring the impact of Tinkercad-assisted learning on student performance in industrial electronics subject. Journal of Hypermedia & Technology-Enhanced Learning. 2024. Vol. 2, No. 2. P. 134–148. DOI: 10.58536/j-hytel.v2i2.124.

9. Hulai O., Shemet V., Moroz I., Savaryn P., Kabak V. Using the Labster virtual laboratory to study chemistry at a technical university. Information Technologies and Learning Tools. 2024. Vol. 102, No. 4. P. 95–107. DOI: 10.33407/itlt.v102i4.5737.

10. Горбатюк Р., Рутило М., Загородній Р., Бурега Н., Сіткар С. Імітаційне моделювання як ефективний метод підготовки майбутніх фахівців автомобільного транспорту. Молодь і ринок. 2026. № 1/245. DOI: 10.24919/2308-4634.2026.351451.

11. Професійна освіта (цифрові технології): магістерський курс / за заг. ред. О. І. Гулай. Луцьк : ЛНТУ, 2023. 260 с.

12. Plass J. L., Froehlich D. E. The future of personalized learning with AI. Learning and Individual Differences. 2025. DOI: 10.1016/j.lindif.2025.102813.

References:

1. Rahman, A., Khandakar, A., Ayari, M. A., Naji, K., Al-Ali, A. K., Sellami, A. L., & Alhazbi, S. M. A. (2026). Artificial intelligence innovations challenges and emerging trends in engineering education. Discover Education, 5, 179. https://doi.org/10.1007/s44217-026-01137-1

2. Farhood, H., Nyden, M., Beheshti, A., & Muller, S. (2025). Artificial intelligence-based personalised learning in education: A systematic literature review. Discover Artificial Intelligence, 5, 331. https://doi.org/10.1007/s44163-025-00598-x

3. Sajja, R., Sermet, Y., Fodale, B., & Demir, I. (2026). Evaluating AI-powered learning assistants in engineering higher education with implications for student engagement, ethics, and policy. Scientific Reports, 16, 39237. https://doi.org/10.1038/s41598-026-39237-5

4. Xu, S., Zhu, Y., & Peng, X. (2025). LLM Agents for Education: Advances and Applications. Findings of the Association for Computational Linguistics: EMNLP 2025, 12626–12651. https://aclanthology.org/2025.findings-emnlp.743.pdf

5. Milette, M. (2023). Enhancing E-Learning in Moodle LMS with an AI Chat Block and FilterCodes. ElearningWorld.org. https://www.elearningworld.org/enhancing-e-learning-in-moodle-lms-with-an-ai-chat-block-and-filtercodes/

6. Paunovic, V., Uyar, S., & Tanic, M. (2023). Implementing Chat GPT in Moodle for Enhanced eLearning Systems. CEUR Workshop Proceedings, 3696, 147–160. https://ceur-ws.org/Vol-3696/article_16.pdf

7. Tüysüz, C., Bodur, N. C., & Ugulu, I. (2024). Tinkercad Circuits platform-based learning experiences of gifted students in the emergency distance education process. Journal of Advanced Academics, 35(3). https://doi.org/10.1177/1932202X241230589

8. Asbendri, B. L., Anori, S., Dewi, I. P., & Efrizon. (2024). Exploring the impact of Tinkercad-assisted learning on student performance in industrial electronics subject. Journal of Hypermedia & Technology-Enhanced Learning, 2(2), 134–148. https://doi.org/10.58536/j-hytel.v2i2.124

9. Hulai, O., Shemet, V., Moroz, I., Savaryn, P., & Kabak, V. (2024). Using the Labster virtual laboratory to study chemistry at a technical university. Information Technologies and Learning Tools, 102(4), 95–107. https://doi.org/10.33407/itlt.v102i4.5737

10. Horbatiuk, R., Rutylo, M., Zahorodnii, R., Bureha, N., & Sitkar, S. (2026). Imitatsiine modeliuvannia yak efektyvnyi metod pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv avtomobilnoho transportu [Simulation modeling as an effective method of training future automotive transport specialists]. Molod i rynok, 1/245. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2026.351451 [in Ukrainian].

11. Hulai, O. I. (Ed.). (2023). Profesiina osvita (tsyfrovi tekhnolohii): mahisterskyi kurs [Vocational education (digital technologies): Master's course]. LNTU. [in Ukrainian].

12. Plass, J. L., & Froehlich, D. E. (2025). The future of personalized learning with AI. Learning and Individual Differences. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2025.102813

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 372.881.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1483-1493

Лопутько Олена Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри мовної підготовки, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5331-9635

Романов Ігор Ігорович кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри мовної підготовки, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-3511-5230

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ БІНАРНИХ ЗАНЯТЬ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ З СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розглянуто особливості організації та проведення бінарних занять з іноземної мови професійного спрямування на початковому етапі навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Актуальність проведеного дослідження зумовлена сучасними вимогами до професійної підготовки майбутніх правоохоронців, необхідністю підвищення рівня їхньої іншомовної комунікативної компетентності, а також потребою модернізації освітнього процесу в умовах воєнного стану та інтеграції української освіти до європейського освітнього простору.

У роботі проаналізовано наукові підходи до трактування поняття бінарного навчання, визначено його сутність як організаційної форми освітнього процесу. Розглянуто основні види бінарних занять, та їх класифікації за характером взаємодії викладачів, дидактичною метою та формою організації навчального процесу. Особливу увагу приділено можливостям поєднання викладання фахових дисциплін із дисципліною «Іноземна мова професійного спрямування» з метою формування та розвитку професійно орієнтованої іншомовної компетентності курсантів.

На основі узагальнення досвіду викладання у закладах вищої освіти системи МВС України визначено специфічні чинники, що впливають на ефективність бінарних занять на першому курсі, зокрема рівень мовної підготовки курсантів, особливості їх навчальної та службової діяльності, мотиваційні аспекти та готовність викладачів до міждисциплінарної співпраці.

У статті сформульовано основні методичні умови ефективного впровадження бінарних занять, серед яких: міждисциплінарна узгодженість змісту навчальних дисциплін, попереднє планування та координація діяльності викладачів, професійна спрямованість іншомовної підготовки, використання

інтерактивних методів навчання, урахування рівня мовної підготовки курсантів та практична орієнтація освітнього процесу.

Зроблено висновок, що застосування бінарного навчання сприяє інтеграції теоретичних знань і практичних навичок, підвищує мотивацію здобувачів освіти та забезпечує формування іншомовної професійної компетентності майбутніх фахівців правоохоронної сфери. Окреслено перспективи подальших досліджень, пов'язаних із удосконаленням методики підготовки та проведення бінарних занять у системі професійної освіти.

Loputko Olena Anatoliivna PhD in Pedagogics Associate Professor Professor Department of Language Training, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0002-5331-9635

Romanov Ihor Ihorovych PhD in Pedagogics Associate Professor Professor Department of Language Training, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0003-3511-5230

FEATURES OF CONDUCTING BINARY FOREIGN LANGUAGE CLASSES AT THE INITIAL STAGE OF TRAINING IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS

Abstract. The article examines the specific features of organizing and conducting binary classes in a professionally oriented foreign language at the initial stage of study in higher education institutions with specific learning conditions. The relevance of the study is determined by the current requirements for the professional training of future law enforcement officers, the need to improve their foreign language communicative competence, as well as the necessity to modernize the educational process under martial law and to integrate Ukrainian education into the European educational space. The paper analyzes scholarly approaches to the interpretation of the concept of binary learning and defines its essence as an organizational form of the educational process. The main types of binary classes are considered, along with their classification according to the nature of teachers' interaction, the didactic purpose, and the form of organization of the educational process. Particular attention is paid to the possibilities of integrating the teaching of professional disciplines with the course "Foreign Language for Professional Purposes" in order to form and develop professionally oriented foreign language competence among cadets.

Based on the generalization of teaching experience in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, specific factors influencing the effectiveness of binary classes in the first year of study are identified. These include the level of cadets' language proficiency, the specific features of their academic and service activities, motivational aspects, and the readiness of teachers for interdisciplinary cooperation.

The article formulates the main methodological conditions for the effective implementation of binary classes, including interdisciplinary coordination of the content of academic disciplines, prior planning and coordination of teachers' activities, professional orientation of foreign language training, the use of interactive teaching methods, consideration of the language proficiency level of first-year cadets, and the practical orientation of the educational process.

It is concluded that the application of binary learning contributes to the integration of theoretical knowledge and practical skills, increases students' motivation, and ensures the development of professional foreign language competence among future law enforcement specialists. Prospects for further research are outlined, particularly those related to improving the methodology for the preparation and implementation of binary classes within the system of professional education.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до фахівців-правоохоронців зумовлюють необхідність оновлення підходів до професійної підготовки здобувачів освіти у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. В умовах воєнного стану суттєво ускладнюється організація освітнього процесу, що потребує впровадження педагогічних рішень, здатних забезпечити безперервність, ефективність та практичну спрямованість навчання. Особливої актуальності набуває проблема формування іншомовної професійної компетентності майбутніх фахівців сектору безпеки і оборони, зокрема у процесі навчання англійської мови професійного спрямування.

Аналіз педагогічної практики свідчить про наявність низки суперечностей між нормативно визначеними вимогами до рівня володіння англійською мовою випускниками та реальним станом іншомовної підготовки курсантів. Низький вхідний рівень знань з іноземної мови, обмежені часові рамки навчального курсу, освітні втрати, спричинені воєнними діями, а також знижена навчальна мотивація курсантів негативно впливають на результативність традиційних методів навчання. За таких умов постає потреба у застосуванні педагогічних технологій, які б сприяли активізації пізнавальної діяльності, підвищенню мотивації та забезпеченню міждисциплінарної інтеграції змісту навчання.

Важливим чинником оновлення освітнього процесу є орієнтація на європейські освітні стандарти та імплементація інноваційних методик навчання, апробованих у міжнародній педагогічній практиці. Одним із перспективних напрямів у цьому контексті є впровадження методу бінарного навчання, що ґрунтується на спільному плануванні, реалізації та рефлексії навчальної діяльності двома або більше викладачами. Використання методу бінарного навчання створює передумови для поєднання мовної та фахової підготовки, диференціації навчання відповідно до рівня підготовленості здобувачів освіти та підвищення практичної значущості освітнього контенту.

Разом із тим у вітчизняній педагогічній науці питання впровадження бінарногонавчання у процес викладання англійської мови професійного

спрямування в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання залишається недостатньо дослідженим. Відсутність систематизованих методичних рекомендацій щодо вибору та застосування методу бінарного навчання з урахуванням особливостей контингенту курсантів і організації освітнього процесу актуалізує потребу в науковому осмисленні зазначеної проблеми та визначенні ефективних шляхів її розв'язання.

Методологія дослідження та аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу дослідження становить комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціальних педагогічних методів, застосування яких забезпечило всебічне вивчення особливостей організації та проведення бінарних занять з іноземної мови на початковому етапі навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

З метою обґрунтування теоретичних засад досліджуваної проблеми використано методи аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації наукових положень. Їх застосування дало змогу уточнити зміст і сутність поняття *бінарного навчання*, визначити його основні різновиди, а також окреслити дидактичні можливості використання цього підходу у процесі викладання іноземної мови професійного спрямування.

Для з'ясування практичних аспектів організації бінарних занять використано метод педагогічного спостереження та узагальнення педагогічного досвіду. Крім того, застосовано методи порівняльного аналізу та педагогічного моделювання, що дозволило зіставити різні підходи до організації бінарного навчання та на цій основі сформулювати методичні рекомендації щодо його ефективного використання у процесі формування іншомовної професійної компетентності майбутніх правоохоронців.

Теоретичне підґрунтя дослідження становить аналіз нормативних, наукових і методичних джерел, які доцільно згрупувати за кількома основними напрямами. Першу групу становлять нормативно-правові документи, що визначають сучасні орієнтири державної політики у сфері мовної підготовки, зокрема **Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти (2019)** [1], **Дорожня карта вдосконалення мовної підготовки у Збройних силах України на 2021–2025 роки** [2] та **Закон України «Про застосування англійської мови в Україні» (2024)** [3].

Аналіз зазначених документів дає змогу визначити актуальні вимоги до рівня іншомовної підготовки фахівців сектору безпеки і оборони, що безпосередньо впливає на модернізацію змісту та форм організації навчання.

Другу групу джерел становлять праці вітчизняних (І. Лопатинська [4], О. Мамонова, О. Баланаєва [5]) та зарубіжних дослідників (О. Вілл, Р. Таузенд, А. Невін [6]), у яких розглянуто проблеми модернізації організації та проведення навчальних занять у закладах освіти зі специфічними умовами навчання. У зазначених дослідженнях обґрунтовано необхідність пошуку інтегративних

форм організації навчального процесу, здатних підвищити його практичну спрямованість та міждисциплінарний характер.

Третю групу становлять наукові праці, присвячені концептуальним засадам, особливостям застосування та різним модифікаціям методу бінарного навчання (Б. Бадіалі, Н. Тітус [7]; А. Каннінгем, В. Герлач [8]; Л. Красицька [9]; Л. Рукс, Н. Ронік, Дж. Скандлін, С. Лор [10]). Узагальнення результатів цих досліджень дозволяє розглядати бінарне навчання як ефективну інтегративну форму організації освітнього процесу, що сприяє поєднанню теоретичних знань і практичних умінь у межах міждисциплінарної взаємодії.

Водночас важливим емпіричним підґрунтям дослідження виступає багаторічний досвід викладання навчальної дисципліни **«Іноземна мова професійного спрямування»** курсантам молодших курсів науково-педагогічним колективом **Національної академії внутрішніх справ.** Узагальнення цього досвіду дало змогу конкретизувати організаційно-методичні особливості проведення бінарних занять у системі підготовки майбутніх правоохоронців та визначити перспективні напрями їх подальшого вдосконалення.

Мета статті – визначити особливості проведення бінарних занять на початковому етапі навчання у вищих навчальних закладах з специфічними умовами навчання, дослідити особливості, притаманні проведенню таких занять в процесі викладання іноземної мови та на основі проведеного аналізу запропонувати ефективні методичні рекомендації випровадження бінарних занять в процес вивчення іноземної мови професійного спрямування курсантами вищих навчальних закладів МВС.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження доцільно визначитися з тим, що ми розуміємо під терміном «бінарне навчання» та яких особливостей він набуває в контексті початку навчання у вищих навчальних закладах системи МВС з урахуванням того, що одним з предметів є «Іноземна мова професійного спрямування». Ґрунтуючись на роботах Л. Красицької [9], В. Тюріної та І. Данченка [11], можемо визначитися з наступним трактуванням цього поняття: бінарне заняття - це організаційна форма освітнього процесу, що передбачає інтегроване проведення навчального заняття двома викладачами в межах двох чи більше взаємопов’язаних тем навчальних дисциплін курсу, за умови того, що однією з них є «Іноземна мова професійного спрямування» з метою поєднання теоретичних знань і практичних умінь профільних дисциплін з та формування іншомовної професійної компетентності здобувачів вищої освіти.

Наступним питанням, які потрібно розглянути в контексті даної статті є основні різновиди бінарних занять. Так, науковці Б. Бадіалі та Н. Тітус [7], А. Каннінгем та В. Герлач [8], Л. Красицька [9]та ін. здебільшого класифікують методи бінарного навчання за кількома критеріями, серед яких найбільш поширеними є характер взаємодії викладачів, дидактична мета заняття та форма організації освітнього процесу.

Основними з них є:

1. Характер взаємодії викладачів:

1) метод паралельного викладання, коли два викладачі одночасно висвітлюють одну й ту саму проблему з різних боків, наприклад теоретичного та практичного. Його застосування дає змогу забезпечити міждисциплінарність навчального матеріалу та сприяє формуванню у здобувачів освіти цілісного уявлення про досліджуване явище.

2) метод послідовного викладання передбачає поетапне подання матеріалу: де один з викладачів формує теоретичну основу теми, а інший демонструє практичні аспекти її реалізації або застосування у професійній діяльності.

3) метод взаємного коментування, у межах якого один викладач пояснює матеріал, а інший доповнює його, уточнює окремі положення або пропонує альтернативні підходи до розуміння проблеми.

2. Дидактична мета:

1) проблемно-бінарний метод передбачає розгляд складної професійної або наукової проблеми двома викладачами, які пропонують різні підходи до її аналізу та вирішення. Такий метод сприяє розвитку критичного мислення та навичок прийняття обґрунтованих рішень.

2) дискусійний метод, у межах якого заняття проводиться у формі наукової дискусії між викладачами, до якої активно залучаються здобувачі вищої освіти.

3) демонстраційно-практичний метод, який поєднує теоретичне пояснення навчального матеріалу та демонстрацію практичних прикладів, кейсів або професійних ситуацій.

3. Форма організації навчального процесу:

1) бінарна лекція, яка передбачає спільне викладання теоретичного матеріалу двома викладачами різних дисциплін, що дозволяє інтегрувати знання та забезпечити комплексний підхід до розгляду теми.

2) бінарний семінар, що має дискусійний характер і спрямований на обговорення актуальних проблем із використанням міждисциплінарного підходу.

3) *бінарне практичне заняття,* орієнтоване на формування практичних навичок та передбачає виконання завдань під керівництвом викладача-теоретика та фахівця-практика.

Особливого значення проведення бінарних занять набуває у процесі підготовки курсантів першого курсу коли відбувається формування базових професійних компетентностей, професійної комунікації та адаптації до специфіки майбутньої служби.

Поєднання навчальних дисциплін професійного спрямування з дисципліною «Іноземна мова за професійним спрямуванням» є актуальним та ефективним оскільки дозволяє розвивати іншомовну комунікативну компетентність навчального контингенту в контексті реальних професійних ситуацій.

Приблизне співвідношення ролей викладачів під час проведення бінарних занять, які комбінують профільну дисципліну та іноземну мову та очікуваний результат такої співпраці відображений у наступній таблиці:

Таблиця 1

Особливості проведення бінарних занять за умови включення іноземної мови

Метод бінарного навчання	Сутність методу	Роль викладача фахової дисципліни	Роль викладача іноземної мови	Очікуваний результат
Паралельного викладання	одночасне пояснення теми з різних позицій	пояснює професійний зміст теми	пояснює та закріплює професійну лексику, мовні конструкції	формування професійної лексичної компетентності
Послідовного викладання	поетапне подання матеріалу	формує теоретичні знання щодо професійної діяльності	організовує комунікативні вправи іноземною мовою	закріплення професійних понять через мовну практику
Взаємного коментування	доповнення пояснень один одного	пояснює правові або організаційні аспекти діяльності поліції	коментує терміни, пропонує мовні приклади	глибше розуміння змісту та термінології
Проблемно-бінарний	аналіз професійної проблемної ситуації	пропонує службову ситуацію	організовує обговорення ситуації іноземною мовою	розвиток критичного мислення та комунікації
Дискусійний	обговорення актуальної проблеми	визначає професійний контекст дискусії	модерує іншомовну комунікацію	формування аргументації та мовленнєвої активності
Демонстраційно-практичний	демонстрація практичної ситуації	описує алгоритм професійних дій	організовує рольову гру або діалог	формування навичок професійного спілкування

Наступним етапом дослідження є комплексний розгляд особливостей життєдіяльності і робочого графіку курсантів вищих навчальних закладів з специфічними умовами навчання. Сувора регламентація їх робочого дня має як суттєві недоліки так і певні переваги, які мають бути враховані під час добору певних методів і технологій навчання. Так, завантаженість робочого дня курсанта диктує максимальне використання значної кількості очних занять, де наголос має бути зроблено як на практичному використанні та відпрацюванні

вже отриманих знань, умінь та навичок так і на якісному формуванні цілісного комплексу професійних знань. Це, в свою чергу, потребує розгляду особливостей всіх учасників навчального процесу.

З боку курсантів обов'язково потрібно враховувати:

1. Рівень знань курсантів з дисциплін, з яких проводитиметься бінарне заняття.
2. Рівень завантаженості аудиторними заняттями і, відповідно, час наявний на підготовку до них.
3. Мотивація курсантів до навчання.
4. Ступінь готовності до сприйняття занять такого типу.
5. Особливості життєдіяльності та побуту курсантів в умовах військового стану.

З боку викладачів:

1. Рівень зацікавленості навчального закладу у проведенні такого типу занять.
2. Рівень вмотивованості викладачів до проведення навчальних занять.
3. Рівень готовності викладачів різних дисциплін до співпраці.
4. Рівень готовності викладачів спеціальних дисциплін до проведення навчальних занять англійською мовою.
5. Особливості викладання різних навчальних дисциплін.

Таким чином, значна кількість чинників спонукає до врахування якомога більшої кількості особливостей конкретного навчального колективу в процесі підготовки до навчальних занять. Ефективність же застосування бінарних занять у системі підготовки майбутніх правоохоронців значною мірою залежатиме від урахування якомога більшої кількості вищезазначених аспектів. Отже, підсумовуючи сказане доцільно виокремити такі основні методичні умови проведення бінарних занять під час навчання курсантів першого курсу, де поєднується початок вивчення профільних дисципліни та іноземної мови:

1. Міждисциплінарна узгодженість змісту навчальних дисциплін.

Однією з ключових умов ефективності бінарного навчання є змістова інтеграція навчальних дисциплін. Тематика занять має бути узгодженою між викладачами фахової дисципліни та іноземної мови. Зокрема, професійні теми (наприклад, повноваження поліцейського, забезпечення публічної безпеки, комунікація з громадянами) повинні супроводжуватися відповідним іншомовним лексичним та комунікативним матеріалом.

2. Чітке планування та координація діяльності викладачів.

Бінарне заняття потребує попереднього спільного планування. Викладачі мають визначити структуру заняття, розподіл етапів роботи, форми активності курсантів та методи навчання. Така координація забезпечує логічну послідовність подання матеріалу та дозволяє уникнути дублювання інформації.

3. Професійна спрямованість іншомовної підготовки. Важливою методичною умовою є орієнтація навчального процесу на реальні професійні ситуації, з

якими можуть стикатися працівники поліції. Використання професійно орієнтованих текстів, діалогів, рольових ігор та кейсів сприяє формуванню у курсантів здатності застосовувати іноземну мову у службовій діяльності.

4. Використання інтерактивних методів навчання. Бінарні заняття мають передбачати активну участь курсантів у навчальному процесі. Ефективними є такі методи, як рольові ігри, моделювання службових ситуацій, аналіз кейсів, дискусії та робота у малих групах. Це сприяє розвитку комунікативних навичок, критичного мислення та професійної мобільності майбутніх правоохоронців.

5. Урахування рівня мовної підготовки курсантів першого курсу. Курсанти першого року навчання можуть мати різний рівень володіння іноземною мовою, тому навчальний матеріал має бути адаптований до їхніх можливостей. Доцільним є використання базової професійної лексики, простих комунікативних моделей та поступове ускладнення мовних завдань.

6. Практична спрямованість та наближення навчання до реальних умов професійної діяльності. Бінарні заняття мають максимально відтворювати реальні службові ситуації, що можуть виникати у діяльності поліцейського. Це досягається шляхом використання рольових сценаріїв, відеоматеріалів, аналізу практичних кейсів та виконання ситуативних завдань іноземною мовою.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що застосування різних методів бінарного навчання сприятиме активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти та удосконаленню професійної підготовки.

Особливо актуальним є використання таких методів у в процесі підготовки фахівців у закладах вищої освіти системи Міністерства внутрішніх справ України, де особливо важливими є інтеграція теоретичних знань і практичних навичок та швидка адаптація власних умінь до потреб реальної професійної діяльності.

Дотримання ж зазначених методичних умов сприяє ефективному впровадженню бінарного навчання у підготовку курсантів першого курсу Національної академії внутрішніх справ.

Залучення ж іноземної мови, як однієї з дисциплін для проведення бінарних занять дозволить інтегрувати професійні знання та іншомовні комунікативні навички, що є важливою передумовою формування компетентних фахівців правоохоронної сфери, здатних діяти в умовах сучасного міжнародного середовища.

Авжеж, межі проведеного дослідження не дають можливості висвітлити всі аспекти проведення бінарних занять на початковому етапі навчання у вищих навчальних закладах з специфічними умовами навчання.

Значний потенціал для подальшого розгляду має добір дисциплін для бінарного навчання, елементи підготовки, проведення, рефлексії та зворотного зв’язку в процесі такої організації навчального процесу. Все це свідчить про те, що тема статті є значущою і актуальною та має багато векторів для подальшого дослідження.

Література

1. Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти (2019). URL.: on.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-koncepciyu-rozvitku-anglijskoyi-vuniversitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipuskuvikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi pdf (дата звернення: 14.12.2024)) [in Ukrainian]

2. Дорожня карта вдосконалення мовної підготовки у Збройних силах України (на 2021-2025 роки). URL.: https://www.mil.gov.ua/content/education/doroznya_karta_2021.pdf (дата звернення: 14.12.2024)) [in Ukrainian]

3. Про застосування англійської мови в Україні: Закон України № 3760-IX від 04.06.2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text (дата звернення: 24.12.2024)) [in Ukrainian]

4. Лопатинська, І. С. (2024). Сучасні технології підготовки та підвищення кваліфікації працівників поліції. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика, 1(1), 182–188. https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-182-188 (дата звернення: 20.05.2025) [in English]

5. Мамонова О. І, Баланаєва О.В. (2023). Підготовка фахівців системи професійної юридичної освіти в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Правовий часопис Донбасу. № 3(84), 2023. С. 70-75. https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/4-1.pdf (дата звернення: 19.05.2025) [in Ukrainian]

6. Villa, R. A., Thousand, J. S., & Nevin, A. I. (2013). A guide to co-teaching: New lessons and strategies to facilitate student learning (3rd ed.). Corwin Press. https://www.researchgate.net/publication/230852947_A_Guide_to_Co- Teaching_New_Lessons_and_Strategies_to_Facilitate_Student_Learning (дата звернення: 20.05.2025) [in English]

7. Badiali, B. and Titus, N. (2011). Co-teaching: Enhancing student learning through mentor-intern partnerships. School University Partnerships, 4(2), 74-79.

8. Chanmugam A., Gerlach B. (2013). A co-teaching model for developing future educators' teaching effectiveness. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 2013, Volume 25, Number 1, P. 110-117. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1016491.pdf (дата звернення: 20.05.2025) [in English]

9. Красицька Л.В. (2023) Бінарне заняття як інноваційна форма проведення лекційних занять при підготовці правників. Нове українське право, 2023 Вип. 2, С.116-120. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.15 http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/464/415 pdf (дата звернення: 14.12.2025)) [in Ukrainian]

10. Rooks L, Ronica N., Scandlyn J. Pelowich K., and Lor S. (2022). Co-teaching Two Interdisciplinary Courses in Higher Education. International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning, Vol. 16 No. 2, Article 8, P. 3-12. https://doi.org/10.20429/ijsotl.2022.160208 (дата звернення: 20.05.2025) [in English]

11. Тюріна В., Данченко І. (2022). Бінарні заняття як інноваційна форма організації навчання у закладах вищої освіти України. Scientific Collection «InterConf», (96): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «Scientific Community: Interdisciplinary Research» (January 26-28, 2022). Hamburg, Germany: Busse Verlag GmbH, 2022. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/18191 (дата звернення: 10.04.2025)

References

1. Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky shodo rozvytku anhliiskoi movy u sferi vyshoi osvity Ukrainy [Conceptual backgrounds of the state policy as to the English language in the sphere of higher education development]. URL.: on.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-koncepciyu-rozvitku-anglijskoyi-vuniversitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-

vipuskuvikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi (accessed 14 December 2024) [in Ukrainian]

2. Doroznya karta vdoskonalennia movnoi pidhotovky u zbroinykh sylakh Ukrainy (na 2021-2025 roky) [The Roadmap of perfection of the Language study in the Military Forces of Ukraine (for 2021-2025 years)]. https://www.mil.gov.ua/content/education/doroznya_karta_2021.pdf (accessed 14 December 2024) [in Ukrainian]

3. Zakon Ukrainy "Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini" № 3760-IX [About implementation of the English language in Ukraine № 3760-IX] (4. June. 2024). URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text (accessed 14 December 2024) [in Ukrainian]

4. Lopatynska, I. S. (2024). Contemporary technologies of education and requalification of the police officers. Ukrainian policeistics: theory, law, practice, 1(1), Pp. 182–188. https://doi.org/10.32366/2709-9261-2021-1-1-182-188 [in English]

5. Mamonova O. I, Balanaieva O.V(2023). Pidhotovka fachivtsiv systemy profesiinoi yurydychnoi osvity v zakladah vyshoi osvity zi spetzyfichnymy umovamy navchannia [Preparation of the professional of the higher legal education's system in the higher educational establishments with the specific conditions of study] Law journal of Donbass, № 3(84), 2023. P. 70-75. https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/4-1.pdf (accessed 19 May 2025) [in Ukrainian]

6. Villa, R. A., Thousand, J. S., & Nevin, A. I. (2013). A guide to co-teaching: New lessons and strategies to facilitate student learning (3rd ed.). Corwin Press. https://www.researchgate.net/publication/230852947_A_Guide_to_Co- Teaching_New_Lessons_and_Strategies_to_Facilitate_Student_Learning (дата звернення: 20.05.2025) [in English]

7. Badiali, B. and Titus, N. (2011). Co-teaching: Enhancing student learning through mentor-intern partnerships. School University Partnerships, 4(2), 74-79.

8. Chanmugam A., Gerlach B. (2013). A co-teaching model for developing future educators' teaching effectiveness. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education, 2013, Volume 25, Number 1, P. 110-117. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1016491.pdf (accessed 20.05.2025) [in English]

9. Krasytska, L. V. (2023*). Binary class as an innovative form of delivering lecture sessions in the training of lawyers.* New Ukrainian Law, 2023, Issue 2, pp. 116–120. DOI: 10.51989/NUL.2023.2.15. Available at: http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/464/415 (accessed: 14 December 2025). [in Ukrainian]

10. Rooks L, Ronica N., Scandlyn J. Pelowich K., and Lor S. (2022). Co-teaching Two Interdisciplinary Courses in Higher Education. International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning, Vol. 16 No. 2, Article 8, P. 3-12. https://doi.org/10.20429/ijsotl.2022.160208 (дата звернення: 20.05.2025) [in English]

11. Tiurina, V., & Danchenko, I. (2022). Binary classes as an innovative form of organizing the educational process in higher education institutions of Ukraine. *Scientific Collection "InterConf"*, (96): Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference "Scientific Community: Interdisciplinary Research" (January 26–28, 2022). Hamburg, Germany: Busse Verlag GmbH, 2022. Available at: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/18191 (accessed: April 10, 2025).

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

УДК 378.091.33-027.22:34:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1494-1506

Марченко Ольга Геннадіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології навчально-наукового інституту № 5, Харківський національний університет внутрішніх справ (Україна), м. Харків, https//orcid.org/0000-0003-1007-9560

ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність формування цифрової компетентності як технологічної бази інформаційної культури майбутнього юриста. Показано, що надання юридичних послуг в умовах цифровізації правової сфери вимагає від юристів володіння інформаційно-комунікаційними технологіями з пошуку, представлення, оброблення та аналізу великого масиву правової інформації. Аналіз цифрової компетентності майбутніх юристів як здатності до роботи з електронними реєстрами та системами правової допомоги, зокрема через її когнітивну, діяльнісну, особистісні складові, дозволяє вийти на рівень більш фундаментального поняття, а саме: інформаційної культури. Інформаційну культуру юриста визначено як систему знань, умінь і навичок інформаційно-правової взаємодії, яка здійснюється задля забезпечення практичної діяльності та надання різноманітних правових послуг. У такому контексті інформаційна культура постає як вищий рівень розвитку особистості, де цифрові навички поєднуються з етичними нормами, правовою відповідальністю, глибинним розумінням інформаційних процесів у сучасному суспільстві. Гуманістично-аксіологічний зміст інформаційної культури полягає у володінні юристом належним обсягом інформації для забезпечення прав і свобод громадян, сформованих уміннях одержувати й ефективно реалізовувати її у професійній діяльності. Виокремлено трирівневу систему чинників формування інформаційної культури майбутніх юристів: *зовнішні* (динаміка розвитку глобального та національного інформаційного простору), *інституційні* (умови інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти), *суб'єктивні* (особистісна готовність до самовдосконалення та підвищення рівня інформаційно-технологічної культури). Перспективи подальших розвідок пов'язані з деталізацією методичних принципів формування інформаційної культури майбутніх правознавців у контексті цифрової трансформації вищої юридичної освіти.

Ключові слова: цифрова компетентність, інформація, інформаційний простір, інформаційна культура, інформаційно-комунікаційні технології, фахова підготовка, право, майбутні юристи.

Olga Gennadiivna Marchenko Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor, Department of Sociology and Psychology, Educational and Scientific Institute No. 5, Kharkiv National University of Internal Affairs (Ukraine), Kharkiv, https//orcid.org/0000-0003-1007-9560

DIGITAL COMPETENCE IN THE SYSTEM OF FORMING THE INFORMATION OF FUTURE LAWYERS

Abstract. The article substantiates the relevance of the formation of digital competence as a technological basis for the information culture of a future lawyer. It is shown that the provision of legal services in the context of digitalization of the legal sphere requires lawyers to master information and communication technologies for searching, presenting, processing and analyzing a large amount of legal information. Analysis of the digital competence of future lawyers as the ability to work with electronic registers and legal aid systems, in particular trough its cognitive, activity, and personal components, allows us to reach the level of more fundamental concept, namely: information culture. The information culture of a lawyer is defined as a system of knowledge, skills and abilities of information and legal interaction, which is carried out to ensure practical activities and the provision of various legal services. In this context, information culture appears as a higher level of personal development, where digital skills are combined with ethical norms, legal responsibility, a deep understanding of information processes in modern society. The humanistic and axiological concept of information culture consists in the lawyer's possession of the appropriate amount of information to ensure the rights and freedoms of citizens, and the developed skills to receive and effectively implement it in professional activities. A three-level system of factor forming the information culture of future lawyers has been identified: external (dynamics of development of the global and national information space), institutional (conditions of the information and educational environment of a higher education institution), subjective (personal readiness for self-improvement and increasing the level of information and technological culture). Prospects for future research are related to the detailing of methodological principles for forming the information culture of future lawyers in the context of the digital transformation of higher legal education.

Keywords: digital competence, information, information space, information culture, information and communication technologies, professional training, law, future lawyers.

Професія юриста швидко розвивається завдяки таким новим тенденціям, як цифровізація (диджиталізація) всіх сфер суспільного життя, зокрема, сектора правової системи та освіти, що кардинально змінює спосіб юридичної праці. На думку авторів [1], цифровізація вищої юридичної освіти сприяє формуванню нового покоління юристів-інформатиків, які мають високий рівень компетент-

ності щодо володіння інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) з пошуку, представлення, оброблення та аналізу даних. Основою інформаційно-цифрової компетентності майбутніх юристів є цифрова грамотність як сукупність цифрових знань, умінь, навичок. Щодо формування інформаційної культури майбутніх юристів цифрова компетентність утворює її інформаційно-технологічну основу, яка «асоціюється переважно з технічними та технологічними аспектами інформатизації та з ліквідацією комп'ютерної безграмотності особистості» [2, с. 18].

Цифровізація всіх сфер суспільного життя розглядається в більшості країн світу як один із основних чинників конкурентоспроможності інноваційного сталого розвитку.

Вхідними показниками рівня цифровізації різних секторів суспільного життя використовують такі індикатори, як-от: рівень цифрового розвитку (Digital Development Level (DDL)), національний індекс кібербезпеки (National Cyber Security Index (NCSI)), легкість отримання електроенергії (TINY - geTtINg electricitY), інтегральний показник легкості ведення бізнесу (SEES), Базельський індекс AML (Basel AML Index).

В Україні зазначені індекси дорівнюють відповідно DDL = 55,95, NCSI = 75,32, TINY = 96,9, SEES = 83,562, AML = 5,21, що свідчить про достатньо високий рівень цифровізації українського суспільства [3].

Необхідно зауважити, що Україна посідає досить високе місце (39) в рейтингу концентрації наукового доробку з проблем цифровізації освіти (зауважимо, що лідерські позиції належать Німеччині (125), Сполученому Королівству Великої Британії та Північної Ірландії (38), США (34), Фінляндії та Іспанії (33), Китаю (29), Індії (27) [4].

Науковці Е. Торінг, Д. Фогль, Р. Рудольф пов'язують цифровізацію освіти з використанням ІКТ для підтримки викладання та навчання (наприклад, навчання зі зміщенням у часі та просторі через цифрові матеріали та анотації або в режимі реального часу взаємодія в аудиторії) [5]. Учений Н. Угур вважає, що цифровізація обумовлена впровадженням цифрових технологій та передбачає трансформацію навчально-освітнього та управлінського процесів, соціальних практик у системі вищої освіти [6]. Проблема цифровізації освіти загострюється в умовах соціальних викликів: пандемій, збройних конфліктів, стихійних лих тощо.

Зазначені трансформації актуалізують вміння самостійно знаходити необхідну інформацію та перетворювати її у знання з використанням ІКТ, систем дистанційного навчання, розподілених електронних бібліотек, сховищ і баз даних. Це потребує розроблення технологічного концепту інформаційної культури майбутніх юристів.

Мета статті полягає в уточненні поняття «цифрова компетентність», визначенні її місця в системі інформаційної, професійної та загальної культури майбутніх юристів.

Мету статті передбачено реалізувати через виконання завдань:

1) уточнити сутність понять «інформаційна культура», «цифрова компетентність» у широкому науковому розумінні;

2) визначити змістово-структурні характеристики цифрової компетентності в системі інформаційної культури майбутніх юристів;

3) визначити чинники формування інформаційної культури юристів у процесі фахової підготовки;

4) сформулювати висновки та окреслити перспективи подальших розвідок.

У процесі дослідження використано такі теоретичні **методи**, як-от: аналіз, синтез і узагальнення положень психологічної та педагогічної літератури для визначення сутності цифрової компетентності; систематизація положень міжнародних і національних нормативно-правових, програмних, стратегічних, концептуальних і рамкових документів, наукових праць, науково-методичного супроводу процесу фахової підготовки юристів – для уточнення змістово-структурних характеристик цифрової компетентності майбутніх юристів, визначення її найістотніших ознак і чинників формування у процесі фахової підготовки, формулювання висновків; прогнозування – для окреслення перспектив подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про освіту» інформаційно-комунікаційну компетентність визнано однією з ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності [7].

Досвід європейських країн свідчить про суттєвий вплив здійснених заходів щодо цифрових компетентностей населення на розвиток економіки та конкурентоспроможність країн ЄС на міжнародному рівні. Так, Європейський Парламент і Рада ЄС 22 травня 2018 р. ухвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання впродовж життя (2018/С 189/01), в якій цифрова компетентність визнана однією з восьми ключових компетентностей для повноцінного життя та діяльності громадян ЄС.

Європейські дослідники приділяють значну увагу інституційним і політичним чинникам цифрової трансформації, зокрема на основі аналізу стратегій розвитку в межах програм Horizon Europe, Erasmus+ & EUREKA [3; 8; 9], модель DigCompEdu [10], орієнтація на принципи яких у межах національних рамок цифрової компетентності не тільки забезпечує їхню стандартизацію, але й мають стабілізуючий вплив на процеси цифровізації.

Наприклад згідно з Європейською рамкою цифрової компетентності DigCompEdu, цифрова компетентність охоплює п’ять ключових галузей:

1) інформаційна грамотність та грамотність у обробці даних: здатність ідентифікувати, знаходити, збирати, зберігати, управляти та аналізувати цифрові дані в цифрових джерелах;

2) комунікація та співпраця: включає використання цифрових інструментів для комунікації, співпраці та ефективної взаємодії;

3) створення цифрового контенту: здатність створювати і редагувати новий контент (текст, зображення, аудіо та відео) та інтегрувати та адаптувати існуючі знання;

4) безпека: захист особистих даних та цифрового змісту, а також здоров'я і благополуччя користувачів цифрових інструментів;

5) вирішення проблем: ефективне використання цифрових технологій для вирішення проблем, здатність використовувати цифрові засоби для інновацій та креативності [10].

Відповідно виокремимо функції цифрової компетентності:

1) інформаційна;
2) комунікативна;
3) креативна;
4) безпекова;
5) проблемно-орієнтована.

Реалізація цих функцій підтримує такі ключові ролі цифрової компетентності:

1) розвиваюча: адаптація до нових цифрових інструментів;
2) оціночна: щодо критичного аналізу інформації, безпеки та доцільності використання технологій;
3) професійна: здатність фахівців застосовувати цифрові платформи.

У контексті правового регулювання питань розвитку цифрових компетентностей у керівних документах України навчання загальним і професійним цифровим компетенціям та знанням визначено одним із пріоритетних завдань на шляху до прискореного розвитку цифрової економіки. Так, у Концепції розвитку цифрових компетентностей [11] зазначено необхідність забезпечення готовності суспільства до процесів глобальної цифровізації економіки, сфер життєдіяльності суспільства, які відбуваються у більшості країн світу, опанування ним ключових комбінацій знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, які визначено як цифрову компетентність.

Цифрова компетентність визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність із використанням таких технологій.

У згаданому документі зазначено, що «визначення системи та опису складових цифрової компетентності (рамки цифрової компетентності) здійснюється шляхом розроблення та затвердження опису цифрової компетентності, який визначає ключові поняття, структуру цифрової компетентності за сферами, обсяг знань, умінь і практичних навичок громадян, рівні володіння цифровою компетентністю та може використовуватися з метою визнання, планування, формування, розвитку та вдосконалення цифрової компетентності громадян і працівників основних професійних груп і категорій працівників». Йдеться про необхідність вироблення єдиних підходів до визначення та параметрів і вимог

цифрових компетентностей у професійних стандартах та єдиних вимог до освітніх програм з розвитку інформаційно-цифрової компетентності фахівців різних професій, єдиних вимог до цифрових компетентностей в системі освіти, системи індикаторів для моніторингу стану розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей.

У руслі реалізації державної політики щодо визначення рамок і змістово-структурних характеристик цифрової компетентності доцільно звернутися до наукового доробку сучасних українських дослідників. Так, актуальною для нашого дослідження є наукова стаття С. Антощук [12], в якій проаналізовано основні компоненти цифрових компетентностей майбутніх фахівців із телекомунікацій і комп'ютерної інженерії: уміння працювати з мережевим обладнанням, програмувати, виявляти й усувати проблеми телекомунікаційних і комп'ютерних систем. Також наголошено на важливості практичного здобуття цифрових навичок через участь у міжнародних сертифікаційних програмах і спеціалізованих курсах.

У статті О. Спіріна, В. Олексюка, Я. Василенка та О. Сіренка обґрунтовано необхідність формування у сучасних дослідників цілісного комплексу цифрових умінь, що охоплюють всі етапи наукової діяльності – від пошуку інформації до поширення результатів. Так, у складі цифрової компетентності наукових і науково-педагогічних працівників автори визначили цифрову навчальну, дослідницьку, методичну, організаційно-виховну та кросдіяльнісну компетентності [13].

Актуальною в контексті нашої статті є змістово-структурна характеристика цифрової компетентності майбутніх документознавців, яка запропонована в науковій праці Т. Яворської [14]. На думку науковиці, цифрова компетентність складається з кількох взаємопов'язаних компонентів.

Інформаційна грамотність: здатність знаходити, оцінювати, використовувати та створювати інформацію в різних цифрових форматах.

Комунікативна грамотність: вміння ефективно спілкуватися в цифровому середовищі, використовувати різні засоби комунікації для взаємодії з іншими людьми.

Технологічна грамотність: володіння різноманітними програмними продуктами та обладнанням для роботи з інформацією (бібліотечні автоматизовані системи, цифрові архіви, системи управління контентом тощо).

Критичне мислення: здатність аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність та приймати обґрунтовані рішення.

Креативність: здатність використовувати цифрові інструменти для створення нових інформаційних продуктів та послуг.

Зрозуміло, що змістово-структурні характеристики цифрової компетентності майбутніх юристів визначаються особливостями фахової підготовки та змістом діяльності з надання правових послуг. Зокрема, йдеться про перехід від лінійного, послідовного представлення інформації до мережевого, яке

здійснюється за допомогою гіпермедійних та мультимедійних засобів презентації та навчання, проведення електронних телеконференцій з права, сервери правових новин, бази даних і юридичних послуг. Усе це дозволяє майбутнім юристам вступати у фахові дискусії, аналізувати доводи учасників судового процесу, аргументувати свою точку зору, здійснювати законотворчу діяльність і слідкувати за новелами та змінами в законодавстві в режимі on-line [1].

Означена діяльність передбачає сформованість у майбутніх юристів цифрової компетентності, в якій ми виокремлюємо когнітивну, діяльнісну та особистісну складові. Так, у рамках цифрової парадигми вищої юридичної освіти та диджиталізації сфери надання правових послуг мають ознайомитися з основними поняттями правової інформатики, принципами побудови математичних моделей, що їх використовують в юридичній діяльності, основними цілями національної правової просвіти населення, а також розглянути принципи побудови інформаційних систем державно-правового характеру, принципи доступу до правової інформації через локальні та глобальні комп'ютерні мережі. Спеціальна підготовка забезпечує набуття майбутніми юристами знань обчислювальних і інформаційних систем у плані можливостей їх застосування в судочинстві, прокурорській і слідчій діяльності, судовій експертизі, нормативних документів, які регулюють електронний документообіг та цифровий підпис, засади інформаційно-аналітичного забезпечення законотворчої, правозастосовної та правоосвітньої діяльності тощо.

Окремо слід зупинитися на вивченні технологічних особливостей комп'ютерних злочинів, вимог щодо презентації інформації з дотриманням принципів академічної доброчесності, конфіденційності й інформаційної гігієни та кібербезпеки [15]. Доцільно ознайомитися з перспективними напрямами розвитку ІКТ у правознавстві.

Діяльнісну складову цифрової компетентності майбутніх юристів мають підтримувати:

- розвинені вміння щодо оперування пакетом MS Office;
- опановані організаційні, правові та програмні засоби захисту інформації в комп'ютерних системах, у том числі програми для створення електронного підпису;
- прийоми пошуку інформації в загально-правових базах даних;
- опановані можливості комп'ютерних технологій у нотаріальній діяльності, цивільному, кримінальному, адміністративному судочинстві;
- опановані методи пошуку інформації в бібліотечних системах;
- засвоєні навички організації відеоконференцзв'язку та голосового порталу в судочинстві та ін.

До цього комплексу належать вміння працювати з великими масивами правової інформації, орієнтуватися в нормативно-правових актах, аналізувати судову практику та використовувати інформаційні технології для правозастосування та правового захисту [16].

Особистісна складова цифрової компетентності майбутніх юристів передбачає сформованість «м'яких навичок» («soft skills») щодо ділової комунікації, уміннями та навичками управління юридичними проєктами, володіння професійною етикою та поведінкою [17].

Аналіз цифрової компетентності майбутніх юристів як здатності до роботи з електронними реєстрами та системами правової допомоги, зокрема через її когнітивну, діяльнісну, особистісні складові, дозволяє вийти на рівень більш фундаментального поняття, а саме: інформаційної культури. Саме когнітивні процеси - критичне осмислення та інтерпретація цифрових даних - стають тим інтелектуальним фільтром, що перетворює технологічну грамотність студента-правника на професійно значущу якість. У такому контексті інформаційна культура постає як вищий рівень розвитку особистості, де цифрові навички поєднуються з етичними нормами, правовою відповідальністю та глибинним розумінням інформаційних процесів у сучасному суспільстві.

Автори монографії [18] К. Бєляков, С. Онопрієнко, І. Шопіна зазначають, що у правових науках сформувалися свої підходи до структури інформаційної культури. Так, на думку С. Лопатіна [19], складовою частиною інформаційної культури є інформаційно-правова культура, що схарактеризована як відповідним чином історично сформована та закріплена в нормах права сукупність знань, котрі відображуються в інформації, правомірній діяльності або поведінці. Інформаційно-правова культура була створена шляхом синтезу інформаційної й правової культури в умовах формування інформаційного суспільства.

Зокрема, основними компонентами інформаційної культури є такі:

а) культура організації надання інформації;

б) культура сприйняття і користування інформацією;

в) культура використання нових інформаційних технологій;

г) культура спілкування через засоби Інтернету.

Важливо зауважити, що дві останні складові є основою так званого мережевого етикета [20].

Розглядаючи юридичну професію в широкому контексті соціального буття людини, В. Сокаль розглядає інформаційну культуру майбутнього юриста як підсистему професійної культури (поряд з правовою, корпоративною, моральною, етичною, конфліктологічною, педагогічною, психологічною, політичною, естетичною, та ін.) [21]. С. Лопатін у структуру інформаційної культури включає вербальну, письмову, образну інформаційну культуру чи паперову, або електронно-цифрову (комп'ютерну) інформаційну культуру [19].

У науково-методичній розробці [22] інформаційну культуру юриста визначено як систему знань, умінь і навичок інформаційно-правової взаємодії, яка здійснюється задля забезпечення практичної діяльності та надання різноманітних правових послуг. Рівень інформаційної культури юриста визначається дією низки зовнішніх внутрішніх факторів. По-перше, йдеться про рівень розвитку інформаційного суспільства [23]. По-друге, необхідно брати до уваги

чинники формування інформаційної культури майбутніх юристів у закладах вищої юридичної освіти [24]. По-третє, немаловажним фактором виховання інформаційної культури майбутнього юриста є його внутрішня готовність до самовдосконалення, підвищення кваліфікації, інформаційно-правового (своєчасної поінформованості про новітні закони й інші правові акти, уміння донести їх зміст до клієнта) та інформаційно-технологічного (знання національних і глобальних комп'ютерних мереж, у тому числі інтернету, їхнє використання) проявів інформаційної культури. На особистісному рівні інформаційна культура юриста може бути описана на ціннісно-мотиваційному, а також на емоційно-вольовому рівні, який обумовлює емоційне ставлення до застосування та розвитку інформаційно-правових знань, вмінь та навичок, а також прийняття правомірних і відповідальних рішень щодо їх застосування в певних ситуаціях [17, с. 50].

Ми поділяємо думку К. Бєлякова, С. Онопрієнка, І. Шопіної про виключну важливість правового аспекта інформаційної культури майбутніх юристів, що знаходить свій прояв під час формування світогляду здобувачів освіти у навчальних закладах у межах, визначених державними стандартами вищої юридичної освіти, оволодіння особою професійними компетентностями у межах вимог, встановлених законодавством про державну службу, про правоохоронні органи та ін., під час здійснення роз'яснювальної роботи у межах превентивної діяльності тощо [18, с. 50].

Ми вважаємо влучним узагальнену характеристику інформаційної культури юриста як «ступінь володіння ним належним обсягом інформації для забезпечення прав і свобод громадян, вміння одержувати й ефективно реалізовувати її у правоохоронній діяльності» [18, с. 16].

Отже, комплексний розгляд змістово-структурних характеристик інформаційної культури майбутніх юристів та визначення цифрової компетентності як її технологічного базису дозволяє цілісно підійти до окреслення пріоритетів у підготовці фахівців у галузі права.

Висновки. 1. Визначено сутність інформаційної культури майбутнього юриста як інтегративну якість особистості, що поєднує високий рівень цифрових навичок з аксіологічними установками, етичними нормами та правовою відповідальністю. Доведено, що інформаційна культура базується на глибокому розумінні інформаційних процесів у сучасному суспільстві та виступає фундаментальною передумовою ефективної інформаційно-правової взаємодії у процесі підготовки та надання юридичних послуг.

2. Обґрунтовано, що технологічним базисом досліджуваного феномену є цифрова компетентність, яка розглядається як єдність когнітивного, діяльнісного та особистісного компонентів. З'ясовано, що змістово-структурні характеристики цифрової компетентності майбутніх правознавців детерміновані специфікою їхньої фахової підготовки та особливостями професійної діяльності в умовах цифровізації.

3. Виокремлено трирівневу систему чинників формування інформаційної культури майбутніх юристів:

- *зовнішні* (динаміка глобального інформаційного простору);
- *інституційні* (умови інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти);
- *суб'єктивні* (особистісна готовність до самовдосконалення та підвищення рівня інформаційно-технологічної культури).

Перспективи подальших розвідок пов'язані з деталізацією методичних принципів формування інформаційної культури майбутніх правознавців у контексті цифрової трансформації вищої юридичної освіти.

Література

1. Іванов В. Г., Любарський М. Г., Кошева Н. А., Гвозденко М. В., Мазниченко Н. І. Інформатика в системі юридичної освіти. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2011. № 1 (27). С. 263-267.

2. Баюрка Д. С. Інформаційна культура особистості. https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/dc2811be-2228-4001-9e07-8e7a9810b40e/content.

3. European Research Coordination Agency (EUREKA). Available at: https://www.eurekanetwork.org (дата звернення: 19.04.2025).

4. Соціальні, економічні та освітні трансформації в цифрову епоху: монографія / С. В. Лєонов та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук С. В. Лєонова, к-ки екон. наук О. А. Криклій. Суми: Сумський державний університет, 2022. 204 с.

5. Thoring A., Rudolph D. & Vogl R. Digitalization of higher education from a student's point of view. European Journal of Higher Education IT. 2017. № 1. URL:https://eunis.org/download/2017/EUNIS_2017_paper_47.pdf (дата звернення: 20.04.2025).

6. Ugur N. G. Digitalization in higher education: A qualitative approach. *International Journal of Technology in Education and science*. 2020. № 4 (1). P. 18–25.

7. Про освіту: Закон України 2145-VIII від 01.01.2026 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

8. Horizon Europe – European Union framework programme for research and innovation. Available at: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/7.

9. Erasmus+ Programme Guide. Available at: https://erasmus-plus.ec.europa.eu/

10. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017. с. 95 URL: https://publications.jrc.ehttps://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC107466.

11. Концепція розвитку цифрових компетентностей: Постанова КМУ від 3 березня 2021 р. № 167-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text.

12. Антощук С. Підвищення цифрової компетентності здобувача технічної освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2022. Вип. 26 (55). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738215/1/Bulletin_26_55_Pedagogika_Antoshchuk.pdf.

13. Спірін О., Олексюк В., Василенко Я., Сіренко О. Модель розвитку цифрової компетентності наукових та науково-педагогічних працівників. *Information Technologies and Learning Tools*. 2022. 92(6). С. 1–18.

14. Яворська Т. Інформаційна складова в структурі професійних компетентностей майбутніх документознавців. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018, № 4. Київ : НАКККіМ, С. 71–77.

15. Галіпчак В. Д. Державно-правовий механізм інформаційної безпеки України. *Політикус*. 2023. Вип. 5. С. 19-23. http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18717/1/State-legal.pdf.

16. Горошко В. Роль інформаційної культури та деонтології юристів у забезпеченні правової безпеки держави. *Академічні візії*. 2024. Вип. 37. https://doi.org/10.5281/zenodo.14173932 https://doi.org/10.5281/zenodo.14173932.

17. Сутяга О. Структура підготовки майбутніх юристів в університетах Великої Британії. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2023. № 13 (2). С. 100-106.

18. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір: монографія / К. І. Бєляков, С. Г. Онопрієнко, І. М. Шопіна : за заг. ред. К. І. Бєлякова. Київ: КВІЦ, 2018. 168 с.

19. Лопатін С. І. Роль і значення інформації в адміністративно-правових відносинах. *Держава і право*: збірник наукових праць. Київ, 2010. Вип. 49. С. 230-235.

20. Богачов С. В. Інформаційна культура через засоби правової освіти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 2 (5). С. 79.

21. Сокаль В. Формування професійної культури майбутніх юристі у процесі вивчення педагогічних дисциплін. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 123-127. http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/31.pdf.

22. *Семінарське заняття з дисципліни «Юридична деонтологія»*. http://nkkep.com/wp-content/uploads/2020/11/P-23-YUry-d-dent-16.11.pdf.

23. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

24. Значко Ю. С. Розвиток інформаційної культури майбутніх юристів у закладах вищої освіти. *Адміністративно-правове, соціологічне та психологічне забезпечення діяльності національної поліції України*. Вінниця 2025. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/804eea73-f967-42fd-92b4-daec82d9331/content.

References

1. Ivanov, V. H., Liubarskyi, M. H., Kosheva, N. A., Hvozdenko, M. V., Maznychenko, N. I. (2011). Informatyka v systemi yurydychnoi osvity [Informatics in the legal education system]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh Syl, 1* (27), 263-267 [in Ukrainian].

2. Baiurka, D. S. (n. d.). Informatsiina kultura osobystosti [Information culture of the individual]. https://openarchive.nure.ua/server/api/core/bitstreams/dc2811be-2228-4001-9e07-8e7a9810b40e/content [in Ukrainian].

3. European Research Coordination Agency (EUREKA) (n. d.). Available at: https://www.eurekanetwork.org [in English].

4. Lieonov, S. V., Kryklii, O. A. (2022). Sotsialni, ekonomichni ta osvitni transformatsii v tsyfrovu epokhu [Social, economic and educational transformations in the digital age]. Sumy. Sumskyi derzhavnyi universytet. 204 [in Ukrainian].

5. Thoring, A., Rudolph, D. & Vogl, R. (2017). Digitalization of higher education from a student's point of view. European Journal of Higher Education IT, 1. https://eunis.org/download/2017/EUNIS_2017_paper_47.pdf [in English].

6. Ugur, N. G. (2020). Digitalization in higher education: A qualitative approach. *International Journal of Technology in Education and science*, (1), P. 18–25 [in English].

7. Pro osvitu [On Education]: Zakon Ukrainy № 2145-VIII (2026) (Ukraina). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in English].

8. Horizon Europe – European Union framework programme for research and innovation (n. d.). Available at: https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/7 [in English].

9. Erasmus+ Programme Guide (n. d.). Available at: https://erasmus-plus.ec.europa.eu/ [in English].

10. Redecker, C. (2017). European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 95 URL: https:// publications.jrc.ehttps://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC107466 [in English].

11. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovykh kompetentnostei: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [On approval of the Concept of the Development of Digital Competencies of Citizens: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] (2021). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 20, 831. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text [in Ukrainian].

12. Antoshchuk, S. (2020). Pidvyshchennia tsyfrovoi kompetentnosti zdobuvacha tekhnichnoi osvity Improving the digital competence of technical education students]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity*, 26 (55). URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738215/1/Bulletin_26_55_Pedagogika_ Antoshchuk.pdf [in Ukrainian].

13. Spirin, O., Oleksiuk, V., Vasylenko, Ya., Sirenko, O. (2022). Model rozvytku tsyfrovoi kompetentnosti naukovykh ta naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv [Model for developing digital competence of scientific and scientific-pedagogical workers]. *Information Technologies and Learning Tools, 92*(6), 1–18 [in Ukrainian].

14. Yavorska, T. (2018). Informatsiina skladova v strukturi profesiinykh kompetentnostei maibutnikh dokumentoznavtsiv [The information component in the structure of professional competencies of future document]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia, 4*, 71-77 [in Ukrainian].

15. Halipchak, V. D. (2023). Derzhavno-pravovyi mekhanizm informatsiinoi bezpeky Ukrainy [State and legal mechanism of information security of Ukraine]. *Politykus*, *5*, 19-23. http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/18717/1/State-legal.pdf [in Ukrainian].

16. Horoshko, V. (2024). Rol informatsiinoi kultury ta deontolohii yurystiv u zabezpechenni pravovoi bezpeky derzhavy [The role of information culture and deontology of lawyers in ensuring the legal security of the state]. *Akademichni vizii*, *37*. https://doi.org/10.5281/zenodo.14173932 https://doi.org/10.5281/zenodo.14173932 [in Ukrainian].

17. Sutiaha, O. (2023). Struktura pidhotovky maibutnikh yurystiv v universytetakh Velykoi Brytanii [The structure of training future lawyers at universities in the UK]. *Porivnialna profesiina pedahohika, 13* (2), 100-106 [in Ukrainian].

18. Bieliakov, K. I., Onopriienko, S. H., Shopina, I. M. (2018). Informatsiina kultura v Ukraini: pravovyi vymir [Information culture in Ukraine: legal dimension]: monohrafiia / za zah. red. K. I. Bieliakova. Kyiv: KVITs. 168 s. [in Ukrainian].

19. Lopatin, S. I. (2010). Rol i znachennia informatsii v administratyvno-pravovykh vidnosynakh [The role and importance of information in administrative and legal relations]. *Derzhava i pravo: zbirnyk naukovykh prats, 49,* 230-235 [in Ukrainian].

20. Bohachov, S. V. (2011). Informatsiina kultura cherez zasoby pravovoi osvity [Information culture through legal education]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2* (5), 79 [in Ukrainian].

21. Sokal, V. (2017). Formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh yurysti u protsesi vyvchennia pedahohichnykh dystsyplin [Formation of the professional culture of future lawyers in the process of studying pedagogical disciplines]. *Molodyi vchenyi*, *5.1* (45.1), 123-127. http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5.1/31.pdf [in Ukrainian].

22. *Seminarske zaniattia z dystsypliny «Iurydychna deontolohiia»* [Seminar on the discipline «Legal Deontology»] (n. d.). http://nkkep.com/wp-content/uploads/2020/11/P-23-YUry-d-dent-16.11.pdf.[in Ukrainian].

23. *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education] (2008). V. H. Kremen (Red.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

24. Znachko, Yu. S. (2025). Rozvytok informatsiinoi kultury maibutnikh yurystiv u zakladakh vyshchoi osvity [Development of information culture of future lawyers in higher education

institutions]. *Administratyvno-pravove, sotsiolohichne ta psykholohichne zabezpechennia diialnosti natsionalnoi politsii Ukrainy*. Vinnytsia. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/804eea73-f967-42fd-92b4-daec82d9331/content [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026

УДК 378.147:51

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1507-1516

Марчук Наталія Анатоліївна кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри інформаційних технологій, фізико-математичних та безпекових дисциплін закладу вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0003-3787-4265

Мушеник Ірина Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри інформаційних технологій, фізико-математичних та безпекових дисциплін закладу вищої освіти «Подільський державний університет», м. Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0003-4379-7358

МАТЕМАТИЧНА ГРАМОТНІСТЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАТЕМАТИКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Сучасна система освіти України розвивається в досить складний час постковіду, незаконного вторгнення російських військ на територію держави, постійних блекаутів та інших несприятливих умов, що потребують впровадження багатьма навчальними закладами дистанційного чи онлайн навчання та відведення великої кількості інформації на самостійне (індивідуальне) вивчення.

Умови цифровізації всіх сфер життя та галузей диктують свої правила розвитку науки й технологій, де роль математичних дисциплін та інформаційних технологій у професійній підготовці здобувачів вищої освіти набуває великого значення, оскільки саме математична освіта стає фундаментом для нових навиків - спроможності аналізу різних явищ та методів пізнання, моделювання різних процесів, ситуаційних завдань тощо.

Педагоги, викладачі математичних дисциплін постійно вдосконалюють та інтегрують свої знання та розвивають свої педагогічні вміння, методи навчання з метою підвищення рівня математичної грамотності здобувачів - майбутніх спеціалістів, тому велике значення має міждисциплінарна взаємодія саме вищої математики та інформаційних технологій як важливого чинника підвищення ефективності навчання та розвитку професійних компетентностей.

Саме математична грамотність у здобувачів різних спеціальностей сприяє розвитку аналітичного й критичного мислення, професійної компетентності, умінь розв'язувати складні нетипові ситуації та завдання, адаптувати математичні знання в своїй майбутній професійній діяльності, допомагає реалізації кар'єрних перспектив тощо. Викладачі у закладах вищої освіти здійснюють свою педагогічну діяльність з метою культурного виховання, розширення світогляду

та навчають студентів важливості математичних знань у щоденному житті та особистісному розвитку.

Тому у даній статті здійснено дослідження формування математичної грамотності здобувачів вищої освіти в умовах сучасного освітнього середовища та визначено значення міждисциплінарної взаємодії математики та інформаційних технологій як важливого чинника підвищення ефективності навчання та розвитку професійних компетентностей студентів. Також, проаналізовано роль інформаційних технологій у розвитку математичного мислення, формуванні навичок аналізу даних, моделювання процесів та розв'язування прикладних задач в умовах інтеграції математичних дисциплін та інформаційних технологій у процесі підготовки здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: математична грамотність, професійна компетентність, інтерактивні засоби навчання, PISA, STEM-освіта, наука, освіта, моделі навчання, педагогічні умови

Marchuk Natalia Anatoliivna Ph. D in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Information Technologies, Physical, Mathematical and Security Disciplines Higher Educational Institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0000-0003-3787-4265

Mushenyk Iryna Mykolaivna Ph. D in Economic, Associate Professor of the Department of InformationTechnologies, Physical, Mathematical and Security Disciplines Higher Educational Institution «Podillia State University», Kamianets-Podilskyi, https://orcid.org/0000-0003-4379-7358

MATHEMATICAL LITERACY OF HIGHER EDUCATION STUDENTS AS A RESULT OF THE INTERDISCIPLINARY INTERACTION OF MATHEMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES

Abstract. Ukraine's modern education system is developing during a rather challenging period marked by the post-COVID era, the illegal invasion of Russian troops into the country's territory, frequent power cuts and other adverse conditions, which have necessitated the introduction of distance or online learning by many educational institutions and the allocation of a significant amount of material for independent (individual) study.

The conditions of digitalisation across all spheres of life and industries dictate their own rules for the development of science and technology, where the role of mathematical disciplines and information technology in the professional training of higher education students is becoming increasingly significant, as it is precisely mathematical education that forms the foundation for new skills – the ability to analyse various phenomena and methods of cognition, model different processes, solve situational problems, and so on.

Educators and lecturers in mathematical disciplines are constantly refining and integrating their knowledge and developing their pedagogical skills and teaching methods with the aim of raising the level of mathematical literacy among students – future specialists; which is why interdisciplinary interaction between higher mathematics and information technology is of great importance as a key factor in improving the effectiveness of learning and the development of professional competencies.

Ukraine's modern education system is developing during a rather challenging period marked by the aftermath of the pandemic, the illegal invasion of Russian troops into the country's territory, and ongoing

It is precisely mathematical literacy among students of various disciplines that fosters the development of analytical and critical thinking, professional competence, the ability to solve complex and non-standard situations and problems, and to apply mathematical knowledge in their future professional activities, as well as helping to realise career prospects, etc.

Lecturers in higher education institutions carry out their teaching activities with the aim of cultural education and broadening students' horizons, whilst teaching them the importance of mathematical knowledge in daily life and personal development.

Therefore, this article examines the development of mathematical literacy among higher education students within the context of the modern educational environment and identifies the significance of interdisciplinary interaction between mathematics and information technology as a key factor in enhancing the effectiveness of learning and the development of students' professional competencies. Furthermore, the role of information technology in the development of mathematical thinking, the formation of data analysis skills, process modelling and the solving of applied problems is analysed in the context of the integration of mathematical disciplines and information technology in the training of higher education students.

Keywords: mathematical literacy, professional competence, interactive teaching tools, PISA, STEM education, science, education, teaching models, pedagogical conditions

Постановка проблеми. Сучасна галузь освіти розглядає навчальну дисципліну математику як окрему та в більшій мірі самостійну, проте не ізольовану дисципліну, оскільки з інформатизацією наук та багатьох сфер життя вона все частіше використовується для моделювання, аналізу та інтерпретації даних, як мова програмування. У цьому випадку прослідковується міжгалузевий зв'язок математики з інформатикою, що вимагає постійного пошуку інформації і вдосконалення знань, методів навчання, які забезпечують побудову сучасної ефективної моделі функціонування навчальної дисципліни. [1;96]

Цифровізація всіх сфер життя, невпинний розвиток технологій, поява технологічного суспільства вплинули на зростання значення математичної підготовки здобувачів вищої освіти, інтерактивних (інформаційних) методів

навчання та впровадження комп'ютерів та цифрових додатків не лише в навчальну програму, а й в життя та роботу педагогів, оскільки саме ці сучасні науки та методи навчання є фундаментом для розвитку аналітичного мислення, моделювання процесів і прийняття обґрунтованих рішень.

Традиційні методи навчання й викладання в закладах вищої освіти орієнтовані переважно на опанування теоретичної інформації, навичок обчислення тощо, без практичних умінь, тому у такому випадку здобувачі після закінчення навчання не будуть готові в повному обсязі до розв'язання комплексних практичних завдань, що потребують інтеграції знань з різних галузей науки. [2;140]

Формування математичної грамотності здобувачів вищої освіти напряму залежить від використання в навчанні та звичайному житті цифрових інструментів, програмного забезпечення для аналізу даних і математичного моделювання. Саме тому дане дослідження питання міждисциплінарної взаємодії математики та інформаційних технологій у розвитку математичної грамотності студентів є таким актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання математичної грамотності та вплив міждисциплінарної взаємодії математичних дисциплін та комп'ютерних технологій є предметом дослідження як українських, так і зарубіжних науковців. У сучасних наукових працях математична грамотність займає місце досить важливої складової загальної освітньої підготовки здобувачів, що забезпечує здатність застосовувати отримані знання для аналізу та розв'язування практичних задач як у навчанні, так і в майбутній професійній діяльності.

Попри достатню кількість наукових досліджень щодо теми міждисциплінарної взаємодії математики з іншими навчальними дисциплінами, зокрема й з дисципліною інформаційні технології, їх впливу на здобувачів вищої освіти та формування їх особистості в контексті успішних майбутніх фахівців, проблематика питання математичної грамотності здебільшого залишається малодослідженим. Як предмет дослідження у даній статті виступає саме проблема формування математичної грамотності в результаті взаємодії навчальних дисциплін.

У сучасних наукових працях математична грамотність розглядається як спосіб удосконалення математичної та економічної освіти з використанням інформаційних технологій.

Зокрема, такі українські вчені і науковці як М. Жалдак, Н. Морзе, Ю. Рамський, В. Клочко, І. Єгорченко, досліджували теоретичні й методичні аспекти використання комп'ютерних технологій у навчанні математичних дисциплін та у своїх працях описували переваги застосування інформаційних технологій в освіті, розвиток математичного мислення та формування компетентностей здобувачів освіти під час використання інтерактивних засобів навчання тощо.

Власне, поняттям математичної грамотності вивчалося та проаналізовано в працях М.Іщенка, В. Дзямка, О. Жерновникової, Я. Цися та інших дослідників, які визначили сутність поняття «математична грамотність», його структуру та роль у формуванні математичних знань, умінь та навиків. У своїх роботах вони описали математичну грамотність як здатність використовувати й реалізовувати набуті математичні знання й уміння у житті, практиці, вирішувати задачі та завдання тощо.

Такі зарубіжні вчені як А. Шенфельд, Г. Кайзер, В. Блум, К. Стейсі, вивчали питання математичної грамотності та обгрунтували необхідність формування здатності здобувачів освіти застосовувати математичні знання для аналізу проблемних ситуацій, побудови математичних моделей та інтерпретації результатів. [3]

Мета статті: здійснити аналіз існуючих праць щодо поняття математичної грамотності, теоретичних засад формування досліджуваного поняття у здобувачів вищої освіти у тому числі як професійної компетентності, обґрунтування значення міждисциплінарної взаємодії математики й інформаційних технологій у розвитку впливу на формування особистості майбутнього конкурентоздатного спеціаліста здатного застосовувати математичні знання у повсякденних справах та професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу.

Попри наявність праць і досліджень, офіційного та загальноприйнятого теоретичного визначення терміну «математична грамотність» не має.

Вживаючи термін «математична грамотність», науковці та дослідники концентрувалися на особі, що опанувала математичні вміння та знання, у певній мірі володіє математичними та обчислювальними навиками, має аналітичний склад розуму та здатна розв’язувати звичайні завдання з математичною складовою тощо.

Зокрема, у своїй праці В. Дєордіца, В. Толмачов розкриваючи поняття «математична грамотність» як складову системи освітніх досягнень особистості у математиці, описували здатність розв’язувати реальні буденні задачі з математичною складовою, що уможливлюють сім загальних математичних умінь, також дослідники виокремлювали дві форми мислення особи з «математичною грамотністю» - математичне й обчислювальне. Математичну складову пояснювали як систему, що складається з таких понять як математична освіченість, математична компетентність, математична культура. І метою навчіння математичної грамотності вважають виховання в учнів інтелектуальних звичок і закріплення їх на математичному змісті та успішній самореалізації з цими набутими знаннями у майбутньому у різних сферах. [4]

Серед зарубіжних досліджень значне місце посідають роботи, виконані в межах міжнародної програми оцінювання якості освіти Programme for International Student Assessment (PISA), яка розглядає математичну грамотність як здатність особистості формулювати, застосовувати та інтерпретувати

математичні знання для розв'язування проблем у різних контекстах реального життя. [5]

Вакуленко А. розглядає математичну грамотність як інструмент роботи з кількісною інформацією в умовах цифрової економіки. [6]

В. Дзямко визначає математичну грамотність як фундаментальний елемент професійної компетентності здобувача, критично важливий для його успішної діяльності. Її ефективне формування потребує системного підходу, орієнтованого на практичне застосування знань, розвиток критичного мислення та фінансової грамотності, що досягається через сучасні інтерактивні методи та кваліфіковане педагогічне супроводження.[7]

Таким чином, виходячи з аналізу праць науковців та дослідження PISA приходимо до узагальненого значення поняття математична грамотність, що не є кількістю теоретичної інформації - вивчених формул, рівня IQ, чи набраних балів та оцінок, а є здатністю людини визначати і розуміти роль математики у світі, в якому вона живе, висловлювати обґрунтовані математичні думки, мислити математично, формулювати, застосовувати та інтерпретувати математику для розв'язування задач у різноманітних життєвих ситуаціях. Це вміння розуміти числа, логічно міркувати та аналізувати будь-яку інформацію.

Формування поняття математичної грамотності у здобувачів вищої освіти передбачає розвиток таких компонентів:

- розуміння математичних понять і закономірностей;
- уміння застосовувати математичні методи для розв'язування практичних задач;
- здатність аналізувати та інтерпретувати дані;
- використання математичного моделювання для дослідження різних процесів.

Технологічний процес, невпинний розвиток суспільства та цифровізація всіх сфер життя, поява штучного інтелекту показує, що важливу роль у формуванні цих компонентів математичної грамотності відіграють інформаційні технології. Їх активне впровадження в навчальний процес та постійне використання як здобувачами так і педагогами дозволяє не лише підвищити наочність навчального матеріалу, але й створити умови для активної пізнавальної діяльності особистостей.

Взаємна інтеграція математики та інформаційних технологій може реалізовуватися через: використання систем комп'ютерної математики; застосування програм для статистичного аналізу даних; використання цифрових інструментів для візуалізації математичних моделей; виконання проєктних та дослідницьких завдань із використанням програмного забезпечення.

Саме використання інформаційних технологій сприяє більш глибокому розумінню математичних концепцій, урізноманітнює способи навчання та розвиток дослідницьких навичок і формування здатності застосовувати математичні знання у практичній й повсякденній діяльності.

В навчальному процесі саме міждисциплінарна взаємодія математики та інформаційних технологій ефективно сприяє засвоєнню інформації дозволяє проєктувати, відтворювати навчальні ситуації, максимально наближені як до реальних життєвих ситуацій так і професійних задач. Наприклад, студенти можуть виконувати завдання, пов’язані з аналізом великої бази даних, здійснювати математичне моделювання економічних або технічних процесів, розробляти алгоритми та програми для розв’язування прикладних задач тощо.

Наприклад, сьогодні зарубіжні дослідження зосереджені на інтеграції математики у STEM-освіті та міжгалузевих навчальних моделях.

STEM-освіта не просто передбачає викладання окремих науково-технічних дисциплін, але й активно стимулює учнів до розв'язання реальних завдань шляхом застосування міждисциплінарних знань. Наприклад, вивчення фізичних явищ може супроводжуватися розробкою технологічних проєктів, що включають елементи програмування та конструювання. Це сприяє підготовці учнів до роботи у сфері високих технологій, розвитку інженерного мислення та здатності ефективно застосовувати математичні моделі для вирішення складних технічних задач. [8]

Дослідники в області STEM-освіти підкреслюють важливість такого інтегрованого навчання в розвиток цифрових технологій, інформатизації навчального процесу, адже це змінює традиційні підходи до організації навчального змісту, вимагаючи міждисциплінарної співпраці викладачів і нових моделей навчального планування. Використиння мультимедійних та цифрових засобів навчання сприяє міждисциплінарному розумінню природничо-математичних концепцій.[9]

Таким чином, інтеграція математичних дисциплін та інформаційних технологій сприяє формуванню не лише математичної грамотності, але й інших важливих компетентностей, зокрема цифрової, аналітичної та дослідницької.

Як показує практика роль математичної грамотності у професійній компетентності здобувача вищої освіти - майбутнього спеціаліста особливо економічних спеціальностей досить важлива, тому питання її формування та популяризації є актуальним сьогодні.

Тому, саме це вимагає застосування ефективних педагогічних підходів, підготовлених педагогічних кадрів, використання в освітньому процесі модернізованих інтерактивних засобів навчання, міждисциплінарної взаємодії навчальних дисциплін, зокрема вищої математики та інформаційних технологій. Усі ці засоби у сукупності сприяють підвищенню професійної компетенції, розвитку математичних знань, формуванню й підвищенню аналітичного та критичного мислення, здатності до розв'язання реальних ситуацій, задач не лише математичного характеру.

Таким чином, з урахуванням постійної мотивації здобувачів та зростання тенденції вивчення дисциплін вища математика, інформаційні технології та поглиблення своїх знань, методів і підходів до викладання своїх спеціальностей

педагогами (на курсах підвищення кваліфікації та обміну досвідом із іноземними колегами), відбувається підвищення математичної грамотності населення, тому доцільно інтегрувати освітній процес з їхньою майбутньою професійною діяльністю. Це реалізується завдяки поглибленню й зміцненню міждисциплінарних зв'язків між дисциплінами інформаційні технології та вища математика і ефективно сприятиме розвитку математичної грамотності, прагнення здобувачів до самовдосконалення та самоосвіти.

Висновки.

Викладання навчальних дисциплін вища математика та інформаційні технології із врахуванням їх міждисциплінарного зв'язку математичних традиційно характеризується абстрактністю та формалізмом і саме використання набутих знань у реальній діяльності майбутніх спеціалістів у різних сферах шляхом: впровадження математичних теорій в реальних життєвих процесах; формування необхідних практичних компетентностей, підвищення мотивації та зацікавленості студентів до навчання шляхом використання цифрових технологій, програмного забезпечення, моделювання ситуацій з реального життя показує нам роль математики як універсальної мови науки, яка є невід'ємною сьогодні, адже є фундаментом у всіх процесах цифровізації суспільного життя.

Як складова сучасної системи освіти математична грамотність забезпечує здатність людини ефективно використовувати математичні знання як у професійних ситуаціях, так і у житті, навчанні. У контексті підготовки здобувачів вищої освіти математична грамотність розглядається як інтегрована характеристика, що поєднує знання математичних, економічних понять, уміння застосовувати їх та поєднувати з інформаційними засобами навчання для аналізу проблемних ситуацій та навички інтерпретації результатів.

Сьогодні математична грамотність є ключовою компетентністю вищої освіти як для здобувачів так і педагогів, науковців, оскільки формує аналітичне, критичне мислення та практичні навички у здобувачів, підвищує ефективність викладання та впровадження STEM-підходів для викладачів; забезпечує професійну успішність та готовність особистості до різних життєвих ситуацій і сучасного ринку праці майбутніх фахівців та діючих спеціалістів.

Література:

1. Семеріков С. О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні математичних дисциплін. Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. Т. 73, № 5. С. 95–107.

2. Марчук Н. А. Про роль міжпредметних зв’язків в курсі вивчення математичних дисциплін для здобувачів вищої освіти. У: Сучасні тенденції розвитку туризму : матеріали наукового збірника. Кам’янець-Подільський, 2023. С. 139–142. URL: https://kafturyzmu.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/zbirnyk-2.pdf#page=139 (дата звернення: 19.03.2026).

3. Schoenfeld A. Mathematical Problem Solving. Orlando : Academic Press, 1985. 409 p.

4.Дєордіца Т., Толмачов В. Математична грамотність: досвід інтерпретації. Фізико-математична освіта. 2024. Т. 39, № 3. DOI: https://doi.org/10.31110/fmo2024.v39i3-06 (дата звернення: 18.03.2026).

5.Programme for International Student Assessment (PISA). OECD. URL: https://www.oecd.org/en/about/programmes/pisa.html (дата звернення: 19.03.2026).

6. Вакуленко А. М. Роль математичної грамотності для майбутніх фахівців галузі програмної інженерії. SWorldJournal. 2023. № 20, ч. 2. С. 51–56. URL: https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj20-02-016/3641 (дата звернення: 20.03.2026).

7.Дзямко В. Математична грамотність як складова професійної компетентності економіста. Педагогічна Академія: наукові записки. 2025. №20. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.16416094. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1118 (дата звернення: 20.03.2026).

8. Методичні рекомендації щодо впровадження STEM-освіти в навчальний процес. Черкаси : Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників. URL: https://oipopp.ed-sp.net/public/attached_files/metod_mat_zk.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

9. Вишняченко С., Сальник І. Аналіз розвитку STEM-освіти у світі та в Україні. Наукові записки молодих учених. 2024. № 13. URL: https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/2136 (дата звернення: 20.03.2026).

References:

1. Semerikov, S. O. (2019). Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u navchanni matematychnykh dystsyplin [Use of information and communication technologies in teaching mathematical disciplines]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia - Information technology and teaching aids*, 73(5), 95–107. [in Ukrainian].

2. Marchuk, N. A. (2023). Pro rol mizhpredmetnykh zviazkiv v kursi vyvchennia matematychnykh dystsyplin dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity [On the role of interdisciplinary connections in the course of studying mathematical disciplines for higher education students]. *Suchasni tendentsii rozvytku turyzmu - Current trends in tourism development*: Proceedings of the scientific collection. Kamianets-Podilskyi, 139–142. Retrieved from: https://kafturyzmu.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/zbirnyk-2.pdf#page=139 [in Ukrainian].

3. Schoenfeld, A. H. (1985). *Mathematical Problem Solving*. Orlando: Academic Press.

4. Dieorditsa, T., & Tolmachov, V. (2024). Matematychna hramotnist: dosvid interpretatsii [Mathematical literacy: experience of interpretation]. *Fizyko-matematychna osvita - Physics and Mathematics Education*, 39(3). https://doi.org/10.31110/fmo2024.v39i3-06 [in Ukrainian].

5. OECD. Programme for International Student Assessment (PISA). Retrieved from: https://www.oecd.org/en/about/programmes/pisa.html

6. Vakulenko, A. M. (2023). Rol matematychnoi hramotnosti dlia maibutnikh fakhivtsiv haluzi prohramnoi inzhenerii [The role of mathematical literacy for future specialists in software engineering]. *SWorldJournal*, 20(2), 51–56. Retrieved from: https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj20-02-016/3641 [in Ukrainian].

7.Dziamko, V. (2025). Matematychna hramotnist yak skladova profesiinoi kompetentnosti ekonomista [Mathematical literacy as a component of professional competence of an economist]. Pedagogichna Akademia: naukovi zapyski - Pedagogical Academy: Academic Papers, 20 https://doi.org/10.5281/zenodo.16416094 Retrieved from: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1118 [in Ukrainian].

8.Metodychni rekomendatsii shchodo vprovadzhennia STEM-osvity v navchalnyi protses [Methodological recommendations for the implementation of STEM education in the educational process]. Cherkasy: Cherkaskyi oblasnyi instytut pisliadyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv. Retrieved from: https://oipopp.ed-sp.net/public/attached_files/metod_mat_zk.pdf [in Ukrainian].

9.Vyshniachenko, S., & Salnyk, I. (2024). Analiz rozvytku STEM-osvity u sviti ta v Ukraini [Analysis of the development of STEM education in the world and in Ukraine]. Naukovi zapysky molodykh uchenykh - Research papers by young researchers. Retrieved from: https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/2136 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 378.6-021.465:355](477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1517-1528

Мехеда Владислав Дмитрович кандидат юридичних наук, начальник науково-методичного відділу забезпечення якості освітньої діяльності та вищою освіти Військового інституту танкових військ Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», https://orcid.org/0000-0002-2160-3738

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті розглядаються сучасні проблеми та перспективи розвитку системи військової освіти в Україні в умовах реформування сектору безпеки й оборони та орієнтації на стандарти НАТО. Визначено, що військова освіта є важливим елементом підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно виконувати службово-бойові завдання, однак її сучасний стан не повною мірою відповідає актуальним вимогам професійної діяльності військовослужбовців.

Проаналізовано ключові недоліки існуючої системи, серед яких: застарілі підходи до організації освітнього процесу, недостатній рівень практичної підготовки, обмежене впровадження інноваційних та інтерактивних технологій навчання, слабка інтеграція з освітніми системами країн – членів НАТО, а також недостатня увага до розвитку соціально-гуманітарних компетентностей курсантів. Окремо акцентовано увагу на проблемах кадрового забезпечення, рівня підготовки викладачів та організації освітньої практики.

Визначено основні напрями трансформації військової освіти, які передбачають створення багаторівневої системи безперервного професійного розвитку, оновлення змісту освітніх програм, забезпечення взаємосумісності з міжнародними стандартами, впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, а також підвищення ролі практичної підготовки.

Обґрунтовано необхідність реалізації комплексу психолого-педагогічних заходів, спрямованих на формування професійної готовності майбутніх офіцерів, розвиток їхньої мотивації, лідерських якостей і патріотично-громадянських цінностей.

Підкреслено значення інтеграції теоретичної та практичної підготовки, міждисциплінарного підходу та активного використання тренінгових технологій.

Обгрунтовано, що модернізація військової освіти є необхідною умовою підготовки компетентних, мобільних і відповідальних офіцерів, здатних ефективно діяти в сучасних умовах та забезпечувати обороноздатність держави.

Ключові слова: військова освіта, професійна підготовка, освітній процес, якість освіти, заходи з удосконалення вищої військової освіти, майбутні офіцери Збройних Сил України, вищі військові навчальні заклади.

Mekheda Vladislav Candidate of Law, Head of the scientific and methodological department of quality assurance of educational activities and higher education Military Institute of Armored Forces of National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», https://orcid.org/0000-0002-2160-3738

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE QUALITY OF HIGHER MILITARY EDUCATION IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

Abstract. The article examines current problems and prospects for the development of the military education system in Ukraine in the context of reforming the security and defense sector and focusing on NATO standards. It is determined that military education is an important element of training highly qualified specialists capable of effectively performing service and combat tasks, however, its current state does not fully meet the current requirements of the professional activities of military personnel.

The key shortcomings of the existing system are analyzed, including: outdated approaches to organizing the educational process, insufficient level of practical training, limited implementation of innovative and interactive learning technologies, weak integration with the educational systems of NATO member countries, as well as insufficient attention to the development of social and humanitarian competencies of cadets. Special attention is paid to the problems of staffing, the level of teacher training, and the organization of educational practice.

The main directions of transformation of military education are determined, which include the creation of a multi-level system of continuous professional development, updating the content of educational programs, ensuring interoperability with international standards, introducing modern information and communication technologies, as well as increasing the role of practical training.

The need to implement a complex of psychological and pedagogical measures aimed at forming the professional readiness of future officers, developing their motivation, leadership qualities and patriotic and civic values is substantiated. The importance of integrating theoretical and practical training, an interdisciplinary approach and active use of training technologies is emphasized.

It is substantiated that the modernization of military education is a necessary condition for training competent, mobile and responsible officers who are able to act effectively in modern conditions and ensure the defense capability of the state.

Keywords: military education, professional training, educational process, quality of education, measures to improve higher military education, future officers of the Armed Forces of Ukraine, higher military educational institutions.

Постановка проблеми. Якість освіти розглядається як один з індикаторів високої якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди й економічного зростання. Проблема підвищення якості освіти – одна з центральних у сучасній освітній політиці і науці, оскільки вона пов'язана з вирішенням комплексу завдань, спрямованих на розвиток особистості з високими моральними прагненнями та мотивами, її підготовку до ефективного здійснення професійної діяльності. Особливого значення вирішення цього завдання набуває у закладах вищої військової освіти, випускники яких стають захисниками Вітчизни.

Сучасні тенденції у галузі вищої військової освіти свідчать про підвищення вимог до рівня підготовки **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України. Саме тому основною метою вищої військової освіти нині є формування у **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України необхідних професійних компетенцій, які забезпечують ефективність їхньої службово-професійної діяльності, особливо в умовах воєнного стану.

Пріоритетним напрямом сучасної освітньої політики України в умовах військових дій є забезпечення надійного захисту інтересів держави на основі належної боєздатності та боєготовності військових формувань, якісної підготовки військовослужбовців до захисту Батьківщини. Тобто потребує вирішення *проблема* підвищення якості вищої військової освіти, що зумовлює необхідність її модернізації на основі впровадження нових підходів і сучасних технологій в освітній простір вищих військових закладів освіти. Також в умовах масштабних бойових дій актуальною є проблема підготовки не тільки висококваліфікованих військових фахівців, а й **офіцерів**, які орієнтовані на свідоме виконання професійного обов'язку, патріота, командира, наставника.

Мета статті – на основі аналізу освітньої практики у вищих військових навчальних закладах та узагальнення наукових досліджень визначити напрями підвищення якості вищої військової освіти у контексті сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пріоритетні напрями розвитку військової освіти на сучасному етапі державотворення у своїх роботах висвітлювали такі вітчизняні вчені, як Т. Багаліка, А. Зельницький, А. Куруч, М. Нещадим, Ю. Приходько, Е. Сарафанюк, О. Торічний, М. Ясипчук та ін.

Різні аспекти підготовки фахівців для Збройних Сил України представлені вагомим доробком фахівців з військової педагогіки, службово-бойової діяльності військовослужбовців вивчали такі дослідники, як: В. Васищев, А. Зельницький, С. Іщенко та ін.

Значний внесок до розробки теорії і практики професійної освіти фахівців для Збройних Сил України внесли такі вчені А. Галімов, М. Дement, О. Марченко, В. Мірошніченко, О. Торічний, К. Тушко, В. Ягупов та ін.

Дослідниками розроблені різні аспекти особистісно орієнтованої освіти, проблеми створення педагогічних умов для цілісного прояву і розвитку особистісних якостей і здібностей курсантів, необхідних їм для успішної

професійної діяльності. Проте, проблема підвищення якості вищої військової освіти в нових соціально-економічних і правових умовах розвитку суспільства залишається недостатньо дослідженою.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Військова освіта є видом спеціалізованої освіти і спрямовується на здобуття компетентностей у сфері професійної військової діяльності під час навчання у безперервному інтегрованому освітньому процесі для досягнення відповідних рівнів і ступенів освіти та/або рівнів військової освіти.

У Концепції трансформації системи військової освіти [1] підкреслюється, що наявна система військової освіти не повною мірою забезпечує безперервний професійний розвиток військових фахівців упродовж військової кар'єри, набуття ними нових компетентностей, які дають змогу належно виконувати завдання оборонного планування, сумісного застосування Збройних Сил та інших складових сил оборони, здійснювати спільні дії у складі об'єднаних органів військового управління, у тому числі разом з відповідними структурами держав - членів НАТО.

Як свідчить аналіз сучасної освітньої практики, основними причинами виникнення зазначеної проблеми є:

– використання застарілих підходів та принципів під час формування структури та змісту військової освіти, недосконалий процес прогнозування її розвитку;

– відсутність ефективної багаторівневої системи професійної військової освіти, що забезпечує набуття фахових компетентностей для виконання службових (бойових) функцій відповідно до стандартів НАТО та досвіду ведення бойових дій Збройними Силами та іншими складовими силами оборони у зв'язку із збройною агресією російської федерації;

– відсутність взаємосумісності структури військової освіти в складових силах оборони із структурами та організацією військової освіти держав - членів НАТО;

– відсутність міжвідомчої координації під час підготовки військових фахівців у складових сил оборони, централізованої підготовки офіцерського складу оперативного та стратегічного рівня військової освіти;

– неповна відповідність змісту військової освіти сучасному досвіду бойової та оперативної підготовки військ (сил), їх застосуванню у війнах, локальних конфліктах, антитерористичних і міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки стандартам держав - членів НАТО;

– неінтегрованість системи військової освіти із системою управління кар'єрою;

– повільне впровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних, інтерактивних, особистісно-орієнтованих освітніх технологій і технологій дистанційного навчання, зокрема в рамках виконання Програми НАТО «Удосконалення військової освіти» (DEEP);

– недостатній рівень підготовки науково-педагогічних (педагогічних) працівників та інструкторів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, закладів фахової передвищої військової освіти та навчальних частин (центрів) для викладання за освітніми програмами відповідно до потреб інтеграції в НАТО;

– недосконаліть організаційно-штатної структури військових навчальних закладів, навчальних частин (центрів) та її невідповідність динаміці розвитку Збройних Сил та інших складових сил оборони;

– недосконала система вивчення іноземних мов військовослужбовцями, що не забезпечує достатній рівень володіння іноземними мовами для ефективної участі в заходах міжнародного оборонного співробітництва, міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, впровадження стандартів та процедур НАТО;

– недієва система відповідальності стейкхолдерів, військових навчальних закладів за якість підготовки військових фахівців, реалізацію законодавчо закріплених вимог щодо внутрішнього та зовнішнього забезпечення і гарантування якості освіти та освітньої діяльності;

– недостатнє забезпечення освітнього процесу новими, сучасними зразками озброєння і військової техніки, тренажерами, навчально-тренувальними системами, комплексами, лабораторіями, центрами моделювання тощо;

– недостатній рівень співпраці між українськими військовими навчальними закладами та військовими навчальними закладами держав - членів НАТО [2; 3].

Трансформація системи військової освіти передбачає професіоналізацію Збройних Сил та інших складових сил оборони, що забезпечує підготовку військових фахівців на основі їх безперервного професійного розвитку, враховує загальні тенденції розвитку системи національної та міжнародної безпеки, зміни принципів та способів ведення збройної боротьби, нові вимоги до якості військової освіти, формування доброчесності на основі стандартів НАТО [2].

Концепцією трансформації системи військової освіти [1] визначено напрями трансформації системи військової освіти щодо забезпечення безперервного освітнього та професійного розвитку військових фахівців упродовж військової кар'єри (службової діяльності) для набуття оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей Міністерством оборони України, Збройними Силами, іншими складовими сил оборони в інтересах виконання завдань оборонного планування, застосування Збройних Сил та інших складових сил оборони, спільних дій у складі об'єднаних органів військового управління, а також їх взаємосумісності з відповідними структурами держав - членів НАТО.

У Концепції трансформації системи військової освіти визначено основні завдання трансформації системи військової освіти:

– створення багаторівневої системи професійної військової освіти відповідно до стандартів НАТО, кращих вітчизняних та закордонних практик, власного досвіду ведення бойових дій;

– досягнення взаємосумісності структури професійної військової освіти для підготовки військових фахівців Збройних Сил та інших складових сил оборони з відповідними структурами держав - членів НАТО;

– забезпечення та організація спільної централізованої підготовки офіцерського складу оперативного та стратегічного рівня Збройних Сил та інших складових сил оборони, постійне оновлення змісту військової освіти з метою набуття військовими фахівцями нових компетентностей з підготовки і застосування військ (сил) у складі об'єднаних сил, здійснення заходів оборонного планування, операційної сумісності на основі методики підготовки, принципів і стандартів, прийнятих у збройних силах держав - членів НАТО, кращих національних традицій та досвіду ведення бойових дій у зв'язку із збройною агресією російської федерації;

– розроблення та імплементація в освітній процес військових навчальних закладів, які здійснюють підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони, оновлених освітніх програм, спрямованих на формування нового стилю військового лідерства, доброчесності, підвищення рівня практичної підготовки та готовності до професійної діяльності з урахуванням потреб інтеграції в НАТО та власного досвіду ведення бойових дій Збройними Силами та іншими складовими сил оборони;

– забезпечення реалізації принципу «Освіта продовж усієї військової кар'єри»;

– прискорення процесу впровадження сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних технологій і технологій дистанційного навчання;

– забезпечення оптимізації та уніфікації організаційно-штатної структури військових навчальних закладів та їх чисельності;

– приведення рівня підготовленості науково-педагогічних (педагогічних) працівників, інструкторського складу у відповідність з метою та змістом професійної військової освіти;

– забезпечення достатнього рівня знань іноземних мов військовослужбовцями складових сил оборони в обсязі, необхідному для впровадження політик і стандартів НАТО в діяльність усіх ланок органів військового управління та ефективної участі у заходах міжнародного оборонного співробітництва, міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки та навчання за кордоном;

– забезпечення якості військової освіти, впровадження відповідальності стейкхолдерів за провадження освітньої діяльності, реалізація законодавчо закріплених вимог щодо забезпечення і гарантування якості освіти, впровадження інституційного аудиту професійної військової освіти;

– організація освітнього процесу з використанням нових, сучасних зразків озброєння і військової техніки, тренажерів, навчально-тренувальних систем,

комплексів, лабораторій, центрів моделювання та ефективного використання наявних ресурсів військових навчальних закладів, які здійснюють підготовку військових фахівців для Збройних Сил та інших складових сил оборони;

– розширення партнерської співпраці між українськими військовими навчальними закладами та військовими навчальними закладами держав - членів НАТО та Європейського Союзу [1].

Отже, відновлення та збереження територіальної цілісності держави, її європейський та євроатлантичний курс, підтвердження європейської ідентичності Українського народу визначають пріоритети розвитку в Збройних Сил України та нові вимоги до підготовки **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України.

Відповідно до Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти (Наказ Міноборони України від **15.02.2024 № 120)** військово-професійні компетентності військового фахівця відповідного рівня військової освіти формуються у процесі опанування освітньої програми курсу професійної військової освіти, освітніх компонент військово-професійного спрямування, курсу та програми професійної військової підготовки. Так, після засвоєння ОПП майбутній офіцер Збройних Сил України повинен поєднувати широку фундаментальну, наукову і практичну підготовку, досконало володіти своєю спеціальністю, бути здатним до швидкого освоєння нових напрямків професійної діяльності, безперервно поповнювати свої знання, професійно і компетентно вирішувати професійні завдання, вільно володіти професійною термінологією, мати розвинуте відчуття професійної гідності та соціальної відповідальності, а також відчувати потребу в постійній самоосвіті і професійному удосконаленні [2; 4].

Сьогодення вищої освіти в Україні характеризується наближенням вітчизняних стандартів підготовки фахівців до вимог, встановлених у державах-учасницях Європейського Союзу. У таких процесах дещо осторонь перебувають вищі навчальні заклади, в яких здійснюється підготовка військових фахівців. Це зумовлено, насамперед, специфічними умовами навчання в таких закладах, що ускладнює їх реформування у загальному руслі відповідних процесів.

Відомчі заклади вищої освіти, що підпорядковуються не тільки Міністерству освіти і науки, а й Міністерству оборони України, мають певні особливості у порівнянні з іншими закладами вищої освіти. Ось чому новий Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII передбачив окрему категорію ВНЗ, які номінуються як вищі навчальні заклади із специфічними умовами навчання. Подібна специфіка виявляється і у цільовому відборі абітурієнтів на навчання, особливих вимогах до них, і в особливому режимі здійснення навчання (зокрема, поєднання освітнього процесу із несенням служби, інших заходів; дотриманні режиму таємності), і у спектрі галузей знань

і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців для Збройних Сил України.

Як зазначають дослідники (О. Торічний [5], О. Черкашин [6]) сучасна освітня практика підготовки військових офіцерів у ВВНЗ свідчить, що: має місце тенденція до посилення професіоналізації і забезпечення спеціалізації у підготовці фахівців, що призводить до дроблення дисциплін та збільшення їх кількості; постійно збільшується обсяг інформації з певної навчальної дисципліни, який повинен бути засвоєний курсантом, що унеможливлює її глибоке вивчення та всебічний розгляд; спостерігається «домінування» навчальних дисциплін одного спрямування (наприклад, військово-правових) за рахунок зменшення обсягу викладання і кількості навчальних дисциплін іншого спрямування (соціальних, гуманітарних та ін.), не зважаючи на їх важливу (іноді – обов'язкову) роль у підготовці офіцерів.

А. Куруч аналізуючи реформування вищої військової освіти в Україні на засадах компетентнісної парадигми, зауважує, що це є складною педагогічною проблемою. Дослідниця констатує, що у сучасних умовах у ВВНЗ:

– збільшується розрив між рівнем підготовки курсантів ВВНЗ і сучасними вимогами до їх професійної діяльності в війську, що вимагає кардинальної перебудови системи підготовки військових фахівців, яку можна створити лише за умови подолання протиріччя між наявними можливостями освітньої системи закладу освіти і динамічно зростаючими вимогами до рівня професійної компетентності майбутніх офіцерів;

– навчання має певною мірою стихійний характер, освітні програми досить загальні й передбачають постійне зростання навчального матеріалу, (тобто освітні програми не відповідають термінам навчання);

– має місце тенденція «ущільнення» знань, а деякі дисципліни, які викладаються під час загальної підготовки курсантам, вже не є актуальними;

– недостатнім є використання активних та інноваційних методів навчання, які дозволяють курсантам за більш короткий термін оволодіти необхідними уміннями і навичками, сформувати у них професійно значущі якості;

– «старіння» науково-педагогічного складу, що потребує більш активного залучення молодих фахівців, особливо з військовим досвідом, до викладацької діяльності у вищих військових навчальних закладах [7].

Проаналізувавши існуючий стан підготовки військових офіцерів в межах закладів вищої військової освіти М. Ясипчук [3] вважає, що крім існування позитивних тенденцій інноваційного розвитку освітньої діяльності існує певна низка проблемних питань. Як вказує вчений основними проблемами підготовки військових офіцерів є:

– освітній процес переобтяжений нормативно-теоретичним навчанням;

– недостатність практичної складової у проведенні аудиторних занять;

– недостатньо уваги приділяється соціально-гуманітарній підготовці курсантів;

– недостатній рівень використання інтерактивних методів навчання у процесі викладання фахових дисциплін;

– недостатність практичного досвіду викладачів;

– недостатній рівень організації процесу проходження курсантами навчальної практики та стажування через неузгодженість вимог закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання та військових підрозділів під час інструктажу курсантів;

– недостатність контролю процесу проходження курсантами навчальної практики;

– дещо формалізований підхід при оцінюванні процесу навчальної практики тобто нечітка структура вимог, за якими слід оцінювати роботу курсанта на практиці [3].

О. Черкашин підкреслює, що формування фахових компетенцій та професійної готовності майбутніх офіцерів у процесі фахової підготовки відбувається у процесі засвоєння ними певного суспільного досвіду, знань, вмінь та навичок на спеціально організованих заняттях. Тому, на перконання вченого, цілеспрямований навчально-виховний вплив, метою якого є формування особистості офіцера, досягне найбільшого ефекту за умови дотримання відповідних методологічних принципів, а саме: 1) гуманізація процесу підготовки; 2) спрямованість на захист держави і особистості; 3) розгляд професійної готовності майбутніх офіцерів як системного утворення особистості та результату навчально-виховного впливу; 4) неперервність формування професійної готовності майбутніх офіцерів у процесі фахової підготовки; 5) максимальна узгодженість форм і методів підготовки до професійної діяльності [6].

Необхідно підкреслити, що науковцями до цього часу не запропоновано одностайно універсального підходу щодо визначення методології здійснення професійної підготовки **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України у вищих військових навчальних закладах та формування в них готовності до майбутньої професійної діяльності.

О. Торічний [5], М. Ясипчук [3] та ін. підкреслюють, що складні і суперечливі процеси підготовки фахівців для Збройних Сил України, нові вимоги, що пред'являються до навчання, виховання, розвитку і психологічної підготовки військовослужбовців, обумовлюють постійну потребу безперервного вдосконалення військово-педагогічного процесу.

Дослідники зауважують, що для підвищення ефективності і якості військово-педагогічного процесу необхідна його інтенсифікація та оптимізація. Інтенсифікація військово-педагогічного процесу полягає в діях офіцерського складу щодо вдосконалення даного процесу шляхом поєднання традиційних та інноваційних підходів, технологій навчання, виховання, підготовки і впровадження нових технологічних і технічних засобів. Оптимізація військово-педагогічного процесу передбачає вибір форм, методів, способів, засобів навчання, виховання, підготовки та організації, які в даний момент забезпечують

максимально можливу ефективність навчально-виховної діяльності при раціональних витратах часу і зусиль військовослужбовців.

О. Торічний [5], М. Ясипчук [3] та ін. зазначають, що реалії сьогодення висувають нові вимоги до підготовки майбутніх офіцерів. Дослідники пропонують для підвищення ефективності фахової освіти майбутніх офіцерів здійснювати комплексну підготовку шляхом реалізації таких заходів:

– розвиток та формування професійних умінь через послідовне поєднання теоретичної, практичної та самостійної складових підготовки;

– наповнення текстів лекційних, семінарських та практичних занять реальними практичними прикладами та презентаціями;

– проведення всіх видів навчальних занять із широким використанням мультимедійних та інтерактивних засобів навчання;

– доповнення методичних матеріалів для проведення навчальних занять конкретним переліком професійних знань, умінь майбутніх офіцерів;

– посилення міждисциплінарних зв’язків між освітніми компонентами професійної підготовки;

– збільшення кількості академічних годин на практичні та семінарські навчальні заняття з психолого-педагогічних дисциплін;

– використання інноваційних педагогічних технологій (тренінгові заняття, практикуми, майстер-класи, спеціальні навчання);

– використання коучингових технологій у навчанні (самостійна робота та творчі завдання на практичних та семінарських заняттях);

– застосування різних форм проведення семінарських та практичних занять на ключові теми курсів: пошуковий семінар (семінар-дослідження), семінар-«круглий стіл», наукові семінари, семінари з використанням ігрових ситуацій та ситуативних завдань;

– використання різних форм виконання самостійної роботи, що залежить від специфіки навчальної дисципліни;

– оптимізація процесу контролю проходження військових практик та стажування із залученням викладачів спеціалізованих кафедр;

– при оцінюванні результатів проходження курсантами військових практик та стажування здійснення перевірки не лише рівня отриманих курсантами знань, але й рівня вмінь та здатності застосовувати ці знання на практиці.

За результатами вивчення вітчизняного досвіду підготовки **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України в освітньому процесі вищих військових навчальних закладів можна стверджувати, що вона потребує вдосконалення.

Узагальнюючи проведені дослідження, для підвищення якості вищої військової освіти та ефективності процесу підготовки **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України до професійної діяльності, на нашу думку, у процесі їхньої фахової підготовки доцільно реалізовувати такий *комплекс психолого-педагогічних заходів:*

– приведення рівня підготовленості науково-педагогічних (педагогічних) працівників, інструкторського складу у відповідність до мети та змісту професійної військової освіти з урахуванням сучасних потреб і викликів;

– забезпечення належних умов для розвитку позитивної професійної мотивації та патріотично-громадянських цінностей курсантів шляхом оптимізації освітньо-професійного середовища ВВНЗ;

– розроблення та впровадження в освітній процес військових навчальних закладів, оновлених освітніх програм спрямованих на розвиток і формування професійної компетентності та готовності **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України до професійної діяльності;

– розширення та оновлення змісту навчальних дисциплін шляхом включення елементів патріотично-громадянської освіти до робочих навчальних програм дисциплін циклів загальної та професійної підготовки;

– використання тренінгових і інтерактивних технологій в процесі професійної підготовки **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України;

– організація освітнього процесу з використанням нових, сучасних зразків озброєння і військової техніки, тренажерів, навчально-тренувальних систем, комплексів, лабораторій, центрів моделювання;

– розробка і використання цільових тренінгових програм для формування готовності **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України до професійної діяльності;

– формування досвіду рефлексивного аналізу власної патріотично-громадянської діяльності; забезпечення суб'єктної патріотично-громадянської позиції курсантів в освітньому процесі;

– забезпечення практичної та військово-прикладної спрямованості у викладанні всіх дисциплін у ВВНЗ;

– підвищення якості організації та контролю самостійної роботи курсантів;

– формування готовності **курсантів** до професійної діяльності на всіх етапах професійної підготовки шляхом надання їй міждисциплінарного, комплексного характеру;

– розширення партнерської співпраці між українськими військовими навчальними закладами та військовими навчальними закладами держав – членів НАТО та Європейського Союзу.

Висновок. Підвищення ефективності підготовки майбутніх офіцерів можливе за умови комплексного впровадження психолого-педагогічних заходів, що охоплюють модернізацію змісту освіти, розвиток професійної мотивації, посилення практичної складової, інтеграцію патріотично-громадянського виховання, використання тренінгових та інтерактивних методів, а також забезпечення міждисциплінарного підходу.

Отже, якісна модернізація військової освіти є необхідною умовою формування професійно компетентного, відповідального та мобільного офіцера,

здатного ефективно діяти в умовах сучасних викликів і забезпечувати обороноздатність держави.

Перспективним напрямком подальшого дослідження є обґрунтування педагогічних умов формування готовності **майбутніх офіцерів** Збройних Сил України до професійної діяльності у процесі фахової підготовки, що потребує впровадження в систему вищої військової освіти.

Література:

1. Про трансформацію системи військової освіти / Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.1997 № 1410 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 № 1490).

2. Багаліка Т. М. Педагогічні умови ефективного функціонування педагогічної системи професійної підготовки військовослужбовців. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету.* Педагогічні науки. 2015. Вип. 124. С. 121-123.

3. Ясипчук М. К. Військова освіта: проблеми сьогодення. Львів: Тезаурус, 2020. 318 с.

4. Зельницький А. М. Вища військова освіта – проблема гарантування якості. *Вісник Національної академії оборони України*. 2012. № 1(26). С. 23–25.

5. Торічний О. В. Педагогічні основи професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2006. 320 с.

6. Черкашин О.Д. Формування професійної спрямованості майбутніх офіцерів у процесі фахової підготовки : дис.... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2009. 279 с.

7. Куруч А. В. Формування політичної компетентності майбутніх офіцерів у вищих. військових навчальних закладах : автореф. дис. …канд. пед. наук : 13.00.04; Харків,2019. 20 с.

Referens:

1. *Pro transformatsiiu systemy viiskovoi osvity [On the transformation of the military education system]* / Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.12.1997 № 1410 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.12.2022 № 1490) [in Ukrainian].

2. Bahalika, T. M. (2015). *Pedahohichni umovy efektyvnoho funktsionuvannia pedahohichnoi systemy profesiinoi pidhotovky viiskovosluzhbovtsiv [Pedagogical conditions of effective functioning of the pedagogical system of professional training of military personnel].* Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky. (Vyp. 124). (pp. 121-123).

3. Yasypchuk, M. K. (2020). *Viiskova osvita: problemy sohodennia [Military education: current problems].* Lviv: Tezaurus. [in Ukrainian].

4. Zelnytskyi, A. M. (2012). *Vyshcha viiskova osvita – problema harantuvannia yakosti. Visnyk Natsionalnoi akademii oborony Ukrainy [Higher military education is a problem of quality assurance]*. (Vol. 1(26)), (pp. 23–25). [in Ukrainian].

5. Torichnyi, O. V. (2006). Pedahohichni osnovy profesiinoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv-prykorodonnykiv [*Pedagogical foundations of professional training of future border guard officers*]. Khmelnytskyi: Vyd-vo NADPSU. [in Ukrainian].

6. Cherkashyn, O. D. (2009). *Formuvannia profesiinoi spriamovanosti maibutnikh ofitseriv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of the professional orientation of future officers in the process of professional training]* : dys.... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kharkiv. [in Ukrainian].

7. Kuruch, A. V. (2019). *Formuvannia politychnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv u vyshchykh. viiskovykh navchalnykh zakladakh [Formation of political competence of future officers in higher military educational institutions]*:avtoref.dys.…kand. ped. nauk:13.00.04;Kharkiv.[in Ukr].

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

УДК: 378.091.33:81'243

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1529-1538

Мирковіч Інна Леонідівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри германських і східних мов та методики їх навчання, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-4328-3501

Глушко Тетяна Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри германських та східних мов і перекладу, Міжнародний університет, м. Одеса, http://orcid.org/0000-0002-6863-6326

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ОСНОВІ МУЛЬТИМОДАЛЬНОГО ПІДХОДУ

Анотація. В статті представлено проблему формування іншомовної комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів на основі мультимодального підходу. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування і практична реалізація методичних дій, спрямованих на формування цієї компетентності. Для досягнення мети використано методи: аналіз науково-дослідної літератури за темою дослідження, моделювання алгоритму методичних дій щодо формування іншомовної комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей на основі мульти-модального підходу. У статті проаналізовано наявні визначення понять «комунікативна компетентність» і «іншомовна комунікативна компетентність». Надано власне визначення «іншомовної комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей», яка трактується як спроможність до розгорнутої та лінгвістично коректної інтеракції іноземною мовою в галузі освіти, показники якої виходять за межі стандартних навчальних вимог. Важливою характеристикою цієї компетентності є здатність мовця вербалізувати спектр емоцій і почуттів під час активної педагогічної взаємодії у форматах монологу, діалогу чи полілогу. Щодо застосування мультимодального підходу під час навчального процесу, то він дозволяє студенту не просто отримувати текстову інформацію іноземною мовою, а й взаємодіяти з декількома семіотичними системами одночасно (зоровою, слуховою, жестовою), що важливо для формування комунікативної компетентності та вираження емоційної експресії. У контексті практичної підготовки студентів педагогічних спеціальностей передбачається поєднувати традиційні алгоритми із творчо-пошуковими та розвивальними методами, а саме, проєктами, евристичними бесідами, презентаціями, симуляціями, діловими іграми, «перевернутим навчанням».

Під час впровадження перевернутого навчання застосовується: 1) мультимедійний контент, де замість простої теми з підручника студент отримує: відео з інтерактивними паузами; аудіо-доріжки для звикання до іншомовної вимови; інфографіку, що візуалізує граматичні правила; 2) гнучке середовище, де викладач стає не «джерелом знань», а фасилітатором, а студенти розподіляються на спонтанні групи для активної іншомовної комунікації; 3) диференціація навчального контенту.

Ключові слова: іншомовна комунікативна компетентність, мульти-модальний підхід, алгоритм методичних дій, перевернуте навчання, студенти педагогічних спеціальностей.

Mirkovich Inna Ph. D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Western and Oriental Languages and Methods of their Teaching, South-Ukrainian National Pedagogical University named after K.D.Ushynsky, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-4328-3501

Glushko Tatiana Ph. D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of German and Oriental languages and Translation, International University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-6863-6326

FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS MAJORING IN EDUCATIONAL SCIENCES BASED ON A MULTIMODAL APPROACH

Abstract. The article presents the problem of forming foreign language communicative competence of students majoring in educational sciences of higher educational institutions based on a multimodal approach. The purpose of the study is the theoretical substantiation and practical implementation of methodological actions aimed at the formation of this competence. To achieve the purpose, the following methods were used: analysis of scientific and research literature on the topic under study, modeling of the algorithm of methodological actions for the formation of foreign language communicative competence of students majoring in educational sciences based on a multimodal approach. The article analyzes the existing definitions of the concepts of "communicative competence" and "foreign language communicative competence". The definition of "foreign language communicative competence of students of pedagogical specialties" is provided. It is interpreted as the ability to provide comprehensively and linguistically correct interaction in a foreign language in the field of education, the indicators of which go beyond the standard educational requirements. An important characteristic of this competence is the speaker's ability to verbalize the spectrum of emotions and feelings during active pedagogical interaction in the formats of monologue, dialogue or polylogue. As for the use of a multimodal approach during the educational process, it allows the students not only to receive the

textual information in a foreign language, but also to interact with several semiotic systems simultaneously (visual, auditory, gestural), which is important for the formation of communicative competence and the expression of emotional expression. In the context of practical training of students majoring in educational sciences, it is planned to combine traditional algorithms with creative-and-search and development methods, namely, projects, heuristic conversations, presentations, simulations, business games, "flipped classroom". During the implementation of flipped classroom, the following options are used: 1) multimedia content, where instead of a simple topic from the textbook, the student receives: videos with interactive pauses; audio tracks for getting used to foreign language pronunciation; infographics that visualize grammatical rules; 2) a flexible environment where the teacher becomes not a “source of knowledge”, but a facilitator, and students are divided into spontaneous groups for active foreign language communication; 3) differentiation of educational content.

Keywords: foreign language communicative competence, multimodal approach, algorithm of methodological actions, flipped classroom, students majoring in educational sciences.

Постановка проблеми. Сьогодні Євроінтеграційні процеси вимагають від української освіти підготовки конкурентоспроможних професіоналів, які можуть працювати на одному рівні з фахівцями країн ЄС. Головним викликом стає реформування мовної підготовки у вишах, де англійська мова повинна стати засобом фахової комунікації, а не лише академічним предметом. Сучасний випускник має володіти мовою на рівні, достатньому для активного професійного діалогу з іноземними колегами, партнерами, а не лише для опрацювання літератури за фахом.

Реалізація окреслених завдань щодо модернізації мовної освіти вимагає впровадження інноваційних методик, зокрема мультимодального підходу. Його поява в лінгвістиці зумовлена необхідністю враховувати багатовимірність сучасної комунікації.

У контексті викладання іноземних мов цей підхід розглядає спілкування як синергію текстових, візуальних, аудіальних та кінестетичних компонентів. Такий інструментарій дозволяє розвивати всі види мовленнєвої діяльності (читання, письмо, аудіювання, говоріння) комплексно, забезпечуючи при цьому індивідуалізацію навчання. Орієнтація на різні стилі сприйняття підвищує мотивацію здобувачів та робить освітній процес максимально результативним і відповідним вимогам часу, що гарантує якісно новий рівень іншомовної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади становлення комунікативної компетентності в процесі вивчення іноземної мови розкрито в численних наукових працях *вітчизняних і і зарубіжних* дослідників. Так, С. Ніколаєва розробила цілісну концепцію формування іншомовної компетентності, класифікацію вправ та рівнів володіння мовою згідно з

Загальноєвропейськими рекомендаціями. О. Тарнопольський і С. Кабанова досліджували проблему занурення в мовне середовище та контентно-мовне інтегроване навчання. О. Бігич наголошувала на створенні автентичного комунікативного середовища через вправи мовленнєвого характеру, які відображають реальні життєві обставини. Внесок Н. Скляренко у дослідження цієї компетентності орієнтований на розробку технології навчання в співпраці (Cooperative Learning): де комунікативна компетентність розвивається через групову взаємодію, та проєктної методики як засобу активізації самостійної роботи студентів. Г. Барабанова, С. Боднар, О. Вовк, І Мирковіч вивчали когнітивно-комунікативний аспект навчання, де мова вивчається не як набір правил, а як засіб передачі смислів через свідоме сприйняття культури. Б. Фрейзер робив акцент на розумінні контексту та намірах співрозмовника для ведення повноцінної комунікації. П. Бімель і У. Рампійон розробляли стратегії автономного вивчення іноземної мови (Language Learning Strategies) з акцентом на усному мовленні. Б. Хуфайзен досліджувала, як вивчення другої іноземної мови (наприклад, англійської після німецької) відрізняється від вивчення першої іноземної.

Проте питання, пов’язані з формуванням іншомовної комунікативної компетентності студентів з урахуванням мультимодального підходу, ще не набула достатнього науково-методичного обґрунтування в навчальному процесі педагогічних вишів. Хоча сама проблема мультимодальності досить активно висвітлювалася в працях вчених-педагогів: Л. Биркун, Ю. Дзюба, В. Кремень, С. Лебедєва, Л. Макарук, І. Мирковіч, К. Мулик, Н. Оськіна, Е. Стрига, Г. Твердохліб, І. Ущаповська, А. Юмрукуз, J. Gee, L. Fox, G. Kress. S. Loeb, A. Mazur-Palandre, B. Street, E. Taylor, які досліджували соціально-семіотичний та когнітивний аспекти, розглядали дидактико-методичну площину з акцентом на мультимодальні опори (відео, аудіо), які допомагають подолати «мовний бар'єр» та створюють ситуацію реального спілкування, а також виділяли такі елементи, як: модус, семіотичний ресурс, модальну допустимість та інтерсеміотичність у складі мультимодальності [10].

Метою стало теоретичне обґрунтування і практична реалізація методичних дій, спрямованих на формування іншомовної комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей із використанням інструментів мультимодального підходу.

Вирішувалися такі ***завдання:***

1. Уточнити зміст та структуру поняття «іншомовна комунікативна компетентність» стосовно майбутніх фахівців педагогічного профілю.

2. Обґрунтувати потенціал мультимодального підходу як засобу розвитку іншомовних комунікативних навичок у майбутніх фахівців педагогічного профілю.

3. Розробити та апробувати алгоритм впровадження моделі «перевернутого навчання», інтегрованої з мультимодальними інструментами, для

формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців педагогічного профілю.

Для досягнення мети було застосовано комплекс ***методів*** дослідження: *теоретичні*: аналіз та узагальнення науково-педагогічної літератури з обраної проблеми; *емпіричні:* моделювання алгоритму методичних дій для формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців педагогічного профілю на засадах мультимодального підходу.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи професійну підготовку сучасних фахівців педагогічних спеціальностей, зазначимо, що особливої ваги набуває «комунікативна компетентність» здобувачів вищої освіти. Спираючись на визначення Ф. Бацевича, цю категорію можна розглядати як спроможність мовця не лише оперувати готовими мовними конструкціями та засвоювати нові одиниці, а й ефективно використовувати їх у практичній діяльності, передусім під час професійної взаємодії [1, С. 12]. На думку О. Селіванової, зміст цієї компетентності є значно ширшим і полягає в мобілізації знань мови, правил етикету, паралінгвістичних засобів та культурних норм, що в сукупності забезпечує успішну реалізацію комунікативних намірів у відповідних ситуаціях [8, С. 233].

Група дослідників під керівництвом С. Ніколаєвої розглядає іншомовну комунікативну компетентність як сформовану спроможність особистості до ефективної комунікації та досягнення взаєморозуміння з представниками іншомовної культури. Автори наголошують на важливості дотримання лінгвістичних норм і культурних традицій як у безпосередньому контакті, так і в умовах дистанційного (опосередкованого) спілкування [6, С. 36]. Думка О. Вовк співвідноситься з попереднім визначенням, що це комплексне утворення, яке базується на поєднанні мовної підготовки та культурної обізнаності. Авторка підкреслює, що це не просто володіння мовою, а здатність застосовувати її як інструмент для подолання проблемних ситуацій у майбутній професійній сфері [3, С. 190]. Згідно з поглядами С.Боднар, іншомовна комунікативна компетентність постає як комплексна спроможність особистості до продукування логічно завершених та зв'язних висловлювань. Дослідниця наголошує на важливості дотримання не лише мовних норм (граматики, лексики, синтаксису), а й урахування екстралінгвістичних чинників та ситуативного контексту, що забезпечує риторичну ефективність комунікації [2, С. 159].

Для уточнення сутності поняття *іншомовна комунікативна компетентність студентів педагогічних спеціальностей* надамо власне трактування. Ми розглядаємо це поняття як спроможність до розгорнутої та лінгвістично коректної інтеракції іноземною мовою в галузі освіти, показники якої виходять за межі стандартних навчальних вимог.

Важливою характеристикою цієї компетентності є здатність мовця вербалізувати спектр емоцій і почуттів під час активної педагогічної взаємодії у форматах монологу, діалогу чи полілогу.

Для дієвого формування іншомовної комунікативної компетентності студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів передбачаємо використання інструментів мультимодального підходу, який розглядається вченими М. Ткач, Л. Ларіковою як «комунікативний процес, що базується на синергії вербальних, невербальних та кінетичних засобів. Зазначені способи передачі інформації перебувають у постійній взаємодії, де вони можуть дублювати, доповнювати або інтенсифікувати прагматичні функції один одного, забезпечуючи цілісність спілкування» [9]. Р. Майєр зазначає, що мультимодальний підхід забезпечує ефективну трансформацію навчання, адаптуючи процес формування іншомовних комунікативних умінь до сучасних умов [11]. І. Мирковіч, розкриваючи сутність мультимодального підходу в освіті, трактує його як інтеграцію різноманітних каналів комунікації на основі цифрових технологій. Автор наголошує на взаємодії вербальних та невербальних модусів, які підсилюють і взаємодоповнюють один одного, забезпечуючи емоційну виразність висловлювання [7]. Т. Глушко, С. Боднар зазначають, що для студента педагогічних спеціальностей мультимодальний підхід означає вміння не просто «прочитати лекцію», а спроєктувати мультимодальне навчальне середовище [4].

Беручи до уваги наукові напрацювання дослідників щодо визначення сутності мультимодального підходу, вважаємо доцільним залучення ключових положень цього підходу в освітній процес, що становить теоретичну основу та істотне значення для втілення завдань дослідження. Мультимодальний підхід дозволяє студенту не просто отримувати текстову інформацію іноземною мовою, а й взаємодіяти з декількома семіотичними системами одночасно (зоровою, слуховою, жестовою), що вкрай важливо для формування комунікативної компетентності та вираження емоційної експресії в професійному педагогічному спілкуванні.

У контексті практичної підготовки студентів педагогічних спеціальностей рекомендуємо поєднувати формування іншомовної комунікативної компетентності з мультимодальним підходом до навчання. Ефективність такої підготовки зростає завдяки поєднанню традиційних алгоритмів із творчо-пошуковими та розвивальними методами (проєкти, евристичні бесіди, презентації, симуляції, ділові ігри, перевернуте навчання). Це стимулює самостійність студентів у здобутті знань та значно підвищує ефективність засвоєння матеріалу, тому що мультимодальність активує різні ділянки мозку одночасно. І коли студент бачить слово/речення, чує вимову, бачить асоціативну картинку та студіює певну лексичну одиницю чи граматичну структуру, наприклад, в інтерактивній грі, створюється набагато більше нейронних зв'язків, ніж при простому читанні підручника.

Розглянемо один із таких методів у межах навчальної дисципліни «Іноземна мова за професійним спрямування» (педагогічна галузь). Перевернуте навчання (Flipped Classroom) – це педагогічна модель, у якій традиційне уявлення про навчання «перевертається», тобто передбачається винесення етапу

первинного ознайомлення з теоретичним матеріалом на самостійне опрацювання студентами у позааудиторний час (зазвичай за допомогою цифрових ресурсів), а час аудиторних занять витрачається виключно на активну мовленнєву практику, дискусії та розв'язання навчальних проблем, що є основою комунікативної компетентності. У контексті мультимодальності та іншомовної комунікації цей метод є досить потужним, оскільки дозволяє задіяти різні канали сприйняття інформації ще до того, як студент прийде на заняття. Під час впровадження цього методу студенти мають можливість відпрацьовувати комунікативні навички та вміння більш ефективно.

По-перше, включається мультимедійний контент. Замість простої теми з підручника студент отримує набір ресурсів. Це можуть бути: 1) відео з інтерактивними паузами (наприклад, через сервіс Edpuzzle), де потрібно відповісти на питання, щоб дивитися далі; 2) аудіо-доріжки для звикання до вимови; 3) інфографіка, що візуалізує граматичні правила.

По-друге, створюється гнучке середовище**.** Викладач стає не «джерелом знань», а фасилітатором. В аудиторії студенти розподіляються на спонтанні групи для активної іншомовної комунікації. Викладач ходить по аудиторії, приєднуючись до різних груп і допомагаючи проводити інтеракцію студентів більш цілеспрямовано.

По-третє, відбувається диференціація навчального контенту. Викладач заздалегідь оцінює, які теми можна винести на самоопрацювання і тренуватися в них за допомогою інтерактивних відео, а які потребують живого відпрацювання, наприклад, участі всіх студентів групи в дискусії про важливість вищої освіти чи про захист навколишнього середовища. Під час тренування за допомогою інтерактивних відео, подкастів або онлайн-тренажерів, студенти можуть регулювати власний темп навчання, наприклад, ставити відео на паузу або переслуховувати складні фрази багато разів. Зазначимо, що на традиційному занятті вчитель говорить 60-80% часу. На «перевернутому» занятті ролі змінюються, і, в свою чергу, вже студенти говорять 80% часу, практикуючи живу мову. Наголосимо, що на таких заняттях викладач може приділити більше часу тим студентам, які мають труднощі з іншомовною комунікацією. Це відбувається у той час, коли сильніша група працює разом над складним творчим проєктом або іншим комунікативним завданням.

Найбільший виклик цієї методики пов'язаний з мотивацією студентів. Це означає, якщо студенти не переглянуть матеріал вдома, робота в аудиторії втрачає сенс. Тому рекомендується робити домашній контент коротким (до 10-15 хвилин) та захопливим.

Для розвитку іншомовних комунікативних умінь студентів на таких заняттях застосовуються комунікативні стратегії та когнітивні механізми. Процес навчання передбачає трансформацію розрізнених висловлювань у цілісну змістову структуру з акцентом на фахової інформації. Через моделювання комунікативних ситуацій з певної педагогічної спеціальності студенти

вдосконалюють вміння реагувати на репліки співрозмовника та підсумовувати спільні ідеї. Ключовим елементом є впровадження стратегій зворотного зв'язку, наприклад, колективне обговорення мультимедійних презентацій. Це дозволяє змістити фокус із пасивного слухання на активне коментування із залученням вербальних та невербальних модусів, які, взаємодіючи, посилюють комунікативні функції один одного і придають більшої достовірності та природності висловлюванню, що є вкрай необхідним для формування професійної іншомовної комунікативної компетентності майбутнього педагога.

Наведемо приклад заняття за темою «Upbringing Children», яке рекомендується до впровадження в навчальний процес. Ця тема співзвучна всім педагогічним спеціальностям, бо передбачає спілкування на базі особистого досвіду, обговорення культурних відмінностей та етичних дилем і провокує на жваву дискусію.

На першому етапі студенти самостійно досліджують контент теми. Після чого дивляться відео (наприклад, від *The School of Life* або *TED*) про різні стилі виховання: Authoritarian, Authoritative, Permissive та Uninvolved. Нова лексика, яка зустрічається у відео, опрацьовується через інтерактивний додаток (наприклад, Quizlet), який виокремлює для навчання такі лексичні одиниці, як-от: *to pamper (балувати), to ground someone (поставити в куток/заборонити гулять), to instill values (прищеплювати цінності)*. Зазначимо, що до початку загального обговорення **с**туденти мають згадати одну рису свого виховання, яку вони хотіли би передати своїм дітям, і одну, яку вони не передаватимуть. Цю інформацію вони зможуть використовувати під час дискусії в якості прикладів.

На заняття розпочинається колективна робота. Студенти в парах обговорюють такі питання: *Were your parents strict or easy-going? What kind of punishment was in your family*? Це допомагає групі налаштуватися на бесіду за темою та активує вивчену вдома лексику в контексті особистих історій. Після цього студенти розподіляються вже по групах і отримують завдання, що підлягають вирішенню.

Наприклад, 14-річний підліток прийшов додому після комендантської години. Студентам потрібно сформулювати реакцію батьків відповідно до одного зі стилів (наприклад, група 1 – Authoritarian, група 2 – Permissive).

Після групової роботи пропонується загальна дискусія за темою «Nature vs Nurture». Студенти обговорюють питання «*Що більше впливає на дитину: генетика (nature) чи виховання (nurture)?»*. Вчитель виступає лише як модератор, допомагаючи тільки в деяких випадках. Після заняття вчитель надсилає групі загальний список частотних помилок, які він зафіксував під час загальної дискусії.

Наголосимо, що це проходить без персоналізації, щоб кожен студент міг зрозуміти власні помилки та провести самоаналіз. В якості домашньої роботи студенти отримують завдання написати есе «*The perfect parent: Does such a person exist?»*

Підсумовуючи вищевикладене, констатуємо, що формування іншомовної комунікативної компетентності студентів старших курсів педагогічних спеціальностей побудовано на засадах мультимодальності, яка сприяє більш результативному засвоєнню матеріалу через залучення різних сенсорних систем та мультимедійного контенту. Для майбутнього вчителя досвід такої колективної роботи є досить важливим, оскільки він може застосовувати його в подальшій педагогічній практиці. Крім того, педагогічна модель «перевернуте навчання» допомагає застосовувати ефективну комбінацію активної комунікативної практики, самостійної роботи і паралельного використання цифрових ресурсів з їх візуалізацій та звуковим супроводом при роботі з професійними педагогічними кейсами. Все це дозволяє майбутнім фахівцям долати мовні бар'єри та розвивати іншомовні комунікативні навички та вміння.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Академія. 2004. 344с.

2. Боднар С. В. Проблема формування іншомовної дискурсивної компетентності майбутніх економістів. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2016. № 1 (11). С. 158-164.

3. Вовк О. І. Вимоги до вправ для формування комунікативно-когнітивної компетентності майбутніх філологів. *Вісник Черкаського університету: Серія «Педагогічні науки».* 2011. № 209. С. 190-192.

4. Глушко Т. В., Боднар С. В. Реалізація мультимедійних технологій в процесі формування міжкультурної компетентності студентів мовних спеціальностей. *Інноваційна педагогіка.* № 67(1). 2024. С. 249-254.

5. Макарук Л. Л. Мультимодальність сучасної англомовної масмедійної писемної комунікації: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 424 с.

6. *Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика :* підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін./ за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт. 2013.

7. Мирковіч І. Л. Мультимодальний підхід до навчання студентів магістратури гуманітарних спеціальностей англомовних презентацій. *Вісник науки та освіти.* 2025. Вип. 31. С. 1436-1446.

8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К. 2006. 716 с.

9. Ткач М. М., Ларікова Л. А. Мультимодальні методи навчання у фаховій підготовці студентів мистецьких спеціальностей. *Академічні візії.* 2024. Вип. 36. С. 2-9.

10 Kress G., Leeuwen T. Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication. London: Arnold, 2001. 142 p.

11. Mayer R. E. Multimedia learning. Cambridge University Press. 2012. 304 p.

References

1. Batsevych, F. S. (2004). Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]. Kyiv: Akademiya [in Ukrainian].

2. Bodnar, S. V. (2016). Problema formuvannya inshomovnoyi dyskursyvnoyi kompetentnosti maybutnikh ekonomistiv [The problem of forming foreign language discursive competence of future economists]. *Dnipropetrovs'koho universytetu imeni Al'freda Nobelya. Seriya «Pedahohika*

i psykholohiya». – Bulletin of Alfred Nobel University of Dnipropetrovsk. Series "Pedagogy and Psychology". 1 (11), 158-164 [in Ukrainian].

3. Vovk, O. I. (2011). Vymohy do vprav dlya formuvannya komunikatyvno-kohnityvnoyi kompetentnosti maybutnikh filolohiv [Requirements for exercises for the formation of communicative and cognitive competence of future philologists]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu: Seriya «Pedahohichni nauky». – Bulletin of Cherkasy University: Series "Pedagogical Sciences"*. 209, 190-192 [in Ukrainian].

4. Hlushko, T. V., Bodnar, S. V. (2024). Realizatsiya mul′tymediynykh tekhnolohiy v protsesi formuvannya mizhkul′turnoyi kompetentnosti studentiv movnykh spetsial′nostey [Implementation of multimedia technologies in the process of forming intercultural competence of students of language specialties]. *Innovatsiyna pedahohika. – Innovative Pedagogy*. 67(1), 249-254 [in Ukrainian].

5. Makaruk, L. L. (2018). Mul′tymodal′nist′ suchasnoyi anhlomovnoyi masmediynoyi pysemnoyi komunikatsiyi: monohrafiya [Multimodality of modern English-language mass media written communication: monograph]. Luts′k: Vezha-Druk [in Ukrainian].

6. Metodyka navchannya inozemnykh mov i kul′tur: teoriya i praktyka : pidruchnyk dlya stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv (2013) / Bihych O. B., Borysko N. F., Borets′ka H. E. ta in. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].

7. Myrkovich, I. L. (2025). Mul′tymodal′nyy pidkhid do navchannya studentiv mahistratury humanitarnykh spetsial′nostey anhlomovnykh prezentatsiy [Multimodal approach to teaching English-language presentations to master's students in the humanities]. *Visnyk nauky ta osvity. – Bulletin of Science and Education.* 31, 1436-1446 [in Ukrainian].

8. Selivanova, O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediya [Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K. [in Ukrainian].

9. Tkach, M. M., Larikova, L. A. (2024). Mul′tymodal′ni metody navchannya u fakhoviy pidhotovtsi studentiv mystets′kykh spetsial′nostey [Multimodal teaching methods in professional training of students of artistic specialties]. *Akademichni viziyi – Academic Visions, 36*, 2-9 [in Ukrainian].

10. Kress, G., Leeuwen, T. (2001). Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication. London: Arnold, 2001 [in English].

11. Mayer, R. E. (2012). Multimedia learning. Cambridge University Press [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 614.253.4-021.261:616-057:336.546

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1539-1550

Міхєєв Андрій Олександрович кандидат біологічних наук, доцент кафедри мікробіології, вірусології та імунології Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці, https://orcid.org/0000-0003-2163-8866

АНАЛІЗ СХИЛЬНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ 2-ГО КУРСУ НА ВІДПОВІДНІСТЬ ДО МАЙБУТНЬОЇ ОБРАНОЇ ПРОФЕСІЇ

Анотація. Останнім часом проблема професійної придатності перебуває в центрі уваги дослідників. Сьогодні розвиток професійної самоідентифікації майбутніх фахівців вимагає врахування його особистісного розвитку, що тісно пов'язаного з професійним розвитком, наприклад, у процесі навчання фармації, стоматології чи медицини. Процес опанування майбутньої професії студентами різних закладів вищої освіти, розуміння мотивації до обраного фаху набуває особливого сенсу та дозволяє правильно зорієнтуватися з подальшим вибором навчання та можливістю побудови професійної кар'єри. Адже сьогодні від фахівців вимагається не тільки високий рівень фахової компетентності, але й особистісна включеність у професію, установка на постійне самовдосконалення і ціннісне ставлення до неї. Часто при цьому як інструмент використовується самооцінка – процес розуміння самого себе з усвідомленням певних якостей, індивідуальності, думок, слів, вчинків, знань та вмінь, що може впливати на ефективність діяльності людини. Вона формується протягом життя під впливом досвіду та оточення, безпосередньо впливаючи на впевненість, прийняття рішень та якість життя. Адекватна самооцінка є основою психічного здоров'я та гармонійних стосунків.

У статті наведені результати опитування студентів, що навчаються на 2-му курсі за спеціальністями «медицина», «стоматологія», «фармація» та «медична психологія» з метою їх самооцінки схильностей до обраної майбутньої професії. Результати анонімного онлайн опитування з використанням диференційно-діагностичного опитувальника Клімова Є.А. показало, що переважна більшість опитаних студентів чітко орієнтована на роботу з людьми (психотип «людина-людина»), що цілком відповідає їх обраній майбутній професії з бажанням надавати необхідну медичну чи психологічну допомогу. Другою по кількості частина студентів має психотип «людина-природа» (спеціальності «медицина» та стоматологія») і «людина-художній образ» (спеціальності «медична психологія» та «фармація»), що також орієнтована на медико-біологічне спрямування майбутньої професії, зокрема медика, з розвиненою уявою, наполегливістю та терпінням – психолога чи фармацевта. Невелика частина опитаних (<10%) має психотипи, що не мають прямого зв'язку із обраною

професією («людина-техніка» та «людина-знакова система»), проте вони також можуть у майбутньому реалізувати себе в медицині залежно від спеціалізації, наприклад на посаді лікаря-лаборанта чи фармацевта.

Ключові слова: самооцінка, схильності, студенти 2-го курсу, заклади вищої медичної освіти, професійна ідентичність.

Mikheev Andriy Oleksandrovych Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Microbiology, Virology and Immunology, Bucovinian State Medical University, Chernivtsi, https://orcid.org/0000-0003-2163-8866

ANALYSIS OF 2ND-YEAR STUDENTS' APPROPRIATIONS FOR THEIR FUTURE CHOSEN PROFESSION

Abstract. Recently, the problem of professional suitability has been in the focus of researchers. Today, the development of professional self-identification of future specialists requires taking into account their personal development, which is closely related to professional development, for example, in the process of studying pharmacy, dentistry or medicine. The process of mastering a future profession by students of various higher education institutions, understanding the motivation for the chosen specialty acquires special meaning and allows them to correctly navigate the further choice of education and the possibility of building a professional career. After all, today, specialists are required not only to have a high level of professional competence, but also personal involvement in the profession, a focus on constant self-improvement and a value-based attitude towards it. Often, self-assessment is used as a tool - the process of understanding oneself with the awareness of certain qualities, individuality, thoughts, words, actions, knowledge and skills, which can affect the effectiveness of a person’s activities. It is formed throughout life under the influence of experience and environment, directly affecting confidence, decision-making and quality of life. Adequate self-esteem is the basis of mental health and harmonious relationships.

The article presents the results of a survey of 2nd-year students studying in the specialties of «medicine», «dentistry», «pharmacy» and «medical psychology» with the aim of their self-assessment of their inclinations to the chosen future profession. The results of an anonymous online survey using the differential diagnostic questionnaire of Klimov E.A. showed that the vast majority of the surveyed students are clearly oriented towards working with people (psychotype «person-person»), which fully corresponds to their chosen future profession with a desire to provide the necessary medical or psychological assistance. The second largest part of students has the psychotype «man-nature» (specialties «medicine» and «dentistry») and «man-artistic image» (specialties «medical psychology» and «pharmacy»), which is also oriented towards the medical and biological direction of the future profession, in particular a doctor, with developed imagination, perseverance and patience - a psychologist or pharmacist. A small part of the respondents (<10%) has psychotypes

that are not directly related to the chosen profession («man-technician» and «man-sign system»), but they can also realize themselves in medicine in the future depending on the specialization, for example, as a laboratory assistant or pharmacist.

Keywords: self-esteem, inclinations, 2nd year students, higher medical education institutions, professional identity.

Постановка проблеми. Сьогодні розвиток професійної самоідентифікації майбутніх фахівців вимагає врахування його особистісного розвитку, що тісно пов'язаного із професійним розвитком, наприклад, у процесі вивчення фармації, стоматології, медичної психології чи власне медицини [1, 2]. Часто при цьому як інструмент використовується самооцінка – процес розуміння самого себе з усвідомленням певних якостей, індивідуальності, думок, слів, вчинків, знань та вмінь, що може впливати на ефективність діяльності людини. Вона формується протягом життя під впливом досвіду та оточення, безпосередньо впливаючи на впевненість, прийняття рішень та якість життя. Адекватна самооцінка є основою психічного здоров'я та гармонійних стосунків [3]. Одним із засобів підвищення самооцінки є рефлексія – процес самопізнання, аналіз власних думок, емоцій, дій та досвіду, що допомагає краще зрозуміти себе, свої мотиви та реакції. Вона є інструментом для особистісного росту, підвищення ефективності у навчанні (осмислення матеріалу) та професійній діяльності, а також дозволяє критично оцінити ситуацію та вдосконалити майбутні дії [4]. В педагогічній діяльності це процес аналізу викладачами чи здобувачами освіти певного навчального досвіду для підвищення якості навчання та розуміння матеріалу, що засвоюється.

Процеси опанування майбутньої професії студентами різних закладів вищої освіти, розуміння мотивації до обраного фаху набуває особливого сенсу та дозволяє правильно зорієнтуватися з подальшим вибором навчання та можливістю побудови професійнлї кар'єри [5]. Саме самооцінка є динамічним елементом свідомості особистості та приймає участь у саморегуляції її професійної діяльності. Коли молодь починає свідомо опановувати майбутню професію, тоді відбувається перебудова її самосвідомості та самооцінки [6]. У становленні самооцінки беруть участь різні компоненти особистості: це і раніше сформоване ставлення до себе, певні погляди на життя, стосунки між людьми, бажання стати «кимось» у цьому житті, приклади для наслідування тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом проблема професійної придатності перебуває в центрі уваги дослідників [7, 8]. Це є визначальним фактором і визнанням того, що професійна придатність відіграє провідну роль у освітній діяльності. Аналіз останніх досліджень свідчить, що визначення професійної придатності є необхідним для професійної спрямованості, ціннісних орієнтацій, мотивів, потреб та інтересів майбутніх фахівців [9]. Адже сьогодні від студентів ЗВО вимагається не тільки високий рівень фахової компетентності, але й особистісна включеність у професію, установка на постійне самовдосконалення і ціннісне ставлення до неї. Розвиток

професійної спрямованості можна розглядати як важливу складову формування майбутніх спеціалістів, адже вона виступає в якості джерела особистісного зростання та фахового розвитку суб'єкта діяльності [10]. Студенти, які навчаються на спеціальності «медицина» є однією зі складових майбутнього кадрового ресурсу охорони здоров'я України, а тому розуміння особливостей формування їх професійної ідентичності може дати можливість створення сприятливих умов для навчального процесу, мотивації на пізнавальну та професійну діяльність, а також формування необхідних компетентностей [11]. Все це у подальшому призведе до появи висококваліфікованих фахівців медичного профілю та суттєво може зменшити їх відтік [12]. Для покращення ефективності навчання та створення умов для гармонійного саморозвитку студентів медичних закладів вищої освіти важливою є кореляція їх самооцінки з навчальною успішністю. Самооцінка є надзвичайно складним процесом, який пов'язаний із самоусвідомленням здобути необхідні для професійної діяльності знання та уміння, з особистими якостями, усвідомленням того, яких компонентів чи елементів не вистачає, і до чого в кінцевому результаті це привести, слід враховувати її вплив на різні сфери діяльності людини, особливо – навчання та опанування майбутньої професії [13]. Адже для формування особистості з успішною реалізацією у подальшій професійній діяльності необхідне створення цілого комплексу показників, їх оцінка, а за необхідно і певна корекція, що може стати передумовою успішного професійного функціонування та розвитку. Дослідження власних бажань, схильностей до певної професії та самопочуття дозволяють молодій людині правильно обрати конкретну спеціальність, а також своєчасно пере орієнтуватись на інший напрямок діяльності, який максимально сприятиме самореалізації, буде приносити задоволення та високі фахові результати [14].

Професійне становлення майбутніх медичних фахівців ускладнюється суперечливими майбутніми соціальними умовами – низька оплата праці, відсутність житла, труднощі у пошуках роботи тощо. Тому зрозуміло, що актуальним питанням для закладів вищої освіти є не лише сформувати необхідні фахові компетенції студентів, але й навчити їх осмислювати і оцінювати результати свого особистісно-професійного становлення [15]. Ці процеси потребують роботи професійної самооцінки, завдяки якій майбутні фахівці спроможні визначити рівень і продуктивність власного фахового розвитку, будувати та коригувати самоосвітню діяльність. Щоб це реалізувати у вищій медичній школі важливо створити підґрунтя для практичного впровадження системи формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців, у тому числі їх професійної самооцінки [16]. Це особистісне прагнення може стати чинником успішної професійної адаптації фахівця-початківця та сприяти набуттю професіоналізму, самореалізації та постійному самовдосконаленню.

Відповідно, якщо вибір професії був правильний, то це приносить моральне задоволення її здобувачу та високу самооцінку себе в цій майбутній

професії. Водночас це також висока продуктивність у обраній сфері діяльності та висока якість продукції, що є результатом цієї діяльності. Вибір майбутньої професії, зокрема професії лікаря, це збіг інтересів особистості, оточення, суспільства, що дає можливість поєднати особисті і загальні інтереси [17].

Можливості визначення схильностей майбутніх фахівців, зокрема професійних, є важливим і досить цікавим інструментом підтвердження, а іноді і спростування, правильності цього вибору. Для цього існує безліч різних способів, але одним із таких досить зручних інструментів може бути диференційно-діагностичний опитувальник за Є.А. Клімовим [18]. Його призначення – допомогти визначити свої певні схильності до різного роду професійної діяльності шляхом обчислення особистісного психотипу. Останній зумовлений здатністю кожної людини певним чином мати схильності до окремих видів діяльності, які пов'язані з її способом життя, мисленням, навичками, а також підсвідомими намаганням діяти. Використовуючи таку чи іншу методику самооцінювання можна визначати свій особистісний тип та краще зрозуміти свої схильності до певного роду професійної діяльності.

Мета статті – визначення схильностей до обраної професії серед студентів 2-го курсу, що навчаються за спеціальностями «медицина», «стоматологія», «фармація» та «медична психологія».

Матеріали і методи дослідження. Для вивчення схильностей до обраної професії було використано анкетування із використанням диференційно-діагностичного опитувальника Клімова Є.А., адаптуваного під Google Forms, що суттєво спростило саму процедуру отримання даних та гарантувало респондентам конфіденційність. В цілому проведено опитування 58 студентів різних спеціальностей (медицина, медична психологія, стоматологія та фармація) і факультетів БДМУ (медичний, медико-психологічний, медико-фармацевтичний та стоматологічний) віком 19-21 рік, серед яких 13 чоловічої статі (22,41 %) і 45 жіночої (77,59%). Опитування проведене упродовж осіннього та початку весняного семестру 2025-2026 навчального року, за однакових умов, без попередження щодо тестування, анонімно. Отримані результати анкетування було опрацювано статистично та використано для визначення відповідних психотипів.

Виклад основного матеріалу. Як показали отримані нами дані опитування, для більшість студентів спеціальностей «медицина» – 44 студенти (75,86%) та «стоматологія» – 42 студенти (72,42%) на 2-му році навчання притаманна орієнтація на ту майбутню професію, яку вони й обрали свідомо перед вступом – лікаря або лікаря-стоматолога (табл. 1).

Таблиця 1

Психотипи схильностей до обраної професії
студентів 2-го курсу різних спеціальностей

Психотипи	Спеціальності (n=58)			
	медицина	стоматологія	медична психологія	фармація
«людина-людина»	75,86	72,42	65,52	65,52
«людина-природа»	15,53	10,34	8,62	5,17
«людина-художній образ»	5,17	10,34	20,69	20,69
«людина-техніка»	1,72	3,45	3,45	5,17
«людина-знакова система»	1,72	3,45	1,72	3,45

На це вказують результати опитаних студенів цих спеціальностей, відповіді на опитувальнику яких орієнтовані на роботу саме з людьми – психотип «людини-людина» (рис. 1).

У фахівців з даним психотипом провідним «об'єктом» праці є саме людина, відповідно й обирають вони професії, що пов'язані безпосередньо з «людьськими» складовими – лікарі, вчителі, менеджери, психологи тощо.

Адже саме фахівці цих галузей у майбутньому бачать себе у роботі з іншими людьми, у наданні медичної допомоги різного рівня, і вони здатні оволодіти професією медика в цілому.

Цьому сприятиме їх комунікативність з активною взаємодією з різними людьми, і здатність розуміти емоційний стан іншої людини впливаючи на думку чи поведінку, а також ждатність тривалий час працювати з іншими людьми (часто в сфері обслуговування або медицини). Проте для спедставників цього психотипу часто притаманна схильність до емоційного вигорання через інтенсивні контакти.

Тому робота для представників цього психотипу вимагає високої психологічної витривалості, а головні труднощі найчастіше полягають у тому, що сам об'єкт їх праці – інша людина – є активним та непередбачуваним, тому фахівець має бути гнучким та мати високий рівень самоконтролю.

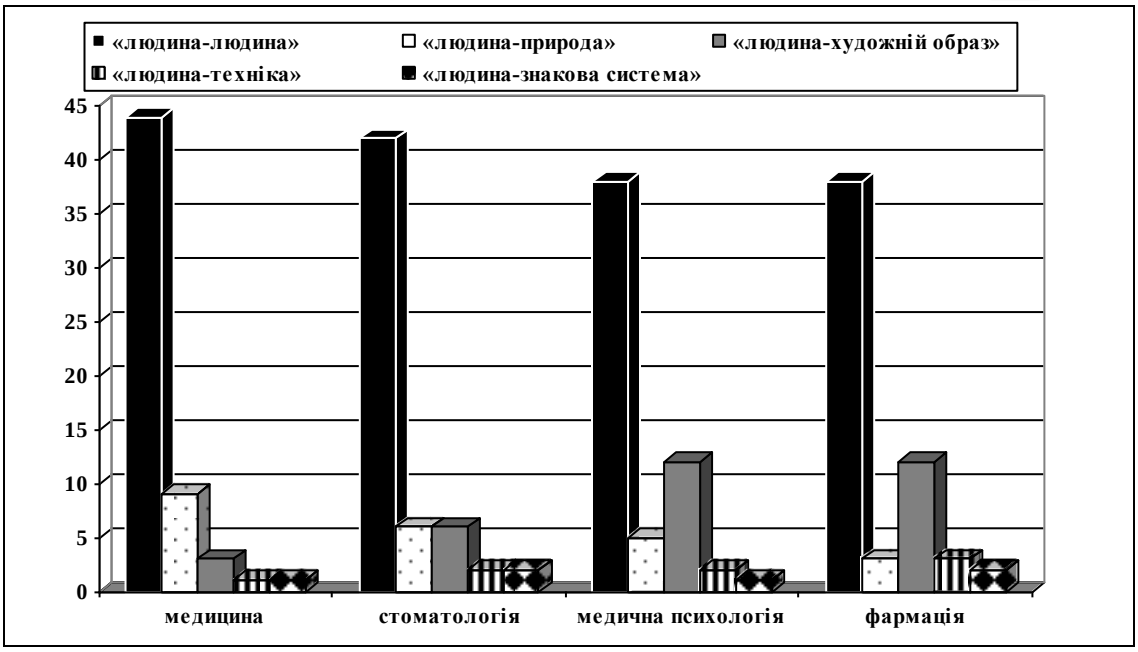

Рис. 1. Розподіл студентів відповідно психотипів (кількість опитаних)

Друге місце по чисельності відповідності психотипу «людина-людина» займають майбутні медичні психологи та фармацевти (по 38 студентів, 65,52%, рис. 1.)

Наступною за чисельністю група студентів – 9 (15,53%) з опитаних студентів спеціальності «медицина» та 6 опитаних (10,34%) спеціальності «стоматологія», які навчаються на 2-му курсі характеризувалася психотипом «людина-природа» (рис. 1). Серед студентів спеціальності «медична психологія» таких опитаних було 5 (8,62%), а «фармація» – 3 (5,17%). Переважним у виборі для цих респондентів будуть притаманні такі професії, як ветеринар, зоотехнік, агроном, лікар-лаборант, лаборант хіміко-бактеріологічного аналізу тощо. Але це також і професії, що безпосередньо пов’язані з медициною або науковими дослідженнями у цій галузі, напрклад фармація та промислова фармація, лабораторна діагностика, клінічна біохімія, біологія тощо. Адже для таких студентів найчастіше підсвідомо притаманна орієнтація на роботу з об’єктами живої природи (рослини, тварини, мікроорганізми) та їх середовище існування. Їм притаманна спостережливість, терплячість, дбайливість, здатність до розуміння складних, мінливих біологічних процесів. Якщо характеризувати тип діяльності, то це зазвичай нестандартна праця, що вимагає ініціативи та самостійності, оскільки живі об’єкти розвиваються за власними законами (хворіють, ростуть, гинуть). Адже природа як така, у тому числі і людина, сприймається не лише як середовище для відпочинку, а як середовище та об’єкт професійної діяльності. Такі молоді люди проявляють ініціативу, дбайливість та далекоглядність і таке спрямування, на нашу думку, принципово не заважатиме оволодіти майбутньої професією медика, проте певною мірою буде спрямоване на неменш «людяні» сторони майбутньої професії (наприклад – фармацевт чи

лікар-лаборант). Важливим є те, що робота для людей цього психотипу часто передбачає нестандартний та нестабільних графік і вимагає їх уваги 24/7. Саме тому такий психотип ідеально підходить тим, хто шукає гармонії з навколишнім світом, хоча і зазнає соціального тиску.

Третьою групою опитаних нами студентів 2-го курсу спеціальності «медицина» на основі анкетування виявили належність до психотипу «людина-художній образ», а це 3 (5,17%) опитанх респондентів (рис. 1). Серед студентів спеціальності «стоматологія» таких опитаних було 6 (10,34%), а «медична психологія» та «фармація» по 12 (20,69%) для обох спеціальностей. Такий психотип підсвідомо буде скеровувати свого «носія» у першу чергу на художні здібності, з відповідними професіями художника, дизайнера, скульптора, музиканта, косметолога чи пластичного хірурга.

Такі майбутні фахівці мають здатність бачити світ нестандартно та створювати нове, мають високу реактивність та розвинене естетичне почуття. Їм більшою мірою характерний «художній» погляд щодо своєї майбутньої професії чи роботи, оскільки для них притаманні добре розвинуті художні здібності, зорове сприйняття, спостережливість та творча уява. Частина таких опитаних студентів дійсно приймає участь у художній самодіяльності, співає, танцює, поєднуючи це все з навчання у медичному «виші» без шкоди для останнього. І частина з них себе власне і бачить у майбутньому фахівцями естетичної медицини (пластична хірургія, косметологія, естетична хірургія чи спрямований синтез та інше).

А майбутні медичні психологи, яких згідно опитуванню >20% мають такі важливі якості, як розвинена уява, яскрава пам’ять, образне мислення, наполегливість та терпіння, що вкрай необхідне при роботі з пацієнтами. І хоча їх робота часто позбавлена чітких стандартів «правильно/неправильно», головним критерієм успіху є оригінальність і емоційний відгук пацієнта. Найчастіше присутній вільний графік роботи, проте величезна самодисципліна допомагає творчому процесу навіть без можливості планування.

Окремо слід зазначити, що серед опитаних нами студентів спеціальностей «медицина» практично однакова кількість має психотипи «людина-техніка» та «людина-знакова система» (по 1,72% опитаних відповідно, рис. 1).

Серед студентів спеціальності «стоматологія» на 2-му курсі навчання такі психотипи притаманні для 2 (3,45%) серед опитаних студентів відповідно; серед студентів спеціальності «медична психологія» – 2 (3,45%) і 1 (1,72%), а спеціальності «фармація» – по 3 (5,17%) та 2 (3,45%) студенти. Для осіб із психотипом «людина-техніка» часто притаманний суто «технічний» або «технологічний» варіант майбутньої професії, адже вони добре можуть розбиратися в певних «механічних» тонкощах медичного фаху: це може бути лікар-лаборант, ренгенолог, спеціаліст з медичного обладнання тощо. Їм притаманний високий рівень розвитку наочно-образного та просторового мислення, здатність уявляти технічні об’єкти чи медичні технології та їх взаємодію. Головною особливістю

праці для представників цього психотипу є матеріальний і конкретний результат, це завжди передбачувана діяльність, часом без лишніх емоцій.

Фахівці із проявленим психотипом «людина-знакова система» мають увагу до деталей, точність у робот, переважно схильні до обчислень, охоче займаються програмуванням, з гарною пам'ятю та логічним мисленням і цілком можуть займатися біотехнологією, бактеріологією та вірусологією, медичною статистикою, менеджментом чи працювати на фармацевтичному виробництві. Для представників такого психотипу робота – це постійне перебування у світі символів, алгоритмів чи формул, а результат праці часто існує лише на екрані монітора чи на папері. Це буде ідеальне рішення для того, хто любить та цінує порядок, бачить чітко результати та мету з мінімумом емоційних чи непередбачуваних чинників.

В цілому, практично для всіх виявлених нами психотипів серед опитаних студентів 2-го курсу, що навчаються на спеціальності «медицина», «стоматологія», «медична психологія» та «фармація» виявлено підсвідомі здібності для оволодіння майбутньою професією – лікаря, лікаря-стоматолога, медичного психолога чи фармацевта/промислового фармацевта. Звичайно ж виявлені підсвідомі здібності не завжди відповідають обраному майбутньому фаху, проте їх чітке та цілеспрямоване поєднання із набутими знаннями, практичними навичками, вміннями та розумінням, на нашу думку, лише посилять фахові компетенції майбутніх лікарів. Адже фахівець будь-якої медичної галузі має бути особистістю всебічно обдарованою, багатогранною, талановитою та освіченою.

Висновки. Таким чином, проведене нами опитування студентів, які навчаються на 2-му курсі за спеціальністю «медицина» з метою їх самооцінки схильностей до обраної майбутньої професії показало, що переважна більшість орієнтована на роботу з людьми і має психотип «людина-людина». Обрана ними майбутня професія цілком відповідає їх схильності до роботи з людьми, бажанні надавати необхідну допомогу, у т.ч. і медичну. Друга по кількості частина опитаних студентів має психотип «людина-природа» і «людина-художній образ», що також більшою мірою притаманна та цілком «підходить» до обраної майбутньої професії медика. Лише невелика частина опитаних (<10%) має психотипи, які не пов'язані безпосередньо із обраною медичною професією – «людина-техніка» та «людина-знакова система». Проте, на нашу думку, і вони цілком можуть у майбутньому реалізувати себе в медицині, фармації чи психології.

Практичні рекомендації і застосування отриманих даних.

Самооцінка схильностей до майбутньої професії є досить якісним інструментом для це аналізу власних інтересів, здібностей та особистісних якостей для вибору майбутнього фаху. Успішне самовизначення з об'єктивним оцінюванням власних навичок, умінь, знань та відповідності вимогам професії дозволяє як абітурієнтам, так студентам початкових курсів краще

зоорієнтуватися у своєму виборі чи його правильності, а не лише у залежності від престижності майбутньої професії. Зокрема це стосується і майбутніх фахівців, що здобувають медичні спеціальності.

Виявлені шляхом опитування з використанням диференційно-діагностичного опитувальника Клімова Є.А. підсвідомі здібності не завжди відповідають обраному майбутньому фаху, проте їх чітке та цілеспрямоване поєднання із набутими знаннями, практичними навичками, вміннями та розумінням, на нашу думку, лише посилять фахові компетенції майбутніх спеціалістів, зокрема і лікарів.

Окрмі того, дані опитування корисно застосовувати для майбутніх абітурієнтів ЗВО – учнів 10-11 класів, що навчаються у профільних ліцеях та коледжах з метою кращого розуміння їх майбутнього вибору на основі певних підсвідомих схильностей.

Література:

1. Al-Qudah, R., Barakat, M., Omar, A., Aladwani, M., Al-Qudah, N., & Al-Najjar, M. (2026). Learning Microbiology in Pharmacy Education: Students' Perceptions, Satisfaction, and Challenges: A Mixed-Methods Study. https://doi.org/10.2139/ssrn.6408368

2. Liu, C., He, P., & Zhao, W. (2025). Evolution and reform of Medical Microbiology education in New Medical Science era. Global Medical Education, 2(1), 259–268. https://doi.org/10.1515/gme-2025-0018

3. Zheng, B., He, Q., & Lei, J. (2024). Informing factors and outcomes of self-assessment practices in medical education: a systematic review. Annals of Medicine, 56(1). https://doi.org/10.1080/07853890.2024.2421441

4. Heydari, S., & Beigzadeh, A. (2024). Medical students' perspectives of reflection for their professional development. BMC Medical Education, 24(1). https://doi.org/10.1186/s12909-024-06401-2

5. Findyartini, A., Greviana, N., Felaza, E., Faruqi, M., Zahratul Afifah, T., & Auliya Firdausy, M. (2022). Professional identity formation of medical students: A mixed-methods study in a hierarchical and collectivist culture. BMC Medical Education, 22(1). https://doi.org/10.1186/s12909-022-03393-9

6. Діда, Г. (2023). Професійний саморозвиток особистості студента медичного коледжу: мотиваційно-цінісний компонент. Education. Innovation. Practice, 11(5), 13–17. https://doi.org/10.31110/2616-650x-vol11i5-002

7. Осадча, М., Гребеник, А., & Сосненко, О. (2022). Професійна придатність як сутнісна характеристика майбутнього фахівця. Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення: матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф (25-26 серпня 2022 року в режимі онлайн), 291-294.

8. Кохановська, О. В., & Кузьменко, Ю. В. (2024). Професійна компетентність майбутніх фахівців медичної галузі як педагогічна проблема. Педагогічний альманах, 56, 51–56. https://doi.org/10.37915/pa.vi56.571

9. Стеценко, А. І., & Квашенко, О. М. (2024). Особливості професійного самовизначення особистості. Слобожанський Науковий Вісник. Серія: Психологія, 2, 67–71. https://doi.org/10.32782/psyspu/2024.2.13

10. Peroš, A., Bralić, N., & Buljan, I. (2025). Personality traits and medical specialty preference among medical students and graduates: a scoping review. Croatian Medical Journal, 66(5), 321–333. https://doi.org/10.3325/cmj.2025.66.321

11. Москвяк, Н. В. Визначення професійного типу особистості та нервово-психічного стану студентів-медиків. Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєної реабілітації: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 жовтня 2023 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів: ЛДУВС, 2023, 210-213.

12. Tobiaszewska, M., Koweszko, T., Jurek, J., Mikołap, K., Gierus, J., Mikulski, J., & Waszkiewicz, N. (2024). Personality Types of Medical Students in Terms of Their Choice of Medical Specialty: Cross-Sectional Study. Interactive Journal of Medical Research, 13, e60223. https://doi.org/10.2196/60223

13. Findyartini, A., Greviana, N., Felaza, E., Faruqi, M., Zahratul Afifah, T., & Auliya Firdausy, M. (2022). Professional identity formation of medical students: A mixed-methods study in a hierarchical and collectivist culture. BMC Medical Education, 22(1). https://doi.org/10.1186/s12909-022-03393-9

14. Sultan, S., Labban, O. M., Hamawi, A. M., Alnajrani, A. K., Tawfik, A. M., Felemban, M. H., Bokhari, E. A., & Aziz, N. (2023). Relationship of big five personality traits and future specialty preference among undergraduate medical students: a cross-sectional study. The Egyptian Journal of Neurology, Psychiatry and Neurosurgery, 59(1). https://doi.org/10.1186/s41983-023-00699-3

15. Liu, M., Cai, J., Chen, H., & Shi, L. (2022). Association of Personality Traits with Life and Work of Medical Students: An Integrative Review. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(19), 12376. https://doi.org/10.3390/ijerph191912376

16. Park, G. M., & Hong, A. J. (2022). "Not yet a doctor": medical student learning experiences and development of professional identity. BMC Medical Education, 22(1). https://doi.org/10.1186/s12909-022-03209-w

17. Kim, D. T., Applewhite, M. K., & Shelton, W. (2023). Professional Identity Formation in Medical Education: Some Virtue-Based Insights. Teaching and Learning in Medicine, 36(3), 399–409. https://doi.org/10.1080/10401334.2023.2209067

18. Щербакова, І. М. (2012). Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 90-93.

References:

1. Al-Qudah, R., Barakat, M., Omar, A., Aladwani, M., Al-Qudah, N., & Al-Najjar, M. (2026). Learning Microbiology in Pharmacy Education: Students' Perceptions, Satisfaction, and Challenges: A Mixed-Methods Study. https://doi.org/10.2139/ssrn.6408368

2. Liu, C., He, P., & Zhao, W. (2025). Evolution and reform of Medical Microbiology education in New Medical Science era. Global Medical Education, 2(1), 259–268. https://doi.org/10.1515/gme-2025-0018

3. Zheng, B., He, Q., & Lei, J. (2024). Informing factors and outcomes of self-assessment practices in medical education: a systematic review. Annals of Medicine, 56(1). https://doi.org/10.1080/07853890.2024.2421441

4. Heydari, S., & Beigzadeh, A. (2024). Medical students' perspectives of reflection for their professional development. BMC Medical Education, 24(1). https://doi.org/10.1186/s12909-024-06401-2

5. Findyartini, A., Greviana, N., Felaza, E., Faruqi, M., Zahratul Afifah, T., & Auliya Firdausy, M. (2022). Professional identity formation of medical students: A mixed-methods study in a hierarchical and collectivist culture. BMC Medical Education, 22(1). https://doi.org/10.1186/s12909-022-03393-9

6. Dida, G. (2023). Profesijnyj samorozvytok osobystosti studenta medychnogo koledzhu: motyvacijno-cinisnyj komponent. Education. Innovation. Practice, 11(5), 13–17. https://doi.org/10.31110/2616-650x-vol11i5-002 [in Ukrainian].

7. Osadcha, M., Grebenyk, A., & Sosnenko, O. (2022). Profesijna prydatnist' jak sutnisna harakterystyka majbutn'ogo fahivcja. Shljahy udoskonalennja profesijnyh kompetentnostej fahivciv v umovah s'ogodennja: materialy II Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf (25-26 serpnja 2022 roku v rezhymi onlajn), 291-294 [in Ukrainian].

8. Kohanovs'ka, O. V., & Kuz'menko, Ju. V. (2024). Profesijna kompetentnist' majbutnih fahivciv medychnoi' galuzi jak pedagogichna problema. Pedagogichnyj al'manah, 56, 51–56. https://doi.org/10.37915/pa.vi56.571 [in Ukrainian].

9. Stecenko, A. I., & Kvashenko, O. M. (2024). Osoblyvosti profesijnogo samovyznachennja osobystosti. Slobozhans'kyj Naukovyj Visnyk. Serija: Psyhologija, 2, 67–71. https://doi.org/10.32782/psyspu/2024.2.13 [in Ukrainian].

10. Peroš, A., Bralić, N., & Buljan, I. (2025). Personality traits and medical specialty preference among medical students and graduates: a scoping review. Croatian Medical Journal, 66(5), 321–333. https://doi.org/10.3325/cmj.2025.66.321

11. Moskvjak, N. V. Vyznachennja profesijnogo typu osobystosti ta nervovo-psyhichnogo stanu studentiv-medykiv. Psyhologija osobystosti fahivcja v umovah vojennogo chasu ta postvojenoi' reabilitacii': materialy VIII Vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' konferencii' (27 zhovtnja 2023 roku) / uklad. V. S. Blihar. L'viv: LDUVS, 2023, 210-213 [in Ukrainian].

12. Tobiaszewska, M., Koweszko, T., Jurek, J., Mikołap, K., Gierus, J., Mikulski, J., & Waszkiewicz, N. (2024). Personality Types of Medical Students in Terms of Their Choice of Medical Specialty: Cross-Sectional Study. Interactive Journal of Medical Research, 13, e60223. https://doi.org/10.2196/60223

13. Findyartini, A., Greviana, N., Felaza, E., Faruqi, M., Zahratul Afifah, T., & Auliya Firdausy, M. (2022). Professional identity formation of medical students: A mixed-methods study in a hierarchical and collectivist culture. BMC Medical Education, 22(1). https://doi.org/10.1186/s12909-022-03393-9

14. Sultan, S., Labban, O. M., Hamawi, A. M., Alnajrani, A. K., Tawfik, A. M., Felemban, M. H., Bokhari, E. A., & Aziz, N. (2023). Relationship of big five personality traits and future specialty preference among undergraduate medical students: a cross-sectional study. The Egyptian Journal of Neurology, Psychiatry and Neurosurgery, 59(1). https://doi.org/10.1186/s41983-023-00699-3

15. Liu, M., Cai, J., Chen, H., & Shi, L. (2022). Association of Personality Traits with Life and Work of Medical Students: An Integrative Review. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(19), 12376. https://doi.org/10.3390/ijerph191912376

16. Park, G. M., & Hong, A. J. (2022). “Not yet a doctor”: medical student learning experiences and development of professional identity. BMC Medical Education, 22(1). https://doi.org/10.1186/s12909-022-03209-w

17. Kim, D. T., Applewhite, M. K., & Shelton, W. (2023). Professional Identity Formation in Medical Education: Some Virtue-Based Insights. Teaching and Learning in Medicine, 36(3), 399–409. https://doi.org/10.1080/10401334.2023.2209067

18. Shherbakova, I. M. (2012). Psyhodiagnostyka profesijnogo samovyznachennja osobystosti: navch.-metod. posib. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 90-93 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 57:37.091.3:

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1551-1560

Москалюк Наталія Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-6150-6123

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНІЙ БІОЛОГІЧНІЙ ОСВІТІ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Анотація. У статті розкрито актуальність та практичні засади інтеграції технологій штучного інтелекту (ШІ) у процес підготовки майбутніх фахівців природничих спеціальностей. Доведено, що стрімка діджиталізація та автоматизація професійної діяльності висувають нові вимоги до педагогічних компетентностей, зокрема в контексті використання генеративного ШІ та систем інтелектуального аналізу даних. На основі аналізу останніх досліджень McKinsey Global Institute та наукометричних даних Web of Science обґрунтовано стратегічне значення ШІ для персоналізації навчання та підвищення його інтерактивності.

Основну увагу зосереджено на систематизації інноваційних цифрових ресурсів, адаптованих для біологічної освіти. Детально проаналізовано функціональні можливості ШІ-тьютора Khanmigo для опанування складних молекулярних процесів, спеціалізованої мовної моделі BioGPT для верифікації біомедичних даних та застосунку Seek для ідентифікації біорізноманіття за допомогою комп'ютерного зору. Розглянуто роль таких платформ, як Wildlife Insights, PlantVillage та Global Forest Watch, у розвитку дослідницьких навичок студентів під час польових практик та екологічного моніторингу. Висвітлено потенціал системи PAWS як прикладу застосування алгоритмічного мислення для охорони навколишнього середовища.

Автором розроблено та обґрунтовано комплекс методичних рекомендацій для викладачів щодо ефективного впровадження ШІ. Акцентовано на важливості промпт-інжинірингу, критичного оцінювання результатів роботи нейромереж, верифікації фактів та суворого дотримання принципів академічної доброчесності. Зроблено висновок, що впровадження ШІ сприяє трансформації студента-біолога у фахівця з біоінформатики, здатного працювати з Big Data. Водночас наголошується, що ШІ виступає адаптивним помічником, тоді як ключова роль у контролі якості освітнього процесу та етичному вихованні залишається за викладачем.

Ключові слова: штучний інтелект, біологічна освіта, академічна доброчесність, персоналізація навчання, природничі науки.

Moskalyuk Nataliya Volodymyrivna PhD in Pedagogical Science, Associate Professor, Volodymyr Hnatyuk National University of Education, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-6150-6123

DIGITAL ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN MODERN BIOLOGICAL EDUCATION: PRACTICAL ASPECTS AND METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS

Abstract. The article reveals the relevance and practical principles of integrating artificial intelligence (AI) technologies into the process of training future natural science specialists. It is proved that rapid digitalization and automation of professional activities pose new requirements for pedagogical competencies, particularly in the context of using generative AI and intelligent data analysis systems. Based on the analysis of recent research by the McKinsey Global Institute and scientometric data from Web of Science, the strategic importance of AI for personalizing learning and increasing its interactivity is substantiated.

The primary focus is placed on the systematization of innovative digital resources adapted for biological education. The functional capabilities of the AI tutor Khanmigo for mastering complex molecular processes, the specialized language model BioGPT for verifying biomedical data, and the Seek application for biodiversity identification using computer vision are analyzed in detail. The role of platforms such as Wildlife Insights, PlantVillage, and Global Forest Watch in developing students' research skills during fieldwork and environmental monitoring is considered. The potential of the PAWS system is highlighted as an example of applying algorithmic thinking for environmental protection.

The author has developed and substantiated a complex of methodological recommendations for educators regarding effective AI implementation. Emphasis is placed on the importance of prompt engineering, critical evaluation of neural network outputs, fact verification, and strict adherence to the principles of academic integrity. It is concluded that the implementation of AI contributes to the transformation of a biology student into a bioinformatics specialist capable of working with Big Data. At the same time, it is emphasized that AI acts as an adaptive assistant, while the key role in quality control of the educational process and ethical upbringing remains with the teacher.

Keywords: artificial intelligence, biological education, academic integrity, personalization of learning, natural sciences.

Постановка проблеми. У сучасному світі швидкий розвиток технологій ставить перед освітою нові виклики, але водночас відкриває безмежні можливості. З одного боку, цифрові інструменти дозволяють зробити навчання більш інтерактивним та ефективним. З іншого боку, вони вимагають від освітян нових компетенцій та адаптації до постійних змін. Одним з головних трендів

сучасної освіти є широке впровадження штучного інтелекту (ШІ). У дослідженні Глобального інституту McKinsey & Company, до 2030 року близько 70% бізнес компаній будуть використовувати інструменти технології штучного інтелекту [15]. Окрім того, в найближчі десять років майже 60% професій будуть частково автоматизованими [9]. **Багато досліджень** в галузі освіти свідчать про те, що штучний інтелект має потенціал значно підвищити ефективність навчання та персоналізувати освітній процес. Згідно з даними міжнародної наукометричної бази (WoS), у період з 2017 по 2021 рр. зареєстровано 28 663 літературних джерела у яких розглядаються питання, пов'язана зі штучним інтелектом [11]. Станом на 2025 рік, рівень використання ШІ серед студентів у світі сягнув 86-92%, при цьому 54% студентів використовують інструменти ШІ щотижня або частіше. Університети змушені йти в ногу з потребами суспільства, що швидко розвивається. Щоб освіта відповідала вимогам майбутнього, необхідно розробляти інноваційні підходи, які дозволять студентам отримувати знання та навички, необхідні для успішної кар'єри в епоху штучного інтелекту.

Яскравим свідченням впливу штучного інтелекту на освіту є значні інвестиції найрозвиненіших країн світу у цю сферу. Україна також має певні здобутки в цьому напрямку, зокрема у 2020 році затверджено «Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні», (реалізувати яку заплановано до 2030 року) [11], де першою в переліку пріоритетних сфер названо освіту. На думку фахівців, штучний інтелект – це своєрідний виклик для вітчизняної освіти. Водночас ця технологія може відіграти важливу роль у контексті усунення недоліків сучасної системи освіти та сприяння трансформації ролі викладача [3]. Інтегрування штучного інтелекту в освіту, зокрема природничу, відбувається швидкими темпами.

Застосування штучного інтелекту в навчанні біології є стратегічним напрямом, що дозволяє поєднати фундаментальні знання з передовими методами аналізу та моделювання [13]. Такий підхід забезпечує підготовку фахівців, здатних працювати в умовах цифровізації науки. Проте успішна реалізація цього потенціалу залежить від вирішення проблем етичного характеру, подолання цифрового розриву та запобігання дегуманізації навчання. Отже, вивчення балансу між технологічними перевагами та супутніми ризиками є пріоритетним завданням для сучасної педагогіки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сьогодні розвиток технологій штучного інтелекту стрімко прискорюється, великою мірою завдяки проєктам, таким як ChatGPT від OpenAI. З появою ChatGPT зросло загальне зацікавлення у штучному інтелекті. Чат-бот ChatGPT продемонстрував зручність та ефективність застосування штучного інтелекту для широкої аудиторії, і в недалекому майбутньому може стати необхідним ресурсом у повсякденному житті. Штучний інтелект надає різноманітні інструменти та технології, які можуть бути використані в освіті (навчальні платформи, інтелектуальні асистенти, відеоконференції) [8].

Питання, пов’язані з дослідженнями сучасної освіти, висвітлені у дослідженнях С. Волкова, І. Ляшенка, О. Овчарук, Л. Савицької, О. Шульгиної та інших. Практичному використанню штучного інтелекту в освітньому процесі присвячені наукові праці В. Бахрушина, О. Бородієнко, І. Доценко, Л. Куцак, І. Візнюк, В. Киливник, М. Мар’єнко, В. Коваленко, І. Регейло, О. Слободянюк та інших. І. Візнюк, О. Воронкін, І. Воротникова, А. Ковальчук, В. Ковальчук, М. Шишкіна та Ю. Носенко [4; 5; 6] розглядали у своїх працях можливості використання цифрових технологій та технології штучного інтелекту в професійній діяльності педагога, також звертають увагу на використання штучного інтелекту учнями в процесі здобуття знань. Науковці В. Ковальчук, М. Мар’єнко та А. Мельник [2; 15] акцентують увагу на проблемах при впровадженні штучного інтелекту.

Стрімкий прогрес у сфері цифровізації останніх років та впровадження дистанційного навчання дозволили педагогам інтегрувати сучасні технологічні інструменти в освітню практику. Дослідники В. Ковальчук та І. Воротникова наголошують, що ключовим аспектом успішної інтеграції цифрових інструментів є готовність викладацького складу. На їхню думку, ефективність використання як інституційних систем (LMS, CMS), так і відкритих ресурсів (хмарних сервісів, ШІ-технологій) безпосередньо зумовлена рівнем підготовки всіх суб’єктів освітнього процесу.

Автори О. Мінцер, Є. Лук’янов [8] зазначають, що розвиток штучного інтелекту має потенціал усунути бар’єри, які ускладнюють комплексне розуміння біологічних систем на всіх рівнях організації життя. Завдяки здатності до адаптації та синтезу знань штучний інтелект сприяє створенню моделей біологічних систем і виявленню закономірностей між їхніми компонентами, долаючи обмеження традиційних методів вивчення біології [9]. Важливо зазначити, що використання штучного інтелекту відкриває нові перспективи для інтеграції біологічних знань, що своєю чергою підсилює дослідницькі можливості в галузі біологічної освіти.

Сучасна біологічна освіта характеризується активним впровадженням інтелектуальних систем. Як зазначає К. Кубіков [6], це відкриває шлях до вищого рівня зацікавленості студентів та стимулює навички критичного аналізу інформації. Дослідники Н. Постернак, А. Михайлов та Л. Яніцька [10] конкретизують цей тренд, висвітлюючи значну популярність генеративного ШІ (зокрема ChatGPT), який став невід'ємним інструментом для 70% здобувачів освіти під час вивчення молекулярних аспектів біології.

Попри значний прогрес у впровадженні штучного інтелекту в біологічну освіту, низка ключових аспектів залишається недостатньо дослідженою або не отримала належної уваги. Одним з основних бар’єрів є відсутність єдиної, системної стратегії щодо інтеграції штучного інтелекту в освітні програми.

Мета статті – теоретично обґрунтувати можливості та виклики впровадження технологій штучного інтелекту в природничу освіту, а також

систематизувати практичні цифрові інструменти для підвищення ефективності навчання майбутніх фахівців-біологів.

Виклад основного матеріалу. Витоки досліджень штучного інтелекту сягають 1954 року, проте офіційне становлення галузі пов'язують із 1956 роком. Саме тоді фахівець з інформатики Дж. Маккарті сформулював концепцію ШІ, в основі якої лежить гіпотеза про можливість настільки точного опису будь-якого аспекту навчання чи інтелектуальної діяльності, що його можна буде відтворити за допомогою машинного моделювання [2].

Результати аналізу свідчать, що ШІ став інструментом комплексної підтримки навчання, забезпечуючи підбір джерел та персоналізацію освітнього досвіду. Виявлена залежність між рівнем медіакомпетентності здобувачів та ефективністю використання ними мультимедійних функцій ШІ підкреслює важливість цифрової підготовки.

Водночас науковці акцентують увагу на дидактичних ризиках: надмірне делегування когнітивних завдань машині загрожує зниженням інтелектуальної самостійності та критичності мислення.

Для того, щоб інтеграція штучного інтелекту в освітній процес була максимально ефективною та безпечною (зокрема, у викладанні біології та природничих наук), підготовлено перелік практичних рекомендацій для педагогів та адміністраторів освітніх закладів, зокрема:

✓ використовуйте ШІ як «персонального асистента», а не заміну. Делегуйте алгоритмам рутинні завдання: створення варіантів тестів, генерацію ідей для проєктів або форматування списків літератури, що звільнить час для живого спілкування;

✓ впроваджуйте віртуальні симуляції. Використовуйте платформи з ШІ для візуалізації складних мікробіологічних процесів (наприклад, механізм реплікації ДНК або синтезу білка), які важко продемонструвати на статичних малюнках;

✓ змінюйте формат оцінювання, щоб запобігти сліпому копіюванню відповідей із ChatGPT, зміщуйте акцент із «реферативних» завдань на творчі проєкти, критичний аналіз джерел та усні дискусії, де студенти мають обґрунтувати свою думку;

✓ розвивайте навички «промпт-інжинірингу», навчайте здобувачів освіти правильно формулювати запити до нейромереж. Вміння поставити чітке завдання машині – це критична навичка для майбутнього фахівця;

✓ перевіряйте факти, пам'ятайте про схильність ШІ до «галюцинацій» (видачі вигаданих фактів за правдиві). Будь-яка інформація, особливо наукові терміни чи дати, має бути верифікована за допомогою академічних підручників або надійних баз даних;

✓ використовуйте ШІ для самоперевірки, адже штучний інтелект чудово працює як тренажер – просіть його поставити вам запитання за вивченою темою або пояснити складний термін простішими словами;

✓ дотримуйтесь академічної доброчесності, використовуйте ШІ для натхнення, структурування думок або редагування тексту, але завжди зазначайте, де саме було використано цифрові інструменти;

✓ встановіть правила використання ШІ в межах факультету чи університету, які б чітко розмежовували допомогу технологій від плагіату;

✓ інвестиції в інфраструктуру. Забезпечте технічну базу для роботи з ресурсами на кшталт Khan Academy чи віртуальних лабораторій, щоб доступ до інновацій мали всі студенти, незалежно від їхнього соціально-економічного статусу;

✓ встановіть контроль даних. Навчіть студентів не вносити в чат-боти конфіденційну або особисту інформацію;

✓ збереження критичного підходу. Постійно нагадуйте, що ШІ – це статистична модель, а не джерело істини. Останнє слово в аналізі та інтерпретації результатів завжди має залишатися за людиною.

Серед провідних безкоштовних ресурсів для опанування біологічних наук особливе місце посідає *Khan Academy* (https://uk.khanacademy.org/) [2], що вирізняється системністю викладу та інтерактивністю. Навчальний контент платформи охоплює фундаментальні розділи біології – від цитології та генетики до глобальних екологічних та еволюційних процесів.

Окремої уваги заслуговує впровадження інтелектуального асистента *Khanmigo*, створеного на базі архітектури GPT-4 (OpenAI). *Khanmigo* (https://surli.cc/ukzhfj) – ШІ-репетитор, який не надає готових відповідей, а скеровує студента через уточнювальні запитання, допомагаючи самостійно опанувати складні теми, як-от цикл Кребса чи фотосинтез. Така інтеграція штучного інтелекту дозволяє персоналізувати навчання, створюючи умови для ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу та оптимізуючи викладацьку діяльність. *BioGPT* (https://chatgpt.com/g/g-1188YzidI-biogpt) – спеціалізована мовна модель, яка забезпечує високу точність відповідей на специфічні питання біології та медицини, посилаючись на реальні наукові дослідження. Наприклад, якщо ви досліджуєте генетичні аспекти (наприклад, для магістерських робіт студентів), BioGPT може миттєво знайти взаємодію між конкретним білком та патологією. Модель не просто дасть загальну відповідь, а оновить дані про конкретні біохімічні шляхи, спираючись на останні статті, що критично важливо для точності цитування. BioGPT чудово розуміє науковий стиль. Ви можете надати йому результати свого дослідження українською, а він сформулює професійну анотацію англійською, використовуючи правильну термінологію.

Ресурс *Seek* (https://surl.lt/jdplyc) – застосунок на базі комп'ютерного зору для ідентифікації флори та фауни в реальному часі, інструмент для польової практики, що надає детальну інформацію про таксономію та екологію виду. На відміну від простого фотографування, Seek використовує комп'ютерний зір для визначення виду в реальному часі та гейміфікацію (систему значків і

випробувань). Наприклад, завдання «Проаналізуй біотичне різноманіття локальної екосистеми», за стосунок дозволяє провести інвентаризацію видів на певній ділянці (наприклад, у парку «Сопільче» або біля Тернопільського ставу) і замість знищення рідкісних рослин для гербарію, студенти створюють цифрові «спостереження». Seek підтягує дані про те, які види вже були помічені поруч, що корисно для картування біорізноманіття Тернопільщини. Також додаток попереджає про потенційно отруйні види (якщо дані про це є в базі).

Ще одним ресурсом є *Wildlife Insights* (https://www.wildlifeinsights.org/) – платформа на базі Google AI для автоматичного аналізу мільйонів світлин із фотопасток, що дозволяє проводити моніторинг біорізноманіття. Для студентів-біологів це можливість долучитися до реальних міжнародних досліджень та відчути себе справжніми фахівцями з моніторингу біорізноманіття. Наприклад, завдання «Проаналізуй популяції ссавців у реальному часі». Застосунок навчить працювати з великими масивами даних (Big Data) та перевіряти роботу ШІ.

PlantVillage (https://surl.li/yncaxt) – ШІ-асистент для діагностики хвороб рослин та виявлення шкідників за фотографією в польових умовах. Наприклад, завдання «Проведіть моніторинг соняшникового поля» (STEM-проєкт). Інструмент дозволяє провести обстеження посівів соняшнику на предмет ураження пероноспорозом (несправжньою борошнистою росою) або іржею. Студенти можуть зафіксувати випадкові рослини у різних частинах поля за допомогою PlantVillage і побудова карти поширення хвороби.

Global Forest Watch (https://surl.li/ewbipo) – сервіс, що використовує алгоритми для виявлення незаконних вирубок лісу в глобальному масштабі.

Для викладача біології та екології це незамінний інструмент, який дозволяє студентам побачити наслідки людської діяльності на планетарному рівні. Студенти працюють не з сухими цифрами підручника, а з даними NASA та Google Earth, можуть пояснити концепцію «антропогенного впливу» на практиці. Також дані GFW можна використовувати як базу для написання курсових та магістерських робіт із екологічного моніторингу.

PAWS (Protection Assistant for Wildlife Security) (https://ai-for-sdgs.academy/case/290) – система для оптимізації маршрутів патрулювання з метою захисту дикої природи від браконьєрства. Для студентів-біологів та майбутніх екологів це приклад того, як математичне моделювання допомагає реально рятувати тварин від браконьєрства. Використання PAWS підтверджує, що біологія сьогодні – це не лише мікроскоп, а й алгоритмічне мислення. Це демонструє студентам, що навички програмування та аналізу даних відкривають двері до найсучасніших екологічних проєктів світу.

Завдяки таким інструментам студент-біолог трансформується у фахівця-біоінформатика, здатного проводити дослідження світового рівня, маючи лише ноутбук та доступ до відкритих баз даних.

Висновки. Цифровізація докорінно трансформує освітню парадигму. Впровадження штучного інтелекту – як у ролі асистента викладача, так і у

форматі мобільних застосунків – забезпечує низку преференцій: підвищення пізнавального інтересу завдяки інтерактивності, а також персоналізацію та адаптивність навчання. Автоматизація оцінювання за допомогою ШІ дозволяє педагогу оперативно коригувати освітню траєкторію та підбирати оптимальні формати викладання. Водночас ШІ не здатний повноцінно замінити викладача, який залишається ключовим наставником та контролером якості навчання самої нейромережі.

Література:

1. Бобро Н. Переваги та недоліки упровадження штучного інтелекту у освітній процес. *Молодий вчений*. 2024. № 4(128). С. 72–76. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-38 (дата звернення: 09.01.2025).
2. Гедзур Т. І., Белчгазі В. Й., Вайда П. В. Аналіз сучасних методів навчання у процесі викладання біології в умовах війни: деякі аспекти цифрової трансформації освітнього процесу. *Академічні візії*. 2023. № 17. С. 1–8. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7774425 (дата звернення: 09.01.2025).
3. Гнатюк В. В., Аркушина Г. Ф., Скорик О. Д. Інноваційні методи викладання біології: від традиційних до цифрових підходів. *Академічні візії*. 2024. № 28. С. 1–13. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10656827 (дата звернення: 09.01.2025).
4. Гуревич Р. С., Коношевський Л. Л., Коношевський О. Л., Воєвода А. Л., Люльчак С. Ю. Інтеграція штучного інтелекту в сферу освіти: проблеми, виклики, загрози, перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2024. № 72. С. 170–186.
5. Коломієць А. М., Кушнір О. І. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2023. № 70. С. 45–57. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-70-45-57 (дата звернення: 09.01.2025).
6. Кубікова К. Використання штучного інтелекту в навчанні біології. *Молодь і ринок*. 2024. № 5/225. С. 189–194. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.305847 (дата звернення: 09.01.2025).
7. McKinsey визначили 18 найперспективніших галузей, які впливатимуть на економіку світу до 2040 року. *The Inweb Media*. 2024. URL: https://theinweb.media/mckinsey-report-2024-2040/ (дата звернення: 11.03.2026).
8. Мінцер О. П., Лук'янов Є. Ю. Використання штучного інтелекту на основі принципів самоконтролю та перехресного контролю рішень, що приймаються в біології та медицині. *Системи та засоби штучного інтелекту: тези доповідей Міжнародної наукової конференції «Штучний інтелект: досягнення, виклики та ризики»*. Київ: ІПШІ «Наука і освіта», 2024. С. 154–159.
9. Пащенко І. Професії які будуть актуальні в майбутньому — через 5 і 10 років. *Inkorr*. URL: https://inkorr.com/profesii-aki-budut-aktualni-v-majbutnomu-cerez-5-i-10-rokiv-276926 (дата звернення: 11.03.2026).
10. Постернак Н. О., Михайлова А. Г., Яніцька Л. В. Дослідження обізнаності здобувачів вищої медичної освіти з технологіями штучного інтелекту під час вивчення «молекулярної біології». *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2024. № 1. С. 45–51. DOI: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.1.7 (дата звернення: 09.01.2025).
11. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556 (редакція від 29.12.2021). *Верховна*

Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення: 11.03.2026).

12. Рудишин С., Луценко О., Кмець А., Коненко В. Навчально-дослідницька діяльність майбутніх вчителів біології в процесі професійної підготовки: роль сучасного кабінету біології. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. С. 159–174. URL: https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/issue/view/38/9 (дата звернення: 09.01.2026).

13. Шахіна І., Подзигун О. Інтеграція технологій штучного інтелекту в освітню галузь: виклики та перспективи. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training: Methodology, Theory, Experience, Problems*. 2025. Вип. 75. С. 161–172. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-75-161-172 (дата звернення: 10.03.2026).

14. Bhardwaj A., Kishore S., Pandey D. K. Artificial Intelligence in Biological Sciences. *Life (Basel)*. 2022. Vol. 12. №. 9. P. 1–20. DOI: https://doi.org/10.3390/life12091430 (дата звернення: 11.03.2026).

15. McKinsey & Company. The state of AI in 2025: Generative AI adoption spikes. *McKinsey Global Institute*. 2025. URL: https://www.mckinsey.com/insights (дата звернення: 11.03.2026).

References

1. Bobro, N. (2024). Perevahy ta nedoliky uprovadzhennia shtuchnoho intelektu u osvitnii protses [Advantages and disadvantages of implementing artificial intelligence in the educational process]. *Molodyi vchenyi*, 4(128), 72–76. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-38 [in Ukrainian].

2. Hedzur, T. I., Belchhari, V. I., & Vaida, P. V. (2023). Analiz suchasnykh metodiv navchannia u protsesi vykladannia biolohii v umovakh viiny: deiaki aspekty tsyfrovoi transformatsii osvitnoho protsesu [Analysis of modern teaching methods in the process of biology teaching in war conditions: some aspects of digital transformation of the educational process]. *Akademichni vizii*, 17, 1–8. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7774425 [in Ukrainian].

3. Hnatiuk, V. V., Arkushyna, H. F., & Skoryk, O. D. (2024). Innovatsiini metody vykladannia biolohii: vid tradytsiinykh do tsyfrovykh pidkhodiv [Innovative methods of teaching biology: from traditional to digital approaches]. *Akademichni vizii*, 28, 1–13. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.10656827 [in Ukrainian].

4. Hurevych, R. S., Konoshevskyi, L. L., Konoshevskyi, O. L., Voievoda, A. L., & Liulchak, S. Yu. (2024). Intehratsiia shtuchnoho intelektu v sferu osvity: problemy, vyklyky, zahrozy, perspektyvy [Integration of artificial intelligence into the sphere of education: problems, challenges, threats, prospects]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv*, 72, 170–186. [in Ukrainian].

5. Kolomiiets, A. M., & Kushnir, O. I. (2023). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvitnii ta naukovii diialnosti: mozhlyvosti ta vyklyky [Use of artificial intelligence in educational and scientific activities: opportunities and challenges]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv*, 70, 45–57. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-70-45-57 [in Ukrainian].

6. Kubikova, K. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v navchanni biolohii [The use of artificial intelligence in biology education]. *Molod i rynok*, 5/225, 189–194. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.305847 [in Ukrainian].

7. The Inweb Media. (2024). [McKinsey identified the 18 most promising industries that will affect the world economy until 2040]. URL: https://theinweb.media/mckinsey-report-2024-2040/ [in Ukrainian].

8. Mintser, O. P., & Lukianov, Ye. Yu. (2024). [The use of artificial intelligence based on the principles of self-control and cross-control of decisions made in biology and medicine]. *Shtuchnyi intelekt: dosiahnennia, vyklyky ta ryzyky: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii*, Kyiv: IPSHI «Nauka i osvita», 154–159. [in Ukrainian].

9. Pashchenko, I. (2026). [Professions that will be relevant in the future — in 5 and 10 years]. *Inkorr*. URL: https://inkorr.com/profesii-aki-budut-aktualni-v-majbutnomu-cerez-5-i-10-rokiv-276926 [in Ukrainian].

10. Posternak, N. O., Mykhailova, A. H., & Yanitska, L. V. (2024). Doslidzhennia obiznanosti zdobuvachiv vyshchoi medychnoi osvity z tekhnolohiiamy shtuchnoho intelektu pid chas vyvchennia «molekuliarnoi biolohii» [Research of awareness of higher medical education applicants with artificial intelligence technologies during the study of "molecular biology"]. *Akademichni studii. Seriia «Pedahohika»*, 1, 45–51. DOI: https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2024.1.7 [in Ukrainian].

11. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020). [On approval of the Concept of development of artificial intelligence in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 2, 2020 № 1556]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text [in Ukrainian].

12. Rudyshyn, S., Lutsenko, O., Kmets, A., & Konenko, V. (2022). Navchalno-doslidnytska diialnist maibutnikh vchyteliv biolohii v protsesi profesiinoi pidhotovky: rol suchasnoho kabinetu biolohii [Educational and research activities of future biology teachers in the process of professional training: the role of a modern biology classroom]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 4, 159–174. [in Ukrainian].

13. Shahina, I., & Podzyhun, O. (2025). Intehratsiia tekhnolohii shtuchnoho intelektu v osvitniu haluz: vyklyky ta perspektyvy [Integration of artificial intelligence technologies in the educational field: challenges and prospects]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training*, 75, 161–172. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-75-161-172 [in Ukrainian].

14. Bhardwaj, A., Kishore, S., & Pandey, D. K. (2022). Artificial Intelligence in Biological Sciences. *Life (Basel)*, 12(9), 1–20. DOI: https://doi.org/10.3390/life12091430.

15. McKinsey & Company. (2025). [The state of AI in 2025: Generative AI adoption spikes]. *McKinsey Global Institute*. URL: https://www.mckinsey.com/insights.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК: 376-056.263:[81’246.2/81’221.24]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1561-1571

Ничипоренко Ольга Петрівна Вчитель дошкільний заклад «Малінка» (Халландейл, Флорида, США)**,** https://orcid.org/0009-0001-9126-7805

РОЗВИТОК КОГНІТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ ЧЕРЕЗ БІЛІНГВАЛЬНІ ОСВІТНІ ПРОГРАМИ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні теоретико-емпіричні підходи до розвитку когнітивних здібностей у дітей з порушеннями слуху засобами білінгвальних освітніх програм. На основі систематизації результатів міжнародних і вітчизняних досліджень визначено основні закономірності впливу двомовного середовища на формування когнітивних процесів, зокрема уваги, робочої пам’яті, гнучкості мислення та виконавчих функцій. З’ясовано, що систематичне використання двох мов, а саме: жестової та вербальної активізує механізми когнітивного контролю, розширює можливості нейропластичної адаптації мозку та сприяє формуванню компенсаторних стратегій переробки інформації в умовах сенсорного дефіциту. Розглянуто нейрокогнітивні моделі білінгвізму, які пояснюють підвищення рівня когнітивної гнучкості, концентрації уваги та вербально-просторових навичок у дітей-білінгвів. Обґрунтовано, що білінгвальна освіта виконує не лише комунікативну, а й когнітивно-стимулювальну функцію, формуючи у дитини з порушенням слуху механізми довільного контролю, дивергентного мислення та стійкої навчальної мотивації.

У ході узагальнення експериментальних даних доведено, що ключовим чинником ефективного когнітивного розвитку є ранній мовний доступ, який забезпечує стабільне засвоєння жестової або комбінованої мовної модальності. Встановлено, що білінгвальні освітні програми створюють умови для формування когнітивного резерву, сприяють розвитку виконавчих функцій і запобігають вторинним проявам когнітивної депривації. На основі аналізу сучасних емпіричних праць сформовано висновки про необхідність упровадження білінгвальних моделей навчання як інноваційного напряму інклюзивної освіти дітей з порушеннями слуху. Запропоновано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності білінгвального навчання дітей з порушеннями слуху, які охоплюють напрями удосконалення освітнього середовища, методик комунікативної взаємодії та психолого-педагогічного супроводу. Отримані результати мають практичне значення для розроблення програм інклюзивної освіти, підтримки когнітивного розвитку дітей із сенсорними порушеннями та підготовки педагогічних кадрів до роботи в білінгвальному середовищі.

Ключові слова: білінгвізм, когнітивний розвиток, діти з порушеннями слуху, виконавчі функції, мовний доступ, жестова мова, інклюзивна освіта.

Nychyporenko Olha LeadTeacher «Malinka» Preschool (HallandaleBch,FL, USA) https://orcid.org/0009-0001-9126-7805

DEVELOPMENT OF COGNITIVE ABILITIES IN CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS THROUGH BILINGUAL EDUCATIONAL PROGRAMS

Abstract. The article analyzes modern theoretical and empirical approaches to the development of cognitive abilities in children with hearing impairments through bilingual educational programs. Based on the systematization of the results of international and domestic research, the main patterns of the influence of a bilingual environment on the formation of cognitive processes, in particular attention, working memory, flexibility of thinking and executive functions, have been identified. It has been found that the systematic use of two languages, namely: sign and verbal, activates the mechanisms of cognitive control, expands the possibilities of neuroplastic adaptation of the brain and contributes to the formation of compensatory strategies for processing information in conditions of sensory deficit.

Neurocognitive models of bilingualism are considered, which explain the increase in the level of cognitive flexibility, concentration of attention and verbal-spatial skills in bilingual children. It is substantiated that bilingual education performs not only a communicative, but also a cognitive-stimulating function, forming in a child with hearing impairment mechanisms of voluntary control, divergent thinking and stable learning motivation. In the course of generalizing experimental data, it is proven that the key factor of effective cognitive development is early language access, which ensures stable mastery of gestural or combined language modality. It is established that bilingual educational programs create conditions for the formation of cognitive reserve, contribute to the development of executive functions and prevent secondary manifestations of cognitive deprivation. Based on the analysis of modern empirical works, conclusions were drawn about the need to introduce bilingual learning models as an innovative direction of inclusive education for children with hearing impairments. Practical recommendations were proposed to increase the effectiveness of bilingual education for children with hearing impairments, which include areas of improving the educational environment, methods of communicative interaction and psychological and pedagogical support. The results obtained have practical significance for the development of inclusive education programs, supporting the cognitive development of children with sensory impairments and training pedagogical personnel to work in a bilingual environment.

Keywords: bilingualism, cognitive development, children with hearing impairments, executive functions, language access, sign language, inclusive education.

Постановка проблеми дослідження. Однією з ключових передумов ефективного інтелектуального розвитку дитини є своєчасне й повноцінне опанування мови як провідного інструмента мислення, пізнання та комунікації.

У випадку дітей із порушеннями слуху, цей процес значною мірою ускладнюється обмеженим доступом до звукової інформації, що призводить до формування мовного дефіциту, порушення мовленнєвої медіації пізнавальної діяльності й, відповідно, зниження загальної навчальної успішності. Саме тому пошук освітніх моделей, які забезпечують компенсацію таких порушень, набуває особливої науково-практичної значущості.

У контексті сучасних тенденцій реформування спеціальної освіти зростає інтерес до білінгвальних підходів, що базуються на одночасному використанні жестової та усної (писемної) мов. Такий формат забезпечує не лише розвиток мовленнєвої компетентності, але й активізує когнітивні механізми, формуючи в дітей з порушеннями слуху навички опосередкованого мислення, абстрагування, категоризації тощо. Науково обґрунтоване поєднання української жестової мови як першої (природної) і словесної мови як другої стало предметом сучасних методичних розробок, орієнтованих на підвищення якості освіти для нечуючих здобувачів [7].

Із переходом до моделей білінгвального навчання поступово формується нове педагогічне бачення дитини з порушенням слуху не лише як особи з особливими освітніми потребами, а як представника лінгвокультурної меншини, для якого жестова мова виступає не допоміжним засобом, а базовою системою комунікації та мислення. У цьому контексті жестова двомовність постає як інструмент як когнітивної, так і соціокультурної інклюзії. Досвід українських спеціальних закладів, описаний С. Кульбідою, підтверджує поступове визнання такого підходу у вітчизняній освітній практиці [4, с. 9].

Незважаючи на загальне зростання інтересу до білінгвального підходу в освіті дітей з порушеннями слуху, питання його впливу на когнітивний розвиток залишається недостатньо дослідженим у практичному вимірі. Зберігається дефіцит цілісних емпіричних моделей і дієвих методик оцінювання результативності навчання за такими програмами, що обумовлює потребу у спеціалізованому дослідженні, спрямованому на комплексний аналіз особливостей формування ключових пізнавальних функцій у дітей з порушеннями слухового сприймання в умовах жестової двомовності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна українська сурдопедагогіка опирається на соціокультурний підхід і бімодально-білінгвальне навчання. С. В. Литовченко підкреслює, що запізніле виявлення порушень слуху призводить до затримок когнітивного розвитку дітей [6]. С. В. Кульбіда досліджує двомовні освітні програми (усно-жестові), які вважає ресурсом для збагачення мовленнєвих компетенцій учнів [5]. У дослідженні А. В. Замші обґрунтовано, що функціонування бімодально-білінгвального освітнього середовища, яке інтегрує жестову та усну мови, створює умови для підвищення

академічної успішності, активізації комунікативної діяльності та розвитку когнітивних функцій у глухих і напівглухих осіб [2].

Зарубіжні дослідження підтверджують важливість раннього повноцінного доступу до мови для когнітивного розвитку глухих дітей. M. Coppola та K. Walker встановили, що саме «час доступу до мови» критично впливає на успіх когнітивного розвитку дитини, незалежно від модальності мови [8]. D. Lillo-Martin та D. Chen Pichler, визначили, що бімодально-білінгвальне середовище (ASL + англійська) забезпечує глухим дітям адекватний мовленнєвий і когнітивний розвиток [11]. C. Goodwin і E. Carrigan**,** також підкреслюють, що ранній мовний доступ (а не лише звуковий) пов'язаний з кращим розвитком виконавчих функцій у дітей з порушеннями слуху [9]. Таким чином, проаналізувавши наукові погляди вчених, можемо констатувати, що двомовні освітні підходи є важливим чинником розвитку мовних і когнітивних навичок дітей із порушеннями слуху.

Мета статті – проаналізувати та узагальнити підходи до розвитку когнітивних здібностей у дітей з порушеннями слуху засобами білінгвальних освітніх програм.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному науковому дискурсі білінгвізм трактується не лише як здатність особи функціонально володіти двома мовами, а як складне психолінгвістичне та нейрокогнітивне явище, що чинить системний вплив на розвиток пізнавальних процесів [1]. Активне використання двох мов у повсякденному спілкуванні стимулює механізми мовної селекції, контролю уваги, гнучкості мислення, оперативної пам'яті та метакогнітивного моніторингу. Згідно з результатами досліджень F.Tafuri та G. Romano, діти, які з раннього віку опановують дві мовні системи, демонструють вищі показники когнітивної активності, зокрема в аспектах концентрації уваги, вербальної пам'яті, швидкості мислення та здатності до творчого розв'язання задач [12, С. 62].

Актуальні нейропсихологічні дослідження підтверджують, що систематичне використання двох мов активізує роботу префронтальної кори, асоціативних зон та структур, відповідальних за виконавчі функції мозку. Як зазначають О. Клімук і В. Гальчинська, у дітей-білінгвів спостерігається не лише функціональне посилення когнітивних процесів, а й структурні зміни у мозку, зокрема збільшення об'єму сірої речовини, що асоціюється з вищим рівнем когнітивного контролю [3, С. 177].

У контексті вивчення особливостей когнітивного розвитку дітей з порушеннями слуху роль білінгвізму набуває особливого значення. Для таких дітей білінгвальне навчання передбачає паралельне опанування жестової мови (зокрема, української жестової мови – УЖМ або міжнародної – ВЖМ) та усної/писемної форми вербальної мови. Такий підхід забезпечує не лише комунікативну доступність освітнього середовища, але й сприяє формуванню компенсаторних когнітивних механізмів, розвитку альтернативних каналів

інформаційного оброблення, а також активізації нейропластичних процесів, які забезпечують адаптивність мислення та гнучкість психічної діяльності в умовах сенсорного дефіциту.

Таким чином, білінгвізм у дітей з порушеннями слуху розглядається як потенційно ефективна освітня та нейрокогнітивна стратегія, що може сприяти інтенсифікації розвитку когнітивних функцій завдяки одночасній активації кількох мовних систем і включенню жестової мови як візуально-просторового аналога вербальної комунікації.

Актуальність вивчення когнітивних переваг двомовності для цієї категорії дітей зумовлюється не лише потребою в ефективній мовній ідентифікації, але й перспективами компенсаторного розвитку за умов сенсорного дефіциту[3].

По-перше, стабільне функціонування двох мовних систем вимагає від суб'єкта підвищеного рівня контролю за увагою, що виявляється у здатності до швидкого перемикання між кодами, селекції релевантної інформації та інгібування нерелевантних стимулів. Такий досвід сприяє формуванню механізмів довільної уваги та посилення виконавчих функцій мозку (executive functioning), що підтверджується результатами експериментальних досліджень.

По-друге, володіння двома мовами корелює з розвитком операцій робочої пам'яті (working memory), що передбачає одночасне збереження, оновлення та маніпуляцію мовними одиницями в актуальному контексті мовлення. У процесі мовної активності білінгви демонструють вищі показники продуктивності пам'яті, здатності до планування та організації когнітивних дій, що особливо актуально для осіб із порушеннями слуху, у яких візуально-просторові й моторні канали часто виступають провідними у сприйнятті інформації.

По-третє, взаємодія з двома мовними системами актуалізує розвиток когнітивної гнучкості (cognitive flexibility), здатності до варіювання стратегій розв'язання задач, адаптації до нових умов та генерації нестандартних рішень.

Емпіричні дані вказують на позитивну кореляцію між білінгвізмом і показниками дивергентного мислення, що проявляється у більшій продуктивності творчих завдань і здатності до формулювання оригінальних ідей.

По-четверте, двомовність виконує нейропротекторну функцію, асоційовану з ефектом когнітивного резерву (cognitive reserve). Тривале залучення двох мов активізує префронтальні ділянки кори, підвищує щільність сірої речовини в асоціативних зонах та, відповідно, зменшує ризики раннього когнітивного старіння.

У довготривалій перспективі це може знижувати ймовірність виникнення нейродегенеративних станів, зокрема деменції [3].

У випадку дітей з порушеннями слуху білінгвізм найчастіше реалізується у форматі одночасного опанування жестової мови (національної або міжнародної) та писемного/усного варіанту національної мови. Така модель сприяє формуванню полімодального мовного досвіду, який, у свою чергу, активізує альтернативні когнітивні стратегії, знижує когнітивне навантаження

під час обробки вербальної інформації та розширює можливості когнітивного розвитку за умов сенсорних обмежень.

Отже, аналіз сучасних емпіричних та теоретичних джерел дозволяє констатувати, що білінгвальне середовище виконує не лише мовно-комунікативну, але й виразну когнітивно-стимулювальну функцію в освіті дітей з порушеннями слуху.

Результати низки емпіричних досліджень підтверджують позитивний вплив білінгвального освітнього середовища на розвиток когнітивних функцій у дітей з порушеннями слуху. Зокрема, у роботі D. Lillo-Martin, D. Chen Pichler і E. Gale наведено результати вивчення трьох випадків мовного й когнітивного розвитку дітей з приглухуватістю, які народилися в родинах з типово чуючими батьками. Усі діти з раннього віку були залучені до білінгвального навчання: жестовою мовою (ASL) та англійською. Дослідження засвідчило, що за умови забезпечення доступу до повноцінного мовного інпуту в ранньому дитинстві когнітивні показники досліджуваних відповідали віковим нормам. Це дозволяє стверджувати, що навіть за відсутності первинної жестомовної компетентності в сім'ї, створення мовно-насиченого середовища забезпечує передумови для типового когнітивного розвитку осіб з порушеннями слуху [11].

Систематизацію доказової бази щодо когнітивного ефекту білінгвального навчання представлено в оглядовому дослідженні F. Tafuri і G. Romano , які зазначають, що поєднання жестової та вербальної (усної/писемної) мов у навчальному процесі є чинником, що забезпечує не лише мовленнєвий розвиток, але й позитивно впливає на інтелектуальне функціонування, академічну успішність та рівень соціальної адаптації. Автори підкреслюють, що створення інклюзивного білінгвального освітнього середовища сприяє формуванню більш стабільного психологічного стану у дітей з порушеннями слуху, а також стимулює розвиток виконавчих функцій, зокрема уваги, робочої пам'яті та когнітивної гнучкості [12, С. 64].

У великомасштабному квазіекспериментальному дослідженні M. Coppola і K. Walker, яке охопило 404 дитини віком від 3 до 10 років (з них 280 – з порушеннями слуху, 124 – з інтактним слухом), здійснювалося оцінювання когнітивних функцій за показниками мовнозалежних (словниковий запас) та мовнонезалежних (логічне мислення, обсяг робочої пам'яті) завдань. Результати багатофакторного аналізу вказали на те, що найсуттєвішим предиктором розвитку когнітивних здібностей є вік, у якому дитина отримала доступ до зрозумілої мови, а не тип модальності мовної взаємодії. Таким чином, саме раннє забезпечення мовного доступу, а не виключно використання тієї чи іншої мовної системи, відіграє ключову роль у формуванні когнітивних структур [8].

У наведених працях підтверджено положення про те, що діти з порушеннями слуху, які з раннього віку мають стабільний доступ до жестової або комбінованої мовної модальності, демонструють вищий рівень когнітивної інтеграції, ніж їхні ровесники з пізнім або обмеженим мовним доступом.

Зокрема, попереджувальна стратегія запобігання мовній депривації через раннє введення жестової мови й паралельне застосування слухових технологій (кохлеарні імпланти, слухові апарати тощо) розглядається як необхідна умова для гармонійного когнітивного розвитку осіб із сенсорними порушеннями.

З метою систематизації емпіричних даних, отриманих у межах сучасних досліджень впливу білінгвізму на когнітивний розвиток дітей з порушеннями слуху, узагальнено ключові результати у таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнення результатів досліджень щодо впливу білінгвізму на когнітивний розвиток дітей з порушеннями слуху

Автор(и), рік	**Основні результати дослідження**
Клімук О., Гальчинська В. (2024)	Встановлено, що білінгвізм сприяє покращенню когнітивних функцій (уваги, пам'яті, мислення), асоціюється зі збільшенням об'єму сірої речовини та підвищеним рівнем творчого мислення у дітей.
Lillo-Martin D., Chen Pichler D., Gale E. (2025)	Підтверджено, що ранній доступ до жестової мови забезпечує вікову відповідність когнітивного розвитку та мовної компетентності у дітей з порушеннями слуху.
Tafuri F., Romano G. (2025)	Обґрунтовано, що білінгвальна освіта позитивно впливає не лише на мовленнєвий, а й на когнітивний та соціальний розвиток дітей з порушеннями слуху.
Coppola M., Walker K. (2025)	Доведено, що критичним чинником когнітивного розвитку є вік початку мовного доступу; ранній доступ до мови (зокрема жестової) значно впливає на формування когнітивних структур.
Yiu C. K. (2024)	Виявлено, що створення білінгвального середовища сприяє стабільному академічному зростанню та зменшенню навчальних бар'єрів у дітей з порушеннями слуху.

Узагальнені в таблиці результати дозволяють окреслити не лише загальні тенденції впливу білінгвального навчання на когнітивний розвиток дітей з порушеннями слуху, але й окремі особливості методологічного супроводу цих досліджень. У цьому контексті доцільним є розгляд специфіки оцінювання когнітивних функцій, яке здійснювалося в межах наведених емпіричних праць.

Оцінювання когнітивного розвитку дітей з порушеннями слуху неможливе без урахування ключового фактора – рівня їхньої мовної доступності. У науковій літературі мовна доступність трактується як ступінь, до якого дитина має змогу з раннього віку повноцінно засвоювати зрозумілу й стабільну мовну систему в будь-якій модальності (жестовій чи усній) [10, С. 963]. Відсутність такого доступу або його затримка асоціюється з ризиком мовної депривації, що, у свою чергу, істотно впливає на формування вищих психічних функцій, зокрема виконавчих функцій, робочої пам'яті, мовлення та загального інтелектуального потенціалу.

У низці сучасних досліджень, присвячених впливу білінгвального освітнього середовища на когнітивний розвиток дітей з порушеннями слуху, застосовано комплексні діагностичні інструменти, що дозволяють об'єктивно оцінити ключові когнітивні показники. Так, у дослідженні D. Lillo-Martin, D. Chen Pichler і E. Gale здійснено кейс-аналіз трьох дітей із приглухуватістю, які з раннього віку засвоювали американську жестову мову (ASL) та англійську як другою. У межах оцінювання використовувалися стандартизовані завдання для вимірювання загального інтелекту та виконавчих функцій, зокрема когнітивного планування, гнучкості мислення, інгібіторного контролю та переключення уваги. Крім того, до процедури оцінювання було включено лексичні тести з жестової мови (ASL) та англійської, що дозволило виявити вікову відповідність у розвитку мовної компетентності у кожному з каналів [11].

Подібні підходи простежуються у дослідженні M. Coppola і K. Walker, у якому здійснено масштабну кількісну оцінку когнітивного функціонування дітей віком від 3 до 10 років із порушеннями слуху та зі збереженим слухом. Для забезпечення валідності оцінювання було використано комбінований підхід, що поєднував експертні вчительські оцінки словникового запасу, когнітивні завдання на впорядкування об'єктів за заданими критеріями, а також набори невербальних тестів, спрямованих на діагностику мовнонезалежних аспектів мислення. Застосування такого діагностичного інструментарію дозволило охопити широкий спектр когнітивних навичок і виявити закономірності, пов'язані з моментом початку мовного доступу, а не з типом мовної модальності [8].

Окремий напрям аналізу пов'язаний із вивченням динаміки академічної успішності учнів, що навчаються у білінгвальних освітніх контекстах. Так, у дослідженні C. Yiu здійснено багаторічне спостереження за навчальними досягненнями глухих школярів, які брали участь у програмі SLCO (Sign Language and Co-enrollment), що передбачає використання жестової мови як рівноправного каналу комунікації поряд із усною/писемною мовою та навчання у змішаних класах разом із чуючими однолітками. За результатами аналізу стандартних шкільних тестів встановлено, що учні з порушеннями слуху досягали порівнюваних із нормою результатів з англійської мови та математики. При цьому середнє щорічне зростання навчальних показників відповідало очікуваному віковому приросту. Автор зазначає, що ключовими факторами такої динаміки є доступність навчального матеріалу, постійна мовна підтримка візуальною (жестовою) формою та зниження комунікативних бар'єрів під час навчального процесу [13, С. 103].

Отже на основі проведеного аналізу, можемо констатувати, що ефективно організоване двомовне навчальне середовище не лише сприяє когнітивному та академічному зростанню учнів з порушеннями слуху, а й виконує компенсаторну функцію щодо сенсорного дефіциту, забезпечуючи повноцінну участь у навчальному процесі та формування конкурентоспроможних освітніх траєкторій.

Висновки. Узагальнення результатів проведеного аналізу дозволяє сформулювати концептуально обґрунтований висновок про доцільність і ефективність використання білінгвальних освітніх програм як засобу оптимізації когнітивного розвитку дітей з порушеннями слуху. Встановлено, що забезпечення повноцінного доступу до мови в ранньому віці, насамперед через опанування жестової мови як первинної лінгвістичної системи, є критично важливим для формування базових когнітивних процесів, зокрема уваги, мислення, мовлення, пам'яті та виконавчих функцій. Саме мовна доступність у критичний період розвитку визначає подальші когнітивні траєкторії та академічну успішність дитини. Білінгвальне навчання, що поєднує жестову та усну (або писемну) мову, формує полімодальне мовне середовище, яке сприяє розвитку когнітивної гнучкості, метапізнавальних механізмів, здатності до переключення уваги та контролю імпульсивних реакцій, що підтверджується як результатами експериментальних досліджень, так і даними спостережень у контекстах реальної освітньої практики.

На основі отриманих висновків доцільно сформулювати низку практико-орієнтованих рекомендацій, імплементація яких сприятиме підвищенню ефективності білінгвальних підходів у навчанні дітей з порушеннями слуху. Насамперед, акцентується необхідність забезпечення раннього доступу до жестової мови як повноцінного засобу комунікації, що має впроваджуватися вже з періоду раннього дитинства паралельно із застосуванням слухових технологій (слухові апарати, кохлеарні імпланти тощо). Такий підхід відповідає сучасним вимогам до попередження мовної депривації та забезпечення рівного старту в когнітивному розвитку. Другим ключовим напрямом є кадрове забезпечення: підготовка висококваліфікованих педагогічних кадрів, зокрема, викладачів жестової мови та сурдопедагогів, які володіють методикою реалізації білінгвальних освітніх моделей, потребує системного підходу з боку державної освітньої політики. Доцільним є розроблення та впровадження спеціалізованих курсів підвищення кваліфікації, методичних рекомендацій, навчально-дидактичних матеріалів і відповідного програмного забезпечення. Також особливої уваги потребує адаптація інструментів діагностики та оцінювання: тестування когнітивних функцій і академічних знань має здійснюватися мовою, яка є доступною для дитини, з урахуванням її комунікативного досвіду, щоб уникнути викривлення результатів через мовний бар'єр. Крім того, ефективність білінгвальних програм значною мірою залежить від рівня індивідуалізації навчального процесу. Урахування ступеня втрати слуху, особливостей психофізичного розвитку, домінантної модальності сприйняття інформації та сильних сторін дитини є передумовою побудови персоналізованих освітніх траєкторій.

Таким чином, впровадження білінгвальних програм, що поєднують жестову та усно-вербальну мову, є перспективною педагогічною стратегією, здатною забезпечити повноцінний когнітивний розвиток і підвищити освітні результати дітей з порушеннями слуху. Інституціональне закріплення таких

підходів у національних освітніх стандартах, їх ресурсна та кадрова підтримка, а також системна оцінка ефективності реалізації є ключовими умовами для формування справді інклюзивного середовища, орієнтованого на глибоке й усебічне залучення осіб із сенсорними порушеннями до якісного навчального процесу.

Література:

1. Адамюк Н.Б, Дробот О.А., Замша А.В.Технології білінгвального навчання глухих та слабкочуючих: навчально-методичний посібник. Кропивницький: ІмексЛТД, 2021. 337 с.

2. Замша А. В. Концептуальні засади створення бімодально-білінгвального освітнього середовища для глухих і напівглухих осіб. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 2 (30). С. 118–121.

3. Клімук О., Гальчинська В. Вплив білінгвізму та мультилінгвізму на мозок, здоров'я і загальний стан людини. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2024, Вип. 77, т. 2, С. 176–181

4. Кульбіда С. Жестовий двомовний підхід у практиці спеціальних закладів України. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2022. № 3. С. 7–18.

5. Кульбіда С. В. Особливості застосування білінгвального підходу в спеціальних закладах для глухих в Україні. *Education: Modern Discourses*. 2019. № 2. С. 141–152.

6. Литовченко С. В. Діти з порушеннями слуху раннього та дошкільного віку: навчання і супровід : монографія. Ін-т спеціальної педагогіки і психології ім. Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ : Симоненко О.І., 2020. 276 с.

7. Литовченко С. В., Литвинова В. В., Засенко В. В., Вовченко О. А. Сучасні технології реалізації змісту освіти дітей з порушеннями слуху в умовах кризових ситуацій: навчально-методичний посібник. Київ : Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2025. 380 с.

8. Coppola, M., & Walker, K. (2025). Early language access and STEAM education: keys to optimal outcomes for deaf and hard of hearing students. *Education Sciences*, 15(7). https://doi.org/10.3390/educsci15070915

9. Goodwin C., Carrigan E., Walker K., Coppola M. Language not auditory experience is related to parent-reported executive functioning in preschool-aged deaf and hard-of-hearing children. *Child Development*. 2022. Vol. 93, No. 1. P. 209–224. DOI: https://doi.org/10.1111/cdev.13677.

10. Hall W. C. What you don't know can hurt you: The risk of language deprivation by impairing sign language development in deaf children. *Maternal and Child Health Journal*. 2017. Vol. 21, No. 5. P. 961–965.

11. Lillo-Martin, D., Chen Pichler, D., & Gale, E. (2025). *Language and cognitive development in bimodal bilingual deaf children in hearing families: three case studies*. Behavioral Sciences (Basel), 15(8). https://doi.org/10.3390/bs15081124

12. Tafuri, F., Romano, G. Bilingual education and deaf learners: linguistic empowerment and cognitive development in inclusive contexts. *International Journal of Education and Evaluation*, 2025, Vol. 11, No. 2, pp. 59–68

13. Yiu C. K. Measuring academic attainment and progress of deaf and hard of hearing students in sign bilingualism and co-enrollment (SLCO) classrooms: a case stud. *Deafness & Education International*. 2024. Vol. 26, No. 1. P. 90–124

References:

1. Adamiuk N.B, Drobot O.A., Zamsha A.V. (2021) Tekhnolohii bilinhvalnoho navchannia hlukhykh ta slabkochuiuchykh [Technologies of bilingual education of the deaf and hard of hearing]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kropyvnytskyi: ImeksLTD. [in Ukrainian].

2. Zamsha A. V. (2020) Kontseptualni zasady stvorennia bimodalno-bilinhvalnoho osvitnoho seredovyshcha dlia hlukhykh i napivhlukhykh osib [Conceptual principles of creating a bimodal-bilingual educational environment for deaf and hard of hearing people]. *Innovatsiina pedahohika*, 2 (30), 118–121. [in Ukrainian].

3. Klimuk O., Halchynska V. (2024) Vplyv bilinhvizmu ta multylinhvizmu na mozok, zdorovia i zahalnyi stan liudyny [The impact of bilingualism and multilingualism on the brain, health and general condition of a person]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk,*. 77 (2), 176–181. [in Ukrainian].

4. Kulbida S. (2022) Zhestovyi dvomovnyi pidkhid u praktytsi spetsialnykh zakladiv Ukrainy [Sign bilingual approach in the practice of special institutions of Ukraine]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia*, 3, 7–18. [in Ukrainian].

5. Kulbida S. V. (2019) Osoblyvosti zastosuvannia bilinhvalnoho pidkhodu v spetsialnykh zakladakh dlia hlukhykh v Ukraini [Peculiarities of Using a Bilingual Approach in Special Institutions for the Deaf in Ukraine]. *Education: Modern Discourses*, 2. 141–152. [in Ukrainian].

6. Lytovchenko S. V. (2020) Dity z porushenniamy slukhu rannoho ta doshkilnoho viku: navchannia i suprovid [Children with Hearing Impairments of Early and Preschool Age: Education and Support] : monohrafiia. In-t spetsialnoi pedahohiky i psykholohii im. Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. Kyiv : Symonenko O.I. [in Ukrainian].

7. Lytovchenko S. V., Lytvynova V. V., Zasenko V. V., Vovchenko O. A. (2025) Suchasni tekhnolohii realizatsii zmistu osvity ditei z porushenniamy slukhu v umovakh kryzovykh sytuatsii [Modern Technologies for Implementing the Content of Education of Children with Hearing Impairments in Crisis Situations]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Kyiv : Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].

8. Coppola, M., & Walker, K. (2025). Early language access and STEAM education: keys to optimal outcomes for deaf and hard of hearing students. *Education Sciences*, 15(7). https://doi.org/10.3390/educsci15070915 [in Ukrainian].

9. Goodwin C., Carrigan E., Walker K., Coppola M. (2022) Language not auditory experience is related to parent-reported executive functioning in preschool-aged deaf and hard-of-hearing children. *Child Development*. 2022, 93 (1), 209–224. DOI: https://doi.org/10.1111/cdev.13677.

10. Hall W. C. (2017) What you don't know can hurt you: The risk of language deprivation by impairing sign language development in deaf children. *Maternal and Child Health Journal*, 21 (5), 961–965.

11. Lillo-Martin, D., Chen Pichler, D., & Gale, E. (2025). *Language and cognitive development in bimodal bilingual deaf children in hearing families: three case studies*. Behavioral Sciences (Basel), 15(8). https://doi.org/10.3390/bs15081124

12. Tafuri, F., Romano, G. (2025) Bilingual education and deaf learners: linguistic empowerment and cognitive development in inclusive contexts. *International Journal of Education and Evaluation*, 11 (2), 59–68.

13. Yiu C. K. (2024) Measuring academic attainment and progress of deaf and hard of hearing students in sign bilingualism and co-enrollment (SLCO) classrooms: a case stud. *Deafness & Education International*, 26 (1), 90–124.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК [373.3.016:811.111-051-043.61]:908(410.1):82-93

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1572-1580

Нос Любов кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-1062-7558

Деркач Юлія кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-2367-8730

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДО ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті досліджено питання підготовки майбутніх учителів англійської мови до формування лінгвокраїнознавчої компетенції учнів початкової школи засобами дитячої літератури. Проаналізовано сучасні наукові підходи до структури лінгвокраїнознавчої компетенції та визначено її ключові компоненти: мовний, культурно-мовленнєвий та соціокультурний. Розкрито сутність мовленнєвого та немовленнєвого компонентів лінгвокраїнознавчої компетенції як важливої складової іншомовної підготовки учнів. З'ясовано, що мовленнєвий компонент охоплює засвоєння лексичних одиниць із національно-культурною семантикою, а також формування вмінь і навичок їх доречного використання у процесі міжкультурного спілкування. Особлива увага приділяється здатності учнів інтерпретувати мовні одиниці з урахуванням культурного контексту та адекватно застосовувати їх у різних комунікативних ситуаціях. Визначено, що немовленнєвий компонент лінгвокраїнознавчої компетенції пов'язаний із володінням невербальними засобами спілкування, зокрема кінесичними, проксемічними та паралінгвістичними. Цей компонент передбачає сформованість відповідних знань, умінь і навичок, що забезпечують розуміння та використання невербальної поведінки відповідно до норм іншомовного культурного середовища. Обґрунтовано необхідність урахування мовленнєвих і немовленнєвих аспектів у процесі навчання іноземної мови, що сприяє формуванню цілісної лінгвокраїнознавчої компетенції та підвищенню рівня міжкультурної взаємодії учнів.

Розкрито роль дитячих художніх творів, римівок, скоромовок, віршів і пісень для розвитку мовленнєвих умінь, збагачення словникового запасу та формування уявлень про культурні реалії англомовних країн. Особливу увагу приділено принципам відбору матеріалу з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей учнів, методичній організації уроку, інтеграції мовного та

культурного компонентів, а також використання творчих і проєктних методів, культурно-освітніх заходів.

Підкреслено, що ефективність формування лінгвокраїнознавчої компетенції значною мірою залежить від професійної підготовки майбутніх учителів, їх здатності прогнозувати труднощі та соціокультурні помилки учнів, організовувати навчальну діяльність з урахуванням вікових особливостей та застосовувати інтерактивні, проєктні та культурно-освітні методи.

Ключові слова: методика навчання англійської мови, дитяча література, лінгвокраїнознавча компетенція, англійський фольклор, країнознавство, професійна підготовка.

Liubov Nos,Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor,Associate Professor of the Primary and Pre-Primary Education Department, Lviv Ivan Franko National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-1062-7558

Yuliya Derkach Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor of the Primary and Pre-Primary Education Department, Lviv Ivan Franko National University, Lviv https://orcid.org/0000-0003-2367-8730

TRAINING OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS TO DEVELOP PRIMARY SCHOOL STUDENTS' LINGUOCULTURAL COMPETENCE BY THE MEANS OF CHILDREN'S LITERATURE

Abstract. The article examines the issue of preparing future English language teachers to develop primary school students' linguocultural competence through children's literature. Contemporary scholarly approaches to the structure of linguocultural competence are analyzed, and its key components - linguistic, cultural-speech, and sociocultural - are identified. The essence of the verbal and non-verbal components of linguocultural competence as an important element of students' foreign language training is revealed.It is established that the verbal component involves the acquisition of national and cultural semantics lexical units, as well as the development of students' skills and abilities to use them in intercultural communication. Particular attention is paid to students' ability to interpret linguistic units in light of the cultural context and to apply them adequately in various communicative situations. The non-verbal component of linguocultural competence is defined as being related to the mastery of non-verbal means of communication, including kinesic, proxemic, and paralinguistic features. This component presupposes the formation of students' relevant knowledge, skills, and abilities. They ensure their understanding and use of non-verbal behavior in accordance with the norms of a foreign cultural environment. The necessity of taking into account both verbal and non-verbal aspects in the process of foreign language teaching is substantiated, as it contributes to the development of a holistic linguocultural competence and enhances the level of students' intercultural

interaction. The role of children's literary works, rhymes, tongue twisters, poems, and songs in developing speaking skills, enriching vocabulary, and forming an understanding of the cultural realities of English-speaking countries is also highlighted. Special attention is paid to the principles of material selection with regard to students' age and individual characteristics, the methodological organization of the lesson, the integration of linguistic and cultural components, as well as the use of creative and project-based methods and cultural-educational activities.

It is emphasized that the effectiveness of developing linguocultural competence largely depends on the professional training of future teachers, their ability to anticipate students' difficulties and sociocultural errors, to organize the learning process with regard to age-specific characteristics, and to apply interactive, project-based, and cultural-educational methods.

Keywords: English language teaching methodology, children's literature, linguocultural competence, English folklore, regional studies, professional training.

Постановка проблеми. Вивчення англійської мови нерозривно пов'язане з зануренням у культуру її народу, оскільки мова і культура нероздільні. Іноземна мова розглядається і як засіб спілкування, і як засіб залучення здобувачів початкової освіти до культури іншого народу. Це поступово стає домінуючою стратегією викладання іноземної мови в початковій школі. В умовах реалізації положень Нової української школи пріоритетним стає розвиток особистості учня як носія міжкультурної комунікації, здатного до ефективної взаємодії в багатомовному та полікультурному середовищі. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема підготовки майбутніх учителів англійської мови до формування в учнів початкової школи лінгвокраїнознавчої компетенції, що передбачає не лише володіння мовними знаннями, а й розуміння культурних особливостей англомовних країн, їх традицій, цінностей, норм поведінки та способу життя. Саме в молодшому шкільному віці закладаються основи сприйняття іншої культури, формується інтерес до вивчення іноземної мови, толерантність та відкритість до міжкультурного діалогу. Для розв'язання цього завдання потребують творчого вирішення питання якісної професійної підготовки майбутніх учителів, здатних методично доцільно добирати та використовувати дитячу літературу як засіб формування лінгвокраїнознавчої компетенції. Це передбачає інтеграцію теоретичних знань із методики навчання англійської мови та дитячої літератури. Використання автентичних та адаптованих художніх текстів у процесі навчання англійської мови сприяє розвитку мовленнєвих умінь, збагаченню словникового запасу, формуванню уявлень про культурні реалії англомовних країн, а також підвищує мотивацію учнів до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових джерел засвідчило, що в педагогічній науці приділяється значна увага проблемі підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування лінгвокраїнознавчої

компетенції здобувачів освіти. Дослідження здійснюється у кількох взаємопов'язаних напрямах: теоретичне обґрунтування сутності лінгвокраїнознавчої компетентності, методика її формування в учнів, а також визначення ролі дитячої літератури як ефективного засобу навчання. Так, О. Матієнко та Ю. Колядич обґрунтовують сутність і структуру лінгвокраїнознавчої компетентності як інтегративного утворення, що поєднує мовні та культурні знання. Питання структури та змісту лінгвокраїнознавчої компетентності розглядають С. Рибачок і О. Дуда. С. Караман і О. Караман наголошують на значенні лінгводидактичної підготовки майбутніх учителів. Особливості формування лінгвокраїнознавчої компетенції у процесі підготовки майбутніх учителів розглядали О. Карп'юк, Д. Миронець, Л. Панова, С. Роман та ін.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою вдосконалення змісту та методів підготовки майбутніх учителів англійської мови до формування лінгвокраїнознавчої компетенції учнів початкової школи засобами дитячої літератури, що й визначає **мету** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. У межах поставленої мети важливо розглянути теоретичні засади досліджуваної проблеми, зокрема уточнити зміст та структуру лінгвокраїнознавчої компетенції, а також обґрунтувати роль дитячої літератури як ефективного засобу її формування у початковій школі. Лінгвокраїнознавча компетенція виступає важливою складовою іншомовної комунікативної компетентності, оскільки забезпечує формування у здобувачів освіти цілісного уявлення про країну, мова якої вивчається, сприяє розвитку соціокультурної обізнаності та толерантного ставлення до представників інших культур. О. Матієнко та Ю. Колядич трактують лінгвокраїнознавчу компетентність як «систему національно кодифікованих фонових знань, які забезпечують адекватне розуміння та ефективну взаємодію з носіями мови. У процесі її формування в студентів складається уявлення про національні звичаї, традиції, реалії країни мови, що вивчається, здатність отримувати з одиниць мови країнознавчу і культурознавчу інформацію й користуватися нею, домагаючись повноцінної комунікації» [1, с. 24].

Багато дослідників розглядають лінгвокраїнознавчу компетенцію як здатність орієнтуватися в особливостях вербальної та невербальної поведінки носіїв мови в різних комунікативних ситуаціях. Її структура охоплює як мовленнєвий, так і немовленнєвий компоненти. Мовленнєвий компонент передбачає засвоєння лексики з національно-культурною семантикою, а також формування вмінь і навичок доречно використовувати такі одиниці в процесі міжкультурного спілкування. Важливим є й уміння застосовувати фонові знання для досягнення взаєморозуміння як у безпосередній, так і в опосередкованій комунікації.

Немовленнєвий компонент пов'язаний із володінням невербальними засобами спілкування - кінесичними, проксемічними та паралінгвістичними - і включає відповідні знання, уміння та навички.

Зокрема, до нього належать:

-кінесичні засоби (жести, міміка, зоровий контакт);

-проксемічні характеристики (пози співрозмовників, рухи тіла, дистанція під час взаємодії);

- паралінгвістичні особливості (ритм, мелодика мовлення, інтонація, паузи, тембр голосу, вигуки) [3].

На основі аналізу наукових підходів О. Матієнко та Ю. Колядич визначають структуру іншомовної лінгвокраїнознавчої компетентності та описують її основні складові:

- мовна складова – характеризується сукупністю знань про еквівалентність і відповідність мовних одиниць рідної та іноземної мов, а також про носіїв і джерела національно-культурної та соціальної інформації, репрезентованої в мові. Вона охоплює лінгвокраїнознавчі й соціолінгвістичні параметри лексики, соціокультурні стереотипи поведінки та ступінь кореляції моделей поведінки у рідномовному й іншомовному середовищах;

- культурно-мовленнєва складова – визначається сформованістю вмінь ідентифікувати культурно марковані мовні одиниці, здійснювати їх інтерпретацію з урахуванням соціокультурного контексту рідної та іноземної мов, а також забезпечувати адекватну передачу таких елементів у процесі міжмовної взаємодії;

- соціокультурна складова – репрезентує здатність до соціокультурного аналізу функціональних типів автентичних текстів, притаманних різним сферам комунікації (повсякденній, науковій, діловій, професійній), а також уміння добирати соціокультурно прийнятні моделі поведінки в умовах міжкультурної взаємодії [1].

Вважаємо за доцільне наголосити, що для формування лінгвокраїнознавчої компетенції учнів початкової школи важливо залучати їх до духовних і культурних цінностей іншої етнокультурної дійсності, які є базовим змістом мови, яку вони вивчають. Адже, як зазначає Л. Панова, розбіжності знань мови і культури, невідповідності норм поведінки можуть викликати неприйнятність або негативне ставлення до чужого стилю життя і створити перешкоди для порозуміння комунікантів-представників різних культур. Щоб запобігти виникненню таких бар'єрів, необхідно озброїти учнів певним мінімумом лінгвокраїнознавчих знань, які реалізуються в першу чергу через лексичні одиниці (ЛО) з національно-культурним компонентом. Це ті лексичні одиниці, семантика (значення) яких безпосередньо пов'язана з національною культурою – з історією, географією країни, музикою, традиційним і новим побутом, її фольклором, тощо [2].

Аналіз науково-методичних джерел дає підстави стверджувати, що одним із найпростіших і водночас ефективних засобів ознайомлення з іншомовною культурою є художня література. Літературний текст може слугувати інструментом для набуття країнознавчих знань і формування соціальної орієнтації

учнів, сприяти семантизації мовних одиниць і розвитку мовної здогадки, а також виступати підґрунтям для організації комунікації та обговорення тем соціокультурного змісту. Водночас необхідно враховувати, що ефективність використання художнього тексту як засобу розвитку соціокультурної компетентності значною мірою визначається наявністю цілісної системи дотекстових і післятекстових завдань, спрямованих на осмислення соціокультурної інформації.

Використовуючи літературні тексти на уроці, вчитель має враховувати психологічні особливості процесу читання. Зокрема, важливо забезпечити оптимальну концентрацію та правильний розподіл уваги учнів, оскільки це сприяє глибшому розумінню як змісту тексту загалом, так і його окремих елементів. Учителеві також доцільно застосовувати різноманітні способи перевірки розуміння прочитаного, адже це підвищує ефективність читацької діяльності.

Водночас слід пам’ятати, що читання як вид комунікативної діяльності має на меті отримання необхідної інформації та реалізує потребу у спілкуванні. Саме тому воно відіграє важливу роль у забезпеченні пізнавального, розвивального та виховного потенціалу навчання іноземної мови.

Ефективним компонентом змісту лінгвокраїнознавчої компетенції для учнів початкової школи є елементи іншомовного дитячого фольклору малих форм: римівки, лічилки, скоромовки, вірші, пісні тощо. Ці твори містять багато національних реалій і є джерелом фонових знань дітей цього віку. Гумор, образність, чіткий ритм, мелодійність цих творів сприяють розвитку мовленнєвих механізмів учнів, мимовільному запам’ятовуванню, стимулюють фантазію дітей і спонукають їх до творчої діяльності, зокрема драматизації таких творів, імпровізації ролей. Мова фольклорних текстів багата на соціокультурну інформацію. Завдяки лексичним одиницям з національно-культурним компонентом вона знайомить учнів з тим, як носії мови сприймають навколишній світ та виражають свої думки. Фольклорні тексти сприяють розвитку мовлення учнів, впливають на образ мислення та підвищують мотивацію до вивчення іноземної мови.

Вважаємо за доцільне наголосити, що в процесі роботи над вивченням лінгвокраїнознавчої лексики із здобувачами початкової освіти вчителю варто дотримуватись певних принципів, добираючи фольклорний матеріал, зокрема:

1) принцип автентичності, який забезпечує розширення лінгвокраїнознавчого кругозору учнів; згідно з цим принципом, вихідним пунктом відбору віршованого матеріалу є короткі римівки;

2) принцип впливу на емоційну та мотиваційну сферу особистості з урахуванням вікових особливостей та інтересів дітей; саме він дозволяє відібрати із великої кількості автентичного віршованого матеріалу той, який викликає особливий інтерес;

3) принцип методичної цінності для формування та удосконалення базових мовленнєвих навичок та вмінь дітей, який забезпечується відповідністю

віршованого матеріалу тематиці усного мовлення на конкретному етапі навчання з урахуванням чинних навчальних програм, а також методичних умов уроку;

4) принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей: лексичний матеріал повинен співвідноситися з віковими особливостями та інтересами дітей молодшого шкільного віку;

5) принцип чіткої диференціації з рідною культурою учнів [2].

Отже, використання елементів фольклору є одним із основних засобів формування лінгвокраїнознавчої компетенції на початковому етапі навчання англійської мови. Вони відображують звичаї і традиції народу, несуть інформацію про певні історичні події, побут, сфери діяльності народу, його світогляд, знайомлять з реаліями країни, допомагаючи дітям відчути себе в середовищі, якому проживають носії мови.

Готуючи здобувачів вищої освіти до професійної діяльності в школі, викладачам методики важливо акцентувати увагу майбутніх учителів на дотриманні визначених етапів у лінгвокраїнознавчих прийомах, оскільки саме їх послідовна реалізація забезпечує ефективність освітнього процесу. Зокрема, йдеться про такі етапи:

1) презентація - первинне ознайомлення учнів з новим навчальним матеріалом;

2) закріплення - меморизація та перенесення сформованих знань, умінь і навичок із короткочасної в довготривалу пам’ять;

3) активізація - введення засвоєного матеріалу до активного словникового запасу іноземної мови, тобто його використання у мовленнєвій діяльності.

Водночас у процесі вивчення іноземної мови необхідно передбачати оволодіння знаннями про культуру, історію, реалії та традиції країни, мова якої вивчається, залучення учнів до діалогу культур, зіставлення явищ іноземної мови з рідною, а також формування вміння вчитися, зокрема працювати з підручником, довідковою літературою та словниками.

Досягнення окреслених цілей навчання іноземної мови забезпечується за умови інтегрованого опанування мовного та культурного компонентів, що передбачає одночасне вивчення мови й культури народу - її носія, а також активізацію комунікативно-пізнавальної діяльності учнів як суб’єктів освітнього процесу.

Вважаємо, що ефективність формування лінгвокраїнознавчої компетенції значною мірою зумовлюється здатністю вчителя прогнозувати можливі труднощі та соціокультурні помилки учнів, що ґрунтується на врахуванні рівнів їхньої мовної та мовленнєвої компетенції. На початковому етапі доцільно організовувати іншомовну комунікацію в межах знайомих ситуацій спілкування з подальшим їх поступовим ускладненням.

Водночас важливо цілеспрямовано формувати в учнів навички вербальної та невербальної комунікативної поведінки, що сприяє подоланню труднощів у процесі оволодіння лінгвокраїнознавчою компетенцією.

Важливим складником змісту навчання є також формування навичок і вмінь оперування відібраним для початкового етапу мінімумом соціокультурного (мовного й немовного) матеріалу, а також розвиток здатності до творчого використання набутих знань. З цією метою доцільно впроваджувати проєктну діяльність, організовувати культурно-освітні заходи в межах тем, що вивчаються, зокрема літературно-музичні ранки (виконання пісень, декламація віршів, інсценування), конкурси, підсумкові виступи для батьків, святкування днів народження учнів, виставки дитячої творчості. Важливим є також використання елементів традицій країни, мова якої вивчається, зокрема в оформленні освітнього середовища, підготовці символічних подарунків і відзначенні досягнень учнів.

Висновки. Отже, формування лінгвокраїнознавчої компетенції учнів початкової школи є важливим складником процесу навчання іноземної мови, що забезпечує не лише оволодіння мовними знаннями, а й залучення до культури народу - носія мови. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від рівня підготовки майбутніх учителів, їх здатності організувати навчання, інтегрувати мовний і соціокультурний компоненти, а також враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів. Значний потенціал у цьому процесі має використання художніх творів, зокрема фольклору, творчих форм роботи, проєктної діяльності та культурно-освітніх заходів, які сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів і практичному застосуванню набутих знань.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні ефективних методик підготовки майбутніх учителів до формування лінгвокраїнознавчої компетенції учнів із використанням сучасних освітніх технологій та цифрових ресурсів.

Література

1. Матієнко О. С., Колядич Ю. В. Сутнісне наповнення та структурні складові поняття «іншомовна лінгвокраїнознавча компетентність» у сучасній парадигмі вищої освіти // *Journal of Cross-Cultural Education*. 2025. № 6 (2). С. 20–29.

2. Панова Л. С., Андрійко І. Ф., Тезікова С. В. та ін. *Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник для студ. вищ. навч. закл.* Київ : Академія, 2010. 328 с.

3. Роман С. В., Коломінова О. О. Виховний потенціал предмета «Англійська мова» у початковій школі // *Іноземні мови*. 2002. № 4. С. 52–56.

References

1. Matiienko, O. S., Koliadych, Yu. V. (2025). Sutnisne napovnennia ta strukturni skladovi poniattia «inshomovna linhvokrainoznavcha kompetentnist» u suchasnii paradyhmi vyshchoi osvity [Essential content and structural components of the concept of foreign language linguocultural competence in the modern paradigm of higher education]. *Journal of Cross-Cultural Education*, 6 (2), 20–29.

2. Panova, L. S., Andriiko, I. F., Tezikova, S. V., et al. (2010). *Metodyka navchannia inozemnykh mov u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh* [Methods of teaching foreign languages in general secondary education institutions]. Kyiv: Akademiia.

3. Roman, S. V., Kolominova, O. O. (2002). Vykhovnyi potentsial predmeta “Anhliiska mova” u pochatkovii shkoli [Educational potential of the subject “English language” in primary school]. *Inozemni movy*, 4, 52–56.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 378.016:811.111]:004.67

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1581-1596

Осецька Наталія Феліксівна старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, https://orcid.org/0000-0002-9568-7225

Мудрик Дарина Павлівна доктор філософії, старший викладач кафедри іноземних мов Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, https://orcid.org/0000-0002-4962-1620

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ У ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ТУРИЗМ»: ЗАСТОСУВАННЯ ПЛАТФОРМИ MIRO У CLIL-НАВЧАННІ

Анотація. У сучасних умовах цифровізації вищої освіти особливої актуальності набуває інтеграція інноваційних освітніх технологій у процес викладання іноземних мов. Одним із перспективних напрямів є використання інтерактивних онлайн-платформ, зокрема Miro, у поєднанні з CLIL-підходом (Content and Language Integrated Learning), який передбачає одночасне формування мовної та предметної компетентності студентів. У статті досліджено дидактичний потенціал платформи Miro як інструменту реалізації CLIL у вищій школі, зокрема у процесі викладання англійської мови студентам немовних спеціальностей. Проаналізовано функціональні можливості платформи Miro, зокрема її здатність забезпечувати інтерактивну, візуалізовану та колаборативну навчальну діяльність.

Обґрунтовано, що використання інтерактивної онлайн-дошки сприяє реалізації основних компонентів моделі 4C (Content, Communication, Cognition, Culture), що є базовою для CLIL-підходу. Окрему увагу приділено можливостям організації групової роботи, проєктної діяльності, кейс-методів та мозкового штурму в цифровому середовищі.

У роботі представлено приклад практичної реалізації CLIL-підходу на основі авторської навчальної дошки в Miro для заняття з англійської мови на тему «Hotel Amenities», орієнтованого на студентів спеціальності туризм. Розкрито структуру заняття, що включає етапи актуалізації знань, роботи з текстом, лексичної інтерактивної діяльності, аудіювання, говоріння та письма.

Визначено основні методичні умови ефективного використання платформи Miro у CLIL-навчанні, зокрема необхідність підготовки викладача, чіткої структури завдань, балансу між мовними і предметними компонентами та належного технічного забезпечення. Доведено, що Miro може виступати не лише допоміжним інструментом, а й повноцінним освітнім середовищем, яке

забезпечує інтеграцію різних видів мовленнєвої діяльності та сприяє формуванню ключових компетентностей студентів.

Ключові слова: CLIL-підхід, Miro, інтерактивні технології, вища освіта, викладання англійської мови, цифрові інструменти, комунікативна компетентність, туризм.

Nataliia Osetska Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, https://orcid.org/0000-0002-9568-7225

Daryna Mudryk PhD, Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages,National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, http://orcid.org/0000-0002-4962-1620

DIGITAL TOOLS IN TRAINING TOURISM STUDENTS: THE USE OF THE MIRO PLATFORM IN CLIL-BASED INSTRUCTION

Abstract. In the context of the digitalization of higher education, the integration of innovative educational technologies into the process of foreign language teaching is becoming increasingly relevant. One of the most promising directions is the use of interactive online platforms, in particular Miro, in combination with the CLIL (Content and Language Integrated Learning) approach, which involves the simultaneous development of both linguistic and subject-specific competences of students.

The article examines the didactic potential of the Miro platform as a tool for implementing CLIL in higher education, particularly in the process of teaching English to students of non-linguistic specialities. The functional capabilities of the platform are analyzed, with special emphasis on its ability to provide interactive, visualized, and collaborative learning activities. It is substantiated that the use of an interactive online whiteboard contributes to the implementation of the key components of the 4C model (Content, Communication, Cognition, Culture), which constitutes the conceptual basis of the CLIL approach. Particular attention is paid to the opportunities for organizing group work, project-based learning, case-study methods, and brainstorming in a digital environment.

The paper presents an example of the practical implementation of the CLIL approach based on an автор-designed learning board in Miro for an English language lesson on the topic “Hotel Amenities,” aimed at students majoring in Tourism. The structure of the lesson is described, including stages of knowledge activation, text-based work, interactive vocabulary activities, listening, speaking, and writing.

The study identifies the key methodological conditions for the effective use of the Miro platform in CLIL-based instruction, including the need for teacher training, a clear structure of tasks, a balance between language and content components, and appropriate technical support. It is proven that Miro can function not only as a

supplementary tool but also as a полноценне educational environment that ensures the integration of various types of language activities and contributes to the development of students' key competences.

Keywords: CLIL approach, Miro, interactive technologies, higher education, English language teaching, digital tools, communicative competence, tourism.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку вищої освіти, що характеризується активною цифровізацією навчального процесу та впровадженням інноваційних педагогічних підходів, особливої актуальності набуває використання інтерактивних онлайн-платформ як ефективного засобу організації навчальної діяльності. Однією з таких платформ є Miro, яка дедалі ширше інтегрується у процес викладання іноземних мов, зокрема англійської, у закладах вищої освіти. Її функціональні можливості узгоджуються із сучасними освітніми вимогами, спрямованими на формування комунікативних, когнітивних та міждисциплінарних компетентностей студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтеграції цифрових технологій у процес викладання іноземних мов активно досліджується у сучасній педагогічній науці. Зокрема, у працях Johnson E. K. розглядається використання платформи Miro як інструменту візуалізації та організації колаборативного навчання, що сприяє підвищенню залученості студентів та ефективності засвоєння матеріалу. Дослідження Nikula T., Dalton-Puffer C. та Llinares A. присвячені особливостям реалізації CLIL-підходу та організації навчального дискурсу в умовах інтегрованого навчання змісту і мови. У вітчизняному науковому просторі питання використання інтерактивних онлайн-дошок, зокрема платформи Miro, висвітлено у працях Буряченко Н., де обґрунтовано їх роль у підвищенні ефективності навчання англійської мови. Окремі аспекти формування англомовного монологічного мовлення з використанням інтерактивних цифрових інструментів розглянуто у дослідженнях Podosynnikova H. та Kolomiiets V. Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що питання комплексного використання платформи Miro як інструменту реалізації CLIL-підходу у закладах вищої освіти, зокрема у підготовці студентів немовних спеціальностей, залишається недостатньо дослідженим, що й зумовлює актуальність даної статті.

Мета статті. Метою статті є дослідження дидактичного потенціалу платформи Miro як інструменту реалізації CLIL-підходу у процесі викладання англійської мови у закладах вищої освіти та обґрунтування ефективності її використання у підготовці студентів немовних спеціальностей.

Платформа Miro являє собою хмарне середовище для організації спільної діяльності, що функціонує у форматі інтерактивної онлайн-дошки. Вона забезпечує створення візуальних об'єктів, структурування інформації у вигляді схем, таблиць і ментальних карт, а також підтримує взаємодію користувачів у режимі реального часу. Як засвідчують сучасні дослідження у сфері цифрової

педагогіки, інтеграція подібних інструментів підвищує ефективність навчання завдяки поєднанню візуального, текстового та інтерактивного способів подання інформації [2].

Визначальною характеристикою платформи є її інтерактивність, що передбачає активне залучення студентів до створення навчального контенту. На відміну від традиційних підходів, де домінує репродуктивне засвоєння знань, використання Miro забезпечує реалізацію конструктивістських принципів навчання, відповідно до яких знання формуються у процесі діяльності [1]. Зокрема, під час вивчення англійської мови студенти розробляють лексичні карти, граматичні схеми та структуровані записи, що сприяє глибшому осмисленню навчального матеріалу та його більш стійкому засвоєнню.

Важливою функціональною характеристикою платформи є можливість організації спільної діяльності в режимі реального часу, що набуває особливого значення у процесі викладання англійської мови, де комунікація виступає ключовим компонентом навчання. Студенти можуть одночасно працювати над спільними завданнями, обмінюватися ідеями, здійснювати коментування та редагування матеріалів, що забезпечує інтерактивну взаємодію. Такий формат навчальної діяльності сприяє формуванню комунікативної компетентності, а також розвитку навичок співпраці, необхідних для подальшої професійної діяльності [2].

Окремої уваги заслуговує використання шаблонів, інтегрованих у платформу Miro. Серед них особливо ефективними у викладанні англійської мови є ментальні карти (mind maps), діаграми, порівняльні таблиці та інші візуальні структури. Їх застосування забезпечує систематизацію лексичного матеріалу, сприяє структуризації текстів, аналізу інформації та встановленню логічних зв’язків між поняттями. Як засвідчують сучасні дослідження, візуалізація навчального матеріалу підвищує рівень його засвоєння та сприяє врахуванню індивідуальних особливостей сприйняття інформації студентами [4].

Інтеграція цифрових інструментів у навчальний процес визначається як один із пріоритетних напрямів модернізації вищої освіти. У цьому контексті особливої уваги заслуговує використання платформи Miro як ефективного засобу реалізації CLIL-підходу (Content and Language Integrated Learning) у викладанні англійської мови. CLIL передбачає одночасне формування предметних знань і мовної компетентності, що зумовлює необхідність застосування інтерактивних, візуально орієнтованих і комунікативно спрямованих методів навчання. Функціональні можливості платформи забезпечують ефективну реалізацію основних компонентів моделі 4C (Content, Communication, Cognition, Culture), що визначає комплексний характер навчального процесу [3].

У межах компонента Content (зміст) платформа Miro постає ефективним інструментом роботи з предметним матеріалом, забезпечуючи інтеграцію різних типів контенту — текстового, візуального та мультимедійного — в єдине навчальне середовище. Такий підхід створює умови для більш глибокого

осмислення навчального матеріалу, особливо у випадках опрацювання складних або абстрактних тем. Зокрема, під час вивчення професійно орієнтованих дисциплін студенти розробляють структуровані моделі процесів, алгоритмів чи систем, використовуючи англійську мову як інструмент репрезентації знань. Це сприяє не лише засвоєнню змісту, а й формуванню спеціалізованої лексики. Візуальна організація інформації, у свою чергу, оптимізує встановлення логічних зв'язків між поняттями та підвищує загальну ефективність навчання [5].

Компонент Communication (комунікація) реалізується через організацію активної мовленнєвої взаємодії студентів у процесі виконання навчальних завдань. Платформа створює умови, за яких англійська мова функціонує як основний засіб обговорення, аргументації та презентації результатів. Синхронна робота в цифровому середовищі сприяє розвитку як усного, так і писемного мовлення, а також формує навички взаємодії у групі. У цьому контексті мова використовується не як об'єкт вивчення, а як інструмент пізнання та комунікації, що відповідає базовим принципам CLIL-підходу [3].

Особливого значення набуває компонент Cognition (мислення), який передбачає розвиток когнітивних навичок різного рівня складності. Використання платформи Miro забезпечує реалізацію завдань, орієнтованих на аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та оцінювання інформації. Зокрема, створення порівняльних таблиць, логічних схем і причинно-наслідкових моделей сприяє розвитку критичного мислення. Завдання проблемного характеру стимулюють прийняття рішень та підвищують рівень когнітивної активності студентів. Водночас візуалізація інформації сприяє кращій організації мисленнєвих процесів і структуруванню знань.

Компонент Culture (культура) реалізується через інтеграцію міжкультурного аспекту у навчальний процес. Використання платформи створює можливості для роботи з автентичними матеріалами, що відображають культурні особливості різних країн, а також для обговорення глобальних соціальних і професійних проблем. У результаті студенти мають змогу порівнювати культурні явища, аналізувати різні точки зору та формувати власну аргументовану позицію, що сприяє розвитку міжкультурної компетентності [5].

У межах CLIL-навчання платформа Miro ефективно використовується для організації різних типів навчальної діяльності, серед яких особливе місце посідає проєктна робота. Така діяльність передбачає створення комплексного навчального продукту, у процесі якого студенти працюють у групах, досліджують матеріал, структурують інформацію та презентують результати англійською мовою. Інтеграція всіх етапів проєктної діяльності в одному цифровому середовищі оптимізує організацію навчального процесу та підвищує його результативність [1].

Групові завдання становлять один із ключових видів навчальної діяльності, який ефективно реалізується за допомогою платформи Miro. Такий формат організації роботи сприяє розвитку навичок співпраці, комунікації та відпо-

відальності за спільний результат. У процесі виконання завдань студенти взаємодіють у групах, розподіляють ролі, обговорюють ідеї та координують свої дії, що відповідає принципам студент-центрованого навчання. Залучення до спільної діяльності в цифровому середовищі підвищує рівень мотивації та активності студентів, а також формує вміння працювати в команді [2].

Важливе місце у CLIL-навчанні посідає використання case studies, які забезпечують моделювання реальних професійних ситуацій. Функціональні можливості платформи дозволяють візуалізувати кейси, структурувати інформацію, здійснювати аналіз проблем і формулювати обґрунтовані рішення. Робота з подібними сценаріями сприяє розвитку практичних умінь, а також формує готовність студентів до майбутньої професійної діяльності в умовах реального комунікативного середовища [3].

Ще одним ефективним методом є brainstorming, спрямований на генерацію ідей та активізацію мисленнєвої діяльності. Завдяки інструментарію Miro студенти мають можливість оперативно фіксувати ідеї, групувати їх за змістом та встановлювати між ними логічні зв’язки. Така діяльність стимулює креативне мислення, сприяє розвитку мовленнєвих навичок і забезпечує активну участь усіх студентів у навчальному процесі [1].

Таким чином, інтеграція платформи Miro у CLIL-навчання забезпечує комплексний розвиток студентів, поєднуючи предметні знання, мовні навички, когнітивні здібності та міжкультурну компетентність. Отримані результати підтверджують ефективність використання даного інструменту як засобу організації інтерактивного, практично орієнтованого навчального процесу, наближеного до умов майбутньої професійної діяльності [1; 2].

Окремої уваги у контексті дослідження заслуговує аналіз функціональних можливостей платформи Miro як цифрового освітнього середовища. На відміну від традиційних засобів навчання, Miro забезпечує інтеграцію різних типів навчального контенту та форм діяльності в межах єдиного віртуального простору.

Однією з ключових характеристик платформи є її безмежне робоче поле (infinite canvas), що дозволяє організовувати навчальний матеріал у вигляді логічно структурованих блоків. Це дає змогу викладачу моделювати повноцінне заняття у межах однієї дошки, поєднуючи різні етапи навчання — від актуалізації знань до рефлексії — без необхідності переходу між різними ресурсами. Важливим функціональним елементом є можливість створення та використання інтерактивних об’єктів, зокрема стікерів, текстових блоків, схем, таблиць і ментальних карт. Такі інструменти сприяють візуалізації навчального матеріалу та полегшують його сприйняття. Крім того, вони дозволяють студентам активно долучатися до створення контенту, що відповідає принципам конструктивістського навчання.

Платформа також підтримує синхронну взаємодію користувачів у режимі реального часу. Функції спільного редагування, коментування та відстеження

дій учасників створюють умови для організації ефективної групової роботи. Це особливо важливо у контексті CLIL-підходу, де комунікація виступає ключовим компонентом навчального процесу.

Окремо слід відзначити можливість інтеграції мультимедійного контенту, включаючи відео, аудіо, зображення та зовнішні посилання. Така функціональність дозволяє використовувати автентичні матеріали та створювати навчальні ситуації, максимально наближені до реальних умов професійної діяльності. Додатковою перевагою є можливість вбудовування сторонніх освітніх сервісів, зокрема Quizlet і Wordwall, безпосередньо у робочий простір, що забезпечує цілісність навчального процесу.

Не менш важливою є функція шаблонів (templates), яка значно оптимізує процес підготовки до занять. Використання готових структур (наприклад, для мозкового штурму, аналізу кейсів або побудови ментальних карт) дозволяє викладачу зосередитися на змістовому наповненні, а не на технічному оформленні [5].

Таким чином, функціонал платформи Miro забезпечує реалізацію інтерактивного, візуалізованого та колаборативного навчання, що відповідає сучасним вимогам до організації освітнього процесу у вищій школі. Її можливості створюють передумови для ефективної інтеграції CLIL-підходу та підвищення якості навчання іноземних мов.

Порівняльний аналіз цифрових освітніх платформ дозволяє визначити потенціал кожної з них у контексті реалізації CLIL-підходу. Оскільки у сучасному освітньому просторі активно використовуються різні інтерактивні інструменти для організації спільної діяльності студентів, доцільним є зіставлення їхніх функціональних характеристик з метою виявлення педагогічних переваг і обмежень. Найбільш поширеними платформами, які залучаються у процесі навчання іноземних мов, є Miro, Padlet, Jamboard та Trello.

Наведена нижче таблиця узагальнює ключові дидактичні, технічні та організаційні параметри зазначених інструментів, що дає змогу обґрунтувати доцільність використання Miro як комплексного освітнього середовища для інтегрованого навчання змісту та мови.

Таблиця 1

Порівняння функціональних можливостей онлайн-платформ для організації CLIL-навчання

Критерій / Функція	**Miro**	**Padlet**	**Jamboard**	**Trello**
Тип платформи	Інтерактивна онлайн-дошка з безмежним полотном (*infinite canvas*)	Віртуальна стіна для колективного контенту	Проста інтерактивна дошка з базовими інструментами	Менеджер завдань на основі канбан-дошки

Критерій / Функція	Miro	Padlet	Jamboard	Trello
Спільна робота в реальному часі	☑ Повноцінна колаборація з коментарями, курсорами користувачів, чатом	☑ Одночасне редагування, базові можливості	☑ З обмеженням кількості учасників	☑ Спільна робота, орієнтація на управління
Візуалізація інформації (схеми, карти, діаграми)	☑ Розвинена: численні шаблони, гнучкі елементи	◯ Обмежена до постів	◯ Дуже базові засоби	◯ Мінімальна – лише списки, картки
Інтеграція мультимедіа	☑ Підтримка відео, аудіо, Quizlet, Wordwall, YouTube	☑ Можна додавати фото, відео, посилання	◯ Лише зображення	◯ Додає посилання, але не інтерактивно
Шаблони для роботи	☑ Велика бібліотека: brainstorming, mind map, kanban, lesson flow	◯ Базові макети	◯ Дуже обмежено	☑ Є шаблони процесів
Групова робота / проєкти	☑ Підтримка зон, ролей, співпраці	☑ Спільні стіни без зонування	◯ Не підтримується	☑ Орієнтація на колективні завдання
Інтерактивність навчального процесу	☑ Висока: drag-and-drop, коментарі, реакції, малювання	◯ Середня: тексти, реакції	◯ Низька	◯ Низька (не навчальна)
Зручність для CLIL / мовного навчання	☑ Оптимальна: підтримує всі види мовленнєвої діяльності	◯ Підходить для письма	◯ Лише усна взаємодія	◯ Організаційні функції

Критерій / Функція	**Miro**	**Padlet**	**Jamboard**	**Trello**
Технічні вимоги	Середні: потрібен браузер/додаток, стабільний інтернет	Невисокі	Мінімальні	Невисокі
Безпека та доступ	☑ Розширені ролі, модерація, керування доступом	◯ Прості налаштування	◯ Мінімальні	☑ Гнучкий контроль за доступом

Проаналізовані платформи мають різний дидактичний потенціал у контексті організації CLIL-навчання у вищій школі. Проведене порівняння засвідчує, що Miro є найбільш універсальним інструментом, оскільки поєднує функції візуалізації, комунікації, мультимедійної інтеграції та колаборативної взаємодії, що забезпечує комплексну підтримку всіх компонентів моделі 4C (Content, Communication, Cognition, Culture).

Padlet доцільно використовувати переважно для організації коротких дискусій, збору рефлексій чи обміну ідеями, оскільки його функціональність більш обмежена, але зручна для швидкої спільної роботи.

Jamboard характе-ризується простотою використання і може застосовуватися для візуалізації окремих етапів заняття, швидкого генерування ідей або демонстрації матеріалу, проте не забезпечує достатньої інтерактивності для повноцінного CLIL-формату. Trello доцільно розглядати як допоміжний інструмент для організаційного та проєктного супроводу освітнього процесу, зокрема для планування роботи, координації завдань і моніторингу групової діяльності, однак його можливості для реалізації інтерактивного мовного навчання є обмеженими.

Загалом, результати порівняння підтверджують, що Miro має найбільший потенціал для реалізації CLIL-підходу у викладанні іноземних мов завдяки інтеграції різних форматів взаємодії, що сприяє розвитку комунікативної, предметної та когнітивної компетентностей студентів.

Практична реалізація CLIL-підходу з використанням платформи Miro може бути продемонстрована на основі авторської навчальної дошки, розробленої для занять з англійської мови у вищій школі на тему “Hotel Amenities”.

Обрана тематика має професійне спрямування та водночас залишається доступною для студентів різних спеціальностей, зокрема галузі туризму, що забезпечує ефективне поєднання предметного змісту з мовною практикою та підвищує мотивацію до навчання.

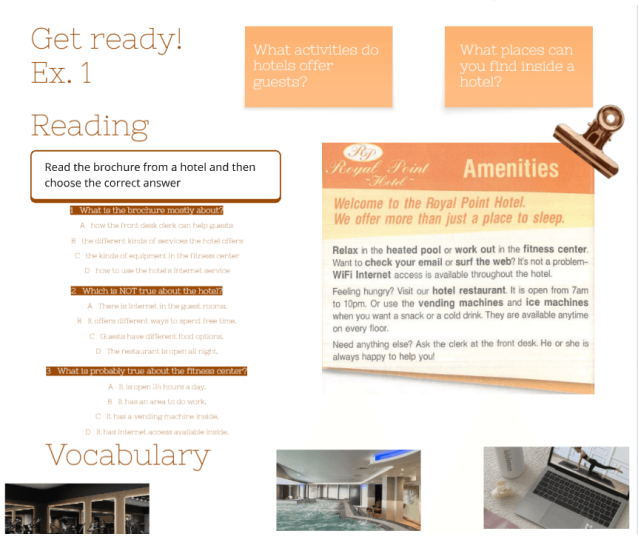

Рис. 1. Фрагмент інтерактивного завдання для читання у середовищі Miro (тема “Hotel Amenities”).

Наступний фрагмент ілюструє організацію продуктивних видів мовленнєвої діяльності у цифровому середовищі Miro. Поєднання завдань на усне та письмове спілкування створює автентичні ситуації професійної комунікації в готельній сфері, що відповідає базовим принципам CLIL-підходу. У середовищі дошки забезпечено інтеграцію зовнішніх мультимедійних ресурсів, зокрема відео-фрагментів і вправ, що підсилює мотиваційний компонент навчання та сприяє розвитку мовленнєвої автономії студентів.

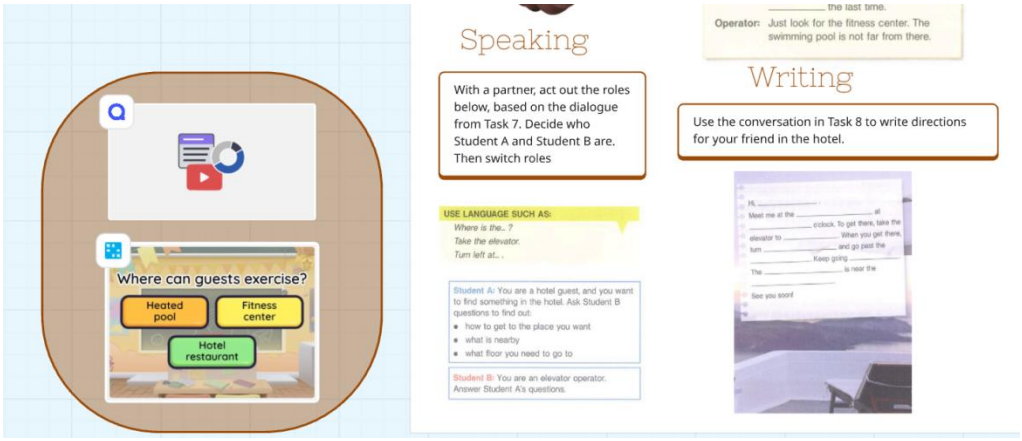

Рис. 2. Організація продуктивних видів мовленнєвої діяльності (speaking та writing) у середовищі Miro

Структура заняття, організованого із використанням Miro, відображає логіку сучасного комунікативного навчання та передбачає поетапне залучення студентів до активної діяльності. Початковий етап спрямований на актуалізацію попередніх знань і створення мовленнєвої ситуації. За допомогою інтерактивної дошки викладач ініціює обговорення готельних послуг і внутрішньої інфраструктури готелю. Відповіді студентів фіксуються у вигляді коротких записів

або стікерів, що створює ефект спільного генерування ідей і водночас забезпечує візуалізацію мовного матеріалу.

Подальший етап пов'язаний з аналізом тексту, представленого у формі готельної брошури. Такий формат матеріалу є особливо цінним у контексті CLIL, оскільки відображає реальні комунікативні ситуації та містить професійно релевантну лексику. Розміщення тексту в середовищі Miro забезпечує більш активну взаємодію з ним: студенти виокремлюють ключові фрагменти, додають коментарі та обговорюють зміст у мінігрупах. Це сприяє не лише розвитку навичок читання, а й формуванню вміння працювати з інформацією англійською мовою у практичному контексті.

Особливу роль у структурі заняття відіграє лексичний блок, який організований як інтерактивна діяльність. Студентам пропонується класифікувати лексичні одиниці за смисловими категоріями, що стимулює аналіз значень і встановлення логічних зв'язків між ними. У середовищі Miro це реалізується через переміщення елементів, що надає процесу навчання динамічності та наочності. Додатковою перевагою є можливість інтеграції зовнішніх цифрових ресурсів безпосередньо у робочий простір дошки, зокрема сервісів Quizlet і Wordwall, що дозволяє закріплювати лексику у формі інтерактивних вправ і підвищує зацікавленість студентів.

Наступний етап передбачає роботу з аудіоматеріалом, інтегрованим у структуру дошки. Студенти прослуховують діалог, пов'язаний із тематикою заняття, та виконують завдання на розуміння. Результати виконання завдань фіксуються у спільному цифровому просторі, що створює можливості для подальшого обговорення та взаємоперевірки. Таким чином, аудіювання набуває колаборативного характеру та стає частиною спільної навчальної діяльності.

Важливим доповненням до заняття є етапи продуктивної діяльності, зокрема speaking та writing, реалізовані на дошці. Студенти виконують рольові завдання, моделюючи ситуації взаємодії між гостем готелю та працівником, що дозволяє відпрацювати мовленнєві кліше та професійну лексику у контексті реального спілкування.

Письмова частина передбачає створення коротких інструкцій або повідомлень, пов'язаних із орієнтацією у готельному просторі, що сприяє розвитку навичок писемного мовлення.

Найбільш значущим етапом є групова робота, яка реалізується безпосередньо у середовищі Miro. Саме на цьому етапі відбувається інтеграція мовного та предметного компонентів, що є визначальною характеристикою CLIL. Студенти об'єднуються у групи та виконують завдання, спрямовані не лише на відтворення знань, але й на їх практичне застосування. Зокрема, вони створюють візуальні моделі готельних послуг або формулюють аргументовану позицію щодо їх значущості для клієнтів. У процесі такої діяльності англійська мова використовується як основний засіб комунікації, що сприяє розвитку мовленнєвої компетентності [3].

Важливою особливістю є збереження результатів діяльності на дошці, що забезпечує можливість спостереження за процесом мислення студентів та його подальшого аналізу. Створення ментальних карт сприяє структуруванню знань, побудова аргументаційних схем розвиває логічне мислення, а використання порівняльних таблиць поглиблює розуміння навчального матеріалу. Рольові сценарії, у свою чергу, дозволяють моделювати ситуації професійного спілкування та наближати навчання до реальних умов сфери туризму.

Завершальний етап заняття передбачає презентацію результатів, під час якої студенти демонструють свої напрацювання та коментують їх англійською мовою. Це сприяє розвитку навичок публічного мовлення, аргументації та критичного оцінювання, а також забезпечує додаткову мовленнєву практику через взаємодію між учасниками. Таким чином, використання платформи Miro у межах конкретного заняття забезпечує органічне поєднання різних видів мовленнєвої діяльності та інтеграцію змісту і мови. Представлений приклад засвідчує, що Miro може функціонувати не лише як допоміжний інструмент, а як повноцінне освітнє середовище, яке підтримує активне, візуалізоване та колаборативне навчання у вищій школі, зокрема у підготовці майбутніх фахівців сфери туризму.

З метою узагальнення практичного досвіду використання платформи Miro у CLIL-навчанні доцільно розглянути її функціонування не лише на рівні окремого заняття, а як інструменту організації комплексної навчальної діяльності, що інтегрує різні види мовленнєвої активності. Зокрема, на прикладі теми, пов’язаної з процесом заселення у готель (“Checking in”), простежується можливість побудови цілісного навчального середовища, у якому поєднуються рецептивні та продуктивні види діяльності. У межах такого підходу платформа Miro виконує роль інтегратора навчального контенту, забезпечуючи логічний зв’язок між етапами роботи.

На етапі введення в тему інтерактивна дошка використовується як інструмент актуалізації досвіду студентів та формування проблемного поля. Постановка відкритих запитань дозволяє ініціювати обговорення та активізувати мовленнєву діяльність, що відповідає принципам комунікативного навчання. Подальша робота з текстовим матеріалом демонструє можливість організації аналітичної діяльності у цифровому середовищі. Студенти не лише опрацьовують зміст, але й структурують інформацію, виділяють ключові елементи та встановлюють логічні зв’язки. Таким чином, читання інтегрується з когнітивними процесами аналізу та узагальнення. Лексичний компонент у межах Miro реалізується через візуально-інтерактивні формати, що сприяють кращому засвоєнню термінології. Особливістю є можливість представлення лексики не ізольовано, а у функціональному контексті, що відповідає вимогам CLIL-підходу. Аудіоматеріали, інтегровані у структуру дошки, забезпечують розвиток навичок сприйняття мовлення в умовах, наближених до реального професійного середовища. Водночас спільний простір для фіксації відповідей дозволяє

трансформувати індивідуальне виконання завдань у колективну діяльність. Найбільш показовим є використання рольових завдань, що моделюють професійні ситуації. У даному випадку мова виступає не об'єктом вивчення, а засобом досягнення комунікативної мети, що повністю відповідає концепції CLIL. Важливо, що взаємодія студентів відбувається у спільному цифровому середовищі, що підсилює ефект колаборативного навчання.

Таким чином, аналіз використання платформи Miro на прикладі тематичного модуля "Checking in" підтверджує її здатність забезпечувати інтеграцію різних видів навчальної діяльності, підтримувати логіку CLIL-навчання та створювати умови для формування професійно орієнтованої іншомовної компетентності. У цьому контексті Miro виступає не лише як інструмент візуалізації, а як середовище організації цілісного навчального процесу.

Ефективність інтеграції цифрових інструментів у навчальний процес значною мірою визначається не лише їх функціональними можливостями, а й методично обґрунтованим застосуванням. У контексті CLIL-підходу це питання набуває особливої актуальності, оскільки йдеться про одночасне формування мовних і предметних компетентностей [3]. Платформа Miro, незважаючи на значний дидактичний потенціал, не забезпечує автоматичного підвищення якості навчання за відсутності відповідних педагогічних умов. До ключових чинників ефективного використання Miro у CLIL-навчанні належать належна підготовка викладача, продумана структура завдань, збалансоване поєднання мовного і змістового компонентів, а також відповідне технічне забезпечення.

Однією з визначальних передумов виступає підготовка викладача, яка охоплює не лише технічне володіння платформою, але й усвідомлення її педагогічного потенціалу. У цьому контексті викладач виконує роль дизайнера навчального середовища, інтегруючи інструментарій Miro у структуру заняття з урахуванням поставлених дидактичних цілей. Важливим аспектом є також володіння принципами CLIL, зокрема розуміння моделі 4C та здатність трансформувати традиційні завдання у такі, що поєднують мовний і предметний компоненти [3]. Відсутність відповідної методичної підготовки може призводити до використання платформи лише як візуального доповнення, що суттєво знижує її ефективність.

Крім того, викладач має враховувати рівень підготовки студентів, їх цифрову компетентність та готовність до роботи в інтерактивному середовищі.

Ефективна інтеграція Miro передбачає поступове введення інструменту, особливо на початкових етапах навчання. Надмірна складність інтерфейсу або перевантаження функціональними можливостями можуть відволікати від досягнення навчальних цілей. У зв'язку з цим доцільним є забезпечення чітких інструкцій, демонстрація прикладів виконання завдань та надання методичної підтримки студентам у процесі роботи.

Не менш важливою умовою виступає чітка структура завдань, яка визначає логіку організації навчального процесу. У межах CLIL-занять завдання повинні

бути спрямовані не лише на засвоєння мовного матеріалу, але й на опрацювання предметного змісту. Інструментарій Miro дозволяє вибудовувати діяльність студентів у вигляді послідовних етапів, кожен з яких має визначену мету та результат. Наприклад, навчальна діяльність може включати етапи актуалізації знань, роботи з контентом, виконання продуктивних завдань і рефлексії. Така організація сприяє цілісності навчального процесу та підвищує ефективність засвоєння матеріалу [1].

Особливої уваги потребує формулювання завдань. Вони повинні бути чіткими, зрозумілими та відповідати рівню підготовки студентів. Водночас завдання мають стимулювати мисленнєву діяльність, передбачаючи аналіз, порівняння, оцінювання або створення нового продукту. Візуалізація завдань у середовищі Miro полегшує їх сприйняття та виконання, оскільки сприяє кращій організації інформації [4].

Однією з ключових методичних умов є забезпечення балансу між мовним і змістовим компонентами, що становить основу CLIL-підходу. Існує ризик зміщення акценту на один із цих аспектів: або на мовну форму, або на предметний зміст. У першому випадку навчання набуває ознак традиційного мовного заняття, у другому — знижується рівень мовної точності. Завдання викладача полягає у підтриманні рівноваги між цими складниками. Платформа Miro створює сприятливі умови для такого поєднання, оскільки забезпечує інтеграцію текстових, візуальних і комунікативних елементів у межах єдиного середовища. За таких умов мова функціонує як інструмент пізнання, а не як самоціль [2].

Важливим аспектом виступають технічні умови, що забезпечують можливість ефективного використання платформи. До них належать стабільне інтернет-з’єднання, доступ до цифрових пристроїв, а також сформованість базових цифрових навичок у студентів і викладача. Відсутність належного технічного забезпечення може істотно ускладнювати організацію навчального процесу.

Разом із тим технічні умови передбачають і організаційний компонент, зокрема попередню підготовку робочого простору, структуризацію матеріалів, розподіл зон для групової роботи та визначення правил взаємодії. Наприклад, попереднє створення окремих робочих областей або використання шаблонів дозволяє оптимізувати навчальну діяльність і запобігти дезорганізації під час заняття. Додатково необхідно враховувати можливі технічні труднощі та передбачати альтернативні формати роботи. У разі обмеженого доступу до платформи доцільним є використання інших цифрових інструментів або перехід до офлайн-режиму. Така гнучкість є важливою складовою сучасної педагогічної практики.

Попри значний дидактичний потенціал платформи Miro, доцільно враховувати і певні обмеження її використання у навчальному процесі. Зокрема, платформа може виявитися неефективною у випадках недостатнього технічного

забезпечення або нестабільного інтернет-з'єднання, що ускладнює синхронну взаємодію студентів. Крім того, надмірна кількість візуальних елементів і функцій інтерфейсу може спричиняти когнітивне перевантаження, особливо для студентів із низьким рівнем цифрової компетентності. У таких умовах увага студентів зміщується з навчального змісту на технічні аспекти роботи з платформою. Також Miro може бути менш ефективним для завдань, що потребують глибокої індивідуальної концентрації або традиційного лінійного викладу матеріалу, оскільки його середовище орієнтоване насамперед на візуалізацію та колаборацію. Відсутність чіткої структури дошки або перевантаження її контентом може призводити до дезорганізації навчальної діяльності та зниження ефективності засвоєння матеріалу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні ефективності використання платформи Miro у змішаному та дистанційному навчанні, а також у розробці методичних моделей для різних спеціальностей.

Отже, ефективне використання платформи Miro у CLIL-навчанні є результатом комплексної взаємодії методичних і технічних чинників. Підготовка викладача, логічно структуровані завдання, баланс між мовою і змістом, а також належне технічне забезпечення формують підґрунтя для успішної інтеграції цього інструменту у навчальний процес. За дотримання зазначених умов Miro може виступати дієвим засобом підвищення якості освіти та розвитку ключових компетентностей студентів.

Література

1. Буряченко Н. Використання дошки Miro як засобу підвищення ефективності навчання англійської мови у фаховому коледжі // *Молодь і ринок*. 2022. № 9–10 (207–208). https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.268506

2. Johnson E. K. Miro, Miro: student perceptions of a visual discussion board // *Proceedings of the 40th ACM International Conference on Design of Communication (SIGDOC '22)*. 2022. P. 96–101. https://doi.org/10.1145/3513130.3558983

3. Nikula T., Dalton-Puffer C., Llinares A. CLIL classroom discourse: research from Europe // *Journal of Immersion and Content-Based Language Education*. 2013. Vol. 1, No. 1. P. 70–100. https://doi.org/10.1075/JICB.1.1.04NIK

4. Podosynnikova H., Kolomiiets V. Teaching profile school students English-language monologue-reasoning using the interactive whiteboard «Miro» // *Foreign Languages*. 2025. No. 3. https://doi.org/10.32589/1817-8510.2025.3.352550

5. Yu B. Technological transformation in language learning: a systematic review of interactive learning tools from software applications to artificial intelligence driven solutions // *Proceedings of the 2025 International Conference on Artificial Intelligence and Educational Systems (ICAIES '25)*. 2025. P. 426–432. https://doi.org/10.1145/3744367.3744434

References

1. Buriachenko, N. (2022). Vykorystannia doshky Miro yak zasobu pidvyshchennia efektyvnosti navchannia anhliiskoi movy u fakhovomu koledzhi. *Molod i rynok*, (9–10), 207–208. https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.268506

2. Johnson, E. K. (2022). Miro, Miro: Student perceptions of a visual discussion board. In *Proceedings of the 40th ACM International Conference on Design of Communication (SIGDOC '22)* (pp. 96–101). https://doi.org/10.1145/3513130.3558983

3. Nikula, T., Dalton-Puffer, C., & Llinares, A. (2013). CLIL classroom discourse: Research from Europe. *Journal of Immersion and Content-Based Language Education*, 1(1), 70–100. https://doi.org/10.1075/jicb.1.1.04nik

4. Podosynnikova, H., & Kolomiiets, V. (2025). Teaching profile school students English-language monologue-reasoning using the interactive whiteboard «Miro». *Foreign Languages*, (3). https://doi.org/10.32589/1817-8510.2025.3.352550

5. Yu, B. (2025). Technological transformation in language learning: A systematic review of interactive learning tools from software applications to artificial intelligence driven solutions. In *Proceedings of the 2025 International Conference on Artificial Intelligence and Educational Systems (ICAIES '25)* (pp. 426–432). https://doi.org/10.1145/3744367.3744434

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 621.311:004.896

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1597-1608

Остапенко Ольга Павлівна кандидат технічних наук, доцент, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0001-9682-9419

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ У ГАЛУЗІ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ: МОЖЛИВОСТІ, ВИКЛИКИ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз сучасного стану та перспектив застосування технологій штучного інтелекту (ШІ) у наукових дослідженнях та освітніх цілях у галузі теплоенергетики з урахуванням технічних, методологічних та етико-правових аспектів. Розглянуто чотири ключові напрями використання методів машинного навчання і нейронних мереж: прогнозування та оптимізація теплових процесів, предиктивне технічне обслуговування теплоенергетичного обладнання, оптимізація режимів роботи теплових генерувальних установок, а також комп'ютерне моделювання горіння та управління викидами шкідливих речовин. Показано, що фізично-інформовані нейронні мережі (PINN) та гібридні підходи забезпечують фізичну коректність результатів навіть при обмеженому обсязі навчальних даних. Встановлено, що системи предиктивного обслуговування здатні скоротити незаплановані простої обладнання і знизити витрати на ремонт. Окрему увагу приділено методологічним викликам: проблемам якості та репрезентативності даних, інтерпретованості моделей та коректної валідації часових рядів. Проаналізовано вимоги Регламенту ЄС про штучний інтелект (EU AI Act 2024/1689) щодо систем ШІ у критичній інфраструктурі – зокрема, вимоги до управління ризиками, прозорості алгоритмів і людського нагляду. Обґрунтовано перспективність концепції цифрового двійника теплоенергетичного об'єкта та роль генеративного ШІ в прискоренні наукових досліджень.

Визначено системні бар'єри для впровадження ШІ-рішень у галузі та підкреслено необхідність міждисциплінарної підготовки фахівців. Визначено, що перспективними напрямками подальших досліджень є розробка стандартизованих методологічних протоколів для валідації ШІ-моделей у теплоенергетиці, розвиток методів застосування ШІ для прикладних задач галузі, а також вивчення організаційних та етичних аспектів впровадження ШІ-рішень на енергетичних підприємствах.

Ключові слова: штучний інтелект, машинне навчання, теплоенергетика, нейронні мережі, предиктивна аналітика, оптимізація теплових процесів, EU AI Act, цифровий двійник.

Ostapenko Olha Pavlivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0001-9682-9419

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SCIENTIFIC RESEARCH IN THE THERMAL POWER INDUSTRY: OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND ETHICAL ASPECTS

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the current state and prospects for the application of artificial intelligence (AI) technologies in scientific research and educational purposes in the field of thermal power engineering, taking into account technical, methodological, and ethical and legal aspects. Four key areas of use of machine learning methods and neural networks are considered: forecasting and optimization of thermal processes, predictive maintenance of thermal power equipment, optimization of operating modes of thermal generating units, as well as computer modeling of combustion and control of emissions of harmful substances. It is shown that physically informed neural networks (PINN) and hybrid approaches ensure the physical correctness of results even with a limited amount of training data. It is established that predictive maintenance systems are able to reduce unplanned equipment downtime and reduce repair costs. Special attention is paid to methodological challenges: problems of data quality and representativeness, interpretability of models, and correct validation of time series. The requirements of the EU Regulation on Artificial Intelligence (EU AI Act 2024/1689) for AI systems in critical infrastructure are analyzed – in particular, the requirements for risk management, algorithm transparency and human oversight. The prospects of the concept of a digital twin of a thermal energy facility and the role of generative AI in accelerating scientific research are substantiated. Systemic barriers to the implementation of AI solutions in the industry are identified and the need for interdisciplinary training of specialists is emphasized. It was determined that promising areas of further research are the development of standardized methodological protocols for validating AI models in the thermal power industry, the development of methods for applying AI for applied problems in the industry, as well as the study of organizational and ethical aspects of implementing AI solutions at energy enterprises..

Keywords: artificial intelligence, machine learning, thermal power engineering, neural networks, predictive analytics, thermal process optimization, EU AI Act, digital twin.

Постановка проблеми. Глобальний енергетичний сектор зараз переживає безпрецедентну трансформацію, яка зумовлена одночасним впливом кліматичних викликів, цифровізацію промисловості та стрімкого розвитку технологій штучного інтелекту. Теплоенергетика є галуззю, що традиційно базується на детерміністських інженерних підходах та накопиченому емпіричному досвіді,

зараз стикається з необхідністю забезпечення інтеграції принципово нових методологічних інструментів, здатних опрацьовувати великі масиви даних та виявляти сховані закономірності в складних теплофізичних процесах [1, 2].

Штучний інтелект (ШІ), за визначенням Регламенту Європейського Союзу 2024/1689 (EU AI Act), являє собою «машинно-орієнтовану систему, розроблену для функціонування з різним ступенем автономності, яка може продемонструвати адаптивність після розгортання та яка на основі отриманих вхідних даних виводити (для явних чи неявних цілей) результати, – такі, як: прогнози, контент, рекомендації або рішення, та здатність впливати на фізичне або віртуальне середовище» [2]. Таке трактування чітко окреслює потенціал ШІ для теплоенергетичних систем, де вхідними даними є результативність вимірювань температури, тиску, витрат теплоносія, а вихідними є рішення щодо оптимального режиму роботи обладнання або прогнози його технічного стану.

За останнє десятиліття кількість наукових публікацій, присвячених застосуванню методів машинного навчання в теплоенергетиці, зросла в рази. Така тенденція розвитку наукових публікацій підтверджує не лише науковий інтерес до вказаної проблематики, але й окреслює практичну потребу в інтелектуальних рішеннях у промисловості.

Водночас, масштабне впровадження ШІ-технології створює низку фундаментальних питань щодо забезпечення надійності і відтворюваності результатів, отриманих за допомогою ШІ. Постають питання встановлення відповідальності за прийняті рішення та алгоритми в критичних ситуаціях. Виникає проблема узгодження вимог до продуктивності моделей із принципами захисту персональних та виробничих даних. Ці питання набувають особливої гостроти в контексті прийнятого в ЄС регуляторного законодавства у сфері ШІ [3, 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту докорінно змінює ландшафт теплоенергетичної галузі, відкриваючи безпрецедентні можливості для підвищення операційної ефективності та оптимізації енергетичних систем. У сфері наукових досліджень із теплоенергетики ШІ-методології знаходять застосування у широкому спектрі завдань. В області комп'ютерного моделювання та прогностичного аналізу це охоплює розробку високоточних цифрових двійників теплоенергетичних об'єктів, коротко- та довгострокове прогнозування попиту на енергію та профілів навантаження, а також симуляцію складних термодинамічних явищ [5 – 11].

Крім того, технології ШІ демонструють значний потенціал у сфері оптимізації роботи енергетичних систем – зокрема, адаптивного диспетчерського управління тепловими електростанціями, динамічного балансування теплової генерації відповідно до попиту, а також системного зниження теплових втрат у мережах централізованого теплопостачання [5 – 6, 8 – 11].

Окремим і практично значущим напрямом застосування ШІ є технічна діагностика енергетичного обладнання на основі оцінки його поточного стану.

Це включає автоматизоване виявлення аномалій в роботі енергетичних установок, імовірнісне прогнозування відмов обладнання, оптимізацію графіків технічного обслуговування та подовження ресурсу теплоенергетичних активів [11].

Комп'ютерне моделювання є одним із стратегічно найвагоміших напрямів застосування ШІ в теплоенергетиці [6, 8 – 11]. Сучасні ШІ-методики дозволяють створювати високоточні представлення складних термодинамічних процесів і великомасштабних енергетичних систем. Нижче наведено основні методологічні підходи, що застосовуються в цьому контексті.

Стосовно моделювання теплових мереж, ШІ-методи розв'язують завдання прогнозування теплових втрат у трубопровідних системах, оптимізації гідравлічних режимів теплових мереж та імітаційного моделювання аварійних ситуацій з наступним превентивним плануванням. Для інтегрованих енергетичних систем відповідні застосування охоплюють моделювання спільної роботи електричних і теплових мереж, оптимізацію диспетчеризації когенераційних установок і балансування попиту та пропозиції в рамках інтелектуальних систем теплопостачання [5 – 6, 8 – 11].

Одним із найбільш розвинених напрямків застосування ШІ в теплоенергетиці є побудова прогнозних моделей теплообміну та гідродинаміки.

Традиційні методи чисельного моделювання (метод скінченних елементів, метод скінченних різниць, метод скінченних об’ємів) забезпечують високу точність результатів, проте потребують значних обчислювальних ресурсів і часу. Методи машинного навчання забезпечуєть суттєве зниження загальнообмінних навантажень за рахунок навчання замінених моделей (сурогатних моделей), які апроксимують системи поведінки на основі попередньо розрахованих або виміряних даних.

Перспективним напрямком є також застосування методів фізично-інформованих нейронних мереж (Physics-Informed Neural Networks, PINN). Ключова особливість цього підходу полягає у включенні диференціальних рівнів теплофізики (рівняння теплопровідності, Нав'є-Стокса, енергії), що гарантує фізичну коректність одержуваних навіть при обмеженні кількості навчальних даних. Цей підхід розвивається в задачах теплового моніторингу конструкцій енергетичного обладнання.

Предиктивне технічне обслуговування (Predictive Maintenance, PdM) є однією з найбільш економічно значущих програм ШІ в теплоенергетиці. Традиційні стратегії обслуговування (планово-попереджувальний ремонт або реакційне обслуговування після відмови) здійснюються шляхом підходів, заснованих на безперервному моніторингу технічного стану обладнання та прогнозуванні залишкового ресурсу. Технічні системи PdM базуються на аналізі сигналів вібрації, температури, тиску, хімічного складу та інших діагностичних параметрів. Особливо актуальним для теплоенергетики є прогнозування залишкового ресурсу парових турбін та котлів.

Задача диспетчерського управління тепловою електростанцією, або іншою теплогенерувальною системою, традиційно вирішується в рамках класичної теорії автоматичного управління та методів математичного програмування. Однак, динамічна природа сучасних енергосистем, пов'язана зі збільшенням частки відновлюваних джерел енергії та нерівномірністю навантаження, вимагає більших гнучких підходів до оптимізації.

Алгоритми навчання з підкріпленням (Reinforcement Learning, RL) демонструють особливий потенціал для вирішення завдань управління тепло-енергетичними об'єктами. Принцип дії RL відповідає природі управлінських завдань: агент (система управління) взаємодіє зі середовищем (технологічний процес), отримуючи сигнали для досягнення цільових показників ефективності.

Оптимізація теплопостачання міських мереж є ще одним напрямком, де методи ШІ знаходять широке застосування. Системи централізованого теплопостачання в Україні, Польщі та балтійських країнах характеризуються значною інерцією трубопровідних мереж, що ускладнює традиційне прогнозне управління. Методи ансамблевого навчання та рекурентні нейронні мережі дозволяють точніше прогнозувати теплове навантаження з урахуванням метеорологічних чинників, поведінки споживачів та характеристик теплових мереж.

Процеси горіння палива в топкових камерах котлів є надзвичайно складними з точки зору математичного моделювання, оскільки поєднують турбулентну аеродинаміку, теплообмін випромінюванням, хімічну кінетику та масообмін. Пряме чисельне моделювання (Direct Numerical Simulation, DNS) таких процесів потребує колосальних обчислювальних ресурсів і залишається практично неможливим для промислових масштабів.

Машинне навчання відкриває нові можливості в цьому напрямі шляхом створення замінних моделей для закриття системи турбулентних рівнів. Також, підхід «Machine Learning Turbulence Closure» (ML-TC) забезпечує навчання нейронної мережі за результатами DNS-розрахунків для апроксимації підсіткових напружень у моделях великих вихорів (Large Eddy Simulation, LES). Це дозволяє суттєво зменшити обчислювальні навантаження при збереженні прийнятої точності.

У задачах управління викидами шкідливих речовин (NO_x, SO_2, CO_2) від теплових електростанцій або інших теплогенерувальних установок, методи ШІ застосовуються як для точного прогнозування концентрацій забруднювачів, так і для оптимізації параметрів горіння з метою мінімізації викидів [12].

Мета статті – комплексний аналіз сучасного стану та перспектив застосування технологій штучного інтелекту в наукових дослідженнях в галузі теплоенергетики з урахуванням технічних, методологічних та етико-правових аспектів проблеми.

Виклад основного матеріалу. Проблема якості даних у теплоенергетиці часто пов'язана із систематичними похибками вимірювань. Попередня обробка

даних (data preprocessing), що включає виявлення аномалій, заповнення пропусків, нормалізацію та вибір ознак, є обов'язковим і трудомістким етапом дослідження. Для теплоенергетичних систем характерна проблема також розподільного зсуву (distribution shift): моделі, навчені на даних одного типу обладнання або кліматичної зони, можуть демонструвати суттєве зниження продуктивності при перенесенні на інший об'єкт. Методичне навчання (transfer learning) та доменна адаптація (domain adaptation) пропонуються як підходи до трансферу цієї проблеми.

Інтерпретованість результатів є критично важливою для наукових застосувань ШІ в теплоенергетиці. Інженер-теплоенергетик повинен не просто отримати результат прогнозу, але й розуміти фізичний механізм, що лежить в його основі, – в іншому випадку модель не може вважатися науковим інструментом, а залишається «чорною скринькою» з обмеженою евристичною цінністю.

Проблема пояснюваності ШІ (Explainable AI) активно досліджується науковою спільнотою. Методи SHAP (SHapley Additive Explanations), LIME (Local Interpretable Model-agnostic Explanations) та Grad-CAM дозволяють якісно оцінити вплив кожнго вхідного чинника на результат моделювання. Для теплоенергетичних програм це означає, наприклад, можливість встановлення значимості: який з параметрів теплового стану обладнання найбільшою мірою забезпечить певний рівень КПД або спричинить ризик виникнення аварії.

Вимоги до прозорості та пояснюваності ШІ-систем закріплені й на рівнях європейського законодавства. Стаття 86 EU AI Act передбачає право постраждалих осіб отримувати «чіткого змісту та повні пояснення» щодо ролі ШІ-системи в процесі прийняття рішень [2]. Ця норма має безсереднє значення для теплоенергетики в контексті автоматизованих систем управління, що може впливати на режими роботи та встановлення наслідків для безпеки персоналу та навколишнього середовища.

Коректна валідація ШІ-моделей у застосуваннях до теплоенергетичних процесів вимагає особливої уваги з огляду на специфіку часових рядів: звичайні методи крос-валідації з випадковим розбиттям вибірки є неприйнятними для прогностичних моделей, оскільки призводять до «витоку даних із майбутнього» (data leakage).

Для часових рядів необхідно використовувати методи ковзного вікна або пряму крос-валідацію (forward chaining).

Верифікація моделей відповідно до фізичних обмежень (наприклад, перевірка виконання законів збереження енергії та маси) забезпечується певною кількістю додаткових критеріїв якості поряд із статистичними метриками. Метрики типу **RMSE (Root Mean Squared Error)** або **MAE (Mean Absolute Error)** відображають статистичну точність, але не гарантують фізичної коректності результатів. Фізико-інформаційні підходи, про які згадувалося вище, вирішують цю проблему на рівнях архітектури та моделі.

Прийняття у 2024 році Регламенту ЄС про штучний інтелект (Regulation (EU) 2024/1689) є знаковою подією для всіх галузей, що забезпечують технології ШІ, включаючи теплоенергетику [2]. Регламент запроваджує ризик-орієнтований підхід до регулювання ШІ-систем, диференціюючи їх за чотирма категоріями: неприйнятний ризик (захищені практики), високий ризик, обмежений ризик та мінімальний ризик.

Для теплоенергетичних продуктів найбільш релевантними є вимоги до системи ШІ з високим рівнем ризику. Згідно з Додатком ІІІ Регламенту, до категорії високого ризику відносяться ШІ-системи, що застосовуються в критичній інфраструктурі, до якої належать об'єкти виробництва, передачі та розподілу електроенергії та теплопостачання. Такі системи підлягають посиленим вимогам щодо управління ризиками, якості даних, ведення журналів подій, забезпечення прозорості та людського нагляду [2].

Оновлені рекомендації Єврокомісії щодо етичного використання штучного інтелекту [3] наголошують, що інтеграція етичних принципів у практику застосування ШІ – це не додаток до технічного впровадження, а його фундаментальна складова. Для наукових досліджень у теплоенергетиці це означає необхідність включення таких принципів, як людська гідність, справедливість, довіра та обґрунтований вибір у методології дослідження на всіх етапах – від постановки задачі до інтерпретації результатів. Теплоенергетика генерує величезні обсяги виробничих даних: щосекунди від сучасної ТЕС потужністю 500 МВт можна отримати тисячі вимірювань від різних датчиків. Значна частина цих даних може забезпечити інформацію про комерційне або стратегічне значення: дані про ефективність виробництва, склад палива, режими роботи.

Принципи захисту даних за General Data Protection Regulation (GDPR) та вимоги EU AI Act щодо якості та управління даними формують нові обов’язки для операторів теплоенергетичного обладнання, що застосовують ШІ. Таким чином, передбачаються зобов'язання щодо документування джерел, методів збору та обробки даних, а також оцінки деяких ризиків дискримінаційних результатів, пов'язаних із упередженістю навчальних виборів.

У контексті міжнародного науково-технічного співробітництва проблема обміну даними набуває додаткової гостроти: національні юрисдикції встановлюють різні вимоги до обміну та даних про критичну інфраструктуру. Для України, що прагне до інтеграції в європейський промисловий енергетичний простір, адаптація до вимог регуляторної бази ЄС є актуальним завданням як для наукових установ, так і для підприємств.

Застосування ШІ в системах управління теплоенергетичними об'єктами висуває високі вимоги до надійності та кібербезпеки. Атаки на ШІ-системи можуть реалізовуватися через так звані «змагальні приклади» (adversarial examples) – невеликі, спеціально підібрані збурення вхідних даних, які призводять до кардинально хибних передбачених моделей. У контексті

управління котлом або турбіною такий сценарій може мати катастрофічні наслідки.

EU AI Act містить вимоги до систем високого ризику, зобов'язання щодо «відповідного рівня надійності, кібербезпеки та точності» [2]. Це означає необхідність розробки ШІ-системи для теплоенергетики із закладеними механізмами стійкості до аномальних вхідних даних, автоматичного виявлення відхилень від нормальних режимів роботи та гарантованого переходу до безпечних режимів або до людського управління у разі виявлення несправностей.

Концепція цифрового двійника (Digital Twin) є одним із найбільш перспективних напрямків інтеграції ШІ в теплоенергетику. Цифровий двійник представляє собою динамічну цифрову модель фізичного об'єкта, що постійно використовується на основі реальних вимірювань та здатна відтворювати поточний технічний стан і прогнозувати майбутню поведінку об'єкта.

Для теплової електростанції цифровий двійник може охоплювати всі основні технологічні підсистеми: паровий котел, турбогенератор, системи водопідготовки та хімічного контролю, а також зовнішні чинники – характеристики палива, метеорологічні умови, параметри енергосистеми. Інтеграція ШІ в структуру цифрового двійника дозволяє реалізувати самонавчальні системи, які безперервно підвищують точність прогнозів у мірі накопичення досвіду роботи.

Поява великих мовних моделей (LLM, Large Language Model) та генеративного ШІ [4] відкриває нові можливості для прискорення наукових досліджень у теплоенергетиці. Застосування LLM для аналізу наукової літератури, генерації гіпотез, автоматизованого написання та рецензування кодів обчислювальних програм суттєво сприяє продуктивності дослідника.

Разом із тим, Оновлені рекомендації Єврокомісії з етичного використання ШІ [3] підкреслюють важливість критичного ставлення до результатів, які генеруються ШІ-системами, – зокрема, через характерну для LLM проблему «галюцинації», тобто генерування правдоподібного, але фактично хибного контенту.

У наукових дослідженнях некритичне використання LLM може призвести до поширення неперевіреної або навіть неправдивої інформації, що є неприпустимим порушенням принципів академічної доброчесності.

Питання академічної доброчесності в контексті ШІ є загальновизнаним викликом для наукової спільноти. Провідні наукові видавництва вже оновили свої правила подання рукописів, вимагаючи прозорого декларування щодо використання ШІ-інструментів у процесі підготовки статей.

Глобальний енергетичний перехід до відновлюваних джерел енергії (ВДЕ) значно впливає на роль теплоенергетики: традиційні теплові станції все частіше використовують не як базові, а як пікові та маневрові потужності, що компенсують нестабільну генерацію вітрових та сонячних станцій. Це висуває принципово нові вимоги до динамічних характеристик теплового обладнання та системи управління.

ШІ має ще одну ключову роль у двох аспектах цієї трансформації. По-перше, методи прогнозування навантаження з урахуванням прогнозів виробництва ВДЕ дозволяють оптимальніше планувати диспетчеризацію теплових станцій. По-друге, алгоритми RL для управління режимами гнучкої роботи теплових котлів та турбін у режимах глибокого регулювання дозволяють подовжити ресурс обладнання та підвищити ефективність регулювання.

Попри значний науковий прогрес, впровадження ШІ-рішень у практику теплоенергетичних підприємств стикається з низкою системних бар'єрів. По-перше, це консервативна галузь, де рішення традиційно приймаються на основі перевірених детерміністських методів, а не ймовірних прогнозів «чорних скриньок». По-друге, суттєвою перешкодою є дефіцит кадрів, що забезпечують глибоку компетентність у галузі теплоенергетики та методів машинного навчання.

Відповідно до звіту JRC Publications Repository «Generative AI Outlook Report» (2025) [4], спеціалісти сфери енергетики становлять до 10 % професій, що найбільш активно взаємодіють із ШІ-технологіями. Це зумовлює необхідність системної роботи щодо підвищення ШІ-грамотності інженерних кадрів у теплоенергетиці – напрямку, що містить відображення у відповідних стратегічних документах ЄС [3].

Висновки. Проведений комплексний аналіз сучасного стану та перспектив застосування технологій штучного інтелекту в наукових дослідженнях та освітніх цілях у галузі теплоенергетики довів, що штучний інтелект сьогодні є не футуристичною перспективою, а є практичним інструментом, що активно трансформує методологію наукових досліджень у теплоенергетиці.

Основні висновки статті можна систематизувати таким чином:

1. Методи машинного навчання, нейронні мережі та гібридні фізично-інформовані підходи демонструють конкурентоспроможність або перевершувану точність за допомогою традиційних методів моделювання в задачах прогнозування теплообміну, оптимізації режимів горіння та прогнозування технічного стану обладнання.

2. Предиктивне технічне обслуговування на основі ШІ є одним із найбільш зрілих і економічно обґрунтованих програм у галузі, які здатні принести значну економію коштів при правильному впровадженні.

3. Концепція цифрового двійника, підсилена методами ШІ, є ключовою парадигмою для майбутнього розвитку теплоенергетики в умовах енергетичного переходу та зростання частки відновлюваних джерел.

4. Регулятивні вимоги EU AI Act формують нові обов’язкові стандарти для ШІ-систем у критичній інфраструктурі, включаючи теплоенергетику, – зокрема щодо управління ризиками, пояснюваності рішень, якості даних та людського нагляду.

5. Ключовими методологічними викликами залишаються проблеми якості та репрезентативності навчальних даних, інтерпретованості складних моделей,

надійної валідації з урахуванням специфіки часових рядів та забезпечення фізичної коректності результатів.

6. Успішна інтеграція ШІ в теплоенергетичні дослідження потребує міждисциплінарного підходу, що сприяє компетентності в теплофізиці, машинному навчанні та етиці цифрових технологій.

Перспективними напрямками подальших досліджень є розробка стандартизованих методологічних протоколів для валідації ШІ-моделей у теплоенергетиці, розвиток методів застосування ШІ для прикладних задач галузі, а також вивчення організаційних та етичних аспектів впровадження ШІ-рішень на енергетичних підприємствах.

Література:

1. International Energy Agency (IEA). Digitalisation and Energy. Paris: IEA Publications, 2023. 188 p. URL: https://www.iea.org/reports/digitalisation-and-energy.

2. European Data Protection Supervisor, (2025) AI Act Regulation (EU) 2024/1689 : Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). Publications Office of the European Union. https://data.europa.eu/doi/10.2804/4225375.

3. European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, (2026) Guidelines on the ethical use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators. Publications Office of the European Union. https://data.europa.eu/doi/10.2766/7967834.

4. Abendroth Dias, K., Arias Cabarcos, P., Bacco, F.M., Bassani, E., Bertoletti, A. et al., Generative AI Outlook Report - Exploring the Intersection of Technology, Society and Policy, Navajas Cawood, E., Vespe, M., Kotsev, A. And Van Bavel, R. (editors), Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2025, https://data.europa.eu/doi/10.2760/1109679 (online),10.2760/0991238 (print), JRC142598.

5. Chekifi, Tawfiq & Boukraa, Moustafa & Benmoussa, Amine. (2024). Artificial Intelligence for Thermal Energy Storage Enhancement: A Comprehensive Review. *Journal of Energy Resources Technology*. 146. 1-29. 10.1115/1.4065197.

6. Devasenan, Madhesh & Madhavan, Saritha. (2024). Thermal intelligence: exploring AI's role in optimizing thermal systems – a review. Interactions. 245. 10.1007/s10751-024-02122-6.

7. Khalid, S., Hwang, H., & Kim, H. S. (2021). Real-World Data-Driven Machine-Learning-Based Optimal Sensor Selection Approach for Equipment Fault Detection in a Thermal Power Plant. *Mathematics*, *9*(21), 2814. https://doi.org/10.3390/math9212814

8. Olabi, A. G., Abdelghafar, A. A., Maghrabie, H. M., Sayed, E. T., Rezk, H., Radi, M. A., Obaideen, K., & Abdelkareem, M. A. (2023). Application of artificial intelligence for prediction, optimization, and control of thermal energy storage systems. *Thermal Science and Engineering Progress*, *39*, Article 101730. https://doi.org/10.1016/j.tsep.2023.101730

9. Safari, A., Daneshvar, M., & Anvari-Moghaddam, A. (2024). Energy Intelligence: A Systematic Review of Artificial Intelligence for Energy Management. *Applied Sciences*, *14*(23), 11112. https://doi.org/10.3390/app142311112

10. Ukoba, K., Olatunji, K. O., Adeoye, E., Jen, T.-C., & Madyira, D. M. (2024). Optimizing renewable energy systems through artificial intelligence: Review and futureprospects. *Energy & Environment*, *35*(7), 3833-3879. https://doi.org/10.1177/0958305X241256293 (Original work published 2024)

11. Zhu, Wenqian. (2019). Intelligent Construction and Management of Thermal Power Plant Based on Internet + Mode. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 252. 032068. 10.1088/1755-1315/252/3/032068.

12. Medhat A. Nemitallah, Mohammad A. Nabhan, Maad Alowaifeer, Agus Haeruman, Fahad Alzahrani, Mohamed A. Habib, Moustafa Elshafei, Mohammed I. Abouheaf, Mansur Aliyu, Motaz Alfarraj, Artificial intelligence for control and optimization of boilers' performance and emissions: A review, *Journal of Cleaner Production*, Volume 417, 2023, 138109, ISSN 0959-6526, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.138109.

References:

1. International Energy Agency (IEA). Digitalisation and Energy. Paris: IEA Publications, 2023. 188 p. URL: https://www.iea.org/reports/digitalisation-and-energy.

2. European Data Protection Supervisor, (2025) AI Act Regulation (EU) 2024/1689 : Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). Publications Office of the European Union. https://data.europa.eu/doi/ 10.2804/4225375.

3. European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, (2026) Guidelines on the ethical use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators. Publications Office of the European Union. https://data.europa.eu/doi/10.2766/7967834.

4. Abendroth Dias, K., Arias Cabarcos, P., Bacco, F.M., Bassani, E., Bertoletti, A. et al., Generative AI Outlook Report - Exploring the Intersection of Technology, Society and Policy, Navajas Cawood, E., Vespe, M., Kotsev, A. And Van Bavel, R. (editors), Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2025, https://data.europa.eu/doi/10.2760/1109679 (online),10.2760/ 0991238 (print), JRC142598.

5. Chekifi, Tawfiq & Boukraa, Moustafa & Benmoussa, Amine. (2024). Artificial Intelligence for Thermal Energy Storage Enhancement: A Comprehensive Review. Journal of Energy Resources Technology. 146. 1-29. 10.1115/1.4065197.

6. Devasenan, Madhesh & Madhavan, Saritha. (2024). Thermal intelligence: exploring AI's role in optimizing thermal systems – a review. Interactions. 245. 10.1007/s10751-024-02122-6.

7. Khalid, S., Hwang, H., & Kim, H. S. (2021). Real-World Data-Driven Machine-Learning-Based Optimal Sensor Selection Approach for Equipment Fault Detection in a Thermal Power Plant. *Mathematics*, *9*(21), 2814. https://doi.org/10.3390/math9212814

8. Olabi, A. G., Abdelghafar, A. A., Maghrabie, H. M., Sayed, E. T., Rezk, H., Radi, M. A., Obaideen, K., & Abdelkareem, M. A. (2023). Application of artificial intelligence for prediction, optimization, and control of thermal energy storage systems. *Thermal Science and Engineering Progress*, *39*, Article 101730. https://doi.org/10.1016/j.tsep.2023.101730

9. Safari, A., Daneshvar, M., & Anvari-Moghaddam, A. (2024). Energy Intelligence: A Systematic Review of Artificial Intelligence for Energy Management. *Applied Sciences*, *14*(23), 11112. https://doi.org/10.3390/app142311112

10. Ukoba, K., Olatunji, K. O., Adeoye, E., Jen, T.-C., & Madyira, D. M. (2024). Optimizing renewable energy systems through artificial intelligence: Review and futureprospects. *Energy & Environment*, *35*(7), 3833-3879. https://doi.org/10.1177/0958305X241256293 (Original work published 2024)

11. Zhu, Wenqian. (2019). Intelligent Construction and Management of Thermal Power Plant Based on Internet + Mode. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 252. 032068. 10.1088/1755-1315/252/3/032068.

12. Medhat A. Nemitallah, Mohammad A. Nabhan, Maad Alowaifeer, Agus Haeruman, Fahad Alzahrani, Mohamed A. Habib, Moustafa Elshafei, Mohammed I. Abouheaf, Mansur Aliyu, Motaz Alfarraj, Artificial intelligence for control and optimization of boilers' performance and emissions: A review, *Journal of Cleaner Production*, Volume 417, 2023, 138109, ISSN 0959-6526, https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.138109.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 001.8+81-13

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1609-1616

Островська Маріанна Ярославівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладом освіти Закарпатського угорського університету ім. Ф. Ракоці II, м. Берегово, https//orcid.org/0000-0001-8810-38103

СИНТАКСИЧНІ ВПРАВИ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті розглянуто актуальну проблему застосування синтаксичних вправ як ефективного засобу розвитку мовлення учнів початкових класів. Авторка обґрунтовує важливість цілеспрямованої роботи над синтаксичною структурою мови для формування граматично правильного, зв'язного та виразного мовлення молодших школярів. Основну увагу зосереджено на теоретичних засадах та практичних аспектах впровадження різноманітних видів синтаксичних вправ у навчально-виховний процес. Визначено ключові функції таких вправ, зокрема їхній вплив на збагачення словникового запасу, засвоєння інтонаційних норм та формування вмінь будувати складні мовленнєві конструкції. Наведено класифікацію синтаксичних завдань (аналітичні, синтетичні, трансформаційні), а також приклади конкретних методичних прийомів, адаптованих до вікових особливостей учнів початкової школи (складання речень за схемами, поширення речень, робота з деформованим текстом, синтаксичний розбір). Синтаксичні вправи відіграють важливу роль у **розвитку зв'язного мовлення, збагаченні синтаксичного ладу мовлення та формуванні граматично правильних мовленнєвих навичок** учнів початкових класів. Вони допомагають дітям усвідомлювати, як слова поєднуються в речення і як різні типи речень використовуються для вираження думок в усному та писемному мовленні. Крім того, засвоєння синтаксичного матеріалу стає основою для формування мовленнєвих умінь і навичок. Вивчення норм української літературної мови супроводжує увесь процес реалізації лінгвістичної та мовленнєвої змістових ліній програми. Переорієнтація суспільства на розвиток особистості, її культурних і індивідуальних рис, трансформація суспільної свідомості у ставленні до освіти, а також мовна політика України формують нові якісні вимоги до процесу вивчення державної української мови у загальноосвітніх закладах.

Це сприяє покращенню комунікативної компетенції учнів, розвиває вміння висловлювати свої думки логічно та граматично правильно, а також формує навички аудіювання та письма, закладаючи міцний фундамент для подальшого успішного навчання та ефективної комунікації в суспільстві.

Ключові слова: синтаксичні вправи, розвиток мовлення, початкові класи, молодші школярі, зв'язне мовлення, граматична правильність, синтаксис, методика викладання.

Ostrovska Marianna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary and Preschool Education and Management of Educational Institutions of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University, Beregovo, *https//orcid.org*/0000-0001-8810-3810

SYNTACTIC EXERCISES IN THE SYSTEM OF PRIMARY SCHOOL PUPILS' SPEECH DEVELOPMENT

Abstract. The article deals with the topical issue of using syntactic exercises as an effective means of developing primary school pupils' speech. The author substantiates the importance of purposeful work on the syntactic structure of the language for the formation of grammatically correct, coherent and expressive speech of primary schoolchildren. The main attention is focused on the theoretical foundations and practical aspects of implementing various types of syntactic exercises in the educational process. The key functions of such exercises are identified, in particular their impact on vocabulary enrichment, mastering intonation norms and developing skills in building complex speech constructions. The article presents a classification of syntactic tasks (analytical, synthetic, transformational), as well as examples of specific methodological techniques adapted to the age characteristics of primary school students (composing sentences according to schemes, extending sentences, working with deformed text, syntactic analysis). Syntactic exercises play an important role in the development of coherent speech, enrichment of the syntactic structure of speech and formation of grammatically correct speech skills of primary school students. They help children to understand how words are combined into sentences and how different types of sentences are used to express ideas in speech and writing. In addition, mastering the syntactic material becomes the basis for the development of speech skills. The study of the norms of the Ukrainian literary language accompanies the entire process of implementing the linguistic and speech content lines of the programme. The reorientation of society to the development of the individual, his or her cultural and individual traits, the transformation of public consciousness in relation to education, as well as the language policy of Ukraine, form new qualitative requirements for the process of learning the state Ukrainian language in general education institutions. It helps to improve students' communication competence, develops their ability to express their thoughts logically and grammatically correctly, and builds their listening and writing skills, laying a solid foundation for further successful learning and effective communication in society.

Keywords: syntactic exercises, speech development, primary school, younger pupils, connected speech, grammatical correctness, syntax, teaching methods.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку лінгвістичної освіти важливу роль відіграє формування зв'язного мовлення. Під час кожного уроку української мови здійснюється мовленнєва підготовка, проте в навчальній програмі передбачено й окремі уроки, присвячені розвитку мовлення. На таких уроках особлива увага приділяється різновидам мовленнєвої діяльності, аналізу мовленнєвих ситуацій, а також написанню переказів і творів різних стилів та типів мовлення.

Синтаксис є фундаментом, на якому будується логічне та виразне мовлення. Синтаксичні вправи — це система педагогічних завдань, спрямованих на формування в учнів умінь та навичок конструювання словосполучень і речень, а також використання їх у процесі комунікації [6, с. 16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з вивченням синтаксису української мови в школі, детально досліджували у своїх роботах відомі мовознавці й лінгводидакти. Значний теоретичний і практичний внесок зробили такі науковці, як О. Біляєв, О. Горошкіна, Г. Шелехова, О. Караман, С. Караман, К. Плиско та інші. Напрацювання, представлені в їхніх працях, активно впроваджуються у сучасну лінгводидактику, особливо в процес навчання української мови учнів початкових класів. Серед найбільш знаних досліджень варто відзначити роботи В. Бадер, М. Вашуленка, Л. Варзацької, О. Голуб, С. Дорошенка, К. Пономарьової, О. Хорошковської та інших учених [2, с. 19]. У сучасних наукових публікаціях питання залишається актуальним і досліджується такими авторами, як Т. Симоненко, М. Пентилюк, В. Тихоша, Г. Шелехова та інші.

Зважаючи на сучасну політичну ситуацію в Україні, головною метою вивчення української мови є формування національно свідомої й духовно багатої мовної особистості. Така особистість повинна сприяти відродженню, підтримці, поширенню та популяризації української національної ідеї у світі. Вона відзначатиметься вільним володінням мовою й здатністю ефективно використовувати її засоби, враховуючи різноманітність стилів, типів і жанрів у різних видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо). Це, своєю чергою, забезпечить належний рівень комунікативної компетенції.

Метою статті є знайомство з ефективними методами розвитку мовлення учнів початкових класів за допомогою синтаксичних вправ.

Виклад основного матеріалу. Сучасні учні початкових класів демонструють недостатній рівень мовної комунікації. Як відомо, щоб опанувати рідну мову вільно та природно, дитині потрібно не лише використовувати її в спілкуванні, але й мислити нею, чітко та правильно формулюючи власні думки. Мовленнєвий розвиток молодших школярів базується переважно на засвоєнні граматики української мови, зокрема морфології та синтаксису [6, с. 17].

Навчання граматичного матеріалу в початковій школі спрямоване передусім на формування уявлення про граматичні поняття та відповідні категорії. Особливо важливою є реалізація мовної політики, що орієнтується на

застосування комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мови. Це стосується й основних її розділів, таких як синтаксис у структурі граматики.

Мовна освіта учнів початкової школи має на меті розвиток мовленнєвої особистості дитини [3, с. 11]. Для досягнення цього вчителям початкових класів рекомендовано систематично тренувати учнів висловлювати свої думки на уроках української мови під час вивчення розділу «Синтаксис». Навчання мови й мовлення передбачає кілька напрямів роботи, які взаємопов'язані й спрямовані на успішне засвоєння синтаксису молодшими школярами.

Перший напрям роботи включає спостереження за синтаксичною структурою та інтонаційним оформленням речень.

Другий *напрям* зосереджується на формуванні уявлень про основні синтаксичні одиниці – словосполучення, речення та текст.

Третій напрям передбачає засвоєння цих синтаксичних одиниць, зокрема словосполучень і речень, а також удосконалення знань і вмінь із синтаксису в процесі роботи з темами інших мовних розділів, таких як лексикологія чи морфологія.

Основний акцент робиться на інтеграції знань. Особливу увагу слід приділити найбільш значущому напрямові – формуванню в учнів умінь правильно застосовувати синтаксичні конструкції у власному мовленні [4, с. 195]. Це виконує центральну роль у якісному засвоєнні розділу «Синтаксис».

Основні функції синтаксичних вправ:

✓ **Формування мовленнєвої норми:** Вправи допомагають учням засвоїти синтаксичні норми, які регулюють правильну побудову словосполучень та речень.

✓ **Розвиток зв'язного мовлення:** Через тренування побудови речень учні вчаться формулювати свої думки послідовно та логічно, що є основою для розвитку зв'язного мовлення.

✓ **Зв'язок між різними видами мовленнєвої діяльності:** Вправи, що поєднують аудіювання, читання, говоріння та письмо, сприяють інтеграції та вдосконаленню всіх видів мовленнєвої діяльності.

✓ **Розвиток аналітичного мислення:** Синтаксичний розбір речень вчить учнів аналізувати структуру мови, розуміти взаємозв'язки між словами та частинами речення, що розвиває аналітичні здібності.

✓ **Покращення лексико-граматичної компетентності:** Вправи допомагають учням правильно поєднувати слова за граматичними нормами, що покращує їхню загальну лексико-граматичну компетентність.

Робота над словом на уроках навчання грамоти тісно пов'язується із словниково-логічними вправами, які служать важливим засобом розвитку мовлення і мислення школярів [3, с. 9]. Зокрема, словниково-логічні вправи сприяють формуванню в учнів таких розумових дій, як аналіз, синтез, абстрагування, зіставлення, протиставлення. Більшість словниково-логічних вправ учать дітей виділяти в предметах і явищах навколишньої дійсності

найістотніші, найхарактерніші ознаки, які слід класти в основу відрізнення цих предметів і явищ від інших, дещо подібних.

У період навчання грамоти учні можуть виконувати такі види словниково-логічних вправ:

✓ а) добирати видові назви до родової: *посуд* — це чашка, тарілка, миска, блюдце, чайник, каструля, сільничка;

✓ б) добирати родову назву до кількох видових: *смородина, малина, агрус, глід, калина* — це кущі;

✓ в) розподіляти ряд видових назв між двома родовими, наприклад, визначити серед ряду тварин свійських і диких: *кішка, тигрі собака, корова, лев, їжак, лисиця, кролик, кінь, лось, вівця;*

✓ г) логічне визначення предмета: «Сосна — це хвойне дерево. Дуб — листяне дерево»;

✓ д) логічне доповнення речень на основі протиставлення: «Цукор солодкий, а лимон ...», «Помідор червоний, а огірок ...», «Кінь ірже, а корова ...»;

✓ е) вилучення серед названих (зображених) істот чи предметів зайвого: *джміль, бджола, синичка, метелик* [3, с. 9].

У процесі збагачення мовлення учнів новими словами, уточнення значень відомих дітям слів учитель використовує різні відомі в методиці прийоми, серед них:

1. показ натуральних предметів або предметних малюнків із зображенням певного процесу, дії, якості предмета — його кольору, форми тощо;

2. елементарне логічне визначення предмета через вказівку на видову або родову назву та його істотну ознаку: *модрина* — хвойне дерево з м'якенькими, не колючими голками, які на зиму осипаються;

3. добір до слова одного або кількох синонімів: *леліяти — пестити, доглядати, піклуватися; загоїло — залікувало; заніміє — замовкне, затихне;*

4. добір до слова протилежних за значенням: *спритно — вайлувата, незграбно; мілкий — глибокий;*

5. добір родової або видових назв: *джміль* — це *комаха; метали* — це *залізо, сталь, золото, мідь, срібло;*

6. введення нового слова в речення *(У народі дику голубку називають горличкою)* або словосполучення *(ходити підтюпцем);*

7. вказівка на слово, від якого пішло те, яке пояснюється, або добір спорідненого: *дрімота* — від *дрімати;*

8. використання ілюстрації в букварі, наприклад, для пояснення слів *полонина, отара, трембіта, смерічки* [3, с. 10].

Сутність та значення синтаксичних вправ

Значення цих вправ важко переоцінити:

❖ **Формування граматичної правильності:** Вони допомагають дітям інтуїтивно та свідомо засвоювати норми поєднання слів, уникати типових помилок.

❖ **Розвиток логічного мислення:** Побудова речення вимагає аналізу ситуації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та логічного вибудовування думки.

❖ **Збагачення мовленнєвого досвіду:** Учні вчаться використовувати різноманітні синтаксичні конструкції, що робить їхнє мовлення гнучким, точним та емоційно насиченим.

❖ **Підготовка до засвоєння пунктуації:** Розуміння структури речення є необхідною передумовою для вивчення правил розстановки розділових знаків.

Класифікація та види синтаксичних вправ

Система синтаксичних вправ у початковій школі охоплює широкий спектр завдань, які можна класифікувати за їхньою спрямованістю [5, с. 19]:

❖ **Вправи аналітичного характеру** спрямовані на спостереження та аналіз готових мовних одиниць.

➢ **Синтаксичний розбір речення:** визначення головних та другорядних членів, встановлення зв'язків між ними (наприклад, "Підмет і присудок – головні члени речення").

➢ **Спостереження за інтонацією:** аналіз того, як змінюється значення речення залежно від інтонації (розповідні, питальні, спонукальні речення).

❖ **Вправи конструктивного характеру:** вимагають від учнів самостійного створення мовних одиниць.

➢ **Складання речень:** за малюнками, опорними словами, схемами, питаннями, початком або кінцем речення. Це базова вправа для активізації словника.

➢ **Поширення речень:** додавання другорядних членів до простого речення (наприклад, перетворення "Соловей співає" на "У лісі соловейко співає гучну весняну пісню").

➢ **Побудова діалогів:** створення зв'язних висловлювань у формі розмови, що моделює реальні життєві ситуації.

❖ **Вправи трансформаційного характеру:** полягають у перетворенні одних синтаксичних структур на інші.

➢ **Заміна синонімічних конструкцій:** перебудова складного речення на просте з однорідними членами або навпаки.

➢ **Перетворення прямої мови на непряму** (на елементарному рівні).

❖ **Вправи творчого характеру:** інтегрують синтаксичні навички в ширший контекст мовленнєвої діяльності.

➢ **Робота з деформованим текстом:** відновлення логічної послідовності речень або абзаців.

➢ **Складання власних невеликих оповідань, казок, описів** на задану тему, що вимагає застосування всього арсеналу синтаксичних засобів.

Методичні рекомендації щодо впровадження

Ефективність синтаксичних вправ залежить від дотримання певних методичних принципів:

✓ **Систематичність і послідовність:** завдання мають ускладнюватися поступово, від простих словосполучень до складних речень та текстів.

✓ **Зв'язок із життям:** використання матеріалу, близького та зрозумілого дітям, що стосується їхнього повсякденного досвіду.

✓ **Комунікативна спрямованість:** кожна вправа має бути мотивованою, мати певну мету спілкування, а не бути самоціллю.

✓ **Ігрові елементи:** застосування дидактичних ігор та елементів змагання підвищує зацікавленість учнів.

Висновки. Розвиток мовлення учнів початкових класів є одним із пріоритетних завдань сучасної початкової освіти. Володіння мовою передбачає не лише знання слів та їхніх форм, а й уміння правильно і доречно використовувати їх у зв'язному мовленні. Ключову роль у формуванні цього вміння відіграють синтаксичні вправи, які забезпечують практичне засвоєння законів побудови мовлення — синтаксису.

Саме синтаксичні вправи відіграють важливу роль у розвитку мовленнєвих навичок учнів, оскільки вони допомагають опанувати правильну побудову словосполучень і речень, що є основою для зв'язного мовлення. а відповідно синтаксичні вправи є невід'ємною та ключовою складовою системи розвитку мовлення в початковій школі [6, с. 17].

Вони забезпечують не лише граматичну правильність мовлення, а й сприяють його виразності, точності та логічності. Системне та продумане використання різноманітних видів синтаксичних вправ формує в учнів міцні навички побудови усного та писемного мовлення.

Таким чином, ключовим фактором у розвитку зв’язного мовлення учнів і формуванні їхньої комунікативної компетентності є професіоналізм учителя. Це передбачає знання методик, застосування нових наукових розробок, постійне самовдосконалення та самоосвіту.

Література:

1. Білан О. І. Художньо-мовленнєва діяльність дітей старшого дошкільного віку [Текст] / О. І. Білан. – Львів: Проман, 2007. – 64 с.

2. Гончаренко А. Яким бути мовленнєвому заняттю? [Текст] / А. Гончаренко // Дошкільне виховання. – 2006. – № 9. – С. 19–20.

3. Ласкова А.О. Методи розвитку зв’язного мовлення на уроках української мови як одна з передумов розвитку комунікативної компетентності // Освіта та розвиток обдарованої особистості. - 2014. - № 12 (31). – С. 9-11

4. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: монографія [Текст] / Т. О. Пироженко. – К., 2002. – 310 с.

5. Рибцун Ю. Мовлення без недоліків [Текст] / Ю. Рибцун // Дошкільне виховання. – 2007. – № 9. – С. 18–20.

6. Шевцова Л. С. Використання синтаксичного матеріалу в процесі розвитку зв’язного мовлення // Педагогічна Житомирщина. – 2010. – №5-6. – С. 16-18.

References:

1. Bilan O. (2007). Khudozhno-movlennieva diialnist ditei starshoho doshkilnoho viku [Artistic and Speech Activity of Children of Senior Preschool Age]. *Lviv: Proman*, 64. [in Ukrainian].

2. Goncharenko A. (2006). Yakym buty movlennievomu zaniattiu? [What should a speech lesson be like?]. *Doshkilne vykhovannia. - Preschool education*. 9, 19-20. [in Ukrainian].

3. Laskova A. (2014). Metody rozvytku zviaznoho movlennia na urokakh ukrainskoi movy yak odna z peredumov rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti [Methods of development of connected speech in Ukrainian language lessons as one of the prerequisites for the development of communicative competence]. Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. - Education and development of gifted personality, 12 (31), 9-11. [in Ukrainian].

4. Pirozhenko T. (2002). Komunikatyvno-movlennievyi rozvytok dytyny: monohrafiia [Communicative and Speech Development of the Child: A Monograph]. *K*., 310 [in Ukrainian].

5. Rybtsun Y. (2007). Movlennia bez nedolikiv [Speech without flaws]. *Preschool education. - Doshkilne vykhovannia*. 9, 18-20 [in Ukrainian].

6. Shevtsova L. (2010).Vykorystannia syntaksychnoho materialu v protsesi rozvytku zviaznoho movlennia [The use of syntactic material in the process of developing coherent speech]. *Pedahohichna Zhytomyrshchyna - Pedagogical Zhytomyr region*. 5-6, 16-18 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 37.013:159.9-048.66

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1617-1627

Охріменко Зорина Володимирівна кандидат педагогічних наук, завідувачка відділу виховного проєктування Інституту проблем виховання НАПН України, старший дослідник, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-7217-100X

ПРОЄКТУВАННЯ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Проблема проєктування виховного процесу в закладах загальної середньої освіти в умовах кризових ситуацій актуалізується рядом суперечностей характерних для сучасного освітнього середовища. Для реалізації мети статті, визначено, що проблема проєктування виховного процесу є однією домінуючих в освіті за часів незалежності.

Проте попри значний доробок праць науковців в контексті проблематики дослідження, виховна діяльність на рівні закладів загальної середньої освіти здійснюється узагальнено, без врахування тих змін, що відбулися в розвитку сучасних учнів.

Узагальнено, що суттєвими ознаками процесу проєктування є: чітка структура, творча та інноваційна складова, взаєморозвиток всіх учасників взаємодії, цілеспрямованість, реалістичність, суспільна значущість, а також гуманістична спрямованість. Визначено, що проєктування є способом цілеспрямованого формування особистості, яке через обґрунтованість засобів та спільну творчу діяльність вчителя і учнів забезпечує перехід від наявного стану вихованості до якісно нового, бажаного.

Розкрито зміни у виховній парадигмі в умовах війни. Наголошено, що важливим напрямком виховної роботи закладів загальної середньої освіти в контексті формування суб'єктності є проєктування кар'єрного шляху, спрямованого на активізацію мотиваційно-ціннісної сфери.

Окреслено концептуальну ідею побудови проєктування виховного процесу в умовах кризових ситуацій, яка полягає у переході від адаптивно-захисного до суб'єктно-перетворювального проєктування виховного процесу.

Підкреслено, що в умовах воєнного стану та подальшого післявоєнного відновлення країні, на тлі невизначеності, нестабільності та руйнування звичних способів життя особливого значення набуває науково обґрунтоване проєктування виховного процесу в закладах загальної середньої освіти. Воно має враховувати зовнішні виклики та ризики, потреби й досвід учнів, особливості освітніх закладів, а також пріоритетні напрями виховної роботи, які кожного року розробляються і оприлюднюються у методичних рекомендаціях.

Ключові слова: проєктування, виховання, кризові ситуації, суб'єктність, проєктування кар'єрного шляху.

Ohrimenko Zorina PhD in Pedagogy, head of the educational design department Institute of Problems on Education of the of the NAES of Ukraine, Senior Researcher, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-7217-100X

DESIGNING THE EDUCATIONAL PROCESS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN CRISIS SITUATIONS

Abstract. The problem of designing the educational process in secondary education institutions in crisis situations is actualized by a number of contradictions characteristic of the modern educational environment. To achieve the goal of the article, it is determined that the problem of designing the educational process is one of the dominant ones in education during the independence period. However, despite the significant achievements of scientists in the context of the research issues, educational activities at the level of secondary education institutions are carried out in a generalized manner, without taking into account the changes that have occurred in the development of modern students.

It is generalized that the essential features of the design process are: a clear structure, a creative and innovative component, mutual development of all participants in the interaction, purposefulness, realism, social significance, as well as a humanistic orientation.

It is determined that design is a method of purposeful formation of the personality, which, through the justification of means and the joint creative activity of the teacher and students, ensures the transition from the existing state of upbringing to a qualitatively new, desired one.

Changes in the educational paradigm in wartime conditions are revealed. It is emphasized that an important direction of educational work in secondary education institutions in the context of the formation of subjectivity is the design of a career path aimed at activating the motivational and value sphere.

The conceptual idea of building the design of the educational process in crisis situations is outlined, which consists in the transition from adaptive-protective to subjective-transformative design of the educational process.

It is emphasized that in the conditions of martial law and further post-war restoration of the country, against the background of uncertainty, instability and destruction of familiar ways of life, scientifically substantiated design of the educational process in secondary education institutions acquires special importance. It must take into account external challenges and risks, needs and experience of students, features of educational institutions, as well as priority areas of educational work, which are developed and published in methodological recommendations every year.

Keywords: design, education, crisis situations, subjectivity, career path design.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми проєктування виховного процесу зумовлена необхідністю оновлення підходів до виховання в умовах тривалого перебування суспільства у кризовому стані. Традиційні методи виховання втрачають дієвість коли першочерговим завданням закладів загальної середньої освіти в умовах війни є не лише передача цінностей, а й надання психоемоційної підтримки, формування резілієнтності учнів та створення безпечного освітнього середовища. Отже, сучасна виховна практика закладів загальної середньої освіти демонструє наявність суперечностей між об'єктивною потребою у цілісному, системно спроєктованому виховному процесі, здатному адекватно реагувати на кризові виклики, та фрагментарним, епізодичним характером виховної діяльності в переважній більшості закладів загальної середньої освіти. Особливо гостро ці суперечності проявляються на рівні базової середньої освіти, коли відбувається інтенсивне формування ціннісно-смислової сфери особистості, її громадянської позиції, життєвих орієнтацій і здатності до саморегуляції.

У контексті реалізації ідей Нової української школи актуалізується необхідність переходу від традиційного, нормативно зорієнтованого виховання до науково обґрунтованого проєктування виховного процесу, що враховує індивідуальний життєвий досвід учнів, наслідки кризових впливів та потребу в забезпеченні психологічної безпеки.

Саме тому, дослідження проблеми проєктування процесу виховання здобувачів базової середньої освіти в умовах кризових ситуацій є своєчасним, соціально значущим і науково необхідним.

Аналіз останніх досліджень. Психолого-педагогічну основу дослідження становлять концепції та підходи, у межах яких проєктування виховного процесу розглядається як свідомо організована педагогічна діяльність, спрямована на досягнення прогнозованих результатів виховання з урахуванням вікових, індивідуальних і соціальних особливостей учнів (І. Бех, В. Рибалка), ідеї педагогічного проєктування, розроблені у працях О. Коберника, С. Прищепи, Л. Павелківа, О. Киричук. Зміна соціальної ситуації розвитку здобувачів освіти обумовлена кризовими станами в Україні останніх років актуалізувала окремі напрями вітчизняних наукових досліджень, які стосуються вивчення актуальних виховних напрямків, зокрема, аспектів психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти в умовах війни (В. Панок, В. Поліщук, Л. Карамушка та ін.); формування критичного мислення і медіаграмотності (В. Биков, О. Курбан, О. Пометун, Н. Харченко та ін.); національно-патріотичне виховання (І. Бех, К. Журба, Л. Канішевська, В. Кириченко, та ін.).

Попри значний доробок науковців в контексті проблематики дослідження, можемо констатувати, що виховна діяльність на рівні закладів загальної середньої освіти здійснюється узагальнено, без врахування тих змін, що відбулися в розвитку сучасного школяра під впливом соціально-політичних, економічних, екологічних та інших чинників останніх років.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та розробити підходи до проєктування виховного процесу в освітніх закладах в умовах кризових ситуацій з урахуванням сучасних викликів та потреб учасників освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Проблема проєктування виховного процесу є однією домінуючих в українській освіті за часів незалежності. Адже, школа завжди потребувала науково-методичної допомоги в організації виховного процесу з метою виховання базових соціальних цінностей підростаючої особистості, соціально-значущих якостей, компетентності і готовності до успішної життєдіяльності.

У програмі «Нова українська школа у поступі до цінностей», виховання – це цілеспрямована діяльність, яка здійснюється в системі освіти, орієнтована на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, громадянській і професійній компетентності та цілісній самореалізації [1,с.8]. Засадами сучасного виховання є: гуманізм, дитиноцентризм, холізм, патріотизм, повага, рівність, відкритість і довіра, діалогічність. Відповідно до концепції НУШ нова парадигма виховання полягає в розумінні дитини як суб'єкта і мети виховання, орієнтує на усвідомлення виховання як соціально-педагогічного явища, на підвищення виховного потенціалу освітнього середовища та проектування цілісного виховного простору [1, с. 4].

Проєктування, на думку О. Коберника – цілеспрямоване творче попереднє визначення і конструювання програми сумісної діяльності суб'єктів педагогічного процесу та її подальшої реалізації, спрямованої на забезпечення особистісно-розвивального підходу у досягненні мети виховання [2].

Проектування виступає засобом, за допомогою якого стає можливим усвідомлене визначення основних орієнтирів діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу за певних умов та на деякий період; дає змогу систематизувати введення інновацій та коректив у навчально виховний процес; робить неможливим прожектерство та необґрунтовані ілюзії щодо управління організації й планування виховної діяльності вчителів [3].

Проектування – це творчий процес, який будується на оригінальних, нетрадиційних рішеннях, це процес як індивідуальний, так і колективної творчості. Необхідною умовою розпочати проектування виховної діяльності є створення в уяві образу об'єкта, якого хотілося б бачити у майбутньому. Співвіднести теперішній стан ситуації з майбутнім, тобто, переходити до визначення виховних цілей, їх уточнення та конкретизація, до наступної дії початкового етапу – цілепокладання. Одним із головних моментів даного етапу є те, щоб виховні завдання були важливими не лише для учнів, але й для суспільства, людей, які їх оточують [4].

Під педагогічним проектуванням О. Слободянюк розуміє цілеспрямовану діяльність педагогів зі створення проекту, який являє собою інноваційну модель педагогічної системи, орієнтовану на масове використання.

Метою педагогічного проектування є рішення деякої актуальної проблеми, засноване на принципово новому способі [5, с. 240].

Досліджуючи зміст поняття «проєктування» О. Кошиль робить висновок, що педагогічне проєктування можна розглядати як форму зародження інновацій, що є характерним для технологічної культури, практико-зорієнтовану діяльність спрямовану на розв'язання конкретних проблем. Основним завданням проєктування є обґрунтування конкретних векторів пошуку для створення умов розвитку і виховання особистості, актуалізації її внутрішніх сил самовизначення та становлення, прогнозування розвитку педагогічних систем і процесів [6].

Проектування цілісного виховного простору передбачає розвиток соціально-педагогічної парадигми виховання, яка вибудовується навколо соціально-значущих цілей і цінностей, та тих концептуальних ідей, можливих механізмів їх реалізації, що стратегічно працюватимуть на цілісний підхід у подоланні негативних соціальних явищ, активізацію громади у цьому процесі, пошук та впровадження інновацій, що передбачають необхідний позитивний соціальний ефект. [1, с. 10].

Отже, суттєвими ознаками процесу проєктування є: чітка структура, творча та інноваційна складова, взаєморозвиток всіх учасників взаємодії, цілеспрямованість, реалістичність, суспільна значущість, а також гуманістична спрямованість.

У працях О. Киричука підкреслено складність і багатогранність психолого-педагогічного проектування навчально-виховного процесу. На думку науковця, основний зміст психолого-педагогічного проектування полягає у визначенні сукупності засобів, що дозволяють розв'язати наявні завдання та проблеми в організації навчально-виховного процесу, досягти поставлених цілей. Формами фіксації цих засобів є: система параметрів проектованого об'єкта та їх кількісних показників, як сукупність конкретних дій, що забезпечують реалізацію запроектованих показників, якісних характеристик майбутнього об'єкта управління, зокрема свободоцентричної педагогічної системи. Особлива роль проєктування зумовлена тим, що вона є головною сферою єднання теорії та практики виховання.

Узагальненою метою процесу психолого-педагогічного проектування є створення обґрунтованої системи параметрів стану об'єкта управління та забезпечення прогнозування і розв'язання конкретних, актуальних проблем розвитку особистості в умовах освітнього закладу [3].

Узагальнення вище викладених поглядів науковців на процес проєктування дозволяє сформулювати цілісне розуміння цього феномену як багатоаспектної педагогічної категорії. Зокрема, проєктування постає не лише як інструмент планування, а як складний інтелектуально-творчий процес, що поєднує теоретичне обґрунтування з практичною реалізацією виховних завдань.

Таким чином, проєктування є способом цілеспрямованого формування особистості, яке через обґрунтованість засобів та спільну творчу діяльність

вчителя і учнів забезпечує перехід від наявного стану вихованості до якісно нового, бажаного.

Важливість проєктування, на думку колективу науковців Інституту проблем виховання НАПН України обумовлена тим, що проектування виховного процесу є етапом, який передує безпосередній роботі, спрямовує на реалізацію виховних цілей та завдань. Він є саме тим засобом, за допомогою якого стає можливим усвідомлене визначення основних орієнтирів виховної діяльності закладу за певних умов та на деякий період, тобто є науковою основою управління виховним процесом [1, с.9].

Сучасні наукові публікації, присвячені освіті й вихованню в умовах війни, розглядають кризовий контекст як такий, що змінює саму логіку виховного процесу, переводячи його в режим одночасного забезпечення безпеки, психо-емоційної підтримки та збереження ціннісних орієнтирів розвитку особистості. Відповідно, значення виховного процесу в умовах кризових ситуацій значно зростає.

За міжнародними соціальними стандартами в умовах війни заклади освіти мають стати центрами психолого-соціальної допомоги здобувачам освіти, сім'ям, громаді, здійснюючи соціальну, безпекову, інформаційну, консультативну функції відповідно до регіональних особливостей, що також потребує осмислення існуючих теоретико-методологічних і пошук інноваційних підходів до організації виховного процесу, систематизації цілеспрямованої ціннісної взаємодії учасників освітнього процесу в умовах викликів і ризиків сьогодення [7].

В контексті зазначеного, на нашу думку, важливими є погляди В. Панка на особливості соціальної ситуації розвитку здобувачів освіти в кризових умовах. Так, вчений зазначає, що умови воєнного часу і повоєнного відродження – це психологічно різні, категорично різні умови. Під час війни головний мотив і смисл життя кожної людини і спільноти – виживання, війна суб'єктивно – це сукупність подій і обставин індивідуального життя, які треба пережити, зберегти ресурси. Повоєнне відродження – це соціальна й індивідуально-психологічна реабілітація, ресоціалізація, відновлення, побудова чогось нового, зокрема (а може, насамперед) в собі [8, с. 7].

У статті І. Трубавіної, О. Чередниченко, К. Недрі висвітлено зміни у виховній парадигмі в умовах війни. Так, дослідники зазначають, що в умовах війни відбулися суттєві зміни у векторах виховної роботи: від довготривалого виховання культури поведінки дітей в різних сферах людського життя до вкрай конкретного національного виховання, запобігання негативних явищ, протидії злочинам, реалізації прав дитини, взаємодії з сім'єю в роботі кожного освітянина. Окремим напрямком виховної роботи закладів загальної середньої освіти є суб'єктна особистість здатна захищати, перемагати і приймати самостійно рішення, то увага до учнівського самоврядування, формування критичного мислення, профілактика порушень прав дітей як створення умов для

розвитку вільної особистості, створення умов для їх реалізації в громаді і закладі освіти [7].

В контексті виховання суб'єктності особистості, на нашу думку, важливим напрямком виховної роботи в сучасних умовах має стати профорієнтаційна складова. Адже, профорієнтаційний супровід кар'єрного становлення учнів є одним із ключових аспектів формування суб'єктності, розвитку життєстійкості та ціннісного ставлення до праці.

Як зазначає С. Кузікова, усвідомлення своїх потенційних можливостей (психологічних ресурсів) і вміння керувати їх реалізацією робить людину активним творцем свого життя, суб'єктом особистісного саморозвитку [9, с. 410]. На думку Максименка, суб'єктність є центральною ланкою особистісного «Я». Вчений виокремлює декілька стадій суб'єктоґенезу, за дефіцитарності будь якої з них людина буде вважати себе об'єктом маніпуляцій, які здійснюються без урахування її бажань або навіть всупереч їм. Зокрема, прийняття людиною на себе відповідальності за невизначений заздалегідь результат своїх дій; переживання можливості реалізації різних варіантів майбутнього, своєї причетності до побудови образу бажаного результату і своєї здатності реалізувати бажане (прояв себе як суб'єкта цілепокладання); реалізацію можливостей, що відкриваються у вчинених із власної волі діях; прийняття відповідального рішення про завершення дії (прояв себе як першопричини, суб'єкта закінчення дії); оцінку результату як особистісно значущого новоутворення, детермінованого власною активністю (прояв себе як суб'єкта доконаної дії) [9, с.15].

Суб'єктність у працях І. Беха постає як здібність у кожній ситуації і за будь-яких обставин самостійно визначати свої соціальні дії і в кінцевому підсумку свою життєву спрямованість. Здібність, про яку йдеться, є широко узагальненим утворенням, а значить, проходить тривалий час становлення, коли конкретні ситуації змушують особистість внутрішньо їх упорядкувати за соціальними способами вирішення і відповідною мотивацією. І лише після цього можливе узагальнення власних дій як показників суб'єктності особистості. Слід наголосити, підкреслює вчений, якраз на мотиваційному узагальненні, оскільки від їх змісту безпосередньо залежатиме й життєва спрямованість особистості [10, с. 6].

Отже, проєктування кар'єрного шляху активізує мотиваційно-ціннісну сферу, узгодження системи особистісних і професійних цінностей сприяє формуванню психологічно стійкої та патріотично налаштованої особистості. Усвідомлена кар'єрна траєкторія, що включає цінність праці та самореалізації, посилює загальну життєстійкість особистості і суспільства в цілому.

Питання проєктування виховного процесу в умовах кризових ситуацій активно досліджується іноземними вченими через глобальні виклики, як-от пандемії, військові конфлікти, природні катаклізми, соціально-економічні кризи тощо. Іноземні дослідження демонструють, що проєктування виховного процесу в умовах кризових ситуацій вимагає системного підходу, інтеграції психо-

логічної підтримки, розвитку соціально-емоційних навичок та використання інноваційних технологій. Зокрема, Баррі Карпентер розробив концепцію «Recovery Curriculum» яка передбачає психологічну реабілітацію через виховну діяльність, а також адаптацію учнів до нових умов [11]. Дослідження Гленн Ріковські (G. Rikowski) свідчать, що кризові ситуації вимагають переосмислення виховних завдань, оскільки вони змінюють соціальне середовище, психологічний стан учнів та характер взаємодії між учасниками освітнього процесу [12]. Леслі Моррісон Гутман пропонує концепцію «стрибка вперед» (bouncing forward), а не просто повернення до норми [13].

Важливими для нашого дослідження є наукові дослідження в галузі освітнього менеджменту (зокрема, роботи Пітера Сенге [14], в яких підкреслено важливість системного підходу до проєктування виховних програм, що мають враховувати зовнішні ризики, ресурсну базу закладу освіти та специфіку кризових обставин.

Зазначене свідчить про важливість визначення закономірностей проєктування виховного процесу в закладах загальної середньої освіти в сучасних умовах, розробку і впровадження інноваційної виховної моделі закладу загальної середньої освіти, спрямованої на вирішення актуальних протиріч викликаних впливом сучасних кризових ситуацій

Концептуальна ідея дослідження полягає у переході від адаптивно-захисного до суб'єктно-перетворювального проєктування виховного процесу. Це передбачає створення гнучкої моделі виховання, яка в умовах кризи трансформує деструктивний зовнішній вплив у фактор загартування особистісної стійкості та соціальної відповідальності учня. Сутність зазначеного розкривається в ідеях «виховання в дії» (Paulo Freire) [15], відповідно до якої проєктування виховання має базуватися на залученні учнів до соціально значущої діяльності; ідеях соціально-педагогічної підтримки підростаючої особистості як найбільш перспективної щодо нового осмислення ролі педагога в освітньому процесі та його взаємодії з учнями на етичних принципах і моральних імперативах; ідеях проектування цілісного виховного простору в основі якого генерація стратегії суб'єкт-суб'єктної взаємодії; наукових розробках проєктування виховного процесу в умовах НУШ.

Суть запланованого дослідження буде полягати у розробці на основі особистісного, компетентнісного, системного наукових підходів, концепції поетапного сходження до духовних цінностей (І.Д. Бех), концептуальних засад реформи НУШ, інноваційної виховної моделі закладу загальної середньої освіти, спрямованої на вирішення актуальних протиріч викликаних впливом сучасних кризових ситуацій та впроваджені її в освітній процес з врахуванням запитів здобувачів освіти, їх пережитого досвіду, умов навчального закладу, керуючись пріоритетними напрямками виховної роботи, визначеними МОН.

Адже, розробка і впровадження інноваційної моделі виховного процесу в освітнє середовище ЗЗСО є важливою умовою вирішення протиріч, обумовлених

наслідками кризових ситуацій, в яких перебуває сучасна Україна. Застосування означеної моделі в освітньому процесі забезпечить взаємозв'язок між потребами учнів і змістом виховного процесу; орієнтація на моральні цінності, урахування вікових і індивідуальних особливостей, буде сприяти на практиці реалізації ключового принципу дитиноцентризму проголошеному в концепції НУШ та вплине на вирішення нагальних проблем сучасних учнів у виховному процесі. Зазначене позитивно вплине на збільшення виховного ресурсу освітнього процесу, підвищення ефективності і якості результатів виховної діяльності, буде сприяти адаптації до можливих майбутніх викликів.

Висновки. Виклики, що постали перед українським суспільством внаслідок повномасштабної російської військової агресії, обумовили виникнення нових кризових ситуацій, які охоплюють воєнно-політичну, ресурсну, міжнародну, інформаційну, соціальну сфери тощо. Зокрема, вони загострили проблеми притаманні традиційному перебігу освітнього процесу і додали нових.

Це загалом негативно позначилось на якості надання освітніх послуг, безпосередньо вплинуло на здатність закладів освіти створювати ефективне виховне середовище, яке б за рахунок науково обґрунтованої, цілеспрямованої, системної взаємодії між всіма учасниками освітнього процесу сприяло адаптації, відновленню ресурсів, розвитку учасників освітнього процесу в умовах кризових ситуацій.

Аналіз досліджень з проблеми проєктування дозволив зробити узагальнення, що проєктування є стратегічним засобом управління розвитком особистості, який через чітке цілепокладання, обґрунтованість засобів та спільну творчу діяльність забезпечує перехід від наявного стану вихованості суб'єкта до її якісно нового, бажаного майбутнього.

Підкреслено, що в контексті виховання суб'єктності особистості, важливим напрямком виховної роботи в умовах війни має стати профорієнтаційна складова. Адже, профорієнтаційний супровід кар'єрного становлення учнів є одним із ключових аспектів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Таким чином, в умовах воєнного стану, на тлі невизначеності, нестабільності та руйнування звичних способів життя особливого значення набуває науково обґрунтоване проєктування виховного процесу в ЗЗСО. Воно має враховувати зовнішні виклики та ризики, потреби й досвід здобувачів освіти, особливості освітніх закладів, а також пріоритетні напрями виховної роботи, які кожного року розробляються і оприлюднюються у методичних рекомендаціях МОН.

Література:

1. Програма «Нова українська школа»у поступі до цінностей: Київ, 2018. – 40 с. URL: http://osvitakoms.at.ua/Dokumentu/2019-2020/programa_u_postupi_do_cinnostej.pdf

2. Коберник О. Сутнісна характеристика проектування педагогічного процесу [Електронний ресурс]. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного

університету. 2012. Ч. 2. С. 101–109. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2012_2_15

3. Киричук В. О. Педагогічне проектування як основа управління розвитком особистості учня [Електронний ресурс]. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2013. № 8–9. С. 90–97. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_8-9_21].

4. Прищепа С. Особливості проектування виховної діяльності класного керівника / С. Прищепа. Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. 28(1). С. 248-253. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2013_28_1_50.

5. Слободяник О. Аналіз поняття «проект», «проектна технологія», «педагогічне проектування» у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. 2015. Вип. 7(3). С. 234–243. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_7(3)__42

6. Кошіль О. П. До питання про сутнісний зміст поняття «педагогічне проектування». Педагогічні науки : зб. наук. пр. 2017. Т. 3, № 76. С. 135–139.

7. Трубавіна І. Виховання в умовах воєнного стану в Україні в закладах освіти: новий зміст і шляхи його реалізації / Трубавіна І., Чередниченко О., Недря К. Збірник тез ІІІ Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічнінаслідки», 20-21 квітня 2023. Т. : ФОП Паляниця В. А., 2023. С. 34–37.

8. Панок В. Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2023, 5(1), С. 1-12. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/374

9. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 540 с.

10. Бех І. Зростаюча особистість як суб'єкт духовних цінностей. Гірська школа Українських Карпат. 2018. № 18. С. 5-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2018_18_3.

11. Carpenter, B., & Carpenter, M. (2020). *A Recovery Curriculum: Loss and Life for our children and schools post pandemic.* See https://www.evidenceforlearning.net/recoverycurriculum/

12. Rikowski, G. (2019). Education crises as crises for capital. Theory in Action, 12(3), July, 128–172.
https://www.researchgate.net/publication/335185069_Education_Crises_as_Crises_for_Capital

13. Leslie Morrison Gutman, (2024). «Resilience: Bouncing Forward with Jewish Wisdom and Psychological Science» https://drlesliemgutman.com/new-book-resilience/

14. Senge, P. M. (2000). Schools that learn: A fifth discipline fieldbook for educators, parents, and everyone who cares about education (1st ed.). New York: Doubleday.

15. Freire, Paulo (2021). Education for Critical Consciousness- Bloomsbury Publishing, 208 p.

References:

1. Prohrama «Nova ukrainska shkola» u postupi do tsinnostei [The New Ukrainian School program in advancing toward values]. (2018). Kyiv. http://osvitakoms.at.ua/Dokumentu/2019-2020/programa_u_postupi_do_cinnostej.pdf [in Ukrainian].

2. Kobernyk, O. (2012). Sutnisna kharakterystyka proektuvannia pedahohichnoho protsesu [Essential characteristics of pedagogical process design]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu,* (2), 101–109. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2012_2_15 [in Ukrainian].

3. Kyrychuk, V. O. (2013). Pedahohichne proektuvannia yak osnova upravlinnia rozvytkom osobystosti uchnia [Pedagogical design as a basis for managing student personality development]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, (8–9), 90–97. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2013_8-9_21 [in Ukrainian].

4. Pryshchepa, S. (2013). Osoblyvosti proektuvannia vykhovnoi diialnosti klasnoho kerivnyka [Peculiarities of designing educational activities of a class teacher]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody". Seriia: Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia*, 28(1), 248–253. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2013_28_1_50. [in Ukrainian].

5. Slobodianyk, O. (2015). Analiz poniattia «proekt», «proektna tekhnolohiia», «pedahohichne proektuvannia» u doslidzhenniakh zarubizhnykh ta vitchyznianykh naukovtsiv [Analysis of the concepts "project," "project technology," and "pedagogical design" in the studies of foreign and domestic scholars]. *Naukovi zapysky [Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seriia: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*, 7(3), 234–243. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nz_pmfm_2015_7(3)__42 [in Ukrainian].

6. Koshil, O. P. (2017). Do pytannia pro sutnisnyi zmist poniattia «pedahohichne proektuvannia» [On the essential content of the concept of "pedagogical design"]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*, 3(76), 135–139. [in Ukrainian].

7. Panok, V. H. (2023). Psykholohichni doslidzhennia v umovakh viiny: problemy i zavdannia [Psychological research in wartime conditions: problems and tasks]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 5(1), 1–12. [in Ukrainian].

8. Trubavina, I., Cherednychenko, O., & Nedria, K. (2023). Vykhovannia v umovakh voiennoho stanu v Ukraini v zakladakh osvity: novyi zmist i shliakhy yoho realizatsii [Education under martial law in Ukraine in educational institutions: New content and ways of its implementation]. In *Zbirnyk tez III Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii «Voienni konflikty ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psykholohichni naslidky»* (pp. 34–37). FOP Palianytsia V. A. [in Ukrainian].

9. Maksymenko, S. D., Kuzikova, S. B., Zlyvkov, V. L. (Eds.). (2017). *Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykholohichna teoriia i praktyka* [Personality as a Subject of Overcoming Crisis Situations: Psychological Theory and Practice] (Monograph). Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].

10. Bekh, I. (2018). Zrostaiucha osobystist yak subiekt dukhovnykh tsinnostei [Growing personality as a subject of spiritual values]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*, (18), 5–9. http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2018_18_3. [in Ukrainian].

11. Carpenter, B., & Carpenter, M. (2020). *A recovery curriculum: Loss and life for our children and schools post pandemic*. https://www.evidenceforlearning.net/recoverycurriculum/

12. Rikowski, G. (2019). Education crises as crises for capital. *Theory in Action, 12*(3), 128–172. https://www.researchgate.net/publication/335185069_Education_Crises_as_Crises_for_Capital

13. Gutman, L. M. (2024). *Resilience: Bouncing forward with Jewish wisdom and psychological science*. https://drlesliemgutman.com/new-book-resilience/

14. Senge, P. M. (2000). *Schools that learn: A fifth discipline fieldbook for educators, parents, and everyone who cares about education* (1st ed.). New York: Doubleday.

15. Freire, P. (2021). *Education for critical consciousness*. Bloomsbury Publishing.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378.091

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1628-1636

Пак Антоніна доктор філософії (Ph D) in Korean Language Education, ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського", старший викладач кафедри германських і східних мов та методики їх навчання, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-9298-3697

МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ КОРЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ: ВІД ЛІТЕРАТУРНИХ ТРАДИЦІЙ ДО ЦИФРОВОЇ СУЧАСНОСТІ

Анотація. У представленій статті запропоновано системне та всебічне теоретико-методологічне обґрунтування застосування мультимодального підходу до вивчення корейської літератури в українських закладах вищої освіти.

Теоретичним фундаментом дослідження слугують ключові положення соціосеміотичної концепції мультимодальності, розробленної Ґ. Кресссом та концептуальної засади теорії міжкультурної комунікативної компетентності Ван Лівена Т.. Такий теоретичний базис дозволяє інтегрувати традиційний філологічний аналіз художнього тексту з його численними візуальними, аудіовізуальними та цифровими адаптаціями.

У роботі детально розкрито педагогічний та науковий потенціал інтермедійного зіставлення класичного літературного твору з його екранізаціями, вебтунами, графічними романами та іншими цифровими форматами як засобу поглиблення культурної інтерпретації. Доведено, що такий синтез є ефективним інструментом для поглиблення культурної інтерпретації та подолання мовних бар’єрів у студентів-початківців. У роботі науково обґрунтовано, що впровадження мультимодальних стратегій навчання безпосередньо сприяє інтенсивному розвитку інтерпретаційної гнучкості майбутніх педагогів, стимулює їхнє критичне мислення та закладає фундамент для формування стійкої міжкультурної рефлексії.

Особливу увагу приділено доведенню ефективності мультимодальності в контексті загальної модернізації методики викладання східних літератур в Україні.

Встановлено, що використання цифрових засобів і мультимедійного контенту суттєво підвищує внутрішню мотивацію здобувачів вищої освіти до глибокої роботи з автентичними джерелами та першотекстами, запобігаючи поверхневому сприйняттю іноземної культури.

Ключові слова: мультимодальність, корейська література, міжкультурна комунікативна компетентність, інтермедійний аналіз, цифрова гуманітаристика, культурна рефлексія, вища освіта

Pak Antonina Doctor of Philosophy (PhD) in Korean Language Education, Senior Lecturer at the Department of Germanic and Oriental Languages and Methods of Their Teaching, The State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0000-0001-9298-3697

MULTIMODAL APPROACH TO TEACHING KOREAN LITERATURE TO UKRAINIAN STUDENTS: FROM LITERARY TRADITIONS TO THE DIGITAL AGE

Abstract. The article provides a systematic and comprehensive theoretical and methodological substantiation for the application of a multimodal approach to studying Korean literature within the higher education system of Ukraine. The relevance of this research is driven by the necessity to transform classical philological paradigms in response to digital challenges and the growing interest of Ukrainian youth in East Asian cultures.

The study's theoretical foundation is built upon the key principles of G. Kress's socio-semiotic concept of multimodality and the conceptual frameworks of intercultural communicative competence developed by T. van Leeuwen. This theoretical basis allows for the seamless integration of traditional philological analysis of literary texts with their numerous visual, audiovisual, and digital adaptations existing in the modern media landscape.

The research thoroughly explores the pedagogical and scientific potential of intermedial comparison between classical and contemporary literary works and their film adaptations, webtoons, graphic novels, and other digital formats. The author demonstrates that such a synthesis serves as an effective tool for deepening cultural interpretation and overcoming language barriers among beginner students. The paper scientifically substantiates that the implementation of multimodal teaching strategies directly contributes to the intensive development of interpretative flexibility in future educators, stimulates their critical thinking, and establishes a foundation for sustainable intercultural reflection.

Particular attention is paid to proving the effectiveness of multimodality within the general modernization of teaching methods for Oriental literatures in Ukraine. It has been established that the use of digital tools and multimedia content significantly increases the internal motivation of higher education students to engage deeply with authentic sources and primary texts, preventing a superficial perception of a foreign culture. The study proposes an educational interaction model where the literary work is viewed as a dynamic node within a network of contemporary media communications.

Keywords: multimodality, Korean literature, intercultural communicative competence, intermedia analysis, digital humanities, cultural reflection, higher education, philology students, semiotic resources.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому освітньому просторі, що перебуває під потужним впливом цифровізації та транснаціональних культурних обмінів, спостерігається докорінна трансформація змісту гуманітарної освіти та способи інтерпретації художнього тексту. Останніми роками в Україні фіксується стійке зростання зацікавленості студентської молоді культурним надбанням країн Східної Азії, і Республіка Корея посідає тут чільне місце. Цей феномен зумовлений не лише глобальною популярністю «корейської хвилі» (Hallyu), а й інтенсифікацією прямої академічної та культурної співпраці між нашими державами.

Традиційні підходи, орієнтовані виключно на роботу з друкованим текстом, сьогодні виявляються недостатніми для формування у студентів цілісної картини іноземного соціокультурного простору. Текстоцентрична модель часто не дозволяє повною мірою розкодувати складні історичні наративи та ціннісні орієнтири, закладені в корейській літературній традиції [6].

Згідно з положеннями сучасної теорії мультимодальності, розвиненої у фундаментальних працях Ґ. Кресса та Ван Лівена Т. [3], смислотворення у XXI столітті відбувається через взаємодію різних семіотичних ресурсів - вербальних, візуальних, аудіальних і цифрових. У цьому контексті літературний твір перестає бути ізольованим об’єктом; він інтегрується у розгалужену мережу інтермедійних зв’язків, взаємодіючи з кінематографом, вебтунами (цифровими коміксами), стрімінговими платформами та фанатськими спільнотами. Для корейського культурного сегмента така конвергенція є визначальною рисою: сучасна проза та поезія існують у постійному діалозі з індустрією вебкоміксів та медіаконтентом.

Проте, незважаючи на мультимодальну природу сучасного культурного продукту, академічне викладання у вищій школі часто залишається консервативним, фокусуючись на лінійному аналізі тексту. Це створює суттєвий розрив між реальними способами сприйняття інформації «цифровим поколінням» студентів та інструментарієм, який їм пропонується в аудиторіях. Як наслідок, знижується потенціал літератури як базису для формування міжкультурної комунікативної компетентності. Остання, згідно з концепцією М. Байрама, передбачає не лише знання мови, а й розвинену здатність до критичної інтерпретації та соціокультурної рефлексії [12].

Отже, з’являється наукова проблема визначення педагогічної ефективності мультимодального підходу у процесі вивчення корейської літератури українськими студентами та обґрунтування його ролі у розвитку здатності до інтеркультурної інтерпретації текстів, що функціонують у різних семіотичних формах. Необхідність адаптації теорій мультилітературності до практичного викладання східних мов та літератур в Україні зумовлює доцільність цього дослідження.

Незважаючи на активну концептуалізацію мультимодальності в межах сучасної гуманітаристиці та наявність ґрунтовних напрацювань з міжкультурної

комунікативної компетентності, інтеграція мультимодальних стратегій у викладання корейської літератури в освітньому просторі України досі не набула системного характеру. Наявні на сьогодні наукові дослідження переважно розвиваються у двох напрямках: або на теоретичних засадах мультимодальності, або на літературознавчому аналізі корейських текстів, тоді як їх міждисциплінарне поєднання в підготовці українських філологів і сходознавців залишається фрагментарним [3].

Зокрема, залишається відкритим питання, як методично інтегрувати екранізації, вебтуни та інші цифрові адаптації в освітній процес без редукції художнього змісту. Наразі у вітчизняній педагогічній практиці відсутні чіткі критерії добору мультимодальних ресурсів, які б не лише слугували засобом підвищення мотивації студентів, а й сприяли глибшому розумінню культурних кодів і соціально-історичних контекстів корейської літератури [1].

Окрему увагу необхідно приділити проблемі когнітивного та естетичного співвідношення між оригінальним текстом і його інтермедійними трансформаціями. Важливо з'ясувати, як процес медіації впливає на формування інтерпретаційної автономії студента та розвиток його критичної культурної свідомості, особливо за умов існування значних мовних і соціокультурних бар'єрів. Отже, постає нагальна потреба у розробленні методично збалансованих підходів до використання мультимодальних інструментів і визначення їхнього впливу на розвиток міжкультурної комунікативної компетентності українських студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформації освітнього простору під впливом мультикультуралізму та цифровізації, зокрема на прикладі Республіки Корея, останнім часом перебуває в центрі уваги багатьох наукових шкіл. Це зумовлено глобальними змінами в соціокультурному ландшафті та необхідністю адаптації педагогічних моделей до нових реалій. Вітчизняні дослідники, зокрема Д. Р. Терещук, акцентують увагу на важливісті формування міжкультурної комунікативної компетентності студентів через активне міжкультурне спілкування, яке дозволяє подолати соціокультурні бар'єри та сприяє інтеграції різних культурних груп у навчальному процесі [8]. Контекст використання сучасних технологій у навчанні аналізується у дослідженнях Сон Ю.. Автор демонструє роль мультимедійних ресурсів як інструмента розвитку міжкультурної чутливості студентів [7].

Глибокий історико-педагогічний аналіз представлений у дослідженнях Р. Кінга та Ю. Кіма [2].

Автори простежують, що мовна освіта завжди була тісно пов'язана з формуванням національної ідентичності та соціальної інтеграції, в той час як сучасні тенденції мультикультуралізації значною мірою змінюють традиційні педагогічні моделі, спрямовуючи їх на розвиток комунікативних навичок, здатності до міжкультурної адаптації та інтеграції різних соціокультурних груп у навчальний процес.

Окрім цього, теоретико-літературний аспект проблеми доповнюється напрацюваннями Наливайка, чиї праці в галузі літературної компаративістики дозволяють поглянути на взаємодію культур крізь призму глобальних освітніх процесів. Його підхід підкреслює важливість впровадження багатоперспективності в навчальні плани. [5].

Узагальнюючи наявні доробки можна констатувати, що сучасна наукова думка зосереджена на трьох взаємопов'язаних векторах: формування міжкультурної компетентності як стратегічної мети освіти; використання мультимодальних і мультимедійних ресурсів як інструментів пізнання; адаптація змісту філологічної освіти до потреб відкритого, мультикультурного суспільства. Попри значний масив теоретичних даних, питання створення комплексних методичних моделей, які б враховували специфіку викладання корейської літератури саме в українських ЗВО, залишається недостатньо висвітленим, що і визначає вектор нашого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та практичне розкриття потенціалу мультимодального підходу як інструменту модернізації навчання корейської літератури, що сприяє формуванню міжкультурної компетентності та інтерпретаційної гнучності студентів-педагогів через синтез традиційних текстів і цифрових медіаформатів.

Виклад основного матеріалу. Трансформація сучасної освітньої парадигми вимагає відходу від мономодальних методів навчання, що обмежуються лише вербальним каналом передачі інформації. У контексті підготовки майбутніх викладачів-філологів особливої актуальності набуває мультимодальний підхід, який розглядає процес комунікації як синергію різних семіотичних ресурсів. Згідно з теоретичними положеннями Кресса Ґ. мультимодальність розглядається як рівноправна система смислотворення, що функціонує в культурі поряд із письмом [3]. Така позиція є принципово важливою для викладання корейської літератури, оскільки сучасний корейський літературний процес характеризується активною взаємодією з кіноіндустрією, вебкоміксами та цифровими платформами.

У ході дослідження було визначено, що мультимодальний підхід до вивчення корейської літератури варто розглядати не як заміну традиційного текстуального аналізу, а з інтеграцією інтермедійних форм. Теоретичне підґрунтя цього розширення базується на концепції міжкультурної комунікативної компетентності Бейтмана Дж. [10].

Практична інтеграція підходу здійснювалася під час роботи зі студентами-філологами, що вивчали сучасну корейську прозу. Для аналізу художнього тексту використовували його екранізації, фрагменти вебтунів та авторських інтерв'ю.

Особлива уваги приділяли зіставленню наративної структури твору з його візуальною адаптацією, що давало змогу виявити трансформації культурних кодів у процесі медіації.

У межах дослідження було визначено функціональні рівні реалізації мультимодального підходу, які узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1

Функціональні рівні реалізації мультимодального підходу у вивченні корейської літератури

Рівень інтеграції	Характеристика діяльності	Освітній результат
Традиційний (текстоцентричний) підхід	Дослідження стилістичних фігур, семантики мовних одиниць, розшифрування культурних кодів та метафор у тексті.	Поглиблення філологічної грамотності та фахової літературознавчої підготовки студентів.
Мультимодальний (інтегративний) підхід	Компаративний аналіз першоджерела з його медіатрансформаціями (кіноінтерпретаціями, графічними адаптаціями, вебтунами).	Розширення когнітивного потенціалу та формування навичок багатовимірної інтерпретації змістів.

Джерело: сформовано автором на основі [4]

Результати педагогічного спостереження та ретельний контент-аналіз письмових робіт студентів-філологів засвідчили, що інтеграція інтермедійного та критично-рефлексивного рівнів в освітній процес суттєво трансформує якість академічного дискурсу. Студенти почали демонструвати глибше розуміння специфіки корейської ментальності, впевненіше оперувати знаннями про історичні контексти та соціальні норми, що є прямим показником розширення їхньої міжкультурної перспективи.

Концептуально модель реалізації мультимодального підходу можна представити у вигляді рисунка 1.

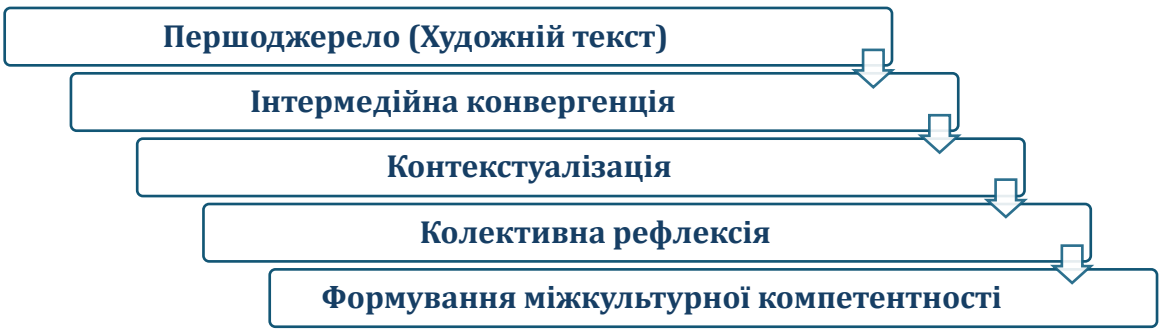

Рис. 1 - Модель мультимодального вивчення корейської літератури
Джерело: сформовано автором на основі [9]

Візуалізована модель (рис. 1) відображає послідовну траєкторію дій, завдяки яким здобувачі освіти переходять від первинного рецептивного сприйняття тексту до глибокого усвідомлення його культурної багатогранності. Фундаментальне значення має той факт, що інтермедійний елемент у цій системі не є автономним допоміжним засобом, а виступає каталізатором глибшого соціокультурного аналізу.

Емпіричні дані дозволяють констатувати, що впровадження мультимодальних стратегій не призводить до заміщення літературного першоджерела візуальним контентом, а навпаки — сприяє підвищенню мотивації до читання оригінального тексту. На відміну від класичних методик, де кіноадаптація часто відіграє роль лише допоміжного елементу, у межах запропонованої концепції вона стає самостійним об’єктом критичного аналізу. Такий підхід мінімізує ризик спрощеного або стереотипізованого сприйняття іншої культури та закладає фундамент для розвитку навичок порівняльної інтерпретації.

Окрім того, мультимодальність забезпечує активізацію когнітивних механізмів завдяки залученню різнорівневих сенсорних каналів обробки інформації. У ході апробації студенти виявили високий рівень залученості, ініціюючи дискусії щодо розбіжностей між літературною та візуальною репрезентацією соціальних норм, гендерних ролей і моральних дилем. Ця активність свідчить про успішне формування здатності до критичної рефлексії, що є центральним компонентом міжкультурної компетентності [11].

Підсумовуючи, результати дослідження повністю підтверджують доцільність впровадження мультимодального підходу в практику викладання корейської літератури в українських університетах. Це забезпечує не лише розширення інтерпретаційного інструментарію майбутніх філологів, а й сприяє глибшому розумінню соціокультурних процесів сучасної Кореї.

Висновки. Проведене наукове дослідження засвідчило, що впровадження мультимодального підходу до вивчення корейської літератури має значний теоретико-методологічний і практичний потенціал у системі вищої освіти України. Обґрунтовано, що залучення інтермедійних ресурсів - екранізацій, вебтунів, цифрових адаптацій - не нівелює значущість художнього тексту, а навпаки, підсилює його аналітичний потенціал. Системне зіставлення різних форм репрезентації одного твору сприяє формуванню інтерпретаційної гнучкості, розвитку критичного мислення та поглибленню культурної рефлексії студентів. У результаті літературний твір стає багатовимірним культурним феноменом, що функціонує в системі соціальних, історичних медіаційних зв’язків. Доведено, що поетапна інтеграція текстуального, інтермедійного та рефлексивного рівнів навчальної діяльності позитивно впливає на формування цілісної міжкультурної комунікативної компетентності. Як результат, студенти демонструють вищий рівень дешифрування культурних кодів, здатність до порівняльного аналізу моделей соціальної поведінки та готовність до діалогу з іншою культурною традицією.

Отже, застосування даного підходу у викладанні корейської літератури є методично виправданим кроком, що відповідає актуальним векторам розвитку гуманітарної освіти. Перспективи подальших розвідок у цьому направленні вбачаються в у розробці чітких критеріїв верифікації та добору медіаресурсів, емпіричному вимірюванні динаміки формування компетентностей за умов мультимодального навчання.

Література:

1. Бабелюк О. А. Стилістика мультимодальності: від витоків до здобутків та перспектив. Любов до слова: філологічні нотатки на честь ювілею професора В. А. Кухаренко : зб. наук. ст. За ред. І. М. Колегаєвої. Одеса : КП ОМТ, 2018. С. 37-52

2. Кінг Р., Кім Ю. Корейська мова: історія. University of Washington Press. 2009. 296 с.

3. Кресс Ґ., Ван Лівен Т. Мультимодальний дискурс: модальності та медіа сучасної комунікації. Arnold. 2001. 142 с.

4. Макарук Л. Л. Мультимодальна лінгвістика: термінологічний апарат і вектори аналізу. Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». 2015. № 6 (307). С. 64-76.

5. Наливайко Д. Інтродукція. Національні варіанти літературної компаративістики : колективна монографія. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2009. 750 с.

6. Пак А. Міжкультурний підхід у навчанні корейської мови студентів педагогічних вузів. Актуальні проблеми гуманітарних наук. 2023. Вип. 61, ч. 2. С. 50-55.

7. Сон Ю. Мультимедійні ресурси як засіб розвитку міжкультурної чутливості у студентів. Черкаси: Педагогічні інновації, 2020. 120 с.

8. Терещук Д. Розвиток міжкультурної комунікативної компетентності шляхом міжкультурного спілкування. Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2020. № 1. С. 122-124.

9. Флюр О. М. Формування глобального інформаційного суспільства на основі мультимодального інтернет-спілкування. Київ : Центр вільної преси, 2014. 140 с.

10. Bateman J. Text and Image: a Critical Introduction to the Visual. London; New York : Routledge, 2014. 520 p.

11. Carter R., Adolphs S. Linking the Verbal and Visual: New Directions for Corpus linguistics. Language, People, Numbers. 2008. № 64. С. 275-291.

12. Deborah W. R. Multimodal Interaction Analysis. Peabody College. Vanderbilt University. 2012. № 41. P.62-71.

References:

1. Babelyuk O. A. Stylistyka mul′tymodal′nosti: vid vytokiv do zdobutkiv ta perspektyv. Lyubov do slova: filolohichni notatky na chest′ yuvileyu profesora V. A. Kukharenko [Stylistics of multimodality: from origins to achievements and prospects. Love for the word: philological notes in honor of the anniversary of Professor V. A. Kukharenko]: zb. nauk. st. Za red. I. M. Kolehayevoyi. Odesa : KP OMT, 2018. S. 37-52. [in Ukrainian].

2. Kinh R., Kim YU. Koreys′ka mova: istoriya [Korean language: history]. University of Washington Press. 2009. 296 s. [in Ukrainian].

3. Kress G., Van Liven T. Mul′tymodal′nyy dyskurs: modal′nosti ta media suchasnoyi komunikatsiyi [Multimodal discourse: modalities and media of modern communication]. Arnold. 2001. 142 s. [in Ukrainian].

4. Makaruk L. L. Mul′tymodal′na linhvistyka: terminolohichnyy aparat i vektory analizu [Multimodal linguistics: terminological apparatus and vectors of analysis]. *Naukovyy visnyk*

Skhidnoyevrop. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky. Seriya «Filolohichni nauky. Movoznavstvo». 2015. № 6 (307). S. 64-76. [in Ukrainian].

5. Nalyvayko D. Introduktsiya. Natsional′ni varianty literaturnoyi komparatyvistyky [Introduction. National Variants of Literary Comparative Literature]: kolektyvna monohrafiya. Kyyiv : Vydavnychyy dim «Stylos», 2009. 750 s.

6. Pak A. Mizhkul′turnyy pidkhid u navchanni koreys′koyi movy studentiv pedahohichnykh vuziv [Intercultural Approach to Teaching Korean to Students of Pedagogical Universities]. *Aktual'ni problemy humanitarnykh nauk.* 2023. Vyp. 61, ch. 2. S. 50-55. [in Ukrainian].

7. Son YU. Mul′tymediyni resursy yak zasib rozvytku mizhkul′turnoyi chutlyvosti u studentiv [Multimedia Resources as a Means of Developing Intercultural Sensitivity in Students]. Cherkasy: Pedahohichni innovatsiyi, 2020. 120 s. [in Ukrainian].

8. Tereshchuk D. Rozvytok mizhkul′turnoyi komunikatyvnoyi kompetentnosti shlyakhom mizhkul′turnoho spilkuvannya [Development of intercultural communicative competence through intercultural communication]. *Naukovi zapysky TNPU imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Pedahohika.* 2020. № 1. S. 122-124. [in Ukrainian].

9. Flyur O. M. Formuvannya hlobal′noho informatsiynoho suspil′stva na osnovi mul′tymodal′noho internet-spilkuvannya [Formation of a global information society based on multimodal Internet communication]. Kyyiv : Tsentr vil′noyi presy, 2014. 140 s. [in Ukrainian].

10. Bateman J. Text and Image: a Critical Introduction to the Visual. London; New York : Routledge, 2014. 520 p.

11. Carter R., Adolphs S. Linking the Verbal and Visual: New Directions for Corpus linguistics. *Language, People, Numbers*. 2008. № 64. P. 275-291.

12. Deborah W. R. Multimodal Interaction Analysis. Peabody College. *Vanderbilt University*. 2012. № 41. P. 62-71

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК : 378:613.7:796

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1637-1642

Паламарчук Ігор Вікторович викладач КЗСОР «Конотопський фаховий медичний коледж», https//orcid.org/0009-0008-6731-6188

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У сучасних умовах розвитку освіти збереження та зміцнення здоров'я студентської молоді набуває особливої актуальності. Під час навчання студенти часто зазнають значних психоемоційних навантажень, стикаються з недостатнім рівнем рухової активності та порушенням режиму дня, що негативно впливає на їх фізичний і психічний стан. Особливо важливою ця проблема є для студентів медичних коледжів, адже майбутні медичні працівники повинні не лише володіти професійними знаннями та навичками, але й демонструвати відповідальне ставлення до власного здоров'я та бути прикладом здорового способу життя для пацієнтів.

Метою статті є дослідження особливостей формування здоров'язбережувальної компетентності студентів медичного коледжу засобами фізичної культури. У статті проаналізовано теоретичні засади формування здоров'язбережувальної компетентності студентів та визначено її основні структурні компоненти: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний і ціннісний. У межах дослідження проведено анкетування та педагогічне спостереження серед студентів I–II курсів медичного коледжу. Результати показали, що більшість студентів усвідомлюють важливість фізичної активності для підтримання здоров'я, проте лише частина з них регулярно займається фізичними вправами у позааудиторний час.

Доведено, що фізична культура є ефективним засобом формування здоров'язбережувальної компетентності студентів медичних коледжів.

Систематичні заняття фізичними вправами сприяють зміцненню здоров'я, підвищенню фізичної працездатності, покращенню психоемоційного стану та формуванню відповідального ставлення до здорового способу життя.

Ключові слова: фізична культура, студенти медичного коледжу, здоров'язбережувальна компетентність, здоровий спосіб життя, фізичне виховання.

Palamarchuk Igor Viktorovych Teacher Paramedic and Nursing Department KZSOR "Konotop Professional Medical College, https//orcid.org/0009-0008-6731-6188

FORMATION OF HEALTH-PRESERVING COMPETENCE OF MEDICAL COLLEGE STUDENTS BY MEANS OF PHYSICAL EDUCATION

Abstract. In modern conditions of educational development, preserving and strengthening the health of student youth has become particularly important. During the learning process, students often experience significant psycho-emotional stress, insufficient physical activity, and irregular daily routines, which negatively affect their physical and mental health. This issue is especially relevant for students of medical colleges, since future healthcare professionals must not only possess professional knowledge and skills but also demonstrate a responsible attitude toward their own health and serve as an example of a healthy lifestyle for patients.

The purpose of the article is to investigate the features of forming health-preserving competence of medical college students by means of physical education. The article analyzes the theoretical foundations of the formation of health-preserving competence and identifies its main structural components: cognitive, motivational, activity-based, and value-oriented. A survey and pedagogical observation were conducted among first- and second-year students of a medical college majoring in Nursing. The results showed that most students understand the importance of physical activity for maintaining health; however, only a part of them regularly engage in physical exercises outside the classroom.

The study confirms that physical education is an effective means of forming health-preserving competence among medical college students. Systematic physical activity contributes to strengthening health, improving physical performance, enhancing psycho-emotional well-being, and developing a responsible attitude toward a healthy lifestyle.

Keywords: physical education, medical college students, health-preserving competence, healthy lifestyle, physical education.

Постановка проблеми

Збереження та зміцнення здоров’я студентської молоді є одним із важливих завдань сучасної освіти. У процесі навчання студенти часто стикаються з підвищеним психоемоційним навантаженням, гіподинамією, нерегулярним режимом дня та іншими факторами, що негативно впливають на стан їхнього здоров’я. Особливо актуальною ця проблема є для студентів медичних закладів освіти, які у майбутньому повинні не лише дбати про власне здоров’я, але й бути прикладом здорового способу життя для пацієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема формування здоров’язбережувальної компетентності студентської молоді розглядається у працях сучасних науковців у галузі педагогіки, медицини та фізичного виховання. Дослідники зазначають, що здоров’язбережувальна компетентність є інтегрованим утворенням, яке включає знання, уміння, мотивацію та ціннісне ставлення до збереження здоров’я. Значна роль у

її формуванні відводиться фізичній культурі як ефективному засобу зміцнення здоров'я та розвитку фізичних якостей.

Мета статті

Метою статті є дослідження особливостей формування здоров'язбережувальної компетентності студентів медичного коледжу засобами фізичної культури.

Теоретичні засади формування здоров'язбережувальної компетентності студентів

Проблема збереження та зміцнення здоров'я студентської молоді є однією з ключових у сучасній педагогічній науці. Підвищення навчального навантаження, значний обсяг інформації, психоемоційне напруження та недостатній рівень рухової активності негативно впливають на фізичний і психічний стан студентів [1]. Особливо актуальною ця проблема є для студентів медичних закладів освіти, професійна діяльність яких у майбутньому передбачає роботу в умовах високої відповідальності, значного емоційного навантаження та фізичної втоми [2].

У сучасній педагогічній літературі поняття здоров'язбережувальної компетентності розглядається як інтегральна характеристика особистості, що відображає її здатність підтримувати та зміцнювати власне здоров'я, дотримуватися принципів здорового способу життя, а також формувати відповідальне ставлення до здоров'я інших людей [1]. Формування цієї компетентності передбачає поєднання когнітивного, мотиваційного, діяльнісного та ціннісного компонентів [3].

Когнітивний компонент передбачає наявність у студентів знань щодо анатомо-фізіологічних особливостей організму людини, принципів здорового способу життя, профілактики захворювань, а також ролі фізичної активності у підтриманні здоров'я [2]. Мотиваційний компонент відображає позитивне ставлення до занять фізичною культурою та усвідомлення необхідності дотримання здорового способу життя [3]. Діяльнісний компонент включає практичні навички організації фізичної активності, виконання фізичних вправ та самоконтролю фізичного стану [4]. Ціннісний компонент характеризується сформованістю відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих [1].

У цьому контексті важливе місце у формуванні здоров'язбережувальної компетентності студентів посідає система фізичного виховання. Саме під час занять фізичною культурою створюються умови для гармонійного розвитку фізичних якостей, підвищення функціональних можливостей організму та формування культури здоров'я [2].

Особливого значення фізична культура набуває у підготовці майбутніх медичних працівників. Вони повинні не лише володіти професійними знаннями та навичками, але й бути прикладом здорового способу життя для пацієнтів [3]. Саме тому формування здоров'язбережувальної компетентності студентів

медичних коледжів має розглядатися як важлива складова їх професійної підготовки [4].

Роль фізичної культури у професійній підготовці майбутніх медичних працівників

Фізична культура є одним із важливих засобів формування фізичного, психічного та соціального благополуччя людини. Вона сприяє гармонійному розвитку організму, підвищує рівень фізичної підготовленості та забезпечує формування здорового способу життя [2].

Для студентів медичних коледжів фізична культура має особливе значення, оскільки їхня майбутня професійна діяльність пов'язана з підвищеним фізичним і психоемоційним навантаженням [3]. Медичні працівники часто працюють у складних умовах, що потребує високого рівня фізичної витривалості, швидкості реакції, стійкості до стресу та здатності швидко приймати рішення [4].

Регулярні заняття фізичними вправами сприяють зміцненню серцево-судинної та дихальної систем, покращенню функціонального стану організму, підвищенню працездатності та витривалості [2]. Крім того, фізична активність позитивно впливає на психоемоційний стан людини, сприяє зниженню рівня стресу, покращенню настрою та підвищенню загального рівня життєвої активності [5].

Важливим аспектом фізичного виховання студентів медичних коледжів є формування у них навичок самоконтролю фізичного стану. Студенти повинні вміти оцінювати рівень своєї фізичної підготовленості, контролювати частоту серцевих скорочень, рівень фізичного навантаження та загальний стан організму під час виконання фізичних вправ [4]. Це сприяє більш усвідомленому ставленню до фізичної активності та підвищує ефективність занять [3].

Крім того, фізична культура сприяє формуванню у студентів дисциплінованості, відповідальності, наполегливості та здатності працювати в команді [2]. Ці якості є важливими для майбутніх медичних працівників, оскільки їх професійна діяльність часто передбачає взаємодію з колегами та роботу в умовах обмеженого часу [3].

Результати дослідження та їх обговорення

З метою визначення рівня сформованості здоров'язбережувальної компетентності студентів медичного коледжу було проведено дослідження серед студентів I–II курсів. У дослідженні взяли участь 60 студентів, які навчаються за спеціальністю Медсестринство.

Основними методами дослідження були анкетування, педагогічне спостереження та аналіз результатів навчальної діяльності студентів під час занять з фізичного виховання [1].

Анкетування було спрямоване на виявлення рівня обізнаності студентів щодо принципів здорового способу життя, їх ставлення до фізичної активності та частоти занять фізичними вправами у позааудиторний час [3].

Результати опитування показали, що більшість студентів усвідомлюють важливість фізичної активності для збереження здоров'я. Зокрема, 78 % опитаних зазначили, що регулярні заняття фізичною культурою позитивно впливають на фізичний стан організму, сприяють підвищенню працездатності та покращенню загального самопочуття [5]. Водночас лише 42 % студентів повідомили, що займаються фізичними вправами регулярно у позааудиторний час.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що хоча студенти мають достатній рівень теоретичних знань щодо значення фізичної активності, рівень їх практичної реалізації залишається недостатнім [2]. Основними причинами низької рухової активності студенти назвали значне навчальне навантаження, нестачу вільного часу та недостатню мотивацію до самостійних занять фізичними вправами [3].

У процесі педагогічного спостереження було встановлено, що студенти проявляють значно більшу активність під час занять, у яких використовуються сучасні фізкультурно-оздоровчі технології, зокрема елементи функціонального тренінгу, фітнес-програм та рухливих ігор [4]. Такі форми організації занять сприяють підвищенню інтересу студентів до фізичної культури та формуванню позитивного ставлення до фізичної активності [2].

Крім того, результати дослідження показали, що впровадження елементів самоконтролю фізичного стану студентів під час занять фізичною культурою позитивно впливає на формування відповідального ставлення до власного здоров'я [1].

Важливим результатом дослідження стало також встановлення позитивного впливу фізичної активності на психоемоційний стан студентів. Більшість опитаних зазначили, що після занять фізичною культурою вони відчувають зниження рівня стресу, покращення настрою та підвищення концентрації уваги [5].

Отримані результати підтверджують, що фізична культура є ефективним засобом формування здоров'язбережувальної компетентності студентів медичних коледжів [2]. Вона сприяє не лише розвитку фізичних якостей, але й формуванню відповідального ставлення до власного здоров'я, що є важливою складовою професійної підготовки майбутніх медичних працівників [3].

Висновки

Проведене дослідження підтверджує, що фізична культура є ефективним засобом формування здоров'язбережувальної компетентності студентів медичних коледжів. Систематичні заняття фізичними вправами сприяють зміцненню здоров'я, підвищенню фізичної працездатності, покращенню психоемоційного стану та формуванню відповідального ставлення до здорового способу життя.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та впровадженні сучасних фізкультурно-оздоровчих технологій у систему фізичного виховання студентів медичних закладів освіти.

Література

1. Круцевич Т. Ю., Пангелова Н. Є. Теорія і методика фізичного виховання. Київ: Олімпійська література, 2017.
2. Грибан Г. П. Фізичне виховання студентів вищих навчальних закладів. Житомир: Рута, 2012.
3. Іващенко О. В. Теорія і методика фізичного виховання. Харків: ОВС, 2016.
4. Присяжнюк С. І. Фізичне виховання студентів у системі освіти України. Київ: Центр учбової літератури, 2019.
5. World Health Organization. Physical activity guidelines for adults aged 18–64. Geneva, 2020.

References

1. Krutsevych, T. Yu., & Panhelova, N. Ye. (2017). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia* [Theory and methods of physical education]. Kyiv: Olimpiiska literatura [in Ukrainian].
2. Hryban, H. P. (2012). *Fizychne vykhovannia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Physical education of students of higher educational institutions]. Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].
3. Ivashchenko, O. V. (2016). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia* [Theory and methods of physical education]. Kharkiv: OVS [in Ukrainian].
4. Prysiazhniuk, S. I. (2019). *Fizychne vykhovannia studentiv u systemi osvity Ukrainy* [Physical education of students in the education system of Ukraine]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
5. World Health Organization. (2020). *Physical activity guidelines for adults aged 18–64*. Geneva: World Health Organization.

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.03.2026

УДК: 378 [37.032-053.6:374]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1643-1654

Панасенко Юлія Анатоліївна здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти зі спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями) ХНПУ імені Г.С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-7506-3346

АРТ-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИКИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У статті розкрито особливості застосування арт-педагогічних методик у контексті реалізації концептуальних положень мистецької освітньої галузі в початковій школі. Обґрунтовано актуальність упровадження мистецько-орієнтованих підходів у навчальний процес, що зумовлено потребою формування творчої, емоційно розвиненої особистості, здатної до самовираження, креативного мислення та активної взаємодії з культурним середовищем.

Визначено, що найбільш сприятливим періодом для розвитку художньо-творчих здібностей, емоційного інтелекту та естетичного сприйняття є молодший шкільний вік.

У цьому контексті арт-педагогічні методики виступають ефективним інструментом інтеграції різних видів мистецтва (театрального, музичного, образотворчого), що забезпечує цілісність мистецької освіти та сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу.

Акцентовано увагу на використанні інтерактивних форм роботи, зокрема ігрових технологій, творчих завдань, імпровізації, елементів драматизації та проєктної діяльності.

Зазначено, що такі підходи спонукають до активізації пізнавальної діяльності учнів, розвивають їхню уяву, комунікативні навички та здатність до співпраці. Важливу роль відіграє педагог як організатор творчого середовища, який забезпечує підтримку індивідуального розвитку кожної дитини, створює атмосферу довіри та заохочує до самовираження.

Підкреслено значення арт-педагогічних методик у формуванні ключових компетентностей, зокрема культурної обізнаності, емоційної грамотності, ініціативності та здатності до навчання впродовж життя. Зазначено, що їх системне використання сприяє підвищенню мотивації до навчання, розвитку інтересу до мистецтва та формуванню ціннісного ставлення до культурної спадщини.

Зроблено висновок, що впровадження арт-педагогічних методик у початковій школі є важливою умовою ефективної реалізації концептуальних положень мистецької освітньої галузі та передбачає всебічний розвиток особистості молодшого школяра в умовах сучасних освітніх викликів.

Ключові слова: арт-педагогіка; методика; арт-медагогічні методи; мистецька освітня галузь; початкова школа; творчий розвиток; емоційний інтелект; інтерактивні методи навчання; художньо-творча діяльність.

Panasenko Yuliia Anatoliivna Gradute student in specialty Professional Education (by specializations), H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0001-7506-3346

ART-PEDAGOGICAL METHODS IN THE CONTEXT OF IMPLEMENTING THE CONCEPTUAL PROVISIONS OF THE ARTS EDUCATIONAL FIELD

Abstract. The article reveals the peculiarities of applying art-pedagogical methods in the context of implementing the conceptual provisions of the artistic educational field in primary school. The relevance of introducing art-oriented approaches into the educational process is substantiated, which is обусловлено the need to form a creative, emotionally developed personality capable of self-expression, creative thinking, and active interaction with the cultural environment.

It is determined that primary school age is the most favorable period for the development of artistic and creative abilities, emotional intelligence, and aesthetic perception. In this context, art-pedagogical methods serve as an effective tool for integrating various types of art (theatrical, musical, visual), which ensures the integrity of art education and promotes a deeper understanding of educational material.

Attention is focused on the use of interactive forms of work, in particular game-based technologies, creative tasks, improvisation, elements of dramatization, and project-based activities. It is noted that such approaches stimulate students' cognitive activity, develop their imagination, communication skills, and ability to cooperate. An important role is played by the teacher as an organizer of the creative environment, who supports the individual development of each child, creates an atmosphere of trust, and encourages self-expression.

The importance of art-pedagogical methods in the formation of key competencies is emphasized, in particular cultural awareness, emotional literacy, initiative, and the ability for lifelong learning. It is stated that their systematic use contributes to increasing learning motivation, developing interest in art, and forming a value-based attitude toward cultural heritage.It is concluded that the implementation of art-pedagogical methods in primary school is an important condition for the effective realization of the conceptual provisions of the artistic educational field and ensures the comprehensive development of a primary school student's personality in the context of modern educational challenges.

Keywords: art pedagogy; methodology; art-pedagogical methods; arts educational field; primary school; creative development; emotional intelligence; interactive teaching methods; artistic and creative activity.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні виклики, стрімкий розвиток інновацій і технологій зумовлюють потребу в оновленні освітнього процесу, спрямованого на формування особистості, здатної генерувати нові ідеї, швидко адаптуватися до змін, проявляти ініціативу та творчість у різних життєвих ситуаціях. У цьому контексті розвиток творчого потенціалу молодого покоління постає одним із пріоритетних завдань освіти.

Найбільш сприятливим періодом для розвитку творчих умінь є молодший шкільний вік, який характеризується активним формуванням пізнавальних процесів та високою емоційною чутливістю. Це створює оптимальні умови для залучення дітей до творчої діяльності та розкриття їхніх здібностей.

Згідно з Законом України «Про освіту», Концепцією «Нова українська школа», Державним стандартом початкової освіти метою є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості.[5, с. 3]

Найзручніше досягати цієї меті можна на уроках інтегрованого курсу «Мистецтво», де поєднанні та взаємодіють між собою різноманітні напрями мистецтва як: театр, музика, хореографія, образотворче мистецтво. На подібних заняттях молодші школярі краще сформовується вміння самостійно мислити творчо, вільно експериментувати з художніми техніками та матеріалами, передавати власні емоції й думки через мистецтво. Діти опановують навички імпровізації, створюють оригінальні художні образи та розкривають свою творчу індивідуальність.

Мистецтво є одним із базових способів пізнання навколишнього світу. Воно доповнює раціональне мислення, дозволяючи людині осмислювати дійсність через емоційне, образне й символічне сприйняття. Його витоки, зокрема, пов’язані з грою. Подібно до гри, мистецтво виникає з внутрішньої потреби досліджувати, перевтілюватися та експериментувати. Саме гра виступає провідним засобом розвитку в дитячому віці, а мистецтво продовжує цей процес, трансформуючи інтуїтивну взаємодію зі світом у свідоме творення смислів. Мистецька освітня галузь відіграє ключову роль у становленні внутрішньо вмотивованої, культурно обізнаної особистості, яка не лише сприймає культурні смисли, а й активно їх творить, виступаючи повноцінним учасником культурного простору.

Тому впровадження арт-педагогічних методик у початковій школі є важливою умовою ефективної реалізації концептуальних положень мистецької освітньої галузі та забезпечує гармонійний розвиток особистості молодшого школяра в умовах сучасних освітніх викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування творчих умінь учнів початкової школи висвітлена у численних наукових працях вітчизняних дослідників (Л. Беземчук, С. Кельнер, В. Котляр, А. Микуліна,

Л. Михайлова та ін.). У цих дослідженнях розкрито сутність поняття «творчі уміння», запропоновано підходи до їх діагностики в молодших школярів, а також проаналізовано ефективні шляхи й методи їх розвитку. До кола вчених, які вивчали це питання входять О. Власюка, О. Деркача, М. Замелюк, Л. Магдисюк, Н. Ольхової, О. Сороки та інших.

У дослідженні арт-педагогіки значний внесок зробили О. Деркач, Л. Кондратова, Р. Пріму, Р. Павлюк, Т. Руденька, та інших.

Мета статті – розкрити особливості застосування арт-педагогічних методик у контексті реалізації концептуальних положень мистецької освітньої галузі в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасної освіти ставить перед педагогами вимогу не лише мати ґрунтовні професійні знання та вміння, а й уміти впроваджувати новітні педагогічні підходи й методики у практичну діяльність. Це особливо актуально для вчителів музичного мистецтва, адже їхнє завдання полягає не тільки у формуванні музичної культури учнів, а й в усебічному розвитку їхньої особистості.

Сучасна мистецька освітня галузь орієнтована на формування творчої, духовно багатої особистості, здатної до самовираження, емоційного сприйняття світу та культурної самоідентифікації. У цьому контексті особливої актуальності набувають арт-педагогічні методики, які забезпечують інтеграцію мистецтва та педагогіки, сприяючи гармонійному розвитку учнів.

Арт-педагогіка – це спеціалізована галузь педагогіки, яка використовує мистецтво (наприклад, живопис, музику, танець, театр, літературу та інше) як інструмент для освіти, навчання та розвитку людей. Головною метою арт-педагогіки є стимулювання творчості, самовираження, емоційного та соціального розвитку, а також виховання особистості .[9, с. 69]

У контексті нашого дослідження особливої ваги набуває дефініція "арт-педагогіки", представлена у працях Т. Руденької. Науковиця визначає арт – педагогіку як практикоорієнтований напрям педагогічної науки, предметом дослідження якої є природа, закономірності, принципи, форми і методи залучення мистецтва і художньо-творчої діяльності для вирішення завдань професійної підготовки фахівців [11, с. 7].

Тож можна сказати, що арт-педагогіка розглядається як міждисциплінарний напрям, що поєднує педагогічні, психологічні та мистецькі підходи до виховання та навчання. Вона передбачає використання різноманітних видів мистецтва (театр, музика, хореографія, образотворче мистецтво), як інструменту гармонійного розвитку дитини, її емоційної сфери, творчих здібностей та комунікативних навичок. На думку науковців, арт-педагогічні методики сприяють не лише засвоєнню знань, а й формуванню ціннісного ставлення до мистецтва та навколишнього світу.

Мистецька освітня галузь поєднує традиційні компоненти музичного та образотворчого мистецтв, які були основою попередньої освітньої парадигми, із

сучасними мистецькими практиками, включно з медіакультурою, дизайном, цифровим мистецтвом. Така інтеграція розширює горизонти навчання мистецтва — від академічного опановування технік до опанування способів створення й осмислення змісту в умовах медіареальності. Вихід за межі класичних форм дозволяє учнівству розвивати не лише естетичний смак, а й критичне ставлення до візуальної культури, уміння інтерпретувати сучасні культурні явища та створювати власні мистецькі висловлювання у нових форматах. [8, с. 3].

Відповідно до концептуальних положень мистецької освітньої галузі, важливими є такі принципи, як інтегративність, особистісно орієнтований підхід, діяльнісність та креативність навчання. Саме арт-педагогічні методики найбільш повно відповідають цим принципам, оскільки передбачають активну участь учнів у творчому процесі, розвиток їхньої уяви, емоційної чутливості та здатності до творчого самовираження.

Молодший шкільний вік є особливо сприятливим періодом для розвитку художньо-творчих здібностей, емоційного інтелекту та естетичного сприйняття, оскільки саме в цей час відбувається інтенсивне становлення пізнавальних процесів, уяви та емоційної сфери дитини. Молодші школярі вирізняються відкритістю до нового досвіду, підвищеною чутливістю до художніх образів, звуків, кольорів і форм, що забезпечує сприятливі умови для їх активної участі у різних видах мистецької діяльності.

У цей період активно розвивається здатність до образного мислення, фантазування та творчого самовираження, що сприяє виробленню індивідуальної манери діяльності. Через взаємодію з мистецтвом діти вчаться ідентифікувати, усвідомлювати та виражати власні емоційні стани, розуміти почуття інших, що є важливою складовою емоційного інтелекту. Водночас формується естетичне сприйняття — уміння бачити й оцінювати гармонію навколишнього середовища й мистецтва.

Таким чином, систематичне залучення молодших школярів до мистецько-творчої діяльності сприяє гармонійному розвитку їхньої особистості, розкриттю творчого потенціалу та формуванню ціннісного ставлення до мистецтва і культури.

Державний стандарт передбачає організацію освітнього процесу із застосуванням діяльнісного підходу на інтегрованій основі та з переважанням ігрових методів у першому циклі (1-2 класи) та на інтегровано-предметній основі у другому циклі (3-4 класи). .[5, с. 3]

Тобто, ключові елементи освітнього процесу — це гра як спосіб пізнання, спільна творчість, креатив і практична робота з образами. Навчання передбачає знайомство з різними культурами, пізнання та усвідомлення цінності культурної спадщини, уміння ставити запитання до почутого / зображеного, а також до контексту / автора / авторки / ідеології. [8, с. 4].

За таких умов ключового значення набувають арт-педагогічні методики, які виступають ефективним інструментом реалізації завдань мистецької

освітньої галузі. Вони забезпечують інтеграцію різних видів мистецтва — музичного, образотворчого, театрального — у єдиний освітній простір, що забезпечує всебічний розвиток особистості дитини. Такий інтегрований підхід дає змогу не тільки урізноманітнити навчальний процес, а й наповнити його глибшим змістом, емоційно насиченим і доступним для сприйняття молодшими школярами.

Використання арт-педагогічних методик сприяє ефективнішому опануванню навчального змісту, адже матеріал подається через різні канали сприйняття — зоровий, слуховий, кінестетичний. Наприклад, поєднання музики з образотворчою діяльністю або елементами театралізації дозволяє учням краще зрозуміти зміст навчального матеріалу, встановити міжпредметні зв'язки, розвинути асоціативне мислення. Він відповідає актуальним напрямам розвитку освітньої галузі, спрямованим на формування цілісного світогляду та міждисциплінарного мислення.

Особлива увага приділяється використанню інтерактивних форм роботи, які є невід'ємною складовою арт-педагогічного підходу. До них належать ігрові технології, творчі завдання, імпровізація, елементи драматизації, проєктна діяльність. Ігрові технології виступають природним способом пізнання світу для молодших школярів, адже гра є провідною діяльністю в цьому віці. Вона стимулює пізнавальну активність учнів і формує позитивне ставлення до навчання, знижує рівень тривожності та створює комфортне освітнє середовище.

Творчі завдання стимулюють розвиток уяви, фантазії, оригінальності мислення. Вони спонукають учнів до пошуку нестандартних рішень, самостійного вибору засобів вираження, що сприяє формуванню творчої індивідуальності. Імпровізація, у свою чергу, розвиває спонтанність, гнучкість мислення, здатність швидко реагувати на нові ситуації та адаптуватися до змін.

Наприклад, на уроці музичного мистецтва учням можна запропонувати творче завдання — створити власну музичну імпровізацію на заданий настрій (радість, сум, спокій) за допомогою голосу, простих музичних інструментів або навіть підручних засобів. Учні самостійно обирають темп, ритм і динаміку, експериментують зі звучанням, що стимулює їхню уяву та фантазію.

Іншим варіантом є завдання придумати музичний супровід до короткої історії або казки. У процесі виконання учні шукають нестандартні рішення, підбирають звуки, які передають характер персонажів чи подій.

Імпровізаційні вправи можуть також включати «музичний діалог», коли один учень задає ритмічний або мелодичний мотив, а інший відповідає власною варіацією. Така діяльність розвиває спонтанність, гнучкість мислення та вміння швидко реагувати, адаптуючись до нових умов творчої взаємодії.

Елементи драматизації дозволяють учням глибше зануритися в художній образ, відчути його емоційний зміст, розвинути емпатію та комунікативні навички. Через рольову гру діти вчаться співпрацювати між собою, висловлювати власні думки та уважно слухати інших, працювати в команді. Проєктна

діяльність сприяє формуванню самостійності й відповідальності, уміння планувати власну діяльність, досягати поставлених цілей.

Наприклад, у 1–2 класах доцільно використовувати елементи драматизації через інсценізацію простих пісень або казок. Учням пропонується розіграти невелику сценку: розподілити ролі (зайчик, лисичка, ведмедик), передати характер персонажів за допомогою рухів, міміки та інтонації. Така діяльність допомагає дітям глибше відчути художній образ, розвиває емоційність, емпатію та навички спілкування.

У 3–4 класах можна ускладнити завдання, запропонувавши інсценізацію музичних творів або створення міні-вистави. Наприклад, учні готують невелику театралізовану постановку до пісні чи музичного твору: самостійно обирають ролі, продумують рухи, жести, діалоги. У процесі такої роботи діти вчаться взаємодіяти в колективі, висловлювати власні ідеї та враховувати думки інших.

Прикладом проєктної діяльності для 1–2 класів може бути створення колективної «музичної казки», де кожна дитина відповідає за окремий елемент (малюнок героя, звуковий супровід, прості рухи). Це формує відповідальність і перші навички співпраці.

У 3–4 класах доцільно організувати більш складні проєкти, наприклад «Мій улюблений музичний герой» або «Свято музики». Учні самостійно планують свою роботу: добирають матеріал, готують виступ, створюють ілюстрації чи презентації. Така діяльність сприяє розвитку самостійності, уміння планувати власні дії, досягати поставленої мети та презентувати результати своєї роботи.

Важливу роль у реалізації арт-педагогічних методик у початковій школі відіграє педагог, який у сучасному освітньому процесі постає не лише транслятором знань, а насамперед організатором творчого освітнього середовища. Його професійна діяльність передбачає формування умов, у яких дитина здатна виявити власну індивідуальність, реалізувати творчий потенціал і усвідомити себе активним учасником освітнього процесу. У контексті арт-педагогіки вчитель виконує роль фасилітатора, наставника, партнера у творчій взаємодії, що значно змінює традиційні підходи до навчання.

Організація творчого середовища передбачає не лише відповідне матеріально-технічне забезпечення (наявність художніх матеріалів, музичних інструментів, наочності), а й створення особливої атмосфери, яка стимулює творчість. Педагог сприяє розвитку в учнів внутрішньої мотивації до діяльності, заохочує їх до пошуку власних способів розв’язання завдань, підтримує ініціативу та самостійність. Важливо, що в такому середовищі дитина може самостійно обирати — теми, засоби вираження, способи виконання завдання, що сприяє формуванню усвідомлення відповідальності за власні досягнення. Особливої ваги набуває індивідуальний підхід до кожного учня. У процесі організації мистецької діяльності педагог ураховує вікові та психологічні особливості дітей, їхні інтереси, здібності та рівень підготовки. Це сприяє

створенню умов для найбільш повного розкриття потенціалу кожної дитини. Наприклад, одним учням ближчі образотворчі види діяльності, іншим — музичні або театральні, тому важливо забезпечити варіативність завдань і форм роботи.

Важливою складовою діяльності педагога є підтримка емоційного благополуччя учнів. Створення атмосфери довіри та психологічного комфорту є необхідною умовою ефективного навчання і розвитку. У такому сприятливому освітньому середовищі дитина сміливо висловлює свої ідеї та демонструє ініціативу, експериментує, навіть помиляється. Помилка розглядається не як негативний результат, а як природний етап пізнання і творчого пошуку. Це забезпечує розвиток упевненості у власних можливостях, позитивної самооцінки та внутрішньої навчальної мотивації.

Атмосфера довіри формується через партнерську взаємодію між учителем і учнями, взаємоповагу, відкритість і підтримку. Педагог виступає прикладом толерантного ставлення до різних точок зору, заохочує діалог, обговорення, рефлексію. Важливим є також формування доброзичливих взаємин у колективі, розвиток уміння працювати в команді, співпрацювати, допомагати один одному.

Арт-педагогічні методики мають значний потенціал у формуванні основних компетентностей, передбачених сучасними освітніми стандартами. Однією з таких компетентностей є культурна обізнаність і самовираження, яка передбачає розуміння ролі мистецтва в житті людини, здатність сприймати, аналізувати та інтерпретувати художні твори, а також брати участь у різних видах мистецької діяльності. Через залучення до мистецтва учні знайомляться з культурною спадщиною, традиціями, національними та світовими цінностями.

Не менш важливою є емоційна грамотність, яка формується в процесі художньо-творчої діяльності. Діти набувають уміння усвідомлювати свої емоції, називати їх, виражати у прийнятний спосіб, а також аналізувати та усвідомлювати переживань інших людей. Це сприяє вихованню емпатії та культури толерантності, здатності до співпереживання та ефективної міжособистісної взаємодії.

Крім того, арт-педагогічні підходи сприяють розвитку ініціативності та підприємливості. У процесі творчої діяльності учні вчаться генерувати ідеї, набувають уміння організовувати свою роботу, приймати рішення та відповідати за результати, здобуваючи досвід самостійної діяльності, необхідний у майбутньому для навчання та життєвої самореалізації.

Здатність до навчання протягом усього життя формується завдяки використанню арт-педагогічних методик. Учні набувають уміння вчитися, працювати з даними, розбиратися у своїй діяльності та оцінювати досягнення і визначати шляхи подальшого розвитку. Вони усвідомлюють цінність знань і навичок, отриманих у процесі навчання, що сприяє формуванню стійкої мотивації до саморозвитку.

Наприклад, на уроці музичного мистецтва в 3–4 класах учням пропонується створити власний мініпроєкт «Моя улюблена пісня». Діти

самостійно обирають твір, знаходять про нього інформацію (автор, зміст, настрій), готують невеликий виступ: виконання пісні, малюнок або коротку розповідь. Після презентації учні разом із учителем обговорюють результати: що вдалося найкраще, над чим ще варто попрацювати, які труднощі виникли.

У процесі такої діяльності школярі вчаться взаємодіяти з інформацією, оцінювати її та власну роботу, оцінювати свої досягнення та планувати подальші кроки. Вони усвідомлюють значущість отриманих знань і навичок, відчувають успіх від виконаної роботи, що стимулює розвиток позитивної мотивації до навчання та саморозвитку, здатності до самовдосконалення.

Систематичне використання арт-педагогічних методик позитивно впливає на навчальну мотивацію молодших школярів. Заняття стають більш цікавими, емоційно насиченими, різноманітними, що сприяє підвищенню інтересу до навчання. Учні із задоволенням беруть участь у творчих завданнях, виявляють ініціативу, прагнуть до самовираження. Важливо, що мотивація набуває внутрішнього характеру — діти навчаються не лише заради оцінок, а й заради задоволення від процесу творчості та пізнання.

Наприклад, на уроці музичного мистецтва в 2–3 класах учитель пропонує учням не просто прослухати пісню, а перетворити її на творче завдання: придумати до неї рухи, намалювати образи, які виникають під час слухання, або створити простий ритмічний супровід за допомогою плескання чи шумових інструментів.

У такій формі урок стає більш емоційним і захопливим, діти активно включаються в діяльність, пропонують власні ідеї, із задоволенням виконують завдання. Вони не бояться помилятися, адже творчий процес не має єдиного правильного варіанту.

Завдяки цьому поступово формується внутрішня мотивація: учні беруть участь у навчанні не лише через вимоги вчителя чи оцінювання, а тому, що їм цікаво творити, відкривати нове й виражати себе через мистецтво.

У процесі мистецької діяльності у молодших школярів розвивається усвідомлення цінності культурної спадщини. Це відбувається через знайомство з творами мистецтва, народними традиціями, національними символами та культурними надбаннями різних народів світу. Діти отримують можливість побачити красу і неповторність культурної спадщини, усвідомлюють її важливість для розвитку суспільства та особистості.

Заняття з елементами арт-педагогіки дозволяють учням не лише сприймати мистецтво пасивно, а й активно взаємодіяти з ним. Наприклад, на уроці образотворчого мистецтва учні можуть створювати власні роботи у стилі народного декоративного мистецтва своєї країни, використовуючи елементи орнаменту, кольору та композиції.

У процесі роботи діти обговорюють походження мотивів, їхнє значення, порівнюють з творами інших народів, що сприяє розвитку культурної компетентності та естетичного смаку.

Драматизація і театралізовані ігри також є дієвим засобом формування ціннісного ставлення до культури. Наприклад, учні можуть розігрувати народні казки чи легенди, вчитися передавати характер персонажів, емоції та традиції. У цьому процесі діти не лише знайомляться з культурним контекстом твору, а й розвивають набуття емпатії, комунікативної компетентності та здатності до командної співпраці. Проєктна діяльність сприяє поглибленому зануреню учняв в культурне середовище. Наприклад, створення міні-проєкту «Мій улюблений народний герой» передбачає дослідження історії персонажа, вибір способів його художнього відображення (малюнки, аплікації, музичний супровід) та презентацію роботи перед класом. Учні аналізують власні досягнення, порівнюють їх із класними роботами, обговорюють цінності, які відображає культурна спадщина. Такий підхід сприяє формуванню самостійності, відповідальності та внутрішньої мотивації до навчання.

Важливо, що мистецька діяльність сприяє розвитку національної самосвідомості та патріотичних почуттів. Наприклад, на уроках музики або хореографії учні можуть виконувати народні пісні, танці або мелодії, вчитися передавати емоційний зміст творів та цінувати культурні надбання свого народу. Одночасно порівняння з культурними традиціями інших народів допомагає формувати відкритість до культурного різноманіття та толерантність.

Інтеграція арт-педагогічних методик у навчальний процес також забезпечує розвиток критичного мислення та уміння аналізувати культурні явища. Наприклад, учні можуть порівнювати народні казки різних країн, обговорювати моральні та етичні цінності, символіку персонажів, відзначати особливості національної культури. Це сприяє глибшому розумінню культурного контексту та формує усвідомлене ставлення до мистецтва як важливої частини життя людини.

На практиці, учитель може застосовувати комбіновані завдання: учні слухають народну пісню, створюють до неї малюнок або музичну імпровізацію, потім обговорюють значення твору та його культурну цінність. Такі інтерактивні підходи роблять процес навчання емоційно насиченим і цікавим, підвищують мотивацію та залученість дітей.

Таким чином, систематичне використання арт-педагогічних методик у навчальному процесі дозволяє не лише передавати знання про культурну спадщину, а й формувати у дітей стійкі ціннісні орієнтири. Учні вчаться цінувати мистецтво, поважати традиції свого народу, усвідомлювати важливість культурного різноманіття та розвивати власну творчість. Все це створює основу для гармонійного розвитку особистості та виховання свідомого громадянина, здатного до творчого і відповідального життя в сучасному суспільстві.

Висновки. Впровадження арт-педагогічних методик у початковій школі є важливою умовою ефективної реалізації концептуальних положень мистецької освітньої галузі. Вони забезпечують гармонійний розвиток особистості молодшого школяра, сприяють формуванню ключових компетентностей, розвитку

творчого потенціалу та емоційного інтелекту. У сучасних умовах, коли освіта орієнтується на особистісно-орієнтований підхід, арт-педагогіка набуває особливої актуальності як засіб інтеграції знань, розвитку творчості та формування цілісної картини світу.

Таким чином, арт-педагогічні методики виступають ефективним інструментом модернізації освітнього процесу, поєднуючи традиційні педагогічні цінності з інноваційними підходами. Вони сприяють створенню сучасного освітнього середовища, у якому кожна дитина має можливість розкрити свій потенціал, реалізувати творчі здібності та підготуватися до життя в умовах динамічного суспільства.

Література:

1. Bezemchuk, L. V. (2019). Teaching of artistic disciplines in a higher education institution: The principle of interdisciplinary coordination. *Bulletin of the T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Collegium»*, (1(157)), 16–22. https://doi.org/10.5281/zenodo.2620644

2. Беземчук, Л., & Фомін, В. (2020). Формування методичної компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі педагогічної практики. *Professional Art Education*, 1(1), 43–49. https://doi.org/10.34142/27091805.2020.1.01.07

3. Беземчук, Л., & Фомін, В. (2021). Формування інтеграційно-педагогічних умінь майбутніх учителів музичного мистецтва в умовах магістратури. *Professional Art Education*, 2(1), 12–19. https://doi.org/10.34142/27091805.2021.2.01.02

4. Беземчук, Л., & Фомін, В. (2021). Моделювання професійно орієнтованих завдань засобами інноваційних форм підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Professional Art Education*, 2(2), 13–20. https://doi.org/10.34142/27091805.2021.3.02.02

5. Міністерство освіти і науки України. (2019). *Державний стандарт початкової освіти (Постанова № 688 від 24 липня 2019 р.)*. Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://educationforlife.mon.gov.ua/wp-content/uploads/2025/10/pro-vnesennya-zmin-do-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osvity-postanova-%E2%84%96-688-vid-24.07.2019.pdf

6. Деркач, О. О. (2015). Виховний потенціал арт-педагогіки як об'єкт науково-педагогічної рефлексії. У *Простір арт-терапії: мистецтво життя: матеріали XII Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції* (с. 18–25). Київ.

7. Кондратова, Л. Г. (2020). Арт-педагогіка як інноваційна освітня технологія. У *Психолого-педагогічна допомога особистості засобами арт-терапії* (с. 167–179). Переяслав.

8. Концептуальні засади мистецької освітньої галузі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://educationforlife.mon.gov.ua

9. Павлюк, Р. О. (2013). Артпедагогіка як наука: зміст, суть, значення та форми впровадження. *Педагогічний альманах*, (17), 67–73.

10. Пріма, Р. М. (2016). Артпедагогіка як наукове поняття: аспекти сутнісної характеристики. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, (1), 6–10.

11. Руденька, Т. М. (2012). Арт-педагогіка як інновація сучасної професійно-педагогічної теорії і практики. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені М. Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*, (4), 59–63. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_4_14

References:

1. Bezemchuk, L. V. (2019). Teaching of artistic disciplines in a higher education institution: The principle of interdisciplinary coordination. *Bulletin of the T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"*, 1(157), 16–22. https://doi.org/10.5281/zenodo.2620644 [in Ukrainian].

2. Bezemchuk, L., & Fomin, V. (2020). Formuvannia metodychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva v protsesi pedahohichnoi praktyky. [Formation of methodological competence of future music teachers in the process of pedagogical practice] *Professional Art Education*, 1(1), 43–49. https://doi.org/10.34142/27091805.2020.1.01.07 [in Ukrainian].

3. Bezemchuk, L., & Fomin, V. (2021). Formuvannia intehratsiino-pedahohichnykh umin maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva v umovakh mahistratury. [Formation of integrative pedagogical skills of future music teachers in master's degree programs] *Professional Art Education*, 2(1), 12–19. https://doi.org/10.34142/27091805.2021.2.01.02 [in Ukrainian].

4. Bezemchuk, L., & Fomin, V. (2021). Modeliuvannia profesiino oriientovanykh zavdan zasobamy innovatsiinykh form pidhotovky maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva. [Modeling professionally oriented tasks by means of innovative forms of training future music teachers.] *Professional Art Education*, 2(2), 13–20. https://doi.org/10.34142/27091805.2021.3.02.02 [in Ukrainian].

5. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2019). *Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity* [Ministry of Education and Science of Ukraine. State standard of primary education] *(Postanova № 688 vid 24 lypnia 2019 r.)*. Retrieved from https://educationforlife.mon.gov.ua/wp-content/uploads/2025/10/pro-vnesennya-zmin-do-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osvity-postanova-%E2%84%96-688-vid-24.07.2019.pdf [in Ukrainian].

6. Derkach, O. O. (2015). Vykhovnyi potentsial art-pedahohiky yak obiekt naukovo-pedahohichnoi refleksii. [Educational potential of art pedagogy as an object of scientific and pedagogical reflection] In *Prostir art-terapii: mystetstvo zhyttia: materialy KhII mizhnarodnoi mizhdystsyplinarnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 18–25). Kyiv. [in Ukrainian].

7. Kondratova, L. H. (2020). Art-pedahohika yak innovatsiina osvitnia tekhnolohiia. [Art pedagogy as an innovative educational technology] In *Psykholoho-pedahohichna dopomoha osobystosti zasobamy art-terapii* (pp. 167–179). Pereiaslav. [in Ukrainian].

8. Kontseptualni zasady mystetskoi osvitnoi haluzi. (n.d.). [Conceptual principles of the artistic educational field] Retrieved from https://educationforlife.mon.gov.ua [in Ukrainian].

9. Pavliuk, R. O. (2013). Artpedahohika yak nauka: zmist, sut, znachennia ta formy vprovadzhennia. [Art pedagogy as a science: Content, essence, significance and forms of implementation.] *Pedahohichnyi almanakh*, (17), 67–73. [in Ukrainian].

10. Prima, R. M. (2016). Artpedahohika yak naukove poniattia: aspekty sutnisnoi kharakterystyky. [Art pedagogy as a scientific concept: Aspects of essential characteristics] *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky*, (1), 6–10. [in Ukrainian].

11. Rudenka, T. M. (2012). Art-pedahohika yak innovatsiia suchasnoi profesiino-pedahohichnoi teorii i praktyky. [Art pedagogy as an innovation of modern professional and pedagogical theory and practice.] *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni M. Hoholia. Seriia: Psykholoho-pedahohichni nauky*, (4), 59–63. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_4_14 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 377:37.091.3:004:37.013.42

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1655-1672

Паска Тарас Валерійович доктор філософії, асистент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-4579-388X

Салига Наталія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0003-0541-4424

Єгорова Інга Вячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0001-8070-9455

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ДИДАКТИЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто академічну доброчесність як важливу дидактичну основу формування цифрової та громадянської компетентностей майбутніх фахівців професійної освіти в умовах цифровізації освіти та інтеграції української освітньої системи до європейського освітнього простору.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підготовки педагогів, здатних відповідально діяти в інформаційному суспільстві, дотримуватися етичних норм академічної діяльності та формувати культуру доброчесності у професійному середовищі.

Метою статті є теоретичне обґрунтування академічної доброчесності як дидактичної основи формування цифрової та громадянської компетентностей майбутніх фахівців професійної освіти та аналіз особливостей її інтеграції в освітній процес закладу вищої освіти. У роботі проаналізовано нормативно-правові документи та наукові праці вітчизняних дослідників, розкрито сутність понять «академічна доброчесність», «дидактичні основи», «цифрова компетентність», «громадянська компетентність».

Визначено, що академічна доброчесність виступає важливим ціннісним чинником освітнього процесу, який сприяє розвитку критичного мислення, відповідального використання інформаційних ресурсів та формуванню активної громадянської позиції здобувачів освіти.

Особливу увагу приділено практичному досвіду інтеграції принципів академічної доброчесності у професійну підготовку здобувачів освітньо-професійної програми «Професійна освіта. Цифрові технології» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника. Висвітлено використання інтерактивних методів навчання, тренінгів, кейсів і дискусій, спрямованих на формування культури академічної доброчесності, цифрової грамотності та громадянської відповідальності студентів. Результати опитування здобувачів освіти засвідчили достатній рівень усвідомлення значення академічної доброчесності у професійній підготовці майбутніх фахівців.

Зроблено висновок, що інтеграція принципів академічної доброчесності в освітній процес сприяє підготовці компетентних і відповідальних фахівців, здатних ефективно діяти у цифровому освітньому середовищі.

Ключові слова: академічна доброчесність, професійна освіта, дидактичні основи, цифрова компетентність, громадянська компетентність, цифрові технології, майбутні педагоги, цифровізація освіти, академічна культура, освітній процес, інтерактивні методи навчання.

Paska Taras Valeriiovych PhD in Pedagogy, Assistant of the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-4579-388X

Salyha Natalia Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0003-0541-4424

Yehorova Inha Vyacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0001-8070-9455

ACADEMIC INTEGRITY AS A DIDACTIC FOUNDATION FOR DEVELOPING DIGITAL AND CIVIC COMPETENCIES IN FUTURE VOCATIONAL EDUCATION SPECIALISTS

Abstract. This article examines academic integrity as an important pedagogical foundation for developing the digital and civic competencies of future vocational education specialists in the context of the digitalization of education and the integration of the Ukrainian educational system into the European educational area. The relevance of the study stems from the need to train educators capable of acting responsibly in the information society, adhering to ethical standards of academic activity, and fostering a culture of integrity in the professional environment.

The purpose of this article is to provide a theoretical justification for academic integrity as a didactic foundation for developing the digital and civic competencies of future vocational education specialists, and to analyze the specifics of its integration into the educational process at institutions of higher education. The paper analyzes regulatory and legal documents as well as scientific works by domestic researchers and reveals the essence of the concepts of "academic integrity," "didactic foundations," "digital competence," and "civic competence." It is determined that academic integrity serves as an important value-based factor in the educational process, contributing to the development of critical thinking, the responsible use of information resources, and the formation of an active civic stance among students.

Particular attention is paid to practical experience in integrating the principles of academic integrity into the professional training of students enrolled in the education program "Vocational Education: Digital Technologies" at Vasyl Stefanyk Carpathian National University. The article describes the use of interactive teaching methods, workshops, case studies, and discussions aimed at fostering a culture of academic integrity, digital literacy, and civic responsibility among students. Survey results from students demonstrated a sufficient level of awareness regarding the importance of academic integrity in the professional training of future specialists.

It has been concluded that integrating the principles of academic integrity into the educational process contributes to the training of competent and responsible professionals capable of functioning effectively in a digital educational environment.

Keywords: academic integrity, professional education, pedagogical foundations, digital literacy, civic literacy, digital technologies, future teachers, digitization of education, academic culture, educational process, interactive teaching methods.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими як глобалізацією, цифровізацією, так і викликами воєнного часу. У цих умовах особливої ваги набуває якість підготовки майбутніх фахівців професійної освіти, здатних ефективно діяти в інформаційно насиченому, динамічному та соціально відповідальному середовищі. Одним із ключових чинників забезпечення такої підготовки є формування цифрової та громадянської компетентностей, що визначають здатність особистості до критичного мислення, відповідального використання інформаційних ресурсів, дотримання етичних норм у професійній діяльності та активної участі в суспільному житті. Водночас поширення академічної недоброчесності, зокрема плагіату, фальсифікації результатів, неетичного використання цифрових інструментів, актуалізує потребу у переосмисленні ролі академічної доброчесності як базового дидактичного принципу організації освітнього процесу.

Особливої уваги потребує усвідомлення академічної доброчесності не лише як сукупності етичних норм і правил поведінки, а як важливої дидактичної

основи освітнього процесу, що забезпечує формування відповідального, критично мислячого та соціально активного фахівця. Саме через інтеграцію принципів доброчесності у зміст навчання, методи та організаційні форми освітнього процесу можливе ефективне формування цифрової компетентності (здатності до безпечного, етичного та критичного використання цифрових технологій) та громадянської компетентності (усвідомлення прав і обов'язків, відповідальності за власні дії в інформаційному просторі). Однак у сучасній педагогічній практиці простежується недостатній рівень системного підходу до реалізації потенціалу академічної доброчесності як дидактичної основи формування зазначених компетентностей, що зумовлює необхідність ґрунтовного наукового осмислення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування академічної доброчесності, цифрової та громадянської компетентностей у системі сучасної освіти активно досліджується у вітчизняному науковому дискурсі. Теоретико-методологічні засади цифровізації освіти, компетентнісного підходу та трансформації освітнього процесу розкрито у працях таких науковців, як Г. Бааджи, Д. Завгородній, А. Єськова, Д. Карпюк, Н. Коломієць, С. Кононенко, Н. Крамаренко, М. Кривонос, М. Криштанович, О. Коврига, Н. Коломієць, С. Пашкевич, А. Пономаренко, І. Семенишина, Л. Тітова, Г. Ульянова, І. Федосова, О. Федотова, І. Шевченко та ін. У їхніх дослідженнях висвітлюються питання цифрової трансформації освіти, розвитку цифрового освітнього середовища, формування цифрової компетентності майбутніх фахівців та впровадження інноваційних педагогічних технологій у професійну підготовку. Окремі аспекти формування цифрової компетентності педагогів і здобувачів освіти розкрито у працях О. Мирошниченка, А. Ковальчук, Н. Коломієць, де дослідники обґрунтовують структуру цифрової компетентності, її складники та значення у професійній діяльності сучасного педагога. Важливе значення для дослідження дидактичних засад освітнього процесу мають наукові праці Г. Васяновича, В. Онищенка, І. Осадченко, у яких розкрито теоретичні основи професійної педагогіки та дидактики, особливості організації освітнього процесу у закладах освіти та формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Суттєвий внесок у дослідження феномену академічної доброчесності зробили такі науковці, як О. Чумак, Т. Іщенко, М. Затхей, Ю. Малогулко, І. Ніколієва, О. Семеног, І. Тодорова, Г. Шишкіна та ін., у працях яких проаналізовано категорійний зміст академічної доброчесності, її етичні, правові та організаційні засади, а також механізми забезпечення у системі освіти і науки. Значну увагу ролі академічної доброчесності у формуванні академічної культури та забезпеченні якості вищої освіти приділяють І. Доценко, Л. Пшенична, Г. Ульянова, які розглядають її як важливий індикатор ефективності освітнього процесу та соціальний капітал сучасного університету. Питання формування громадянської компетентності майбутніх педагогів знайшли відображення у

наукових працях І. Зязюна, В. Рибалки, Г. Філіпчука, О. Шестопалюка, І. Жадан, В. Піддячого, О. Ковальової та інших дослідників, які розглядають громадянську компетентність як інтегративну характеристику особистості, що поєднує систему знань, ціннісних орієнтацій і практичних умінь соціальної взаємодії. Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що, попри значну кількість досліджень, недостатньо висвітленим залишається питання розгляду академічної доброчесності саме як дидактичної основи формування цифрової та громадянської компетентностей майбутніх фахівців професійної освіти, що й зумовлює актуальність та наукову спрямованість даного дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та проаналізувати академічну доброчесність як дидактичну основу формування цифрової та громадянської компетентностей майбутніх фахівців професійної освіти, а також дослідити особливості її інтеграції у зміст і організацію освітнього процесу закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасні трансформаційні процеси у сфері освіти, зумовлені активним розвитком цифрових технологій, глобалізаційними викликами та необхідністю інтеграції української освіти у європейський освітній простір, актуалізують проблему формування в майбутніх фахівців професійної освіти ключових компетентностей, які забезпечують їхню ефективну професійну діяльність і соціальну відповідальність. У цьому контексті особливого значення набуває академічна доброчесність як важлива складова сучасної академічної культури та дидактична основа формування цифрової й громадянської компетентностей майбутніх педагогів професійного навчання. Саме дотримання принципів академічної доброчесності створює умови для розвитку відповідального ставлення до освітньої та наукової діяльності, формує культуру використання інформаційних ресурсів, сприяє становленню етичної поведінки у професійному середовищі та забезпечує довіру до результатів освітньої діяльності.

Насамперед для всебічного розкриття досліджуваної проблеми доцільно звернутися до визначення поняття «академічна доброчесність». У сучасному нормативно-правовому полі України це поняття набуло чіткого законодавчого трактування та стало одним із ключових принципів організації освітнього процесу у закладах освіти. Зокрема, у Законі України «Про освіту» (2017) академічна доброчесність визначається як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [1]. Таке визначення підкреслює не лише нормативний характер академічної доброчесності, але й її важливу роль у формуванні якісного освітнього середовища, де забезпечується прозорість освітньої діяльності, відповідальність усіх учасників освітнього процесу та дотримання етичних стандартів.

Подальший розвиток правового забезпечення академічної доброчесності в Україні пов'язаний із прийняттям Закону України «Про академічну доброчесність» (2025). Цей нормативно-правовий акт визначає базові цінності академічної доброчесності, встановлює основні принципи її дотримання, а також окреслює правові та організаційні механізми її формування та забезпечення в системі освіти і науки. У зазначеному документі академічна доброчесність трактується як «сукупність цінностей, принципів і заснованих на них правил, якими мають керуватися суб'єкти академічної діяльності під час провадження такої діяльності» [2]. У цьому визначенні акцент зроблено на ціннісному підґрунті академічної доброчесності, що підкреслює її значення як етичної основи функціонування сучасної академічної спільноти.

Важливо зазначити, що дія зазначеного Закону поширюється на широкий спектр суб'єктів академічної діяльності, зокрема на здобувачів освіти, педагогічних і науково-педагогічних працівників, науковців, а також керівників закладів освіти. Такий підхід забезпечує комплексний характер реалізації принципів академічної доброчесності та сприяє формуванню єдиного етичного простору в системі освіти. У контексті підготовки майбутніх фахівців професійної освіти це має особливе значення, оскільки саме під час професійної підготовки формується система цінностей, професійних установок та моделей поведінки, які майбутній педагог буде транслювати у своїй подальшій професійній діяльності.

Особливу увагу в Законі України «Про академічну доброчесність» приділено визначенню базових цінностей, що становлять основу академічної культури. До них належать чесність, довіра, повага, відповідальність та уникнення конфлікту інтересів. Саме ці цінності мають безпосередній зв'язок із формуванням цифрової компетентності, оскільки передбачають відповідальне та етичне використання інформації, дотримання авторського права, коректне використання цифрових ресурсів, а також розвиток критичного мислення під час роботи з інформацією у цифровому середовищі. У сучасних умовах цифровізації освіти дотримання цих принципів є необхідною передумовою формування культури академічної комунікації та відповідального використання цифрових технологій. Водночас законодавство чітко визначає основні види порушень академічної доброчесності, що можуть виникати у процесі освітньої та наукової діяльності. До них належать відчуження авторства, академічний плагіат, приписування авторства, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, недоброчесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, недоброчесне оцінювання, несамостійне виконання завдання, недозволена допомога, академічний саботаж, схиляння до порушення академічної доброчесності, а також інституційні порушення академічної доброчесності [2]. Така деталізація порушень сприяє формуванню чітких орієнтирів для учасників освітнього процесу щодо допустимих та недопустимих форм поведінки у сфері академічної діяльності.

Важливим аспектом зазначеного Закону є також визначення механізмів відповідальності за порушення академічної доброчесності. Законодавством передбачено застосування академічної відповідальності, яка може варіюватися від повторного проходження освітнього компонента до позбавлення наукових ступенів або звільнення з посади. Такі заходи спрямовані на забезпечення справедливості, підтримку високих стандартів академічної культури та запобігання порушенням академічної доброчесності у майбутньому.

Не менш важливим є закріплення у законодавстві принципу презумпції невинуватості у випадках підозри щодо порушення академічної доброчесності. Відповідно до цього принципу факт порушення має бути встановлений уповноваженим органом на основі чітко визначеної процедури, яка виключає можливість безпідставних звинувачень. Такий підхід сприяє забезпеченню об'єктивності та справедливості у розгляді випадків можливих порушень академічної доброчесності.

Загалом прийняття Закону України «Про академічну доброчесність» спрямоване на підвищення рівня довіри до української системи освіти та науки, а також на приведення її у відповідність до європейських стандартів академічної культури. У контексті підготовки майбутніх фахівців професійної освіти це створює передумови для формування нового покоління педагогів, які дотримуються принципів чесності, відповідальності та етичної поведінки у своїй професійній діяльності.

Важливість академічної доброчесності як ключового чинника розвитку сучасної освіти підкреслюється і в наукових дослідженнях. Зокрема, науковці Г. Ульянова та Н. Бааджи зазначають, що академічна доброчесність активно заохочується і впроваджується через міжнародні, регіональні та національні ініціативи, а також через політики академічної доброчесності освітніх і наукових інституцій, які виступають важливою складовою академічного успіху та формування конкурентоспроможного професійного середовища [3]. Це свідчить про те, що академічна доброчесність розглядається не лише як етичний принцип, але й як стратегічний ресурс розвитку сучасної освіти та науки.

У науковій літературі також підкреслюється роль академічної доброчесності як важливого індикатора якості освітнього процесу у закладах вищої освіти. Зокрема, І. Доценко зазначає, що «академічна доброчесність виступає своєрідним морально-етичним вимірником подальшого вдосконалення якості вищої освіти, оскільки учасники освітнього процесу стають більш відкритими до нових цінностей, принципів та суспільних стандартів» [4, с. 38]. Таке розуміння підкреслює важливість формування культури доброчесності як одного з основних напрямів модернізації сучасної освіти.

У наукових дослідженнях також акцентується увага на тому, що академічна доброчесність є важливим ресурсом розвитку університетської спільноти. Зокрема, науковиця Л. Пшенична зазначає, що академічна доброчесність для закладу вищої освіти – це «соціальний капітал сучасного університету, який

проявляється у формуванні нової академічної культури на принципах академічної свободи, суспільної відповідальності, пошани до людської гідності, адже головний капітал майбутнього – це креативні люди з високим інтелектом, винахідливістю, мотивацією і творчими здібностями» [5, с. 14]. Такий підхід дозволяє розглядати академічну доброчесність як стратегічний ресурс, що забезпечує довіру до освітніх результатів та сприяє формуванню висококваліфікованих фахівців.

Важливим теоретико-методологічним аспектом дослідження академічної доброчесності як чинника формування ключових компетентностей майбутніх фахівців професійної освіти є з'ясування сутності дидактичних основ освітнього процесу. Саме дидактика як складова педагогічної науки визначає закономірності, принципи, методи та організаційні форми освітньої діяльності, які забезпечують ефективне засвоєння знань, формування вмінь і навичок, а також розвиток особистісних і професійних якостей здобувачів освіти. У контексті професійної підготовки майбутніх педагогів закладів професійної освіти дидактичні основи виступають важливим інструментом організації освітнього процесу, спрямованого на формування не лише професійних знань, а й світоглядних орієнтирів, етичних норм і ціннісних установок.

Науковці Г. Васянович та В. Онищенко підкреслюють, що професійна педагогіка «розкриває дидактичні, методологічні, концептуальні, теоретичні та методологічні основи процесів у професійних закладах освіти» [6, с. 13]. У межах цієї галузі педагогічної науки особлива увага приділяється дослідженню закономірностей формування професійної компетентності майбутніх фахівців, розвитку їхнього професійного мислення, а також формуванню готовності до здійснення педагогічної діяльності. Водночас предметом професійної педагогіки, зокрема професійної дидактики, науковці визначають системи та процеси освіти, теоретичного і виробничого навчання, виховання та формування особистості професіонала, що передбачає інтеграцію знань, умінь, навичок і ціннісних орієнтацій.

У цьому контексті важливим є розуміння дидактичної системи як цілісного комплексу взаємопов'язаних компонентів освітнього процесу. Дослідниця І. Осадченко під дидактичною системою розуміє «сукупність взаємозалежних дидактичних компонентів (зміст, принципи, форми, методи, засоби навчання початкової освіти тощо), функціональність яких залежить від загальних парадигмальних (визначених історичними обставинами та суспільними потребами) вимог» [7, с. 29]. Таке трактування підкреслює системний характер організації освітнього процесу та необхідність врахування суспільних потреб і освітніх тенденцій під час формування змісту освіти.

У свою чергу Н. Коломієць наголошує на тому, що дидактичні засади охоплюють цілі навчання, принципи та умови їх реалізації, зміст освіти, методи й форми організації освітньої діяльності, а також взаємозалежну діяльність педагога і здобувачів освіти [8]. Такий підхід дозволяє розглядати дидактичні

основи як цілісну систему педагогічних орієнтирів, які визначають організацію освітнього процесу та забезпечують досягнення поставлених освітніх результатів.

У свою чергу під дидактичними основами у контексті нашого дослідження ми розуміємо цілісну систему принципів, цінностей, змісту, форм і методів організації освітнього процесу, яка забезпечує формування у майбутніх фахівців професійної освіти цифрової та громадянської компетентностей на засадах академічної доброчесності як ключового регулятивного та ціннісного чинника.

Не менш важливим для розкриття досліджуваної проблематики є визначення поняття «цифрова компетентність», яке в сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства набуває особливої актуальності. Відповідно до Концепції розвитку цифрових компетентностей, схваленої Кабінетом Міністрів України 3 березня 2021 року, цифрова компетентність визначається як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність із використанням таких технологій» [9]. У цьому визначенні підкреслюється комплексний характер цифрової компетентності, яка включає не лише технічні навички використання цифрових ресурсів, але й здатність критично оцінювати інформацію, безпечно працювати у цифровому середовищі та відповідально використовувати цифрові технології.

Значний внесок у теоретичне осмислення структури цифрової компетентності зробив О. Мирошниченко, який визначає її як «здатність доцільно, критично і безпечно у процесі професійної діяльності обирати, створювати та змінювати цифрові ресурси, керувати ними, захищати та поширювати їх, застосовувати у процесі навчання студентів» [10, с. 120]. Таке трактування акцентує увагу на активній ролі педагога у створенні та використанні цифрових освітніх ресурсів, а також на необхідності формування відповідального ставлення до цифрової інформації.

Науковець пропонує структуру цифрової компетентності, що складається з трьох взаємопов’язаних компонентів: інформаційно-пошукової, онлайн-комунікативної та безпеково-технічної компетентностей. Інформаційно-пошукова компетентність передбачає здатність здійснювати пошук інформації у цифровому середовищі, аналізувати її, критично оцінювати достовірність джерел та перетворювати отримані дані на якісний освітній або професійний контент. Онлайн-комунікативна компетентність пов’язана зі здатністю здійснювати ефективну комунікацію у цифровому середовищі, використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні платформи для професійної взаємодії та організації освітнього процесу. Безпеково-технічна компетентність передбачає вміння безпечно працювати з цифровими технологіями, дотримуватися принципів інформаційної безпеки, а також відповідально використовувати програмне

забезпечення та інформаційні ресурси [10]. Дослідник А. Ковальчук зазначає, що «розвиток цифрової компетентності майбутнього педагога професійного навчання – це систематичний і поетапний процес набуття та вдосконалення знань, умінь і навичок, пов'язаних з ефективним використанням цифрових технологій у професійній освіті» [11, с. 152]. Такий підхід передбачає цілеспрямовану організацію освітнього процесу, у межах якого здобувачі освіти набувають досвіду використання цифрових інструментів, опановують сучасні технології створення освітнього контенту та розвивають навички критичного аналізу інформації.

Не менш важливим для розкриття теми дослідження є визначення сутності громадянської компетентності, яка у сучасному освітньому дискурсі розглядається як одна з ключових компетентностей особистості. Відповідно до Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022) громадянська компетентність визначається як «здатність особи реалізовувати і захищати права та свободи людини і громадянина, відповідально ставитися до обов'язків громадянина, брати активну участь у суспільному житті, підтримувати розвиток демократичного суспільства та утверджувати верховенство права, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей» [12]. Це визначення підкреслює комплексний характер громадянської компетентності, яка поєднує знання, ціннісні орієнтації, світоглядні установки та практичні навички соціальної взаємодії.

У науковій літературі громадянська компетентність розглядається як інтегративна характеристика особистості, що формується у процесі соціалізації та освітньої діяльності. Так, І. Жадан визначає громадянську компетентність як «інтегративну характеристику особистості, що свідчить про ступінь її готовності до ефективного виконання ролі громадянина, і зумовлюється рівнем сформованості компетентностей (якостей, здатностей та готовностей). Перелік громадянських компетентностей і визначення їхніх еталонних показників на кожному з культурно-історичних етапів розвитку суспільства прямо чи опосередковано, з більшим чи меншим ступенем конкретизації визначає спільнота» [13, с. 11]. Такий підхід дозволяє розглядати громадянську компетентність як результат комплексного впливу освітніх, соціальних і культурних факторів.

Важливим для розуміння структури громадянської компетентності є дослідження О. Ковальової, яка розробила структурно-критеріальну модель цієї компетентності. Згідно з її підходом, громадянська компетентність охоплює п'ять взаємопов'язаних компонентів. Перший компонент – особистісні якості та здібності – розглядається як внутрішній психологічний ресурс, що забезпечує готовність і спроможність особистості до конструктивної громадянської участі.

Другий компонент – ціннісні орієнтації та ставлення – відображає систему моральних і політичних установок, які визначають громадянську позицію людини та впливають на її соціальну поведінку. Третій компонент структури громадянської компетентності становлять мотиваційні й цільові спонукання, які відображають внутрішні наміри особистості, її переконаність у значущості громадянської активності та готовність брати участь у суспільному житті. Четвертий компонент – громадянські знання – охоплює сукупність базових знань, що дозволяють особі орієнтуватися у політичних, правових, історико-культурних та інформаційних контекстах сучасного суспільства. П'ятий компонент – уміння та навички, набуті у процесі громадської діяльності – передбачає сформованість практичних компетенцій, які дають змогу ефективно діяти у різних соціальних ситуаціях і виконувати роль активного громадянина [14].

У контексті підготовки майбутніх педагогів закладів професійної освіти формування громадянської компетентності має особливе значення, оскільки педагог виступає не лише носієм знань, але й провідником суспільних цінностей. Саме тому у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів важливо формувати у них здатність до усвідомленої громадянської участі, відповідального ставлення до суспільних процесів та готовність до реалізації демократичних принципів у професійній діяльності. Зокрема, В. Піддячий розглядає громадянську компетентність майбутнього педагога як «набування знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, моральноетичних цінностей, які дозволять усвідомлено, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські обов'язки та права у суспільно-політичній та навчальній діяльності, користуватися свободами, займати активну громадянську позицію з метою розвитку демократичного суспільства, бути патріотом своєї держави, шанобливо ставитися до народів і культур інших країн» [15, с. 81]. Такий підхід акцентує увагу на інтеграції професійних, світоглядних та морально-етичних характеристик особистості педагога.

Важливо підкреслити, що формування громадянської компетентності майбутніх фахівців професійної освіти безпосередньо пов'язане з формуванням культури академічної доброчесності. Дотримання принципів чесності, відповідальності, поваги до інтелектуальної власності та етичної поведінки в освітньому середовищі сприяє формуванню громадянської свідомості здобувачів освіти, розвиває їхню здатність до критичного мислення, відповідального прийняття рішень та активної участі у суспільному житті.

Таким чином, цифрова і громадянська компетентності майбутніх фахівців професійної освіти формуються у тісному взаємозв'язку з принципами академічної доброчесності, які виступають важливою дидактичною основою організації освітнього процесу. Дотримання норм академічної культури сприяє розвитку критичного мислення, відповідального ставлення до використання

інформаційних ресурсів, формуванню етичних моделей поведінки та активної громадянської позиції. У свою чергу інтеграція принципів академічної доброчесності у зміст і методику професійної підготовки майбутніх педагогів створює передумови для формування сучасного фахівця, здатного ефективно діяти у цифровому освітньому середовищі, дотримуватися демократичних цінностей та сприяти розвитку відповідального громадянського суспільства.

Практична реалізація положень щодо забезпечення академічної доброчесності як дидактичної основи формування цифрової та громадянської компетентностей майбутніх фахівців професійної освіти знаходить своє системне втілення в діяльності Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (КНУВС). В університеті затверджено низку внутрішніх документів, зокрема Кодекс честі Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, Положення про Комісію з питань етики та академічної доброчесності, а також Положення про запобігання академічному плагіату та іншим порушенням академічної доброчесності у навчальній та науково-дослідній роботі здобувачів освіти. Зазначені документи не лише регламентують правила поведінки учасників освітнього процесу, але й виступають основою формування відповідних компетентностей через інтеграцію принципів академічної доброчесності у зміст освіти, методи навчання та систему оцінювання.

Важливим напрямом реалізації політики академічної доброчесності є її інтеграція безпосередньо у зміст освітніх компонентів підготовки майбутніх фахівців. У процесі професійної підготовки здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми «Професійна освіта. Цифрові технології» освітнього рівня бакалавр педагогічного факультету КНУВС формування цифрової та громадянської компетентностей майбутніх фахівців органічно поєднується з формуванням культури академічної доброчесності. Особливо результативним у цьому контексті є використання потенціалу таких навчальних дисциплін, як «Дидактичні основи професійної освіти», «Вступ до спеціальності та академічна доброчесність», «Громадянська освіта і виховання». Зазначені дисципліни забезпечують формування у студентів цілісного уявлення про етичні засади професійної діяльності педагога, відповідальне використання цифрових ресурсів, дотримання авторського права, розвиток критичного мислення та громадянської відповідальності у професійній діяльності.

Під час опанування навчальної дисципліни «Дидактичні основи професійної освіти» студенти активно залучаються до різноманітних форм навчально-пізнавальної діяльності, спрямованих на усвідомлення ролі академічної доброчесності у професійній педагогічній діяльності. Зокрема, у межах практичних занять проводяться тематичні освітні воркшопи «Академічна доброчесність як основа сучасної педагогічної культури», інтерактивні дискусійні платформи «Етичні виклики цифрового освітнього середовища», педагогічні кейс-студії «Аналіз ситуацій порушення академічної доброчесності у професійній освіті», тренінгові заняття «Педагогічна етика та академічна

відповідальність викладача», а також освітні симуляції «Моделювання педагогічних ситуацій з дотриманням принципів академічної доброчесності». Студенти виконують аналітичні завдання, спрямовані на аналіз освітніх практик формування академічної культури у закладах професійної освіти, беруть участь у групових міні-дослідженнях, розробляють дидактичні моделі занять, у яких інтегруються принципи академічної доброчесності.

У межах навчальної дисципліни «Вступ до спеціальності та академічна доброчесність» студенти системно ознайомлюються з нормативно-правовими засадами академічної етики та практичними аспектами дотримання принципів доброчесності у навчальній і науковій діяльності. У межах курсу організовуються інформаційно-освітні зустрічі «Академічна доброчесність у сучасному університетському середовищі», інтерактивні лекції-дискусії «Етика використання цифрових джерел інформації», а також воркшопи, освітні семінари, ділові ігри. Студенти виконують практичні вправи з аналізу наукових текстів на предмет коректності цитування, опановують навички використання систем перевірки текстів на наявність текстових запозичень, а також навчаються здійснювати коректне оформлення посилань та списку використаних джерел відповідно до сучасних стандартів академічного письма. Важливим елементом є виконання індивідуальних завдань, таких як підготовка есе «Моя академічна доброчесність як складова професійної ідентичності», розробка пам'яток для здобувачів освіти щодо уникнення плагіату.

Важливу роль у формуванні громадянської компетентності майбутніх фахівців відіграє навчальна дисципліна «Громадянська освіта і виховання». У процесі її вивчення студенти активно залучаються до освітніх ініціатив, спрямованих на розвиток відповідальної громадянської позиції та усвідомлення ролі академічної доброчесності як складової громадянської культури. У межах дисципліни проводяться інтерактивні обговорення «Академічна доброчесність як цінність демократичного суспільства», тематичні дебати «Громадянська відповідальність і академічна етика», освітні форуми «Цифрове громадянство та етика онлайн-комунікації», тренінгові заняття «Культура академічного діалогу в освітньому середовищі». Студенти беруть участь у моделюванні громадянських освітніх ініціатив, спрямованих на популяризацію принципів академічної доброчесності у студентському середовищі, готують аналітичні презентації.

З метою визначення рівня усвідомлення здобувачами вищої освіти ролі академічної доброчесності у формуванні цифрової та громадянської компетентностей майбутніх фахівців професійної освіти упродовж 2025-2026 рр. нами було проведено експериментальне дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано метод анкетування, яким були охоплені 38 студентів освітнього рівня бакалавр, що навчаються за освітньо-професійною програмою «Професійна освіта. Цифрові технології» КНУВС. Респондентам було запропоновано анкету на тему «Академічна доброчесність як основа формування цифрової та громадянської компетентностей у професійній освіті», яка містила

як закриті, так і відкриті запитання, спрямовані на виявлення рівня обізнаності студентів, їхнього ставлення до проблеми та практичного досвіду дотримання принципів академічної доброчесності.

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що 58% опитаних студентів демонструють високий рівень розуміння сутності поняття академічної доброчесності та її ролі у професійній підготовці, 34% – середній рівень, тоді як лише 8% респондентів виявили фрагментарні знання з цієї проблематики. Це свідчить про загалом достатній рівень сформованості теоретичних уявлень, що є результатом системного впровадження відповідних освітніх компонентів у освітній процес.

У процесі опитування було з'ясовано, наскільки здобувачі освіти усвідомлюють зв'язок між академічною доброчесністю та цифровою компетентністю. Більшість респондентів (76%) зазначили, що дотримання принципів академічної доброчесності є необхідною умовою відповідального використання цифрових ресурсів, 18% вказали на частковий зв'язок між цими явищами, тоді як 6% не змогли чітко визначити таку взаємозалежність. Отримані результати підтверджують необхідність подальшого акцентування уваги на інтеграції етичних аспектів у процесі формування цифрових навичок.

Важливим аспектом дослідження було визначення ставлення студентів до використання інструментів штучного інтелекту в освітньому процесі з позицій академічної доброчесності. Зокрема, 41% респондентів зазначили, що регулярно використовують такі інструменти з дотриманням принципів доброчесності (із зазначенням джерел та критичним опрацюванням інформації), 44% – використовують епізодично та не завжди замислюються над етичними аспектами, тоді як 15% визнали, що не мають чіткого розуміння правил їх коректного застосування. Це свідчить про актуальність формування цифрової етики як складової професійної підготовки.

Важливим аспектом дослідження стало з'ясування того, як студенти оцінюють роль академічної доброчесності у формуванні громадянської компетентності. Результати анкетування показали, що 68% респондентів розглядають академічну доброчесність як важливу складову громадянської культури сучасного фахівця. Ще 24% опитаних вважають, що дотримання академічних норм сприяє формуванню відповідальності та етичної поведінки у професійній діяльності. Лише 8% студентів зазначили, що раніше не пов'язували питання академічної доброчесності з громадянською відповідальністю.

Окремий блок запитань стосувався оцінювання ефективності освітніх заходів, спрямованих на формування культури академічної доброчесності в університетському середовищі. У цьому контексті 61% респондентів оцінили такі заходи як високоефективні, 34% – як достатньо ефективні, а 5% студентів вказали на потребу у розширенні практичних форм роботи, зокрема тренінгів, інтерактивних занять та освітніх дискусій щодо етичного використання цифрових ресурсів.

Таким чином, результати проведеного експериментального дослідження засвідчили, що більшість здобувачів освіти усвідомлюють значення академічної доброчесності як важливої складової сучасного освітнього середовища та важливого чинника формування цифрової і громадянської компетентностей майбутніх фахівців професійної освіти. Отримані дані підтверджують доцільність подальшого системного впровадження інтерактивних педагогічних технологій, спрямованих на розвиток академічної культури студентів, відповідального використання цифрових ресурсів та формування громадянської відповідальності у професійній діяльності майбутніх педагогів.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз наукових джерел і нормативно-правових документів засвідчив, що академічна доброчесність виступає важливою складовою сучасної академічної культури та невід'ємним елементом організації освітнього процесу у закладах вищої освіти. Встановлено, що академічна доброчесність ґрунтується на системі базових цінностей – чесності, довіри, відповідальності, поваги до інтелектуальної власності та уникнення конфлікту інтересів – і відіграє роль ключового регулятивного механізму освітньої та наукової діяльності. З'ясовано, що у контексті професійної підготовки майбутніх фахівців професійної освіти академічна доброчесність може розглядатися як дидактична основа формування цифрової та громадянської компетентностей, оскільки вона забезпечує розвиток культури відповідального використання інформаційних ресурсів, формує етичні моделі поведінки у цифровому середовищі, сприяє розвитку критичного мислення та становленню активної громадянської позиції майбутнього педагога.

Аналіз практичного досвіду Карпатського національного університету імені Василя Стефаника та результати проведеного експериментального дослідження підтвердили ефективність системного впровадження політики академічної доброчесності у освітній процес. Встановлено, що поєднання нормативного забезпечення, інтеграції відповідних змістових компонентів у навчальні дисципліни («Дидактичні основи професійної освіти», «Вступ до спеціальності та академічна доброчесність», «Громадянська освіта і виховання») та використання інтерактивних форм і методів навчання сприяє формуванню у студентів цілісного розуміння академічної культури. Результати анкетування засвідчили достатній рівень обізнаності здобувачів освіти щодо сутності академічної доброчесності, усвідомлення її зв'язку з цифровою та громадянською компетентностями, а також позитивне ставлення до впроваджених освітніх практик. Водночас виявлено потребу у подальшому розвитку цифрової етики, зокрема у контексті використання інструментів штучного інтелекту, що підтверджує актуальність удосконалення дидактичних підходів до формування відповідних компетентностей.

Перспективи подальших наукових розвідок доцільно пов'язувати з поглибленим дослідженням механізмів інтеграції принципів академічної доброчесності у цифрове освітнє середовище, зокрема з урахуванням стрімкого

розвитку технологій штучного інтелекту та їх впливу на освітню діяльність. Актуальним є також розроблення інноваційних методик формування цифрової та громадянської компетентностей на засадах академічної доброчесності, створення діагностичних інструментів для оцінювання рівня їх сформованості, а також вивчення міжнародного досвіду впровадження академічної етики у системі професійної освіти.

Література:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#top (дата звернення: 30.03.2026).

2. Про академічну доброчесність: Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text (дата звернення: 30.03.2026).

3. Ульянова Г., Бааджи Н. Академічна доброчесність як основа академічного успіху. *Правова позиція.* 2022. № 4(37). С. 98-103. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.18

4. Доценко І. Академічна доброчесність у системі забезпечення якості вищої освіти. *Педагогічна освіта: теорія і практика.* 2022. № 32. С. 31-42. DOI: https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32-31-42

5. Пшенична Л. Становлення академічної культури та доброчесності у вищій школі. *Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід:* збірник матеріалів ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 16-17 травня 2019 року) / за ред. О. М. Семеног. Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 14-20.

6. Васянович Г., Онищенко В. Дидактичні засади професійної освіти у контексті фундаментальних педагогічних теорій. *Педагогіка і психологія професійної освіти.* 2013. № 6. С. 9-34.

7. Осадченко І. Обґрунтування поняття «дидактична система» у контексті сучасної початкової школи. *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи:* матеріали Першої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, м. Київ, 18 квіт. 2019 р. Київ : Фенікс, 2019. С. 29-32.

8. Коломієць Н. Дидактичні засади ефективного застосування інтерактивних методів у навчанні молодших школярів. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету.* 2018. № 1. С. 118-129. DOI: https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2018.134899

9. Концепція розвитку цифрових компетентностей: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text (дата звернення: 30.03.2026).

10. Мирошниченко О. Зміст і структура цифрової компетентності майбутніх педагогів закладів вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 70. Т. 3. С. 119-123. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.22

11. Ковальчук А. Розвиток цифрової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання в умовах цифровізації. *Молодь і ринок.* 2023. № 11-12 (219-220). С. 148-153. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.296992

12. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (дата звернення: 30.03.2026).

13. Жадан І. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії: монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.

14. Ковальова О. Громадянська компетентність: операціоналізована модель. *Освіта та розвиток обдарованої особистості.* 2025. № 4(99). С. 35-41. DOI: https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-4(99)-04

15. Піддячий В. Психологічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи.* 2019. № 1(15). С. 77-86. DOI: https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.98-107

References:

1. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine of September 5, 2017, № 2145-VIII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#top (access obtained: 30.03.2026) [in Ukrainian].

2. Pro akademichnu dobrochesnist: Zakon Ukrainy vid 18.12.2025 № 4742-IX [On academic integrity: Law of Ukraine of December 18, 2025, № 4742-IX]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text (access obtained: 30.03.2026) [in Ukrainian].

3. Ulianova, H., & Baadzhi, N. (2022). Akademichna dobrochesnist yak osnova akademichnoho uspikhu [Academic integrity as the basis of academic success]. *Pravova pozytsiia – Legal position*, 4(37), 98-103. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-4.18 [in Ukrainian].

4. Dotsenko, I. (2022). Akademichna dobrochesnist u systemi zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [Academic integrity in the system of quality assurance of higher education]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical education: theory and practice*, 32, 31-42. DOI: https://doi.org/10.32626/2309-9763.2022-32-31-42 [in Ukrainian].

5. Pshenychna, L. (2019). Stanovlennia akademichnoi kultury ta dobrochesnosti u vyshchii shkoli [Formation of academic culture and integrity in higher education]. *Akademichna kultura doslidnyka v osvitnomu prostori: yevropeiskyi ta natsionalnyi dosvid – Academic culture of the researcher in the educational space: European and national experience:* Proceedings of the II International scientific-practical conference (Sumy, May 16–17, 2019) / za red. O. M. Semenoh. Sumy: Vydavnytstvo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 14-20 [in Ukrainian].

6. Vasianovych, H., & Onyshchenko, V. (2013). Dydaktychni zasady profesiinoi osvity u konteksti fundamentalnykh pedahohichnykh teorii [Didactic principles of professional education in the context of fundamental pedagogical theories]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, 6, 9-34 [in Ukrainian].

7. Osadchenko, I. (2019). Obgruntuvannia poniattia «dydaktychna systema» u konteksti suchasnoi pochatkovoi shkoly [Substantiation of the concept “didactic system” in the context of modern primary school]. *Osvita XXI stolittia: teoriia, praktyka, perspektyvy – Education of the XXI century: theory, practice, prospects:* Proceedings of the First International scientific-practical Internet conference (Kyiv, April 18, 2019). Kyiv: Feniks, 29-32 [in Ukrainian].

8. Kolomiiets, N. (2018). Dydaktychni zasady efektyvnoho zastosuvannia interaktyvnykh metodiv u navchanni molodshykh shkolariv [Didactic principles of effective application of interactive methods in teaching primary school students]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University*, 1, 118-129. DOI: https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2018.134899 [in Ukrainian].

9. Kontseptsiia rozvytku tsyfrovykh kompetentnostei: skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 167-r [Concept for the development of digital competencies: approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on March 3, 2021, № 167-r]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text (access obtained: 30.03.2026) [in Ukrainian].

10. Myroshnychenko, O. (2020). Zmist i struktura tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv zakladiv vyshchoi osvity [Content and structure of digital competence of future teachers

of higher education institutions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, 70(3), 119-123. DOI: https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.22 [in Ukrainian].

11. Kovalchuk, A. (2023). Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia v umovakh tsyfrovizatsii [Development of digital competence of future vocational education teachers in the context of digitalization]. *Molod i rynok – Youth and market*, 11-12(219-220), 148-153. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.296992 [in Ukrainian].

12. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 № 2834-IX [On the basic principles of state policy in the field of establishing Ukrainian national and civic identity: Law of Ukraine of December 13, 2022, № 2834-IX]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text (access obtained: 30.03.2026) [in Ukrainian].

13. Zhadan, I. (2022). Hromadianska kompetentnist: sotsialni ochikuvannia i realii [Civic competence: social expectations and realities]: monohrafiia. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi. 110 p. [in Ukrainian].

14. Kovalova, O. (2025). Hromadianska kompetentnist: operatsionalizovana model [Civic competence: an operationalized model]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of a gifted personality*, 4(99), 35-41. DOI: https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-4(99)-04 [in Ukrainian].

15. Piddiachyi, V. (2019). Psykholohichni umovy formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv [Psychological conditions for the formation of civic competence of future teachers]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, prospects*, 1(15), 77-86. DOI: https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.98-107 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 378.147:784.087.68:37.091.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1673-1684

Пей Юннань аспірантка. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0007-1293-8652

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ ХОРОВИХ ДИРИГЕНТІВ ЗДАТНОСТІ ДО ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ НА ЗАСАДАХ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті обґрунтовано педагогічні умови та методи формування в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації на засадах інноваційного підходу. Актуальність дослідження зумовлена потребою сучасної мистецької освіти у підготовці фахівця, здатного до самостійного художнього мислення, інтерпретаційної автономії та творчого самовираження в умовах цифровізації освітнього середовища. Проаналізовано наукові підходи до проблеми творчої самореалізації, специфіку диригентсько-хорової діяльності та роль інноваційних технологій у професійній підготовці музикантів. Визначено, що творча самореалізація хорового диригента є інтегральною професійно-особистісною якістю, що виявляється у здатності до інтерпретації музичного твору, художньо-комунікативної взаємодії з колективом, рефлексивного осмислення власної діяльності та саморозвитку. Обґрунтовано сукупність педагогічних умов, зокрема: формування усвідомлення значущості творчої самореалізації як провідного чинника професійного становлення; забезпечення єдності розвитку особистісно-творчих якостей і професійно-виконавських умінь; системне впровадження інноваційних педагогічних і цифрових технологій у процес підготовки. Розкрито комплекс методів, що сприяють розвитку інтерпретаційного мислення, рефлексії, творчої ініціативи та самостійності здобувачів, зокрема аналітичні, рефлексивні, художньо-моделювальні, мотиваційно-стимуляційні та цифрові методи навчання.

Доведено, що ефективність формування здатності до творчої самореалізації забезпечується системною взаємодією визначених педагогічних умов і методів та їх інтеграцією в освітній процес.

Ключові слова: творча самореалізація, хоровий диригент, диригентсько-хорова підготовка, інноваційний підхід, педагогічні умови, методи навчання, музична освіта, інтерпретаційна автономія.

Pei Yongnan Postgraduate Student**.** South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odesa. https://orcid.org/0000-0007-1293-8652

PEDAGOGICAL CONDITIONS AND METHODS FOR DEVELOPING FUTURE CHORAL CONDUCTORS' ABILITY FOR CREATIVE SELF-REALIZATION BASED ON AN INNOVATIVE APPROACH

Abstract. The article substantiates the pedagogical conditions and methods for developing future choral conductors' ability for creative self-realization based on an innovative approach. The relevance of the study is determined by the need of modern arts education to train specialists capable of independent artistic thinking, interpretative autonomy, and creative self-expression in the context of the digitalization of the educational environment. Scientific approaches to the problem of creative self-realization, the specifics of choral conducting activity, and the role of innovative technologies in the professional training of musicians are analysed.

It is shown that the creative self-realization of a choral conductor is an integral professional and personal quality manifested in the ability to interpret a musical work, to interact artistically with a choir, to reflect on one's own activity, and to pursue self-development.

The study identifies a set of pedagogical conditions, including: awareness of the importance of creative self-realization as a factor of professional development; ensuring the unity of personal creative qualities and professional performing skills; and the use of innovative pedagogical and digital technologies in the educational process. The methods that contribute to the development of interpretative thinking, reflection, creative initiative, and students' autonomy are characterized, in particular analytical, reflective, artistic modeling, motivational, and digital methods. It is concluded that the effectiveness of developing the ability for creative self-realization depends on the systematic interaction of the defined pedagogical conditions and methods within the training process.

Keywords: creative self-realization, choral conductor, choral conducting training, innovative approach, pedagogical conditions, teaching methods, music education, interpretative autonomy.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми формування в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації на засадах інноваційного підходу зумовлена тим, що в сучасному мистецькому полі, зокрема – в системі музичної освіти, все більше уваги приділяється розвитку творчої, художньо самостійної особистості, здатної до вироблення власної інтерпретаційної версії твору її виконавського утілення. Для хорового диригента ця проблема має особливе значення, оскільки його професійна діяльність як керівники творчого колективу висуває до його діяльності високі вимоги, а саме: володіння широким комплексом мистецтвознавчих, музично-теоретичних, вокально-методичних, хорознавчих знань і вмінь, розвиненим художнім мисленням та організаційно-комунікативними навичками, досконалою технічно-мануальною технікою, засобами невербальної комунікації та артистично-пластичною виразності.

Водночас у практиці диригентсько-хорової підготовки все ще відчувається вплив репродуктивно-наслідувальних моделей навчання, що суперечить потребі у формуванні студента як суб'єкта творчої діяльності. Характерною ознакою часу є зростання зацікавленості педагогічної спільноти до впровадження сучасних технологій у музично-освітню практику задля посилення творчої активності студентства. Натомість питання інтеграції інноваційних педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій у процес всебічної підготовки хорових диригентів на цей час є недостатньо розробленим. Тому в процесі розширення доступу здобувачів до знань за рахунок звернення до сучасних засобів навчання існує ризик поверхового запозичення готових зразків і тим самим – нехтування здійснення особистісно-самостійної пошуково-творчої діяльності. Загроза прояву цієї негативної тенденції значно посилюються за умов відсутності належного педагогічного супроводу, зокрема – забезпечення педагогічних умов і методів формування в здобувачів здатності до творчої самореалізації з використанням інноваційних технологій.

Отже, актуальність дослідження визначається суперечністю між об'єктивною потребою сучасної мистецької освіти у формуванні творчо самореалізованої особистості майбутнього хорового диригента та недостатньою науково-методичною розробленістю впровадження інноваційних технологій у музично-освітній процес.

Огляд літератури. Проблема формування в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації перебуває на перетині кількох наукових напрямів: музичної педагогіки, теорії та методики диригентсько-хорової підготовки, психології творчості, теорії виконавської інтерпретації та сучасних досліджень у сфері інноваційної освіти.

Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження становлять праці, у яких професійна підготовка музиканта розглядається як цілісний процес розвитку його художнього мислення, творчої суб'єктності, рефлексивності та готовності до самостійного професійного зростання. У цьому контексті важливими є положення музичної педагогіки, розроблені О. Олексюк та О. Ростовським, у яких розкрито значення особистісно-творчого чинника у фаховому становленні музиканта [1; 2].

Вагомий внесок у розуміння природи творчої самореалізації здійснено в межах психології творчості. Спираючись на класичні концепції А. Маслоу та К. Роджерса, сучасні науковці розглядають самореалізацію як фундаментальну потребу особистості та необхідну умову її повноцінного розвитку [3]. У музично-виконавському контексті ці положення конкретизуються в трактуванні творчості як процесу самовираження, що ґрунтується на єдності інтелекту й інтуїції, внутрішній свободі, здатності до пошукової діяльності, творчого ризику, критичного мислення, автентичності та професійної самоідентифікації [4–6].

Специфіка підготовки хорових диригентів до творчої самореалізації висвітлюється у працях, у яких акцентується багатовимірний характер їхньої

професійної діяльності. Дослідники підкреслюють, що досягнення диригентської майстерності передбачає поєднання розвиненої світоглядно-художньої свідомості, музично-слухової та аналітичної готовності, володіння організаційними, комунікативними, рухово-мануальними, тілесно-пластичними та артистично-виразовими вміннями [2; 7; 8].

Важливими для теми статті є також праці Н. Кьон, у яких акцентовано роль виконавсько-творчих умінь у формуванні виконавсько-інтерпретаційної майстерності майбутніх фахівців музичного мистецтва [9], а також дослідження Юй Пена, в якому обґрунтовано типологію творчих умінь та визначено педагогічні умови їх ефективного формування [7].

Вагоме значення для осмислення феномену творчої самореалізації мають дослідження, присвячені інтерпретаційно-творчій діяльності й розвитку художнього уявлення музикантів. Так, С. Шип розглядає музичну інтерпретацію як складний смислотворчий процес, пов’язаний із культурним контекстом, семіотикою музичного тексту та активною позицією виконавця [10]. У співавторстві з В. Мельниченко науковець також висвітлив можливості формування музично-творчих умінь із використанням сучасної електронної техніки, що є важливим для обґрунтування інноваційного складника підготовки [11].

Специфіку диригентсько-хорової підготовки розкрито у працях І. Заболотного, Г. Варганич, О. Чурикової-Кушнір та З. Софроній, в яких диригентсько-хорова діяльність визначається як синтетичний різновид музично-виконавської й педагогічно-формувальної діяльності, опанування яких потребує поєднання музично-аналітичної, художньо-інтерпретаційної, мануально-технічної, організаційно-комунікативної та сценічно-виконавської підготовки [8; 12; 13]. Узагальнення даних означених праць дає підстави розглядати здатність до творчої самореалізації майбутнього хорового диригента як інтегральну професійно-особистісну якість, яка відіграє значущу роль у характеристиці його професійної обдарованості.

Окремий блок становлять дослідження, присвячені інноваційним та цифровим технологіям у музичній освіті. У працях українських і зарубіжних дослідників – З. Дубового, В. Гаврілової, M. Biasutti, C. Johnson доведено, що використання цифрових середовищ, засобів дистанційної взаємодії та інструментів самоаналізу за допомогою сучасних інноваційних технологій сприяє розвитку автономності, рефлексії студентів мистецьких спеціальностей, їх залученню до співтворчості й удосконаленню здатності до саморегуляції [14–17]. Ці ідеї узгоджуються з висновками зарубіжних авторів щодо їх ролі для набуття студентами здатності до самостійної інтерпретації й автономного самовдосконалення, досягнення свідомої саморегульованості й творчої самореалізації у процесі диригентсько-репетиційної й сценічно-виконавської діяльності [4; 18].

Додатково важливими для розкриття окремих аспектів проблеми є праці, присвячені ансамблевій взаємодії, колективній музичній творчості, тілесно-

пластичній виразності та хоровому диригуванню як особливій формі художньої комунікації [5; 6]. Вони дають змогу ширше осмислити роль невербальної виразності, координації, спонтанності та тілесного чинника в процесі творчого самовиявлення майбутнього диригента. Однак аналіз наукових джерел засвідчує, що, попри наявність значного масиву праць із музичної педагогіки, творчого розвитку особистості, дири-гентсько-хорової підготовки та цифровізації мистецької освіти, проблема формування в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації саме на засадах інноваційного підходу ще не дістала цілісного теоретико-методичного обґрунтування. Недостатньо визначено структуру цієї здатності, логіку її формування, а також систему педагогічних умов, методів і форм, які забезпечують ефективність відповідного процесу.

Мета статті – обґрунтування педагогічних умов і методів формування в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових даних довів, що проблема формування здатності майбутніх хорових диригентів до творчої самореалізації перебуває на перетині кількох наукових напрямів: музичної педагогіки, психології творчості, теорії виконавської інтерпретації та сучасних досліджень у сфері інноваційної освіти. Найбільш значущими в галузі сучасних музично-педагогічних тенденцій для вирішення досліджуваного питання вважаємо обґрунтування ідей цілісної професійної підготовки музикантів як суб'єктів художньо-творчої діяльності та реалізацію переходу від репродуктивних моделей навчання до розвитку особистісно-творчого потенціалу здобувачів, їх автономності й здатності до самовдосконалення.

У дослідженнях О. Олексюк, К. Мартинюка, ці аспекти підготовки майбутніх фахівців пов'язуються з удосконаленням рефлексивної свідомості й активізацією потенціалу до персоналізованого самовираження, забезпечених формуванням художньо-когнітивних, виконавсько-практичних та особистісно-суб'єктних компонентів майбутньої творчої діяльності [1; 19].

Важливу роль у цьому процесі відіграє створення належних педагогічних умов, впровадження яких є необхідним для ефективного розв'язання проблеми формування в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації на засадах інноваційного підходу. Адже саме через педагогічні умови стає можливим створення такого освітнього простору, у якому професійна підготовка спрямовується не лише на оволодіння фаховими знаннями й уміннями, а й на розвиток творчої індивідуальності, художньої автономії, здатності до самовираження та продуктивного оновлення власної професійної практики [7].

Особливої ваги педагогічні умови набувають у підготовці хорового диригента з огляду на синтетичний характер його професійної діяльності. Йдеться не лише про формування суто диригентсько-технічних умінь, а й про розвиток інтерпретаційного мислення, емоційно-образної чутливості, комунікативної мобільності, здатності до художнього впливу на колектив та готовності до творчої взаємодії з виконавцями. Усе це потребує такої організації

навчального процесу, за якої студент не залишається пасивним виконавцем педагогічних вказівок, а поступово стає суб'єктом власного професійного та творчого становлення.

У цьому контексті педагогічні умови слід розглядати не як допоміжні обставини навчання, а як цілеспрямовано сконструйоване освітнє середовище, що забезпечує ефективність формування досліджуваного феномену. До важливих показників науковці відносять забезпечення комфортного психологічного клімату, діалогічного стилю педагогічного спілкування, удосконалення змістового складника освіти тощо. У нашому випадку педагогічні умови мають визначати чинники, які впливатимуть на міру ефективності впровадження інноваційних технологій в реальний процес фахової підготовки. З цього погляду важливим є визначення того, чи буде навчання сприяти активізації творчої ініціативи, рефлексії здобувачів, їхнього залучення до самостійного пошуку інтерпретаційних рішень, експериментування з художніми засобами завдяки свідомому і вправному використанню сучасних цифрових ресурсів, чи, навпаки, спонукатиме студентів до репродуктивного відтворення отриманої за допомогою AI та цифрових носіїв інформації.

Крім того, обрані педагогічні умови, на нашу думку, мають забезпечувати внутрішню узгодженість усіх складників професійної підготовки майбутнього хорового диригента за рахунок інтеграції мистецтвознавчих знань, досвіду практично-виконавської діяльності, комунікативно-виконавської здібності, виконання творчо-пошукових завдань та рефлексивного самоаналізу в єдину систему, спрямовану на розвиток особистості майбутнього фахівця. Завдяки цьому процес формування здатності до творчої самореалізації має набувати системного та керованого характеру.

Отже, обґрунтування та впровадження педагогічних умов є необхідною передумовою ефективного розв'язання проблеми формування в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації на засадах інноваційного підходу.

В обґрунтуванні першої педагогічної умови виходимо з того, що в сучасних дослідженнях підкреслюється, що саме усвідомлення значущості творчої самореалізації виступає рушійною силою професійного становлення митця, визначаючи спрямованість його діяльності, здатність до самостійного пошуку інтерпретаційних рішень, рефлексії та самовдосконалення [1; 19].

У контексті музичної освіти це означає перехід від зовнішньо зумовленої діяльності до внутрішньо вмотивованої творчої активності. Отже, першу педагогічну умову було визначено як формування усвідомлення майбутніми хоровими диригентами значущості цілеспрямованого розвитку здатності до творчої самореалізації як провідної складової їхньої професійної діяльності, що зумовлене визнанням необхідності формування в здобувачів внутрішньої мотиваційно-ціннісної установки на творчий саморозвиток і виступає рушійною

силою переходу від зовнішньо зумовленої навчальної діяльності до внутрішньо мотивованої творчої активності.

Другою педагогічною умовою визначено забезпечення єдності між розвитком особистісно-творчих якостей здобувачів і формуванням їхньої здатності до гнучкого, варіативного використання професійних умінь і навичок у процесі диригентсько-хорової діяльності. Її сутність відображає необхідність інтеграції особистісного та професійно-діяльнісного аспектів підготовки майбутнього хорового диригента, що має сприяти їх гнучкому застосуванню відповідно до художньо-образного змісту твору, специфіки хорового колективу та виконавської ситуації [8; 19]. Така єдність забезпечує перехід від алгоритмізовано-технічної до творчо-виконавської інтерпретації диригентом репертуару, а з цим і його творчої самореалізації.

Сутність третьої педагогічної умови зумовлена зростанням ролі інноваційних підходів і цифрових технологій у сучасній мистецькій освіті. Дослідження доводять, що використання ІКТ, рефлексивних практик, мультимедійних та інтерактивних засобів навчання сприяє розвитку автономності, критичного мислення та здатності до саморегульованого навчання, що становить основу творчої самореалізації [14; 16–18; 20]. Водночас принципово важливою є саме системність їх упровадження, оскільки фрагментарне використання інновацій не забезпечує стійкого педагогічного ефекту. Отже, третя педагогічна умова визначена як системне впровадження інноваційних педагогічних, цифрових та рефлексивно-аналітичних технологій у процес професійної підготовки майбутніх хорових диригентів.

Зважаючи на те, що реалізація педагогічних умов має забезпечуватися адекватними методами і технологіями їх упровадження в освітній процес, окреслимо найбільш важливі з них. З метою сприяння формуванню у здобувачів освіти усвідомлення значущості творчої самореалізації для їхньої майбутньої успішної професійно-творчої діяльності доцільним є, на наш погляд створення ситуацій професійного вибору, організація бесід, дискусій та аналітичного обговорення питань, безпосередньо пов’язаних із діяльністю хорового диригента. Це можуть бути, зокрема, диспути з питань вибору шляхів згуртування хорового колективу, порівняльного аналізу різних інтерпретаційних концепцій хорового твору, обговорення ідей в галузі удосконалення методики формування вокально-хорових навичок та їх відмінностей від техніки сольного виконавства, міркувань стосовно способів самовираження й художньої переконливості за рахунок технічної досконалості й емоційно-пластичної виразності диригентського жесту тощо.

З метою розвитку здатності до вдосконалення в майбутніх фахівців виконавсько-інтерпретаційних рішень важливими є методи, спрямовані на поглиблення знань про авторський задум, порівняльний аналіз варіантів його виконавського втілення, апробацію різних способів художньої реалізації твору в хоровому виконавстві. Такі методи спонукають здобувачів не до відтворення

готових зразків, а до вироблення власної аргументованої художньої позиції. Вагоме значення мають рефлексивні методи, що передбачають самозапис і самоаналіз диригентської, репетиційної та концертної діяльності, накопичення й систематизацію аудіо- та відеоматеріалів, вироблення критеріїв самооцінювання, ведення рефлексивного щоденника, фіксацію труднощів, способів їх подолання та динаміки особистісно-професійного зростання [14; 16; 17; 20]. Ефективними є також методи художньо-асоціативного моделювання, які охоплюють створення індивідуально-драматургічного плану розвитку художнього образу твору, його вербальний опис, обґрунтування темброво-динамічних, штрихових і мануально-жестових рішень, спрямованих на досягнення бажаного виконавського результату.

З метою розвитку вербально-інтерпретаційної та педагогічно спрямованої активності доцільно використовувати аналіз відеозаписів майстер-класів провідних диригентів, хормейстерів і музикантів-педагогів, створення власних методичних розробок, підготовку та відеофіксацію виступів на семінарах, конференціях, методичних обговореннях. Особливого значення набувають методи мотиваційного стимулювання, що передбачають створення ситуацій успішного творчого самопрояву, планування виконавських виступів, упровадження завдань творчо-змагального характеру, окреслення перспектив професійного зростання.

У межах інноваційного підходу доцільним є використання сучасних цифрових ресурсів: нотографічних редакторів, програм для монтажу й порівняльного аналізу відеозаписів, засобів візуального та акустичного моніторингу виконавського процесу, інструментів цифрового самоаналізу та зворотного зв’язку [14–18; 20]. Водночас застосування таких засобів має бути педагогічно доцільним, спрямованим не на технократизацію підготовки, а на посилення рефлексії, усвідомленості та творчої самостійності здобувачів.

Певний потенціал мають і навчально-ігрові прийоми, запозичені з театральної педагогіки, які сприяють розвитку діалогічно-імпровізаційних рішень, комунікативної свободи, емоційної відкритості, пластичної виразності, варіативності жесту, міміки та художньої реакції на змінні виконавські обставини.

Завершальною формою їх реалізації є практична апробація в репетиційній та концертно-виконавській практиці, які створюють умови для перевірки рівня сформованості здатності здобувачів до творчої самореалізації в ситуації навчально-керівної діяльності в процесі творчої комунікації з хоровим колективом та публічного художнього виконання, які потребують прояву креативності, винахідливості, самоволодіння, а також здатності до емоційно-вольової саморегуляції, сценічної витримки, артистизму та комунікативно-виконавської переконливості.

Підкреслимо, що ефективність зазначених форм виявляється не в ізольованому використанні кожної з них, а в їх системному поєднанні, що

забезпечується поєднанням індивідуальної аудиторної та самостійної роботи, традиційних форма навчання з використанням сучасних ІКТ та апробацією набутих вмінь у процесі керівництва колективно-хоровою творчою практикою.

Висновки. Отже, формування в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації на засадах інноваційного підходу є важливим завданням сучасної мистецької освіти. Розв'язання цієї проблеми потребує цілеспрямованого створення педагогічних умов, що забезпечують розвиток мотиваційно-ціннісної спрямованості здобувачів на творчий саморозвиток, єдність особистісно-творчого становлення і професійно-виконавської підготовки, а також системне впровадження інноваційних педагогічних і цифрових технологій.

Сукупність визначених умов і методів організації освітнього процесу в їх взаємоузгодженні уможливлює активізацію творчого потенціалу здобувачів, сприяє розвитку їхньої інтерпретаційної самостійності, рефлексивної свідомості, художньо-комунікативної мобільності та готовності до продуктивної професійної діяльності.

Подальше дослідження доцільно спрямувати на експериментальну перевірку обґрунтованих педагогічних умов і методів їх реалізації, а також на визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості в майбутніх хорових диригентів здатності до творчої самореалізації.

Література

1. Олексюк О. М. Стратегічні орієнтири розвитку мистецької освіти в міждисциплінарному дискурсі / О. М. Олексюк // Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі. 2018. № 3. С. 4–8. DOI: https://doi.org/10.28925/2518-766X.2018.3.48

2. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти / О. Я. Ростовський. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2023. 640 с.

3. Мозгальова Н. Г. Теоретичне обґрунтування творчої самореалізації студентів / Н. Г. Мозгальова, І. Г. Барановська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти : зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 22 (27), ч. 2. С. 31–37.

4. López-Íñiguez G. Broadening student musicians' career horizons: The importance of being and becoming a learner in higher education / G. López-Íñiguez, D. Bennett // International Journal of Music Education. 2021. Vol. 39, No. 2. P. 134–150. DOI: https://doi.org/10.1177/0255761421989111

5. Bishop L. Collaborative musical creativity: How ensembles coordinate spontaneity / L. Bishop // Frontiers in Psychology. 2018. Vol. 9. Article 1285. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01285

6. Durrant C. Choral conducting: Philosophy and practice / C. Durrant. New York : Routledge, 2003. 232 p.

7. Пен Юй. Типологія творчих умінь майбутніх учителів музики та педагогічні умови їх ефективного формування / Пен Юй // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. 2020. № 2 (131). С. 174–178. DOI: https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-2-22

8. Чурікова-Кушнір О. Д. Вокальна та хорова підготовка майбутніх викладачів музичного мистецтва у вищих навчальних закладах / О. Д. Чурікова-Кушнір, З. В. Софроній //

Педагогіка та психологія у сучасному світі: мистецтво викладання та навчання. Рига : Baltija Publishing, 2021. DOI: http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-26-041-4-112

9. Кьон Н. Мистецтво вокальної імпровізації як культурно-стильовий феномен / Н. Кьон // Південноукраїнські мистецькі студії. 2024. № 2. С. 126–131. DOI: https://doi.org/10.24195/artstudies.2024-2.22

10. Шип С. В. Історично інформована інтерпретація музичного твору (HIP) у семіотичному аспекті / С. В. Шип // Південноукраїнські мистецькі студії. 2024. № 2. С. 157–167. DOI: https://doi.org/10.24195/artstudies.2024-2.27

11. Шип С. В. Музично-творчі уміння та можливості їх формування з використанням сучасної електронної техніки / С. В. Шип, В. Г. Мельниченко // Південноукраїнські мистецькі студії. 2022. № 1. С. 48–53. DOI: https://doi.org/10.24195/artstudies.2022-1.8

12. Заболотний І. Диригентсько-хорова педагогіка як мистецько-освітній феномен / І. Заболотний // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2020. № 1. С. 47–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2020_1_9

13. Варганич Г. Особливості виконавської інтерпретації хорового твору / Г. Варганич // Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2022. С. 251–255.

14. Дубовий З. С. Формування самостійності майбутніх учителів музики у процесі дистанційного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / З. С. Дубовий. Київ, 2019. 260 с.

15. Гаврілова Л. Оновлення методів музичного виховання у професійній підготовці майбутніх учителів музики в контексті інформатизації сучасної мистецької освіти / Л. Гаврілова // Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2016. Вип. 4. С. 15–24.

16. Biasutti M. Assessing a collaborative online environment for music composition / M. Biasutti // Journal of Educational Technology & Society. 2015. Vol. 18, No. 3. P. 49–63.

17. Johnson C. Teaching music online: Changing pedagogical approach when moving to the online environment / C. Johnson // London Review of Education. 2017. Vol. 15, No. 3. P. 439–456. DOI: https://doi.org/10.18546/LRE.15.3.08

18. Fujimoto M. Autonomous or controlled interpreters? Model of Werktreue internalization for classical musicians / M. Fujimoto, Y. Uesaka // Frontiers in Psychology. 2024. Vol. 15. Article 1401278. DOI:https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1401278

19. Мартинюк А. К. Диригентсько-хорова освіта в музичній культурі України другої половини XX століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01 / А. К. Мартинюк. Харків, 2001. 20 с.

20. Теряєва Л. Застосування музичних інформаційних технологій при вивченні навчальної дисципліни «Хорове диригування» / Л. Теряєва // Освітологічний дискурс. 2019. № 1–2 (24–25). С. 272–285.

References

1. Oleksiuk, O. M. (2018). Stratehichni oriientyry rozvytku mystetskoi osvity v mizhdystsyplinarnomu dyskursi [Strategic guidelines for the development of art education in interdisciplinary discourse]. Muzychne mystetstvo v osvitolohichnomu dyskursi - Musical Art in Educational Discourse, (3), 4–8. https://doi.org/10.28925/2518-766X.2018.3.48

2. Rostovskyi, O. Ya. (2023). Teoriia i metodyka muzychnoi osvity [Theory and methodology of music education]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.

3. Mozghalova, N. H., & Baranovska, I. H. (2017). Teoretychne obgruntuvannia tvorchoi samorealizatsii studentiv [Theoretical substantiation of students' creative self-realization]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 14: Teoriia i metodyka mystetskoi osvity - Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 14: Theory and Methods of Art Education, 22(27), Part 2, 31–37.

4. López-Íñiguez, G., & Bennett, D. (2021). Broadening student musicians' career horizons: The importance of being and becoming a learner in higher education. International Journal of Music Education, 39(2), 134–150. https://doi.org/10.1177/0255761421989111

5. Bishop, L. (2018). Collaborative musical creativity: How ensembles coordinate spontaneity. Frontiers in Psychology, 9, Article 1285. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01285

6. Durrant, C. (2003). Choral conducting: Philosophy and practice. New York: Routledge.

7. Pen, Yui. (2020). Typolohiia tvorchykh umin maibutnikh uchyteliv muzyky ta pedahohichni umovy yikh efektyvnoho formuvannia [Typology of creative skills of future music teachers and pedagogical conditions for their effective formation]. Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho - Scientific Bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, 2(131), 174–178.https://doi.org/10.24195/2617-6688-2020-2-22

8. Churikova-Kushnir, O. D., & Sofronii, Z. V. (2021). Vokalna ta khorova pidhotovka maibutnikh vykladachiv muzychnoho mystetstva u vyshchykh navchalnykh zakladakh [Vocal and choral training of future music art teachers in higher educational institutions]. In Pedahohika ta psykholohiia u suchasnomu sviti: mystetstvo vykladannia ta navchannia [Pedagogy and psychology in the modern world: The art of teaching and learning]. Riga: Baltija Publishing.http:// dx.doi.org/10.30525/978-9934-26-041-4-112

9. Koehn, N. (2024). Mystetstvo vokalnoi improvizatsii yak kulturno-stylovyi fenomen [The art of vocal improvisation as a cultural-stylistic phenomenon]. Pivdennoukrainski mystetski studii - South Ukrainian Art Studios, (2), 126–131.https://doi.org/10.24195/artstudies.2024-2.22

10. Shyp, S. V. (2024). Istorychno informovana interpretatsiia muzychnoho tvoru (NIR) u semiotychnomu aspekti [Historically informed interpretation of a musical work (HIP) in the semiotic aspect]. Pivdennoukrainski mystetski studii - South Ukrainian Art Studios, (2), 157–167. https://doi.org/10.24195/artstudies.2024-2.27

11. Shyp, S. V., & Melnychenko, V. H. (2022). Muzychno-tvorchi uminnia ta mozhlyvosti yikh formuvannia z vykorystanniam suchasnoi elektronnoi tekhniky [Musical and creative skills and possibilities of their formation using modern electronic technology]. Pivdennoukrainski mystetski studii - South Ukrainian Art Studios, (1), 48–53. https://doi.org/10.24195/artstudies.2022-1.8

12. Zabolotnyi, I. (2020). Dyryhentsko-khorova pedahohika yak mystetsko-osvitnii fenomen [Conducting and choral pedagogy as an artistic and educational phenomenon]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika - Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Pedagogy, (1), 47–52. http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2020_1_9

13. Varhanych, H. (2022). Osoblyvosti vykonavskoi interpretatsii khorovoho tvoru [Features of performance interpretation of a choral work]. In Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v XXI stolitti: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Spiritual and intellectual education and teaching of youth in the 21st century: Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference] (pp. 251–255). Kharkiv.

14. Dubovyi, Z. S. (2019). Formuvannia samostiinosti maibutnikh uchyteliv muzyky u protsesi dystantsiinoho navchannia [Formation of independence of future music teachers in the process of distance learning] (Candidate's thesis). Kyiv.

15. Havrilova, L. (2016). Onovlennia metodiv muzychnoho vykhovannia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv muzyky v konteksti informatyzatsii suchasnoi mystetskoi osvity [Updating methods of music education in the professional training of future music teachers in the context of informatization of modern art education]. Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty - Teacher Professionalism: Theoretical and Methodological Aspects, 4, 15–24.

16. Biasutti, M. (2015). Assessing a collaborative online environment for music composition. Journal of Educational Technology & Society, 18(3), 49–63.

17. Johnson, C. (2017). Teaching music online: Changing pedagogical approach when moving to the online environment. London Review of Education, 15(3), 439–456.https://doi.org/10.18546/LRE.15.3.08

18. Fujimoto, M., & Uesaka, Y. (2024). Autonomous or controlled interpreters? Model of Werktreue internalization for classical musicians. Frontiers in Psychology, 15, Article 1401278. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1401278

19. Martyniuk, A. K. (2001). Dyryhentsko-khorova osvita v muzychnii kulturi Ukrainy druhoi polovyny XX stolittia [Conducting and choral education in the musical culture of Ukraine in the second half of the 20th century] (Extended abstract of candidate's thesis). Kharkiv.

20. Teriaieva, L. (2019). Zastosuvannia muzychnykh informatsiinykh tekhnolohii pry vyvchenni navchalnoi dystsypliny "Khorove dyryhuvannia" [Application of music information technologies in studying the discipline "Choral conducting"]. Osvitolohichnyi dyskurs - Educological Discourse, 1–2(24–25), 272–285.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378.018.8:37.011.3-051:796]:[796.2-048.42:373.3.091.2.014.3]:[373.3.018.43+373.3.018.4-025.26](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1685-1698

Поліщук Наталя Миколаївна доктор філософії, доцент кафедри фізичної культури, спорту та методики викладання, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, https://orcid.org/0000-0003-3677-1248

Король Тетяна Анатоліївна Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького Навчально-науковий інститут фізичної культури, спорту і здоров'я Старший викладач кафедри спортивних ігор, https://orcid.org/0009-0005-0248-324X

Березюк Дмитро Іванович доктор філософії, викладач вищої категорії, викладач-методист, Комунальний заклад «Балтський педагогічний фаховий коледж», керівник фізичного виховання, https://orcid.org/0000-0002-1928-2226

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ РУХЛИВИХ ІГОР У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НУШ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розкрито проблему формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі Нової української школи в умовах дистанційного та змішаного навчання.

Актуальність порушеної проблеми зумовлена кількома взаємопов’язаними чинниками: оновленням змісту шкільної освіти на засадах компетентнісного підходу, активним упровадженням цифрових технологій в освітній процес, потребою забезпечення безперервності навчання в різних організаційних форматах, а також необхідністю підтримання належного рівня рухової активності дітей молодшого шкільного віку.

Обґрунтовано, що в сучасних умовах професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури має виходити за межі традиційного опанування методики проведення рухливих ігор і забав та передбачати цілеспрямоване формування здатності адаптувати ігрову діяльність до дистанційного й змішаного навчання.

Наголошено, що готовність майбутнього вчителя фізичної культури до організації рухливих ігор і забав доцільно розглядати як інтегративне особистісно-професійне утворення, яке охоплює мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-методичний, цифровий і рефлексивний компоненти. Такий підхід дає змогу цілісно осмислити підготовку здобувачів вищої освіти до

роботи в умовах варіативного освітнього середовища, де вчитель має виявляти методичну гнучкість, цифрову грамотність, педагогічну мобільність і здатність швидко ухвалювати доцільні професійні рішення.

Доведено, що організація рухливих ігор і забав у дистанційному та змішаному форматах потребує від майбутнього педагога вміння добирати вправи й ігрові завдання відповідно до вікових особливостей учнів, адаптувати правила до домашнього простору, враховувати рівень самостійності дітей, технічні можливості родини, вимоги безпеки, а також підтримувати належний рівень емоційної залученості учасників освітнього процесу.

У статті акцентовано увагу на доцільності впровадження в систему фахової підготовки спеціально дібраних форм і методів роботи, серед яких моделювання фрагментів уроків, аналіз педагогічних ситуацій, мікровикладання, створення цифрових сценаріїв рухливих ігор, розроблення відеоінструкцій, виконання практико-орієнтованих завдань і рефлексивне оцінювання власної діяльності. Підкреслено, що рухливі ігри і забави в початковій школі НУШ виконують не лише оздоровчу, а й освітню, виховну, розвивальну та комунікативну функції, сприяють розвитку моторики, координації, просторової орієнтації, саморегуляції, навичок співпраці, емоційної стійкості та позитивної мотивації до фізичної активності.

Перспективи подальших досліджень убачаються в розробленні цілісної методичної системи підготовки майбутніх учителів фізичної культури до використання ігрових технологій у цифровому освітньому середовищі початкової школи, а також у створенні навчально-методичного забезпечення для організації рухливих ігор і забав у дистанційному та змішаному форматах.

Ключові слова: готовність майбутнього вчителя; майбутні вчителі фізичної культури; рухливі ігри і забави; початкова школа; Нова українська школа; дистанційне навчання; змішане навчання; професійна підготовка; цифрові технології; методика навчання.

Polishchuk Nataliia Mykolaivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Department of Physical Culture, Sports and Teaching Methodology, Berdyansk State Pedagogical University, Zaporizhia, https://orcid.org/0000-0003-3677-1248

Tetiana Anatoliivna Korol Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy Educational and Scientific Institute of Physical Culture, Sports and Health Senior Lecturer of the Department of Sports Games, https://orcid.org/0009-0005-0248-324X

Dmytro Ivanovych Bereziuk Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer, Lecturer-Methodologist. Municipal Institution “Balta Pedagogical Professional College”, Head of Physical Education, https://orcid.org/0000-0002-1928-2226

FORMATION OF READINESS OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS FOR ORGANIZING ACTIVE GAMES IN THE PRIMARY SCHOOL OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL UNDER DISTANCE AND BLENDED LEARNING

Abstract. The article addresses the problem of forming the readiness of future physical education teachers to organize active games and recreational activities in the primary school of the New Ukrainian School under distance and blended learning conditions. The relevance of the issue is determined by several interrelated factors: the renewal of school education content on the basis of the competence-based approach, the active integration of digital technologies into the educational process, the need to ensure the continuity of learning in different organizational formats, as well as the necessity to maintain an adequate level of physical activity among primary school children. It is substantiated that, under current conditions, the professional training of future physical education teachers should go beyond the traditional mastery of methods for conducting active games and recreational activities and should involve the purposeful development of the ability to adapt game-based activities to distance and blended learning.

It is emphasized that the readiness of a future physical education teacher to organize active games and recreational activities should be considered as an integrative personal and professional construct that includes motivational-value, cognitive, activity-methodological, digital, and reflective components. Such an approach makes it possible to comprehensively understand the training of higher education students for work in a variable educational environment, where a teacher is expected to demonstrate methodological flexibility, digital literacy, pedagogical mobility, and the ability to make appropriate professional decisions quickly. It has been proved that organizing active games and recreational activities in distance and blended formats requires future teachers to be able to select exercises and game tasks in accordance with the age characteristics of pupils, adapt rules to the home environment, take into account children's level of independence, the technical capabilities of families, safety requirements, and maintain a proper level of emotional engagement among participants in the educational process.

The article focuses on the expediency of introducing specially selected forms and methods into the system of professional training, including lesson fragment modeling, analysis of pedagogical situations, microteaching, creation of digital scenarios for active games, development of video instructions, implementation of practice-oriented tasks, and reflective assessment of one's own activities. It is highlighted that active games and recreational activities in the primary school of the New Ukrainian School perform not only a health-preserving function, but also educational, developmental, and communicative ones; they contribute to the development of motor skills, coordination, spatial orientation, self-regulation, cooperation skills, emotional stability, and positive motivation for physical activity.

Prospects for further research are seen in the development of a holistic methodological system for training future physical education teachers to use game-based technologies in the digital educational environment of primary school, as well as in the creation of teaching and methodological support for organizing active games and recreational activities in distance and blended formats.

Keywords: readiness of the future teacher; future physical education teachers; active games and recreational activities; primary school; New Ukrainian School; distance learning; blended learning; professional training; digital technologies; teaching methodology.

Постановка проблеми.

Сучасний етап розвитку загальної середньої освіти в Україні характеризується глибинними змінами змісту, форм і засобів навчання, що безпосередньо пов'язано з реалізацією концептуальних засад Нової української школи, утвердженням компетентнісного підходу, дитиноцентризму, педагогіки партнерства та орієнтацією на цілісний розвиток особистості дитини. За таких умов особливого значення набуває оновлення професійної підготовки майбутніх учителів, зокрема вчителів фізичної культури, діяльність яких має відповідати не лише традиційним завданням фізичного виховання, а й новим викликам, пов'язаним із цифровізацією освітнього процесу, варіативністю організаційних форматів навчання та необхідністю забезпечення безпечного й результативного освітнього середовища для молодших школярів. Нормативні зміни у сфері дистанційної форми здобуття повної загальної середньої освіти, а також оновлення регулювання освітнього процесу в умовах воєнного стану ще виразніше актуалізували потребу в підготовці педагога, здатного ефективно працювати в дистанційному та змішаному форматах [7-10].

Для початкової школи НУШ особливо важливим є збереження рухової активності дітей як умови їхнього гармонійного фізичного, психоемоційного й соціального розвитку. У цьому контексті рухливі ігри і забави виступають не лише традиційним компонентом уроків фізичної культури, а й дієвим педагогічним засобом формування основних рухових умінь, розвитку координації, швидкості реакції, саморегуляції, комунікативності та позитивної мотивації до занять руховою діяльністю. У навчально-методичних працях, присвячених фізичній культурі в початковій школі НУШ, наголошується, що саме ігрова діяльність найбільш природно відповідає віковим особливостям молодших школярів, забезпечує емоційне включення дітей у навчальний процес і створює сприятливі умови для реалізації компетентнісного потенціалу освітньої галузі [3-5, 10].

Водночас сучасні рекомендації щодо оздоровчої рухової активності дітей шкільного віку акцентують на ризиках зниження рухової активності в умовах соціальної та фізичної ізоляції, що робить проблему пошуку ефективних методик організації рухових дій в дистанційному форматі особливо гострою [6].

Разом із тим перенесення значної частини педагогічної взаємодії в онлайн-простір виявило низку суперечностей між потенціалом рухливих ігор і забав як засобу фізичного виховання та реальними можливостями їх застосування в дистанційному чи змішаному навчанні. Якщо в умовах очного уроку вчитель має змогу безпосередньо керувати руховою діяльністю дітей, коригувати навантаження, демонструвати вправи, забезпечувати дисципліну та безпеку, то в онлайн- або змішаному форматі ці функції істотно ускладнюються. Майбутній учитель фізичної культури повинен уміти адаптувати зміст гри до обмеженого домашнього простору, враховувати технічні можливості родини, рівень самостійності дитини, потребу в батьківському супроводі, специфіку цифрової комунікації та вимоги безпеки. Саме тому готовність до організації рухливих ігор і забав у нових умовах не може зводитися лише до знання ігор або володіння загальною методикою їх проведення; вона передбачає сформованість ширшого комплексу професійних умінь, цифрової грамотності, методичної гнучкості та рефлексивної здатності до педагогічного конструювання занять [1; 2; 12; 13; 15].

Аналіз сучасних досліджень засвідчує, що науковці активно вивчають нові моделі уроку фізичної культури, можливості використання цифрових технологій, гейміфікації, e-learning та blended learning у фізичному вихованні [1; 2; 11-15]. Однак проблема формування готовності саме майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі НУШ в умовах дистанційного та змішаного навчання ще не дістала достатнього цілісного висвітлення.

Недостатньо розробленими залишаються питання структури такої готовності, педагогічних умов її формування, добору змісту професійної підготовки, а також методів моделювання ігрової діяльності молодших школярів у цифровому освітньому середовищі. Отже, виникає об'єктивна потреба в науковому осмисленні теоретико-методичних засад підготовки майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі НУШ за умов дистанційного та змішаного навчання, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових праць і нормативно-методичних джерел, дотичних до проблеми формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі НУШ в умовах дистанційного та змішаного навчання, дає підстави стверджувати, що в сучасному науковому дискурсі ця проблематика розвивається на перетині кількох взаємопов'язаних напрямів. До них належать: оновлення змісту фізичного виховання в Новій українській школі, методика використання рухливих ігор у роботі з молодшими школярами, цифровізація фізкультурно-освітнього процесу, упровадження дистанційного та змішаного навчання, а також удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя до роботи в нових педагогічних умовах [3; 4; 10; 13; 15].

Помітне місце серед опрацьованих джерел посідають українські навчально-методичні праці, у яких розкрито сучасні підходи до фізичного виховання учнів початкової школи в руслі ідей НУШ. Так, у посібнику А. А. Боляк, Г. А. Коломоєць, А. А. Ребрини, Н. Л. Боляк системно представлено методику навчання фізичної культури у 1-4 класах, окреслено особливості добору змісту занять, організації ігрової діяльності, реалізації компетентнісного підходу та врахування вікових особливостей молодших школярів [3].

Методичний путівник О. А. Качан, Д. С. Кудрявця, М. О. Вольвак розширює це бачення через акцент на інноваційних підходах до уроку фізичної культури, методичних рішеннях для вчителя та оновленні змісту фізкультурної освітньої галузі в Новій українській школі [4]. Праця Е. І. Ковач актуалізує питання реалізації компетентнісного підходу на уроках фізичної культури та підкреслює, що рухова діяльність має розглядатися не лише як спосіб розвитку фізичних якостей, а й як засіб формування ключових компетентностей здобувачів освіти [5]. Близьку позицію відображено і в дослідженні Т. В. Хоми, Е. Е. Сивохоп, де сучасний урок фізичної культури осмислюється як педагогічно гнучка, особистісно зорієнтована та методично насичена форма організації навчання в контексті Концепції НУШ [10].

Окрему групу становлять праці, у яких висвітлено трансформацію самого уроку фізичної культури під впливом нових суспільних викликів. Зокрема, О. П. Аксьонова, Ю. І. Деменчук, І. С. Донченко, О.О. Мельниченко, В. В. Павлов аналізують сучасні підходи до уроку фізичної культури з урахуванням необхідності його оновлення, посилення діяльнісного складника та використання варіативних методів навчання [1]. У статті О. П. Аксьонової та О. Г. Богодист розглянуто моделі нового уроку фізичної культури в умовах війни, що особливо важливо для розуміння змін у логіці організації занять, підвищення ролі безпекового компонента, адаптації змісту та пошуку методів, придатних для нестандартних умов освітнього процесу [2]. У контексті нашого дослідження ці праці є важливими тим, що вони фіксують зміну професійних вимог до вчителя фізичної культури, однак не зосереджуються безпосередньо на специфіці підготовки майбутнього педагога до організації саме рухливих ігор і забав у дистанційному та змішаному форматах.

Важливе значення для осмислення проблеми має і джерело, присвячене оздоровчій руховій активності дітей шкільного віку. У рекомендаціях, укладених Н. С. Полькою, С. В. Гозак, О. Т. Єлізаровою, Т. В. Станкевич, І. О. Калиниченко, А. М. Парац, акцентовано на потребі забезпечення достатнього обсягу рухової активності дітей, що особливо актуально в умовах зменшення природної рухливості школярів та поширення дистанційних форматів навчання [6]. Це джерело не розкриває безпосередньо методику професійної підготовки вчителя, проте задає важливий науково-практичний контекст, у межах якого рухливі ігри і забави можуть розглядатися як один із найбільш доступних і педагогічно доцільних інструментів підтримання рухової активності молодших школярів.

Суттєву роль у формуванні актуального контексту дослідження відіграє нормативно-правовий блок джерел. Наказ МОН України від 24.02.2023 No 201 унормував зміни до положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, актуалізувавши питання організації навчання в цифровому середовищі [9]. Подальші зміни, закріплені наказом МОН України від 17.06.2025 No 865, конкретизували особливості забезпечення здобуття загальної середньої освіти в умовах воєнного стану [8], а наказ від 18.07.2025 No 1020 уточнив і скоригував окремі положення цієї нормативної бази [7]. Хоча названі документи не є власне науковими дослідженнями, вони суттєво впливають на зміст професійної підготовки майбутнього вчителя, оскільки визначають нові організаційні умови, в яких мають реалізовуватися методики фізичного виховання, у тому числі й організація рухливих ігор і забав.

Міжнародний науковий дискурс також пропонує низку важливих підходів до розуміння заявленої проблематики. У систематичному огляді V. Arufe-Giráldez, A. Sanmiguel-Rodríguez, O. Ramos-Álvarez, R. Navarro-Patón встановлено, що гейміфікація у фізичному вихованні позитивно впливає насамперед на мотивацію, залученість і зацікавленість учнів [11]. Для нашої теми це особливо важливо, оскільки рухливі ігри і забави в дистанційному та змішаному форматах потребують не лише методичної адаптації, а й підтримання стійкого інтересу дитини до рухової діяльності. У дослідженні R. Silva, C. Farias, A. Ramos, I. Mesquita узагальнено досвід упровадження game-centered approaches у фізичній освіті та доведено ефективність студентоцентрованих і ігрових моделей для розвитку мотивації, прийняття рішень, тактичного мислення й активної участі учнів у навчальному процесі [14]. Ці висновки засвідчують методичний потенціал ігрових форм навчання, але не дають вичерпної відповіді на питання про те, як саме навчати майбутнього вчителя адаптувати такі підходи до молодшого шкільного віку та цифрового формату взаємодії.

У праці F. Jastrow, S. Greve, M. Thumel та ін. здійснено систематичний огляд використання цифрових технологій у фізичному вихованні, що дозволило окреслити не лише можливості, а й обмеження цифрових медіа в цій галузі [13]. Дослідники наголошують на потребі посилення саме дидактичного виміру використання цифрових засобів, а не їх формального впровадження. Близькі за спрямуванням висновки містяться і в роботі G. Dewanti, S. Nopembri, Widiyanto, A. Hartanto, де доведено позитивний вплив blended learning module на результати навчання з фізичної культури [12]. У свою чергу, A. Yefremenko, I. Shutieiev, H. Poltoratska, A. Melnyk, N. Dolhopolova, аналізуючи науковий ландшафт e-learning у фізичному вихованні за 2020-2025 роки, підкреслюють активний розвиток цього напряму, зростання інтересу до цифрових платформ, мобільних застосунків, відеоресурсів і змішаних моделей навчання [15]. Водночас автори фіксують фрагментарність окремих досліджень і потребу в подальшому поглибленні методичних аспектів використання цифрових рішень у фізичному вихованні.

Отже, аналіз усього масиву опрацьованої літератури дає підстави стверджувати, що сучасні дослідження створюють вагоме теоретичне й практичне підґрунтя для осмислення ролі рухливих ігор, інноваційних моделей уроку, цифрових технологій і змішаного навчання у фізичному вихованні [1-15]. Проте недостатньо висвітленою залишається саме проблема формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі НУШ в умовах дистанційного та змішаного навчання. Потребують подальшого наукового опрацювання структура такої готовності, педагогічні умови її формування, зміст і форми професійної підготовки у закладах вищої освіти, а також методичний інструментарій адаптації рухливих ігор до цифрового освітнього середовища. Саме ця невирішена частина загальної проблеми й зумовлює дослідницьку спрямованість статті.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності, структури та змісту формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі Нової української школи в умовах дистанційного та змішаного навчання, а також визначення педагогічно доцільних форм і методів професійної підготовки, що забезпечують ефективне використання ігрових технологій у сучасному освітньому середовищі.

Завдання статті:

- уточнити сутність поняття готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі НУШ;
- охарактеризувати особливості використання рухливих ігор і забав в умовах дистанційного та змішаного навчання;
- визначити структурні компоненти готовності майбутніх учителів фізичної культури до такого виду професійної діяльності;
- обґрунтувати ефективні форми, методи й засоби підготовки здобувачів вищої освіти до організації рухливих ігор і забав у цифровому освітньому середовищі;
- окреслити перспективні напрями вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури відповідно до вимог Нової української школи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Уточнення сутності готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі НУШ доцільно розпочати з розуміння того, що йдеться не про окрему методичну навичку, а про цілісне особистісно-професійне утворення. У сучасних підходах до фізкультурної освіти початкової школи рухлива гра розглядається як природовідповідний засіб розвитку дитини, що поєднує освітню, оздоровчу, виховну та соціалізувальну функції [3; 4; 5]. Саме тому готовність майбутнього вчителя фізичної культури слід тлумачити як здатність свідомо, методично грамотно й педагогічно доцільно добирати, адаптувати та проводити рухливі ігри і забави відповідно до цілей НУШ, вікових особливостей молодших школярів та конкретного формату

навчання. Така готовність виявляється не лише в обізнаності щодо класифікації ігор чи правил їх проведення, а й у здатності бачити в ігровій діяльності інструмент формування ключових компетентностей, підтримання інтересу до рухової активності, розвитку саморегуляції, взаємодії та позитивного ставлення до уроків фізичної культури [3; 5; 10].

Особливості використання рухливих ігор і забав в умовах дистанційного та змішаного навчання зумовлені передусім зміною простору педагогічної взаємодії. Якщо в очному форматі вчитель безпосередньо демонструє рухи, керує динамікою гри, регулює навантаження і контролює безпеку, то в дистанційному чи змішаному навчанні частина цих функцій набуває опосередкованого характеру. Чинні зміни до положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, а також нормативні акти, прийняті в умовах воєнного стану, фактично закріпили необхідність гнучкого поєднання різних форматів організації навчання [7; 8; 9]. За таких обставин рухливі ігри не втрачають значення, але потребують спеціальної методичної адаптації: добору завдань, які можна виконати в обмеженому просторі; використання простого або побутового інвентарю; чітких інструкцій; відеодемонстрації; передбачення варіантів спрощення та ускладнення; посиленої уваги до безпеки та емоційної підтримки дитини. Саме в початковій школі ця проблема набуває особливої ваги, оскільки молодші школярі потребують високого рівня мотивації, емоційного включення та зрозумілої структури діяльності, а зменшення рухової активності негативно позначається на їхньому фізичному й психоемоційному стані [6].

Відповідно, структура готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у зазначених умовах охоплює кілька взаємопов'язаних компонентів. Мотиваційно-ціннісний компонент виявляється в усвідомленні значущості рухливої гри для розвитку молодшого школяра та в позитивному ставленні майбутнього педагога до інноваційних форм роботи. Когнітивний компонент передбачає знання про особливості фізичного розвитку дітей, методику організації ігор, вимоги НУШ, принципи дистанційного та змішаного навчання, а також розуміння ролі цифрових інструментів у фізичному вихованні [3; 4; 9; 10]. Діяльнісно-методичний компонент полягає у здатності проєктувати ігрову діяльність, добирати відповідні ігри, адаптувати правила до онлайн- чи змішаного формату, забезпечувати досягнення навчальної мети і підтримувати активність дітей. Цифровий компонент охоплює вміння використовувати платформи, відеоматеріали, інтерактивні завдання та інші електронні ресурси без формального перенесення уроку в мережу. Рефлексивний компонент пов'язаний зі здатністю аналізувати ефективність власних педагогічних рішень, виявляти труднощі й коригувати методику відповідно до потреб учнів. Така структура узгоджується з сучасними дослідженнями, які підкреслюють, що цифрові технології у фізичному вихованні є ефективними лише тоді, коли інтегровані в чітко продуману дидактичну модель, а не виступають самоціллю [13; 15].

Обґрунтовуючи ефективні форми, методи й засоби підготовки здобувачів вищої освіти до організації рухливих ігор і забав у цифровому освітньому середовищі, слід наголосити на необхідності практико-орієнтованого характеру такої підготовки. Її ефективність суттєво зростає тоді, коли майбутній учитель не лише вивчає теоретичні положення, а й моделює фрагменти уроків, аналізує педагогічні ситуації, створює цифрові сценарії ігор, записує короткі відео-інструкції, проходить мікровикладання, здійснює взаємооцінювання та рефлексію власних дій [1; 2; 3; 4]. Доцільним є використання кейс-методу, проблемно-ситуативних завдань, проєктування серій рухливих ігор для домашнього середовища, добору ігрових завдань для синхронної й асинхронної роботи, а також формування вмінь організовувати зворотний зв'язок із дитиною й батьками. Міжнародні дослідження підтверджують, що game-centered approaches, гейміфікація та blended learning у фізичному вихованні позитивно впливають на мотивацію, залученість і результати навчання [11; 12; 14]. Проте ці підходи стають справді результативними лише за умови належної методичної підготовки педагога, який здатний поєднати педагогічну мету, зміст гри, особливості дитячого віку та можливості цифрового середовища.

Перспективні напрями вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури відповідно до вимог Нової української школи вбачаємо в кількох взаємопов'язаних площинах. По-перше, потребує оновлення зміст фахових освітніх компонентів, у яких мають бути чітко представлені питання організації рухливих ігор і забав у дистанційному та змішаному форматах. По-друге, необхідно посилити цифрово-методичну складову підготовки, щоб майбутні педагоги вчилися не просто користуватися платформами, а педагогічно грамотно інтегрувати їх у структуру уроку. По-третє, важливо розробляти банк адаптованих рухливих ігор для різних умов: домашнього простору, обмеженого інвентарю, коротких синхронних включень, змішаних моделей навчання. По-четверте, доцільним є посилення міждисциплінарних зв'язків між методикою фізичного виховання, педагогікою, психологією дитинства та цифровою дидактикою. Отже, виконання поставлених у статті завдань дає підстави стверджувати, що формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі НУШ в умовах дистанційного та змішаного навчання має здійснюватися системно, з опорою на сучасні методичні напрацювання, нормативні вимоги та результати новітніх досліджень у сфері цифровізації фізичного виховання [1-15].

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі Нової української школи в умовах дистанційного та змішаного навчання є актуальним і педагогічно значущим напрямом удосконалення професійної підготовки. Необхідність такого підходу зумовлена змінами в організації освітнього процесу, упровадженням цифрових технологій,

зростанням ролі гнучких форм навчання та потребою забезпечення належного рівня рухової активності молодших школярів у різних освітніх умовах.

Уточнено, що готовність майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав доцільно розглядати як цілісне особистісно-професійне утворення, яке виявляється у здатності педагогічно доцільно добирати, адаптувати й реалізовувати ігрову діяльність відповідно до вікових особливостей дітей, завдань НУШ та специфіки дистанційного і змішаного навчання. Доведено, що така готовність не зводиться лише до володіння окремими методичними прийомами, а передбачає сформованість мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісно-методичного, цифрового та рефлексивного компоненті.

З'ясовано, що використання рухливих ігор і забав у дистанційному та змішаному форматах має низку специфічних особливостей, пов'язаних з обмеженням простору, необхідністю спрощення або модифікації правил, посиленням вимог до безпеки, потребою в чітких інструкціях, візуалізації рухових дій та підтриманні емоційної залученості учнів. Установлено, що ефективність такої діяльності значною мірою залежить від здатності вчителя поєднувати традиційні методичні підходи з цифровими інструментами, забезпечуючи при цьому доступність, варіативність і педагогічну доцільність ігрових завдань.

Обґрунтовано, що результативність професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури зростає за умови впровадження практико-орієнтованих форм і методів навчання, зокрема моделювання фрагментів уроків, аналізу педагогічних ситуацій, мікровикладання, створення цифрових сценаріїв рухливих ігор, розроблення відеоінструкцій та виконання рефлексивно-аналітичних завдань. Саме така організація підготовки сприяє переходу від формального засвоєння методики до її гнучкого застосування в реальних умовах сучасного освітнього середовища.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаються у розробленні та експериментальній перевірці моделі формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації рухливих ігор і забав у початковій школі НУШ в умовах дистанційного та змішаного навчання; визначенні критеріїв, показників і рівнів сформованості такої готовності; створенні навчально-методичного забезпечення для підготовки здобувачів вищої освіти до використання ігрових технологій у цифровому освітньому середовищі; а також у розробленні банку адаптованих рухливих ігор для різних форматів навчання.

Література

1. Аксьонова О. П., Деменчук Ю. І., Донченко І. С., Мельниченко О. О., Павлов В. В. Сучасні підходи до уроку фізичної культури. *Інноваційна педагогіка*. 2025. Вип. 84. Т. 1. DOI: 10.32782/2663-6085/2025/84.1.6.

2. Аксьонова О. П., Богодист О. Г. Моделі нового уроку фізичної культури в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 75. DOI: 10.32782/2663-6085/2024/75.4.

3. Боляк А. А., Коломоєць Г. А., Ребрина А. А., Боляк Н. Л. *Нова українська школа: методика навчання фізичної культури у 1–4 класах закладів загальної середньої освіти : навчально-методичний посібник*. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 160 с.

4. Качан О. А., Кудрявець Д. С., Вольвак М. О. *Методичний путівник Нової української школи: фізична культура : збірник методичних матеріалів*. Краматорськ : Відділ інформаційно-видавничої діяльності, 2021. 62 с.

5. Ковач Е. І. Реалізація компетентнісного підходу на уроках фізкультури в закладах загальної середньої освіти. *Актуальні питання фізичної терапії, ерготерапії, фізичного виховання, спеціальної освіти : матеріали наукової конференції студентів факультету здоров'я та фізичного виховання Ужгородського національного університету (28 квітня 2021 року)*. Ужгород, 2021. С. 73–75.

6. Полька Н. С., Гозак С. В., Єлізарова О. Т., Станкевич Т. В., Калиниченко І. О., Парац А. М. *Рекомендації щодо оздоровчої рухової активності дітей шкільного віку*. Київ, 2023.14с.

7. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 07 серпня 2024 року № 1112 та внесення змін до розділу ІІ Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти : наказ МОН України від 18.07.2025 № 1020.

8. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо забезпечення здобуття загальної середньої освіти в умовах воєнного стану : наказ МОН України від 17.06.2025 № 865.

9. Про затвердження Змін до Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти : наказ МОН України від 24.02.2023 № 201.

10. Хома Т. В., Сивохоп Е. Е. Сучасний урок фізичної культури в умовах Концепції Нової української школи. *Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи*. 2024. № 5. С. 67–71.

11. Arufe-Giráldez V., Sanmiguel-Rodríguez A., Ramos-Álvarez O., Navarro-Patón R. Gamification in Physical Education: A Systematic Review. *Education Sciences*. 2022. Vol. 12, no. 8. Article 540.

12. Dewanti G., Nopembri S., Widiyanto, Hartanto A. Development of blended learning based learning module: Benefits to physical education learning outcomes. *Fizjoterapia Polska*. 2024. Vol. 24, no. 1. P. 12–17. DOI: 10.56984/8ZG2EF83C3.

13. Jastrow F., Greve S., Thumel M. et al. Digital technology in physical education: a systematic review of research from 2009 to 2020. *German Journal of Exercise and Sport Research*. 2022. Vol. 52. P. 504–528.

14. Silva R., Farias C., Ramos A., Mesquita I. Implementation of game-centered approaches in physical education: a systematic review. *Journal of Physical Education and Sport*. 2021. Vol. 21, no. 6. P. 3246–3259.

15. Yefremenko A., Shutieiev I., Poltoratska H., Melnyk A., Dolhopolova N. Research Landscape of E-Learning in Physical Education: 2020–2025. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2025. Vol. 12, no. 3. P. 83–100. DOI: 10.15330/jpnu.12.3.83-100.

References

1. Aksonova, O.P., Demenchuk, Yu.I., Donchenko, I.S., Melnychenko, O.O., & Pavlov, V.V. (2025). Suchasni pidkhody do uroku fizychnoi kultury [Modern approaches to the physical education lesson]. Innovatsiina pedahohika - Innovative Pedagogy, 84(1), 32-40. https://doi.org/ 10.32782/ 2663-6085/2025/84.1.6 [in Ukrainian].

2. Aksonova, O.P., & Bohodyst, O.H. (2024). Modeli novoho uroku fizychnoi kultury v umovakh viiny [Models of the new physical education lesson under wartime conditions]. Innovatsiina pedahohika - Innovative Pedagogy, 75(1), 30-36. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/75.4.

3. Boliak, A.A., Kolomoiets, H.A., Rebryna, A.A., & Boliak, N.L. (2021). Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia fizychnoi kultury u 1-4 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity [New Ukrainian School: methodology of teaching physical education in grades 1-4 of general secondary education institutions]. Kyiv: Vydavnychyi dim "Osvita" [in Ukrainian].

4. Kachan, O.A., Kudriavets, D.S., & Volvak, M.O. (2021). Metodychnyi putivnyk Novoi ukrainskoi shkoly: fizychna kultura [Methodological guide of the New Ukrainian School: Physical education]. Kramatorsk: Viddil informatsiino-vydavnychoi diialnosti [in Ukrainian].

5. Kovach, E.I. (2021). Realizatsiia kompetentnisnoho pidkhodu na urokakh fizkultury v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Implementation of the competence-based approach in physical education lessons in general secondary education institutions]. In Aktualni pytannia fizychnoi terapii, erhoterapii, fizychnoho vykhovannia, spetsialnoi osvity: materialy naukovoi konferentsii studentiv fakultetu zdorovia ta fizychnoho vykhovannia Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu (28 kvitnia 2021 roku) urrent issues of physical therapy, occupational therapy, physical education, and special education: Proceedings of the scientific conference of students of the Faculty of Health and Physical Education of Uzhhorod National University (April 28, 2021)] (pp. 73-75). Uzhhorod [in Ukrainian].

6. Polka, N.S., Hozak, S.V., Yelizarova, O.T., Stankevych, T.V., Kalynychenko, I.O., & Parats, A.M. (2023). Rekomendatsii shchodo ozdorovchoi rukhovoi aktyvnosti ditei shkilnoho viku [Recommendations on health-enhancing physical activity of school-age children]. Kyiv [in Ukrainian].

7. Pro vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist, nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 07 serpnia 2024 roku No 1112 ta vnesennia zmin do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 08 veresnia 2020 roku No 1115 [On declaring invalid the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated August 7, 2024 No. 1112 and amending the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated September 8, 2020 No. 1115]. (2025, July 18). Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" - Database "Legislation of Ukraine". Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/z1090-25[in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv Ministerstva osvity i nauky Ukrainy shchodo zabezpechennia zdobuttia zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu [On approval of amendments to certain regulatory legal acts of the Ministry of Education and Science of Ukraine on ensuring general secondary education under martial law]. (2025, June 17). Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" - Database "Legislation of Ukraine". Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/z0968-25[in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Zmin do Polozhennia pro dystantsiinu formu zdobuttia povnoi zahalnoi serednoi osvity [On approval of amendments to the Regulation on the distance form of obtaining complete general secondary education]. (2023, February 24). Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" - Database "Legislation of Ukraine". Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/z0455-23[in Ukrainian].

10. Khoma, T.V., & Syvokhop, E.E. (2024). Suchasnyi urok fizychnoi kultury v umovakh Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly [Modern physical education lesson in the context of the New Ukrainian School Concept]. Pedahohichna innovatyka: suchasnist ta perspektyvy - Pedagogical Innovation: Modernity and Prospects, 5, 67-71. https://doi.org/10.32782/ped-uzhnu/2024-5-12[in Ukrainian].

11. Arufe-Giráldez, V., Sanmiguel-Rodríguez, A., Ramos-Álvarez, O., & Navarro-Patón, R. (2022). Gamification in Physical Education: A Systematic Review. Education Sciences, 12(8), 540. https://doi.org/10.3390/educsci12080540

12. Dewanti, G., Nopembri, S., Widiyanto, & Hartanto, A. (2024). Development of blended learning based learning module: Benefits to physical education learning outcomes. Fizjoterapia Polska, 24(1), 12-17. https://doi.org/10.56984/8ZG2EF83C3

13. Jastrow, F., Greve, S., Thumel, M., et al. (2022). Digital technology in physical education: A systematic review of research from 2009 to 2020. German Journal of Exercise and Sport Research, 52(4), 504-528. https://doi.org/10.1007/s12662-022-00848-5

14. Silva, R., Farias, C., Ramos, A., & Mesquita, I. (2021). Implementation of game-centered approaches in physical education: A systematic review. Journal of Physical Education and Sport, 21, 3246-3259. https://doi.org/10.7752/jpes.2021.s6443

15. Yefremenko, A., Shutieiev, I., Poltoratska, H., Melnyk, A., & Dolhopolova, N. (2025). Research Landscape of E-Learning in Physical Education: 2020-2025. Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 12(3), 83-100. https://doi.org/10.15330/jpnu.12.3.83-100

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 37.018(73)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1699-1711

Попадич Олена Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, https//orcid.org/0000-0003-1426-4114

Розлуцька Галина Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м.Ужгород, https//orcid.org/0000-0003-0048-6293

ПЕРЕВАГИ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ГРУПИ РИЗИКУ В США

Анотація. В статті розглядаються питання використання можливостей альтернативної освіти для неповнолітніх, які відносяться до групи ризику (діти-сироти, представники етнічних меншин, мігранти, діти з неблагополучних сімей, малозабезпечених родин, діти з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, з обмеженими ментальними і фізичними можливостями, педагогічно занедбані, з емоційними і поведінковими розладами та ін.) Також багато вчених відносять до цієї категорії особливо обдарованих дітей, яким нецікаво навчатися за загальними програмами. Вони здатні засвоїти більш складний матеріал і в більшому обсязі, ніж їм пропонують. Неповнолітні групи ризику зазвичай незадовільно вчаться, конфліктують з ровесниками, вчителями, батьками, їх поведінка не відповідає загально прийнятим в суспільстві нормам і правилам. Значна частина з них кидає навчання в школі, або ж їх виключають зі школи. Існує ризик подальшої соціальної деформації особистості, поглиблення відхилень у поведінці, що становить загрозу не тільки для самих неповнолітніх, але й для суспільства.

Наголошується, що традиційна школа сьогодні не може ефективно працювати з неповнолітніми групи ризику, максимально враховувати їх індивідуальні особливості, інтереси, потреби, нахили. Більші можливості в цьому плані має альтернативна освіта, яка досить популярна в багатьох зарубіжних країнах. Особливо широко розповсюджена альтернативна освіта в США, де вона представлена у різних формах: школи без стін, відкриті школи, вуличні академії, школи сподоби (вільні школи), експериментальні або авторські школи, контрактні школи, виправні школи, полікультурні школи, домашнє навчання, дистанційне навчання, Інтернет курси, місцеві навчальні курси, поєднання школи й коледжу, факультативні школи, школи Монтессорі,

Вальдорфські школи, фундаментальні школи, школи з поглибленим вивченням предметів, школи в школі та інші.

Численні дослідження, проведені американськими вченими, підтверджують ефективність альтернативної освіти для неповнолітніх групи ризику, її переваги у порівнянні з традиційними школами. В статті охарактеризовано діяльність магнітних і чартерних шкіл, які є сьогодні найбільш популярними в США.

Ключові слова: неповнолітні групи ризику, альтернативна освіта, навчання, виховання, учні, вчителі.

Popadych Olena Oleksandrivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,Professor of the Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher Education, State Higher Educational Institution Uzhhorod National University, Uzhhorod, https//orcid.org/0000-0003-1426-4114

Rozlutska Halyna Mykolaivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher Education, State Higher Educational Institution Uzhhorod National University, Uzhhorod, https//orcid.org/0000-0003-0048-6293

ADVANTAGES OF ALTERNATIVE EDUCATION FOR At-RISK MINORS IN THE USA

Abstract. The article examines the use of alternative education opportunities for minors who belong to at-risk groups (orphans, representatives of ethnic minorities, migrants, children from dysfunctional families, low-income households, children with non-traditional sexual orientation, with limited mental and physical abilities, pedagogically neglected, with emotional and behavioral disorders, etc.). Many scholars also include in this category particularly gifted children who find general programs uninteresting. They are capable of mastering more complex material and in greater volume than what is offered to them. At-risk minors usually perform poorly in school, conflict with peers, teachers, and parents, and their behavior does not conform to socially accepted norms and rules. A significant portion of them drop out of school or are expelled. There is a risk of further social deformation of personality and deepening behavioral deviations, which poses a threat not only to the minors themselves but also to society.

It is emphasized that traditional schools today cannot effectively work with at-risk minors, nor can they fully take into account their individual characteristics, interests, needs, and inclinations. Alternative education offers greater opportunities in this regard and is quite popular in many foreign countries. Alternative education is especially widespread in the USA, where it is represented in various forms: schools without walls, open schools, street academies, free schools, experimental or authorial

schools, contract schools, correctional schools, multicultural schools, homeschooling, distance learning, online courses, local learning programs, combined school-college models, elective schools, Montessori schools, Waldorf schools, fundamental schools, schools with advanced study of subjects, schools-within-schools, and others.

Numerous studies conducted by American scholars confirm the effectiveness of alternative education for at-risk minors and highlight its advantages compared to traditional schools. The article characterizes the activities of magnet and charter schools, which are currently the most popular in the USA.

Keywords: at-risk minors, alternative education, learning, upbringing, students, teachers.

Постановка проблеми. Серед учнівської молоді існує специфічна категорія неповнолітніх, які відносяться до так званої «групи ризику». Це можуть бути діти-сироти, представники етнічних меншин, мігранти, діти з неблагополучних і малозабезпечених сімей, діти з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, з обмеженими ментальними і фізичними можливостями, педагогічно занедбані, з емоційними і поведінковими розладами та ін. Також багато вчених вважає доцільним віднести до цієї категорії і обдарованих дітей, які проявляють особливі здібності в певній галузі [1-4].

Для неповнолітніх, які відносяться до цієї категорії, існує ризик подальшої деформації їх особистості і внаслідок цього – порушення ними норм і правил поведінки, прийнятих в даному суспільстві. Вони не бажають вчитися, часто пропускають заняття в школі, не знаходять спільної мови з однокласниками, вчителями, батьками, часто кидають школу і потрапляють у вуличні групи неповнолітніх з асоціальною спрямованістю. Що стосується обдарованих дітей, то для них навчання в школі за загальними програмами стає нецікавим, оскільки вони здатні засвоїти більш складний матеріал і в більшому обсязі.

Отже, в багатьох випадках навчання дітей у традиційній школі не дає позитивних результатів. Традиційна школа не має можливість повністю враховувати індивідуально-психологічні властивості всіх учнів, їх інтереси, потреби, запити. Більші можливості в цьому плані має альтернативна освіта, яка на сьогоднішній день досить широко розповсюджена в зарубіжних країнах. Альтернативна освіта більше надає свободи учням, більше враховує їх індивідуальні особливості, інтереси, потреби, пропонує більш широкий вибір дисциплін для вивчення.

Особливо значний досвід альтернативного навчання існує в США.

Аналіз останніх досліджень і **публікацій**. Різні аспекти альтернативної освіти досліджуються багатьма американськими вченими: (P.I. Морлі (R.E.Morley), М.А. Рейвід (M.A. Raywid), С.Р. Аронсон (S.R. Aronson), Р.Е. Бучарт (R.E. Butchart,), Б. Якобс (B. Jacobs), С. Кадел (S. Kadel), С.А. Кершоу й М.А.Бланк (C.A. Kershaw & M.A. Blank), П.С. Роджерс (P.C. Rogers,), Я. Нагата (Y. Nagata), Ч. Ланж (Ch.M. Lange), К.А. Лер (C.A. Lehr), Н.С., М. Фантині

(M. Fantini), В. Сміт (V. Smith) і Д. Берк (D. Berk), Р. Фізел (R. Fizel), Д.Натан (J. Nathan), М. Рейвід (M. Raywid), Т. Янг (T. Young), Т. Грегорі (T. Gregory), Д. Келлі (D. Kelly), Д. Келмайер (D. Kelmyer), Р. Бар (R. Barr), В. Парет (W. Parrett) та ін. Вони аналізують етапи розвитку альтернативної освіти в США, розкривають її сутнісні властивості, відмінності від традиційної освіти, пропонують типологію альтернативних шкіл.

В Україні, на відміну від США, альтернативна освіта поки що не є дуже поширеною, альтернативних навчальних закладів не так багато, проте певні здобутки в дослідженні феномену альтернативної освіти є у і в окремих українських учених: Г.Баталія, М.Гузик, О.Заболотна, І.Мартинчук, О.Поліщук, О.Туз та інші. Проте питання навчання і виховання неповнолітніх групи ризику в альтернативних навчальних закладах досліджені недостатньо.

Мета статті полягає у виявленні можливостей альтернативної освіти США у навчанні і вихованні неповнолітніх групи ризику.

Виклад основного матеріалу. Альтернативна освіта в США пройшла тривалий шлях розвитку, в якому науковці визначають такі етапи:

- 1-й етап (XVI ст. - 30-і рр. XIX ст.) – фрагментарний;
- 2-й етап (30-і рр.- 90-і рр. XIX ст.) – уніфікований;
- 3-й етап (90-і рр. XIX ст. - 50-і рр. XX ст.) – прогресивістсько-експериментальний;
- 4-й етап (70-і рр XX ст.) – пошуковий;
- 5-й етап (90-і рр. XX ст.) – інноваційно-реформаторський;
- 6-й етап (кінець XX ст. - початок XXI ст.) – варіативний.

На початку XXI століття в США функціонувало понад 20 тисяч альтернативних шкіл в різних штатах. Сьогодні їх популярність продовжує зростати [5-7].

Незважаючи на це, в американській науковій літературі немає чітких визначень понять «альтернативне освіта» і «альтернативна школа». Різницю між традиційною і альтернативною освітою зазвичай вбачають в тому, що альтернативна освіта більше надає свободи учням, більше враховує їх індивідуальні особливості, інтереси, потреби, захоплення, пропонує більш широкий вибір дисциплін для вивчення, передбачає шкільне самоврядування, формування соціальної компетентності

Розвиток ідеї альтернативності в освіті був вв'язаний із вимогами сучасного життя і відображав нагальну потребу процесу реформування державної масової школи й створення нового типу – альтернативної школи, де на основі вільної діяльності учня можна було б формувати в нього цілісний і глибокий світогляд. Альтернативна школа стала місцем вільного розвитку дітей, де навчання й виховання здійснювалися в дусі солідарності й співробітництва, де максимально враховувалися індивідуальні особливості, інтереси, потреби кожного учня [8-10]. Особливо важливе значення альтернативна освіта має для неповнолітніх, які належать до категорії «група ризику». Це діти, яким з різних

суб'єктивних чи об'єктивних причин важко навчатися в традиційній школі за загальними програмами. Вони потребують індивідуального особистісно-орієнтованого підходу, особливих умов освітнього середовища. Відчуваючи постійні невдачі в навчанні, дискомфорт у відносинах з однокласниками і вчителями, вони дуже часто кидають школу, втрачають інтерес до навчання, віру у свої сили [11].

Альтернативна освіта дає їм можливість досягнути успіхів у навчанні, про що свідчать численні дослідження американських учених, які проводилися впродовж XX століття.

Як показали дослідження, чітко намітився зв'язок між впровадженням у практику альтернативних навчальних програм і попередженням зростання кількості невстигаючих учнів у школах. Багато учнів виявлялися в стінах альтернативних шкіл у зв'язку з їхнім відчуженням у традиційних загальноосвітніх навчальних закладах. Ці результати викликали значний інтерес і дали поштовх новим дослідженням. Цим питанням, зокрема, стало займатися Управління дослідженнями в галузі освіти (Office of Educational Research and Improvement [OERI]), діяльність якого була спрямована на вивчення шкільної практики й профілактичної роботи з попередження відсіву учнів зі шкіл. Як результат, діяльність центру по попередженню відсіву учнів зі шкіл (the National Dropout Prevention Center), а також дослідження американських науковців дали можливість у 2001 р. виявити тенденції й перспективи вирішення проблеми відсіву учнів у цілому по країні. Крім необхідності вдосконалення навчально-виховної роботи в традиційних загальноосвітніх школах, була визнана необхідність функціонування альтернативних шкіл.

В США альтернативна освіта представлена в дуже різноманітних формах і видах: школи без стін, відкриті школи, змішані школи, вуличні академії, школи сводоби (вільні школи), експериментальні або авторські школи, контрактні школи, виправні школи, полікультурні школи, домашнє навчання, дистанційне навчання, Інтернет курси, місцеві навчальні курси, поєднання школи й коледжу, факультативні школи, школи Монтессорі, Вальдорфські школи, фундаментальні школи, школи з поглибленим вивченням предметів, школи в школі та інші.

Серед альтернативних шкіл на сьогоднішній день залишаються найбільш популярними магнітні і чартерні школи.

Як відзначалося вище, американськими вченими було проведено багато досліджень різних аспектів альтернативної освіти, зокрема, її впливу на навчання і виховання неповнолітніх групи ризику.

Узагальнюючи дані проведених наукових досліджень стосовно магнітних шкіл [12-14], відзначимо наступне:

1. Більшість досліджень показало, що, на відміну від традиційних державних шкіл, магнітні школи відвідує більша кількість темношкірих та іспаномовних американських учнів. За даними Міністерства освіти США (2010 р.), близько 65 % магнітних шкіл по всій країні працюють з учнями, які не є

білими і походять з небагатих родин, що знижує рівень концентрації малозабезпечених дітей в інших школах.

2. Магнітні школи відвідує більше високий відсоток малозабезпечених учнів. Однак дослідники прийшли до висновку, що в магнітних школах більше різноманітний за соціальним станом склад учнів, ніж у сусідніх школах, у яких могли б навчатися діти з малозабезпечених родин. Магнітні школи створювалися в незаможних округах з метою залучення учнів з більш благополучних у матеріальному плані родин і, тим самим сприяли зниженню високої концентрації бідних учнів в цих школах

3.Деякі дослідження показали, що магнітні школи сприяють расовій інтеграції, у той час як в інших працях зроблений висновок про расову приналежність учнів магнітних шкіл, яка майже не перевищувала її у звичайних державних школах. Є висновки про те, що вплив магнітних шкіл на расову інтеграцію залежить від демографії місцевого співтовариства. Наприклад, якщо округ має високий відсоток школярів етнічних меншин, важко домогтися значної розмаїтості контингенту учнів в школах округу.

4.Було виявлено, що тип магнітної школи часто визначає рівень расової інтеграції. Дослідження показали, що початкові магнітні школи більше інтегровані в систему середньої освіти, ніж середні й старші, і що всі магнітні програми стають інтегрованими швидше, ніж програми, пропоновані лише окремим учням. Магнітні школи з конкурсними критеріями прийому (наприклад, бали по тестах, співбесіди або середній бал у класі), ймовірно, будуть менш інтегровані, ніж магнітні школи, які використовують співбесіду й есе. Магнітні школи, які практикують прийом через лотерею, проводять роботу з населенням і надають учням безплатний проїзд, асоціюються з високим рівнем расової інтеграції .

5.Випускники магнітних шкіл мають більш високі бали, ніж випускники звичайних державних шкіл. У більшості досліджень відзначені переваги в показниках у випускників магнітних шкіл.

Аналізувалися відомості за різними факторами, що стосується учнів (статі й приналежності, рідній мові, балах по предметах, пропусках занять, мотивації і т.д.) і шкіл (етнічному складу й рівню бідності). Результати показали, що учні окружних магнітних шкіл мали випускний бал вище, ніж випускники немагнітних шкіл. Дослідники припустили, що тематичний характер магнітних шкіл привів до росту інтересу й зайнятості учнів.

6.У більшості випадків учні магнітних шкіл майже завжди демонструють позитивне ставлення до навчання й хорошу поведінку, на відміну від їхніх однолітків, які навчаються у звичайних школах, а також проявляють меншу схильність до пропусків занять. Вони більше мотивовані на навчання, проявляють згуртованість і одержують підтримку в навчанні від однолітків.

7.Учні магнітних шкіл ставляться один до одного краще, ніж учні немагнітних шкіл, і серед них менше расової напруги. Учні міських магнітних

шкіл почувають себе більше захищеними й потрібними, ніж учні немагнітних шкіл, однак у немагнітних школах із передмістя цього не спостерігається. Більшість магнітних шкіл відзначається високим рівнем батьківського й суспільного впливу в порівнянні зі звичайними державними школами.

8.Магнітні програми M-DCPS доступні для учнів за наступними шести напрямками:

а) Програми Монтессорі, які засновані на положенні, що діти вчаться найкраще в середовищі, що підтримує їх фізичний, когнітивний, емоційний і соціальний розвиток. Окружні програми Монтессорі пропонують ретельно сплановані, стимулюючі середовища,які сприяють ефективному розвитку навчальних навичок, навичок прийняття рішень, розвитку самосвідомості й ідей, важливих для безперервного навчання. Магнітні програми Монтессорі доступні в чотирьох початкових школах M-DCPS.

б) Програми з образотворчого мистецтва й акторської майстерності забезпечують учням численні можливості для розвитку і прояву своїх талантів. M-DCPS пропонує 20 різних напрямків по програмах образотворчого мистецтва й акторської майстерності, у їхньому числі архітектура / дизайн інтер'єрів, теле- і радіомовлення, цифрове мистецтво, дизайн одягу, графіка, фотографія й театральна майстерність. Магнітні програми з образотворчого мистецтва і акторської майстерності діють у двох початкових школах, одному центрі ДО-8, одному центрі ДО-12, п'яти середніх школах і дев'яти старших школах. Програми гуманітарного циклу спрямовані на розвиток знань в галузі гуманітарних, природничих і соціальних наук. M-DCPS пропонує 12 гуманітарних програм, включаючи образотворче мистецтво, економіку, журналістику й наукові дослідження в музеях. Ці програми доступні в чотирьох початкових школах, одному центрі ДО-8, чотирьох середніх школах, чотирьох старших школах і в Інтернет-академії.

в) Програми з математики, точних науках і технології використовують інноваційні стратегії для залучення учнів до досліджень і відкриттів. У їхньому розпорядженні математичні, наукові й технологічні лабораторії для проведення математичного аналізу, наукових досліджень і проектування. Пропонуються 13 програм, у числі яких аерокосмічна техніка, мистецтво комп'ютерної технології, проектування, біологія, судмедекспертиза й медична біотехнологія. Програми з математики, точних наук і технології доступні в чотирьох початкових школах, двох центрах ДО-8, одному центрі ДО-12, десяти середніх й чотирьох старших школах.

г) Магнітні програми на вибір професії й кар'єри підібрані з максимальним наближенням до практики для вивчення окремих професій. Учням надається можливість побувати в реальних життєвих ситуаціях, які дозволять їм домогтися успіхів у навчанні й у сфері роботи. M-DCPS пропонує 33 програми на вибір кар'єри і професії, у тому числі служби аерокосмічних, автомобільних технологій, косметології, кримінального правосуддя, кулінарії, фінансових

послуг, юридичних досліджень, маркетингу і спортивної медицини. Дані програми доступні в 29 старших школах.

д) Програми міжнародного бакалаврату пропонують складний навчальний план, що сприяє підвищенню рівня навчальної успішності, розумінню світових культур і вивченню іноземної мови. Міжнародні програми доступні у восьми початкових школах, двох центрах ДО-8, 12 середніх школах і 10 старших школах.

е) Адміністрація школи, учителі, учні й батьки співробітничають із іноземними урядами Іспанії, Франції, Італії, Бразилії й Німеччини, щоб бути впевненими, що вимоги й стандарти цих країн представлені в навчальному плані й викладаються. Міжнародні програми бакалаврату допомагають опанувати другу мову. Курс навчання поєднує гуманітарні предмети, точні науки, математику, мови й соціальну роботу. По закінченні видається Кембриджське посвідчення про освіту підвищеного рівня.

Прискорена програма AICE заснована на іспиті A-level передбачає високий розвиток розумових здібностей, навичок усної і письмової мови, рішення завдань, а також самостійної роботи і роботи в команді, орієнтацію у міжнародному взаєморозумінні. Діє Міжнародна програма освіти, що занурює студентів у полікультурне навчання з акцентом на вивченні другої мови. Програми надаються в різних навчальних проектах і готують учнів до життя в умовах глобалізації суспільства і економіки. Вісімнадцять нових магнітних програм відкриті в M-DCPS впродовж останніх років.

Підсумовуючи результати дослідження ефективності магнітних шкіл, варто відзначити значну продуктивність їхньої роботи в системі шкільної освіти США. Різні програми сприяють розвитку здібностей, формуванню позитивних особистісних якостей як обдарованих учнів, так і педагогічно занедбаних.

Що стосується чартерних шкіл, результати наукових досліджень [15-19] засвідчили:

1. У чартерних школах більше висока академічна успішність. Національна організація захисту дітей (2013р.), аналізуючи результати досліджень, робить висновок, що чартерні школи ефективно зменшують розрив в показниках успішності «кольорових» і «білих» учнів, демонструють загалом вищу успішність і кращу поведінку учнів .

Дослідження Інституту педагогічних наук (IES) у 2010 р. довело, що учні з родини з низьким рівнем доходів і низькими навчальними досягненнями в традиційній школі в чартерних середніх школах проявляють значно кращі досягнення, зокрема, в галузі математики,

С. Міллс аналізував дані за десять років (2002 - 2012 р.), порівнюючи успішність учнів 3-х - 8-х класів чартерних і загальноосвітніх шкіл в Арканзасі. Він виявив, що на початку навчання учні не проявляють значних успіхів, але їх досягнення зростають з кожним роком навчання завдяки наполегливій роботі чартерної школи. Т. Сасс, досліджуючи чартерні школи Флориди, виявив, що

їхні учні, на відміну від звичайних загальноосвітніх шкіл, показали гірші результати, проте ці результати стали позитивними в більшості випадків до п'ятого року роботи чартерних шкіл [19].

Також результати досліджень учених свідчать, що випускники чартерних шкіл в багатьох випадках виявляються краще підготовленими, ніж випускники традиційних шкіл, або, принаймні, не гірше.

Слід відзначити, що існують труднощі у вивченні впливу чартерних шкіл на успішність учнів, які полягають в знаходженні еквівалентних груп порівняння. Оскільки чартерні школи – це школи на вибір, важко виявити еквівалентні групи порівняння в загальноосвітніх традиційних школах.

Крім того, досягнення учнів залежать також і від самої чартерної школи. Одні школи працюють краще, інші – гірше.

2.Чартерні школи збільшують конкуренцію, поліпшуючи цим якість навчання в традиційних державних школах.

Прихильники програм на вибір шкіл стверджують, що чартерні школи й інші програми на вибір, включаючи приватні й магнітні школи, можуть створити системні ефекти, нейтралізуючи примусові державні монополії на освіту й дозволяючи «клієнтам» вільно переміщатися від одного постачальника освітніх послуг до іншого.

При таких обставинах програми вибору шкіл, включаючи чартерні, можуть створити конкуренцію, що поліпшує успішність, і, таким чином, користь від змагання одержать і ті, які пішлиіз традиційної державної школи, і, завдяки конкуренції, ті, хто залишилися. У цьому випадку традиційні державні школи змушені змінювати свої програми й структури або додати нові, щоб краще задовольняти потреби учнів. У результаті успішність учнів в цих школах поліпшується.

Наприклад, учений К. Хоксбі, який проводив дослідження стосовно конкуренції чартерних і традиційних шкіл в Арізоні і Мічигані, дійшов висновку про те, що державні школи, які вступили в конкуренцію із чартерними, підвищили свою продуктивність праці й успішність учнів. Вони не тільки перевершили свої попередні показники, але й поліпшили ситуацію в порівнянні з іншими школами за умови конкуренції чартерних шкіл.

Дослідження М. Холлі та інших теж виявило, що чартерні школи сприяють конкуренції й поліпшують успішність в традиційних державних школах. Однак, на сьогоднішній день не зовсім ясно, наскільки значною є конкуренція між чартерними і традиційними школами. Існує необхідність проведення подальших досліджень.

3.Успішність учнів у чартерних школах поліпшується з часом.

Багато прихильників суспільних чартерних шкіл стверджують, що успішність учнів у цих школах істотно поліпшується рік за роком. У деяких випадках це насправді так, але емпіричні дані свідчать про те, що це не обов'язково єдина тенденція для суспільних чартерних шкіл.

Частина досліджень була орієнтована на те, як успішність учнів змінюється із часом у новій і вже діючій чартерній школах. Результати виявили такі ключові моменти. По-перше, у більшості випадків у переструктурованої «нової школи» немає проявів ефективності протягом кількох років, хоч деякі чартерні школи відрізняються хорошою успішністю учнів з першого дня зарахування. По-друге, найкращі траєкторії для підвищення успішності були виявлені в школах, де учні поступово опановували знання, переходячи із класу в клас, а не в тих, де знання давалися без належного врахування віку учнів і їх попередніх досягнень. По-третє, для дослідження результативності навчання із часом необхідно враховувати зусилля педагогічного колективу і наявний контингент учнів. В одні школи потрапляють учні з більш високим рівнем загального розвитку і бажанням вчитися, а в інші – педагогічно занедбані діти, з якими продуктивно працювати і швидко домогтися відчутних позитивних результатів досить складно.

4.Чартерні школи зараховують кращих учнів із традиційних шкіл.

Критики чартерних шкіл часто стверджують, що чартерні школи намагаються приймати кращих учнів із традиційних державних шкіл. Безперечно, всі школи зацікавлені в тому, щоб мати хороших учнів. Зокрема, вчений А. Лоупс у своєму дослідженні показав, як керівники деяких чартерних шкіл працюють з учнями, батьками, намагаючись залучити якомога більше талановитих дітей у їх школи. Проте аналіз даних інших досліджень, проведених ученими, свідчать про те, що учні, які добре зарекомендували себе в традиційній державній школі, з малою ймовірністю будуть переходити в чартерні школи [17]. Більше того, в чартерних школах зареєстровано більше латиноамериканців, афроамериканців, дітей з незаможних сімей.

Національна асоціація чартерних шкіл стверджує, що прийнято стратегічне рішення про відкриття чартерних шкіл у недостатньо розвинених районах з низькими доходами населення, де проживає велика кількість представників національних меншин, а учні в школах характеризуються низькими результатами у навчанні.

5.Чартерні школи завдають фінансової шкоди традиційним школам.

Багато критиків чартерних шкіл стверджують, що чартерні школи негативно впливають на традиційні державні школи, з яких учні переводяться в чартерні, в фінансовому плані. Наприклад, під час дослідження чартерних шкіл і традиційних державних шкіл в одному з округів у Північній Каролині було виявлено, що зарахування в традиційні державні школи скоротилося, і водночас витрати на кожного учня теж були скорочені, але не дуже відчутно і не у всіх школах. Р.Біфулко вказує цифру орієнтовно 6% [14].

Висновки. Альтернативна освіта в США є частиною освітньої системи США. Вона пройшла тривалий період розвитку і зараз представлена великою кількістю альтернативних шкіл. Специфіка альтернативних шкіл полягає в тому, що вони виникли у відповідь на актуальні запити суспільства й прагнули

забезпечити учням рівні освітні можливості поза залежністю від статі, раси й рівня їхніх знань. Опираючись на некласичний підхід до навчання, ці школи змогли внести якісно нові зміни в зміст і організацію освітнього процесу. Незважаючи на внутрішні відмінності, всі типи альтернативних шкіл усували дидактичне протиріччя, пов'язане зі співвідношенням якості засвоєння отриманих знань та інтересами самих дітей. Характерною рисою альтернативної середньої освіти стало те, що в ній сформувалося принципово нове полікон-текстне освітнє мікросередовище, де була ефективно задіяна велика кількість учасників освітнього процесу.

Було виявлено, що чартерні й магнітні школи, створюючи конкуренцію для традиційних шкіл, змушували їх вносити зміни в освітній процес, що мало позитивний вплив на функціонування всієї системи освіти. Ефективність альтер-нативних шкіл, зокрема, для дітей групи ризику, підтверджена результатами досліджень американських учених, однак їх популярність зростає не стільки через ефективність, скільки через здатність забезпечити кількість і якість можливостей для розвитку особистості кожного учня, надати йому максимум свободи, уваги і поваги. Альтернативна освіта сприяє розкриттю здібностей кожного учня, його успішній самореалізації.

Література

1. Youth at Risk: a Prevention Resource for Counselors, Teachers, and Parents / Edited by D. Capuzzi, D.R. Gross. [6th edition]. Alexandria, VA: American Counseling Association, 2014. 484 p.

2..Lane K. L. Interventions for Children with or at Risk for Emotional and Behavioral Disorders. Boston: Allyn and Bacon, 2002. 334 p.

3. Glick B. Cognitive Behavioral Interventions for At-risk Youth. Kingston, N.J.: Civic Research Institute, 2006. 416 p.

4. Helping Adolescents at Risk: Prevention of Multiple Problem Behaviors / [Biglan A., Brennan P.A., Foster Sh.L., Holder H.D.]. N.Y.: Guilford Press, 2005. 318 p.

5. Settles D. & Orwick B. Alternative Education: Past, Present and Next Steps. Kentucky: Center for School Safety, Clearinghouse, 2013. 118 p.

6. Aron, LY & Zweig, J.M. Educational Alternatives for Vulnerable Youth*:* Student Needs, Program Types, and Research Direction. Washington: D.C, 2003. 190 p.

7. Barr Parret. The effectiveness of the alternative public schools. *Viewpoints*.2007. 53(4). P.1-30.

8. Aronson S.R. Alternative learning environments (Insights on education policy, practice, and research). Texas: Southwest Educational Development Laboratory, 2001. 120 p. .

9. Raywid, M.A. Alternative Schools: The State of the Art. *Educational Leadership*. 2004. 52 (1), pp.26-31.

10. Rutherford, R., & Quinn. Special education in alternative education programs. *The Clearing House*, 2008. № 73(2). P. 79-81.

11. Guerin G., Denti L. Alternative education support for youth at-risk. *The Clearing House*. 1999. No. 73 (2). P. 76−78.

12. Ballou D., Goldring E., Liu K. Magnet schools and student achievement . National Center for the Study of Privatization in Education. N.Y.: Teachers College, Columbia University, 2006. 187 p.

13. Cobb C.D., Bifulco R., Bell C. Evaluation of Connecticut's Interdistrict Magnet Schools . University of Connecticut, 2009. 195 p

14. Bifulco R., Cobb C., Bell C. Can interdistrict choice boost student achievement? The case of Connecticut's interdistrict magnet school program. *Educational Evaluation and Policy Analysis*. 2009. No. 31(4). P. 323−345.

15. Angrist J. D., Pathak P. A., Walters C. R. Explaining charter school effectiveness.Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2011. 143 p.

16. Bifulco R., Ladd H. F. The impact of charter schools on student achievement: Evidence from North Carolina . *Journal* of *Education Finance and Policy*. 2006. No. 1(1). P. 50–62.

17. Booker K., Sass T., Gill B., Zimmer R. The effects of charter high schools on educational attainment. *Journal* of *Labor Economics* . 2011. No.29(2). P. 377–415.

18. Frankenberg E., Lee C. Charter schools and race: A lost opportunity for integrated education. *Education Policy*, *Analysis*, *Archives*. 2003. №. 32. P.111-128.

19. Sass T. R. Charter schools and student achievement in Florida. *Education Finance and Policy*. 2006. No.1(1). P. 91–122.

References

1.Youth at Risk: a Prevention Resource for Counselors, Teachers, and Parents / Edited by D. Capuzzi, D.R. Gross. (2014) [6th edition]. Alexandria, VA: American Counseling Association.

2. Lane K. L.(2002). Interventions for Children with or at Risk for Emotional and Behavioral Disorders. Boston: Allyn and Васов.

3. Glick B. (2006). Cognitive Behavioral Interventions for At-risk Youth. Kingston, N.J.: Civic Research Institute.

4. Helping Adolescents at Risk: Prevention of Multiple Problem Behaviors / [Biglan A., Brennan P.A., Foster Sh.L., Holder H.D.]. (2005). N.Y.: Guilford Press.

5. Settles D. & Orwick B.(2013). Alternative Education: Past, Present and Next Steps. Kentucky: Center for School Safety, Clearinghouse.

6. Aron, LY & Zweig, J.M.(2003). Educational Alternatives for Vulnerable Youth*:* Student Needs, Program Types, and Research Direction. Washington: D.C.

7. Barr Parret. (2005). The effectiveness of the alternative public schools. *Viewpoints*. 53(4). P.1-30.

8. Aronson S.R. (2001). Alternative learning environments (Insights on education policy, practice, and research). Texas: Southwest Educational Development Laboratory .

9. Raywid, M.A. (2004). Alternative Schools: The State of the Art. *Educational Leadership*. 52(1). P. 26-31.

10. Rutherford, R., & Quinn. (2008). Special education in alternative education programs. *The Clearing House*, № 73(2). P. 79-81.

11. Guerin G., Denti L. (1999). Alternative education support for youth at-risk. *The Clearing House*. No. 73 (2). P. 76−78.

12. Ballou D., Goldring E., Liu K. (2006). Magnet schools and student achievement . National Center for the Study of Privatization in Education. N.Y.: Teachers College, Columbia University.

13. Cobb C.D., Bifulco R., Bell C. (2009). Evaluation of Connecticut's Interdistrict Magnet Schools . University of Connecticut.

14. Bifulco R., Cobb C., Bell C. (2009). Can interdistrict choice boost student achievement? The case of Connecticut's interdistrict magnet school program. *Educational Evaluation and Policy Analysis*. No. 31(4). P. 323−345.

15. Angrist J. D., Pathak P. A., Walters C. R. (2011). Explaining charter school effectiveness.Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.

16. Bifulco R., Ladd H. F. (2006). The impact of charter schools on student achievement: Evidence from North Carolina . *Journal* of *Education Finance and Policy*. No. 1(1). P. 50–62.

17. Booker K., Sass T., Gill B., Zimmer R. (2011). The effects of charter high schools on educational attainment. *Journal* of *Labor Economics* . No.29(2). P. 377–415.

18. Frankenberg E., Lee C. (2003) Charter schools and race: A lost opportunity for integrated education. *Education Policy, Analysis, Archives*. №. 32. P.111-128.

19. Sass T. R. (2006) Charter schools and student achievement in Florida. *Education Finance and Policy*. No.1(1). P. 91–122.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 378:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1712-1724

Постова Світлана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0002-0864-6290

Мисюк Олександра Юріївна асистент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0009-0009-1632-8485

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ (AI) ДЛЯ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ КОНТЕНТУ В STEAM НАВЧАННІ

Анотація. Освітня парадигма STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics) є дієвим підходом опанування навичок XXI ст., серед яких ключове значення мають креативність, критичне мислення, здатність до розв'язання складних завдань, етична поведінка й естетичне сприйняття. Окрім цього, даний підхід сприяє розвитку ініціативності, комунікативної компетентності, цифрової грамотності, допитливості та навичок самоменеджменту. У ході дослідження було з'ясовано, що трансформація концепції STEM у STEAM засвідчила зростаюче усвідомлення ролі мистецтва як рушійної сили інноваційного розвитку. Попри поширене уявлення про протиставлення мистецтва точним наукам через його орієнтацію на креативність і свободу самовираження, в сучасному освітньому дискурсі вони розглядаються як взаємопов'язані складники цілісного творчого та пізнавального процесу. Було окреслено основні принципи STEAM-освіти, серед яких орієнтація на практичний результат, організація навчання через роботу в командах для колективного пошуку розв'язання поставлених проблем, розробка завдань, що потребують комплексного застосування знань із різних наукових галузей одночасно, а також обов'язкове охоплення базисних дисциплін для інженерії і прикладних наук. Ключовим вектором трансформації освіти стає цифровізація, де провідну роль відіграють системи штучного інтелекту, здатні адаптувати навчальний процес до індивідуальних потреб здобувачів освіти. Інструменти штучного інтелекту дедалі активніше інтегруються в STEAM-освіту, що трансформує традиційні освітні практики, забезпечуючи глибше опрацювання складних концептів, побудову індивідуалізованих освітніх траєкторій і впровадження формувального оцінювання на основі аналізу даних. Окрема увага в дослідженні була зосереджена на генеративному штучному інтелекті, який розширює можливості реалізації STEAM-проєктів, підтримуючи створення цифрового мистецтва,

музичних композицій, віртуальних моделей і симуляцій. Зроблено висновок, що в межах міждисциплінарного підходу застосування семантичного аналізу й адаптивних алгоритмів штучного інтелекту допомагає перейти до студенто-центрованої моделі навчання. Це дає змогу викладачам гнучко змінювати навчальний матеріал, підлаштовуючи складність науково-технічних завдань відповідно до рівня знань та особливостей сприйняття кожного здобувача освіти.

Ключові слова: міждисциплінарний підхід, індивідуальні освітні траєкторії, ефективність навчання, цифрова трансформація, генеративний штучний інтелект.

Postova Svitlana Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Computer Science and Information Technology, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0002-0864-6290

Mysiuk Oleksandra Assistant of the Department of Computer Science and Information Technology, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0009-0009-1632-8485

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) TO PERSONALIZE CONTENT IN STEAM LEARNING

Abstract. The STEAM educational paradigm is an effective approach to developing 21st-century skills, among which creativity, critical thinking, the ability to solve complex problems, ethical behavior, and aesthetic awareness are of primary importance. In addition, this approach fosters initiative, communication competence, digital literacy, curiosity, and self-management skills. The study found that the transformation of the STEM concept into STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts and Mathematics) reflects a growing recognition of the role of the arts as a driving force of innovation. Despite the widespread perception that art is opposed to the exact sciences due to its focus on creativity and freedom of expression, contemporary educational discourse considers them as interconnected components of a holistic creative and cognitive process. The main principles of STEAM education were outlined, including a focus on practical outcomes; the organization of learning through teamwork aimed at collaboratively solving problems; the design of tasks that require the integrated application of knowledge from multiple scientific disciplines simultaneously; and the mandatory inclusion of foundational subjects essential for engineering and applied sciences. A key vector in the transformation of education is digitalization, in which artificial intelligence systems play a leading role by adapting the learning process to the individual needs of learners. AI tools are increasingly being integrated into STEAM education, transforming traditional educational practices by enabling deeper exploration of complex concepts, the development of individualized

learning trajectories, and the implementation of formative assessment based on data analysis. Particular attention in the article was given to generative artificial intelligence, which expands the possibilities for implementing STEAM projects by supporting the creation of digital art, musical compositions, virtual models, and simulations. It was concluded that within an interdisciplinary approach, the use of semantic analysis and adaptive AI algorithms facilitates the transition to a student-centered learning model. This allows educators to flexibly modify learning materials, adjusting the complexity of scientific and technical tasks according to the level of knowledge and cognitive characteristics of each learner.

Keywords: interdisciplinary approach, individual educational trajectories, learning effectiveness, digital transformation, generative artificial intelligence.

Постановка проблеми. Шлях України до сталого розвитку в умовах глобалізації пролягає через амбітне прагнення інтегруватися в європейський простір та утвердити свій міжнародний статус. У сучасних реаліях успіх цієї трансформації залежить від злагодженої роботи економічного, наукового та освітнього секторів. Ключовим чинником стає активне впровадження інновацій в усі суспільні процеси та розбудова прогресивної системи державного управління, що дозволить забезпечити високий рівень добробуту громадян. Сучасні реалії обумовлюють необхідність докорінної модернізації освіти на основі новітніх технологій. Пріоритетом стає впровадження інноваційних педагогічних методів, які стимулюють активний розвиток і постійне самовдосконалення кожної особистості. Саме тому особлива увага звертається на розвиток STEAM-освіти як фундаменту для підготовки фахівців нового покоління.

Важливим кроком до модернізації української системи освіти та підготовки нового покоління фахівців є інтеграція штучного інтелекту (далі – ШІ) в STEAM-освіту. На сьогоднішній день це не просто тренд, а життєва необхідність, яка допоможе зберегти рівень якості освітнього процесу на належному рівні та створити нові можливості для майбутніх фахівців. Нормативно-правове поле України, зокрема концепція компетентнісного підходу, закладена в Законі «Про освіту» [1], створює сприятливі умови для такої цифровізації, де опанування ШІ розглядається як одна з ключових кваліфікацій сучасного фахівця. Проте методологічні аспекти інтеграції інструментів на основі ШІ в STEAM-середовище залишаються недостатньо дослідженими, що потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. STEAM-підхід в освітньому процесі досліджували у своїй працях В. Сліденко, В. Поліщук, О. Замараєва [2], Л. Сліпчишин, О. Стечкевич [3]. Натомість, О. Лучанінова розкрила теоретико-методичні аспекти STEAM-освіти та їх роль у формуванні soft skills у майбутніх фахівців [4]. Варто відзначити також досліження А. Бровченко, який наголосив на обмеженості практичного досвіду впровадження STEAM-підходу в реальний

освітній процес. Серед основних перешкод для його реалізації у вищій школі автор відзначив дефіцит матеріально-технічних ресурсів, необхідність докорінної перебудови організаційних та адміністративних структур, а також гостру потребу в апробованих навчальних програмах, адаптованих до вимог STEAM-освіти [5].

У свою чергу, В. Титаренко та Н. Нагорна акцентували увагу на тому, що ключового значення в сучасній освіті набуває застосування адаптивних інтелектуальних платформ, що використовують алгоритми ШІ для миттєвого фідбеку та динамічного коригування навчального маршруту здобувача безпосередньо в процесі навчання [6]. На думку М. Бебех використання систем ШІ може надати можливості для урізноманітнення освітньої взаємодії, створення адаптивних навчальних матеріалів, використання метакогнітивних підказок і забезпечити збагачене цифрове освітнє середовище [7]. У статті О. Мисюк, С. Постової та Ю. Черняк наголошено на тому, що для викладацького складу ШІ виступає інструментом оптимізації освітнього процесу, надаючи рекомендації щодо найбільш ефективних методик викладання для досягнення максимальних навчальних показників [8].

Численні дослідження підтверджують, що персоналізація навчального контенту за допомогою ШІ є одним із найбільш інноваційних способів модернізації освіти. Завдяки алгоритмам машинного навчання, як зауважили Х. Абухасна, Ф. Авае та М. Аднан [9], освітні системи здатні аналізувати особливості навчання кожного студента та пропонувати індивідуальні рекомендації. Аналогічних висновків також дійшли А. Мустафа, М. Закарія, Н. Яхая, зауваживши, що такий підхід не тільки підвищує академічну успішність, але і сприяє активнішій взаємодії із матеріалом, роблячи процес навчання більш захопливим та мотивуючим [10].

Інтеграція ШІ в STEAM-освіту відкриває унікальні перспективи для докорінного перегляду традиційних методик навчання. На ефективності впровадження ШІ в процес створення індивідуальних навчальних систем, що покращують освіту в галузі науки, технологій, інженерії і математики (STEM) для здобувачів із різними можливостями акцентували увагу китайські науковці Дж. Хуан, Ю. Чжун і С. Чен [11].

Проте у вітчизняному науковому просторі це питання не було детально досліджене, що зумовлює потребу у подальших дослідженнях.

Відповідно, ***метою*** статті є аналіз особливостей використання ШІ для забезпечення персоналізації контенту в STEAM навчанні.

Виклад основного матеріалу. Сучасне глобальне суспільство перебуває на етапі активного розвитку Четвертої промислової революції. Конвергенція таких технологій, як ШІ, аналітика великих даних (Big Data), робототехніка та Інтернет речей (IoT), зумовлює фундаментальну трансформацію соціальних і виробничих процесів. Попри значний інноваційний потенціал, поточний стан технологічного прогресу формує критичні виклики для суб’єктів освітньої галузі

та державних інституцій. Головною проблемою постає дефіцит кваліфікованих кадрів, здатних ефективно функціонувати в умовах цифрової економіки.

Пріоритетним завданням сучасної системи освіти стає формування у молоді цілісного комплексу профільних компетенцій та адаптивних навичок, що відповідають динамічним запитам глобалізованого суспільства. Лише такий підхід забезпечить підготовку конкурентоспроможних фахівців, здатних до стратегічного лідерства, високої продуктивності праці й усвідомленої реалізації громадянської відповідальності.

Поставлене перед суспільством завдання призвело до переходу від традиційних освітніх моделей до інноваційних підходів розвитку людських ресурсів, оснащених критичним мисленням, навичками вирішення проблем та інновацій. Ця тенденція сприяла поширенню освітньої моделі STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) та, останнім часом, моделі STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics). Концепція STEM, офіційно представлена Національним науковим фондом США понад два десятиліття тому, перетворилася на глобальний освітній тренд. Ця ініціатива стимулювала масштабний рух за інтеграцію міждисциплінарних підходів у навчальні плани середньої та вищої школи, маючи на меті формування професійного кадрового резерву, орієнтованого на високотехнологічні сектори економіки [12, с. 1065].

Перехід від STEM до STEAM підкреслив визнання мистецтва як каталізатора інновацій. Хоча традиційно мистецтво протиставляють точним наукам через його орієнтацію на уяву та вільне мислення, насправді вони є взаємодоповнювальними елементами єдиного творчого процесу. Включення гуманітарно-естетичного аспекту дозволяє вийти за межі шаблонних рішень, пропонуючи суспільству та науковій спільноті нестандартні підходи до розв’язання глобальних проблем. STEAM є широкомасштабним інтегрованим освітнім підходом, який може здійснюватися на всіх рівнях освіти від дошкільної до післядипломної.

У науковому просторі STEAM характеризують як міждисциплінарне вивчення природничих наук і технологій через інженерію (технічну творчість) і ліберальні мистецтва, на основах математики [13, с. 389].

Дедалі більшої актуальності останнім часом набуває впровадження концепції STEAM у фахову передвищу освіту. У цьому контексті STEAM підхід виступає як дієвий механізм формування міждисциплінарних і трансдисциплінарних компетенцій, затребуваних на сучасному ринку праці. Окрім професійної підготовки, він стимулює пізнавальний інтерес здобувачів освіти та, в результаті використання колаборативних методів, готує їх до розробки комплексних рішень для подолання глобальних викликів сучасності [5, с. 103].

Розглядаючи особливості STEAM-освіти слід зауважити, що її фундамент базується на чотирьох засадничих принципах (рис. 1):

Рис. 1. Основні принципи STEAM-освіти

Джерело: узагальнено авторами за [4].

Реалізація STEAM-підходу в закладах фахової передвищої освіти (далі – ЗФПО) може відбуватися різними шляхами, а саме від синхронізації декількох предметів навколо одного проєкту (диплому чи курсової) до реалізації фахових кейсів у позааудиторний час, що базуються на інтересах здобувачів освіти. Також викладач може точково використовувати елементи STEAM залежно від конкретної навчальної мети. Для вибору оптимального шляху варто дотримуватися певного алгоритму:

1) чітке формулювання цілей,

2) оцінка потенціалу предмета та вибір моделі взаємодії (що буде базою, а що – допоміжним ресурсом),

3) підбір відповідного змісту та встановлення глибини зв'язків між дисциплінами,

4) створення конкретних завдань із забезпеченням прозорої системи оцінювання [3, с. 21].

Широкі можливості для реалізації концепцій STEAM-освіти відкриває ШІ, який може бути використаний у широкому спектрі від міждисциплінарних досліджень і навчання через досвід до розробки креативних проєктів. Ця технологія є сукупністю комп'ютерних систем, розроблених для реплікації когнітивних функцій людини, зокрема навчання, розв'язання складних завдань і прийняття рішень [14, с. 272]. Завдяки технологіям обробки природної мови здобувачі освіти можуть брати участь у різноманітних дискусіях і дебатах. ШІ також може бути персоналізованим помічником, який надає адаптивні підказки

для розвитку навичок, враховуючи індивідуальний темп і потреби кожного здобувача освіти.

Сучасні STEAM-курси дедалі частіше вимагають від педагогів використання різноманітних інструментів ШІ, підібраних відповідно до конкретних навчальних цілей. Систематична класифікація таких інструментів за їхніми унікальними функціональними можливостями дозволяє викладачам ефективніше визначати ресурси, які найкраще відповідають поставленим освітнім завданням. Кожна категорія від адаптивних систем навчання до креативних генеративних платформ ШІ відіграє важливу роль у підвищенні залученості здобувачів освіти та глибшому засвоєнні матеріалу. Так, наприклад, реалізація групових проєктів і командна взаємодія здобувачів освіти потребують упровадження спеціалізованих інструментів цифрової колаборації. Ефективним рішенням для таких завдань є використання інтерактивного середовища FigJam, яке забезпечує функціонування віртуальних робочих просторів для спільного генерування ідей, обговорення концепцій та оперативного виконання навчальних завдань. Важливою перевагою FigJam є інтеграція інструментів ШІ, що дозволяють автоматизувати створення структурних компонентів діяльності: шаблонів для брейнстормінгу, аналітичних діаграм і фреймворків для комплексного аналізу даних за заданими параметрами [15, с. 317].

Для адаптації та структурування дидактичних матеріалів відповідно до індивідуальних когнітивних потреб здобувачі освіти можуть використовувати інструменти генеративного ШІ, зокрема Microsoft Copilot, ChatGPT, DALL-E, AlphaCode тощо. Генеративний ШІ є специфічним субнапрямом, орієнтованим на продукування нового контенту (тексту, візуальних образів, музичних творів) на основі існуючих наборів даних [16]. Здатність до генерації новаторських ідей зумовлює його високу цінність у креативних індустріях, зокрема в мистецтві, дизайні та сучасній освіті, де пріоритетним є створення унікальних інтелектуальних продуктів. Використання зазначених технологій дозволяє автоматизувати процеси конспектування та реферування лекційного контенту, що забезпечує оперативну обробку значних масивів неструктурованої інформації.

Реалізація концепції занурювального навчання в закладах фахової передвищої освіти забезпечується впровадженням високотехнологічних інструментів, таких як Google Expeditions, Code.org та Khan Academy. Дані платформи пропонують дидактичні модулі на основі віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності, спеціалізовані середовища для опанування алгоритмізації, а також персоналізовані адаптивні траєкторії із можливістю індивідуального темпу засвоєння матеріалу.

Інструменти для дизайну (наприклад, Quick Draw, AutoDraw, Canva) підкреслюють важливість естетичної презентації і чіткої комунікації у STEAM. Незалежно від того, чи демонструють здобувачі дані експериментів чи створюють інженерні прототипи, ці інструменти дають змогу ефективно та переконливо представляти свої результати. Оскільки сучасні робочі середовища

цінують як технічні компетенції, так і навички ефективного розповідання, освоєння візуальної комунікації гарантує, що ідеї здобувачів освіти будуть зрозумілі та сприйняті широкою аудиторією, будь то професійні конференції чи виставки закладу освіти.

Приклади інших інструментів ШІ, які можуть бути впроваджені у STEAM-освіту наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Інструменти ШІ для STEAM-освіти

Назва інструменту	**Функціональне призначення**	**Особливості впровадження в STEAM-освіту**
Khan Academy	Платформа, яка пропонує різноманітні навчальні матеріали з математики	Наприклад, викладач математики використовує ШІ-помічника для надання персоналізованих підказок здобувачам освіти під час розв'язання складних рівнянь, не даючи готової відповіді
Labster	Віртуальні симуляції із ШІ-супроводом	У межах вивчення біології здобувачі освіти можуть проводити генетичні експерименти у віртуальній лабораторії, де ШІ адаптує складність завдань відповідно до рівня підготовки
Python & TensorFlow	Платформа для створення різноманітних моделей	Наприклад, здобувачі освіти можуть за допомогою цього інструменту розробити нейронну мережу для класифікації видів рослин за фотографіями, інтегруючи знання з ботаніки та кодування.
Jupyter Notebook	Інструмент для інтерактивної обробки та візуалізації даних	Здобувачі освіти екологічного напрямку можуть використовувати середовище для аналізу масивів даних про рівень забруднення повітря, створюючи динамічні графіки та звіти
Python	Програмування ШІ та машинного навчання	Завдяки численним бібліотекам Python застосовується для створення моделей ШІ, нейронних мереж та інтелектуальних систем. Здобувачі освіти можуть працювати з відкритими наборами даних, виконувати експерименти й аналізувати результати
Squirrel AI Learning	Адаптивна освітня платформа, що реалізує персоналізоване навчання шляхом аналізу індивідуальних освітніх результатів	Алгоритми платформи здійснюють діагностику навчальних досягнень, визначають слабкі місця й автоматично добирають адаптований контент для самостійного опрацювання перед заняттям

Назва інструменту	Функціональне призначення	Особливості впровадження в STEAM-освіту
Google AI Tools (Quick, Draw!, AutoDraw)	Ці платформи використовують нейронні мережі, навчені на великих наборах зображень, щоб розпізнавати ескізи та генерувати запропоновані візуальні інтерпретації у режимі реального часу	Здобувачі освіти можуть використовувати такі інструменти для роботи з ШІ-згенерованими підказками для малювання в обмежений час. Система намагається розпізнати їхні ескізи, що заохочує здобувачів аналізувати візуальне подання, абстракцію та символічне мислення.

Джерело: узагальнено авторами за [17].

Наведений перелік інструментів свідчить про розмаїття технологічних рішень, що дозволяють трансформувати традиційні методики викладання в гнучкі адаптивні системи. Проте ключовим чинником успіху є не лише наявність програмного забезпечення, але і стратегічно вибудувана модель його інтеграції у навчальний процес. Досвід факультету технологій і дизайну одного із закладів освіти України демонструє успішне поєднання STEAM-складових з адаптивною системою навчання через синтез педагогічних, цифрових і проєктних методик. Оскільки освітній процес базувався на використанні інструментів візуалізації (Tinkercad, SketchUp, Canva) та інноваційних ШІ-сервісів (Leonardo AI, ChatGPT, My Editor, Ink/Stitch), це дало можливість персоналізувати навчальні завдання, корелюючи їх із професійною спеціалізацією, рівнем компетенцій та особистими інтересами майбутніх фахівців [6]. Загалом, такий підхід сприяє формуванню базового набору професійних якостей, що включає критичний аналіз, володіння сучасними технологіями, навички інженерного моделювання та здатність до методичного самоаналізу. Саме такі компетенції закладають фундамент адаптивності випускника, дозволяючи йому ефективно реалізуватися в умовах динамічного інноваційного середовища.

Використання інтелектуальних підказок та автоматизованих рекомендацій, які надають інструменти ШІ, дозволяє здобувачам освіти значно заощаджувати час. Так, наприклад, експериментально було доведено, що завдяки мінімізації топологічних дефектів, оптимізації підготовки моделей і скороченню кількості ітерацій, група здобувачів, яка використовувала ШІ для вивчення 3D-моделюванню та 3D-друку в контексті STEM-освіти і для створення проєкту, завершила цей процес на 30% швидше в порівнянні з контрольною групою [4, с. 21].

Це підтверджує, що впровадження ШІ робить освітній процес не лише якіснішим, але і максимально ресурсоефективним. Учасники даного експерименту відзначили високу якість методичної підтримки та прозорість освітнього процесу. Підвищення рівня внутрішньої мотивації і впевненості у володінні складними технічними навичками свідчить про те, що ШІ є дієвим засобом персоналізації навчання, який надає здобувачам освіти відчуття контролю над власним прогресом.

Разом із тим, активна імплементація автоматизованих систем містить певні ризики. Надмірне делегування аналітичних функцій алгоритмам може призвести до зниження глибини когнітивної переробки матеріалу. Покладаючись на готові узагальнення, здобувачі ризикують втратити здатність до критичного осмислення деталей, що в довгостроковій перспективі може негативно позначитися на якості засвоєння фундаментальних понять дисципліни. Саме тому важливо поєднувати використання автоматизованих систем із традиційними методами навчання, що стимулюють аналітичне мислення та самостійну роботу з матеріалом. Лише за умови збереження високого рівня суб'єктності здобувача та свідомого керування алгоритмами можна запобігти когнітивній пасивності. Це вимагає від педагогів зміщення акцентів у системі оцінювання від контролю за результатом (який може бути згенерований ШІ) до оцінювання самого процесу мислення, аргументації і здатності здобувача до верифікації інформації, отриманої від інтелектуальних систем.

Окрім цього, впровадження ШІ у STEAM-освіту потребує стратегічного планування та пильної уваги до етичних аспектів, таких як справедливість, конфіденційність та інклюзивність. Постійний професійний розвиток, прозорі політики та надійна підтримка з боку закладів освіти є необхідними для повного використання переваг ШІ у STEAM-освіті.

Висновки. У цілому, ШІ трансформує освітній процес, підвищуючи рівень залученості здобувачів освіти через гейміфікацію, адаптивне тестування та інтерактивні методики, що спрощує засвоєння складного матеріалу з природничо-математичних дисциплін. До того ж, впровадження ШІ-технологій не потребує очікування централізованих державних ініціатив, оскільки наявна матеріально-технічна база закладів освіти та готовність педагогічного складу до інновацій дозволяють інтегрувати ці інструменти вже зараз.

Інтеграція технологій ШІ в STEAM-освіту відкриває нові можливості для індивідуалізації освітніх траєкторій через автоматизацію персоналізованого зворотного зв'язку в реальному часі. У межах міждисциплінарного підходу використання семантичного аналізу й адаптивних алгоритмів ШІ сприяє переходу до студентоцентрованої парадигми навчання. Це дозволяє педагогам здійснювати динамічну корекцію контенту, адаптуючи складність науково-технічних завдань до когнітивних потреб і рівня підготовки кожного здобувача освіти, що є критично важливим у випадках обмеженої ефективності традиційних дидактичних методів.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо вивчення балансу між автоматизацією рутинних операцій (конспектування, підготовка моделей до друку, усунення топологічних помилок) і збереженням глибини критичного аналізу матеріалу.

Важливим аспектом майбутніх наукових пошуків є проведення спостережень для оцінки стійкості набутих технічних навичок в умовах постійного використання ШІ-підказок.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 27.02.2026).

2. Сліденко В. М., Поліщук В. О., Замараєва О. В. Адаптивні навчально-тестові комп'ютерні програми в системі інженерної STEAM-освіти в Україні. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 22. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17291324 (дата звернення: 27.02.2026).

3. Сліпчишин Л., Стечкевич О. Особливості впровадження STEAM підходу у вищу освіту. *Молодь і ринок*. 2022. № 2/200. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.255992 (дата звернення: 27.02.2026).

4. Лучанінова О. Теоретико-методичні аспекти STEAM-освіти та їх роль у формуванні soft skills у студентів вищої школи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. № 3 (107). С. 67–81. DOI: https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-107-3-67-81 (дата звернення: 27.02.2026).

5. Бровченко А. STEAM-підхід у неперервній дизайн-освіті України. *Молодь і ринок*. 2024. № 1/221. С. 101–104. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.296276 (дата звернення: 27.02.2026).

6. Титаренко В., Нагорна Н. STEM-технології як інструмент адаптивної підготовки здобувачів вищої освіти до викликів інноваційного суспільства. *Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка*. 2025. Т. 20, № 39. DOI: https://doi.org/10.33296/2707-0255-20(39)-06 (дата звернення: 27.02.2026).

7. Бебех М. Перспективи використання AI для персоналізації навчання з 3D-моделювання та друку в STEAM-освіті. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2025. № 4 (95). С. 16–22. DOI: https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.4.2.2 (дата звернення: 27.02.2026).

8. Мисюк О. Ю., Постова С. А., Черняк Ю. Г. Персоналізація STEM-навчання за допомогою ШІ: адаптивні платформи. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 16. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15109471 (дата звернення: 27.02.2026).

9. The information age for education via artificial intelligence and machine learning: A bibliometric and systematic literature analysis / H. Abuhassna et al. *International Journal of Information and Education Technology*. 2024. Vol. 14, No. 5. P. 700–711. DOI: https://doi.org /10.18178/ijiet.2024.14.5.2095 (дата звернення: 27.02.2026).

10. Students' motivation and effective use of self-regulated learning on learning management system Moodle environment in higher learning institution in Nigeria / A. M. Mustapha et al. *International Journal of Information and Education Technology*. 2023. Vol. 13, No. 1. P. 195–202. DOI: https://doi.org/10.18178/ijiet.2023.13.1.1796 (дата звернення: 27.02.2026).

11. Huang J., Zhong Y., Chen X. Adaptive and personalized learning in STEM education using high-performance computing and artificial intelligence. *The Journal of Supercomputing*. 2025. Vol. 81, No. 8. Article 981. DOI: https://doi.org/10.1007/s11227-025-07481-7 (дата звернення: 27.02.2026).

12. The prevalence and use of emerging technologies in STEAM education: A systematic review of the literature / A. Leavy et al. *Journal of Computer Assisted Learning*. 2023. Vol. 39, No. 4. P. 1061–1082. DOI: https://doi.org/10.1111/jcal.12806 (дата звернення: 27.02.2026).

13. Ortiz-Revilla J., Greca I. M., Arriassecq I. A theoretical framework for integrated STEM education. *Science & Education*. 2022. Vol. 31, No. 2. P. 383–404. DOI: https://doi.org/10.1007/ s11191-021-00242-x (дата звернення: 27.02.2026).

14. Enhancing personalized learning: AI-driven identification of learning styles and content modification strategies / M. K. H. Kanchon et al. *International Journal of Cognitive Computing in*

Engineering. 2024. Vol. 5. P. 269–278. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijcce.2024.06.002 (дата звернення: 27.02.2026).

15. Січко Т., Зелінська О., Афанасьєва Д. Я. Вища освіта в епоху штучного інтелекту: можливості та виклики. *Herald of Khmelnytskyi National University. Technical sciences*. 2025. № 1 (347). С. 314–319. URL: https://heraldts.khmnu.edu.ua/index.php/heraldts/article/view/931/1340 (дата звернення: 04.03.2026).

16. Adaptive intelligent tutoring systems for STEM education: analysis of the learning impact and effectiveness of personalized feedback / W. Villegas-Ch et al. *Smart Learning Environments*. 2025. Vol. 12, No. 1. Article 41. DOI: https://doi.org/10.1186/s40561-025-00389-y (дата звернення: 27.02.2026).

17. Hariyanto, Kristianingsih F. X. D., Maharani R. Artificial intelligence in adaptive education: a systematic review of techniques for personalized learning. *Discover Education*. 2025. Vol. 4, No. 1. DOI: https://doi.org/10.1007/s44217-025-00908-6 (дата звернення: 27.02.2026).

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro osvitu” [Law of Ukraine “On Education”]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].

2. Slidenko, V. M., Polishchuk, V. O., & Zamaraieva, O. V. (2025). Adaptyvni navchalno-testovi kompiuterni prohramy v systemi inzhenernoi STEAM-osvity v Ukraini [Adaptive educational and test computer programs in the system of engineering STEAM education in Ukraine]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes,* 22. https://doi.org/10.5281/zenodo.17291324 [in Ukrainian].

3. Slipchyshyn, L., & Stechkevych, O. (2022). Osoblyvosti vprovadzhennia STEAM pidkhodu u vyshchu osvitu [Peculiarities of implementing the STEAM approach in higher education]. *Molod i rynok – Youth and Market*, 2/200. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.255992 [in Ukrainian].

4. Luchaninova, O. (2023). Teoretyko-metodychni aspekty STEAM-osvity ta yikh rol u formuvanni soft skills u studentiv vyshchoi shkoly [Theoretical and methodological aspects of STEAM education and their role in the formation of soft skills in higher education students]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of the individual: methodology, theory and practice*, 3 (107), 67–81. DOI: https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-107-3-67-81 [in Ukrainian].

5. Brovchenko, A. (2024). STEAM-pidkhid u neperervnii dyzain-osviti Ukrainy [STEAM approach in continuous design education in Ukraine]. *Molod i rynok –Youth and Market,* 1/221, 101–104. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.296276 [in Ukrainian].

6. Tytarenko, V., & Nahorna, N. (2025). STEM-tekhnolohii yak instrument adaptyvnoi pidhotovky zdobuvachiv vyshchoi osvity do vyklykiv innovatsiinoho suspilstva [STEM technologies as a tool for adaptive training of higher education students for the challenges of an innovative society]. *Adaptive Management: Theory and Practice. Series Pedagogics,* 20(39). https://doi.org/10.33296/2707-0255-20(39)-6 [in Ukrainian].

7. Bebekh, M. (2025). Perspektyvy vykorystannia AI dlia personalizatsii navchannia z 3D-modeliuvannia ta druku v STEAM-osviti [Prospects for using AI to personalize learning in 3D modeling and printing in STEAM education]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu – Bulletin of the Kherson National Technical University,* 4(95), 16–22. https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2025.4.2.2 [in Ukrainian].

8. Mysiuk, O. Yu., Postova, S. A., & Cherniak, Yu. H. (2025). Personalizatsiia STEM-navchannia za dopomohoiu ShI: adaptyvni platformy [Personalization of STEM education using AI: adaptive platforms]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes,* 16. https://doi.org/10.5281/zenodo.15109471 [in Ukrainian].

9. Abuhassna, H., Awae, F., Adnan, M. A. B. M., Daud, M., & Almheiri, A. S. B. (2024). The information age for education via artificial intelligence and machine learning: A bibliometric and systematic literature analysis. *International Journal of Information and Education Technology*, 14(5), 700–711. https://doi.org/10.18178/ijiet.2024.14.5.2095

10. Mustapha, A. M., Zakaria, M. A. Z. M., Yahaya, N., Abuhassna, H., Mamman, B., Isa, A. M., & Kolo, M. A. (2023). Students' motivation and effective use of self-regulated learning on learning management system Moodle environment in higher learning institution in Nigeria. *International Journal of Information and Education Technology*, 13(1), 195–202. https://doi.org/10.18178/ijiet.2023.13.1.1796

11. Huang, J., Zhong, Y., & Chen, X. (2025). Adaptive and personalized learning in STEM education using high-performance computing and artificial intelligence. *The Journal of Supercomputing*, 81(8), Article 981. https://doi.org/10.1007/s11227-025-07481-7

12. Leavy, A., Dick, L., Meletiou-Mavrotheris, M., Paparistodemou, E., & Stylianou, E. (2023). The prevalence and use of emerging technologies in STEAM education: A systematic review of the literature. *Journal of Computer Assisted Learning*, 39(4), 1061–1082. https://doi.org/10.1111/jcal.12806

13. Ortiz-Revilla, J., Greca, I. M., & Arriassecq, I. (2022). A theoretical framework for integrated STEM education. *Science & Education*, 31(2), 383–404. https://doi.org/10.1007/s11191-021-00242-x

14. Kanchon, M. K. H., Sadman, M., Nabila, K. F., Tarannum, R., & Khan, R. (2024). Enhancing personalized learning: AI-driven identification of learning styles and content modification strategies. *International Journal of Cognitive Computing in Engineering*, 5, 269–278. https://doi.org/10.1016/j.ijcce.2024.06.002

15. Sichko, T., Zelinska, O., & Afanasieva, D. Ya. (2025). Vyshcha osvita v epokhu shtuchnoho intelektu: mozhlyvosti ta vyklyky [Higher education in the era of artificial intelligence: opportunities and challenges]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Technical sciences*, 347(1), 314–319. URL: https://heraldts.khmnu.edu.ua/index.php/heraldts/article/view/931/1340 [in Ukrainian].

16. Villegas-Ch, W., Buenano-Fernandez, D., Navarro, A. M., & Mera-Navarrete, A. (2025). Adaptive intelligent tutoring systems for STEM education: analysis of the learning impact and effectiveness of personalized feedback. *Smart Learning Environments*, 12(1), Article 41. https://doi.org/10.1186/s40561-025-00389-y

17. Hariyanto, Kristianingsih, F. X. D., & Maharani, R. (2025). Artificial intelligence in adaptive education: a systematic review of techniques for personalized learning. *Discover Education*, 4(1). https://doi.org/10.1007/s44217-025-00908-6

Дата першого надходження статті до видання: 14.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.03.2026

УДК [37.016:811.111]:37.091.33-028.23-049.7-027.236](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1725-1736

Постоленко Ірина Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0001-8533-8614

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті досліджується ефективність використання відеоматеріалів у процесі навчання англійської мови як іноземної в умовах сучасного освітнього середовища.

Особливу увагу приділено аналізу дидактичного потен-ціалу відеоконтенту як інструменту підвищення навчальної мотивації учнів, активізації їхньої пізнавальної діяльності та розвитку ключових мовленнєвих навичок – аудіювання, говоріння, читання та письма. Розглянуто педагогічні можливості відео у формуванні іншомовної комунікативної компетентності, зокрема через створення автентичного мовного середовища, наближеного до реальних умов спілкування.

У дослідженні проаналізовано основні методичні підходи до інтеграції відеоматеріалів у структуру заняття з англійської мови, включаючи поетапну організацію роботи з відео (передпереглядовий, переглядовий і післяпереглядовий етапи), а також визначено ефективні прийоми та види завдань, що сприяють розвитку критичного мислення та комунікативної активності учнів. Обґрунтовано необхідність системного та педагогічно доцільного використання відеоконтенту з урахуванням вікових, індивідуальних та рівневих особливостей здобувачів освіти.

Окрему увагу приділено ролі вчителя як організатора, фасилітатора та мотиватора освітнього процесу, який забезпечує цілеспрямоване використання відеоматеріалів, спрямовує діяльність учнів, створює умови для їх активної участі та забезпечує зворотний зв’язок. У статті також окреслено можливі труднощі використання відео (технічні, методичні, психологічні) та запропоновано шляхи їх подолання.

У статті зазначено, що використання відеоматеріалів є ефективним засобом підвищення якості навчання англійської мови за умови їх інтеграції у освітній процес на основі сучасних педагогічних підходів і принципів.

Ключові слова: відеоматеріали, англійська мова, мотивація, комунікативна компетентність, мультимедійне навчання, інтерактивні технології.

Postolenko Iryna Serhiyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the English and Methodology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0001-8533-8614

THE EFFECTIVENESS OF USING VIDEO MATERIALS IN ENGLISH CLASSES

Abstract. This article provides a comprehensive examination of the effectiveness of using video materials in the process of teaching English as a foreign language within the context of the modern educational environment. Particular attention is paid to analyzing the didactic potential of video content as a tool for increasing students' motivation to learn, stimulating their cognitive activity, and developing key language skills – listening, speaking, reading, and writing. The pedagogical possibilities of video in the development of foreign language communicative competence are examined, particularly through the creation of an authentic language environment that closely resembles real-life communication conditions.

The study analyzes the main methodological approaches to integrating video materials into the structure of English language classes, including a phased approach to working with videos (pre-viewing, viewing, and post-viewing stages), and identifies effective techniques and types of tasks that promote the development of students' critical thinking and communicative activity. The necessity of a systematic and pedagogically sound use of video content, taking into account the age, individual, and proficiency-level characteristics of learners, is substantiated.

Special attention is given to the role of the teacher as an organizer, facilitator, and motivator of the educational process, who ensures the purposeful use of video materials, guides students' activities, creates conditions for their active participation, and provides feedback. The article also outlines potential difficulties in using video (technical, methodological, and psychological) and proposes ways to overcome them.

The article notes that the use of video materials is an effective means of improving the quality of English language instruction, provided they are integrated into the educational process based on modern pedagogical approaches and principles.

Keywords: video materials, English language, motivation, communicative competence, multimedia learning, interactive technologies.

Постановка проблеми. Сучасна освіта характеризується активним впровадженням цифрових технологій у освітній процес, що зумовлено як глобалізаційними процесами, так і стрімким розвитком інформаційного суспільства. У цих умовах особливої актуальності набуває використання мультимедійних засобів навчання, зокрема відеоматеріалів, які відкривають нові можливості для підвищення ефективності викладання іноземних мов.

Використання відео, зокрема через платформи на кшталт YouTube, дозволяє інтегрувати автентичний мовний матеріал у навчальний процес, забезпечуючи учням доступ до реального мовленнєвого середовища, різноманітних акцентів, культурних контекстів і комунікативних ситуацій.

Відеоматеріали сприяють поєднанню візуального та аудіального каналів сприйняття інформації, що, відповідно до сучасних психолого-педагогічних досліджень, значно підвищує рівень її засвоєння. Вони забезпечують наочність, емоційну залученість і доступність навчального контенту, що особливо важливо в умовах зниження навчальної мотивації учнів та зростання впливу цифрового середовища на їхню пізнавальну діяльність. Крім того, відео створює умови для розвитку комунікативних умінь, формування критичного мислення та активізації самостійної роботи учнів.

Водночас, незважаючи на значний дидактичний потенціал відеоматеріалів, їх використання у практиці навчання англійської мови нерідко носить фрагментарний або формальний характер. У багатьох випадках відео застосовується як додатковий або розважальний елемент заняття без чітко визначеної навчальної мети та відповідного методичного супроводу. Це призводить до пасивного сприйняття інформації учнями, зниження ефективності навчання та втрати освітнього потенціалу відеоконтенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми мультимедійного навчання та використання відеоматеріалів у процесі викладання іноземних мов ґрунтовно досліджували такі зарубіжні науковці, як Річард Мейєр, Джеремі Гармер та Джейн Шерман. Їхні праці становлять теоретичну основу для сучасних підходів до інтеграції відеоконтенту в освітній процес. Зокрема, Річард Мейєр у межах когнітивної теорії мультимедійного навчання доводить, що ефективність засвоєння знань значно зростає за умов поєднання візуального та аудіального каналів сприйняття. Такий підхід сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу та формуванню стійких когнітивних зв’язків. Праці Джеремі Гармера акцентують увагу на практичному використанні відео як засобу розвитку мовленнєвих навичок і підвищення мотивації учнів. Водночас Джейн Шерман підкреслює значення автентичного відеоконтенту для формування комунікативної компетентності та розвитку міжкультурної обізнаності [14].

Поряд із зарубіжними дослідженнями важливий внесок у розроблення проблеми використання мультимедійних технологій у навчанні зробили українські науковці. У сфері методики навчання іноземних мов заслуговують на увагу праці Світлани Ніколаєвої, яка обґрунтовує комунікативний підхід до навчання та підкреслює важливість використання автентичних матеріалів, зокрема відео, для розвитку мовленнєвих умінь. Оксана Пометун досліджує інтерактивні технології навчання та їх вплив на активізацію пізнавальної діяльності учнів, що безпосередньо пов’язано з використанням відеоматеріалів. Крім того, Надія Морзе акцентує увагу на ролі цифрових ресурсів у формуванні сучасного освітнього середовища та розвитку цифрової компетентності учнів.

Аналіз наукових праць як зарубіжних, так і українських дослідників дозволяє зробити висновок, що відеоматеріали є ефективним дидактичним засобом, який сприяє розвитку мовленнєвих навичок, підвищенню мотивації учнів і формуванню іншомовної комунікативної компетентності. Водночас ефективність їх використання значною мірою залежить від педагогічної майстерності вчителя, методично обґрунтованого добору матеріалів і системної організації навчального процесу [2, С. 49].

Метою статті є обґрунтування ефективності використання відеоматеріалів на заняттях з англійської мови та визначення умов їх результативного застосування.

Виклад основного матеріалу. Використання відеоматеріалів у освітньому процесі є одним із найефективніших інструментів сучасної освіти, що зумовлено стрімким розвитком цифрових технологій та зміною освітніх потреб учнів. Наукові дослідження, зокрема праці підтверджують значний дидактичний потенціал відео як засобу навчання. Однією з ключових переваг відеоматеріалів є їх здатність підвищувати мотивацію учнів до навчання. Відео поєднує в собі зображення, звук і динаміку, що робить подачу матеріалу більш цікавою, емоційно насиченою та наближеною до реального життя. Використання популярних платформ, таких як YouTube, дозволяє інтегрувати в навчання знайомі для учнів формати, що сприяє залученню та активізації їх пізнавальної діяльності.

Не менш важливою перевагою є полегшення розуміння навчального матеріалу. Відповідно до Когнітивної теорії мультимедійного навчання, поєднання візуальної та аудіальної інформації забезпечує більш глибоке засвоєння знань і знижує когнітивне навантаження. Відео дозволяє демонструвати складні процеси та явища в динаміці, що значно спрощує їхнє сприйняття і сприяє формуванню цілісного уявлення про навчальний матеріал. Особливо важливим є використання відео у вивченні іноземних мов, оскільки воно створює умови для розвитку аудитивних навичок. Учні мають змогу чути автентичне мовлення, сприймати різні акценти, інтонації та темп мовлення, а також засвоювати лексику в контексті реальних ситуацій спілкування, що значно підвищує ефективність навчання [3].

Крім того, відеоматеріали сприяють формуванню міжкультурної компетентності, оскільки відкривають доступ до культурних особливостей, традицій та соціальних норм різних країн.

Перегляд відеофрагментів із фільмів, інтерв'ю чи документальних матеріалів дозволяє учням краще зрозуміти поведінкові моделі носіїв мови та особливості їхнього світогляду. Важливим аспектом є також розвиток критичного мислення, адже робота з відео передбачає аналіз, інтерпретацію та оцінювання інформації. Учні навчаються формулювати власну думку, аргументувати її та критично ставитися до отриманої інформації, що є необхідною складовою сучасної освіти.

Відеоматеріали також забезпечують можливості для індивідуалізації та диференціації навчання. Завдяки технічним можливостям учні можуть переглядати відео у зручному для себе темпі, зупиняти або повторювати окремі фрагменти, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Учитель, у свою чергу, може добирати відеоконтент відповідно до рівня підготовки учнів та їхніх індивідуальних особливостей. Важливо підкреслити, що відео поєднує різні канали сприйняття інформації – візуальний, аудіальний і текстовий (за наявності субтитрів), що дозволяє ефективно враховувати різні стилі навчання [5].

Ще однією суттєвою перевагою є активізація навчальної діяльності учнів. Відео може виступати не лише джерелом інформації, а й основою для виконання різноманітних завдань: дискусій, рольових ігор, проєктної роботи чи створення власного відеоконтенту. Такий підхід сприяє розвитку комунікативних навичок, творчого мислення та самостійності учнів. Крім того, сучасні відеоплатформи надають широкий доступ до різноманітних навчальних ресурсів, що дозволяє використовувати актуальний і автентичний матеріал у освітньому процесі.

Використання відеоматеріалів у процесі навчання іноземних мов має суттєвий вплив на розвиток мовленнєвих навичок учнів, оскільки поєднує в собі автентичність мовного середовища, візуальну підтримку та емоційну залученість. У сучасній методиці викладання мов відео розглядається як ефективний засіб формування комунікативної компетентності, що підтверджується дослідженнями таких науковців, як Річард Мейєр, Джеремі Гармер та Джейн Шерман [15]. Завдяки використанню відео учні отримують можливість зануритися в реальні мовленнєві ситуації, що значно підвищує ефективність засвоєння мовного матеріалу.

Одним із найважливіших аспектів впливу відеоматеріалів є розвиток аудитивних навичок. Відео забезпечує доступ до автентичного мовлення носіїв мови, що включає різноманітні акценти, інтонації, темп мовлення та стилістичні особливості. Це сприяє формуванню здатності розуміти усне мовлення в реальних умовах, що є ключовою складовою комунікативної компетентності. Крім того, візуальний супровід допомагає учням краще інтерпретувати почуте, оскільки міміка, жести, контекст ситуації та візуальні підказки полегшують розуміння змісту навіть у разі наявності незнайомої лексики.

Відеоматеріали також відіграють важливу роль у розвитку говоріння. Перегляд відео створює основу для подальшої мовленнєвої діяльності, зокрема обговорення, опису побаченого, висловлення власної думки та участі в діалогах. Учні можуть імітувати мовлення персонажів, відтворювати діалоги, брати участь у рольових іграх, що сприяє формуванню правильної вимови, інтонації та мовленнєвої плавності. Як зазначає Джеремі Гарнер, відео стимулює спонтанне мовлення та створює умови для природної комунікації в навчальному середовищі [13].

Не менш важливим є вплив відео на розвиток лексичних і граматичних навичок. Завдяки контекстуальному поданню мовного матеріалу учні засвоюють

нову лексику не ізольовано, а в реальних ситуаціях її використання, що сприяє кращому запам'ятовуванню та подальшому застосуванню. Граматичні структури також сприймаються природніше, оскільки вони функціонують у живому мовленні, а не в штучно створених прикладах. Поєднання аудіальної та візуальної інформації сприяє більш ефективному засвоєнню знань.

Важливо підкреслити, що відеоматеріали сприяють розвитку навичок читання та письма. Використання субтитрів допомагає учням співвідносити звукову та графічну форми слів, що покращує орфографічні навички та розуміння тексту. Після перегляду відео учні можуть виконувати письмові завдання, такі як складання резюме, написання відгуків або есе, що сприяє розвитку письмового мовлення. Таким чином, відео інтегрує всі види мовленнєвої діяльності, забезпечуючи комплексний підхід до навчання мови. Крім того, відеоматеріали сприяють формуванню прагматичної компетентності, тобто вміння використовувати мову відповідно до ситуації спілкування. Учні спостерігають за тим, як носії мови використовують мовленнєві формули, реагують на різні комунікативні ситуації, дотримуються норм мовленнєвого етикету. Це дозволяє їм краще орієнтуватися в реальному мовному середовищі та уникати комунікативних помилок.

Методичні підходи до використання відеоматеріалів у освітньому процесі ґрунтуються на поєднанні дидактичних принципів, сучасних педагогічних технологій та особливостей сприйняття інформації учнями. У сучасній методиці викладання іноземних мов відео розглядається не лише як допоміжний засіб, а як повноцінний інструмент формування комунікативної компетентності [1, С. 68].

Одним із ключових підходів є комунікативний підхід, який передбачає використання відео як засобу створення реальних або наближених до реальних ситуацій спілкування. Відеоматеріали дозволяють моделювати автентичні комунікативні контексти, у яких учні можуть спостерігати мовлення носіїв мови, аналізувати його та відтворювати у власній мовленнєвій діяльності. У межах цього підходу важливу роль відіграє організація інтерактивних завдань, таких як обговорення, рольові ігри, інсценізації та проєктна діяльність, що стимулюють активне використання мови.

Не менш важливим є когнітивний підхід, який базується на врахуванні особливостей обробки інформації учнями. Це зумовлює необхідність ретельного добору відеоматеріалів, які повинні бути структурованими, логічними та відповідати рівню підготовки учнів. Учитель має уникати перевантаження інформацією та забезпечувати чітке спрямування уваги учнів на ключові елементи змісту.

Діяльнісний підхід також займає важливе місце у використанні відеоматеріалів. Він передбачає активну участь учнів у освітньому процесі через виконання різноманітних завдань на основі переглянутого матеріалу. Відео стає основою для розвитку мовленнєвих умінь через виконання передпереглядових,

під час перегляду та післяпереглядових завдань. На етапі передперегляду доцільно активізувати фонові знання учнів, сформувати очікування щодо змісту відео та ознайомити з ключовою лексикою. Під час перегляду учні виконують завдання на розуміння основного змісту або деталізовану інформацію. Після перегляду організовується мовленнєва діяльність, спрямована на закріплення та практичне застосування отриманих знань [7].

Особливої уваги заслуговує інтегрований підхід, який передбачає поєднання відеоматеріалів з іншими видами навчальної діяльності. Відео може використовуватися як основа для розвитку не лише аудіювання та говоріння, але й читання та письма. Наприклад, учні можуть працювати із субтитрами, виконувати завдання на трансформацію тексту, писати відгуки або створювати власні сценарії. Такий підхід сприяє комплексному розвитку мовленнєвих навичок і формуванню цілісної комунікативної компетентності.

Крім того, важливим є диференційований підхід, який передбачає врахування індивідуальних особливостей учнів, їхнього рівня підготовки, темпу навчання та стилів сприйняття інформації. Відеоматеріали дозволяють реалізувати цей підхід завдяки можливості варіювання складності завдань, використання субтитрів, повторного перегляду та індивідуальної роботи з матеріалом. Це створює умови для більш ефективного засвоєння навчального матеріалу кожним учнем.

Не можна оминути й технологічний підхід, який передбачає використання сучасних цифрових ресурсів і платформ, зокрема YouTube, для добору та організації відеоконтенту. Використання інтерактивних інструментів, онлайн-платформ і мультимедійних засобів дозволяє зробити освітній процес більш гнучким, доступним і цікавим для учнів.

Роль учителя у використанні відеоматеріалів у освітньому процесі є визначальною, оскільки саме від його професійної компетентності, методичної підготовки та педагогічної майстерності залежить ефективність інтеграції відео в освітню діяльність. У сучасній методиці навчання іноземних мов учитель виступає не лише як джерело знань, а як організатор, фасилітатор і модератор процесу навчання. Наукові дослідження підкреслюють, що ефективність використання відеоматеріалів значною мірою залежить від того, наскільки грамотно вчитель організовує роботу з ними [19].

Передусім учитель виконує функцію відбору та адаптації відеоматеріалів. Він має враховувати рівень мовної підготовки учнів, їхні вікові особливості, інтереси та навчальні цілі. Відео повинно бути автентичним, змістовним, методично доцільним і відповідати темі уроку. Надзвичайно важливо уникати як надмірної складності, так і надто спрощеного матеріалу, щоб забезпечити оптимальний рівень когнітивного навантаження.

Не менш значущою є організаційна роль учителя, яка полягає у структурованому впровадженні відео в урок. Учитель планує етапи роботи з відеоматеріалом, визначає мету кожного з них і добирає відповідні завдання.

Зазвичай робота з відео включає три етапи: передпереглядовий, переглядовий і післяпереглядовий. На передпереглядовому етапі вчитель активізує фонові знання учнів, вводить ключову лексику та формує очікування щодо змісту відео. Під час перегляду він спрямовує увагу учнів на основні аспекти матеріалу за допомогою чітко сформульованих завдань. Після перегляду організовується мовленнєва діяльність, яка сприяє закріпленню та практичному застосуванню отриманих знань [2, С. 132].

Важливою складовою діяльності вчителя є стимулювання активної участі учнів у освітньому процесі. Учитель створює умови для інтерактивної взаємодії, використовуючи відео як основу для дискусій, рольових ігор, проєктної роботи та творчих завдань. Такий підхід сприяє розвитку комунікативних навичок, критичного мислення та здатності до самовираження. Крім того, учитель виконує функцію фасилітатора навчання, підтримуючи учнів у процесі сприйняття та осмислення відеоматеріалу. Він допомагає подолати труднощі розуміння, пояснює незрозумілі моменти, спрямовує увагу на важливі деталі та забезпечує зворотний зв’язок. Важливо, щоб учитель не перевантажував учнів інформацією, а навпаки – допомагав структурувати її та виділяти головне.

Сучасний учитель також виступає як організатор індивідуалізованого навчання. Використання відеоматеріалів дозволяє враховувати індивідуальні особливості учнів, їхній темп навчання та стилі сприйняття інформації. Учитель може пропонувати диференційовані завдання, використовувати субтитри, повторний перегляд або інші методичні прийоми, що сприяють більш ефективному засвоєнню матеріалу кожним учнем [4, С. 22].

Окрему увагу слід приділити ролі вчителя як провідника цифрової грамотності. Використання платформ, таких як YouTube, вимагає від учителя вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, критично оцінювати контент і навчати цьому учнів. Учитель має формувати в учнів навички медіаграмотності, відповідального використання цифрових ресурсів та критичного ставлення до інформації [20].

Попри численні переваги використання відеоматеріалів у освітньому процесі, їх інтеграція супроводжується певними недоліками та викликами, які потребують урахування з боку вчителя та методистів. Однією з основних проблем є ризик перевантаження учнів інформацією. Відео поєднує одночасно зоровий і слуховий канали сприйняття, що може призводити до надмірного когнітивного навантаження у разі неправильно організованого подання матеріалу. Якщо відео є занадто довгим, складним або насиченим новою лексикою, учні можуть втратити концентрацію та не засвоїти ключову інформацію [9].

Іншим важливим викликом є складність відбору якісного та методично доцільного відеоконтенту.

Сучасні платформи, зокрема YouTube, пропонують величезну кількість матеріалів, однак не всі вони відповідають навчальним цілям, віковим особливостям учнів чи їхньому рівню мовної підготовки. Учитель змушений

витрачати значний час на пошук, аналіз і адаптацію відео, що підвищує навантаження та ускладнює підготовку до занять [18].

Технічні труднощі також залишаються актуальною проблемою. Недостатнє матеріально-технічне забезпечення закладів освіти, нестабільний доступ до інтернету або відсутність необхідного обладнання можуть перешкоджати ефективному використанню відеоматеріалів. Навіть за наявності технічних ресурсів можливі збої під час відтворення відео, що негативно впливає на динаміку уроку та знижує його ефективність [10].

Ще одним суттєвим недоліком є пасивність учнів у разі неправильного використання відео. Якщо перегляд не супроводжується чітко сформульованими завданнями, обговоренням або іншими видами активної діяльності, учні можуть виступати лише як пасивні спостерігачі [17].

Окремою проблемою є мовна складність автентичних відеоматеріалів. Природне мовлення носіїв мови часто характеризується високим темпом, використанням ідіоматичних виразів, сленгу та скорочень, що може ускладнювати розуміння для учнів, особливо на початкових етапах навчання. Це може призводити до зниження впевненості учнів у власних мовленнєвих здібностях і втрати мотивації [11].

Крім того, існує ризик відволікання уваги учнів. Відео як яскравий і динамічний засіб може привертати увагу до другорядних деталей, а не до навчального змісту. Без належного педагогічного супроводу учні можуть зосереджуватися на розважальному аспекті відео, ігноруючи навчальні цілі. Це вимагає від учителя чіткого структурування діяльності та спрямування уваги учнів [22].

Важливим викликом є необхідність формування медіаграмотності. В умовах інформаційного перенасичення учні повинні вміти критично оцінювати відеоконтент, розрізняти достовірну та недостовірну інформацію, а також усвідомлювати можливі маніпуляції. Учитель має виконувати роль наставника у формуванні цих навичок, що потребує додаткових зусиль і відповідної підготовки.

Висновки. Отже, використання відеоматеріалів у навчанні є потужним засобом підвищення ефективності освітнього процесу. Воно сприяє кращому розумінню та запам’ятовуванню інформації, розвитку ключових компетентностей учнів, їхньої мотивації та активності. Інтеграція відео в навчальний процес відповідає сучасним освітнім тенденціям і є важливою умовою підвищення якості освіти.

Відеоматеріали мають комплексний вплив на розвиток мовленнєвих навичок учнів. Вони сприяють розвитку аудіювання, говоріння, читання та письма, забезпечують автентичність мовного середовища, підвищують мотивацію та активізують навчальну діяльність. Використання відео в навчанні іноземних мов відповідає сучасним методичним підходам і є ефективним засобом формування комунікативної компетентності учнів.

Методичні підходи до використання відеоматеріалів у навчанні мають комплексний характер і передбачають поєднання комунікативного, когнітивного, діяльнісного, інтегрованого, диференційованого та технологічного підходів. Їх ефективна реалізація забезпечує підвищення якості навчання, розвиток мовленнєвих навичок та формування ключових компетентностей учнів, що відповідає сучасним вимогам освіти.

Роль учителя у використанні відеоматеріалів є багатогранною та включає функції відбору, організації, мотивації, фасилітації та оцінювання навчальної діяльності. Саме від ефективності реалізації цих функцій залежить успішність інтеграції відео в навчальний процес і досягнення освітніх цілей. В умовах сучасної освіти вчитель виступає ключовою фігурою, яка забезпечує не лише передачу знань, а й розвиток компетентностей, необхідних для успішної комунікації та самореалізації учнів.

Використання відеоматеріалів у навчанні, попри свою ефективність, пов’язане з низкою викликів, серед яких інформаційне перевантаження, труднощі відбору матеріалів, технічні обмеження, ризик пасивності учнів, мовні бар’єри та необхідність розвитку медіаграмотності. Успішне подолання цих труднощів можливе за умови методично грамотного підходу до організації навчального процесу, що передбачає чітке визначення цілей, добір відповідних матеріалів і активне залучення учнів до роботи з відео.

Перспективним для подальших досліджень вбачаємо напрям дослідження формування медіаграмотності учнів у процесі роботи з відеоконтентом. В умовах інформаційного суспільства учні повинні не лише сприймати інформацію, а й критично її оцінювати, аналізувати та створювати власний медіапродукт. У зв’язку з цим актуальним є розроблення методик, які поєднують навчання мови з розвитком критичного мислення та медіакомпетентності.

Література:

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Київ : Літера ЛТД, 2011.112 с.
2. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
3. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 167-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/167-2021-р (дата звернення: 24.03.2026).
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
5. Bobkina J., Baluyan S., Domínguez Romero E. Tech-Enhanced Vocabulary Acquisition: Exploring the Use of Student-Created Video Learning Materials in a Flipped Classroom. Education Sciences. 2025. Vol. 15, No. 4. URL: https://www.mdpi.com/2227-7102/15/4/450 (дата звернення: 21.03.2026).
6. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 273 p.
7. Galendez K., Ong C. Video-Based Learning in Language Education: Student Experiences and Teacher Perspectives. 2024. URL: https://www.researchgate.net (дата звернення: 28.03.2026).
8. Hahl K., Lehtovuori K., Pietarila M. Video Research in Language Classrooms. Scandinavian Journal of Educational Research. 2024. URL: https://www.tandfonline.com (дата звернення: 29.03.2026).

9. Harmer J. How to Teach English. Harlow : Longman, 2007. 288 p.
10. Larsen-Freeman D. Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford : Oxford University Press, 2011. 272 p.
11. Liu Y. Bridging Screens and Classrooms: Audiovisual Translation in Language Education. Humanities and Social Sciences Communications. 2025. URL: https://www.nature.com/articles/s41599-025-05913-6 (дата звернення: 29.03.2026).
12. Mayer R. E. Multimedia Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 2009.304p.
13. Multimedia Enhanced Vocabulary Learning: The Role of Input Condition and Individual Differences. Computers & Education. 2024. URL: https://www.sciencedirect.com (дата звернення: 19.03.2026).
14. Multimodal Immersion in English Language Learning: A Systematic Review. 2024. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov (дата звернення: 29.03.2026).
15. Navigating Virtual English Learning Horizons: The Use of 360° Videos in Learning. Education and Information Technologies. 2024. URL: https://link.springer.com (дата звернення: 17.03.2026).
16. Ouyang C. Video-Based Instruction: Effects on EFL Learners' Spoken Learning. Creative Education. 2024. URL: https://www.scirp.org (дата звернення: 15.03.2026).
17. Richards J. C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 52 p.
18. Schorr I. et al. Foreign Language Learning Using Augmented Reality Environments: A Systematic Review. Frontiers in Virtual Reality. 2024. URL: https://www.frontiersin.org (дата звернення: 15.03.2026).
19. Sherman J. Using Authentic Video in the Language Classroom. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 277 p.
20. Trenholm S., Marmolejo-Ramos F. When Video Improves Learning in Higher Education. Education Sciences. 2024. Vol. 14, No. 3. URL: https://www.mdpi.com/2227-7102/14/3/311 (дата звернення: 27.03.2026).
21. YouTube. URL: https://www.youtube.com (дата звернення: 25.03.2026).
22. Zhang Y., Lucas M., Pedro L. A Decade of Short Videos for Foreign Language Teaching. 2022. Education Sciences. URL: https://www.mdpi.com (дата звернення: 19.03.2026).

***References**:*

1. Bibik, N. M. (2011). *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti* [Competency-based approach in modern education]. Litera LTD.
2. Pometun, O. I. (2004). *Suchasnyi urok: interaktyvni tekhnolohii navchannia* [Modern lesson: Interactive learning technologies]. A.S.K.
3. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2021). *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovykh kompetentnostei ta zatverdzhennia planu zakhodiv z yii realizatsii* [On approval of the Concept for the development of digital competencies and approval of the action plan for its implementation] (No. 167-r). https://zakon.rada.gov.ua/go/167-2021-p
4. Savchenko, O. Ya. (2012). *Dydaktyka pochatkovoi osvity* [Didactics of primary education]. Hramota.
5. Bobkina, J., Baluyan, S., & Domínguez Romero, E. (2025). Tech-enhanced vocabulary acquisition: Exploring the use of student-created video learning materials in a flipped classroom. *Education Sciences*, *15*(4). https://www.mdpi.com/2227-7102/15/4/450
6. Council of Europe. (2001). *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge University Press.
7. Galendez, K., & Ong, C. (2024). *Video-based learning in language education: Student experiences and teacher perspectives*. https://www.researchgate.net

8. Hahl, K., Lehtovuori, K., & Pietarila, M. (2024). Video research in language classrooms. *Scandinavian Journal of Educational Research*. https://www.tandfonline.com

9. Harmer, J. (2007). *How to teach English*. Longman.

10. Larsen-Freeman, D. (2011). *Techniques and principles in language teaching*. Oxford University Press.

11. Liu, Y. (2025). Bridging screens and classrooms: Audiovisual translation in language education. *Humanities and Social Sciences Communications*. https://www.nature.com/articles/s41599-025-05913-6

12. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning*. Cambridge University Press.

13. Multimedia enhanced vocabulary learning: The role of input condition and individual differences. (2024). *Computers & Education*. https://www.sciencedirect.com

14. Multimodal immersion in English language learning: A systematic review. (2024). https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov

15. Navigating virtual English learning horizons: The use of 360° videos in learning. (2024). *Education and Information Technologies*. https://link.springer.com

16. Ouyang, C. (2024). Video-based instruction: Effects on EFL learners' spoken learning. *Creative Education*. https://www.scirp.org

17. Richards, J. C. (2006). *Communicative language teaching today*. Cambridge University Press.

18. Schorr, I., et al. (2024). Foreign language learning using augmented reality environments: A systematic review. *Frontiers in Virtual Reality*. https://www.frontiersin.org

19. Sherman, J. (2003). *Using authentic video in the language classroom*. Cambridge University Press.

20. Trenholm, S., & Marmolejo-Ramos, F. (2024). When video improves learning in higher education. *Education Sciences, 14*(3). https://www.mdpi.com/2227-7102/14/3/311

21. YouTube. (n.d.). https://www.youtube.com

22. Zhang, Y., Lucas, M., & Pedro, L. (2022). A decade of short videos for foreign language teaching. *Education Sciences*. https://www.mdpi.com

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.03.2026

УДК: 378.147:004:339.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1737-1748

Потапчук Тетяна Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0003-1680-6976

Пукас Іванна Леонідівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0001-6965-8896

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЄДИНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ НА ЗАСАДАХ БІЗНЕС-ПАРТНЕРСТВА

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз трансформаційних процесів у системі професійної підготовки здобувачів вищої освіти в контексті формування єдиного інформаційного простору. Обґрунтовано, що сучасна парадигма вищої освіти вимагає переходу від традиційних репродуктивних методів навчання до динамічної моделі підготовки гнучкого професіонала, здатного до продуктивної діяльності в умовах соціально-економічної невизначеності та технологічної експансії. Особливу увагу приділено концептуалізації бізнес-партнерства як специфічної та високоефективної форми міжсекторальної взаємодії, що базується на стратегічному альянсі між академічною спільнотою та представниками реального сектору економіки. У роботі доведено, що така колаборація дозволяє синхронізувати освітні програми із запитами ринку праці, перетворюючи роботодавців на рівноправних суб'єктів освітнього процесу, які беруть участь у спільному проєктуванні навчальних планів, впровадженні дуальної освіти та реалізації інноваційних проєктів. Висвітлено роль цифрової майстерності як стратегічного фундаменту фахової успішності, що інтегрує технологічну операційність, інформаційну аналітику, цифрову комунікацію та етику професійної діяльності. Спираючись на аналіз європейських стандартів цифрової компетентності, окреслено три рівні інтеграції бізнес-партнерства в освітнє середовище: ресурсний, контентний та комунікативний, що в сукупності забезпечують формування випереджальної професійної готовності випускників. Обґрунтовано необхідність впровадження цифрових симуляторів професійних ситуацій та розробки верифікованого цифрового портфоліо студента як інструменту об'єктивної самопрезентації в єдиному інформаційному просторі роботодавців. Резюмовано, що синергія академічної теорії та практичного

досвіду бізнес-структур виступає каталізатором оновлення змісту освіти та підвищення конкурентоспроможності майбутніх фахівців на динамічному ринку праці.

Ключові слова: професійна підготовка, вища освіта, бізнес-партнерство, цифрова майстерність, єдиний інформаційний простір, професійна компетентність, цифрова грамотність, інноваційний розвиток, цифрова компетентність, управління освітнім процесом.

Potapchuk Tetiana Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool and Special Education, of Vasyl Stefanyk Carpattia National University https://orcid.org/0000-0003-1680-6976

Pukas Ivanna Leonidivna Ph.D. of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool Education Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University https://orcid.org/0000-0001-6965-8896

TRANSFORMATION OF PROFESSIONAL TRAINING OF HIGHER EDUCATION STUDENTS WITHIN A UNIFIED INFORMATION SPACE BASED ON BUSINESS PARTNERSHIP

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of transformational processes within the professional training system of higher education students in the context of forming a unified information space. It is substantiated that the modern paradigm of higher education requires a transition from traditional reproductive teaching methods to a dynamic model for training a flexible professional capable of productive activity under conditions of socio-economic uncertainty and technological expansion. Particular attention is paid to the conceptualization of business partnership as a specific and highly effective form of intersectoral interaction based on a strategic alliance between the academic community and representatives of the real economic sector. The study proves that such collaboration allows for the synchronization of educational programs with labor market demands, transforming employers into equal subjects of the educational process involved in the joint design of curricula, the implementation of dual education, and the realization of innovative projects. The role of digital mastery is highlighted as a strategic foundation for professional success, integrating technological operability, information analytics, digital communication, and professional ethics. Based on an analysis of European digital competence standards, three levels of business partnership integration into the educational environment are outlined: resource, content, and communicative, which collectively ensure the formation of proactive professional readiness among graduates. The necessity of implementing digital simulators for professional situations and developing

a verified student digital portfolio as a tool for objective self-presentation within the unified information space of employers is justified. It is concluded that the synergy of academic theory and the practical experience of business structures serves as a catalyst for updating educational content and increasing the competitiveness of future specialists in a dynamic labor market.

Keywords: professional training, higher education, business partnership, digital mastery, unified information space, professional competence, digital literacy, innovative development, digital competence, educational process management.

Постановка проблеми. Процеси реформування та стратегічного оновлення національної освітньої системи зумовлюють нагальну потребу в радикальній ревізії традиційних методологічних підходів до фахової підготовки фахівця нової генерації. Сучасний освітній простір, що динамічно змінюється під впливом глобалізаційних та цифрових чинників, висуває до особистості здобувача вищої освіти вимоги, які виходять за межі репродуктивного відтворення знань. Як зазначає В. Кремень, пріоритетом сучасної освіти має стати формування інноваційної людини, здатної не лише адаптуватися до змін, а й творчо проєктувати власну життєдіяльність у непередбачуваних умовах [7]. У цьому контексті особливої ваги набуває розбудова єдиного інформаційного простору, який інтегрує академічні ресурси з практичним досвідом бізнес-середовища.

Виклики сьогодення актуалізували зміну акцентів у системі професійної підготовки: від накопичення статичної інформації до формування гнучкості, оперативності реагування на суспільні запити та здатності до безперервного саморозвитку. В умовах неперервного оновлення інформаційного середовища конкурентоспроможність майбутнього фахівця визначається його готовністю до впровадження наукомістких технологій та ефективної комунікації в межах професійних систем. Гуманізація та демократизація вищої школи передбачають перехід на суб’єкт-суб’єктну позицію, де бізнес-партнери виступають не просто замовниками кадрів, а й активними суб’єктами освітнього процесу, що стимулює розвиток ініціативності та креативності студентів [1].

Зростання значущості вищої освіти як фундаменту розвитку особистості диктує потребу у підвищенні професійної майстерності фахівців. Це гостро актуалізує проблему контекстно-професійної підготовки, спрямованої на розвиток професійної мобільності та творчого потенціалу педагога-новатора. Згідно з дослідженнями Н. Гавриш, професійна компетентність здобувача вищої освіти є інтегративною характеристикою, яка поєднує глибоку теоретичну базу з умінням ефективно діяти в нестандартних ситуаціях [4]. Реалізація такого підходу можлива лише за умови тісного бізнес-партнерства, що дозволяє занурити студента в реальне професійне середовище ще на етапі навчання через дуальну освіту та спільні цифрові проєкти.

Готовність молодого спеціаліста до практичної діяльності виявляється у здатності до адекватного вибору діагностичного інструментарію, розв’язання

складних суперечностей між освітньою метою та наявними ресурсами, а також у вмінні миттєво приймати конструктивні рішення. Використання можливостей єдиного інформаційного простору дозволяє моделювати реальні бізнес-кейси та педагогічні ситуації, які за своєю природою є динамічними та суперечними. Це вимагає від майбутнього фахівця високого рівня аналітичних здібностей та емоційного інтелекту [11] , що формуються у процесі безпосередньої взаємодії з практиками та лідерами галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового дискурсу свідчить, що проблема модернізації вищої школи в умовах глобальних викликів перебуває у центрі уваги провідних дослідників. Теоретичні засади формування особистості та її адаптації до динамічного суспільства висвітлено у працях Ю. Вітренко [3], який наголошує на пріоритетності творчого проєктування життєдіяльності в непередбачуваних умовах. Питання формування професійної компетентності та суб'єктної позиції майбутніх фахівців досліджені Г. Бєлєнькою та Н. Гавриш, які розглядають професіоналізм як інтегративну характеристику, що поєднує теоретичний базис із здатністю до розв'язання нестандартних ситуацій [1; 4].

Проблеми управління освітою як цілісною системою висвітлено у праці В. Бикова [2], де розкрито механізми забезпечення якості в умовах суспільних трансформацій.

Окрему увагу варто приділити управлінню закладами професійного спрямування. У роботах Н. Ничкало [9], Ю. Вітренка [3] та В. Радкевич [14] обґрунтовано необхідність тісної взаємодії ЗВО з ринком праці та роботодавцями. Дослідження засвідчують, що студенти, чия підготовка базувалася на принципах контекстного навчання та бізнес-партнерства, демонструють на 35% вищий рівень готовності до роботи в умовах реформування галузі. Це корелює з положеннями В. Кременя [7] щодо формування особистості, здатної до випереджального навчання.

Водночас, попри наявність вагомих напрацювань у галузі цифровізації освіти (зокрема, праці щодо цифрової майстерності [5; 8; 13; 15]) та психологічної готовності до діяльності ([6; 10; 11]), залишається недостатньо висвітленим аспект синергетичної взаємодії академічного середовища та бізнес-структур у межах єдиного інформаційного простору. Більшість існуючих розвідок розглядають бізнес-партнерство лише як зовнішній чинник (замовлення на кадри), не приділяючи належної уваги трансформації самих методичних підходів до навчання, де бізнес-партнер стає повноправним фасилітатором освітнього процесу в цифровому середовищі. Саме необхідність інтеграції високотехнологічних ресурсів бізнесу в архітектуру професійної підготовки здобувачів вищої освіти визначає актуальність нашого дослідження.

Метою статті є теоретичне обґрунтування професійної підготовки здобувачів вищої освіти в межах єдиного інформаційного простору, що ґрунтується на засадах бізнес-партнерства.

Виклад основного матеріалу. Трансформація системи вищої освіти в сучасних соціокультурних умовах вимагає відходу від лінійної передачі знань до створення складних інтерактивних систем. Побудова єдиного інформаційного простору ЗВО стає не лише технічним завданням, а стратегічним фундаментом для реалізації суб'єкт-суб'єктної парадигми навчання, де здобувач освіти виступає активним творцем власної професійної траєкторії [10]. У межах цього простору бізнес-партнерство трансформується з формальної співпраці у глибинну інтеграцію ресурсів, де представники реального сектору економіки стають фасилітаторами освітнього процесу, забезпечуючи його контекстну наповненість та актуальність [11].

Ефективність такої підготовки безпосередньо залежить від здатності ЗВО оперативно реагувати на суспільні запити [9]. Як зазначає В. Кремень [7], ключовим орієнтиром має бути формування особистості, здатної до творчого проєктування життєдіяльності в умовах невизначеності. Впровадження принципів бізнес-партнерства дозволяє реалізувати цей підхід через дуальні форми навчання та спільні цифрові платформи, де теоретичні знання миттєво перевіряються практикою. Це стимулює перехід викладача та студента на нові позиції взаємодії, що відповідає засадам демократизації та гуманізації освіти [11].

Інтегративною характеристикою сучасного фахівця є його професійна компетентність, яка, згідно з дослідженнями Н. Гавриш [4], поєднує глибоку теоретичну базу зі здатністю ефективно діяти в нестандартних, часто кризових ситуаціях. В умовах єдиного інформаційного простору ця компетентність набуває нових ознак: вона доповнюється цифровою грамотністю та здатністю до мережевої колаборації з партнерами. Бізнес-структури надають доступ до наукомістких технологій, що дозволяє здобувачам вищої освіти розробляти реальні проєкти, розвиваючи при цьому лідерську компетентність та відповідальність за кінцевий результат.

Особливе місце в системі трансформації підготовки посідає цифрове моделювання професійних ситуацій. Педагогічна та бізнес-реальність за своєю природою є динамічними, що вимагає від фахівця високого рівня аналітичних здібностей та емоційного інтелекту [4].

Застосування ІКТ у цифровому середовищі дозволяє здобувачам відпрацьовувати алгоритми прийняття рішень у «безпечному» просторі, що, за емпіричними даними, на 40% знижує рівень стресу при переході до реальної практичної діяльності. Це сприяє формуванню «партнера-техніка» [5], який володіє цифровою майстерністю та здатний гнучко адаптуватися до запитів глобалізованого ринку.

Синергія єдиного інформаційного простору та стратегічного бізнес-партнерства створює умови для неперервного професійного зростання фахівця-новатора. Така модель підготовки забезпечує не лише функціонування здобувача в межах посадових інструкцій, а й його готовність до активного перетворення

професійного середовища та забезпечення постійного розвитку установ і підприємств [3].

Сучасний етап модернізації вищої освіти в Україні характеризується глибокими трансформаціями, зумовленими оновленням Професійних стандартів. У цих умовах перед закладами вищої освіти постає завдання: підготувати фахівця, здатного не просто до функціонування в межах інструкцій, а до забезпечення інноваційного поступу та якісного розвитку установи [10].

Ключовим складником такої підготовки є професійна майстерність, яку ми розглядаємо як цілісну здатність фахівця моделювати розвивальний простір. У єдиному інформаційному просторі гра залишається провідним інструментом навчання, проте вона набуває нових сценарних можливостей завдяки технологіям. Наше дослідження спирається на теоретичний доробок дослідників, які слушно зауважують, що розвиток професійної майстерності через цифрові ресурси дозволяє здобувачу освіти глибше зрозуміти внутрішній світ дитини та реалізувати принципи студеноцентризму [6; 7].

На наш погляд, цифрова майстерність сучасного фахівця в умовах бізнес-партнерства трансформується з суто технічної навички у стратегічну архітектоніку освітнього простору. Здобувач стає не просто користувачем програмного забезпечення, а модератором ресурсів, які надають EdTech-партнери. Такий підхід передбачає «м'яку» цифровізацію: технології не замінюють живу взаємодію, а розширюють межі творчості студента, забезпечуючи індивідуальну траєкторію його розвитку [15].

Як підкреслює Л. Петренко [10], характерною ознакою педагогічної ситуації є наявність суперечностей між гуманістичною метою та реальністю. Здатність нівелювати ці бар'єри через гнучкість методів та використання цифрових активів виступає головним індикатором його професійної мобільності.

Розвиток бізнес-партнерства в системі вищої освіти формує новий науковий контекст. Актуалізуються соціальні, управлінські та економічні аспекти функціонування закладів. Соціальне партнерство постає як ефективна технологія реалізації державної політики та чинник підвищення якості підготовки фахівців.

У ході експериментальної роботи було з'ясовано, що ключовим бар'єром є психологічна неготовність педагогів до зміни ролі з «контролера» на «партнера-фасилітатора». Впровадження елементів бізнес-мислення (орієнтація на результат, гнучкість Agile) дозволяє майбутнім фахівцям швидше адаптуватися до нових освітніх програм [15].

Розвиток бізнес-партнерства в системі вищої освіти формує новий науковий контекст, де актуалізуються соціальні, управлінські та економічні аспекти функціонування закладів. Соціальне партнерство постає як ефективна технологія реалізації державної політики та чинник підвищення якості підготовки фахівців. Проблеми управління освітою як цілісною системою висвітлено у працях вчених, де розкрито механізми забезпечення якості в умовах

суспільних трансформацій. Окрему увагу варто приділити управлінню закладами вищої освіти . У роботах обґрунтовано необхідність тісної взаємодії закладів вищої освіти з ринком праці та роботодавцями. Ми пропонуємо виокремити три рівні такої інтеграції: ресурсний рівень, що передбачає спільне проектування інноваційних ігротек; контентний рівень, який включає впровадження дуальних курсів; та комунікативний рівень, що базується на створенні спільних цифрових платформ для взаємодії між студентом, викладачем та бізнес-партнером [11].

Відтак, професійна підготовка у сучасних умовах має бути спрямована на формування гнучкого професіонала. Застосування цифрової компетентності та контекстного підходу дозволяє подолати розрив між теорією і практикою, готуючи спеціаліста до роботи в умовах невизначеності. Цифрова грамотність перестає бути допоміжною навичкою і стає стратегічною основою успішності майбутньої діяльності. Спираючись на концептуальні положення О. Тринус [15], ми розглядаємо цифрову грамотність як багатокомпонентну структуру, що знаходить відображення у цифровому профілі майбутнього фахівця. Цей профіль інтегрує низку дескрипторів, серед яких технологічна операційність як здатність до безпечної експлуатації інструментів, інформаційна аналітика для структурування даних, цифрова комунікація для побудови фахового діалогу, персоналізований професійний розвиток та цифрове благополуччя, що запобігає вигоранню.

У пошуках стратегій подолання розриву між академічною підготовкою та вимогами реального сектору економіки ми звернулися до зарубіжного досвіду та європейських стандартів. На переконання Н. Морзе та О. Буйницької [8], розвиток цифрової зрілості є прямою відповіддю на виклики четвертої промислової революції, де ключовими цінностями стають гнучкість та інтеграція штучного інтелекту в освітні системи. Якість підготовки майбутніх фахівців перебуває у прямій детермінації від рівня цифрового професіоналізму професорсько-викладацького складу, вимоги до якого мають випереджальний характер. Трансформація на засадах бізнес-партнерства має відбуватися через реалізацію механізмів спільних цифрових інкубаторів та експертного аудиту програм за участю роботодавців. Це забезпечує синергію академічних знань та вимог сучасної цифрової економіки, формуючи конкурентоспроможного випускника.

Професійна підготовка в сучасних освітніх реаліях має бути переорієнтована на концепцію формування гнучкого професіонала, здатного до швидкої адаптації. Інтеграція цифрової компетентності та використання контекстного підходу створюють умови для подолання змістовного розриву між теоретичними знаннями та практичним досвідом, готуючи майбутнього спеціаліста до ефективної діяльності в обставинах високої невизначеності. Подальші наукові розвідки мають фокусуватися на проєктуванні цифрових симуляторів професійних ситуацій, які слугуватимуть доповненням до класичних методик навчання та

сприятимуть підвищенню мобільності здобувачів освіти [13]. У процесі глобальної перебудови інформаційного простору цифрова грамотність трансформується зі складової допоміжних навичок у стратегічний фундамент фахової успішності. Вона визначає траєкторію безперервного саморозвитку особистості. Опираючись на теоретичні погляди О. Тринус [15], ми розглядаємо цей феномен як багаторівневу структуру, що формує цифровий профіль фахівця.

Цей профіль поєднує в собі низку визначальних параметрів, серед яких технологічна операційність як здатність до безпечного використання інструментів в освітній практиці, а також інформаційна аналітика, що передбачає когнітивну готовність до критичного опрацювання великих обсягів даних. Важливими елементами також виступають цифрова майстерність для побудови професійного діалогу, персоналізований електронний саморозвиток та дотримання цифрової етики, що запобігає емоційному виснаженню фахівця.

Якість фахової підготовки безпосередньо залежить від цифрового професіоналізму викладацького складу. Оскільки швидкість технологізації суспільних інститутів випереджає цикли оновлення освітніх стандартів, вимоги до компетентності викладачів мають випереджальний характер [5]. У цьому контексті бізнес-партнерство виникає як дієвий інструмент модернізації освітнього процесу, забезпечуючи фінансову стабільність та управлінську гнучкість закладів. Наукове осмислення умов реалізації такого партнерства є пріоритетним завданням, оскільки воно дозволяє поєднати ресурси різних інституцій для досягнення спільних цілей [6].

Партнерство в освітній сфері визначається як форма конструктивних взаємовідносин між незалежними організаціями, що базується на добровільності та прозорості. Воно реалізується через узгоджені дії, спрямовані на об’єднання інтелектуальних та матеріальних активів. Одним із ключових механізмів такої співпраці є міжсекторальна взаємодія, що об’єднує зусилля державних структур, представників бізнесу та громадського сектору. Така кооперація є фундаментом для побудови демократичного суспільства та сталого розвитку економіки, де освіта виступає головним чинником формування людського капіталу.

Міжсекторальне партнерство дозволяє створювати умови для гармонійної реалізації інтересів усіх учасників соціуму, забезпечуючи підготовку кадрів, які повністю відповідають сучасним професійним викликам [11].

Бізнес-партнерство в освітній сфері постає як специфічна та високоефективна модифікація міжсекторальної взаємодії, що базується на стратегічному альянсі між академічною спільнотою та представниками реального сектору економіки. Така колаборація спрямована на фундаментальне підвищення якості фахової підготовки, де синхронізація освітніх програм із динамічними запитами ринку праці стає пріоритетним вектором розвитку. У межах цієї взаємодії заклади вищої освіти та роботодавці виступають рівноправними суб’єктами, що спільно проєктують навчальні плани, впроваджують моделі дуального навчання та реалізують масштабні інноваційні проєкти через

механізми спільного фінансування. Сучасна парадигма професійної підготовки орієнтована на концепт формування гнучкого професіонала, здатного до продуктивної діяльності в умовах соціально-економічної невизначеності [10]. Використання цифрової компетентності та контекстного підходу дозволяє нівелювати традиційну дистанцію між теоретичним базисом та прикладною практикою. На наш погляд, інтеграція бізнес-партнерства в цей процес створює унікальний простір для розробки та впровадження цифрових симуляторів професійних ситуацій. Такі інструменти не лише доповнюють класичне навчання, а й радикально підвищують мобільність майбутніх фахівців, дозволяючи їм апробувати складні управлінські та педагогічні кейси у безпечному віртуальному середовищі, що максимально наближене до реальних вимог роботодавця [8].

Цифрова комунікація та колаборація стають інструментами побудови фахового діалогу на міжсекторальному рівні, а персоналізований професійний розвиток (e-self-development) дозволяє фахівцю самостійно розширювати межі своєї експертності відповідно до інноваційних трендів [14]. Важливою складовою також є цифрове благополуччя, що забезпечує інформаційну гігієну та запобігає професійному вигоранню в умовах інтенсивного цифрового навантаження [8].

Звернення до європейських стандартів стимулює студентів до набуття інтерактивного досвіду безпосередньо в аудиторній роботі, що корелює з їхньою конкурентоспроможністю на ринку «цифрових лідерів», де бізнес-партнерство виступає не лише як ресурсний чинник, а як каталізатор формування нової якості професійної освіти, здатної генерувати кадри для високотехнологічного майбутнього.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, трансформація професійної підготовки здобувачів вищої освіти на засадах бізнес-партнерства дозволяє сформувати цілісний і безперервний цикл професійного розвитку, що інтегрує академічні стандарти з реальними запитами сучасної економіки. У такому контексті цифрова майстерність виходить за межі суто інструментальних навичок чи сукупності ігрових прийомів, перетворюючись на стратегічну здатність фахівця моделювати якісно нове розвивальне середовище, що відповідає викликам індустрії 4.0. Синергія освітнього та бізнес-секторів забезпечує не лише оновлення матеріально-технічної бази, а й концептуальне переосмислення ролі педагога як модератора інноваційних процесів та архітектора персоналізованих освітніх траєкторій.

Впровадження моделі бізнес-партнерства в єдиному інформаційному просторі сприяє подоланню психологічних та методологічних бар'єрів, трансформуючи рольову модель випускника з пасивного виконавця на проактивного партнера-фасилітатора. Це створює умови для формування випереджальної професійної готовності, де здатність до швидкої адаптації, критичного аналізу даних та етичної цифрової комунікації стає визначальною конкурентною

перевагою на ринку праці. Якість такої підготовки безпосередньо корелює з рівнем відкритості освітньої системи до міжсекторальної взаємодії та готовності викладацького складу до безперервного професійного самовдосконалення в умовах технологічної експансії.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо у розробці та апробації комплексної моделі цифрового портфоліо студента, яке функціонуватиме як динамічний інструмент об'єктивної самопрезентації в єдиному інформаційному просторі роботодавців. Таке портфоліо має стати не просто архівом досягнень, а верифікованою базою компетентностей, що дозволить бізнес-партнерам здійснювати точковий відбір фахівців, чий цифровий профіль максимально відповідає специфіці конкретних виробничих чи педагогічних завдань. Крім того, нагальним залишається питання створення цифрових симуляторів професійного середовища, які б дозволили мінімізувати адаптаційний період молодих спеціалістів та забезпечили стійкість їхньої професійної ідентичності в умовах глобальних суспільних трансформацій.

Література:

1. Бєлєнька Г. В. Формування професійної компетентності сучасного вихователя дошкільного навчального закладу: монографія. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. 320 с.

2. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки. Методист. 2020. № 5/6. С. 4–15.

3. Вітренко Ю. М. Економіка професійної освіти: теоретико-методологічний аспект. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2018. Вип. 14. С. 12–18.

4. Гавриш Н. В. Розвиток професійної мобільності педагога дошкільної освіти в умовах інноваційних змін. *Дошкільна освіта*. 2017. № 2 (56). С. 14–21.

5. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю. Цифрова трансформація професійної освіти: виклики та перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців*. 2021. Вип. 60. С. 5–15.

6. Кононко О. Л. Психологічні засади професійної майстерності вихователя в контексті дитиноцентризму. *Вісник психології і педагогіки.* 2019. Вип. 24. С. 30–38.

7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі: виклики інноваційної епохи. Київ: Знання України, 2020. 412 с.

8. Морзе Н. В., Буйницька О. П. Цифрова компетентність викладача: від теорії до практики в умовах Industry 4.0. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Т. 77. № 3. С. 1–18.

9. Ничкало Н. Г. Професійна освіта в умовах глобальних трансформацій. Педагогіка і психологія. 2019. № 2. С. 5–14.

10. Петренко Л. М. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього викладача закладу вищої педагогічної освіти до професійної діяльності в умовах цифровізації суспільства [Електронний ресурс]: монографія. Київ : Вид-во ТОВ «Юрка Любченка», 2024. 246 с.

11. Потапчук Т., Макарук О. Організаційно-педагогічні умови діяльності закладів професійної освіти на основі бізнес-партнерства як чинник якості підготовки фахівців. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. №1(16)_2026. С.256-273.

12. Потапчук Т.. Пукас І., Каньоса Н. Професійна й психологічна компетентність як чинники успішної діяльності педагога в умовах сучасної системи освіти. *Наукові інновації та передові технології*: журнал. 2026. № 2(54) 2026. С. 3878. С.1815-1822.

13. Потапчук Т.В., Макарук О.Л. Підготовка студентів до використання цифрових освітніх ресурсів. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)»*: журнал. 2025. № 6(52) 2025. С. 2216. С. 744-756.

14. Радкевич В. О. Розвиток професійної освіти і навчання: виклики та інноваційні рішення. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України*. 2019. № 18. С. 5–15.

15. Тринус О. В. Формування цифрової грамотності майбутніх фахівців у закладах вищої освіти: теоретичний аспект. *Вісник Житомирського державного університету*. 2022. Вип. 1 (108). С. 45–54.

References:

1. Bielienka, H. V. (2015). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti suchasnoho vykhovatelia doshkilnoho navchalnoho zakladu: monohrafiia* [Formation of professional competence of a modern preschool educator: a monograph]. Kyiv: Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. [in Ukrainian].

2. Bykov, V. Yu. (2020). Tsyfrova transformatsiia suspilstva i rozvytok kompiuterno-tekhnolohichnoi platformy osvity i nauky [Digital transformation of society and development of computer-technological platform of education and science]. *Metodyst*, (5/6), 4–15. [in Ukrainian].

3. Vitrenko, Yu. M. (2018). Ekonomika profesiinoi osvity: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [Economics of professional education: theoretical and methodological aspect]. *Profesiina osvita: problemy i perspektyvy*, (14), 12–18. [in Ukrainian].

4. Havrysh, N. V. (2017). Rozvytok profesiinoi mobilnosti pedahoha doshkilnoi osvity v umovakh innovatsiinykh zmin [Development of professional mobility of a preschool teacher in conditions of innovative changes]. *Doshkilna osvita*, (2 (56)), 14–21. [in Ukrainian].

5. Hurevych, R. S., & Kademiia, M. Yu. (2021). Tsyfrova transformatsiia profesiinoi osvity: vyklyky ta perspektyvy [Digital transformation of professional education: challenges and prospects]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv*, (60), 5–15. [in Ukrainian].

6. Kononko, O. L. (2019). Psykholohichni zasady profesiinoi maisternosti vykhovatelia v konteksti dytynocentryzmu [Psychological foundations of professional mastery of a teacher in the context of child-centeredness]. *Visnyk psykholohii i pedahohiky*, (24), 30–38. [in Ukrainian].

7. Kremen, V. H. (2020). *Filosofiia liudynocentryzmu v osvitniomu prostori: vyklyky innovatsiinoi epokhy* [Philosophy of anthropocentrism in the educational space: challenges of the innovative era]. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].

8. Morze, N. V., & Buinytska, O. P. (2020). Tsyfrova kompetentnist vykladacha: vid teorії do praktyky v umovakh Industry 4.0 [Digital competence of a teacher: from theory to practice in Industry 4.0 conditions]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 77(3), 1–18. [in Ukrainian].

9. Nychkalo, N. H. (2019). Profesiina osvita v umovakh hlobalnykh transformatsii [Professional education in conditions of global transformations]. *Pedahohika i psykholohiia*, (2), 5–14. [in Ukrainian].

10. Petrenko, L. M. (2024). *Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnoho vykladacha zakladu vyshchoi pedahohichnoi osvity do profesiinoi diialnosti v umovakh tsyfrovizatsii suspilstva* [Theoretical and methodological principles of training a future teacher of a higher pedagogical educational institution for professional activities in the conditions of society digitalization]. Kyiv: Yurka Liubchenka. [in Ukrainian].

11. Potapchuk, T., & Makaruk, O. (2026). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy diialnosti zakladiv profesiinoi osvity na osnovi biznes-partnerstva yak chynnyk yakosti pidhotovky fakhivtsiv [Organizational and pedagogical conditions of activities of professional education institutions based on business partnership as a factor in the quality of training specialists]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia: Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky*, (1(16)), 256–273. [in Ukrainian].

12. Potapchuk, T., Pukas, I., & Kanosa, N. (2026). Profesiina i psykholohichna kompetentnist yak chynnyky uspishnoi diialnosti pedahoha v umovakh sucasnoi systemy osvity [Professional and psychological competence as factors of successful pedagogical activity in the conditions of the modern education system]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, (2(54)), 1815–1822. [in Ukrainian].

13. Potapchuk, T. V., & Makaruk, O. L. (2025). Pidhotovka studentiv do vykorystannia tsyfrovykh osvitnikh resursiv [Preparing students to use digital educational resources]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna»)*, (6(52)), 744–756. [in Ukrainian].

14. Radkevych, V. O. (2019). Rozvytok profesiinoi osvity i navchannia: vyklyky ta innovatsiini rishennia [Development of professional education and training: challenges and innovative solutions]. *Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy*, (18), 5–15. [in Ukrainian].

15. Trynus, O. V. (2022). Formuvannia tsyfrovoi hramotnosti maibutnikh fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity: teoretychnyi aspekt [Formation of digital literacy of future specialists in higher education institutions: theoretical aspect]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu*, (1 (108)), 45–54. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 81'255, 4:821.11

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1749-1755

Пригодій Оксана Сергіївна PhD, асистент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-6216-7642

ВІДТВОРЕННЯ ПОРІВНЯНЬ ІЗ ВОГНЯНОЮ СТИХІЄЮ В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей перекладу порівнянь як одного з ключових засобів художньої образності, що репрезентують концептуальну ознаку «вогонь» у межах концепту ПРИРОДА. У роботі окреслено теоретичні засади аналізу порівнянь, зокрема їхню роль у формуванні індивідуального авторського стилю, відтворенні емоційно-експресивного змісту та моделюванні асоціативних зв'язків у художньому тексті. Розглянуто сучасні наукові підходи до перекладу національно-маркованих одиниць, окреслено основні труднощі, що виникають під час передачі образних конструкцій іншою мовою, та особливості збереження культурного компонента. Особливу увагу приділено класифікації перекладацьких стратегій, запропонованій П.Пієріні, а також проблемі вибору оптимальних рішень для збереження змісту, емоційного забарвлення та художньої образності першотвору.

На матеріалі художнього твору проаналізовано низку прикладів перекладу порівнянь, що містять елементи вогняної стихії (вогонь, попіл, лава, дим тощо), і визначено специфіку їх відтворення англійською мовою. У дослідженні простежено використання таких перекладацьких прийомів, як дослівний переклад, контекстуальна заміна, експлікація, описовий переклад та часткова трансформація образу. Доведено, що навіть за умов певних змін у структурі порівняння перекладачам здебільшого вдається зберегти семантичну цілісність, емоційний вплив та художню виразність тексту, що є ключовим для адекватного відтворення авторського задуму.

Особливу увагу приділено аналізу контекстуальної адаптації образів, що дозволяє передати внутрішній стан персонажів і їхню реакцію на події. Розглянуто вплив культурних та мовних особливостей на вибір перекладацьких рішень і їхнє відображення в англомовному тексті. Дослідження демонструє, що правильно підібрані стратегії перекладу дозволяють зберегти художню експресію та емоційне забарвлення першотвору. Отримані результати підкреслюють важливість комплексного підходу до перекладу художніх текстів і можуть слугувати методологічною основою для подальших наукових розвідок.

У результаті дослідження встановлено, що успішний переклад порівнянь залежить від уміння перекладача поєднувати збереження авторського задуму з

урахуванням культурних, мовних і стилістичних особливостей мови перекладу. Отримані результати можуть бути використані у подальших дослідженнях проблем художнього перекладу, когнітивної лінгвістики, стилістики та міжкультурної комунікації, а також у практичній діяльності перекладачів і редакторів.

Ключові слова: переклад, порівняння, культура, вогонь, лінгвокультурологія, стиль, концептуальна ознака

Prigodiy Oksana Sergiivna PhD, Assistant Professor, Department of English Philology and Intercultural Communication Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-6216-7642

TRANSLATION OF FIRE-RELATED COMPARISONS IN LITERARY TEXTS

Abstract. The article is dedicated to the study of the peculiarities of translating similes as one of the key means of artistic imagery, representing the conceptual feature “fire” within the broader concept of NATURE. The paper outlines the theoretical foundations for analyzing similes, particularly their role in shaping an individual authorial style, conveying emotionally expressive content, and modeling associative connections in literary texts.

Contemporary approaches to translating culturally marked units are examined, highlighting the main challenges that arise when transferring figurative constructions into another language, as well as the specifics of preserving the cultural component. Special attention is paid to the classification of translation strategies proposed by P.Pierini, as well as to the issue of choosing optimal solutions to maintain the content, emotional tone, and artistic imagery of the original work.

Based on literary material, a series of examples of simile translation containing elements of the fire motif (fire, ash, lava, smoke, etc.) are analyzed, and the specifics of their rendering into English are identified. The study traces the use of various translation techniques, such as literal translation, contextual substitution, explicitation, descriptive translation, and partial transformation of imagery. It is demonstrated that even with certain structural changes in the simile, translators are generally able to preserve the semantic integrity, emotional impact, and artistic expressiveness of the text, which is crucial for an adequate reproduction of the author’s intent.

Particular attention is given to the analysis of contextual adaptation of imagery, which allows conveying the inner state of the characters and their responses to events. The influence of cultural and linguistic features on translation choices and their reflection in the English text is also examined. The research shows that appropriately selected translation strategies make it possible to maintain the artistic expression and emotional coloring of the original work. The results underscore the importance of a comprehensive approach to translating literary texts and may serve as a methodological basis for further scholarly investigations.

The study concludes that successful translation of similes depends on the translator's ability to combine preservation of the author's intent with consideration of the cultural, linguistic, and stylistic features of the target language. The findings can be applied in further research on literary translation, cognitive linguistics, stylistics, and intercultural communication, as well as in the practical work of translators and editors.

Keywords: translation, simile, culture, fire, linguistic and cultural studies, style, conceptual feature

Постановка проблеми. У художньому тексті порівняння виступає одним із важливих засобів образності, що сприяє глибшому розкриттю авторського задуму та формуванню концептуальної картини світу. Особливу роль воно відіграє у відтворенні концепту ПРИРОДА, зокрема через актуалізацію його периферійних ознак, таких як «вогонь». Переклад порівнянь, насичених національно-культурними компонентами, становить значну складність, оскільки потребує врахування як змістових, так і асоціативних аспектів. У цьому контексті важливим є вибір перекладацької стратегії, яка дозволяє зберегти образність і водночас забезпечити зрозумілість для реципієнта. Аналіз прикладів із художнього твору демонструє різноманітність підходів до відтворення порівнянь та їхню роль у передачі емоційно-експресивного наповнення тексту.

Крім того, порівняння сприяють індивідуалізації авторського стилю, надаючи тексту унікального емоційного забарвлення та глибини. Вони виступають не лише засобом опису, а й інструментом пізнання внутрішнього світу персонажів і відображення їхніх переживань. Через систему порівнянь автор моделює асоціативні зв'язки, які допомагають читачеві краще інтерпретувати художню реальність. Саме тому дослідження особливостей перекладу таких конструкцій є важливим для розуміння механізмів міжкультурної комунікації.

Порівняння несе за собою межу певних понять, які підпадають під компаративні методи та доповнюють красу художнього твору. **Метою** цієї статті є аналіз особливостей перекладу порівнянь, що репрезентують концептуальну ознаку «вогонь» у художньому тексті, а також визначення перекладацьких стратегій, які забезпечують адекватне відтворення їхньої образності та емоційно-експресивного змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На складності перекладу національно-маркованих одиниць наголошує А.В.Головня у статті «Порівняння як засіб передачі культурного компонента при перекладі прозових творів Редьярда Кіплінга»: «…найскладніше перекладати порівняння, що містять національно-специфічний образ, який може бути або 1) незнайомий культурі перекладу, або 2) інакше інтерпретуватися. Такі міжкультурні ускладнення вимагають особливого розгляду і вироблення спеціальної стратегії з подолання труднощів при перекладі» [1, С. 2]. Про стратегії подолання труднощів під час аналізу порівняння пише А.Г. Гусєва: «…порівняння завжди змушують

перекладача зробити вибір: або перекладати образ звичним для себе, тобто таким, яким його створив автор, або створити незвичний для себе образ, але зрозумілий для читачів перекладеного тексту» [2, С. 98].

Лінгвіст П. Пієріні вирізняє шість стратегій перекладу образного порівняння, серед яких: «1) дослівний переклад порівняння зі збереженням форми, тобто самої порівняльної конструкції; 2) заміна порівняльної конструкції мови оригіналу на конструкцію мови перекладу; 3) часткова втрата образу порівняння; 4) збереження порівняльної конструкції мови оригіналу з доданням нової інформації в мові перекладу, при цьому відбувається так звана експлікація, пояснення якогось явища; 5) заміна порівняльної конструкції мови оригіналу на більш яскраву та зрозумілу для реципієнтів, при цьому відбувається часткова або ж узагалі повна заміна образу; 6) вилучення порівняння з тексту перекладу» [9, С. 31].

Виклад основного матеріалу. Цікавий приклад відображення засобами порівняння концептуальної ознаки «вогонь», яка представлена лексемою *ошпарений*, бачимо в наступному прикладі:

"…вона вилетіла з ясел, ***ніби ошпарена****"[7, С. 15].*

"she shot out of the manger ***like a bullet****" [5, С. 25].*

У цьому реченні показовим є прикметник *ошпарений*, який є відгалуженням концептуальної ознаки «вогонь» та складає фокальну частину порівняння в тексті оригіналу: *вона вилетіла з ясел, ніби ошпарена – she shot out of the manger like a bullet.* Бачимо, що перекладач звертається до контекстуальної заміни ключового елемента вогняної стихії та відтворює його шляхом заміни на іменник *bullet – куля.* Однак таке рішення перекладача є адекватним, адже, хоч і певним чином змінюється образна складова речення, але зберігається посил першоджерела та проводиться аналогія між *вибігати як ошпарена* та швидкістю *кулі*, що, власне, підтримує гармонійність та образну смислову художнього твору.

Яскравим прикладом вживання концептуальної ознаки «вогонь» та витканий з нього образ образ знаходимо нижче:

"Поверх двадцять років тут були, а німець за один день вимів їх, ***як спузи з комори****"[8, С. 135].*

"They were here over twenty years, and the Germans in a single day cleaned them out ***like ashes from the storehouse****" [4, С. 146].*

У цьому уривку можна спостерегти порівняння із концептуальною ознакою «вогонь» та його лексем-дериватів, а саме *попіл*; воно представлене діалектним словом західних регіонів України – *спузи*: *поверх двадцять років тут були, а німець за один день вимів їх, як спузи з комори – they were here over twenty years, and the Germans in a single day cleaned them out lik eashes from the storehouse,* де порівняння твору першоджерела *як спузи з комори* відтворено аналогом англійської мови *like ashes from the storehouse.* Такий підхід є адекватним та вмотивованим, оскільки повноцінно передає образний портрет художнього твору та почуття мінливості жителів невеличкого містечка, в якому час від часу змінюється влада.

Ще один приклад порівняння із застосуванням елементів концептуальної ознаки «вогонь», а саме: *лава* та *вулкан* подано в наступному уривку:

"Анна заглянула вниз і завмерла — всередині панцерник був повен фасолі різних розмірів і кольорів, вершина купи повільно зсувалася, ***наче потоки лави у вулкані****" [10, С. 41].*

"Anna looked inside and gasped —the interior of the car was filled with beans of different sizes and colors, and the beans at the top of the heap were slowly slithering downwards, ***like lava flowing down a volcano****" [11, С. 26].*

У цьому прикладі бачимо концептуальну ознаку «вогонь» із його похідними, які вербалізуються іменниками *лава* та *вулкан* і створюють порівняння *наче потоки лави у вулкані – like lava flowing down a volcano,* що відображено відповідником англійської мови із підтриманням образності та напруги оригінального твору.

Приклад використання концептуальної ознаки «вогонь», яка повноцінно передає емотивний стан та відображає страждання персонажа бачимо нижче:

"Її так пече в грудях, ***ніби звідти щойно вирвали жмут ненаситного вогню****" [6, С. 30].*

"There was a burning sensation in her chest, ***as if a fistful of insatiable fire had just been wrenched from there****" [3, С. 32].*

У цьому уривку порівняння, яке належить до вогняної стихії знаходить своє відображення в тексті перекладу шляхом підбору відповідника англійської мови *ніби звідти щойно вирвали жмут ненаситного вогню – as if a fistful of insatiable fire had just been wrenched from there.* Можна стверджувати, що перекладач відмінно передає всю палітру емоцій, яка змальовується в оригіналі та влучно підбирає лексеми на позначення вогню та асоціативних факторів, пов'язаних з ними, що є адекватним для перекладу.

Історія кохання Мариньки та Кирила із роману «Майже ніколи не навпаки» М.Матіос захоплює читача та заманює в плетиво художнього полотна, позаяк лише наприкінці роману ми дізнаємося всю історію їхніх почуттів та глибину трагізму двох роз'єднаних сердець. Цікавим є мотив оповідки в романі, адже в кожній його частині ми дізнаємося свіжі подробиці, відкриваючи все нові двері художнього твору.

Таким чином, у фінальній частині роману читач може осягнути та скласти пазли докупи, які до цього були розкидані на полотні. В наступному уривку ми спостерігаємо за почуттями Мариньки, які відображають концептуальну ознаку «вогонь»:

*"****Жахкий, ніби вона на розжарену пательню вмостилася****" [6, С. 135].*

*"****A burning-hot heat, as if she had sat down on a red-hot frying pan****" [3, С. 140].*

У цьому реченні бачимо порівняння в тексті оригіналу *жахкий, ніби вона на розжарену пательню вмостилася,* яке відтворене в перекладі із початковим елементом *жахкий* шляхом описового перекладу *a burning-hot heat,* який вміщує не одну, як в первинному тексті, а цілих три лексеми на позначення жагучості – *burning, hot, heat* задля підсилення пекучого ефекту та алегоричності твору. Також, можна спостерігати підбір відповідника в англійській мові при відображенні власне порівняння: *a burning-hot heat, as if she had sat down on a*

red-hot frying pan, що свідчить про зберігання образності та експертне бачення першотвору перекладачем.

Ще один приклад використання лексем-дериватів концептуальної ознаки «вогонь», а саме: *дим*, знаходимо в уривку:

"І навіть пара з уст, донедавна німих, а тепер — роздертих невимовною втіхою, вилася попід холодний дах, ***як димок від щойно розпаленого вогнища****" [6, С. 16].*

"Even the hot breath from two months until recently speechless, but now rent apart by indescribable pleasure, rose up to the cold roof ***like smoke from a recently-lit fire****" [3, С. 17].*

У вищезазначеному уривку можна бачити порівняння, яке належить до групи найменувань вогняної стихії *як димок від щойно розпаленого вогнища – like smoke from a recently-lit fire,* що відображене в тексті перекладу аналогом англійської мови. Таке рішення перекладача є адекватним та свідчить про повноцінне зображення образності пристрасного забороненого кохання між двома молодими людьми.

Висновки. Отже, порівняння як стилістичний засіб відіграє ключову роль у вербалізації концептуальної ознаки «вогонь» та формуванні образної структури художнього тексту. Проведений аналіз показує, що перекладачі застосовують різні стратегії — від дослівного перекладу до контекстуальної заміни чи експлікації, — з метою збереження семантичної та емоційної цілісності оригіналу.

Попри можливі трансформації образу, у більшості випадків вдається відтворити основний зміст і художній ефект першотвору. Важливим чинником адекватного перекладу є баланс між збереженням авторської інтенції та адаптацією до культурних особливостей мови перекладу. Таким чином, успішне відтворення порівнянь сприяє збереженню естетичної цінності твору та його впливу на читача.

Література:

1. Головня, А.В. Особливості передачі культурного компонента порівняння при перекладі прозових творів Редьярда Кіплінга / А.В. Головня // Наукові роботи НПП, докторантів та аспірантів кафедри англійської філології і перекладу. – Репозитарій Національного Авіаційного Університету, 2011. – С. 1-8. – Режим доступу: http://er.nau .edu.ua/handle/NAU/10772

2. Гусєва, А.Г. Проблема перекладу англійських порівнянь українською мовою / А.Г.Гусєва // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. – 2015. – № 2. – С. 96-101.

3. Matios, M. Hardly Ever Otherwise / M. Matios. – United Kingdom : Glagoslav Publications, 2012.

4. Matios, M. Sweet Darusya: A Tale of Two Villages / M. Matios. – New York: Spuyten Duyvil, 2019.

5. Matios, M. The Russky Woman / M. Matios. – Melbourne: Bayda Books, 2011.

6. Матіос, М. Майже ніколи не навпаки / М. Матіос. – 3-є вид. – Львів : ЛА «Піраміда», 2018.

7. Матіос, М. Москалиця / М. Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – Режим доступу: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14956

8. Матіос, М. Солодка Даруся / М. Матіос. – 7-е вид. – Львів : ЛА «Піраміда», 2019.

9. Pierini, P. Simile in English: from Description to Translation / P. Pierini // Circulo de Linguistica Applicada a la Communication. – 2007. – Vol. 29, № 2. – P. 21-43. – Режим доступу: http://www.ucm.es/info/ № 29/pierini.pdf

10. Прохасько, Т. НепрОсті / Т. Прохасько. – Івано-Франківськ: Видавництво «Лілія-НВ», 2015.

11. Prokhasko, T. The UnSimple (part 1) / T. Prokhasko // Ukrainian Literature: A Journal of Translations. – 2007. – Vol. 2.

References:

1. Holovnia, A.V. (2011). Osoblyvosti peredachi kulturnoho komponenta porivniannia pry perekladi prozovykh tvoriv Rediarda Kiplinha [Peculiarities of transmitting the cultural component in translating prose works by Rudyard Kipling]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Sumy: NAU Repository. Retrieved from http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/10772 [in Ukrainian].

2. Husieva, A.H. (2015). Problema perekladu anhliiskykh porivnian ukrainskoiu movoiu [The problem of translating English comparisons into Ukrainian]. / A.H.Husieva // *Derzhava ta rehiony. Seriia: Humanitarni nauky*. – № 2. – S. 96-101 [in Ukrainian].

3. Matios, M. (2012). *Hardly Ever Otherwise* / M. Matios. – United Kingdom: Glagoslav Publications.

4. Matios, M. (2019). *Sweet Darusya: A Tale of Two Villages* / M. Matios. – New York: Spuyten Duyvil.

5. Matios, M. (2011). *The Russky Woman* / M. Matios. – Melbourne: Bayda Books.

6. Matios, M. (2018). *Maizhe nikoly ne navpaky* / M. Matios. – 3-ye vyd. – Lviv: LA «Piramida». [in Ukrainian].

7. Matios, M. (2008). *Moskalytsia* / M. Matios. – Lviv: LA «Piramida» – Retrieved from: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14956 [in Ukrainian].

8. Matios, M. (2019). *Solodka Darusia* / M. Matios. – 7-e vyd. – Lviv: LA «Piramida». [in Ukrainian].

9. Pierini, P. (2007). Simile in English: from Description to Translation / P. Pierini // *Circulo de Linguistica Applicada a la Communication. – Vol. 29, № 2.* – P. 21-43. – Retrieved from: http://www.ucm.es/info/ № 29/pierini.pdf

10. Prokhasko, T. (2015). *NeprOsti* / T. Prokhasko. – Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo «Liliia-NV».

11. Prokhasko, T. (2007). *The UnSimple* (part 1) / T. Prokhasko // Ukrainian Literature: A Journal of Translations. – Vol. 2 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 378.147.091.33:34:159.942

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1756-1764

Пугач Віталіна Миколаївна доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін, Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного університету, https://orcid.org/0000-0002-1653-7473

Пайкуш Маріанна Андріївна доктор педагогічних наук, професор кафедри біофізики, Львівський національний медичний університет, https://orcid.org/0000-0003-3637-7902

Федчишина Тетяна Леонідівна викладач КЗВО "Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж" https://orcid.org/0009-0004-0750-9544

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНОЇ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розкрито проблему формування професійно-ціннісної мотивації студентів-правників засобами інноваційних освітніх технологій у закладах вищої освіти. Обґрунтовано актуальність дослідження в умовах євроінтеграційних процесів, цифровізації освіти та реформування правової системи, що висувають нові вимоги до професійної підготовки майбутніх юристів. Проаналізовано сутність професійно-ціннісної мотивації як інтегративного особистісного утворення, що поєднує систему внутрішніх мотивів, професійних цінностей і смислових установок, спрямованих на усвідомлене опанування правничої діяльності, дотримання етичних і правових стандартів та готовність до соціально відповідальної професійної практики. Обґрунтовано етапи формування професійно-ціннісної мотивації студентів-правників та визначено потенціал інноваційних освітніх технологій (компетентнісного й студентоцентрованого навчання, проблемно-орієнтованих і практико-орієнтованих методів, кейс- та симуляційних технологій, юридичних клінік) у розвитку внутрішньої мотивації, професійної ідентичності та рефлексивної позиції майбутніх правників. Зроблено висновок про доцільність системного впровадження інноваційних освітніх технологій як ефективного засобу підвищення якості юридичної освіти та формування конкурентоспроможного, етично відповідального фахівця.

Саме тому, формування професійно-ціннісної мотивації студентів-правників засобами інноваційних освітніх технологій розглядається як важлива умова модернізації юридичної освіти. Обґрунтовано, що впровадження компетентнісного та студентоцентрованого навчання, проблемно- й практико-орієнтованих методів, кейс- і симуляційних технологій, юридичних клінік

сприяє розвитку внутрішньої мотивації, професійної ідентичності та етичної відповідальності майбутніх правників. Зроблено висновок, що системне використання інноваційних освітніх технологій забезпечує підготовку конкурентоспроможних і соціально відповідальних фахівців, здатних ефективно діяти в умовах сучасних правових трансформацій.

Ключові слова: професійно-ціннісна мотивація, студенти-правники, юридична освіта, інноваційні освітні технології, професійні цінності, професійна ідентичність, компетентнісний підхід, студентоцентроване навчання, практико-орієнтоване навчання.

Pugach Vitalina Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Humanities, Vinnytsia Educational and Scientific Institute of Economics of the Western Ukrainian National University,https://orcid.org/0000-0002-1653-7473

Paykush Marianna Andriivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Biophysics, Lviv National Medical University, https://orcid.org/0000-0003-3637-7902

Fedchyshyna Tetyana Leonidivna Lecturer at the Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College https://orcid.org/0009-0004-0750-9544

FORMATION OF PROFESSIONAL-VALUE MOTIVATION OF LAW STUDENTS BY MEANS OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article addresses the issue of forming professional and value-based motivation among law students through innovative educational technologies in higher education institutions. The relevance of the study is substantiated in the context of European integration processes, the digitalization of education, and the reform of the legal system, which impose new requirements on the professional training of future lawyers. The essence of professional and value-based motivation is analyzed as an integrative personal construct that combines a system of internal motives, professional values, and meaning-making attitudes aimed at the conscious mastery of legal activity, adherence to ethical and legal standards, and readiness for socially responsible professional practice. The stages of forming professional and value-based motivation of law students are substantiated, and the potential of innovative educational technologies (competency-based and student-centered learning, problem-oriented and practice-oriented methods, case-based and simulation technologies, legal clinics) in developing intrinsic motivation, professional identity, and a reflective stance of future lawyers is determined. The conclusion is drawn about the expediency of systematic implementation of innovative educational technologies as an effective means of

improving the quality of legal education and forming a competitive, ethically responsible specialist.

Therefore, the formation of professional and value-based motivation of law students through innovative educational technologies is considered an important condition for the modernization of legal education. It is substantiated that the implementation of competency-based and student-centered learning, problem- and practice-oriented methods, case-based and simulation technologies, and legal clinics contributes to the development of intrinsic motivation, professional identity, and ethical responsibility of future lawyers. It is concluded that the systematic use of innovative educational technologies ensures the training of competitive and socially responsible specialists capable of acting effectively under conditions of contemporary legal transformations.

Keywords: professional and value-based motivation, law students, legal education, innovative educational technologies, professional values, professional identity, competency-based approach, student-centered learning, practice-oriented learning.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми формування професійно-ціннісної мотивації студентів-правників засобами інноваційних освітніх технологій зумовлена глибокими трансформаціями сучасного суспільства, євроінтеграційними процесами, реформуванням правової системи України та зростанням суспільного запиту на висококваліфікованих, етично відповідальних і соціально зорієнтованих фахівців у галузі права.

В умовах цифровізації, глобалізації та динамічних соціально-правових змін особливої ваги набуває не лише якість професійних знань майбутніх правників, а й рівень сформованості їхніх професійних цінностей, внутрішньої мотивації, правосвідомості та готовності діяти відповідально в умовах правової невизначеності.

У наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників (О. Бандурка, С. Максименко, І. Бех, В. Кремень, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Реан, R. Ryan, E. Deci, D. Kolb, J. Biggs та ін.) обґрунтовано значущість мотиваційно-ціннісної сфери особистості як ключового чинника професійного становлення фахівця. Водночас дослідження проблем професійної підготовки юристів (М. Козюбра, О. Скакун, В. Тацій, Ю. Шемшученко, N. Garoupa, W. Twining та ін.) засвідчують, що традиційно зорієнтовані, переважно знаннєві моделі юридичної освіти не повною мірою забезпечують формування внутрішньої професійної мотивації та ціннісної ідентичності майбутніх правників. Особливого значення в цьому контексті набуває впровадження інноваційних освітніх технологій – компетентнісного та студентоцентрованого навчання, проблемно-орієнтованих і практико-орієнтованих методів, цифрових платформ, кейс- і симуляційних технологій, юридичних клінік, які, за висновками дослідників (J. Dewey, D. Schön, T. Reeves, J. Lave, E. Wenger), створюють умови для активної інтеріоризації професійних цінностей, розвитку рефлексії, відповідальності та усвідомленої професійної позиції [2, 5].

Саме тому, потреба у формуванні професійно-ціннісної мотивації студентів-правників засобами інноваційних освітніх технологій є об'єктивно зумовленою сучасними викликами юридичної освіти та практики і вимагає цілісного психолого-педагогічного осмислення, що підтверджує наукову й практичну актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є обґрунтування щодо формування професійно-ціннісної мотивації студентів-правників засобами інноваційних освітніх технологій.

Потенціал інноваційних освітніх технологій у розвитку внутрішньої мотивації, професійної ідентичності та рефлексивної позиції майбутніх правників зумовлений їх здатністю змінювати логіку освітнього процесу від репродуктивного засвоєння знань до активного, усвідомленого й особистісно значущого професійного навчання. *Компетентнісний підхід* орієнтує підготовку студентів-правників на формування не лише фахових знань, а й ціннісних орієнтацій, відповідальності, здатності приймати правові рішення та діяти в умовах правової невизначеності, що безпосередньо посилює внутрішню мотивацію до професійного саморозвитку. *Студентоцентроване навчання* створює умови для суб'єктної позиції здобувачів освіти, сприяє усвідомленню особистісного сенсу правничої діяльності та формуванню стійкої професійної ідентичності [1, 3].

Формування професійно-ціннісної мотивації студентів-правників засобами інноваційних освітніх технологій здійснюється поетапно, як динамічний і цілеспрямований процес, що відповідає логіці професійного становлення особистості та сучасним вимогам юридичної освіти (рис. 1).

Рис. 1. Етапи формування мотивації студентів-правників

Перший етап – мотиваційно-орієнтаційний. На цьому етапі відбувається актуалізація інтересу студентів до майбутньої правничої професії, формування первинних уявлень про її соціальну значущість, етичну відповідальність і роль у забезпеченні верховенства права. Використання інноваційних освітніх технологій (вступні кейси, проблемні лекції, цифрові освітні платформи, інтерактивні

дискусії, відеокейси з реальної юридичної практики) сприяє пробудженню внутрішньої мотивації, усвідомленню цінності професійної діяльності та особистісної причетності до правничої спільноти [2, 4].

Другий етап – ціннісно-інтеріоризаційний. Змістом цього етапу є інтеріоризація базових професійних цінностей права (справедливості, законності, відповідальності, поваги до прав людини, етичності) та їх інтеграція у мотиваційну структуру особистості студента.

Інноваційні технології навчання (проблемно-орієнтоване навчання, кейс-метод, симуляційні судові процеси, робота в юридичних клініках, аналіз етичних дилем) створюють умови для особистісного переживання професійних ситуацій і формування стійких ціннісних орієнтацій, що виходять за межі формального засвоєння знань [3, 5].

Третій етап – діяльнісно-практичний. На цьому етапі професійно-ціннісна мотивація реалізується у практичній діяльності студентів. Завдяки практико-орієнтованим та цифровим освітнім технологіям (юридичні клініки, стажування, проєктна діяльність, симуляції, онлайн-платформи з моделювання правових ситуацій) студенти набувають досвіду відповідальної професійної поведінки, усвідомлюють зв’язок між власними ціннісними орієнтаціями та результатами правничої діяльності, що підсилює внутрішню мотивацію та професійну ідентичність [2, 3].

Четвертий етап – рефлексивно-регулятивний. Завершальний етап передбачає розвиток рефлексії, самооцінки та саморегуляції професійної діяльності.

Інноваційні освітні технології (рефлексивні щоденники, портфоліо, самой взаємооцінювання, менторинг, супервізійні групи) забезпечують усвідомлення студентами власних професійних цінностей, мотивів і перспектив розвитку. На цьому етапі формується готовність до безперервного професійного саморозвитку та етично відповідальної правничої практики [2, 5].

Саме тому, поетапне формування професійно-ціннісної мотивації студентів-правників засобами інноваційних освітніх технологій забезпечує цілісність процесу професійного становлення – від первинного усвідомлення цінності професії до стійкої внутрішньої мотивації та готовності до соціально відповідальної юридичної діяльності.

Засоби інноваційних освітніх технологій у підготовці студентів-правників включають такі групи (табл. 1).

В сукупності ці засоби забезпечують розвиток внутрішньої мотивації, професійної ідентичності, рефлексивної позиції та ціннісних орієнтацій студентів-правників, підвищуючи якість їхньої професійної підготовки та готовність до етично відповідальної правничої діяльності. Використання засобів інноваційних освітніх технологій у підготовці студентів-правників забезпечує комплексний і цілісний розвиток їхньої професійної компетентності, внутрішньої мотивації та професійно-ціннісних орієнтацій.

Таблиця 1

Групи засобів інноваційних освітніх технологій у підготовці студентів-правників

Засоби	Класифікація
1	2
Компетентнісно орієнтовані засоби	модульно-компетентнісні освітні програми
	портфоліо професійних досягнень студента
	формування результатів навчання (learning outcomes) за професійними стандартами
Студентоцентровані засоби	індивідуальні освітні траєкторії
	тьюторський і менторський супровід
	рефлексивні щоденники та самооцінювання навчальних досягнень
Проблемно- та практико-орієнтовані засоби	проблемно-орієнтоване навчання (PBL)
	аналіз правових кейсів (case-study)
	моделювання професійних ситуацій і рольові ігри (moot court, mock trial)
Симуляційні та імітаційні засоби	віртуальні судові засідання
	симуляції переговорів, медіації, правового консультування
	цифрові тренажери з юридичної практики
Юридичні клініки та дуальні форми навчання	робота з реальними клієнтами під супервізією
	стажування у судах, адвокатських бюро, органах публічної влади
	поєднання академічного навчання з професійною практикою
Цифрові та інформаційно-комунікаційні засоби	платформи дистанційного та змішаного навчання (LMS)
	правові бази даних і електронні ресурси
	онлайн-курси, вебінари, інтерактивні навчальні середовища
Рефлексивно-ціннісні засоби	етичні дискусії та дебати
	аналіз професійних дилем
	тренінги з розвитку професійної ідентичності та ціннісних орієнтацій

Поєднання компетентнісного й студентоцентрованого підходів, проблемно- та практико-орієнтованих методів, симуляційних технологій, юридичних клінік і цифрових освітніх ресурсів створює умови для активного залучення здобувачів

освіти до реальних і змодельованих професійних ситуацій, що сприяє формуванню стійкої професійної ідентичності, рефлексивної позиції, відповідальності за результати правничої діяльності та дотримання етичних стандартів. Вони виступають ефективним інструментом підвищення якості юридичної освіти та підготовки конкурентоспроможних, соціально відповідальних фахівців, здатних успішно діяти в умовах сучасних правових трансформацій.

Проблемно-орієнтовані та практико-орієнтовані методи навчання (аналіз реальних правових ситуацій, робота з нормативними колізіями, міждисциплінарні завдання) забезпечують зв'язок теорії з практикою, активізують пізнавальну й ціннісно-мотиваційну сфери студентів, формують готовність до відповідальної професійної діяльності. *Кейс- та симуляційні технології* моделюють складні професійні ситуації, стимулюють правове мислення, етичну рефлексію та здатність до самостійного прийняття рішень, що сприяє розвитку рефлексивної позиції майбутніх правників. Особливе значення у формуванні професійно-ціннісної мотивації мають *юридичні клініки*, які поєднують освітню, практичну та соціальну функції. Участь у клінічній роботі дозволяє студентам безпосередньо пережити соціальну значущість правничої діяльності, інтеріоризувати базові цінності права (справедливість, верховенство права, повагу до прав людини) та сформувати стійку мотивацію до етичної й соціально відповідальної професійної практики [1, 5].

Таким чином, інноваційні освітні технології виступають потужним ресурсом розвитку внутрішньої мотивації, професійної ідентичності та рефлексивної позиції майбутніх правників, забезпечуючи перехід від формального оволодіння знаннями до ціннісно усвідомленого, відповідального та особистісно значущого професійного становлення.

Інноваційні освітні технології в контексті застосування компетентнісного й студентоцентрованого навчання, а також проблемно- та практико-орієнтованих методів є обґрунтованою відповіддю на сучасні виклики вищої освіти, пов'язані з динамічними змінами професійного середовища та зростанням вимог до якості підготовки фахівців. Їх упровадження зумовлене потребою переходу від знаннєво-репродуктивної моделі освіти до моделі, орієнтованої на формування здатності здобувачів освіти діяти ефективно в реальних професійних ситуаціях.

Компетентнісний підхід забезпечує фокус освітнього процесу не лише на засвоєнні теоретичних знань, а насамперед на формуванні інтегрованих професійних компетентностей, що поєднують знання, уміння, навички, цінності та особистісні якості. Інноваційні освітні технології (кейс-метод, симуляції, проєктна діяльність, юридичні клініки, тренінги) створюють умови для практичного застосування знань, розвитку критичного мислення, відповідальності та професійної самостійності.

Студентоцентроване навчання, у свою чергу, орієнтує освітній процес на потреби, індивідуальні освітні траєкторії та активну позицію здобувача освіти.

Інноваційні технології сприяють залученню студентів до співтворчості, рефлексії, самостійного прийняття рішень і усвідомлення особистої відповідальності за результати навчання, що підсилює внутрішню мотивацію та формує професійну ідентичність. *Проблемно-орієнтовані методи* дозволяють моделювати складні професійні ситуації, стимулюючи аналітичне мислення, здатність до пошуку альтернативних рішень і аргументованого вибору правової позиції.

Практико-орієнтовані методи забезпечують безпосередній зв'язок теорії з практикою, формують досвід професійної діяльності та готовність до її здійснення в умовах невизначеності й соціальних змін.

Таким чином, інноваційні освітні технології в поєднанні з компетентнісним і студентоцентрованим підходами, проблемно- та практико-орієнтованими методами створюють цілісну педагогічну систему, яка сприяє підвищенню якості професійної підготовки, розвитку внутрішньої мотивації та формуванню конкурентоспроможного, етично відповідального фахівця.

Отже, системне впровадження інноваційних освітніх технологій у підготовку майбутніх правників є доцільним і науково обґрунтованим кроком модернізації юридичної освіти. Воно забезпечує підвищення якості професійної підготовки за рахунок поєднання теоретичних знань із практичним досвідом, розвитку внутрішньої мотивації, професійної ідентичності та рефлексивного мислення здобувачів освіти. Застосування компетентнісного й студентоцентрованого навчання, проблемно- та практико-орієнтованих методів, кейс- і симуляційних технологій, юридичних клінік сприяє формуванню конкурентоспроможного, етично відповідального та соціально орієнтованого фахівця, здатного ефективно діяти в умовах трансформації правової системи та сучасних суспільних викликів.

Висновки. Таким чином, формування професійно-ціннісної мотивації студентів-правників засобами інноваційних освітніх технологій є ключовою умовою підвищення якості сучасної юридичної освіти. Використання компетентнісного та студентоцентрованого навчання, проблемно- й практико-орієнтованих методів, кейс- і симуляційних технологій, юридичних клінік сприяє інтеграції професійних знань із цінностями права, усвідомленню соціальної значущості правничої діяльності та розвитку внутрішньої мотивації до професійного саморозвитку.

Такі підходи забезпечують формування стійкої професійної ідентичності, рефлексивної позиції, етичної відповідальності та готовності майбутніх правників до діяльності в умовах правових і суспільних трансформацій. Системне впровадження інноваційних освітніх технологій створює підґрунтя для підготовки конкурентоспроможних, соціально орієнтованих і професійно зрілих фахівців, здатних ефективно реалізовувати принципи верховенства права та прав людини у сучасному правовому просторі.

Література:

1. Гончаренко Л.С. Інноваційні освітні стратегії у формуванні правничої ідентичності майбутніх юристів. Вісник педагогічних наук. 2023. № 2. Стаття 58. URL: https://doi.org /10.32782/vpn.2023.2.58
2. Орел В. Юридична аргументація у процесі вивчення історико-правових дисциплін: інноваційні підходи у підготовці майбутніх правників в контексті реформи юридичної освіти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2025. Т. 12, № 1 (45). С. 173–184. URL: https://doi.org/10.23939/law2025.45.173
3. Павлюк Н.В. Роль правової (юридичної) освіти у формуванні професійної правової культури та правосвідомості майбутніх юристів. Право та державне управління. 2024. № 4. Стаття 74. URL: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.74
4. Приходько В.О. Формування компетентностей майбутніх правників в умовах реформування професійної підготовки. Кваліфікаційна робота. Чернігівський національний університет «Колегіум» ім. Т.Г. Шевченка. 2021. URL: (університетський репозитарій)
5. Чичкевич О.Б. Інноваційні підходи до формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів права в умовах діджиталізації освіти. Педагогіка та інноваційна освіта. 2023. № 59. Стаття 39. URL: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/59.39

References:

1. Chychkevych, O.B. (2023). Innovatsiini pidkhody do formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh bakalavriv prava v umovakh didzhytalizatsii osvity [Innovative approaches to the formation of professional competence of future law bachelors in the conditions of digitalization of education]. *Pedahohika ta innovatsiina osvita – Pedagogy and Innovative Education*, 59, Article 39. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/59.39 [in Ukrainian].
2. Honcharenko, L.S. (2023). Innovatsiini osvitni stratehii u formuvanni pravnychoi identychnosti maibutnikh yurystiv [Innovative educational strategies in shaping the legal identity of future lawyers]. *Visnyk pedahohichnykh nauk – Bulletin of Pedagogical Sciences*, 2, Article 58. https://doi.org/10.32782/vpn.2023.2.58 [in Ukrainian].
3. Orel, V. (2025). Yurydychna arhumentatsiia u protsesi vyvchennia istoryko-pravovykh dystsyplin: innovatsiini pidkhody u pidhotovtsi maibutnikh pravnykiv v konteksti reformy yurydychnoi osvity [Legal argumentation in the study of historical-legal disciplines: innovative approaches in training future lawyers in the context of legal education reform]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia: Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 12(1[45]), 173–184. https://doi.org/10.23939/ law2025.45.173 [in Ukrainian].
4. Pavliuk, N.V. (2024). Rol pravovoi (iurydychnoi) osvity u formuvanni profesiinoi pravovoi kultury ta pravosvidomosti maibutnikh yurystiv [The role of legal education in shaping professional legal culture and legal consciousness of future lawyers]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration*, 4, Article 74. https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.74 [in Ukrainian].
5. Prykhodko, V.O. (2021). Formuvannia kompetentnostei maibutnikh pravnykiv v umovakh reformuvannia profesiinoi pidhotovky [Formation of competencies of future lawyers in the conditions of professional training reform]. Qualification work, Chernihivskyi natsionalnyi universytet "Kolehium" im. T.H. Shevchenka. University repository [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 02.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026

УДК 378.014.3:62(430)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1765-1774

Ревть Алла Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, https://orcid.org/0000-0002-8006-6186

Федорович Анна Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, https://orcid.org/0000-0001-6289-5039

ОСНОВНІ НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НІМЕЧЧИНИ та УКРАЇНИ

Анотація. У статті зосереджено увагу на розкритті особливостей розвитку вищої технічної освіти Німеччини та визначенні перспективних напрямів покращення навчання майбутніх інженерних фахівців в Україні; підкреслено важливість дотримання таких вимог у підготовці спеціалістів: якість, рівність, технології, кадри, інтеграція, етика.

Акцентовано на потребі узгодження принципів сталого розвитку у вищій технічній школі, що ґрунтується на синергії економічної ефективності, екологічної відповідальності та соціальної справедливості. Освіта перестає бути накопиченням фактів, а стає змістовною, орієнтованою на формування цілісної особистості, здатної адаптуватися до змін.

Наголошено, що підготовка фахівців технічного профілю у Німеччині передбачає узгодження стандартів, гармонізацію освітніх програм, визнання кваліфікацій; змінюється філософія викладання, за якої студенти стають активними дослідниками та замовниками власної освіти, а технічний університет – гнучким партнером інноваційного бізнесу.

Доведено, що пріоритети німецьких технічних закладів спрямовані на створення стійкої, але гнучкої моделі, де висока якість освіти підтримується через постійне вдосконалення технологій, науковий підхід та непорушний зв'язок із реальним сектором економіки. Фундаментом нової освітньої парадигми стає цифровізація, котра прогнозує інтеграцію штучного інтелекту як обов'язкової дисципліни. Конкурентоспроможність технічних університетів забезпечується завдяки глибокій інтеграції високих технологій, де пріоритет надається AI, кібербезпеці, High-Tech (здобувачі працюють над створенням нанотехнологій, робототехніки, біотехнологій, інтелектуальних систем

керування тощо). Виокремлено основні напрями покращення вищої технічної освіти: поглиблення дуальної форми навчання; цифрова трансформація та інтеграція ШІ технологій; впровадження мікрокваліфікацій; поглиблення екологічної та етичної відповідальності; інжиніринг, міждисциплінарність тощо.

Визначено, що в Україні застосування дуальної форми навчання стане ефективним інструментом підготовки фахівців, які у процесі навчання зможуть адаптуватися до реальних технологічних запитів виробництва та відбудови країни після війни.

Ключові слова: розвиток вищої освіти, вища технічна освіта Німеччини, підготовка фахівців технічного профілю, напрями удосконалення вищої технічної освіти, дуальна освіта, технічні заклади вищої освіти.

Revt Alla Borysivna Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the General Education and Preschool Education Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, https://orcid.org/0000-0002-8006-6186

Fedorovych Anna Vasylivna Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the General Education and Preschool Education Department Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, https://orcid.org/0000-0001-6289-5039

MAIN DIRECTIONS OF MODERNIZATION OF HIGHER TECHNICAL EDUCATION IN GERMANY and UKRAINE

Abstract. The article focuses on revealing the developmental features of higher technical education in Germany and identifying promising directions for improving the training of future engineering professionals in Ukraine; it emphasizes the importance of adhering to the following requirements in specialist training: quality, equality, technology, human resources, integration, and ethics

Emphasis is placed on the need to align the principles of sustainable development in higher technical education, based on the synergy of economic efficiency, environmental responsibility, and social justice. Education is shifting from a mere accumulation of facts toward a meaningful process focused on forming a well-rounded personality capable of adapting to change.

It is emphasized that the training of technical specialists in Germany involves the alignment of standards, harmonization of educational programs, and recognition of qualifications. The teaching philosophy is shifting: students are becoming active researchers and stakeholders in their own education, while the technical university acts as a flexible partner to innovative business.

It is proved that the priorities of German technical higher education institutions are aimed at creating a sustainable yet flexible model, where high educational quality is maintained through continuous technological advancement, a scientific approach,

and an unbreakable link with the real sector of the economy. Digitalization forms the foundation of this new educational paradigm, forecasting the integration of Artificial Intelligence as a mandatory discipline.

The competitiveness of technical universities is ensured by the deep integration of high technologies, with priority given to AI, cybersecurity, and High-Tech (where students work on developing nanotechnologies, robotics, biotechnologies, intelligent control systems, etc.)

It is identified the key directions for improving higher technical education: deepening the dual form of education; digital transformation and the integration of AI technologies; the implementation of micro-credentials; strengthening environmental and ethical responsibility; engineering, interdisciplinarity, and more. It is determined that in Ukraine, the application of dual education will become an effective tool for training specialists who, during their studies, can adapt to the real technological demands of industry and the country's post-war reconstruction.

Keywords: development of higher education, higher technical education in Germany, training of technical specialists, directions for improving higher technical education, dual education, technical institutions of higher education.

Постановка проблеми. На розвиток сучасної цивілізації впливає техніко-технологічний прогрес, який покращує якість життя, уможливлює автоматизацію рутинних процесів, відкриває безмежний доступ до знань, надає інструменти для розв’язання глобальних проблем та ін. Водночас, його досягнення є суперечливими, бо породжують нові виклики щодо кібербезпеки, дезінформації, соціальної ізоляції, цифрової залежності та ін.

У таких умовах актуальності набуває питання вдосконалення вищої технічної освіти, яка зазнає сьогодні трансформацій та орієнтована на підготовку фахівців, що дбатимуть про безпечне майбутнє. Техніка та технології повинні служити людині, а не замінювати її, а усунення несправностей – ґрунтуватися на врахуванні екологічних, психологічних, гуманних, економічних чинників. Невід’ємними компонентами компетентності сучасного інженера стає етична відповідальність та прогностичність заради зменшення негативного впливу на довкілля та людину.

З метою розуміння напрямів покращення вищої технічної освіти варто вивчати її європейські моделі. Зокрема, цікавим є досвід Німеччини, уряд якої постійно вдосконалює та впроваджує оригінальні форми та методи підготовки майбутніх фахівців. Крім того, узгодження з вимогами міжнародних стандартів стане ключем до успішної професійної самореалізації молоді. Орієнтація на передові можливості розвитку технічної освіти дозволить Україні утвердитися у світовому науковому та індустріальному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці (Л. Височан [1], Н. Опушко [7], Л. Плетеницька, О. Самойленко, Т. Кравченко, К. Кравченко, О. Мисюк [3], В. Радкевич [10], О. Тарарак, М. Тарарак [11] та ін.) активно

вивчають систему вищої освіти Німеччини. Наголошують на тому, що їй вдалося узгодити національні стандарти з європейськими вимогами.

Про необхідність інтеграції української освіти в європейський простір вказує О. Локшина. Авторка визначає конкретні напрями співпраці до 2030 року. Також обґрунтовує можливості адаптації освітніх реформ до європейських вимог, щоб Україна могла стати повноправною частиною спільного інтелектуального простору [4].

Учені підтверджують, що німецька система вищої освіти сьогодні демонструє гармонійне поєднання глибоких академічних традицій із гнучкими вимогами цифрової епохи [1].

Зокрема, Н. Опушко зазначає про певну легітимізацію цифровізації та визнання цифрових форм навчання особливою категорією освітніх новацій у Німеччині. Їх вважають не лише допоміжними засобами опанування знань, а важливими інструментами майбутньої професійної діяльності, що забезпечить лідерство випускників вишів [7].

Загалом, на думку дослідників, система технічної освіти Німеччини вирізняється високою світовою репутацією та практикоорієнтованістю. Завдяки тісній співпраці з провідними глобальними корпораціями через систему стажувань можливим є подальше працевлаштування випускників. Ключовими перевагами для студентів є фінансова доступність, гнучкість освітнього процесу, можливість вибору мови викладання, двосеместрова система вступу та ін. Отримання «німецького» диплома відкриває фахівцям перспективи кар’єрного зростання, гарантуючи конкурентоспроможність в інженерній галузі.

Мета статті – на основі аналізу особливостей розвитку вищої технічної освіти Німеччини визначити перспективні напрями покращення підготовки інженерних фахівців в Україні.

Виклад *основного матеріалу.* Удосконалення навчання спеціалістів технічного профілю сьогодні спирається на загальні вимоги до вищої освіти та враховує запити Європейського освітнього простору. Йдеться про його фундаментальну перебудову та адаптацію до потреб динамічного світу.

Приміром, інтеграція принципів сталого розвитку у вищу освіту Німеччини передбачає перехід до цілісної моделі підготовки, що ґрунтується на синергії економічної ефективності, екологічної відповідальності та соціальної справедливості. У сучасних університетах це реалізується через впровадження системності, еко-елементів у навчальні плани, де кожен технічний проєкт оцінюється через призму його впливу на майбутні покоління та життєвий цикл ресурсів. Вводяться обов’язкові освітні компоненти з вивчення водневих технологій, циркулярної економіки, декарбонізації промисловості. Адже сьогодні інженер без знань зі сталого розвитку не зможе працювати в умовах суворих екологічних регламентів ЄС та глобальної конкуренції за ресурси [10].

Учені доводять, що вимоги до вищої технічної школи пов’язані з такими вимірами: якість, рівність, технології, кадри, інтеграція, етика. Освіта перестає

бути лише накопиченням фактів, стає змістовною, орієнтованою на формування цілісної особистості, здатної адаптуватися до змін. Розвиток soft skills дозволяють молоді свідомо будувати свою кар'єру та життя [4].

Очевидно, що інтеграція принципів сталого розвитку у технічну освіту – не просто додавання окремого предмета, а глибока перебудова всієї освітньої моделі. Німецькі ЗВО керуються концепцією «Education for Sustainable Development» (ESD), яка спрямована на формування у майбутніх інженерів відповідальності за екологічні та соціальні наслідки технічних рішень. Такий підхід трансформує освітній процес у своєрідну платформу для розвитку здатностей, навичок та особистісних якостей, які на міждисциплінарному рівні дозволяють спеціалісту бути активним ініціатором перетворень у суспільстві та професійному середовищі [11]. До прикладу, студенти беруть участь у проєктах з оптимізації енергоспоживання, використання систем очищення води, «зелених» будівель, розробці біорозкладних композитних матеріалів, сировини, що підлягає вторинній переробці та ін.

Згідно з концепцією OECP (OECD Learning Compass 2030) інтегровані компетентності мають поєднувати глибокі фахові знання з етичними, екологічними стандартами. Вони є фундаментом для вирішення складних, несподіваних проблем [6]. Популярним стає STEM-підхід у системі вищої технічної освіти як стратегічний напрям її модернізації. Він змінює вектор підготовки фахівця від вузького накопичення знань до формування міждисциплінарної компетентності, нівелюючи розрив між теоретичними науковими дослідженнями та практичною інженерією. Для фахівця технічного профілю ці здатності означають перехід від ролі виконавця технічного / технологічного завдання до ролі «агента змін», здатного створювати замкнуті цикли виробництва та брати відповідальність за результати свої праці [3].

Відтак, підготовка технічних фахівців у Німеччині передбачає узгодження стандартів, гармонізацію освітніх програм, визнання кваліфікацій (дипломів). Студенти мають бути академічно мобільними, могти переходити з одного закладу до іншого без втрати результатів навчання. Допомагають у розвитку академічної мобільності та створенні інклюзивного середовища цифрові інструменти, впровадження освітніх технологій (EdTech). В університетах забезпечується комплексна технічна та організаційна підтримка стратегії електронного навчання, охоплюючи моніторинг освітніх трендів та адміністрування ключових платформ (Moodle, Mahara), інтерактивних систем (PINGO), розвиток відео- та аудіотехнологій для трансляцій, візуальний дизайн медіаконтенту, а також модернізацію інфраструктури для проведення цифрових іспитів (PC-Hall) за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення. Цифрові інструменти стають невід'ємною та інноваційною частиною сучасної академічної освіти, а технічні університети перетворюються на цифрові екосистеми, що поєднують фундаментальну науку, високі етичні стандарти, адаптацію до технологічних змін [1], [9].

Конкурентоспроможність технічних університетів забезпечується й через глибоку інтеграцію високих технологій, де пріоритет надається AI, кібербезпеці, High-Tech (здобувачі працюють над створенням нанотехнологій, робототехніки, біотехнологій, інтелектуальних систем керування тощо). Цифровізація прогнозує інтеграцію штучного інтелекту як обов'язкової дисципліни для інженерів. Створюються загальнонаціональної платформи для вивчення ШІ, доступні для студентів усіх технічних вишів (проєкт «KI-Campus»), віртуальні лабораторії для проведення експериментальних досліджень з машинобудування чи фізики («DigitalPakt Hochschule») [2].

Оскільки Німеччина є батьківщиною концепції «Індустрії 4.0», цифрова трансформація передбачає впровадження хмарних обчислень та великих даних у навчальні проєкти, використання віртуальних симуляцій складних технічних вузлів, роботу в цифрових командах тощо. Робота з інтелектуальними машинами стає стандартом, що вимагає безперервної адаптації технічних профілів, розвитку гнучких навичок та поступового демонтажу жорстких ієрархічних структур на виробництві. Йдеться не лише про опанування та володіння технікою, а й розвиток підприємливості, вміння навчатися протягом усього життя [1].

У цьому контексті зростає роль інжинірингу, котрий стає універсальною методологією трансформації ідей. Через нього відбувається конвертація фундаментальних наукових знань у практичні інновації, що дозволяє технічним університетам не просто слідувати за ринком, а випереджати його. Підготовка майбутніх фахівців базується на вмінні проєктувати складні системи в умовах невизначеності. Замість вивчення окремих механізмів, студенти опановують створення цілісних «розумних» систем, де софт, залізо та біотехнології працюють разом. Вони вчаться бачити виробничий процес як сукупність взаємопов'язаних елементів, інтерпретувати великі масиви даних, оцінювати технічне / технологічне рішення з позиції ресурсозатратності, економічної ефективності. Інжиніринг в освітньому процесі гарантує, що майбутній фахівець не лише підтримуватиме роботу верстата, а оптимізуватиме ресурси, володіючи стратегічним мисленням, необхідним для управління інноваціями.

Так, О. Тарарак & М. Тарарак вказують, що значна увага в «індивідуальній освітній траєкторії» студентів як найвищому прояву академічної свободи. Здобувачі є активними замовниками власної освіти, що вимагає від них високого рівня самодисципліни та відповідальності. Свобода у німецькій моделі вищої освіти реалізується через такі рівні вибору: змістовний (самостійне визначення дисциплін, тем семінарів тощо); організаційний (індивідуальний графік, узгодження термінів навчання); процесуальний (вільне відвідування занять, де акцент зміщується з контролю присутності на результат – опанування знань та компетентностей) [11].

Як бачимо, технічні ЗВО Німеччини миттєво реагують на запити індустрії. Підготовка фахівців технічного профілю швидко реагує на зміни у вищій освіті, а також враховує зв'язок з бізнесом. Тобто університети не «надолужують»

прогрес», а творять його, залучаючи практиків до створення освітніх програм. Як і в Україні, у них забезпечується інклюзивність та гендерний баланс. Зокрема, для здобувачів створюється безбар'єрний доступ до освітнього процесу (дистанційне навчання, адаптивні інтерфейси, асистивні технології тощо). До інженерних професій активно залучаються жінки, стираються стереотипи завдяки грантовій підтримці, активному впровадженню мікрокваліфікацій у STEM-галузях, що може стати зразковим досвідом для наших ЗВО. Студенти можуть опановувати вузькоспеціалізовані навички за короткими сертифікатними програмами, що актуально в умовах стрімкого технологічного прогресу.

Важливою на нашу думку, є участь здобувачів у міжнародних дослідницьких проєктах (Horizon Europe, Erasmus+), спільних ініціативах з бізнесом та дотримання високих стандартів академічної доброчесності й етики під час навчання. Це створює нову культуру прозорості досліджень та відповідальності, де репутація вченого та етичність розробок стають такими ж вагомими, як і самі технічні винаходи. Мається на увазі якісна модель підготовки фахівців, яка приваблює таланти, зберігаючи при цьому чесні правила гри і зв'язок з практикою [8].

Зауважимо, що Німеччина вважається фундатором дуальної моделі освіти, ідея котрої у тісному симбіозі академічних знань та реального виробничого досвіду [7]. Її сутність у тому, що навчання одночасно відбувається в університеті (30 % часу для засвоєння теорії) та підприємстві (70 % часу з метою знайомства з реальними технологічними процесами, опанування сучасного обладнання, набуття практичних навичок його використання), де студент виконує роботу, яка оплачується.

Елементи дуальної освіти впроваджуються у різних країнах. Основні тенденції її розвитку характеризуються адаптацією освітніх програм до реальних потреб та глобальних викликів. Зокрема, підприємства залучають різні соціальні групи (мігранти, молодь без досвіду), шукають баланс між регіональними відмінностями, попитом і пропозицією навчальних місць, створюючи ефективні механізми перекваліфікації [5].

Україна також враховувала цей досвід у 2015 – 2017 роках через пілотні проєкти. Їхня мета і завдання були орієнтовані на покращення змісту технічної освіти (його корекцію згідно запитів роботодавців), підготовку фахівців «під себе» та можливість працевлаштування на робочих місцях, де здобувач проходив практику [5].

Вважаємо, що дуальна освіта може стати цілком повноцінною формою вищої технічної, допомагаючи студентам здобувати фінансову незалежність та професійну впевненість уже під час навчання.

У цілому покращення вищої технічної освіти має спрямовуватися на синергію фундаментальної науки та практичної відповідальності, де ключовим елементом є інтеграція сталого екологічного компоненту. Освітній процес повинен орієнтуватися на створення високотехнологічного практико-

орієнтованого середовища, що дасть змогу студентам розробляти та впроваджувати передові техніки / технології виробництва безпосередньо під час навчання.

Висновки. Таким чином, модернізація вищої технічної освіти спрямована на інтеграцію національних систем у глобальний науково-освітній простір через гармонізацію зі стандартами ЄС, що забезпечує автоматичне визнання кваліфікацій та академічну мобільність. Технічні ЗВО мають перетворюватися на відкриті платформи для безперервного професійного вдосконалення здобувачів з урахуванням принципів сталого розвитку.

Ключовою є зміна філософії викладання, за якої студенти стають активними дослідниками та замовниками власної освіти, а технічний університет – гнучким партнером інноваційного бізнесу. Цей процес базується на впровадженні мікрокваліфікацій, активній участі у міжнародних дослідницьких проєктах. Особлива увага приділяється дотриманню принципів академічної доброчесності, посиленню інклюзивності та досягненню гендерного балансу в STEM-галузях, що робить технічну освіту більш відкритою, конкурентоспроможною та етично орієнтованою на світовому рівні.

Фундаментом нової освітньої парадигми стає цифровізація. Фахівці технічного профілю вивчають хмарні технології, можливості інтеграції штучного інтелекту, працюють у віртуальних лабораторіях, засвоюють наноробототехніку, опановують складні інтелектуальні системи керування, знаходять складні High-Tech рішення. Це уможливлює поєднання академічної підготовки з реальними вимогами ринку праці. Випускники технічних університетів отримують не лише високу кваліфікацію, а й розвинену підприємливість, здатність до безперервного навчання, що дозволяє їм бути максимально адаптивними та гнучкими в умовах динамічних змін та постійного вдосконалення виробництва.

Отож, основними напрямами покращення вищої технічної освіти, на нашу думку, є: поглиблення дуальної форми навчання; цифрова трансформація та інтеграція ШІ технологій; впровадження мікрокваліфікацій; поглиблення екологічної та етичної відповідальності; інжиніринг, міждисциплінарність тощо.

В Україні основний акцент зміщується на виживання системи в умовах війни та її подальшу трансформацію для відбудови країни. Доцільним буде впровадження дуальної форми навчання у технічних ЗВО, що дасть змогу фахівцям швидко реагувати на реальні потреби.

Література:

1. Височан, Л., Плетеницька, Л. & Самойленко, О. (2023) Edtech: цифрова трансформація. Досвід Німеччини. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 57. Том 1.С. 66–69. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.1.12

2. Der Hessische Digitalpakt Hochschulen 2026–2031 («Digitalpakt 2.0»). URL: https://wissenschaft.hessen.de/sites/wissenschaft.hessen.de/files/2025-12/hessischer_digitalpakt_hochschulen_2026-2031.pdf

3. Кравченко, Т., Кравченко, К. & Мисюк, О. (2025) Роль STEM-освіти в підготовці фахівців технічних спеціальностей в умовах цифрової трансформації України. *Педагогічна академія: наукові записки.* 2025. № 19. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15686855

4. Локшина, О. (2023) Стратегія європейського співробітництва у галузі освіти і навчання у 2021–2030 рр. як євроінтеграційний орієнтир для української освіти. *Український Педагогічний журнал*. 2023. № 4. С. 8–9. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-5-17

5. Методологічні підходи і організаційні особливості підготовки кваліфікованих робітників в умовах дуальної системи професійної освіти: досвід країн Євросоюзу та перші етапи реалізації в Україні. Презентація. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pto/dualna/7-savchenko-170217.pdf

6. OECD future of education and skills 2030. OECD, 2019. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/1-1-learning-compass/OECD_Learning_Compass_2030_Concept_Note_Series.pdf

7. Opushko, N. (2023) Modernization of professional activities in the field of dual education in Germany. *Педевтологія.* 2023. Вип. 1 (1). С. 14–20. DOI: https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023(1)-14-20

8. Rampel, F., Orr, D. & Knoth, A. (2019) Bologna Digital 2020 – White Paper on Digitalisation in the European Higher Education Area. 2019. https://www.researchgate.net/publication/333520288_Bologna_Digital_2020_-_White_Paper_on_Digitalisation_in_the_European_Higher_Education_Area

9. Strategieentwicklung Zur Digitalisierung in Studium und Lehre. URL: https://www.uni-due.de/e-learning/digitalisierungsstrategie.php

10. Сучасні моделі професійної освіти і навчання в країнах Європейського Союзу: порівняльний досвід: монографія / за заг. ред. В.О. Радкевич. Київ: ІПТО НАПН України, 2018. 223 с.

11. Тарарак, О. & Тарарак, М. (2020) Особливості функціонування ЗВО Німеччини. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2020. № 48. С.123–131. DOI: https://doi.org/10.34142/23128046.2020.48.11

References:

1. Vysochan, L., Pletenytska, L. & Samoilenko, O. (2023) Edtech: tsyfrova transformatsiia. Dosvid Nimechchyny [Edtech: digital transformation. The German experience]. *Innovatsiina pedahohika*. 2023. Vyp. 57. Tom 1.S. 66–69. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.1.12

2. Der Hessische Digitalpakt Hochschulen 2026–2031 («Digitalpakt 2.0»). URL: https://wissenschaft.hessen.de/sites/wissenschaft.hessen.de/files/2025-12/hessischer_digitalpakt_hochschulen_2026-2031.pdf

3. Kravchenko, T., Kravchenko, K. & Mysiuk, O. (2025) Rol STEM-osvity v pidhotovtsi fakhivtsiv tekhnichnykh spetsialnostei v umovakh tsyfrovoi transformatsii Ukrainy [The role of STEM education in training technical specialists in the context of Ukraine´s digital transformation]. *Pedahohichna akademiia: naukovi zapysky*. 2025. № 19. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.15686855

4. Lokshyna, O. (2023) Stratehiia yevropeiskoho spivrobitnytstva u haluzi osvity i navchannia u 2021–2030 rr. yak yevrointehratsiinyi oriientyr dlia ukrainskoi osvity [Strategy for European Cooperation in Education and Training 2021–2030 as a European Integration Guideline for Ukrainian Education]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal.* 2023. № 4. С. 8–9. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-5-17

5. Metodolohichni pidkhody i orhanizatsiini osoblyvosti pidhotovky kvalifikovanykh robitnykiv v umovakh dualnoi systemy profesiinoi osvity: dosvid krain Yevrosoiuzu ta pershi etapy realizatsii v Ukraini [Methodological approaches and organizational features of training qualified

workers in the conditions of the dual system of vocational education: experience of European Union countries and the first stages of implementation in Ukraine]. Prezentatsiia. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/pto/dualna/7-savchenko-170217.pdf

6. OECD future of education and skills 2030. OECD, 2019. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/1-1-learning-compass/OECD_Learning_Compass_2030_Concept_Note_Series.pdf

7. Opushko, N. (2023) Modernization of professional activities in the field of dual education in Germany. *Pedevtolohiia.* 2023. Vyp. 1 (1). S. 14–20. DOI: https://doi.org/10.31652/3041-1203-2023(1)-14-20

8. Rampel, F., Orr, D. & Knoth, A. (2019) Bologna Digital 2020 – White Paper on Digitalisation in the European Higher Education Area. 2019. https://www.researchgate.net/publication/333520288_Bologna_Digital_2020_-_White_Paper_on_Digitalisation_in_the_European_Higher_Education_Area

9. Strategieentwicklung Zur Digitalisierung in Studium und Lehre. URL: https://www.uni-due.de/e-learning/digitalisierungsstrategie.php

10. Suchasni modeli profesiinoi osvity i navchannia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialnyi dosvid [Modern models of vocational education and training in the countries of the European Union: comparative experience]: monohrafiia / za zah. red. V.O. Radkevych. Kyiv: IPTO NAPN Ukrainy, 2018. 223 s.

11. Tararak, O. & Tararak, M. (2020) Osoblyvosti funktsionuvannia ZVO Nimechchyny [Features of the functioning of German higher education institutions]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*. 2020. № 48. S. 123–131. DOI: https://doi.org/10.34142/23128046.2020.48.11

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.03.2026

УДК 796.035:797.2]:378-057.875(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1775-1786

Ремзі Ірина Владленівна доцент кафедри фізичного виховання та спортивного вдосконалення Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-6964-7203

ВПЛИВ АКВАФІТНЕСУ НА РОЗВИТОК ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема пошуку та впровадження інноваційних фітнес-технологій у систему фізичного виховання закладів вищої освіти з метою підвищення рівня фізичної підготовленості та мотивації студентської молоді. Науково обґрунтовано, що сучасна парадигма вищої школи потребує переходу від традиційних репродуктивних методів навчання до використання аттрактивних та високоефективних видів рухової активності, серед яких особливе місце посідає аквафітнес.

Теоретичний аналіз фахової літератури дозволив констатувати, що аквафітнес є багатофункціональною системою вправ у водному середовищі, яка завдяки специфічним властивостям води забезпечує комплексний розвиток силових здібностей, витривалості, гнучкості та координації при мінімальному навантаженні на суглобово-зв'язковий апарат.

В експериментальній частині дослідження взяли участь здобувачі вищої освіти КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія». На основі розробленого діагностичного інструментарію на констатувальному етапі виявлено переважання низького (58%) та середнього (36%) рівнів фізичної підготовленості респондентів. Представлено авторську програму занять, структуровану за трьома мезоциклами (адаптивно-підготовчий, функціонально-розвивальний, координаційно-стабілізаційний), загальним обсягом 32 заняття.

Результати повторної діагностики після завершення формувального експерименту продемонстрували статистично значуще покращення всіх показників. Частка студентів із низьким рівнем підготовленості скоротилася до 12%, натомість кількість осіб із високим рівнем зросла до 24%. Доведено, що інтеграція аквафітнесу сприяє не лише фізичному вдосконаленню, а й психоемоційному розвантаженню студентів. Зроблено висновок про високу ефективність впровадженої методики та доцільність її широкого застосування в освітньому процесі ЗВО.

Ключові слова: аквафітнес, здобувачі вищої освіти, фізичне виховання, фізичні якості, силова витривалість, водне середовище, оздоровчі технології, діагностика фізичного стану.

Ramsey Irina Vladlenivna Associate Professor, Department of Physical Education and Sports Improvement Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-6964-7203

THE INFLUENCE OF AQUA FITNESS ON THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL QUALITIES OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

Abstract. The article addresses the urgent problem of searching for and implementing innovative fitness technologies into the physical education system of higher education institutions to increase the level of physical preparedness and motivation among student youth. It is scientifically substantiated that the modern paradigm of higher education requires a transition from traditional reproductive teaching methods to the use of attractive and highly effective types of physical activity, among which aqua fitness occupies a special place.

A theoretical analysis of the professional literature has established that aqua fitness is a multifunctional system of exercises in a water environment. Due to the specific properties of water, it ensures the complex development of strength abilities, endurance, flexibility, and coordination with minimal load on the musculoskeletal system.

The experimental part of the study involved higher education students from the Communal Institution «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy». Based on the developed diagnostic tools, the predominating low (58%) and average (36%) levels of physical preparedness among respondents were identified during the diagnostic stage. An original training program is presented, structured into three mesocycles (adaptive-preparatory, functional-developmental, and coordination-stabilizing), with a total volume of 32 sessions.

The results of the post-experiment diagnostics after the completion of the formative experiment demonstrated a statistically significant improvement across all indicators. The share of students with a low level of preparedness decreased to 12%, while the number of individuals with a high level increased to 24%. It has been proven that the integration of aqua fitness contributes not only to physical improvement but also to the psycho-emotional relief of students. Conclusions are drawn regarding the high efficiency of the implemented methodology and the expediency of its widespread application in the educational process of higher education institutions.

Keywords: aqua fitness, higher education students, physical education, physical qualities, strength endurance, water environment, health-improving technologies, physical state diagnostics.

Постановка проблеми. Сучасна парадигма вищої освіти в Україні висуває високі вимоги не лише до інтелектуального рівня майбутніх фахівців, а й до їхнього фізичного стану та психоемоційної стійкості. Проте, як свідчать численні

дослідження [1], традиційні форми фізичного виховання у закладах вищої освіти часто не відповідають сучасним запитам молоді, що призводить до зниження мотивації та погіршення показників здоров'я студентів. У контексті інтенсифікації розумової праці та зростаючого впливу гіподинамії, пошук альтернативних, високоефективних та аттрактивних видів рухової активності стає пріоритетним завданням педагогічної науки.

Одним із пріоритетних завдань суцільної модернізації вищої школи є усвідомлення студентами значущості фізкультурно-спортивної діяльності та формування у них стійкої особистої потреби у фізичному самовдосконаленні протягом усього періоду навчання [5; 6]. Проте детальний аналіз організації фізичного виховання у ЗВО виявляє суттєву невідповідність між стратегічними цільовими настановами навчально-виховного процесу та реальним ступенем активності здобувачів на заняттях. Це створює гостре протиріччя між високими вимогами до професійної підготовки майбутніх фахівців і фактичним рівнем їхнього психофізичного розвитку [3].

Вивчення фахової літератури дозволяє стверджувати, що серед розмаїття засобів фізичної культури одним із найбільш ефективних методів впливу на організм студентської молоді з метою інтенсифікації їхньої фізичної підготовленості є рухова активність в умовах водного середовища (H. Kohiler, M. Goulet, О. Фанигіна). Науково доведено благотворну дію води на функціональні системи організму (М. Булатова, К. Сахновський, Н. Петренко та ін.), що створює фундамент для впровадження інноваційних тренувальних програм [8].

Одним із найбільш перспективних напрямів модернізації фізичного виховання у ЗВО є впровадження аквафітнесу. Актуальність використання засобів аквафітнесу зумовлена унікальними властивостями водного середовища, яке забезпечує одночасний розвиток базових фізичних якостей – сили, витривалості, гнучкості та координації – при мінімальному навантаженні на опорно-руховий апарат. Це робить аквафітнес ідеальним інструментом як для загальної фізичної підготовки, так і для оздоровчо-рекреаційних цілей.

Вплив аквафітнесу на організм здобувачів вищої освіти має комплексний характер. Гідростатичний тиск та опір води створюють умови для інтенсивної роботи м'язової системи, що сприяє гармонійному розвитку силових здібностей та силової витривалості. Водночас специфіка виконання вправ у воді позитивно корелює з покращенням функціонального стану серцево-судинної та дихальної систем, що є критично важливим для підвищення загальної працездатності студентів [2].

Окрім суто фізіологічного аспекту, аквафітнес має потужний психологічний ефект, сприяючи зняттю стресу та емоційного напруження, що накопичується під час екзаменаційних сесій та напруженого навчання. Таким чином, інтеграція аквафітнесу в систему фізичного виховання ЗВО дозволяє не лише ефективно розвивати фізичні якості студентів, а й формувати цілісну культуру здоров'я та стійкий інтерес до активного способу життя.

Мета статті – встановити комплексний вплив тренувальних занять з аквафітнесу на розвиток фізичних якостей здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аквафітнес визначається як цілеспрямована система фізичних вправ у водному середовищі, де природні властивості води виступають у ролі універсального багатофункціонального тренажера. Специфіка водного середовища створює унікальні біомеханічні умови: залежно від характеру вправ, вода може як полегшувати виконання рухів (завдяки силі виштовхування), так і суттєво ускладнювати їх (через гідродинамічний опір).

Тренувальний процес може здійснюватися як на мілкій, так і на глибокій воді з використанням спеціалізованого інвентарю – нудлів, аква-поясів, обтяжувачів для кінцівок та дошок, що дозволяє диференціювати навантаження [4].

Історично гідроаеробіка тривалий час залишалася прерогативою спорту вищих досягнень. Зокрема, представники збірних команд із легкої атлетики інтегрували біг та спеціальні вправи у воді до програми підготовки до Олімпійських ігор як високоефективний засіб підвищення кондицій. Схожий підхід практикували представники бойових мистецтв та боксери: імітація ударних рухів у воді дозволяла акцентовано впливати на специфічні м’язові групи, задіяні в основному виді діяльності, що сприяло вдосконаленню рухових навичок.

Окремим вагомим вектором розвитку занять у воді стала фізична реабілітація. Знаковий внесок у цей напрям зробив легкоатлет Глен Макуотерз, який після важкого поранення стегна розробив систему тренувань із використанням плавучого жилета. Ця методика дозволила йому відновити спортивну форму через біг у воді, що згодом трансформувалося у загальновизнаний напрям – акваджоггінг [7]. Сьогодні цей метод вважається одним із найефективніших засобів корекції маси тіла, розвитку координації рухів та зміцнення серцево-судинної системи.

Згідно з науковими розвідками І. Головійчука, аквафітнес розглядається як цілісна система фізичних вправ у воді, що чинить потужний пролонгований оздоровчий вплив на організм людини [1].

Систематичні заняття сприяють гармонізації психоемоційного стану: нівелюють надмірну збудливість та дратівливість, зміцнюючи загальний тонус нервової системи.

Крім того, специфіка водного тренування стимулює метаболічні процеси та оптимізує функціональну діяльність внутрішніх органів.

Оздоровча парадигма аквафітнесу ґрунтується на трьох ключових аспектах: стимуляція роботи серцево-судинної та дихальної систем у безпечному режимі; висока метаболічна вартість роботи у воді, що сприяє ефективній корекції маси тіла; наявність стійкого ефекту загартовування, що підвищує загальну опірність організму та мінімізує ризики виникнення гострих респіраторних захворювань [1]. У наукових працях науковців [1; 2; 6] аквафітнес

концептуалізується як спеціалізована система фізичних вправ вибіркової спрямованості. Завдяки унікальним фізико-хімічним властивостям водного середовища, цей вид активності виступає у ролі природного багатофункціонального тренажера, що дозволяє диференційовано впливати на різні м'язові групи та функціональні системи організму.

Сучасна архітектура аквафітнесу є багатогранною і включає низку спеціалізованих видів, кожен з яких має свою специфіку [1; 2; 5]:

- AquaJogging (біг у воді з використанням підтримувального обладнання);
- AquaRelaxation (система вправ для психоемоційного розвантаження та м'язової релаксації);
- AquaGym (силова гімнастика у воді);
- AquaBox (імітація елементів боксу та єдиноборств для розвитку координації та вибухової сили);
- AquaCycle (тренування на спеціальних водних велотренажерах).

Відповідно до методичних принципів побудови тренувального процесу та способів організації занять, у фаховій літературі [2; 3] виокремлюють такі комплексні форми рухової активності у воді: аквабілдінг та гідроатлетизм (спрямовані на гіпертрофію м'язів та розвиток силових якостей); аквамоушен та гідроаеробіка (орієнтовані на розвиток аеробної витривалості та гнучкості); акватрейнінг (комплексний підхід до підвищення загальної фізичної підготовленості).

Така розгалужена класифікація дозволяє педагогам і тренерам гнучко підбирати засоби аквафітнесу залежно від індивідуальних потреб здобувачів вищої освіти та поставлених завдань фізичного вдосконалення.

На сучасному етапі аквафітнес набуває статусу пріоритетного засобу фізичної рекреації, що зумовлено його високою доступністю та комплексним впливом на найважливіші системи життєзабезпечення особистості.

З метою з'ясування впливу тренувальних занять з аквафітнесу на розвиток фізичних якостей здобувачів вищої освіти було проведено дослідження у басейні Aqua Life м. Харкова.

У досліджені брали участь 10 здобувачів вищої освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія «Харківської обласної ради.

Перед дослідження здобувачі вищої освіти пройшли початкову діагностику основних фізичних якостей. В рамках дослідження були визначені методи тестування наступних фізичних якостей: витривалості, гнучкості, координації рухів.

Для педагогічного тестування було використано комплексний діагностичний інструментарій, що включав тести як на суходолі, так і у водному середовищі, що дозволив диференціювати вплив засобів аквафітнесу на організм здобувачів вищої освіти (табл. 1).

Таблиця 1

Діагностичний комплекс оцінки фізичних якостей здобувачів вищої освіти

№ з/п	Фізична якість / мета	Назва тесту та середовище	Процедура та умови виконання
1.	Силові якості / силова витривалість	Тест 1. Суходіл. Згинання та розгинання рук в упорі лежачи	Виконання максимальної кількості віджимань протягом 1 хв.
		Тест 2. Вода. Жим аква-обладнання під водою	Виконання повних циклів «вниз-вгору» з аква-гантелями/ нудлами протягом 30 сек.
2.	Витривалість / аеробна здатність	Тест 1. Класичний. 12-хвилинний тест Купера	Безперервне плавання будь-яким стилем протягом 10 хв.
		Тест 2. Специфічний. Відновлення ЧСС після аква-бігу	3 хв інтенсивного бігу у воді (високе піднімання колін) з виміром пульсу після навантаження та через 1 хв відпочинку.
3.	Гнучкість / рухливість суглобів	Тест 1. Стандарт. Нахил тулуба вперед із положення сидячи	Максимальне витягування рук за лінію стоп із положення сидячи на підлозі з прямими ногами.
		Тест 2. Водний. Динамічні махи у воді	Виконання махів прямою ногою вперед-вгору з опорою на бортик басейну.
4.	Координаційні здібності / рівновага та узгодження	Тест 1. Статична рівновага. Проба Ромберга	Стояння на одній нозі (інша стопа біля коліна), руки вперед, очі заплющені.
		Тест 2. Динамічна координація. Комбінована естафета	Подолання 15-метрової дистанції з поєднанням різних технік

Для об’єктивної оцінки фізичного стану здобувачів вищої освіти та подальшого аналізу динаміки їхнього фізичного розвитку було розроблено критерії оцінювання результатів за шкалою, наведеною у таблиці 2.

Таблиця 2

Критерії оцінювання рівнів фізичної підготовленості здобувачів вищої освіти

Фізична якість / тест	Од. вим.	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
1. Сила	к-сть / 1 хв	< 15 (ж) / 25 (ч)	15–25 (ж) / 25–40 (ч)	> 25 (ж) / > 40 (ч)
2. Сила у воді	цикли / 30 с	< 12	12–20	> 20
3. Тест Купера	м / 12 хв	< 400	400–600	> 600
4. Індекс Руф'є	ум. од.	> 15	10–15	< 10
5. Нахил вперед	см	< 5	5–12	> 12
6. Махи у воді	градуси	< 90°	90°–110°	> 110°
7. Проба Ромберга	с	< 15	15–30	> 30
8. Естафета	с / 15 м	> 25	18–25	< 18

Запропонована шкала дозволила розподілити студентів на три релевантні групи для подальшої корекції тренувального навантаження. Особливу увагу приділено показникам у водному середовищі (тести 2, 3, 6, 8), оскільки вони найбільш точно відображають специфіку адаптації опорно-рухового апарату до занять аквафітнесом. Використання індексу Руф’є як індикатора функціонального стану дозволяє контролювати безпеку занять та запобігати перевтомі.

На констатувальному етапі дослідження було проведено первинну діагностику рівнів фізичної підготовленості здобувачів вищої освіти, що дозволило встановити вихідний стан основних фізичних якостей перед початком занять аквафітнесом. Узагальнення отриманих даних свідчить про домінування низького (58%) та середнього (36%) рівнів підготовленості, тоді як високий рівень зафіксовано лише у 6% респондентів.

Детальний аналіз за кожним із критеріїв оцінювання показав наступні результати. Середній результат у тесті на віджимання від підлоги склав 14 +/- 2 рази для дівчат та 22 +/- 3 рази для юнаків. У специфічному тесті «Жим під водою» середня кількість циклів становила 10 +/- 1,5. Такі показники відповідають низькому рівню та вказують на недостатній розвиток силової витривалості м’язів плечового поясу.

За результатами 12-хвилинного тесту Купера на витривалість середній показник дистанції склав 380 +/- 45 метрів. Це підтверджує низький рівень аеробних можливостей більшості студентів та слабку адаптацію організму до тривалого фізичного навантаження у водному середовищі.

Середнє значення індексу Руф'є склало 15,8 +/- 1,2 ум. од. Даний результат класифікується як низький рівень, що свідчить про низькі резервні можливості серцево-судинної системи та тривалий період відновлення після навантаження.

Показник нахилу тулуба вперед у середньому становив +4,5 +/- 1,2 см, що лежить на межі низького та середнього рівнів. Це обґрунтовує необхідність включення у програму аквафітнесу більшої кількості вправ на розтягнення.

У тесті Ромберга середній час утримання статичної рівноваги склав 14 +/- 2,5 сек. (низький рівень), а час проходження комбінованої естафети – 26,5 +/- 3 сек. Це вказує на певні труднощі в узгодженні складних моторних актів в умовах водного середовища.

Таким чином, результати початкової діагностики підтверджують актуальність розробки та впровадження експериментальної методики занять аквафітнесом. Виявлений дефіцит фізичних якостей здобувачів потребує акцентованого впливу на силову витривалість та функціональні можливості серцево-судинної системи, що і було покладено в основу нашої подальшої роботи.

У процесі дослідження нами було поставлено гіпотезу про те, що систематичне використання спеціалізованих комплексів аквафітнесу (з акцентом на інтервальні та силові вправи) дозволить досягти достовірно вищих результатів фізичної підготовленості порівняно з традиційною програмою з плавання.

Програма тренувальних занять була розділена на три мезоцикли та складалася з 32 заняття (16 тижнів по 2 рази на тиждень). Тривалість одного заняття ставила 45–60 хвилин. Програма тренувань наведена у табл. 3.

Таблиця 3

Програма тренувальних занять з аквафітнесу

Етап	Спрямованість занять	Основні засоби
I. Адаптивно-підготовчий	Опанування водного середовища, постановка дихання.	Аквааеробіка низької інтенсивності, вправи на розтяжку.
II. Функціонально-розвивальний	Розвиток сили та витривалості.	Вправи з обтяженнями (гантелі, нудли), інтервальні тренування (HIIT у воді).
III. Координаційно-стабілізувальний	Вдосконалення координації та корекція фігури.	Комбіновані зв'язки, елементи аква-йоги, ігрові методи.

Метою адаптивно-підготовчого етапу була адаптація серцево-судинної та дихальної систем до водного середовища, навчання правильному диханню, опанування базових рухів.

Структура заняття передбачала такі етапи:

1. Розминка (10 хв): ходьба у воді, махи руками, поступове занурення.

2. Основна частина (25 хв): базові кроки аквааеробіки (March, Jog, Ski, Jumping Jack) у повільному та середньому темпі. Робота без додаткового обладнання для відчуття опору води.

3. Заключна частина (10 хв): Вправи на відновлення дихання, стретчинг біля бортика.

Інтенсивність: ЧСС 120–130 уд/хв.

За мету функціонально-розвивального етапу було поставлено інтенсивний розвиток силових якостей, загальної та силової витривалості, корекція складу тіла. Основні методи, що застосовувалися – інтервальне тренування, круговий метод. Обладнання: нудли (гнучкі палиці), аква-гантелі, аква-пояси, ласти.

Зміст основної частини (35–40 хв):

1. Блок «Сила»: вправи з аква-гантелями для м'язів плечового поясу (зведення-розведення, жими під водою). Використання нудлів для створення опору при тренуванні м'язів преса та спини.

2. Блок «Кардіо»: інтенсивний біг у воді з високим підніманням колін, імітація їзди на велосипеді (суспензія у воді за допомогою пояса).

3. Блок «Витривалість»: серії вправ по 45 сек. з відпочинком 15 сек. (протокол Табата або кругові станції).

Інтенсивність: ЧСС 140–160 уд/хв.

Третій етап – координаційно-стабілізувальний – передбачав удосконалення координації рухів, розвиток гнучкості, закріплення досягнутих результатів та психоемоційне розвантаження.

Зміст основної частини (30–35 хв):

1. Координація: виконання складних асиметричних рухів (різні рухи руками та ногами одночасно), вправи на рівновагу («чапля», «ластівка» у воді).

2. Аква-йога та пілатес: статичні затримки пози у воді, вправи на глибоку стабілізацію корпусу.

3. Ігровий компонент: естафети з елементами водного поло, командні вправи з м’ячем.

4. Заключна частина (15 хв): тривалий стретчинг, елементи гідромасажу (розслаблення м'язів під впливом потоків води).

Інтенсивність: ЧСС 130–140 уд/хв.

Після завершення формувального етапу експерименту, який передбачав систематичне застосування розробленого комплексу вправ з аквафітнесу протягом навчального семестру, було проведено повторну діагностику фізичної підготовленості здобувачів вищої освіти. Узагальнення отриманих даних засвідчило позитивну динаміку за всіма досліджуваними критеріями.

Порівняльний аналіз вихідних та кінцевих результатів продемонстрував, що частка студентів із низьким рівнем скоротилася з 58% до 12%, водночас значно зросла кількість осіб із середнім (64%) та високим (24%) рівнями.

Детальний аналіз змін за кожним із критеріїв оцінювання виявив наступне. Середній результат у тесті на віджимання від підлоги зріс до 20 +/- 2,5 разів для дівчат та 35 +/- 4 разів для юнаків. У специфічному тесті «Жим під водою» середня кількість циклів збільшилася до 18 +/- 2,0. Дані показники відповідають середньому рівню (з тенденцією до високого у 30% студентів) та підтверджують ефективність силових блоків програми аквафітнесу (з використанням аква-гантелей та нудлів).

За результатами 12-хвилинного тесту Купера середня дистанція плавання зросла до 520 +/- 35 метрів. Це переводить більшість здобувачів освіти на середній рівень аеробних можливостей і свідчить про покращення функціональної стійкості організму до тривалих навантажень у воді.

Найбільш виражені позитивні зміни зафіксовано у показниках індексу Руф'є, середнє значення якого покращилося до 9,2 +/- 1,1 ум. од. Даний результат класифікується як високий рівень, що вказує на суттєве збільшення резервних можливостей серцево-судинної системи та прискорення процесів відновлення.

Показник нахилу тулуба вперед у середньому становив +11,5 +/- 1,0 см, що відповідає впевненому середньому рівню (майже третина здобувачів освіти досягла високого рівня – понад 12 см). Це підтверджує доцільність включення блоків аква-йоги та стретчингу в заключну частину занять.

У тесті Ромберга середній час утримання статичної рівноваги збільшився до 28 +/- 3,0 сек. (середній рівень), а час проходження комбінованої естафети скоротився до 20 +/- 2,0 сек. Це свідчить про покращення координації та узгодженості рухів у специфічних умовах водного середовища.

Таким чином, результати повторної діагностики переконливо доводять високу ефективність впровадженого комплексу вправ з аквафітнесу. Досягнуте комплексне покращення фізичних якостей та функціонального стану здобувачів вищої освіти дозволяє рекомендувати аквафітнес як дієвий засіб модернізації системи фізичного виховання у ЗВО.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було розв'язано актуальне наукове завдання щодо обґрунтування та експериментальної перевірки впливу аквафітнесу на фізичний розвиток студентської молоді. Узагальнення отриманих результатів дозволяє сформулювати наступні висновки.

Теоретичний аналіз проблеми підтвердив, що традиційна система фізичного виховання у ЗВО потребує модернізації через низьку мотивацію здобувачів та невідповідність засобів навчання сучасним запитам молоді. Аквафітнес визначено як одну з найбільш перспективних фітнес-технологій, що завдяки унікальним властивостям водного середовища (гідростатичний тиск, опір, виштовхувальна сила) забезпечує комплексний вплив на організм при мінімальному травматизмі опорно-рухового апарату.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили недостатній рівень фізичної підготовленості здобувачів вищої освіти. Первинна діагностика виявила домінування низького (58%) та середнього (36%) рівнів розвитку основних фізичних якостей. Найнижчі показники зафіксовано у тестах на загальну витривалість та функціональний стан серцево-судинної системи (індекс Руф'є – 15,8 ум. од.), що підкреслило гостру потребу у впровадженні цілеспрямованої корекційної методики.

Розроблена експериментальна програма, структурована за трьома мезоциклами (адаптивно-підготовчий, функціонально-розвивальний, координаційно-стабілізаційний), забезпечила поетапне зростання навантаження та диференційоване використання засобів аквафітнесу. Інтеграція силових блоків, інтервальних тренувань та елементів аква-йоги дозволила впливати не лише на морфофункціональні показники, а й на психоемоційний стан студентів.

Порівняльний аналіз даних повторної діагностики переконливо довів ефективність запропонованої методики. Частка студентів із низьким рівнем фізичної підготовленості скоротилася в 4,8 раза (до 12%), натомість кількість осіб із високим рівнем зросла до 24%. Статистично значущі покращення зафіксовані за всіма критеріями: від силової витривалості (зростання показників у «Жимі під водою» на 80%) до гнучкості та координації. Особливо цінним є перехід серцево-судинної системи більшості респондентів у зону високого функціонального стану (індекс Руф'є – 9,2 ум. од.).

Перспективи подальших досліджень вбачаються у вивченні тривалого впливу аквафітнесу на професійно-прикладну фізичну підготовку здобувачів вищої освіти різних спеціальностей, а також у розробці спеціалізованих програм для дистанційного супроводу самостійних занять водними видами активності.

Література:

1. Головійчук І.М. Аквафітнес як засіб фізичної рекреації студентів спеціальної медичної групи : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. Дніпропетр. держ. ін-т фіз. культури і спорту. Дніпропетровськ. 2013. 20 с.

2. Дубинська О. Я. Сучасні підходи до застосування засобів аквафітнесу у фізичному вихованні студентської молоді. *Олімпійський та паралімпійський спорт*. 2023. Вип. 1. С. 8-11.

3. Дубинська О.Я., Петренко Н.В. Сучасні фітнес-технології у фізичному вихованні учнівської і студентської молоді: проєктування, розробка, специфічні особливості : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. 566 с.

4. Коваленко Є.В. Аквафітнес як засіб оздоровлення. *Актуальні проблеми фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації в сучасних умовах*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вид-во «Нова Ідеологія», Дніпро, 2019. С. 84-88.

5. Круцевич Т.Ю. Міжнародний досвід організації оздоровчо-рекреаційної діяльності школярів у вільний час. *Науковий журнал «Молодий вчений»*, 2019. С. 152–156;

6. Підгайна В.О. Вплив фізкультурно-оздоровчих занять з елементами акварекреації на рівень фізичного розвитку і показники серцево-судинної та дихальної систем організму юнаків 16–17 років. Молодий учений. 2018.№ 4.2. С. 191–194.

7. Сліпецький В. П. Фізичні вправи у воді, як засіб виховання фізичних і моральних якостей учнівської молоді. *Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості* : збірник статей за матеріалами III міжн. науково-

практичної онлайн-конференції (Слов'янськ, Україна, 24-25 березня 2016 р.) в 2 т. / за ред. В.М. Пристинського, О.І. Федорова. Слов'янськ : ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет", 2016. Т. 1. С. 127-133.

8. Golovkina V. The influence of swimming with application of aqua fitness elements and intermediate hypoxic training on the physical preparedness of girls 11–12 years. *Physical Education, Sports and Health Culture in Modern Society*. 2018. № 3(43). P. 41–48.

***References**:*

1. Holoviichuk, I. M. (2013). *Akvafitnes yak zasib fizychnoi rekreatsii studentiv spetsialnoi medychnoi hrupy* [Aqua fitness as a means of physical recreation for students of a special medical group]. Extended abstract of candidate's thesis. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State Institute of Physical Culture and Sports [in Ukrainian].

2. Dubynska, O. Ya. (2023). Suchasni pidkhody do zastosuvannia zasobiv akvafitnesu u fizychnomu vykhovanni studentskoi molodi [Modern approaches to the use of aqua fitness tools in physical education of student youth]. *Olimpiiskyi ta paralimpiiskyi sport – Olympic and Paralympic Sport*, 1, 8-11 [in Ukrainian].

3. Dubynska, O. Ya., & Petrenko, N. V. (2016). *Suchasni fitnes-tekhnolohii u fizychnomu vykhovanni uchnivskoi i studentskoi molodi: proektuvannia, rozrobka, spetsyfichni osoblyvosti* [Modern fitness technologies in the physical education of school and student youth: design, development, specific features]. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].

4. Kovalenko, Ye. V. (2019). Akvafitnes yak zasib ozdorovlennia [Aqua fitness as a means of health improvement]. *Aktualni problemy fizychnoi kultury, sportu ta fizychnoi reabilitatsii v suchasnykh umovakh — Current problems of physical culture, sports and physical rehabilitation in modern conditions: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Dnipro: Nova Ideolohiia, 84-88 [in Ukrainian].

5. Krutsevych, T. Yu. (2019). Mizhnarodnyi dosvid orhanizatsii ozdorovcho-rekreatsiinoi diialnosti shkoliariv u vilnyi chas [International experience in organizing health and recreational activities for schoolchildren in their free time]. *Naukovyi zhurnal «Molodyi vchenyi» — Scientific Journal «Young Scientist»*, 152-156 [in Ukrainian].

6. Pidhaina, V. O. (2018). Vplyv fizkulturno-ozdorovchykh zaniat z elementamy akvarekreatsii na riven fizychnoho rozvytku i pokaznyky sertsevo-sudynnoi ta dykhalnoi system orhanizmu yunakiv 16–17 rokiv [Influence of physical culture and health-improving classes with elements of aqua-recreation on the level of physical development and indicators of cardiovascular and respiratory systems of 16–17-year-old boys]. *Molodyi uchenyi — Young Scientist*, 4.2, 191-194 [in Ukrainian].

7. Slipetskyi, V. P. (2016). Fizychni vpravy u vodi, yak zasib vykhovannia fizychnykh i moralnykh yakostei uchnivskoi molodi [Physical exercises in water as a means of educating the physical and moral qualities of student youth]. V. M. Prystynskyi & O. I. Fedorov (Eds.), *Vzaiemodiia dukhovnoho i fizychnoho vykhovannia v stanovlenni harmoniino rozvynenoi osobystosti — Interaction of spiritual and physical education in the formation of a harmoniously developed personality: Proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Online Conference* (Vols. 1), (pp. 127-133). Sloviansk: DVNZ «Donbaskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet» [in Ukr].

8. Golovkina, V. (2018). The influence of swimming with application of aqua fitness elements and intermediate hypoxic training on the physical preparedness of girls 11–12 years. Physical Education, Sports and Health Culture in Modern Society, 3(43), 41–48.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 373.3.015.31:7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1787-1798

Рогальська-Яблонська Інна Петрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, orcid.org/0000-0002-0970-7526

Рогальська Надія Василівна кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, orcid.org/ 0009-0003-1552-2506

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті висвітлено проблему естетичного виховання дітей та його роль у процесі соціалізації. Наголошено, що ефективність процесу соціального становлення особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку визначається розмаїттям предметів об'єктивної соціальної реальності. Вказано, що соціалізація є основним серед процесів, що характеризують формування особистості, оскільки передбачає розвиток, зумовлений конкретними соціальними та культурними умовами, свідоме засвоєння форм та способів соціального життя, а також вироблення дитиною за допомогою дорослих власних ціннісних орієнтацій. Підкреслено, що соціалізація особистості як процес засвоєння та відтворення особистістю культури суспільства не зводиться лише до адаптації, а передбачає насамперед розвиток здатності розуміти, адекватно інтерпретувати соціально-культурну ситуацію, мобілізувати свій особистісний потенціал для вирішення різного роду завдань та доцільного, мотивованого, виваженого перетворення соціокультурної дійсності. Чим глибший зв'язок цього середовища з теорією та історією культури, тим міцніше закріплюються у процесі формування особистості духовні, естетичні, соціальні, патріотичні та загальнолюдські основи. Сприймаючи культурні цінності, люди закріплюють і передають із покоління в покоління найглибинніші почуття, знання, норми поведінки. Розкрито роль української етнопедагогіки в естетичному вихованні дітей, наголошено, що наші пращури прагнули навчити дитину відчувати і бачити прекрасне у побуті, у природі, у спілкуванні з людьми та у мистецтві; забезпечити єдність морального та естетичного розвитку; розвинути естетичний смак, індивідуальні задатки у художній творчості. Засоби естетичного впливу на дітей дошкільного віку, які використовувались у народній педагогіці в певній послідовності і системі, з врахуванням віку дітей, були спрямовані на їх різнобічне виховання. А названі завдання і спрямування естетичного виховання

дітей у народній педагогіці дуже співзвучні тому, як це визначене у сучасній науковій педагогіці.

Ключові слова: естетичне виховання, естетична культура, соціалізація, освітній процес, початкова освіта, молодші школярі, дошкільники, дошкільна освіта, мистецтво, хореографія, культурна спадщина.

Rohalska-Yablonska Inna Doctor of Sciences in Pedagogy Professor, Professor at the Department of Preschool Education Admiral Makarov National University of Shipbuilding; Mykolaiv, https://orcid.org/0000-0002-0970-7526

Rohalska Nadia Ph. D. Professor, Professor at the Department of Preschool Education Admiral Makarov National University of Shipbuilding; Mykolaiv, https://orcid.org/0009-0003-1552-2506

AESTHETIC EDUCATION AND ITS ROLE IN THE SOCIALIZATION OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL-AGE CHILDREN

Abstract. The article explores the issue of aesthetic education in children and its fundamental role in the process of socialization. It is emphasized that the effectiveness of the social development of preschool and primary school-age children is determined by the diversity of objects within objective social reality. Socialization is identified as a primary process characterizing personality formation, as it encompasses development conditioned by specific socio-cultural circumstances, the conscious assimilation of social life forms, and the cultivation of personal value orientations guided by adults. It is highlighted that the socialization of an individual, as a process of internalizing and reproducing societal culture, is not limited to mere adaptation; rather, it entails developing the capacity to understand and adequately interpret socio-cultural situations, mobilize personal potential for various tasks, and engage in the purposeful, motivated, and balanced transformation of socio-cultural reality. The study argues that a deeper connection between the environment and the theory and history of culture strengthens the spiritual, aesthetic, social, patriotic, and universal foundations of personality formation. By perceiving cultural values, individuals internalize and transmit profound feelings, knowledge, and behavioral norms across generations. The role of Ukrainian ethnopedagogy in the aesthetic education of children is revealed, noting that traditional pedagogical practices sought to teach children to perceive beauty in everyday life, nature, communication, and art, while ensuring the unity of moral and aesthetic development. The means of aesthetic influence in folk pedagogy were implemented systematically and sequentially, accounting for age-specific characteristics to ensure holistic development.

Ultimately, the article concludes that the objectives and directions of aesthetic education found in folk pedagogy are highly consonant with the definitions and standards of modern scientific pedagogy.

Keywords: aesthetic education, aesthetic culture, socialization, educational process, primary education, primary school students, preschoolers, preschool education, art, choreography, cultural heritage.

Актуальність проблеми. У державних документах, що регламентують процес удосконалення освіти на сучасному етапі її розвитку наголошено на важливості реалізації естетичного виховання дошкільників та молодших школярів, метою якого є розкриття творчого потенціалу особистості, уміння сприймати красу і відображати її у різних видах художньої і практичної діяльності. Естетичне виховання в дошкільній та початковій освіті є цілеспрямованим, організованим процесом формування у дітей естетичної культури, розвиненої естетичної свідомості, художньо-естетичного смаку, здатності сприймати, творити й цінити прекрасне, поводитись культурно і достойно. Систематичний естетичний вплив на дітей дошкільного та молодшого шкільного віку сприяє формуванню в них естетичних почуттів, смаків, поглядів і художніх здібностей, вироблення знань з естетичного смаку та естетики, розвитку творчих здібностей у галузі культури та мистецтва загалом.

Аналіз останніх досліджень. Розмаїття аспектів, у яких досліджуються проблеми естетичного виховання відображено в роботах О. Дубасенюк, М. Колеснікова, С. Литвиненко, О. Некрилової, Т. Раструби та інших. Теоретико-прикладні аспекти естетичного виховання у дітей шкільного віку розкрито в напрацюваннях О. Аліксійчук, І. Бабаніки, А. Гордійчук, І. Гриценко, І. Зязюна, Н. Стасюк тощо. Значний доробок науковців присвячено проблемам використання української народної казки як засобу виховання школярів (С. Литвиненко, О. Музичук, С. Русова, О. Сухомлинський, Л. Фесюкова та інші). Особливої ваги набуває питання естетичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, адже саме в цьому віці відбувається найбільш інтенсивне формування естетичного ставлення до дійсності, що визначає суттєві морально-естетичні якості особистості.

Метою статті є висвітлення окремих аспектів естетичного виховання як важливої складової соціалізації дошкільників та молодших школярів у сучасних реаліях на засадах надбань української етнопедагогіки.

Виклад основного матеріалу. Ефективність процесу соціального становлення особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку визначається розмаїттям предметів об'єктивної соціокультурної реальності та доцільного використання культурно-історичного досвіду народу. Мова йде про істотні зміни у вимогах до результатів освіти та виховання сучасного молодого покоління, про необхідність формувати його готовність та здатність жити у відкритому суспільстві, де співіснують представники різних національних та етнічних груп, які водночас є носіями різноманітних культурних традицій. Вочевидь, існує нагальна потреба у створенні сприятливих умов для залучення молодого покоління до етнічної, національної та світової культури, формування

на цій основі готовності та уміння жити у багатонаціональному соціумі, утверджувати себе у світі через неперервний діалог як з іншими суб'єктами, іншими культурами, так і з самим собою.

Зазначимо, що соціальне становлення особистості – складний процес її залучення до культури соціуму, яке позначається терміном «соціалізація». Наголосимо, що соціалізація є основним серед процесів, що характеризують формування особистості, оскільки передбачає «розвиток, зумовлений конкретними соціальними та культурними умовами», свідоме засвоєння форм та способів соціального життя, а також вироблення дитиною за допомогою дорослих власних ціннісних орієнтацій. Погляд на соціалізацію як педагогічну проблему передбачає розуміння того, що педагогіка як наука про педагогічні процеси покликана з'ясувати структуру соціалізації, її взаємозв'язок з вихованням та розвитком особистості, шляхи, засоби, організаційні форми залучення у вихованців соціальні стосунки, педагогічні умови, які б допомагали дитині пізнавати соціальну дійсність та досягати рівня соціальної компетентності. Тут доречним є звернення до педагогічної спадщини видатного українського вченого В.Сухомлинського, який ще в свій час піднімав проблему соціалізації, і акцентував на важливості цього процесу: «З першого подиху свого життя вона (людина) – істота суспільна. Суспільна сутність людини виявляється в її відносинах, стосунках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає його членом. Це – процес залучення особистості до суспільства, який вчені називають соціалізацією» [7, с. 448].

Отже, соціалізація в педагогіці визначається як процес засвоєння і використання дитиною у поведінці та діяльності системи цінностей та культури, до якої вона залучена. Наголосимо, високоосвіченою особистістю людина стає, лише пізнавши і засвоївши багатогранний світ культури із усіма його соціокультурними зв'язками, стосунками, соціальними ролями та інституціями, моральними нормами, ідеалами тощо. Насправді культура людства завжди будувалася на основі взаємодії людини з навколишнім світом. Як продукт людської думки, вона має три форми: буття природне, антропологічне і соціальне. Природне буття передбачає окультурення природи, освоєння її ресурсів; антропологічне – окультурення людини, формування її ціннісних орієнтацій на основі загальнолюдських та національних цінностей; соціальне буття – передбачає формування культури взаємин у суспільстві, толерантну взаємодію між людьми. Відтак, соціалізація особистості як процес засвоєння та відтворення особистістю культури суспільства не зводиться лише до адаптації, а передбачає насамперед розвиток здатності розуміти, адекватно інтерпретувати соціально-культурну ситуацію, мобілізувати свій особистісний потенціал для вирішення різного роду завдань та доцільного, мотивованого, виваженого перетворення соціокультурної дійсності. Сьогодення вимагає перенесення

акцентів на взаємодію культур, на істотно новий, якісний рівень функціонування і сприйняття розмаїття культур у суспільстві. Отож нині людство наблизилося до тієї межі, коли виникає нагальна потреба у перетворенні творчої діяльності кожної особистості в культуротворчу, інакше на нього чекає моральне виродження і здичавіння [6, с. 842].

Під естетичним вихованням ми розуміємо організований процес розвитку чуттєвої сфери дитини, що дозволяє їй сформувати особливе ставлення до дійсності. Це ставлення проявляється у глибокій емоційній взаємодії з оточенням, де дитина не лише відчуває світ, а й оцінює його та намагається змінити згідно зі своїми уявленнями про гармонію. Важливими складниками цього виховання є вміння бачити красу в довкіллі та природних явищах. Оскільки почуття дитини випереджають її раціональне мислення, саме емоційне сприйняття стає основою для формування майбутніх морально-ціннісних переконань, що стануть цілком усвідомленими вже у зрілому віці.

Методологічною основою і важливим принципом естетичного виховання дошкільників та молодших школярів на сучасному етапі є культурологічний, який розуміють як «цілеспрямований, побудований на наукових засадах процес долучення особистості до культури, в ході якого здійснюється передача багатовікового людського досвіду (теоретичного, ціннісного, практичного) від покоління до покоління і розвиток його відповідно до сучасних реалій» [1, с. 26] та полікультурний, що «забезпечує на когнітивному рівні – засвоєння взірців і цінностей національної і світової культури, культурно-історичного і соціального досвіду різних країн і народів, на ціннісно-мотиваційному рівні – формування соціальноустановчих і ціннісно-орієнтаційних схильностей учнів до інтеркультурної комунікації й обміну, а також розвиток толерантності і емпатп стосовно інших країн, народів, культур та соціальних груп, на діяльнісно-поведінковому рівні - активну соціальну взаємодію з представниками різних культур при збереженні власної культурної ідентичності» [4, с.72] підходи, які у реалізації системи естетичного виховання мають важливе значення.

Формування особистості на засадах культурологічного та полікультурного підходів набуває особливого значення, коли йдеться про дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. У цей період дитинства у свідомості дитини формується цілісний образ соціального світу і місця людини у ньому, що передбачає встановлення закономірних зв’язків людини зі світом: природою, культурою, суспільством, іншими людьми. Тобто, у цьому процесі духовного осягнення дійсності у дитини насамперед формуються фундаментальні якості свідомості особистості, які зможуть забезпечувати свободу орієнтації, особистісну культуру особистості. Як вказує І. Бех, природним є те, що «основним шляхом духовного виховання особистості має стати залучення її до світу культури, науки, мистецтва, яке ґрунтується тільки на раціональній основі і здатне розкрити кожному вихованцеві велич пізнавальної і трудової діяльності людей, ні з чим незрівняне почуття душевної особистості, співпричетності з

іншими людьми, винятковість і неповторність кожної людини; здатне стати основою для творчої самореалізації і самовиховання підростаючої особистості» [1, с. 1].

Зазначимо, прогресивна педагогіка традиційно вважала найважливішою функцією виховання «введення в культурне життя людства». Виховання як відносно спрямована соціалізація є культурним впливом на дитину, який фіксує необхідність її освітньої діяльності, що сприяє зростанню її самосвідомості, спрямовує її сенситивність на сприйняття ідеалів та цінностей культури. Вочевидь, стає актуальним бачення сучасної дошкільної та початкової освіти як особливої сфери сприяння соціокультурному розвитку дитини в обумовленому соціальною метою полікультурному середовищі, забезпечення причетності дитини до усіх проявів культури сьогодення та сучасного соціального простору, який оточує дитину, з усіма його реаліями людського існування. Чим глибший зв'язок цього середовища з теорією та історією культури, тим міцніше закріплюються у процесі формування особистості духовні, естетичні, соціальні, патріотичні та загальнолюдські основи. Сприймаючи культурні цінності, люди закріплюють і передають із покоління в покоління найглибинніші почуття, знання, норми поведінки. Ще наші пращури прагнули навчити дитину відчувати і бачити прекрасне у побуті, у природі, у спілкуванні з людьми та у мистецтві; забезпечити єдність морального та естетичного розвитку; розвинути естетичний смак, індивідуальні задатки у художній творчості; виробити непримиренне ставлення до негарного, потворного, гріховного у людському житті [5, с.127]. У слов'янських народів завжди високо цінувалася краса, як в явищах природи, так і в художньо-творчих витворах людських рук, людському спілкуванні. Ще до прийняття християнства, коли у слов'ян панувало поклоніння язическим ідолам і народ був дуже близький до природи, він однак не тільки обожнював явища і об'єкти природи, а вмів милуватися їх чарівністю і неповторністю. До цього дорослі привчали і дітей. Тяжко працюючи, український народ прагнув творити прекрасне. Про це свідчать залишки посуду, домашнього начиння і всякого знаряддя, які оздоблені різноманітними візерунками. До народної культури був причетний кожний член сільської громади: не можна було не знати народних пісень і хороводів, побажань, голосінь, колядок, не враховувати всі їхні сезонно-обрядові особливості у своєму житті, в побуті, в праці і дозвіллі. Святим обов'язком батьків було привчати до народних традицій прекрасного своїх дітей. З дня свого народження сільська дитина чула прекрасну народну українську пісню. Огляд надбань народної педагогіки з питань естетичного виховання свідчить, що шлях до розуміння прекрасного у родині починався зі звертання уваги дітей на прекрасне в явищах і об'єктах живої і неживої природи. Естетичний розвиток дітей дошкільного віку ґрунтувався на емоційності у вихованні. Насамперед, це проявлялось у спілкуванні з природою. Батьки підтримували і розвивали близькість дітей до природи (пекли «жайворонки», вчили малят різноманітним замовлянням, закличкам, примовкам, ознайомлювали з красою і приваб-

ливістю тваринок, звірят, птахів. Дітей вчили помічати красу та вміти милуватися мальовничими краєвидами природи у різні пори року (красу блискавки, морозних візерунків на вікнах, сходу та заходу сонця) [5, с.127].

З дошкільного віку батьки зацікавлювали дітей давніми народними ремеслами, вчили відчувати красу різноманітних виробів, створених народними майстрами. Яскраві враження, які отримувала дитина від сприймання цих предметів, пробуджували у ній інтерес до національної культури. Це сприяло вихованню патріотичних почуттів та водночас залучало до світу прекрасного. Особливо розповсюдженою в Україні була вишивка – один з найдавніших видів народного мистецтва. Ще змалечку, з п'яти-шести років, дівчаток привчали до жіночого ремесла: прясти, ткати, вишивати. Процес вишивання формував естетичні почуття і поняття, охайність, творче ставлення до праці, естетичний смак. Коли вишивали рушник або сорочку, в ту роботу вкладали свою душу, тому вважали вишивку оберегом, яка захищала людину від усього злого і недоброго. Від матері до дочки, від бабусі до онуків передавали майстрині своє вміння, своє розуміння прекрасного й секрети рукоділля, особливості візерунків й кольорів. І кожне нове покоління збагачувало вишивку новими орнаментами, формами, кольорами [5, с.130].

В розвитку естетичного смаку і художньо-творчих проявів важливе місце посідало залучення батьками дітей до музично-пісенного та танцювального надбання свого народу. Опанування пісенними скарбами народу, прилучення до його обрядів, естетичних уявлень, вірувань починалося з дитинства. Народні пісні, в основному, учили від матері, від бабусі, на вулиці, на поденній роботі. Починали співати, як правило з семи-десятирічного віку, а в окремих випадках і раніше. Дорослі ніколи не гнали від себе дітей, бажаючих співати з ними. Переривали свою участь у хорі на декілька років жінки, що виховували малих дітей, але і вони приходили з малятами «на вулицю». Співали під час сільськогосподарських робіт, після церковної служби, вертаючись із сінокосу, збору грибів. Навчання пісні, танку проходило все життя, але звичайно, в дитинстві провідне місце у музичній освіті дитини займала родина. Проведений Н. Рогальською аналіз надбань української етнопедагогіки дозволяє авторці стверджувати, що «в народній педагогіці українців у вихованні дітей фактично вирішувались три завдання естетичного виховання: формування уявлення про прекрасне в навколишньому житті і в мистецтві, виховання естетичного смаку, розвиток індивідуальних творчих здібностей, навичок і вмінь у різноманітній художній діяльності. Засоби естетичного впливу на дітей дошкільного віку, які використовувались у народній педагогіці в певній послідовності і системі, з врахуванням віку дітей, були спрямовані на їх різнобічне виховання. А названі завдання і спрямування естетичного виховання дітей у народній педагогіці дуже співзвучні тому, як це визначене у сучасній науковій педагогіці» [5, с.135]. Науковець доходить висновку, що «тисячолітній досвід дав можливість народній системі виховання відібрати найкращі засоби впливу на дитину в час її

становлення як особистості. В основі цієї системи виховання лежать зважені і вивірені часом принципи: природовідповідності, гуманності, послідовності й наступності, емоційності і активності особи вихованця у виховному процесі. Засобами впровадження цих принципів ставали різні види усної народної творчості, побут, національні звичаї і символи, факти з історії свого краю, народне мистецтво, ремесла і промисли, дитячі ігри та іграшки, мудрі заповіді народної моралі, народні правила взірцевої поведінки і спілкування між людьми» [5, с. 136].

Отже, прилучаючись до культури, в якій акумульовані символи, звичаї, вміння, цінності, ідеї, традиції попередніх поколінь, оволодіваючи ними, дитина засвоює спосіб соціокультурного існування, здійснюється її естетичний розвиток.

Оскільки дітям дошкільного та молодшого шкільного віку властиве міфологічне сприйняття дійсності, то необхідно створити навколо них цілісний світ з легендами про його виникнення, зі своїми ритуалами, традиціями і святами, численними рольовими просторами, зі своїми знаками і символами. Дошкільники та молодші школярі вчаться бачити і розрізняти прекрасне у явищах природи, життя, в оцінці діяльності людей та їхніх вчинків. Завдяки естетичному вихованню у молодших школярів відповідно до характеру, з набутими цінностями з'являється орієнтація у світі естетичних цінностей, розвивається здатність до чуттєвого переживання, формуються естетичний смак та ідеали, розвивається здатність до творчості за законами краси, до створення естетичних цінностей у мистецтві.

Відтак, першочергове завдання педагога полягає у навчанні дітей обирати спосіб діяльності, зважаючи на певні культурні обмеження. Таким чином, у дитини повинна сформуватися здатність до зміни соціально-культурних позицій. Перший досвід освоєння дитиною соціокультурного довкілля, перший досвід культурних зусиль є незворотним, а його результати є фундаментом становлення людини і засвоєння нею розуміння й вибору цілого комплексу цінностей. Завдяки власній активності, дитина взаємодіє з навколишнім світом, перетворює і присвоює його здобутки.

Саме таке розуміння повною мірою висвітлює процес соціалізації, оскільки дитина з перших днів свого життя здатна перетворювати світ і їй для цього необхідні відповідні умови. Естетичне виховання забезпечує формування вільної, толерантної, активної особистості, яка свідома своїх прав і можливостей щодо повної та багатогранної самореалізації та самоактуалізації, є носієм етнічної культури і водночас особистістю, здатною засвоювати традиції, культуру інших націй. Як вказує І. Зязюн, «людина «освічується» у смисловому полі певних знаків, значень, моралі, естетики, цінностей, ідеалів, притаманних певному конкретному народові». Учений визначає характерні риси вітчизняного виховання та групує їх у такі три константи:

– духовність як особлива увага українця до сфери абсолютного, вічного;

– відкритість як здатність української культури освіти відкриватися зовнішнім впливам, вбирати в себе культурні цінності інших народів, вести діалог з іншими культурами і перетворювати їх у засоби збагачення вітчизняної культури, зберігаючи її неповторність;

традиційність як опора на народну культуру, педагогіку, емпірично сталий порядок учіння людини [2, с.18].

Отже, завдання педагога полягає в тому, щоб показати дитині, що унікальність рідної культури можливо пізнати та відчути через «діалог культур». Задля цього необхідні умови для набуття дітьми уміння зіставляти культури різних народів, для вияву їхніх особливостей та спільних рис, формування здатності до культурної ідентифікації, розвитку емпатії, доброзичливого ставлення до людей і позитивного ставлення до себе.

Оскільки одним із важливих завдань виховання є надання дитині допомоги у соціалізації з орієнтацією на загальнолюдські цінності, то важливо віднайти ефективні шляхи виховання дітей на засадах терпимості, толерантності та ненасилля, що грунтуються на знанні психологічних механізмів формування толерантності та педагогічних аспектів цієї проблеми і передбачають формування у дошкільників уявлень про життя людей в різних країнах; про розмаїття різних культур, в яких проживають люди; виховання позитивного ставлення до різноманітних культур, до їх традицій та звичаїв; розуміння і прийняття культурних відмінностей; формування умінь і навичок продуктивної взаємодії з представниками різних культур; виховання толерантності, поваги до особистості, до її прав і свобод, соціокультурних норм і правил поведінки.

В основі естетичного виховання серед складових елементів системи знаходиться особистість, тому що мета, завдання, форми та методи естетичного виховання повинні бути зорієнтованими на естетичний гармонійний розвиток дітей, збагачувати їх особистість в освітньому процесі, враховуючи індивідуальні та психологічні особливості здійснення естетичного впливу.

Відповідно, ефективність у функціонуванні системи естетичного виховання відбувається, коли в ній поєднується сукупність складових освітньої діяльності та має можливість здійснюватися цілеспрямоване керівництво педагога.

Серед складових естетичного виховання виокремлюються:

1. Літературна спадщина. Вивчення класичної та народної літератури (казок, віршів, оповідань) допомагає розвивати естетичний смак у дітей, адже через літературні твори діти вперше зустрічаються з красою слова, образів та мовної мелодії.

2. Мистецтво. Заняття музикою, малюванням, танцями, театром та іншими мистецькими напрямками розвивають творчий підхід та допомагають дітям розуміти й висловлювати красу через мистецтво.

3. Природа та оточуючий світ. Спостереження за природою, ландшафтами, рослинами та тваринами розвивають у дітей здатність сприймати природну

красу. Досвід спілкування з природо, в свою чергу, сприяє розкриттю творчого потенціалу та розвитку естетичних переживань у дітей.

4. Архітектура та дизайн. Вивчення різноманітних стилів архітектури та дизайну допомагає розвивати сприйняття простору, форм, кольорів та ліній, що є важливим для естетичного розвитку.

5. Мовні засоби та ритміка. Розуміння мови, її звукового оформлення, ритму та інтонації допомагає дітям сприймати мовну красу та розвивати комунікативні здібності.

6. Сприйняття та аналіз мистецьких творів. Розгляд мистецьких творів, обговорення їх значення та смислу розвиває вміння аналізувати та розуміти красу мистецтва.

7. Культурна спадщина. Вивчення національної та світової культурної спадщини, традицій, обрядів, народних звичаїв розширює світогляд та допомагає відчувати й цінувати культурну різноманітність.

8. Виховання естетичних цінностей. Формування етичних принципів, таких як повага до краси, доброта, чесність, милосердя, сприяє становленню естетичних цінностей у дітей [3].

Особливого значення у системі естетичного становлення молодшого школяра набувають також заняття з хореографії, оскільки вони максимально задіюють емоційно-чуттєву сферу дитини через поєднання ритму, мелодії та руху. Танець дозволяє дитині фізично «прожити» естетичну емоцію, перетворюючи музичні відчуття на пластичні образи, що сприяє глибокому засвоєнню поняття краси. У цьому віці, коли дитина пізнає світ переважно через відчуття, хореографічна діяльність допомагає структурувати її естетичний досвід, навчаючи розрізняти гармонію і хаос у рухах та оточенні. Опановуючи мистецтво танцю, школяр не лише вдосконалює навички володіння власним тілом, а й формує внутрішні критерії естетичної оцінки, які згодом стають основою його загальної культури та ціннісного ставлення до дійсності.

Окрім суто художнього розвитку, комплекс вище перелічених й обґрунтованих засобів естетичного виховання відіграє фундаментальну роль у процесі соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Адже через залучення до світу прекрасного дитина не лише опановує культурні коди суспільства, а й інтенсивно накопичує позитивний соціокультурний досвід міжособистісної взаємодії. Естетична діяльність, таким чином, виступає дієвим майданчиком для формування комунікативних навичок, емпатії та здатності до співпраці. У цей період естетичні норми поступово трансформуються в етичні орієнтири, допомагаючи дитині гармонійно інтегруватися в соціум, узгоджувати власні інтереси з потребами групи та сприймати загальноприйняті правила співжиття не як зовнішній тиск, а як внутрішню потребу в гармонії та порядку

Висновки і перспективи досліджень. Отже, ефективне естетичне виховання, що сприяє формуванню естетичної культури дітей дошкільного та молодшого шкільного віку є важливим структурним елементом їхньої

соціалізації в умовах сьогодення. Для ефективного здійснення естетичного виховання дорослим необхідно на належному рівні розвивати естетичний смак та художньо-творчі здібності дітей – креативність і творчість, уяву, фантазію, глибоке розуміння різних видів мистецтва, відкритість до різних культур, тощо. Для ефективного здійснення естетичного виховання дошкільників та молодших школярів, розвитку їхнього естетичного смаку, творчих здібностей і загального соціального розвитку особистості педагогам необхідно мати значний творчий потенціал та володіти творчою компетентністю, що і становить перспективи подальшого наукового пошуку.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. Видання. К.: «Либідь», 2006. 273 с.

2. Зязюн І. А. Філософія виховання як очікування відповідальної дії. *Вища освіта України. Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, техології*» Т.1. Рівне.: РДГУ, 2007. С. 14-20.

3. Кирилюк В. М. Естетичне виховання дітей молодшого шкільного віку засобом художнього слова : навч. посіб. Кривий Ріг : КДПУ, 2021. 73 с.

4. Ковалинська І. Поняття «полікультурність» та «мультикультурність» у науковому дискурсі. Освітологічний дискурс. *№1 (13). 2016. С.65-76.*

5. Рогальська Н. Розвиток надбань української етнопедагогіки та її використання в сучасному дошкільному закладі. Дис…канд. пед. наук. Київ, 1996. 200с.

6. Рогальська-Яблонська І.П. Культурологічний підхід як освітня стратегія естетичного виховання сучасних дітей. Перспективи та інновації науки. *Вип. №7 (53). 2025. С. 838-849.*

7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 1. К.: Рад. школа. 654 с.

References:

1. Bekh, I. D. (2006). Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti: Nauk. Vydannia. [Personality Education: Ascent to Spirituality: Scientific. Edition]. K.: «Lybid» [in Ukrainian].

2. Ziaziun, I. A. (2007). Filosofiia vykhovannia yak ochikuvannia vidpovidalnoi dii [Philosophy of Education as an Expectation of Corresponding Action]. *Vyshcha osvita Ukrainy. Tematychnyi vypusk «Pedahohika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekholohii» – Higher Education of Ukraine. Thematic Issue "Higher School Pedagogy: Methodology, Theory, Technology"*, T.1, Rivne.: RDHU [in Ukrainian].

3. Kyryliuk, V. M. (2021). Estetychne vykhovannia ditei molodshoho shkilnoho viku zasobom khudozhnoho slova: navch. posib [Aesthetic Education of Primary School Children by Means of Artistic Word: Teaching Aid]. Kryvyi Rih : KDPU [in Ukrainian].

4. Kovalynska, I. (2016). Poniattia «polikulturnist» ta «multykulturnist» u naukovomu dyskursi [The Concept of "Polyculturalism" and "Multiculturalism" in Scientific Discourse]. *Osvitolohichnyi dyskurs – Educational Discourse*, №1 (13) [in Ukrainian].

5. Rohalska, N. (1996). Rozvytok nadban ukrainskoi etnopedahohiky ta yii vykorystannia v suchasnomu doshkilnomu zakladi [Development of the achievements of Ukrainian ethnopedagogy and their use in modern preschool institutions]. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

6. Rohalska-Yablonska, I. P. (2025). Kulturolohichnyi pidkhid yak osvitnia stratehiia estetychnoho vykhovannia suchasnykh ditei [Culturological approach as an educational strategy for

the aesthetic education of modern children]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and innovations of science*, Vyp. №7 (53) [in Ukrainian].

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory* [Selected Works] (Vol. 5). Kyiv: Radianska shkola. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 37.013.43

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1799-1808

Руднєва Ірина Станіславівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, https://orcid.org/0000-0003-3265-516X

Григор'єв Максим Вікторович старший викладач кафедри романо-германської філології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, https://orcid.org/0009-0008-1309-4794

Щиров Вячеслав Юрійович старший викладач кафедри романо-германської філології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, https://orcid.org/0000-0003-4131-5642

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОЛАПС ФІНСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ: ВІД ІНЕРЦІЙНОГО УСПІХУ ДО СИСТЕМНОЇ ДЕГРАДАЦІЇ

Аналіз причин краху «педагогічного раю» та шлях до виправлення помилок

Анотація. У статті здійснено комплексний критичний аналіз деградації фінської системи загальної середньої освіти в період 2006–2025 років. На основі деконструкції Національної навчальної програми OPS 2016 доведено, що впровадження радикального конструктивізму, «навчання за явищами» (Phenomenon-based learning) та некритична цифровізація призвели до ерозії фундаментальних знань учнів. Зафіксоване за даними PISA 2022 падіння на 64 бали з математики, 57 — з читацької грамотності та 52 — з природничих наук порівняно з піковими показниками 2006 року свідчить про системну, а не ситуативну кризу. Висувається та обґрунтовується гіпотеза про те, що успіх Фінляндії початку XXI століття був інерційним продуктом консервативної структурованої системи 1970-х, а не результатом прогресивних реформ 1990-х. Автори досліджують нейробіологічні механізми зниження когнітивної концентрації в умовах «цифрової школи», зокрема атрофію префронтальної кори внаслідок відмови від рукописного письма та глибокого читання на паперових носіях. Аналізуються соціальні наслідки відмови від дидактичної ієрархії: поглиблення освітньої нерівності та «ефект Матвія», за якого діти із соціально вразливих середовищ опиняються в стані педагогічної занедбаності, тоді як заможні сім'ї компенсують прогалини системи. Окрему увагу приділено порівняльному аналізу з естонською моделлю «розумного консерватизму» як успішної альтернативи фінському прогресивізму: Естонія посідає перше місце в Європі з усіх трьох показників PISA 2022. Розглянуто реформи 2024–2025 років, у рамках яких Фінляндія офіційно визнала помилки та розробила програму

«Повернення до основ». Виявлено пряму кореляцію між падінням результатів PISA та дефіцитом інженерних кадрів і стагнацією високотехнологічного сектору економіки Фінляндії.

Ключові слова: фінська модель освіти, PISA, когнітивне навантаження, феноменологічне навчання, цифровізація, освітня нерівність, самокероване навчання, нейропедагогіка, освітні реформи.

Rudnieva Iryna Stanislavivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Romance and Germanic Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University, https://orcid.org/0000-0003-3265-516X

Gryhoriev Maksym Viktorovych Senior Lecturer at the Department of Romance and Germanic Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University, https://orcid.org/0009-0008-1309-4794

Shchyrov Viacheslav Yuriiovych Senior Lecturer at the Department of Romance and Germanic Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University, https://orcid.org/0000-0003-4131-5642

THE METHODOLOGICAL COLLAPSE OF THE FINNISH EDUCATIONAL MODEL: FROM INERTIAL SUCCESS TO SYSTEMIC DEGRADATION

Analysis of the Failure of the "Pedagogical Paradise" and the Path to Correcting Errors

Abstract. The article provides a comprehensive critical analysis of the degradation of the Finnish general secondary education system in the period 2006–2025. Based on the deconstruction of the National Curriculum OPS 2016, it is proven that the introduction of radical constructivism, phenomenon-based learning, and uncritical digitalization led to the erosion of students' fundamental knowledge. According to PISA 2022 data, Finland lost 64 points in mathematics, 57 in reading literacy, and 52 in natural sciences compared to its 2006 peak, indicating a systemic rather than situational crisis. The authors put forward and substantiate the hypothesis that Finland's early 21st-century success was an inertial product of the conservative, structured system of the 1970s rather than the result of progressive reforms of the 1990s. The neurobiological mechanisms of cognitive concentration decline in the 'digital school' are examined, including the atrophy of the prefrontal cortex resulting from the abandonment of handwriting and deep reading. The social consequences of rejecting didactic hierarchy are analyzed: the deepening of educational inequality and the 'Matthew effect,' whereby children from socially disadvantaged backgrounds find themselves in a state of pedagogical neglect. Particular attention is paid to a comparative analysis with the Estonian model of 'smart conservatism' as a successful alternative to Finnish progressivism. The 2024–2025 reforms are examined, whereby

Finland officially acknowledged its mistakes and developed a comprehensive ‘Back to Basics’ program. A direct correlation between the decline in PISA results, a shortage of engineering personnel, and the stagnation of the high-tech sector of the Finnish economy is revealed.

Keywords: Finnish education model, PISA, cognitive load, phenomenon-based learning, digitalization, educational inequality, self-directed learning, neuropedagogy, educational reforms.

Постановка проблеми. Протягом останніх двадцяти років фінська система освіти (peruskoulu) розглядалася глобальною педагогічною спільнотою не просто як успішна національна модель, а як універсальний телеологічний ідеал. Феноменальні результати Фінляндії в перших циклах Programme for International Student Assessment (PISA 2000, 2003, 2006) породили те, що в академічній літературі отримало назву «освітній туризм» та «фінляндіяманія». Проте за фасадом високих рейтингів приховувалася глибока методологічна помилка: світова спільнота сприйняла кореляцію між ліберальними реформами та успіхом як причинно-наслідковий зв'язок.

Сучасна рецесія результатів фінських школярів, яка за даними PISA 2022 [3] досягла критичної точки, вимагає глибокої ревізії [3]. У 2022 році Фінляндія втратила 64 бали з математики порівняно з піковим 2006 роком (548 балів проти 484), 57 балів з читацької грамотності (547 проти 490) та 52 бали з природничих наук (563 проти 511). Для порівняння: у методології PISA втрата 30 балів прирівнюється до втрати одного повного навчального року. Таким чином, сучасний фінський дев'ятикласник за рівнем математичного мислення відповідає семикласнику зразка 2006 року.

Ми висуваємо гіпотезу, що успіх Фінляндії початку XXI століття був результатом не прогресивних реформ 1990-х, а інерційним продуктом консервативної, структурованої системи, сформованої в 1970-х роках. Сучасний же провал є прямим наслідком впровадження радикального конструктивізму, який увійшов у гостру суперечність із фундаментальними законами когнітивної нейрофізіології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент статті базується на міждисциплінарному аналізі, що охоплює педагогіку, нейробіологію та економіку. Генезис успіху та подальшої деградації фінської школи досліджували такі вчені: Габріель Хеллер Сальгрен, який довів інерційну природу успіхів Фінляндії, пов’язану з консервативною системою 1970-х років, Джон Свеллер, Пол А. Кіршнер та Річард Е. Кларк, чиї роботи розкривають критичні недоліки конструктивістських методів навчання та феноменологічного підходу з погляду теорії когнітивного навантаження, Меріенн Вулф, яка проаналізувала негативний вплив цифровізації на формування навичок глибокого читання та когнітивні функції мозку, Жан-П'єр Террай, який дослідив соціальні аспекти «педагогіки демісії» та поглиблення освітньої нерівності.

Окрім того, важливе значення у нашому дослідженні відіграли звіти фінських та естонських інституцій, зокрема Національного центру оцінювання освіти (Karvi) , Інституту економічних досліджень VATT та естонського фонду Innove.

Мета статті - здійснити комплексний критичний аналіз причин та механізмів деградації фінської системи загальної середньої освіти у період 2006–2025 років, проаналізувати нейробіологічні наслідки тотальної цифровізації, зокрема вплив на когнітивну концентрацію та виконавчі функції мозку та розглянути стратегію контр реформ Фінляндії 2024–2025 років («Повернення до основ») як спробу подолання системної кризи.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння природи сучасного краху необхідно проаналізувати реформу 1968 року, яка створила основу дев'ятирічної єдиної школи (peruskoulu). На відміну від сучасної інтерпретації, тогочасна фінська школа була надзвичайно структурованою. Вчителі, які забезпечили тріумф 2000-х років, отримали освіту в жорсткій академічній традиції. Вони володіли глибокими предметними знаннями та методами прямого викладання (Direct Instruction).

Як доводить британський дослідник Габріель Хеллер Сальгрен [1], успіх Фінляндії на межі тисячоліть не був результатом ліберальних реформ 1990-х років, а тримався на інерції консервативної системи 1970–1980-х, де вчитель мав безумовний дидактичний авторитет і чітку предметну структуру. Критична точка дивергенції припадає на середину 1990-х, коли Фінляндія почала децентралізацію та скасування інспекції підручників. Реформатори припустили, що високий рівень довіри до вчителя дозволяє відмовитися від зовнішнього контролю та стандартизованих програм. Проте вони не врахували фактор «зміни поколінь». Нова генерація вчителів, вихована в дусі «фасилітації», уже не володіла тією дидактичною базою, що їхні попередники. Таким чином, система почала «споживати» накопичений інтелектуальний капітал, не створюючи нового. Саме це пояснює часовий лаг між початком реформ (1990-ті) та видимим падінням результатів (2010-ті): система витрачала резерви попереднього покоління.

Найбільш дискусійним аспектом реформи Національної навчальної програми 2016 року (OPS 2016) стало офіційне закріплення «навчання за явищами» (Phenomenon-based learning, PhBL). Ця модель передбачає відхід від предметної лінійності на користь міждисциплінарних проектів. З точки зору епістемології, це виглядає як спроба навчити дитину синтезувати знання, які ще не були дескриптивно засвоєні.

Згідно з теорією когнітивного навантаження (Cognitive Load Theory), розробленою Джоном Свеллером [2], людський мозок має обмежений обсяг робочої пам'яті. Для ефективного навчання необхідно, щоб базові знання (факти, формули, правила) були автоматизовані та переведені в довготривалу пам'ять. Тільки після цього з'являється когнітивний ресурс для вирішення проблем

(problem-solving). Фінська ж модель PhBL змушує учнів «досліджувати», не маючи інвентарю знань.

Фінські звіти Національного центру оцінювання освіти [7] підтверджують, що заміна прямого викладання проектною діяльністю призвела до того, що учні витрачають до 70% часу на організаційну комунікацію та пошук інформації в мережі, замість засвоєння суті предмета. Наприклад, у проекті «Екологія міського середовища» учень має оперувати поняттями з біології, хімії та соціології. Оскільки ці поняття не були вивчені системно, мозок витрачає весь ресурс на «процесуальний шум». В результаті когнітивна архітектура залишається порожньою: дитина пам'ятає, як вона «робила проект», але не може пояснити хімічні процеси, що стоять за явищем.

Паралельно з методологічною деградацією відбувалася некритична цифровізація навчального процесу. Фінляндія стала полігоном для агресивного впровадження освітніх технологій (EdTech). Заміна паперових підручників на цифрові платформи аргументувалася підготовкою до «економіки знань». Проте нейробіологічні дослідження (зокрема, фундаментальна праця Меріенн Вулф [4] вказують на те, що читання з екрана сприяє формуванню «поверхневого мислення» (skimming). У фінських школах планшети стали не додатковим інструментом, а центральною віссю навчання. Законодавча відмова від обов'язкового навчання ручному письму на користь друку на клавіатурі (реформа 2014 року) призвела до атрофії специфічних зон префронтальної кори, які відповідають за абстрактне мислення та вольову регуляцію.

Дослідження Університету Ставангера [4] підтверджують, що діти, які читають з паперових носіїв та пишуть від руки, демонструють значно вищий рівень розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Останні звіти PISA 2022 показують, що фінські підлітки мають значні труднощі з інтерпретацією складних текстів, якщо вони довші за кілька абзаців. Постійне перемикання уваги (multitasking), властиве цифровому середовищу, зруйнувало здатність до тривалої когнітивної концентрації. Окремо варто відзначити впровадження концепції «відкритих навчальних ландшафтів» (open-plan schools), де класи замінені на величезні зали без стін для одночасного перебування до 100 учнів. Дослідження Університету Турку [7] доводять, що в таких умовах мозок учня витрачає до 40% когнітивного ресурсу лише на фільтрацію акустичних та візуальних заважаючих факторів.

Одним із найбільш руйнівних наслідків реформи стала ідея про те, що дитина є природним дослідником, здатним самостійно визначати свою освітню траєкторію. Радикальний конструктивізм стверджує, що вчитель не повинен передавати знання («sage on the stage»), а має лише створювати умови для їх відкриття («guide on the side»). Емпіричні дані останніх років демонструють зворотне. Самокероване навчання вимагає надзвичайно високого рівня виконавчих функцій мозку (executive functions), які в підлітковому віці перебувають на стадії формування.

Дані фінської статистичної служби [8] підтверджують стрімке зростання розриву між школами у заможних районах та школами з високою часткою учнів-інофонів (S2-oppilaat). У ситуації відсутності чіткої структури виникає «ефект Матвія»: учні з високим когнітивним потенціалом та підтримкою освічених батьків знаходять способи структурувати навчання самостійно, тоді як учні з низьким соціально-економічним статусом опиняються в стані «педагогічної занедбаності». Французький соціолог Жан-П'єр Террай [5] називає цей процес «педагогікою демісії», де освітня система свідомо знизила когнітивний поріг, щоб уникнути стресу в учнів. Раніше фінська школа була інструментом соціальної мобільності. Сьогодні вона стала інструментом соціальної репродукції нерівності. Коли школа відмовляється від ролі джерела знань, вона автоматично делегує цю роль сім'ї.

Зв'язок між якістю шкільної освіти та довгостроковим економічним зростанням держави є аксіомою в економіці праці (модель людського капіталу за Г. Беккером). У випадку Фінляндії цей зв'язок проявився з особливою гостротою. Стрімкий злет фінської економіки на межі тисячоліть, символом якого стала корпорація Nokia, був забезпечений випускниками шкіл 1970–1980-х років — системи, яка робила ставку на фундаментальну математичну та природничу підготовку. Сучасна ж ситуація демонструє зворотну тенденцію. Звіти Інституту економічних досліджень VATT [10] та Business Finland фіксують гострий дефіцит кваліфікованих кадрів. Падіння результатів у галузі STEM вже через десятиліття трансформувалося в гострий дефіцит інженерних кадрів та спеціалістів із глибоким математичним бекграундом.

Проблема полягає в тому, що «м'які навички» (soft skills), на які робила ставку реформа 2016 року, не можуть замінити «твердих знань» (hard knowledge) у високотехнологічних секторах. Інновації не виникають у вакуумі творчої свободи; вони є результатом синтезу глибоких знань та дисциплінованого мислення. Фінські університети та технологічні компанії дедалі частіше звітують про те, що абітурієнти мають критично низький рівень математичного мислення, що змушує вищі навчальні заклади впроваджувати «компенсаторні» курси базової програми замість поглибленого вивчення спеціальних дисциплін.

Для повноти аналізу необхідно звернутися до порівняльного дослідження з Естонією. Після розпаду СРСР Естонія взяла фінську модель за взірець, проте, на відміну від самої Фінляндії, вона не стала жертвою ідеологічного радикалізму. Естонська система освіти сьогодні — це унікальний гібрид, який зберіг кращі риси класичної європейської школи (предметність, оцінювання, дисципліна) та інтегрував їх у сучасне цифрове середовище. За результатами PISA 2022 [3] [3], Естонія посідає перше місце в Європі з математики (510 балів проти 484 у Фінляндії), читання (511 проти 490) та природничих наук (526 проти 511).

Естонія не відмовилася від вимірюваності результатів. У той час як Фінляндія мінімізувала роль тестів та іспитів, Естонія зберегла систему зовнішнього оцінювання, що дозволяє вчасно виявляти прогалини в знаннях.

Більше того, естонська цифровізація (e-Estonia) принципово відрізняється від фінської. Якщо у Фінляндії гаджет став заміною вчителю та підручнику, то в Естонії він залишився інструментом менеджменту та доступу до інформації, не підміняючи собою когнітивний процес засвоєння базових навичок. Естонський досвід [11] доводить, що цифрові інновації ефективні лише тоді, коли вони накладаються на міцний фундамент класичної дидактики.

Різниця в результатах PISA між Фінляндією та Естонією наочно демонструє, що успіх у XXI столітті залежить не від «інноваційності» форми, а від стійкості змісту.

Визнання помилок та стратегія виправлення. Критичне падіння результатів PISA 2022 стало точкою неповернення для фінської освітньої політики. На відміну від багатьох країн, які намагаються приховати або пом'якшити невдачі, Фінляндія продемонструвала рідкісну інтелектуальну чесність і готовність до системної самокритики. У грудні 2023 року Міністерство освіти та культури Фінляндії опублікувало перший у своїй історії «Bildung Review» [12] — офіційний документ, присвячений аналізу системних проблем. Міністр освіти Анна-Майя Генрікссон (Anna-Maja Henriksson) охарактеризувала результати як «надзвичайно тривожні» (extremely concerning) та зазначила, що падіння «продовжується на низхідному тренді та суттєво посилилося» (continued on a downward trend and eroded substantially). Фінська національна агенція освіти визнала [12], що «падіння є реальним та систематичним» (the decline is real and systematic).

Особливо важливим є те, що фінські експерти не шукали зовнішніх виправдань (таких як пандемія чи зміна методології PISA), а прямо вказали на внутрішні системні помилки: надмірну децентралізацію, розмивання академічних стандартів, некритичне впровадження цифрових технологій та недостатню підтримку вчителів у підтриманні дисципліни та когнітивної вимогливості. У відповідь на кризу фінський уряд розробив масштабну програму контрреформ, яка отримала неофіційну назву «Повернення до основ» (Back to Basics).

Ця програма включає чотири ключові напрями. По-перше, законодавче обмеження цифрових пристроїв: у серпні 2024 року набув чинності закон, який забороняє використання смартфонів у класах під час уроків, спрямований на відновлення «когнітивної тиші» — стану глибокої концентрації, необхідного для засвоєння складного матеріалу.

По-друге, збільшення годин на базові предмети: починаючи з 2025 навчального року, Національна навчальна програма [9] передбачає додаткові 2 години фінської/шведської мови на тиждень у 1–2 класах та додаткову 1 годину математики на тиждень у 3–6 класах, вилучені з часу, раніше відведеного на феноменологічне навчання.

По-третє, повернення до паперових підручників: уряд виділяє додаткове фінансування на друк класичних підручників, визнаючи їх незамінність для

формування навичок глибокого читання, паралельно відновлюючи обов'язкове навчання рукописному письму в початковій школі.

По-четверте, масштабні інвестиції: уряд виділив 200 мільйонів євро додаткового фінансування на базову освіту, з них 50 мільйонів євро щорічно спрямовуються на школи в соціально неблагополучних районах та з високою часткою учнів-мігрантів для найму додаткових вчителів-асистентів, мовних тьюторів та спеціалістів з підтримки навчання.

Окремою лінією реформи стає перегляд програм підготовки педагогів. Фінські університети переглядають магістерські курси з педагогіки, збільшуючи частку предметної підготовки та дидактичної майстерності. Вчителю повертають право на авторитарну (у професійному сенсі) позицію джерела знань та контроль за дисципліною. Концепція «вчителя-фасилітатора» не відкидається повністю, але перестає бути домінуючою парадигмою. Визнається, що на різних етапах навчання потрібні різні підходи: у початковій школі — пряме викладання та формування базових навичок; у середній школі — поступове збільшення самостійності під контролем вчителя; у старшій школі — проектна робота на основі вже сформованої бази знань.

Висновки. Аналіз краху фінської освітньої моделі дозволяє зробити кілька фундаментальних висновків, критично важливих для світової педагогічної теорії.

По-перше, освіта не може бути побудована виключно на принципах розваги та комфорту. Відсутність академічного тиску та оцінювання веде не до «звільнення потенціалу», а до атрофії вольових зусиль та здатності до подолання когнітивних труднощів. Феноменологічне навчання, самокероване навчання та відмова від оцінок створили ілюзію свободи, яка насправді обернулася когнітивним спрощенням та поглибленням соціальної нерівності.

По-друге, ідеологія не повинна підміняти нейробіологію. Будь-які реформи, що ігнорують закономірності розвитку мозку дитини, приречені на провал, незалежно від обсягів фінансування. Некритична цифровізація, відмова від ручного письма та заміна глибокого читання поверхневим сканування екрана призвели до деградації префронтальної кори та виконавчих функцій у цілого покоління.

По-третє, естонський досвід доводить, що консерватизм у збереженні базових дидактичних принципів не є перешкодою для цифрової модернізації, а навпаки — є її необхідною умовою.

Проте найважливішим висновком є те, що Фінляндія демонструє приклад інтелектуальної мужності та готовності до системної самокритики. Замість заперечення проблеми чи пошуку зовнішніх виправдань, фінське суспільство та уряд відкрито визнали помилки та розробили комплексну програму їх виправлення. Реформи 2024–2026 років свідчать про те, що країна здатна вчитися на власних помилках. Фінський досвід — це історія про те, як країна, маючи найкращу в світі школу, власноруч зруйнувала її через надмірну

самовпевненість та відмову від перевірених часом методів. Але це також історія про здатність визнати помилки та мужність повернутися до основ.

Для України та інших держав, що перебувають у процесі трансформації освіти, це має стати головним уроком: інновації мають бути еволюційними, а не революційними, а в центрі системи повинен стояти не гаджет чи «абстрактне явище», а вчитель-професіонал та системне знання. Шлях до відновлення займе щонайменше десятиліття, оскільки системі потрібно не лише змінити підручники, а й перевчити тисячі вчителів. Проте сам факт того, що Фінляндія розпочала цей шлях, заслуговує на повагу та уважне вивчення світовою педагогічною спільнотою. Адже справжня мудрість полягає не в тому, щоб ніколи не помилятися, а в тому, щоб мати сміливість визнати помилку та силу її виправити.

Таблиця 1

Динаміка результатів Фінляндії, Естонії та Сінгапуру в PISA (2006–2022)

Країна / Рік	**Математика**	**Читання**	**Природничі науки**	**Примітка**
Фінляндія (2006)	548	547	563	Піковий результат
Фінляндія (2012)	519	524	545	Початок цифровізації
Фінляндія (2022)	484 (–64)	490 (–57)	511 (–52)	Криза: PhBL, гаджети
Естонія (2022)	510	511	526	1-е місце в Європі
Сінгапур (2022)	575	543	561	Світовий лідер

Джерело: OECD PISA 2022 Results; власні розрахунки автора.

Література:

1. Heller Sahlgren G. (2015). Real Finnish Lessons: The true story of an education superpower. Centre for Policy Studies, London.

2. Sweller J. (2011). Cognitive Load Theory. In: Psychology of Learning and Motivation, Vol. 55. Springer Science & Business Media, New York.

3. OECD. (2023). PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. OECD Publishing, Paris.

4. Wolf M. (2018). Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World. Harper, New York.

5. Terrail J.-P. (2014). Pour une école de l'exigence intellectuelle: Changer de paradigme pédagogique. La Dispute, Paris.

6. Kirschner P. A., Sweller J., & Clark R. E. (2006). Why Minimal Guidance During Instruction Does Not Work: An Analysis of the Failure of Constructivist, Discovery, Problem-Based, Experiential, and Inquiry-Based Teaching. Educational Psychologist, 41(2), 75-86.
7. Karvi (Finnish Education Evaluation Centre). (2023). Evaluation of Learning Outcomes in Basic Education. Helsinki.
8. Tilastokeskus (Statistics Finland). (2023). Education Statistics 2023. Helsinki.
9. Ministry of Education and Culture, Finland. (2024). National Core Curriculum Reform 2025: Strategic Guidelines. Helsinki.
10. VATT Institute for Economic Research. (2025). Education and Labour Market Outcomes in Finland: Trends and Challenges. Helsinki.
11. Innove (Estonian Foundation for Lifelong Learning). (2024). Estonian Education System: Results and Best Practices. Tallinn.
12. Finnish National Agency for Education. (2023). Bildung Review: A Critical Assessment of Finnish Education. Helsinki.

References:

1. Heller Sahlgren G. (2015). Real Finnish Lessons: The true story of an education superpower. Centre for Policy Studies, London.
2. Sweller J. (2011). Cognitive Load Theory. In: Psychology of Learning and Motivation, Vol. 55. Springer Science & Business Media, New York.
3. OECD. (2023). PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education. OECD Publishing, Paris.
4. Wolf M. (2018). Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World. Harper, New York.
5. Terrail J.-P. (2014). Pour une école de l'exigence intellectuelle: Changer de paradigme pédagogique. La Dispute, Paris.
6. Kirschner P. A., Sweller J., & Clark R. E. (2006). Why Minimal Guidance During Instruction Does Not Work: An Analysis of the Failure of Constructivist, Discovery, Problem-Based, Experiential, and Inquiry-Based Teaching. Educational Psychologist, 41(2), 75-86.
7. Karvi (Finnish Education Evaluation Centre). (2023). Evaluation of Learning Outcomes in Basic Education. Helsinki.
8. Tilastokeskus (Statistics Finland). (2023). Education Statistics 2023. Helsinki.
9. Ministry of Education and Culture, Finland. (2024). National Core Curriculum Reform 2025: Strategic Guidelines. Helsinki.
10. VATT Institute for Economic Research. (2025). Education and Labour Market Outcomes in Finland: Trends and Challenges. Helsinki.
11. Innove (Estonian Foundation for Lifelong Learning). (2024). Estonian Education System: Results and Best Practices. Tallinn.
12. Finnish National Agency for Education. (2023). Bildung Review: A Critical Assessment of Finnish Education. Helsinki.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026

УДК 377.014:37.018.5:331.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1809-1821

Савченко Лариса Олексіївна доктор педагогічних наук, професор кафедри технологічної та професійної освіти Криворізький державний педагогічний університет**,** https://orcid.org/0000-0002-4246-3228

Саф'ян Карина Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Національний університет біоресурсів і природокористування України м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6977-9847

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ: ВІД СТАНДАРТІВ ДО РИНКОВОЇ АДАПТИВНОСТІ

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти модернізації систем управління якістю в закладах професійної освіти в умовах глобальних трансформацій. Актуальність теми зумовлена необхідністю швидкої адаптації освітнього процесу до викликів цифровізації, геополітичних криз та динамічних змін на ринку праці. Обґрунтовано, що сучасна парадигма якості зміщується від формального дотримання державних стандартів до забезпечення реальної ринкової спроможності випускників. Метою роботи є аналіз ключових викликів, що постають перед адміністрацією закладів професійної освіти, та розробка стратегій переходу до адаптивних моделей управління. У ході дослідження використано положення теорії неоінституціоналізму, зокрема концепцію «інституційного ізоморфізму», для пояснення механізмів запозичення світових стандартів (ISO, EFQM) з метою зміцнення легітимності освітніх установ. Визначено основні бар'єри на шляху модернізації: від технологічного розриву та бюрократизації до психологічного опору персоналу. Особливу увагу приділено трансформації ролі керівника закладу — від традиційного «контролера» до стратегічного менеджера та інноватора, здатного працювати в режимі антикризового управління. Доведено, що ефективними інструментами забезпечення якості є впровадження дуальної форми навчання та використання цифрових екосистем (LMS, ERP) для моніторингу результатів у реальному часі. Наведено практичні кейси для магістрів спеціальності «Професійна освіта», «Технологічна освіта» інтегровані у навчальні дисципліни «Кейс-менеджмент освітніх проєктів» та «ІКТ в управлінні освітнім процесом». Зроблено висновок, що модернізація систем якості є комплексною трансформацією управлінського мислення, яка вимагає балансу між виконанням державних настанов та задоволенням запитів приватного сектору економіки.

Ключові слова: модернізація освіти, системи якості освіти, освітній менеджмент, ринкова адаптивність, адміністрація, управління, технологічна

освіта, професійна освіта, цифровізація, дуальне навчання, кейс-менеджмент, стратегічне управління, здобувачі освіти, магістри.

Savchenko Larysa Oleksiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Departmen of Technological and Professional Education Kryvyi Rih State Pedagogical University https://orcid.org/0000-0002-4246-3228

Safian Karyna Yuriyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine**,** https://orcid.org/0000-0002-6977-9847

MODERNIZING VOCATIONAL EDUCATION: FROM STANDARDS TO MARKET ADAPTABILITY

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of modernizing quality management systems in vocational education institutions amid global transformations. The relevance of this topic stems from the need to rapidly adapt the educational process to the challenges of digitalization, geopolitical crises, and dynamic changes in the labor market. It is argued that the modern quality paradigm is shifting from formal compliance with state standards to ensuring the actual market readiness of graduates. The aim of the study is to analyze the key challenges facing the administration of vocational education institutions and to develop strategies for transitioning to adaptive management models. The study draws on the principles of neo-institutionalism, particularly the concept of "institutional isomorphism," to explain the mechanisms of adopting international standards (ISO, EFQM) to strengthen the legitimacy of educational institutions. The main barriers to modernization were identified: ranging from the technological gap and bureaucratization to psychological resistance among staff. Particular attention was paid to the transformation of the institution head's role—from a traditional "controller" to a strategic manager and innovator capable of operating in a crisis management mode. It has been demonstrated that effective quality assurance tools include the implementation of dual education and the use of digital ecosystems (LMS, ERP) for real-time monitoring of results. Practical case studies for master's students in the fields of «Vocational Education» and «Technological Education» are presented, integrated into the courses «Case Management of Educational Projects» and «ICT in Educational Process Management».

It is concluded that the modernization of quality systems is a comprehensive transformation of managerial thinking, which requires a balance between compliance with government regulations and meeting the demands of the private sector.

Keywords: modernization of education, education quality systems, educational management, administration, management, technological education, vocational education, digitalization, dual education, case management, strategic management, students, master's students, market adaptability

Актуальність теми. У сучасному світі професійна освіта стикається з необхідністю швидкої адаптації до глобальних змін, що впливають на всі аспекти суспільства. Модернізація систем якості стає ключовим інструментом для забезпечення конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Актуальність теми зумовлена швидкими технологічними змінами, які ставлять під загрозу застарілі методи навчання та управління. За даними досліджень, протягом останніх десятиліть в Україні та світі відбулися принципові трансформації в економічній, соціальній та культурній сферах, що вимагають перегляду державних регуляторних механізмів освіти[1]. Традиційна лінійна модель управління освітою більше не спроможна адекватно реагувати на експоненціальне зростання технологій. Сьогодні якість освіти визначається не лише відповідністю стандартам, а швидкістю адаптації цих стандартів до реальних потреб ринку праці[4]. Для адміністратора це означає перехід від ролі «контролера» до ролі «стратегічного менеджера» та інноватора.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз ключових викликів, що постають перед адміністрацією закладів професійної освіти в процесі модернізації систем управління якістю, а також розробка рекомендацій щодо адаптації управлінських стратегій до умов глобальних трансформацій та технологічних змін. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання:** 1.Проаналізувати вплив глобальних чинників (цифровізація, зміна ринку праці) на сучасні вимоги до якості професійної освіти. 2. Визначити роль адміністративного менеджменту у створенні та впровадженні внутрішніх систем забезпечення якості в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. 3. Виявити основні бар'єри (виклики), що перешкоджають ефективній модернізації управління (зокрема психологічний супротив персоналу, застаріла матеріально-технічна база та обмеженість ресурсів). 4. Дослідити механізми взаємодії між закладами освіти, державою та бізнесом (роботодавцями) як необхідну умову забезпечення конкурентоспроможності випускників. 5. Запропонувати інноваційні підходи та інструменти для керівників (цифрові системи моніторингу, партнерство), що дозволять підвищити ефективність управління якістю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання модернізації професійної освіти та управління її якістю перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Аналіз публікацій останніх років дозволяє виділити кілька ключових напрямів: стратегічне управління та державна політика, досліджувала Н. Ничкало (2022) на матеріалах Інституту професійної освіти НАПН України (2023-2024), що акцентували увагу на умовах глобалізації професійної освіти і вона має трансформуватися з «закритої системи» у відкриту екосистему, яка інтегрована в міжнародний освітній простір[1,9]. Вагомим внеском внесені працями В. Радкевич, де розглядаються інноваційні моделі управління закладами ПТО в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення[11]. Другий напрямок розкриває проблему *цифрової трансформації та штучного інтелекту.* Глобальні тренди, описані у звітах UNESCO (2024) та

дослідженнях А. Гуралюка (2025), вказують на те, що цифровізація — це вже не просто інструмент навчання, а фундамент нової системи якості[5]. Публікації Lee & Hong (2025) доводять, що програми, орієнтовані на навички Industry 4.0, мають на 40% вищий рівень працевлаштування[6]. Водночас науковці (наприклад, Zhao et al., 2024) застерігають адміністрацію про виклики, пов'язані з «цифровим розривом» та етикою використання ШІ в управлінських рішеннях[13]. Третій напрямок показує важливість *дуальної освіти та взаємодії з бізнесом.* Важливим етапом у дослідженні прикладних аспектів якості стала спільна робота МОН України та KSE Institute (2024/2025**)** «Дуальна професійно-технічна освіта в Україні»[4]. Автори підкреслюють, що основний виклик для адміністрації — це низька залученість бізнесу (лише 1,4% компаній в Україні проти 32% в ЄС), що вимагає від менеджменту закладів нових компетенцій у сфері комунікацій та маркетингу освітніх послуг. *Концепція Lifelong Learning та мікрокваліфікації.* У роботах європейських дослідників (Bieszk-Stolorz & Dmytrów, 2023) активно обговорюється впровадження *мікрокредитіів* (micro-credentials)[10]. Це ставить перед адміністрацією завдання модернізувати систему якості так, щоб вона могла валідувати не лише повні курси, а й короткострокові модульні програми, адаптовані під потреби рескілінгу (reskilling)[8].

Попри значну кількість праць, залишається недостатньо вивченим питання психологічної готовності та «м'яких навичок» (soft skills) самих керівників закладів ПТО до роботи в умовах перманентної кризи та глобальної невизначеності[4,12]. Більшість публікацій зосереджені на *технічних* аспектах (стандарти, цифровізація), тоді як *управлінський виклик* адаптації корпоративної культури закладу до змін потребує глибшого аналізу.

Для досягнення поставленої мети та розв’язання визначених завдань використано комплекс взаємодоповнюючих **методів дослідження,** що ґрунтується на системному підході: *теоретичний аналіз та синтез* — застосовано для вивчення наукових праць Н. Ничкало, В. Радкевич та міжнародних звітів (UNESCO, KSE Institute) з метою порівняння вітчизняних та зарубіжних моделей управління. *Компаративний метод* — для зіставлення рівнів залученості бізнесу в освітній процес в Україні та країнах ЄС, а також для аналізу ефективності впровадження мікрокваліфікацій. *Прогностичний метод* — використано для визначення перспективних напрямів трансформації ПТО у відкриту освітню екосистему та оцінки впливу штучного інтелекту на майбутні управлінські рішення. *Системно-структурний аналіз* — дозволив виявити та класифікувати бар’єри модернізації (психологічні, ресурсні, технологічні) як деструктивні чинники впливу на корпоративну культуру закладу.

Виклад основного матеріалу. Сучасні системи забезпечення якості освіти орієнтовані на міжнародні еталони, зокрема модель досконалості EFQM та стандарти ISO, що вимагають переходу до циклічного, безперервного вдосконалення управлінських процесів (цикл PDCA)[13]. Щоб бути авторитетними та визнаними, заклади освіти впроваджують у себе загальноприйняті світові методи

управління. Це процес копіювання успішних стандартів (ізоморфізм), який робить систему освіти зрозумілою та легітимною на міжнародному рівні. У практичній діяльності адміністрації цей процес уподібнення світовим стандартам відбувається за трьома основними напрямами: примусовий (коерсивний): коли заклад зобов'язаний впроваджувати зміни, щоб відповідати новим державним законам та вимогам ліцензування.

Наслідувальний (міметичний): коли в умовах непевності адміністрація свідомо копіює методи роботи успішних світових лідерів (бенчмаркінг), щоб мінімізувати ризики.

Професійний (нормативний): коли зміни відбуваються завдяки впровадженню спільних для всієї галузі стандартів підготовки та професійної етики викладачів.

Таблиця 1

Порівняння підходів до управління якістю освіти

Параметр	**Традиційне управління**	**Модернізоване (адаптивне)**
Орієнтир	Формальне виконання плану та звітність	Задоволеність здобувача та запити ринку праці
Методи	Зовнішній адміністративний контроль	Внутрішній самоаудит та культура вдосконалення
Технології	Паперовий документообіг	Цифрові екосистеми (LMS, ERP, BI-аналітика)
Зв'язок з ринком	Епізодичний (виробнича практика)	Глибока інтеграція (дуальна освіта, спільні хаби)

Модернізація передбачає рішучий перехід від ієрархічних моделей до гнучких (Agile) структур, орієнтованих на кінцевий результат — професійну спроможність випускника. Важливим інструментом тут виступає цифровізація: впровадження ERP-систем та платформ (наприклад, Moodle, Google Workspace for Education) дозволяє здійснювати моніторинг якості в режимі реального часу. Для українських закладів ПТО це стає шансом на інтеграцію в європейський освітній простір, де управління якістю розглядається як інвестиція в розвиток людського капіталу та економічну стійкість регіону.

Таблиця 2

Моделі модернізації освіти основні характеристики

Модель якості	Основні характеристики	Застосування в професійній освіті	Переваги в глобальних змінах
EFQM	Фокус на лідерстві, партнерствах та результатах	Інтеграція в адміністративні процеси для оцінки ефективності підготовки фахівців.	Допомагає адаптуватися до цифровізації та пандемій.
ISO 21001	Стандарти для освітніх організацій	Забезпечення якості через аудит і сертифікацію, адаптація до глобальних змін.	Підвищує стійкість до геополітичних криз.
Болонський процес	Гармонізація стандартів	Модернізація програм для мобільності студентів, виклики для національних систем.	Сприяє глобалізації освіти.

Глобальні трансформації, спричинені наслідками пандемії COVID-19, викликами повномасштабної війни в Україні та стрімкою цифровізацією, докорінно змінюють вимоги до професійної освіти.

Якщо раніше якість асоціювалася передусім із дотриманням державних стандартів, то сьогодні вона визначається здатністю закладу до ринкової адаптивності.

Впровадження освітніх інформаційних систем (EMIS) стало необхідністю для виживання, проте в українських реаліях цей процес ускладнюється дефіцитом ресурсів та безпековими ризиками.

У межах нової парадигми управління виокремлюються такі ключові виклики:

- Ризик формальної модернізації: надмірна бюрократизація та регуляція часто призводять до «паперової» якості, де заклади копіюють зовнішні атрибути успіху, втрачаючи при цьому власну автономію та реальну гнучкість.
- Технологічний розрив та опір змінам**:** перехід до цифрових екосистем вимагає не лише оновлення бази, а й подолання психологічних бар'єрів персоналу. Ринкова адаптивність неможлива без готовності колективу до постійного перенавчання.
- Дилема «Глобальне vs Локальне»: орієнтація на міжнародні рейтинги та стандарти посилює конкурентоспроможність, але водночас створює ризик ігнорування специфічних потреб місцевих роботодавців, що є критичним для професійної освіти.
- Кризовий менеджмент як нова норма: ефективність управління сьогодні вимірюється швидкістю реакції на запити ринку праці. Адміністратор закладу трансформується з «виконавця інструкцій» у стратегічного менеджера, який балансує між жорсткими державними вимогами та динамічними потребами бізнесу.

Модернізація системи якості в закладах професійної освіти — це не просто оновлення навчальних планів. Це, насамперед, *трансформація управлінського мислення:* від пасивного виконання стандартів до активного формування освітнього продукту, затребуваного сучасною економікою.

Одним із найсерйозніших викликів є *людський фактор.*

- Консерватизм педагогічного складу**:** впровадження нових систем якості вимагає від викладачів додаткових зусиль (опанування цифровізації, зміна методів оцінювання). Це часто призводить до прихованого саботажу змін.
- Дефіцит менеджерів нової генерації: брак адміністраторів, які володіють навичками стратегічного планування, маркетингу освітніх послуг та фандрейзингу.

Фінансова автономія та залучення інвестицій у сучасних умовах набувають стратегічного значення, оскільки глобальні зміни зумовлюють перехід від логіки простого «утримання закладу» до розвитку стійкої *бізнес-моделі освітньої установи.* У цьому контексті ключову роль відіграє створення партнерств: адміністрація має не лише залучати, а й аргументовано переконувати бізнес інвестувати в оновлення матеріально-технічної бази (лабораторії, майстерні, навчально-практичні центри), пропонуючи взамін підготовку фахівців «під ключ», орієнтованих на конкретні виробничі потреби. Не менш важливим є управління ресурсами, що передбачає раціональне використання бюджетних коштів, а також активне залучення грантових програм і міжнародної допомоги (зокрема Erasmus+ та проєктів міжнародних донорів), спрямованих на підвищення якості освіти та інституційний розвиток закладу.

Таблиця 3

Матриця викликів та управлінських рішень

Виклик	**Наслідки для закладу**	**Управлінське рішення (Відповідь)**
Швидке старіння навичок	Випускники не знаходять роботу	Дуальна освіта, мікрокваліфікації
Брак фінансування	Застаріла база, відтік кадрів	Державно-приватне партнерство, гранти
Цифровий розрив	Низька якість дистанційного навчання	Створення цифрових хабів, навчання персоналу
Глобальна конкуренція	Зменшення контингенту вступників	Брендинг закладу, міжнародна сертифікація

Ключовим викликом для сучасної адміністрації є перехід від «реактивного» управління (реагування на проблеми, що вже виникли) до

«проактивного» (прогнозування потреб ринку та випереджальна модернізація освітнього середовища). Якість освіти в цих умовах стає похідною від якості менеджменту. У професійній освіті, зокрема технологічній, виклики пов'язані з адаптацією програм до ринку праці, де глобальні зміни вимагають інтеграції soft skills та цифрових компетенцій.

Ключові виклики та їх управлінський вимір

ВИКЛИКИ → УПРАВЛІНСЬКІ РІШЕННЯ → ОНОВЛЕНІ ПРОГРАМИ → КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИЙ ВИПУСКНИК

Для подолання викликів адміністрація повинна впроваджувати інноваційні стратегії:

- *Адаптація управління:* розробка гнучких моделей, таких як agile-менеджмент, для швидкої реакції на зміни.
- *Цифровізація процесів:* інтеграція AI та VR для моніторингу якості, з фокусом на ролі керівника в цифровізації.
- *Партнерства та інтернаціоналізація*: співпраця з бізнесом та міжнародними організаціями для підвищення якості, як у Карибському регіоні.
- *Державне регулювання:* в Україні – посилення правових рамок для модернізації, з акцентом на європейську інтеграцію.

Рекомендації для кафедр технологічної та професійної освіти: проводити регулярні аудити якості із залученням зовнішніх стейкхолдерів, впроваджувати елементи дуальної освіти для синхронізації теоретичного навчання з реальними потребами підприємств, а також використовувати аналітичні дані для оперативного коригування освітніх програм відповідно до запитів сучасного ринку праці.

Таблиця 4

Стратегії модернізації технологічної (професійної) освіти

Стратегія	Опис	Переваги	Рекомендації для впровадження
Адаптація управління	Гнучкі моделі типу agile	Швидка реакція на зміни.	Тренінги для адміністраторів.
Цифровізація	Інтеграція AI/VR	Покращення моніторингу якості.	Інвестиції в інфраструктуру.
Партнерства	Співпраця з бізнесом	Підвищення релевантності програм.	Міжнародні проєкти.
Регулювання	Посилення правових рамок	Європейська інтеграція.	Політики на національному рівні.

Таблиця відображає ***ключові стратегії модернізації технологічної та професійної освіти***, їх зміст, очікувані переваги та практичні рекомендації щодо впровадження. У ній окреслено управлінські, цифрові, партнерські та регуляторні напрями змін, спрямовані на підвищення якості освітніх програм, їх

відповідність потребам ринку праці та інтеграцію в європейський освітній простір.

Наведемо практичні кейси для магістрів спеціальності 015 «Професійна освіта» (за напрямами), 014. «Технологічна освіта», при вивчені варіативних дисциплін: «Кейс-менеджмент освітніх проєктів», «Інформаційно-комунікативні технології в управлінні освітнім процесом».

Практичні кейси модернізації систем якості освіти. Кейс 1. Впровадження дуальної форми навчання (Досвід Німеччини та України)

Проблема: Невідповідність навичок випускників вимогам сучасного виробництва. ***Мета.*** Підвищити якість професійної підготовки шляхом інтеграції дуальної форми навчання у систему внутрішнього забезпечення якості. *Ключові дії:* проведення SWOT-аналізу освітньої програми4 укладання договорів про співпрацю з підприємствами-партнерами; запуск пілотної дуальної групи; збір зворотного зв'язку від студентів і роботодавці. *Рішення:* Адміністрація закладу укладає тристоронні договори (заклад – підприємство – студент). *Результат:* якість освіти контролюється безпосередньо роботодавцем на робочому місці. Це знімає з адміністрації навантаження щодо оновлення дороговартісної техніки в самому закладі, оскільки студенти працюють на сучасному обладнанні підприємства. *Приклад:* співпраця українських ПТО з великими агрохолдингами або IT-кластерами, де 70% часу присвячено практиці. ***Управлінський ефект***. Система якості переходить від формального контролю до реального оцінювання результатів навчання.

Кейс 2. Цифрова трансформація через LMS. *Проблема:* складність моніторингу якості навчання в реальному часі та великий обсяг "паперової" роботи. *Мета.* Створити прозору та аналітично обґрунтовану систему моніторингу якості освіти на основі цифрових інструментів. *Рішення:* перехід на єдину цифрову платформу (наприклад, Moodle або Canvas) для всіх управлінських та освітніх процесів. *Ключові дії:* упровадження електронних анкет для студентів і викладачів; аналіз навчальних результатів та відвідуваності в LMS; використання елементів AI для обробки даних; підготовка управлінських рішень на основі отриманої аналітики. *Результат:* Адміністрація отримує автоматичні звіти про успішність, відвідуваність та активність кожного студента. Це дозволяє впровадити систему «раннього попередження» — виявлення груп ризику ще до початку іспитів, що є важливим показником якості менеджменту. Зменшення бюрократичного навантаження на викладачів. *Управлінський ефект.*

Адміністрація отримує інструмент data-driven управління, де рішення ґрунтуються на фактах, а не інтуїції.

Кейс 3. Створення Навчально-практичних центрів (НПЦ) як інвестиційних хабів. *Проблема:* брак бюджетного фінансування для модернізації майстерень. ***Мета.*** Створити навчально-практичний центр як інноваційний та інвестиційний хаб для підготовки конкурентоспроможних фахівців і залучення зовнішніх ресурсів. *Ключові дії:* аналіз потреб регіонального ринку праці та

потенційних інвесторів; формування партнерств із бізнесом, громадами та донорами; оснащення НПЦ сучасним обладнанням і цифровими технологіями; інтеграція діяльності центру в систему внутрішнього забезпечення якості освіти. *Рішення:* адміністрація використовує модель державно-приватного партнерства для створення НПЦ. Підвищення привабливості закладу для абітурієнтів і роботодавців. Залучення інвестицій та позабюджетних коштів. *Результат:* заклад стає майданчиком для сертифікації не лише своїх студентів, а й дорослого населення (курси підвищення кваліфікації). Це створює додатковий дохід, який спрямовується на подальшу модернізацію системи якості. *Приклад:* створення центрів енергоефективності на базі будівельних ліцеїв за підтримки міжнародних фондів (наприклад, GIZ). *Управлінський ефект* - НПЦ функціонує як центр розвитку якості освіти, інновацій та партнерської взаємодії, поєднуючи освітні, економічні й соціальні інтереси.

Узагальнююча логіка кейсу

ІНВЕСТИЦІЇ + ПАРТНЕРСТВА → НПЦ → ЯКІСТЬ ПІДГОТОВКИ → РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК

Схема послідовності дій адміністрації:

1. *Діагностика (Audit):* проведення SWOT-аналізу закладу (сильні та слабкі сторони).
2. *Партнерство (Networking):* пошук стейкхолдерів (роботодавці, громада).
3. *Апробація (Pilot):* запуск пілотного проєкту (наприклад, одна група на дуальній формі).
4. *Інституціоналізація (Standardization):* закріплення успішного досвіду у внутрішньому положенні про забезпечення якості.

Логіка процесу послідовності дій адміністрації закладу освіти

АНАЛІЗ → ВЗАЄМОДІЯ → ТЕСТУВАННЯ → ЗАКРІПЛЕННЯ

Отже, практичний аналіз доводить, що модернізація системи якості успішна лише тоді, коли адміністрація переходить від моделі «очікування вказівок зверху» до моделі «підприємницького управління», де заклад освіти стає активним гравцем на ринку праці. Модернізація систем якості в професійній освіті є необхідною для адаптації до глобальних змін, але вимагає балансу між зовнішніми тиском та внутрішніми потребами. Адміністрація та управління відіграють ключову роль у подоланні викликів, забезпечуючи стійкість освітніх закладів.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що модернізація систем якості в професійній освіті є не лінійним процесом оновлення стандартів, а комплексною трансформацією управлінської парадигми. *Глобальні зміни* (цифровізація, зміни ринку праці) вимагають від адміністрації переходу до гнучкого управління (Agile-management), де швидкість адаптації освітніх програм стає головним показником якості.

Основними викликами для менеджменту є подолання внутрішнього супротиву кадрів, необхідність цифрової трансформації процесів (Data-driven

management) та пошук нових джерел фінансування через розвиток державно-приватного партнерства.

Ефективність модернізації напряму залежить від здатності адміністрації закладу вийти за межі формального контролю та створити внутрішню «культуру якості», де основними стейкхолдерами виступають не лише державні органи, а й реальний бізнес та здобувачі освіти.

Практична реалізація успішних кейсів (дуальна освіта, НПЦ, цифрові екосистеми) демонструє, що майбутнє професійної освіти — у створенні відкритих, автономних та технологічних центрів компетенцій, здатних оперативно реагувати на запити глобальної економіки.

Подальші дослідження можуть фокусуватися на емпіричних кейсах для розробки локалізованих стратегій.

Література

1. Аналіз ринку праці та запитів роботодавців до системи ПТО: аналітичний звіт [Analysis of the labor market and employers' requests for the VET system: Analytical report]. (2024). Київ: KSE Institute.

2. Bieszk-Stolorz, B., & Dmytrów, K. (2023). Redesigning sustainable vocational education systems to respond to global economic trends. *Sustainability*, *15*(4), Article 3122. https://doi.org/10.3390/su15043122

3. Galvão, M. E. (2014). Making the case for vocational education and training improvement: Issues and challenges. In *Quality assurance in vocational education and training* (pp. 5–17). European Training Foundation. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-92618-5_1

4. *Global Education Monitoring Report 2024: Technology in education*. (2024). UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385723 (дата звернення: 18.01.2026).

5. Гуралюк А. Г., Вараксіна Н. В. [Huraliuk, A. G., & Varaksina, N. V.]. (2021). *Цифровізація освіти – імператив її модернізації* [Digitalization of education – The imperative of its modernization]. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737108/1/Huraliuk_Varaksina_Tsyfrovizatsiya_osvity_ohlyad_2021-1.pdf

6. Lee, S., & Hong, J. (2025). VET programs aligned with Industry 4.0 skills and their influence on employment outcomes. *Journal of Vocational Education & Training*, *77*(1), 112–130.

7. Li, J., Schlüter, E., Hautz, H., Bell, J., & Marhuenda, F. (2023). Quality management in vocational education and training: A reflection on educational governance in Austria, Germany and Spain. In V. Tūtlys, L. Vaitkutė, & C. Nägele (Eds.), *Vocational education and training transformations for digital, sustainable and socially fair future* (pp. 265–272). https://doi.org/10.5281/zenodo.7821912

8. Mardon, R. (2024). Modernization of education system management: Innovations, challenges, and opportunities. *International Journal of Advance Scientific Research*, *4*(2), 45–58.

9. Ничкало Н. Г. [Nychkalo, N. G.]. (2022). *Трансформація професійної освіти в умовах глобальних викликів* [Transformation of vocational education in the context of global challenges]. Київ: Інститут професійної освіти НАПН України.

10. Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки України на період до 2026 року [Draft Concept of the Digital Transformation of Education and Science of Ukraine for the Period Until 2026] (№ 1132-р, 1 грудня 2023 р.). https://mon.gov.ua/ua/news/proekt-koncepciyi-cifrovoi-transformacziyi-osviti-ta-nauki-ukraini-na-period-do-2026-roku (дата звернення: 18.01.2026).

11. Радкевич В. О. [Radkevych, V. O.]. (2024). Розвиток професійної освіти в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення [Development of vocational education in the context

of martial law and post-war recovery]. *Науковий вісник Інституту професійної освіти НАПН України*, (28), 5–12.

12. *Skills Outlook 2024: Responding to global shifts*. (2024). OECD. https://www.oecd.org/en/publications/skills-outlook-2024_9789264938175-en.html (дата звернення: 18.01.2026).

13. Zhao, Y., Wang, L., & Smith, J. (2024). Sustaining the quality development of vocational education in the age of digitalization. *Educational Technology Research and Development*, *72*, 201–219.libraryguides.

References

1. KSE Institute. (2024). *Analiz rynku pratsi ta zapytiv robotodavtsiv do systemy PTO: Analitychnyi zvit* [Analysis of the labor market and employers' requests for the VET system: Analytical report]. Kyiv, Ukraine: KSE Institute. [In Ukrainian]

2. Bieszk-Stolorz, B., & Dmytrów, K. (2023). Redesigning sustainable vocational education systems to respond to global economic trends. *Sustainability, 15*(4), Article 3122. https://doi.org/10.3390/su15043122

3. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2023). *Proiekt Kontseptsii tsyfrovoi transformatsii osvity i nauky Ukrainy na period do 2026 roku (No. 1132-r, December 1, 2023)* [Draft Concept of the digital transformation of education and science of Ukraine for the period until 2026]. Ministry of Education and Science of Ukraine. https://mon.gov.ua/ua/news/proekt-koncepciyi-cifrovoi-transformacziyi-osviti-ta-nauki-ukraini-na-period-do-2026-roku [In Ukrainian]

4. Galvão, M. E. (2014). Making the case for vocational education and training improvement: Issues and challenges. In *Quality assurance in vocational education and training* (pp. 5–17). European Training Foundation. https://doi.org/10.1007/978-3-032-04410-5_14

5. Huraliuk, A. H., & Varaksina, N. V. (2021). *Tsyfrovizatsiia osvity – impyratyv yii modernizatsii (analitychnyi ohliad)* [Digitalization of education – the imperative of its modernization (analytical review)]. Institute for Digitalisation of Education of the NAES of Ukraine. https://lib.iitta.gov.ua/737108/ [In Ukrainian]

6. Lee, S., & Hong, J. (2025). VET programs aligned with Industry 4.0 skills and their influence on employment outcomes. *Journal of Vocational Education & Training*, *77*(1), 112–130. https://doi.org/10.1080/13636820.2024.2314512

7. Li, J., Schlüter, E., Hautz, H., Bell, J., & Marhuenda, F. (2023). Quality management in vocational education and training: A reflection on educational governance in Austria, Germany and Spain. In V. Tūtlys, L. Vaitkutė, & C. Nägele (Eds.), *Vocational education and training transformations for digital, sustainable and socially fair future: Proceedings of the 5th Crossing Boundaries Conference in Vocational Education and Training* (pp. 265–272). https://doi.org/10.5281/zenodo.7821912

8. Mardon, R. (2024). Modernization of education system management: Innovations, challenges, and opportunities. *International Journal of Advance Scientific Research, 4*(2), 45–58.

9. UNESCO. (2024). *Global education monitoring report: Technology in education*. UNESCO Publishing. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385723

10. Nychkalo, N. H. (2022). *Transformatsiia profesiinoi osvity v umovakh hlobalnykh vyklykiv* [Transformation of vocational education in the context of global challenges]. Institute of Professional Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. [In Ukrainian]

11. Radkevych, V. O. (2024). Rozvytok profesiinoi osvity v umovakh voiennoho stanu ta pisliavoiennoho vidnovlennia [Development of vocational education in the context of martial law and post-war recovery]. *Naukovyi visnyk Instytutu profesiinoi osvity NAPN Ukrainy* [Scientific Bulletin of the Institute of Professional Education of the NAES of Ukraine], *(28)*, 5–12. [In Ukrainian]

12. OECD. (2024). *Skills outlook: Responding to global shifts*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264938175-en

13. Zhao, Y., Wang, L., & Smith, J. (2024). Sustaining the quality development of vocational education in the age of digitalization. *Educational Technology Research and Development, 72*, 201–219. https://doi.org/10.1007/s11423-023-10321-1

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 37.016:57.017

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1822-1831

Самілик Валентина Іванівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики викладання природничих дисциплін, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0002-7556-7760

ПРОПЕДЕВТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОНЯТЬ В ІНТЕГРОВАНОМУ КУРСІ «ПІЗНАЄМО ПРИРОДУ»

Анотація. У статті розглянуто методичні засади реалізації пропедевтичного підходу до формування еволюційних понять у здобувачів освіти 5–6 класів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Пізнаємо природу».

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування природничо-наукової грамотності учнів відповідно до ідей концепції Нової української школи, а також потребою поступового й методично обґрунтованого введення еволюційних ідей у зміст природничої освіти. Формування початкових уявлень про закономірності розвитку живої природи на ранніх етапах навчання створює передумови для більш глибокого і свідомого засвоєння еволюційного вчення у подальшому вивченні біології.

Проаналізовано можливості інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» щодо формування в учнів початкових уявлень про різноманітність організмів, їх пристосування до умов середовища, взаємозв'язки в екосистемах та поступові зміни живої природи.

Обґрунтовано доцільність використання пропедевтичного підходу, який передбачає поетапне формування еволюційних понять через використання спостережень за природними об'єктами, порівняльного аналізу організмів, моделювання, проблемно-пошукових завдань та проєктної діяльності.

Схарактеризовано приклади навчальної діяльності, спрямовані на розвиток дослідницьких умінь і причинно-наслідкового мислення учнів, зокрема використання навчальних мініпроєктів, дослідницьких завдань, роботи з наочними моделями та елементів дослідницької діяльності. Показано, що застосування таких методів сприяє формуванню в учнів первинних уявлень про мінливість, пристосування організмів до умов середовища, взаємозв'язки між організмами та залежність їх існування від екологічних факторів.

Зроблено висновок, що пропедевтичне формування еволюційних понять у курсі «Пізнаємо природу» створює концептуальну основу для подальшого системного вивчення еволюційного вчення у курсі біології, сприяє розвитку природничо-наукового мислення, формуванню дослідницьких умінь та становленню екологічної свідомості учнів.

Ключові слова: пропедевтичний підхід, еволюційні поняття, інтегрований курс «Пізнаємо природу», природнича освіта, природничо-наукова грамотність, еволюційне мислення, проєктна діяльність.

Samilyk Valentyna Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Chair of Theory and Methods of Teaching Natural Sciences, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Sumy Region, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0002-7556-7760

PROPAEDEUTIC APPROACH TO THE FORMATION OF EVOLUTIONARY CONCEPTS IN THE INTEGRATED COURSE «EXPLORING NATURE»

Abstract. This article explores the methodological foundations of a propaedeutic approach to developing evolutionary concepts among students in grades 5–6 within the integrated course “Exploring Nature”. The relevance of the study is determined by the need to enhance students’ scientific literacy in accordance with the principles of the New Ukrainian School reform and by the importance of gradually introducing evolutionary ideas into natural science education.

The study analyzes the potential of the integrated course to foster students’ initial understanding of biodiversity, organism–environment interactions, ecological relationships, and gradual changes in living nature. Particular attention is paid to the role of propaedeutic learning in creating a conceptual basis for the later systematic study of evolutionary theory in secondary school biology.

The article substantiates the effectiveness of a propaedeutic approach that involves the gradual development of evolutionary concepts through observation, comparison, modeling, problem-based tasks, and project-based learning activities. Examples of educational practices aimed at fostering students’ causal reasoning and research skills are presented, including inquiry tasks and mini-projects related to the historical development of life on Earth.

The findings indicate that the use of interactive and research-oriented learning strategies facilitates students’ understanding of variability, adaptation, and the dependence of organisms on environmental factors. The implementation of a propaedeutic approach in the course “Exploring Nature” contributes to the development of scientific thinking, promotes environmental awareness, and provides a conceptual foundation for the further study of evolutionary theory.

Keywords: propaedeutic approach, evolutionary concepts, integrated science course, science education, scientific literacy, evolutionary thinking, project-based learning, environmental awareness

Постановка проблеми. Реформування загальної середньої освіти в Україні, що реалізується в межах концепції Нової української школи, передбачає посилення природничо-наукової грамотності здобувачів освіти, формування

цілісного наукового світогляду та здатності пояснювати природні явища на основі наукових ідей і концепцій. Однією з фундаментальних ідей сучасного природознавства є еволюційна концепція, яка забезпечує системне розуміння розвитку живої природи, взаємозв'язків між організмами та змін біосфери в часі.

Водночас аналіз змісту природничої освіти свідчить, що повноцінне вивчення еволюційного вчення традиційно припадає на старші класи, тоді як у 5–6 класах, де викладається інтегрований курс «Пізнаємо природу», закладаються лише окремі передумови для формування еволюційного мислення. Саме тому особливої ваги набуває пропедевтичний підхід, який передбачає поступове, методично виважене введення учнів у коло базових еволюційних ідей ще на початкових етапах вивчення природничих дисциплін.

Актуальність дослідження посилюється і тим, що інтегрований характер курсу «Пізнаємо природу» створює сприятливі умови для формування еволюційних уявлень у міжпредметному контексті – через поєднання знань з біології, географії, екології та елементів астрономії. Такий підхід дозволяє розглядати розвиток природи як цілісний процес, що відповідає сучасним вимогам компетентнісної освіти.

Крім того, формування еволюційних понять має важливе світоглядне та екологічне значення, оскільки сприяє усвідомленню учнями єдності живої природи, розумінню цінності біорізноманіття та необхідності його збереження. Це особливо важливо в умовах глобальних екологічних викликів і потреби розвитку відповідального ставлення до довкілля.

Таким чином, дослідження пропедевтичного підходу до формування еволюційних понять в інтегрованому курсі «Пізнаємо природу» є актуальним як з позицій модернізації змісту природничої освіти, так і з огляду на необхідність формування у здобувачів освіти наукового стилю мислення, екологічної свідомості та цілісного розуміння закономірностей розвитку живої природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування еволюційних уявлень у процесі вивчення природничих дисциплін є предметом наукових досліджень як українських, так і світових учених. У сучасній педагогічній науці еволюційне вчення розглядається не лише як окремий розділ біології, а як концептуальна основа, що забезпечує цілісне розуміння закономірностей розвитку живої природи.

У дослідженні, присвяченому розгляду еволюційного вчення як освітнього компонента у підготовці майбутніх учителів біології, наголошується на його фундаментальній ролі у формуванні наукового світогляду майбутніх педагогів. Автори підкреслюють, що еволюційна теорія виступає інтеграційним ядром біологічної освіти та забезпечує системне поєднання знань з різних біологічних дисциплін. Водночас акцентується необхідність удосконалення методичних підходів до викладання еволюційної тематики, що сприятиме формуванню у майбутніх учителів здатності пояснювати еволюційні процеси на основі сучасних наукових уявлень [1]. Значну увагу методичним аспектам навчання еволюції приділяє K. Athanasiou, який розглядає еволюцію як об'єднувальну

теорію біології. У своїй роботі автор доводить, що ефективне викладання еволюційної проблематики передбачає використання міждисциплінарного підходу, дослідницьких методів навчання та аналізу реальних наукових даних. Такий підхід сприяє формуванню в студентів системного бачення біологічних процесів і розумінню еволюції як ключового принципу організації живої природи [5].

Методичні особливості вивчення теми «Еволюція органічного світу» у шкільному курсі біології ґрунтовно висвітлено у працях Т. В. Коршевнюк. Дослідниця акцентує увагу на необхідності використання проблемно-пошукових завдань, порівняльного аналізу організмів, роботи з історичними науковими фактами та доказами еволюції. Авторка підкреслює, що формування еволюційних понять потребує послідовності й системності, оскільки ця тема є однією з найбільш складних для сприйняття учнями [3].

Важливим підґрунтям для формування еволюційних уявлень у здобувачів освіти є також інтегрований курс «Пізнаємо природу», модельну програму якого розроблено Т. В. Коршевнюк. У програмі передбачено вивчення низки тем, що мають пропедевтичний характер щодо еволюційної проблематики, зокрема різноманітності організмів, їхніх пристосувань до умов середовища, взаємозв’язків у природі та ролі екологічних факторів. Такий підхід створює передумови для поступового формування у школярів еволюційного мислення ще на ранніх етапах природничої освіти [2].

Концептуальні засади інтеграції екологічних та еволюційних знань у навчанні природничих дисциплін розкрито у працях Л. М. Рибалко, яка обґрунтовує еколого-еволюційний підхід до навчання. Дослідниця підкреслює, що поєднання екологічних і еволюційних ідей сприяє формуванню цілісного бачення процесів розвитку живої природи та усвідомленню взаємозв’язку між організмами і середовищем їх існування. Такий підхід дозволяє інтегрувати знання з різних природничих дисциплін та сприяє розвитку системного мислення здобувачів освіти [4].

Отже, аналіз наукових праць свідчить про значну увагу дослідників до проблеми викладання еволюційного вчення та формування еволюційних уявлень у процесі природничої освіти. Водночас питання реалізації пропедевтичного підходу до формування еволюційних понять у межах інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» у 5–6 класах потребує подальшого науково-методичного осмислення, що й зумовлює актуальність представленого дослідження.

Метою статті є обґрунтування методичних засад пропедевтичного підходу до формування еволюційних понять у здобувачів освіти 5–6 класів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Пізнаємо природу», а також визначення ефективних методів і форм навчальної діяльності, що сприяють поступовому формуванню в учнів початкових уявлень про закономірності розвитку живої природи, пристосування організмів до умов середовища та взаємозв’язки в екосистемах як підґрунтя для подальшого системного вивчення еволюційного вчення в основній школі.

Виклад основного матеріалу. Формування еволюційних понять у 5–6 класах у процесі вивчення інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» має важливий пропедевтичний характер. Зауважимо, що на на цьому етапі увага акцентується не на складних механізмах генетики чи філогенезу, а починає закладатися фундамент – розуміння природничо-наукової картини світу, на якому в 9 класі (в подальшому відповідно до впровадження НУШ) вибудується цілісна теорія еволюції.

Актуалізуємо основні теми інтегрованого курсу «Пізнаємо природу», пов’язані з еволюцією:

- різноманітність живих організмів (поняття біорізноманіття, групи організмів (рослини, тварини, гриби, мікроорганізми), спільні та відмінні ознаки організмів);
- середовище існування організмів (водне, наземно-повітряне, ґрунтове середовище, умови життя організмів);
- пристосування організмів до умов середовища (морфологічні та поведінкові адаптації, приклади пристосувань рослин і тварин);
- взаємозв’язки організмів у природі (співіснування видів, роль організмів в екосистемах);
- зміни в природі та розвиток життя на Землі (поступові зміни в природі, виникнення та зникнення видів (на пропедевтичному рівні);
- вплив людини на біорізноманіття (зникнення видів, охорона живої природи).

Основне завдання вчителя – навчити учнів та учениць бачити зв'язок між будовою організму та його середовищем існування. Для стимулювання пошукової активності здобувачів освіти доцільно використоувати проблемні запитання, наприклад, чому у кактуса колючки, а у латаття широке листя? Чи можна назвати синього кита однією з найбільших риб, адже він мешкає у воді?

Учням та ученицям підліткового віку може бути складно осягнути те, що відбувалося мільйони років тому. Тому важливо реалізовувати пропедевтику через візуалізацію історії Землі. Для цього варто звернути увагу на роботу зі скам'янілостями, відбитками, наприклад, амонітами чи відбитками давніх рослин. Ефективним є створення візуальної моделі лінії часу з позначенням істричних подій в розвитку органічного світу, це допомагає зрозуміти тривалість еволюційного процесу. Пропедевтика має якісний результат за умови включення в процес навчання елементів моделювання. Наприклад, зміна ролей – чи зможе кріт побути зайцем, а заєць – жити, як кріт. Це наочно демонструє залежність морфологічних осоливостей від середовища існування. Методичні переваги такого підходу полягають у створенні логічного каркаса, який запобігає формалізму в знаннях у старшій школі. Так досягається поступове подолання абстрактності. Замість складних термінів («філогенез», «дивергенція», «конвергенція», «паралелізм» тощо) використовуємо наочні моделі та спостереження за мікрозмінами. У результаті, учні в 9 класі сприймає теорію Ч. Дарвіна вже не як набір догм, а як логічне узагальнення фактів, про які вони попередньо дізналися

у 5-6 класах. Пропедевтика дозволяє наочно інтегрувати фізику, географію та біологію в одну систему, що відопвідає природничо-науковій картині світу. Так, для учнів логічним стає те, що еволюція – це не випадковість, а відповідь живого на фактори навколишнього природного середовища.

Маємо зауважити, що нова українська школа орієнтована на перехід від пасивного слухання про природу до активного дослідження природи.

Наприклад, моделювання кінцівок різних ссавців з підручних засобів для виявлення кращого переміщення в певному середовищі. У результаті формується критичне мислення – учні та учениці самі роблять висновок, чому певна форма, забарвлення, спосіб життя є вигідним для виживання.

Враховуючи вікові особливості сприймання навчальнго матеріалу, зазначимо, що еволюція часто сприймається старшокласниками як «важка» тема, але коли здобувачі вже знайомі з поняттями через дослідження, мінімузується відчуття складності інформації. В інтегованому курсі «Пізнаємо природу» еволюційні поняття рекомендуємо подавати через:

- спостереження за природою;
- порівняння організмів;
- встановлення причинно-наслідкових зв’язків;
- дослідницькі та проєктні завдання.

Детальніше розглянемо проєктні завдання, подані у форматі чекліста для учнів (табл. 1; рис. 1).

Таблиця 1

Чекліст мініпроєкту «Динозаври: від розквіту до зникнення»

Зміст етапу	Опорні точки
Підготовчий етап (фокус дослідження)	- Обрати «свого» динозавра (одного представника: хижого, травоїдного або літаючого). - Визначити епоху (в який період мезозойської ери жив цей вид).
Дослідження життя (особливості умов існування)	- Описати особливості зовнішньої будови (які особливості будови тіла (довга шия, гострі зуби, шипи на хвості тощо) допомагали йому виживати? - Визначити раціон (чим він харчувався? Як він добував їжу?). - Описати середовище існування (кліматичні умови).
Велике зникнення (причини вимирання)	- Вивчити гіпотези (основні причини: падіння астероїда, виверження вулканів, зміна клімату). - Встановити послідовність подій (як зміна середовища вплинула на їжу? Чому великі динозаври не змогли пристосуватися, а деякі дрібні істоти – навпаки?). - Зробити власний висновок (яка версія здається тобі найбільш переконливою і чому?).
Творча частина (візуалізація)	- Створити модель, інфографіку, малюнок або цифрову презентацію результатів дослідження (на вибір). - Підготувати «паспорт» динозавра (картка з основними характеристиками: назва, розмір, вага, період існування).
Презентація та висновки	- Підготувати виступ (до 5 хв) (зв’язок минулого з сьогоденням – що ми можемо сказати про сучасну природу, дослідивши минуле динозаврів?).

Рис. 1. Алгоритм реалізації освітнього проєкту «Динозаври: від розквіту до зникнення»

Джерело: розроблено автором із використанням інструментів генеративного штучного інтелекту (NotebookLM) за авторським запитом

Такий формат дає змогу структурувати навчальну діяльність, поетапно організувати дослідницьку роботу та сприяє формуванню в учнів та учениць навичок самостійного планування й виконання навчальних завдань.

Навчальний мініпроєкт «Динозаври: від розквіту до зникнення», спрямований на формування початкових уявлень про історичний розвиток життя на Землі та взаємозв'язок між змінами середовища і здатністю організмів пристосовуватися до нових умов існування.

На підготовчому етапі учні обирають представника динозаврів для дослідження та визначають геологічний період його існування (тріасовий, юрський або крейдовий). Це дозволяє сформувати первинні уявлення про часові межі розвитку життя на Землі.

Наступний етап передбачає дослідження особливостей життєдіяльності обраного виду. Учні аналізують характерні ознаки будови тіла динозавра, визначають особливості його живлення та середовища існування. Така діяльність сприяє усвідомленню зв'язку між морфологічними особливостями організму та умовами його існування, що є важливим елементом пропедевтики еволюційних уявлень.

Важливим складником проєкту є дослідження причин масового вимирання динозаврів. Учні ознайомлюються з основними науковими гіпотезами, зокрема падінням астероїда, інтенсивною вулканічною діяльністю та глобальними кліматичними змінами. У процесі обговорення вони встановлюють можливі причинно-наслідкові зв'язки між змінами середовища та здатністю організмів адаптуватися до нових умов.

Творчий етап проєкту передбачає візуалізацію результатів дослідження у вигляді моделі, малюнка, колажу, інфографіки або цифрової презентації. Додатково учні створюють «паспорт» динозавра, у якому подають основні характеристики досліджуваного виду: назву, приблизні розміри, масу тіла, період існування та особливості способу життя.

Завершальним етапом є презентація результатів дослідження та формулювання висновків. Під час короткого виступу учні пояснюють, як зміни природного середовища могли вплинути на зникнення динозаврів та які висновки можна зробити щодо розвитку сучасної природи.

Важливо підкреслити, що у межах цього проєкту учні поступово приходять до розуміння важливої закономірності розвитку живої природи – виживають не обов'язково найсильніші організми, а ті, що здатні пристосуватися до змін середовища. Саме це положення в подальшому стане підґрунтям для усвідомлення механізмів природного добору під час вивчення еволюційного вчення у курсі біології.

Зметою вичерпної методичної характристики підходу, розглянемо приклади критеріїв оцінювання результатів навчальної діяльності учнів відповідно до груп результатів (ГР). Так, уміння формулювати запитання щодо можливих причин вимирання динозаврів, виділяти ключові факти з різних джерел

інформації та послідовно виконувати етапи проєктної діяльності відповідно до чекліста відповідає ГР 1 – «Проводить дослідження природи».

Здатність пояснювати складні наукові гіпотези (зокрема падіння астероїда, посилення вулканічної активності або кліматичні зміни) доступною мовою, а також використовувати ілюстрації, схеми чи моделі для представлення результатів дослідження характеризує ГР 2 – «Опрацьовує та використовує інформацію».

Водночас розуміння взаємозв'язку між змінами кліматичних умов і можливістю існування організмів, а також уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між природними процесами відповідає ГР 3 – «Усвідомлює закономірності природи». Саме такі результати навчальної діяльності сприяють формуванню в учнів початкових уявлень про закономірності розвитку живої природи та виступають важливим елементом пропедевтики еволюційних знань.

Висновки. Отеж, інтегрований курс «Пізнаємо природу» має значний потенціал для пропедевтичного формування еволюційних понять у здобувачів освіти 5–6 класів. На цьому етапі навчання відбувається закладання базових уявлень про різноманітність організмів, їхні пристосування до умов середовища, взаємозв'язки у природних системах та поступові зміни живої природи, що створює когнітивне підґрунтя для подальшого системного вивчення еволюційної теорії в курсі біології основної школи.

Переконані, що пропедевтичний підхід забезпечує поступовість і логічну послідовність формування природничо-наукових знань, сприяє подоланню абстрактності складних еволюційних понять та формує у здобувачів освіти здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між будовою організмів, умовами їх існування та процесами змін у природі. Завдяки цьому еволюційні ідеї сприймаються учнями не як ізольований теоретичний матеріал, а як закономірне узагальнення фактів, з якими вони ознайомлюються у процесі вивчення природничих дисциплін.

На нашу думку, ефективність реалізації пропедевтики еволюційних знань значною мірою залежить від використання активних методів навчання, зокрема спостережень у природі, порівняльного аналізу організмів, моделювання, проблемно-пошукових завдань та проєктної діяльності. Такі методичні прийоми сприяють розвитку дослідницьких умінь учнів, формуванню природничо-наукової грамотності та розвитку критичного мислення.

Важливою дидактичною умовою є також міжпредметна інтеграція знань з біології, фізики, географії, екології та інших природничих наук, що дозволяє формувати цілісне уявлення про розвиток живої природи та взаємозв'язок біотичних, абіотичних та антропічних факторів навколишнього природного середовища. У цьому контексті проєктна діяльність, зокрема навчальні мініпроєкти, виступає ефективним інструментом формування в учнів уявлень про історичність розвитку життя на Землі та залежність виживання організмів від здатності до пристосування.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні системи дидактичних матеріалів, інтерактивних моделей та міжпредметних освітніх проєктів, спрямованих на послідовне формування еволюційного мислення здобувачів освіти в умовах інтегрованого природничого навчання.

Література:

1. Казанішена Н. «Еволюційне вчення» як освітній компонент у підготовці майбутнього вчителя біології. URL: http://ped-series.kpnu.edu.ua/article/view/321506/312083

2. Коршевнюк Т. В. «Пізнаємо природу». 5-6 класи (інтегрований курс)»: модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: http://osvita.ua/school/program/program-5-9/83142/

3. Коршевнюк Т. В. Вивчення теми «Еволюція органічного світу». URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716034/1/Bio_him_2_2019a-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B-5-8.pdf

4. Рибалко Л. М. Концептуальні ідеї еколого-еволюційного підходу до навчання природничих дисциплін. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/11975/1/zbirnik_ede_2022-244-246.pdf

5. Athanasiou K. (2022). Teaching Evolution as the Unifying Theory of Biology via a University Course: Re-Count of a Praxis. Interdisciplinary Journal of Environmental and Science Education, 18(4), e2275. https://doi.org/10.21601/ijese/11976

References:

1. Kazanishena, N. (n.d.). Evoliutsiine vchennia yak osvitnii komponent u pidhotovtsi maibutnoho vchytelia biolohii [Evolutionary theory as an educational component in the training of future biology teachers]. Retrieved from http://ped-series.kpnu.edu.ua/article/view/321506/312083

2. Korshevniuk, T. V. (n.d.). Piznaiemo pryrodu. 5–6 klasy (intehrovanyi kurs): modelna navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Exploring Nature. Grades 5–6 (integrated course): Model curriculum for general secondary education institutions]. Retrieved from http://osvita.ua/school/program/program-5-9/83142/

3. Korshevniuk, T. V. (2019). Vyvchennia temy “Evoliutsiia orhanichnoho svitu” [Teaching the topic “Evolution of the organic world”]. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716034/1/Bio_him_2_2019a-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8B-5-8.pdf

4. Rybalko, L. M. (2022). Kontseptualni idei ekoloho-evoliutsiinoho pidkhodu do navchannia pryrodnychykh dystsyplin [Conceptual ideas of the ecological and evolutionary approach to teaching natural sciences]. Retrieved from https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/11975/1/zbirnik_ede_2022-244-246.pdf

5. Athanasiou, K. (2022). Teaching evolution as the unifying theory of biology via a university course: Re-count of a praxis. Interdisciplinary Journal of Environmental and Science Education, 18(4), e2275. https://doi.org/10.21601/ijese/11976

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026

УДК 37.011.31-051:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1832-1843

Сапогов Микита Володимирович, доктор філософії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, https://orcid.org/0000-0002-0046-7650

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ США ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті здійснено теоретико-аналітичне дослідження цифровізації освітнього середовища закладів вищої освіти США як чинника підвищення якості професійної підготовки. Актуальність теми зумовлена інтенсивною цифровою трансформацією вищої освіти, що визначає нові вимоги до змісту, форм і результатів професійної підготовки фахівців у глобалізованому освітньому просторі. У роботі проаналізовано сучасні наукові підходи до трактування цифровізації, цифрового освітнього середовища та цифрової освітньої екосистеми, розкрито їх сутність як інтегрованих систем взаємодії технологій, контенту та суб'єктів освітнього процесу. Особливу увагу приділено дослідженню концепції екосистеми цифрового навчання, яка дозволяє розглядати освітній процес як динамічну мережу взаємодій, що забезпечує підвищення ефективності навчання. На основі аналізу освітньої політики США, зокрема Національного плану освітніх технологій (National Education Technology Plan), охарактеризовано стратегічні орієнтири цифровізації вищої освіти, спрямовані на забезпечення доступності, студентоцентрованості та якості освітніх послуг. Визначено інституційні особливості цифрової трансформації закладів вищої освіти США, що виявляються у впровадженні комплексних цифрових стратегій, розвитку онлайн-освіти, використанні відкритих освітніх ресурсів та цифрових платформ. Обґрунтовано роль е-навчання, штучного інтелекту, smart-технологій, систем управління навчанням та аналітики даних як технологічної основи цифровізації освітнього середовища. Розкрито значення цифрової педагогіки як методологічної основи оновлення професійної підготовки, що забезпечує зміну ролі викладача, розвиток цифрової компетентності та впровадження персоналізованих, адаптивних і інтерактивних моделей навчання. Встановлено, що цифровізація освітнього середовища сприяє формуванню нових освітніх результатів, підвищенню гнучкості та індивідуалізації навчального процесу, а також розвитку професійних і цифрових компетентностей здобувачів освіти. Водночас окреслено основні виклики цифровізації, зокрема організаційні труднощі, цифрову нерівність, етичні ризики та недостатній рівень цифрової готовності педагогів.

Узагальнено, що цифровізація освітнього середовища закладів вищої освіти США виступає системоутворювальним чинником підвищення якості професійної підготовки, забезпечуючи відповідність освітніх результатів сучасним вимогам цифрового суспільства та ринку праці.

Ключові слова: цифровізація освіти, освітнє середовище, заклади вищої освіти США, цифрова педагогіка, е-навчання, штучний інтелект, якість професійної підготовки.

Sapohov Mykyta Volodymyrovych PhD in Education, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, https://orcid.org/0000-0002-0046-7650

DIGITALIZATION OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN U.S. HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A FACTOR IN ENHANCING THE QUALITY OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article presents a theoretical and analytical study of the digitalization of the educational environment in U.S. higher education institutions as a factor in enhancing the quality of professional training. The relevance of the topic is обусловлена by the intensive digital transformation of higher education, which determines new requirements for the content, forms, and outcomes of professional training in a globalized educational space. The paper analyzes contemporary scholarly approaches to interpreting digitalization, the digital educational environment, and the digital learning ecosystem, revealing their essence as integrated systems of interaction among technologies, content, and participants in the educational process. Particular attention is paid to the concept of the digital learning ecosystem, which enables the educational process to be understood as a dynamic network of interactions that ensures improved learning effectiveness. Based on the analysis of U.S. educational policy, particularly the National Education Technology Plan, the study characterizes strategic priorities for the digitalization of higher education aimed at ensuring accessibility, student-centeredness, and the quality of educational services. Institutional features of digital transformation in U.S. higher education institutions are identified, including the implementation of comprehensive digital strategies, the development of online education, and the use of open educational resources and digital platforms. The role of e-learning, artificial intelligence, smart technologies, learning management systems, and data analytics as the technological foundation of educational digitalization is substantiated. The study highlights the significance of digital pedagogy as a methodological basis for modernizing professional training, ensuring a transformation in the role of the teacher, the development of digital competence, and the implementation of personalized, adaptive, and interactive learning models. It is established that the digitalization of the educational environment contributes to the formation of new educational outcomes, enhances flexibility and individualization of the learning

process, and supports the development of both professional and digital competencies among students. At the same time, the main challenges of digitalization are identified, including organizational difficulties, digital inequality, ethical risks, and the insufficient level of digital readiness among educators. It is concluded that the digitalization of the educational environment in U.S. higher education institutions acts as a system-forming factor in improving the quality of professional training, ensuring that educational outcomes meet the contemporary demands of the digital society and labor market.

Keywords: digitalization of education, educational environment, U.S. higher education institutions, digital pedagogy, e-learning, artificial intelligence, quality of professional training.

Постановка проблеми. Сьогодення розвитку вищої освіти відбувається в умовах активного поширення цифрових технологій, що суттєво впливають на функціонування освітніх систем у глобальному контексті. Їх упровадження змінює інструменти організації навчання, а за разом логіку освітнього процесу, управлінські підходи та засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців.

Сучасні дослідження спрямовані на розгляд цифрової трансформації як системного процесу інтеграції інноваційних технологій, котрий орієнтований на підвищення ефективності освітньої діяльності, удосконалення управління та узгодження функціонування закладів освіти з вимогами цифрового суспільства [1, с. 19; 2, с. 90; 3, с. 26].

У контексті вищезазначеного, особливого значення набуває цифрове освітнє середовище, яке постає не лише як сукупність технологічних ресурсів, а як цілісна екосистема взаємодії учасників освітнього процесу, цифрових інструментів, контенту та організаційних механізмів. Узгоджена взаємодія зазначених компонентів забезпечує підвищення якості освіти, створює умови для персоналізації навчання, розширює доступ до освітніх ресурсів і сприяє формуванню нових освітніх результатів, релевантних викликам цифрової економіки [4]. Застосування цифрових технологій дозволяє інтенсифікувати освітній процес, забезпечити його гнучкість, мобільність і безперервність, що особливо актуалізується в умовах глобальних соціальних і технологічних змін [5, с. 66].

З огляду на зазначене, наукового осмислення потребує досвід країн, що демонструють системний і цілеспрямований підхід до цифровізації вищої освіти. Варто зазначити, що США займають особливе місце, оскільки цифрова трансформація освітнього середовища там реалізується на рівні державної політики, інституційних стратегій та інноваційних практик. Зокрема, у межах Національного плану освітніх технологій (National Education Technology Plan) цифровізація розглядається як інструмент підвищення доступності, зниження вартості освіти та покращення її якості, а також як основа для створення

студентоцентрованого освітнього середовища, орієнтованого на індивідуальні потреби здобувачів [6, с. 195]. У зв'язку з цим актуалізується необхідність комплексного аналізу підходів до цифровізації освітнього середовища ЗВО США з метою виявлення їх потенціалу як чинника підвищення якості професійної підготовки та визначення можливостей їх подальшої імплементації в інших освітніх системах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику цифровізації освітнього середовища ЗВО у сучасних дослідженнях розкрито через кілька взаємопов'язаних наукових напрямів, зокрема: теоретичні засади цифровізації та цифрової трансформації ЗВО як системного процесу модернізації освітньої діяльності (Н. Ничкало, Н. Лазаренко, Р. Гуревич; О. Буйницька, Л. Варченко-Троценко, Б. Грицеляк; Ж. Ермесон Сілва Кармо (J. Ermeson Silva Carmo), Д. Пачеко Ласерда (D. Pacheco Lacerda), К. Орсолін Клінгенберг (C. Orsolin Klingenberg)); концептуалізація цифрового освітнього середовища та екосистемного підходу до його організації (С. Мартиненко; С. Човрій (S. Chovriy), А. Гавриленко (A. Havrylenko) та ін.; Л. Т. Нгуєн (L. T. Nguyen), К. Туамсук (K. Tuamsuk)); дослідження ролі цифрових технологій, е-навчання і штучного інтелекту в трансформації освітнього процесу (Н. Лазаренко, Я. Гапчук; В. Поточан (V. Potocan), З. Неделко (Z. Nedelko), М. Росі (M. Rosi)); розвиток цифрової педагогіки та цифрової компетентності як методологічної основи оновлення професійної підготовки (М. Сапогов, Я. Гапчук); а також стратегічні та політичні аспекти цифрової трансформації освіти, зокрема в контексті досвіду США (Дж. Кім (J. Kim); О. Шпарик; аналітичні матеріали GUAF). Водночас потребують подальшого наукового осмислення питання інтеграції окремих цифрових інструментів у цілісні моделі освітнього середовища, а також визначення чітких механізмів впливу цифровізації на якість професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Недостатньо дослідженими залишаються також проблеми забезпечення балансу між технологічною інноваційністю та педагогічною доцільністю, зокрема в умовах активного впровадження штучного інтелекту в освітній процес.

Метою статті є теоретико-аналітичне обґрунтування цифровізації освітнього середовища ЗВО США як чинника підвищення якості професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація у вищій освіті трактується як впровадження ІКТ у навчальний процес та системна трансформація змісту, форм, методів і організаційних моделей освітньої діяльності, зумовлена розвитком інформаційного суспільства та зростанням ролі знань і цифрових ресурсів у професійній підготовці фахівців.

Відтак, вона виступає новим етапом інформатизації освіти, що передбачає переорієнтацію освітнього процесу на інтеграцію цифрових технологій як системоутворювального чинника, який змінює функції викладача, характер взаємодії суб'єктів навчання та логіку засвоєння знань [1, с. 22; 7].

Так, О. Буйницька, Л. Варченко-Троценко, Б. Грицеляку зазначають, що похідним і водночас центральним поняттям виступає цифрове освітнє середовище, яке розглядається як цілісна, відкрито організована система, що об'єднує цифрові ресурси, технології, педагогічні підходи, управлінські механізми та учасників освітнього процесу. Воно забезпечує умови для реалізації навчальної, наукової та комунікативної діяльності в цифровому форматі, сприяє індивідуалізації навчання, розширенню доступу до освітніх ресурсів і підвищенню ефективності освітнього процесу [5, с. 68]. У сучасних дослідженнях (Н. Ничкало, Н. Лазаренко, Р. Гуревич, М. Сапогов) дедалі ширше використовується поняття цифрової освітньої екосистеми, що акцентує увагу на динамічній взаємодії елементів середовища, їх взаємозалежності та здатності до самоорганізації; крім того цедозволяє розглядати освітній процес не як лінійну передачу знань, а як складну мережу взаємодій між студентами, викладачами, цифровими платформами, контентом і зовнішніми освітніми ресурсами [1; 3].

Структурно цифрове освітнє середовище ЗВО охоплює кілька взаємопов'язаних компонентів, серед яких ключове місце займають технологічний, інформаційно-контентний, організаційно-управлінський і педагогічний. Технологічний компонент представлений цифровими платформами, системами управління навчанням, засобами комунікації, аналітичними інструментами та інноваційними технологіями, зокрема штучним інтелектом і хмарними сервісами [8]. Інформаційно-контентний компонент включає електронні освітні ресурси, цифрові навчальні матеріали, відкриті освітні платформи та бази знань, що забезпечують змістове наповнення навчального процесу [9, с. 9].

Організаційно-управлінський компонент охоплює стратегії цифрової трансформації, управлінські рішення, політику використання цифрових технологій та механізми забезпечення якості освіти [6, с. 195]. Педагогічний компонент визначає методи, форми і технології навчання, орієнтовані на активну взаємодію, співтворчість, рефлексію та розвиток цифрової компетентності здобувачів освіти [10, с. 133].

Важливою характеристикою цифрового освітнього середовища є не тільки наявність окремих компонентів, а й характер їх взаємодії, що визначає ефективність функціонування всієї системи. Узгоджена інтеграція технологій, контенту і педагогічних практик створює умови для переходу до студентоцентрованого навчання, у межах якого здобувач освіти виступає активним суб'єктом освітнього процесу.

Взаємодія елементів цифрового середовища забезпечує можливість адаптації навчання до індивідуальних потреб, реалізації гнучких освітніх траєкторій, оперативного зворотного зв'язку та постійного моніторингу результатів навчання. Водночас саме взаємозв'язок між цифровими інструментами та педагогічною доцільністю їх використання визначає якість освітнього процесу, оскільки технології набувають освітньої цінності лише за умови їх інтеграції у зміст і методику навчання [10, с. 135].

Цифровізація освітнього середовища ЗВО США характеризується системністю, стратегічною узгодженістю та орієнтацією на підвищення якості освіти через інтеграцію інноваційних технологій у всі рівні освітньої діяльності. Визначальну роль у цьому процесі відіграє державна освітня політика, зокрема Національний план освітніх технологій, який задає концептуальні орієнтири розвитку цифрового освітнього простору та окреслює пріоритети формування студентоцентрованого освітнього середовища. У межах зазначеного документа цифровізація розглядається як інструмент забезпечення доступності освіти, зниження її вартості, підвищення ефективності навчання та створення умов для індивідуалізації освітніх траєкторій здобувачів, що свідчить про її тісний зв'язок із якісними характеристиками професійної підготовки [11, с. 35; 12, с. 53].

Інституційний рівень цифрової трансформації у США відзначається високим ступенем автономії закладів вищої освіти, які самостійно формують власні стратегії цифрового розвитку, спираючись на загальнонаціональні рекомендації та світові тенденції. Університети впроваджують комплексні моделі цифрової трансформації, що охоплюють як освітній процес, так і управління, наукову діяльність та комунікацію з зовнішнім середовищем. Загалом моделі базуються на використанні систем управління навчанням, аналітичних платформ, хмарних технологій, а також інтеграції різноманітних цифрових сервісів у єдине освітнє середовище, що забезпечує гнучкість, масштабованість та адаптивність освітніх процесів [12, с. 55].

Суттєвою характеристикою цифровізації освітнього середовища американських університетів є активне впровадження інноваційних практик, серед яких особливе місце займають відкриті освітні ресурси (Open Educational Resources), онлайн-освіта та цифрові навчальні платформи. Використання відкритих ресурсів сприяє демократизації доступу до знань, дозволяє зменшити фінансове навантаження на здобувачів освіти та забезпечує можливість постійного оновлення навчального контенту відповідно до сучасних вимог. Онлайн-освіта, у свою чергу, розширює межі традиційного навчання, надаючи студентам можливість здобувати освіту незалежно від місця перебування, темпу навчання та індивідуальних особливостей. Цифрові платформи виступають середовищем інтеграції навчального контенту, комунікації та оцінювання, створюючи передумови для формування гнучких і персоналізованих освітніх моделей [13, с. 287].

Ключовим принципом цифровізації освітнього середовища ЗВО США є студентоцентризм, який передбачає орієнтацію освітнього процесу на потреби, інтереси та індивідуальні освітні траєкторії здобувачів. Цифрові технології забезпечують можливість адаптації змісту навчання, варіативності форм його організації, оперативного зворотного зв'язку та моніторингу освітніх результатів, що сприяє підвищенню ефективності навчальної діяльності. Так, В. Поточан (V. Potocan), З. Неделко (Z. Nedelko), М. Росі (M. Rosi) наголошують на тому, що водночас особлива увага приділяється забезпеченню доступності

освіти для різних категорій населення, включаючи студентів із різними соціальними, економічними та освітніми можливостями. У цьому контексті цифровізація виступає не лише технологічним, а й соціально орієнтованим процесом, спрямованим на розширення освітніх можливостей та формування інклюзивного освітнього середовища [14].

Технологічна основа цифровізації освітнього середовища ЗВО США формується як багаторівнева система інструментів і рішень, що забезпечують не лише цифрову підтримку навчального процесу, а й його якісну трансформацію відповідно до вимог сучасного інформаційного суспільства. Базовою моделлю цієї трансформації виступає е-навчання, який у сучасному науковому дискурсі розглядається як універсальний механізм організації навчання, що забезпечує гнучкий доступ до освітніх ресурсів, варіативність форм взаємодії та можливість індивідуалізації освітнього процесу. Е-навчання дозволяє інтегрувати різні формати освітнього контенту, включаючи мультимедійні матеріали, інтерактивні модулі, віртуальні лабораторії та онлайн-курси, створюючи умови для самостійного, асинхронного та змішаного навчання, що відповідає індивідуальним освітнім потребам здобувачів [14].

Подальший розвиток технологічної основи цифровізації пов’язаний із активним впровадженням штучного інтелекту (ШІ), який виступає одним із ключових чинників переходу до адаптивного навчання. Інтелектуальні системи здатні аналізувати навчальну діяльність студентів, визначати рівень їх підготовки, індивідуальні особливості засвоєння знань і на цій основі формувати персоналізовані освітні траєкторії. Завдяки використанню алгоритмів обробки даних та аналітики навчального процесу забезпечується оперативний зворотний зв’язок, прогнозування результатів навчання та своєчасна корекція освітньої діяльності, що значно підвищує її ефективність. Водночас інтеграція ШІ змінює саму логіку освітнього процесу, орієнтуючи його на індивідуалізацію, адаптивність та безперервний розвиток компетентностей [4].

Важливим компонентом технологічної інфраструктури цифрового освітнього середовища є smart-технології, системи управління навчанням (LMS) та інструменти освітньої аналітики, які забезпечують цілісність, керованість і ефективність освітнього процесу. Smart-технології сприяють організації інтерактивного навчання, розвитку дослідницької та проєктної діяльності студентів, формуванню їхньої здатності до самостійного пізнання та критичного мислення. LMS-платформи виконують функцію інтеграційного ядра цифрового середовища, поєднуючи в єдину систему навчальний контент, комунікацію, оцінювання та моніторинг результатів навчання. Аналітичні інструменти, у свою чергу, дозволяють здійснювати збір, обробку та інтерпретацію даних про освітню діяльність, що відкриває можливості для прийняття обґрунтованих управлінських рішень і підвищення якості освітніх послуг [6, с. 198; 13, с. 294].

Суттєву роль у цифровізації освітнього середовища у США відіграють також цифрові платформи та інструменти, що забезпечують інтеграцію різних

аспектів освітньої діяльності в єдиному інформаційному просторі. Сюди належать платформи дистанційного навчання, сервіси спільної роботи, хмарні технології, системи управління освітніми ресурсами та комунікаційні інструменти, що створюють умови для безперервної взаємодії між учасниками освітнього процесу. Завдяки цим інструментам забезпечується доступність навчання, розширюються можливості для міждисциплінарної взаємодії, академічної мобільності та включення студентів у глобальний освітній простір.

Цифрова педагогіка у сучасному науковому дискурсі постає як методологічна основа трансформації освітнього процесу, що інтегрує технологічні інновації з гуманістичними цінностями освіти та визначає нову логіку професійної підготовки фахівців. Її сутність полягає не у механічному використанні цифрових інструментів, а у переосмисленні самого характеру педагогічної взаємодії, де технології стають засобом розвитку особистості, критичного мислення, рефлексії та творчості. У окресленому контексті відбувається суттєва зміна ролі викладача, який трансформується з носія та транслятора знань у фасилітатора навчання, проєктувальника освітнього середовища, аналітика освітніх даних і наставника, що супроводжує індивідуальні освітні траєкторії здобувачів. Трансформація передбачає не лише технологічну, а й світоглядну готовність до роботи в умовах цифрової реальності, де педагог виступає активним суб'єктом інноваційних змін [3, с. 28; 10, с. 136].

У межах цифрової педагогіки особливого значення набувають принципи персоналізації, адаптивності та інтерактивності навчання, які забезпечують орієнтацію освітнього процесу на індивідуальні потреби, можливості та інтереси здобувачів освіти. Завдяки цифровим технологіям створюються умови для побудови гнучких освітніх траєкторій, оперативного зворотного зв'язку, залучення студентів до активної взаємодії та співтворчості у навчальному процесі [10, с. 136]. Водночас розвиток цифрової компетентності стає ключовою умовою ефективної реалізації цих підходів, оскільки вона охоплює не лише технічні навички, а й здатність критично оцінювати інформацію, працювати з цифровими ресурсами, дотримуватися етичних норм і здійснювати професійну діяльність у цифровому середовищі. Сучасні педагогічні моделі, зокрема змішане навчання та самоспрямоване навчання, відображають трансформацію, поєднуючи традиційні та цифрові формати освітньої діяльності та забезпечуючи автономність і відповідальність здобувачів за результати власного навчання [15].

Упровадження цифрової педагогіки безпосередньо впливає на якість професійної підготовки, оскільки цифровізація освітнього середовища створює нові можливості для підвищення доступності, гнучкості та індивідуалізації освіти. Завдяки цифровим технологіям навчання стає менш залежним від просторово-часових обмежень, що дозволяє залучати ширші категорії здобувачів, забезпечувати безперервність освіти та адаптувати освітній процес до різноманітних потреб. Загалом, якість професійної підготовки визначається не лише обсягом засвоєних знань, а також рівнем сформованості професійних і

цифрових компетентностей, здатністю до самостійного навчання, критичного мислення та ефективної діяльності в умовах цифрового суспільства. Цифрове освітнє середовище сприяє формуванню нових освітніх результатів, що включають уміння працювати з великими обсягами інформації, використовувати цифрові інструменти у професійній діяльності, взаємодіяти в онлайн-просторі та адаптуватися до швидкозмінних умов ринку праці [16].

Водночас процес цифровізації освітнього середовища супроводжується низкою викликів і обмежень, що потребують системного осмислення та подолання. Серед них важливе місце займають організаційні та управлінські труднощі, пов'язані з необхідністю розробки стратегій цифрової трансформації, інтеграції різнорідних технологічних рішень та забезпечення якості освітнього процесу в умовах його цифровізації. Значною проблемою залишається цифрова нерівність, що проявляється у нерівному доступі до технологічних ресурсів, інтернет-інфраструктури та цифрових компетентностей, що може обмежувати можливості окремих категорій здобувачів освіти. Окремої уваги потребують етичні аспекти використання цифрових технологій, зокрема питання захисту персональних даних, академічної доброчесності, відповідального використання штучного інтелекту та забезпечення безпеки освітнього середовища. Не менш суттєвим є виклик недостатнього рівня цифрової готовності викладачів, що вимагає системного підвищення їхньої кваліфікації, розвитку цифрової культури та формування здатності ефективно інтегрувати технології у педагогічну діяльність.

Висновок. Цифровізація освітнього середовища ЗВО США постає як визначальний чинник підвищення якості професійної підготовки, оскільки забезпечує системну трансформацію змісту, форм і методів навчання відповідно до вимог цифрового суспільства. Її вплив виявляється у розширенні доступності освіти, підвищенні гнучкості освітніх траєкторій, індивідуалізації навчального процесу та формуванні нових типів освітніх результатів, орієнтованих на розвиток професійних і цифрових компетентностей. Інтеграція цифрових технологій у педагогічну практику сприяє переходу до студентоцентрованих моделей навчання, у яких здобувач освіти виступає активним суб'єктом освітнього процесу, здатним до самостійного навчання, критичного мислення та ефективної діяльності в умовах постійних змін.

Водночас ефективність цифровізації визначається не лише рівнем технологічного забезпечення, а й узгодженістю педагогічних, організаційних і ціннісних компонентів освітнього середовища, що зумовлює необхідність комплексного підходу до її впровадження.

Таким чином, цифровізація освітнього середовища закладів вищої освіти США виступає не просто інструментом модернізації освіти, а системоутворювальним фактором формування конкурентоспроможного фахівця, здатного успішно функціонувати в умовах цифрової економіки та глобалізованого освітнього простору.

Література:

1. Ничкало Н., Лазаренко Н., Гуревич Р. Інформатизація та цифровізація суспільства в xxi столітті: нові виклики для закладів вищої освіти. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems.* 2022. 60. С. 17-29. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-17-29.

2. Мартиненко С. Вплив цифровізації на моделювання освітнього простору закладу вищої освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика.* 2023. 77(4). С. 88–96. DOI: https://doi.org/10.28925/1609-8595.2023.4.7.

3. Сапогов М. В. Цифрова педагогіка як концептуальна основа оновлення змісту професійної підготовки вчителів у XXI столітті. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2025. Випуск 84. С. 26-32. DOI: https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-84-26-32.*

4. Kim J. 3 Reasons to Read the Higher Ed Supplement to National EdTech Plan. Inside Higher Ed. Higher Education News, Events and Jobs. URL: https://www.insidehighered. com/blogs/technology-and-learning/3-reasons-read-higher-ed-supplement-national-edtech-plan-0.

5. Буйницька О., Варченко-Троценко Л., Грицеляк Б. Цифровізація закладу вищої освіти. *Освітологічний дискурс.* 2020. № 1 (28). С. 64-79. DOI: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.1.6.

6. Sapogov M. The use of SMART technologies within the conditions of dual education system. *Polonia University Scientific Journal.* 2020. 38(1–1). pp. 193–201. DOI: https://doi.org/ 10.23856/3826.

7. Similarities and Differences in the Digital Transformation of Higher Education. Perspectives from Africa, the Arab region, Asia, Europe, and the Americas. Global University Associations Forum (GUAF). URL: https://eua.eu/images/publications/Publication_PDFs/GUAF _SPHERE_report.pdf/

8. Nguyen L. T., Tuamsuk K. Digital learning ecosystem at educational institutions: A content analysis of scholarly discourse. *Cogent Education*. 2022. 9(1). DOI: https://doi.org/ 10.1080/2331186x.2022.2111033.

9. Лазаренко Н., Гапчук Я. Е-навчання та штучний інтелект як ключові фактори цифрової трансформації вищої освіти: виклики, можливості та перспективи розвитку. *Педевтологія.* 2024. 2(1). С. 7-13. DOI: https://doi.org/10.31652/3041-1203-2024(1)-7-13.

10. Сапогов М. В., Гапчук Я. А. Цифрова педагогіка і штучний інтелект як нові горизонти професійного розвитку педагога. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems.* 2026. Випуск 78. С. 131-140. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-78-131-141.

11. Шпарик О. Цифрова трансформація середньої освіти: спільні стратегічні вектори сша та країн ЄС. *Український Педагогічний журнал.* 2022. (3). С. 33–43. DOI: https://doi.org /10.32405/2411-1317-2022-3-33-43.

12. Сапогов М. В. Характеристика освітньо-цифрового середовища університетів США. *Педевтологія*. 2024. 2(1). С, 51-58. DOI: https://doi.org/10.31652/3041-1203-2024(1)-51-58.

13. Chovriy S., Havrylenko A., Kostolovych M., Derkach O., Hrebenyk T. Designing the digital environment of higher education for the quality training of specialists. *Revista Eduweb.* 2025. 19(3). P. 284-302. DOI: https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2025.19.03.18.

14. Potocan V., Nedelko Z., Rosi M. Digitalization of Higher Education: Students' Perspectives. *Education Sciences*. 2025. 15(7), 847. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci15070847.

15. Kaputa V., Loučanová E., Tejerina-Gaite,F.A. Digital Transformation in Higher Education Institutions as a Driver of Social Oriented Innovations. In: Păunescu, C., Lepik, KL.,

Spencer, N. (eds) Social Innovation in Higher Education. Innovation, Technology, and Knowledge Management. Springer, Cham.2022. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-84044-0_4.

16. Carmo J. E. S., Lacerda D. P., Klingenberg C. O., Piran F. a. S. Digital transformation in the management of higher education institutions. *Sustainable Futures*. 2025. 9, 100692. DOI: https://doi.org/10.1016/j.sftr.2025.100692.

References:

1. Nychkalo, N., Lazarenko, N., & Gurevych, R. (2022). Informatyzatsiia ta tsyfrovizatsiia suspilstva v khkhi stolitti: novi vyklyky dlia zakladiv vyshchoi osvity. [Informatization and digitalization of society in the 21st century: new challenges for institutions of higher education]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, *60*, 17-29. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-17-29. [in Urkainian].

2. Martynenko, S. (2023). Vplyv tsyfrovizatsii na modeliuvannia osvitnoho prostoru zakladu vyshchoi osvity. [The impact of digitalization on modeling the educational space of a higher education institution]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka. - Continuing Professional Education: Theory and Practice*, *77*(4), 88–96. https://doi.org/10.28925/1609-8595.2023.4.7. [in Ukrainian].

3. Sapohov, M. V. (2025). Tsyfrova pedahohika yak kontseptualna osnova onovlennia zmistu profesiinoi pidhotovky vchyteliv u KhKhI stolitti. [Digital pedagogy as a conceptual framework for renewing the content of teacher professional training in the 21st century]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia. - Scientific Issues of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Section: Pedagogics and Psychology*, *84*, 26-32. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-84-26-32. [in Ukrainian].

4. Kim, J. (n.d.). 3 Reasons to Read the Higher Ed Supplement to National EdTech Plan. Inside Higher Ed | Higher Education News, Events and Jobs. Retrieved from: https://www.insidehighered.com/blogs/technology-and-learning/3-reasons-read-higher-ed-supplement-national-edtech-plan-0.

5. Buinytska, O., Varchenko-Trotsenko, L., & Hrytseliak, B. (2020). Tsyfrovizatsiia zakladu vyshchoi osvity. [Digitization of higher education institution]. *Osvitolohichnyi dyskurs. - Educological Discourse*, 1, 64–79. https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.1.6 [in Ukrainian].

6. Sapogov, M. (2020). THE USE OF SMART TECHNOLOGIES WITHIN THE CONDITIONS OF DUAL EDUCATION SYSTEM. *Polonia University Scientific Journal*, *38*(1–1), 193–201. https://doi.org/10.23856/3826.

7. Lazarenko, N., & Hapchuk, Y. (2024). E-learning and artificial intelligence as key factors in the digital transformation of higher education: challenges, opportunities and development prospects. *Pedeutology*, *2*(1), 7-13. https://doi.org/10.31652/3041-1203-2024(1)-7-13.

8. Similarities and Differences in the Digital Transformation of Higher Education. Perspectives from Africa, the Arab region, Asia, Europe, and the Americas. Global University Associations Forum (GUAF). Retrieved from: https://eua.eu/images/publications/Publication_PDFs/GUAF_SPHERE_report.pdf.

9. Nguyen, L. T., & Tuamsuk, K. (2022). Digital learning ecosystem at educational institutions: A content analysis of scholarly discourse. *Cogent Education*, *9*(1). https://doi.org/10.1080/2331186x.2022.2111033.

10. Sapohov, M., & Hapchuk, Y. (2026). DIGITALE PÄDAGOGIK UND KÜNSTLICHE INTELLIGENZ ALS NEUE HORIZONTE FÜR DIE BERUFLICHE WEITERENTWICKLUNG VON LEHRKRÄFTEN. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of*

Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems, 78, 131-140. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-78-131-141.

11. Shparyk, O. (2022). Tsyfrova transformatsiia serednoi osvity: spilni stratehichni vektory ssha ta krain YeS. [Digital transformation of secondary education: common strategic vectors of the USA and EU countries]. *Ukrainskyi gedahohichnyi zhurnal. - Ukrainian Educational Journal*, (3), 33–43. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-33-43. [in Ukrainian].

12. Sapohov, M. V. (2024). The characteristics of the educational and digital environment of US universities. *Pedeutology*, *2*(1), 51-58. https://doi.org/10.31652/3041-1203-2024(1)-51-58.

13. Chovriy, S., Havrylenko, A., Kostolovych, M., Derkach, O., & Hrebenyk, T. (2025). Designing the digital environment of higher education for the quality training of specialists. *Revista Eduweb*, 19(3), 284-302. https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2025.19.03.18.

14. Potocan, V., Nedelko, Z., & Rosi, M. (2025). Digitalization of Higher Education: Students' Perspectives. *Education Sciences*, *15*(7), 847. https://doi.org/10.3390/educsci15070847.

15. Kaputa, V., Loučanová, E., Tejerina-Gaite, F.A. (2022). Digital Transformation in Higher Education Institutions as a Driver of Social Oriented Innovations. In: Păunescu, C., Lepik, KL., Spencer, N. (eds) Social Innovation in Higher Education. Innovation, Technology, and Knowledge Management. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-84044-0_4.

16. Carmo, J. E. S., Lacerda, D. P., Klingenberg, C. O., & Piran, F. a. S. (2025). Digital transformation in the management of higher education institutions. *Sustainable Futures*, *9*, 100692. https://doi.org/10.1016/j.sftr.2025.100692.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 006.063:629.33

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1844-1853

Семенишена Руслана Володимрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри технічногосервісу і загальнотехнічних дисциплін Заклад вищої освіти «Подільський державний університет» м. Кам'янець-Подільський, https://orcid.org/0000-0002-2969-3635

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТАНДАРТИЗАЦІЇ НА ПЕВНУ ГАЛУЗЬ (РОЗВИТОК АВТОМОБІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ)

Анотація. Дослідження впливу стандартизації на розвиток автомобільної промисловості дає змогу комплексно осмислити роль нормативно-технічного регулювання у формуванні сучасного індустріального середовища, підвищенні конкурентоспроможності виробництва та забезпеченні належного рівня якості продукції. У центрі уваги перебуває стандартизація як системний інструмент упорядкування виробничих процесів, уніфікації технічних рішень, забезпечення сумісності компонентів і гармонізації вимог до безпеки, екологічності та надійності транспортних засобів. Акцентовано, що саме завдяки впровадженню стандартів автомобільна промисловість отримала можливість перейти від фрагментарного виробництва до масштабованих і технологічно узгоджених моделей організації праці, що сприяло зростанню ефективності, зниженню витрат і прискоренню інноваційних процесів.

У статті підкреслено, що стандартизація в автомобілебудуванні виконує не лише технічну, а й економічну, управлінську та соціальну функції. Вона забезпечує єдині підходи до проєктування, випробування, сертифікації та контролю якості автомобільної продукції, що особливо важливо в умовах глобалізації ринків і міжнародної кооперації виробників. Встановлено, що наявність уніфікованих стандартів позитивно впливає на розвиток ланцюгів постачання, оптимізацію взаємодії між виробниками комплектуючих і збиральними підприємствами, а також сприяє інтеграції новітніх технологій у виробничі цикли. Особливу увагу приділено тому, що стандарти стають важливим чинником технологічної модернізації галузі, оскільки створюють основу для впровадження цифрового проєктування, автоматизованого контролю, екологічно безпечних рішень і систем активної та пасивної безпеки.

Обґрунтовано, що розвиток автомобільної промисловості під впливом стандартизації має довгостроковий характер і виявляється у зростанні стабільності виробництва, підвищенні довіри споживачів, розширенні експортного потенціалу та посиленні адаптаційної здатності галузі до змін технологічного середовища. Узагальнено, що стандартизація є одним із ключових механізмів збалансованого розвитку автомобільної промисловості, оскільки поєднує вимоги

ринку, державного регулювання і науково-технічного прогресу, забезпечуючи цілісність галузевої політики та її відповідність сучасним викликам.

Ключові слова: стандартизація, сертифікація, автомобільна промисловість, колісні транспортні засоби, технічне регулювання, гармонізація, оцінка відповідності, типове схвалення, ринковий нагляд, безпека.

Semenyshena Ruslana Volodymyrivnat PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Technical Service and General Technical Disciplines, Higher Education Institution “Podillia State University”, Kamianets-Podilskyi. ORCID: 0000-0002-2969-3635

STUDY OF THE IMPACT OF STANDARDIZATION ON A PARTICULAR SECTOR (THE DEVELOPMENT OF THE AUTOMOTIVE INDUSTRY)

Abstract. The study of the impact of standardization on the development of the automotive industry makes it possible to comprehensively understand the role of regulatory and technical regulation in shaping the modern industrial environment, enhancing production competitiveness, and ensuring an adequate level of product quality. The focus is placed on standardization as a systemic instrument for streamlining production processes, unifying technical solutions, ensuring component compatibility, and harmonizing requirements for the safety, environmental friendliness, and reliability of vehicles. It is emphasized that, owing precisely to the implementation of standards, the automotive industry has been able to move from fragmented production to scalable and technologically coordinated models of work organization, which has contributed to greater efficiency, lower costs, and faster innovation processes.

The article emphasizes that standardization in the automotive industry performs not only a technical but also an economic, managerial, and social function. It provides unified approaches to the design, testing, certification, and quality control of automotive products, which is especially important in the context of market globalization and international cooperation among manufacturers. It has been established that the presence of unified standards has a positive effect on the development of supply chains, the optimization of interaction between component manufacturers and assembly enterprises, and the integration of the latest technologies into production cycles. Particular attention is paid to the fact that standards are becoming an important factor in the technological modernization of the industry, as they create the basis for the introduction of digital design, automated control, environmentally safe solutions, and active and passive safety systems.

It is substantiated that the development of the automotive industry under the influence of standardization has a long-term character and manifests itself in increased production stability, greater consumer confidence, expanded export potential, and enhanced adaptability of the industry to changes in the technological environment. It

is generalized that standardization is one of the key mechanisms of the balanced development of the automotive industry, as it combines market requirements, state regulation, and scientific and technological progress, ensuring the integrity of sectoral policy and its compliance with contemporary challenges.

Keywords: standardization, certification, automotive industry, wheeled vehicles, technical regulation, harmonization, conformity assessment, type approval, market surveillance, safety.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвиток автомобільної промисловості дедалі більше залежить не лише від виробничих потужностей, інвестицій чи інноваційної активності підприємств, а й від рівня сформованості системи стандартизації, яка визначає єдині вимоги до безпеки, якості, сумісності компонентів, процедур затвердження типу, ринкового нагляду та екологічних характеристик транспортних засобів. Європейський досвід переконливо засвідчує, що стандартизація в автомобілебудуванні виступає не допоміжним, а базовим механізмом організації галузі, оскільки саме в межах спільних правил ЄС функціонують процедури затвердження типу та ринкового нагляду за транспортними засобами, а також запроваджуються обов'язкові сучасні системи безпеки, зокрема intelligent speed assistance, driver drowsiness and attention warning, event data recorder та emergency lane-keeping system. У цьому контексті стандартизація безпосередньо пов'язана з технологічним оновленням галузі, поширенням цифрових рішень, підвищенням безпеки дорожнього руху та формуванням спільного ринку автомобільної продукції [7].

Проблема набуває особливої актуальності для України, оскільки національна система стандартизації законодавчо зорієнтована на європейські підходи, а сама держава ще у 2000 році приєдналася до Женевської угоди 1958 року щодо єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів і взаємного визнання офіційних затверджень. Додатково Угода про асоціацію та поглиблена і всеосяжна зона вільної торгівлі між Україною та ЄС передбачають поступове наближення українського законодавства, правил і стандартів до європейських, що робить стандартизацію одним із ключових інструментів інтеграції українського машинобудування до єдиного економічного простору. Водночас у Звіті Європейської Комісії щодо України за 2024 рік зазначено, що законодавство України у сфері стандартизації вже загалом узгоджене з acquis ЄС, національні стандарти приймаються відповідно до гармонізованих європейських стандартів, однак зберігається проблема наявності застарілих конфліктних стандартів, які потребують невідкладного скасування. Це означає, що для автомобільної промисловості України питання стандартизації є не лише нормативним, а й безпосередньо виробничим, експортним та інституційним викликом [2].

Отже, наукова проблема полягає у необхідності з'ясування того, яким чином стандартизація впливає на структурну модернізацію автомобільної промисловості, на конкурентоспроможність виробників, на швидкість упровадже-

ння інновацій, на інтеграцію у міжнародні ланцюги постачання та на здатність галузі відповідати сучасним вимогам безпеки й екологічності. Її зв'язок із практичними завданнями виявляється у потребі вдосконалення державної політики технічного регулювання, гармонізації національних стандартів із європейськими та міжнародними нормами, усунення застарілих регуляторних бар'єрів, посилення ринкового нагляду і створення умов для розвитку конкурентоспроможного автомобілебудування в Україні. Саме тому дослідження впливу стандартизації на розвиток автомобільної промисловості є важливим як для теорії галузевого розвитку, так і для практики промислової, інноваційної та євроінтеграційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасних дослідженнях проблему впливу стандартизації на розвиток автомобільної промисловості вже розкрито в кількох взаємопов'язаних напрямах. I. Antoniolli та співавт [3] довели, що стандартизація операцій на виробництві автомобільних компонентів підвищує продуктивність, зменшує втрати та посилює керованість процесів. A. A. Neto, J. Sampaio, S. P. Detro та співавт [4] встановили, що в автомобільній галузі стандартизація не суперечить гнучкості, а за належної організації забезпечує їх поєднання. X. Li і K.-M. Nam [6] обґрунтували, що екологічні стандарти в автомобілебудуванні виконують не лише природоохоронну, а й промислову функцію, впливаючи на результати галузі. Y. Wu та H. J. de Vries [9] підтвердили, що участь підприємств у процесах стандартизації позитивно пов'язана з їхньою результативністю та інноваційним потенціалом. Європейський практичний вимір цієї проблематики закріплено в регламентах ЄС 2018/858 і 2019/2144, які формують спільні правила затвердження типу, ринкового нагляду та вимоги до безпеки транспортних засобів.

В українському науковому й нормативно-аналітичному дискурсі Л. Віткін, О. Сліпець, Л. Ваніфатова, О. Пшенична, Г. Гуменюк, В. Кійко, М. Янчик [1] послідовно обґрунтовують, що стандартизація і технічне регулювання є чинниками конкурентоспроможності, усунення технічних бар'єрів у торгівлі та наближення України до європейського ринку. Водночас у дослідженнях українських авторів переважає загальний аналіз системи технічного регулювання, тоді як галузевий вимір автомобілебудування, особливо в контексті повоєнного відновлення, інтеграції до європейських ланцюгів постачання, цифровізації виробництва та впровадження нових безпекових і екологічних стандартів, висвітлено фрагментарно. Європейська Комісія у Звіті щодо України за 2024 рік прямо зафіксувала, що законодавство України у сфері стандартизації вже узгоджене з acquis ЄС, але зберігається проблема застарілих конфліктних стандартів та інституційних обмежень. Саме тому невирішеною частиною загальної проблеми залишається комплексне визначення того, як гармонізація стандартів реально впливає на модернізацію автомобільної промисловості України, її інноваційність, експортний потенціал і здатність інтегруватися в європейський промисловий простір.

Метою дослідження є з'ясування впливу стандартизації на розвиток автомобільної промисловості як системоутворювального чинника підвищення якості та безпеки продукції, уніфікації виробничих процесів, забезпечення технологічної сумісності, стимулювання інноваційної модернізації галузі та посилення її конкурентоспроможності в умовах національної економіки й європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. У сучасній індустріальній економіці стандартизація набула значення не лише інструменту технічного упорядкування виробництва, а й одного з базових механізмів формування конкурентоспроможності галузей, що функціонують у середовищі високих вимог до безпеки, якості, сумісності компонентів та екологічної відповідальності. Для автомобільної промисловості ця закономірність є особливо виразною, оскільки саме автомобілебудування поєднує масове виробництво, складні ланцюги постачання, багаторівневу кооперацію виробників і постійне оновлення технологій. У такому контексті стандартизація забезпечує єдність технічних вимог, відтворюваність виробничих процесів, передбачуваність процедур оцінки відповідності та узгодженість рішень на національному й міжнародному рівнях.

Світовий і передусім європейський досвід переконливо засвідчує, що розвиток автомобільної промисловості відбувається в межах дедалі жорсткіше скоординованого нормативного простору. Регламент (ЄС) 2018/858 встановлює єдині правила затвердження типу та ринкового нагляду за транспортними засобами, системами, компонентами й окремими технічними вузлами, тоді як Всесвітній форум UNECE WP.29 забезпечує міжнародну платформу гармонізації правил для транспортних засобів. Це означає, що стандартизація в автомобілебудуванні виконує не допоміжну, а системоутворювальну функцію, оскільки саме через неї формується спільний регуляторний простір, у якому виробники можуть забезпечувати сумісність продукції, масштабованість виробництва та доступ до зовнішніх ринків [8].

Актуальність цієї проблематики істотно посилилася в умовах переходу світового автомобілебудування до нової технологічної моделі, що охоплює цифровізацію, інтелектуальні системи допомоги водієві, посилення екологічних вимог і зростання ролі програмно-керованих функцій транспортного засобу. Показовим є те, що Регламент (ЄС) 2019/2144 закріпив обов'язковість нових вимог до загальної безпеки автомобілів, зокрема щодо intelligent speed assistance, driver availability monitoring or drowsiness and attention warning systems, event data recorders та emergency lane-keeping systems. Така нормативна еволюція доводить, що стандарти більше не обмежуються фіксацією технічних параметрів виробу, а безпосередньо впливають на темпи впровадження інновацій, структуру витрат, архітектуру транспортних платформ і загальну траєкторію галузевого розвитку.

Наукові дослідження також підтверджують визначальний вплив стандартизації на результати діяльності підприємств автомобільної галузі. I. Antoniolli, P. Guariente, T. Pereira, L. Pinto Ferreira, F. J. G. Silva встановили, що

стандартизація операцій на виробничій лінії автомобільних компонентів сприяє зменшенню втрат, підвищенню продуктивності та кращому узгодженню виробничих циклів. A. Assad Neto, J. Sampaio, S. P. Detro та співавтори довели, що стандартизація не заперечує процесної гнучкості, а за належної організації поєднується з нею. X. Li та K.-M. Nam показали, що екологічні стандарти в автомобільній промисловості мають не лише природоохоронний, а й індустріальний ефект, тоді як Y. Wu і H. J. de Vries підтвердили позитивний зв'язок між участю підприємств у стандартизації та їхньою результативністю. Отже, світова наукова думка розглядає стандартизацію як реальний фактор продуктивності, інноваційності та ринкової стійкості галузі [3].

Для України дослідження впливу стандартизації на розвиток автомобільної промисловості має не лише теоретичне, а й виразне прикладне значення. Закон України «Про стандартизацію» визначає правові та організаційні засади функціонування національної системи стандартизації, а приєднання України у 2000 році до Угоди 1958 року про прийняття єдиних технічних приписів для колісних транспортних засобів заклало правову основу для інтеграції в міжнародний простір технічного регулювання. Водночас Угода про асоціацію між Україною та ЄС прямо передбачає зміцнення співробітництва у сфері технічного регулювання, стандартизації, ринкового нагляду, акредитації та оцінки відповідності з метою спрощення доступу до ринків і поступового наближення українських правил і стандартів до європейських. Тому для українського автомобілебудування стандартизація виступає умовою не лише внутрішньої модернізації, а й повноцінного включення до європейських виробничих та логістичних ланцюгів [2].

Водночас сучасний український контекст надає цій темі додаткової ваги. У Ukraine Report 2024 Європейська Комісія зазначила, що Україна має забезпечити повніше узгодження із acquis ЄС у сфері ринкового нагляду та продовжити інтеграцію до Європейської інфраструктури якості у сфері стандартизації, метрології та ринкового нагляду. Це свідчить про те, що проблема впливу стандартизації на автомобільну промисловість України вже виходить за межі суто технічного аналізу й охоплює питання інституційної спроможності держави, відновлення промислового потенціалу, формування експортно орієнтованого виробництва та адаптації національних підприємств до вимог європейського ринку. Саме тому наукове осмислення стандартизації як чинника розвитку автомобільної промисловості є своєчасним і необхідним як для теорії галузевої модернізації, так і для практики повоєнного відновлення та євроінтеграції України [5].

Окремого акценту в дослідженні заслуговує те, що в автомобільній промисловості стандартизація фактично перетворює технічну ідею на ринково визнаний продукт. Європейська модель типового затвердження транспортних засобів і ринкового нагляду побудована так, що конкурентоспроможність виробника визначається не лише інженерною новизною, а й здатністю довести

відповідність автомобіля, його систем, компонентів і окремих технічних вузлів уніфікованим вимогам. Саме тому стандартизація в цій галузі виконує роль спільної мови між виробником, постачальником, випробувальною лабораторією та регулятором, а глобальна діяльність UNECE WP.29 закріплює цю логіку на міжнародному рівні.

Європейський досвід також показує, що стандартизація не стримує технологічне оновлення, а, навпаки, прискорює його. Регламент ЄС 2019/2144 закріпив обов'язкові вимоги до сучасних систем безпеки транспортних засобів, що означає перехід від стандартизації механічних характеристик до стандартизації цифрових функцій, сенсорних рішень та алгоритмів безпечної взаємодії водія й автомобіля. У наукових дослідженнях I. Antoniolli та співавт. Встановлено, що стандартизація виробничих операцій у випуску автомобільних компонентів зменшує втрати і підвищує продуктивність, а A. Assad Neto та співавт. довели, що вона може поєднуватися з процесною гнучкістю без втрати ефективності. У цьому виявляється одна з ключових тенденцій сучасного автомобілебудування: стандарт дедалі частіше виступає не обмеженням, а інструментом керованого впровадження інновацій.

Для України такий підхід має не лише теоретичне, а й стратегічне значення. Закон України «Про стандартизацію» заклав правові та організаційні засади національної системи стандартизації, а Угода про асоціацію між Україною та ЄС прямо передбачає наближення технічних регламентів, стандартів, процедур оцінки відповідності та ринкового нагляду. Водночас Європейська Комісія у звіті щодо України за 2024 рік констатувала, що українське законодавство у сфері стандартизації вже загалом узгоджене з acquis ЄС, але в країні зберігаються старі конфліктні стандарти, які необхідно терміново вилучати, а система ринкового нагляду ще потребує повнішого відновлення та посилення. Отже, для української автомобільної промисловості стандартизація є не формальною вимогою, а реальною умовою модернізації виробництва, виходу до європейських ланцюгів постачання та посилення експортної спроможності галузі [2].

Таблиця 1

Вплив стандартизації на ключові напрями розвитку автомобільної промисловості: європейський та український вимір.

Сфера стандартизації	**Європейський вимір**	**Значення для автомобільної промисловості**	**Значення для України**
Затвердження типу транспортних засобів	Регламент (ЄС) 2018/858 встановлює єдині правила approval та market surveillance	Полегшує вихід виробника на спільний ринок, знижує транзакційні витрати, уніфікує вимоги до виробу	Потребує гармонізації процедур оцінки відповідності та ринкового нагляду з нормами ЄС

Сфера стандартизації	**Європейський вимір**	**Значення для автомобільної промисловості**	**Значення для України**
Безпекові стандарти	Регламент (ЄС) 2019/2144 вводить обов'язкові сучасні системи безпеки	Стимулює технологічне оновлення автомобілів і компонентної бази	Формує орієнтир для модернізації продукції та інтеграції до європейських ланцюгів постачання
Міжнародна гармонізація	UNECE 1958 Agreement і система WP.29 уніфікують технічні регламенти	Забезпечує міжнародне визнання вимог і спрощує торгівлю	Дає правову основу для зближення українського автомобілебудування з міжнародними правилами
Національна стандартизація	У державах ЄС національні системи працюють у логіці гармонізованих європейських стандартів	Підвищує передбачуваність виробництва і якість продукції	Закон України «Про стандартизацію» визначає правові та організаційні засади цієї системи
Інновації та виробнича ефективність	Стандартизація поєднується з цифровізацією та новими вимогами до безпеки	Підвищує продуктивність, зменшує втрати, підтримує контроль якості	Створює умови для переходу від фрагментарного виробництва до інтегрованих моделей випуску продукції

Ця таблиця показує, як стандартизація впливає на затвердження типу транспортних засобів, безпеку, міжнародну гармонізацію вимог, національну систему технічного регулювання та інноваційний розвиток галузі. Вона дає змогу порівняти європейську модель регулювання з українським курсом адаптації до acquis ЄС і підкреслює, що стандартизація є не лише технічною вимогою, а й чинником модернізації виробництва та доступу до спільного ринку

Висновки.

Проведене дослідження засвідчило, що стандартизація є одним із визначальних чинників розвитку автомобільної промисловості та водночас базовою передумовою вдосконалення процедур сертифікації колісних транспортних засобів в Україні. Її вплив виявляється у підвищенні якості та безпеки продукції, уніфікації технічних вимог, забезпеченні сумісності компонентів, упорядкуванні процедур оцінки відповідності та створенні більш передбачуваних умов для функціонування виробників у межах національного й європейського ринків. Узагальнення українського та європейського досвіду дало підстави стверджувати, що гармонізація технічних регламентів України з вимогами ЄС сприяє модернізації галузі, посиленню інституційної спроможності системи технічного регулювання, зростанню довіри до результатів сертифікації

та поступовому включенню українських підприємств до міжнародних виробничих і логістичних ланцюгів. Доведено, що подальше вдосконалення сертифікаційних процедур має ґрунтуватися на принципах прозорості, цифровізації, ризик-орієнтованого підходу, посилення ринкового нагляду та узгодження доказової бази відповідності з європейськими моделями типового схвалення, що в сукупності формує основу для підвищення конкурентоспроможності автомобільної промисловості України.

Перспективними напрямами подальших наукових розвідок є поглиблений аналіз цифровізації процедур сертифікації колісних транспортних засобів, зокрема впровадження електронного досьє, автоматизованого обміну даними між органами оцінки відповідності та суб'єктами ринкового нагляду, а також використання цифрових інструментів простежуваності рішень упродовж життєвого циклу транспортного засобу. Важливим залишається дослідження механізмів адаптації української системи сертифікації до нових європейських вимог у сферах кібербезпеки, програмно-керованих систем, електромобільності, екологічної відповідності та післясертифікаційного контролю. Не менш актуальним є вивчення впливу гармонізованих стандартів на інноваційну активність виробників, експортний потенціал галузі та формування стійких моделей повоєнного відновлення автомобільної промисловості України.

Література:

1. Віткін Л. М., Янович В. І., Красоха Л. М., Лісіна Г. В. Українсько-канадське співробітництво у сфері стандартизації, оцінки відповідності та метрології. Стандартизація, сертифікація, якість. 2018. № 1 (108). С. 4–16

2. Про стандартизацію : Закон України від 05.06.2014 № 1315-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18

3. Antoniolli I., Guariente P., Pereira T., Pinto Ferreira L., Silva F. J. G. Standardization and optimization of an automotive components production line. Procedia Manufacturing. 2017. Vol. 13. P. 1120–1127. DOI: 10.1016/j.promfg.2017.09.173.

4. Assad Neto A., Sampaio J., Pereira Detro S., Deschamps F., Alves Portela Santos E., de Freitas Rocha Loures E. Reconciling process flexibility and standardization: a case study in the automotive industry. Operations Management Research. 2021. Vol. 14, no. 3. P. 507–524. DOI: 10.1007/s12063-021-00230-y

5. European Commission. Ukraine 2024 Report : Commission Staff Working Document. Brussels, 30.10.2024. SWD(2024) 699 final. 105 p.

6. Li X., Nam K.-M. Environmental regulations as industrial policy: Vehicle emission standards and automotive industry performance. Environmental Science & Policy. 2022. Vol. 131. P. 68–83. DOI: 10.1016/j.envsci.2022.01.015.

7. Regulation (EU) 2018/858 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the approval and market surveillance of motor vehicles and their trailers, and of systems, components and separate technical units intended for such vehicles, amending Regulations (EC) No 715/2007 and (EC) No 595/2009 and repealing Directive 2007/46/EC (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union. 2018. L 151. 14 June. P. 1–218.

8. United Nations Economic Commission for Europe. World Forum for Harmonization of Vehicle Regulations (WP.29). UNECE. URL: https://unece.org/transport/vehicle-regulations/world-forum-harmonization-vehicle-regulations-wp29

9. Wu Y., de Vries H. J. Effects of participation in standardization on firm performance from a network perspective: Evidence from China. Technological Forecasting and Social Change. 2022. Vol. 175. Article 121376. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.121376

References:

1. Vitkin, L. M., Yanovych, V. I., Krasokha, L. M., & Lisina, H. V. (2018). Ukrainsko-kanadske spivrobitnytstvo u sferi standartyzatsii, otsinky vidpovidnosti ta metrolohii [Ukrainian-Canadian cooperation in the field of standardization, conformity assessment and metrology]. Standartyzatsiia, sertyfikatsiia, yakist [Standardization, Certification, Quality], no. 1 (108), pp. 4–16 [in Ukrainian].

2. Pro standartyzatsiiu: Zakon Ukrainy vid 05.06.2014 № 1315-VII [On standardization: Law of Ukraine dated June 5, 2014, No. 1315-VII]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18 [in Ukrainian].

3. Antoniolli, I., Guariente, P., Pereira, T., Pinto Ferreira, L., & Silva, F. J. G. (2017). Standardization and optimization of an automotive components production line. Procedia Manufacturing, Vol. 13, pp. 1120–1127. DOI: 10.1016/j.promfg.2017.09.173 [in English].

4. Assad Neto, A., Sampaio, J., Pereira Detro, S., Deschamps, F., Alves Portela Santos, E., & de Freitas Rocha Loures, E. (2021). Reconciling process flexibility and standardization: A case study in the automotive industry. Operations Management Research, Vol. 14, no. 3, pp. 507–524. DOI: 10.1007/s12063-021-00230-y [in English].

5. European Commission. (2024, October 30). Ukraine 2024 report: Commission staff working document. Brussels. SWD(2024) 699 final, 105 p. [in English].

6. Li, X., & Nam, K.-M. (2022). Environmental regulations as industrial policy: Vehicle emission standards and automotive industry performance. Environmental Science & Policy, Vol. 131, pp. 68–83. DOI: 10.1016/j.envsci.2022.01.015 [in English].

7. Regulation (EU) 2018/858 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the approval and market surveillance of motor vehicles and their trailers, and of systems, components and separate technical units intended for such vehicles, amending Regulations (EC) No. 715/2007 and (EC) No. 595/2009 and repealing Directive 2007/46/EC (Text with EEA relevance). (2018). Official Journal of the European Union, L 151, June 14, pp. 1–218 [in English].

8. United Nations Economic Commission for Europe. (n.d.). World Forum for Harmonization of Vehicle Regulations (WP.29). UNECE. Available at: https://unece.org/transport/vehicle-regulations/world-forum-harmonization-vehicle-regulations-wp29 [in English].

9. Wu, Y., & de Vries, H. J. (2022). Effects of participation in standardization on firm performance from a network perspective: Evidence from China. Technological Forecasting and Social Change, Vol. 175, Art. 121376. DOI: 10.1016/j.techfore.2021.121376 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 37.015.3:001.891.5:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1854-1866

Семеніхіна Олена Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-3896-8151

Юрченко Артем Олександрович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики, Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0000-0002-6770-186X

Скоропад Геннадій Юрійович аспірант кафедри інформатики, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, м. Суми, https://orcid.org/0009-0005-4118-6571

ШІ ТА АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ У ГРАНТРАЙТИНГУ

Анотація. У статті здійснено аналітичний огляд сучасних підходів до використання штучного інтелекту в грантрайтингу та обґрунтовано академічну доброчесність як складову цифрової компетентності дослідника. Актуальність дослідження зумовлена тим, що генеративний ШІ дедалі активніше входить у практику підготовки грантових заявок, охоплюючи не лише мовне редагування, а й пошук конкурсів, попередній аналіз вимог донора, структурування логіки проєкту, формулювання проблеми, добір індикаторів результативності та опрацювання окремих частин заявки. Така трансформація відкриває нові можливості для підвищення продуктивності, однак водночас посилює ризики, пов’язані з авторством, достовірністю змісту, прозорістю внеску та відповідальністю за кінцевий текст. У ході аналізу встановлено, що академічні ризики в ШІ-орієнтованому грантрайтингу не зводяться лише до плагіату. Вони охоплюють непрозорість меж авторського внеску, використання правдоподібної, але неточної або вигаданої інформації, шаблонізацію проєктного мислення, приховану вторинність змісту, а також спокусу передати системі ті рішення, які мають залишатися у сфері людського професійного судження. Обґрунтовано, що академічну доброчесність доцільно трактувати не лише як систему заборон, а як структурний компонент цифрової компетентності дослідника, що охоплює критичне оцінювання результатів роботи ШІ, перевірку фактів і джерел, збереження авторського контролю над змістом заявки та прозоре визначення меж використання цифрових інструментів. Запропоновано рамку доброчесного використання ШІ у грантрайтингу, яка включає нормативно-етичний, інформаційно-критичний, авторсько-аналітичний, прозоро-комунікативний і рефлексивний компоненти. Практичне значення статті полягає в можливості

використання цієї рамки для навчання відповідального грантрайтингу, розроблення університетських рекомендацій і вдосконалення локальних політик щодо застосування ШІ в проєктно-дослідницькій діяльності.

Ключові слова: штучний інтелект; генеративний ШІ; академічна доброчесність; цифрова компетентність; грантрайтинг; грантова заявка; вища освіта; відповідальне використання ШІ.

Semenikhina Olena Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Computer Science, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-3896-8151

Yurchenko Artem Oleksandrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Computer Science, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0000-0002-6770-186X

Skoropad Hennadii Yuriiovych PhD student of the Department of Computer Science, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, https://orcid.org/0009-0005-4118-6571

AI AND ACADEMIC INTEGRITY IN GRANT WRITING

Abstract. The article presents an analytical review of contemporary approaches to the use of artificial intelligence in grant writing and substantiates academic integrity as a component of a researcher's digital competence. The relevance of the study is determined by the fact that generative AI is increasingly entering the practice of grant proposal preparation, covering not only language editing but also the search for funding opportunities, preliminary analysis of donor requirements, structuring of project logic, problem formulation, selection of performance indicators, and development of individual sections of a proposal. This transformation opens new opportunities to increase productivity; however, it also intensifies risks related to authorship, content reliability, transparency of contributions, and responsibility for the final text. The analysis has shown that academic risks in AI-oriented grant writing extend beyond plagiarism alone. They include the lack of transparency in authorship boundaries, the use of plausible but inaccurate or fabricated information, the template-driven nature of project thinking, hidden secondary content, and the temptation to delegate to the system decisions that should remain within the sphere of human professional judgment. It is argued that academic integrity should be interpreted not only as a system of prohibitions, but also as a structural component of a researcher's digital competence, encompassing critical evaluation of AI-generated outputs, verification of facts and sources, preservation of authorial control over proposal content, and transparent

definition of the limits of digital tool use. A framework for the integrity-based use of AI in grant writing is proposed, including normative-ethical, information-critical, authorial-analytical, transparent-communicative, and reflective components. The practical significance of the article lies in the possibility of using this framework to teach responsible grant writing, develop university recommendations, and improve local policies on the use of AI in project and research activities.

Keywords: artificial intelligence; generative AI; academic integrity; digital competence; grant writing; grant proposal; higher education; responsible use of AI.

Постановка проблеми. Поширення генеративного штучного інтелекту змінює не лише академічне письмо й дослідницьку роботу, а й складні види інтелектуальної діяльності, зокрема грантрайтинг, у якому інструменти штучного інтелекту (ШІ) дедалі частіше використовуються для пошуку ідей, структурування тексту, попереднього аналізу вимог донора та редакційної підтримки [8; 13].

Водночас залучення ШІ до грантрайтингу породжує не лише нові можливості, а й нові ризики, пов’язані з авторством, достовірністю змісту, прозорістю внеску та залежністю від шаблонізованих рішень [1; 3; 4]. Саме тому для академічного середовища важливо не лише фіксувати ці загрози, а й визначати умови, за яких використання ШІ залишається доброчесним і професійно виправданим. У цьому зв’язку академічну доброчесність доцільно розглядати як складник цифрової компетентності дослідника, що охоплює критичне оцінювання результатів роботи ШІ, перевірку фактів і джерел, збереження авторського контролю над текстом і прозоре окреслення меж використання цифрових інструментів [17; 19].

Актуальність такої постановки проблеми посилюється сучасними українськими дослідженнями, у яких ШІ розглядається як інструмент підтримки критичного мислення, навчальної взаємодії та розвитку цифрової грамотності [7]. Дослідження освітнього потенціалу ChatGPT з погляду здобувачів освіти також засвідчує, що його цінність пов’язана не з автоматизацією відповіді, а з можливістю підтримувати осмислене навчання за умови критичного використання [6]. Подібні висновки подано і в праці про локальний український досвід застосування ChatGPT, де наголошено на значенні педагогічно виваженої інтеграції ШІ в освітній процес [11]. Додатково бібліометричний аналіз публікаційної активності у сфері ШІ в математичній освіті підтверджує швидке зростання дослідницького інтересу до цієї проблематики [18].

Попри це, поєднання трьох площин, а саме штучного інтелекту, академічної доброчесності та грантрайтингу, ще не отримало цілісного теоретичного осмислення. Саме тому **метою статті** є узагальнення підходів до використання ШІ в грантрайтингу та обґрунтування академічної доброчесності як складової цифрової компетентності дослідника. Для цього передбачено з’ясувати, як ШІ

змінює практику грантрайтингу, окреслити основні доброчесні ризики та запропонувати рамку відповідального використання ШІ під час підготовки грантових заявок.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасний науковий дискурс про ШІ у вищій освіті розгортається у кількох взаємопов'язаних напрямах. Перший стосується використання генеративного ШІ в академічному письмі, дослідницькій роботі та навчальній підтримці. У цих працях ШІ описують як інструмент ідеації, структурування тексту, узагальнення джерел, редагування та організації дослідницького процесу [13; 14]. Дослідники наголошують, що йдеться не лише про технічне спрощення окремих операцій, а про зміну самої організації інтелектуальної праці у вищій школі.

Другий напрям пов'язаний з академічною доброчесністю в добу генеративного ШІ. Сучасні огляди показують, що проблема вже не зводиться лише до плагіату чи несанкціонованого використання машинно згенерованого тексту. У центрі уваги опиняються приховане заміщення авторської праці, зниження прозорості інтелектуального внеску, фабрикація змісту і розмитість меж між допустимою допомогою та недоброчесною підміною [1; 3; 4]. У такому розумінні академічна доброчесність постає не лише як система норм, а як здатність критично визначати межі прийнятного використання інтелектуальних цифрових інструментів.

Третя група праць стосується етичних та інституційних рамок застосування генеративного ШІ. У цих дослідженнях підкреслено, що використання ШІ в академічному середовищі безпосередньо пов'язане з питаннями авторства, прозорості, відповідальності та справедливості, а університетські політики дедалі частіше вимагають чітких правил і процедур його використання [2; 5; 12]. Для теми грантрайтингу це особливо важливо, оскільки тут індивідуальне рішення автора безпосередньо пов'язане з інституційною репутацією та відповідальністю.

Окрема лінія досліджень зосереджена на цифровій компетентності та ШІ-компетентностях. У сучасних працях цифрову компетентність у середовищі генеративного ШІ трактують ширше, ніж просто технічну вправність. Вона охоплює критичне оцінювання, етичну чутливість, рефлексію та відповідальну взаємодію з алгоритмічними системами [15; 19]. Звідси випливає важливий для нашого дослідження висновок: академічна доброчесність не є зовнішнім додатком до цифрової компетентності, а входить до її структури як один із регулятивних компонентів.

Безпосередньо до проблеми ШІ-орієнтованого грантрайтингу наближаються поки нечисленні, але показові праці. C. Gao et al. [8] аналізують, як ШІ може змінити майбутнє грантових заявок, впливаючи не лише на швидкість підготовки тексту, а й на логіку конкурсу та якість аргументації. Q. Shi et al. [16] описують інструмент GrantCheck як приклад уже конкретної інтеграції ШІ в грантові практики. S. Smith et al. [17], розглядаючи відповідальне

використання генеративного ШІ в дослідженнях, фактично пропонують підхід, який може бути поширений і на підготовку грантових заявок.

Отже, аналіз сучасних публікацій засвідчує, що вплив генеративного ШІ на академічне письмо, освітні практики, етичні ризики та університетські політики вже достатньо описаний. Водночас праці, присвячені безпосередньо грантрайтингу, ще нечисленні. Саме ця прогалина зумовлює потребу розглядати академічну доброчесність як складник цифрової компетентності у ШІ-орієнтованому грантрайтингу та обґрунтовувати рамку її доброчесного застосування.

Методологія дослідження. Дослідження виконано як аналітичний тематичний огляд сучасних наукових публікацій, присвячених використанню ШІ в академічній діяльності, проблемам академічної доброчесності, розвитку цифрової компетентності у вищій освіті та новим практикам ШІ-орієнтованого грантрайтингу. Джерельну базу становили переважно наукові статті останніх п’яти років, а також окремі аналітичні й концептуальні праці, безпосередньо дотичні до теми. Джерела добиралися за критеріями актуальності, тематичної релевантності, наукового характеру й концептуальної придатності для розкриття дослідницьких питань.

Методологічно дослідження спирається на розуміння академічної доброчесності не лише як системи норм, а як складника цифрової компетентності дослідника. Це дало підстави розглядати грантрайтинг не просто як технічне написання заявки, а як складну інтелектуальну діяльність, у якій поєднуються аналітичне мислення, робота з джерелами, аргументація, проєктне бачення та етична відповідальність.

Дослідження не претендує на вичерпне бібліометричне охоплення всіх публікацій і не є формальним системним оглядом. Його завдання полягає у концептуальному впорядкуванні актуального наукового поля та побудові рамки, придатної для осмислення проблем і викликів ШІ-орієнтованого грантрайтингу.

Результати.

ШІ-орієнтований грантрайтинг як нова практика академічної роботи

Поява генеративного штучного інтелекту змінює характер академічної праці, зокрема тих її видів, що поєднують аналітичне мислення, роботу з джерелами, стратегічне планування і письмову аргументацію. До таких видів діяльності належить грантрайтинг. Сучасні публікації показують, що ШІ дедалі активніше залучається до підготовки грантових заявок не лише як засіб технічного прискорення письма, а як інструмент структурування і попереднього опрацювання змісту [8; 13; 14].

У цьому сенсі ШІ-орієнтований грантрайтинг не зводиться до автоматизованого написання тексту. ШІ може використовуватися на різних етапах роботи над заявкою: для пошуку релевантних конкурсів, попереднього аналізу вимог донора, формулювання проблеми, уточнення мети, добору індикаторів

результативності, структурування розділів, мовного редагування та адаптації тексту до різних аудиторій [13; 16]. Саме тому грантрайтинг поступово набуває ознак гібридної практики, у якій людина працює не окремо від цифрового інструмента, а у взаємодії з ним.

Для грантової діяльності ця зміна має особливе значення, оскільки грантова заявка є не просто текстом, а проєкцією дослідницького задуму, що має бути логічною, доказовою і чутливою до конкретної проблеми.

Генеративний ШІ може полегшувати технічні частини цієї роботи, однак водночас він схильний стандартизувати аргументацію і пропонувати шаблонізовані рішення. Через це за зовнішньої переконливості текст може втрачати концептуальну глибину, локальну чутливість і дослідницьку оригінальність, якщо автор покладається на систему некритично [1; 4].

Водночас ШІ знижує бар'єр входження в грантову діяльність для тих, хто має менший досвід написання заявок або лише починає опановувати логіку конкурсного проєктування. Це розширює доступ до грантової культури, але не гарантує автоматичного підвищення якості заявки. Натомість змінюється набір вимог до автора: зростає значення критичної перевірки відповідей ШІ, змістового редагування й уміння відрізняти доречну підтримку від слабкого шаблону [17; 19].

Окремий вимір цієї нової практики пов'язаний з інституційним рівнем. Дослідження університетських політик свідчать, що заклади вищої освіти дедалі частіше пов'язують використання генеративного ШІ з питаннями прозорості, авторського контролю, перевірки фактів і академічної доброчесності [12; 17]. Для грантрайтингу це особливо важливо, бо грантова заявка часто подається від імені не лише окремого автора, а й кафедри, лабораторії чи університету, а отже, непрозоре використання ШІ може впливати і на інституційну репутацію.

Показово, що вже з'являються праці, де ШІ розглядається безпосередньо у зв'язку з грантовими заявками. C. Gao et al. [8] підкреслюють, що ШІ може змінити не лише техніку написання, а й саму логіку грантової конкуренції. Q. Shi et al. [16] демонструють приклад конкретної інтеграції ШІ в підготовку грантових текстів через інструмент GrantCheck. Це дає підстави розглядати ШІ-орієнтований грантрайтинг як окрему нову практику академічної роботи, у якій поєднуються аналітична діяльність людини, алгоритмічна підтримка, інституційні правила і зовнішні вимоги до якості проєктної аргументації.

Основні ризики і виклики академічної доброчесності у ШІ-орієнтованому грантрайтингу

Інтеграція штучного інтелекту в грантрайтинг відкриває нові можливості для пошуку ідей, структурування заявки, мовного редагування та попереднього аналізу вимог конкурсу, але водночас створює нове поле ризиків для академічної доброчесності. Сучасні огляди показують, що ці ризики вже не зводяться до класичного плагіату. Значно частіше йдеться про розмивання меж

авторства, приховане заміщення інтелектуальної праці, втрату прозорості походження змісту, фабрикацію фактів і послаблення відповідальності за кінцевий текст [1; 3; 4].

Перший великий ризик пов'язаний з авторством та інтелектуальним внеском. Грантова заявка є результатом концептуальної роботи, у якій автор або команда формулюють проблему, вибудовують логіку проєкту й відповідають за реалістичність запропонованих рішень. Генеративний ШІ може продукувати переконливі формулювання для цих елементів, але саме тут виникає небезпека непомітного переходу від допоміжної підтримки до фактичної підміни авторської праці. Для грантрайтингу це критично, бо якість заявки визначається не лише мовною формою, а й новизною задуму, логічною цілісністю та відповідальністю заявника [3; 17].

Другий ризик стосується достовірності змісту. Генеративний ШІ здатен створювати правдоподібні, але неточні або вигадані твердження щодо статистики, джерел, описів програм, очікуваних ефектів чи формулювань політик. Для грантової заявки це особливо небезпечно, оскільки неточність може стосуватися не лише бібліографії, а й обґрунтування потреби, цільових показників, бюджету або логіки впливу. Саме тому сучасні рамки відповідального використання ШІ наполягають на обов'язковій людській перевірці всіх фактів і даних, а відповідальність за їх використання покладають на дослідника, а не на систему [17].

Третя група викликів пов'язана з шаблонізацією проєктного мислення. Однією з переваг генеративного ШІ є його здатність швидко пропонувати типові логіки цілей, результатів та індикаторів. Проте саме ця перевага може обернутися методологічною слабкістю: грантова заявка набуває зовні коректної, але змістово уніфікованої форми. У такому разі втрачається чутливість до локальної ситуації, специфіки цільової групи та реальних причин проблеми.

Дослідження генеративного ШІ у вищій освіті пов'язують цю тенденцію з ризиком поверховості та заміни глибокого аналізу готовими шаблонами [1; 14].

Четвертий ризик стосується прихованого запозичення і вторинності змісту. Генеративний ШІ часто створює текст, який формально є новим, але фактично відтворює поширені риторичні моделі й типові змістові поєднання. Через це порушення дедалі частіше пов'язані не з буквальним копіюванням, а з непрозорим делегуванням інтелектуальної роботи, коли користувач привласнює собі зміст, створений системою, без достатнього осмислення і контролю. Для грантової діяльності, де інноваційність і переконливість ідеї є предметом конкуренції, така вторинність має і етичні, і професійні наслідки [3; 4].

П'ятий виклик пов'язаний із відповідальністю за рішення. Грантова заявка містить не лише опис задуму, а й обіцянки щодо результатів, впливу, партнерств, бюджетної логіки та етичної прийнятності запропонованих дій. ШІ

не несе відповідальності за ці твердження. Саме тому сучасні інституційні рамки підкреслюють непередаваність людського контролю над критичними рішеннями і вимагають чітко відрізняти технічну підтримку від сфер, де остаточне судження має належати людині [17].

Шостий блок проблем стосується інституційного регулювання. Аналіз університетських політик показує, що заклади вищої освіти дедалі активніше розробляють правила щодо генеративного ШІ, однак ці підходи ще залишаються різнорідними за термінологією, рівнем дозволеності та процедурами прозорого декларування використання ШІ. Отже, у грантрайтингу користувачі часто діють у ситуації нормативної невизначеності, де особливого значення набувають академічна культура, самоконтроль і рефлексивне ставлення до цифрових інструментів [5; 12].

Окремо слід зважати на те, що ШІ вже входить у сферу grant applications як реальний інструмент підготовки текстів і перевірки їх відповідності новим вимогам.

Це підтверджують як спеціалізовані дослідження, так і нові політичні настанови грантодавчих інституцій, які переводять питання з рівня дискусії на рівень регульованої практики [8; 16].

Отже, основні ризики академічної доброчесності у ШІ-орієнтованому грантрайтингу охоплюють непрозорість авторського внеску, недостовірність змісту, шаблонізацію проєктного мислення, приховану вторинність тексту, непередаваність відповідальності за рішення та нормативну невизначеність інституційного регулювання.

Сукупно вони показують, що проблема полягає не лише в допустимості використання ШІ, а в тому, які межі, правила і компетентності дають змогу робити це без втрати академічної доброчесності.

Узагальнення сучасних досліджень показує, що проблему використання ШІ в грантрайтингу не можна розв’язати ані через повну заборону, ані через некритичне схвалення цифрових інструментів. Генеративний ШІ вже став частиною академічної і професійної практики, а тому доброчесність у цьому середовищі потребує не лише формальних правил, а й чіткої моделі відповідальної дії, яка поєднує етичні, когнітивні, інформаційні та професійні виміри [3; 10; 19].

З огляду на це доброчесне використання ШІ у грантрайтингу доцільно розглядати як систему взаємопов’язаних компонентів, що дають змогу залучати ШІ до підготовки грантової заявки без втрати авторського контролю, достовірності змісту та академічної доброчесності.

Така рамка (табл. 1) спирається на розуміння грантрайтингу як складної інтелектуальної діяльності, де значення має не лише готовий текст, а й логіка його створення, обґрунтованість проблеми та відповідальність автора за запропоновані рішення [8; 16].

Таблиця 1

Рамка доброчесного використання ШІ у грантрайтингу

Компонент рамки	Зміст компонента	Практичний вияв у грантрайтингу	На що спрямований
Нормативно-етичний	Знання принципів академічної доброчесності, інституційних правил і меж допустимого використання ШІ	Автор усвідомлює, що ШІ є допоміжним інструментом, а відповідальність за зміст заявки несе людина	Запобігання непрозорому використанню ШІ та порушенню правил [12; 16]
Інформаційно-критичний	Перевірка фактів, джерел, статистики, формулювань і будь-яких даних, згенерованих ШІ	Усі посилання, цифри, описи програм, очікувані результати та аналітичні твердження проходять незалежну верифікацію	Запобігання використанню вигаданого або неточного змісту [13; 17]
Авторсько-аналітичний	Збереження за людиною концептуального контролю над заявкою	ШІ використовується для ідеації, редагування чи узагальнення, але проблема, логіка проєкту, бюджет і результати визначаються автором або командою	Запобігання підміні авторської праці машинно згенерованими рішеннями [3; 14]
Прозоро-комунікативний	Усвідомлення і пояснюваність меж використання ШІ	Автор може пояснити, на яких етапах був використаний ШІ; у команді узгоджено правила його застосування	Підтримка довіри між учасниками команди, інституцією і донором [2; 4]
Рефлексивний	Осмислення впливу ШІ на якість мислення і зміст заявки	Автор оцінює, чи не стала заявка шаблонною, чи не втрачено локальну чутливість і чи не зменшився власний аналітичний внесок	Запобігання інтелектуальному спрощенню і залежності від шаблонів [15; 19]

Узагальнено цю рамку можна подати через п’ять базових принципів: авторський контроль, верифікацію, прозорість, релевантність і непередаваність відповідальності. Вони означають, що жодне змістове рішення не повинно передаватися ШІ без людського аналізу; усі дані та аргументи мають перевірятися; використання ШІ має бути пояснюваним; цифровий інструмент не

повинен нав’язувати універсальні шаблони там, де потрібна чутливість до локальної ситуації; відповідальність за зміст і реалістичність заявки завжди належить людині [9; 17].

Практична цінність цієї рамки полягає в тому, що вона може бути використана як основа для навчання відповідального грантрайтингу, для розроблення локальних рекомендацій і для побудови інституційних правил прозорого застосування ШІ в проєктно-дослідницькій роботі. Отже, доброчесне використання ШІ у грантрайтингу слід розглядати як багатовимірну практику, що поєднує нормативно-етичний, інформаційно-критичний, авторсько-аналітичний, прозоро-комунікативний і рефлексивний компоненти. Саме таке поєднання дає змогу зберегти переваги ШІ як інструмента підтримки, не втрачаючи академічної доброчесності, авторської відповідальності й професійної якості грантової заявки.

Висновки. Проведений огляд дає підстави стверджувати, що ШІ-орієнтований грантрайтинг уже сформувався як нова практика академічної роботи. ШІ використовується не лише для технічного вдосконалення тексту, а й для пошуку конкурсів, аналізу вимог, структурування логіки проєкту, формулювання проблеми та опрацювання окремих елементів грантової заявки. Водночас поширення генеративного ШІ не зменшує значення академічної доброчесності, а, навпаки, посилює її, оскільки ризики стосуються не лише запозичень, а й авторства, достовірності, прозорості та відповідальності за зміст.

У ході аналізу встановлено, що основні виклики академічної доброчесності у ШІ-орієнтованому грантрайтингу мають багатовимірний характер. Вони охоплюють непрозорість авторського внеску, використання недостовірної або вигаданої інформації, шаблонізацію проєктного мислення, приховану вторинність змісту та спокусу передати системі ті рішення, які мають залишатися у сфері людського професійного судження.

Важливим результатом огляду є обґрунтування того, що академічну доброчесність у ШІ-орієнтованому грантрайтингу доцільно трактувати не лише як сукупність нормативних обмежень, а як складник цифрової компетентності дослідника. У такому розумінні в центрі уваги опиняється здатність критично оцінювати відповіді ШІ, перевіряти факти і джерела, зберігати авторський контроль над змістом заявки та діяти прозоро і відповідально.

На цій основі запропоновано рамку доброчесного використання ШІ у грантрайтингу, яка охоплює нормативно-етичний, інформаційно-критичний, авторсько-аналітичний, прозоро-комунікативний і рефлексивний компоненти. Така рамка дає змогу не лише описати ризики, а й окреслити умови відповідального використання ШІ в грантовій діяльності.

Практичне значення запропонованої рамки полягає в тому, що вона може бути використана як основа для навчання доброчесного грантрайтингу, розроблення університетських рекомендацій і вдосконалення локальних політик щодо застосування ШІ в проєктно-дослідницькій роботі.

Разом з тим, дослідження має свої межі, оскільки спирається на аналітичний огляд і відображає поле, яке ще перебуває на етапі становлення. Це зумовлює потребу подальших емпіричних досліджень, присвячених реальним практикам використання ШІ у грантрайтингу, доброчесним дилемам командної роботи та інституційним моделям регулювання ШІ-практик.

Література:

1. Balalle H. Reassessing academic integrity in the age of AI: A systematic literature review on AI and academic integrity. *International Journal of Educational Research Open*. 2025. Vol. 8. Article 100433. https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2025.100433

2. Barus O. P., Hidayanto A. N., Handri E. Y., Sensuse D. I., Yaiprasert C. Shaping generative AI governance in higher education: Insights from student perception. *International Journal of Educational Research Open*. 2025. Vol. 8. Article 100452. https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2025.100452

3. Bittle K., El-Gayar O. Generative AI and academic integrity in higher education: A systematic review and research agenda. *Information*. 2025. Vol. 16, No. 4. Article 296. https://doi.org/10.3390/info16040296

4. Cotton D. R. E., Cotton P. A., Shipway J. R. Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International*. 2024. Vol. 61, No. 2. P. 228–239. https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148

5. Đerić E., Frank D., Vuković D. Exploring the ethical implications of using generative AI tools in higher education. *Informatics*. 2025. Vol. 12, No. 2. Article 36. https://doi.org/10.3390/informatics12020036

6. Drushlyak M., Semenikhina O. Educational potential of ChatGPT from students' perspective: The Ukrainian dimension of generative artificial intelligence use. *Information Technologies and Learning Tools*. 2025. Vol. 109, No. 5. P. 186–201. https://doi.org/10.33407/itlt.v109i5.6289

7. Drushlyak M., Lukashova T., Shamonia V., Semenikhina O. ChatGPT-based simulation helps to develop the pre-service mathematics teachers' critical thinking. *International Journal of Instruction*. 2025. Vol. 18, No. 1. P. 153–172. https://doi.org/10.29333/iji.2025.1819a

8. Gao C., Cook B., Stretton B., Gupta A., Kovoor J., Chan W. O., Bacchi S. How may grant applications change in future because of artificial intelligence? An international and historical perspective. *Internal Medicine Journal*. 2025. Vol. 55, No. 10. P. 1766–1773. https://doi.org/10.1111/imj.70187

9. Gruenhagen J. H., Sinclair P. M., Carroll J.-A., Baker P. R. A., Wilson A., Demant D. The rapid rise of generative AI and its implications for academic integrity: Students' perceptions and use of chatbots for assistance with assessments. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2024. Vol. 7. Article 100273. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100273

10. Haroud S., Saqri N. Generative AI in higher education: Teachers' and students' perspectives on support, replacement, and digital literacy. *Education Sciences*. 2025. Vol. 15, No. 4. Article 396. https://doi.org/10.3390/educsci15040396

11. Hrona N., Semenog O., Kharchenko I., Ostroha M., Momot R., Semenikhina O. ChatGPT in native language teaching: Local Ukrainian experience. *2025 48th MIPRO ICT and Electronics Convention (MIPRO)*. 2025. P. 747–752. https://doi.org/10.1109/MIPRO65660.2025.11131900

12. Jin Y., Yan L., Echeverria V., Gašević D., Martinez-Maldonado R. Generative AI in higher education: A global perspective of institutional adoption policies and guidelines. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2025. Vol. 8. Article 100348. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100348

13. Khalifa M., Albadawy M. Using artificial intelligence in academic writing and research: An essential productivity tool. *Australian Journal of Machine Learning Research & Applications*. 2024. Vol. 4, No. 1. P. 1–18. https://doi.org/10.37965/ajmlra.2024.5308

14. O'Dea X., O'Connor P. Generative AI: Is it a paradigm shift for higher education? *Studies in Higher Education*. 2024. Advance online publication.

15. Petrova M. N. Strategies for developing AI competencies in higher education. *Frontiers in Education*. 2026. Vol. 10. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1683909

16. Shi Q., Oztekin A., Matthew G., Bortle J., Jenkins H., Wong S., Langlois P., Zaki A., Coleman B., Luzuriaga K., Zai A. H. GrantCheck—An AI solution for guiding grant language to new policy requirements: Development study. *JMIR Formative Research*. 2025. Vol. 9. Article e79038. https://doi.org/10.2196/79038

17. Smith S. M., Tate M., Freeman K., Walsh A., Ballsun-Stanton B., Lane M. A university framework for the responsible use of generative AI in research. *Journal of Higher Education Policy and Management*. 2025. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/1360080X.2025.2509187

18. Yurchenko A., Khvorostina Y., Ahadzhanova S., Ahadzhanov-Honsales K., Bohoslavskyi S., Semenikhina O. Artificial intelligence in mathematics education: Quantitative analysis of publication activity. *2025 48th MIPRO ICT and Electronics Convention (MIPRO)*. 2025. P. 741–746. https://doi.org/10.1109/MIPRO65660.2025.11131901

19. Zhang Y., Tian Z. Digital competence in student learning with generative artificial intelligence: Policy implications from world-class universities. *Journal of University Teaching and Learning Practice*. 2025. Vol. 22, No. 2. https://doi.org/10.53761/av7c8830

Reference:

1. Balalle, H. (2025). Reassessing academic integrity in the age of AI: A systematic literature review on AI and academic integrity. *International Journal of Educational Research Open, 8*, Article 100433. https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2025.100433

2. Barus, O. P., Hidayanto, A. N., Handri, E. Y., Sensuse, D. I., & Yaiprasert, C. (2025). Shaping generative AI governance in higher education: Insights from student perception. *International Journal of Educational Research Open, 8*, 100452. https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2025.100452

3. Bittle, K., & El-Gayar, O. (2025). Generative AI and academic integrity in higher education: A systematic review and research agenda. *Information, 16*(4), Article 296. https://doi.org/10.3390/info16040296

4. Cotton, D. R. E., Cotton, P. A., & Shipway, J. R. (2024). Chatting and cheating: Ensuring academic integrity in the era of ChatGPT. *Innovations in Education and Teaching International, 61*(2), 228–239. https://doi.org/10.1080/14703297.2023.2190148

5. Đerić, E., Frank, D., & Vuković, D. (2025). Exploring the ethical implications of using generative AI tools in higher education. *Informatics, 12*(2), Article 36. https://doi.org/10.3390/informatics12020036

6. Drushlyak, M., & Semenikhina, O. (2025). Educational potential of ChatGPT from students' perspective: The Ukrainian dimension of generative artificial intelligence use. *Information Technologies and Learning Tools, 109*(5), 186–201. https://doi.org/10.33407/itlt.v109i5.6289

7. Drushlyak, M., Lukashova, T., Shamonia, V., & Semenikhina, O. (2025). ChatGPT-based simulation helps to develop the pre-service mathematics teachers' critical thinking. *International Journal of Instruction, 18*(1), 153–172. https://doi.org/10.29333/iji.2025.1819a

8. Gao, C., Cook, B., Stretton, B., Gupta, A., Kovoor, J., Chan, W. O., & Bacchi, S. (2025). How may grant applications change in future because of artificial intelligence? An international and

historical perspective. *Internal Medicine Journal, 55*(10), 1766–1773. https://doi.org/10.1111/imj.70187

9. Gruenhagen, J. H., Sinclair, P. M., Carroll, J.-A., Baker, P. R. A., Wilson, A., & Demant, D. (2024). The rapid rise of generative AI and its implications for academic integrity: Students' perceptions and use of chatbots for assistance with assessments. *Computers and Education: Artificial Intelligence, 7*, 100273. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100273

10. Haroud, S., & Saqri, N. (2025). Generative AI in higher education: Teachers' and students' perspectives on support, replacement, and digital literacy. *Education Sciences, 15*(4), Article 396. https://doi.org/10.3390/educsci15040396

11. Hrona, N., Semenog, O., Kharchenko, I., Ostroha, M., Momot, R., & Semenikhina, O. (2025). ChatGPT in native language teaching: Local Ukrainian experience. In *2025 48th MIPRO ICT and Electronics Convention (MIPRO)* (pp. 747–752). IEEE. https://doi.org/10.1109/MIPRO65660.2025.11131900

12. Jin, Y., Yan, L., Echeverria, V., Gašević, D., & Martinez-Maldonado, R. (2025). Generative AI in higher education: A global perspective of institutional adoption policies and guidelines. *Computers and Education: Artificial Intelligence, 8*, Article 100348. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2024.100348

13. Khalifa, M., & Albadawy, M. (2024). Using artificial intelligence in academic writing and research: An essential productivity tool. *Australian Journal of Machine Learning Research & Applications, 4*(1), 1–18. https://doi.org/10.37965/ajmlra.2024.5308

14. O'Dea, X., & O'Connor, P. (2024). Generative AI: Is it a paradigm shift for higher education? *Studies in Higher Education*. Advance online publication. https://doi.org/[потрібно уточнити DOI]

15. Petrova, M. N. (2026). Strategies for developing AI competencies in higher education. *Frontiers in Education, 10*. https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1683909

16. Shi, Q., Oztekin, A., Matthew, G., Bortle, J., Jenkins, H., Wong, S., Langlois, P., Zaki, A., Coleman, B., Luzuriaga, K., & Zai, A. H. (2025). GrantCheck—An AI solution for guiding grant language to new policy requirements: Development study. *JMIR Formative Research, 9*, e79038. https://doi.org/10.2196/79038

17. Smith, S. M., Tate, M., Freeman, K., Walsh, A., Ballsun-Stanton, B., & Lane, M. (2025). A university framework for the responsible use of generative AI in research. *Journal of Higher Education Policy and Management*. Advance online publication. https://doi.org/10.1080/1360080X.2025.2509187

18. Yurchenko, A., Khvorostina, Y., Ahadzhanova, S., Ahadzhanov-Honsales, K., Bohoslavskyi, S., & Semenikhina, O. (2025). Artificial intelligence in mathematics education: Quantitative analysis of publication activity. In *2025 48th MIPRO ICT and Electronics Convention (MIPRO)* (pp. 741–746). IEEE. https://doi.org/10.1109/MIPRO65660.2025.11131901

19. Zhang, Y., & Tian, Z. (2025). Digital competence in student learning with generative artificial intelligence: Policy implications from world-class universities. *Journal of University Teaching and Learning Practice, 22*(2). https://doi.org/10.53761/av7c8830

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 37.011.3-051:159.964.21

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1867-1875

Сергійчук Олена Миколаївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри освітології та педагогічної інноватики, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0002- 2008-1122

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГА ДО УПРАВЛІННЯ МІЖОСОБИСТІСНИМИ КОНФЛІКТАМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розглядається проблема формування психолого-педагога реформування вітчизняної освіти. Проаналізовано нормативно-правову базу, що регламентує створення безпечного освітнього середовища. Досліджено специфіку педагогічних конфліктів та ефективні шляхи їх розв’язання на засадах відновного підходу та соціально-емоційного навчання. Обґрунтовано доцільність використання інформаційно-комунікаційних технологій, медіації та гейміфікації для попередження конфліктів і розвитку соціальної успішності учнів. Здійснено порівняльний аналіз дисциплінарного та відновного підходів у вирішенні конфліктів. Наголошено, що педагогу необхідно володіти техніками медіації та активного слухання. Володіння медіацією дозволяє вчителю знімати напругу в учнівському колективі та створювати безпекове психологічне комфортне середовище; активне слухання як інструмент довіри сприяє виявленню прихованих бар’єрів та сприяє модулюванню поведінки, коли учні наслідують педагога. Дані техніки перетворюють педагогічний процес на партнерський. Зазначено, що здобувачі позитивно сприймають такі формати взаємодії, як електронні посібники, соціальні мережі, блоги та месенджери. Змішаний та онлайн формати мають свої переваги (гнучкість, індивідуальний підхід) і недоліки (технічні труднощі, відчуття самотності).

Розглянуто структуру конфліктологічної компетентності, яка включає такі компоненти (обґрунтування автора): когнітивний (причини та етапи розвитку конфлікту та способи його регулювання); поведінковий (медіації, здатність гнучко обирати стратегію поведінки (співпраця, компроміс); особистісний (стресотійкість, емпатія, рефлексія, емоційна саморегуляція); ціннісно-мотиваційний (конструктивне розв’язання суперечок та збереження стосунків).

Наведено рекомендації щодо самооцінювання професійної діяльності педагога в сучасних викликів.

Ключові слова: ефективність навчання, Нова українська школа, активізація пізнавальної діяльності, міжособистісні конфлікти, конфліктна компетентність, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, педагог, учень, здобувачі освіти.

Serhiychuk Olena Mykolaivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educational Sciences and Pedagogical Innovations, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0002- 2008-1122

DEVELOPMENT OF A PSYCHOLOGIST'S -PEDAGOGICAL READINESS OF TEACHERS TO MANAGE INTERPERSONAL CONFLICTS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. This article examines the issue of training educators to reform the national education system. It analyzes the legal framework governing the creation of a safe educational environment. The study explores the nature of pedagogical conflicts and effective ways to resolve them based on a restorative approach and social-emotional learning. The study demonstrates the value of using information and communication technologies, mediation, and gamification to prevent conflicts and foster students' social success. A comparative analysis of disciplinary and restorative approaches to conflict resolution was conducted. It is emphasized that educators must be proficient in mediation and active listening techniques. Proficiency in mediation enables teachers to alleviate tension within the student group and create a safe and psychologically comfortable environment; active listening, as a tool for building trust, helps identify hidden barriers and facilitates behavioral adjustment as students model the teacher's behavior. These techniques transform the teaching process into a partnership.

It is noted that students respond positively to such forms of interaction as e-manuals, social media, blogs, and messaging apps. Blended and online formats have their own advantages (flexibility, personalized approach) and disadvantages (technical difficulties, feelings of isolation).

The structure of conflict management competence is examined, which includes the following components (according to the author): cognitive (the causes and stages of conflict development and methods of conflict resolution); behavioral (mediation, the ability to flexibly choose a behavioral strategy (cooperation, compromise)); personal (stress resilience, empathy, reflection, emotional self-regulation); value-motivational (constructive dispute resolution and relationship preservation).

Keywords: learning effectiveness, New Ukrainian School, stimulation of cognitive activity, interpersonal conflicts, conflict competence, subject-subject interaction, teacher, student, learners.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти України переживає період глибоких трансформацій, зумовлених соціально-економічними, політичними зрушеннями та впровадженням концепції Нової української школи (НУШ). В умовах довготривалого дистанційного навчання, спричиненого пандемією та повномасштабним вторгненням, значно зросла напруга в суспільстві, що

неминуче відображається на учасниках освітнього процесу [7, с. 101]. З огляду на це, забезпечення безпечного освітнього середовища та ефективне управління міжособистісними конфліктами стає одним із пріоритетних завдань сучасного педагога. Психолого-педагогічна готовність педагога до вирішення таких ситуацій вимагає не лише академічних знань, але й розвинених м'яких навичок, емоційного інтелекту та вміння застосовувати новітні технології управління груповою динамікою.

Згідно із Законом України «Про освіту», безпечне освітнє середовище – це сукупність умов, що унеможливлюють заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної чи моральної шкоди, включаючи булінг, дискримінацію та психологічне насильство [1]. Закон України «Про повну загальну середню освіту» також наголошує на необхідності організації освітнього процесу в безпечному середовищі з урахуванням психічного та фізичного розвитку дітей [2]. Водночас, Концепція НУШ проголошує перехід до педагогіки партнерства між учнем, вчителем і батьками, що вимагає відмови від авторитарних методів управління та переходу до діалогу й співпраці [3]. Тому дослідження механізмів формування конфліктологічної компетентності педагога є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика управління конфліктами в закладах освіти активно досліджується сучасними науковцями. Ю. Мирончук розглядає формування конфліктологічної компетентності майбутніх педагогів через призму інтерактивних методів навчання. В. Андрєєнкова та співавтори досліджують впровадження відновного підходу та медіації однолітків у школах. Л. Гасанова акцентує увагу на важливості соціально-емоційного навчання (СЕН). Психологічні аспекти педагогічних конфліктів ґрунтовно описані Ж. Богдан та Т. Солодовник. Використання інформаційно-комунікаційних технологій та гейміфікації для соціалізації підлітків проаналізовано в дисертації К. Безрук.

Мета статті – теоретично обґрунтувати шляхи формування психолого-педагогічної готовності педагога до управління міжособистісними конфліктами в освітньому середовищі Нової української школи на основі компетентнісного підходу, використання інтерактивних технологій та відновних практик.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність педагога нерозривно пов'язана з постійною взаємодією з учнями, колегами та батьками. Взаємодію з учнями вчитель організовує через вирішення педагогічних ситуацій, які визначаються як реальна обстановка в складній системі відносин [8, с. 33]. У таких ситуаціях педагогу необхідно вміти ставати на місце здобувача освіти, імітувати його міркування та розуміти мотиви вчинків.

Дослідники виділяють кілька видів потенційно конфліктогенних педагогічних ситуацій: конфлікти діяльності (виконання навчальних завдань), конфлікти поведінки (порушення правил) та конфлікти відносин (емоційно-особистісна сфера) [8, с. 34].

Особливістю педагогічних конфліктів є те, що учасники мають різний соціальний статус, а вчитель несе професійну відповідальність за педагогічно правильне розв'язання ситуації. Будь-яка помилка педагога породжує нові конфлікти, адже присутність інших учнів робить їх учасниками подій [8, с. 36].

Для ефективного управління такими процесами в умовах НУШ впроваджується концепція «Безпечна та дружня до дитини школа» (БДДШ). На рівні закладу освіти ця модель забезпечує інтеграцію ключових компонентів НУШ: компетентнісного навчання, підготовки педагогів, сприятливого середовища та ефективного самоврядування [5, с. 74-75].

Важливим кроком у формуванні готовності педагога є усвідомлення різниці між дисциплінарним та відновним підходами (табл. 1) [5, с. 62]:

Таблиця 1

Порівняння дисциплінарного та відновного підходів у вирішенні конфліктів

ДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД	ВІДНОВНИЙ ПІДХІД
Яке правило було порушено?	Що сталося?
Хто винен?	Якої шкоди було завдано?
Яке покарання або санкцію необхідно застосувати?	Що потрібно зробити для виправлення ситуації?

Як видно з таблиці 1, відновний підхід фокусується не на покаранні, а на усвідомленні шкоди та пошуку шляхів примирення. Для реалізації такого підходу вчителю необхідно володіти техніками медіації та активного слухання. Медіація – це структурована процедура, під час якої сторони за допомогою нейтрального посередника намагаються врегулювати конфлікт [5, с. 174]. Серед базових етапів активного слухання виділяють невербальну підтримку, формулювання змісту висловлювання без власних оцінок та демонстрацію поваги до почуттів співрозмовника [5, с. 125].

Формування конфліктологічної компетентності майбутнього педагога – це багаторівневий процес, який найкраще реалізується через інтерактивне навчання. Завдяки інтерактивним технологіям створюються можливості для вдосконалення комунікативних навичок та неформального спілкування. Згідно з «пірамідою пізнання», традиційна лекція дає лише 5% засвоєння інформації, тоді як обговорення в групах – 50%, навчання практикою (рольові ігри) – 70%, а виступ у ролі навчаючого – 90% [4, с. 179]. Тому тренінгові форми роботи з високою активністю учасників та зворотним зв'язком є найбільш дієвими.

Структура конфліктологічної компетентності включає такі компоненти (обґрунтування автора): когнітивний (причини та етапи розвитку конфлікту та способи його регулювання); поведінковий (медіації, здатність гнучко обирати стратегію поведінки (співпраця, компроміс); особистісний (стресотійкість, емпатія, рефлексія, емоційна саморегуляція); ціннісно-мотиваційний (конструктивне розв'язання суперечок та збереження стосунків).

Серед дієвих методів навчання педагоги часто використовують «мозковий штурм», який стимулює вільно висловлювати ідеї без критики та оцінювання [4, с. 180; 4, с. 63]. Рольові ігри дозволяють отримати власний досвід вирішення проблем у безпечних умовах [4, с. 181]. Практичний блок таких занять має на меті зміну стратегії поведінки учнів, формування гнучкості та пластичності реагування на складні обставини [4, с. 173]. Для підготовки посередників серед здобувачів розроблено спеціальні програми тривалістю 36 годин, що охоплюють розуміння конфлікту, його вирішення та навички комунікації [5, с. 163-164].

Окрім інтерактивних методів, сучасні виклики вимагають від педагога впровадження соціально-емоційного навчання (СЕН). Ця програма, створена науковцями Університету Еморі, ґрунтується на розвитку емоційного інтелекту та усвідомленні людської спільності [7, с. 102]. Модель СЕН реалізується через особистісний, соціальний та системний рівні, охоплюючи усвідомленість, співпереживання та залученість. У цій моделі педагог виступає не керівником з чіткими інструкціями, а фасилітатором, завданням якого є формування дитячої самостійності [7, с. 103]. Педагогічна модель СЕН передбачає перехід від здобутих знань до критичного осмислення та, зрештою, до утіленого розуміння, коли знання стають трансформаційними.

Вагомим інструментом у подоланні відчуження та зниженні рівня конфліктності в сучасному цифровому світі є використання інформаційно-комунікаційних технологій та гейміфікації. Здобувачі освіти позитивно сприймають такі формати взаємодії, як електронні посібники, соціальні мережі, блоги та месенджери [9, с. 137-138]. Змішаний та онлайн формати мають свої переваги (гнучкість, індивідуальний підхід) і недоліки (технічні труднощі, відчуття самотності) [9, с. 131-133]. Проте додавання ігрових елементів суттєво змінює ставлення учнів до взаємодії та співпраці.

За даними досліджень, оцінка впливу ігрових елементів на емоційний стан здобувачів засвідчила їхню високу ефективність у навчальній та позанавчальній діяльності (рис. 1).

Як бачимо з рис. 1, найбільшу підтримку серед здобувачів освіти здобули бальні стимули (91%), рейтингування (84%) та обговорення на чатах (83%). Це пояснюється відповідністю цих елементів провідним видам вікової діяльності підлітків – спілкуванню та змаганню. Ментальні карти отримали найменшу підтримку (69%), що пов'язано з браком досвіду групової роботи в умовах дистанційного навчання. Впровадження таких інструментів сприяє азартній змагальності (92%), обміну позитивними емоціями (91%) та кращому засвоєнню нових знань (89%) [9, с. 135-136]. Відповідно, використання гейміфікації знімає психологічну напругу, мінімізує конфлікти та формує ключові соціальні уміння, такі як навички кооперації, емпатії, асертивності та самоконтролю [9, с. 167-168]:

Звісно, інтеграція таких технологій потребує від педагога високого рівня підготовки та постійного професійного апгрейду. Педагоги повинні розуміти сутність таких понять, як «перевернутий клас» (коли теорія вивчається вдома, а

практика – на уроці), «квест» (командна гра на логіку), «світове кафе» (фасилітаційна техніка обговорення), «мікронавчання» та «гейміфікація» [6, с. 55-57]. Під час самооцінювання власної діяльності педагог має аналізувати, наскільки часто він розробляє дидактичні матеріали з урахуванням інтересів здобувачів, чи надає перевагу колаборативному навчанню та чи формує ціннісні ставлення [6, с. 21]. Правильне розуміння цих інтерактивних форм організації уроку свідчить про високий рівень компетентності педагога.

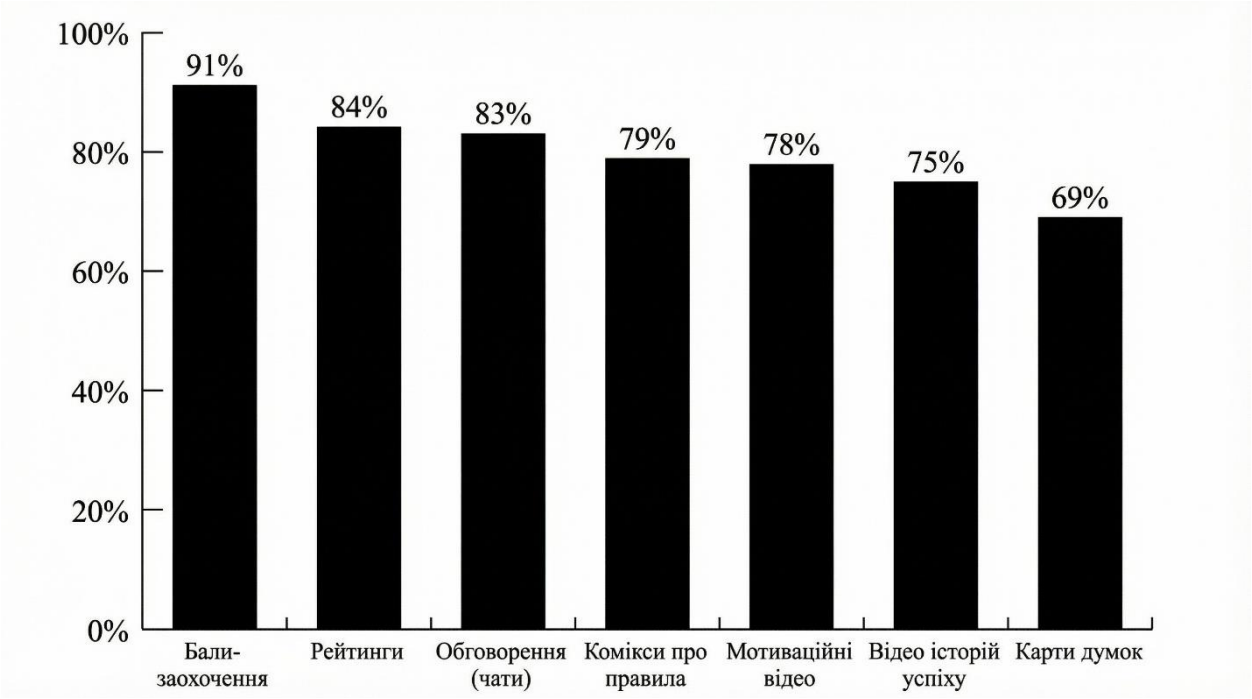

Рисунок 1 – Оцінка здобувачами освіти привабливості елементів гейміфікації в освітньому процесі (%)

У контексті профілактики конфліктів педагогу також варто застосовувати методики соціометрії. Вони дозволяють проводити вимір авторитету формальних та неформальних лідерів, щоб перегрупувати здобувачів у командах та знизити напруженість, яка виникає через взаємну неприязнь [9, с. 17]. Зважаючи на величини обмеження соціометричних виборів залежно від кількості членів групи, педагог може скласти об'єктивну картину соціальних зв'язків у класі [9, с. 19]. Це не є радикальним способом вирішення проблем, але дає базу для подальшої глибинної виховної роботи.

Отже, готовність педагога до управління міжособистісними конфліктами в НУШ є складним інтегративним утворенням. Відповідно до законодавства про освіту та повну загальну середню освіту, держава гарантує рівний доступ до освіти без дискримінації та створення безпечного середовища [1; 2]. Аби втілити ці норми в реальність, вчитель має володіти широким арсеналом інструментів: від розуміння психологічної природи конфлікту до володіння цифровими платформами для спілкування з учнівським самоврядуванням.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, **конфліктологічна компетентність** – це складна характеристика особистості, що поєднує теоретичні знання про конфлікт, практичні вміння його врегулювання та особистісні якості, що дозволяють ефективно діяти в суперечливих ситуаціях. Конфліктологічна компетентність відповідає стратегічним цілям Нової української школи щодо створення безпечного освітнього простору. На сьогодні трансформація педагога у фасилітатора та медіатора обґрунтована зміною об'єкт-суб'єктних відносин на суб'єкт-суб'єктні. У контексті демократизації освіти педагог перестає бути ретранслятором директив і стає модератором групової динаміки, що мінімізує деструктивні конфлікти та переводить суперечності в конструктивне русло, що є критичним для формування критичного мислення у здобувачів освіти.

Вибір інтерактивних технологій, рольових ігор та кейс-методів обґрунтований діяльнісним підходом. Оскільки управління конфліктом вимагає швидкої адаптації до ситуації, лише імітаційне моделювання реальних професійних складників дозволяє вчителю відпрацювати навички ненасильницької комунікації на рівні автоматизму, що неможливо за умови виключно теоретичної підготовки.

Дослідження стресових факторів воєнного часу обґрунтований різким зростанням реактивної тривожності та посттравматичних проявів у суб'єктів освітнього процесу. Це змінює природу міжособистісних конфліктів, роблячи їх більш емоційно насиченими та непередбачуваними.

Перспективами подальших наукових розвідок можуть бути дослідження впливу стресогенних чинників воєнного стану на взаємостосунки в учнівському колективі.

Література:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 31. Ст. 226. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text
3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 р. № 988-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80
4. Вирішую конфлікти та будую мир навколо себе. Базові навички медіації однолітків : навч.-метод. посіб. / В. Л. Андрєєнкова, К. Б. Левченко, М. М. Матвійчук, О. В. Дацко. Київ : ФОП Нічога С. О., 2020. 200 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/5206/file/mediation%20skills.pdf
5. Впровадження відновного підходу, посередництва, медіації та практики функціонування служб порозуміння в закладах освіти : навч.-метод. посіб. / В. Л. Андрєєнкова та ін. ; за заг. ред. В. Л. Андрєєнкової, Т. В. Войцях. Київ : ФО-П Буря О. Д., 2023. 188 с. URL: https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/posibnyk_vidnovnyj-pidhid_lastrada.pdf
6. Учительський апгрейд: самооцінювання професійної діяльності: збірник діагностичних матеріалів / Ю. Борисенко та ін. ; за заг. ред. І. Новик. Київ : УІРО, 2024. 102 с.

URL: https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/uchytelskyj-apgrejd-samooczinyuvannya-profesijnoyi-diyalnosti.pdf

7. Гасанова Л. (2024). Соціально-психологічні умови впровадження соціально-емоційного навчання в сучасній школі. *Психологічна допомога особистості у воєнний період : матеріали VII Всеукр. психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів» (м. Умань, 18 квіт. 2024 р.).* Умань, С. 101-104. URL: https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/ЗБІРНИК-VII-Всеукраїнських-психологічних-читань-18.04.2024-р._1.pdf

8. Богдан Ж., Солодовник Т. (2022). Педагогічна психологія : конспект лекцій, метод. вказівки та контрольні завдання. Харків : НТУ «ХПІ», 72 с. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/c2942493-64ee-48e8-98a3-8681417ce796/content

9. Безрук К. О. (2023). Формування соціальної успішності підлітків у діяльності учнівського самоврядування : дис. ... д-ра філософії : 011 Освітні, педагогічні науки / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 285 с. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2023/

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» (2017) vid 05.09.2017 № 2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [Law of Ukraine «On Education» dated September 5, 2017, No. 2145-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 38-39. St. 380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 13.03.2026). [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu» (2020) vid 16.01.2020 № 463-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [Law of Ukraine «On Complete General Secondary Education» dated January 16, 2020, No. 463-IX. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. № 31. St. 226. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text (дата звернення: 23.03.2026). [in Ukrainian].

3. Kontseptsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.12.2016 r. [Concept for the Implementation of State Policy on the Reform of General Secondary Education: «New Ukrainian School» for the Period through 2029: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 14, 2016]. № 988-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80 (дата звернення: 26.03.2026). [in Ukrainian].

4. Vyrishuiu konflikty ta buduiu myr navkolo sebe. Bazovi navychky mediatsii odnolitkiv : navch.-metod. posib. (2020) [I resolve conflicts and foster peace around me. Basic Skills in Peer Mediation: A Teaching and Methodology Guide]. / V. L. Andrieienkova, K. B. Levchenko, M. M. Matviichuk, O. V. Datsko. Kyiv : FOP Nichoha S. O., 2020. 200 s. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/5206/file/mediation%20skills.pdf [in Ukrainian].

5. Vprovadzhennia vidnovnoho pidkhodu, poserednytstva, mediatsii ta praktyky funktsionuvannia sluzhb porozuminnia v zakladakh osvity : navch.-metod. posib. (2023). [Implementation of a restorative approach, mediation, and the operation of reconciliation services in educational institutions: a teaching and methodological guide]. / V. L. Andrieienkova ta in. ; za zah. red. V. L. Andrieienkovoi, T. V. Voitsiakh. Kyiv : FO-P Buria O. D., 188 s. URL: https://lastrada.org.ua/wp-content/uploads/2023/10/posibnyk_vidnovnyj-pidhid_lastrada.pdf [in Ukrainian].

6. Uchytelskyi aphreid: samootsiniuvannia profesiinoi diialnosti : zbirnyk diahnostychnykh materialiv. (2024) [Teacher Professional Development: Self-Assessment of Professional Practice: A Collection of Diagnostic Materials]. / Yu. Borysenko ta in. ; za zah. red. I. Novyk. Kyiv : UIRO, 102 s. URL: https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/uchytelskyj-apgrejd-samooczinyuvannya-profesijnoyi-diyalnosti.pdf [in Ukrainian].

7. Hasanova L. (2024). Sotsialno-psykholohichni umovy vprovadzhennia sotsialno-emotsiinoho navchannia v suchasnii shkoli. [The socio-psychological conditions for implementing social-emotional learning in modern schools]. *Psykholohichna dopomoha osobystosti u voiennyi period : materialy VII Vseukr. psykholohichnykh chytan «Udoskonalennia profesiinoi maisternosti maibutnikh psykholohiv» (m. Uman, 18 kvit. 2024 r.).* Uman, 2024. S. 101-104. URL: https://fspo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/ZBIRNYK-VII-Vseukrainskykh-psykholo-hichnykh-chytan-18.04.2024-r._1.pdf [in Ukrainian].

8. Bohdan Zh., Solodovnyk T. (2022). Pedahohichna psykholohiia : konspekt lektsii, metod. vkazivky ta kontrolni zavdannia. [Educational psychology: lecture notes, methodological guidelines, and assessment tasks.] Kharkiv : NTU «KhPI»,72 s. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/c2942493-64ee-48e8-98a3-8681417ce796/content [in Ukrainian].

9. Bezruk K. O. (2023). Formuvannia sotsialnoi uspishnosti pidlitkiv u diialnosti uchnivskoho samovriaduvannia [Fostering social success among adolescents through student government activities]: dys. ... d-ra filosofii : 011 Osvitni, pedahohichni nauky / In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy. Kyiv, 285 s. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2023/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 15.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.03.2026

УДК: [37.015.31:7]:159.922.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1876-1888

Сидоренко Тетяна Дмитрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музикознавства, інструментальної та хореографічної підготовки факультету мистецтв Криворізького державного педагогічного університету, м. Кривий Ріг, https // orcid.org/0000-0003-1926-253X

ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. У статті розглянуто проблему розвитку культурної компетентності учнів підліткового віку в умовах сучасних соціокультурних трансформацій та компетентнісно орієнтованої освіти. Обґрунтовано значення мистецької освіти як важливого засобу формування культурно свідомої, творчої особистості, здатної орієнтуватися в різноманітті культурних явищ, усвідомлювати власну культурну ідентичність і поважати культурне різноманіття. Наголошено, що мистецтво виступає універсальною мовою культури та ефективним засобом емоційно-ціннісного пізнання світу.

У роботі проаналізовано наукові підходи до трактування понять «культурна компетентність» і «творчий потенціал», визначено їх взаємозв'язок у контексті мистецької освіти. Підкреслено, що творчий потенціал підлітків є важливою основою розвитку культурної компетентності, оскільки саме через творчу діяльність відбувається глибше осмислення культурних явищ, формування естетичних цінностей, розвиток креативного мислення та здатності до культурного діалогу.

Запропоновано педагогічні умови розвитку творчого потенціалу підлітків на уроках мистецтва в закладах загальної середньої освіти. До них віднесено створення сприятливого психологічного клімату, що заохочує ініціативу й самовираження учнів; інтеграцію мистецьких та культурологічних компонентів у зміст навчальних предметів; використання імпровізації як ефективного засобу творчої активізації; підтримку індивідуальності кожного учня та визнання цінності його творчих ідей.

Окреслено роль учителя як фасилітатора творчого процесу, наставника та партнера у формуванні культурної компетентності.

Зроблено висновок, що системне впровадження зазначених педагогічних умов сприяє розвитку творчого потенціалу учнів підліткового віку, формуванню їх культурної компетентності та становленню активної, творчої й культурно свідомої особистості.

Ключові слова: культурна компетентність, творчий потенціал, мистецька освіта, підлітки, компетентнісний підхід, імпровізація, інтеграція мистецтва.

Sidorenko Tetyana Dmitrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Musical Studies, Instrumental and Choreographic Training of the Faculty of Arts of the Krivorizky State Pedagogical University, Kryvyi Rih, https // orcid. org/0000-0003-1926-253X

CREATIVE POTENTIAL AS THE BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF CULTURAL COMPETENCE IN ADOLESCENT STUDENTS

Abstract. The article considers the problem of developing cultural competence of adolescent students in the conditions of modern socio-cultural transformations and competency-based education. The importance of art education as an important means of forming a culturally conscious, creative personality, able to navigate in the diversity of cultural phenomena, realize one's own cultural identity and respect cultural diversity is substantiated. It is emphasized that art acts as a universal language of culture and an effective means of emotional and value cognition of the world.

The paper analyzes scientific approaches to the interpretation of the concepts of «cultural competence» and «creative potential», determines their relationship in the context of art education. It is emphasized that the creative potential of adolescents is an important basis for the development of cultural competence, since it is through creative activity that a deeper understanding of cultural phenomena, the formation of aesthetic values, the development of creative thinking and the ability to cultural dialogue occurs.

Pedagogical conditions for the development of the creative potential of adolescents in art lessons in secondary education institutions are proposed. These include the creation of a favorable psychological climate that encourages students' initiative and self-expression; the integration of artistic and cultural components into the content of educational subjects; the use of improvisation as an effective means of creative activation; supporting the individuality of each student and recognizing the value of his creative ideas. The role of the teacher as a facilitator of the creative process, mentor and partner in the formation of cultural competence is outlined.

It is concluded that the systematic implementation of these pedagogical conditions contributes to the development of the creative potential of adolescent students, the formation of their cultural competence and the formation of an active, creative and culturally conscious personality.

Keywords: cultural competence, creative potential, art education, adolescents, competency-based approach, improvisation, integration of art.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та європейської інтеграції, соціокультурні трансформації зумовлюють нові вимоги до системи освіти, орієнтованої на формування компетентної, творчої та культурно свідомої особистості [7]. Однією з ключових освітніх цілей сьогодні виступає розвиток культурної компетентності учнів, яка забезпечує здатність орієнтуватися в

багатогранності культурних явищ, усвідомлювати власну культурну ідентичність та поважати культурні відмінності.

На нашу думку, саме мистецька освіта відіграє особливу роль у цьому процесі, оскільки мистецтво є універсальною мовою культури, засобом пізнання світу та самопізнання. Через залучення до різних видів мистецької діяльності учні набувають досвіду емоційно-ціннісного сприйняття дійсності, розвивають естетичний смак і творче мислення.

Сучасна освіта орієнтована не лише на засвоєння знань, а й на формування особистості, здатної до самовираження, міжкультурної взаємодії та творчої діяльності.

Особливо актуальним це завдання є в підлітковому віці — періоді інтенсивного особистісного розвитку, формування світогляду та системи цінностей. У цьому контексті творчий потенціал виступає важливою основою розвитку культурної компетентності учнів, оскільки сприяє глибшому усвідомленню культури як багатовимірного соціального й духовного явища.

У зв'язку з активними процесами глобалізації та міжкультурної комунікації особливої актуальності набуває питання формування культурної компетентності учнів засобами мистецької освіти. «Однією з ключових визначено культурну компетентність, – зазначає Лобова О., – яка є стрижневою для мистецької освітньої галузі. Формування цієї компетентності є провідним завданням викладача мистецьких дисциплін, музичного мистецтва зокрема» [6, с. 266].

Саме через мистецтво учні отримують можливість емоційно й ціннісно осмислювати культурні явища, розвивати естетичний смак і здатність до культурного діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасний стан розвитку освіти характеризується посиленням уваги до компетентнісного підходу (І. Бех, Н. Бібік, М. Бойченко, Л. Ващенко, О. Глазова, Л. Гуцан, О. Долгова, Н. Дика, І. Єрмаков, О. Лобова, О. Локшина, О. Литовченко, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, А. Струєва, В. Сидоренко та ін.), що передбачає формування в учнів здатності застосовувати набуті знання й уміння в різних життєвих ситуаціях. Однією з важливих складових цього підходу є культурна компетентність, яка забезпечує орієнтацію особистості в соціокультурному просторі, усвідомлення національної та світової культурної спадщини.

Огляд наукових джерел демонструє різноманітність теоретичних позицій щодо співвідношення творчого потенціалу та культурної компетентності підлітків: одні дослідники підкреслюють їхню взаємну обумовленість, інші – аргументують пріоритетність одного з компонентів у структурі особистісного розвитку. Зміст і методику компетентнісного навчання обґрунтовано в роботах О. Божович, Л. Ващенко, О. Глазової, О. Гойхман, І. Ґудзик, Л. Гуцан, Н. Дикаої, І. Зимньої, О. Пометун, О. Савченко, С. Сисоєвої, А. Хуторського та ін.

Педагогічні дослідження, які спрямовано на формування культурної компетентності у мистецькій освіті висвітлено у працях таких науковців, як: Л. Гавриленко, Л. Масол, О. Лобова, О. Ростовський, Л. Школяр, та ін.

Формування культурної компетентності учнів різних вікових категорій в умовах закладу середньої освіти вивчають О.Протас, Л.Якубова, І.Фелющенко, Л.Хабірова, С.Кондратенко, О.Крутенко, Н. Хамська, Р.Швай та ін. Водночас питання цілісного осмислення творчого потенціалу в розвитку культурної компетентності потребує наукового аналізу.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні ролі творчого потенціалу підлітків у розвитку їхньої культурної компетентності та у визначенні педагогічних умов, що сприяють розвитку творчого потенціалу учнів на уроках мистецтва в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні організації, які сьогодні працюють у сфері освіти (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи,

Організація європейського співробітництва та розвитку, Міжнародний департамент стандартів та ін.), вивчають проблеми, пов’язані з компетентнісно орієнтованою освітою, пропонують класифікації компетентностей учнів, які враховують їх особистісні інтереси та забезпечують розвиток передусім необхідних у реальному житті ключових компетентностей [5].

«Компетентнісний підхід в освіті – це сучасний орієнтир. Для того, щоб він повною мірою став реаліями, є необхідною екстраполяція його ідей на педагогічний процес [2, с. 55].

Дика Н., Глазова О. вважають, що «компетентнісний підхід суттєво відрізняється від знаннєвого за всіма характеристиками організації освітнього процесу: головною й принциповою відмінністю є спрямованість на результат навчання школярів, причому результатом вважають не суму засвоєної інформації, а здатність людини успішно діяти в різних ситуаціях» **[3, с. 15].**

Культурна компетентність у системі загальної середньої освіти є важливим результатом мистецького навчання, оскільки саме мистецтво виступає носієм культурних цінностей, символів і смислів. На уроках мистецтва учні підліткового віку залучаються до пізнання національної та світової культури, опановують художні образи різних епох і народів, формують естетичні смаки та здатність до емоційно-ціннісного сприйняття мистецьких творів [1].

На нашу думку, культурна компетентність – це інтегрована якість особистості, що виявляється у здатності орієнтуватися в культурному просторі, розуміти цінності рідної та світової культури, поважати культурне різноманіття та застосовувати культурні знання в повсякденному житті. Вона охоплює знання про культуру, уміння інтерпретувати культурні явища, навички міжкультурної комунікації, а також сформовану систему ціннісних орієнтацій.

Для підлітків культурна компетентність має особливе значення, адже саме в цьому віці формується національна ідентичність, толерантність, здатність до діалогу та критичного осмислення соціокультурних процесів.

Разом із тим формування якості особистості, яка розглядається, на уроках мистецтва не обмежується лише засвоєнням культурного змісту. Важливою умовою цього процесу є активна творча діяльність учнів, яка стимулює їхню особистісну залученість до культурного простору. У цьому контексті особливого значення набуває творчий потенціал підлітків як сукупність їхніх індивідуальних можливостей до художнього мислення, самовираження та творчої інтерпретації мистецьких явищ.

Вважаємо, що творчий потенціал на уроках мистецтва постає основою розвитку культурної компетентності учнів підліткового віку, оскільки саме через творчу діяльність відбувається осмислення культурного досвіду, його переосмислення та особистісне зростання. Такий підхід забезпечує цілісність мистецької освіти та сприяє формуванню культурно свідомої, творчо активної особистості.

Творчий потенціал визначаємо, як сукупність індивідуальних здібностей, мотивації, креативного мислення та внутрішніх ресурсів особистості, які забезпечують здатність до створення нового, нестандартного, соціально значущого продукту. У підлітковому віці творчий потенціал активно формується завдяки розвитку уяви, емоційної сфери, самостійності мислення та прагнення до самореалізації.

Мистецтвознавці підкреслюють, що творчий потенціал не є вродженою сталою характеристикою, а розвивається в процесі навчання, виховання та соціальної взаємодії (Даценко М., Антонова О., Шевчишина О., Тесленко В., Щорс В. та ін.). Саме тому освітнє середовище відіграє ключову роль у створенні умов для його розкриття.

У рамках нашого дослідження доцільно наголосити на взаємозв’язку творчого потенціалу та культурної компетентності, де творчий потенціал є фундаментом розвитку культурної компетентності, оскільки культура за своєю суттю є «результатом творчої діяльності людства» [8, с. 16]. Залучення учнів підліткового віку до творчих форм роботи – мистецьких проєктів, театралізованих постановок, літературної творчості, дослідницької діяльності – сприяє не лише розвитку креативного мислення, а й глибшому засвоєнню культурних цінностей.

Через творчість підлітки навчаються інтерпретувати культурні тексти, осмислювати історичний та соціальний контекст, виражати власне ставлення до культурних явищ. Творча діяльність активізує емоційно-ціннісну сферу, що є важливою складовою культурної компетентності.

З огляду на вищесказане пропонуємо впровадження педагогічних умов розвитку творчого потенціалу підлітків на уроках мистецтва в закладах загальної середньої освіти. До них ми відносимо: створення сприятливого психологічного клімату, що заохочує ініціативу та самовираження; використання інтерактивних і творчих методів навчання (проєктна діяльність, рольові ігри, дискусії та ін.); інтеграція мистецьких та культурологічних компонентів у навчальні предмети;

використання імпровізації як педагогічної умови розвитку творчого потенціалу підлітків; підтримка індивідуальності кожного учня та визнання цінності його творчих ідей. Важливою є також роль учителя як фасилітатора творчого процесу, наставника й партнера у пізнанні культури.

Розкриємо кожну з умов. У сучасній системі загальної середньої освіти дедалі більшої уваги надається розвитку особистості учня, його творчому потенціалу, емоційній сфері та здатності до самовираження (А. Козир, Л. Масол, О. Отич, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Ростовський та ін.).

Особливої значущості ці аспекти набувають у підлітковому віці, коли відбувається активне становлення самосвідомості та потреби в самореалізації, з'являється потреба у визнанні, свобода вибору та можливость виражати власні почуття й погляди.

Саме уроки мистецтва мають унікальний потенціал для створення сприятливого психологічного клімату, що заохочує ініціативу, відкритість і творчу свободу підлітків.

Психологічний клімат у класі ми розглядаємо як сукупність емоційних, міжособистісних і ціннісних відносин між учасниками освітнього процесу. Він визначає рівень комфорту, безпеки та довіри, які відчувають учні під час навчання. Сприятливий психологічний клімат характеризується підтримкою, взаємоповагою, прийняттям індивідуальності кожного учня та відсутністю страху помилки.

У контексті мистецької освіти позитивний психологічний клімат є необхідною умовою творчої активності, адже будь-яке мистецьке самовираження передбачає емоційну відкритість і внутрішню сміливість, а негативна оцінка, критика або порівняння з іншими можуть спричинити замкненість і втрату інтересу до творчості. Тому створення психологічно безпечного середовища є ключовим завданням учителя мистецтва. Саме на уроках мистецтва можливо сформувати простір довіри, де кожна ідея має цінність, а особистий досвід учня визнається значущим.

До основних педагогічних засад створення сприятливого психологічного клімату належать: гуманістична спрямованість взаємодії «учитель – учень»; прийняття індивідуальних особливостей і творчого стилю кожного підлітка; підтримка ініціативи та заохочення експерименту; відмова від жорсткого оцінювання результатів творчої діяльності; орієнтація на процес творчості, а не лише на кінцевий продукт. Учитель у цьому процесі виступає не контролером, а фасилітатором, партнером і наставником.

Важливим є заохочення ініціативи, реалізація якої сприяє наданню учням права вибору теми, матеріалів, способів виконання творчого завдання. Самовираження підтримується через відкриті запитання, рефлексивні обговорення, демонстрацію різних інтерпретацій одного мистецького образу. Важливо створювати ситуації успіху, де кожен учень відчуває значущість свого внеску незалежно від рівня художніх навичок.

Також доречно впроваджувати практичні прийоми формування позитивного психологічного клімату, а саме: імпровізаційні вправи без попередньої підготовки; колективні творчі проєкти; обговорення робіт без критики, з акцентом на емоції та ідеї; використання музики, руху, кольору для створення відповідного настрою; рефлексивні кола наприкінці уроку. Такі прийоми сприяють розвитку довіри, відкритості та взаємної підтримки в учнівському колективі.

Отже, створення сприятливого психологічного клімату на уроках мистецтва є важливою педагогічною умовою заохочення ініціативи та самовираження підлітків. Позитивна емоційна атмосфера, підтримка з боку вчителя та відсутність страху оцінювання сприяють розкриттю творчого потенціалу учнів, формуванню впевненості в собі та стійкого інтересу до мистецької діяльності. Уроки мистецтва в такому середовищі стають не лише навчальним, а й особистісно значущим простором розвитку підлітка.

Наведемо приклади створення сприятливого психологічного клімату на уроках мистецтва.

1. Вправа «Право на помилку». Ситуація: початок навчального року або нового творчого модуля. Дії вчителя: учитель разом із учнями формулює правило уроку: «У мистецтві немає неправильних відповідей – є різні бачення».

На дошці або плакаті фіксуються домовленості: не критикуємо особистість; не порівнюємо роботи; підтримуємо ідеї один одного.

У підсумку учні сміливіше висловлюють думки, сміливо експериментують, знижується тривожність.

2. Приклад імпровізаційної вправи «Намалюй настрій».

Предмет: образотворче мистецтво / інтегрований курс «Мистецтво».

Хід роботи: учитель вмикає музику різного характеру (спокійну, динамічну, тривожну) й пропонує: «Спробуйте не малювати предмет, а передати настрій кольором і лінією».

Оцінювання не проводиться, лише обговорення: «Який настрій ви відчували?»; «Які кольори допомогли його передати?»

У інцевому результаті формується емоційна відкритість, учні-підлітки відчувають безпеку у самовираженні.

3. Приклад позиції-підтримки вчителя. Педагогічна поведінка: учитель дякує за сміливі ідеї; підкреслює унікальність кожної роботи; ставить відкриті питання замість оцінок. Учні сприймають урок мистецтва як безпечний простір, де їх чують і приймають.

Такі конкретні педагогічні приклади доводять, що сприятливий психологічний клімат формується не декларативно, а через щоденні дії вчителя, атмосферу довіри та свободу творчого вибору. Саме це стає основою для розвитку ініціативи й самовираження підлітків на уроках мистецтва.

Друга умова, яка передбачає інтеграцію мистецьких та культурологічних компонентів у навчальні предмети сприяє цілісному сприйняттю світу, розвитку

культурної компетентності та творчого мислення учнів-підлітків. Інтегративний підхід дозволяє подолати фрагментарність знань і створити умови для осмислення навчального матеріалу в широкому культурному контексті.

Ідеї інтеграції в освіті ґрунтуються на гуманістичній педагогіці, культурологічному та компетентнісному підходах (Л.Масол, Г.Падалка, О. Пометун, О.Отич та ін.). Згідно з ними навчання розглядається як процес входження особистості в культуру, а не лише засвоєння інформації. У цьому контексті культурологічний підхід передбачає розгляд будь-якого навчального предмета як носія певних культурних смислів, цінностей і традицій, а мистецтво (мистецькі компоненти охоплюють елементи образотворчого, музичного, театрального, хореографічного мистецтва, а також художні образи, символи та естетичні засоби виразності) виступає універсальною мовою культури, що сприяє емоційно-ціннісному пізнанню світу.

Така інтеграція мистецьких і культурологічних компонентів дозволяє: підвищити мотивацію учнів до навчання; активізувати емоційно-ціннісне ставлення до навчального матеріалу; розвивати асоціативне та образне мислення; формувати здатність до міжкультурного діалогу. Завдяки інтеграції навчальний матеріал стає ближчим до особистого досвіду учнів, що сприяє його глибшому засвоєнню.

У курсах української мови та літератури мистецькі й культурологічні компоненти реалізуються через аналіз художніх текстів у контексті епохи, мистецьких стилів, культурних традицій. На уроках історії інтеграція здійснюється через залучення образотворчого мистецтва, музики, архітектури як джерел історичного пізнання.

Мистецькі компоненти в предметах природничого циклу використовуються для візуалізації складних понять, створення асоціативних образів, проєктної діяльності. Культурологічний аспект виявляється через розгляд наукових відкриттів у культурно-історичному контексті.

Ефективними формами реалізації інтеграції в освітньому процесі, наразі є: міжпредметні та інтегровані уроки; творчі та дослідницькі проєкти; тематичні тижні культури; використання мистецьких інтерпретацій навчального матеріалу; інтерактивні та ігрові методи навчання.

Такі форми сприяють активній участі учнів-підлітків і розвитку їх творчого потенціалу. При цьому учитель виступає ініціатором інтеграційних процесів, координатором міжпредметної взаємодії та фасилітатором пізнавальної діяльності учнів-підлітків. Його завданням є створення умов для творчого осмислення навчального матеріалу та підтримка індивідуального культурного досвіду кожного учня.

Отже, інтеграція мистецьких і культурологічних компонентів у навчальні предмети є ефективним педагогічним засобом формування цілісної, культурно свідомої особистості. Такий підхід забезпечує глибше розуміння навчального матеріалу, сприяє розвитку творчого потенціалу учнів і відповідає сучасним

вимогам освіти. До прикладу: «Один сюжет – різні види мистецтва». Тема уроку: Міфи та легенди в мистецтві. Інтеграція: образотворче мистецтво + музика + література. Хід роботи: аналіз міфу (літературна основа); перегляд репродукцій картин на цей сюжет; прослуховування музичного фрагмента, що передає характер образу; завдання (порівняти, як один сюжет по-різному втілюється в різних видах мистецтва). У підсумку – формується міжвидове мистецьке мислення та культурна ерудиція.

Цікавий урок можна провести на тему: «Музика й традиції народів світу». Інтеграція: музичне мистецтво + культурологія + географія (послуховується музика різних народів, обговорюються ролі музики в обрядах, святах, побуті, визначаються характерні ритми, інструменти, настрій). Мета уроку – формування толерантності, інтересу до культурного різноманіття світу.

Третя умова, запропнована нами – використання імпровізації, представляє собою форму спонтанної творчої діяльності й дозволяє учням-підліткам проявляти індивідуальні здібності, емоції та фантазію, що робить її ефективним засобом розвитку творчого потенціалу.

У науковому обігу мистецтвознавці розглядають імпровізацію як спонтанну, вільну творчу діяльність, що не передбачає заздалегідь відпрацьованого сценарію (Тіщенко О., Підгаєцька І., Шаралапова Н., Шевченко А. та ін.). Вона дозволяє учням: швидко приймати нестандартні рішення; висловлювати власні емоції і думки; експериментувати з формою та змістом. Вважаємо, що педагогічна цінність імпровізації полягає в тому, що вона формує творче мислення, самостійність і впевненість у власних здібностях. Віола Сполінь, одна із творців сучасної імпровізації, писала, що «**ми вчимося через досвід і переживання, і ніхто нікого нічому не вчить» [4].**

В освітньому процесі (на уроках і в позаурочній діяльності) імпровізація сприяє: розвитку креативного мислення та нестандартних рішень; формуванню емоційного інтелекту; активізації комунікативних навичок та співпраці в групі; підвищенню мотивації до навчання через цікавість і гру. Вона є універсальним засобом для будь-яких видів мистецької та гуманітарної діяльності, а також інтегрується у міжпредметні проєкти [9].

До форм та методів використання імпровізації доцільно віднести такі форми, як: індивідуальні спонтанні завдання; парна або групова робота; рольові ігри; театральні етюди; музичні або рухові експромти; творчі колективні проєкти. У свою чергу, до методів – імпровізаційні вправи без підготовки; використання асоціацій та образів; поєднання різних видів мистецтва (музика, рух, живопис та ін.); рефлексія після виконання (обговорення почуттів, відкриттів, ідей). Вправи до прикладу: «Малюнок емоції» – учень малює емоцію, яку відчув під час прослуховування музики; «Жива картина» – група учнів оживляє картину: рух, поза, репліки; «Сюжетна міні-історія» – учень створює коротку історію на задану тему за 3–5 хвилин; «Музичний діалог» – імпровізація на різних інструментах або підручних засобах; один учень створює мелодію,

інший відповідає; «Персонаж у дії» – обрати героя літературного твору та імпровізувати його поведінку в сучасному контексті.

Отже, імпровізація є ефективною педагогічною умовою розвитку творчого потенціалу. Вона дозволяє учням проявляти ініціативу, експериментувати, розвивати креативне мислення та комунікативні навички. Створення сприятливого психологічного середовища та систематичне використання імпровізаційних вправ сприяє формуванню творчої, відкритої до самовираження особистості. Неменш важлива четверта, запропонована нами, умова – підтримка індивідуальності кожного учня та визнання цінності його творчих ідей. Ця педагогічна умова дозволяє учням-підліткам проявляти ініціативу, розвивати творчий потенціал, формувати впевненість у власних здібностях, готовність до експерименту та спроб нових рішень; підтримує внутрішню мотивацію.

Поняття «індивідуальність учня» – це унікальна сукупність особистісних рис, здібностей, інтересів, творчих нахилів і способів мислення, а «творчі ідеї» – будь-які нестандартні, оригінальні рішення або підходи до завдань, що проявляються у навчальній та позакласній діяльності. Підтримка вчителем індивідуальності полягає не лише у визнанні унікальних особливостей учня-підліта, а й у створенні умов, де він може реалізувати свій потенціал, серед них: створення психологічно безпечного середовища; застосовування індивідуальних та диференційованих завдань; заохочення ініціативи учнів; використання позитивого фіт-беку; надання свободи у виборі теми, матеріалу або способу виконання завдання; заохочення та підтримка колективних творчих ідей учнів [10]. Серед доцільних для використання форм та методів, які сприятимуть реалізації четвертої умови пропонуємо: індивідуальні творчі проєкти (учень обирає тему і форму виконання); вільне самовираження на уроках мистецтва (використання кольору, форми, музики, руху та ін.); рефлексивні обговорення (учні пояснюють свої ідеї та підходи); парна та групова робота з взаємним визнанням ідей; імпровізаційні вправи, що дозволяють експериментувати без страху помилки.

У практичній роботі на уроках мистецтва це можуть бути такі завдання:

Імпровізований автопортрет емоцій. Учні малюють свій стан або настрій, використовуючи кольори, форми, матеріали за власним вибором. Під час обговорення з’ясовують «Що я хотів(ла) передати кольором чи формою?»;

Персонаж у новій ситуації. Учень обирає літературного або історичного героя і імпровізує його поведінку у сучасних умовах. Підкреслюється цінність кожної оригінальної ідеї та підходу;

Музичний експромт. Учні створюють коротку мелодію або ритм на музичних інструментах або підручних засобах. Обговорюється, як кожна композиція відображає особистий стиль і емоції учня;

Культурна міні-виставка. Кожен учень готує невеликий мистецький проєкт, що відображає його сприйняття певної культури або традиції. Презентація супроводжується обговоренням ідей та способів реалізації.

Вправи можна комбінувати в серію уроків, поступово збільшуючи свободу вибору учнів і складність завдань, що сприятиме підтримці індивідуальності, заохоченню експеримента, розвитку креативного та критичного мислення учнів-підлітків.

Наскрізною лінією у використанні запропонованих педагогічних умов є роль учителя, не лише як трансляторора знань, а партнера учня у пізнанні світу й культури, наставника та фасилітатора творчого процесу. Ця роль є ключовою для розвитку творчого потенціалу підлітків, формуванню їх культурної компетентності та навичок самостійного мислення.

Педагогічна діяльність повинна бути спрямована на створення умов для самостійного мислення та творчої активності учнів, а не на пряме навіювання знань.

Учитель організовує освітній процес як платформу для відкриттів, ставить відкриті запитання та пропонує проблемні завдання, підтримує ініціативу та самовираження учнів, спрямовує учня до аналізу, рефлексії та критичного мислення, допомагає учню орієнтуватися у культурних явищах та мистецьких практиках, пропонує індивідуальні шляхи розвитку творчості, підтримує емоційно-позитивну атмосферу, формує ціннісне ставлення до культури та мистецтва.

Учитель у ролі фасилітатора, наставника та партнера створює педагогічне середовище, де учень є активним учасником пізнавальної та творчої діяльності. Фасилітація сприяє розвитку творчого потенціалу, самовираженню, формує критичне мислення та глибоке розуміння культури. Такий підхід відповідає сучасним освітнім вимогам і готує підлітків до активної, творчої та культурно компетентної життєвої позиції.

Висновки. В умовах сучасних соціокультурних трансформацій та компетентнісно орієнтованої освіти особливої актуальності набуває формування культурної компетентності учнів підліткового віку. Мистецька освіта має значний потенціал у цьому процесі, оскільки саме через мистецтво учні залучаються до пізнання національної та світової культури, розвивають естетичні цінності, здатність до емоційно-ціннісного сприйняття культурних явищ і культурного діалогу.

У ході дослідження встановлено, що важливою основою формування культурної компетентності підлітків є розвиток їхнього творчого потенціалу, який розглядається, як сукупність індивідуальних здібностей, мотивації, креативного мислення та внутрішніх ресурсів особистості, що забезпечують здатність до творчого самовираження, інтерпретації культурних явищ і створення нових ідей.

Доведено, що ефективному розвитку творчого потенціалу підлітків на уроках мистецтва сприяє впровадження комплексу педагогічних умов, зокрема: створення сприятливого психологічного клімату, який заохочує ініціативу та самовираження учнів; інтеграція мистецьких і культурологічних компонентів у

зміст навчальних предметів; використання імпровізації як ефективного засобу активізації творчої діяльності; підтримка індивідуальності кожного учня та визнання цінності його творчих ідей.

Важливу роль у реалізації зазначених умов відіграє вчитель, який виступає фасилітатором творчого процесу, наставником і партнером у пізнанні культури. Такий підхід сприяє створенню сприятливого освітнього середовища, у якому учні є активними учасниками пізнавальної та творчої діяльності.

Отже, системне використання зазначених педагогічних умов у процесі мистецької освіти забезпечує розвиток творчого потенціалу підлітків, сприяє формуванню їхньої культурної компетентності та становленню культурно свідомої, творчо активної особистості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні та експериментальній перевірці методики розвитку творчого потенціалу підлітків у процесі інтегрованого мистецького навчання.

Література:

1. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 1. С. 47–58. URL: http://lib.iitta.gov.ua/9772/1/10-35-1-PB%20%281%29.pdf (дата звернення: 17.01.2026).

2. Гуцан Л.А. *Компетентніший підхід у сучасній освіті. Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів: м*атеріали Міжнародної наук.-практ. конференції. ПП «Фірма «Гранмна», Київ, 2013. С. 52-56.

3. Дика Н. М., Глазова О.П. Нова парадигма післядипломної педагогічної освіти: реалізація компетентнісного підходу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)* випуск № 3-4. 2018. С.15–20.

4. Іззі Гезель. Імпровізація як інструмент фасилітації. URL: https://humantime.com.ua/en/blog/improvizatsiya-yak-instrument-fasilitatsii-izzi-gezel (дата звернення: 02.03.2026).

5. Литовченко О. Підходи до класифікації компетентностей особистості як результату освіти. *Формування базових компетентностей у вихованців позашкільних навчальних закладів:* матеріали міжнародної науково-практичної конференції 25 – 27 лютого 2013 року. Київ : С. 56–59.

6. Лобова О. Формування культурної компетентності школярів у процесі мистецької освіти в «новій українській школі». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 3-4 (97-98). С. 266 – 276.

7. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10 (дата звернення: 12.02.2026).

8. Подольська Є., Лихвар В., Погорілий Д. Кредитно-модульний курс культурології: навч. посібник. Київ : Фірма «Інкос», Центр навчальної літератури, 2006. 368 с.

9. Шевченко А.С. Методичні особливості опанування імпровізації на заняттях з музичного мистецтва. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання.* 2019. Вип. 6. С. 129-134.

10. Шевчишена О. В. Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини у загальноосвітньому навчальному закладі: науково-метод. посіб. Хмельницький: ОІППО, 2016. 237 с.

References:

Bibik, N. M. (2015). Perevahy i ryzyky zaprovadzhennya kompetentnisnoho pidkhodu v shkil′niy osviti [Advantages and risks of introducing a competency-based approach in school education]. *Ukrayins'kyy pedahohichnyy zhurnal.* № 1. 47–58 [in Ukrainian].

1. Hutsan, L.A. (2013). Kompetentnishyy pidkhid u suchasniy osviti [A more competent approach in modern education]. *Formuvannya bazovykh kompetentnostey u vykhovantsiv pozashkil'nykh navchal'nykh zakladiv.* 52–56 [in Ukrainian].

2. Dyka, N. M., Hlazova O.P. (2018). Nova paradyhma pislyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity: realizatsiya kompetentnisnoho pidkhodu [New paradigm of postgraduate pedagogical education: implementation of the competency approach. Continuing professional education: theory and practice]. *Neperervna profesiyna osvita: teoriya i praktyka (seriya: pedahohichni nauky)*. Vypusk № 3-4. 2018. 15–20 [in Ukrainian].

3. Izzi, Hezel′. Improvizatsiya yak instrument fasylitatsiyi [Improvisation as a tool of facilitation]. Retrieved from https://humantime.com.ua/en/blog/improvizatsiya-yak-instrument-fasilitatsii-izzi-gezel

4. Lytovchenko, O. (2013). Pidkhody do klasyfikatsiyi kompetentnostey osobystosti yak rezul′tatu osvity [Approaches to the classification of individual competencies as a result of education]. Formuvannya bazovykh kompetentnostey u vykhovantsiv pozashkil′nykh navchal′nykh zakladiv: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 25 – 27 lyutoho 2013 roku. 56–59 [in Ukrainian].

5. Lobova, O. (2020). Formuvannya kul′turnoyi ompetentnosti shkolyariv u protsesi mystets′koyi osvity v «noviy ukrayins′kiy shkoli» [Formation of cultural competence of schoolchildren in the process of art education in the «new Ukrainian school»]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi.* № 3-4 (97-98). 266 – 276 [in Ukrainian].

6. Natsional′na stratehiya rozvytku osvity v Ukrayini na period do 2021 roku. *zakon. rada. gov. ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10 [in Ukrainian].

7. Podol′s′ka, YE., Lykhvar, V., Pohorilyy, D. (2006). Kredytno-modul′nyy kurs kul′turolohiyi [Credit-module course in cultural studies]. *Tsentr navchal'noyi literatury*. 368 [in Ukrainian].

8. Shevchenko, A.S. (2019). Metodychni osoblyvosti opanuvannya improvizatsiyi na zanyattyakh z muzychnoho mystetstva [Methodological features of mastering improvisation in musical art classes.]. *Aktual'ni pytannya mystets'koyi osvity ta vykhovannya.. Vyp. 6. 129-134* [in Ukrainian].

9. Shevchyshena, O. V. (2016). Psykholoho-pedahohichnyy suprovid obdarovanoyi dytyny u zahal′noosvitn′omu navchal′nomu zakladi [Psychological and pedagogical support of a gifted child in a general educational institution]. 237 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.147:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1889-1900

Сікора Ярослава Богданівна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, https://orcid.org/0000- 0003-2621-6638

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування сучасних підходів до вивчення інформатики у закладах вищої освіти в умовах цифрового освітнього середовища. Актуальність дослідження зумовлена стрімкою цифровізацією всіх сфер суспільного життя, що вимагає фундаментальної трансформації змісту, методів та засобів професійної підготовки майбутніх фахівців. Проаналізовано науковий дискурс щодо тлумачення понять «інформатика» та «комп'ютинг», зокрема крізь призму міжнародних стандартів Computing Curricula. Автором виокремлено та деталізовано підходи, що формують цілісну педагогічну модель навчання: інформаційно-технологічний (розглядає комп'ютер як триєдину сутність – об'єкт вивчення, засіб навчання та середовище діяльності), компетентнісний (базується на парадигмі «освіта впродовж життя», акцентуючи увагу на здатності фахівця самостійно опановувати нові технологічні рішення), студентоцентрований (передбачає активізацію пізнавальної автономності здобувачів), міждисциплінарний (використовує універсальний характер інформатики для формування системного мислення та вирішення комплексних професійних задач), когнітивно-розвивальний (фокусується на розвитку обчислювального мислення, алгоритмічної культури та побудові стійких ментальних моделей).

Особливу увагу приділено архітектурі цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти, яка охоплює технічну інфраструктуру, платформи LMS (Moodle, Google Classroom), цифровий навчальний контент, засоби комунікації, системи оцінювання та аналітики, інноваційні компоненти (VR/AR, штучний інтелект).

Доведено, що інтеграція цих елементів забезпечує перехід від репродуктивного засвоєння інструментарію до формування цифрової компетентності. Поєднання розглянутих підходів дозволить створити адаптивну освітню модель, здатну готувати фахівців до ефективної діяльності в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: інформатика, комп'ютинг, вища освіта, цифрове освітнє середовище, підхід, інформаційно-комунікаційні технології.

Sikora Yaroslava Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Computer Science and Information Technology, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0003-2621-6638

APPROACHES TO THE STUDY OF COMPUTER SCIENCE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article provides a theoretical substantiation and systematization of modern approaches to studying informatics in higher education institutions within a digital educational environment. The relevance of the study is driven by the rapid digitalization of all spheres of social life, which necessitates a fundamental transformation of the content, methods, and tools used in the professional training of future specialists. The scientific discourse concerning the interpretation of the concepts of «computer science» and «computing» is analyzed, particularly through the lens of international Computing Curricula standards. The author identifies and elaborates on the approaches that form a cohesive pedagogical teaching model: information-technological, considering the computer as a tripartite entity – an object of study, a learning tool, and an activity environment; competency-based, grounded in the «lifelong learning» paradigm and emphasizing a specialist's ability to independently master new technological solutions; student-centered, involving the activation of students' cognitive autonomy; interdisciplinary, utilizing the universal nature of informatics to foster systems thinking and address complex professional tasks; cognitive-developmental, focusing on the development of computational thinking, algorithmic culture, and the construction of stable mental models.

Special attention is given to the architecture of the digital educational environment of a higher education institution, which encompasses technical infrastructure, LMS platforms (Moodle, Google Classroom), digital learning content, communication tools, assessment and analytics systems, and innovative components (VR/AR, artificial intelligence). It is demonstrated that the integration of these elements ensures a transition from the reproductive use of tools to the development of digital competence. The combination of the approaches considered enables the creation of an adaptive educational model capable of preparing specialists for effective activity in the information society.

Keywords: computer science, computing, higher education, digital educational environment, approach, information and communication technologies.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімкою цифровізацією всіх сфер діяльності, що зумовлює зростання ролі інформатики як фундаментальної складової професійної підготовки майбутніх фахівців. У цих умовах заклади вищої освіти зіштовхуються з

необхідністю перегляду традиційних підходів до навчання, зокрема щодо змісту навчальних дисциплін, організації освітнього процесу та використання цифрових технологій.

Особливої актуальності набуває проблема забезпечення відповідності підготовки здобувачів вищої освіти сучасним вимогам інформаційного суспільства, що передбачає не лише засвоєння теоретичних знань, а й формування здатності ефективно застосовувати інформаційно-комунікаційні технології у професійній діяльності. Водночас розвиток цифрового освітнього середовища створює нові можливості для інтенсифікації навчання, але водночас актуалізує питання методичного забезпечення та педагогічної доцільності використання цифрових інструментів.

Таким чином, виникає необхідність системного аналізу підходів до вивчення інформатики у закладах вищої освіти в умовах цифрового освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика викладання інформатики у закладах вищої освіти та вплив цифрового освітнього середовища на освітній процес знайшла відображення у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, дослідження присвячені питанням трансформації змісту навчання інформатики, визначенню її інваріантної складової, а також інтеграції інформаційних технологій в освітній процес. М.І. Жалдак обґрунтував концепцію «змісту наскрізної освіти з інформатики», де фундаментальним ядром виступають поняття інформації, інформаційних процесів та алгоритмізації – ці знання мають бути відносно незалежними від конкретних типів комп'ютерів і програмного забезпечення [1]. Вітчизняна методична наука наполягає на виборі такого змісту навчання інформатики, який якомога менше залежав би від конкретних типів комп'ютерів та їхнього програмного забезпечення, спираючись натомість на теоретичні засади дисципліни.

Науковці підкреслюють, що інформатика як навчальна дисципліна має універсальний характер і забезпечує формування загальних компетентностей, необхідних для діяльності у цифровому середовищі.

Зокрема, І.Ю. Шахіна, О.А. Подзигун, А.І. Петрова та Н.П. Ткачук [2] обґрунтовують педагогічні умови підвищення якості навчального процесу в умовах інформаційного освітнього середовища, встановлюючи, що ефективна інтеграція ІТ потребує одночасної трансформації методик, форм і цілей навчання.

На думку науковців [3], побудова цифрового освітнього процесу в педагогічному ЗВО має ґрунтуватися на новій галузі педагогічної науки – цифровій дидактиці, предметом якої є діяльність людини, а не функціонування цифрових освітніх засобів.

Також значна увага приділяється питанням використання систем дистанційного навчання, електронних освітніх ресурсів та організації самостійної роботи здобувачів освіти.

Окремі дослідження [4, 5] спрямовані на обґрунтування компетентнісного підходу як провідного у підготовці сучасного фахівця, а також на визначення ефективних методів навчання, зокрема проєктного та проблемно-орієнтованого.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить про необхідність подальшого узагальнення підходів до вивчення інформатики з урахуванням комплексного впливу цифрового освітнього середовища.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та систематизація підходів до вивчення інформатики у закладах вищої освіти в умовах цифрового освітнього середовища з позицій їх інтеграції у цілісну педагогічну модель.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому дискурсі поняття «інформатика» та «комп'ютинг» є предметом активного осмислення, що зумовлено як розвитком інформаційних технологій, так і трансформацією стандартів освіти. Аналіз наукових джерел засвідчує наявність кількох підходів до їх інтерпретації.

Передусім, у вітчизняній науковій традиції поняття «інформатика» розглядається як фундаментальна наука про інформацію та інформаційні процеси. Зокрема, в Енциклопедії сучасної України інформатика визначається як галузь знань, що охоплює дисципліни, пов'язані з вивченням інформаційних процесів у природі, техніці та суспільстві, а також виступає теоретичною основою створення комп'ютерних систем та інформаційних технологій [6].

Окремий напрям досліджень пов'язаний із педагогічною інтерпретацією інформатики. У роботі В.В. Шакотька [7] аналізується співвідношення понять «інформатика», «computer science» та «information science», що дозволяє розглядати інформатику як інтегративну навчальну дисципліну, спрямовану на формування інформаційної та алгоритмічної культури. У цьому випадку інформатика виступає не лише як наукова галузь, а й як освітній конструкт.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із термінологічним уточненням і стандартизацією поняття «інформатика». Зокрема, авторами наголошується на варіативності трактувань цього терміну та необхідності його узгодження з міжнародною науковою термінологією [8].

У педагогічних дослідженнях поняття «комп'ютинг» пов'язується з формуванням обчислювального мислення (computational thinking) та цифрових компетентностей.

Так, у [9] комп'ютинг інтерпретується як ширше поняття, ніж інформатика, що охоплює не лише теоретичні основи, а й практики використання цифрових технологій у різних сферах діяльності.

Відповідно до [10], комп'ютинг як академічна дисципліна має сім базових складових (між якими є численні перетини): Комп'ютерна інженерія (Computer Engineering); Комп'ютерні науки (Computer Science); Кібербезпека (Cybersecurity); Інформаційні системи (Information Systems); Інформаційні технології (Information Technology); Програмна інженерія (Software Engineering); Наука про дані (Data science).

Кожна з цих складових покликана об’єднати навчальні курси для підготовки здобувачів освіти з метою набуття ними відповідних компетентностей у галузі комп’ютингу [10]. Стандарт підготовки за напрямом Computer Science слугує основою для формування інших стандартів серії Computing Curricula. У документі Computer Science 2023 [11] визначено 17 змістових напрямів, кожен з яких включає базову складову, що підлягає обов’язковому вивченню, а також додаткові розділи, які можуть реалізовуватися в межах вибіркових навчальних дисциплін: Алгоритмічні основи, Архітектура та організація, Математичні та статистичні системи, Графіка та інтерактивні методи, Людино-машинна взаємодія, Безпека, Управління даними, Штучний інтелект, Мережі і комунікації, Операційні системи, Розробка спеціалізованих платформ, Паралельні і розподілені обчислення, Основи мов програмування, Основи розробки програмного забезпечення, Програмна інженерія, Основи систем, Суспільство, етика та професія.

Отже, аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що поняття «інформатика» має більш усталений і системно сформований характер, тоді як «комп’ютинг» перебуває на етапі концептуалізації. Інформатика здебільшого тлумачиться як наука про інформацію та інформаційні процеси, тоді як комп’ютинг – як ширша сфера обчислювальної діяльності, що охоплює технологічні, інженерні та прикладні аспекти функціонування комп’ютерних систем.

Інформатика у системі вищої освіти виконує функцію базової дисципліни, що забезпечує формування у здобувачів освіти цілісного уявлення про інформаційні процеси, методи їх реалізації та сучасні інформаційні технології. В її основу покладені як фундаментальні теоретичні положення, так і практичні аспекти використання програмних і технічних засобів, що дозволяє забезпечити підготовку фахівців до професійної діяльності в умовах цифровізації.

Зміст курсу інформатики на рівні вищої освіти формується навколо ключових ліній: теоретичні основи інформатики; інформація та інформаційні процеси; моделювання та формалізація; алгоритмізація та програмування; інформаційні технології та архітектура систем; системи керування базами даних; інтелектуальні системи та штучний інтелект; соціальні та етичні аспекти інформатизації. Проте, які саме елементи з великої сукупності знань і технологій, що входять до цих розділів, варто віднести до інваріантної частини підготовки фахівця з вищою освітою, а також на якому рівні деталізації викладати ті чи інші питання досі залишається дискусійним.

Концепція курсу «Інформатика» має трансформуватися від репродуктивного засвоєння певного інструментарію до розвитку цифрової компетентності здобувачів. Основний фокус зміщується на стимулювання пізнавальної автономності: здатності до фундаментального опанування складних програмних комплексів та оперативного засвоєння невідомих раніше технологічних рішень, спираючись на вже здобутий практичний досвід.

Розглянемо особливості та визначимо підходи до викладання дисциплін інформатичного спрямування.

Перша особливість полягає в тому, що ключовим об'єктом інформатики є комп'ютер, який водночас виступає і предметом вивчення, і засобом навчання, і інструментом розв'язання прикладних задач.

Інформаційно-технологічний підхід у навчанні інформатики базується на системному використанні інформаційно-комунікаційних технологій як ключового інструмента організації освітнього процесу. Його методологічною основою є ідеї цифровізації освіти, відкритості освітніх ресурсів та технологізації педагогічної діяльності.

Сутнісною характеристикою підходу є багатофункціональність комп'ютера: він виступає одночасно об'єктом вивчення (як технічна та програмна система), засобом навчання (інструмент подання та опрацювання інформації) і середовищем професійної діяльності. Така триєдина роль визначає специфіку дидактичних рішень і зміст навчання.

Використання систем управління навчанням, зокрема Moodle, Google Classroom, забезпечує структуризацію навчального контенту, інтеграцію мультимедійних ресурсів, організацію контролю та зворотного зв'язку, а також підтримку індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів освіти. У цьому контексті важливою є роль викладача як організатора цифрового освітнього середовища та аналітика навчальних результатів.

Друга особливість полягає у високій динамічності розвитку техніко-програмної складової інформатики.

У зв'язку з цим однією з ключових рис сучасного інформаційного суспільства є перехід від традиційної моделі «освіта на все життя» до концепції «освіта впродовж усього життя» [12]. У процесі навчання цифрових технологій неможливо охопити весь спектр програмного забезпечення, з яким майбутній фахівець може зіткнутися у професійній діяльності. Це зумовлює необхідність пошуку таких підходів до навчання, які б за умов обмеженого часу та швидкого оновлення технологій забезпечували формування у здобувачів освіти здатності до самостійного опанування нових знань і інструментів.

Компетентнісний підхід у поєднанні з концепцією неперервної освіти визначає сучасну парадигму підготовки з інформатики. Його сутність полягає у зміщенні акценту з накопичення знань на формування здатності ефективно діяти у професійних ситуаціях, що постійно змінюються. У цьому контексті особливого значення набуває формування загальних компетентностей, таких як здатність до самонавчання, критичне мислення, цифрова грамотність та адаптивність. Концепція «освіти протягом життя» розглядається як відповідь на виклики інформаційного суспільства і передбачає постійне оновлення знань упродовж професійної діяльності.

Отже, пріоритетного значення набуває формування базових знань і універсальних умінь, що дозволяють ефективно навчатися в процесі професійної

діяльності. У зв'язку з цим уже під час навчання у закладі вищої освіти необхідно цілеспрямовано розвивати у студентів мотивацію до самоосвіти, потребу в постійному самовдосконаленні та готовність до неперервного професійного розвитку.

Третя особливість полягає у значному обсязі годин, відведених на самостійну роботу здобувачів вищої освіти. Так, відповідно до навчальної програми, на вивчення дисципліни «Теоретичні основи інформатики та інформаційно-комунікаційні технології» передбачено 270 годин, з яких приблизно 60% припадає саме на самостійну діяльність.

Організація самостійної роботи спрямована на формування вмінь ефективно працювати з інформацією: здійснювати її пошук у різних джерелах, відбирати релевантні дані для розв'язання конкретних завдань, критично аналізувати зміст, виявляти суперечності, формулювати гіпотези та вибудовувати логічну послідовність розв'язання проблеми. Важливими є також уміння узагальнювати отримані результати, порівнювати їх з альтернативними підходами, обґрунтовувати власні висновки та застосовувати їх для постановки й розв'язання нових завдань із використанням сучасних програмних засобів.

Студентоцентрований підхід відображає трансформацію освітньої парадигми у напрямі активізації ролі студента як суб'єкта навчання. У межах цього підходу знання розглядаються як результат активної пізнавальної діяльності, що передбачає самостійний пошук інформації, її критичний аналіз, формування гіпотез та їх перевірку у процесі практичної діяльності. Значна частка самостійної роботи в навчанні інформатики зумовлює необхідність цілеспрямованої організації такої діяльності через проблемно-орієнтовані, дослідницькі та проєктні завдання. Роль викладача трансформується у напрямі фасилітації та педагогічного супроводу.

Такий підхід до організації самостійної діяльності сприяє розвитку творчого мислення, здатності до прийняття нестандартних рішень і виконання дослідницьких завдань, що, у свою чергу, забезпечує більш глибоке засвоєння знань. У результаті освітній процес орієнтується на формування цифрової компетентності як ключового результату підготовки майбутнього фахівця.

Четверта риса: міжпредметний характер інформатики. Міжпредметні зв'язки мають вагоме значення для підвищення як практичного, так і теоретичного рівня підготовки майбутніх фахівців. Їх важливою характеристикою є формування здатності до узагальненого пізнання, коли навчальна діяльність виходить за межі окремої дисципліни та набуває цілісного характеру. Саме така узагальненість дозволяє ефективно застосовувати набуті знання і вміння у конкретних ситуаціях, під час розгляду окремих питань як в освітньому процесі, так і в позааудиторній діяльності, а також у подальшій професійній практиці випускників закладів вищої освіти.

Міждисциплінарний підхід у навчанні інформатики зумовлений її універсальним характером як науки, що інтегрує методи та інструменти різних

галузей знань. Інформатика виступає засобом моделювання, аналізу та оптимізації процесів у природничих, технічних і соціально-економічних системах, що визначає її міждисциплінарний потенціал. Реалізація цього підходу передбачає інтеграцію змісту навчання, використання міжпредметних задач, кейсів із реальних професійних ситуацій та організацію проєктної діяльності. Такий підхід сприяє формуванню системного мислення та здатності до перенесення знань у нові контексти.

Це, у свою чергу, забезпечує здатність до комплексного бачення проблем, вибору адекватних підходів та ефективного розв'язання складних завдань, що виникають у реальних умовах.

П'ята особливість полягає в тому, що вивчення інформатики істотно впливає на інтелектуальний розвиток здобувачів, що пов'язують із формуванням напряму, відомого як «когнітивна інформатика». У взаємодії з іншими навчальними дисциплінами інформатика закладає підґрунтя для розвитку аналітичного та формально-логічного мислення. Це, своєю чергою, є необхідною передумовою для ефективної навчальної діяльності, виконання наукових досліджень і реалізації проєктних завдань.

Когнітивно-розвивальний підхід базується на розгляді інформатики як засобу розвитку інтелектуальних і когнітивних здібностей особистості. Його методологічною основою є ідеї когнітивної психології та когнітивної науки. У процесі навчання інформатики формуються алгоритмічне, логічне та абстрактне мислення, здатність до моделювання, аналізу та синтезу інформації.

Використання задач на алгоритмізацію, програмування, моделювання та аналіз даних сприяє розвитку когнітивних структур і метакогнітивних умінь. Зокрема, у працях С. Пейперта [13], підкреслюється значення конструкціоністського підходу, відповідно до якого навчання є найбільш ефективним у процесі створення значущих для здобувача продуктів діяльності.

У контексті становлення когнітивної інформатики особливої актуальності набуває концепція обчислювального мислення, яка розглядається як універсальна методологічна основа підготовки фахівців незалежно від спеціальності. У межах цього підходу інформатика тлумачиться не як сукупність знань про програмні засоби, а як загальний спосіб розв'язання задач, що передбачає їх декомпозицію, виявлення закономірностей, абстрагування та побудову алгоритмів.

Запровадження обчислювального мислення у практику вищої освіти сприяє формуванню у здобувачів стійких ментальних моделей, які зберігають свою ефективність навіть за умов швидкої зміни технологій та інструментальних засобів. Це забезпечує підготовку фахівців, здатних адаптуватися до нових професійних викликів і ефективно діяти в динамічному цифровому середовищі.

Суттєвого поширення набув STEM-підхід, який передбачає інтеграцію інформатики з наукою, технологіями, інженерією та математикою. У межах цього підходу інформатика виступає як інструмент моделювання, аналізу даних

і створення цифрових рішень. Він сприяє розвитку інженерного мислення, креативності та здатності до комплексного вирішення задач.

Не менш важливим є адаптивний та персоналізований підхід до навчання, який передбачає врахування індивідуальних особливостей студентів – їх рівня підготовки, темпу навчання, стилів сприйняття інформації. У навчанні інформатики це реалізується через використання цифрових платформ, аналітики навчальних даних та адаптивних курсів.

Розглянемо технології, що застосовуються в процесі навчання, реалізація яких можлива завдяки тому, що в закладі вищої освіти цифрове освітнє середовище (ЦОС) реалізовано на високому рівні (табл. 1).

Таблиця 1

Структура цифрового освітнього середовища університету

Рівень ЦОС	Складові
1. Технічна інфраструктура	Мережеве обладнання, сервери, хмарні ресурси, комп'ютерні класи, засоби відеозв'язку
2. Платформи управління навчанням (LMS)	Moodle, Google Classroom – організація, контроль, зворотний зв'язок
3. Цифровий навчальний контент	Електронні курси, відеолекції, інтерактивні тренажери, відкриті освітні ресурси
4. Засоби комунікації та співпраці	Відеоконференції, форуми, чати, спільні онлайн-документи
5. Системи оцінювання та аналітики	Електронне тестування, learning analytics, адаптивний зворотний зв'язок, е-портфоліо
6. Інноваційні компоненти	VR/AR, штучний інтелект, симулятори, хмарні IDE, онлайн-середовища програмування

Розвинена хмарна інфраструктура забезпечує доступ до онлайн-середовищ програмування, текстових редакторів, електронних таблиць, презентацій, в яких здобувачі виконують лабораторні роботи без локального встановлення програмного забезпечення – з будь-якого пристрою. Викладач відстежує хід роботи в реальному часі, а вбудовані тести забезпечують миттєвий зворотний зв'язок.

Платформи LMS дозволяють організовувати асинхронну теоретичну підготовку: здобувач попередньо переглядає записану лекцію та проходить вступне тестування. Аудиторний час повністю відводиться на розв'язання задач, роботу у парах та проєктну роботу в командах. Системи аналітики автоматично відстежують навчальні досягнення і коригують подання матеріалу.

Інноваційні компоненти підтримують симулятори для вивчення архітектури комп'ютерів, мережевих технологій (Cisco Packet Tracer) та кібербезпеки. Технології доповненої та віртуальної реальності застосовуються для візуалізації структур даних, процесів сортування та пошуку, мережевих топологій, внутрішньої архітектури процесорів. VR-технології моделюють навчальне середовище для практичних занять, AR-технології доповнюють реальне оточення студента інформаційними шарами через мобільні пристрої.

Хмарна інфраструктура забезпечує інтеграцію генеративного штучного інтелекту як інструменту підтримки. Методичний акцент при цьому переноситься на формування критичного ставлення до результатів роботи ШІ: перевірку згенерованого коду, написання тест-кейсів, аналіз та виправлення помилок.

Засоби контенту та комунікації підтримують гейміфіковані платформи, де навчання відбувається через ігровий наратив. На рівні освітнього курсу гейміфікація реалізується через системи балів, досягнень і рейтингів у LMS.

Висновки. Отже, вивчення інформатики у закладах вищої освіти в умовах цифрового освітнього середовища характеризується комплексною трансформацією освітнього процесу, що охоплює зміст, форми та методи навчання. Таким чином, інтеграція інформаційно-технологічного, компетентнісного, студентоцентрованого, міждисциплінарного та когнітивно-розвивального підходів формує цілісну методологічну основу навчання інформатики у закладах вищої освіти. Вона забезпечує поєднання технологічних можливостей цифрового середовища з педагогічними цілями розвитку особистості, сприяє формуванню професійних і загальних компетентностей, а також підготовці фахівців, здатних до ефективної діяльності в умовах динамічного інформаційного суспільства.

Цифрове освітнє середовище виступає ключовим чинником модернізації освіти, створюючи умови для індивідуалізації навчання, розширення доступу до освітніх ресурсів та підвищення ефективності освітнього процесу. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці адаптивних моделей навчання інформатики та впровадженні інтелектуальних освітніх систем.

Література:

1. Жалдак М.І. Про деякі методичні аспекти навчання інформатики в школі і педагогічному університеті. *Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання :* наук. часопис. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. Вип. 9. С. 3–14.

2. Shakhina I., Podzygun O., Petrova A., Tkachuk N. Pedagogical conditions for improving the learning process in the context of the information educational environment. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2024. № 71. С. 67–81. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2024-71-67-81.

3. Гуревич Р.С., Воєвода А.Л., Коношевський О.Л., Коваль М.С., Кусій М. І. Диджиталізація освіти на сучасному етапі розвитку суспільства. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2024. № 74. С. 5–26. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2024-74-5-26.

4. Zhang J., Zhang L., Zhang G., Yu Y. From Theory to Practice: Project-Based Learning in Computer Science Education. *Frontiers in Computing and Intelligent Systems*. 2024. Vol. 8(1). P. 130–133. DOI: https://doi.org/10.54097/jv09dw34.

5. Milosz M., Nazyrova A., Mukanova A., Bekmanova G., Kuzin D., Aimicheva G. Ontological approach for competency-based curriculum analysis. *Heliyon*. 2024. Vol. 10, iss. 7. e29046. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e29046.

6. Коваленко І.В. Інформатика. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: https://esu.com.ua/article-12450 (дата звернення: 01.04.2026).

7. Шакотько В.В. Інформатика в системі освіти України: становлення, перспективи. *Information Technologies in Education*. 2016. № 4 (29). С. 116–130. DOI: 10.14308/ite000615.

8. Карапузова Н.Д., Шакотько В.В. Україномовна термінологія з математики та інформатики в підготовці майбутніх вчителів. *Імідж сучасного педагога*. 2023. №6 (213). С. 82–89. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-6(213)-82-89.

9. Morze N., Umryk M. Formation of Computing and Coding Competences of Computer Science Teachers in Ukraine. *Universities in the Networked Society*. 2019. Vol. 10. P. 49–69.

10. Computing Curricula 2020: Paradigms for Global Computing Education / ed. by CC2020 Task Force. ACM, New York, NY, USA, 2020. 205 p.

11. Computer Science Curricula 2023 / A.N. Kumar et al. ACM Press, IEEE Computer Society Press and AAAI Press. 2024. 459 p. DOI: https://doi.org/10.1145/3664191.

12. Кухарська Н. П. Особливості навчальної дисципліни «Інформатика». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформатизація вищого навчального закладу*. 2014. Вип. 803. С. 70–74.

13. Papert S. *Mindstorms: children, computers, and powerful ideas*. New York, USA, Basic Books, Inc., 1980. 230 p. URL: https://worrydream.com/refs/Papert_1980_-_Mindstorms,_1st_ed.pdf.

References:

1. **Zhaldak**, M. I. (2005). Pro deiaki metodychni aspekty navchannia informatyky v shkoli i pedahohichnomu universyteti [About some methodical aspects of teaching informatics in school and pedagogical university]. *Kompiuterno-oriientovani systemy navchannia:* nauk. chasopys – *Computer-oriented learning systems: scientific journal]*, *9*, 3–14 [in Ukrainian].

2. Shakhina, I., Podzygun, O., Petrova, A., & Tkachuk, N. (2024). Pedagogical conditions for improving the learning process in the context of the information educational environment. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, *71*, 67–81. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2024-71-67-81.

3. Hurevych, R. S., Voievoda, A. L., Konoshevskyi, O. L., Koval, M. S., & Kusii, M. I. (2024). Dydzhytalizatsiia osvity na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva [Digitalization of education at the current stage of society development]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, *74*, 5–26. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2024-74-5-26 [in Ukrainian].

4. Zhang, J., Zhang, L., Zhang, G., & Yu, Y. (2024). From Theory to Practice: Project-Based Learning in Computer Science Education. *Frontiers in Computing and Intelligent Systems, 8(1),* 130–133. DOI: https://doi.org/10.54097/jv09dw34.

5. Milosz, M., Nazyrova, A., Mukanova, A., Bekmanova, G., Kuzin, D., & Aimicheva, G. (2024). Ontological approach for competency-based curriculum analysis. *Heliyon*, *10(7)*, e29046. DOI: https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e29046.

6. Kovalenko, I. V. Informatyka [Computer Science]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine.* Retrieved from https://esu.com.ua/article-12450 [in Ukrainian].

7. Shakotko, V. V. (2016). Informatyka v systemi osvity Ukrainy: stanovlennia, perspektyvy [Informatics in the education system of Ukraine: formation, prospects]. *Information Technologies in Education, 4(29),* 116–130. DOI: 10.14308/ite000615. [in Ukrainian].

8. Karapuzova, N. D., & Shakotko, V. V. (2023). Ukrainomovna terminolohiia z matematyky ta informatyky v pidhotovtsi maibutnikh vchyteliv [Ukrainian-language terminology in mathematics and informatics in the training of future teachers]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – Image of the Modern Pedagogue, 6(213),* 82–89. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-6(213)-82-89 [in Ukrainian].

9. Morze, N., & Umryk, M. (2019). Formation of Computing and Coding Competences of Computer Science Teachers in Ukraine. *Universities in the Networked Society, 10,* 49–69.

10. CC2020 Task Force (Eds.). (2020). *Computing Curricula 2020: Paradigms for Global Computing Education*. ACM, New York, NY, USA.

11. Kumar, A. N., Raj, R. K., Aly, S. G., Anderson, M. D., Becker, B. A., Blumenthal, R. L., et al. (2024). *Computer Science Curricula 2023*. ACM Press, IEEE Computer Society Press and AAAI Press. DOI: https://doi.org/10.1145/3664191.

12. Kukharska, N. P. (2014). Osoblyvosti navchalnoi dystsypliny «Informatyka» [Features of the academic discipline «Informatics»]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Informatyzatsiia vyshchoho navchalnoho zakladu – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Informatization of a higher educational institution, 803,* 70–74 [in Ukrainian].

13. Papert, S. (1980). *Mindstorms: children, computers, and powerful ideas*. New York, USA, Basic Books, Inc. Retrieved from https://worrydream.com/refs/Papert_1980_-_Mindstorms,_1st_ed.pdf.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 004.9; 378

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1901-1913

Скасків Лілія Василівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри вищої та прикладної математики, м.Ірпінь, https://orcid.org/0000-0001-9090-6700

Лаговський Володимир Вікторович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних та інформаційних технологій і систем, м.Ірпінь, https://orcid.org/0000-0002-2154-5427

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ДЛЯ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ СКЛАДНИХ АБСТРАКТНИХ ОБ'ЄКТІВ У КУРСІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ

Анотація. У статті досліджується потенціал систем доповненої реальності як ефективного інструмента для візуалізації складних абстрактних об'єктів у курсі вищої математики. Підкреслюється, що AR-технології забезпечують інтеграцію реального середовища з цифровими тривимірними моделями, створюючи інтерактивний навчальний простір, у якому студенти можуть безпосередньо взаємодіяти з математичними структурами, що традиційно є складними для уявлення та осмислення. Такий підхід сприяє подоланню когнітивних бар'єрів, пов'язаних із вивченням багатовимірних об'єктів, поверхонь, графіків функцій кількох змінних та інших елементів, що потребують розвиненого просторового мислення.

Особливу увагу приділено можливостям AR у контексті тривимірної візуалізації, динамічного моделювання та демонстрації залежностей між параметрами математичних об'єктів. Завдяки цьому студенти отримують можливість спостерігати зміни в режимі реального часу, аналізувати поведінку моделей, перевіряти гіпотези та формувати глибше концептуальне розуміння матеріалу. Показано, що використання AR підсилює мотивацію, підвищує рівень залученості та сприяє розвитку дослідницьких навичок, що є важливими складовими сучасної математичної освіти.

Окремий акцент зроблено на інтеграції AR із сучасними математичними програмними засобами, зокрема GeoGebra 3D. Таке поєднання розширює можливості викладання, дозволяє створювати адаптивні та наочні навчальні сценарії, а також забезпечує гнучкі підходи до подання складних тем, які важко пояснити за допомогою традиційних методів. У статті наголошується, що впровадження доповненої реальності у вищу математичну освіту не лише підсилює наочність, а й сприяє формуванню нових методичних підходів, орієнтованих на активну взаємодію, самостійне дослідження та глибоке розуміння абстрактних математичних концепцій.

Ключові слова: доповнена реальність (AR); вища математика; візуалізація абстрактних об’єктів; тривимірне моделювання; просторове мислення; інтерактивні освітні технології; цифрові моделі; GeoGebra 3D; дослідницьке навчання; STEM-освіта.

Skaskiv Liliia Vasylivna PhD of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Higher and Applied Mathematics, Irpin, https://orcid.org/0000-0001-9090-6700

Lagovskyi Volodymyr Viktorovych PhD of economic sciences, associate professor, Associate Professor of the Department of Computer and Information Technologies and Systems, Irpin, https://orcid.org/0000-0002-2154-5427

APPLICATION OF AUGMENTED REALITY SYSTEMS FOR VISUALIZING COMPLEX ABSTRACT OBJECTS IN THE COURSE OF HIGHER MATHEMATICS

Abstract. The article explores the potential of augmented reality systems as an effective tool for visualizing complex abstract objects in the course of higher mathematics. It emphasizes that AR technologies enable the integration of the real environment with digital three-dimensional models, creating an interactive learning space in which students can directly engage with mathematical structures that are traditionally difficult to imagine and comprehend. This approach helps overcome cognitive barriers associated with studying multidimensional objects, surfaces, graphs of multivariable functions, and other elements that require well-developed spatial reasoning.

Special attention is given to the capabilities of AR in the context of three-dimensional visualization, dynamic modeling, and demonstrating relationships between parameters of mathematical objects. This allows students to observe changes in real time, analyze model behavior, test hypotheses, and develop a deeper conceptual understanding of the material. The study shows that the use of AR enhances motivation, increases student engagement, and supports the development of research skills, which are essential components of modern mathematical education.

A separate focus is placed on the integration of AR with contemporary mathematical software tools, particularly GeoGebra 3D. Such integration expands teaching possibilities, enables the creation of adaptive and visually rich learning scenarios, and provides flexible approaches to presenting complex topics that are difficult to explain using traditional methods. The article highlights that the implementation of augmented reality in higher mathematics education not only strengthens visualization but also contributes to the formation of new methodological approaches oriented toward active interaction, independent inquiry, and deep understanding of abstract mathematical concepts.

Keywords: augmented reality (AR); higher mathematics; visualization of abstract objects; three-dimensional modeling; spatial reasoning; interactive educational technologies; digital models; GeoGebra 3D; inquiry-based learning; STEM education.

Постановка проблеми. Значна частина змісту вищої математики відзначається достатньо високим рівнем абстракції: багатовимірні функції, поверхні другого порядку, лінійні перетворення та диференціальні рівняння вимагають просторового мислення, яке є передумовою успішного опанування STEM-дисциплін [1; 2]. За даними систематичного огляду Іслім та ін. (2024), основним запитом студентів залишається нестача інтерактивних динамічних засобів для роботи з просторовими математичними об'єктами [3]. Традиційні засоби - статичні малюнки, площинні графіки та усні пояснення - не забезпечують достатнього рівня наочності. Це створює суттєві когнітивні бар'єри і знижує мотивацію студентів [4]. Технології доповненої реальності (AR) мають потенціал компенсувати ці обмеження. Вони поєднують реальне середовище з тривимірними цифровими моделями та забезпечують новий рівень інтерактивності [5; 6].

Проте питання системного методичного впровадження AR у курс вищої математики, обґрунтування педагогічних умов і сценаріїв використання, а також оцінювання його впливу на якість засвоєння матеріалу й розвиток просторового мислення залишаються недостатньо опрацьованими [7; 8]. Додаткову актуальність проблемі надає перспектива інтеграції AR зі штучним інтелектом (AI) та машинним навчанням (ML) для реалізації адаптивних траєкторій навчання студентів [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до AR у математичній освіті стрімко зріс. За даними Іслім та ін. (2024), кількість статей у базах Web of Science, Scopus та ERIC збільшилась з 1 публікації у 2014 р. до 18 у 2021 р. [3]. Систематичний огляд Хідаят і Вардат (2024) виявив три поширені типи AR у STEM-освіті: безмаркерний, маркерний та проєкційний; основними технологічними модальностями - камери та об'єктні маркери; а серед компонентів AR найчастіше застосовувались 3D- та анімаційні елементи [6].

Акчаїр і Акчаїр (2017) встановили, що AR підвищує академічну успішність, мотивацію та залученість студентів, водночас виявивши ключові виклики - технічні обмеження та недостатню підготовку викладачів [5, 10]. Результати узгоджуються з оглядом Ахмад і Джунаїні (2020), де AR розглядається як педагогічний інструмент, що дозволяє підвищити розуміння складних ідей на всіх рівнях освіти [11].

Когнітивне обґрунтування ефективності AR ґрунтується передусім на теорії когнітивного навантаження Свеллер (1988), що описує обмеження оперативної пам'яті й обґрунтовує перенесення частини когнітивних зусиль у зовнішнє середовище [12], та на теорії мультимедійного навчання Маєра (2009), що підкреслює перевагу поєднання візуальних і вербальних каналів [13]. AR якраз реалізує цей принцип, забезпечуючи мультисенсорне сприйняття.

Слід відмітити, що дослідження Дель Серро Веласкес і Моралес Мендес (2021) на вибірці учнів 4-го класу середньої школи з використанням GeoGebra AR продемонстрували статистично значуще покращення успішності й просторових умінь в експериментальній групі порівняно з контрольною [14]. Фаджано та ін. (2022) у контексті семіотичного аналізу зафіксували, що GeoGebra AR сприяє кращому концептуальному розумінню параболоїдів і інших поверхонь другого порядку студентами університету [15].

Окремий кластер публікацій присвячений інтеграції AR із сучасними математичними середовищами. Томашко і Хоенвартер (2019) описали можливості GeoGebra AR для навчання алгебри та геометрії [16]. Карідаде (2022) показала, що GeoGebra AR успішно використовується для викладання тіл обертання у вищій освіті [17]. Петров і Атанасова (2020) встановили, що поєднання GeoGebra 3D з AR розвиває просторові математичні навички краще, ніж традиційні методи [18].

Важливим методологічним внеском є пропозиція рамки RAMS від Лім і То (2026), що структурує проєктування AR-уроків з математики і дозволяє поєднати цифровий контент із методичною підтримкою студента [3]. Ця рамка органічно доповнює модель ADDIE, що широко застосовується для розроблення AR-навчальних матеріалів [20; 21].

Актуальним напрямом є інтеграція AR зі штучним інтелектом. Аванг та ін. (2025) систематизували 28 AI-інструментів у математичній освіті, серед яких AR-додатки посіли важливе місце як засоби персоналізованого навчання [9]. Чен та ін. (2024) зафіксували, що AI може аналізувати патерни взаємодії студента з AR-об'єктами та надавати адаптивні підказки у реальному часі [22]. Скопінг-огляд просторових навичок, проведений Йанг та ін. (2025), що охопив публікації 2010–2024 рр., підтвердив роль AR у розвитку просторової візуалізації, ментальної ротації та просторового сприйняття [23].

Вітчизняний доробок представлений дослідженнями у сфері GeoGebra AR для навчання стереометрії (Крамаренко та ін., 2020; 2021) та узагальненням педагогічних умов впровадження AR у вищій математичній освіті (Беседін та ін., 2023; Фоміна, 2020) [24; 25; 26; 27].

Разом з тим, незважаючи на зростаючий масив публікацій, питання системної інтеграції AR у курс вищої математики саме для подолання когнітивних бар'єрів при опануванні абстрактних об'єктів, поєднання AR з AI/ML для адаптивного навчання, а також практичної методики побудови AR-сценаріїв на основі визнаних дидактичних рамок залишаються недостатньо розробленими.

Мета статті - теоретично обґрунтувати можливості застосування систем доповненої реальності для візуалізації складних абстрактних об'єктів у курсі вищої математики, розробити практичні методичні сценарії на основі рамок ADDIE та RAMS, а також визначити перспективи інтеграції AR зі штучним інтелектом для реалізації адаптивних навчальних траєкторій.

Завдання дослідження:

– систематизувати теоретичні засади застосування AR у вищій математиці на основі аналізу актуальних міжнародних досліджень;

– описати дидактичні принципи та когнітивні механізми дії AR на засвоєння математичних концептів;

– провести порівняльний аналіз AR з альтернативними технологіями;

– розробити практичні AR-сценарії та методичний кейс на основі моделей ADDIE і RAMS;

– обґрунтувати перспективи інтеграції AR з AI/ML для адаптивного супроводу.

Дослідження має теоретико-методичний характер і реалізується у чотири взаємопов'язані етапи. Пошук джерел здійснювався у базах Web of Science, Scopus та ERIC. Хронологічні рамки: 2018–2025 рр. Додатково залучено фундаментальні роботи до 2018 р. (Свеллер, 1988; Маєр, 2009; Азума, 1997). Критерії відбору - рецензовані статті й монографії; наявність емпіричних даних або теоретичних рамок; релевантність до вищої математичної освіти. Також проводилося зіставлення AR, VR, 3D-анімації та динамічних математичних середовищ (GeoGebra, Desmos) за критеріями: інтерактивність, доступність, когнітивне навантаження, педагогічна ефективність. На основі дидактичних принципів і рамок ADDIE та RAMS розроблено структуровані AR-сценарії для трьох тем вищої математики та методичний кейс з поверхонь другого порядку.

Результати аналізу та моделювання синтезовано у цілісну концепцію AR-середовища вищої математики з урахуванням можливостей AI/ML.

Виклад основного матеріалу. AR - технологія, що накладає цифрові об'єкти на реальне фізичне середовище в режимі реального часу. Класичне визначення Азума описує AR через три властивості: поєднання реального й віртуального, інтерактивність у реальному часі та 3D-реєстрація [28]. На відміну від VR, яка повністю занурює користувача у синтетичне середовище, AR зберігає зв'язок з реальним світом і розширює його інформаційними шарами, що є педагогічно значущим - студент не ізолюється від навчального контексту.

У системі цифрових освітніх технологій AR посідає проміжне місце між мультимедійними засобами і повноцінними симуляційними середовищами. Її ключові освітні характеристики: вищий рівень інтерактивності порівняно зі статичними 2D-зображеннями; мобільність; контекстна залежність від фізичного середовища; адаптивність цифрових моделей відповідно до потреб студента.

Когнітивна теорія мультимедійного навчання стверджує, що поєднання зорового і вербального каналів обробки інформації сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу [13]. AR якраз реалізує цей принцип - студент одночасно чує пояснення, бачить 3D-модель і фізично взаємодіє з нею. Теорія когнітивного навантаження вказує, що надмірне навантаження на оперативну пам'ять є головною причиною труднощів при опануванні абстрактних математичних об'єктів [12]. AR переносить частину когнітивних зусиль у зовнішнє середовище, звільняючи ресурси оперативної пам'яті для більш глибокого осмислення.

Конкретні механізми впливу доповненої реальності (AR) на процес математичного пізнання включають: мультимодальне сприйняття інформації; зменшення внутрішнього когнітивного навантаження, оскільки складні об’єкти (зокрема поверхні другого порядку чи власні вектори) не потребують уявного конструювання; можливість активного маніпулювання об’єктами (обертання, масштабування тощо), що сприяє формуванню стійких когнітивних зв’язків; а також підвищення мотивації й рівня залученості завдяки ефекту присутності та дослідницькому характеру діяльності. [5; 23, 29].

AR формує динамічну, інтерактивну, просторову наочність. Студент бачить математичний об'єкт у тривимірному просторі, змінює його параметри та спостерігає наслідки цих змін у реальному часі, що сприяє формуванню математичної інтуїції [6]. AR переводить навчання з пасивного сприйняття у площину активної дослідницької діяльності: студент формує гіпотези, перевіряє їх і отримує миттєвий зворотний зв'язок, що відповідає конструктивістським моделям навчання [3, 29]. Студент може адаптувати складність моделей, темп роботи та рівень деталізації. Це дуже важливо для вищої математики з огляду на існуючу на сьогодні значну різницю в рівні підготовки студентів. AR сприяє поєднанню математики з фізикою, інженерією, програмуванням та архітектурою, реалізуючи STEM-підхід. Математичні моделі в AR можуть бути пов'язані з реальними об'єктами та фізичними процесами [4].

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз AR та альтернативних технологій

Критерій	**AR**	**VR**	**3D-анімація**	**Динамічна математика (GeoGebra)**
Інтерактивність	Висока	Висока	Низька	Висока
Зв'язок з реальним середовищем	Повний	Відсутній	Відсутній	Частковий
Когнітивне навантаження	Знижене	Середнє	Середнє	Знижене
Доступність	Висока	Низька	Висока	Висока
Просторова візуалізація	3D у реальн. просторі	3D, ізольоване	Планарна	3D на екрані
Педагогічна ефективність (STEM)	Висока	Висока	Помірна	Висока
Технічна складність розробки	Середня	Висока	Низька	Низька
Мобільність	Висока (смартфон)	Обмежена	Висока	Висока

Як видно з таблиці 1, AR демонструє унікальну перевагу - поєднання просторової інтерактивності з реальним фізичним середовищем. Порівняно з VR вона є більш доступною та не ізолює студента; порівняно з 3D-анімацією - надає

значно вищий рівень інтерактивності; порівняно з GeoGebra - забезпечує занурення у реальний простір, а не лише відображення на екрані.

Для трьох ключових тем курсу вищої математики розроблено структуровані AR-сценарії відповідно до рамки RAMS (Resources - ресурси; Accompanying materials - супровідні матеріали; Multimedia - мультимедіа; Scaffolding - структурована підтримка) [3].

Таблиця 2

Загальний опис сценаріїв

Тема	**Завдання студенту**	**Дії в AR (GeoGebra 3D/AR)**	**Очікуваний навчальний результат**
Поверхні другого порядку	Дослідити вплив параметрів a, b, c на форму еліпсоїда $x^2/a^2+y^2/b^2+z^2/c^2=1$	Переміщення повзунків; обертання 3D-моделі; аналіз перерізів площинами xy, xz, yz; зміна параметрів у реальному часі	Розуміння зв'язку між параметрами і формою; вміння аналізувати симетрію та обмеженість
Лінійна алгебра (власні вектори)	Спостерігати геометричний ефект матричних перетворень на вектор у 3D	Візуалізація власних векторів та власних значень; побудова базису власних векторів; анімація розтягнення/стискання	Геометрична інтуїція власних векторів; зв'язок між аналітичним записом і просторовим ефектом
Диференціальні рівняння	Дослідити траєкторії руху точки під дією ДР першого порядку	Побудова поля напрямків у просторі; накладання на реальний стіл; спостереження фазових траєкторій у 3D	Розуміння динамічної природи ДР; вміння аналізувати стаціонарні точки та стійкість

Модель ADDIE (Analysis–Design–Development–Implementation–Evaluation) широко використовується для розроблення AR-навчального контенту [20; 21]. Нижче описано повний алгоритм лабораторної роботи на її основі.

Проблема: студенти першого-другого курсу мають труднощі з уявленням поверхонь другого порядку та розумінням впливу параметрів на їхню форму. Цільова аудиторія: студенти технічних і природничо-математичних спеціальностей. Технічні ресурси: смартфони або планшети з підтримкою ARCore/ARKit; застосунок GeoGebra 3D Calculator; WiFi. Часові рамки: 90 хв (лабораторна робота).

Навчальні цілі: сформулювати визначення еліпсоїда та описати його властивості; дослідити вплив параметрів *a, b, c* на форму та перерізи; порівняти

еліпсоїд із гіперболоїдом та параболоїдом. Відповідно до рамки RAMS: Resources - GeoGebra AR, роздатковий матеріал; Accompanying materials - робочий лист студента, інструкція кроків; Multimedia - відеодемонстрація викладача; Scaffolding - покрокові підказки у вигляді QR-коду.

Побудова базової 3D-моделі еліпсоїда у GeoGebra з параметрами *a, b, c* у вигляді повзунків. Підготовка серії завдань: зміна $a = b = c$ (перехід до кулі); встановлення $a > b > c$ (витягнутий еліпсоїд); візуалізація перерізу площиною $z = 0$ (еліпс). Розроблення робочого листа з питаннями для аналізу та місцем для скетч-малюнків.

Студент запускає GeoGebra AR та проєктує модель еліпсоїда на поверхню столу. Переміщуючи пристрій навколо моделі, студент «проходить крізь» еліпсоїд, аналізує внутрішні перерізи та спостерігає, як зміна параметрів у повзунках миттєво трансформує форму. Після маніпуляцій з еліпсоїдом студент будує однопорожнинний гіперболоїд і порівнює їхню поведінку в граничних випадках.

Студент заповнює робочий лист: записує формулу перерізу площиною $z = const$, пояснює зміну форми при $a \to 0$, порівнює теоретичні властивості (симетрія, обмеженість, осі) з побаченим у AR.

Рекомендована послідовність: вступне слово викладача (10 хв); демонстраційний режим AR (15 хв); самостійна робота студентів у парах (40 хв); групове обговорення результатів (15 хв); підведення підсумків (10 хв). Студенти працюють у парах для стимулювання кооперативного навчання.

Формувальне оцінювання: перевірка заповненого робочого листа. Підсумкове оцінювання: тест із 5 задач на аналіз поверхонь (до та після лабораторної роботи). Вимірювані параметри ефективності: результат тесту, рівень залученості, суб'єктивне сприйняття корисності AR (анкета).

Одним із найбільш перспективних напрямів розвитку AR в освіті є її інтеграція зі штучним інтелектом та машинним навчанням. Аванг та ін. (2025) систематизували поточні застосування AI у математичній освіті, зафіксувавши, що адаптивні системи та AR-інструменти з AI-підтримкою займають провідне місце серед розробок для університетського рівня [9].

Ключові можливості AI/ML у контексті AR-навчання вищої математики:

– аналіз взаємодії студента з AR-об'єктом у реальному часі (відстеження руху очей, відстеження жестів та положення голови) для оцінювання рівня розуміння та виявлення проблемних аспектів [22];

– адаптивна зміна рівня складності AR-моделі - при виявленні труднощів AI спрощує 3D-об'єкт, додає підказки або пропонує аналогічний об'єкт нижчого рівня абстракції;

– персоналізовані рекомендації: ML-алгоритми аналізують послідовність маніпуляцій студента і пропонують індивідуальну траєкторію освоєння теми;

– автоматизована перевірка відповідей - AI порівнює дії студента в AR з еталоном і формує зворотний зв'язок;

– навчальна аналітика для викладача: дашборди на основі ML надають агреговану інформацію про типові помилки груп студентів при роботі з AR-моделями, що дозволяє коригувати методику [9; 22].

Реалізація такої системи потребує платформ, що підтримують збір та обробку поведінкових даних студентів під час AR-сесій, зокрема ARKit/ARCore у поєднанні з хмарними ML-сервісами. Скопінг-огляд просторових навичок підтверджує перспективність цього напряму і вказує на нагальну потребу в дослідженнях, що поєднують AR з адаптивними AI-механізмами [23].

Інтеграція AR з AI принципово підвищує наукову новизну застосування AR у вищій математиці, переводячи її з рівня статичного засобу наочності на рівень інтелектуального адаптивного середовища навчання.

У лінійній алгебрі та аналітичній геометрії AR надає унікальні можливості: лінійні перетворення постають як геометричні операції - розтягнення, стискання, повороти, зсуви; власні вектори та власні значення - як напрямки інваріантності; матричні операції - як просторові трансформації. Капоне та ін. (2022) зафіксували, що GeoGebra AR сприяє значно кращому концептуальному розумінню таких об'єктів порівняно з традиційними методами [15].

У математичному аналізі AR дозволяє: будувати інтерактивні 3D-моделі параболоїдів, гіперболоїдів, сідлових поверхонь; досліджувати рівневі поверхні та лінії; аналізувати поведінку функцій у граничних випадках; візуалізувати градієнт і критичні точки. Дослідження Дель Серро Веласкес і Моралес Мендес (2021) підтвердили ефективність GeoGebra AR для розвитку просторових умінь при вивченні функцій [14].

У диференціальних рівняннях AR уможливлює побудову тривимірних полів напрямків та фазових траєкторій у просторі, що дозволяє студентам наочно аналізувати стаціонарні точки та стійкість.

Разом із очевидними перевагами впровадження AR супроводжується низкою викликів. Технічні бар'єри: потреба у сучасних пристроях з підтримкою ARCore/ARKit, обмеження продуктивності мобільних платформ, складність створення якісних 3D-моделей. Дослідження Копаран та ін. (2023) підтвердили, що технічні проблеми при розробці AR-матеріалів є однією з провідних причин гальмування широкого впровадження [19]. Методичні бар'єри: недостатня кількість готових AR-матеріалів для вищої математики, потреба у підготовці викладачів, відсутність стандартизованих методик. Психолого-педагогічні ризики: надмірна візуалізація може відволікати від суті, необхідний баланс між AR та аналітичним апаратом. Організаційні та фінансові обмеження: вартість обладнання (особливо AR-гарнітур), потреба у технічній підтримці та регулярному оновленні ПЗ.

Висновки. На основі проведеного аналізу наукових джерел і теоретичного моделювання можна сформулювати такі висновки.

1. AR знижує когнітивне навантаження при опануванні абстрактних математичних об'єктів відповідно до теорії Свеллера, забезпечуючи мультимодальне

сприйняття та переносячи частину когнітивних зусиль у зовнішнє середовище. Це підтверджується метааналізом Акчаїр і Акчаїр та скопінг-оглядом просторових навичок.

2. Порівняльний аналіз показав, що AR має унікальну перевагу перед VR, 3D-анімацією та статичними математичними середовищами. Ці переваги роблять AR оптимальним інструментом для тем, що вимагають розвиненого просторового мислення.

3. Розроблені AR-сценарії для трьох тем вищої математики охоплюють основні розділи, де труднощі з просторовим мисленням є найбільш вираженими.

4. Інтеграція AR зі штучним інтелектом і машинним навчанням відкриває якісно новий рівень адаптивності навчального середовища: AI може аналізувати взаємодію студента з AR-об'єктами у реальному часі та адаптувати складність і зміст моделей відповідно до індивідуальної траєкторії. Це є ключовим напрямом наукових досліджень на найближчі роки.

5. Основними обмеженнями широкого впровадження AR залишаються технічні вимоги до обладнання, брак готових навчальних матеріалів для вищої математики та недостатня методична підготовка викладачів. Подолання цих бар'єрів потребує цілеспрямованих зусиль на рівні інституцій та розробників освітнього ПЗ.

6. Перспективами подальшого дослідження є: проведення повноцінного педагогічного експерименту з вимірюванням ефективності розроблених AR-сценаріїв на репрезентативній вибірці студентів; апробація моделі AR+AI на матеріалі вищої математики; розробка системи навчальних AR-матеріалів для всього курсу вищої математики.

Література:

1. İslim, Ö.F., Namlı, Ş., Sevim Çırak, N., Özçakır, B., & Lavicza, Z. (2024). Augmented Reality in Mathematics Education: A Systematic Review. Participatory Educational Research, 11(4), 115–139.

2. Swidan, O., Schacht, F., Sabena, C., Fried, M., El-Sana, J., & Arzarello, F. (2019). Engaging students in covariational reasoning within an augmented reality environment. In Augmented Reality in Educational Settings (pp. 147–167). Brill/Sense.

3. Lim, J. Z. Q., & Toh, T. L. (2026). A proposed framework for incorporating augmented reality in mathematics lesson design. Contemporary Mathematics and Science Education, 7(1), ep26003.

4. Bertrand, M. G., Sezer, H. B., & Namukasa, I. K. (2024). Exploring AR and VR tools in mathematics education through culturally responsive pedagogies. *Digital Experiences in Mathematics Education*, *10*(3), 462–486.

5. Akçayır, M., & Akçayır, G. (2017). Advantages and challenges associated with augmented reality for education: A systematic review of the literature. Educational Research Review, 20, 1–11.

6. Hidayat, R., & Wardat, Y. (2024). A systematic review of Augmented Reality in Science, Technology, Engineering and Mathematics education. Education and Information Technologies, 29, 9257–9282.

7. Pahmi, S., Hendriyanto, A., Sahara, S., Muhaimin, L. H., Kuncoro, K. S., & Usodo, B. (2023). Assessing the influence of augmented reality in mathematics education: A systematic

literature review. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 22*(5), 1–25.

8. Ahmad, N. I. N., & Junaini, S. N. (2020). Augmented reality for learning mathematics: A systematic literature review. International Journal of Emerging Technologies in Learning, 15(16), 106–122.

9. Awang, M. Z., et al. (2025). Current practices and future direction of artificial intelligence in mathematics education: A systematic review. International Electronic Journal of Mathematics Education, 20(2), em0823.

10. Bulut, M., & Borromeo Ferri, R. (2023). A systematic literature review on augmented reality in mathematics education. *European Journal of Science and Mathematics Education, 11*(3), 556–572.

11. Ahmad, N. I. N., & Junaini, S. N. (2022). PrismAR: A Mobile Augmented Reality Mathematics Card Game for Learning Prism. International Journal of Computing and Digital Systems, 11(1), 217–225.

12. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. Cognitive Science, 12(2), 257–285.

13. Mayer, R. E. (2009). Multimedia Learning (2nd ed.). Cambridge University Press.

14. Del Cerro Velázquez, F., & Morales Méndez, G. (2021). Application in Augmented Reality for Learning Mathematical Functions. Mathematics, 9(4), 369.

15. Capone, R., De Falco, M., & Lepore, M. (2022). GeoGebra Augmented Reality with Mathematics Undergraduate Students: A Computational Fuzzy Semiotics Analysis. In: Springer Proceedings in Mathematics & Statistics.

16. Tomaschko, M., & Hohenwarter, M. (2019). Augmented Reality in Mathematics Education: The Case of GeoGebra AR. In: Augmented Reality in Educational Settings (pp. 325–346). Brill/Sense.

17. Caridade, C. M. R. (2022). GeoGebra Augmented Reality: Ideas for Teaching and Learning Math. In: Springer Proceedings in Mathematics & Statistics, 384.

18. Petrov, P. D., & Atanasova, T. V. (2020). Developing Spatial Mathematical Skills Through Augmented Reality and GeoGebra. In ICERI2020 Proceedings (pp. 5719–5723).

19. Koparan, T., Dinar, H., Koparan, E. T., & Haldan, Z. S. (2023). Integrating augmented reality into mathematics teaching and learning and examining its effectiveness. *Thinking Skills and Creativity, 47*, 101245.

20. Prahani, B. K., et al. (2022). Development of augmented reality with the ADDIE model in mathematics learning. AIP Conference Proceedings, 2468.

21. Zekeik, H., Mouali, S., Sefian, M. L., & Khalfouni, M. (2025). Enhancing Geometry Learning with Mobile Augmented Reality: Evaluating the GeoFormeAR Application in Middle School Education. iJIM, 19(20), 113–131.

22. Chen, X., et al. (2024). AI-enhanced AR learning analytics in STEM. Computers & Education, 196.

23. Yang, Y., Du, W., Mavrikis, M., & Geraniou, E. (2025). Spatial skill development through augmented reality in mathematics education: A scoping review. *Digital Experiences in Mathematics Education, 11*(3), 453–484.

24. Kramarenko, T. H., Pylypenko, O. S., & Muzyka, I. O. (2020). Application of GeoGebra in Stereometry teaching. CEUR Workshop Proceedings, 2643, 705–718.

25. Беседін, Б., Одінцова, Є., & Сипчук, Є. (2023). Доповнена реальність як засіб активізації пізнавальної діяльності на уроках математики. Гуманізація навчально-виховного процесу, 1(103), 190–197.

26. Фоміна, К. О. (2020). Застосування технології доповненої реальності у вивченні геометрії. Сучасні проблеми моделювання, 19, 163–178.

27. Ребуха, Л. З. (ред.) (2022). Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти. ЗУНУ. 143 с.

28. Azuma, R. T. (1997). A Survey of Augmented Reality. Presence: Teleoperators and Virtual Environments, 6(4), 335–385.

29. Hidajat, F. A. (2024). Augmented reality applications for mathematical creativity: A systematic review. *Journal of Computers in Education, 11*(4), 991–1040.

***References**:*

1. İslim, Ö.F., Namlı, Ş., Sevim Çırak, N., Özçakır, B., & Lavicza, Z. (2024). Augmented Reality in Mathematics Education: A Systematic Review. Participatory Educational Research, 11(4), 115–139.

2. Swidan, O., Schacht, F., Sabena, C., Fried, M., El-Sana, J., & Arzarello, F. (2019). Engaging students in covariational reasoning within an augmented reality environment. In Augmented Reality in Educational Settings (pp. 147–167). Brill/Sense.

3. Lim, J. Z. Q., & Toh, T. L. (2026). A proposed framework for incorporating augmented reality in mathematics lesson design. Contemporary Mathematics and Science Education, 7(1), ep26003.

4. Bertrand, M. G., Sezer, H. B., & Namukasa, I. K. (2024). Exploring AR and VR tools in mathematics education through culturally responsive pedagogies. Digital Experiences in Mathematics Education, 10(3), 462–486.

5. Akçayır, M., & Akçayır, G. (2017). Advantages and challenges associated with augmented reality for education. Educational Research Review, 20, 1–11.

6. Hidayat, R., & Wardat, Y. (2024). A systematic review of AR in STEM education. Education and Information Technologies, 29, 9257–9282.

7. Pahmi, S., Hendriyanto, A., Sahara, S., Muhaimin, L. H., Kuncoro, K. S., & Usodo, B. (2023). Assessing the influence of augmented reality in mathematics education: A systematic literature review. International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 22(5), 1–25.

8. Ahmad, N. I. N., & Junaini, S. N. (2020). Augmented reality for learning mathematics: An SLR. IJET, 15(16), 106–122.

9. Awang, M. Z., et al. (2025). Current practices and future direction of AI in mathematics education. IEJME, 20(2), em0823.

10. Bulut, M., & Borromeo Ferri, R. (2023). A systematic literature review on augmented reality in mathematics education. European Journal of Science and Mathematics Education, 11(3), 556–572.

11. Ahmad, N. I. N., & Junaini, S. N. (2022). PrismAR: A Mobile AR Math Card Game. IJCDS, 11(1), 217–225.

12. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving. Cognitive Science, 12(2), 257–285.

13. Mayer, R. E. (2009). Multimedia Learning (2nd ed.). Cambridge University Press.

15. Faggiano, E., Capone, R., Lepore, M., & Mennuni, F. (2024). GeoGebra Augmented Reality with Mathematics Undergraduate Students: A Computational Fuzzy Semiotics Analysis. In: Dilling, F., Witzke, I. (Eds.), Augmented and Virtual Reality in Mathematics Education. MINTUS – Beiträge zur mathematisch-naturwissenschaftlichen Bildung. Springer Spektrum, Wiesbaden.

16. Tomaschko, M., & Hohenwarter, M. (2019). AR in Mathematics Education: The Case of GeoGebra AR. In Augmented Reality in Educational Settings. Brill/Sense.

17. Caridade, C. M. R. (2022). GeoGebra Augmented Reality: Ideas for Teaching and Learning Math. In Springer Proceedings in Mathematics & Statistics, 384.

18. Petrov, P. D., & Atanasova, T. V. (2020). Developing Spatial Mathematical Skills Through AR and GeoGebra. ICERI2020.

19. Koparan, T., Dinar, H., Koparan, E. T., & Haldan, Z. S. (2023). Integrating augmented reality into mathematics teaching and learning and examining its effectiveness. Thinking Skills and Creativity, 47, 101245.

20. Prahani, B. K., et al. (2022). Development of AR with the ADDIE model in mathematics learning. AIP Conference Proceedings, 2468.

21. Zekeik, H., Mouali, S., Sefian, M. L., & Khalfouni, M. (2025). Enhancing Geometry Learning with Mobile AR: GeoFormeAR. iJIM, 19(20), 113–131.

22. Chen, X., et al. (2024). AI-enhanced AR learning analytics in STEM. Computers & Education, 196.

23. Yang, Y., Du, W., Mavrikis, M., & Geraniou, E. (2025). Spatial skill development through augmented reality in mathematics education: A scoping review. Digital Experiences in Mathematics Education, 11(3), 453–484.

24. Kramarenko, T. H., Pylypenko, O. S., & Muzyka, I. O. (2020). Application of GeoGebra in Stereometry teaching. CEUR Workshop Proceedings, 2643, 705–718.

25. Besedin, B., Odintsova, Ye., & Sypchuk, Ye. (2023). Augmented reality as a means of activating cognitive activity in mathematics lessons. Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu, 1(103), 190–197.

26. Fomina, K. O. (2020). Application of AR technology in the study of geometry. Suchasni problemy modeliuvannia, 19, 163–178.

27. Rebukha, L. Z. (Ed.). (2022). Innovative learning technologies in the context of modernization of modern education. ZUNU.

28. Azuma, R. T. (1997). A Survey of Augmented Reality. Presence, 6(4), 335–385.

29. Hidajat, F. A. (2024). Augmented reality applications for mathematical creativity: A systematic review. Journal of Computers in Education, 11(4), 991–1040.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

УДК 378.6: 355+378.147

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1914-1927

Слюсаренко Андрій Віталійович доктор історичних наук, професор, начальник Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0001-7116-5783

Канова Людмила Петрівна доктор педагогічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова, м. Житомир, https://orcid/org: 0000−0001−9371−1343

Дупелич Сергій Олексійович кандидат технічних наук, доцент, начальник кафедри військового лідерства та управління, Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова, м. Житомир, https://orcid.org/0000-0002-9438-5778

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ (НА ОСНОВІ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ІНТЕНСИВНИМ МЕТОДОМ)

Анотація. У статті розкриваються особливості формування іншомовної компетентності курсантів у вищих військових навчальних закладах України в умовах сучасних безпекових викликів, реформування системи військової освіти та необхідності інтеграції до міжнародного освітнього і військового простору. Обґрунтовано актуальність інтенсифікації процесу вивчення англійської мови як одного з ключових чинників забезпечення професійної підготовки майбутніх офіцерів, їхньої сумісності з підрозділами країн-партнерів та здатності ефективно діяти в багатонаціональному середовищі.

Проаналізовано основні проблеми організації іншомовної підготовки курсантів, серед яких: обмеженість навчального часу, різний рівень початкової мовної підготовки здобувачів освіти, необхідність поєднання фахової та мовної підготовки, а також вплив зовнішніх чинників, зумовлених воєнним станом, зокрема перебої з електропостачанням, обмежений доступ до мережі Інтернет, залучення курсантів до виконання службових завдань.

У роботі представлено результати педагогічного експерименту з упровадження методики інтенсивного вивчення англійської мови, проведеного на базі Житомирського військового інституту імені С. П.Корольова. Запропонована методика ґрунтується на принципах неперервності, системності та практичної спрямованості навчання і передбачає інтеграцію традиційних та інноваційних підходів, використання інтерактивних технологій, гейміфікації (система

«місій»), командної роботи (синдикати), а також інформаційно-комунікаційних технологій і дистанційних освітніх платформ.

Доведено, що впровадження інтенсивного методу навчання сприяє підвищенню рівня володіння англійською мовою, розвитку комунікативної компетентності курсантів, формуванню стійкої мотивації до вивчення іноземної мови та готовності до професійної діяльності в умовах міжнародного співробітництва.

Визначено перспективні напрями вдосконалення іншомовної підготовки у вищих військових навчальних закладах, зокрема створення автентичного іншомовного середовища, впровадження змішаного навчання, активне використання цифрових ресурсів та орієнтацію на стандарт мовної підготовки НАТО (STANAG 6001).

Ключові слова: інтенсивне навчання, іншомовна компетентність, курсанти вищих військових навчальних закладів, педагогічний експеримент, англійська мова, STANAG 6001, НАТО.

Sliusarenko Andrii Doctor of Historical Sciences, Full Professor, Chief of Korolov Zhytomyr Military Institute, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0001-7116-5783.

Kanova Liudmyla Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Foreign Languages, Korolov Zhytomyr Military Institute, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0001-9371-1343

Dupelych Serhii Candidate of Technical Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Head of the Department of Military Leadership and Management, Korolov Zhytomyr Military Institute, Zhytomyr, https://orcid.org/0000-0002-9438-5778.

METHODOLOGY OF FORMING FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE AT HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE (BASED ON PEDAGOGICAL EXPERIMENT WITH INTENSIVE ENGLISH LANGUAGE LEARNING)

Abstract The article examines the peculiarities of forming foreign language competence of cadets at higher military educational institutions of Ukraine under the conditions of modern security challenges, transformation of the military education system, and the need for integration into the international educational and defense environment.

The relevance of intensifying English language learning is substantiated as a key factor in ensuring the professional training of future officers, their interoperability with partner countries' armed forces, as well as their ability to operate effectively in a multinational environment.

The main challenges in organizing foreign language training of cadets have been analyzed, including limited instructional time, different levels of initial language proficiency among learners, the need to combine professional and language training, as well as the impact of external factors caused by martial law, such as power outages, limited Internet access, and the involvement of cadets in service-related duties.

The paper presents the results of pedagogical experiment on the implementation of an intensive English language learning methodology conducted at Korolov Zhytomyr Military Institute. The proposed methodology is based on the principles of continuity, consistency, and practical orientation of learning and involves the integration of traditional and innovative approaches, the use of interactive technologies, gamification (mission-based learning), teamwork (syndicates), as well as information and communication technologies and distance learning platforms.

It has been proved that the implementation of the intensive learning method contributes to improving cadets' English language proficiency, developing their communicative competence, increasing motivation for language learning, and enhancing their readiness for professional activity in an international context.

Prospective directions for improving foreign language training in higher military educational institutions have been identified, including the creation of authentic language environment, the implementation of blended learning, the active use of digital resources, and alignment with NATO language standards (STANAG 6001).

Keywords: intensive learning, foreign language competence, cadets of higher military educational institutions, pedagogical experiment, English language, STANAG 6001, NATO.

Постановка проблеми. Стратегічна трансформація системи військової освіти в Україні, зумовлена сучасними безпековими викликами та поглибленням міжнародного співробітництва, висуває підвищені вимоги до рівня професійної підготовки офіцерських кадрів. Ключовим елементом цієї підготовки є іншомовна компетентність, яка забезпечує ефективну взаємодію з партнерами по НАТО та успішне виконання завдань у багатонаціональному середовищі [1].

Актуальність дослідження полягає в нагальній потребі розробки та апробації науково обґрунтованої методики інтенсивного навчання, здатної в умовах вищого військового навчального закладу (ВВНЗ) забезпечити формування у курсантів стійких мовних навичок, що відповідають міжнародним стандартам. Таким чином, інтенсифікація мовної підготовки стає критично важливою складовою модернізації військової освіти, спрямованою на підвищення її якості та конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових підходів до організації освітнього процесу свідчить про зростаючу актуальність використання інноваційних методів навчання, зокрема у сфері викладання англійської мови. Необхідність їх упровадження зумовлена як викликами сучасного безпекового середовища, так і потребою трансформації системи

військової освіти України відповідно до міжнародних стандартів. Відповідно до положень нормативно-правових документів, зокрема Постанови Кабінету Міністрів України від 30.12.2022 р. №1490 «Концепція трансформації системи військової освіти», визначено стратегічний напрям модернізації військової освіти, одним із ключових компонентів якого є підвищення рівня іншомовної підготовки військовослужбовців як чинника забезпечення сумісності з НАТО[1].

Подальшу конкретизацію зазначених стратегічних орієнтирів здійснено у Дорожній карті вдосконалення мовної підготовки у Збройних Силах України на 2021–2025 роки, в якій визначено основні цілі, завдання та етапи реалізації заходів щодо підвищення рівня володіння іноземними мовами особовим складом[2].

Водночас аналіз науково-методичних джерел засвідчує недостатню розробленість практико-орієнтованих методик інтенсивного навчання іноземних мов у вищих військових навчальних закладах. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває впровадження експериментальних підходів, спрямованих на підвищення ефективності іншомовної підготовки курсантів. [3, с.214].

З огляду на зазначене, на базі Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова ініційовано педагогічний експеримент з упровадження вивчення англійської мови інтенсивним методом, що забезпечує наукове підґрунтя для вдосконалення системи іншомовної підготовки у вищих військових навчальних закладах України.

Мета статті — обґрунтувати та перевірити ефективність методики формування професійної іншомовної компетентності курсантів Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова на основі інтенсивного навчання англійської мови .

Виклад основного матеріалу. У межах дослідження, спрямованого на розробку та експериментальну перевірку методики формування професійної іншомовної компетентності курсантів Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова, визначено об'єкт, предмет і сформульовано гіпотезу наукового пошуку.

Об'єктом дослідження виступає процес професійної іншомовної підготовки курсантів вищого військового навчального закладу . Предмет дослідження охоплює зміст, форми, методи та педагогічні умови забезпечення цієї підготовки в контексті сучасних освітніх вимог.

Гіпотеза наукового пошуку ґрунтується на припущенні, що ефективне формування професійної іншомовної компетентності курсантів забезпечується за умови цілеспрямованої реалізації методики формування професійної іншомовної компетентності та організації неперервного навчання англійської мови з використанням інтенсивного методу. Передбачається, що результативність такої методики досягається за рахунок забезпечення наступності та системності оволодіння мовним матеріалом на всіх етапах підготовки; інтеграції традиційних і сучасних освітніх технологій (зокрема комунікативних, інтерактивних,

проблемно-інтегративних підходів, кейс-методу, проєктних технологій, а також змішаного та дистанційного навчання); поєднання індивідуалізованого, диференційованого та колективного навчання; активного використання інформаційно-комунікаційних технологій і електронних освітніх платформ, зокрема Moodle; а також орієнтації на міжнародні стандарти мовної підготовки НАТО.

Завдання дослідження визначено як логічну декомпозицію його мети, що забезпечує поетапну реалізацію наукового пошуку. Вони охоплюють: теоретичне обґрунтування методичних засад організації неперервного навчання англійської мови; систематизацію та адаптацію сучасного дидактичного інструментарію до умов військової освіти; проєктування авторської методики з урахуванням специфіки військово-професійної підготовки та вимог стандарту STANAG 6001; практичну апробацію розробленої педагогічної системи; емпіричну перевірку її ефективності шляхом діагностики динаміки сформованості іншомовної компетентності курсантів; узагальнення результатів дослідження й розробку відповідних методичних рекомендацій для впровадження у практику вищих військових навчальних закладів[4, с.79].

З метою реалізації поставлених завдань розроблено детальну структуру та поетапний план педагогічного експерименту, що забезпечує цілісність і наукову обґрунтованість дослідження. Загальний розподіл навчального часу під час проведення експерименту наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл навчального часу

Вид діяльності	**Розподіл навчального часу під час проведення педагогічного експерименту**								**Всього**
	Семестри								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Інтенсивне вивчення	180	230		50		50		90	600
	6 тижнів	7 тижнів тест STANAG 6001		1 тиждень		1 тиждень		3 тижні тест STANAG 6001	
Під керівництвом викладача			40	40	40	40	40		200
			2 год. в тиждень	2 год. в тиждень	2 год. в тиждень	2 год. в тиждень	2 год. в тиждень		
Самостійна робота	102	102	40	40	40	40	40	120	524
	60 + 42 в суботу	60 + 42 в суботу	2 год. в тиждень	2 год. в тиждень	2 год. в тиждень	2 год. в тиждень	2 год. в тиждень	30 + 90 в суботу	
Всього	282	332	80	130	80	130	80	210	1324

В основу педагогічного експерименту покладено модель неперервної іншомовної підготовки курсантів, загальний обсяг якої становить 1324 години та реалізується протягом чотирьох років навчання. Структура моделі передбачає раціональне поєднання трьох основних видів освітньої діяльності: інтенсивного навчання (600 годин), роботи під керівництвом викладача (200 годин) та самостійної роботи (524 години).

Інтенсивне навчання реалізується у формі сконцентрованих освітніх модулів на початковому (I–II семестри) та завершальному (VIII семестр) етапах підготовки, що забезпечує швидке формування базових мовних компетентностей і цілеспрямовану підготовку до підсумкового контролю. Робота під керівництвом викладача здійснюється упродовж III–VII семестрів і спрямована на підтримання, розвиток та систематизацію набутих знань і навичок. Самостійна робота є невід'ємною складовою освітнього процесу, орієнтованою на закріплення навчального матеріалу; її значна частина організовується у позааудиторний час, зокрема у суботні дні, що підсилює інтенсивний характер підготовки.

Методика формування іншомовної компетентності навчання англійської мови інтенсивним методом передбачає реалізацію дев'яти послідовних етапів упродовж чотирьох років підготовки курсантів на бакалаврському рівні вищої освіти. До експериментальної групи було включено курсантів набору 2025 року, тоді як контрольну групу сформовано з курсантів набору 2024 року. Така організація дослідження забезпечує системність, послідовність та можливість об'єктивного контролю динаміки результатів на кожному етапі, що підвищує достовірність отриманих висновків.

Перший етап (I семестр) передбачає здійснення вхідного контролю та диференціації курсантів, проведення діагностики початкового рівня володіння англійською мовою шляхом організації вхідного тестування. За результатами діагностики курсанти розподіляються на шість навчальних груп (синдикатів) відповідно до рівня мовної підготовки, що забезпечує реалізацію диференційованого підходу до організації освітнього процесу та створює передумови для підвищення його ефективності.

Другий етап (I семестр) реалізується у формі першого інтенсивного модуля, зміст якого передбачає проведення шеститижневого інтенсивного курсу, охоплює 180 годин аудиторної роботи під керівництвом викладача та 102 години самостійної роботи. Навчання організовується з урахуванням рівневої диференціації (початковий, базовий, просунутий рівні) та базується на виконанні курсантами серії навчально-професійних завдань, структурованих у вигляді тематичних місій.

Зміст навчальної діяльності передбачає реалізацію шести послідовних місій (зокрема: *Meet you*, *Introduction to language*, *Explore world*, *Language hackathon*, *Culture infiltration*, *Final project*), кожна з яких спрямована на досягнення конкретних освітніх результатів через виконання практико-

орієнтованих завдань. До таких завдань належать розроблення мініпроєктів, участь у мовних інтерактивних заходах, моделювання комунікативних ситуацій, а також створення колективних творчих продуктів.

Організація діяльності в межах кожної місії має чітку поетапну структуру. Початковим етапом є презентація місії, що супроводжується мотиваційним компонентом, зокрема виступами представників інституту або його випускників англійською мовою. Надалі науково-педагогічні працівники визначають мету, завдання та очікувані результати діяльності, після чого курсанти переходять до роботи у складі синдикатів.

У процесі виконання місій під керівництвом викладача та інструктора забезпечується формування мовних компетентностей шляхом засвоєння нової лексики та граматичних структур, розвитку навичок аудіювання, говоріння, читання і письма. Значна увага приділяється розвитку комунікативної взаємодії, зокрема через виконання діалогічних і монологічних вправ, обговорення текстів та участь у ситуативному спілкуванні.

Залежно від змісту місій передбачається використання різних організаційних форм навчання, зокрема проведення виїзних занять, організація спільних освітніх заходів з представниками іноземних закладів освіти, а також застосування інтерактивних онлайн-платформ і елементів цифрових технологій, включаючи інструменти штучного інтелекту для моделювання професійно орієнтованих комунікативних ситуацій.

Завершальним етапом кожної місії є презентація результатів виконаних завдань та їх подальший аналіз. Після завершення інтенсивного модуля здійснюється підсумкове оцінювання діяльності курсантів, що включає визначення найбільш результативних учасників за окремими ролями, а також використання елементів заохочення як засобу підвищення навчальної мотивації.

Запропонована організація другого етапу забезпечує активізацію пізнавальної діяльності курсантів, формування стійкої мотивації до вивчення англійської мови та розвиток професійно орієнтованої іншомовної компетентності в умовах, наближених до реальної комунікативної практики.

Завершальним етапом виконання кожної місії є презентація результатів навчально-пізнавальної діяльності курсантів із подальшим їх обговоренням та рефлексивним аналізом виконаних дій. Такий підхід сприяє розвитку навичок публічної комунікації, критичного мислення та самооцінювання. Наприкінці другого етапу передбачено підсумкове оцінювання діяльності учасників з визначенням найбільш результативних курсантів за функціональними ролями (Team Leader, Creative Manager, Main Speaker), а також застосування елементів мотиваційного заохочення.

На третьому етапі (I семестр) здійснюється оцінювання динаміки навчальних досягнень курсантів шляхом проведення проміжного тестування. За результатами контролю проводиться аналіз рівня сформованості іншомовної компетентності, за потреби здійснюється коригування змісту та організації

освітнього процесу та формується проміжний аналітичний звіт результатів першого етапу експерименту.

Четвертий етап (II семестр) визначає рівень збереження набутих знань і навичок;проводиться діагностичне тестування, за результатами якого здійснюється перерозподіл курсантів між навчальними групами.

П'ятий етап (II семестр) реалізується у формі семитижневого інтенсивного курсу, який включає 230 годин аудиторної роботи під керівництвом викладача та 102 години самостійної роботи. Навчання організовується за рівневою диференціацією та передбачає виконання тематичних місій.

На шостому етапі (II семестр) проводиться підсумкове тестування відповідно до стандарту НАТО STANAG 6001. За результатами контролю здійснюється коригування подальшої освітньої траєкторії та формується аналітичний звіт результатів педагогічного експерименту№2.

Сьомий етап (III–VII семестри) спрямований на реалізацію принципу неперервності мовної підготовки та передбачає систематичне підтримання і вдосконалення іншомовної компетентності курсантів шляхом поєднання аудиторної та самостійної роботи, а також проведення інтенсивних Реалізація етапу передбачає проведення тематичних заходів, інтеграцію англійської мови в освітній процес, використання сучасних цифрових технологій, організацію менторської підтримки та участь курсантів у міжнародних освітніх заходах. Структурна організація цього етапу передбачає поєднання систематичної аудиторної та самостійної роботи з періодичним проведенням інтенсивних навчальних модулів. Зокрема, у III, V та VII семестрах забезпечується підтримання досягнутого рівня іншомовної підготовки (по 40 годин під керівництвом викладача та 40 годин самостійної роботи), тоді як у IV та VI семестрах зазначена діяльність доповнюється проведенням короткотривалих інтенсивних курсів загальновійськового та спеціального спрямування (по 50 годин відповідно). Організація освітнього процесу таким чином забезпечує безперервність мовної підготовки та сприяє поступовому формуванню іншомовної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів.

Змістове наповнення сьомого етапу передбачає реалізацію комплексу організаційно-педагогічних заходів, спрямованих на інтеграцію іншомовної підготовки у професійне середовище курсантів. Доних належать: ознайомлення з організаційною структурою, культурою та нормами НАТО; проведення тематичних заходів (днів англійської мови, мовних клубів, дебатів, конкурсів); формування культури академічної доброчесності; впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема елементів штучного інтелекту; розроблення та використання навчально-методичних матеріалів для самостійної роботи. Важливим компонентом є також інтеграція англійської мови у повсякденну діяльність курсантів (часткове використання у внутрішній комунікації, інформаційному забезпеченні, ведення веб-сторінки Житомирського військового інституту), організація менторської підтримки, викладання окремих

дисциплін англійською мовою, а також розширення можливостей міжнародної академічної мобільності через участь у міжнародних освітніх програмах і стажуваннях.

Восьмий етап (VIII семестр) передбачає підтримку рівня іншомовної компетентності та підготовку до підсумкового контролю. На даному етапі організовується інтенсивна самостійна робота курсантів (90 годин), спрямована на систематизацію та узагальнення набутих знань, а також тритижневий інтенсивний курс, що включає 90 годин аудиторної роботи під керівництвом викладача та 30 годин самостійної роботи.

Дев'ятий етап (VIII семестр) є завершальним і передбачає проведення підсумкового контролю рівня сформованості іншомовної компетентності курсантів відповідно до стандарту НАТО STANAG 6001. За результатами фінального тестування здійснюється узагальнення отриманих даних, формулюються остаточні висновки щодо ефективності запропонованої методики та готується заключний аналітичний звіт.

Таким чином, запропонована поетапна структура організації педагогічного експерименту характеризується логічною послідовністю, системністю та практичною спрямованістю, що забезпечує можливість цілеспрямованого впровадження розробленої методики та об'єктивного оцінювання її ефективності на кожному етапі.

Аналіз результатів педагогічного експерименту здійснювався на основі даних, отриманих під час роботи з курсантами набору 2025 року факультету технічних видів розвідки

Експериментальна робота передбачала проведення інтенсивного курсу англійської мови протягом 6 тижнів, у рамках якого курсантів навчали за експериментальною програмою, що поєднувала сучасні інтерактивні методи, комунікативні вправи та практичні завдання, спрямовані на розвиток усіх мовних навичок. Для визначення початкового рівня підготовки та контролю прогресу було проведено вхідне тестування курсантів за двома показниками: **розмовна мова** та тестом **ALCPT (American Language Course Placement Test)** — стандартизований тест, призначений для визначення рівня володіння англійською мовою, який широко використовується у військових навчальних закладах, зокрема в країнах-партнерах НАТО [5, с.179].

Результати вхідного тестування стали основою для поділу курсантів на групи – синдикати відповідно до рівня їхніх мовних знань, що дозволяло організувати освітній процес ефективно і диференційовано. Кожен рівень підготовки був представлений окремими синдикатами: початковий рівень – синдикати № 1 та 2, базовий рівень – синдикати № 3 та 4, середній рівень – синдикати № 5 та 6. Для забезпечення високої якості навчання на кожні два синдикати призначався один викладач та два інструктори, що дозволяло поєднувати методичне керівництво з індивідуальною підтримкою курсантів під час практичних занять.

Таким чином, педагогічний експеримент дозволив поєднати інтенсивний метод навчання з індивідуальною роботою та груповою взаємодією, що сприяло формуванню іншомовної компетентності курсантів, розвитку їхніх комунікативних навичок та готовності до виконання професійних завдань у міжнародному військовому середовищі.

За результатами вхідного тестування курсанти були розподілені на три основні рівні іншомовної підготовки відповідно до показників оцінювання усного мовлення (Speaking) та результатів стандартизованого тесту ALCPT.

До початкового рівня (Beginner) віднесено курсантів із показниками розмовної мови на рівні 1, 2–2+ та результатами ALCPT до 30 балів. Базовий рівень (Pre-Intermediate) сформували курсанти з оцінками розмовної мови 3–3+ та результатами ALCPT у межах 30–50 балів. До середнього рівня (Intermediate) віднесено курсантів із показниками розмовної мови 4–5+ та результатами ALCPT понад 50 балів.

На основі здійсненого рівневого розподілу було сформовано шість навчальних груп (синдикатів): синдикати № 1 та 2 відповідали початковому рівню підготовки, синдикати № 3 та 4 — базовому рівню, тоді як синдикати № 5 та 6 об'єднували курсантів із середнім рівнем володіння англійською мовою.

Для об'єктивної фіксації приросту мовної підготовки здійснено порівняння середніх показників початкового тестування ALCPT у розрізі синдикатів. Для кожного синдикату використовувався середній арифметичний показник.

Методика обчислення показників результатів ALCPT та стандартизованого мовного рівня відповідно стандарту СТАНАГ 6001 передбачала обчислення кількісних та відсоткових показників, що були використані для аналізу результатів вхідного та вихідного тестування за системою ALCPT та їх інтерпретації відповідно до шкали STANAG.

Спершу проводилось обчислення середнього балу ALCPT для кожного із синдикатів $\overline{A_s}$:

$$\overline{A_s} = \sum_{i=1}^{N} A_i \cdot N^{-1},\ i = 1,2,...,N,\ s = 1,2,...,S, \tag{1}$$

де A_i – значення (бал) ALCPT одного курсанта;

N – кількість курсантів в синдикаті;

S – кількість синдикатів.

На наступному етапі було здійснено обчислення приросту результатів, який визначається як різниця між середніми балами вхідного та вихідного тестування.:

$$\Delta\overline{A_s} = \overline{A_{s_{вих}}} - \overline{A_{s_{вх}}}, \tag{2}$$

де $\overline{A_{s_{вих}}}$ – середній бал синдикату під час вихідного тестування;

$\overline{A_{s_{вх}}}$ – середній бал синдикату під час вхідного тестування.

Результати обчислення середніх значень результатів ALCPT на початку та в кінці навчання, а також приросту для курсантів 2025 року набору факультету технічних видів розвідки наведено у табл. 2

Таблиця 2

Показники ALCPT факультету технічних видів розвідки

Синдикат	$\overline{A_{s_{вх}}}$	$\overline{A_{s_{вих}}}$	$\Delta\overline{A_s}$
№1	27,8	35,9	**+8,1**
№2	26,1	41,0	**+14,9**
№3	32,9	48,5	**+15,6**
№4	45,0	51,1	**+6,1**
№5	58,0	68,2	**+10,2**
№6	44,1	61,0	**+16,9**

За результатами перших трьох етапів експерименту середній показник підвищився з приблизно 35 до 58 балів, що свідчить про зростання рівня володіння англійською мовою та підтверджує позитивну динаміку іншомовної підготовки курсантів.

Після обчислення приросту результатів для кожного курсанта здійснювався перехід від показників ALCPT до рівнів відповідно до стандарту STANAG 6001, що реалізується за допомогою перехідної таблиці відповідності балів (табл. 3).

Таблиця 3

Таблиця відповідності балів ALCPT відповідно рівнів стандарту STANAG 6001

Діапазон балів ALCPT	**Інтерпретація за \ внутрішньою шкалою**	**Орієнтовний рівень відповідно STANAG 6001**
0 – 29	2 (незадовільно)	СМР 0
30 – 39	3- (достатньо)	СМР 0+
40 – 54	3 (задовільно)	СМР 1
55 – 69	4 (добре)	СМР 1
70 – 79	4+ (дуже добре)	СМР1+
80 – 100	5 (відмінно)	СМР 2

Оскільки ALCPT не є сертифікаційним екзаменом відповідно стандарту STANAG 6001, то наведене співвідношення має орієнтовний, діагностичний характер, але використовується в освітній практиці ВВНЗ як обґрунтована індикативна відповідність[6, с. 469].

Переведення отриманих результатів у відсотковий формат здійснювалось за формулою:

$$A_{STANAG} = \frac{N_{STANAG}}{N} \cdot 100\%, \qquad (3)$$

де A_{STANAG} – відсоток курсантів кожного рівня відповідно стандарту STANAG 6001;

N_{STANAG} – кількість курсантів кожного рівня відповідно до стандарту STANAG 6001.

Відсоткове значення демонструє кількість курсантів, які за результатами вихідного тестування досягли певного рівня володіння англійською мовою за шкалою STANAG 6001[7, с.80]. Результати розрахунків для експериментальної групи наведено на рис. 1.

Порівняльна діаграма відображає динаміку переходу курсантів між рівнями відповідно стандарту STANAG 6001 у процесі навчання.

Спостерігається різке зменшення кількості курсантів з рівнем 0, а також істотне зростання частки курсантів з рівнями 1+, 2. Кількість курсантів рівня 1 збільшилася та стабілізувалася на домінуючій позиції.

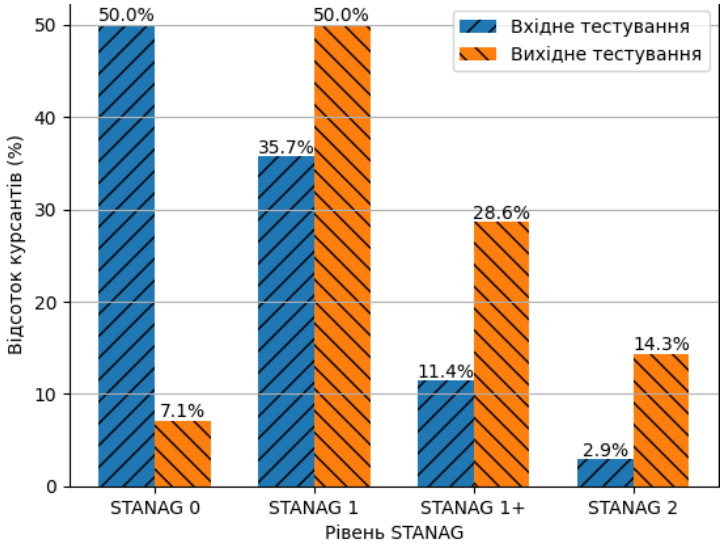

Рис 1. Порівняльний розподіл рівнів відповідно до стандарту STANAG 6001 у відсотках (вхідне та вихідне тестування)

Діаграма подає результати тестування у відсотковому співвідношенні. На початку навчання 50% курсантів мали рівень 0, тоді як після навчання таких залишилося лише 7,1%. Частка курсантів рівня стандарту STANAG 1+ зросла з 11,4% до 28,6%, а рівня 2 — з 2,9% до 14,3%. Таким чином, відсоткова діаграма підтверджує ефективність системи іншомовної підготовки курсантів 1 курсу факультету ТВР. Представлені діаграми комплексно підтверджують позитивну динаміку мовної підготовки курсантів за результатами експериментального навчання.

Результати тестування підтверджують доцільність рівнево-диференційованого підходу до організації інтенсивного навчання англійської мови. Отримані дані можуть бути використані як базові показники для подальшого

порівняльного аналізу вхідного та вихідного контролю в межах педагогічного експерименту з вивчення англійської мови інтенсивним методом. Разом із цим, за результатами аналізу зворотного зв'язку зі здобувачами освіти встановлено, що переважна більшість курсантів не мають зауважень щодо організації, змісту та якості навчального процесу.

Відзначено високий рівень задоволеності навчанням, позитивне ставлення до викладачів та відсутність значущих негативних факторів. Це свідчить про ефективність навчальної організації та комфортне освітнє середовище.

Висновки. Представлена методика педагогічного експерименту є науково обґрунтованою та організаційно забезпеченою програмою, спрямованою на вирішення стратегічного завдання – інтенсифікації іншомовної підготовки майбутніх офіцерів. Поєднання інтенсивних методів занурення на ключових етапах, принципу неперервності навчання протягом усього періоду та чіткої орієнтації на стандарти НАТО (STANAG 6001) повною мірою відповідає сучасним викликам трансформації системи військової освіти.

Запропонована структура дослідження дозволяє не лише апробувати ефективність інноваційної методики, але й системно відстежувати динаміку формування професійної іншомовної компетентності курсантів. Успішна реалізація експерименту дозволить створити валідну та масштабовану модель інтенсивної мовної підготовки, яка може бути рекомендована для впровадження в освітній процес інших вищих військових навчальних закладів, тим самим сприяючи підвищенню загального рівня мовної підготовки та оперативної сумісності Збройних Сил України.

Література:

1. Концепція трансформації системи військової освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1490.
2. Дорожня карта вдосконалення мовної підготовки у Збройних Силах України на 2021–2025 роки. – Київ : Міністерство оборони України, 2021.
3. Канова Л. П. Модель формування іншомовної компетентності у процесі професійної підготовки військовослужбовців. Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка. 2012. № 63. С. 214–218.
4. Канова Л. П. Професійна іншомовна підготовка військовослужбовців до міжкультурної комунікації. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2012. Серія «Філологічна», № 29. С. 78–80.
5. Kanova L., STANAG 6001 test at Higher Military Educational Institutions of Ukraine = STANAG 6001 тест у вищих військових навчальних закладах України. Збірник тез ІІ міжнародної науково-конференції «Актуальні проблеми сучасної філології, перекладознавства та лінгвістичного забезпечення сектору безпеки й оборони». 22.12.2023, Хмельницький. С.178–181.
6. Канова Л.П. Програма організації педагогічного експерименту професійної іншомовної підготовки офіцерів Збройних Сил України. Наука і техніка сьогодні. Серія «Педагогіка». 2024. №1 (29). С. 469–478.
7. Kanova L. Features of the methods of conducting classes with the Armed Forces officers of Ukraine in accordance with STANAG 6001 standard = Особливості методики проведення занять з військовослужбовцями ЗСУ відповідно до стандарту СТАНАГ 6001. Молодь і ринок. 2023. №6 (7). С. 79–83.

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). *Kontseptsiia transformatsii systemy viiskovoi osvity: Postanova vid 30 hrudnia 2022 roku № 1490* [Concept of transformation of the military education system: Resolution of December 30, 2022 № 1490]. [in Ukrainian].

2. Ministry of Defence of Ukraine. (2021). *Dorozhnia karta vdoskonalennia movnoi pidhotovky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy na 2021–2025 roky* [Roadmap for improving language training in the Armed Forces of Ukraine for 2021–2025]. Kyiv [in Ukrainian].

3. Kanova, L. P. (2012). Model formuvannia inshomovnoi kompetentnosti u protsesi profesiinoi pidhotovky viiskovosluzhbovtsiv [Model of foreign language competence formation in the process of professional training of military personnel]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka*, 63, 214–218 [in Ukrainian].

4. Kanova, L. P. (2012). Profesiina inshomovna pidhotovka viiskovosluzhbovtsiv do mizhkulturnoi komunikatsii [Professional foreign language training of military personnel for intercultural communication]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*, 29, 78–80 [in Ukrainian].

5. Kanova, L. (2023). STANAG 6001 test at higher military educational institutions of Ukraine. In *Proceedings of the II International Scientific Conference "Aktualni problemy suchasnoi filolohii, perekladoznavstva ta linhvistychnoho zabezpechennia sektoru bezpeky y oborony"* (pp. 178–181). Khmelnytskyi.

6. Kanova, L. P. (2024). Prohrama orhanizatsii pedahohichnoho eksperymentu profesiinoi inshomovnoi pidhotovky ofitseriv Zbroinykh Syl Ukrainy [Program for organizing a pedagogical experiment of professional foreign language training of officers of the Armed Forces of Ukraine]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 1(29), 469–478 [in Ukrainian].

7. Kanova, L. (2023). Features of the methods of conducting classes with the Armed Forces officers of Ukraine in accordance with STANAG 6001 standard. *Molod i rynok*, 6(7), 79–83.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 378.015.31:172.12

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1928-1940

Сотніченко Микола Мирославович аспірант спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0009-0007-9207-892X

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

Анотація. У статті на основі аналізу наукових підходів визначено основну спрямованість поглядів учених щодо педагогічних умов формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів у професійній підготовці. Поняття «педагогічна умова» трактується як сукупність оптимальних організаційних і педагогічних заходів, що забезпечують сприятливе середовище для формування громадянської свідомості, національної ідентичності, правової культури та відповідальної поведінки майбутніх офіцерів, їхньої готовності до виконання службового обов'язку в інтересах держави й суспільства.

Визначено й обґрунтовано наступні педагогічні умови: формування стійкої мотивації до громадянсько відповідальної поведінки та служіння державі; створення сприятливого соціально-психологічного освітнього середовища, орієнтованого на демократичні цінності; забезпечення інтеграції громадянознавчого змісту у професійну підготовку майбутніх офіцерів; використання активних та інтерактивних методів навчання, що стимулюють критичне мислення й громадянську активність; організація практикоорієнтованої діяльності, спрямованої на набуття досвіду реалізації громадянської позиції; а також розвиток рефлексії та здатності до самовдосконалення.

Реалізація окреслених педагогічних умов сприяє цілісному розвитку громадянської компетентності як інтегративної якості особистості, що поєднує знання, цінності, установки та практичний досвід громадянсько відповідальної поведінки.

Доведено, що впровадження визначених педагогічних умов сприяє підвищенню рівня громадянської свідомості майбутніх офіцерів, розвитку їхньої здатності до прийняття відповідальних рішень, дотримання норм права і моралі, активної участі у суспільному житті та виконання службових обов'язків на засадах патріотизму, демократичних цінностей і верховенства права.

Ключові слова: педагогічні умови, компетентності, громадянська компетентність, громадянська свідомість, цінності, професійна підготовка, формування компетентності, майбутні офіцери, інтерактивні методи навчання, самовдосконалення.

Sotnichenko Mykola graduate student in the field of 011 Educational and Pedagogical Sciences, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0009-0007-9207-892X

EDUCATIONAL CONDITIONS FOR THE EFFECTIVE DEVELOPMENT OF CIVIC COMPETENCE IN FUTURE OFFICERS

Abstract. Based on an analysis of scholarly approaches, this article identifies the main trends in scholars' views regarding the pedagogical conditions for developing civic competence among future officers during their professional training. The concept of "pedagogical condition" is interpreted as a set of optimal organizational and pedagogical measures that ensure a favorable environment for the formation of civic consciousness, national identity, legal culture, and responsible behavior among future officers, as well as their readiness to perform their official duties in the interests of the state and society. The following pedagogical conditions are identified and substantiated: the formation of a stable motivation for civically responsible behavior and service to the state; the creation of a favorable socio-psychological educational environment oriented toward democratic values; the integration of civic education content into the professional training of future officers; the use of active and interactive teaching methods that stimulate critical thinking and civic engagement; the organization of practice-oriented activities aimed at gaining experience in exercising civic responsibility; as well as the development of reflection and the capacity for self-improvement. The implementation of the outlined pedagogical conditions contributes to the holistic development of civic competence as an integrative personal quality that combines knowledge, values, attitudes, and practical experience in civically responsible behavior. It has been proven that the implementation of these pedagogical conditions contributes to raising the level of civic consciousness among future officers, developing their ability to make responsible decisions, adhere to legal and moral norms, actively participate in public life, and perform their official duties based on patriotism, democratic values, and the rule of law.

Keywords: pedagogical conditions, competencies, civic competence, civic awareness, values, professional training, competency development, future officers, interactive teaching methods, self-improvement.

Постановка проблеми. В умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій та викликів, що постали перед Україною, особливої актуальності набуває проблема формування громадянської компетентності особистості. Військовослужбовці, зокрема майбутні офіцери, виступають не лише як професійні захисники держави, а й як носії національних цінностей, громадянської відповідальності та правової культури. У цьому контексті система військової освіти має забезпечувати не лише фахову підготовку, а й цілеспрямоване формування громадянської компетентності здобувачів освіти.

Відповідно до основних напрямів реформування системи освіти, пріоритетного значення набуває орієнтація на особистість, її цінності, світогляд та активну громадянську позицію. Це зумовлює необхідність пошуку ефективних педагогічних умов, які сприятимуть формуванню громадянської компетентності майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, присвячених проблемам громадянської освіти та професійної підготовки військових фахівців, питання визначення й обґрунтування педагогічних умов ефективного формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів потребує подальшого наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях Д. Ярмаченка, В. Кременя, Н. Ничкало, О. Савченко, О. Дубасенюк, Л. Хомич та інших учених, педагогічні умови визначаються як сукупність цілеспрямовано створених обставин освітнього середовища (зміст, методи, форми, засоби навчання, організаційні аспекти), що забезпечують досягнення запланованих результатів навчання й виховання.

Становлення і розвиток військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів в Україні та сутності педагогічної системи військового навчального закладу досліджувалися М. Нещадимом, О. Діденком, В. Ягуповим.

Система педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів в освітньому середовищі вищих військових навчальних закладів в сучасних умовах, знайшла своє відображення у працях О. Бондаренка, А. Бухуна, Є. Кирпенка, А. Литвина, О. Маслія, В. Монастирського, П. Сливенко, А. Станішовського, Є. Черновол та інших науковців.

Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні педагогічних умов ефективного формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів у професійній підготовці.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо сутність понять «умова», «педагогічна умова». Зміст і структура поняття «педагогічна умова» в організації освітнього процесу стали предметом дослідження українських учених, які трактують його як комплекс обставин, чинників і ресурсів, що цілеспрямовано впливають на досягнення освітніх результатів.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «умова» має декілька значень: «необхідна обставина, яка уможливлює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставини, особливість реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; правила, які існують або запроваджені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь; сукупність даних, положення, що лежать в основі чого-небудь» [3, С.461].

За Педагогічним словником термін «педагогічна умова» визначається як «певна обставина чи обстановка, яка впливає на формування та розвиток педагогічних явищ, процесів, систем, якостей особистості» [12, С.176].

Цінним для нашого дослідження є визначена структура психолого-педагогічних умов формування громадянської компетентності, яка розглядається в науковому доробку І. Жадан, Л. Гребенюк, В. Піддячого, Д. Погребняка та інших учених, які обґрунтовують цей феномен як сукупність спеціально створених обставин, факторів і ресурсів розвивального середовища (насиченість, структурованість, трансформаційність, поліфункціональність, варіативність, доступність, безпечність), що забезпечує ефективність навчання, виховання і розвитку особистості.

Середовище розвитку громадянської компетентності, тобто забезпечення умов для усвідомлення власних цінностей, створення умов для когнітивного розвитку, солідаризації суспільства розглядається І. Жадан, як простір соціальної взаємодії, репрезентований дискурсом громадянськості і громадянськими практиками [5, С.43].

Л. Гребенюк під поняттям «педагогічні умови» розуміє сукупність спеціально організованих обставин ВВНЗ, які цілеспрямовано створюються в процесі навчання й виховання та забезпечують найбільш ефективний перебіг формування визначеного психолого-педагогічного явища. Дослідниця визначає зовнішні педагогічні умови (дидактичні, комунікативні, психолого-педагогічні, організаційні) та внутрішні (характеристику освітнього процесу; обставини, необхідні для впливу освітнього процесу на систему формування готовності майбутніх офіцерів до взаємодії; чинники, шляхи, напрями освітнього процесу; форми, методи, педагогічні прийоми підготовки) [4, С.90-91].

Так, Д. Погребняк поняття «організаційно-педагогічні умови» трактує як сукупність сприятливих організаційних і педагогічних обставин у ЗВО, які свідомо створюють організатори педагогічного процесу для розвитку чи формування необхідних компетентностей [14].

Педагогічні умови формування громадянської компетентності визначаються в працях В. Піддячого, який виокремлює психологічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів: «а) зовнішня та внутрішня мотивація; б) побудова взаємодії на позитивних почуттях задля розвитку довіри і зміцнення віри у власні сили; в) дотримання усталених норм поведінки і правил ввічливості під час спілкування; г) вираження ставлення до людини як найбільшої соціальної цінності; ґ) побудова взаємодії на демократичних засадах» [13, С. 105].

Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки проаналізовано в працях В. Бондаренка, А. Бухуна, І. Жукевича, А. Литвина, Д. Погребняка, А. Станішовського, Д. Швеця та інших.

В. Бондаренко у професійній підготовці майбутніх працівників патрульної поліції виокремлює найбільш ефективні педагогічні умови: формування мотивації до навчання, підвищення рівня професійної підготовленості; належний рівень матеріально-технічного бази освітнього процесу; практична спрямова-

ність освітнього процесу; активна поза навчальна діяльність професійно-практичної спрямованості [1, С.21].

А. Бухун вважає умовою необхідну обставину, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь, а отже, необхідно створити такі організаційно-педагогічні умови, які максимально сприяли б формуванню у курсантів громадянських якостей, адже випускник має отримати належного рівня фахову підготовку й набути громадянської вихованості, яка є багатокомпонентною, інтегрованою морально-духовною якістю особистості, що забезпечує особистості можливість відчувати себе морально, соціально, політично та психологічно захищеною [2, С.82].

Для формування готовності до самоосвіти курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України, І. Жукевич обґрунтовує ефективність і доцільність наступних педагогічних умов: розвиток мотивації курсантів до самоосвіти; формування інформаційної компетентності; підвищення організації самостійної роботи курсантів; актуалізація самовиховання в навчально-виховному процесі [6]. У наукових дослідженнях А. Литвина поняття «педагогічні умови» освітнього процесу – це створення / забезпечення певних умов, що є відображенням цього процесу. За спрямованістю дослідник поділяє їх на: «мотиваційні, мотиваційно-цільові, змістові, процесуально-змістові, операційні, організаційно-технологічні, суб'єктно орієнтовані» [9, С.42].

Дослідники означеної проблеми, вивчаючи дійовий вплив на процес формування професійної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння визначають наступні педагогічні умови: підвищення рівня мотивації в процесі формування готовності до професійної діяльності; інтеграція загальних і спеціальних знань професійної компетенції майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння; формування навичок бойового реагування майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння; підвищення фахової компетентності науково-педагогічних працівників дисциплін військово-професійної підготовки [10, С.147].

Формування у майбутніх офіцерів МВС України готовності до охорони й забезпечення громадського порядку, стверджує Д. Швець, буде ефективним за педагогічних умов: активізації та розвитку мотивації до навчальної діяльності; забезпечення професійної спрямованості майбутніх офіцерів; оптимізації змісту, форм і методів формування професійних умінь; використання особистісно орієнтованого підходу при викладанні спеціальних дисциплін [18].

Значущим для нас є дослідження А. Станішовського, щодо оптимізації змісту, форм, методів освітнього процесу, які забезпечують ефективність системи військової освіти у ВВНЗ і підвищення мотивації курсантів та якості їхньої професійної підготовки. Так, з огляду на особливості сучасної підготовки офіцерів тактичного рівня, стандарти військової освіти провідних країн – членів НАТО, науковцем визначені організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів ЗСУ: оновлення навчально-

матеріальної бази ВВНЗ; застосування системи імітаційного моделювання; модернізація навчально-методичного забезпечення; вдосконалення психолого-педагогічного супроводу; створення Центру контролю якості військової освіти [16].

Зважаючи на наукові дослідження, оптимізація процесу формування професійної компетентності майбутніх офіцерів передбачає впровадження належних педагогічних умов, серед яких дослідники визначають: створення сприятливого соціально-психологічного середовища, розвиток мотивації до професійної діяльності та самовдосконалення, забезпечення активної пізнавальної діяльності здобувачів освіти, упровадження інноваційних освітніх технологій, інтеграція загальних і спеціальних знань професійної компетенції, підвищення організації самостійної роботи курсантів а також стимулювання рефлексії та саморозвитку майбутніх фахівців.

Отже, аналіз і систематизація наукових джерел дають можливість зробити висновок, що педагогічні умови формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів ми розуміємо як сукупність оптимальних організаційних і педагогічних заходів, що забезпечують сприятливе середовище для формування громадянської свідомості, національної ідентичності, правової культури та відповідальної поведінки майбутніх офіцерів, їхньої готовності до виконання службового обов'язку в інтересах держави й суспільства. Зазначені умови спрямовані на розвиток ціннісних орієнтацій, патріотизму, активної громадянської позиції, а також здатності діяти відповідно до норм права, етики та демократичних принципів у професійній діяльності.

Відтак, для успішного формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів у професійній підготовці визначаємо педагогічні умови, які забезпечують цілеспрямований вплив на мотиваційно-ціннісну, когнітивну та діяльнісно-поведінкову сфери особистості, сприяють розвитку громадянської свідомості й відповідальності, формуванню стійкої громадянської позиції, а також створюють можливості для практичної реалізації набутих знань і вмінь у професійній діяльності.

Такими умовами є:

- формування стійкої мотивації до громадянсько відповідальної поведінки та служіння державі;
- створення сприятливого соціально-психологічного освітнього середовища, орієнтованого на демократичні цінності;
- забезпечення інтеграції громадянознавчого змісту у професійну підготовку майбутніх офіцерів;
- використання активних та інтерактивних методів навчання, що стимулюють критичне мислення й громадянську активність;
- організація практикоорієнтованої діяльності, спрямованої на набуття досвіду реалізації громадянської позиції; а також розвиток рефлексії та здатності до самовдосконалення.

Формування стійкої мотивації до відповідальної громадянської поведінки та служіння державі – передбачає чітке окреслення та реалізацію мотиваційних чинників на етапі формувального експерименту. Сутність педагогічної умови полягала у формуванні внутрішніх спонукань майбутніх офіцерів до усвідомленого виконання громадянського обов'язку, розвитку патріотичних переконань, відповідальності за результати власної діяльності та готовності діяти в інтересах суспільства і держави.

У нашому дослідженні ми розглядаємо мотивацію як систему мотивів або стимулів, яка спонукає до конкретних форм діяльності чи поведінки особистості. Слід зазначити також, що мотиваційна сфера особистості складається з чотирьох компонентів: орієнтаційного, мобілізаційного, актуалізаційного, реалізаційного.

Результати нашого спостереження за курсантами, а також аналіз педагогічної діяльності професорсько-викладацького корпусу дали змогу встановити надзвичайно важливе значення моральних цінностей, професійної мотивації курсантів у підготовці до майбутньої професійної діяльності. Під час формувального експерименту ми намагалися посилити мотивацію курсантів до професійної діяльності і активізувати їхнє професійне самовдосконалення.

Мотивація, на думку науковців, є комплексною системою процесів, що забезпечує спонукання й діяльність та досягнення успіху. У цьому контексті найважливішим елементом структури особистості є ціннісні орієнтації [5,13].

Така сукупність сформованих, усталених ціннісних орієнтацій забезпечує стабільність особистості курсанта, регулює та детермінує мотивацію особистості, а отже, є результатом вибору, заснованого на засвоєній інформації, життєвому досвіді та впливу викладачів.

Реалізація цієї умови забезпечувалася через створення позитивного мотиваційного освітнього середовища, актуалізацію особистісно значущих цінностей, використання проблемно-ситуаційних завдань, що моделюють реальні професійні й громадянські виклики, залучення курсантів до обговорення суспільно важливих питань, а також стимулювання їх до саморефлексії та усвідомлення власної громадянської позиції. Особлива увага приділялася формуванню внутрішньої мотивації, яка забезпечує стійкість громадянської поведінки незалежно від зовнішніх впливів.

Щодо другої педагогічної умови - *створення сприятливого соціально-психологічного освітнього середовища, орієнтованого на демократичні цінності* – це організація такого освітнього простору, який забезпечує взаємоповагу, довіру, відкритість у спілкуванні, дотримання прав і свобод особистості, а також сприяє розвитку громадянської свідомості та активної громадянської позиції майбутніх офіцерів.

У нашому дослідженні освітній простір військових інститутів розглядаємо як систему чинників, що мають вплив на характер розвитку особистості курсанта, забезпечують ефективність формування громадянської компетентності. У контексті дослідження виділено такі: змістово-цільовий (визначає мету,

завдання та громадянсько орієнтований зміст підготовки), організаційно-педагогічний (передбачає форми, методи й технології навчання і виховання), соціально-психологічний (охоплює міжособистісні взаємини, морально-психологічний клімат, ціннісні орієнтації), діяльнісний (забезпечує включення курсантів у різні види навчальної, професійної та громадянської діяльності), а також рефлексивно-оцінювальний (спрямований на самоаналіз, самоконтроль і оцінювання результатів сформованості громадянської компетентності).

Сутність цієї умови полягає також у формуванні в освітньому процесі військових інститутів атмосфери партнерської взаємодії між усіма його учасниками, утвердженні принципів демократизму, толерантності, справедливості та відповідальності.

Реалізація такої умови здійснювалася через впровадження діалогічних форм навчання, створення ситуацій співпраці, підтримку ініціативності курсантів, залучення їх до колективного обговорення суспільно значущих питань, а також забезпечення психологічного комфорту й безпеки освітнього середовища.

Якщо здатності і готовності до компетентної участі формуються на основі комплексу відповідних цінностей, мотивацій, настановлень, ставлень, ідентичностей (І. Бех, І. Жадан, А. Краснякова, О. Овчарук), то в освітньому процесі курсантів ми запроваджували комплекс педагогічних впливів і організаційних заходів, спрямованих на їх цілеспрямоване формування та розвиток. Зокрема, вплив через інтеграцію ціннісно орієнтованого змісту навчання, використання інтерактивних методів, моделювання професійно значущих ситуацій, залучення курсантів до активної громадянської діяльності та стимулювання рефлексії власного досвіду.

До організаційних заходів відносимо: впровадження інтерактивних форм і методів навчання (дискусії, дебати, кейс-методи, рольові та ділові ігри), організація проблемно-орієнтованого навчання, що моделює реальні професійні та громадянські ситуації, залучення курсантів до участі в громадських ініціативах і соціально значущих проєктах, проведення тренінгів із розвитку громадянської свідомості та відповідальності, інтеграція громадянознавчого змісту в навчальні дисципліни, а також створення умов для рефлексії, самооцінки та обговорення власного досвіду громадянської поведінки.

Прикладом є дискусія на тему: «Роль офіцера як громадянина у забезпеченні демократичного розвитку держави та захисті її цінностей», яка спрямована на усвідомлення майбутніми офіцерами значущості громадянської позиції, відповідальності за прийняття рішень і дотримання принципів верховенства права у професійній діяльності.

Рольова гра, як метод реалізації зазначеної педагогічної умови, передбачає моделювання значущих ситуацій, у яких майбутні офіцери виконують визначені ролі та приймають рішення, орієнтуючись на громадянські цінності, норми права і вимоги службової діяльності.

Проведення тренінгів із розвитку громадянської свідомості та відповідальності передбачає організацію цілеспрямованої інтерактивної діяльності, спрямованої на формування у майбутніх офіцерів усвідомлення власної ролі як громадянина і військовослужбовця, розвитку почуття відповідальності за прийняті рішення та їх наслідки, а також готовності діяти відповідно до демократичних цінностей і норм права.

Третя організаційно-педагогічна умова – *забезпечення інтеграції громадянознавчого змісту у професійну підготовку майбутніх офіцерів* – передбачає цілеспрямоване поєднання змісту громадянської освіти з фаховими дисциплінами з метою формування у курсантів цілісного уявлення про сутність громадянської відповідальності, правові та етичні засади військової служби, а також готовності діяти відповідно до демократичних цінностей у професійній діяльності. Сутність цієї умови полягає у впровадженні громадянознавчого компонента в усі складники освітнього процесу – навчальні дисципліни, виховні заходи, практичну підготовку та позааудиторну діяльність. Це забезпечує не ізольоване, а системне формування громадянської компетентності як невід'ємної складової професійної підготовки майбутнього офіцера.

Реалізація зазначеної умови здійснювалася через оновлення змісту навчальних програм із урахуванням громадянсько орієнтованої проблематики (права людини, верховенство права, демократичні цінності, громадянська відповідальність), інтеграцію відповідних тем у професійно орієнтовані дисципліни, використання міждисциплінарних зв'язків, а також застосування навчальних завдань, що передбачають аналіз реальних або змодельованих ситуацій професійної діяльності з позицій громадянської відповідальності.

Використання активних та інтерактивних методів навчання, що стимулюють критичне мислення й громадянську активність – передбачає використання активних та інтерактивних методів навчання, що стимулюють критичне мислення й громадянську активність майбутніх офіцерів, передбачає цілеспрямовану організацію освітнього процесу, за якої курсанти виступають не лише реципієнтами знань, а активними суб'єктами пізнавальної та професійної діяльності.

Враховуючи те, що сутність цієї умови полягає у створенні навчального середовища, яке сприяє розвитку здатності аналізувати суспільно значущі явища, критично оцінювати інформацію, аргументовано відстоювати власну позицію, приймати обґрунтовані рішення та діяти відповідно до громадянських цінностей і норм права, її реалізація забезпечувалася через *інтерактивні* методи.

У професійній підготовці майбутніх офіцерів застосовувалися наступні методи: *дискусії, дебати, кейс-методи, рольові та ділові ігри, мозкові штурми, аналіз проблемних ситуацій.* Зокрема, під час обговорення актуальних питань (прав людини, етичних дилем у військовій діяльності, взаємодії з цивільним населенням) курсанти набували досвіду аргументації, ведення діалогу та толерантного ставлення до різних точок зору.

Використання кейсів і ситуаційних завдань дозволяло моделювати реальні професійні ситуації, у яких необхідно приймати рішення з урахуванням правових, моральних і громадянських аспектів. Рольові ігри сприяли формуванню навичок взаємодії, відповідальності та усвідомлення наслідків власних дій. Важливим елементом було стимулювання рефлексії, що забезпечувало усвідомлення курсантами власних цінностей, установок і поведінкових стратегій.

Організація практикоорієнтованої діяльності, спрямованої на набуття досвіду реалізації громадянської позиції; а також розвиток рефлексії та здатності до самовдосконалення – передбачає залучення майбутніх офіцерів до таких видів діяльності, які забезпечують не лише засвоєння теоретичних знань, а й їх практичне застосування у професійно значущих і соціально орієнтованих ситуаціях.

Реалізація умови здійснювалася через організацію участі курсантів у соціально значущих проєктах, волонтерській діяльності, заходах військово-патріотичного спрямування, виконанні практичних завдань і стажуваннях, що моделюють реальні умови професійної діяльності. Важливе місце відводилося аналізу конкретних ситуацій, розв'язанню практичних кейсів, участі у тренінгах і рольових іграх, які формують уміння діяти відповідально та приймати обґрунтовані рішення.

Слід зазначити, що невід'ємною складовою цієї умови є розвиток рефлексії, який забезпечує усвідомлення курсантами власного досвіду, оцінювання ефективності своїх дій, виявлення сильних і слабких сторін, а також визначення напрямів подальшого саморозвитку. Це досягається через організацію самоаналізу, обговорення результатів діяльності, ведення рефлексивних щоденників і застосування методів зворотного зв'язку.

Зважаючи на те, що розвиток рефлексії у підготовці майбутніх офіцерів набуває особливої актуальності в умовах сучасного воєнного стану, рефлексія виступає важливим механізмом, що забезпечує: усвідомлення власних дій і рішень у складних та динамічних умовах служби; критичне оцінювання ситуацій, пов'язаних із ризиками, безпекою цивільного населення та виконанням бойових завдань; дотримання норм права і гуманітарних принципів, навіть у стресових обставинах; прийняття обґрунтованих рішень, що відповідають як військовим завданням, так і інтересам суспільства і держави. У сучасних умовах рефлексія стає не лише педагогічним інструментом, а й необхідною професійною якістю офіцера, що забезпечує відповідальну, виважену та громадянсько орієнтовану діяльність в інтересах держави.

Висновки. Отже, для успішного формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів у процесі професійної підготовки визначальну роль відіграє цілеспрямоване впровадження комплексу організаційно-педагогічних умов, що у взаємодії забезпечують готовність до відповідального виконання службових обов'язків, активної громадянської позиції та свідомого служіння українському суспільству і державі.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні методичного забезпечення реалізації визначених педагогічних умов та експериментальній перевірці їх ефективності у закладах вищої військової освіти.

Література:

1. Бондаренко В. В. Службова підготовка як складова система професійного навчання працівників Національної поліції України. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. Вип. 7 (89). С. 17–22.

2. Бухун Андрій Григорович. Розвиток громадянської компетентності майбутніх офіцерів національної гвардії України у процесі професійної підготовки: автореф. дис… к. пед. н. (13.00.04). Полтава, 2017. 21 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] / уклад. і ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь, 2001. 1440 с.

4. Гребенюк Л. В. Формування готовності майбутніх офіцерів Збройних сил України до професійної взаємодії у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2019. 264 с.

5. Жадан, І.В. Громадянська компетентність: соціальні очікування та реалії: монографія. Київ: Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с.

7. Кирпенко Є.В. Формування методичної компетентності у майбутніх офіцерів – фахівців фізичного виховання та спорту в процесі професійної підготовки: дис. … док. філ. : 011 – Освітні, педагогічні науки. Київ, 2025. 312 с.

8. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2022 р. № 893-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text

9. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови : практ. посібник. 3-е вид., доп. Львів : ЛДУБЖД, 2022. 90 с.

10. Маслій О.М. Умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. (Серія «Педагогіка і психологія»), 2019. № 1 (17). С.147-155.

11. Монастирський В.М. Педагогічні умови військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів збройних сил України та правоохоронних органів держави у військових навчальних підрозділах ЗВО. *Вісник Черкаського університету*. педагогічні науки (Серія «Педагогіка»), Вип. №1. 2019. С.165-170.

12. Pedagogical conditions for military-professional training of future officers of the Armed Forces of Ukraine and law enforcement agencies of the state in military training units of higher educational institutions / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.

13. Піддячий В. М. Психологічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів / В. М. Піддячий // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. 2019. Вип.1(15). С.98–107.

14. Погребняк Д. В. Організаційно-педагогічні умови розвитку фахової компетентності начальників фізичної підготовки і спорту військових частин Збройних сил України в системі післядипломної освіти. Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. 2018. Вип. 4 (95). С. 160–165. URL: http://pedagogy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/164368/163388

15. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13.12.2022 р. №2834-IX. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

16. Станішовський А. С. Концептуальні засади трансформації військової освіти: європейський дискурс. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія

«Психологія», Серія «Медицина»). 2023. № 14(32). С. 441-451. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-441-451

17. Черновол Є. О., Сливенко П. В. Щодо підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх офіцерів у реаліях війни (українська відповідь на виклики часу). *Академічні візії.* Вип. 17. 2023. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7739419

18. Швець Д. В. Підготовка майбутніх офіцерів МВС України до охорони і забезпечення громадського порядку в процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2016. 20 с.

References:

1. Bondarenko V. V. (2017). Sluzhbova pidhotovka yak skladova systema profesiinoho navchannia pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy.[In-service training as a component of the professional training system for employees of the National Police of Ukraine.] Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Kyiv [in Ukrainian].

2. Bukhun Andrii Hryhorovych. (2017). Rozvytok hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv natsionalnoi hvardii Ukrainy u protsesi profesiinoi pidhotovky [Development of civic competence of future officers of the National Guard of Ukraine in the process of professional training]: avtoref. dys… k. ped. n. (13.00.04). Poltava. [in Ukrainian].

3. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. (2001). / uklad. i red. V. T. Busel. Kyiv, Irpin [in Ukrainian].

4. Hrebeniuk L. V. Formuvannia hotovnosti maibutnikh ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy do profesiinoi vzaiemodii u mizhnarodnykh operatsiiakh z pidtrymannia myru i bezpeky [Formation of readiness of future officers of the Armed Forces of Ukraine for professional interaction in international peacekeeping and security operations] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04.(2019). Khmelnytskyi [in Ukrainian].

5. Zhadan, I.V. (2022). Hromadianska kompetentnist: sotsialni ochikuvannia ta realii: monohrafiia.[Civic competence: social expectations and realities: monograph]/ Kyiv: Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

6. Zhukevych I.P. (2016). Formuvannia hotovnosti do samoosvity vyshchykh navchalnykh zakladiv MVS Ukrainy [Formation of readiness for self-education in higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. 13.00.04. Pereiaslav-Khmelnytskyi [in Ukrainian].

7. Kyrpenko Ye.V. (2025). Formuvannia metodychnoi kompetentnosti u maibutnikh ofitseriv – fakhivtsiv fizychnoho vykhovannia ta sportu v protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of methodological competence in future officers - specialists in physical education and sports in the process of professional training]: dys. … dok. fil. : 011 – Osvitni, pedahohichni nauky. Kyiv [in Ukrainian].

8. Kontseptsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [8. Concept of development of civic education in Ukraine. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine] vid 08 zhovtnia (2022). № 893-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text. [in Ukrainian].

9. Lytvyn A. V. (2022). Metodolohichni zasady poniattia «pedahohichni umovy : prakt. Posibnyk [Methodological principles of the concept of "pedagogical conditions"]. 3-e vyd., dop. Lviv : LDUBZhD [in Ukrainian].

10. Maslii O.M. (2019). Umovy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv raketno-artyleriiskoho ozbroiennia.[Conditions for the formation of professional competence of future missile and artillery officers] Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. (Seriia «Pedahohika i psykholohiia») [in Ukrainian].

11. Monastyrskyi V.M. (2019). Pedahohichni umovy viiskovo-profesiinoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv zbroinykh syl Ukrainy ta pravookhoronnykh orhaniv derzhavy u viiskovykh navchalnykh pidrozdilakh ZVO. [Pedagogical conditions for military-professional training of future officers of the Armed Forces of Ukraine and law enforcement agencies of the state in military training units of higher educational institutions] Visnyk Cherkaskoho universytetu. pedahohichni nauky (Seriia «Pedahohika») [in Ukrainian].

12. Pedahohichnyi slovnyk [Pedagogical dictionary] / za red. M. D. Yarmachenka. Kyiv: Pedahohichna dumka, (2001) [in Ukrainian].

13. .Piddiachyi V. M.(2019). Psykholohichni umovy formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv [Psychological conditions for the formation of civic competence of future teachers] / V. M. Piddiachyi // Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy [in Ukrainian].

14. Pohrebniak D. V. (2018). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy rozvytku fakhovoi kompetentnosti nachalnykiv fizychnoi pidhotovky i sportu viiskovykh chastyn Zbroinykh syl Ukrainy v systemi pisliadyplomnoi osvity [Organizational and pedagogical conditions for the development of professional competence of heads of physical training and sports of military units of the Armed Forces of Ukraine in the system of postgraduate education]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. I. Franka. URL: http://pedagogy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/164368/163388 [in Ukrainian].

15. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti : Zakon Ukrainy [15. On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity: Law of Ukraine] vid 13.12.2022 r. №2834-IX. Data onovlennia: 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text [in Ukrainian].

16. Stanishovskyi A. S. (2023). Kontseptualni zasady transformatsii viiskovoi osvity: yevropeiskyi dyskurs. Perspektyvy ta innovatsii nauky [Conceptual foundations of the transformation of military education: European discourse] (Seriia «Pedahohika», Seriia «Psykholohiia», Seriia «Medytsyna»). https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-14(32)-441-451 [in Ukrainian].

17. Chernovol Ye. O., Slyvenko P. V. (2023). Shchodo pidvyshchennia efektyvnosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh ofitseriv u realiiakh viiny (ukrainska vidpovid na vyklyky chasu). [Regarding increasing the effectiveness of professional training of future officers in the realities of war (Ukrainian response to the challenges of the time)] Akademichni vizii. Vyp. 17. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7739419 [in Ukrainian].

18. Shvets D. V. (2016). Pidhotovka maibutnikh ofitseriv MVS Ukrainy do okhorony i zabezpechennia hromadskoho poriadku v protsesi fakhovoi pidhotovky [Preparing future officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine for protection and ensuring public order in the process of professional training]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК:81’23:808.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1941-1953

Стежко Світлана Орестівна кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, доцент кафедри загальнотеоретичних правових і соціально-гуманітарних дисциплін КУП НАНУ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-3716-6541

Зозуля Наталія Юріївна кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри інформаційно-аналітичної діяльності та інформаційної безпеки Національний транспортний університет м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0180-1219

Кондратенко Наталія Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Державний університет інформаційно комунікаційних технологій, м. Київ, http://orcid.org/0000-0002-2769-7413

ПЕРЕКОНУВАЛЬНЕ МОВЛЕННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОДІЇ РИТОРИКИ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу переконувального мовлення як результату взаємодії риторики та психолінгвістики в сучасному комунікативному просторі. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі мовлення в умовах активних інформаційних процесів, зокрема в контексті інформаційної війни, коли слово виступає не лише засобом передавання відомостей, а й інструментом впливу на свідомість адресата та формування його інтерпретаційних установок. У такій ситуації особливої ваги набуває поєднання риторичних знань із розумінням психолінгвістичних механізмів сприйняття, осмислення та інтерпретації мовленнєвого повідомлення.

Метою статті є комплексне осмислення переконувального мовлення через призму риторичних принципів його побудови та психолінгвістичних чинників його ефективності. У дослідженні використано риторичний і дискурсивний аналіз, а також елементи психолінгвістичного підходу, що дало змогу простежити, як мовні засоби активують когнітивні та емоційні реакції адресата, впливають на процес прийняття рішень та формування комунікативних очікувань.

Матеріалом для аналізу слугували приклади сучасного українського медійного мовлення, зокрема заголовки інформаційних ресурсів і телеграм-каналів, які демонструють варіативність риторичних стратегій та психолінгвістичних ефектів.

У ході дослідження встановлено, що переконувальне мовлення формується як цілісна комунікативна модель, у якій риторика забезпечує логіку, структурну організацію та стратегічну спрямованість висловлювання, а психолінгвістика пояснює механізми його впливу на адресата. Показано, що такі прийоми, як емоційне підсилення, семантична невизначеність, узагальнення, повтор, акцентування ключових смислових позицій та апеляція до колективної ідентичності, відіграють ключову роль у процесі конструювання смислу повідомлення. Практичне значення результатів полягає у можливості їх використання для аналізу медіатекстів, розвитку критичного мислення, удосконалення професійної мовнокомунікативної підготовки та формування ефективних стратегій взаємодії в сучасному інформаційному просторі.

Ключові слова: дискурс, інформаційна війна, переконувальне мовлення, психолінгвістика, риторика.

Svitlana Orestivna Stezhko PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Language, State University of Information and Communication Technologies; Associate Professor, Department of General Theoretical Legal and Socio-Humanitarian Disciplines, Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-3716-6541

Zozulia Nataliia Yuriiivna PhD in Philology, Associate Professor, Professor, Department of Information and Analytical Activity and Information Security, National Transport University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0180-1219

Kondratenko Natalia Yuriiivna PhD in Pedagogy, Associate Professor Associate Professor, Department of Ukrainian Language, State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, http://orcid.org/0000-0002-2769-7413

PERSUASIVE SPEECH AS A RESULT OF THE INTERACTION BETWEEN RHETORIC AND PSYCHOLINGUISTICS

Abstract. The article focuses on the analysis of persuasive speech as a result of the interaction between rhetoric and psycholinguistics in the contemporary communicative space.

The relevance of the study is determined by the growing role of speech in the context of intensive information processes, particularly within the framework of information warfare, when language functions not only as a means of transmitting information but also as an instrument of influencing the recipient’s consciousness and shaping interpretative attitudes. In such conditions, the integration of rhetorical knowledge with an understanding of psycholinguistic mechanisms of perception, comprehension and interpretation of speech messages becomes especially significant.

The purpose of the article is to provide a comprehensive understanding of persuasive speech through the prism of rhetorical principles of its construction and psycholinguistic factors of its effectiveness. The research employs rhetorical and discourse analysis, as well as elements of the psycholinguistic approach, which makes it possible to trace how linguistic means activate cognitive and emotional responses of the recipient, affect decision-making processes and contribute to the formation of communicative expectations. The empirical material includes examples of contemporary Ukrainian media discourse, particularly headlines from information resources and Telegram channels, demonstrating the variability of rhetorical strategies and psycholinguistic effects.

The study establishes that persuasive speech functions as an integral communicative model in which rhetoric ensures logical coherence, structural organization and strategic orientation of the utterance, while psycholinguistics explains the mechanisms of its impact on the recipient. It is shown that such techniques as emotional intensification, semantic ambiguity, generalization, repetition, highlighting of key semantic positions and appeal to collective identity play a crucial role in the construction of meaning.

The practical value of the results lies in the possibility of their application in media text analysis, the development of critical thinking, the improvement of professional communicative training and the formation of effective interaction strategies in the modern information environment.

***Keywords**: discourse, information war, persuasive speech, psycholinguistics, rhetoric*

Постановка проблеми. У сучасних умовах значно зростає роль слова, адже саме через мовлення людина вибудовує взаємини, впливає, переконує, підтримує чи спрямовує інших. Переконувальне мовлення сьогодні не обмежується просто передаванням інформації: воно стає інструментом досягнення конкретних цілей і важливим показником комунікативної компетентності. Однак уміння переконувати не виникає спонтанно. Воно базується на усвідомленому поєднанні риторичних умінь створювати висловлювання та психолінгвістичних знань про те, як це висловлювання сприймається, осмислюється й переживається адресатом. Саме необхідність гармонійної взаємодії цих двох сфер і окреслює основну проблему нашого дослідження.

Актуальність теми значно посилюється нині, коли Україна живе в умовах повномасштабної війни, а поряд із нею триває потужна інформаційна боротьба. Війна торкається не лише територій, а й свідомості людей, їхніх оцінок, переконань і рішень. У такій ситуації слово стає не просто засобом спілкування, а чинником підтримки, консолідації, протидії дезінформації та маніпуляціям.

Тому виникає особлива потреба навчатися говорити відповідально і переконливо, спираючись одночасно і на риторичні традиції, і на психолінгвістичне розуміння процесів сприймання мовлення.

Практика показує, що комунікативні невдачі часто пов'язані не з браком інформації, а з невдалим її поданням, ігноруванням психологічних особливостей адресата, його емоційного стану чи очікувань. Риторика вчить, як структурувати і формулювати думку, тоді як психолінгвістика допомагає зрозуміти, як це мовлення буде інтерпретоване. Отже, ідеться не лише про техніку мовлення, а про необхідність поєднання двох наукових підходів для досягнення реального комунікативного результату.

Тому в центрі нашого дослідження – переконувальне мовлення як результат взаємодії риторики та психолінгвістики.

Мета статті – з'ясувати взаємодію риторичних стратегій і психолінгвістичних механізмів у процесі формування переконувального мовлення, визначити умови його результативності та окреслити можливості практичного застосування в сучасному комунікативному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1. Риторика традиційно постає як наука і мистецтво побудови мовлення з метою впливу на думки та поведінку адресата. Саме слово як комунікативний інструмент завжди відігравало важливу роль у суспільному житті, спрямовуючи дискусії, аргументацію і формування позицій. Ще в античності мислителі надавали великого значення ораторському слову, а їхні ідеї стали основою для класичної риторичної теорії та практики.

У сучасному розумінні риторика – це наука про принципи і способи побудови мовлення, що має переконувати, переконливо й послідовно презентувати думку, формувати ставлення та мотивувати до певних дій. Таке визначення охоплює не лише структуру висловлювання, а й способи впливу на аудиторію, зокрема через логіку викладу, мовні засоби та переконливі аргументи.

Як зазначають Мацько Л. І. і Мацько О. М., риторика охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із виготовленням, побудовою й оцінкою мовлення, яке має комунікативну спрямованість і прагне досягти ефекту переконання в адресата [2].

У навчальному посібнику риторика розглядається і як теоретична дисципліна, і як практична майстерність, що формує здатність мовця усвідомлено будувати зміст і форму власного висловлювання з урахуванням комунікативної мети [2].

Класичний зміст риторичного знання включає систему принципів, що забезпечують логічну послідовність, ясність, переконливість і стилістичну виразність мовлення. Саме ці складові риторика розглядає як невід'ємні елементи будь-якого переконувального виступу чи тексту.

Отже, розуміння риторики як науки про мовленнєве переконання створює необхідну теоретичну базу для подальшого розгляду переконувального мовлення як продукту взаємодії риторичних стратегій і психолінгвістичних механізмів.

3. Психолінгвістика досліджує процеси формування, передачі та сприйняття мовлення, приділяючи особливу увагу тим механізмам, які визначають, наскільки мовленнєве повідомлення впливає на адресата. Ефективність переконання залежить не лише від логіки та структури висловлювання, а й від того, як мовлення буде сприйняте, інтерпретоване та осмислене слухачем.

4. Мовленнєвий вплив включає поєднання лінгвістичних, когнітивних та емоційних чинників, що взаємодіють із попереднім досвідом, знаннями, установками та очікуваннями адресата.

Особливу роль відіграє процес переробки мовленнєвої інформації в свідомості адресата. Тут мовлення перетворюється на когнітивний та емоційний стимул, який активує існуючі схеми мислення та оцінки. Соціально-психологічні чинники – статус, роль у колективі, емоційний стан, ціннісні орієнтації та мотивація слухача – безпосередньо впливають на готовність сприймати, осмислювати й приймати інформацію. Врахування цих факторів дозволяє мовцю будувати повідомлення таким чином, щоб воно було не лише зрозуміле, а й максимально переконливе.

Як зазначає [3], психолінгвістичні механізми особливо проявляються у суперечках та евристичних ситуаціях, коли мовник повинен передбачити реакції адресата, обирати аргументацію та мовні прийоми з урахуванням когнітивних та емоційних характеристик слухачів [3]. Такий підхід підкреслює, що переконливе мовлення – це не лише правильний підбір слів і логічна послідовність, а й **усвідомлене управління психологічними та комунікативними чинниками, які визначають ефективність впливу на адресата.**

3. Взаємодія риторики та психолінгвістики проявляється особливо яскраво у професійних ситуаціях, де від мовлення залежить реальний результат. Одним із таких випадків є **адвокатська промова на захисті підсудного,** коли мовник повинен не лише логічно викласти аргументи, а й забезпечити їх ефективне сприйняття аудиторією суддів та присяжних. Наприклад, адвокат може повторювати ключові характеристики свого клієнта: *«Мій підзахисний завжди дотримувався закону. Він завжди поважав права інших. Він завжди діяв чесно та справедливо»*. Такий прийом, відомий у риторичній практиці як **епіфора та анафора,** створює ритм, послідовність і підкреслює важливі меседжі.

З психолінгвістичної точки зору, повтори активують **механізми пам'яті та впізнавання,** сприяють зосередженню уваги слухачів і закріпленню основної аргументації в їхній свідомості. Одночасно вони стимулюють когнітивне осмислення, допомагають аудиторії порівнювати, зіставляти та інтегрувати нову інформацію з уже існуючими уявленнями та цінностями. Таким чином, риторичні стратегії формують форму повідомлення, а психолінгвістичні механізми пояснюють його **дієвість у сприйнятті та переконанні.** Це дозволяє мовцеві досягти більшого впливу, ніж за допомогою суто логічних доводів, і демонструє практичну цінність синтезу риторики та психолінгвістики в професійній комунікації.

Інтеграційна модель взаємодії риторики та психолінгвістики

✓ Вихідна позиція мовця (ініціатор повідомлення)

На першому етапі мовник визначає комунікативну мету: що він прагне донести, який ефект очікує від аудиторії. Тут риторика формує структуру висловлювання, ключові аргументи, стиль і тон промови, а психолінгвістика підказує, як ці елементи будуть сприйматися слухачем.

✓ Риторична підготовка повідомлення

Мовець обирає логічну послідовність аргументів, риторичні прийоми (повтори, питання, контрасти, аналогії), що створюють переконливу форму. Цей блок забезпечує структурну та стилістичну ясність висловлювання, підкреслює важливі меседжі та створює ритм мовлення.

✓ Психолінгвістичне моделювання впливу

Оцінюється, як аудиторія сприйме повідомлення: пам’ять, увага, емоційне включення, когнітивні схеми слухачів, соціально-психологічні чинники (цінності, мотивація, емоційний стан). Психолінгвістика пояснює, чому повтори, інтонація, риторичні питання та конкретні приклади підсилюють сприйняття і сприяють переконанню.

✓ Комунікаційний ефект

Взаємодія риторичних стратегій і психолінгвістичних механізмів визначає результат: усвідомлене сприйняття, запам’ятовування та внутрішня оцінка повідомлення аудиторією. Ефективне поєднання цих компонентів дозволяє досягти бажаного переконання і впливу на поведінку адресата.

✓ Зворотний зв’язок і корекція

Останній етап включає оцінку реакцій аудиторії, спостереження за невербальними сигналами, питання та коментарі. Ця інформація дозволяє мовцеві адаптувати риторичні стратегії і врахувати психолінгвістичні аспекти для наступного циклу комунікації.

Таблиця 3.1

Інтеграційної моделі

Етап	Риторика	Психолінгвістика	Результат
1. Вихідна позиція мовця	Визначення мети, ключових меседжів, стилю	Прогноз сприйняття аудиторією, врахування когнітивних і емоційних особливостей	Чітке розуміння цілі і очікуваного ефекту
2. Риторична підготовка	Вибір аргументів, логіки, повторів, запитань	Оцінка того, як форма впливає на увагу, пам’ять і емоції	Переконлива структура мовлення
3. Психолінгвістичне моделювання	Використання мовних прийомів для емоційного та когнітивного впливу	Аналіз механізмів сприйняття, запам’ятовування та осмислення	Оптимізація мовлення для ефективного переконання

Етап	Риторика	Психолінгвістика	Результат
4. Комунікаційний ефект	Формування враження, акцент на аргументах	Використання когнітивних схем і емоційних реакцій	Усвідомлене сприйняття, запам’ятовування, переконання
5. Зворотний зв’язок	Корекція аргументації, адаптація стилю	Врахування реакцій аудиторії, невербальних сигналів	Підвищення ефективності майбутніх повідомлень

Взаємодія риторики та психолінгвістики має надзвичайну практичну цінність, адже дозволяє не лише будувати логічно структуроване і виразне мовлення, а й забезпечує його глибоке сприйняття аудиторією, що є ключовим у будь-якій професійній та соціальній комунікації. Основи риторики формують «кістяк» висловлювання – логіку аргументації, ритм і стиль, тоді як психолінгвістика пояснює, як ці мовні структури працюють у свідомості адресата, активують пам’ять, увагу та емоційні реакції, сприяючи усвідомленому сприйняттю й переконанню. Практичність цього синтезу проявляється повсюдно: від професійних виступів і переговорів до навчальних і публічних ситуацій, коли важливо не просто сказати слова, а зробити їх дієвими та «резонуючими» для слухача. Розуміння того, як риторичні прийоми формують форму повідомлення, а психолінгвістичні механізми забезпечують його ефект у свідомості аудиторії, відкриває широкі можливості для свідомого застосування мовленнєвих стратегій, адаптованих до психологічних, соціальних і навіть культурних особливостей конкретних слухачів, що робить комунікацію більш результативною, цілеспрямованою і водночас творчою.

Щоб перейти від теоретичних засад до практичної демонстрації, варто звернутися до конкретного прикладу, який ілюструє, як риторика і психолінгвістика взаємодіють у реальних умовах. Уявімо публіцистичний виступ журналіста або громадського оратора, який звертається до аудиторії з соціально важливим меседжем. Він може використовувати повтори ключових слів і фраз, наприклад: *«Ми маємо діяти зараз. Ми маємо захищати наше право. Ми маємо не залишатися байдужими»*, або риторичні питання: *«Хіба можна залишатися осторонь, коли йдеться про наше спільне майбутнє?»*. Такі прийоми не лише структурно виділяють головні меседжі (епіфора та анафора), а й активують механізми **пам’яті, уваги та емоційного включення аудиторії,** сприяючи глибшому усвідомленню сказаного.

Цей приклад дозволяє плавно перейти до **практичних завдань та вправ,** де можна аналізувати, як риторичні стратегії та психолінгвістичні механізми впливають на ефективність мовлення в різних сферах: адвокатські промови, публічні виступи, навчальні ситуації чи професійні переговори. Важливо бачити, що переконливе мовлення формується не випадково: правильний вибір слів, повтори, риторичні питання та емоційні акценти, обґрунтовані знанням

психології сприйняття, створюють **сильний комунікативний ефект** і роблять повідомлення результативним та «резонуючим» для конкретної аудиторії.

Таблиця 3.2

Фрази сучасного інформаційного простору
та їх можливе психолінгвістичне прочитання

Публічна фраза	Можливий прихований смисл	Риторико-психолінгвістичний механізм	Контрстратегія критичного мислення
«Ситуація повністю контрольована»	Проблеми є, але масштаби зменшуються	евфемізація, апеляція до авторитету	вимагати конкретики: хто контролює, які дії, які показники
«Немає підстав для паніки»	Підстави існують, але поведінка повинна бути керованою	активація тривожних схем через слово «паніка»	заміна емоційної реакції на фактологічну: що конкретно відомо? з яких джерел?
«Наші партнери нас підтримують»	Обсяг підтримки менший, ніж очікується	розмивання суб'єкта дії, колективний авторитет	уточнювати форму підтримки: фінансова? військова? юридична? терміни і масштаби
«Питання потребує додаткового вивчення»	Прямої відповіді не буде або ухиляються від неї	стратегія відкладеного рішення	фіксувати факт уникання відповіді, відрізняти зволікання від реального дослідження
«Ми чуємо суспільство»	Механізм впливу громадськості обмежений	симуляція діалогу, створення видимості участі	запитувати: які саме пропозиції враховані? які рішення ухвалені?
«Тимчасові труднощі»	Проблеми можуть бути тривалими	зменшення значущості, позитивна репрезентація	перевіряти динаміку: зростає чи зменшується проблема; відрізняти обіцянку від результату
«Ми працюємо над цим питанням»	Конкретних рішень немає	інформаційне заповнення без фактів	вимагати конкретний план: етапи, терміни, відповідальні

Публічна фраза	Можливий прихований смисл	Риторико-психолінгвістичний механізм	Контрстратегія критичного мислення
«Не все так однозначно»	Підваження очевидних фактів	релятивізація істини, створення когнітивного хаосу	ідентифікувати, що саме «неоднозначне», розділяти факти і оцінки
«Нас намагаються втягнути у провокацію»	Власні дії подаються як оборонні	зняття відповідальності, позиція жертви	аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, хто виграє від такої інтерпретації
«Заради вашої безпеки обмежено доступ до…»	Відбувається посилення контролю	апеляція до базових потреб – безпеки та захисту	оцінювати пропорційність обмеження: чи є часові рамки? чи існує правова підстава?

Такі висловлення належать до шару метамови сучасного інформаційного простору. Вони формально нейтральні або навіть турботливі, однак у психолінгвістичному плані активують **механізми смислового домислювання, селективної уваги та емоційного резонансу.** Риторика, своєю чергою, забезпечує інструменти оформлення повідомлення так, щоб зменшити опір адресата, створити ілюзію контролю або консенсусу. Саме на перетині цих двох наукових площин і проявляються сучасні маніпулятивні стратегії інформаційної війни. Колонка контрстратегій демонструє, що критичне мислення не заперечує повідомлення, а переводить його з емоційної площини в аналітичну. Саме психолінгвістика пояснює, як слово активує емоції, асоціації, автоматичні інтерпретації, тоді як риторика дає інструменти свідомого структурування позиції мовця. Поєднання цих підходів дозволяє не лише описувати маніпулятивні практики інформаційної війни, а й формувати у адресата стійкість до них.

4. У сучасному інформаційному просторі заголовок новини – це не просто назва тексту, а **комунікативний сигнал**, що формує перше враження і визначає, як аудиторія буде сприймати подальше повідомлення. «Заголовок медіатексту – перше, що впадає в око медіаспоживачеві. Саме тому масмедійник вкладає максимум зусиль у його вербальне оформлення»[1, С.148]. Українські медіа під час повномасштабної війни опинилися в ситуації серйозної конкуренції за увагу читача: доводиться балансувати між донесенням правдивої інформації, оперативністю оновлень і ризиками інформаційних маніпуляцій. Саме тому заголовки, які можуть містити сильні емоційні маркери або упереджені формулювання, стають важливим об'єктом аналізу не лише журналістської етики, а й психолінгвістичного впливу на сприйняття суспільства. Такий підхід

дозволяє показати, яким чином мовні засоби в заголовках формують когнітивні та емоційні реакції читачів і чому важливо розпізнавати прихований зміст за формальною назвою повідомлення. Заголовки українських медіа: стратегія впливу в інформаційній війні

Таблиця 4.1

Аналіз заголовків українських медіа в умовах інформаційної війни

Заголовок (українською)	**Джерело**	**Потенційний ефект на сприйняття**	**Риторико-психолінгвістичний механізм**
«Все! В кремлі відмінили кінець війни. Сказали прямо – перемир'я НЕ БУДЕ. Зайде ще мільйон солдат» [5]	[5] (цитата прикладу маніпуляції)	Викликає реакцію страху, тривоги та відчуття неминучості ескалації	емоційне підсилення ("Все!", "НЕ БУДЕ", "мільйон солдат") → активація тривожних когнітивних схем [5]
«ЗСУ підставили! Усе закінчилось трагічно!» [5]	у контексті українських новин	Формує очікування катастрофічного результату	узагальнення та драматизація → прискорене емоційне сприйняття та зниження потреби в деталях [5]

Сучасні медіазаголовки перетворюються на своєрідні «смислові капсули», у яких концентрується не лише інформація, а й емоційний настрій, ціннісні орієнтири та приховані інтенції автора. Вони не просто повідомляють факт – вони задають ракурс його сприйняття, підштовхують до певної інтерпретації, інколи – до потрібного висновку ще до прочитання самої новини. Саме тому робота з такими заголовками потребує уважного критичного читання: важливо відокремлювати опис події від оцінних маркерів, розпізнавати перебільшення, драматизацію або нав'язування емоцій. Мовлення медіа в умовах інформаційної війни виступає інструментом формування громадської думки, а відтак – і засобом впливу на поведінку. Аналіз заголовків дозволяє побачити, як через лексику, метафори, протиставлення та узагальнення конструюється картина світу читача. Наша увага має бути зосереджена не лише на тому, «що сказано», а й на тому, «як саме це сказано» та «з якою метою», адже саме в цих смислових нашаруваннях і проявляється прихована маніпулятивність медійного мовлення.

Аналіз заголовків телеграм-каналу «Тим часом Україна» [4] у риторико - психолінгвістичному вимірі.

У сучасному українському медіапросторі телеграм-канали посідають особливе місце як джерело оперативної, стислої та емоційно маркованої інформації. Заголовки повідомлень у цьому форматі виконують не лише номінативну, а й чітко виражену впливову функцію, оскільки саме вони формують первинне сприйняття події та задають напрям її інтерпретації. У цьому контексті показовим є мовлення телеграм-каналу «Тим часом Україна»,

заголовки якого поєднують елементи риторичної організації висловлювання та психолінгвістичних механізмів впливу на адресата.

Типовим для цього каналу є використання інтригуючих, семантично неповних конструкцій, наприклад: **«*Тим часом Україна: погода сьогодні знову здивує*»** [4]. У риторичному плані така формула ґрунтується на навмисній невизначеності, що виконує функцію зацікавлення. З психолінгвістичного погляду невказаність конкретного результату активізує механізми прогнозування та домислювання, спонукаючи адресата до внутрішнього доповнення смислу й, відповідно, до переходу до повного повідомлення.

Іншим поширеним прийомом є заголовки з риторичним питанням і подальшою обіцянкою пояснення, наприклад: ***«Підписали чи ні? Пояснюємо, що насправді відбулося»*** [4]. Така структура створює когнітивний дисбаланс між наявністю проблеми та відсутністю чіткої відповіді, який знімається через апеляцію до авторської позиції. У психолінгвістичному вимірі це сприяє зниженню критичності сприйняття та формуванню довіри до запропонованої інтерпретації.

Заголовки, що апелюють до колективної ідентичності, також активно використовуються, наприклад: ***«Українці знову сперечаються через дрібницю — але не все так просто»*** [4]**.** У риторичному аспекті тут задіяно узагальнений суб’єкт, який охоплює широку аудиторію та залучає читача до умовної спільноти. З погляду психолінгвістики така стратегія активує механізм соціальної ідентифікації та водночас формує установку на перегляд первинних оцінок через натяк на приховану складність ситуації.

Окремої уваги заслуговують заголовки з універсалізуючими маркерами, наприклад: **«Зміни відчують усі: що варто знати вже сьогодні»** [4]. Риторична сила такого висловлювання полягає у створенні ефекту загальної значущості повідомлення, тоді як психолінгвістично він апелює до особистої релевантності інформації для кожного адресата, що знижує поріг критичного аналізу та підвищує готовність до сприйняття подальшого тексту.

Таким чином, аналіз заголовків телеграм-каналу «Тим часом Україна» засвідчує, що навіть у повідомленнях, не пов’язаних безпосередньо з воєнною тематикою, активно реалізуються риторичні стратегії та психолінгвістичні механізми впливу. Заголовок у цьому форматі виступає не лише інформаційним сигналом, а й інструментом попереднього конструювання смислу, що підтверджує тісну взаємодію риторики та психолінгвістики у формуванні переконувального медійного мовлення.

Висновки **й перспективи подальших розробок у цьому напрямку.** Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що переконувальне мовлення в сучасному комунікативному просторі формується на перетині риторичних принципів і психолінгвістичних механізмів сприйняття та інтерпретації інформації. Риторика забезпечує структурну організацію повідомлення, добір мовних засобів і стратегій впливу, тоді як психолінгвістика пояснює, яким чином ці

засоби активують когнітивні, емоційні та соціально зумовлені реакції адресата. Саме їх взаємодія визначає ефективність переконувального впливу в різних типах дискурсу.

Аналіз медійних заголовків та публічних комунікативних практик засвідчив, що сучасне мовлення активно використовує механізми емоційного підсилення, семантичної невизначеності, узагальнення та апеляції до колективної ідентичності. Такі прийоми не лише привертають увагу адресата, а й попередньо структурують смисл повідомлення, впливаючи на характер його сприйняття ще до ознайомлення з основним текстом. У цьому контексті переконувальне мовлення постає не як сукупність окремих мовних засобів, а як цілісна комунікативна модель.

Особливої актуальності поєднання риторики та психолінгвістики набуває в умовах інформаційної війни, коли мовлення стає інструментом не лише інформування, а й формування установок, оцінок і поведінкових реакцій.

Усвідомлення психолінгвістичних механізмів дії риторичних стратегій є необхідною умовою розвитку критичного мислення та відповідальної мовленнєвої практики як для адресанта, так і для адресата.

Література:

1. Ільченко О. А., Бондар Д. В. Маніпулятивні заголовки в сучасному медіапросторі (на матеріалі україномовних інтернет-видань) // *Південний архів (філологічні науки)*. — 2020. — № 84. С. 146-150 DOI https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2020-84-22

2. Мацько Л. І., Мацько О. М. *Риторика: навч. посіб.* — 2-ге вид., стер. — К.: Вища школа, 2006. — 311 с.

3. Хоменко І. В. *Еристика: підручник для студентів вищих навчальних закладів.* — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 280 с.

4. Телеграм-канал «Тим часом Україна». Telegram. https://t.me/+e-HNWml9FNYyOGIy

5. Укрінформ. (20.12.2024*). Хайп в українських медіа: чи є засіб проти «брудних» заголовків.* https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3939980-hajp-v-ukrainskih-media-ci-e-zasib-proti-brudnih-zagolovkiv.html

References :

1. Ilchenko, O. A., & Bondar, D. V. (2020). Manipuliatyvni zaholovky v suchasnomu mediaprostori (na materiali ukrainomovnykh internet-vydan) [Manipulative headlines in the contemporary media space (based on Ukrainian-language online publications)]. *Pivdennyi arkhiv (Filolohichni nauky)*, 84, 146–150. https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2020-84-22 [in Ukrainian].

2. Khomenko, I. V. (2008). *Erystyka: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Eristics: A textbook for university students]. Kyiv, Ukraine: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

3. Matsko, L. I., & Matsko, O. M. (2006). *Rytoryka: navchalnyi posibnyk* [Rhetoric: Textbook] (2nd ed.). Kyiv, Ukraine: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

4. Telegram channel “Tym chasom Ukraina.” (n.d.). Telegram. Retrieved from https://t.me/+e-HNWml9FNYyOGIy

5. Ukrinform. (2024, December 20). *Khaip v ukrainskykh media: chy ye zasib proty “brudnykh” zaholovkiv* [Hype in Ukrainian media: Is there a remedy against “dirty” headlines?].

Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3939980-hajp-v-ukrainskih-media-ci-e-zasib-proti-brudnih-zagolovkiv.html [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 14.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.03.2026

УДК [37:004]-044.922-021.475.4(477)](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1954-1966

Стеценко Надія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0002-9802-6529

ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. У роботі здійснено комплексний аналіз сучасних тенденцій, проблем і перспектив упровадження цифрових технологій у систему освіти в умовах глобальних соціально-економічних змін. Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, поширенням онлайн-навчання та необхідністю формування нових компетентностей у здобувачів освіти відповідно до вимог цифрового суспільства. У роботі розглянуто сутність поняття цифрової трансформації освіти як багатовимірного процесу, що охоплює модернізацію освітнього середовища, зміну педагогічних підходів, оновлення змісту навчання та управлінських практик.

Проаналізовано ключові виклики цифрової трансформації, серед яких: нерівномірний доступ до цифрової інфраструктури, недостатній рівень цифрової компетентності педагогічних працівників, ризики формалізації навчального процесу, проблеми забезпечення академічної доброчесності та кібербезпеки, а також психологічні аспекти адаптації учасників освітнього процесу до цифрового середовища. Окрему увагу приділено питанням інтеграції інноваційних технологій – хмарних сервісів, систем управління навчанням, штучного інтелекту, аналітики великих даних – у практику закладів освіти різних рівнів. Визначено роль цифрового лідерства та стратегічного менеджменту в забезпеченні сталості трансформаційних процесів.

У статті обґрунтовано необхідність системного підходу до цифрової трансформації освіти, що передбачає гармонізацію нормативно-правового забезпечення, розвиток цифрової культури, створення безпечного та інклюзивного освітнього середовища. Наголошено на важливості безперервного професійного розвитку педагогів, формування цифрової грамотності здобувачів освіти та впровадження моделей змішаного й персоналізованого навчання. Зроблено висновок, що успішна цифрова трансформація освіти можлива за умови узгоджених дій держави, освітніх інституцій та суспільства загалом, а також за наявності стратегічного бачення розвитку освітньої екосистеми в контексті цифровізації.

Ключові слова: цифрова трансформація освіти, цифровізація, інформаційно-комунікаційні технології, онлайн-навчання, змішане навчання, цифрова

компетентність, освітні інновації, цифрове освітнє середовище, академічна доброчесність, кібербезпека.

Stecenko, Nadiia Mykolaivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0002-9802-6529

CHALLENGES OF THE DIGITAL TRANSFORMATION OF EDUCATION IN UKRAINE

Abstract. The paper provides a comprehensive analysis of current trends, problems and prospects for the introduction of digital technologies into the education system in the context of global socio-economic changes. The relevance of the study is due to the rapid development of information and communication technologies, the spread of online learning and the need to form new competencies in education learners in accordance with the requirements of the digital society. The paper examines the essence of the concept of digital transformation of education as a multidimensional process that encompasses the modernization of the educational environment, changes in pedagogical approaches, updating the content of education and management practices.

The paper analyzes the key challenges of digital transformation, including uneven access to digital infrastructure, insufficient level of digital competence of teaching staff, risks of formalization of the educational process, problems of ensuring academic integrity and cybersecurity, as well as psychological aspects of adaptation of participants in the educational process to the digital environment. Special attention is paid to the issues of integrating innovative technologies – cloud services, learning management systems, artificial intelligence, big data analytics – into the practice of educational institutions of different levels. The role of digital leadership and strategic management in ensuring the sustainability of transformation processes is determined.

The paper substantiates the need for a systemic approach to the digital transformation of education, which involves the harmonization of regulatory and legal support, the development of digital culture, and the creation of a safe and inclusive educational environment. The importance of continuous professional development of teachers, the formation of digital literacy of education learners, and the implementation of blended and personalized learning models is emphasized. The study concludes that successful digital transformation of education is possible under the condition of coordinated actions of the state, educational institutions, and society as a whole, as well as the presence of a strategic vision for the development of the educational ecosystem in the context of digitalization.

Keywords: digital transformation of education, digitalization, information and communication technologies, online learning, blended learning, digital competence,

innovation in education, digital educational environment, academic integrity, cybersecurity.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій, процеси глобалізації та трансформація ринку праці вимагають перегляду ролі й функцій освітньої системи в реаліях цифрового суспільства. Сфера освіти опинилася перед викликом не тільки інтеграції окремих інформаційно-комунікаційних інструментів, але й проведення повномасштабної цифрової трансформації. Це включає системні зміни в організації освітнього процесу, удосконалення змісту навчання, управління закладами освіти та формування нових компетенцій у здобувачів освіти і в педагогічних працівників.

Водночас цифровізація освіти супроводжується низкою суперечностей і викликів. З одного боку, цифрові технології відкривають широкі можливості для персоналізації навчання, розширення доступу до освітніх ресурсів, інтеграції інноваційних педагогічних практик та підвищення якості освітніх послуг. З іншого – спостерігається нерівномірність доступу до цифрової інфраструктури, недостатній рівень цифрової компетентності учасників освітнього процесу, фрагментарність упровадження технологічних рішень і відсутність цілісної стратегії цифрового розвитку на інституційному та державному рівнях.

Проблема ускладнюється також необхідністю забезпечення інформаційної безпеки, дотримання принципів академічної доброчесності, збереження психо-емоційного благополуччя здобувачів освіти в умовах зростання обсягів онлайн-комунікації та цифрового навантаження. Наявні підходи до цифровізації часто зводяться до технічного оновлення матеріально-технічної бази без належного переосмислення педагогічних моделей і управлінських механізмів, що знижує ефективність трансформаційних процесів.

Отже, постає наукова проблема визначення теоретико-методологічних засад і практичних механізмів комплексної цифрової трансформації освіти, здатної забезпечити її якість, доступність, інклюзивність та відповідність викликам цифрової епохи. Необхідність системного дослідження означених питань зумовлює актуальність обраної теми та потребу розроблення стратегічних орієнтирів подальшого розвитку освітньої галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема цифрової трансформації освіти останнім часом привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, що знайшло відображення в численних дослідницьких працях. Значний внесок у вивчення цієї теми зробили такі вчені, як: Андреєв П., Биков В., Бондар-Підгурська О., Бохонько Є., Вороненко О., Гончарова Н., Гуралюк А., Дубняк М., Дурман М., Дущенко О., Жук Ю., Кириченко М., Кондратенко В., Лапаєнко С., Лещенко М., Новікова О., Ростока М., Сафонов Ю., Сидорчук А., Симоненко С., Сисоєва С., Спірін О., Тимчук Л.. Трубачева С., Хоменко Л., які розглядали стратегічні, організаційні та педагогічні аспекти цифрових змін в освіті.

Безпосередньо виклики цифрової трансформації, зокрема проблеми інтеграції цифрових технологій в освітній процес, підвищення цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти, адаптацію освітніх програм до нових технологічних вимог висвітлено у працях Бескорсої О, Єфремової Г., Медведевої М., Бобро Н., Коваленко В., Кримчак Л., Кучерак І., Мар'єнко М., Метеленко Н., Сухіх А. та ін. Ці дослідження зосереджуються на аналізі бар'єрів впровадження цифрових платформ, оцінці ефективності дистанційного та змішаного навчання, а також на моделюванні умов для успішної цифрової трансформації освітніх установ.

Усі праці названих науковців є цінним педагогічним надбанням і складають сучасну наукову основу для розуміння сутності цифрової трансформації в освіті. Вони слугують орієнтиром у створенні методичних рекомендацій щодо впровадження цифрових інструментів в освітній процес, розвитку цифрової культури суб'єктів освіти та подоланні супутніх викликів. Зокрема, більшість авторів підкреслюють необхідність синергії традиційних педагогічних підходів з інноваційними цифровими практиками, стратегічного планування цифрових змін і всебічної підтримки освітніх середовищ у контексті сучасних глобальних викликів цифровізації.

Метою статті є теоретичне осмислення сутності цифрової трансформації освіти, систематизація ключових викликів, що постають перед закладами освіти в умовах цифровізації та ефективних шляхів адаптації освітніх систем до умов цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація освіти є комплексним і багатогранним процесом, що відкриває значні перспективи, але одночасно супроводжується суттєвими викликами.

Цифрова трансформація у сфері освіти і науки – це комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти і науки, підвищення рівня цифрової компетентності, цифровою трансформацією процесів та послуг, а також автоматизацією збору і аналізу даних [14].

У галузі цифрової трансформації освіти в Україні функціонують основні нормативно-правові акти, що забезпечують правову базу для впровадження цифрових технологій в освітній процес і сприяють підвищенню рівня цифрової грамотності населення.

Основні напрямки розвитку інформаційного суспільства були визначені у розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» (2013 р.), включаючи освіту. У 2019 році постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Положення про Міністерство цифрової трансформації України «Питання Міністерства цифрової трансформації», яке визначає його повноваження у сфері цифровізації, зокрема в освітній. Постановою Кабінету Міністрів України «Питання Єдиного

державного вебпорталу цифрової освіти Дія. Цифрова освіта» (2021 р.) запроваджено регулювання функціонування національної платформи цифрової освіти, яка надає громадянам доступ до освітніх ресурсів та курсів для підвищення цифрової грамотності. У 2023 році прийнято закон України «Про Національну програму інформатизації», який визначає правові засади створення, виконання та контролю за Національною програмою інформатизації, що включає заходи з цифрової трансформації в освіті [11].

Цифрова трансформація освіти є глибоким процесом інтеграції цифрових технологій в освітній простір, що докорінно змінює традиційні методи навчання, роблячи їх більш інноваційними, персоналізованими та ефективними. Цей підхід має ключове значення для підготовки молодого покоління до функціонування в інформаційному суспільстві.

Цифрова трансформація освіти забезпечує доступ до якісного навчального контенту через онлайн-платформи, цифрові підручники та навчальні ресурси наприклад, «Всеукраїнська школа онлайн», «Дія. Цифрова освіта».

Використання інтерактивних симуляторів, віртуальної та доповненої реальності сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу. Адаптивні технології дозволяють кожному учню навчатися у власному темпі.

Штучний інтелект і аналітика допомагають виявляти сильні та слабкі сторони учнів і пропонують індивідуальні навчальні маршрути. Учні вчаться працювати з інформацією, критично мислити, безпечно використовувати цифрові ресурси, освоюють навички програмування, роботи з даними, кібербезпеки та цифрового етикету.

Цифрова трансформація освіти відіграє важливу роль при організації дистанційного навчання у разі надзвичайних ситуацій (COVID-19, воєнний стан). Поєднання традиційного навчання з онлайн-освітою (змішане навчання) дає змогу учням успішно засвоювати навчальний матеріал в різних режимах відповідно до умов навчання, забезпечуючи гнучкі формати здобуття освіти.

Використання електронних журналів, тестувань, платформ для автоматизованої перевірки навчальних досягнень учнів дають змогу оцінювати та здійснити аналітику освітнього процесу. Дані про прогрес учнів допомагають вчителям коригувати методику викладання.

Ефективними для співпраці та комунікації учасників освітнього процесу є створені для групової роботи онлайн-середовища (Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle). Організація спільних проєктів, дистанційні лабораторії та міжнародні освітні ініціативи реалізуються через інші різноманітні освітні середовища.

Цифрова трансформація освіти відкриває перед здобувачами освіти нові можливості, робить навчання сучасним, інтерактивним та доступним, але вимагає також нових підходів і готовності до змін. Вона є складним і багатогранним процесом, який несе в собі як величезні можливості, так і серйозні виклики (рис. 1).

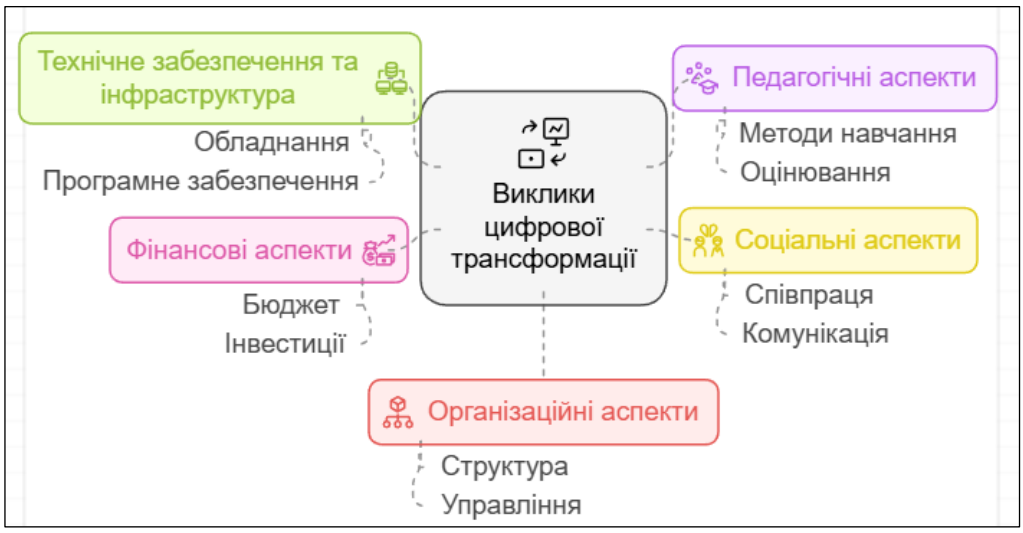

Рис 1. Виклики цифрової трансформації освіти в Україні

На рисунку 1 представлені основні виклики цифрової трансформації освіти в Україні: проблеми технічного забезпечення та інфраструктури, педагогічні, соціальні, фінансові та організаційні.

Так, ***технічне забезпечення та розвиток інфраструктури*** включає в себе проблеми нерівномірного доступу, вимагає технічної підтримки, заміни застарілої матеріально-технічної бази, необхідність постійного оновлення.

Однією з найсерйозніших проблем є значний цифровий розрив між різними регіонами та соціальними групами. У багатьох сільських районах, віддалених місцевостях та малозабезпечених сім'ях доступ до швидкісного інтернету залишається обмеженим або взагалі відсутнім. Це створює нерівні умови для отримання якісної освіти, адже учні, які не мають доступу до інтернету та сучасних пристроїв, опиняються у невигідному становищі порівняно зі своїми однолітками. Відповідно держава повинна інвестувати в розвиток інфраструктури, щоб забезпечити доступ до швидкісного інтернету для всіх освітніх закладів та учнів, незалежно від їх місця проживання та соціального статусу.

Багато освітніх закладів в Україні мають застаріле обладнання, яке не відповідає сучасним вимогам цифрової освіти. Комп'ютери можуть бути морально застарілими, програмне забезпечення – неліцензованим або відсутнім, а швидкість інтернет-з'єднання – недостатньою для ефективного використання цифрових ресурсів. Це ускладнює впровадження сучасних методик навчання та використання цифрових інструментів. Для подолання цього виклику необхідно розробити програми з оновлення комп'ютерної техніки, програмного забезпечення в закладах освіти, а також забезпечити ліцензійну чистоту програмного забезпечення.

Швидкий розвиток цифрових технологій спонукає освітні заклади до регулярного оновлення своєї матеріально-технічної бази, щоб йти в ногу з часом. Це потребує значних фінансових вкладень та стратегічного планування. Заклади

освіти повинні придбати сучасне обладнання, забезпечити його належне обслуговування і подбати про своєчасну заміну.

Ефективне використання цифрових технологій в освіті неможливе без належної технічної підтримки. Вчителі та учні повинні мати можливість отримати допомогу у разі виникнення проблем з обладнанням, програмним забезпеченням або інтернет-з'єднанням. Для цього необхідно створювати спеціальні служби технічної підтримки, які б оперативно реагували на запити та вирішували проблеми, що виникають.

Розв'язання питання технічного забезпечення й створення належної інфраструктури становить ключову умову успіху процесу цифрової трансформації освіти. Досягти високої якості освіти, яка буде доступною для всіх учасників освітнього процесу можна через забезпечення рівного доступу до новітніх технологій і створення сприятливих умов для їх ефективного використання.

Педагогічні аспекти цифрової трансформації освіти мають важливе значення та суттєву складність. Ефективне впровадження цифрових технологій в освітній процес обумовлюється технічним забезпеченням, рівнем підготовки педагогів, їхньою готовністю використовувати ці технології для досягнення освітніх цілей та іншими факторами.

Сучасний педагог має володіти своїм предметом на високому рівні, методикою його викладання, а також бути компетентним у сфері цифрових технологій. Це передбачає впевнене користування цифровими інструментами, здатність створювати інтерактивний навчальний контент, проводити уроки онлайн і застосовувати цифрове середовище для розвитку потенціалу учнів.

Підготовка педагогів до роботи в умовах цифрової трансформації включає освоєння сучасних технологій, навчання створенню цифрового контенту, впровадження новітніх методик викладання та організацію онлайн-навчання. Учителі повинні бути вмілими користувачами комп'ютерів, інтерактивних дошок, програмного забезпечення для презентацій, відеоредакторів та інших цифрових інструментів, які можуть стати в нагоді під час роботи з учнями. Вони мають розробляти якісний контент, адаптований до навчальних програм і потреб школярів [13]. До таких матеріалів належать інтерактивні завдання, презентації, відеоуроки, тести тощо.

Цифрові технології надають нові можливості для впровадження сучасних методик навчання, таких як: змішане чи перевернуте навчання, проєктна діяльність. Вчителі мають бути відкритими до експериментів і змін, що сприяють підвищенню ефективності освітнього процесу.

Інтенсивне використання засобів відеозв'язку та онлайн-платформ для навчання, зумовлених пандемією COVID-19 та впровадженням воєнного стану, стало невіддільною частиною освітнього процесу. Це вимагає від педагогів уміння організувати якісні онлайн-заняття, користуватися платформами для відеоконференцій, створювати віртуальні навчальні середовища й підтримувати продуктивну взаємодію з учнями у віртуальному просторі.

Роль педагога у цифрову еру зазнає суттєвих змін. Він уже не виступає єдиним джерелом знань, адже учні самостійно можуть отримати великий обсяг інформації через інтернет. Учитель перетворюється на наставника та модератора, який допомагає учням критично оцінювати інформацію, орієнтуватися у її потоках та розвивати навички самонавчання і самоосвіти.

Якість навчального цифрового контенту є важливим фактором успіху цифрової трансформації освіти. Цей контент має бути цікавим, інформативним і відповідати запитам навчальної програми та інтересам різних категорій учнів. Створення такого матеріалу вимагає спільної роботи педагогів із методистами, дизайнерами, програмістами та іншими професіоналами. Використання сучасних інтерактивних і мультимедійних технологій сприяє створенню доступного контенту, який перед впровадженням повинен пройти оцінку щодо його ефективності й відповідності освітнім цілям.

Педагогічний аспект цифрової трансформації освіти також включає забезпечення безпеки учнів у цифровому середовищі. Важливим завданням для педагогів є навчання дітей безпечної поведінки в інтернеті: захисту особистих даних, боротьбі з кібербулінгом та реагуванню на інші онлайн-загрози.

Таким чином, педагогічні аспекти цифрової трансформації освіти охоплюють широкий спектр завдань, включаючи професійний розвиток учителів, підвищення якості цифрового навчального контенту та забезпечення онлайн-безпеки учнів. Успіх цього процесу залежить від готовності педагогів до адаптації, їхньої майстерності та впровадження інноваційної методики в освітній процес.

Соціальні аспекти цифрової трансформації освіти супроводжуються низкою викликів, зокрема ризиками цифрового розриву, посиленням соціальної нерівності, надмірною залежністю від технологій, втратою навичок живого спілкування, небезпеками в інтернеті, кібербулінгом та обмеженою доступністю освіти для дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Водночас цифрові технології впливають не лише на зміст освіти та педагогічні методи, а й на характер взаємодії учасників освітнього процесу, рівень доступності освіти для різних верств населення й багато інших важливих аспектів.

Одним із найсерйозніших викликів цифрової трансформації є проблема цифрового розриву. Це явище виникає через нерівний доступ до технологій та інтернету серед різних соціальних груп. Учні з малозабезпечених сімей або віддалених регіонів можуть виявитися у невигідному становищі порівняно зі своїми однолітками, які мають якісний доступ до сучасних цифрових ресурсів. Для подолання цього розриву необхідно впроваджувати програми підтримки для таких сімей, передбачаючи забезпечення їх доступними пристроями та інтернетом. Крім того, варто розробляти спеціальні дистанційні навчальні програми для регіонів, де фізичний доступ до шкіл є ускладненим.

Ще одним проблемним аспектом є ризик залежності учнів від гаджетів та інтернету. Надмірне перебування у віртуальному середовищі може негативно

вплинути на фізичне та психічне здоров'я школярів, а також на їхню здатність до живого спілкування. Щоб мінімізувати цей ризик, школи та батьки повинні встановлювати чіткі правила використання гаджетів у навчальний і позанавчальний час. Учнів необхідно залучати до активного відпочинку, участі у спортивних секціях і творчих заходах, які не передбачають використання технологій.

Окремі загрози для учнів криються в інтернеті. Це явище пов'язане з такими проблемами, як кібербулінг, небезпечний контент, онлайн-грумінг тощо. Для гарантування безпеки дітей необхідно навчати їх основ цифрової гігієни: правил безпечного користування інтернетом, протидії шкідливому впливу в мережі, а також створювати системи контролю доступного дітям контенту.

Попри виклики, цифрові технології можуть суттєво розширити можливості інклюзивної освіти.

Наприклад, для дітей із вадами зору, корисними будуть програми з функцією аудіоначитування тексту, а для дітей із порушеннями слуху – субтитри чи матеріали жестовою мовою. Задля такого включення необхідно розробляти адаптовані навчальні матеріали, забезпечувати школи відповідним обладнанням і програмами, тому підготовка педагогів до роботи з дітьми з ООП, їх вміння використовувати цифровий контент для задоволення потреб цих учнів, має важливе значення.

Соціальні аспекти цифрової трансформації освіти відіграють не менш значущу роль, ніж технічні чи методичні. Успіх цього процесу напряму залежить від вирішення таких проблем, як цифровий розрив, технологічна залежність, безпека в інтернеті та забезпечення інклюзивної освіти. Такий підхід дозволить врахувати інтереси всіх учасників освітнього процесу – учнів, учителів, батьків та суспільства загалом.

Фінансування цифрової трансформації освіти вимагає значних інвестицій у технічні ресурси, програмне забезпечення, підвищення кваліфікації педагогів, розвиток інфраструктури та подолання інших труднощів.

Для успішної реалізації цього процесу необхідно забезпечити:

- технічне оснащення: придбання комп'ютерів, інтерактивних дощок, проєкторів та іншого обладнання для навчальних закладів, а також доступ до швидкісного інтернету;

- програмне забезпечення: придбання ліцензованого програмного забезпечення, створення та закупівля цифрових навчальних матеріалів, функціональних платформ для онлайн-навчання;

- підготовку кадрів: навчання педагогів роботі з цифровими технологіями, створення програм підвищення кваліфікації, фінансування роботи тренерів і методистів;

- модернізацію інфраструктури: оновлення будівель освітніх закладів, облаштування сучасних навчальних просторів і забезпечення можливостей для дистанційного навчання;

- технічну підтримку: залучення фахівців для обслуговування обладнання та програмного забезпечення, допомоги викладачам і учням.

Цифрова трансформація освіти надає можливості для підвищення якості освітнього процесу та рівня цифрової грамотності учнів, розвитку системного, критичного мислення, сприяє економічним змінам. Ефективне використання цифрових технологій дає змогу знизити витрати на друковані матеріали, енергоресурси та оптимізувати освітній процес. Водночас впровадження технологій сприяє розвитку інновацій та стимулює розширення ринку освітніх продуктів через підтримку EdTech-індустрії.

Процес переходу до цифрового формату навчання вимагає ретельного стратегічного планування та фінансового прогнозування, оскільки технології швидко оновлюються. Це передбачає необхідність регулярно виділяти кошти на модернізацію обладнання та програм, а також зважати на інфляцію і зростання потреб у цифровій освіті через збільшення кількості здобувачів.

Важливою складовою є створення чіткої стратегії цифрової трансформації освіти. Ця стратегія повинна враховувати всі аспекти діяльності закладу освіти, визначати конкретні цілі та плани дій для їх досягнення. Пріоритетом стане аналіз поточних ресурсів і можливостей закладу, а також орієнтація на сучасні тенденції розвитку освіти.

Для розробки стратегії і тактики цифрової трансформації освіти потрібно сформувати спеціальну команду, яка займатиметься координацією процесу трансформації. Ключову роль у цьому процесі відіграють адміністрація закладу, викладачі, інженери-техніки та експерти в галузі цифрової освіти, які будуть формувати культуру відкритості до нововведень, готовності до змін і постійного вдосконалення.

Цифрові технології відкривають нові горизонти для покращення освітнього процесу, але не є панацеєю для забезпечення якості освіти. Вони сприяють створенню інтерактивного, доступного та більш цікавого освітнього середовища. При цьому важливим є збереження переваги традиційних методів навчання та гармонійного їх поєднання з можливостями цифрових інструментів.

Ще одним важливим аспектом є ефективне управління даними у закладах освіти. Тому цифрова трансформація освіти вимагає змін в ***організаційній культурі освітніх закладів.***

Організаційна культура освітнього закладу традиційно базувалася на стабільності, ієрархічності управління, усталених педагогічних практиках та домінуванні очної взаємодії. Цифрова трансформація змінює ці засади, сприяючи формуванню культури відкритості, інноваційності, гнучкості та постійного професійного розвитку.

Для успішної цифрової трансформації організаційної культури освітніх закладів важливими є: формування стратегії цифрового розвитку закладу освіти; розвиток цифрового лідерства керівників; системне підвищення цифрової компетентності педагогів; створення інноваційного освітнього середовища; підтримка культури співпраці та професійних спільнот.

Зміни в організаційній культурі освітніх закладів мають сприяти переходу від традиційних ієрархічних моделей управління до інноваційних, мережевих форм взаємодії, формувати культуру відкритості, співпраці, цифрової грамотності та безперервного професійного розвитку. Ефективність цих змін значною мірою залежить від готовності педагогічних колективів до інновацій, рівня цифрової компетентності та стратегічного бачення керівництва закладу освіти.

Висновки. Сучасні цифрові технології відкривають нові перспективи для вдосконалення освітнього процесу. В умовах цифрової трансформації освітні заклади працюють із великими обсягами інформації, що потребує створення ефективної системи управління даними для забезпечення їхньої безпеки, оперативної доступності та можливості використання під час прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Досягнення успіху в цифровій трансформації освіти значною мірою залежить від співпраці та партнерства з різними структурами – від державних органів до приватних компаній. Важливим є налагодження комунікації між освітніми закладами, обмін досвідом і найкращими практиками, а також залучення фахівців для розв’язання складних завдань цифрового розвитку.

Водночас цифрова трансформація освіти потребує постійного моніторингу та оцінювання результатів упровадження цифрових технологій, систематичного аналізу досягнутих результатів, виявлення викликів і своєчасного внесення коректив у стратегії та плани розвитку. При цьому організаційні аспекти цього процесу є не менш важливими, ніж технічні та педагогічні, оскільки успішність трансформації значною мірою визначається ефективною системою управління, розвитком організаційної культури, оптимізацією освітнього процесу та формуванням партнерських відносин.

Отже, диджиталізація освіти стала необхідною умовою забезпечення якості та доступності навчання в сучасному світі. Водночас успішна реалізація цифрової трансформації потребує комплексного підходу, що охоплює технічні, педагогічні, соціальні, фінансові й організаційні аспекти.

Література:

1. Farrell R., Rice M., Qualter D. Navigating the Digital Transformation of Education: Insights from Collaborative Learning in an Erasmus+ Project. *Education Sciences*. 2024. Vol. 14. № 9. DOI: https://doi.org/10.3390/educsci14091023

2. Nazyrova A., Miłosz M., Bekmanova G., Omarbekova A., Aimicheva G., Kadyr Y. The Digital Transformation of Higher Education in the Context of an AI-Driven Future. Sustainability. 2025. Vol. 17. № 22. DOI: https://doi.org/10.3390/su17229927

3. Vysochan L., Koziar M., Stelmah N., Vasylyuk-Zaitseva S. Digital Transformation in Education: Using Technologies for Enhancement of Efficiency of Teaching. *Futurity Education*. 2024. Vol. 4, No. 1. P. 186–209. DOI: https://doi.org/10.57125/FED.2024.03.25.10

4. Yang L. Exploration of Digital Transformation Path of Education Management in Colleges and Universities in the Internet Era. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*. 2024. Vol. 9, No. 1. P. 1–17. DOI: https://doi.org/10.2478/amns-2024-0802

5. Бобро Н. Цифровізація освіти в контексті формування університету нового покоління. *Український педагогічний журнал.* 2025. № 2. С. 27–34. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2025-2-27-34

6. Вороненко О. В. Цифрова трансформація в освіті у документах міжнародних інституцій. *Інформатика. Культура. Техніка.* 2025. № 2. С. 96–101 DOI: https://doi.org/10.15276/ict.02.2025.13

7. Конрад Т., Волкогон В., Нога Г., Гаєвська А., Сулковські К. Цифрова трансформація освіти і науки в Україні в контексті стратегічного галузевого партнерства з країнами ЄС та інтеграції до ЄПВО (огляд). *Наукоємні технології*. 2024. № 3. С. 234–242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nt_2024_3_3

8. Кримчак Л. Концептуальні засади цифровізації системи вищої освіти в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету.* 2025. Т. 334, №4 С. 635–638. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-90

9. Литвинчук А. О., Терещенко Г. М., Кир'янов А. В., Криворучко Ю. М., Сологуб Я. Д. Інформаційна безпека в освітніх інформаційних системах в умовах цифрової трансформації та євроінтеграції. *Розвиток інформаційних освітніх технологій.* 2025. № 2. С. 48–65. DOI: https://doi.org/10.32987/2617-8532-2025-2-48-65

10. Метеленко Н., Нікітенко В., Васильчук Г, Каганов Ю., Воронкова В. Цифрова трансформація освіти як тенденція розвитку освітніх реформ та процес соціальних і культурних змін. *Humanities Studies*. 2023. № 16(93). С. 122–134. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-13

11. Про Національну програму інформатизації. Закон України.№ 2807-IX від 1 грудня 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text

12. Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти». Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.08.2024 № 1225. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf

13. Цифрова трансформація освіти і науки. URL: https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki

14. Шпарик О. Цифрова трансформація середньої освіти: спільні стратегічні вектори США та країн ЄС. *Український педагогічний журнал.* 2022. № 3. С. 33–43. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-33-43

References:

1. Farrell, R., Rice, M., Qualter, D. (2024). Navigating the digital transformation of education: Insights from collaborative learning in an Erasmus+ project. Education Sciences, 14(9). DOI: https://doi.org/10.3390/educsci14091023 [in English].

2. Nazyrova, A., Miłosz, M., Bekmanova, G., Omarbekova, A., Aimicheva, G., Kadyr, Y. (2025). The digital transformation of higher education in the context of an AI-driven future. Sustainability, 17(22). DOI: https://doi.org/10.3390/su17229927 [in English].

3. Vysochan, L., Koziar, M., Stelmah, N., Vasylyuk-Zaitseva, S. (2024). Digital transformation in education: Using technologies for enhancement of efficiency of teaching. Futurity Education, 4(1), 186-209. DOI: https://doi.org/10.57125/FED.2024.03.25.10 [in English].

4. Yang, L. (2024). Exploration of digital transformation path of education management in colleges and universities in the Internet era. Applied Mathematics and Nonlinear Sciences, 9(1), 1-17. DOI: https://doi.org/10.2478/amns-2024-0802 [in English].

5. Bobro, N. (2025). Tsyfrovizatsiia osvity v konteksti formuvannia universytetu novoho pokolinnia [Digitalization of education in the context of forming a new generation university]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Educational Journal, 2, 27-34. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2025-2-27-34 [in Ukrainian].

6. Voronenko, O. (2025). Tsyfrova transformatsiia v osviti u dokumentakh mizhnarodnykh instytutsii [Digital transformation in education in the documents of international institutions]. Informatyka. Kultura. Tekhnika – Informatics. Culture. Technology, 2, 96-101. DOI: https://doi.org/10.15276/ict.02.2025.13 [in Ukrainian].

7. Konrad, T., Volkohon, V., Noha, H., Haievska, A., Sulkovski, K. (2024). Tsyfrova transformatsiia osvity i nauky v Ukraini v konteksti stratehichnoho haluzevoho partnerstva z krainamy YeS ta intehratsii do YePVO (ohliad) [Digital transformation of education and science in Ukraine in the context of strategic sectoral partnership with EU countries and integration into the European Higher Education Area (review)]. Naukoiemni tekhnolohii – Science-Intensive Technologies, 3, 234-242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nt_2024_3_3 [in Ukrainian].

8. Krymchak, L. (2025). Kontseptualni zasady tsyfrovizatsii systemy vyshchoi osvity v Ukraini [Conceptual principles of digitalization of the higher education system in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Herald of Khmelnytskyi National University*, 334(4), 635-638. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-90 [in Ukrainian].

9. Lytvynchuk, A., Tereshchenko, H., Kyrianov, A., Kryvoruchko, Yu., Solohub, Ya. (2025). Informatsiina bezpeka v osvitnikh informatsiinykh systemakh v umovakh tsyfrovoi transformatsii ta yevrointehratsii [Information security in educational information systems in the conditions of digital transformation and European integration]. *Rozvytok informatsiinykh osvitnikh tekhnolohii – Development of Information Educational Technologies*, 2, 48-65. DOI: https://doi.org/10.32987/2617-8532-2025-2-48-65 [in Ukrainian].

10. Metelenko, N., Nikitenko, V., Vasylchuk, H., Kahanov, Yu., Voronkova, V. (2023). Tsyfrova transformatsiia osvity yak tendentsiia rozvytku osvitnikh reform ta protses sotsialnykh i kulturnykh zmin [Digital transformation of education as a trend in the development of educational reforms and a process of social and cultural changes]. *Humanities Studies*, 16(93), 122-134. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-13 [in Ukrainian].

11. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii [On the National Informatization Program]. Zakon Ukrainy No. 2807-IX vid 1 hrudnia 2022 roku [Law of Ukraine No. 2807-IX of December 1, 2022]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text [in Ukrainian].

12. Profesiinyi standart «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity» [Professional standard «Teacher of a general secondary education institution»]. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29.08.2024 No. 1225. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/646-ilovepdf_merged.pdf [in Ukrainian].

13. Tsyfrova transformatsiia osvity i nauky [Digital transformation of education and science]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. URL: https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki [in Ukrainian].

14. Shparyk, O. (2022). Tsyfrova transformatsiia serednoi osvity: spilni stratehichni vektory SShA ta krain YeS [Digital transformation of secondary education: Common strategic vectors of the USA and EU countries]. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Educational Journal, 3, 33-43. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-33-43 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 10.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026

УДК 378.147:811.112.2’373

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1967-1975

Сторонська Оксана Степанівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-2348-0265

Палиця Галина Степанівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького, м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-6817-5232

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ: ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Інтенсифікація міжнародної співпраці України зі зарубіжними країнами в різних галузях зумовлює підвищення вимог до професійної підготовки фахівців, здатних до ефективної іншомовної ділової комунікації. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування у студентів закладів вищої освіти іншомовної комунікативної компетентності, що забезпечує адекватне використання мовних засобів відповідно до цілей і умов ділового спілкування. Важливим складником цієї компетентності є лексична компетентність, оскільки саме лексичні засоби визначають змістове наповнення висловлювання та його комунікативну ефективність у діловому дискурсі. У зв’язку з цим у статті здійснено аналіз типових характеристик лексики ділової німецької мови та обґрунтовано їх вплив на визначення цілей і змісту підготовки студентів до ділової комунікації в процесі її навчання як іноземної. В результаті дослідження встановлено, що лексична організація ділового мовлення німецькою мовою зумовлює специфіку добору змісту її навчання як іноземної та спрямовує його на засвоєння спеціалізованих лексичних одиниць і моделей їх функціонування у професійно-ділових контекстах. Показано, що ефективна підготовка студентів – майбутніх фахівців різних галузей – передбачає розвиток умінь контекстуальної інтерпретації лексики, оперування номінативними структурами, складними іменниками, абревіатурами, клішованими конструкціями та іншими типовими засобами ділового мовлення. У результаті дослідження визначено, що врахування лексичних особливостей ділової німецької мови є необхідною умовою науково обґрунтованого визначення цілей і змісту іншомовної підготовки студентів, а також підвищення її ефективності в аспекті формування готовності до іншомовної професійно-ділової взаємодії. Отримані результати можуть бути використані для удосконалення методичних засад викладання німецької мови у закладах вищої освіти загалом та розроблення

методик формування лексичної компетентності студентів у процесі підготовки до ділової комунікації.

Ключові слова: іноземна мова, ділова мова, ділове спілкування, іншомовна ділова комунікація, підготовка, лексичні особливості.

Storonska Oksana Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogics and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-2348-0265

Palytsya Halyna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Foreign Languages of Stepan Gzhytskyi Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-6817-5232

PREPARATION OF STUDENTS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS FOR BUSINESS COMMUNICATION IN GERMAN: LEXICAL ASPECT

Abstract. The intensification of Ukraine's international cooperation with German-speaking countries leads to increased requirements for the professional training of specialists, capable of effective foreign-language business communication. In this context, the formation of foreign-language communicative competence among students of higher education institutions becomes particularly relevant, as it ensures the appropriate use of linguistic means in accordance with the purposes and conditions of business communication. An essential component of this competence is lexical competence, since lexical means determine the semantic content of utterances and their communicative effectiveness in business discourse. In this regard, the article analyzes the typical characteristics of business German vocabulary and substantiates their influence on defining the objectives and content of students' preparation for business communication in the process of teaching it as a foreign language. The study establishes that the lexical organization of Business German determines the specifics of selecting instructional content for teaching it as a foreign language and directs it toward the acquisition of specialized lexical units and patterns of their functioning in professional business contexts. It is shown that effective training of students – future specialists in various fields – presupposes the development of skills in contextual interpretation of vocabulary, as well as the ability to operate nominal structures, compound nouns, abbreviations, formulaic expressions, and other typical means of business discourse. The study concludes that taking into account the lexical features of Business German is a necessary prerequisite for the scientifically grounded definition of the aims and content of students' foreign-language training, as well as for enhancing its effectiveness in terms of preparing learners for foreign-language professional business interaction. The obtained results may be used to improve the methodological foundations of teaching German in higher education institutions in general and to

develop approaches to the formation of students' lexical competence in the process of preparing them for business communication.

Keywords: foreign language, business language, business communication, business communication in a foreign language, preparation, lexical features.

Постановка проблеми. Розширення економічних, освітніх і наукових зв'язків України з німецькомовними країнами актуалізує потребу у фахівцях, здатних до ефективної ділової комунікації, що передбачає не лише володіння іноземною мовою на загальному рівні, а й сформованість спеціалізованих іншомовних знань, умінь і навичок. У сучасних умовах професійна діяльність дедалі частіше реалізується в іншомовному середовищі, у якому комунікація виконує не допоміжну, а визначальну функцію, слугуючи інструментом прийняття рішень, налагодження партнерської взаємодії, ведення переговорів і документального супроводу професійної діяльності. Це закономірно зумовлює підвищення вимог до іншомовної підготовки майбутніх фахівців, зокрема до її функціональної спрямованості та відповідності реальним умовам професійно-ділової взаємодії. Зазначене, своєю чергою, актуалізує необхідність удосконалення змісту навчання іноземної, зокрема німецької, мови студентів закладів вищої освіти – майбутніх фахівців різних галузей – з урахуванням специфіки професійно-ділової комунікації та цільової орієнтації цього процесу на формування тих компонентів іншомовної комунікативної компетентності, які забезпечують ефективність спілкування в міжнародному діловому середовищі. У цьому контексті особливої ваги набуває лексичний аспект підготовки студентів до ділової комунікації іноземною мовою, оскільки саме він забезпечує змістове наповнення комунікативної діяльності та визначає здатність майбутніх фахівців адекватно реалізовувати комунікативні наміри у сфері ділової взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблематика нині перебуває сьогодні в центрі уваги наукової спільноти, що зумовило активізацію досліджень, спрямованих на теоретичне осмислення процесу навчання ділової іноземної мови та обґрунтування методичних засад його реалізації. У сучасних наукових працях, зокрема, висвітлюються особливості викладання ділової іноземної мови студентам різних напрямів підготовки – технічного, економічного, аграрного тощо (О. Петрушенко, Т. Веленчук, Т. Самофалова, Л. Байдак та ін.), досліджуються питання формування окремих видів умінь іншомовного ділового мовлення (О. Биконя, Л. Власенко, Н. Михайлова, І. Бойчевська, Н. Гут та ін.), аналізуються сучасні підходи, технології та методи підготовки студентів до здійснення ділової комунікації іноземною мовою (Я. Гриценко, Т. Крамаренко, О. Резунова, А. Лещінська та ін.). Водночас питання урахування специфіки лексики ділового мовлення у процесі навчання німецької мови у закладах вищої освіти залишаються недостатньо розробленими. Це зумовлює певний розрив між вимогами сучасного ринку праці до щодо готовності випускників до ділового спілкування в міжнародному бізнес-середовищі та

реальними результатами їхньої іншомовної підготовки. У зв'язку з цим виникає потреба у вивченні типових характеристик лексики ділової німецької мови та їх урахуванні в процесі визначення цілей, змісту, організації їх підготовки до ділового спілкування цією мовою.

Мета статті полягає в аналізі типових характеристик лексики ділової німецької мови та обґрунтуванні їх впливу на цілі і зміст підготовки студентів закладів вищої освіти до ділової комунікації німецькою мовою.

Виклад основного матеріалу. Підготовка студентів закладів вищої освіти до ділової комунікації німецькою мовою передбачає оволодіння окремим функціональним різновидом літературної мови – діловою мовою (Geschäftsdeutsch, Businessdeutsch), що забезпечує реалізацію офіційно-ділового спілкування в усній і письмовій формах [5]. Як підсистема літературної мови вона обслуговує ділові відносини людей у державно-політичному, громадському, економічному житті, адміністративно-господарській діяльності. У зв'язку з цим ділова німецька мова характеризується сукупністю лексичних особливостей, детермінованих функціональними потребами офіційно-ділового спілкування, серед яких точність, однозначність, стандартизованість, стислість мовного вираження, що, своєю чергою, зумовлює необхідність їх системного та цілеспрямованого опрацювання студентами у процесі підготовки до ділової комунікації.

Так, однією з ключових лексичних особливостей ділової німецької мови постає високий ступінь її термінологізованості, що передбачає чітке фіксування значення слова та мінімізацію інтерпретаційної варіативності в межах ділового дискурсу [3]. Її основу становить спеціалізована лексика економічної, фінансової, правової, адміністративної сфер (наприклад: *der Umsatz, die Liquidität, der Jahresabschluss, die Verbindlichkeiten, der Lieferant / der Abnehmer, der Cashflow* тощо). При цьому зазначена лексика функціонує передовсім у межах інституційно зумовленого спілкування, що обслуговує ділові взаємини між суб'єктами господарської діяльності та реалізується як у внутрішньо-інституційній (наприклад, бухгалтерський облік, фінансові звіти, внутрішня аналітика і т. д.), так і в зовнішній комунікації (контракти, комерційні пропозиції, переговори тощо).

Значна частина цієї лексики характеризується контекстуально детермінованою спеціалізацією значення, що зумовлює залежність семантичної інтерпретації лексичної одиниці від сфери її вживання та комунікативної ситуації. У межах ділового дискурсу такі одиниці набувають термінологічно закріплених значень, що можуть суттєво відрізнятися від їхніх загальномовних відповідників, зберігаючи при цьому формальну тотожність (наприклад: *die Lieferung* – «доставка» та «поставка товару», *die Deckung* – «покриття» та «покриття витрат», «ліквідне забезпечення» та ін.). Подібна семантична диференціація виразно засвідчує процес термінологізації загальновживаної лексики в межах ділової комунікації, що супроводжується звуженням або спеціалізацією значення, а також його закріпленням за певними типовими контекстами.

Лексика ділової німецької мови тяжіє до узагальнених та абстрактних номінацій, що сприяють уникненню конкретизації суб'єкта дії, зниженню рівня персоніфікації висловлювання та підсиленню об'єктивності, нейтральності викладу [6]. Зокрема йдеться про використання узагальнених та інституційних номінацій (*наприклад: die Abteilung, die Geschäftsleitung, das Team, die Zentrale і т. д.*) замість персональних референтів, що дає змогу елімінувати індивідуалізованого суб'єкта та представити дію як результат діяльності цілої організації чи її структурного підрозділу. Паралельно широко вживаються абстрактні іменники на позначення ділових процесів і операцій (наприклад: *die Anfrage, die Bestellung, die Vereinbarung, die Abwicklung* тощо), що уможливлюють репрезентацію дій у згорнутій номінативній формі без експліцитної вказівки на виконавця. Це, своєю чергою, знаходить відображення у типових конструкціях ділового мовлення (наприклад: *«Die Lieferung erfolgt innerhalb von fünf Werktagen»*), де акцент зміщується зі суб'єкта на процес або його результат.

Важливою особливістю лексики ділової німецької мови є тенденція до евфемізації задля нейтралізації негативної семантики, що зумовлена прагненням до збереження комунікативної коректності та інституційної нейтральності [1; 2]. У межах ділового дискурсу небажані або потенційно конфліктогенні явища часто репрезентуються за допомогою евфемістичних номінацій, що пом'якшують їхнє пряме значення та знижують емоційне навантаження висловлювання (наприклад: *die Kostensenkungsmaßnahmen, die Personalanpassung, die Kapazitätsanpassung* та ін.). Уживання подібних лексичних засобів дає змогу репрезентувати складні або негативно марковані процеси у більш нейтральний і прийнятний спосіб, забезпечує формалізований стиль спілкування, орієнтований на уникнення категоричності та конфліктності в комунікації з партнерами, клієнтами та персоналом, збереження корпоративної етики.

З-поміж особливостей лексики ділової німецької мови особливо виразним є домінування номіналізації як способу репрезентації дій і процесів, що виявляється у переважанні іменникових структур над дієслівними [3]. Така тенденція відображає прагнення до формалізованого, узагальненого та інституційно нейтрального викладу, характерного для ділового дискурсу. Номіналізація сприяє підвищенню ступеня абстрактності висловлювання, елімінує або імпліцитно репрезентує суб'єкта дії та забезпечує компактність і стандартизованість мовного оформлення. До типових прикладів таких структур належать: *die Durchführung der Analyse* (замість *die Analyse durchführen*), *die Bearbeitung der Anfrage* (замість *eine Anfrage bearbeiten*), *die Prüfung der Unterlagen* (замість *Unterlagen prüfen*) і т. д. Такі номінативні одиниці функціонують у тісному зв'язку з функціонально-дієслівними конструкціями (*Funktionsverbgefüge*), формуючи типовий для ділового мовлення «номінальний стиль» (*Nominalstil*).

Іншою характерною рисою лексики ділової німецької мови є переважання складних іменників над простими одноосновними номінаціями [3], що дає змогу

компактно репрезентувати складні поняття та багатокомпонентні відношення в межах однієї номінації (наприклад: *der Liefervertrag, die Unternehmensstrategie, die Kosten-Nutzen-Analyse, die Kundenbindungsmaßnahmen* тощо). Такі

Композитні структури забезпечують високий ступінь інформативності тексту, оскільки дають змогу зредукувати розгорнуті синтаксичні конструкції у лаконічні лексичні одиниці, зберігаючи при цьому семантичну повноту і точність. Так, наприклад, лексема *die Zahlungsbedingungen* відповідає розгорнутому висловленню «*Bedingungen, unter denen die Zahlung erfolgt»*.

Помітною специфічною характеристикою лексики ділової німецької мови є поширеність скорочень та абревіатур, що зумовлено прагненням до мовної економії, стандартизації та підвищення оперативності комунікації [3]. У межах ділового дискурсу активно функціонують як графічні скорочення, так і ініціальні абревіатури, що позначають установи, організаційно-правові форми підприємств, економічні показники, документи та типові процедури (наприклад: *GmbH* (Gesellschaft mit beschränkter Haftung), *AGB* (Allgemeine Geschäftsbedingungen) та ін.). Вживання таких одиниць дає змогу суттєво скоротити обсяг тексту без втрати змісту. Водночас абревіатури функціонують як елементи професійного коду, зрозумілого насамперед фахівцям відповідної галузі, що сприяє уніфікації термінології та підвищенню ефективності ділового спілкування.

Прикметною особливістю лексики ділової німецької мови є і доволі висока насиченість англіцизмами внаслідок інтенсивних інтеграційних процесів у глобальному бізнесовому просторі та домінування англійської мови як засобу міжнародної ділової комунікації. Вони слугують засобами номінації сучасних управлінських, маркетингових, організаційних тощо концептів (наприклад: *das Management, das Marketing, das Controlling, der Workshop, das Meeting, das Branding, das Feedback, die Deadline, das Outsourcing тощо*) і зазвичай позначають інноваційні або швидко змінювані явища економічної практики. У багатьох випадках англіцизми інтегруються в систему німецької мови, зазнаючи морфологічної та словотвірної адаптації, що забезпечує їх функціональну сумісність із її граматичною структурою [6; 7].

Характерною лексичною ознакою ділової німецької мови є також клішованість та формульність, що зумовлює стандартизований характер ділового дискурсу [4]. Це виявляється у систематичному використанні мовних шаблонів, формул ввічливості та усталених конструкцій, притаманних зокрема офіційним листам, електронним повідомленням, запитам і відповідям (наприклад: *im Hinblick auf* («з огляду на, щодо»), *laut Ihrer Mitteilung* («згідно з вашим повідомленням»), *unter Berücksichtigung* («з урахуванням»), *in diesem Zusammenhang* («у зв'язку з цим»), *mit Bezug auf* («з огляду на»), *gemäß Ihrer Anfrage* («відповідно до Вашого запиту»), *im Rahmen der Vereinbarung* («у межах домовленості / угоди») і т. д.). Використання формульних виразів виконує, з одного боку, прагматичну функцію, забезпечуючи дотримання норм ввічливості,

дистанційованості та комунікативної коректності, а з іншого – текстоорганізуючу функцію, сприяючи структурованості, логічній впорядкованості ділових текстів.

Описані лексичні особливості ділової німецької мови мають безпосередній вплив на процес підготовки студентів до ділової комунікації німецькою мовою, оскільки знаною мірою визначають його цільові, змістові аспекти. Зокрема, високий ступінь термінологізованості ділової лексики зумовлює необхідність системного засвоєння спеціалізованих лексичних одиниць, що передбачає оволодіння їх семантичною точністю, контекстуальною адекватністю та вмінням коректно використовувати їх у типових ситуаціях ділового спілкування. Водночас контекстуально зумовлена багатозначність окремих лексем актуалізує розвиток умінь семантичної диференціації та інтерпретації значень залежно від контексту, що є важливим для уникнення комунікативних помилок.

Типовість складних іменників, абревіатур і скорочень у німецькій діловій лексиці зумовлює необхідність формування у студентів навичок декодування та продукування компактних лексичних структур із високою інформативною щільністю.

У цьому контексті особливої уваги потребує розвиток умінь аналізувати внутрішню структуру композитів, встановлювати семантичні зв'язки між їх компонентами, а також коректно інтерпретувати й доречно використовувати абревіатури у відповідних комунікативних ситуаціях. Це передбачає усвідомлення принципів словотворення, розуміння механізмів семантичної компресії та здатність адекватно вживати складні лексичні одиниці.

Значна роль клішованих мовних засобів і формульних конструкцій у діловому дискурсі, своєю чергою, зумовлює потребу в засвоєнні студентами типових словосполучень, що забезпечують стандартизованість і комунікативну коректність висловлювання. Це передбачає не лише репродуктивне оволодіння сталими виразами, а й розвиток умінь їх адекватного використання відповідно до комунікативної ситуації та прагматичної мети спілкування. Зокрема важливим є формування здатності комбінувати клішовані елементи між собою, інтегрувати їх у цілісні висловлювання та адаптувати до конкретного контексту, зберігаючи при цьому нормативність, логічність і стилістичну доречність ділового мовлення.

Зрештою, тенденція до узагальненості, абстрактності та деагентивності ділового мовлення зумовлює потребу у формуванні у студентів здатності трансформувати німецькомовні висловлювання з особистісно орієнтованих у безособові та інституційно зумовлені. Це передбачає оволодіння відповідними лексичними засобами, зокрема узагальненими номінаціями, абстрактними іменниками та номіналізованими структурами, що дають змогу репрезентувати дії без експліцитного позначення суб'єкта. Водночас важливим є розвиток умінь обирати відповідні мовні засоби для нейтралізації суб'єктної перспективи, трансформувати дієслівні конструкції у номінативні та використовувати їх у

складних синтаксичних моделях, забезпечуючи логічну зв'язність і структурованість висловлювання.

Висновки. Отже, ділова німецька мова як функціональний різновид літературної мови характеризується системою взаємопов'язаних лексичних особливостей, зумовлених прагматичними вимогами офіційно-ділового спілкування, передусім точністю, однозначністю, стандартизованістю та економністю мовного вираження. Проаналізовані риси (термінологізованість, контекстуально зумовлена багатозначність, абстрактність і узагальненість номінацій, номіналізація, композитність, уживання абревіатур і скорочень, англіцизмів, клішованих та формульних конструкцій) мають важливе значення у процесі підготовки студентів закладів вищої освіти до ділової комунікації німецькою мовою, визначаючи його цільові та змістові пріоритети. Встановлено, що ключовою умовою успішного оволодіння діловою німецькою мовою є системне засвоєння студентами спеціалізованої лексики в єдності її семантичних, словотвірних і функціонально-стилістичних характеристик, а також формування вмінь контекстуально адекватної інтерпретації мовних одиниць. Особливого значення набуває розвиток навичок роботи з номінативними структурами, складними іменниками, абревіатурами та клішованими конструкціями, що забезпечують компресію змісту та стандартизацію висловлювання. Окремо підкреслено важливість опанування лексичними засобами репрезентації дії без експліцитного позначення суб'єкта (узагальненими номінаціями, абстрактними іменниками та номіналізованими структурами) для об'єктивізації викладу та підвищення формальності ділового мовлення. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці методики розвитку лексичної компетентності студентів у процесі підготовки до ділової комунікації німецькою мовою, орієнтованої на інтеграцію контекстуального аналізу лексики, комунікативно-діяльнісного підходу та використання сучасних освітніх технологій.

Література:

1. Bąk P**.** Euphemismen des Wirtschaftsdeutschen aus Sicht der anthropozentrischen Linguistik**.** Frankfurt a. M.: Peter Lang, 2012. 300 S.

2. Bąk P. Euphemismus, Terminus und Wirtschaftsdeutsch. Theoretische Annahmen und empirische Befunde. *Sprachliche Vermittlung wirtschaftlichen Wissens – am Beispiel des Deutschen* Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet, 2018. S. 25-40.

3. Buhlmann R., Fearns A. Handbuch des Fachsprachenunterrichts. Tübingen: Gunter Narr, 2000. 468 S.

4. Drahota-Szabó E. Geschäft ist Geschäft. Feste Wortverbindungen in Wirtschaftsdeutsch. *Sprachliche Vermittlung wirtschaftlichen Wissens – am Beispiel des Deutschen*. Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet, 2018. S. 41-58.

5. Gjuzi-Bushi J., Kristo E. Didactics of intercultural communication and business German language. Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences. 2023. Vol. 9(2). P. 21-28.

6. Karabinošová Z. Wirtschaftsdeutsch und sein Wortschatz. *Jazyk a kultúra*. 2010. Vol. 1. P. 1-4.

7. Pirainen I., Airismäki J. Sprache der Wirtschaftspresse. Untersuchungen zum Sprachgebrauch des «Handelsblattes». Bochum: Brockmeyer, 1988. 263 S.

References:

1. Bąk, P. (2012). *Euphemismen des Wirtschaftsdeutschen aus Sicht der anthropozentrischen Linguistik* [Euphemisms of Business German from the Perspective of Anthropocentric Linguistics]**.** Frankfurt a.M.: Peter Lang [in German].

2. Bąk, P. (2018). Euphemismus, Terminus und Wirtschaftsdeutsch. Theoretische Annahmen und empirische Befunde [Euphemism, Terminology, and Business German: Theoretical Assumptions and Empirical Findings]. *Sprachliche Vermittlung wirtschaftlichen Wissens – am Beispiel des Deutschen* (S. 25-40). Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet [in German].

3. Buhlmann, R., & Fearns, A. (2000). *Handbuch des Fachsprachenunterrichts* [Handbook of Language for Specific Purposes Instruction]. Tübingen: Gunter Narr [in German].

4. Drahota-Szabó, E. (2018). Geschäft ist Geschäft. Feste Wortverbindungen in Wirtschaft-sdeutsch [Business is Business: Fixed Word Combinations in Business German]. *Sprachliche Vermittlung wirtschaftlichen Wissens – am Beispiel des Deutschen* (S. 41-58). Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet [in German].

5. Gjuzi-Bushi, J., & Kristo, E. (2023). Didactics of intercultural communication and business German language. Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences, *9*(2), 21-28. [in English].

6. Karabinošová, Z. (2010). Wirtschaftsdeutsch und sein Wortschatz [Business German and Its Vocabulary]. *Jazyk a kultúra, 1,* 1-4 [in German].

7. Pirainen, I., & Airismäki, J. (1988). *Sprache der Wirtschaftspresse. Untersuchungen zum Sprachgebrauch des «Handelsblattes»* [The Language of the Economic Press: Studies on the Language Use of «Handelsblatt»]. Bochum: Brockmeyer [in German].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.147.091.313:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1976-1990

Тадеуш Олена Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології і педагогіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6373-4891.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТНОГО НАВЧАННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНОМУ ТЕХНІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. У статті розглянуто особливості проектного навчання із використанням штучного інтелекту в сучасному технічному університеті. Охарактеризовано ШІ-інструменти як повноцінні дидактичні засоби, що забезпечують можливість здійснювати педагогічний супровід всіх етапах проектної діяльності у процесі професійної підготовки фахівців інженерно-технічних спеціальностей. Визначено, що успішне впровадження технологій штучного інтелекту потребує організаційної підтримки викладача реалізованої на засадах фундаментальних принципів проектного навчання (активності, продуктивності, технологічності; саморозвитку; опори на суб'єктний досвід здобувачів освіти; зв'язку дослідження з реальним життям; співробітництва та партнерства). Обґрунтовано та запропоновано, педагогічні умови реалізації проектного навчання із застосуванням ШІ інструментів в сучасному технічному університеті: індивідуалізація освітніх траєкторій; оптимізація термінів проектування та супроводу; розширення спектру проектних тем та підвищення їх актуальності; забезпечення психологічної комфортності та зниження бар'єру для звернень.

Розроблено та запропоновано методичні рекомендації для підви-щення ефективності проектної діяльності із застосуванням ШІ інструментів в сучас-ному технічному університеті: забезпечення варіативності форм та індиві-дуалізація проектних траєкторій; дотримання чіткої структурованості паспорту теми проекту; спільне узгодження тем проекту; інтеграція міждисциплінарних та наскрізних тем; впровадження цифрових та ШІ-інструментів на всіх етапах; рефлексія та самооцінка проектного досвіду; підтримка зворотного зв'язку та пошук шляхів вдосконалення проектної діяльності.

Наведено приклад реалізації проектного навчання із застосуванням ШІ інструментів, в рамках вивчення навчальних дисциплін «Педагогіка вищої школи» магістрів ОП «Медична інженерія» спеціальності «G22 Біомедична інженерія» та «Актуальні проблеми педагогіки вищої школи» здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня на ОП «Біомедична інженерія» за

спеціальністю «G22 Біомедична інженерія» Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

Ключові слова: проект, проектне навчання, штучний інтелект, інженерно-технічні спеціальності, професійна підготовка інженерів.

Tadeush Olena Mykolaivna PhD in Pedagogy, Associate Professor of Department Psychological and Pedagogical, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-6373-4891

FEATURES OF PROJECT-BASED LEARNING WITH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS IN A MODERN TECHNICAL UNIVERSITY

Abstract. The article identifies the features of project-based learning using artificial intelligence in a modern technical university. Artificial intelligence tools are considered as learning tools that provide the opportunity to provide pedagogical support at all stages of project activities in the process of professional training of specialists in engineering and technical specialties. It is noted that the successful implementation of artificial intelligence technologies requires organizational support from the teacher, which is implemented on the basis of the fundamental principles of project-based learning (activity, productivity, technologicality; self-development; reliance on the subjective experience of education seekers; connection of research with real life; cooperation and partnership). Pedagogical conditions for the implementation of project-based learning using artificial intelligence tools at a technical university are substantiated and proposed: individualization of educational trajectories; optimization of design and support terms; expansion of the range of project topics and increasing their relevance; ensuring psychological comfort of students. Methodological recommendations have been developed and proposed to increase the efficiency of project activities using artificial intelligence tools at a technical university: ensuring variability of forms and individualization of project trajectories; supporting a clear structure of the project topic passport; joint coordination of project topics; integration of interdisciplinary and cross-cutting topics; implementation of artificial intelligence tools at all stages; reflection and self-assessment of project experience; supporting feedback and finding ways to improve project activities.

An example of implementing project-based learning using artificial intelligence tools during the study of the academic disciplines "Higher School Pedagogy" for masters of the "Medical Engineering" program in the specialty "G22 Biomedical Engineering" and "Current Problems of Higher School Pedagogy" for applicants of the third (educational scientific) level of the "Biomedical Engineering" program in the specialty "G22 Biomedical Engineering" of the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute".

Keywords: project, project-based learning, artificial intelligence, engineering and technical specialties, professional training of engineers.

Постановка проблеми. Ринкова трансформація економіки України в сучасних умовах визначає нові підходи до професіоналізації нового покоління фахівців з високим рівнем сформованої громадянської свідомості, здатних нести соціальну відповідальність за свої дії, ефективно продукувати ідеї та критично аналізувати професійні виклики, визначати та досягати як особисті так і професійні цілі, співпрацювати в команді.

Швидкість технологічного прогресу зумовлює модернізацію професійної підготовки фахівців технічних спеціальностей шляхом впровадження інноваційних цифрових технологій та адаптації освітніх програм відповідно вимог ринку праці, що швидко змінюється.

Світовий досвід останніх років демонструє високу ефективність проектного навчання за умови гнучкого, багаторівневого супроводу та інтеграції цифрових інструментів, зокрема штучного інтелекту. Реалізації проектного навчання в закладах вищої технічної освіти також характеризується активним пошуком інноваційних моделей освітніх взаємодій, здатних подолати традиційні бар'єри інженерно-технічної підготовки, зокрема із застосуванням інструментів ШІ, що суттєво розширює можливості проектного навчання та забезпечить формування у майбутніх інженерів розвитку їх самостійності, відповідальності, здатності працювати в команді, критичне мислення та цифрові навички, потрібні в сучасних професійних реаліях.

У зв’язку з цим, актуалізується необхідність розгляду особливостей проектного навчання із застосуванням штучного інтелекту в сучасному технічному університеті з метою визначення організаційно-педагогічних умов та надання методичних рекомендації щодо їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень і публікацій свідчить, що проблематика реалізації проектного навчання у закладах вищої технічної освіти поставала предметом наукових пошуків як зарубіжних так вітчизняних науковців.

Проєктне навчання у сучасних дослідженнях визначається як педагогічна технологія, що забезпечує інтеграцію академічних знань студентів з їх практичним застосуванням та сприяє усвідомленню здобувачами освіти важливості розвитку як hard skills, так і soft skills за допомогою ретельно спланованої проектної діяльності [1], [2], [3], [4], [5], [6]. Сучасні науковці фокусуються на дослідженні взаємозв'язків і впливів проектного навчання на формування громадянської свідомості майбутніх фахівців інженерно-технічних спеціальностей, що виявляється як здатність розуміти та цінувати різноманітність, активно брати участь як на місцевому, так і глобальному рівні і нести соціальну відповідальність за свої дії [1], [2], [3]. Також, Н. Гідаяг, Н.Русмана, Афдал, Р. Гаріко, Р. Тріпізки (2024), [2] констатують, що проектна діяльність створює умови

для формування характеру діяльності майбутніх інженерів, що виявляється у проявах ввічливості, чутливості до довкілля та оточення, чесності, етиці, відповідальності та емпатії.

Дослідники зазначають, що саме такий тип характеру, потрібен інженерній галузі сьогодні, обґрунтовуючи це тим, що фактично, більшість компаній високо цінують співробітників з гарною етикою та чесністю, оскільки ці риси створюють позитивне та продуктивне робоче середовище, що зрештою, сприяє успіху підприємства [1], [2], [3], [4].

Українські науковці В. Аніщенко, М. Артюшина, Т. Герлянд, Н. Кулалаєва, Г. Романова, М. Шимановський, Г. Процик [5], [6], [7] та ін. здебільшого обґрунтовують сутнісні характеристики, етапи реалізації проектного навчання та перспективи його застосування у професійній підготовці фахівців, акцентуючи увагу на ролі викладача у проєктному навчанні. Дослідниками [8] розкрито особливості світового досвіду впровадження проектного навчання в інженерній освіті, проаналізовано потенційну роль та місце проектів у навчальній діяльності та запропоновано методологію організації проектної діяльності студентів-інженерів під час вивчення методології управління проектами та комп'ютерних систем управління проектами.

На думку С. Стечерта (2021) [9], вагомою у проєкному навчанні є комунікація, що слугує каналом для розвитку здатності у майбутніх інженерів чітко та ефективно продукувати ідеї та аналізувати інформацію, як усно, так і письмово, використовуючи різноманітні засоби у процесі співпраці, що також сприяє розвитку здатності колективно та ефективно в командах досягати спільних цілей.

У сучасній науковій літературі порушується питання масштабної цифрової трансформації в освіті. Сучасні дослідження вітчизняних науковців [10] висвітлюють вплив штучного інтелекту (ШІ) на сучасну освіту, аналізують перспективи та загрози застосування штучного інтелекту у закладах вищої освіти. Дослідники Р. Гуревич, Л. Коношевський, О.Коношевський, А.Воєвода, С.Люльчак (2024) зазначають, що застосування інструментів штучного інтелекту відкриває нові можливості у викладанні та навчанні у ЗВО. Науковці розглядають штучний інтелект у системі вищої освіти як одну з технологій цифрового навчання, що виконує найпростіші завдання логічного характеру і допомагає моделювати різні професійні ситуації, обробляє великі обсяги інформації та відтворює дані згідно запиту у найкоротші терміни, що значно допомагає суб’єктам освітнього процесу у виконанні рутинної роботи. Технології ШІ надають здобувачам освіти розширені можливості адаптивного навчання, підвищують ефективність взаємодії з групою та викладачем, забезпечують оперативний індивідуальний зворотний зв’язок та сприяють максимально гармонійній спільній роботі [10] .

Значний пласт зарубіжних наукових досліджень щодо застосування технологій штучного інтелекту, зокрема у професійній підготовці інженерно-

технічних спеціальностей [11], [12], [13]. Так, М. Кокконємі та В. Ісомöттöнен (2023), [11] зазначають, що використання ШІ-технологій у проектному навчанні сприяє підвищенню мотивації майбутніх інженерів, допитливості, зосередженості на вирішенні професійний завдань. Науковці Н. Джалінус, Ганефрі, М. Заус, Р. Вулансарі, Р.Набаві, Х. Хідаят (2022) [13], також наголошують на важливості застосування технологій штучного інтелекту в процесі проектного навчання обґрунтовуючи свою позицію тим, що це впливає на розвиток їх обчислювального, критичного мислення (здатність критично аналізувати, оцінювати, синтезувати інформацію та приймати рішення на основі глибокого розуміння), креативності (здатність мислити творчо, генерувати нові ідеї та вирішувати проблеми інноваційними способами.

Сучасні дослідження Дж. Лію, Ю. Ліу та В. Ду (2024) демонструють вплив функцій ChatGPT на підтримку проектної діяльності. Дослідники вказують, що зміна генеративних моделей штучного інтелекту значно розширює можливості для персоналізації навчання, забезпечуючи автоматизацію рутинних завдань та підвищуючи академічну успішність студентів [14].

Т. Чіу (2024) пропонує методичні рекомендації щодо трансформації вищої технічної освіти з використанням генеративного штучного інтелекту, акцентуючи увагу на необхідності інтеграції цих технологій у фасилітоване проектне навчання для підвищення рівня формування професійних компетентностей майбутніх фахівців [15]. Необхідність застосування методів фасилітації та «peer-to-peer» при реалізації проектного навчання обґрунтовується науковцями як більш ефективний підхід рокриття його потенціалу [16], [17], адже застосування фасилітаційних методів підтримки міждисциплінарних груп, дозволяє підвищити якість навчання та розвинути дослідницьку активність студентів [16]. На думку С. Ховрій, В. Ворони, Г.Махас, Д. Ткачук, А. Курчатової [17] методи «peer learning» та «peer assessment», виступають ефективними механізмами у підвищенні залученості студентів до командної роботи, сприяють підвищенню якості навчання, забезпечують формування загальних і професійних компетентностей майбутніх фахівців.

Водночас аналіз наукових і методичних джерел засвідчує, що більшість робіт зосереджені на сутнісних характеристиках, етапах реалізації проектного навчання та перспективах його застосування у професійній підготовці фахівців.

Застосування технологій штучного інтелекту в проектному навчанні здебільшого висвітлюється як процес цифровізації освіти, а не як повноцінний дидактичний засіб який, забезпечує можливість здійснювати педагогічний супровід всіх етапів проектної діяльності у процесі професійної підготовки інженерно-технічних спеціальностей, що зумовлює актуальність і наукову новизну даного дослідження.

Мета статті – визначити та схарактеризувати особливості проектного навчання із застосуванням штучного інтелекту в сучасному технічному університеті та надати методичні рекомендації щодо його реалізації.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових трактуваннях проектне навчання здебільшого розглядається як педагогічна технологія, що спрямована на творче засвоєння здобувачами освіти знань у процесі самостійної пошукової діяльності, застосування ними нових знань, спираючись на засвоєний раніше матеріал; передбачає розвиток вміння діяти і приймати рішення самостійно чи в складі команди та розв'язувати конфлікти; розвиток готовності здійснювати пошук, компонувати і застосовувати інформацію з різних джерел, використовуючи сучасні цифрові технології для виконання конкретних завдань; розвиток критичного мислення і прагнення до творчості та саморозвитку [1], [2], [3], [4], [5].

Інтеграція інструментів штучного інтелекту (ШІ) в проектне навчання є одним з найбільш перспективних векторів модернізації вищої технічної освіти, формуючи якісно нове цифрове освітнє середовище. Дослідження [11], [12], [13] демонструють, що функціональний потенціал ШІ-інструментів дозволяє розглядати їх не просто як допоміжні сервіси, а як повноцінні дидактичні засоби, дидактичний потенціал яких, забезпечує можливість здійснювати педагогічний супровід всіх етапів проектної діяльності – від генерації тем до оцінки результатів проектної діяльності.

У контексті проектної та навчально-дослідницької діяльності у професійній підготовці майбутніх інженерів використання ШІ-інструментів може прискорити та підвищити ефективність виконання рутинних завдань, таких як аналіз даних, пошук інформації, генерація текстів, тим самим звільняючи час студентів для творчого проектування та глибокого аналізу [11], [12], [13], [14].

Одним із найкращих інструментів штучного інтелекту для студентів-інженерів є Wolfram Alpha. На відміну від традиційних пошукових систем, Wolfram Alpha використовує штучний інтелект для розуміння запитів і обчислення відповідей, що робить його безцінним ресурсом для складних обчислень і аналізу даних. Здатність Wolfram Alpha безперешкодно обробляти одиниці виміру та перетворення є перевагою для інженерних розрахунків. Велика база даних фізичних констант і властивостей матеріалів економить час і зменшує кількість помилок при розв'язанні задач. Wolfram Alpha найбільш ефективний, коли використовується разом з традиційними методами навчання, заохочуючи студентів перевіряти результати і розуміти основні принципи.

Сучасним інструментам ШІ є ChatGPT, що особливо доцільний у роботі з великими масивами інформації. Gemini - інструмент ШІ також лідирує у генерації зображень (NanoBanana) і відео. Для навчальних проєктів, внутрішніх тренінгів, візуального контенту — це оптимальний вибір.

Один із найбільш недооцінених інструментів NotebookLM, який працює з великим масивом документів різного формату — PDF, Google Docs та ін.

Perplexity та Comet це нові інструменти пошуку. Perplexity — це пошукова система нового покоління, яка дає прямі відповіді з джерелами, дозволяє задавати уточнювальні запитання. Замість перегляду десятків сайтів у пошуках

потрібної інформації можна отримати структуровану відповідь з можливістю глибше занурюватися в конкретні аспекти. Comet —AI-браузер (від Perplexity), який аналізує сторінки в реальному часі, допомагає з листами, автоматизує рутинні дії в браузері.

Мотивація звернення студентів інженерно-технічних спеціальностей до застосування подібних технологій для вирішення навчальних завдань зумовлена можливістю отримати швидку аналітичну чи змістовну підтримку на різних етапах проекту [11]. В результаті ШІ-інструменти постають засобом формування актуальних компетенцій, пов'язаних з цифровою грамотністю, критичною оцінкою автоматично генерованого контенту та ефективної колаборації з ШІ-помічниками [12].

Однак успішне впровадження технологій штучного інтелекту потребує методологічного обґрунтування та організаційної підтримки на засадах фундаментальних принципів проектного навчання, а саме: активності (цілеспрямоване активне сприймання здобувачами освіти проблеми проекту, її переосмислення та розв’язування); продуктивності (спрямованість діяльності на суб'єктно чи соціально-ціннісного результат); технологічності (виконання взаємообумовлених навчальних дій у чітко визначеній послідовності); саморозвитку (створення розвивального середовища, в якому в результаті реалізації здобувачами освіти поставленої мети будуть пропонуватись нові проекти); опори на суб'єктний досвід здобувачів освіти (врахування досвіду, набутого в процесі сприймання і розуміння навколишнього світу); зв'язку дослідження з реальним життям (використання довколишнього середовища як лабораторії, в якій відбувається процес пізнання); співробітництва та партнерства (об'єднання ресурсів і зусиль задля досягнення спільної мети).

Важливо зауважити, що ефективність застосування будь-якого цифрового інструменту, включаючи ШІ, безпосередньо залежить від якості педагогічного дизайну проекту та ролі викладача, завданням якого є організувати продуктивну діяльність студентів, направивши їх на осмислене використання інструментів ШІ, а не на механічне копіювання результатів.

В науковій літературі виділяються дві ключові моделі співробітництва у проектному навчанні: фасилітація (facilitation) та рівноправне, або горизонтальне навчання (peer-to-peer) [15], [16], [17].

Фасилітація передбачає організацію навчання за допомогою координації та підтримки з боку досвідченого наставника чи модератора, який не тільки передає знання, а й створює атмосферу для самовизначення, мотивує до самостійного пошуку рішень, що підтримує рефлексію [15]. У дослідженнях [15], [16], [17] відзначається її висока ефективність для формування професійної ідентичності та розвитку управлінських, комунікативних компетенцій, особливо при наявності модератора-посередника між викладачем та студентами.

Peer-to-peer, або горизонтальне навчання передбачає партнерську взаємодію, коли здобувачі освіти виступають менторами, підтримують один одного,

обмінюються досвідом і стратегіями вирішення навчальних завдань [17]. Модель ефективна для підвищення залученості, взаємного навчання та розвитку soft skills, проте недостатність педагогічної підготовки у наставників-студентів може знижувати ефективність супроводу, особливо в ситуаціях, що вимагають наявність педагогічних знань, сформованих вмінь і навичок, тонкого педагогічного розуміння специфіки психолого-педагогічної підтримки [17].

Таким чином, ШІ-технології не замінюють, а доповнюють та посилюють сучасні педагогічні підходи, інтегруючись в структуру проектної діяльності та перетворюючи її, але їх цінність реалізується лише в системі, де чітко визначено освітні цілі, вибудовано методичну підтримку та створено умови для розвитку критичної мислення та самостійності студентів.

Пропонується приклад реалізації проектного навчання із застосуванням ШІ інструментів, що під час вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка вищої школи» із залученням аспірантів, що навчаються на третьому (освітньо-науковому) рівні на ОП «Біомедична інженерія» за спеціальністю G22 Біомедична інженерія до організації та супроводу проектної діяльності магістрів ОП «Медична інженерія» спеціальності «G22 Біомедична інженерія» Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Вибір здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня на ОП «Біомедична інженерія» за спеціальністю G22 Біомедична інженерія був не випадковим, адже аспіранти закінчили магістратуру, володіють предметною областю, мають досвід проектування та вивчають курс «Актуальні проблеми педагогіка вищої школи», метою якого є формування готовності виконувати посадові обов’язки викладача закладу вищої освіти, ефективно будувати педагогічну діяльність на основі діючих освітніх програм у відповідності до стандартів вищої освіти [18].

Важливо зауважити, що реалізація проектного навчання із застосуванням ШІ інструментів під час вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка вищої школи» передбачало забезпечення ***організаційно-педагогічних умов:***

1.Індивідуалізація освітніх траєкторій. Закріплення за кожним аспірантом невеликої групи магістрів (3–4 студенти) забезпечує формування індивідуальних проектних маршрутів – від відбору теми до реалізації та захисту продукту. Магістранти отримують можливість обирати тематику проекту відповідно їх наукових інтересів, а аспіранти – застосувати навички предметного та педагогічного консультування.

2.Оптимізація термінів проектування та супроводу. Введення аспірантів у роль фасилітатора і використання нейромереж для генерації тем забезпечує зменшення часового терміну узгодження та затвердження тем проектів.

3. Розширення спектру проектних тем та підвищення їх актуальності завдяки застосуванню генеративних цифрових інструментів та нейромереж. Використовуючи їх, асистенти мають можливість згенерували та представили викладачу більшу кількість унікальних тем, що мають промислово-практичну

значимість, що підвищить як мотивацію, так і практичну спрямованість дисципліни.

4. *Психологічна комфортність та зниження бар'єру для звернень*, адже звертатися за допомогою до аспірантів-модераторів психологічно комфортніше, ніж до викладача. Це сприяє більш швидкій адаптації, швидкому розв'язанню труднощів, що виникають при зворотному зв'язку (офлайн, онлайн).

Відповідно, реалізація проектного навчання із застосуванням ШІ інструментів під час вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка вищої школи» аспіранти з педагогічною підготовкою виступити модераторами проектних груп, забезпечуючи індивідуальний супровід, створюючи мотиваційне середовище та передачу проектного досвіду із використанням цифрових інструментів для розширення можливостей аналізу та налагодження партнерської взаємодії.

Подібний симбіоз підвищує ефективність проектного навчання, стимулює самостійність здобувачів освіти та сприяє розвитку управлінських та педагогічних компетеностей у аспірантів-модераторів.

Ефективність проектної діяльності із застосуванням ШІ інструментів під час вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка вищої школи» передбачає дотримання **методичних рекомендацій.**

1.Забезпечення варіативності форм та індивідуалізації проектних траєкторій. Проектні теми повинні передбачати можливість індивідуального та групового виконання, що сприяє формуванню та розвитку як загальних (ЗК 04 Здатність працювати в команді) та фахових компетентностей (ФК 05 Здатність проектувати та конструювати складні біоінженерні та медико-інженерні системи і технології; ФК 07 Здатність працювати в багатопрофільному колективі; ФК 13 Здатність провадити науково-педагогічну діяльність у закладах вищої освіти) [18].

2. Дотримання чіткої структурованості паспорту теми проекту. Для кожної теми необхідно ставити паспорт, що включає: чітку мету, основні етапи реалізації, очікуваний продукт (прототип/звіт/алгоритм/ІТ-об'єкт), перелік цифрових інструментів. Це дозволяє системно формувати у студентів знання загальних вимог до умов виконання інженерних, технологічних та наукових проектів (ПРН 06).

3.Спільне узгодження тем проекту. Узгодження тем відбувається у діалозі між аспірантом-модератором, магістрами та викладачем: аспірант розробляє драфт паспорта теми, організує обговорення та корекцію. Такий процес розвиває у аспіранта готовність організовувати і здійснювати освітній процес у сфері біомедичної інженерії, його наукове, навчально-методичне та нормативне забезпечення, застосувати ефективні методики викладання навчальних дисциплін (ПРН 12), а у магістранта – готовність розробляти і викладати спеціальні навчальні дисципліни в закладах вищої освіти (ПРН 20, ЗО 05 Педагогіка вищої школи).

4.Інтеграція міждисциплінарних та наскрізних тем. Заохочується формування проектних завдань на стику біотехнології, ІКТ, економіки, педагогіки, права, екології. Це забезпечує здатність розробляти, планувати, виконувати та обґрунтовувати інноваційні проекти біоінженерних об'єктів та систем медико технічного призначення з урахуванням інженерних, медичних, правових, економічних, екологічних та соціальних аспектів, здійснювати їх інформаційне та методичне забезпечення (ПРН 15).

5.Впровадження цифрових та ШІ-інструментів на всіх етапах. При описі очікуваних результатів обов'язково позначається використання цифрових платформ, інструментів нейромережевого аналізу, автоматизованого пошуку та структурування інформації Це цілеспрямовано формує ПРН 13 (здатність аналізувати і вирішувати складні медикоінженерні та біоінженерні проблеми із застосуванням математичних методів та інформаційних технологій).

6. Рефлексія та самооцінка проектного досвіду. Для аспірантів окремо оцінюється педагогічна компетентність (ФК 07) Здатність здійснювати науково-педагогічну діяльність у вищій освіті). Оцінка внеску модератора та розвиток soft skills магістрантів. Аспіранти отримують експертну оцінку та оцінюють себе за модераторство, організацію сприяння та розвиток у магістрів таких загальних компетентностей, як комунікація, лідерство, тайм-менеджмент.

7. Підтримка зворотного зв'язку та пошук шляхів вдосконалення проектної діяльності. Процес організації та реалізації проектів супроводжується регулярним зворотним зв'язком зі сторін учасників (магістрантів, аспірантів, викладача). Це підтримує їх здатність до саморозвитку та самовдосконалення та забезпечує адаптивність і гнучкість освітньої траєкторії.

В рамках ОП «Медична інженерія» за спеціальністю G22 Біомедична інженерія на другому (магістерському) рівні згідно навчальної програми освітньої компоненти «Педагогіка вищої школи» одним із ключових етапів є розробка та відбір тем проектних робіт. В рамках курсу «Актуальні проблеми педагогіки вищої школи» аспіранти формують розширений перелік тем із застосуванням ШІ-інструментів, що дозволяє одночасно вирішити питання з недостатньою самостійністю магістрів на старті навчання та підвищити різноманітність проектного портфеля дисципліни.

Формулювання паспортів тем деталізуються залежно від специфіки профілю, рівня підготовки магістранта та цілей дисциплін «Педагогіка вищої школи» та «Актуальні проблеми педагогіки вищої школи». Кожна тема узгоджується із викладачем, при цьому враховуються побажання та запити студентів.

Приклад проектної теми в рамках дисциплін «Педагогіка вищої школи» та «Актуальні проблеми педагогіки вищої школи».

Назва: Впровадження мобільних додатків для супроводу проектної діяльності студентів-біоінженерів

Напрямок: EdTech у біоутворенні.

Компетентності: ПРН 19; ПРН 20, ЗО 05.

Мета - створення прототипу мобільного додатку для трекінгу етапів, комунікації та візуалізації активності студентів у проекті.

Основні етапи реалізації: аналіз кейсів користувачів; проектування інтерфейсу користувача; програмування та тестування; презентація функціоналу та звіт про впровадження.

Очікуваний результат: демонстраційний прототип, методичні поради.

Цифрові інструменти: онлайн-конструктори додатків, системи управління

ня проектами.

Паспорт теми розроблено відповідно ОП «Медична інженерія» до спеціальності: G22 Біомедична інженерія, галузь знань: G Інженерія, виробництво та будівництво та відповідно до основних напрямів науково-педагогічної діяльності: біоінженерні та медико-інженерні системи і технології; цифрові технології та штучний інтелект у біоінженерії; соціально-економічні та освітні аспекти біоінженерії .

Отже, даний приклад показує, що застування ШІ інструментів у проектному навчанні впливає не тільки на його результативність, а й забезпечує цілеспрямований розвиток загальних та формування фахових компетентностей здобувачів освіти, що навчаються на ОП «Медична інженерія» за спеціальністю G22 Біомедична інженерія на другому (магістерському) рівні та аспірантів за спеціальністю G22 Біомедична інженерія третього (освітньо-наукового) рівня Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» під час вивчення навчальних дисциплін «Педагогіка вищої школи» та «Актуальні проблеми педагогіки вищої школи», адже кожна з фахових компетентностей (ПРН 03, ПРН-04, ПРН 05, ПРН 06, ПРН 12, ПРН 15, ПРН 17, ПРН 20) знаходить відображення у реальних навчальних ситуаціях, а результат проектної діяльності виходить за межі формального заліку, формуючи у випускників комплекс актуальних особистісних та професійних якостей.

Висновки та пропозиції. У результаті проведеного дослідження встановлено, що реалізація проєктного навчання в сучасному технічному університеті створює умови для творчого засвоєння майбутніх фахівців інженерно-технічний спеціальностей знань у процесі самостійної пошукової діяльності, застосування ними нових знань з опорою на досвід; сприяє формуванню готовності діяти і приймати рішення самостійно чи в складі команди та розв’язувати конфлікти; здатності здійснювати пошук, компонувати і систематизувати інформацію з різних джерел, використовуючи сучасні цифрові технології для виконання конкретних завдань; розвиває критичне мислення і прагнення до творчості та саморозвитку; формує здатність самостійно вчитися.

Дидактичний потенціал ШІ-інструментів дозволяє їх використовувати як повноцінні дидактичні засоби, забезпечуючи тим самим можливість,

здійснювати цифровізований педагогічний супровід всіх етапів проектної діяльності.

У ході дослідження встановлено, що успішне впровадження технологій штучного інтелекту потребує організаційної підтримки на засадах фундаментальних принципів проектного навчання (активності, продуктивності, технологічності; саморозвитку; опори на суб'єктний досвід здобувачів освіти; зв'язку дослідження з реальним життям; співробітництва та партнерства).

Узагальнення результатів дослідження дозволяє сформулювати такі пропозиції щодо успішної реалізації проектного навчання із застосуванням ШІ інструментів в сучасному технічному університеті:

1.Ефективність проектного навчання із застосуванням ШІ інструментів в сучасному технічному університеті передбачає реалізацію педагогічних умов: індивідуалізація освітніх траєкторій; оптимізація термінів проектування та супроводу; розширення спектру проектних тем та підвищення їх актуальності; забезпечення психологічної комфортності та зниження бар'єру для звернень.

2. Підвищення ефективності проектної діяльності із застосуванням ШІ інструментів в сучасному технічному університеті є можливим завдяки запропонованим методичним рекомендаціям: забезпечення варіативності форм та індивідуалізація проектних траєкторій; дотримання чіткої структурованості паспорту теми проекту; спільне узгодження тем проекту; інтеграція міждисциплінарних та наскрізних тем; впровадження цифрових та ШІ-інструментів на всіх етапах; рефлексія та самооцінка проектного досвіду; підтримка зворотного зв'язку та пошук шляхів вдосконалення проектної діяльності.

Таким чином, застування інструментів штучного інтелекту у проектному навчанні впливає не тільки на його результативність, а й забезпечує цілеспрямований розвиток загальних та формування фахових компетентностей майбутніх фахівців інженерно-технічних спеціальностей в умова вищої технічної освіти.

Література:

1.Anwar, M., et al. (2022). Blended Learning Based Project In Electronics Engineering Education Courses: A Learning Innovation after the Covid-19 Pandemic.International Journal of Interactive Mobile Technologies, 16(14), 107–122. https://doi.org/10.3991/ijim.v16i14.33307

2.Hidayat, H., et al. (2024). The Effect of Using Smart Application on Critical Literacy of Engineering Education Students. *International Journal of Information and Education Technology*, 14(6), 834 844. https://doi: 10.18178/ijiet.2024.14.6.2109

3.. Kuppuswamy, R., & Mhakure, D. (2020). Project based learning in an engineering-design course developing mechanical-engineering graduates for the world of work. *Procedia CIRP*, 91, 565-570. https://doi.org/10.1016/j.procir.2020.02.215

4. Sukackė, V., et al. (2022). Towards active evidence based learning in engineering education: A systematic literature review of PBL, CBL. Sustainability, 14(21), 13955 https://doi.org/10.3390/su142113955

5. Аніщенко В.М. Теорія і практика проектного навчання у професійно-технічних навчальних закладах. Монографія. Житомир: «Полісся», 2019. 208 с.

6. Герлянд Т. М. Проектні технології навчання у професійній освіті: сутність та змістове наповнення. *Теорія і методика професійної освіти*. 2016. № 2 (10). URL: http:// tmpo.ivet-a.science/images/Vol._10/16_tmpo_10_gerliand.pdf.

7. Protsyk, H. M. (2020). Project method: past and future. Медична освіта. 1(86). 113–121. https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10996

8. Луценко Г. В. Бевз В. П.. Організація проектно-орієнтованого навчання майбутніх інженерів у вивченні методології управління проектами. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2015. Т. 45, вип. 1. С. 123-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2015_45_1_14

9. Stechert, C. (2021). Digital and distributed project management in mechanical engineering studies–a case study. Procedia CIRP, 100, 500-505. https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.05.110

10. Гуревич Р., Коношевський Л., Коношевський О., Воєвода А., Люльчак С. Інтеграція штучного інтелекту в сферу освіти: проблеми, виклики, загрози, перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2024. Вип. 72. С. 171–186. URL: https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/

11. Kokkoniemi, M., & Isomöttönen, V. (2023). A systematic mapping study on group work research in computing education projects. Journal of Systems and Software, 111795. https://doi.org/10.1016/j.jss.2023.111795

12. Aprianty, H., Gani, A., & Pada, A. U. T. (2020). Implementation of project-based learning through STEM approach to improve students' science process skills and learning outcomes. JTK: *Jurnal Tadris Kimiya*, 5(2), 144-152. https://doi.org/10.15575/jtk.v5i2.8370

13. Jalinus, N. ., Ganefri, Zaus, M. A. ., Wulansari, R. E. ., Nabawi, R. A. ., & Hidayat, H. . (2022). Hybrid and Collaborative Networks Approach: Online Learning Integrated Project and Kolb Learning Style in Mechanical Engineering Courses. *International Journal of Online and Biomedical Engineering (iJOE)*, *18*(15), 4–16. https://doi.org/10.3991/ijoe.v18i15.34333

14.Liu J., Liu Yu. Yu., Do V. T.(2024).The Impact of ChatGPT Functions on Intention to Continue Using College Students' Learning Outcomes and Academic Achievement. *Journal of Global Convergence Research*. 3, No. 2.. 77–89. https://doi.org/10.57199/jgcr.2024.3.2.77.

15.Chiu T. K. F. (2024). Future research recommendations for transforming higher education with generative AI. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 6. 100197. https://doi.org /10.1016/j.caeai.2023.100197.

16.Torre-Neches B., Rubia-Avi M., Aparicio-Herguedas J. L. et al. (2020). Project-based learning: an analysis of cooperation and evaluation as the axes of its dynamic. *Humanit Soc Sci Commun*. 7. 167. https://doi.org 10.1057/s41599-020-00663-z.

17. Chovriy S., Vorona V., Mahas H. et al.(2024) Peer learning and peer assessment in institutions of higher education. *Eduweb.* 18, 3. 119–133. https://doi.org 10.46502/issn.1856-7576/2024.18.03.10.

18. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» URL: https://osvita.kpi.ua/op дата звернення: 01.03.2026).

References:

1.Anwar, M., et al. (2022). Blended Learning Based Project In Electronics Engineering Education Courses: A Learning Innovation after the Covid-19 Pandemic.International Journal of Interactive Mobile Technologies, 16(14), 107–122. https://doi.org/10.3991/ijim.v16i14.33307

2.Hidayat, H., et al. (2024). The Effect of Using Smart Application on Critical Literacy of Engineering Education Students. *International Journal of Information and Education Technology*, 14(6), 834 844. https://doi: 10.18178/ijiet.2024.14.6.2109

3.. Kuppuswamy, R., & Mhakure, D. (2020). Project based learning in an engineering-design course developing mechanical-engineering graduates for the world of work. *Procedia CIRP*, 91, 565-570. https://doi.org/10.1016/j.procir.2020.02.215

4. Sukackė, V., et al. (2022). Towards active evidence based learning in engineering education: A systematic literature review of PBL, CBL. Sustainability, 14(21), 13955 https://doi.org/10.3390/su142113955

5. Anishchenko V.M. (2019) Teoriia i praktyka proektnoho navchannia u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh:. monohrafiia [Theory and practice of project-based learning in vocational and technical educational institutions monograph]. Zhytomyr: «Polissia», 208 p. [in Ukrainian]

6. Herliand T. M. Proektni tekhnolohii navchannia u profesiinii osviti: sutnist ta zmistove napovnennia. [Project-based learning technologies in vocational education: essence and content]. *Teoriia i metodyka profesiinoi osvity*. 2016. № 2 (10). URL: http:// tmpo.ivet-a.science/images/ Vol._10/16_tmpo_10_gerliand.pdf. [in Ukrainian]

7. Protsyk, H. M. (2020). Project method: past and future. *Medychna osvita*. 1(86). 113–121. https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10996 [in Ukrainian]

8. Lutsenko H. V. Bevz V. P.. Orhanizatsiia proektno-oriientovanoho navchannia maibutnikh inzheneriv u vyvchenni metodolohii upravlinnia proektamy. Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia. [Organization of project-oriented training of future engineers in the study of project management methodology]. 2015.T.45, 1.p.123-133.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_ 2015_45_1_14 [in Ukrainian]

9. Stechert, C. (2021). Digital and distributed project management in mechanical engineering studies–a case study. Procedia CIRP, 100, 500-505. https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.05.110

10. Hurevych, R., Konoshevskyi, L., Konoshevskyi, O., Voievoda, A., Liulchak, S. (2024). Intehratsiia shtuchnoho intelektu v sferu osvity: problemy, vyklyky, zahrozy, perspektyvy [Integration of artificial intelligence in the field of education: problems, challenges, threats, prospects]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv:metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems], 72, 171-186. Retrieved from https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5647/5075 [in Ukrainian]

11. Kokkoniemi, M., & Isomöttönen, V. (2023). A systematic mapping study on group work research in computing education projects. Journal of Systems and Software, 111795. https://doi.org/ 10.1016/j.jss.2023.111795

12. Aprianty, H., Gani, A., & Pada, A. U. T. (2020). Implementation of project-based learning through STEM approach to improve students' science process skills and learning outcomes. JTK: *Jurnal Tadris Kimiya*, 5(2), 144-152. https://doi.org/10.15575/jtk.v5i2.8370

13. Jalinus, N. ., Ganefri, Zaus, M. A. ., Wulansari, R. E. ., Nabawi, R. A. ., & Hidayat, H. . (2022). Hybrid and Collaborative Networks Approach: Online Learning Integrated Project and Kolb Learning Style in Mechanical Engineering Courses. *International Journal of Online and Biomedical Engineering (iJOE)*, *18*(15), 4–16. https://doi.org/10.3991/ijoe.v18i15.34333

14.Liu J., Liu Yu. Yu., Do V. T.(2024).The Impact of ChatGPT Functions on Intention to Continue Using College Students' Learning Outcomes and Academic Achievement. *Journal of Global Convergence Research*. 3, No. 2.. 77–89. https://doi.org/10.57199/jgcr.2024.3.2.77.

15.Chiu T. K. F. (2024). Future research recommendations for transforming higher education with generative AI. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 6. 100197. https://doi.org/ 10.1016/j.caeai.2023.100197.

16.Torre-Neches B., Rubia-Avi M., Aparicio-Herguedas J. L. et al. (2020). Project-based learning: an analysis of cooperation and evaluation as the axes of its dynamic. *Humanit Soc Sci Commun*. 7. 167. https://doi.org 10.1057/s41599-020-00663-z.

17. Chovriy S., Vorona V., Mahas H. et al.(2024) Peer learning and peer assessment in institutions of higher education. *Eduweb*. 18, 3. 119–133. https://doi.org 10.46502/issn.1856-7576/2024.18.03.10.

18. National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» URL: https://osvita.kpi.ua/op

Дата першого надходження статті до видання: 12.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.03.2026

УДК 378.091.12:37.011.3-051:613

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-1991-1999

Трускавецька Ірина Ярославівна канд. іст. наук, доцент кафедри природничих дисциплін і методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, https://orcid.org/0000-0001-6605-7948

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ ЯК РЕСУРС ПРОФЕСІЙНОЇ СТІЙКОСТІ

Анотація. У статті обґрунтовано сутність здоров'язбережувальної компетентності майбутнього вчителя природничої освітньої галузі та розкрито її значення як ресурсу професійної стійкості в умовах сучасного освітнього середовища. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до підготовки педагога, здатного не лише формувати в здобувачів освіти відповідні орієнтації, а й підтримувати власне фізичне, психічне та соціальне благополуччя як умову ефективної професійної діяльності. Зазначену компетентність схарактеризовано як інтегративну особистісно-професійну якість, що поєднує ціннісне ставлення до здоров'я, систему знань про способи його збереження, уміння реалізовувати здоров'язбережувальні практики, здатність до саморегуляції, стресостійкість і адаптивність. Обґрунтовано, що рівень її сформованості визначає можливість підтримання психоемоційної рівноваги, працездатності, професійного благополуччя та результативності педагогічної діяльності. Проаналізовано наукові підходи до розуміння здоров'язбереження й окреслено місце відповідної компетентності у системі професійної підготовки майбутніх педагогів. Визначено педагогічні умови її формування, серед яких інтеграція здоров'язбережувального змісту у фахову підготовку, практико-орієнтована спрямованість освітнього процесу, використання інтерактивних методів, створення безпечного освітнього середовища та розвиток навичок психогігієни і профілактики професійного вигорання. Розкрито можливості цілеспрямованого розвитку цієї якості під час вивчення дисципліни «Методика навчання інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека, добробут» із використанням ситуаційних завдань, тренінгових вправ, рольових ігор та проєктної діяльності. Уточнено діагностичні показники, зокрема стресостійкість, саморегуляцію, усвідомлене ставлення до здоров'я, здатність протидіяти негативним впливам освітнього середовища та готовність до впровадження здоров'язбережувальних практик.

Доведено, що сформованість цієї компетентності є важливою передумовою стабільної, продуктивної та гуманістично спрямованої педагогічної діяльності майбутнього вчителя.

Ключові слова: здоров'язбережувальна компетентність, майбутній учитель, природнича освітня галузь, професійна стійкість, стресостійкість, саморегуляція, професійна підготовка.

Truskavetska Iryna Yaroslavivna PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Natural Sciences and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, https://orcid.org/0000-0001-6605-7948

HEALTH-PRESERVING COMPETENCE OF A FUTURE TEACHER IN THE NATURAL SCIENCE EDUCATION FIELD AS A RESOURCE OF PROFESSIONAL RESILIENCE

Abstract. The article substantiates the essence of health-preserving competence of a future teacher in the natural science educational field and reveals its significance as a resource of professional resilience in the context of the modern educational environment.

The relevance of the study is обусловлена the increasing requirements for teacher training, aimed at preparing educators who are capable not only of fostering appropriate values in students but also of maintaining their own physical, mental, and social well-being as a prerequisite for effective professional activity.

Health-preserving competence is characterized as an integrative personal and professional quality that combines a value-based attitude to health, a system of knowledge about its preservation, the ability to implement health-preserving practices, as well as self-regulation, stress resistance, and adaptability.

It is substantiated that the level of its development determines the ability to maintain psycho-emotional balance, work capacity, professional well-being, and the effectiveness of pedagogical activity.

The study analyzes scientific approaches to understanding health preservation and outlines the place of this competence in the system of professional training of future teachers. Pedagogical conditions for its formation are identified, including the integration of health-preserving content into professional training, practice-oriented organization of the educational process, the use of interactive teaching methods, the creation of a safe educational environment, and the development of skills in mental hygiene and prevention of professional burnout.

The potential for purposeful development of this competence is revealed through the study of the discipline «Methodology of Teaching the Integrated Course 'Health, Safety and Well-being» using case-based tasks, training exercises, role-playing, and project-based activities.

Diagnostic indicators are уточнено, including stress resistance, self-regulation, a conscious attitude toward health, the ability to counteract negative influences of the educational environment, and readiness to implement health-preserving practices.

It is proved that the formation of this competence is an important prerequisite for stable, productive, and humanistically oriented pedagogical activity of a future teacher.

Keywords: health-preserving competence, future teacher, natural science education field, professional resilience, stress resistance, self-regulation, professional training.

Постановка проблеми. Освітня галузь відіграє ключову роль у збереженні та зміцненні здоров'я населення, оскільки в сучасних умовах розглядається як один із визначальних чинників сталого розвитку суспільства. У зв'язку з цим особлива відповідальність за формування здоров'язбережувальних орієнтацій покладається на педагогів, зокрема на тих, хто лише готується до професійної діяльності. Сучасна діяльність учителя природничої освітньої галузі характеризується значним інтелектуальним, психоемоційним та організаційним навантаженням, що зумовлює потребу у сформованій здоров'язбережувальній компетентності як важливому ресурсі професійної стійкості.

Актуальність порушеної проблеми посилюється положеннями Державного стандарту базової середньої освіти (2020), відповідно до якого, майбутній учитель має уміти реалізовувати здоров'язбережувальну поведінку у власній професійній діяльності.

Здоров'язбережувальна компетентність майбутнього вчителя природничої освітньої галузі є не лише характеристикою його підготовленості до здійснення здоров'язбережувальної діяльності, а й важливим внутрішнім ресурсом, що забезпечує стійкість до професійних навантажень, здатність до саморегуляції, адаптації та збереження ефективності педагогічної діяльності [6; 9]. У цьому контексті її формування набуває особливої значущості у системі професійної підготовки майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому дискурсі здоров'язбережувальна компетентність розглядається як інтегральна характеристика особистості, що поєднує систему знань, умінь і досвіду, необхідних для збереження та зміцнення здоров'я в освітньому середовищі [2; 204]. У науковій позиції О. Кабацької здоров'язбереження пов'язується із функціонуванням суспільства і держави та розглядається як основа життєздатності нації. Дослідниця акцентує увагу на ролі державної політики у формуванні ціннісного ставлення до здоров'я, що забезпечує здатність особистості до повноцінної діяльності, працездатності та адаптації до умов середовища [3, с. 205]. Натомість, Ю. Палічук, розглядає здоров'язбереження як процес, спрямований на підтримання та зміцнення здоров'я через розвиток внутрішніх характеристик особистості. У цьому випадку акцент робиться на зміні інтелектуальної та емоційної сфер і формуванні відповідального ставлення до здоров'я як власного, так і оточуючих [7, с. 14]. Г. Тарасенко наголошує, що реалізація здоров'язбережувальної діяльності вимагає від учителя природничих дисциплін готовності

до ціннісно орієнтованого осмислення проблем, пов'язаних із здоров'ям, їх виявлення та обговорення у межах змісту навчальної дисципліни. Така діяльність передбачає не лише передачу знань, а й залучення здобувачів освіти до рефлексії морально-ціннісних аспектів, що мають як суспільне, так і особистісне значення [8, с.87]. Д. **Куявець** зосереджує увагу на теоретичних основах формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів, розглядаючи її як важливий результат компетентнісно орієнтованої освіти. У праці наголошено на необхідності узгодження професійної підготовки педагогів із засадами Нової української школи, посилення практичного складника навчання, упровадження інноваційних підходів і формування в майбутніх учителів готовності реалізовувати здоров'язбережувальні практики у професійній діяльності [6].

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності здоров'язбережувальної компетентності майбутнього вчителя природничої освітньої галузі, визначення її змісту, діагностичних показників і педагогічних умов формування як ресурсу професійної стійкості.

Виклад основного матеріалу. Здоров'язбережувальну компетентність майбутнього вчителя природничої освітньої галузі доцільно розглядати як інтегративну особистісно-професійну характеристику, що відображає здатність зберігати і зміцнювати власне фізичне, психічне та соціальне здоров'я, здійснювати саморегуляцію, протидіяти стресогенним впливам і реалізовувати здоров'язбережувальні практики у педагогічній діяльності [2; 3; 7]. Її значення зумовлене тим, що саме вона забезпечує внутрішню ресурсність майбутнього педагога, його професійну стійкість, адаптивність та здатність до довготривалого ефективного функціонування в умовах сучасного освітнього середовища [6; 9].

Зміст здоров'язбережувальної компетентності охоплює сукупність знань, умінь, ціннісних орієнтацій, поведінкових стратегій і рефлексивно-регулятивних механізмів, спрямованих на збереження здоров'я як особистісної та професійної цінності.

Йдеться не лише про дотримання принципів здорового способу життя, а й про вміння усвідомлено керувати власним психоемоційним станом, своєчасно відновлювати внутрішні ресурси, запобігати професійному виснаженню та забезпечувати безпечне освітнє середовище [3; 7; 9].

Залежність рівня сформованості здоров'язбережувальної компетентності здобувачів освіти від професійної підготовленості вчителя обґрунтовує В. Успенська [10]. Дослідниця наголошує, що ефективність формування в учнів умінь і ціннісного ставлення до збереження здоров'я визначається тим, наскільки сам педагог володіє відповідною компетентністю [10].

Н. Кучерган наголошує, що ефективне формування здоров'язбережувальної компетентності можливе лише за умови її чіткого визначення як структурованої системи [5, с. 272]. У її складі виокремлюються взаємопов'язані компоненти – мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-поведінковий та

особистісно-регуляторний, які відображають ставлення до здоров'я, обсяг відповідних знань, практичну готовність до здоров'язбережувальної діяльності та здатність до самоконтролю і саморегуляції. Така структура дає змогу розглядати здоров'язбережувальну компетентність як цілісну основу професійної стійкості майбутнього вчителя природничої освітньої галузі, який має бути здатним не тільки підтримувати власне здоров'я, а й організовувати освітній процес із дотриманням принципів здоров'язбереження, формувати в учнів відповідальне ставлення до здоров'я та демонструвати відповідну поведінкову модель [8; 10].

На думку О. Василюк, формування культури здоров'язбереження слід розглядати як тривалий процес становлення світоглядних орієнтацій майбутнього фахівця, у межах якого розвиваються рефлексивні здібності, ціннісні установки та внутрішні мотивації, спрямовані на збереження здоров'я. Результатом цього процесу є становлення особистості, здатної не лише володіти відповідними знаннями і вміннями, а й свідомо підтримувати здоровий спосіб життя у повсякденній та професійній діяльності [1].

Ефективність формування здоров'язбережувальної компетентності значною мірою залежить від реалізації відповідних педагогічних умов у процесі професійної підготовки. До таких умов доцільно віднести інтеграцію здоров'язбережувального змісту в систему професійної підготовки, практико-орієнтовану спрямованість освітнього процесу, використання інтерактивних методів навчання, створення здоров'язбережувального освітнього середовища, а також формування стійких навичок психогігієни та профілактики професійного вигорання [2; 6; 9]. Реалізація зазначених умов забезпечує не лише засвоєння теоретичних знань, а й формування практичного досвіду здоров'язбережувальної діяльності, що є визначальним для майбутньої професійної діяльності вчителя.

Важливим напрямом формування здоров'язбережувальної компетентності у процесі професійної підготовки є її цілеспрямований розвиток у межах освітніх компонентів професійного циклу, зокрема в контексті освітнього компоненту «Методика навчання інтегрованого курсу «Здоров'я, безпека, добробут», зміст якого передбачає оволодіння методикою формування у здобувачів освіти навичок безпечної поведінки, профілактики захворювань, психоемоційного благополуччя та відповідального ставлення до власного здоров'я.

У межах зазначеної дисципліни формування здоров'язбережувальної компетентності здійснюється через опанування методичних підходів до навчання інтегрованого курсу, що передбачає розкриття змісту тем безпечної поведінки, психічного здоров'я, соціального благополуччя, профілактики ризикованої поведінки та здорового способу життя.

Водночас здобувачі вищої освіти не лише засвоюють зміст навчального матеріалу, а й навчаються трансформувати його в педагогічні технології, адаптовані до вікових особливостей учнів [9, с. 88].

Практична реалізація освітнього процесу передбачає використання ситуаційних завдань, кейсів, рольових ігор, тренінгових вправ та проєктної діяльності, що сприяють розвитку саморегуляції, стресостійкості, усвідомленого ставлення до здоров'я та готовності до здійснення здоров'язбережувальної діяльності в освітньому середовищі.

Особливого значення у структурі здоров'язбережувальної компетентності набуває стресостійкість як інтегральна характеристика, що відображає здатність особистості ефективно функціонувати в умовах підвищеного психоемоційного навантаження. Сучасна педагогічна діяльність вимагає від учителя здатності швидко адаптуватися до змін, приймати рішення в умовах невизначеності та зберігати емоційну рівновагу [4; 11].

Показниками сформованості здоров'язбережувальної компетентності є усвідомлене ставлення до власного здоров'я, сформованість навичок саморегуляції, рівень стресостійкості, здатність до адаптації в умовах професійного навантаження, уміння протидіяти негативним впливам освітнього середовища та готовність реалізовувати здоров'язбережувальні практики у педагогічній діяльності [5; 6].

Оцінювання рівня сформованості здоров'язбережувальної компетентності здійснюється за психолого-педагогічним критерієм, що охоплює показники психоемоційної стабільності, стресостійкості, саморегуляції та усвідомлення життєвих орієнтацій. Такий підхід дає змогу комплексно виявити внутрішні ресурси майбутнього вчителя, які забезпечують його професійну стійкість.

Для емпіричного дослідження використано методику «Шкала стресостійкості Коннора–Девідсона (CD-RISC-10)», яка дає змогу визначити рівень здатності до подолання труднощів, адаптації до змін і збереження внутрішньої рівноваги [11]. Високі показники за цією шкалою свідчать про сформованість емоційної стабільності, оптимізму та впевненості у власних силах.

Додатково використано «Тест смисложиттєвих орієнтацій (PIL)», що дозволяє оцінити рівень усвідомленості життя, сформованість життєвих цілей і смислову наповненість діяльності. Високі показники за тестом є індикатором психологічного благополуччя, внутрішньої стабільності та позитивної професійної спрямованості майбутніх учителів [4].

Узагальнення теоретичних положень дає підстави стверджувати, що здоров'язбережувальна компетентність виступає важливим ресурсом професійної стійкості майбутнього вчителя природничої освітньої галузі. Її сформованість забезпечує здатність до ефективного виконання професійних функцій, підтримання психоемоційної рівноваги, адаптації до змінних умов освітнього середовища та збереження професійного благополуччя [4; 6; 11].

Висновки і перспективи подальших досліджень

Отже, здоров'язбережувальна компетентність майбутнього вчителя природничої освітньої галузі є важливим особистісно-професійним ресурсом, що забезпечує його професійну стійкість, здатність до саморегуляції, адаптивність

до професійних викликів і підтримання ефективності педагогічної діяльності. Її зміст охоплює ціннісне ставлення до здоров'я, відповідні знання, практичні вміння, навички здоров'язбережувальної поведінки та здатність до рефлексії й самоконтролю.

Установлено, що цілеспрямоване формування здоров'язбережувальної компетентності у процесі професійної підготовки майбутніх учителів природничої освітньої галузі сприяє зміцненню їхньої внутрішньої ресурсності та підвищенню готовності до стабільної й продуктивної педагогічної діяльності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні педагогічних технологій формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх учителів природничої освітньої галузі та вдосконаленні діагностичного інструментарію її оцінювання.

Література:

1. Василюк О.М. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх викладачів іноземної мови засобами цифрових технологій: дис. … д-ра філософії : 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями). Дніпро, 2024. 308 с.

2. Діяльнісні засади підготовки майбутніх компетентних фахівців в умовах сучасних викликів: монографія / за ред. О.А.Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2024. 366 с.

3. Кабацька О. В. Система формування здоров'язбережувального освітнього середовища в класичних університетах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Харків, 2020. 533 с.

4. Каргіна Н. В. Ресурси та чинники психологічного благополуччя особистості: дис. … канд. психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2018. 210 с.

5. Кучерган Є. В. «Здоров'язбережувальна компетентність» як складова професійної підготовки майбутнього вчителя. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Шевченка*. Чернігів, 2015. Вип.130. С. 270–273.

6. Куявець, Д. М. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх педагогів у контексті сучасних освітніх реформ в Україні. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. №14. https://doi.org/10.5281/zenodo.14790769

7. Палічук Ю. І. Педагогічні здоров'язбережувальні технології в системі підготовки фахівців економічного профілю : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2011. 23 с.

8. Тарасенко Г. С. Формування здоров'язбережувальної компетентності вчителя природничих дисциплін у контексті інтегрованого підходу до освітніх процесів. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Вип. 10-11. С. 86-93.

9. Трускавецька І. Використання здоров'язбережувальних технологій у процесі професійної підготовки вчителя біології та основ здоров'я. *Безпека життєдіяльності, екологія і охорона здоров'я дітей і молоді XXI сторіччя: сучасний стан, проблеми та перспективи*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Переяслав, 29-30 вер. 2022 р. Переяслав (Київ. обл.) : Домбровська Я. М., 2022. С. 87-92.

10. Успенська В. М. Розвиток здоров'язбережувальної компетентності педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти : Мат. Всеукр. наук.- практ. конференції

«Інтеграція освітньо-виховної та оздоровчої діяльності в навчальних закладах України» (Кіровоград, 6-7 листопада 2012 р.) Кіровоград, 2012. С. 196–201.

11. Школіна Н. В., Шаповал І. І., Орлова І. В., Кедик І. О., Станіславчук М. А. Адаптація та валідація україномовної версії шкали стресостійкості Коннора-Девідсона 10 (CD RISC 10): апробація у хворих на анкілозивний спондиліт : оригінальні дослідження. *Український ревматологічний журнал*. 2020. № 80 (2). URL: https://www.rheumatology.kiev.ua/article/15236

References:

1. Vasyliuk, O.M. (2024). *Formuvannia zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv inozemnoi movy zasobamy tsyfrovykh tekhnolohii* [Formation of health-preserving competence of future foreign language teachers by means of digital technologies]: Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy: 015 Professional Education (by specializations). Dnipro [in Ukrainian].

2. Dubaseniuk, O.A. (Ed.). (2024). Diialnisni zasady pidhotovky maibutnikh kompetentnykh fakhivtsiv v umovakh suchasnykh vyklykiv [Activity-based principles of training future competent specialists in the conditions of modern challenges]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

3. Kabatska, O.V. (2020). *Systema formuvannia zdoroviazberezhuvalnoho osvitnoho seredovyshcha v klasychnykh universytetakh* [System of formation of a health-preserving educational environment in classical universities]: Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.07. Kharkiv [in Ukrainian].

4. Karhina, N.V. (2018). *Resursy ta chynnyky psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti* [Resources and factors of psychological well-being of personality]: Dissertation for the degree of Candidate of Psychological Sciences: 19.00.01. Odesa [in Ukrainian].

5. Kucherhan, Ye.V. (2015). Zdoroviazberezhuvalna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia [Health-preserving competence as a component of professional training of a future teacher]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. Shevchenka*, 130, 270–273 [in Ukrainian].

6. Kuiavets, D.M. (2025). Formuvannia zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv u konteksti suchasnykh osvitnikh reform v Ukraini [Formation of health-preserving competence of future teachers in the context of modern educational reforms in Ukraine]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky*, 14. [in Ukrainian].

7. Palichuk, Yu.I. (2011). *Pedahohichni zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii v systemi pidhotovky fakhivtsiv ekonomichnoho profiliu* [Pedagogical health-preserving technologies in the system of training specialists in economics]: Extended abstract of candidate's thesis: 13.00.04. Ternopil [in Ukrainian].

8. Tarasenko, H.S. (2019). Formuvannia zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti vchytelia pryrodnychykh dystsyplin u konteksti intehrovanoho pidkhodu do osvitnikh protsesiv [Formation of health-presing competence of a natural sciences teacher in the context of an integrated approach to educational processes]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriia: Pedahohichni nauky*, 10–11, 86–93 [in Ukrainian].

9. Truskavetska, I. (2022). Vykorystannia zdoroviazberezhuvalnykh tekhnolohii u protsesi profesiinoi pidhotovky vchytelia biolohii ta osnov zdorovia [Use of health-preserving technologies in the professional training of a biology and health teacher]. *In: Bezpeka zhyttiediialnosti, ekolohiia i okhorona zdorovia ditei i molodi XXI storichchia: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy*: Proceedings of the International scientific-practical conference (Pereiaslav, September 29–30, 2022), 87–92. Pereiaslav: Dombrovska Ya.M. [in Ukrainian].

10. Uspenska, V.M. (2012). Rozvytok zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti pedahohiv u systemi pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Development of health-preserving competence of teachers in the system of postgraduate pedagogical education]. *In: Intehratsiia osvitno-vykhovnoi ta ozdorovchoi diialnosti v navchalnykh zakladakh Ukrainy*: Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Kirovohrad, November 6–7, 2012), 196–201 [in Ukrainian].

11. Shkolina, N.V., Shapoval, I.I., Orlova, I.V., Kedyk, I.O., & Stanislavchuk, M.A. (2020). Adaptatsiia ta validatsiia ukrainomovnoi versii shkaly stresostiikosti Konno-ra-Devidsona 10 (CD-RISC-10): aprobatsiia u khvorykh na ankilozivnyi spondylit [Adaptation and validation of the Ukrainian version of the Connor–Davidson Resilience Scale (CD-RISC-10): testing in patients with ankylosing spondylitis]. *Ukrainskyi revmatolohichnyi zhurnal*, 80 (2) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 159.944.4:37.015.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2000-2009

Хлус Наталія Олександрівна кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, м. Глухів, https://orcid.org/0000-0001-9860-1047

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті висвітлено проблему профілактики емоційного вигорання педагогів як одного з актуальних викликів сучасного освітнього процесу. Обґрунтовано, що професійна діяльність педагогічних працівників в умовах інтенсифікації освітніх реформ, цифровізації, зростання професійного навантаження, розширення комунікативних функцій та необхідності постійної адаптації до змін освітнього середовища супроводжується підвищеним психоемоційним напруженням, що зумовлює ризик розвитку синдрому емоційного вигорання.

Наголошено, що проявами цього феномену є емоційне виснаження, деперсоналізація, зниження професійної мотивації, редукція особистісних і професійних досягнень, погіршення психологічного самопочуття та якості педагогічної взаємодії.

Метою статті визначено теоретичне обґрунтування та експериментальну перевірку ефективності психолого-педагогічних умов профілактики емоційного вигорання педагогів у сучасному освітньому процесі. У дослідженні використано комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів, зокрема аналіз наукової літератури, анкетування, психодіагностичні методики, педагогічний експеримент і методи математичної статистики.

У статті розкрито зміст психолого-педагогічних умов профілактики емоційного вигорання, до яких віднесено: створення сприятливого психологічного клімату в колективі, оптимізацію професійного навантаження, психологічний супровід, тренінги з емоційної саморегуляції, розвиток стресостійкості, резильєнтності, навичок тайм-менеджменту та професійної рефлексії.

Представлено організацію та результати формувального експерименту, у якому брали участь педагоги експериментальної та контрольної груп. Доведено, що впровадження запропонованих умов сприяло статистично значущому зниженню рівня емоційного виснаження, деперсоналізації, редукції професійних досягнень, а також підвищенню стресостійкості та професійної задоволеності педагогів.

Отримані результати підтверджують ефективність розробленої системи психолого-педагогічних умов і засвідчують доцільність її впровадження в практику закладів освіти з метою збереження психологічного здоров'я педагогів, підвищення їхньої професійної стійкості та якості освітнього процесу. Перспективи подальших досліджень пов'язані з адаптацією запропонованої системи до різних рівнів освіти та категорій педагогічних працівників.

Ключові слова: емоційне вигорання, педагоги, психолого-педагогічні умови, профілактика, освітній процес, психологічне здоров'я, стресостійкість, професійна мотивація, резильєнтність.

Khlus Nataliia Oleksandrivna PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor, Head of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, https://orcid.org/0000-0001-9860-1047

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE PREVENTION OF TEACHERS' EMOTIONAL BURNOUT IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article addresses the issue of preventing teachers' emotional burnout as one of the pressing challenges of the modern educational process. It is substantiated that the professional activity of teaching staff under the conditions of intensified educational reforms, digitalization, increased professional workload, expansion of communicative functions, and the need for continuous adaptation to changes in the educational environment is accompanied by increased psycho-emotional tension, which leads to the risk of developing emotional burnout syndrome. It is emphasized that the manifestations of this phenomenon include emotional exhaustion, depersonalization, decreased professional motivation, reduction of personal and professional achievements, deterioration of psychological well-being, and a decline in the quality of pedagogical interaction.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation and experimental verification of the effectiveness of psychological and pedagogical conditions for preventing teachers' emotional burnout in the modern educational process. The study employed a set of theoretical, empirical, and statistical methods, including the analysis of scientific literature, questionnaires, psychodiagnostic techniques, a pedagogical experiment, and methods of mathematical statistics.

The article reveals the content of the psychological and pedagogical conditions for the prevention of emotional burnout, which include: creating a favorable psychological climate within the staff, optimizing professional workload, providing psychological support, conducting emotional self-regulation training, developing stress resistance, resilience, time-management skills, and professional reflection. The organization and results of the formative experiment involving teachers of the

experimental and control groups are presented. It has been proven that the implementation of the proposed conditions contributed to a statistically significant decrease in emotional exhaustion, depersonalization, and reduction of professional achievements, as well as to an increase in teachers' stress resistance and professional satisfaction.

The obtained results confirm the effectiveness of the developed system of psychological and pedagogical conditions and demonstrate the feasibility of its implementation in the practice of educational institutions in order to preserve teachers' psychological health, enhance their professional resilience, and improve the quality of the educational process. Prospects for further research are associated with adapting the proposed system to different levels of education and categories of teaching staff.

Keywords: emotional burnout, teachers, psychological and pedagogical conditions, prevention, educational process, psychological health, stress resistance, professional motivation, resilience.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому просторі проблема емоційного вигорання педагогів набуває особливої наукової та практичної значущості. Динамічні зміни в системі освіти, цифровізація освітнього процесу, зростання професійних вимог до вчителя, інтенсифікація комунікації з учнями, батьками, адміністрацією та колегами, а також необхідність постійної адаптації до нових освітніх стандартів створюють підвищене психоемоційне навантаження на педагогічних працівників О. А. Даценко (2020) [2]. Сучасні дослідження підтверджують, що професійна діяльність учителя належить до найбільш емоційно напружених видів праці, а хронічний стрес і надмірне емоційне залучення є ключовими чинниками формування синдрому емоційного вигорання.

Особливої гостроти ця проблема набула в умовах трансформації сучасного освітнього процесу, коли до традиційних педагогічних функцій додалися дистанційне та змішане навчання, цифровий супровід освітньої діяльності, необхідність швидкого опанування нових платформ і технологій, а також постійне емоційне реагування на освітні, соціальні та кризові виклики. За таких умов педагог змушений не лише виконувати професійні обов'язки, а й постійно регулювати власні емоції, підтримувати мотивацію учнів, створювати позитивний психологічний клімат у колективі, що значно підвищує ризик емоційного виснаження. Дослідження останніх років підкреслюють, що саме дистанційний формат і нестабільність освітнього середовища суттєво посилюють прояви вигорання (І. П. Денищук (2023) [3].

Емоційне вигорання педагогів проявляється у формі психоемоційного виснаження, зниження професійної мотивації, деперсоналізації, втрати інтересу до педагогічної діяльності, формального ставлення до виконання професійних функцій, а також у зниженні якості міжособистісної взаємодії з учасниками освітнього процесу. Наслідками цього явища стають погіршення психологічного здоров'я вчителя, зниження ефективності професійної діяльності, зменшення якості освітніх послуг, професійні деформації та навіть передчасне залишення

професії (А.І. Руденок, Ю.П. Данчук, А.В. Ромасюкова (2024) [7]. Усе це безпосередньо впливає на результативність освітнього процесу та загальну якість освіти.

У зв'язку з цим особливої важливості набуває визначення психолого-педагогічних умов профілактики емоційного вигорання педагогів, які забезпечують збереження їхнього психічного здоров'я, професійної стійкості та ресурсності. До таких умов доцільно віднести створення сприятливого психологічного клімату в педагогічному колективі, організацію системи психологічного супроводу, розвиток навичок емоційної саморегуляції, стресостійкості та резильєнтності, упровадження здоров'язбережувальних технологій, оптимізацію професійного навантаження, а також підвищення рівня управлінської та колегіальної підтримки.

Наукова актуальність теми посилюється тим, що сучасні дослідження дедалі частіше розглядають емоційне вигорання не лише як індивідуально-психологічну проблему, а як результат взаємодії особистісних, організаційних і соціально-педагогічних чинників [9].

Саме тому розроблення та теоретичне обґрунтування ефективних психолого-педагогічних умов його профілактики є важливим напрямом сучасної педагогічної науки й освітньої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями профілактики емоційного вигорання у педагогів займалися такі науковці як О. Є. Іванашко (2007) [5]; Н.В. Бещук-Венгерська (2015) [1]; Коняхіна А.В., Гаврик І.Л, Гриценко Н.В., Гутенко Д.М., Коропченко Н.М., Обравит О.М., Полякова В.С., Сухомлин Л.Г., Усик Ю.С., Чорний О.І. (2016) [4]; В. В. Шевчук (2020) [9]; прогнозуванням та запобігання синдрому професійного вигорання і хронічної втоми учителів фізичної культури (О.М. Киселиця, А.М. Богданюк, Л.В. Гуліна, Р.М. Свекла (2018) [6]. В свої наукових працях досліджували профілактику професійного вигорання як чинник збереження психічного здоров'я фахівців такі автори: А.І. Руденок, Ю.П. Данчук, А.В. Ромасюкова (2024) [7]; попередження емоційного вигорання та підвищення стресостійкості педагогів під час війни (І. П. Денищук (2023) [3].

Таким чином, актуальність обраної теми зумовлена об'єктивною потребою сучасної освіти у збереженні професійного здоров'я педагогів, підвищенні їхньої психологічної стійкості до стресогенних факторів та створенні ефективної системи профілактики емоційного вигорання в умовах постійних змін освітнього середовища.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та визначити ефективні психолого-педагогічні умови профілактики емоційного вигорання педагогів у сучасному освітньому процесі.

Завдання дослідження:

1. Визначити психолого-педагогічні чинники, що сприяють виникненню та розвитку емоційного вигорання у педагогів.

2. Розробити систему психолого-педагогічних умов профілактики емоційного вигорання, враховуючи специфіку сучасного освітнього процесу.

3. Дослідити ефективність впровадження запропонованих психолого-педагогічних умов на рівень емоційного та професійного благополуччя педагогів.

Методи дослідження: *теоретичні* (порівняння та узагальнення наукової психолого-педагогічної літератури); *емпіричні* (анкетування, педагогічне спостереження, бесіда та опитування педагогічних працівників, психодіагностичні методики для оцінки стресостійкості, емоційної саморегуляції та професійного благополуччя, педагогічний експеримент); *методи математичної статистики*.

Організація дослідження: В педагогічному експерименті взяли участь педагогічні працівники закладів освіти м. Глухів Сумської області в період вересень 2025 – лютий 2026 рік. В умовах дистанційної та змішаної освіти професійна діяльність педагогів Сумщини характеризується високим рівнем психоемоційного навантаження, інтенсивною комунікацією та необхідністю постійної адаптації до змін освітнього середовища. У дослідженні взяли участь 40 педагогічних працівників, які були розподілені на експериментальну групу (ЕГ) – 20 осіб та контрольну групу (КГ) – 20 осіб. До вибірки увійшли вчителі закладів загальної середньої освіти, викладачі закладів вищої освіти та педагоги-організатори зі стажем професійної діяльності від 3 до 20 років. Добір учасників здійснювався з урахуванням принципів репрезентативності, добровільної участі та приблизно однакового рівня професійного навантаження. В ЕГ впроваджувалася система розроблених психолого-педагогічних умов у практику та оцінка їх впливу на емоційний стан і професійну ефективність педагогів; в КГ здійснювалася професійна діяльність у звичайному режимі.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний експеримент проводилася у три послідовні етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. На першому етапі здійснювалося первинне діагностування рівня емоційного вигорання педагогів, визначення основних чинників ризику та особливостей професійного стресу в сучасному освітньому процесі. Для цього було використано комплекс психодіагностичних методик [8]:

– методику діагностики емоційного вигорання В. В. Бойка;

– опитувальник для виявлення синдрому професійного вигорання (О.С. Чабан, 2025)

– методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації (автори Д. Холмс, К. Раге)

– анкетування щодо задоволеності професійною діяльністю (тест «Бар'єри педагогічної діяльності»).

Після проведення діагностичними методиками дослідження, отримали результати *на констатувальному та контрольному етапі* педагогічного експерименту, які представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка показників емоційного вигорання педагогів ЕГ та КГ груп до і після формувального експерименту (M±m)

Показники	ЕГ до (n=30)	ЕГ після (n=30)	p	КГ до (n=30)	КГ після (n=30)	p
Емоційне виснаження, бали	28,4 ± 0,9	20,1 ± 0,7	<0,01	27,9 ± 0,8	26,8 ± 0,9	>0,05
Деперсоналізація, бали	15,2 ± 0,6	10,3 ± 0,5	<0,01	14,9 ± 0,7	14,4 ± 0,6	>0,05
Редукція професійних досягнень, бали	31,6 ± 1,1	24,2 ± 0,8	<0,01	30,8 ± 1,0	29,9 ± 0,9	>0,05
Рівень стресостійкості, бали	42,3 ± 1,2	54,7 ± 1,0	<0,01	43,1 ± 1,1	44,0 ± 1,2	>0,05
Професійна задоволеність, бали	38,5 ± 1,0	49,8 ± 0,9	<0,01	39,1 ± 0,9	40,0 ± 1,0	>0,05

Статистичну обробку даних здійснено за допомогою t-критерію Стьюдента для залежних і незалежних вибірок.

На формувальному етапі в ЕГ було впроваджено систему психолого-педагогічних умов профілактики емоційного вигорання, яка представлена в таблиці 2.

Таблиця 2.

Система психолого-педагогічних умов профілактики емоційного вигорання педагогів на формувальному етапі експерименту

Блок умов	Зміст умов	Очікуваний результат
Організаційно-педагогічні умови	оптимізація професійного навантаження; раціональний розподіл робочого часу; зниження рівня бюрократичного перевантаження; створення сприятливого психологічного клімату в педагогічному колективі; розвиток наставництва та колегіальної підтримки	зниження професійного перенапруження, покращення психологічного клімату, підвищення відчуття підтримки в колективі

Блок умов	Зміст умов	Очікуваний результат
Психологічні умови	тренінги з емоційної саморегуляції; заняття з розвитку стресостійкості; практики усвідомленості та профілактики хронічного стресу; вправи на розвиток резильєнтності; психологічне консультування	зменшення емоційного виснаження, підвищення стресостійкості, розвиток навичок саморегуляції та психологічної ресурсності
Педагогічні умови	семінари з тайм-менеджменту та управління професійними ресурсами; навчання педагогів методам самопідтримки; розвиток навичок рефлексії; упровадження здоров'язбережувальних технологій; формування культури професійного благополуччя	підвищення професійної компетентності, розвиток навичок самопідтримки, зростання професійної задоволеності та благополуччя

Формувальний етап тривав 4 місяці, протягом яких проводилися щотижневі групові тренінги, індивідуальні консультації та практичні заняття. Як видно з таблиці 2, на формувальному етапі експерименту було реалізовано цілісну систему психолого-педагогічних умов, що поєднувала організаційно-педагогічний, психологічний та педагогічний блоки. Така структура забезпечила системний вплив як на зовнішні умови професійної діяльності педагогів, так і на їхні внутрішні психологічні ресурси.

Організаційно-педагогічний блок був спрямований на зменшення факторів професійного стресу, пов'язаних із перевантаженням, нераціональним розподілом часу та недостатньою підтримкою в колективі. Психологічний блок забезпечував розвиток емоційної саморегуляції, стресостійкості та резильєнтності, що є ключовими чинниками профілактики вигорання. Педагогічний блок орієнтувався на формування культури професійного благополуччя, розвиток рефлексивних умінь і впровадження здоров'язбережувальних технологій.

Запропонована система умов стала методологічною основою формувального експерименту та забезпечила отримання статистично значущих позитивних змін у педагогів ЕГ.

На *контрольному етапі* було проведено повторне діагностування рівня емоційного вигорання педагогів за тими самими методиками, що й на констатувальному етапі. Аналіз результатів показав суттєву позитивну динаміку

в педагогів ЕГ (табл. 1). Зокрема, рівень емоційного виснаження знизився з 28,4 ± 0,9 до 20,1 ± 0,7 бала ($p < 0,01$), що свідчить про зменшення психоемоційного перенапруження та хронічної втоми. Аналогічно зменшилися показники деперсоналізації та редукції професійних досягнень, що вказує на підвищення залученості педагогів до професійної діяльності та відновлення позитивного ставлення до праці. У педагогів ЕГ зафіксовано зростання рівня стресостійкості з 42,3 ± 1,2 до 54,7 ± 1,0 бала ($p < 0,01$), а також суттєве підвищення професійної задоволеності. Це підтверджує ефективність тренінгових, консультативних та організаційно-педагогічних заходів, що були впроваджені в межах педагогічного експерименту. У КГ статистично значущих змін не виявлено, що підтверджує доцільність використання саме розробленої системи психолого-педагогічних умов. Це свідчить про високу ефективність запропонованих психолого-педагогічних умов профілактики емоційного вигорання педагогів.

Результати контрольного етапу засвідчили, що в педагогів ЕГ спостерігалося: зниження рівня емоційного виснаження; підвищення показників професійної мотивації; зменшення проявів тривожності та хронічного стресу; покращення психологічного клімату в колективі; зростання рівня задоволеності професійною діяльністю. У КГ суттєвих позитивних змін не виявлено, що підтверджує ефективність запропонованої системи профілактики емоційного вигорання.

Висновки. Проблема емоційного вигорання педагогів є однією з найбільш актуальних у сучасному освітньому процесі та потребує системного психолого-педагогічного супроводу. Встановлено, що професійна діяльність педагогів в умовах інтенсифікації освітніх реформ, цифровізації, підвищення професійного навантаження, розширення комунікативних функцій і необхідності постійної адаптації до змін освітнього середовища супроводжується значним психоемоційним напруженням, що підвищує ризик розвитку синдрому емоційного вигорання.

На основі аналізу наукових джерел та результатів констатувального етапу дослідження визначено, що основними проявами емоційного вигорання педагогів є **емоційне виснаження, деперсоналізація, зниження професійної мотивації, редукція особистісних і професійних досягнень, зменшення психологічної стійкості та професійної задоволеності**. Доведено, що ці прояви негативно впливають не лише на психологічне здоров’я педагога, а й на якість його професійної діяльності, ефективність педагогічної взаємодії та загальний результат освітнього процесу.

Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено **систему психолого-педагогічних умов профілактики емоційного вигорання педагогів**, який включає три взаємопов’язані блоки: **організаційно-педагогічний, психологічний і педагогічний**. До ключових умов віднесено оптимізацію професійного навантаження, раціональний розподіл робочого часу, зниження бюрократичного перевантаження, створення сприятливого психологічного

клімату, розвиток наставництва та колегіальної підтримки, тренінги з емоційної саморегуляції, розвиток стресостійкості та резильєнтності, психологічне консультування, формування навичок тайм-менеджменту, самопідтримки, професійної рефлексії та культури професійного благополуччя.

Результати формувального експерименту засвідчили **високу ефективність запропонованої системи умов**. У педагогів ЕГ зафіксовано **статистично значуще зниження показників емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції професійних досягнень (p < 0,01)**, а також **зростання рівня стресостійкості, професійної мотивації та задоволеності педагогічною діяльністю**. Водночас у КГ достовірних позитивних змін не виявлено, що підтверджує доцільність саме комплексного впровадження визначених психолого-педагогічних умов.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблена модель може бути використана в системі внутрішнього забезпечення якості освіти, у програмах психологічного супроводу педагогів, підвищення кваліфікації, корпоративного навчання та управління персоналом у закладах освіти. Її впровадження сприятиме збереженню психологічного здоров'я педагогів, підвищенню їхньої професійної стійкості, профілактиці професійних деформацій і покращенню якості освітнього процесу загалом.

Перспективи подальших досліджень доцільно спрямувати на **дослідження цифрових інструментів профілактики емоційного вигорання в умовах змішаного та дистанційного навчання**.

Література:

1. Бещук-Венгерська Н.В. Профілактика синдрому професійного вигорання у педагогів: методичний посібник. Вінниця: ММК, 2015. 38 с. https://dorobok.edu.vn.ua/article/view/1257

2. Даценко О. А. Психологічний ресурс особистості як наукова парадигма. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 22–27. DOI https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/03

3. Денищук І. П. Попередження емоційного вигорання та підвищення стресостійкості педагогів під час війни. *Імідж сучасного педагога*, 2023 № 3 (210). С. 89–95. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3(210)-89-95

4. Емоційне вигорання педагогів: методичні рекомендації / Укладачі: творча група практичних психологів: Коняхіна А.В., Гаврик І.Л, Гриценко Н.В., Гутенко Д.М., Коропченко Н.М., Обравит О.М., Полякова В.С., Сухомлин Л.Г., Усик Ю.С., Чорний О.І. Суми: методичний кабінет відділу освіти Сумської районної державної адміністрації, 2016. 60 с.

5. Іванашко О. Є. Професійна адаптація і професійне вигоряння особистості. Науковий часопис *Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.* 2007. № 19 (43). С. 82–85.

6. Киселиця О.М., Богданюк А.М., Гуліна Л.В., Свекла Р.М. Прогнозування та запобігання синдрому професійного вигорання і хронічної втоми учителів фізичної культури. *Молодий вчений*. 2018. № 3.3 (55.3). С. 89–92. http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.3/25.pdf

7. Руденок А.І., Данчук Ю.П., Ромасюкова А.В. Профілактика професійного вигорання як чинник збереження психічного здоров'я фахівців. *Вчені записки ТНУ імені*

В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2024. Том 35 (74) № 5. С. 58–62. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.5/09

8. Чабан О., Хаустова О., Омелянович В. Опитувальник для виявлення синдрому професійного вигорання: розробка та валідізація нової діагностичної методики. *Психосоматична медицина та загальна практика.* Том 10. № 1. 2025. С. 1-15. DOI: 10.26766/PMGP.V10I1.598

9. Шевчук В. В. Сучасні підходи до визначення категорії «емоційне вигорання». *Габітус.* Вип. 17. 2020. С. 141–145. https://habitus.od.ua/journals/2020/17-2020/17-2020.pdf

References:

1. Beshchuk-Venherska, N.V. (2015). Profilaktyka syndromu profesiinoho vyhorannia u pedahohiv: metodychnyi posibnyk [Prevention of burnout syndrome in teachers: a methodological manual]. Vinnytsia: MMK. 38 s. https://dorobok.edu.vn.ua/article/view/1257

2. Datsenko, O. A. (2020). Psykholohichnyi resurs osobystosti yak naukova paradyhma. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia* [Psychological resource of personality as a scientific paradigm. *Scientific notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Psychology*]. 31 (70). 4. 22–27. DOI https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/03

3. Denyshchuk, I. P. (2023). Poperedzhennia emotsiinoho vyhorannia ta pidvyshchennia stresostiikosti pedahohiv pid chas viiny. *Imidzh suchasnoho pedahoha* [Preventing emotional burnout and increasing stress resistance of teachers during war. *The image of a modern teacher*], 3 (210). 89–95. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3(210)-89-95

4. Emotsiine vyhorannia pedahohiv: metodychni rekomendatsii (2016) [Emotional burnout of teachers: methodological recommendations] / Ukladachi: tvorcha hrupa praktychnykh psykholohiv: Koniakhina A.V., Havryk I.L, Hrytsenko N.V., Hutenko D.M., Koropchenko N.M., Obravyt O.M., Poliakova V.S., Sukhomlyn L.H., Usyk Yu.S., Chornyi O.I. Sumy: metodychnyi kabinet viddilu osvity Sumskoi raionnoi derzhavnoi administratsii, 60 s.

5. Ivanashko, O. Ye. (2007). Profesiina adaptatsiia i profesiine vyhoriannia osobystosti. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova*. [Professional adaptation and professional burnout of the personality. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov*]. 19 (43). 82–85.

6. Kyselytsia, O.M., Bohdaniuk, A.M., Hulina, L.V. & Svekla, R.M. (2018). Prohnozuvannia ta zapobihannia syndromu profesiinoho vyhorannia i khronichnoi vtomy uchyteliv fizychnoi kultury. *Molodyi vchenyi*. [Forecasting and preventing burnout and chronic fatigue syndrome in physical education teachers. *Young scientist*]. 3.3 (55.3). 89–92. http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/3.3/25.pdf

7. Rudenok, A.I., Danchuk, Yu.P. & Romasiukova, A.V. (2024). Profilaktyka profesiinoho vyhorannia yak chynnyk zberezhennia psykhichnoho zdorovia fakhivtsiv. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia*. [Prevention of professional burnout as a factor in preserving the mental health of specialists. *Scientific notes of the V. I. Vernadsky TNU. Series: Psychology.*]. 35 (74). 5. 58–62. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.5/09

8. Chaban, O., Khaustova, O. & Omelianovych, V. (2025). Opytuvalnyk dlia vyiavlennia syndromu profesiinoho vyhorannia: rozrobka ta validizatsiia novoi diahnostychnoi metodyky. *Psykhosomatychna medytsyna ta zahalna praktyka*. [Questionnaire for detecting professional burnout syndrome: development and validation of a new diagnostic method. *Psychosomatic medicine and general practice*]. 10. 1. 1-15. DOI: 10.26766/PMGP.V10I1.598

9. Shevchuk, V. V. (2020). Suchasni pidkhody do vyznachennia katehorii «emotsiine vyhorannia». *Habitus*. [Modern approaches to defining the category of «emotional burnout». *Habitus*.]. 17. 141–145. https://habitus.od.ua/journals/2020/17-2020/17-2020.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК: 811.111'27:378.091.33:656.61

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2010-2020

Хроленко Олена Андріївна старший викладач кафедри морської англійської мови, Національний університет «Одеська морська академія», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-8971-4856

Русавська Ольга Олегівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри морської англійської мови, Національний університет «Одеська морська академія», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-1513-1540

Мілошунас Вероніка Віталіївна старший викладач кафедри морської англійської мови, Національний університет «Одеська морська академія», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-9286-8445

Єфанова Інна Анатоліївна доктор філософії, доцент кафедри морської англійської мови, Національний університет «Одеська морська академія», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-6696-3203

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СУДНОВОДІЇВ ЗАСОБОМ АНГЛОМОВНИХ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

Анотація. Стаття присвячена проблемі навчання професійного монологічного мовлення майбутніх судноводіїв засобом англомовних презентацій. У роботі визначено сутність поняття «англомовне монологічне мовлення» з урахуванням специфіки морської професії, а саме: це форма професійної комунікації, яка передбачає розгорнуте, цілеспрямоване та логічно завершене висловлювання одного мовця (капітана, старшого офіцера, лоцмана) для передачі критично важливої інформації. Визначено особливості застосування англомовних презентацій у навчальному процесі морських закладів освіти, якими є: професійна спрямованість та стандартизація; візуалізація технічних та навігаційних даних; формування «комплексної ситуативної обізнаності», ретельний аналіз інформації; робота з автентичними фаховими джерелами; інтерактивність, яка передбачає моделювання стресової ситуації на містку або під час перевірки державним портовим контролем. Встановлено алгоритм методичних дій щодо застосування англомовних фахових презентацій у процесі навчання англомовного монологічного мовлення. Передбачено роботу на трьох етапах: на першому, репродуктивному, етапі актуалізується вже засвоєний досвід для створення первинного варіанту тексту виступу; на другому, синтетичному, етапі відбувається поєднання первинного тексту з новими

тематичними даними: розширення та синтез змісту через залучення додаткових тематичних блоків; на третьому, інтегративному, етапі передбачається імплементація нової інформації з іншомовних джерел у структуру попереднього тексту, що забезпечує змістовну цілісність та лінгвістичну складність фінальної презентації. Встановлено, що для судноводія презентація є не просто публічним виступом, а професійно-орієнтованим монологом, що імітує реальні ситуації: доповідь капітану, інструктаж екіпажу, комунікацію з береговими службами. Така робота базується на аналітичному дослідженні та вимагає чіткого логічного оформлення.

Ключові слова: професійне монологічне мовлення, англомовні презентації, алгоритм методичних дій, майбутні судноводії.

Khrolenko Olena Andriivna senior lecturer, Department of Maritime English Language, National university “Odessa maritime academy”, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-8971-4856

Rusavska Olha Olehivna PhD in Philology, Associate Professor, Department of Maritime English Language, National university “Odessa maritime academy”, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-1513-1540

Miloshunas Veronika Vitaliivna senior lecturer of the Department of Maritime English Language, National University «Odessa Maritime Academy», Odesa, https://orcid.org/0000-0001-9286-8445

Yefanova Inna Anatoliivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Department of Maritime English Language, National university “Odessa maritime academy”, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-6696-3203

PECULIARITIES OF TEACHING PROFESSIONAL MONOLOGICAL SPEECH TO FUTURE NAVIGATORS USING ENGLISH-LANGUAGE PRESENTATIONS

Abstract. The article is dedicated to the problem of teaching professional monological speech to future navigators by means of English-language presentations. The paper defines the essence of the concept "English-language monological speech" taking into account the specifics of the maritime profession. It is a form of professional communication that involves a detailed, purposeful and logically completed statement by one speaker (captain, senior officer, pilot) aimed at conveying critically important information. The features of the use of English-language presentations in the educational process of maritime educational institutions are determined. They are the following: professional orientation and standardization; visualization of technical and navigational data; formation of "complex situational awareness", careful analysis of

the information; work with authentic professional sources; interactivity, which involves modelling stressful situations on the bridge or during inspections by port state control. The algorithm of methodological actions for the use of English-language professional presentations in the process of teaching English-language monologue is proposed. The work is planned to be carried out in three stages: at the first, reproductive, stage, the initial version of the presentation text is created; at the second, synthetic, stage, the initial version of the text is combined with new thematic information through expansion and synthesis of content by incorporating additional thematic blocks; at the third, integrative, stage, new information from foreign sources is integrated into the structure of the previous text, which ensures the content integrity and linguistic complexity of the final version of the presentation. It has been established that for a ship's navigator, a presentation is not merely a public speech, but a professionally oriented monologue that simulates real situations: a report to the captain, crew briefings, and communication with shore services. The study is based on the analytical research and requires clear logical structuring.

Keywords: professional monological speech, English-language presentations, algorithm of methodological actions, future navigators.

Постановка проблеми. Сучасні трансформації суспільства та динаміка морського ринку зумовлюють необхідність модернізації підготовки морських фахівців. Згідно з «Морською доктриною України на період до 2035 року» [5], одним із ключових стратегічних орієнтирів є формування професійного кадрового резерву моряків, які становитимуть фундамент морського потенціалу країни. Тому для забезпечення конкурентоспроможності в іншомовному професійному середовищі, навчання українських судноводіїв має базуватися на міжнародних стандартах. Однією із вимог таких стандартів є високий рівень володіння англійською мовою як мовою міжнародного спілкування. Це зумовлено широким спектром функціональних обов'язків, що виконуються виключно англійською мовою: від управління екіпажем та віддання наказів під час маневрів до ведення суднової документації, аргументації вибору маршруту за картою та взаємодії з міжнародними контрагентами (портом, судновласником). Наголосимо, що сучасний штурман – це не лише фахівець із навігації, а й ефективний комунікатор у глобальному середовищі. Отже, пошук ефективних форматів іншомовної взаємодії стає ключовим для професійної підготовки судноводіїв. Саме тому сьогодні критично важливо дослідити методи вдосконалення освітнього процесу, які дадуть змогу майбутнім офіцерам морського флоту досягти високого рівня комунікативної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної іншомовної підготовки фахівців морського флоту посідає вагоме місце в українській лінгводидактиці. Дослідники приділяли значну увагу різним аспектам цієї проблеми, зокрема: комплексній підготовці майбутніх судноводіїв до їх професійної інтеракції іноземною мовою (Л. Морська), застосуванню симуляційних

технологій (А. Волкова, О. Літікова, С. Корешкова, Н. Коротка, Т. Сибу), ділових ігор (В. Зикова) та інформаційно-комунікаційних технологій (Ю. Бузовська) для відпрацювання вмінь іншомовного професійного мовлення; використанню кейсів для розв'язання аварійних ситуацій іноземною мовою (В. Смелікова); впровадженню інтегративного підходу при викладанні фахових дисциплін іноземною мовою (У. Ляшенко, О. Монастирська); студіюванню іншомовного навчання в умовах неперервної освіти (І. Швецова). Окрім того, науковцями обґрунтовано: ефективність активних та інтерактивних методів в навчанні (Н. Бобришева, В. Желясков), використання тренажерних технологій та спеціалізо-ваного програмного забезпечення (С. Чиж), а також виокремлення переваг кооперативного навчання (С. Корєшкова, М. Діденко) для формування іншомовної комуніктивної компетентності. Закцентовано увагу на вивченні міжкультурних розбіжностей під час навчання професійно-орієнтованого спілкування (О. Фролова). Описано застосування когнітивно-комунікативного *підходу у процесі навчання іншомовного усного мовлення (О. Хроленко, В.* Савватєєва*) та проаналізовано особливості* спонтанної морської комунікації англійською мовою (Т. Кузнецов, Г. Овчинников, В. Стрелков). Зарубіжні дослідники також приділяли багато уваги проблемі іншомовної комунікації в морській галузі. Вони вивчали: професійну комунікацію між суднами на УКХ-діапазоні для уникнення зіткнень (B. Pritchard), стандартний морський зв'язок (P. Trenkner), комунікацію між судном та берегом (T. Hughes, P. Wihuri), вимірювання культурного різноманіття під час професійного спілкування (E. Couper), обговорення професійних обов’язків в умовах суднового екіпажу (T. Andres, C. Chirea-Ungureanu, C. Cole) та ін. Зазначені напрацювання заклали міцний теоретичний та практичний фундамент для модернізації мовної освіти моряків.

Однак більш детального опрацювання потребує питання навчання майбутніх судноводіїв англомовного монологічного висловлювання засобом роботи з фаховими презентаціями.

Метою роботи є аналіз доцільності використання презентацій як педагогічного засобу для формування компетентності в іншомовному монологічному мовленні майбутніх судноводіїв.

Завданнями дослідження є:

1. Визначити поняття англомовного монологічного мовлення з урахуванням специфіки професії.
2. Розкрити особливості застосування англомовних презентацій в навчальному процесі морських закладів освіти.
3. Встановити алгоритм дій щодо застосування англомовних фахових презентацій в процесі навчання майбутніх судноводіїв англомовного професійного мовлення.

Для реалізації мети було застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження.

Теоретичні охоплювали ретроспективний та системний аналіз науково-методичної літератури за темою роботи.

Емпіричні включали вивчення робочих навчальних програм і планів із дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням» для майбутніх судноводіїв, що стало підґрунтям для моделювання алгоритму навчання майбутніх судноводіїв професійного монологічного мовлення з використанням англомовних презентацій.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації мети дослідження проаналізуємо спочатку поняття іншомовне монологічне мовлення акцентуючи на специфіці морської професії. Монологічне мовлення, за Р. Мартиновою, це «форма мовлення, спрямована на аудиторію або на самого себе. Воно характеризується односпрямованістю, що зумовлює специфічну побудову та змістовне наповнення висловлювання, і виступає засобом розгорнутого вираження суб'єктивної позиції мовця: від аналізу зовнішніх подій до трансляції внутрішніх інтенцій, оцінних суджень або цитування чужих думок» [2]. С. Ніколаєва трактує його як «здатність логічно й розгорнуто висловлювати власну думку, адаптуючи мовлення під конкретну життєву ситуацію, мету спілкування та вікові особливості слухачів» [3, С. 340]. С. Боднар наголошує, що це «форма мовлення, яка характеризується значним обсягом, змістовною завершеністю, певною композиційною структурою, відносною складністю мовних засобів та безперервністю, яка передбачає тривале висловлювання, що не переривається репліками співрозмовника» [1].

Щодо морської галузі, то специфікуємо поняття «монологічне мовлення» як форму професійної комунікації, яка передбачає розгорнуте, цілеспрямоване та логічно завершене висловлювання одного мовця (капітана, старшого офіцера, лоцмана) для передачі критично важливої інформації. На відміну від побутового монологу, морський монолог суворо регламентований міжнародними стандартами (зокрема IMO SMCP – Стандартними фразами Міжнародної морської організації для морського радіозв'язку).

У контексті судноводіння та експлуатації судна, монологічне мовлення характеризується такими рисами:

- інформативність, тобто кожне слово має функціональне значення;
- відсутність емоційних відтінків, ідіом та сленгу;
- стандартизація, тобто використання чітких граматичних конструкцій та термінології для уникнення неоднозначності (особливо в умовах нестабільного зв’язку);
- логічна послідовність, тобто повідомлення має чітку структуру (наприклад: ідентифікація судна - координати - суть події - наміри) [8].

Наголосимо, що в морській галузі ефективність монологу прямо впливає на безпеку життя на морі (Safety of Life at Sea (SOLAS)). Будь-яка помилка в структурі монологу може призвести до хибного розуміння ситуації іншими учасниками руху.

Прикладами монологічного мовлення в морській практиці є:

1) радіоповідомлення (Distress/ Urgency/ Safety). Передача сигналів MAYDAY, PAN-PAN або SECURITE, в яких мовець викладає ситуацію за встановленим шаблоном;

2) доповідь під час вахти, коли вахтовий офіцер доповідає капітану про навігаційну обстановку, параметри руху судна та роботу технічних засобів;

3) розпорядження та інструктажі (Briefings), які передбачають монолог капітана перед екіпажем під час інструктажу з техніки безпеки або постановку завдання щодо швартування, бункерування тощо;

4) лоцманські розпорядження, які являють собою короткі, але змістовні монологічні команди рульовому або механікам у машинне відділення.

Таким чином, монологічне мовлення виступає важливою складовою іншомовної комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв. Формування компетентності в англомовному монологічному мовленні майбутніх судноводіїв передбачається в нашій роботі засобом презентацій.

За визначенням О. Тарнопольського, презентація – це професійно орієнтований монолог, що ґрунтується на аналізі конкретної проблеми. Такий виступ має чітку структуру та адаптується під соціальні й культурні особливості слухачів задля ефективного інформування чи переконання [7]. За словами М. Митник, ефективність презентаційного тексту залежить від ступеня його осмислення аудиторією: без належного розуміння змісту матеріалу комунікативна мета не буде досягнута [4]. Для активізації сприйняття інформації мовець має поєднувати теоретичний виклад із різноманітними допоміжними елементами: статистикою, аудіо- та відеоматеріалами. Важливу роль відіграють також знаки іконічного коду: пікторальні (фото, малюнки) та абстрактно-схематичні (таблиці, діаграми, формули). І. Колегаєва підкреслює, що такий синтез різних кодів забезпечує «конденсацію» інформації, і дозволяє автору висловити власну позицію лаконічно й наочно, уникаючи надмірної багатослівності та зберігаючи повноту викладу [9].

Розглянемо процес навчання майбутніх судноводіїв з урахуванням застосування презентацій професійного характеру. Згідно зі Стандартом вищої освіти України галузь знань 27 «Транспорт», спеціальність 271 «Річковий та морський транспорт», спеціалізація «Навігація і управління морськими суднами» [6], у процесі професійної підготовки майбутні судноводії повинні набути іншомовної комунікативної компетентності.

Спираючись на досвід викладання в Національному Університеті «Одеська морська академія», ми пропонуємо впроваджувати англомовні фахові презентації як ефективний інструмент навчання майбутніх судноводіїв англомовного монологічного мовлення. Методика підготовки ефективної презентації передбачає послідовне проходження трьох етапів трансформації тексту. На першому етапі актуалізується вже засвоєний досвід для створення базового варіанту виступу. Другий етап спрямований на розширення та синтез змісту через

залучення додаткових тематичних блоків. Завершальний етап полягає в імплементації нової інформації з іншомовних джерел у структуру попереднього тексту, що забезпечує змістовну цілісність та лінгвістичну складність фінальної презентації.

На першому, репродуктивному, етапі проходить створення первинного тексту на базі знайомого матеріалу. Ключова увага приділяється відпрацюванню правильного промовляння слів та актуалізації лексичного матеріалу. Для забезпечення нормативної вимови та візуалізації матеріалу доцільно поєднувати мультимедійні засоби (слайди, інтерактивні дошки) з аудіосупроводом або зразковим читанням викладача. Такий підхід створює надійний фундамент для подальшого відтворення первинного варіанта презентаційного тексту.

Другий, синтетичний, етап присвячений розробці вторинного варіанту презентаційного тексту через інтеграцію додаткового контенту. Курсанти самостійно відбирають актуальні професійні україномовні матеріали з мережі Інтернет, здійснюють їх змістову компресію та перекладають англійською мовою. Ключова роль викладача на цій стадії полягає у моніторингу якості відібраної інформації, перевірці перекладу та корекції вимови. Створений текст має не лише поєднувати первинні та нові дані, а й відповідати риторичному оформленню тексту, тобто відбувається адаптація виступу до вимог публічного мовлення (емоційність, логіка, чіткість дикції) під керівництвом викладача. Етап завершується комунікативним тренінгом у форматі «доповідь - дискусія», де слухачі готують запитання для перевірки здатності мовця до спонтанного іншомовного реагування.

Третій, інтегративний, етап є завершальним і найбільш складним, оскільки він передбачає перехід до роботи з автентичним контентом та остаточне шліфування доповіді. Фокус уваги тут зміщується на створення фінального варіанту тексту на основі самостійно дібраних іншомовних першоджерел. Процес роботи з автентичними текстами включає семантизацію нових мовних явищ (через контекстуальну здогадку та використання словників) та розвиток навичок «згортання» інформації. Курсанти вчаться виділяти ключові ідеї та реферувати матеріал, застосовуючи синонімічні заміни та спрощення складних синтаксичних конструкцій. Методичний алгоритм цього етапу охоплює відбір джерел, їх аналітико-синтетичне опрацювання, редагування та контрольну апробацію кожної відповіді викладачем.

Представимо приклад реалізації описаного триетапного алгоритму методичних дій для майбутніх судноводіїв за темою: «Modern Electronic Chart Display and Information System (ECDIS) vs. Paper Charts» (Сучасна Електронно-картографічна, навігаційна, інформаційна система – ЕКНІС – проти паперових карт). Зазначимо, що для майбутніх судноводіїв підготовка презентації англійською мовою має обов’язково поєднувати вузькоспеціалізовану термінологію (Standard Marine Communication Phrases) та навички чіткого доповідання фахової інформації. На першому етапі викладач надає список термінів, наприклад: *Safety*

contour, Cross-track error, Real-time positioning, Reliability, Manual correction. І курсанти тренують вимову цих лексичних одиниць за викладачем або аудіозаписом, будуючи прості речення, наприклад, «*ECDIS provides real-time positioning».* Після цього проходить складання короткого повідомлення (первинного тексту**)** на основі знань з професійних дисциплін. Наприклад, «ECDIS is an electronic navigational system. It is better than paper charts because it is faster».

На другому етапі розширюється зміст тексту через роботу з україномовними джерелами та їх переклад. Курсанти знаходять статтю про переваги ЕКНІС (наприклад, про автоматичне оновлення карт). Виділяють головну інформацію, тобто проходить компресія тексту та перекладають його англійською мовою. Наприклад, в україномовному джерелі було: «Однією з найважливіших функцій є можливість миттєвого отримання коректур через супутниковий зв'язок, що виключає людський фактор». В презентації надається такий англомовний варіант: «Automatic updates via satellite eliminate human errors in chart correction». Зазначимо, що викладач перевіряє створені варіанти та допомагає додати, наприклад, фрази-зв'язки: «*Furthermore..., In addition to this...».* Після цього курсант виголошує текст, а інші курсанти групи готують запитання (наприклад: «*Is ECDIS always reliable?»*), на які той, хто презентує, повинен надати спонтанну відповідь.

На третьому етапі проходить більш глибока робота над текстом. Курсанти використовують оригінальні англомовні ресурси (IMO conventions, журнали «*The Navigator»* або «*Safety4Sea»*) і знаходять інформацію за темою, наприклад, про реальну аварію, спричинену неправильним налаштуванням ЕКНІС (наприклад, випадок судна *CFL Performer*). Після ознайомлення з цим текстом курсант відбирає лише ключові ідеї, згортаючи таким чином текст, і формулюючи висновок. Наприклад, «*According to the MAIB report, the primary cause was an over-reliance on automated alarms without manual cross-checking».* Працюючи з текстом, курсант замінює нейтральні лексичні одиниці на професійну термінологію: *show - display, check - verify/monitor, wrong - inaccurate*. Після підготовки тексту курсант створює комп'ютерний (інтерактивний) презентаційний текст у форматі Power Point з фото, таблицями та відео інформацією, які допомагають представити кейс з реальною інформацією. Перед самою презентацією курсант обмірковує запитання, які можуть виникнути у слухачів. Наприклад, «What will you do if the ECDIS screen goes black (power failure)?» (Відповідь може бути такою: «I will immediately switch to the Back-up ECDIS or use Paper Charts if available, and notify the Master») або «Can we rely 100% on the ECDIS alarm?» (Відповідь може бути такою: «No, the Navigator must always perform visual look-out and cross-check the data»).

Доцільно підкреслити, що мультимедійні презентації підвищують якість навчання завдяки комплексному впливу на зорові та слухові канали сприйняття. Використання панорамного та детального зору в поєднанні з лаконічним текстом

дозволяє слухачам краще концентруватися на суті доповіді. Важливо, що такий формат підтримує дистанційне навчання та мотивує курсантів до творчої самостійної роботи, зокрема до розв'язання реальних кейсів за допомогою інтерактивних засобів (відео, аудіо та анімації). Такі види мультимедійних презентацій поєднують два підходи: репродуктивний, який передбачає виклад викладачем матеріалу на основі практичних прикладів; творчий, який передбачає розробку курсантами власних професійних проєктів, що включають аудіовізуальний супровід та інтерактивні завдання (ігри, тести) для аудиторії. Цінність таких презентацій полягає в інтерактивності: здобувач може інтегрувати у власний виступ вікторини та вправи, виступаючи в ролі модератора для своєї групи.

Таким чином, імплементація такого методичного прийому, як застосування презентацій надає нову можливість майбутнім судноводіям оволодіти професійною англійською мовою, розвинути вміння підготовленого і спонтанного монологічного мовлення, сформувати вміння стисло викладати головні ідеї та впевнено вести фахову дискусію у форматі «питання-відповідь».

Висновки. Узагальнюючи особливості навчання професійного монологічного мовлення майбутніх судноводіїв за допомогою англомовних презентацій, можна зробити наступні висновки. У роботі визначено сутність поняття «англомовне монологічне мовлення» з урахуванням специфіки морської професії, а саме: це форма професійної комунікації, яка передбачає розгорнуте, цілеспрямоване та логічно завершене висловлювання одного мовця (капітана, старшого офіцера, лоцмана) для передачі критично важливої інформації. Визначено особливості застосування англомовних презентацій в навчальному процесі морських закладів освіти, якими є: професійна спрямованість та стандартизація; візуалізація технічних та навігаційних даних; формування «комплексної ситуативної обізнаності»; ретельний аналіз інформації; робота з автентичними джерелами; інтерактивність, яка передбачає моделювання стресової ситуації на містку або під час перевірки судна державним портовим контролем.

Встановлено алгоритм дій щодо застосування англомовних фахових презентацій в процесі навчання англомовного монологічного мовлення. Передбачено роботу на трьох етапах: на першому, репродуктивному, етапі актуалізується вже засвоєний досвід для створення базового варіанту виступу; на другому, синтетичному, етапі відбувається розширення та синтез змісту через залучення додаткових тематичних блоків; на третьому, інтегративному, етапі передбачається імплементація нової інформації з іншомовних джерел у структуру попереднього тексту, що забезпечує змістовну цілісність та лінгвістичну складність фінальної презентації.

Перспективи дослідження вбачаються у продовженні розроблення алгоритму методичних дій щодо формування англомовного монологічного мовлення курсантів на основі симуляційних технологій.

Література:

1. Боднар С. В. Оцінювання умінь усного іншомовного монологічного мовлення учнів на рівні «незалежний користувач». Тези доповідей ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «*Актуальні проблеми іноземної філології та освітній соціокультурний процес»* (8-9 грудня 2017року). м. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2017. С. 216–219.

2. Мартинова Р. Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов. Київ: Вища шк., 2004. 454 с.

3. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студентів / за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2013. 590 с.

4. Митник М. М. Навчання англомовної професійної презентації майбутніх фахівців сфери туризму: дис. … канд. пед. наук: 13.00.02. Одеса: ПНПУ ім. К.Д.Ушинського. 2014.200с.

5. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 жовтня 2009 р. № 1307. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text

6. Стандарт вищої освіти України. Галузь знань – 27 Транспорт. Спеціальність – 271 Річковий та морський транспорт. URL: https://files.duit.edu.ua/uploads/dfmrt/education/education-programs/271-01-navigation-bachelor-01-06-2022-v2.pdf (дата звернення: 30.03.2026).

7. Тарнопольський О. Б. Successful Presentations (Успішні презентації). Посібник для навчання ділових презентацій англійською мовою студентів економічних спеціальностей / О. Б. Тарнопольський, Ю. С. Авсюкевич. Київ: Ленвіт, 2007. 135 с.

8. Хроленко О. А. Савватєєва В. Д. Навчання майбутніх фахівців морської галузі іншомовному монологічному висловлюванню в дистанційному форматі. *Інноваційна педагогіка*. *2023.* Вип. 65 (2), С. 128-133.

9. Kolegaeva I. M. Pictorial and verbal texts: coexistence, transformation, cooperation. Traditions and innovations in teaching philological disciplines : collective monograph. N. I. Andreichuk, O. A. Babelyuk, V. D. Bialyk, L. I. Bieliekhova, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 125-142.

10. Pritchard B., Luzer J. STCW Requirements on Maritime English. *Journal of Maritime Studies - Pomorstvo*. 1999. N 13. P. 141-152.

References:

1. Bodnar, S. V. (2017). Otsinyuvannya umin′ usnoho insho movnoho monolohichnoho movlennya uchniv na rivni nezalezhnyy korystuvach [Assessment of students’ oral foreign language monologue speaking skills at the level of independent user]. Proceedings from MIIM '17: III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «*Aktual'ni problemy inozemnoyi filolohiyi ta osvitniy sotsiokul'turnyy protses»* - *The Third* International Scientific and Practical Conference «Current problems of foreign philology and educational socio-cultural process». (pp. 216-219). Ternopil: Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk [in Ukrainian].

2. Martynova, R. Yu. (2004). Tsilisna zahal′nodydaktychna model′ zmistu navchannya inozemnykh mov [A comprehensive general didactic model of the content of foreign language teaching]. Kyiv: Vyshcha shk [in Ukrainian].

3. *Metodyka navchannya inozemnykh mov i kul'tur: teoriya i praktyka : pidruchnyk* [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students. classical, pedagogical and linguistic universities] (2013) / Bihych O. B., Borysko N. F., Borets′ka H. E. ta in. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].

4. Mytnyk, M. M. (2014). Navchannya anhlomovnoyi profesiynoyi prezentatsiyi maybutnikh fakhivtsiv sfery turyzmu [Teaching English-language professional presentation to future tourism specialists]. Candidate’s thesis. Odesa: Pivdennoukrayins′kyy natsional′nyy pedahohichnyy universytet imeni K. D. Ushyns′koho [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennya Mors′koyi doktryny Ukrayiny na period do 2035 roku [On approval of the Maritime Doctrine of Ukraine for the period until 2035] (2009). *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 7 zhovtnya 2009 r. № 1307 - Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 7, 2009 No. 1307]*. Kyiv. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

6. Standart vyshchoyi osvity Ukrayiny [Standard of Higher Education of Ukraine] (2023). Haluz′ znan′ – 27 Transport. Spetsial′nist′ – 271 Richkovyy ta mors′kyy transport [Field of knowledge – 27 Transport. Specialty – 271 River and sea transport]. URL: https://files.duit.edu.ua/uploads/dfmrt/education/education-programs/271-01-navigation-bachelor-01-06-2022-v2.pdf.

7. Tarnopol′s′kyy, O. B. (2007). Successful Presentations. Posibnyk dlya navchannya dilovykh prezentatsiy anhliys′koyu movoyu studentiv ekonomichnykh spetsial′nostey / O. B. Tarnopol′s′kyy, Yu. S. Avsyukevych. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].

8. Khrolenko, O. A., Savvatyeyeva, V. D. (2023). Navchannya fakhivtsiv mors′koyi haluzi inshomovnomu monolohichnomu vyslovlyuvannyu v dystantsiynomu formati [Teaching future specialists in the maritime field foreign language monologue speech in the conditions of distance educationa]. *Innovatsiyna pedahohika - Innovative pedagogy*, 65 (2), 128-133 [in Ukrainian].

9. Kolegaeva, I. M. (2019). Pictorial and verbal texts: coexistence, transformation, cooperation. Traditions and innovations in teaching philological disciplines : collective monograph. N. I. Andreichuk, O. A. Babelyuk, V. D. Bialyk, L. I. Bieliekhova, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 125-142 [in English].

10. Pritchard, B., Luzer, J. (1990). STCW Requirements on Maritime English'. *Journal of Maritime Studies - Pomorstvo,* 13, 141-152 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК: 378.016; 004.8; 796.012.35

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2021-2037

Цідило Іван Миколайович доктор педагогічних наук, професор кафедри інформатики та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-0202-348X

Ангелюк Ірина Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теоретичних основ і методики фізичного виховання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0002-1517-5618

ГЕНЕРАТИВНИЙ ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТВОРЕННЯ МУЗИЧНОГО СУПРОВОДУ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ ЗАНЯТЬ

Анотація. Стаття присвячена пошуку сучасних інструментів підвищення стимулюючої ефективності фізкультурно-спортивних занять. Акцентовано увагу на музичний супровід, як один із ключових чинників впливу на психоемоційний стан та рухову продуктивність людини. У статті проаналізовано потенціал найпоширеніших інструментів генеративного штучного інтелекту (ГШІ) у розробці індивідуалізованих музичних структур для різних форм фізкультурно-спортивної діяльності – від ігор на фізкультурних хвилинках до занять складно координаційними видами спорту. Вивчено, чи алгоритми ГШІ, і які саме, можуть допомагати майбутньому фахівцеві створювати унікальний аудіо продукт, що синхронізується з специфікою навчально-тренувального процесу в галузі фізичної культури та спорту. Досліджено, можливості інтеграції інструментів ГШІ у практику підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту, з метою підвищення їх педагогічної майстерності, через зацікавленість саме у створенні власного музичного контенту для організації різних форм фізкультурно-спортивної діяльності. Доведено ефективність впровадження інструментів ГШІ у процес підготовки магістрів середньої освіти за предметною спеціальністю «Середня освіта (Фізична культура)» (в межах курсу «Оздоровчий фітнес»). Вони не лише забезпечують майбутніх фахівців унікальним аудіо контентом, а й підвищують цифрову компетентність, стимулюють творчий розвиток та професійну вмотивованість, забезпечують глибше розуміння методики фітнес-занять через усвідомлений підбір музичного ритму.

Підтверджено можливість створювати музичні композиції з безпрецедентною швидкістю та персоналізацією звичайним користувачам, в тому числі й освітянам.

Ключові слова: генеративний штучний інтелект, фізкультурно-спортивні заняття, генерування музики, педагогічна майстерність, цифрова компетентність.

Ivan Tsidylo Doctor of Pedagogical Sciences, Professor in the Department of Computer Science and Teaching Methods at the Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-0202-348X

Iryna Anheliuk Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor in the Department of Theoretical Foundations and Methods of Physical Education at the Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-1517-5618

GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A TOOL FOR CREATING MUSIC TO ACCOMPANY PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS CLASSES

Abstract. This article explores modern tools for enhancing the motivational effectiveness of physical education and sports activities. It focuses on musical accompaniment as one of the key factors influencing a person's psycho-emotional state and motor performance. The article analyzes the potential of the most common generative artificial intelligence (GAI) tools in the development of personalized musical structures for various forms of physical education and sports activities—ranging from games during physical education breaks to training in sports requiring complex coordination. The study examined whether, and if so, which GAI algorithms can help future professionals create a unique audio product tailored to the specific needs of the educational and training process in the field of physical education and sports.

The study examined the possibilities of integrating GSI tools into the training of future physical education and sports specialists, with the aim of enhancing their pedagogical skills, specifically by fostering an interest in creating their own musical content for organizing various forms of physical education and sports activities. The effectiveness of incorporating GAI tools into the training program for master's students in secondary education, specializing in «Secondary Education (Physical Education)» (as part of the «Health and Fitness» course), has been demonstrated. These tools not only provide future specialists with unique audio content but also enhance digital literacy, stimulate creative development and professional motivation, and foster a deeper understanding of fitness class methodologies through the conscious selection of musical rhythms. It has been confirmed that ordinary users, including educators, can create musical compositions with unprecedented speed and personalization.

Keywords: generative artificial intelligence, physical education and sports classes, music generation, teaching skills, digital literacy.

Постановка проблеми **в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими, чи практичними, завданнями.** Сучасна парадигма фізичного виховання та спорту потребує пошуку нових інструментів підвищення стимулюючої ефективності занять. Одним із ключових чинників впливу на психоемоційний стан та рухову продуктивність людини є музичний супровід.

Узагальнення висновків відомих педагогів й науковців сучасності підтверджують важливу роль музичного супроводу при проведенні різноманітних видів рухової діяльності, від занять в дошкільному закладі до тренувального процесу висококваліфікованих спортсменів. Так, А. Шевчук (2010), акцентує увагу на обов'язкове використання музичного супроводу під час ранкової гімнастики, загальнорозвиваючих вправ, ігор та інших видів музично-рухової діяльності (забави, хороводи, таночки) в дошкільному закладі [1, С.37].

Е. Вільчковський, Н. Денисенко та О. Курок (2004, 2006), О. Федоренко та С. Матвієнко (2018) пропонують також поєднання рухливих ігор, естафет і музики. На їх думку, рухлива гра сюжетного характеру, яка частіше за все використовується з дітьми молодшого та середнього дошкільного віку, проводиться під музичний супровід, викликає у дітей більшу зацікавленість і гра проходить значно жвавіше. Музика піднімає настрій, змушує дитину рухатися енергійніше, граційніше, відповідно до характеру та форми музичного твору [2, С.207; 3, С.24; 4, С.253].

О. Калініченко (2011) у своїй праці стверджує, що музика позитивно впливає на психоемоційний стан дітей шкільного віку, підвищує працездатність і створює фон для відпочинку, а також може радувати і журити, збуджувати і заспокоювати дитину [5, С.73]. Г. Гронець, С. Гвоздецька (2025) пропонуючи методику проведення уроків з фізичної культури з дітьми середнього шкільного віку з використанням різноманітних прийомів, нестандартного обладнання та музичного супроводу, доводить їх ефективність у підвищенні мотивації, фізичній підготовленості та теоретичній обізнаності учнів [6, С. 26].

Н. Орленко та ін. (2014) *досліджуючи використання музичного супроводу під час занять з фізичного виховання у закладі вищої освіти робить висновок, що він позитивно впливає на психологічний та функціональний стан (самопочуття, активність, настрій прилив сил, запал, оптимізм) студентів.*

Науковцями з'ясовано, що при підборі музики до занять з фізичного виховання важливо враховувати музичні смаки студентів, а також темп музичного супроводу [7]. Я. Ткач, Н. Маляр (2022) називають музичний супровід ефективною умовою забезпечення ефективності засобів ритмічної гімнастики в процесі формування тілесно-рухової культури студенток [8].

К. Шапар та ін. (2023) у своєму досліджені довели, що музика на заняттях з фізичної культури у вищому навчальному закладі може бути звуко лідером, тобто створювати стилістичну, образну основу для виконання рухових дій. Музичній супровід, на думку авторів, однозначно викликає підвищений інтерес, позначає темп заняття, значно підвищує настрій та впевненість студентів у собі

[9]. Праця Costas I. Karageorghis (2016, 2020) «Застосування музики у фізичних вправах та спорті» поєднує сучасні дослідження, науково обґрунтовану практику та конкретні рекомендації, щоб допомогти фахівцям із фізичних вправ та спорту, тренерам, студентам, дослідникам та ентузіастам використовувати музику для підвищення задоволення, мотивації та продуктивності фізичної активності [10].

А. Панчук, І. Панчук (2025) у своєму дослідженні розглянули механізми взаємодії між ритмом музики та рухами, а також проаналізували вплив різних музичних жанрів на різні типи тренувань. Науковці називають музику важливим компонентом сучасних фітнес-програм, оскільки вона здатна покращувати якість виконання вправ, мотивацію та загальну ефективність тренувань, допомагає зменшити відчуття втоми, покращити настрій та загальне самопочуття. виступає важливим інструментом для регуляції біологічних і психологічних процесів під час тренувань. Використання музики в спортивно-методичній роботі, на думку авторів, це більше ніж тренд; це стратегічний інструмент, який гармонійно поєднує фізичні зусилля з емоційним піднесенням, а фітнес-тренування у поєднанні з музикою створюють ідеальну синергію руху і ритму, яка сприяє не лише фізичному розвитку, але й емоційному задоволенню [11, С.106].

О. Бондаренко, Н. Тихонова (2026) розглядають музично-ритмічне виховання як інтегрований педагогічний компонент системи підготовки у гімнастичних видах спорту, що забезпечує єдність фізичного, технічного та артистичного розвитку спортсменів. Ефективність використання музично-ритмічних засобів зумовлюється дотриманням низки педагогічних умов, серед яких основною, на думку авторів, є цілеспрямована інтеграція музичного супроводу у навчально-тренувальний процес спортсменів [12].

На основі наукових теорій та фізіологічних показників можна інтегрувати музичний супровід у конкретні форми фізичного виховання та спорту. В українській системі освіти та спортивної підготовки ці форми чітко регламентовані. Основними напрями, де музика є не просто фоном, а структурним елементом вважаються: урок фізичної культури, музично-ритмічна підготовка, як обов’язкова складова в техніко-естетичних видах спорту; під час функціональних тренувань; в рекреаційних й оздоровчих формах занять тощо.

Підготовка висококваліфікованих кадрів у виші з вище окресленою метою потребує використання таких форм роботи зі студентами, які спонукають їх діяти, шукати, пізнавати, відкривати та допоможуть сформувати у них здібність створювати нове, тобто розвивати їх творчі здібності [7; 13; 14].

Саме використання музичного супроводу в процесі практичної підготовки студентів, на думку вчених, сприяє розкриттю різних сторін рухів людини. Щоб творити нове майбутньому фахівцю в галузі фізичної культури та спорту потрібно мати потужний запас вправ, які можна видозмінювати, варіювати поєднувати з іншими. Засвоївши зв'язок вправ з темпом, ритмом, регістрами, розміром музичного твору і залучаючи своє власне уявлення та сприйняття

музики студенти можуть створювати окремі вправи, фрагменти та навіть цілі невеликі композиції.

Проте пошук треку з потрібною кількістю ударів за хвилину (BPM-уд/хв) та легальне використання популярної музики у відео звітах чи на публічних заходах часто стають проблемою. Допомагає змінювати правила гри генеративний штучний інтелект (ГШІ). Тепер педагог й тренер, може легко та власноруч спроектувати музичний супровід, що ідеально відповідає формі занять та фазам навантаження: від спокійної розминки до вибухового інтенсиву; від ігор на фізкультхвилинках до занять складно координаційними видами спорту.

Музика у фізичній культурі та спорті, на нашу думку, довший час вважалася статичним плейлистом. А якщо б музика могла «відчувати» темп бігу або напруження під час виконання вправи та стала б помічником у вирішенні конкретного навчально-тренувального завдання. ГШІ перетворює музичний супровід із пасивного фону на інтелектуального партнера. Можливість генерувати нескінченні варіації мелодій у реальному часі відкриває двері до створення «розумних» рухових форм, де кожен рух знаходить свій унікальний звуковий відгук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

З появою генеративного штучного інтелекту відкриваються безпрецедентні можливості для створення адаптивного аудіо контенту, який не просто слугує фоном, а стає динамічним компонентом навчально-тренувального процесу. Адже правильно підібраний ритм, на думку багатьох теоретиків й практиків, забезпечує 50% успіху рухового заняття [11; 15; 16].

Розвиток ШІ у музичній індустрії О. О. Садовенко (2024) називає парадигмальним зрушенням у створенні, споживанні та оцінюванні музики. Музика, створена ШІ, за твердженням автора, перетворилася з футуристичної забавки на практичний інструмент, що дозволяє, створювати композиції з безпрецедентною швидкістю та персоналізацією звичайним користувачам. Підсумовуючи власні дослідження щодо піднятої проблеми, автор зауважив, що генерація музики штучним інтелектом створює як можливості, так і піднімає гострі питання. Так, у праці зазначено, що надмірне використання ШІ-інструментів ризикує уніфікувати та глобалізувати культурні прояви та пригнітити людську творчість. Ці ризики більше стосуються культурної ерозії та гомогенізації музики, як мистецтва в цілому [17, С.135].

Про можливості ШІ як інструменту для створення нових музичних творів й ризики втрати людської творчості та стандартизації мистецтва, згадує у своїй публікації І. Антіпіна (2024). Авторкою запропоновано комплексний аналіз впливу ШІ на сучасну музичну культуру та трансформацію культурологічних

ідей, висвітлюючи проблеми авторських прав і автентичності творів, створених за допомогою штучного інтелекту [18, С.74].

Сьогодні багато науковців у своїх працях досліджують інструменти ШІ для створення музики. Так, І.Р. Бабич та ін. провели огляд розвитку ШІ і різних підходів до створення генераторів музики [19, С.35].

О. М. Коваленко, А. В. Яцишин у своїй публікації підсумували, що використання штучного інтелекту відкриває нові можливості для музичної самоосвіти, творчості та споживання музичного контенту. Науковці стверджують, що будь-хто, навіть за відсутності музичної освіти, має можливість створювати музичні продукти, застосовуючи різні програмні засоби на базі штучного інтелекту для різних цілей: генерації тексту для пісень, генерації мелодії та ін. [20, С.15]. Таким чином, передбачаємо, що фахівець фізичної культури і спорту теж зможе з легкістю використовувати ГШІ з цією метою.

Т. О. Острецовою, Д.І. Острецовим й В. Семенчуком розглянуто можливості, що відкриває ШІ, таких як: створення нових музичних форматів, звуків, ритмів і мелодій; персоналізація музики; спрощення процесу створення музики; доступність музичного контенту для аналізу та обробки великих обсягів даних; знаходження сучасних способів вираження творчості; нові інновації у світі музичного мистецтва Авторами піднімаються питання щодо позитивної якості впливу ШІ на музично-педагогічну освіту та ризиків використання ШІ, пов'язані з авторським правом, збереженням культурної спадщини та індивідуальності артистів [21, С.309; 22, С.51].

Опираючись на твердження авторів, що розробка спеціальних моделей штучного інтелекту, для мало представлених або традиційних музичних стилів, які могли знайти свою нішу у певних споживачів, наприклад освітян, забезпечуючи вузькоспеціалізований продукт, який приносить користь в першу чергу тим, хто його створив і не впливає на розвиток музичного мистецтва, вважаємо доцільним використовувати інструменти ШІ для організації музичного супроводу фізкультурно-спортивних занять.

Попри активне використання ШІ для створення музики, його можливості в перетворенні музичного супроводу із пасивного фону на інтелектуального партнера у підготовці майбутніх фахівців фізичної культури та спорту залишаються недостатньо вивченими.

Тому, ставимо за мету проаналізувати потенціал найпоширеніших інструментів ШІ у розробці індивідуалізованих музичних структур для різних форм фізкультурно-спортивної діяльності – від ігор на фізкультхвилинках до занять складно координаційними видами спорту. Для нас важливим є вивчити, чи алгоритми ШІ, і які саме, можуть допомагати фахівцеві створювати унікальний аудіо продукт, що синхронізується з специфікою навчально-тренувального процесу в галузі фізичної культури та спорту. У даній роботі ми досліджуємо, можливості інтеграції інструментів ГШІ у практику підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту, з метою підвищення їх

педагогічної майстерності, через зацікавленість саме у створенні власного музичного контенту для організації фізкультурно-спортивних занять.

Виклад основного матеріалу **дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.**

Використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах людської діяльності демонструє сталі позитивні результати для майбутніх учителів будь-якого профілю, в тому числі й фахівця з фізичної культури та спорту. На основі аналізу літературних джерел вивчено їх ефективні інструменти, які можна успішно та легко використовуватись з метою генерування музичного супроводу фізкультурно-спортивних занять.

Так, у публікації І. Антіпіної [18] можна простежити використання різноманітних алгоритмів штучного інтелекту для створення музики, включаючи методи глибокого навчання, нейронні мережі та моделі генеративної змагальної мережі (GAN). Авторка зазначає, що кожен з цих методів має свої особливості та по-різному впливає на процес створення музичних творів, авторство та їх унікальність.

Першими авторка описує алгоритми глибокого навчання, такі як рекурентні нейронні мережі (RNN) та «довготривала короткострокова пам'ять» (LSTM), які на її думку, можна широко використовувати для музичної генерації. Вони працюють шляхом аналізу великих наборів музичних даних (MIDI-файли або аудіозаписи), які містять різноманітні композиції. Модель навчається прогнозувати наступну ноту або акорд на основі попередніх даних. Такий підхід дозволяє створювати послідовності, що наслідують стиль навчальних композицій. Наприклад, платформа Magenta від Google використовує LSTM для генерування мелодій та акордів. Ці алгоритми здатні не тільки повторювати існуючі музичні структури, а й створювати нові. Проте, оскільки вони базуються на вже існуючих даних, авторка піднімає питання унікальності та наголошує, що музика, створена ШІ, часто наслідує стилі тих же навчальних композицій, що може призвести до використання відомих музичних патернів [18, С.79].

Однією з найсучасніших технологій у сфері музики І. Антіпіна називає використання генеративних змагальних мереж. GAN складаються з двох частин: генератора, який створює нові музичні фрагменти, і дискримінатора, який оцінює, чи є цей фрагмент оригінальним або згенерованим ШІ. Такий підхід дозволяє створювати унікальні композиції, адже модель постійно вдосконалюється, «змагаючись» з самою собою. Використання GAN для створення музики, як у випадку з Muse Net або Jukebox від Open AI, на думку І. Атіпіної, демонструє високу здатність ШІ генерувати музику різних жанрів, яка на перший погляд виглядає унікальною [18, С.80].

Платформи-трансформери, як-от модель Muse Net від Open AI, на думку авторки, можуть створювати складні музичні твори шляхом обробки великих обсягів даних та аналізу тривалих музичних зв'язків. Так, Muse Net здатен генерувати музику в стилі різних композиторів або жанрів, поєднуючи

інструменти й стилі, що раніше не використовувалися разом. Ця модель здатна навчатися як на класичних, так і на сучасних композиціях, що робить її музичні твори багатошаровими та динамічними. Трансформери використовують механізм уваги для ідентифікації ключових елементів у музичних творах, саме це дозволяє моделі створювати більш послідовні та гармонійні композиції. Проте й тут наголошує І. Антіпіна, що створені ШІ мелодії, можуть містити елементи відомих творів, що ставить під сумнів їх оригінальність [18, С.80].

Серед доступних, і на нашу думку, простіших інструментів штучного інтелекту сьогодні найбільшої популярності набули Suno, Udio та ін. Як правило, платформи для створення музики доступні у своїй бета-версії безкоштовно або ж з реєстрацією та з різними тарифними планами для оплати.

Компанія Udio створює інструменти штучного інтелекту, щоб дати можливість наступному поколінню творців музики відкрити нові перспективи та дати можливість кожному створювати неординарну музику [23].

Він був розроблений колишніми дослідниками Google Deep Mind, щоб надати професійну якість будь-кому для створення музики в доступний спосіб. Повні звукові доріжки можна створити менш ніж за 40 секунд. Користуватися можна безкоштовно – на місяць дають можливість створити 1400 пісень [24].

Алгоритм створення музики музику за допомогою Udio досить простий.

Щоб почати створювати, потрібно ввійти в систему. Платформа пропонує кілька варіантів входу, включаючи Google і Discord, що робить доступ до сайту зручним для користувачів.

Увійшовши в систему, користувач потрапляє на одну з ключових сторінок Udio: сторінка відкриття, мої твори або інший розділ. Незалежно від його розташування на сайті, ініціювати нове створення просто натиснувши кнопку «Створити». Це відкриє параметри, у яких можна вказати жанр і відчуття пісні.

Наступним кроком буде вибір жанру та відчуття. Обравши програма пропонує теги для подальшого вдосконалення вашої пісні.

Далі можна обрати тип вокаліста та відчуття. До прикладу, «чоловічий вокал», «темний» або «ембієнт».

Udio дає можливість використовувати автоматично створені тексти пісень або вводити власні. Для автоматично створеної пісні потрібно описати тему мелодії у підказці. Наприклад, «трек для Черліденгу». Також є можливість використання власних текстів пісень. Для цього необхідно ввести їх безпосередньо на платформі. Зауважимо, що кожен трек обмежений 33 секундами, щоб зберегти постійну якість звуку.

У Udio можна створити структури пісні. Ввести куплет і приспів й почати із основних елементів. Ручний перемикач дає можливість вказати залежність виключно від введеної підказки. Якщо його вимкнути, Udio автоматично покращить запит для кращої якості.

Коли будуть внесені необхідні налаштування для створення треку, достатньо натиснути кнопку «Створити». На відміну від деяких інших музичних

генераторів штучного інтелекту, Udio дозволяє генерувати два музичні треки одночасно, що допомагає підтримувати контроль якості. Підказка залишається в текстовому полі, тому будь-коли можна відредагувати або скинути її.

Програма дає можливість виділити улюблені кліпи, треки поставивши їм «лайк». Це особливо корисно під час створення кількох кліпів. Клацнувши три крапки біля треку, можна отримати доступ до таких опцій, як реміксування, розширення, публікація, додавання до списків відтворення, спільний доступ, завантаження або видалення мелодії. Однією з унікальних особливостей Udio є можливість розширювати трек, зберігаючи всі налаштування та додаючи нові розділи, наприклад вступ або завершення. Зауважимо, що вступ може бути досить довгим, іноді від 20 до 30 секунд. Функція розширення дає можливість плавно поєднувати нові розділи з наявними треками. Розділ «бридж» створює мелодійну перерву між розділами, запропонувавши різноманітність мелодії, можна включити додаткові звуки.

Після розширення та завершення розділів трек готовий до публікації. Його перегляд повністю дозволяє перевірити на підтримку постійної якості протягом усього часу звучання. Для публікації потрібно натиснути кнопку «Опубліку-вати», або завантажити файли за допомогою меню з трьома крапками.

Udio також дозволяє створювати обкладинки альбомів за допомогою простих підказок. Для цього потрібно натиснути «Редагувати зображення» в налаштуваннях мелодії та використовуючи текстові підказки (наприклад, «змагання черлідерів»), буде створено візуальне представлення треку. Плат-форма пропонує три варіанти на вибір.

Udio пропонує креативну та гнучку платформу для експериментів із створення ШІ музики. Незважаючи на те, що все ще перебуває в бета-версії та має деякі проблеми з надійністю сервера, потенціал Udio величезний. Від створення простого треку до налаштування візуальних елементів, платформа надає низку варіантів для вивчення та створення якісної музики [25].

Ще одним інструментом для генерації пісень за текстовим запитом (промптом) є Suno AI. Автором Suno AI є дослідницька компанія, що займається розробкою ШІ. Її місія – переосмислити те, як люди взаємодіють з музикою, усуваючи бар'єри на шляху до створення треків. Їхня модель дозволяє втілити в життя музику з уяви користувача [26].

Алгоритм створення треку Suno AI наступний. Перший крок – пропис запиту (стиль музики + тема). Через 2 хвилини отримуємо 2 варіанти мелодії – один зі словами, інший без.

Пропонується 15 безкоштовних спроб. За потреби є можливість створити новий обліковий запис.

Передбачаємо, що такі нескладні алгоритми можуть допомогти майбутнім фахівцям фізичної культури та спорту у генеруванні музичного супроводу різних форм фізкультурно-спортивної діяльності — від ігор на фізкультхвилинках до занять складно координаційними видами спорту. Стануть цікавими та

доступними генераторами унікальних аудіо продуктів, які легко синхронізується з специфікою навчально-тренувального процесу в галузі фізичної культури та спорту.

Щоб перевірити висунуту гіпотезу, запропонували студентам другого магістерського рівня вищої освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка в процесі вивчення дисциплін «Оздоровчий фітнес». Реалізовували таким чином завдання Теми 3. програми – формування базових навичок фахівця групових програм з оздоровчого фітнесу, а саме навичок й практичних умінь роботи з музикою. Експеримент проводили впродовж 25-26 н. р. до якого долучилося 48 магістрантів.

В процесі освоєння теоретичних занять для здобувачів пропонували чіткі інструкції, рекомендації для створення музичних треків для занять та приклади структурних промптів (запитів) до нейромереж (Suno, Udio або Mubert) для створення ідеального музичного супроводу під конкретні завдання:

1. Щоб інструмент видав якісний результат, промпт має містити: жанр + темп (BPM/уд.хв.) + настрій + інструменти.

Наприклад, для занять «Кросфітом», який відноситься до силового напряму фітнесу, для якого характерним буде темп виконання вправ у межах 170–180 уд.хв. задаємо промпт: енергійний Drum & Bass, темп 180 BPM/уд.хв., агресивні ударні, потужний бас, драйвовий настрій для високо інтенсивного тренування, без вокалу.

Для занять базовою аеробікою, для якою характерним є темп виконання рухових завдань в межах 120–140 уд.хв. задаємо промпт: сучасний Dance-Pop, темп 130 BPM, мажорний лад, позитивний настрій, чіткий ритм для групових занять, синтезатори, енергійно.

Для занять ментальним фітнесом («Фітнес-йога», «Стретчинг»), де тепм вправ повинен бути в межах 60–80 уд.хв.) пропонуємо промпт: атмосферний Ambient, 70 BPM, заспокійливий, мінорний лад, м'які звуки піаніно, легкий шум природи на фоні, для глибокої релаксації.

2. Варто використовувати англійську мову при формулюванні промтів, оскільки більшість сучасних інструментів (Suno, Udio) краще розуміють музичну термінологію англійською мовою (до прикладу промт для занять кросфітом: Prompt (EN): high-energy Drum & Bass, 180 BPM, aggressive drums, powerful bassline, driving mood for HIIT workout, instrumental only).

З метою допомоги здобувачам професійно ставити потрібні запити та зрозуміти структуру аудіо контенту було запропоновано короткий англо-український глосарій музично-технологічних термінів.

3. Якщо музика потрібна як фон для ігор та змагань, обов'язково вказувати слово Instrumental (без вокалу).

4. Після генерації варто перевіряти реальний темп згенерованих треків за допомогою безкоштовних онлайн-сервісів (BPM Tapper), просто простукавши ритм пробілом.

Освоївши вище зазначене, пропонували наступні завдання на виконання здобувачам:

– Написати чотири prompt запити та створити чотири різні треки на платформі Udio для занять обраним напрямом фітнесом.

– Написати чотири prompt запити та створити чотири різні треки на платформі Suno для занять обраним напрямом фітнесом.

– Провести порівняльний аналіз функціональних подібностей та відмінностей платформ Suno та Udio.

Звіт про виконану роботу передбачав:

– Презентація теми заняття, мети створених треків, створені prompt запити для генерації треків.

– Покликання з доступом на Гугл диск із створеними треками.

– Проведення окремих частин практичного заняття під власний трек.

– Опис результатів порівняльного аналізу.

– Висновок про виконану роботу.

Після реалізації завдань учасникам експерименту було запропоновано анкету з метою оцінки ефективності використання сучасних й доступних інструментів ГШІ (Suno, Udio) для покращення педагогічної майстерності майбутніх фахівців (цифрової компетентності). Вона допоможе відстежити зацікавленість саме у створенні власного музичного контенту для організації фізкультурно-спортивних занять. У нашому випадку, це заняття різновидами оздоровчого фітнесу, які можуть бути як окремим модулем у шкільній програмі Фізична культура (Аеробіка, Фітнес-йога, Кросфіт тощо), напрямком фізкультурно-оздоровчої гурткової діяльності в межах закладу загальної середньої освіти, так і засобами загальної фізичної підготовки та рухової активності у будь-якій формі організації фізичного виховання (гімнастика до занять, рухлива перерва, флешмоб, батл-фест тощо).

Проаналізувавши відповіді на питання першого блоку, за допомогою яких здійснили загальну оцінку використання інструментів ШІ здобувачами, виявили, що 100% з них раніше не мали досвіду використання інструментів ШІ для генерації музичних треків для занять.

Після освоєння запропонованих інструкцій та безпосередньої реалізації завдань, запропонованих для створення власного музичного супроводу, зручність використання ШІ інструментів для створення музики здобувачі оцінили наступним чином. 58% здобувачів стверджували, що все зрозуміло, лише треба відпрацьовувати вміння. Для 62-ох% користування запропонованими інструментами виявилося простим завданням, зручним й цікавим способом створення власного аудіо контенту. У жодного студента створення треків з допомогою ШІ не викликало труднощів, оскільки їм були надані прості та чіткі інструкції.

На питання «Яка функція генерації музики була для вас найбільш корисною?» без виключення всі 100% здобувачів вказали усі запропоновані

варіанти (можливість точно виставити темп (уд/хв); вибір специфічного жанру; можливість створювати унікальний настрій на занятті).

У другому блоці ставили за мету проаналізувати, у яких формах діяльності найдоцільніше, на думку магістрів, використовувати музику створену за допомогою ШІ інструментів. Більшість з них 87% обрали форми, на яких використовуються засоби фітнесу (урок, гурток). Пов'язуємо такі відповіді з тим, що саме на такі форми орієнтуємо в процесі реалізації освітнього компоненту «Оздоровчий фітнес». Решта здобувачів у своїй відповіді вказали усі зазначені форми.

Усі учасники анкетування підтвердили, що використання ШІ для створення музики дало змогу краще зрозуміти важливість синхронізації ритму треків із характером вправ того чи іншого напрямку фітнесу та важливість музичного супроводу під час таких занять, вцілому.

Третій блок дозволив оцінити вплив підвищення цифрової компетентності на педагогічну майстерність майбутніх фахівців, для якої важливий творчий розвиток та вмотивованість пізнавати нове. Аналіз відповідей на питання «Як можливість створювати власний музичний контент вплинула на вашу зацікавленість професією?» та «Чи плануєте ви використовувати інструменти ГШІ для підготовки музики у своїй майбутній професійній діяльності?» показали, що запропоновані інструменти ШІ стали «ін'єкцією мотивації» для професійної майстерності здобувачів. Адже для 87% здобувачів вони підвищили зацікавленість до впровадження власної музики на заняттях і лише 13% наразі залишаються прихильниками готових треків, що свідчить про високий потенціал цифровізації галузі.

Відповідь на питання «Чи вдалося Вам із першої спроби згенерувати трек, який точно відповідає заданому темпу?» оцінило технологічну готовність майбутніх фахівців до роботи з ШІ у створенні аудіо контенту. На думку 65-ти % здобувачів запропоновані інструменти чітко дотрималися заданих параметрів. 25-ом % студентів довелося коригувати запит кілька разів. Для 10-ти % здобувачів вказали, що музику вдалося згенерувати, вона була ритмічною, але темп не збігався з очікуваним.

Це демонструє, що хоча запропоновані інструменти є ефективними, вони потребують від фахівця розвиненої цифрової компетентності та навичок верифікації отриманого аудіо продукту.

Практично всі 90% здобувачів вказали, що авторська музика (створена під конкретну групу чи комплекс) підвищує зацікавленість до організації занять, оскільки ті, хто займаються відчувають персоналізований підхід. І лише на думку 10% зазначили, що учасникам навчально-тренувального процесу буде байдуже чи ця музика згенерована спеціально для них, чи використовуються готові треки.

Для студентів досвід використання ШІ у створенні музики виявився досить цікавим, оскільки вони схвалили запропоноване завдання в межах освітнього компоненту «Оздоровчий фітнес».

Експериментальне впровадження інструментів ШІ у процес підготовки магістрів середньої освіти за предметною спеціальністю «Середня освіта (Фізична культура)» (в межах курсу «Оздоровчий фітнес») довело свою ефективність. Це не лише забезпечує майбутніх фахівців унікальним аудіо контентом, а й підвищує цифрову компетентність, стимулює творчий розвиток та професійну вмотивованість, забезпечує глибше розуміння методики фітнес-занять через усвідомлений підбір музичного ритму. Підтверджено висунуту гіпотезу, щодо можливостей створення музичних композицій, з безпр-ецедентною швидкістю та персоналізацією, звичайним користувачам, в тому числі й освітянам.

Перспективами подальших досліджень є розробка фундаментальних основ формування словесного опису майбутніх треків музичного супроводу фізкультурно-спортивних занять.

Література

1. Шевчук А. Залучаємо малят до музичної скарбниці. *Дитячий садок. Мистецтво.* 2010. №3 (13). С. 36-41.

2. Вільчковський Е. С. Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. 428 с.

3. Вільчковський Е. С., Денисенко Н. Ф. Організація рухового режиму дітей 5-10 років у закладах освіти: *навчально-методичний посібник*. Запоріжжя : ЗОІППО, 2006. 228 с

4. Федоренко О.В., Матвієнко С.І. Роль музичного супроводу у проведенні ігор-естафет з дітьми старшого дошкільного віку. *Вісник студентського наукового товариства* [Електронне видання]: збірник наукових праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Вип. 20. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С.253-256.

5. Калініченко О.М. Особливості музичного супроводу на уроках фізичної культури з використанням комплексів аеробіки в школі. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* № 3. 2011. С. 73-75. https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-03/11kenaas.pdf

6. Гронець Г. Ю., Гвоздецька С. В. Особливості методики проведення уроків з фізичної культури з учнями середнього шкільного віку в умовах НУШ. *Олімпійський та паралімпійський спорт*. № 3, 2025. С. 26-27. DOI 10.32782/olimpspu/2025.3.4

7. Орленко Н. А., Турчина Н. І., Совгіря Т. М. Музичний супровід як чинник впливу на психологічний стан студентів під час занять з фізичного виховання. Фізична культура і спорт. *Scientific review*, 2014, Том 8.№ 7. 2014. https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/307

8. Ткач Я., Маляр Н. Музичний супровід як умова забезпечення ефективності засобів ритмічної гімнастики в процесі формування тілесно-рухової культури студенток. *Інновації в освіті: реалії та перспективи розвитку : матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 20 травня 2022 р.)*. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. С.282-285.

9. Шапар, К., Рожков, В., Гординський, Ю., Ярмоленко , М. А.. Музика як засіб фізичного виховання у закладах вищої освіти. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15*, (4(163), 2023. С.188-194. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.04(163).36

10. Costas I. Karageorghis. *Applying Music in Exercise and Sport.* 2020. URL: 10.5040/9781492595229

11. Панчук А. П., Панчук І. В., Шеретюк Ю. В. Синергія руху і ритму: роль музики у фітнес-тренуваннях. *Олімпійськи. й та паралімпійський спорт*, випуск 1, 2025. С. 102-106. DOI 10.32782/olimpspu/2025.1.19.

12. Бондаренко О., Тихонова Н Педагогічні умови ефективного музично-ритмічного виховання у гімнастичних видах спорту. 2026. https://doi.org/10.5281/zenodo.18166248

13. Ярмощук О. О., Тадєєв І. М., Мамчур С. Л. Творча самореалізація викладача фізичного виховання ВНЗ як складова професіоналізму. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*: зб. наукових праць / За ред. Г. М. Арзютова. К: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, Випуск 13, 2011. С. 743-748.

14. Ковальчук Н.М., Деделюк Н. А. Розвиток творчих здібностей студентів спеціальності 014 «Середня освіта (Фізична культура)»: з досвіду роботи. 2020. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18093/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA-%D0%9D-%D0%9C..pdf).

15. Хомовський О. І. Музика як важливий компонент підвищення ефективності тренувального процесу. *Сучасні проблеми фізичного виховання, спорту та здоров'я людини : матеріали VI інтернет-конференції (м. Одеса, 17-18 листопада 2022 р.).* Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2022. С. 201-203. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/16306/1/Chomovsky.pdf

16. Шапар К., Рожков В., Гординський Ю., Ярмоленко М.. Музика як засіб фізичного виховання у закладах вищої освіти. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.* Серія 15, 4(163), 2023. С. 188-194. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.04(163).36

17. Садовенко О. О. Музична генерація ШІ: Культурні наслідки перетину трансформаційних технологій з людською креативністю. *Вісник маріупольського державного університетусерія: філософія, культурологія, соціологія*. Вип. 28, 2024. С. 135-142. URL: https://visnyk.mu.edu.ua/index.php/culturology/article/view/242/237. doi 10.34079/2226-2830-2024-14-28-135-142

18. Антіпіна І. Штучний інтелект як інструмент трансформації культурологічних ідей. *Часопис національної музичної академії україни ім.П.І.Чайковського,* 3(64), 2024. С. 74-90. *https://doi.org/10.31318/2414-052x.3(64).2024.314744.*
https://chasopysnmau.com.ua/article/view/314744

19. Бабич І. Р. Яшина О. М. Підходи до розробки штучного інтелекту та їхній вплив на автоматизацію написання музики [Електронний ресурс]. *Modern scientific researches*. № 12-01, 2020. С. 35-39.

20. Коваленко О. М., Яцишин А. В. Музична самоосвіта дорослих із застосуванням штучного інтелекту. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. № 3 (94) / ІІІ квартал. 2024. С. 15-22. DOI: https://doi.org/10.32405/2309-3935-2024-3(94)-15-22

21. Острецова Т. О. Острецов Д. І. Штучний інтелект у музиці: виклики та етичні аспекти. Комп'ютерні ігри та мультимедіа як інноваційний підхід до комунікації. Одеса, Видавництво ОНТУ, 2024. С. 309-312. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11167

22. Семенчук В. Штучний інтелект у музично-педагогічній освіті. *Сучасне мистецтво: науково-методичний та практичний аспекти*, 2024, С. 51. URL: https://surl.li/iwwnez

23. Aiguru, «Udio - новий сервіс для генерації музики», AI Guru. Дата звернення: 03, березень 2026. [Online]. URL: https://aiguru.com.ua/udio-novyy-servis-dlya-heneratsiyi-muzyky/

24. Pavlo Hak, «Udio запускає додаток для створення музики штучним інтелектом - Oksim». Дата звернення: 03, березень 2026. [Online]. URL: https://www.oksim.ua/2024/04/14/udio-zapuska%D1%94-dodatok-dlya-stvorennya-muziki-shtuchnim-intelektom/

25. «Create Your First Song | Udio Help Center». Дата звернення: 05, березень 2026. [Online]. URL: https://help.udio.com/en/articles/10715838-create-your-first-song

26. Aiguru, «Suno AI - створює пісні за текстовим запитом», AI Guru. Дата звернення: 06, березень 2026. [Online]. URL: https://aiguru.com.ua/suno-ai-створює-пісні-за-текстовим-запитом/

References

1. Shevchuk, A. (2010). Zaluchaiemo maliat do muzychnoi skarbnytsi [Engaging children in the musical treasury]. *Dytiachyi sadok. Mystetstvo [Kindergarten. Art]*, *3*(13), 36–41.

2. Vilchkovskyi, E. S., & Kurok, O. I. (2004). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Theory and methodology of physical education of preschool children]* (Manual for students of higher pedagogical educational institutions). Sumy: VTD "Universytetska knyha".

3. Vilchkovskyi, E. S., & Denysenko, N. F. (2006). *Orhanizatsiia rukhovoho rezhymu ditei 5-10 rokiv u zakladakh osvity [Organization of the motor regime of children 5-10 years old in educational institutions]* (Educational and methodical manual). Zaporizhzhia: ZOIPPO.

4. Fedorenko, O. V., & Matviienko, S. I. (2018). Rol muzychnoho suprovodu u provedenni ihor-estafet z ditmy starshoho doshkilnoho viku [The role of musical accompaniment in conducting relay games with older preschool children]. In O. V. Melnychuk (Ed.), *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva [Bulletin of the Student Scientific Society]* (Vol. 20, pp. 253–256). Nizhyn: Nizhyn Mykola Gogol State University.

5. Kalinichenko, O. M. (2011). Osoblyvosti muzychnoho suprovodu na urokakh fizychnoi kultury z vykorystanniam kompleksiv aerobiky v shkoli [Features of musical accompaniment in physical education lessons using aerobics complexes in school]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu [Pedagogy, Psychology and Medico-Biological Problems of Physical Training and Sports]*, (3), 73–75. https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2011-03/11kenaas.pdf

6. Orlenko, N. A., Turchyna, N. I., & Sovhiria, T. M. (2014). Muzychnyi suprovid yak chynnyk vplyvu na psykholohichnyi stan studentiv pid chas zaniat z fizychnoho vykhovannia [Musical accompaniment as a factor influencing the psychological state of students during physical education classes]. *Fizychna kultura i sport. Scientific review [Physical Culture and Sport. Scientific review]*, *8*(7). https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/307

7. Karageorghis, C. I. (2020). *Applying Music in Exercise and Sport*. Human Kinetics. https://doi.org/10.5040/9781492595229

8. Tkach, Ya., & Maliar, N. (2022). Muzychnyi suprovid yak umova zabezpechennia efektyvnosti zasobiv rytmichnoi himnastyky v protsesi formuvannia tilesno-rukhovoi kultury studentok [Musical accompaniment as a condition for ensuring the effectiveness of rhythmic gymnastics in the process of forming the bodily-motor culture of female students]. In *Innovatsii v osviti: realii ta perspektyvy rozvytku [Innovations in education: realities and development prospects]* (pp. 282–285). Ternopil: ZUNU.

9. Shapar, K., Rozhkov, V., Hordynskyi, Yu., & Yarmolenko, M. A. (2023). Muzyka yak zasib fizychnoho vykhovannia u zakladakh vyshchoi osvity [Music as a means of physical education in higher education institutions]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 15 [Scientific Journal of the Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov. Series 15]*, *4*(163), 188–194. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.04(163).36

10. Hronets, H. Yu., & Hvozdetska, S. V. (2025). Osoblyvosti metodyky provedennia urokiv z fizychnoi kultury z uchniamy serednoho shkilnoho viku v umovakh NUSh [Peculiarities of the methodology of conducting physical education lessons with students of secondary school age in the

conditions of NUS]. *Olimpiiskyi ta paralimpiiskyi sport [Olympic and Paralympic Sport]*, (3), 26–27. https://doi.org/10.32782/olimpspu/2025.3.4

11. Panchuk, A. P., Panchuk, I. V., & Sheretiuk, Yu. V. (2025). Synerhiia rukhu i rytmu: rol muzyky u fitnes-trenuvanniakh [Synergy of movement and rhythm: the role of music in fitness training]. *Olimpiiskyi ta paralimpiiskyi sport [Olympic and Paralympic Sport]*, (1), 102–106. https://doi.org/10.32782/olimpspu/2025.1.19

12. Bondarenko, O., & Tykhonova, N. (2026). *Pedahohichni umovy efektyvnoho muzychno-rytmichnoho vykhovannia u himnastychnykh vydakh sportu [Pedagogical conditions for effective musical-rhythmic education in gymnastic sports]*. https://doi.org/10.5281/zenodo.18166248

13. Yarmoshchuk, O. O., Tadieiev, I. M., & Mamchur, S. L. (2011). Tvorcha samorealizatsiia vykladacha fizychnoho vykhovannia VNZ yak skladova profesionalizmu [Creative self-realization of a physical education teacher of a higher educational institution as a component of professionalism]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 15 [Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 15]*, (13), 743–748.

14. Kovalchuk, N. M., & Dedeliuk, N. A. (2020). *Rozvytok tvorchykh zdibnostei studentiv spetsialnosti 014 "Serednia osvita (Fizychna kultura)": z dosvidu roboty [Development of creative abilities of students of the specialty 014 "Secondary education (Physical culture)": from work experience]*. https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/18093/1/Kovalchuk-N-M..pdf

15. Khomovskyi, O. I. (2022). Muzyka yak vazhlyvyi komponent pidvyshchennia efektyvnosti trenuvalnoho protsesu [Music as an important component of increasing the effectiveness of the training process]. In *Suchasni problemy fizychnoho vykhovannia, sportu ta zdorovia liudyny [Modern problems of physical education, sports and human health]* (pp. 201–203). Odesa: Bukaiev Vadym Viktorovych. http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/16306/1/Chomovsky.pdf

16. Shapar, K., Rozhkov, V., Hordynskyi, Yu., & Yarmolenko, M. (2023). Muzyka yak zasib fizychnoho vykhovannia u zakladakh vyshchoi osvity [Music as a means of physical education in higher education institutions]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 15 [Scientific Journal of the Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov. Series 15]*, *4*(163), 188–194. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.04(163).36

17. Sadovenko, O. O. (2024). Muzychna heneratsiia ShI: Kulturni naslidky peretynu transformatsiinykh tekhnolohii z liudskoiu kreatyvnistiu [Music AI generation: Cultural consequences of intersection of transformational technologies with human creativity]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia [Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, culturology, sociology]*, (28), 135–142. https://doi.org/10.34079/2226-2830-2024-14-28-135-142

18. Antipina, I. (2024). Shtuchnyi intelekt yak instrument transformatsii kulturolohichnykh idei [Artificial intelligence as a tool for transforming culturological ideas]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho [Journal of the National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky]*, *3*(64), 74–90. https://doi.org/10.31318/2414-052x.3(64).2024.314744

19. Babych, I. R., & Yashyna, O. M. (2020). Pidkhody do rozrobky shtuchnoho intelektu ta yikhniy vplyv na avtomatyzatsiiu napysannia muzyky [Approaches to the development of artificial intelligence and their impact on the automation of music writing]. *Modern Scientific Researches*, (12-01), 35–39.

20. Kovalenko, O. M., & Yatsyshyn, A. V. (2024). Muzychna samoosvita doroslykh iz zastosuvanniam shtuchnoho intelektu [Music self-education of adults using artificial intelligence]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti [Education and Development of Gifted Personality]*, *3*(94), 15–22. https://doi.org/10.32405/2309-3935-2024-3(94)-15-22

21. Ostretsova, T. O., & Ostretsov, D. I. (2024). Shtuchnyi intelekt u muzytsi: vyklyky ta etychni aspekty [Artificial intelligence in music: Challenges and ethical aspects]. In *Kompiuterni ihry ta multymedia yak innovatsiinyi pidkhid do komunikatsii [Computer games and multimedia as an innovative approach to communication]* (pp. 309–312). Odesa: ONT University. https://dspace .luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11167

22. Semenchuk, V. (2024). Shtuchnyi intelekt u muzychno-pedahohichnii osviti [Artificial intelligence in music-pedagogical education]. In *Suchasne mystetstvo: naukovo-metodychnyi ta praktychnyi aspekty [Modern art: Scientific-methodical and practical aspects]* (p. 51). https://surl.li/iwwnez

23. Aiguru. (2026, March 3). *Udio - novyi servis dlia heneratsii muzyky [Udio - a new service for music generation]*. AI Guru. https://aiguru.com.ua/udio-novyy-servis-dlya-heneratsiyi-muzyky/

24. Hak, P. (2024, April 14). *Udio zapuskaie dodatok dlia stvorennia muzyky shtuchnym intelektom - Oksim [Udio launches AI music app - Oksim]*. Oksim. https://www.oksim.ua/2 024/04/14/udio-zapuska%D1%94-dodatok-dlya-stvorennya-muziki-shtuchnim-intelektom/

25. Udio Help Center. (n.d.). *Create your first song*. Retrieved March 5, 2026, from https://help.udio.com/en/articles/10715838-create-your-first-song

26. Aiguru. (2026, March 6). *Suno AI - stvoriuie pisni za tekstovym zapytom [Suno AI - creates songs by text request]*. AI Guru. https://aiguru.com.ua/suno-ai-створює-пісні-за-текстовим-запитом/

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 615.8:616-001-057.36:001.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2038-2044

Чайковський Михайло Євгенович доктор педагогічних наук, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-8793-9744

Кравчук Людмила Степанівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-1531-6601

СТРАТЕГІЇ ФІЗИЧНОЇ ТА РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ МЕДИЦИНИ В МЕНЕДЖМЕНТІ БОЙОВОЇ ТРАВМИ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД

Анотація. Обґрунтування. У статті розглянуто актуальні науково-методичні аспекти застосування стратегій фізичної та реабілітаційної медицини (ФРМ) у комплексному менеджменті бойової травми. З огляду на специфіку та поліструктурність сучасних поранень, обґрунтовано необхідність мультидисциплінарного підходу до відновлення функціональних можливостей військовослужбовців. Метою роботи є розробити та теоретично обґрунтувати науково-методичні підходи до вибору стратегій ФРМ на різних етапах реабілітаційного циклу в пацієнтів із наслідками бойових дій.

Проведено аналіз сучасних протоколів реабілітації, вивчено досвід застосування засобів фізичної терапії, ерготерапії та технологічних інновацій у відновленні після мінно-вибухових та вогнепальних поранень. Використано методи системного аналізу та узагальнення клінічного досвіду.

Визначено ключові стратегії менеджменту бойової травми, що включають ранню мобілізацію, профілактику вторинних ускладнень та психофізичну адаптацію комбатантів. Окреслено роль науково-методичного супроводу у забезпеченні наступності та безперервності реабілітаційного процесу від госпітального етапу до соціальної інтеграції. В статті наводяться емпіричні дані та клінічні випадки, які демонструють важливість розуміння цього процесу для покращення методів діагностики та лікування постраждалих. Дослідження спрямоване на розширення наукового усвідомлення про механізми пошкоджень серцево-судинної системи при вогнепальних пораненнях та можливості підвищення ефективності медичного втручання.

Матеріали і методи: аналіз теоретичних джерел, порівняння, індукції виокремлених даних. Дослідження проведене на основі бази даних КНП

«Хмельницький обласний госпіталь ветеранів війни» Хмельницької обласної ради та загальної бібліотеки літературних джерел.

Ключові слова: вогнепальна рана, серцево-судинні ускладнення, тканинна гіпоксія, серцево-судинна система.

Chaykovs′kyy Mykhaylo Yevhenovych doktor pedahohichnykh nauk, profesor kafedry fizychnoyi terapiyi, erhoterapiyi, fizychnoyi kul′tury i sportu, Khmel′nyts′kyy instytut sotsial′nykh tekhnolohiy, Khmel′nyts′kyy, https://orcid.org/0000-0002-8793-9744

Kravchuk Lyudmyla Stepanivna kandydat pedahohichnykh nauk, dotsent, zaviduvach kafedry fizychnoyi terapiyi, erhoterapiyi, fizychnoyi kul′tury i sportu, Khmel′nyts′kyy instytut sotsial′nykh tekhnolohiy, Khmel′nyts′kyy, https://orcid.org/0000-0002-1531-6601

PHYSICAL AND REHABILITATION MEDICINE STRATEGIES IN THE MANAGEMENT OF COMBAT INJURY: A SCIENTIFIC-METHODICAL APPROACH

Abstract. The article considers current scientific and methodological aspects of the application of physical and rehabilitation medicine (PRM) strategies in the complex management of combat trauma. Given the specificity and polystructural nature of modern wounds, the need for a multidisciplinary approach to restoring the functional capabilities of military personnel is substantiated. The aim of the work is to develop and theoretically substantiate scientific and methodological approaches to the selection of PRM strategies at different stages of the rehabilitation cycle in patients with the consequences of combat operations.

An analysis of modern rehabilitation protocols was conducted, the experience of using physical therapy, occupational therapy and technological innovations in recovery from mine and explosive and gunshot wounds was studied. Methods of systemic analysis and generalization of clinical experience were used. Key strategies for combat trauma management were identified, including early mobilization, prevention of secondary complications and psychophysical adaptation of combatants. The role of scientific and methodological support in ensuring the continuity and continuity of the rehabilitation process from the hospital stage to social integration was outlined.

Key strategies for combat trauma management are identified, including early mobilization, prevention of secondary complications, and psychophysical adaptation of combatants. The role of scientific and methodological support in ensuring the continuity and continuity of the rehabilitation process from the hospital stage to social integration is outlined.

The article presents empirical data and clinical cases that demonstrate the importance of understanding this process for improving diagnostic and treatment

methods for victims. The study aims to expand scientific awareness of the mechanisms of damage to the cardiovascular system in gunshot wounds and the possibility of increasing the effectiveness of medical intervention.

Materials and methods: analysis of theoretical sources, comparison, induction of isolated data. The study was conducted on the basis of the database of the KNP "Khmelnytskyi Regional Hospital of War Veterans" of the Khmelnytskyi Regional Council and the general library of literary sources.

Keywords: gunshot wound, cardiovascular complications, tissue hypoxia, cardiovascular system.

Постановка проблеми. Сучасність українських реалій досить жорстока для медичних працівників, оскільки вони постійно стикаються з новими викликами в умовах повномасштабного вторгнення. Сучасне озброєння призводить до все нових поранень з більшими ускладненнями, щоб бути максимально корисними потрібно бути підготовленими і знати всі можливі наслідки або фізіологію поранень. Зокрема виокремлюють наступні чинники, які зумовлюють актуальність цього дослідження:

1. Збільшення кількості випадків вогнепальних поранень, що покладає особливий акцент на вивчення їхніх наслідків та шляхів покращення методів лікування.
2. Вогнепальні рани серцево-судинної системи завжди є медичним викликом через серйозний ризик для життя постраждалих. Розуміння гіпоксії в цьому контексті може сприяти розробці більш ефективних методів надання допомоги.
3. Сучасні наукові методи дозволяють глибше розглянути молекулярні механізми тканинної гіпоксії, що відкриває можливості для розвитку нових стратегій лікування.
4. Вивчення ролі гіпоксії може сприяти покращенню медичних стандартів та протоколів для постраждалих із вогнепальними ранами серцево-судинної системи, що може підвищити їхні шанси на виживання та відновлення.

Тому дослідження про тканинну гіпоксію вогнепальних ран серцево-судинної системи має велику актуальність в контексті сучасної медицини та має важливе практичне значення щодо ефективності алгоритму надання медичної допомоги військовослужбовцям та цивільному населенню.

Аналіз останніх досліджень. Гіпоксія є важливим фактором у розвитку ушкоджень серцево-судинної системи при вогнепальних ранах. На думку більшості авторів, велика частота і вираженість гнійно-септичних ускладнень, що є однією з основних проблем лікування вогнепальних поранень, знаходяться у прямій залежності від тяжкості пошкодження тканин та ступеня порушення локального кровотоку. Встановлено, що у відповідь на вогнепальні поранення, навіть без ушкодження кровоносних судин, у паравульнарних тканинах розвиваються порушення тканинного кровотоку, що супроводжуються розладами

мікроциркуляції та призводять до гіпоксії [1]. Отже, вивчення патогенезу гіпоксії тканин при вогнепальних пораненнях є важливим напрямом досліджень. Однак раніше ці дані оцінювалися, як правило, за непрямими ознаками: морфологічні зміни в мікроциркуляторному руслі, спеціальні методи фарбування препаратів м'язової тканини [2], що пов'язано з відсутністю можливості вимірювання процесів обміну кисню безпосередньо у пошкоджених тканинах.

Одним із методів, якому в сучасній медичній літературі приділяється все більше уваги, є пряма (транскутанна чи черезшкірна) оксиметрія. Це спосіб дозволяє неінвазивно виміряти парціальну напругу кисню в органах і тканинах і на підставі отриманих даних будувати висновки про їх функціональний стан [3].

Метою роботи є аналіз особливостей тканинної гіпоксії у патогенезі вогнепальних ран серцево-судинної системи.

Виклад основного матеріалу. Вивчення процесів кисневого обміну в тканинах за звичних умов і за умов патології не тільки представляє науковий інтерес, але і є вкрай важливим для практичної медицини, оскільки дозволяє детальніше зрозуміти питання патогенезу різних захворювань і на підставі цього скоригувати лікувальну тактику і безпосередній вплив на серцево-судинну систему. В основі даного методу є застосування кисневого датчика типу Кларка [4]. Вимірювальна камера датчика складається з платинового катода та срібного анода, занурених у електроліт та відокремлених від робочих речовин киснево-проникною мембраною. При контакті датчика з тканинами відбувається обмін киснем між досліджуваними тканинами та розчином, що оточує електрод. Кисень при переміщенні через мембрану викликає електрохімічну реакцію та генерує потенціал, що проходить через катод. Цей потенціал конвертується підсилювачем у величину, пропорційну напрузі кисню на поверхні мембрани та інформація з'являється на екрані монітора. Це дозволяє оцінити процеси переносу кисню, зокрема парціальний тиск кисню у тканинах [5].

Метод прямої оксиметрії широко застосовується при проведенні наукових досліджень та у клініці для вивчення процесів обміну кисню в тканинах, в основному при захворюваннях кінцівок. Нині параметри транскутанної оксиметрії є не тільки критерієм постановки діагнозу «критична ішемія кінцівок», а й визначають лікувальну тактику. Так, зниження значень менше ніж 30 мм рт. ст. вказують на декомпенсований тканинний метаболізм та необхідність реваскуляризації. Разом з тим, дослідниками встановлено, що навіть на одному сегменті кінцівки отримані результати залежать від температури датчика та його калібрування, точки проведення вимірювання. Відзначено кореляцію між значеннями напруги кисню та рівнем тканинної перфузії [6, с. 33].

При цьому, варто відзначити, що за допомогою транскутанної оксиметрії можна отримати дані про напругу кисню в тканинах, але водночас, досі потребує вивчення питання ступеня утилізації кисню, пов'язаного з гемоглобіном [7]. У вітчизняній та зарубіжній літературі нами не виявлено повідомлень про дослідження кисню, рівнів парціального тиску кисню у м'язах кінцівки при

вогнепальних пораненнях. Таким чином, застосування методу прямої оксиметрії при вогнепальних пораненнях є перспективним для отримання нових даних про формування ранових зон.

Одним із найбільш обговорюваних сучасних ефективних методів лікування ран різної етіології є вакуумна терапія (Negative pressure wound therapy (NPWT), Topical negative pressure (TNP), Vacuum assisted closure

(VAC), Vacuum closure therapy, Vacuum sealing technique, системи вакуум лікування ран негативним тиском (СЛРНТ)). Методика впливу на рани негативним тиском відома давно, проте лише з появою мобільних компактних вакуумних генераторів з можливістю регулювання параметрів роботи цей метод лікування ран став широко застосовуватися хірургами [8].

Основні ефекти, впливу на рану негативним тиском, полягають в активному видаленні надлишкового раневого ексудату, зменшенні набряку, посиленні місцевого лімфообігу та кровообігу, стимуляції утворення грануляційної тканини, стимуляції проліферації клітин, зниженні мікробної обсіменіння рани [9].

У медичній літературі точаться дискусії про об'єктивну оцінку ефективності системи вакуум лікування ран негативним тиском (СЛРНТ), що зумовлено невеликою кількістю спостережень. Незважаючи на те, що, на думку одних авторів, вакуумна терапія дозволяє знизити летальність з 54 до 24% [10], інші автори ставлять це під сумнів. Також суперечливі дані наводяться в оцінці впливу СЛРНТ на ризик розвитку ранової інфекції у сфері хірургічного втручання: від значного зниження [11] до відсутності відмінностей у ранових ускладненнях .

Вважається доведеним, що застосування СЛРНТ прискорює зміну дегенеративно-некротичного типу цитограм на регенераторний тип, скорочує термін підготовки рани до виконання реконструктивних оперативних втручань, а також дозволяє застосовувати простіші способи закриття ранового дефекту за рахунок зменшення його розмірів. Також не викликає сумнівів, що СЛРНТ дозволяє скоротити кількість перев'язок, що виконуються, зменшити витрату перев'язувального матеріалу і знизити число анестезіологічних методів. Тому в даний час основним предметом обговорення є застосування різних параметрів і режимів негативного тиску, різних варіантів ранового наповнювача та їх вплив на вигляд грануляційної тканини, що утворюється [12].

Немає єдиної думки про терміни безперервного функціонування СЛРНТ: більшість авторів змінюють СЛРНТ кожні 24-48 годин, деякі вказують на можливість збільшення цих термінів до 72 годин за умови адекватної підготовки рани. Застосування цього методу при лікуванні вогнепальних і вибухових поранень недостатньо вивчено, що пов'язано насамперед щодо рідкісною зустрічальністю цього виду пошкоджень у мирний час і складними умовами для проведення наукових досліджень у ході бойових дій . Досі залишається дискусійною роль СЛРНТ у загальній системі заходів щодо лікування

вогнепальних поранень, терміни початку її застосування та тривалість. Більшість авторів вважають, що при лікуванні вогнепальних ран і на впливі безпосередньо на серцево-судинну систему СЛРНТ не може замінити адекватну хірургічну обробку, вона є лише етапом у комплексній програмі хірургічного лікування, що передбачає активне раннє закриття рани [13]. Таким чином, потрібне вивчення особливостей застосування СЛРНТ при лікуванні вогнепальних ран.

Висновки. Важливо підкреслити ключові висновки та внести короткі, але суттєві пункти, які відображають суть дослідження:

1. Гіпоксія є важливим фактором у розвитку ушкоджень серцево-судинної системи при вогнепальних ранах.

2. Дослідження підтвердило, що тканинна гіпоксія сприяє подальшому поширенню ушкоджень та загрозі для життя постраждалих.

3. Розуміння ролі гіпоксії в патогенезі вогнепальних ран серцево-судинної системи є важливим кроком у покращенні якості медичної допомоги і може підвищити шанси на врятування життя постраждалих.

4. Наступні дослідження мають на меті подальше уточнення механізмів гіпоксії та визначення оптимальних стратегій лікування для пацієнтів із вогнепальними пораненнями серцево-судинної системи.

Література:

1. Вогнепальні поранення магістральних судин нижніх кінцівок. Ключові моменти діагностики та лікування / В. Г. Мішалов та ін. *Серце і судини*. 2017. № 1. С. 91-104.

2. Worsley P., Voegeli D. Back to basics: biophysical methods in tissue viability research. *Journal of wound care*. 2013. Vol. 22. № 8. P. 434-439.

3. Comparison of transcutaneous oximetry with symptoms and arteriography in thoracic outlet syndrome / P. Abraham et al. *Clinical hemorheology and microcirculation*. 2020. Vol. 75. № 1. P. 107-119

4. Clark L. C. The control and monitoring of blood and tissue oxygen. *Transactions of the American Society for Artificial Internal Organs*. 1956. Vol. 2. P. 41-48

5. Measuring transcutaneous oxygenation to validate the duration required to achieve electrode equilibration / N. Chiang et al. *Advances in skin & wound care*. 2018. Vol. 31. № 6. P. 263-269.

6. Футуйма Ю. М., Беденюк А. Д., Кульбаба, І. Я. Алгоритм тактико-хірургічного підходу до виконання черезшкірної транслюмінальної балоноангіопластики за даними транскутанної оксиметрії у хворих з критичною ішемією при синдромі діабетичної стопи. *Шпитальна хірургія. Журнал імені Л. Я. Ковальчука*. 2022. № 3. С. 27-36

7. Transcutaneous oximetry measurements of the leg: comparing different measuring equipment and establishing values in healthy young adults / T. P. Trinks et al. *Diving and hyperbaric medicine*. 2017. Vol. 47. № 2. P. 82-87.

8. Practical things you should know about wound healing and vacuum-assisted closure management / D. Singh et al. *Plastic and reconstructive surgery*. 2020. Vol. 145. № 4. P. 839-854.

9. Fallah N., Rasouli M., Amini M. The current and advanced therapeutic modalities for wound healing management. *Journal of diabetes and metabolic disorders*. 2021. Vol. 20. № 2. P. 1883-1899.

10. Наш досвід лікування вогнепальних поранень кінцівок / І. І. Жердєв та ін. *Збірник наукових праць XVIII з'їзду ортопедів-травматологів України*. 2019. С. 68-69

11. Negative pressure wound therapy for surgical site infections: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials / H. Z. Li et al. *Clinical microbiology and infection: the official publication of the European Society of Clinical Microbiology and Infectious Diseases*. 2019. Vol. 25. № 11. P. 1328-1338.

12. Saeg F., Schoenbrunner A., Janis J. Evidence-based wound irrigation: separating fact from fiction. *Plastic and reconstructive surgery*. 2021. Vol. 148. № 4. P. 601-614.

13. Maurya S., Bhandari P. S. Negative pressure wound therapy in the management of combat wounds: a critical review. *Advances in wound care*. 2016. Vol. 5. № 9. P. 379-389.

References:

1. Mishalov V. H. ta in (2017). Vohnepalni poranennia mahistralnykh sudyn nyzhnikh kintsivok. [Gunshot wounds of main vessels of the lower extremities. Key points of diagnosis and treatment]. Kliuchovi momenty diahnostyky ta likuvannia. Sertse i sudyny.

2. Worsley P., Voegeli D (2013). Back to basics: biophysical methods in tissue viability research. *Journal of wound care*.

3. Abraham P. et al. (2020) Comparison of transcutaneous oximetry with symptoms and arteriography in thoracic outlet syndrome. *Clinical hemorheology and microcirculation*.

4. Clark L. C. (1956). The control and monitoring of blood and tissue oxygen. *Transactions of the American Society for Artificial Internal Organs*.

5. Chiang N. et al. (2018). Measuring transcutaneous oxygenation to validate the duration required to achieve electrode equilibration / *Advances in skin & wound care*.

6. Futuima Yu. M., Bedeniuk A. D., Kulbaba, I. Ya. (2022). Alhorytm taktykokhirurhichnoho pidkhodu do vykonannia cherezshkirnoi transliuminalnoi balonoanhioplastyky za danymy transkutannoi oksymetrii u khvorykh z krytychnoiu ishemiieiu pry syndromi diabetychnoi stopy. [Algorithm of the tactical-surgical approach to percutaneous transluminal balloon angioplasty based on transcutaneous oximetry data in patients with critical ischemia in diabetic foot syndrome.]. Shpytalna khirurhiia. Zhurnal imeni L. Ya. Kovalchuka.

7. Trinks T. P. et al. (2017). Transcutaneous oximetry measurements of the leg: comparing different measuring equipment and establishing values in healthy young adults. *Diving and hyperbaric medicine*.

8. Singh D. et al. (2020). Practical things you should know about wound healing and vacuum-assisted closure management *Plastic and reconstructive surgery*.

9. Fallah N., Rasouli M., Amini M. (2021) The current and advanced therapeutic modalities for wound healing management. *Journal of diabetes and metabolic disorders*.

10. Zherdiev I. I. ta in. (2019). Nash dosvid likuvannia vohnepalnykh poranen kintsivok. [Our experience in the treatment of gunshot wounds of the extremities]. Zbirnyk naukovykh prats XVIII zizdu ortopediv-travmatolohiv Ukrainy.

11. Li H. Z. et al. (2019). Negative pressure wound therapy for surgical site infections: a systematic review and meta-analysis of randomized controlled trials. *Clinical microbiology and infection: the official publication of the European Society of Clinical Microbiology and Infectious Diseases*. 12. Saeg F., Schoenbrunner A., Janis J. (2021). Evidence-based wound irrigation: separating fact from fiction. *Plastic and reconstructive surgery*.

13. Maurya S., Bhandari P. S. (2016). Negative pressure wound therapy in the management of combat wounds: a critical review. *Advances in wound care*.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 378.016:687.016-057.87

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2045-2057

Чепелюк Богдан Миколайович здобувач третього (освітньо - наукового) рівня вищої освіти спеціальності 015 Професійна освіта (за спеціалізаціями), Мукачівський державний університет, м. Мукачево, https://orcid.org/0000-0001-8395-5475

РЕЗУЛЬТАТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ З ВПРОВАДЖЕННЯ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

Анотація. У статті узагальнено результати педагогічного експерименту з впровадження структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх фахівців сфери технологій та дизайну. Висвітлено результати констатувального, формувального та контрольного етапів за мотиваційно-ціннісним, когнітивним, діяльнісно-практичним і особистісно-рефлексивним критеріями. Доведено, що отримані емпіричні дані на початку експерименту контрольна та експериментальні групи мали статистично близькі показники, що підтвердило коректність подальшого порівняння. Зокрема, виявлено домінування зовнішньої мотивації навчання та фрагментарність фахових знань у більшості студентів на старті. Основну увагу приділено аналізу змін, що відбулися після впровадження експериментальної моделі, яка базувалася на інтеграції компетентнісного, проєктного та особистісно орієнтованого підходів, а також на активному залученні тьюторської підтримки.

Встановлено, що у студентів експериментальних груп відбулася якісна трансформація професійної підготовки: зафіксовано перехід від зовнішньої мотивації до стійкої внутрішньої потреби у професійному саморозвитку; поглиблення системності знань та розвиток здатності до міждисциплінарного синтезу. Особливий акцент зроблено на зростанні готовності студентів до розв’язання нестандартних професійних завдань в умовах невизначеності, що є критично важливим для сфери дизайну. Аналіз діяльнісно-практичного компонента засвідчив підвищення рівня володіння сучасним цифровим інструментарієм та автоматизованими системами проєктування.

Особистісно-рефлексивний аналіз результатів виявив суттєве покращення навичок критичного мислення, професійної відповідальності та здатності до самокорекції власної діяльності. Для забезпечення об’єктивності висновків авторами застосовано методи математичної статистики, зокрема однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA). Результати статистичної обробки (високі значення F-критерію при $p < 0,0001$) підтвердили статистичну значущість

відмінностей між групами на фінальному етапі та математично обґрунтували ефективність впровадженої структурно-функціональної моделі.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні фахівці сфери технологій та дизайну, педагогічний експеримент, структурно-функціональна модель, педагогічні умови, професійна компетентність, ANOVA.

Chepelyuk Bogdan Mykolayovych a graduate of the third (educational and scientific) level of higher education, specialty 015 Professional education (by specialization), Mukachevo State University, Mukachevo, https://orcid.org/0000-0001-8395-5475

RESULTS OF THE PEDAGOGICAL EXPERIMENT ON THE IMPLEMENTATION OF THE STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF TRAINING FUTURE SPECIALISTS IN THE SPHERE OF TECHNOLOGY AND DESIGN

Abstract. The article summarizes the results of the pedagogical experiment on the implementation of the structural-functional model of training future specialists in the sphere of technology and design. The results of the ascertaining, formative and control stages are highlighted according to motivational-value, cognitive, activity-practical and personal-reflective criteria. It is proved that the empirical data obtained at the beginning of the experiment, the control and experimental groups had statistically similar indicators, which confirmed the correctness of the subsequent comparison. In particular, the dominance of external motivation for learning and the fragmentation of professional knowledge in the majority of students at the start were revealed. The main attention was paid to the analysis of the changes that occurred after the implementation of the experimental model, which was based on the integration of competency-based, project-based and personally oriented approaches, as well as on the active involvement of tutoring support.

It was established that students in the experimental groups underwent a qualitative transformation of professional training: a transition from external motivation to a stable internal need for professional self-development was recorded; deepening of the systematicity of knowledge and development of the ability to interdisciplinary synthesis. Special emphasis was placed on the increase in students' readiness to solve non-standard professional tasks in conditions of uncertainty, which is critically important for the field of design. Analysis of the activity-practical component showed an increase in the level of mastery of modern digital tools and automated design systems.

Personal-reflective analysis of the results revealed a significant improvement in critical thinking skills, professional responsibility and the ability to self-correct one's own activities. To ensure the objectivity of the conclusions, the authors applied methods of mathematical statistics, in particular, one-way analysis of variance

(ANOVA). The results of statistical processing (high values of the F-criterion at $p < 0.0001$) confirmed the statistical significance of the differences between the groups at the final stage and mathematically substantiated the effectiveness of the implemented structural-functional model.

Keywords: professional training, future specialists in the field of technology and design, pedagogical experiment, structural-functional model, pedagogical conditions, professional competence, ANOVA.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх фахівців сфери технологій та дизайну в сучасних умовах потребує оновлення змісту, методів і форм організації освітнього процесу. Традиційна система навчання, орієнтована переважно на відтворення знань та виконання алгоритмізованих завдань, не повною мірою забезпечує розвиток тих якостей, які визначають готовність студента до реальної професійної діяльності: внутрішньої мотивації, здатності до міждисциплінарного аналізу, гнучкого використання інструментарію, відповідальності за результат, креативності та рефлексії.

У зв'язку з цим особливої ваги набуває впровадження моделей підготовки, які інтегрують компетентнісний, діяльнісний, проєктний та особистісно орієнтований підходи. Саме така логіка покладена в основу структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх фахівців сфери технологій та дизайну, ефективність якої перевірялася у межах педагогічного експерименту [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців у контексті сучасних ринкових трансформацій та технологічного оновлення галузі висвітлюються у працях таких українських учених, як О. Внукова, О. Іванова, М. Рябчикова, С. Ніколайчук, В. Радкевич, О. Козарь, Л. Назарчук, Н. Бокша, Т. Черченко. Зокрема, дослідниками приділяється значна увага питанням інтеграції теоретичного та виробничого навчання, розвитку професійних компетентностей та впровадженню інтерактивних методів у освітній процес. Проте практичне впровадження цілісних моделей підготовки у сфері технологій та дизайну залишається недостатньо вивченим і потребує додаткових емпіричних досліджень.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності структурно-функціональної моделі підготовки майбутніх фахівців сфери технологій та дизайну, а також статистичний аналіз результатів педагогічного експерименту з її впровадженням в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. *Констатувальний етап* був спрямований на встановлення вихідного рівня професійної підготовки студентів до початку експериментального впливу. Аналіз показав, що контрольна та експериментальні групи мали загалом співставні стартові характеристики, а виявлені відмінності не носили принципового характеру. Саме ця обставина є методологічно важливою, оскільки забезпечує коректність подальшого порівняння і

дозволяє інтерпретувати зміни на формувальному та контрольному етапах як наслідок упровадження структурно-функціональної моделі, а не вихідної нерівності груп. За мотиваційно-ціннісним критерієм було встановлено, що більшість студентів уже на початку дослідження виявляли інтерес до майбутньої професійної діяльності, однак цей інтерес не завжди мав стійкий внутрішній характер. В усіх групах переважали високий і середній рівні інтересу до професії, що можна пояснити свідомим вибором спеціальності та профорієнтаційною роботою, яка передувала вступу. Водночас мотивація до саморозвитку в більшості респондентів мала переважно зовнішній характер: студентів більше стимулювали оцінка, схвалення викладача та формальні результати навчання, ніж внутрішня потреба у професійному самовдос-коналенні.

Показники сформованості професійних цінностей та етики на констатувальному етапі були здебільшого середніми. Це свідчить про те, що студенти загалом орієнтувалися у професійних нормах, проте ще не сприймали їх як особистісно значущу основу майбутньої діяльності. Такий результат логічно пояснюється недостатньою залученістю здобувачів до реальних проєктів, де постають питання відповідальності за авторство, дотримання професійних стандартів, етичного вибору і практичного наслідку прийнятих рішень.

Когнітивний критерій виявив, що на старті експерименту у студентів переважав середній рівень повноти, глибини та системності фахових знань. Навіть за наявності окремих достатньо добрих предметних результатів знання не завжди мали міждисциплінарний характер і не забезпечували цілісного бачення професійних ситуацій. Звідси простежувалася труднощі в обґрунтуванні вибору технологічних та цифрових рішень, недостатня здатність інтегрувати різні аспекти проєкту, обмеженість у застосуванні теоретичних положень для аналізу практичних кейсів. Отримані результати узгоджуються з [4 - 6]. Узагальнюючу візуалізацію рівня здатності студентів застосовувати теоретичні знання для аналізу професійних ситуацій представлено на рис.1.

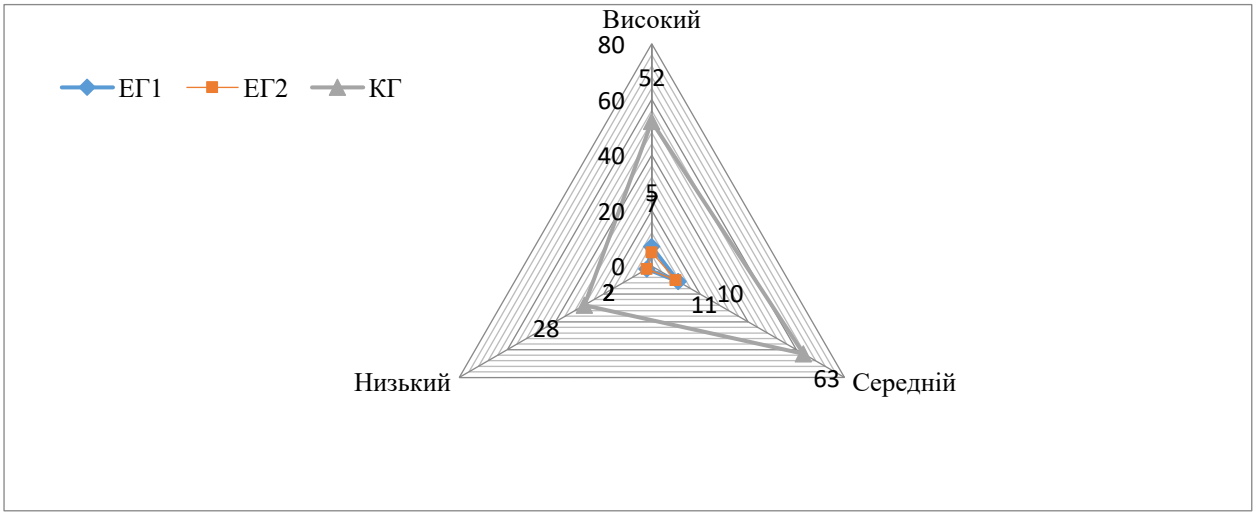

Рис. 1. Оцінка конгітивного критерію у студентів на констатувальному етапі

Діяльнісно-практичний критерій показав ще одну важливу особливість стартового стану: студенти були краще підготовлені до виконання стандартних, ніж нестандартних професійних завдань. Це означає, що вони здатні діяти в умовах знайомого алгоритму, але відчувають труднощі, коли потрібно обрати інструмент, змінити послідовність операцій, аргументувати власне рішення чи творчо адаптувати відомі способи діяльності. У більшості студентів були відсутні навички автоматизації щодо використання проєктно-конструкторських робіт й потребувало додаткових методичних матеріалів для повноцінної реалізації проєктних задач. Схожі результати відображені у дослідженнях [7 - 9]. Рівень володіння професійними уміннями та навичками загалом коливався між високим і середнім, однак саме в частині нестандартних завдань і самостійного використання інструментарію виявлялися найпомітніші прогалини. Ці тенденції яскраво унаочнює рисунок 2.

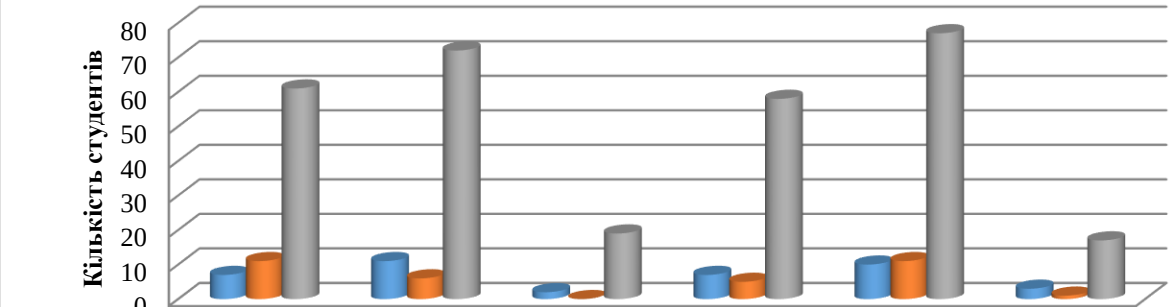

	Програмне забезпечення			Обладнання		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
ЕГ1	7	11	2	7	10	3
ЕГ2	11	6	0	5	11	1
КГ	61	72	19	58	77	17

Рис. 2. Оцінка використання студентами
професійного інструментарію (констатувальний етап).

Особистісно-рефлексивний критерій виявив, що саме здатність до рефлексії була найменш сформованим компонентом професійної компетентності. Студентам було складно критично оцінювати власні дії, усвідомлювати причини помилок і переводити досвід виконання завдань у площину самокорекції. Вони могли описувати окремі результати своєї діяльності, але не завжди демонстрували послідовне пояснення, чому обрано саме такий варіант розв’язання, які ризики він містить і що можна було б удосконалити.

Поряд із цим недостатньо сформованою залишалася професійна відповідальність, оскільки навчальні завдання ще не створювали ситуацій реальної залежності між прийнятим рішенням та його соціальними, естетичними чи функціональними наслідками. Відповідні тенденції може репрезентувати рисунок 3.

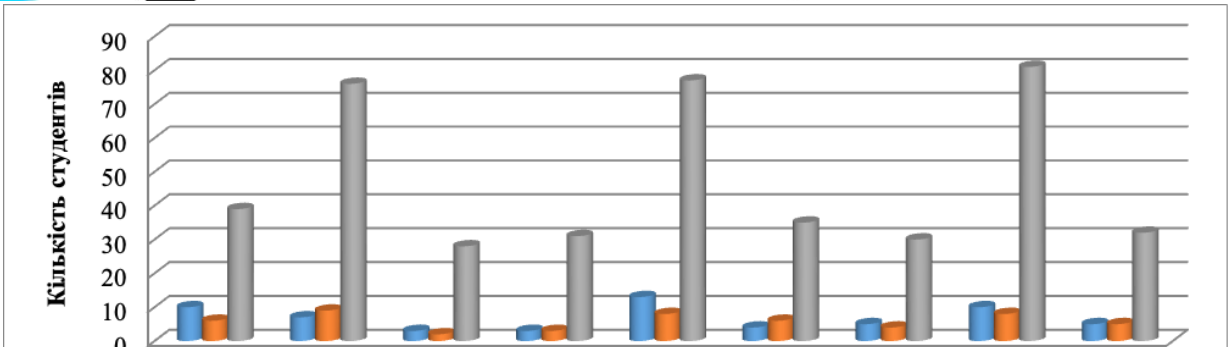

	Комунікабельність			Стресостійкість			Відповідальність		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
ЕГ1	10	7	3	3	13	4	5	10	5
ЕГ2	6	9	2	3	8	6	4	8	5
КГ	39	76	28	31	77	35	30	81	32

Рис. 3. Оцінка професійних якостей (комунікабельність, стресостійкість, відповідальність) студентів на констатувальному етапі

Отже, констатувальний етап засвідчив, що всі групи вступили в експеримент із близьким початковим рівнем професійної підготовки. Водночас було виявлено системні проблеми, які потребували педагогічного втручання: домінування зовнішньої мотивації, недостатня сформованість професійних цінностей і етики, фрагментарність знань, труднощі у використанні теорії для аналізу професійних ситуацій, орієнтація переважно на типові завдання та низька рефлексивність. Саме усунення цих обмежень і стало функціональним призначенням структурно-функціональної моделі, упровадженої на наступному етапі дослідження.

Результати формувального та контрольного етапів. Формувальний етап був орієнтований на цілеспрямовану зміну умов професійної підготовки студентів експериментальних груп. У його межах освітній процес було організовано таким чином, щоб посилити зв'язок між теоретичним матеріалом і практичною діяльністю, розширити використання проєктних та ситуативних завдань, активізувати самостійний вибір інструментарію, підтримати командну роботу та рефлексивний аналіз результатів. Контрольний етап, своєю чергою, дав змогу перевірити стійкість і результативність цих змін.

Найочевидніша позитивна динаміка в експериментальних групах спостерігалася за мотиваційно-ціннісним критерієм. Якщо на початку дослідження домінувала зовнішня мотивація, то наприкінці формувального етапу та на контрольному етапі у студентів ЕГ1 і ЕГ2 істотно посилилася внутрішня мотивація до саморозвитку та навчання впродовж життя. Вони почали виразніше пов'язувати навчання із майбутньою професійною самореалізацією, виявляли більшу зацікавленість у творчих пошуках, унікальних дизайн-рішеннях і самостійному вдосконаленні. У контрольній групі певні позитивні зрушення також відбулися, проте вони були менш вираженими і здебільшого

зберігали орієнтацію на оцінювальний результат, а не на професійне зростання як самоцінність. Паралельно відбулося підвищення рівня сформованості професійних цінностей та етики. Для студентів експериментальних груп професійні вимоги поступово переставали бути суто нормативним додатком до навчального процесу й набували змісту практичного орієнтира, необхідного для виконання реальних або змодельованих професійних ситуацій. Зростання цього показника закономірно пов'язується із виконанням проєктів, у яких потрібно було враховувати вимоги до якості результату, оригінальності, відповідності постав-леному завданню, а також нести персональну чи групову відповідальність за кінцевий продукт. Когнітивний критерій продемонстрував не лише кількісне, а насамперед якісне зростання. У студентів експериментальних груп знання стали більш системними, цілісними та функціональними: вони краще інтегрували різні професійні аспекти, розуміли взаємозв'язки між технологією, дизайном, інструментом та вимогами до результату.

Важливо, що це зростання не обмежувалося простим накопиченням інформації. Навпаки, студенти ЕГ дедалі впевненіше використовували знання для пояснення, порівняння, вибору рішення, аргументації власної позиції і моделювання професійних ситуацій.

Ключова візуалізацію когнітивної динаміки впродовж формувального етапу представлена на рис.4.

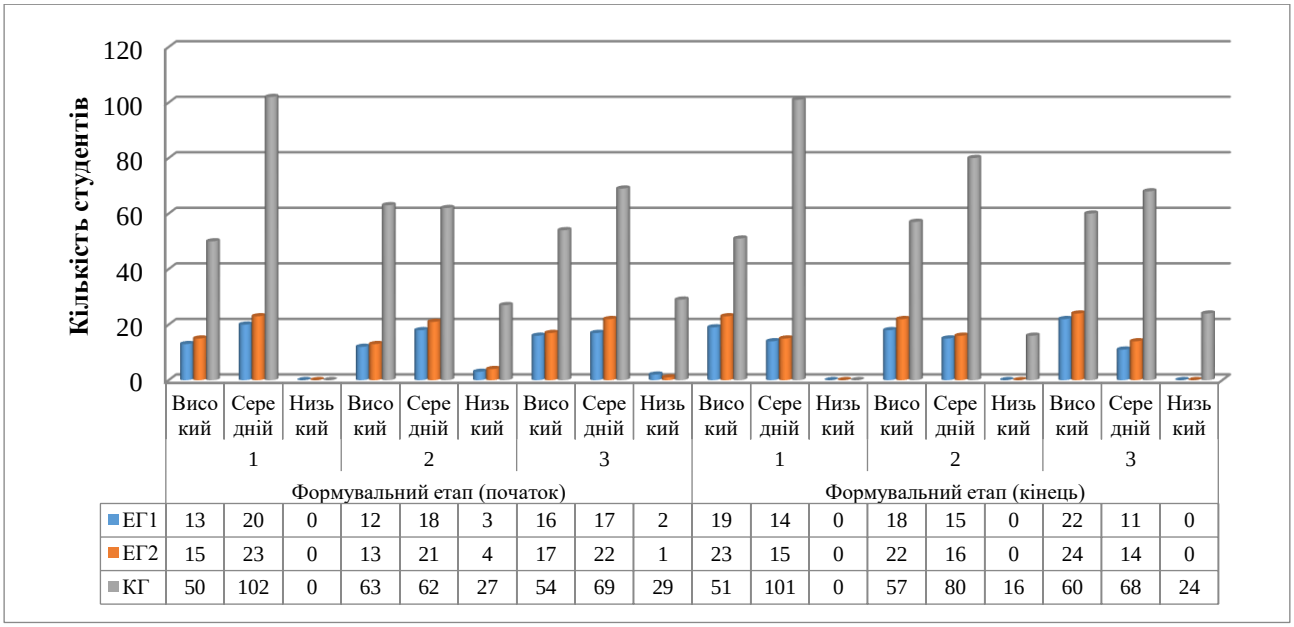

	Формувальний етап (початок)									Формувальний етап (кінець)								
	1			2			3			1			2			3		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
ЕГ1	13	20	0	12	18	3	16	17	2	19	14	0	18	15	0	22	11	0
ЕГ2	15	23	0	13	21	4	17	22	1	23	15	0	22	16	0	24	14	0
КГ	50	102	0	63	62	27	54	69	29	51	101	0	57	80	16	60	68	24

Рис. 4. Динаміка когнітивного розвитку у рамках формувального етапу:
1 – повнота, глибина та системність знань із фахових дисциплін; 2 – знання сучасних технологій та методик у професійній сфері; 3 – здатність застосовувати теоретичні знання для аналізу професійних ситуацій

На контрольному етапі ця тенденція збереглася: студенти експериментальних груп демонстрували вищий рівень повноти, глибини та системності

фахових знань, краще орієнтувалися в сучасних технологіях і методиках, а також переконливіше застосовували теоретичні знання до аналізу професійних ситуацій. Контрольна група теж засвідчила певний розвиток, однак у її представників знання частіше залишалися фрагментарними, менш контекстуалізованими і слабше пов'язаними з реальними професійними викликами.

Таким чином, повнота та системність знань була сформована через осмислення та структурування інформації в рамках компетентнісного підходу та можливості виконання змодельованих професійних ситуацій. Студенти використовували міждисциплінарні зв'язки, що розвивало пізнавальну активність та дозволило враховувати актуальні професійні тенденції. Традиційна система навчання майбутніх фахівців, які були включені у КГ, вплинула на фрагментарне засвоєння інформації. Студенти КГ були ознайомлені з сучасними технологіями і методиками, однак мали обмежене їх використання на практиці. Відсутність системності у їхньому використанні відображалось на складності сприйняття функціонального призначення й можливості аналізу професійних ситуацій. Відсутність міждисциплінарних зв'язків вплинула на формальне використання інформації для виконання практичних завдань. Схожі висновки були відображені у роботі [10], що відобразилося на можливості студентів ЕГ впроваджувати більш складні принципи проєктування, моделювання, конструювання виробів.

Не менш вагомими виявилися зміни за діяльнісно-практичним критерієм. У процесі формувального етапу студенти експериментальних груп отримали змогу виконувати не лише типові, а й нестандартні завдання, працювати з різними видами інструментарію, поєднувати функціональні та естетичні вимоги, самостійно обирати способи реалізації проєкту. Це позначилося на підвищенні рівня володіння професійними уміннями та навичками, а також на здатності розв'язувати професійні завдання в умовах варіативності. На відміну від них, студенти контрольної групи переважно зберігали орієнтацію на алгоритмізовані дії, через що складніше переносили набуті вміння на нові або творчі ситуації (рис.5).

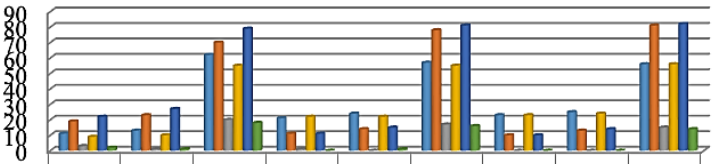

	ЕГ1	ЕГ2	КГ	ЕГ1	ЕГ2	КГ	ЕГ1	ЕГ2	КГ
	Формувальний етап (початок)			Формувальний етап (кінець)			Контрольний етап		
Програмне забезпечення Високий	11	13	62	21	24	57	23	25	56
Програмне забезпечення Середній	19	23	70	11	14	78	10	13	81
Програмне забезпечення Низький	3	1	20	1	0	17	0	0	15
Обладнання Високий	9	10	55	22	22	55	23	24	56
Обладнання Середній	22	27	79	11	15	81	10	14	82
Обладнання Низький	2	1	18	0	1	16	0	0	14

Рис. 5. Оцінка практичних навичок використовувати інструментарій (програмне забезпечення, обладнання тощо) в межах формувального й контрольного етапів

Узагальнюючи діяльнісно-практичні результати, можна стверджувати, що структурно-функціональна модель сприяла переходу від відтворювальної до продуктивної логіки дії.

Студенти експериментальних груп не просто краще виконували завдання; вони частіше демонстрували гнучкість, здатність варіювати технологічні рішення, адаптувати інструмент до задуму проєкту, коригувати дії з урахуванням умов виконання. Саме це є однією з принципових ознак професійної компетентності в галузі технологій та дизайну.

Значних позитивних змін зазнав і особистісно-рефлексивний компонент. У студентів експериментальних груп посилився рівень критичного мислення та креативності, а головне – зросла здатність до рефлексії, тобто аналізу власних успіхів і помилок.

Якщо на констатувальному етапі саме рефлексія була найслабшою ланкою, то після цілеспрямованого педагогічного впливу студенти ЕГ почали демонструвати здатність осмислено пояснювати свої рішення, оцінювати їхню доцільність, бачити альтернативи й визначати напрями подальшого вдосконалення.

Контрольна група також виявила певний розвиток, однак він був менш інтенсивним і менш стабільним.

Розвиток особистісних навичок вплинув на можливість роботи в команді, реалізацію проєктів в умовах часових обмежень, прийняття конструктивних рішень в умовах емоційного навантаження. Студенти експериментальних груп були більш орієнтованими на спроможність відповідати за результати, ніж студенти контрольної групи, особливо в рамках групової роботи. Студенти контрольної групи були більш орієнтованими на засвоєння навчального матеріалу у рамках традиційної системи навчання, ніж на осмисленні власної діяльності.

Це не включало спрямованість на системне професійне обговорення, що вплинуло на знижене сприйняття власної відповідальності. Відсутність тьюторської підтримки відобразилось на обмеженій готовності до стресостійкості під час виконання складних завдань в обмежений проміжок часу.

Автором [11] також підкреслено, що підтримка тьюторів сприяє розвитку комунікативних, аналітичних навичок студентів та забезпечення структурованого навчання.

Особливо цінним є те, що особистісно-рефлексивний розвиток супроводжувався зміцненням відповідальності, комунікабельності та стресостійкості. У процесі роботи над проєктами студенти експериментальних груп частіше брали на себе відповідальність за результати групової взаємодії, краще діяли в умовах часових обмежень, конструктивніше реагували на труднощі та демонстрували вищу готовність до професійного обговорення. Візуалізацію цих змін представлено на рис.6.

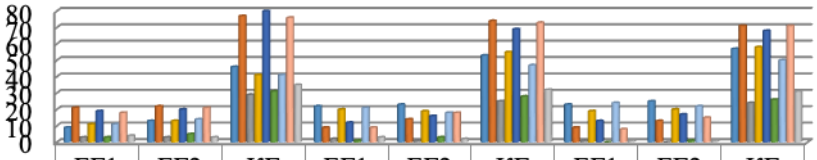

	ЕГ1	ЕГ2	КГ	ЕГ1	ЕГ2	КГ	ЕГ1	ЕГ2	КГ
	Формувальний етап (початок)			Формувальний етап (кінець)			Контрольний етап		
Комунікабельність Високий	9	13	46	22	23	53	23	25	57
Комунікабельність Середній	21	22	77	9	14	74	9	13	71
Комунікабельність Низький	3	3	29	2	1	25	1	0	24
Стресостійкість Високий	11	13	41	20	19	55	19	20	58
Стресостійкість Середній	19	20	80	12	16	69	13	17	68
Стресостійкість Низький	3	5	31	1	3	28	0	1	26
Відповідальність Високий	11	14	41	21	18	47	24	22	50
Відповідальність Середній	18	21	76	9	18	73	8	15	71
Відповідальність Низький	4	3	35	3	2	32	1	1	31

Рис. 6. Оцінка рефлексивних якостей студентів
(комунікабельність, стресостійкість, відповідальність)
під час формувального та контрольного етапів

Загалом результати формувального і контрольного етапів переконливо засвідчують, що запропонована модель працює не лише на рівні окремих навичок або знань, а забезпечує комплексну перебудову професійної підготовки. Позитивні зміни фіксуються одночасно у мотиваційній, когнітивній, практичній та рефлексивній площинах, а це свідчить про системний характер педагогічного ефекту.

Математично-статистична інтерпретація результатів. Для об'єктивної перевірки отриманих результатів було здійснено математично-статистичну обробку даних із використанням однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA). Застосування цього методу було обґрунтованим, оскільки дослідження передбачало порівняння показників трьох груп – двох експериментальних і однієї контрольної – на різних етапах експерименту [12].

На констатувальному етапі статистичні розрахунки показали відсутність статистично значущих відмінностей між групами. Це означає, що нульова гіпотеза щодо однорідності вихідних умов не була відхилена, а отже стартові характеристики студентів ЕГ1, ЕГ2 і КГ можна вважати порівняними. Саме ця обставина посилює достовірність подальших висновків, оскільки дозволяє пов'язувати зафіксовані зміни насамперед із впровадженням структурно-функціональної моделі.

На контрольному етапі ситуація змінилася принципово. Статистичне порівняння результатів за основними показниками засвідчило появу значущих відмінностей між експериментальними та контрольною групами. У тексті вихідного розділу наведено високі значення F-критерію та рівень значущості p

< 0,0001 для низки показників, зокрема інтересу до професійної діяльності, сформованості професійних цінностей та етики, мотивації до саморозвитку, повноти й системності фахових знань, знань сучасних технологій та методик, здатності застосовувати теоретичні знання, а також показників діяльнісно-практичного й особистісно-рефлексивного розвитку. Такі результати свідчать про те, що виявлені відмінності не є випадковими, а мають статистично підтверджений характер.

Висновки. Констатувальний етап підтвердив однорідність вихідних показників експериментальних та контрольної груп, що забезпечило об'єктивність подальшого порівняння. Початковий стан підготовки характеризувався фрагментарністю знань, низькою рефлексією та переважанням зовнішньої мотивації. Впровадження структурно-функціональної моделі забезпечило суттєву позитивну динаміку в експериментальних групах, де найбільш значущі зміни зафіксовано у зростанні внутрішньої мотивації, системності фахових знань та здатності до розв'язання нестандартних професійних завдань. Порівняльний аналіз засвідчив перевагу студентів експериментальних груп у самостійності вибору інструментарію, інтеграції теорії з практикою та готовності до творчої проєктної діяльності. Статистична перевірка за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу підтвердила значущість відмінностей на контрольному етапі, що доводить ефективність запропонованої моделі підготовки фахівців сфери технологій та дизайну.

Література:

1. Козарь О. П., Чепелюк Б. М. Структурно-функціональна модель формування професійної компетентності майбутнього фахівця у сфері технологій та дизайну. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2025. Вип. 220. С. 530–535.

2. Козарь О. П., Чепелюк Б. М. Педагогічні умови та методика формування професійної компетентності майбутнього фахівця у сфері технологій та дизайну. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький : ЦДУ ім. В. Винниченка, 2025. Вип. 221. С. 548–552.

3. Чепелюк Б. М., Козарь О. П., Пинзеник О. М. Методологія педагогічного експерименту з формування професійної компетентності майбутніх фахівців з технологій та дизайну. Наука і техніка сьогодення. 2026. Вип. 3(57). URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive.

4. Ніколайчук С. П. Моніторинг ефективності методики навчання матеріалознавства виробів легкої промисловості майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей. Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. 2017. № 3(11). URL: https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/NZ-PMFMTO/article/view/1218.

5. Веренич Л. В., Монастирська О. В. Інтеграція теоретичного та виробничого навчання у професійній підготовці майбутніх фахівців. Фахова передвища і професійна освіта: теорія, методика, практика : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 2025 р.). С. 312.

6. Столяренко О., Столяренко О., Пінаєва О. Інтеграція інтерактивних та практико-орієнтованих методів навчання як засіб підвищення освітніх результатів у професійній підготовці фахівців. Проблеми освіти. 2025. Вип. 2(103). С. 523–537.

7. Радкевич В. Теоретичні та методичні засади розвитку професійної освіти і навчання: результати, проблеми, перспективи. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка. 2016. Вип. 11. С. 5–22.

8. Павлюк А. В. Екологічна компетентність в професійній підготовці фахівців fashion індустрії. Педагогічна Академія: наукові записки. 2024. Вип. 13. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14570711.

9. Внукова О. М., Іванова О. В., Черченко Т. М. Проблеми набору на навчання майбутніх педагогів для закладів професійної (професійно-технічної) освіти швейного профілю. Професійна педагогіка. 2022. Вип. 24. С. 314–322.

10. Мигович І. В., Шпетний О. І. Міжнародна практика підготовки фахівців з дизайну: аналіз тенденцій та актуальних викликів. Педагогічна Академія: наукові записки. 2025. Вип. 17. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15381025.

11. Непийпа Н. Розвиток професійних компетентностей тьюторів через онлайн-платформи: можливості та виклики. Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки. 2025. Вип. 31(60). С. 189–202.

12. Rencher A. C., Christensen W. F. Methods of multivariate analysis. 3rd ed. John Wiley & Sons, 2012. 768 p. DOI: 10.1002/9781118391686.

***References**:*

1. Kozar, O.P., & Chepeliuk, B.M. (2025). Strukturno-funktsionalna model formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho fakhivtsia u sferi tekhnolohii ta dyzainu [Structural-functional model of future specialist's professional competence formation in the field of technology and design]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences, 220, 530-535 [in Ukrainian].

2. Kozar, O.P., & Chepeliuk, B.M. (2025). Pedahohichni umovy ta metodyka formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho fakhivtsia u sferi tekhnolohii ta dyzainu [Pedagogical conditions and methods of future specialist's professional competence formation in the field of technology and design]. Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences, 221, 548-552 [in Ukrainian].

3. Chepeliuk, B.M., Kozar, O.P., & Pynzenyk, O.M. (2026). Metodolohiia pedahohichnoho eksperymentu z formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv z tekhnolohii ta dyzainu [Methodology of pedagogical experiment on professional competence formation of future specialists in technology and design]. Nauka i tekhnika sohodennia – Science and Technology Today, 3(57). Retrieved from https://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive [in Ukrainian].

4. Nikolaichuk, S.P. (2017). Monitorynh efektyvnosti metodyky navchannia materialoznavstva vyrobiv lehkoi promyslovosti maibutnikh fakhivtsiv pedahohichnykh spetsialnostei [Monitoring the effectiveness of teaching methods for materials science of light industry products for future specialists in pedagogical specialties]. Naukovi zapysky. Seriia: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity – Scientific Notes. Series: Problems of Methods of Physico-Mathematical and Technological Education, 3(11). Retrieved from https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/NZ-PMFMTO/article/view/1218 [in Ukrainian].

5. Verenych, L.V., & Monastyrska, O.V. (2025). Intehratsiia teoretychnoho ta vyrobnychoho navchannia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv [Integration of theoretical and industrial training in the professional preparation of future specialists]. Fakhova peredvyshcha i profesiina osvita: teoriia, metodyka, praktyka: materialy VI Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Professional Pre-higher and Vocational Education: Theory, Methodology, Practice: Materials of the VI All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, 312. Retrieved from https://nmc-vfpo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/materialy-vi-vseukrayinskoyi-naukovo-praktychnoyi-konferencziyi.pdf [in Ukrainian].

6. Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., & Pinaieva, O. (2025). Intehratsiia interaktyvnykh ta praktyko-oriientovanykh metodiv navchannia yak zasib pidvyshchennia osvitnikh rezultativ u profesiinii pidhotovtsi fakhivtsiv [Integration of interactive and practice-oriented teaching methods as a means of increasing educational results in the professional training of specialists]. Problemy osvity – Problems of Education, 2(103), 523–537 [in Ukrainian].

7. Radkevych, V. (2016). Teoretychni ta metodychni zasady rozvytku profesiinoi osvity i navchannia: rezultaty, problemy, perspektyvy [Theoretical and methodological foundations of the development of vocational education and training: results, problems, prospects]. Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika – Scientific Bulletin of the Institute of Vocational Education of the NAPS of Ukraine. Professional Pedagogy, 11, 5-22 [in Ukrainian].

8. Pavliuk, A.V. (2024). Ekolohichna kompetentnist v profesiinii pidhotovtsi fakhivtsiv fashion industrii [Ecological competence in the professional training of fashion industry specialists]. Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes, 13. doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.14570711 [in Ukrainian].

9. Vnukova, O.M., Ivanova, O.V., & Cherchenko, T.M. (2022). Problemy naboru na navchannia maibutnikh pedahohiv dlia zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity shveinoho profiliu (na osnovi analizu potreb rynku pratsi ta motyvatsii abitiuriientiv) [Problems of recruitment for training future teachers for institutions of vocational (vocational-technical) education of the sewing profile (based on the analysis of labor market needs and applicant motivations)]. Profesiina pedahohika – Professional Pedagogy, 24, 314-322 [in Ukrainian].

10. Myhovych, I.V., & Shpetnyi, O.I. (2025). Mizhnarodna praktyka pidhotovtsi fakhivtsiv z dyzainu: analiz tendentsii ta aktualnykh vyklykiv [International practice of design specialist training: analysis of trends and current challenges]. Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: Scientific Notes, 17. doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.15381025 [in Ukrainian].

11. Nepyipa, N. (2025). Rozvytok profesiinykh kompetentnostei tiutoriv cherez onlain-platformy: mozhlyvosti ta vyklyky [Development of tutors' professional competencies through online platforms: opportunities and challenges]. Visnyk pisladyplomnoi osvity. Seriia «Pedahohichni nauky» – Bulletin of Postgraduate Education. Series "Pedagogical Sciences", 31(60), 189-202 [in Ukrainian].

12. Rencher, A. C., & Christensen, W. F. (2012). Methods of multivariate analysis (3rd ed.). John Wiley & Sons. doi: 10.1002/9781118391686.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 378:331.5(73)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2058-2072

Шкурат Роман Сергійович аспірант, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, https://orcid.org/0009-0001-5297-2552

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ: ІНСТИТУЦІЙНА ПРАКТИКА УНІВЕРСИТЕТІВ США

Анотація. У статті проаналізовано інституційні підходи, механізми і практики, за допомогою яких університети США системно забезпечують підготовку здобувачів освіти до працевлаштування. Актуальність дослідження зумовлена тим, що результативність вищої освіти дедалі тісніше пов'язується не лише з академічними досягненнями студентів, а й з їхньою готовністю до професійної діяльності, здатністю адаптуватися до змін ринку праці та будувати власну успішну кар'єрну траєкторію. Метою статті є аналіз американського досвіду підготовки майбутніх фахівців до працевлаштування крізь призму університету як цілісного інституційного середовища взаємодії академічної, кар'єрної та соціальної підсистем.

Методологічну основу дослідження становлять системний, інституційний, компетентнісний і студентоцентрований підходи; використано методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та структурно-функціонального аналізу.

Показано, що підготовка до працевлаштування в університетах США розглядається як складова місії закладу вищої освіти і реалізується через взаємодію навчальної та позанавчальної складових, кар'єрних служб, практик навчання через досвід і процедур вимірювання кар'єрних результатів випускників. З'ясовано, що важливим контекстом такої підготовки є динамічний ринок праці США, на який впливають глобальні економічні і технологічні зміни, а також суттєві відмінності між окремими штатами. Обґрунтовано, що ефективність підготовки майбутніх фахівців до працевлаштування забезпечується за умови інституційної інтеграції, міжпідрозділової взаємодії та врахування регіональних потреб ринку праці. Особливе значення має інтеграція кар'єрної проблематики в навчальну і позанавчальну складові університетського життя, завдяки чому працевлаштування розглядається як безперервний процес, пов'язаний зі змістом освіти. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання американського досвіду для посилення зв'язку між освітніми програмами, кар'єрною підтримкою студентів і професійними перспективами випускників вищої освіти в Україні.

Ключові слова: працевлаштування; університети США; кар'єрна готовність; кар'єрні служби; навчання через досвід; ринок праці; студентські сервіси.

Shkurat Roman Serhiiovych student PHD, Kyiv Borys Grinchenko Metropolitan University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-5297-2552

PREPARING FUTURE PROFESSIONALS FOR EMPLOYMENT: INSTITUTIONAL PRACTICE IN U.S. UNIVERSITIES

Abstract. The article analyzes the institutional approaches, mechanisms, and practices by means of which U.S. universities systematically ensure the preparation of learners for employment. The relevance of the study is determined by the fact that the effectiveness of higher education is increasingly closely associated not only with students' academic achievements, but also with their readiness for professional activity, their ability to adapt to changes in the labor market, and to build their own successful career trajectory. The purpose of the article is to analyze the American experience of preparing future professionals for employment through the prism of the university as an integral institutional environment of interaction among the academic, career, and social subsystems.

The methodological basis of the study is formed by systemic, institutional, competence-based, and student-centered approaches; the methods of analysis, synthesis, comparison, generalization, and structural-functional analysis were used. It is shown that preparation for employment in U.S. universities is considered as a component of the mission of a higher education institution and is implemented through the interaction of curricular and co-curricular components, career services, experiential learning practices, and procedures for measuring graduates' career outcomes. It has been found that an important context of such preparation is the dynamic U.S. labor market, which is influenced by global economic and technological changes, as well as significant differences among individual states. It is substantiated that the effectiveness of preparing future professionals for employment is ensured under the conditions of institutional integration, inter-unit interaction, and consideration of regional labor market needs. Of special importance is the integration of career-related issues into the curricular and co-curricular components of university life, owing to which employment is viewed as a continuous process connected with the content of education. The practical significance of the study lies in the possibility of using the American experience to strengthen the connection between educational programs, students' career support, and the professional prospects of higher education graduates in Ukraine.

Keywords: preparation for employment; U.S. universities; career readiness; career services; experiential learning; market; student services.

Постановка проблеми. Сьогодні у США результативність вищої освіти дедалі частіше оцінюють не лише за академічними успіхами здобувачів освіти, а й за тим, наскільки вони готові до входження у професійну діяльність. Такий акцент не є випадковим. За прогнозами Центру освіти і трудових ресурсів

Джорджтаунського університету (Georgetown University Center on Education and the Workforce, CEW), до 2031 р. 72 % робочих місць у США потребуватимуть післяшкільної освіти та/або професійної підготовки, а в середньому 12,5 млн щорічних вакансій вимагатимуть щонайменше певного рівня коледжної освіти [1]. Згадана інституція є одним із найвпливовіших науково-дослідних інститутів у США, які займаються аналізом ринку праці, результативністю діяльності освітніх інститутів. Це означає, що підготовка студентів до працевлаштування в американській вищій освіті набуває не локального, а стратегічного значення. У фаховому дискурсі США таку готовність найчастіше розглядають через поняття кар'єрної готовності (career readiness). Національна асоціація коледжів і роботодавців (National Association of Colleges and Employers, NACE) визначає її як основу для демонстрації ключових компетентностей, необхідних випускникові для успішної роботи та подальшого управління власною кар'єрою [2]. Водночас інтеграція на рівні всього закладу (institution-wide integration) трактується як цілеспрямоване й організоване впровадження цих компетентностей у масштабі всього кампусу за участі академічного управління (academic affairs) і сфери роботи зі студентами (student affairs) [3].

Отже, наукового осмислення потребує університет США не просто як сукупність окремих сервісів чи підрозділів, а як цілісне інституційне середовище, що системно забезпечує підготовку здобувачів освіти до працевлаштування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В англомовному дискурсі ґрунтовно висвітлено інституційний вимір студентського успіху, проаналізовано політики, програми і практики, що формують орієнтовану на успіх університетську культуру (success-oriented campus culture) [4]; акцентовано увагу на домінантній ролі міжособистісних зв'язків у студентському успіху [5]; розглянуто концепт університету, готового до студента (student-ready college), пов'язано зі спільною відповідальністю (shared responsibilities) та практичними рекомендаціями для підвищення студентського успіху [6]. **В окремих публікаціях представлені результати локальних досліджень заявленої проблематики: аналізуються** комунікативні стратегії університетського кар'єрного центру у підтримці працевлаштовуваності студентів [7], демонструється наявність зв'язку між змістом курсів і вимогами ринку праці на основі аналізу силабусів (syllabi) майже 3 тис. закладів США [8].

Безпосередньо проблематику кар'єрної готовності (career readiness) та працевлаштовуваності (employability) висвітлюють матеріали Національної асоціації коледжів і роботодавців (National Association of Colleges and Employers, NACE), Асоціації американських коледжів і університетів (Association of American Colleges and Universities, AAC&U) і сучасні емпіричні дослідження. Американська асоціація коледжів і університетів (AAC&U), авторитетна професійна організація у сфері вищої освіти США, яка публікує аналітичні матеріали щодо якості вищої освіти, практик високого впливу та підготовки

випускників до професійної діяльності. Звіти AAC&U репрезентують погляд роботодавців на внесок вищої освіти у підготовку випускників до професійної діяльності [9; 10]. Національна асоціація коледжів і роботодавців (National Association of Colleges and Employers), провідна професійна асоціація США у сфері кар'єрних сервісів, рекрутингу та дослідження працевлаштування випускників, пропонує компетентнісну рамку підготовки до працевлаштування й наголошує на її інституційній інтеграції [11], а її звіт про установки і практики викладачів засвідчує, що 92 % викладачів отримували від студентів запити щодо кар'єрних порад, 70 % скеровують студентів до кар'єрного центру (career center), а 80 % інтегрують кар'єрну готовність у свої курси [12].

В окремих працях українських учених уже висвітлено деякі аспекти взаємодії американського університету з ринком праці: аналізується діяльність кар'єрних центрів як механізму взаємодії студентів, університету й роботодавців [13], розкриваються особливості підтримки академічної кар'єри та працевлаштування випускників [14], характеризуються студентські сервіси (student services) як складова інституційного середовища професійної підтримки студентів [15], розглядається діяльність центрів академічного успіху (student success centers), що впливають на академічний розвиток і професійне самовизначення здобувачів освіти [16; 17], **простежує історичний розвиток названих центрів та підкреслюється їхню роль у зниженні відтоку студентів, підтримці різних груп здобувачів освіти й інституційному забезпеченні академічного успіху** [18].

Попри це, у літературі переважає вивчення окремих компонентів підготовки до працевлаштування, тоді як цілісний аналіз університету США як інтегрованого інституційного середовища потребує подальшого узагальнення.

Мета статті – здійснити аналіз інституційних підходів, механізмів і практик, за допомогою яких університети США системно забезпечують підготовку здобувачів освіти до працевлаштування.

Методологічною основою статті є системний, інституційний, компетентнісний і студентоцентрований підходи, що дають змогу розглядати університет як цілісне середовище взаємодії академічної, кар'єрної та соціальної підсистем. У статті використано методи аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, структурно-функціонального аналізу та інтерпретації наукових публікацій і аналітичних звітів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних американських університетах підготовку студентів до працевлаштування дедалі частіше розглядають не як додаткову послугу, а як одну з важливих складових місії закладу вищої освіти. Ідеться не лише про те, щоб допомогти випускникові знайти перше робоче місце після завершення навчання. Значно важливішим є створення такого університетського середовища, у якому студент поступово набуває досвіду професійного самовизначення, розвиває кар'єрну готовність (career readiness), вчиться співвідносити здобуті знання з вимогами ринку праці та усвідомлено будувати

власну професійну траєкторію. Саме таке розуміння простежується в сучасних американських аналітичних і нормативних матеріалах. Зокрема, у документі Національної асоціації коледжів і роботодавців (National Association of Colleges and Employers, NACE), присвяченому стандартам збору даних про первинні кар'єрні результати випускників (first destinations), наголошено, що сприяння післядипломному кар'єрному успіху студентів є критично важливим елементом місії всього закладу вищої освіти. Водночас підкреслюється, що кар'єрна служба (career services) не повинна діяти ізольовано: вона має виконувати інтегральну роль у взаємодії з академічними підрозділами, службами роботи з випускниками та структурами, відповідальними за інституційну ефективність [19]. Такий підхід істотно розширює саме розуміння підготовки до працевлаштування. Якщо раніше акцент часто робився переважно на факті отримання роботи, то нині йдеться про інституційно організовану систему кар'єрної підготовки, супроводу студентів і випускників, а також постійного відстеження результатів цієї діяльності.

У такій логіці працевлаштування постає не як завершальний епізод навчання, а як закономірний результат цілеспрямованої роботи університету, що охоплює освітній процес, позанавчальну діяльність, професійне консультування, співпрацю з роботодавцями та аналіз кар'єрних результатів випускників. Саме тому для розуміння американського досвіду важливо розглядати університет не як сукупність окремих підрозділів, а як цілісне інституційне середовище, у межах якого підготовка до працевлаштування забезпечується системно і послідовно.

Перш ніж перейти до аналізу інституційних механізмів підготовки здобувачів освіти до працевлаштування, доцільно коротко окреслити ринок праці, до якого готує університет США. Сьогодні цей ринок формується під впливом кількох взаємопов'язаних глобальних тенденцій. Міжнародна організація праці (International Labour Organization, ILO) звертає увагу на уповільнення економічного відновлення, стійке молодіжне безробіття та гендерні дисбаланси як чинники, що визначають сучасну динаміку зайнятості [20]. Водночас Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) наголошує, що перехід до економіки з нульовими викидами не обов'язково зменшує загальну зайнятість, але суттєво змінює її структуру: частина робочих місць скорочується у вуглецеємних секторах, натомість зростає попит у нових «зелених» видах діяльності. В той же час, поширення штучного інтелекту й цифрових технологій змінює і профіль затребуваних умінь: у професіях з високим рівнем впливу ШІ дедалі більшого значення набувають цифрові та м'які (soft) навички, зокрема координація, командна взаємодія і співпраця [21; 22]. У США ці глобальні зрушення поєднуються зі специфікою великої постіндустріальної економіки, у якій дедалі більшу роль відіграють сфери, пов'язані з охороною здоров'я, великими даними, інформаційною безпекою, програмуванням, управлінням і

професійними сервісами. Так, Бюро трудової статистики США (U.S. Bureau of Labor Statistics, BLS) прогнозує зростання загальної зайнятості на 5,2 млн робочих місць у 2024 - 2034 рр., причому головним рушієм цього зростання буде сектор охорони здоров'я та соціальної допомоги. Серед професій, що зростають найшвидше, медичні сестри-практики (nurse practitioners), фахівці з науки про дані (data scientists), аналітики з інформаційної безпеки (information security analysts), розробники програмного забезпечення (software developers), менеджери у сфері медичних і оздоровчих послуг (medical and health services managers) [23; 24]. При цьому, як переконливо показує Д. Дж. Демінг (D. J. Deming), американський ринок праці дедалі більше винагороджує не лише когнітивні, а й соціальні навички: особливо високі темпи зростання зайнятості й оплати праці демонструють професії, у яких поєднуються математичні та соціальні вміння [25].

Водночас ринок праці США не є однорідним, і саме це принципово важливо враховувати під час аналізу підготовки до працевлаштування. За даними CEW, уже в межах однієї країни освітні вимоги до робочих місць істотно різняться: у 2031 р. у федеральному округу Колумбія понад 80 % робочих місць потребуватимуть післяшкільної освіти, тоді як у штатах Луїзіана та Арканзас цей показник становитиме менш як 60 %. До штатів із найвищою часткою робочих місць, що потребуватимуть післяшкільної освіти, належатимуть також Міннесота, Массачусетс, Колорадо і Вашингтон, тоді як серед штатів із найнижчими показниками, крім Луїзіани, Арканзасу, знаходяться Оклахома, Західна Вірджинія та Невада [26]. Ці відмінності не є випадковими: дослідження Дж. Ліндлі (J. Lindley) і С. Мачіна (S. Machin) показує суттєві просторові відмінності між штатами і метрополіями США щодо частки працівників з різним рівнем освіти та «премії» за «коледжну освіту», (college wage premium), причому в технологічно розвинутіших штатах зміни попиту на висококваліфіковану працю є відчутнішими [27]. Показово і те, що офіційна американська статистика зайнятості та заробітної плати ведеться не лише на національному, а й на рівні окремих штатів, метрополій і неметрополій, а штатні системи прогнозування, як, наприклад, у Нью-Йорку, спеціально створюються для того, щоб допомагати освітнім установам і провайдерам підготовки планувати навчальні пропозиції відповідно до майбутніх кадрових потреб. Отже, університет у США має орієнтуватися не лише на загальнонаціональні тенденції, а й на галузеві, кваліфікаційні та регіональні запити конкретного штату, в якому він функціонує [28; 29].

Акцентуємо увагу на інституційних механізмах підготовки здобувачів освіти до працевлаштування в університетах США.

По-перше, системність підготовки до працевлаштування забезпечується через її інтеграцію в навчальну складову (curriculum) і позанавчальну складову (co-curriculum) університетського життя. Це означає, що кар'єрна підготовка не обмежується окремими консультаціями наприкінці навчання, а поступово

вбудовується в увесь досвід студента: у зміст дисциплін, результати навчання, проєктні й аналітичні завдання, рефлексивні практики, індивідуальні консультації, менторську підтримку та різні форми позанавчальної активності. У підході NACE йдеться про створення для студентів множинних точок дотику (touchpoints) з кар'єрною готовністю (career readiness) у програмах, сервісах і повсякденному університетському досвіді. Важливо, що в цьому разі студент не лише дізнається про перелік бажаних умінь, а й має змогу поступово їх демонструвати, осмислювати та пов'язувати з майбутньою професійною діяльністю [30].

У документах NACE така інтеграція розглядається як цілеспрямоване інституційне зусилля, що потребує взаємодії академічного управління (academic affairs) і студентських сервісів (student affairs). Йдеться, по суті, про спільну політику закладу. При цьому інтеграція кар'єрної готовності в аудиторну роботу має ще й важливий вимір доступності, адже дає змогу охопити ширше коло студентів, зокрема тих, хто не звертається самостійно до спеціалізованих сервісів [31].

Реальність цього механізму підтверджують і дані опитування викладачів, проведеного NACE, AAC&U та Society for Experiential Education. Зокрема, 92 % опитаних зазначили, що впродовж останнього року студенти зверталися до них по кар'єрні поради, 70 % скеровують студентів до кар'єрного центру, а 80 % інтегрують кар'єрну готовність і кар'єрну інформацію у свої курси. Це свідчить про те, що викладач у сучасному американському університеті виступає не лише носієм академічного змісту, а й важливим посередником між освітньою програмою, студентськими сервісами та професійним самовизначенням студента. Саме тому інтеграція підготовки до працевлаштування в навчальну і позанавчальну складові дає підстави розглядати працевлаштування не як завершальний етап навчання, а як послідовний процес професійного становлення студента [32].

По-друге, важливим механізмом забезпечення підготовки до працевлаштування є кар'єрні служби (career services) як координувальна інфраструктура університету. У сучасному американському університеті кар'єрний центр уже давно не зводиться лише до допомоги з резюме чи пошуку вакансій. Його роль значно ширша: він поєднує студентів, викладачів, роботодавців, випускників і адміністративні підрозділи, допомагаючи вибудувати цілісну систему кар'єрної підтримки. Саме тому в стандартах NACE щодо збору даних про первинні кар'єрні результати випускників (first destinations) наголошено, що кар'єрна служба має відігравати інтегральну роль у взаємодії з академічними підрозділами, службами роботи з випускниками та структурами інституційної ефективності (National Association of Colleges and Employers, 2025a). Отже, кар'єрні служби в американських університетах виконують не лише сервісну, а й організаційну та аналітичну функції. Це підтверджують і дані звіту *NACE 2024–25 Career Services Benchmarks Report [33]*.

Упродовж останніх п’яти років кар’єрні центри в університетах США переважно залишаються централізованими структурами, що найчастіше підпорядковуються сфері роботи зі студентами (student affairs), хоча академічне управління (academic affairs) також належить до провідних ліній підзвітності. Майже три чверті опитаних закладів упроваджують компетентності кар’єрної готовності (career readiness competencies), а найпоширенішими способами їх реалізації є презентації в аудиторіях, співпраця з викладачами та включення у програми першого року навчання. Показово також, що медіанна кількість студентів, яким кар’єрні служби допомогли знайти стажування (internship), зросла зі 124 до 156. Це дає підстави розглядати кар’єрні служби як один із ключових центрів інституційної координації, через який університет пов’язує освітній процес із реальними можливостями професійного входження студентів у ринок праці [34].

По-третє, інституційна підготовка до працевлаштування в США значною мірою спирається на навчання через досвід (experiential learning) і практики високого впливу (high-impact practices). Асоціація американських коледжів і університетів розглядає такі практики як форми навчання і викладання, позитивний вплив яких на студентів підтверджено освітніми дослідженнями [35]. Своєю чергою, у звіті про інтеграцію кар’єрної готовності в навчання через досвід і практики високого впливу встановлено, що 90 % респондентів регулярно пов’язують кар’єрні результати (career outcomes) або навички з такими практиками, а серед рекомендацій для закладів названо забезпечення ресурсів, професійного розвитку, узгодження кар’єрних результатів із результатами навчання (learning outcomes) і розбудову взаємодії із зовнішніми стейкголдерами [36].

Водночас американський досвід показує, що сама наявність окремих практик ще не гарантує системності. У звіті 2025 р. частка респондентів, які вважають, що їхній заклад уже узгодив кар’єрні компетентності з навчанням через досвід, різниться за дисциплінарними групами: 63 % у галузях бізнесу і професійних студій (business and professional studies), 60 % у гуманітарних науках (humanities), 51 % у соціальних науках (social sciences) та 47 % у галузях STEM (science, technology, engineering, mathematics) [37]. Це означає, що інституційне середовище є ефективним лише тоді, коли між навчальною і позанавчальною складовими, кар’єрним центром, підрозділами навчання через досвід і роботодавцями існує не епізодична взаємодія, а погоджена політика підтримки студента впродовж усього періоду навчання.

По-четверте, системний характер підготовки до працевлаштування підтримується постійним вимірюванням кар’єрних результатів випускників. Ідеться не лише про формальну звітність, а про формування в університеті культури рішень, заснованих на даних. У підході NACE первинні кар’єрні результати (first destinations) відображають, як випускники входять у професійне життя впродовж шести місяців після завершення навчання. Водночас NACE

рекомендує оцінювати не просто факт працевлаштування, а показник кар'єрних результатів (career outcomes rate) у поєднанні з показником обізнаності про результати (knowledge rate), тобто часткою випускників, щодо яких університет має достовірну інформацію. Такий підхід дає змогу не лише фіксувати результати, а й виявляти сильні та проблемні сторони освітніх програм, кар'єрних сервісів і взаємодії з роботодавцями [38].

Показово, що в американському контексті вимірювання результатів дедалі більше поєднується з аналізом змісту навчання. Це підтверджує дослідження *«Course-Skill Atlas»*, створене на основі понад 3 млн силабусів (syllabi) майже 3 тис. закладів вищої освіти США [39]. Його автори показують, як зміст курсів співвідноситься з деталізованими трудовими діями (detailed workplace activities), що використовуються для опису професій. Отже, підготовка до працевлаштування в університетах США дедалі виразніше набуває рис інституційної практики, заснованої на даних: університет не лише підтримує студента в переході до професійної діяльності, а й постійно співвідносить результати навчання з реальними вимогами ринку праці. Отже, підготовка до працевлаштування в американських університетах дедалі більше набуває ознак інституційної практики, заснованої на даних (evidence-based institutional practice).

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що в університетах США підготовка здобувачів освіти до працевлаштування набула статусу цілісної інституційної практики. Її сутність полягає не в епізодичній допомозі студенту на завершальному етапі навчання, а в послідовному формуванні умов для професійного самовизначення, розвитку кар'єрної готовності та переходу від навчання до професійної діяльності. У цьому контексті американський університет постає як середовище, у якому академічний досвід, позанавчальна активність, професійне консультування, взаємодія з роботодавцями й оцінювання результатів об'єднані спільною логікою підтримки студентського професійного становлення. З'ясовано, що ефективність такої підготовки забезпечується не окремими заходами, а узгодженою дією кількох механізмів.

Вирішальне значення має інтеграція кар'єрної проблематики в навчальну і позанавчальну складові університетського життя, завдяки чому працевлаштування розглядається як безперервний процес, пов'язаний зі змістом освіти. Не менш важливою є роль кар'єрних служб як координувального центру, що поєднує студентів, викладачів, випускників, роботодавців та адміністративні підрозділи. Водночас практики навчання через досвід посилюють зв'язок між академічною підготовкою і майбутньою професійною діяльністю, а систематичне вимірювання кар'єрних результатів переводить цю діяльність у площину управлінських рішень, заснованих на даних. Важливим висновком є й те, що підготовка до працевлаштування в американських університетах не може будуватися лише з орієнтацією на загальнонаціональні тенденції. Вона має враховувати динаміку глобальних змін у сфері праці, структурні особливості

економіки США, а також регіональні потреби конкретного штату. Саме тому університет у США орієнтується не тільки на універсальні компетентності, а й на реальні запити локального ринку праці, галузеві пріоритети та перспективи зайнятості у своєму регіоні.

Отже, американський досвід переконує, що результативна підготовка майбутніх фахівців до працевлаштування можлива за умови, коли університет діє як інтегроване інституційне середовище, здатне поєднати освітню місію, потреби студентів і запити ринку праці. Практичне значення цього досвіду полягає в тому, що він окреслює орієнтири для модернізації вищої освіти: посилення зв'язку між освітніми програмами і професійною перспективою здобувачів освіти, розвиток кар'єрної інфраструктури, розширення практико-орієнтованого навчання та впровадження системного моніторингу результатів працевлаштування випускників.

Література:

1. Carnevale A. P., Smith N., Van Der Werf M., Quinn M. C. After everything: projections of jobs, education, and training requirements through 2031 [Електронний ресурс]. Georgetown University Center on Education and the Workforce, 2023. Режим доступу: https://cew.georgetown.edu/wp-content/uploads/Projections2031-National-Report.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

2. National Association of Colleges and Employers. Development and validation of the NACE career readiness competencies [Електронний ресурс]. 2022. Режим доступу: https://www.naceweb.org/uploadedFiles/files/2022/resources/2022-nace-career-readiness-development-and-validation.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

3. NACE Career Readiness Integration Task Force. Strategic approaches to integrating career readiness competencies [Електронний ресурс]. National Association of Colleges and Employers, 2023. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2023/publication/2023-nace-strategic-approaches-to-integrating-career-readiness-competencies.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

4. Kuh G. D., Kinzie J., Schuh J. H., Whitt E. J. *Student success in college: creating conditions that matter*. Jossey-Bass, 2005.

5. Chambliss D. F., Takacs C. G. *How college works*. Harvard University Press, 2014.

6. McNair T. B., Albertine S., McDonald N., Major T., Jr., Cooper M. A. *Becoming a student-ready college: a new culture of leadership for student success*. 2nd ed. Jossey-Bass, 2022.

7. Helens-Hart R. Career education discourse: promoting student employability in a university career center. *Qualitative Research in Education*. 2019. Vol. 8, No. 1. P. 1–26. DOI: 10.17583/qre.2019.3706.

8. Javadian Sabet A., Bana S. H., Yu R., Frank M. R. Course-skill atlas: a national longitudinal dataset of skills taught in U.S. higher education curricula. *Scientific Data*. 2024. Vol. 11. Article 1086. DOI: 10.1038/s41597-024-03931-8.

9. Finley A. P. How college contributes to workforce success: employer views on what matters most [Електронний ресурс]. Association of American Colleges and Universities, 2021. Режим доступу: https://www.aacu.org/research/how-college-contributes-to-workforce-success (дата звернення: 01.04.2026).

10. Finley A. P. The career-ready graduate: what employers say about the difference college makes [Електронний ресурс]. American Association of Colleges and Universities, 2023. Режим доступу: https://www.aacu.org/research/the-career-ready-graduate-what-employers-say-about-the-difference-college-makes (дата звернення: 01.04.2026).

11. NACE Career Readiness Integration Task Force. Strategic approaches to integrating career readiness competencies [Електронний ресурс]. National Association of Colleges and Employers, 2023. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2023/publication/2023-nace-strategic-approaches-to-integrating-career-readiness-competencies.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

12. Gatta M., Finley A., Green P. Faculty attitudes and behaviors: the integration of career readiness into the curriculum [Електронний ресурс]. American Association of Colleges and Universities ; National Association of Colleges and Employers ; Society for Experiential Education, 2024. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2024/publication/free-report/nace-2024-faculty-attitudes-and-behaviors.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

13. Братко М., Шкурат Р. Кар'єрні центри в університетах США: феномен, засади, функціонування. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2024. Т. 42, № 2. С. 20–28. DOI: 10.28925/2311-2409.2024.423.

14. Чорнойван Г. Особливості реалізації підтримки академічної кар'єри та працевлаштування випускників у США. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2023. № 2 (75). С. 90–101. DOI: 10.28925/1609-8595.2023.2.9.

15. Братко М., Хоружа Л. Особливості діяльності студентських сервісів в університетах США. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2025. № 1 (82). С. 7–18. DOI: 10.28925/1609-8595.2025.1.1.

16. Цимбалюк С. Особливості діяльності центрів академічного успіху в університетах США. *Освітологічний дискурс*. 2023. № 2 (41). С. 307–324. DOI: 10.28925/2312-5829.2023.215.

17. Козьменко О. І. Досвід роботи центрів успіху студентів у США. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. № 6 (93). С. 139–147. DOI: 10.33216/2220-6310-2019-93-6-139-147.

18. Литовченко І., Лавриш Ю., Чугай О., Зеліковська О. Центри академічного успіху в університетах США в історичній перспективі та умовах сьогодення. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Т. 12, № 3. С. 41–47. DOI: 10.31110/2616-650X-vol12i3-006.

19. National Association of Colleges and Employers. First destinations: standards and protocols for collecting and reporting career outcomes for college graduates [Електронний ресурс]. 2025a. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/resources/nace-fds-standards-and-protocols-revised-sept-2025.pdf (дата: 01.04.2026).

20. International Labour Organization. World employment and social outlook: trends 2025 [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2025 (дата звернення: 01.04.2026).

21. Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD employment outlook 2024: the net-zero transition and the labour market [Електронний ресурс]. OECD Publishing, 2024. DOI: 10.1787/ac8b3538-en. Режим доступу: https://doi.org/10.1787/ac8b3538-en (дата звернення: 01.04.2026).

22. Green A. Artificial intelligence and the changing demand for skills in the labour market [Електронний ресурс]. *OECD Artificial Intelligence Papers*. 2024. No. 14. DOI: 10.1787/88684e36-en. Режим доступу: https://doi.org/10.1787/88684e36-en (дата звернення: 01.04.2026).

23. U.S. Bureau of Labor Statistics. Employment projections—2024–2034 [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: https://www.bls.gov/news.release/pdf/ecopro.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

24. U.S. Bureau of Labor Statistics. Fastest growing occupations [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: https://www.bls.gov/emp/tables/fastest-growing-occupations.htm (дата звернення: 01.04.2026).

25. Deming D. J. The growing importance of social skills in the labor market. *The Quarterly Journal of Economics*. 2017. Vol. 132, No. 4. P. 1593–1640. DOI: 10.1093/qje/qjx022.

26. Georgetown University Center on Education and the Workforce. After everything: projections of jobs, education, and training requirements through 2031: state report [Електронний ресурс]. 2023. Режим доступу: https://cew.georgetown.edu/wp-content/uploads/Projections_2031-State-Report.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

27. Lindley J., Machin S. Spatial changes in labour market inequality. *Journal of Urban Economics*. 2014. Vol. 79. P. 121–138. DOI: 10.1016/j.jue.2013.07.001.

28. U.S. Bureau of Labor Statistics. May 2024 metropolitan and nonmetropolitan area occupational employment and wage estimates [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: https://www.bls.gov/oes/2024/may/oessrcma.htm (дата звернення: 01.04.2026).

29. New York State Department of Labor. Employment projections [Електронний ресурс]. [б. д.]. Режим доступу: https://dol.ny.gov/employment-projections (дата звернення: 01.04.2026).

30. National Association of Colleges and Employers. Development and validation of the NACE career readiness competencies [Електронний ресурс]. 2022. Режим доступу: https://www.naceweb.org/uploadedFiles/files/2022/resources/2022-nace-career-readiness-development-and-validation.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

31. NACE Career Readiness Integration Task Force. Strategic approaches to integrating career readiness competencies [Електронний ресурс]. National Association of Colleges and Employers, 2023. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2023/publication/2023-nace-strategic-approaches-to-integrating-career-readiness-competencies.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

32. Gatta M., Finley A., Green P. Faculty attitudes and behaviors: the integration of career readiness into the curriculum [Електронний ресурс]. American Association of Colleges and Universities ; National Association of Colleges and Employers ; Society for Experiential Education, 2024. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2024/publication/free-report/nace-2024-faculty-attitudes-and-behaviors.pdf (дата: 01.04.2026).

33. National Association of Colleges and Employers. (2025b). NACE 2024–25 career services benchmarks report: Executive summary. https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/publication/executive-summary/2025-nace-career-services-benchmarks-report-executive-summary.pdf

34. National Association of Colleges and Employers. NACE 2024–25 career services benchmarks report: executive summary [Електронний ресурс]. 2025b. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/publication/executive-summary/2025-nace-career-services-benchmarks-report-executive-summary.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

35. Kuh G. D. *High-impact educational practices: what they are, who has access to them, and why they matter*. Association of American Colleges and Universities, 2008.

36. Finley A., Gatta M., Green P. M. The integration of career readiness into experiential learning and high-impact practices: an examination of stakeholder perspectives and practices [Електронний ресурс]. American Association of Colleges and Universities ; National Association of Colleges and Employers ; Society for Experiential Education, 2025. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/publication/free-report/the-integration-of-career-readiness-into-experiential-learning-and-high-impact-practices.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

37. Finley A., Gatta M., Green P. M. The integration of career readiness into experiential learning and high-impact practices: an examination of stakeholder perspectives and practices [Електронний ресурс]. American Association of Colleges and Universities ; National Association of Colleges and Employers ; Society for Experiential Education, 2025. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/publication/free-report/the-integration-of-career-readiness-into-experiential-learning-and-high-impact-practices.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

38. National Association of Colleges and Employers. (2025a). First destinations: Standards and protocols for collecting and reporting career outcomes for college graduates. https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/resources/nace-fds-standards-and-protocols-revised-sept-2025.pdf

39. Javadian Sabet A., Bana S. H., Yu R., Frank M. R. Course-skill atlas: a national longitudinal dataset of skills taught in U.S. higher education curricula. *Scientific Data*. 2024. Vol. 11. Article 1086. DOI: 10.1038/s41597-024-03931-8.

References:

1. Carnevale, A. P., Smith, N., Van Der Werf, M., & Quinn, M. C. (2023). After everything: Projections of jobs, education, and training requirements through 2031. Georgetown University Center on Education and the Workforce. https://cew.georgetown.edu/wp-content/uploads /Projections2031-National-Report.pdf

2. National Association of Colleges and Employers. (2022). Development and validation of the NACE career readiness competencies. https://www.naceweb.org/uploadedFiles/files/ 2022 /resources/2022-nace-career-readiness-development-and-validation.pdf

3. NACE Career Readiness Integration Task Force. (2023, November). Strategic approaches to integrating career readiness competencies. National Association of Colleges and Employers. https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2023/publication/2023-nace-strategic-approaches-to-integrating-career-readiness-competencies.pdf

4. Kuh, G. D., Kinzie, J., Schuh, J. H., & Whitt, E. J. (2005). Student success in college: Creating conditions that matter. Jossey-Bass.

5. Chambliss, D. F., & Takacs, C. G. (2014). How college works. Harvard University Press.

6. McNair, T. B., Albertine, S., McDonald, N., Major, T., Jr., & Cooper, M. A. (2022). Becoming a student-ready college: A new culture of leadership for student success (2nd ed.). Jossey-Bass.

7. Helens-Hart, R. (2019). Career education discourse: Promoting student employability in a university career center. Qualitative Research in Education, 8(1), 1–26. https://doi.org/10.17583/ qre.2019.3706

8. Javadian Sabet, A., Bana, S. H., Yu, R., & Frank, M. R. (2024). Course-skill atlas: A national longitudinal dataset of skills taught in U.S. higher education curricula. Scientific Data, 11, 1086. https://doi.org/10.1038/s41597-024-03931-8

9. Finley, A. P. (2021). How college contributes to workforce success: Employer views on what matters most. Association of American Colleges and Universities. https://www.aacu.org/ research/how-college-contributes-to-workforce-success

10. Finley, A. P. (2023). The career-ready graduate: What employers say about the difference college makes. American Association of Colleges and Universities. https://www.aacu.org/ research/the-career-ready-graduate-what-employers-say-about-the-difference-college-makes

11. NACE Career Readiness Integration Task Force. Strategic approaches to integrating career readiness competencies [Електронний ресурс]. National Association of Colleges and Employers, 2023. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2023/publication/2023-nace-strategic-approaches-to-integrating-career-readiness-competencies.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

12. Gatta, M., Finley, A., & Green, P. (2024). Faculty attitudes and behaviors: The integration of career readiness into the curriculum. American Association of Colleges and Universities; National Association of Colleges and Employers; Society for Experiential Education. https://www. naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2024/publication/free-report/nace-2024-faculty-attitudes-and-behaviors.pdf

13. Bratko, M., & Shkurat, R. (2024). Karierni tsentry v universytetakh SShA: fenomen, zasady, funktsionuvannia [Career centers in U.S. universities: Phenomenon, principles, functioning]. Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika, 42(2), 20–28. https://doi.org/10.28925/2311-2409.2024.423

14. Chornoivan, H. (2023). Osoblyvosti realizatsii pidtrymky akademichnoi kariery ta pratsevlashtuvannia vypusknykiv u SShA [Specifics of implementing academic career support and graduate employment in the USA]. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka, 2(75), 90–101. https://doi.org/10.28925/1609-8595.2023.2.9

15. Bratko, M., & Khoruzha, L. (2025). Osoblyvosti diialnosti studentskykh servisiv v universytetakh SShA [Features of student services in U.S. universities]. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka, 1(82), 7–18. https://doi.org/10.28925/1609-8595.2025.1.1

16. Tsymbaliuk, S. (2023). Osoblyvosti diialnosti tsentriv akademichnoho uspikhu v universytetakh SShA [Features of academic success centers in U.S. universities]. Osvitolohichnyi dyskurs, 2(41), 307–324. https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.215

17. Kozmenko, O. I. (2019). Dosvid roboty tsentriv uspikhu studentiv u SShA [The experience of student success centers in the USA]. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka, 6(93), 139–147. https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-93-6-139-147

18. Lytovchenko, I., Lavrysh, Y., Chuhai, O., & Zelikovska, O. (2024). Tsentry akademichnoho uspikhu v universytetakh SShA v istorychnii perspektyvi ta umovakh sohodennia [Academic success centers in U.S. universities in historical perspective and contemporary conditions]. Osvita. Innovatyka. Praktyka, 12(3), 41–47. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i3-006

19. National Association of Colleges and Employers. (2025a). First destinations: Standards and protocols for collecting and reporting career outcomes for college graduates. https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/resources/nace-fds-standards-and-protocols-revised-sept-2025.pdf

20. International Labour Organization. (2025). World employment and social outlook: Trends 2025. https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2025

21. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). OECD employment outlook 2024: The net-zero transition and the labour market. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/ac8b3538-en

22. Green, A. (2024). Artificial intelligence and the changing demand for skills in the labour market. OECD Artificial Intelligence Papers, 14. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/88684e36-en

23. U.S. Bureau of Labor Statistics. (2025, August 28). Employment projections—2024–2034. https://www.bls.gov/news.release/pdf/ecopro.pdf

24. U.S. Bureau of Labor Statistics. (2025). Fastest growing occupations. https://www.bls.gov/emp/tables/fastest-growing-occupations.htm

25. Deming, D. J. (2017). The growing importance of social skills in the labor market. The Quarterly Journal of Economics, 132(4), 1593–1640. https://doi.org/10.1093/qje/qjx022

26. Georgetown University Center on Education and the Workforce. (2023). After everything: Projections of jobs, education, and training requirements through 2031: State report. https://cew.georgetown.edu/wp-content/uploads/Projections_2031-State-Report.pdf

27. Lindley, J., & Machin, S. (2014). Spatial changes in labour market inequality. Journal of Urban Economics, 79, 121–138. https://doi.org/10.1016/j.jue.2013.07.001

28. U.S. Bureau of Labor Statistics. (2025). May 2024 metropolitan and nonmetropolitan area occupational employment and wage estimates. https://www.bls.gov/oes/2024/may/oessrcma.htm

29. New York State Department of Labor. (n.d.). Employment projections. https://dol.ny.gov/employment-projections

30. National Association of Colleges and Employers. Development and validation of the NACE career readiness competencies [Електронний ресурс]. 2022. Режим доступу: https://www.naceweb.org/uploadedFiles/files/2022/resources/2022-nace-career-readiness-development-and-validation.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

31. NACE Career Readiness Integration Task Force. Strategic approaches to integrating career readiness competencies [Електронний ресурс]. National Association of Colleges and Employers, 2023. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2023/publication/2023-nace-strategic-approaches-to-integrating-career-readiness-competencies.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

32. Gatta M., Finley A., Green P. Faculty attitudes and behaviors: the integration of career readiness into the curriculum [Електронний ресурс]. American Association of Colleges and Universities ; National Association of Colleges and Employers ; Society for Experiential Education, 2024. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2024/publication/free-report/nace-2024-faculty-attitudes-and-behaviors.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

33. National Association of Colleges and Employers. (2025b). NACE 2024–25 career services benchmarks report: Executive summary. https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/publication/executive-summary/2025-nace-career-services-benchmarks-report-executive-summary.pdf

34. National Association of Colleges and Employers. (2025b). NACE 2024–25 career services benchmarks report: Executive summary. https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/publication/executive-summary/2025-nace-career-services-benchmarks-report-executive-summary.pdf

35. Kuh, G. D. (2008). High-impact educational practices: What they are, who has access to them, and why they matter. Association of American Colleges and Universities.

36. Finley, A., Gatta, M., & Green, P. M. (2025). The integration of career readiness into experiential learning and high-impact practices: An examination of stakeholder perspectives and practices. American Association of Colleges and Universities; National Association of Colleges and Employers; Society for Experiential Education. https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/publication/free-report/the-integration-of-career-readiness-into-experiential-learning-and-high-impact-practices.pdf

37. Finley A., Gatta M., Green P. M. The integration of career readiness into experiential learning and high-impact practices: an examination of stakeholder perspectives and practices [Електронний ресурс]. American Association of Colleges and Universities ; National Association of Colleges and Employers ; Society for Experiential Education, 2025. Режим доступу: https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/publication/free-report/the-integration-of-career-readiness-into-experiential-learning-and-high-impact-practices.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

38. National Association of Colleges and Employers. (2025a). First destinations: Standards and protocols for collecting and reporting career outcomes for college graduates. https://www.naceweb.org/docs/default-source/default-document-library/2025/resources/nace-fds-standards-and-protocols-revised-sept-2025.pdf

39. Javadian Sabet, A., Bana, S. H., Yu, R., & Frank, M. R. (2024). Course-skill atlas: A national longitudinal dataset of skills taught in U.S. higher education curricula. Scientific Data, 11, 1086. https://doi.org/10.1038/s41597-024-03931-8

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 616.72-002.77:616.327.2-002.2-084

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2073-2083

Шпілевська Марія Максимівна кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, https://orcid.org/0009-0003-8159-7469

Матвійчук Вікторія Манолііївна старший викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, https//orcid.org/ 0009-0008-0044-5778

Кравчук Мирослава Василівна викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту; Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький; лікар педіатр Першої приватної, м. Хмельницький, https //orcid.org/0009-0006-8511-1122

ТЕРАПЕВТИЧНІ АЛГОРИТМИ ПРЕВЕНТИВНОІ МЕДИЦИНИ В СИСТЕМІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ УСКЛАДНЕНЬ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ДЕФІЦИТНОСТІ: КЛІНІЧНІ АСПЕКТИ РЕВМАТИЧНОЇ ХВОРОБИ, АСОЦІЙОВАНОЇ З ХРОНІЧНОЮ ТОНЗИЛЯРНОЮ ПАТОЛОГІЄЮ У СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

Анотація. У статті висвітлені проблемні питання ревматичної лихоманки в ендемічних регіонах світу та України у зв'язку з необхідністю широкого призначення антибіотикотерапії з приводу гострих та хронічних бактеріальних тонзилітів, що потребує детальної оцінки конкретної ситуації у доцільності призначення хіміотерапії. Детальний аналіз проводився на базі дитячого інфекційного відділення КП « Хмельницька міська дитяча клінічна лікарня» на основі диференційної діагностики особливостей клінічного перебігу бактеріальних тонзилітів, фарингітів у пацієнтів дитячого віку, відсотку поширеності ревматичної хвороби та окремих її форм у загальній популяції та конкретно у досліджуваних групах. Актуальність дослідницької роботи полягає у тому, що гостра ревматична лихоманка, ураження серця, суглобів, нирок та нервової системи внаслідок ускладненого перебігу гострого, хронічного ураження піднебінних мигдаликів являє серйозну проблему системи охорони здоров'я не тільки на території України, але і у всьому світі у зв'язку зі значним поширенням важких наслідків цього захворювання: хронічної застійної серцевої недостатності, інсульту, ендокардиту, смертельних випадків. Метою дослідження стало узагальнення принципів прогнозування розвитку аутоімунних ускладнень на фоні хронічного тонзиліту у різних вікових групах для планування

індивідуального лікування антибактеріальними препаратами та використання клінічних правил прогнозу, що повинно використовуватися на первинній ланці медичної допомоги. Визначення критеріїв проводилося на основі детального аналізу анамнестичних даних, результатів клінічного, лабораторного, інструментального дослідження пацієнтів, госпіталізованих для стаціонарного лікування з приводу гострого та хронічного тонзиліту, а також статистичних даних поширеності ревматичних ускладнень у цих досліджуваних групах. На основі проведеної роботи були узагальнені показання до антибактеріальної терапії гострого, хронічного тонзиліту, особливості перебігу та поширеність ревматичної хвороби у цих групах, доцільність медикаментозної профілактики ревматизму.

Ключові слова: ревматична хвороба, поліартрит, міокардит, мала хорея, гострий та хронічний тонзиліт, біцилінопрофілактика, бета-гемолітичний стрептокок групи А, гостра ревматична лихоманка.

Shpilevska Maria Maksimivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytsky Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0003-8159-7469.

Matviychuk Victoria Manoliivna Senior Lecturer of the Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi https//orcid.org/ 0009-0008-0044-5778.

Kravchuk Myroslava Vasylivna Lecturer, Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0009-0006-8511-1122.

THERAPEUTIC ALGORITHMS OF PREVENTIVE MEDICINE IN THE SYSTEM OF PREVENTING COMPLICATIONS AND FUNCTIONAL DEFICIENCY: CLINICAL ASPECTS OF RHEUMATIC DISEASE ASSOCIATED WITH CHRONIC TONSILLAR PATHOLOGY IN THE CONTEMPORARY CONTEXT

Abstract. The article highlights the problematic issues of rheumatic fever in endemic regions of the world and Ukraine in connection with the need for wide prescription of antibiotic therapy for acute and chronic bacterial tonsillitis, which requires a detailed assessment of the specific situation in the feasibility of prescribing chemotherapy. A detailed analysis was carried out on the basis of the children's infectious department of the "Odesa Regional Children's Clinical Hospital" on the basis of differential diagnosis of the features of the clinical course of bacterial tonsillitis,

pharyngitis in children, the percentage of prevalence of rheumatic disease and its individual forms in the general population and specifically in the studied groups. The relevance of the research work is that acute rheumatic fever, damage to the heart, joints, kidneys and nervous system due to the complicated course of acute, chronic damage to the palatine tonsils is a serious problem of the health care system not only in Ukraine, but also in the whole world in in connection with the significant spread of severe consequences of this disease: chronic congestive heart failure, stroke, endocarditis, and deaths. The purpose of the study was to generalize the principles of predicting the development of autoimmune complications against the background of chronic tonsillitis in different age groups for planning individual treatment with antibacterial drugs and using clinical rules of prognosis, which should be used at the primary level of medical care. The criteria were determined based on a detailed analysis of anamnestic data, the results of clinical, laboratory, and instrumental research of patients hospitalized for inpatient treatment for acute and chronic tonsillitis, as well as statistical data on the prevalence of rheumatic complications in these studied groups. On the basis of the work carried out, the indications for antibacterial therapy of acute and chronic tonsillitis, the peculiarities of the course and prevalence of rheumatic disease in these groups, and the expediency of drug prevention of rheumatism were summarized.

Keywords: rheumatic disease, polyarthritis, myocarditis, mala chorea, acute and chronic tonsillitis, bicillin prophylaxis, group A beta-hemolytic streptococcus, acute rheumatic fever.

Постановка проблеми. Ревматична хвороба – серйозне ускладнення інфекційного процесу задньої стінки глотки, викликаного бета-гемолітичним стрептококом групи А (GABHS), яке вражає тканини суглобів, серцевий м’яз, нирки. У більшості пацієнтів з ревматизмом дослідники виділяють із зіву та крові цей збудник. Аутореактивні антитіла та Т-лімфоцити активно продукуються у відповідь на М-білковий компонент збудника та перехресно реагують з тканинами організму пацієнта – людським серцевим міозином, тропоміозином, ламініном [8].

Бета-гемолітичний стрептокок групи А – грампозитивна нерухома бактерія з гемолітичними властивостями, зі здатністю руйнувати еритроцити крові, і тим самим продукувати токсини: гемолізин, стрептолізин, стрептокінази А та В, гіалуронідазу, дезоксирибонуклеазу. Захворювання, які здатні викликати цей збудник різноманітні – тонзиліт, фарингіт, тонзилофарингіт, отит і, як наслідок, перенесених цих патологічних станів – гостру ревматичну лихоманку, ревматичну хворобу серця, пневмонію, гострий гломерулонефрит, міокардит, ендокардит, бешиху, стрептодермію, остеомієліт, септичний артрит.

Запальні процеси у ділянці піднебінних мигдаликів сприяють виникненню ревматичних ускладнень та погіршують ланки патогенезу цих патологічних станів. Основні фактори ризику – проникнення мікроорганізмів у лімфоїдну тканину з розвитком специфічних аутоімунних змін, серед яких чільне місце

посідає ювенільний артрит у дитячому віці, ревматичний та реактивний артрит незалежно від віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з міжнародними даними поширеності ревматичних захворювань, ревматичний остеоартрит вражає близько 17% жіночого населення американських індіанців, корінних жителів Аляски, 22% канадських націй, 325 австралійських аборигенів, 6% новозеландських маорі. [4] Серед жителів Латинської Америки розлади опорно-рухового апарату на тлі ревматизму зареєстровано у 34,5% звернень з приводу больового синдрому регіонарного характеру, при цьому дослідники зазначають різноманітні варіації поширеності клінічних форм ревматизму серед різних вікових груп та верств населення, що вимагає синдемічного підходу надання медичної допомоги з приводу цієї патології [5].

Поряд з ревматичним поліартритом, важливу проблему становить остеопороз, захворюваність яким згідно з дослідженнями невпинно зростає у зв'язку зі старінням пацієнтів з ревматизмом. Ця патологія виникає у зв'язку з процесами запалення в суглобах, їхньою нерухомістю [7].

Цікавим фактом є виявлена дослідниками генетична схильність до розвитку ревматичних захворювань після перенесених бактеріальних інфекцій, а саме незалежні геномні локуси – NAB1, KPNA4-ARL14, DGQK, LIMK1 NF PRR12, які відповідають за передачу сигналів інтерферону, епідермального фактору росту, за таких обставин доведено, що ці локуси містять інформацію про особливості аутоімунітету, у зв'язку з чим частина пацієнтів схильна до виникнення ускладнень стрептококових інфекцій, у іншої частини пацієнтів ці ускладнення не розвиваються, незважаючи на важкість перебігу основного патологічного стану [1].

Беручи до уваги статистику поширеності ревматизму серед дитячого населення, слід зазначити, що у 75% випадків він розвивається до 15 років, за таких обставин кожен третій з 10 таких хворих помирає через 10 років, більше половини – через 20 років.

Згідно з сучасними даними статистичних досліджень ВООЗ, ревматична хвороба як причина інвалідизації молодого населення планети перевищує показники ішемічної хвороби серця та артеріальну гіпертензію. У світі ревматизмом страждає близько 12 млн. населення, 2/3 з них – діти у віці 5-15 років.

Згідно з статистичними даними ДУ «Український інститут стратегічних досліджень МОЗ України», здоров'я населення найважливіше питання сучасності, водночас серед дітей 0-17 років на першому місці стоїть патологія дихальної системи, у структурі якої переважає гострий тонзиліт та фарингіт (близько 7,5%) та у 50% випадків серед дітей 5-15 років збудник тонзилофарингіту – бета-гемолітичний стрептокок групи А. На території України протягом останніх 30 років кількість летальних наслідків від ускладнень гострих та хронічних тонзилітів, фарингітів: ревматичної хвороби, гострої ревматичної лихоманки, хронічної ревматичної хвороби серця зменшилася у 4 рази, але у

порівнянні з Польщею, Угорщиною, Румунією, Молдовою, Словаччиною смертність від цих захворювань є максимальною та становить 1160 осіб будь-яких груп населення.

Актуальним питанням ведення стрептококових фарингітів, ангін є адекватна антибіотикотерапія, яка використовується у всіх клінічних випадках до моменту видалення збудника з ураженої ділянки, водночас дослідники зазначають про тривалість лікування не більше 10 днів у зв'язку з формуванням резистентності збудника до препарату, з іншого боку за цей період спостерігається клінічне та бактеріологічне одужання (у деяких випадках – протягом 5-ти днів). До 20 років доживає близько 50% дітей, у яких діагностований ревматизм.

Дані дослідників США зазначають, що щороку у близько 30 000 осіб до 25 років, 600 000 – до 50 років діагностується певна клінічна форма ревматичної хвороби як наслідок перенесеного бактеріального тонзиліту, найчастіше виявляється ревматична хвороба серця, поліартрит та мала хорея. Це дуже серйозна проблема, адже ревматизмом хворіють у переважній більшості дитяче та працездатне населення, що вкрай негативно впливає на економічний стан країни та становить важливе соціальне значення. Від ревматизму на території США помирає стільки ж дітей, скільки і від коклюшу, поліомієліту, дифтерії, скарлатини, кору, менінгіту в загальній кількості. На секційному матеріалі у США ревматичні вади серця зустрічаються у 1-4% випадків. На території Англії масові рентгенологічні дослідження, які проводилися протягом 3 років поспіль, відзначили, що ревматичні ураження серця зустрічаються у 4 випадках з кожної тисячі людей, водночас у розрахунок приймались значні зміни форми або розмірів серця, що свідчить про значне поширення ревматизму.

На сьогоднішній момент найбільш поширеними ревматичними хворобами є ревматоїдний артрит (системне запальне захворювання сполучної тканини з переважним ураженням дрібних суглобів за типом ерозивнодеструктивного поліартриту невиясненої етіології зі складним аутоімунним патогенезом) та паліндромний ревматизм (рідкісна доброякісна форма ураження суглобів та периартикулярних тканин, що проявляється рецидивуючим через нерегулярні проміжки часу яскраво вираженим, але повністю зворотним моноартритом, рідше – олігоартритом).

Диференційно діагностичними ознаками агресивного характеру перебігу ревматоїдного артриту після перенесених частих стрептококових інфекцій є виражений больовий синдром, руйнування суглобів, обмеження активності та участі у функціонуванні опорно-рухового апарату, за таких обставин близько 1/3 пацієнтів потребує хірургічного лікування протягом наступних 10 років, близько 90% мають ту чи іншу ступінь інвалідності протягом 20 років після початку захворювання. ВООЗ зазначає, що у більшості осіб з ревматоїдним артритом працездатність знижується протягом 5-ти років після появи основних симптомів. Було підраховано, що біля чверті пацієнтів з ревматоїдним артритом відчувають

непрацездатність через 6 років після початку захворювання, а через 20 років ці показники збільшуються близько до 50%. За таких обставин, в учасників дослідження Canadian EarlycArthritis Cohort (CATCH) було виявлено покращення функціонального стану та зниження активності захворювання протягом 2-х років після раннього початку лікування (Boydetal., 2013). Автори дослідження дійшли висновку, що результати лікування були пов'язані з більш агресивними стратегіями, які доступні на цей момент.

Дослідження з паліндромного ревматизму відзначають, що ознаки цього захворювання характерні для дорослого населення, але за останній час повідомляються випадки і у дітей. Це ускладнення характеризується повторними приступами болю, набряками, почервонінням суглобів та навколосуглобових тканин. Ці напади короткочасні, часто рецидивують, продовжуються протягом годин, інтервал між приступами коливається від декількох днів до декількох тижнів. Напад виникає раптово, найчастіше односуглобовий. Між приступами суглоби не болять. Прогресування патології залежить від декількох факторів, включаючи генетичну схильність, індивідуальні особливості імунного захисту, клінічні характеристики перебігу захворювання.

Метою статті є узагальнення частоти розвитку ревматичних ускладнень у дитячому віці, поширеності окремих клінічних форм ревматизму, принципів ведення пацієнтів на базі КП « Хмельницька міська дитяча клінічна лікарня» для формування стратегій відповідно до конкретного клінічного випадку.

Основний етап дослідження полягав у детальному аналізі історій хвороб дітей, які лікувалися у стаціонарних умовах з приводу гострого, загострення хронічного тонзиліту, фарингіту на базі КП « Хмельницька міська дитяча клінічна лікарня». Рецензовані історії були поділені на дві групи: 30 історій – стрептококові інфекції легкого, середнього ступеню без ревматичних ускладнень, 30 історій – важкого ступеню з виявленими ревматичними ускладненнями.

Порівняння проводилося на основі детального аналізу вікової структури, основних клінічних проявів системних ревматичних ускладнень, окремих форм, принципів лабораторної, інструментальної діагностики, особливостей ведення пацієнтів дитячого віку. На основі проведеного дослідження сформовані висновки про поширеність стрептококових інфекцій на території м. Хмельницького та Хмельницької області, принципи ведення пацієнтів дитячого віку в залежності від ступеня перебігу основного захворювання та клінічної форми ревматичних ускладнень.

Виклад основного матеріалу. На основі проведеного детального аналізу захворюваності на стрептококові інфекції в КП « Хмельницька міська дитяча клінічна лікарня» було відібрано 30 історій дітей зі стрептококовими інфекціями легкого та середнього ступеня важкості та 30 історій – з важким перебігом цих інфекцій. Вікова структура групи з легким перебігом інфекції – від 4 до 10 років та 10-15 років (12 та 18 випадків, 40%, 60% відповідно у досліджуваній групі та 20%, 30% у загальній кількості пацієнтів дитячого віку). Група пацієнтів з

важким перебігом стрептококової інфекції включала аналогічні вікові категорії дітей – 4-10 років (20 випадків, 67% у групі, 33% від загальної кількості опрацьованих історій), 10-15 років (10 випадків – 33% у групі, 67% – від загальної кількості). У 40% дітей групи з легким перебігом стрептококової інфекції було діагностовано гострий тонзиліт без фонового інфікування, легкого ступеню важкості (від 0 до 6 років – 25%, 7-14 років – 15%), 60% становили пацієнти з загостренням хронічних стрептококових інфекцій (40% серед дітей 0-6 років, 20% – 7-14 років). Статева диференціація – група з легким перебігом: дівчат 10 (33%) та хлопчиків – 20 (67%); група з важким перебігом інфекції – дівчат 15 (50%) та хлопчиків 15 (50%). Епізодичність загострень тонзиліту у 65% випадків спостерігалася 2-3 рази на рік, 35% – більше 3 разів на рік.

У ході проведення дослідження проводилася оцінка функціонування піднебінних мигдаликів на основі цитологічних методів, імунологічного та біохімічного аналізу ротоглоткових виділень, включно з визначенням співвідношення клітинного складу. Для оцінки враховувалися новітні наукові дані про роль у виникненні місцевого захисту, пов'язаного з мигдаликами секреторного імуноглобуліну А (sIgA), α-інтерферону та інших неспецифічних чинників. У всіх підтверджених випадках хронічного тонзиліту були виявлені позитивні результати тесту на секторний імуноглобулін (підвищення його вмісту у межах 30%).

Імунологічний та функціональний стан мигдаликів вивчався за допомогою двох тестів – магнітотерапевтичного апарату «Магнітер» українського виробництва та шляхом мікробного навантаження мукозальною вакциною IPC-19, за результатами яких рівень секреторного імуноглобуліну та інтерферону зростав більше 35%, що підтвердило бактеріальний генез патологічних станів.

Узагальнюючи дані анамнезу захворювання, у переважній більшості початок пов'язувався з переохолодженням (85%), анамнез життя дітей групи легкого перебігу без особливостей, групи з важким перебігом – обтяжений (часті загострення тонзиліту протягом року), у 20% (12 дітей) випадків була виявлена обтяжена генетична схильність (у 2 – хронічний тонзиліт у батька, 4 – хронічна ревматична хвороба серця у бабусі, 2 – хронічний ревматичний поліартрит, 1 – мала хорея в анамнезі у батька, 2 – ревматичний гломерулонефрит у матері та 1 – випадки гострої ревматичної лихоманки у матері).

При аналізі історій хвороб виявлене тривале збереження інтоксикаційного синдрому у групі з важким перебігом інфекції у порівнянні з іншою. Скарги на больовий синдром були виявлені в обох групах, але зберігалися довше у другій групі; почервоніння слизової оболонки зіву, білого кольору нашарування у ділянці мигдаликів; збільшення регіонарних лімфатичних вузлів – в обох групах.

За час аналізу виявлено у 10% (3 дітей) випадків групи з легким перебігом інфекції підвищений ризик виникнення серопозитивного ревматичного артриту, основними проявами якого були мігруючі болі з переважним ураженням великих та середніх суглобів, під впливом проведеного лікування спостерігалося

нівелювання симптомів ураження. С-реактивний білок підвищений у 90% випадків компенсованого тонзиліту, 40% - підвищення антистрептолізину-О більше 200 ОД/мл; ревматоїдного фактору – у 60% випадків.

Важливо зазначити розвиток у 30% випадків (9 дітей) групи з важким перебігом ревматичної хореї, яка проявлялася хореїчними гіперкінезами, м'язовою гіпотонією, розладами статики, координації, судинною дистонією, різноманітними психоемоційними порушеннями. Також прослідковувалися 2 випадки поєднання симптомів неврологічних порушень з визначенням гіпермоторики, тіків, гіперкінезу, міоклоній; обсцесивно-компульсивних розладів (діагностовані нав'язливі думки, ритуальні дії) з тіками, взаємозв'язком з хронічним тонзилітом, що було підтверджено мікробіологічними та серологічними дослідженнями.

У всіх досліджуваних випадках було виділено бета-гемолітичного стрептококу групи А як етіологічного фактору у мазках із зіву та визначено підвищення титру антистрептолізину-О, анти-ДНКази В. У групі з важким перебігом інфекції проводилося визначення маркерів, які засвідчують про підвищену чутливість до ревматизму – антигени В-лімфоцитів Д8/17, антинейрональні антитіла. У 80% випадків (24 дітей) результати були позитивні.

Визначення остаточного діагнозу розвитку ревматичних ускладнень проводилося з врахуванням класифікації А. І. Нестерова та номенклатури ревматичної хвороби. У 40% (12 дітей) з групи важкого перебігу тонзиліту у подальшому спостерігалися повторні ревматичні лихоманки, які проявлялися симптомами кардиту, у 20% (6 дітей) – безперервно рецидивуючим перебігом, водночас кожен рецидив захворювання вважався новим епізодом ревматизму.

Згідно з аналізом, висока захворюваність дітей молодшого віку на гострі стрептококові інфекції та пов'язані з ними ревматичні ускладнення пов'язується з недостатньою зрілістю загальної та місцевої імунної системи, водночас низька захворюваність пацієнтів дорослого віку пояснюється самостійним лікуванням у домашніх умовах та не звертанням за медичною допомогою, внаслідок чого кількість зареєстрованих та підтверджених випадків серед дорослого населення набагато менше, ніж серед дитячого.

Також, у результаті дослідження було підтверджено факт етіологічної значущості стрептококової інфекції у розвитку важких ревматичних ускладнень у різноманітних клінічних формах, що призводить до потреби призначення групи інвалідності, у найважчих випадках – відтермінованого летального наслідку.

Основним питанням попередження розвитку хронічного тонзиліту та пов'язаного з ним ревматизму є первинна та вторинна профілактика, яку необхідно обов'язково реалізовувати у групах підвищеного ризику на етапі первинної ланки надання медичної допомоги. До заходів первинної профілактики рекомендоване загартовування, раціональне харчування у відповідності з віковим аспектом, регулярне спостереження у стоматолога, оторинола-

ринголога, при частих ангінах, фарингітах стрептококового походження – призначення бензилпеніциліну на 5-7 днів, після чого проводиться одна ін'єкція бензатин-бензилпеніциліну у вікових концентраціях.

У пацієнтів з підтвердженими випадками нападів гострої ревматичної лихоманки існує високий ризик повторення цих ситуацій, у зв'язку з чим таку групу пацієнтів рекомендовано вести з використанням вторинної профілактики після ретельного клінічного та параклінічного обстеження, а саме – призначення бензатинпеніциліну у визначених дозах згідно з конкретною клінічною ситуацією.

Протирецидивна терапія для всіх вікових груп пацієнтів з ревматичними ускладненнями полягає у безперервній біцилінопрофілактиці: бензатинпеніцилін у дозі 600 000 МО для пацієнтів з масою тіла менше 27 кг, 1,2 млн МО – більше 24 кг, внутрішньом'язово однократно один раз на 4 тижні. При виникненні ризику епідемічного спалаху гострої ревматичної лихоманки ця доза вводиться один раз на 3 тижні. Згідно з сучасними рекомендаціями Біцилін-5 не рекомендується для профілактики виникнення ревматизму.

При гострій ревматичній лихоманці без явищ кардиту антибіотикопрофілактику рекомендовано проводити протягом 5 років, до 21 року – принцип «що довше», при наявності ознак ураження серцевого м'язу без клапанної патології – протягом 10 років, до 21 року життя; при ревматизмі з клапанними вадами серця – до 40 років або довічно.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна сформувати висновки, що гострі, хронічні тонзиліти, ангіни, фарингіти, які викликаються бетагемолітичним стрептококом групи А є актуальною проблемою внаслідок значного поширення цих захворювань у людській популяції, у першу чергу серед дитячого населення, що призводить до розвитку важких ускладнень – ревматичних захворювань, які стають причиною розвитку стійкої інвалідності, життєво небезпечних патологічних станів, що вимагає від медичних працівників незалежно від ланки та рівня надання допомоги чітких алгоритмів первинної, вторинної профілактики, повноцінного ведення конкретного випадку стрептококової інфекції, гострої ревматичної лихоманки та хронічної ревматичної хвороби з індивідуальним підходом.

Література:

1. Acosta-Herrera M., Kerick M., González-Serna D., Wijmenga C., Franke A., Gregersen P. K., & Scleroderma Genetics Consortium. Genome-wide meta-analysis reveals shared new loci in systemic seropositive rheumatic diseases. *Annals of the rheumatic diseases*. 2019. № 78(3). Pp. 311-319

2. Bryant P. A., Smyth G. K., Gooding T., Oshlack A., Harrington Z., Currie B., & Curtis N. Susceptibility to acute rheumatic fever based on differential expression of genes involved in cytotoxicity, chemotaxis, and apoptosis. *Infection and immunity*. 2014. № 82(2)ю Pp. 753-761.

3. Brook I. Treatment challenges of group A beta-hemolytic streptococcal pharyngotonsillitis. *International Archives of Otorhinolaryngology*. 2017. № 21. Pp. 286-296.

4. McDougall C., Hurd K., & Barnabe C. Systematic review of rheumatic disease epidemiology in the indigenous populations of Canada, the United States, Australia, and New Zealand. *In Seminars in arthritis and rheumatism*. 2017. № 46 (5). Pp. 675-686.

5. Peláez-Ballestas I., Granados Y., Quintana R., Loyola-Sánchez A., Julián-Santiago F., Rosillo C., & Pons-Éstel B. A. Epidemiology and socioeconomic impact of the rheumatic diseases on indigenous people: an invisible syndemic public health problem. *Annals of the rheumatic diseasesю.*2018. № 77(10). Pp. 1397-1404.

6. Tontsch D., Pankuweit S., & Maisch B. Autoantibodies in the sera of patients with rheumatic heart disease: characterization of myocardial antigens by two-dimensional immunoblotting and N-terminal sequence analysis. *Clinical & Experimental Immunology*. 2000. № 121(2). Pp. 270-274.

7. Adami G., Fassio A., Rossini M., Caimmi C., Giollo A., Orsolini G., ... & Gatti D. Osteoporosis in rheumatic diseases. *International journal of molecular sciences*. 2019. № 20(23). P. 5867.

8. Kulik E., Stuart B., & Willcox M. Predictors of rheumatic fever in sore throat patients: a systematic review and meta-analysis. *Transactions of The Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene*. 2022. № 116(4). Pp. 286-297.

9. Masheyko A. M. Analysis of the incidence of acute pharyngitis and tonsillitis and their poststreptococcal complications in children in Ukraine. *Social pharmacy in health care*. 2017. № 3(1). Pp. 14-22.

10. Seckeler M. D., & Hoke T. R. The worldwide epidemiology of acute rheumatic fever and rheumatic heart disease. *Clinical epidemiology*. 2011. № 3. Pp. 67-84.

References:

1. Acosta-Herrera, M., Kerick, M., González-Serna, D., Wijmenga, C., Franke, A., Gregersen, P. K., & Scleroderma Genetics Consortium. (2019). Genome-wide meta-analysis reveals shared new loci in systemic seropositive rheumatic diseases. *Annals of the rheumatic diseases*, 78(3), 311-319 [in English].

2. Bryant, P. A., Smyth, G. K., Gooding, T., Oshlack, A., Harrington, Z., Currie, B., & Curtis, N. (2014). Susceptibility to acute rheumatic fever based on differential expression of genes involved in cytotoxicity, chemotaxis, and apoptosis. *Infection and immunity*, 82(2), 753-761 [in English].

3. Brook, I. (2017). Treatment challenges of group A beta-hemolytic streptococcal pharyngo-tonsillitis. *International Archives of Otorhinolaryngology*, 21, 286-296 [in English].

4. McDougall, C., Hurd, K., & Barnabe, C. (2017). Systematic review of rheumatic disease epidemiology in the indigenous populations of Canada, the United States, Australia, and New Zealand. In Seminars in arthritis and rheumatism, 46 (5), 675-686 [in English].

5. Peláez-Ballestas, I., Granados, Y., Quintana, R., Loyola-Sánchez, A., Julián-Santiago, F., Rosillo, C., & Pons-Éstel, B. A. (2018). Epidemiology and socioeconomic impact of the rheumatic diseases on indigenous people: an invisible syndemic public health problem. *Annals of the rheumatic diseases*, 77(10), 1397-1404 [in English].

6. Tontsch, D., Pankuweit, S., & Maisch, B. (2000). Autoantibodies in the sera of patients with rheumatic heart disease: characterization of myocardial antigens by two-dimensional immunoblotting and N-terminal sequence analysis. *Clinical & Experimental Immunology*, 121(2), 270-274 [in English].

7. Adami, G., Fassio, A., Rossini, M., Caimmi, C., Giollo, A., Orsolini, G., ... & Gatti, D. (2019). Osteoporosis in rheumatic diseases. *International journal of molecular sciences*, 20(23), 5867 [in English].

8. Kulik, E., Stuart, B., & Willcox, M. (2022). Predictors of rheumatic fever in sore throat patients: a systematic review and meta-analysis. *Transactions of The Royal Society of Tropical Medicine and Hygiene*, 116(4), 286-297 [in English].

9. Masheyko, A. M. (2017). Analysis of the incidence of acute pharyngitis and tonsillitis and their poststreptococcal complications in children in Ukraine. *Social pharmacy in health care*, 3(1), 14-22 [in English].

10. Seckeler, M. D., & Hoke, T. R. (2011). The worldwide epidemiology of acute rheumatic fever and rheumatic heart disease. *Clinical epidemiology*, 3, 67-84 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 614.2:005.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2084-2093

Шпілевська Марія Максимівна кандидат медичних наук, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, https://orcid.org/0009-0003-8159-7469

Матвійчук Вікторія Маноліївна старший викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, м. Хмельницький https //orcid.org/0009-0008-0044-5778

Кравчук Мирослава Василівна викладач кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту; Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький; лікар педіатр Першої приватної лікарні, м. Хмельницький, https //orcid.org/0009-0006-8511-1122

Дуб Ігор Михайлович кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту, Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, https://orcid.org/0000-0001-6641-4361

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ МЕДИЦИНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА ВЕРИФІКАЦІЯ КЛІНІЧНИХ СТРАТЕГІЙ

Анотація. Метою статті є представлення проблем та практичних рішень у сучасній медицині. Пріоритетним напрямком трансформації медичної сфери є синхронізація вектора розвитку української медичної сфери із медичними сферами провідних країн, щоб усі українці могли отримати медичну допомогу відповідно до останніх світових тенденцій. Процес оновлення та вдосконалення методик у світі йде дуже швидко, тому лікарям дозволено користуватися найсучаснішими світовими протоколами та настановами, видавши наказ МОЗ України № 1422 від 29 грудня 2016 р., який набув чинності 28 квітня 2017 року. Профілактика захворювань та пропаганда здорового способу життя має бути економічно вигідною для країни та стати національним центром здоров'я. Повномасштабна цифрова трансформація української системи охорони здоров'я не є можливою без національної стратегії розвитку електронної охорони здоров'я, тому доцільно переглянути та оновити План заходів щодо розвитку ЕСОЗ, ухвалений у 2019 році, та який реалізується лише частково.

Нелегким викликом для медичних закладів стала відсутність затвердженого на національному рівні уніфікованого рішення щодо комп'ютерного оснащення, розгортання мережі та типових конфігурацій для лікарень. Нова система охорони здоров'я докорінно змінює принципи фінансування охорони здоров'я в Україні.

Запроваджуючи страхові ліки, нову систему охорони здоров'я, запроваджуючи платні ліки та оплату послуг, дуже важливо, щоб Україна сприйняла позитивний досвід світу та врахувала помилки інших країн, які було ефективно вирішено. Ще однією проблемою сучасної медицини в Україні є проблема трансплантації, тому прийняття 17 травня 2018 р. Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» відкрило новий етап у розвитку трансплантації. Вакцинація є ще однією важливою проблемою сучасної медицини. Небажання людей брати участь у вакцинації, коли сама вакцина доступна, є небезпечним, оскільки це може повернути назад прогрес у боротьбі з інфекційними захворюваннями, якому можна запобігти за допомогою вакцини.

Розробка нових підходів до профілактики побічних ефектів медикаментозної терапії та вдосконалення існуючих є дуже актуальними та необхідними в умовах сучасної медицини. Галузь охорони здоров'я України сьогодні не є привабливою для внутрішніх та зовнішніх інвестицій, особливо через законодавство. Тому не варто нехтувати інвестиціями в інноваційні методи лікування, для отримання яких в Україні необхідно створити науководослідний центр генно-інженерної діагностики та терапії стовбуровими клітинами. Розвиток медичного туризму в Україні як нове джерело надходжень до державного бюджету та картогра-фування медичного туризму має бути на першому рівні національних пріоритетів. В Україні також доцільно розвивати реабілітаційну та відновну медицину, впроваджувати міжнародні стандарти надання допомоги та змістити акценти з біологічних методів лікування пацієнтів з порушенням психічного здоров'я на психоте-рапевтичні та методи соціальної підтримки.

Ключові слова: медицина, медичні послуги, лікування, страхова медицина, медичний туризм, реабілітація, трансплантація, вакцинація, здоров'я.

Shpilevska Maria Maksimivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytsky Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0003-8159-7469.

Matviychuk Victoria Manoliivna Senior Lecturer of the Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0009-0008-0044-5778.

Kravchuk Myroslava Vasylivna Lecturer, Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, https//orcid.org/0009-0006-8511-1122.

Dub Igor Mykhailovych Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physical Therapy, Occupational Therapy, Physical Culture and Sports, Khmelnytsky Institute of Social Technologies, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0001-6641-4361

PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF MODERN MEDICINE: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS AND VERIFICATION OF CLINICAL STRATEGIES

Abstract. The purpose of the article is to present problems and practical solutions in modern medicine. The priority direction of the transformation of the medical sphere is the synchronization of the development vector of the Ukrainian medical sphere with the medical spheres of the leading countries, so that all Ukrainians can receive medical care in accordance with the latest global trends. The process of updating and improving methods in the world is very fast, so doctors are allowed to use the most modern global protocols and guidelines, by issuing the order of the Ministry of Health of Ukraine No. 1422 dated December 29, 2016, which came into force on April 28, 2017. Prevention of diseases and promotion of a healthy lifestyle should be economically beneficial for the country and become a national center of health. A full-scale digital transformation of the Ukrainian health care system is not possible without a national strategy for the development of electronic health care, therefore it is advisable to review and update the Action Plan for the development of the EHS, adopted in 2019, which is only partially implemented. A difficult challenge for medical institutions was the lack of a nationally approved unified solution for computer equipment, network deployment and typical configurations for hospitals. The new health care system fundamentally changes the principles of health care financing in Ukraine. When introducing insurance drugs, a new health care system, introducing paid drugs and payment for services, it is very important that Ukraine adopts the positive experience of the world and takes into account the mistakes of other countries, which were effectively resolved. Another problem of modern medicine in Ukraine is the problem of transplantation, therefore the adoption of the Law of Ukraine "On the Application of Transplantation of Anatomic Materials to Humans" on May 17, 2018 opened a new stage in the development of transplantation. Vaccination is another important problem of modern medicine. People's reluctance to participate in vaccination when the vaccine itself is available is dangerous because it can reverse progress in the fight against vaccine-preventable infectious diseases. The development of new approaches to the prevention of side effects of drug therapy and the improvement of existing ones are very relevant and necessary in the conditions of

modern medicine. Today, Ukraine's healthcare sector is not attractive for domestic and foreign investments, especially due to legislation. Therefore, we should not neglect investments in innovative methods of treatment, for which it is necessary to create a research center for genetic engineering diagnostics and stem cell therapy in Ukraine. The development of medical tourism in Ukraine as a new source of income for the state budget and the mapping of medical tourism should be at the first level of national priorities. In Ukraine, it is also advisable to develop rehabilitation and restorative medicine, implement international standards of care, and shift emphasis from biological methods of treating patients with mental health disorders to psychotherapeutic and social support methods.

Keywords: medicine, medical services, treatment, insurance medicine, medical tourism, rehabilitation, transplantation, vaccination, health.

Постановка проблеми. Збереження, захист і зміцнення здоров'я громадян є одним із центральних пріоритетів держави, реалізувати який покликана медична сфера в Україні. Однак, враховуючи проблеми, із якими стикається сучасна медицина в Україні, треба шукати швидкі і виважені практичні рішення подолання проблем. Зробивши такі кроки, можна докорінно реформувати медичну сферу. Це дасть можливість забезпечити громадянам рівний доступ до якісного надання медичних послуг і загалом сприятиме підвищенню рівню і якості життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблематичних аспектів сучасної медицини займаються А. Байрак, Н. Бакало, Т. Бакалюк, Н. Бора, Р. Брухно, О. Гальчук, А. Голяченко, Т. Думенко, О. Зінченко, В. Кондратюк, Г. Крицька, О. Лотоцька, І. Мисула, К. Пашко, М. Риган, Ю. Скалецький, О. Сопель, Т. Толокова, О. Торгун, О. Федорів, К. Челембієнко, О. Яворський та інші.

Метою статті є представлення проблем та практичних рішень у сучасній медицині.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетних напрямків трансформації медичної сфери є синхронізація вектора розвитку української медичної сфери із медичними сферами провідних країн, щоб усі українці могли отримати медичну допомогу відповідно до останніх світових тенденцій. Цей крок прискорює розробку моделей профілактичної медицини на основі збору показників здоров'я та призводить до збільшення середньої тривалості здорового життя населення.

Перші ніж реформувати медичну сферу, доцільно здійснити зміни у системі охорони здоров'я. З початку трансформації системи охорони здоров'я МОЗ України ексклюзивно видало курс із впровадження доказових методів лікування та висунуло припущення, що медицина – це науковий підхід до вирішення проблем здоров'я, який не можна націоналізувати. Процес оновлення та вдосконалення методик у світі йде дуже швидко, тому Міністерство освіти

дозволило лікарям користуватися найсучаснішими світовими протоколами та настановами. Відповідний наказ МОЗ України № 1422 від 29 грудня 2016 р. набув чинності 28 квітня 2017 року. Нові клінічні протоколи та стандарти медичної допомоги, розроблені на основі адаптованих клінічних настанов як джерел доказової інформації про найкращі медичні практики можна реалізувати через розвиток клінічних шляхів лікування пацієнтів в Україні [1].

На жаль, сьогодні більшість лікарів несуть основну відповідальність за лікування хвороби. Не всі цікавляться інформацією про те, як не захворіти і не завжди можуть відповісти на питання пацієнтів про те, що корисно, а що шкідливо, особливо якщо це стосується екології. Новостворені центри охорони здоров’я зобов’язані збирати цю інформацію та надавати її лікарям. Поява добре підготовлених та вмотивованих фахівців для пропаганди здорового способу життя позитивно вплине на стан здоров’я населення. Враховуючи зростання кількості інфекційних та фізичних захворювань, випадків харчових отруєнь, частий продаж шкідливої їжі, недостатнє управління умовами праці, дуже важливо створити центр громадського здоров’я та створити умови для профілактичної роботи. Профілактика захворювань та пропаганда здорового способу життя має бути економічно вигідною для країни та стати національним центром здоров’я [2].

Ще одним перспективним рішень проблем сучасної медицини є цифрова трансформація української системи охорони здоров'я. Повномасштабна цифрова трансформація української системи охорони здоров’я була б неможливою без національної стратегії розвитку електронної охорони здоров’я та технічних проблем для впровадження. Це було б неможливо без перегляду та оновлення Плану заходів щодо розвитку ЕСОЗ, ухваленого у 2019 році та реалізованого лише частково. Нелегким викликом для медичних закладів стала відсутність затвердженого на національному рівні уніфікованого рішення щодо комп'ютерного оснащення, розгортання мережі та типових конфігурацій для лікарень. Окрім того, в нинішніх умовах заклади не спроможні якісно вирішити питання інфраструктури (мережа Інтернет, комп'ютери, мережева інфраструктура) без державного фінансування [3].

Нова система охорони здоров’я докорінно змінює принципи фінансування охорони здоров’я в Україні. По-перше, повністю знищує тіньові та корупційні процеси, покращує якість медичного обслуговування, проводить якісну підготовку та перепідготовку медичних кадрів, ефективно витрачає кошти на ліки. У зв'язку з реформуванням та створенням прозорого ринку медичних послуг медичне обслуговування здійснюється на страхових засадах. Завдяки реформі була створена Національна служба здоров’я, яка, окрім основної функції, виконує ще й функції страховика. Податки та збори сплачуються безпосередньо платником, тому кошти на покриття страхових випадків надходять із державного бюджету. Тобто ці податки, які сплачують громадяни України, стають так званими «страховими внесками». Сьогодні, запроваджуючи

страхові ліки, нову систему охорони здоров'я, запроваджуючи платні ліки та оплату послуг, дуже важливо, щоб Україна сприйняла позитивний досвід світу та врахувала помилки інших країн, які було ефективно вирішено [4].

Ще однією проблемою сучасної медицини в Україні є проблема трансплантації. Крім незалежності, Україна мала багато невирішених проблем, одна з яких – відсутність законодавчої бази та, власне, служби трансплантації. Вперше проблема трансплантації була визнана національною проблемою на національному рівні, що потребує чіткого правового регулювання. Зіткнувшись із недостатнім усвідомленням громадськістю значення та важливості трансплантації, ця наука про трансплантацію органів фактично зайшла в глухий кут. З одного боку, закон вимагає довічну згоду донора або члена сім'ї, а держава не має найсучаснішого обладнання, щоб центри донорства могли поставити незворотний діагноз біологічної смерті та юридично зафіксувати цей стан [5]. Прийняття 17 травня 2018 р. Закону

України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [6] відкрило новий етап у трансплантації. Варто зауважити, що трансплантація органів і тканин є ефективним засобом збереження та продовження повноцінного життя людини, тому цей медичний напрям має стати стандартною клінічною практикою в Україні.

Вакцинація є ще однією важливою проблемою сучасної медицини. Спалахи інфекційних захворювань є надзвичайно тривожною проблемою в умовах війни та гуманітарних криз. Ризик поширення епідемій зростає через вимушене переміщення людей, великої кількості людей, що становить велику загрозу, особливо для наших молодих українців, у яких процес вакцинації не завершений або відсутній. Щоб запобігти поширенню хвороби, необхідна вакцинація. Вакцини, які використовуються в Україні, перевірені та безпечні. Імунітет, який розвивається після вакцинації, забезпечує більший захист від контрольованої інфекції. Люди, які отримали щеплення, хворіють рідко. І коли це відбувається, хвороба переноситься набагато легше і має менше ускладнень. Вакцини забезпечують більш надійний захист.

Десятиліттями точаться суперечки про вплив вакцинації на організм людини. Деякі вважають, що щеплення захищає від небезпечних захворювань. Інші впевнені, що щеплення тільки шкодять. Під вакцинацією розуміється введення в організм ослаблених або мертвих збудників різних інфекцій. Коли вакцина потрапляє в організм, імунна система її ретельно досліджує, запам'ятовує і направляє на вироблення спеціальних речовин для її знищення. Схоже, що вакцини «навчають» імунну систему, щоб підготувати її до боротьби з «повномасштабною» інфекцією. Тому вакцинація є одним із найефективніших способів профілактики інфекційних захворювань і входить до гарантій надання послуг населенню [7]. Небажання людей брати участь у вакцинації, коли сама вакцина доступна, є небезпечним, оскільки це може повернути назад прогрес у боротьбі з інфекційними захворюваннями, якому можна запобігти за допомогою

вакцини [8]. Проблеми фармацевтичної безпеки стають все більш актуальними в усьому світі. Насамперед це пов'язано з широким використанням різноманітних високобіологічно активних препаратів, які можуть супроводжуватися побічними явищами різного ступеня вираженості та тяжкості. Побічні реакції на ліки, медичні помилки та неефективні події, що виникають під час вживання наркотиків, є значними факторами ризику в лікарняному середовищі. Вони є найважливішою впливовою ланкою в системі фармаконагляду з точки зору створення безпечного лікарняного середовища. Функція систем фармаконагляду відіграє важливу роль у безпеці пацієнтів, зменшуючи ризик побічних ефектів і помилок під час використання ліків, уникаючи неефективності медикаментозного лікування та оптимізуючи витрати системи охорони здоров'я. Розробка нових підходів до профілактики побічних ефектів медикаментозної терапії та вдосконалення існуючих є дуже актуальними та необхідними в умовах сучасної медицини. Ці дії в глобальному масштабі допоможуть врятувати мільйони життів і зберегти матеріальні ресурси [9].

Галузь охорони здоров'я України сьогодні не є привабливою для внутрішніх та зовнішніх інвестицій, особливо через законодавство. Для підвищення його привабливості необхідно встановити правила та гарантії державно-приватного партнерства. Також необхідно усунути регуляторні бар'єри для залучення приватних інвестицій у службу крові та розвиток хоспісної допомоги. Для залучення інвестицій у вторинну медичну галузь має бути забезпечена можливість концесійного механізму [10]. Не варто нехтувати інвестиціями в інноваційні методи лікування, для отримання яких в Україні необхідно створити науково-дослідний центр генно-інженерної діагностики та терапії стовбуровими клітинами.

Україна має потужний потенціал для розвитку медичного туризму, але на початку свого становлення ця галузь потребує правової та фінансової підтримки з боку держави.

Розвиток медичного туризму в Україні як нове джерело надходжень до державного бюджету та картографування медичного туризму має бути на першому рівні національних пріоритетів [11].

Реабілітація має на меті запобігти інвалідності під час догляду за пацієнтами та допомогти людям з обмеженими можливостями досягти якомога більшого фізичного, психічного, соціального та економічного благополуччя з огляду на наслідки конкретної хвороби чи травми.

За останні 20 років принципово змінилися світові уявлення про відновлення функцій після пошкодження. Ці зміни досі не втілені в медичну практику в Україні, оскільки вітчизняна система реабілітації не використовує принцип встановлення цілей та індивідуальний підхід. Для вдосконалення системи реабілітації в Україні потрібно [12]: 1) сформувати єдиний орган державної влади, який буде координувати усі органи з питань реабілітації, прийняти низку законів та підзаконних актів з питань її адміністрування;

2) запровадити нові освітні програми та навчальні плани, стандарти, які визнані міжнародною професійною спільнотою, а також впровадити нові моделі реабілітаційних послуг; 3) зміцнити матеріально-технічну базу реабілітаційних закладів відповідно до міжнародних стандартів.

Щодо психічного здоров'я українського населення, то, на жаль, досі існує клеймо радянської системи, коли психіатричні пацієнти перебувають поза суспільством і немає різниці між психотерапевтами та психіатрами. Україна в цьому відношенні значно відстає від розвинених країн світу. Оскільки досі ніхто не наважувався ініціювати зміни в цьому важливому аспекті надання медичної допомоги, нове керівництво країни закликає громадян змінити існуючу модель і сприяти психотерапії та стигматизації психіатричних пацієнтів. У більшості випадків психотерапія і психіатрична допомога повинні надаватися в психіатричному відділенні, яке повинно бути звичайним відділенням лікарні загального профілю. Також слід запровадити міжнародні стандарти надання допомоги та змістити акценти з біологічних методів лікування пацієнтів (фармакотерапія) на психотерапевтичні (створення умов для підтримки психотерапевтів) та методи соціальної підтримки [13].

Висновки. Проведені дослідження дали можливість виокремити проблеми сучасної медицини в Україні, вирішення яких забезпечить якість та доступність медичних послуг в Україні. Зокрема необхідно: покращити доступ до сучасних методів лікування, профілактичної медицини; забезпечити цифровізацію медичної системи; створити умови до переходу до страхової медицини; вирішити проблеми трансплантації та вакцинації; підвищити фармацевтичну безпеку держави; залучати інвестиції у медичну сферу, розвивати медичний туризм; розвивати реабілітаційну та відновну медицину; запровадити міжнародні стандарти надання допомоги та змістити акценти з біологічних методів лікування пацієнтів з порушенням психічного здоров'я на психотерапевтичні та методи соціальної підтримки.

Література:

1. Міжнародні протоколи лікування: переваги для пацієнтів, системи охорони здоров'я та держави. URL: https://guidelines.moz.gov.ua/

2. Лотоцька О. В., Кондратюк В. А., Сопель О. М., Крицька Г. А., Пашко К. О., Федорів О. Є. Профілактична медицина як важлива складова громадського здоров'я. Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2019. № 2. С. 40-43.

3. Бадіков Т. Виклики цифрової трансформації системи охорони здоров'я України (eHealth). URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5ee39c2943d7d/

4. Бора Н. Ю. Необхідність впровадження страхової медицини як засобу підвищення ефективності та якості медичних послуг на медичному ринку. Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука. 2018. С. 235-239.

5. Трансплантологія: реалії та перспективи у рамках української медицини. URL: https://health-ua.com/article/63757-transplantologya-real-taperspektivi-uramkah-ukransko-meditcini.

6. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text.

7. Чому потрібно робити щеплення. URL: https://varashcpmd.lic.org.ua/novyny/chomu-potribno-robyty-shcheplennia/

8. Толокова Т. І., Гальчук О. В. Актуальні питання вакцинації в Україні. Медсестринство. 2019. № 4. С. 15-18.

9. Думенко Т. М., Яворовський О. П., Скалецький Ю. М., Брухно Р. П., Зінченко Т. О., Риган М. М. Пріоритетні проблеми системи фармаконагляду в формуванні безпеки пацієнтів і лікарняного середовища. Фармакологія та лікарська токсикологія. 2020. № 14(4). С. 251-259.

10. Байрак А. О. Структурні складові механізму активізації приватного медичного сектору. Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. 2019. С. 170-177.

11. Бакало Н. В., Челембієнко К. С. Потенціал медичного туризму в Україні. EDITORIAL BOARD. 2020. С. 786-790.

12. Мисула І. Р., Бакалюк Т. Г., Голяченко А. О., Сидлярук Н. І., Мисула Ю. І., Мисула М. С., Завіднюк Ю. В. Система реабілітації в Україні та шляхи її вдосконалення. Здобутки клінічної і експериментальної медицини. 2019. № 3. С. 177-182.

13. Торгун О. Десять проблем української медицини. URL: https://uifuture.org/publications/25139-heals-medecine-torgun.

References:

1. Mizhnarodni protokoly likuvannia: perevahy dlia patsiientiv, systemy okhorony zdorovia ta derzhavy [International treatment protocols: benefits for patients, the health care system and the state]. URL: https://guidelines.moz.gov.ua/ [in Ukrainian].

2. Lototska, O. V., Kondratiuk, V. A., Sopel, O. M., Krytska, H. A., Pashko, K. O., Fedoriv, O. Ye. (2019). Profilaktychna medytsyna yak vazhlyva skladova hromadskoho zdorovia [Preventive medicine as an important component of public health]. Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy – Herald of social hygiene and health care organization of Ukraine, 2, 40-43 [in Ukrainian].

3. Badikov, T. Vyklyky tsyfrovoi transformatsii systemy okhorony zdorovia Ukrainy (eHealth) [Challenges of digital transformation of the healthcare system of Ukraine (eHealth)]. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5ee39c2943d7d/ [in Ukrainian].

4. Bora, N. Yu. (2018). Neobkhidnist vprovadzhennia strakhovoi medytsyny yak zasobu pidvyshchennia efektyvnosti ta yakosti medychnykh posluh na medychnomu rynku [The need to introduce insurance medicine as a means of improving the efficiency and quality of medical services on the medical market]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Osvita i nauka – International scientific journal "Education and Science, 235-239 [in Ukrainian].

5. Transplantolohiia: realii ta perspektyvy u ramkakh ukrainskoi medytsyny [Transplantation: realities and prospects within the framework of Ukrainian medicine]. URL: https://health-ua.com/article/63757-transplantologya-real-taperspektivi-uramkah-ukransko-meditcini [in Ukrainian].

6. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni: Zakon Ukrainy vid 17.05.2018 № 2427-VIII [On the application of transplantation of anatomical materials to humans: Law of Ukraine dated May 17, 2018 No. 2427-VIII]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text [in Ukrainian]. 2022.

7. Chomu potribno robyty shcheplennia [Why vaccination is necessary]. URL: https://varashcpmd.lic.org.ua/novyny/chomu-potribno-robyty-shcheplennia/ [in Ukrainian].

8. Tolokova, T. I., Halchuk, O. V. (2019). Aktualni pytannia vaktsynatsii v Ukraini [Current issues of vaccination in Ukraine.]. Medsestrynstvo – Nursing, 4, 15-18 [in Ukrainian].

9. Dumenko, T. M., Yavorovskyi, O. P., Skaletskyi, Yu. M., Brukhno, R. P., Zinchenko, T. O., Ryhan, M. M. (2020). Priorytetni problemy systemy farmakonahliadu v formuvanni bezpeky

patsiientiv i likarnianoho seredovyshcha [Priority problems of the pharmacovigilance system in shaping the safety of patients and the hospital environment]. Farmakologhija ta likarsjka toksykologhija – Pharmacology and medicinal toxicology, 14(4), 251-259 [in Ukrainian].

10. Bairak, A. O. (2019). Strukturni skladovi mekhanizmu aktyvizatsii pryvatnoho medychnoho sektoru [Structural components of the private medical sector activation mechanism]. Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichna – Scientific works of the Donetsk National Technical University. Series: Economic, 170-177 [in Ukrainian].

11. Bakalo, N. V., Chelembiienko, K. S. Potentsial medychnoho turyzmu v Ukraini [Potential of medical tourism in Ukraine]. EDITORIAL BOARD, 786-790 [in Ukrainian].

12. Mysula, I. R., Bakaliuk, T. H., Holiachenko, A. O., Sydliaruk, N. I., Mysula, Yu. I., Mysula, M. S., Zavidniuk, Yu. V. (2019). Systema reabilitatsii v Ukraini ta shliakhy yii vdoskonalennia [The rehabilitation system in Ukraine and its ways improve]. Zdobutky klinichnoi i eksperymentalnoi medytsyny – Achievements of clinical and experimental medicine, 3, 177-182 [in Ukrainian].

13. Torhun, O. Desiat problem ukrainskoi medytsyny [Ten problems of Ukrainian medicine]. URL: https://uifuture.org/publications/25139-heals-medecine-torgun/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 004.8-049.7:[37.017:316.61](045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2094-2102

Шуляк Андрій Сергійович доктор філософії, доцент кафедри інформатики і інформаційно-комунікаційних технологій, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, https://orcid.org/0000-0001-6615-0341

ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS УЧНІВ У ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті розглянуто актуальність використання генеративного штучного інтелекту для формування soft skills учнів у сучасному освітньому середовищі. З огляду на стрімкий розвиток технологій та впровадження інноваційних підходів в освітній процес, виникає потреба у вдосконаленні навичок, які забезпечують успішну адаптацію та ефективну взаємодію в суспільстві. Soft skills, такі як критичне мислення, креативність, комунікація, співпраця, емоційний інтелект та саморозвиток, стають незамінними для майбутнього фахівця. Визначено, що генеративні моделі штучного інтелекту дозволяють створювати інтерактивні завдання, симуляції та візуалізації, які сприяють розвитку зазначених навичок. Проведено аналіз сучасних досліджень щодо впливу технологій штучного інтелекту на якість освітнього процесу, окреслено переваги та виклики впровадження генеративного штучного інтелекту в навчання. Зазначено, що використання штучного інтелекту підвищує мотивацію учнів, персоналізує навчання та розширює можливості самостійної роботи, а також дозволяє враховувати індивідуальні особливості кожного учня.

Підкреслено важливість педагогічного супроводу та етичних аспектів використання технологій, що передбачає контроль освітнього контенту, створеного штучним інтелектом; забезпечення етичних стандартів, зокрема конфіденційності, прозорості алгоритмів; навчання учнів критичного ставлення до інформації, отриманої від штучного інтелекту. Зазначено, що впровадження генеративного штучного інтелекту у формування soft skills відкриває нові горизонти для розвитку освіти в Україні, сприяє підготовці учнів до актуальних викликів сьогодення та відповідає сучасним тенденціям цифровізації суспільства.

Ключові слова: генеративний штучний інтелект, soft skills, освіта, інтерактивні завдання, критичне мислення, креативність.

Shuliak Andrii Serhiiovych Doctor of Philosophy, Associate Professor, Department of Informatics and Information and Communication Technologies, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, https://orcid.org/0000-0001-6615-0341

THE USE OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TO DEVELOP STUDENTS' SOFT SKILLS IN AN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. This article examines the relevance of using generative artificial intelligence to develop students' soft skills in today's educational environment. Given the rapid advancement of technology and the integration of innovative approaches into the educational process, there is a growing need to enhance the skills that enable successful adaptation and effective interaction within society. Soft skills, such as critical thinking, creativity, communication, collaboration, emotional intelligence, and self-development, are becoming indispensable for future professionals. It has been determined that generative artificial intelligence models enable the creation of interactive tasks, simulations, and visualizations that contribute to the development of these skills. An analysis of current research on the impact of artificial intelligence technologies on the quality of the educational process was conducted, and the advantages and challenges of implementing generative artificial intelligence in education were outlined. It was noted that the use of artificial intelligence increases student motivation, personalizes learning, and expands opportunities for independent work, as well as allows for the consideration of each student's individual characteristics. The importance of pedagogical guidance and the ethical aspects of technology use has been emphasized, which entails monitoring educational content generated by artificial intelligence; ensuring ethical standards, particularly regarding privacy and algorithmic transparency; and teaching students to approach information obtained from artificial intelligence with a critical mindset. It is noted that the introduction of generative artificial intelligence in the development of soft skills opens new horizons for the development of education in Ukraine, helps prepare students for today's challenges, and aligns with current trends in the digitalization of society.

Keywords: generative artificial intelligence, soft skills, education, interactive tasks, critical thinking, creativity.

Постановка проблеми.

Сучасна освіта переживає масштабну трансформацію під впливом цифровізації та стрімкого розвитку штучного інтелекту. Особливої ваги набуває питання формування soft skills – гнучких навичок, які забезпечують успішну адаптацію особистості у швидкоплинному суспільстві. Генеративний штучний інтелект, здатний створювати текст, зображення, симуляції та інші інноваційні освітні продукти, відкриває нові горизонти для розвитку soft skills учнів, а також ставить перед педагогами та дослідниками низку етичних та методичних викликів. Освітяни потребують сучасних інструментів, що сприяють професійному зростанню студентів, розвитку їх творчого потенціалу та готовності до викликів майбутнього.

Soft skills (гнучкі навички) – це комплекс міжособистісних, комунікативних, емоційних та когнітивних компетентностей, які не мають чітко

визначених меж і не прив'язані до конкретної професії. Серед них: критичне мислення, креативність, комунікація, співпраця, емоційний інтелект, адаптивність, саморозвиток. У сучасному освітньому середовищі саме ці навички стають фундаментом для формування конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно працювати в команді, приймати рішення в умовах невизначеності та швидко навчатися новому. Незаперечною є значущість постійного розвитку soft skills як запоруки успіху в житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М.В. Кривда зауважує, що «з допомогою ШІ відбувається трансформація традиційних методів викладання, що сприяє розвитку природничої грамотності, навичок критичного та просторового мислення» [1, С. 31].

Майк Шарплз зазначає, що «оцінювання ефективності генеративного ШІ є одним з елементів інституційної стратегії інтеграції інструментів і практик ШІ у викладання, навчання та оцінювання» [2, С. 39], наголошуючи на тому, що «ефективна інтеграція ШІ в освіту вимагає нових стратегій, що виходять за межі простого виявлення використання ШІ, зосереджуючись натомість на розвитку критичного мислення, креативності та співпраці через використання ШІ як інструменту підсилення» [2, С. 40], а «завдяки поєднанню партнерства, кастомізації та рішень з відкритим кодом, університети можуть ефективно впоратися зі складнощами генеративного ШІ та використати його потенціал для позитивних освітніх результатів» [2, С. 40].

Г.В. Веселовська стверджує, що «застосування курсів комп'ютеризованого дистанційного навчання з додатковими компонентами на основі прогресивних мережних інформаційних технологій та елементів систем штучного інтелекту дозволяє суттєво підвищити мотивацію студентів. Зокрема, з цією метою, є доцільним використання штучної платформи Durable, котра: спирається на застосування до сайтів оптимізаційних технологій систем штучного інтелекту; наділена великою кількістю та широким діапазоном функцій і шаблонів, а також надзвичайно комфортним редактором, що дозволяє, не маючи навичок кодування, отримувати професійні Web-сайти навчального призначення швидко, легко, професійно» [3, С. 48].

Згідно з дослідженнями К. Коцюбівської, О. Тимошенко, С. Хрущ, І. Мельник, «використання ШІ в освіті слід розглядати не як просту технологічну інновацію, а як складний соціально-педагогічний експеримент. Його успіх залежить від збалансованого поєднання автоматизації, контролю якості та збереження ключової ролі людини в освітньому процесі. Саме за таких умов вдається створити безпечне, інклюзивне та дійсно ефективне освітнє середовище» [4, С. 58].

«Наразі ШІ, зокрема його генеративні моделі, перейшов до масштабного впровадження у школах і закладах вищої освіти. Ключовий стратегічний тренд – «людиноцентричне» використання систем ШІ в освіті, яке має доповнювати освітню діяльність ШІ-інструментами, різними навчальними агентами і

асистентами, забезпечувати надійність, прозорість та дотримання прав людини. Останніми роками спостерігається значний попит на масштабування шкільних ШІ-тьюторів та асистентів в освітньому процесі на різних рівнях освіти» [5, С. 21].

Водночас, як зазначає О.О. Осова, «поза увагою вчених лишається проблема цілеспрямованої інтеграції формування гнучких навичок у зміст професійної підготовки здобувачів освіти. Одним із важливих шляхів ефективного розв'язання цієї проблеми є реалізація відповідного навчання в процесі викладання іноземних мов професійного спрямування з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» [6, С. 127].

Науковці визначають гнучкі навички як «комплекс взаємозв'язаних якостей особистості, що забезпечують ефективну міжособистісну взаємодію, командну роботу та досягнення професійних цілей завдяки критичному, креативному мисленню й емоційному інтелекту. Відтак, формування та розвиток «soft skills» постає невід'ємною умовою підготовки компетентного конкурентоспроможного фахівця XXI століття» [6, С. 128].

Ю.В. Коробко, С.О. Тройніна, Л.О. Остапко, Т.О. Годзь зазначають, що «емоційний інтелект – це найважливіша soft skills XXI століття, яку треба розвивати в процесі навчання» [Ю.В. Корбко, С.О. Тройніна, Л.О. Остапко, Т.О. Годзь, С. 11]; а от «у навчальному процесі треба використовувати інтерактивні методи та вправи, які допоможуть учням розвинути свій соціальний та емоційний інтелект у практичних ситуаціях» [7, С. 10].

Мета статті – дослідити можливості генеративного штучного інтелекту для формування гнучких навичок (soft skills) учнів у сучасному освітньому середовищі; особливу увагу приділити етичним аспектам використання штучного інтелекту, педагогічному супроводу та формуванню критичного ставлення до інформації, отриманої від цифрових інструментів.

Виклад основного матеріалу.

Генеративний штучний інтелект – це підклас штучного інтелекту, що використовує алгоритми глибокого навчання для створення нових даних, які імітують людську творчість. Найпоширеніші технології: генеративно-змагальні мережі (GAN), трансформери (наприклад, GPT), дифузійні моделі (для створення зображень), а також мультимодальні та інтерактивні платформи. Генеративний штучний інтелект здатний формувати текстові пояснення, генерувати сценарії, створювати інтерактивні симуляції, адаптувати освітній контент під індивідуальні потреби учнів. Його інтеграція в освітнє середовище дозволяє підвищити мотивацію, персоналізувати навчання та розширити можливості самостійної роботи.

Сучасні генеративні моделі штучного інтелекту пропонують широкий спектр інструментів для розвитку soft skills учнів: інтерактивні завдання: автоматизоване створення кейсів, тестів, ситуаційних задач для формування критичного мислення та креативності; симуляції: моделювання реальних

професійних чи життєвих ситуацій, що сприяє розвитку комунікації, співпраці, емоційного інтелекту; візуалізації: генерація інфографіки, діаграм, карт знань для кращого розуміння та аналізу інформації; персоналізовані освітні траєкторії: адаптація завдань до рівня знань, стилю мислення та інтересів учня; автоматичний зворотний зв'язок: надання рекомендацій щодо саморозвитку та вдосконалення навичок.

Як-от, у навчанні інформатики генеративний штучний інтелект дозволяє створювати унікальні інтерактивні завдання, які імітують реальні процеси розробки програмного забезпечення або аналізу даних, тим самим розвиваючи командну взаємодію та аналітичне мислення учнів.

На практиці спостерігаємо успішні кейси впровадження генеративного штучного інтелекту у навчання: використання чат-ботів для тренування комунікативних навичок у мовних курсах; створення інтерактивних симуляцій для моделювання професійних ситуацій у бізнес-освіті та медицині; інтеграція генеративних платформ у STEM-дисциплінах для розвитку креативності та навичок вирішення проблем; використання генеративних інструментів для підготовки персоналізованих освітніх матеріалів та тестів. Зокрема, в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини використовуються генеративні моделі для створення інтерактивних завдань з інформатики, що підвищує зацікавленість студентів і сприяє розвитку soft skills.

Зазначимо, що впровадження генеративного штучного інтелекту в освітнє середовище має як переваги так і виклики. Серед переваг відзначимо: індивідуалізація навчання та врахування особистих потреб учнів; підвищення мотивації та залученості до освітнього процесу; ефективність формування soft skills через інтерактивні формати; швидке оновлення та адаптація освітніх матеріалів.

Серед викликів виділимо такі: необхідність підвищення цифрової грамотності педагогів та учнів; ризик втрати індивідуального підходу через автоматизацію процесів; питання захисту даних та етичного використання генеративного штучного інтелекту; потреба у постійному вдосконаленні технологій та їх адаптації до постійних змін у суспільстві. Упровадження інноваційних технологій вимагає від освітян системної роботи та готовності до змін.

Для того, щоб сформувати soft skills учнів у освітньому середовищі та сприяти інтеграції генеративного штучного інтелекту у навчальну діяльність, необхідно проводити регулярне підвищення кваліфікації педагогів щодо використання генеративних технологій; упроваджувати генеративний штучний інтелект поступово, з урахуванням особливостей навчальних дисциплін та рівня підготовки учнів; забезпечувати педагогічний супровід інтеграції штучного інтелекту для уникнення формалізації навчання; створювати робочі групи для розробки навчальних програм із використанням генеративного штучного інтелекту; впроваджувати механізми моніторингу ефективності та зворотного

зв'язку. Важливо пам'ятати, що технології мають бути лише інструментом, а не заміною живого педагогічного спілкування.

Важливо, що ефективне використання генеративного штучного інтелекту неможливе без педагогічного супроводу, який передбачає: контроль якості освітнього контенту, створеного штучним інтелектом; забезпечення етичних стандартів: конфіденційність, недопущення дискримінації, прозорість алгоритмів; формування критичного ставлення учнів до інформації, отриманої від штучного інтелекту. Насамперед учитель має навчити учнів аналізувати джерела даних, виявляти можливі упередження алгоритмів, порівнювати різні точки зору та перевіряти достовірність повідомлень. Важливим є розвиток навички ставити уточнюючі запитання, ідентифікувати маніпуляції й логічні помилки, а також формулювати власні висновки на основі зіставлення фактів. Для цього використовують інтерактивні завдання, кейси та ситуаційні задачі, які вимагають від учнів аналізу отриманої від цифрових платформ інформації, обговорення альтернативних рішень і аргументації власної позиції. Педагогічний супровід забезпечує не лише отримання учнями знань, а й передбачає вміння критично осмислювати інформацію, оцінювати якість контенту та етичність його використання.

Педагог має допомагати учням критично осмислювати технології, аналізувати їхні можливості та обмеження. Етичний аспект є особливо важливим: необхідно гарантувати захист персональних даних, чесність освітнього процесу та уникнення маніпуляцій. Етичні аспекти використання штучного інтелекту в освітньому середовищі охоплюють низку важливих питань, які мають бути враховані для забезпечення безпеки та доброчесності освітнього процесу. Важливо дотримуватися принципів чесності: штучний інтелект не повинен використовуватися для маніпуляції результатами навчання або підміни особистої роботи учнів автоматизованими відповідями. Етичне використання штучного інтелекту передбачає збереження педагогічного супроводу та людського контакту, щоб технології залишалися інструментом, а не заміною живого спілкування. Необхідно формувати у здобувачів критичне ставлення до інформації, отриманої від штучного інтелекту, навчати їх аналізувати можливості та обмеження технологій, а також відповідально користуватися ними. Це сприятиме розвитку довіри до освітніх інновацій, забезпечить рівність і справедливість у доступі до знань, а також допоможе уникнути ризиків, пов'язаних із неетичним застосуванням штучного інтелекту.

За допомогою генеративного штучного інтелекту можна ефективно розвивати емоційний інтелект в учнів через створення інтерактивних симуляцій, які моделюють складні емоційні чи соціальні ситуації, з якими стикаються люди в реальному житті. Такі симуляції дозволяють учням в безпечному середовищі навчатися розпізнавати власні емоції, аналізувати почуття інших, знаходити шляхи до конструктивного вирішення конфліктів та проявляти емпатію. Генеративний штучний інтелект здатен адаптувати сценарії під індивідуальні

потреби учня, пропонуючи персоналізований зворотний зв'язок і рекомендації щодо саморозвитку, що сприяє усвідомленню ролі емоцій у спілкуванні й співпраці. Крім того, використання чат-ботів та віртуальних асистентів на основі штучного інтелекту допомагає учням тренувати навички емоційного реагування, вести діалог у складних ситуаціях, вчитися керувати стресом і будувати довірливі взаємини. Завдяки аналізу текстових і невербальних реакцій учнів, штучний інтелект може підказувати оптимальні стратегії для розвитку емоційної саморегуляції та підвищення рівня емоційної грамотності, що є запорукою успішної соціалізації в сучасному світі.

Генеративний штучний інтелект відкриває нові можливості для розвитку критичного мислення в учнів, зокрема через створення інтерактивних завдань, кейсів та ситуаційних задач, які вимагають аналізу, оцінки та обґрунтування різних точок зору. Учні можуть взаємодіяти з AI-платформами, які генерують альтернативні сценарії або аргументи щодо певної проблеми, спонукаючи їх порівнювати факти, ставити запитання, шукати логічні невідповідності та формулювати власні висновки. Такий підхід розвиває здатність до багатогранного аналізу інформації й самостійного прийняття рішень. Крім того, генеративний штучний інтелект може адаптувати складність завдань відповідно до рівня учня, пропонуючи персоналізовані кейси для розбору та обговорення. При цьому педагогічний супровід залишається важливим: учитель допомагає учням коректно інтерпретувати дані, аналізувати джерела й оцінювати достовірність інформації, що є фундаментом критичного мислення.

Генеративний штучний інтелект є потужним інструментом для розвитку креативності в учнів, оскільки дозволяє створювати унікальні творчі завдання, симуляції та проєкти, які стимулюють уяву й нестандартне мислення.

Наприклад, учні можуть використовувати генеративні моделі для створення власних історій, мистецьких об'єктів, музичних композицій або навіть вирішення реальних проблем через дизайн інноваційних продуктів. Така взаємодія сприяє формуванню навички творчого пошуку рішень, спонукає до експериментування та співпраці в команді, що в українській освітній традиції завжди цінувалося як рушійна сила розвитку особистості. Окрім цього, генеративний штучний інтелект може персоналізувати завдання відповідно до рівня та зацікавлень учня, відкриваючи широкий простір для самовираження та самореалізації, а також формування впевненості у власних творчих здібностях.

Висновки. Отже, впровадження генеративного штучного інтелекту у формування soft skills учнів відкриває нові перспективи для розвитку освіти в Україні. Сподіваємося, що технології генеративного штучного інтелекту стануть основою для створення гнучких, індивідуалізованих освітніх моделей, що сприятимуть підготовці молоді до викликів цифрового суспільства. Водночас успіх цих змін залежить від готовності освітян до інновацій, розвитку нормативної бази, етичного регулювання та постійного професійного зростання. Інтеграція генеративного штучного інтелекту в навчання – це не просто

технологічна інновація, а стратегічний крок до формування компетентної, творчої та відповідальної особистості, здатної гідно відповідати на виклики майбутнього.

Перспективи дослідження орієнтовані на розробку нових педагогічних підходів, що базуються на інтеграції генеративних технологій для персоналізації навчання та підвищення ефективності формування soft skills.

Література:

1. Кривда М.В. Практичні аспекти використання штучного інтелекту в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти (на прикладі викладання інтегрованого предмету «Я досліджую світ»). *Інноваційна педагогіка*. 2025. Випуск 83. Том 1. С. 28–31.

2. Шарплз Майк. Генеративний штучний інтелект: можливості та виклики. *Інтеграція штучного інтелекту в освіту – виклики та можливості* : збірник тез науково-методичних доповідей Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, м. Київ, 10 грудня 2024 р. – 20 січня 2025 р. Київ – Львів – Торунь : Національний університет фізичного виховання і спорту України. 2025. С. 36–40.

3. Веселовська Г.В. Застосування систем штучного інтелекту до підвищення продуктивності розроблення викладачами курсів комп'ютеризованого дистанційного навчання на засадах сучасних мережних інформаційних технологій. *Технології доброчесного використання штучного інтелекту у сфері освіти та науки* : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, м. Одеса, 31 липня – 10 вересня 2023 р. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 47–50.

4. Коцюбівська К., Тимошенко О., Хрущ С., Мельник І. Використання інструментів штучного інтелекту під час розроблення плану персоналізованого навчання. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2025. Том 8. № 1. С. 52–60.

5. Цифрова трансформація освіти: штучний інтелект у сучасному освітньому просторі: науково-аналітична доповідь / О.М. Спірін, О.І. Ляшенко, С.Г. Литвинова, Ю.І. Мальований, О.П. Пінчук, О.М. Соколюк; за наук.ред. В.Г. Кременя. Київ. ІЦО НАПН України, 2025. 100 с.

6. Осова О.О. Формування гнучких навичок спілкування здобувачів вищої освіти у процесі навчання іноземної мови професійного спрямування. *Вісник харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* 2024. Вип. 99. С. 126–132.

7. Коробко Ю.В., Тройніна С.О., Остапко Л.О., Годзь Т.О. Емоційний інтелект у XXI столітті як один з найважливіших soft skills освітнього процесу. *Академічні візії*. 2023. Вип. 24. С. 1–12.

References:

1. Kryvda M.V. (2025). Praktychni aspekty vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvitnomu protsesi zakladiv zahalnoi serednoi osvity (na prykladi vykladannia intehrovanoho predmetu «Ia doslidzhuiu svit»). [Practical Aspects of Using Artificial Intelligence in the Educational Process at General Secondary Schools (Using the Example of Teaching the Integrated Subject "I Explore the World")]. Innovatsiina pedahohika. Vypusk 83. Tom 1. S. 28–31. [in Ukrainian].

2. Sharplz Maik. (2024). Heneratyvnyi shtuchnyi intelekt: mozhlyvosti ta vyklyky. Intehratsiia shtuchnoho intelektu v osvitu – vyklyky ta mozhlyvosti [Generative Artificial Intelligence: Opportunities and Challenges. Integrating Artificial Intelligence into Education: Challenges and Opportunities]. Kyiv – Lviv – Torun: Natsionalnyi universytet fizychnoho vykhovannia i sportu Ukrainy. 36–40. [in Ukrainian].

3. Veselovska H.V. (2023). Zastosuvannia system shtuchnoho intelektu do pidvyshchennia produktyvnosti rozroblennia vykladachamy kursiv kompiuteryzovanoho dystantsiinoho navchannia

na zasadakh suchasnykh merezhnykh informatsiinykh tekhnolohii. Tekhnolohii dobrochesnoho vykorystannia shtuchnoho intelektu u sferi osvity ta nauky [The Application of Artificial Intelligence Systems to Enhance the Efficiency of Course Development by Instructors for Computer-Based Distance Learning Using Modern Network Information Technologies. Technologies for the Ethical Use of Artificial Intelligence in Education and Science]. Odesa. 47–50. [in Ukrainian].

4. Kotsiubivska K., Tymoshenko O., Khrushch S., Melnyk I. (2025). Vykorystannia instrumentiv shtuchnoho intelektu pid chas rozroblennia planu personalizovanoho navchannia. [The use of artificial intelligence tools in developing a personalized learning plan]. Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi. Tom 8. № 1. 52–60. [in Ukrainian].

5. O.M. Spirin, O.I. Liashenko, S.H. Lytvynova, Yu.I. Malovanyi, O.P. Pinchuk, O.M. Sokoliuk. (2025). Tsyfrova transformatsiia osvity: shtuchnyi intelekt u suchasnomu osvitnomu prostori : naukovo-analitychna dopovid [Digital Transformation of Education: Artificial Intelligence in the Modern Educational Landscape: A Research and Analysis Report]. Kyiv, 100. [in Ukrainian].

6. Osova O.O. (2024). Formuvannia hnuchkykh navychok spilkuvannia zdobuvachiv vyshchoi osvity u protsesi navchannia inozemnoi movy profesiinoho spriamuvannia. [Developing Flexible Communication Skills Among Higher Education Students in the Process of Learning a Foreign Language for Professional Purposes]. Vyp. 99. 126–132. [in Ukrainian].

7. Korobko Yu.V., Troinina S.O., Ostapko L.O., Hodz T.O. (2023). Emotsiinyi intelekt u KhKhI stolitti yak odyn z naivazhlyvishykh soft skills osvitnoho protsesu. [Emotional Intelligence in the 21st Century as One of the Most Important Soft Skills in the Educational Process]. Akademichni vizii. Vyp. 24. 1–12. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.016:811

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2103-2115

Ярмолович Оксана Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Військова Академія, м. Одеса**,** https://orcid.org/0000-0002-8273-7254

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЗА ДОПОМОГОЮ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розглядаються особливості використання активних методів навчання іноземних мов, зокрема рольових ігор і проблемних завдань, у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти, а саме слухачі військових вищих навчальних закладів. Обґрунтовується доцільність застосування методів, що передбачають мовленнєве розв'язання ситуативних і професійно орієнтованих задач, як ефективного засобу активізації навчальної діяльності. Проаналізовано психолого-педагогічні передумови використання проблемних завдань, які за своєю природою наближені до процесів аналітичного мислення та сприяють підвищенню мотивації до вивчення іноземної мови.

Особлива увага приділяється ролі професійно орієнтованих текстів і позааудиторного читання (extensive reading) у розвитку лексичної компетентності. Визначено основні етапи роботи з лексичним матеріалом, що включають введення нових лексичних одиниць, їх відпрацювання та подальшу активізацію в мовленні. Наголошується на важливості поєднання рецептивних і продуктивних видів діяльності як умов ефективного засвоєння мовного матеріалу.

У статті також розкрито сутність рольових ігор, як одного з провідних методів комунікативного навчання. Висвітлено їх основні характеристики, функції та етапи організації, а також особливості застосування у професійно орієнтованому навчанні. Показано, як рольові ігри підвищують зацікавленість слухачів, сприяють розвитку мовленнєвої активності, критичного мислення, самостійності та здатності до прийняття рішень у змодельованих комунікативних ситуаціях.

Зроблено висновок про значний дидактичний потенціал активних методів навчання, які забезпечують підвищення ефективності засвоєння іноземної мови, формування стійкої мотивації та розвиток професійно значущих компетентностей здобувачів вищої спеціальної освіти.

Для реалізації переваг активних методів викладання рекомендовано проведення додаткової підготовки викладачів мови за профілем професійної орієнтації учбового закладу.

Ключові слова: комунікативна компетентність, активні методи навчання, рольова гра, позааудиторне читання, лексична компетентність, мовленнєва діяльність, комунікативний підхід.

Oksana Ivanivna Yarmolovich PhD, docent, cathedra of English language docent, Military Academy, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-8273-7254

INCREASING THE EFFECTIVENESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING THROUGH ACTIVE TEACHING METHODS

Abstract. The article investigates the specific features of active methods in foreign language teaching using, in particular role-play and problem-based tasks, in the process of developing learners' foreign language communicative competence. The study substantiates the effectiveness of methods that involve speech-based solutions to situational and professionally oriented tasks as a means of enhancing learning activity. The psychological and pedagogical foundations of problem-based tasks are analyzed, emphasizing their similarity to analytical thinking processes and their role in increasing learners' motivation to study a foreign language.

Special attention is paid to the role of professionally oriented texts and extensive reading in the development of lexical competence. The main stages of working with lexical material are identified, including the introduction of new lexical items, their practice, and subsequent activation in speech. The importance of combining receptive and productive types of activities as a prerequisite for effective language acquisition is highlighted.

The article also reveals the essence of role-play as one of the leading methods of communicative language teaching. Its main characteristics, functions, and stages of implementation are described, as well as its application in professionally oriented learning. It is demonstrated how role-play increases learners' engagement and contributes to the development of speaking activity, critical thinking, autonomy, and decision-making skills in simulated communicative situations.

The study concludes that active teaching methods have significant didactic potential, ensuring improved effectiveness of foreign language acquisition, the formation of sustained motivation, and the development of professionally relevant competencies of higher education students. To fully realize the advantages of active teaching methods, additional training of language instructors in accordance with the professional orientation of the educational institution is recommended.

Keywords: communicative competence, active learning methods, role-play, extensive reading, lexical competence, speech activity, communicative approach.

Постановка проблеми. Педагогічні підходи, які стимулюють самостійну, творчу діяльність здобувачів, їх ініціативу, перетворюють їх на активних учасників освітнього процесу є актуальними в усіх видах організації учбового

процесу, онлайн, офлайн та змішаному навчанні. До переваг активних методів відносять підвищення мотивації, професійну спрямованість, розвиток комунікаційних навичок, навичок роботи в команді. Реалізуються методи за допомогою організації інтерактивних дискусій, читання проблемних лекції, аналізу кейсів, ділових ігор.

Застосування активних методів навчання іноземним мовам має власну специфіку, власні вимоги і потребує певної відмінності в організації освітнього процесу. В технічних, військових, спеціалізованих учбових закладах, де вивчення іноземної мови має допоміжний характер, реалізація активних підходів має враховувати подвійну спрямованість – формування комунікаційних (з використанням саме іноземної мови) та професійних навичок. Підвищуються вимоги до викладача – він має володіти професійною лексикою, вміти моделювати завдання та ситуації, які відповідають тематиці учбового закладу.

Велика увага приділяється в останні роки проблематиці використання методик навчання іноземним мовам, зокрема з використанням рольових ігор [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники пропонують реалізувати методи активізації навчання за допомогою різних способів. Так, Hana Raz з University of Haifa, для максимальної ефективності пропонує організовувати роботу в групах або парах [2]. Автори Liu Feng та Ding Yun наголошують на обов'язковості наявності ключових факторів: реальності та актуальності теми, наявності модератора, попереднього освоєння мовних зворотів [3].

Колектив авторів [4] використовував формати імітаційних співбесід: з викладачів з курсантами, курсантів між собою, професійні зустрічі з стейхолдерами.

Автори [5] пропонували курсантам обговорювати вирішування професійних проблем та спілкуватися за допомогою модельованих сценаріїв.

В той же час застосування рольових ігор в навчанні має певні недоліки. Так, автори [6] вказують на недостатню активність здобувачів з низьким рівнем знань. Виникають ситуації, коли більш активні здобувачі захоплюють комунікацію, подавляючи менш активних, що виключає частину групи з освітнього процесу. Іще одним недоліком є наявність і прогрес розриву в рівні володіння іноземною мовою.

Автори [7] наголошують на вірогідності заміщення цілей навчання – замість прикладання зусиль на вивчення мови, курсанти зміщують увагу на «гру». Учбова ціль та структура занять втрачаються.

Автори [8] наголошують на тому, що рольові ігри вимагають чимало часу та підготовки, як для розробки сценаріїв, так і для проведення занять.

У випадку великих груп або складних сценаріїв цей процес може бути досить тривалим, що може відволікти увагу від інших аспектів навчальної програми.

Мета статті – дослідження ефективності застосування активних методик викладання, зокрема рольових ігор під час навчання іноземним мовам курсантів спеціалізованих учбових закладів, зокрема військових. Для досягнення мети проведений огляд міжнародного та вітчизняного досвіду використання активних методів навчання, зокрема методики рольових ігор в учбових закладах. Увага приділялась спеціалізованим учбовим закладам з вивченням іноземних мов.

Виклад основного матеріалу. Робота над різними видами мовленнєвої діяльності — це складний процес, що розвивається разом із розвитком навчання мовленнєвої діяльності. Під час роботи над навчанням або розвитком мовленнєвої діяльності як іноземних, так і рідних мов, вже давно застосовуються вправи, що вимагають від курсантів, слухачів мовленнєвого вирішення поставлених завдань. У методиці викладання іноземних мов (ІМ) до таких методів насамперед належать рольові ігри, ситуативні завдання, читання додаткових ненавчальних текстів, позааудиторне читання [9].

Активні методи навчання іноземної мови з вирішенням проблемних завдань дають найстабільніші результати у формуванні іншомовної компетенції. Для учня засвоєння будь-якого матеріалу виявляється ефективнішим за умови, що він вміє під час розмови, тобто мовним способом, демонструвати змогу вирішувати поставлені перед ним завдання. Виконання професійно орієнтованих завдань обєднується з вирішенням конкретних мовних завдань. Такі подвійні завдання для майбутніх фахівців за своєю психологічною суттю наближають його до процесів вирішення завдань з галузі «точних» наук. Вони сприймаються курсантами/слухачами вищих військових навчальних закладів вже як більш цікавий процес, подібний до міркувань на повсякденні або професійні теми [10].

Курсанти досягають мети занять з іноземної мови, використовуючи активні методи, виконуючи завдання, що пропонуються: обговорюючи різні побутові ситуації (подорож, відвідування магазину, оренда житла тощо) або професійні (захист, звільнення визначеної території, наступ, планування таких або подібних дій). Це можна пояснити тим, що для курсантів/слухачів, тобто майбутніх офіцерів, виконання операцій з вирішення різних ситуативних завдань є звичним видом інтелектуальної діяльності. У цих навчальних випадках, але вже іноземною мовою, така лінгвістична діяльність дозволяє курсантам застосовувати знання, вміння, аналітичні здібності, розвинені протягом усього процесу оволодіння професійними навичками [11].

Робота з професійними текстами на матеріалі наукових публікацій слугує прикладом подання нового мовного матеріалу у вигляді ланцюжка завдань. Такий матеріал має тематичну цілісність, достатню однозначність понять, міжнародну систему символів та умовних позначень, а також логічну професійну структуру. Щодо смислового сприйняття зрозумілої мови знаний мовознавець Стефан Крашен сказав: «We acquire language by understanding messages, i.e., by receiving comprehensible input that contains structures a little beyond the current competence». У таких текстах професійні смислові зв’язки проявляються досить

чітко, що дозволяє викладачам і учням відразу ж використовувати введений матеріал у змістовних висловлюваннях [12)].

Тексти з завданнями, що відтворюють професійні ситуації, сприяють роботі над формуванням пасивного та активного лексичного запасу майбутніх військовослужбовців. Робота відбувається у кілька етапів: - введення нових лексичних одиниць (НЛЕ), тобто пояснення їхнього значення в певній професійно-орієнтованій ситуації; - відпрацювання НЛЕ через роботу з навчальними вправами; - активізація нових лексичних одиниць (НЛЕ) у письмовому або усному мовленні. Перший етап, тобто введення нових лексичних одиниць у професійно-понятійне сприйняття, можна поєднувати з одночасним виконанням майбутніми офіцерами різних навчальних проблемних завдань. Логічно, що одним із перших завдань цього етапу є пояснення значення НЛЕ іноземною мовою.

Наступний етап передбачає рецептивні завдання. Завдання з читання текстів переважають. Курсанти перед підготовкою до роботи з ситуативними завданнями читають тексти, наприклад з описом: полігонів, бараків, розкладу життя у військовому підрозділі, деталей занять з певних дисциплін тощо.

Далі курсанти виконують запропоновані до текстів завдання. Одним з етапів роботи з проблемними завданнями є продуктивна форма роботи з цими ж текстами. Курсанти складають письмовий текст про подібну ситуацію зі свого життя, про типові умови, ситуації, деталі подій, реакції на події тощо [13].

До ефективної роботи над лексичним запасом іноземної мови курсантів належить і позааудиторне читання як безумовний вид навчальної роботи з письмовими текстами. Позааудиторне читання або Extensive Reading (ER) було предметом уваги дослідників Річарда Р. Дая, Джулії Бамфорд, Пола Нешона, які вказали на критерії відбору текстів для позааудиторного читання як основи мотивації одночасно з вивченням мови. Річард Р. Дай зазначив: «Extensive reading involves reading large quantities of material for general understanding, enjoyment, and language development rather than for detailed analysis» [14].

Позааудиторне читання передбачає реалізацію кількох завдань через виконання проблемних завдань. Позааудиторне читання проходить у кілька етапів і завжди передбачає необхідність допомоги в розумінні виконання, перевірку якості виконаних курсантами завдань [15].

Першим етапом роботи з позааудиторними текстами є повністю самостійним. Курсанти самостійно читають текст завдання та сам текст, що описує певну. ситуацію. Здобувачі самостійно ознайомлюються з новими лексичними одиницями з прочитаних текстів та відпрацьовують незнайомі лексичні одиниці. Після цього курсанти самостійно виконують завдання, що йдуть за текстами.

Наступний етап роботи з позааудиторними текстами –виконання завдань та демонстрація групі та викладачеві вже засвоєного матеріалу. Серед інших завдань окремо слід відзначити завдання на розвиток у курсантів умінь

формувати усні повідомлення іноземною мовою на тему, пов'язану з попередньо прочитаним текстом. Такі продуктивні форми завдань (підготовка доповіді, повідомлення, переказу) роблять саме читання в «домашніх» умовах вже мотивованим завданням.

Проблемні завдання, спрямовані на активізацію навчального процесу, передбачають уміння читати тексти іноземною мовою, тобто розуміти й аналізувати зміст прочитаного. Аналітичне читання збагачує лексичний запас курсантів з іноземної мови. Виконання завдань у процесі позааудиторного читання передбачає, що курсанти повинні виділити та утримати в пам'яті найважливіші моменти за змістом прочитаного тексту. Таке виділення та запам'ятовування необхідне курсанту для підбору мовних засобів вираження змісту свого виступу [16)].

Активізація навчання ІМ відбувається також під час виконання проблемних завдань на основі тексту. До таких завдань можна віднести вміння курсантів: поділ тексту на змістові частини, поділ навчальної ситуації на змістові частини, постановка підготовчих питань, складання навчальних завдань. Кожне із завдань орієнтоване на роботу в аудиторії в групах.

Завдання з демонстрації прочитаного тексту передбачає введення необхідних елементів візуалізації: символів, креслень, схем, малюнків, які пов'язані із текстами. Уміння викладати тематичний матеріал є вирішенням складних комунікативних завдань [13].

Впровадження рольової гри в методику навчання іноземних мов відбулося разом із запровадженням та розширенням ролі комунікативності як результату засвоєння іноземної мови. Впровадженню рольової гри як одного із завдань активного методу у викладанні іноземних мов сприяє визначення: «Active learning engages students in doing things and thinking about the things they are doing» [17]. В основі активізації навчання ІМ лежать: обговорення, проектність, читання, дослідження. Як наслідок, принцип розвитку комунікативності з його методичними засобами формування став одним із найістотніших у методиці навчання мов, особливо іноземних. Чр.С. Бонвелле, Дж.А.Ейсон, Мер. Свайн, В. Літтлвуд, Н.Нунен, Т.Карпенко, К.Венделін та багато інших методистів і педагогів у своїх працях визнають велике значення рольової гри для розвитку навичок спілкування.

Рольова гра визначається авторами як ситуація спонтанної поведінки учня, його реакція на поведінку співрозмовників або присутніх людей у змодельованій ситуації. В. Літтлвуд у своїй праці «Communicative Language Teaching: An Introduction»[18], як і в інших публікаціях, визначає гру як прийом, за допомогою якого учні повинні вільно імпровізувати в рамках заданої ситуації, виступаючи в ролі одного з учасників гри. Н. Нунен у своїй праці «Language Teaching Methodology» [10] зазначає, що обов'язковим елементом рольової гри є виключно комунікативне вирішення заданої проблемної ситуації. У свою чергу, мовлення «посилює» мотивацію курсантів висловлюватися іноземною мовою.

Українські та світові методисти з теми конструктивне використання ролової гри в навчальному процесі наголошують, що рольова гра забезпечує оптимальну активізацію комунікативної діяльності учня на занятті з іноземної мови. Необхідність знайти рішення поставленої проблеми зумовлює природність спілкування між учасниками заданої ситуації. Аріфа Мардінінгрум та її співавтори дійшли висновку, що постановка перед учнями проблем у запропонованій навчальній грі та необхідність їх вирішення сприяють також розвитку критичного мислення в учнів. Зроблене спостереження, як зазначається в цій роботі, поширюється на навчальні заклади будь-якого рівня (вищі, середні навчальні заклади) і незалежно від їх професійної спрямованості [19].

Теоретико-методичні праці щодо використання методичного прийому «рольова гра» на заняттях з формування іншомовної компетенції вказують на низку лінгво-психологічних завдань, які він вирішує. Істотною складовою використання рольової гри є цілісний вплив на формування майбутнього фахівця.

Рольова гра проводиться у два етапи: ознайомлення з умовами та саме проведення. Кожен з етапів вирішує свої завдання. У цілому ж відбувається не тільки формування іншомовної компетенції у курсанта, а й формування особистісних професійних якостей [19].

До одного з основних завдань можна віднести орієнтацію на формування самостійності курсанта, тобто його вміння самостійно ретельно обмірковувати запропоновану ситуацію. Загальна оцінка всієї ситуації курсантом включає кілька етапів: самостійний аналіз ситуації; обмірковування етапів і способів самостійного вирішення всіх запропонованих проблем; обдумування етапів і способів вирішення лінгвістичних завдань, тобто визначення мовних способів вирішення виділених проблем; спроби самостійно виконати поставлені лінгвістичні завдання. Реалізація всіх цих етапів веде до розуміння курсантами самостійної відповідальності навіть на занятті з іноземної мови, беручи участь у навчальній рольовій грі.

На практиці це виглядає так: протягом практичного заняття з іноземної мови курсанту пропонується самостійно ознайомитися з ситуацією та завданням рольової гри. Після самостійного прочитання всіх умов гри курсанту дається час на обдумування запропонованої ситуації. За цей час курсант самостійно повинен не тільки зрозуміти зміст прочитаного, але й обміркувати та вирішити, як і що він може сказати іноземною мовою. Курсант визначає всі складові свого рівня володіння іноземною мовою. Знання: граматики, лексики, стилістики, і навіть вміння формувати фонетичне забарвлення свого мовлення. На даний етап – етап аналізу самостійних можливостей, безумовно, викладач курсанту дає не дуже багато часу.

Самостійний і ретельний аналіз на попередньому етапі часто сприяє тому, що курсант приходить до висновку, що йому потрібна допомога для розуміння прочитаного, а можливо, і в складанні речень, висловлювань для участі вже в

комунікації. Курсант може звернутися за допомогою до одногрупників або інтернет-ресурсів. Цей етап орієнтований на самостійність.

Наступний етап передбачає як самостійну, так і групову роботу. Цей етап відбувається у формі спілкування. Групою або самостійно курсанти шукають єдино правильний, з точки зору самих учасників гри, вихід із запропонованої ігрової ситуації. На практиці це виглядає наступним чином: якщо курсант чогось не зрозумів в умові, він задає уточнювальні питання іншим учасникам, тобто починається діалог. Істотною умовою цього етапу є використання лише іноземної мови, тобто відбувається формування іншомовної компетенції вже на етапі підготовки до проведення рольової гри.

В.Літлвуд у своїй роботі визначив низку основних правил рольової гри. По-перше, учню пропонується поставити себе в ситуацію, яка може виникнути в реальному житті: від простої — зустрічі знайомого на вулиці — до набагато складнішої, наприклад, ділових переговорів, конференцій тощо.

По-друге, пропонується адаптуватися до певної ролі в подібній ситуації. В одних випадках учень може грати роль самого себе, в інших йому доведеться взяти на себе уявну роль.

По-третє, необхідно поводитися так, ніби все відбувається в реальному житті. Поведінка учасників гри має відповідати ролі, яку вони виконують.

По-четверте, учасники гри повинні зосереджувати свою увагу на комунікативному використанні мовних одиниць, а не на звичайній практиці закріплення їх у мовленні.

Методисти виділили п’ять типів ролей: 1) «вроджені», що визначають стать та вік учасника гри; 2) «приписані», що визначають національність або належність до соціальної групи; 3) «набуті», що визначають професію; 4) «дієві», що визначають коло дій у життєвій ситуації, наприклад, під час візиту до лікаря або відвідування виставки, робочого місця, інших подібних за змістом ситуацій. Усі вищезазначені чотири типи ролей відрізняються від останньої. П'ята типова роль передбачає не постійність подій, тобто сама по собі ситуація, в якій може опинитися учасник рольової гри, є тимчасовою. Саме тому п'ята типова роль є «функціональною», тобто такою, що визначає функціональне спілкування, наприклад, пропозицію допомоги, висловлення жалю, емоційний прояв тощо.

Найбільш важливими при навчанні іншомовному спілкуванню вважаються 4 і 5 типи ролей. «Функціональні» ролі розглядаються як мінімальні блоки, на яких складається рольова гра. Вони входять у різні ситуації, і тому їх необхідно ретельно відпрацьовувати на підготовчому етапі.

У реальній грі зазвичай виділяють три етапи: підготовчий, власне гру та заключний. Пропонується й більш детальний поділ етапів: 1) підготовчий етап в аудиторії; 2) підготовчий етап вдома/під час самостійної підготовки (сампо); 3) рольова гра; 4) заключний етап – вдома або в сампо; 5) заключний етап в аудиторії. При такому поділі передбачається, що підготовчий етап в аудиторії передбачає: 1) вступну бесіду викладача, який знайомить з рольовою ситуацією

або запитаннями для обговорення проблем; б) ознайомлення учнів з лінгвістичним наповненням гри; в) попереднє відпрацювання лексичних одиниць та граматичних структур.

У свою чергу підготовка в позааудиторних умовах, під час самопідготовки сампо включає: а) читання тексту, довідників та додаткового матеріалу з обраної проблеми; б) збір інформації для чужої конкретної ситуації.

Після проведення самої навчальної рольової гри необхідним елементом заняття є проведення заключного етапу. На заключному етапі, відповідно до часу, викладач проводить: а) дискусії щодо даної або схожої за темою проблеми; б) письмові завдання за темою (написати есе, замітку в газету, листа до друга тощо); в) обговорення рольової гри з самостійним оцінюванням курсантами проведеної гри, курсанти відзначають, що було цікаво чи ні, помилково чи правильно виконано або сказано; г) викладач виставляє оцінки за комунікативну діяльність кожного учасника.

Найпростіший вид рольової гри – ігри в парах. Зазвичай рольові ігри в парах спрямовані на відпрацювання певних лексичних одиниць і граматичних структур і залежать від мети заняття та рівня підготовки. Час гри в таких випадках має бути обмеженим. Рольові ігри можуть проводитися в підгрупах і з великою кількістю людей. Під час заняття в грі може взяти участь як уся група учнів, так і кілька осіб. Якщо викладачем заплановано роботу кількох груп одночасно, уся група поділяється на підгрупи. Курсантам видаються завдання, вони починають працювати. Викладач контролює правильність мовлення учасників, переходячи від однієї групи до іншої.

Не менш продуктивною є рольова гра в режимі послідовності «ланцюжок». Підгрупи можуть грати по черзі. Особлива конструктивність послідовної форми роботи полягає у взаємному контролі. У той час як одна підгрупа грає, інші спостерігають і оцінюють її роботу, щоб взяти участь у подальшому обговоренні почутого, правильності повідомлень, висловлювань учасників гри певної групи. Робота в підгрупах може бути початковим етапом до рольової гри на вищому рівні, під час якої всі учасники розігрують дискусії, збори, симпозіуми, конференції, засідання тощо на професійні теми.

Слід зазначити, що «особлива чутливість гри до сфери людської діяльності та відносин між людьми показує, що при всьому розмаїтті сюжетів за ними ховається один і той самий зміст – діяльність людини та відносини людей у суспільстві».

Відзначається також, що якщо діти зазвичай з легкістю занурюються в гру, то багато підлітків і дорослих не виявляють великого бажання брати в ній участь, оскільки бояться здатися смішними партнерами по групі. На заняттях з іноземної мови рольова гра, як уже зазначалося, виконує роль чинника розвитку знань і навичок іноземної мови. Опануванню курсантами проблематики обговорюваної теми сприяє мовна опора, а саме ключові слова та словосполучення, які викладач надає перед заняттям.

Однак, готуючи курсантів до участі в рольовій грі, дуже важливо зосередити їхню увагу не лише на знанні іноземної мови, що є головною метою, а й сприяти розвитку їхніх ораторських навичок, тобто сприяти їхньому психологічному розвитку. Виконані завдання на самому початку заняття: відповіді на тематичні питання, читання слів і словосполучень, описування тематичної картинки, схеми, таблиці стають також і психологічною опорою для курсантів у виступі перед своїми колегами та викладачем. Для багатьох учнів перевтілення в образ ролі значною мірою сприяє управлінню спілкуванням. Ситуації, що створюються викладачем, організовуються як переплетення рольових очікувань і неформальних особистісних проявів. Курсант залежно від особливостей своєї особистості, від ступеня володіння іноземною мовою, від конкретної ролі в навчальній ситуації може «самовиражатися» або «ховатися» за своєю роллю».

Активні методи навчання вимагають від викладача високого професіоналізму, що виявляється не тільки у знанні іноземної мови, так і дисциплін, тематика яких використовується в рольовій грі. Важливо, щоб викладач знав психологічні особливості членів групи. Готуючи матеріал, план, завдання, що активізують вивчення іноземної мови, викладач повинен продумати і своє проведення. Бажаною є така схема поведінки викладача: на підготовчому етапі гри викладач здійснює максимальний контроль роботи курсантів. Вони розробляють схеми проведення бесід, моделювання ситуацій, підбір і відпрацювання необхідних мовних засобів. На другому етапі — під час самого проведення гри — контроль викладача повинен бути мінімальним і ненав'язливим.

Під час гри викладач спостерігає за учасниками, фіксує помилки, але не перериває гру з метою їх виправлення. Страх припуститися помилки лише сковує мовлення курсантів і суперечить самій ідеї природної комунікації. Тому виправлення помилок під час рольової гри неприпустиме, що вимагає від викладача відповідної психологічної підготовки. Лише після гри аналізується її хід, відзначаються вдалі моменти, а потім викладач зупиняється на найбільш типових помилках учасників. Викладач рекомендує, організовує подальшу роботу з виправлення помилок або неточностей.

Ігри бажано проводити послідовно, у порядку зростання складності, причому кожна наступна гра використовує мовний матеріал, відпрацьований у попередній ситуації. Викладач дає конкретне завдання кожному учаснику, однак повністю змоделювати ситуацію і передбачити весь хід гри неможливо, оскільки надмірна регульованість спілкування, так само як і обмеженість готових мовних засобів у студентів, може «погасити» гру. Вміле втручання викладача допомагає виправити ситуацію та надати розмові природного характеру.

Висновки. Використання проблемних завдань та рольових ігор надає додаткові можливості для розвитку у курсантів мовленнєвої компетенції та підвищує мотивацію під час вивчення іноземних мов.

Досягнення максимального эффекту при запровадженні рольових ігор для навчання потребує однакового рівня знань здобувачів.

Для найкращого результату лінгвістичний факультет кожного учбового закладу має розробляти власну специфічну програму рольових ігор.

Рекомендовано проведення додаткової підготовки викладачів іноземної мови за профілем професійної орієнтації учбового закладу.

Література:

1. Kaygısız S., Akar H. Role-playing as an instructional technique in English as a foreign language and English as a second language settings: a systematic review // *Cambridge Journal of Education*. 2025. Vol. 55, No. 3. P. 441–467. DOI: https://doi.org/10.1080/0305764X.2025.2480579

2. Raz H. Role-play in foreign language learning // *System*. 1985. Vol. 13, No. 3. P. 225–229. DOI: https://doi.org/10.1016/0346-251x(85)90037-5 (дата звернення: 25.03.2026).

3. Zhu N. The effectiveness of a role-play activity in practicing EFL learners' communicative skills // *Journal of Education and Educational Research*. 2024. Vol. 8, No. 2. P. 95–98. DOI: https://doi.org/10.54097/9wb0yt97 (дата звернення: 25.03.2026).

4. Lisa A., Yulianita N., Fitriana R. A role-play-based pedagogical model for improving EFL students' speaking readiness in professional contexts // *Journal of English for Academic*. 2025. Vol. 12, No. 2. P. 148–162. DOI: https://doi.org/10.25299/jshmic.2025.vol12(2).24220 (дата звернення: 24.03.2026).

5. Elouali F. Incorporating role-play as an innovative approach to fostering English foreign language students' creativity and critical thinking // *Global Journal of Foreign Language Teaching*. 2023. Vol. 13, No. 2. P. 142–155. DOI: https://doi.org/10.18844/gjflt.v13i2.8718 (дата звернення: 25.03.2026).

6. Alea Jasmine Binti Moha. Advantage & disadvantages of role play : презентація // *SlideShare*. URL: https://www.slideshare.net/slideshow/advantage-disadvantages-of-role-playpptx/258577756 (дата звернення: 25.03.2026).

7. Kruglova A. Using role-play in a classroom: pros and cons // *BISA*. URL: https://www.bisa.ac.uk/articles/using-role-play-classroom-pros-and-cons (дата звернення: 25.03.2026).

8. Roberts J. 20 pros and cons of role playing in training // *ProsPlusCons*. URL: https://prospluscons.com/pros-and-cons-of-role-playing-in-training/ (дата звернення: 25.03.2026).

9. Farris P. J. *Language arts: a process approach*. Madison, Wis.: Brown & Benchmark, 1993. 368 p.

10. Nunan D. *Language teaching methodology*. New York: Prentice Hall, 1989. 263 p.

11. Wilson D., Sperber D. *Meaning and relevance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 382 p.

12. Krashen S. *The input hypothesis: issues and implications*. London: Longman, 1989. 110p.

13. Finocchiaro M. *Teaching English as a second language*. New York: Harper & Row, 1969. 467 p.

14. Day R. R., Bamford J. *Extensive reading in the second language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 238 p.

15. Aitchison J. *Words in the mind: an introduction to the mental lexicon*. Oxford: Blackwell, 2012. 186 p.

16. Nation I. S. P. *Learning vocabulary in another language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. 183 p.

17. Bonwell C., Eison J. *Creating excitement in the classroom*. Washington, DC: ASHE-ERIC Higher Education Reports, 1991. 121 p.

18. Littlewood W. *Communicative language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 108 p.

19. Mardiningrum A. The implementation of role-play-based activities: what EFL students learned // *Journal of Foreign Language Teaching and Learning*. 2016. Vol. 1, No. 2. DOI: https://doi.org/10.18196/ftl.1210 (дата звернення: 27.03.2026).

References:

1. Kaygısız, S., & Akar, H. (2025). Role-playing as an instructional technique in English as a foreign language and English as a second language settings: a systematic review [Review of *Role-playing as an instructional technique in English as a foreign language and English as a second language settings: a systematic review*]. *Cambridge Journal of Education*, *55*(3), 441–467. https://doi.org/10.1080/0305764X.2025.2480579

2. Raz, H. (1985). Role-play in foreign language learning [Review of *Role-play in foreign language learning*]. *System*, *13*(3), 225–229. https://doi.org/10.1016/0346-251x(85)90037-5

3. Zhu, N. (2024). The Effectiveness of a Role-Play Activity in Practicing EFL Learner's Communicative Skills [Review of *The Effectiveness of a Role-Play Activity in Practicing EFL Learner's Communicative Skills*]. *Journal of Education and Educational Research*, *8*(2), 95–98. https://doi.org/10.54097/9wb0yt97

4. Lisa, A., Yulianita , N., & Fitriana , R. (2025). A Role-Play-Based Pedagogical Model for Improving EFL Students' Speaking Readiness in Professional Contexts [Review of *A Role-Play-Based Pedagogical Model for Improving EFL Students' Speaking Readiness in Professional Contexts*]. *J-SHMIC: Journal of English for Academic*, *12*(2). https://doi.org/10.25299/jshmic.2025.vol12(2).24220

5. Elouali, F. (2023). Incorporating role-play as an innovative approach to fostering English Foreign Language students' creativity and critical thinking [Review of *Incorporating role-play as an innovative approach to fostering English Foreign Language students' creativity and critical thinking*]. *Global Journal of Foreign Language Teaching*, *13*(2), 152–155. https://doi.org/10.18844/gjflt.v13i2.8718

6. ALEAJASMINEBINTIMOHA. (2020). *Advantage & Disadvantages of Role Play.pptx*. Slideshare. https://www.slideshare.net/slideshow/advantage-disadvantages-of-role-playpptx/258577756

7. *Using role-play in a classroom: pros and cons*. (2020, June 30). BISA. https://www.bisa.ac.uk/articles/using-role-play-classroom-pros-and-cons?utm

8. Roberts, J. (2025, March 10). *20 Pros And Cons Of Role Playing In Training*. Prospluscons.com. https://prospluscons.com/pros-and-cons-of-role-playing-in-training/

9. Farris, P. J. (1993). *Language Arts*. WCB/McGraw-Hill.

10. Nunan, D. (1991). *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. Longman.

11. Wilson, D., & Sperber, D. (2012). *Meaning and relevance*. Cambridge University Press.

12. Krashen, S. D. (1985). *The Input Hypothesis*. Longman Publishing Group.

13. Finocchiaro, M. (1974). *English as a Second Language*.

14. Day, R. R., & Bamford, J. (1998). *Extensive reading in the second language classroom*. Cambridge University Press.

15. Aitchison, J. (2012). *Words in the mind : an introduction to the mental lexicon*. Wiley-Blackwell.

16. Nation, I. S. P. (2022). *Learning vocabulary in another language*. Cambridge University Press.

17. Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active Learning*. Jossey-Bass.

18. Mardiningrum, A. (2016). The Implementation of Role-PlayBased Activities: What EFL Students Learned. *Journal of Foreign Languange Teaching and Learning*, *1*(2). https://doi.org/10.18196/ftl.1210

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.091.279.7:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2116-2127

Ящик Олександр Богданович кандидат педагогічних наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль https://orcid.org/0000-0002-8420-3336

Білоус Павло Володимирович здобувач третього рівня вищої освіти Тернопільський національний педагогічний університет імені В. М. Гнатюка м. Тернопіль https://orcid.org/0009-0003-0122-9966

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті досліджено актуальну проблему інтеграції технологій штучного інтелекту (ШІ) в освітній процес, зокрема для автоматизованого оцінювання навчальних досягнень студентів в освітньому середовищі. Розвиток цифрової грамотності здобувачів освіти та підготовка педагогів до використання інноваційних технологій є важливими складовими успішного навчання в сучасних умовах. Розглянуто різні методи та технології ШІ, що застосовуються для оцінювання, серед яких алгоритми обробки природної мови (NLP) для перевірки есе, аналізу граматики, синтаксису, семантики та виявлення плагіату. Окрім цього, досліджено алгоритми машинного навчання (машини опорних векторів, логістична регресія, випадковий ліс) для класифікації відповідей на тестові завдання та прогнозування рівня знань студентів на основі попередніх результатів. Розглянуто використання адаптивних тестів що дає можливість змінювати складність завдань у режимі реального часу залежно від відповідей, забезпечуючи більш точне визначення індивідуального рівня підготовки кожного студента.

У роботі обґрунтовано, що застосування систем ШІ відкриває широкі можливості для трансформації традиційних підходів: забезпечується персоналізація навчального процесу, адаптація до індивідуальних потреб студентів, а також суттєве підвищення об’єктивності та ефективності навчання.

Автоматизація рутинних завдань значно скорочує час викладачів на перевірку робіт, дозволяючи зосередитися на індивідуальному спілкуванні та глибокому аналізі процесу засвоєння матеріалу.

Крім того, автоматизовані системи надають миттєвий об’єктивний зворотний зв’язок у реальному часі та сприяють розширенню можливостей для інклюзивного і дистанційного навчання завдяки адаптації матеріалів та перекладу.

Водночас у статті проаналізовано низку суттєвих викликів і недоліків, пов'язаних із впровадженням ШІ в освіту. Серед головних загроз виділено ризики надмірної залежності від технологій, що може перетворити студентів на пасивних споживачів інформації та призвести до зниження рівня їхнього критичного мислення й творчості. Значну увагу приділено проблемам конфіденційності даних, етичним аспектам збору інформації, можливій упередженості алгоритмів ШІ, а також загрозі зменшення обсягу живої людської взаємодії, яка є незамінною для розвитку соціальних навичок та емоційного інтелекту. Наголошується на питаннях надійності систем автоматичного оцінювання, високій вартості впровадження інновацій та необхідності оновлення технічної інфраструктури закладів вищої освіти.

Окреслено функціональні можливості сучасних інструментів на основі ШІ (Gradescope, Course Hero, ChatGPT, Synthesia, MagicSchool, Duolingo та ін.), які вже ефективно використовуються для генерації освітнього контенту, управління групою та автоматизованого оцінювання письмових робіт. Прогнозується, що майбутнє освіти нерозривно пов'язане з подальшим розвитком глибокого навчання, автономних систем та впровадженням віртуальних репетиторів, доступних цілодобово. Зроблено висновок про необхідність збалансованого підходу до інтеграції ШІ, який комплексно враховує як переваги, так і недоліки цієї технології. Акцентовано увагу на потребі підготовки викладачів до використання нових технологій оцінювання та важливості подальших наукових досліджень для розробки етичних рамок використання ШІ в педагогічному процесі.

Ключові слова: заклади вищої освіти, штучний інтелект, автоматизоване оцінювання, навчальні досягнення студентів, освітнє середовище, технології в освіті, машинне навчання, обробка природної мови, персоналізація навчання, адаптивні тести, цифрова грамотність.

Oleksandr Bohdanovych Yashchyk PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Ternopil V. Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0002-8420-3336

Pavlo Volodymyrovych Bilous Application of Artificial Intelligence for Automated Assessment of Students' Learning Achievements in the Educational Environment, Ternopil V. Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0003-0122-9966

THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR THE AUTOMATED ASSESSMENT OF STUDENTS' ACADEMIC ACHIEVEMENT IN AN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. This article examines the pressing issue of integrating artificial intelligence (AI) technologies into the educational process, particularly for the

automated assessment of students' academic performance within an educational setting. The development of digital literacy among learners and the training of teachers in the use of innovative technologies are key components of successful learning in today's environment. Various AI methods and technologies used for assessment are considered, including natural language processing (NLP) algorithms for essay marking, analysis of grammar, syntax and semantics, and plagiarism detection. In addition, machine learning algorithms (support vector machines, logistic regression, random forest) are investigated for classifying answers to test questions and predicting students' knowledge levels based on previous results. The use of adaptive tests is considered, which allows the difficulty of tasks to be adjusted in real time depending on the answers, ensuring a more accurate assessment of each student's individual level of preparation.

The paper demonstrates that the use of AI systems opens up vast opportunities for transforming traditional approaches: it enables the personalisation of the learning process, adaptation to students' individual needs, and a significant improvement in the objectivity and effectiveness of teaching. The automation of routine tasks significantly reduces the time teachers spend marking work, allowing them to focus on individual communication and in-depth analysis of the learning process. Furthermore, automated systems provide instant, objective feedback in real time and help expand opportunities for inclusive and distance learning through the adaptation of materials and translation.

At the same time, the article analyses a number of significant challenges and shortcomings associated with the introduction of AI into education. Among the main threats, the risks of excessive reliance on technology are highlighted, which could turn students into passive consumers of information and lead to a decline in their critical thinking and creativity. Considerable attention is paid to data privacy issues, the ethical aspects of information collection, the potential bias of AI algorithms, and the threat of a reduction in face-to-face human interaction, which is indispensable for the development of social skills and emotional intelligence. The report highlights issues regarding the reliability of automated assessment systems, the high cost of implementing innovations, and the need to upgrade the technical infrastructure of higher education institutions.

The functional capabilities of modern AI-based tools (Gradescope, Course Hero, ChatGPT, Synthesia, MagicSchool, Duolingo, etc.) have been outlined; these are already being used effectively to generate educational content, manage groups and automate the marking of written work. It is predicted that the future of education is inextricably linked to the further development of deep learning, autonomous systems and the introduction of virtual tutors available around the clock. A conclusion has been drawn regarding the need for a balanced approach to the integration of AI, which comprehensively takes into account both the advantages and disadvantages of this technology. Attention is drawn to the need to train teachers in the use of new assessment technologies and the importance of further research to develop an ethical framework for the use of AI in the teaching process.

Keywords: higher education institutions, artificial intelligence, automated assessment, student academic achievement, educational environment, technologies in education, machine learning, natural language processing, personalised learning, adaptive tests, digital literacy.

Постановка проблеми. У сучасному світі стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) проникає в усі сфери життя, зокрема й в освіту. Інтеграція ШІ в освітній процес є однією з найбільш актуальних тем сучасних педагогічних досліджень, що зумовлено необхідністю пошуку нових шляхів підвищення якості та ефективності навчання. Застосування ШІ в освіті відкриває широкі можливості для трансформації традиційних підходів, персоналізації навчального досвіду та оптимізації адміністративних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Штучний інтелект, як галузь комп'ютерних наук, займається розробкою автоматизованих систем, здатних вирішувати складні завдання та навчатися. Це визначення є фундаментальним для розуміння потенціалу ШІ в освіті, оскільки підкреслює його здатність до адаптації та виконання завдань, які раніше вимагали людського інтелекту. Застосування ШІ в освітньому середовищі охоплює широкий спектр напрямків, серед яких оптимізація управління освітнім процесом, індивідуалізація навчання та аналіз інформації при підготовці викладачів до занять [2]. Системи ШІ можуть використовуватися для створення персоналізованих навчальних програм, автоматизації оцінювання знань студентів та аналізу їхньої поведінки на онлайн-платформах. Крім того, ШІ сприяє відстеженню прогресу здобувачів освіти у реальному часі, надає віртуальних наставників та асистентів, а також автоматизує рутинні завдання, такі як оцінювання великої кількості завдань [3].

Одним із ключових аспектів застосування ШІ в освіті є його роль у розвитку навичок майбутнього. Використання ШІ в освітньому процесі сприяє формуванню в студентів соціальних навичок та вміння взаємодіяти з інтелектуальними системами, розумінню принципів машинного навчання та базових навичок програмування [3]. Також, ціле напрямлене використання ШІ сприяє розвитку критичного та аналітичного мислення в студентів [4]. В умовах воєнного стану використання ШІ в освіті набуває особливого значення – створювати персоналізовані програми навчання для студентів, враховуючи їхні потреби та здібності, забезпечуючи таким чином ефективне навчання навіть у складних обставинах [3]. Розвиток цифрової грамотності здобувачів освіти, активне застосування цифрових інструментів та підготовка педагогів до використання технологій ШІ є важливими складовими цього процесу [5].

Метою статті є дослідження потенціалу та перспектив використання штучного інтелекту в освітньому середовищі, з особливим акцентом на автоматизованому оцінюванні навчальних досягнень студентів. У рамках досягнення цієї мети будуть розглянуті сутність ШІ в освітньому контексті, його переваги та недоліки, приклади сучасних застосувань та інструментів, а також

проаналізовані майбутні тенденції розвитку та впровадження ШІ в освітній сфері.

Виклад основного матеріалу. Автоматизоване оцінювання навчальних досягнень студентів є однією з найбільш перспективних сфер застосування штучного інтелекту в освіті. Системи ШІ здатні автоматизувати процес оцінювання завдань та надавати детальні звіти про успішність кожного студента [3]. Вони використовуються для визначення рівня засвоєння матеріалу, моніторингу виконання завдань та навіть взаємодії з викладачами та студентими під час навчання [2]. Застосування ШІ освітньому процесі дає можливість значно скоротити час, необхідний для оцінювання, та зменшити ймовірність помилок.

Існують різні методи та технології ШІ, що застосовуються для автоматизованого оцінювання. Одним із поширених підходів є використання обробки природної мови (NLP) для оцінювання есе та письмових робіт. Системи NLP аналізують текст на граматику, синтаксис, семантику та стиль, а також можуть виявляти плагіат. Наприклад, дослідження показали, що системи автоматизованої оцінки есе на основі NLP можуть демонструвати значний рівень узгодженості з оцінками, виставленими людьми. Іншим напрямком є використання алгоритмів машинного навчання для аналізу відповідей на тести та завдання з вибором відповіді. Алгоритми, такі як машини опорних векторів (SVM), логістична регресія (LR), випадковий ліс (RF) та інші, можуть класифікувати відповіді як правильні чи неправильні, а також прогнозувати рівень знань студентів на основі їхніх попередніх результатів.

Адаптивні тести, які змінюються в режимі реального часу залежно від відповідей здобувача освіти, є ще одним прикладом використання ШІ для підвищення точності оцінювання. Такі системи дозволяють краще зрозуміти рівень знань кожного студента, оскільки складність наступних завдань залежить від успішності виконання попередніх. Застосування ШІ в оцінюванні може суттєво спростити завдання викладачів, покращити об’єктивність та послідовність процесу оцінювання, а також надати час для більш глибокого аналізу процесу навчання студентів.

Використання штучного інтелекту в освітньому процесі має низку значних переваг. Однією з ключових є персоналізація навчального процесу та адаптація до індивідуальних потреб студентів. Системи ШІ можуть аналізувати успішність та навчальні звички студента, що дає можливість викладачам адаптувати навчальний контент та його темп. Це сприяє ефективнішому засвоєнню матеріалу та розвитку унікальних навичок кожного студента.

Ще однією важливою перевагою є підвищення ефективності навчання та покращення академічних результатів. Персоналізовані навчальні траєкторії та цілеспрямовані втручання, що пропонуються ШІ, допомагають студентам краще розуміти складні теми та досягати вищих результатів.

Автоматизація рутинних завдань для викладачів є ще однією суттєвою перевагою. ШІ може автоматизувати такі завдання, як перевірка тестів,

відстеження відвідуваності та складання розкладу, звільняючи час для викладачів для більш важливої роботи, такої як індивідуальне спілкування зі студентами. Забезпечення миттєвого та об'єктивного зворотного зв'язку для студентів є надзвичайно важливим для ефективного навчання. Автоматизовані системи оцінювання на основі ШІ можуть швидко оцінювати завдання та надавати студентам зворотний зв'язок в реальному часі про їхню успішність, що допоможе їм вчитися на своїх помилках.

ШІ також сприяє розширенню можливостей для дистанційного та інклюзивного навчання**.** ШІ-платформи можуть перекладати навчальні матеріали на різні мови та адаптувати їх для студентів з особливими потребами, роблячи освіту більш доступною.

Для наочного представлення переваг та недоліків використання ШІ в освіті, наведемо таблицю 1:

Таблиця 1

Переваги використання ШІ в освіті	**Недоліки та виклики використання ШІ в освіті**
Персоналізація навчального процесу	Ризики надмірної залежності від технологій та зниження рівня критичного мислення
Підвищення ефективності навчання та покращення академічних результатів	Проблеми, пов'язані з конфіденційністю даних та етичними аспектами використання ШІ
Автоматизація рутинних завдань для викладачів	Можливе зменшення обсягу людської взаємодії між викладачами та студентами
Забезпечення миттєвого та об'єктивного зворотного зв'язку для студентів	Питання щодо надійності та точності систем штучного інтелекту
Розширення можливостей для дистанційного та інклюзивного навчання	Висока вартість впровадження та необхідність відповідної інфраструктури

Поряд із численними перевагами, використання штучного інтелекту в освітньому процесі також пов'язане з певними недоліками та викликами. Одним із головних є ризик надмірної залежності від технологій та зниження рівня критичного мислення.

Якщо студенти стають пасивними споживачами інформації, що надходить від систем ШІ, це може призвести до погіршення їхніх навичок самостійного аналізу та творчості.

Існують також серйозні проблеми, пов’язані з конфіденційністю даних та етичними аспектами використання штучного інтелекту. Збір та обробка великих обсягів даних про студентів викликають питання щодо їхньої безпеки та використання. Крім того, існує ризик упередженості алгоритмів ШІ, якщо вони навчаються на даних, що містять певні упередження.

Можливе зменшення обсягу людської взаємодії між викладачами та студентами є ще одним важливим викликом. Хоча ШІ може автоматизувати багато завдань, він не може повністю замінити емоційний та соціальний аспекти навчання, а також живе спілкування, яке є важливим для розвитку соціальних навичок.

Питання щодо надійності та точності систем штучного інтелекту також потребують уваги. Помилки в роботі ШІ можуть призвести до неправильного оцінювання або надання неточної інформації. Крім того, впровадження ШІ в освітніх закладах може бути пов’язане зі значними фінансовими витратами та необхідністю оновлення інфраструктури.

У сфері освіти вже існує значна кількість систем та інструментів на основі штучного інтелекту, які використовуються для різних цілей. Course Hero надає допомогу у виконанні домашніх завдань та пропонує пояснення до навчальних матеріалів за допомогою AI Assistant.

Gradescope використовує ШІ для автоматизованого оцінювання письмових робіт та надання зворотного зв’язку. Fetchy є генеративною платформою, яка допомагає викладачам створювати плани занять та інші навчальні матеріали. Socrat надає викладачам платформу для управління групою та відстеження прогресу студентів. MathGPTPro є репетитором з математики на основі ШІ. Cognii розробляє віртуальних помічників для навчання, що використовують розмовну технологію.

Century Tech пропонує платформу, яка створює персоналізовані плани навчання. Платформи Carnegie Learning використовують ШІ для навчання математики та інших предметів. Ivy є чат-ботом, розробленим для університетів для надання інформації студентам. Knowji – це аудіовізуальний словниковий додаток.

Крім того, існують такі інструменти, як Duolingo, який використовує ШІ для персоналізації навчання мов. Khan Academy пропонує безкоштовні онлайн-заняття з різних предметів. TED-Ed надає навчальні відео. Google Classroom є безкоштовною платформою для управління навчальним процесом. Генеративні системи ШІ, такі як ChatGPT та Microsoft Copilot, можуть використовуватися для створення навчальних матеріалів, відповідей на запитання та надання допомоги у навчанні. Synthesia дозволяє створювати навчальні відео з AI-аватарами. MagicSchool допомагає викладачам адаптувати навчальні матеріали та створювати рубрики.

Для кращого розуміння функціональних можливостей та особливостей застосування деяких з цих систем, наведемо таблицю 2:

Таблиця 2

Система/Інструмент	**Основні функціональні можливості**	**Сфера застосування**
Course Hero	Надання допомоги у виконанні домашніх завдань, миттєві відповіді та пояснення до навчальних матеріалів	Студенти
Gradescope	Автоматизоване оцінювання письмових іспитів та домашніх завдань, надання зворотного зв’язку	Викладачі, студенти
Duolingo	Персоналізоване навчання мов за допомогою адаптивних алгоритмів	Студенти, особи, які вивчають мови
ChatGPT/Microsoft Copilot	Генерація текстів, відповідей на запитання, допомога у створенні навчальних матеріалів, адаптація текстів	Викладачі, студенти
Synthesia	Створення навчальних відео з використанням AI-аватарів	Викладачі, розробники навчального контенту
MagicSchool	Створення планів уроків, адаптація навчальних матеріалів, генерація рубрик для оцінювання	Викладачі
Khan Academy	Безкоштовні онлайн-уроки з різних предметів	Студенти, викладачі (як додатковий ресурс)
Google Classroom	Платформа для управління навчальним процесом, створення завдань, обмін ресурсами, спілкування зі студентами	Викладачі, студенти
Ivy	Чат-бот для надання інформації про кредити, стипендії, гранти, оплату навчання тощо	Абітурієнти, студенти, адміністрація навчальних закладів
Knowji	Аудіовізуальний словниковий додаток для вивчення мов з використанням науково обґрунтованих методів	Студенти, особи, які вивчають мови

Майбутнє освіти нерозривно пов’язане з подальшим розвитком технологій штучного інтелекту. Очікується, що ШІ стане ще більш ефективним інструментом для персоналізації навчання, автоматизації рутинних завдань та підтримки викладачів.

Однією з ключових тенденцій є подальший розвиток глибокого навчання, автономних систем та робототехніки.

Прогнозується зростання використання віртуальних репетиторів, доступних 24/7, а також систем ШІ для підтримки підготовки до іспитів та автоматизації адміністративних завдань.

У майбутньому очікується адаптація освітнього процесу до широкого використання AI-застосунків та створення нових підходів у навчанні. Рутинні завдання, такі як збір та структурування інформації, будуть все більше автоматизуватися, що дозволить викладачам економити час. Важливим напрямком стане навчання викладачів роботі з AI-технологіями та розробка нових педагогічних підходів, що враховують можливості ШІ. Очікується, що зросте важливість завдань, які вимагають аналізу, індивідуального підходу та критичного мислення, а AI-інструменти будуть виступати помічниками у зборі інформації.

Проте, разом із можливостями, існують і потенційні виклики. До них належать етичні питання, пов’язані з використанням ШІ в освіті, зокрема питання конфіденційності даних та упередженості алгоритмів. Також важливо забезпечити справедливий доступ до AI-технологій для всіх студентів та уникнути надмірної залежності від них, зберігаючи при цьому важливість людської взаємодії в освітньому процесі. Незважаючи на широкий вибір існуючих інструментів для автоматизованого перевіряння тестів та есе, однією з найскладніших проблем залишається об’єктивне оцінювання процесу формування практичних навичок здобувачів освіти, особливо у закладах фахової передвищої освіти. Традиційні системи здебільшого оцінюють кінцевий результат (наприклад, правильну відповідь у тесті або скомпільований код), залишаючи поза увагою сам хід виконання завдання, логіку прийняття рішень та здатність студента виправляти власні помилки.

Для вирішення цієї проблеми пропонується авторська концепція **Гібридної інтелектуальної системи оцінювання практичних навичок (ГІСОПН)**. Основна ідея полягає у переході від дискретного (бального) оцінювання результату до безперервного моніторингу та аналізу цифрового сліду студента під час виконання практичного завдання в симульованому професійному середовищі.

Архітектура запропонованої моделі базується на синергії трьох ключових компонентів:

1. **Модуль збору телеметричних та поведінкових даних.** Замість того, щоб аналізувати лише здану роботу, система фіксує проміжні стани: час, витрачений на кожен етап, частоту звернень до довідкових матеріалів, кількість спроб і характер виправлених помилок.

2. **Аналітичне ядро на базі гібридного ШІ.** Ядро використовує комбінацію жорстких алгоритмічних правил (для перевірки об'єктивних критеріїв, таких як синтаксична правильність чи відповідність стандартам) та великих мовних моделей (LLM) для якісного аналізу. Наприклад, LLM може оцінити оптимальність обраного студентом алгоритму дій, креативність підходу або якість написання супровідної документації.

3. **Модуль динамічної генерації розвивального фідбеку.** На основі виявлених патернів поведінки система не просто виставляє оцінку, а формує індивідуальні підказки в режимі реального часу, реалізуючи принцип формувального оцінювання.

Математично загальний бал за виконання практичного завдання у такій системі можна представити у вигляді зваженої суми метрик:

$$S = w_1 \cdot M_r + w_2 \cdot M_p + w_3 \cdot M_o - P_e$$

де:

- S - загальна оцінка за практичне завдання;
- M_r - метрика досягнення кінцевого результату (об'єктивна правильність);
- M_p - метрика якості процесу (оптимальність кроків, логіка дій), яка розраховується за допомогою ШІ на основі аналізу логів;
- M_o - метрика оригінальності або самостійності виконання (перевірка на плагіат та використання несанкціонованих генеративних підказок);
- P_e - функція штрафу за критичні помилки або надмірні витрати часу;
- w_1, w_2, w_3 - вагові коефіцієнти, які викладач налаштовує залежно від цілей заняття (наприклад, на початкових етапах навчання більшу вагу має процес w_2, а на етапі контролю - результат w_1).

Практичний сценарій застосування. Уявімо процес оцінювання практичної роботи з розробки бази даних або написання програмного коду. Студент працює у хмарному IDE (інтегрованому середовищі розробки), підключеному до ГІСОПН. Якщо студент стикається з помилкою і швидко її виправляє самостійно, ШІ фіксує це як позитивний патерн саморегуляції. Якщо ж студент довго застосовує метод «сліпого перебору» варіантів, система фіксує прогалину в теоретичних знаннях і автоматично знижує показник M_p, водночас генеруючи рекомендацію повторити відповідний розділ теорії.

Такий підхід дозволяє вирішити одразу кілька проблем, згаданих вище:

- **Нівелювання проблеми академічної недоброчесності.** Оскільки система оцінює весь процес (цифровий слід), студенту стає неможливо просто скопіювати кінцевий результат, згенерований іншим ШІ, і видати його за свій.
- **Глибока персоналізація.** Викладач отримує не просто відомість з балами, а детальний дашборд (панель індикаторів), де ШІ підсвічує сильні сторони кожного студента та специфічні навички, які потребують доопрацювання.

Отже, впровадження концепції безперервного інтелектуального моніторингу процесу виконання завдань дозволить перетворити автоматизоване оцінювання з інструменту сухого контролю на потужний засіб формування професійних компетентностей здобувачів освіти.

Висновки. Застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі є перспективним напрямком, що відкриває нові можливості для покращення якості та ефективності навчання. ШІ здатний персоналізувати навчальний процес, автоматизувати рутинні завдання, забезпечувати миттєвий зворотний зв'язок та розширювати доступ до освіти. Зокрема, використання ШІ для автоматизованого оцінювання навчальних досягнень студентів дає можливість зробити цей процес більш об'єктивним, швидким та ефективним.

Проте, впровадження ШІ в освіту також пов'язане з певними викликами, такими як ризики надмірної залежності від технологій, питання етики та конфіденційності даних, а також можливе зменшення обсягу людської взаємодії. Для успішного використання потенціалу ШІ в освіті необхідний збалансований підхід, який враховує як переваги, так і недоліки цієї технології.

Подальші наукові дослідження в цій сфері можуть бути спрямовані на вивчення довгострокового впливу ШІ на результати навчання студентів, розробку етичних рамок для використання ШІ в освіті, а також на визначення найкращих практик інтеграції ШІ-інструментів у педагогічний процес. Важливо також досліджувати способи мінімізації негативних наслідків використання ШІ, таких як зниження рівня критичного мислення та зменшення людської взаємодії, та розробляти стратегії для їх подолання.

Література

1. Сайт журналу «Освіторія медіа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://osvitoria.media/opinions/formula-uspishnogo-navchannya-yak-shtuchnyj-intelekt-peretvoryuye-navchannya-na-styl-zhyttya/.
2. Сайт журналу «Unite.ai Info» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unite.ai/uk/10-best-ai-tools-for-education/.
3. Переваги та недоліки використання штучного інтелекту в освіті. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://smodin.io/blog/uk/how-ai-affects-education/.
4. Сайт журналу «Українська правда» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://life.pravda.com.ua/columns/2023/08/04/255650/.
5. Ящик О. Б. Забезпечення кібербезпеки в еру штучного інтелекту: аналіз технологічних підходів та стратегій для захисту інформації [Електронний ресурс] / О.Б. Ящик,

В.В. Симонов, Р.О. Іваненко // БІЗНЕСІНФОРМ. – 2024. – № 1. – С. 81-86. – Режим доступу: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-81-86.

References

1. Sait zhurnalu «Osvitoria media» [Site of journal «Osvitoria media»]. *osvitoria.media.* Retrieved from https://osvitoria.media/opinions/formula-uspishnogo-navchannya-yak-shtuchnyj-intelekt-peretvoryuye-navchannya-na-styl-zhyttya/ [in Ukrainian].

2. Sait zhurnalu «Unite.ai Info» [Site of journal «Unite.ai Info»]. *Unite.ai.* Retrieved from https://www.unite.ai/uk/10-best-ai-tools-for-education/ [in USA].

3. Perevahy ta nedoliky vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti. [The advantages and disadvantages of using artificial intelligence in education]. *Smodin.io* Retrieved from https://smodin.io/blog/uk/how-ai-affects-education/ [in USA].

4. Sait zhurnalu «Ukrainska pravda» [Site of journal «Ukrainska pravda»]. *pravda.com.ua* Retrieved from https://life.pravda.com.ua/columns/2023/08/04/255650/ [in Ukrainian].

5. Yashchyk O.B., & Symonov V.V., & Ivanenko R.O. (2024). Zabezpechennia kiberbezpeky v eru shtuchnoho intelektu: analiz tekhnolohichnykh pidkhodiv ta stratehii dlia zakhystu informatsii [Ensuring Cybersecurity in the Era of Artificial Intelligence: Analysis of Technological Approaches and Strategies for Information Protection] / *BIZNESINFORM – BUSINESSINFORM,* 1, 81-86. Retrieved from https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-81-86 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

СЕРІЯ «ПСИХОЛОГІЯ»

UDC 159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2128-2137

Kalenychenko Ruslan Arsenovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Vocational Education of Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9222-317X

Moroz Irina Mykhaylivna Senior Lecturer, Department of Vocational Education, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-3534-0964

Krasylnyk Yurii Semenovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Vocational Education, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-0358-0066

FEATURES OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION AS THE BASIS OF MOTIVATION FOR DEVELOPMENT AND PROFESSIONAL MATURITY OF EDUCATIONAL INSTITUTION

Abstract. The article examines the features of pedagogical communication as a key factor in creating a favorable psychological climate in the educational environment and motivating the professional development of participants in the learning process. The authors emphasize that pedagogical communication is not only a means of knowledge transfer but also a tool for personality development, emotional intelligence enhancement, and professional maturity. Verbal and non-verbal communication tools are analyzed, including tone, intonation, facial expressions, gestures, communication distance, and eye contact, which influence the effectiveness of interaction between teachers, students, and colleagues.

The study highlights psychological mechanisms of mutual understanding, such as attribution, decentration, empathy, and identification, which contribute to an adequate perception of communication partners and enhance the effectiveness of pedagogical interaction. Special attention is given to communicative techniques that promote interpersonal attraction, including friendly smiles, addressing individuals by name, positive reinforcement, active listening, and the use of questions, which foster trust, motivation, and positive emotions.

Pedagogical conflicts are analyzed in detail, including their classification (activity-related, behavioral, and relational conflicts) and effective resolution strategies, such as distinguishing professional and personal spheres, understanding the positions of the parties, developing self-regulation skills, and applying an empathetic approach. The article also emphasizes the role of communication styles (authoritarian, democratic, and ambivalent) and their influence on student motivation, psychological climate, and teacher professional growth, highlighting the advantages of the democratic style in personality development and fostering positive motivation.

Based on contemporary research and practical experience of the authors, including the integration of modern trends in pedagogical education and socio-psychological support for students, the study concludes that communicative competence has a comprehensive impact on the effectiveness of the educational process, the development of creative potential, and the professional maturity of participants. Systematic development of communication skills, empathy, non-verbal competence, and constructive conflict resolution abilities is identified as an essential component for enhancing the quality of pedagogical activity and professional competence.

Keywords: pedagogical communication, mutual understanding, empathy, non-verbal communication, pedagogical conflict, communication style, professional maturity, motivation, psychological climate, communicative competence.

Калениченко Руслан Арсенович кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури, м. Київ, https:// orcid.org/0000-0001-9222-317X

Мороз Ірина Михайлівна старший викладач кафедри професійної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-3534-0964

Красильник Юрій Семенович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0358-0066

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ОСНОВА МОТИВАЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

Анотація. У статті досліджуються особливості педагогічної комунікації як ключового чинника формування сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі та мотивації професійного розвитку учасників навчального процесу. Автори підкреслюють, що педагогічне спілкування є не лише засобом передачі знань, а й інструментом формування особистості, розвитку емоційної

інтелігенції та професійної зрілості. Розглянуто вербальні та невербальні засоби комунікації, включаючи тембр, інтонацію, міміку, жестикуляцію, дистанцію спілкування та візуальний контакт, які впливають на ефективність взаємодії між педагогом, студентами та колегами.

У статті акцентується увага на психологічних механізмах взаєморозуміння, таких як атрибуція, децентралізація, емпатія та ідентифікація, що сприяють формуванню адекватного сприйняття партнерів по спілкуванню та підвищують ефективність педагогічної взаємодії. Окремо розглядаються комунікативні прийоми для створення міжособистісної привабливості (атракції), зокрема доброзичлива посмішка, звертання за іменем, позитивне підкріплення, активне слухання та використання запитань, які стимулюють довіру, мотивацію та позитивні емоції.

Детально аналізуються педагогічні конфлікти, їх класифікація (конфлікти діяльності, поведінки, взаємин) та ефективні шляхи подолання, включно з розмежуванням ділової та особистісної сфери, усвідомленням позицій сторін, розвитком навичок саморегуляції та застосуванням емпатійного підходу. Особлива увага приділяється стилям педагогічного спілкування (авторитарний, демократичний, суперечливий) та їхньому впливу на мотивацію учнів, психологічний клімат і професійний розвиток педагога, при цьому підкреслюється перевага демократичного стилю для розвитку особистості та формування позитивної мотивації.

На основі сучасних досліджень і практичного досвіду авторів, у тому числі з урахуванням інтеграції новітніх підходів до педагогічної освіти та соціально-психологічного супроводу студентів, робиться висновок про комплексний вплив комунікативної компетентності на ефективність освітнього процесу, розвиток творчого потенціалу та професійну зрілість учасників навчальної взаємодії.

Висвітлено, що системне формування комунікативних умінь, здатності до емпатії, володіння невербальними засобами та навичок конструктивного вирішення конфліктів є невід’ємною складовою підвищення якості педагогічної діяльності та розвитку професійної компетентності.

Ключові слова: педагогічна комунікація, взаєморозуміння, емпатія, невербальне спілкування, педагогічний конфлікт, стиль спілкування, професійна зрілість, мотивація, психологічний клімат, комунікативна компетентність.

Problem Statement. Contemporary transformations of the educational environment, driven by digitalization, changing social demands, and the shift toward learner-centered education, highlight the issue of effective pedagogical communication.

In this context, communicative interaction among participants in the educational process serves not only as a means of knowledge transfer but also as a crucial factor in fostering learning motivation, personal development, and the professional maturity of teachers.

At the same time, several contradictions are observed in educational practice: between the increasing demands for teachers' communicative competence and the insufficient level of its development; between the necessity of building collaborative interactions and the predominance of traditional authoritarian communication styles; and between the need to create a favorable psychological climate and the presence of conflict situations within the pedagogical environment.

Despite the significant body of research in pedagogical and social psychology, the comprehensive impact of pedagogical communication on motivation, development, and professional maturity of educational participants remains insufficiently explored.

This underscores the need for further theoretical reflection and practical analysis of the features of pedagogical communication as a factor in the effective functioning of contemporary educational institutions..

Analysis of Recent Research and Publications. The issues of pedagogical communication and communicative competence have been extensively examined in the works of prominent Ukrainian and international psychologists. In particular, Ukrainian scholars such as N. Volkova [1], N. Stepanenko [2], V. Ryha [3], O. Varhata [4], L. Dzhyhun [4], S. Musatov [5], O. Zhyrun [5], S. Parshuk, and N. Kruhlova [6] have explored the essence of pedagogical communication as a complex, multi-level process of interaction that encompasses cognitive, emotional, and behavioral components.

These studies emphasize that pedagogical communication serves as a crucial factor in the formation of the professional identity of future teachers, the development of their communicative culture, and the enhancement of educational process efficiency. Scholars pay significant attention to the psychological aspects of communicative interaction, particularly the role of empathy, reflection, mutual understanding, and socio-psychological mechanisms of perceiving others in the process of pedagogical communication.

Pedagogical communication is thus considered a key instrument in the humanization of education and the development of subject-subject interactions among participants in the educational process.

International research (J. Hattie, M. Fullan, P. Freire) highlights the importance of effective pedagogical interaction as the foundation for learning motivation, critical thinking development, and the formation of collaborative relationships within the "teacher–student" system. Their approaches emphasize dialogic engagement, feed-back, and collaborative pedagogy as essential components of effective education.

Therefore, the analysis of scholarly sources demonstrates that pedagogical communication is an integrative phenomenon, combining psychological, social, and pedagogical aspects, and serves as a determining factor in teachers' professional maturity and the overall effectiveness of the educational process.

The aim of the article is to analyze the features of pedagogical communication as a factor influencing the motivation for development, the effectiveness of activity, and the professional maturity of participants in the educational process.

Presentation of the Main Material. Pedagogical communication is a purposeful communicative interaction between teachers, students, parents, and colleagues, aimed at creating a favorable psychological climate, optimizing activity, and meeting the socio-psychological needs of individuals (Moroz, Kalenychenko, & Krasylnyk, 2025). A central component of this interaction is language as the primary instrument of influence. The quality of a teacher's speech—including tone, intonation, and expressiveness—directly affects learning effectiveness and emotional perception of information, while the systematic use of verbal strategies promotes trust and enhances students' motivation (Pochka, Krasyl'nik, Korchova, & Rudenko, 2025). For instance, implementing interactive discussions and modeling pedagogical situations allows students to evaluate different communicative approaches and develop their own interaction strategies.

In psychology, the main mechanisms of mutual understanding include:

Attribution — explaining another person's behavior based on one's own experience;
Decentralization — the ability to move beyond one's own perspective;
Empathy — emotionally understanding the state of another;
Identification — putting oneself in the communication partner's position.

These mechanisms facilitate the formation of an adequate perception of others, improve the effectiveness of pedagogical interaction, and contribute to professional growth among participants in the educational process (Rudenko, Kalenychenko, Kaposl'oz, & Korchova, 2018).

Practices such as active listening, group discussions, role-playing games, and self-reflection help learners better understand their own positions and the needs of communication partners, while also developing skills for constructive conflict resolution (Moroz, Kalenychenko, & Krasylnyk, 2025).

In addition to verbal communication, non-verbal means play a significant role, including facial expressions, gestures, pantomime, communication distance, and visual contact. Non-verbal behavior:

reinforces or modifies verbal content;
signals emotional states;
influences trust in interaction.

Open posture, a friendly gaze, and restrained gestures contribute to a positive image of the teacher and enhance communication effectiveness. Using teaching cases, such as analyzing student behavior in role-playing games, allows educators to monitor the interaction of verbal and non-verbal signals and refine their pedagogical skills (Pochka, Krasyl'nik, Korchova, & Rudenko, 2025).

An important aspect of pedagogical interaction is the formation of attraction (interpersonal appeal), which develops through communicative techniques such as:

a friendly smile;
addressing the interlocutor by name;
positive reinforcement (compliments);
active listening;
asking questions.

Applying these methods fosters trust, positive emotions, and increases motivation to interact. In learning groups, combining these methods with group projects and training enhances student engagement and builds the professional identity of future teachers (Rudenko, Kalenychenko, Kaposl'oz, & Korchova, 2018).

Pedagogical conflicts are another significant aspect of educational practice, arising from contradictions among participants (students, teachers, parents, administration). Types of conflicts include:

activity-related;
behavior-related;
relationship-based.

Effective conflict resolution involves:
separating professional and personal spheres;
recognizing internal and external positions of the parties;
developing self-regulation skills;
employing an empathetic approach.

A teacher's communicative competence also depends on their communication style. Three main styles are distinguished:

Authoritarian — teacher dominance;
Democratic — partnership-based interaction;
Conflicting (mixed) — unstable communicative strategy.

The democratic style is considered the most effective, fostering personal development and positive motivation. Research shows that this style increases student engagement, develops empathy, and promotes constructive conflict resolution. In practical cases, it is implemented through organizing discussions, analyzing pedagogical situations, and collaboratively developing solutions, reinforcing teamwork skills and professional self-awareness (Pochka, Krasyl'nik, Korchova, & Rudenko, 2025; Moroz, Kalenychenko, & Krasylnyk, 2025).

Theoretical generalizations indicate that pedagogical communication is a key factor in professional maturity. The integrated use of verbal and non-verbal means, attraction-building techniques, conflict-resolution strategies, and democratic

communication styles ensures effective interaction in modern educational settings and forms a foundation for the sustainable development of teachers' and students' personalities. Systematic integration of contemporary trends in pedagogical education into socio-psychological support promotes creative potential, self-regulation, and readiness for professional activities in real educational environments (Moroz, Kalenychenko, & Krasylnyk, 2025).

The importance of methodological approaches in developing professional communicative competence is also emphasized. Studies at the Kyiv National University of Construction and Architecture show that the systematic use of textbooks and methodological guidelines fosters students' professional interaction skills and critical reflection on their pedagogical activities. Structured learning materials and phased introduction of communicative tasks enhance empathic communication, recognition of non-verbal signals, and adaptation of communication styles to different educational situations (Chernyshev, Pochka, Korchova, Krasylnyk, & Rudenko, 2024).

These authors also highlight the significance of didactic techniques for developing students' cognitive flexibility, which directly influences the effectiveness of pedagogical communication. In technical disciplines such as construction mechanics, combining interactive methods with traditional and multimedia materials stimulates analytical thinking, self-regulation, and the ability to engage in constructive discussion.

This, in turn, enhances motivation for interaction, builds trust among participants, and contributes to the professional maturity of future teachers (Chernyshev, Pochka, Korchova, Krasylnyk, & Rudenko, 2023).

Thus, combining systematic methodological support with active didactic strategies effectively integrates pedagogical communication into the educational process, enhancing students' psychological readiness for professional activity and strengthening their communicative competence. Research by Pochka, Maksymiuk, Krasyl'nik, Korchova, and Rudenko (2025) demonstrates that implementing tutorial technology in teaching construction mechanics creates favorable conditions for developing students' communicative and professional competencies. Stepwise consultations, interactive discussions, and individualized tasks stimulate analytical thinking, improve self-regulation, and foster critical reflection on learning activities. Tutorial technology also promotes effective pedagogical interaction through regular feedback, discussion of challenges, and modeling real educational situations.

Bondarenko (2023) emphasizes that the success of pedagogical communication largely depends on the integrity of the educational environment, where the organization of the learning process harmoniously combines with the content of pedagogical influence. An optimally structured environment provides psychological comfort, stimulates motivation, and develops mutual understanding among participants. Harmonious integration of physical, informational, and social components of the educational space creates conditions for trust, empathy, and increased pedagogical communication effectiveness.

In conclusion, theoretical generalizations confirm the decisive role of pedagogical communication in ensuring educational effectiveness and professional maturity of teachers (Volkova, 2005; Kalenychenko, 2022; Kalenychenko, 2023)

Conclusions. Pedagogical communication serves as a key factor in the effectiveness of the educational process and the formation of teachers' professional maturity. Its effectiveness is determined by the level of communicative skills, the capacity for empathy, mastery of verbal and non-verbal means of influence, as well as the ability to resolve conflicts constructively. Systematic development of communicative competence contributes to increased student motivation, the creation of a favorable psychological climate, and ensures effective interaction among all participants in the educational process.

Based on the analysis of recent research and the practical experience of the authors (Moroz, Kalenychenko, & Krasylnyk, 2025; Pochka et al., 2025; Bondarenko, 2023), it has been established that pedagogical interaction in a democratic style—combining empathy, active listening, and positive reinforcement—creates conditions for the development of students' creative potential, enhances their learning motivation, and promotes deep knowledge acquisition. A democratic communication style also fosters higher levels of trust and interpersonal attraction, which are critical for the professional development of teachers.

Moreover, the integration of contemporary pedagogical education methodologies (Chernyshev et al., 2024; Pochka et al., 2025) into teaching practice enhances communication effectiveness and adapts it to students' individual characteristics. The use of modern technologies, situational tasks, and active pedagogical strategies stimulates self-regulation, the development of creative thinking, and the formation of professional competencies required in today's educational environment.

Thus, the development of a teacher's communicative competence is systemic and encompasses not only verbal and non-verbal aspects of interaction but also psychological mechanisms of mutual understanding, conflict management skills, and the strategic application of communication styles. The results of the study emphasize that pedagogical communication is not merely a technical tool for knowledge transmission but a complex factor that determines developmental motivation, psychological readiness for professional activity, and the overall effectiveness of the educational process.

Література:

1. Volkova, N. Professional-Pedagogical Communication: Theory, Technology, and Practice. Dnipro, Ukraine, 2005. 304 p.

2. Stepanenko, N. Managing Pedagogical Communication: Theoretical and Applied Aspects. Ukrainian Professional Education, 2024, No. 16, pp. 79–93.

3. Ryha, V., Vargata, O., Dzhyhun, L. Communicative Culture of Teachers in Educational Institutions. Psychology Travelogs, 2024, No. 2, pp. 26–36.

4. Musatov, S. O. Pedagogical Communication: Psychological Foundations and Characteristics. Kyiv, Ukraine, 2005.

5. Zhyrun, O. A. Pedagogical Communication and Professional Identity. NTUU “KPI” Bulletin, 2010, No. 1, pp. 100–104.

6. Parshuk, S. M., Kruhlova, N. S. Pedagogical Communication as a Component of Professional Identity of Future Teachers. Pedagogical Sciences, 2015, No. 5, pp. 318–325.

7. Moroz, I. M., Kalenychenko, R. A., Krasylnyk, Yu. S. Integration of Contemporary Trends in Pedagogical Education into Socio-Psychological Support for Students’ Professional Growth. Perspectives and Innovations in Science, 2025, Vol. 11(57), pp. 1608–1619. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-11(57)-1608-1619

8. Rudenko, M. V., Kalenychenko, R. A., Kaposlioz, H. V., Korchova, H. L. Fundamentals of Professional Education. Kyiv: Komprint Publishing, 2018. 613 p.

9. Pochka, K. I., Krasylnyk, Yu. S., Korchova, H. L., Rudenko, M. V. Communicative Aspects of Pedagogical Activity: Textbook. Kyiv: Lyra-K, 2025. 320 p.

10. Chernyshev, D. O., Pochka, K. I., Korchova, H. L., Krasylnyk, Yu. S., Rudenko, M. V. Methods of Professional Education: Textbook. Kyiv: Komprint Publishing, 2024. 224 p.

11. Chernyshev, D. O., Pochka, K. I., Korchova, H. L., Krasylnyk, Yu. S., Rudenko, M. V. Didactic Aspects of the Transformation of Clip Thinking in Teaching Construction Mechanics. Strength of Materials and Theory of Structures, 2023, Issue 111, pp. 3–12. DOI: 10.32347/2410-2547.2023.111.3-12

12. Pochka, K. I., Maksymiuk, Yu. V., Krasylnyk, Yu. S., Korchova, H. L., Rudenko, M. V. Conditions for Implementing Tutorial Technology in Teaching Construction Mechanics. Strength of Materials and Theory of Structures, 2025, Issue 115, pp. 121–134. DOI: 10.32347/2410-2547.2025.115.121-134

13. Bondarenko, N. Educational Environment: Unity of Form and Content. Higher Education of Ukraine, 2023, No. 4, pp. 40–49. DOI: 10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).06.

***References**:*

1. Volkova, N. P. (2005). Profesiino-pedahohichna komunikatsiia: teoriia, tekhnolohiia, praktyka [Professional pedagogical communication: theory, technology, practice]. Dnipro: DNU [in Ukrainian].

2. Stepanenko, N. (2024). Upravlinnia pedahohichnoiu komunikatsiieiu: teoretyko-prykladni aspekty [Management of pedagogical communication: theoretical and applied aspects]. Ukrainska profesiina osvita, 16, 79–93 [in Ukrainian].

3. Ryha, V., Varhata, O., & Dzhyhun, L. (2024). Osoblyvosti komunikatyvnoi kultury pedahohiv zakladiv osvity [Features of communicative culture of teachers]. Psychology Travelogs, 2, 26–36 [in Ukrainian].

4. Musatov, S. O. (2005). Pedahohichna komunikatsiia: psykholohichni vytoky ta osoblyvosti [Pedagogical communication: psychological origins and features]. Kyiv [in Ukrainian].

5. Zhyrun, O. A. (2010). Pedahohichna komunikatsiia v aspekti profesiinoi identychnosti [Pedagogical communication in the aspect of professional identity]. Bulletin of NTUU KPI, 1, 100–104 [in Ukrainian].

6. Parshuk, S. M., & Kruhlova, N. S. (2015). Pedahohichna komunikatsiia yak skladova profesiinoi identychnosti [Pedagogical communication as a component of professional identity]. Pedagogical Sciences, 5, 318–325 [in Ukrainian].

7. Moroz, I. M., Kalenychenko, R. A., & Krasylnyk, Yu. S. (2025). Integration of contemporary trends in pedagogical education into the system of socio psychological support for the professional growth of students. Perspektyvy ta innovatsii nauky, 11(57), 1608–1619. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-11(57)-1608-1619 [in Ukrainian].

8. Rudenko, M. V., Kalenychenko, R. A., Kaposlioz, H. V., & Korchova, H. L. (2018). Osnovy profesiinoi osvity [Fundamentals of vocational education]. Kyiv: CP Komprint [in Ukr].

9. Pochka, K. I., Krasylnyk, Yu. S., Korchova, H. L., & Rudenko, M. V. (2025). Komunikativni aspekty pedahohichnoi diialnosti [Communicative aspects of pedagogical activity]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

10. Chernyshev, D. O., Pochka, K. I., Korchova, H. L., Krasylnyk, Yu. S., & Rudenko, M. V. (2024). Metodyka profesiinoi osvity [Methodology of vocational education]. Kyiv: CP Komprint [in Ukrainian].

11. Chernyshev, D. O., Pochka, K. I., Korchova, H. L., Krasylnyk, Yu. S., & Rudenko, M. V. (2023). Didactic aspects of the transformation of clip thinking in the context of teaching of construction mechanics. Strength of Materials and Theory of Structures, 111, 3–12. DOI: 10.32347/2410-2547.2023.111.3-12.

12. Pochka, K. I., Maksymiuk, Yu. V., Krasylnyk, Yu. S., Korchova, H. L., & Rudenko, M. V. (2025). Conditions for implementing tutorial technology in teaching construction mechanics. Strength of Materials and Theory of Structures, 115, 121–134. DOI: 10.32347/2410-2547.2025.115.121-134.

13. Bondarenko, N. (2023). Osvitnie seredovyshche: yednist formy ta zmistu [Educational environment: unity of form and content]. Vyscha osvita Ukrainy, 4, 40–49. DOI: 10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).06 [in Ukrainian]..

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

UDC 159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2138-2153

Krynychko Valeriia Vasylivna Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, https://orcid.org/0000-0002-0391-417X

FEATURES OF THE BODILY LOCUS OF CONTROL IN INDIVIDUALS WITH DIFFERENT LEVELS OF SENSE OF COHERENCE

Abstract. The study presents the results of research aimed at identifying the features of the bodily locus of control in adults with different levels of sense of coherence (SOC) within the salutogenic paradigm. It was determined that the bodily locus of control can be regarded as an integral indicator of the extent to which an individual attributes responsibility for the state, functioning, and changes of their own body to internal factors (such as personal decisions, lifestyle, activity, and health care) or to external factors (such as chance, circumstances, "powerful others," or medical interventions). The findings indicate that within the structure of the salutogenic approach, the bodily locus of control functions as an important mechanism for the realization of the sense of coherence in the bodily domain, as it specifies how manageability, comprehensibility, and meaningfulness are experienced in one's bodily life.

It was demonstrated that a high level of SOC is associated with a more pronounced internal bodily locus of control: individuals with a high sense of coherence tend to perceive their body as a "zone of personal responsibility," where conscious influence is possible through behavioral change, the formation of healthy habits, and decision-making aimed at maintaining health. In the group with high SOC, the internal bodily locus of control predominates both at the integral level and within specific domains of bodily experience-health/illness, eating behavior, physical activity, appearance/beauty, and sexuality. It was revealed that in these domains, the subjective sense of manageability and personal involvement in one's somatic well-being is most closely related to SOC components, primarily manageability and meaningfulness. By contrast, in the group with low SOC, the predominant external bodily locus of control reflects a tendency to attribute bodily states to chance, misfortune, unfavorable circumstances, or others' actions, accompanied by feelings of helplessness and dependence on external forces in the bodily sphere.

A differentiated analysis of the relationships between SOC components (comprehensibility, manageability, and meaningfulness) and individual domains of the bodily locus of control allowed for the description of the meaningful configuration of the bodily self as a salutogenic resource. Specifically, comprehensibility was associated with cognitive organization of bodily experience and the ability to interpret

bodily signals and relate them to behavior; manageability-with the perceived availability of internal and external resources for influencing bodily states; and meaningfulness-with integrating bodily care and health maintenance into one's system of personal values and life goals. This configuration ensures not only a more stable sense of subjective control over bodily experience but also serves as a foundation for developing more resilient self-regulation strategies, psychological hardiness, and well-being.

It was substantiated that the combination of a high level of sense of coherence with an internal bodily locus of control may be considered a key factor in preserving mental health under conditions of chronic stress, social uncertainty, and increased risk of psychosomatic disturbances. It was concluded that purposefully strengthening the internal bodily locus of control, alongside developing SOC, represents a promising direction for salutocentric preventive and corrective psychological programs aimed at supporting positive embodiment, responsible attitudes toward one's body, and the sense of connectedness between bodily experience and the broader life context.

Keywords: salutogenic approach; phenomenology of the bodily self; phenomenology of embodiment; bodily self; psychosomatics; verbalization of inner experience; inner bodily experience; bodily self-consciousness; bodily identity; bodily awareness; bodily subjectivity; sense of connectedness; sense of coherence; psychological well-being.

Криничко Валерія Василівна кандидат медичних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, https://orcid.org/0000-0002-0391-417X

ОСОБЛИВОСТІ ТІЛЕСНОГО ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ У ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ ПОЧУТТЯ КОГЕРЕНТНОСТІ

Анотація. Висвітлено результати дослідження, спрямованого на виявлення особливостей тілесного локусу контролю у дорослих осіб з різним рівнем почуття когерентності (sense of coherence, SOC) у межах салюто-генетичної парадигми. Визначено, що тілесний локус контролю доцільно розглядати як інтегральний показник того, якою мірою людина приписує відповідальність за стан, функціонування та зміни власного тіла внутрішнім (власні рішення, стиль життя, активність, турбота про здоров'я) чи зовнішнім чинникам (випадок, обставини, «могутні інші», медичні втручання). Показано, що в структурі салютогенетичного підходу тілесний локус контролю виступає важливим механізмом реалізації почуття когерентності у тілесній сфері, оскільки саме через нього конкретизується, як переживається керованість, зрозумілість і осмисленість тілесного досвіду. Доведено, що високий рівень SOC пов'язаний із більш вираженою інтернальністю тілесного локусу контролю: особи з високою

когерентністю частіше сприймають тіло як «зону власної відповідальності», у якій можливий свідомий вплив шляхом зміни поведінки, формування корисних звичок і прийняття рішень, спрямованих на збереження здоров'я.

Показано, що у групі респондентів із високим SOC інтернальний тілесний локус контролю домінує як на інтегральному рівні, так і у специфічних сферах тілесного досвіду - здоров'я/хвороби, харчової поведінки, фізичної активності, зовнішності/краси та сексуальності.

Виявлено, що саме в цих моментах суб'єктивне відчуття керованості та особистої участі у формуванні власного соматичного благополуччя є найтісніше пов'язаним із компонентами SOC, насамперед із керованістю та осмисленістю. Водночас у групі з низьким рівнем SOC фіксується переважання екстернального тілесного локусу контролю, схильність пов'язувати тілесні стани з випадковістю, невдачею, несприятливими обставинами або діями інших людей, що супроводжується переживанням безпорадності й залежності від зовнішніх сил у тілесній сфері.

Встановлено, що диференційований аналіз зв'язків між компонентами SOC (зрозумілість, керованість, осмисленість) та окремими сферами тілесного локусу контролю дозволяє описати змістовну конфігурацію тілесного Я як салютогенетичного ресурсу.

Зокрема, зрозумілість пов'язана з когнітивною впорядкованістю тілесного досвіду, здатністю інтерпретувати тілесні сигнали й пов'язувати їх з поведінкою; керованість - з відчуттям наявності внутрішніх і зовнішніх ресурсів для впливу на тілесний стан; осмисленість - із включенням турботи про тіло та здоров'я в систему особистісних цінностей і життєвих цілей.

Показано, що така конфігурація забезпечує не лише більш стабільне відчуття суб'єктивного контролю над тілесністю, а й виступає підґрунтям для формування стійкіших стратегій саморегуляції, життєстійкості та психологічного благополуччя.

Обґрунтовано, що поєднання високого рівня почуття когерентності з інтернальним тілесним локусом контролю може розглядатися як ключовий ресурс збереження психічного здоров'я в умовах хронічного стресу, соціальної невизначеності та підвищених ризиків психосоматичних порушень. Зроблено висновок, що цілеспрямоване посилення інтернальності тілесного локусу контролю в поєднанні з розвитком SOC є перспективним напрямом салютоцентричних психопрофілактичних і психокорекційних програм, орієнтованих на підтримку позитивної втіленості, відповідального ставлення до тіла й відчуття зв'язності власного тілесного досвіду з ширшим життєвим контекстом.

Ключові слова: салютогенний підхід, феноменологія тілесного Я, феноменологія тілесності, тілесне Я, психосоматика, вербалізація внутрішнього досвіду; внутрішній тілесний досвід; тілесна самосвідомість; тілесна ідентичність, тілесна усвідомленість, тілесна суб'єктність, відчуття зв'язності, sense of coherence, психологічне благополуччя.

INTRODUCTION

Psychology of embodiment has shown a steady growth of interest in the bodily dimension of subjective experience as a key factor in mental health and psychological well-being. Our research focuses on the bodily self, body image, bodily awareness, bodily self-attitude, and bodily experience, which are considered important components of the structural organization of personality and resource factors in coping with stress. Within the framework of the salutogenic paradigm, which emphasizes not pathology but the resources and factors that support health, particular importance is attached to analysing how the bodily dimension of experience is related to an individual's ability to maintain integrity and a sense of control under conditions of life challenges.

One of the central constructs of salutogenesis is the sense of coherence (SOC), proposed by Aaron Antonovsky as a generalized resistance resource that reflects the individual's capacity to perceive events as comprehensible, manageable, and meaningful. The sense of coherence is viewed as an integral characteristic that combines cognitive, emotional-value, and motivational components, thus supporting the stability of "inner order" in situations of uncertainty, stress, illness, or life crises. Numerous studies, including the works of Maria Eriksson and Bengt Lindström, have demonstrated a close association between the sense of coherence and indicators of mental and physical health, resilience, adaptive coping strategies, and various forms of subjective well-being, providing grounds to regard SOC as a basic element in the system of psychological resources of the individual.

Another important construct closely related to self-regulation and the subjective sense of influence over life events is the locus of control, originally introduced by the American psychologist Julian B. Rotter within his social learning theory of personality. Traditionally, it describes an individual's tendency to explain significant events by reference to internal factors (personal efforts, abilities, responsibility) or external factors (chance, circumstances, "powerful others"), forming a continuum from an internal to an external locus of control. In subsequent developments of this line of research, specialized variants of locus of control have been identified, including the health locus of control developed by Kenneth A. Wallston, Barbara S. Wallston, and Robert DeVellis, which addresses the perceived causes and determinants of health and differentiates internality, the influence of "powerful others," and chance. However, neither the general nor the health-related locus of control fully captures the specificity of attitudes toward one's own body, bodily processes, and decisions in the domain of embodiment, which has led to the introduction of the construct of bodily locus of control as operationalized in the works of I. M. Kyslova.

The bodily locus of control describes the extent to which an individual attributes responsibility for the condition, functioning, and changes of their own body to internal factors (personal activity, choice, lifestyle) or external factors (chance, objective circumstances, the opinions of others, medical interventions). A number of contemporary studies have shown that the bodily locus of control is associated with

body image, bodily self-attitude, coping strategies, psychosomatic competence, and a propensity for responsible health behaviour. An internal bodily locus of control is associated with perceiving one's own body as more controllable and predictable, and with a readiness to take an active part in maintaining and restoring health, whereas an external bodily locus of control is associated with feelings of helplessness, dependence on external circumstances, and greater vulnerability to stress and psychosomatic disorders.

Despite significant progress in the theoretical and empirical study of both the sense of coherence and the locus of control, the question of how SOC is related specifically to the bodily locus of control remains open. Most studies focus either on the general locus of control and the health locus of control as operationalized in the works of J. B. Rotter, K. A. Wallston, B. S. Wallston, and R. DeVellis, or on the analysis of SOC in relation to indicators of health, resilience, and well-being without isolating the bodily dimension. At the same time, contemporary models of the bodily self and empirical data on bodily experience, developed in particular in the works of T. B. Khomulenko and V. V. Krynychko, indicate that bodily awareness, bodily self-attitude, and body image may serve as important mediators of the relationship between the sense of coherence and psychological well-being.

The relevance of this problem is intensified by the growing impact of chronic stressors, social crises, and uncertainty, which increase the vulnerability of the bodily self and destabilize the sense of control over one's own life. Under such conditions, it becomes especially important to clarify how the level of the sense of coherence is related to whether an individual experiences their body as an object of external influences or as a domain in which conscious, responsible influence can be exerted. In view of this, a crucial task of contemporary psychology is to conduct empirical research into the characteristics of the bodily locus of control in individuals with different levels of sense of coherence, employing valid methods for assessing bodily locus of control such as those proposed by I. M. Kyslova.

In this context, the aim of the present study is to identify the specific features of the bodily locus of control in individuals with different levels of sense of coherence, and to clarify how differences in SOC are related to the ways in which control over bodily processes, behaviour, and decisions in the sphere of embodiment is attributed. The findings are significant both for further developing theoretical conceptions of the bodily self from a salutogenic perspective and for informing preventive and psychotherapeutic practice aimed at strengthening psychological well-being on a bodily basis.

PROBLEM STATEMENT

The current state of development in the psychology of embodiment, psychosomatics, and salutogenesis reflects a growing interest in the bodily dimension of subjective experience as a key factor in health regulation, self-attitude, and psychological well-being, as consistently emphasized in the works of T. B. Khomulenko and V. V. Krynychko. In this context, the bodily locus of control emerges as an important

construct reflecting the degree to which an individual attributes responsibility for the condition of their own body to internal or external factors, while the sense of coherence (SOC), proposed by A. Antonovsky, is regarded as a generalized resistance resource that enables the individual to perceive life events as comprehensible, manageable, and meaningful. Despite the evident conceptual affinity between these two constructs within the salutogenic paradigm, the nature of their interrelationship specifically in the domain of bodily experience remains insufficiently studied.

Existing empirical research is focused primarily either on the general locus of control and the health locus of control as operationalized in the works of J. B. Rotter, K. A. Wallston, B. S. Wallston, and R. DeVellis, or on the study of the sense of coherence in relation to indicators of mental and physical health, resilience, and coping strategies in the works of M. Eriksson, B. Lindström, and A. Petrulyté and colleagues. Studies devoted to the bodily locus of control - in particular those by I. M. Kyslova, as well as T. B. Khomulenko and V. O. Kramchenkova - demonstrate its association with body image, coping behaviour, and psychosomatic competence, yet they barely address the question of how the level of SOC modulates the specific ways in which control over bodily processes is attributed. At the same time, studies that combine the analysis of SOC and locus of control are largely confined to the domain of health in general and to clinical samples, without isolating the bodily locus of control as a distinct indicator that is more sensitive to bodily experience - a limitation also noted in the works of A. Petrulyté and M. Eriksson.

Contemporary theoretical models of the bodily self and empirical data on the phenomenology of bodily experience indicate that the bodily self, bodily awareness, body image, and bodily self-attitude constitute the foundation for the development of a subjective sense of life manageability and psychological well-being, as consistently substantiated in the works of T. B. Khomulenko and V. V. Krynychko. It has been shown that the bodily self may function as a generalized resistance resource within the structure of salutogenesis, and that positive embodiment may serve as an important prerequisite for the formation of the sense of coherence and the capacity to withstand stress - as demonstrated, in particular, in the studies of V. V. Krynychko and her co-authors devoted to the bodily self, psychological well-being, and personal resources under crisis conditions. However, in the majority of studies the bodily locus of control either serves as an auxiliary indicator or is not included in the analysis of interrelationships between SOC and the bodily self at all, which precludes any judgement as to how different levels of the sense of coherence are related to internality or externality in the bodily domain.

An additional challenge is posed by contemporary living conditions - chronic stressors, war, economic instability, and the aftermath of the pandemic - which have sharpened questions regarding the subjective sense of control and the coherence of lived experience. Research by M. Schäfer and colleagues, as well as by J. Gómez-Salgado and team, has shown that under conditions of macro-level stressors, including the COVID-19 pandemic, a simultaneous decline in both internal locus of control and

sense of coherence may occur, alongside deterioration in mental health indicators, increased anxiety, depressive symptomatology, and psychological distress. At the same time, the bodily dimension of these changes - specifically the ways in which individuals relate to their own bodies and experience them as controllable or uncontrollable - remains virtually uncharted, creating both a theoretical and a practical gap. Without understanding how individuals with different levels of sense of coherence structure the locus of control in the bodily domain, it is impossible to adequately design preventive and psychotherapeutic programmes aimed at supporting mental health and psychological well-being on a body-oriented basis.

Thus, the scientific problem lies in the insufficient study of the characteristics of the bodily locus of control in individuals with different levels of sense of coherence, and in the absence of comprehensive empirical data on how variations in SOC determine internality or externality in the domain of bodily experience. Clarifying these characteristics is important both for the further development of theoretical models of the bodily self and salutogenesis as presented in the works of T. B. Khomulenko and V. V. Krynychko, and for substantiating preventive and psychotherapeutic approaches that rely on the bodily locus of control and the sense of coherence as key resources for maintaining psychological well-being.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

The current period is marked by a substantial growth of interest in embodiment as a distinct dimension of subjective experience associated with health regulation, self-attitude, coping behaviour, and psychological well-being, as consistently reflected in the works of T. B. Khomulenko and V. V. Krynychko. One of the important constructs in this field is the bodily locus of control, which describes the degree to which an individual attributes responsibility for the condition of their own body to internal or external factors, and which has been elaborated in detail in the studies of T. B. Khomulenko, V. O. Kramchenkova, and in the subsequent works of V. V. Krynychko. In parallel, within the salutogenic paradigm, a powerful line of research has emerged relating to the sense of coherence (SOC) proposed by A. Antonovsky, which is regarded as a stable individual orientation toward perceiving life events as comprehensible, manageable, and meaningful. A number of studies - including those by M. Eriksson, B. Lindström, A. Petrulyté, and V. V. Krynychko - have demonstrated that SOC is closely linked to psychological resources, stress coping styles, self-esteem, and locus of control, thus providing a theoretical foundation for studying the interrelationship between the sense of coherence and the locus of control in the bodily domain. [1-8]

A distinct body of contemporary research is devoted to the development of valid diagnostic instruments enabling the operationalization of the bodily locus of control phenomenon. In the works of I. M. Kyslova, a psychodiagnostic instrument entitled "Bodily Locus of Control" was proposed, the aim of which was to enable measurement of awareness of the determinants of one's own body functioning and the tendency to attribute events occurring to the body to internal or external causes. The psychometric

development of the questionnaire involved the operationalization of the phenomenon, the construction of a system of empirical indicators, and the selection of items reflecting attitudes toward key domains of embodiment - health and illness, beauty and appearance, eating and sexual behaviour, physical activity, and sport. Internal consistency, construct validity, and convergent validity confirmed the reliability of the instrument and allowed for the identification of three levels of internality of the bodily locus of control - low, medium, and high. [1-12]

A significant contribution to the theoretical understanding of the bodily locus of control has been made within the framework of research on the bodily self and coping behaviour. In the article by T. B. Khomulenko, V. O. Kramchenkova, and D. M. Turkova "The Interrelationship of the Bodily Self with Coping Mechanisms," the bodily locus of control is examined as an important element of bodily self-awareness that shapes the specificity of the internal dialogue with embodiment and determines the ways of overcoming adverse circumstances. It was shown that an internal bodily locus of control is associated with a more pronounced contact with the bodily self and a disposition toward constructive coping strategies - seeking social support, problem-solving strategies, and the regulatory use of avoidance. In the further development of this line of inquiry, T. B. Khomulenko's work "Models of Development of the Bodily Self of Personality" introduces the concept of the bodily locus of control as a coping mechanism for resolving somaticized problems, in which the relationship between the components of the bodily self is mediated by psychosomatic competence. [1-17]

Simultaneously, a substantial body of research is developing around the phenomenology of the bodily self, bodily experience, and body image, notably in the works of V. V. Krynychko.

In a series of articles and monographic chapters, the author has developed a structural-functional model of the bodily self that encompasses cognitive, emotional-value, behavioural, and worldview components, and distin-guishes between body schema, body image, and bodily self-consciousness. It has been demonstrated that the bodily self functions as a generalized resistance resource within the structure of salutogenesis, integrating bodily awareness, bodily self-attitude, body image, and bodily experience into a unified system that is sensitive to stress, traumatic events, and processes of psychological recovery.

The experimental-introspective and multimodal methods developed by the author — including the "Subjective Anatomy" method for the quantitative assessment of perceptual-somato-cognitive discrepancies in body image - allow for a more nuanced investigation of the imbalance between bodily sensations, representations, and emotional attitudes toward the body. [1-8]

Among empirical studies, particular attention is drawn to works aimed at examining the specificity of the bodily locus of control and bodily self-attitude in various samples. I. M. Kyslova demonstrated that the bodily locus of control in the domain of eating behaviour shows no direct dependence on body mass index,

indicating the relative autonomy of the cognitive-evaluative structures of the bodily self from objective parameters of somatic condition. In her own work, V. V. Krynychko has demonstrated the specific features of body image, bodily self-attitude, and bodily locus of control in men and women with excessive weight, where the combination of an external locus of control in the domains of beauty and health with a negative bodily self-attitude constitutes a factor of psychological vulnerability. Separate studies have been devoted to the dynamics of body image and the bodily self in patients with congenital and acquired defects of the maxillofacial region, as well as following reconstructive surgical interventions, where bodily experience and the bodily locus of control serve as key parameters of adaptation - from traumatic experience to the acceptance of a new bodily identity. [1-17]

In parallel, a highly active research direction has developed around the sense of coherence as the central construct of the salutogenic model of health. In the classical works of A. Antonovsky, it was demonstrated that the sense of coherence integrates three components - comprehensibility, manageability, and meaningfulness - and functions as a generalized resistance resource under conditions of stress. The systematic reviews of M. Eriksson and B. Lindström confirm that a high level of the sense of coherence is associated with better mental and physical health, greater resilience, adaptive coping, and lower levels of anxiety and depression. In the works of V. V. Krynychko, SOC is regarded as the core of salutogenesis within the structure of psychological well-being, closely related to bodily awareness, bodily experience, and positive embodiment. [1-8]

A separate group of studies focuses on the comparison of the sense of coherence with the locus of control. The classical research of J. B. Rotter and K. A. Wallston and colleagues laid the foundation for understanding the locus of control, particularly in the health domain, while A. Antonovsky demonstrated that SOC extends beyond the attribution of causality to events and encompasses a dimension of meaning and resource availability.

In the work of A. Petrulyté and co-authors "Peculiarities of Health Control Locus and Sense of Coherence among Adults," it was demonstrated that adults with chronic somatic conditions have a lower SOC and a more pronounced external health locus of control compared to healthy respondents, attributing responsibility for health to chance and "powerful others," with statistically significant correlations identified between the components of SOC and the scales of the Multidimensional Health Locus of Control. Contemporary research also demonstrates that under conditions of macro-level stressors, including the COVID-19 pandemic, a simultaneous decline in both internal locus of control and sense of coherence occurs, accompanied by an increase in psychological distress. [1-8]

In her own works, V. V. Krynychko consistently demonstrates that bodily experience, bodily awareness, and positive embodiment may be regarded as generalized resistance resources that mediate the relationship between the sense of coherence and psychological well-being. It is emphasized that the bodily self, the

structure of body image, and attitudes toward the body shape the specificity of how an individual experiences life events as comprehensible or incomprehensible, manageable or unmanageable, meaningful or devoid of meaning.

In this context, the bodily locus of control emerges as a key link between the cognitive-evaluative constructs of locus of control and bodily experience, while the sense of coherence serves as a framework that integrates these constructs into a unified salutogenic system. [1-15]

At the same time, despite the considerable number of studies devoted to the general locus of control, the health locus of control, and the sense of coherence, research that directly addresses the bodily locus of control and SOC remains limited. Empirical works predominantly either focus on the validation of the "Bodily Locus of Control" instrument and the analysis of its associations with coping strategies, body image, and psychosomatic competence - as demonstrated in the studies of I. M. Kyslova, T. B. Khomulenko, V. O. Kramchenkova, D. M. Turkova, and their colleagues - or investigate the sense of coherence in relation to indicators of health and well-being without isolating the bodily dimension, as is observed in the works of A. Antonovsky, M. Eriksson, B. Lindström, and V. V. Krynychko. It thus remains insufficiently studied how different levels of the sense of coherence are reflected in the specific ways in which control over bodily processes is attributed, in the experience of one's own body as controllable or uncontrollable, and in the structure of interrelationships between the bodily locus of control and the components of the bodily self. [1-8]

Consequently, an analysis of recent research and publications indicates that, on the one hand, a substantial body of theoretical and empirical material has been accumulated regarding the sense of coherence, locus of control, and the bodily self, including the development of specialized instruments for measuring the bodily locus of control and multimodal tools for assessing body image, particularly in the works of T. B. Khomulenko, V. O. Kramchenkova, D. M. Turkova, and V. V. Krynychko. On the other hand, the question of the specific features of the bodily locus of control in individuals with different levels of sense of coherence remains insufficiently studied, as does the question of how the bodily locus of control is integrated into the salutogenic structure of the bodily self as a generalized resistance resource - a topic that is only briefly touched upon in the works of A. Petrulyté and colleagues, M. Eriksson, B. Lindström, and V. V. Krynychko. It is precisely these questions that determine the scientific novelty and practical significance of further research, including the present study of the specific features of the bodily locus of control in individuals with different levels of sense of coherence. [1-8]

RESEARCH OBJECTIVE

The aim of the article is to identify the specific features of the bodily locus of control in individuals with different levels of sense of coherence and to clarify how variations in SOC are related to the specific ways in which control over bodily processes, behaviour, and decisions in the domain of embodiment is attributed.

PRESENTATION OF THE MAIN MATERIAL

The study was conducted on a large sample of adult respondents N = 849, comprising 399 men and 450 women aged between 22 and 55 years. This sample size and age range made it possible to encompass different stages of adult life and to capture how the personal characteristics of the bodily self and the sense of coherence manifest across a broad context of lived experience. All participants took part voluntarily, on the basis of informed consent, in compliance with the ethical requirements for psychological research.

To examine how individuals attribute responsibility for the condition and changes of their own body, a specialized instrument for assessing the bodily locus of control was employed. This instrument allows for the evaluation of the degree to which respondents tend to consider that their health, appearance, eating behaviour, physical activity, and other aspects of bodily life depend on their own decisions and efforts, and to what extent these are attributed to chance, circumstances, or the influence of other people. The sense of coherence was measured separately using A. Antonovsky's questionnaire, which reflects the degree to which an individual experiences the world as comprehensible, manageable, and meaningful.

The resulting scores enabled the identification of groups of respondents with low and high levels of SOC and allowed for a comparison of how the bodily locus of control is structured within each group.

First and foremost, it was established that individuals with a high level of sense of coherence significantly more often demonstrate an internal bodily locus of control. They perceive their own body as a domain in which their decisions, habits, and lifestyle exert a substantial influence on health, appearance, well-being, and physical condition. This group is characterized by the belief that they are capable of influencing their own bodily well-being through behavioural change, adherence to healthy routines, and care for the body, rather than merely awaiting external interventions or "more favourable circumstances." By contrast, in the group with low SOC, a more pronounced external type of control attribution was observed: respondents more frequently associated the state of their body with chance, misfortune, difficult life conditions, heredity, or the actions of other people, which intensifies the experience of helplessness in the bodily domain.

Particularly notable differences between the groups emerged in those domains that are directly related to long-term self-regulation strategies. Individuals with a high level of sense of coherence in the majority of cases regarded their own health as the outcome of daily decisions - related to nutrition, physical activity, work and rest routines, and seeking medical care when necessary. They tend to take personal responsibility for maintaining their body in a relatively stable and manageable condition. Individuals with low SOC, by contrast, more frequently emphasized the role of external factors: "that is just how things turned out," "it is the way my body is," "it is a stressful situation," "doctors decide" - attitudes that diminish the sense of personal involvement in changes to one's health condition.

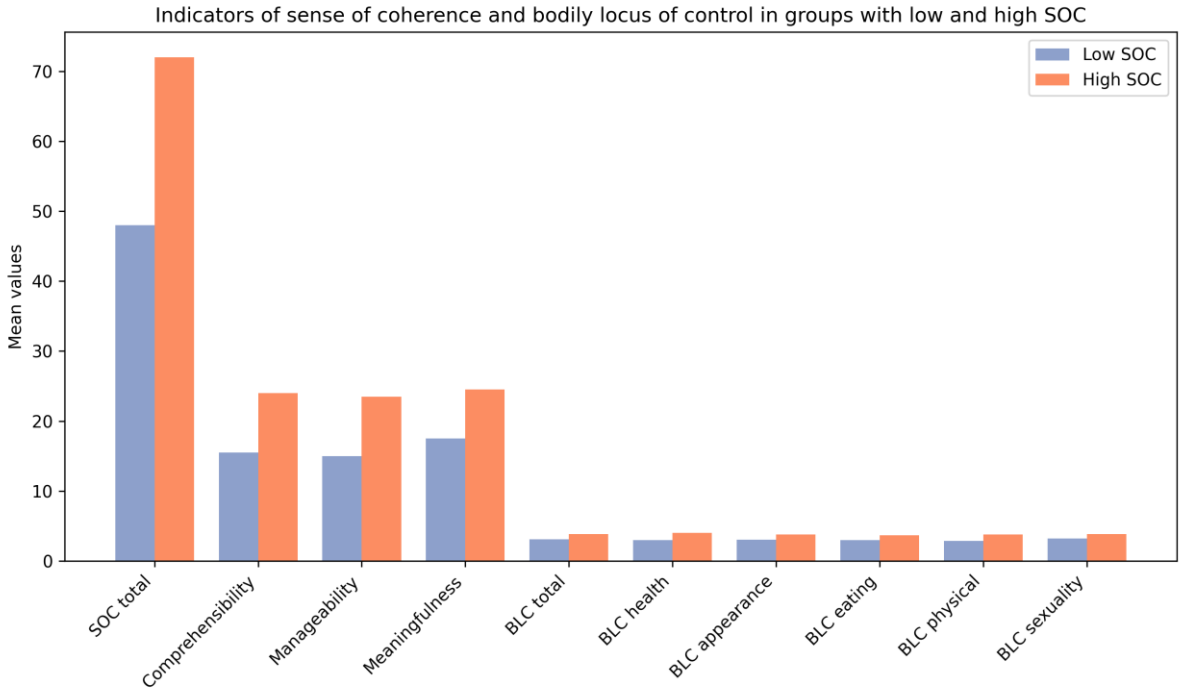

Figure 1.

In the domain of attitudes toward appearance and beauty, respondents with high SOC also demonstrated a more agentic position. They tend to perceive appearance as a combination of baseline characteristics and their own activity - body care, style choices, and healthy or, conversely, risk-related bodily practices. They are characterized by a sense of a certain freedom in relating to their own embodiment - the possibility of changing, maintaining, and adapting it in accordance with their own goals and values. By contrast, respondents with low SOC more frequently described themselves as dependent on external standards, the evaluations of those around them, and social pressure, which was combined with heightened sensitivity to criticism and social comparison, as well as a sense of limited capacity to influence their own appearance.

An analysis of the relationships between indicators of the sense of coherence and the bodily locus of control revealed that between them there exists a coherent and meaningfully rich system of interaction. The higher the overall level of SOC, the more internal the bodily locus of control proves to be: individuals with high coherence more frequently perceive the body as "their own affair" and a "zone of personal responsibility," rather than as an object entirely subject to external forces. The individual components of SOC resonate differently with different aspects of the bodily locus of control. The sense of manageability, associated with the experience of having access to resources, is more closely related to the readiness to exert influence over one's own somatic condition and to modify bodily habits. Meaningfulness, which reflects the degree to which events are integrated into the system of one's life goals and values, is related to the extent to which care for the body is regarded as an important and value-

laden dimension of personal self-realization. Comprehensibility is associated with the cognitive organization of bodily experience - the capacity to orient oneself within one's own bodily signals, to anticipate the body's responses, and to connect them with one's own behaviour.

Synthesizing the findings, it can be asserted that the sense of coherence functions not merely as a general "resistance resource" in the psychological sense, but also as a concrete framework within which an individual constructs their relationship to their own body. A high level of SOC supports a more consistent, responsible, and active stance toward embodiment, whereas a low SOC is associated with a sense of passivity, dependence on circumstances, and reliance on "powerful others" in the bodily domain. The bodily locus of control, in this context, may be regarded as one of the key mechanisms through which the sense of coherence is realized at the level of lived, concrete bodily experience.

CONCLUSIONS

The findings demonstrate that the analysis of the bodily locus of control in conjunction with the level of sense of coherence opens up important prospects for further research and practical work. First, it allows for a more precise description of how an individual integrates bodily experience into the structure of their own self and overall life meaning. Second, the results outline possible directions for preventive and corrective psychological work aimed at strengthening both the sense of coherence and the internality of the bodily locus of control - through the development of bodily awareness, the formation of a responsible attitude toward health, and the support of positive embodiment.

References

1. Antonovsky A. Health, stress and coping. San Francisco: Jossey-Bass; 1979.
2. Antonovsky A. Unraveling the mystery of health: how people manage stress and stay well. San Francisco: Jossey-Bass; 1987.
3. Eriksson M., Lindström B. Antonovsky's sense of coherence scale and the relation with health: a systematic review. Journal of Epidemiology and Community Health. 2006;60(5):376–381. DOI: 10.1136/jech.2005.041616.
4. Eriksson M., Lindström B. The sense of coherence in the salutogenic model of health. In: Mittelmark M., Sagy S., Eriksson M. et al. (eds.). Handbook of Salutogenesis. Cham: Springer; 2017. p. 91–96.
5. Bauer G. F., Roy M., Bakibinga P., Contu P., Downe S., Eriksson M., Espnes G. A., Pelikan J., Rivera O., Vinje H. F. Future directions for the concept of salutogenesis: a position article. Health Promotion International. 2020;35(2):187–195. DOI: 10.1093/heapro/daz093.
6. Global Working Group on Salutogenesis. Handbook of Salutogenesis. Mittelmark M. B., Sagy S., Eriksson M., Bauer G. F., Pelikan J. M., Lindström B., Espnes G. A. (eds.). Cham: Springer; 2017.
7. Lee E.-Y., Jeon J. Y., Spence J. C., Tremblay M. S., Carson V. Tensions and future directions for physical activity/active living research from a salutogenic perspective. Health Promotion International. 2016;31(1):163–172.
8. Krynychko V. V. The embodied subject and sense of coherence as a resource foundation for psychological well-being: a salutogenic perspective. In: Modern aspects of science: 64-th volume

of the international collective monograph. Czech Republic; 2026. p. 152–165. ISBN 978-617-8614-27-0. DOI: https://doi.org/10.52058/64-2026.

9. Krynychko V. V. Individual characteristics of the physical self in congenital and acquired defects and traumas of the maxillofacial region. In: Modern aspects of science: 65-th volume of the international collective monograph. Czech Republic; 2026. p. 100–115. ISBN 978-617-8614-29-4. DOI: https://doi.org/10.52058/65-2026.

10. Khomulenko T. B., Krynychko V. V., Vasylevskyy V. S. Experimental-introspective methodology for investigating the capacity for imagination. Психологія та соціальна робота. 2025;2(62):200–213. DOI: 10.32782/2707-0409.2025.2.19.

11. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. History, patterns and prospects of development of psychology of corporeality and psychosomatics: systematic analysis of scientific paradigms. Наукові перспективи. Серія «Психологія». 2025;9(63):1361–1376. DOI: 10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1361-1376.

12. Khomulenko T. B., Krynychko V. V., Vasylevskyy V. S. Body image diagnostic method "Subjective anatomy": a multimodal approach to quantitative assessment of perceptual-somatic discrepancies. Slobozhans'kyi Naukovyi Visnyk: Psychology Series. 2025;2:194–201. DOI: https://doi.org/10.32782/psyspu/2025.2.33.

13. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. Theoretical model of the competence of the subject in the application of health-improvement psychotechnology: an applied resource. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University Journal. Psychology. 2025;73:415–432. DOI: 10.34142/23129387.2025.73.27.

14. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. Features of target orientation in psychodiagnostics of somatic memory with consideration of age-specific and psychosomatic characteristics. Наукові інновації та передові технології. Серія «Психологія». 2025;10(50):1337–1350. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-10(50)-1337-1350.

15. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. Content analysis capabilities for structural-functional characterization of the cognitive component of bodily self. Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія». 2025;10(56):1210–1223. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-10(56)-1210-1223.

16. Krynychko V. V., Krynychko V. A., Batyr (Uskova) L. M., Bindas T. V., Shmatkova L. M. Body image characteristics in men and women with excess weight. Наукові перспективи. 2025;10(64):1218–1238. DOI: 10.52058/2708-7530-2025-10(64)-1218-1238.

17. Krynychko V. V., Krynychko V. A., Batyr (Uskova) L. M., Bindas T. V., Shmatkova L. M. Features of body attitude and body locus of control in the sphere of beauty and health with different manifestations of operational thinking. Наукові інновації та передові технології. Серія «Психологія». 2025;11(51):1294–1315. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-11(51)-1294-1315.

References

1. Antonovsky A. (1979). *Health, stress and coping*. San Francisco: Jossey-Bass.

2. Antonovsky A. (1987). *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well*. San Francisco: Jossey-Bass.

3. Eriksson M., Lindström B. (2006). Antonovsky's sense of coherence scale and the relation with health: A systematic review. *Journal of Epidemiology and Community Health, 60*(5), 376–381. https://doi.org/10.1136/jech.2005.041616

4. Eriksson M., Lindström B. (2017). The sense of coherence in the salutogenic model of health. In M. Mittelmark, S. Sagy, M. Eriksson, et al. (Eds.), *Handbook of salutogenesis* (pp. 91–96). Cham: Springer.

5. Bauer G. F., Roy M., Bakibinga P., Contu P., Downe S., Eriksson M., Espnes G. A., Pelikan J., Rivera O., Vinje H. F. (2020). Future directions for the concept of salutogenesis: A position article. *Health Promotion International, 35*(2), 187–195. https://doi.org/10.1093/heapro/daz093

6. Mittelmark M. B., Sagy S., Eriksson M., Bauer G. F., Pelikan J. M., Lindström B., Espnes G. A. (Eds.). (2017). *Handbook of salutogenesis*. Cham: Springer.

7. Lee E.-Y., Jeon J. Y., Spence J. C., Tremblay M. S., Carson V. (2016). Tensions and future directions for physical activity/active living research from a salutogenic perspective. *Health Promotion International, 31*(1), 163–172.

8. Krynychko V. V. (2026). The embodied subject and sense of coherence as a resource foundation for psychological well-being: A salutogenic perspective. In *Modern aspects of science: 64th volume of the international collective monograph* (pp. 152–165). Czech Republic. https://doi.org/10.52058/64-2026 [in Ukrainian]

9. Krynychko V. V. (2026). Individual characteristics of the physical self in congenital and acquired defects and traumas of the maxillofacial region. In *Modern aspects of science: 65th volume of the international collective monograph* (pp. 100–115). Czech Republic. https://doi.org/10.52058/65-2026 [in Ukrainian]

10. Khomulenko T. B., Krynychko V. V., Vasylevskyy V. S. (2025). Experimental-introspective methodology for investigating the capacity for imagination. *Psykholohiia ta sotsialna robota – Psychology and Social Work, 2*(62), 200–213. https://doi.org/10.32782/2707-0409.2025.2.19 [in Ukrainian]

11. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. (2025). Istoriia, zakonomirnosti ta perspektyvy rozvytku psykholohii tilesnosti ta psykhosomatyky: systemnyi analiz naukovykh paradyhm [History, patterns and prospects of development of psychology of corporeality and psychosomatics: Systematic analysis of scientific paradigms]. *Naukovi perspektyvy. Seriia «Psykholohiia» – Scientific Perspectives. Psychology Series, 9*(63), 1361–1376. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1361-1376 [in Ukrainian]

12. Khomulenko T. B., Krynychko V. V., Vasylevskyy V. S. (2025). Body image diagnostic method "Subjective anatomy": A multimodal approach to quantitative assessment of perceptual-somatic discrepancies. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk: Psychology Series, 2*, 194–201. https://doi.org/10.32782/psyspu/2025.2.33 [in Ukrainian]

13. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. (2025). Theoretical model of the competence of the subject in the application of health-improvement psychotechnology: An applied resource. *H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University Journal. Psychology, 73*, 415–432. https://doi.org/10.34142/23129387.2025.73.27 [in Ukrainian]

14. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. (2025). Osoblyvosti tsilovoi oriyentatsii v psykhodiahnostytsi somatychnoi pamiati z urakhuvanniam vikovykh ta psykhosomatychnykh osoblyvostei [Features of target orientation in psychodiagnostics of somatic memory with consideration of age-specific and psychosomatic characteristics]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia «Psykholohiia» – Scientific Innovations and Advanced Technologies. Psychology Series, 10*(50), 1337–1350. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-10(50)-1337-1350 [in Ukrainian]

15. Khomulenko T. B., Krynychko V. V. (2025). Mozhlyvosti kontent-analizu dlia strukturno-funktsionalnoi kharakterystyky kohnityvnoho komponenta tilesnoho Ya [Content analysis capabilities for structural-functional characterization of the cognitive component of bodily self]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia «Psykholohiia» – Perspectives and Innovations of Science. Psychology Series, 10*(56), 1210–1223. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-10(56)-1210-1223 [in Ukrainian]

16. Krynychko V. V., Krynychko V. A., Batyr (Uskova) L. M., Bindas T. V., Shmatkova L. M. (2025). Body image characteristics in men and women with excess weight. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives, 10*(64), 1218–1238. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-1218-1238 [in Ukrainian]

17. Krynychko V. V., Krynychko V. A., Batyr (Uskova) L. M., Bindas T. V., Shmatkova L. M. (2025). Osoblyvosti stavlennia do tila ta tilesnoho lokusu kontroliu v sferi krasy ta zdorovia pry riznykh proyavakh operatsionalnoho myslennia [Features of body attitude and body locus of control in the sphere of beauty and health with different manifestations of operational thinking]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia «Psykholohiia» – Scientific Innovations and Advanced Technologies. Psychology Series, 11*(51), 1294–1315. https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11(51)-1294-1315 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.9:355.01-051:364.62

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2154-2162

Абасалієва Оксана Миколаївна в.о. завідувача кафедри загальної та клінічної психології Харківського національного медичного університету, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-4324-5222

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРУП ПІДТРИМКИ ЗА ПРИНЦИПОМ «РІВНИЙ РІВНОМУ» У РОБОТІ З ВЕТЕРАНАМИ ВІЙНИ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз психологічних та організаційних особливостей функціонування груп підтримки за принципом «рівний рівному» у роботі з ветеранами війни. Актуальність дослідження зумовлена зростанням потреби у впровадженні ефективних форм психосоціальної допомоги військовослужбовцям та ветеранам у контексті їх реінтеграції до цивільного життя після участі у бойових діях. Обґрунтовано доцільність використання груп взаємопідтримки як інструменту зниження рівня соціальної ізольованості, нормалізації емоційного досвіду та відновлення міжособистісних зв'язків.

Проаналізовано основні психологічні механізми ефективності груп «рівний рівному», зокрема феномен універсальності переживань, соціального навчання, взаємної підтримки та формування почуття приналежності до спільноти.

Визначено, що спільність бойового та життєвого досвіду учасників виступає ключовим чинником формування довіри та відкритості у груповій взаємодії. Окрему увагу приділено ролі фасилітатора як модератора групового процесу, який забезпечує безпечне психологічне середовище, підтримує структуру взаємодії та сприяє дотриманню принципів конфіденційності, добровільності та взаємної поваги.

Розглянуто організаційні аспекти формування груп підтримки, зокрема оптимальну чисельність учасників, принципи добору за спільністю досвіду, необхідність підготовки фасилітаторів та інтеграцію груп у систему професійної психологічної допомоги. Висвітлено специфічні особливості групової динаміки у ветеранському середовищі, зумовлені впливом військової культури, досвіду бойових дій, ієрархічних установок та особливостей емоційної регуляції.

Наголошено на важливості врахування ризиків ретравматизації, різного рівня готовності учасників до відкритого обговорення травматичного досвіду, а також відмінностей у бойовому та життєвому досвіді ветеранів. Зроблено висновок, що групи підтримки за принципом «рівний рівному» є ефективним інструментом психосоціальної допомоги, однак їх успішність залежить від

належної організації, підготовки фасилітаторів та чутливого врахування психологічних особливостей учасників.

Ключові слова: ветерани війни, психосоціальна підтримка, групи підтримки, «рівний рівному», групова динаміка, фасилітація, соціальна адаптація, психологічна допомога, бойовий досвід, реінтеграція

Oksana Abasaliieva Acting Head of the Department of General and Clinical Psychology Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine https://orcid.org/0000-0002-4324-5222

PSYCHOLOGICAL AND ORGANIZATIONAL FEATURES OF PEER-TO-PEER SUPPORT GROUPS IN WORK WITH WAR VETERANS

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the psychological and organizational features of peer-to-peer support groups in work with war veterans. The relevance of the study is обусловлена the growing need for effective forms of psychosocial support for military personnel and veterans in the context of their reintegration into civilian life after participation in combat operations. The expediency of using peer support groups as a tool for reducing social isolation, normalizing emotional experience, and restoring interpersonal connections is substantiated.

The main psychological mechanisms underlying the effectiveness of peer-to-peer groups are analyzed, including the phenomenon of universality of experiences, social learning, mutual support, and the development of a sense of belonging to a community. It is determined that the shared combat and life experience of participants serves as a key factor in building trust and openness in group interaction. Particular attention is paid to the role of the facilitator as a moderator of the group process, who ensures a psychologically safe environment, maintains the structure of interaction, and promotes adherence to the principles of confidentiality, voluntariness, and mutual respect.

The organizational aspects of forming support groups are considered, including the optimal number of participants, principles of selection based on shared experience, the need for facilitator training, and the integration of such groups into the system of professional psychological support.

The specific features of group dynamics in veteran environments are highlighted, shaped by military culture, combat experience, hierarchical attitudes, and characteristics of emotional regulation.

The importance of considering the risks of retraumatization, different levels of participants' readiness for open discussion of traumatic experiences, and differences in combat and life experiences among veterans is emphasized. It is concluded that peer-to-peer support groups are an effective tool of psychosocial assistance; however, their success depends on proper organization, facilitator training, and sensitive consideration of participants' psychological characteristics.

Keywords: war veterans, psychosocial support, support groups, peer-to-peer, group dynamics, facilitation, social adaptation, psychological assistance, combat experience, reintegration

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні зумовила значне зростання кількості військовослужбовців та ветеранів, які повертаються до цивільного життя після участі у бойових діях. Процес реінтеграції ветеранів супроводжується низкою психологічних, соціальних і поведінкових викликів, зокрема переживанням наслідків травматичного досвіду, труднощами емоційної регуляції, проблемами соціальної адаптації та відновлення міжособистісних зв'язків. У таких умовах особливого значення набувають ефективні форми психосоціальної підтримки, здатні забезпечити безпечний простір для обговорення досвіду, взаємної підтримки та відновлення відчуття спільності.

Одним із перспективних напрямів психологічної допомоги ветеранам є групи підтримки, організовані за принципом «рівний рівному» (peer-to-peer support), у яких взаємодія відбувається між людьми з подібним життєвим та бойовим досвідом.

Такий формат сприяє формуванню довіри, зниженню стигматизації щодо звернення по допомогу, підвищенню рівня відкритості у спілкуванні та активізації ресурсів взаємопідтримки. Участь у подібних групах дозволяє ветеранам відчувати прийняття, приналежність до спільноти та усвідомлювати власний досвід як значущий і зрозумілий іншим.

Водночас ефективність таких груп значною мірою залежить від особливостей їх організації та ведення, ролі фасилітатора, структури взаємодії учасників, правил комунікації та способів роботи з емоційно складним досвідом. Незважаючи на активне впровадження практик взаємопідтримки у ветеранських просторах, громадських організаціях і програмах психосоціальної реабілітації, питання методичних та психологічних особливостей ведення груп «рівний рівному» залишається недостатньо систематизованим у наукових дослідженнях. Це зумовлює необхідність теоретичного аналізу та узагальнення підходів до організації таких груп у контексті роботи з ветеранами.

Мета статті – проаналізувати психологічні та організаційні особливості проведення груп підтримки за принципом «рівний рівному» у роботі з ветеранами, визначити ключові принципи їх функціонування, роль фасилітації та чинники, що забезпечують ефективність групової взаємопідтримки.

Виклад основного матеріалу. Проблематика функціонування груп підтримки та ефективності групової взаємодії ґрунтується на дослідженнях групової динаміки та соціально-психологічних процесів у малих групах. Теоретичні основи розуміння групових процесів були закладені у працях К. Левіна, який розглядав групу як динамічну систему взаємодії, у межах якої поведінка кожного учасника визначається структурою міжособистісних відносин, нормами та спільними цілями [5]. Його концепція групової динаміки

стала підґрунтям подальших досліджень соціально-психологічних процесів у групах.

Подальший розвиток дослідження групових процесів отримали у працях Б. Такмена, який описав основні етапи розвитку групи – формування, конфлікт, нормування та продуктивну діяльність [9]. Значний внесок у вивчення терапевтичного потенціалу групової взаємодії зробив І. Ялом, який визначив ключові терапевтичні чинники групової роботи, серед яких універсальність переживань, формування почуття приналежності, міжособистісне навчання та взаємна підтримка учасників [12].

Важливе значення для розуміння психологічних механізмів групової роботи мають також дослідження Я. Морено, засновника психодрами та соціометрії, який розглядав групу як середовище, у якому міжособистісні зв'язки та емоційні взаємини формують структуру групової взаємодії [6]. У працях С. Фолкса група інтерпретується як комунікативна мережа, у межах якої учасники відображають досвід один одного, що сприяє усвідомленню власних переживань і зміні поведінкових моделей [10]. В. Біон у своїх дослідженнях звертав увагу на несвідомі процеси та емоційні реакції, що виникають у груповій взаємодії та впливають на функціонування групи [2].

Суттєвий внесок у розвиток теорії та практики групової психологічної роботи зробив Ф. Рудестам, який розглядав групу як простір міжособистісного досвіду, де учасники мають можливість усвідомлювати власні емоційні реакції, формувати нові способи взаємодії та отримувати підтримку через обмін особистим досвідом [8]. У його працях підкреслюється, що групова взаємодія сприяє розвитку емпатії, саморефлексії та навичок ефективної комунікації.

Важливим теоретичним підґрунтям для групових форм психологічної підтримки є також гуманістичний підхід К. Роджерса, який підкреслював значення безпечного психологічного середовища, прийняття та емпатійного ставлення у процесі міжособистісної взаємодії [7]. У контексті соціального навчання вагомими є положення А. Бандури про роль моделювання поведінки, наслідування та взаємного впливу учасників у груповому середовищі [1].

Питання психологічної підтримки військовослужбовців і ветеранів активно досліджуються у сучасній психологічній науці. Значний внесок у вивчення психологічних наслідків травматичного досвіду та механізмів посттравматичної адаптації зробили Дж. Герман, Б. ван дер Колк, С. Хобфол, які підкреслювали важливість соціальної підтримки, відновлення довіри та міжособистісних зв'язків у процесі подолання наслідків травматичного досвіду [3; 4; 11].

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із розвитком підходу «рівний рівному» (peer support), який ґрунтується на взаємодії людей зі схожим життєвим або травматичним досвідом. У межах цього підходу взаємна підтримка, емпатійне розуміння та обмін досвідом стають важливими ресурсами психологічного відновлення. Водночас у вітчизняній науковій літературі

питання організації та ведення груп підтримки за принципом «рівний рівному» у роботі з ветеранами висвітлено недостатньо, що зумовлює необхідність подальшого теоретичного аналізу та узагальнення практичного досвіду застосування цього підходу.

Виклад основного матеріалу. Групи підтримки за принципом «рівний рівному» (peer support groups) є однією з ефективних форм психосоціальної допомоги ветеранам, оскільки ґрунтуються на взаємодії людей зі схожим життєвим досвідом. Спільність пережитого бойового досвіду створює основу для формування довіри, взаєморозуміння та відкритості, що часто є складним у взаємодії з фахівцями, які не мають подібного досвіду.

Саме тому формат взаємної підтримки між ветеранами дозволяє зменшити психологічну дистанцію між учасниками групи, підвищує готовність до обговорення особистих переживань та сприяє формуванню відчуття приналежності до спільноти.

Ефективність груп «рівний рівному» зумовлена кількома психологічними механізмами. По-перше, важливим чинником є феномен універсальності переживань, коли учасники усвідомлюють, що їхні труднощі та емоційні реакції не є унікальними. Усвідомлення того, що інші ветерани переживають схожі почуття тривоги, напруження, втрати або складнощі адаптації, знижує відчуття ізольованості та сприяє нормалізації емоційного досвіду.

По-друге, у таких групах активно проявляється механізм соціального навчання. Учасники можуть переймати ефективні стратегії подолання труднощів, спостерігаючи за досвідом інших ветеранів. Обмін практичними способами справляння зі стресом, відновлення соціальних ролей та адаптації до цивільного життя сприяє формуванню нових моделей поведінки.

По-третє, важливу роль відіграє взаємна підтримка та розвиток почуття взаємної відповідальності. Участь у групі дозволяє ветеранам не лише отримувати підтримку, а й надавати її іншим, що підвищує відчуття власної значущості та сприяє відновленню самооцінки. Такий досвід допомагає трансформувати позицію «отримувача допомоги» у позицію активного учасника взаємодії.

Особливості формування груп «рівний рівному» мають важливе значення для забезпечення їхньої ефективності. Насамперед доцільно формувати групи з урахуванням певної спільності досвіду учасників. Це може стосуватися участі у бойових діях, періоду служби, етапу адаптації до цивільного життя або наявності подібних соціальних викликів. Надмірна різниця у життєвих обставинах учасників може ускладнювати формування довіри та взаєморозуміння.

Оптимальною вважається група чисельністю від 6 до 10 учасників. Такий формат забезпечує можливість активної участі кожного члена групи, водночас зберігаючи достатній рівень різноманітності досвіду. Важливим є також дотримання принципу добровільності участі, оскільки примусова участь у подібних групах значно знижує ефективність взаємодії.

Окрему увагу слід приділяти підготовці ветеранів, які виступають фасилітаторами або ведучими таких груп. Ведення групи «рівний рівному» не передбачає виконання функцій професійного психотерапевта, однак потребує певних знань і навичок. Підготовка фасилітаторів повинна включати основи групової динаміки, навички активного слухання, принципи ненасильницької комунікації, способи управління груповою дискусією та базові підходи до роботи з емоційно складними темами.

Важливим компонентом підготовки є формування розуміння меж власної компетентності. Ведучий групи має вміти розпізнавати ситуації, коли учаснику необхідна індивідуальна професійна психологічна допомога, та спрямовувати його до відповідних фахівців. Таким чином, групи «рівний рівному» мають функціонувати у взаємодії з системою професійної психологічної підтримки.

Специфіка таких груп полягає також у характері взаємодії між учасниками. На відміну від традиційних психотерапевтичних груп, у форматі peer support ведучий виступає не як експерт, а як модератор процесу взаємодії. Його завданням є створення безпечного середовища, підтримання структури зустрічі, заохочення відкритого обговорення та забезпечення дотримання правил групи.

До основних правил функціонування таких груп належать конфіденційність, взаємна повага, право кожного учасника на власну думку та добровільність висловлювання. Важливим є також уникнення оцінювання досвіду інших учасників або нав’язування власних інтерпретацій.

У процесі організації та фасилітації груп підтримки за принципом «рівний рівному» доцільно враховувати комплекс психологічних особливостей учасників, зумовлених специфікою їхнього травматичного та життєвого досвіду. Зокрема, учасники можуть істотно відрізнятися рівнем готовності до відкритого обговорення травматичних подій, ступенем усвідомлення власних переживань, а також сформованістю навичок емоційної регуляції. У зв’язку з цим важливим є створення умов для поступового включення у групову взаємодію, що передбачає можливість вибору рівня відкритості, дотримання принципу добровільності висловлювань та формування атмосфери прийняття й довіри. Такий підхід сприяє зниженню тривожності, формуванню відчуття психологічної безпеки та запобігає надмірному емоційному перевантаженню учасників.

Особливої уваги потребує урахування ризику ретравматизації, який може виникати внаслідок актуалізації травматичного досвіду під час групових обговорень. Важливо враховувати, що навіть опосередковане слухання досвіду інших учасників може викликати інтенсивні емоційні реакції, зокрема тривогу, напруження або флешбеки. У зв’язку з цим фасилітатор має здійснювати постійний моніторинг емоційного стану учасників, виявляти ознаки дистресу, забезпечувати своєчасне реагування на них та, за необхідності, змінювати напрям обговорення або пропонувати техніки стабілізації емоційного стану.

Крім того, важливим є дотримання чіткої структури групової взаємодії, встановлення зрозумілих правил комунікації та підтримання безпечного

психологічного середовища. Фасилітатор виконує роль модератора процесу, сприяючи рівномірному включенню учасників, запобігаючи домінуванню окремих осіб та підтримуючи атмосферу взаємної поваги. Застосування принципів ненасильницької комунікації, емпатійного слухання та безоцінного ставлення є важливими умовами ефективної групової роботи.

Крім того, у ветеранських групах можуть проявлятися специфічні елементи групової динаміки, зумовлені особливостями військової культури та досвіду проходження служби. Для багатьох військовослужбовців характерними є висока цінність бойового братерства, орієнтація на взаємну підтримку та довіру до тих, хто має подібний досвід служби. Водночас у взаємодії можуть проявлятися елементи ієрархічності, сформовані в умовах військової субординації, а також схильність до стримування емоцій або уникнення відкритого обговорення особистих переживань, що є типовою рисою військової культури.

На динаміку ветеранських груп може суттєво впливати і специфіка бойового досвіду учасників. Зокрема, різниця між військовослужбовцями, які безпосередньо брали участь у бойових діях у складі бойових підрозділів, та тими, чия служба була пов’язана переважно зі штабною, тиловою або організаційною діяльністю, іноді формує різний рівень ідентифікації з бойовим досвідом. У деяких випадках це може створювати приховану напругу у групі, оскільки учасники можуть по-різному оцінювати значущість власного досвіду або досвіду інших. Подібні відмінності потребують уважного врахування під час формування груп та фасилітації групового процесу.

Важливим чинником є також часовий та контекстуальний вимір участі у військових подіях. Досвід ветеранів, які брали участь у бойових діях під час антитерористичної операції та операції Об’єднаних сил, може відрізнятися від досвіду військовослужбовців, залучених до бойових дій у період повномасштабного вторгнення. Різні умови ведення бойових дій, інтенсивність бойових зіткнень, масштаб загроз та характер пережитого досвіду можуть впливати на специфіку переживань, цінностей та способів інтерпретації подій. Це також може відображатися у комунікації учасників групи та формуванні групової атмосфери.

Окремим аспектом є наявність у частини ветеранів фізичних поранень або інвалідності, зокрема ампутацій, які можуть суттєво впливати на психологічний стан, процес адаптації та соціальної інтеграції. Досвід фізичної травми нерідко супроводжується змінами у сприйнятті власного тіла, ролі у суспільстві та професійних перспективах, що потребує особливої чутливості з боку групи та фасилітатора. У деяких випадках ветерани з тяжкими пораненнями можуть мати специфічні потреби у підтримці, а їхній досвід може значно відрізнятися від досвіду інших учасників.

У зв’язку з цим під час формування груп підтримки доцільно враховувати певну однорідність досвіду учасників або, принаймні, забезпечувати достатній рівень взаєморозуміння між ними. Наприклад, інколи доцільно формувати

окремі групи для ветеранів із тяжкими пораненнями, осіб на етапі ранньої адаптації після демобілізації або учасників із подібним бойовим досвідом. Водночас повна однорідність групи не завжди є необхідною умовою, оскільки різноманітність досвіду може сприяти взаємному навчанню та розширенню перспектив.

Якщо у групі виникає напруга, пов'язана з відмінностями у військовому досвіді або особистих обставинах учасників, фасилітатору важливо своєчасно звертати увагу на ці процеси та сприяти формуванню атмосфери взаємної поваги. Усвідомлення різноманітності досвіду та визнання цінності кожного учасника допомагає зменшити ризик конфліктів і підтримати конструктивну групову взаємодію. Зауважимо, у роботі з ветеранськими групами важливо враховувати не лише загальні закономірності групової динаміки, а й специфічні фактори, пов'язані з військовим досвідом учасників. Чутливе ставлення до цих особливостей дозволяє створити більш безпечний і підтримувальний простір для взаємодії та обміну досвідом.

Висновки. Таким чином, групи підтримки за принципом «рівний рівному» є важливим інструментом психосоціальної підтримки ветеранів. Їх ефективність зумовлена поєднанням механізмів групової динаміки, соціального навчання та взаємної підтримки. Водночас успішне функціонування таких груп потребує належної організації, підготовки фасилітаторів та врахування специфіки ветеранського досвіду.

Література:

1. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1977. 247 p.
2. Bion W. R. Experiences in Groups and Other Papers. London : Tavistock Publications, 1961. 224 p.
3. Herman J. L. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror. New York : Basic Books, 1992. 290 p.
4. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist.* 1989. Vol. 44, No. 3. P. 513–524.
5. Lewin K. Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers. New York : Harper & Row, 1951. 346 p.
6. Moreno J. L. Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama. New York : Beacon House, 1953. 520 p.
7. Rogers C. R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston : Houghton Mifflin, 1961. 420 p.
8. Rudestam K. E. Experiential Groups in Theory and Practice. Monterey : Brooks/Cole, 1982. 432 p.
9. Tuckman B. W. Developmental sequence in small groups. *Psychological Bulletin*. 1965. Vol. 63, No. 6. P. 384–399.
10. Foulkes S. H. Group Analytic Psychotherapy: Method and Principles. London : Karnac Books, 1984. 292 p.
11. van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. 464 p.
12. Yalom I. D., Leszcz M. The Theory and Practice of Group Psychotherapy. 6th ed. New York : Basic Books, 2020. 832 p.

References:

1. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs : Prentice Hall, 1977. 247 p.

2. Bion W. R. Experiences in Groups and Other Papers. London : Tavistock Publications, 1961. 224 p.

3. Herman J. L. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence – From Domestic Abuse to Political Terror. New York : Basic Books, 1992. 290 p.

4. Hobfoll S. E. Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist.* 1989. Vol. 44, No. 3. P. 513–524.

5. Lewin K. Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers. New York : Harper & Row, 1951. 346 p.

6. Moreno J. L. Who Shall Survive? Foundations of Sociometry, Group Psychotherapy and Sociodrama. New York : Beacon House, 1953. 520 p.

7. Rogers C. R. On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston : Houghton Mifflin, 1961. 420 p.

8. Rudestam K. E. Experiential Groups in Theory and Practice. Monterey : Brooks/Cole, 1982. 432 p.

9. Tuckman B. W. Developmental sequence in small groups. *Psychological Bulletin*. 1965. Vol. 63, No. 6. P. 384–399.

10. Foulkes S. H. Group Analytic Psychotherapy: Method and Principles. London : Karnac Books, 1984. 292 p.

11. van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. 464 p.

12. Yalom I. D., Leszcz M. The Theory and Practice of Group Psychotherapy. 6th ed. New York : Basic Books, 2020. 832 p.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК: 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2163-2170

Аркатова Альона Валеріївна викладач кафедри психології і соціології**,** Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Харків, https://orcid.org/0009-0004-3960-8811

ІНТЕГРАЦІЯ КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОЇ ТЕРАПІЇ В ТРЕНІНГИ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ, ВПЛИВ НА ЗМЕНШЕННЯ КОГНІТИВНИХ ВИКРИВЛЕНЬ У КОМАНДНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. У статті розглянуто одну з найактуальніших проблем сучасної організаційної психології та бізнес-освіти – когнітивні викривлення у командній взаємодії в умовах динамічного бізнес-середовища. Автоматичні негативні думки, гендерні упередження, віктимні установки, агресія, дисфорія та інші дисфункціональні когнітивні схеми суттєво знижують ефективність ділової комунікації, провокують конфлікти, зменшують мотивацію та порушують командну синергію. Запропоновано інтегративний підхід, що полягає в системному впровадженні методів когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) у тренінги ділової комунікації як науково обґрунтованого інструменту зменшення зазначених викривлень і формування адаптивних стратегій міжособистісної взаємодії.

У статті обґрунтовано концептуальну модель інтеграції КПТ у тренінги ділової комунікації, яка складається з п’яти взаємопов’язаних етапів: психоедукація щодо природи когнітивних викривлень, когнітивна реструктуризація автоматичних думок і глибинних схем, практичні вправи з елементами арт- та символ-методів, розвиток операційно-діяльнісних навичок саморегуляції (постановка SMART-цілей, планування, копінг-стратегії), а також рефлексія з використанням mindfulness за дотримання етичних принципів психологічних досліджень. Теоретичний синтез джерел підтверджує, що такий комбінований підхід забезпечує не лише короткострокове зменшення когнітивних дисторсій, але й стійку трансформацію командної культури, підвищення психологічної стійкості учасників, оптимізацію процесів прийняття рішень і формування конструктивної ділової комунікації.

Отримані результати мають важливе теоретичне та практичне значення для розвитку організаційної психології, бізнес-тренінгів і корпоративної освіти. Запропонована модель може бути використана як основа для створення стандартизованих тренінгових програм у компаніях різного профілю.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з емпіричним тестуванням моделі в реальних організаційних умовах, розробкою кількісних і якісних методів оцінки ефективності та адаптацією під різні галузі бізнесу.

Ключові слова: когнітивно-поведінкова терапія, тренінги ділової комунікації, когнітивні викривлення.

Alona Valeriyevna Arkatova Lecturer, Department of Psychology and Sociology, Semyon Kuznets Kharkiv National Economic University, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0004-3960-8811

INTEGRATION OF COGNITIVE-BEHAVIORAL THERAPY IN BUSINESS COMMUNICATION TRAINING, IMPACT ON CHANGES IN COGNITIVE DIFFERENCES IN TEAM INTERACTION

Abstract. The article considers one of the most pressing problems of modern organizational psychology and business education - cognitive distortions in team interaction in a dynamic business environment. Automatic negative thoughts, gender biases, victim attitudes, aggression, dysphoria and other dysfunctional cognitive schemes significantly reduce the effectiveness of business communication, provoke conflicts, reduce motivation and disrupt team synergy. An integrative approach is proposed, which consists in the systematic implementation of cognitive behavioral therapy (CBT) methods in business communication training as a scientifically based tool for reducing these distortions and forming adaptive strategies for interpersonal interaction.

The article substantiates the conceptual model of integrating CBT into business communication training, which consists of five interrelated stages: psychoeducation regarding the nature of cognitive distortions, cognitive restructuring of automatic thoughts and deep schemas, practical exercises with elements of art and symbol methods, development of operational and activity skills of self-regulation (setting SMART goals, planning, coping strategies), as well as reflection using mindfulness while adhering to the ethical principles of psychological research.

Theoretical synthesis of sources confirms that such a combined approach provides not only a short-term reduction of cognitive distortions, but also a sustainable transformation of team culture, increasing the psychological stability of participants, optimizing decision-making processes and forming constructive business communication.

The results obtained are of important theoretical and practical importance for the development of organizational psychology, business training and corporate education. The proposed model can be used as a basis for creating standardized training programs in companies of various profiles. Prospects for further research are associated with empirical testing of the model in real organizational conditions, development of quantitative and qualitative methods for assessing effectiveness and adaptation to different business sectors.

Keywords: cognitive behavioral therapy, business communication training, cognitive distortions.

Вступ

У сучасному бізнес-середовищі ефективна ділова комунікація є ключовим фактором успішної командної взаємодії, адже від якості міжособистісних відносин безпосередньо залежить продуктивність організацій, рівень інноваційності та здатність до адаптації в умовах невизначеності. Разом з тим, командна динаміка часто супроводжується когнітивними викривленнями, такими як автоматичні негативні думки, гендерні упередження, віктимні установки чи деструктивні схеми сприйняття колег, що призводять до конфліктів, зниження мотивації та порушення синергії. Інтеграція методів когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) у тренінги ділової комунікації відкриває нові перспективи для подолання цих викривлень, дозволяючи не лише ідентифікувати дисфункціональні патерни, але й формувати адаптивні стратегії поведінки безпосередньо в професійному контексті.

Теоретичне обґрунтування такого інтегративного підходу ґрунтується на визнанні універсальності КПТ як інструменту корекції когнітивних дисторсій, що підтверджується численними емпіричними дослідженнями в різних сферах психологічної допомоги. Застосування КПТ у тренінговому форматі дає змогу поєднати раціональний аналіз мисленнєвих схем з практичними вправами, що сприяє швидкій трансформації поведінки в команді. Особливо актуальним це стає в умовах сучасних викликів, коли стрес, віддалена робота та високі вимоги до співпраці посилюють ризик розвитку когнітивних викривлень, що перешкоджають конструктивній взаємодії.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Сучасні умови організації командної взаємодії в бізнес-середовищі характеризуються високим рівнем динамічності, невизначеності та міжособистісної напруги, що зумовлює актуальність проблеми когнітивних викривлень, які перешкоджають ефективній комунікації. Когнітивні викривлення, такі як автоматичні негативні думки, гендерні упередження, віктимна ідентичність чи деструктивні схеми сприйняття, призводять до конфліктів, зниження мотивації, порушення командної синергії та неефективного прийняття рішень. Інтеграція методів когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) у тренінги ділової комунікації постає як перспективний підхід до розв’язання зазначеної проблеми, оскільки дозволяє не лише ідентифікувати та реструктурувати дисфункціональні когнітивні патерни, але й формувати адаптивні стратегії поведінки в професійному контексті. Ця проблематика тісно пов’язана з важливими науковими завданнями сучасної організаційної психології та практичними потребами бізнес-освіти, спрямованими на підвищення психологічної стійкості команд, оптимізацію міжособистісної взаємодії та забезпечення стійкого розвитку організацій у умовах викликів сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення

невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

У статті Yaganova A., Ivanova T., автори обґрунтовують доцільність інтеграції КПТ з діалектико-поведінковою терапією для корекції дисфункціональних установок, що проявляються як когнітивні викривлення, пов'язані з дисфорією [1]. Дослідження підкреслює синергетичний ефект комбінованих методів у трансформації деструктивних когнітивних схем, що створює теоретичну базу для адаптації таких підходів до професійного середовища, хоча безпосередньо не торкається контексту ділової комунікації.

Аналіз роботи Білан К.І., Іванова Т.В., демонструє, що КПТ ефективно ідентифікує та модифікує спотворені мисленнєві схеми, підтримуючи віктимну ідентичність, через когнітивну реструктуризацію та деф'южн [2]. Інтеграція з символдрамою забезпечує глибинну емоційну трансформацію, що дозволяє зробити висновок про потенціал подібних комбінацій для подолання пасивних стратегій у командній взаємодії, однак емпіричне застосування в бізнес-тренінгах залишається невирішеним.

Дослідження Ганаба С., Олешко Д., акцентує увагу на етичних аспектах впровадження психологічних методів у емпіричних студіях, що є необхідною передумовою для коректного інтегрування КПТ у тренінгові програми [3]. Автори підкреслюють принципи відповідальності та наукової обґрунтованості, що дозволяє уникнути потенційних ризиків при адаптації терапевтичних технік до організаційного контексту, хоча безпосередньо не аналізує когнітивні викривлення в комунікації.

У публікації Триандофілова Т., Раєвська Я., доведено ефективність КПТ у модифікації автоматичних негативних думок, когнітивній реструктуризації та формуванні адаптивних поведінкових стратегій, що сприяють відновленню міжособистісної взаємодії та соціальної підтримки [4].

Отримані результати підкреслюють роль саморегуляції та стресостійкості, створюючи передумови для екстраполяції цих механізмів на командну динаміку в бізнес-середовищі.

Аналіз зазначених публікацій свідчить про значний прогрес у розробці інтегративних КПТ-підходів для корекції когнітивних викривлень у різних контекстах (від індивідуальної терапії до тренінгів), однак невирішеною залишається частина проблеми, пов'язана з системним застосуванням цих методів саме в тренінгах ділової комунікації для зменшення викривлень у командній взаємодії бізнес-середовища.

Мета статті (постановка завдання)

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз можливостей інтеграції когнітивно-поведінкової терапії в тренінги ділової комунікації з метою зменшення когнітивних викривлень у командній взаємодії, а також розробка концептуальних рекомендацій щодо практичного впровадження на основі синтезу сучасних досліджень.

Виклад основного матеріалу

Аналіз сучасних досліджень дозволяє стверджувати, що інтеграція КПТ у тренінги ділової комунікації забезпечує багатоаспектний вплив на когнітивні, емоційні та поведінкові рівні командної взаємодії, що підтверджується емпіричними даними з різних сфер психологічної корекції. Зокрема, техніки когнітивної реструктуризації, запозичені з робіт щодо корекції дисфункціональних установок та гендерних упереджень, дозволяють ідентифікувати автоматичні негативні думки, що виникають у командних дискусіях, і замінювати їх адаптивними конструктами, сприяючи підвищенню конструктивності комунікації [1; 5]. Поєднання КПТ з елементами символдрама чи арттерапії, як показано в дослідженнях корекції віктимної ідентичності та агресії, створює умови для глибинної емоційної трансформації, що зменшує прояви пасивності чи конфліктності в команді через символічне опрацювання внутрішніх конфліктів у безпечному тренінговому середовищі [2; 6].

Емпіричні дані про ефективність поведінкових технік КПТ у формуванні саморегуляції та мотивації (зокрема в контексті зміни способу життя чи підготовки до підприємництва) обґрунтовують їх застосування в тренінгах для розвитку операційно-діяльнісних навичок: постановки SMART-цілей, планування дій та копінг-стратегій стресу, що безпосередньо зменшує когнітивні викривлення типу «катастрофізація» чи «надгенералізація» в командних рішеннях [7; 8]. Інтеграція педагогічних методів з психотерапевтичними, включаючи mindfulness, забезпечує етичне та індивідуалізоване впровадження, що відповідає принципам психологічних досліджень і дозволяє формувати стійкі адаптивні патерни міжособистісної взаємодії [3; 9].

Розглядаючи конкретні механізми, варто відзначити, що в умовах командної взаємодії когнітивні викривлення часто проявляються як дисфункціональні установки, пов’язані з дисфорією, які можна ефективно коригувати через поєднання КПТ з діалектико-поведінковою терапією, як обґрунтовано в [1]. Такий підхід сприяє не лише реструктуризації автоматичних думок, але й розвитку емоційної регуляції, що є критичним для запобігання ескалації конфліктів у бізнес-дискусіях. Аналогічно, робота з віктимною ідентичністю за допомогою КПТ та символдрами [2] дозволяє трансформувати пасивні стратегії в активні, що особливо актуально для членів команд, схильних до уникнення відповідальності в спільних проєктах.

Подальший аналіз показує, що етичні принципи впровадження психологічних методів [3] стають фундаментом для створення безпечного тренінгового простору, де учасники не відчувають тиску чи порушення кордонів під час опрацювання когнітивних дисторсій. Це забезпечує високу екологічність програми та підвищує мотивацію до змін. У контексті відновлення соціальних зв’язків після стресорів, подібних до пандемічних, КПТ демонструє високу ефективність у модифікації автоматичних негативних думок і формуванні адаптивних стратегій, що безпосередньо корелює з відновленням командної довіри в бізнес-середовищі [4].

Комплексний підхід до корекції гендерних упереджень через трирівневу модель (автоматичні думки за КПТ, глибинні схеми за схема-терапією) [5] пропонує універсальний фреймворк для тренінгів, де учасники спочатку ідентифікують поверхневі упередження, а потім опрацьовують глибинні переконання, що призводить до стійких змін у сприйнятті колег різної статі. Синергетичний ефект такої інтеграції підвищує ефективність терапевтичного впливу, як зазначається в джерелі, і може бути безпосередньо перенесений на бізнес-комунікацію для зменшення дискримінаційних патернів.

Інтеграція арттерапії з КПТ у роботі з агресією [6] розкриває додаткові можливості для емоційного опрацювання деструктивних схем через ізотерапію та драмтерапію, що дозволяє в тренінговому форматі програвати конфліктні сценарії в безпечних умовах і трансформувати агресію в конструктивну взаємодію. Це особливо цінно для команд, де високий рівень напруги призводить до «негативного пророцтва» чи гіперкомпенсації.

Безпосереднє застосування КПТ-технік у тренінгах психологічної готовності до соціального підприємництва [7] ілюструє, як операційно-діяльнісні та особистісні компоненти розвиваються через когнітивну реструктуризацію, що створює прецедент для аналогічних програм у діловій комунікації: розвиток навичок планування та саморегуляції безпосередньо зменшує викривлення в командному прийнятті рішень. Результати підкреслюють вплив на когнітивні патерни, що є ключовим для бізнес-контексту.

Ефективність поведінкових технік КПТ у супроводі зміни способу життя при артеріальній гіпертензії [8] обґрунтовує використання самомоніторингу, постановки специфічних цілей та копінг-стратегій для подолання мотиваційних бар'єрів і когнітивних викривлень, пов'язаних зі стресом. У професійному середовищі це означає, що подібні техніки можуть інтегруватися в тренінги для підвищення прихильності до командних цілей і зниження рівня вигорання, забезпечуючи стійкі поведінкові результати.

Нарешті, інтеграція педагогіки та психотерапії [9] через екзистенційно-когнітивно-аналітичні методи та mindfulness демонструє експериментальну ефективність у корекції емоційного вигорання та деперсоналізації, що відкриває перспективи для педагогічно-психотерапевтичних тренінгів у бізнесі.

Комбінування демократичних і авторитарних стилів керівництва в процесі дозволяє адаптувати підхід до різних рівнів команд, забезпечуючи індивідуалізовану підтримку.

Таким чином, запропонована модель інтеграції КПТ передбачає поетапний процес: психоедукацію щодо когнітивних викривлень, когнітивну реструктуризацію на рівні автоматичних думок [5], практичні вправи з елементами арт-чи символ-методів [6; 2], розвиток саморегуляції через цілепокладання та копінг [8; 7], а також рефлексію з mindfulness [9] для закріплення змін. Етичний супровід [3] та адаптація до дисфорії чи ізоляції [1; 4] забезпечують універсальність моделі. Наукова новизна полягає в адаптації терапевтичних технік до бізнес-

контексту, що раніше не було системно обґрунтовано в аналізованих джерелах, і створює основу для емпіричного тестування в реальних організаціях.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Проведений аналіз підтверджує, що інтеграція когнітивно-поведінкової терапії в тренінги ділової комунікації є ефективним інструментом зменшення когнітивних викривлень у командній взаємодії, забезпечуючи синергію раціонального та емоційного рівнів корекції. Отримані наукові результати обґрунтовують практичну цінність запропонованого підходу для підвищення ефективності бізнес-комунікації.

Перспективи подальших розвідок пов’язані з емпіричним тестуванням моделі в реальних організаційних умовах, розробкою стандартизованих протоколів тренінгів та оцінкою їх довгострокової ефективності з використанням кількісних і якісних методів.

Література

1. Yaganova A., Ivanova T. Integration of cognitive behavioral therapy and dialectical behavior therapy methods in the correction of dysphoria and dysfunctional attitudes // Modern Humanitarian Discussions. – 2024. – Vol. 1, No. 2. – P. 7–14. – DOI: 10.60022/2(2)-1MHD.

2. Білан К.І., Іванова Т.В. Когнітивно-поведінкова терапія та символдрама у корекції віктимної ідентичності юнаків із самодіагностованим розладом дефіциту уваги та гіперактивності // Габітус. – 2024. – Вип. 67. – С. 311–316. – DOI: 10.32782/2663-5208.2024.67.53.

3. Ганаба С., Олешко Д. Етичні принципи та практики в психологічних дослідженнях // Перспективи та інновації науки. – 2025. – № 12(58). – С. 3349–3358. – DOI: 10.52058/2786-4952-2025-12(58)-3349-3358.

4. Триандофілова Т., Раєвська Я. Когнітивно-поведінкова терапія у боротьбі з соціальною ізоляцією та її наслідками, викликаними пандемією // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія. – 2024. – № 4 (65). – С. 44–48. – DOI: 10.32689/maup.psych.2024.4.8.

5. Лущик А.А., Іванова Т.В. Інтеграція когнітивно-поведінкової та схема-терапії у корекції гендерних упереджень: комплексний підхід // Наукові записки. Серія: Психологія. – 2024. – № 3. – С. 32–40. – DOI: 10.32782/cusu-psy-2024-3-5.

6. Мазоха І.С. Інтеграція арттерапії та когнітивно-поведінкової терапії в роботі з агресією // Ментальне здоров’я. – 2025. – № 1. – DOI: 10.32782/3041-2005/2025-1.3.

7. Тренінг з розвитку психологічної готовності особистості до соціального підприємництва техніками когнітивно-поведінкової терапії: операційно-діяльнісний та особистісний компоненти // Перспективи та інновації науки. – 2025. – № 11(57). – С. 2230–2243. – DOI: 10.52058/2786-4952-2025-11(57)-2230-2243.

8. Гасюк М.Б., Гойсан М.В. Когнітивно-поведінковий супровід зміни способу життя при артеріальній гіпертензії: ефективність поведінкових технік // Габітус. – 2025. – Вип. 80. – С. 271–276. – DOI: 10.32782/hbts.80.51.

9. Митник О., Унінець І., Дем’яненко Б. Integration of pedagogy and psychotherapy as a means of psychological assistance to the individual // Educational Scientific Space. – 2024. – Vol. 6(1). – DOI: 10.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.11.

References

1. Yaganova, A., & Ivanova, T. (2024). Integration of cognitive behavioral therapy and dialectical behavior therapy methods in the correction of dysphoria and dysfunctional attitudes. Modern Humanitarian Discussions, 1(2), 7–14. DOI: 10.60022/2(2)-1MHD.

2. Bilan, K.I., & Ivanova, T.V. (2024). Kohnityvno-povedinkova terapiia ta symboldrama u korekcii viktymnoi identychnosti yunakiv iz samodiagnostovanym rozladom deficytu uvahy ta hiperaktyvnosti [Cognitive-behavioral therapy and symboldrama in the correction of victim identity of young men with self-diagnosed attention deficit and hyperactivity disorder]. Habitus – Habitus, 67, 311–316. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.67.53 [in Ukrainian].

3. Hanaba, S., & Oleshko, D. (2025). Etychni pryntsypy ta praktyky v psykholohichnykh doslidzhenniakh [Ethical principles and practices in psychological research]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations in Science, 12(58), 3349–3358. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-12(58)-3349-3358 [in Ukrainian].

4. Triandofilova, T., & Raievska, Ya. (2024). Kohnityvno-povedinkova terapiia u borotbi z sotsialnoiu izoliatsiieiu ta yii naslidkamy, vyklykanymy pandemieiu [Cognitive-behavioral therapy in the fight against social isolation and its consequences caused by the pandemic]. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology, 4(65), 44–48. DOI: 10.32689/maup.psych.2024.4.8 [in Ukrainian].

5. Lushchyk, A.A., & Ivanova, T.V. (2024). Intehratsiia kohnityvno-povedinkovoi ta skhem-terapii u korektsii hendernykh uperedzhen: kompleksnyi pidkhid [Integration of cognitive-behavioral and schema therapy in the correction of gender biases: a comprehensive approach]. Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology, 3, 32–40. DOI: 10.32782/cusu-psy-2024-3-5 [in Ukrainian].

6. Mazokha, I.S. (2025). Intehratsiia artterapii ta kohnityvno-povedinkovoi terapii v roboti z agresieiu [Integration of art therapy and cognitive-behavioral therapy in work with aggression]. Mentalne zdorovia – Mental Health, 1. DOI: 10.32782/3041-2005/2025-1.3 [in Ukrainian].

7. Treninh z rozvytku psykholohichnoi hotovnosti osobystosti do sotsialnoho pidpryiemnytstva tekhnikamy kohnityvno-povedinkovoi terapii: operatsiino-diialnisnyi ta osobystisnyi komponenty [Training for the development of an individual's psychological readiness for social entrepreneurship using cognitive-behavioral therapy techniques: operational-activity and personal components]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations in Science, 11(57), 2230–2243. DOI: 10.52058/2786-4952-2025-11(57)-2230-2243 [in Ukrainian].

8. Hasiuk, M.B., & Hoysan, M.V. (2025). Kohnityvno-povedinkovyi suprovid zminy sposobu zhyttia pry arterialnii hipertenzii: efektyvnist povedinkovykh tekhnik [Cognitive-behavioral support for lifestyle change in arterial hypertension: effectiveness of behavioral techniques]. Habitus – Habitus, 80, 271–276. DOI: 10.32782/hbts.80.51 [in Ukrainian].

9. Mytnyk, O., Uninets, I., & Demianenko, B. (2024). Integration of pedagogy and psychotherapy as a means of psychological assistance to the individual. Educational Scientific Space, 6(1). DOI: 10.31392/ONP.2786-6890.6(1).2024.11.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.9:355.23

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2171-2185

Басенко Сергій Вікторович здобувач другого (магістерського) рівня, Національний університет оборони України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-2793-8248

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВИТРИВАЛОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Анотація. У сучасних умовах війни значно зростає роль психологічної підготовки військовослужбовців, оскільки виконання службово-бойових завдань пов'язане з впливом інтенсивних фізичних, психоемоційних та інформаційних навантажень. У таких умовах особливої актуальності набуває проблема розвитку психологічної витривалості військових як важливої передумови їх ефективної діяльності, здатності зберігати працездатність, приймати обґрунтовані рішення та підтримувати стабільний психічний стан у ситуаціях підвищеного ризику. Метою статті є узагальнення сучасних наукових підходів до розвитку психологічної витривалості військовослужбовців та обґрунтування моделі її формування у системі підготовки Збройних Сил України. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи аналізу, узагальнення та систематизації наукових джерел, що дозволило визначити основні підходи та методи розвитку психологічної витривалості військових, а також сформувати інтегровану модель її формування у системі військової підготовки. У результаті дослідження систематизовано основні наукові підходи до розвитку психологічної витривалості військовослужбовців, серед яких виокремлено психологічний, психофізичний, педагогічний, професійно-прикладний та організаційно-управлінський підходи. Проаналізовано ключові методи формування стійкості військових, що застосовуються у сучасній практиці військової підготовки, зокрема фізичну підготовку, психологічні тренінги, освітньо-педагогічні технології, військово-професійні тренування та організаційні механізми психологічної підтримки. На основі проведеного аналізу обґрунтовано модель формування психологічної витривалості військовослужбовців, яка інтегрує психофізичний, психологічний, професійно-діяльнісний та освітньо-організаційний компоненти підготовки. Запропонована модель відображає взаємозв'язок основних напрямів розвитку психологічної стійкості військових та може бути використана для удосконалення системи їх підготовки в умовах сучасних бойових викликів. Практична значущість запропонованого підходу полягає у можливості його використання під час розроблення програм психологічної підготовки та вдосконалення системи морально-психологічного забезпечення діяльності військових підрозділів.

Ключові слова: стресостійкість, резильєнтність, психоемоційна стабільність, військова підготовка, морально-психологічне забезпечення, бойовий стрес, професійна готовність, адаптація до екстремальних умов.

Basenko Serhii Viktorovych Master's Degree Student (Second Level of Higher Education), National Defence University of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-2793-8248

MODERN APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGICAL ENDURANCE OF MILITARY PERSONNEL IN THE TRAINING SYSTEM OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Abstract. In the current conditions of war, the role of psychological training of military personnel is significantly increasing, since the performance of service and combat tasks is associated with the impact of intense physical, psycho-emotional, and informational loads. Under such conditions, the problem of developing the psychological endurance of military personnel becomes particularly relevant as an important prerequisite for their effective performance, the ability to maintain working capacity, make well-grounded decisions, and sustain a stable mental state in situations of increased risk. The purpose of the article is to generalize modern scientific approaches to the development of psychological endurance of military personnel and to substantiate a model for its formation within the training system of the Armed Forces of Ukraine. The methodological basis of the study includes general scientific methods of analysis, synthesis, and systematization of scientific sources, which made it possible to identify the main approaches and methods for developing the psychological endurance of military personnel and to construct an integrated model of its formation within the system of military training. As a result of the study, the main scientific approaches to the development of psychological endurance of military personnel were systematized, including psychological, psychophysiological, pedagogical, professional-applied, and organizational-managerial approaches. Key methods of developing the resilience of military personnel used in modern military training practice were analyzed, including physical training, psychological training programs, educational and pedagogical technologies, military-professional exercises, and organizational mechanisms of psychological support. Based on the conducted analysis, a model for the development of psychological endurance of military personnel was substantiated, integrating psychophysiological, psychological, professional-activity, and educational-organizational components of training. The proposed model reflects the interconnection of the main directions of psychological resilience development in military personnel and can be used to improve the training system under modern combat challenges. The practical significance of the proposed approach lies in the possibility of its application in the development of psychological training programs and in improving the system of moral and psychological support for military units.

Keywords: stress resistance, resilience, psycho-emotional stability, military training, moral and psychological support, combat stress, professional readiness, adaptation to extreme conditions.

Постановка проблеми. Сучасні умови ведення бойових дій суттєво підвищують вимоги до професійної підготовки військовослужбовців, зокрема до їх психологічної стійкості та здатності ефективно діяти під впливом інтенсивного стресу, ризику та невизначеності. Бойові дії супроводжуються значними фізичними і психоемоційними навантаженнями, постійною загрозою життю, необхідністю швидкого прийняття рішень і відповідальністю за виконання службово-бойових завдань [1, с. 133]. У таких обставинах психологічна витривалість виступає важливою передумовою збереження працездатності, здатності контролювати власні емоційні реакції та підтримувати ефективність діяльності у критичних ситуаціях.

Проблема формування психологічної витривалості військовослужбовців набуває особливої актуальності, оскільки від рівня психологічної підготовки значною мірою залежить боєздатність підрозділів та результативність виконання бойових завдань [2, с. 6]. Розвинена психологічна витривалість забезпечує здатність адаптуватися до складних умов служби, долати наслідки бойового стресу та зберігати стабільний морально-психологічний стан під час виконання завдань у зоні бойових дій. Важливе значення у цьому контексті має система психологічної підготовки, яка є складовою загальної системи бойової підготовки Збройних Сил України [3, с. 100]. Її основним завданням є формування психологічної готовності військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах, розвиток стресостійкості, здатності до саморегуляції, підтримання високого рівня мотивації та морально-психологічної стійкості. У зв'язку з цим удосконалення підходів до формування психологічної витривалості та визначення ефективних методів її розвитку є важливим напрямом сучасних наукових досліджень у сфері військової підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про зростання уваги до проблеми формування психологічної витривалості військовослужбовців як важливої умови ефективного виконання службово-бойових завдань у складних та стресових умовах військової діяльності. У дослідженні **Р. Ковальчука та А. Савіної** витривалість військовослужбовців розглядається як ключова складова їх професійної готовності, що формується через поєднання фізичної підготовки, розвитку психологічної стійкості, вольових якостей та мотивації з урахуванням індивідуальних особливостей військових [1, с. 132]. Питання вдосконалення психологічної підготовки майбутніх офіцерів також розглядають **А. Литвин та Л. Руденко**, які підкреслюють значення педагогічної системи підготовки у військових закладах освіти та необхідність використання досвіду країн НАТО для розвитку професійних компетентностей і психологічної готовності офіцерів [4, с. 170].

Сучасні міжнародні дослідження зосереджуються на впровадженні системних програм психологічної підготовки військовослужбовців. Так, **A. Kjærgaard та ін.** доводять ефективність структурованих програм підготовки з психічного здоров'я, спрямованих на розвиток навичок подолання стресу та підвищення психологічної готовності військових [5]. У роботі **I. Frankova та ін.** обґрунтовано необхідність використання спеціальних психологічних і соціальних механізмів підтримки військовослужбовців у тривалих бойових умовах, зокрема підтримання згуртованості підрозділів, стабільних рутин та мотивації до виконання бойових завдань [6]. Значну увагу дослідники приділяють удосконаленню програм психологічної підготовки військових.

Зокрема, **C. A. Forchuk та ін.** доводять, що ефективність таких програм підвищується за умови поєднання експертного навчання, практичних занять у змодельованих стресових ситуаціях та використання цифрових освітніх платформ [7, p. 176]. У дослідженні **Z. Sun та ін.** встановлено, що програми розвитку психологічної стійкості на етапі передвідправної підготовки сприяють зниженню ризику посттравматичного стресу, однак їх ефективність залежить від індивідуальних характеристик військовослужбовців та умов застосування. Окремі дослідження присвячені визначенню ключових компетентностей психологічної витривалості військових [8, p. 2378]. Так, **S. Bekesiene та ін.** визначають серед таких компетентностей саморегуляцію, ментальну гнучкість і силу характеру [9]. Водночас **W. Evans та ін.** доводять важливість розвитку психологічної гнучкості військовослужбовців через спеціальні програми підготовки на основі підходу Acceptance and Commitment Therapy [10, p. 253]. Питання впливу психологічної витривалості на психічне здоров'я військових досліджують **F. Cao та ін.**, які показують, що рівень резильєнтності пов'язаний зі стилями подолання стресу та механізмами саморегуляції [11]. Когнітивні аспекти психологічної витривалості розглядають **A. Flood та R. Keegan**, які підкреслюють важливість розвитку когнітивної стійкості до стресу для підтримання ефективності діяльності військовослужбовців у складних бойових умовах [12]. Таким чином, узагальнення результатів сучасних досліджень свідчить, що формування психологічної витривалості військовослужбовців є комплексним процесом, який передбачає поєднання фізичної підготовки, психологічних тренінгів, освітніх програм та спеціалізованих методів підготовки до діяльності в умовах стресу і ризику.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемі психологічної витривалості військовослужбовців, у науковій літературі залишаються певні невирішені питання. Більшість робіт зосереджена на окремих аспектах резильєнтності, зокрема розвитку стресостійкості, психологічної гнучкості або формуванні окремих компетентностей, тоді як комплексний підхід до формування психологічної витривалості військовослужбовців у системі професійної підготовки досліджено недостатньо. Крім того, обмежено висвітлено питання інтеграції фізичних, психологічних, освітніх та організаційних

механізмів формування витривалості у єдину систему підготовки військових. Недостатньо уваги приділено також визначенню структурних компонентів психологічної витривалості та обґрунтуванню ефективних методів її розвитку з урахуванням сучасних умов військової діяльності.

Мета статті – узагальнення сучасних наукових підходів до розвитку психологічної витривалості військовослужбовців та обґрунтування інтегрованої моделі її формування у системі підготовки Збройних Сил України.

Виклад основного матеріалу. Психологічна витривалість військовослужбовців розглядається сучасними дослідниками як одна з ключових передумов ефективного виконання службово-бойових завдань у складних та екстремальних умовах військової діяльності. У контексті сучасної війни військові постійно перебувають під впливом значних фізичних, емоційних та інформаційних навантажень, що вимагає високого рівня здатності до саморегуляції, стійкості до стресових факторів та збереження ефективності дій у критичних ситуаціях. У цьому зв'язку психологічна витривалість виступає важливою характеристикою особистості військового, яка забезпечує адаптацію до бойових умов, підтримання працездатності та здатність приймати обґрунтовані рішення під час виконання завдань у ситуаціях ризику.

У наукових дослідженнях вона трактується як комплексна інтегральна властивість особистості, що поєднує психічну стійкість, здатність до подолання стресу, розвиток вольових якостей, когнітивну гнучкість і мотивацію до діяльності. Така якість формується під впливом різних чинників, зокрема фізичної підготовки, психологічних тренінгів, освітніх програм та специфічних військово-професійних практик. Саме тому її розвиток розглядається не як окремий елемент підготовки, а як складова комплексної системи військової освіти, бойової підготовки та психологічного забезпечення діяльності підрозділів.

Аналіз сучасної наукової літератури [1-17] свідчить, що дослідження психологічної витривалості здійснюється у межах різних наукових підходів, кожен з яких акцентує увагу на окремих аспектах її формування. Одні роботи зосереджені на психологічних механізмах стійкості до стресу та саморегуляції, інші – на взаємодії психічних і фізичних факторів витривалості, ролі професійної підготовки або організаційних умов діяльності військових підрозділів.

Узагальнення цих підходів дозволяє систематизувати основні напрями наукових досліджень і визначити ключові складові розвитку психологічної витривалості у системі професійної підготовки військових – табл. 1.

Таблиця 1

Наукові підходи до розвитку психологічної витривалості військовослужбовців

Автори	**Основна ідея підходу**	**Компоненти витривалості**	**Значення для військової підготовки**
	Психологічний підхід		
В. Борисенко [13]; В. Алещенко [2]; М. Ніженська [14]	Психологічна витривалість розглядається як система психічних якостей, що забезпечують ефективну діяльність у стресових та бойових умовах	Стресостійкість, саморегуляція, емоційна стабільність, когнітивна гнучкість	Підготовка військових до прийняття рішень і дій у критичних ситуаціях
	Психофізичний підхід		
М. Бабич та ін. [15]; М. Волков [16]; Р. Ковальчук, А. Савіна [1]	Психологічна витривалість формується через поєднання фізичної підготовки та розвитку психічної стійкості	Фізична витривалість, нервово-психічна стійкість, адаптація до навантажень, мотивація	Підвищення стійкості до екстремальних умов бойової діяльності
	Професійно-прикладний підхід		
С. Мордвінов, М. Адаменко, С. Павлушенко [3]	Формування психологічної витривалості через виконання специфічних військово-професійних дій (зокрема повітрянодесантної підготовки)	Вольова регуляція, самоконтроль, командна згуртованість	Формування морально-психологічної готовності до виконання бойових завдань
	Педагогічний підхід		
А. Литвин, Л. Руденко [4]	Психологічна витривалість формується через освітні технології та педагогічні системи військової підготовки	Професійна мотивація, психологічна готовність, військові компетентності	Підвищення ефективності військової освіти
	Організаційно-управлінський підхід		
Г. Капосльоз [17]	Стійкість військовослужбовців залежить від діяльності командирів та організації психологічного забезпечення підрозділу	Управління стресом, згуртованість підрозділу, психологічна підтримка	Забезпечення стабільного функціонування підрозділів у бою

Джерело: побудовано за [1; 2; 3; 4; 13-17]

Кожен із підходів акцентує увагу на певних аспектах формування психологічної стійкості військових та пропонує відповідні механізми її розвитку у процесі підготовки та службово-бойової діяльності. Психологічний підхід зосереджується передусім на внутрішніх психічних ресурсах особистості

військовослужбовця. У працях В. Борисенка [13], В. Алещенка [2] та М. Ніженської [14] психологічна витривалість розглядається як система індивідуально-психологічних якостей, що забезпечують ефективне функціонування особистості у стресових і небезпечних умовах. У межах цього підходу ключовими компонентами виступають стресостійкість, саморегуляція, емоційна стабільність та когнітивна гнучкість, які визначають здатність військовослужбовця зберігати контроль над власними емоціями, підтримувати концентрацію уваги та приймати обґрунтовані рішення у критичних ситуаціях.

Психофізичний підхід розглядає психологічну витривалість у взаємозв'язку з фізичною підготовкою та адаптаційними можливостями організму. У дослідженнях М. Бабича [15], М. Волкова [16], Р. Ковальчука та А. Савіної [1] підкреслюється, що ефективне формування стійкості військовослужбовців можливе лише за умов поєднання розвитку фізичної витривалості та нервово-психічної стійкості. Фізичні тренування, адаптація до значних навантажень і підтримання високого рівня мотивації сприяють підвищенню здатності військових протидіяти екстремальним умовам бойової діяльності та зберігати працездатність у складних ситуаціях.

Професійно-прикладний підхід акцентує увагу на формуванні психологічної витривалості через виконання специфічних військово-професійних дій. Дослідження С. Мордвінова, М. Адаменка та С. Павлушенка [3] демонструють, що участь військовослужбовців у складних і ризикованих видах підготовки, зокрема повітрянодесантній підготовці або інших військово-професійних тренуваннях, сприяє розвитку вольових якостей, самоконтролю та командної згуртованості. У таких умовах формується готовність до діяльності у ситуаціях підвищеного ризику, що є важливою складовою морально-психологічної підготовки військових.

Педагогічний підхід пов'язує формування психологічної витривалості з організацією освітнього процесу у військових закладах освіти. У працях А. Литвина та Л. Руденка [4] підкреслюється, що розвиток психологічної готовності майбутніх офіцерів має здійснюватися через використання сучасних освітніх технологій, системну інтеграцію психологічної підготовки у навчальні програми та формування професійної мотивації військовослужбовців. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності військової освіти та формуванню комплексу професійних компетентностей, необхідних для діяльності в умовах сучасної війни.

Організаційно-управлінський підхід підкреслює роль командирів та системи психологічного забезпечення у формуванні стійкості особового складу. У дослідженнях Г. Капосльоза [17] зазначається, що психологічна витривалість військовослужбовців значною мірою залежить від організації діяльності підрозділу, рівня згуртованості колективу, ефективності управління бойовим стресом та своєчасного надання психологічної підтримки. Належна організація психологічного забезпечення сприяє підтриманню стабільного морально-

психологічного стану підрозділів та підвищує їх здатність діяти у складних бойових умовах. Таким чином, узагальнення наукових підходів дозволяє виокремити кілька ключових напрямів дослідження психологічної витривалості військовослужбовців, серед яких провідними є психологічний, психофізичний, педагогічний та організаційний напрями. Кожен із них відображає окремі аспекти формування стійкості військових і водночас підкреслює необхідність комплексного підходу до розвитку психологічної витривалості у системі військової підготовки.

Реалізація зазначених підходів у практиці підготовки військовослужбовців потребує використання відповідних методів і інструментів, спрямованих на розвиток психічної стійкості, адаптаційних можливостей та професійної готовності до діяльності в умовах бойового стресу – табл. 2.

Таблиця 2

Методи формування психологічної витривалості військовослужбовців

Автори	Метод / інструмент	Сутність методу	Практичне застосування	Очікуваний результат
Фізична підготовка				
М. Бабич та ін. [15]; М. Волков [16]; Р. Ковальчук, А. Савіна [1]	Статичні силові вправи, військово-прикладні вправи, рукопашний бій, кросфіт, комплексна фізична підготовка	Використання фізичних тренувань для розвитку витривалості та психофізичної стійкості	Фізична та спеціальна підготовка військово-службовців	Підвищення фізичної та нервово-психічної стійкості
Психологічні тренінги				
В. Борисенко [13]; М. Ніженська [14]; В. Алещенко [2]	Тренування стресостійкості, розвиток емоційного інтелекту, тренінги саморегуляції, когнітивної гнучкості, психоемоційна підтримка	Розвиток навичок управління емоціями, увагою та поведінкою у стресових ситуаціях	Психологічна підготовка військових	Підвищення психологічної стійкості та якості прийняття рішень
Освітньо-педагогічні методи				
А. Литвин, Л. Руденко [4]	Педагогічна система психологічної підготовки, моніторинг психологічної готовності, використання досвіду НАТО	Інтеграція психологічної підготовки у систему військової освіти	Навчання у військових ЗВО	Формування професійної психологічної готовності офіцерів

Автори	Метод / інструмент	Сутність методу	Практичне застосування	Очікуваний результат
Військово-професійні тренування				
С. Мордвінов, М. Адаменко, С. Павлушенко [3]	Повітрянодесантна підготовка, парашутні стрибки	Виконання ризикованих професійних дій для розвитку самоконтролю та вольових якостей	Підготовка десантних підрозділів	Формування стійкості до критичних ситуацій
Організаційно-управлінські методи				
Г. Капосльоз [17]	Моніторинг бойового стресу, моделювання стресорів, згуртування підрозділу, психологічна допомога	Управління психологічним станом особового складу через діяльність командирів	Бойова підготовка та діяльність підрозділів	Підтримання морально-психологічної стійкості

Джерело: побудовано за [1; 2; 3; 4; 13-17]

Сучасні дослідження та практика військової освіти демонструють, що розвиток психологічної стійкості військових не може забезпечуватися лише окремими тренувальними заходами, а потребує комплексного поєднання фізичних, психологічних, освітніх та організаційних інструментів Важливу роль у формуванні психологічної витривалості відіграє фізична підготовка. У працях М. Бабича [15], М. Волкова [16], Р. Ковальчука та А. Савіної [1] підкреслюється, що використання статичних силових вправ, військово-прикладних вправ, рукопашного бою, кросфіту та інших видів комплексної фізичної підготовки сприяє не лише розвитку фізичної витривалості, а й підвищенню нервово-психічної стійкості військовослужбовців. Регулярні фізичні навантаження формують адаптаційні можливості організму, розвивають здатність витримувати значні навантаження та сприяють підвищенню загальної стійкості до стресових факторів.

Поряд із фізичною підготовкою важливим напрямом розвитку психологічної витривалості є застосування психологічних тренінгів. Дослідження В. Борисенка [13], М. Ніженської [14] та В. Алещенка [2] доводять, що тренування стресостійкості, розвиток емоційного інтелекту, формування навичок саморегуляції та когнітивної гнучкості сприяють покращенню здатності військовослужбовців контролювати власні емоції та поведінку у складних ситуаціях. Використання таких методів у процесі психологічної підготовки дозволяє підвищити ефективність прийняття рішень та знизити негативний вплив бойового стресу на діяльність військових. Освітньо-педагогічні методи також займають важливе місце у системі формування психологічної витривалості. У дослідженнях А. Литвина та Л. Руденка [4] зазначається, що

інтеграція психологічної підготовки у систему військової освіти, зокрема через використання сучасних педагогічних технологій, системи моніторингу психологічної готовності та запозичення досвіду країн НАТО, сприяє формуванню професійної мотивації та психологічної готовності майбутніх офіцерів до виконання службово-бойових завдань. Окрему групу методів становлять військово-професійні тренування, які безпосередньо пов'язані зі специфікою військової діяльності.

Дослідження С. Мордвінова, М. Адаменка та С. Павлушенка [3] демонструють, що участь військовослужбовців у складних видах підготовки, зокрема повітрянодесантній підготовці та виконанні парашутних стрибків, сприяє розвитку вольових якостей, самоконтролю та здатності діяти у ситуаціях підвищеного ризику. Подібні тренування створюють умови для моделювання критичних ситуацій та формування готовності до діяльності у бойових умовах. Важливим елементом системи формування психологічної витривалості є організаційно-управлінські методи. У працях Г. Капосльоза [17] підкреслюється, що психологічна стійкість військовослужбовців значною мірою залежить від діяльності командирів та ефективності організації психологічного забезпечення підрозділів. Використання моніторингу бойового стресу, моделювання стресових ситуацій, заходів щодо згуртування підрозділів та надання психологічної допомоги дозволяє підтримувати стабільний морально-психологічний стан особового складу та підвищує ефективність діяльності військових колективів.

Таким чином, узагальнення представлених методів дозволяє виділити кілька основних напрямів підготовки військовослужбовців, спрямованих на формування їх психологічної витривалості. До них належать фізичний, психологічний, освітній, професійно-військовий та організаційний напрями підготовки. Їх комплексне поєднання створює основу для формування стійкості військовослужбовців до впливу стресових факторів бойової діяльності та забезпечує підвищення ефективності виконання службово-бойових завдань у сучасних умовах військової служби.

З урахуванням результатів проведеного аналізу наукових підходів і методів у табл. 3 представлено модель формування психологічної витривалості військовослужбовців, яка відображає взаємозв'язок основних компонентів підготовки та механізмів їх реалізації у системі військової діяльності.

Таблиця 3

Модель формування психологічної витривалості військовослужбовців

Компонент моделі	**Основний зміст**	**Основні методи реалізації**	**Очікуваний результат**
Психофізичний компонент	Формування витривалості та адаптації до фізичних і психічних навантажень	Статичні силові вправи, військово-прикладні види спорту, кросфіт, комплексна фізична підготовка	Підвищення фізичної витривалості та нервово-психічної стійкості

Компонент моделі	Основний зміст	Основні методи реалізації	Очікуваний результат
Психологічний компонент	Розвиток стресостійкості, саморегуляції та емоційної стабільності	Тренування стресостійкості, розвиток емоційного інтелекту, тренінги саморегуляції, психоемоційна підтримка	Підвищення психологічної стійкості та здатності діяти у критичних ситуаціях
Професійно-діяльнісний компонент	Формування психологічної готовності до виконання бойових завдань	Повітрянодесантна підготовка, моделювання бойових ситуацій, військово-професійні тренування	Розвиток вольових якостей, рішучості та здатності діяти в умовах ризику
Освітньо-організаційний компонент	Системне забезпечення психологічної підготовки військовослужбовців	Освітні програми військових ЗВО, моніторинг психологічної готовності, психологічна підтримка особового складу	Формування стійкої психологічної готовності та підтримання морально-психологічного стану підрозділів

Джерело: побудовано автором

Представлені компоненти відображають комплексний характер розвитку психологічної витривалості та враховує взаємозв'язок фізичних, психічних, професійних і організаційних чинників, що впливають на готовність військовослужбовців до діяльності в умовах бойового стресу. Психофізичний компонент моделі спрямований на формування витривалості та адаптаційних можливостей військовослужбовців до інтенсивних фізичних і психічних навантажень. Реалізація цього компоненту передбачає використання системи фізичної підготовки, що включає статичні силові вправи, військово-прикладні види спорту, кросфіт та інші види комплексних тренувань. Такий підхід сприяє розвитку фізичної витривалості, підвищенню стійкості нервової системи та формуванню здатності організму ефективно реагувати на значні навантаження. Психологічний компонент моделі пов'язаний із розвитком стресостійкості, емоційної стабільності та навичок саморегуляції військовослужбовців.

Застосування тренінгів стресостійкості, програм розвитку емоційного інтелекту, методів саморегуляції та психоемоційної підтримки дозволяє формувати здатність військових контролювати власні емоції, підтримувати концентрацію уваги та приймати ефективні рішення у критичних ситуаціях.

Професійно-діяльнісний компонент орієнтований на формування психологічної готовності до виконання службово-бойових завдань через виконання специфічних видів військово-професійної підготовки. Використання повітряно-десантної підготовки, моделювання бойових ситуацій та інших видів військово-

професійних тренувань сприяє розвитку вольових якостей, рішучості та здатності діяти в умовах підвищеного ризику. Освітньо-організаційний компонент моделі забезпечує системний характер підготовки військовослужбовців та передбачає інтеграцію психологічної підготовки у структуру військової освіти та діяльність підрозділів. Реалізація цього компоненту включає використання освітніх програм військових закладів освіти, системи моніторингу психологічної готовності особового складу та організацію психологічної підтримки військовослужбовців у процесі служби.

Загалом запропонована модель демонструє, що ефективне формування психологічної витривалості військовослужбовців можливе лише за умови комплексного поєднання різних напрямів підготовки. Взаємодія психофізичних, психологічних, професійних та організаційних елементів створює цілісну систему розвитку стійкості військових, що сприяє підвищенню їх психологічної готовності до виконання службово-бойових завдань та забезпечує ефективне функціонування підрозділів у складних умовах сучасної військової діяльності.

Висновки. Проведене дослідження дозволило узагальнити сучасні наукові підходи до розвитку психологічної витривалості військовослужбовців та визначити основні напрями її формування у системі підготовки Збройних Сил України. Аналіз наукових праць показав, що психологічна витривалість розглядається як інтегральна характеристика особистості військовослужбовця, яка поєднує стресостійкість, здатність до саморегуляції, емоційну стабільність, когнітивну гнучкість та мотивацію до виконання службово-бойових завдань. Узагальнення результатів досліджень дало можливість систематизувати основні наукові підходи до розвитку психологічної витривалості та визначити ключові методи її формування у процесі військової підготовки.

Встановлено, що психологічна витривалість є важливою передумовою ефективної діяльності військовослужбовців у складних та екстремальних умовах сучасної війни. Вона забезпечує здатність військових зберігати працездатність, контролювати емоційні реакції, приймати обґрунтовані рішення та ефективно діяти у ситуаціях підвищеного ризику. Формування такої стійкості є необхідною умовою підтримання бойової готовності підрозділів і підвищення ефективності виконання службово-бойових завдань.

Результати дослідження свідчать, що розвиток психологічної витривалості військовослужбовців потребує комплексного підходу, який передбачає поєднання фізичної підготовки, психологічних тренінгів, освітніх технологій, військово-професійних тренувань та організаційних механізмів психологічної підтримки особового складу. У статті запропоновано модель формування психологічної витривалості військовослужбовців, що інтегрує психофізичний, психологічний, професійно-діяльнісний та освітньо-організаційний компоненти підготовки та відображає їх взаємозв’язок у системі військової діяльності.

Перспективи подальших досліджень доцільно пов’язати з поглибленим вивченням ефективності різних методів розвитку психологічної витривалості

військовослужбовців, розробленням практичних програм психологічної підготовки з урахуванням специфіки різних родів військ, а також удосконаленням системи психологічного забезпечення діяльності військових підрозділів у сучасних умовах бойових дій.

Література:

1. Ковальчук Р., Савіна А. Підвищення витривалості військовослужбовця в реаліях сьогодення. Збірник наукових праць *Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2023. № 3(34). С. 132–145. DOI: https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v34i3.1485

2. Алещенко В. Формування психологічної готовності військовослужбовців до ведення бойових дій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 4(74). С. 5–13. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-74-4-5-13.

3. Мордвінов С., Адаменко М., Павлушенко С. Роль повітрянодесантної підготовки у формуванні психологічної готовності особистості військовослужбовця до виконання бойових завдань. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. № 6(76). С. 99–111. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-76-6-99-111.

4. Литвин А. В., Руденко Л. А. Психологічна підготовка майбутніх офіцерів: досвід, пропозиції та рекомендації. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки.* 2024. № 1(12). С. 169–186. DOI: https://doi.org/10.32755/sjeducation.2024.01.169.

5. Kjærgaard A., Karstoft K. I., Schmidt B. W., Kirk J. W. Development of a military mental health training program aiming to promote mental health and operational readiness in the Danish armed forces: an intervention mapping approach. *Frontiers in Public Health*. 2025. Vol. 13. DOI: https://doi.org/10.3389/fpubh.2025.1676193.

6. Frankova I., Klochkov V., Pyvovarenko M., Hukovskyy O., Zohar J., Vermetten E. Psychological resilience in trench warfare: Leveraging mental health frameworks for Ukrainian soldiers. *Neuroscience Applied*. 2025. Vol. 4. Article 105528. DOI: https://doi.org/10.1016/j.nsa.2025.105528.

7. Forchuk C. A., Kocha I., Granek J. A., Dempster K. S., Younger W. A., Gargala D., Nazarov A. Optimizing military mental health and stress resilience training through the lens of trainee preferences: A conjoint analysis approach. *Military Psychology*. 2025. Vol. 37. No. 3. P. 175–186. DOI: https://doi.org/10.1080/08995605.2024.232464.

8. Sun Z., Song J., Chen J., Gan X., Li Y., Qiu C., Zhang W., Gao Y. Preventing and mitigating post-traumatic stress: A scoping review of resilience interventions for military personnel in pre-deployment. *Psychology Research and Behavior Management*. 2024. Vol. 17. P. 2377–2389. DOI: https://doi.org/10.2147/PRBM.S459220.

9. Bekesiene S., Smaliukienė R., Vaičaitienė R., Bagdžiūnienė D., Kanapeckaitė R., Kapustian O., Nakonechnyi O. Prioritizing competencies for soldier's mental resilience: an application of integrative fuzzy-trapezoidal decision-making trial and evaluation laboratory in updating training program. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 14. Article 1239481. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1239481.

10. Evans W. R., Meyer E. C., Moore B. A., Peterson A. L. Psychological flexibility training to enhance resilience in military personnel. *Journal of Military Social Work and Behavioral Health Services*. 2024. Vol. 12. No. 3. P. 252–264. DOI: https://doi.org/10.1080/21635781.2023.2246900.

11. Cao F., Li J., Xin W., Yang Z., Wu D. The impact of resilience on the mental health of military personnel during the COVID-19 pandemic: coping styles and regulatory focus. *Frontiers in Public Health*. 2023. Vol. 11. Article 1240047. DOI: https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1240047.

12. Flood A., Keegan R. J. Cognitive resilience to psychological stress in military personnel. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. Article 809003. DOI: https://doi.org/ 10.3389/fpsyg. 2022.809003.

13. Борисенко В. Є. Значущість психологічної витривалості для майбутніх офіцерів-розвідників. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2025. Т. 36(75). № 2. С. 222–226. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.2/33

14. Ніженська М. Вплив бойового стресу на когнітивну продуктивність військово-службовців. *Universum*. 2025. № 26. С. 601–610. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/2496.

15. Бабич М. О., Большаков О. О., Людовик Т. В., Ролюк О. В., Небожук О. Р., Ожаревський В. А., Гуртова Т. В. Удосконалення силової витривалості військовослужбовців-танкістів – запорука успішного виконання завдань за призначенням. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2024. Вип. 11(184). С. 27–31. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.11(184).05

16. Волков М. С. Ефективність фізичних тренувань у підготовці військовослужбовців та формуванні їх психологічної готовності до дій в екстремальних умовах. *Академічні візії*. 2023. № 22. URL: https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/509.

17. Капосльоз Г. Психологічні аспекти діяльності командирів щодо забезпечення стійкості підлеглих у бою. *Military Science*. 2024. Т. 2. № 3. С. 147–160. DOI: https://doi.org/10.62524/msj.2024.2.3.12.

References:

1. Kovalchuk, R., & Savina, A. (2023). Pidvyshchennia vytryvalosti viiskovosluzhbovtsia v realiiakh sohodennia [Increasing the endurance of servicemen in modern realities]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedahohichni nauky*, 3(34), 132–145. https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v34i3.1485. [in Ukrainian].

2. Aleshchenko, V. (2023). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv do vedennia boiovykh dii [Formation of psychological readiness of servicemen for combat operations]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 4(74), 5–13. https://doi.org/ 10.33099/2617-6858-2023-74-4-5-13. [in Ukrainian].

3. Mordvinov, S., Adamenko, M., & Pavlushenko, S. (2023). Rol povitrianodesantnoi pidhotovky u formuvanni psykholohichnoi hotovnosti osobystosti viiskovosluzhbovtsia do vykonannia boiovykh zavdan [The role of airborne training in the formation of psychological readiness of servicemen to perform combat tasks]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 6(76), 99–111. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-76-6-99-111. [in Ukrainian].

4. Lytvyn, A. V., & Rudenko, L. A. (2024). Psykholohichna pidhotovka maibutnikh ofitseriv: dosvid, propozytsii ta rekomendatsii [Psychological training of future officers: experience, proposals and recommendations]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia: Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky*, 1(12), 169–186. https://doi.org/10.32755/sjeducation.2024.01.169. [in Ukrainian].

5. Kjærgaard, A., Karstoft, K. I., Schmidt, B. W., & Kirk, J. W. (2025). Development of a military mental health training program aiming to promote mental health and operational readiness in the Danish armed forces: an intervention mapping approach. *Frontiers in Public Health*, 13. https://doi.org/10.3389/fpubh.2025.1676193 [in English].

6. Frankova, I., Klochkov, V., Pyvovarenko, M., Hukovskyy, O., Zohar, J., & Vermetten, E. (2025). Psychological resilience in trench warfare: Leveraging mental health frameworks for Ukrainian soldiers. *Neuroscience Applied*, 4, Article 105528. https://doi.org/10.1016/j.nsa.2025.105528

7. Forchuk, C. A., Kocha, I., Granek, J. A., Dempster, K. S., Younger, W. A., Gargala, D., & Nazarov, A. (2025). Optimizing military mental health and stress resilience training through the lens of trainee preferences: A conjoint analysis approach. *Military Psychology*, 37(3), 175–186. https://doi.org/10.1080/08995605.2024.232464 [in English].

8. Sun, Z., Song, J., Chen, J., Gan, X., Li, Y., Qiu, C., Zhang, W., & Gao, Y. (2024). Preventing and mitigating post-traumatic stress: A scoping review of resilience interventions for military personnel in pre-deployment. *Psychology Research and Behavior Management*, 17, 2377–2389. https://doi.org/10.2147/PRBM.S459220 [in English].

9. Bekesiene, S., Smaliukienė, R., Vaičaitienė, R., Bagdžiūnienė, D., Kanapeckaitė, R., Kapustian, O., & Nakonechnyi, O. (2024). Prioritizing competencies for soldier's mental resilience: an application of integrative fuzzy-trapezoidal decision-making trial and evaluation laboratory in updating training program. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1239481. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1239481 [in English].

10. Evans, W. R., Meyer, E. C., Moore, B. A., & Peterson, A. L. (2024). Psychological flexibility training to enhance resilience in military personnel. *Journal of Military Social Work and Behavioral Health Services*, 12(3), 252–264. https://doi.org/10.1080/21635781.2023.2246900 [in English].

11. Cao, F., Li, J., Xin, W., Yang, Z., & Wu, D. (2023). The impact of resilience on the mental health of military personnel during the COVID-19 pandemic: coping styles and regulatory focus. *Frontiers in Public Health*, 11, Article 1240047. https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1240047 [in English].

12. Flood, A., & Keegan, R. J. (2022). Cognitive resilience to psychological stress in military personnel. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 809003. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.809003 [in English].

13. Borysenko, V. Ye. (2025). Znachushchist psykholohichnoi vytryvalosti dlia maibutnikh ofitseriv-rozvidnykiv [The importance of psychological endurance for future intelligence officers]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia*, 36(75), 2, 222–226. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.2/33. [in Ukrainian].

14. Nizhenska, M. (2025). Vplyv boiovoho stresu na kohnityvnu produktyvnist viiskovosluzhbovtsiv [Impact of combat stress on cognitive performance of servicemen]. *Universum*, 26, 601–610. https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/2496. [in Ukrainian].

15. Babych, M. O., Bolshakov, O. O., Liudovyk, T. V., Roliuk, O. V., Nebozhuk, O. R., Ozharevskyi, V. A., & Hurtova, T. V. (2024). Udoskonalennia sylovoi vytryvalosti viiskovosluzhbovtsiv-tankistiv – zaporuka uspishnoho vykonannia zavdan za pryznachenniam [Improving the strength endurance of tank crew servicemen as a guarantee of successful mission performance]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport)*, 11(184), 27–31. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.11(184).05. [in Ukrainian].

16. Volkov, M. S. (2023). Efektyvnist fizychnykh trenuvan u pidhotovtsi viiskovosluzhbovtsiv ta formuvanni yikh psykholohichnoi hotovnosti do dii v ekstremalnykh umovakh [Effectiveness of physical training in preparing servicemen and forming their psychological readiness for actions in extreme conditions]. *Akademichni vizii*, 22. https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/509. [in Ukrainian].

17. Kaposloz, H. (2024). Psykholohichni aspekty diialnosti komandyriv shchodo zabezpechennia stiikosti pidlehlykh u boiu [Psychological aspects of commanders' activities in ensuring the resilience of subordinates in combat]. *Military Science*, 2(3), 147–160. https://doi.org/10.62524/msj.2024.2.3.12. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.922.7:376-056.36:616.896

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2186-2199

Бєлікова Олена Аркадіївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри практичної психології, Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, https://orcid.org/0000-0001-7074-5030

Григор'єва Людмила Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0003-4527-6169

Щур Вікторія Андріївна доктор філософії з педагогіки, викладач циклової комісії психолого-педагогічних дисциплін, комунальний заклад "Балтський педагогічний фаховий коледж", м. Балта, https://orcid.org/0000-0001-6888-5333

Поліщук Світлана Петрівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психосоматики та психології здоров'я, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0009-0000-4959-0126

ІНКЛЮЗИВНІ МЕТОДИКИ РОБОТИ З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу та систематизації інклюзивних психологічних методик роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра, а також визначенню практичних напрямів і умов їх ефективного застосування в інклюзивному освітньому середовищі. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості дітей з розладами аутистичного спектра у закладах освіти та необхідністю забезпечення психологічного супроводу, орієнтованого на індивідуальні потреби дитини, специфіку інклюзії та міждисциплінарну взаємодію фахівців.

У статті інклюзивна психологічна робота розглядається як комплексна система підтримки, що ґрунтується на урахуванні когнітивних, комунікативних, емоційно-вольових і сенсорних особливостей психічного розвитку дітей з розладами аутистичного спектра. Проаналізовано вплив зазначених особливостей на адаптацію дитини до інклюзивного освітнього середовища, її участь у навчальній діяльності та соціальній взаємодії. Обґрунтовано доцільність переходу від фрагментарного використання окремих психологічних інтервенцій до інтегрованого поєднання методик у межах єдиної стратегії психологічного супроводу.

Методологічну основу дослідження становили методи теоретичного аналізу, порівняння, синтезу та узагальнення сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових джерел з проблем інклюзивної психології та психологічної підтримки дітей з розладами аутистичного спектра. У роботі систематизовано базові принципи інклюзивної психологічної роботи та узагальнено сучасні методики, що застосовуються в інклюзивній практиці, з урахуванням їх психологічної спрямованості, форм реалізації та умов ефективності.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному осмисленні інклюзивних психологічних методик як взаємопов'язаної системи інструментів, спрямованих на підтримку навчальної участі, розвиток соціальної взаємодії та забезпечення емоційної й сенсорної регуляції дітей з розладами аутистичного спектра. Практична значущість роботи полягає у можливості використання отриманих узагальнень у діяльності практичних психологів, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів і команд психолого-педагогічного супроводу закладів освіти.

Ключові слова: інклюзивна психологія, психологічний супровід, діти з розладами аутистичного спектра, інклюзивне освітнє середовище, психологічні методики, соціальна взаємодія, сенсорна регуляція, емоційно-вольова сфера.

Olena Bielikova Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Practical Psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, https://orcid.org/0000-0001-7074-5030

Liudmyla Hryhorieva PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-4527-6169

Viktoriia Shchur PhD in Pedagogy, Teacher of the Cyclical Commission of Psychological and Pedagogical Disciplines, Municipal Institution "Balta Pedagogical Professional College", Balta, https://orcid.org/0000-0001-6888-5333

Svitlana Polishchuk PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychosomatics and Health Psychology, Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0000-4959-0126

INCLUSIVE METHODS OF WORKING WITH CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Abstract. The article is devoted to the theoretical analysis and systematization of inclusive psychological methods of working with children with autism spectrum disorders, as well as to the identification of practical directions and conditions for their

effective application in an inclusive educational environment. The relevance of the study is determined by the growing number of children with autism spectrum disorders in educational institutions and the need to provide psychological support focused on the individual needs of the child, the specifics of inclusion, and interdisciplinary cooperation among professionals.

Inclusive psychological work is considered as a comprehensive system of support based on taking into account the cognitive, communicative, emotional-volitional, and sensory characteristics of the mental development of children with autism spectrum disorders. The influence of these characteristics on the child's adaptation to the inclusive educational environment, participation in learning activities, and social interaction is analyzed. The study substantiates the feasibility of moving from fragmented use of individual psychological interventions to an integrated combination of methods within a unified strategy of psychological support.

The methodological basis of the research includes methods of theoretical analysis, comparison, synthesis, and generalization of contemporary national and international scientific sources on inclusive psychology and psychological support for children with autism spectrum disorders.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive understanding of inclusive psychological methods as an interconnected system of tools aimed at supporting participation in learning, developing social interaction, and ensuring emotional and sensory regulation of children with autism spectrum disorders. The practical significance of the work consists in the possibility of using the obtained generalizations in the activities of practicing psychologists, specialists of inclusive resource centers, and psycho-pedagogical support teams in educational institutions.

Keywords: inclusive psychology, psychological support, children with autism spectrum disorders, inclusive educational environment, psychological methods, social interaction, sensory regulation, emotional-volitional sphere.

Постановка проблеми. В умовах розвитку інклюзивної освіти зростає актуальність проблеми ефективної психологічної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра. Поширення інклюзивних практик зумовлює потребу у впровадженні науково обґрунтованих методик, спрямованих на забезпечення психічного, емоційного та соціального розвитку дітей з розладами аутистичного спектра в освітньому середовищі.

Попри наявність значної кількості теоретичних і прикладних напрацювань, у практиці інклюзії зберігається фрагментарність застосування психологічних методик, недостатня узгодженість між різними формами супроводу та обмежене врахування індивідуальних психічних особливостей дітей з розладами аутистичного спектра. Це ускладнює розвиток комунікативних навичок, соціальної взаємодії, емоційної саморегуляції та адаптації таких дітей.

У зв'язку із зазначеним актуалізується потреба в науковому обґрунтуванні інклюзивних психологічних методик роботи з дітьми з розладами аутистичного

спектра та визначенні умов їх ефективного застосування в інклюзивному освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інклюзивної психологічної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра у сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях розглядається як міждисциплінарний напрям, що поєднує психологічні, педагогічні, медичні та соціальні підходи. У наукових працях акцентується увага на необхідності створення комплексної системи психологічного супроводу, спрямованої на підтримку навчальної участі, соціальної взаємодії та адаптації дітей з розладами аутистичного спектра в інклюзивному освітньому середовищі.

Значна частина досліджень присвячена аналізу когнітивних і комунікативних особливостей дітей з розладами аутистичного спектра та їх впливу на освітню діяльність і соціальну взаємодію. Автори підкреслюють варіативність профілів розвитку, нерівномірність формування мовлення, труднощі прагматичної комунікації та соціального пізнання, що ускладнює адаптацію дитини до вимог інклюзивного середовища. У межах цих підходів наголошується на доцільності використання психологічних методик, орієнтованих на підтримку комунікації, структурованість діяльності та підвищення передбачуваності освітнього процесу.

Окремий масив наукових праць зосереджений на вивченні емоційно-вольової сфери та труднощів соціальної взаємодії дітей з розладами аутистичного спектра. Дослідники зазначають, що обмежена емоційна регуляція, знижена ініціативність у спілкуванні та труднощі вольового контролю поведінки істотно впливають на включення дитини в групові форми діяльності. У цьому контексті інклюзивні психологічні методики розглядаються як засіб не лише корекції окремих проявів, а й формування соціально прийнятних моделей взаємодії в природному освітньому середовищі.

У сучасних дослідженнях дедалі більше уваги приділяється ролі сенсорної обробки інформації та її впливу на поведінку й навчальну діяльність дітей з розладами аутистичного спектра. Автори підкреслюють значущість сенсорної чутливості як чинника емоційної нестабільності, зниження концентрації уваги та підвищеної втомлюваності в умовах інклюзивного класу. У зв’язку з цим обґрунтовується доцільність застосування сенсорно-орієнтованих психологічних інтервенцій та адаптації освітнього середовища як складової психологічного супроводу.

Разом із тим, попри значну кількість наукових праць, у сучасних дослідженнях недостатньо узагальненими залишаються питання систематизації інклюзивних психологічних методик, визначення принципів їх поєднання та умов ефективного застосування в реальних умовах закладу освіти. Це зумовлює необхідність комплексного теоретичного аналізу інклюзивної психологічної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра, що й визначило спрямованість даного дослідження.

Метою статті є обґрунтування та систематизація інклюзивних психологічних методик роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра, а також визначення практичних напрямів їх використання в інклюзивному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Ефективність інклюзивної психологічної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра (РАС) значною мірою визначається урахуванням специфіки їхнього психічного розвитку та особливостей функціонування основних психічних процесів. Інклюзивне освітнє середовище, орієнтоване на взаємодію, комунікацію та соціальну активність, висуває до дитини з РАС особливі вимоги, які не завжди відповідають її індивідуальним психічним можливостям і адаптаційним ресурсам. У зв'язку з цим психологічні особливості дітей з РАС слід розглядати не ізольовано, а в контексті реальних умов інклюзії, що передбачає аналіз тих чинників психічного розвитку, які безпосередньо впливають на процес навчання, соціальної взаємодії та включення дитини в освітнє середовище. Саме тому провідного значення в аналізі психологічних особливостей дітей з РАС набуває розгляд їхніх когнітивних і комунікативних характеристик, які безпосередньо визначають специфіку навчальної діяльності та соціальної взаємодії в інклюзивному середовищі.

Когнітивні та комунікативні особливості дітей з РАС характеризуються значною варіативністю та нерівномірністю розвитку, що суттєво впливає на їхню участь в інклюзивному освітньому процесі. Дослідження засвідчують наявність широкого спектра мовленнєвих і когнітивних профілів — від мінімального або відсутнього функціонального мовлення до збережених чи навіть високих мовних здібностей, водночас провідними залишаються труднощі соціальної комунікації та використання мови у взаємодії. Комунікативні порушення у дітей з РАС переважно стосуються прагматичного компонента мовлення і проявляються у складнощах ініціювання та підтримання діалогу, розуміння соціального контексту, невербальних сигналів і переносного значення висловлювань, що пов'язано з особливостями когнітивного розвитку та соціального пізнання [1, с. 2367]. Зазначені особливості ускладнюють адаптацію дитини до інклюзивного середовища та зумовлюють потребу в диференційованому психологічному супроводі.

Тісний зв'язок когнітивних і комунікативних порушень із процесами адаптації зумовлює виражені особливості емоційно-вольової сфери та соціальної взаємодії дітей з РАС. У таких дітей спостерігається знижений рівень емоційної стабільності, труднощі вольової регуляції поведінки та обмежена емоційна включеність у міжособистісну взаємодію, що проявляється у пасивності, уникання контактів і залежності від допомоги дорослого. Соціальна взаємодія ускладнюється недостатнім розумінням соціальних норм, низькою ініціативністю у спілкуванні, обмеженою здатністю до співробітництва та прогнозування поведінки інших, що істотно знижує адаптаційні можливості дитини в інклюзивному освітньому середовищі [2, с. 192].

Варто наголосити, що важливою складовою психічного розвитку дітей з РАС, яка безпосередньо пов'язана з когнітивними та комунікативними особливостями, є специфіка сенсорної обробки інформації. Підвищена або знижена сенсорна чутливість, зокрема в аудиторній, візуальній і тактильній модальностях, суттєво впливає на поведінку та навчальну діяльність дітей з РАС. Сенсорно насичене середовище загальноосвітнього класу — гучні звуки, фоновий шум, яскраве освітлення, візуальні подразники — може викликати підвищену тривожність, емоційне перевантаження та труднощі концентрації уваги, що негативно позначається на засвоєнні навчального матеріалу. Особливо вираженим є вплив порушень аудиторної обробки, які асоціюються зі зниженням показників читання, розуміння мовлення та математичної діяльності, незалежно від загального рівня інтелекту [3]. У зв'язку з цим сенсорна чутливість виступає значущим чинником, що опосередковує навчальну успішність і потребує врахування при організації інклюзивного освітнього середовища та психологічного супроводу дітей з РАС.

Отже, психологічні особливості дітей з РАС у контексті інклюзивного середовища мають комплексний характер і охоплюють когнітивну, комунікативну, емоційно-вольову та сенсорну сфери, взаємопов'язані між собою. Сукупність зазначених особливостей визначає специфіку адаптації дитини до освітнього процесу, характер її поведінки та навчальної діяльності, а також обумовлює необхідність цілеспрямованого й індивідуалізованого психологічного супроводу в умовах інклюзії.

Наукові дослідження інклюзивної психологічної роботи з дітьми з РАС містять різні підходи й умови ефективності супроводу, що подаються фрагментарно в межах окремих напрямів. Їх узагальнення з урахуванням комплексності особливостей дітей і чинників адаптації дає змогу виокремити систему базових принципів. Вони забезпечують узгодженість інтервенцій, їх відповідність індивідуальним потребам і ефективність в умовах інклюзії. Узагальнені принципи інклюзивної психологічної роботи з дітьми з РАС подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Принципи інклюзивної психологічної роботи з дітьми з РАС

Принцип	Зміст принципу	Практичне значення для інклюзивного середовища
Індивідуалізації психологічного впливу	Урахування унікального профілю розвитку дитини з РАС, включно з когнітивними, комунікативними, емоційними та сенсорними особливостями	Дає змогу адаптувати психологічні інтервенції до реальних можливостей дитини, знижує рівень тривоги та фрустрації, підвищує ефективність навчання

Принцип	Зміст принципу	Практичне значення для інклюзивного середовища
Системності та комплексності	Поєднання психологічних, педагогічних, поведінкових і сенсорно-орієнтованих підходів у межах єдиного супроводу	Забезпечує узгодженість впливів у навчальній, соціальній і корекційній діяльності, сприяє стійким змінам у поведінці та адаптації
Опори на сильні сторони розвитку	Використання збережених або добре розвинених функцій (інтереси, візуальне мислення, структурованість дій) як ресурсу розвитку	Підвищує мотивацію дитини, формує відчуття успіху, сприяє активному включенню в освітній процес
Розвитку соціальної взаємодії в природному середовищі	Формування соціальних і комунікативних навичок у реальних умовах інклюзивного класу, а не лише в індивідуальних заняттях	Сприяє переносу набутих навичок у повсякденну взаємодію з однолітками та дорослими
Сенсорної підтримки та регуляції	Урахування сенсорної чутливості дитини, адаптація середовища та застосування сенсорно-інтегративних стратегій	Зменшує сенсорне перевантаження, стабілізує емоційний стан, підвищує здатність до концентрації та навчання
Міждисциплінарної взаємодії	Узгоджена співпраця психолога, педагога, асистента вчителя, батьків та інших фахівців	Забезпечує єдину стратегію підтримки дитини та підвищує сталість результатів інклюзивної роботи
Безперервності психологічного супроводу	Послідовна підтримка дитини на різних етапах навчання з урахуванням змін її потреб	Дозволяє своєчасно коригувати інтервенції та підтримувати адаптаційні ресурси дитини

Джерело: сформовано на основі узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел [4], [5], [6], [7], [8], [9].

Подані в таблиці принципи відображають узагальнену логіку побудови інклюзивної психологічної роботи з дітьми з РАС і не функціонують ізольовано, а реалізуються у тісному взаємозв'язку. Їх поєднання забезпечує цілісний підхід до психологічного супроводу, орієнтований не лише на подолання окремих труднощів розвитку, а й на створення сприятливих умов для навчальної діяльності, соціальної взаємодії та адаптації дитини в інклюзивному освітньому середовищі. Дотримання зазначених принципів створює методологічне підґрунтя для вибору та впровадження конкретних інклюзивних психологічних методик, що будуть розглянуті далі.

Сформульовані принципи інклюзивної психологічної роботи визначають як загальні засади організації супроводу дітей з РАС, так і вибір конкретних інструментів і форм впливу. Їх реалізація в інклюзивній освіті потребує застосу-

вання методик, що забезпечують індивідуалізацію підтримки, системність втручань, розвиток соціальної взаємодії та врахування сенсорних і емоційно-вольових особливостей дитини. У зв'язку з цим доцільно узагальнити сучасні інклюзивні психологічні методики, що відповідають цим принципам і використовуються у вітчизняній та зарубіжній практиці (табл. 2).

Таблиця 2

Інклюзивні психологічні методики роботи з дітьми з РАС

Методика / підхід	Психологічна спрямованість	Основні цілі застосування	Форма реалізації в інклюзивному середовищі	Умови ефективності
Поведінкові інтервенції	Регуляція поведінки, формування навчальних і соціальних навичок	Зменшення дезадаптивної поведінки; формування функціональних навичок; підвищення самостійності	Індивідуальні та малі групові заняття; вбудовування у навчальні рутини класу	Індивідуалізація цілей; систематичний моніторинг; узгоджені дії фахівців
Функціональний аналіз поведінки та позитивна поведінкова підтримка	Профілактика й корекція поведінкових труднощів	Виявлення причин поведінки; навчання альтернативних форм реагування	Спостереження в класі; індивідуальні плани підтримки; модифікація освітнього середовища	Регулярний аналіз даних; профілактична спрямованість; командна взаємодія
Розвиток соціальної взаємодії за участю однолітків	Соціально-комунікативний розвиток	Формування навичок спілкування; ініціація та підтримка взаємодії	Парні та групові завдання; спільна діяльність у класі та позаурочний час, у тому числі під час екскурсій та спільних туристичних подорожей	Підготовка однолітків; підтримка дорослого на початкових етапах
Формування саморегуляції та самоконтролю	Розвиток вольової регуляції та самостійності	Підвищення контролю власної поведінки; зниження залежності від дорослого	Чек-листи, самоспостереження, візуальні індикатори виконання	Доступність критеріїв оцінювання; поступове зменшення зовнішньої підтримки
Відеомоделювання соціальної та навчальної поведінки	Навчання через наслідування зразків	Засвоєння соціальних і навчальних моделей поведінки	Перегляд відеофрагментів з подальшим відпрацюванням у класі	Короткі та конкретні моделі; регулярне закріплення у реальних ситуаціях

Методика / підхід	Психологічна спрямованість	Основні цілі застосування	Форма реалізації в інклюзивному середовищі	Умови ефективності
Візуальна підтримка та структурування діяльності	Когнітивна організація та зниження тривожності	Підвищення передбачуваності; полегшення розуміння вимог	Візуальні розклади, алгоритми дій, правила класу	Стабільність позначень; відповідність рівню розвитку дитини
Альтернативна та додаткова комунікація	Підтримка й розвиток комунікації	Компенсація мовленнєвих труднощів; стимулювання ініціативи спілкування	Символи, картки, комунікативні набори в навчальному процесі	Узгоджене використання всіма учасниками освітнього процесу
Структуроване навчання та організація освітнього середовища	Формування навичок самостійної діяльності	Полегшення орієнтації в просторі та завданнях	Зонування класу; індивідуальні робочі системи	Чітка організація простору; поєднання з візуальною підтримкою
Соціальні історії	Розвиток соціального пізнання	Засвоєння соціальних правил і очікувань	Індивідуальні тексти або візуальні сценарії соціальних ситуацій	Персоналізація змісту; поєднання з практичним відпрацюванням
Розвитково-орієнтовані та ігрові інтервенції	Соціально-емоційний і комунікативний розвиток	Формування спільної уваги; розвиток соціальної ініціативи	Ігрові заняття; інтеграція в повсякденні освітні ситуації	Орієнтація на інтереси дитини; природність взаємодії
Психолого-логопедичний супровід комунікативного розвитку	Розвиток мовлення та прагматичної комунікації	Поліпшення використання мови в навчанні та спілкуванні	Індивідуальні та групові заняття; інтеграція в уроки	Узгодженість цілей психолога й логопеда; генералізація навичок
Сенсорно-орієнтовані інтервенції	Саморегуляція та сенсорна стабілізація	Зменшення перевантаження; підвищення навчальної участі	Сенсорні паузи; адаптація освітнього середовища	Індивідуальний сенсорний профіль; функціональна спрямованість
Організація поведінки в інклюзивному класі	Підтримка керованості навчального процесу	Формування зрозумілих правил і очікувань	Системи заохочення; візуальні правила; класні процедури	Послідовність вимог; позитивне підкріплення

Методика / підхід	Психологічна спрямованість	Основні цілі застосування	Форма реалізації в інклюзивному середовищі	Умови ефективності
Командний міждисцип-лінарний супровід	Координація психологічної допомоги	Узгодження цілей і стратегій підтримки	Спільна робота психолога, педагога, асистента, батьків	Чіткий розподіл ролей; регулярний моніторинг результатів

Джерело: у таблиці використано узагальнені українські назви методик і моделей психологічної роботи, що відповідають загальновживаним підходам сучасної вітчизняної та зарубіжної інклюзивної практики [5], [7], [8], [10], [11], [12], [13], [14], [15].

Подані в таблиці методики відображають сучасний спектр інструментів інклюзивної психологічної роботи з дітьми з РАС і демонструють багато-вимірність психологічного супроводу в умовах інклюзії. Їх застосування не передбачає ізольованого використання окремих інтервенцій, а ґрунтується на гнучкому поєднанні різних форм психологічного впливу відповідно до індивідуальних потреб дитини, особливостей освітнього середовища та ресурсів команди супроводу.

Такий підхід забезпечує узгодженість психологічних, освітніх і соціальних впливів, сприяє генералізації набутих навичок у повсякденній діяльності та підвищує ефективність інклюзивної психологічної підтримки дітей з РАС.

Практичне впровадження інклюзивних психологічних методик у закладі освіти потребує їх адаптації до реальних умов освітнього середовища, з урахуванням вікових особливостей дітей з РАС, структури навчального процесу та ресурсів команди супроводу. У цьому контексті ключовим завданням психолога є не відтворення окремих методик у «чистому» вигляді, а інтеграція психологічних інтервенцій у повсякденні освітні ситуації, що забезпечує їх функціональність і сталість результатів. Одним із провідних практичних напрямів є психологічна підтримка участі дитини з РАС у навчальній діяльності. Це передбачає використання поведінкових, комунікативних і візуальних інструментів для підвищення передбачуваності освітнього процесу, зниження тривожності та формування готовності до виконання навчальних завдань у груповому форматі. Психологічні методики в цьому випадку виконують не корекційну, а підтримувальну функцію, спрямовану на забезпечення доступності навчання.

Важливим напрямом практичного застосування інклюзивних методик є розвиток соціальної взаємодії та соціально-комунікативних навичок у природному освітньому середовищі. Організація спільної діяльності, ігрових і навчальних ситуацій за участю однолітків створює умови для формування соціального досвіду, який неможливо повноцінно відтворити в ізольованих індивідуальних заняттях. У цьому аспекті психолог виступає координатором соціальної взаємодії, забезпечуючи поступовий перехід від підтримуваних форм взаємодії до більш самостійних.

Окремий практичний напрям пов’язаний із сенсорною та емоційною регуляцією поведінки дитини в освітньому середовищі. Застосування сенсорно-орієнтованих інтервенцій і адаптація простору сприяють стабілізації емоційного стану, підвищенню концентрації уваги та зниженню поведінкових труднощів, що опосередковано впливає на успішність навчальної та соціальної діяльності. У цьому випадку психологічна робота набуває профілактичного характеру, запобігаючи виникненню перевантаження та дезадаптації.

Таким чином, практичні напрями застосування інклюзивних психологічних методик у закладі освіти доцільно розглядати як систему взаємопов’язаних дій, спрямованих на підтримку навчальної участі, соціальної взаємодії та емоційної стабільності дитини з РАС. Саме така інтегрована модель психологічного супроводу забезпечує реальну ефективність інклюзії та відповідає сучасним вимогам освітньої практики.

Реалізація інклюзивних психологічних методик у закладі освіти набуває результативності лише за наявності комплексу умов, що забезпечують їх системність, послідовність і відповідність реальним потребам дитини з РАС. Практичне застосування інтервенцій саме по собі не гарантує позитивних змін, якщо воно не підкріплене належною організацією освітнього середовища, професійною готовністю фахівців та чітким розумінням критеріїв оцінювання досягнутих результатів.

Важливими організаційними та середовищними умовами є структурованість освітнього простору, передбачуваність навчального процесу та адаптація середовища з урахуванням сенсорних і комунікативних особливостей дітей з РАС. Такі умови створюють базу для стабільної психологічної регуляції та дозволяють ефективно інтегрувати інклюзивні методики у повсякденну освітню діяльність.

Не менш значущою умовою ефективності є професійна компетентність психолога та злагоджена робота команди супроводу, що передбачає володіння сучасними інклюзивними підходами, здатність до міждисциплінарної взаємодії та готовність до гнучкого коригування психологічних інтервенцій відповідно до динаміки розвитку дитини.

Оцінювання результативності інклюзивної психологічної роботи доцільно здійснювати з урахуванням індивідуального прогресу дитини, змін у її навчальній участі, соціальній взаємодії та емоційній стабільності. Такий підхід дозволяє перейти від формального контролю до змістовного аналізу ефективності психологічного супроводу та забезпечує його безперервне вдосконалення.

Висновки. У результаті дослідження обґрунтовано доцільність розгляду інклюзивної психологічної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектра як комплексної системи, що поєднує урахування психологічних особливостей розвитку дитини, принципи організації психологічного супроводу та сучасні інклюзивні методики. Показано, що когнітивні, комунікативні, емоційно-вольові та сенсорні особливості дітей з РАС мають взаємопов’язаний характер і

безпосередньо визначають специфіку їхньої адаптації до інклюзивного освітнього середовища, участі в навчальній діяльності та соціальній взаємодії.

Систематизація принципів і методик інклюзивної психологічної роботи дозволила узагальнити сучасний спектр психологічних інструментів, які використовуються у вітчизняній та зарубіжній практиці. Доведено, що ефективність психологічного супроводу забезпечується не ізольованим застосуванням окремих інтервенцій, а їх гнучким поєднанням відповідно до індивідуальних потреб дитини, умов освітнього середовища та ресурсів команди супроводу. Особливе значення при цьому мають підтримка навчальної участі, розвиток соціальної взаємодії та забезпечення сенсорної й емоційної регуляції в інклюзивному класі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням ефективності інклюзивних психологічних методик у реальних умовах закладів освіти з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей з розладами аутистичного спектра. Актуальним напрямом є розроблення й апробація інструментів оцінювання результативності психологічного супроводу, що дозволяють комплексно аналізувати зміни в навчальній участі, соціальній взаємодії та емоційній регуляції дітей з РАС. Подальші дослідження також можуть бути спрямовані на уточнення ролі міждисциплінарної взаємодії та впливу середовищних чинників на сталість результатів інклюзивної психологічної роботи.

Література:

1. Vogindroukas I., Stankova M., Chelas E.-N., Proedrou A. Language and speech characteristics in autism. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*. 2022. Vol. 18. P. 2367–2377. DOI: 10.2147/NDT.S331987.

2. Туриніна О. Л., Шопша М. М., Щербань Н. А. Психологічні особливості соціальної адаптації підлітків з розладами аутистичного спектра. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2025. Т. 36 (75). № 4. С. 191–196. DOI: 10.32782/2709-3093/2025.4/27.

3. Bullen J. C., Swain Lerro L., Hesse T., Zajic M. C., McIntyre N., Mundy P. Sensory processing modalities and their associations with academic achievement in autism and attention deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2025. DOI: https://doi.org/10.1007/s10803-025-07185-0.

4. Кіпаренко О. Сенсорна інтеграція як метод корекції розладів у дітей. *Проблеми сучасної психології.* 2020. Вип. 49. С. 152–176. DOI: 10.32626/2227-6246.2020-49.152-176.

5. Chung K.-M., Chung E., Lee H. Behavioral interventions for autism spectrum disorder: a brief review and guidelines with a specific focus on applied behavior analysis. *Journal of Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 2024. Vol. 35. №. 1. P. 29–38. DOI: 10.5765/jkacap.230019.

6. Поліщук В., Цегельник Т., Чайковська Г., Малик Н. Основні чинники сенсорної інтеграції дітей з розладами аутистичного спектра в умовах закладу дошкільної освіти. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2025. Т. 13. № 7. С. 97–103. DOI: 10.31110/2616-650X-vol13i7-014.

7. Piller A. et al. Systematic review of sensory-based interventions for children and youth (2015–2024). *Frontiers in Pediatrics*. 2025. Vol. 13. P. 1–11. DOI: https://doi.org/10.5765/jkacap.230019.

8. Hyman S. L., Levy S. E., Myers S. M. Identification, evaluation, and management of children with autism spectrum disorder. *Pediatrics*. 2020. Vol. 145. №. 1. P. 1–69. DOI: 10.1542/peds.2019-3447.

9. Hume K. et al. Evidence-based practices for children, youth, and young adults with autism: third generation review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2021. Vol. 51. P. 4013–4032. DOI: https://doi.org/10.1007/s10803-020-04844-2.

10. Миколайчук А. В. Альтернативна і додаткова комунікація в навчанні дітей з ООП. *Пошук*. 2023. № 3 (119). С. 46–49.

11. Gitimoghaddam M., Chichkine N., McArthur L., Sangha S. S., Symington V. Applied behavior analysis in children and youth with autism spectrum disorders: a scoping review. *Perspectives on Behavior Science*. 2022. Vol. 45. P. 521–557. DOI: 10.1007/s40614-022-00338-x.

12. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Альтернативна і додаткова комунікація. Допоміжні технології: можливості для розвитку та спілкування. Київ : ФОП Усатенко Г. В., 2021. 32 с. URL: https://www.dyvogra.com/wp-content/uploads/2024/05/ADK.pdf (дата звернення: 07.02.2026).

13. Коломійченко О. Корекційна робота з дітьми з розладами аутистичного спектра в інклюзивному освітньому середовищі. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* 2020, № 16. DOI: https://doi.org/10.33189/epsn.v1i16.149.

14. Недозим І. Корекція і розвиток соціальної комунікації та взаємодії у дітей з розладами аутистичного спектра. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2021. № 4. С. 69–81. URL: https://www.researchgate.net/publication/373098151_Korekcia_ta_rozvitok_socialnoi_komunikacii_ta_socialnoi_vzaemodii_u_ditej_doskilnogo_ta_skilnogo_viku_z_rozladami_autisticnogo_spektra (дата звернення: 07.02.2026).

15. Скрипник Т. В. Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху : монографія. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. 208 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/30195/13/T_Skrypnyk_DAISU_IL.pdf (дата звернення: 07.02.2026).

References:

1. Vogindroukas, I., Stankova, M., Chelas, E.-N., & Proedrou, A. (2022). Language and speech characteristics in autism. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 18, 2367–2377. https://doi.org/10.2147/NDT.S331987

2. Turynina, O. L., Shopsha, M. M., & Shcherban, N. A. (2025). Psykholohichni osoblyvosti sotsialnoi adaptatsii pidlitkiv z rozladamy autystychnoho spektra [Psychological features of social adaptation of adolescents with autism spectrum disorders]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of Tavria National University named after V. I. Vernadsky. Series: Psychology*, 36(75), 4, 191–196. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.4/27 [in Ukrainian].

3. Bullen, J. C., Swain Lerro, L., Hesse, T., Zajic, M. C., McIntyre, N., & Mundy, P. (2025). Sensory processing modalities and their associations with academic achievement in autism and attention deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. https://doi.org/10.1007/s10803-025-07185-0

4. Kiparenko, O. (2020). Sensorna intehratsiia yak metod korektsii rozladiv u ditei [Sensory integration as a method of correction of disorders in children]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of Modern Psychology*, 49, 152–176. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.152-176 [in Ukrainian].

5. Chung, K.-M., Chung, E., & Lee, H. (2024). Behavioral interventions for autism spectrum disorder: A brief review and guidelines with a specific focus on applied behavior analysis. *Journal of Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35(1), 29–38. https://doi.org/10.5765/jkacap.230019

6. Polishchuk, V., Tsehelnyk, T., Chaikovska, H., & Malyk, N. (2025). Osnovni chynnyky sensornoi intehratsii ditei z rozladamy autystychnoho spektra v umovakh zakladu doshkilnoi osvity [Main factors of sensory integration of children with autism spectrum disorders in a preschool education institution]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 13(7), 97–103. https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i7-014 [in Ukrainian].

7. Piller, A., et al. (2025). Systematic review of sensory-based interventions for children and youth (2015–2024). *Frontiers in Pediatrics*, 13, 1–11.

8. Hyman, S. L., Levy, S. E., & Myers, S. M. (2020). Identification, evaluation, and management of children with autism spectrum disorder. *Pediatrics*, 145(1), 1–69. https://doi.org/10.1542/peds.2019-3447

9. Hume, K., et al. (2021). Evidence-based practices for children, youth, and young adults with autism: Third generation review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51, 4013–4032. https://doi.org/10.1007/s10803-020-04844-2

10. Mykolaichuk, A. V. (2023). Alternatyvna i dodatkova komunikatsiia v navchanni ditei z OOP [Alternative and augmentative communication in teaching children with special educational needs]. *Poshuk – Search*, 3(119), 46–49 [in Ukrainian].

11. Gitimoghaddam, M., Chichkine, N., McArthur, L., Sangha, S. S., & Symington, V. (2022). Applied behavior analysis in children and youth with autism spectrum disorders: A scoping review. *Perspectives on Behavior Science*, 45, 521–557. https://doi.org/10.1007/s40614-022-00338-x

12. Chaika, M. S., Usatenko, H. V., & Kryvonohova, O. V. (2021). Alternatyvna i dodatkova komunikatsiia. Dopomizhni tekhnolohii: mozhlyvosti dlia rozvytku ta spilkuvannia [Alternative and augmentative communication. Assistive technologies: opportunities for development and communication]. Kyiv: FOP Usatenko H. V. Retrieved from https://www.dyvogra.com/wp-content/uploads/2024/05/ADK.pdf [in Ukrainian].

13. Kolomiichenko, O. (2020). Korektsiina robota z ditmy z rozladamy autystychnoho spektra v inkliuzyvnomu osvitnomu seredovyshchi [Correctional work with children with autism spectrum disorders in an inclusive educational environment]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy – Education of Persons with Special Needs: Ways of Development*, 16. https://doi.org/10.33189/epsn.v1i16.149 [in Ukrainian].

14. Nedozym, I. (2021). Korektsiia i rozvytok sotsialnoi komunikatsii ta vzaiemodii u ditei z rozladamy autystychnoho spektra [Correction and development of social communication and interaction in children with autism spectrum disorders]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – Special Child: Education and Upbringing*, 4, 69–81. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/373098151 [in Ukrainian].

15. Skrypnyk, T. V. (2019). Dity z autyzmom v inkliuzii: stsenarii uspikhu [Children with autism in inclusion: Scenarios of success]. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/30195/13/T_Skrypnyk_DAISU_IL.pdf [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 159.922.8:17.022.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2200-2212

Білозерська Світлана Іванівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, https://orcid.org/0000-0001-9636-1756

Пляцко Орест Юрійович аспірант спеціальності 053 «Психологія», Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

АКСІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ ЗРІЛОЇ ЮНОСТІ: ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ ВИМІР

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз аксіологічних основ психологічного благополуччя студентів зрілої юності з акцентом на духовно-моральний вимір особистості. Актуальність дослідження зумовлена зростанням рівня психологічного дистресу серед студентської молоді в умовах соціальної нестабільності та воєнного стресу, що потребує пошуку внутрішніх ресурсів підтримання психологічного здоров'я.

Розглянуто роль духовно-моральних цінностей як внутрішніх орієнтирів, що визначають смисложиттєву спрямованість особистості, її здатність до саморозвитку, саморефлексії та відповідального життєвого вибору. Встановлено, що духовно-моральні цінності (любов, відповідальність, гідність, справедливість, милосердя, служіння тощо) виконують системоутворювальну функцію у структурі психологічного благополуччя, забезпечуючи інтеграцію когнітивних, емоційних, поведінкових та екзистенційних компонентів особистості. Обґрунтовано, що їх вплив реалізується через чотири взаємопов'язані психологічні механізми: сенсотворчий (надання смислу життєвим подіям і переживанням), морально-етичний (підтримання внутрішньої цілісності та конгруентності), трансцендентний (здатність виходу за межі актуального страждання) та соціально-ціннісний (інтеграція у систему міжособистісних взаємодій і підтримки). Синергічна дія цих механізмів сприяє формуванню внутрішнього ціннісно-смислового стрижня особистості, який забезпечує психологічну стійкість, знижує рівень тривожності та депресивних проявів, а також сприяє розвитку посттравматичного зростання.

Обґрунтовано, що духовно-ціннісна сфера особистості функціонує як значущий ресурс забезпечення психологічної стабільності, внутрішньої гармонії та особистісної зрілості студентської молоді. Вона сприяє підвищенню рівня психологічного благополуччя, зростанню задоволеності життям, поглибленню усвідомлення життєвого сенсу та гармонізації взаємодії із соціальним

середовищем. Встановлено, що орієнтація на гуманістичні ідеали, усвідомлення смисложиттєвих орієнтирів і залученість до соціально значущої діяльності виступають вагомими чинниками підтримання емоційної рівноваги та збереження цілісності особистості студентів.

Ключові слова: психологічне благополуччя, аксіологія, духовні цінності, моральні орієнтири, зріла юність, резильєнс, студентська молодь, смисложиттєві орієнтації, посттравматичне зростання.

Bilozerska Svitlana Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, https://orcid.org/0000-0001-9636-1756

Plyatsko Orest Postgraduate Student in the specialty 053 Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych

AXIOLOGICAL BASIS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF STUDENTS OF MATURE YOUTH: SPIRITUAL AND MORAL DIMENSION

Abstract. The article presents a theoretical and methodological analysis of the axiological foundations of psychological well-being of students of mature youth with an emphasis on the spiritual and moral dimension of personality. The relevance of the study is due to the increase in the level of psychological distress among student youth in conditions of social instability and war stress, which requires the search for internal resources to maintain psychological health.

The role of spiritual and moral values as internal guidelines that determine the meaningful life orientation of the individual, his ability to self-development, self-reflection and responsible life choices is considered. It has been established that spiritual and moral values (love, responsibility, dignity, justice, mercy, service, etc.) perform a system-forming function in the structure of psychological well-being, ensuring the integration of cognitive, emotional, behavioral and existential components of the personality. It has been substantiated that their influence is realized through four interrelated psychological mechanisms: sense-making (giving meaning to life events and experiences), moral and ethical (maintaining internal integrity and congruence), transcendental (the ability to go beyond the current suffering) and social and value (integration into the system of interpersonal interactions and support). The synergistic effect of these mechanisms contributes to the formation of the internal value-semantic core of the personality, which provides psychological stability, reduces the level of anxiety and depressive manifestations, and also contributes to the development of post-traumatic growth.

It is substantiated that the spiritual and value sphere of the personality functions as a significant resource for ensuring psychological stability, internal harmony and personal maturity of student youth. It contributes to an increase in the level of

psychological well-being, an increase in life satisfaction, a deepening of the awareness of the meaning of life and the harmonization of interaction with the social environment. It has been established that orientation towards humanistic ideals, awareness of meaningful life orientations and involvement in socially significant activities are significant factors in maintaining emotional balance and preserving the integrity of the personality of students.

Keywords: psychological well-being, axiology, spiritual values, moral orientations, mature youth, resilience, student youth, meaningful life orientations, post-traumatic growth.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глибокими соціокультурними трансформаціями, які істотно впливають на умови становлення молодої особистості. Динамічні зміни у сфері освіти, зростання інтелектуальних і професійних вимог до майбутніх фахівців, інтенсифікація навчального процесу та необхідність швидкої адаптації до мінливих соціальних реалій актуалізують проблему психологічного благополуччя студентської молоді. У цих умовах заклади вищої освіти постають не лише як інститути професійної підготовки, а й як важливі соціально-психологічні простори, у яких формується цілісна особистість майбутнього фахівця, його система цінностей, світоглядних переконань та життєвих смислів. Особливої актуальності зазначена проблема набуває у період зрілої юності, який характеризується інтенсивними процесами особистісного, світоглядного та професійного становлення. У цьому віковому відрізку відбувається активне формування особистісної ідентичності, уточнення життєвих цілей, вироблення стійких переконань і ціннісних орієнтацій. Зріла юність виступає своєрідним перехідним етапом від юнацької залежності до дорослої автономії, коли молода людина починає усвідомлено конструювати власну життєву стратегію, визначати напрями професійної та особистісної самореалізації.

У цей період особистість активно переосмислює власні життєві орієнтири, здійснює критичний аналіз соціальних норм і культурних зразків, інтегрує набуті знання та досвід у систему власних переконань. Формування індивідуальної ієрархії цінностей стає визначальним чинником життєвого самовизначення, оскільки саме цінності виступають внутрішніми регуляторами поведінки, задають спрямованість діяльності та формують життєву позицію особистості. У зв’язку з цим психологічне благополуччя студентської молоді не може розглядатися виключно як стан емоційного комфорту чи задоволеності життям. Воно має значно глибший зміст і пов’язане з гармонійністю внутрішнього світу особистості, її здатністю до саморозвитку, саморефлексії та усвідомленого життєвого вибору.

Важливою складовою такого благополуччя виступає аксіологічний вимір особистісного розвитку. Аксіологічні засади визначають систему духовно-моральних орієнтирів людини, які надають її життю смислової цілісності,

визначають характер взаємодії з іншими людьми та суспільством загалом. Саме духовно-моральні цінності – такі як гідність, відповідальність, справедливість, гуманізм, прагнення до самовдосконалення – формують внутрішній стрижень особистості та забезпечують її психологічну стійкість у складних життєвих обставинах.

Разом із тим сучасні українські реалії значно ускладнюють перебіг цього вікового етапу. Повномасштабна війна, тривалий стан соціальної напруженості, економічна нестабільність, втрати, вимушені переміщення населення та постійна невизначеність майбутнього створюють потужний фон хронічного стресу, який суттєво впливає на психічний стан молоді. Молоді люди змушені поєднувати процес професійного становлення із переживанням складних соціальних та екзистенційних викликів. У таких умовах значна частина студентів стикається з підвищеним рівнем тривожності, емоційною виснаженістю, зниженням життєвої мотивації та порушенням відчуття внутрішньої стабільності. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження аксіологічних основ психологічного благополуччя, які відображають духовно-моральний вимір особистісного розвитку та визначають здатність людини зберігати внутрішню цілісність у складних життєвих обставинах. Звернення до духовно-морального виміру психологічного благополуччя студентської молоді відкриває нові можливості для глибшого розуміння внутрішніх ресурсів гармонійного розвитку особистості.

Саме тому проблема аксіологічних основ психологічного благополуччя студентів набуває особливої наукової та практичної значущості. Дослідження аксіологічних засад благополуччя дозволяє розкрити роль ціннісно-смислових орієнтацій у процесі становлення зрілої особистості та визначити перспективні напрями психологічної підтримки студентів у сучасних соціокультурних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зріла юність, що охоплює приблизно вік від 18 до 23 років, у психологічному та соціальному аспектах визначається як критичний період онтогенетичного розвитку. У цей час відбувається завершення процесу особистісної ідентифікації, формування системи професійних і життєвих цінностей, усвідомлення індивідуального сенсу існування та закладання основ майбутнього життєвого шляху. На цьому етапі особистість набуває здатності до автономного прийняття рішень, відповідальності за власні вчинки та самостійного планування своєї життєвої перспективи.

У контексті повноцінного функціонування особистості зрілої юності ключовим є психологічне благополуччя, основою якого є духовно-ціннісний вимір особистості, що виступає потужним ресурсом розвитку. Проблема аксіологічних (ціннісних) засад психологічного та суб'єктивного благополуччя студентів і молоді на етапі юності та ранньої дорослості детально аналізується у працях як українських, так і закордонних учених.

Філософсько-психологічні дослідження [1;6;7;9] підкреслюють, що духовність є інтегральною характеристикою особистості, яка відображає її

здатність усвідомлювати вищі смисли буття, брати на себе моральну відповідальність та прагнути до внутрішнього самовдосконалення. Духовні цінності виступають фундаментом особистісної зрілості та сприяють формуванню цілісної життєвої позиції. Дослідники також зазначають, що ціннісні орієнтації виконують роль головного внутрішнього регулятора, визначаючи здатність молодої людини долати життєві кризи, відчувати задоволеність життям та зберігати психічне здоров'я.

Н. Каргіна підкреслює, що ціннісні орієнтації виступають основними детермінантами суб'єктивного благополуччя, оскільки саме вони регулюють поведінку особистості та визначають її життєву спрямованість. Автор зазначає, що специфічними умовами досягнення психологічного благополуччя є стабільність ціннісних орієнтирів, мотивація до особистісного зростання та баланс між особистісними і професійними цілями. Крім того, цінності внутрішньо освітлюють життя людини, набуваючи якості активних спонукань, які сприяють розвитку та вдосконаленню особистості [3].

О. В. Ямницький виділяє три вектори аксіологічної спрямованості студентів, серед яких особливе місце займає «вектор благополуччя». Він пояснює, що цей вектор інтегрує цінності фізичного здоров'я та психологічного комфорту, що підтримує прагнення студентів досягти бажаного внутрішнього благополуччя під час навчання [10].

С. А. Мукомел та О. С. Карнацька наголошують, що гуманізм, відповідальність, саморозвиток, емпатія та орієнтація на здоров'я є фундаментальними ресурсами емоційної стабільності та психологічної витривалості здобувачів освіти. Авторки доводять, що студенти, у яких домінують гуманістичні та просоціальні цінності, більш ефективно долають стресові ситуації, зберігають психологічну стійкість та емоційний контроль. Натомість недостатня сформованість ціннісних орієнтирів або домінування зовнішніх мотивів (матеріальна вигода, престиж) підвищує ризик емоційного виснаження та психологічної вразливості [4, с. 3945].

Н. В. Павлик підкреслює, що юнацький вік є сензитивним періодом, коли особистість починає критично усвідомлювати власні цінності, а нормальний розвиток визначається готовністю до вирішення смисложиттєвих питань. Дослідниця, посилаючись на К. Роджерса, зазначає, що депривація базових потреб дезорієнтує особистість у системі її цінностей, які формують основу психологічного благополуччя [5].

О. В. Войтенко визначає психологічно здорову особистість студента через її схильність до постійного пошуку нових життєвих смислів та спроможність отримувати екзистенційне задоволення на рівні ціннісно-смислової сфери. Дослідниця обґрунтовує доцільність системного впровадження ціннісно-мотиваційних практик як ефективного засобу підвищення стресостійкості та збереження психологічного здоров'я студентської молоді в умовах тривалого воєнного стресу [2, с. 79]. О. Б. Сидоренко доповнює, що психологічне

благополуччя базується на відчутті особистістю цілісності, наявності чітких цілей, цінності життя та задоволеності ним, що безпосередньо пов'язано з життєстійкістю молодої людини [8, с. 265].

Таким чином, сучасні дослідники констатують, що аксіологічний компонент займає центральне місце у структурі психологічного благополуччя. Система життєвих цінностей, моральних переконань та смисложиттєвих орієнтацій визначає спрямованість діяльності особистості, її ставлення до себе, інших людей та навколишнього світу загалом, виступаючи фундаментом для розвитку стресостійкості, самовизначення та особистісної зрілості.

Мета статті – теоретично обґрунтувати роль духовно-моральних цінностей як аксіологічної основи психологічного благополуччя студентів зрілої юності.

Виклад основного матеріалу Аксіологічний підхід у психології передбачає розгляд особистості через призму її ціннісних орієнтацій, які виступають внутрішніми регуляторами поведінки та діяльності. Цінності виконують функцію своєрідних смислових координат, що визначають життєві пріоритети людини та надають її існуванню внутрішньої узгодженості.

У період зрілої юності формування системи цінностей набуває особливої інтенсивності. Студенти активно переосмислюють соціальні норми, моральні принципи та власні життєві цілі. Саме в цей час відбувається становлення особистісної ідентичності та визначення життєвої стратегії. Психологічне благополуччя у цьому контексті можна розглядати як стан внутрішньої гармонії, що виникає внаслідок узгодженості між цінностями особистості, її життєвими цілями та реальними формами діяльності. Коли життєві орієнтири людини мають глибоке смислове підґрунтя та ґрунтуються на духовно-моральних засадах, це сприяє формуванню відчуття життєвої цілісності, впевненості у власних силах та здатності долати життєві труднощі.

Духовно-моральний вимір психологічного благополуччя пов'язаний із внутрішнім світом особистості, її здатністю до рефлексії, морального вибору та усвідомлення смислу власного життя. Він охоплює такі компоненти, як ціннісна орієнтація на добро, відповідальність, гуманістичне ставлення до інших людей, прагнення до саморозвитку та духовного вдосконалення.

У контексті зрілої юності, коли особистість активно шукає відповіді на питання «Хто я?», «Для чого я живу?», «Яким я хочу бути?», саме духовно-моральні цінності стають тим внутрішнім стрижнем, що дозволяє не лише витримувати травматичний стрес, а й трансформувати його в джерело особистісного зростання, посилення сенсу життя та підвищення якості психологічного благополуччя. Розвиток цієї ціннісної сфери набуває статусу не лише індивідуального, а й соціально значущого завдання сучасної психологічної практики з молоддю в умовах війни.

Для студентської молоді духовно-моральні цінності виступають важливим ресурсом подолання життєвих криз і психологічних труднощів. Усвідомлення

вищих смислів діяльності, орієнтація на суспільно значущі цілі та розвиток моральної відповідальності сприяють формуванню стійкої життєвої позиції.

Духовно-моральні цінності розглядаються як найвищий, інтегративний рівень аксіологічної ієрархії особистості [6;7;9]. Вони перевершують інструментальні та егоцентричні цінності й охоплюють три основні виміри:

1. Універсальні моральні принципи – любов, справедливість, відповідальність, милосердя, чесність, повага до гідності іншої людини. Ці принципи забезпечують моральну стійкість, внутрішню конгруентність та захист від цинізму й морального виснаження, особливо в умовах етичних дилем та травматичного досвіду.

2. Екзистенційні цінності – сенс життя, гідність існування, свобода вибору, відповідальність за власне буття. Вони дозволяють надати значення навіть стражданню та втратам, перетворюючи їх на джерело посттравматичного зростання

3. Трансцендентні орієнтири – відчуття зв'язку з чимось більшим за себе (вищим, Богом, людством, вічністю, спільнотою), служіння, віра в можливість добра попри зло. Цей вимір відкриває трансцендентну перспективу, що знижує відчуття безвихідності та екзистенційної порожнечі.

Одним із ключових аспектів духовного виміру благополуччя є наявність смисложиттєвих орієнтацій. Людина, яка усвідомлює мету свого життя та бачить значущість власної діяльності, відчуває внутрішню цілісність і психологічну стабільність.

Навпаки, відсутність чітких життєвих орієнтирів може призводити до переживання екзистенційної порожнечі та внутрішньої дезорієнтації. У цьому контексті духовність виступає інтегральним чинником психологічного благополуччя, оскільки поєднує емоційний, когнітивний та ціннісно-смисловий рівні особистісного функціонування.

У сучасній позитивній психології психологічне благополуччя трактується як багатовимірний, динамічний конструкт, що відображає суб'єктивну оцінку якості власного життя та ступінь його відповідності внутрішнім стандартам і прагненням особистості. З опертям на класичну модель К. Ріффа слід зазначити, що у зрілій юності особливого значення набувають саме компоненти сенсу життя, автономії та особистісного зростання [11].

Саме на цьому етапі завершується процес формування дорослої ідентичності, відбувається остаточне ціннісне самовизначення, вибір життєвого шляху та професійної траєкторії.

Через це аксіологічна (ціннісна) сфера особистості постає як ключова детермінанта психологічного благополуччя, оскільки цінності виконують не лише регулятивну функцію, визначаючи спрямованість поведінки, але й слугують внутрішніми джерелами смислу, мотивації та емоційної рівноваги. У цьому контексті духовно-моральні цінності доцільно розглядати як складний багаторівневий психологічний механізм, що забезпечує:

- когнітивну реконструкцію травматичного досвіду, зокрема через надання йому смислового значення (інтерпретація страждання як випробування або життєвої місії);

- емоційну стабілізацію, що ґрунтується на внутрішній конгруентності та моральній резильєнтності особистості;

- екзистенційну інтеграцію, яка виявляється у здатності сприймати власне життя як цілісну й осмислену систему;

- соціальну інтеграцію, що реалізується у формуванні та підтримці міжособистісних зв'язків на основі цінностей спільності, солідарності та служіння.

У період воєнного стану в Україні (2022–2026 рр.) духовно-моральні цінності набувають статусу стратегічного ресурсу психологічного благополуччя молоді. Результати сучасних емпіричних досліджень, здійснених упродовж 2022–2025 років у закладах вищої освіти України, засвідчують виразну тенденцію до зростання рівня психологічного дистресу серед студентської молоді. Зокрема, встановлено, що понад дві третини осіб у періоді зрілої юності характеризуються підвищеною тривожністю, наявністю депресивних проявів, переживанням невизначеності щодо майбутнього та зниженням рівня суб'єктивного благополуччя [2; 8]. Окреслена ситуація актуалізує необхідність пошуку та активізації внутрішніх психологічних ресурсів, здатних забезпечити підтримання емоційної рівноваги та збереження цілісності особистості.

У цьому контексті особливої значущості набувають аксіологічні та духовно-моральні орієнтації особистості. Ціннісна система виконує провідну регулятивну функцію, забезпечуючи узгодженість між життєвими цілями, переконаннями та поведінковими проявами. Відтак, наявність чітко структурованих духовно-моральних орієнтирів сприяє усвідомленню смислу власного буття, полегшує інтеграцію складних життєвих переживань у цілісну життєву перспективу та формує підґрунтя для розвитку внутрішньої психологічної стійкості особистості.

Духовно-моральні цінності (зокрема любов, справедливість, відповідальність, милосердя, гідність, смисложиттєва спрямованість, служіння тощо) доцільно розглядати не як периферійний, а як системоутворювальний чинник психологічного благополуччя, особливо в умовах пролонгованого стресу, травматичного досвіду та екзистенційної невизначеності. Їх вплив на стан благополуччя реалізується через комплекс взаємопов'язаних психологічних механізмів, що функціонують на когнітивному, емоційному, поведінковому та екзистенційному рівнях. У цьому контексті доцільно виокремити чотири ключові механізми, ґрунтовний аналіз яких подано нижче.

1. Сенсотворчий механізм. Духовно-моральні цінності надають стражданню, втратам та кризовим подіям значення, перетворюючи їх з джерела руйнування на потенційне джерело особистісного зростання та посттравматичного розвитку (В. Франкл).

Коли людина сприймає страждання як випробування заради вищої мети (захисту близьких, збереження людяності, служіння спільноті, духовного вдосконалення), воно втрачає характер безглуздої руйнації. Замість цього воно інтегрується в життєвий наратив як необхідний етап становлення сильнішої, більш зрілої особистості.

Цей механізм діє через:

- **рефреймінг** – зміну когнітивної інтерпретації події («Це не просто втрата, а шлях до глибшого розуміння любові та відповідальності»);
- **смислотворення –** активне конструювання сенсу («Я переживаю це, щоб стати сильнішим і допомагати іншим»);
- **трансформацію травми** – перехід від «чому саме зі мною?» до «для чого це мені дано?».

У воєнний період сенсотворчий механізм особливо важливий: люди, які бачать у стражданні вищий сенс (захист свободи, збереження людяності, любов до Батьківщини), демонструють значно вищий рівень посттравматичного зростання та нижчий рівень депресивних симптомів

2. Морально-етичний стрижень. Стійкі моральні принципи (справедливість, любов, відповідальність, чесність) створюють внутрішній моральний стрижень, який забезпечує цілісність особистості та захищає від цинізму, морального виснаження та деперсоналізації (С. Білозерська, М. Савчин, Е. Помиткін).

Збереження вірності власним моральним принципам навіть у ситуаціях моральних дилем або об’єктивної неможливості досягнення бажаного результату (зокрема, допомоги всім) запобігає виникненню внутрішнього конфлікту типу «Я як моральна особистість» - «Я як суб’єкт вимушених дій». У цьому сенсі морально-етичний стрижень функціонує як внутрішній регулятивний механізм (своєрідний «моральний компас»), що забезпечує:

- підтримання самоповаги та позитивного самоставлення;
- профілактику морального травмування та емоційного вигорання;
- збереження внутрішньої конгруентності, тобто узгодженості між переконаннями, цінностями та поведінкою.

В умовах воєнної реальності дія цього механізму проявляється у тому, що особистості, орієнтовані на дотримання принципів совісності, альтруїзму та збереження людяності, демонструють вищу стійкість до розвитку цинічних установок і депресивних станів.

3. Трансцендентна перспектива, що формується на основі духовно-моральних цінностей, відображає здатність особистості виходити за межі безпосереднього досвіду страждання, осмислюючи його як складову ширшого екзистенційного контексту (життєвого випробування, смислового шляху, вищого задуму) та переживаючи зв’язок із наддиндивідуальними реальностями (Богом, людством, універсальними цінностями, вищим благом).

Функціонування цього механізму сприяє зниженню відчуття безвихідності та екзистенційної фрустрації, оскільки:

- страждання перестає сприйматися як остаточна й незмінна реальність – воно стає тимчасовим етапом, наповненим глибоким смислом;
- посилюється переживання приналежності до ширшої спільноти або вищого порядку буття;
- формується надія як смисложиттєвий конструкт, що передбачає наявність значення страждання поза межами актуальної ситуації.

В умовах воєнного часу трансцендентна перспектива виявляється у зверненні до духовних практик (зокрема молитви), утвердженні віри у позитивний результат (перемогу), а також у переживанні єдності з національною спільнотою, що в сукупності сприяє зниженню рівня екзистенційної тривоги та депресивних проявів.

4. *Соціально-ціннісна інтеграція*, що ґрунтується на духовно-моральних орієнтаціях служіння, любові, спільності та солідарності, виступає важливим механізмом підтримки психологічного благополуччя через активізацію соціальних ресурсів особистості. У цьому контексті цінності виконують інтегративну функцію, сприяючи формуванню та зміцненню міжособистісних зв'язків, які є одним із провідних зовнішніх чинників психологічної стійкості.

Зазначений механізм реалізується через низку взаємопов'язаних процесів:

- формування стійкого відчуття соціальної приналежності та подолання переживання ізольованості («я не сам»);
- отримання емоційної, інформаційної та інструментальної підтримки від значущого соціального оточення;
- актуалізацію альтруїстичної спрямованості, що проявляється у готовності надавати допомогу іншим і, відповідно, посилює відчуття власної значущості та смисложиттєвої наповненості;
- трансформацію індивідуального досвіду страждання у колективно пережитий, що сприяє його осмисленню та психологічному опрацюванню.

В умовах воєнного часу особливої ваги набувають цінності служіння, які реалізуються через волонтерську діяльність, взаємодопомогу та підтримку соціальних груп (зокрема побратимів), що сприяє посиленню соціальної інтегрованості, зниженню рівня ізоляції та, відповідно, підвищенню рівня психологічного благополуччя.

Отже, духовно-ціннісний вимір особистості доцільно розглядати як вагомий внутрішній ресурс подолання стресових ситуацій і психологічних криз. Усвідомлення вищих життєвих смислів, орієнтація на гуманістичні ідеали та спрямованість на особистісне зростання не лише знижують деструктивний вплив стресогенних чинників, але й активізують процеси сенсотворення та посттравматичного зростання. Завдяки духовно-моральним орієнтаціям молода людина набуває здатності до переосмислення складного життєвого досвіду, його інтеграції у власну біографічну перспективу та конструювання нових векторів особистісного розвитку.

У зв'язку з цим психологічне благополуччя студентів зрілої юності доцільно трактувати не лише як наслідок впливу сприятливих зовнішніх умов, а передусім як прояв внутрішньо організованої ціннісно-смислової системи особистості. Відтак, аксіологічну основу психологічного благополуччя становить усвідомлена, внутрішньо узгоджена система духовно-моральних цінностей, яка виконує функцію своєрідного психологічного «захисного ресурсу», забезпечуючи ефективне подолання кризових ситуацій, адаптацію до умов професійного навчання та підтримання емоційної рівноваги.

Висновок. Духовно-моральні цінності постають фундаментальною аксіологічною основою психологічного благополуччя студентів періоду зрілої юності. Вони забезпечують реалізацію ключових функцій – сенсотворення, підтримання моральної стійкості, формування трансцендентної перспективи та соціальної інтеграції, що набуває особливої значущості в умовах пролонгованого воєнного стресу. Вплив духовно-моральних цінностей на психологічне благополуччя опосередковується чотирма взаємопов'язаними механізмами: сенсотворчим (надання смислу переживанню страждання), морально-етичним (забезпечення внутрішньої цілісності), трансцендентним (здатність виходу за межі актуального досвіду болю) та соціально-ціннісним (інтеграція в соціальну спільноту). Їх синергічна взаємодія формує внутрішній ціннісно-смисловий стрижень особистості, який не лише сприяє витримуванню травматичного стресу, але й створює передумови для особистісного зростання, підвищення рівня резилієнсу, розвитку посттравматичного зростання та зміцнення суб'єктивного благополуччя.

У цьому контексті розвиток духовно-моральної сфери слід розглядати як пріоритетний напрям психологічного супроводу молоді, оскільки саме ціннісні орієнтації виступають підґрунтям не лише для подолання травматичного досвіду, але й для трансформації його у ресурс особистісного розвитку та формування соціально відповідального покоління.

За сучасних умов воєнного стресу в Україні свідома актуалізація та розвиток духовно-моральних цінностей набувають стратегічного значення як ресурсу збереження психологічного здоров'я різних категорій населення, зокрема молоді, дорослих та представників допомагаючих професій. У подальшому науковому пошуку доцільним є спрямування емпіричних досліджень на кількісну верифікацію сили та специфіки дії зазначених механізмів, а також на розробку ефективних психотехнологій цілеспрямованого посилення духовно-ціннісного ресурсу в системі психологічної допомоги.

Література:

1. Білозерська С.І. Аксіологічні орієнтири підвищення якості педагогічної освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія» № 3. 2021. С.75-81.

2. Войтенко О. В. Професійне благополуччя в системі саморегуляції особистості. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*

[Електронне видання] : збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 25–29 квітня 2024 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. С.78-82.

3. Каргіна Н. В. Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості: теоретичний аспект. *Наука і освіта: наук.-практ. журнал*. 2022. № 3. С.48-55.

4. Мукамел С.А., Карнацька О.С. Ціннісні орієнтації майбутніх фізичних терапевтів як фактор збереження власного психічного здоров'я. *«Перспективи та інновації науки»* № 12(58) 2025. С. 3940- 3952.

5. Павлик Н.В. Гармонізація психологічного здоров'я педагогічних працівників в умовах війни та повоєнного відновлення України : практ. посіб. Київ, 2025. 195 с.

6. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості. К.: Наш час, 2005.280 с.

7. Савчин М. В. Духовна парадигма психології. К. : Академвидав, 2013. 252 с.

8. Сидоренко О.Б. Психологічне благополуччя та резильєнтність: як вистояти й не зламатися. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства* [Електронне видання] : збірник матеріалів IX Міжнародної науковопрактичної конференції, м. Ірпінь, 25–29 квітня 2024 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. С.264-268

9. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Київ : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 316 с.

10. Ямницький О. В. Ціннісні орієнтації в життєдіяльності особистості. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2013. № 7-8. С. 116-121.

11. Ryff C. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology.* 2021. № 4. Vol. 69. P. 719 -727.

References

1. Bilozers′ka S.I. (2021) Aksiolohichni oriyentyry pidvyshchennya yakosti pedahohichnoyi osvity. [Axiological guidelines for improving the quality of pedagogical education] *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu.* Seriya: Psykholohiya» № 3. S.75-81.

2. Voytenko O. V. (2024) Profesiyne blahopoluchchya v systemi samorehulyatsiyi osobystosti. [Professional well-being in the system of self-regulation of the individual] *Aktual'ni problemy psykholohichnoyi ta sotsial'noyi adaptatsiyi v umovakh kryzovoho suspil'stva* [Elektronne vydannya] : zbirnyk materialiv IKH Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, m. Irpin′, 25–29 kvitnya 2024 roku. Irpin′ : Derzhavnyy podatkovyy universytet. S.78-82.

3. Karhina N. V. (2022) Osnovni pidkhody do vyvchennya psykholohichnoho blahopoluchchya osobystosti: teoretychnyy aspekt [Basic approaches to the study of psychological well-being of the individual: theoretical aspect]. *Nauka i osvita: nauk.-prakt. zhurnal.* № 3. S.48-55.

4. Mukamel S.A., Karnats′ka O.S. (2025) Tsinnisni oriyentatsiyi maybutnikh fizychnykh terapevtiv yak faktor zberezhennya vlasnoho psykhichnoho zdorov″ya [Value orientations of future physical therapists as a factor in preserving their own mental health]. *«Perspektyvy ta innovatsiyi nauky»* № 12(58). S. 3940- 3952.

5. Pavlyk N.V. (2025) Harmonizatsiya psykholohichnoho zdorov″ya pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh viyny ta povoyennoho vidnovlennya Ukrayiny : prakt. posib [Harmonization of psychological health of pedagogical workers in conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine: practical manual]. Kyyiv, 2025. 195 s.

6. Pomytkin E. O. (2005) Psykholohiya dukhovnoho rozvytku osobystosti [Psychology of spiritual development of the individual]. K.: Nash chas. 280 s.

7. Savchyn M. V. (2013) Dukhovna paradyhma psykholohiyi [Spiritual paradigm of psychology]. K. : Akademvydav. 252 s.

8. Sydorenko O.B. (2024) Psykholohichne blahopoluchchya ta rezyl′yentnist′: yak vystoyaty y ne zlamatysya [Psychological well-being and resilience: how to survive and not break]. *Aktual'ni problemy psykholohichnoyi ta sotsial'noyi adaptatsiyi v umovakh kryzovoho suspil'stva* [Elektronne vydannya] : zbirnyk materialiv IKH Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi, m. Irpin′, 25–29 kvitnya 2024 roku. Irpin′ : Derzhavnyy podatkovyy universytet. S.264-268

9. Frankl V. (2016) Lyudyna v poshukakh spravzhn′oho sensu. Psykholoh u kontstabori [Man in search of true meaning. Psychologist in a concentration camp] /per. z anhl. O. Zamoys′koyi. Kharkiv : KSD. 160 s.

10. Yamnyts′kyy O. V. (2013) Tsinnisni oriyentatsiyi v zhyttyediyal′nosti osobystosti [Value orientations in the life of a person]. *Naukovyy visnyk Pivdennoukrayins'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. K. D. Ushyns'koho.* № 7-8. S. 116-121

11. Ryff C. (2021) The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology.* № 4. Vol. 69. P. 719 -727.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК: 159.9378.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2213-2229

Бондаревич Світлана Майславівна доцент, кандидат психологічних наук, доцент кафедри «Практичної психології», Одеський національний морський університет, Одеса, https//orcid.org/0000-0002-7350-2947

Пирогова Вікторія Віталіївна студентка 3 курсу, ПС бак «Практична психологія», Одеський національний морський університет, Одеса

Сівченко Ксенія Русланівна студентка 3 курсу, ПС бак «Практична психологія», Одеський національний морський університет, Одеса

Холонецька Дар'я Олександрівна студентка 3 курсу, ПС бак «Практична психологія», Одеський національний морський університет, Одеса

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РІВНЯ ЕМПАТІЇ У СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті проаналізовано психологічні особливості рівня емпатії її формування студентів-психологів першого та третього років навчання.

Для сучасних умов розвитку суспільства психологічна освіта стає дедалі більш значущою, оскільки фахівці, які працюють з людьми, повинні володіти не лише професійними компетентностями, але й мати високий рівень соціально-емоційного інтелекту, серед якого провідне місце посідає емпатія. У студентські роки відбувається формування професійної ідентичності, розвиток рефлективності та соціальної чутливості, що впливає на динаміку емпатії. Тому важливо вивчити, як рівень емпатії змінюється протягом навчання, як професійно важлива якість фахівця психолога. Актуальність теми зумовлена потребою у виявленні тенденцій розвитку емпатії в процесі професійної підготовки майбутніх психологів. Мета дослідження – дослідити психологічні особливості рівня емпатії студентів психологів, та визначити, які фактори впливають на її формування. Порівняльний аналіз показників виявив позитивну динаміку зростання емпатійних здібностей серед студентів психологів. Результати дослідження засвідчують, що у студентів-психологів 1 курсу навчання, емпатія переважно перебуває на низькому та середньому рівнях, а у студентів 3 курсу вона перебуває на середньому рівні з тенденцією до збільшення. Порівняння середніх групових показників дослідження демонструє різницю між курсами, причому показник першокурсників є дещо вищим по окремим параметрам. Водночас у студентів 3 курсу з'являється диференціація рівнів із поодинокими проявами високої емпатії, що може свідчити про

індивідуалізацію розвитку цієї якості в процесі навчання. Отже, завдяки цій позитивній динаміки у старших курсів, загальний рівень емпатійної компетентності студентів психологів потребує цілеспрямованої психолого-педагогічної підтримки.

Висновки. Таким чином, отримані дані свідчать про те, що сам по собі процес навчання у закладі вищої освіти не гарантує автоматичного зростання рівня емпатії без спеціально організованого психолого-педагогічного впливу. Це зумовлює необхідність розроблення та впровадження цілеспрямованих програм розвитку психологічних особливостей емпатійних якостей у студентів-психологів, як професійно важливої якості фахівця психолога.

Ключові слова: *студенти; емпатія; рівень компетентності.*

Bondarevych Svitlana Mayslavivna candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the Department of "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, Odesa, https//orcid.org/0000-0002-7350-2947

Pirogova Viktoria Vitaliivna 3rd year student, PS tank "Practical Psychology", Odessa National Maritime University, Odesa

Sivchenko Kseniya Ruslanivna 3rd year student, PS tank "Practical Psychology", Odessa National Maritime University, Odesa

Kholonetskaya Daria Oleksandrivna 3rd year student, PS tank "Practical Psychology", Odessa National Maritime University, Odesa

ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE LEVEL OF EMPATHY IN PSYCHOLOGY STUDENTS

Abstract. The article analyzes the psychological features of the level of empathy and its formation in psychology students of the first and third years of study.

For modern conditions of development of society, psychological education is becoming increasingly significant, since specialists who work with people must possess not only professional competencies, but also a high level of socio-emotional intelligence, among which empathy occupies a leading place. During the student years, the formation of professional identity, the development of reflectivity and social sensitivity takes place, which affects the dynamics of empathy. Therefore, it is important to study how the level of empathy changes during training, as a professionally important quality of a psychologist. The relevance of the topic is due to the need to identify trends in the development of empathy in the process of professional training of future psychologists. The purpose of the study is to investigate the psychological features of the level of empathy in psychology students, and to determine what factors influence its formation. A comparative analysis of the indicators revealed

a positive dynamics of the growth of empathic abilities among psychology students. The results of the study show that in 1st-year psychology students, empathy is mainly at low and medium levels, and in 3rd-year students it is at medium level with a tendency to increase. A comparison of the average group indicators of the study demonstrates the difference between the courses, and the indicator of first-year students is somewhat higher in individual parameters. At the same time, in 3rd-year students, a differentiation of levels appears with isolated manifestations of high empathy, which may indicate the individualization of the development of this quality in the learning process. Therefore, due to this positive dynamics in senior years, the general level of empathic competence of psychology students requires targeted psychological and pedagogical support. **Conclusions.** Thus, the data obtained indicate that the learning process in a higher education institution itself does not guarantee an automatic increase in the level of empathy without specially organized psychological and pedagogical influence. This necessitates the development and implementation of targeted programs for the development of psychological characteristics of empathic qualities in psychology students, as a professionally important quality of a psychologist.

Keywords: *students; empathy; level of competence.*

Постановка проблеми.

За даними наукових досліджень, рівень сучасної освіти вимагає від майбутнього фахівця-психолога, підвищення емпатійних здібностей як професійно важливих якостей.

Це пов’язано з тим, що емпатія як психологічний феномен має суттєвий вплив на всю особистість в цілому, підвищує продуктивність її діяльності та мотивацію.

У сучасних умовах розвитку суспільства психологічна освіта стає дедалі більш значущою, оскільки фахівці, які працюють з людьми, повинні володіти не лише професійними компетентностями, але й мати високий рівень соціально-емоційного інтелекту, серед якого провідне місце посідають емпатійні здібності особистості [6, с.13-17]. Емпатія позитивно впливає на розвиток міжособистісних відносин, дозволяє надавати якісну підтримку людині не лише у звичних умовах, але й у важких екстремальних ситуаціях, коли вона особливо її потребує [2]. Найчастіше ці якості співвідносяться з вимогами професійної та особистісної компетенції професій сфери «людина-людина» [1; 3, с.28-31; 8].

Отже, емпатія є інтегральною властивістю особистості, що забезпечує можливість фахівця психолога ефективно вибудовувати взаємодію з клієнтом, формувати довірливе середовище та здійснювати точну діагностику емоційного стану людини.

У студентські роки відбувається формування професійної ідентичності, розвиток рефлективності та соціальної чутливості, що впливає на динаміку емпатії. Тому важливо вивчити, як рівень емпатії змінюється протягом навчання, як професійно важлива якість фахівця психолога. Актуальність теми зумовлена

потребою у виявленні тенденцій розвитку емпатії в процесі професійної підготовки майбутніх психологів.

Теоретична і методологічна основа дослідження.

Емпатія як феномен, у психологічній науці розглядається як ключовий механізм ефективної міжособистісної взаємодії. Значну роль у дослідженні цього поняття відіграли К. Роджерс, М. Хоффман, Д. Гоулман, Ж. Децет, а також дослідники емоційного інтелекту П. Саловей і Д. Мейєр [3, с.28-31; 4, с.39-46].

За даними наукових джерел, феномен емпатії розглядається з погляду взаємозв'язку афективних і когнітивних процесів (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Блейер, Е. Фромм, Г.С. Саллівен, К. Хорні, Т. Рейк) [3, с.28-31; 8; 11].

Так, одним із перших ґрунтовних визначень емпатії дав Карл Роджерс (1951, 1961) [13, с.2-10]. У своїй гуманістичній концепції він трактував емпатію як «здатність точно й чутливо входити у внутрішній світ іншої людини, відчувати її переживання так, ніби вони твої власні, але без втрати позиції «якби». На думку К. Роджерса, емпатія — це здатність однієї людини відчути внутрішній світ іншої так, ніби ти сам переживаєш її досвід [3, с.28-31].

Як визначають вчені, емпатія трактується як здатність людини розуміти емоції, почуття та переживання іншої особи. Емпатія як механізм формування міжособистісних відносин сприяє їх розвитку, стабілізує, дозволяє надавати підтримку не тільки в звичайних, але і у важких, екстремальних умовах, коли людина особливо її потребує [7, с.152-155; 8]. За даними В.В. Бойко, емпатія та емпатійне ставлення, проявляючи співпереживання у спілкуванні, особливо, якщо людина нам відкривається, допомагає виявити її індивідуальні особливості.

Вчений розглядає поняття емпатії як форму раціонально-емоціонально-інтуїтивного відображення іншої людини, що в свою чергу дозволяє подолати її психологічний захист, пізнати властивості, стани та реакції для того, щоб змогти прогнозувати та адекватно впливати на її поведінку [10, с.89-96].

Вчена Л. Журавльова вказує, що емпатійний процес може припинитися в будь-який момент. На думку автора, розвиток емпатійного процесу буде залежати від багатьох факторів, а саме: соціальних, вікових, індивідуально-психологічних, статевих відмінностей та багатьох інших чинників [8]. При чому, саме низький рівень емпатії у юнаків зумовлює їх егоїстичну спрямованість, потребу у визнанні, орієнтацію на гроші. Таким чином, він формує такі принципи та цілі як «матеріальна забезпеченість життя», цінності «самоствердження» і професійного самовизначення («ефективність у справах», «обізнаність та освіченість»). Дівчата із низьким рівнем емпатії демонструють егоїстичну спрямованість, орієнтацію на гроші та розваги [7, с.152-155].

Фактори, які сприяють формуванню та подальшому розвитку емпатії, автор вважає наступні: психофізіологічні (чутливість, емоційна лабільність нервової системи, розвиток першої сигнальної системи, невротизація), індивідуально-психологічні (чутливість, депресивність, реактивна агресивність, сором'язливість, відвертість, самотність, ставлення до себе, самооцінка, «Я-

концепція», потреби, цінності), типологічні (соціальний тип, акцентуації характеру, як емотивність, педантичність, тривожність, циклотимність, демонстративність, екзальтованість, спрямованість особистості) та соціокультурні (умови соціалізації, тип батьківського виховання) [11; 14].

В. В. Бойко розглядає емпатію як інтегративну властивість особистості, підкреслюючи її системний характер. На його думку, емпатія не зводиться виключно до емоційного співпереживання, а є складним феноменом, що поєднує когнітивні, емоційні та інтуїтивні механізми [2].

У структурі емпатії виокремлють кілька взаємопов'язаних компонентів: емоційний (здатність емоційно відгукуватися на стан іншої людини, співчувати та співпереживати), когнітивний (уміння розуміти внутрішню логіку переживань, мотиви, думки та почуття партнера по взаємодії) та поведінковий (здатність вибудовувати конструктивну взаємодію, проявляти підтримку, прийняття, толерантність) [12, с.525-543].

Дослідження В.В.Бойко ґрунтується на власному практичному досвіді вченого як психотерапевта, що надало їй прикладного характеру та спрямованості на реальні прояви емпатії у професійній діяльності. Саме це дозволяє данну методику застосовувати для аналізу емпатичних здібностей студентів-психологів.

В.В.Бойко, аналізуючи структурні компоненти емпатії, вказує на їхні емоційні складові. У роботі «Методика діагностики рівня емпатичних здібностей» автор зазначає, що емоції людини можуть легко передаватись іншим людям за допомогою мовлення, інтонації; людина може розповідати про свої переживання і при цьому впливати на співрозмовника, викликаючи в нього певні емоції.

Саме така багатовимірна концепція лягла в основу структури тесту, що дозволяє не лише визначити загальний рівень емпатії, а й проаналізувати особливості її каналів та механізмів.

Таким чином, поняття емпатії посідає центральне місце у сучасній психології, емпатія розглядається як комплексний психічний процес, що включає емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти й забезпечує ефективну міжособистісну взаємодію, оскільки вона охоплює здатність людини розуміти, розпізнавати та емоційно співпереживати станам іншої особи.

Актуальність теми зумовлена потребою у виявленні тенденцій розвитку емпатії в процесі професійної підготовки майбутніх психологів. У студентські роки відбувається формування професійної ідентичності, розвиток рефлективності та соціальної чутливості, що впливає на динаміку емпатії. Тому важливо вивчити, як рівень емпатії як професійно важлива якість фахівця психолога, змінюється протягом навчання.

Метою статті є – дослідити психологічні особливості рівня емпатії студентів психологів, та визначити, які фактори впливають на її формування.

Завдання дослідження:

1. Вивчити теоретично-методологічні підходи до визначення психологічних особливостей емпатійних здібностей.

2. Дослідити психологічні особливості рівня емпатії у студентів психологів.

3. Проаналізувати психологічні особливості рівня емпатії у студентів психологів різних курсів.

4. Надати практичні рекомендації щодо розвитку рівня емпатії як професійно важливої якості фахівця психолога.

Методи дослідження: теоретичні методи, які включають аналіз та узагальнення сучасних наукових джерел, систематизація теоретико-методологічних підходів до визначення психологічних особливостей емпатійних здібностей; - емпіричні методи:

1. «Методики діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко»;

2. «Опитувальник емпатійних тенденцій А. Мехрабіана і Н. Епштейна».

Дослідження проводилось серед студентів-психологів, денної форми навчання: першого та третього курсів, серед респондентів по 26 осіб з кожного курсу. Основний вік опитуваних 19-22 років.

Опитування проводилось в режимі онлайн, за допомогою тестування на Гугл-платформі.

Теоретична та практична значущість дослідження. Поєднання двох методик у межах нашого дослідження дозволило забезпечити комплексний підхід до вивчення емпатії: з одного боку - як багатовимірної інтегративної властивості особистості, з іншого - як емоційної тенденції до співпереживання. Це підвищує наукову обґрунтованість отриманих результатів і дає можливість більш глибоко проаналізувати особливості формування емпатійних здібностей у студентської молоді, майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось за двома методиками: «Методика діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко» та «Опитувальник емпатійних тенденцій А. Мехрабіана і Н. Епштейна».

Дослідження рівня розвитку емпатії у студентів «Методика діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко», розроблена В. В.Бойко у 1990-х роках. Методика В.В.Бойка, охоплює когнітивні, інтуїтивні та поведінкові аспекти,

«Опитувальник емпатійних тенденцій» Альберта Мехрабіана та Нормана Епштейна, створено авторами у 1970-х роках у межах досліджень емоційних процесів особистості та закономірностей міжособистісної взаємодії, з метою вимірювання емоційної (афективної) емпатії як відносно стійкої індивідуально-психологічної характеристики.

Результати аналізу «Методики діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко», студентів першого та третього курсів.

За даною методикою ми можемо виявити декілька рівнів емпатії: дуже низький (0-12 балів), низький (13-21 бал), середній (22-29 балів) та високий (30-36 балів) (табл.1).

Таблиця 1.

Результати балів третього курсу за методикою «діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко»

№ студента (3-курс)							Бали
1	4	2	6	6	5	5	28,00
2	1	3	2	3	5	3	17,00
3	3	4	4	4	4	5	24,00
4	4	4	2	2	4	4	20,00
5	3	1	1	3	2	4	14,00
6	4	5	5	5	5	5	29,00
7	2	1	1	2	1	3	10,00
8	5	5	5	5	4	6	30,00
9	3	3	6	4	4	6	26,00
10	3	2	3	3	6	6	23,00
11	2	2	4	1	2	4	15,00
12	2	3	2	5	5	3	20,00
13	4	4	6	3	4	5	26,00
14	4	3	3	4	6	4	24,00
15	5	3	3	6	2	6	25,00
16	3	3	3	2	5	4	20,00
17	5	4	3	4	4	2	22,00
18	2	1	1	2	5	3	14,00
19	4	5	5	3	2	5	24,00
20	2	1	4	3	4	2	16,00
21	3	1	4	4	4	3	19,00
22	3	1	5	4	4	5	22,00
23	2	1	3	2	4	3	15,00
24	4	3	4	3	6	6	26,00
25	3	1	0	3	2	4	13,00
26	4	3	2	2	4	4	19,00
Середне значення							20,81

За загальними результатами таблиці третього курсу, ми склали таблицю процентного співвідношення відповідей до балів. В нас вийшли такі показники (табл.2).

Таблиця 2.

Процентне співвідношення балів третього курсу за методикою «діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко»

Процентне співвідношення 3-го курсу	Кільк. учнів.	%
Дуже низький	1	3,8%
Низький	12	46,2%
Середній	12	46,2%
Високий	1	3,8%

За результатами методики В.В. Бойко у більшості студентів 3 курсу переважає низький та середній рівень емпатії (по 46,2 %). Також, в одного студента виявлено високий рівень емпатії і, в одного дуже низький.

Середній груповий показник (20,81) знаходиться на межі низького рівня, що свідчить про те, що в цілому студенти мають емпатичні здібності розвинені недостатньо. Це може виявлятися у труднощах розуміння емоційного стану інших людей, недостатньої чутливості до переживань оточуючих та обмеженої здатності до співпереживання.

Водночас майже половина групи має середній рівень емпатії, що говорить про наявність потенціалу до розвитку емпатичних якостей за цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи (табл.3).

Таблиця 3.

Результати балів першого курсу за методикою «діагностики рівня емпатичних здібностей В.Бойко»

№студента (1-курс)							Бали
1	2	1	3	4	4	2	16,00
2	3	4	6	5	1	4	23,00
3	5	3	2	3	5	5	23,00
4	3	6	1	3	2	5	20,00
5	3	1	3	3	1	2	13,00
6	5	5	3	4	5	4	26,00
7	6	5	5	5	3	5	29,00
8	2	3	3	3	2	2	15,00
9	2	1	3	4	4	2	16,00
10	5	4	6	3	5	6	29,00
11	5	4	4	6	4	2	25,00
12	3	5	6	5	4	3	26,00

№студента (1-курс)							Бали
13	2	0	3	4	2	1	12,00
14	4	5	6	4	2	4	25,00
15	5	4	6	4	4	3	26,00
16	2	2	4	2	5	3	18,00
17	2	2	4	2	5	5	20,00
18	4	4	4	1	2	5	20,00
19	3	3	3	4	6	6	25,00
20	4	3	4	4	4	4	23,00
21	1	3	1	3	5	3	16,00
22	2	6	1	4	4	3	20,00
23	5	5	6	5	3	4	28,00
24	5	4	3	4	2	6	24,00
25	5	5	4	5	3	5	27,00
26	4	3	2	3	1	3	16,00
Середне значення							21,58

За загальними результатами таблиці першого курсу, ми склали таблицю процентного співвідношення відповідей до балів. В нас вийшли такі показники (табл.4).

Таблиця 4.

Процентне співвідношення балів першого курсу за методикою «діагностики рівня емпатичних здібностей Бойко»

Процентне співвідношення 1-го курсу	Кільк. учнів.	%
Дуже низький	1	3,8%%
Низький	11	42,3%
Середній	14	53,9%
Високий	0	0,0%

За результатами дослідження, у більшості студентів 1 курсу, переважає середній рівень емпатії (53,9 %). Низький рівень виявлено у 42,3% студентів та в одного студента дуже низький. Високий рівень емпатії групи не виявлено.

Середній груповий показник (21,58) знаходиться на межі низького та середнього рівнів, що свідчить про те, що емпатичні здібності у першокурсників перебувають у стадії формування.

Отримані дані дозволяють припустити, що в міру навчання та включення до професійно-орієнтованої діяльності рівень емпатії буде підвищуватися, що підтверджується порівнянням з результатами студентів старших курсів.

Результати аналізу за методикою «Опитувальник емпатійних тенденцій А.Мехрабіана і Н. Епштейна».

За даною методикою ми можемо виявити декілька рівнів емпатії: низький (0-13 бал), середній (11-20 балів) та високий (21-30 балів) (табл.5).

Таблиця 5.

Результати балів першого курсу діагностики за методикою «Опитувальник емпатійних тенденцій А.Мехрабіана і Н. Епштейна».

№ студента (3-курс)	Бали
1	21
2	11
3	15
4	12
5	9
6	20
7	9
8	29
9	18
10	15
11	10
12	12
13	20
14	19
15	17
16	12
17	14
18	10
19	19
20	9
21	11
22	14
23	10
24	20

№ студента (3-курс)	Бали
25	10
26	16
Середне значення	14,69

За наслідками дослідження за методикою «Опитувальник емпатійних тенденцій А.Мехрабіана і н. Епштейна» у більшості студентів 3 курсу отримано в більшості середній рівень емпатії (по 46,2 %). Також доведено, що в одного студента виявлено високий рівень емпатії і, в одного дуже низький.

Середній груповий показник (20,81) знаходиться на межі низького рівня, що свідчить про те, що в цілому студенти мають емпатичні здібності розвинені недостатньо. Це може виявлятися у труднощах розуміння емоційного стану інших людей, недостатньої чутливості до переживань оточуючих та обмеженої здатності до співпереживання (табл.6).

Таблиця 6.

Процентне співвідношення балів третього курсу діагностики за методикою за «Опитувальник емпатійних тенденцій А.Мехрабіана і Н. Епштейна».

Процентне співвідношення 3-го курсу	Кільк. учнів.	%
Низький	7	26,9%
Середній	17	65,4%
Високий	2	7,7%

Водночас, майже половина групи має середній рівень емпатії, що говорить про наявність потенціалу до розвитку емпатичних якостей за рахунок ціле-спрямованої психолого-педагогічної роботи.

За результатами опитувальника емпатійних тенденцій А. Мехрабіана та Н.Епштейна виявив. Що у більшості студентів 1 курсу переважає середній рівень емпатії (53,8 %), водночас майже половина досліджуваних має низький рівень емпатійних тенденцій (46,2 %). Студентів з високим рівнем емпатії у групі не виявлено (табл.7).

Таблиця 7.

Результати балів першого курсу діагностики за методикою «Опитувальник емпатійних тенденцій а. Мехрабіана і н. Епштейна».

№ студента (1-курс)	Бали
1	10
2	12
3	12

№ студента (1-курс)	Бали
4	9
5	5
6	20
7	20
8	8
9	17
10	19
11	9
12	14
13	7
14	15
15	16
16	10
17	8
18	8
19	15
20	18
21	9
22	8
23	19
24	16
25	19
26	9
Середне значення	12,92

Середній груповий показник становить 12,92 бала, що відповідає середньому рівню емпатійних тенденцій, однак наближається до нижньої межі цього рівня. Це свідчить про те, що в цілому емпатійні здібності студентів сформовані недостатньо стабільно.

Низький рівень емпатії у значної частини студентів може проявлятися у труднощах розуміння емоційного стану інших людей, зниженій чутливості до переживань оточуючих та обмеженій здатності до співпереживання.

Водночас переважання середнього рівня емпатійних тенденцій свідчить про наявність потенціалу для розвитку емпатії, який може бути реалізований у

процесі цілеспрямованої психолого-педагогічної роботи, тренінгів емоційної чутливості та розвитку міжособистісної взаємодії (табл.8).

Таблиця 8.

Результати балів першого курсу за методикою «Опитувальник емпатійних тенденцій а. Мехрабіана і н. Епштейна».

Процентне співвідношення 3-го курсу	Кільк. учнів.	%
Низький	12	46,2%
Середній	14	53,8%
Високий	0	0,0%

Порівняльний аналіз результатів опитувальника емпатійних тенденцій А. Мехрабіана і Н. Епштейна у студентів 1 та 3 курсів свідчить про наявність певних відмінностей у сформованості емпатійних якостей, хоча загальна тенденція для обох груп залишається подібною.

У студентів 1 курсу переважає середній рівень емпатії (53,8 %), однак майже така ж частка респондентів демонструє низький рівень (46,2 %). Високого рівня емпатії в цій групі не зафіксовано. Середній груповий показник (12,92 бала) формально відповідає середньому рівню, проте наближається до його нижньої межі. Це може свідчити про недостатню стабільність емпатійних проявів, ситуативність емоційного відгуку та певні труднощі у глибокому розумінні переживань інших людей.

У студентів 3 курсу також спостерігається домінування низького та середнього рівнів емпатії (по 46,2 % відповідно). Проте, на відміну від першокурсників, у цій групі виявлено студентів із високим і дуже низьким рівнями емпатії, що свідчить про більшу диференціацію показників. Середній груповий показник (20,81 бала) формально відповідає середньому рівню, однак також знаходиться поблизу межі з низьким, що вказує на недостатню розвиненість емпатійних здібностей у більшості студентів.

Отже, результати дослідження засвідчують, що в обох групах емпатійні тенденції перебувають на середньому рівні. Водночас у студентів 3 курсу простежується більша варіативність показників, що може бути пов’язано з індивідуальними особливостями розвитку, накопиченням життєвого досвіду та впливом професійної підготовки.

Таким чином, в обох групах домінує середній рівень емпатії, що вказує на потребу у цілеспрямованій роботі з розвитку емоційної чутливості студентів. Водночас у студентів 3 курсу спостерігається більша диференціація рівнів емпатії (поява крайніх показників), що може свідчити про вплив життєвого досвіду та міжособистісної взаємодії в процесі навчання.

Отже, у процесі навчання серед студентів старших курсів відзначено тенденція до підвищення рівня емпатії. Порівняльний аналіз показників виявив

позитивну динаміку зростання емпатійних здібностей серед студентів психологів. Завдяки цій позитивній динаміки у старших курсів, загальний рівень емпатійної компетентності студентів психологів потребує цілеспрямованої психолого-педагогічної підтримки.

Перспективним напрямом подальшої роботи є впровадження програм розвитку емоційної компетентності, рефлексії та навичок міжособистісної взаємодії, що сприятиме формуванню професійно значущих емпатійних якостей майбутніх фахівців.

Таким чином, було виявлено, що навчання на будь якому курсі не передбачає підвищення емпатії, тому для її підвищення потрібно:

- впроваджувати тренінги емоційної компетентності;
- використовувати рольові ігри та аналіз кейсів;
- розвивати рефлексивні навички;
- залучати студентів до волонтерської та практичної діяльності;
- проводити групові психологічні тренінги.

Порівняльний аналіз результатів дослідження рівня емпатії у студентів 1 та 3 курсів, здійснений за методикою діагностики емпатійних здібностей В. В. Бойко та за «Опитувальником емпатійних тенденцій» А. Меграбіан і Н. Епштейн, дозволяє сформулювати узагальнений науковий висновок щодо особливостей розвитку емпатії в процесі професійної підготовки студентів.

Отримані результати засвідчують, що в обох досліджуваних групах переважають низький і середній рівні емпатії. Серед студентів 3 курсу за методикою В. В. Бойка низький і середній рівні представлені однаковою мірою (по 46,2 %), при цьому зафіксовано лише поодинокі випадки високого та дуже низького рівнів. Середній груповий показник (20,81) перебуває на межі низького рівня, що свідчить про недостатню сформованість емпатійних здібностей у більшості студентів. Це може проявлятися у зниженій чутливості до емоційного стану інших людей, труднощах розуміння переживань співрозмовника та обмеженій здатності до глибокого співпереживання.

У групі студентів 1 курсу за методикою Меграбіана–Епштейна домінує середній рівень емпатії (53,9 %), низький рівень виявлено у 42,3 % респондентів, зафіксовано також один випадок дуже низького рівня, тоді як високий рівень емпатії відсутній. Середній груповий показник (21,58) розташовується на межі між низьким та середнім рівнями, що вказує на перебування емпатійних здібностей у стадії формування. Отримані дані свідчать про наявність потенціалу до розвитку емпатії, однак її структурні компоненти ще не є достатньо інтегрованими та стабільними.

Порівняння середніх групових показників демонструє незначну різницю між курсами, причому показник першокурсників є дещо вищим. Водночас у студентів 3 курсу з’являється диференціація рівнів із поодинокими проявами високої емпатії, що може свідчити про індивідуалізацію розвитку цієї якості в процесі навчання. Разом із тим відсутність вираженої позитивної динаміки

середнього показника дозволяє припустити, що професійна підготовка без спеціально організованого психолого-педагогічного впливу не забезпечує суттєвого зростання емпатійних здібностей.

Слід також враховувати відмінності між застосованими методиками: методика В.В. Бойка орієнтована на виявлення багатокомпонентної структури емпатії (раціонального, емоційного, інтуїтивного каналів та особистісних установок), тоді як опитувальник Меграбіана-Епштейна більшою мірою фокусується на афективному аспекті емпатійних тенденцій. Це може зумовлювати певні відмінності у кількісних показниках та характері інтерпретації результатів.

Висновки. Таким чином, результати дослідження засвідчують, що у студентів 1 курсу, емпатія переважно перебуває на низькому та середньому рівнях розвитку, а у студентів 3 курсу вона перебуває на середньому рівні з тенденцією до збільшення, а у деяких випадках значно високою. Завдяки цій позитивній динаміки у старших курсів, загальний рівень емпатійної компетентності студентів психологів потребує цілеспрямованої психолого-педагогічної підтримки.

Отримані дані свідчать про те, що сам по собі процес навчання у закладі вищої освіти не гарантує автоматичного зростання рівня емпатії без спеціально організованого психолого-педагогічного впливу. Це зумовлює необхідність розроблення та впровадження цілеспрямованих програм розвитку психологічних особливостей емпатійних якостей у студентів-психологів, як професійно важливої якості фахівця психолога.

Перспективним напрямом подальшої роботи є впровадження програм розвитку емоційної компетентності, рефлексії та навичок міжособистісної взаємодії, що сприятиме формуванню професійно значущих емпатійних якостей майбутніх фахівців.

Література:

1. Басов А. Г. Поняття емпатії в вітчизняній та зарубіжній психології. Одеса: Молодий вчений, 2012. 256 с.

2. Бойко В. В. Енергія емоцій в спілкуванні. Київ: Піраміда, 2014. 230 с.

3. Вавринів О. С. Становлення поняття емпатії в психології. Теорія і практика сучасної психології, 2019. Т. 1. № 2. С. 28-31.

4. Дерев'янко С. П. Характеристики емпатії студентів-психологів. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки. 2015. Вип. 126. С. 70-74.

5. Деркач І. Ю. Емпатія та її роль в процесі міжособистісної взаємодії. Київ: Педагогіка і психологія. 2017. 172 с.

6. Дмитрієва С. М., Мачушник О. Л. Вивчення рівня емпатійності майбутніх психологів. Вісник. Київ: Вид-во КІБіТ. 2019. № 1(39). С. 13-17.

7. Журавльова Л. П. Методологічні засади дослідження емпатії людини. Вісник Прикарпатського університету. Філософські та психологічні науки. 2008. С. 152-155.

8. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім.. І. Франка. 2007. 328 с.

9. Мельничук О.Б. Емпатія в структурі професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка. Випуск 31, 2019. С. 213-226.

10. Кротенко В. І. Розвиток емпатії в психологічній літературі / Психологія : зб. наук. пр. / НПУ ім. М. П. Драгоманова. К., 2019. Вип. 12. С. 89-96.

11. Орищенко О.А. Дифенційно-психологічний аналіз емпатії: автореф. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія» / О.А. Орищенко. Одеса, 2004. 21 с.

12. Mehrabian A., Epstein N. A measure of emotional empathy // Journal of Personality. 2021. Vol. 40. P. 525–543.

13. Rogers C.R. Empatic : an unappreciated way of being // The Counseling Psychologist. 2019. V. 5, N 2. P. 2–10.

14. Hoffman M.-L. Empathy and Moral Development : Implications for Caring and Justice. New York : New York University Press, 2022. 342 p.

References:

1. Basov A. H. (2012). *Ponyattya empatiyi v vitchyznyaniy ta zarubizhniy psykholohiyi [The concept of empathy in domestic and foreign psychology]*. Odesa: Molodyy vchenyy, 2012 [in Ukrainian].

2. Boyko V. V. (2014). *Enerhiya emotsiy v spilkuvanni [The energy of emotions in communication]*. Kyiv: Piramida [in Ukrainian].

3. Vavryniv O. S. (2019). Stanovlennya ponyattya empatiyi v psykholohiyi [The formation of the concept of empathy in psychology]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi, T. 1. № 2, 28-31* [in Ukrainian].

4. Derev″yanko S. P. (2015). Kharakterystyky empatiyi studentiv-psykholohiv [Characteristics of empathy of psychology students]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Psykholohichni nauky. Vyp. 126, 70-74* [in Ukrainian].

5. Derkach I. YU. (2017). *Empatiya ta yiyi rol' v protsesi mizhosobystisnoyi vzayemodiyi [Empathy and its role in the process of interpersonal interaction]*. Kyiv: Pedahohika i psykholohiya [in Ukrainian].

6. Dmytriyeva S. M., & Machushnyk O. L. (2019). Vyvchennya rivnya empatiynosti maybutnikh psykholohiv [Studying the level of empathy of future psychologists]. *Visnyk. Kyiv: Vyd-vo KIBiT.. № 1(39), 13-17* [in Ukrainian].

7. Zhuravl′ova L. P. (2008). Metodolohichni zasady doslidzhennya empatiyi lyudyny [Methodological principles of studying human empathy]. *Visnyk Prykarpat·s'koho universytetu. Filosofs'ki ta psykholohichni nauky, 152-155* [in Ukrainian].

8. Zhuravl′ova L. P. (2007). *Psykholohiya empatiyi [Psychology of empathy]*. Monohrafiya. Zhytomyr: Vyd-vo ZHDU im.. I. Franka [in Ukrainian].

9. Mel′nychuk O.B. (2019). Empatiya v strukturi profesiynoho intelektu maybutnikh fakhivtsiv sotsial′noyi sfery [Empathy in the structure of professional intelligence of future specialists in the social sphere]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi. Zbirnyk naukovykh prats' KPNU imeni Ivana Ohiyenka, Instytutu psykholohiyi imeni H.S.Kostyuka. Vypusk 31, 213-226* [in Ukrainian].

10. Krotenko V. I. (2019). Rozvytok empatiyi v psykholohichniy literaturi [Development of empathy in psychological literature]. *Psykholohiya : zb. nauk. pr. NPU im. M. P. Drahomanova. K.,. Vyp. 12, 89-96* [in Ukrainian].

11. Oryshchenko O.A. (2004). *Dyfentsiyno-psykholohichnyy analiz empatiyi [Differential psychological analysis of empathy]* avtoref. ... kand. psykhol. nauk : spets. 19.00.01 «Zahal′na psykholohiya», Odesa [in Ukrainian].

12. Mehrabian A., & Epstein N. (2021). A measure of emotional empathy. *Journal of Personality.. Vol. 40, 525–543* [in USA].

13. Rogers S.R. (2019). Empathic: an unappreciated way of being. *The Counseling Psychologist. V. 5, N 2, 2–10* [in USA].

14. Hoffman M.-L. (2022). Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice. New York: New York University Press [in USA].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.922.2:005.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2230-2240

Бочелюк Віталій Йосипович доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри загальної та соціальної психології ПВНЗ «Європейський університет», https://orcid.org/0000-0001-8727-3818

Панов Микита Сергійович доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5085-8895

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОГО КЕРІВНИКА: ОСОБИСТІСНІ РЕСУРСИ ТА ВИКЛИКИ УПРАВЛІНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми психологічного портрета сучасного керівника в умовах трансформації управлінського простору. Актуальність дослідження зумовлена зростанням вимог до ефективності управлінської діяльності в умовах невизначеності, динамічних змін, цифровізації та підвищеного психологічного навантаження. Обґрунтовано, що результативність діяльності керівника визначається не лише рівнем його професійної підготовки, але й комплексом індивідуально-психологічних характеристик, які формують його особистісний потенціал. Розкрито сутність психологічного портрета керівника як інтегративного утворення, що включає когнітивний, емоційно-вольовий, мотиваційний та ціннісно-смисловий компоненти. Встановлено, що когнітивний компонент пов'язаний зі здатністю до стратегічного мислення, аналізу інформації та прийняття управлінських рішень; емоційно-вольовий – із розвитком емоційного інтелекту, саморегуляції та стресостійкості; мотиваційний – із внутрішньою спрямованістю на досягнення результатів і розвиток організації; ціннісно-смисловий – із системою переконань, етичних орієнтацій і відповідальністю керівника.

Визначено ключові особистісні ресурси сучасного керівника, серед яких провідне значення мають емоційний інтелект, життєстійкість, психологічна гнучкість, комунікативна компетентність, рефлексивність та здатність до безперервного саморозвитку. Доведено, що саме ці ресурси забезпечують ефективну адаптацію до змін, конструктивну взаємодію з персоналом, здатність до прийняття обґрунтованих рішень і підтримання психологічної стійкості в умовах підвищеного навантаження. Окреслено основні виклики сучасного управлінського простору, зокрема зростання рівня невизначеності, необхідність управління в кризових умовах, цифровізацію діяльності, інформаційне переван-

таження та ризик професійного вигорання. Встановлено, що ефективне подолання зазначених викликів потребує розвитку внутрішніх ресурсів особистості керівника, підвищення рівня його психологічної готовності до змін і здатності до гнучкого реагування на нові вимоги середовища. Підкреслено необхідність комплексного підходу до дослідження особистості керівника, який передбачає врахування взаємозв'язку між його індивідуально-психологічними характеристиками та умовами професійної діяльності. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для розробки програм професійного розвитку керівників, удосконалення системи їх підготовки та впровадження психологічного супроводу управлінської діяльності з метою підвищення її ефективності в сучасних умовах.

Ключові слова: психологічний портрет керівника, особистісні ресурси, емоційний інтелект, стресостійкість, життєстійкість, комунікативна компетентність, рефлексивність, управлінський простір, професійний розвиток, виклики сучасного управління.

Bochelyuk Vitaliy Yosypovych Full Doctor in Psychology, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of the Department of General and Social Psychology of the European University, https://orcid.org/0000-0001-8727-3818

Panov Mykyta Serhiyovych Full Doctor in Psychology, Professor, Professor of the Department of Psychology, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5085-8895

THE PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF THE MODERN MANAGER: PERSONAL RESOURCES AND CHALLENGES OF THE MANAGERIAL ENVIRONMENT

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the psychological portrait of the modern manager within the context of transformations in the managerial environment. The relevance of the study is determined by the increasing demands for effective managerial performance under conditions of uncertainty, dynamic change, digitalization, and heightened psychological stress. It is argued that managerial effectiveness is defined not only by the level of professional training but also by a complex set of individual psychological characteristics that constitute the personal potential of the manager. The study elucidates the essence of the manager's psychological portrait as an integrative construct comprising cognitive, emotional-volitional, motivational, and value-semantic components. The cognitive component is associated with the ability for strategic thinking, information analysis, and decision-making; the emotional-volitional component relates to the development of emotional intelligence, self-regulation, and stress resilience; the motivational component reflects an intrinsic orientation toward achieving results and organizational development; and

the value-semantic component is linked to the manager's system of beliefs, ethical orientations, and sense of responsibility.

Key personal resources of the modern manager are identified, with particular emphasis on emotional intelligence, resilience, psychological flexibility, communicative competence, reflexivity, and the capacity for continuous self-development. It is demonstrated that these resources ensure effective adaptation to change, constructive interaction with personnel, the ability to make well-grounded decisions, and the maintenance of psychological stability under increased workloads. The main challenges of the contemporary managerial environment are outlined, including rising uncertainty, the necessity of crisis management, digitalization of managerial activities, information overload, and the risk of professional burnout. The study establishes that effective management of these challenges requires the development of the manager's internal personal resources, enhancement of psychological readiness for change, and the ability to respond flexibly to emerging environmental demands. The study emphasizes the need for a comprehensive approach to the examination of the manager's personality, taking into account the interplay between individual psychological characteristics and the conditions of professional activity. The practical significance of the findings lies in their potential application for the development of professional growth programs for managers, improvement of managerial training systems, and implementation of psychological support for managerial activities to enhance effectiveness in contemporary organizational conditions.

Keywords: psychological portrait of the manager, personal resources, emotional intelligence, stress resilience, resilience, communicative competence, reflexivity, managerial environment, professional development, contemporary management challenges.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими соціально-економічними трансформаціями, зростанням рівня невизначеності, динамічністю змін та посиленням кризових явищ, що особливо загострилися в умовах воєнного стану. За таких обставин суттєво зростають вимоги до ефективності управлінської діяльності, а відтак і до особистості керівника як ключового суб'єкта організаційних процесів. Саме керівник стає не лише носієм владних повноважень, але й центральною фігурою, від якої залежить стабільність функціонування колективу, психологічний клімат в організації, здатність до адаптації та інноваційного розвитку. У сучасному управлінському просторі особистість керівника розглядається як інтегративна система індивідуально-психологічних характеристик, що визначають стиль керівництва, особливості прийняття рішень, комунікативну ефективність та здатність до саморегуляції. Водночас традиційні уявлення про керівника як раціонального суб'єкта управління, орієнтованого виключно на досягнення результату, поступово поступаються місцем більш комплексному підходу, який враховує емоційні, мотиваційні, ціннісні та рефлексивні аспекти його діяльності.

Особливої актуальності набуває проблема визначення особистісних ресурсів керівника, які забезпечують ефективність управлінської діяльності в умовах постійних змін і високого рівня стресу. До таких ресурсів належать емоційний інтелект, стресостійкість, гнучкість мислення, здатність до саморегуляції, відповідальність, лідерські якості та розвинена рефлексія. Водночас недостатній рівень розвитку зазначених характеристик може призводити до професійного вигорання, зниження якості управлінських рішень, погіршення міжособистісних взаємин у колективі та втрати організаційної ефективності. Поряд із цим сучасний керівник функціонує в умовах значного психологічного навантаження, що зумовлене необхідністю швидкого прийняття рішень, управління в ситуаціях невизначеності, відповідальності за результати діяльності організації та благополуччя працівників. Додатковими викликами є цифровізація управлінських процесів, дистанційні формати роботи, інформаційне перевантаження та необхідність постійного професійного саморозвитку. Усе це актуалізує потребу у глибшому розумінні психологічного портрета сучасного керівника як динамічної системи, що формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблемам управління та лідерства, питання цілісного аналізу особистості керівника в контексті сучасних викликів залишається недостатньо розкритим. Зокрема, потребують уточнення структура та зміст особистісних ресурсів керівника, механізми їх актуалізації в умовах кризових ситуацій, а також взаємозв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками та ефективністю управлінської діяльності. Таким чином, виникає наукова проблема, що полягає у необхідності комплексного теоретичного осмислення психологічного портрета сучасного керівника, визначення ключових особистісних ресурсів та аналізу викликів управлінського простору, які впливають на професійне функціонування та розвиток особистості. Актуальність зазначеної проблеми зумовлює доцільність подальших наукових досліджень у цьому напрямі, що дозволить не лише поглибити теоретичні уявлення, але й сприятиме розробці практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управлінської діяльності в сучасних умовах.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та проаналізувати психологічний портрет сучасного керівника, визначити ключові особистісні ресурси, що забезпечують ефективність управлінської діяльності, а також окреслити основні виклики управлінського простору, які впливають на професійне функціонування та розвиток особистості керівника.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика психологічного портрета сучасного керівника, його особистісних ресурсів та викликів управлінського простору впродовж останніх років набула особливої актуальності в українському науковому дискурсі. Це зумовлено як загальносвітовими трансформаціями у сфері управління, так і специфічними соціально-економічними та суспільно-

політичними умовами, в яких функціонують організації в Україні. Динамічність змін, зростання рівня невизначеності, необхідність швидкого прийняття рішень та адаптації до кризових ситуацій актуалізують потребу в ґрунтовному дослідженні особистості керівника як ключового суб'єкта управлінської діяльності. Особистість керівника розглядається як багатовимірне утворення, що інтегрує індивідуально-психологічні властивості, мотиваційні характеристики, ціннісні орієнтації та поведінкові стратегії. Зокрема, О.П. Іваненко підкреслює, що ефективність управлінської діяльності значною мірою залежить від здатності керівника до саморегуляції, адаптивності та рефлексії, що дозволяє йому успішно функціонувати в умовах невизначеності та ризику [7].

Важливий напрям сучасних досліджень становить аналіз особистісних ресурсів керівника як внутрішніх психологічних чинників, що забезпечують його професійну ефективність. До таких ресурсів, як правило, відносять емоційний інтелект, стресостійкість, життєстійкість, психологічну гнучкість, відповідальність та здатність до саморозвитку. Зокрема, у роботах Н.М. Ковальчук наголошується, що емоційний інтелект виступає ключовим фактором ефективної міжособистісної взаємодії, сприяє формуванню довіри в колективі та підвищує якість управлінських рішень [9]. Крім того, значна увага приділяється дослідженню стресостійкості як однієї з базових характеристик сучасного керівника. В умовах постійного психологічного навантаження, пов'язаного з відповідальністю за результати діяльності організації та необхідністю прийняття рішень у складних ситуаціях, саме здатність до ефективного подолання стресу визначає рівень професійної успішності керівника [4]. Дослідження свідчать, що недостатній рівень розвитку цієї якості може призводити до професійного вигорання, емоційного виснаження та зниження ефективності управлінської діяльності.

Окрему увагу в сучасних наукових працях приділено проблемі професійного вигорання керівників як негативного наслідку тривалого впливу стресогенних факторів. С.В. Мельник підкреслює, що вигорання не лише впливає на психологічний стан керівника, але й має суттєві організаційні наслідки, зокрема зниження продуктивності праці, погіршення психологічного клімату та зростання конфліктності в колективі [12]. У цьому контексті особливого значення набувають питання профілактики вигорання та розвитку ресурсів психологічної стійкості.

Суттєвий пласт досліджень присвячено аналізу лідерства як невід'ємної складової психологічного портрета керівника. У сучасних умовах спостерігається трансформація уявлень про ефективне лідерство, що пов'язано з переходом від жорстких ієрархічних моделей управління до більш гнучких і партнерських форм взаємодії. Зокрема, І.А. Шевченко вказує на зростання значущості трансформаційного та сервісного лідерства, які передбачають орієнтацію на розвиток персоналу, підтримку ініціативності та формування довірчих відносин у колективі [18]. Важливим аспектом є також дослідження

комунікативної компетентності керівника як складової його особистісного потенціалу. Г.О. Лисенко наголошує, що ефективна комунікація сприяє зниженню рівня конфліктності, підвищенню згуртованості колективу та забезпечує успішну реалізацію управлінських рішень [11]. У цьому контексті підкреслюється важливість розвитку навичок активного слухання, емпатії та конструктивного зворотного зв'язку.

Окрему групу досліджень становлять праці, присвячені впливу кризових умов на управлінську діяльність. У цих роботах зазначається, що сучасний управлінський простір характеризується високим рівнем нестабільності, що вимагає від керівника здатності до швидкої адаптації, стратегічного мислення та прийняття нестандартних рішень [2]. При цьому особистісні якості керівника розглядаються як ключовий ресурс забезпечення стійкості організації в умовах кризових змін. У контексті сучасних викликів особливої актуальності набуває проблема цифровізації управлінської діяльності. В.О. Петренко акцентує увагу на тому, що впровадження інформаційних технологій змінює характер управлінської праці, висуваючи нові вимоги до компетентностей керівника, зокрема цифрової грамотності, здатності до управління дистанційними командами та роботи в умовах інформаційного перевантаження [14]. У цих умовах особистісні ресурси керівника набувають нового змісту та потребують подальшого дослідження.

Не менш важливим є напрям досліджень, пов'язаний із вивченням рефлексії як механізму професійного розвитку керівника. Рефлексивні здібності дозволяють керівнику усвідомлювати власні дії, оцінювати їх ефективність та здійснювати корекцію поведінки відповідно до змінних умов середовища [15]. М.І. Дорошенко зазначає, що розвиток рефлексії є необхідною умовою формування професійної компетентності керівника. Крім того, у наукових працях останніх років розглядається проблема ціннісно-смислових орієнтацій керівника як основи його управлінської діяльності. Дослідник підкреслює, що саме цінності визначають стратегічні пріоритети, стиль управління та характер взаємодії з підлеглими [6]. У цьому контексті особливого значення набуває формування етичних засад управлінської діяльності.

Аналіз сучасних досліджень також свідчить про зростання інтересу до проблеми саморозвитку керівника як важливого чинника його професійної ефективності. Р.В. Ткаченко звертає увагу на те, що здатність до безперервного навчання, самовдосконалення та професійного зростання є необхідною умовою успішної діяльності в сучасному управлінському середовищі [17]. Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць, аналіз досліджень і публікацій дозволяє виявити певні прогалини у вивченні проблеми психологічного портрета сучасного керівника. Зокрема, більшість досліджень зосереджена на окремих аспектах особистості керівника, тоді як комплексний підхід до аналізу його особистісних ресурсів та викликів управлінського простору залишається недостатньо розробленим. Недостатньо також досліджено взаємозв'язок між

внутрішніми психологічними ресурсами керівника та зовнішніми умовами його професійної діяльності.

Таким чином, узагальнення результатів сучасних наукових досліджень українських авторів дає підстави стверджувати, що проблема психологічного портрета сучасного керівника є складною, багатовимірною та потребує подальшого комплексного вивчення. Особливої актуальності набуває дослідження інтеграції особистісних ресурсів керівника та викликів сучасного управлінського простору, що відкриває перспективи для подальших наукових розвідок і практичних розробок у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Сучасний управлінський простір характеризується високою динамічністю, невизначеністю та складністю, що зумовлює підвищені вимоги до особистості керівника. У цих умовах ефективність управлінської діяльності значною мірою визначається не лише професійними знаннями та навичками, але й сукупністю особистісних ресурсів, які забезпечують здатність керівника до адаптації, прийняття рішень, організації взаємодії та подолання кризових ситуацій. Відтак, психологічний портрет сучасного керівника доцільно розглядати як інтегративну систему, що включає когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні та ціннісно-смислові компоненти. Однією з ключових складових психологічного портрета керівника є когнітивний компонент, який охоплює особливості мислення, здатність до аналізу та синтезу інформації, стратегічного планування та прийняття управлінських рішень. О.П. Іваненко підкреслює, що ефективний керівник повинен володіти системним і критичним мисленням, що дозволяє йому адекватно оцінювати ситуацію, прогнозувати наслідки управлінських рішень і швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища [7]. Особливої актуальності набуває здатність до роботи з великими обсягами інформації та прийняття рішень в умовах її дефіциту або суперечливості.

Емоційно-вольовий компонент психологічного портрета керівника включає емоційний інтелект, стресостійкість, самоконтроль та здатність до саморегуляції. В умовах сучасних викликів саме ці характеристики забезпечують стабільність функціонування керівника та його здатність ефективно взаємодіяти з колективом. Зокрема, Н.М. Ковальчук доводить, що високий рівень емоційного інтелекту сприяє розумінню емоцій інших людей, формуванню довіри та зниженню конфліктності в організації [8]. У свою чергу, стресостійкість розглядається як здатність керівника зберігати ефективність діяльності в умовах підвищеного психологічного навантаження та невизначеності. Не менш важливим є мотиваційний компонент, який визначає спрямованість діяльності керівника, його прагнення до досягнення цілей, відповідальність та ініціативність. Дослідження Р.В. Ткаченко свідчать, що ефективні керівники характеризуються високим рівнем внутрішньої мотивації, орієнтацією на розвиток організації та досягнення стратегічних результатів [16]. Водночас важливу роль відіграє здатність керівника мотивувати підлеглих, створювати умови для їх

професійного розвитку та самореалізації. Ціннісно-смисловий компонент психологічного портрета керівника відображає систему його цінностей, переконань та життєвих орієнтацій, які визначають стиль управління та характер взаємодії з колективом. У сучасних умовах особливого значення набувають такі цінності, як відповідальність, чесність, соціальна орієнтованість та етичність управлінської діяльності [5]. Саме ціннісні орієнтації визначають здатність керівника приймати соціально відповідальні рішення та формувати позитивний імідж організації. Важливою складовою психологічного портрета сучасного керівника є його особистісні ресурси, які забезпечують ефективність управлінської діяльності. До таких ресурсів належать життєстійкість, психологічна гнучкість, рефлексивність, комунікативна компетентність та здатність до саморозвитку. Зокрема, життєстійкість розглядається як інтегральна характеристика, що включає здатність до подолання труднощів, збереження внутрішньої рівноваги та адаптації до змін [3].

Психологічна гнучкість як особистісний ресурс дозволяє керівнику ефективно реагувати на зміни, змінювати стратегії поведінки та приймати нестандартні рішення. Дослідження показують, що високий рівень гнучкості мислення та поведінки сприяє успішній адаптації до умов невизначеності та кризових ситуацій [13].

Комунікативна компетентність є ще одним важливим ресурсом керівника, що забезпечує ефективну взаємодію з підлеглими, партнерами та іншими стейкхолдерами. Вона включає здатність до встановлення контактів, ведення переговорів, вирішення конфліктів та формування позитивного психологічного клімату в колективі [10].

У сучасному управлінському просторі керівник стикається з низкою викликів, які впливають на його професійне функціонування та розвиток. Одним із таких викликів є необхідність управління в умовах невизначеності та ризику. У цих умовах керівник повинен швидко приймати рішення, часто спираючись на обмежену або суперечливу інформацію, що потребує високого рівня когнітивної гнучкості та інтуїції [1]. Ще одним важливим викликом є цифровізація управлінської діяльності, яка змінює характер роботи керівника та висуває нові вимоги до його компетентностей. Сучасний керівник повинен володіти цифровими навичками, здатністю до управління дистанційними командами та роботи з інформаційними системами [14]. Водночас цифрове середовище створює додаткові психологічні навантаження, пов’язані з інформаційним перевантаженням та необхідністю постійної доступності.

Суттєвим викликом для сучасного керівника є також проблема професійного вигорання, яка виникає внаслідок тривалого впливу стресогенних факторів. С.В. Мельник зазначає, що керівники, які не мають достатнього рівня особистісних ресурсів, більш схильні до емоційного виснаження та зниження ефективності діяльності [12]. У цьому контексті особливого значення набуває розвиток навичок саморегуляції та підтримки психологічного здоров’я.

Важливим аспектом є також необхідність постійного професійного та особистісного розвитку керівника. У сучасних умовах знання та навички швидко застарівають, що вимагає від керівника здатності до безперервного навчання та самовдосконалення [15]. Рефлексія виступає важливим механізмом цього процесу, дозволяючи керівнику аналізувати власний досвід та вдосконалювати управлінську діяльність.

Таким чином, психологічний портрет сучасного керівника формується під впливом комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників і включає широкий спектр особистісних характеристик та ресурсів. Ефективність управлінської діяльності залежить від здатності керівника інтегрувати ці ресурси та адаптуватися до викликів сучасного управлінського простору. Отже, розвиток особистісного потенціалу керівника є важливою умовою забезпечення ефективного функціонування організацій в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу проблеми психологічного портрета сучасного керівника встановлено, що ефективність управлінської діяльності значною мірою визначається не лише професійними знаннями та досвідом, а передусім комплексом індивідуально-психологічних характеристик особистості. Психологічний портрет керівника постає як інтегративна система, що поєднує когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні та ціннісно-смислові компоненти, які у своїй сукупності забезпечують здатність до ефективного управління в умовах динамічного та невизначеного середовища. Визначено, що ключовими особистісними ресурсами сучасного керівника є емоційний інтелект, стресостійкість, життєстійкість, психологічна гнучкість, комунікативна компетентність, рефлексивність та здатність до саморозвитку. Саме ці ресурси забезпечують адаптацію до змін, ефективну взаємодію з колективом, прийняття обґрунтованих управлінських рішень та збереження психологічної стійкості в умовах підвищеного навантаження. Водночас недостатній рівень розвитку зазначених характеристик може призводити до професійного вигорання, зниження ефективності діяльності та порушення організаційної взаємодії.

З’ясовано, що сучасний управлінський простір характеризується низкою суттєвих викликів, серед яких провідними є зростання рівня невизначеності, необхідність управління в кризових умовах, цифровізація діяльності, інформаційне перевантаження, а також підвищені вимоги до швидкості та якості прийняття рішень. У цих умовах особистість керівника виступає ключовим чинником забезпечення стійкості та ефективності функціонування організації. Доведено, що ефективний керівник має не лише володіти професійними компетентностями, але й демонструвати високий рівень особистісної зрілості, відповідальності, етичності та здатності до рефлексії. Важливим є також орієнтація на розвиток персоналу, формування сприятливого психологічного клімату та підтримка інноваційної активності в організації.

Отже, результати дослідження підтверджують необхідність комплексного підходу до вивчення особистості керівника з урахуванням як його внутрішніх

ресурсів, так і зовнішніх викликів управлінського середовища. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у розробці емпіричних моделей психологічного портрета керівника, дослідженні механізмів розвитку особистісних ресурсів та створенні практичних програм психологічного супроводу управлінської діяльності в умовах сучасних трансформацій.

Література:

1. Бондаренко Т.С. Прийняття управлінських рішень в умовах невизначеності. *Економіка і управління*. 2022. № 3. С. 120–128.

2. Бондаренко Т.С. Управління в умовах кризи: психологічний аспект. *Економіка і управління*. 2023. № 1. С. 134–142.

3. Гриценко Л.В. Життєстійкість як ресурс професійної діяльності керівника. *Психологічний часопис*. 2024. № 1. С. 95–103.

4. Гриценко Л.В. Професійне вигорання керівників: психологічні чинники та профілактика. *Психологічний часопис*. 2023. № 4. С. 112–120.

5. Дорошенко М.І. Ціннісні засади управлінської діяльності керівника. *Психологія особистості*. 2022. № 2. С. 69–77.

6. Дорошенко М.І. Ціннісні орієнтації керівника в умовах суспільних трансформацій. *Психологія особистості*. 2023. № 1. С. 72–80.

7. Іваненко О.П. Психологічні особливості управлінської діяльності в умовах невизначеності. *Організаційна психологія*. 2022. № 1. С. 45–53.

8. Ковальчук Н.М. Емоційний інтелект у структурі управлінської компетентності. *Вісник психології і педагогіки*. 2024. № 2. С. 77–85.

9. Ковальчук Н.М. Емоційний інтелект як чинник ефективного лідерства. *Вісник психології і педагогіки*. 2024. № 3. С. 88–96.

10. Лисенко Г.О. Комунікативна компетентність керівника в сучасних організаціях. *Психологія управління*. 2024. № 2. С. 48–56.

11. Лисенко Г.О. Комунікативна компетентність керівника як чинник ефективності управління. *Психологія управління*. 2024. № 1. С. 55–63.

12. Мельник С.В. Ролі соціальної підтримки в професійній адаптації управлінців. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 101–110.

13. Петренко В.О. Психологічна гнучкість керівника в умовах цифровізації. *Інформаційні технології і психологія*. 2023. № 2. С. 31–39.

14. Петренко В.О. Цифрова трансформація управлінської діяльності: психологічний вимір. *Інформаційні технології і психологія*. 2024. № 1. С. 23–31.

15. Савченко О.Д. Рефлексія як механізм професійного розвитку керівника. *Психологічні перспективи*. 2022. № 39. С. 156–164.

16. Ткаченко Р.В. Мотиваційні чинники ефективності управлінської діяльності. *Психологія і діяльність*. 2023. № 1. С. 84–92.

17. Ткаченко Р.В. Саморозвиток керівника як чинник професійної успішності. *Психологія і діяльність*. 2024. № 2. С. 91–99.

18. Шевченко І.А. Трансформаційне лідерство в сучасних організаціях. *Соціальна психологія*. 2022. № 2. С. 67–75.

References:

1. Bondarenko, T. S. (2022). Pryiniattia upravlins′kykh rishen′ v umovakh neviznachenosti [Decision-making in conditions of uncertainty]. Ekonomika i upravlinnia, 3, 120–128.

2. Bondarenko, T. S. (2023). Upravlinnia v umovakh kryzy: Psykholohichnyi aspekt [Management in crisis conditions: Psychological aspect]. Ekonomika i upravlinnia, 1, 134–142.

3. Hrytsenko, L. V. (2024). Zhyttiestiikist′ yak resurs profesiinoi diial′nosti kerivnyka [Resilience as a resource of managerial professional activity]. Psykholohichnyi chasopys, 1, 95–103.

4. Hrytsenko, L. V. (2023). Profesiiine vyhorannia kerivnykiv: Psykholohichni chynnyky ta profilaktyka [Professional burnout of managers: Psychological factors and prevention]. Psykholohichnyi chasopys, 4, 112–120.

5. Doroshenko, M. I. (2022). Tsinnisni zasady upravlins′koi diial′nosti kerivnyka [Value foundations of managerial activity]. Psykholohiia osobystosti, 2, 69–77.

6. Doroshenko, M. I. (2023). Tsinnisni oriientatsii kerivnyka v umovakh suspil′nykh transformatsii [Value orientations of a manager under social transformations]. Psykholohiia osobystosti, 1, 72–80.

7. Ivanenko, O. P. (2022). Psykholohichni osoblyvosti upravlins′koi diial′nosti v umovakh neviznachenosti [Psychological characteristics of managerial activity under uncertainty]. Orhanizatsiina psykholohiia, 1, 45–53.

8. Kovalchuk, N. M. (2024). Emotsiinyi intelekt u strukturi upravlins′koi kompetentnosti [Emotional intelligence in the structure of managerial competence]. Visnyk psykholohii i pedahohiky, 2, 77–85.

9. Kovalchuk, N. M. (2024). Emotsiinyi intelekt yak chynnyk efektyvnoho liderstva [Emotional intelligence as a factor of effective leadership]. Visnyk psykholohii i pedahohiky, 3, 88–96.

10. Lysenko, H. O. (2024). Komunikatyvna kompetentnist′ kerivnyka v suchasnykh orhanizatsiiakh [Manager’s communicative competence in modern organizations]. Psykholohiia upravlinnia, 2, 48–56.

11. Lysenko, H. O. (2024). Komunikatyvna kompetentnist′ kerivnyka yak chynnyk efektyvnosti upravlinnia [Manager’s communicative competence as a factor of management effectiveness]. Psykholohiia upravlinnia, 1, 55–63.

12. Mel′nyk, S. V. (2023). Roli sotsial′noi pidtrymky v profesiinii adaptatsii upravlintsiv [Roles of social support in professional adaptation of managers]. Psykholohiia i suspilstvo, 2, 101–110.

13. Petrenko, V. O. (2023). Psykholohichna hnil′kist′ kerivnyka v umovakh tsyfralizatsii [Manager’s psychological flexibility in digitalization conditions]. Informatsiini tekhnolohii i psykholohiia, 2, 31–39.

14. Petrenko, V. O. (2024). Tsyfrova transformatsiia upravlins′koi diial′nosti: Psykholohichnyi vymir [Digital transformation of managerial activity: Psychological dimension]. Informatsiini tekhnolohii i psykholohiia, 1, 23–31.

15. Savchenko, O. D. (2022). Refleksiia yak mekhanizm profesiinoho rozvytku kerivnyka [Reflection as a mechanism of manager’s professional development]. Psykholohichni perspektyvy, 39, 156–164.

16. Tkachenko, R. V. (2023). Motivatsiini chynnyky efektyvnosti upravlins′koi diial′nosti [Motivational factors of managerial effectiveness]. Psykholohiia i diial′nist′, 1, 84–92.

17. Tkachenko, R. V. (2024). Samorozvytok kerivnyka yak chynnyk profesiinoi uspishnosti [Manager’s self-development as a factor of professional success]. Psykholohiia i diial′nist′, 2, 91–99.

18. Shevchenko, I. A. (2022). Transformatsiine liderstvo v suchasnykh orhanizatsiiakh [Transformational leadership in modern organizations]. Sotsial′na psykholohiia, 2, 67–75.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.923:316.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2241-2253

Варнавська Інна В'ячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук Херсонського державного аграрно-економічного університету, м. Кропивницький, https//orcid.org/0000-0002-3061-0665

Московченко Валентина Валеріївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук Херсонського державного аграрно-економічного університету, м. Кропивницький, https//orcid.org/0000-0003-1669-7503

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ І МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ «СИНДРОМУ ВТРАЧЕНОГО ЖИТТЯ» (ХЕРСОНСЬКИЙ КЕЙС)

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу феномену «синдрому втраченого життя» як специфічного деструктивного стану особистості в умовах тривалого воєнного конфлікту. На прикладі м. Херсона розкрито механізми трансформації життєвого простору особистості, що супроводжуються руйнацією базових екзистенційних констант: безпеки, передбачуваності та суб'єктності. Херсонський контекст визначено через призму «подвійної травми» – досвіду окупації і подальшого існування в статусі прифронтового міста під постійними обстрілами, що створює ефект «замкненого кола», де майбутнє залишається заблокованим, а минуле травмує ідеалізованими спогадами.

У роботі теоретично обґрунтовано та емпірично виявлено три рівні деструкції особистості, що утворюють каркас синдрому втраченого життя: когнітивно-часовий (фрагментація часової перспективи), емоційно-вольовий (перехід від страху до емоційного заціпеніння та апатії) та просторово-соціальний (криза територіальної ідентичності та «екологічний шок»). Центральним руйнівним механізмом синдрому визначено відмову від особистої суб'єктності та формування стану «навченої безпорадності», за якого індивід переходить зі статусу автора власного життя до статусу об'єкта хаотичних зовнішніх обставин.

Окрему увагу приділено виявленню психологічних маркерів «завмерлого життя», серед яких виокремлено побутову деградацію простору, психологію «евакуаційної сумки», соціальну атомізацію та ритуалізацію тривоги через надмірну інфо-залежність. Авторами доведено, що ці прояви свідчать про психологічну капітуляцію особистості перед непереборними обставинами воєнної реальності.

У статті запропоновано авторську матрицю виходу із синдрому втраченого життя, що базується на етапності відновлення психологічного здоров'я: від стабілізації рутини до проєктування майбутнього. Практична значущість дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності розробки територіально-специфічних програм реабілітації, які враховують унікальний досвід мешканців прифронтових територій. Результати роботи можуть бути використані для відновлення соціального капіталу регіону та збереження людського потенціалу в умовах екзистенційних криз.

Ключові слова: синдром втраченого життя, Херсон, воєнний конфлікт, суб'єктність, екзистенційна криза, прифронтове місто, психологічна резильєнтність, територіальна ідентичність.

Varnavska Inna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Behavioral Sciences of Kherson State Agrarian and Economic University, Kropyvnytskyi, https//orcid.org/0000-0002-3061-0665

Valentina Moskovchenko Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Behavioural Sciences, Kherson State Agrarian and Economic University, Kropyvnytskyi, https//orcid.org/0000-0003-1669-7503

THE TRANSFORMATION OF LIFE PERSPECTIVES AND MECHANISMS OF PERSONAL ADAPTATION IN THE CONTEXT OF 'LOST LIFE SYNDROME' (THE KHERSON CASE)

Abstract. This article is devoted to a comprehensive analysis of the phenomenon of 'lost life syndrome' (LLS) as a specific destructive state of the personality in the context of prolonged armed conflict. Using the example of the city of Kherson, the mechanisms of transformation of an individual's life space are revealed, accompanied by the destruction of basic existential constants: security, predictability and agency. The Kherson context is defined through the prism of 'double trauma' – the experience of occupation and subsequent existence as a frontline city under constant shelling, creating a 'vicious circle' where the future remains blocked and the past traumatises through idealised memories. The study theoretically substantiates and empirically identifies three levels of personality destruction that form the framework of the LLS: cognitive-temporal (fragmentation of temporal perspective), emotional-volitional (transition from fear to emotional numbness and apathy) and spatial-social (crisis of territorial identity and 'ecological shock'). The central destructive mechanism of the syndrome is identified as the abandonment of personal agency and the formation of a state of 'learned helplessness', in which the individual transitions from being the author of their own life to becoming an object of chaotic external circumstances.

Particular attention has been paid to identifying psychological markers of ‘life on hold’, including the deterioration of everyday living spaces, the ‘evacuation bag’ mentality, social atomisation, and the ritualisation of anxiety caused by excessive dependence on information. The authors demonstrate that these manifestations indicate the psychological capitulation of the individual in the face of the insurmountable circumstances of wartime reality.

Despite the depth of these destructive processes, the study identifies ‘points of resistance’ and resources for community resilience. These include micro-planning as a tool for regaining control over time, territorial solidarity as a means of overcoming disorientation, and collective humour as a specific cognitive defence mechanism. The article proposes an author’s matrix for overcoming LLS, based on the stages of psychological recovery: from stabilising routine to planning for the future.

The practical significance of the study lies in justifying the need to develop territory-specific rehabilitation programmes that take into account the unique experiences of residents in frontline areas. The results of this work can be used to restore the region’s social capital and preserve human potential in the context of existential crises.

Keywords: lost life syndrome, Kherson, armed conflict, subjectivity, existential crisis, frontline city, psychological resilience, territorial identity.

Постановка проблеми.

Трансформація життєвого простору особистості в умовах повномасштабного воєнного конфлікту є одним із найбільш складних об’єктів сучасного психологічного і соціологічного аналізу. Війна як екстремальна ситуація не лише руйнує матеріальну інфраструктуру, а й спричиняє фундаментальну деструкцію базових екзистенційних констант людини: безпеки, передбачуваності, суб'єктності та цілісності життєвого шляху. В умовах тривалої загрози звичні механізми адаптації виснажуються, поступаючись місцем специфічним деструктивним новоутворенням у психіці.

Одним із найбільш болючих і найменш досліджених феноменів сьогодення постає «синдром втраченого життя». Це специфічний психологічний стан, що характеризується відчуттям безповоротної втрати особистого майбутнього, крахом довгострокових планів та глибокою соціальною дезорієнтацією. Сутність цього синдрому полягає у психологічному «завмиранні», коли індивід перестає сприймати теперішнє як цінність, а майбутнє – як простір для реалізації. У науковому дискурсі ця проблема стає вкрай гострою, оскільки вона виходить за межі індивідуальної травми, трансформуючись у колективну депресію та апатію цілих територіальних громад.

Для Херсона – міста, що пройшло через унікальні за своєю тяжкістю випробування, – цей синдром набуває специфічних, фактично безпрецедентних рис. Херсонський контекст визначається феноменом «подвійної травми». Перший етап – тривала окупація – сформував у херсонців досвід тотальної

несвободи, хронічного страху за життя і вимушеної соціальної мімікрії. Другий етап, що розпочався після звільнення, приніс нову форму випробування – статус прифронтового обласного центру, що перебуває під щоденними, хаотичними артилерійськими, мінометними та авіаційними ударами.

Така динаміка подій створює ефект «замкненого кола»: минуле травмує спогадами про окупацію і втрачену довоєнну ідилію, а майбутнє залишається заблокованим через неможливість безпечного відновлення нормальної життєдіяльності. Жителі міста опиняються у стані «перманентного транзиту», де кожна спроба відбудови побуту чи професійного життя нівелюється черговим актом терору. Це призводить до ерозії смисложиттєвих орієнтирів, коли людина втрачає здатність відповідати на питання «навіщо?» та «що далі?».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання психологічного благополуччя особистості в кризових умовах є об'єктом прискіпливої уваги сучасної науки. Фундаментальні аспекти становлення особистості як суб'єкта подолання складних життєвих обставин викладено у колективній монографії за редакцією С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової та В. Л. Зливкова, де розкрито психологічну теорію і практику роботи з кризовими станами [4]. Особливого значення в контексті воєнних дій набуває вивчення переживання ситуації невизначеності, що було предметом обговорення на конференції під редакцією М. В. Папучі, де акцентовано увагу на дестабілізації життєвого простору особистості [5].

Психологічні наслідки вимушеного переселення та втрати звичного соціального контексту детально аналізують О. Гончарук та М. Ковальчук, вказуючи на глибоку травматизацію через розрив життєвих зв'язків [1].

Важливість соціальної підтримки для відновлення життєвої перспективи особистості підкреслює Н. М. Літвінова, що є ключовим для розуміння механізмів виходу із «завмерлого» стану [3]. Питання саморегуляції особистості, які висвітлює Б. Б. Іваненко, дозволяють оцінити внутрішній ресурс людини до опору деструктивним впливам середовища [2], тоді як праця І. Г. Радула допомагає ідентифікувати депресивні компоненти, що супроводжують синдром втраченого життя [6].

Попри значну кількість розвідок, залишається невирішеною частина проблеми, щодо специфіки поєднання екзистенційної кризи і територіальної травми саме у жителів Херсона, які перебувають у стані «між двома світами» – минулим мирним життям і непередбачуваним прифронтовим сьогоденням. Саме аналізу цього феномену присвячена ця стаття.

Мета статті – теоретичне осмислення та емпіричне виявлення психологічних особливостей «синдрому втраченого життя» у жителів Херсона в умовах тривалого воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу.

Феномен «синдрому втраченого життя» (далі – СВЖ) у контексті Херсона є не просто реакцією на стрес, а фундаментальною деформацією структури

життєвого шляху особистості. На основі багатомісячних спостережень за динамікою суспільних настроїв, аналізу наративів місцевих жителів у соціальних мережах і результатів глибинних інтерв'ю, ми виділяємо три ключові рівні деструкції особистості, що утворюють каркас цього синдрому (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Деталізована структура компонентів синдрому втраченого життя

Компонент	**Прояви в умовах прифронтового Херсона**	**Психологічний та соціальний результат**
Когнітивно-часовий	Фрагментація свідомості; неможливість планування (горизонт 1–3 години); ідеалізація «минулого життя» та знецінення теперішнього.	Глибока деструкція життєвої перспективи; формування феномену «застиглого часу».
Емоційно-вольовий	Перманентне очікування загрози; апатія («заморожені почуття»); чергування фаз гіперзбудливості та депресивного заціпеніння.	Втрата суб'єктності; параліч вольових зусиль; хронічне виснаження ресурсів саморегуляції.
Просторово-соціальний	Відчуття відчуження від міського простору; руйнація локальних символів; соціальна атомізація (звуження кола домінуючих контактів).	Криза територіальної ідентичності; розвиток «синдрому втраченого дому» при фізичній наявності житла.

Першим і найбільш очевидним маркером СВЖ у херсонців є радикальне звуження часової перспективи. У мирний час людина оперує категоріями років, місяців або тижнів. У сучасному Херсоні часовий обрій стиснувся до інтервалу між виходами та прильотами.

Неможливість планування проявляється у відмові від будь-яких дій, що мають відстрочений результат. Це стосується як побутових справ (закупівля продуктів на тиждень, дрібний ремонт), так і професійної реалізації. Людина перебуває в стані «чекання», де майбутнє сприймається не як простір можливостей, а як зона тотальної невизначеності.

Зацикленість на минулому («до війни», «до окупації») стає формою психологічного захисту. Минуле ідеалізується, воно стає «справжнім життям», тоді як теперішнє сприймається як тимчасовий, ілюзорний відрізок, який потрібно «перечекати». Проте, коли це очікування триває роками, виникає відчуття, що життя «проходить повз», залишаючи людину на узбіччі історії. Це породжує глибоку екзистенційну кризу: індивід відчуває себе актором у п'єсі, яку поставили на тривалу паузу, тоді як в інших регіонах чи країнах «вистава» триває.

А відповідно емоційна сфера херсонців зазнає трансформації, що можна описати як «втому від виживання». Постійний викид адреналіну та кортизолу через артилерійські обстріли призводить до виснаження нервової системи.

Відбувається емоційне заціпеніння, тобто захисний механізм, коли людина перестає гостро реагувати на небезпеку. У Херсоні це часто сприймається сторонніми як «героїзм» або «звичка», але з психологічної точки зору – це небезпечний симптом депресивної деперсоналізації. Людина бачить руйнування сусіднього будинку, але не відчуває страху чи скорботи, лише порожнечу.

Особливо стани апатії можуть миттєво змінюватися панічними атаками або спалахами агресії, спрямованої як на близьких, так і на органи влади чи міжнародні інституції. Це наслідок неможливості розрядити накопичене напруження в конструктивному руслі.

Тому втрата вольового контролю призводить до того, що люди відмовляються від елементарних заходів безпеки або гігієни побуту. Якщо життя все одно «втрачене», то зусилля щодо його покращення здаються безглуздими. Це створює ґрунт для розвитку «навченої безпорадності», коли особистість повністю делегує відповідальність за своє життя обставинам або зовнішнім силам.

Для жителів Херсона місто історично ніколи не було лише сукупністю географічних координат чи житловою площею. Воно виступало невід'ємною частиною структури «Я», фундаментом територіальної ідентичності. Проте в умовах прифронтового існування цей фундамент зазнає тотальної ерозії. Руйнування ключових об'єктів інфраструктури – набережної, бібліотек, корпусів університетів (зокрема ХДАЕУ), паркових зон – запускає процес психологічного відчуження, за якого рідне місто поступово стає «чужим» і ворожим простором.

Міський простір Херсона наповнений «місцями сили», що в мирний час виконували функцію зовнішніх опор ідентичності. Коли звичні локації – парк Придніпровський, сквер Михайла Грушевського, затишні кафе в центрі міста чи набережна Дніпра – перетворюються на зони смертельної небезпеки, військові об'єкти або руїни, людина втрачає здатність до самоідентифікації через простір.

Цей стан у психології визначається як «екологічний шок» – глибокий психологічний дистрес, викликаний руйнуванням рідного довкілля. Для херсонців це виявляється як відчуття втрати будинку – затишку – домівки, навіть у тих випадках, коли власна квартира фізично вціліла. Місто припиняє бути джерелом ресурсу і стає джерелом травми. Кожна руїна на вулиці зчитується підсвідомістю як руйнація власного минулого, що підсилює синдром втраченого життя: якщо зникли декорації мого щасливого життя, то і саме життя в цьому просторі стає неможливим.

Масова евакуація призвела до розриву «соціальної тканини» міста. Херсон зіткнувся з феноменом соціальної атомізації, коли звичні горизонтальні зв'язки (друзі, колеги, сусіди) зникли або трансформувалися у цифрові сурогати. Ті, хто залишився, змушені замикатися у вузькому колі сім'ї або переходити до стратегії «сусідського виживання». Особливо гостро це відчувають представники інтелектуальних та творчих професій. Втрата фахової спільноти, неможливість повноцінно виконувати ролі успішного викладача, активного підприємця чи

лідера думок створює вакуум соціального «Я». Без щоденного підтвердження свого статусу з боку соціуму, людина занурюється в апатію, відчуваючи, що її професійне та особисте життя «поставлено на паузу», що може тривати нескінченно.

Окремим аспектом СВЖ є зростаюча психологічна прірва між жителями, що залишилися під обстрілами, та тими, хто евакуювався. Це призводить до формування специфічного комплексу «покинутості». Для глибшого аналізу просторово-соціальних змін у життєдіяльності херсонців ми систематизували дані у таблиці 2.

Таблиця 2

Трансформація соціально-просторового середовища Херсона та її вплив на особистість

Фактор змін	**Довоєнний стан (норма)**	**Прифронтовий стан (СВЖ)**	**Психологічний наслідок**
Міський простір	Ресурсний, безпечний, наповнений особистими спогадами.	Джерело загрози, простір руйнувань, мінна небезпека.	Екологічний шок: деструкція територіальної ідентичності.
Соціальні зв’язки	Розгалужена мережа друзів, колег, знайомих.	Атомізація, замкненість, втрата референтних груп.	Соціальна депривація: відчуття самотності серед руїн.
Професійна роль	Реалізація компетенцій, соціальний престиж, розвиток.	Стагнація, перехід до «роботи задля виживання» або безробіття.	Криза компетентності: знецінення попередніх здобутків.
Комунікація з емігрантами	Спільність інтересів, взаєморозуміння.	Взаємні образи, нерозуміння контексту («ситий голодного не розуміє»).	Прифронтове відчуження: агресія або аутизація.
Сприйняття дому	Місце сили, комфорту та приватності.	«Бетонна коробка», що може стати пасткою під час обстрілу.	Втрата відчуття безпеки: життя в стані перманентної тривоги.

У відповідь на ці виклики жителі Херсона часто обирають стратегію соціальної аутизації – свідомого звуження контактів та емоційного відсторонення від міських подій. Людина ніби «будує стіни» всередині власної свідомості, щоб не бачити руйнації міста. Проте така стратегія лише поглиблює синдром втраченого життя, оскільки без соціальної та просторової залученості особистість втрачає стимули до будь-якої активності, крім фізіологічного виживання.

Таким чином, просторово-соціальна деструкція в Херсоні є не просто зміною зовнішніх умов, а агресивним втручанням у внутрішній світ людини, що

потребує негайного втручання фахівців для відновлення зв’язку особистості з її «географією життя».

Центральним і найбільш руйнівним маркером синдрому втраченого життя у жителів Херсона є відмова від особистої суб’єктності. У психологічному вимірі це означає перехід особистості зі стану «автора власного життя» у стан «об’єкта зовнішніх впливів». Людина припиняє сприймати свої рішення як такі, що мають вагу чи вплив на реальність. Її життєвий ритм, емоційний стан і навіть щоденні звички починають повністю диктуватися зовнішніми, часто хаотичними чинниками: траєкторіями ворожих снарядів, графіками подачі електроенергії, розкладом видачі гуманітарної допомоги або повідомленнями в моніторингових каналах.

Тривале перебування в зоні високого ризику, де небезпека є рандомною (випадковою), формує стан класичної «навченої безпорадності» (за М. Селігманом). У херсонському контексті це проявляється у переконанні, що будь-яка активність є марною. Якщо людина не може контролювати власну безпеку, вона підсвідомо відмовляється від контролю над іншими сферами життя – побутом, професійним розвитком, соціальною активністю.

Маркер «побутової деградації простору»: яскравим прикладом у міському середовищі є зміна ставлення до прибудинкових територій. У мирному Херсоні висаджування квітів біля під'їздів, фарбування лавок чи прибирання сміття було ознакою соціальної норми та приналежності до громади. Сьогодні ми спостерігаємо масову відмову від цих дій. Наприклад, на запитання волонтерів чи соціальних працівників, чому херсонці припинили доглядати за прибудинковою територією, найчастіша відповідь: «Навіщо витрачати сили, якщо завтра сюди може прилетіти КАБ або дрон? Навіщо садити квіти там, де завтра може бути вирва?». Це не лінь – це втрата зв’язку з майбутнім через простір. Людина не бачить сенсу інвестувати свою енергію в те, що не має гарантії тривалості.

Ще одним маркером «завмерлого життя» є відмова від капітальних рішень. Жителі Херсона живуть у стані постійної готовності до найгіршого, що виражається у специфічній організації побуту: побутовий аскетизм – люди місяцями не замінюють розбиті вікна (залишаючи їх забитими ОСБ-плитами навіть за наявності можливості скління), не роблять дрібний ремонт, не купують новий одяг чи техніку.

А також психологія «евакуаційної сумки» – життя навколо зібраних речей, які стоять біля виходу місяцями, створює відчуття, що людина «тут не живе, а лише чекає на дозвіл піти». Це призводить до того, що домівка припиняє бути місцем відновлення ресурсу, перетворюючись на «транзитний пункт», де життя неможливе.

Маркером СВЖ також є зміна ставлення до праці та соціальної допомоги. Постійна потреба у зовнішній підтримці (продуктові набори, виплати) у поєднанні з неможливістю стабільної роботи в місті формує пасивну життєву

позицію. Наприклад, у деяких районах міста спостерігається зниження мотивації до пошуку дистанційної роботи або волонтерства. Особистість починає ідентифікувати себе виключно як «постраждалу», що автоматично знімає з неї відповідальність за власну активність. Це «завмирання» соціального ліфта – людина не бачить сенсу в навчанні чи здобутті нових навичок, оскільки не вірить, що вони знадобляться в «уявному майбутньому».

Замість продуктивної діяльності люди часто переходять до ритуальної активності, що імітує контроль над ситуацією. Постійне, майже щохвилинне оновлення стрічок новин та моніторингових каналів («що вилетіло?», «куди впало?»). Це стає головним змістом дня. Людина витрачає весь когнітивний ресурс на «відстеження смерті», замість того щоб витрачати його на «планування життя».

Отже, соціально-психологічні маркери «завмерлого життя» свідчать про те, що найбільшою загрозою для херсонців є не лише фізичне знищення, а психологічна капітуляція – добровільна відмова від права бути суб'єктом власної долі під тиском непереборних обставин.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика суб'єктності та об'єктності (в розрізі СВЖ)

Ознака суб'єктності (Норма)	**Ознака об'єктності (СВЖ - Херсон)**	**Наслідок для особистості**
Планування: "Влітку я поїду у відпустку / зміню роботу"	Очікування: "Якщо не прилетить сьогодні, я просто доживу до вечора"	Параліч волі, зникнення довгострокових цілей.
Інвестиції в простір: Квіти, ремонт, декор дому	Відчуження: "Тут все не моє, тут все тимчасове"	Втрата почуття дому, емоційна бездомність.
Професійна цікавість: Курси, саморозвиток, кар'єра	Пасивне споживання: Пошук гуманітарної допомоги як основна праця	Соціальна деградація, втрата фахової ваги.
Інформаційна гігієна: Перегляд новин 1-2 рази на день	Інфо-залежність: 24/7 у моніторингових чатах	Виснаження нервової системи, гіпертривожність.

Попри тотальну деструктивність синдрому втраченого життя, жителі Херсона демонструють унікальні механізми психологічної резильєнтності. Подолання стану «завмирання» можливе лише через активізацію внутрішніх та зовнішніх ресурсів, які ми класифікували як «точки опору». Ці ресурси дозволяють особистості повернути відчуття суб'єктності та вийти з ролі безпорадної жертви обставин.

Першою лінією оборони проти СВЖ є стратегія мікропланування. Коли глобальне майбутнє заблоковане війною, психіка потребує опори в малих часових відрізках. Це метод «малих кроків», де успішно виконане коротко-строкове завдання (на 1–2 години) дає мозку сигнал про відновлення контролю.

Побутові ритуали: звичка готувати повноцінний сніданок, прибирання оселі навіть після обстрілу, догляд за кімнатними рослинами – це не просто побут, а ритуальна дія, що підтверджує: «Я існую, і я керую своїм простором». Так, у Херсоні спостерігається цікавий феномен «стабільного ранку». Попри нічні обстріли, херсонці намагаються вийти за кавою у звичні локації або відчинити свої крамниці о 09:00. Це акт волі, що нівелює відчуття хаосу.

Другою «точкою опору» є відновлення горизонтальних зв'язків. Взаємодопомога сусідів у Херсоні стала засобом подолання соціальної дезорієнтації. Спільне вирішення проблем (ремонт даху, підвезення води, обмін ліками) створює нову соціальну тканину, що замінює втрачені довоєнні зв'язки.

Таблиця 4

Ресурсна карта адаптації особистості до умов СВЖ

Назва ресурсу	**Психологічний механізм дії**	**Приклад реалізації в Херсоні**	**Вплив на подолання СВЖ**
Мікропланування	Відновлення ілюзії контролю через малі часові інтервали.	Планування покупок або прогулянки на наступну годину.	Зменшує тривожність, повертає відчуття дієвості.
Соціальна солідарність	Консолідація зусиль, відчуття «ми-спільноти».	Сусідські чати для взаємодопомоги, спільне прибирання під'їзду.	Долає ізоляцію та депресивну самотність.
Творча сублімація	Перетворення травми в об'єкт мистецтва чи діяльності.	Ведення блогів про життя міста, виготовлення оберегів.	Вихід із ролі жертви в роль творця/свідка.
Колективний гумор	Когнітивне дистанціювання від джерела небезпеки.	Іронічні коментарі про «прильоти», меми про особливості херсонського побуту.	Діє як емоційна «анестезія», знижує силу страху.

Гумор херсонців у 2024–2026 роках став унікальним об'єктом для досліджень. Це не просто розвага, а потужний механізм когнітивного переструктурування. Висміюючи небезпеку, людина символічно стає сильнішою за неї.

Адже гумор дозволяє об'єктивувати страх. Коли страшне стає смішним, воно втрачає свою паралізуючу силу. Наприклад, іронія щодо «графіків прильотів» або специфічні прізвиська для зброї ворога допомагають мешканцям зберігати критичне мислення.

Для практичного застосування результатів дослідження ми пропонуємо модель виходу із СВЖ, що базується на зміні внутрішніх установок (див. табл. 5).

Таблиця 5

Матриця переходу від «завмерлого життя» до «адаптивної суб'єктності»

Етап переходу	**Зміна установки (з "Я-об'єкт" на "Я-суб'єкт")**	**Конкретні дії для мешканця**	**Очікуваний результат**
I. Стабілізація	"Я не можу зупинити війну, але я можу помити вікно"	Встановлення жорсткої денної рутини (графік сну, харчування).	Зниження базового рівня кортизолу.
II. Соціалізація	"Я не один у цьому стані, ми допомагаємо одне одному"	Участь у волонтерських ініціативах або сусідських групах.	Повернення почуття приналежності до соціуму.
III. Проєктування	"Моє життя триває тут і зараз, я маю плани на завтра"	Постановка цілей на короткий термін (тиждень/місяць).	Відновлення часової перспективи.

Отже, ресурси адаптації та шляхи подолання синдрому втраченого життя в Херсоні базуються на синергії індивідуальних вольових зусиль і колективної підтримки. Тільки через повернення контролю над мікропростором та мікрочасом людина здатна вистояти проти масованого тиску воєнної реальності. Описані стратегії не просто допомагають вижити, а закладають підґрунтя для майбутнього посттравматичного зростання, коли досвід подолання кризи стане базою для відновлення не лише окремої особистості, а й усієї громади міста.

Висновки. Узагальнення результатів теоретичного та емпіричного дослідження феномену СВЖ на прикладі жителів прифронтового Херсона дозволяє сформулювати низку концептуальних висновків, що мають важливе значення для сучасної психологічної науки та практики.

Доведено, що «синдром втраченого життя» в умовах повномасштабного воєнного конфлікту є не просто стресовою реакцією, а фундаментальною деструкцією екзистенційних констант особистості. Для жителів Херсона цей стан набув унікальних рис через досвід «подвійної травми» – тривалої окупації та подальшого існування в статусі прифронтового міста під постійними обстрілами.

Це створює специфічний соціально-психологічний контекст, де минуле сприймається як втрачений рай, а майбутнє – як заблокована невідомість.

Встановлено, що каркас СВЖ утворюють три взаємопов'язані рівні деструкції: когнітивно-часовий: радикальне звуження часового горизонту до 1–3 годин («від вильоту до прильоту») та фрагментація свідомості, що унеможливлює довгострокове планування; емоційно-вольовий: перехід від гострого страху до «емоційного заціпеніння» та деперсоналізації, що супроводжується виснаженням нервової системи та втратою вольового контролю над побутом; просторово-соціальний: розвиток «екологічного шоку» через руйнацію міських «місць сили» та соціальну атомізацію, що призводить до відчуття відчуження від рідного міста.

Центральним руйнівним механізмом синдрому визначено втрату особистої суб'єктності та формування «навченої безпорадності». Людина трансформується з автора власного життя в об'єкт зовнішніх хаотичних обставин. Побутова деградація простору (відмова від догляду за житлом, «психологія евакуаційної сумки») та пасивна життєва позиція («гуманітарна залежність») є прямими наслідками втрати зв'язку з майбутнім. Ритуалізація тривоги, що виражається в постійному моніторингу новинних каналів, заміщує продуктивну діяльність, виснажуючи когнітивний ресурс особистості.

Незважаючи на глибину деструкції, дослідження виявило потужні внутрішні механізми адаптації, що базуються на синергії індивідуальних вольових зусиль та колективної підтримки: мікропланування виступає як інструмент дефрагментації часу, дозволяючи повернути контроль над реальністю через малі побутові ритуали; територіальна солідарність відновлює розірвану соціальну тканину громади, долаючи відчуття самотності та «прифронтового відчуження»; специфічний колективний гумор виконує функцію когнітивного щита, що дозволяє дистанціюватися від травми та об'єктивувати страх.

Запропонована матриця виходу із СВЖ (стабілізація – соціалізація – проєктування) обґрунтовує етапність відновлення психологічного здоров'я. Повернення до суб'єктності можливе лише через послідовне відновлення контролю над мікропростором, реінтеграцію в соціальні групи та поступове розширення часової перспективи від годин до тижнів і місяців.

Результати дослідження підкреслюють необхідність розробки територіально-специфічних програм психологічної реабілітації, які б враховували унікальний досвід мешканців прифронтових територій. Перспективним напрямом подальших розвідок є вивчення довготривалих наслідків СВЖ для різних вікових груп, зокрема молоді, та аналіз стратегій посттравматичного зростання, які можуть стати фундаментом для повоєнного відновлення соціального капіталу Херсона та області.

Таким чином, подолання синдрому втраченого життя є ключовою умовою збереження людського потенціалу регіону, а виявлені ресурси адаптації доводять високу життєздатність українського соціуму навіть у межових умовах існування.

Література:

1. Гончарук О., Ковальчук М. (2022) Психологічні наслідки вимушеного переселення: огляд досліджень. *Практична психологія та соціальна робота.* № 3. С. 12–30.

2. Іваненко Б.Б. (2020). Саморегуляція особистості навч. посіб. Київ : ФОП Ямчинський О.В.. 290 с.

3. Літвінова Н.М. (2022). Соціальна підтримка та її роль у відновленні життєвої перспективи. *Соціальна психологія.* Т. 11, № 2. С. 34–50.

4. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 540 с.

5. Психологічні особливості переживання ситуації невизначеності : Збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 березня 2023 р., м. Ніжин) / за ред. М.В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 164 с.

6. Радул І. Г. (2023). Депресивність як психологічний феномен. *Психологічні науки.* Вип.11. С. 163-172.

***References**:*

1. Honcharuk, O. & Kovalchuk, M. (2022). Psykholohichni naslidky vymushenoho pereselennia: ohliad doslidzhen [Psychological consequences of forced displacement: a review of research]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, (3), 12–30. [in Ukrainian].

2. Ivanenko, B. B. (2020). *Samorehuliatsiia osobystosti:* navch. posib. [Self-regulation of the personality: a study guide]. Kyiv: FOP Yamchynskyi O. V. [in Ukrainian].

3. Litvinova, N. M. (2022). Sotsialna pidtrymka ta yii rol u vidnovlenni zhyttievoi perspektyvy [Social support and its role in restoring life perspective]. *Sotsialna psykholohiia*, 11(2), 34–50. [in Ukrainian].

4. Maksymenko, S. D., Kuzikova, S. B. & Zlyvkov, V. L. (Eds.). (2017). *Osobystist yak subiekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykholohichna teoriia i praktyka*: monohrafiia [Personality as a subject of overcoming crisis situations: psychological theory and practice: a monograph]. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka. [in Ukrainian].

5. Papucha, M. V. (Ed.). (2023). *Psykholohichni osoblyvosti perezhyvannia sytuatsii nevypredelenosti:* Zbirnyk materialiv XIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (16-17 bereznia 2023 r., m. Nizhyn) [Psychological features of experiencing a situation of uncertainty: Proceedings of the XIII International Scientific and Practical Conference (March 16-17, 2023, Nizhyn)]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia. [in Ukrainian].

6. Radul, I. H. (2023). Depresyvnist yak psykholohichnyi fenomen [Depressiveness as a psychological phenomenon]. *Psykholohichni nauky*, (11), 163–172. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 159.923:316.48:351.74

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2254-2266

Вацлавів Володимир Олександрович здобувач кафедри юридичної психології, Національна академія внтурішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0005-0987-1819

КОНФЛІКТНА СУТНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ.

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-психологічний аналіз конфліктної сутності діяльності контролюючих органів. Обґрунтовано, що державний контроль є специфічною сферою соціальної взаємодії з високим рівнем інституціоналізованої конфліктогенності, що детермінована асиметрією влади та домінуванням каральної парадигми «командування та контролю». Виявлено, що центральним психологічним тригером ескалації напруги є ігнорування працівниками контролюючих органів презумпції невинуватості, що трансформує юридичний процес у деструктивний особистісний конфлікт.

Проаналізовано психологічні детермінанти взаємодії: професійну деформацію («обвинувальний нахил») інспекторів, когнітивні упередження, «синдром детермінованої переваги» та захисні механізми психіки (заперечення, проекція, раціоналізація). Крізь призму новітніх зарубіжних концепцій (I. Ayres, J. Braithwaite, R. Baldwin, M. Cave, M. Lodge, B. Van Rooij, A. Fine) розкрито значення «процесуальної справедливості» та «чуйного регулювання» як інструментів мінімізації напруги. Окрему увагу приділено психоаналітичному підходу за Н. Мак-Вільямс, де сутність конфлікту розглядається як зіткнення типів особистісної організації та прояв почуття втрати власності.

Доведено, що конфлікт у цій сфері не є онтологічною неминучістю, а результатом помилкової організаційної структури системи та ігнорування поведінки суб'єктів. Встановлено, що надмірний акцент на санкціях провокує «ефект бумеранга» та формування «субкультури опору». Обґрунтовано необхідність парадигмального переходу від ідеології «викриття» до «підтримки комплаєнсу» та сервісного супроводу.

Запропоновано системні кроки з гуманізації контролю: цифровізацію процедур (деперсоналізація), інституціоналізацію медіації та впровадження ризик-орієнтованого підходу. Констатується, що ефективність державного нагляду полягає у балансі між раціональною довірою та неминучістю жорсткої санкції за умисне порушення, що дозволяє трансформувати діяльність контролерів у інструмент підтримки високих стандартів суспільного життя.

Ключові слова: державний контроль, конфліктогенність, психологічна детермінація, процесуальна справедливість, чуйне регулювання,

Vatslaviv Volodymyr Oleksandrovych Postgraduate Student at the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0005-0987-1819

THE CONFLICTUAL NATURE OF REGULATORY ACTIVITIES: A PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM.

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and psychological analysis of the conflictual nature of the activities of regulatory bodies. It is substantiated that state control is a specific sphere of social interaction characterized by a high level of institutionalized conflictogenicity, which is determined by power asymmetry and the dominance of the "command and control" punitive paradigm. It has been found that the central psychological trigger for the escalation of tension is the disregard by regulatory employees for the presumption of innocence, which transforms the legal process into a destructive personal conflict.

The psychological determinants of interaction are analyzed, including: the professional deformation ("accusatory bias") of inspectors, cognitive biases, the "determined superiority syndrome," and psychological defense mechanisms (denial, projection, rationalization). Through the lens of modern international concepts (I. Ayres, J. Braithwaite, R. Baldwin, M. Cave, M. Lodge, B. Van Rooij, A. Fine), the significance of "procedural justice" and "responsive regulation" as tools for minimizing tension is revealed. Special attention is paid to the psychoanalytic approach of N. McWilliams, where the essence of conflict is viewed as a clash of personality organization types and a manifestation of a sense of loss of ownership.

It is proved that conflict in this sphere is not an ontological inevitability, but rather the result of a faulty organizational structure of the system and a disregard for the behavior of the subjects. It is established that an excessive emphasis on sanctions provokes a "boomerang effect" and the formation of a "subculture of resistance." The necessity of a paradigmatic shift from the ideology of "exposure" to "compliance support" and service-oriented guidance is substantiated.

Systemic steps for the humanization of control are proposed: the digitalization of procedures (depersonalization), the institutionalization of mediation, and the implementation of a risk-oriented approach. It is concluded that the effectiveness of state supervision lies in the balance between rational trust and the inevitability of severe sanctions for intentional violations, which allows for the transformation of regulatory activities into a tool for maintaining high standards of social life.

Keywords: state control, conflictogenicity, psychological determination, procedural justice, responsive regulation, professional deformation, presumption of innocence, subculture of resistance, emotional contagion.

Постановка проблеми. Діяльність контролюючих органів за своєю природою є специфічною сферою соціальної взаємодії, що характеризується

високим рівнем інституціоналізованої конфліктогенності. Сутність державного контролю полягає у зіткненні публічного інтересу, спрямованого на забезпечення правопорядку, та приватного інтересу суб'єкта господарювання, що прагне зберегти автономність і мінімізувати втручання у свою діяльність. Проте традиційне правове розуміння контролю як сукупності регламентованих процедур часто ігнорує той факт, що за кожним актом перевірки стоїть складний психологічний двобій, детермінований асиметрією влади, дефіцитом довіри та високим рівнем емоційного напруження.

Проблема полягає у тому, що в сучасній практиці державного управління домінує каральна парадигма «командування та контролю», яка розглядає взаємодію інспектора та суб'єкта крізь призму примусу. Це провокує виникнення деструктивних психологічних станів у обох сторін: професійної деформації та «обвинувального ухилу» у контролерів, а також захисної агресії, тривожності та «субкультури опору» у представників бізнесу. Когнітивні упередження, стереотипізація образу «контролера-карателя» та «підприємця-порушника» створюють бар'єри для конструктивного діалогу, перетворюючи юридичний процес на особистісний конфлікт.

Незважаючи на значну кількість розробок у галузі адміністративного права, психологічні чинники, що визначають успішність або деструктивність професійної взаємодії у сфері контролю, залишаються недостатньо вивченими. Відсутність уваги до таких аспектів, як емоційний інтелект контролерів, стратегії подолання стресу під час перевірок та формування процесуальної справедливості, призводить до низької ефективності наглядової діяльності та зростання корупційних ризиків. Таким чином, актуальність проблеми зумовлена необхідністю глибокого аналізу психологічної природи регуляторного конфлікту задля розробки моделей «чуйного регулювання», здатних трансформувати конфронтацію у правомірну та продуктивну співпрацю.

Метою статті є теоретичне обґрунтування конфліктологічної природи діяльності контролюючих органів через призму психологічних чинників, що визначають динаміку професійної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан наукової розробки проблеми характеризується домінуванням адміністративно-правових підходів (В. Авер'янов, Р. Мельник, В. Бевзенко, В. Галунько), де основна увага приділяється регламентації процедур державного контролю, тоді як його конфліктогенна природа залишається на периферії досліджень. Окремі аспекти конфліктності у податковій та правоохоронній сферах, висвітлені у працях В. Теремецького та Р. Шая, вказують на антагонізм інтересів держави та бізнесу, проте психологічні детермінанти цієї взаємодії потребують глибшої концептуалізації. Фундаментальне значення для розуміння природи регуляторного конфлікту мають теорія соціальної взаємодії M. Deutsch, та концепція «процесуальної справедливості» T. Tyler, які доводять, що легітимність дій контролерів у психологічному вимірі визначається не суворістю санкцій, а

суб'єктивним сприйняттям чесності, прозорості та поваги під час проведення перевірки.

Новітній етап досліджень ознаменувався переходом від каральної парадигми до моделей «чуйного» та «етичного» регулювання, обґрунтованих у працях I. Ayres, J. Braithwaite та C. Hodges, де конфлікт розглядається як наслідок дефіциту довіри та етичних збоїв у системі. Поведінкові аспекти контролю, розкриті Benjamin van Rooij та F. Adam, демонструють ризики «ефекту бумеранга», за якого жорсткий тиск провокує «субкультуру опору», а дослідження E. Bardach та R. Kagan ідентифікують «регуляторну нерозумність» як головний тригер деструктивної напруги. Попри значний масив зарубіжних напрацювань, в українській науці залишається невирішеним питання інтеграції психологічних інструментів (емоційного інтелекту, медіації, профілактики професійної деформації) у методологію наглядової діяльност.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення на терени України суттєво вплинуло на всі сторони життєдіяльності нашого суспільства. Градус напруженості взаємодії в соціуме має як зовнішній так й внутрішній контур обумовленості. Зовнішня агресія супроводжується об'єктивними викликами та характеризується втратами майна й інформаційно-психологічними операціями агресора, що є цілеспрямованими маніпуляціями інформацією для впливу на емоції, думки та поведінку населення. В той же, сутність людської взаємодії означується природнім різноманіттям думок, суджень, інтересів та поглядів. Будь-яка сфера суспільних відносин має елементи суперечностей та різних точок зору.

Конфлікти в сучасному світі є невід'ємною ознакою суспільного життя. Вони пронизують всі сфери людської взаємодії. В той же час, саме в межах правової взаємодії конфлікти набувають ознаки інтегруючого феномена. Профілактика виникнення, управління перебігом, вирішення та зниження впливу наслідків конфліктів в правових відносинах повинне розглядатися з позиції юридичної психології. Нормативно-правове тлумачення конфлікту в юриспруденції та психологічні ознаки його сутності створюють умови для визначення поняття «конфлікт», насамперед, як соціально-психологічного явища детермінованого правовими умовами виникнення та перебігу.

Слід зазначити, що податкові відносини – це сфера потенційних зіткнень і суперечностей, тому досить часто на практиці виникає конфлікт між публічним інтересом держави та приватними інтересами платників податків. Фактична наявність конфліктних податкових правовідносин підтверджується, по-перше, численними адміністративними і судовими процесами між платниками податків і податковими органами, а також іншими учасниками податкового процесу (наприклад, податковими агентами), по-друге, недосконалістю податкового законодавства, прогалини в якому призводять до обмеження чи навіть порушення у вузькому сенсі прав платників податків, а в широкому – прав і свобод людини та громадянина, по-третє, різним рівнем суспільної правосві-

домості і податкової культури суб'єктів податкових відносин, по-четверте, неузгодженістю концепції податкового законодавства з економічно ефективними умовами оподаткування; по-п'яте, підставами вироблення прийомів і способів правового узгодження правовідносин спірного характеру (як у теоретичних дослідженнях, так і в процесі правотворчої та правозастосовної діяльності) [1].

В умовах реформування системи державного нагляду та цифровізації процедур, психологічний аналіз дозволяє зрозуміти, чому навіть законні перевірки часто сприймаються бізнесом як акт агресії. Розуміння конфліктної сутності цієї діяльності є ключем до зниження рівня корупції, підвищення прозорості та переходу від моделі «карального контролю» до моделі «сервісного нагляду».

Виокремлення психологічного тла конфліктної сутності діяльності контролюючих органів доречно, на наш погляд, почати на основі розгляду класичних положень конфліктології.

Будь-яка перевірка — це не лише правовий алгоритм, а складний соціальний акт, що має чітку конфліктологічну архітектуру. Її сутність розкривається через три взаємопов'язані складові:

- суб'єкти конфлікту. Тут спостерігається класична асиметрія влади. З одного боку виступає представник держави (інспектор), чия ідентичність підкріплена владними повноваженнями та обов'язком нагляду. З іншого – суб'єкт приватного права (підприємець), чия позиція базується на захисті власної автономії та економічної свободи. Психологічне напруження виникає вже на етапі ініціації контакту через різницю в цілях: контроль проти незалежності;
- об'єкт конфлікту. Ним виступає не лише матеріальний ресурс (суми штрафів чи право на ліцензію), а й правомірність поведінки. Конфлікт розгортається навколо визнання або заперечення факту порушення, що для суб'єкта є питанням репутації та виживання на ринку, а для працівника контролюючого органу – показником ефективності виконання професійної ролі.
- детермінуюча основа. Конфліктогенність посилюється «регуляторною нерозумністю» та правовими колізіями. Проте головним психологічним тригером є фіскальний ухил держави, який формує у працівника контролюючого органу установку на пошук помилки, а у суб'єкта – превентивну недовіру. Корупційні ризики додають до цієї бази елемент стратегічної маніпуляції, де конфлікт стає інструментом тиску.

Конфлікт у сфері контролю не є монолітним утворенням. Його функціонування можна одночасно розглянути на трьох рівнях:

1. Правовий рівень. Це «верхівка айсберга» — формальна суперечка щодо трактування норм. Тут конфлікт виражається у юридичних аргументах, актах заперечення та судових позовах.

2. Економічний рівень. Рівень реальних втрат. Будь-яка перевірка сприймається бізнесом як загроза його ресурсам. Конфлікт тут переходить у

площину математичного розрахунку: вартість дотримання норм проти вартості санкцій.

3. Психологічний рівень. Найбільш латентний, але визначальний рівень. Це міжособистісна напруга, зумовлена стресом учасників процесу. Дефіцит довіри призводить до того, що будь-яка дія інспектора інтерпретується як ворожа, а будь-яке пояснення підприємця — як спроба обману. Саме на цьому рівні формується «обвинувальний ухил» та професійна деформація працівників контролюючих органів.

Динаміка кожної перевірки залежить від обраної сторонами стратегії, що корелюють із класичною сіткою Thomas-Kilmann (стратегіями поведінки в конфлікті):

- конфронтація («військовий» підхід). Взаємодія учасників процесу за принципом «гра з нульовою сумою». Сторони сприймають одна одну як ворогів. Інспектор максимізує тиск, підприємець – блокує доступ до інформації та готує судову атаку. Це найбільш енерговитратний та деструктивний шлях.
- компроміс (стратегія взаємних поступок). Платник може визнати частину незначних порушень, щоб уникнути глибшої перевірки, а інспектор – задовольнитися середніми показниками «плану». Це знижує напругу, але не усуває причини конфлікту.
- співпраця (партнерство). Найбільш прогресивна модель поведінки, характерна для концепцій «чуйного регулювання». Контроль трансформується у професійний аудит. Психологічно це перехід від позиції «контролю» до позиції «консультанта», де метою є не покарання, а гарантія безпеки та усунення ризиків.

Конфліктна сутність діяльності контролюючих органів замикається на фундаментальному антагонізмі між владним примусом та особистою свободою. Для переведення цього конфлікту у конструктивне русло з позицій класичної конфліктології необхідно здійснити три системні кроки:

1. Цифровізація (деперсоналізація). Виключення безпосереднього людського контакту у рутинних операціях мінімізує вплив емоцій та упереджень, перетворюючи контроль на об’єктивний аналіз даних.

2. Інституціоналізація медіації. Впровадження досудових процедур вирішення спорів дозволяє сторонам почути аргументи одна одної в нейтральному середовищі, що знижує рівень агресії та навантаження на суди.

3. Парадигмальна зміна. Ключовим є перехід від психології «пошуку провини» до психології «сервісного супроводу». Держава має стати гарантом безпеки, а контроль – інструментом допомоги у дотриманні високих стандартів, що автоматично знімає потребу у захисній реакції суб'єктів.

Якщо юридична сутність контролю — це результат (акт, протокол), то психологічна сутність — це процес (як саме цей результат був досягнутий). Високий рівень конфліктності зазвичай свідчить про низьку психологічну культуру взаємодії, де сторони бачать одна в одній ворогів, а не партнерів у

правовому полі. Психологічна складова виступає «прихованою стороною» будь-якої перевірки. Юридичний процес, жорстко регламентований нормами права, у момент безпосередньої взаємодії працівника контролюючого органу та суб'єкта господарювання неминуче доповнюється складним психологічним поєдинком. Центральним тригером, що переводить цю взаємодію у фазу деструктивного конфлікту, є ігнорування працівником контролюючого органу презумпції невинуватості платника податків.

Коли посадова особа входить на підприємство з апріорною установкою на виявлення порушення, презумпція невинуватості трансформується у психологічну «презумпцію вини». Це руйнує фундамент процесуальної справедливості та перетворює професійний діалог на протистояння, де ключову роль відіграють наступні аспекти:

У конфлікті між контролером і суб'єктом завжди присутня вертикальна нерівність, яка диктує специфічні моделі поведінки:

- з боку працівника контролюючого органу формується «синдром детермінованої переваги». Владні повноваження підсвідомо трансформуються у відчуття особистої переваги над суб'єктом. Це може мати прояв у використанні зверхнього тону, гіпертрофованого формалізму та ігноруванні пояснень іншої сторони;
- з боку суб'єкта виникає стан «вимушеної вразливості». Усвідомлення того, що результат перевірки залежить від суб'єктивного сприйняття працівника контролюючого органу, провокує захисну реакцію. Вона може проявлятися як у формі надмірної агресії (спроба вирівняти баланс влади), так і у формі «паралізуючого страху», який блокує здатність суб'єкта конструктивно та аргументовано захищати свої законні інтереси.

Взаємодія сторін часто будується не на об'єктивному аналізі фактів, а на стійких ментальних стереотипах. Працівник контролюючого органу, ігноруючи презумпцію невинуватості, підсвідомо здійснює «атрибуцію вини». Будь-яка помилка в документах трактується не як випадковість чи складність законодавства, а як умисне приховування доходів. Це змушує інспектора фільтрувати інформацію, помічаючи лише те, що підтверджує його здогадку про винуватість. З іншого боку, бізнес часто сприймає інспектора не як державного службовця, а як корумповану особу або механічного «виконавця плану щодо штрафів». Таке упередження блокує довіру ще до початку перевірки, роблячи будь-який запит інформації підозрілим.

Перевірка є стресогенним фактором для обох сторін. Для підприємця це екзистенційна загроза ресурсам: фінансам, репутації та стабільності бізнесу. Для інспектора стрес зумовлений страхом відповідальності перед державою та ризиком бути звинуваченим керівництвом у некомпетентності або, що гірше, у надмірній лояльності (корупційній змові) з порушником.

Високий рівень напруги призводить до «емоційного зараження»: роздратування однієї сторони дзеркально відображається іншою. В результаті

предметний конфлікт (навколо цифр та норм) стрімко ескалує у міжособистісний (через образи та деструктивну комунікацію).

Тривалий досвід роботи у контролюючих органах часто призводить до деформації особистості, відомої як «обвинувальний нахил». Психологічно це проявляється через: втрату емпатії (об'єкт перевірки перестає сприйматися як людина або живий соціальний організм); надмірну підозрілість (перетворення обережності на хронічну недовіру); ригідність мислення (будь-які аргументи суб'єкта сприймаються як маніпулятивні спроби уникнути відповідальності). Це позбавляє взаємодію гнучкості, яка необхідна для знаходження законного компромісу в неоднозначних правових ситуаціях.

Під час гострої фази конфлікту сторони несвідомо використовують механізми психологічного захисту, що викривляють реальність:

- заперечення – підприємець може ігнорувати навіть очевидні факти правопорушень, намагаючись захистити своє «Я-професійне» від поразки.
- Проекція – інспектор, відчуваючи власну невпевненість у трактуванні складної норми, проектує цей дискомфорт на суб'єкта, звинувачуючи його в «агресивній поведінці» або «чиненні перешкод».
- Раціоналізація – обидві сторони знаходять логічне виправдання своїй недоброчесній поведінці. Інспектор каже: «я просто виконую план, такі вимоги системи», а підприємець: «у цій країні неможливо працювати чесно».

Таким чином, ігнорування презумпції невинуватості є не лише юридичною помилкою, а фундаментальним психологічним детонатором, що запускає ланцюгову реакцію упереджень, агресії та захисних механізмів. Психологічне оздоровлення контрольної діяльності потребує переходу від ідеології «викриття» до ідеології «підтримки комплаєнсу», де повага до прав суб'єкта є головною умовою ефективності контролю.

Серед інших, на наш погляд з позицій психологічної науки, окремої уваги потребує розгляд особливостей почуття власності суб'єктів оподаткування як чинника, що детермінує поведінку особистості в конфлікті.

Слід констатувати, що навіть в межах психологічного підходу, питання власності і володіння мають доволі відмінне тлумачення. При цьому, варто зазначити, що почуття власності не було безпосереднім предметом вивчення різних психологічних шкіл. Проте описуючи і пояснюючи ті чи ті психологічні процеси, механізми і явища, психологи так чи інакше зверталися до питання володіння, власності, задоволення, яке воно може приносити, чи конфліктність, яку може породжувати. N. McWilliams пояснює суть переживань, що схожі на втрату частини себе, власного Я, коли особа втрачає щось чи когось, до чого/кого вона була прихильна і мала емоційну прив'язаність [2].

Доречним, з огляду піднятих для обговорення проблем, звернутися до результатів зарубіжних розвідок, в яких здійснені спроби розглянути конфліктну сутність діяльності контролюючих органів в моделях «чуйного» та «етичного» регулювання [3].

В основі зазначеного підходу лежить ідея динамічної взаємодії: контролюючі органи повинні обирати стратегію поведінки, релевантну діям суб'єкта господарювання. Замість ригідного «карального» підходу, держава має «чуйно» реагувати на рівень доброчесності бізнесу. Це дозволяє диференціювати суб'єктів на тих, хто прагне дотримуватися закону, і тих, хто свідомо його ігнорує, що суттєво знижує загальний рівень напруги у системі «держава-бізнес». Центральним інструментом моделі виступає «Піраміда регулювання», яка дозволяє візуалізувати ієрархію впливу. Відповідно до неї, деструктивні конфлікти часто провокуються самими регуляторами, коли ті розпочинають комунікацію одразу з погроз або санкцій. Натомість пропонується структура, в який виокремлюються наступні компоненти:

- основа піраміди – переконання та саморегулювання. Початковий етап взаємодії базується на презумпції довіри. Держава виходить із того, що більшість суб'єктів готові до правомірної поведінки за умови зрозумілості норм та наявності фахової консультації. На цьому рівні конфліктність мінімальна, а контроль має сервісний характер;
- середня частина – попередження та цивільні санкції. У разі виявлення ігнорування норм, регулятор переходить до більш жорстких заходів – офіційних попереджень та адміністративних штрафів. Це сигнал про необхідність корекції поведінки без остаточного розриву конструктивних стосунків;
- вершина піраміди – «каральні заходи». Тільки у випадках злісного та систематичного порушення застосовуються санкції вищого рівня – анулювання ліцензій або кримінальне переслідування.

При цьому, держава досягає найбільших успіхів у переконанні (на нижчих рівнях піраміди) лише тоді, коли вона володіє потужними «каральними заходами» на вершині, і всі учасники ринку усвідомлюють неминучість їх застосування. Це явище описується метафорою «м'яке слово за наявності великого кийка». Наведене має важливе значення для тлумачення сутності правосвідомості платників податків та превентивного керування державою виникненням потенційних конфліктів в сфері діяльності контролюючих органів.

Постійне таврування підприємця як «порушника» формує у нього «субкультуру опору», де порушення закону стає формою протесту проти тиску. Навпаки, визнання правомірності дій та публічна похвала сумлінних суб’єктів стимулюють внутрішню мотивацію дотримання правил, перетворюючи зовнішній контроль на внутрішню необхідність (інтеріоризація права як нормативної регуляції поведінки).

Наведене доводить, що конфлікт у діяльності контролюючих органів не є онтологічною неминучістю. Він часто виступає результатом помилкового вибору регуляторної стратегії. Ефективність державного контролю полягає у філігранному балансі між раціональною довірою та неминучістю жорсткої санкції. Розуміння «чуйності» дозволяє трансформувати діяльність контролерів із джерела соціальної напруги в інструмент підтримки високих стандартів суспільного життя.

Критичний аналіз інституційної природи контролю дозволяє розкрити причини, чому традиційні контролюючі механізми часто не лише не досягають мети, а й стають каталізаторами деструктивних соціально-правових конфліктів [4]. Аргументується, що конфліктогенний потенціал контролюючого органу прямо пропорційний рівню його невідповідності п’яти засадничим критеріям:

- законність – наявність чітко окреслених законодавчих повноважень;
- підзвітність – прозорість дій контролера перед суспільством;
- процесуальна справедливість – зрозумілість та неупередженість процедур перевірки;
- експертність – глибоке розуміння інспектором специфіки та реалій галузі, яку він перевіряє;
- ефективність – реальне покращення суспільного добробуту внаслідок контролю.

Ігнорування хоча б одного з цих елементів (наприклад, низька компетентність працівника контролюючого органу або непрозорість процедур) автоматично переводить професійну взаємодію у площину міжособистісного конфлікту, де суб'єкт перевірки сприймає дії держави як нелегітимне втручання.

За поглядами науковців, основні підходи до регулювання мають різну здатність генерувати міжособистісну напругу. Жорсткій контроль – базується виключно на силі закону та неминучості санкцій. Він характеризується найвищим рівнем конфліктності, оскільки створює жорстку дихотомію «держава проти бізнесу». Психологічно цей підхід вичерпує себе через високу вартість примусу та формування стійкої «субкультури опору» серед суб’єктів господарювання. Стимулююче регулювання – використання економічних важелів (податкових пільг, субсидій). Рівень конфліктності тут значно нижчий, оскільки суб'єкт має простір для вибору та економічну мотивацію до правомірної поведінки. Само- та співрегулювання – делегування контрольних функцій професійним асоціаціям. Це мінімізує пряме зіткнення з державним апаратом, проте може переміщувати конфлікт у внутрішньогалузеву площину.

Науково обґрунтованим виступає ідентифікація низки чинників, що обумовлюють деструкцію в діяльності контролюючих органів:

- інформаційна асиметрія. Працівник контролюючого органу завжди володіє меншим обсягом інформації про об’єкт, ніж сам суб’єкт. Спроби подолати цей дефіцит через силовий тиск лише спонукають бізнес до глибшого приховування даних, замикаючи «спіраль недовіри»;
- особистісна зацікавленість працівника контролюючого органу. Ситуація, коли працівник починає лобіювати інтереси окремих потужних гравців. Це породжує гострий конфлікт несправедливості у малих та середніх підприємців, які відчувають селективність правосуддя;
- надмірне регулювання. Гіпертрофована кількість правил, які фізично неможливо виконати, призводить до «вибіркового енфорсменту». Це стає найвищою точкою соціальної напруги, де контроль сприймається як інструмент репресій, а не безпеки.

Важливим психологічним аспектом виступає стиль поведінки працівника контролюючого органу «на місці», що безпосередньо формує атмосферу взаємодії. Він може базуватися на беззаперечному «наполяганні на правилах» (інспектор діє як формалізований алгоритм, що викликає агресивне несприйняття через абсурдність жорстких вимог у нестандартних ситуаціях). В той же час це може бути стиль «орієнтації на результат» (акцент на суті проблеми, а не на букві регламенту, що суттєво знижує конфліктність, проте потребує високого рівня довіри та етичності працівника для запобігання корупції).

Вищенаведене дозволяє прийти до висновку, що конфліктна сутність контролю – це насамперед проблема орагнізаційної структури системи. Якщо модель контролю ігнорує реалії ринку, експертність та принципи процесуальної справедливості, конфлікт стає неминучим і руйнівним. Трансформація від «нагляду за дотриманням правил» до «спільного управління ризиками» є єдиним шляхом до розбудови конструктивної професійної взаємодії у сфері державного контролю.

Критика класичної доктрини контролю, яка базується на переконанні, що посилення санкцій та частоти перевірок автоматично веде до законослухняності, доводить, що надмірний акцент на страху покарання часто провокує «ефект бумеранга» [5]. Коли взаємодія базується виключно на загрозі, енергія суб’єкта спрямовується не на виправлення порушень, а на боротьбу з джерелом загрози — контролером. Це веде до ескалації конфлікту через приховування доказів, корупційні маніпуляції та затяжні юридичні війни, що зрештою нівелює саму мету державного нагляду. Люди дотримуються правил не через страх штрафу, а через внутрішнє визнання справедливості процедури. Конфлікт виникає не стільки через факт виявлення порушення, скільки через те, яким чином працівник контролюючого органу здійснює свої повноваження. Прояви неповаги, упередженість або ігнорування права суб'єкта на пояснення своєї позиції запускають потужну психологічну реакцію опору. Навпаки, демонстрація поваги та нейтральності з боку інспектора здатна деескалювати напругу навіть у ситуаціях накладення суворих санкцій.

Значна частина «порушень» є наслідком технічної або фізичної неможливості виконати надмірно складні чи суперечливі норми. Коли інспектор ігнорує об’єктивні труднощі виконання норми («регуляторну нерозумність») і карає суб’єкта за відсутність спроможності, виникає відчуття фундаментальної несправедливості. Це перетворює професійну взаємодію на ціннісний конфлікт, де бізнес починає сприймати державу як «ворога», що унеможливлює подальшу конструктивну співпрацю.

Вибірковість перевірок або несправедливе ставлення до окремих підприємців руйнує загальну соціальну норму законослухняності. Несправедливі дії щодо одного суб'єкта створюють превентивну конфліктну установку у всього бізнес-середовища. Підприємці починають «озброюватися» проти держави,

сприймаючи будь-який контроль як потенційну агресію, що перетворює латентну напругу на відкрите протистояння.

Відповідно, юридичні норми діють лише тоді, коли вони резонують із психологічними механізмами сприйняття справедливості. Конфліктогенна природа державного контролю часто зумовлена ігноруванням того факту, що повага до процедури з боку інспектора є ефективнішим чинником правомірної поведінки, ніж суворість передбаченої санкції».

Висновки. Діяльність контролюючих органів є не лише правовою, а й складною соціально-психологічною взаємодією, що супроводжується високим рівнем конфліктогенності. Конфлікт формується на перетині публічного та приватного інтересів і посилюється асиметрією влади, дефіцитом довіри та когнітивними упередженнями сторін. Домінування каральної парадигми «командування та контролю» сприяє закріпленню деструктивних моделей поведінки — «обвинувального ухилу» у контролерів та «субкультури опору» у бізнесу, що знижує ефективність нагляду та підвищує корупційні ризики.

Вирішальним чинником деескалації виступає дотримання принципів процесуальної справедливості та розвиток психологічної компетентності учасників взаємодії.

Ефективна трансформація державного контролю можлива за умови переходу до моделей «чуйного» та «етичного» регулювання, що передбачають гнучке застосування інструментів впливу, орієнтацію на партнерство та підтримку правомірної поведінки. Цифровізація процедур, впровадження медіації та сервісний підхід здатні суттєво знизити рівень конфліктності. Таким чином, конфлікт у цій сфері не є неминучим, а зумовлений недосконалістю інституційних і психологічних механізмів, подолання яких потребує комплексного поєднання правових і психологічних підходів.

Література:

1. Чайка Л. Конфліктологія податкових правовідносин: теоретико-методологічний аспект / Л. Чайка, В. Чайка // Адміністративне право і процес. – 2021. – № 1 (32). – С. 54 – 69.

2. Губеладзе І. Соціальна психологія власності : монографія. / І. Губеладзе. – К.: Талком, 2021. – 406 с.

3. Ayres I. Responsive Regulation: Transcending the Deregulation Debate / I. Ayres, J. Braithwaite. – New York : Oxford University Press, 1992. – 218 p.

4. Baldwin R. Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice. 2nd ed. / R. Baldwin, M. Cave, M. Lodge. – Oxford : Oxford University Press, 2012. – 568 p.

5. Van Rooij B., Fine A. The Behavioral Code: The Hidden Ways Laws Make Us Better or Worse / B. Van Rooij, A. Fine. – New York : Beacon Press, 2021. – 304 p.

References:

1. Chaika, L., & Chaika, V. (2021). Konfliktolohiia podatkovykh pravovidnosyn: teoretyko-metodolohichnyi aspekt [Conflictology of tax legal relations: theoretical and methodological aspect]. *Administratyvne pravo i protses — Administrative Law and Process, 1*, 54–69 [in Ukrainian].

2. Hubeladze, I. (2021). *Sotsialna psykholohiia vlasnosti: monohrafiia [Social psychology of property: a monograph]*. Kyiv: Talkom [in Ukrainian].

3. Ayres, I., & Braithwaite, J. (1992). *Responsive Regulation: Transcending the Deregulation Debate [Responsive Regulation: Transcending the Deregulation Debate]*. New York: Oxford University Press [in USA].

4. Baldwin, R., Cave, M., & Lodge, M. (2012). *Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice [Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice]*. Oxford: Oxford University Press [in USA].

5. Van Rooij, B., & Fine, A. (2021). *The Behavioral Code: The Hidden Ways Laws Make Us Better or Worse [The Behavioral Code: The Hidden Ways Laws Make Us Better or Worse]*. New York: Beacon Press [in USA].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.9:378.147:611.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2267-2279

Галян Андрій Ігорович кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології ментального здоров'я, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0002-3588-0592

АНАТОМІЯ ТА ФІЗІОЛОГІЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ: ЗМІСТОВІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглянуто змістові аспекти викладання навчальної дисципліни «Анатомія та фізіологія центральної нервової системи» в системі професійної підготовки майбутніх психологів. Показано, що знання про будову та функції спинного, довгастого, середнього, проміжного та кінцевого мозку формує наукове підґрунтя для розуміння психічних процесів і поведінки людини. Визначено роль кори великих півкуль, її функціональної організації, а також лімбічної системи в регуляції емоційної та мотиваційної сфер. Висвітлено значення теорії функціональних блоків мозку, принципів архітектоніки та цитоархітектоніки кори як основи для системного розуміння психіки та її мозкових механізмів.

Констатовано, що знання про сенсорні та рухові системи, зокрема, механізми рецепції, кодування сенсорної інформації та мозковий контроль рухової діяльності, що забезпечують взаємодію людини з навколишнім середовищем, є необхідними для інтерпретації когнітивних, емоційних і поведінкових проявів, а також для здійснення психодіагностики і вибір засобів психологічної допомоги.

Акцентовано на значенні анатомо-фізіологічних основ вищої нервової діяльності, зокрема, рефлекторної теорії, теорії відображення та системної організації роботи мозку, які формують цілісне уявлення про психіку як функцію мозку.

Зроблено висновок, що вивчення анатомії та фізіології центральної нервової системи забезпечує формування інтегральної, загальних і спеціальних компетентностей майбутніх психологів, зокрема здатності до наукового аналізу психічних явищ, проведення психодіагностики, інтерпретації психофізіологічних показників та ефективної взаємодії з представниками суміжних галузей.

Констатовано, що навчальна дисципліна «Анатомія та фізіологія центральної нервової системи» є засадничою для професійної підготовки психолога, забезпечує міждисциплінарну інтеграцію знань і значно підвищує ефективність майбутньої практичної діяльності у сфері психології.

Ключові слова: центральна нервова система, анатомія, фізіологія, психологія, дидактика, програмні результати навчання, професійна підготовка, майбутні психологи, здобувачі освіти.

Halian Andrii Ihorovych Ph. D. in Psychology, Senior Lecturer, Department of Practical Psychology of Mental Health, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0002-3588-0592

ANATOMY AND PHYSIOLOGY OF THE CENTRAL NERVOUS SYSTEM IN THE STRUCTURE OF TRAINING OF FUTURE PSYCHOLOGISTS: CONTENT ASPECTS

Abstract. The article examines the content aspects of teaching the academic discipline "Anatomy and Physiology of the Central Nervous System" in the system of professional training of future psychologists. It is shown that knowledge of the structure and functions of the spinal, medulla oblongata, midbrain, intermediate and terminal brain forms the scientific basis for understanding mental processes and human behavior.

The role of the cerebral cortex, its functional organization, as well as the limbic system in the regulation of the emotional and motivational spheres is determined. The importance of the theory of functional blocks of the brain, the principles of architectonics and cytoarchitectonics of the cortex as the basis for a systematic understanding of the psyche and its brain mechanisms is highlighted.

It is stated that knowledge of sensory and motor systems, in particular, the mechanisms of reception, encoding of sensory information and brain control of motor activity, which ensure the interaction of a person with the environment, is necessary for the interpretation of cognitive, emotional and behavioral manifestations, as well as for the implementation of psychodiagnostics and the selection of psychological assistance.

The emphasis is on the importance of the anatomical and physiological foundations of higher nervous activity, in particular, the reflex theory, the theory of reflection and the systemic organization of brain activity, which form a holistic view of the psyche as a function of the brain.

It is concluded that the study of the anatomy and physiology of the central nervous system ensures the formation of integral, general and special competencies of future psychologists, in particular the ability to scientifically analyze mental phenomena, conduct psychodiagnostics, interpret psychophysiological indicators and effectively interact with representatives of related industries.

It has been established that the academic discipline "Anatomy and Physiology of the Central Nervous System" is fundamental for the professional training of a psychologist, ensures interdisciplinary integration of knowledge and significantly increases the effectiveness of future practical activities in the field of psychology.

Keywords: central nervous system, anatomy, physiology, psychology, didactics, program learning outcomes, professional training, future psychologists, students.

Постановка наукової проблеми. У сучасних умовах трансформації вищої освіти особливого значення набуває підготовка фахівців у галузі психології, здатних комплексно аналізувати психічні явища та застосовувати наукові знання в практичній діяльності. Важливою передумовою такої підготовки є засвоєння фундаментальних знань про біологічні основи психічної діяльності людини. Адже центральна нервова система (ЦНС) є ключовим регуляторним механізмом, що забезпечує координацію функцій організму, адаптацію до умов середовища та формування складних форм поведінки. Саме тому навчальна дисципліна «Анатомія та фізіологія центральної нервової системи» займає важливе місце в системі професійної підготовки майбутніх психологів.

Актуальність вивчення анатомії та фізіології центральної нервової системи зумовлена ще й необхідністю інтеграції знань із біологічних, медичних і психологічних наук. Розуміння структурної організації мозку та принципів його функціонування дає змогу майбутнім психологам пояснювати механізми виникнення психічних процесів, аналізувати поведінкові реакції людини та здійснювати науково обґрунтований підхід до вирішення психологічних проблем. У цьому контексті особливого значення набуває не лише зміст навчальної дисципліни, але й дидактичні підходи до її викладання, які забезпечують формування професійних компетентностей та програмних результатів навчання.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Анатомія та фізіологія центральної нервової системи» є формування в здобувачів вищої освіти системи компетенцій у галузі анатомії та фізіології центральної нервової системи для пояснення фізіологічних механізмів і закономірностей психічної діяльності та поведінки людини, а також для розв’язання різноманітних прикладних психологічних завдань у процесі професійної діяльності.

Огляд останніх джерел з проблеми дослідження. Вивчення анатомії та фізіології центральної нервової системи базується на фундаментальних наукових працях, що охоплюють як базові біологічні механізми, так і психологічні, когнітивні й дидактичні аспекти. Аналіз нейрофізіологічних процесів дає змогу пояснювати фундаментальні механізми передачі нервових імпульсів, взаємодії збудження та гальмування і забезпечення цілісності функціонального зв’язку між структурами нервової системи. Засадничими для розуміння нейрофізіологічних принципів діяльності мозку є класичні дослідження рефлекторної основи функціонування центральної нервової системи (ЦНС).

У сучасній нейропсихології поняття взаємозв’язків між мозковими структурами та психічними функціями розвивали B. Kolb, I.Q. Whishaw, які детально описали локалізацію функцій у корі головного мозку й особливості нейропсихологічних синдромів [1]. У працях інших авторів поглиблюється

розуміння анатомо-фізіологічних основ функціонування мозку. M.F. Bear, B.W. Connors, M.A. Paradiso у своїй праці дають сучасний огляд нейронаукових концепцій, що включає дані про структуру, функції та пластичність ЦНС [2]. Їхній підхід дає змогу поєднати класичні та сучасні уявлення про роботу мозку.

E. Kandel у своїх працях систематизує знання про нервову систему, починаючи від молекулярних механізмів до поведінкових проявів, що робить їх базовими джерелами для анатомії та фізіології нервової системи [3]. N.R. Carlson розглядає фізіологічні основи поведінки, що допомагає пояснити зв'язок між мозковими механізмами та психічними функціями [4]. D. Purves, G.J. Augustine, D. Fitzpatrick та інші подають комплексний огляд сучасної нейронауки, що допомагає зрозуміти біологічні механізми мозку на молекулярному та системному рівнях [5].

Суттєвими для дидактики та методології викладання анатомії та фізіології центральної нервової системи є теоретичні розробки J. Biggs, C. Tang. Автори розглядають принципи якісного навчання у вищій школі. Їхній підхід до організації освітнього процесу полягає в адаптуванні подання складних нейронаукових знань до потреб студентів психологічних спеціальностей [6]. J. Bruner підкреслює важливість структурного підходу до навчання, що дає змогу логічно побудувати курс анатомії та фізіології ЦНС, сприяючи кращому засвоєнню навчальної інформації [7].

Для змістового наповнення курсу значущими є напрацювання про структурну і функціональну організацію кори головного мозку та її вплив на психічні процесию Йдеться про дослідження P.E. Roland, K. Zilles [8], D.C. Van Essen та інших [9]. Автори підкреслюють важливість взаємодії між різними зонами кори для забезпечення комплексних функцій. E.T. Rolls описує нейронні механізми емоцій і когніції, що важливо для інтеграції знань про анатомо-фізіологічні основи психіки в психологічну практику [10].

A. Diamond характеризує виконавчі функції мозку та їхні наслідки для учіння. Це важливо для розуміння того, як знання про ЦНС можуть інтегруватися в професійні завдання та компетентності психологів [11]. M.D. Lezak, D.B. Howieson, D.W. Loring показують у свої працях, як нейропсихологічні методи можуть бути використані для оцінювання функцій мозку в клінічних і дослідницьких умовах, що є важливим аспектом практичних застосувань знань студентів [12].

С. Максименко розширює загальнопсихологічну перспективу, охоплюючи фундаментальні питання взаємозв'язку фізіології та психології, що важливо для інтеграції знань студентів у майбутній професійній діяльності [13]. Таке його розуміння уможливлює поєднання вивчення мозкових механізмів з аналізом психічних явищ, що є необхідним у професійній підготовці психолога. У загальній психології аналізують також структуру поведінки, зокрема, як нейрофізіологічні механізми впливають на формування мотивації, емоцій та комунікації. Це важливо для розуміння того, як різні структури мозку беруть

участь у формуванні психічних функцій від найпростішого до складного. Окрім цього, знання структур головного та спинного мозку є фундаментом для подальшого аналізу фізіологічних функцій, зокрема, дає студентам змогу будувати знання від анатомічних структур до функціональних результатів, які забезпечують психічну діяльність.

Ці та інші питання відображені в посібнику А. Галяна «Анатомія та фізіологія центральної нервової системи» [14].

Попри ґрунтовну теоретичну базу, цей аспект підготовки зазнає труднощів через складність інтеграції масивних медико-біологічних знань із гуманітарним контекстом психологічної практики, а також через дефіцит сучасних підходів у викладанні, які адаптовані саме під запити майбутніх консультантів та дослідників.

Мета статті полягає у розкритті фундаментального значення анатомії та фізіології центральної нервової системи як когнітивної бази для формування фахових компетенцій психолога, а також у визначенні оптимального змістового мінімуму знань, необхідного для ефективної професійної інтерпретації психофізіологічних показників у майбутній практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Освітня компонента «Анатомія та фізіологія центральної нервової системи» спрямована на формування інтегральної компетентності – здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері психології з опорою на знання про структурно-функціональну організацію центральної нервової системи та нейрофізіологічні механізми психічних процесів. Водночас формуються загальні компетентності, зокрема, здатність застосовувати знання про будову та функціонування ЦНС у практичних ситуаціях, які розв'язує в професійній діяльності психолог, а також цілісне розуміння предметної області психології крізь призму нейробіологічних основ психіки.

З-поміж спеціальних компетентностей здобувачеві важливо оперувати категоріально-понятійним апаратом психології та нейронаук, здійснювати ретроспективний аналіз наукових підходів до вивчення взаємозв'язку мозку і психічних явищ, а також здійснювати пошук, збір, критичне опрацювання та застосування на практиці наукової інформації з нейрофізіології та психології.

Важливим компонентом підготовки майбутніх психологів є формування програмних результатів навчання. Зокрема, провідним із них є здатність аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання. Не менш важливим є розуміння закономірностей та особливостей розвитку і функціонування психічних явищ у контексті професійних завдань. Окрім цього, у процесі навчання формується здатність здійснювати пошук інформації з різних джерел, зокрема, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Зміст навчальної дисципліни «Анатомія та фізіологія центральної нервової системи» охоплює систему взаємопов'язаних тематичних блоків, що

забезпечують формування в студентів комплексного уявлення про будову, розвиток і функціонування нервової системи людини. Розглянемо їх.

Початковою темою курсу є «Предмет і зміст навчальної дисципліни», у межах якої розглядаються передумови виникнення вчення про анатомію і фізіологію центральної нервової системи. Аналізується значення знань про будову та функціонування нервової системи для професійної діяльності психолога, а також їх роль у вивченні психологічних дисциплін і психологічній практиці. Особлива увага приділяється методам дослідження центральної нервової системи, з-поміж яких важливе місце займають морфологічні, експериментально-фізіологічні, нейропсихологічні та інструментальні методи дослідження. На нашу думку, це сприятиме усвідомленню місця цієї галузі знань у структурі психологічної науки. А знання передумов виникнення вчення про центральну нервову систему допомагатиме формуванню наукового світогляду, розумінню еволюції уявлень про взаємозв'язок мозку і психіки, а також критичному осмисленню сучасних підходів.

Вивчаючи еволюцію нервової системи, здобувачі мають зрозуміти закономірності ускладнення нервової системи в різних групах організмів, а також особливості розвитку головного мозку людини. Особливу увагу варто приділити еволюції кори великих півкуль, яка забезпечує формування складних когнітивних процесів та поведінкових форм. Це дозволить майбутнім психологам зрозуміти природні передумови виникнення психіки, механізми поведінки та біологічні основи психічних процесів, що є необхідним для формування цілісного наукового світогляду фахівця-психолога.

У межах теми «Будова та властивості нервової системи» аналізується значення нервової системи в забезпеченні цілісності організму та регуляції його функцій. Розглядається класифікація нервової системи, її основні відділи, а також взаємозв'язок між центральною та периферичною нервовою системою. Характеризуються соматична та автономна нервова системи, що виконують відповідно довільні та вегетативні регуляторні функції. Тобто це своєрідний вступ до поглибленого вивчення структури та функцій різних відділів центральної нервової системи. Такий підхід до вивчення цієї теми забезпечить майбутнім психологам цілісне розуміння біологічних основ психіки, що є важливим для формування професійної компетентності та ефективної роботи з людьми. Це водночас формуватиме фундаментальне розуміння біологічних механізмів психічної діяльності людини, фізіології психічних процесів. Знання таких властивостей нервової системи як збудливість, провідність, пластичність та здатність до адаптації уможливить розуміння механізмів формування поведінки, навчання та розвитку людини. Ці знання є важливими для пояснення індивідуальних відмінностей у темпераменті, швидкості реакцій, здатності до засвоєння нової інформації та емоційної стійкості. Загалом такі знання є засадничими для подальшого вивчення нейропсихології, психофізіології, клінічної та когнітивної психології.

Окремий змістовий блок дисципліни присвячений нейромедіаторним системам ЦНС. У межах цієї теми розглядається сутність нейромедіаторів, їх роль у передачі інформації між нервовими клітинами та значення для життєдіяльності людини. Характеризуються основні нейромедіатори та їх участь у регуляції психічних та фізіологічних процесів. Майбутньому психологу це сприятиме розумінню біохімічних механізмів функціонування мозку та їхній вплив на психічні процеси й поведінку людини. Адже саме через нейромедіаторні системи регулюються такі важливі психічні процеси, як емоції, мотивація, увага, пам'ять, мислення та поведінкові реакції. Наприклад, баланс різних нейромедіаторів відіграє важливу роль у формуванні настрою, відчуття задоволення, реакцій на стрес і мотивації до діяльності. Порушення в роботі нейромедіаторних систем можуть призводити до різних психічних і поведінкових розладів, що підкреслює значення цієї теми для розуміння причин змін у психічному стані людини.

Подальший зміст дисципліни передбачає вивчення будови та функцій спинного мозку. Тут варто акцентувати на значенні спинного мозку для життєдіяльності організму, функцій його структурних компонентів, зокрема, оболонки, нервових корінців та спинномозкових нервових сплетінь. Важливим є розуміння провідникової та рефлекторної функції спинного мозку. Це знання формує наукову основу для розуміння зв'язку між тілесними (нейрофізіологічними) процесами та психічною діяльністю. Це необхідно для інтерпретування психосоматичних проявів (наприклад, тілесні реакції на стрес або тривогу), ураховувати наслідків травм спинного мозку (паралічі, порушення чутливості) у роботі з клієнтами, їх психологічною адаптацією та реабілітацією. Окрім цього, це допоможе ефективно співпрацювати з лікарями, реабілітологами та іншими фахівцями в міждисциплінарних командах.

Наступний тематичний блок стосується структури та функцій головного мозку. Ці знання сприяють формуванню цілісного біопсихосоціального підходу, де психічні явища розглядаються у взаємозв'язку з фізіологічними процесами організму. Це особливо важливо в сучасній психології, яка дедалі більше інтегрується з нейронауками.

Стовбурна частина мозку: довгастий мозок, варолієвий міст, мозочок. Знання їх функцій є важливими з огляду на розуміння базового рівня регуляції поведінки, емоцій і психофізіологічних станів людини. Зрештою, це сприятиме психологу бачити глибинні, часто несвідомі механізми психіки.

Довгастий мозок відповідає за життєво важливі функції (дихання, серцеву діяльність, судинний тонус), а також за низку захисних рефлексів (ковтання, кашель, блювання). Для психолога це знання є важливим у контексті аналізу тілесних проявів емоцій (наприклад, зміни дихання під час тривоги чи панічних атак). Допоможе розуміти механізми стресових реакцій і станів, пов'язаних із вегетативною дисрегуляцією. Ці знання також є необхідними в роботі психолога з психосоматичними розладами, де фізіологічні процеси тісно пов'язані з

психічними переживаннями. Для психолога знання функцій моста стають підґрунтям для розуміння нейрофізіологічних механізмів уваги, свідомості, а також порушень сну і станів емоційного виснаження. Завдяки цьому майбутній фахівець може більш обґрунтовано аналізувати проблеми клієнтів, пов'язані з тривожністю, хронічною втомою чи дезорганізацією психічної діяльності.

Хоча мозочок традиційно асоціюється з координацією рухів і підтриманням рівноваги, він також має стосунок до функціонування когнітивних та емоційних процесів. Автоматизація навичок, регуляція темпу діяльності, а також участь у формуванні поведінкових і емоційних реакцій – ось основний перелік його функцій. Психологу це допоможе розуміти взаємозв'язок між руховою активністю, мисленням і емоціями, що є важливим у контексті розвитку особистості, навчання, а також у клінічній і реабілітаційній практиці.

Вважаємо, що розуміння функцій стовбурної частини мозку дасть змогу точніше інтерпретувати поведінкові та емоційні прояви людини, а також підвищить ефективність професійної діяльності в різних галузях психології – від консультування до клінічної практики.

Подальший розділ цієї важливої дисципліни присвячений аналізу структури та фізіологічних функцій середнього та проміжного мозку. Йдеться зазвичай про такі їх основні структури, як чотиригорбкове тіло, червоне ядро та чорна субстанція. Аналізуються функції таламуса та гіпоталамуса, що приймають участь у регуляції сенсорних процесів, емоційних станів та гомеостатичних механізмів. Саме ці відділи забезпечують базові механізми обробки інформації, регуляції поведінки, емоцій і станів свідомості.

Середній мозок відіграє важливу роль у регуляції рівня активації, уваги та орієнтувальних реакцій на зовнішні стимули. Завдяки участі ретикулярної формації психолог отримує наукове підґрунтя для розуміння таких явищ, як бадьорість, втома, концентрація уваги та їх порушення. Крім того, структури середнього мозку, зокрема, чорна речовина та червоне ядро, беруть участь у регуляції рухів і автоматизованих дій, що має значення для пояснення формування навичок, звичок і поведінкових патернів. Для психолога це особливо важливо в контексті навчання, розвитку, а також у роботі з порушеннями моторики чи мотивації.

Проміжний мозок, у свою чергу, має ще більш безпосереднє значення для розуміння психічної діяльності. Таламус як центральний сенсорний «фільтр» забезпечує відбір і передачу інформації до кори великих півкуль, що створює основу для дослідження уваги, сприйняття та свідомості. Це дає змогу психологу глибше розуміти механізми інформаційного перевантаження, вибірковості уваги та сенсорної чутливості.

Особливу роль відіграє гіпоталамус, який регулює гомеостаз, емоції та стресові реакції, а також тісно пов'язаний з ендокринною системою. Для психолога це ключ до розуміння біологічних основ емоцій, мотивації, агресії, тривоги та поведінки, пов'язаної з базовими потребами (голод, спрага,

сексуальність). Це знання необхідне в клінічній практиці, психотерапії та психосоматичній медицині. Епіталамус, зокрема, через регуляцію циркадних ритмів, допомагає пояснювати порушення сну, емоційні коливання та зміни працездатності, що також є важливим у психологічному консультуванні. Загалом розуміння функцій середнього і проміжного мозку формує в психолога цілісне бачення нейрофізіологічних основ психіки. Такі знання сприяють розвитку міждисциплінарного підходу й підвищують професійну компетентність психолога в сучасних умовах.

Квінтесенцією вивчення курсу «Анатомія та фізіологія центральної нервової системи» для майбутніх психологів є теми, присвячені кінцевому мозку, адже саме цей рівень організації нервової системи безпосередньо пов'язаний із вищими психічними функціями та свідомою поведінкою людини. Аналіз структури кори великих півкуль і функціональної організації її зон формує в психолога розуміння нейрофізіологічних основ мислення, мовлення, пам'яті, уваги та сприйняття. Це знання стає підґрунтям не лише для теоретичного пояснення психічних процесів, а й для практичного застосування в психодіагностиці, зокрема, в оцінюванні когнітивних порушень, індивідуальних відмінностей чи наслідків травм і захворювань мозку.

Особливе значення має розуміння функціональної спеціалізації різних зон кори, що дає змогу психологу співвідносити певні психічні функції з конкретними мозковими структурами. Це є важливим у клінічній практиці, нейропсихології та реабілітації, де необхідно визначати характер і локалізацію порушень, а також прогнозувати можливості відновлення функцій.

Не менш важливим є вивчення ролі лімбічної системи, яка забезпечує регуляцію емоцій, мотивації, пам'яті та поведінкових реакцій. Розуміння її функціонування дає психологу ключ до пояснення емоційних станів, формування мотивації, виникнення тривожних і депресивних проявів, а також поведінки, пов'язаної з потребами та переживаннями. Це має безпосереднє прикладне значення в психотерапії, консультуванні, роботі з травматичним досвідом і кризовими станами. Отже, опанування знань про кінцевий мозок допомагає інтегрує когнітивний та емоційно-мотиваційний виміри психічної діяльності та значно підвищує ефективність професійної діяльності в різних галузях психології.

Розуміння системної організації психічних функцій і їх мозкових механізмів забезпечується вивченням функціональних блоків мозку, архітектоніки та цитоархітектоніки кори великих півкуль. Теорія функціональних блоків мозку дає змогу психологу розглядати психіку не як сукупність ізольованих процесів, а як результат взаємодії трьох основних систем: блоку регуляції тонусу й бадьорості, блоку прийому, оброблення та збереження інформації і блоку програмування, регуляції та контролю діяльності. Таке бачення є особливо важливим у психодіагностиці та нейропсихології, оскільки дає змогу визначати, на якому рівні відбувається порушення – чи це проблема

уваги й активації, опрацювання інформації, чи контролю поведінки. Це значно підвищує точність інтерпретації результатів обстеження, дає змогу будувати більш обґрунтовані висновки та підбирати ефективні стратегії психологічної допомоги.

Знання архітектоніки та цитоархітектоніки кори великих півкуль, тобто особливостей будови та клітинної організації різних її ділянок, дає психологу уявлення про функціональну спеціалізацію мозку. Це дає змогу співвідносити конкретні психічні функції – мовлення, пам'ять, сприйняття, мислення – з певними корковими зонами та їх структурними характеристиками. Такі знання є необхідними у роботі з когнітивними порушеннями, наслідками черепно-мозкових травм, нейродегенеративними процесами, а також у сфері розвитку та навчання. Крім того, ці підходи формують у психолога системне мислення та сприяють переходу від описового до пояснювального рівня аналізу психічних явищ. Вони спричиняють глибше розуміння індивідуальних відмінностей у функціонуванні психіки, варіативності когнітивних стилів і поведінкових стратегій, а також механізмів компенсації при порушеннях.

У практичній діяльності ці знання використовується для більш точної діагностики, розробки корекційних і реабілітаційних програм, а також для ефективної взаємодії з лікарями, логопедами та іншими фахівцями. У підсумку, опанування теорії функціональних блоків мозку та структурної організації кори великих півкуль забезпечує психологу цілісне, науково обґрунтоване розуміння мозкових основ психіки і значно підвищує професійну компетентність у роботі з різними категоріями клієнтів.

Для професійної діяльності психолога важливе значення має розуміння механізмів взаємодії людини з навколишнім середовищем, формування образу світу та реалізація поведінки. Не менш важливо знати механізми рецепції, принципи кодування сенсорної інформації. Це допоможе психологу глибше усвідомити, як виникають відчуття і сприйняття, чому люди по-різному реагують на одні й ті самі стимули та як формуються індивідуальні особливості сенсорного досвіду. Таке знання є важливим для психодіагностики, роботи з дітьми, а також у випадках сенсорних порушень чи підвищеної/зниженої чутливості. Таке знання майбутні психологи отримують під час вивчення теми «Анатомія та фізіологія сенсорно-рухових систем».

Знання про топографічну організацію сенсорних систем мозку спонукає до зіставлення певних видів чутливості з конкретними ділянками кори, що має значення для розуміння локалізації можливих порушень і їх проявів у поведінці та психічній діяльності. Це сприяє більш точній інтерпретації симптомів при неврологічних або нейропсихологічних розладах і підвищує ефективність співпраці психолога з медичними фахівцями.

Не менш важливим є розуміння механізмів рухової діяльності та мозкового контролю рухів. Це знання дає можливість пояснювати формування рухових навичок, автоматизацію дій, координацію поведінки та її довільну регуляцію.

Для психолога це має прикладне значення у сфері навчання, розвитку, спортивної психології, а також у реабілітаційній практиці, де необхідно враховувати зв'язок між руховими та психічними процесами.

Крім того, інтеграція сенсорних і рухових систем лежить в основі складних форм поведінки, зокрема, адаптації до середовища, навчання через досвід і формування цілеспрямованих дій. Розуміння цих процесів дає змогу психологу ефективніше працювати з порушеннями розвитку, поведінковими труднощами та наслідками травм. Отже, опанування знань про сенсорні та рухові системи формує в майбутнього психолога цілісне уявлення про нейрофізіологічні механізми сприйняття та дії, що є необхідною основою для діагностики, інтерпретації та корекції психічних процесів і поведінки людини.

Завершальна тема, що присвячена анатомо-фізіологічним основам вищої нервової діяльності, інтегрує попередньо засвоєні знання та формує цілісне наукове бачення психіки як функції мозку. Розгляд рефлекторної теорії сприяє усвідомленню того, що будь-яка поведінка та психічна діяльність є причинно-наслідковою і реалізуються через складні системи рефлекторних зв'язків. Це суттєво для розуміння механізмів формування навичок, звичок, емоційних реакцій і поведінкових стереотипів, а також для побудови ефективних стратегій психологічного впливу.

Теорія відображення є засадничою для формування в психолога уявлення про психіку як процес активного відображення об'єктивної реальності, що має вибірковий, суб'єктивно зумовлений характер. Це знання є фундаментальним для аналізу сприймання, мислення, уяви та індивідуальних відмінностей у переживанні світу, що безпосередньо використовується в консультативній і психотерапевтичній практиці.

Теорія системної організації роботи мозку підкреслює, що психічні функції не локалізовані жорстко в конкретних ділянках, а реалізуються як результат взаємодії різних мозкових структур. Такий підхід спричиняється до розвитку в психолога системного мислення, усвідомлення складності та багато-рівневості психічних процесів, а також необхідності врахування можливості компенсації порушених функцій. Це особливо важливо в нейропсихології, клінічній практиці та реабілітації.

Загалом опанування цих концепцій забезпечує формування науково обґрунтованого підходу до розуміння психіки, дає змогу перейти від описового до пояснювального рівня аналізу поведінки та психічних явищ, а також підвищує ефективність професійної діяльності психолога. Крім того, це має і пропедевтичну функцію, створюючи теоретичне підґрунтя для подальшого вивчення психофізіології, де більш детально розглядають механізми взаємодії мозку і психіки.

Висновок. Отже, вивчення анатомії та фізіології центральної нервової системи в підготовці майбутніх психологів забезпечує формування цілісного наукового уявлення про нейробіологічні основи психіки. Послідовне опанування

знань про будову і функції різних відділів нервової системи, зокрема, від спинного мозку до кінцевого як відділу головного мозку, дозволяє зрозуміти механізми регуляції поведінки, емоцій, когнітивних процесів і психофізіологічних станів людини.

Важливо формувати системне мислення, що дає змогу майбутньому психологу перейти від описового до глибинного, причинно-наслідкового розуміння психічних явищ, враховувати взаємозв'язок біологічних і психологічних чинників та ефективно інтерпретувати поведінку людини як у нормі, так і при різних порушеннях. Знання у цьому контексті є не предметом викладання, а інструментом формування професійного мислення.

Знання анатомо-фізіологічних основ нервової системи підвищує якість психодіагностики, консультування, психокорекції та міждисциплінарної взаємодії. Водночас ці знання створюють логічний перехід до подальшого вивчення психофізіології, поглиблюючи розуміння механізмів взаємодії мозку і психіки.

Література:

1. Kolb B., Whishaw I. Fundamentals of Human Neuropsychology. New York: Worth Publishers, 2016.
2. Bear M. F., Connors B. W., Paradiso M. A. Neuroscience: Exploring the Brain. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2016.
3. Kandel E. R., Schwartz J. H., Jessell T. M. Principles of Neural Science. New York: McGraw-Hill, 2013.
4. Carlson N.R. Physiology of Behavior. 11th ed. Pearson, Boston, MA, 2013.
5. Purves D., Augustine G.J., Fitzpatrick D. et al. Neuroscience. 6th ed, Sinauer Associates, New York, 2018.
6. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University. Maidenhead, UK: Open University Press, 2011.
7. Bruner J. The Process of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960.
8. Roland PE, Zilles K. Structural divisions and functional fields in the human cerebral cortex. *Brain Res Brain Res Rev*. 1998. Vol. 26(2-3). pp.87-105. DOI: 10.1016/s0165-0173(97)00058-1.
9. Van Essen D.C., Drury H.A., Joshi S., Miller M.I. Functional and structural mapping of human cerebral cortex: solutions are in the surfaces. *Proc Natl Acad Sci USA*, 1998. DOI: 10.1073/pnas.95.3.788.
10. Rolls E. T. On the brain and emotion. *Behavioral and Brain Sciences.* 2000. Vol. 23 (2). pp.219-228. DOI: 10.1017/s0140525x00512424
11. Diamond A. (2013). Executive functions. *Annu Rev Psychol*. 2013. Vol. 64. pp. 135-68. DOI: 10.1146/annurev-psych-113011-143750.
12. Lezak M. D., Howieson D. B., Loring D. W. Neuropsychological Assessment. 4th ed. New York: Oxford University Press, 2004.
13. Максименко С. Загальна психологія: навч. посібн. Київ: Центр учбової літератури. 2021. 272 с.
14. Галян А. Анатомія та фізіологія центральної нервової системи: навч. посібн. Львів: СПОЛОМ, 2025. 214 с.

References:

1. Kolb, B., & Whishaw, I. (2016). *Fundamentals of Human Neuropsychology*. New York: Worth Publishers.

2. Bear, M. F., Connors, B. W., & Paradiso, M. A. (2016). *Neuroscience: Exploring the Brain*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.

3. Kandel, E. R., Schwartz, J. H., & Jessell, T. M. (2013). *Principles of Neural Science*. New York: McGraw-Hill.

4. Carlson, N.R. (2013) *Physiology of Behavior*. 11th ed. Pearson, Boston, MA.

5. Purves, D., Augustine, G.J., Fitzpatrick, D., et al. (2018) *Neuroscience*. 6th ed. Sinauer Associates, New York.

6. Biggs, J., & Tang, C. (2011). *Teaching for Quality Learning at University*. Maidenhead, UK: Open University Press.

7. Bruner, J. (1960). *The Process of Education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

8. Roland, P.E., Zilles, K. (1998). Structural divisions and functional fields in the human cerebral cortex. *Brain Res Brain Res Rev*, 26(2-3), 87-105. DOI:10.1016/s0165-0173(97)00058-1.

9. Van Essen D.C., Drury H.A., Joshi S., & Miller, M.I. (1998). Functional and structural mapping of human cerebral cortex: solutions are in the surfaces. *Proc Natl Acad Sci USA*, DOI: 10.1073/pnas.95.3.788.

10. Rolls, E. T. (2000). On the brain and emotion. *Behavioral and Brain Sciences*, 23 (2), 219-228. DOI:10.1017/s0140525x00512424

11. Diamond, A. (2013). Executive functions. *Annu Rev Psychol*, 64, 135-68. DOI: 10.1146/annurev-psych-113011-143750.

12. Lezak, M. D., Howieson, D. B., & Loring, D. W. (2004). *Neuropsychological Assessment* (4th ed.). New York: Oxford University Press.

13. Maksymenko, S. (2021). *Zahal'na psykholohiya [General Psychology]*. Kyyiv: Tsentr uchbovoyi literatury.

14. Halian, A. (2025). *Anatomiya ta fiziolohiya tsentral'noyi nervovoyi systemy [Anatomy and Physiology of the Central Nervous System]*. L′viv : SPOLOM.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК: 159.98:376-053.4-056.2/3(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2280-2294

Герасимова Інна Володимирівна кандидат педагогічних наук, транзакційний аналітик, доцент кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0003-3981-1428

Герасімова Наталія Євгеніївна кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, https://orcid.org/0000-0001-5455-4891

КОМПЛЕКСНА СТРАТЕГІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ:ІНТЕГРАЦІЯ ДИТЯЧОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ, НЕЙРОПСИХОЛОГІЇ, ЛОГОПЕДІЇ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЇ У СУПРОВОДІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. У статті представлено системну науково-методичну розробку інтегративної моделі супроводу дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах сучасного інклюзивного освітнього простору. Актуальність дослідження зумовлена об'єктивною потребою подолання застарілих дефіцитарних підходів та переходу до системної синергії знань про психофізіологічний та соціальний розвиток дитини. Методологічну основу роботи становить поєднання фундаментальних принципів дитячої та вікової психології (аналіз сензитивних періодів та криз онтогенезу), нейропсихологічного аналізу (діагностика та корекція функціонального стану структур головного мозку), логопедії (системне формування мовленнєвої та комунікативної функцій) та конфліктології (соціально-психологічна фасилітація та медіація інклюзивної групи).

У статті детально обґрунтовано концептуальний перехід від мультидисциплінарності (суми ізольованих зусиль окремих фахівців) до трансдисциплінарної стратегії. Остання передбачає не лише спільне планування, а й взаємопроникнення професійних компетенцій, де межі між корекційними напрямами стають гнучкими, а індивідуальна траєкторія розвитку дитини формується на основі єдиної системи діагностичних маркерів. Окрему увагу приділено етичним та соціальним аспектам: стратегіям превенції булінгу, роботі з «батьківським спротивом» у середовищі нормотипових дітей та психологічній профілактиці професійної деформації педагогічного складу. Запропоновано алгоритм інтеграції корекційних вправ нейропсихологічного спрямування у загальноосвітній процес. Матеріал має практичну цінність для практичних психологів, логопедів, дефектологів, асистентів вчителів, керівників закладів освіти та дослідників у галузі спеціальної психології.

Ключові слова: інклюзія, дитяча психологія, вікова психологія, нейропсихологія, логопедія, конфліктологія, особливі освітні потреби (ООП), трансдисциплінарний підхід, інклюзивне освітнє середовище, індивідуальна програма розвитку (ІПР), сенсорна інтеграція, соціальна медіація.

Gerasymova Inna Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Transactional Analyst, Scientific-and-Research Instituteof Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0003-3981-1428

Gerasimova Natalia Eugenievna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Scientific-and-Research Institute of Pedagogical Education, Social Work and Arts, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy, Cherkasy, https://orcid.org/0000-0001-5455-4891

COMPREHENSIVE STRATEGY OF INCLUSIVE EDUCATION: INTEGRATION OF CHILD AND AGE PSYCHOLOGY, NEUROPSYCHOLOGY, SPEECH THERAPY AND CONFLICTOLOGY IN SUPPORT OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. The article presents a systematic scientific and methodological development of an integrative model of supporting children with special educational needs (SEN) in the conditions of a modern inclusive educational space. The relevance of the study is due to the objective need to overcome outdated deficient approaches and transition to a systemic synergy of knowledge about the psychophysiological and social development of the child. The methodological basis of the work is a combination of fundamental principles of child and age psychology (analysis of sensitive periods and crises of ontogenesis), neuropsychological analysis (diagnosis and correction of the functional state of brain structures), speech therapy (systemic formation of speech and communicative functions) and conflictology (social and psychological facilitation and mediation of an inclusive group).

The paper provides a detailed justification for the conceptual transition from multidisciplinary (the sum of isolated efforts of individual specialists) to a transdisciplinary strategy. The latter involves not only joint planning, but also the interpenetration of professional competencies, where the boundaries between correctional areas become flexible, and the individual trajectory of the child's development is formed on the basis of a single system of diagnostic markers. Special attention is paid to ethical and social aspects: strategies for preventing bullying, working with "parental resistance" in the environment of normotypical children and psychological prevention of professional deformation of the teaching staff. The author proposes an algorithm for integrating corrective exercises of a neuropsychological nature into the general educational process. The material has practical value for

practical psychologists, speech therapists, defectologists, teacher assistants, heads of educational institutions and researchers in the field of special psychology.

Keywords: inclusion, child psychology, age psychology, neuropsychology, speech therapy, conflictology, special educational needs (SEN), transdisciplinary approach, inclusive educational environment, individual development program (IDP), sensory integration, social mediation.

Постановка проблеми. Незважаючи на прогресивне нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти в Україні, реальний стан справ часто демонструє формальний характер інтеграції, що породжує феномен «сегрегації всередині інклюзії». Це стан, при якому дитина з особливими освітніми потребами (ООП) фізично присутня в класі, але залишається ізольованою від загального освітнього процесу та соціальної взаємодії. Основна причина цієї кризи полягає у застарілій мультидисциплінарній моделі роботи фахівців супроводу – логопедів, психологів, дефектологів та асистентів вчителя, – де кожен розв'язує вузьке завдання у своєму кабінеті ізольовано від інших. Як наслідок, корекційні впливи не узгоджуються між собою: наприклад, логопед може працювати над автоматизацією звуків у той час, коли дитина має виражений дефіцит нейродинаміки та виснаження центральної нервової системи, що робить будь-які когнітивні зусилля марними. Крім того, виникає серйозна проблема генералізації навичок, оскільки успіхи, досягнуті в умовах кабінету, не автоматизуються в реальному середовищі класу. Сучасна спеціальна освіта гостро потребує переходу до нейропсихологічного фундаменту корекції. Спираючись на теорію системної динамічної локалізації вищих психічних функцій О. Лурії, ми маємо розуміти мовлення не як ізольовану функцію, а як складну систему, що залежить від роботи трьох блоків мозку [14]. Дослідження вчених підтверджують, що без стабілізації першого (енергетичного) блоку мозку, який забезпечує тонус кори, дитина демонструє «мерехтливу» увагу та мовленнєвий негативізм. Ключовою технологією для подолання цих дефіцитів має стати метод заміщуючого онтогенезу, який дозволяє ретроспективно відтворити пропущені етапи психомоторного розвитку, наприклад, етап повзання, відсутність якого часто корелює з дефіцитом міжпівкульної взаємодії та подальшою дисграфією [2].

Криза алгоритмів взаємодії також проявляється у відсутності єдиного діагностичного профілю дитини. Мовленнєве порушення – це лише верхівка айсберга, коріння якого сягає загального психічного недорозвитку, тому фахівцям необхідна спільна «нейропсихологічна мова». Це дозволить впровадити принципи нейропсихології безпосередньо в освітній процес: якщо нейропсихолог виявляє слабкість певної півкулі або зони контролю, вчитель-предметник має адаптувати методи подачі матеріалу, використовуючи відповідні візуальні чи кінестетичні опори. Принцип безперервності супроводу вимагає, щоб кожен крок корекції підхоплювався асистентом вчителя на уроці,

створюючи єдине розвивальне середовище [9, 19]. Окрім когнітивного аспекту, інклюзія неможлива без глибокої психосоціальної інтеграції. Л. Виготський визначав «соціальний вивих» як головну небезпеку для дитини з ООП: якщо колектив не готовий до прийняття дитини, виникає вторинний соціальний дефект, який є глибшим за первинне біологічне порушення [23]. Тут у гру вступає вікова психологія та конфліктологія. Використання технік медіації дозволяє вчителю трансформувати потенційні конфлікти у класі з деструктивних проявів (таких як булінг) у конструктивний досвід навчання емпатії. Дослідження доводять, що в правильно організованих інклюзивних класах рівень соціального інтелекту у нормотипових учнів зростає на чверть, що свідчить про користь інклюзії для всього суспільства [15, 17, 19].

Таким чином, розв'язання проблеми вимагає розробки трансдисциплінарного алгоритму, який починається з нейропсихологічного скринінгу, продовжується через сенсомоторну корекцію та когнітивну інтеграцію, і завершується соціальною медіацією в групі. Тільки такий синтез ідей класичної нейропсихології, культурно-історичної теорії розвитку та сучасної конфліктології дозволить подолати бар'єри інклюзивної сегрегації та перейти від формальної присутності дитини в школі до її реального розвитку та повноцінної соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний етап розвитку корекційної психології характеризується докорінною зміною парадигми – від ізольованого втручання до побудови цілісного екосистемного супроводу дитини. Дослідження останніх років демонструють чіткий вектор на інтеграцію теоретичних наукових знань у практичну площину, де дитина з особливими освітніми потребами розглядається як активний суб'єкт складного соціального середовища. В основі сучасних наукових розвідок лежить екосистемний підхід У. Бронфенбреннера, який дозволяє трактувати розвиток дитини як результат безперервної динамічної взаємодії між мікросистемою сім'ї, мезосистемою школи та макросистемою суспільних норм. Особлива увага приділяється принципу родиноцентрованості, оскільки останні дані підтверджують, що залучення батьків як ко-терапевтів та активних учасників корекційного процесу підвищує загальну ефективність втручання на 30–40%. Паралельно з цим науковці аналізують вплив цифрової екосистеми, наголошуючи на необхідності формування цифрової інклюзивної компетентності у педагогів для успішної соціалізації дітей у сучасному світі [6].

Важливим компонентом сучасної інклюзивної освіти став універсальний дизайн навчання, який активно інтегрується з технологіями штучного інтелекту. Це дозволяє реалізувати множинність способів залучення учнів через гейміфікацію та VR-технології, що особливо ефективно для подолання соціальної тривожності у безпечному віртуальному середовищі. Множинність способів представлення інформації сьогодні забезпечується використанням генеративного ШІ, який здатний миттєво адаптувати контент під мультисенсорне

сприйняття – від перетворення текстів у піктограми до створення інтерактивних 3D-моделей. Такий підхід забезпечує гнучкість дії та вираження, дозволяючи дітям демонструвати свої досягнення через альтернативні формати, як-от цифрові портфоліо чи відеопроєкти, замість традиційних стандартизованих тестів. У галузі нейропсихологічної корекції дослідження зосереджені на практичному використанні механізмів нейропластичності. Пріоритетним напрямком є стабілізація емоційного стану через регуляцію лімбічної системи та стимуляцію блукаючого нерва, що створює необхідний фундамент для подальшого академічного навчання. Для розвитку когнітивних функцій, зокрема робочої пам'яті та уваги, все частіше застосовуються тренажери з принципом зворотного біологічного зв'язку, які демонструють позитивну динаміку у понад 65% випадків. Водночас науковці розробляють специфічні протоколи корекції виконавчих функцій префронтальної кори, що є критично важливим для формування навичок саморегуляції та планування у дітей з РАС та РДУГ.

Окреме місце в актуальних публікаціях посідає проблема транспрофесійної взаємодії фахівців, особливо у роботі з невербальними дітьми. Сучасний транспрофесійний підхід передбачає глибоку інтеграцію зусиль, де логопеди та психологи не просто працюють поруч, а активно обмінюються ролями та прийомами для створення єдиного корекційного поля. Спільне впровадження засобів альтернативної та додаткової комунікації (ААС), таких як системи PECS чи синтезатори мовлення, дозволяє прискорити появу перших вербальних реакцій у дітей на чверть порівняно з ізольованими методами роботи. Основою такої синергії є створення спільного «динамічного профілю» розвитку дитини, який регулярно оновлюється на командних зустрічах [5, 7, 8]. Нарешті, специфікою досліджень останніх двох років, особливо в контексті України, є впровадження принципів Trauma-Informed Care (допомога з урахуванням травми). Науковці вивчають нейробіологічні наслідки хронічного стресу на роботу гіпокампу та мигдалеподібного тіла, пропонуючи методики відновлення когнітивного контролю та формування психологічної стійкості (resilience). Узагальнюючи ці тенденції, можна стверджувати, що успіх сучасної корекційної роботи безпосередньо залежить від здатності фахівців до транспрофесійної синергії, оперативного впровадження технологічних інновацій та глибокого розуміння нейробіологічних і соціальних чинників розвитку особистості.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади та практичні механізми міждисциплінарної взаємодії дитячої психології, нейропсихології, логопедії та конфліктології в системі інклюзивної освіти для підвищення ефективності супроводу дітей з ООП.

Виклад основного матеріалу. Розуміння онтогенезу людської психіки є наріжним каменем сучасної психологічної науки та педагогічної практики, виступаючи динамічною картою, що дозволяє фахівцям і батькам диференціювати варіативні вікові норми від патологічних відхилень. В основі цього процесу лежить складний нейропсихологічний фундамент, де ключову роль

відіграє нейропластичність – унікальна здатність мозку дитини до активної реорганізації, синаптичного прунінгу (відсікання зайвих зв'язків) та формування нових нейронних мереж. Саме завдяки нейропластичності раннє втручання в інклюзивних процесах, особливо у критичний період до 7 років, дозволяє ефективно компенсувати дефіцитарні функції через активацію обхідних шляхів розвитку. Важливо враховувати принцип гетерохронності дозрівання мозкових структур: так звана «вертикальна» інтеграція мозку передбачає, що нижчі відділи (стовбур та лімбічна система), які відповідають за виживання та емоції, дозрівають значно раніше за неокортекс. Це створює біологічне підґрунтя для вікової імпульсивності, оскільки префронтальна кора, яка має виконувати функцію «гальма» та виконавчого контролю, завершує своє формування лише до 25 років.

Фундаментальний внесок у розуміння когнітивної еволюції дитини зробив Ж. Піаже, чиї дослідження перевернули уявлення про інтелект. Його експерименти виявили не лише егоцентризм дошкільнят, а й відсутність оборотності мислення та нездатність до децентрації – вміння фокусуватися на кількох аспектах ситуації одночасно [17].

Паралельно з когнітивними структурами, важливо розглядати і моральний розвиток. Л. Кольберг [12], спираючись на праці Ж. Піаже [17], довів, що дитина проходить шлях від преконвенційної моралі (де вчинки оцінюються лише за наслідками – покаранням чи винагородою) до розуміння універсальних етичних принципів. В інклюзивному середовищі це означає, що правила поведінки мають бути адаптовані до рівня моральної зрілості дитини, а не лише до її хронологічного віку. Л. Виготський, критикуючи суто біологізаторські підходи, обґрунтував соціокультурну детермінацію психіки. Він ввів поняття інтеріоризації як процесу «врощування» соціальних знаків у внутрішній план свідомості. Його концепція зони найближчого розвитку (ЗНР) сьогодні є фундаментом диференційованого навчання: вона стверджує, що навчання веде за собою розвиток лише тоді, коли воно орієнтується на функції, що ще не дозріли, але перебувають у стані становлення [23]. У поєднанні з теорією екологічних систем У. Бронфенбреннера, розвиток дитини розглядається як результат взаємодії в ієрархії систем: від мікросистеми (сім'я, клас) до макросистеми (культурні цінності та закони) [6]. Це підкреслює, що інклюзія – це не лише адаптація дитини, а й трансформація всього соціокультурного простору навколо неї.

Доповнюючи цей аналіз, А. Бандура виокремив роль самоефективності – віри дитини у власну спроможність долати труднощі [3]. В інклюзивній групі, де дитина з ООП бачить успішні стратегії однолітків, формується механізм вікарного научіння (навчання через спостереження). Проте для реалізації цього потенціалу необхідна «надійна база», описана Д. Боулбі та М. Ейнсворт [5, 1]. Дослідження доводять, що тривалий стрес (дистрес) та відсутність безпечної прив'язаності призводять до гіперактивності мигдалеподібного тіла та

пригнічення гіпокампу, що фізично блокує здатність до запам'ятовування та навчання. Особливе значення має передопераційний період (2–7 років), який є сензитивним вікном для розвитку внутрішнього мовлення та символічної гри. Саме в грі дитина вперше виокремлює значення від предмета, що є зародком абстрактного мислення. В інклюзії цей період вимагає інтенсивного використання арт-терапії та ігротерапії. Практичний вектор підтримки базується на стратегіях скеффолдингу та сенсорної інтеграції за Дж. Айрес, де через роботу з вестибулярною, пропріоцептивною та тактильною системами фахівці допомагають мозку дитини «зібрати» хаотичні сигнали в цілісну картину світу [2].

Для сучасного фахівця ключовим стає перехід від медичної моделі (пошуку дефекту) до соціально-психологічної моделі (пошуку ресурсів). Це передбачає не лише диференціальну діагностику між органікою та функціональними розладами, а й розробку індивідуальної освітньої траєкторії, що враховує мультимодальність сприйняття. Кінцевою метою є не просто засвоєння академічних знань, а формування життєвої компетентності та соціальної інтеграції, що базується на глибокому розумінні біологічних ритмів дозрівання та соціальних потреб дитини, яка зростає. Нейропсихологічний підхід у сучасній логопедії є фундаментальною зміною парадигми, яка дозволяє перейти від простої фіксації зовнішніх симптомів, таких як порушення звуковимови, бідність словникового запасу або аграматизми, до глибокого системного аналізу першопричин мовленнєвого дефіциту. В основі цього підходу лежить концепція О. Лурії про три функціональні блоки мозку (ФБМ), згідно з якою логопедична корекція розглядається як ієрархічний процес «знизу-вгору», де кожен наступний рівень базується на успішному функціонуванні попереднього [14]. Сучасна нейрологопедія виникла на перетині знань про мозок, рух та психіку, спираючись на теоретичну спадщину Л. Виготського, який сформулював тезу про складну системну локалізацію вищих психічних функцій (ВПФ). Л. Виготський довів, що мовлення не є продуктом лише однієї ізольованої ділянки, а результатом узгодженої роботи розгалуженої нейронної мережі, де навіть незначні базові сенсорні дефіцити можуть блокувати розвиток складніших мовленнєвих систем за принципом доміно [23]. Цю думку розвинув М. Бернштейн у своїй теорії рівневої організації рухів, продемонструвавши, що артикуляція є найскладнішим видом моторики, який потребує постійної «сенсорної корекції» та миттєвого зворотного зв’язку від м’язів до мозку для утримання динамічного праксису [4].

Перший рівень корекції, згідно з О. Лурією, стосується енергетичного блоку мозку, що включає ретикулярну формацію, лімбічну систему та стовбурові структури [14]. У фундаментальних дослідженнях мозкових систем було зазначено, що дефіцит енергії на цьому рівні призводить до нестабільності будь-якої когнітивної навички та виникнення «функціональних ям» [16]. У логопедичній практиці це проявляється як швидка психічна виснажливість дитини, флуктуації уваги, затухання голосу до кінця фрази та розмитість

артикуляції через м'язову дистонію. Для подолання цих проблем використовується метод заміщувального онтогенезу (МЗО), який через базові рухові вправи – реципрокні координації, повзання та розгойдування – фактично «перезавантажує» стовбурові структури мозку, компенсуючи дефіцитарність раннього розвитку [2, 16]. Паралельно застосовуються дихальні вправи, які через гіперкапнічний ефект та оптимізацію газообміну активізують кору. Важливою складовою є сенсомоторна інтеграція за Дж. Айрес, де через стимуляцію вестибулярного апарату та глибокої пропріоцепції (використання обтяжувачів, сенсорних панчіх, балансирів) мозок отримує інтенсивний потік аферентних сигналів, що формує «схему тіла» – необхідний фундамент для точного відчуття положення органів мовлення [2].

Другий функціональний блок – інформаційний – відповідає за прийом, кодування та збереження інформації в межах скроневих (слух), тім'яних (кінестетика) та потиличних (зір) зон. Дослідження П, Таллал виявили феномен «акустичної затримки»: якщо мозок дитини обробляє звуки повільніше за темп звичайного мовлення, вона не встигає диференціювати фонеми, схожі за часовими характеристиками (наприклад, вибухові приголосні) [20]. Для корекції таких станів А. Томатіс запропонував метод аудіо-психо-фонології, де через фільтрований звук високої частоти відбувається тренування м'язів середнього вуха та стимуляція слухової кори [21]. Логопедичний супровід на цьому етапі включає методику візуалізації фонем та розвиток кінестетичного праксису, що дозволяє дитині відчувати мікрорухи язика. Дослідження в галузі «дзеркальних нейронів» (Д. Ріццолатті) підтверджують, що активне спостереження за артикуляцією педагога активує ті ж нейронні ланцюги, що і власне мовлення, тому візуальна підтримка стає мостом до формування правильної звуковимови [18].

Третій рівень – блок програмування, регуляції та контролю, локалізований у префронтальних відділах лобових часток. Ця структура відповідає за побудову складних синтаксичних конструкцій, планування розгорнутого висловлювання та здатність до самокорекції. М. Мерзеніч своїми працями про нейропластичність довів, що мозок здатний до структурної перебудови під впливом інтенсивного, високочастотного стимулу [16]. Це стало основою для цифрової реабілітації через платформи як Fast ForWord або NeuronUP. Цифрова синергія дозволяє інтегрувати логопедичні завдання з тренуванням виконавчих функцій: робочої пам'яті, когнітивної гнучкості та гальмівного контролю. Наприклад, вправи на автоматизацію звуків, поєднані з тестом Струпа (де дитина має ігнорувати колір слова і читати назву), активують лобові частки, змушуючи мозок працювати в режимі підвищеної концентрації. Це сприяє формуванню «внутрішнього редактора», який автоматично виправляє помилки у мовленні в реальному житті [14].

Окремим критичним аспектом нейрокорекції є розвиток міжпівкульної інтеграції через стимуляцію мозолистого тіла. Якщо зв'язок між півкулями

дефіцитарний, виникає дисоціація між змістом мовлення (ліва півкуля) та його емоційно-просодичним забарвленням (права півкуля). Кінезіологічні вправи, дзеркальне малювання та вправи на подолання синкінезій синхронізують нейронну активність обох півкуль. Додавання методів біологічного зворотного зв'язку дозволяє дитині в реальному часі бачити графік свого дихання або м'язового тонусу на моніторі, що перетворює процес корекції на усвідомлене керування власним тілом. Таким чином, нейрологопедичний підхід виходить далеко за межі «виправлення звуків», стаючи комплексною стратегією нейророзвитку. Це не тільки скорочує терміни реабілітації на 40-50%, а й забезпечує стабільність результатів, готуючи дитину до складних соціальних взаємодій та успішного навчання в школі через розвиток когнітивної витривалості та інтелектуальної гнучкості [14]. В інклюзивному класі конфлікти найчастіше мають не деструктивну, а специфічну комунікативну природу, виступаючи формою невербального повідомлення. Для дитини з особливими освітніми потребами (ООП) прояви агресії, самоізоляції або емоційних вибухів стають єдиним доступним інструментом для артикуляції фізичного дискомфорту, сенсорного перевантаження чи когнітивної фрустрації. Науковим фундаментом для системного вирішення цих викликів стала модель PTR, розроблена американськими дослідниками Г. Данлапом, Р. Іованноне та Д. Кінкейдом [8]. Цей підхід інтегрує принципи прикладного аналізу поведінки (ABA) та гуманістичної педагогіки, пропонуючи перехід від каральної дисципліни до позитивної поведінкової підтримки. Фундаментальне дослідження, що охопило понад 200 учнів, довело: впровадження функціонального оцінювання поведінки дозволяє вчителям не просто нівелювати конфлікти, а трансформувати деструктивні імпульси в академічну активність, підвищуючи рівень залученості на 40–60% [11, 22].

Перший компонент стратегії – «попередити» – базується на концепції проактивної архітектури середовища. Педагог виступає в ролі дизайнера контексту, мінімізуючи тригери до їх виникнення. Ключовим елементом тут є сенсорний менеджмент, який враховує нейробіологічні особливості сприйняття дитини. Облаштування «тихих зон» із шумопоглинальними навушниками, фінітами та приглушеним освітленням дозволяє запобігти сенсорному перевантаженню. Важливість візуальної підтримки – від розкладів PECS до таймерів зворотного відліку – підкріплюється дослідженнями Е. Шоплера. Він довів, що візуалізація часових меж та послідовності дій знижує рівень кортизолу в учнів на 30%, замінюючи тривогу перед невідомим відчуттям контролю. Крім того, застосування методу декомпозиція складних завдань та надання академічного вибору (наприклад, вибір між різними типами завдань однакової складності) усувають «фрустраційний бар'єр», який часто є першопричиною протестної поведінки [19].

Другий компонент – «навчити» – фокусується на розширенні комунікативного репертуару учня. Згідно з теорією функціонально еквівалентного

навчання, конфлікт припиняється лише тоді, коли дитина отримує альтернативний, менш енерговитратний спосіб задоволення своєї потреби. Якщо функцією поведінки є уникнення навантаження, вчитель навчає дитину використовувати картку «перерва» замість скидання речей з парти. Важливою частиною цього етапу є соціальні історії К. Грей – ілюстровані сценарії, що розвивають «модель психічного», допомагаючи дитині розуміти наміри оточуючих та передбачати соціальні наслідки своїх дій. Соціальна адаптація також передбачає залучення всього учнівського колективу через методику «Коло друзів». Це формує в класі культуру нейродивергентної солідарності, де однолітки вчаться розпізнавати ознаки стресу в товариша та надавати підтримку, не чекаючи втручання дорослого [10].

Третій етап – «закріпити» – використовує механізми нейропластичності для фіксації позитивних моделей поведінки. Основним інструментом є диференційоване підкріплення, яке спирається на коефіцієнт Лосада (принцип 4:1). Це означає, що для підтримки здорового психологічного клімату на кожну корекційну дію вчителя має припадати щонайменше чотири випадки позитивного фідбеку. Для учнів із когнітивними порушеннями критично важливою є негайність підкріплення (інтервал 1–3 секунди), що дозволяє мозку чітко пов’язати зусилля з винагородою. Часто використовується жетонна система, яка візуалізує прогрес дитини та вчить її відстроченому задоволенню. Проте кінцевою метою є перехід від зовнішніх стимулів до внутрішньої саморегуляції та відчуття соціальної компетентності [10].

У ситуаціях, коли превентивні заходи не спрацювали і конфлікт перейшов у фазу афекту, стратегія пропонує чіткий протокол деескалації. Педагог має використовувати техніку «мінімального мовленнєвого супроводу», оскільки під час стресу префронтальна кора мозку дитини тимчасово втрачає здатність обробляти складні вербальні конструкції. Голос має бути низьким і спокійним, щоб уникнути «емоційного зараження». Після стабілізації стану обов'язковим є етап рефлексивного відновлення. Використовуючи візуальні органайзери «проблема – відчуття – альтернатива», вчитель допомагає дитині проаналізувати ланцюжок подій, перетворюючи кризову ситуацію на цінний навчальний досвід. Таким чином, інклюзія стає не просто технічним розміщенням дітей в одному просторі, а динамічним процесом побудови безпечного співтовариства, де кожен конфлікт є відправною точкою для соціального зростання.

Теоретико-методологічний аналіз моделей міждисциплінарної взаємодії в системі супроводу осіб з особливими освітніми потребами (ООП) засвідчує, що ефективність інклюзивної освіти та раннього втручання прямо корелює з глибиною професійної синергії фахівців. Сучасна дефектологія, корекційна педагогіка та спеціальна психологія розглядають еволюційний перехід від паралельних до повністю інтегрованих моделей як критичну умову успішної соціалізації та функціональної незалежності дитини. Найбільш ранньою та традиційною формою співпраці є мультидисциплінарна модель, яка історично

базується на класичній клінічній парадигмі та медичному дискурсі. У межах цього підходу дитина розглядається фрагментарно – як сукупність окремих дефіцитарних функцій (мовлення, моторики, сенсорики чи інтелекту), що потребують ізольованої корекції [17, 21]. Кожен фахівець у такій команді працює в стані суворої професійної автономії: психолог зосереджується виключно на когнітивній та емоційній сфері, логопед – на механізмах мовлення, а фізичний терапевт – на рухових навичках. Це неминуче призводить до формування розрізнених, а іноді й суперечливих планів роботи. Наукова критика цієї моделі,вказує на високу ймовірність «дисперсії цілей», за якої дитина отримує надмірну кількість несинхронізованих стимулів. Сім'я в мультидисциплінарному підході виступає лише пасивним об'єктом або «отримувачем послуг», якому повідомляють готові результати, що часто провокує стан когнітивного дисонансу та стресу через необхідність самостійно інтегрувати складну професійну інформацію [2, 6].

Еволюційним кроком до подолання професійної ізоляції стала міждисциплінарна модель, що базується на принципах координованої співпраці та командного менеджменту. Теоретичний фундамент цього підходу заклали М. Френд та Л. Кук, розробивши концепції «спільного викладання» та інтегрованого консультування в інклюзивних класах [9]. У цій моделі фахівці все ще зберігають свої дисциплінарні кордони, проте вибудовують горизонтальні зв’язки на етапі діагностики та планування. Основним продуктом такої взаємодії є індивідуальна програма розвитку (ІПР), де цілі різних спеціалістів узгоджуються для уникнення дублювання чи протиріч. Дослідження Е. Тернбулл та А. Тернбулла підкреслюють, що роль сім'ї тут трансформується у повноцінне партнерство: батьки стають активними інформаторами та учасниками обговорень, хоча концептуальні рішення все ще залишаються прерогативою професійної спільноти [22]. Попри суттєве покращення комунікації, реалізація корекційних заходів у цій моделі часто залишається дискретною, оскільки допомога надається в ізольованих кабінетах, що ускладнює перенесення набутих навичок у реальні життєві ситуації. Найвищим рівнем інтеграції в сучасній науці визнається трансдисциплінарна модель, яка представляє собою повну трансформацію професійної свідомості та вибудовується навколо ідеї цілісної синергії. Ця модель, вперше детально описана Г. Лайоном та В. Вудраффом, базується на концепції «єдиного сервісу», що є особливо критичним для дітей зі складними або множинними порушеннями розвитку, для яких велика кількість спеціалістів є дестабілізуючим фактором [15]. Ключовим інструментом діагностики в цій моделі є «арена-оцінювання». Це специфічна процедура, під час якої всі члени мультипрофесійної команди та батьки спостерігають за дитиною одночасно в єдиному просторі. При цьому з дитиною безпосередньо взаємодіє лише один фахівець – фасилітатор, тоді як інші спеціалісти ведуть протоколи спостереження за своїми профілями, не перевантажуючи сенсорне поле дитини. Центральним динамічним механізмом трансдисциплінарності є

концепція «рольового вивільнення», яку ґрунтовно структурував П. Кемпбелл [7]. Цей процес є багатоступеневим і передбачає поступову передачу професійних навичок між членами команди. На етапі рольового розширення фахівець поглиблює власну компетенцію через вивчення суміжних дисциплін. Рольове збагачення передбачає активний обмін знаннями та термінологією всередині команди. Етап рольової експансії дозволяє фахівцю приймати обґрунтовані рішення в суміжній області під наглядом колеги, а рольовий обмін означає вже безпосередню реалізацію технік іншого профілю в щоденній практиці. Завершальним етапом є рольова підтримка, за якої вузький спеціаліст виступає в ролі супервізора-консультанта для інших членів команди, які втілюють його методику.

Трансдисциплінарний підхід радикально змінює середовище розвитку дитини: корекційна допомога перестає бути «кабінетною» і стає перманентною, інтегруючись у щоденну рутину через навчених педагогів, асистентів та батьків. Проте впровадження цієї моделі стикається з низкою системних бар'єрів, зокрема «професійним територіалізмом» (страхом втрати унікальності статусу), юридичними складнощами розподілу відповідальності та необхідністю значних часових інвестицій у взаємонавчання. Попри ці виклики, емпіричні дані досліджень Т. Ліндера та Р. МакГонайгел підтверджують, що трансдисциплінарність забезпечує у 3-4 рази швидшу динаміку опанування соціальних та комунікативних навичок [13]. Це пояснюється тим, що фокус уваги зміщується з лікування окремих симптомів на забезпечення цілісного функціонування особистості в її природному соціокультурному середовищі. Таким чином, трансдисциплінарність стає не просто організаційною формою, а філософською стратегією сучасної інклюзії, де професійна ієрархія поступається місцем розподіленому лідерству та спільній відповідальності за якість життя дитини та її родини.

Висновки. Інтеграція дитячої та вікової психології, нейропсихології, логопедії та конфліктології в інклюзивному середовищі знаменує собою фундаментальну зміну освітньої парадигми, забезпечуючи перехід від застарілої медичної моделі, спрямованої на «лікування дефекту», до сучасної соціально-гуманістичної стратегії «розвитку особистості». Таке багатогранне поєднання створює цілісну систему підтримки, де нейропсихологічні методи виступають біологічним фундаментом, працюючи з першопричинами труднощів у навчанні через аналіз дозрівання мозкових структур та специфіку функціональної організації мозку. Зокрема, сенсомоторна корекція та методи сенсорної інтеграції дозволяють вибудувати базис для вищих психічних функцій, формуючи адекватну «схему тіла» та розвиваючи складну міжпівкульну взаємодію, без яких неможливе опанування просторових уявлень, складних логічних операцій, читання чи письма. Водночас когнітивна реабілітація фокусується на розвитку префронтальної кори та підкіркових структур, що є основою для цілеспрямованої діяльності, вибіркової уваги та вольової регуляції,

а глибоке розуміння індивідуального нейропсихологічного профілю дитини дозволяє педагогам та асистентам вчителя адаптувати темп викладання, уникаючи нейродинамічного виснаження та перевантаження нервової системи учня.

На цей біологічний фундамент накладається логопедична робота, яка в сучасному інклюзивному контексті виходить далеко за межі традиційної корекції звуковимови, стаючи ключовим інструментом соціальної комунікації та інтелектуального зростання. Впровадження систем альтернативної та додаткової комунікації (АДК), таких як PECS, комунікативні дошки чи спеціалізовані цифрові застосунки, надає дітям із тяжкими порушеннями мовлення можливість повноцінно виражати свої потреби та емоції, що радикально знижує рівень фрустрації та агресивної поведінки. Логопедія також забезпечує розвиток прагматичної сторони мовлення – здатності розуміти приховані підтексти, метафори та складні соціальні сценарії, що є критично важливим для реальної інтеграції в групу однолітків. Паралельно з цим дитяча та вікова психологія гармонізує загальне особистісне зростання, супроводжуючи дитину крізь нормативні та специфічні кризи розвитку. Психологічний компонент допомагає сформувати стійкий позитивний «Я-образ», де особливість сприймається як частина унікальної ідентичності, а не як тавро чи обмеження. Психологічний супровід також охоплює мотиваційно-вольову сферу, стимулюючи перехід від гри до навчання, та забезпечує глибинну психоедукацію сім'ї, допомагаючи батькам подолати хронічний стрес, вигорання та знайти конструктивні ресурси для підтримки дитини в домашньому середовищі.

Надзвичайно важливим безпековим та соціалізаційним компонентом цієї системи є прикладна конфліктологія, яка забезпечує стабільність мікроклімату та превенцію булінгу через розвиток емоційного інтелекту у всього учнівського колективу. Завдяки впровадженню технік шкільної медіації та практик відновного правосуддя, учні навчаються навичкам ненасильницького спілкування, а педагоги отримують чіткі науково обґрунтовані протоколи поведінкової корекції, що базуються на деескалації та підтримці, а не на ізоляції чи покаранні. Це перетворює клас із місця потенційної напруги на простір взаємного навчання, де діти з нормативним розвитком отримують унікальний досвід емпатії та соціальної відповідальності. Синергетичний ефект такого підходу реалізується через створення трансдисциплінарної моделі «команди супроводу», де фахівці відмовляються від фрагментарної роботи на користь єдиної живої екосистеми. У цій моделі індивідуальна програма розвитку стає не формальним документом, а динамічним інструментом, де цілі логопеда, психолога та вчителя переплітаються, створюючи єдиний вектор руху дитини.

Майбутнє інклюзивної освіти полягає у стратегічному переході від індивідуальної корекції до системного перетворення освітнього ландшафту, який має бути гнучким і адаптивним за своєю природою. Успіх інклюзії прямо залежить від формування міцного соціального капіталу дитини через безперервну взаємодію в ланцюгу «дитина – школа – сім'я – громада». Важливою

складовою прогресу є також етична підготовка фахівців, впровадження інституту професійної супервізії для запобігання деформаціям та активне використання асистивних технологій на основі штучного інтелекту для моніторингу динаміки розвитку. Тільки така всеохоплююча трансформація інклюзивного простору дозволяє виховати особистість, яка, незалежно від стартових біологічних чи комунікативних особливостей, володіє високою адаптивністю та соціальною компетентністю. Це єдиний шлях до розбудови інклюзивного суспільства рівних можливостей, де кожна людина визнається як безумовна цінність, а різноманітність сприймається як джерело розвитку, а не як перешкода.

Література:

1. Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. N. (2015). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Psychology Press.
2. Ayres, A. J. (2005). *Sensory integration and the child: 25th anniversary edition*. Western Psychological Services.
3. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.
4. Bernstein, N. A. (1996). *On dexterity and its development* (M. L. Latash, Ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
5. Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.
6. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
7. Campbell, P. H. (1987). The origins of therapeutic intervention in early childhood special education. *Journal of Special Education, 21*(3), 67–77.
8. Dunlap, G., Iovannone, R., Kincaid, D., Wilson, K., Christiansen, K., & Strain, P. (2010). *Prevent-Teach-Reinforce: The school-based model of individualized positive behavior support*. Paul H. Brookes Publishing Co.
9. Friend, M., & Cook, L. (2016). *Interactions: Collaboration skills for school professionals* (8th ed.). Pearson.
10. Gray, C. (2015). *The new Social Story book*. Future Horizons.
11. Iovannone, R., Dunlap, G., Kincaid, D., & Kincaid, D. (2009). Plan implementation and outcome of the Prevent-Teach-Reinforce (PTR) model in school settings. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders, 17*(2), 67–80.
12. Kohlberg, L. (1981). *Essays on moral development: Vol. 1. The philosophy of moral development*. Harper & Row.
13. Linder, T. W. (2008). *Transdisciplinary play-based assessment* (2nd ed.). Paul H. Brookes Publishing Co.
14. Luria, A. R. (1973). *The working brain: An introduction to neuropsychology*. Basic Books.
15. Lyon, G., & Lyon, S. (1980). Promoting contents of the severely handicapped child's educational program through a program of transdisciplinary professional collaboration. *Journal of the Association for the Severely Handicapped, 5*(4), 311–323.
16. Merzenich, M. (2013). *Soft-wired: How the new science of brain plasticity can change your life*. Parnassus Publishing.
17. Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. International Universities Press.
18. Rizzolatti, G., & Sinigaglia, C. (2008). *Mirrors in the brain: How our minds share actions and emotions*. Oxford University Press.

19. Schopler, E., Mesibov, G. B., & Hearsey, K. (1995). Structured teaching in the TEACCH system. In E. Schopler & G. B. Mesibov (Eds.), *Learning and cognition in Autism* (pp. 243–268). Plenum Press.

20. Tallal, P. (2004). Improving language and literacy is a matter of time. *Nature Reviews Neuroscience, 5*(9), 721–728.

21. Tomatis, A. (1996). *The ear and language*. Moulin.

22. Turnbull, A., Turnbull, R., Erwin, E. J., Soodak, L. C., & Shogren, K. A. (2015). *Families, professionals, and exceptionality: Positive outcomes through partnerships and trust* (7th ed.). Pearson.

23. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 159.9:658.8:005.32(045)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2295-2302

Гладкий Юрій Дмитрович аспірант кафедри соціальної психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, https://orcid.org/0009-0009-5905-4955

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЯХ

Анотація. У статті представлено результати комплексного дослідження теоретичних засад особливостей психологічного впливу в маркетингових комунікаціях, які можуть сформувати концептуальний фундамент емпіричного дослідження. Методологічну базу дослідження заклали системний, структурно-функціональний, порівняльний та бібліографічний методи. У результаті проведеного дослідження аргументовано, що теорія двох шляхів переконання, теорія соціального впливу та теорія базових цінностей мають вагому значущість в теоретичному обґрунтуванні особливостей психологічного впливу маркетингових комунікацій.

Завдяки першій ми розуміємо, що маркетингові повідомлення сприймаються споживачами або логічно, або емоційно. Ефективність маркетингових повідомлень може бути підвищена завдяки правильному підбору комунікаційного формату з урахуванням залученості аудиторії. Друга теорія підкреслює вагомість соціальних норм та думки інших, що використовується в маркетингу для підвищення вірогідності покупки та посилення бренду через ефект «соціального доказу».

Третя теорія доводить, що сприйняття маркетингових повідомлень суттєво залежить від цінностей та мотивації кожного окремого індивіда, що важливо для результативності маркетингового впливу завдяки більш глибокій сегментації цільової аудиторії.

Особливий евристичний потенціал в межах даного дослідження мала саме теорія базових цінностей Ш. Шварца, яка була застосована задля визначення домінуючої мотиваційної орієнтації, ідентифікації вектору на зміни чи стабільність, індивідуальних регуляторів оцінки інформації, чим і було забезпечено глибинний психологічний аналіз модераторних впливів. Завдяки такому теоретичному підґрунтю забезпечується інтегративний зміст дослідження та стає можливим визначення структурних взаємодій типу стимулу та психологічних характеристик аудиторії.

Ключові слова: психологічний вплив, цінності, поведінка, споживач, переконання, соціальний доказ, маркетингові комунікації.

Hladkyi Yurii Dmytrovych PhD student of the Department of Social Psychology, Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0009-5905-4955

THEORETICAL PRINCIPLES OF RESEARCHING THE FEATURES OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE IN MARKETING COMMUNICATIONS

Abstract. The article presents the results of a comprehensive study of the theoretical foundations of the features of psychological influence in marketing communications, which can form the conceptual foundation of empirical research. The methodological basis of the study was laid by the systemic, structural-functional, comparative and bibliographic methods. As a result of the study, it is argued that the theory of two paths of persuasion, the theory of social influence and the theory of basic values have significant role in the theoretical substantiation of the features of the psychological influence of marketing communications. Thanks to the first, we understand that marketing messages are perceived by consumers either logically or emotionally.

The effectiveness of marketing messages can be increased by correctly selecting the communication format taking into account the audience's involvement. The second theory emphasizes the importance of social norms and the opinions of others, which is used in marketing to increase the likelihood of purchase and strengthen the brand through the effect of "social proof". The third theory proves that the perception of marketing messages significantly depends on the values and motivation of each individual, which is important for the effectiveness of marketing influence due to deeper segmentation of the target audience. The theory of basic values of Sh. Schwartz had a special heuristic potential within the framework of this study, which was applied to determine the dominant motivational orientation, identify the vector for change or stability, individual regulators of information evaluation, which ensured an in-depth psychological analysis of moderating influences. Thanks to this theoretical basis, the integrative content of the study is ensured and it becomes possible to determine the structural interactions of the type of stimulus and the psychological characteristics of the audience.

Keywords: psychological impact, values, behavior, consumer, beliefs, social proof, marketing communications.

Постановка проблеми. Психологічний вплив є тим інструментом, що використовується часто несвідомо на побутовому рівні і більш усвідомлено і навіть цілеспрямовано у виробничій діяльності. Маркетингові комунікації, націлені на збільшення продажів, утримання і розширення цільової аудиторії, посилення бренду, ґрунтуються на психології переконання, навіювання та наслідування. Вони є прикладом, коли практика будується на добре виваженій і обґрунтованій теорії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні виміри психологічного впливу аналізувалися такими зарубіжними дослідниками, як Р. Дрейкурс, Ф. Зімбардо, Г. Лебон, Д. Майерс, Г. Тард, Р. Чалдіні тощо. Серед вітчизняних науковців метааналізом тематики займалися, зокрема, Б. Барчі, О. Богуславська, О. Брик, Н. Піров, В. Татенко та інші. Їхні системні напрацювання дозволяють сформувати методологічний фундамент нашого пошуку, однак, специфіка дослідження вимагає від нас глибинної рефлексії особливого аспекту, а саме – психологічного впливу в маркетингових комунікаціях.

Мета статті. Таким чином, мета статті полягає у виявленні й аналізі ключових теоретичних засад особливостей психологічного впливу в маркетингових комунікаціях, які можуть сформувати концептуальний фундамент емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Методологічна рамка нашого дослідження базується на трьох фундаментальних підходах:

- теорії двох шляхів переконання (аргументує наявність когнітивного та емоційного способів переробки інформації);
- теорії соціального впливу (обґрунтовує значення доказу, норм та групової ідентифікації);
- теорії базових цінностей Ш. Шварца (детермінантою сприйняття інформації постає індивідуально-мотиваційна структура особистості).

Деталізуємо кожен із теоретичних напрямів методологічної рамки нашого дослідження більш предметно. Теорія двох шляхів переконання передбачає два способи переконання. Перший – це центральний шлях, який передбачає мотивовану обробку та оцінку повідомлень. Він включає обмірковування переваг аргументу та зважування всіх «за» і «проти». Переконання центральним шляхом призводить до довготривалих змін. Другий – це периферійний шлях, який включає інші елементи аргументу, такі як привабливість мовця або його успіх у формулюванні повідомлення, а не переваги самого аргументу [1].

Центральний шлях – це важливе повідомлення. Центральний шлях керується логікою та використовує дані й факти, щоб переконати людей у цінності аргументу. Ці повідомлення вимагають від аудиторії серйозного обдумування повідомлення, можливо тому, що повідомлення особисто важливе для них.

Крім того, деяким людям подобається аналізувати аргументи та створювати глибоке розуміння проблем, вони мають високу потребу в пізнанні.

Шлях централізованої обробки вимагає високого рівня деталізації. Ця висока деталізація може бути результатом, скажімо, того, що хтось знає, що для нього важливо, і тому вкладає значні зусилля в вивчення послання аргументу. Коли людей переконують за допомогою шляхів централізованої обробки, вони зосереджуються на сильних сторонах повідомлення. Завдяки зусиллям, які людина, яку переконують, доклала для розшифровки того, що їй говорить повідомлення, вона прийматиме рішення на основі своїх думок. Ті, хто

використовує шляхи централізованої обробки, також частіше зосереджуються та ігнорують відволікаючі фактори в досягненні своїх цілей.

З іншого боку, деякі люди не хочуть витрачати час і зусилля на обмірковування проблем, або повідомлення не є особисто важливим/актуальним для них, тому вони схильні не обробляти інформацію глибоко – вони когнітивні «скнари». Це означає, що одержувач повідомлення не перевіряє його ефективність, і на нього можуть впливати інші фактори, такі як відволікаючі. Вони обирають скорочені шляхи та роблять поспішні висновки на основі обмеженої інформації.

При периферійному шляху увага більше зосереджена на контексті, ніж на самому повідомленні. Аудиторія не зобов'язана глибоко замислюватися над значенням повідомлення. Це створює короткочасну зміну ставлення. Обробка інформації периферійним шляхом часто може відбуватися людьми, які знають, чого хочуть, але не знають багато про деталі цього пункту. Наприклад, той, хто хоче кар'єру, яка передбачає подорожі, але також добре оплачується, з більшою ймовірністю обере периферійний шлях, ніж той, хто добре обізнаний зі специфікою кар'єри.

Загалом, неправильні або неналежні установки можуть мати негативні поведінкові, афективні та когнітивні наслідки. Натомість, люди мають уявлення про те, які установки є правильними, а які неправильними, і можуть оцінювати їх за певним стандартом. Зазвичай люди вважають себе правими, коли дотримуються думок, подібних до думок інших [1]. Аналізована модель не пов'язує виключно суб'єктивну оцінку правильності ставлення людиною з тим, скільки інших людей, здається, мають таку ж думку. Натомість існує низка стандартів, які люди можуть використовувати, щоб визначити, які ставлення є правильними для них, і стандарти, які люди використовують для оцінки того, що правильно, а що неправильно, можуть навіть відрізнятися між людьми [2].

Загалом, психологи вважають ставлення правильним або належним тією мірою, якою воно вважається корисним для фізичного або психологічного благополуччя людини. Обсяг та характер уточнення проблеми, в якому вони бажають або можуть брати участь в оцінці повідомлення, варіюються залежно від індивідуальних та ситуативних факторів. Хоча люди хочуть дотримуватися правильного ставлення, обсяг зусиль, які вони бажають або можуть докласти, щоб дотримуватися правильного ставлення, сильно варіюється.

Існує кілька основних факторів, що впливають на деталізацію. Один із них – чи є питання особистісно актуальним. Наприклад, якщо хтось читає про запропоновану атомну електростанцію у своєму районі, він, швидше за все, матиме вищий рівень деталізації, ніж той, хто живе в зовсім іншому регіоні країни. Питання, які вплинуть на когось більш безпосередньо, питання, про які хтось уже має великий обсяг попередніх знань, та питання, що стосуються ключової риси чиєїсь особистості, також можуть призвести до більшої деталізації. На деталізацію також може впливати час та здатність людини

обміркувати питання. Наприклад, той, хто має багато часу для дослідження питань у бюлетені, може бути більш схильним уважніше прочитати потенційну політику та поставити запитання. Однак той, хто перевантажений іншими подіями у своєму житті, набагато рідше це зробить.

Теорія соціального впливу, розроблена американським психологом Б. Латане пояснює слухняність. Ця теорія стверджує, що окремі особи можуть бути джерелами або об'єктами соціального впливу [3]. Теорія соціального впливу – це модель, яка розглядає вплив інших людей як результат дії соціальних сил на особу. Вважається, що ймовірність того, що хтось відреагує на соціальний вплив, зростає з силою джерела, безпосередністю події та кількістю джерел, що здійснюють вплив.

Розподіл впливу означає, що соціальний вплив розподіляється між усіма людьми, на яких він спрямований. Якщо весь вплив спрямований на одну людину, це створює величезний тиск на неї, щоб вона підкорялася чи слухалася. Однак, якщо вплив спрямований на двох людей, вплив зменшується вдвічі. Чим більше цілей, тим більше розподіляється тиск. Ця ідея відома як розсіювання відповідальності [4].

Дослідник виділяє три ключові змінні, які комплексно формують соціальний вплив. Це сила, опосередкованість та кількість джерел. Вважається, що існують дві категорії сили, які визначають вплив джерела: трансситуативна сила – вона існує незалежно від ситуації, включаючи вік джерела, зовнішність, авторитет та інтелект. Ситуаційно-специфічна – вона ближче розглядає поточну ситуацію та поведінку, яку просять виконати ціль. Опосередкованість стосується того, що хтось більш схильний впливати на іншого, якщо вони знаходяться близько один до одного під час спроби впливу. Існує три типи цієї змінної: фізична безпосередність – наскільки фізично близько джерело до цілі; часова безпосередність – ціль більш схильна бути під впливом одразу після того, як джерело попросило її; соціальна безпосередність – якщо джерелом є близькі друзі або члени родини цілі, вони можуть бути більш схильні впливати на неї. Більше того, якщо хтось має однакову стать, сексуальну орієнтацію чи релігію, вони, ймовірно, можуть впливати одне на одного, взаємодіючи один з одним. Стосовно кількості, існує правило, яке називається психосоціальним законом, яке стверджує, що в певний момент кількість впливових осіб має менший вплив на ціль. Вплив, як правило, значно зростає, доки приблизно 5 або 6 джерел не намагаються впливати. Як тільки кількість людей перевищує 5 або 6, різниця у впливі збільшується, але зі зменшенням швидкості, тобто вона не така сильна.

Теорія соціального впливу у своїй первісній формі розглядає те, як індивіди реагують на соціальні сили в певний момент. Але Б. Латане визнав, що вплив рідко є одноразовою подією — люди взаємодіють неодноразово, вплив резонує, і з часом ці локальні обміни формують щось набагато більше: саму культуру. Це розуміння призвело до появи теорії динамічного соціального впливу, офіційно представленої Латане у 1996 році. Модель трактує суспільство

як складну, самоорганізуючу систему. Замість поширення ідей зверху вниз від центральної влади, теорія динамічного соціального впливу стверджує, що культура виникає знизу вгору — через повторювані локальні взаємодії між людьми, які близькі один до одного в соціальному просторі. Кожна розмова, кожна спільна думка, кожен невеликий акт переконання серед сусідів, друзів чи колег є будівельним блоком культурних змін [5].

Принципи теорії соціального впливу з вражаючою точністю відображаються на онлайн-середовищі. На платформах соціальних мереж сила приблизно вимірюється кількістю підписників, підтвердженим статусом та сприйнятою експертністю. Негайність стиснута — публікація, яка досягає вас у вашій стрічці, здається набагато ближчою, ніж колись лист чи навіть телевізійна трансляція. А кількість видно через кількість лайків, поширень та коментарів, що робить соціальний доказ кількісно вимірним у режимі реального часу. Коли знаменитість з мільйонами підписників просуває продукт, усі три змінні сходяться одночасно: висока сила, негайне виконання та числовий соціальний доказ від реакцій мільйонів.

Прогнози теорії також помітно проявляються в цифрових мережах. Дослідження динамічного соціального впливу показують, що культури можуть створюватися та змінюватися знизу вгору через повсякденне спілкування, включаючи онлайн-спілкування.

Формування ідеологічних ехо-камер, географічне кластеризування політичних поглядів та збереження нішевих спільнот, незважаючи на тиск мейнстрімної культури, узгоджуються з чотирма моделями теорії (консолідація, кластеризація, кореляція та постійне різноманіття). Соціальні мережі не просто відображають культуру, це механізм, за допомогою якого культура безперервно конструюється локальними взаємодіями мільйонів користувачів.

Теорія соціального впливу не позбавлена критики. Одне з суттєвих заперечень полягає в тому, що оригінальна модель є переважно описовою — вона говорить нам, що сила, безпосередність і кількість мають значення, але не повністю пояснює психологічні механізми, що лежать в основі їхньої важливості.

Теорію також критикували як редукціоністську, таку, що надмірно спрощує складні людські взаємодії до формули, яка може не враховувати весь спектр психологічних, культурних та ситуативних змінних.

Теорія базових цінностей Ш. Шварца визначає десять широких особистісних цінностей, які відрізняються своєю основною метою або мотивацією. Ці цінності, ймовірно, є універсальними, оскільки вони допомагають людям справлятися з однією або кількома з наступних трьох універсальних вимог існування: потреби індивідів як біологічних організмів; вимоги скоординованої соціальної взаємодії та потреби груп у виживанні та добробуті [6].

Кожну з десяти базових цінностей можна охарактеризувати, описавши її центральну мотиваційну мету:

1. Самонаправленість. Незалежне мислення та дії; вибір, творення, дослідження.

2. Стимуляція. Захоплення, новизна та виклик у житті.

3. Гедонізм. Задоволення та чуттєве задоволення для себе.

4. Досягнення. Особистий успіх через демонстрацію компетентності відповідно до соціальних стандартів.

5. Влада. Соціальний статус та престиж, контроль або домінування над людьми та ресурсами.

6. Безпека. Безпека, гармонія та стабільність суспільства, стосунків та себе.

7. Конформізм. Стримування дій, схильностей та імпульсів, які можуть засмутити або завдати шкоди іншим та порушити соціальні очікування чи норми.

8. Традиції. Повага, відданість та прийняття звичаїв та ідей, які традиційна культура чи релігія надають людині.

9. Доброзичливість. Збереження та покращення добробуту тих, з ким людина перебуває у частому особистому контакті («внутрішня група»).

10. Універсалізм. Розуміння, визнання, толерантність та захист заради благополуччя всіх людей та природи.

Повнота будь-якого набору ціннісних орієнтацій, що охоплюють весь спектр мотиваційних цілей, не може бути остаточно перевірена. Однак деякі дані узгоджуються з повнотою десяти базових цінностей. Місцеві дослідники у 18 країнах додали до опитування ціннісні пункти, що мають значення для їхньої культури, яких, на їхню думку, може бракувати. Вони були апріорі призначені існуючим базовим цінностям, мотиваційні цілі яких вони мали виражати. Аналізи, що включали пункти з доданою цінністю, показали, що ці пункти, як і очікувалося, корелюють з основними, маркерними пунктами з базових цінностей, до яких вони були призначені. Вони не виявили жодних додаткових базових цінностей. Саме тому у своєму емпіричному дослідженні ми використовуємо класичну, а не розширену модель Ш. Шварца.

Для нас ця теорія мала особливий евристичний потенціал, і була застосована задля визначення домінуючої мотиваційної орієнтації, ідентифікації вектору на зміни чи стабільність, індивідуальних регуляторів оцінки інформації. Чим і було забезпечено глибинний психологічний аналіз модераторних впливів.

Завдяки такому теоретичному підґрунтю забезпечується інтегративний зміст дослідження та стає можливим визначення структурних взаємодій типу стимулу та психологічних характеристик аудиторії.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про вагому значущість в теоретичному обґрунтуванні особливостей психологічного впливу маркетингових комунікацій теорії двох шляхів переконання, теорії соціального впливу та теорії базових цінностей. Завдяки першій ми розуміємо, що маркетингові повідомлення сприймаються споживачами або логічно, або емоційно. Ефективність маркетингових повідомлень може бути підвищена завдяки правильному підбору комунікаційного формату з урахуванням

залученості аудиторії. Друга теорія підкреслює вагомість соціальних норм та думки інших, що використовується в маркетингу для підвищення вірогідності покупки та посилення бренду через ефект «соціального доказу». Третя теорія доводить, що сприйняття маркетингових повідомлень суттєво залежить від цінностей та мотивації кожного окремого індивіда, що важливо для результативності маркетингового впливу завдяки більш глибокій сегментації цільової аудиторії.

Література:

1. Petty R. E., Cacioppo J. T. The elaboration likelihood model of persuasion. In Communication and persuasion Springer, New York, NY. 1986. pp. 1-24.
2. Kohlberg L. Moral Development and Identification. In H. W. S. J. Kagan, C. S. N. B. Henry, & H. G. Richey (Eds.), Child Psychology: The Sixty-Second Yearbook of the National Society for the Study of Education, Part 1. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1963. pp. 277-332.
3. Latané B. The psychology of social impact. American Psychologist, 36 (4), 1981.
4. Sedikides C., Jackson J. M. Social impact theory: A field test of source strength, source immediacy and number of targets. Basic and applied social psychology, 1990. 11 (3), 273-281.
5. Latané B. Dynamic Social Impact. 1996.
6. Schwartz Sh. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture. 2012. Vol. 2. Iss. 1.

References:

1. Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986). The elaboration likelihood model of persuasion. In Communication and persuasion (pp. 1-24). Springer, New York, NY.
2. Kohlberg, L. (1963). Moral Development and Identification. In H. W. S. J. Kagan, C. S. N. B. Henry, & H. G. Richey (Eds.), Child Psychology: The Sixty-Second Yearbook of the National Society for the Study of Education, Part 1 (pp. 277-332). Chicago, IL: University of Chicago Press.
3. Latané, B. (1981). The psychology of social impact. American Psychologist, 36 (4).
4. Sedikides, C., & Jackson, J. M. (1990). Social impact theory: A field test of source strength, source immediacy and number of targets. Basic and applied social psychology, 11 (3), 273-281.
5. Latané, B. (1996). Dynamic Social Impact.
6. Schwartz, Sh. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture. Vol. 2. Iss. 1.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.9:374.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2303-2315

Гузій Наталія Василівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теоретичної та консультативної психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9158-9791

Грицук Оксана Вікторівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Національний університет «Острозька академія», м. Острог, https://orcid.org/0000-0002-6672-4701

ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК ЯК СКЛАДОВА БЕЗПЕРЕРВНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ПСИХОЛОГА

Анотація. *Мета статті* – теоретично обґрунтувати професійно-творчий розвиток психолога як необхідну складову його безперервного професійного зростання та визначити форми й умови його прояву у практичній фаховій діяльності. Використано *методи дослідження:* термінологічний аналіз, понятєво-структурний аналіз, порівняльно-логічний аналіз, узагальнення. *Результати дослідження*. Теоретичний аналіз дав підстави розглядати безперервне професійне зростання психолога як процес професійного й особистісного вдосконалення, у структурі якого професійно-творчий розвиток забезпечує гнучке, осмислене й доцільне застосування досвіду у практиці. Професійно-творчий розвиток уточнено як цілеспрямований процес самовдосконалення, що виявляється через рефлексію, креативність, внутрішню активність і здатність до розв'язання нестандартних фахових завдань. Встановлено, що змістовими ознаками професійно-творчого розвитоку є спрямованість на самовдосконалення, рефлексивність, креативна гнучкість, професійна самосвідомість, відповідальність, емоційна витривалість і здатність інтегрувати особистісний та професійний досвід у цілісний стиль фахової діяльності. Доведено, що професійно-творчий розвиток психолога не відбувається спонтанно, а забезпечується єдністю внутрішніх чинників, належних умов і форм професійної активності, серед яких особливе значення мають саморозвиток, супервізія, особистісна терапія, консультування, корекційна й тренінгова робота. Запропоновані шляхи практичної реалізації професійно-творчого розвитку психолога в межах змісту професійної підготовки через аналіз професійних ситуацій, рефлексію, адаптацію методів до запиту клієнта й гнучке конструювання професійної взаємодії. Саме це забезпечує реальне оновлення змісту і якості психологічної практики. *Перспективи подальших розвідок* убачаються в розробленні критеріїв, показників і рівнів професійно-творчого

розвитку психолога, а також у вивченні особливостей його формування на різних етапах професійної підготовки й практичної діяльності.

Ключові слова: безперервна освіта; акмеологія; навчання дорослих; розвиток; творчість; професійність; підготовка психологів; професійно-творчий розвиток; безперервне професійне зростання; професійне самовдосконалення; рефлексія; креативність; супервізія; психологічна практика.

Huzii Nataliia doctor of pedagogical sciences, professor, professor of the Department of Theoretical and Consulting Psychlogy of the Ukraining State Mykhailo Dragomanov University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9158-9791

Hrytsuk Oksana Ph.D in Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Psychology, National University of Ostroh Academy, Ostroh, https://orcid.org/0000-0002-6672-4701

PROFESSIONAL-CREATIVE DEVELOPMENT AS A COMPONENT OF THE PSYCHOLOGIST'S CONTINUOUS PROFESSIONAL GROWTH

Abstract. *The purpose of the article* is to provide a theoretical substantiation of the psychologist's professional-creative development as a necessary component of continuous professional growth and to identify the forms and conditions of its manifestation in practical professional activity. *The following research methods were employed:* terminological analysis, conceptual-structural analysis, comparative-logical analysis, and generalization. *Research findings.* The theoretical analysis made it possible to consider the psychologist's continuous professional growth as a process of professional and personal improvement, within which professional-creative development ensures the flexible, reflective, and appropriate application of experience in practice. It is specified as a purposeful process of self-improvement manifested through reflection, creativity, inner activity, and the ability to solve non-standard professional tasks. It has been established that its essential characteristics include an orientation toward self-improvement, reflexivity, creative flexibility, professional self-awareness, responsibility, emotional resilience, and the ability to integrate personal and professional experience into a coherent style of professional activity. It is demonstrated that the psychologist's professional-creative development does not occur spontaneously, but is ensured by the unity of internal factors, appropriate conditions, and forms of professional activity, among which self-development, supervision, personal therapy, counselling, psychocorrective work, and training activities are of particular importance. It is outlined that the practical implementation of the psychologist's professional-creative development is possible in specialist training, self-development, and various types of psychological practice through the analysis of professional situations, reflection, the adaptation of methods to the client's request, and the flexible construction of professional interaction. This is precisely what ensures the actual

renewal of the content and quality of psychological practice. *Prospects for further research* are seen in the development of criteria, indicators, and levels of the psychologist's professional-creative development, as well as in the study of the specific features of its formation at different stages of professional training and practical activity.

Keywords: continuing education; acmeology; adult learning; development; creativity; professionalism; psychologist training; professional-creative development; continuous professional growth; professional self-improvement; reflection; creativity; supervision; psychological practice.

Постановка проблеми. Зміна соціальних умов, ускладнення запитів клієнтів, розширення сфер психологічної практики, потреба в індивідуалізації професійної допомоги актуалізують проблему безперервного професійного зростання психолога як тривалого процесу вдосконалення його професійності. За таких умов особливого значення набуває професійно-творчий розвиток, оскільки саме він забезпечує здатність психолога не діяти шаблонно, а знаходити доцільні способи професійної взаємодії, адаптувати форми й методи роботи до конкретної ситуації, поєднувати фахові знання з творчим підходом у практичній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому полі проблему безперервного професійного зростання психолога висвітлено у кількох взаємопов'язаних напрямах. Насамперед увагу дослідників зосереджено на загальних засадах професійного становлення, професіоналізму, кар'єрного розвитку та ефективності фахової діяльності психолога. О. Поліщук (2023) розкриває професійний розвиток психолога крізь призму професіоналізації, проєктної діяльності, самовдосконалення, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і професійної кар'єри [1]. В. Штифурак, О. Шаманська, В. Педоренко (2021) аналізували психологічні засади професійного становлення психолога-консультанта, акцентуючи на психологічній культурі, ціннісних пріоритетах, критеріях ефективності діяльності та умовах формування адаптивних стилів поведінки [2]. Т. Юрченко-Шеховцова, В. Андросюк (2024) досліджували теоретико-методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності психолога, пов'язуючи її з професійно важливими якостями, компетентністю, мотиваційними тенденціями та дотриманням етичних норм [3]. У сукупності ці праці формують загальне теоретичне тло для осмислення професійного зростання психолога як тривалого й багатовимірного процесу.

Окрему групу становлять праці, у яких професійне зростання психолога розкривається через внутрішні механізми саморозвитку особистості.

Т. Цегельник, О. Міршук, Ю. Силенко (2025) аналізували саморозвиток як інтегративний феномен, що охоплює мотиваційно-смисловий, когнітивно-рефлексивний і поведінково-вольовий компоненти та реалізується через самоактуа-

лізацію, самоутвердження і самореалізацію [4, с. 183-187]. В. Шахов, Вл. Шахов (2023) досліджували динаміку професійної самосвідомості майбутнього психолога, підкреслюючи значення самоідентифікації, самооцінки та професійної спрямованості у процесі навчання [5, с. 113-119]. О. Посвістак (2024) розглядала відповідальність як важливий чинник професійного зростання і самореалізації майбутніх фахівців, виокремлюючи її когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий аспекти [6, с. 355-363]. С. Мащак, С. Дилин (2024) аналізували мотиваційні тенденції дорослих осіб, які здобувають освіту психолога, та пов'язували професійне зростання з наполегливістю, самовладанням, емпатією, позитивним самосприйманням і прагненням до безперервного розвитку [7, с. 12-16]. Ці дослідження важливі тим, що дають змогу розглядати професійне зростання не тільки як зовнішньо організований процес, але й як внутрішньо зумовлений рух особистості до саморозвитку, рефлексії та професійної зрілості.

Концептуально близькими до теми статті є праці, присвячені творчому й акмеологічному виміру професійного розвитку. Н. Новосельська, О. Струсь (2019) аналізували професійно-творчий саморозвиток особистості в акмеологічному підході та показали, що рефлексія є одним із головних механізмів досягнення вищих рівнів професійної майстерності [8, с. 229-232]. М. Саврасов (2021) досліджував креативність суб'єкта навчально-професійної діяльності як інтегральну характеристику особистості, що пов'язана з професійним зростанням і забезпечує успішну реалізацію діяльності [9]. Н. Бірук (2021), хоч і на матеріалі підготовки педагога-дослідника, аналізувала професійно-творчий розвиток як цілеспрямований процес, окреслювала його критерії, рівні, умови та модель реалізації, що становить певний теоретичний інтерес і для осмислення розвитку психолога [10]. Цей спектр праць є важливим для обґрунтування того, що творчість у професії слід розглядати не як випадкову індивідуальну рису, а як суттєвий складник професійного зростання фахівця.

У сучасних дослідженнях також виразно представлено практичні механізми професійного зростання психолога. М. Хараджи, А. Іващенко (2022) аналізували супервізію як метод професійного зростання психолога, акцентуючи на її значенні для розвитку професійної рефлексії, самоаналізу, гнучкості мислення, самоконтролю й професійної поведінки [11, с. 23-26]. Т. Комар, І. Чухрій (2025) розглядали супервізію як багатовимірний інструмент безперервного навчання, професійної підтримки, підвищення компетентності, дотримання етичних стандартів і профілактики професійного вигорання [12, с. 102-106]. Р. Зосяк (2025) аналізувала особистісну терапію як чинник професійної конкурентоспроможності майбутнього психолога та показала її значення для розвитку рефлексивності, етичної відповідальності, емоційної витривалості, здатності витримувати перенесення і контрперенесення, а також для формування внутрішньої стійкості фахівця [13]. Ці праці важливі для розуміння того, що професійне зростання психолога реалізується через спеціально організовані форми професійної підтримки, самопізнання та осмислення власного

практичного досвіду. Певні аспекти професійної зрілості психолога висвітлено і в дослідженнях, присвячених професійному самопредставленню та рольовій структурі особистості. К. Лоленко (2023) аналізувала професійно-психологічні характеристики бренду психолога, пов'язуючи його формування з професіоналізмом, комунікативними здібностями й афіліативністю [14, с. 122-134].

О. Шило (2022) досліджувала рольовий діапазон психолога-професіонала та показала, що професійний розвиток пов'язаний із розширенням рольової ідентичності, інтеграцією професійних ролей у структуру особистості та психологічним благополуччям як показником внутрішньої узгодженості фахівця [15, с. 199-213]. Ці праці дають змогу побачити, як професійне зростання психолога виявляється у сфері комунікації, самопрезентації, професійної ідентичності та взаємодії з іншими.

Отже, аналіз наукових праць засвідчує, що в дослідженнях представлено вагомі напрацювання щодо професійного становлення психолога, його саморозвитку, мотиваційно-ціннісних ресурсів, супервізії, особистісної терапії, креативності та професійної самосвідомості. Водночас професійно-творчий розвиток психолога як окрема складова безперервного професійного зростання ще не дістав цілісного теоретичного осмислення. Недостатньо системно розкрито його сутність, змістові ознаки, місце у структурі професійного зростання психолога, а також форми й умови прояву у практичній фаховій діяльності.

Мета статті – теоретично обґрунтувати професійно-творчий розвиток психолога як необхідну складову його безперервного професійного зростання та визначити форми й умови його прояву у практичній фаховій діяльності. **Цілями статті** визначено: 1) проаналізувати наукові підходи до розуміння безперервного професійного зростання психолога; 2) уточнити сутність поняття «професійно-творчий розвиток психолога» та розкрити його змістові ознаки; 3) визначити місце професійно-творчого розвитку у структурі безперервного професійного зростання психолога; 4) охарактеризувати чинники, умови та форми професійно-творчого розвитку психолога; 5) окреслити можливості практичної реалізації професійно-творчого розвитку в підготовці, саморозвитку, супервізії, консультуванні, корекційній та тренінговій роботі психолога.

Методологічні основи дослідження зумовлюють такі підходи: *системний* дав змогу розглядати професійно-творчий розвиток психолога як цілісну складову безперервного професійного зростання; *акмеологічний* – як процес досягнення вищих рівнів професійності, самореалізації й творчого розкриття; *діяльнісний* дав підстави пов'язати цей розвиток із реальною фаховою практикою психолога; *особистісно-професійний* уможливив розгляд єдності професійного становлення, саморозвитку, рефлексії та творчого потенціалу; *андрагогічний* акцентував на безперервному вдосконаленні психолога як дорослого фахівця. **Методи дослідження**: *термінологічний аналіз* застосовано для уточнення змісту ключових понять; *понятєво-структурний аналіз* дав

змогу визначити ознаки, чинники, умови та форми професійно-творчого розвитку психолога; *порівняльно-логічний аналіз* використано для зіставлення наукових підходів до розуміння безперервного професійного зростання й творчого розвитку психолога; *узагальнення* дало можливість окреслити можливості практичної реалізації професійно-творчого розвитку у фаховій діяльності.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому розумінні безперервне професійне зростання психолога доцільно тлумачити не як просте накопичення знань, умінь і досвіду, а як тривалий, динамічний і внутрішньо мотивований процес якісного вдосконалення фахівця. У цьому процесі поєднуються професіоналізація, особистісний розвиток, розширення практичної компетентності, поглиблення рефлексії та здатність відповідати на нові професійні виклики [1; 4, с. 183-187]. Саме тому безперервне професійне зростання психолога слід розглядати як відкритий процес, що не завершується етапом здобуття освіти, а продовжується в усіх подальших формах фахової діяльності, самонавчання, професійної взаємодії та самовдосконалення [2].

Аналіз наукових підходів дає підстави виокремити кілька взаємопов'язаних способів розуміння цього явища. У межах *підходу професіоналізації* безперервне професійне зростання постає як послідовне становлення психолога у професії – через набуття професійної культури, розвиток компетентності, удосконалення способів взаємодії з клієнтом, розширення функціональної готовності до різних видів психологічної практики [2; 3]. У межах *особистісно-розвивального підходу* акцент зміщується на внутрішні ресурси фахівця: самосвідомість, мотивацію, відповідальність, здатність до саморегуляції, самопізнання й осмисленого саморозвитку [4; 7]. Такий підхід є особливо важливим, оскільки дає змогу побачити, що професійне зростання психолога визначається не тільки зовнішніми вимогами професії, а й його внутрішньою готовністю до змін і вдосконалення [5].

Водночас *акмеологічний підхід* дає змогу розглядати безперервне професійне зростання як рух до вищих рівнів професійності, самореалізації та зрілості, де вирішального значення набувають рефлексія, творчість, здатність до самоперевершення у професії [8, с. 229-232; 10]. У такому аспекті професійне зростання психолога не зводиться до стабільного відтворення набутих алгоритмів, а передбачає постійне переосмислення власного досвіду, гнучкість мислення, пошук доцільних рішень у нестандартних професійних ситуаціях [9; 10]. Саме це створює підстави розглядати професійно-творчий розвиток не як зовнішній додаток до професійності, а як її внутрішню, смислотвірну складову.

Не менш важливим є *практико-діяльнісний підхід*, у межах якого безперервне професійне зростання психолога виявляється у реальній фаховій діяльності – у консультуванні, супервізії, особистісній терапії, професійній комунікації, самоаналізі та взаємодії з професійною спільнотою [12]. Це означає, що професійне зростання слід розуміти як процес, який відбувається не поряд із

практикою, а в самій практиці, через її осмислення, корекцію і поглиблення [13]. Отже, узагальнення наукових підходів дає підстави визначити безперервне професійне зростання психолога як цілісний процес професійного й особистісного вдосконалення, у структурі якого професійно-творчий розвиток посідає закономірне й необхідне місце.

Уточнення сутності поняття «професійно-творчий розвиток психолога» потребує розгляду його не як ізольованої риси чи окремої здібності, а як процесу якісних змін у структурі професійності фахівця. Ідеться про такий напрям розвитку, за якого психолог не тільки накопичує досвід і вдосконалює фахові вміння, а й виробляє здатність творчо осмислювати професійні ситуації, знаходити доцільні способи взаємодії, гнучко поєднувати знання, рефлексію, особистісну зрілість і практичну дію [8, с. 229-232].

У цьому значенні професійно-творчий розвиток психолога доцільно розуміти як цілеспрямований і безперервний процес професійного та особистісного самовдосконалення, що забезпечує зростання його професійної майстерності через рефлексію, креативність, саморозвиток, внутрішню активність і здатність до продуктивного розв'язання нестандартних фахових завдань [8, с. 229-232; 10]. Таке розуміння дає підстави розглядати творчість у діяльності психолога не як спонтанний вияв індивідуальності, а як важливий механізм професійного зростання, що виявляється у виборі адекватних форм допомоги, побудові професійного контакту, інтерпретації складних випадків, адаптації методів до потреб конкретної людини чи групи.

Змістовими ознаками професійно-творчого розвитку психолога є, передусім, виражена спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, оскільки саме внутрішня мотивація до професійного зростання створює основу для творчого розкриття фахівця [4, с. 183-187; 7]. Не менш важливою ознакою є рефлексивність, яка дає змогу психологу осмислювати власні дії, професійні труднощі, межі власних можливостей і способи вдосконалення практики [8, с. 229-232].

Ще однією суттєвою ознакою є креативна гнучкість, тобто здатність відходити від шаблонних рішень, зберігаючи водночас професійну доцільність, етичність і відповідальність [13].

Крім того, професійно-творчий розвиток психолога виявляється у здатності інтегрувати особистісний і професійний досвід у цілісний стиль фахової діяльності. Саме тому його зміст не вичерпується лише творчим мисленням або продукуванням нових ідей. Він охоплює також професійну самосвідомість, відповідальність, емоційну витривалість, внутрішню стійкість, готовність до самоаналізу й постійного вдосконалення у практиці [5; 6]. У підсумку професійно-творчий розвиток психолога постає як інтегральна характеристика його безперервного професійного зростання, у якій поєднуються особистісна зрілість, рефлексивність, креативність і здатність до продуктивної фахової взаємодії.

Професійно-творчий розвиток у структурі безперервного професійного зростання психолога доцільно розглядати як внутрішню складову, що забезпечує якісне оновлення фахової діяльності. Якщо безперервне професійне зростання охоплює загальний процес удосконалення психолога, то професійно-творчий розвиток відображає той його вимір, який пов'язаний із переосмисленням досвіду, гнучким застосуванням знань, пошуком доцільних рішень і виробленням індивідуального стилю професійної дії [8, с. 229-232].

Саме тому професійно-творчий розвиток набуває інтегративного значення, де поєднується мотивація до самовдосконалення, рефлексивне осмислення професійного досвіду, креативне розв'язання практичних завдань і готовність до подальшого саморозвитку [9]. Без такого компонента професійне зростання може зводитися лише до формального накопичення знань і навичок, тоді як саме творчий вимір забезпечує їх живе, адаптивне й продуктивне використання у фаховій практиці.

Отже, у структурі безперервного професійного зростання психолога професійно-творчий розвиток виконує функцію внутрішнього механізму оновлення професійності. Він забезпечує перехід від засвоєння фахового досвіду до його індивідуально осмисленого, гнучкого й професійно зрілого застосування у реальній психологічній практиці.

Ми розуміємо, що професійно-творчий розвиток психолога не відбувається спонтанно. Його забезпечує взаємодія внутрішніх чинників, спеціально створених умов і тих форм професійної активності, у межах яких фахівець осмислює досвід, удосконалює себе й виробляє гнучкий стиль професійної дії. Саме тому ці компоненти доцільно розглядати у взаємозв'язку.

До основних чинників професійно-творчого розвитку психолога належать мотивація до самовдосконалення, професійна самосвідомість, відповідальність, рефлексивність, креативність та емоційна витривалість. Саме вони визначають внутрішню готовність фахівця до безперервного розвитку, переосмислення власного досвіду та пошуку нових способів професійної взаємодії [5, с. 113-119]. Важливу роль у цьому процесі відіграють також відповідальне ставлення до професії, здатність до саморегуляції, стійкість до професійних викликів і спрямованість на особистісне та фахове зростання [6, с. 355-363; 7, с. 12-16]. У творчо-акмеологічному вимірі ці чинники пов'язані зі здатністю психолога до рефлексії, самоперевершення й креативного розв'язання нестандартних професійних завдань [13].

Не менш важливими є умови, за яких професійно-творчий розвиток набуває цілеспрямованого й стійкого характеру. До них належать практична залученість психолога до розв'язання реальних професійних ситуацій, наявність рефлексивного середовища, професійної підтримки, етичної зорієнтованості, а також можливість самоаналізу й особистісного опрацювання досвіду [10]. Такі умови створюють підґрунтя для переходу від формального виконання професійних функцій до осмисленого вдосконалення власної практики, поглиблення

професійної позиції та вироблення індивідуального стилю діяльності [12, с. 102-106]. Особливе значення мають ті умови, які сприяють внутрішній стійкості фахівця, розвитку його рефлексивності й готовності до постійної роботи над собою [13].

Формами професійно-творчого розвитку психолога є саморозвиток, супервізія, особистісна терапія, консультування, корекційна й тренінгова робота, професійна комунікація та самоаналіз практики. Саме в цих формах внутрішній потенціал фахівця переходить у площину реальної професійної діяльності, де творчість виявляється не абстрактно, а у здатності гнучко діяти, адаптувати методи до конкретного запиту, осмислювати власні рішення та вдосконалювати способи взаємодії з клієнтом [1; 11, с. 23-26]. Водночас участь у супервізії, особистісній терапії та професійній комунікації створює можливості для поглиблення саморозуміння, професійної зрілості й відповідального самопредставлення у фаховому середовищі [14, с. 122-134].

Отже, чинники, умови та форми професійно-творчого розвитку психолога становлять цілісну систему. Внутрішні ресурси фахівця задають спрямованість цього процесу, належні умови забезпечують його стійкість, а конкретні форми переводять його у площину реальної професійної практики. Саме в такій єдності професійно-творчий розвиток набуває значення дієвого компонента безперервного професійного зростання психолога.

Практична реалізація професійно-творчого розвитку психолога можлива в кількох взаємопов'язаних напрямах. У системі підготовки психолога її доцільно забезпечувати через аналіз професійних ситуацій, розв'язання варіативних практичних завдань, моделювання консультативних випадків, розроблення власних алгоритмів психологічної допомоги, участь у тренінгах, дискусіях і рефлексивних формах навчання. Така організація підготовки сприяє переходу від відтворення готових знань до їх осмисленого й гнучкого застосування. *У площині саморозвитку професійно-творчий розвиток* реалізується через ведення рефлексивних записів, самоаналіз професійних дій, формування індивідуальної траєкторії фахового вдосконалення, опрацювання власних професійних труднощів і цілеспрямоване розширення методичного репертуару. Важливе значення має регулярне осмислення власного досвіду, що дає змогу психологу бачити не тільки результати роботи, але й межі, ресурси та напрями подальшого розвитку. *У супервізії професійно-творчий розвиток* набуває особливої практичної виразності, оскільки саме тут психолог вчиться аналізувати складні випадки, переглядати звичні способи реагування, точніше усвідомлювати власну професійну позицію й знаходити нові рішення у взаємодії з клієнтом. Реалізації цього напряму сприяють індивідуальні та групові супервізії, обговорення професійних випадків, рефлексія помилок і пошук альтернативних підходів до допомоги. *У консультуванні професійно-творчий розвиток* виявляється у здатності адаптувати способи роботи до індивідуального запиту клієнта, поєднувати різні техніки відповідно до ситуації, будувати

психологічний контакт без шаблонності та знаходити доцільний баланс між професійною структурованістю і гнучкістю.

У корекційній роботі він реалізується через добір вправ, модифікацію програм, урахування динаміки стану клієнта, вікових та особистісних особливостей, а також через створення безпечного простору для поступових позитивних змін. *У тренінговій роботі професійно-творчий розвиток психолога* виявляється у здатності конструювати програму відповідно до потреб групи, змінювати темп і форми роботи залежно від групової динаміки, поєднувати інформаційний, практичний і рефлексивний компоненти. Важливим практичним виявом такого розвитку є вміння творчо переосмислювати його зміст, структуру й методичне наповнення залежно від конкретної професійної ситуації. Отже, можливості практичної реалізації професійно-творчого розвитку психолога пов'язані з такими формами професійної активності, які поєднують досвід, рефлексію, самовдосконалення і творче застосування фахових знань. Саме це забезпечує не формальне професійне зростання, а реальне оновлення змісту і якості психологічної практики.

Висновки. Таким чином, безперервне професійне зростання психолога є тривалим і внутрішньо вмотивованим процесом професійного та особистісного вдосконалення, у структурі якого професійно-творчий розвиток забезпечує гнучке, осмислене й професійно доцільне застосування досвіду у практиці. Професійно-творчий розвиток психолога розглянуто як цілеспрямований процес самовдосконалення, що виявляється через рефлексію, креативність, внутрішню активність, професійну самосвідомість, відповідальність і здатність до продуктивного розв'язання нестандартних фахових завдань. З'ясовано, що він забезпечується єдністю внутрішніх чинників, належних умов і таких форм професійної активності, як саморозвиток, супервізія, особистісна терапія, консультування, корекційна й тренінгова робота. Практична реалізація професійно-творчого розвитку психолога можлива у підготовці фахівця, його саморозвитку та різних видах психологічної практики через аналіз професійних ситуацій, рефлексію, адаптацію методів до запиту клієнта й гнучке конструювання професійної взаємодії. Саме це забезпечує реальне оновлення змісту і якості психологічної практики. **Наукова новизна дослідження** полягає в теоретичному обґрунтуванні професійно-творчого розвитку психолога як необхідної внутрішньої складової його безперервного професійного зростання, з уточненням сутності цього поняття, його змістових ознак, місця у структурі професійного вдосконалення, чинників, умов, форм і можливостей практичної реалізації. **Практичне значення дослідження** полягає в тому, що його положення можуть бути використані у професійній підготовці психологів, організації їхнього саморозвитку, супервізії та вдосконаленні консультативної, корекційної й тренінгової роботи. **Перспективи подальших розвідок** убачаються в розробленні критеріїв, показників і рівнів професійно-творчого розвитку психолога, а також у вивченні особливостей його формування на різних етапах професійної підготовки й практичної діяльності.

Література:

1. Поліщук О. Р. Професійний розвиток психолога: навчальний посібник. Київ: ФОП Ямчинський О. В. 2023. С. 384 URL: https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16739 (дата звернення: 01.04.2026)

2. Штифурак В. С., Шаманська О. І., Педоренко В. М. Психологія професійного становлення психолога-консультанта: навчальний посібник. Вінниця: ВДПУ. 2021. С. 226. DOI: https://doi.org/10.31652/159.923.2.98(075.8)-1-226

3. Юрченко-Шеховцова Т., Андросюк В. Теоретико-методологічне підґрунтя оцінки ефективності діяльності психолога. *Юридична психологія*. 2024. Том 1 Вип. 34. DOI: https://doi.org/10.33270/03243401.35

4. Цегельник Т.М., Міршук О.Є., Силенко Ю.В. Саморозвиток особистості майбутнього випускника ЗВО як предмет психології та педагогіки. *Періодичний науковий фаховий журнал «Габітус»*. 2025. Вип. 78. Том 1. С. 183-187. DOI: https://doi.org/10.32782/hbts.78.1.31

5. Шахов В., Шахов Вл. Динаміка професійної самосвідомості майбутнього психолога в процесі навчання у закладі вищої освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* 2023. Вип. 73. С. 113-119. DOI: https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-73-113-119

6. Посвістак О. Розвиток відповідальності у процесі професійного зростання та самореалізації майбутніх фахівців. *Psychology Travelogs*. 2024. Вип. (4). С. 355–363. DOI: https://doi.org/10.31891/PT-2024-4-34

7. Мащак С. О., Дилин С. М. Мотиваційні тенденції у дорослих осіб, що здобувають освіту психолога. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2024. Вип. 1. С. 12–16. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.1.2

8. Новосельська Н., Струсь О. Професійно-творчий саморозвиток особистості: акмеологічний підхід. *Молодий вчений.* 2019. Вип. 11 (75). С. 229-232. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-49

9. Саврасов М. В. Регулятивні чинники креативності суб'єкта навчально-професійної діяльності : дис. док. псих. наук : 19.00.07 Одеса. 2021. 485 с. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12150 (дата звернення: 01.04.2026)

10. Бірук Н. П. Професійно-творчий розвиток особистості педагога-дослідника в умовах діяльності науково-педагогічної школи : дис. канд. пед. наук : 13.00.04 Житомир. 2021. URL: https://eprints.zu.edu.ua/32583/1/dys-Biruk.pdf (дата звернення: 01.04.2026)

11. Хараджи М. В., Іващенко А. І. Супервізія як метод професійного зростання психолога. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2022. Вип. 1. С. 23–26. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.4

12. Комар Т., Чухрій І. Проблеми психологічної практики: супервізія як метод професійного зростання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* 2025. Вип. 83. С. 102-106. DOI: https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-83-102-106

13. Зосяк Р. Особистісна терапія як чинник формування конкурентоспроможності майбутнього психолога в умовах сучасних викликів. *Науковий часопис українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2025. Вип. 27 (72). DOI: https://doi.org/10.31392/udu-nc.series12.2025.27(72).06

14. Шило О. С. Рольовий діапазон психолога-професіонала. *Журнал «Перспективи та інновації науки».* 2022. Вип. 5 (10). С. 199-213. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-5(10)-199-213

References:

1. Polishchuk, O. R. (2023). Profesiinyi rozvytok psykholoha: navchalnyi posibnyk [Professional development of the psychologist: study guide]. Kyiv: FOP Yamchynskyi O. V. https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16739 [in Ukrainian]

2. Shtyfurak, V. S., Shamanska, O. I., & Pedorenko, V. M. (2021). Psykholohiia profesiinoho stanovlennia psykholoha-konsultanta: navchalnyi posibnyk [Psychology of the professional formation of a counseling psychologist: study guide]. Vinnytsia: VDPU. https://doi.org/10.31652/159.923.2.98(075.8)-1-226 [in Ukrainian]

3. Yurchenko-Shekhovtsova, T., & Androsiuk, V. (2024). Teoretyko-metodolohichne pidgruntia otsinky efektyvnosti diialnosti psykholoha [Theoretical and methodological foundation for evaluating the effectiveness of a psychologist's activity]. *Yurydychna psykholohiia*, 1(34). https://doi.org/10.33270/03243401.35 [in Ukrainian]

4. Tsehelnyk, T. M., Mirshuk, O. Ye., & Sylenko, Yu. V. (2025). Samorozvytok osobystosti maibutnoho vypusknyka ZVO yak predmet psykholohii ta pedahohiky [Self-development of the personality of a future higher education institution graduate as a subject of psychology and pedagogy]. *Habitus*, 78(1), 183-187. https://doi.org/10.32782/hbts.78.1.31 [in Ukrainian]

5. Shakhov, V., & Shakhov, Vl. (2023). Dynamika profesiinoi samosvidomosti maibutnoho psykholoha v protsesi navchannia u zakladi vyshchoi osvity [Dynamics of the professional self-awareness of a future psychologist in the process of studying at a higher education institution]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia*, 73, 113-119. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-73-113-119 [in Ukrainian]

6. Posvistak, O. (2024). Rozvytok vidpovidalnosti u protsesi profesiinoho zrostannia ta samorealizatsii maibutnikh fakhivtsiv [Development of responsibility in the process of professional growth and self-realization of future specialists]. *Psychology Travelogs*, (4), 355-363. https://doi.org/10.31891/PT-2024-4-34 [in Ukrainian]

7. Mashchak, S. O., & Dylyn, S. M. (2024). Motyvatsiini tendentsii u doroslykh osib, shcho zdobuvaiut osvitu psykholoha [Motivational tendencies among adults obtaining psychology education]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia*, (1), 12-16. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.1.2 [in Ukrainian]

8. Novoselska, N., & Strus, O. (2019). Profesiino-tvorchyi samorozvytok osobystosti: akmeolohichnyi pidkhid [Professional and creative self-development of personality: an acmeological approach]. *Molodyi vchenyi*, 11(75), 229-232. https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-49 [in Ukrainian]

9. Savrasov, M. V. (2021). Rehuliatyvni chynnyky kreatyvnosti subiekta navchalno-profesiinoi diialnosti [Regulatory factors of the creativity of the subject of educational and professional activity] (Doctoral dissertation). Odesa. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/12150 [in Ukrainian]

10. Biruk, N. P. (2021). Profesiino-tvorchyi rozvytok osobystosti pedahoha-doslidnyka v umovakh diialnosti naukovo-pedahohichnoi shkoly [Professional and creative development of the personality of a teacher-researcher in the conditions of scientific and pedagogical school activity] (PhD dissertation). Zhytomyr. https://eprints.zu.edu.ua/32583/1/dys-Biruk.pdf [in Ukrainian]

11. Kharadzhy, M. V., & Ivashchenko, A. I. (2022). Superviziia yak metod profesiinoho zrostannia psykholoha [Supervision as a method of a psychologist's professional growth]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia*, (1), 23-26. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.4 [in Ukrainian]

12. Komar, T., & Chukhrii, I. (2025). Problemy psykholohichnoi praktyky: superviziia yak metod profesiinoho zrostannia [Problems of psychological practice: supervision as a method of professional growth]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni*

Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia, 83, 102-106. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2025-83-102-106 [in Ukrainian]

13. Zosiak, R. (2025). Osobystisna terapiia yak chynnyk formuvannia konkurentospromozhnosti maibutnoho psykholoha v umovakh suchasnykh vyklykiv [Personal therapy as a factor in forming the competitiveness of a future psychologist under contemporary challenges]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 12. Psykholohichni nauky*, 27(72). https://doi.org/10.31392/udu-nc.series12.2025.27(72).06 [in Ukrainian]

14. Shylo, O. S. (2022). Rolovyi diapazon psykholoha-profesionala [Role range of the professional psychologist]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 5(10), 199-213. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-5(10)-199-213 [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК [159.98:316.6]:355.422(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2316-2328

Демянюк Олена Богданівна старший викладач кафедри загальної та практичної психології Рівненського державного гуманітарного університету, Рівне, https://orcid.org/0000-0002-7666-3359

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ПСИХОКОРЕКЦІЇ У РОБОТІ З НАСЛІДКАМИ ВІЙНИ

Анотація. У статті висвітлено особливості застосування методів психокорекції у роботі з наслідками війни як складного психотравмувального досвіду, що суттєво впливає на психічний стан і розвиток особистості. Зазначено, що воєнні події спричиняють широкий спектр негативних наслідків, серед яких тривожні та депресивні стани, посттравматичні стресові реакції, порушення емоційної регуляції, міжособистісної взаємодії та загальної адаптації до мирного життя. Наголошується на актуальності впровадження ефективних психокорекційних підходів, спрямованих на відновлення психологічного благополуччя та внутрішніх ресурсів особистості.

Проаналізовано основні сучасні методи психокорекції, зокрема когнітивно-поведінкову терапію, арт-терапію, тілесно-орієнтовані та наративні підходи, які демонструють ефективність у роботі з травматичним досвідом. Визначено, що їх застосування потребує індивідуалізації, урахування вікових, соціокультурних та особистісних особливостей клієнтів, а також дотримання принципу поетапності психокорекційного процесу. Особлива увага приділяється створенню безпечного терапевтичного середовища, формуванню довірливих відносин між фахівцем і клієнтом, а також запобіганню повторній травматизації.

Підкреслено значення розвитку навичок саморегуляції, емоційної стабілізації, усвідомлення власних переживань та відновлення відчуття контролю над життям. Узагальнено, що ефективна психокорекція наслідків війни передбачає комплексний, системний підхід, спрямований на психологічне відновлення, адаптацію та підтримку особистісного зростання в умовах посттравматичного досвіду.

Окремо акцентується увага на значенні мультидисциплінарного підходу у процесі психокорекції, що передбачає взаємодію психологів, психотерапевтів, соціальних працівників та медичних фахівців. Така співпраця сприяє більш глибокому розумінню потреб осіб, які зазнали впливу війни, та забезпечує цілісність допомоги. Важливим є також урахування контексту пережитого досвіду, включаючи втрату, вимушене переміщення та соціальну ізоляцію. Підкреслюється необхідність довготривалої підтримки, оскільки наслідки психотравми можуть проявлятися через тривалий час.

Ефективність психокорекційної роботи значною мірою залежить від гнучкості підходів і здатності спеціаліста адаптувати методи до змінюваних умов і стану клієнта.

Ключові слова: психокорекція, воєнна травма, посттравматичний стрес, психологічна допомога, адаптація, емоційна регуляція, когнітивно-поведінкова терапія, арт-терапія, відновлення особистості, психічне здоров'я.

Demianiuk Olena Bogdanivna Senior Lecturer, Department of General and Practical Psychology, Rivne State Humanitarian University, Rivne, https://orcid.org/0000-0002-7666-3359

FEATURES OF THE APPLICATION OF PSYCHOCORRECTION METHODS IN WORKING WITH THE CONSEQUENCES OF WAR

Abstract. The article highlights the features of the application of psycho-correction methods in working with the consequences of war as a complex psychotraumatic experience that significantly affects the mental state and development of the individual. It is noted that military events cause a wide range of negative consequences, including anxiety and depression, post-traumatic stress reactions, disruption of emotional regulation, interpersonal interaction and general adaptation to peaceful life. The relevance of the implementation of effective psychocorrection approaches aimed at restoring psychological well-being and internal resources of the individual is emphasized. The main modern methods of psychocorrection are analyzed, in particular cognitive-behavioral therapy, art therapy, body-oriented and narrative approaches, which demonstrate effectiveness in working with traumatic experience. It is determined that their application requires individualization, taking into account the age, socio-cultural and personal characteristics of clients, as well as adherence to the principle of gradualness of the psychocorrection process. Special attention is paid to creating a safe therapeutic environment, forming trusting relationships between the specialist and the client, as well as preventing re-traumatization.

The importance of developing self-regulation skills, emotional stabilization, awareness of one's own experiences and restoring a sense of control over life is emphasized. It is summarized that effective psychocorrection of the consequences of war involves a comprehensive, systematic approach aimed at psychological recovery, adaptation and support for personal growth in the context of post-traumatic experience.

Special attention is paid to the importance of a multidisciplinary approach in the process of psychocorrection, which involves the interaction of psychologists, psychotherapists, social workers and medical specialists. Such cooperation contributes to a deeper understanding of the needs of persons affected by war and ensures the integrity of assistance. It is also important to take into account the context of the experienced experience, including loss, forced displacement and social isolation. The need for long-term support is emphasized, since the consequences of psychotrauma can

manifest themselves after a long time. The effectiveness of psychocorrectional work largely depends on the flexibility of approaches and the ability of the specialist to adapt methods to changing conditions and the client's condition.

Keywords: psychocorrection, war trauma, post-traumatic stress, psychological assistance, adaptation, emotional regulation, cognitive-behavioral therapy, art therapy, personality restoration, mental health.

Постановка проблеми. Сучасні воєнні події створюють потужний травматичний вплив на психіку людини, що проявляється у зростанні кількості психологічних розладів, зокрема тривожних станів, депресії, посттравматичного стресового розладу (ПТСР), емоційного вигорання та інших порушень психічного здоров'я. Особливо вразливими є військовослужбовці, ветерани, внутрішньо переміщені особи, діти та цивільне населення, яке перебуває в зоні активних бойових дій або зазнало їхнього впливу.

В умовах війни психотравмуючі фактори мають тривалий і повторюваний характер, що значно ускладнює процес психологічного відновлення та адаптації особистості. Традиційні підходи до психокорекції часто потребують переосмислення та адаптації до нових реалій, зокрема врахування хронічного стресу, втрат, невизначеності та порушення базового відчуття безпеки.

Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері психологічної допомоги, проблема ефективного застосування методів психокорекції у роботі з наслідками війни залишається недостатньо розробленою. Потребує уточнення питання щодо вибору найбільш дієвих методів, їх адаптації до різних категорій постраждалих, а також визначення умов їх ефективного впровадження.

Травматичний досвід війни має системний характер і впливає на когнітивну, емоційну та фізіологічну сфери особистості, що зумовлює необхідність комплексного підходу до відновлення психічного функціонування. Відповідно, сучасні психокорекційні моделі мають інтегрувати різні методи впливу, поєднуючи техніки роботи з мисленням, емоціями та тілесними реакціями, що сприяє більш цілісному відновленню психічної рівноваги.

Водночас важливим є врахування індивідуальних особливостей перебігу травматичного досвіду, оскільки реакції на психотравмуючі події можуть суттєво відрізнятися залежно від попереднього життєвого досвіду, рівня стресостійкості та наявних ресурсів особистості. Процес психологічного відновлення доцільно розглядати як поетапний, що включає стабілізацію емоційного стану, формування відчуття безпеки, опрацювання травматичних переживань та їх інтеграцію в життєвий досвід. Такий підхід дозволяє уникнути ретравматизації та забезпечує поступове відновлення адаптивних механізмів психіки.

Крім того, актуальним є створення умов для ефективного впровадження психокорекційних програм у практику психологічної допомоги. Це передбачає розвиток доступних форм підтримки, зокрема індивідуального та групового

консультування, психоосвітніх заходів і програм самодопомоги. Особливу увагу слід приділяти розвитку навичок саморегуляції, емоційної стійкості та усвідомлення власних переживань, що сприяє не лише подоланню наслідків травми, але й формуванню здатності до подальшої адаптації та особистісного зростання в умовах тривалого стресу.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування та практичного вдосконалення методів психокорекції, спрямованих на подолання негативних психологічних наслідків війни та відновлення психічного здоров'я особистості.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблематика психокорекції наслідків війни ґрунтовно висвітлюється у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Значний внесок у дослідження посттравматичного стресового розладу здійснили Bessel van der Kolk, Judith Herman, Edna Foa, Aaron T. Beck, які обґрунтували механізми виникнення травми та підходи до її подолання [26; 19; 17; 14].

Зокрема, Judith Herman розглядала психологічну травму як наслідок порушення базового відчуття безпеки та довіри до світу, підкреслюючи важливість поетапного відновлення особистості. Bessel van der Kolk довів, що травматичний досвід впливає не лише на психіку, але й на нейрофізіологічні процеси, що обумовлює необхідність комплексного підходу до психокорекції.

Ефективність когнітивно-поведінкової терапії у роботі з ПТСР обґрунтована у дослідженнях Aaron T. Beck та Edna Foa, які довели, що зміна дезадаптивних когніцій сприяє зниженню тривожності та симптомів травматичного стресу.

Водночас Francine Shapiro розробила метод десенсибілізації та репроцесуалізації рухами очей (EMDR), який продемонстрував високу ефективність у роботі з травматичними спогадами [24].

У контексті сучасних воєнних досліджень важливе місце займають праці українських учених. Зокрема, Максименко Сергій Дмитрович досліджує особистісний розвиток у кризових умовах та підкреслює роль внутрішніх ресурсів особистості у подоланні травматичних переживань [8]. Титаренко Тетяна Михайлівна розглядає проблему життєстійкості та психологічного відновлення особистості в умовах соціальних потрясінь [11].

Питання психологічної допомоги учасникам бойових дій та цивільному населенню висвітлюються у працях Кокун Олег Матвійович, який аналізує особливості психічного стану військовослужбовців та методи їх психокорекції [4]. Лазос Геннадій Петрович досліджує психологічні наслідки бойового стресу та підходи до їх подолання [6].

Важливими є також дослідження Зливков Володимир Леонідович, який акцентує увагу на соціально-психологічній адаптації особистості в умовах війни, та Панок Віталій Григорович , який розглядає організаційні та методичні аспекти надання психологічної допомоги постраждалим [3; 9].

Окрім цього, сучасні українські дослідники активно вивчають питання психокорекції дітей і підлітків, які зазнали впливу війни, а також внутрішньо переміщених осіб, наголошуючи на необхідності комплексного, мультидисциплінарного підходу до відновлення психічного здоров'я.

Разом із тим, як зазначають дослідники Herman, van der Kolk, Кокун, універсального підходу до психокорекції наслідків війни не існує. Це зумовлює необхідність індивідуалізації психотерапевтичного впливу, поєднання різних методів та врахування специфіки травматичного досвіду кожної особистості [19; 26; 4].

Таким чином, аналіз наукових досліджень свідчить про значний рівень розробленості проблеми як у світовій, так і в українській науці, водночас підкреслює необхідність подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення методів психокорекції та їх адаптацію до умов воєнного часу.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналіз особливостей застосування методів психокорекції у роботі з особами, які зазнали психотравмуючого впливу війни, а також визначення найбільш ефективних підходів до подолання її психологічних наслідків і відновлення психічного здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Воєнні дії є потужним психотравмуючим чинником, що спричиняє глибокі порушення психічного стану особистості.

Найпоширенішими наслідками є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), тривожні та депресивні стани, емоційна нестабільність, порушення сну та соціальної адаптації. Як зазначає Judith Herman, психологічна травма руйнує базове відчуття безпеки, що потребує комплексного і поетапного відновлення особистості [19].

У роботі з наслідками війни важливу роль відіграють методи психокорекції, які спрямовані на зменшення інтенсивності травматичних переживань, відновлення емоційної рівноваги та формування адаптивних механізмів поведінки. Одним із найбільш ефективних підходів є когнітивно-поведінкова терапія, обґрунтована Aaron T. Beck, яка передбачає зміну дезадаптивних думок і переконань, пов'язаних із травматичним досвідом [14].

Важливе місце у психокорекції займають експозиційні методи, зокрема підхід, розроблений Edna Foa, який базується на поступовому відтворенні травматичних спогадів у безпечних умовах з метою зниження емоційної реактивності. Ефективним є також метод десенсибілізації та репроцесуалізації травми (EMDR), запропонований Francine Shapiro, що дозволяє опрацювати травматичні спогади через активацію механізмів переробки інформації [17].

Згідно з дослідженнями Bessel van der Kolk, психокорекція повинна враховувати не лише когнітивні, а й тілесні аспекти травми. У зв'язку з цим застосовуються тілесно-орієнтовані методи, техніки релаксації, дихальні вправи, які сприяють зниженню рівня фізіологічного напруження та відновленню саморегуляції [26].

У сучасних умовах війни значну роль відіграють також арт-терапія, ігрова терапія та інші креативні методи, особливо у роботі з дітьми. Вони дозволяють безпечно виражати емоції, опрацьовувати травматичний досвід та сприяють відновленню внутрішніх ресурсів особистості.

Українські науковці підкреслюють необхідність адаптації психокорекційних підходів до специфіки воєнного контексту. Так, Кокун Олег Матвійович акцентує увагу на особливостях психологічної допомоги військовослужбовцям, зокрема важливості формування стресостійкості та розвитку навичок саморегуляції [4]. Титаренко Тетяна Михайлівна наголошує на значенні життєстійкості як ключового ресурсу подолання кризових ситуацій [11].

Особливістю застосування методів психокорекції в умовах війни є необхідність індивідуального підходу до кожного клієнта, врахування його життєвого досвіду, рівня травматизації та соціального оточення. Важливим є також поєднання різних методів та міждисциплінарна взаємодія фахівців.

Таким чином, ефективність психокорекційної роботи з наслідками війни залежить від комплексного підходу, що поєднує різні терапевтичні методи, враховує індивідуальні особливості особистості та спрямований на відновлення її психічного здоров'я і соціального функціонування.

Для кращого розуміння особливостей застосування психокорекційних методів у роботі з наслідками війни доцільно розглянути конкретні практичні випадки.

Кейс 1. Робота з військовослужбовцем із проявами ПТСР (когнітивно-поведінкова терапія). Чоловік, 32 роки, військовослужбовець, після повернення із зони бойових дій скаржився на нав'язливі спогади, підвищену тривожність, порушення сну та дратівливість. У роботі було застосовано підхід, розроблений Aaron T. Beck.

Основна увага приділялася виявленню автоматичних негативних думок («я не в безпеці», «я постійно під загрозою») та їх корекції. Через техніки когнітивної реструктуризації клієнт поступово навчився розрізняти реальні та уявні загрози.

Результат: зниження рівня тривожності, покращення сну, відновлення соціальної активності.

Кейс 2. Опрацювання травматичних спогадів (EMDR). Жінка, 28 років, внутрішньо переміщена особа, пережила обстріли. Відзначалися панічні реакції на гучні звуки та флешбеки. Було застосовано метод EMDR, запропонований Francine Shapiro.

Під час сеансів клієнтка фокусувалася на травматичному спогаді, одночасно виконуючи рухи очима під керівництвом терапевта. Це сприяло поступовому зниженню емоційної інтенсивності спогадів.

Результат: зменшення частоти флешбеків, зниження рівня страху, покращення емоційного стану.

Кейс 3. Робота з дитиною (арт-терапія). Дитина, 10 років, стала свідком руйнування житла. Спостерігалися замкненість, страхи, труднощі у спілкуванні.

У роботі використовувалися методи арт-терапії: малювання, створення образів «безпечного місця», казкотерапія. Це дозволило дитині символічно виразити свої переживання без прямої вербалізації травми.

Результат: зниження тривожності, покращення комунікації, відновлення емоційного контакту з оточенням.

Кейс 4. Відновлення емоційної стабільності (тілесно-орієнтована терапія). Чоловік, 40 років, цивільний, який пережив окупацію. Основні симптоми: хронічне напруження, дратівливість, психосоматичні прояви.

Застосовано підхід, що враховує тілесні аспекти травми, описані Bessel van der Kolk. Використовувалися дихальні вправи, техніки релаксації, вправи на усвідомлення тіла.

Результат: зниження фізичного напруження, покращення самопочуття, стабілізація емоційного стану.

Кейс 5. Формування життєстійкості (ресурсний підхід). Жінка, 35 років, втратила роботу та житло через війну. Відзначалися апатія, втрата сенсу, зниження мотивації.

У роботі використовувалися підходи, описані Титаренко Т. М., спрямовані на розвиток життєстійкості та пошук внутрішніх ресурсів.

Клієнтка виконувала вправи на переосмислення життєвого досвіду, визначення цінностей та постановку нових цілей.

Результат: підвищення мотивації, поява життєвих перспектив, емоційна стабілізація.

Подані практичні кейси демонструють, що ефективність психокорекційної роботи з наслідками війни безпосередньо залежить від адекватного підбору методів відповідно до характеру травматичного досвіду та індивідуально-психологічних особливостей особистості. Зокрема, у випадку роботи з військовослужбовцем застосування підходу Aaron T. Beck підтверджує доцільність використання когнітивно-поведінкової терапії для корекції дезадаптивних переконань, що підтримують симптоматику Посттравматичний стресовий розлад. Це свідчить про важливість роботи з когнітивними схемами як ключового механізму зниження тривожності та відновлення психічної рівноваги.

Застосування методу EMDR у роботі з внутрішньо переміщеною особою демонструє ефективність сучасних травмофокусованих підходів, спрямованих на переробку травматичних спогадів. Даний метод дозволяє знизити інтенсивність емоційних реакцій без необхідності тривалого вербального аналізу травми, що є особливо цінним у випадках, коли клієнт не готовий до прямого відтворення пережитого досвіду.

Робота з дитиною засобами арт-терапії підкреслює значення невербальних методів у психокорекції дитячої травми. Через символічну діяльність дитина отримує можливість безпечного вираження емоцій, що сприяє зниженню внутрішнього напруження та поступовому відновленню психологічної безпеки. Такий підхід є особливо ефективним у роботі з дітьми, для яких вербалізація травматичного досвіду є утрудненою.

У випадку застосування тілесно-орієнтованої терапії, що ґрунтується на підходах Bessel van der Kolk, підтверджується важливість врахування соматичних проявів травми. Включення дихальних вправ, технік релаксації та усвідомлення тілесних відчуттів сприяє зниженню рівня фізіологічного збудження, що є необхідною умовою стабілізації емоційного стану та відновлення саморегуляції.

Окрему увагу заслуговує ресурсний підхід, спрямований на формування життєстійкості, який відображає сучасну тенденцію переходу від суто симптоматичного лікування до розвитку внутрішнього потенціалу особистості. У цьому контексті важливим є не лише подолання негативних наслідків травми, але й активізація особистісних ресурсів, що забезпечують здатність до адаптації, самореалізації та посттравматичного зростання.

Таким чином, аналіз представлених кейсів дозволяє зробити висновок, що найбільш ефективною є інтегративна модель психокорекції, яка поєднує різні методи впливу — когнітивні, емоційні, тілесні та ресурсні. Такий підхід забезпечує комплексне охоплення різних рівнів функціонування особистості та сприяє не лише зниженню симптоматики, але й відновленню цілісності психіки, підвищенню якості життя та формуванню здатності до подальшого особистісного розвитку в умовах посттравматичного досвіду.

Подальший розвиток зазначених положень дозволяє стверджувати, що формування навичок саморегуляції виступає не лише як допоміжний елемент психокорекції, а як один із ключових механізмів відновлення психічного здоров'я особистості в умовах тривалого стресу. Саморегуляція забезпечує здатність людини управляти власними емоційними станами, поведінковими реакціями та когнітивними процесами, що особливо важливо в ситуаціях невизначеності та загрози. Розвиток цих навичок сприяє зниженню рівня тривожності, підвищенню стресостійкості та відновленню відчуття внутрішньої рівноваги.

Емоційна стабілізація, у свою чергу, виступає необхідною передумовою ефективної психотерапевтичної роботи з травматичним досвідом. Як підкреслювала Judith Herman, першим етапом відновлення після травми є саме стабілізація стану, що включає формування відчуття безпеки та контроль над емоційними реакціями. Без досягнення цього етапу подальше опрацювання травматичних спогадів може бути не лише неефективним, але й потенційно ретравматизуючим. Таким чином, психокорекційна робота має будуватися за принципом поетапності, де кожен наступний етап спирається на результати попереднього.

Особливого значення набуває розвиток усвідомлення власних переживань (рефлексії), що дозволяє особистості краще розуміти власні емоції, потреби та реакції. Це, у свою чергу, сприяє формуванню більш адаптивних моделей поведінки та зменшенню впливу автоматичних, часто деструктивних, реакцій. У контексті сучасних підходів до психотерапії, зокрема когнітивно-поведінкової та майндфулнес-орієнтованих практик, усвідомленість розглядається як важливий ресурс подолання наслідків травми.

Відновлення відчуття контролю над життям є ще одним фундаментальним завданням психокорекції. Травматичний досвід війни часто супроводжується переживанням безсилля, втрати контролю та непередбачуваності майбутнього. У цьому контексті важливим є поступове повернення людині відчуття агентності — здатності впливати на власне життя, приймати рішення та нести за них відповідальність. Це може реалізовуватися через постановку досяжних цілей, відновлення повсякденної активності, розвиток навичок планування та прийняття рішень.

Варто також наголосити на значенні соціального контексту у процесі психокорекції. Соціальна підтримка — як з боку близького оточення, так і професійної спільноти — є одним із найважливіших факторів психологічного відновлення. Взаємодія з іншими людьми сприяє нормалізації переживань, зниженню відчуття ізоляції та формуванню нових смислів. У цьому аспекті важливими є групові форми роботи, психоосвітні програми, а також спільноти взаємопідтримки.

Не менш значущим є питання особистісного зростання в умовах посттравматичного досвіду. Сучасні дослідження доводять, що переживання травми не завжди призводить виключно до негативних наслідків, а може також стати поштовхом до розвитку нових цінностей, переосмислення життєвих пріоритетів та зміцнення внутрішніх ресурсів. У цьому контексті доцільно говорити про феномен посттравматичного зростання, який проявляється у підвищенні рівня життєстійкості, глибшому розумінні себе та світу, а також у розвитку нових життєвих стратегій.

Як зазначає Тетяна Михайлівна Титаренко, життєстійкість виступає інтегративною характеристикою особистості, що дозволяє не лише долати кризові ситуації, але й використовувати їх як ресурс для розвитку. У зв’язку з цим психокорекційна робота має бути спрямована не лише на усунення симптомів, але й на активізацію внутрішніх ресурсів особистості, розвиток її потенціалу та формування здатності до саморозвитку [11].

Важливим напрямом є також інтеграція різних підходів і методів у межах єдиної психокорекційної стратегії. Як показують дослідження Bessel van der Kolk, травма впливає на різні рівні функціонування людини — когнітивний, емоційний, тілесний, соціальний. Відповідно, ефективна допомога має охоплювати всі ці рівні, поєднуючи когнітивно-поведінкові техніки, тілесно-орієнтовані практики, емоційно-фокусовану терапію, а також методи, спрямовані на розвиток соціальних зв’язків [26].

У сучасних умовах війни особливої актуальності набуває питання доступності психологічної допомоги. Це передбачає розвиток дистанційних форм психокорекції (онлайн-консультування), впровадження короткострокових інтервенцій, а також навчання базовим навичкам психологічної самодопомоги широких верств населення. Такий підхід дозволяє охопити значно більшу кількість осіб, які потребують підтримки, та своєчасно реагувати на їхні потреби.

Отже, подальший розвиток теорії та практики психокорекції наслідків війни має бути спрямований на створення цілісних, гнучких і адаптивних моделей допомоги, які враховують складність і багатовимірність травматичного досвіду. Особливу увагу слід приділяти поєднанню науково обґрунтованих методів із урахуванням культурного, соціального та індивідуального контексту життя людини. Ефективна психокорекція в умовах війни є не лише процесом відновлення порушених функцій, але й важливим чинником особистісної трансформації, що відкриває можливості для формування нових життєвих стратегій, зміцнення психологічної стійкості та відновлення цілісності особистості.

Висновки: Проведений теоретичний аналіз і розгляд практичних кейсів дозволяють зробити висновок, що психокорекція наслідків війни є складним, багаторівневим і тривалим процесом, який потребує комплексного підходу. Воєнні події чинять системний вплив на психіку людини, порушуючи базове відчуття безпеки, стабільності та контролю над власним життям, що підтверджується у працях Judith Herman та Bessel van der Kolk.

Встановлено, що ефективність психокорекційної роботи значною мірою залежить від індивідуалізації підходів, врахування типу травматичного досвіду, рівня психічної травматизації та особистісних ресурсів клієнта. Універсального методу подолання наслідків війни не існує, що зумовлює необхідність інтеграції різних психотерапевтичних підходів.

Доведено високу ефективність когнітивно-поведінкової терапії, розробленої Aaron T. Beck, яка сприяє зміні дезадаптивних переконань і зниженню рівня тривожності. Експозиційні методи, обґрунтовані Edna Foa, дозволяють ефективно працювати з травматичними спогадами, поступово зменшуючи їх емоційний вплив. Метод EMDR, запропонований Francine Shapiro, показав високу результативність у переробці травматичного досвіду.

Окрім когнітивних підходів, важливу роль відіграють тілесно-орієнтовані методи, які сприяють відновленню саморегуляції та зниженню фізіологічного напруження. Ефективними є також арт-терапевтичні та ігрові методи, особливо у роботі з дітьми, оскільки вони забезпечують безпечні способи вираження емоцій.

Перспективи подальших розвідок. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці інтегративних моделей психокорекції, адаптованих до умов тривалого воєнного стресу, а також у вивченні ефективності новітніх методів психологічної допомоги для різних категорій постраждалого населення.

Література:

1. Данилюк І. В., Тохтамиш О. М. Особливості переживання стресу війни українцями. *Український психологічний журнал.* 2024. № 1 (21). С. 23–39.

2. Дорожкін В. П. Проєкт «Психологи на війні» та психодинамічні спостереження феноменів психіки. *Український психоаналітичний журнал.* 2024. С. 45–58.

3. Зливков В. Л. Соціально-психологічна адаптація особистості в умовах кризи. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. 300 с.

4. Кокун О. М. Психологія професійної діяльності військовослужбовців. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2019. 412 с.

5. Крижановська З. Ю., Мудрик А. Б. Посттравматичний стресовий розлад як наслідок пережитого травматичного досвіду особистості. *Психологічні студії.* 2024. № 3. С. 67–75.

6. Лазос Г. П. Психологічна допомога учасникам бойових дій. Київ: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 220 с.

7. Марценковський Д. А., Возніцина К. В. та ін. Стрес-асоційовані розлади: впровадження світових практик діагностики та лікування. Київ, 2024. 180 с.

8. Максименко С. Д. Психологія особистості. Київ: КММ, 2017. 296 с.

9. Панок В. Г. Організація психологічної допомоги населенню в умовах надзвичайних ситуацій. Київ: Ніка-Центр, 2017. 256 с.

10. Панок В. Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник НАПН України.* 2023. № 2. С. 5–12.

11. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2018. 376 с.

12. Толмачова І. С., Скорбач Т. В. ПТСР в умовах війни: психологічний виклик для України. 2025. 150 с.

13. Турбан В. В. Війна як дослідницький виклик і можливість: міжнародна інтеграція української психології та етичні ризики. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка, 2025. 210 с.

14. Beck A. T. *Cognitive Therapy of Depression.* New York: Guilford Press, 1979. 425 p.

15. Bonanno G. A. Loss, Trauma, and Human Resilience. *American Psychologist.* 2004. Vol. 59, № 1. P. 20–28.

16. Courtois C. A., Ford J. D. *Treating Complex Traumatic Stress Disorders in Adults.* New York: Guilford Press, 2009. 449 p.

17. Foa E. B., Rothbaum B. O. *Treating the Trauma of Rape: Cognitive-Behavioral Therapy for PTSD.* New York: Guilford Press, 2001. 276 p.

18. Hayes S. C., Strosahl K. D., Wilson K. G. *Acceptance and Commitment Therapy: The Process and Practice of Mindful Change.* New York: Guilford Press, 2012. 402 p.

19. Herman J. L. *Trauma and Recovery.* New York: Basic Books, 1992. 276 p.

20. Neff K. D. *Self-Compassion: The Proven Power of Being Kind to Yourself.* New York: William Morrow, 2011. 336 p.

21. Ogden P., Minton K., Pain C. *Trauma and the Body: A Sensorimotor Approach to Psychotherapy.* New York: Norton, 2006. 344 p.

22. Porges S. W. *The Polyvagal Theory: Neurophysiological Foundations of Emotions, Attachment, Communication, and Self-Regulation.* New York: Norton, 2011. 592 p.

23. Resick P. A., Monson C. M., Chard K. M. *Cognitive Processing Therapy for PTSD: A Comprehensive Manual.* New York: Guilford Press, 2017. 312 p.

24. Shapiro F. *Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR): Basic Principles, Protocols, and Procedures.* New York: Guilford Press, 2001. 472 p.

25. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. *Psychological Inquiry.* 2004. Vol. 15, № 1. P. 1–18.

26. Bessel van der Kolk B. A. *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma.* New York: Viking, 2014. 464 p.

References:

Danyliuk I. V., Tokhtamysh O. M. Osoblyvosti perezhyvannia stresu viiny ukraintsiamy. [Peculiarities of experiencing war stress among Ukrainians]. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*. 2024. № 1 (21). S. 23–39. [in Ukrainian].

2. Dorozhkin V. P. Proiekt «Psykholohy na viini» ta psykhodynamichni sposterezhennia fenomeniv psykhiky [The «Psychologists at War» project and psychodynamic observations of psychic phenomena]. *Ukrainskyi psykhoanalitychnyi zhurnal*. 2024. S. 45–58. [in Ukrainian].

3. Zlyvkov V. L. Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia osobystosti v umovakh kryzy. [Socio-psychological adaptation of the individual in times of crisis]. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2020. 300 s. [in Ukrainian].

4. Kokun O. M. Psykholohiia profesiinoi diialnosti viiskovosluzhbovtsiv [Psychology of professional activity of military personnel]. Kyiv: NDTs HP ZSU, 2019. 412 s. [in Ukrainian].

5. Kryzhanovska Z. Yu., Mudryk A. B. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad yak naslidok perezhytoho travmatychnoho dosvidu osobystosti.[Post-traumatic stress disorder as a consequence of a traumatic experience experienced by an individual]. *Psykholohichni studii*. 2024. № 3. S. 67–75. [in Ukrainian].

6. Lazos H. P. Psykholohichna dopomoha uchasnykam boiovykh dii [Psychological assistance to combatants]. Kyiv: Vydavnytstvo NPU im. M. P. Drahomanova, 2016. 220 s. [in Ukrainian].

7. Martsenkovskyi D. A., Voznitsyna K. V. ta in. Stres-asotsiiovani rozlady: vprovadzhennia svitovykh praktyk diahnostyky ta likuvannia [Stress-associated disorders: implementation of global diagnostic and treatment practices]. Kyiv, 2024. 180 s. [in Ukrainian].

8. Maksymenko S. D. Psykholohiia osobystosti [Personality psychology]. Kyiv: KMM, 2017. 296 s. [in Ukrainian].

9. Panok V. H. Orhanizatsiia psykholohichnoi dopomohy naselenniu v umovakh nadzvychainykh sytuatsii [Organization of psychological assistance to the population in emergency situations]. Kyiv: Nika-Tsentr, 2017. 256 s. [in Ukrainian].

10. Panok V. H. Psykholohichni doslidzhennia v umovakh viiny: problemy i zavdannia [Psychological research in wartime: problems and tasks]. *Visnyk NAPN Ukrainy*. 2023. № 2. S. 5–12. [in Ukrainian].

11. Tytarenko T. M. Zhyttievyi svit osobystosti: u mezhakh i za mezhamy budennosti [The life world of the individual: within and beyond the boundaries of everyday life]. Kyiv: Lybid, 2018. 376 s. [in Ukrainian].

12. Tolmachova I. S., Skorbach T. V. PTSR v umovakh viiny: psykholohichnyi vyklyk dlia Ukrainy [PTSD in wartime: a psychological challenge for Ukraine]. 2025. 150 s. [in Ukrainian].

13. Turban V. V. Viina yak doslidnytskyi vyklyk i mozhlyvist: mizhnarodna intehratsiia ukrainskoi psykholohii ta etychni ryzyky [War as a research challenge and opportunity: international integration of Ukrainian psychology and ethical risks]. Kyiv: Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka, 2025. 210 s. [in Ukrainian].

14. Beck A. T. Cognitive Therapy of Depression. New York: Guilford Press, 1979. 425 p. [in English].

15. Bonanno G. A. Loss, Trauma, and Human Resilience. American Psychologist. 2004. Vol. 59, № 1. P. 20–28. [in English].

16. Courtois C. A., Ford J. D. Treating Complex Traumatic Stress Disorders in Adults. New York: Guilford Press, 2009. 449 p. [in English].

17. Foa E. B., Rothbaum B. O. Treating the Trauma of Rape: Cognitive-Behavioral Therapy for PTSD. New York: Guilford Press, 2001. 276 p. [in English].

18. Hayes S. C., Strosahl K. D., Wilson K. G. Acceptance and Commitment Therapy: The Process and Practice of Mindful Change. New York: Guilford Press, 2012. 402 p. [in English].

19. Herman J. L. Trauma and Recovery. New York: Basic Books, 1992. 276 p. [in English].

20. Neff K. D. Self-Compassion: The Proven Power of Being Kind to Yourself. New York: William Morrow, 2011. 336 p. [in English].

21. Ogden P., Minton K., Pain C. Trauma and the Body: A Sensorimotor Approach to Psychotherapy. New York: Norton, 2006. 344 p. [in English].

22. Porges S. W. The Polyvagal Theory: Neurophysiological Foundations of Emotions, Attachment, Communication, and Self-Regulation. New York: Norton, 2011. 592 p. [in English].

23. Resick P. A., Monson C. M., Chard K. M. Cognitive Processing Therapy for PTSD: A Comprehensive Manual. New York: Guilford Press, 2017. 312 p. [in English].

24. Shapiro F. Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR): Basic Principles, Protocols, and Procedures. New York: Guilford Press, 2001. 472 p. [in English].

25. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15, № 1. P. 1–18. [in English].

26. Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York: Viking, 2014. 464 p. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.923.2:159.947

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2329-2343

Дзюба Тетяна Михайлівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри кризової психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-5950-7741

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ОСОБИСТІСНОЇ РЕСУРСНОСТІ ЯК ВНУТРІШНІЙ ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПСИХОЛОГА

Анотація. У статті висвітлюються результати теоретико-методологічного дослідження структурно-функціональної моделі особистісної ресурсності як внутрішнього чинника професійної саморегуляції психолога. Представлено концептуальну структуру ресурсності фахівця, що виступає підґрунтям його стресостійкості та професійного здоров'я. Проаналізовано методологічне підґрунтя дослідження, що формується на основі системного, суб'єктно-ресурсного підходів, теорії збереження ресурсів (S. Hobfoll) та концепції позитивного психологічного капіталу (F. Luthans). Визначено структуру, зміст і функціональні аспекти моделі, що охоплює когнітивно-рефлексивний, емоційно-енергетичний, ціннісно-мотиваційний та регуляторно-вольовий блоки.

Обґрунтовано роль ключових компонентів особистісної ресурсності, зокрема резильєнтності, самоефективності, професійної ідентичності та смисложиттєвих орієнтацій. Акцентовано увагу на механізмах ціннісної медіації та вольової самодетермінації, що дозволяють інтегрувати складні етичні дилеми у цілісну картину світу та запобігати професійному цинізму. Виявлено позитивну роль екологічного (ресурсозберігаючого) дистанціювання та створення рефлексивного простору як інструментів збереження автентичності фахівця у складних міжособистісних взаємодіях. Показано, що важливими елементами ефективності саморегуляції є здатність до трансформації професійних викликів у етапи особистісного зростання та вольове самовладання під тиском соціальної невизначеності. Результати свідчать про практичну значущість подібних теоретичних розробок для побудови систем психологічного супроводу, програм профілактики емоційного вигорання та зміцнення резильєнтності психологів, особливо в умовах тривалого хронічного стресу. Обґрунтовано, що системний розвиток ресурсності є запорукою професійного довголіття та високої якості надання психологічної допомоги.

Ключові слова: особистісна ресурсність, особистісна цілісність, резильєнтність, саморегуляція, професійна свідомість, професійне здоров'я, професійна саморегуляція психолога.

Dziuba Tetiana Candidate of Psychology, Associate Professor, Department of Crisis Psychology, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-5950-7741

STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF PERSONAL RESOURCES AS AN INTERNAL FACTOR OF PROFESSIONAL SELF-REGULATION PSYCHOLOGIST

Abstract. The article presents the findings of theoretical and methodological research on the structural-functional model of personal resourcefulness as an internal factor in a psychologist's professional self-regulation. The conceptual structure of a specialist's resourcefulness is presented as the basis for stress resistance and professional health. The methodological basis of the research is analyzed. It is formed on the basis of systemic and subject-resource approaches, the theory of resource conservation (S. Hobfoll), and the concept of positive psychological capital (F. Luthans). The model's structure, content, and functional aspects are determined. It includes cognitive-reflective, emotional-energetic, value-motivational, and regulatory-volitional blocks. The importance of key components of personal resourcefulness, such as resilience, self-efficacy, professional identity, and meaningful life orientations, is emphasized. The focus is on the mechanisms of value mediation and volitional self-determination, which integrate complex ethical dilemmas into a holistic worldview and prevent professional cynicism. The positive role of ecological (resource-saving) distancing and creating a reflective space as tools for maintaining authenticity in complex interpersonal interactions is revealed. The ability to transform professional challenges into stages of personal growth and volitional self-control under the pressure of social uncertainty are shown to be important elements of the effectiveness of self-regulation. The results highlight the practical significance of these theoretical developments in building psychological support systems and programs that prevent emotional burnout and strengthen the resilience of psychologists, particularly in conditions of prolonged chronic stress. The systematic development of resourcefulness is substantiated as the key to professional longevity and the provision of high-quality psychological care.

Keywords: personal resourcefulness, personal integrity, resilience, self-regulation, professional consciousness, occupational health, professional self-regulation of a psychologist.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що охопили всі сфери життєдіяльності українського суспільства внаслідок повномасштабної війни, зумовили суттєву зміну онтологічного статусу фахівців допоміжних професій. Психолог, інтегрований у систему надання ментальної допомоги, сьогодні виступає не лише як носій фахового інструментарію, а й як безпосередній суб’єкт проживання травматичного досвіду. У ситуації соціальної невизначеності та хронічного стресу професійна діяльність психолога набуває ознак екстре-

мальності, що актуалізує проблему пошуку внутрішніх детермінант збереження його професійного здоров'я та особистісної цілісності.

Традиційні підходи до професійної саморегуляції, орієнтовані на ситуативне відновлення психоемоційного стану, в умовах пролонгованої кризи показують свою обмеженість. Відтак, виникає потреба в переході до системного розуміння внутрішніх механізмів стабілізації фахівця, де центральне місце посідає особистісна ресурсність.

Особистісну ресурсність визначаємо як динамічну структурно-функціональну модель, що забезпечує *адаптаційну гнучкість та профілактику професійно зумовлених деструкцій у ситуації тривалого стресу*. Відтак, розробка та теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі особистісної ресурсності дозволить не лише глибше зрозуміти структуру професійної саморегуляції психолога, а й створити дієві алгоритми підтримки фахівців, які працюють у надскладних життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Феномен саморегуляції традиційно належить до фундаментальних категорій психологічного знання та виступає об'єктом комплексного міждисциплінарного аналізу. У межах системного та суб'єктного підходів вона розглядається як складна інтегративна властивість, що забезпечує динамічну рівновагу між внутрішньою структурою особистості та мінливими вимогами зовнішнього середовища (Тютюник, 2025; Олефір, 2016).

Попри ґрунтовний теоретичний базис, закладений у працях зарубіжних (Бандура [16]; Карвер & Шайєр [21] та ін.) та вітчизняних науковців (Максименко [6]; Татенко [10]; Кокун [4]; Карамушка [3]), питання внутрішньої детермінації регуляторних процесів крізь призму особистісної ресурсності потребує подальшої систематизації.

Особливого значення набуває концептуалізація ресурсності – поняття, що утвердилося в науковому дискурсі в межах теорії консервації ресурсів (Хобфол [23]) та концепції позитивного психологічного капіталу (Лютанс & Брод [24]). В українському науковому дискурсі цей напрям отримав змістовне наповнення у дослідженнях ресурсного потенціалу в подоланні криз (Н. Петрук [9]), концептуалізації психології ресурсності особистості (О. Штепа [15]) та розробці шляхів оптимізації адаптаційних можливостей людини (О. Кокун [4]).

Ресурсний підхід розглядає особистість як самоорганізовану систему, здатну накопичувати, зберігати та раціонально використовувати свої внутрішні сили й можливості. У специфічних умовах діяльності психолога, де саме особистість фахівця виступає ключовим інструментом впливу, глибоке розуміння структурної організації цих ресурсів та механізмів їхньої активації є важливим і затребуваним. Водночас, аналіз наукової літератури показує, що існує певний когнітивний розрив між теоретичним описом окремих ресурсних компонентів та розумінням їхньої функціональної єдності як чинника саморегуляції. Відтак, розробка цілісної структурно-функціональної моделі особистісної ресурсності дозволить прояснити механізми трансформації

когнітивних, емоційних, вольових та ціннісних ресурсів в адекватні регуляторні дії, що сприятиме зміцненню резистентності до професійних деструкцій в умовах тривалого стресу.

Практична значущість такого підходу підтверджується досвідом системних програм турботи про ментальне здоров'я фахівців. Зокрема, у межах реалізації проекту «Добра Воля» від Liga za duševné zdravie SR, який було впроваджено в Україні у 2025 році, використані інноваційні технології турботи про ментальне здоров'я дозволили фахівцям не лише опанувати інструменти саморегуляції, а й суттєво зміцнити психологічну резильєнтність в умовах підвищеного стресу. Подібні ініціативи демонструють, що ефективна профілактика емоційного вигорання та професійної втоми можлива лише за умови гармонійного поєднання зовнішньої підтримки з опорою на актуалізацію внутрішнього ресурсного потенціалу особистості.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування структурно-функціональної моделі особистісної ресурсності як фундаментального внутрішнього чинника професійної саморегуляції психолога, що забезпечує його адаптивну стійкість та збереження фахової цілісності в умовах тривалого стресу та соціальної невизначеності. В основі моделі покладено розуміння про те, що професійна саморегуляція психолога в екстремальних умовах діяльності детермінується не окремими індивідуальними якостями, а цілісною конфігурацією особистісних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Саморегуляція належить до фундаментальних категорій психології, і визначається як здатність живих систем не просто підтримувати гомеостаз, а й реалізовувати стратегію випереджальної адаптації до трансформацій зовнішнього середовища. На особистісному рівні процес саморегуляції трансформується у вищу форму суб'єктності – усвідомлене керування власною психічною активністю, станами та діяльністю.

У межах вітчизняного психологічного дискурсу системний аналіз регуляторних процесів ґрунтується на відмові від механістичних трактувань на користь розуміння саморегуляції як цілісного процесу. Вона розглядається як інструмент ініціації та підтримки довільної активності, що забезпечує реалізацію життєвих і професійних стратегій суб'єкта [6; 10]. Згідно з функціональним підходом, професійна саморегуляція розглядається як цілісна інваріантна структура, що забезпечує ефективну діяльність фахівця через активну адаптацію до зовнішніх викликів [4]. У контексті діяльності психолога така структура набуває особливого змісту, оскільки потребує інтеграції глибоких рефлексивних механізмів та високої адаптивності у відповідь на виклики професійного середовища. Альтернативні підходи до розуміння регуляторних механізмів представлені в роботах А. Бандури. Автор трактує саморегуляцію як взаємозв'язок самоспостереження, оціночних суджень та поведінкових реакцій. При цьому визначальним чинником успішності такої активності виступає самоефективність, що визначає віру особистості у власну компетентність під час розв'язання складних завдань [16].

Особливої уваги в контексті витрат енергетичних ресурсів фахівця заслуговує теорія виснаження Его Р. Баумейстера, відома як «модель сили» [17]. Автор обґрунтовує, що вольовий контроль імпульсів спирається на обмежений внутрішній ресурс, який за своєю специфікою нагадує фізичну витривалість: кожен акт свідомого самообмеження спричиняє його тимчасову дефіцитарність. Стан «регуляторної втоми» зберігається до моменту відновлення енергетичного потенціалу через відпочинок чи позитивний емоційний досвід. Це положення є фундаментальним для розуміння генезису професійного вигорання психологів, чия повсякденна практика передбачає безперервне навантаження на механізми самовладання.

Важливий акцент на мотиваційній природі регуляторних процесів робиться в теорії самодетермінації Е. Десі та Р. Райана. Автори диференціюють автономну саморегуляцію, за якої активність суб'єкта узгоджується з його внутрішніми цінностями, та контрольовану регуляцію, що виникає як відповідь на зовнішній тиск чи інтроєктовані зобов'язання. Згідно з результатами емпіричних розвідок, саме автономна форма регуляції виявляється енергоощадною для психологічного потенціалу індивіда, оскільки мінімізує внутрішні конфлікти та сприяє стійкому психологічному благополуччю [27].

Таким чином, синтез окреслених підходів дає змогу трактувати саморегуляцію психолога як складну систему, де ефективність діяльності визначається не лише універсальними механізмами контролю, а й здатністю до збереження внутрішніх ресурсів через автономну мотивацію та вчасне відновлення енергетичного потенціалу. Відтак, подальша побудова цілісної моделі особистісної ресурсності є необхідною умовою для розуміння того, як саме когнітивні та ціннісні складові трансформуються у стратегії професійної стійкості фахівця в умовах довготривалого стресу та ситуації соціальної невизначеності.

Важливо також підкреслити, що діяльність психолога (консультанта, психотерапевта, тренера) належить до соціономічних професій типу «людина-людина» і має низку специфічних характеристик, що висувають особливі вимоги до системи саморегуляції. Зупинимося на них більш детально.

Висока емоційна напруженість. В умовах війни психолог постійно стикається з інтенсивними негативними емоціями клієнтів (горем, страхом, агресією, відчаєм). Це вимагає розвиненої здатності до «контейнування» – утримання та опрацювання цих емоцій без руйнування власної психіки [20].

Невизначеність векторів фахової діяльності та ймовірнісний характер її результатів. У ситуаціях соціальної невизначеності, тривалого стресу та ймовірнісного характеру результатів професійної діяльності проблема особистісної ресурсності психолога переходить у площину нейрокогнітивної гнучності. Сучасний мінливий простір потребує від фахівця відмови від ригідних алгоритмів на користь динамічного управління внутрішнім потенціалом, зокрема через механізм когнітивної переоцінки. Як свідчать дані метааналізу нейровізуалізаційних досліджень, успішна саморегуляція в таких умовах

забезпечується не лише загальним контролем лобних часток, а й активною модуляцією семантичних репрезентацій емоційного стимулу. Це дозволяє фахівцеві трансформувати суб'єктивне значення стресогенного чинника, що опосередковано знижує активність мигдалеподібного тіла та допомагає зберігати професійну стійкість навіть у непередбачуваних обставинах [19].

Інструментальність особистості фахівця. У контексті допоміжних професій особистість психолога виступає ключовим інструментом професійного впливу. Відтак, будь-які деструкції в системі саморегуляції – як-от психоемоційне виснаження чи внутрішньоособистісні конфлікти – неминуче призводять до деформації цього інструментарію, що суттєво знижує якість та ефективність терапевтичної взаємодії [3; 4].

Етична відповідальність. В умовах пролонгованої кризи здатність до саморегуляції стає ключовим механізмом утримання професійних меж та конфіденційності. Це перетворює особисту відповідальність психолога на фундамент суспільної довіри до всієї професійної спільноти. Така етична константа є базовою умовою збереження права на практику, де внутрішній самоконтроль фахівця мінімізує ризики професійних деформацій [22].

Підсумовуючи, зауважимо, що *професійна саморегуляція психолога в умовах пролонгованої кризи* може бути концептуалізована як багаторівневий механізм управління станами та професійною активністю, що інтегрує емоційну стійкість (зокрема спроможність до контейнування та опрацювання контрпереносних реакцій), когнітивну гнучкість (утримання аналітичної дистанції та глибинну рефлексію) та вольовий контроль за дотриманням терапевтичних кордонів і етичних стандартів. Особливості праці в ситуації тривалого стресу доводять, що розрізнені методики самодопомоги є недостатніми для збереження професійної цілісності. Тому розробка і впровадження цілісної структурно-функціональної моделі особистісної ресурсності дозволить не лише теоретично описати взаємозв'язок внутрішніх потенціалів фахівця, а й практично визначити алгоритми їхньої активації для забезпечення високої адаптивності та резистентності в непередбачуваних соціальних обставинах.

Розвиток ресурсного підходу в психології дозволяє пояснити, чому люди обирають різні стратегії адаптації в однакових складних умовах. Ключовою моделлю в межах цього напряму є теорія збереження ресурсів С. Хобфолла, яка розкриває природу виникнення стресу з точки зору втрати або загрози втрати ресурсів [23]. Ця теорія має вагоме прикладне значення, оскільки розкриває механізми виникнення психологічної напруги не лише на рівні окремої особистості, а й у межах ширшого соціального контексту, пояснюючи взаємодії груп, спільнот та соціальних систем. Фундаментальною ідеєю підходу С. Хобфолла є механізм «збереження» ресурсів: особистість не просто пасивно володіє своїми внутрішніми та зовнішніми надбаннями, а активно прагне захистити та примножити те, що становить для неї цінність. Одночасно з цим індивід орієнтований на постійне відновлення витрачених сил та пошук нових можливостей для розвитку. Наприклад, психолог інвестує час та кошти у

супервізію (витрата ресурсу), щоб запобігти вигоранню (збереження ресурсу) та підвищити кваліфікацію (набуття ресурсу). У межах цієї концепції психологічне благополуччя залежить від стійкої рівноваги, тоді як стрес та загроза дезадаптації стають наслідком порушення балансу між втраченим потенціалом і новими здобутками. Отже, теорія збереження ресурсів С. Хобфолла пояснює виникнення стресу як наслідок реальної або потенційної втрати ресурсу, підкреслюючи важливість активного захисту та відновлення особистісного потенціалу для запобігання виснаженню. Успішна адаптація та психологічне благополуччя фахівця залежать від здатності підтримувати баланс між витраченими зусиллями та набутими ресурсами, що є важливим для професійної стійкості психологів.

Концепція психологічного капіталу, обґрунтована Ф. Лютансом, пропонує інтегративний погляд на внутрішні ресурси особистості на основі принципів позитивного організаційного менеджменту [24]. Цей конструкт охоплює чотири синергетичні компоненти: 1) *надію* як стратегічне бачення шляхів досягнення мети; 2) *самоефективність* у мобілізації когнітивних зусиль; 3) *резильєнтність* до дестабілізуючих чинників; 4) реалістичний *оптимізм*. У професійній діяльності психолога такий стан виступає підґрунтям для збереження терапевтичної стійкості та впевненості у результативності інтервенцій. Численні емпіричні дані підтверджують, що розвинений психологічний капітал є надійним прогностичним чинником високої продуктивності, професійної задоволеності та загального ментального благополуччя [24; 26]. Водночас він виконує роль захисного механізму, що суттєво знижує вплив хронічного стресу та ризик професійної деформації. Системний розвиток цих ресурсних якостей дозволяє психологу не лише ефективно адаптуватися до змін, а й трансформувати виклики у простір для особистісного зростання.

Дослідження ресурсного потенціалу особистості є одним із найбільш актуальних напрямів вітчизняної психології. Зокрема, О. С. Штепа представляє концепцію психологічної ресурсності як комплексну (інтегральну) властивість людини. Авторка визначає це поняття як здатність особистості ефективно активізувати внутрішній потенціал для вирішення життєвих завдань та професійної самореалізації [15]. Основний акцент у цій концепції зроблено на тому, що ресурсність – це не просто статичний «запас» можливостей, а активна компетенція з управління ними. Тобто важливо не лише мати ресурси, а й вміти ними вчасно та доречно скористатися. Вагомий внесок у дослідження ресурсного підходу зробив О. Я. Чебикін, чиї праці зосереджені на вивченні механізмів емоційної стійкості та саморегуляції [13]. У його концепції емоційна зрілість і стабільність постають як фундаментальні внутрішні ресурси, що забезпечують об’єктивне сприйняття дійсності та високу продуктивність діяльності в умовах підвищеного психологічного навантаження. Ключовим теоретичним висновком дослідника є те, що емоційна сфера функціонує не лише як об’єкт зовнішнього чи внутрішнього контролю, а й як активний чинник, що стимулює когнітивні процеси. Таким чином, емоційний стан розглядається як дієвий ресурс, що безпосередньо впливає на якість мислення та прийняття рішень.

Отже, інтеграція класичних теорій збереження ресурсів і психологічного капіталу з вітчизняними концепціями ресурсності дозволяє розглядати внутрішній потенціал фахівця як динамічну систему активного управління життєвими силами. Така багатовимірна структура не лише захищає особистість від виснаження та стресу, а й забезпечує стійку адаптацію та професійне зростання завдяки балансу між емоційною стабільністю, енергетичним відновленням та цілеспрямованим використанням власних можливостей. З огляду на це, системний розвиток ресурсного потенціалу є важливою передумовою для зміцнення професійної стійкості психологів та запобігання їхньому емоційному вигоранню в умовах підвищеного навантаження.

Результати теоретичного узагальнення дозволили нам сформулювати ***інтегративну структурно-функціональну модель***, де особистісна ресурсність постає як багаторівневий механізм, що забезпечує процеси фахової само-регуляції (рис. 1).

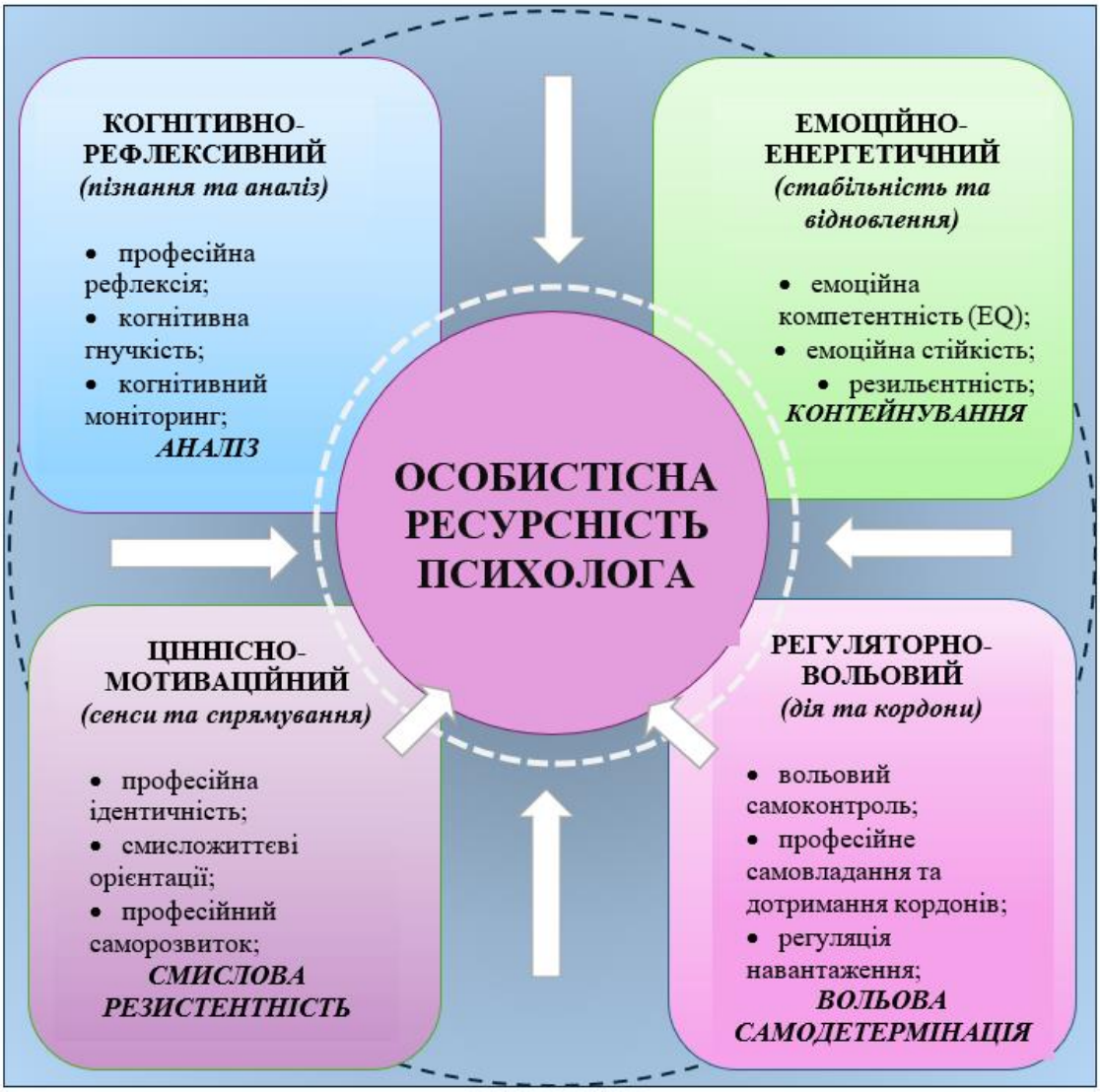

Рис. 1. Структурно-функціональна модель особистісної ресурсності психолога

Концептуальна логіка моделі відображена у чотирьох взаємозумовлених компонентах: *когнітивно-рефлексивного, емоційно-енергетичного, ціннісно-мотиваційного* та *регуляторно-вольового*. Проаналізуємо більш детально зміст і структуру цієї моделі.

Когнітивно-рефлексивний компонент визначає інформаційний базис саморегуляції, забезпечуючи стратегічне управління ментальними процесами фахівця. Його змістову основу становлять категорії «пізнання» та «аналіз», які виступають не просто як інтелектуальні операції, а як фундаментальні процеси інтелектуальної переробки професійного досвіду. Вони створюють «інтелектуальний фільтр», який дозволяє психологу зберігати об'єктивну позицію в умовах інтенсивної емоційної взаємодії. *Взаємодія цих процесів формує цикл професійного інсайту*: пізнання забезпечує змістовне наповнення, а аналіз трансформує отримані дані в дієву стратегію. Відсутність одного з елементів призводить або до формалізму, або до інформаційного перевантаження. Отже, цей компонент реалізує принцип «інтелектуальної гігієни»: перетворення потенційного стресора на об'єкт наукового інтересу запобігає професійній стагнації та емоційному виснаженню.

Структурно-функціональними складовими цього компоненту є *професійна рефлексія, когнітивна гнучкість* та *когнітивний моніторинг*. ***Професійна рефлексія*** виступає мета-ресурсом, що дозволяє психологу займати позицію зовнішнього спостерігача щодо власної діяльності. Рефлексія забезпечує аналіз помилок, переосмислення досвіду та інтеграцію нових знань. Для психолога критично важливою є здатність до рефлексії власних емоційних станів у контексті взаємодії з клієнтом. ***Когнітивну гнучкість*** визначають як здатність психолога варіювати різними стратегіями мислення, відмовлятися від неефективних гіпотез та адаптуватися до нової інформації. ***Когнітивний моніторинг*** виступає як механізм постійного рефлексивного відстеження психологом власного психофізіологічного стану (рівнем втомлюваності, емоційними реакціями, увагою). Він слугує сенсорним підґрунтям саморегуляції, що дозволяє своєчасно виявляти ознаки вичерпання внутрішніх ресурсів».

Механізмом *інтелектуального опосередкування емоцій* у структурі когнітивно-рефлексивного компоненту виступає *аналіз контрпереносу*. Завдяки цьому інтенсивні переживання, які могли б стати джерелом стресу, трансформуються *в об'єкт фахового дослідження*.

Другий складник моделі – ***емоційно-енергетичний компонент*** – забезпечує ресурсний супровід діяльності та підтримує функціональну стійкість психіки під впливом стресогенних чинників. Зміст цього компоненту визначають категорії «стабільність» та «відновлення», які розглядаються не як статичні стани, а як динамічні процеси психоемоційного самозбереження фахівця. Вони формують «внутрішній каркас» особистості, що дозволяє психологу зберігати професійну дієздатність навіть у ситуаціях високої афективної напруги. *Взаємодія цих процесів формує цикл емоційно-енергетичного балансу*:

стабільність забезпечує якість та витривалість у моменті безпосередньої роботи, а відновлення гарантує потенціал для подальшої професійної активності. Дефіцит одного з елементів призводить або до емоційної ригідності (заціпеніння), або до швидкого виснаження через ігнорування фаз релаксації.

Отже, цей компонент реалізує *принцип психоемоційної рівноваги,* згідно з яким гармонізація процесів витрачання та акумуляції ресурсів перетворює професійне навантаження на керований розвиток, що захищає фахівця від деструктивного впливу вигорання та забезпечує його професійне довголіття.

Структурно-функціональними складовими цього компоненту є емоційна компетентність, емоційна стійкість та резильєнтність. Розглянемо їх сутність більш ґрунтовно. ***Емоційний компетентність (EQ)*** розглядається як інтегративна компетенція, що охоплює розпізнавання, розуміння та конструктивне керування емоційними станами – як власними, так і клієнта [2]. Окрім того, емоційна компетентність виступає внутрішнім інструментом відновлення емоційного гомеостазу, забезпечуючи оперативне повернення до стану психологічної рівноваги після завершення сесії [7]. ***Емоційна стійкість (стабільність)*** постає як фундаментальна спроможність фахівця підтримувати оптимальні параметри професійної діяльності під тиском інтенсивних емогенних чинників. Згідно з концепцією О. Чебикіна, даний складник визначає не відсутність емоційних реакцій, а здатність до свідомого контролю їхньої динаміку, що упереджує дезорганізацію поведінки та професійних дій [13]. ***Резильєнтність (життєстійкість)*** визначає динамічну здатність суб’єкта до швидкої регенерації та адаптації після значних стресових навантажень або вторинної травматизації. Даний ресурс інтегрує в собі високу толерантність до професійної невизначеності та спроможність до рефреймінгу – знаходження конструктивних смислів у складному досвіді [14]. Це формує підґрунтя для посттравматичного зростання, перетворюючи потенційно деструктивні ситуації на етап особистісного та фахового розвитку, що є надійним чинником превенції професійного вигорання.

Механізмом *афективної трансформації* та *стабілізації* у структурі емоційно-енергетичного компонента виступає *контейнування* [18] Воно дає змогу «утримувати» та опрацьовувати інтенсивні переживання клієнта, не допускаючи дезорганізації власного стану фахівця.

Третя складова моделі – ***ціннісно-мотиваційний компонент*** – виступає аксіологічним підґрунтям професійної діяльності та визначає вектор саморегуляції та змістовну спрямованість активності фахівця. Зміст цього компонента окреслюють категорії «сенси» та «спрямування», які розглядаються не як статичні переконання, а як динамічні процеси особистісного самовизначення. *Взаємодія цих процесів формує цикл ціннісно-смислового самозбереження:* сенси забезпечують психоемоційне відновлення та глибинну мотивацію, а спрямування визначає конкретні цілі та етичні межі професійної активності. Дефіцит одного з цих складників призводить або до втрати орієнтирів

(екзистенційний вакуум), або до маніпулятивної діяльності, позбавленої ціннісної основи. Отже, цей компонент реалізує *принцип екзистенційної стійкості,* згідно з яким наявність чіткої системи сенсів та ціннісних пріоритетів трансформує професійні труднощі на етапи особистісного зростання, що надійно захищає фахівця від професійного знецінення та емоційного спустошення.

Структурно-функціональними складовими цього компонента є професійна ідентичність, смисложиттєві орієнтації та професійний саморозвиток. ***Професійна ідентичність*** постає як складний психологічний конструкт, що включає стійкий образ «Я-професіонал» та глибоко засвоєні етичні цінності. Вона виступає внутрішнім стабілізатором у ситуаціях складного морального вибору, де гуманізм та повага до автономії клієнта стають визначальними критеріями прийняття рішень [1]. ***Смисложиттєві орієнтації*** розглядаються як потужний антикумулятивний ресурс проти вигорання. Згідно з концепцією В. Франкла, розуміння смислу власної праці дозволяє долати значні професійні перевантаження, реалізуючи тезу: «хто має Навіщо, витримає майже будь-яке Як» [12]. ***Професійний саморозвиток*** визначає інтерес до змісту роботи та прагнення до самоактуалізації. Це забезпечує постійне оновлення фахового інструментарію та запобігає інтелектуальній стагнації.

Механізмом *ціннісної медіації* у структурі даного компонента виступає ***смисложиттєва резистентність***. Вона дає змогу зберігати вірність власним смислам та професійній місії під тиском соціального розчарування чи невдач у практиці. Завдяки цьому екзистенційні виклики та розбіжності між ідеалами й реальністю перетворюються на *об'єкт ціннісного переосмислення*.

Четвертий складник моделі – ***регуляторно-вольовий компонент*** – безпосередньо реалізує процес переходу від наміру до конкретної професійної дії, забезпечує утримання цілі та подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод. Зміст цього компонента окреслюють категорії *«дія»* та *«кордони»,* які розглядаються як інструменти практичного втілення професійної ідентичності. *Взаємодія цих процесів формує цикл регуляторної стійкості*: дія гарантує результативність та професійну реалізацію, а кордони захищають фахівця від виснаження та втрати ідентичності. Дефіцит одного з цих складників призводить або до хаотичної активності без захисту (швидке вигорання), або до надмірної ізоляції та ригідності (втрата терапевтичного контакту). Отже, цей компонент реалізує *принцип функціональної надійності*, згідно з яким здатність до вольового самокерування та вибудовування меж перетворює професійне навантаження на керований процес, що захищає психолога від вторинної травматизації та професійної деформації.

Структурно-функціональними складовими цього компонента є вольовий самоконтроль, професійне самовладання та адаптивні копінг-стратегії. ***Вольовий самоконтроль*** постає як фундаментальна здатність до довільної концентрації зусиль та подолання внутрішнього опору (втоми, страху, емоційного інерційного стану). У такий спосіб вольовий самоконтроль стає гарантом стабільності

робочого ритму та основою тривалої фахової витривалості психолога. ***Професійне самовладання*** базується на самоефективності – глибокому переконанні у власній здатності впоратися з професійними викликами. Ця якість є ключовим елементом особистісного потенціалу фахівця.

Висока самоефективність знижує рівень тривоги перед складними клієнтськими випадками та мобілізує когнітивні ресурси для знаходження креативних рішень [5].

Адаптивні копінг-стратегії складають сукупність поведінкових та когнітивних інструментів для конструктивного подолання стресу. Копінг-ресурс забезпечує гнучкість фахівця, запобігаючи використанню деструктивних захисних механізмів.

Механізмом інтеграції зусиль у структурі даного компонента виступає *вольова самодетермінація*. Вона забезпечує перехід від «я хочу» або «я мушу» до «я роблю», виступаючи внутрішнім джерелом активності. Вольова самодетермінація дозволяє психологу бути суб'єктом власної діяльності, самостійно визначати інтенсивність праці та захищати свої кордони від зовнішньої експлуатації чи внутрішнього перфекціонізму.

Висновки. Проведений теоретико-методологічний аналіз дозволяє сформулювати такі узагальнення.

Особистісна ресурсність – багаторівневий мета-конструкт, що слугує внутрішньою основою професійної саморегуляції психолога; це не фіксована сукупність якостей, а динамічна система, що перебуває у постійному розвитку та характеризується процесами виснаження й відновлення під впливом професійного досвіду.

Запропонована *структурно-функціональна модель* інтегрує чотири ключові компоненти: когнітивно-рефлексивний, емоційно-енергетичний, ціннісно-мотиваційний та регуляторно-вольовий.

Системоутворюючим фактором моделі є професійна рефлексія. Ресурси забезпечують проходження всіх етапів регуляторного циклу (від прийняття цілі до корекції). Діють механізми синергії (підсилення) та компенсації (заміщення дефіциту одного ресурсу іншим). В екстремальних умовах (війна в Україні) відбувається трансформація моделі: зростає роль ціннісно-смислових ресурсів та резильєнтності як факторів виживання. Ефективна саморегуляція зміщується від тонкого налаштування до збереження базової функціональності та профілактики незворотних втрат. *Практичне значення м*оделі полягає в чіткій орієнтації на діагностику «слабких місць» у системі саморегуляції фахівця та розробки цільових програм відновлення. Розвиток ресурсності має стати невід'ємною частиною професійного становлення і підготовки психологів.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці стандартизованих діагностичних інструментів для оцінки сформованості кожного компонента моделі та експериментальній перевірці ефективності тренінгових програм, побудованих на цій методологічній основі.

Література

1. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : монографія. Київ : Київський університет, 2005. 308 с.

2. Дерев'янко С. П. Феноменологія емоційного інтелекту : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. 536 с..

3. Карамушка, Л. М. (2022). Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації.

4. Кокун, О. М. (2025). Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика.

5. Кузікова С. Б. Дослідження саморозвитку як системного феномену самозмінювання особистості. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. 2015. Вип. 51. С. 100-109.

6. Максименко С. Д. Психологія особистості: змістовні ознаки. Наука і освіта. 2014. № 5. С. 45-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_5_10 .

7. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, способи вивчення : монографія. Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. 214 с.

8. Олефір, В. О. (2016). *Психологія саморегуляції суб'єкта діяльності* (Doctoral dissertation, Українська інженерно-педедагогічна академія).

9. Петрук, Н. Ю. (2024). Концептуальне обґрунтування понять «життєва криза» та «кризові ситуації» у соціально-психологічних дослідженнях. *Наукові записки. Серія: психологія*, (1), 108-115.

10. Татенко, В. О. (2017). Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія.

11. Тютюнник, Л. (2025). САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН. *Вісник Національного університету оборони України*, *87*(5), 207–215. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-87-5-207-215

12. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 160 с.

13. Чебикін О. Я. Становлення емоційної зрілості особистості: монографія. О. :[СВД Черкасов], 2009. 230 с.

14. Чиханцова О. А. Психологічні основи життєстійкості особистості: монографія. Київ: Талком. 2021. 319 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/727629/

15. Штепа О. С. Психологічна ресурсність у структурі суб'єктності особистості. Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янця-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2015. Вип. 27. С. 605-619.

16. Bandura, A. (2005). The primacy of self-regulation in health promotion. *Applied Psychology: an international review*, *54*(2).

17. Baumeister, R. F. (2016). Limited resources for self-regulation: A current overview of the strength model. *Self-regulation and ego control*, 1-17.

18. Bion W., Hinshelwood R. Learning from experience. London : Routledge, 2023. 180 p.

19. Blackledge, J. T., & Hayes, S. C. (2001). Emotion regulation in acceptance and commitment therapy. *Journal of clinical psychology*, *57*(2), 243-255.

20. Brotheridge, C. M., & Lee, R. T. (2002). Testing a conservation of resources model of the dynamics of emotional labor. *Journal of occupational health psychology*, *7*(1), 57.

21. Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2001). Optimism, pessimism, and self-regulation.

22. Devlin, R., Downie, J., & Wildeman, S. (2016). Self-Regulation, Professional Responsibility and the Duty to Report.

23. Hobfoll, S. E. (2011). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. *The Oxford handbook of stress, health, and coping*, *127*, 147.

24. Luthans, F., & Broad, J. D. (2020). Positive psychological capital to help combat the mental health fallout from the pandemic and VUCA environment. *Organizational dynamics, 51*(2), 100817.

25. Luthans, F., & Youssef-Morgan, C. M. (2017). Psychological capital: An evidence-based positive approach. *Annual review of organizational psychology and organizational behavior*, *4*(1), 339-366.

26. Paliga, M., Kożusznik, B., Pollak, A., & Sanecka, E. (2022). The relationships of psychological capital and influence regulation with job satisfaction and job performance. *PloS one*, *17*(8).

27. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2024). Self-determination theory. In *Encyclopedia of quality of life and well-being research* (pp. 6229-6235). Cham: Springer International Publishing.

References

1. Vlasova, O. I. (2005). *Psykholohiia sotsialnykh zdibnostei: struktura, dynamika, chynnyky rozvytku* [Psychology of social abilities: Structure, dynamics, and development factors]. Kyiv: Kyivskyi universytet [in Ukrainian]. 308 p.

2. Derevianko, S. P. (2016). *Fenomenolohiia emotsiinoho intelektu* [Phenomenology of emotional intelligence]. Chernihiv: Desna Polihraf [in Ukrainian]. 536 p.

3. Karamushka, L. M. (2022). *Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty: metodychni rekomendatsii* [Mental health of personality during war: How to preserve and support it: Methodological recommendations] [in Ukrainian].

4. Kokun, O. M. (2025). *Zhyttiestiikist i rezylientnist liudyny v suchasnomu sviti: teoriia, doslidzhennia, praktyka* [Hardiness and resilience of a person in the modern world: Theory, research, and practice] [in Ukrainian].

5. Kuzikova, S. B. (2015). Doslidzhennia samorozvytku yak systemnoho fenomenu samozminiuvannia osobystosti [Study of self-development as a systemic phenomenon of personality self-change]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiia – Bulletin of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Psychology*, 51, 100–109 [in Ukrainian].

6. Maksymenko, S. D. (2014). Psykholohiia osobystosti: zmistovni oznaky [Psychology of personality: Content characteristics]. *Nauka i osvita – Science and education*, 5, 45–52. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_5_10 [in Ukrainian].

7. Nosenko, E. L., & Kovryha, N. V. (2003). *Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, sposoby vyvchennia* [Emotional intelligence: Conceptualization of the phenomenon, methods of study]. Dnipropetrovsk: DNU [in Ukrainian]. 214 p.

8. Olefir, V. O. (2016). *Psykholohiia samorehuliatsii subiekta diialnosti* [Psychology of self-regulation of the subject of activity]. Doctor's thesis. Ukrainska inzhenerno-pedahohichna akademiia [in Ukrainian].

9. Petruk, N. Yu. (2024). Kontseptualne obgruntuvannia poniat "zhyttieva kryza" ta "kryzovi sytuatsii" u sotsialno-psykholohichnykh doslidzhenniakh [Conceptual substantiation of the concepts "life crisis" and "crisis situations" in socio-psychological research]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific notes. Series: Psychology*, 1, 108–115 [in Ukrainian].

10. Tatenko, V. O. (2017). *Metodolohiia subiektno-vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichnyi vymir* [Methodology of the subject-action approach: Socio-psychological dimension] [in Ukrainian].

11. Tiutiunnyk, L. (2025). Samorehuliatsiia yak psykholohichnyi fenomen [Self-regulation as a psychological phenomenon]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 87(5), 207–215. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-87-5-207-215 [in Ukrainian].

12. Frankl, V. (2016). *Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori* [Man in search of true meaning. Psychologist in a concentration camp]. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia [in Ukrainian]. 160 p.

13. Chebykin, O. Ya. (2009). *Stanovlennia emotsiinoi zrilosti osobystosti* [Formation of emotional maturity of personality]. Odesa: SVD Cherkasov [in Ukrainian]. 230 p.

14. Chykhantsova, O. A. (2021). *Psykholohichni osnovy zhyttiestiikosti osobystosti* [Psychological foundations of personality hardiness]. Kyiv: Talkom [in Ukrainian]. 319 p. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/727629/

15. Shtepa, O. S. (2015). Psykholohichna resursnist u strukturi subiektnosti osobystosti [Psychological resourcefulness in the structure of personality subjectivity]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 27, 605–619 [in Ukrainian].

16. Bandura, A. (2005). The primacy of self-regulation in health promotion. *Applied Psychology: An International Review*, 54(2).

17. Baumeister, R. F. (2016). Limited resources for self-regulation: A current overview of the strength model. *Self-regulation and Ego Control*, 1–17.

18. Bion, W.,& Hinshelwood,R. (2023). *Learning from experience*. London:Routledge.180p.

19. Blackledge, J. T., & Hayes, S. C. (2001). Emotion regulation in acceptance and commitment therapy. *Journal of Clinical Psychology*, 57(2), 243–255.

20. Brotheridge, C. M., & Lee, R. T. (2002). Testing a conservation of resources model of the dynamics of emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 7(1), 57.

21. Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2001). *Optimism, pessimism, and self-regulation*.

22. Devlin, R., Downie, J., & Wildeman, S. (2016). *Self-regulation, professional responsibility and the duty to report*.

23. Hobfoll, S. E. (2011). Conservation of resources theory: Its implication for stress, health, and resilience. *The Oxford Handbook of Stress, Health, and Coping*, 127–147.

24. Luthans, F., & Broad, J. D. (2020). Positive psychological capital to help combat the mental health fallout from the pandemic and VUCA environment. *Organizational Dynamics*, 51(2), 100817.

25. Luthans, F., & Youssef-Morgan, C. M. (2017). Psychological capital: An evidence-based positive approach. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4(1), 339–366.

26. Paliga, M., Kożusznik, B., Pollak, A., & Sanecka, E. (2022). The relationships of psychological capital and influence regulation with job satisfaction and job performance. *PLOS ONE*, 17(8).

27. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2024). Self-determination theory. In *Encyclopedia of quality of life and well-being research* (pp. 6229–6235). Cham: Springer International Publishing.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 159.922.7:37015

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2344-2356

Дмитрук Зоя Анатоліївна доцент кафедри психології та педагогіки Одеського державного університету внутрішніх справ, PhD, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-4279-2838

Малахова Катерина Олександрівна здобувачка вищої освіти (магістр) спеціальність 053 «Психологія» Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ АВТЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розкрито психологічні особливості феномену автентичності особистості як важливої характеристики внутрішньої цілісності та гармонійного розвитку людини. Проаналізовано основні теоретичні підходи до розуміння автентичності у сучасній психологічній науці. Зокрема розглянуто гуманістичний, екзистенційний, психодинамічний та гештальт-підхід, у межах яких феномен автентичності інтерпретується як здатність особистості усвідомлювати власні переживання, приймати свою індивідуальність та діяти відповідно до внутрішніх цінностей та життєвих орієнтирів.

У статті здійснено аналіз сучасних наукових досліджень, які присвячено проблемі автентичності та висвітлено різні підходи до її трактування у психології особистості. Особливу увагу приділено зв'язку автентичності з процесами самосвідомості, самопізнання, самоактуалізації та самореалізації людини.

Показано, що розвиток автентичності сприяє формуванню психологічної зрілості, внутрішньої гармонії та здатності особистості до усвідомленого життєвого вибору.

У межах дослідження також проведено порівняльний аналіз різних психологічних підходів до розуміння феномену автентичності, що дозволяє нам більш комплексно розглянути дане поняття у структурі особистості. Визначено, що автентичність виступає важливим чинником особистісного розвитку, оскільки вона сприяє формуванню цілісного уявлення людини про себе та забезпечує узгодженість між її внутрішніми переконаннями і поведінкою.

Обґрунтовано авторське визначення автентичності як інтегративної властивості особистості, що реалізується через систему взаємопов'язаних компонентів: когнітивно-рефлексивного, емоційно-ціннісного, смислового (аксіологічного), поведінкового, інтегративно-динамічного та екзистенційного. Такий підхід дозволяє розглядати автентичність як динамічний процес особистісного становлення у взаємодії людини з соціальним середовищем.

Ключові слова: автентичність особистості, ідентичність, самосвідомість, самоактуалізація, самореалізація, психологічне благополуччя, гуманістична психологія, екзистенційна психологія, психодинамічний підхід, гештальт-підхід.

Dmytruk Zoia, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of the Odessa State University of Internal Affairs, PhD, Odessa, https://orcid.org/0000-0003-4279-2838

Malakhova Kateryna higher education student (master's degree), specialty 053 "Psychology" of the Odessa State University of Internal Affairs, Odessa

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PHENOMENON OF PERSONAL AUTHENTICITY

Abstract. The article reveals the psychological characteristics of the phenomenon of personal authenticity as an important feature of a person's inner integrity and harmonious development.

The main theoretical approaches to understanding authenticity in modern psychological science are analyzed. In particular, the humanistic, existential, psychodynamic, and Gestalt approaches are considered, within which the phenomenon of authenticity is interpreted as an individual's ability to be aware of their own experiences, accept their individuality, and act in accordance with internal values and life orientations.

The article analyzes modern scientific research devoted to the problem of authenticity and highlights various approaches to its interpretation in personality psychology. Special attention is paid to the connection between authenticity and the processes of self-awareness, self-knowledge, self-actualization, and self-realization. It is shown that the development of authenticity contributes to the formation of psychological maturity, inner harmony, and the individual's ability to make conscious life choices.

The study also provides a comparative analysis of different psychological approaches to understanding the phenomenon of authenticity, which makes it possible to consider this concept more comprehensively within the structure of personality. It is determined that authenticity acts as an important factor of personal development, as it contributes to the formation of a holistic self-perception and ensures consistency between a person's internal beliefs and behavior.

The author's definition of authenticity as an integrative property of the personality, which is realized through a system of interconnected components: cognitive-reflective, emotional-value, semantic (axiological), behavioral, integrative-dynamic and existential, is substantiated. This approach allows us to consider authenticity as a dynamic process of personal formation in the interaction of a person with the social environment.

Keywords: personal authenticity, identity, self-awareness, self-actualization, self-realization, psychological well-being, humanistic psychology, existential psychology, psychodynamic approach, Gestalt approach.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства проблема автентичності особистості набуває особливої актуальності. Суттєві соціальні трансформації, стрімкий розвиток інформаційного простору, глобалізаційні процеси, а також постійна необхідність адаптації до нових умов життя істотно впливають на формування особистості. Людина постійно перебуває під впливом різноманітних соціальних, культурних та інформаційних чинників, які визначають її світогляд, систему цінностей і особливості поведінки.

У таких умовах нерідко виникає ситуація, коли особистість змушена виконувати різні соціальні ролі, що не завжди може відповідати її внутрішніми переконаннями та потребами. Як наслідок, можуть виникати внутрішні суперечності між справжніми прагненнями людини та очікуваннями соціального середовища, що у свою чергу впливає на її психологічний стан.

У цьому контексті особливої значущості набуває проблема збереження внутрішньої цілісності особистості, її здатності усвідомлювати власні переживання, потреби та життєві орієнтири. Саме така здатність у психологічній науці визначається як автентичність особистості. Вона передбачає узгодженість між внутрішнім світом людини та її поведінковими проявами, що знаходить відображення у вмінні діяти відповідно до власних переконань і цінностей [12].

Слід зазначити, що проблема автентичності особистості досліджується у межах різних психологічних підходів і кожен з них особливо інтерпретує даний феномен. Зокрема, у гуманістичній психології автентичність розглядається як одна з ключових умов самоактуалізації та розвитку особистісного потенціалу людини. Представники цього напряму виходять із того, що кожна людина має внутрішню потребу у саморозвитку та прагне реалізовувати свої можливості [5,8].

Водночас екзистенційна психологія акцентує увагу на свободі вибору та відповідальності особистості за власне життя. У межах цього підходу автентичність пов’язується з усвідомленням людиною власного існування, пошуком індивідуального сенсу життя та здатністю приймати рішення відповідно до власних ціннісних орієнтацій.

У психодинамічному підході проблема автентичності розглядається через призму внутрішніх психічних процесів, зокрема взаємодії свідомих і несвідомих компонентів психіки. Дослідники цього напряму підкреслюють, що формування автентичності значною мірою залежить від усвідомлення внутрішніх конфліктів, емоційних переживань і набутого особистісного досвіду.

Окремої уваги заслуговує гештальт-підхід, у якому центральним є поняття усвідомлення власного досвіду. У межах гештальт-психології автентичність розглядається як здатність людини перебувати у контакті зі своїми почуттями,

потребами та переживаннями у ситуації «тут і тепер». Такий підхід підкреслює важливість цілісного сприйняття власного внутрішнього світу, а також відповідальності за власні емоції та поведінку.

Разом із тим, незважаючи на значну кількість наукових праць, феномен автентичності особистості залишається складним і багатовимірним поняттям, що потребує подальшого теоретичного осмислення. Різноманітність підходів до його трактування свідчить про необхідність комплексного аналізу цього явища в контексті сучасної психологічної науки [14].

Усвідомлення своєї автентичності та відповідність їй у щоденних і кризових ситуаціях належить до числа найактуальніших та найпоширеніших проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема автентичності особистості останнім часом викликає все більший інтерес серед сучасних дослідників у галузі психології. У наукових працях цей феномен розглядається з різних теоретичних позицій, зокрема у контексті самосвідомості, формування ідентичності, особистісного становлення, психологічного благополуччя та самореалізації людини.

Філософсько-психологічні студії автентичності особистоті концентруються навколо ідей індивідуальності як неповторності та унікальності психіки конкретної людини (К.Клакхон, Г.Мюррей, Г.Олпорт та інші), внутрішнього морального начала (Ж-Ж. Руссо, І. Гердер, Д.Юм та інші), джерела самодетермінації та якісного змісту суб'єктності (В.Татенко, К.Роджерс та інші), антиатрибутивної сутності людини (А.Б.Орлов), конгруентності як самототожності суб'єктивного досвіду переживання і вчинкової активності (М.Боуен, К. Роджерс, Н.Роджерс, А.Роше та інші), ідентичності як суб'єктивного відчуття безперервної самототожності (Е.Еріксон), самості як «серцевини» особистості, своєрідного психодинамічного ядра різнопланових інтенцій індивіда (К.Юнг), природного потенціалу людини, здатної до самоактуалізації (А.Маслов), свободи бути собою (Г.Сковорода), здатності до екзистенційного особистісного вибору (М.Шелер, М.Фуко) [11].

Так, С. Лукомська визначає автентичність як інтегративну характеристику особистості, яка відображає здатність людини усвідомлювати власні переживання, приймати свою індивідуальність і діяти відповідно до внутрішніх цінностей та переконань. Дослідниця підкреслює, що розвиток автентичності є важливою передумовою психологічної зрілості та гармонійного розвитку особистості [12].

У свою чергу, В. Зливков розглядає феномен автентичності у тісному зв'язку з процесом формування особистісної ідентичності. На його думку, становлення автентичності безпосередньо залежить від рівня розвитку самосвідомості та здатності особистості до саморефлексії. Усвідомлення власних переживань, мотивів і життєвих орієнтирів сприяє формуванню цілісного образу «Я» та забезпечує внутрішню узгодженість особистості [6].

О. Столярчук у своїх дослідженнях звертає увагу на взаємозв'язок автентичності з процесом самоактуалізації. Вона зазначає, що прагнення людини до реалізації власного потенціалу, розвитку здібностей і досягнення особистісних цілей виступає важливим чинником формування автентичності. Саме в процесі самоактуалізації особистість глибше усвідомлює свою індивідуальність і визначає власні життєві орієнтири [13].

Варто зауважити, що у сучасних психологічних дослідженнях проблема автентичності розглядається також у межах різних теоретичних підходів. Зокрема, представники гуманістичної психології пов'язують автентичність із прагненням до самореалізації та розвитку внутрішнього потенціалу особистості. Натомість у межах екзистенційної психології цей феномен інтерпретується через категорії свободи вибору, відповідальності за власне життя та пошуку сенсу існування.

У психодинамічному підході увага зосереджується на внутрішніх психічних процесах, а саме - взаємодії свідомих і несвідомих аспектів особистості. Автентичність у цьому контексті пов'язується з усвідомленням внутрішніх конфліктів, емоційних переживань і особистісного досвіду. Водночас у гештальт-психології особливий акцент робиться на здатності людини усвідомлювати власний досвід і перебувати у контакті зі своїми почуттями та потребами у ситуації «тут і тепер».

Отже, проведений аналіз сучасних наукових джерел дає підстави стверджувати, що феномен автентичності є складним і багатовимірним психологічним явищем, яке досліджується у межах різних теоретичних парадигм. Різноманіття підходів до його розуміння дозволяє більш глибоко та комплексно розглянути це поняття у структурі особистості, а також підкреслює його важливу роль у процесі особистісного розвитку.

Мета статті. Метою статті є теоретичний аналіз психологічних особливостей феномену автентичності особистості та узагальнення різних психологічних підходів до його розуміння.

Виклад основного матеріалу. Феномен автентичності особистості є складним психологічним явищем, що відображає здатність людини залишатися вірною своїй внутрішній сутності та діяти відповідно до власних цінностей. У психологічній науці сформувалося кілька підходів до трактування цього феномену. Гуманістична психологія виникла у другій половині XX століття як один із напрямів психологічної науки, яка акцентує увагу на унікальності людини, її творчий потенціал та прагненні до саморозвитку. Представники цього напряму розглядали особистість, як активного суб'єкта власного життя, що здатний до самопізнання та самореалізації. Основною ідеєю гуманістичної психології є переконання, що кожна людина має свій внутрішній потенціал для розвитку та прагне до досягнення внутрішньої гармонії. У межах гуманістичного підходу важливого значення набуває поняття автентичності. Воно пов'язується зі здатністю людини бути відкритою до власного досвіду, усвідомлювати свої

почуття та діяти відповідно до внутрішніх переконань. Автентичність у цьому контексті розглядається як важлива умова психологічного благополуччя та гармонійного розвитку особистості.

Автентичність, що визначається у будь-якому статусі - чи то риса, чи то здатність, чи то стан, - відіграє у структурі особистості важливу роль, що сприяє самоздійсненню людини, її саморозвитку та самореалізації [14].

Одним із найбільш відомих представників гуманістичної психології є Абрахам Маслоу, який розробив теорію самоактуалізації особистості. Згідно з його концепцією, людина прагне реалізувати свій внутрішній потенціал та досягти максимально можливого рівня розвитку. Самоактуалізація розглядається як процес розкриття здібностей, талантів і творчих можливостей людини. А. Маслоу також запропонував відому ієрархію потреб, у якій потреби людини розташовані у певній послідовності: від базових фізіологічних потреб до потреб у самореалізації. Найвищим рівнем цієї ієрархії є саме потреба у самоактуалізації, яка передбачає прагнення людини до розвитку, самопізнання та реалізації власних можливостей.

У цьому контексті автентичність можна розглядати як важливу характеристику самоактуалізованої особистості. Людина, яка прагне до самоактуалізації, поступово вчиться усвідомлювати власні потреби, приймати свою індивідуальність та діяти відповідно до власних цінностей. Саме така внутрішня узгодженість між переконаннями та поведінкою сприяє формуванню автентичної особистості [9]. Ціннісно-смислова орієнтація особистості відіграє особливу роль у контексті автентичності. Як зазначає З. Дмитрук: «Цінності – особистісна та соціально-культурна значущість для людини з певних категорій, процесів та явищ. Це те, у що ми віримо й чого прагнемо. Це основа наших переконань і принципів. Цінності є основою життєвих орієнтирів особистості та визначають, що ми вважаємо важливим, на що спрямовуємо свою увагу, енергію та час.

Цінності формуються під впливом сім'ї, культури, освіти, життєвого досвіду та середовища, у якому ми зростаємо. Саме цінності допомагають людині ухвалювати рішення, визначати пріоритети та будувати власну життєву траєкторію. У кризових і стресових ситуаціях звернення до власних цінностей стає потужним ресурсом, адже вони надають внутрішню стійкість, допомагають не втрачати сенсу та впевненості у своїх діях. Глибоке усвідомлення власних цінностей дозволяє людині краще зрозуміти себе та знайти шляхи особистісного розвитку навіть у складних умовах» [4].

Екзистенційна психологія розглядає людину як унікальну істоту, яка постійно перебуває у процесі пошуку сенсу власного життя. Центральною ідеєю цього підходу є усвідомлення людиною власного існування, свободи вибору та відповідальності за прийняті рішення. У межах екзистенційної психології значна увага приділяється таким феноменам, як сенс життя, особистісна свобода, самотність, тривога та відповідальність.

У дослідженні Н. М. Кальки підкреслюється, що екзистенційні переживання є важливою складовою внутрішнього світу людини. Авторка зазначає, що саме через переживання власного буття людина усвідомлює свою індивідуальність і починає формувати особистісні смисли. Такі переживання можуть виникати у різних життєвих ситуаціях, зокрема у моменти життєвих криз або важливих життєвих виборів [8].

Згідно з позицією дослідниці, екзистенційні переживання пов'язані з усвідомленням людиною власного існування у світі та необхідністю приймати рішення, які визначають її життєвий шлях. У таких умовах людина стикається з необхідністю визначати власні цінності, життєві орієнтири та сенс свого життя.

У межах екзистенційного підходу автентичність розглядається як здатність людини усвідомлювати свою свободу та відповідальність за власне життя. Автентична особистість не уникає складних життєвих питань, а прагне зрозуміти власні переживання та знайти індивідуальний сенс існування. Особливістю екзистенційної психології є те, що вона розглядає людину не лише як об'єкт психологічного дослідження, але і як суб'єкта власного життя. Людина здатна усвідомлювати свої переживання, робити вибір та змінювати власне життя. Саме ця здатність до свідомого вибору створює передумови для формування автентичності. Відповідно, екзистенційний підхід підкреслює, що розвиток автентичності пов'язаний із процесом пошуку сенсу життя, усвідомленням свободи та прийняттям відповідальності за власні рішення. Людина, яка здатна усвідомлювати свої екзистенційні переживання та приймати їх, поступово формує більш цілісне та автентичне розуміння себе.

Психодинамічний підхід розглядає розвиток особистості через призму взаємодії свідомих і несвідомих психічних процесів. Представники цього напряму виходять із припущення, що значна частина поведінки людини визначається внутрішніми переживаннями, емоціями та конфліктами, які не завжди усвідомлюються. У цьому контексті автентичність пов'язується зі здатністю людини усвідомлювати внутрішні психологічні процеси та інтегрувати різні аспекти власної особистості.

У дослідженні О. Васильченко та Т. Жданової розглядається застосування психодинамічного підходу у процесі оцінювання психологічного стану людини. Авторки зазначають, що психодинамічна діагностика дозволяє глибше зрозуміти внутрішні психологічні механізми, які впливають на поведінку та емоційний стан особистості. Такий підхід ґрунтується на аналізі внутрішніх переживань, особистісних особливостей та особливостей психоемоційного функціонування людини [2].

На думку дослідниць, використання психодинамічного підходу у психологічній діагностиці дозволяє не лише оцінити поточний психоемоційний стан людини, але й виявити глибинні психологічні причини певних поведінкових проявів. У своїй роботі авторки підкреслюють, що для більш точного дослідження психологічного стану можуть використовуватися як психометричні, так і

проєктивні методики, які дають змогу отримати більш комплексне уявлення про особистість.

Важливою особливістю психодинамічного підходу є прагнення до цілісного розуміння особистості. Дослідники наголошують, що для аналізу психологічного стану необхідно враховувати не лише поведінкові прояви людини, але й її внутрішні переживання, особистісні конфлікти та життєвий досвід. Саме тому психодинамічна діагностика часто поєднує різні методи дослідження, що дозволяє більш глибоко вивчити психічні процеси.

У цьому контексті автентичність можна розглядати як здатність людини усвідомлювати власні внутрішні переживання та приймати їх як частину своєї особистості. Коли людина починає усвідомлювати свої емоції, мотиви та внутрішні конфлікти, вона отримує можливість краще зрозуміти себе та свої поведінкові реакції.

Отже можна визначити, що психодинамічний підхід підкреслює важливість дослідження внутрішнього світу людини та її несвідомих переживань. Усвідомлення цих процесів сприяє формуванню більш цілісного уявлення про себе та створює передумови для розвитку автентичності особистості.

У гештальт-психології важливе місце займає поняття усвідомлення, яке розглядається як основний механізм розвитку особистості. Усвідомлення передбачає здатність людини помічати власні думки, почуття, тілесні відчуття та поведінкові реакції у конкретний момент часу. Саме через процес усвідомлення людина поступово встановлює більш глибокий контакт із собою та навколишнім світом. З позиції гештальт-підходу автентичність пов’язана зі здатністю особистості бути присутньою у власному досвіді. Це означає, що людина не лише усвідомлює свої почуття, але й дозволяє собі проживати їх без заперечення або придушення. Такий підхід сприяє формуванню більш цілісного сприйняття власної особистості. [3]

Однією з ключових ідей гештальт-психології є концепція контакту. Контакт розглядається як процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, у якому вона усвідомлює власні потреби та знаходить способи їх задоволення. Автентичність у цьому контексті проявляється у здатності людини підтримувати повноцінний контакт із собою та іншими людьми. Коли контакт порушується, особистість може втрачати відчуття власної цілісності. У таких випадках людина починає діяти відповідно до зовнішніх очікувань, ігноруючи власні потреби. Це може призводити до внутрішнього конфлікту та відчуття психологічної незадоволеності.

Важливим поняттям у гештальт-підході є також концепція «незавершених гештальтів». Вона означає, що незавершені переживання або емоційні ситуації можуть залишатися у психіці людини та впливати на її поведінку. Наявність таких переживань часто заважає людині повною мірою усвідомлювати свій досвід і діяти автентично [1]. Завершення гештальтів передбачає усвідомлення та проживання тих переживань, які раніше були витіснені або пригнічені.

Завдяки цьому людина отримує можливість звільнитися від внутрішніх психологічних блоків та відновити контакт із власними почуттями.

Гештальт-підхід також підкреслює значення особистої відповідальності. Людина розглядається як активний суб'єкт власного життя, який здатний усвідомлювати свої дії та приймати рішення. Прийняття відповідальності за власні почуття і поведінку сприяє розвитку автентичності та формуванню більш зрілої особистості. Крім того, важливу роль у гештальт-підході відіграє принцип «тут і тепер». Він передбачає зосередження уваги на поточному досвіді людини, а не на минулих подіях або майбутніх очікуваннях. Така орієнтація на теперішній момент дозволяє людині глибше усвідомлювати власні переживання та формувати більш автентичні способи взаємодії з навколишнім світом.

У цьому контексті автентичність можна розглядати як процес постійного самопізнання та розвитку. Людина поступово вчиться краще розуміти свої потреби, почуття та життєві цінності. Саме цей процес усвідомлення дозволяє особистості діяти більш щиро та відкрито.

Таким чином, гештальт-підхід розглядає автентичність як результат глибокого усвідомлення власного досвіду, здатності підтримувати контакт із собою та іншими людьми, а також готовності брати відповідальність за власне життя. Такий підхід дозволяє розглядати автентичність не лише як психологічну характеристику, але і як динамічний процес особистісного розвитку.

Таким чином, різні психологічні підходи по-різному пояснюють феномен автентичності, проте всі вони підкреслюють значення внутрішньої цілісності особистості та її здатності діяти відповідно до власних цінностей.

З метою систематизації та узагальнення теоретичних підходів до розуміння автентичності доцільно здійснити їх порівняльний аналіз, що дозволяє виявити спільні та відмінні риси у трактуванні даного феномену в межах різних психологічних напрямів (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз психологічних підходів до розуміння автентичності

Психологічний підхід	**Основна характеристика автентичності**
Гуманістична психологія	*Автентичність як умова самоактуалізації*
Екзистенційна психологія	*Автентичність як усвідомлення свободи та відповідальності*
Психодинамічний підхід	*Автентичність як інтеграція свідомого і несвідомого*
Гештальт-підхід	*Автентичність як усвідомлення власного досвіду*

Отже, розглядаємо автентичність як інтегративну властивість особистості, що виявляється у здатності людини усвідомлювати та узгоджено реалізовувати власні переживання, цінності й смисли у поведінці, забезпечуючи внутрішню цілісність, свободу вибору та відповідальність за власні дії у взаємодії з соціальним середовищем (автор.)

Когнітивно-рефлексивний компонент зазначеного поняття передбачає здатність особистості до самопізнання, рефлексії власних станів, мотивів і переконань. Емоціно-ціннісний компонент охоплює прийняття власних переживань, у тому числі суперечливих, без їх витіснення чи спотворення. Тут проявляється ідея цілісності та безумовного самоприйняття, характерна для гуманістичного підходу. Смисловий (аксіологічний) компонент запропонованого поняття «автентичність» полягає у здатності діяти відповідно до внутрішніх цінностей і життєвих смислів, а не лише під впливом зовнішніх вимог. Це узгоджується з положеннями аксіології та екзистенційної психології. Поведінковий компонент виявляється у відповідності між внутрішніми станами та зовнішніми проявами (думками, словами, діями). Особистість діє узгоджено зі своїм внутрішнім світом, що відображає ідею конгруентності у гуманістичній традиції. Інтегративно-динамічний компонент передбачає узгодження свідомих і несвідомих аспектів психіки, подолання внутрішніх конфліктів, що співвідноситься з психодинамічним підходом. Екзистенційний компонент підкреслює те, що автентичність реалізується через здатність робити вибір і нести за нього відповідальність, усвідомлюючи власну унікальність і обмеженість існування.

Висновки. У результаті теоретичного аналізу встановлено, що феномен автентичності особистості є складним, багатовимірним і інтегративним психологічним утворенням, яке відображає здатність людини до усвідомлення власного внутрішнього світу, прийняття своєї індивідуальності та узгодженого самовираження у поведінці. Узагальнення положень гуманістичного, екзистенційного, психодинамічного та гештальт-підходів дозволило визначити, що, попри відмінності у трактуванні, всі вони сходяться на розумінні автентичності як показника внутрішньої цілісності особистості, її зрілості, свободи вибору та відповідальності за власне життя.

Обґрунтовано авторське визначення автентичності як інтегративної властивості особистості, що реалізується через систему взаємопов’язаних компонентів: когнітивно-рефлексивного, емоційно-ціннісного, смислового (аксіологічного), поведінкового, інтегративно-динамічного та екзистенційного. Такий підхід дозволяє розглядати автентичність не лише як статичну характеристику, а як динамічний процес особистісного становлення, що розгортається у взаємодії людини з соціальним середовищем.

Встановлено, що розвиток автентичності тісно пов’язаний із процесами самосвідомості, самопізнання, самоактуалізації та самореалізації, а також виступає важливим чинником психологічного благополуччя та гармонійного

розвитку особистості. Автентичність забезпечує узгодженість між внутрішніми переконаннями та зовнішніми проявами поведінки, що є основою ефективної життєдіяльності людини в умовах сучасних соціальних трансформацій.

Перспективи подальших наукових розробок вбачаються у:

- емпіричному дослідженні структурних компонентів автентичності та їх взаємозв'язків у різних вікових і професійних групах;
- розробці та апробації психодіагностичних методик вимірювання рівня автентичності особистості;
- вивченні особливостей формування автентичності в умовах кризових ситуацій та соціальних змін;
- дослідженні взаємозв'язку автентичності з психологічною стійкістю, професійною ідентичністю та ефективністю діяльності;
- розробці психологічних програм розвитку автентичності у здобувачів вищої освіти та фахівців різних галузей, зокрема психологічної сфери.

Таким чином, подальше вивчення феномену автентичності відкриває широкі можливості для поглиблення розуміння процесів особистісного розвитку та вдосконалення практичних підходів до підтримки психологічного благополуччя людини.

Література:

1. Будник Д., Погрібна А. Гештальт-терапія як сучасний метод психотерапії кризових станів / 2024 р. https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/2241

2. Васильченко О., Жданова Т. Технологічно-психодінамічний підхід до оцінки психологічного стану: можливості і перспективи / Вчені записки Університету «КРОК» No1(73), 2024 – с. 262 – 272. URL https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/706

3. Володарська Н.Д. Гештальт-технології у відновленні психологічного здоров'я особистості / № 1 (2022): Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права / дата звернення 17.03.2026 https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/167

4. Дмитрук З.А. Теорія і практика управління процесом позиціонування закладу освіти на основі ціннісних орієнтацій. Захист прав дитини в умовах збройної агресії: Колективна монографія. Львів –Торунь : Liha-Pres, 2025. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-12

5. Зварич І.М., Чуйко Г.В., Колтунович Т.А. / Екзистенційна та гуманістична психологія / Міністерство освіти і науки України ,Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича / навч. посібник для студентів закладів вищої освіти, 2019р. – Гуманістична психологія А. Г. Маслоу – с. 280 – 309. Дата звернення: 18.03.2026 https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2651

6. Зливков В.Л. Автентичність як метавластивість особистості / В.Л. Зливков /Наукова конференція «Сучасний соціокультурний простір 2015» (16-18 вересня 2015 р.). – К., 2015. – С. 82-89.

7. Зливков В.Л., Копилов С.О., Лукомська С. О. Методологічні закономірності формування автентичності фахівців соціономічних професій / Монографія / Видавничий Дім «Слово», Київ, 2017 с. 7 – 21.

8. Калька Н.М. Екзистенційні переживання особистості: філософсько-психологічний аспект / Габітус випуск 65 2024 с. 155 – 159. Дата звернення 18.03.2026 https://habitus.od.ua/journals/2024/65-2024/29.pdf

9. Калініченко Є., Колодяжна А. Сучасні напрями психотерапії: гуманістична психологія / Київський національний університет технологій та дизайну, 2023 / м. Київ, Україна / с. 149 – 152.

10. Котигорошко В. Гуманістична психологія: Третя Сила в Психології / Теорії психології, Гуманістична психологія / 2023.р. – URL статті https://www.gasformind.com/humanistychna-psykholohiya/

11. Когутяк Н. Становлення автентичності особистості в період життєвої кризи: концептуальна модель / Психологія особистості 2008 №1 115-126 с.

12. Лукомська С.О. Поняття «автентичність» у сучасних теоретичних і емпіричних дослідженнях / С. О. Лукомська Феномен автентичності особистості викладача психології / / Матеріали четвертої міжнародної наукової конференції «Інновації і традиції у сучасній науковій думці» м. Київ - К.: ТОВ ТК «Меганом», 2015. – с. 115-120

13. Столярчук О. А. Феномен автентичності особистості викладача психології / Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна, Київ / 2013р. – с. 121-124.

14. Туз Л., Якимчук Б. Автентичність і самореалізація особистості в процесі творчого пошуку / Вісник Національного університету оборони України, 2024. с. 153 – 158. Дата звернення: 18.03.2026 https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/301429

Referens:

1. Budnyk, D., Pohribna, A. (2024) Heshtal′t-terapiya yak suchasnyy metod psykhoterapiyi kryzovykh staniv [Gestalt therapy as a modern method of psychotherapy for crisis states *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»*] [in Ukrainian].

2. Vasyl′chenko, O., Zhdanova, T. (2024) Tekhnolohichno-psykhodinamichnyy pidkhid do otsinky psykholohichnoho stanu: mozhlyvosti i perspektyvy [Technological-psychodynamic approach to assessing psychological state: possibilities and prospects *Scientific notes of the University "KROK"*] [in Ukrainian].

3. Volodars′ka, N.D. (2022) Heshtal′t-tekhnolohiyi u vidnovlenni psykholohichnoho zdorov″ya osobystosti [Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law] №1 (73) [in Ukrainian].

4. Dmytruk, Z.A. (2025) Teoriya i praktyka upravlinnya protsesom pozytsionuvannya zakladu osvity na osnovi tsinnisnykh oriyentatsiy [Theory and practice of managing the process of positioning an educational institution based on value orientations *Protection of children's rights in conditions of armed aggression: Collective monograph] Lviv-Torun: Liha-Press* [in Ukrainian].

5. Zvarych, I.M., Chuyko H.V., Koltunovych T.A. (2019) Ekzystentsiyna ta humanistychna psykholohiya [Existential and humanistic psychology *Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University / textbook for students of higher education institutions]* [in Ukrainian].

6. Zlyvkov, V.L. (2015) Avtentychnist′ yak metavlastyvist′ osobystosti [Authenticity as a meta-property of personality *Scientific conference «Modern socio-cultural space 2015»]* [in Ukrainian].

7. Zlyvkov V.L., Kopylov S.O., Lukoms′ka S. O. (2017) Metodolohichni zakonomirnosti formuvannya avtentychnosti fakhivtsiv sotsionomichnykh profesiy [Methodological regularities of forming the authenticity of socionomic professions specialists] *Monograph / Publishing House "Slovo", Kyiv* [in Ukrainian].

8. Kal′ka, N.M. (2024) Ekzystentsiyni perezhyvannya osobystosti: filosofs′ko-psykholohichnyy aspect [Existential experiences of the individual: a philosophical and psychological aspect *Habitus issue 65*] [in Ukrainian].

9. Kalinichenko, YE., Kolodyazhna A. (2023) Suchasni napryamy psykhoterapiyi: humanistychna psykholohiya [Modern trends in psychotherapy: humanistic psychology Kyiv *National University of Technologies and Design*] [in Ukrainian].

10. Kotyhoroshko, V. (2023) Humanistychna psykholohiya: Tretya Syla v Psykholohiyi [Humanistic Psychology: The Third Force in Psychology / *Theories of Psychology*] [in Ukrainian].

11. Kohutyak, N. (2008) Stanovlennya avtentychnosti osobystosti v period zhyttyevoyi kryzy: kontseptual′na model′ [The formation of personal authenticity during a life crisis: a conceptual model *Personality Psychology*] [in Ukrainian].

12. Lukoms′ka, S.O. (2015) Ponyattya «avtentychnist′» u suchasnykh teoretychnykh i empirychnykh doslidzhennyakh [The concept of "authenticity" in modern theoretical and empirical research *Materials of the fourth international scientific conference "Innovations and traditions in modern scientific thought"] Kyiv - K.: LLC TK "Meganom* [in Ukrainian].

13. Stolyarchuk, O. A. (2013) Fenomen avtentychnosti osobystosti vykladacha psykholohiyi [The concept of "authenticity" in modern theoretical and empirical research Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine, Kyiv] [in Ukrainian].

14. Tuz L., Yakymchuk, B. (2024) Avtentychnist′ i samorealizatsiya osobystosti v protsesi tvorchoho poshuku [Authenticity and self-realization of the individual in the process of creative search *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*] [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 159.9:7.05:[378.015.31:331.548

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2357-2369

Дучимінська Тамара Іванівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та психодіагностик, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0002-3352-3188

Коць Михайло Онисимович кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0000-0002-5607-0564

ПСИХОДИЗАЙН ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА НАВЧАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ: МУЛЬТИПАРАДИГМАЛЬНА МОДЕЛЬ ДІАГНОСТИКИ ТА ТРЕНІНГОВИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ

Анотація. У статті представлено теоретичне обґрунтування та емпіричну апробацію мультипарадигмальної моделі психодизайну професійного становлення та навчальної ефективності студентів закладів вищої освіти. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю інтеграції різних підходів до вивчення професійного розвитку студентської молоді в умовах сучасних соціальних викликів, динамічності освітнього середовища та зростання вимог до адаптивності майбутніх фахівців. Запропонована модель поєднує положення теорії конструювання кар'єри, концепції професійної ідентичності, ресурсного підходу та принципів психодизайну освітнього середовища. Структура моделі включає діагностичний, аналітичний, інтервенційний та результативний блоки, що відображають логіку переходу від оцінювання індивідуальних характеристик студентів до проєктування психологічного супроводу їхнього професійного розвитку.

Емпіричне дослідження проведено на вибірці студентів першого курсу Волинського національного університету імені Лесі Українки (N = 26). Для реалізації діагностичного етапу використано комплекс психодіагностичних методик, зокрема опитувальник кар'єрної адаптованості CAAS-SF, методику діагностики професійної ідентичності, шкалу самооцінки Дембо-Рубінштейн та тест професійних інтересів Дж. Голланда. Аналіз результатів показав відносно високий рівень професійної ідентичності, кар'єрної адаптованості та самооцінки у більшості респондентів. Водночас кореляційний аналіз не виявив статистично значущих зв'язків між досліджуваними показниками, що може свідчити про недостатню інтегрованість психологічних компонентів професійного становлення на ранньому етапі навчання.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання запропонованої моделі для розробки програм психологічного супроводу

студентів, застосування інноваційних тренінговаих інтервенцій, спрямованих на розвиток кар'єрної адаптивності, формування професійної ідентичності та підвищення ефективності навчальної діяльності.

Ключові слова: психодизайн, професійне становлення, кар'єрна адаптованість, професійна ідентичність, навчальна ефективність, психологічні ресурси, студенти.

Duchiminskaya Tamara Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Practical Psychology and Psychodiagnosis of Volyn National University named after Lesya Ukrainka, Lutsk, https://orcid.org/0000-0002-3352-3188

Kots Mykhailo Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogical and Age Psychology of the Lesya Ukrainka Volyn National University, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, https://orcid.org/0000-0002-5607-0564

PSYCHODESIGN OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND STUDENTS' ACADEMIC EFFICIENCY: A MULTIPARADIGMAL MODEL OF DIAGNOSTICS AND TRAINING INTERVENTIONS

Abstract. The article presents a theoretical justification and empirical testing of a multiparadigm model of psychodesign of students' professional development and learning effectiveness in higher education institutions. The relevance of the study is determined by the need to integrate different theoretical approaches to the study of students' professional development in the context of contemporary social challenges, the dynamic nature of the educational environment, and increasing demands for adaptability of future professionals. The proposed model combines the principles of career construction theory, the concept of professional identity, the resource-based approach, and the ideas of psychodesign of the educational environment. The structure of the model includes diagnostic, analytical, intervention, and outcome components that reflect the transition from assessing students' psychological characteristics to designing psychological support for their professional development.

The empirical study was conducted among first-year students of Lesya Ukrainka Volyn National University (N = 26). The diagnostic stage included several psychodiagnostic instruments: the Career Adapt-Abilities Scale (CAAS-SF), a professional identity assessment method, the Dembo–Rubinstein self-esteem scale, and Holland's vocational interests test. The results demonstrated relatively high levels of professional identity, career adaptability, and self-esteem among most respondents. However, correlation analysis did not reveal statistically significant relationships between the studied variables, which may indicate insufficient integration of psychological components of professional development at the early stage of university

education. The practical significance of the study lies in the possibility of using the proposed model to develop programs for psychological support for students, the application of innovative training interventions aimed at developing career adaptability, forming professional identity, and increasing the effectiveness of educational activities.

Keywords: psychodesign, professional development, career adaptability, professional identity, learning effectiveness, psychological resources, students.

Постановка проблеми. Сучасне освітнє середовище функціонує в умовах швидких соціальних змін, цифровізації та зростання вимог до професійної мобільності молоді, що зумовлює потребу у нових підходах до психологічного супроводу професійного становлення студентів.

Традиційні підходи до формування професійної готовності часто обмежуються окремими аспектами – мотиваційним, компетентнісним або когнітивним. Проте сучасні виклики вимагають інтегративного підходу, який враховує взаємодію особистісних ресурсів, професійної ідентичності, кар'єрної адаптивності та ефективності навчальної діяльності.

У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція психодизайну – цілеспрямованого проєктування психологічних умов розвитку особистості в освітньому середовищі. Психодизайн передбачає не лише діагностику актуального стану студента, а й конструювання системи інтервенцій, що сприяють гармонізації професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика професійного становлення студентської молоді у сучасних дослідженнях розгортається на перетині кількох теоретичних площин: духовно-ціннісної детермінації особистості, соціально-психологічного конструювання кар'єри, ресурсного підходу та психодизайну освітнього середовища.

Проте аналіз літератури свідчить, що ці напрями часто розвиваються автономно, без інтеграції в єдину модель психологічного супроводу професійного розвитку. Так, зокрема І. Бех, професійне становлення розглядав через призму духовного розвитку особистості. Учений наголошував, що справжня професійна зрілість неможлива без внутрішньої ціннісної інтеграції та моральної самодетермінації. У цій концепції, на відміну від інструментальних моделей кар'єрного розвитку, акцент зміщується з поведінкової ефективності на смислову цілісність особистості [1].

О. Єрмолаєва також пропонує подібну ідею фрагментарності професійного становлення. Презентуючи свій підхід, дослідниця пов'язує професійну ідентичність із ризиком маргіналізації у разі відсутності внутрішньої інтеграції [5]. Якщо ж І. Бех підкреслював духовну зрілість як ресурс, то О. Єрмолаєва акцентувала на небезпеці розщеплення ідентичності. Таким чином, обидві позиції вказують на необхідність інтегративного підходу, хоча й із різних методологічних позицій.

Сучасні емпіричні дослідження [3; 15] указують на те, що сформованість професійної ідентичності може бути пов'язана з рівнем рефлексивності та професійної залученості. Водночас Т. Дзюба зазначає, що за умови воєнної травматизації професійна ідентичність постає більш вразливою, що підсилює необхідність психологічного супроводу [2].

Таким чином, у вказаних вище дослідженнях професійна ідентичність представлена як багатовимірне та потенційно нестабільне утворення, яке потребує цілеспрямованого підтримуючого впливу.

Кар'єрну адаптивність західні дослідження, на відміну від вітчизняної традиції, розглядають як ключовий ресурс професійного самоконструювання [19; 24].

При цьому кар'єра трактується як наративний процес, у якому особистість активно формує власну професійну історію.

Д. Ван, Ю. Лі [24] розширюючи теоретичні положення, водночас виокремлюють практичні інструменти розвитку адаптивності, а М. Меріно-Техедор, М. Серрано-Фернандес та ін. [20] емпірично доводять опосередкувальну функцію кар'єрної адаптованості у зв'язку між особистісними характеристиками та професійною ідентичністю. Таким чином, у західній парадигмі адаптивність постає як динамічний механізм формування ідентичності, а у вітчизняній – як кінцевий результат розвитку.

Б. Кхампірат, К. Буратін та ін. [18] указували на важливість і психометричної складової. Вони підтвердили надійність CAAS у різних культурних вибірках, що підсилює валідність використання цього інструменту у вітчизняних дослідженнях.

Отже, можна стверджувати, що у західних дослідженнях більшою мірою представлено інструментальну та інтервенційну спрямованості, а у вітчизняних більше концептуальний аналіз ідентичності.

Ресурсний підхід представлений у низці досліджень, які вважають, що психологічна стійкість і навчальна ефективність є результатом взаємодії внутрішніх ресурсів [4; 11; 12; 17; 22; 25]. Зокрема Е. Панасенко та І. Репринець указують на значний вплив емоційного інтелекту на академічну успішність здобувачів вищої освіти [11], а Р. Раян та Е. Десі зазначають, що базовими умовами внутрішньої мотивації і навчальної ефективності є автономія, компетентність і залученість [22].

На думку В. Дуань, Ф. Бу, Ц. Чень, Ю. Ло та В. Ян, позитивні психологічні інтервенції можуть бути ефективними тоді, коли вони мають певну системність та індивідуалізацію, що безпосередньо співвідноситься з концепцією психодизайну [17]. П. Вонг, доповнюючи ресурсну парадигму екзистенційним виміром, акцентує увагу на смислотворенні як на умові психологічної стійкості [25].

У дослідженнях С. Дмитришин [4], В. Степаненко, О. Злобіної, Є. Головахи, С. Дембіцького та Л. Найдьонової [11] розглядається важливість

внутрішніх ресурсів у кризових умовах, однак зазначені підходи не вибудовують цілісну теоретичну модель у структуру професійного становлення.

У сучасних дослідженнях відмічене зростання уваги до валідизації інструментів вимірювання психологічних ресурсів. Зокрема, Н. Школіна, І. Орлова, І. Кедик, М. Станіславчук [16], В. Олефір [21], В. Олефір і В. Боснюк [9], У. Сіддік, У. Махбуб [23] підтверджують надійність відповідних шкал у різних вимірах дослідження. Водночас переважна більшість наукових досліджень зосереджені на психометричних аспектах і не пов'язують діагностику з подальшими проєктуваннями інтервенцій. Саме цей розрив між вимірюванням і практичним впливом потребує подальших досліджень.

М. Коць і Т. Дучимінська [7] пропонують концепцію психодизайну кар'єрної траєкторії першокурсників, вказуючи на необхідність системного супроводу навчальної адаптації. С. Паламар і М. Науменко [10] звертають увагу на універсальний дизайн освітнього простору, підкреслюючи значення доступності та персоналізації. Порівняльний аналіз наукових джерел дозволяє виявити методологічну роз'єднаність сучасних підходів до професійного становлення студентів. Західні дослідження більшою мірою представляють інструментально-адаптивний і інтервенційний виміри, а у вітчизняних дослідженнях акцентовано увагу на духовно-ціннісному.

Ресурсна парадигма та позитивна психологія пропонують механізми підтримки особистості, однак рідко інтегруються у системну модель освітнього супроводу. Психодіагностика активно розвивається, але недостатньо поєднується з психодизайнерським проєктуванням. Таким чином, наукова проблема полягає не у відсутності досліджень окремих компонентів професійного становлення студентів, а у недостатній інтеграції цих підходів у цілісну модель психологічного супроводу, яка б поєднувала діагностику, аналітику та проєктування інтервенцій.

На основі узагальнення теоретичних підходів до кар'єрної адаптованості, професійної ідентичності та ресурсної детермінації навчальної ефективності запропоновано структурну модель психодизайну професійного становлення студентів (рис. 1).

Модель має чотирирівневу будову та відображає логіку переходу від діагностики до результату через аналітичний та інтервенційний рівні.

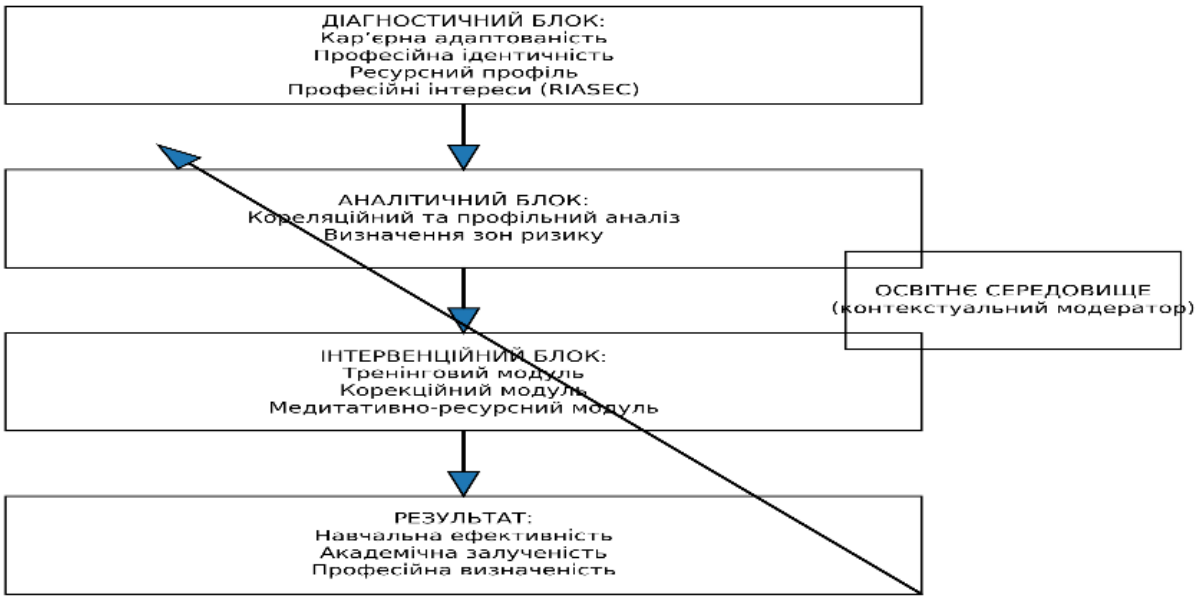

Рис. 1. Структурна мультипарадигмальна модель психодизайну професійного становлення та навчальної ефективності студентів

Модель має циклічний характер: результати навчальної ефективності можуть ставати підставою для повторної діагностики та корекції психо-дизайнерських рішень. Це забезпечує динамічність і адаптивність системи супроводу професійного становлення.

Метою статті є виявлення особливостей взаємозв'язку між кар'єрною адаптованістю, професійною ідентичністю та ресурсними характеристиками студентів як компонентів запропонованої моделі психодизайну професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. У межах даного дослідження апробовано діагностичний етап моделі, що дозволило емпірично оцінити взаємозв'язок її базових компонентів.

Емпіричне дослідження проводилося серед студентів першого курсу Волинського національного університету імені Лесі Українки. У дослідженні взяли участь 26 студентів ЗВО.

Для реалізації діагностичного етапу моделі психодизайну було використано комплекс психодіагностичних методик: Опитувальник кар'єрної адаптованості CAAS-SF – для визначення рівня кар'єрної адаптивності; Методика діагностики професійної ідентичності – для оцінки інтегрованості професійного само сприйняття; Методика самооцінки Дембо-Рубінштейн – для визначення рівня глобальної самооцінки; Тест професійних інтересів Дж. Голланда (RIASEC) – для визначення структури професійних інтересів.

Обробка результатів здійснювалася із застосуванням методів описової статистики (M, SD) та коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Під час обробки та аналізу результатів дослідження використовувалися цифрові інструменти, зокрема програмні засоби Microsoft Excel, а також допоміжні можливості

системи ChatGPT для структуризації матеріалу та мовно-редакційної підтримки тексту.

Для оцінювання психологічних характеристик професійного становлення студентів було проведено аналіз описових статистичних показників досліджуваних змінних.

Зокрема, було визначено середні значення та стандартні відхилення показників професійної ідентичності, кар'єрної адаптованості та самооцінки (табл. 1).

Таблиця 1

Описові статистичні показники досліджуваних змінних

Показник	M	SD
Професійна ідентичність	61,81	10,50
Кар'єрна адаптованість	48,69	5,17
Самооцінка	6,13	0,63

Отримані результати свідчать про відносно високий рівень сформованості професійної ідентичності у студентів першого курсу. Середнє значення цього показника перебуває у межах інтерпретаційного діапазону, що характеризує позитивне ставлення до обраної професії та наявність певної професійної визначеності.

Показники кар'єрної адаптованості також демонструють достатньо високий рівень психологічної готовності студентів до професійного розвитку. Це може свідчити про наявність у досліджуваної групи таких ресурсів, як орієнтація на майбутнє, готовність до прийняття рішень та інтерес до можливостей професійного саморозвитку.

Рівень самооцінки у більшості респондентів характеризується відносною стабільністю та помірно високими значеннями. Такий результат може розглядатися як позитивний ресурсний фактор, що потенційно сприяє професійному становленню студентів і підтримує їхню навчальну активність. Отримані результати загалом дозволяють припустити, що навіть на початковому етапі навчання значна частина студентів демонструє достатній рівень психологічної готовності до професійного розвитку, хоча структура цих характеристик може залишатися ще недостатньо інтегрованою.

Додатковий аналіз розподілу рівнів професійної ідентичності показав, що більшість студентів демонструє високий рівень цього показника.

Зокрема, високий рівень професійної ідентичності виявлено у 21 респондента, середній – у 3 студентів, тоді як низький рівень зафіксовано лише у 2 учасників дослідження (рис. 2).

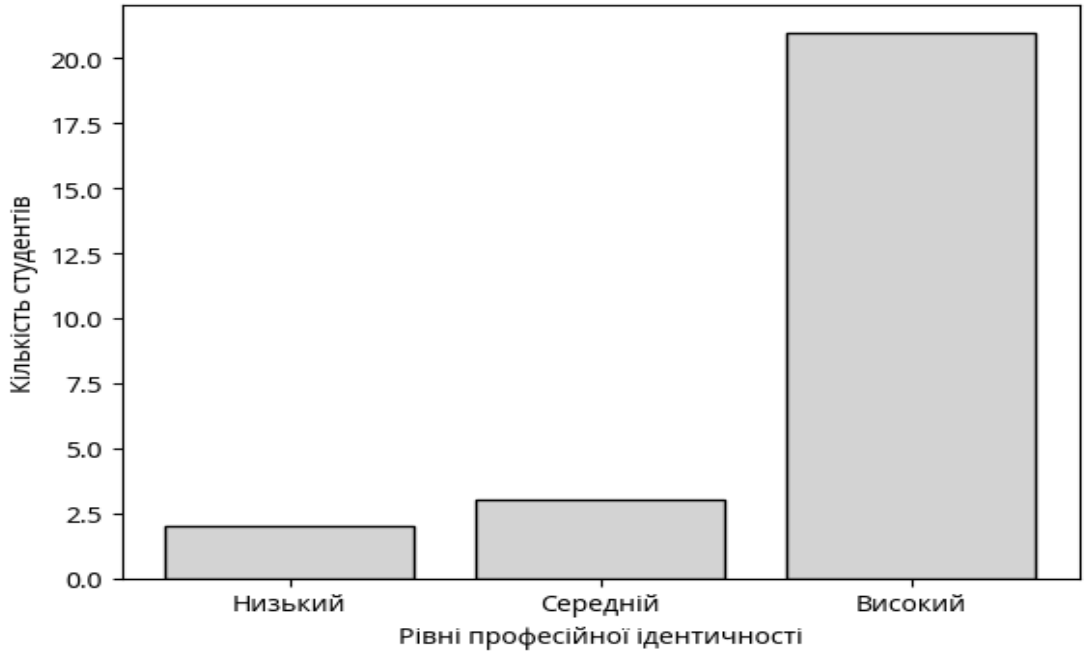

Рис. 2. Розподіл рівнів професійної ідентичності студентів (N = 26)

Отримані результати свідчать про те, що більшість студентів першого курсу має сформоване позитивне ставлення до обраної професії та достатній рівень професійної визначеності. Водночас наявність окремих випадків середнього та низького рівня професійної ідентичності вказує на потребу у психологічному супроводі професійного становлення студентів на ранніх етапах навчання.

Для визначення взаємозв'язків між компонентами запропонованої моделі було проведено кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта рангової кореляції Спірмена (табл. 2).

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки між досліджуваними показниками (rs Спірмена)

Показник	1	2	3
1. Професійна ідентичність	–	0,06	0,10
2. Кар'єрна адаптованість	0,06	–	–0,05
3. Самооцінка	0,10	−0,05	–

Аналіз отриманих результатів показав, що статистично значущих кореляцій між досліджуваними показниками не виявлено. Значення коефіцієнтів кореляції перебувають у межах слабких зв'язків.

Зокрема, між професійною ідентичністю та кар'єрною адаптованістю виявлено слабкий позитивний зв'язок (rs = 0,06), що свідчить про відсутність чіткої структурної залежності між цими характеристиками на ранньому етапі навчання. Подібна тенденція спостерігається і щодо взаємозв'язку між професійною ідентичністю та самооцінкою (rs = 0,10). Незважаючи на

позитивний напрям зв'язку, його інтенсивність є недостатньою для статистичної інтерпретації. Водночас між кар'єрною адаптованістю та самооцінкою зафіксовано слабкий негативний зв'язок (rs = −0,05), який також не досягає рівня статистичної значущості.

Отримані результати можуть бути пояснені особливостями початкового етапу професійного становлення студентів. На першому курсі професійна ідентичність, кар'єрна адаптованість і ресурсні характеристики особистості ще перебувають у процесі формування та не утворюють стабільної психологічної структури. Кар'єрна адаптованість у цьому випадку може виступати як загальний особистісний ресурс, що відображає готовність до майбутнього професійного розвитку, але ще не інтегрований у систему професійної самосвідомості. Водночас позитивне ставлення до обраної спеціальності може формуватися під впливом зовнішніх факторів, таких як соціальні очікування, попередні уявлення про професію або загальна мотивація до навчання.

З позиції запропонованої моделі психодизайну ці результати підтверджують важливість діагностичного етапу, оскільки він дозволяє виявити особливості індивідуального психологічного профілю студентів і визначити напрями подальшого психодизайнерського супроводу професійного становлення. Водночас отримані результати підкреслюють важливість впровадження цілеспрямованих тренінгових інтервенцій у процес професійного становлення студентів.

Саме на початковому етапі навчання такі інтервенції можуть сприяти розвитку кар'єрної адаптованості, формуванню професійної ідентичності та інтеграції особистісних ресурсів у цілісну систему професійної самосвідомості. Тренінгові програми, орієнтовані на самопізнання, розвиток рефлексії, постановку кар'єрних цілей і формування навичок адаптації до змін, здатні не лише підсилити внутрішню мотивацію студентів, але й забезпечити більш усвідомлене та стійке ставлення до обраної професії. Таким чином, поєднання діагностичного етапу з подальшими тренінговими інтервенціями є важливою умовою ефективного психодизайнерського супроводу професійного розвитку студентської молоді.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема професійного становлення студентів розглядається у межах кількох дослідницьких парадигм, зокрема теорії конструювання кар'єри, концепції професійної ідентичності, ресурсного підходу та психодизайну освітнього середовища, однак інтеграція цих підходів у цілісну модель психологічного супроводу представлена недостатньо.

На основі узагальнення сучасних наукових підходів запропоновано структурну модель психодизайну професійного становлення та навчальної ефективності студентів, яка поєднує діагностичний, аналітичний, інтервенційний та результативний блоки та передбачає циклічний характер психологічного супроводу.

Діагностичний компонент моделі включає оцінювання кар'єрної адаптованості, професійної ідентичності, ресурсних характеристик особистості та структури професійних інтересів, що дозволяє сформувати цілісний психологічний профіль студента на ранньому етапі професійного становлення.

Емпіричне дослідження, проведене серед студентів першого курсу Волинського національного університету імені Лесі Українки (N=26), показало відносно високий рівень професійної ідентичності, кар'єрної адаптованості та самооцінки у більшості респондентів.

Результати кореляційного аналізу не виявили статистично значущих зв'язків між кар'єрною адаптованістю, професійною ідентичністю та самооцінкою, що може свідчити про недостатню інтегрованість цих психологічних характеристик на початковому етапі навчання у закладі вищої освіти.

Отримані результати підтверджують доцільність використання психодизайнерського підходу до супроводу професійного становлення студентів, оскільки діагностика дозволяє визначити індивідуальні ресурси та потенційні зони розвитку. Запропонована модель може бути використана як теоретична основа для розробки програм психологічного супроводу студентів, зокрема тренінгових та ресурсно-орієнтованих інтервенцій, спрямованих на розвиток кар'єрної адаптивності та формування професійної ідентичності.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розширення емпіричної вибірки та аналіз динаміки професійного становлення студентів на різних етапах навчання, а також апробація запропонованої моделі психодизайну через впровадження тренінгових і ресурсних програм психологічного супроводу, спрямованих на розвиток кар'єрної адаптованості, інтеграцію професійної ідентичності та підвищення навчальної ефективності в освітньому середовищі.

Література:

1. Бех І. Д. Особистість у сяйві духовності : монографія ; Держ. наук. установа «Інститут модернізації змісту освіти», Ін-т проблем виховання Нац. акад. пед. наук України. Київ ; Чернівці: Букрек, 2021. 243 с. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741648/1/Бех%20І.%20Особистість%20у%20сяйві%20духовності.%20Монографія.pdf

2. Дзюба Т. М. (2025). Професійне здоров'я педагогів в умовах травми війною: виклики для професійної ідентичності та мотивації. *Наукові записки. Серія: Психологія. 2025.* №2. С. 30–38. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-4

3. Дробот О. В. Детермінанти проявів професійної ідентичності та маргінальності у студентів випускників закладів вищої освіти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2023. Том 34 (73). № 3. С. 26-33.

4. Дмитришин С. Б. Резильєнтність особистості: сутність феномену та методи розвитку в освітньому середовищі. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2024. Вип. 20. С. 67–74.

5. Єрмолаєва О. П. Професійна ідентичність і маргіналізм: концепція і реальність. *Психологічний журнал*. 2021. Т. 22. № 4. С. 51–59.

6. Забезпечення психологічної безпеки учасників освітнього процесу : метод. рек. / уклад.: В. М. Духневич, З. Ф. Сіверс ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 58 с.

7. Коць М. О., Дучимінська Т. І. Психодизайн кар'єрної траєкторії професійного самовизначення і навчальної адаптації першокурсників. *Наукові перспективи*. 2026. № 1(67). С. 1801-1812. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-1(67)-1801-1812

8. Лобанов Д. О. Центри розвитку кар'єри у складі закладів вищої освіти України : дис. … д-ра філософії. Харків, 2025. 283 с. https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/Lobanov/Lobanov_dis.pdf?utm_source=chatgpt.com

9. Олефір В. Боснюк В. Адаптація українськомовної версії шкали задоволеності життям Е. Дінера. *Наука і освіта.* 2024. № 2. 64-72.

10. Паламар, С., & Науменко, М. Універсальний дизайн закладів освіти україни: доступність інформаційного простору. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2022. №38 (2). С. 69–76. https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.3811

11. Панасенко, Е. А., & Репринець, І. О. (2025). Вплив емоційного інтелекту на академічну успішність здобувачів вищої освіти: психологічні чинники та освітні практики. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2025. № 1. С. 101–108. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-13

12. Степаненко В., Злобіна О., Головаха Є., Дембіцький С., Найдьонова Л. Стрес, спричинений війною, та ресурси соціально-психологічної стійкості: огляд теоретичних концептуалізацій. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 4. С. 22–39. DOI: https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.022

13. Тавровецька Н. Взаємозв'язок професійного вигорання педагогів з особливостями ціннісно-смислової сфери і життєвої позиції. Проблеми сучасної психології : *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огіє-нка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України* / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'я-нець-Подільський, 2020. Вип. 49. С. 296–321. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.296-321

14. Шатілова О. С. Західні теорії кар'єрного розвитку. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4. С. 151–158.

15. Шахов В. І., Шахов В. В. Особливості становлення професійної ідентичності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2024. № 74. С. 89-95. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-74-89-95

16. Школіна Н. В., Орлова І. В., Кедик І. О., Станіславчук М. А. Адаптація та валідація україномовної версії шкали стресостійкості Коннора-Девідсона-10 (CD-RISC-10): апробація у хворих на анкілозивний спондиліт / Н. В. Школіна, І. В. Орлова, І. О. Кедик, М. А. Станіславчук. *Український ревматологічний журнал.* 2020. № 2 (80). С. 66–72. DOI: 10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236.
https://www.rheumatology.kiev.ua/article/15236/adaptacziya-ta-validizacziya-ukra%D1%97nomovno%D1%97-versi%D1%97-shkali-stresostijkosti-konnora-devidsona-10-cd%C2%ADrisc-10-aprobacziya-u-hvorih-na-ankilozivnij-spondil

17. Duan W., Bu F., Chen Z., Luo Y., Yang W. Positive psychological interventions: how, when and why they work: a narrative review. *Frontiers in Psychology*. 2022. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9575688/

18. Khampirat B., Buratin C., et al. Psychometric characteristics of the Career Adapt-Abilities Scale (CAAS): validation study. *Frontiers in Psychology*. 2024. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2024.1338401/full

19. Maree J. G. Innovating counseling for self- and career construction: theoretical premises, antecedents and associations. 2020. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7322496/

20. Merino-Tejedor M., Serrano-Fernández M., et al. Career Adaptability and Career Construction as Mediating Variables. 2025. 24 p. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/313847/1/1920087583.pdf

21. Olefir V. Ukrainian-language adaptation of the Basic Psychological Need Satisfaction Scale (BPNSS): psychometric properties and validation. *Insight: the psychological dimensions of society.* 2024. https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/235

22. Ryan R. M., Deci E. L. Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: definitions, theory, practices, and future directions. *Contemporary Educational Psychology*. 2020. Vol. 61. Article 101860. https://selfdeterminationtheory.org/wp-content/uploads/2020/04/2020_RyanDeci_CEP_PrePrint.pdf

23. Siddique U., Mahboob U., et al. Adaptation and Modification of the Professional Identity Formation (PIF) Scale for Postgraduate Trainees. *BMC Medical Education*. 2025. Vol. 25. Article 70. https://link.springer.com/article/10.1186/s12909-025-07025-w

24. Wang D., Li Y. Career Construction Theory: Tools, Interventions, and Future Trends. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. Article 1381233. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2024.1381233/full

25. Wong P. T. P. Editorial: COVID-19 and existential positive psychology – special issue (meaning-centered approaches). *Frontiers in Psychology*. 2021. https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2021.800308/full

References

1. Bekh, I. D. (2021). Osobystist u siaivi dukhovnosti [Personality in the radiance of spirituality]. Kyiv; Chernivtsi: Bukrek. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741648/1/Бех%20І.%20Особистість%20у%20сяйві%20духовності.%20Монографія.pdf [in Ukrainian]

2. Dziuba, T. M. (2025). Profesiine zdorovia pedahohiv v umovakh travmy viinoiu: vyklyky dlia profesiinoi identychnosti ta motyvatsii [Professional health of teachers under war trauma]. Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia, 2, 30–38. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-4 [in Ukrainian]

3. Drobot, O. V. (2023). Determinanty proiaviv profesiinoi identychnosti ta marhinalnosti u studentiv vypusknykiv zakladiv vyshchoi osvity [Determinants of professional identity and marginality among graduating students]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia, 34(73), 3, 26–33. [in Ukrainian]

4. Dmytryshyn, S. B. (2024). Rezylientnist osobystosti: sutnist fenomenu ta metody rozvytku v osvitnomu seredovyshchi [Personality resilience: the essence of the phenomenon]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky, 20, 67–74. [in Ukrainian]

5. Yermolaieva, O. P. (2021). Profesiina identychnist i marhinalizm: kontseptsiia i realnist [Professional identity and marginalism]. Psykholohichnyi zhurnal, 22(4), 51–59. [in Ukrainian]

6. Dukhnevych, V. M., & Sivers, Z. F. (2022). Zabezpechennia psykholohichnoi bezpeky uchasnykiv osvitnoho protsesu [Ensuring psychological safety of participants in the educational process]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. [in Ukrainian]

7. Kots, M. O., & Duchyminska, T. I. (2026). Psykhodyzain kariernoi traiektorii profesiinoho samovyznachennia i navchalnoi adaptatsii pershokursnykiv [Psychodesign of career trajectory]. Naukovi perspektyvy, 1(67), 1801–1812. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-1(67)-1801-1812 [in Ukrainian]

8. Lobanov, D. O. (2025). Tsentry rozvytku kariery u skladi zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [Career development centers in Ukrainian HEIs] (Doctoral dissertation). Kharkiv. https://karazin.ua/storage/static-content/source/documents/aspirantura/zakhysty/Lobanov/Lobanov_dis.pdf [in Ukr]

9. Olefir, V., & Bosniuk, V. (2024). Adaptatsiia ukrainskomovnoi versii shkaly zadovolenosti zhyttiam E. Dinera [Adaptation of the Satisfaction with Life Scale]. Nauka i osvita, 2, 64–72. [in Ukrainian]

10. Palamar, S., & Naumenko, M. (2022). Universalnyi dyzain zakladiv osvity Ukrainy: dostupnist informatsiinoho prostoru [Universal design of educational institutions of Ukraine].

Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika, 38(2), 69–76. https://doi.org/10.28925/2311-2409.2022.3811 [in Ukrainian]

11. Panasenko, E. A., & Reprynets, I. O. (2025). Vplyv emotsiinoho intelektu na akademichnu uspishnist zdobuvachiv vyshchoi osvity [Influence of emotional intelligence on academic achievement]. Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia, 1, 101–108. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-13 [in Ukrainian]

12. Stepanenko, V., Zlobina, O., Holovakha, Y., Dembitskyi, S., & Naidonova, L. (2023). Stres, sprychynenyi viinoiu, ta resursy sotsialno-psykholohichnoi stiikosti [War-induced stress and resilience resources]. Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh, 4, 22–39. https://doi.org/10.15407/sociology2023.04.022 [in Ukrainian]

13. Tavrovetska, N. (2020). Vzaiemozviazok profesiinoho vyhorannia pedahohiv z osoblyvostiamy tsinnisno-smyslovoi sfery [Teachers' burnout and value-meaning sphere]. Problemy suchasnoi psykholohii, 49, 296–321. https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.296-321 [in Ukrainian]

14. Shatilova, O. S. (2019). Zakhidni teorii kariernoho rozvytku [Western theories of career development]. Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii, 4, 151–158. [in Ukrainian]

15. Shakhov, V. I., & Shakhov, V. V. (2024). Osoblyvosti stanovlennia profesiinoi identychnosti maibutnikh psykholohiv [Formation of professional identity of future psychologists]. Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu, 74, 89–95. https://doi.org/10.31652/2415-7872-2023-74-89-95 [in Ukrainian]

16. Shkolina, N. V., Orlova, I. V., Kedyk, I. O., & Stanislavchuk, M. A. (2020). Adaptatsiia ta validatsiia ukrainskomovnoi versii shkaly stresostiikosti Connor–Davidson (CD-RISC-10). Ukrainskyi revmatolohichnyi zhurnal, 2(80), 66–72. https://doi.org/10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236 [in Ukrainian]

17. Duan, W., Bu, F., Chen, Z., Luo, Y., & Yang, W. (2022). Positive psychological interventions: how, when and why they work. Frontiers in Psychology. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9575688/ [in English]

18. Khampirat, B., Buratin, C., et al. (2024). Psychometric characteristics of the Career Adapt-Abilities Scale (CAAS). Frontiers in Psychology. https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2024.1338401/full

19. Maree, J. G. (2020). Innovating counseling for self- and career construction. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7322496/ [in English]

20. Merino-Tejedor, M., Serrano-Fernández, M., et al. (2025). Career adaptability and career construction as mediating variables. https://www.econstor.eu/bitstream/10419/313847/1/1920087583.pdf [in English]

21. Olefir, V. (2024). Ukrainian-language adaptation of the Basic Psychological Need Satisfaction Scale (BPNSS). Insight: The Psychological Dimensions of Society. https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/235 [in English]

22. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2020). Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective. Contemporary Educational Psychology, 61, 101860. [in English]

23. Siddique, U., Mahboob, U., et al. (2025). Adaptation and modification of the Professional Identity Formation Scale. BMC Medical Education, 25, 70. [in English]

24. Wang, D., & Li, Y. (2024). Career construction theory: tools, interventions, and future trends. Frontiers in Psychology, 15, 1381233. [in English]

25. Wong, P. T. P. (2021). COVID-19 and existential positive psychology – meaning-centered approaches. Frontiers in Psychology. [in English]

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.091.3:159.9-051:17

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2370-2381

Єріна Віолетта Віталіївна аспірантка кафедри кризової психології, Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, Полтава, https://orcid.org/0009-0005-0739-1459

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЗАСОБАМИ РОЗВИВАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. У статті обґрунтовано доцільність і розкрито зміст розвивальної програми, спрямованої на формування моральної свідомості майбутніх психологів в умовах війни та невизначеності. Актуальність дослідження зумовлена тим, що професійна підготовка здобувачів психологічної освіти в сучасній Україні відбувається в ситуації тривалої воєнної напруги, соціальної нестабільності, емоційного виснаження та постійного переживання небезпеки.

За таких обставин становлення особистості майбутнього психолога ускладнюється необхідністю поєднувати власне психологічне самозбереження з підготовкою до професійної взаємодії з людьми, які переживають втрату, травматичний досвід, моральні дилеми та хронічний стрес. У цьому контексті моральна свідомість розглядається не лише як засвоєння етичних норм, а як складне особистісне утворення, що охоплює ціннісні орієнтації, рефлексію, емпатійну чутливість, відповідальність і здатність до морального самовизначення.

У роботі проаналізовано сучасні наукові підходи до організації розвивальної роботи зі студентською молоддю, а також до формування моральної свідомості та професійно значущих якостей майбутніх психологів. На цій основі розроблено програму, що поєднує психоемоційну стабілізацію з розвитком аксіологічного, когнітивно-рефлексивного, комунікативно-поведінкового та особистісно-ідентифікаційного вимірів моральної свідомості.

Описано мету, завдання, структуру й логіку програми, яка складається з восьми занять і передбачає послідовний перехід від емоційного відновлення до осмислення морально-етичних засад професії психолога, розвитку моральної рефлексії, емпатійно відповідальної взаємодії та інтеграції моральних орієнтацій у професійне самовизначення.

Практична значущість роботи полягає у можливості використання програми в системі професійної підготовки майбутніх психологів для підтримки їхніх внутрішніх ресурсів і підвищення готовності до діяльності в морально складних професійних ситуаціях.

Ключові слова: моральна свідомість, майбутні психологи, професійна підготовка, війна, розвивальна програма, емпатія, моральні цінності, моральна рефлексія, професійне самовизначення.

Yerina Violetta, postgraduate student of the Department of Crisis Psychology, V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0009-0005-0739-1459

FOSTERING MORAL CONSCIOUSNESS IN FUTURE PSYCHOLOGISTS THROUGH A DEVELOPMENTAL PROGRAM UNDER CONDITIONS OF WAR AND UNCERTAINTY

Abstract. The article substantiates the rationale for and outlines the content of a developmental program aimed at fostering the moral consciousness of future psychologists under conditions of war and uncertainty. The relevance of the study is determined by the fact that the professional training of psychology students in contemporary Ukraine takes place amid prolonged wartime tension, social instability, emotional exhaustion, and a persistent sense of danger. Under such circumstances, the development of the future psychologist's personality is complicated by the need to combine personal psychological self-preservation with preparation for professional interaction with individuals experiencing loss, trauma, moral dilemmas, and chronic stress. In this context, moral consciousness is viewed not merely as the assimilation of ethical norms, but as a complex personal construct encompassing value orientations, reflection, empathic sensitivity, responsibility, and the capacity for moral self-determination.

The paper analyzes contemporary scholarly approaches to organizing developmental work with university students, as well as approaches to fostering moral consciousness and professionally significant qualities in future psychologists. On this basis, a program was developed that combines psycho-emotional stabilization with the development of the axiological, cognitive-reflective, communicative-behavioral, and personal-identificational dimensions of moral consciousness. The article describes the purpose, objectives, structure, and internal logic of the program, which consists of eight sessions and involves a gradual transition from emotional recovery to the comprehension of the moral and ethical foundations of the psychologist's profession, the development of moral reflection, empathically responsible interaction, and the integration of moral orientations into professional self-determination. The practical significance of the study lies in the possibility of using this program within the system of professional training for future psychologists in order to support their internal resources and enhance their readiness to act in morally complex professional situations.

Keywords: moral consciousness, future psychologists, professional training, war, developmental program, empathy, moral values, moral reflection, professional self-determination.

Постановка проблеми. Сучасна професійна підготовка майбутніх психологів відбувається в умовах тривалої соціальної нестабільності, емоційного перенавантаження, підвищеної тривожності та стійкого переживання невизначеності. В українському освітньому просторі ці обставини додатково загострюються війною, яка впливає не лише на повсякденне життя здобувачів вищої освіти, а й на характер їхнього особистісного та професійного становлення. За таких умов майбутні психологи опановують фах не в нейтральному освітньому середовищі, а в ситуації, коли власний емоційний стан, переживання небезпеки, втрати, виснаження та внутрішньої нестійкості безпосередньо позначаються на їхній здатності до професійного самовизначення, рефлексії та морально виваженого ставлення до інших.

Проблема набуває особливої ваги з огляду на те, що психологія належить до тих професій, у яких морально-етичний вимір не є зовнішнім доповненням до професійної компетентності, а становить невід'ємну складову самої професійної взаємодії. Діяльність психолога вимагає не лише знання методів допомоги, а й здатності діяти відповідально, зберігати повагу до гідності іншої людини, витримувати складність морального вибору та усвідомлювати межі й наслідки власного професійного впливу. Водночас в умовах війни та хронічної невизначеності моральна сфера особистості зазнає додаткового навантаження, оскільки емоційне напруження, внутрішнє виснаження й травматичний контекст можуть ускладнювати рефлексивне осмислення ситуацій, знижувати стійкість у морально складних обставинах і послаблювати внутрішні ресурси майбутнього фахівця.

За таких обставин недостатнім виявляється підхід, за якого моральна свідомість майбутніх психологів формується переважно стихійно – лише через засвоєння теоретичних знань, ознайомлення з професійними етичними нормами або поступове накопичення досвіду навчально-професійної взаємодії. Сучасна ситуація потребує цілеспрямованої роботи, яка поєднувала б психоемоційну стабілізацію студентів із розвитком моральної рефлексії, емпатійної чутливості, відповідального ставлення до інших та усвідомлення власної професійної позиції. Йдеться не лише про передавання знань щодо етичних вимог професії, а про створення таких умов професійної підготовки, за яких моральна свідомість може формуватися як цілісне особистісно-професійне утворення навіть у несприятливому соціально-психологічному контексті.

Попри наявність досліджень, присвячених професійному становленню майбутніх психологів, етичній компетентності, емоційній саморегуляції, розвитку емпатії та моральної відповідальності, проблема розроблення спеціально організованої розвивальної програми як засобу формування моральної свідомості майбутніх психологів в умовах війни та невизначеності залишається недостатньо опрацьованою. Особливої уваги потребує визначення змісту, структури та психологічних засад такої програми, здатної відповідати сучасним викликам професійної підготовки й водночас враховувати потребу студентів в

емоційному відновленні та морально-етичному становленні. Це зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування й розроблення розвивальної програми як засобу формування моральної свідомості майбутніх психологів в умовах війни та невизначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній і педагогічній науці дедалі послідовніше утверджується підхід, відповідно до якого становлення складних особистісних утворень у студентському віці не забезпечується лише загальним освітнім впливом. Коли йдеться про ціннісно-смислові, рефлексивні та поведінкові аспекти особистості, результативною виявляється спеціально організована розвивальна робота, побудована як цілісна й поетапна система психологічного впливу. Саме тому в сучасних дослідженнях помітне місце посідають не окремі вправи чи навчальні прийоми, а програми, моделі та тренінгові курси, спрямовані на послідовне формування професійно значущих якостей студентської молоді.

Показово, що в дослідженнях, присвячених розвиткові різних аспектів професійного становлення студентів, розвивальна робота осмислюється як багатовимірний процес. Так, Ю. В. Бреус, обґрунтовуючи модель розвитку емоційного інтелекту студентів соціономічних спеціальностей, вибудовує формувальний вплив за блочним принципом і поєднує кілька взаємопов'язаних напрямів психологічної роботи [2]. Подібний підхід простежується і в праці О. О. Музики, де адаптаційний тренінг розглядається як засіб розвитку самоефективності студентів, а внутрішні особистісні зміни пов'язуються зі структурованою, поступовою та психологічно обґрунтованою організацією впливу [9]. У близькому руслі Л. О. Ляховець пропонує програму розвитку соціального інтелекту студентів-психологів, поєднуючи мінілекції, тренінгові вправи та тематичні блоки активного соціально-психологічного навчання [7]. Такі праці створюють методологічне підґрунтя для розгляду розвивальної програми як засобу формування моральної свідомості майбутніх психологів.

Окремий напрям наукових розвідок стосується емоційної сфери особистості студента. У цих працях переконливо показано, що професійне становлення майбутнього фахівця неможливе без роботи з емоційною чутливістю, самоспостереженням, усвідомленням власних станів і здатністю розуміти переживання іншої людини. Саме з таких позицій О. Д. Каіріс розглядає педагогічну емпатію як особистісну якість, що може цілеспрямовано розвиватися в межах спеціально організованої програми [5]. У близькому за логікою напрямі І. М. Матійків у навчально-методичному посібнику «Тренінг емоційної компетентності» пропонує послідовну систему занять, у якій опрацювання емоційної сфери поєднано з рефлексивними техніками та самоаналізом [8]. Для проблеми формування моральної свідомості майбутніх психологів ці підходи мають особливу вагу, оскільки морально відповідальна взаємодія неможлива без здатності розпізнавати власні переживання, утримувати їх у полі рефлексії та враховувати внутрішній стан іншої людини.

Не менш значущими є дослідження, у яких підкреслюється залежність ефективності розвивальної роботи від актуального психоемоційного стану її учасників. О. І. Купрєєва, аналізуючи соціально-психологічний тренінг, спрямований на подолання труднощів адаптації студентів-першокурсників, наголошує на ролі групової підтримки, емоційного вираження та рефлексивного опрацювання пережитих труднощів [6]. У свою чергу Л. А. Терещенко показує, що навіть розвиток навчальної мотивації потребує спеціально розробленої програми, яка враховує не лише зовнішні стимули, а й внутрішні ресурси особистості [10]. Для нашої теми ці положення мають особливе значення, оскільки в умовах війни та невизначеності моральне становлення майбутніх психологів відбувається на тлі емоційного виснаження, тривоги, переживання небезпеки та внутрішнього перенапруження. За таких обставин розвивальна програма не може бути результативною, якщо вона ігнорує потребу студентів у психоемоційній стабілізації.

Безпосередньо проблема моральної свідомості студентської молоді також представлена в науковій літературі, хоча переважно в ширшому педагогічному або загальнопсихологічному ракурсі. Так, Т. А. Авксентьєва, досліджуючи формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних закладів освіти, зосереджується на педагогічних умовах, критеріях і рівнях її розвитку [1].

О. Ю. Горожанкіна розглядає розвиток моральної свідомості студентів як процес, пов’язаний із цілеспрямованим педагогічним впливом, моральною рефлексією та осмисленням ціннісного змісту навчальної діяльності [3]. Ці підходи мають безпосередню евристичну цінність для нашого дослідження, оскільки дають підстави розглядати моральну свідомість не лише як об’єкт діагностики, а і як предмет спеціально організованого формування. Водночас вони недостатньо враховують специфіку майбутнього психолога як фахівця, чия професійна діяльність безпосередньо пов’язана з відповідальністю за психологічний вплив, допомогою іншій людині та необхідністю діяти в морально неоднозначних професійних ситуаціях.

Аналіз наявних досліджень показує, що професійне становлення майбутнього психолога не може бути зведене до засвоєння знань, опанування технік допомоги або ознайомлення з етичними приписами професії. Йдеться про складний процес, у якому взаємодіють ціннісні орієнтації, емоційна чутливість, моральна рефлексія, комунікативні способи взаємодії та уявлення особистості про власну професійну позицію. Саме тому моральну свідомість майбутнього психолога доцільно розглядати як інтегративне утворення, що потребує не фрагментарного, а комплексного розвивального впливу.

Попри наявність праць, присвячених емоційному інтелекту, соціальному інтелекту, емпатії, емоційній компетентності, самоефективності та моральному розвитку студентської молоді, проблема формування моральної свідомості майбутніх психологів засобами розвивальної програми в умовах війни та невизначеності залишається недостатньо опрацьованою. Недостатньо розкритими

залишаються зміст, структура й психологічні засади такої програми, яка поєднувала б психоемоційну стабілізацію з розвитком ціннісно-смислових, рефлексивних і комунікативно-поведінкових аспектів моральної свідомості майбутнього психолога. Це і зумовлює потребу в теоретичному обґрунтуванні та розробленні розвивальної програми як засобу формування моральної свідомості майбутніх психологів в умовах війни та невизначеності.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні розвивальної програми як засобу формування моральної свідомості майбутніх психологів в умовах війни та невизначеності.

Виклад основного матеріалу. З огляду на потребу в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості майбутніх психологів в умовах війни та невизначеності було розроблено програму занять із тренінговими елементами. Програма спрямована на поєднання психоемоційної підтримки здобувачів вищої освіти з послідовною роботою над ціннісним, рефлексивним, комунікативним і особистісно-ідентифікаційним вимірами їхнього професійного становлення. Її побудова ґрунтується на розумінні моральної свідомості як складного особистісно-професійного утворення, що охоплює не лише знання моральних норм, а й систему цінностей, ставлення до іншої людини, здатність до моральної рефлексії, відповідальної взаємодії та усвідомлення себе як майбутнього фахівця. У цьому сенсі запропонована програма продовжує сучасну дослідницьку лінію, у межах якої формувальний вплив на студентську молодь розглядається як спеціально організований поетапний процес, а не як побічний результат засвоєння навчального матеріалу [1].

Логіка програми визначається сучасними умовами професійної підготовки майбутніх психологів, які опановують фах на тлі хронічної соціальної напруги, емоційного виснаження, переживання невизначеності та впливу війни. За таких обставин робота з моральною свідомістю не може розпочинатися безпосередньо з аналізу моральних дилем або професійно-етичних вимог, оскільки внутрішнє перенавантаження студентів часто ускладнює глибоке рефлексивне осмислення морально значущих ситуацій. Саме тому програму побудовано за принципом поступового переходу від психоемоційної стабілізації до власне формування моральної свідомості. Таке рішення узгоджується з підходами, у межах яких тренінгова робота зі студентами починається з підтримки внутрішніх ресурсів особистості, зниження емоційного напруження та усвідомлення власних станів [6].

Перший етап програми має психоемоційну стабілізаційну спрямованість і передбачає створення безпечного психологічного простору, зниження внутрішнього напруження, активізацію усвідомлення власних переживань та формування готовності до подальшої групової роботи. У межах цього етапу доцільним є використання вправ з елементами арттерапії, практик усвідомленості, прийомів емоційного самоспостереження та рефлексивних методик. Їх включення зумовлене не лише потребою в емоційному розвантаженні, а й тим, що морально

відповідальна взаємодія з іншою людиною неможлива без здатності помічати й витримувати власні внутрішні стани, не підмінюючи рефлексію емоційною реактивністю. Саме тому стабілізаційний етап розглядається не як допоміжний, а як внутрішньо необхідний для подальшого переходу до ціннісного та морально-рефлексивного змісту програми.

Після стабілізаційного етапу програма переходить до власне формування моральної свідомості через чотири взаємопов'язані напрями. Аксіологічний напрям пов'язаний з актуалізацією гуманістичних орієнтацій, морально-етичних цінностей і внутрішнім осмисленням етичного змісту професії психолога. Когнітивно-рефлексивний напрям зосереджений на розвитку здатності аналізувати морально складні ситуації, осмислювати професійні дилеми, межі допомоги та наслідки власних рішень. Комунікативно-поведінковий напрям охоплює розвиток емпатійної чутливості, уважності до переживань іншої людини та навичок етично виваженої взаємодії. Особистісно-ідентифікаційний напрям передбачає інтеграцію морально значущих орієнтацій у структуру професійного самовизначення майбутнього психолога. Така побудова відповідає розумінню моральної свідомості як багатовимірного утворення, формування якого не може бути зведене до однієї ізольованої характеристики [7].

Мета програми полягає у формуванні моральної свідомості майбутніх психологів засобами занять із тренінговими елементами в умовах війни та невизначеності.

Реалізація програми передбачає розв'язання таких завдань:

1. Зниження рівня психоемоційного напруження та розвиток навичок саморегуляції у здобувачів вищої освіти.
2. Поглиблення усвідомлення морально-етичних засад професії психолога та значення гуманістичних професійних цінностей.
3. Розвиток здатності до моральної рефлексії, осмислення професійно складних ситуацій і прийняття відповідальних рішень.
4. Формування емпатійної чутливості, уважності до переживань іншої людини та морально відповідальної взаємодії.
5. Підтримка інтеграції морально значущих орієнтацій у структуру професійного самовизначення майбутнього психолога.

Програма адресована здобувачам вищої освіти спеціальності «Психологія», професійне становлення яких відбувається в умовах підвищеного психоемоційного навантаження, соціальної нестабільності та постійного впливу стресогенних чинників. Її зміст орієнтовано на студентів, які перебувають на етапі активного формування професійної позиції, осмислення майбутньої ролі психолога та вироблення ставлення до морально-етичних аспектів фахової діяльності. У цьому сенсі програма має не лише розвивальну, а й превентивну спрямованість, оскільки покликана підтримати внутрішні ресурси особистості, послабити вплив емоційного виснаження на процес професійного становлення та створити умови для більш цілісного входження у професію.

У структурному відношенні програма охоплює вісім занять, тривалість кожного з яких становить дві академічні години. Зміст занять поєднує короткі інформаційні повідомлення, рефлексивні та дискусійні техніки, вправи з елементами арттерапії, практики усвідомленості, роботу в парах і малих групах, аналіз морально значущих професійних ситуацій, а також підсумкове обговорення досвіду, набутого під час кожної зустрічі. Така побудова дає змогу інтегрувати емоційне вираження, самоспостереження, групову взаємодію та поступове осмислення моральних і професійних смислів у межах єдиного формувального процесу.

Структура програми охоплює п’ять взаємопов’язаних блоків, кожен із яких виконує окрему функцію в загальній логіці формування моральної свідомості майбутніх психологів. Перший блок має психоемоційну стабілізаційну спрямованість і орієнтований на зниження внутрішнього напруження, посилення усвідомлення власних емоційних станів, формування відчуття психологічної безпеки та готовності до подальшої групової роботи. Його включення зумовлене тим, що в умовах війни та невизначеності змістовна робота з моральною рефлексією, відповідальністю та професійними смислами ускладнюється без попереднього зменшення емоційного перенавантаження. Саме тому на цьому етапі доцільно використовувати вправи з елементами арттерапії, практики усвідомленості, техніки емоційного усвідомлення та рефлексивного самоспостереження. Цей блок створює психологічне підґрунтя для подальших етапів програми, оскільки допомагає учасникам перейти від стану емоційної напруги до більшої внутрішньої стійкості, що відкриває можливість для глибшої рефлексії та конструктивної міжособистісної взаємодії.

Другий блок має аксіологічну спрямованість і пов’язаний з актуалізацією гуманістичних орієнтацій, морально-етичних цінностей та усвідомленням етичного змісту професії психолога. У межах цього блоку увагу зосереджено на осмисленні цінності іншої людини, значення гідності, поваги, відповідальності, довіри, професійної доброчесності та меж допомоги. Його завдання полягає не лише в засвоєнні етичних принципів як зовнішніх норм, а в їхньому поступовому внутрішньому прийнятті як ціннісної основи майбутньої професійної діяльності. На цьому рівні моральна свідомість починає виявлятися як система ціннісних орієнтацій, що визначає ставлення майбутнього психолога до себе, до іншої людини та до професії загалом. Саме тому аксіологічний блок покликаний зміцнити внутрішнє моральне підґрунтя професійного становлення та забезпечити перехід від формального знання етичних вимог до їх особистісного привласнення.

Третій блок спрямований на розвиток когнітивно-рефлексивного складника моральної свідомості. Його зміст пов’язаний із формуванням здатності аналізувати морально значущі ситуації, осмислювати суперечливі професійні обставини, виявляти моральні дилеми та рефлексувати власні позиції, рішення й переживання. У межах цього блоку особливого значення набувають вправи,

пов’язані з аналізом кейсів, обговоренням проблемних ситуацій, осмисленням меж психологічного втручання, наслідків професійних рішень і внутрішніх підстав власного морального вибору. Така робота має сприяти переходу від декларативного знання моральних норм до глибшого й особистісно значущого розуміння їхнього смислу в контексті реальної або змодельованої професійної взаємодії. У такий спосіб когнітивно-рефлексивний блок розвиває не лише здатність міркувати про моральні проблеми, а й уміння критично й відповідально осмислювати власні професійні судження.

Четвертий блок має комунікативно-поведінкову спрямованість і пов’язаний із розвитком емпатійної чутливості, морально відповідального ставлення до іншої людини та навичок етично виваженої взаємодії. У межах цього блоку моральна свідомість осмислюється вже не лише як внутрішнє переконання чи здатність до рефлексії, а як така особистісна якість, що виявляється в конкретних способах слухати, відповідати, надавати підтримку, зберігати професійну дистанцію та сприймати іншу людину як суб’єкта переживань, а не як об’єкт впливу. Робота в цьому напрямі передбачає використання вправ, спрямованих на розвиток емпатії, уміння бачити ситуацію з позиції іншого, аналіз комунікативних труднощів і етичних бар’єрів у взаємодії, а також формування більш відповідальних способів поведінки в професійно значущих ситуаціях. Значення цього блоку полягає в тому, що він забезпечує перехід від внутрішніх моральних орієнтацій до міжособистісної практики, роблячи виразним зв’язок між ціннісними настановами та реальною професійною поведінкою.

П’ятий блок спрямований на розвиток особистісно-ідентифікаційного складника моральної свідомості й передбачає інтеграцію морально значущих орієнтацій у структуру професійного самовизначення майбутнього психолога. На цьому етапі увагу зосереджено на тому, як учасники програми осмислюють себе як майбутніх фахівців, як співвідносять власні цінності з професійною роллю, як визначають межі своєї відповідальності та яке місце моральна свідомість посідає в їхньому професійному становленні. Зміст цього блоку охоплює вправи на самохарактеристику, осмислення професійної перспективи, рефлексію особистісних змін, формування образу себе як психолога та усвідомлення власної професійно-етичної позиції. Саме цей блок виконує інтегративну функцію, оскільки поєднує результати попередніх етапів у цілісну внутрішню систему професійного саморозуміння. У підсумку моральна свідомість входить до структури професійної ідентичності учасника не як зовнішня вимога, а як внутрішньо прийнята основа майбутньої фахової діяльності.

Запропонована програма вибудувана як цілісний формувальний простір, у межах якого формування моральної свідомості майбутніх психологів поєднується з увагою до актуального психоемоційного стану здобувачів вищої освіти. Її внутрішня логіка ґрунтується на поступовому переході від стабілізації емоційного стану учасників до осмислення морально-етичних цінностей професії, розвитку моральної рефлексії, емпатійно відповідальної взаємодії та

інтеграції морально значущих орієнтацій у структуру професійного самовизначення. Така побудова дає підстави розглядати програму не як сукупність окремих занять, а як системно організований психологічний вплив, спрямований на підтримку особистісного та професійного становлення майбутніх психологів в умовах війни та невизначеності. Водночас кожен її етап виконує не відокремлену, а взаємодоповнювальну функцію: емоційна стабілізація створює підґрунтя для ціннісного осмислення, ціннісне осмислення готує основу для морально виваженого судження, а воно набуває повноти лише тоді, коли втілюється у відповідальній взаємодії та входить до професійного образу майбутнього фахівця. Саме тому програма має не лише розвивальне, а й превентивне значення, оскільки орієнтована як на зміцнення морально значущих якостей, так і на збереження внутрішніх ресурсів студентів у стресовому й нестабільному середовищі.

Послідовність запропонованої структури також дає змогу розглядати моральну свідомість як динамічне та багатовимірне утворення, що формується у взаємозв'язку емоційних, ціннісних, рефлексивних, комунікативних і особистісно-ідентифікаційних процесів. У такій перспективі програма відповідає не лише потребі морально-етичної підготовки у вузькому розумінні, а й ширшому завданню професійної підготовки майбутніх психологів до діяльності в морально складних і психологічно напружених обставинах. Її формувальний потенціал полягає в тому, що вона створює умови, за яких студенти можуть поступово переходити від емоційного перенавантаження та ситуативних реакцій до більш усвідомленої, внутрішньо обґрунтованої й професійно опосередкованої моральної позиції. Це має особливе значення в сучасних умовах, коли майбутні психологи готуються до роботи з людьми, чий життєвий досвід позначений травмою, втратою, нестабільністю та моральною неоднозначністю.

Висновки. Аналіз наукових підходів до побудови формувальних програм у студентському середовищі дає підстави розглядати формування моральної свідомості майбутніх психологів як процес, що потребує спеціально організованого психологічного впливу. В умовах війни та невизначеності такий вплив не може зводитися лише до ознайомлення з професійно-етичними нормами, оскільки моральне становлення майбутнього фахівця відбувається на тлі підвищеного психоемоційного напруження, що ускладнює рефлексію, ціннісне осмислення професійної ролі та відповідальне ставлення до іншої людини. Саме тому розроблення програми, яка поєднує психоемоційну стабілізацію з формуванням морально-етичних, рефлексивних, комунікативних і особистісно-ідентифікаційних аспектів професійного становлення, є психологічно й методологічно обґрунтованим. Такий висновок випливає з розуміння того, що в допомагальних професіях моральна свідомість не є зовнішнім додатком до професійної компетентності, а становить одну з її внутрішніх основ, що виявляється у ціннісних орієнтаціях, рефлексивному осмисленні, взаємодії з іншими та усвідомленні власної професійної відповідальності.

Запропонована розвивальна програма відображає підхід, відповідно до якого моральна свідомість постає як цілісне особистісно-професійне утворення, формування якого потребує поетапної, внутрішньо узгодженої та психологічно обґрунтованої роботи.

Її структура забезпечує послідовний перехід від зниження емоційного напруження до осмислення професійних цінностей, розвитку моральної рефлексії, відповідальної взаємодії та інтеграції морально значущих орієнтацій у професійне самовизначення майбутнього психолога.

Практична цінність програми полягає в можливості її використання в системі професійної підготовки у закладах вищої освіти як засобу підтримки особистісних ресурсів студентів і формування їхньої готовності до морально складних викликів майбутньої психологічної практики. У цьому контексті програму можна розглядати як перспективний інструмент зміцнення моральної та професійної стійкості майбутніх психологів, а також як засіб створення таких освітніх умов, за яких моральна свідомість формується не фрагментарно, а як цілісна основа майбутньої фахової діяльності.

Література:

1. Авксентьєва Т. А. Формування моральної свідомості студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2014. Вип. 39. С. 137–142.

2. Бреус Ю. В. Модель розвитку емоційного інтелекту студентів соціономічних професій на етапі професійного становлення. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». 2014. Вип. 4(31). С. 131–138.

3. Горожанкіна О. Ю. Розвиток моральної свідомості студентів у процесі вивчення курсу «Особливості виконання бардівської пісні». *Наука і освіта*. 2009. № 7. С. 55–58.

4. Гульбс О., Кобець О. Розвиток емоційної компетентності студентів-психологів у групах активного соціально-психологічного навчання. *Вісник Національного університету оборони України*. 2021. № 4(62). С. 41–47.

5. Кайріс О. Д. *Розвиток емпатії у професійному становленні студентів вищих педагогічних навчальних закладів*: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 19 с.

6. Купрєєва О. І. Соціально-психологічний тренінг як технологія психологічного супроводу процесу адаптації студентів-першокурсників. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2011. № 8. С. 158–167.

7. Ляховець Л. О. Розвиток соціального інтелекту майбутніх психологів засобами тренінгу сензитивності. *Соціальна психологія*. 2008. № 2(28). С. 150–159.

8. Матійків І. М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2012. 112 с.

9. Музика О. О. Адаптаційний тренінг як засіб розвитку самоефективності студентів. *Молодий вчений*. 2020. № 10(86). С. 284–288.

10. Терещенко Л. А., Южакова Г. О. Формування навчальної мотивації студентів в умовах дистанційного та змішаного навчання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2025. Вип. 2. С. 147–153.

References:

1. Avksentieva, T. A. (2014). Formuvannia moralnoi svidomosti studentiv vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [Formation of moral consciousness of students of higher pedagogical educational institutions]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training: Methodology, Theory, Experience, Problems*, 39, 137–142 [in Ukrainian].

2. Breus, Yu. V. (2014). Model rozvytku emotsiinoho intelektu studentiv sotsionomichnykh profesii na etapi profesiinoho stanovlennia [Model of emotional intelligence development of students of socionomic professions at the stage of professional formation]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody". Tematychnyi vypusk "Problemy empirychnykh doslidzhen u psykholohii" – Humanitarian Bulletin of Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University. Special issue "Problems of Empirical Research in Psychology"*, 4(31), 131–138 [in Ukrainian].

3. Horozhankina, O. Yu. (2009). Rozvytok moralnoi svidomosti studentiv u protsesi vyvchennia kursu "Osoblyvosti vykonannia bardivskoi pisni" [Development of students' moral consciousness in the process of studying the course "Peculiarities of bard song performance"]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 7, 55–58 [in Ukrainian].

4. Hulbs, O., & Kobets, O. (2021). Rozvytok emotsiinoi kompetentnosti studentiv-psykholohiv u hrupakh aktyvnoho sotsialno-psykholohichnoho navchannia [Development of emotional competence of psychology students in groups of active socio-psychological learning]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 4(62), 41–47 [in Ukrainian].

5. Kairis, O. D. (2002). *Rozvytok empatii u profesiinomu stanovlenni studentiv vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv* [Development of empathy in the professional formation of students of higher pedagogical educational institutions] (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].

6. Kuprieieva, O. I. (2011). Sotsialno-psykholohichnyi treninh yak tekhnolohiia psykholohichnoho suprovodu protsesu adaptatsii studentiv-pershokursnykiv [Socio-psychological training as a technology of psychological support for the adaptation process of first-year students]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy – Actual Problems of Teaching and Educating People with Special Needs*, 8, 158–167 [in Ukrainian].

7. Liakhovets, L. O. (2008). Rozvytok sotsialnoho intelektu maibutnikh psykholohiv zasobamy treninhu senzytyvnosti [Development of social intelligence of future psychologists by means of sensitivity training]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 2(28), 150–159 [in Ukrainian].

8. Matiikiv, I. M. (2012). *Treninh emotsiinoi kompetentnosti* [Training of emotional competence]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

9. Muzyka, O. O. (2020). Adaptatsiinyi treninh yak zasib rozvytku samoefektyvnosti studentiv [Adaptation training as a means of developing students' self-efficacy]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 10(86), 284–288 [in Ukrainian].

10. Tereshchenko, L. A., & Yuzhakova, H. O. (2025). Formuvannia navchalnoi motyvatsii studentiv v umovakh dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia [Formation of students' learning motivation in the conditions of distance and blended learning]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, 2, 147–153.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 159.9:616.89:616.85

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2382-2391

Єсмаханова Алуа Умурзаківна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій**,** докторантка Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-6069-9020

РОЛЬ ТРИВОГИ У ФОРМУВАННІ ДЕПРЕСИВНИХ ТА АУТОАГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті представлені результати дослідження взаємозв'язку тривожності, депресії та аутоагресивної поведінки (селфхарму) у молодіжній вибірці. Було застосовано кореляційний аналіз за коефіцієнтом Спірмена, що дозволив виявити статистично значущі позитивні зв'язки між тривогою та депресією ($r = 0,472$, $p \leq 0,01$) та між тривогою і селфхармом ($r = 0,292$, $p \leq 0,01$). Отримані дані свідчать, що тривожність є центральним емоційним компонентом, який визначає розвиток депресивних станів і підвищує ризик використання дезадаптивних способів емоційної регуляції, зокрема самопошкоджувальної поведінки. Аналіз сучасних українських та зарубіжних досліджень підтвердив ключову роль тривожності як фактора, що формує схильність до депресії та селфхарму, особливо в умовах соціальної нестабільності та підвищеного стресу. З психотерапевтичної точки зору, результати дослідження обґрунтовують необхідність комплексної роботи з тривожністю як профілактичного заходу проти розвитку депресивних симптомів і аутоагресивної поведінки.

Профілактична робота з тривожністю передбачає інтеграцію психодіагностичних, психотерапевтичних і освітніх підходів, що дозволяє своєчасно і системно впливати на тривожні механізми, які лежать в основі деструктивних поведінкових проявів. Практичне застосування отриманих даних включає навчання навичок емоційної регуляції, розвиток стресостійкості, формування адаптивних копінгстратегій та використання психотерапевтичних методів, спрямованих на зниження рівня тривожності і запобігання дезадаптивній поведінці серед молоді. Отримані результати мають значення для розробки профілактичних програм у сфері психічного здоров'я та психотерапевтичної практики.

Ключові слова: аутоагресія, вимушено переміщені особи, копінг-стратегії, тривога, депресія.

Alua Yesmakhanova Candidate of Economic Sciences, PhD, Associate Professor of the Department of Marketing State University of Telecommunications**,** Doktorant G S. Kostiyk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-6069-9020

THE ROLE OF ANXIETY IN THE FORMATION OF DEPRESSIVE AND AUTOAGGRESSIVE MANIFESTATIONS OF PERSONALITY

Abstract. The article presents the results of a study on the relationship between anxiety, depression, and self-aggressive behavior (self-harm) in a youth sample. A Spearman correlation analysis was applied, which revealed statistically significant positive associations between anxiety and depression ($r = 0.472$, $p \leq 0.01$) and between anxiety and self-harm ($r = 0.292$, $p \leq 0.01$). The findings indicate that anxiety is a central emotional component influencing the development of depressive states and increasing the risk of maladaptive emotional regulation strategies, particularly self-injurious behavior. Analysis of contemporary Ukrainian and international studies confirmed the key role of anxiety as a factor contributing to vulnerability to depression and self-harm, especially under conditions of social instability and elevated stress. From a psychotherapeutic perspective, the results substantiate the necessity of comprehensive interventions targeting anxiety as a preventive measure against the development of depressive symptoms and self-aggressive behavior. Preventive work with anxiety involves the integration of psychodiagnostic, psychotherapeutic, and educational approaches, allowing timely and systematic influence on anxiety mechanisms underlying destructive behavioral patterns. Practical applications of these findings include training in emotional regulation skills, development of stress resilience, formation of adaptive coping strategies, and use of psychotherapeutic methods aimed at reducing anxiety levels and preventing maladaptive behavior among youth. The results are relevant for the development of preventive programs in the field of mental health and psychotherapeutic practice.

Keywords: autoaggression, internally displaced persons, coping strategies, anxiety, depression.

Постановка проблеми. Аутоагресивна поведінка, або самопошкоджувальна поведінка (self-harm), є складним психолого-психопатологічним феноменом, що включає навмисне або ненавмисне завдання собі шкоди і виступає одним із проявів глибокої емоційної дисрегуляції. Незважаючи на значний інтерес до вивчення цих явищ у сучасній психологічній літературі, залишається недостатньо розробленою проблема їх виникнення в умовах тривалого психоемоційного стресу та соціальної нестабільності. Особливо це стосується молодіжних та вразливих груп населення, таких як студенти та вимушено переміщені особи, для яких контекст воєнних дій, мобільність і невизначеність майбутнього стали частиною повсякденного досвіду.

Одним із центральних чинників, що обумовлюють ризик розвитку як депресивних розладів, так і дезадаптивних форм поведінки, вважається **тривожність**. Тривожність — це багатовимірна емоційна реакція, що характеризується відчуттям небезпеки, напруженням, надмірним занепокоєнням і порушенням адаптивної здатності особистості. У багатьох теоретичних

підходах тривожність розглядається не тільки як симптом, а й як фактор ризику формування психопатологічних станів. Зокрема, когнітивна теорія Aaron Beck підкреслює, що тривожність і депресія мають спільні когнітивні механізми, зокрема схильність до негативної інтерпретації подій і катастрофізації. Аналогічної позиції дотримуються David Barlow і Michelle Craske, які акцентують на тому, що тривожні переживання можуть передувати та сприяти розвитку депресивної симптоматики, вказуючи на їх тісну взаємозалежність.

В умовах сучасної соціальної нестабільності, зокрема пов'язаній з воєнними діями в Україні, взаємозв'язок тривожності, депресії та аутоагресивної поведінки набуває особливої значущості. Емпіричні дані, отримані в українських дослідженнях, демонструють високі рівні психоемоційного стресу серед молоді. Так, у вибірці студентів виявлено, що **понад 60 % опитаних мають високий рівень ситуативної та особистісної тривожності, а майже 50 % — виражені депресивні симптоми**, що підкреслює актуальність вивчення цих станів у сучасних умовах. Також помічено, що значна частина молоді демонструє середній або високий рівень психологічного дистресу, що свідчить про системну напругу в емоційній сфері [6].

Особливу групу ризику становлять **вимушено переміщені особи**, які зазнали впливу тривалого стресу, втрати житла, соціальних зв'язків і стабільності. Низка великих досліджень, зокрема серед 815 українців, показала, що така група населення має **виражені прояви тривожності, депресії та посттравматичних симптомів**, зокрема емоційну виснаженість, пригніченість і розлади сну. Статистично значущі зв'язки між тривогою і депресією в цій вибірці підтверджують, що емоційні порушення мають тенденцію до взаємопосилення і вимагають цілеспрямованого психокорекційного втручання.

Дані національного епідеміологічного дослідження Mental Health Assessment of the Population of Ukraine (MAP-U) вказують, що **поширеність депресивних симптомів серед населення коливається від приблизно 20 % до понад 50 %, а тривожних розладів — від 3,7 % до більш ніж 33 % залежно від регіону та демографічної групи**. Особливо високі показники відзначалися серед жінок із прифронтових територій. Це підтверджує, що психоемоційні проблеми мають виражений масовий характер і становлять значущий чинник громадського здоров'я [9].

Що стосується аутоагресивної поведінки, сучасні дослідження в Україні демонструють вищі рівні ризику серед населення, що пережило травматичні події. Так, у вибірці школярів віком 11–17 років з регіонів, де спостерігалися бойові дії, **майже 20 % дівчат повідомили про випадки самопошкодження**, тоді як у незаторкнутих регіонах цей показник був нижчим. Також зафіксовано збільшення ризику суїцидальних думок і спроб серед тих, хто зазнав кількох травматичних подій, що підкреслює важливість психологічного контексту самоагресії [8]. Такий тип поведінки, згідно з теоретичною моделлю Matthew Nock, може виступати як спосіб зниження внутрішнього емоційного

напруження, яке особистість не здатна опрацювати адаптивними способами. Водночас біопсихосоціальний підхід Marsha Linehan підкреслює мультифакторність виникнення аутоагресивних форм поведінки: їх зумовлюють не лише емоційна дисрегуляція і тривожні переживання, а й імпульсивність, травматичний досвід, дефіцит соціальної підтримки та недостатньо сформовані навички регуляції емоцій. Таким чином, сучасні українські та міжнародні дані дають підстави вважати, що **тривожність виступає не тільки як симптом, а як ключовий фактор ризику** формування депресивних станів і схильності до деструктивних поведінкових проявів, включно з аутоагресією. Накопичена емпірична інформація підтверджує, що підвищений рівень тривожності пов'язаний зі зростанням емоційного дискомфорту, зниженням психічної стійкості, порушенням адаптаційних реакцій та розвитком дезадаптивних стратегій.

Це зумовлює необхідність першочергової уваги до роботи з тривожністю як до профілактичного чинника, здатного попереджати розвиток більш тяжких форм психопатології. Станом на сьогодні відсутні єдині стандартизовані підходи до визначення ролі тривожності у виникненні самоагресивної поведінки в українських клінічних та соціальних контекстах, що ще більше підсилює потребу у системному науковому осмисленні цієї проблеми. Вивчення цих механізмів має не лише теоретичне значення для психологічної науки, а й практичну вагу для розробки ефективних психокорекційних програм, що забезпечують своєчасну діагностику, профілактику та психотерапію емоційних розладів у молоді й інших вразливих груп населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські та міжнародні дослідження підтверджують ключову роль тривожності у формуванні депресивних станів та аутоагресивної поведінки.

- За даними когнітивної теорії Aaron Beck, тривога та депресія мають спільні когнітивні основи, включно з негативною інтерпретацією подій, катастрофізацією та фокусуванням на загрозах [11].
- David Barlow і Michelle Craske вважають тривогу базовим емоційним станом, який може передувати розвитку депресивної симптоматики [10;12].
- Matthew Nock розглядає аутоагресивну поведінку як спосіб зниження інтенсивного емоційного напруження, серед якого тривога відіграє ключову роль [14].
- Біопсихосоціальний підхід Marsha Linehan підкреслює мультифакторність самопошкоджувальної поведінки, включаючи емоційну дисрегуляцію, імпульсивність, травматичний досвід та дефіцит соціальної підтримки [13].

Українські дослідження, зокрема роботи О. М. Мусаеляна, О. Ткачишиної, С. Гозак та К. Зеленської, підтверджують, що тривога є центральним фактором розвитку депресивних та дезадаптивних поведінкових проявів у молоді [1;2;5;8].

Метою статті є дослідження взаємозв'язку тривожності, депресії та аутоагресивної поведінки серед молоді, включно з вимушено переміщеними

особами, а також визначення практичних шляхів профілактики дезадаптивних проявів через роботу з тривожністю.

Виклад основного матеріалу. Аутоагресивна поведінка є важливим психолого-психопатологічним явищем, що включає навмисне або ненавмисне завдання собі шкоди, і тісно пов'язана з емоційними дисрегуляціями, зокрема тривожністю та стресовою реакцією особистості. Нами було проведене дослідження, що включало вибірку із 278 респондентів, до якої ввійшли вимушено переміщені особи як з України, так із за кордону. За результатами емпіричного дослідження був виявлений помірний позитивний кореляційний зв'язок між тривогою (T) та депресією (D) ($r = 0,472$, $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що підвищення рівня тривожності супроводжується зростанням депресивної симптоматики.

Такий результат є теоретично обґрунтованим і узгоджується з уявленнями про високу коморбідність тривожних і депресивних станів.

З психологічної точки зору, для вимушено переміщених осіб це може означати, що:

- хронічна тривога виснажує емоційні ресурси особистості, сприяючи формуванню почуття безнадії, пригніченості та втрати інтересу;
- постійне переживання напруження та очікування негативних подій може трансформуватися у більш стійкі депресивні стани;
- тривога і депресія можуть мати спільні механізми (наприклад, негативні когнітивні схеми, румінації, низьку стресостійкість).

Отже, отриманий зв'язок вказує на те, що тривога може виступати як фактор ризику або супутній компонент розвитку депресії.

Водночас встановлений слабкий, але статистично значущий позитивний зв'язок між тривогою (T) та селфхармом (Sh) ($r = 0,292$, $p \leq 0,01$) свідчить про те, що підвищення тривожності пов'язане зі зростанням схильності до аутоагресивної поведінки.

Цей результат можна інтерпретувати так:

- тривога, як стан інтенсивного внутрішнього напруження, може спонукати особистість до пошуку способів його зниження, серед яких селфхарм виступає як дезадаптивна стратегія емоційної регуляції;
- аутоагресивна поведінка може виконувати функцію «розрядки» або тимчасового контролю над емоціями;
- водночас слабка сила зв'язку вказує на те, що тривога не є єдиним і визначальним фактором селфхарму — ймовірно, важливу роль відіграють інші змінні (наприклад, депресія, імпульсивність, травматичний досвід, дефіцит підтримки, складність адаптації тощо).

Отримані результати дозволяють розглядати тривогу як важливий елемент у структурі емоційних порушень:

- вона тісніше пов'язана з депресією (помірний зв'язок), що свідчить про їхню взаємозумовленість;

- має менш виражений, але значущий зв’язок із селфхармом, що вказує на її роль у формуванні аутоагресивних тенденцій, переважно через механізми емоційної регуляції.

У практичному контексті це підкреслює важливість раннього виявлення та корекції тривожних станів як потенційного способу профілактики як депресії, так і аутоагресивної поведінки. Отримані результати кореляційного аналізу також свідчать про наявність статистично значущих взаємозв’язків між тривогою, депресією та аутоагресивною поведінкою, що дозволяє глибше зрозуміти механізми емоційних порушень у досліджуваній вибірці.

Зокрема, встановлений помірний позитивний зв’язок між тривогою та депресією узгоджується з численними дослідженнями, які підкреслюють їхню високу коморбідність. Згідно з когнітивною теорією Aaron Beck [11], як тривога, так і депресія мають спільні когнітивні основи, зокрема схильність до негативної інтерпретації подій, катастрофізації та фокусування на загрозах. Подібної позиції дотримуються David Barlow [10] та Michelle Craske [12], які розглядають тривогу як базовий емоційний стан, що може передувати розвитку депресивної симптоматики.

Отриманий зв’язок може свідчити про те, що тривога виконує роль не лише супутнього, а й потенційно предиктивного чинника депресії. Хронічне переживання тривоги, особливо у вимушено переміщених осіб, сприяє виснаженню психоемоційних ресурсів, формуванню почуття безпорадності та зниженню життєвої активності, що, у свою чергу, створює підґрунтя для розвитку депресивних станів.

Водночас виявлений слабкий, але статистично значущий зв’язок між тривогою та аутоагресивною поведінкою вказує на роль тривоги як одного з факторів ризику формування дезадаптивних стратегій емоційної регуляції. У межах теоретичної моделі Matthew Nock аутоагресивна поведінка особистості розглядається як спосіб зниження інтенсивного емоційного напруження, зокрема тривоги. Високий рівень внутрішньої напруги може спонукати особистість до пошуку швидких способів її редукції, серед яких селфхарм виконує функцію тимчасового полегшення [14].

Разом з тим, слабка сила кореляційного зв’язку свідчить про те, що тривога не є визначальним чинником аутоагресії. Це узгоджується з біопсихосоціальним підходом Marsha Linehan, відповідно до якого самопошкоджувальна поведінка формується під впливом комплексу факторів, включаючи емоційну дисрегуляцію, імпульсивність, травматичний досвід та дефіцит соціальної підтримки [13].

Важливо також зазначити, що відсутність значущого зв’язку між депресією та селфхармом у нашому емпіричному дослідженні може вказувати на специфіку вибірки або на те, що аутоагресивна поведінка у більшій мірі пов’язана саме з актуальним емоційним напруженням (тривогою), ніж із стабільними депресивними станами. Узагальнюючи отримані результати, можна

стверджувати, що тривога займає центральне місце у структурі емоційних порушень, виступаючи важливим чинником, пов'язаним як із депресією, так і з аутоагресивною поведінкою. Це підкреслює доцільність спрямування психокорекційної роботи саме на зниження рівня тривожності, розвиток навичок емоційної регуляції та формування адаптивних копінг-стратегій.

Отримані результати узгоджуються також із сучасними дослідженнями українських науковців, які активно вивчають взаємозв'язок тривоги, депресії та деструктивних форм поведінки в умовах соціальної нестабільності.

Зокрема, у дослідженні Оксани Ткачишиної встановлено, що в умовах воєнного стану у студентської молоді спостерігається одночасне зростання рівнів тривоги та депресії, що підтверджує їхню взаємозумовленість. Це безпосередньо співвідноситься з отриманим у нашому дослідженні помірним кореляційним зв'язком між тривогою та депресією (r = 0,472) і підтверджує, що тривога може виступати предиктором депресивних станів [8].

У свою чергу, дослідження Світлани Гозак та співавторів показало, що навіть за умов змін способу життя (зокрема під час війни) депресивні прояви залишаються стабільно високими на фоні тривожності.

Це підтверджує ідею про те, що тривога не лише супроводжує, а й підтримує депресивні стани, що узгоджується з отриманими результатами [1].

У роботах Катерини Зеленської, присвячених стрес-асоційованим розладам, підкреслюється, що тривога є центральним компонентом психічних порушень, який пов'язаний із розвитком як депресії, так і поведінкових дезадаптацій [2]. Це прямо резонує з отриманим зв'язком тривоги із селфхармом (r = 0,292), де тривога виступає як тригер дезадаптивних способів регуляції.

Крім того, сучасні українські опитування психічного здоров'я демонструють, що:

- понад 50% населення переживає депресивні стани;
- значна частина також має симптоми тривоги.

Це підтверджує загальну тенденцію до накопичення емоційного напруження, що може реалізовуватись у дезадаптивних формах поведінки особистості в умовах війни, включаючи аутоагресію [4].

Таким чином, результати проведеного дослідження узгоджуються як із класичними, так і з сучасними українськими науковими підходами, які розглядають тривогу як ключовий компонент емоційних порушень. Вона виступає важливим фактором, пов'язаним із формуванням депресивних станів і дезадаптивних поведінкових реакцій, зокрема аутоагресії, що особливо актуалізується в умовах тривалого стресу та соціальної нестабільності.

Українські психологічні дослідження підтверджують, що тривожність виступає одним із провідних внутрішньо-психологічних факторів, що сприяють виникненню та загостренню аутоагресивних тенденцій, особливо серед молоді та студентської популяції. Робота О. М. Мусаеляна та співробітників в межах психологічних досліджень проблем аутоагресивної поведінки студентської

молоді в Україні виділяє тривожність як один із центральних чинників, що пов'язаний зі схильністю до деструктивних дій. Виявлено, що підвищений рівень внутрішньої тривожності корелює зі збільшенням ризику аутоагресивної поведінки, що вимагає цілеспрямованих психопрофілактичних заходів, орієнтованих на модифікацію емоційної регуляції та когнітивних реакцій на стрес [5]. Психологічна профілактика, згідно з вітчизняними науковцями, повинна включати низку компонентів, спрямованих на зниження тривожного напруження, розвиток адаптаційних механізмів копінгу та підвищення емоційної стійкості особистості. Важливу роль у цьому відіграє своєчасна діагностика тривожних ознак, психологічне консультування, а також психокорекційні програми, які акцентують увагу на навчанні навичок саморегуляції емоцій (усвідомлення, прийняття та переробка негативних переживань) та конструктивного вирішення конфліктних ситуацій [7].

З огляду на висновки кваліфікаційних та емпіричних досліджень українських психологів, профілактична робота з тривожністю має включати комплекс когнітивно-поведінкових технік, психоедукацію щодо природи тривоги та її зв'язку з деструктивними моделями поведінки, а також тренінги емоційної грамотності. Такий підхід дозволяє зменшити надмірну тривожність, яка формує уявлення про втрату контролю над ситуацією та сприяє розвитку самодеструктивних тенденцій.

Серед ефективних засобів профілактики слід виокремити:

- ранню ідентифікацію тривожних реакцій із використанням стандартизованих методик (наприклад, шкали тривоги та депресії), що дає змогу виявити групи ризику задовго до появи гострих аутоагресивних проявів;
- індивідуальну психокорекцію, що спрямована на розвиток адаптивних стратегій реагування на стрес та тривожні думки;
- проведення психолого-освітніх програм для студентської молоді, що підвищують рівень психологічної компетентності та здатності до саморегуляції;
- соціально-психологічну підтримку в навчальних та робочих колективах для формування безпечних середовищ, які сприяють емоційному благополуччю [5].

Висновки. Таким чином, профілактика аутоагресивної поведінки через роботу з тривожністю є міждисциплінарним завданням, що вимагає інтеграції психодіагностичних, психотерапевтичних та освітніх підходів. Вітчизняні дослідження демонструють важливість системного впливу на тривожні механізми, які лежать в основі деструктивних поведінкових проявів, та обґрунтовують ефективність психокорекційної роботи як одного з основних напрямів профілактичної стратегії. Проведене емпіричне дослідження підкреслює необхідність **раннього виявлення та корекції тривожності** як фундаментального кроку у профілактиці депресії та аутоагресії, що має важливе значення для практичної психології, освітньої роботи та психотерапевтичної практики.

Література:

1. Гозак Світлана. Тривожність та депресія в умовах воєнного стану: стан психічного здоров'я населення. Громадське здоров'я. 2024. № 1. С. 45–52.
2. Зеленська Катерина. Стрес-асоційовані розлади: психологічні механізми та прояви. Медична психологія. 2023. Т. 18, № 2. С. 23–30
3. Крупельницька Л., Баратюк А. Особистісні чинники схильності до тривожно-фобійних розладів у студентів-психологів / Л. Крупельницька, А. Баратюк // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. – 2022. – № 2(16). – С. 25–32. – DOI: 10.17721/BPSY.2022.2(16).5.
4. Міненко О. О. Дослідження особливостей тривожності підлітків в умовах воєнного конфлікту / О. О. Міненко // *Наукові записки. Серія: Психологія*. – 2024. – Т. 3. – С. 58–69. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-7
5. Мусаелян О. М. Схильність студентської молоді України до аутоагресивної поведінки: основні тенденції та соціально-психологічні умови попередження / О. М. Мусаелян // *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. – 2017. – № 3. – С. 7–21.
6. Осадчук Р. Особливості тривожності серед українських військовослужбовців / Р. Осадчук // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. – 2024. – № 1(19). – С. 44–47. – DOI: 10.17721/BPSY.2024.1(19).7
7. Терлецька Л., Кухар І. Взаємозв'язок страхів, фобій, тривожності із самоставленням особистості / Л. Терлецька, І. Кухар // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. – 2020. – № 1(11). – С. 57–63. – DOI: https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).11
8. Ткачишина Оксана. Психологічні особливості тривожності та депресії студентської молоді в умовах воєнного стану. Психологія: реальність і перспективи. 2023. № 20. С. 115–120.
9. Широких А., Шевчук А. Психологічні особливості підвищеної тривожності у підлітків / А. Широких, А. Шевчук // *Психологія: реальність і перспективи*. – 2023. – № 1(20). – С. 195–204. – DOI: 10.35619/prap_rv.v1i20.326
10. Barlow David H. Anxiety and its disorders: The nature and treatment of anxiety and panic. 2nd ed. New York: Guilford Press, 2002. 704 p.
11. Beck Aaron T. Cognitive therapy and the emotional disorders. New York: International Universities Press, 1976. 356 p.
12. Craske Michelle G. Anxiety disorders: Psychological approaches to theory and treatment. Boulder: Westview Press, 1999. 336 p.
13. Linehan Marsha M. Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder. New York: Guilford Press, 1993. 558 p.
14. Nock Matthew K. Self-injury. Annual Review of Clinical Psychology. 2010. Vol. 6. P. 339–363.

References:

1. Hozak, S. (2024). Tryvozhnist ta depresia v umovakh voiennoho stanu: stan psykhnogo zdorovia naselennia [Anxiety and depression under martial law: Mental health status of population]. Hromadske zdorovia – Public Health, 1, 45–52. [in Ukrainian].
2. Zelenska, K. (2023). Stress-asuziiovani rozlady: psykholohichni mekhanizmy ta proiavy [Stress-associated disorders: Psychological mechanisms and manifestations]. Medychna psykholohiia – Medical Psychology, 18(2), 23–30. [in Ukrainian].
3. Krupelnytska, L., & Baratiuk, A. (2022). Osobystisni chynnyky skhylnosti do tryvozhno-fobiinykh rozladiv u studentiv psykholohiv [Personal factors of susceptibility to anxiety-phobic disorders in psychology students]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa

Shevchenka. Psykholohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology, 2(16), 25–32. DOI: 10.17721/BPSY.2022.2(16).5 [in Ukrainian].

4. Minenko, O. O. (2024). Doslidzhennia osoblyvostei tryvozhnosti pidlitkiv v umovakh voiennoho konfliktu [Study of anxiety features in adolescents under military conflict conditions]. Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology, 3, 58–69. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-3-7 [in Ukrainian].

5. Musaelian, O. M. (2017). Skhylnist studentskoi molodi Ukrainy do autoahresyvnoi povedinky: osnovni tendentsii ta sotsialno-psykholohichni umovy poperedzhennia [Propensity of Ukrainian student youth to self-aggressive behavior: Main trends and socio-psychological prevention conditions]. Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity – Actual Problems of Pedagogy, Psychology and Professional Education, 3, 7–21. [in Ukrainian].

6. Osadchuk, R. (2024). Osoblyvosti tryvozhnosti sered ukrainskykh viiskovosluzhbovtsiv [Features of anxiety among Ukrainian military personnel]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology, 1(19), 44–47. DOI: 10.17721/BPSY.2024.1(19).7 [in Ukrainian].

7. Terletska, L., & Kukhar, I. (2020). Vzaemozviazok strakhu, fobii, tryvozhnosti iz samostavlenniam osobystosti [Relationship of fears, phobias, and anxiety with self-concept]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Psychology, 1(11), 57–63. DOI: https://doi.org/10.17721/BSP.2020.1(11).11 [in Ukrainian].

8. Tkachyshyna, O. (2023). Psykholohichni osoblyvosti tryvozhnosti ta depresii studentskoi molodi v umovakh voiennoho stanu [Psychological characteristics of anxiety and depression in student youth under martial law]. Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: Reality and Perspectives, 20, 115–120. [in Ukrainian].

9. Shyrokykh, A., & Shevchuk, A. (2023). Psykholohichni osoblyvosti pidvyshchenoi tryvozhnosti u pidlitkiv [Psychological features of increased anxiety in adolescents]. Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: Reality and Perspectives, 1(20), 195–204. DOI: 10.35619/prap_rv.v1i20.326 [in Ukrainian].

10. Barlow, D. H. (2002). Anxiety and its disorders: The nature and treatment of anxiety and panic [Anxiety and its disorders: The nature and treatment of anxiety and panic]. 2nd ed. New York, USA: Guilford Press.

11. Beck, A. T. (1976). Cognitive therapy and the emotional disorders [Cognitive therapy and the emotional disorders]. New York, USA: International Universities Press.

12. Craske, M. G. (1999). Anxiety disorders: Psychological approaches to theory and treatment [Anxiety disorders: Psychological approaches to theory and treatment]. Boulder, USA: Westview Press.

13. Linehan, M. M. (1993). Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder [Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder]. New York, USA: Guilford Press.

14. Nock, M. K. (2010). Self-injury [Self-injury]. Annual Review of Clinical Psychology, 6, 339–363.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 159.9.07:316.613.434-057.87

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2392-2404

Заушнікова Марина Юріївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін, Державний податковий університет, м. Ірпінь, https://orcid.org/0000-0002-9308-3559

Нежинська Олена Олександрівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0800-356X

Шевченко Вероніка Арменівна здобувачка вищої освіти навчальної групи ПСБ-22-1, 4 курс, спеціальність «Психологія», Державний податковий університет, м. Ірпінь, https://orcid.org/0009-0008-6328-7279

ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПІДТРИМКА ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Анотація. У статті висвітлено психологічні особливості агресивної поведінки та важливості підтримки психологічного благополуччя майбутніх фахівців, як ключового елемента запобігання агресивності серед молоді, що навчається у закладах вищої освіти. Актуальність такого дослідження зумовлена наростаючим тиском на емоційний стан, ускладненням обставин життя та підвищеними вимогами до формування професійних якостей особистості, що неминуче веде до підвищення рівня стресу, тривожних станів та дезадаптивних форм поведінки. Особлива увага приділяється аналізу особливостей агресії, що проявляється у студентському віці, коли вона часто має вербальний або прихований характер і мотивована внутрішніми конфліктами, заниженою самооцінкою та труднощами самореалізації тощо.

У межах цього дослідження здійснено теоретичний аналіз змісту психологічного благополуччя як багатовимірного конструкта, що включає емоційну стабільність, суб'єктивну задоволеність життям, позитивне самосприйняття та здатність до саморегуляції психічних станів. З'ясовано, що зниження рівня психологічного благополуччя пов'язане з наростанням внутрішньої напруги, схильністю до прокрастинації, зниженням мотивації та зростанням ймовірності емоційних спалахів ворожості.

Визначено особливу роль освітнього середовища, яке сприяє формуванню особистісної зрілості та стресостійкості шляхом створення психологічно безпечного простору. Підкреслено необхідність системної психологічної підтримки майбутніх фахівців у процесі їхньої професійної підготовки, яка може

бути здійснена завдяки впровадженню тренінгової програми, спрямованої на підтримку психологічного благополуччя.

Окреслено перспективи подальших досліджень, спрямованих на розробку та впровадження в навчальний освітній процес програм психологічної підтримки майбутніх фахівців та інших учасників освітнього процесу.

Ключові слова: агресивна поведінка, профілактика агресивної поведінки, майбутні фахівці, професійне становлення, ментальне здоров'я, психологічне благополуччя, особистісний і професійний розвиток.

Zaushnikova Maryna Yuriivna, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Social Disciplines, State Tax University, Irpin, https://orcid.org/0000-0002-9308-3559

Nezhynska Olena Oleksandrivna PhD in Psychology, Associate Professor, Department of Psychology and Pedagogy National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0800-356X

Shevchenko Veronika Armenivna higher education student of the PSB-22-1 study group, 4th year, specialty "Psychology", State Tax University, Irpin, https://orcid.org/0009-0008-6328-7279

PREVENTION OF AGGRESSIVE BEHAVIOR AND SUPPORT OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FUTURE PROFESSIONALS

Abstract. The article highlights the psychological features of aggressive behavior and the importance of supporting the psychological well-being of future specialists as a key element in preventing aggression among young people studying in higher education institutions. The relevance of such research is due to the increasing pressure on the emotional state, the complication of life circumstances and increased requirements for the formation of professional qualities of the individual, which inevitably leads to an increase in the level of stress, anxiety and maladaptive forms of behavior. Special attention is paid to the analysis of the features of aggression that manifests itself in student age, when it is often verbal or hidden in nature and motivated by internal conflicts, low self-esteem and difficulties in self-realization, etc.

Within the framework of this study, a theoretical analysis of the content of psychological well-being as a multidimensional construct was carried out, which includes emotional stability, subjective life satisfaction, positive self-perception, and the ability to self-regulate mental states. It was found that a decrease in the level of psychological well-being is associated with an increase in internal tension, a tendency to procrastination, a decrease in motivation and an increase in the likelihood of

emotional outbursts of hostility. The special role of the educational environment, which contributes to the formation of personal maturity and stress resistance by creating a psychologically safe space, is determined. The need for systematic psychological support of future specialists in the process of their professional training is emphasized, which can be carried out through the implementation of a training program aimed at supporting psychological well-being.

The prospects for further research aimed at developing and implementing psychological support programs for future specialists in the educational process are outlined.

Keywords: aggressive behavior, prevention of aggressive behavior, future specialists, professional development, mental health, psychological well-being, personal and professional development.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації соціального простору, зростання інформаційного навантаження та підвищення вимог до професійної підготовки особистості, у т.ч. проблема збереження ментального здоров'я та психологічного благополуччя набуває особливої наукової та практичної значущості. Період професійного становлення майбутніх фахівців, що припадає на час навчання у закладах вищої освіти, характеризується інтенсивними інтелектуальними, емоційними та соціальними змінами, які супроводжуються високим рівнем стресогенності в умовах війни в Україні.

Академічне перевантаження, необхідність професійного самовизначення, адаптація до нових соціальних ролей, невизначеність майбутнього та динамічність суспільних процесів створюють підґрунтя для виникнення внутрішньої напруги, емоційної нестабільності та дезадаптивних форм поведінки. За таких умов особливої актуальності набуває проблема психологічного благополуччя студентської молоді як важливої передумови її гармонійного розвитку, ефективної соціалізації та професійної реалізації у подальшому. Психологічне благополуччя виступає інтегральною характеристикою особистісного функціонування, що охоплює емоційну врівноваженість, позитивне самосприйняття, здатність до саморегуляції, конструктивну взаємодію з оточенням і наявність внутрішніх ресурсів для подолання життєвих труднощів. У той же час недостатній рівень сформованості перелічених особливостей може призводити до зростання фрустрації, тривожності, зниження стресостійкості майбутніх фахівців, та, як наслідок, до агресивної поведінки майбутніх фахівців як способу реагування на психологічне перевантаження в непростих умовах сьогодення.

Важливим є зауважити, що агресивна поведінка у студентському середовищі розглядається не лише як соціально небажане явище, а і як індикатор порушення адаптаційних механізмів особистості, дефіцит навичок емоційної саморегуляції та конструктивного подолання стресу. У контексті професійної підготовки майбутніх фахівців це набуває особливого значення, оскільки недостатній рівень наявності психологічних ресурсів може негативно впливати

не лише на міжособистісну взаємодію, а й на подальшу професійну діяльність, що передбачає відповідальність, розвинену комунікативну компетентність, здатність до ефективного прийняття рішень тощо у сучасних умовах викликів, трансформацій і різноманітних змін.

Разом із цим освітнє середовище у цьому аспекті виступає важливим чинником професійного становлення майбутнього фахівця, яке, з одного боку, має створити відповідні комфортні умови у процесі навчання та зниження психоемоційного напруження, а з іншого – умови для розвитку особистісної зрілості, емоційної компетентності, набуття навичок саморегуляції, культури психічного здоров'я. Саме тому актуалізується необхідність цілеспрямованої психологічної підтримки майбутніх фахівців, спрямованої на зміцнення їхнього ментального здоров'я та профілактику агресивної поведінки через формування адаптивних копінг-стратегій, розвиток емоційного інтелекту, підвищення рівня психологічної стійкості та загалом психологічного благополуччя. Тому актуальність даної проблеми не викликає сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Агресивність і агресивна поведінка упродовж тривалого часу привертає увагу численних учених-психологів і залишається сьогодні актуальним об'єктом наукових досліджень у межах різних теоретичних підходів і наукових шкіл та напрямів, зокрема, А. Адлера, А. Бандури, З. Фройда, Е. Фромма та інших дослідників. У наукових підходах агресивний суб'єкт трактується як такий, що формується під впливом взаємодії внутрішніх (психічних, особистісних) і зовнішніх (соціальних, середовищних) чинників. У психологічній літературі представлено ґрунтовні теоретичні й емпіричні дослідження агресії й агресивної поведінки та її загальних закономірностей, які пов'язані зі процесами становлення особистості (Р. Аткінсон, Л. Берковітц, К. Лоренц, З. Фройд та ін.), форм і проявів (Е. Фромм та ін.), типів агресії та методів її вивчення (А. Басс, Е. Даркі та ін.), мотиваційних аспектів агресії (Дж. Каган та ін.) тощо. У вітчизняному науковому просторі проблеми агресивності та агресивної поведінки при підготовці майбутніх психологів висвітлювали О. Бондарчук, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Семиченко, В. Юрченко та інші науковці.

Таким чином, дослідження проблеми підтримки і підвищення ментального здоров'я та психологічного благополуччя майбутніх фахівців у контексті профілактики агресивної поведінки є своєчасним і необхідним, оскільки відповідає сучасним запитам освіти, спрямованим на підготовку не лише компетентного, а й психологічно зрілого, соціально відповідального професіонала.

Мета статті полягає у розкритті особливостей профілактики агресивної поведінки та підтримки психологічного благополуччя майбутніх фахівців, що сприятиме зниженню рівня агресивності та забезпечить ефективне професійне становлення особистості.

Виклад основного матеріалу. Уявлення про психологічне благополуччя у сучасній психологічній науці розглядається як складний та багатогранний

феномен, що віддзеркалює загальний рівень функціонування особистості, її насолоду життям та емоційний стан. У межах різних наукових концепцій благополуччя інтерпретується як інтеграція об'єктивних та суб'єктивних маркерів, які охоплюють як зовнішні умови буття, так і внутрішнє відчуття злагоди, стабільності та життєвої реалізації. Як зазначає Т. Титаренко, психологічне благополуччя особистості слугує індикатором її здатності до усвідомленого й відповідального самостійного творення власного життя, що включає опанування нових практик у взаємодії з непередбачуваними, неочікуваними та непрогнозованими аспектами реальності [1]. У працях Л. І. Березовської, наприклад, наголошується на індивідуальному сприйнятті власного життя, що вимагає оцінки людиною рівня власного комфорту, задоволення потреб та досягнення життєвих цілей. У цьому сенсі важливо врахувати добробут, який постає як наслідок співвідношення сподівань особистості та її фактичного досвіду. Водночас вагомою складовою благополуччя є емоційна рівновага, яка зумовлює переважання позитивних чи негативних переживань у житті людини. Як вказує авторка, «…що сильнішим є переважання позитивного афекту над негативним, тим вищим виявлятиметься показник психологічного благополуччя особистості» [2, с. 22]. Це свідчить про те, що психологічний добробут безпосередньо пов'язаний із емоційною сферою та здатністю особистості підтримувати позитивний емоційний фон, уміло долаючи стресові обставини та негативні почуття, що дозволяє глибше осягнути сутність добробуту як головного ресурсу особистості, що забезпечує її психологічну стійкість, продуктивну взаємодію з оточенням та попередження агресивних форм поведінки, зокрема ворожості.

Варто зазначити, що на тлі сучасних викликів у суспільстві, зокрема воєнно-політичних, питання збереження психологічного здоров'я стає ще більш актуальним. Тривале знаходження у стані загрози та невизначеності, отримання великої кількості інформації, формує психоемоційне вигорання, що має значний вплив на особистість майбутніх фахівців. Тривалий вплив стресових факторів призводить до виснаження адаптаційних резервів особистості, що, в свою чергу, веде до зниження рівня психологічної стійкості та дестабілізації внутрішнього стану. За цих умов агресивна поведінка може посилюватися як одна з реакцій на хронічний стрес та негативне задоволення базових потреб у безпеці, передбачуваності та контролі над особистим життям. Війна активізує глибинні відчуття страху, тривоги, утрати і безсилля, яке, за відсутності дієвих механізмів саморегуляції, може перерости в дратівливість, імпульсивність та агресивні реакції. Особливо вразливою в цьому плані є студентська молодь, яка проходить одночасно як вікові кризи розвитку, так і зовнішній вплив екстремальних соціальних обставин. Через це збільшується потенційна небезпека порушення психологічного благополуччя та формування дезадаптивних моделей поведінки, що особливо важливе для майбутніх фахівців, які тільки планують власну професійну діяльність. Крім того, війна внесла свої корективи для українців, у

т.ч. це позначилося і на освітньому процесі, змінивши його формат, обмежуючи соціальні контакти, ускладнюючи міжособистісні зв'язки, викликаючи відчуття ізоляції, невпевненості, емоційної напруги, що може посилювати агресивні тенденції як спосіб психологічного захисту [3– 5]. У зв'язку з цим особливого значення набуває реалізація системних заходів психологічної підтримки, спрямованих на відновлення внутрішніх ресурсів особистості, розвиток стресостійкості, формування конструктивних стратегій подолання кризових ситуацій задля підтримки психологічного благополуччя.

Слід відмітити, що агресивна поведінка розглядається як одна з форм дезадаптивного реагування на стресові ситуації, яка може проявлятися у різних формах – від вербальної агресії до прихованих форм (пасивна агресія або ігнорування). За дослідженнями Х. Лапій та Л. Марковець, «у юнацькому віці агресивні дії виступають як засіб досягнення значимої мети, способу психологічної розрядки, способу задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні. Більшість студентів мають середній рівень самооцінки водночас із яскраво вираженими такими формами прояву агресивності, як вербальна агресія, докори сумління і відчуття провини. Подібна тенденція може виступати як прояв захисних механізмів у поведінці студентів у ситуаціях загрози їх особистісній автономії. При цьому, студенти мають занижений рівень самооцінки, схильні до прояву дратівливості і підозрілості. Позитивною тенденцією є відсутність у студентів таких форм агресії, як фізична агресія і негативізм» [6, с. 386]. Таким чином, агресія у студентському віці виконує не лише деструктивну, але й певною мірою адаптаційну функцію, виступаючи способом реагування на внутрішні конфлікти, фрустрацію та потребу у самоствердженні.

Водночас переважання вербальних форм агресії та внутрішніх переживань, таких як почуття провини чи докори сумління, свідчить про амбівалентність емоційного стану особистості, яка одночасно прагне до самореалізації та відчуває невпевненість у власних можливостях. Занижена самооцінка, підвищена дратівливість і підозрілість можуть посилювати схильність до агресивних реакцій, особливо у ситуаціях соціальної напруги або загрози особистісній автономії.

Важливо також зазначити, що відсутність фізичної агресії та відкритого негативізму у більшості студентів вказує на певний рівень соціальної адаптованості та контрольованості поведінки, що створює передумови для розвитку більш конструктивних стратегій реагування. Проте навіть непрямі форми агресії можуть негативно впливати на якість міжособистісної взаємодії, спричиняти конфлікти та знижувати ефективність навчальної та майбутньої професійної діяльності.

У зв'язку з цим особливого значення набуває своєчасне виявлення агресивних тенденцій та формування психологічних ресурсів, спрямованих на їх конструктивне опрацювання.

Це підтверджує емпіричне дослідження О. С. Безверхого про те, що підвищена агресивність створює істотні перешкоди на шляху самоактуалізації [7].

У цьому контексті А. Харченко зазначає, що «навчання у закладі вищої освіти є принципово новим етапом життям особистості. Причому відмічається як збільшення інформаційних навантажень, так і ускладнення міжособистісних відносин, що може призводити до тривалого емоційного напруження, почуття тривоги, а також переживання психологічного неблагополуччя» [8, с. 175].

Зарубіжними дослідниками проведено також аналіз психологічного благополуччя як результату переживання індивідуумом почуття психологічної безпеки, досягнень у професійній діяльності, гармонії в особистому житті, самореалізації, самопізнання й інших аспектів (Diener, Oishi, Lucas та ін.) [9]. Зокрема, розглянуто взаємозв'язок суб'єктивного благополуччя учасників освітнього процесу з психологічною безпекою освітнього середовища, яка впливає на формування певних видів організаційної поведінки (Heinitz, Lorenz, Schulze, Schorlemmer та ін.) [10].

Водночас ускладнення міжособистісних відносин у студентському середовищі, що проявляється у труднощах комунікації, непорозуміннях та конфліктах, може підсилювати відчуття психологічного неблагополуччя та соціальної ізольованості. Це, у свою чергу, створює передумови для формування захисних форм поведінки, серед яких агресія може виступати як спосіб самоствердження або реагування на фрустрацію. У зв'язку з цим особливого значення набуває створення психологічно безпечного освітнього простору, який передбачає підтримку, розвиток довірливих відносин, відкритість та сприяє формуванню позитивного психологічного клімату, що дозволяє мінімізувати вплив стресогенних факторів, сприяє розвитку внутрішніх ресурсів особистості та виступає умовою профілактики агресивної поведінки майбутніх фахівців.

З огляду вищезазначеного питання психологічного благополуччя виступає як важливий ресурс, що забезпечує ефективне функціонування особистості, її адаптацію до мінливих умов середовища та здатність до конструктивної взаємодії. По суті дане поняття – це багатовимірний конструкт, що охоплює не лише емоційний стан особистості, але й когнітивну оцінку власного життя, рівень реалізації потреб та ступінь інтегрованості у соціальне середовище. Воно відображає здатність особистості підтримувати внутрішню рівновагу, ефективно функціонувати у різних сферах життєдіяльності та зберігати відчуття суб'єктивного задоволення життям навіть в умовах підвищеного стресу. Особливого значення це набуває у студентському віці, коли формуються базові механізми саморегуляції, життєві орієнтири та професійна ідентичність, а також відбувається активний пошук власного місця у соціальному просторі. У зв'язку з цим підтримка психологічного благополуччя майбутніх фахівців постає як необхідна умова їхнього гармонійного розвитку, профілактики дезадаптивних форм поведінки та забезпечення ефективної професійної реалізації.

Важливо підкреслити, що ментальне здоров'я не обмежується лише відсутністю психічних порушень, а включає здатність до саморегуляції, емоційної стабільності та усвідомленого прийняття рішень [11–14]. У дослідженнях Е. Помиткіна та Л. Помиткіної зазначається, що визначені деструктивні та конструктивні чинники розвитку учасників навчально-виховного процесу. Вагоме значення у дослідженнях відводиться подоланню внутрішніх перешкод, зокрема прокрастинації, «…та зниженню відчуття суб'єктивного благополуччя, що гальмує процес саморозвитку, професійного й особистісного зростання» [15, с. 118].

У зв'язку з цим необхідним є додати, що на індивідуальному рівні підтримка професійного психологічного благополуччя пов'язана із формуванням полівалентного ставлення до психотравмуючих подій. Як зазначає Т. Титаренко, таке ставлення передбачає кілька ключових аспектів: 1) трансформацію ставлення до ситуації, при якій психотравмуючі події сприймаються не лише як джерело стресу та негативних переживань, але й як потенціал для розкриття прихованих можливостей особистості; 2) інтеграцію пережитих подій у загальний життєвий досвід із забезпеченням його безперервності, де минуле, теперішнє та майбутнє зберігають зв'язок, а пережите стає частиною особистісної історії через переосмислення й гармонійне включення до життєвого шляху; 3) баланс між внутрішньою автономією особистості та розвитком здатності цінувати підтримку з боку соціального оточення і водночас готовністю самостійно надавати допомогу іншим; 4) пошук можливостей для глибшої й більш реалістичної самореалізації, що заснована на свідомому і творчому підході до розвитку власних здібностей та потенціалу [1]. У цьому контексті особливо значущим в освітньому процесі є залучення його учасників до участі у психологічних тренінгах та інших формах психологічної освіти, які сприяють розвитку здатності усвідомлення та конструктивного проживання власних емоцій, сприйняття сьогоднішніх реалій.

Зазначене дозволяє підсумувати, що порушення психологічного благополуччя у студентської молоді має комплексний характер і проявляється не лише у сфері емоційних переживань, але й у когнітивно-поведінкових аспектах, зокрема у зниженні мотивації до навчання, труднощах у плануванні діяльності, відкладанні важливих завдань тощо. Прокрастинація, як одна з форм внутрішнього опору, ускладнює процес самореалізації та сприяє накопиченню внутрішнього напруження, що у свою чергу може трансформуватися у дратівливість, фрустрацію, агресивні реакції і т.ін. Водночас зниження суб'єктивного відчуття благополуччя негативно впливає на здатність до самоконтролю, ефективного прийняття рішень тощо, що є критично важливим у власній майбутній професійній діяльності.

Отже, на підставі проаналізованих вище аспектів проблематики, доцільним вважаємо представити актуальний розроблений *тренінговий курс (навчальну програму), мета якого* – сприяти підтримці здорового психологічного

благополуччя як ключовому ресурсу для запобігання проявам агресивної поведінки шляхом розвитку емоційної саморегуляції, підвищення емоційного інтелекту, розвитку адаптивних стратегій подолання та зміцнення особистісних ресурсів у контексті професійного розвитку.

Завдання тренінгового курсу (навчальної програми):

• проведення діагностики рівнів агресивності та типів її проявів, а також психологічного благополуччя учасників, сприяння підвищенню усвідомлення власних емоційних станів, їх причин та поведінкових наслідків;

• розвиток здатності до емоційної саморегуляції та контролю імпульсивних реакцій на емоції, а також покращення здатності конструктивно виражати емоції та потреби через асертивне спілкування;

• сприяння вивченню адаптивних стратегій подолання як практичних рішень для подолання стресових ситуацій, у т.ч. зменшення внутрішньої напруги, тривоги та фрустрації як основних провісників агресивної поведінки;

• заохочення реалізації та активації внутрішніх та зовнішніх ресурсів особистості, покращення психологічного благополуччя шляхом сприяння позитивному самосприйняттю та життєвому балансу, а також розвиток здатності до рефлексії, пізнання себе та саморегуляції в умовах життєвих складнощів.

Важливою є підготовка майбутніх фахівців до конструктивної взаємодії в міжособистісних взаєминах та в їхній майбутній професійній діяльності.

Потрібно відзначити, що тренінговий курс (навчальна програма) передбачає змістовно-смисловий, діагностичний, а також корекційно-розвивальний блоки [16]. Це дало можливість розширення психологічних знань у майбутніх фахівців з основних питань агресії, агресивності та агресивної поведінки, поглиблення досвіду про психологічне благополуччя особистості та навичок щодо шляхів профілактики агресивної поведінки, вирішення можливих проблемних внутрішньоособистісних питань та ситуацій міжособистісного характеру, підтримки психологічного благополуччя й сприяння особистісному та професійному розвитку, усвідомлення ресурсного потенціалу особистості і т.ін.

Змістовно-смисловий блок навчальної програми: актуалізація знань про поняття «агресії», «агресивності» та проявів агресивної поведінки, у т.ч. під час міжособистісної взаємодії.

Діагностичний блок навчальної програми: застосування психодіагностичних методик є необхідною передумовою для цілеспрямованого впливу на покращення психологічного благополуччя учасників, і дозволяє виявити індивідуальні відмінності у рівні агресивності та агресивної поведінки, специфіку її проявів, а також рівень задоволеності життям, що забезпечує можливість індивідуалізації подальшої корекційно-розвивальної роботи.

Корекційно-розвивальний блок тренінгу: методи роботи та визначення основних стратегій саморегуляції і профілактики агресивної поведінки.

Корекційно-розвивальний блок є центральним елементом тренінгової програми, оскільки саме він забезпечує формування практичних навичок,

спрямованих на зниження рівня агресивності та підвищення психологічного благополуччя. Вибір конкретних технік ґрунтується на положеннях когнітивно-поведінкового, гуманістичного та ресурсно-орієнтованого підходів.

Окрема увага на тренінгу приділена формуванню психологічного благополуччя як системного ресурсу особистості. Це обумовлено тим, що профілактика агресивної поведінки неможлива без підвищення загального рівня внутрішньої стабільності та задоволеності життям.

Заключна частина тренінгу. Рефлексивний аналіз та анкетування ефективності тренінгу мають важливе значення для узагальнення отриманого досвіду, усвідомлення особистісних змін і закріплення набутих навичок.

Важливим є відмітити, що поєднання діагностичного, корекційно-розвивального та ресурсного блоків забезпечує комплексний вплив на особистість майбутнього фахівця, що сприяє не лише зниженню рівня агресивності, а й підвищенню психологічного благополуччя, формуванню ефективних стратегій поведінки у майбутній діяльності, особистісному та професійному розвитку.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що підтримка ментального здоров'я та психологічного благополуччя майбутніх фахівців є важливою умовою профілактики проявів агресивної поведінки у студентському середовищі в умовах війни. Установлено, що важливим є освітнє середовище для майбутнього фахівця, яке виступає ресурсом розвитку, коли підтримка психологічного благополуччя є системною умовою зниження агресивності та забезпечення ефективної професійної підготовки майбутніх фахівців у процесі їхнього професійного становлення, яке можна забезпечити завдяки відповідному тренінговому курсу.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням і впровадженням програм психологічної підтримки майбутніх фахівців різних спеціальностей, а також аналізом впливу індивідуально-психологічних особливостей і цифрового середовища на формування агресивної поведінки.

Література:

1. Титаренко Т. М. Способи підвищення психологічного благополуччя особистості, що пережила травму. *Психологія: теорія і практика.* 2018. № 1(1). С. 112–119. URL: https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/Титаренко_113-120.pdf

2. Березовська Л. І. Питання психології. Психологічне благополуччя молоді, що проявляють активність у соціальних мережах. *Вісник Національного університету оборони України.* 2023. 2 (72). С. 21–28. URL: https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/276069/271086

3. Карамушка Л. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: метод. рек. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2024. 48 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741842/1/Карамушка%20Л.М.%20Психічне%20здоров%27я%20особистості%20під%20час%20війни.%20Методичні-рекомендації%20%281%29.pdf

4. Кременчуцька М. К., Жиліч Н. Р. Агресивність у системі особистісних чинників вибору механізмів психологічного захисту під час воєнних подій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки. Секція 1 Загальна*

психологія. Психологія особистості. 2023. № 3. С. 13–19. URL: https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1301

5. Нежинська О. О., Заушнікова М. Ю., Шевченко В. А. Психологічні особливості проявів агресивності та їхній вплив на професійний розвиток майбутнього психолога. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2025. Вип. 2. С. 142–146. URL: http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/422

6. Лапій Х., Марковець Л. Основні форми агресивності і особистісні особливості студентів: динаміка взаємодії. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології».* 2009, Т. 1, № 6. С. 379–387. URL: https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/163636

7. Безверхий О. С. Емпіричне дослідження зв'язку самоактуалізації з агресивністю у майбутніх психологів. *Теорія і практика сучасної психології.* 2019. № 3. Т. 1. С. 18–22. URL: https://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/part_1/3-1_2019.pdf

8. Харченко А. Особливості психологічного благополуччя студентів різних профілів підготовки. *Молодий вчений.* 2021, 4 (92). С. 175–178. URL: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-369.

9. Diener E., Oishi S., & Lucas E. Personality, culture, and subjective well-being : Emotional andcognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology.* 2003, 54. Pp. 403–425. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12172000/

10. Heinitz K., Lorenz T., Schulze D., & Schorlemmer J. Positive organizational behavior: Longitudinal effects on subjective well-being. PLoS ONE, 13(6): e0198588. 2018. URL: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0198588

11. Максименко С., Максименко К. Психологічне здоров'я та його порушення. *Проблеми сучасної психології.* 2019. № 18. С. 3–14.

12. Hobfoll S. E. Conservation of Resources Theory: Its Implication for Stress, Health, and Resilience. In S. Folkman (Ed.), *The Oxford handbook of stress, health, and coping.* New York : Oxford University Press. 2011. Pp. 127–147. URL: https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2419158

13. World Mental Health Day 2022: Key Drivers of Risk to Mental Health Services and Innovative Solutions. *Frontiers in Health Services. Research Topic.* 2022. URL: https://www.frontiersin.org/research-topics/48304/world-mental-health-day-2022-key-drivers-of-risk-to-mental-health-services-and-innovative-solutions#overview

14. Заушнікова М. Ю., Богатова К. О., Гук С. Ю. Ментальне здоров'я особистості під час воєнного стану. *Габітус.* 2025. Вип. 71. С. 167–170. URL: http://habitus.od.ua/journals/2025/71-2025/31.pdf

15. Помиткін Е., Помиткіна Л. Покращення суб'єктивного благополуччя студентської молоді в умовах військових дій. *Наукові записки. Серія: Психологія.* Вип. 1(3). Кропивницький: Видавничий дім «Гельветика», 2024. 188 с.

16. Технології роботи організаційних психологів : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти. За наук. ред. Л. М. Карамушки. Київ : Фірма «ІНКОС», 2005. 366 с.

References:

1. Tytarenko, T. M. (2018). Sposoby pidvyshchennia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti, shcho perezhyla travmu [Ways to improve the psychological well-being of a person who has experienced trauma]. *Psykholohiia: teoriia i praktyka*, 1(1), 112–119. Retrieved from https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/Титаренко_113-120.pdf [in Ukrainian].

2. Berezovska, L. I. (2023). Pytannia psykholohii. Psykholohichne blahopoluchchia molodi, shcho proiavliaiut aktyvnist u sotsialnykh merezhakh [Questions of psychology. Psychological well-being of young people who are active in social networks]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony*

Ukrainy, 2 (72), 21-28. Retrieved from https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/276069/271086 [in Ukrainian].

3. Karamushka, L. (2024). Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty: metod. rek. [Mental health of a person during war: how to preserve and support it: methodological recommendations]. Kyiv : Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. 48. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741842/1/Карамушка%20Л.М.%20Психічне%20здоров%27я%20особистості%20під%20час%20війни.%20Методичні-рекомендації%20%281%29.pdf [in Ukrainian].

4. Kremenchutska, M. K., & Zhylich, N. R. (2023). Ahresyvnist u systemi osobystisnykh chynnykiv vyboru mekhanizmiv psykholohichnoho zakhystu pid chas voiennykh podii [Aggression in the system of personal factors of choosing psychological protection mechanisms during military events]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Psykholohichni nauky. Sektsiia 1 Zahalna psykholohiia. Psykholohiia osobystosti*, 3, 13–19. Retrieved from https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/1301 [in Ukrainian].

5. Nezhynska, O. O., Zaushnikova, M. Yu., & Shevchenko, V. A. (2025). Psykholohichni osoblyvosti proiaviv ahresyvnosti ta yikhnii vplyv na profesiinyi rozvytok maibutnoho psykholoha [Psychological features of manifestations of aggression and their influence on the professional development of a future psychologist]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia*, 2, 142–146. Retrieved from http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/422 [in Ukrainian].

6. Lapii, X., & Markovets, L. (2019). Osnovni formy ahresyvnosti i osobystisni osoblyvosti studentiv: dynamika vzaiemodii [The main forms of aggressiveness and personal characteristics of students: dynamics of interaction]. *Zbirnyk naukovykh prats «Problemy suchasnoi psykholohii»*, 1(6). 379–387. Retrieved from https://doi.org/10.32626/2227-6246.2009-6.%p [in Ukrainian].

7. Bezverkhyi, O. S. (2019). Empirychne doslidzhennia zviazku samoaktualizatsii z ahresyvnistiu u maibutnikh psykholohiv [An empirical study of the relationship between self-actualization and aggressiveness in future psychologists]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 3, 1, 18–22. Retrieved from http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/part_1/3-1_2019.pdf [in Ukrainian].

8. Kharchenko, A. (2021). Osoblyvosti psykholohichnoho blahopoluchchia studentiv riznykh profiliv pidhotovky [Peculiarities of psychological well-being of students in different fields of study]. *Molodyi vchenyi*, 4 (92), 175–178. Retrieved from https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-369. [in Ukrainian].

9. Diener, E., Oishi, S., & Lucas, E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being : Emotional andcognitive evaluations of life. *Annual Review of Psychology*, 54, 403–425. Retrieved from https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12172000/

10. Heinitz, K., Lorenz, T., Schulze, D., & Schorlemmer, J. (2018). Positive organizational behavior: Longitudinal effects on subjective well-being. PLoS ONE, 13(6): e0198588. Retrieved from https://doi.org/10.1371/journal.pone.0198588

11. Maksymenko, S., & Maksymenko, K. (2019). Psykholohichne zdorovia ta yoho porushennia [Psychological health and its disorders]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 18, 3–14 [in Ukrainian].

12. Hobfoll, S. E. (2011). Conservation of Resources Theory: Its Implication for Stress, Health, and Resilience. In S. Folkman (Ed.). *The Oxford handbook of stress, health, and coping.* New York : Oxford University Press. 127–147. Retrieved from https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2419158

13. World Mental Health Day 2022: Key Drivers of Risk to Mental Health Services and Innovative Solutions. (2022). Frontiers in Health Services. Research Topic. Retrieved from

https://www.frontiersin.org/research-topics/48304/world-mental-health-day-2022-key-drivers-of-risk-to-mental-health-services-and-innovative-solutions#overview

14. Zaushnikova, M. Yu., Bohatova, K. O., & Huk, S. Yu. (2025). Mentalne zdorovia osobystosti pid chas voiennoho stanu [Mental health of the individual during martial law]. *Habitus*, 71, 167–170. Retrieved from http://habitus.od.ua/journals/2025/71-2025/31.pdf [in Ukrainian].

15. Pomytkin, E., & Pomytkina, L. (2024). Pokrashchennia sub'iektyvnoho blahopoluchchia studentskoi molodi v umovakh viiskovykh dii [Improving the subjective well-being of student youth in conditions of military operations]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia, 1(3). Kropyvnytskyi : Vydavnychyi dim «Helvetyka»*, 188. [in Ukrainian].

16. Tekhnolohii roboty orhanizatsiinykh psykholohiv : navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. ta slukhachiv in-tiv pisliadyplom. osvity [Work technologies of organizational psychologists: a textbook for students of higher education institutions and students of postgraduate in-service education]. Za nauk. red. L. M. Karamushky. (2005). Kyiv : Firma «INKOS», 366. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК:159.92

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2405-2412

Іваненко Богдана Борисівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9211-6948

Демчук Ганна Миколаївна здобувач магістерського рівня освіти за спеціальністю «Психологія», Інститут післядипломної освіти, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0009-0005-7350-5290

КОГНІТИВНІ ЧИННИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ КРИЗИ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження когнітивних чинників, що визначають стан психічного здоров'я особистості в умовах соціальної кризи та війни. Метою дослідження було виявлення взаємозв'язків між когнітивною гнучкістю, стратегіями когнітивної регуляції емоцій, толерантністю до невизначеності, особливостями медіаспоживання та рівнем психоемоційного дистресу.

У дослідженні взяли участь 28 дорослих респондентів віком від 26 до 65 років; дослідження мало пілотний характер. Для збору емпіричних даних були використані психодіагностичні методики: шкала депресії, тривоги та стресу (DASS-8), опитувальник когнітивної гнучкості (CFI-12), опитувальник когнітивної регуляції емоцій (CERQ-short), шкала інтолерантності до невизначеності (IUS-12), а також авторську анкету медіаспоживання. Обробка результатів здійснювалася із застосуванням методів описової статистики, кореляційного та регресійного аналізу.

На основі аналізу даних виявлено, що провідними предикторами психоемоційного дистресу виступають неадаптивні стратегії мислення, зокрема румінація та прогностична тривога, які формують стійку фіксацію на негативних очікуваннях і посилюють емоційне напруження. Встановлено, що негативне сприйняття медіа-інформаційного середовища посилює дистрес і супроводжується зростанням тривожних прогнозів. Водночас респонденти, які покладаються на інформацію зі ЗМІ як на основне джерело орієнтації в ситуації, демонструють вищий рівень нетолерантності до невизначеності.

Доведено, що когнітивна гнучкість виступає центральним ресурсом психологічної адаптації, який визначає напрям реагування на стресогенні чинники. Високий рівень когнітивного контролю та здатність до альтернативного мислення дозволяють особистості ефективно переоцінювати травматичний

досвід, знижувати емоційне навантаження від інформаційного тиску та зберігати функціональність в умовах невизначеності. Запропоновано аналітичну модель стабілізації психічного стану та обґрунтовано доцільність впровадження психологічних програм як засобу профілактики дезадаптації в кризових умовах сучасності.

Ключові слова: психічне здоров'я, соціальна криза, когнітивна гнучкість, румінація, толерантність до невизначеності, медіаспоживання, дистрес.

Bogdana Ivanenko PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of General Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9211-6948

Hanna Demchuk Master's degree student in Psychology, Institute of Postgraduate Education, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0009-0005-7350-5290

COGNITIVE DETERMINANTS OF MENTAL HEALTH PRESERVATION IN CONDITIONS OF SOCIAL CRISIS

Abstract. The article presents the results of an empirical study of cognitive factors determining the state of mental health under conditions of social crisis and war. The aim of study was to examine the relationships between cognitive flexibility, cognitive emotion regulation strategies, intolerance of uncertainty, media consumption patterns, and the level of psychological distress. The study involved 28 adult participants ages 26 to 65 and was of pilot nature. Data were collected using the following psychodiagnostics instruments: the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-8), the Cognitive Flexibility Inventory (CFI-12), the Cognitive Emotion Regulation Questionnaire (CERQ-short), the Intolerance of Uncertainty Scale (IUS-12), as well as and an author-developed media consumption questionnaire. The data were analyzed using descriptive statistics, correlation, and regression analysis.

The analysis revealed that maladaptive cognitive strategies, particularly rumination and anticipatory anxiety, are key predictors of psychological distress, contributing to persistent fixation on negative predictions and increased emotional tension. It was found that negative perception of the media information environment intensifies distress and is associated with an increase in anxious predictions. At the same time, respondents who rely on media as the primary source of situational understanding demonstrate higher levels of intolerance of uncertaint.

Cognitive flexibility has been identified as a central resource of psychological adaptation that determines the direction of responses to stressors. A high level of cognitive control and the ability for alternative thinking enable individuals to reinterpret traumatic experiences, reduce the emotional impact of informational pressure, and maintain functioning under conditions of uncertainty. An analytical

model of mental state stabilization is proposed, and the relevance of implementing psychological support programs as a means of preventing maladaptation contemporary crisis conditions is substantiated.

Keywords: mental health, social crisis, cognitive flexibility, rumination, intolerance of uncertainty, media consumption, distress.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві поширеним є уявлення про війну, глобальні кризи та невизначеність як про унікальні виклики нашого часу. Водночас потрясіння – це не виняток, а радше закономірна частина існування цивілізації. Криза і стабільність виступають антагоністами, але водночас взаємодоповнювальними станами будь-якої динамічної системи, що зумовлює необхідність переосмислення підходів до збереження психічного здоров'я в умовах постійних змін.

Згідно з визначенням ВООЗ, психічне здоров'я – це не лише відсутність психічних розладів, а й стан добробуту, за якого особа усвідомлює свої здібності, може долати стресові ситуації, продуктивно працювати та брати участь у житті спільноти. У цьому контексті психічне здоров'я виступає як ключовий ресурс для повноцінного функціонування, що формується під впливом когнітивних, соціальних та економічних чинників [1].

Особливої гостроти проблема збереження цього ресурсу набуває в умовах війни, яка виступає джерелом перманентної та всеохоплюючої травматизації. За оцінками ВООЗ, 9,6 мільйона осіб в Україні мають ризик розвитку або вже страждають від психічних розладів. Серед тих, хто звернувся по психосоціальну допомогу, переважають тривожність (54,1 %), депресію (46,8%) та безсоння (12,1%) [2].

Сучасна війна не обмежується бойовими діями між арміями, а охоплює все населення, поєднуючи інформаційний тиск із загрозами біологічного, хімічного та ядерного ураження і завдаючи руйнівного впливу на критичну інфраструктуру країни. Це породжує масову тривожність, безпорадність та відчуття втрати контролю над життям [3]. Окремим джерелом хронічного стресу стала інформаційна складова: фейки, маніпуляції, пропаганда ворога, надмірна експозиція до тривожного контенту викривляють сприйняття реальності, формують деформації цінностей, підривають особисту стабільність. Постійна дія інформаційного тиску приглушує критичне мислення, що унеможливлює адекватну адаптацію до змін.

Отже, замість очікування завершення «бурі» людині варто вчитися жити в її умовах, розвиваючи внутрішні ресурси, навички саморегуляції та стресостійкості як невід'ємну умову збереження психічного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема збереження психічного здоров'я в умовах кризи активно досліджується у межах різних теоретичних підходів, зокрема когнітивного, у якому обґрунтовано роль когнітивної оцінки у формуванні емоційних реакцій та стратегій подолання

впливу стресу (А. Бек, Р. Лазарус, С. Бонано, Ч. Карвер та ін.). Окремий напрям становлять дослідження психотравми та її наслідків, зокрема роботи Джудіт Герман та Бессела ван дер Колка, у яких розкрито механізми впливу травматичного досвіду на психічне функціонування особистості. Важливе значення мають також концепції посттравматичного зростання, розроблені Р. Тедеші та Л. Калгун, які підкреслюють можливість позитивних особистісних змін внаслідок пережитої травми.

Водночас більшість класичних досліджень зосереджені на вивченні наслідків стресу та травми після їх завершення, тоді як сучасні, зокрема вітчизняні, дедалі більше спрямовані на аналіз психічного функціонування особистості в умовах пролонгованої травматизації та тривалої невизначеності, що розширює уявлення про роль когнітивних чинників у збереженні психічного здоров'я.

В Україні цінні напрацювання належать П. Горностаю, О. Романчуку, Т. Титаренко, О. Зарецькій, Г. Громовій та ін., які вивчають психічну стійкість, досвід травматизації, ресурси особистості та особливості функціонування в умовах невизначеності та воєнного стресу. Вплив медіа-інформаційного середовища в умовах воєнного стресу набуває особливої уваги в сучасних дослідженнях. Зокрема у дослідженні Y. Palgi, A. Shrira, Y. Hoffman (2017) [4] встановлено, що негативне сприйняття медіаконтенту пов'язане з підвищенням симптомів ПТСР, тоді як позитивне – з нижчим рівнем дистресу. Подібні результати отримано і в дослідженні W. Malecki та співавт. (2023), де негативне сприйняття новин корелювало з тривожністю та зниженою резилієнтністю [5]. Важливі дані отримані також і в міжнародному дослідженні А. Курапова, І. Данилюка та співавт. (2024) проведеному на вибірці 5560 осіб із 11 країн, яке засвідчило високі рівні ПТСР серед населення України, порівняно з іншими країнами та підтвердило значущу роль суб'єктивного сприйняття загрози і медіавпливу як предикторів психоемоційних порушень. Зокрема, встановлено, що навіть за відсутності безпосереднього перебування в зоні бойових дій інтенсивне споживання новин про війну асоціюється з підвищеним рівнем тривожності та стресу [6].

Мета статті полягає у дослідженні когнітивних чинників збереження психічного здоров'я особистості в умовах соціальної кризи та виявлення їх зв'язку з психоемоційним станом.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що особливу роль у збереженні психічного здоров'я в умовах воєнного стресу відіграють когнітивна гнучкість, стратегії когнітивної регуляції емоцій та толерантність до невизначеності, які визначають характер інтерпретації подій і рівень психоемоційного напруження. Результати теоретичного аналізу дають підстави припустити, що ці когнітивні характеристики особистості разом із особливостями сприйняття медіа-інформаційного середовища впливають на рівень дистресу. З метою перевірки цього припущення було проведено

емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення взаємозв'язків між когнітивними чинниками, особливостями медіаспоживання та психоемоційним станом особистості. У дослідженні взяли участь 28 дорослих респондентів віком від 26 до 65 років, які проживають у регіонах України, що зазнають руйнівного впливу війни. Дослідження проводилось у травні 2025 року. Усі учасники надали добровільну згоду на участь та заповнили онлайн-анкету.

Для оцінки психоемоційного стану було використано шкалу DASS-8, для вимірювання когнітивної гнучкості – опитувальник CFI-12, стратегії когнітивної регуляції емоцій виміряні шкалою CERQ-short, а рівень інтолерантності до невизначеності – IUS-12. Особливості медіаспоживання оцінювалися за допомогою авторської анкети, що дозволяла врахувати інтенсивність, емоційне забарвлення та суб'єктивне сприйняття інформаційного контенту.

Обробка даних здійснювалась із застосуванням описової статистики, кореляційного аналізу (Пірсона та Спірмена), однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA) та лінійної регресії з використанням програмного забезпечення JASP (Version 0.19.3.0.). Такий підхід дозволив виявити взаємозв'язки між когнітивними чинниками, параметрами медіаспоживання та показниками психоемоційного стану респондентів.

За результатами методики DASS-8, середній показник дистресу у вибірці становить 7,93 (Std. Dev=4,52), що свідчить про помірний рівень психоемоційного напруження. Розподіл респондентів за медіанним значенням (Me = 8) дозволив виокремити дві групи: 60,71% осіб із нормативним станом та 39,28% із підвищеним рівнем дистресу. Ці дані корелюють із загальноукраїнськими тенденціями, підтверджуючи стійкість більшості населення попри тривалу кризу [7].

Аналіз стратегій емоційної регуляції (CERQ-short) виявив домінування адаптивних стратегій мислення. Найбільш вживаним є «Позитивне переосмислення» (54% респондентів, Mean=7,21) та «Планування» (43%, Mean=6,5). Серед неадаптивних стратегій переважає «Румінація» (18%, Mean=5,71), тоді як «Катастрофізація» та «Самозвинувачення» виражені мінімально (по 8%). Це вказує на збереження здатності до пошуку сенсу та конструктивних дій у складних обставинах.

Показники когнітивної гнучкості (CFI-12) у 74% опитаних перевищують 45 балів із 60 можливих, що свідчить про високий адаптивний потенціал. Водночас рівень інтолерантності до невизначеності (IUS-12) є високим (Mean=39,46; Mo=48). Прогностична тривога (Mean=20,71) дещо переважає над гнітючою, що вказує на інтенсивне напружене очікування негативних подій при збереженій загальній здатності до діяльності.

Результати кореляційного та регресивного аналізу дозволили виокремити ключові когнітивні предиктори психоемоційного дистресу. Встановлено, що провідним фактором ризику виступають неадаптивні стратегії мислення, зокрема румінація, яка продемонструвала сильний позитивний зв'язок із рівнем

дистресу (r=0,632; p <0,001).Це свідчить про те, що схильність до повторюваного фокусування на негативних переживаннях є одним із центральних механізмів підтримки емоційного напруження.

Водночас когнітивна гнучкість, а саме її компонент – когнітивний контроль, продемонструвала значущий захисний ефект ($R^2 = 0,232$; $p = 0,009$), що підтверджує її роль як ключового ресурсу адаптації. Особи зі зниженим рівнем когнітивного контролю демонструють вищий рівень дистресу, що вказує на важливість здатності контролювати власні думки та інтерпретацію стресових подій.

Окремо встановлено, що альтернативне мислення сприяє зниженню нетолерантності до невизначеності ($\beta = –0.505$; $p = 0,006$), що дозволяє розглядати його як механізм когнітивної адаптації до нестабільних умов. Водночас румінація виступає значущим предиктором прогностичної тривоги ($\beta = 0.477$; $p = 0,023$), а остання, в свою чергу, підсилює румінативні процеси ($\beta = 0.535$; $p = 0,003$), що свідчить про формування взаємопідсилюючого циклу психоемоційного напруження.

Припущення щодо прямого захисного механізму впливу адаптивних стратегій емоційної регуляції (планування, прийняття, позитивного переосмислення) не отримало статистичного підтвердження. Це дає підстави вважати, що в умовах війни їх ефективність знижується через надмірну активацію румінативних процесів.

Особливості медіаспоживання виступають потужним зовнішнім чинником, який впливає на психічне здоров’я. Більшість опитаних (57,1%) обмежують перегляд новин до 30 хвилин на день, проте, як основне джерело інформації 100% опитаних використовують соціальні мережі та новинні канали в месенджерах, що створює ефект безперервної присутності в епіцентрі подій. Частота свідомого уникнення респондентами новин розподілилась наступним чином: полярні значення вибірки «ніколи не уникають», та « завжди уникають» становили відповідно – 3,6% та 7,1% опитаних; рідко уникають – 28,6%, стільки ж роблять це іноді і найбільша група – 32,1% зазначили, що часто уникають новини під час емоційного перевантаження. Отже, більшість респондентів використовують стратегію уникнення при сильних емоційних випробуваннях війни. Переважна більшість опитаних оцінюють вплив медіа на психічний стан як негативний в різній мірі вираженості від «дуже негативного» (7,1%) до «скоріше негативного» (71,4%) і лише 21,4% визначають вплив як нейтральний. Варто зазначити, що жоден респондент не вбачає позитивного впливу медіа на власне психічне здоров’я. Щодо сприйняття медіа як інструменту, який допомагає краще орієнтуватись в ситуації та планувати життєдіяльність, результати показали, що більше 60% респондентів тією чи іншою мірою покладаються на інформацію зі ЗМІ. Лише 14,4% опитаних зазначили, що інформація не сприяє розумінню ситуації та не дає можливості для подальшого планування життя в умовах кризи.

Відповідно у 46,4 % опитаних медіа посилює відчуття невизначеності щодо майбутнього, а 25% зауважили зниження невизначеності під впливом медіа, решта респондентів не виявили впливу.

Отже, ключовим фактором впливу є не обсяг інформації, а її суб'єктивне сприйняття. Респонденти, які оцінюють медіавплив як негативний, мають утричі вищий рівень дистресу (M = 9,27 проти M= 3,00 у «нейтральній» групі, p = 0,001) та вищу схильність до румінації (F=5,58). Повна орієнтація на медіа як на джерело розуміння ситуації значуще підвищує нетолерантність до невизначеності (p = 0,004).

Встановлено, що високий рівень когнітивної гнучкості виконує функцію «інформаційного буфера». Особи з нейтральним сприйняттям медіа мають суттєво вищий рівень альтернативного мислення (M = 33,00) та когнітивного контролю (M =17,00) порівняно з тими, хто відчуває деструктивний вплив новин.

Побудована аналітична модель підтверджує, що низька гнучкість веде до фіксації на загрозах, посилення румінації та формування стійкого дистресу. Натомість інформаційна дистанція (зниження залежності від медіа як джерела орієнтації) корелює з вищим рівнем когнітивного ресурсу.

Висновки. Результати дослідження підтвердили, що ключовими детермінантами психоемоційного дистресу в умовах кризи є румінація та прогностична тривога, тоді як адаптивні стратегії емоційної регуляції не мають самостійного захисного ефекту за домінуванням неадаптивних патернів мислення.

Встановлено, що критичним чинником дестабілізації виступає не обсяг інформації, а її суб'єктивне негативне сприйняття, яке посилює тривожні очікування та румінативні процеси, а також пов'язане зі зниженням толерантності до невизначеності.

Когнітивна гнучкість, зокрема її компоненти: когнітивний контроль та альтернативне мислення, визначена як центральний захисний механізм. Саме її рівень визначає, у якому напрямі розгортатиметься дія стресогенних чинників: чи призведе вона до посилення тривожності та дистресу, чи, навпаки, сприятиме їхньому послабленню.

Отримані результати свідчать про доцільність розгляду когнітивної гнучкості як ресурсу, що піддається цілеспрямованому розвитку, та можуть бути використані для створення програм психологічної підтримки, спрямованих на зниження румінації, розвиток альтернативного мислення та формування навичок інформаційної гігієни в умовах тривалої невизначеності.

Література:

1.Всесвітня організація охорони здоров'я. Комплексний план заходів у сфері психічного здоров'я на 2013–2030 рр. Копенгаген: Європейське регіональне бюро ВООЗ; 2023.

2.World Health Organization. WHO 2024 Emergency Appeal: Ukraine. Geneva : WHO, 2024. URL: https://www.who.int/emergencies/situations/ukraine-emergency/funding/2023

3.Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації : монографія / Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 160 с.

4.Palgi Y., Shrira A., Hoffman Y. Negative and positive perceptions of media sources and PTSD symptoms among older adults exposed to missile attacks // Personality and Individual Differences. 2017. Vol. 119. P. 185–188. DOI:https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.07.025

5.Malecki W. P., Bilandzic H., Kowal M., Sorokowski P. Media experiences during the Ukraine war and their relationships with distress, anxiety, and resilience // Journal of Psychiatric Research. 2023. Vol. 163. P. 200–207.

6.Kurapov A., Danyliuk I., Kalaitzaki A., Goodwin R., Vintila M., Lazarescu G., Lytvyn S., Tsouvelas G., Tamiolaki A., Ramos-Diaz J. The mental health toll of the Russian-Ukraine war across 11 countries: Cross-sectional data on war-related stressors, PTSD and CPTSD symptoms // Psychiatry Research. 2024. Vol. 342. Art. 116248. DOI: https://doi.org/10.1016/j.psychres. 2024.116248

7.Злобіна О.Г. Стресові стани населення України в контексті війни: соціально-груповий аналіз // *Вісник Національної академії наук України*. 2024. №6. С. 49–56. DOI: https://doi.org/ 10.15407/visn2024.06.049

References:

1.World Health Organization. (2023). Comprehensive mental health action plan 2013–2030. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.

2.World Health Organization. (2024). WHO 2024 emergency appeal: Ukraine. Geneva: World Health Organization. Retrieved March 30, 2026, from https://www.who.int/emergencies/ situations/ukraine-emergency/funding/2023

3.Tytarenko, T. M. (2018). Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii [Psychological health of personality: self-help means under conditions of prolonged traumatization]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. (in Ukrainian)

4.Palgi, Y., Shrira, A., & Hoffman, Y. (2017). Negative and positive perceptions of media sources and PTSD symptoms among older adults exposed to missile attacks. *Personality and Individual Differences, 119*, 185–188. https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.07.025

5.Malecki, W. P., Bilandzic, H., Kowal, M., & Sorokowski, P. (2023). Media experiences during the Ukraine war and their relationships with distress, anxiety, and resilience. *Journal of Psychiatric Research, 163*, 200–207

6.Kurapov, A., Danyliuk, I., Kalaitzaki, A., Goodwin, R., Vintila, M., Lazarescu, G., Lytvyn, S., Tsouvelas, G., Tamiolaki, A., Ramos-Diaz, J., et al. (2024). The mental health toll of the Russian-Ukraine war across 11 countries: Cross-sectional data on war-related stressors, PTSD and CPTSD symptoms. *Psychiatry Research, 342*, 116248. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2024.116248

7.Zlobina, O. H. (2024). Stresovi stany naselennia Ukrainy v konteksti viiny: sotsialno-hrupovyi analiz [Stress states of the population of Ukraine in the context of war: A socio-group analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, 6*, 49–56. https://doi.org/10.15407/ visn2024.06.049

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.923:378:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2413-2422

Калайтан Наталя Леонтіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-2285-0543

Бідюк Інна Аркадіївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-9616-9083

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті представлено результати комплексного теоретико-емпіричного дослідження психологічних чинників резильєнтності здобувачів вищої освіти в умовах пролонгованого воєнного стресу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних механізмів психологічної адаптації студентської молоді до навчання в умовах хронічної невизначеності та екстремальних загроз.

Метою роботи стало виявлення психологічних детермінант, що забезпечують збереження резильєнтності та академічної продуктивності здобувачів вищої освіти.

Резильєнтність здобувачів вищої освіти в умовах пролонгованої воєнної травми розглядається як динамічний процес адаптації, який базується на складній синергії внутрішньоособистісних ресурсів та зовнішніх соціально-екологічних факторів. В емпіричному дослідженні взяли участь 65 здобувачів вищої освіти (дівчата та юнаки віком від 18 до 23 років), які навчаються у ЗВО України. Діагностичний інструментарій включав Шкалу резільєнтності Коннора-Девідсона (CD-RISC-10), Тест життєстійкості С. Мадді та Опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» (SACS) С. Хобфолла).

За результатами дослідження встановлено пряму залежність між рівнем резильєнтності, показниками життєстійкості та копінг-стратегіями. Встановлено, що високорезильєнтні здобувачі відрізняються вираженою залученістю, високим рівнем суб'єктивного контролю та толерантністю до невизначеності. За допомогою факторного аналізу виокремлено базовий біполярний фактор «Життєстійкість».

Встановлено, що підвищення резильєнтності системно супроводжується високим рівнем загальної життєстійкості, здатністю витримувати невизначеність, розвиненим почуттям суб’єктивного контролю та вибором проактивних копінг-стратегій (асертивні дії, пошук соціальної підтримки). Тоді як

зниження резильєнтності призводить до актуалізації деструктивних реакцій (агресивні та імпульсивні дії, стратегія уникнення).

Сформульовано практичні рекомендації для закладів вищої освіти, що включають впровадження системних програм психологічної підтримки, забезпечення академічної гнучкості та стимулювання студентської суб'єктності.

Ключові слова: резильєнтність, життєстійкість, копінг-стратегії, толерантність до невизначеності, здобувачі вищої освіти, воєнний стрес.

Kalaitan Natalia PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-2285-0543

Bidiuk Inna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-9616-9083

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF RESILIENCE IN HIGHER EDUCATION STUDENTS UNDER CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

Abstract. This article presents the results of a comprehensive theoretical and empirical study of the psychological factors of resilience in higher education students under conditions of prolonged war stress. The relevance of the study is driven by the need to find effective mechanisms for the psychological adaptation of student youth to learning in conditions of chronic uncertainty and extreme threats.

The aim of the study was to identify the psychological determinants that ensure the preservation of resilience and academic productivity of higher education students.

The resilience of higher education students under prolonged war trauma is considered a dynamic process of adaptation based on a complex synergy of intrapersonal resources and external socio-ecological factors. The empirical study involved 65 higher education students (females and males aged 18 to 23) studying at Ukrainian Higher Education Institutions (HEIs). The diagnostic tools included the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC-10), S. Maddi's Hardiness Survey, and S. Hobfoll's Strategic Approach to Coping Scale (SACS).

The results of the study established a direct correlation between the level of resilience, hardiness indicators, and coping strategies. It was found that highly resilient students are characterized by pronounced commitment, a high level of subjective control, and tolerance for uncertainty. Using factor analysis, a basic bipolar factor of "Hardiness" was isolated. It was established that an increase in resilience is systematically accompanied by a high level of general hardiness, the ability to withstand uncertainty, a developed sense of subjective control, and the choice of proactive coping strategies (assertive actions, seeking social support). Conversely, a decrease in resilience leads to the actualization of destructive reactions (aggressive and impulsive

actions, avoidance strategy). Practical recommendations for higher education institutions were formulated, including the implementation of systemic psychological support programs, ensuring academic flexibility, and stimulating student agency.

Keywords: resilience, hardiness, coping strategies, tolerance for uncertainty, higher education students, war stress.

Постановка проблеми. Проблема збереження інтелектуального та кадрового потенціалу молоді в умовах затяжного збройного конфлікту набуває критичного значення для національної безпеки та майбутнього післявоєнного відновлення України. Окупація територій України, починаючи з 2014 року, а потім повномасштабне вторгнення з боку РФ у 2022 році, створило безпрецедентні виклики для системи вищої освіти, де здобувачі щоденно стикаються з екзистенційними загрозами, руйнуванням освітньої інфраструктури та різким погіршенням психоемоційного стану. Трансформація освітнього процесу під впливом воєнних дій відбулася миттєво, змусивши студентство та університети адаптуватися до умов тотальної невизначеності. Фізичне пошкодження або знищення закладів вищої освіти стало першим і найбільш відчутним фактором макросоціального стресу. Значна кількість університетів опинилася на тимчасово окупованих територіях або в зонах активних бойових дій, що змусило їх до релокації. Навчання в умовах постійних повітряних тривог, періодичних блекаутів та руйнування звичного студентського середовища призвело до дефіциту ресурсів для повноцінного когнітивного та особистісного розвитку. Для студентів неможливість дотримуватися стабільного академічного графіка через зовнішні обставини стає додатковим стресовим чинником та джерелом глибокої фрустрації внаслідок розриву між освітніми вимогами та об'єктивними можливостями їх виконання.

Війна суттєво змінила соціально-психологічний профіль здобувача вищої освіти: через травматичний досвід, вимушене внутрішнє та зовнішнє переміщення, фінансову нестабільність та перебування близьких родичів у лавах ЗСУ, зростає частка молоді із симптомами хронічної втоми та підвищеної тривожності. Для студента це часто означає вимушений перехід від стратегій розвитку та довгострокового кар'єрного планування до стратегій щоденного виживання. Крім того, ізоляція через переважно дистанційний формат навчання порушує процеси соціалізації, призводячи до відчуття самотності та перенавантаження в умовах спроб поєднати навчання з роботою, волонтерською діяльністю, а також нерідко і військовою службою.

Розглянуті чинники створюють безпосередні умови для високого ризику розвитку академічного вигорання та втрати сенсожиттєвих орієнтирів. Зниження резильєнтності у студентської молоді перестає бути суто індивідуальною психологічною проблемою, трансформуючись у системний ризик, що прямо впливає на якість підготовки майбутніх фахівців, рівень відрахувань, міграційні настрої та цілісність освітнього потенціалу держави.

Сучасний науковий дискурс щодо проблеми психологічної резильєнтності здебільшого спирається на класичні західні моделі, які розроблялися в контексті подолання наслідків локальних катастроф, одноразових терористичних актів або індивідуальних життєвих криз. Ці теорії розглядають резильєнтність переважно як здатність до швидкого відновлення після гострого, але короткочасного стресового впливу.

Однак повномасштабне вторгнення в Україну створило прецедент тотальної, пролонгованої та багатовимірної травматизації суспільства. Здобувачі вищої освіти опинилися в умовах хронічного воєнного стресу, що супроводжується постійною загрозою життю, руйнуванням освітньої інфраструктури, вимушеною міграцією та соціальною депривацією. У такій ситуації класичне розуміння резильєнтності як «повернення до попереднього стану» втрачає свою релевантність, оскільки повернення до докризової реальності є об'єктивно неможливим.

Отже, виникає гостре теоретико-практичне протиріччя між нагальною потребою суспільства у збереженні ментального здоров'я та академічної працездатності студентської молоді та недостатністю існуючих теоретичних конструктів для пояснення механізмів життєстійкості в умовах тривалої війни.

Наукова проблема полягає у необхідності концептуалізації феномену резильєнтності здобувачів вищої освіти в реаліях безперервного воєнного конфлікту та виявленні специфічних психологічних чинників, що забезпечують не просто виживання, а можливість безперервного когнітивного функціонування та посттравматичного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічної стійкості в умовах криз різної етіології широко висвітлена в науковій літературі, однак специфіка резильєнтності в умовах повномасштабної війни набула особливого фокусу в працях учених після 2022 року. Фундаментальними для розуміння адаптації в українському контексті є дослідження Т. Титаренко, які розкривають механізми життєконструювання особистості та практики відновлення психологічного здоров’я в умовах травматизації [1]. Вагомий внесок у вивчення психофізіологічної адаптації, стресостійкості та саморегуляції студентської молоді в екстремальних умовах зробили О. Кокун та Н. Агаєв [2]. Роль соціального капіталу, інституційної підтримки та освітнього середовища як буферів проти вигорання детально аналізується в працях В. Панка [3].

Серед зарубіжних концепцій базовою для нашого дослідження виступає «Теорія збереження ресурсів» С. Хобфолла [4]. Цей підхід дозволяє пояснити, як акумуляція внутрішніх (когнітивних, емоційних) та зовнішніх (соціальних) ресурсів дозволяє здобувачам освіти протистояти хронічному стресу та уникати «спіралі втрат» під час війни.

Феномен резильєнтності здобувачів вищої освіти в умовах пролонгованого воєнного стресу розглядається через призму багатовимірної моделі, що передбачає складну взаємодію індивідуально-психологічних властивостей та ресурсів

середовища (Hobfoll, 2001) [4]. Аналіз теоретичних концептів дозволяє виокремити специфічну ієрархію внутрішньоособистісних чинників, що забезпечують життєстійкість студента:

По-перше, ключову роль відіграють когнітивно-смислові чинники, зокрема здатність особистості до когнітивного рефреймінгу – переосмислення кризової ситуації не лише як тотальної загрози, а як простору для вимушеного дорослішання та набуття нового досвіду [1]. Для здобувачів збереження навчальної мотивації та планування професійного майбутнього виступає механізмом повернення ілюзії контролю над власним життям. Толерантність до невизначеності стає базовою когнітивною навичкою, що дозволяє продовжувати інтелектуальну діяльність в умовах абсолютної непередбачуваності [2].

По-друге, емоційно-вольові чинники як здатність до саморегуляції та контейнерування негативних афектів (тривоги, фрустрації, гніву) є критичною для запобігання академічному вигоранню. Ефективною стратегією емоційної стабілізації виступає рутинізація життєдіяльності [3]. Дотримання розкладу занять та академічних дедлайнів виконує функцію «заземлення», що допомагає структурувати час та знижує рівень психологічної дезорганізації під час екстремальних подій.

По-третє, ціннісно-мотиваційні чинники як наявність стійких сенсожиттєвих орієнтирів є основою для подолання екзистенційного вакууму (В. Франкл). Усвідомлення власної ролі як майбутнього фахівця в повоєнній відбудові країни діє як потужний буферний фактор, що трансформує пасивне переживання стресу у проактивну життєву та громадянську позицію [5].

Окрім внутрішніх диспозицій, критичне значення для підтримання життєстійкості має екологічність та ресурсність соціального середовища. Зовнішні соціальні детермінанти резильєнтності студентства можна структурувати за двома основними напрямками.

Перший напрямок – це інституційно-освітній простір. Університет в умовах війни перестає бути виключно місцем трансляції знань, трансформуючись в осередок психологічної та соціальної стабільності. Ключовим зовнішнім ресурсом стає інституційна гнучкість ЗВО (адаптивні графіки навчання, можливість асинхронного засвоєння матеріалу), що знижує рівень академічного стресу під час блекаутів та тривог [6]. Не менш важливою є підтримуюча позиція викладацького складу: емпатійна комунікація та зміщення фокусу з жорсткого контролю на менторську підтримку виступають потужним буфером проти студентського вигорання [3].

Другий напрямок – це соціальний капітал та горизонтальні зв'язки. Належність до згуртованої студентської спільноти формує відчуття «розділеного досвіду», що є критично важливим для профілактики соціальної ізоляції, особливо серед студентів-ВПО. Окремим феноменом української резильєнтності є масове залучення молоді до волонтерської діяльності. Згідно з теорією збереження ресурсів (Hobfoll, 2001) [4], волонтерство дозволяє конвертувати

відчуття власної безпорадності у соціально корисну дію. Допомагаючи іншим, студент відновлює власну суб'єктність та відчуття контролю над ситуацією, що запускає механізм посттравматичного зростання.

Незважаючи на наявну теоретичну базу, психологічні чинники резильєнтності здобувачів вищої освіти в умовах пролонгованого воєнного конфлікту залишаються недостатньо вивченими. Отже, структура самих чинників, що забезпечують збереження академічної мотивації та когнітивної функціональності, потребує подальшого уточнення.

Мета статті – дослідити ключові психологічні чинники резильєнтності здобувачів вищої освіти в умовах воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні взяли участь 65 дівчат та юнаків віком від 18 до 23 років, які є здобувачами вищої освіти ЗВО України.

Для вивчення показників психологічної резильєнтності та її чинників були використані: шкала резільєнтності Коннора-Девідсона (CD-RISC-10) (україномовна адаптація Н.В. Школіної та співавторів), «Тест життєстійкості С. Мадді (в адаптації Д. Леонтьєва та О. Розсказової) та опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій» SACS С. Хобфолла (в адаптації Н. Водоп'янової та Е. Старченкової).

Встановлено, що високий рівень резильєнтності мали тільки 18% здобувачів. У переважної більшості респондентів встановлено середній рівень резильєнтності (58%) та 24% здобувачів мали низький рівень цього показника.

Аналіз емпіричних даних виявив пряму залежність між рівнями резильєнтності та життєстійкості досліджуваних. Зокрема, у групі здобувачів з високою резильєнтністю домінують середні (67%) та високі (23%) показники життєстійкості, тоді як низький рівень зафіксовано лише у 10% осіб. Натомість психологічний профіль групи здобувачів з низькою резильєнтністю суттєво відрізняється: високі показники життєстійкості тут повністю відсутні, а більшість респондентів демонструють низький (56%) та середній (44%) рівні. Порівняльний аналіз підтверджує, що загальний рівень життєстійкості є вищим у високорезильєнтних осіб. Це свідчить про наявність у них сформованої системи переконань, що базується на залученості, контролі та прийнятті виклику. Така когнітивна установка перешкоджає виникненню надмірної внутрішньої напруги та дозволяє інтерпретувати стресори як менш значущі, забезпечуючи стійке подолання кризи.

За результатами порівняльного аналізу (за допомогою U-критерію Манна-Уїтні для незалежних вибірок) виявлено статистично значущі відмінності між групами здобувачів з високим та низьким рівнями резильєнтності за показниками загальної життєстійкості ($p<0,01$), залученості ($p<0,01$), суб’єктивного контролю ($p<0,01$) та толерантності до невизначеності ($p<0,01$). Здобувачі вищої освіти з високим рівнем резильєнтності демонструють достовірно вищі значення за всіма зазначеними параметрами. З психологічної точки зору це свідчить про те, що високорезильєнтні студенти характеризуються

глибокою залученістю у процес власної діяльності, отримуючи від неї емоційне задоволення. Високий рівень суб'єктивного контролю відображає їхнє переконання в тому, що цілеспрямовані та наполегливі дії здатні безпосередньо впливати на хід подій та кінцевий результат. Водночас виражена толерантність до невизначеності дозволяє їм сприймати життєві виклики як простір для набуття нового досвіду: вони готові діяти проактивно навіть за умов тотальної непередбачуваності та відсутності гарантій на успіх. У сукупності ця конфігурація когнітивних установок оптимізує їхню життєстійкість та забезпечує високу ефективність у вирішенні завдань і подоланні кризових ситуацій.

За результатами діагностики за допомогою Опитувальника «Стратегії подолання стресових ситуацій» (SACS) С. Хобфолла (в адаптації Н. Водоп'янової та О. Старченкової) виявлено статистично значущі відмінності у виборі копінг-стратегій між досліджуваними групами. Здобувачі з високим рівнем резильєнтності демонструють виражену схильність до проактивних стратегій подолання стресу. Це підтверджується достовірно вищими показниками за шкалами асертивних дій (здатність послідовно відстоювати власні інтереси з повагою до меж оточуючих) ($p<0,01$) та соціальної взаємодії (активний пошук та залучення соціальної підтримки) ($p<0,01$). Водночас у цій групі зафіксовано вищий рівень асоціальних дій ($p<0,05$), що відображає тенденцію до нехтування соціальними обмеженнями та інтересами інших заради досягнення власних цілей у кризових обставинах.

Вищий показник асоціальних дій у групі з високою резильєнтністю на перший погляд є парадоксальним, однак він знаходить своє пояснення в межах Теорії збереження ресурсів С. Хобфолла. В умовах тривалого екстремального стресу та тотального виснаження високорезильєнтні здобувачі освіти можуть вдаватися до асоціальних копінг-стратегій не з метою деструктивної поведінки, а як до механізму жорсткого захисту власних залишкових ресурсів. Це проявляється через: радикальне відстоювання особистих кордонів: здатність сказати «ні» додатковим навантаженням або соціальним очікуванням заради збереження власного ментального здоров'я; пріоритезацію власних потреб: тимчасове зниження емпатії та фокус виключно на власному виживанні та академічній успішності, що в мирний час може інтерпретуватися як егоїзм, але в умовах війни є адаптивним механізмом запобігання повному психологічному вигоранню. Отже, в реаліях пролонгованої воєнної травми певна частка асоціальних (жорстких, індивідуалістичних) дій стає необхідним компонентом життєстійкості, що дозволяє суб'єкту сепаруватися від загальноколективного стресу та зберігати власну когнітивну функціональність.

Натомість психологічний профіль здобувачів із низьким рівнем резильєнтності характеризується домінуванням пасивних стратегій. У цій групі достовірно вищими є показники уникнення ($p<0,01$), що вказує на схильність дистанціюватися від впливу стресорів та систематично відкладати активне вирішення проблемних ситуацій.

Для виявлення глибинної структури взаємозв'язків між досліджуваними психологічними конструктами було застосовано факторний аналіз (метод головних компонентів з обертанням Varimax). У межах даного дослідження фокус уваги зосереджено на першому факторі, що безпосередньо включає шкалу резильєнтності.

Цей фактор, інтерпретований нами як «Життєстійкість», пояснює 34,5% загальної дисперсії та має біполярну структуру.

На позитивному полюсі згрупувалися показники життєстійкості (0,874), залученості (0,845), прийняття ризику (0,801), толерантності до невизначеності (0,798), суб'єктивного контролю (0,752), резильєнтності (0,684), а також проактивні копінг-стратегії (асертивні дії (0,623) та соціальна взаємодія (0,581)).

На негативному полюсі опинилися шкали деструктивного копінгу: агресивні (-0,647) та імпульсивні дії (-0,487).

Психологічний зміст виділеного фактора свідчить про те, що зростання резильєнтності здобувачів вищої освіти супроводжується посиленням компонентів життєстійкості та вибором конструктивних моделей соціальної поведінки. Така когнітивна картина світу формує у студентів проактивну життєву позицію: вони орієнтовані на співпрацю, пошук компромісів та послідовне вирішення проблем, а також здатні зберігати ефективність дій навіть за умов тотальної непередбачуваності. Зворотна залежність із негативним полюсом вказує на те, що висока резильєнтність виступає потужним буфером проти деструктивних реакцій, мінімізуючи схильність до необміркованих, імпульсивних рішень та ворожого сприйняття оточуючих.

Отже, ключовими психологічними чинниками резильєнтності студентської молоді виступають високий рівень загальної життєстійкості, здатність витримувати невизначеність, розвинене почуття суб'єктивного контролю та опора на активні стратегії подолання стресу. Натомість зниження резильєнтності неминуче призводить до актуалізації агресивних та імпульсивних форм реагування на кризові ситуації.

Висновки. Резильєнтність здобувачів вищої освіти в умовах пролонгованого воєнного стресу є динамічним процесом адаптації, який базується на складній синергії внутрішньоособистісних ресурсів (когнітивний рефреймінг, саморегуляція, смисложиттєві орієнтації) та зовнішніх соціально-екологічних факторів (інституційна гнучкість університету, соціальний капітал та волонтерська діяльність).

На підставі проведеного дослідження можна констатувати, що психологічний профіль високорезильєнтних здобувачів вищої освіти характеризується комплексною та прагматичною конфігурацією когнітивних установок і поведінкових стратегій. Високий рівень життєстійкості (через механізми залученості, суб'єктивного контролю та толерантності до невизначеності) забезпечує їм базову внутрішню стабільність. Водночас специфіка хронічного воєнного стресу

зумовлює вибір проактивних, а подекуди і жорстких копінг-стратегій (асертивність, активний пошук соціальної підтримки та фокус на власних потребах). Така синергія дозволяє студентам не лише адаптуватися до екстремальних умов, але й ефективно захищати свій особистісний та академічний ресурс. Натомість у здобувачів з низьким рівнем резильєнтності спостерігається дефіцит внутрішньої життєстійкості, який тісно корелює зі схильністю до пасивного уникнення проблем, що в довгостроковій перспективі лише поглиблює їхню психологічну вразливість та академічну дезадаптацію.

Ключовими психологічними чинниками резильєнтності студентської молоді виступають високий рівень загальної життєстійкості, здатність витримувати невизначеність, розвинене почуття суб'єктивного контролю та опора на активні стратегії подолання стресу. Натомість зниження резильєнтності неминуче призводить до актуалізації агресивних та імпульсивних форм реагування на кризові ситуації.

Підтримання життєстійкості студентства потребує цілеспрямованої інституційної політики закладів вищої освіти. На наш погляд, ключовими векторами такої підтримки мають стати гнучкість академічного процесу, асинхронність навчання, системна психологічна підтримка та створення умов для реалізації проактивної громадянської позиції здобувачів. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні віддалених наслідків воєнного стресу на професійне становлення випускників та розробці довготривалих програм психологічного супроводу ветеранів-здобувачів вищої освіти.

Перспективи подальших досліджень. Незважаючи на отримані вагомі результати, дане дослідження має певні обмеження, які відкривають простір для майбутніх наукових розвідок. Зокрема, обсяг вибірки (N=65) та її фокус на специфічній віковій групі (18–23 роки) вказують на необхідність розширення масштабів дослідження із залученням здобувачів різних спеціальностей та регіонів України для перевірки універсальності виявлених тенденцій.

Література:

1. Титаренко Т. М. Психологічна стійкість особистості в умовах війни / Т. М. Титаренко. – Київ : Інститут психології НАПН України, 2022. – 120 с.

2. Kokun, O., & Bezverkhyi, O. (2026). Mental and Physical Health Indicators and Psychological Support Needs Among Ukrainian Students During the War: A One-Year Longitudinal Study. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 1–20. https://doi.org/10.1080/10926771.2026.2637967

3. Панок В. Г. Психологічні особливості посткризового розвитку українців в період війни / В. Г. Панок, В. В. Предко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. – 2024. – № 2. – С. 137–142. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.27

4. Hobfoll S. E. The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory / S. E. Hobfoll // Applied Psychology. – 2001. – Vol. 50(3). – P. 337–421.

5. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід : практичний посібник / за наук. ред. Т. М. Титаренко, М. С. Дворник

/ Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. – 154 с.

6. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : метод. рекомендації / Л. М. Карамушка. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. – 52 с.

***References**:*

1. Tytarenko, T. M. (2022). Psykholohichna stiikist osobystosti v umovakh viiny [Psychological resilience of personality in times of war]. Instytut psykholohii NAPN Ukrainy – Institute of Psychology of the NAES of Ukraine [in Ukrainian].

2. Kokun, O., & Bezverkhyi, O. (2026). Mental and Physical Health Indicators and Psychological Support Needs Among Ukrainian Students During the War: A One-Year Longitudinal Study. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 1–20. https://doi.org/10.1080/10926771.2026.2637967

3. Panok, V. H., & Predko, V. V. (2024). Psykholohichni osoblyvosti postkryzovoho rozvytku ukraintsiv v period viiny [Psychological features of post-crisis development of Ukrainians during the war]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, (2), 137-142. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.2.27 [in Ukrainian].

4. Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337-421. https://doi.org/10.1111/1464-0597.00062

5. Tytarenko, T. M., & Dvornyk, M. S. (Eds.). (2022). Yak dopomohty osobystosti v period perekhodu vid viiny do myru: sotsialnopsykholohichnyi suprovid [How to help a person in the period of transition from war to peace: socio-psychological support]. Imeks-LTD [in Ukrainian].

6. Karamushka, L. M. (2022). Psykhichne zdorovia osobystosti pid chas viiny: yak yoho zberehty ta pidtrymaty [Mental health of an individual during the war: how to preserve and support it]. Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy – G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК: 376-053

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2423-2434

Калініна Тетяна Станіславна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-6618-1268

Яцинік Алла Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-7559-6975

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬСЯ В РОДИНАХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. В статті розглянуто проблема надання психологічної підтримки родинам військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами та створення середовища, що сприяє здоровому розвитку та благополуччю цих дітей.

Проаналізовано результати психологічного стану та психічного здоров'я під час військових дій, настрій людей у цей непростий час, індивідуальні особливості психіки кожної людини. Розглянуто напрями роботи практичного психолога, рекомендації, поради першої психологічної допомоги, професійні настанови щодо надання першої психологічної допомоги. Висвітлено проблеми родин військовослужбовців, що виховують дітей з особливими освітніми потребами в працях дослідників спеціальної психології. Розглянуто реакції на травмуючу кризову ситуацію дітей молодшого шкільного віку, ступені впливу травмуючого фактору. Зазначено, що під час воєнних дій діти є однією з найуразливіших категорій і потребують психологічної підтримки.

Висвітлено обставини, які виникають у зв'язку суперечностей між забезпеченням стабільних та здорових психологічних і соціальних умов для розвитку, виховання, становлення молодшого школяра з особливими освітніми потребами і загрозою виникнення психотравматичних подій, які зумовлені військовою службою батьків, що призводять до появи посттравматичних стресових чи невротичних розладів у майбутньому.

Визначено головне завдання практичного психолога допомогти родинам військовослужбовців, що виховують дітей з особливими освітніми потребами під час війни щодо подолання та усунення різних видів страхів, упорядковано комплекс психологічних занять, що забезпечить розвиток емоційної стабільності

та відновить власні можливості дітей. Сформульовано корисні поради, як опанувати себе в критичних умовах, як допомогти близьким та підтримувати здоровий психічний стан в критичних умовах, використовувати самопідтримку. Надано рекомендації щодо планування психологічної допомоги батькам, розглянуто зміст та орієнтовна тематика роботи з ними, спрямована на допомогу як самим дорослим, так і їхній позиції вихователя у стосунках із власною дитиною.

Ключові слова*:* молодший школяр з особливими освітніми потребами, психологічна підтримка, батьки, військова служба, рекомендації.

Kalinina Tetiana Candidate of Psychological Sciences, docent, Associate Professor of Department of Special Pedagogy andPsychology and Inclusive Education of Municipal Establichment "KharkivHumanitarian Pedagogical akademy" of the Kharkiv regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-6618-1268

Yatsynik Alla Candidate of Pedagogic Sciences, docent, Associate Professor of Department of Special Pedagogy andPsychology and Inclusive Education of Municipal Establichment "KharkivHumanitarian Pedagogical akademy" of the Kharkiv regional Council, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-7559-6975

PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS WHO ARE RAISED IN FAMILIES OF MILITARY SERVANTS

Abstract. The article considers the problem of providing families of military personnel raising children with special educational needs with psychological support and creating an environment that promotes the healthy development and well-being of these children.

The results of the psychological state and mental health during military operations, the mood of people in this difficult time, the individual characteristics of the psyche of each person are analyzed. The directions of work of a practical psychologist, the principles of providing first psychological aid, specialized medical, psychiatric and social assistance, professional guidelines for providing first psychological aid are considered. The problems of families of military personnel raising children with special educational needs are highlighted in the works of researchers of special psychology. The reactions to the traumatic crisis situation of primary school children are considered. It is noted that during military operations, children are one of the most vulnerable categories and need psychological support.

The circumstances that arise in connection with the contradictions between ensuring stable and healthy psychological and social conditions for the development, upbringing, and formation of a junior schoolchild with special educational needs and the threat of psychotraumatic events caused by the military service of parents, leading

to the appearance of post-traumatic stress or neurotic disorders in the future, are highlighted.

The main task of a practical psychologist is determined to help families of military personnel raising children with special educational needs during the war to overcome and eliminate various types of fears, a set of psychological classes is organized that will ensure the development of emotional stability and restore children's own capabilities. Useful tips are formulated on how to master yourself in critical conditions, how to help loved ones and maintain a healthy mental state in critical conditions, and how to use self-support. Recommendations are provided for planning psychological assistance to parents, the content and approximate topics of work with them are considered, aimed at helping both the adults themselves and their position as educators in their relationships with their own child.

Keywords: younger schoolchildren with special educational needs, psychological support, parents, military service, recommendations.

Постановка проблеми. Події, що відбуваються у нашій країні, певною мірою торкаються всіх її громадян. Російська федерація розпочала найбільш жорстоку війну на європейському континенті з часів Другої світової війни. Збройний конфлікт на території нашої держави триває до сьогодні і важко передбачити, коли і у який спосіб він буде вирішений. Вплив психотравмівних чинників, спричинений цим конфліктом відчуває все українське суспільство, як ті люди, які безпосередньо знаходились в зони бойових дій, так і всі ті, кого ці події стосуються опосередковано.

Однією із вразливих категорій населення, що особливим чином відчуває вплив екстремальних подій, які відбуваються у країні впродовж останніх років, є діти. В житті дітей труднощі зустрічаються не рідше, ніж у дорослих, а, можливо, навіть частіше, особливо у дітей з порушеннями психофізичного розвитку, котрі достатньо гостро сприймають події, які змінюють константність, надійність, безпечність оточуючого середовища. У них психологічна травма, викликана надзвичайною подією, може істотно порушити весь подальший хід психологічного та психічного розвитку. В таких умовах не втрачає своєї актуальності соціальне замовлення на надання психологічної допомоги та підтримки сім’ям військовослужбовців, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В усі часи сім'я, як соціальний інститут була і залишається основою суспільства, осередком формування особистості. Проте цілий ряд досліджень вказує на те, що психологічний мікроклімат у сім’ї, рівень її згуртованості та стиль виховання впливають на спрямованість особистості дітей та їх подальше майбутнє. Наукові погляди дослідників О. Балахонова, В. Вертугіної, Н. Грабовенко, О. Кас’яненко, Н. Софій, переконливо доводять, що формування особистості дитини прямо залежить від стилю виховання в родині, батьківського

ставлення до неї, основних методів сімейного спілкування та взаємодії. Аналіз наукових досліджень учених показує їх зосередженість на традиції психолого-педагогічної допомоги родинам, які виховують дітей з порушеннями розвитку, перш за все на самій дитині, а батьки залишаються лише ресурсом для її розвитку. У цьому напряму працювали науковці Н. Бастун, О. Бондаренко, А. Душка, Є. Зімовіна, А. Фільчакова, Т. Яблонська та інші. Психологічні особливості родин військовослужбовців та їх вплив на виховання дітей з особливими освітніми потребами розглянуто в працях І. Омельченко та А. Боярчук.

Мета статті - надання родинам військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами психологічної підтримки та створення середовища, що сприяє здоровому розвитку та благополуччю цих дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Війна змінює наше життя назавжди — не тільки зовні, а й зсередини. Ми розуміємо, що всім нам зараз потрібна допомога, підтримка, аби вистояти вберегти себе і близьких, зберегти своє емоційне й психічне здоров'я. Особливо вразливими в ці часи стають діти з особливими освітніми потребами. Вони гостріше реагують на зміни, гучні звуки, втрату стабільності, емоційні коливання дорослих. У воєнний час діти з особливими потребами постійно живуть у стані невизначеності. Через обмежені можливості швидко реагувати та обробляти інформацію із навколишнього середовища, для таких дітей важливо своєчасно впроваджувати заходи підтримки, які допоможуть знизити вплив психологічної травми [3]. Проблеми батьків є дуже вагомими і потребують допомоги як невідкладної, так і довготривалої. Батьки дитини з особливими освітніми потребами переживають хронічну пригніченість, безпорадність, тривогу, агресію, що дуже загострює взаємовідносини між ними. Важкий психологічний клімат ускладнюється матеріальними проблемами, наявністю конфліктів між подружжям, або розлученням. Переживання постійної стресової ситуації призводить до втрати віри в себе, свої сили.

Аналіз кризових ситуацій у батьків, які виховують дитину з порушеннями розвитку, розглянуто у роботах Л. Борщевської, А. Душка, В. Жмира, С. Циганок, Л.Магдисюк, Д. Шульженко. Вчені, аналізуючи психологічний стан батьків після постановки дитині діагнозу, що передбачає інвалідність, виділяють чинники, які впливали на реакцію батьків: тип та важкість захворювання дитини; морально-психологічний клімат родини; вплив оточення та наявність підтримки; матеріальне становище родини; загальні характеристики членів родини (вік, освіта, психологічні особливості тощо); характер лікарського повідомлення про захворювання дитини. Автори стверджують, що вплив цих чинників зумовлює подальший успішний вихід зі стресового стану, або перехід стресу в хронічний.

Кожна фаза життєвого циклу у батьків ускладнюється додатковими труднощами. У дошкільні роки мати дитини з особливими освітніми потребами часто залишає роботу, збільшуючи час для догляду за дитиною, у цей період

велика кількість чоловіків залишають сім'ю, не витримуючи психологічного навантаження. Часто виникають кризові ситуації, пов'язані з госпіталізацією, і, як наслідок, психічними травмами дитини. Гостро постає проблема вибору дитячого закладу, відсутня інформація про спеціалізовані школи, дитячі садки. Дорослішання дитини ускладнює фізичний догляд за нею. З'являються проблеми вибору професії, формування навичок взаємодії з суспільством, самообслуговування, гостро постають питання статевих відносин. Для батьків дітей з порушеннями розвитку старшого віку проблемою є питання про майбутнє дитини, бо батьки не вічні, і невідомо, як дитина буде жити без них.

Також особливістю сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами є неблагополуччя у взаєминах батьків і цих дітей, що призводить до характерних помилок у вихованні батьками [1]. Ці взаємини мають бути проаналізовані фахівцями та враховуватися при роботі з родинами дітей з особливими освітніми потребами:

- неприйняття дитини, як такої (особливо коли її поява пов'язана з аномаліями в розвитку) чи неприйняття її індивідуальності, своєрідності. У цьому випадку взаємини батьків і дитини ґрунтуються на постійному почутті внутрішньої незадоволеності, невдоволення і роздратування; перевагою негативних оцінок у сприйнятті поводження дитини; недовіра до життєвого досвіду дитини; надмірна суворість чи потурання у справах і вчинках дитини;

- нерозуміння особистісного розвитку дитини і звідси неадекватна оцінка її дій і вчинків. Захист почуття власної гідності дитини сприймається як упертість, коли дитина чогось не може в силу своїх фізичних і психічних можливостей, то це розцінюється як небажання. Як різновид нерозуміння може виступати невідповідність між вимог та очікувань батьків можливостям дитини, обумовлених його станом обмежених можливостей;

- негнучкість батьків у відносинах з дітьми: це недостатнє врахування ситуації чи моменту; несвоєчасний відгук; фіксація своїх проблем на дитині, запрограмованість вимог; відсутність альтернатив в ухваленні рішення; упередженість суджень; нав'язування своїх думок. В основі такого характеру взаємин і виховного впливу батьків лежать їх характерологічні риси, зайва принциповість, нерозвиненість уяви;

- непослідовність у спілкуванні з дітьми і нерівномірність відносин у різні життєві роки. Пов'язані вони з непродуманістю і нелогічністю прохань і вимог, обіцянок і погроз. Недоліки уваги зманюється вибухом дій, спрямованих на дитину, пресинг зманюється байдужістю до справ і вчинків дитини;

- непогодженість відносин між батьками веде до неузгодженості і суперечності в прийнятті педагогічних рішень. Якщо батько забороняє, то мати дозволяє, якщо батько щось дає, то мати відбирає. Це нервує дитину, викликає в неї розгубленість, чи навпаки, потребу лавірувати між вимогами батьків, використовуючи непогодженість як спосіб спровокувати конфлікти і розбрати між батьками.

Аналіз взаємовідносин між батьками та дітьми з особливими освітніми потребами дозволив виділити такі їх характеристики: надмірна гіперпротекція; потурання одним потребам дитини й ігнорування інших; мінімізація обов'язків і заборон для неї; нестійкість типу виховання; наявність виховної невпевненості; фобії втрати дитини і проекції на дитину власних небажаних якостей.

Порушення розвитку дитини впливає на родинну систему, що, у свою чергу, впливає на кожного окремо. Це привертає увагу саме до проблем оточення дитини з порушеннями розвитку, зокрема їх батьків. В адаптації батьків важливу роль відіграють їх особистісні риси, особливо матері.

Потреба в допомозі не зникає з часом, навпаки, з дорослішанням дитини ситуація з батьками ускладнюється. Всі родини, які виховують дитину з порушеннями розвитку, можна умовно поділити на три групи:

- родини, які протягом певного часу після постановки діагнозу можуть досягти внутрішньо родинної та соціальної адаптації;
- родини, які, незважаючи на допомогу, не адаптуються;
- проміжна категорія родин, для якої характерним є відхилення в адаптації.

Сприятливий психологічний клімат у родині забезпечує найбільш оптимальний розвиток дитини, а дезорганізація членів родини підвищує ризик виникнення вторинних симптомів порушення розвитку.

Надзвичайна стійкість та професійний рівень ЗСУ України, які неймовірними зусиллями нищать окупантів і завдають їм значних втрат означають гарантовану безпеку українцям, дає впевненість суспільству у збереженні нашої країни. Тому підготовка та участь військовослужбовців у бойових діях створюють серйозні виклики не лише для самих військових, а й для їхніх родин, особливо якщо в сім'ї виховується дитина з особливими освітніми потребами.

Також родини військовослужбовців стикаються з подвійним навантаженням, оскільки бойовий стрес, тривалі відрядження чи ризик втрати одного з батьків додаються до вже існуючих труднощів, пов'язаних із вихованням та навчанням особливої дитини. Військова служба може негативно відображається на всіх членах сім'ї та особливо страждають діти. У сім'ях військовослужбовців можуть виникати надмірно підвищений рівень тривожності, страху, стресу, невпевненість у собі, що впливає на життєдіяльність дитини та її психоемоційний стан [4].

Сімейні проблеми, спричинені військовою службою, можуть мати руйнівний вплив на психологічний стан усіх членів родини. Для дружин військових, які виконують роль основного вихователя, часто виникають відчуття ізольованості та перевантаження. Водночас діти, особливо ті, які потребують додаткової уваги, можуть страждати від недостатнього спілкування з батьком чи нестачі стабільності у житті. Це підвищує ризики розвитку поведінкових та емоційних проблем у дітей і додає напруги у стосунки між подружжям.

На тлі висвітлених обставин виникає низка суперечностей між забезпеченням стабільних та здорових психологічних і соціальних умов для розвитку,

виховання, становлення молодшого школяра з особливими освітніми потребами і загрозою виникнення психотравматичних подій, які зумовлені військовою службою батьків, розлукою з ними, які можуть бути настільки травматичними в молодшому шкільному віці, що призводять до появи посттравматичних стресових чи невротичних розладів у майбутньому. Молодші школярі з особливими освітніми потребами створюють додаткові виклики для сімей військовослужбовців. Для багатьох із них ці події є травмівними, що значно порушують їх життєдіяльність, несуть гіркі втрати, шкодять здоров'ю, спричиняючи стреси, кризи, психотравми.

Переживаючи кризову ситуацію, діти молодшого шкільного віку можуть відчувати власну провину за події, що відбулися. У них виникають страхи, знижується рівень комунікації або ж вони проявляють надмірну турботу про захист та порятунок людей у кризових умовах.

Також діти молодшого шкільного віку можуть проявляти такі **реакції на травмуючу кризову ситуацію:**

- недовіра до оточення; погіршення успішності;
- болісне реагування на критику; перезбудження;
- тривожність;
- емоційний ступор;
- уникання місць, людей, предметів, що нагадують про травмуючу подію.

За ступенем впливу травмуючого фактору розрізняють наступні категорії дітей:

а) діти, які були безпосередніми очевидцями тяжких військових дій (обстрілів, бомбардувань);

б) діти, які втратили в наслідок масових заворушень когось із родини, близького оточення, друзів;

в) діти, які відчували суттєву зовнішню загрозу втрати безпечного середовища чи життю (загроза обстрілу чи бомбардування, знаходження поряд з зоною гострого конфлікту), але не були очевидцями відкритих військових конфліктів;

г) діти, які травмовані втратою стабільності чи безпеки через тривожну поведінку найближчого оточення, брак інформації про те, що відбувається, через необхідність переселення зі звичного середовища тощо [5].

Зазначимо, що діти специфічно переживають травматичні обставини. Нерідко через відсутність навичок обговорення своїх переживань, вікові особливості, сильне емоційне потрясіння діти не висловлюються відкрито про свої неприємні стани. Разом з тим, спостерігаючи за дітьми, можна виявити тих із них, які гостро переживають стресову ситуацію. Наслідки стресу є помітними у дітей з особливими освітніми потребами.

Під час війни діти з особливими освітніми потребами постійно перебувають у стані невизначеності. Звук повітряної тривоги та вибухів, дорога та незнайомий простір у випадку евакуації – усе це викликає страх, розгубленість

і тривогу. Оскільки ці діти мають обмежені можливості швидко реагувати та обробляти інформацію з навколишнього середовища, важливо запроваджувати у навчальний процес кроки підтримки, які допоможуть мінімізувати наслідки психологічної травми [6].

Для учнів з особливими освітніми потребами, які виховуються в родині військовослужбовців психологічні та соціальні виклики часто мають більш руйнівні наслідки. Втрата звичного середовища, небезпека, відчуття невизначеності та постійний стрес накладаються на вже існуючі труднощі розвитку, навчання й соціалізації. Розглянемо три ключові проблеми: вплив стресу та травматичних подій, соціальну ізоляцію та нестачу фахової підтримки.

1) Вплив стресу та травматичних подій на дітей з особливими освітніми потребами. Діти з особливими освітніми потребами часто мають підвищену чутливість до змін у середовищі, а війна створює постійний фон небезпеки. Це може призводити до регресу у розвитку: втрата вже набутих навичок, погіршення мовлення, труднощі з концентрацією.

2) Соціальна ізоляція через переїзди та зміну середовища. Вимушені переїзди означають для дітей втрату звичного оточення, друзів, знайомих вчителів і шкільного простору. Для дитини з особливими освітніми потребами соціальні зв’язки особливо важливі: саме через них вона вчиться взаємодіяти, розвивати комунікативні навички та впевненість у собі. Коли ці зв’язки обриваються, виникає відчуття самотності й небезпеки.

3) Нестача фахової психологічної підтримки. Війна загострила проблему дефіциту фахівців: психологів, логопедів, асистентів учителя. У результаті діти, які найбільше потребують допомоги, залишаються без якісної підтримки. Батьки беруть на себе роль асистентів і психологів, хоча часто не мають відповідних знань чи ресурсів.

Діти з особливими освітніми потребами часто опиняються в підвищеній небезпеці під час збройних конфліктів, атак та локальних війн включно з ризиком залишитися покинутими. Родинам таких дітей доводиться ухвалювати непросте рішення – навчитися допомогти та підтримати цих дітей. Діти з особливими освітніми потребами стикаються з унікальними труднощами під час військових дій: вони можуть не чути, не розуміти чи не усвідомлювати, що відбувається [1].

Військовий конфлікт створює середовище постійного стресу, у якому такі діти стикаються з низкою труднощів, пов'язаних із їхньою здатністю справлятися зі змінами, опановувати нові умови та підтримувати стабільний емоційний стан:

1) обмежене розуміння небезпеки. Через труднощі в обробці інформації вони можуть не повністю усвідомлювати серйозність загроз, таких як сирени, вибухи чи евакуація, що збільшує їхню вразливість;

2) проблеми з адаптацією. Переміщення, зміна соціального оточення та втрата звичних рутинних дій спричиняють значний стрес, оскільки діти з особливими освітніми потребами мають труднощі з адаптацією до нових умов;

3) емоційні наслідки. Військові події, такі як розлука з родиною, з батьком, втрата близьких чи навіть зміна місця проживання, можуть спричинити сильні емоційні реакції. У таких дітей ці реакції часто проявляються через тривогу, регресивну поведінку або агресію [7].

Психологічні та соціальні виклики — це невидимий фронт війни для дітей з особливими освітніми потребами. Відсутність доступу до підтримки, послуг та допомоги для дітей з особливими освітніми потребами значно посилює негативний вплив конфлікту на їхнє психічне здоров'я. Травматичні події, пов'язані зі збройним конфліктом, та недостатня психологічна підтримка можуть негативно вплинути на розвиток і майбутнє таких дітей.

У сім'ях військовослужбовців порушуються багато її основних функцій і це негативно позначається на формуванні особистості дитини з особливими освітніми потребами. Молодші школярі з порушеннями розвитку, зазвичай, переживають такі негативні емоційні стани, як: самотність, ізоляцію, страх, хронічну тривогу, невпевненість. Якщо ми хочемо зберегти емоційно-вольову сферу цих школярів, яка виступає чи не найважливішим аспектом для розвитку гармонійної особистості, потрібно враховувати не лише академічні знання, а й емоційний та соціальний стан дитини Від того, як дитина себе оцінює, як ставиться до оточуючих, які переживання у неї виникають, залежать її успіх у житті і віра в себе [8].

Створення дружнього комфортного середовища, забезпечення підтримки фахівців та використання інтерактивних сучасних психологічних інструментів допомагає зменшити тиск війни на найвразливіших учнів. Для ефективної психологічної підтримки дітям з особливими освітніми потребами щодо подолання та усунення різних видів страхів, упорядковано комплекс психологічних занять, що забезпечить розвиток емоційної стабільності та відновить власні можливості дітей. Кожен крок у цьому напряму наближає нас до справжньої корекційно-розвивальної роботи, яка проводиться навіть у найскладніших умовах.

В умовах воєнного стану на вчителів покладаються додаткові функції, що виходять за межі навчального процесу: стабілізація емоційного стану учнів, допомога у подоланні когнітивних труднощів, підтримка власної професійної стійкості та формування навичок самопідтримки та стресостійкості. Це зумовлює необхідність упровадження інноваційних підходів до організації освітнього процесу, уміння застосовувати різні стратегії психологічної підтримки. Це може призвести до переосмислення освітнього середовища з урахуванням впливу та принципів поваги, безпеки й підтримки індивідуальних потреб учнів з особливими освітніми потребами, зокрема, які виховуються в родинах військовослужбовців. Останнім часом психологічна служба активно працює з вчителями, а також обов'язковим для усіх педагогічних працівників є проходження спеціального курсу «Психологічна адаптація учнів і вчителів в умовах воєнного стану».

Також без уваги психологічної служби не залишаються батьки учнів з особливими освітніми потребами, особливо дружини військових, які виконують роль основного вихователя. Під впливом екстремальних ситуацій у людини порушується базове почуття безпеки, розвиваються хворобливі стани травматичного та посттравматичного стресу, а також невротичні та психічні розлади. Практичний психолог працює з батьками із різним ступенем включеності в травмуючи події.

Психологи сформулювали корисні поради, як опанувати себе в критичних умовах, як допомогти дитині та підтримувати здоровий психічний стан в критичних умовах:

- будьте терпеливим і толерантним;
- створіть дитині можливість погратися з кимось;
- створіть можливість для вашої дитини обговорити з кимось те, що сталося;
- тимчасово знизьте очікування до дитини – в школі і вдома;
- обов’язково створіть розпорядок дня для дитини, але не перевантажуйте її [2].

Батьки дітей з особливостями розвитку відчувають глибокі внутрішні переживання, пов'язані з участю військовослужбовців у бойових діях та взагалі військовими діями. Відчуття небезпеки, тривога, порушення звичного стану речей, постійні зміни та переміщення — все це може злякати дитину і викликати дискомфорт. Головне, що слід пам’ятати, — якщо батьки поруч і всі здорові, то ви зможете забезпечити психологічний комфорт дитини. Розглянемо зібрані поради про психологічну підтримку дитини.

1. Бути поруч: пам'ятайте, ми є головним джерелом підтримки для наших дітей. Діти почуваються захищеними та відчувають батьківську любов через тактильний контакт, коли ви лагідно обіймаєте їх, читаєте разом, притискаєте до себе або заколисуєте їх перед сном. І теж про чутливість до того, коли дитина цього потребує, а коли вона хоче побути наодинці.

2. Бути прикладом: більшість способів справлятися з викликами, які передаються дітям тому, що вони дивляться і наслідують, як ми впораємося. Необхідно ділитися, говорити з ними про те, що нам допомагає бути стійкими та впевненими в собі.

3. Спілкуватися: це так важливо для дітей, щоб ми допомагали їм розуміти, що відбувається. Це означає говорити з дітьми з повагою до їх внутрішньої мудрості, бажання і потреби розуміти. Це означає теж слухати, що говорять вони, і слухати те, про що вони мовчать.

4. Задіювати: ми маємо жити, щоб не було - ми маємо жити. Корисна діяльність приносить добрий плід, вона зосереджує увагу і допомагає інтегрувати енергію стресу. Збережіть розпорядок дня, наскільки це можливо. Обговоріть із дітьми план дій, напрацюйте кілька сценаріїв, щоб вони знали що робити в різних випадках.

Стан стресу, в якому можуть перебувати батьки, особливо жінки не дозволяє їм вибрати адекватні методи і прийоми, підготувати дитину до різних сценаріїв, допомогти їй бути в безпеці і адаптуватися до змін. Тому так важливо батькам мати в режимі дня ті активності, які поповнюють сили - як заряджання телефону – коли стрес є більшим, заряджати треба частіше. Пам'ятайте про головне правило: спокійні батьки — спокійні діти:

1. Не забувайте також піклуватись про власне фізичне та психічне здоров'я. Ви не можете допомогти своїм дітям, якщо самі погано почуваєтеся.

2. Не забувайте піклуватися про себе: сон, їжа та спілкування – важливі.

3. Спробуйте стримати своє роздратування, якщо дитина не слухається, пам'ятайте про те, що таким способом вона намагається виражати ті почуття, які не може висловити. Обіймайте, пояснюйте, відволікайте — це основні способи.

Основними напрямами роботи з родинами військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами є гармонізація сімейних відносин, установлення правильних взаємовідносин між батьками та дітьми молодшого шкільного віку, допомога в адекватному оцінюванні можливостей дитини, допомога у вирішенні особистих проблем, допомога у виборі освітнього маршруту тощо. Пріоритетність напрямів у роботі з родинами визначається після психодіагностичних досліджень. Як форми роботи зазначаються батьківські клуби, систематичні заняття, тренінги, дискусії – залежно від завдань, обраних фахівцем при активній участі членів родин.

Відповідно, основними напрямами будуть посилення і реалізація внутрішніх та зовнішніх ресурсів родин, досягнути чого можна через психологічну, посередницьку та освітню підтримку.

Висновки. Отже, одним з головних завдань психолога з питання психологічної підтримки родини військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, полягає в тому, щоб допомогти батькам: формування психологічної стійкості у подоланні наслідків надзвичайної ситуації, підвищення рівня стресостійкості, навчання способам самовідновлення, розширення власного арсеналу внутрішньої активності особистості тощо. У результаті впровадження даних порад та рекомендацій нами очікується зменшення рівня тривожності, нервового напруження, страхів у дітей з особливими освітніми потребами, розвиток емоційної стабільності, вміння адекватно виражати свої емоції та почуття, яке визначається як психосоціальне благополуччя.

Література:

1. Душка, А., Міронова, В. Основні підходи реабілітації сімей, що виховують дітей з особливими освітніми потребами. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови, 2(23), 2024, С 35–46.

2. Калініна Т. С. Психологічна допомога батькам дітей з особливими освітніми потребами в умовах військових дій Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 3, Видавничий дім «Гельветика» 2022 С.103-107

3. Маслюк А.М. Психологічна підтримка суб'єктів українського освітнього простору під час війни. Психологічний супровід взаємодії суб'єктів освітнього простору : навчально методичний посібник. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. С. 4–17.

4. Омельченко, І., Боярчук, А. Психологія родин військовослужбовців, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови., 1(26), 2025, С. 152-168.

5. Омельченко, Я. М. Специфіка чинників надмірного стресу у дітей військовослужбовців. Актуальні проблеми психології, 3, 2018, С. 98–124.

6. Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях: практикум / упорядники Т.Р. Браніцька, Л.О. Матохнюк, О.М. Шпортун / 2022, Вінниця, 131с.

7. Тимошенко Н. Г. Психологічні особливості дітей з особливими потребами в умовах військового конфлікту. Психологічний журнал. 2020. Т. 6, № 1. С. 34–41.

8. Цимбалюк О. В. Емоційний розвиток дітей з особливими потребами в умовах військового конфлікт. Психологія і суспільство. 2020. № 4. С. 78– 85.

References:

Dushka, A., & Mironova, V. (2024). Osnovni pidkhody reabilitatsii simei, shcho vykhovuiut ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Main approaches to the rehabilitation of families raising children with special educational needs]. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy, 2(23), 35–46. [in Ukrainian].

Kalinina T. S. (2022) Psykholohichna dopomoha batkam ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh viiskovykh dii [Psychological assistance to parents of children with special educational needs in conditions of military operations]. Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava. Vypusk 3, Vydavnychyi dim «Helvetyka», 103-107. [in Ukrainian].

Masliuk, A. M. (2023). Psykholohichna pidtrymka subiektiv ukrainskoho osvitnoho prostoru pid chas viiny [Psychological Support for Participants in the Ukrainian Educational Space During the War]. In Psykholohichnyi suprovid vzaiemodii subiektiv osvitnoho prostoru: navchalno-metodychnyi posibnyk [Psychological Support of Interaction of Educational Process Participants: Educational and Methodological Manual] (4–17). Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].

Omelchenko, I. & Boiarchuk, A. (2025). Psykholohiia rodyn viiskovosluzhbovtsiv, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. [Psychology of military families raising children with special educational needs] Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy, 1(26), 152-168. (in Ukrainian).

Omelchenko, Y.M. (2018). Spetsyfika chynnykiv nadmirnoho stresu u ditei viiskovosluzhbovtsiv [Specific factors of excessive stress in children of military personnel]. Aktualni problemy psykholohii, 3, 98–124. [in Ukrainian].

T.R. Branitska, L.O. Matokhniuk, O.M. Shportun (2022) Psykholohichna pidtrymka ta suprovid doroslykh i ditei u kryzovykh sytuatsiiakh: praktykum, [Psychological support and accompaniment of adults and children in crisis situations: workshop] Vinnytsia. [in Ukrainian].

Tymoshenko N. H. (2020) Psykholohichni osoblyvosti ditei z osoblyvymy potrebamy v umovakh viiskovoho konfliktu. [Psychological characteristics of children with special needs in conditions of military conflict]. Psykholohichnyi zhurnal, 6 (1), 34–41. [in Ukrainian].

Tsymbaliuk O. V. (2020) Emotsiinyi rozvytok ditei z osoblyvymy potrebamy v umovakh viiskovoho konflikt. [Emotional development of children with special needs in conditions of military conflict]. Psykholohiia i suspilstvo, 4, 78– 85. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.944:159.923:331.101.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2435-2447

Клименко Роман Вікторович здобувач кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0005-5794-5990

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз та емпіричну експлікацію психологічних особливостей професійної діяльності поліцейських-поліграфологів у специфічних детермінантах правового режиму воєнного стану. Обґрунтовано, що ескалація збройної агресії зумовила концептуальну трансформацію архітектоніки сектору безпеки України, детермінувавши органи Національної поліції як засадничий суб'єкт забезпечення національної стійкості та оборони. Констатовано, що в сучасних реаліях поліграфологічні дослідження інтегруються в комплексну систему контррозвідувального забезпечення, кадрової верифікації та превенції гібридних загроз. Доведено, що ключовим чинником дестабілізації професійної надійності фахівця є зміна природи службового стресу: екстремальні умови функціонування трансформувалися з епізодичних детермінант у константне середовище професійного буття. Це спричиняє перманентну мобілізацію психофізіологічних ресурсів, що за умови хронічного дефіциту часу та інфраструктурної дезорганізації призводить до інтенсивної аберації адаптаційного потенціалу особистості. Особливу увагу приділено феноменології об'єктів дослідження: взаємодія з респондентами, які мають ознаки вторинної травматизації, віктимізації або коморбідних станів (ПТСР), вимагає від поліграфолога не лише високої технічної валідності дій, а й розвиненого емпатійного потенціалу та володіння навичками клінічного скринінгу.

На основі аналізу доступних емпіричних даних виявлено, що більшість фахівців в період воєнного стану констатують експоненціальне зростання професійного навантаження, а близько 1/5 ідентифікує психоемоційний стан респондентів як домінантний виклик для об'єктивізації результатів тестування. Узагальнено, що ефективність поліграфологічного інструментарію в період воєнного стану базується на синергії інструментальної детекції та експертної оцінки поведінкових патернів. Визначено пріоритетність розвитку когнітивної гнучкості, професійної автономії та стратегій психологічної саморегуляції як фундаментальних засад збереження професійної придатності поліцейських-поліграфологів.

Ключові слова: професійна діяльність, поліцейський, поліграфолог, умови воєнного стану, екстремальні умови діяльності.

Klymenko Roman Viktorovych, postgraduate Student at the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0005-5794-5990

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF POLYGRAPH EXAMINERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE DURING THE PERIOD OF MARTIAL LAW

Abstract. The article provides a theoretical and methodological analysis and empirical explication of the psychological features characterizing the professional activity of police polygraph examiners within the specific determinants of the legal regime of martial law. It is substantiated that the escalation of armed aggression has triggered a conceptual transformation of the security sector's architecture, establishing the National Police of Ukraine as a fundamental entity for ensuring national resilience and defense.

The study states that in modern realities, polygraph examinations are integrated into a comprehensive system of counterintelligence support, personnel verification, and the prevention of hybrid threats. It is proven that the key factor destabilizing an expert's professional reliability is the shifting nature of occupational stress: extreme functioning conditions have transformed from episodic determinants into a constant environment of professional existence. This necessitates a permanent mobilization of psychophysiological resources, which, under the constraints of chronic time deficits and infrastructural disorganization, leads to an intensive aberration of the personality's adaptive potential. Special attention is paid to the phenomenology of the subjects of research: interaction with respondents exhibiting signs of secondary traumatization, victimization, or comorbid conditions (PTSD) requires the polygraph examiner to possess not only high technical validity of actions but also advanced empathic potential and proficiency in clinical screening skills. Based on the analysis of available empirical data, it was found that the majority of specialists during the period of martial law report an exponential increase in professional workload, while approximately one-fifth identify the psycho-emotional state of respondents as a dominant challenge for the objectification of testing results. It is summarized that the effectiveness of polygraph tools during martial law is based on the synergy between instrumental detection and the expert assessment of behavioral patterns. The prioritization of developing cognitive flexibility, professional autonomy, and psychological self-regulation strategies is identified as the fundamental basis for maintaining the professional suitability of police polygraph examiners.

Keywords: professional activity, police officer, polygraph examiner, martial law conditions, extreme conditions of activity.

Постановка проблеми. Запровадження правового режиму воєнного стану зумовило фундаментальну трансформацію сектору безпеки України, перетворивши органи та підрозділи Національної поліції на ключовий елемент системи національної безпеки та оборони. У цих умовах особливої ваги набуває діяльність поліцейських-поліграфологів, чия робота інтегрується в систему контррозвідувального захисту, кадрової безпеки та верифікації стратегічно важливої інформації. Актуальність дослідження психологічних особливостей їх професійної діяльності зумовлена безпрецедентним ускладненням умов професійного буття: екстремальність середовища стала постійним тлом діяльності, що призводить до виснаження адаптаційних ресурсів та ризику професійного вигорання.

Особливого значення набуває зміна об'єктів дослідження. Робота з респондентами, які пережили жахи бойових дій або мають ознаки ПТСР, вимагає від поліграфолога не лише технічної фаховості, а й глибоких компетенцій у галузі кризової психології та розвиненого емпатійного потенціалу. Згідно з наявними емпіричними даними, понад 69% фахівців відзначають суттєве зростання навантаження, а близько 20% вважають саме важкий психологічний стан досліджуваних осіб головним викликом сучасної практики [7].

Водночас дестабілізація інфраструктури та дефіцит часу вимагають від поліграфологів високого рівня автономності та здатності до прийняття самостійних рішень. Необхідність збереження професійної надійності фахівця в умовах перманентного стресу та потреби в експрес-відновленні ментальних ресурсів визначає гостру потребу в науковому аналізі та психологічному супроводі цієї категорії правоохоронців. Дослідження зазначених аспектів є критично важливим для забезпечення державної безпеки та ефективного функціонування всієї правоохоронної системи в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика використання поліграфа в правоохоронній діяльності розглядається у низці праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, у вітчизняному просторі вивчаються питання правового регулювання (О. Бережний, І. Галаган, С. Градун, О. Кобанець, О. Мотлях, Д., В. Селіверстов, Туренко Д О. Юхно О.) , методики проведення досліджень (В. Грачук, Т. Морозова, Ю. Орлов, Л. Удалова, О. Чебикін), а також психологічні аспекти інтерпретації результатів (В. Андросюк, В. Барко, Ю. Бойко-Бузиль, О. Вагіна, Л. Дроздова, Л. Захаренко). Окремі дослідження присвячені впливу стресу та психотравматичних факторів на достовірність поліграфного тестування (В. Вдовин). Водночас питання діяльності поліграфологів у специфічних умовах воєнного стану залишаються недостатньо розробленими, що зумовлює потребу у подальших наукових дослідженнях.

Мета статті – визначення психологічних особливостей діяльності поліграфологів-поліцейських у період воєнного стану, а також обґрунтування ролі психологічної компетентності у забезпеченні ефективності їх професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Встановлення правового режиму воєнного стану зумовило фундаментальну трансформацію роботи сектору безпеки, насамперед поліцейських структур. Сьогодні фахова діяльність правоохоронців, на сьогодні, поєднує класичні поліцейські функції з принципово новими завданнями: стабілізаційними заходами у зонах бойових дій, порятунком цивільного населення та оперативною взаємодією з військовими формуваннями. У таких обставинах критично важливим стає не тільки базовий професіоналізм, а й здатність персоналу миттєво адаптуватися до кризових ситуацій і володіти спеціальними навичками для роботи в умовах підвищеного ризику.

Однією з найбільш виражених особливостей є значне розширення спектру професійної відповідальності. У мирний час пріоритети поліції фокусувалися на превенції злочинності та охороні громадського порядку. В умовах війни цей перелік доповнився стратегічно важливими завданнями: захистом об'єктів критичної інфраструктури, проведенням антидиверсійних заходів та наданням гуманітарної допомоги населенню. Така багатозадачність вимагає від працівників високого рівня психологічної гнучкості та здатності оперативно перемикатися між принципово різними видами діяльності [4].

Трансформація службового середовища під час війни призвела до того, що стресові чинники набули хронічного характеру. На відміну від мирного часу, коли небезпека була ситуативною, нині вона виступає постійним тлом професійного буття [1]. Необхідність функціонування в умовах інформаційного дефіциту та часового цейтноту зумовлює стан перманентної психічної мобілізації. Як наслідок, спостерігається інтенсивне виснаження адаптаційного потенціалу особистості, що підвищує ризики емоційного виснаження та формування посттравматичних розладів у особового складу.

Руйнівний вплив війни на логістичні та інфраструктурні зв’язки вимагає перегляду підходів до виконання службових обов’язків. Традиційні алгоритми управління нерідко поступаються місцем потребі в індивідуальній винахідливості правоохоронців. В обставинах дефіциту централізованого керівництва, здатність поліцейського до ефективного функціонування в автономному режимі стає головним фактором успішного виконання службових завдань.

Діяльність поліцейського в умовах мирного часу та воєнного стану суттєво відрізняється за своїм змістом, психологічним навантаженням і функціональними завданнями. У мирний період професійна діяльність має відносно стабільний і регламентований характер, а стресові ситуації здебільшого є епізодичними та зумовленими конкретними службовими подіями. Натомість в умовах воєнного стану діяльність поліцейського відбувається в ситуації постійної небезпеки, що формує перманентне, системне напруження, пов’язане із загрозою життю, високим рівнем відповідальності та невизначеністю обставин [6].

Функціональне навантаження також зазнає істотних змін. У мирний час основними завданнями поліції є забезпечення громадського порядку, профілак-

тика та розкриття злочинів. Водночас у період воєнного стану спектр функцій значно розширюється і включає участь у заходах національної безпеки, евакуацію населення, підтримку обороноздатності, реагування на наслідки бойових дій та взаємодію з військовими структурами. Це зумовлює трансформацію ролі поліцейського — від правоохоронця до суб'єкта забезпечення державної безпеки. У мирний час він сприймається передусім як представник правоохоронної системи, тоді як у воєнний період — як захисник національної безпеки та важливий елемент системи оборони держави. Отже, діяльність поліцейського в умовах воєнного стану характеризується підвищеним рівнем складності, відповідальності та психологічного навантаження, що потребує відповідної професійної та особистісної підготовки.

Відмінності простежуються і в рівні професійної автономії. Якщо в мирний час діяльність поліцейського чітко регламентується нормативно-правовими актами та службовими інструкціями, то в умовах війни зростає потреба у швидкому прийнятті самостійних рішень в умовах дефіциту часу та інформації. Це вимагає високого рівня відповідальності, гнучкості мислення та здатності діяти в нестандартних ситуаціях.

Особливості міжособистісної взаємодії у роботі поліції під час війни зумовлені колосальним емоційним навантаженням та динамічністю подій. Контакти з людьми, які пережили жахи бойових дій, евакуйованими особами або громадянами в шоковому стані, диктують нові вимоги до компетенцій правоохоронця. Окрім суто службових навичок, критично важливим стає високий рівень емпатії та здатність оперативно надати базову психологічну підтримку потерпілим.

Режим воєнного стану призвів до дезорганізації звичного графіка роботи поліцейських. Тривале перебування у стані постійної бойової готовності фактично нівелює кордон між професійними обов'язками та приватним життям. Систематичне порушення режиму праці та відпочинку створює ефект накопичувального виснаження всіх систем організму. Це вимагає високого рівня здатності швидко засвоювати нову інформацію та когнітивної гнучкості, що дозволяє адаптуватися до постійно змінюваного середовища.

В умовах воєнного стану професійна діяльність поліцейського супроводжується впливом комплексу різнорідних стресорів, які мають системний, інтенсивний і тривалий характер. Їх специфіка полягає у поєднанні безпосередньої загрози життю, високого рівня відповідальності та постійної емоційної напруги.

Однією з ключових груп є бойові стресори, що виникають у процесі виконання службових завдань у зоні обстрілів, під час евакуації населення або ліквідації наслідків бойових дій.

Такі ситуації супроводжуються реальною загрозою життю і здоров'ю, формують підвищений рівень тривоги, гіперпильність і можуть призводити до виснаження адаптаційних ресурсів організму.

Не менш значущими є організаційні стресори, пов’язані з дефіцитом матеріальних, технічних і кадрових ресурсів, необхідністю виконання великого обсягу завдань у стислий термін, а також порушенням режиму праці та відпочинку. Їх тривалий вплив сприяє розвитку хронічної втоми, зниженню працездатності та підвищенню ризику професійного вигорання.

Психологічні стресори обумовлені інтенсивною взаємодією з постраждалими особами, свідками травматичних подій, родичами загиблих. Постійний контакт із людським горем, стражданням і втратами викликає емоційне виснаження, знижує рівень емпатійної чутливості або, навпаки, може призводити до надмірного емоційного залучення, що ускладнює збереження професійної об’єктивності.

Окрему групу становлять ПТСР-тригери, пов’язані з безпосереднім або опосередкованим контактом із насильницькими подіями, загибеллю людей, руйнуваннями. Такі впливи можуть спричиняти формування посттравматичних стресових реакцій, включаючи нав’язливі спогади, підвищену тривожність, уникнення травматичних стимулів та інші прояви дезадаптації.

Таким чином, сукупність бойових, організаційних, психологічних і травматичних стресорів формує високий рівень психоемоційного навантаження на поліцейського, що потребує розвитку ефективних механізмів саморегуляції, психологічної підтримки та системного супроводу для збереження професійної надійності і психічного здоров’я.

Особистісні характеристики поліцейських зазнають суттєвої трансформації залежно від умов професійної діяльності — мирного часу чи воєнного стану, що зумовлено зміною рівня загроз, відповідальності та психоемоційного навантаження. Аналіз наукових розвідок доводить [2, 3], що

у мирний період рівень тривожності поліцейських має переважно ситуативний характер і актуалізується у відповідь на конкретні службові виклики. Натомість у воєнний час формується стійкий фоновий рівень тривоги, пов’язаний із постійною небезпекою для життя та здоров’я. Це призводить до тривалої мобілізації психічних ресурсів, що, з одного боку, підвищує пильність, а з іншого — створює ризик емоційного виснаження.

Змінюється також мотиваційна сфера особистості. У мирних умовах домінують професійні мотиви, пов’язані з кар’єрним зростанням, забезпеченням правопорядку та соціальною стабільністю. В умовах війни провідного значення набувають екзистенційні та ціннісні мотиви — виживання, захист держави, виконання громадянського та професійного обов’язку. Це сприяє підвищенню рівня внутрішньої мобілізації, але водночас посилює психологічне навантаження.

Характер травматичного досвіду також істотно відрізняється. У мирний час поліцейські переважно стикаються з психологічними конфліктами та стресовими ситуаціями соціального характеру. У період воєнного стану формується комбінована травматизація, що поєднує фізичні ризики (поранення,

загроза життю) та глибокі психічні переживання, пов’язані зі спостереженням насильства, втрат і руйнувань.

Крім того, трансформується стиль прийняття рішень. У мирний час він здебільшого регламентований нормативними актами та службовими інструкціями. Натомість у воєнних умовах зростає значення гнучкості, оперативності та ситуативності рішень, що приймаються в умовах дефіциту часу й інформації. Це вимагає високого рівня відповідальності, когнітивної адаптивності та здатності діяти в умовах невизначеності.

Отже, в умовах воєнного стану відбувається глибока трансформація особистісних характеристик поліцейських, що проявляється у підвищенні рівня тривожності, зміні мотиваційних орієнтирів, ускладненні травматичного досвіду та переході до більш гнучких і швидких моделей прийняття рішень. Це зумовлює необхідність розвитку психологічної стійкості та системної підтримки фахівців у процесі виконання службових обов’язків.

У контексті воєнного стану захист національних інтересів України базується на інтеграції класичних безпекових стратегій та новітніх інструментів боротьби із загрозами.

Ескалація збройної агресії з боку РФ зумовлює необхідність модернізації підходів до контррозвідувального захисту, оборонної спроможності та кібербезпеки.

У цьому процесі особливого значення набувають психофізіологічні методи перевірки, зокрема використання поліграфа. Цей інструментарій дозволяє об'єктивно фіксувати реакції організму, що є ефективним засобом верифікації даних та виявлення прихованих загроз чи недостовірної інформації.

Основними напрямками використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів у мирний час виокремлюються: встановлення особи, причетної до скоєння злочину з кількох відомих підозрюваних; встановлення складу злочину; встановлення ролей співучасників щодо скоєння злочину групою осіб; встановлення окремих обставин скоєння злочину; виявлення місць приховування трупів, грошей і цінностей, здобутих злочинним шляхом, знарядь злочину і предметів злочинного посягання, транспортних засобів; встановлення місцезнаходження безвісти зниклих і осіб, які знаходяться в розшуку; виявлення фактів неправдивого свідчення та інші [8].

Актуальні загрози, зумовлені правовим режимом воєнного стану, зумовили критичну потребу у впровадженні поліграфологічних перевірок. Це виступає дієвим механізмом забезпечення кадрової чистоти, удосконалення процедур досудових і контррозвідувальних розслідувань та верифікації правдивості відомостей у межах функціонування сектору безпеки й оборони України.

Як ми зазначали раніше [5], основна мета використання поліграфа у сфері оборони та безпеки під час повномасштабного вторгнення – це виявлення загроз національній безпеці.

Зазначене включає:

- перевірку персоналу. Військовослужбовці, які мають доступ до таємної інформації, можуть проходити поліграфні перевірки. Питання зазвичай стосуються шпигунства, саботажу, несанкціонованих контактів з іноземними розвідками та зв'язків з терористичними або екстремістськими угрупованнями. Це допомагає виявляти «кротів» та запобігати витоку важливих даних;
- розслідування інцидентів. У випадках шпигунства, державної зради чи інших серйозних злочинів проти держави поліграф може використовуватися як один з інструментів для звуження кола підозрюваних та отримання зізнань. Робота з військовополоненими та джерелами.
- застосовування під час допитів військовополонених або інших затриманих осіб для: перевірки правдивості наданої інформації (наскільки надійними є дані, отримані від полоненого); виявлення прихованої інформації (питання можуть стосуватися планів противника, місцезнаходження важливих об'єктів або ідентифікації командирів).
- внутрішні розслідування. У збройних силах, як і в будь-якій великій організації, трапляються кримінальні злочини. Військова поліція або слідчі органи можуть використовувати поліграф під час розслідувань.

Під час війни використання поліграфу відіграє роль допоміжного інструменту, а не «чарівної палички». Його основна цінність полягає не стільки у беззаперечному виявленні брехні, скільки у його здатності відлякувати потенційних зрадників та допомагати слідчим зосередити свої зусилля. У специфічних умовах воєнного часу, коли ставки є надзвичайно високими, правоохоронці продовжують покладатися на цей метод як на один з елементів комплексної системи безпеки.

З огляду на актуальні умови функціонування Національної поліції України результати поліграфних досліджень сприяють отриманню об'єктивної інформації, необхідної для проведення службових перевірок, добору персоналу, а також розслідування кримінальних правопорушень. В умовах повномасштабного вторгнення поліграф інтегрується в систему протидії гібридним загрозам. Він стає інструментом оцінки достовірності інформації не лише в кримінальних провадженнях, а й у питаннях:

- виявлення прихованої співпраці з ворогом;
- перевірки лояльності кадрів у стратегічно важливих структурах;
- оцінки надійності осіб, що претендують на відповідальні посади в секторі оборони.

Водночас, використання поліграфологічних досліджень дозволяє верифікувати дані в умовах, коли фізичні докази можуть бути знищені через бойові дії.

В умовах війни, коли загрози реальні, Україна використовує поліграф як інструмент для захисту держави. Однак дуже важливо, щоб його результати ніколи не були єдиною підставою для прийняття юридичних чи кадрових рішень, а залишалися лише одним з елементів у комплексній системі перевірок. Поліграф

не слід розглядати як самостійний інструмент, здатний автоматично встановлювати істинність відповідей. Отримані результати значною мірою зумовлені професійною підготовкою, досвідом та аналітичними навичками поліграфолога. Таким чином, процес поліграфного дослідження являє собою інтеграцію технічних можливостей пристрою та експертної оцінки фахівця, де ключову роль відіграє саме людський фактор [9].

Поліцейські-поліграфологи опинилися на перетині класичної правоохоронної діяльності та специфічних завдань оборонного характеру. Водночас дія воєнного стану зумовлює специфічні особливості професійної діяльності таких фахівців. Сьогодні їхня робота є критичним елементом системи національної безпеки, що вимагає не лише фахової майстерності, а й високої психологічної гнучкості та стійкості до деструктивних факторів воєнного часу.

Екстраполюючи вищенаведені узагальнені психологічні особливості діяльності поліцейських під час дії воєнного стану на практичну діяльність поліцейських-поліграфологів ми можемо виокремити низку її характерних ознак:

1. Для періоду воєнного стану характерна докорінна зміна природи службового стресу. Якщо раніше ризики для життя та професійні виклики мали епізодичний характер, то сьогодні екстремальність стала постійним тлом діяльності. Постійна загроза, інформаційний дефіцит та часовий тиск змушують психіку поліграфолога функціонувати в режимі безперервного напруження. Тривале перебування в такому стані вичерпує внутрішні ресурси саморегуляції, що підвищує вразливість фахівця до професійного вигорання та розвитку посттравматичних симптомів. За таких обставин пріоритетним стає опанування методів експрес-відновлення — спроможності швидко стабілізувати свій стан у вкрай обмежені часові проміжки.

2. Воєнний час характеризується руйнуванням традиційних управлінських та логістичних алгоритмів. Дестабілізація звичної інфраструктури вимагає від поліграфолога: високого ступеня ініціативності (здатність самостійно організовувати процес дослідження в непристосованих умовах), професійної незалежності (прийняття відповідальних рішень у ситуаціях, коли централізований контроль або методична підтримка тимчасово обмежені), персональної відповідальності (розуміння того, що результати тестування в умовах війни мають підвищену ціну для безпеки підрозділу чи держави).

3. Міжособистісна взаємодія поліграфолога-поліцейського набуває особливої інтенсивності. Об'єктами досліджень часто стають особи, які зазнали значного травматичного впливу або перебувають у стані гострої психологічної кризи. Ефективність поліграфних перевірок у таких умовах прямо залежить від емпатійного потенціалу фахівця. Поліграфолог має поєднувати роль неупередженого експерта та фахівця, здатного надати первинну психологічну підтримку. Це необхідно для встановлення психологічного контакту та мінімізації артефактів, викликаних бойовим стресом респондента, а не його нещирістю. В

умовах роботи з потенційно травмованим населенням поліграфологічне дослідження має перетворитися з процедури встановлення контакту на ретельний клінічний скринінг [10].

Поліцейські - поліграфологи, додатково стикаються з ризиком помилкових результатів через психотравми респондентів й моральним та емоційним навантаженням при роботі з жертвами воєнних злочинів.

В розрізі піднятих для обговорення питань доцільним згадати результати емпіричного дослідження проведеного О. Ляшенко [7]. Відповідно до одержаних науковцем результатів, опитані поліграфологи зазначили, що з введенням особливого правового режиму (воєнного стану) проведення досліджень ускладнилося через психологічний стан респондентів та появу підготовлених осіб, які обізнані у методиках протидії поліграфу. Крім того, внаслідок впливу на людей бойових дій, втрати майна або близьких осіб, посттравматичного стресу тощо, реакції осіб на запитання стають більш нестандартними, що підвищує ризик похибок при оцінці достовірності їх відповідей. Так, майже 20 % опитаних зазначили, що саме психологічний стан досліджуваної особи є значним викликом у їхній практиці. При цьому опитані додали, що такі виклики потребують від фахівця не лише володіння класичними методиками поліграфологічного дослідження, а й глибокого розуміння основ кризової психології, навичок роботи з травмованими респондентами та здатності швидко ухвалювати рішення в нештатних ситуаціях. Про значне збільшення навантаження у зв’язку з воєнним станом заявили 69,2 % опитаних (при тому, що майже 15 % не мають досвіду роботи в інших умовах) і лише у 14,9 % опитаних осіб навантаження залишилось без змін. Також опитані зазначили, що у 33,1 % опитаних поліграфологів з’явилися нові категорії респондентів, а у 31,4 % – зросла кількість досліджуваних осіб.

За оцінками опитаних, для ефективної роботи особливо важливими стають знання у галузях психології, психофізіології, навички роботи з поведінкою респондентів, спостереження за невербальними проявами та проведення передтестової бесіди. Це підкреслює, що поліграфолог виступає не лише технічним спеціалістом, а й експертом з аналізу поведінкових та психологічних реакцій, що має важливе значення для прийняття оперативних та кадрових рішень у складних умовах сучасності. Опитування також продемонструвало, що ключовими для поліграфолога Національної поліції є комунікативні та соціальні навички: вміння налагоджувати психологічний контакт, слухати і ставити запитання, контролювати власні емоції та саморегуляція. Ці вміння забезпечують точність оцінки та ефективність роботи навіть у стресових умовах, коли респонденти можуть проявляти підвищену тривожність або намагатися свідомо вплинути на результати дослідження.

Висновки. В умовах воєнної агресії функціональний профіль поліграфолога зазнав суттєвих змін: від вузькоспеціалізованого технічного фахівця до ключового суб’єкта забезпечення національної безпеки. Сьогодні діяльність

поліграфолога інтегрована в антидиверсійні заходи, контррозвідувальне забезпечення та процеси верифікації стратегічно важливої інформації, що вимагає підвищеного рівня відповідальності та професійної автономії. Використання поліграфа в умовах війни виступає дієвим механізмом протидії гібридним загрозам. Проте успішність методу базується на синергії технічних можливостей апаратури та особистісної зрілості фахівця. Ключовим фактором надійності системи безпеки є не лише модернізація нормативно-правового та організаційного простору професійної діяльності, а й системна психологічна підтримка самих поліграфологів, розвиток їхньої когнітивної гнучкості та стійкості до травматизації. Основним викликом став перехід екстремальних умов роботи з епізодичних у категорію постійно діючого фонового фактора. Перманентна мобілізація психічних ресурсів, хронічна напруга та дефіцит часу призводять до інтенсивного виснаження адаптаційного потенціалу.

Психологічне навантаження на поліграфолога посилюється через необхідність роботи з травмованими категоріями респондентів (евакуйованими, жертвами воєнних злочинів, особами з ПТСР). Ефективність досліджень у таких умовах прямо залежить від здатності фахівця поєднувати експертну неупередженість із високим рівнем емпатії та навичками надання первинної психологічної допомоги, що дозволяє мінімізувати ризик похибок, зумовлених нестандартними реакціями об'єктів перевірки.

Література:

1. Бондаренко В. В. Особливості формування психологічної готовності поліцейських до застосування поліцейських заходів примусу в умовах воєнного стану / В. В. Бондаренко, С. М. Решко, Я. В. Шумко. – Київ: Національний університет оборони України. – 2023. – 393 с.

2. Буданова М. Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського / М. Буданова // Юридична психологія. – 2023. – Т. 32. – № 1. – С. 79–86.

3. Дучимінська Т. І. Психологічні особливості стресостійкості особистості поліцейського в умовах воєнного стану / Т. І. Дучимінська, М. Ю. Микитюк // Психологічні студії. – 2023. – № 1. – С. 35–40.

4. Кісіль З. Р. Психоемоційна напруженість як детермінанта професійної деформації працівників Національної поліції України / З. Р. Кісіль, Р.-В. В Кісіль. // Соціально-правові студії. – 2021. – № 3(13). – С. 177–188.

5. Клименко Р. Поліграф на лінії фронту: міжнародна практика застосування в умовах війни та для забезпечення національної безпеки / Р. Клименко // Матеріали Міжнародного науково-практичного форуму «Актуальні питання використання поліграфа в діяльності органів сектору безпеки і оборони України в умовах правового режиму воєнного стану та повоєнної відбудови країни» (24–25 вересня 2025 року). – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2025. – С. 45-55.

6. Литвин В. *Чинники професійної деформації поліцейських: від стресу до соціальних наслідків / В.* Литвин, Л. Воят // *Юридична психологія.* — 2025. — Т. 1 № 36. — С. 90–97.

7. Ляшенко О. Архітектура професійної компетентності поліграфолога Національної поліції України в сучасних умовах: статистичний аналіз / О. Ляшенко // Матеріали Міжнародного науково-практичного форуму «Актуальні питання використання поліграфа в діяльності органів сектору безпеки і оборони України в умовах правового режиму воєнного

стану та повоєнної відбудови країни» (24–25 вересня 2025 року). – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2025. – С. 57-60.

8. Мокрицька А., Сліпченко Т. Використання поліграфа у правоохоронній діяльності: досвід зарубіжних країн / А. Мокрицька, Т. Сліпченко // Актуальні проблеми правознавства, 2019. – № 2. – С. 163-178.

9. A Study on the Factors Influencing the Accuracy of Polygraph Test. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.ijfmr.com/papers/2023/6/11614.pdf.

10. Polygraph Examination. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9953879/

References:

1. Bondarenko, V. V., Reshko, S. M., & Shumko, Ya. V. (2023). *Osoblyvosti formuvannia psykholohichnoi hotovnosti politseiskykh do zastosuvannia politseiskykh zakhodiv prymusu v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of the formation of psychological readiness of police officers for the use of police coercive measures under martial law].* Kyiv: Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy. [in Ukrainian].

2. Budanova, M. (2023). Voiennyi stan i mozhlyvi transformatsii osobystosti politseiskoho [Martial law and possible transformations of the police officer's personality]. *Yurydychna psykholohiia – Legal Psychology*, 32(1), 79–86. [in Ukrainian].

3. Duchyminska, T. I., & Mykytiuk, M. Yu. (2023). Psykholohichni osoblyvosti stresostiikosti osobystosti politseiskoho v umovakh voiennoho stanu [Psychological features of stress resistance of a police officer's personality under martial law]. *Psykholohichni studii –Psychological Studies*, (1), 35–40. [in Ukrainian].

4. Kisil, Z. R., & Kisil, R.-V. V. (2021). Psykhoemotsiina napruzhenist yak determinanta profesiinoi deformatsii pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Psycho-emotional tension as a determinant of professional deformation of employees of the National Police of Ukraine]. *Sotsialno-pravovi studii –Social and Legal Studies*, (3), 177–188. [in Ukrainian].

5. Klymenko, R. (2025). Polihraf na linii frontu: mizhnarodna praktyka zastosuvannia v umovakh viiny ta dlia забезпечення natsionalnoi bezpeky [Polygraph on the front line: international practice of application in war conditions and for ensuring national security]. *Proceeding of the International Scientific and Practical Forum "Aktualni pytannia vykorystannia polihrafa v diialnosti orhaniv sektoru bezpeky i oborony Ukrainy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu ta povoiennoi vidbudovy krainy"* (pp. 45–55). Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

6. Lytvyn, V., & Voyat, L. (2025). Chynnyky profesiinoi deformatsii politseiskykh: vid stresu do sotsialnykh naslidkiv [Factors of professional deformation of police officers: from stress to social consequences]. *Yurydychna psykholohiia – Legal Psychology*, 1(36), 90–97. [in Ukrainian].

7. Liashenko, O. (2025). Arkhitektura profesiinoi kompetentnosti polihrafoloha Natsionalnoi politsii Ukrainy v suchasnykh umovakh: statystychnyi analiz [Architecture of professional competence of a polygraph examiner of the National Police of Ukraine in modern conditions: statistical analysis]. *Proceeding of the International Scientific and Practical Forum "Aktualni pytannia vykorystannia polihrafa v diialnosti orhaniv sektoru bezpeky i oborony Ukrainy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu ta povoiennoi vidbudovy krainy"* (pp. 57–60). Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

8. Mokrytska, A., & Slipchenko, T. (2019). Vykorystannia polihrafa u pravookhoronnii diialnosti: dosvid zarubizhnykh krain [Use of the polygraph in law enforcement: experience of foreign countries]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Law*, (2), 163–178. [in Ukrainian].

9. A Study on the Factors Influencing the Accuracy of Polygraph Test. (2023). *www.ijfmr.com/papers/2023/6/11614.pdf* Retrieved from https://www.ijfmr.com/papers/2023/6/11614.pdf.

10. Polygraph Examination. (2023). *National Center for Biotechnology Information. /pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9953879/* Retrieved from https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9953879/.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2448-2457

Кондратюк Світлана Леонідівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-1513-3071

Сабліна Наталія кандидат психологічних наук, викладач кафедри психології та педагогіки Приватного вищого навчального закладу «Університет сучасних знань», м. Київ, https://orcid.org/0000-0009-0006-2000-983X

Кадацька Ольга Миколаївна кандидат економічних наук, викладач кафедри філософії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, https://orcid.org/0000-0009-0001-5180-7192

ПСИХОЛОГІЧНА ДЕКОМПРЕСІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: КОГНІТИВНІ МОДЕЛІ ПОДОЛАННЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОЇ ДЕСТРУКЦІЇ

Анотація. На тлі тривалого воєнного конфлікту актуалізується проблема психічного здоров'я військовослужбовців, що зазнають численних травм у ході виконання бойових завдань. Дослідження присвячене актуальним аспектам психологічного подолання деструктивних станів учасників бойових дій та послідуючої адаптації до звичайного соціального функціонування. У статті здійснено розширений аналіз основних сучасних підходів до психологічної декомпресії та реінтеграції ветеранів із виростанням когнітивно-поведінкових моделей подолання посттравматичної деструкції. підвищена уразливість до різних видів стресу зумовлена пережитим травмуючим досвідом, небезпечними ситуаціями, втратою близьких товаришів. Наслідками стресового стану та підвищення рівня кортизолу в організмі стають порушення концентрації уваги, проблем зі сном, флешбеки та нав'язливі спогади, що можуть супроводжуватись жахом, а також шок, заціпенілість, переривчасте дихання, запаморочення тощо. У статті актуалізовано необхідність використання ефективних психологічних програм підтримки стійкості та резильєнтності, стратегій ефективної регенерації та реабілітації ментального здоров'я військовослужбовців на основі психологічної декомпресії та адаптації. Особлива увага приділена методу когнітивно-поведінкової терапії, що допомагає на практиці трансформувати стійкі негативні думки та установки, трансформувати травматичні спогади, розвивати адаптивні стратегії подолання, відновлювати контроль над власним життям після тривалого та сильного травматичного досвіду. Актуалізовано

необхідність впровадження ефективних психологічних програм реабілітації та підтримки військовослужбовців, розвитку публічної свідомості щодо окресленої проблематики, психологічної адаптації учасників бойових дій після завершення військової служби на основі когнітивних моделей подолання.

Ключові слова: психологічна декомпресія, нейрофізіологія стресу, кортизол, когнітивна дисфункція, військові, цивільні, реінтеграція ветеранів, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Kondratiuk Svitlana Leonidivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, https://orcid.org/ 0000-0002-1513-3071

Sablina Nataliia Candidate of Psychological Sciences, Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy, Private Higher Education Institution "University of Modern Knowledge", Kyiv, https://orcid.org/0000-0009-0006-2000-983X

Kadatska Olha Mykolaivna Candidate of Economic Sciences, Lecturer at the Department of Philosophy, Faculty of Sociology and Law, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, https://orcid.org/0000-0009-0001-5180-7192

PSYCHOLOGICAL DECOMPRESSION AND FEATURES OF VETERANS' REINTEGRATION: COGNITIVE MODELS OF OVERCOMING POST-TRAUMATIC DESTRUCTION

Анотація. Against the backdrop of a prolonged military conflict, the problem of mental health of servicemen who suffer numerous injuries during combat missions is becoming more urgent. The study is devoted to current aspects of psychological overcoming of destructive states of combatants and subsequent adaptation to normal social functioning. The article provides an extensive analysis of the main modern approaches to psychological decompression and reintegration of veterans with the development of cognitive-behavioral models of overcoming post-traumatic destruction. Increased vulnerability to various types of stress is due to traumatic experiences, dangerous situations, loss of close friends. The consequences of a stressful state and increased cortisol levels in the body are impaired concentration, sleep problems, flashbacks and intrusive memories, which may be accompanied by horror, as well as shock, numbness, intermittent breathing, dizziness, etc. It is clear that cognitive behavioral therapy has proven itself as an effective way to improve the condition of combatants after discharge from military service. The article highlights the need to use effective psychological programs to support stability and resilience, strategies for effective regeneration and rehabilitation of the mental health of military

personnel based on psychological decompression and adaptation. At the same time, as practice shows, timely and stable socio-psychological support demonstrates in some cases a higher positive effect than traditional psychological practices. Given this, systemic social and psychological work becomes a necessary component of the veterans' reintegration process. The adaptation process combines the restoration of psychological balance, rethinking of values and beliefs, and the restoration of social connections, motivation, and self-worth.

Ключові слова: psychological decompression, neurophysiology of stress, cortisol, cognitive dysfunction, military, civilian, veteran reintegration, post-traumatic stress disorder (PTSD).

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану особливої уваги зі сторони психологів потребує соціальна категорія військовослужбовців, котрі приймали участь у бойових діях. Для них характерним є ускладнений процес психологічної адаптації до звичайних соціальних ролей, що супроводжується низкою специфічних проявів посттравматичних психічних станів.

Процес відновлення мирного суспільного життя учасника бойових дій ускладнюється психологічним багажем пережитих загроз, травм і стресів, які деструктивно вплинули на ментальне здоров’я і трансформували сприйняття життєвих цінностей, цілей, пріоритетів. Психічна трансформація екс-комбатанта часто спричиняється кардинальною зміною емоцій, від тривог до піднесення, від апатії до радості, почуття непоправної втрати тощо.

Необхідно зауважити, що при цьому проблема впливу стресогенних чинників на ментальне здоров’я учасників бойових дій підсилюється частими випадками їх психологічної неготовності до позиції жертви чи свідка воєнного злочину. У зв’язку з цим, необхідністю постає на сьогодні ефективна психологічна декомпресія демобілізованих військовослужбовців. Вона першочергово передбачає впровадження стратегії підтримки їх психічного здоров’я – складного процесу зміни психологічного стану, життєвих пріоритетів, цінностей та переконань.

Учасники бойових дій повинні відновити рівновагу між реаліями середовища війни та мирним цивільним життям, оволодіти потенціалом адаптації до рутинних процесів життєдіяльності. Практичні заходи, спрямовані на регенерацію екс-комбатантів, покращення їх психологічного стану, укріплення ключових життєвих цінностей, переконань та орієнтирів дозволять успішно долати наслідки посттравматичних станів, підтримувати соціальну та комунікативну інтегрованість, підвищувати упевненість у власних силах. Особлива роль в процесі має беззаперечно відводитись розвитку особистісних ресурсів, активній соціальній підтримці, впровадженню ефективних інноваційних психосоціальних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика входить в сферу наукових інтересів низки сучасних авторів. Особливої

актуалізації вона здобула на тлі тривалої агресії рф в Україні. Зокрема, Н. Журавльова, Т. Гурлєва [1], О. Романенко [2] зауважують, що військовослужбовці після повернення з війни потенційно втрачають основні професійні навички, у тому числі, через негативну динаміку психічного стану. В учасників бойових дій часто спостерігаються кардинальні зміни у світосприйнятті, характерними стають проблеми з мотивацією до соціалізації та повернення до професійного життя.

Аспекти впливу воєнної практики на психічний стан особистості досліджуються в публікаціях С. Усенко, К. Федченко [3], B. Easterbrook та ін. [4]. Автори наголошують на надекстремальному впливі травматичних стресорів на психіку військовослужбовців, що зумовлюють розвиток травматичного, а згодом і посттравматичного стресу.

На продовження, C. Inoue та ін. [5], C. Kennedy, E. Zillmer [6] зауважують можливості адаптації та резильєнтності організму військового до умов бойової обстановки. Зокрема, активізуються механізми саморегуляції, виробляється специфічне пристосувальне поведінкове реагування, що допомагають ефективно діяти в екстремальних умовах. Зазначене реагування включає як відчуття патріотизму, бажання помсти, гнів, так і різноманітні прояви страху, що є цілком нормальним психічним проявом в даних обставинах.

Наукові роботи K. Karstoft та ін. [7], A. Simms [8] зосереджені на проблемі трансформації психологічних практик когнітивно-поведінкової терапії в контексті викликів сучасності. F. Thériault та ін. [9], N. Kostruba, A. Kostruba [10] досліджують потенціал адаптації осіб з травматичним досвідом, а також методи покращення їх психологічного стану за допомогою сучасних психосоціальних підходів.

Дослідженню проблематики адаптації ветеранів до соціального життя після повернення з зони бойових дій присвячені наукові розробки авторів R. Randles, A. Finnegan [11], E. van der Meulen та ін. [12], J. McGuffin [13], N. Hundt та ін. [14]. Водночас незважаючи на інтерес науковців до окресленої проблематики, залишаються недостатньо дослідженими аспекти психологічної декомпресії та реінтеграції ветеранів, потенціал когнітивних моделей для подолання посттравматичної деструкції, адаптації демобілізованих військовослужбовців до мирного життя.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз ключових підходів до психологічної декомпресії та реінтеграції ветеранів на основі когнітивних моделей подолання посттравматичної деструкції.

Виклад основного матеріалу. Психіка має властивість акумулювати психологічний багаж тривалого стресу, пережитих небезпек та травм. Психічні розлади, зокрема, посттравматичний стресовий розлад, суттєво погіршують якість життя. При цьому відсутність своєчасної діагностики та практичної психологічної підтримки призводить до складного перебігу такого стану, наслідками чого стають стани апатії, депресії, фрустрації, відчуття тотального

розчарування, роздратування, безпорадності [15]. Зазначений період характеризується підвищеною складністю та потребує особливих зусиль психологів, реабілітологів, психотерапевтів та соціального оточення військовослужбовців.

Основним психологічним наслідком впливу війни серед цивільного населення та військовослужбовців є ПТСР, що супроводжується підвищеною тривожністю, депресією, хронічним стресом. Як демонструють результати статистичних досліджень, для українців в умовах війни звичними є тривога та хвилювання, стійкі порушення сну, панічні атаки, страх та смуток [16; 17]. За даними Національної служби здоров'я України [18], у 2021 році діагноз ПТСР був поставлений 3 167 пацієнтам, у 2022 році – 7 051 особі, у 2023 році кількість українців з ПТСР зросла до 12 494.

Психіці людини, котра тривалий час протистояла деструктивним чинникам війни, нелегко увійти в формат емоційної норми, тому людина часто перебуває у стані апатії. При цьому, як свідчить практика, вчасно надана стійка соціально-психологічна підтримка демонструє подекуди вищий ефект позитивного впливу, аніж традиційні психологічні практики. Зважаючи на це, системна соціальна та психологічна робота стає необхідним компонентом процесу реінтеграції ветеранів.

Першочергово, підвищена уразливість до різних видів стресу зумовлена пережитим травмуючим досвідом, небезпечними ситуаціями, втратою близьких товаришів.

Наслідками стресового стану та підвищення рівня кортизолу в організмі стають порушення концентрації уваги, проблем зі сном, флешбеки та нав'язливі спогади, що можуть супроводжуватись жахом, а також шок, заціпенілість, переривчасте дихання, запаморочення тощо [7].

Надзвичайно важливим є забезпечення належної підтримки ресурсності та психічного здоров'я, особливо на тлі депресивних станів. Депресія спричиняє сильні зміни настрою, почуття вини, втрату інтересу до життя, низьку енергію, відсутність вмотивованості, втрату впевненості у власних силах. Тривале відокремлення учасника бойових дій від соціального оточення спричиняє виникнення почуття втрати зв'язку та соціальної ізольованості, тривогу та страх перед невизначеністю.

Складністю характеризується стан фрустрації, коли військові після повернення до мирного життя відчувають, що їхні потреби та очікування не задовольняються чи коли стикаються з труднощами у повсякденній діяльності. Це спричиняє відчуття безпорадності, роздратування, розчарування, спричинені розбіжностями завдань та пріоритетів у воєнних та цивільних реаліях [3].

Основний метод, що успішно застосовується у психологічній декомпресії – когнітивно-поведінкова терапія, що націлена на зміну негативних моделей мислення. У лікуванні ПТСР у ветеранів когнітивно-поведінкова терапія володіє адаптованістю до різної симптоматики, рівня складності уражень, культурних особливостей.

При цьому, в ході лікування ПТСР в учасників бойових дій необхідним вбачається поглиблене дослідження усвідомлення військовослужбовцем факту власної травми, специфіки її впливу на поведінку та мислення.

Дослідження [4; 7; 9], що були проведені серед цивільного населення та військових, демонструють ефективність когнітивно-поведінкової терапії в контексті лікування депресивних станів, при цьому характер реагування учасників бойових дій може суттєво відрізнятись від стандартного реагування цивільних. Ефективність методики сягає 40% випадків покращення стану військовослужбовців в контексті подолання проявів депресії та покращення якості життя [].

Очевидно, що когнітивно-поведінкова терапія зарекомендувала себе як ефективний спосіб покращення стану учасників бойових дій після звільнення з військової служби. Особливої уваги в контексті досліджуваної проблематики заслуговують стратегії активізації особистісних ресурсів індивідуума. Феномен стресостійкості необхідно розглядати як:

- бар'єрність психічної адаптації людини;
- спроможність ефективного контролю емоцій;
- уміння переборювати великі навантаження;
- спроможність ефективної реалізації визначених завдань у екстремальних умовах;
- ефективну саморегуляцію особистості.

Адаптованість зосереджена на аспектах емоційного, мотиваційного та когнітивного розвитку свідомості. Підтримка психічного здоров'я у контексті залучення особистісних ресурсів розглядається у аспектах взаємодії з навколишнім середовищем, пристосуванні індивідуальних якостей до життєдіяльності в динамічних умовах, становлення та збереженні рівноваги процесів психічної регуляції, трансформації пріоритетності ідеалів, цінностей та потреб особистості.

Програми реінтеграції ветеранів повинні застосовувати комплексний підхід та надавати допомогу у подоланні тих багатьох перешкод, таких як працевлаштування і кар'єрний розвиток, психологічна допомога для ветеранів та їх родин, а також надання якісних послуг у сфері психологічного і фізичного здоров'я. Із метою оптимізації системи психологічного відновлення військовослужбовців необхідним вбачається розроблення цільових підходів, які знижують рівень стресу та тривожності, стимулюють до пошуку нових сенсів, підвищують самооцінку, врівноважують емоційний стан.

Комплексні програми підтримки повинні мати на меті ранню діагностику ментальних порушень та, зокрема, ПТСР, що дозволить формувати та розвивати індивідуальне підтримуюче середовище для ефективної реабілітації.

Когнітивно-поведінкова терапія може адаптовувати власний інструментарій та підходи до різної культурної специфіки, симптоматики, рівня складності уражень.

Ефективність когнітивно-поведінкової терапії особливо яскраво проявляється у лікуванні депресивних станів, що супроводжують ПТСР у військовослужбовців. Вона допомагає військовим змінювати негативні думки, трансформувати травматичні спогади, розвивати адаптивні стратегії подолання, відновлювати контроль над власним життям після тривалого та сильного травматичного досвіду [3].

Основними аспектами когнітивно-поведінкової терапії у подоланні посттравматичної деструкції у військових вбачаються:

1) когнітивна реконструкція – дає змогу ідентифікувати та змінювати негативні переконання, спричинені травматичною подією;

2) експозиційна терапія – передбачає поетапне безпечне опрацювання травмуючих спогадів із метою мінімізації їх впливу на емоційний стан;

3) тренінг навичок подолання – розвиває стратегії управління тривогою, страхом, стресом;

4) робота із соціальним оточенням – передбачає взаємодію з родиною та близьким оточенням військового, що сприяє оптимізації підтримки та взаєморозуміння.

Можна переконливо стверджувати, що потенціал сучасних підходів когнітивно-поведінкової терапіє дає змогу демобілізованим військовослужбовцям регенерувати власну функціональність, суттєво зменшує прояви ПТСР, дозволяє більш ефективно долати наслідки травматичного досвіду. Тому психологічні програми реабілітації та підтримки військовослужбовців потребують інтеграції аспектів розвитку публічної свідомості щодо окресленої проблематики, психологічної адаптації учасників бойових дій після завершення військової служби на основі когнітивних моделей подолання.

Висновки. Підтримка психічного здоров’я військових після повернення до мирного життя позиціонується надзвичайно важливим процесом та потребує особливої підтримки зі сторони соціального оточення ветерана, родини, професійних реабілітологів та психологів.

Процес адаптації поєднує відновлення психологічної рівноваги, переосмислення цінностей та переконань, відновлення соціальних зв’язків, вмотивованості та самоцінності.

Тривале відокремлення учасника бойових дій від соціального оточення спричиняє виникнення почуття втрати зв’язку та соціальної ізольованості, тривогу та страх перед невизначеністю. Підтримка оточуючих, усвідомлення власних емоцій, активізація особистісних ресурсів на тлі активної психологічної роботи на основі когнітивних практик сприятиме ефективному подоланню труднощів та стресу.

Перспективні дослідження потенційно мають бути присвячені вивченню потенціалу міжнародного досвіду психологічної декомпресії та реінтеграції ветеранів, що зазнали посттравматичної деструкції.

Література:

1. Журавльова Н. Ю., Гурлєва Т. С. Додаткові прояви ПТСР як мішені впливу у контексті психологічної допомоги постраждалому від війни. Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Психологія. 2023. №1(34). С. 190-196. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735131/

2. Романенко О. В. Базові принципи психологічної допомоги особам з ознаками ПТСР. Методи та засоби психологічної допомоги постраждалим у подоланні ПТСР: тези доповідей науково-практичної конференції, 30 вересня 2023 р. Київ-Біла Церква: Інститут психології імені ГС Костюка НАПН України, 2023. 268 с. https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0055634.pdf#page=192

3. Усенко С. Г. Федченко К. А. Як впливає війна на психічний стан людини. The 4th International scientific and practical conference «Discussion and development of modern scientific research» (October 18-21, 2022) Helsinki, Finland. International Science Group, 2022. С. 281-285. https://dspace.khimu-library.com.ua/server/api/core/bitstreams/3eb184f7-d917-4709-be34-932210173348/content

4. Easterbrook B., Brown A., Millman H., Blyderveen S. V., Lanius R., Heber A., O'connor C. The mental health experience of treatment-seeking military members and public safety personnel: A qualitative investigation of trauma and non-trauma-related concerns. *Health promotion and chronic disease prevention in Canada*. 2022. №*42*(6). P. 252. https://ir.lib.uwo.ca/neurosci_inst_pubs/140/

5. Inoue C., Shawler E., Jordan C. H., Moore M. J., Jackson C. A. Veteran and military mental health issues. StatPearls Publishing, Treasure Island (FL), 2025. PMID: 34283458.https://europepmc.org/article/NBK/nbk572092

6. Kennedy C. H., Zillmer E. A. *Military psychology: Clinical and operational applications*. Guilford Publications, 2022.

7. Karstoft K. I., Eskelund K., Gradus J. L., Andersen S. B., Nissen L. R. Early prediction of mental health problems following military deployment: Integrating pre-and post-deployment factors in neural network models. *Journal of Psychiatric Research*. 2023. №*163*. Pp. 109-117. https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2023.05.014

8. Simms A., Fear N. T., Greenberg N. The impact of having inadequate safety equipment on mental health. *Occupational Medicine*. 2020. №*70*(4). Pp. 278-281. https://doi.org/10.1093/occmed/kqaa101

9. Thériault F. L., Gardner W., Momoli F., Garber B. G., Kingsbury M., Clayborne Z., Colman I. Mental health service use in depressed military personnel: a systematic review. *Military Medicine*. 2020. №*185*(7-8). https://doi.org/10.1093/milmed/usaa015

10. Kostruba N. S., Kostruba A. Social support as a factor of mental health in wartime conditions: Communication and interaction. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2024. №*30*(1). https://doi.org/10.61727/sssppj/1.2024.39

11. Randles R., Finnegan A. Veteran help-seeking behaviour for mental health issues: a systematic review. *BMJ Mil Health*. 2022. №*168*(1). Pp. 99-104. https://militaryhealth.bmj.com/content/168/1/99.abstract

12. van der Meulen E., van der Velden P. G., van Aert R. C., van Veldhoven M. J. Longitudinal associations of psychological resilience with mental health and functioning among military personnel: A meta-analysis of prospective studies. *Social Science & Medicine*. 2020. №*255*. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.112814

13. McGuffin J. J., Riggs S. A., Raiche E. M., Romero D. H. Military and Veteran help-seeking behaviors: Role of mental health stigma and leadership. *Military Psychology*. 2021. № *33*(5). Pp. 332-340. https://doi.org/10.1080/08995605.2021.1962181

14. Hundt N. E., Barrera T. L., Robinson A., Cully J. A. A systematic review of cognitive behavioral therapy for depression in veterans. *Military Medicine.* 2014. №179(9). Pp. 942-949. DOI:10.7205/MILMED-D-14-00128

15. Wakefield J. R., Bowe M., Këllezi B., Haslam C., Bentley S. V., Milani Z., McIntosh J. S. Brothers and sisters in arms: A mixed-methods investigation of the roles played by military support and social identity processes in the mental health of veterans during the transition to veterancy. Journal of Community & Applied Social Psychology. 2024. №34(1). https://doi.org/10.1002/casp.2756

16. Williams N. L. Cognitive Behavioral Therapyin Treating Veterans with PTSD: Efficiency and Multicultur-alism. *J Ment Health Soc Behav*. 2021. №*3*(1). P. 129. https://gexinonline.com/uploads/articles/article-jmhsb-129.pdf

17. Misca G., Augustus J., Russell J., Walker J. Meaning (s) of transition (s) from military to civilian life at the intersection with mental health: implications for clinical settings. Frontiers in Psychology. 2023. №14. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1142528

18. Червень — місяць обізнаності про посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Центр громадського здоров'я МОЗ України, 2024. https://phc.org.ua/news/cherven-misyac-obiznanosti-pro-posttravmatichniy-stresoviy-rozlad-ptsr

References:

1. Zhuravlova, N. Yu., & Hurlieva, T. S. (2023). Dodatkovi proiavy PTSR yak misheni vplyvu u konteksti psykholohichnoi dopomohy postrazhdalomu vid viiny [Additional manifestations of PTSD as targets of influence in the context of psychological assistance to a war victim]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni VI Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific notes of the Tavria National University named after VI Vernadsky. Series: Psychology, 1(34), 190-196. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735131/ [in Ukrainian]

2. Romanenko, O. V. (2023). Bazovi pryntsypy psykholohichnoi dopomohy osobam z oznakamy PTSR [Basic principles of psychological assistance to persons with signs of PTSD]. Metody ta zasoby psykholohichnoi dopomohy postrazhdalym u podolanni PTSR: tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii, 30 veresnia 2023 r. Kyiv-Bila Tserkva: Instytut psykholohii imeni HS Kostiuka NAPN Ukrainy – Methods and means of psychological assistance to victims in overcoming PTSD: abstracts of reports of the scientific and practical conference, September 30, 2023. Kyiv-Bila Tserkva: Institute of Psychology named after GS Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine. https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0055634.pdf#page=192 [in Ukrainian]

3. Usenko, S. H, & Fedchenko, K. A. (2022). Yak vplyvaie viina na psykhichnyi stan liudyny [How war affects a person's mental state]. The 4th International scientific and practical conference «Discussion and development of modern scientific research» (October 18-21, 2022) Helsinki, Finland. International Science Group. https://dspace.khimu-library.com.ua/server/api/core/bitstreams/3eb184f7-d917-4709-be34-932210173348/content [in Ukrainian]

4. Easterbrook, B., Brown, A., Millman, H., Blyderveen, S. V., Lanius, R., Heber, A., & O'connor, C. (2022). The mental health experience of treatment-seeking military members and public safety personnel: A qualitative investigation of trauma and non-trauma-related concerns. *Health promotion and chronic disease prevention in Canada*, *42*(6), 252. https://ir.lib.uwo.ca/neurosci_inst_pubs/140/

5. Inoue, C., Shawler, E., Jordan, C. H., Moore, M. J., & Jackson, C. A. (2025). Veteran and military mental health issues. StatPearls Publishing, Treasure Island (FL). PMID: 34283458. https://europepmc.org/article/NBK/nbk572092

6. Kennedy, C. H., & Zillmer, E. A. (Eds.). (2022). *Military psychology: Clinical and operational applications*. Guilford Publications.

7. Karstoft, K. I., Eskelund, K., Gradus, J. L., Andersen, S. B., & Nissen, L. R. (2023). Early prediction of mental health problems following military deployment: Integrating pre-and post-deployment factors in neural network models. *Journal of Psychiatric Research*, *163*, 109-117. https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2023.05.014

8. Simms, A., Fear, N. T., & Greenberg, N. (2020). The impact of having inadequate safety equipment on mental health. *Occupational Medicine*, *70*(4), 278-281. https://doi.org/10.1093/occmed/kqaa101

9. Thériault, F. L., Gardner, W., Momoli, F., Garber, B. G., Kingsbury, M., Clayborne, Z., & Colman, I. (2020). Mental health service use in depressed military personnel: a systematic review. *Military Medicine*, *185*(7-8), e1255-e1262. https://doi.org/10.1093/milmed/usaa015

10. Kostruba, N. S., & Kostruba, A. (2024). Social support as a factor of mental health in wartime conditions: Communication and interaction. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*, *30*(1). https://doi.org/10.61727/sssppj/1.2024.39

11. Randles, R., & Finnegan, A. (2022). Veteran help-seeking behaviour for mental health issues: a systematic review. *BMJ Mil Health*, *168*(1), 99-104. https://militaryhealth.bmj.com/content/168/1/99.abstract

12. van der Meulen, E., van der Velden, P. G., van Aert, R. C., & van Veldhoven, M. J. (2020). Longitudinal associations of psychological resilience with mental health and functioning among military personnel: A meta-analysis of prospective studies. *Social Science & Medicine*, *255*, 112814. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.112814

13. McGuffin, J. J., Riggs, S. A., Raiche, E. M., & Romero, D. H. (2021). Military and Veteran help-seeking behaviors: Role of mental health stigma and leadership. *Military Psychology*, *33*(5), 332-340. https://doi.org/10.1080/08995605.2021.1962181

14. Hundt, N. E., Barrera, T. L., Robinson, A., & Cully, J. A. (2014). A systematic review of cognitive behavioral therapy for depression in veterans. *Military Medicine*, *179*(9), 942-949. DOI:10.7205/MILMED-D-14-00128

15. Wakefield, J. R., Bowe, M., Këllezi, B., Haslam, C., Bentley, S. V., Milani, Z., & McIntosh, J. S. (2024). Brothers and sisters in arms: A mixed-methods investigation of the roles played by military support and social identity processes in the mental health of veterans during the transition to veterancy. Journal of Community & Applied Social Psychology, 34(1), e2756. https://doi.org/10.1002/casp.2756

16. Williams, N. L. (2021). Cognitive Behavioral Therapyin Treating Veterans with PTSD: Efficiency and Multicultur-alism. *J Ment Health Soc Behav*, *3*(1), 129. https://gexinonline.com/uploads/articles/article-jmhsb-129.pdf

17. Misca, G., Augustus, J., Russell, J., & Walker, J. (2023). Meaning (s) of transition (s) from military to civilian life at the intersection with mental health: implications for clinical settings. Frontiers in Psychology, 14, 1142528. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1142528

18. Cherven — misiats obiznanosti pro posttravmatychnyi stresovyi rozlad (PTSR) [June is Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) Awareness Month]. (2024). Tsentr hromadskoho zdorovia MOZ Ukrainy. https://phc.org.ua/news/cherven-misyac-obiznanosti-pro-posttravmatichniy-stresoviy-rozlad-ptsr [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 342.841:316.647.5(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2458-2471

Корнієнко Олексій Олександрович аспірант кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, https://orcid.org/0009-0003-9069-2580

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІМПЛІЦИТНИХ ТЕОРІЙ КОРУПЦІЇ В ЕМПІРИЧНІЙ ПЛОЩИНІ

Анотація. У статті проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вивчення корупції у психологічному вимірі та обґрунтовано доцільність дослідження імпліцитних теорій корупції як латентних когнітивно-нормативних структур, що опосередковують ставлення особистості до корупційної поведінки. Визначено, що в сучасному науковому дискурсі корупція має розглядатися не лише як правове або інституційне порушення, а і як складний соціально-психологічний феномен, пов'язаний із моральним вибором, соціальними нормами, ціннісними орієнтаціями та індивідуальним досвідом.

З'ясовано, що імпліцитні уявлення про корупцію формуються в процесі інтеріоризації соціального досвіду та виконують функцію когнітивних схем, через які індивід інтерпретує поширеність, допустимість, наслідки та причини корупційних практик.

Розглянуто основні підходи до концептуалізації імпліцитних теорій корупції та охарактеризовано їх чотирикомпонентну структуру, яка включає сприйняття поширеності корупції, моральну толерантність, уявлення про наслідки та каузальні атрибуції.

Доведено, що зазначені компоненти є взаємопов'язаними, але концептуально автономними вимірами, які забезпечують цілісне відтворення когнітивно-нормативного рівня ставлення до корупції. З'ясовано, що сприйняття високої поширеності корупції сприяє її нормалізації, моральна толерантність виступає предиктором готовності до участі в корупційних практиках, усвідомлення негативних наслідків знижує рівень її прийнятності, а каузальні атрибуції визначають характер приписування відповідальності та способи реагування на корупцію. Окремо розглянуто можливості операціоналізації кожного з компонентів у межах емпіричного дослідження із застосуванням психометричних шкал, ситуаційних індикаторів, опитувальних методик і якісних процедур.

Сформовано висновки про те, що запропонована концептуальна модель є теоретично обґрунтованою та емпірично релевантною, а її використання створює підґрунтя для розроблення валідного діагностичного інструментарію й психологічно орієнтованих антикорупційних інтервенцій.

Ключові слова: корупція, імпліцитні теорії корупції, соціальні норми, моральна толерантність, дескриптивна норма, інджунктивна норма, каузальні атрибуції.

Korniienko Oleksiy Postgraduate Student, Department of Psychology, University of Economics and Law "KROK", Kyiv, https://orcid.org/0009-0003-9069-2580

CONCEPTUAL BASIS OF RESEARCHING IMPLIED THEORIES OF CORRUPTION IN THE EMPIRICAL AREA

Abstract. The article analyzes theoretical and methodological approaches to the study of corruption in the psychological dimension and substantiates the feasibility of studying implicit theories of corruption as latent cognitive-normative structures that mediate an individual's attitude to corrupt behavior.

It is determined that in modern scientific discourse, corruption should be considered not only as a legal or institutional violation, but also as a complex socio-psychological phenomenon associated with moral choice, social norms, value orientations and individual experience.

It is found that implicit ideas about corruption are formed in the process of internalizing social experience and perform the function of cognitive schemes through which an individual interprets the prevalence, admissibility, consequences and causes of corrupt practices.

The main approaches to conceptualizing implicit theories of corruption are considered and their four-component structure is characterized, which includes the perception of the prevalence of corruption, moral tolerance, perceptions of consequences, and causal attributions.

It is proven that these components are interconnected, but conceptually autonomous dimensions that provide a holistic reproduction of the cognitive-normative level of attitude towards corruption. It is found that the perception of the high prevalence of corruption contributes to its normalization, moral tolerance acts as a predictor of willingness to participate in corrupt practices, awareness of negative consequences reduces the level of its acceptability, and causal attributions determine the nature of attribution of responsibility and ways of responding to corruption. The possibilities of operationalizing each of the components within the framework of empirical research using psychometric scales, situational indicators, survey methods, and qualitative procedures are separately considered.

The conclusions are drawn that the proposed conceptual model is theoretically sound and empirically relevant, and its use creates a basis for the development of a valid diagnostic toolkit and psychologically oriented anti-corruption interventions.

Keywords: corruption, implicit theories of corruption, social norms, moral tolerance, descriptive norm, injunctive norm, causal attributions.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації соціальних інститутів та посилення суспільного запиту на протидію корупції особливої значущості набуває дослідження психологічних механізмів, що детермінують її відтворення на індивідуальному рівні. Водночас у науковому дискурсі корупція переважно інтерпретується крізь призму правових, економічних і політичних підходів, тоді як її психологічна природа, зокрема на рівні неусвідомлюваних когнітивних структур, залишається недостатньо концептуалізованою.

Зосередженість на аналізі свідомих установок і декларативних переконань обмежує можливості пояснення внутрішніх механізмів прийняття рішень у ситуаціях, пов'язаних із корупційною поведінкою.

У цьому контексті особливої уваги потребує феномен імпліцитних теорій як систем латентних уявлень і переконань, що формуються під впливом соціального досвіду, культурних норм і суб'єктивних інтерпретацій реальності та виконують регулятивну функцію у поведінці суб'єкта. У сфері корупції такі теорії визначають спосіб її осмислення, як допустимої практики, вимушеної стратегії або морально неприйнятного явища і, відповідно, впливають на готовність індивіда до участі в корупційних діях. Проте відсутність цілісного уявлення про структуру, зміст і функції імпліцитних теорій корупції ускладнює їх інтеграцію у пояснювальні моделі соціальної поведінки.

Таким чином, у науковому полі формується проблема, що полягає у недостатній розробленості концептуальних засад дослідження імпліцитних теорій корупції та відсутності валідного інструментарію їх емпіричного вивчення, що стримує поглиблення розуміння психологічних чинників корупційної поведінки та розроблення ефективних підходів до її профілактики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі дослідження корупції дедалі більше зміщується у площину соціально-психологічного аналізу, що передбачає вивчення її когнітивно-нормативних детермінант. Зокрема, J. Pozsgai-Alvarez обґрунтовує розгляд толерантності до корупції як процесу морального й соціального пізнання, підкреслюючи роль імпліцитних установок у формуванні поведінкових намірів [9]. У цьому контексті N. Köbis акцентує увагу на значенні соціальних норм як механізму нормалізації або обмеження корупційної поведінки [5].

Водночас когнітивні аспекти сприйняття корупції розкрито у працях J.Modesto, де віра у «корумпований світ» постає чинником її виправдання [7]. Крім того, M. Lim у межах теорії соціальних репрезентацій виявляє варіативність уявлень про корупцію, зокрема розмежування її системних і побутових форм [6]. Таким чином, сучасні дослідження засвідчують перехід до розуміння корупції як багатовимірного когнітивно-нормативного феномену, вбудованого у структуру соціального пізнання.

Мета статті – обґрунтувати концептуальні засади дослідження імпліцитних теорій корупції та визначення можливостей їх операціоналізації в емпіричній площині психологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція у науковому дискурсі визначається як зловживання делегованою владою з метою отримання особистої вигоди, що проявляється у порушенні етичних норм і правових приписів посадовими особами [7]. У даному контексті корупція постає як складне багаторівневе соціальне явище, яке деструктивно впливає на цілісність держави, підриває суспільну довіру, нівелює принципи соціальної справедливості та ускладнює функціонування політичних, правових і економічних інституцій [18].

Водночас, попри тривалу увагу з боку юридичних, політичних та економічних наук, психологічні аспекти корупції тривалий час залишалися недостатньо розробленими. Лише у сучасних дослідженнях соціальної психології вона осмислюється як соціально-психологічний конструкт, пов'язаний із моральним вибором, сприйняттям влади, груповою ідентифікацією та нормативною легітимністю [18].

У межах даного підходу особливого значення набуває вивчення імпліцитних теорій корупції як системи латентних уявлень про її природу, допустимість і поширеність. Такі уявлення формуються в процесі інтеріоризації соціального досвіду й культурних норм та виконують функцію когнітивних схем, що опосередковують інтерпретацію корупційних ситуацій і моральну оцінку відповідної поведінки. Як відомо, імпліцитні переконання виступають предикторами толерантності до корупції або, навпаки, її неприйняття [7].

Крім того, у парадигмі соціальних репрезентацій виявлено диференціацію семантичного змісту понять «корупція» та «хабарництво» у свідомості молоді [6]. Зокрема, «корупція» асоціюється із системними зловживаннями владою та має виразно негативне моральне значення, тоді як «хабарництво» сприймається як ситуативна практика, що нерідко позбавлена чіткої етичної оцінки.

Наведені положення свідчать про існування множинних імпліцитних концептів корупції у свідомості індивідів, що варіюють від її сприйняття як системного морально неприйнятного явища до частково нормалізованих побутових практик взаємовигідного обміну. Така диференціація відображає неоднорідність когнітивних репрезентацій корупційної поведінки, які, своєю чергою, детермінують індивідуальні поведінкові стратегії від участі до ігнорування корупційних дій.

На основі вищезазначеного, концептуальна модель дослідження ґрунтується на припущенні, що імпліцитні переконання як латентні структури соціального пізнання відіграють визначальну роль у формуванні ставлення до корупції та проявляються у поведінці в умовах моральної невизначеності. Відповідно, у сучасних соціально-психологічних підходах імпліцитні теорії корупції розглядаються як когнітивно-нормативні структури, що організовують індивідуальні уявлення про корупційні практики, визначають їх моральну оцінку, пояснення причин і прогнозування наслідків, а також регулюють поведінкові наміри.

Узагальнення сучасних досліджень дозволяє виокремити ключові компоненти імпліцитних теорій корупції, а саме: сприйняття її поширеності, моральну прийнятність, уявлення про наслідки та каузальні атрибуції. Їх інтеграція забезпечує цілісне відображення когнітивно-нормативного рівня ставлення до корупції.

Зокрема, сприйняття поширеності корупції функціонує як дескриптивна соціальна норма, що відображає уявлення індивіда про типовість і соціальну очікуваність відповідної поведінки [19, с. 97]. Встановлено, що орієнтація на такі уявлення знижує внутрішні моральні бар'єри та підвищує готовність до участі в корупційних практиках.

Емпіричні дані свідчать, що переконання у високій поширеності корупції сприяє її нормалізації та підсилює толерантність до відповідних дій [8; 13]. Зокрема зарубіжні вчені S. Tian та L. Zhao, довели, що інформування про масштабність корупції формує відчуття її нормативності та послаблює моральні обмеження індивіда [13].

Аналогічні результати отримано також у міжкультурних дослідженнях, де зазначено, що акцентування уваги на поширеності хабарництва статистично підвищує готовність до його практикування [4]. Це узгоджується з положеннями теорії соціальних норм, відповідно до якої індивіди схильні відтворювати поведінкові патерни, що сприймаються як масові та соціально допустимі [5, с. 610].

Отже, можемо констатувати, що перцепція поширеності корупції виступає базовим психологічним механізмом нормалізації або, навпаки, делегітимації корупційної поведінки, задаючи нормативний контекст її інтерпретації.

В емпіричних дослідженнях N. Cheeseman даний компонент зазвичай операціоналізується через суб'єктивні оцінки рівня поширеності корупції, що підтверджується, зокрема, даними міжнародних опитувань, де більшість респондентів вважають корупцію типовим явищем у власному соціальному середовищі [3].

Фіксація суб'єктивного рівня сприйманої поширеності корупції дозволяє емпірично виявити дію дескриптивної соціальної норми як ключового психологічного механізму формування корупційних установок і поведінкових намірів.

Наступним концептуально значущим виміром імпліцитних теорій корупції є моральна оцінка корупційної поведінки, що операціоналізується через рівень толерантності до корупції. Даний показник відображає ступінь інджунктивних установок – внутрішнього схвалення або засудження порушення антикорупційних норм і має виразний ціннісно-нормативний характер [2]. У межах теорії соціальних норм цей компонент розглядається як інджунктивна норма – уявлення про моральну правильність або неприйнятність поведінки незалежно від її поширеності [11].

Як відомо, моральна толерантність виступає безпосереднім предиктором корупційних намірів: зниження моральної допустимості корупції суттєво

зменшує ймовірність участі в ній [10, с. 94]. Натомість зниження суб'єктивної етичної значущості порушення норми створює умови для раціоналізації корупційної поведінки, що узгоджується з концепцією морального послаблення контролю. Емпірично підтверджено, що високий рівень моральної інтегрованості та принципове несприйняття корупції асоціюються зі зниженням намірів до хабарництва [9, с. 13].

У зв'язку з цим, включення показника моральної толерантності забезпечує фіксацію інджунктивного нормативного виміру ставлення до корупції – рівня її морального прийняття або засудження в структурі особистісних цінностей. Операціоналізація цього компонента здійснюється через прямі нормативні оцінки або багатопунктні шкали прийнятності типових корупційних ситуацій.

Зокрема, у міжнародних дослідженнях застосовуються стандартизовані індикатори моральної допустимості корупції, включаючи шкали European Values Study та композитні індекси толерантності, що ґрунтуються на суб'єктивних оцінках прийнятності окремих корупційних дій [9, с. 19].

Висока внутрішня узгодженість і відтворюваність показників моральної прийнятності корупції в різних вибірках свідчить про її відносну стабільність як когнітивно-нормативної характеристики ставлення до корупції, що піддається надійному емпіричному вимірюванню та міжгруповому зіставленню.

Третім структурним компонентом імпліцитних теорій корупції є когнітивні уявлення про її наслідки, які відображають індивідуальні інтерпретації соціальних, економічних і політичних ефектів корупційної діяльності. У психологічному вимірі даний компонент виконує функцію оцінного модулювання, оскільки сприймана шкода опосередковує моральні судження та поведінкові наміри щодо допустимості участі в корупційних практиках.

У науковому дискурсі сформовано консенсус щодо системно негативних наслідків корупції, зокрема її впливу на ефективність управління, інституційну довіру, соціальну нерівність і демократичну легітимність [6]. Емпіричні дослідження підтверджують, що корупція також перешкоджає досягненню цілей сталого розвитку та сприяє соціальній маргіналізації [1].

Водночас на рівні повсякденної свідомості уявлення про наслідки корупції є фрагментарними та контекстуально варіативними. Окремі прояви корупції можуть сприйматися як такі, що не мають безпосередньої шкоди або навіть є інструментально виправданими, що знижує моральну чутливість до порушення норм і сприяє латентній легітимації відповідних практик.

Відповідно, компонент оцінки наслідків корупції виконує функцію когнітивного фільтра, який опосередковує нормативні оцінки та поведінкові диспозиції. Водночас дослідження соціальних репрезентацій демонструють, що у спонтанних уявленнях респондентів корупція рідко пов'язується з її віддаленими наслідками або відповідальністю суб'єктів [6].

Таким чином, дефіцит когнітивної репрезентації наслідків корупції знижує усвідомлення її шкоди та підвищує ймовірність формування нейтрального або

толерантного ставлення, створюючи психологічне підґрунтя для її прихованої нормалізації.

На основі вищезазначеного доцільно включати компонент оцінки наслідків корупції до структури імпліцитних теорій, оскільки саме він дозволяє фіксувати, чи інтерпретує індивід корупцію як системно шкідливе явище, чи як відносно допустиму практику без значущих втрат. Операціоналізація цього компонента здійснюється через оцінку згоди з твердженнями щодо соціальних, економічних та інституційних ефектів корупції. Відповідні індикатори широко застосовуються у міжнародних дослідженнях, де більшість респондентів визнають її негативний вплив на права людини, демократію та ефективність управління [14].

Отже, уявлення про наслідки корупції виконують функцію когнітивної передумови моральної оцінки, тобто, чим більш усвідомленими є її негативні ефекти, тим нижчим є рівень толерантності до корупційної поведінки.

Завершальним компонентом імпліцитних теорій корупції виступають каузальні атрибуції – когнітивні схеми пояснення причин корупційної поведінки.

Вони відображають, чи приписує індивід джерела корупції внутрішнім (особистісним) чинникам або зовнішнім (ситуаційно-інституційним). Згідно з теоріями каузальної атрибуції, інтернальні пояснення посилюють осуд і санкційні установки, тоді як екстернальні – знижують рівень відповідальності та сприяють толерантності.

Емпіричні дані засвідчують домінування мультифакторних пояснень корупції, що поєднують інституційні дефекти та культурно-поведінкові установки [12]. У зв’язку з цим, сучасні підходи обґрунтовують необхідність інтеграції особистісних і ситуаційних чинників у поясненні корупційної поведінки [15].

Таким чином, компонент каузальних атрибуцій дозволяє реконструювати атрибутивну логіку суб’єкта від фаталістичної до агентно-відповідальної, що визначає характер реагування на корупцію. Зокрема, екстернальні атрибуції пов’язані з підтримкою системних реформ, тоді як інтернальні з орієнтацією на персональну відповідальність.

Узагальнюючи, зазначені компоненти утворюють взаємопов’язану, але не редуковану систему когнітивно-нормативних структур. Кожен із них виконує окрему аналітичну функцію: сприйняття поширеності (дескриптивна норма), моральна оцінка (інджунктивна норма), уявлення про наслідки (оцінний вимір) та каузальні атрибуції (пояснювальний вимір). У процесі операціоналізації вони вимірюються через відповідні шкали оцінювання корумпованості сфер, допустимості практик, сприйманих наслідків і причин корупції.

Водночас між цими вимірами існують системні взаємозв’язки: зокрема, висока сприймана поширеність корупції сприяє її нормалізації, тоді як усвідомлення її негативних наслідків підвищує «моральну ціну» відповідної поведінки та знижує толерантність до неї [13].

Виявлені закономірності зумовлюють необхідність залучення пояснювального виміру аналізу корупційної поведінки. У цьому контексті каузальні атрибуції, поряд із пояснювальною функцією, можуть виконувати функцію когнітивних раціоналізацій корупційної поведінки. Так, наприклад, інтерпретація корупції як наслідку бідності, культурних традицій або системного тиску часто асоціюється з підвищеною готовністю миритися з нею та зниженням індивідуального осуду. Відповідно, окрема операціоналізація кожного з чотирьох компонентів створює можливість подальшої емпіричної перевірки їхньої взаємодії та відносного внеску у формування узагальненої установки щодо корупції.

Перевірка конструктної валідності зазначених вимірів може здійснюватися із застосуванням методів факторного аналізу, при цьому теоретично очікується формування чотирьох корельованих, але емпірично розрізнених факторів. Аналогічна структура була підтверджена, зокрема, у сучасному типологічному дослідженні корупційної толерантності, де виявлено кілька автономних вимірів ставлення до корупції [**2**].

На основі вище зазначеного, можемо констатувати, що включення чотирьох взаємопов'язаних компонентів, тобто **дескриптивної норми** (сприйняття поширеності корупції**),** моральної інджункції (прийнятності або толерантності), **уявлень про наслідки** та **каузальних атрибуцій** забезпечує комплексне охоплення когнітивно-нормативного рівня імпліцитних уявлень про корупцію. Сукупність зазначених компонентів дозволяє репрезентувати корупцію як багатовимірну соціально-психологічну конструкцію, вбудовану у систему індивідуальних переконань, норм і пояснювальних схем.

Кожен із зазначених компонентів виконує у цій структурі **самостійну аналітичну функцію**. Зокрема, дескриптивна норма задає **контекстуальний вимір** («усі так роблять»), моральна інджункція відображає **оцінний вимір** («це є прийнятним або неприйнятним»), уявлення про наслідки формують **прогностичний вимір** («до чого це призводить»), тоді як каузальні атрибуції забезпечують **пояснювальний вимір** («чому це відбувається»). У своїй сукупності зазначені елементи утворюють цілісну когнітивно-нормативну матрицю осмислення корупції.

Сучасні емпіричні дослідження переконливо демонструють, що саме **взаємодія зазначених когнітивних компонентів** сприяє відтворенню корупційних практик у соціальному середовищі. Зокрема, висока сприймана поширеність корупції може знижувати суб'єктивне відчуття провини та підвищувати рівень моральної толерантності, що, у свою чергу, сприяє подальшій нормалізації та розширенню корупційної поведінки. Водночас усвідомлення реальних негативних наслідків корупції та наявність стійкої персональної неприйнятності таких практик можуть виконувати **деконструктивну функцію**, послаблюючи дію механізмів нормалізації та підвищуючи готовність до активного неприйняття і протидії корупційним проявам.

Отже, запропонована структура імпліцитних теорій корупції, що складається з чотирьох компонентів, є теоретично обґрунтованою та емпірично релевантною. Вона створює можливість глибшого розуміння того, яким чином індивіди осмислюють корупцію, чому в одних випадках вони схильні її приймати, а в інших – відкидати, а також як ці переконання транслюються у соціальні норми та поведінкові наміри. З урахуванням окреслених змінних у межах дослідження сформульовано низку гіпотез (H1–H5), які конкре-тизують очікувані взаємозв'язки між компонентами концептуальної моделі.

H1 (нормативна гіпотеза). Існує позитивний зв'язок між переконанням щодо високої поширеності корупції (descriptive norm) та рівнем її морального толерування. Зокрема, передбачається, що респонденти, які вважають, що «більшість інших готові давати або брати хабарі», будуть із більшою ймовірністю схильні виправдовувати власну участь у корупційних практиках. Така залежність пояснюється ефектом нормалізації, коли інтерналізована дескриптивна норма («усі так роблять») виконує роль психологічного механізму легітимації девіантної поведінки.

H2 (морально-оцінна гіпотеза). Сприйняття припустимості різних форм корупції залежить від їхнього типу та соціального контексту. Очікується, що громадяни будуть виявляти нижчий рівень толерантності до форм корупції, які безпосередньо порушують базові суспільні блага та підривають інституційну довіру (зокрема, розкрадання державного бюджету, зловживання у сфері публічної політики, «висока» політична корупція). Водночас поблажливіше ставлення прогнозується щодо дрібних форм взаємних послуг або «подарунків» у побутових ситуаціях (наприклад, у сфері освіти чи охорони здоров'я).

Відповідно до вище зазначеного, найбільш неприйнятними з точки зору суспільної моралі визнаються ті корупційні дії, які безпосередньо загрожують реалізації гарантованих прав громадян у сферах освіти, медицини, соціального захисту та безпеки. Натомість так звана «побутова корупція» нерідко інтерпретується як вимушене або звичне явище, що частково нейтралізує її нормативну оцінку.

H3 (ціннісно-особистісна гіпотеза). Передбачається, що вищий рівень особистісної моральної принциповості, зокрема віра в справедливий світ та довіра до соціальних інституцій, асоціюється з нижчим рівнем толерантності до корупції. Індивіди, які демонструють стійкі етичні переконання та віру в невідворотність справедливості, менш схильні виправдовувати корупційні дії, незалежно від їх масштабів або обставин. Такі установки формують основу моральної неприйнятності, що стримує схвалення корупційних практик.

Натомість респонденти, які мають високий рівень політичного цинізму та зневірені в чесності державної влади, частіше схильні інтерпретувати корупцію як звичну або неминучу норму, виявляючи готовність до її прийняття. Таким чином, особистісні морально-світоглядні змінні (рівень довіри, справедливості, цинізму) виконують функцію когнітивного модулювання імпліцитних уявлень

про корупцію, а саме від ідеалістичного неприйняття до фаталістичного примирення з нею.

H4 (емпірично-залежна гіпотеза щодо впливу індивідуального досвіду). Особистий досвід контакту з корупційними практиками є чинником, що впливає на зміну імпліцитних уявлень респондентів. Очікується, що особи, які раніше стикалися з корупцією безпосередньо (наприклад, давали хабар або були змушені «вирішувати питання» неформальним шляхом), з більшою ймовірністю раціоналізуватимуть подібну поведінку. Така раціоналізація може проявлятися у зростанні прийнятності корупції («інакше нічого не доб'єшся») та зниженні сприйняття її шкідливості.

У контексті України, де значна частина громадян у минулому мала досвід побутової корупції (наприклад, у сфері охорони здоров'я чи освіти), цей фактор набуває особливої ваги для пояснення толерантних імпліцитних установок.

H5 (ситуативно-контекстна гіпотеза). Соціально-політична ситуація в країні здатна модифікувати імпліцитні теорії корупції шляхом зміни контекстуальних очікувань і моральних пріоритетів. Зокрема, висувається припущення, що в умовах суспільної мобілізації на тлі зовнішньої загрози (наприклад, у період війни або національної кризи) може спостерігатися короткострокове зниження нетерпимості до корупції, особливо щодо «своїх» владних структур. У такі періоди громадяни можуть тимчасово відкладати моральну оцінку, надаючи перевагу стабільності, безпеці та згуртованості.

Разом з тим, у довгостроковій перспективі така «поблажливість» може мати зворотній ефект – підривати довіру до інститутів і формувати запит на посткризову прозорість та підзвітність.

Представлені гіпотези уможливлюють дослідження взаємозв'язків між психологічними характеристиками особистості (ціннісними, когнітив-ними), соціальними нормами середовища та імпліцитними уявленнями про корупцію. Для їх емпіричної перевірки розроблено відповідний дослід-ницький дизайн.

Основним методом збору даних передбачено стандартизоване анкетне опитування, що включає як валідовані психометричні шкали, так і спеціально розроблені ситуаційні індикатори імпліцитних теорій корупції. Зокрема, дослідження передбачає використання таких блоків: **(a) сприйняття поширеності корупції** вимірюється через індекси, аналогічні до Індексу сприйняття корупції (CPI) на індивідуальному рівні, зокрема шляхом оцінки частоти корупційних випадків у різних суспільних сферах (державне управління, медицина, освіта тощо); **(b) моральна оцінка корупційних дій** використовуються для оцінки рівня їх припустимості/неприпустимості респондентами, що узгоджується з сучасними міжнародними практиками вимірювання моральної толерантності до корупції; **(c) особистісні диспозиції та соціальні уявлення.** У цьому блоці передбачено використання шкал довіри до соціальних інституцій, індексу віри в справедливий світ, оцінки схильності до ризику, морального цинізму; **(d) досвід взаємодії з корупцією.** Респонденти надають самозвіти про

особисті випадки участі у корупційних практиках (наприклад, дача хабаря, тиск з боку чиновників, необхідність вирішувати питання неформально).

Методологічний підхід дослідження комбінує кількісні та якісні методи, що відповідає сучасним настановам у вивченні складних соціальних явищ. На першому етапі буде реалізовано масштабне кількісне опитування репрезентативної вибірки громадян України різного віку, статі, регіону проживання, що забезпечить статистичну потужність для перевірки гіпотез.

З метою глибшого розуміння смислових структур імпліцитних уяв-лень про корупцію планується також якісний етап дослідження. Передба-чено проведення фокус-групових обговорень або напівструктурованих інтерв'ю, що дозволить виявити латентні когнітивні схеми, інтерпретаційні рамки, а також мовні маркери, якими респонденти описують феномен корупції у повсякденному контексті. Отже на рис.1 представимо концептуальну модель емпіричного дослідження імпліцитних теорій корупції.

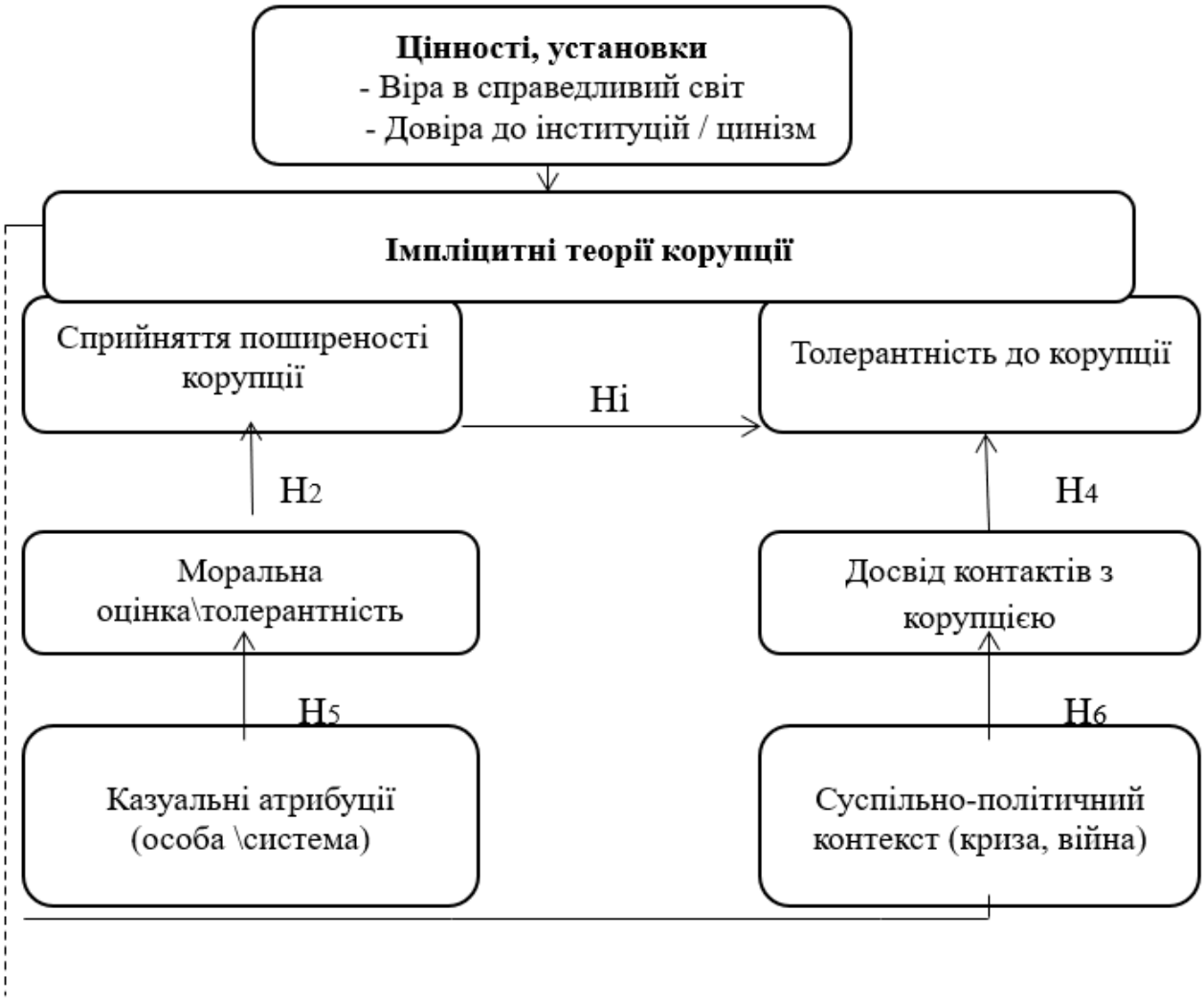

Рис. 1. Концептуальна модель емпіричного дослідження імпліцитних теорій корупції

Таким чином, запропонована концептуальна модель забезпечує інтеграцію кількох рівнів аналізу: особистісного, групового та макросоціального з метою пояснення імпліцитних теорій корупції в українському соціокультурному середовищі. Вона дозволяє розглядати корупцію не лише як правопорушення, а як феномен, що функціонує у свідомості громадян через складну взаємодію нормативних очікувань, особистісних цінностей та конкретного досвіду.

Перевірка запропонованих гіпотез у рамках емпіричного дослідження має потенціал для виявлення домінуючих імпліцитних установок у суспільстві, а також чинників, що їх детермінують, що**,** у свою чергу, надає можливість більш точно визначити психологічні механізми, які сприяють збереженню або, навпаки, руйнуванню толерантності до корупції. Відповідно, результати дослідження матимуть практичне значення для розробки адресних антикорупційних стратегій, що враховують психологічний вимір сприйняття корупції. Оскільки, навіть найпрогресивніші політичні реформи можуть бути знецінені за відсутності змін на рівні імпліцитних переконань громадян щодо допустимості корупційної поведінки.

Висновки. Отже, у результаті проведеного теоретичного аналізу обґрунтовано концептуальні засади дослідження імпліцитних теорій корупції у психологічному вимірі та визначено можливості їх операціоналізації в емпіричній площині.

Доведено, що корупція має розглядатися як соціально-психологічний феномен, детермінований системою імпліцитних когнітивно-нормативних уявлень, які опосередковують сприйняття, оцінку та пояснення корупційної поведінки.

На основі узагальнення виокремлено чотирикомпонентну структуру імпліцитних теорій корупції, що охоплює сприйняття її поширеності, моральну прийнятність, уявлення про наслідки та каузальні атрибуції. Встановлено, що зазначені компоненти є взаємопов’язаними, але концептуально автономними вимірами, які забезпечують цілісне відтворення когнітивно-нормативного рівня ставлення до корупції та підлягають емпіричному вимірюванню за допомогою стандартизованих психометричних індикаторів.

Обґрунтовано, що сприйняття поширеності корупції виконує функцію дескриптивної соціальної норми та сприяє її нормалізації; моральна толерантність виступає інджунктивним нормативним показником і безпосереднім предиктором поведінкових намірів; уявлення про наслідки корупції визначають рівень усвідомлення її шкоди та впливають на моральну оцінку; каузальні атрибуції формують пояснювальні моделі, що зумовлюють приписування відповідальності та тип реагування на корупційні прояви.

Таким чином, запропонована концептуальна модель імпліцитних теорій корупції забезпечує інтеграцію когнітивного, нормативного та поведінкового рівнів аналізу й створює підґрунтя для подальшої емпіричної перевірки висунутих гіпотез.

Література

1. Aulia, D., Amalia, R., Munandar, T. A. Dinamika (2024) Korupsi dan Dampaknya Pada Pembangunan Nasional. Aliansi: *Jurnal Hukum, Pendidikan Dan Sosial Humaniora*,. 1(3), 142–154.

2. Bravo, A., Pozsgai-Alvarez, J., Janssens, J., & Cevallos, H. (2025). *Rethinking Corruption Tolerance: A Critical Interpretive Synthesis and Typology-Based Model Grounded in the Theory of Planned Behavior*. DOI: 10.21428/cb6ab371.595d51e0

3. Cheeseman, N., Peiffer, C. (2022)The curse of good intentions: Why anticorruption messaging can encourage bribery. *American Political Science Review*, 116 (3), 1081–1095. DOI: https://doi.org/10.1017/S0003055421001398

4. Incio, J., Seifert, M. (2024) How the perception of corruption shapes the willingness to bribe: Evidence from an online experiment. *International Journal of Public Opinion Research*, 36 (3) DOI: https://doi.org/10.1093/ijpor/edae035

5. Köbis, N., Troost, M., Brandt, C. O., Soraperra, I. (2022) Social norms of corruption in the field: Social nudges on posters can help to reduce bribery. *Behavioural Public Policy*, 6(4), 597–624. doi:10.1017/bpp.2019.37

6. Lim M., Berezina E., Gill H., Mohd Nor N. F. (2025) What Is Corruption and Bribery? A Social Representations Study From the Views of Young Adults. *SAGE Open*, 15 (3) DOI: 10.1177/21582440251363749

7. Modesto J. G., Keller V. N., Saraiva R. B., Pilati R. (2020) Belief in a corrupt world: A cross-cultural mediation model of beliefs about justice, punishment, and corruption. *Personality and Individual Differences*, 164. DOI: 10.1016/j.paid.2020.110127

8. Peiffer, C. (2020) Message received? Experimental findings on how messages about corruption shape perceptions. *British Journal of Political Science*, 50(3), 1207–1215. doi:10.1017/S0007123418000108

9. Pozsgai-Alvarez, J. (2022) Corruption tolerance as a process of moral, social, and political cognition: Evidence from Latin America. Crime, Law and Social Change,. 77, 1–24. DOI: https://doi.org/10.1007/s10611-021-09995-6

10. Sani, G. M. D., Guglielmi, S. (2022) Unpacking the link between gender and injunctive norms on corruption using survey data: A multilevel analysis of 30 European countries. In: Kubbe, I., Merkle, O. (Eds.), Norms, gender and corruption. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 78–98

11. Tankard, M. E., Paluck, E. L. (2016) Norm perception as a vehicle for social change. *Social Issues and Policy Review*, 10(1), 181–211

12. The Asia Foundation. Survey on Perceptions and Knowledge of Corruption 2018. Ulaanbaatar: The Asia Foundation; Sant Maral Foundation, 2018. URL: https://asiafoundation.org/...

13. Tian, S., Zhao, L. (2024) Tolerance for corruption and descriptive social norm: An experimental study of embezzlement. PLoS ONE, 19 (5). DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0303558

14. Transparency International. Global Corruption Barometer – European Union 2021. Berlin: Transparency International Secretariat, 2021. URL: https://www.transparency.org/en/gcb/eu/european-union-2021 (accessed: 27.03.2026)

15. Uhl, A., Herrmann, C., Treiber, K. H. (2025) Corruption: A situational action view. *Theory and Society*, 54, 161–184. DOI: https://doi.org/10.1007/s11186-024-09590-3

18. Varraich A., Köbis N. C., Lange J. (2025) The Social Psychology of Corruption. *European Journal of Social Psychology*, 55 (3), 419–423. DOI: 10.1002/ejsp.3165

19. Zhao H., Zhang H., Xu Y. (2019) Effects of perceived descriptive norms on corrupt intention: The mediating role of moral disengagement. *International Journal of Psychology*, 54(1), 93–101.

References

1. Aulia, D., Amalia, R., Munandar, T. A. Dinamika (2024) Korupsi dan Dampaknya Pada Pembangunan Nasional. Aliansi: *Jurnal Hukum, Pendidikan Dan Sosial Humaniora*,. 1(3), 142–154.

2. Bravo, A., Pozsgai-Alvarez, J., Janssens, J., & Cevallos, H. (2025). *Rethinking Corruption Tolerance: A Critical Interpretive Synthesis and Typology-Based Model Grounded in the Theory of Planned Behavior*. DOI: 10.21428/cb6ab371.595d51e0

3. Cheeseman, N., Peiffer, C. (2022)The curse of good intentions: Why anticorruption messaging can encourage bribery. *American Political Science Review,* 116 (3), 1081–1095. DOI: https://doi.org/10.1017/S0003055421001398

4. Incio, J., Seifert, M. (2024) How the perception of corruption shapes the willingness to bribe: Evidence from an online experiment. *International Journal of Public Opinion Research*, 36 (3) DOI: https://doi.org/10.1093/ijpor/edae035

5. Köbis, N., Troost, M., Brandt, C. O., Soraperra, I. (2022) Social norms of corruption in the field: Social nudges on posters can help to reduce bribery. *Behavioural Public Policy*, 6(4), 597–624. doi:10.1017/bpp.2019.37

6. Lim M., Berezina E., Gill H., Mohd Nor N. F. (2025) What Is Corruption and Bribery? A Social Representations Study From the Views of Young Adults. *SAGE Open*, 15 (3) DOI: 10.1177/21582440251363749

7. Modesto J. G., Keller V. N., Saraiva R. B., Pilati R. (2020) Belief in a corrupt world: A cross-cultural mediation model of beliefs about justice, punishment, and corruption. *Personality and Individual Differences*, 164. DOI: 10.1016/j.paid.2020.110127

8. Peiffer, C. (2020) Message received? Experimental findings on how messages about corruption shape perceptions. *British Journal of Political Science*, 50(3), 1207–1215. doi:10.1017 /S0007123418000108

9. Pozsgai-Alvarez, J. (2022) Corruption tolerance as a process of moral, social, and political cognition: Evidence from Latin America. Crime, Law and Social Change,. 77, 1–24. DOI: https://doi.org/10.1007/s10611-021-09995-6

10. Sani, G. M. D., Guglielmi, S. (2022) Unpacking the link between gender and injunctive norms on corruption using survey data: A multilevel analysis of 30 European countries. In: Kubbe, I., Merkle, O. (Eds.), Norms, gender and corruption. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 78–98

11. Tankard, M. E., Paluck, E. L. (2016) Norm perception as a vehicle for social change. *Social Issues and Policy Review*, 10(1), 181–211

12. The Asia Foundation. Survey on Perceptions and Knowledge of Corruption 2018. Ulaanbaatar: The Asia Foundation; Sant Maral Foundation, 2018. URL: https://asiafoundation.org/...

13. Tian, S., Zhao, L. (2024) Tolerance for corruption and descriptive social norm: An experimental study of embezzlement. PLoS ONE, 19 (5). DOI: https://doi.org/10.1371/journal. pone.0303558

14. Transparency International. Global Corruption Barometer – European Union 2021. Berlin: Transparency International Secretariat, 2021. URL: https://www.transparency.org/en/gcb/eu/ european-union-2021 (accessed: 27.03.2026)

15. Uhl, A., Herrmann, C., Treiber, K. H. (2025) Corruption: A situational action view. *Theory and Society*, 54, 161–184. DOI: https://doi.org/10.1007/s11186-024-09590-3

18. Varraich A., Köbis N. C., Lange J. (2025) The Social Psychology of Corruption. *European Journal of Social Psychology*, 55 (3), 419–423. DOI: 10.1002/ejsp.3165

19. Zhao H., Zhang H., Xu Y. (2019) Effects of perceived descriptive norms on corrupt intention: The mediating role of moral disengagement. *International Journal of Psychology*, 54(1), 93–101.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 316.62:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2472-2483

Коробка Ілля Миколайович доктор філософії з психології, науковий співробітник відділу психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-7253-1896

ПРАВОСВІДОМІСТЬ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Здійснено аналіз проблеми правосвідомості та її структури, який засвідчив, що правосвідомість є складною психолого-правовою конструкцією, яка відображає ставлення особи до права, до правових настанов, до правової поведінки інших людей і до власної поведінки. Посилення невизначеності в суспільстві внаслідок війни впливає на стан правосвідомості як суспільства в цілому, так і різних груп та окремих громадян, відбувається трансформація правосвідомості українців. Проблема правосвідомості учасників бойових дій та визначення її соціально-психологічних особливостей в умовах посилення невизначеності в суспільстві, зокрема й в ситуації правової невизначеності, є новою та доволі чутливою через складність як самого цього явища, так і суб'єктів правосвідомості – учасників бойових дій, соціально-психологічні характеристики яких та їхній досвід, зокрема визначатимуть особливості їхньої правосвідомості.

Правосвідомість учасників бойових дій розглядається як варіант суспільної правосвідомості, зумовлений суспільним буттям (українське суспільство в умовах війни), адміністративно-правовим статусом цієї групи (особи, які брали участь у бойових діях); зазначено, що дослідження змісту їхньої правосвідомості доцільно здійснювати в контексті її внутрішньої смислової організації, і цей зміст виступає не так результатом пізнання, як джерелом досвіду. Акцентовано увагу на тому, що стан правосвідомості учасників бойових дій є, зокрема, результатом засвоєння пережитого ними справедливого/несправедливого досвіду взаємодії з конкретними особами, групами чи інституціями, випробування меж дозволеного з погляду розуміння суті права, визнання його цінності, що відображається у свідомому та відповідальному ставленні до власної правової поведінки. Зазначено, що в умовах соціальної невизначеності і турбулентності важливою є здатність учасників бойових дій до прийняття правових рішень та правових варіантів своєї поведінки, ефективність якої залежить, зокрема, від можливості швидкого реагування на нові виклики, та здатності витримувати невизначеність, особливо у сфері правовідносин. Дослідження ставлення до невизначеності як регулятора нормативних орієнтацій

та правових рішень учасників бойових дій постане *перспективою наших подальших наукових пошуків*.

Ключові слова: правосвідомість, правова обізнаність, структура правосвідомості, ставлення до права, учасники бойових дій, умови невизначеності.

Korobka Illia Mykolayovych Researcher, Department of Psychology of Political and Legal Relations of the Institute for Social and Political Psychology the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-7253-1896

LEGAL AWARENESS OF PARTICIPANTS IN COMBAT ACTIONS IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY: THEORETICAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. An analysis of the concept of legal consciousness and its structure has been conducted, revealing that legal consciousness is a complex psychological and legal construct that reflects an individual's attitude toward the law, legal norms, the legal behavior of others, and their own behavior. The increased uncertainty in society resulting from the war affects the state of legal consciousness both of society as a whole and of various groups and individual citizens; a transformation of Ukrainians' legal consciousness is taking place. The issue of legal consciousness among combatants and the identification of its socio-psychological characteristics in the context of growing uncertainty in society, particularly in a situation of legal uncertainty, is a new and rather sensitive issue due to the complexity of both the phenomenon itself and the subjects of legal consciousness – combatants – whose socio-psychological characteristics and experiences will, in particular, determine the specific features of their legal consciousness.

The legal consciousness of combatants is viewed as a variant of public legal consciousness, shaped by social reality (Ukrainian society in wartime) and the administrative and legal status of this group (individuals who participated in combat operations); it is advisable to examine the content of their legal consciousness within the context of its internal semantic organization, and this content serves not so much as a result of cognition as a source of experience. Emphasis is placed on the fact that the state of legal consciousness among combatants is, in particular, the result of assimilating their experiences – whether just or unjust – of interacting with specific individuals, groups, or institutions, testing the limits of what is permissible from the perspective of understanding the essence of law, and recognizing its value, which is reflected in a conscious and responsible attitude toward one's own legal behavior.

It is noted that, in conditions of social uncertainty and turbulence, the ability of combatants to make legal decisions and choose appropriate courses of legal conduct is crucial; the effectiveness of this ability depends in particular, on their capacity to respond quickly to new challenges and to tolerate uncertainty, especially in the realm

of legal relations. The study of attitudes toward uncertainty as a regulator of the normative orientations and legal decisions of combatants will be the focus of our future research.

Keywords: legal consciousness, legal awareness, structure of legal consciousness, attitudes toward law, combatants, conditions of uncertainty.

Постановка проблеми. Проблема правосвідомості учасників бойових дій та визначення її соціально-психологічних особливостей в умовах посилення невизначеності й нестабільності в суспільстві, зокрема й в ситуації правової невизначеності, є новою та доволі чутливою через складність як самого цього явища, так і суб'єктів правосвідомості – учасників бойових дій, соціально-психологічні характеристики яких та їхній досвід, зокрема, визначатимуть особливості їхньої правосвідомості.

Адміністративно-правовий статус учасника бойових дій в Україні, як зазначається в дослідженнях [1], означає сукупність юридичних засобів, та правових норм, які визначають реальне і формально високе положення та роль особи, яка безпосередньо приймала участь в бойових діях, у відносинах з державою, громадським суспільством, а також в контексті захисту та забезпечення її адміністративних прав і пільг державою, громадським суспільством та шляхом самозахисту.

Відповідно потребують вирішення низка важливих теоретико-прикладних завдань, зокрема щодо змісту, стану і змін у правосвідомості учасників бойових дій в умовах посилення невизначеності внаслідок війни, а також дослідження того, чи впливає їх здатність витримувати невизначеність, зокрема у правовій сфері, на прийняття ними правових рішень та на правову поведінку, яка детермінується певною сукупністю властивостей та особливостей їхньої правосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правосвідомості розглядається здебільшого в юридичній, адміністративно-правовій площині – в контексті дослідженнях правосвідомості особи як передумови її правомірної поведінки (А. Шульга) [2]; становлення правової культури військовослужбовців Національної гвардії як чинника формування правової держави (С. Денисюк) [3]; формування соціально-правової свідомості військовослужбовців як компонента соціально-правового забезпечення діяльності особового складу Національної гвардії України (А. Мідіна, О. Орел) [4]; особливостей формування правосвідомості в умовах правового режиму воєнного стану (М. Черкас) [5], а також представлено аналіз феномену правової поведінки особи у філософських дослідженнях (Ю. Козенко) [6].

Останнім часом все більш активно питання правосвідомості піднімаються в психологічних дослідженнях – щодо правосвідомості сучасної молоді (Л. Фальковська) [7] та її особливостей у міської та сільської молоді (Т. Панченко) [8]; правосвідомості як детермінанти особистості співробітника

Державної кримінально-виконавчої служби України (У. Настояща) [9]; правосвідомості військовослужбовців Національної гвардії України як чинника делінквентної поведінки (А. Пащенко) [10] та в соціально-психологічних дослідженнях щодо політико-правової свідомості особистості, уявлень молоді про власні права як показника очікувань інституціональної справедливості та соціально-психологічного аналізу структури політико-правової свідомості особистості (З. Сіверс, В. Духневич) [11] та ін.

Мета статті. Визначення теоретичних засад дослідження правосвідомості учасників бойових дій в умовах посилення невизначеності внаслідок війни. Для цього було використано загальнотеоретичні методи аналізу, синтезу й узагальнення досліджень з означеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. В процесі формування правового світогляду особистості правосвідомість, правова обізнаність та правова культура розглядаються як взаємопов'язані базові елементи правової системи. Правова обізнаність, як наголошують дослідники [12], є основою, формує практичні навички та готовність до правової поведінки; правова ідеологія – раціональний рівень правосвідомості, що задає ціннісні та концептуальні орієнтири; правосвідомість включає обидві складові та визначає психологічний механізм дії права; правова культура охоплює ширший простір, інтегруючи знання, оцінки та практичну реалізацію права в соціальному і юридичному вимірах та є показником того, наскільки правові цінності та знання перетворюються на сталі соціальні практики.

Ми зупинимось на розгляді саме правосвідомості як такої, яка визначає психологічний механізм дії права та зазначимо, що правосвідомість особи невіддільна від права як системи чинних норм, зміст яких знаходить своє відображення у свідомості людей, тобто стає частиною змісту цієї свідомості.

Дослідники зазначають, що термін «правосвідомість» розуміється широко, ним охоплюється і усвідомлюване, і неусвідомлюване у правовій сфері внутрішнього світу людини/людей; «він є багатозначним: у вузькому (буквальному) значенні – це одна зі сфер свідомості людей, тобто поняттям правосвідомості охоплюються відповідні усвідомлювані елементи їх психічної діяльності (правові знання, переконання тощо); у широкому значенні – правосвідомість це і сфера свідомого, і сфера неусвідомлюваного, які відображають правову дійсність у внутрішньому світі людини/людей» [2, с. 45].

На складність і багатогранність поняття правосвідомості вказується також в дослідженнях Ю. Козенко, яка зазначає, що правосвідомість представляється як складне по своїй структурі явище, що складається із знання права, правової ідеології, оцінок, правової психології і поведінкового елементу [6]; в дослідженні А. Возович, де правосвідомість розглядається як багатогранний феномен, «..оскільки правосвідомість виражена у правовій ідеології й правовій психології, типологізується на: масову, групову, індивідуальну, професійну, наукову і буденну та вказується на те, що буденна правосвідомість забезпечує

рефлексивно усвідомлену самототожність індивіда у соціально-правовому середовищі, можливість самосвідомості, самозвіту Я у власних правових діях [13, с. 60].

З соціально-психологічної точки зору «…правосвідомість є не тільки особливою формою суспільної свідомості, об'єктом відображення якої є право, правова реальність та правова поведінка, а ще й «суб'єктивацією» права, що ґрунтується на суб'єктивній рефлексії і власних поглядах учасників правовідносин, тобто це система уявлень, цінностей, переконань, пов'язаних із пізнанням та засвоєнням світу чинного права, правової дійсності» [7, с. 337].

Правосвідомість, як зазначають дослідники [14], відображає якісний зріз знань про право, осягнення його необхідної важливості, його включення до механізму особистісної мотивації повсякденної та ситуаційної поведінки.

Як ціннісно-мотиваційна основа, правосвідомість визначає напрям, але не сам факт правової дії, тоді як готовність до правової поведінки розглядається як похідна від правової обізнаності, яка передбачає «…наявність знань про свої права, обов'язки, основи законодавства й механізми правового захисту і імпліцитно включає реальну спроможність і готовність захищати свої права у разі виникнення конфліктів становить початковий рівень засвоєння права [12, с.72]. Отже коли суб'єкт права має високий рівень правосвідомості він не тільки може використовувати свої обов'язки перед суспільством та іншими суб'єктами права, а й усвідомлює свої людські права та не допускатиме їх обмеження.

Слід акцентувати увагу на тому, що правосвідомість включає не лише знання про право, а й емоційне ставлення, оцінку правових явищ, переконання та звички правомірної поведінки. Відповідно коли йдеться про структуру правосвідомості, то в сучасних дослідженнях [6; 12] виокремлюють такі її елементи, як правова ідеологія, яка формує раціонально-теоретичну основу сприйняття права – сукупність теорій, концепцій, що формуються внаслідок наукового узагальнення правових принципів розвитку суспільства; правова психологія, що втілює чуттєво-емоційне сприйняття права – сукупність правових почуттів, емоцій, оцінок, настроїв, які домінують у суспільстві, виявляються у громадській думці.

З огляду на це, як зазначають дослідники [6], правова ідеологія є раціональним компонентом у структурі правосвідомості, однак щоб стати стимулом і регулятором поведінки, знання повинні перейти у ціннісні настанови, отримати емоційне забарвлення, закріпитися в навичках поведінки, стати внутрішнім переконанням, тобто, стати правовою психологією – елементом правосвідомості, що відображає правові почуття, настрої, думки, навички і традиції, та відіграє важливу роль в реалізації права, може бути як його стимулятором, так і гальмами.

Щодо правової психології, то тут мова може йти про ставлення, зокрема про такі типи ставлення, як ставлення до права – до його принципів, інститутів, норм; до правоохоронних органів та їх діяльності; до правової поведінки

оточення (інших людей); до правової діяльності та ставлення до власної правової поведінки.

Серед структурних компонентів правосвідомості дослідниками виокремлюються: «раціональний компонент (погляди, уявлення, ідеї стосовно права); психологічний компонент чи емоційно-психологічний (почуття, емоції, актуалізовані правом, які виражають певне ставлення до діючого або бажаного права); поведінковий компонент (установка на певну поведінку в правовій сфері, готовність діяти певним чином – у відповідності або всупереч праву)» [13, с.31]. У цих компонентах виявляється реальний зміст правосвідомості суб'єктів і готовність до діяльності в сфері правового регулювання.

Якщо говорити про соціальну структуру правосвідомості, то як і всі форми свідомості вона представлена правосвідомістю індивідів, груп та суспільства в цілому. Коли йдеться про правосвідомість абсолютної більшості осіб, які не володіють спеціальними й теоретичними правовими знаннями, але безпосередньо реалізують свої права й обов'язки в соціальних відносинах, то тут йдеться про буденну правосвідомість, зокрема про її необхідний і достатній рівень.

Зазначимо, що правосвідомість особи опосередкована суспільною та груповою правосвідомістю, на основі якої складається уявлення про права та обов'язки, а її становлення відбувається в конкретних умовах існування.

Отже ми акцентуємо увагу на функціонуванні правосвідомості не в професійній діяльності, а на побутовому рівні, тобто в руслі правової поведінки особи, яка безпосередньо детермінується правосвідомістю, що виявляється у будь-якому акті правової поведінки і особа відповідно виступає суб'єктом правосвідомості.

Буденна правова свідомість становить інтерес, оскільки саме вона відображає не загальні поняття права, а розмаїтість смислових індивідуальних контекстів. За аналогією з тим, як розглядають дослідники буденну політико-правову свідомість – розуміють її «як не просто стихійне, емоційне знання про політику і право, а як певним чином організовані і структуровані уявлення про політико-правові інститути» [11, с. 17], можемо говорити про те, що на основі уявлень особи про правові інститути вибудовуються взаємовідносини між людиною і державою, людиною і суспільством. Правова свідомість відповідно може бути описана як комплекс уявлень людини про інститути права та комплекс соціальних настановлень щодо них; міра свободи в суспільстві, зафіксована у вигляді прав людини і громадянина; наявність уявного сценарію активності в правовій сфері.

Відповідно буденну правосвідомість учасників бойових дій можемо розглядати як варіант суспільної правосвідомості, зумовлений суспільним буттям (українське суспільство в умовах війни), адміністративно-правовим статусом групи (особи, які брали участь у бойових діях), а дослідження змісту буденної правосвідомості учасників бойових дій доцільно здійснювати в

контексті її внутрішньої смислової організації і, як зазначають дослідники, «цей зміст виступає не так результатом пізнання, як джерелом досвіду» [11, с.17].

Отже учасники бойових дій є носіями буденної правосвідомості зі своєю, досі не дослідженою специфікою понять, категорій, особливих критеріїв та способів оцінок. Рівень їхньої правосвідомості залежить не тільки від об'єктивної ситуації (економічна, геополітична, суспільно-політична), а й від таких суб'єктивних чинників, як потреби, інтереси, цінності, індивідуально психологічні властивості, пережитий досвід, зокрема досвід бойових дій.

Варто акцентувати увагу й на тому, що стан правосвідомості учасників бойових дій є також результатом засвоєння пережитого ними справедливого/несправедливого досвіду взаємодії з конкретними особами, групами чи інституціями, випробування меж дозволеного з погляду розуміння суті права, визнання його цінності, що відображається у свідомому та відповідальному ставленні до власної правової поведінки.

Трансформаційні процеси, що відбуваються сьогодні в багатьох сферах суспільного життя в умовах посилення невизначеності в суспільстві внаслідок війни, призводять до розмивання змісту багатьох основоположних принципів і, зокрема справедливості, як ціннісного орієнтира правосвідомості, що відповідно впливає на стан правосвідомості як суспільства в цілому, так і різних груп та окремих громадян, відбувається трансформація правосвідомості українців і, як не прикро, в негативному плані.

Останні дослідження свідчать про глобальний занепад у світі верховенства права (важливим елементом якого є принцип справедливості [15]. В Україні внаслідок війни та правового режиму воєнного стану дослідники також акцентують увагу на тому, що верховенство права непомітно перетворюється на верховенство закону, демократія – на дотримання формальних процедур, права людини – на «подарунок» від держави, а справедливість зводиться до корисності, доцільності, законності тощо; зазначають, що ці процеси мають наслідком розчарування в основоположних принципах цивілізованого розвитку суспільства [16].

До зовнішніх чинників негативного впливу на правосвідомість дослідники [17] відносять часті порушення прав, свобод та законних інтересів осіб в українському суспільстві; корупцію та неналежну ефективність роботи антикорупційних органів; неефективну судову систему; низьку якість інформаційної політики в державі; посягання на свободу слова, недосконаліть правового регулювання; брак комунікації та соціального діалогу між державою та громадськістю; нерівність у суспільстві.

Суттєві обмеження основних прав і свобод людини сьогодні пов'язані із збереження режиму воєнного стану, перелік яких визначається нормами Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [18]. Водночас наголошується на тому, що безпідставне або надмірне (понад об'єктивно необхідне через надзвичайні умови) обмеження прав і свобод людини, політичний вплив на

судову систему, популізм, неоднаковий доступ до правосуддя та утривалення судового розгляду справ, корупція, маніпуляція інформацією (поширення неправдивої інформації) є основними загрозами принципу справедливості [16].

Для учасників бойових дій, як і для представників інших груп населення, нажаль наочними є приклади нівелювання ролі права як універсального регулятора суспільних відносин. Так, зокрема в Концепції військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року п. 3.2. «Проблеми військової кадрової політики» акцентується увага на декларативному характері значної частини пільг, соціальних і правових гарантій військово-службовців та членів їх сімей [19].

У разі переживання несправедливого досвіду взаємодії з конкретними особами, групами чи інституціями правосвідомість учасників бойових дій може зазнавати певної трансформації, що може виявлятися у різних негативних проявах когнітивного та емоційного компонентів правосвідомості, таких як правовий нігілізм, інфантилізм, маргінальна правосвідомість, морально-правовий конформізм, негативно-правовий радикалізм, що відповідно позначатиметься на адекватності сприйняття правової дійсності та на готовності до неправомірної поведінки.

Відповідно в умовах соціальної невизначеності й, зокрема в ситуаціях правової невизначеності, яка з одного боку, служить забезпеченням гнучкості та адаптивності правових норм, а з іншого – порушує баланс у регулюванні правовідносин між інтересами особистості та держави, важливою є здатність учасників бойових дій до прийняття правових рішень та правових варіантів своєї поведінки, ефективність якої залежить, зокрема, від можливості швидкого реагування на нові виклики, та здатності витримувати невизначеність, особливо у сфері правових відносин в умовах соціальної невизначеності і турбулентності.

Висновки. Здійснений аналіз проблеми правосвідомості та її структури свідчить про те, що правосвідомість є складною психолого-правовою конструкцією, яка відображає ставлення особи до права, до правових настанов, до правової поведінки інших людей і до власної. Посилення невизначеності в суспільстві внаслідок війни впливає на стан правосвідомості як суспільства в цілому, так і різних груп та окремих громадян, відбувається трансформація правосвідомості українців. Проблема правосвідомості учасників бойових дій та визначення її соціально-психологічних особливостей в умовах посилення невизначеності й нестабільності в суспільстві й, зокрема, в ситуації правової невизначеності, є новою та доволі чутливою через складність як самого цього явища, так і суб'єктів правосвідомості – учасників бойових дій, соціально-психологічні характеристики яких та їхній досвід визначатимуть особливості їхньої правосвідомості.

Правосвідомість учасників бойових дій розглядаємо як варіант суспільної правосвідомості, зумовлений суспільним буттям (українське суспільство в умовах війни), адміністративно-правовим статусом групи (особи, які брали

участь у бойових діях). Дослідження змісту правосвідомості учасників бойових дій доцільно здійснювати в контексті її внутрішньої смислової організації і цей зміст виступає скоріше як джерело досвіду. Стан правосвідомості учасників бойових дій постає як результат засвоєння пережитого ними справедливого/ несправедливого досвіду взаємодії з конкретними особами, групами чи інституціями, випробування меж дозволеного з погляду розуміння суті права, визнання його цінності, що відображається у свідомому та відповідальному ставленні до власної правової поведінки.

В умовах соціальної невизначеності і турбулентності важливою є здатність учасників бойових дій до прийняття правових рішень та правових варіантів своєї поведінки, ефективність якої залежить, зокрема, від можливості швидкого реагування на нові виклики та здатності витримувати невизначеність, особливо у сфері правових відносин.

Дослідження ставлення до невизначеності як регулятора нормативних орієнтацій та правових рішень учасників бойових дій постане *перспективою наших подальших наукових пошуків*.

Література:

1. Дяченко М.М. Поняття та засади адміністративно-правового статусу учасника бойових дій в Україні. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 148-153. URL: https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.19

2. Шульга А. М. Правосвідомість особи як передумова її правомірної поведінки: ретроспективний погляд, сучасна інтерпретація. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 45–58. URL: https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.04

3. Денисюк С. Ф. Дослідження правової культури військовослужбовців національної гвардії як чинник формування правової держави. *Юридична наука*, 2020. № 2 (104). С.130-136. URL: https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.16

4. Мідіна А. С., Орел О. В. Правоідеологічна модель формування соціально-правової свідомості військовослужбовців як компонент соціально-правового забезпечення діяльності особового складу Національної гвардії України. *ScienceRise: Juridical Science*. 2022. № 3 (21). С. 16–21. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001390374

5. Cherkas Marina. Features of the formation of legal awareness under the conditions of the legal regime of martial state. *Право та інновації* , 2023. № 1 (41). С. 105-110. URL: https://pti.org.ua/ndipzir/uk/article/view/957/726

6. Козенко Ю.О. *Правова поведінка особи: спроба інтегративного осмислення*: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2013. с. 88. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/708

7. Фальковська, Л. М. Правосвідомість сучасної молоді як умова розвитку правової держави. *Проблеми політичної психології*. 2015. Вип. 2 (16). С. 337-348. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppr_2015_2_33.

8. Панченко Т.С. Особливості правової свідомості міської та сільської молоді. *Актуальні проблеми психології*, 2017. Т.7, вип. 44. С. 213-222. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711868/1/22.pdf

9. Настояща У. В. Психологічні аспекти правової свідомості як детермінанти особистості співробітника Державної кримінально-виконавчої служби України. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра.* 2018. № 1. С. 182–197. URL: https://dspace.pau.edu.ua/items/5a2df837-d992-48b1-aa05-ce1063e19b13

10. Пащенко А.О. Особливості правосвідомості військовослужбовців національної гвардії україни як чинник делінквентної поведінки. *Честь і закон,* 2022. № 4(83). С. 134-143.

11. Сіверс З.Ф., Духневич В.М., Осадько О.Ю. Політико-правова свідомість молоді: психологічний аналіз [монографія] ; за заг. ред. З. Ф. Сіверс; Нац. акад. пед. Наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 222 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740251/1/monografija-2020-red-sivers.pdf

12. Загороднюк Д.А. Правова ідеологія та правосвідомість: взаємодія теоретичного та практичного рівнів правової культури. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. Випуск № 06, частина 1. С. 71-75. URL: DOI HTTPS://DOI.ORG/10.24144/2788-6018.2025.06.1.10

13. Возович А.А Психологічні особливості формування правосвідомості студентів коледжів : *дис….наук. ступеня канд. психол. наук - 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія*. Київ, 2017, 227 с.

14. Коцан-Олинець Ю.Я. Соціологія як інструмент захисту прав людини: рівні правосвідомості та правової культури громадян України та правоохоронних органів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. Випуск № 06, частина 1. С. 81-85. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.12

15. The Global Rule of Law Recession is Accelerating. WJP Rule of Law Index. (2025). URL: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/insight

16. Міхайліна Т. В., Стаднік І. В. Справедливість як основоположний правовий принцип: історична еволюція та сучасне значення, *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Том 1 № 90. С. 137-148. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.19

17. Олійник О. Характеристика негативного впливу на демократію в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 8. С.165-169. URL: https://e-catalog.mk.ua/CBS/12010E78-7995-441D-B1BD-B3F557659D8B/

18. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/

19. Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/konczepcziya-vijskovoi-kadrovoi-politiki-v-sistemi-ministerstva-oboroni-ukraini-na-period-do-2028-roku

References:

1. Dyachenko, M.M. (2024). Ponyattya ta zasady administratyvno-pravovoho statusu uchasnyka boyovykh diy v Ukrayini [The concept and principles of the administrative and legal status of a participant in hostilities in Ukraine]. *Kyyivs'kyy chasopys prava* – Kyiv Law Journal. 1. 148-153. [in Ukrainian].

2. Shul′ha, A. M. (2022). Pravosvidomist′ osoby yak peredumova yiyi pravomirnoyi povedinky: retrospektyvnyy pohlyad, suchasna interpretatsiya [Legal awareness of a person as a prerequisite for his lawful behavior: a retrospective view, modern interpretation]. *Pravo i bezpeka* – Law and Security. 4 (87). 45–58. [in Ukrainian].

3. Denysyuk, S. F. (2020). Doslidzhennya pravovoyi kul′tury viys′kovosluzhbovtsiv natsional′noyi hvardiyi yak chynnyk formuvannya pravovoyi derzhavy [Research on the legal culture of the National Guard servicemen as a factor in the formation of a legal state]. *Yurydychna nauka* – Legal Science. 2 (104). 130-136. [in Ukrainian].

4. Midina, A. S., Orel, O. V. (2022). Pravoideolohichna model′ formuvannya sotsial′no-pravovoyi svidomosti viys′kovosluzhbovtsiv yak komponent sotsial′no-pravovoho zabezpechennya diyal′nosti osobovoho skladu Natsional′noyi hvardiyi Ukrayiny [Legal-ideological model of forming social and legal consciousness of military personnel as a component of social and legal support for

the activities of the personnel of the National Guard of Ukraine] ScienceRise: Juridical Science. 3 (21). 16–21. [in Ukrainian].

5.Cherkas, Marina (2023). Features of the formation of legal awareness under the conditions of the legal regime of martial state. *Pravo ta innovatsiyi* – Law and Innovation, 1 (41). 105-110. [in English].

6. Kozenko, YU.O. (2013). *Pravova povedinka osoby: sproba intehratyvnoho osmyslennya* [Legal behavior of a person: an attempt at integrative understanding]: monohrafiya.– monograph. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. 88 s. [in Ukrainian].

7. Fal′kovs′ka, L. M. (2015). Pravosvidomist′ suchasnoyi molodi yak umova rozvytku pravovoyi derzhavy [Legal awareness of modern youth as a condition for the development of a legal state]. *Problemy politychnoyi psykholohiyi* – Problems of political psychology. 2 (16). 337-348. [in Ukrainian].

8. Panchenko, T.S. (2017). Osoblyvosti pravovoyi svidomosti mis′koyi ta sil′s′koyi molodi [Peculiarities of legal consciousness of urban and rural youth]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi* – Current problems of psychology,7(44). 213-222. [in Ukrainian].

9. Nastoyashcha, U. V. (2018). Psykholohichni aspekty pravovoyi svidomosti yak determinanty osobystosti spivrobitnyka Derzhavnoyi kryminal′no-vykonavchoyi sluzhby Ukrayiny [Psychological aspects of legal consciousness as determinants of the personality of an employee of the State Penitentiary Service of Ukraine]. *Kryminal'no-vykonavcha systema: Vchora. S'ohodni. Zavtra* – Penitentiary System: Yesterday. Today. Tomorrow, 1. 182–197. [in Ukrainian].

10. Pashchenko, A.O. (2022). Osoblyvosti pravosvidomosti viys′kovosluzhbovtsiv natsional′noyi hvardiyi ukrayiny yak chynnyk delinkventnoyi povedinky [Peculiarities of the legal consciousness of servicemen of the National Guard of Ukraine as a factor of delinquent behavior]. *Chest' i zakon* – Honor and Law, 4(83). 134-143. [in Ukrainian].

11. Sivers, Z.F., Dukhnevych, V.M., Osad′ko, O.YU. (2020). *Polityko-pravova svidomist' molodi: psykholohichnyy analiz* [Political and legal consciousness of youth: psychological analysis] monohrafiya – monograph]. National Acad. of Pedagogical Sciences of Ukraine, Inst. of Social and Political Psychology. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. 222 s. [in Ukrainian].

12. Zahorodnyuk, D.A. (2025). Pravova ideolohiya ta pravosvidomist′: vzayemodiya teoretychnoho ta praktychnoho rivniv pravovoyi kul′tury [Legal ideology and legal consciousness: the interaction of theoretical and practical levels of legal culture]. *Elektronne naukove vydannya «Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo»* – Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence", 06 (1). 71-75. [in Ukrainian].

13. Vozovych, A.A (2017).Psykholohichni osoblyvosti formuvannya pravosvidomosti studentiv koledzhiv [Psychological features of the formation of legal consciousness of college students]. *dys….nauk. stupenya kand. psykhol. nauk - 19.00.07 – pedahohichna ta vikova psykholohiya* – dissertation for the degree of candidate of psychological sciences - 19.00.07 - pedagogical and age psychology. Kyiv. 227 s. [in Ukrainian].

14. Kotsan-Olynets′, YU.YA. (2025). Sotsiolohiya yak instrument zakhystu prav lyudyny: rivni pravosvidomosti ta pravovoyi kul′tury hromadyan Ukrayiny ta pravookhoronnykh orhaniv [Sociology as a tool for protecting human rights: levels of legal awareness and legal culture of citizens of Ukraine and law enforcement agencies]. *Elektronne naukove vydannya «Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo»*. – Electronic scientific publication "Analytical and Comparative Jurisprudence", 06 (1). 81-85. [in Ukrainian].

15. The Global Rule of Law Recession is Accelerating. WJP Rule of Law Index. (2025). URL: https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/insight/ [in English].

16. Mikhaylina, T. V., Stadnik, I. V. Spravedlyvist′ yak osnovopolozhnyy pravovyy pryntsyp: istorychna evolyutsiya ta suchasne znachennya [Justice as a fundamental legal principle: historical evolution and modern significance]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu.*

Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 1(90). 137-148. [in Ukrainian].

17. Oliynyk, O. (2019). Kharakterystyka nehatyvnoho vplyvu na demokratiyu v Ukrayini [Characteristics of the negative impact on democracy in Ukraine]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo* – Entrepreneurship, Economy and Law, 8. 165-169. [in Ukrainian].

18. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny vid 12 travnya 2015 r. [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of May 12, 2015]/ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws//. [in Ukrainian].

19. Kontseptsiya viys′kovoyi kadrovoyi polityky v systemi Ministerstva oborony Ukrayiny na period do 2028 roku [The concept of military personnel policy in the system of the Ministry of Defense of Ukraine for the period until 2028]. URL: https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/konczepcziya-vijskovoi-kadrovoi-politiki-v-sistemi-ministerstva-oboroni-ukraini-na-period-do-2028-roku. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.923.2:355.01(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2484-2495

Костюніна Олена Володимирівна кандидат психологічних наук, викладач, кафедра педагогіки, психології та філології, Харківська державна академія культури (ХДАК), м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-9693-8455

Рожнов Валерій Георгійович кандидат медичних наук, старший викладач, кафедра медицини катастроф та військової медицини, Полтавський державний медичний університет, м. Полтава

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КОМБАТАНТІВ У ЗОНІ БОЙОВИХ ДІЙ (УКРАЇНА)

Анотація. Стаття присвячена комплексному емпіричному дослідженню структурних трансформацій професійної ідентичності комбатантів, які перебувають в умовах тривалого екстремального стресу в зоні бойових дій. У роботі обґрунтовано, що в умовах війни професійна ідентичність перестає бути виключно інструментом самореалізації та перетворюється на жорстку захисну систему, що забезпечує біологічне та психологічне виживання особистості . Професія воїна стає основою життєдіяльності, де всі когнітивні ресурси спрямовані на фільтрацію життєво важливих загроз.

Методологічну основу дослідження складає авторська «тріада О. Костюніної», що включає 3D-модель професійної ідентичності (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий виміри), психосемантичну матрицю та дискурсивно-графічний тест (ДГТ) (О.Костюніна). Даний підхід дозволив виявити глибинні, неусвідомлювані шари психіки військовослужбовців, які часто приховані за «професійним фасадом» при використанні стандартних опитувальників через специфічну військову субкультуру.

В ході дослідження доведено, що бойовий стрес детермінує радикальну адаптивну перебудову особистості: перехід від «аксіологічної» до «захисної» моделі ідентичності. Встановлено докорінну реструктуризацію ієрархії механізмів психологічного захисту. Домінуючими механізмами у комбатантів визначено ізоляцію афекту (8,6 бала) та заперечення (7,9 бала), що створюють «психологічну броню» та блокують емоційні реакції . Натомість у контрольній групі цивільних осіб переважає раціоналізація (6,2 бала), що вказує на здатність до рефлексивної переробки досвіду .

Ключовим результатом роботи є розрахунок та застосування Коефіцієнта ригідності професійної ідентичності (КРПІ). Емпірично встановлено, що після 9 місяців служби КРПІ стабілізується на позначці 0,91, що свідчить про формування жорсткого «мілітарного ядра». У 68% учасників основної групи

виявлено високий рівень ригідності, що супроводжується деперсоналізацією (1,6) та арготизацією мови (1,9).

Практична значущість дослідження полягає у розробці рекомендацій щодо реінтеграції ветеранів. Автори наголошують, що процес повернення до мирного життя має базуватися не на спробах «видалення» воєнного досвіду, а на його інтеграції в нову, гнучку структуру особистості . Рекомендовано використання методу ДГТ для керованої деконструкції «мілітарного ядра», демілітаризації мислення та легітимізації «цивільного Я» через роботу з семантичними маркерами та «розморожування» емоцій.

Ключові слова: професійна ідентичність, комбатанти, бойовий стрес, тріада О. Костюніної, 3D-модель ідентичності, дискурсивно-графічний тест (ДГТ), психологічний захист, ізоляція афекту, Коефіцієнт ригідності професійної ідентичності (КРПІ), мілітарне ядро, реінтеграція ветеранів, психосемантична матриця.

Kostyunina Olena Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology and Philology, Kharkiv State Academy of Culture, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-9693-8455

Valeriy Georgievich Rozhnov Candidate of Medical Sciences, Senior Lecturer, Department of Disaster Medicine and Military Medicine, Poltava State Medical University, Poltava

TRANSFORMATION OF COMBATANTS' PROFESSIONAL IDENTITY IN THE COMBAT ZONE (UKRAINE)

Abstract. The article is devoted to a comprehensive empirical study of the structural transformations of the professional identity of combatants in conditions of prolonged extreme stress in the combat zone. It is substantiated that under war conditions, professional identity ceases to be solely a tool for self-realization and turns into a rigid protective system that ensures the biological and psychological survival of the individual. The profession of a warrior becomes the basis of life activity, where all cognitive resources are directed at filtering vital threats.

The methodological basis of the study is the author's "O. Kostyunina triad," which includes a 3D model of professional identity (cognitive, emotional-value, and behavioral dimensions), a psychosemantic matrix, and the Discursive-Graphic Test (DGT). This approach allowed for identifying the deep, unconscious layers of the military personnel's psyche, which are often hidden behind a "professional facade" when using standard questionnaires due to a specific military subculture.

The study proves that combat stress determines a radical adaptive restructuring of the personality: a transition from an "axiological" to a "protective" identity model. A radical restructuring of the hierarchy of psychological defense mechanisms has been

established. The dominant mechanisms in combatants are identified as isolation of affect (8.6 points) and denial (7.9 points), which create "psychological armor" and block emotional reactions. In contrast, rationalization (6.2 points) prevails in the control group of civilians, indicating an ability for reflective processing of experience.

The key result of the work is the calculation and application of the Professional Identity Rigidity Coefficient (PIRC). It was empirically established that after 9 months of service, the PIRC stabilizes at 0.91, which indicates the formation of a rigid "military core." In 68% of the participants in the main group, a high level of rigidity was found, accompanied by depersonalization (1.6) and argotization of speech (1.9).

The practical significance of the study lies in the development of recommendations for the reintegration of veterans. The authors emphasize that the process of returning to civilian life should be based not on attempts to "remove" military experience, but on its integration into a new, flexible personality structure. The use of the DGT method is recommended for the controlled deconstruction of the "military core," demilitarization of thinking, and legitimization of the "civilian self" through work with semantic markers and the "unfreezing" of emotions.

Keywords: professional identity, combatants, combat stress, O. Kostyunina's triad, 3D model of identity, Discursive-Graphic Test (DGT), psychological defense, isolation of affect, Professional Identity Rigidity Coefficient (PIRC), military core, reintegration, psychosemantic matrix.

Постановка проблеми. Обрана тема дослідження зумовлена необхідністю вивчення глибинних особистісних трансформацій фахівців екстремальних професій. Професійна ідентичність комбатантів у зоні бойових дій є не лише аксіологічним конструктом, а перетворюється на захисну систему, що забезпечує виживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційні підходи до вивчення наслідків бойового стресу, закладені в роботах Р. Лазаруса та Г. Сельє, а їх подальший розвиток отримано у вітчизняній військовій психології О. Романишин, О.Кокун, М. Приходько, В. Огоренко, І. Данилюк, Т. Траверсе, С. Максименко, В. Мороз та інші.) акцентують увагу на симптоматиці дезадаптації. Однак клінічні методи та стандартизовані опитувальники, орієнтовані на свідомі самозвіти, виявляються малоефективними в армійському середовищі. Це зумовлено дією механізмів «професійного фасаду», високою соціальною бажаністю та специфічною військовою субкультурою, де визнання психологічних труднощів сприймається як ознака профнепридатності. Тому, критично актуальним стає пошук інструментів, здатних проникати в глибинні, неусвідомлювані верстви професійної ідентичності комбатантів.

Методологічним фундаментом для вирішення цього завдання виступає психосемантичний підхід(О. Г. Шмельов, Є. Ю. Артем'єва), що розглядає особистість через призму індивідуальних сенсів та «образу світу». Особливе місце серед таких інструментів займає дискурсивно-графічний метод (ДГТ),

розроблений О. Костюніною. Унікальність даного методу полягає в інтеграції вербального дискурсу та графічної репрезентації, що дозволяє зафіксувати «семантичні розриви» — дисонанс між тим, що військовослужбовець декларує свідомо, і тим, як він відчуває свою професійну роль.

Мета статті: висвітлення закономірностей, механізмів та динамічних характеристик дискурсивно-графічних репрезентацій професійного «Я» комбатантів (на основі методу ДГТ О. Костюніної) як індикаторів їхньої психологічної адаптації та ризиків професійної деструкції.

Виклад основного матеріалу. Трансформація професійної ідентичності та зміна механізмів психологічного захисту у комбатантів в умовах бойових дій — процес адаптації психіки до екстремального стресу, де, ідентичність «цивільної людини» в зоні бойових дій витісняється ідентичністю «воїна». Основними ознаками виділено: гіперідентифікація з роллю (професія стає основою особистості; військовий сприймає себе виключно через призму підрозділу та виконання завдань); зміну ціннісних орієнтирів(поняття обов'язку, побратимства та виживання стають домінуючими, тоді як колишні кар'єрні чи особисті цілі втрачають значущість); звуження часової перспективи (планування обмежується короткими термінами («тут і зараз»), що є необхідним для виживання, але ускладнює подальшу ресоціалізацію; механізми психологічного захисту (в умовах загрози життю вони стають більш жорсткими та примітивними, що дозволяє витримати надмірне психічне навантаження). Висвітлені зміни є адаптивними на фронті (допомагають вижити), але стають дезадаптивними у цивільному житті. Після повернення військовий може відчувати «кризу ідентичності», оскільки старі механізми захисту більше не потрібні, а нові соціальні ролі здаються «чужими».

У дослідженні взяли участь 650 осіб: основна група — комбатантів в зоні бойових дій (n=320 осіб), контрольна група — цивільні особи (n= 330 осіб).

Застосовані методики: дискурсивно-графічний тест (DGT) О. Костюніної; опитувальник «Індекс життєвого стилю» (LSI) Плутчика-Келлермана.

Математична обробка**:** описові статистики (M,), кореляційний аналіз (r-Пірсона), коефіцієнт ригідності професійної ідентичності (КРПІ)

У дослідженні було використано авторську Модель трансформації професійної ідентичності комбантів (тріада О.Костюніної) (рис.1). у зоні бойових дій, запропоновану О.Костюніною. Опис моделі надається нижче.

3D-модель професійної ідентичності (О.Костюніна – С.Симоненко) дозволяє розглянути ідентичність комбатанта у трьох вимірах, які в зоні бойових дій зазнають радикальних змін. Динаміка компонентів моделі: елементи ідентичності не зникають, а змінюють свою «вагу» та ієрархію. Професійна складова стає домінантною («я — передусім солдат»), зміщуючи сімейну чи особистісну у фонове значення для збереження боєздатності. Виміри 3D-моделі, що задіяні: когнітивний вимір (*Знання/Усвідомлення*), відбувається переоцінка професійних компетенцій. Цивільні знання витісняються специфічними

військовими навичками. Образ «Я-професіонал» звужується до функціоналу, необхідного для виживання та виконання бойового наказу; емоційно-ціннісний вимір (*Ставлення*), змінюється ставлення до професії від «роботи/служби» до «місії/долі». Виникає специфічна професійна гордість, часто змішана з екзистенційним болем або почуттям провини уцілілого; поведінковий вимір (Реалізація), трансформація патернів поведінки від статутних до інтуїтивно-адаптивних. Професійна ідентичність проявляється через автоматизм дій у стресових ситуаціях.

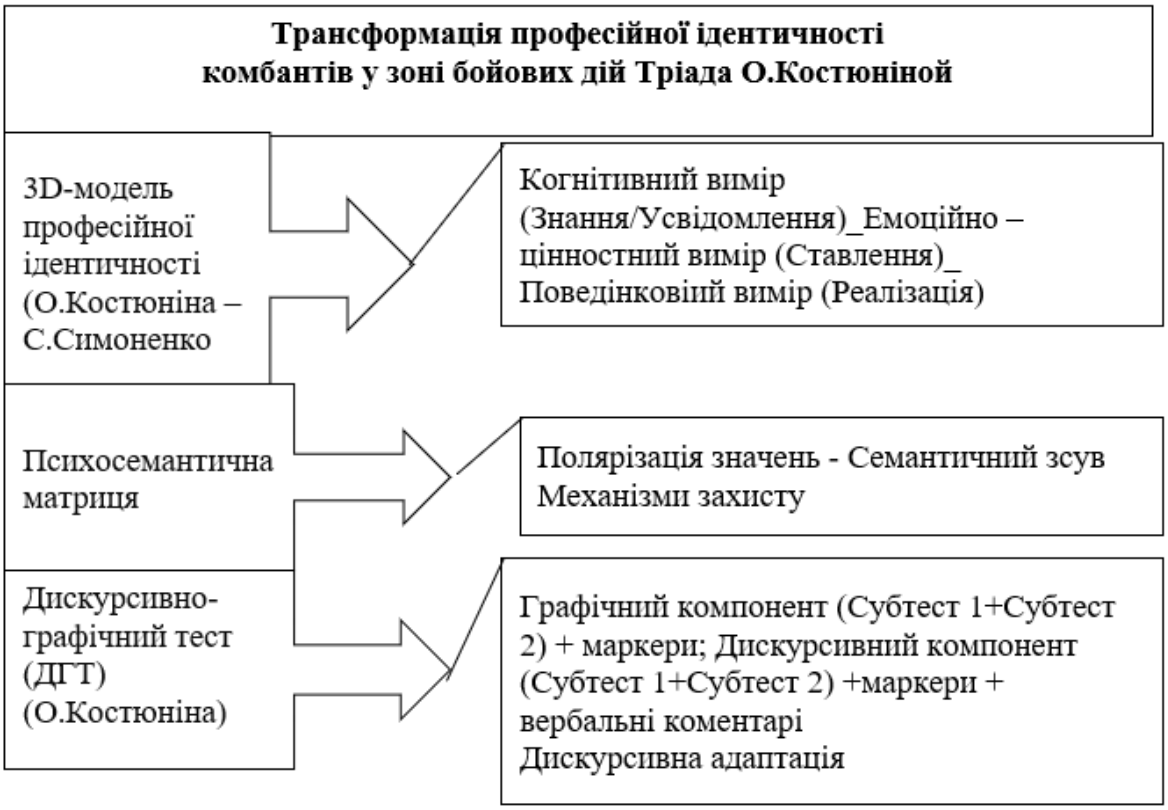

Рис.1. Тріада О.Костюніної

Психосемантична матриця - «карта значень - символів», яку військовий присвоює навколишній реальності. Семантичне перекодування: психологічні захисти (раціоналізація чи інтелектуалізація) діють як своєрідні фільтри матриці: травматичний досвід не «стирається», а йому надаються нові значення (символи), які дозволяють особистості інтегрувати екстремальні події в професійну картину світу. У зоні бойових дій матриця перебудовується: поляризація значень, категорії «свій — чужий», «життя — смерть», «безпека — небезпека» стають контрастними. Проміжні відтінки зникають; семантичні зсуви: слова «тиша», «небо», «дорога» набувають нових, зазвичай тривожних професійних значень; механізми захисту (інтелектуалізація або ізоляція афекту) дозволяють комбанту оперувати категорією «втрата» як «цифрами» або «ресурсом», захищаючи психіку від розпаду.

Дискурсивно-графічний тест (ДГТ) (О.Костюніна) - ключова методика виявлення прихованих, неусвідомлених чинників ідентичності та роботи захисних механізмів. Графічний компонент висвітлює «образ Я» комбатанта. Наприклад, наявність зброї, засобів захисту або відсутність людських рис тесту ДГТ свідчить про ступінь злиття з роллю «комбатанта» та рівень депер-соналізації; дискурсивний компонент (текстовий супровід)- дозволяє проана-лізувати психолінгвістичний сенс та неусвідомлені проекції квадратів ДГТ та сприяє виявленню зони внутрішнього конфлікту, тобто, ДГТ ефективно фіксує розрив між "Я-реальним" (виснаженим, травмованим) та "Я-профе-сійним" (незламним воїном). Маркерами виступають: використання професій-ного жаргону або специфічних метафор, які розкривають структуру домінючиих захистів, що домінують у професійній свідомості комбатанта. Дискурсивна адаптація (ДГТ): мова та графічні образи військового стають специфічно «щільними». Трансформація проявляється у заміні емоційних описів на функціональні: не втрата чутливості, а спосіб контейнування стресу через нові професійні метафори.

Математична обробка результатів дослідження здійснювалась за допомогою розробленого ***Коефіцієнта Ригідності Професійної Ідентичності*** **(КРПІ/PIRSC),** який дозволив перевести якісні дані ДГТ у кількісні показники для кореляційного аналізу (Таблиця 1). КРПІ дозволяє: обчислити середнє арифметичне для різних підрозділів, наприклад, порівняти штурмові підрозділи і тилові служби тощо; провести кореляційний аналіз, а саме: виявити звязок між КРПІ та тривалістю перебування на «нулі».

Кожен протокол ДГТ оцінювався за 6 ключовими критеріями (3 графічні + 3 дискурсивні)

Формула розрахунку КРПІ. Сумма балів за всіма критеріями (максимально 12) поділено на кількість критеріїв

$$\text{КРПІ} = \frac{\sum(G_{1,2,3} + D_{1,2,3})}{12}$$

Ключ:

0 – 0,3 - Гнучка ідентичність. Високий потенціал до реінтеграції

0,-0,7 - Помірна ідентичність. Помірна регідність. Сформоване «мілітарне ядро». Потрібна профілактика.

Таблиця 1

Шкала оцінювання маркерів ДГТ (0–2 бали)

Критерій	**0 балів (Адаптивно)**	**1 бал (Тривожно)**	**2 бали (Ригідно)**
Образ «Я» (Г)	Людина у цивільному/змішаному	Людина у формі (чітке обличчя)	Схематизм / Техніка / Зброя
Деталізація (Г)	Побутові деталі, фон	Лише військові атрибути	Гіпердеталізація зброї / агресія
Простір (Г)	Відкритий, динамічний	Статичний, обмежений	«Футляр» / Бліндаж / Техніка
Суб'єктність (Д)	Домінує «Я»	Змішане «Я / Ми»	Виключно «Ми» або безособово
Термінологія (Д)	Побутова мова	Професійний жаргон + емоції	Тільки арго / сухий звіт
Емоційність (Д)	Багата емоційна лексика	Скупі емоції	Повна відсутність почуттів

Примітка. Г (G) — графічний компонент; Д (D) — дискурсивний компонент

Порівняльний аналіз КРПІ проводився у виділених групах досліджуваних: комбатанти після тривалого перебування в зоні бойових дій (група А) та групі новобранців/тилових підрозділів (група Б).

На діаграмах (*Рис.2-4*) показано розподіл показників професійної ідентичності за методикою ДГТ О. Костюніної. Високі показники в групі комбатантів, що знаходяться в зоні бойових дій, свідчать про активацію захисних механізмів дисоціації та раціоналізації як засобів збереження цілісності Я».

На рис.2. показано загальну картину адаптації психіки і розподіл ригідності ідентичності (КРПІ).

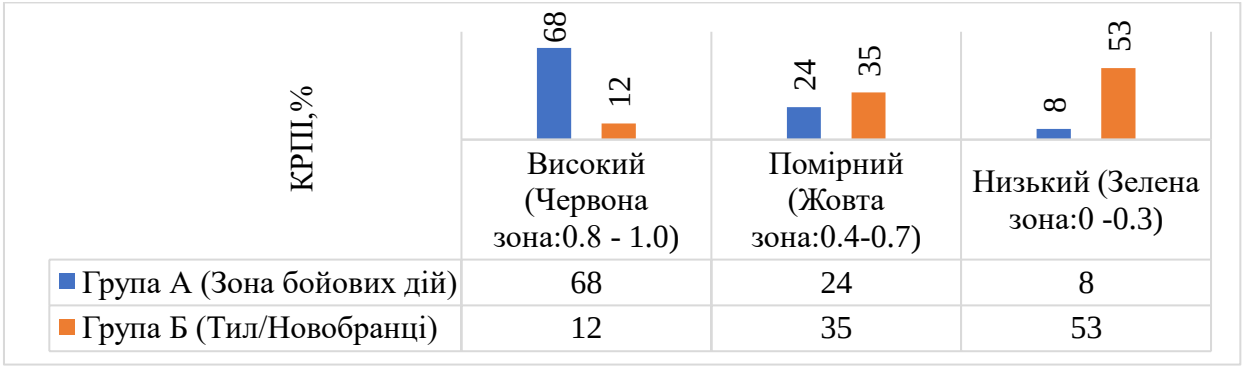

Рис2. Розподіл рівнів ригідності ідентичності (КРПІ), %

На рис.2. ми спостерігаємо у групі А «зсув праворуч», тобто, професійна ідентичність стає жорсткою (ригідною) як механізм захисту. Кількісний зріз КРПІ: 68% комбантантів у зоні бойових дій мають високий рівень ригідності ідентичності. Це свідчить про адаптивну реструктуризацію, тобто, створення жорсткого «мілітарного ядра» для виживання в екстремальних умовах.

На рис.3. показано «арматури» захисту, що «тримають» ідентичність.

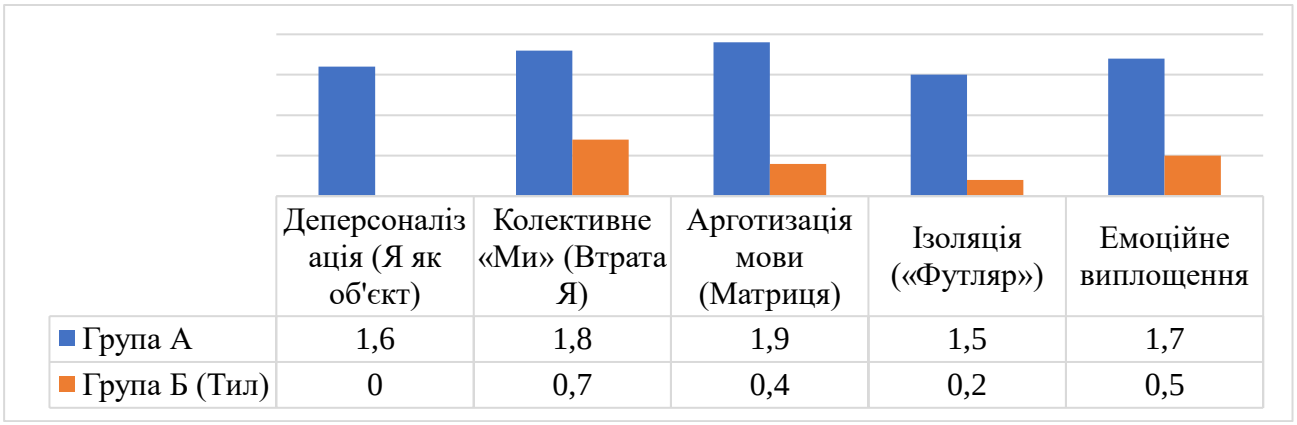

	Деперсоналізація (Я як об'єкт)	Колективне «Ми» (Втрата Я)	Арготизація мови (Матриця)	Ізоляція («Футляр»)	Емоційне виплощення
Група А	1,6	1,8	1,9	1,5	1,7
Група Б (Тил)	0	0,7	0,4	0,2	0,5

Рис.3. Вираженість окремих маркерів ДГТ (середній бал, 0-2)

На рис.3. найвищі показники зафіксовано за шкалами «Арготизація» та «Колективне Ми». Смислові маркери (ДГТ): найвищі показники зафіксовані за шкалами «Арготизація мови» (1.9) та «Колективне Ми» (1.8).

Це свідчить про повну перебудову психосемантичної матриці: індивідуальне «Я» розчиняється в групі, а цивільні смисли заміщуються бойовими алгоритмами.

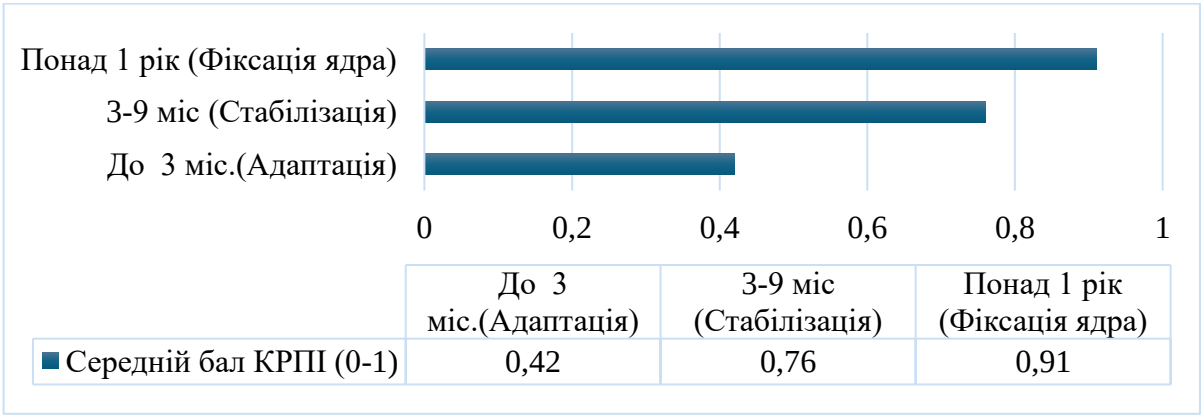

	До 3 міс.(Адаптація)	3-9 міс (Стабілізація)	Понад 1 рік (Фіксація ядра)
Середній бал КРПІ (0-1)	0,42	0,76	0,91

Рис.4. Динаміка зростання КРПІ залежно від терміну служби

На діаграмі (рис.4) висвітлено, що, після 9 місяців перебування в зоні бойових дій коефіцієнт КРПІ стабілізується на позначці 0.91, що вказує на «зацементованість» воєнної ідентичності, ідентичність стає критично ригідною, що вимагатиме тривалої реінтеграції. Чинник часу: спостерігається лінійна динаміка зростання ригідності.

Емпіричний аналіз трансформації професійної ідентичності (за тріадою О. Костюніної) (див. рис. 2-4) підтверджує, що, в умовах бойових дій професійна ідентичність комбатанта зазнає реструктуризації, де домінують механізми дисоціації (висока деперсоналізація) та раціоналізації (сухий дискурс).

Високий рівень КРПІ (0.91) у військових із досвідом понад рік вказує на формування специфічного «мілітарного ядра» особистості, що є адаптивним для фронта, але створює бар'єри для повернення в цивільне середовище.

Прогноз для реінтеграції: високі бали за показниками «Деперсоналізація» (1.6) та «Ізоляція» (1.5) є предикторами складної соціальної адаптації. Психологічні захисти, що рятували на фронті (дисоціація, раціоналізація), стають головними бар'єрами у мирному житті. Звертаємо увагу, що, ми визначаємо процес трансформації не, як руйнування ідентичності а, її реструктуризація. Психологічні захисти в цьому сенсі, виступають «стабілізаторами» 3D-моделі, які не дають професійному дискурсу розпастися під тиском вітальної загрози. Такий підхід методологічно дозволяє відійти від трактування стану комбатанта як «порушення» і перейти до розуміння адаптивної трансформації. Тобто, ***трансформація — це створення нової, більш жорсткої, але цілісної структури «Я», де механізми захисту виступають не як перешкоди, а як «арматура», що тримає професійну ідентичність в умовах надвисокого тиску.*** Таким чином, отримані дані доводять: чим ефективнішою є адаптація комбатанта до бойових дій, тим складнішою і тривалішою має бути програма його подальшої реінтеграції.

Попри високу статистичну значущість отриманих результатів, слід виділити певні ***обмеження*** проведеного дослідження. По – перше, зрізовий характер дослідження: метод «поперечних зрізів» дозволяє констатувати наявність кореляційних зв'язків, але обмежує можливості щодо виявлення каузальної (причинно-наслідкової) динаміки. Для відстеження стійкості виявлених деформацій ідентичності необхідні лонгітюдні спостереження на етапі ресоціалізації. По- друге, специфіка вибірки: дослідження охоплювало переважно комбатантів, які перебувають безпосередньо в зоні бойових дій. Отримані дані можуть мати обмежену релевантність для ветеранів із тривалим анамнезом перебування в тилових умовах або для військових фахівців небойових спеціальностей. По – третє, експертна оцінка ДГТ: попри високий коефіцієнт конкордації між експертами, інтерпретація проективних маркерів ДГТ завжди містить елемент суб'єктивізму, що є невід'ємною рисою якісного аналізу в психології. І, нарешті, вплив екстремальних умов на психомоторику: під час тестування в зоні бойових дій на графічні показники (натиск, тремор лінії) могли впливати не лише психічні чинники, а й об'єктивні фізичні фактори (втома, недосип, температурні умови) тощо, що потребує врахування при інтерпретації ДГТ.

Перспективи подальших досліджень. Отримані результати закладають підґрунтя для наступних напрямів наукового пошуку, а саме:

− лонгітюдний моніторинг, де, пріоритетним завданням стане вивчення динаміки професійної ідентичності на етапі демобілізації та ресоціалізації. Необхідно з'ясувати, чи є виявлена «когнітивна редукція» образу «Я-професіонал» оборотною, або ж вона трансформується у стійку професійну деформацію.

− диференціація за видами військ, тобто, ми бачимо доцільним проведення порівняльного аналізу між фахівцями різних підрозділів (операторів БПЛА, штурмової піхоти та військових медиків), оскільки характер стресогенності їхньої діяльності може зумовлювати специфічні конфігурації захисних плеяд.

− гендерний аспект: дослідження особливостей трансформації ідентичності у жінок-військовослужбовців в умовах зон бойових дій дозволить розробити більш точні, гендерно-чутливі програми психологічної підтримки.

− технологізація методу ДГТ (О.Костюніної): перспективним є створення цифрового алгоритму обробки ДГТ із використанням нейромереж для автоматизованого аналізу графічних маркерів (натиску, штриховки, композиції тощо). Це дозволить проводити масовий експрес-скринінг психологічного стану особового складу без залучення великої кількості експертів.

Спираючись на отримані дані, визначено **головний принцип**: **реінтеграція — це не «видалення» воєнного досвіду, а його інтеграція в нову, більш гнучку структуру особистості** (тріада О.Костюніної). Таким чином, рекомендації для військових психологів спрямовані на керовану деконструкцію «мілітарного ядра» та відновлення сегментів цивільної ідентичності, а саме:

− опрацювання 3D-моделлі: розширення рольового репертуару: актуалізація «сплячих» ідентичностей (дискурсивно – графічний тест (ДГТ) (О.Костюніна) – терапевтичний аспект).Важливо не замінити роль «воїна», а зробити її однією з багатьох, а не єдиною; легітимізація цивільного Я: допомогти ветерану усвідомити, що зняття форми не є зрадою побратимів, а є переходом до іншого виду професійної та соціальної активності;

− робота з психосемантичної матрицею (протоколи ДГТ): рекодування значень; демілітаризація мови (трансформація терміну «об’єкт» назад у «будинок» або «людина»); робота з поляризацією для подолання чорно-білого мислення («свій-чужий», «безпека-небезпека»). Навчати бачити «сірі зони» в цивільному житті, де конфлікти не є фатальними;

− корекція за результатами ДГТ (О.Костюніної): «розморожування» емоцій»; подолання дисоціації(якщо в протоколі ДГТ зафіксовано «замкнені контури» або деперсоналізацію тощо; трансформація дискурсу: заохочувати перехід від «Ми» (підрозділ) до «Я» (особистість). Вправи на опис власних почуттів («Я відчуваю...», «Мені страшно/радісно...») допомагають зруйнувати захисну раціоналізацію.

− робота з захисними механізмами - трансформація ізоляції афекту (створення безпечного простору, де військовий може дозволити собі емоційну вразливість);

− екологічна деконструкція агресії: навчання технік каналізації гніву, який на фронті був захисним механізмом, у конструктивну цивільну діяльність (спорт, волонтерство, робота).

Висновки . У ході емпіричного дослідження трансформації професійної ідентичності комбатантів у зоні бойових дій було отримано результати, що дозволяють зробити певні висновки.

1. Екстремальний стрес у зоні бойових дій зумовлює перехід від «аксіологічної» до «захисної» моделі професійної ідентичності. Професія перестає бути засобом самореалізації і стає інструментом виживання, де всі когнітивні ресурси спрямовані на фільтрацію загроз. Виявлена ригідність кореляційних зв'язків в групі комбантів є вагомим чинником ризику виникнення ПТСР та глибокої професійної деформації.

2. Вперше обґрунтовано, що реструктуризація професійної ідентичності комбатантів в зоні бойових дій (за тріадою О. Костюніної) є детермінантою подальшої реінтеграції. Доведено, що, чим жорсткішою є психосемантична матриця та вищою гіперідентифікація з роллю комбатанта (зафіксована у протоколі ДГТ), тим складнішим стає зворотний процес розмивання воєнних сенсів та відновлення цивільних компонентів 3D-моделі ідентичності.

3. Доведено докорінну реструктуризацію ієрархії механізмів психологічного захисту. Встановлено, що в зоні бойових дій домінючими стають жорсткі, ізолюючи захисти: «Ізоляція афекту» (8,6 балів) та «Заперечення» (7,9 балів). Такий росподіл захисних механізмів дозволяє комбантам дистанціюватись від травматичних подій та блокувати емоційніреакції для збереження функціональності. На противагу, у групі «Цивільні», переважає «Раціоналізація» (6,2 бала), що вказує на здатніть рефлексивної переробки досвіду без втрати зв'язку з емоційною сферою.

4. Виявлено високий рівень внутрішньої психоемоційної напруженості через графічну експересію (триада О.Костюніної). Висока інтенсивність графічних маркерів Дискурсивно – графічного теста, ДГТ (О.Костюніної) свідчить про значний обсяг невідреагованного емоційного досвіду, який «контенується» у несівідомому через неможливість вербальної переробки в умовах бойових дій.

Література

1. Костюніна О. В. Дискурсивно-графический тест / модификация цветовой контроль (ДГТ) : наук.-метод. твір. А. с. № 74328 Україна. 2018. 5 с.

2. Костюніна О. В., Симоненко С. М. Структурно-інтегральна 3D модель професійної ідентичності педагога-організатора в умовах закладу рекреації: стаття. А. с. № 143316 Україна. 2026.

3. Костюніна О. В. Програма психосоціальної реабілітації О. В. Костюніної поліцейських та військовослужбовців : підрозділ у навч.-метод. посібнику. А. с. № 143314 Україна. 2026.

4. Костюніна О. В. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності педагога-організатора в умовах рекреаційних установ : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2024. 22 с. URL: www.pdpu.edu.ua (дата звернення: 30.03.2026).

5. Костюніна О. В. Психологічна структура професійної ідентичності педагога-організатора рекреаційного закладу: структурно-інтегральна 3D модель та її прикладне втілення. *Рекреаційна психологія дитинства: теорія і практика* : кол. монографія / за заг. ред. С. М. Симоненко. Київ : Центр учбової літератури, 2017. С. 243–265.

6. Симоненко С. М., Костюніна О. В. Структурно-інтегральна 3D модель професійної ідентичності педагога-організатора в умовах закладу рекреації. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2021. № 71. С. 81–91. doi: 10.26565/2225-7756-2021-71-09.

7. Симоненко С., Грек О., Костюніна О. Опанувальна поведінка та життєстійкість в умовах бойового стресу. *Science and Education*. 2024. № 1.

8. Abramciow R., Symonenko S., Kostyunina O. et al. Integrated Psychological Rehabilitation Following Combat Trauma: Cognitive and Affective Recovery in Military Personnel. *Acta Neuropsychologica*. 2025. Vol. 23, No. 4. P. 487–501. doi: 10.5604/01.3001.0055.4329.

References

1. Kostyunina, O. V. (2018). *Diskursivno-graficheskiy test / modifikatsiya tsvetovoy kontrol (DGT)* (Discursive-graphic test / color control modification) (Copyright Certificate No. 74328).

2. Kostyunina, O. V., & Symonenko, S. M. (2026). *Strukturno-intehralna 3D model profesiinoi identychnosti pedaho-orhanizatora v umovakh zakladu rekreatsii* (Structural-integral 3D model of professional identity of a teacher-organizer in a recreation facility) (Copyright Certificate No. 143316).

3. Kostyunina, O. V. (2026). *Prohrama psykhosotsialnoi reabilitatsii O. V. Kostyuninoi politseiskykh ta viiskovosluzhbovtsiv* (O. V. Kostyunina's program of psychosocial rehabilitation of police officers and military personnel) (Copyright Certificate No. 143314).

4. Kostyunina, O. V. (2024). *Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia profesiinoi identychnosti pedaho-orhanizatora v umovakh rekreatsiinykh ustanov* (Psychological features of the formation of professional identity of a teacher-organizer in recreational institutions) (Extended abstract of candidate's thesis). Odesa. www.pdpu.edu.ua

5. Kostyunina, O. V. (2017). Psykholohichna struktura profesiinoi identychnosti pedaho-orhanizatora rekreatsiinoho zakladu: strukturno-intehralna 3D model ta yii prykladne vтilennia. In S. M. Symonenko (Ed.), *Rekreatsiina psykholohiia dytynstva: teoriia i praktyka* (pp. 243–265). Tsentr uchbovoi literatury.

6. Symonenko, S. M., & Kostyunina, O. V. (2021). Structural-integral 3D model of professional identity of the teacher-organizer in the conditions of a recreation facility. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Psychology"*, (71), 81–91. doi.org

7. Symonenko, S., Hrek, O., & Kostyunina, O. (2024). Opanuvalna povedinka ta zhyttiestiikist v umovakh boiovoho stresu (Coping behavior and resilience under combat stress). *Science and Education*, (1).

8. Abramciow, R., Symonenko, S., Kostyunina, O., et al. (2025). Integrated Psychological Rehabilitation Following Combat Trauma: Cognitive and Affective Recovery in Military Personnel. *Acta Neuropsychologica*, *23*(4), 487–501. doi.org

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 616.89:159.923:316.6

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2496-2509

Кравченко Тетяна Юріївна кандидат медичних наук, доцентка кафедри психології, Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-2700-8323

Старікова Кароліна Костянтинівна, здобувачка 1 курсу магістратури, Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса

ПСИХОСОМАТИКА ОЖИРІННЯ ТА РОЛЬ СІМЕЙНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДОПОМОЗІ

Анотація. Ожиріння у сучасному суспільстві розглядається не лише як медична проблема, пов'язана з порушенням енергетичного балансу, а як складний психосоматичний феномен, що формується під впливом багатьох взаємопов'язаних чинників. У статті аналізуються сучасні уявлення про психосоматичні механізми формування ожиріння як складного мультифакторного розладу, що поєднує біологічні, психологічні та соціальні чинники. У межах біопсихосоціального підходу ожиріння розглядається як результат взаємодії нейроендокринних, психологічних та соціальних факторів. Одним із ключових механізмів є порушення регуляції гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової осі (ГГН), що виникає під впливом хронічного стресу. Емоційне переїдання часто використовується як спосіб подолання негативних переживань, таких як тривога, депресія, самотність або внутрішньоособистісні конфлікти. У таких випадках харчування виконує функцію емоційної регуляції, тимчасово знижуючи рівень психологічного напруження. Особлива увага приділяється ролі сімейного середовища у формуванні харчової поведінки, емоційної регуляції та копінг-стратегій.

Розглядаються психологічні чинники ризику, такі як емоційне переїдання, тривожність, депресивні симптоми, порушення образу тіла, а також їх взаємозв'язок із сімейними моделями взаємодії. Висвітлюється значення сімейного консультування як ефективного напрямку комплексної психологічної допомоги, що сприяє формуванню адаптивних стратегій регуляції емоцій, зміні дезадаптивних харчових звичок та підтримці здорового способу життя, підкреслює необхідність інтеграції медичних, психологічних та соціальних підходів у профілактиці та корекції ожиріння, а також демонструє перспективність сімейної психологічної роботи у підвищенні ефективності втручань. Саме інтеграція сімейного психологічного супроводу з медичними та когнітивно-поведінковими втручаннями відкриває перспективи підвищення ефективності лікування та профілактики ожиріння.

Ключові слова: психосоматика, ожиріння, харчова поведінка, сімейні взаємини, сімейне консультування, психологічна допомога, емоційна регуляція.

Kravchenko Tetiana Yuriivna, PhD (Medical Sciences), Associate Professor, Department of Psychology, National University "Odesa Law Academy", Odesa, https://orcid.org/0000-0002-2700-8323

Starikova Karolina Kostantinivna 1st year master's student, National University "Odesa Law Academy", Odesa

PSYCHOSOMATICS OF OBESITY AND THE ROLE OF FAMILY COUNSELING IN PSYCHOLOGICAL CARE

Abstract. In contemporary society, obesity is regarded not only as a medical condition associated with disrupted energy balance, but also as a complex psychosomatic phenomenon shaped by multiple interrelated factors. This article examines current perspectives on the psychosomatic mechanisms underlying the development of obesity as a multifactorial disorder integrating biological, psychological, and social determinants. Within the biopsychosocial framework, obesity is conceptualized as the result of interactions among neuroendocrine, psychological, and social processes. One of the key mechanisms involves dysregulation of the hypothalamic–pituitary–adrenal (HPA) axis induced by chronic stress. Emotional overeating is frequently employed as a maladaptive coping strategy to manage negative emotional states such as anxiety, depression, loneliness, and intrapsychic conflict. In such cases, eating assumes a regulatory function, temporarily alleviating psychological distress. Particular attention is given to the role of the family environment in shaping eating behavior, emotional regulation, and coping strategies. Psychological risk factors—including emotional overeating, anxiety, depressive symptoms, and body image disturbances—are analyzed in relation to family interaction patterns.

The paper highlights the significance of family counseling as an effective component of comprehensive psychological care. It facilitates the development of adaptive emotional regulation strategies, the modification of maladaptive eating behaviors, and the promotion of a healthy lifestyle. The findings underscore the necessity of integrating medical, psychological, and social approaches in both the prevention and management of obesity, and demonstrate the promising role of family-based psychological interventions in enhancing treatment outcomes. Specifically, the integration of family psychological support with medical and cognitive-behavioral interventions offers substantial potential for improving the effectiveness of obesity treatment and prevention.

Keywords: psychosomatics, obesity, eating behavior, family relationships, family counseling, psychological care, emotional regulation.

Постановка проблеми

Ожиріння – це хронічне поліетіологічне захворювання, що пов'язане з низкою генетичних та неврологічних факторів, зміною функції ендокринної системи, обміну речовин, стилю життя і харчовими звичками особи та характеризується підвищенням запасів жиру. Ожиріння у сучасному суспільстві розглядається не лише як медична проблема, пов'язана з порушенням енергетичного балансу, а як складний психосоматичний феномен, що формується під впливом багатьох взаємопов'язаних чинників. Це найпоширеніше метаболічне захворювання у світі, що зростає зі швидкістю епідемії як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються, і, що вражає, не лише серед дорослих, але й серед дітей та підлітків. За останні десятиліття численні дослідження підтвердили, що надмірна маса тіла не обмежується порушеннями обміну речовин, а включає психологічні, поведінкові та соціальні компоненти [1, 2]. Етіологія ожиріння є багатофакторною з безліччю складових, включаючи, але не обмежуючись цим, генетику, дефекти розвитку плода та епігенетику, навколишнє середовище, поведінкові та психосоціальні проблеми, фізичні навантаження, ліки, харчування, фонові хвороби, культурні та сімейні норми [3]. Одним із провідних чинників зростання маси тіла та розвитку ожиріння може бути порушення харчової поведінки [4]. Окрім того, особлива увага приділяється ролі сім'ї як первинного соціального середовища, що формує психоемоційний розвиток дитини та підлітка, а також моделі поведінки, пов'язані зі здоров'ям. Глобальна криза за останні десятиліття різко посилила роль і значущість соціальних, інформаційних та екологічних стресових факторів у житті людини.

Різке зростання кількості шкідливих психологічних впливів призвело до підвищеної вразливості особистості по відношенню до психоемоційних факторів соціального середовища, сприяло збільшенню захворюваності психосоматичними розладами дітей та підлітків [5].

Дисфункціональні сімейні взаємини, надмірний контроль батьків, емоційна холодність, конфлікти та нестабільність сімейного клімату підвищують ризик формування дезадаптивних харчових моделей. В таких умовах їжа часто використовується як спосіб компенсації негативних емоцій, що сприяє соматизації внутрішнього психологічного напруження. З іншого боку, позитивна сімейна підтримка та конструктивні моделі взаємодії можуть виступати потужним захисним фактором, сприяючи розвитку адаптивних стратегій регуляції емоцій та формуванню здорового способу життя. Незважаючи на значну кількість досліджень у сфері біологічних та поведінкових аспектів ожиріння, роль сімейного консультування у психологічній підтримці осіб із надмірною масою тіла залишається недостатньо вивченою. Саме інтеграція сімейного психологічного супроводу з медичними та когнітивно-поведінковими втручаннями відкриває перспективи підвищення ефективності лікування та профілактики ожиріння. Таким чином, виникає актуальна потреба у дослідженні психосоматичних механізмів ожиріння з урахуванням сімейних факторів та

розробці методів психологічної допомоги, які інтегрують роботу з сім'єю як ресурс для профілактики та корекції дезадаптивної харчової поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження останніх років розглядає ожиріння як мультифакторний розлад, що формується в межах біопсихосоціальної моделі, де поряд із метаболічними порушеннями важливу роль відіграють психологічні та соціальні чинники. За даними Xie Y, Chen Y, et al. (2025), психоемоційні порушення можуть виступати як предикторами розвитку ожиріння, так і його наслідком, формуючи патогенетично значуще замкнене коло. Суттєвим механізмом цього взаємозв'язку є емоційне переїдання, яке розглядається як форма дезадаптивної регуляції афекту. Емпіричні дані Feretzakis G, et al. (2024) свідчать, що зниження рівня психологічного благополуччя асоціюється зі збільшенням споживання висококалорійної їжі та формуванням порушень харчової поведінки. Окрім того, в сучасній літературі підкреслюється роль внутрішньої стигматизації надмірної маси тіла, яка асоціюється з підвищенням рівня тривоги, депресії та зниженням ефективності лікування [6]. З позицій доказової медицини підтверджено ефективність психотерапевтичних інтервенцій у лікуванні ожиріння. Зокрема, когнітивно-поведінкова терапія та мотиваційне консультування сприяють достовірному покращенню як соматичних, так і психоемоційних показників [7]. Особливу увагу сучасні дослідження приділяють ролі сімейного середовища. Проведені дослідження різними вченими довели, що сімейні фактори, включаючи стиль виховання, рівень емоційної підтримки та поведінкові моделі, суттєво впливають на формування харчової поведінки та ризик розвитку ожиріння [8]. У цьому контексті доведено ефективність сімейно-орієнтованих втручань, зокрема сімейно-поведінкової терапії, яка сприяє зниженню індексу маси тіла та покращенню психологічного стану пацієнтів [9]. Тобто сучасні наукові дані підтверджують, що ожиріння є психосоматичним розладом, у розвитку якого провідну роль відіграють психологічні та сімейні чинники.

Найбільш ефективними є інтегративні підходи, що поєднують психотерапію та сімейне консультування, спрямовані на корекцію як індивідуальних, так і системних аспектів функціонування.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз психосоматичних механізмів розвитку ожиріння та визначення ролі сімейного консультування у системі психологічної допомоги особам із порушеннями харчової поведінки.

Виклад основного матеріалу

Ожиріння – результат тривалого порушення енергетичного балансу, коли надходження енергії в організм перевищує його енергетичні витрати. Важливою складовою механізмів патогенезу ожиріння є власне жирова тканина, яка володіє ендо-, ауто- і паракринною функціями. У межах біопсихосоціального підходу ожиріння розглядається як результат взаємодії нейроендокринних, психологічних та соціальних факторів [10]. Порушення регуляції гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової осі (ГГН-вісь) є одним із ключових патофізіологічних

механізмів, що лежать в основі взаємодії хронічного стресу та ожиріння [11, 12]. ГГН-вісь забезпечує адаптацію організму до стресових впливів через послідовну активацію секреції кортиколіберину в гіпоталамусі, адренокортикотропного гормону в гіпофізі та глюкокортикоїдів, зокрема кортизолу, у корі надниркових.

У фізіологічних умовах ця система функціонує за принципом негативного зворотного зв'язку, що забезпечує контроль рівня кортизолу та підтримання гомеостазу [12]. За умов хронічного стресу відбувається тривала активація ГГН-осі, що супроводжується порушенням чутливості глюкокортикоїдних рецепторів і, відповідно, ефективності механізмів негативного зворотного зв'язку [13]. Це призводить до змін циркадного ритму секреції кортизолу, зокрема згладження його пікових значень та підвищення базального рівня, або, в окремих випадках, до функціонального виснаження осі [13, 14]. Дослідження останніх років підкреслюють, що тривала дія глюкокортикоїдів чинить системний вплив, сприяючи розвитку метаболічних, імунних та нейропсихічних порушень. Ожиріння, особливо з переважним накопиченням вісцеральної жирової тканини, значно модифікує функціонування ГГН-осі та посилює її дисрегуляцію.

Адипозна тканина розглядається як активний ендокринний орган, який продукує широкий спектр біологічно активних речовин, зокрема адипокіни та прозапальні цитокіни, такі як інтерлейкін-6 і фактор некрозу пухлини-α [15, 16]. Ці медіатори здатні впливати на центральні механізми регуляції стрес-відповіді, підтримуючи хронічну активацію осі. Окрім того, за даними проведених досліджень, важливу роль відіграє також підвищена активність ферменту 11β-гідроксистероїддегідрогенази 1 типу в жировій тканині, що забезпечує локальне перетворення неактивного кортизону в активний кортизол і сприяє подальшому накопиченню жиру [17]. Взаємодія хронічного стресу та ожиріння формує замкнене патологічне коло: підвищений рівень кортизолу стимулює апетит, зокрема споживання висококалорійної їжі, сприяє розвитку інсулінорезистентності та накопиченню вісцеральної жирової тканини [18]. У свою чергу, вісцеральне ожиріння підтримує стан хронічного низькорівневого запалення та посилює локальну і системну глюкокортикоїдну активність, що ще більше поглиблює дисрегуляцію ГГН-осі. Додатково, хронічний стрес та ожиріння асоціюються зі структурно-функціональними змінами в центральній нервовій системі, зокрема у гіпокампі, мигдалеподібному тілі та префронтальній корі.

Зниження об'єму гіпокампа та порушення його функції призводить до ослаблення негативного зворотного зв'язку в регуляції осі, тоді як гіперактивність мигдалеподібного тіла підсилює стресову відповідь. Зниження функціональної активності префронтальної кори пов'язане з порушенням контролю поведінки, що може проявлятися емоційним переїданням та зниженням прихильності до лікування. [19, 20]. У сукупності ці механізми зумовлюють розвиток широкого спектра клінічних наслідків, включаючи інсулінорезистентність, абдомінальне ожиріння, порушення сну, тривожні та депресивні розлади, а також зниження ефективності терапевтичних втручань.

Таким чином, дисрегуляція ГГН-осі є важливою патогенетичною ланкою, що об'єднує хронічний стрес і ожиріння, та обґрунтовує необхідність комплексного, мультидисциплінарного та індивідуалізованого підходу до ведення таких пацієнтів.

Суттєву роль у розвитку та підтриманні ожиріння відіграють психологічні фактори, які формуть складний комплекс поведінкових і емоційних механізмів, що впливають на енергетичний баланс [21, 22]. За даними проведених досліджень одним із ключових проявів є емоційне переїдання, яке розглядається як дезадаптивна стратегія подолання негативних афективних станів, зокрема тривоги, депресії, самотності та внутрішньоособистісних конфліктів [23]. У таких умовах харчова поведінка набуває функції емоційної регуляції: споживання їжі, особливо висококалорійної та багатої на жири й цукри, сприяє тимчасовому зниженню рівня психологічного напруження через активацію системи винагороди головного мозку, зокрема дофамінергічних шляхів [24]. Дані сучасної літератури свідчать про те, що така форма поведінки має короткочасний ефект і не усуває первинні причини емоційного дистресу, що зумовлює повторюваність епізодів переїдання та формування стійких патологічних патернів харчування [23, 25]. Існуючі дані підтверджують, що хронічне емоційне переїдання асоціюється з порушенням сигналів голоду і насичення, зниженням інтероцептивної чутливості та втратою контролю над кількістю споживаної їжі [26].

Ожиріння також тісно пов'язане з порушенням образу тіла та зниженням самооцінки, що може бути як причиною, так і наслідком надмірної маси тіла. Деякі автори вказують на те, що негативне сприйняття власного тіла часто супроводжується соціальною стигматизацією, дискримінацією та внутрішньою інтерналізацією стигми, що, у свою чергу, посилює психологічний дистрес і сприяє розвитку тривожних та депресивних розладів [27].

Соціальна ізоляція та труднощі у міжособистісній взаємодії додатково обмежують можливості формування адаптивних копінг-стратегій. На цьому фоні формується замкнене патологічне коло, що сприяє закріпленню дезадаптивної харчової поведінки та ускладнює досягнення стійких результатів у лікуванні ожиріння.

Крім того, сучасні дослідження підкреслюють роль хронічного стресу як інтегративного чинника, що поєднує психологічні та біологічні механізми розвитку ожиріння [28]. Тобто психологічні фактори не лише впливають на поведінкові аспекти харчування, але й взаємодіють із метаболічними та нейроендокринними процесами. З огляду на це, ефективне лікування ожиріння потребує інтеграції психотерапевтичних підходів, спрямованих на розвиток адаптивних стратегій емоційної регуляції, підвищення самооцінки та корекцію образу тіла. Систематичні дослідження свідчать, що особливе значення мають когнітивно-поведінкова терапія, методи усвідомленості (mindfulness) та інтервенції, спрямовані на зниження рівня стресу [29].

Сімейні чинники формування харчової поведінки. Сім'я є первинним соціальним середовищем, у якому закладаються базові харчові звички, ставлення до їжі та поведінкові моделі, пов'язані зі здоров'ям. Механізми соціального навчання дозволяють дітям засвоювати не лише раціональні підходи до харчування, а й способи використання їжі як інструменту емоційної регуляції, включно із заспокоєнням, винагородою або контролем стресу [30, 31].

Згідно з проведеними дослідженнями, дисфункціональні сімейні взаємини значно підвищують ризик формування порушень харчової поведінки. Надмірний контроль з боку батьків, емоційна холодність, непослідовність у правилах або нестабільність сімейного клімату сприяють підвищенню тривожності, зниженню здатності до саморегуляції та розвитку дезадаптивних стратегій подолання стресу [32, 33]. В умовах емоційного стресу діти можуть формувати поведінкові патерни, які переносяться у доросле життя та проявляються у вигляді емоційного переїдання або залежності від їжі як від компенсаційного механізму [34].

Особливу роль відіграє стиль батьківського виховання. Наприклад, гіперопіка, яка може обмежувати розвиток автономності дитини, формуючи залежність від зовнішніх способів задоволення потреб, у тому числі через їжу, що підвищує ризик розвитку ожиріння [35]. Або авторитарний стиль виховання, який часто супроводжується використанням їжі як засобу заохочення або покарання, що формує дезадаптивні харчові звички та порушує здатність дитини до самоконтролю [36]. У той же час демократичний, підтримуючий стиль виховання асоціюється із більш адаптивними моделями харчової поведінки та здоровими стратегіями регуляції емоцій [37].

Сімейні конфлікти, хронічне емоційне напруження та високий рівень стресу у родині в свою чергу активують психофізіологічні механізми переїдання, включно зі змінами в ГГН-осі та системі винагороди мозку, що підсилює схильність до споживання висококалорійної їжі, що аоказано в дослідженнях різних авторів (Dallman MF, et al. , 2005; Adam TC, Epel ES. 2007). У деяких випадках надмірна маса тіла може виконувати захисну функцію, пов'язану з несвідомими психологічними механізмами безпеки або уникнення соціальних труднощів, таких як стигма чи відторгнення [38].

Вищезазначене вказує на те, що сімейні чинники відіграють визначальну роль у формуванні харчової поведінки, впливають на психоемоційний розвиток особистості та можуть стати критичним чинником ризику розвитку ожиріння.

Сучасні підходи до лікування ожиріння повинні ґрунтуватися на міждисциплінарній взаємодії медичних, психологічних та соціальних фахівців, що дозволяє інтегрувати біологічні, психологічні та соціальні аспекти захворювання

Ефективність лікування ожиріння значною мірою визначається впливом зовнішніх мотиваційних чинників, які відіграють ключову роль у формуванні прихильності пацієнта до терапії. Важливо враховувати, що на різних етапах лікування (ініціація змін, активна редукція маси тіла, підтримання досягнутого результату) мотиваційні механізми мають різний зміст і силу впливу. У зв'язку з

цим виникає необхідність їх індивідуалізованого підбору, адаптації та регулярного моніторингу з боку лікаря з урахуванням психологічних, поведінкових і соціальних характеристик пацієнта. Особливого значення набуває формування внутрішньої мотивації, яка є більш стабільною та довготривалою порівняно із зовнішньою. Досягнення цього можливе шляхом використання сучасних підходів до комунікації, зокрема елементів мотиваційного консультування, спільного прийняття рішень та встановлення реалістичних, досяжних цілей лікування.

Одним із ключових напрямів психологічної допомоги є сімейне консультування, яке спрямоване на корекцію дисфункціональних моделей сімейної взаємодії, формування адаптивних поведінкових стратегій та розвиток підтримуючого емоційного середовища для пацієнта.

Сімейне консультування дозволяє виявити приховані конфлікти, патерни комунікації та психологічні чинники, що підтримують дезадаптивну харчову поведінку Дисфункціональні сімейні взаємини, такі як високий рівень конфліктності, емоційна дистанційованість або непослідовність у правилах, можуть посилювати схильність членів сім'ї до емоційного переїдання, використання їжі як засобу компенсації стресу або невпевненості Робота психолога з усією родиною сприяє усвідомленню цих патернів та формуванню більш здорових способів взаємодії, що безпосередньо впливає на харчову поведінку пацієнта.

Одним із центральних завдань сімейного консультування є розвиток навичок емоційної регуляції у всіх членів сім'ї. Психолог допомагає усвідомити власні емоції, визначити тригери стресових реакцій та сформувати альтернативні способи подолання негативних переживань, не використовуючи їжу як компенсаторний механізм [39]. Особлива увага приділяється навчанням стратегій подолання конфліктів, розвитку навичок активного слухання та підтримки позитивної комунікації у родині, що є критично важливим для формування здорового психоемоційного клімату.

Сімейне консультування також включає корекцію батьківських установок щодо харчування, фізичної активності та способу життя. Створення таких умов дозволяє не лише підвищити ефективність втручання для пацієнта, але й зміцнити здатність усіх членів сім'ї підтримувати здоровий спосіб життя, що є важливим чинником профілактики рецидивів ожиріння.

Існуючі дані підтверджують, що залучення сім'ї до терапевтичного процесу значно підвищує прихильність пацієнта до лікування, покращує результати втручання та знижує ризик психологічних ускладнень, пов'язаних із дієтами та обмеженнями.

Сімейні програми, що поєднують психоосвітні модулі, когнітивно-поведінкові інтервенції та мотиваційне консультування, показують високу ефективність у зміні харчової поведінки, зниженні індексу маси тіла та стабілізації результатів лікування у довгостроковій перспективі.

Особливий інтерес викликає використання цифрових платформ і телемедицини для сімейного консультування, що дозволяє проводити інтерактивні сесії, відстежувати прогрес та підтримувати регулярний контакт із сім'єю у реальному часі, що відкриває нові можливості для персоналізації втручань та інтеграції психологічної допомоги в повсякденне життя пацієнтів. [40].

Сучасні наукові дослідження підтверджують високу ефективність інтегрованого підходу до психологічної допомоги пацієнтам з ожирінням, що поєднує когнітивно-поведінкову терапію, сімейну терапію та психоосвітні програми. Такий комплексний підхід дозволяє враховувати індивідуальні психологічні особливості пацієнта, рівень емоційної регуляції, мотивацію до змін, а також специфіку його соціального середовища, що є критично важливим для формування стійких змін у харчовій поведінці. Формування здорових моделей харчової поведінки у сім'ї, розвиток навичок адаптивного емоційного реагування та усвідомленого вибору продуктів може виступати ключовим чинником збереження фізичного та психологічного здоров'я дітей і дорослих [41]. Системна робота із сім'єю дозволяє підвищити ефективність профілактичних заходів, зменшити ризик розвитку емоційного переїдання та закріпити позитивні поведінкові патерни на довгострокову перспективу.

Додатково перспективним напрямом є впровадження мультидисциплінарних програм, що інтегрують психотерапевтичні втручання з медичними та фізичними інтервенціями. Особливу увагу слід приділяти ранньому втручанню, орієнтованому на дитячо-підлітковий період, коли формуються базові харчові та емоційні патерни, а також на підтримку адаптивних моделей поведінки в умовах сімейної та соціальної взаємодії.

Таким чином, перспективи психологічної допомоги при ожирінні пов'язані з розвитком комплексних, системних і персоналізованих програм, що враховують взаємодію когнітивно-поведінкових, сімейних та психоосвітніх компонентів, а також потенціал цифрових технологій для підтримки поведінкових змін. Подальші дослідження мають зосередитися на оцінці довготривалої ефективності таких інтервенцій, адаптації програм до різних культурних і соціально-економічних контекстів та інтеграції психотерапевтичних методів у повсякденне життя пацієнтів.

Висновки

Ожиріння слід розглядати як складний мультифакторний психосоматичний розлад, формування якого зумовлене взаємодією біологічних, психологічних та соціальних чинників. Біологічні механізми, включаючи генетичну схильність, нейроендокринні порушення та метаболічні зміни, тісно переплітаються з психологічними особливостями особистості, зокрема характеристиками емоційної регуляції, копінг-стратегіями та рівнем стресового навантаження. Соціальні фактори, серед яких провідну роль відіграє сімейне середовище, визначають формування харчової поведінки, ставлення до їжі, способи реагування на емоційні труднощі та загальний рівень адаптаційних

можливостей індивіда. Сім'я виступає ключовим контекстом соціалізації, де закладаються базові поведінкові та емоційні патерни, що можуть як сприяти формуванню здорових звичок, так і підтримувати дезадаптивні моделі, включаючи емоційне переїдання, порушення саморегуляції та низьку прихильність до лікування. Дисфункціональні сімейні взаємини, недостатній рівень емоційної підтримки або, навпаки, гіперопіка можуть виступати значущими факторами ризику розвитку та хронізації ожиріння. У цьому контексті сімейне консультування набуває особливої значущості як ефективний метод психологічної інтервенції при ожирінні. Воно спрямоване на модифікацію дисфункціональних моделей взаємодії, покращення комунікації між членами родини, формування підтримуючого емоційного середовища та розвиток адаптивних стратегій подолання стресу. Залучення сім'ї до терапевтичного процесу сприяє підвищенню прихильності пацієнта до лікування, стабілізації емоційного стану та закріпленню здорових поведінкових змін. Узагальнення сучасних досліджень дозволяє констатувати, що комплексний біопсихосоціальний підхід, що інтегрує медичні, психологічні та соціальні інтервенції, становить оптимальну та ефективну стратегію управління ожирінням. Такий підхід дозволяє не лише впливати на біологічні аспекти захворювання, але й усувати психологічні та соціальні детермінанти, які підтримують патологічну харчову поведінку. Впровадження мультидисциплінарних програм із залученням лікарів, психологів та сім'ї пацієнта сприяє досягненню більш стійких результатів лікування та підвищенню якості життя пацієнтів. Таким чином, ефективне ведення пацієнтів з ожирінням потребує системного підходу, орієнтованого не лише на редукцію маси тіла, але й на глибоку корекцію психологічних і соціальних факторів, що лежать в основі захворювання.

Література

1. Hainer Voejtech. Ожиріння – епідемія XXI століття: сучасний погляд на проблему. *Внутрішня медицина*. 2009. 4(16).

2.Girina, O., & Gromovich, A. Поширеність ожиріння як чинник ризику соматичної патології серед підлітків. *Практикуючий лікар*. 2012. (2). С. 32-35.

3. Сорокман Т.В., Макарова О.В. Соматичне та психічне здоров'я дітей з ожирінням. *Міжнародний ендокринологічний журнал.* Том 16. №7. 2020. doi.org/10.22141/2224-0721.16.7.2020.219008

4. Antonio De Lorenzo, Lorenzo Romano, Laura Di Renzo et al. A preventable, treatable, but relapsing disease. *Nutrition.* 2020.71.110615. doi: 10.1016/j.nut.2019.110615

5. Ю.Г. Циунчик. Клінічне значення психоемоційних факторів при ожирінні у дітей. *Sovremennaya pediatraya*.2016. 5(77). С.98-101.

6. Papadimitriou K, Mentzelou M, Papadopoulou SK, et al. Childhood obesity and overweight are associated with higher risk of depression and anxiety: a cross-sectional study. *Life.* 2025.15(6).968

7. Gao H, Wang G, Zhang X, et al. Meta-analysis of the effects of cognitive behavioral therapy on dietary habits and emotional outcomes in patients with obesity. *Journal of Nutrition Education and Behavior*. 2025.57(9). P.854–868. doi: 10.1016/j.jneb.2025.05.193

8. Wills-Ibarra N, Chemtob K, Hart H, et al. Family systems approaches in pediatric obesity management: a scoping review. *BMC Pediatrics*. 2024. Vol. 24, article number 235. DOI: 10.1186/s12887-024-04646-w

9. Chamay Weber C, Gal-Duding C, Br Maggio A. Family-based behavioral treatment in adolescents suffering from obesity: evolution through adulthood. *BMC Pediatrics.* 2024. Vol. 24. article number 33. DOI: 10.1186/s12887-023-04497-x

10. В.І. Паньків, Ожиріння як медико-соціальна проблема. *Практична ангіологія.* 2006. 4 (5)'.

11. Herman JP, Cullinan WE. Neurocircuitry of stress: central control of the hypothalamo–pituitary–adrenocortical axis. *Trends Neurosci*. 1997.20(2). P.78–84.

12. Kyrou I, Tsigos C. Stress mechanisms and metabolic complications. *Horm Metab Res.* 2007.39(6). P.430–438

13. Smith SM, Vale WW. The role of the hypothalamic–pituitary–adrenal axis in neuroendocrine responses to stress. *Dialogues Clin Neurosci*. 2006.8(4). P.383–395

14. Chrousos GP. Stress and disorders of the stress system. *Nat Rev Endocrinol*. 2009.5(7). P.374–381

15. Pasquali R. Obesity and hypothalamic–pituitary–adrenal axis. *Obes Rev.* 2012.13(1). P.79–91.

16. Tilg H, Moschen AR. Adipocytokines: mediators linking adipose tissue, inflammation and immunity. *Nat Rev Immunol*. 2006.6(10). P.772–783

17. Tomlinson JW et al. 11β-HSD1 and obesity. *Endocr Rev.* 2004.25(5). P.831–866

18. Dallman MF et al. Chronic stress and obesity: a new view of "comfort food". *Proc Natl Acad Sci USA*. 2003.100(20). P.11696–11701

19. McEwen BS. Protective and damaging effects of stress mediators. *N Engl J Med.* 1998.338(3). P.171–179.

20. Arnsten AFT. Stress signalling pathways that impair prefrontal cortex structure and function. *Nat Rev Neurosci*. 2009.10(6). P.410–422

21. Faith MS, Allison DB, Geliebter A. Emotional eating and obesity: theoretical considerations and practical implications. *Appetite.* 1997.28(2). P.135–150.

22.Konttinen H. Emotional eating and obesity in adults: the role of depression, sleep and genes. *Proc Nutr Soc*. 2020.79(3). P.283–289

23. Macht M. How emotions affect eating: a five-way model. *Appetite.* 2008.50(1) P.1–11

24. Volkow ND, Wang GJ, Baler RD. Reward, dopamine and the control of food intake. *Trends Cogn Sci*. 2011.15(1). P.37–46

25**.** Forman EM, Butryn ML. A new look at the science of weight control: how acceptance and commitment strategies can address the challenge of self-regulation. *Appetite.* 2015.84.P.171–180.

26. Herbert BM, Pollatos O. Attenuated interoceptive sensitivity in overweight and obese individuals. *Eat Behav.* 2014.15(3). P.445–448.

27. Puhl RM, Heuer CA. The stigma of obesity: a review and update. *Obesity (Silver Spring).* 2009.17(5). P.941–964

28. Adam TC, Epel ES. Stress, eating and the reward system. *Physiol Behav.* 2007.91(4). P.449–458

29.O'Reilly GA et al. Mindfulness-based interventions for obesity-related eating behaviours: a literature review. *Obes Rev.* 2014.15(6). P.453–461.

30. Birch LL, Fisher JO. Development of eating behaviors among children and adolescents. *Pediatrics.* 1998.101(3 Pt 2). P.539–549.

31. Ventura AK, Birch LL. Does parenting affect children's eating and weight status? *Int J Behav Nutr Phys Act.* 2008. Vol. 5, article number 15. doi: 10.1186/1479-5868-5-15

32. Faith MS, et al. Parent-child feeding strategies and their relationship to child eating and weight status. *Obes Res.* 2004.12(11). P.1711–1722.

33.Blissett J. Relationships between parenting style, feeding style and feeding practices and fruit and vegetable consumption in early childhood. *Appetite.* 2011.57(3). P.826–831

34. Michels N, et al. Stress, emotional eating and unhealthy food choices in children. *Appetite.* 2012.59(3). P.613–620

35. Vollmer RL, Mobley AR. Parenting styles, feeding styles, and their influence on child obesogenic behaviors and body weight. A review. *Appetite*. 2013.71.P.232–241

36. Rhee KE, et al. Parenting styles and overweight in children: a review. *Obesity (Silver Spring).* 2006.14(3). P.429–439

37. Sleddens EF, et al. General parenting, childhood overweight and obesity-inducing behaviors: a review. *Int J Pediatr Obes*. 2011.6(2–2). P.12–27

38. Puhl RM, Suh Y. Stigma and eating and weight disorders. *Curr Psychiatry Rep*. 2015. Vol. 17, article number 10.

39.Golley RK, et al. Interventions involving parents to improve child dietary intake and behavior: a systematic review. *Nutrients.* 2021.13(7).2381

40. Chen J, et al. Digital family-based interventions for obesity management: a scoping review. J Med Internet Res. 2022.24(2).31767

41.Waters E, et al. Family-based childhood obesity prevention interventions: a systematic review. *Int J Obes.* 2020.44(9). P.1791–1804

References

1. Hainer Voejtech.(2009). Obesity – an epidemic of the 21st century: a modern view of the problem. *Internal medicine*. 4(16). [in Ukrainian].

2.Girina, O., & Gromovich, A. (2012). Prevalence of obesity as a risk factor for somatic pathology among adolescents. *Practitioner.* (2). C. 32-35. [in Ukrainian].

3. Sorokman T.V., Makarova O.V. (2020). Somatic and mental health of obese children. *International Journal of Endocrinology.* Volume 16. №7. http://dx.doi.org/https://doi.org/10.22141/2224-0721.16.7.2020.219008 [inUkrainian].

4. Antonio De Lorenzo, Lorenzo Romano, Laura Di Renzo et al. (2020). A preventable, treatable, but relapsing disease. *Nutrition.* 71.110615. doi: 10.1016/j.nut.2019.110615

5. Y.G. Tsiunchyk. (2016). Clinical significance of psychoemotional factors in childhood obesity.*Sovremennaya pediatraya*. 5(77). C.98-101. [in Ukrainian].

6. Papadimitriou K, Mentzelou M, Papadopoulou SK, et al. (2025). Childhood obesity and overweight are associated with higher risk of depression and anxiety: a cross-sectional study. *Life.* 15(6).968

7. Gao H, Wang G, Zhang X, et al. (2025). Meta-analysis of the effects of cognitive behavioral therapy on dietary habits and emotional outcomes in patients with obesity. *Journal of Nutrition Education and Behavior*. 57(9). P.854–868. doi: 10.1016/j.jneb.2025.05.193

8. Wills-Ibarra N, Chemtob K, Hart H, et al. (2024). Family systems approaches in pediatric obesity management: a scoping review. *BMC Pediatrics*. Vol. 24, article number 235. DOI: 10.1186/s12887-024-04646-w

9. Chamay Weber C, Gal-Duding C, Br Maggio A. (2024). Family-based behavioral treatment in adolescents suffering from obesity: evolution through adulthood. *BMC Pediatrics.* 2024. Vol. 24. article number 33. DOI: 10.1186/s12887-023-04497-x

10. V.I. Pankiv. (2006). Obesity as a medical and social problem. *Practical angiology*. 4 (5)'. [in Ukrainian].

11. Herman JP, Cullinan WE. (1997). Neurocircuitry of stress: central control of the hypothalamo–pituitary–adrenocortical axis. *Trends Neurosci*. 20(2). P.78–84.

12. Kyrou I, Tsigos C. (2007). Stress mechanisms and metabolic complications. *Horm Metab Res.* 39(6). P.430–438

13. Smith SM, Vale WW. (2006). The role of the hypothalamic–pituitary–adrenal axis in neuroendocrine responses to stress. *Dialogues Clin Neurosci*. 8(4). P.383–395

14. Chrousos GP. (2009). Stress and disorders of the stress system. *Nat Rev Endocrinol* .5(7). P.374–381

15. Pasquali R. (2012). Obesity and hypothalamic–pituitary–adrenal axis. *Obes Rev.* 13(1). P.79–91.

16. Tilg H, Moschen AR. (2006). Adipocytokines: mediators linking adipose tissue, inflammation and immunity. *Nat Rev Immunol*. 6(10). P.772–783

17. Tomlinson JW et al. (2004).11β-HSD1 and obesity. *Endocr Rev.* 25(5). P.831–866

18. Dallman MF et al. (2003). Chronic stress and obesity: a new view of "comfort food". *Proc Natl Acad Sci USA.* 100(20). P.11696–11701

19. McEwen BS. (1998). Protective and damaging effects of stress mediators. *N Engl J Med.* 338(3). P.171–179.

20. Arnsten AFT. (2009). Stress signalling pathways that impair prefrontal cortex structure and function. *Nat Rev Neurosci*. 10(6). P.410–422

21. Faith MS, Allison DB, Geliebter A. (1997). Emotional eating and obesity: theoretical considerations and practical implications. *Appetite.* 28(2). P.135–150.

22.Konttinen H. (2020). Emotional eating and obesity in adults: the role of depression, sleep and genes. *Proc Nutr Soc*.79(3). P.283–289

23. Macht M. (2008). How emotions affect eating: a five-way model. *Appetite.* 50(1) P.1–11

24. Volkow ND, Wang GJ, Baler RD. (2011). Reward, dopamine and the control of food intake. *Trends Cogn Sci*. 15(1). P.37–46

25**.** Forman EM, Butryn ML. (2015). A new look at the science of weight control: how acceptance and commitment strategies can address the challenge of self-regulation. *Appetite.* 84.P.171–180.

26. Herbert BM, Pollatos O. (2014). Attenuated interoceptive sensitivity in overweight and obese individuals. *Eat Behav.* 15(3). P.445–448.

27. Puhl RM, Heuer CA. (2009). The stigma of obesity: a review and update. *Obesity (Silver Spring)*. 17(5). P.941–964

28. Adam TC, Epel ES. (2007). Stress, eating and the reward system. *Physiol Behav.*91(4). P.449–458

29.O'Reilly GA et al. (2014). Mindfulness-based interventions for obesity-related eating behaviours: a literature review. *Obes Rev.* 15(6). P.453–461.

30. Birch LL, Fisher JO. (1998). Development of eating behaviors among children and adolescents. *Pediatrics.* 101(3 Pt 2). P.539–549.

31. Ventura AK, Birch LL. (2008). Does parenting affect children's eating and weight status? *Int J Behav Nutr Phys Act.* Volume 5, article number 15. doi: 10.1186/1479-5868-5-15

32. Faith MS, et al. (2004). Parent-child feeding strategies and their relationship to child eating and weight status. *Obes Res.* 12(11). P.1711–1722.

33.Blissett J. (2011). Relationships between parenting style, feeding style and feeding practices and fruit and vegetable consumption in early childhood. *Appetite.* 57(3). P.826–831

34. Michels N, et al. (2012). Stress, emotional eating and unhealthy food choices in children. *Appetite.* 59(3). P.613–620

35. Vollmer RL, Mobley AR. (2013). Parenting styles, feeding styles, and their influence on child obesogenic behaviors and body weight. A review. *Appetite*. 71.P.232–241

36. Rhee KE, et al. (2006). Parenting styles and overweight in children: a review. *Obesity (Silver Spring).* 14(3). P.429–439

37. Sleddens EF, et al. (2011). General parenting, childhood overweight and obesity-inducing behaviors: a review. *Int J Pediatr Obes*.6(2–2). P.12–27

38. Puhl RM, Suh Y. (2015). Stigma and eating and weight disorders. *Curr Psychiatry Rep*. Volume 17, article number 10.

39.Golley RK, et al. (2021). Interventions involving parents to improve child dietary intake and behavior: a systematic review. *Nutrients.* 13(7).2381

40. Chen J, et al. (2022). Digital family-based interventions for obesity management: a scoping review. J Med Internet Res..24(2).31767

41.Waters E, et al. (2020). Family-based childhood obesity prevention interventions: a systematic review. *Int J Obes.* 44(9). P.1791–1804

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 355.1:159.9:316.48

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2510-2518

Крижанівська Юлія Олександрівна старший викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, https://orcid.org/0009-0007-7539-2327

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МІЖОСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ У ВІЙСЬКОВОМУ КОЛЕКТИВІ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми міжособистісних конфліктів у військових підрозділах як чинника, що істотно впливає на їхню боєздатність і соціально-психологічний клімат. Обґрунтовано, що конфлікти, які найчастіше виникають між військовослужбовцями на міжособистісному рівні, потребують не лише дисциплінарного врегулювання, а й системного психологічного супроводу. Визначено провідну роль командира у процесі попередження та розв'язання конфліктних ситуацій, з огляду на його управлінські компетентності, здатність до своєчасного реагування та формування довірливого середовища в підрозділі.

На основі аналізу сучасних наукових підходів доведено, що ефективне управління конфліктами передбачає врахування глибинних психологічних детермінант, зокрема мотиваційних установок, ціннісних орієнтацій та особливостей міжособистісного сприйняття. Підкреслено, що специфіка військового середовища, зумовлена жорсткою субординацією та регламентованістю взаємин, потребує поєднання адміністративних і психологічних механізмів впливу. Окреслено значення впровадження стандартизованих процедур врегулювання конфліктів і розвитку культури конструктивної взаємодії.

Особливу увагу приділено ролі згуртованості, довіри та системи товариської підтримки як чинників, що знижують рівень конфліктності, тривожності та професійного вигорання особового складу. Доведено, що задоволення базових потреб військовослужбовців і забезпечення психологічної сумісності сприяють стабільності міжособистісних відносин і підвищенню ефективності виконання завдань.

Окреслено значення емоційного інтелекту як ключового ресурсу профілактики та врегулювання конфліктів. Показано, що розвиток емоційної обізнаності, саморегуляції, емпатії та соціальних навичок сприяє підвищенню психологічної стійкості, якості управлінських рішень і рівня командної взаємодії. Акцентовано доцільність впровадження спеціалізованих тренінгових програм, воркшопів і навчальних модулів, орієнтованих на розвиток емоційного інтелекту та навичок конструктивної комунікації.

Ключові слова: психологія конфлікту, міжособистісний конфлікт, емоційний інтелект, військовослужбовці, військовий підрозділ.

Kryzhanivska Yuliia Senior Lecturer at Department of Psychology, Pedagogy, and Socio-economic Disciplines, Bogdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0007-7539-2327

THE PSYCHOLOGICAL ASPECT OF INTERPERSONAL CONFLICTS IN A MILITARY TEAM

Abstract. This article provides a theoretical analysis of interpersonal conflicts within military units as a factor that significantly affects their combat effectiveness and socio-psychological climate. It is argued that conflicts, which most often arise between military personnel at the interpersonal level, require not only disciplinary resolution but also systematic psychological support. The leading role of the commander in the process of preventing and resolving conflict situations is identified, given his managerial competencies, ability to respond in a timely manner, and capacity to foster a trusting environment within the unit.

Based on an analysis of contemporary scientific approaches, it is demonstrated that effective conflict management requires consideration of deep-seated psychological determinants, including motivational attitudes, value orientations, and the characteristics of interpersonal perception. It is emphasized that the specific nature of the military environment, characterized by strict subordination and regulated relationships, requires a combination of administrative and psychological mechanisms of influence. The importance of implementing standardized conflict resolution procedures and developing a culture of constructive interaction is outlined.

Attention is paid to the role of cohesion, trust, and a system of peer support as factors that reduce the level of conflict, anxiety, and professional burnout among personnel. It is demonstrated that meeting the basic needs of military personnel and ensuring psychological compatibility contributes to the stability of interpersonal relationships and increased effectiveness in task performance.

The importance of emotional intelligence as a key resource for conflict prevention and resolution is outlined. It is shown that the development of emotional awareness, self-regulation, empathy, and social skills contributes to increased psychological resilience, the quality of managerial decisions, and the level of team interaction.

The article emphasizes the importance of implementing specialized training programs, workshops, and educational modules focused on developing emotional intelligence and constructive communication skills.

Keywords: psychology of conflict, interpersonal conflict, emotional intelligence, military personnel, military unit.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях військової служби міжособистісні конфлікти є невід'ємним елементом взаємодії між військовослужбовцями та істотно впливають на соціально-психологічний клімат підрозділу. Праці військових дослідників засвідчують, що найбільш поширені деструктивні суперечності виникають на міжособистісному рівні між військовослужбовцями одного соціального статусу, що актуалізує потребу у впровадженні цілеспрямованих заходів їх психологічного супроводу.

Ключова роль у врегулюванні конфліктних ситуацій належить безпосередньому командиру, оскільки рівень його професійної підготовки, управлінських навичок і здатність до своєчасного реагування визначають стабільність внутрішньо колективних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективне управління конфліктами передбачає не лише реагування на їх зовнішні прояви, а й аналіз глибинних причин, зокрема мотиваційних установок і ціннісних орієнтацій військовослужбовців, адже саме особливості сприйняття опонента значною мірою визначають характер і динаміку розвитку суперечки. Специфіка військового середовища, що ґрунтується на формалізму у взаєминах і жорсткій субординації, зумовлює необхідність поєднання адміністративних механізмів із психологічними засобами впливу, спрямованими на формування довіри та згуртованості особового складу, чітко цей аспект проглядається у дослідженнях сучасних військових психологів [3; 4; 6; 8; 12].

Метою статті є теоретичне обґрунтування психологічних особливостей міжособистісних конфліктів у військовому колективі, визначення їхніх ключових детермінант і наслідків для соціально-психологічного клімату та боєздатності підрозділу.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи військовий підрозділ, як базове об'єднання військовослужбовців, слід зазначити, що використання виключно адміністративного ресурсу часто не забезпечує належного рівня профілактики деструктивних конфліктів. Це вимагає впровадження системних підходів до їх попередження та врегулювання у цьому контексті доцільним є застосування стандартизованих процедур, які регламентують послідовність дій учасників конфлікту та сприяють трансформації напруженості у конструктивні форми взаємодії [13].

Особливої уваги потребує обмеження домінування стратегії суперництва, яка деструктивно впливає на злагодженість дій підрозділів. Натомість пріоритет колективних інтересів над індивідуальними амбіціями виступає необхідною умовою підтримання бойової ефективності та надійності військових формувань [9].

Сучасні наукові дослідження засвідчують, що системні прояви насильства та цькування як у вертикальних, так і в горизонтальних взаєминах становлять суттєву загрозу боєздатності підрозділів і потребують цілеспрямованої профілактики в процесі психологічної підготовки до виконання бойових завдань [1-3].

Водночас розвиток довірливих внутрішньо групових відносин формує відчуття справедливості серед військовослужбовців, що сприяє ранньому виявленню проблем і їх конструктивному врегулюванню до переходу у фазу відкритого протистояння. Важливу роль у цьому контексті відіграє впровадження підходів, апробованих у збройних силах країн НАТО, які передбачають системну психологічну підготовку та розвиток індивідуальної стійкості до деструктивних впливів [14].

Крім того, орієнтація на спільні цінності та колективні цілі сприяє зниженню конфліктності шляхом застосування компромісних стратегій і досягнення взаємоприйнятних рішень у межах службової взаємодії. Науковцями встановлено, що рівень особистісного психологічного благополуччя особи [5], зокрема її морально-комунікативний і ціннісно-смисловий компоненти, виступає одним із ключових чинників стабільності колективу в екстремальних умовах. Висока згуртованість і взаємна підтримка серед особового складу знижують імовірність розвитку тривожних станів і професійного виснаження, що безпосередньо впливає на результативність виконання бойових завдань [17].

Разом із тим, формування згуртованості та розвиток командної стійкості обґрунтовано розглядаються як важливі предиктори бойової ефективності, які забезпечують здатність підрозділу адаптуватися до ризиків в умовах інтенсивних бойових дій мінімізувати детермінанти міжособистісних конфліктів.

Суттєве значення має впровадження системи товариської підтримки, що активізує ініціативність військовослужбовців і підвищує їхню психологічну витривалість у процесі виконання завдань, результати досліджень соціально-психологічного клімату [10] в підрозділі також засвідчують наявність прямого зв’язку між задоволенням базових потреб військовослужбовців і стійкістю міжособистісних взаємин у підрозділі, що зумовлює необхідність постійної уваги командирів до забезпечення індивідуальних потреб військовослужбовців.

Ще одним із факторів який дозволяє здійснювати заходи з превенції міжособистісних конфліктів у військовому підрозділі є психологічна культура, емпіричні дані свідчать про наявність прямого зв’язку між рівнем емоційної обізнаності військовослужбовців і їхньою здатністю підтримувати конструктивний психологічний клімат у складних обставинах. Розвиток емоційного інтелекту також посилює психологічну стійкість, що сприяє ефективнішій адаптації до змінних умов діяльності. Зокрема, військові керівники з високим рівнем емоційного інтелекту демонструють вищу результативність у формуванні довіри та врегулюванні конфліктів, що має принципове значення для становлення стійких команд. Розвиток емпатії та соціальних навичок сприяє формуванню сприятливого психологічного середовища, яке забезпечує здатність особового складу ефективно долати труднощі та підтримувати належний рівень продуктивності. Водночас розвиток емоційного компонента психологічної готовності підсилює самоконтроль і впевненість військовослужбовців, що знижує рівень конфліктності у колективі [11; 16].

Вченими доведено, що сформований емоційний інтелект позитивно впливає на афективну прихильність до підрозділу, посилюючи ідентифікацію військовослужбовців з організацією та їхню готовність до взаємодії [7]. У цьому контексті впровадження спеціалізованих тренінгових програм, спрямованих на розвиток відповідних компетенцій, є важливою умовою зниження ризиків психологічної травматизації та підвищення професійної надійності в екстремальних умовах діяльності. Систематичний розвиток емоційного інтелекту також підвищує адаптаційні можливості військовослужбовців і покращує якість прийняття рішень за умов високого психоемоційного навантаження [15].

Натомість недостатній рівень емоційної обізнаності та обмежені навички саморегуляції зумовлюють формування негативних емоційних станів, ускладнюють соціальну адаптацію новоприбулого особового складу та знижують рівень внутрішньої мотивації [7].

Відтак, запровадження регулярних навчальних курсів, орієнтованих на розвиток емоційного інтелекту та ефективного зворотного зв'язку, є важливим чинником удосконалення управлінської комунікації та підвищення загальної результативності підрозділів. За даними досліджень [18] розвиток цих компетенцій також сприяє покращенню індивідуального добробуту військовослужбовців, їхньому професійному зростанню та зміцненню морально-психологічного клімату військового колектива.

Тому важливою складовою ефективного управління є здатність керівника до емоційної саморегуляції та чутливості у взаємодії з особовим складом, що підвищує ефективність подолання конфліктних ситуацій. Емоційна усвідомленість і емпатія як складові емоційного лідерства сприяють відновленню психологічних ресурсів командирів і зменшують негативний вплив управлінського стресу. У зв'язку з цим розвиток емоційної саморегуляції та соціальних навичок доцільно розглядати як невід'ємний елемент підготовки офіцерського складу, що безпосередньо впливає на якість прийняття рішень у динамічних бойових умовах. Розвинутий емоційний інтелект також дає змогу впроваджувати конструктивні стратегії управління конфліктами, знижувати рівень професійного вигорання та підвищувати згуртованість підрозділу.

Високий рівень емоційного інтелекту забезпечує здатність зберігати психологічну рівновагу під тиском і приймати зважені рішення у кризових ситуаціях. Медіація та досягнення консенсусу, що ґрунтуються на емпатичному врахуванні різних позицій, виступають ефективними інструментами запобігання ескалації конфліктів.

У цьому контексті проведення воркшопів і практичних навчальних модулів є доцільним інструментом підвищення стресостійкості та профілактики професійного вигорання. Перспективним напрямом є інституціоналізація таких програм у системі бойової і спеціальної підготовки, що сприятиме не лише вдосконаленню міжособистісної взаємодії, а й зміцненню психологічної стійкості підрозділів. У підсумку формування культури взаєморозуміння та

емоційної зрілості розглядається як необхідна передумова запобігання феномену професійного вигорання [19].

Водночас високий рівень згуртованості та взаємопідтримки виступає надійним предиктором зростання психологічної стійкості й підсилює орієнтацію військовослужбовців на досягнення поставлених цілей, важливим чинником є забезпечення психологічної сумісності військовослужбовців, оскільки узгодженість дій і взаємна підтримка зменшують імовірність міжособистісних конфліктів у критичних ситуаціях, крім того, системний розвиток соціально-когнітивних навичок і зміцнення міжособистісних зв'язків у колективі сприяють підвищенню керованості підрозділу та покращенню стану військової дисципліни.

Висновок. Отже інституціоналізація таких підходів у системі бойової підготовки є необхідною умовою зміцнення психологічної стійкості підрозділів, підвищення їхньої керованості та запобігання професійному вигоранню особового складу. Ключовим напрямом подальшого розвитку визначено формування культури взаєморозуміння, емоційної зрілості та партнерської взаємодії у військових колективах.

Література:

1. Агаєв Н., Васильєв С., Левіщенко С. Особливості впровадження методологічних підходів армій країн НАТО в практику психологічної підготовки військовослужбовців ЗС України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 53(3). С 5-15. DOI : https://doi.org/10.33099/2617-6858-2019-53-3-5-15

2. Адамчук Ю. Д., Волобуєв В. В., Маковський А. О. Мобінг у військових підрозділах: проблеми та шляхи подолання. *Наукові перспективи*. 2025. № 5(59). С. 1731-1744. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-1731-1744

3. Адамчук Ю. Д., Маковський А. О., Волобуєв В. В. Психологічна підтримка курсантів закладів вищої освіти системи МВС під час навчання: виклики та психологічні труднощі. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 5(51). С. 1713-1721. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-5(51)-1713-1721

4. Військове лідерство: компетентність, впевненість, гнучкість. Універсальний навчальний посібник для рейнджерів. Київ: Вид. «КНТ», 2023. 280 с.

5. Волинець Н. В. Психологічні особливості особистісного благополуччя в професійній сфері життєдіяльності : монографія. Хмельницький : НАДПСУ, 2019. 620 с.

6. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України : ВКП 7-00(03).01. URL: https://kzmi.mil.gov.ua/images/stories/public_info/Doktryna_rozvytku_viysokovoho_liderstva_v_ZSU.pdf

7. Дубровинський Г., Рябова О. Зв'язок емоційного інтелекту військовослужбовця з психологічною сумісністю у військовому підрозділі. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. №51(1). С. 17–23. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2019-51-1-17-23

8. Збірник методичних рекомендацій щодо організації та проведення заходів морально-психологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України. Хмельницький : НАДПСУ, 2025. 296 с.

9. Кучерява Т. Емпіричні показники психологічної надійності членів танкового екіпажу. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. №56(3). С. 58–69. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-56-3-58-69

10. Лазоренко О., Боровик Л., Маковський А. Результати діагностики соціально-психологічного клімату в колективі курсантських підрозділів: констатувальний експеримент, статистичний аналіз та рекомендації. *Ментальне здоров'я*. №1. 2026 С. 108-117. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2005/2026-1.18

11. Лазоренко О., Заболотний С., Волобуєв В., Олешко Д., Маковський А. Емпіричне дослідження вікової динаміки психоемоційних реакції особистості під час стресу. *Наукові перспективи*. 2025. №9(63). С. 1727-1741. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1727-1741

12. Олешко Д. О., Заболотний С. М., Маковський А. О. Морально-психологічне забезпечення як чинник формування стійкості особистості в умовах сучасних викликів. *Перспективи та інновації науки.* 2025. № 9(55). С. 1460-1469. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-9(55)-1460-1469

13. Пєнов В. В., Шевченко І. Ю., Дмиртієв І. А. Управління конфліктами в колективі: стратегії врегулювання та підтримки співробітників. *Ефективна економіка.* 2024. № 7. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.7.19

14. Посібник рейнджера. Не для слабких чи легкодухих / пер. з англ. К.: Наш Формат, 2023. 480 с.

15. Родченко Л., Друзь О., Руденко Л., Семенець-Орлова І., Вельган О. Розвиток емоційної стійкості особистості для подолання наслідків військової травми. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2023. №5(61). С. 18-24. DOI: https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.5.3

16. Сафін О. Емоційний компонент психологічної готовності військовослужбовця як його особистісний ресурс: проблема формування. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 68(4). С. 139–145. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-139-145

17. Турянський Ю. І., Свидрук І. І., Гнилянська О. В. Соціально-психологічні аспекти гарантування безпеки діяльності персоналу в умовах війни. *Вісник ЛТЕУ. Економічні науки*. 2024. №75. С. 37-43. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-05

18. Храбан Т. Є., Сілко О. В., Храбан І. А. Групова згуртованість військових підрозділів в ракурсі військово-громадянських відносин в Україні. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*. 2022. №7. С. 75-89. DOI: https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-7-6

19. Ćwiąkała J., Gajda W., Ćwiąkała M., Górka E., Baran D., Wojak G., Mrzygłód P., Frasunkiewicz M., Ręczajski P., Piwnik J. The importance of emotional intelligence in leadership for building an effective team. *Scientific Papers of Silesian University of Technology Organization and Management Series*. 2025. №221. P. 89-115. DOI: https://doi.org/10.29119/1641-3466.2025.221.5

References:

1. Ahaiev, N., Vasyliev, S., & Levishchenko, S. (2020). Osoblyvosti vprovadzhennia metodolohichnykh pidkhodiv armii krain NATO v praktyku psykholohichnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtsiv ZS Ukrainy [Features of implementing methodological approaches of NATO armies in the psychological training of Ukrainian Armed Forces personnel]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 53(3), 5–15. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2019-53-3-5-15 [in Ukraine]

2. Adamchuk, Y. D., Volobuieva, V. V., & Makovskyi, A. O. (2025). Mobinh u viiskovykh pidrozdilakh: problemy ta shliakhy podolannia [Mobbing in military units: Problems and ways to overcome]. *Naukovi perspektyvy*, 5(59), 1731–1744. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-5(59)-1731-1744 [in Ukraine]

3. Adamchuk, Y. D., Makovskyi, A. O., & Volobuieva, V. V. (2025). Psykholohichna pidtrymka kursantiv zakladiv vyshchoi osvity systemy MVS pid chas navchannia: vyklyky ta

psykholohichni trudnoshchi [Psychological support of cadets of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs: Challenges and psychological difficulties]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 5(51), 1713–1721. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-5(51)-1713-1721 [in Ukraine]

4. Viiskove liderstvo: kompetentnist, vpevnenist, hnuchkist. Universalnyi navchalnyi posibnyk dlia reindzheriv [Military leadership: Competence, confidence, flexibility. Universal training manual for rangers]. (2023). Kyiv: KNT. [in Ukraine]

5. Volynets, N. V. (2019). *Psykholohichni osoblyvosti osobystisnoho blahopoluchchia v profesiinii sferi zhyttiediialnosti* [Psychological features of personal well-being in the professional sphere]. Khmelnytskyi: NADPSU. [in Ukraine]

6. Doktryna rozvytku viiskovoho liderstva u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: VKP 7-00(03).01 [Doctrine of military leadership development in the Armed Forces of Ukraine]. (n.d.). https://kzmi.mil.gov.ua/images/stories/public_info/Doktryna_rozvytku_viysokovoho_liderstva_v_ZSU.pdf [in Ukraine]

7. Dubrovynskyi, H., & Riabova, O. (2020). Zviazok emotsiinoho intelektu viiskovosluzhbovtsia z psykholohichnoiu sumisnistiu u viiskovomu pidrozdili [The relationship between emotional intelligence and psychological compatibility in a military unit]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 51(1), 17–23. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2019-51-1-17-23 [in Ukraine]

8. Zbirnyk metodychnykh rekomendatsii shchodo orhanizatsii ta provedennia zakhodiv moralno-psykholohichnoho zabezpechennia v Derzhavnii prykordonnii sluzhbi Ukrainy [Collection of methodological recommendations on moral and psychological support in the State Border Guard Service of Ukraine]. (2025). Khmelnytskyi: NADPSU. [in Ukraine]

9. Kucheriava, T. (2020). Empirychni pokaznyky psykholohichnoi nadiinosti chleniv tankovoho ekipazhu [Empirical indicators of psychological reliability of tank crew members]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 56(3), 58–69. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2020-56-3-58-69 [in Ukraine]

10. Lazorenko, O., Borovyk, L., & Makovskyi, A. (2026). Rezultaty diahnostyky sotsialno-psykholohichnoho klimatu v kolektyvi kursantskykh pidrozdiliv: konstatuvalnyi eksperyment, statystychnyi analiz ta rekomendatsii [Results of diagnosing the socio-psychological climate in cadet units: Ascertaining experiment, statistical analysis and recommendations]. *Mentalne zdorovia*, 1, 108–117. https://doi.org/10.32782/3041-2005/2026-1.18 [in Ukraine]

11. Lazorenko, O., Zabolotnyi, S., Volobuieva, V., Oleshko, D., & Makovskyi, A. (2025). Empirychne doslidzhennia vikovoi dynamiky psykhoemotsiinykh reaktsii osobystosti pid chas stresu [Empirical study of age dynamics of psycho-emotional reactions under stress]. *Naukovi perspektyvy*, 9(63), 1727–1741. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-9(63)-1727-1741 [in Ukraine]

12. Oleshko, D. O., Zabolotnyi, S. M., & Makovskyi, A. O. (2025). Moralno-psykholohichne zabezpechennia yak chynnyk formuvannia stiikosti osobystosti v umovakh suchasnykh vyklykiv [Moral and psychological support as a factor in resilience formation under modern challenges]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 9(55), 1460–1469. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-9(55)-1460-1469 [in Ukraine]

13. Pienov, V. V., Shevchenko, I. Yu., & Dmytriiev, I. A. (2024). Upravlinnia konfliktamy v kolektyvi: stratehii vrehuliuvannia ta pidtrymky spivrobitnykiv [Conflict management in teams: Strategies for resolution and employee support]. *Efektyvna ekonomika*, 7. https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.7.19 [in Ukraine]

14. Posibnyk reindzhera. Ne dlia slabkykh chy lehkodukhykh [Ranger handbook. Not for the weak or faint-hearted]. (2023). Kyiv: Nash Format. [in Ukraine]

15. Rodchenko, L., Druz, O., Rudenko, L., Semenets-Orlova, I., & Velhan, O. (2023). Rozvytok emotsiinoi stiikosti osobystosti dlia podolannia naslidkiv viiskovoi travmy [Development

of emotional resilience to overcome consequences of war trauma]. *Naukovi pratsi MAUP. Psykholohiia*, 5(61), 18–24. https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.5.3 [in Ukraine]

16. Safin, O. (2022). Emotsiinyi komponent psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsia yak yoho osobystisnyi resurs: problema formuvannia [Emotional component of psychological readiness of a serviceman as a personal resource: The problem of formation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 68(4), 139–145. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-139-145 [in Ukraine]

17. Turianskyi, Yu. I., Svydruk, I. I., & Hnylianska, O. V. (2024). Sotsialno-psykholohichni aspekty harantuvannia bezpeky diialnosti personalu v umovakh viiny [Socio-psychological aspects of ensuring personnel safety under war conditions]. *Visnyk LTEU. Ekonomichni nauky*, 75, 37–43. https://doi.org/10.32782/2522-1205-2024-75-05 [in Ukraine]

18. Khraban, T. Ye., Silko, O. V., & Khraban, I. A. (2022). Hrupova zghurtovanist viiskovykh pidrozdiliv v rakursi viiskovo-hromadianskykh vidnosyn v Ukraini [Group cohesion of military units in the context of civil-military relations in Ukraine]. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, 7, 75–89. https://doi.org/10.32999/2663-970X/2022-7-6 [in Ukraine]

19. Ćwiąkała, J., Gajda, W., Ćwiąkała, M., Górka, E., Baran, D., Wojak, G., Mrzygłód, P., Frasunkiewicz, M., Ręczajski, P., & Piwnik, J. (2025). The importance of emotional intelligence in leadership for building an effective team. *Scientific Papers of Silesian University of Technology. Organization and Management Series*, 221, 89–115. https://doi.org/10.29119/1641-3466.2025.221.5 [in English]

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.04.2026

УДК 347.965:[005.336.5:316.77]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2519-2531

Кудерміна Олена Іванівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4959-7413

Дульський Олександр Леонідович доктор юридичних наук, аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ АДВОКАТІВ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА УСПІШНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. У статті досліджено психологічне благополуччя адвокатів як ключову детермінанту ефективності їх професійної взаємодії в умовах сучасних суспільно-правових трансформацій. Обґрунтовано, що адвокатська діяльність супроводжується високим рівнем стресу, емоційного напруження та відповідальності, що актуалізує необхідність вивчення внутрішніх ресурсів особистості правника. Розкрито сутність феномену психологічного благополуччя крізь призму гедоністичного та еудамонічного підходів, акцентовано увагу на його структурних компонентах, зокрема самоприйнятті, автономії, наявності життєвих цілей, позитивних міжособистісних зв'язках та здатності до особистісного зростання.

Проаналізовано основні стресогенні чинники професійної діяльності адвокатів, серед яких значущими є: організаційне перевантаження, часовий тиск, емоційна напруженість взаємодії з клієнтами та невідповідність між професійними очікуваннями і реальністю практики. Тривалий вплив цих факторів призводить до розвитку професійного вигорання, тривожності, депресивних станів і явища емоційного виснаження від допомоги іншим (*compassion fatigue*), що негативно позначається на якості професійної комунікації та прийняття рішень.

Доведено, що психологічне неблагополуччя адвокатів має системний характер і впливає на рівень довіри у взаємодії, ефективність правової допомоги та дотримання етичних стандартів.

Особливу увагу приділено впливу кризових умов, зокрема війни, які посилюють психоемоційне навантаження та ускладнюють професійну діяльність правників.

Обґрунтовано необхідність впровадження системних заходів підтримки ментального здоров'я адвокатів, розвитку психологічної культури та інтеграції психоедукаційних програм у професійну практику.

Акцентовано увагу на тому, що психологічне благополуччя є стратегічним ресурсом адвокатської діяльності, від якого безпосередньо залежить успішність професійної взаємодії та якість правової допомоги.

Ключові слова: адвокат, психологічне благополуччя, професійна взаємодія, професійна діяльність, стрес.

Kudermina Olena Ivanivna, doctor of Psychology, professor, professor of the department of legal psychology, National academy of internal affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4959-7413

Dulskyi Oleksandr Leonidovych, doctor of legal sciences, postgraduate student at the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF LAWYERS AS A DETERMINANT OF SUCCESSFUL PROFESSIONAL INTERACTION

Abstract. The article examines the psychological well-being of lawyers as a key determinant of the effectiveness of their professional interaction amidst modern socio-legal transformations. It is substantiated that legal practice is accompanied by high levels of stress, emotional tension, and responsibility, which necessitates the study of the internal resources of the practitioner's personality. The essence of the phenomenon of psychological well-being is revealed through the prism of hedonic and eudaimonic approaches, focusing on its structural components, including self-acceptance, autonomy, the presence of life goals, positive interpersonal relationships, and the capacity for personal growth.

The study analyzes the primary stressors of lawyers' professional activity, identifying significant factors such as organizational overload, time pressure, the emotional intensity of client interactions, and the discrepancy between professional expectations and the reality of practice. Prolonged exposure to these factors leads to the development of professional burnout, anxiety, depressive states, and compassion fatigue, which negatively impact the quality of professional communication and decision-making. It is proven that the psychological ill-being of lawyers is systemic in nature and affects the level of trust in interaction, the effectiveness of legal aid, and adherence to ethical standards. Particular attention is paid to the impact of crisis conditions, specifically war, which intensifies the psycho-emotional burden and complicates the professional activities of legal practitioners. The necessity of implementing systemic measures to support lawyers' mental health, developing a psychological culture, and integrating psycho-educational programs into professional practice is substantiated. The article emphasizes that psychological well-being is a strategic resource for legal practice, upon which the success of professional interaction and the quality of legal assistance directly depend.

Keywords: lawyer, psychological well-being, professional interaction, professional activity, stress.

Постановка проблеми. Аналіз обраного предметного поля дослідження зумовлений глибокими трансформаціями сучасного суспільно-правового середовища, де професія адвоката стає дедалі більш напруженою та емоційно виснажливою. Постійний стан конфлікту, гранична відповідальність за долі клієнтів та робота в умовах правової невизначеності висувають на перший план не лише інтелектуальну компетентність правника, а й його внутрішню психологічну стійкість. У цьому контексті психологічне благополуччя адвоката виступає не просто показником особистого комфорту, а фундаментальною детермінантою, що визначає стратегії та результативність професійної взаємодії. Саме від цілісності внутрішнього ресурсу фахівця залежить його здатність до побудови довірливих відносин із клієнтами, збереження когнітивної гнучкості у залі суду та здатність до конструктивного діалогу з процесуальними опонентами в умовах високого тиску. Водночас зростаючі ризики професійного вигорання, тривожності та деформації особистості серед представників юридичної спільноти стають серйозним бар’єром для ефективної комунікації, призводячи до помилок у сприйнятті інформації та зниження етичних стандартів взаємодії. Попри очевидну значущість цієї проблеми, у вітчизняній науці тривалий час домінував технократичний підхід до оцінки успішності адвокатської діяльності, тоді як роль психологічного благополуччя як активного чинника професійного успіху залишалася недостатньо вивченою. Таким чином, теоретичне обґрунтування дослідження взаємозв’язку між психологічним станом адвоката та якістю його професійних контактів є нагальною потребою для вдосконалення правничої практики та збереження кадрового потенціалу системи правосуддя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема психологічного благополуччя особистості як багатогранний феномен перебуває у центрі уваги багатьох сучасних дослідників, зокрема фундаментальні концептуальні моделі цього стану були розроблені у працях К. Ріфф, Е. Дінера та М. Селігмана. В українській психологічній науці значний внесок у вивчення життєстійкості, самоактуалізації та суб'єктивного благополуччя зробили такі вчені, як С. Титаренко, Л. Карамушка, В. Татенко та М. Максименко. Питання психологічних особливостей професійної діяльності адвокатів та представників правничих професій традиційно розглядалися в межах юридичної психології такими авторами, як В. Коновалова, В. Шепітько, М. Костицький, які акцентували увагу на деонтологічних аспектах та професійній етиці. Разом із тим, аналіз комунікативної компетентності та стратегій професійної взаємодії представлений у роботах дослідників, що вивчають конфліктологію та медіацію. Проте, незважаючи на наявність значної теоретичної бази щодо окремих аспектів стресостійкості, роль психологічного благополуччя саме як активного внутрішнього ресурсу та визначальної детермінанти успішної взаємодії адвоката з

суб'єктами судочинства залишається недостатньо висвітленою. Більшість існуючих праць зосереджені на подоланні негативних станів (дистресу, втоми), тоді як позитивне функціонування особистості адвоката як запорука ефективної професійної комунікації потребує подальшого цілісного наукового аналізу.

Мета статті – охарактеризувати сутність та зміст феномену «психологічне благополуччя» адвоката та виокремити його роль у реалізації професійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Сутність феномену «психологічне благополуччя» в сучасній науковій парадигмі розглядається не просто як відсутність психічних розладів чи станів стресу, а як складне, багатоаспектне динамічне утворення, що відображає ступінь реалізації особистісного потенціалу та загальну задоволеність життям. У психологічній літературі концептуалізація цього поняття традиційно здійснюється через два основні підходи: гедоністичний та еудамонічний. Гедоністичний підхід (E. Diener) зосереджується на суб'єктивному відчутті щастя, переважанні позитивних емоцій над негативними та загальному когнітивному оцінюванні власного життя. На противагу йому, еудамонічний підхід, найбільш повно представлений у моделі C. Ryff, розглядає благополуччя як процес «процвітання» особистості, що базується на самоактуалізації, наявності життєвих цілей та здатності долати труднощі. Відповідно до цієї моделі, сутність феномену розкривається через шість ключових компонентів: позитивне ставлення до себе (самоприйняття), наявність тісних і довірливих стосунків з іншими, автономність та незалежність суджень, здатність ефективно керувати зовнішнім середовищем для задоволення власних потреб, наявність сенсу життя та постійне прагнення до особистісного зростання.

Таким чином, психологічне благополуччя постає як інтегральний показник психічного здоров'я, що поєднує емоційний комфорт із продуктивним функціонуванням. Воно є одночасно і станом, і процесом постійного врівноваження внутрішніх ресурсів особистості з викликами соціального середовища. У контексті професійної діяльності, зокрема адвокатської, цей феномен набуває характеру стратегічного ресурсу: високий рівень благополуччя забезпечує когнітивну стійкість, емпатійність та здатність до конструктивного вирішення конфліктів, що становить фундамент професійної успішності. Психологічно благополучна особистість здатна зберігати цілісність під тиском зовнішніх обставин, трансформуючи стресові ситуації в досвід саморозвитку, що робить цей феномен ключовою внутрішньою детермінантою будь-якої високоефективної соціальної взаємодії.

В контексті сучасних викликів професійної діяльності відбувається трансформація адвокатської практики. Війна створила специфічне стресогенне середовище, де адвокати змушені не лише працювати з новими категоріями складних справ – такими як захист прав внутрішньо переміщених осіб та документування воєнних злочинів, – а й виконувати нетипові функції психологічної підтримки клієнтів. Таке додаткове емоційне навантаження в

поєднанні з ризиками фізичної безпеки суттєво підвищує загрозу психоемоційного виснаження та професійної деформації.

В кризових умовах успішність діяльності та професійної взаємодії адвоката безпосередньо залежить від системної підтримки ментального здоров'я правників. З огляду на зазначене, інтеграція психологічної підтримки та розвиток soft skills у щоденну практику є не факультативним елементом, а важливою умовою збереження професійної ефективності. В екстремальних умовах психологічний ресурс адвоката стає визначальним фактором успішної реалізації його професійної місії, що вимагає впровадження системних психоедукаційних програм на рівні всієї професійної спільноти [1].

В зарубіжному науковому просторі проблематика психологічного благополуччя займає суттєве місце в загальному обсязі теоретико-методологічних досліджень психології адвокатської діяльності. Робоче середовище стає важливим фактором стресу для сучасної людини, і юридична практика — не виняток. В більшості розвідок підкреслюється, що сучасна правнича діяльність є джерелом значного психологічного навантаження, яке пов'язане не лише із самим характером правозахисної роботи, але і з професійним середовищем, організаційними вимогами та емоційними очікуваннями від її здійснення. Професійний стрес визначається як напруження, яке виникає через діяльність на робочому місці під впливу умов, в яких відбувається ця діяльність. Тривалий вплив стресових чинників може негативно позначатись на фізичному та психологічному стані правників.

M.Sandu, M. Călin, D. Rodica ідентифікують кілька ключових джерел стресу для правників:

- організаційні фактори, такі як великий обсяг роботи, вимоги до якості та швидкості виконання завдань;
- емоційний тиск, пов'язаний із взаємодією з клієнтами, представниками судових органів та іншими учасниками процесу;
- очікування та розчарування, особливо у молодих адвокатів, які можуть відчувати невідповідність між професійними ідеалами та реальністю практики.

В той же час, науковці звертають увагу, що ці стрес-фактори можуть впливати на мотивацію, професійний розвиток та якість діяльності юристів і адвокатів. Тривалий професійний стрес може мати різні негативні наслідки: психологічне виснаження, погіршення якості професійної діяльності, довгострокові негативні ефекти на здоров'я [11].

У зарубіжному просторі юридичної психології акцентується увага на концепції compassion fatigue (емоційне виснаження від допомоги іншим) – стану, при якому юристи, що взаємодіють з травмованими клієнтами, переживають високий рівень емоційної втоми, деперсоналізації та зниження ефективності. Це явище є аналогом відомому в медицині професійному вигоранню, але з фокусом на емоційні аспекти адвокатської роботи. Враховуючі реальні умови роботи представників вітчизняної адвокатської спільноти можна тільки уявити

актуальний для них рівень емоційного виснаження. Юридична діяльність пов’язана з високим ризиком психологічного стресу, тривоги, депресії, вигорання, а також високою частотою випадків звільнення та зниження продуктивності через психологічні чинники. Умови сучасної правової практики створюють широку кризу здоров’я серед юристів, що містить як індивідуальні, так і професійні виміри. В той же час, стрес і психічний дискомфорт у адвокатів — це не лише індивідуальна проблема, але і системна риса юридичної професії, яка в кризових умовах (наприклад, під час війни) загострюється. Важливим виступає позиція, яка дозволяє розглядати адвокатську діяльність не лише як професійну правову, а й як психологічно ризикову сферу, де благополуччя адвоката тісно пов’язане з культурою професії, структурними вимогами та особистісними мотивами. Це важливо враховувати при аналізі умов функціонування адвокатів у кризових обставинах, зокрема під час війни.

Дослідження, що базується на опитуванні близько 2800 ліцензованих адвокатів (Каліфорнія та Вашингтон, округ Колумбія) дозволило з'ясувати, чому адвокати (особливо жінки) мають високі показники психічних розладів та чому вони вирішують піти з професії [8]. В діяльності адвокатів науковці виявили деструктивний цикл: стрес (хронічне перевантаження та високі вимоги), алкоголь (використання спиртного як механізму копінгу (самозаспокоєння), вихід (рішення залишити юридичну практику через неможливість підтримувати такий темп).

Дослідження виявило значну диспропорцію між чоловіками та жінками-адвокатами. Жінки-адвокати повідомляють про значно вищі рівні стресу, тривожності та депресії. Представниці жіночої статі частіше демонструють «ризиковане вживання алкоголю» як реакцію на стрес, пов'язаний із роботою та у два рази частіше за чоловіків серйозно замислюються про те, щоб піти з юриспруденції.

Результати дослідження доводять, що проблема не в «слабкості» особистості адвоката, а в структурі юридичного бізнесу. Висока конкурентність та відсутність психологічної безпеки є головними чинниками вигорання.

Одне з наймайсштабніших емпіричних досліджень психічного здоров’я практикуючих адвокатів у США проводилось методом анонімного опитування 2 863 адвокатів [4] та дозволило виявити, що:

- рівень тривоги, депресії та стресу серед адвокатів значно більший порівняно із загальною популяцією;
- надмірна відданість професії є сильним предиктором психоемоційних проблем;
- робота в стресовому стані часто супроводжується ризиковим вживанням алкоголю, що корелює з погіршенням психічного стану;
- гендерні відмінності впливають на характер психічних ризиків: жінки частіше відчувають внутрішньо-професійний конфлікт, пов’язаний із сім’єю, тоді як чоловіки — з перенавантаженням роботою.

Наведені результати підкреслюють, що психічне здоров'я адвоката є комплексною проблемою, обумовленою як робочими, так і соціальними чинниками, і ризики психоемоційного зриву мають гендерний компонент.

Реагування представників адвокатської спільноти на стресові умови професійної діяльності викликають серйозне занепокоєння:

- близько 20,6 % адвокатів мають проблемні форми вживання алкоголю, а приблизно 36,4 % — ризикові форми вживання, що виходять за межі норми;
- адвокати повідомляють про часте вживання тютюну, седативних препаратів та інших психоактивних речовин, що корелює з перенавантаженням роботою [9].

Ці дослідження реалізовані у масштабних вибірках та демонструють високі показники психологічних і поведінкових проблем у професії адвоката. Відповідно, стресова природа юридичної професії впливає на повсякденну поведінку адвокатів та якість його професійної взаємодії, що також слід враховувати при оцінці психологічних ризиків роботи правника.

Подальші емпіричні розвідки передбачали дослідження чинників, що сприяють суїцидальним думкам серед адвокатів. Вивчення результатів опитування майже 2 000 правників довело, що:

- перенавантаження роботою, хронічний стрес і соціальна ізоляція є значними детермінантами ризику суїциду серед адвокатів;
- адвокати, які надмірно віддані роботі без відповідної соціальної підтримки та схвалення, мають значно вищій ризик виникнення думок про самогубство;
- існують гендерні відмінності у чинниках ризику суїцидальної поведінки (жінки демонструють вищі рівні тривоги, депресії та конфлікту робота-сім'я, аніж чоловіки) [10].

У зарубіжному науково-практичному дискурсі важливе місце займають емпіричні дослідження та аналітичні звіти професійних асоціацій адвокатів і юристів, які фіксують стан психічного здоров'я, рівень стресу та професійні ризики правничої діяльності. На відміну від суто академічних досліджень, ці матеріали ґрунтуються на масових опитуваннях практикуючих адвокатів, що надає їм високої прикладної цінності. Національні профспілки та юридичні організації (Massachusetts Supreme Judicial Court Standing Committee on Lawyer Well-Being та National Task Force on Lawyer Well-Being) щорічно збирають дані про стан психічного здоров'я юристів і адвокатів. Основними критеріями виступають показники вигорання, тривоги, депресії, нездатності до відпочинку та соціальної підтримки.

Одним із найавторитетніших джерел є звіт National Task Force on Lawyer Well-Being, підготовлений за ініціативи Американської асоціації адвокатів. У звіті наголошується, що юридична професія характеризується хронічно підвищеним рівнем стресу, емоційного виснаження та професійного вигорання [3]. Відповідно даним звіту, значна частина адвокатів страждає від вигорання,

тривоги, депресії та психологічного виснаження – показники значно перевищують середній рівень у суспільстві. Це призводить до зниження якості професійної діяльності, негативного впливу на клієнтську підтримку та підвищення вірогідності появи ризикованої поведінки (алкоголь, недосипання тощо).

Сучасна практика правової роботи – довгі години, тиск щодо обсягу справ, відсутність часу на особисте життя – знижує когнітивні та професійні можливості правників, що веде до зниження їх благополуччя та здатності ефективно представляти клієнтів. Психологічне благополуччя адвоката пов'язане із задоволенням базових психологічних потреб: автономії, компетентності та соціальної пов'язаності. Недостатнє задоволення цих потреб обумовлює виникнення стресу, почуття невпевненості та зниження мотивації в адвокатській діяльності.

Результати опитування ABA свідчать про наявність кризи благополуччя серед юристів:

- суїцид серед адвокатів (третя провідна причина смерті у представників професії);
- 28 % адвокатів у минулому році боролися з депресією – у кілька разів більше, ніж у загальній популяції;
- 19 % відчували значну тривогу, 23 % – стрес;
- високі рівні вживання алкоголю як способу полегшення стресу;
- фіксується зв'язок між психоемоційним виснаженням і якістю надання правової допомоги;
- тенденції до погіршення психічного здоров'я починаються ще у студентські роки юридичної освіти і наростають під час професійної практики.

Наведені дані підсилюють аргументацію, що психологічне благополуччя адвокатів – це не лише індивідуальна проблема, а системна криза юридичної професії, що впливає на соціальну функцію та якість правової допомоги.

Дослідження не лише діагностує проблему, а й пропонує підходи до її подолання: переосмислення юридичної професійної культури – зменшення надмірних робочих вимог, перегляд системи «оплата за годину», створення підтримуючого середовища; посилення уваги до психологічних потреб адвокатів, особливо задоволення їх потреби у автономії, компетентності й соціальній пов'язаності; розширення можливостей для професійного розвитку та громадської служби, що може зміцнити почуття значущості, автономії та внутрішньої мотивації.

Federal Bar Association у своїх аналітичних оглядах (2020–2025) зосереджується на стресогенних чинниках професійної діяльності адвокатів, зокрема:

- високій інтенсивності судової роботи;
- часовому тиску;
- емоційному навантаженні під час роботи з уразливими клієнтами.

У звітах FBA зазначається, що кризові соціально-політичні умови підсилюють ризики: професійного вигорання; зниження когнітивної ефективності; порушень емоційної саморегуляції.

Особливу увагу у звітах приділено ролі soft skills та психологічної стійкості адвокатів як чинників, що пом'якшують негативний вплив кризових обставин на адвокатську діяльність [5].

Міжнародна асоціація адвокатів (IBA) у звітах *Mental Wellbeing in the Legal Profession* представляє порівняльні дані з різних країн, що дозволяє говорити про глобальний характер проблеми психологічного неблагополуччя адвокатів (опитані понад 3 500 правників і більше ніж 180 юридичних організацій). Згідно з результатами IBA:

- понад половина опитаних адвокатів повідомляють про регулярний професійний стрес;
- значна частка респондентів зазначає емоційне виснаження та зниження професійної мотивації;
- кризові умови (збройні конфлікти, політична нестабільність, масові порушення прав людини) істотно ускладнюють професійну діяльність адвокатів, які працюють у сфері захисту прав людини.

У своїх звітах IBA наголошує, що психологічне благополуччя адвоката є необхідною передумовою дотримання стандартів правосуддя та професійної етики [7].

Виявлені у зарубіжних розвідках стресогенні чинники професійної діяльності адвокатів мають безпосередній і багатовимірний вплив на якість їх професійну взаємодію. Насамперед, організаційне перевантаження, часовий тиск і високі вимоги до результату правозахисної діяльності знижують когнітивні ресурси фахівця, що ускладнює здатність до активного слухання, глибокого аналізу ситуації клієнта та побудови ефективної стратегії комунікації. У таких умовах взаємодія набуває формалізованого характеру, втрачаючи індивідуалізований підхід і необхідну атмосферу довіри.

Емоційний тиск, пов'язаний із постійною взаємодією з клієнтами, суддями та іншими учасниками процесу, спричиняє підвищену дратівливість, емоційну виснаженість і зниження рівня емпатії. Це, у свою чергу, негативно впливає на якість міжособистісної комунікації, здатність адвоката встановлювати психологічний контакт і підтримувати партнерські відносини, що є вельме важливими для ефективного представництва інтересів клієнта. Особливої ваги набуває феномен compassion fatigue, який проявляється у деперсоналізації клієнтів, зниженні емоційної включеності та формуванні професійного цинізму.

Тривалий вплив стресу та пов'язані з ним психологічні стани (тривожність, депресія, вигорання) зумовлюють погіршення якості прийняття рішень, підвищують ризик професійних помилок і знижують загальну ефективність правничої діяльності. Додатково, деструктивні копінг-стратегії, зокрема вживання алкоголю або соціальна ізоляція, послаблюють комунікативну

спроможність адвоката та ускладнюють його взаємодію як із клієнтами, так і з представниками професійного середовища.

Важливим аспектом виступає розрив між професійними очікуваннями та реальністю практики, який особливо гостро відчувається молодими адвокатами. Зазначене призводити до зниження мотивації, втрати професійної ідентичності та формального ставлення до взаємодії з клієнтами. Гендерні особливості переживання стресу додатково впливають на характер професійної взаємодії, зумовлюючи різні моделі реагування та адаптації у чоловіків і жінок.

Психологічне неблагополуччя адвокатів виступає суттєвим дестабілізуючим фактором професійної взаємодії, що проявляється у зниженні якості комунікації, довіри, емпатії та ефективності спільної діяльності. Наведене підтверджує необхідність системного врахування психологічних чинників у організації адвокатської діяльності та розвитку механізмів підтримки психічного здоров'я правників як передумови якісної правової допомоги.

У низці країн (США, Канада, Велика Британія, Австралія) діють спеціалізовані програми, зокрема: *Lawyer Assistance Programs*; *Well-Being Week in Law*; дослідницькі центри при верховних судах та адвокатських палатах. Звіти цих програм демонструють, що психологічні проблеми адвокатів мають тенденцію до накопичення, особливо в умовах тривалих криз і потребують системної психологічної підтримки.

Наприклад, Well-Being Week in Law – це щорічна професійна ініціатива, що проводиться у перший тиждень травня як частина Mental Health Awareness Month (місяць усвідомлення психічного здоров'я) в США та інших країнах [6]. Вона організована Institute for Well-Being in Law (IWIL) з метою підвищення обізнаності про психічне та емоційне благополуччя правників та створення передумов для сталих культурних змін у юридичній професії. Ініціатива спрямована на формування культури, де благополуччя розглядається як професійна норма, а не як додатковий «побічний» аспект професійної підготовки. *Well-Being Week in Law* включає різноманітні події, тренінги, воркшопи, практики самопідтримки, які проводять юридичні асоціації, державні й приватні організації (наприклад, Massachusetts Bar Association, Boston Bar Association) у співпраці з IWIL. Ці заходи дозволяють юристам безпосередньо брати участь у діяльності, що сприяє їх психологічному благополуччю, та створюють платформу для обміну досвідом і практичними підходами в юриспруденції.

Аналогічні щотижневі заходи проводяться окремими бар-асоціаціями, наприклад *Well-Being in Law Week* у Санта-Барбарі, де пропонуються навчальні сесії, вебінари, групові практики, спрямовані на підтримку психологічного здоров'я юристів і адвокатів. Багато місцевих комітетів, наприклад *NM Well-Being Committee* та інші, також проводять регулярні ініціативи для підтримки благополуччя, які включають подкасти, події та ресурси про стратегії самодопомоги та психоемоційну підтримку для правників у повсякденному

житті. Ініціатива *Well-Being Week in Law* та подібні програми мають важливе значення як практичний елемент у вивченні психологічних аспектів адвокатської професії. Вони показують актуальність проблем психічного здоров'я в юридичній професії на глобальному рівні, забезпечують структурні підходи до благополуччя, що виходять за межі індивідуальної самодопомоги, формують професійні стандарти підтримки психологічного благополуччя, які можуть бути адаптовані до умов війни.

У відповідь на загострення психологічних викликів, пов'язаних із повномасштабною війною в Україні, Національна асоціація адвокатів України (НААУ) започаткувала комплексний проєкт із підтримки ментального здоров'я адвокатів, що передбачає створення електронної платформи з психологічними сервісами для правників [2]. Проєкт «Підтримка ментального здоров'я українських адвокатів під час війни» реалізується НААУ за підтримки Міжнародної асоціації юристів (International Bar Association, IBA) з метою подолання стресу, емоційного виснаження та професійного навантаження, яке значно зросло в умовах бойових дій та пов'язаних із війною. Автори ініціативи підкреслюють, що адвокатська професія завжди передбачає високий рівень стресу, а у воєнний час ці психологічні навантаження складаються із постійної загрози для життя, потреби одночасно вирішувати складні юридичні питання та здійснювати щоденну професійну діяльність. За даними НААУ, платформа матиме такі ключові елементи: промокоди на індивідуальні психологічні сесії; реєстрація на психоедукаційні заходи; бібліотека тематичних матеріалів. Цей проєкт є яскравим прикладом практичної реалізації підходів до підтримки психічного здоров'я адвокатів у кризових умовах (війни).

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, доцільно констатувати, що психологічне благополуччя адвоката є складним, інтегральним та динамічним феноменом, який виступає не лише індикатором психічного здоров'я особистості, але й ключовою детермінантою ефективності його професійної взаємодії. Доведено, що високий рівень психологічного благополуччя забезпечує когнітивну стійкість, емоційну врівноваженість, здатність до емпатії та конструктивної комунікації, що є необхідними умовами успішного виконання адвокатської діяльності.

Література:

1. Іваницький С. О. Українська адвокатура в умовах війни: національний та зарубіжний контекст / С. О. Іваницький // Вісник кримінального судочинства. – 2022. – № 3–4. – С. 45–56.
2. Національна асоціація адвокатів України. Підтримку ментального здоров'я адвокатів поставлять на платформу / НААУ. – 24.01.2025. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://unba.org.ua/news/9899-pidtrimku-mental-nogo-zdorovya-advokativ-postavlyat-na-platformu.html.
3. American Bar Association. *The Path to Lawyer Well-Being: Practical Recommendations for Positive Change / National Task Force on Lawyer Well-Being* (ABA, 2017). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/

committees_commissions/standing-committee-on-professionalism/the-path-to-lawyer-well-being-practical-recommendations-for-pos/

4. Anker J. Stress, drink, leave: An examination of gender-specific risk factors for mental health problems and attrition among licensed attorneys / J. Anker, P.Krill // PLoS ONEю – 2021. – Vol. 16(5). – P. 168 – 187.

5. Institute for Well-Being in Law. Well-Being Week in Law 2025 / Institute for Well-Being in Law (IWIL). – URL: https://lawyerwellbeing.net/well-being-week-in-law/about/.

6. International Bar Association. *International Guidelines for Wellbeing in Legal Education* / IBA Professional Wellbeing Commission, 2024. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.ibanet.org/The-IBA-Professional-Wellbeing-Commission-launches-International-Guidelines-for-Wellbeing-in-Legal-Education.

7. International Bar Association. *Mental Wellbeing in the Legal Profession: A Global Study* / IBA Professional Wellbeing Commission, 2021. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.ibanet.org/IBA-report-Mental-Wellbeing-in-the-Legal-Profession-A-Global-Study.

8. Krause C. A. Lawyer Wellbeing as a Crisis of the Profession / C. A. Krause, J. Chong //South Carolina Law Review. – Vol. 71, Issue 2, 2019. – P. 203–218.

9. Krill P. R. et al. The Prevalence of Substance Use and Other Mental Health Concerns Among American Attorneys / P. R. Krill et al. // Addiction Medicine. – Vol. 10.– № 1. – 2016 (доповнені даними 2024). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9997954/.

10. Krill P. R. Stressed, Lonely, and Overcommitted: Predictors of Lawyer Suicide Risk / P. R. Krill, H. M. Thomas, M. R. Kramer, N. Degeneffe, J. J. Anker / Healthcare. – 2023. – Vol. 11. – №. 4. – P. 536.

11. Sandu M. L. The influence of the stress factor in the legal practice / M. L. Sandu, M. F. Călin, D. Rodica // *Technium Social Sciences Journal*. – 2021. – Vol. 16. – P. 283–296.

References

1. Ivanitskyi, S. O. (2022). Ukrainska advokatura v umovakh viiny: natsionalnyi ta zarubizhnyi kontekst [Ukrainian advocacy in the conditions of war: national and foreign context]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva — Bulletin of Criminal Justice*, *(3–4)*, 45–56 [in Ukrainian].

2. Ukrainian National Bar Association. (2025, January 24). «Pidtrymku mentalnoho zdorovya advokativ postavlyat na platformu» [Support for mental health of lawyers will be put on a platform]. *unba.org.ua/news/9899-pidtrimku-mental-nogo-zdorovya-advokativ-postavlyat-na-platformu.html* Retrieved from https://unba.org.ua/news/9899-pidtrimku-mental-nogo-zdorovya-advokativ-postavlyat-na-platformu.html [in Ukrainian].

3. American Bar Association. (2017). The Path to Lawyer Well-Being: Practical Recommendations for Positive Change [The Path to Lawyer Well-Being: Practical Recommendations for Positive Change] National Task Force on Lawyer Well-Being. *americanbar.org/groups/professional_responsibility/committees_commissions/standing-committee-on-professionalism/the-path-to-lawyer-well-being-practical-recommendations-for-pos/* Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/committees_commissions/standing-committee-on-professionalism/the-path-to-lawyer-well-being-practical-recommendations-for-pos/ [in USA].

4. Anker, J. J., & Krill, P. R. (2021). Stress, drink, leave: An examination of gender-specific risk factors for mental health problems and attrition among licensed attorneys. *PLoS ONE*, 16(5), 168 – 187 [in USA].

5. Institute for Well-Being in Law. Well-Being Week in Law 2025 [Well-Being Week in Law 2025]. *lawyerwellbeing.net/well-being-week-in-law/about/* Retrieved from https://lawyerwellbeing.net/well-being-week-in-law/about/ [in USA].

6. International Bar Association. (2024). *International Guidelines for Wellbeing in Legal Education*. IBA Professional Wellbeing Commission. Retrieved from https://www.ibanet.org/The-

IBA-Professional-Wellbeing-Commission-launches-International-Guidelines-for-Wellbeing-in-Legal-Education [in USA].

7. International Bar Association. (2021). *Mental Wellbeing in the Legal Profession: A Global Study*. IBA Professional Wellbeing Commission. Retrieved from https://www.ibanet.org/IBA-report-Mental-Wellbeing-in-the-Legal-Profession-A-Global-Study [in USA].

8. Krause, C. A., & Chong, J. (2019). Lawyer Wellbeing as a Crisis of the Profession [Lawyer Wellbeing as a Crisis of the Profession] *South Carolina Law Review – South Carolina Law Review*, *71(2)*, 203–218 [in USA].

9. Krill, P. R., Johnson, R., & Albert, L. (2016/2024). The Prevalence of Substance Use and Other Mental Health Concerns Among American Attorneys [The Prevalence of Substance Use and Other Mental Health Concerns Among American Attorneys]. *Journal of Addiction Medicine – Journal of Addiction Medicine*, 10(1) [in USA].

10. Krill, P. R. (2023). Stressed, Lonely, and Overcommitted: Predictors of Lawyer Suicide Risk [Stressed, Lonely, and Overcommitted: Predictors of Lawyer Suicide Risk]. *Healthcare – Healthcare*, 11(4), 536 [in USA].

11. Sandu, M. L., Călin, M. F., & Rodica, D. (2021). The influence of the stress factor in the legal practice [The influence of the stress factor in the legal practice]. *Technium Social Sciences Journal – Technium Social Sciences Journal*, 16, 283–296 [in USA].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.98:37.015.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2532-2546

Кулакова Лариса кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, http://orcid.org/0000-0001-6496-7964

Джеджера Ольга старший викладач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, https://orcid.org/0000-0001-5471-703X

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті здійснено теоретико-прикладний аналіз сучасного стану та трансформації діяльності психологічної служби в системі освіти України в умовах воєнного стану, постковідних змін, цифровізації освітнього процесу та підготовки до повоєнного відновлення. Метою дослідження є обґрунтування необхідності реформування психологічної служби та зміни парадигми роботи практичного психолога закладу освіти.

Проаналізовано нормативно-правову базу, функції та рівні функціонування служби, проблеми та досягнення. Особливу увагу приділено впливу російсько-української війни на трансформацію школи, зростанню запиту на кризову допомогу, роботі з травмами, ВПО та формуванню резилієнтності.

Висвітлено сильні сторони служби та ключові виклики. Обґрунтовано актуальність проєкту Концепції реформування психологічної служби на період до 2030 року, яка передбачає осучаснення нормативної бази, підвищення ефективності в умовах війни та повоєнного відновлення, інтеграцію цифрових інструментів і розширення психосоціальної підтримки.

Практична цінність результатів полягає в обґрунтуванні переходу до ресурсного, превентивного та дитиноцентрованого підходу в роботі психолога, оптимізації документообігу, посиленні ролі служби в створенні психологічно безпечного освітнього середовища та підготовці до системних змін у відповідь на сучасні виклики.

У дослідженні використано методи теоретичного аналізу, систематизації та узагальнення наукових джерел, нормативно-правових документів і методичних матеріалів. Встановлено, що формування резистентності учасників освітнього процесу є наскрізним пріоритетом діяльності служби в умовах тривалого воєнного стресу. Розкрито потенціал міжвідомчої взаємодії психологічної служби з інклюзивно-ресурсними центрами, органами соціального захисту та громадськими організаціями як ресурс розширення охоплення

психосоціальної підтримкою. Акцентовано на необхідності впровадження фахової атестації практичних психологів як інструменту забезпечення якості психологічних послуг.

Ключові слова: психологічна служба системи освіти, реформування, психічне здоров'я, воєнний стан, цифровізація, життєстійкість, Концепція реформування психологічної служби, практичний психолог закладу освіти, психосоціальна підтримка.

Larysa Kulakova Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Developmental and Educational Psychology, Rivne State University of the Humanities, Rivne, http://orcid.org/0000-0001-6496-7964

Olha Dzhedzhera Lecturer at the Department of Developmental and Educational Psychology, Rivne State University of the Humanities, Rivne, https://orcid.org/0000-0001-5471-703X

PSYCHOLOGICAL SERVICE IN THE EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE: CONTEMPORARY CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. The article presents a theoretical and applied analysis of the current state and transformation of the psychological service in the education system of Ukraine in the context of martial law, post-COVID transformations, digitalization of the educational process, and preparation for post-war recovery. The aim of the study is to substantiate the need to reform the psychological service and to shift the paradigm of educational psychologists' practice.

The study analyzes the regulatory framework, functions, and levels of service operation (national, regional, and community levels), as well as key challenges (staff shortages, outdated reporting procedures, and excessive paperwork) and achievements (implementation of the AIS "I-Psychologist," transition to electronic reporting, and separation of psychologists' responsibilities from those of special education teachers and educators). Particular attention is paid to the impact of the Russian-Ukrainian war on the transformation of schools into "centers of care and unity," the growing demand for crisis intervention, trauma-informed work, support for internally displaced persons (IDPs), and the development of resilience.

The article highlights the service's strengths (an extensive institutional network, high levels of public trust, early identification of problems, and interagency cooperation) and its key challenges (insufficient coverage of adult community populations, the absence of professional certification, and inadequate resources and infrastructure). The article also highlights the relevance of the draft Concept for the Reform of the Psychological Service through 2030 (V. Panko et al.), which emphasizes the modernization of the regulatory framework, increased efficiency in wartime and

post-war recovery conditions, integration of digital tools, and the expansion of psychosocial support.

The practical value of the findings lies in supporting the transition to a resource-oriented, preventive, and child-centered approach in psychologists' practice, optimizing documentation workflows, strengthening the service's role in creating a psychologically safe educational environment, and preparing for systemic changes in response to contemporary challenges.

The study used methods of theoretical analysis, systematization and synthesis of scientific sources, regulatory documents and methodological materials. It was established that the formation of resilience of participants in the educational process is a cross-cutting priority of the service's activities in conditions of prolonged military stress. The potential of interagency cooperation of the psychological service with inclusive resource centers, social protection bodies and civil society organizations as a key resource for expanding the coverage of psychosocial support was revealed. Attention was focused on the need to introduce professional certification of pedagogical psychologists as a tool for ensuring the quality of psychological services.

Keywords: psychological service in the education system, reform, mental health, martial law, child-centered approach, digitalization, resilience, Concept for the Reform of the Psychological Service, educational institution psychologist, psychosocial support.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 76 Закону України «Про освіту» у системі освіти функціонує психологічна служба, яка забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, сприяє створенню умов для виконання освітніх і виховних завдань закладів освіти, соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти. Діяльність психологічної служби у системі освіти України здійснюється практичними психологами, соціальними педагогами, методистами та директорами (завідувачами) навчально-методичних кабінетів/центрів/лабораторій [1; 7].

В умовах сучасних викликів, пов'язаних із постковідним розвитком суспільства, російсько-українською війною, повоєнним відновленням держави, реформуванням освітньої сфери, психологічна служба в системі освіти України потребує оновлення для підвищення ефективності її функціонування [6].

На тлі пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення рф в Україну роль школи та формат освітнього процесу зазнали певних змін. Сучасна школа стала центром підтримки, турботи та єднання. Змінилися також пріоритети та цінності певних сфер. Зокрема, до переліку ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, які визначені

у Законі України «Про освіту» [1], доречно додати здатність дбати про своє психічне здоров'я, емоційний інтелект, ефективно справлятися зі стресовими та травмуючими ситуаціями.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає 7 компонентів психічного здоров'я: усвідомлення постійності та ідентичності свого фізичного і психічного «Я»; постійність і тотожність переживань в однотипних ситуаціях; критичне ставлення до себе і своєї діяльності адекватність психічних реакцій впливові середовища; здатність керувати своєю поведінкою у відповідності до встановлених норм; планування власної життєдіяльності та її реалізація; здатність змінювати свою поведінку залежно від зміни життєвих обставин [9, с.14].

Незважаючи на наявність чіткої нормативно-правової бази, що регламентує діяльність психологічної служби в системі освіти, сучасні виклики воєнного стану в Україні загострили низку критичних системних суперечностей.

Сьогодні спостерігається суттєвий дисонанс між зростанням запиту на кризову психологічну допомогу та попередніми методами статистичного обліку. Тривалий час фахівці були змушені витрачати значний часовий ресурс на паперову звітність, що знижувало ефективність безпосередньої роботи із учасниками освітнього процесу. Інтеграція сучасних цифрових інструментів (зокрема автоматизованої системи «Я-ПСИХОЛОГ») має на меті дебюрократизацію процесу. Це дозволяє переспрямувати фокус уваги фахівця з формального адміністрування на професійну підтримку учасників освітнього процесу.

Концепція школи як «центру турботи» докорінно змінює функціонал психолога. Замість традиційної «діагностичної відстороненості», яка передбачала лише констатацію фактів, фахівець стає активним архітектором безпечного освітнього середовища. Гостро постає питання переорієнтації з моделі «виправлення вад» (дефіцитарний підхід) на «розкриття ресурсів» (потенціальний підхід). Такий аналіз потребує глибокого організаційно-педагогічного супроводу, особливо в умовах дефіциту кадрового забезпечення.

Ефективність діяльності служби не є автономною. Вона прямо залежить від якості вертикального та горизонтального управління – від рівня конкретного закладу до територіальної громади. Наразі заклад освіти володіє унікальним інструментарієм, адже саме в освітньому контексті найлегше ідентифікувати дітей групи ризику та надати їм первинну підтримку. Навчання дітей стратегіям подолання стресу (копінг-стратегіям) стає частиною щоденної практики. Завдяки фаховій підготовці освітяни можуть професійно оцінити складність проблеми та, використовуючи встановлені алгоритми перенаправлення, скоординувати допомогу дитині через залучення зовнішніх спеціалістів та сервісів громади.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблеми та перспективи розвитку психологічної служби в системі освіти України у своїх наукових працях описували В.Панок, О.Фляркoвська, О.Чуйко. Питання професійної підготовки

майбутніх фахівців психологічної служби вивчали А.Власова, В.Синишина, Т.Тарасова та ін. Однак, якщо теоретичні і практичні аспекти функціонування психологічної служби в закладах освіти досліджені досить широко, то питання управлінських, організаційно-педагогічних засад діяльності психологічної служби у системі освіти наразі вивчені досить фрагментарно.

Мета публікації – здійснити теоретико-прикладний аналіз сучасного стану та трансформації змісту діяльності психологічної служби в системі освіти України; обґрунтувати зміну парадигми роботи практичного психолога закладу освітив умовах воєнного стану та цифровізації освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наказом МОН України від 22.05.2018р. №509 було затверджене Положення про психологічну службу у системі освіти України. Згідно із цим положенням метою діяльності психологічної служби є: сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти; охорона психічного здоров'я; надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти [7].

Завдання психологічної служби у цьому Положенні визначаються так:

– збереження та зміцнення психічного та соціального здоров'я, сприяння особистісному, інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку здобувачів освіти шляхом доповнення сучасних методів навчання та виховання ефективними психолого-педагогічними технологіями;

– сприяння забезпеченню психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

Також Положенням про психологічну службу системи освіти визначено основні функції психологічної служби системи освіти:

– діагностично-прогностична – психолого-педагогічне вивчення чинників становлення особистості, її індивідуального розвитку;

– організаційно-методична – визначення стратегії, мети, завдань, планування діяльності психологічної служби та координація взаємодії учасників освітнього процесу;

– корекційно-розвиткова – система впливів, спрямованих на подолання визначених проблем, труднощів, шкідливих звичок, негативних емоційних станів тощо у здобувачів освіти; здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки; сприяння розвитку освітніх, інтелектуальних, загальних, спеціальних та соціальних здібностей, формування мотивації до освітньої діяльності у здобувачів освіти; надання психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

– консультативна – допомога у вирішенні проблем щодо розвитку, виховання, навчання та формування психологічної і соціальної компетентності учасників освітнього процесу;

– просвітницько-профілактична – поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів;

– соціально-захисна – здійснення соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають у кризових ситуаціях (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо); захист конституційних прав і статусу, законних інтересів здобувачів освіти [7].

Система психологічної служби закладів освіти в нашій державі діє на таких рівнях [9, с.14]:

1. Національний рівень. На цьому рівні здійснюється нормативне регулювання діяльності ПС та визначаються загальні директиви, здійснюється координація роботи ПС, узагальнення та звітування про її роботу, а також дослідження, інновації та розробка науково-методичного забезпечення діяльності ПС, у тому числі інструментарію, який використовують працівники ПС закладу освіти.

Зокрема, ІМЗО здійснює такі функції: розробляє нормативну базу; дає загальні настанови щодо пріоритетів у роботі; координує підвищення кваліфікації; збирає, узагальнює та поширює досвід роботи психологічних служб. НАПНУ проводить дослідження й інноваційні розробки у сфері прикладної психології, бере участь у науково-методичному забезпечення ПС, розробляє науково-методичні вимоги до змісту діяльності працівників ПС, розробляє методики, техніки та технології роботи із здобувачами освіти, в тому числі з дітьми із особливими освітніми потребами

2. Регіональний рівень. На цьому рівні здійснюється координація роботи ПС, навчально-методична та експертна підтримка, підвищення кваліфікації у публічних установах (ІППО).

ПС області надають навчально-методичну, інформаційну, консультативну та експертну підтримку працівникам ПС, проводять дослідження, організовують упровадження інновацій, організовують діяльність методичних об’єднань психологів, збір і поширення кращих практик. ІППО забезпечують підвищення кваліфікації психологів.

3. Рівень громад. На цьому рівні здійснюється координація та планування роботи ПС, зокрема через діяльність методоб’єднань, навчально-методична підтримка, а також взаємодія з інституціями й установами поза системою освіти.

ПС громади надають навчально-методичну, інформаційну, консультативну й експертну підтримку працівникам ПС, організовують діяльність методичних об’єднань психологів, збір і поширення кращих практик, методичний супровід закладів освіти у громаді.

Розмір навантаження працівників ПС у закладі освіти визначається типом населеного пункту та кількістю здобувачів освіти у закладі освіти відповідно до нормативів. Таким чином, кожен заклад освіти повинен мати практичного психолога хоча б на неповний робочий день (таблиця 1).

Таблиця 1

Норми ставок практичного психолога ЗЗСО

місто		**село/селище**	
до 499 здобувачів освіти	0,5 ставки	до 99 здобувачів освіти	0,25 ставки
500+ здобувачів освіти	0,75 ставки	100+ здобувачів освіти	0,5 ставки
700+ здобувачів освіти	1 ставка	200+ здобувачів освіти	0,75 ставки
		300+ здобувачів освіти	1 ставка

Типова документація, яку мають вести практичні психологи закладів освіти, визначається листом МОН України від 24.07.2019 № 1/9-477 [8]. Цей перелік включає: форму річного плану; журнал практичного психолога для щоденного обліку роботи; протоколи індивідуальної психологічної діагностики та консультації; протокол групової діагностики; форму для обліку занять; графік роботи.

З 2022/2023 навчального року ІМЗО запровадив електронну звітність виключно в онлайн-форматі через єдину електронну систему звітності (ЄЕСЗ). Подання звітності здійснюється через автоматизовану інформаційну систему «Я-ПСИХОЛОГ».

Фахівці ІМЗО пояснюють, що Єдина електронна система звітності побудована на концепції статистичних форм. Статистичними формами вважаються матеріали, рекомендовані листами Міністерства освіти і науки України та ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», які використовуються (заповнюються) для збору та узагальнення статистичної інформації із закладів освіти фахівцями психологічної служби. Донедавна такі дані подавалися у паперовому вигляді. Статистичні форми роздруковувались та заповнювались практичними психологами, соціальними педагогами, методистами, керівниками обласних навчально-методичних центрів/кабінетів/ лабораторій психологічної служби вручну. Фахівці подавали статистичні форми в райони/міста/області, які їх затверджували. Узагальнена статистична форма мала ту саму назву та структуру, що і статистична форма, що використовувалась у закладі освіти (Аналітична довідка щодо діяльності психологічної служби у системі освіти України). Не менш важливим фактором для прискорення процесу заповнення аналітичної довідки є те, що інформацію не потрібно заповнювати в двох формах (Word та Excel) та надсилати для перевірки. Заповнені данні автоматично

надсилаються до загального звіту. Крім того, з появою електронних баз даних та можливості подавати дані через ЄЕСЗ статистичні форми, які описано вище, стали застарілими та обтяжливими для використання. Сучасний підхід до збору даних фахівцями психологічної служби полягає у використанні ЄЕСЗ [10].

Які вимоги ставляться до сучасного практичного психолога закладу освіти та які професійні обов'язки визначені чинним законодавством?

Згідно професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти» (Лист МОН № 6/1427 від 30.11.2020) основною метою професійної діяльності практичного психолога системи освіти є «психологічне забезпечення освітнього процесу відповідно до цілей та завдань освітньої діяльності та визначених результатів навчання, сприяння створення психолого-педагогічних умов, необхідних для досягнення результатів навчання здобувачами освіти, ефективної роботи педагогічних (науково-педагогічних) працівників закладу освіти, сприяння всебічному особистісному розвитку здобувачів освіти, реалізації їхніх можливостей та захист психічного здоров'я під час навчання» [5].

Окрім того стандартом визначено, що особа, яка претендує на посаду практичного психолога закладу освіти, повинна володіти такими загальними компетентностями: громадянська, соціальна, цифрова, особиста та навчальна, лідерська, підприємницька, культурна обізнаність та самовираження, мовна, етична.

З-поміж трудових функцій практичного психолога закладу освіти визначено такі: здійснення психологічної профілактики; здійснення психологічної просвіти щодо психологічного благополуччя та психічного здоров'я; здійснення психологічної діагностики; надання психологічної допомоги за запитом та/або відповідно до виявленої потреби в такій допомозі; здійснення власного професійного розвитку та самоосвіта; співпраця з педагогічними (науково-педагогічними) працівниками щодо організації ефективної освітньої діяльності та співучасть у створенні, підтримці та розвитку психологічно безпечного освітнього середовища в закладі освіти; здійснення організаційно-методичної діяльності під час виконання трудових функцій [5].

Як згадувалося нами вище, у чинному Положенні про психологічну службу системи освіти України вказується, що «метою діяльності психологічної служби є сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей і завдань системи освіти» [7]. Як вважає професор О. Чуйко, це означає, що шкільний психолог знову позбавлений своєї професійної самостійності: він не стільки створює, скільки лише сприяє створенню, виконує допоміжні функції тощо. Його діяльність орієнтована не стільки на саму дитину та її індивідуальні особливості розвитку, скільки на досягнення цілей освіти. Водночас, основним завданням і кінцевою метою має бути забезпечення психологічного благополуччя дитини, запобігання виникненню чи погіршенню

проблем із психічним здоров'ям, спричинених шкільним середовищем, а також підвищення ефективності освітнього процесу [11, с. 51].

Спробуємо проаналізувати зміни щодо професійних обов'язків психолога закладу освіти згідно чинного Положення про психологічну службу системи освіти.

Насамперед практичний психолог «здійснює діяльність як у закладі освіти (психологічна просвіта, діагностична, консультативна, освітня діяльність, обробка результатів досліджень тощо), так і за його межами (підготовка до проведення заходів, оформлення робочої документації, планування, звітність, робота у навчально-методичних та наукових центрах, громадських організаціях тощо)» [7]. Тобто психолог має право виконувати частину роботи поза межами закладу освіти, оскільки цей час відводиться для підготовки тренінгів, аналізу результатів тестувань, вивчення професійної літератури. Це можна прирівняти до «домашнього часу» вчителів, який вони витрачають на підготовку до уроків. У минулому, через відсутність чіткого розподілу робочого часу, адміністрація шкіл часто змушувала психологів проводити у школі до 40 годин на тиждень. Цей час заповнювали підмінами для вчителів, консультаціями чи організацією культурних заходів, тоді як методична робота переносилася на вечір після повного робочого дня.

Також психолог не повинен займатися просвітницько-пропагандистською діяльністю, адже він не є ідеологом. Натомість у Положенні про психологічну службу системи освіти вказано, що однією із функцій психологічної служби є просвітницько-профілактична, яка передбачає «поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів» [7]. Згідно Листа ІМЗО «Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2025/2026 навчальному році»» просвітницька діяльність фахівців психологічної служби у системі освіти України має бути спрямована на підвищення рівня обізнаності всіх учасників освітнього процесу з питань психічного здоров'я, безпеки, прав людини, соціальної взаємодії та формування толерантного суспільства. Профілактичну роботу психологічної служби в закладах освіти спрямовано на попередження виникнення психічних та емоційних розладів у дітей, молоді та педагогів, а також на формування здорового психологічного середовища в освітньому процесі. Профілактика особливо актуальна в умовах воєнного стану та кризових ситуацій, коли учасники освітнього процесу постійно знаходяться у стресових ситуаціях [4].

Згідно сучасних вимог психолог закладу освіти не повинен більше займатися корекцією відхилень в інтелектуальному та психофізичному розвитку, адже він – не дефектолог. Згідно Листа ІМЗО «Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у

2025/2026 навчальному році»» практичний психолог чи соціальний педагог не має виконувати обов'язки дефектолога, логопеда, корекційного педагога, до його професійних обов'язків не належить проведення корекційних занять та надання допомоги в навчанні – не його сфера діяльності, але він може звернутися до фахівців ІРЦ за консультацією [4].

У 2025/2026 навчальному році згідно методичних рекомендацій щодо пріоритетних напрямів роботи діагностичну роботу психологічної служби в закладах освіти спрямовано на вивчення психоемоційного стану здобувачів освіти, виявлення можливих порушень у розвитку та функціонуванні психологічних механізмів. Під час проведення діагностики особливу увагу потрібно приділяти аналізу впливу воєнного стану (стресових ситуацій та інших негативних чинників) на психічне здоров'я учасників освітнього процесу. [4]. У методичних рекомендаціях «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році» зазначено, що психологічна діагностика обов'язково проводиться на початку та наприкінці надання психосоціальної допомоги, а також у процесі її надання відповідно до стану учасника освітнього процесу (за потреби) з метою обрання або коригування способу надання, методу та обсягу психосоціальної допомоги [3]. Вартою уваги є ідея, сформульована на сайті громадської спілки Освіторія про те, що школи прощаються з концепцією «поламаної дитини», яку необхідно довести до норми. Тож діагностика причин, що ускладнюють розвиток дитини, – більше не головний біль психолога. Він не повинен регулярно проводити психологічні обстеження, якщо на те немає потреби. Так, користуватися цим інструментом фахівець може, але заради певної мети. У НУШ – цінності дитиноцентризму, тож відтепер ітиметься про вивчення динаміки розвитку особистості, потенційних можливостей. Акценти змінено: не «знайти ваду», а «розкрити можливості» [12].

Сучасний практичний психолог закладу освіти не повинен брати участі у здійсненні виховної роботи, розробляти та впроваджувати програми з навчально-виховної роботи, адже він – не вихователь. А тим паче не повинен допомагати у виборі закладу вищої освіти залежно від рівня психологічного розвитку або ж складати разом з учнем життєві плани, як вимагало від психологів попереднє Положення про психологічну службу, адже плани – це особиста справа самого школяра та його родини. Також зникла нереалістична вимога забезпечити індивідуальний підхід до кожного учасника освітнього процесу. Один психолог на 700 учнів, їхніх батьків та колектив учителів (за нормативами ставок) не в змозі це зробити [2].

Та чи не найбільший акцент наразі робиться на тому, що в умовах російсько-української війни важливою складовою діяльності психологічної служби закладів освіти є робота з дітьми, які пережили травматичні події, з внутрішньо переміщеними особами, а також з педагогічними працівниками, які на собі відчули конфлікт та його наслідки. І одним із основних напрямків у

розрізі цієї проблеми є формування життєстійкості особистості. Так, дослідники, які вивчають коло проблем, пов'язаних з питанням психологічної безпеки освітнього середовища, вважають, що психотравмуючі ситуації прямо чи опосередковано впливають на фізичне і психічне здоров'я особистості. Зокрема, до психотравмуючих ситуацій в освітньому процесі можна віднести: конфлікти у стосунках «вчитель – учень», «учень – учень», «учень – батьки» тощо; проблема адаптації в освітньому середовищі; атмосфера конкуренції між однолітками; надмірна вимогливість педагогів тощо [8, с. 12].

Враховуючи усі реалії сьогодення та виклики, які постали перед психологічною службою системи освіти, МОН України було ініційовано обговорення та окреслення перспективних напрямів розвитку цієї галузі. Директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПН України Віталій Панок описав проєкт Концепції реформування психологічної служби в системі освіти України на період до 2030 року [6], розроблений проєктною групою, до складу якої ввійшли представники Кабінету Міністрів України, МОН України, професійних громадських організацій, працівники психологічної служби системи освіти, інклюзивно-ресурсних центрів, науковці.

Зокрема, В.Панок зазначив, що «Концепція реформування психологічної служби в системі освіти України на період до 2030 року – це стратегічний документ, розроблений групою експертів із залученням представників професійної спільноти, громадських організацій, стейкхолдерів, урядовців. У ньому на основі сучасних методів аналізу ситуації та польових досліджень визначено основні можливості, проблеми й загрози та шляхи подальшого розвитку психологічної служби системи освіти України в умовах сучасних викликів: постковідний розвиток суспільства, російсько-українська війна, повоєнне відновлення країни, реформування освітньої сфери» [6]. Проєкт Концепції спрямований на модернізацію Психологічної служби з метою адаптації її діяльності до викликів воєнного часу та завдань повоєнної відбудови. Основний акцент робиться на підвищенні якості соціально-педагогічної та психологічної підтримки не лише для учасників освітнього процесу, а й для територіальних громад, що є запорукою стабільного навчання та захисту ментального здоров'я населення.

Основна мета Концепції – визначити загальну візію та основні напрями реформування Служби в умовах війни і повоєнного відновлення країни для органів влади, стейкхолдерів, професійного й експертного середовища [6].

Фахівці Українського науково-методичного центру НАПН України визначили проблемні місця у функціонуванні ПС, які стримують її розвиток та потребують змін відповідно до сучасних викликів, як от: застаріла нормативно-правова база, що регулює діяльність ПС; недостатня кількість працівників ПС у закладах освіти, зокрема, у сільській місцевості та деяких типах закладів освіти; недостатній рівень матеріального забезпечення умов праці фахівця ПС;

недосконале оцінювання діяльності (відсутність кількісних та якісних критеріїв оцінки ефективності надання послуг із психологічної підтримки населення та учасників освітнього процесу; відсутність фахової атестації практичних психологів, соціальних педагогів, методистів); низька компетентність здобувачів освіти з основ стресостійкості, побудови міжособистісних стосунків, розвитку емоційно-вольової сфери через брак просвітницьких, профілактичних, корекційних заходів тощо; відсутній алгоритм своєчасного реагування педагогічних працівників на прояви труднощів із психологічним благополуччям дітей/учнів під час освітнього процесу, неготовність педагогічних працівників надавати першу психологічну допомогу учасникам освітнього процесу; недосконала система науково-методичного супроводу професійної діяльності та підвищення кваліфікації працівниками ПС; ПС не охоплює соціально-педагогічну чи психологічну підтримку дорослого населення ТГ.

Водночас фахівці Українського науково-методичного центру НАПН України визначають і сильні сторони сучасної ПС в системі освіти нашої держави:

1. Психологічна служба системи освіти є найбільш потужною державною службою в Україні, що надає психологічні послуги.
2. Розгалужена мережа підрозділів та кваліфіковані фахівці, які мають психологічні компетентності й високий рівень довіри серед педагогів, батьків, дітей та учнів, що дає змогу «дійти до кожного» учасника освітнього процесу.
3. Діяльність фахівців ПС забезпечує мінімальну стигматизацію без дискримінації клієнта, що має психологічні проблеми.
4. Можливість раннього виявлення відхилень у поведінці й розвитку особистості здобувачів освітніх послуг та вжиття заходів із запобігання подальшого загострення проблем чи девіацій у поведінці.
5. У закладі освіти наявне середовище для комплексної психологічної роботи із сім'єю.
6. Накопичено досвід надання психологічної допомоги та психосоціальної підтримки для здійснення профілактики, соціально-психологічної реабілітації всіх учасників освітнього процесу у місцях їхнього проживання.
7. Наявність у структурі ПС соціальних педагогів, однією з головних функцій яких якраз є забезпечення міжвідомчої взаємодії на рівні громади щодо захисту психічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу, зв'язок закладу освіти, сім'ї і громадськості.
8. Системний підхід у роботі працівників ПС для виконання завдань розвитку, навчання, виховання здобувачів освіти (запровадження циклограм роботи, стрижневим моментом яких є психолого-педагогічний консиліум).
9. Позитивний імідж служби серед учасників освітнього процесу, громадськості (особливо у воєнний час) [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений теоретико-прикладний аналіз проблеми засвідчує, що психологічна служба в

системі освіти України перебуває на етапі глибокої змістової та організаційної трансформації. Сучасні виклики зумовили принципову зміну парадигми діяльності практичного психолога: від дефіцитарної моделі «виправлення вад» до ресурсоорієнтованої моделі «розкриття потенціалу» особистості.

Запровадження автоматизованої системи «Я-Психолог» та переведення звітності в електронний формат сприяли дебюрократизації роботи фахівців психологічної служби і вивільненню часового ресурсу для поточної роботи з учасниками освітнього процесу. Водночас виявлені проблеми свідчать про необхідність комплексного реформування галузі, концептуальні засади якого описано у проєкті Концепції розвитку психологічної служби в системі освіти.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці науково обґрунтованих організаційно-педагогічних механізмів управління психологічною службою на рівнях територіальних громад, а також у вивченні ефективності нових форм психосоціальної підтримки учасників освітнього процесу в умовах військового стану та військового відновлення. Окремої уваги потребує дослідження готовності педагогічних працівників до надання першої психологічної допомоги як ключового елементу розбудови школи як «центру турботи». Актуальним залишається також питання розробки чітких критеріїв оцінювання ефективності діяльності психологічної служби та впровадження фахової атестації її працівників як інструменту забезпечення якості психологічних послуг у системі освіти України.

Список скорочень:

ВПО – внутрішньо переміщені особи
ЄЕСЗ – єдина електронна система звітності
ІМЗО – Інститут модернізації та змісту освіти
ІППО – Інститут післядипломної педагогічної освіти
ІРЦ – Інклюзивно-ресурсний центр
МОН – Міністерство освіти і науки
НАПН – Національна академія педагогічних наук
ПС – психологічна служба
ТГ – територіальна громада

Література:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text

2. Кулакова Л. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців психологічної служби системи освіти у контексті сучасних вимог. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова (Ред.). *Філософія освітнього простору вищої школи (психологічне спрямування): колективна монографія.* Київ : «Центр учбової літератури». С. 342-371.

3. Лист ІМЗО від 07.07.2025 № 21/08-586 «Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2025/2026 навчальному році». URL: https://surl.lt/pwtsda

4. Лист ІМЗО від 08.08.2024 №21/08-1233 «Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році»». URL: http://surl.li/hnhcjt

5. Лист МОН № 6/1427 від 30.11.2020 «Про затвердження професійного стандарту «Практичний психолог закладу освіти». URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/77702/

6. Панок В. Г. Концепція реформування психологічної служби у системі освіти України на період до 2030 року. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2023. №5 (2). С. 1-10. https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5204

7. Положення про психологічну службу системи освіти України (від 2018-05-22 № 509). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text

8. Психологічна робота в закладах освіти: важливий інструмент роботи з дітьми під час війни. Методичні рекомендації у сфері освіти. Асоціація міст України: спільними зусиллями. 2023. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/osvita_2023_v2.pdf

9. Психологічна служба у школах: вплив повномасштабної війни: аналітичний звіт за підсумками дослідження / О. Будзь, І. Когут, Т. Жерьобкіна, Ю. Назаренко; за ред. А. Аносової, О. Пєтушкової. Київ : Центр інноваційної освіти «Про.Світ», 2024. 93 с. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/pdf.pdf

10. Фляровська О., Дименко Р., Лященко Т., Мельничук В. Упровадження єдиної електронної системи звітності у діяльності психологічної служби у системі освіти України. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»,* 2023. № 3. С. 24-31. https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-3.04

11. Чуйко О. Проблеми та перспективи розвитку психологічної служби у школі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота.* 2018. № 1 (3). С. 48-52. https://doi.org/10.17721/2616-7786%20.2018/3-1/11

12. Якою буде роль шкільних психологів у Новій українській школі. «Освіторія медіа». URL: http://surl.li/yvkfgg (дата звернення: 24.03.2026).

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017r. [The Law of Ukraine “On Education”]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian]

2. Kulakova, L. (2025). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv psykholohichnoi sluzhby systemy osvity u konteksti suchasnykh vymoh. [Features of the professional training of future specialists in the educational system’s psychological services in the context of current requirements]. R. Pavelkiv, N. Korchakova (Red.). *Filosofiia osvitnoho prostoru vyshchoi shkoly (psykholohichne spriamuvannia): kolektyvna monohrafiia.* Kyiv : «Tsentr uchbovoi literatury». 342-371. [in Ukrainian]

3. Lyst IMZO vid 07.07.2025 № 21/08-586 «Pro metodychni rekomendatsii «Priorytetni napriamy roboty psykholohichnoi sluzhby v systemi osvity Ukrainy u 2025/2026 navchalnomu rotsi» [Letter from the Institute of Educational Psychology and Psychology of Education (IMZO) dated July 7, 2025, No. 21/08-586, “Regarding the Methodological Recommendations: ‘Priority Areas of Work for Psychological Services in the Ukrainian Education System for the 2025/2026 Academic Year’”]. URL: https://surl.lt/pwtsda [in Ukrainian]

4. Lyst IMZO vid 08.08.2024 №21/08-1233 «Pro metodychni rekomendatsii «Priorytetni napriamy roboty psykholohichnoi sluzhby v systemi osvity Ukrainy u 2024/2025 navchalnomu rotsi»» [Letter from the Institute of Educational Psychology and Psychology of Education (IMZO) dated August 8, 2024, No. 21/08-1233, “Regarding the Methodological Recommendations ‘Priority Areas of Work for Psychological Services in the Ukrainian Education System for the 2024/2025 Academic Year’”]. URL: http://surl.li/hnhcjt [in Ukrainian]

5. Lyst MON № 6/1427 vid 30.11.2020 «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Praktychnyi psykholoh zakladu osvity» [Letter No. 6/1427 from the Ministry of Education and Science dated November 30, 2020, "On the Approval of the Professional Standard 'Educational Institution Practitioner Psychologist'"]. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/77702/ [in Ukrainian]

6. Panok, V. H. (2023). Kontseptsiia reformuvannia psykholohichnoi sluzhby u systemi osvity Ukrainy na period do 2030 roku. [Concept for Reforming Psychological Services in Ukraine's Education System Through 2030]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 5 (2).* 1-10. https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5204 [in Ukrainian]

7. Polozhennia pro psykholohichnu sluzhbu systemy osvity Ukrainy (vid 2018-05-22 № 509). [Regulations on the Psychological Services of the Ukrainian Education System].URL: https://zakon .rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text [in Ukrainian]

8. Psykholohichna robota v zakladakh osvity: vazhlyvyi instrument roboty z ditmy pid chas viiny (2023). Metodychni rekomendatsii u sferi osvity. [Psychological support in educational institutions: an essential tool for working with children during wartime]. Asotsiatsiia mist Ukrainy: spilnymy zusylliamy. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/osvita_2023_v2.pdf [in Ukrainian]

9. Psykholohichna sluzhba u shkolakh: vplyv povnomasshtabnoi viiny: analitychnyi zvit za pidsumkamy doslidzhennia [Psychological Services in Schools: The Impact of Full-Scale War: An Analytical Report Based on Research Findings] (2024). O. Budz, I. Kohut, T. Zherobkina, Yu. Nazarenko (Red.). Kyiiv : Tsentr innovatsiinoi osvity «Pro.Svit». URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/pdf.pdf [in Ukrainian]

10. Fliarkovska, O., Dymenko, R., Liashchenko, T., Melnychuk, V. (2023). Uprovadzhennia yedynoi elektronnoi systemy zvitnosti u diialnosti psykholohichnoi sluzhby u systemi osvity Ukrainy. [Implementation of a unified electronic reporting system for psychological services in the Ukrainian education system]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia», 3.* 24-31. https://doi.org/10.32782/academ-ped.psyh-2023-3.04 [in Ukrainian]

11. Chuiko, O. (2018). Problemy ta perspektyvy rozvytku psykholohichnoi sluzhby u shkoli. [Challenges and Prospects for the Development of School Counseling Services].*Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsialna robota. 1 (3).* 48-52. https://doi.org/10.17721/2616-7786%20.2018/3-1/11 [in Ukrainian]

12. Yakoiu bude rol shkilnykh psykholohiv u Novii ukrainskii shkoli. [What role will school psychologists play in the New Ukrainian School?]. «Osvitoriia media». URL: http://surl.li/yvkfgg (data zvernennia: 24.03.2026). [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.98

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2547-2560

Мазоха Інна Степанівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, https://orcid.org/0009-0009-9361-8080

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВІКТИМНОСТІ ТА КОНФЛІКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У сучасному психологічному дискурсі проблема віктимності набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю поглибленого аналізу механізмів деструктивної міжособистісної взаємодії, зокрема конфліктності та насильства. Це зумовлює інтеграцію віктимологічних підходів у систему психологічних знань та переорієнтацію досліджень із суто кримінологічного на соціально-психологічний і особистісний рівні аналізу.

У статті здійснено теоретичне узагальнення сучасних підходів до розуміння віктимності як складного багатовимірного соціально-психологічного феномену, що формується у процесі взаємодії індивідуально-психологічних характеристик особистості, умов соціалізації та впливу соціального середовища. Проаналізовано наукові позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема О. О. Андроннікової, Т. В. Калязіної, В. Полубінського, Л. В. Рень, Д. В. Рівмана, В. О. Тулякова, Л. Франка, О. Хархан, Б. Холиста, Я. В. Чаплак, Г. В. Чуйко та ін., що дозволило розкрити багатовимірну природу віктимності та її структурно-функціональні характеристики.

Обґрунтовано, що віктимність є системною індивідуальною психологічною характеристикою, яка реалізується через віктимну поведінку як форму її зовнішнього прояву. Розглянуто віктимну поведінку як відносно стійкий спосіб реагування, що формується у процесі соціалізації та відображає взаємодію когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів. Висвітлено типологічні підходи до розуміння віктимної поведінки та ролі жертви у структурі міжособистісної взаємодії.

Особливу увагу приділено аналізу взаємозв'язку віктимності та конфліктності особистості. Показано, що цей зв'язок реалізується на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях і опосередковується віктимною поведінкою як системою неадаптивних реакцій, що підвищують імовірність виникнення та ескалації конфліктних ситуацій. Встановлено, що віктимність виступає не лише чинником вразливості, але й активним компонентом конфліктної взаємодії.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє розглядати віктимність, віктимну поведінку та конфліктність як взаємопов'язану систему, у межах якої віктимність визначає особливості когнітивного сприйняття, емоційного

реагування та поведінкових стратегій, віктимна поведінка виступає механізмом її реалізації, а конфліктність є результативним проявом функціонування цієї системи. Отримані результати розширюють уявлення про психологічні механізми деструктивної взаємодії та створюють підґрунтя для розробки ефективних програм профілактики і психологічної корекції віктимної та конфліктної поведінки.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка, конфліктність, конфліктна поведінка, жертва, жертовність, деструктивна поведінка.

Mazokha Inna Stepanivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of General and Practical Psychology, Izmail State Humanitarian University, Izmail, https://orcid.org/0009-0009-9361-8080

INTERRELATION BETWEEN VICTIMHOOD AND PERSONALITY CONFLICT PRONENESS: THE FUNCTIONAL ROLE OF VICTIM BEHAVIOR

Abstract. In contemporary psychological discourse, the problem of victimhood has gained particular relevance due to the need for an in-depth analysis of the mechanisms underlying destructive interpersonal interaction, particularly conflict and violence. This necessitates the integration of victimological approaches into the system of psychological knowledge and a shift in research focus from a predominantly criminological perspective to socio-psychological and personality-oriented levels of analysis.

The article provides a theoretical generalization of contemporary approaches to understanding victimhood as a complex, multidimensional socio-psychological phenomenon that is formed through the interaction of individual psychological characteristics, socialization conditions, and the influence of the social environment. The scientific positions of both domestic and international scholars, including O. O. Andronnikova, T. V. Kalyazina, V. Polubinskyi, L. V. Ren, D. V. Rivman, V. O. Tulyakov, L. Frank, O. Kharkhan, B. Holyst, Ya. V. Chaplak, H. V. Chuiko, and others, are analyzed, allowing for the elucidation of the multidimensional nature of victimhood and its structural and functional characteristics.

It is substantiated that victimhood represents a systemic individual psychological characteristic that is realized through victim behavior as a form of its external manifestation. Victim behavior is conceptualized as a relatively stable mode of responding, formed in the process of socialization and reflecting the interaction of cognitive, emotional, and behavioral components. Typological approaches to understanding victim behavior and the role of the victim within the structure of interpersonal interaction are examined.

Special attention is given to the analysis of the interrelation between victimhood and personality conflict proneness. It is demonstrated that this relationship operates at

cognitive, emotional, and behavioral levels and is mediated by victim behavior as a system of maladaptive responses that increase the likelihood of the emergence and escalation of conflict situations. Victimhood is shown to function not only as a factor of vulnerability but also as an active component of conflict interaction.

The generalization of the research findings allows victimhood, victim behavior, and conflict proneness to be conceptualized as an interconnected system in which victimhood determines the specifics of cognitive perception, emotional responses, and behavioral strategies; victim behavior serves as the mechanism of its realization; and conflict proneness constitutes the resulting manifestation of this system's functioning. The findings expand current understanding of the psychological mechanisms of destructive interaction and provide a foundation for the development of effective programs for the prevention and psychological correction of victim and conflict behavior.

Keywords: victimhood, victim behavior, conflict proneness, conflict behavior, victim, victimization, destructive behavior.

Постановка проблеми. Проблематика віктимності та віктимної поведінки особистості посідає одне з центральних місць у сучасному науковому дискурсі психології, кримінології та соціальних наук, особливо в умовах зростання рівня соціальної напруженості та поширення різних форм насильства. Сучасні трансформаційні процеси, зокрема воєнні дії, соціально-економічна нестабільність, міграційні процеси та криза міжособистісних взаємин, актуалізують необхідність дослідження психологічних механізмів, що зумовлюють підвищену вразливість особистості до ситуацій насильства, а також сприяють формуванню конфліктності як стійкої характеристики поведінки. У цьому контексті віктимність розглядається не лише як схильність особистості до потрапляння у ситуації ризику та насильства, але й як системне психологічне утворення, що детермінує специфіку її поведінкових реакцій, зокрема віктимну поведінку. Остання, у свою чергу, може виступати чинником загострення міжособистісної взаємодії, провокуючи або підсилюючи конфліктність, що проявляється у неефективних стратегіях комунікації, труднощах регуляції емоцій та деструктивних моделях поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема віктимності та віктимної поведінки особистості посідає важливе місце у сучасних психологічних дослідженнях і активно розробляється як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій традиції. Зокрема, різні аспекти цього феномену висвітлюються у працях А. Бистрова, О. Бондарчук, О. Бовть, Т. Вакуліч, С. Гиренка, Д. Кононенка, Н. Максимової, О. Петрунько, Л. Шевченко, де акцентується увага на ролі індивідуально-психологічних характеристик у формуванні віктимної поведінки. Значний внесок у розвиток віктимології здійснили також В. Васелевич, В. Голіна, О. Джужа, О. Кулик, О. Литвинов, О. Моісеєв, О. Михайлов, В. І. Полубінський, Д. В. Рівман, В. Туляков, Л. Франк,

В. Христенко, у працях яких віктимність розглядається як складне соціально-психологічне явище, пов'язане з взаємодією жертви та агресора. Разом із тим, попри значний теоретичний і емпіричний доробок, питання взаємозв'язку віктимності, віктимної поведінки та конфліктності особистості залишаються недостатньо розробленими та потребують подальшого системного дослідження.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та системному аналізі взаємозв'язку віктимності, віктимної поведінки та конфліктності особистості, а також у визначенні функціональної ролі віктимної поведінки як механізму, що опосередковує формування деструктивних форм міжособистісної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому дискурсі проблема віктимності набуває особливої актуальності у зв'язку з необхідністю поглибленого аналізу психологічних механізмів деструктивної міжособистісної взаємодії, зокрема конфліктності та насильства, що зумовлює інтеграцію віктимологічних підходів у систему психологічних знань. Тривалий час, відповідаючи запитам практики, розвивався переважно кримінологічний напрям віктимології, представлений значною кількістю теоретичних і методологічних розробок вітчизняних авторів, зокрема В. Васелевич [3], В. Голіна, О. Джужа, О. Кулик, О. Литвинов, О. Моісеєв, О. Михайлов, В. Туляков [6], В. Христенко [8] та ін., у межах яких віктимність розглядалася переважно як складова криміногенної ситуації та результат взаємодії особи з агресивним середовищем. Однак подальший розвиток науки сприяв розширенню дослідницьких підходів і перенесенню акценту з виключно кримінологічного аналізу на соціально-психологічний і особистісний рівні, унаслідок чого віктимність почала розглядатися як складне багатовимірне явище, що включає соціальні, психологічні та поведінкові компоненти.

У сучасній науці віктимність інтерпретується як багатовимірне явище, яке може розглядатися в кількох взаємопов'язаних аспектах: як соціальне явище, що відображає закономірності функціонування суспільства; як індивідуально-психологічна характеристика особистості, що проявляється у специфічній віктимній активності; як комплекс біопсихологічних властивостей індивіда; а також як масове соціальне явище, що охоплює певні групи населення. Такий підхід свідчить про необхідність міждисциплінарного аналізу віктимності, який дозволяє враховувати як макросоціальні, так і мікропсихологічні чинники її формування.

У цьому зв'язку вона стає об'єктом міждисциплінарного аналізу у межах соціології та соціальної психології (К. Анлауф, В. Емінов, М. Єнікєєв, А. Мудрик, В. Туляков, С. Хартман), психології особистості (В. Васильєв, М. Догадіна, І. Мамайчук, Л. Пережогин, Л. Франк) та психопатології (Н. Асанова, В. Рибальська, А. Спиваковська), що свідчить про її складну природу та багатовимірність. Так, Л. Франк визначає віктимність як потенційну або актуалізовану здатність особи ставати жертвою соціально небезпечного впливу, наголошуючи на існуванні двох її форм — потенційної та реалізованої,

що дозволяє розглядати віктимність як динамічний процес переходу від можливості до фактичної реалізації у поведінці. В. Полубінський, аналізуючи це визначення, підкреслює, що у центрі уваги мають бути не лише загальні передумови віктимності, а й індивідуальні особливості особистості та її поведінки, а також специфіка взаємин з оточенням. Б. Холист вводить поняття «віктимогенного потенціалу», що охоплює стан індивідуальної та групової віктимізації, процес віктимізації та механізми взаємодії у системі «жертва – середовище», підкреслюючи системний характер цього явища [2].

Поглиблюючи теоретичне осмислення феномену віктимності, Л.В. Франк підкреслює доцільність її аналізу на психологічному рівні, що дає змогу з'ясувати ключову проблему віктимології — причини, з яких за однакових об'єктивних умов одні індивіди набувають статусу жертви, тоді як інші виявляють здатність ефективно уникати небезпечних ситуацій. У цьому зв'язку особливого значення набуває аналіз вольових, емоційних та соціально-психологічних характеристик особистості, а також специфіки їх прояву у критичних, зокрема конфліктних, ситуаціях. Такий підхід відкриває можливості не лише для пояснення механізмів віктимізації, але й для прогнозування поведінки особистості та розробки ефективних профілактичних стратегій. У межах поведінкового підходу В.О. Туляков трактує віктимність як відхилення від норм безпечної поведінки, що реалізується через сукупність соціальних, психологічних і моральних характеристик та проявляється у дезадаптивних формах реагування суб'єкта, наслідком яких може бути шкода для його психічного чи фізичного благополуччя [6]. Подібної позиції дотримується О.О. Андроннікова, яка розглядає віктимність як комплекс набутих фізичних, психічних і соціальних властивостей, що підвищують імовірність потрапляння особистості у ситуації ризику, підкреслюючи її багатовимірну природу як соціального, психологічного та морального явища. З позиції Д. В. Рівмана віктимність інтерпретується як специфічна форма психологічного відхилення, що закріплюється у відносно стійких патернах поведінкової активності та зумовлює потенційну або актуалізовану схильність особистості до віктимізації.

Автор розглядає віктимність як іманентну характеристику індивіда, яка виявляється у підвищеній ймовірності стати жертвою правопорушення за певних умов або у зниженій здатності протидіяти деструктивним впливам. Водночас така неспроможність може мати як об'єктивне підґрунтя, пов'язане з дією зовнішніх обставин, так і суб'єктивну природу, обумовлену недостатнім рівнем сформованості навичок самозахисної поведінки, невмінням або небажанням чинити опір агресії. Водночас Я.В. Чаплак та Г.В. Чуйко визначають віктимність як соціально-психологічну схильність особистості не лише об'єктивно ставати жертвою, але й суб'єктивно переживати себе у цій ролі навіть за умов, коли інші індивіди у подібних ситуаціях не зазнають шкоди [10].

Відповідно до підходу Т. В. Калязіної, віктимність є динамічною особливістю особистості, що проявляється у деформаційних відхиленнях різного

рівня, закріплених в стійких поведінкових патернах, які не відповідають нормам безпечної взаємодії та зумовлюють потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою. У цьому контексті віктимність виступає не лише характеристикою вразливості, але й активним чинником, що визначає стиль взаємодії особистості із соціальним середовищем, формуючи такі моделі реагування, які підвищують ймовірність виникнення віктимогенних ситуацій [1]. О. Хархан розглядає віктимність як інтегративну властивість особистості та одну з ключових детермінант віктимної поведінки. У межах такого підходу віктимність інтерпретується не як ізольована характеристика, а як результат взаємодії та специфічного поєднання базових індивідуально-психологічних чинників, сукупність яких зумовлює формування певного типу віктимної поведінки та визначає типологічні особливості віктимності особистості [7]. Л. В. Рень розглядає віктимність як індивідуальну схильність особи опинятися у ролі жертви під впливом несприятливих обставин або дій інших людей. У широкому розумінні автор пов'язує віктимність із феноменом жертовності, розглядаючи віктимними тих індивідів, які внаслідок дії об'єктивних і суб'єктивних чинників мають підвищену ймовірність зазнавати шкоди чи втрат у різних життєвих ситуаціях [5].

На сучасному етапі дослідження віктимності здійснюється на двох основних рівнях — як соціального явища і як індивідуальної психологічної характеристики особистості, що проявляється у віктимній активності. При цьому віктимність не розглядається виключно як девіантна або кримінальна поведінка, а інтерпретується як об'єктивно наявне соціально-психологічне явище і як індивідуальна властивість особистості. Особистісний компонент віктимності визначається як здатність індивіда ставати жертвою в силу притаманних йому суб'єктивних характеристик. Вивченням цієї проблематики займалися А. А. Гаджиева, С. Карпман, Б. Мендельсон, В. С. Мінська, В. І. Полубинский, Д. В. Рівман, Л. Ф. Франк, В. Е. Христенко та ін., що свідчить про її фундаментальне значення для сучасної науки. Отже, віктимність у сучасному розумінні постає як складна багаторівнева система, що поєднує індивідуально-психологічні характеристики, соціально зумовлені властивості та поведінкові прояви, які визначають специфіку взаємодії особистості із соціальним середовищем та створюють передумови для формування віктимної поведінки як її зовнішнього прояву.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що у сучасному науковому дискурсі віктимна особистість розглядається як складна, цілісна, ієрархічно організована та саморегульована система, що функціонує на кількох взаємопов'язаних рівнях. У її структурі виокремлюють три основні підструктури: психодинамічний рівень, який відображає базові індивідні характеристики функціонування нервової системи; рівень соціально зумовлених особистісних властивостей; а також рівень Я-концепції, що охоплює суб'єктивні смисли, самоставлення та установки особистості щодо себе. Кожна із зазначених

підструктур має специфічні характеристики, які відрізняють віктимну особистість від невіктимної. Зокрема, на психодинамічному рівні для віктимної особистості характерними є слабкість, інертність і неврівноваженість нервових процесів, підвищена тривожність та емоційна нестабільність. Соціально-психологічна підструктура відзначається внутрішньою амбівалентністю: з одного боку — залежність, конформність, переживання власної меншовартості та приниженості, з іншого — імпульсивність, демонстративність і прагнення до зовнішнього визнання. Я-концепція таких осіб, як правило, є ригідною, із заниженою самооцінкою та негативним самоставленням.

Системоутворювальним чинником у цій структурі виступає виражена потреба в залежності, яка визначає загальний стиль міжособистісної взаємодії. У працях сучасних дослідників зазначається, що віктимна особистість перебуває у стані глибокого внутрішнього конфлікту, локалізованого насамперед в емоційно-вольовій та потребнісно-мотиваційній сферах, що призводить до порушень адаптації та зниження ефективності соціального функціонування. Особливості саморегуляції такої особистості зумовлюються підвищеною чутливістю до соціального оточення, орієнтацією на зовнішню оцінку та емоційною залежністю від інших. Подібна адаптивна стратегія, хоча й забезпечує тимчасове зниження внутрішньої напруги, у довгостроковій перспективі сприяє формуванню конформності, залежності та поступовій втраті автономності Я. Узагальнення наукових підходів дозволяє розглядати віктимність як системну індивідуально-психологічну характеристику, що формується у процесі взаємодії біологічних, психологічних, соціальних і моральних чинників та визначає специфіку когнітивної інтерпретації соціальних ситуацій, емоційного реагування і поведінкових стратегій особистості.

Подальше розкриття феномену віктимності передбачає звернення до віктимної поведінки як її зовнішнього прояву, у межах якого внутрішні індивідуально-психологічні детермінанти особистості реалізуються у конкретних моделях міжособистісної взаємодії. Проблематика психологічних особливостей віктимної поведінки займає важливе місце у дослідженнях вітчизняних учених, зокрема О.О. Бантишевої, А.Є. Бистрова, Н.Ю. Волянюк, С.О. Гарькавця, Л.А. Коваленко, Т.Л. Левицької, Г.В. Ложкіна, В.В. Папуші, О.С. Свірської, Я.В. Чеплак та ін. У межах психологічної науки даний феномен інтерпретується у двох основних теоретичних площинах — вузькій та широкій. Так, за підходом О.О. Бантишевої, у вузькому розумінні віктимна поведінка визначається як сукупність конкретних дій і поведінкових проявів індивіда, які за певних умов соціальної взаємодії підвищують імовірність набуття ним статусу жертви у конкретній ситуації.

У більш широкому науковому трактуванні, відображеному у працях Н.Ю. Волянюк, Г.В. Ложкіна та В.В. Папуші, віктимна поведінка розглядається як складний багаторівневий процес взаємодії особистості з соціальним середовищем. У цьому контексті підкреслюється, що віктимізація є результатом

поєднання індивідуально-психологічних характеристик особистості з впливом зовнішніх соціальних чинників. Відтак опинення людини у ролі жертви зумовлюється не лише її поведінковими особливостями, а й специфікою соціального контексту, в якому відбувається її життєдіяльність. З позицій психологічної типології віктимної поведінки С.О. Гарькавець наголошує на її багатовимірності, зазначаючи, що вона може проявлятися як у формі особистісних, так і рольових моделей поведінки, а також набувати позитивного, негативного або нейтрального змісту залежно від конкретних соціально-психологічних умов взаємодії.

У працях сучасних дослідників зазначається, що віктимна поведінка не є випадковою або ситуативною реакцією, а виступає відносно стійким способом реагування, що формується у процесі соціалізації та закріплюється як специфічний стиль взаємодії особистості із соціальним середовищем. У цьому контексті вона розглядається як сукупність неусвідомлюваних або частково усвідомлюваних дій і бездіяльності, які у конкретних життєвих обставинах створюють, відтворюють або підсилюють умови для заподіяння шкоди особистості, виступаючи механізмом актуалізації віктимності та переходу потенційної віктимності у реалізовану. Зміст віктимної поведінки визначається взаємодією когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів. Когнітивний компонент включає систему переконань, установок та атрибуцій, що зумовлюють тенденцію інтерпретувати соціальні ситуації як загрозливі, несправедливі або ворожі; емоційний компонент проявляється у підвищеній тривожності, емоційній лабільності, страху, фрустраційній чутливості та переживанні безпорадності; поведінковий компонент реалізується у характерних патернах взаємодії, що варіюють від пасивної залежності, уникнення і конформності до демонстративної, імпульсивної та провокативної активності. Важливо підкреслити, що незалежно від форми прояву, активної чи пасивної, віктимна поведінка зберігає свій конфліктогенний потенціал, оскільки у будь-якому випадку сприяє формуванню деструктивних сценаріїв взаємодії.

У межах психологічного аналізу механізмів віктимізації важливе значення мають дослідження Т. Матанцевої та К. Чашкіної, які розглядають віктимізацію як багаторівневий процес, що включає взаємодію індивідуально-психологічних характеристик, психоемоційних станів та поведінкових стратегій. Серед ключових компонентів механізму віктимізації автори виокремлюють віктимні індивідуально-психологічні особливості (підвищена агресивність, конфліктність, тривожність, невпевненість), специфічний психоемоційний стан (емоційна лабільність) та власне віктимну поведінку, яка проявляється у провокуванні конфліктів, сварок або демонстрації нерішучості та безпорадності. Взаємодія зазначених компонентів формує цілісну систему віктимізації, у межах якої віктимність і віктимна поведінка виступають взаємозумовленими елементами, що визначають специфіку міжособистісної взаємодії [9]. Отже, віктимна поведінка постає як складний системний феномен, що відображає інтеграцію

внутрішніх психологічних характеристик і зовнішніх соціальних умов та виступає безпосереднім механізмом реалізації віктимності у поведінці.

Подальший розвиток теоретичних уявлень про віктимність особистості пов'язаний із її типологізацією. Зокрема, за дослідженнями Д. В. Рівмана, серед типів віктимної особистості виокремлюється агресивна жертва, яка характеризується підвищеною імпульсивністю, конфронтаційністю та схильністю до агресивних дій, інколи сама виступає ініціатором нападу. Такий тип демонструє суперечливу природу віктимності, яка може поєднуватися з агресивністю і виступати фактором взаємної ескалації напруження у взаємодії. У межах сучасної віктимологічної та психологічної традиції значний інтерес становить класифікація жертв правопорушень, запропонована В. А. Туляковим, яка ґрунтується на аналізі мотиваційних детермінант віктимної активності особистості як потенційної жертви. У зазначеному підході акцент робиться на внутрішніх психологічних механізмах, що зумовлюють специфіку поведінки індивіда у ситуаціях ризику. Зокрема, автор виокремлює низку типів віктимності. Установочний тип жертви характеризується наявністю стійких когнітивних і поведінкових установок, що підвищують імовірність потрапляння у віктимогенні ситуації. Агресивний тип жертви, який метафорично позначається як «ходяча бомба», або істероїдний тип, проявляється у демонстративній, емоційно насиченій та провокативній поведінці, що об'єктивно стимулює агресивні реакції з боку інших осіб. Раціональний тип жертви, або жертва-провокатор, характеризується такою поведінковою активністю, за якої індивід фактично сам створює умови для виникнення правопорушення, стаючи його безпосереднім учасником. Окремо виділяється жертва з ретретистською (уникальною) активністю — пасивний провокатор, який через власний спосіб життя, зовнішні прояви, підвищену тривожність, соціальну вразливість та доступність опосередковано сприяє виникненню протиправних дій [6]. У свою чергу, В. С. Мінська, аналізуючи форми поведінки потерпілих, підкреслює, що у значній частині випадків насильницьких правопорушень поведінка жертви має провокативний характер. Зокрема, результати емпіричних досліджень убивств та тілесних ушкоджень свідчать, що у переважній більшості ситуацій безпосередньо перед вчиненням злочину між потерпілим і правопорушником відбувається конфліктна взаємодія, яка набуває форми сварки. Це дозволяє розглядати поведінку жертви як важливий елемент у структурі передконфліктної ситуації.У цьому ж контексті важливим є підхід О. Хархан, яка виокремлює агресивний тип віктимної особистості (поведінковий аспект) та активний, підбурююче-спокушаючий тип (вербальний аспект), підкреслюючи, що різні форми віктимної поведінки мають різний ступінь конфліктогенності, але в цілому зумовлюють схильність до деструктивної взаємодії. У зв'язку з цим доцільним є звернення до категорії «жертва» як базового поняття віктимологічного аналізу, що дозволяє конкретизувати прояви віктимізації та специфіку деструктивної взаємодії. Водночас визначення змісту цього поняття є

складним і багатовимірним, що зумовлено різноманіттям наукових підходів до його інтерпретації [7].

У загальному розумінні жертва визначається як особа, яка втратила значущі для неї цінності внаслідок впливу іншої особи, групи людей або певних обставин, що підкреслює В. Е. Христенко [8]. Однак у психологічному контексті це поняття набуває більш глибокого змісту, що включає як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти. У цьому зв'язку М.А. Одинцова звертає увагу на амбівалентність феномену жертви і пропонує розрізняти реальну та уявну жертву. Реальна жертва є такою об'єктивно, незалежно від усвідомлення цього факту, тоді як уявна жертва не є такою фактично, але здатна формувати відповідний образ і використовувати його як інструмент впливу на соціальне оточення, маніпулюючи емпатією та співчуттям інших людей. Така поведінка може розглядатися як особливий варіант віктимності, що пов'язаний із феноменом набутої безпорадності, описаним М. Селігманом, але водночас має активний, маніпулятивний характер. Таким чином, поняття жертви у сучасній психології виходить за межі традиційного пасивного трактування і включає активні аспекти поведінки, що дозволяє розглядати віктимність як динамічний процес, у якому особистість не лише піддається впливу, але й певною мірою визначає характер взаємодії, створюючи передумови для розгортання деструктивних форм міжособистісних відносин. У цьому ракурсі особливої уваги потребує аналіз зв'язку віктимності з конфліктністю особистості, оскільки саме у площині конфліктної взаємодії найбільш виразно проявляються поведінкові та емоційно-когнітивні особливості віктимного реагування.

Аналіз літературних джерел свідчить, що конфліктність особистості розглядається як індивідуально-психологічна властивість і характеристика характеру, яка відображає схильність індивіда до частого включення у конфліктні ситуації та їх ескалації. Її формування зумовлюється комплексною взаємодією психологічних чинників (агресивні реакції, темперамент, соціально-психологічні установки і цінності, ставлення до опонента, рівень комунікативної компетентності тощо) та соціальних детермінант (умови життєдіяльності, соціальне середовище, характер оточення, загальний рівень культури) [4].

Водночас конфліктність як індивідуально-психологічна характеристика відображає не лише схильність до участі у конфліктах, а й специфіку їх перебігу та способів розв'язання, тоді як віктимність виступає значущим предиктором конфліктної поведінки, оскільки визначає особливості сприйняття соціальних ситуацій, емоційного реагування та вибору поведінкових стратегій у ситуаціях міжособистісної напруги.

Емпіричні дослідження переконливо свідчать про наявність тісного зв'язку між віктимністю та конфліктністю. Зокрема, В. С. Мінська встановила, що у більшості випадків насильницьких злочинів поведінка потерпілого має провокативний характер і виступає передумовою розвитку конфліктної ситуації; при цьому у більшості випадків безпосередньо перед вчиненням злочину між

жертвою та агресором виникає сварка. Це свідчить про те, що віктимна поведінка є не лише наслідком віктимності, але й активним чинником ескалації конфлікту. Дослідження Т. Матанцевої та К. Чашкіної підтверджують, що у структурі віктимізації важливу роль відіграють такі індивідуально-психологічні характеристики, як агресивність, конфліктність, тривожність та невпевненість, які у поєднанні з емоційною лабільністю формують підвищену схильність до деструктивної взаємодії. Віктимна поведінка, що проявляється у провокуванні конфліктів або демонстрації безпорадності, виступає завершальною ланкою цього процесу, забезпечуючи його поведінкову реалізацію [1].

Аналіз психологічних механізмів міжособистісної взаємодії засвідчує, що зв'язок віктимності з конфліктністю особистості реалізується на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях функціонування і має системний характер.

На когнітивному рівні він проявляється у схильності інтерпретувати міжособистісні ситуації як загрозливі, несправедливі або ворожі, що формує очікування негативного ставлення з боку інших і зумовлює підвищену ймовірність конфліктного тлумачення навіть нейтральних соціальних взаємодій. Таке викривлене сприйняття у поєднанні з підвищеною тривожністю та емоційною нестабільністю сприяє формуванню напруженого емоційного фону, який знижує здатність до саморегуляції та підвищує ризик ескалації міжособистісного напруження. На емоційному рівні віктимність супроводжується підвищеною тривожністю, емоційною лабільністю та фрустраційною чутливістю, що зумовлює інтенсивність переживань і нестійкість емоційних реакцій, унаслідок чого навіть незначні соціальні подразники можуть викликати надмірні афективні відповіді. Це, у свою чергу, детермінує вибір неадаптивних поведінкових стратегій і сприяє переходу латентного напруження у відкриту конфліктну взаємодію. На поведінковому рівні зв'язок віктимності з конфліктністю реалізується через специфічні віктимні патерни, які можуть мати як пасивний, так і активний характер. Пасивні форми проявляються у схильності до уникнення, підпорядкування, залежності, нездатності до відстоювання власних меж, що призводить до накопичення внутрішнього напруження та формування прихованих конфліктів. Активні форми, навпаки, включають імпульсивність, демонстративність, провокативність, які безпосередньо виступають тригерами відкритих конфліктних ситуацій. Додатково віктимна особистість характеризується недостатнім рівнем асертивності, порушеннями комунікативної компетентності та труднощами у конструктивному розв'язанні суперечностей, що зумовлює переважання деструктивних стратегій поведінки, зокрема агресії, уникнення або маніпулятивних форм взаємодії. У результаті формується стійка конфліктогенна модель міжособистісної взаємодії, що проявляється у підвищеній частоті конфліктів, їх інтенсивності та схильності до повторюваності. Віктимність у цьому процесі виступає не лише як фактор вразливості, але й як активний компонент взаємодії, оскільки віктимна поведінка, часто неусвідомлювана, може провокувати агресивні реакції з боку інших, особливо в

умовах емоційної напруженості або взаємодії з авторитарними особистостями. Таким чином, віктимність проявляється у конфліктності опосередковано, через систему неадаптивних когнітивних, емоційних і поведінкових реакцій, що підвищують імовірність виникнення та ескалації міжособистісних конфліктів.

Узагальнюючи результати теоретичного та емпіричного аналізу, доцільно зазначити, що віктимність, віктимна поведінка та конфліктність утворюють цілісну взаємопов'язану систему, у межах якої віктимність виступає базовою індивідуальною психологічною характеристикою, віктимна поведінка є механізмом її реалізації, а конфліктність постає як результативний прояв функціонування цієї системи. Уточнено, що взаємозв'язок між цими феноменами реалізується через когнітивні (викривлене сприйняття), емоційні (підвищена реактивність) та поведінкові (неадаптивні стратегії) механізми, що дозволяє розглядати конфліктність як інтегральний результат функціонування віктимної системи особистості.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в уточненні теоретичного розуміння віктимності як системної індивідуально-психологічної характеристики, що детермінує конфліктну поведінку особистості, а також в обґрунтуванні функціональної ролі віктимної поведінки як медіатора у взаємозв'язку віктимності та конфліктності. Отримані результати розширюють уявлення про психологічні механізми деструктивної взаємодії та створюють підґрунтя для розробки ефективних програм профілактики та психологічної корекції віктимної та конфліктної поведінки.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволяє розглядати віктимність, віктимну поведінку та конфліктність як складний багатофакторний соціально-психологічний феномен, формування якого зумовлюється взаємодією індивідуально-психологічних особливостей особистості, умов соціалізації та впливу соціального середовища. Установлено, що підвищена віктимна вразливість особистості формується під впливом комплексу психологічних і соціально-психологічних детермінант, серед яких важливу роль відіграють індивідуально-психологічні характеристики (агресивність, конфліктність, тривожність, емоційна лабільність), особливості життєвого досвіду, характер міжособистісних взаємин, когнітивні установки та поведінкові стратегії реагування у складних життєвих обставинах. Визначено, що віктимна поведінка виступає ключовим механізмом реалізації віктимності та виконує функцію медіатора у взаємозв'язку з конфліктністю, зумовлюючи виникнення, перебіг і ескалацію конфліктних ситуацій. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить, що в умовах підвищеної соціальної напруженості та невизначеності зростає як віктимна вразливість, так і конфліктогенний потенціал особистості, що проявляється в актуалізації дезадаптивних поведінкових стратегій і підвищенні ризику включення у деструктивні форми взаємодії, водночас ефективність їх подолання значною мірою залежить від рівня сформованості адаптивних механізмів саморегуляції та конструктивного реагування.

Література:

1. Калязіна Т. В. Психологіні умови попередження проявів віктимності в інтелектуально обдарованих підлітків: автореф.… канд. психолог. наук: 19.00.07. Київ, 2019. 22 с.

2. Кердивар В.В. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту. Харків, 2021. 143 с.

3. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб. Є.М. Моісеєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Атіка, 2006. 352 с

4. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. К. : МАУП, 2007. 435 с.

5. Рень Л. В. Підліткова віктимність у соціально-педагогічному вимірі. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 177-180.

6. Туляков В.О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми): монографія. Одеса: Юрид. літ., 2000. 336 с.

7. Хархан О.М. Психологічні особливості віктимної поведінки підлітків: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського. О., 2006. 20 с.

8. Христенко В.Є. Психологія жертви. Х.: Консум, 2005. с. 256.

9. Чайкіна Н. О. Схильність до віктимної поведінки в залежності від адаптивних ресурсів юнацького віку. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2022. Т. 33(72), № 2. С. 178-183.

10. Чаплак Я. В., Чуйко Г. В. Віктимність як соціально-психологічна проблема сучасності. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2014. №10. С. 447–459.

References:

1. Kaliazina T.V. (2019). Psykholohini umovy poperedzhennia proiaviv viktymnosti v intelektualno obdarovanykh pidlitkiv [Psychological conditions for preventing manifestations of victimization in intellectually gifted adolescents]. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Kerdyvar V.V. (2021). Syndrom zhertvy u vnutrishno peremishchenykh osib iz zony lokalnoho voiennoho konfliktu [Victim syndrome in internally displaced persons from a local military conflict zone]. Kharkiv. [in Ukrainian].

3. Moiseiev Ye.M., Dzhuzha O.M., Vasylevych V.V. (2006). Kryminolohichna viktymolohiia [Criminological victimology]. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Lozhkin H.V., Poviakel N.I. (2007). Psykholohiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka [Conflict psychology: theory and modern practice]. K. [in Ukrainian].

5. Ren L.V. (2016). Pidlitkova viktymnist u sotsialno-pedahohichnomu vymiri [Adolescent victimization in the socio-pedagogical dimension]. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu - Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Vyp. 133. S. 177-180. [in Ukrainian].

6. Tuliakov V. (2000). Vyktymolohiia (sotsialni ta kryminolohichni problemy) [Victimology (social and criminological problems).]. Odesa. [in Ukrainian].

7. Kharkhan O.M. (2006). Psykholohichni osoblyvosti viktymnoi povedinky pidlitkiv [Psychological features of victim behavior in adolescents]. O. [in Ukrainian].

8. Khrystenko V.Ye. (2005). Psykholohiia zhertvy [Victim psychology]. Kharkiv. [in Ukrainian].

9. Chaikina N.O. (2022). Skhylnist do viktymnoi povedinky v zalezhnosti vid adaptyvnykh resursiv yunatskoho viku [Propensity for victim behavior depending on the adaptive resources of adolescence]. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho -

Scientific notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University. T. 33(72), № 2. S. 178-183. [in Ukrainian].

10. Chaplak Ya. V., Chuiko H.V. (2014). Viktymnist yak sotsialno-psykholohichna problema suchasnosti [Victimization as a socio-psychological problem of modernity]. Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. pr. In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy - Current problems of psychology: collection of scientific works of the Institute of Psychology named after G. S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine. №10. S. 447–459. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 159.9.072.432:159.947:159.923.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2561-2572

Медвідь Інна Василівна здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, кафедра теоретичної та консультативної психології Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м.Київ, https://orcid.org /0009-0005-4875-3217

ТИПОЛОГІЯ ПРОФІЛІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СТРЕСОВИХ УМОВАХ: РЕЗУЛЬТАТИ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження типології профілів психологічної готовності студентів-магістрів психології до прийняття рішень у стресових умовах. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підготовки психологів-практиків до роботи в умовах воєнного стану, що передбачає високий рівень стресу при роботі з травмованим населенням, військовослужбовцями та внутрішньо переміщеними особами. На вибірці 287 студентів-магістрів з 6 українських закладів вищої освіти (листопад 2023 – травень 2024) методом k-means кластерного аналізу виявлено три якісно відмінні профілі готовності: «вразлива компетентність» (24,7%, $n = 71$), «функціональна адаптованість» (56,4%, $n = 162$) та «резилієнтна майстерність» (18,8%, $n = 54$). Профілі статистично значущо відрізняються за когнітивним компонентом (гнучкість мислення, толерантність до невизначеності), емоційно-регулятивним компонентом (стресостійкість, труднощі емоційної регуляції, психологічний дистрес), мотиваційно-вольовим компонентом (професійна самоефективність, копінг-стратегії) та ефективністю професійних рішень у стресових ситуаціях ($p < .001$ для всіх показників). Профіль «вразлива компетентність» характеризується ефективністю рішень нижче мінімально прийнятного порогу для безпечної практики ($M = 32.1$ з 60 балів), що вказує на критичну потребу в інтенсивній підготовці. Виявлена типологія обґрунтовує необхідність диференційованого підходу до підготовки майбутніх психологів з трьома цільовими траєкторіями: інтенсивна підготовка з акцентом на емоційну регуляцію (75 годин), базова програма розвитку когнітивної гнучкості (60 годин) та поглиблена програма з менторською роллю (45 годин). Теоретична новизна полягає у переході від варіаблецентричного до персоноцентричного підходу, що дозволяє розглядати компоненти готовності як цілісні конфігурації різних типів майбутніх фахівців.

Ключові слова: професійна готовність, прийняття професійних рішень, стресові умови, майбутні психологи, кластерний аналіз, типологія профілів, стресостійкість.

Medvid Inna Vasylivna Candidate of the third (educational and scientific) level of higher education, Department of Theoretical and Consulting Psychology Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0005-4875-3217

TYPOLOGY OF PSYCHOLOGICAL READINESS PROFILES OF FUTURE PSYCHOLOGISTS FOR DECISION-MAKING UNDER STRESS: RESULTS OF CLUSTER ANALYSIS

Abstract. The article presents the results of an empirical study of the typology of psychological readiness profiles of psychology Master's students for decision-making under stressful conditions. In the context of martial law in Ukraine, psychologists face the necessity of making professional decisions under high pressure while working with traumatized populations, which actualizes the problem of purposeful stress resilience development during professional training. Using k-means cluster analysis on a sample of 287 Master's students in psychology from 6 Ukrainian higher education institutions, three qualitatively distinct readiness profiles were identified: «vulnerable competence» (24.7%), «functional adaptability» (56.4%), and «resilient mastery» (18.8%). The profiles differ statistically significantly across cognitive components (cognitive flexibility, tolerance for uncertainty), emotional-regulatory components (stress resilience, emotion regulation difficulties, psychological distress), motivational-volitional components (professional self-efficacy, coping strategies), and effectiveness of professional decision-making ($p < .001$). The critical vulnerability of one quarter of students (decision-making effectiveness $M = 32.1$, below the threshold for safe practice) indicates a systemic gap in educational programs. The identified typology substantiates the necessity of a differentiated approach with three training trajectories: an intensive programme for the vulnerable profile (75 hours, VR simulations, biofeedback, individual supervision), a basic program for the adaptive profile (60 hours, cognitive training, group supervision), and an advanced program for the resilient profile (45 hours, mentoring role, complex cases). The practical value lies in creating a diagnostic foundation for personalised educational pathways. The theoretical novelty consists in the transition from a variable-centered to a person-centered approach that considers readiness components as holistic configurations of different types of professionals.

Keywords: *professional readiness, professional decision-making, stressful conditions, future psychologists, cluster analysis, profile typology, stress resilience.*

Професійна діяльність психолога-практика характеризується необхідністю приймати відповідальні професійні рішення в умовах невизначеності, дефіциту часу та високого стресу, що робить психологічну готовність до прийняття рішень у стресових умовах однією з ключових професійно важливих якостей фахівця. В умовах воєнного стану в Україні студенти-психологи стикаються з необхідністю

надавати психологічну допомогу травмованому населенню, військовослужбовцям, внутрішньо переміщеним особам уже під час навчання. Водночас традиційні програми підготовки переважно орієнтовані на когнітивно-теоретичну підготовку, приділяючи недостатню увагу цілеспрямованому розвитку стресостійкості та здатності приймати ефективні рішення під тиском.

Класичні моделі прийняття рішень [10; 14] встановили закономірності обмеженої раціональності та когнітивних упереджень під тиском. Нейрокогнітивні дослідження [1; 2] розкрили механізми впливу стресу на префронтальну кору, що порушує виконавчі функції та знижує якість рішень.

Трансакційна модель стресу [11] пояснює індивідуальні відмінності через когнітивне оцінювання ситуації та копінг-ресурси особистості. Важливим є підхід до професійної готовності як інтегративної характеристики, що поєднує когнітивний (гнучкість, толерантність до невизначеності), емоційно-регулятивний (стресостійкість, емоційна регуляція), мотиваційно-вольовий (професійна самоефективність, копінг) компоненти [3; 5; 9; 13].

Попри багатий теоретичний фундамент, домінує варіаблецентричний підхід: дослідники вивчають окремі предиктори ефективності рішень, але не розглядають їх як цілісні конфігурації різних типів фахівців.

Персоноцентричний підхід через кластерний аналіз дозволяє виявити якісно відмінні профілі студентів з різними паттернами сильних та слабких сторін, що може стати основою для диференційованих програм підготовки. Водночас емпірично обґрунтовані типології профілів готовності майбутніх психологів до прийняття рішень у стресових умовах наразі відсутні.

Мета статті – виявити та описати типологію профілів психологічної готовності студентів-магістрів психології до прийняття рішень у стресових умовах на основі кластерного аналізу емпіричних даних. Завдання дослідження:

1) здійснити кластерний аналіз вибірки студентів-магістрів психології за показниками когнітивного, емоційно-регулятивного, мотиваційно-вольового компонентів готовності та ефективності професійних рішень;

2) виявити оптимальну кількість профілів та описати їх якісні характеристики;

3) встановити статистичну значущість відмінностей між профілями за ключовими показниками готовності;

4) проінтерпретувати виявлені профілі в контексті існуючих теоретичних моделей професійної компетентності та прийняття рішень у стресових умовах;

5) сформулювати практичні рекомендації щодо диференційованого підходу до підготовки студентів різних профілів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження проведено у період з листопада 2023 до травня 2024 року і охопило 287 магістрантів психологічних спеціальностей із шести університетів України, розташованих у трьох географічних зонах: південній (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Одеський

національний економічний університет), центральній (Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Державний торговельно-економічний університет) та східній (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна). Регіональна диверсифікація вибірки дозволила врахувати відмінності в умовах професійної підготовки залежно від інтенсивності впливу воєнного стану на освітній процес, що забезпечило екологічну валідність результатів. Дослідження виконано на засадах добровільності та інформованої згоди учасників за дотримання етичних стандартів, затверджених комісіями університетів-учасників.

Використано комплекс стандартизованих методик для оцінки компонентів готовності: стресостійкість (CD-RISC-25; К. Коннор та Дж. Девідсон [7]), когнітивна гнучкість (CFS; М. Мартін і Р. Рубін [13]), інтолерантність до невизначеності – реверсивний показник (IUS-12; Р. Карлтон та колеги [4; 5]), емоційна дисрегуляція (DERS-PS; К. Гратц і Л. Ромер [8]), копінг-стратегії з диференціацією адаптивних та дезадаптивних форм (Brief COPE; К. Карвер [6]), актуальний психологічний дистрес (DASS-21; П. Ловібонд і С. Ловібонд [12]). Ефективність професійних рішень оцінювалася через авторську процедуру аналізу відповідей на сім кейсів-сценаріїв, що відтворюють критичні ситуації психологічної практики (суїцидальний ризик, межі компетентності, порушення професійних меж, конфіденційність, кризове втручання, культурна сенситивність, конфлікт інтересів). Експертне оцінювання здійснювалося за шістьма критеріями: ідентифікація проблеми, варіативність стратегій, етична адекватність, рефлексія обмежень, використання ресурсів, обґрунтованість вибору (діапазон 0-420 балів, міжекспертна узгодженість $ICC = 0.87$).

Респондентів просили сформулювати та аргументувати власне рішення щодо кожної ситуації. Експертна оцінка відповідей здійснювалася трьома фахівцями-психологами з супервізійним досвідом за шістьма параметрами: ідентифікація проблеми та етичних дилем, продукування альтернатив, етична адекватність, усвідомлення власних меж компетентності, залучення професійної підтримки, логічність обґрунтування (0-10 балів кожен параметр, сумарно 0-420 балів; міжекспертна узгодженість ICC=0.87).

Типологію профілів виявлено методом k-means у *Jamovi* v2.2.5 на основі семи стандартизованих показників: стресостійкості, когнітивної гнучкості, толерантності до невизначеності (реверсований), труднощів емоційної регуляції (реверсований), професійної самоефективності, адаптивного копінгу та ефективності рішень у кейсах. Тестування моделей з 2-5 кластерами показало, що трикластерне рішення оптимально поєднує статистичну якість (силует-коефіцієнт$= 0.68$) та змістовну інтерпретованість. Міжгрупові відмінності верифіковано однофакторним ANOVA з корекцією Бонферроні.

Кластерний аналіз виявив оптимальне рішення з трьома профілями, що пояснює 64,2% загальної дисперсії даних. Профілі статистично значущо відрізняються за всіма кластероутворюючими змінними ($p < .001$, див. Таблицю 1)

та демонструють високу якість класифікації (силует-коефіцієнт = 0.68, що вказує на добру сепарацію кластерів). Розподіл вибірки за профілями є нерівномірним: найчисельнішим є профіль «функціональна адаптованість» (56,4%, $n = 162$), що становить більше половини вибірки; профіль «вразлива компетентність» охоплює чверть студентів (24,7%, $n = 71$); найменшим є профіль «резилієнтна майстерність» (18,8%, $n = 54$). Ця нерівномірність розподілу має важливе практичне значення: вона вказує на те, що більшість студентів перебувають у «сірій зоні» середньої готовності, тоді як крайні полюси (низька та висока готовність) є відносно рідкісними. Порівняльну характеристику профілів за ключовими показниками представлено в Таблиці 1. Нижче наводимо детальний якісний опис кожного профілю з інтерпретацією психологічного значення виявлених паттернів.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика трьох профілів готовності

Показник	**Профіль 1 «Вразлива компетентність» (24.7%, $n = 71$)**	**Профіль 2 «Функціональна адаптованість» (56.4%, $n = 162$)**	**Профіль 3 «Резилієнтна майстерність» (18.8%, $n = 54$)**
КОГНІТИВНИЙ КОМПОНЕНТ			
Когнітивна гнучкість	$M = 46.8$	$M = 53.2$	$M = 58.6$
Толерантність до невизначеності	$M = 38.2$	$M = 44.8$	$M = 49.4$
ЕМОЦІЙНО-РЕГУЛЯТИВНИЙ			
Труднощі емоційної регуляції	$M = 94.2$	$M = 82.6$	$M = 71.4$
Стресостійкість (CD-RISC)	Низька	Середня	Висока
Депресія (DASS-21)	$M = 16.8$	$M = 10.2$	$M = 6.4$
Тривога (DASS-21)	$M = 14.2$	$M = 8.6$	$M = 5.2$
Стрес (DASS-21)	$M = 18.4$	$M = 11.8$	$M = 7.2$
ЕФЕКТИВНІСТЬ РІШЕНЬ			
Загальна ефективність (0-60)	$M = 32.1$ (нижче порогу)	$M = 38.4$ (прийнятно)	$M = 44.6$ (близько до max)
Генерація альтернатив	1-2 стратегії	2-3 стратегії	4-6 стратегій
Розпізнавання етичних дилем	Сліпі зони	Розпізнають, потребують супервізії	Тонкі нюанси
СТИЛІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ			
Домінуючий стиль	Прокрастинація, уникнення	Пильний ($M =$ 8.8), ситуативно дезадаптивний	Пильний ($M =$ 10.4), стабільний
ХАРАКТЕРИСТИКА	Парадоксальна комбінація академічної успішності та функціональної вразливості	Нормативна компетентність, вразлива до екстремальних стресорів	«Золотий стандарт», потенційні взаємне менторство

Примітка. Усі відмінності між профілями статистично значущі на рівні $p < .001$ (ANOVA з post-hoc тестами Бонферроні). F – значення F-критерію; p – рівень значущості.

Профіль 1: «Вразлива компетентність» (24,7%, $n = 71$). Для цього профілю характерна парадоксальна комбінація: академічна успішність у спокійних умовах поєднується з різким погіршенням функціонування під стресом. Когнітивні показники знижені (гнучкість $M = 46.8$, толерантність до невизначеності $M = 38.2$), що інтерпретується як емоційна блокада когнітивних ресурсів під тиском дистресу, а не як інтелектуальний дефіцит. Критичною є ефективність професійних рішень ($M = 32.1$), що нижче порогу безпечної практики: якісний аналіз виявляє етичні сліпі зони, ризики ретравматизації клієнта, імпульсивні рішення. Емоційно-регулятивна сфера характеризується дисфункціональним дистресом (депресія $M = 16.8$, тривога $M = 14.2$, стрес $M = 18.4$), що створює самопідсилювальну петлю: стрес руйнує регуляцію, це посилює стрес. Домінують дезадаптивні стилі рішень – прокрастинація та уникнення. Студенти цієї групи потребують інтенсивної підтримки з можливим тимчасовим обмеженням самостійної практики.

Профіль 2: «Функціональна адаптованість» (56,4%, $n = 162$). Найчисленніший профіль представляє нормативну компетентність: базово достатню для типових ситуацій, але вразливу до екстремальних стресорів. Когнітивні показники середнього рівня (гнучкість $M = 53.2$, толерантність $M = 44.8$) забезпечують адекватне функціонування за помірного стресу, але можуть тимчасово знижуватися під додатковим тиском. Ефективність рішень ($M = 38.4$) прийнятна для супервізованої практики: студенти розпізнають етичні дилеми, генерують 2-3 альтернативи, демонструють базову рефлексію, але потребують підтримки для складних випадків. Емоційна регуляція помірно утруднена ($M = 82.6$), дистрес керований (депресія $M = 10.2$, тривога $M = 8.6$, стрес $M = 11.8$). Пильний стиль рішень домінує, хоча під тиском можливі епізоди дезадаптивних стратегій. Ця група є основною аудиторією програм підготовки: має достатній базовий рівень для розвитку та потенціал переходу до вищого профілю за систематичного тренінгу.

Профіль 3: «Резилієнтна майстерність» (18,8%, $n = 54$). Цей профіль представляє еталон професійної готовності: стабільну високу ефективність незалежно від інтенсивності стресу. Когнітивні показники максимальні (гнучкість $M = 58.6$, толерантність $M = 49.4$), що відображає звільнення когнітивних ресурсів завдяки ефективній емоційній регуляції. Ефективність рішень наближається до максимуму ($M = 44.6$): студенти розпізнають тонкі етичні нюанси, генерують 4-6 альтернатив з усвідомленням їхніх переваг та обмежень, адекватно оцінюють межі компетентності, проактивно використовують супервізію як ресурс розвитку. Емоційна регуляція ефективна (труднощі $M = 71.4$), дистрес мінімальний (депресія $M = 6.4$, тривога $M = 5.2$, стрес $M = 7.2$), але наявність помірного стресу підтверджує: стресостійкість означає не відсутність стресу, а здатність функціонувати попри нього. Пильний стиль рішень стабільно домінує навіть під екстремальним тиском. Студенти цього профілю можуть виконувати менторську роль для інших груп.

Узагальнюючи опис трьох профілів, ми інтерпретуємо їх не як фіксовані «типи особистості», що визначаються генетикою чи ранньою історією розвитку, а як динамічні стани, що можуть змінюватися під впливом систематичних втручань. Виявлена типологія є не діагнозом, а діагностичною основою для цільового розвитку: профілі – це точки на континуумі розвитку професійної компетентності, де перехід від «вразливої» до «функціональної» та далі до «резилієнтної» компетентності є реалістичною метою формувальних програм, підкріпленою цільовими втручаннями у специфічні дефіцити кожної групи.

Виявлена типологія реалізує персоноцентричний підхід, розглядаючи компоненти готовності як цілісні конфігурації різних типів фахівців, а не ізольовані предиктори. Це узгоджується з розумінням професійної компетентності як системної якості з синергетичною, а не адитивною взаємодією компонентів [3].

Типологія уточнює класичну теорію обмеженої раціональності [14]: перехід від оптимізаційних до задовільняючих стратегій під стресом є не універсальним, а диференційованим. Профіль «резилієнтна майстерність» зберігає складні аналітичні стратегії під тиском, «функціональна адаптованість» переходить до спрощених (2-3 альтернативи), «вразлива компетентність» демонструє колапс аналізу з імпульсивністю або уникненням. Це вказує: індивідуальні відмінності у стресостійкості можуть модерувати якість рішень сильніше за ситуативні фактори.

Результати доповнюють нейрокогнітивні моделі [1; 2] індивідуальними відмінностями у вразливості префронтальних функцій до стресу: профіль «вразлива компетентність» характеризується підвищеною вразливістю, «резилієнтна майстерність» – резистентністю. Типологія також розвиває трансакційну модель [11], виявляючи різні паттерни когнітивного оцінювання: катастрофізацію загроз у першому профілі, реалістичне оцінювання у другому, сприйняття стресу як виклику у третьому.

Критична вразливість чверті студентів (ефективність рішень нижче порогу безпечної практики) вказує на системну прогалину освітніх програм.

Традиційний підхід однакової підготовки залишає 24,7% майбутніх психологів неготовими до практики в стресових умовах, що створює етичні ризики для клієнтів, особливо в умовах воєнного стану.

Ми пропонуємо диференційовану систему підготовки з трьома траєкторіями відповідно до профілів готовності. Для профілю «вразлива компетентність» розроблено інтенсивну програму (75 год): емоційна регуляція (DBT-техніки, майндфулнес), VR-симуляції стресових ситуацій, біофідбек-тренінг саморегуляції, щотижнева індивідуальна супервізія. Підготовка має передувати допуску до клієнтської роботи для формування базового рівня стресостійкості у безпечних умовах.

Для профілю «функціональна адаптованість» показана базова програма (60 год): розвиток когнітивної гнучкості, толерантності до невизначеності через неоднозначні кейси, тренінг прийняття рішень під тиском часу, групова

рефлексивна практика. Акцент на стабілізації ефективності, а не компенсації дефіцитів.

Для профілю «резилієнтна майстерність» рекомендовано поглиблену програму (45 год): peer-менторство, складні професійні кейси (етичні дилеми, множинна травма), розвиток дослідницьких та супервізорських навичок.

Принципово важливим є розвивальний, а не стигматизуючий характер диференціації. Профілі є динамічними станами на континуумі розвитку, а не фіксованими типами. Результати формувальної роботи показують: близько 60% студентів вразливого профілю переходять до адаптованого після інтенсивної підготовки, що підтверджує пластичність профілів. Типологія розглядається як діагностична основа для цільового розвитку, а не селекції, що узгоджується з теорією формування здібностей через досвід [3].

Наша позиція ґрунтується на теорії соціального научіння А. Бандури [3], яка постулює, що більшість людських здібностей, включно з емоційною регуляцією та стресостійкістю, не є вродженими талантами, а формуються через досвід, спостереження за моделями та інтерпретацію власних станів. Якщо стресостійкість є вродженою рисою, то студенти з низькою стресостійкістю справді є «непридатними». Але якщо стресостійкість формується – а дослідження нейропластичності переконливо це підтверджують [1] – то низька стресостійкість є не вироком, а точкою старту для цілеспрямованого розвитку. Наш досвід формувальної роботи показує, що систематичний тренінг емоційної регуляції, експозиція до стресових ситуацій у безпечному контролі (через VR-симуляції) та рефлексивна супервізійна підтримка можуть значуще підвищити стресостійкість навіть у студентів з початково низьким рівнем.

Водночас ми наполягаємо на відповідальному підході до допуску до самостійної практики. Професійна етика вимагає, щоб психолог не завдавав шкоди клієнту – це фундаментальний принцип, закріплений у всіх етичних кодексах психологічних асоціацій. У воєнному контексті, коли багато клієнтів переживають гостру чи хронічну травму, помилкові рішення психолога можуть мати особливо руйнівні наслідки: ретравматизація через некоректне втручання, загострення суїцидальних тенденцій через пропущені попереджувальні сигнали, порушення конфіденційності через панічну реакцію психолога на важкий матеріал. Тому ми вважаємо виправданим тимчасове обмеження самостійної практики для студентів з профілем «вразлива компетентність» до досягнення мінімального порогу стресостійкості під час інтенсивної підготовки. Це не покарання чи дискримінація, а турбота про безпеку як студента (який може отримати вторинну травму від передчасної експозиції до важких клієнтських випадків без достатніх регуляторних ресурсів), так і його майбутніх клієнтів.

Ми також хочемо підкреслити, що виявлена типологія не вичерпує всієї складності професійної готовності. Три профілі є спрощенням реальності для практичних цілей – щоб зробити гетерогенність студентів видимою та керованою для освітніх програм. Але кожен студент є унікальною конфігурацією

сильних та слабких сторін, і профіль – це лише перше наближення, яке має доповнюватися індивідуальним аналізом. Наприклад, два студенти з профілем «функціональна адаптованість» можуть мати різні паттерни: один – високу когнітивну гнучкість при помірній стресостійкості, інший – високу стресостійкість при помірній когнітивній гнучкості. Обидва потрапляють у той самий профіль за загальним рівнем готовності, але потребують різних акцентів у підготовці. Тому ідеальна система підготовки має поєднувати диференціацію за профілями (групові програми для студентів з подібними потребами) з індивідуалізацією (врахування унікальних особливостей кожного студента).

Нарешті, ми хочемо звернути увагу на етичні виміри використання типології у практиці підготовки. Діагностика профілю не має бути «таємницею», відомою лише викладачам – студенти мають право знати результати діагностики та їх інтерпретацію. Більше того, залучення студентів до рефлексії власного профілю може бути потужним освітнім інструментом: усвідомлення власних сильних та слабких сторін є першим кроком до цілеспрямованого саморозвитку. Водночас діагностика має супроводжуватися чіткою комунікацією про динамічність профілів та можливості розвитку, щоб уникнути самоздійснюваного пророцтва, коли студент, віднесений до профілю «вразлива компетент-ність», інтерналізує це як незмінну ідентичність та припиняє намагатися розвиватися.

Дослідження має кілька обмежень. По-перше, поперечний дизайн (*one-time cross-sectional design*) не дозволяє встановити каузальність та динаміку профілів: невідомо, чи профілі стабільні протягом навчання, чи формуються під впливом освітнього досвіду. Лонгітюдне відстеження з повторними вимірами могло б виявити траєкторії розвитку та перевірити гіпотезу про можливість переходів між профілями під впливом цільових втручань.

По-друге, кейси-сценарії ($ICC = 0.87$) не повністю еквівалентні реальній практиці: відсутність емоційного тиску та можливість обдумати відповідь можуть як завищувати (час на аналіз), так і занижувати (обережність через оцінювання) ефективність порівняно з живою консультацією. Доповнення спостереженням за реальними сесіями, супервізорськими та клієнтськими оцінками підвищило б екологічну валідність. По-третє, вибірка обмежена магістрантами шести українських університетів. Невідомо, чи типологія узагальнюється на досвідчених практиків, інші спеціалізації (організаційна психологія) чи культурні контексти. Кроскультурна валідізація перевірила б універсальність типології. По-четверте, метод k-means передбачає чітку належність до одного профілю, тоді як реальність може включати проміжні та змішані варіанти. Методи латентного профільного аналізу чи *fuzzy clustering* виявили б нюанси, хоча для практичних цілей чітка класифікація зручніша. По-п’яте, воєнний контекст може впливати на розподіл: або через самовідбір (люди з низькою стресостійкістю рідше обирають професію), або через загальне зниження стресостійкості популяції. Порівняльне дослідження у різних контекстах виявило б ефект воєнного стану.

Висновки. Кластерний аналіз вибірки 287 магістрантів психології виявив три статистично значущі профілі готовності до прийняття рішень під стресом: «вразлива компетентність» (24,7%, $n = 71$), «функціональна адаптованість» (56,4%, $n = 162$) та «резилієнтна майстерність» (18,8%, $n = 54$). Профілі відрізняються за когнітивними, емоційно-регулятивними, мотиваційно-вольовими компонентами та ефективністю професійних рішень ($p < .001$; силует-коефіцієнт$= 0.68$). Теоретична новизна полягає у реалізації персоноцентричного підходу, що розглядає компоненти готовності як цілісні конфігурації різних типів фахівців. Типологія уточнює класичні моделі прийняття рішень [10; 14], доповнює нейрокогнітивні моделі стресу [1; 2] індивідуальними відмінностями у вразливості префронтальних функцій, розвиває трансакційну модель копінгу (Lazarus & Folkman, 1984) описом різних паттернів когнітивного оцінювання стресу. Практична цінність – обґрунтування диференційованого підходу з трьома траєкторіями. Критична вразливість чверті студентів ($M = 32.1$, нижче порогу безпечної практики) вказує на системну прогалину освітніх програм. Профіль «функціональна адаптованість» (56,4%) потребує систематичного тренінгу для стабільної ефективності. Профіль «резилієнтна майстерність» може виконувати менторську роль. Ключовий висновок: профілі є динамічними станами, що змінюються під впливом освітніх втручань, що відкриває можливість доказово обґрунтованого вдосконалення підготовки психологів через диференціацію освітніх траєкторій. Перспективними напрямами дослідження у цьому науковому полі можна вважати: лонгітюдне відстеження траєкторій розвитку; апробацію диференційованих програм з рандомізованою оцінкою ефективності; вивчення психофізіологічних корелятів через нейровізуалізацію; кроскультурну валідізацію; дослідження довгострокових професійних наслідків (вигорання, задоволеність, утримання у професії).

Література:

1. Arnsten A. F. T. Stress signalling pathways that impair prefrontal cortex structure and function. *Nature Reviews Neuroscience.* 2009. Vol. 10(6). P. 410–422. DOI: https://doi.org/10.1038/nrn2648.

2. Arnsten A. F. T. Stress weakens prefrontal networks: Molecular insults to higher cognition. *Nature Neuroscience.* 2015. Vol. 18(10). P. 1376–1385. DOI: https://doi.org/10.1038/nn.4087.

3. Bandura A. *Self-efficacy: The exercise of control*. New York : W.H. Freeman and Company, 1997. 604 p.

4. Carleton R. N., Norton M. A., Asmundson G. J. G. Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of Anxiety Disorders.* 2007. Vol. 21(1). P. 105–117. DOI: https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014.

5. Carleton R. N., Sharpe D., Asmundson G. J. G. Anxiety sensitivity and intolerance of uncertainty: Requisites of the fundamental fears? *Behaviour Research and Therapy.* 2016. Vol. 45(10). P. 2307–2316. DOI: https://doi.org/10.1016/j.brat.2007.04.006.

6. Carver C. S., Scheier M. F., Weintraub J. K. Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology.* 2010. Vol. 56(2). P. 267–283. DOI: https://doi.org/10.1037//0022-3514.56.2.267.

7. Connor K. M., Davidson J. R. T. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety.* 2003. Vol. 18(2). P. 76–82. DOI: https://doi.org/10.1002/da.10113

8. Gratz K. L., Roemer L. Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment.* 2004. Vol. 26(1). P. 41–54. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94.

9. Gross J. J., Jazaieri H. Emotion, emotion regulation, and psychopathology: An affective science perspective. *Clinical Psychological Science.* 2014. Vol. 2(4). P. 387–401. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/2167702614536164.

10. Kahneman D., Tversky A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica.* 1979. Vol. 47(2). P. 263–291. DOI: https://doi.org/10.2307/1914185.

11. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, appraisal, and coping.* New York : Springer Publishing Company, 1984. 456 p. https://archive.org/details/stressappraisalc0000laza.

12. Lovibond P. F., Lovibond S. H. The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy.* 1995. Vol. 33(3). P. 335–343. DOI: https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-u

13. Martin M. M., Rubin R. B. A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports.* 1995. Vol. 76(2). P. 623–626. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.2466/pr0.1995.76.2.623.

14. Simon H. A. A behavioral model of rational choice. *The Quarterly Journal of Economics.* 1955. Vol. 69(1). P. 99–118. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/1884852.

References:

1. Arnsten A. F. T. Stress signalling pathways that impair prefrontal cortex structure and function. *Nature Reviews Neuroscience.* 2009. Vol. 10(6). P. 410–422. DOI: https://doi.org/10.1038/nrn2648.

2. Arnsten A. F. T. Stress weakens prefrontal networks: Molecular insults to higher cognition. *Nature Neuroscience.* 2015. Vol. 18(10). P. 1376–1385. DOI: https://doi.org/10.1038/nn.4087.

3. Bandura A. *Self-efficacy: The exercise of control*. New York : W.H. Freeman and Company, 1997. 604 p.

4. Carleton R. N., Norton M. A., Asmundson G. J. G. Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale. *Journal of Anxiety Disorders.* 2007. Vol. 21(1). P. 105–117. DOI: https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014.

5. Carleton R. N., Sharpe D., Asmundson G. J. G. Anxiety sensitivity and intolerance of uncertainty: Requisites of the fundamental fears? *Behaviour Research and Therapy.* 2016. Vol. 45(10). P. 2307–2316. DOI: https://doi.org/10.1016/j.brat.2007.04.006.

6. Carver C. S., Scheier M. F., Weintraub J. K. Assessing coping strategies: A theoretically based approach. *Journal of Personality and Social Psychology.* 2010. Vol. 56(2). P. 267–283. DOI: https://doi.org/10.1037//0022-3514.56.2.267.

7. Connor K. M., Davidson J. R. T. Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety.* 2003. Vol. 18(2). P. 76–82. DOI: https://doi.org/10.1002/da.10113

8. Gratz K. L., Roemer L. Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: Development, factor structure, and initial validation of the Difficulties in Emotion Regulation Scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment.* 2004. Vol. 26(1). P. 41–54. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.1023/B:JOBA.0000007455.08539.94.

9. Gross J. J., Jazaieri H. Emotion, emotion regulation, and psychopathology: An affective science perspective. *Clinical Psychological Science.* 2014. Vol. 2(4). P. 387–401. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/2167702614536164.

10. Kahneman D., Tversky A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica.* 1979. Vol. 47(2). P. 263–291. DOI: https://doi.org/10.2307/1914185.

11. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, appraisal, and coping.* New York : Springer Publishing Company, 1984. 456 p. https://archive.org/details/stressappraisalc0000laza.

12. Lovibond P. F., Lovibond S. H. The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy.* 1995. Vol. 33(3). P. 335–343. DOI: https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-u

13. Martin M. M., Rubin R. B. A new measure of cognitive flexibility. *Psychological Reports.* 1995. Vol. 76(2). P. 623–626. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.2466/pr0.1995.76.2.623.

14. Simon H. A. A behavioral model of rational choice. *The Quarterly Journal of Economics.* 1955. Vol. 69(1). P. 99–118. DOI: https://psycnet.apa.org/doi/10.2307/1884852.

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.03.2026

УДК: 159.922

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2573-2588

Мельник Оксана Андріївна доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри загальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, https://orcid.org/0009-0004-3714-1621

СПЕЦИФІКА ПРОВІДНИХ МАРКЕРІВ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ

Анотація. У статті подаються результати теоретичних розвідок щодо підходів розуміння емоційної стійкості в психології. Емоційна стійкість визнається як властивість, якість або здібність до не сприймання нервовою системою неприємних вражень, сприяє успішному здійсненню діяльності і характеризується не зменшенням, а збільшенням працездатності в напруженій обстановці, сприяє надійному виконанню складного завдання та виявляється у оптимальному поєднанні емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних, моральних, психофізіологічних та інших здібностей. Визначені основні групи факторів виникнення і особливостей прояву емоційної стійкості: зовнішні (об'єктивно існуючі негативні емоційні стани) і внутрішні (суб'єктивні переживання активності людини). Розкривається зв'язок емоційної стійкості з особливістю нервової системи. Зазначаються провідні маркери прогнозування результатів у спортивній діяльності. Вказана психологічна специфіка кінного виду спорту. Виокремлені емоцій, почуття та переживання що виявляються в процесі спортивної діяльності та змагань у кінному виді спорту, зокрема: емоційні переживання, пов'язані зі значними змінами, що наступають в життєдіяльності організму в процесі спортивних занять; емоційні переживання пов'язані з високим рівнем досконалості у виконанні технічно складних, важких і небезпечних фізичних вправ для спортсмена і коня; емоційні переживання, пов'язані з ходом спортивної боротьби; переживання естетичних емоцій; моральні почуття, пов'язані з глибоким усвідомленням суспільного значення своєї спортивної діяльності. Наводяться результати емпіричного дослідження самооцінки емоційних станів, рівня емоційної стійкості, рівень тривожності, особливості локус контролю у спортсменів та їх інтерпретація.

Ключові слова: емоційна стійкість, спортивна діяльність, психологічна підготовка в спорті, змагання, самооцінка, тривожність, спрямованість.

Melnyk Oksana Andriivna Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher, Professor at the Department of General Psychology, Faculty of Psychology at Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-3714-1621

SPECIFICITY OF THE LEADING MARKER OF EMOTIONAL STABILITY OF A PERSON IN PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Abstract. The article presents the results of theoretical explorations on approaches to understanding emotional resilience in psychology. Emotional resilience is recognized as a property, quality or ability not to perceive unpleasant impressions by the nervous system, contributes to the successful implementation of activities and is characterized not by a decrease, but by an increase in working capacity in a stressful situation, contributes to the reliable performance of a complex task and is manifested in the optimal combination of emotional, volitional, intellectual, motivational, moral, psychophysiological and other abilities. The main groups of factors of occurrence and features of manifestation of emotional stability are determined: external (objectively existing negative emotional states) and internal (subjective experiences of human activity). The connection of emotional stability with the peculiarity of the nervous system is revealed. The leading markers of predicting results in sports activities are indicated. The psychological specificity of equestrian sport is indicated. Distinguished emotions, feelings and experiences that manifest themselves in the process of sports activities and competitions in equestrian sports, in particular: emotional experiences associated with significant changes that occur in the body's vital functions during sports activities; emotional experiences associated with a high level of perfection in performing technically complex, difficult and dangerous physical exercises for the athlete and the horse; emotional experiences associated with the course of sports wrestling; experiences of aesthetic emotions; moral feelings associated with a deep awareness of the social significance of one's sports activities. The results of an empirical study of self-assessment of emotional states, the level of emotional stability, the level of anxiety, the features of the locus of control in athletes and their interpretation are presented.

Keywords: emotional stability, sports activities, psychological preparation in sports, competitions, self-esteem, anxiety, orientation.

Постановка проблеми. Емоційна стійкість є властивістю особистості, що забезпечує високоефективну діяльність і цілеспрямовану поведінку людини в умовах стресу або нервово-психічному напруженні. Існує цілий ряд визначень емоційної стійкості. По-перше, під емоційною стійкістю розуміється властивість, якість або здібність, що характеризує темперамент. По-друге, емоційна стійкість розглядається як властивість особистості, що сприяє успішному здійсненню діяльності і характеризується не зменшенням, а збільшенням працездатності в напруженій обстановці. По-третє, емоційна стійкість як здатність до не сприймання нервовою системою неприємних вражень. По-четверте, емоційна стійкість – це ступінь вольового володіння особистості своїми емоціями, здатність долати стан надмірного емоційного збудження. По-п’яте, емоційна стійкість як надійне виконання складного завдання. По-шосте,

емоційна стійкість – це оптимальне поєднання емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних, моральних, психофізіологічних та інших здібностей.

Висока або сильна емоційна стійкість визначає високу або підвищену продуктивність діяльності в умовах стресу, низька або слабка емоційна стійкість – її погіршення і зниження. Зокрема, високу емоційну стійкість можна пов'язати з великою силою нервової системи, її врівноваженістю. Виділяються дві основні групи факторів виникнення і особливостей прояву емоційної стійкості: зовнішні і внутрішні. До зовнішніх факторів, що викликають негативні емоційні стани і дезорганізують діяльність людини, а також виключають можливість звичайної адекватної її поведінки, відносяться ті, які можуть бути категорізовані як об'єктивно існуючі. Серед них: екстремальні або напружені умови, що позначаються як «надзвичайні подразники», «стресори», «фрустратор», «емоційні ситуації» і т. п. [4]. До внутрішніх умов слід віднести все, що поєднано з суб'єктивним переживанням активності людини, і не є абсолютно точною дзеркальною копією об'єктивної дійсності [3].

У ситуаціях професійного становлення в сфері спорту, який, безумовно, є високопрофесійною, екстремальною діяльністю центральним питанням психологічного забезпечення спортсмена є оптимізація його емоційного стану, адже у висококваліфікованих спортсменів саме емоційний стан впливає на підготовку під час тренувань і результат виступів.

Аналіз останніх досліджень. Розуміння емоційної стійкості на сьогодні в психологічній науці спирається на визначені підходи. Зокрема, зведення емоційної стійкості до проявів волі, тобто в здатності управляти емоціями, що виникають в процесі діяльності. Емоційну стійкість можна визначити і як інтегративну властивість особистості завдяки якій людина здатна успішно здійснити необхідну діяльність в складних умовах. Також емоційна стійкість розуміється як властивість темпераменту, що дозволяє надійно виконувати цільові завдання діяльності за рахунок оптимального використання резервів нервово-психічної енергії [2; 5; 8;10; 8].

Емоційна стійкість відноситься до типових властивостей характеру, а в якості найбільш значущих властивостей темпераменту слід віднести екстраінтроверсію, пластичність-ригідність, емоційну збудливість, тривожність і невротичність. Саме тому, властивості нервової системи і темперамент у спортивній діяльності спортсменів можна визнати чинниками, що детермінують напрям і ступінь впливу психологічного стресу на рівень досягнень спортсменів, тобто від них багато в чому залежить толерантність до стресу. Можна сказати, що властивості темпераменту визначають індивідуальні стресові пороги спортсменів у змаганнях, зумовлюють динаміку психічних станів, у тому числі і ситуативну емоційну стійкість [9].

Показник надійності у професійній спортивній діяльності є одним з провідних маркерів щодо прогнозування та висновків стосовно результатів. Однак, до теперішнього часу, не існує єдиного підходу до вивчення проблеми

надійності і відповідно загальновизнаних і ефективних методів її діагностики та регуляції. Найчастіше оцінка надійності проводиться на основі виявлення динаміки психофункціональних і самооціночних зрушень у предзмагальному періоді в порівнянні з тренувальним [5; 6; 7]. Але такий підхід до визначення психічної надійності не є цілком виправданий, оскільки зводиться лише до діагностики психічних станів. Важливо не тільки який емоційний стан розвивається у спортсмена на старті, але й те, як коригувати свою діяльність з урахуванням цього стану на основі особистісних факторів.

Серед великої різноманітності емоцій, що виявляються в процесі спортивної діяльності та змагань у кінному виді спорту відзначимо наступне:

1. Емоційні переживання, пов'язані зі значними змінами, що наступають в життєдіяльності організму в процесі спортивних занять.

2. Емоційні переживання пов'язані з високим рівнем досконалості у виконанні технічно складних, важких і небезпечних фізичних вправ для спортсмена і коня.

3. Емоційні переживання, пов'язані з ходом спортивної боротьби.

4. Переживання естетичних емоцій.

5. Моральні почуття, пов'язані з глибоким усвідомленням суспільного значення своєї спортивної діяльності.

Із вищезазначеного слідує важливість емоційної підготовки спортсмена в кінному виді спорту, адже як відомо з зоопсихологічних досліджень тварини мають здатність відчувати емоції людини і переймати їх, навіть на відстані. Тому управління емоційним станом спортсмена є частиною проблеми саморегуляції взагалі. Особливо це стосується вольової поведінки – підкорення вчинків розуму. Але на поведінку людини здійснює вплив значна кількість факторів. Тому між розумом і різними спонуканнями відбувається постійна боротьба, що пов'язана з подоланням внутрішнього супротиву щодо вироблення рішень з їх подальшою реалізацією. В цій боротьбі витрачається внутрішня енергія. Чим слабкішою є воля спортсмена, тим більше сил витрачається, тим складніше підтримувати емоційну стійкість і навпаки.

Емоційна стійкість як фактор успішності розглядається на прикладі кінного виду спорту, що характеризується діяльністю в умовах, які вимагають особливого психічного стану для оптимального використання техніко-тактичного потенціалу спортсмена. Це обумовлено тим, що на ефективність змагальної діяльності спортсмена впливає цілий ряд факторів, незалежних від спортсмена, зокрема стан коня. Головна особливість кінного спорту полягає в тому, що в ролі «спортивного снаряда» виступає жива істота, і успіх спортсмена в рівній мірі залежить від його власних здібностей і здібностей коня. Більше того, від спортсмена, крім фізичних і вольових якостей, потрібна особлива властивість, відома як «відчуття коня». Вкрай важливо вміти обрати відповідного коня для визначеного виду спорту, а також для певного вершника: він повинен відповідати його характеру і темпераменту.

В біологічному сенсі кінний спорт можна розглядати як механізм удосконалення виду, як фактор відбору найбільш сильних і бажаних для конкретної мети тварин. Однак він захоплює і причетну до коня людину, сприяє її фізичному та духовному вдосконаленню, розвиває в ній відвагу і чуйність, дарує захоплення відчуттям могутньої живлючої сили.

Враховуючи специфіку кінного виду спорту і особливості змагальної діяльності, можемо говорити про ситуаційну емоційну стійкість як фактор, що забезпечує надійність й ефективність дій спортсмена у кінному виді спорту. Фізіологічні і психологічні реакції в однаково складній змагальній ситуації можуть мати різне спрямування. В одному випадку настає емоційний зрив, котрий супроводжується погіршенням показників результативності дій, пригніченням фізіологічних показників, в іншому – виникає реакція мобілізації психічних і фізіологічних функцій і діяльність в такому разі здійснюється на більш високому рівні.

Виникнення станів надмірного збудження у спортсмена залежать від його особистості і впливає безпосередньо на стан коня. Серед властивостей темпераменту підкреслюється роль слабкості нервової системи, неврівноваженості нервових процесів. Неадекватна самооцінка (висока або низька в однаковій мірі) сприяє виникненню надмірного збудження. Наявність високого рівня домагань при слабкій підготовленості або низькій самооцінці веде до невпевненості в собі. Підвищене самолюбство обумовлює чутливість до поразки [1]. Неадекватна самооцінка і пов’язані з нею недовірливість, нав’язлива невпевненість, збентеження перед глядачами також провокують надмірну напруженість і збудження. У цьому ж напрямку надають негативну дію і недоліки вольових якостей особистості спортсмена: слабкість волі, нерішучість, безініціативність.

Відсутність корисної інформації або її недостатність, як правило, призводить до виникнення негативних емоцій у спортсмена та з великою вірогідністю можуть передатися і коню. Особливе місце серед умов виникнення негативних емоцій займають зовнішні впливи, котрі надмірно стимулюють ступінь значущості майбутнього змагання і відповідальність за результати спортивної діяльності. Несприятливий вплив можуть чинити керівники, тренери та інші члени спортивного колективу, а також суперники, глядачі і т. д. До несприятливих умов слід віднести: вимоги абсолютної перемоги, настанова на неприпустимість поразки, надмірне підкреслення сильних сторін противника, нав’язливе навіювання значущості змагання, навмисні дії супротивника (демонстративна поведінка в період підготовки) упереджене ставлення глядачів [9].

Розглядаючи проблему емоційної стійкості в кінному виді спорту необхідно відзначити значення стану спортивної форми для її оптимальних проявів. У поняття «спортивної форми» входить, у тому числі, і здатність до максимальної мобілізації зусиль волі, активна спрямованість свідомості спортсменів на характер діяльності та умови, в якій вона розгортається, високий

ступінь тренованості її фізичного, технічного і тактичного компонентів, відмінний стан органів та систем організму і багато іншого, що в кінцевому підсумку проявляється у високому ступені емоційної стійкості, відсутності негативних емоцій [11]. Відповідно втрата спортивної форми несприятливо позначається на емоційному стані спортсмена .

Мета статті полягає у з'ясуванні інтегративної якості особистості спортсмена, що сприяє успішному здійсненню діяльності в напружених умовах спортивної діяльності

Виклад основного матеріалу. Дане емпіричне дослідження вибудовувалось виходячи з розуміння феномену емоційної стійкості як інтегративної якості особистості спортсмена, що сприяє успішному здійсненню діяльності в напружених умовах спортивної діяльності. У дослідженні, спрямованому на вивчення емоційної стійкості і особистісних особливостей спортсменів, які займаються кінним видом спорту взяли участь 15 спортсменів у віці 14–16 років.

Спираючись на прийняте робоче визначення емоційної стійкості, нами була поставлена мета дослідження: дослідження рівнів самооцінки емоційного стану та емоційної стійкості спортсменів, що займаються кінним видом спорту.

Для дослідження особливостей емоційних станів використовувався тест «Самооцінка емоційних станів» (скорочений варіант методики А. Уессмана і Д. Рікса). Тест призначений для вимірювання емоційних станів спортсменів у ході змагальної діяльності, займає мінімум часу, з його допомогою можна виміряти компонент або комплекс компонентів передстартового, змагального і післязмагального стану.

Таблиця 1.

Самооцінка емоційних станів спортсменів, що займаються кінним видом спорту

№ п/п	Індивідуальна самооцінка, бал				
	П 1	П 2	П3	П 4	П 5
1	8,2	7,1	6,6	8,2	7,5
2	3,5	4,3	3,1	3,5	3,6
3	7,4	6,2	6,3	7,4	6,8
4	6,3	7,5	6,2	7,2	6,8
5	5,5	6,3	6,9	5,2	5,9
6	3,3	3,5	3,2	3,2	3,3
7	6,5	7,5	5,3	6,3	6,4
8	4,4	3,5	4,3	3,4	3,9
9	6,4	8,1	7,1	6,3	6,8
10	8,1	7,2	8,1	8,5	7,9

№ п/п	Індивідуальна самооцінка, бал				
11	6,2	5,1	5,3	6,4	5,7
12	3,1	3,7	4,4	3,3	3,6
13	5,3	6,4	6,1	6,5	6,0
14	6,1	6,1	7,3	7,3	6,7
15	8,2	7,3	8,1	7,7	7,8

де П 1 – самооцінка за шкалою «Тривожність – Спокій»; П 2 – самооцінка за шкалою «Втома – Енергійність»; П 3 – самооцінка за шкалою «Пригніченість – Піднесеність»; П 4 – самооцінка за шкалою «Почуття безпорадності – впевненості у собі»; П 5 – сумарна (за чотирма шкалами).

Очевидно, що самооцінка емоційних станів у спортсменів під номерами 1, 15, 10 є досить високою (20%), що частково відповідає результатам, які були ними отримані (перемоги та призові місця на змаганнях) і 7 спортсменів оцінили свій емоційний стан на достатньому рівні (46%). Разом з тим турбує той факт, що 5 спортсменів оцінили свій емоційний стан як досить поганий (34%), що свідчить про невпевненість у своїх силах. Неадекватна самооцінка емоційного стану і пов’язана з нею недовірливість, нав’язлива невпевненість, збентеження в ході змагань також провокують надмірну напруженість і збудження. У цьому ж напрямку надають негативну дію і недоліки вольових якостей особистості спортсмена: слабкість волі, нерішучість, безініціативність.

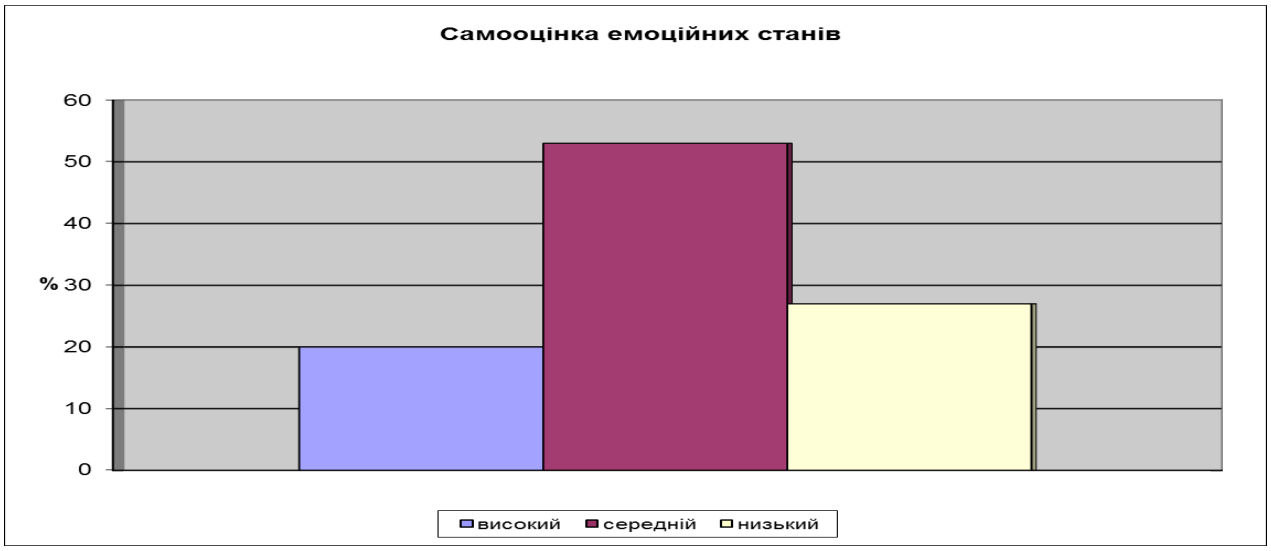

Рис. 1. Показники самооцінки емоційних станів

Відомий дослідник Л. Гіссен вважає, що така самооцінка, як і тісно пов’язана з нею тривожність не може бути абсолютно негативним критерієм у прогнозі рівня успішності діяльності спортсмена в екстремальних умовах [10].

Проте у презентованому емпіричному дослідженні зіставлення отриманих даних з успішною участю у змагальній діяльності показує, що низька самооцінка на змаганні практично завжди веде до недостатньо успішного виступу в ході змагань, а в ряді випадків веде до емоційного зриву, що супроводжується погіршенням показників результативності дій.

Для виявлення рівня емоційної стійкості у спортсменів, котрі займаються кінним видом спорту ми використовували методику виявлення рівня емоційної стійкості у спортсменів В. Марищука. Методика оцінює емоційну стійкість як здатність виконувати задану діяльність при емоціогенних впливах (емоційному напруженні.

Всього зіставляється 6 тестових завдань: зміна частоти пульсу; зміна рівноваги; зміни в міміці, скутості, треморі, вазомоторних реакціях; зміни стійкості уваги (коректурна проба); зміни оперативної пам'яті і швидкості дії (диктант); зміни здатності до виконання розумових операцій

Таблиця 2.

Результати рівня емоційної стійкості у спортсменів, які займаються кінним видом спорту

№ п/п	Параметри, умовні бали						Рівень ЕС
	1	2	3	4	5	6	7
1	4,7	5,8	5,1	4,7	4,8	4,4	Середній
2	3,7	2,8	3,1	2,7	3,8	3,4	Низький
3	4,9	5,3	5,9	6,1	4,8	4,4	Середній
4	3,7	2,8	3,1	2,7	3,8	3,4	Низький
5	3,4	3,8	3,1	3,3	3,8	3,3	Низький
6	4,7	5,8	5,1	4.7	4,8	4,4	Середній
7	3,7	2,8	3,1	2,7	3,8	3,4	Низький
8	3,2	2,8	3,7	3,3	3,7	3,3	Низький
9	7,3	8,2	7,9	7,7	7,4	8,2	Високий
10	7,2	6,8	7,8	8,1	7,5	7,7	Високий
11	4,7	5,8	5,1	4,7	4,8	4,4	Середній
12	3,4	3,8	3,1	3,3	3,8	3,3	Низький
13	7,2	6,8	7,8	8,1	7,5	7,7	Високий
14	2,9	3,8	3,2	2,3	3,3	3,3	Низький
15	7,6	8,8	7,3	7,7	7,9	8,2	Високий

де 1 – зміна частоти пульсу; 2 – зміна рівноваги; 3 - зміни в міміці, скутості, треморі, вазомоторних реакціях; 4 – зміни стійкості уваги; 5 – зміни оперативної пам'яті і швидкості дії; 6 – зміни здатності до виконання розумових операцій; 7 – середній бал, що характеризує рівень емоційної стійкості спортсменів, що займаються кінним видом спорту.

Згідно отриманих результатів дослідження, з 15 спортсменів 4 мають високий рівень емоційної стійкості (27%), 4 – середній рівень (27%), і 7 – низький рівень (46%).

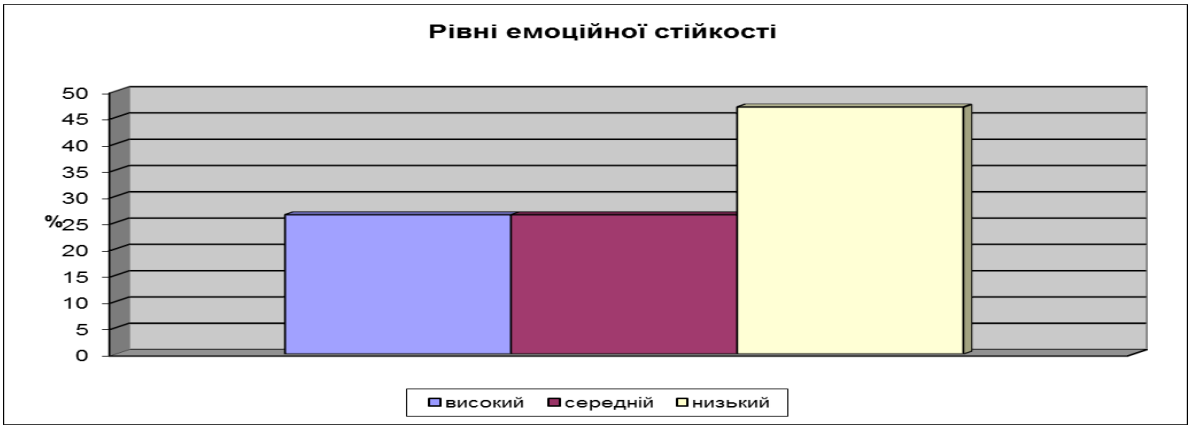

Рис. 2. Рівень емоційної стійкості у спортсменів, які займаються кінним спортом

Для спортсменів з високою самооцінкою, підтвердилась і наявність високої емоційної стійкості. Щодо результатів спортсменів з низькою емоційною стійкістю можемо зазначити наступне. Під час змагання у таких спортсменів емоції «спрацьовують» раніше когнітивної обробки і роблять великий вплив на оцінку ситуації і на вибір відповідної програми дії. В результаті зусилля тренера, якими б вагомими вони не були, однак, бувають приречені на невдачу – емоційна стійкість у нестійких спортсменів, які здійснюють діяльність у напружених умовах, виступає як психологічний бар'єр, як внутрішня суб'єктивна перешкода у досягненні поставленої мети. Під час змагань такі спортсмени більшу частину своїх нервових сил витрачають на подолання змагального хвилювання. І тому, показуючи високі результати на тренуваннях, в умовах змагань нерідко виступають нижче своїх можливостей [1].

Дослідження рівня тривожності здійснювалось за опитувальником Ч. Спілбергера–Ю. Ханіна.

Таблиця 3.

Рівень ситуативної та особистісної тривожності у спортсменів, що займаються кінним видом спорту

№ п/п	Вид тривожності, бал	
	Ситуативна	**Особистісна**
1	Низький – 23	Середній – 41
2	Високий – 51	Високий – 63
3	Низький – 29	Середній – 41
4	Середній – 41	Високий – 52
5	Середній – 39	Високий – 59

№ п/п	Вид тривожності, бал	
	Ситуативна	Особистісна
6	Високий – 58	Середній – 37
7	Середній – 40	Високий – 52
8	Високий – 46	Високий – 69
9	Середній – 44	Низький – 28
10	Низький – 22	Середній – 36
11	Середній – 40	Середній – 37
12	Високий – 58	Високий – 61
13	Середній – 35	Високий – 69
14	Середній – 31	Високий – 50
15	Низький – 26	Середній – 37

Отримані результати свідчать, що з 15 випробовуваних лише 4 (27%) показали низький рівень ситуативної тривожності, 7 середній рівень (47%) і 4 високий рівень (27%). За особистісною тривожністю показники є наступними: низький – 1 (7%), середній – 6 (40%), високий – 8 (53%).

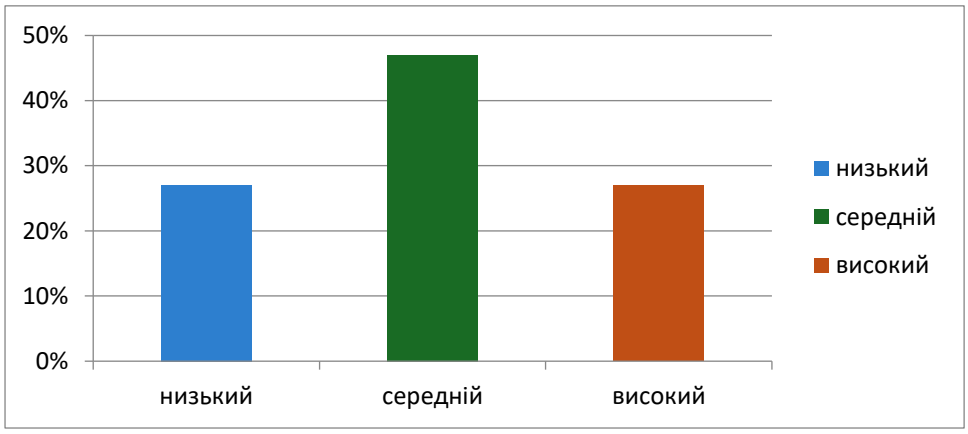

Рис. 3. Рівень ситуативної тривожності спортсменів, які займаються кінним видом спорту

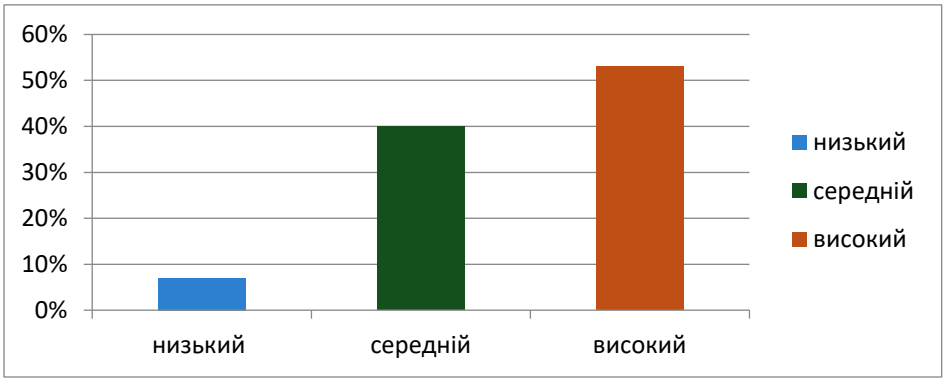

Рис. 4. Рівень особистісної тривожності спортсменів, які займаються кінним видом спорту

Результати дослідження свідчать про те, що кількість спортсменів, які проявляють високий рівень ситуативної тривожності, помітно нижчий, ніж рівень особистісної тривожності (41% і 52%). Це свідчить про те, що спортсменів більшою мірою хвилює не сама обстановка змагання, а те, як вони себе проявлять в ході майбутнього змагання.

У контексті наукових поглядів такий стан справ легко пояснити: в старшому підлітковому віці зростання самосвідомості призводить до бурхливого розвитку прагнення затвердити свою дорослість в очах оточуючих, судження й оцінки товаришів у цьому віці набувають більшого значення, ніж думки і оцінки дорослих. Емоційне благополуччя підлітка все більше починає залежати від того, чи займе підліток гідне місце в колективі, чи буде почувати себе рівним, мати авторитет серед однолітків, адже положення відкинутого однолітками – грунт для глибоких і тяжких переживань. А результати змагання безпосередньо, з погляду підлітка спортсмена, впливають саме не його статусне положення в групі однолітків. Таким чином, виходить наступне: для людей зі стійко низьким рівнем емоційної стійкості більш характерною є виражена ситуативна тривожність на тлі високої особистісної тривожності. У період змагальної діяльності їм властива слабкість «Я», здатність легко засмучуватися, вони виявляють занепокоєння про майбутнє, чекають невдач, навколишнє представляється нудним і млявим. Їм притаманна знижена стресостійкість, гостре реагування на погрози. В результаті дослідження випробовувані були віднесені до однієї з трьох груп: спортсмени з низьким, середнім і високим рівнем прояву означених видів тривожності.

Визначення локус контролю здійснювалось за методикою Дж. Роттера.

Таблиця 4

Результати особливостей спрямованості спортсменів, що займаються кінним видом спорту

№ п/п	Екстернальність	Інтернальність
1	E	
2		I
3		I
4		I
5		I
6	E	
7		I
8	E	
9		I
10		I
11		I
12		I

№ п/п	Екстернальність	Інтернальність
13		I
14		I
15		I

Згідно отриманим результатам для 12 (80%) спортсменів характерна інтровертована спрямованість, і лише у 3 (20%) спортсменів була виявлена екстравертована спрямованість.

Рис. 5. Результати особливостей спрямованності особистості спортсменів

Таким чином, згідно отриманих результатів проведеного дослідження та їх співставлення з досягненнями спортсменів психологічний профіль успішних спортсменів (переможці та призери змагань) можна перезентувати таким чином:

Таблиця 5

№ п/п	Рівень самооцінки емоційного стану	Рівень емоційної стійкості	Рівень тривожності		Локус контроль
			С	О	
1	Високий	Середній	Низький 23	Середній 41	E
9	Середній	Високий	Середній 44	Низький 28	I
10	Високий	Високий	Низький 22	Середній 36	I
13	Середній	Високий	Середній 35	Високий 69	I
14	Середній	Низький	Середній 31	Високий 50	I
15	Високий	Високий	Низький 26	Середній 37	I

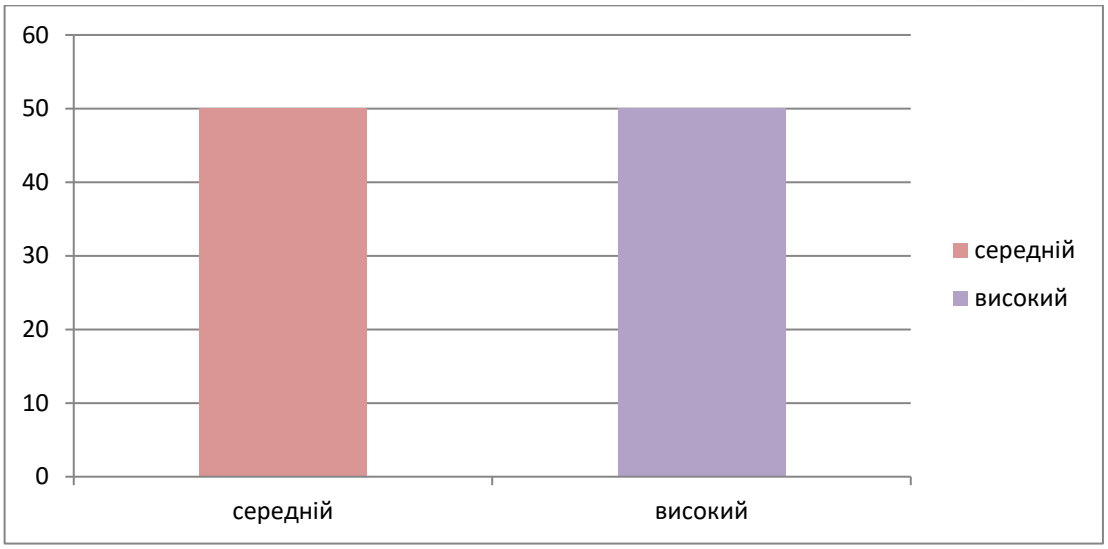

Рис. 6. Рівень самооцінки емоційного стану успішних спортсменів, що займаються кінним видом спорту

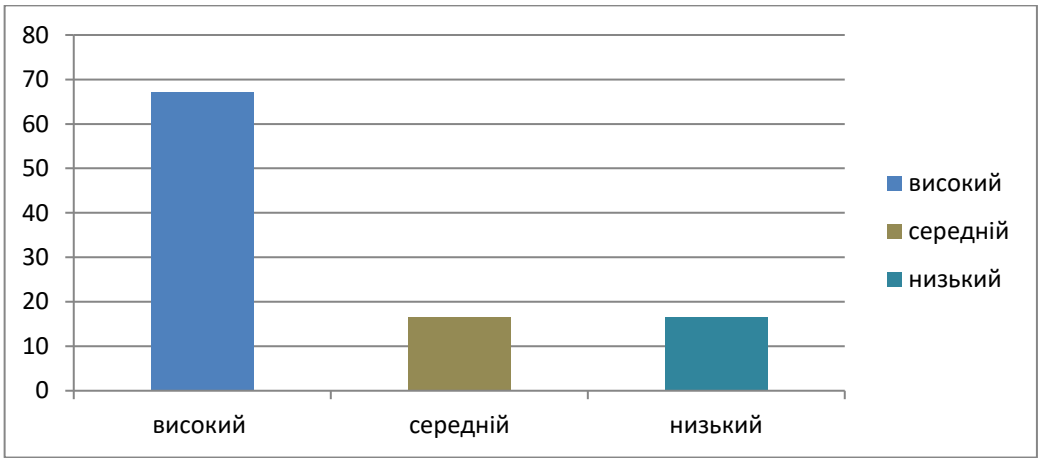

Рис. 7. Рівень самооцінки емоційної стійкості успішних спортсменів, що займаються кінним видом спорту

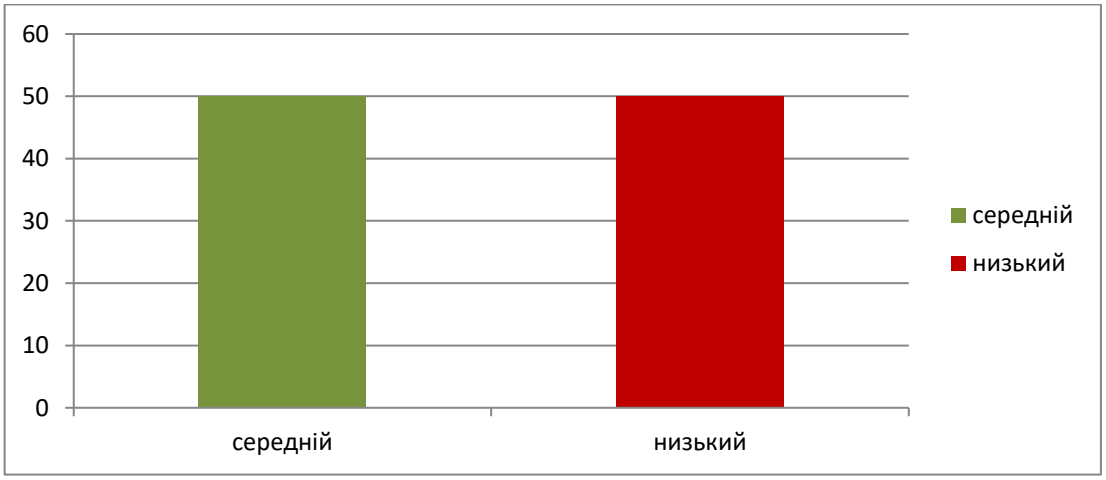

Рис. 8. Рівень ситуативної тривожності успішних спортсменів, що займаються кінним видом спорту

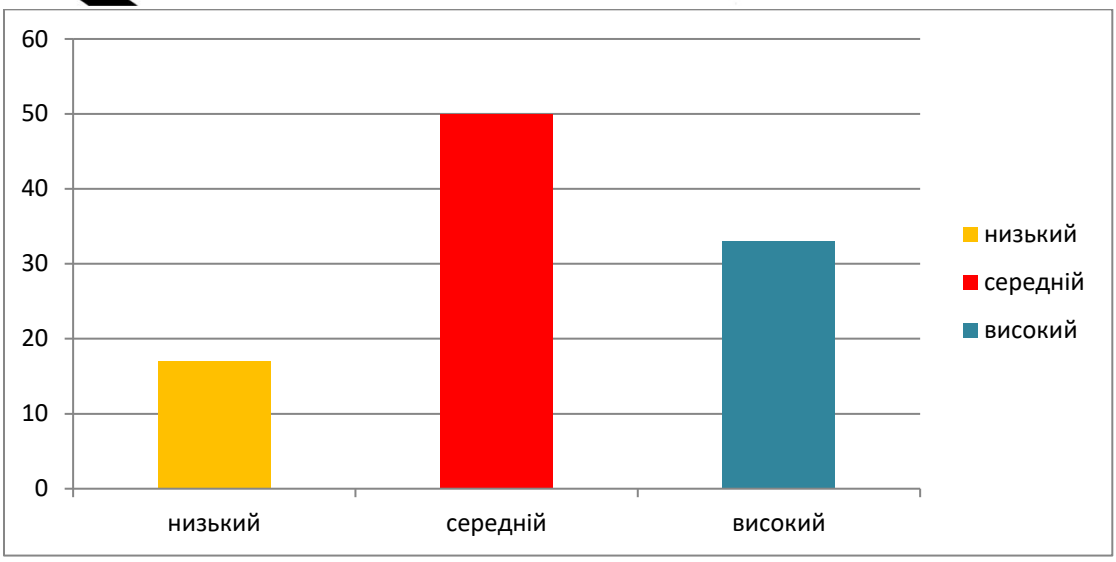

Рис.9. Рівень особистісної тривожності успішних спортсменів, що займаються кінним видом спорту

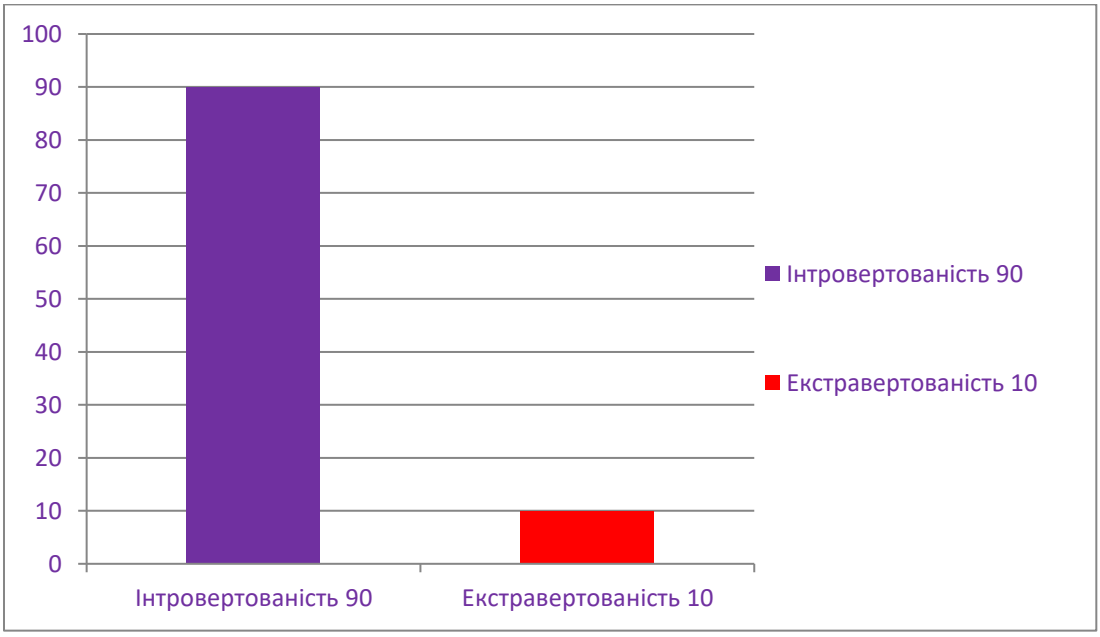

Рис. 10. Особливості локус контролю успішних спортсменів, що займаються кінним видом спорту

Отримані результати дослідження свідчать, що самооцінка емоційного стану спортсменів, які досягли певних успіхів знаходиться на середньому (50%) та високому (50%) рівнях; емоційна стійкість розподілилась наступним чином – високий показник – 67%, середній – 16,5%, низький – 16,5%; ситуативна тривожність – середній рівень – 50%, низький – 50%; особистісна тривожність – високий показник – 33%, середній – 50%, низький – 17%; локус контроль – інтровертованість – 90%, екстравертованість – 10%.

Висновки. Отже, згідно результатів дослідження можна зробити наступні висновки:

1) неадекватна самооцінка емоційного стану і пов'язана з нею недовірливість, нав'язлива невпевненість, збентеження в ході змагань провокують надмірну напруженість і збудження. Негативну дію чинять і недоліки вольових якостей особистості спортсмена: слабкість волі, нерішучість, безініціативність;

2) для спортсменів, які мали досить високу самооцінку, підтвердилась і наявність високої емоційної стійкості;

3) кількість спортсменів, які проявляють високий рівень ситуативної тривожності, помітно нижчий, ніж такий же рівень особистісної тривожності (41% і 52%). Це свідчить про те, що спортсменів більшою мірою хвилює не сама обстановка змагання, а те, як вони себе проявлять в ході майбутнього змагання;

4) отримані результати при дослідженні локус контролю у спортсменів, що займаються кінним видом спорту показали переважання інтровертованої спрямованності;

5) для спортсменів з низьким рівнем емоційної стійкості більш характерним є виражена ситуативна тривожність на тлі високої особистісної тривожності.

6) для досліджуваних, що показали низьку ефективність в процесі напруженої спортивної діяльності, властива виражена екстернальність у сфері досягнень.

7) прояв емоційної нестійкості, що призводить до зниження рівня продуктивності в процесі спортивної діяльності, здійснюється у вигляді очікування невдачі, емоційного переживання невпевненості в успіху, блокуванні інструментальної діяльності, спрямованої на досягнення успіху, на загальному тлі зниження рівня сили мотивації.

Література:

1. Гах Р. В. Психологічні особливості спортивного перфекціонізму підлітків. *Науковий журнал «ГАБІТУС».* 2024. Вип. 57. С. 92–96. Режим доступу: https://doi.org/10.32782/2663-5208.

2. Дзвоник Г. П. Роль емоційної стійкості в професійному самоздійсненні фахівця. *Актуальні проблеми психології.* 2016. Т.5. Вип. 16. С.24–29.

3. Мельник О. А. Психологічні особливості ефективної діяльності майбутніх фахівців з фізичної культури. *Загальна теорія здоров'я і здоров'язбереження: колективна монографія з фізичної культури* / За ред. професора Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. С. 460–465.

4. Наконечний І. Ю. Особливості психологічної стійкості у процесі спортивних тренувань і змагань з панкратіону. Physical culture and sport: scientific perspective. 2025. Т.1. № 1(47). С. 350–356. Режим доступу: https://doi.org/10.31891/pcs.2025.1(1).47

5. Оцінювання психофізіологічних станів у спорті: колективна монографія / Коробейніков Г., Приступа Є., та ін. Львів: ЛДУФК, 2013. 312 с.

6. П'ятничук Г., Яців Я. Характеристика чинників, які впливають на передстартовий стан спортсменів. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*: зб. наук. праць. 2012. № 4 (20). С. 460–464.

7. Ревнівцев Б. О. Технологія «Алгоритм успіху» в управлінні підготовкою спортсменів високого класу. Новоград-Волинський: НОВОград, 2020. 156 с.

8. Щекотиліна Н. Ф. Емоційний стан людини під час занять спортом. Materialy XVI Mezinarodní vědecko-prakticka konference «*Nastoleni moderní vydy–2020*». 2020. V. 3. Praha. Publishing House «Education and Science», 2020. P. 10–13.

9. Kegelaers J., Sarkar M. Psychological resilience in high-performance athletes: Elucidating some common myths and misconceptions. *Myths of Sport Coaching*. 2021. Chapter: 19. P. 234–246.

10. Meijen C. Endurance performance in sport: Psychological Theory and Interventions. London and New York: Publisher Routledge, 2019. 234 p.

11. Sheard M. Mental toughness. The mindset behind sporting achievement. London and New York: Publisher Routledge, 2012. 280 p.

References:

1. Gah, R. V. (2024). Psuhologichni osobluvosti sportuvnogo perfekcionizmy pidlitkiv. Proprietates psychologicae lusus perfectionismi eleifend. [Scientific magazine «HABITUS»*].* 57, 92–96. [in Ukrainian].

2. Dzvonyk, H. P. (2016). Rol emocinoi stikosti v profesinomy samovuzdinosti fachivc. [Actual problems of psychology]. 5, 24–29. [in Ukrainian].

3. Melnyk, O. A. (2017). Psihologichni osobluvosti efektuvnoi diylnosti maibytnih fahivciv z fizuchnoi kyltyru. *[General theory of health and health care: a collective monograph on physical culture*]. Kharkiv: Ed. Rozhko S. G.[in Ukrainian].

4. Nakonechny, I. Y. (2025). Osobluvosti psuhologichnoi stikosti y procesi sportuvnuh trenyvan I zmagan z pankrationy. *[Physical culture and sport: scientific perspective*. 1(47), 350–356. [in Ukrainian].

5. Korobeynikov, G. & Prystupa, E. (2013). [Aestimatio conditionum psychophysiologicarum in ludis: collectivum monographum]. Lviv: LDUFK. [in Ukrainian].

6. Pyatnychuk, G. &Yatsiv, Y. (2012). Harakterustuka chinnukiv, yki vpluvayt na predstartovui stan sportsmeniv. *[Physica educatio, ludus et cultura sanitatis in hodierna societate].* 4 (20), 460–464. [in Ukrainian].

7. Revnivtsev, B. O. (2020). Technology «Algorithm of success» in managing the training of high-class athletes. Novohrad-Volynskyi: NOVOhrad. [in Ukrainian].

8. Shechekotylina, N. F. (2020). Emociinui stan ludunu pid chas zanyt sportom. [The emotional state of a person during sports*]. Materials of the XVI International scientific-practical conference «Nastoleni modern vydy-2020».* Prague. Publishing House «Education and Science»3, 10–13. [in Ukrainian].

9. Kegelaers, J. & Sarkar M. (2021). Psychological resilience in high-performance athletes: Elucidating some common myths and misconceptions. [*Myths of Sports Coaching]*. 19, 234–246. [in English].

10. Meijen C. (2019). Endurance performance in sport: Psychological Theory and Interventions. London and New York: Publisher Routledge. [in English].

11. Sheard M. (2012). Mental toughness. The mindset behind sporting achievement. London and New York: Publisher Routledge. [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.9:316.6:005.21

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2589-2605

Надвинична Тетяна Лонгінівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0000-0001-7286-2150.

Воробець Петро Петрович здобувач третього рівня вищої освіти (PhD) зі спеціальності 053 Психологія, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0003-1939-6199.

ЗАДАЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПСИХОЛОГА-КОНСУЛЬТАНТА З КЛІЄНТАМИ: СУТНІСНИЙ ЗМІСТ

Анотація. У статті здійснено теоретико-методологічне обґрунтування задачної організації роботи психолога з клієнтами як важливого принципу структурування та підвищення ефективності його консультативної діяльності. Визначено задачну організацію роботи психолога-консультанта з клієнтами як цілісну систему його професійної взаємодії, що ґрунтується на послідовному виявленні, формулюванні, уточненні та розв'язанні психологічних задач, спрямованих на трансформацію проблемної ситуації клієнта. Проведено аналіз теоретичних підходів до розуміння задачі як універсальної одиниці діяльності, розкрито її зміст, структуру та функціональне значення у професійній діяльності психолога. Узагальнено підходи до класифікації задач і визначено їх роль у забезпеченні системності, послідовності, цілеспрямованості, рефлексивності консультативного процесу. Психологічне консультування розглянуто як систему взаємопов'язаних задач, які розгортаються від первинного запиту клієнта до формулювання задачі, її уточнення та переформулювання, розв'язання, досягнення змін та рефлексії результатів. Розкрито зміст основних типів задач у фаховій діяльності психолога-консультанта (діагностичних, інтерпретаційних, корекційних, комунікативних і рефлексивних), які забезпечують ступінь розуміння проблеми клієнта та ефективність здійсненого психологічного впливу. Запропоновано модель задачної організації консультативної діяльності фахівця-психолога, яка включає такі взаємопов'язані етапи, як ситуація, задача, дія, результат і рефлексія, що утворюють циклічний процес професійної взаємодії. Доведено, що задачна організація діяльності психолога-консультанта сприяє переходу від інтуїтивно-ситуативного до рефлексивно керованого її здійснення, що підвищує її наукову обґрунтованість і практичну результативність.

Ключові слова: задача, психологічна задача, задачна організація фахової діяльності, психологічне консультування, психолог-консультант, професійна

діяльність, діагностичні задачі, інтерпретаційні задачі, корекційні задачі, рефлексія, професійне мислення, психологічна допомога.

Tetiana Nadvynychna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0000-0001-7286-2150.

Petro Vorobets PhD student in specialty 053 Psychology, West Ukrainian National University, Ternopil, https://orcid.org/0009-0003-1939-6199.

TASK-BASED ORGANIZATION OF THE PSYCHOLOGIST-CONSULTANT'S WORK WITH CLIENTS: ESSENTIAL CONTENT

Abstract. The article provides a theoretical and methodological substantiation of the task-based organization of a psychologist's work with clients as an important principle for structuring and enhancing the effectiveness of counseling activities. Task-based organization of the psychologist-consultant's work with clients is defined as an integral system of professional interaction based on the consistent identification, formulation, clarification, and resolution of psychological tasks aimed at transforming the client's problematic situation.

Theoretical approaches to understanding a task as a universal unit of activity are analyzed; its content, structure, and functional significance in the professional activity of a psychologist are revealed. Approaches to the classification of tasks are generalized, and their role in ensuring the systematicity, consistency, goal orientation, and reflexivity of the counseling process is determined. Psychological counseling is considered as a system of interrelated tasks that unfold from the client's initial request through task formulation, clarification and reformulation, resolution, achievement of changes, and reflection on the results.

The content of the main types of tasks in the professional activity of a psychologist-consultant (diagnostic, interpretative, corrective, communicative, and reflexive) is disclosed, which ensure the depth of understanding of the client's problem and the effectiveness of psychological intervention. A model of task-based organization of counseling activity is proposed, which includes such interrelated stages as situation, task, action, result, and reflection, forming a cyclical process of professional interaction. It is proved that the task-based organization of the psychologist-consultant's activity facilitates the transition from an intuitive-situational to a reflexively managed mode of practice, thereby increasing its scientific validity and practical effectiveness.

Keywords: task, psychological task, task-based organization of professional activity, psychological counseling, psychologist-consultant, professional activity, diagnostic tasks, interpretative tasks, corrective tasks, reflection, professional thinking, psychological assistance.

Постановка проблеми. В умовах трансформації соціальної реальності та зростання запиту на якісну психологічну допомогу проблема вдосконалення організації професійної діяльності психолога-консультанта набуває особливої значущості. Остання має забезпечувати не тільки розуміння індивідуально-психологічних особливостей клієнта, а й ефективне розв'язання його життєвих труднощів, і в цьому контексті актуалізується переорієнтація консультативної практики з інтуїтивно-ситуативних моделей взаємодії на науково обґрунтовані, структуровані підходи, серед яких – задачна організація фахової діяльності. Ідеї задачного підходу, розроблені в контексті психологічного проєктування та організації навчальних задач, засвідчують, що ефективність діяльності значною мірою залежить від чіткості визначення цілей, умов, засобів і очікуваних результатів, а також від узгодженості дій усіх учасників взаємодії. Тому, згідно з сучасними психологічними уявленнями, діяльність фахівця може розглядатися як система взаємопов'язаних задач, що виникають у процесі його професійної взаємодії з клієнтом, потребують послідовного формулювання й належного розв'язання та забезпечують цілеспрямованість і результативність роботи. Перенесення цих положень у сферу психологічного консультування відкриває можливості для осмислення сутнісного змісту професійної діяльності фахівця-консультанта як постановки, структурування, розв'язання психологічних задач клієнта, що зумовлює необхідність наукового обґрунтування задачної організації консультативної роботи як важливого чинника підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблема організації фахової діяльності психолога-консультанта в контексті задачного підходу має міждисциплінарний характер і розкривається у декількох взаємопов'язаних напрямах. Передусім значний масив наукових праць та досліджень присвячений теоретико-методологічним засадам психологічної діяльності та людинознавства, серед яких праці Г. Балла, в яких обґрунтовано раціогуманістичну орієнтацію психології [2] та розкрито сутність задач як універсальної форми організації діяльності, що забезпечує перехід від наявного стану до бажаного результату, визначає логіку мислення і практичних дій суб'єкта [3]. У цьому ж контексті А.В. Фурман розглядає фахове методологування як системоутворювальну основу організації діяльності [31] та розробляє теорію проблемних ситуацій як джерела постановки і розв'язання задач [32]. Окрему групу джерел становлять дослідження, присвячені психології задач і процесам їх розв'язування і в яких розкрито механізми розуміння, класифікацію проблемних ситуацій та їх роль у розвитку мислення і діяльності (А. Коваленко [8], Н. Янц [38] та ін.). Другий напрям охоплює дослідження задачного підходу у психології, представленого у працях вченої Т. Надвиничної, де обґрунтовано теоретичні засади задачної організації діяльності, розкрито психологічні умови формування і розв'язування задач, а також доведено, що ефективність взаємодії суб'єктів діяльності забезпечується через систему взаємопов'язаних задач [10-13]. Подальший розвиток вказаних ідей простежується у сучасних працях із задачної

організації професійної діяльності та її акмеологічного потенціалу, де підкреслюється роль задач як механізму професійного зростання та саморозвитку фахівця-психолога (Т. Надвинична, З. Крупник [14]; О. Фурман, Т. Надвинична, А. Голота [33]). Третю групу становлять праці, присвячені психологічному консультуванню й психологічній допомозі клієнтам, у яких розкрито теоретичні засади, технології та стратегії консультативної взаємодії, визначено її етапи, методи та принципи (Н. Афанасьєва [1], О. Бондаренко [5], С. Васьківська [6; 7], Т. Титаренко [28], В. Панок [19-21], Л. Самошкіна [25], Н. Славіна [26], І. Цимбалюк [36], Г. Хомич [34] та ін.). В аналізованих наукових працях діяльність психолога-консультанта розглядається як складний багаторівневий процес, що охоплює діагностику, інтерпретацію, прогнозування і корекційний вплив, однак задачний аспект організації цієї діяльності здебільшого залишається імпліцитним. Четвертий напрям охоплює наукові дослідження професійної діяльності та професійного становлення психолога, у яких визначено ключові компетентності, функції та умови ефективної роботи фахівця, а також підкреслено значення рефлексії, професійного мислення та здатності до прийняття рішень у складних ситуаціях психологічної практики (М. Бондар [4], Т. Цигульська [35], В. Штифурак [37] та ін.). Важливим доповненням є аксіопсихологічні дослідження, які акцентують увагу на ціннісно-смислових детермінантах професійної діяльності та вчинковій природі самовизначення психолога (А. Лазарук [9]). Відтак аналіз наукових джерел засвідчує наявність ґрунтовної теоретичної бази із теорії та практики психологічного консультування, задачного підходу та організації професійної діяльності фахівця-психолога, проте проблема цілісного осмислення задачної організації його роботи з клієнтами залишається недостатньо розробленою, що зумовлює необхідність її подальшого наукового вивчення.

Мета статті – обґрунтування сутнісного змісту задачної організації роботи психолога-консультанта з клієнтами, розкритті її функціональних характеристик та ролі у забезпеченні ефективності фахової консультативної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. В сучасній теорії та практиці психологічного консультування значущості набуває питання підвищення ефективності фахової діяльності психолога. З огляду на різноманітність запитів клієнтів, складність їх життєвих ситуацій і багатовимірність актуальних психологічних проблем, консультативна взаємодія не може залишатися інтуїтивною або ситуативною, а потребує впорядкованої організації, що забезпечує логіку професійних дій і їх результативність. У цьому контексті задачна організація роботи психолога-консультанта як концептуально важливий підхід дає змогу розглядати надання психологічної допомоги клієнту як систему послідовних і взаємозумовлених задач, спрямованих на поступове просування від усвідомлення проблеми до її конструктивного вирішення-розв’язання. Вказане сприяє підвищенню фахової рефлексивності консультанта, оптимізації вибору ним ефективних методів і технік впливу, а також забезпечує цілісність і керованість

консультативного процесу, що важливо в умовах зростання вимог до якості психологічних послуг і відповідальності фахівця за результати своєї діяльності.

Аналіз наукових джерел показує, що Г. Балл розглядає задачу як таку форму організації діяльності, що відображає перехід від наявного стану об'єкта до бажаного, який досягається через здійснення певних дій у визначених умовах і з використанням доступних засобів [3]. У працях Т. Надвиничної задача трактується як структурна одиниця діяльності, що виникає у проблемній ситуації та передбачає усвідомлення мети, умов і способів її досягнення, забезпечуючи розгортання пізнавальної та практичної активності суб'єкта [12]. А. Коваленко визначає задачу як психологічну форму організації мислення, що виявляється у процесі розуміння та розв'язування проблемної ситуації і передбачає активізацію творчих когнітивних процесів [8]. За підходом А.В. Фурмана, задача є похідною від проблемної ситуації та виступає як спосіб її теоретичного і практичного опрацювання, що забезпечує формування й розвиток діяльності через послідовність дій, спрямованих на досягнення визначеного результату [32]. Н. Янц розглядає задачу як конкретизовану форму проблеми, що містить умови, вимоги та способи її розв'язання і визначає напрям пошукової діяльності суб'єкта [38]. У прикладній психології (В. Панок [21], В. Павленко [22] та ін.) задача інтерпретується як функціональна одиниця професійної діяльності психолога, що передбачає визначення цілей, аналіз умов, вибір методів і досягнення результату в процесі надання психологічної допомоги.

Узагальнюючи наукові підходи до трактування аналізованого поняття, поняття «задача» доцільно розглядати як багатовимірну психологічну категорію, що відображає специфічну форму організації діяльності суб'єкта за наявності певної суперечності або проблеми. У широкому значенні задача постає як цілісна система взаємопов'язаних компонентів, що охоплює усвідомлену мету, вихідні умови, наявні засоби та способи дій, а також очікуваний результат, який досягається у процесі активної пізнавальної чи практичної діяльності. Така задача виникає на основі проблемної ситуації та є механізмом її опрацювання, забезпечуючи перехід від наявного стану до бажаного через послідовність дій і операцій. Водночас задача – не тільки структурна одиниця діяльності, а й форма організації мислення фахівця, що стимулює пошук, аналіз, прийняття рішень і рефлексію. У професійному контексті, зокрема у діяльності консультанта, задача набуває статусу функціонального інструменту організації взаємодії з клієнтом, спрямованого на усвідомлення, інтерпретацію та конструктивне розв'язання його актуальних психологічних труднощів і життєвих проблем.

Осмислення наукових джерел дає підстави стверджувати, що різні підходи до класифікації задач обґрунтовані у працях низки вчених, які розглядали задачу як ключову одиницю діяльності, мислення та розвитку особистості. Так, Г. Балл розглядає задачі з позицій діяльнісного підходу та розмежовує їх за логікою переходу від наявного до бажаного стану, що дає змогу виділяти задачі різного рівня складності та узагальненості, зокрема репродуктивні та продуктивні [3]. У

цьому ж контексті А. Коваленко підкреслює відмінність між стандартними та творчими задачами, акцентуючи увагу на ролі розуміння як психологічного механізму їх розв'язання [8]. Т. Надвинична в межах психолого-педагогічного підходу обґрунтовує класифікацію задач за характером пізнавальної діяльності (репродуктивні, пошукові, творчі), а також за їх роллю у процесі психологічного проектування, де виокремлює задачі аналізу, моделювання, програмування та реалізації діяльності [11-13]. Близькі ідеї розвиває А.В. Фурман, який, виходячи з теорії проблемних ситуацій, розглядає задачі як похідні від різних типів проблемності та диференціює їх за рівнем складності та розвиткового потенціалу [32]. Аналіз задач за ступенем визначеності умов і способів їх розв'язання можна простежити у працях Н. Янц, відповідно до поглядів якої різні типи проблемних ситуацій трансформуються у відповідні типи задач – від чітко структурованих до відкритих, проблемних [38]. Загалом у руслі діяльнісної теорії закладають підґрунтя для розуміння задач як одиниць діяльності, що можуть відрізнятися за мотиваційними, операційними та результативними ознаками-характеристиками, що свідчить про багатовимірність цього феномена та створює підґрунтя для його використання у структурі професійної діяльності психолога-консультанта.

Зазначимо, що задачна організація діяльності психолога-консультанта постає як цілісна методологічна конструкція, що визначає спосіб упорядкування його професійної активності через низку взаємопов'язаних задач, що виникають, уточнюються та розв'язуються у процесі взаємодії з клієнтом. У психологічному контексті задача розглядається не тільки як технологічний інструмент, а як принципова форма організації діяльності, що забезпечує її смислову цілісність, логічну впорядкованість і прогнозовану результативність. Саме через задачі відбувається конкретизація консультативних цілей, трансформація проблемних ситуацій у предмет професійно-психологічного опрацювання та визначення способів їх розв'язання. Водночас задачна організація передбачає активну позицію самого психолога-консультанта, суб'єкта, який не тільки реагує на ситуацію, а й конструює її через постановку задач, визначаючи напрям і зміст власної професійної діяльності. Відтак задачність є універсальним принципом упорядкування діяльності, забезпечуючи її осмисленість і керованість.

Осмислення наукових джерел (Т. Надвинична, З. Крупник [14]; О. Фурман, Т. Надвинична, А. Голота [33] та ін.) показує, що сутність задачної організації діяльності полягає у тому, що будь-яка професійна активність розглядається як процес переходу від проблемної ситуації до її конструктивного розв'язання через систему задач, які виконують функцію посередника між наявним і бажаним станом. У цьому процесі задача виступає як форма конкретизації проблеми, що дає змогу перевести її у площину практичних дій і рішень. Водночас важливим є те, що задачна організація не обмежується лише постановкою окремих задач, а передбачає їх ієрархізацію, взаємозв'язок і послідовність розгортання, внаслідок чого діяльність набуває структурованого характеру, а кожна наступна задача випливає з попередньої та водночас уточнює її зміст. Серед важливих ознак

задачної організації діяльності виділимо її: а) системність, яка проявляється у розгляді останньої як сукупності пов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою та логікою функціонування. У цьому контексті задачі виступають як структурні елементи системи, що взаємодіють між собою й утворюють певну ієрархію; б) послідовність, яка відображає логіку розгортання діяльності у часі та забезпечує перехід від одного етапу до іншого. Така послідовність дій проявляється у чіткому визначенні етапів діяльності, кожен з яких пов'язаний із розв'язанням задач і підготовкою до наступного кроку; 3) цілеспрямованість – проявляється у чіткому визначенні мети, яка стає орієнтиром для постановки і розв'язання задач та забезпечує узгодженість дій суб'єкта, їх спрямованість на досягнення результату та уникнення неефективних дій; 4) рефлексивність – забезпечує усвідомлення фахівцем власних дій, їх результатів та відповідності поставленим цілям. У межах задачного підходу рефлексія супроводжує усі стадії і дає змогу оцінювати ефективність розв'язання задач, виявляти помилки, уточнювати умови та коригувати подальші дії, в результаті чого діяльність набуває усвідомленого і керованого характеру.

В контексті вивчення задачної організації роботи сучасного психолога, його професійну діяльність розглядаємо як систему взаємопов'язаних задач, що виникають на різних етапах консультативної взаємодії з клієнтом, забезпечуючи її цілісність та результативність. Узагальнення наукових підходів до розуміння задачі як структурної одиниці діяльності (М. Бондар [4], Т. Надвинична [10-14], Т. Цигульська [35], В. Штифурак [37] та ін.) дає змогу виокремити декілька основних видів задач, релевантних фаховій консультативній практиці психолога:

1) діагностичні задачі – пов'язані з виявленням і уточненням сутності проблеми клієнта, аналізом його емоційного стану, особистісних рис, якостей та особливостей, актуальної життєвої ситуації та умов виникнення труднощів. Розв'язання цих задач передбачає збір інформації фахівцем, її інтерпретацію та формування висновку, що слугує підґрунтям для його подальшої роботи;

2) інтерпретаційні задачі – зміст їх полягає у поглибленому осмисленні основних чинників та механізмів виникнення та протікання проблеми клієнта, причинно-наслідкових зв'язків між його переживаннями, поведінкою, вчинками та життєвим досвідом. Саме такі задачі забезпечують перехід психолога від опису проблеми до її розуміння на рівні психологічних закономірностей;

3) прогностичні задачі – спрямовані на передбачення можливих змін у поведінці, емоційному стані та життєвій ситуації клієнта залежно від обраної фахівцем стратегії психологічної допомоги. Розв'язання таких задач дає змогу консультанту обґрунтувати доцільність тих чи інших психологічних втручань і визначити перспективи особистісного розвитку клієнта;

4) корекційно-розвивальні задачі – безпосередньо пов'язані з організацією консультативного впливу, спрямованого на зміну неадаптивних установок, поведінкових патернів, емоційних реакцій та розвиток особистісного потенціалу клієнта; реалізуються через добір адекватних методів, технік і форм роботи;

5) комунікативні задачі – забезпечують встановлення та підтримання особистісного контакту, формування довіри, емпатійного розуміння, а також партнерської взаємодії між консультантом і клієнтом. Їх значення полягає у створенні безпечного простору, необхідного для продуктивної роботи фахівця;

6) рефлексивно-оцінювальні задачі – передбачають аналіз результатів консультативного процесу, оцінку ефективності застосованих методів та форм роботи, усвідомлення змін у стані клієнта, а також професійну рефлексію самого консультанта щодо власної діяльності; забезпечують завершеність і водночас циклічність задачної організації консультативної діяльності психолога, створюючи підґрунтя для подальшого вдосконалення професійної практики.

У межах задачного підходу діяльність психолога постає як сукупність окремих дій чи технік та водночас як цілісний процес постановки, уточнення та розв'язання взаємопов'язаних задач, що виникають у ході консультативного процесу. Задача в цьому контексті виконує функцію структурно-смислового ядра діяльності, оскільки вона визначає мету, спрямовує вибір засобів і способів дії, а також задає критерії оцінки результату. Так, передусім задачі виконують орієнтувальну функцію, забезпечуючи розуміння консультантом сутності й змісту запиту клієнта, виділення основних проблемних аспектів та визначення напрямів подальшої роботи. Саме через формулювання задачі відбувається перехід від розмитого переживання клієнта до чітко окресленої проблемної ситуації, що піддається психологічному аналізу і належному розв'язанню. Водночас задачі мають організуючу функцію, структуруючи консультативний процес, визначаючи його етапність, логіку та послідовність і відтак сприяючи впорядкуванню професійних дій психолога. Не менш важливою є регулятивна функція задач, яка проявляється у спрямуванні діяльності консультанта, корекції його дій відповідно до змін у стані клієнта та уточнення умов взаємодії, завдяки чому фахівець отримує можливість змінювати стратегії і тактики роботи, не втрачаючи при цьому загальної логіки діяльності. Важливою є розвивальна функція задач, яка реалізується як на рівні клієнта, так і на рівні самого психолога.

Зокрема, для клієнта участь у процесі розв'язання психологічних задач сприяє усвідомленню власних труднощів, формуванню нових способів мислення і поведінки, розвитку рефлексії та здатності до саморегуляції, а для психолога задачна організація діяльності, вимагаючи розвиненого аналітичного мислення, здатності до інтерпретації, прогнозування та рефлексії власних дій, стає засобом власного професійного зростання. Крім того, задачі виконують інтегративну функцію, забезпечуючи узгодження цілей консультанта і клієнта. У процесі взаємодії задача поступово трансформується: від первинного запиту клієнта до спільно сформульованої психологічної задачі, що відображає глибинний зміст проблеми і визначає шляхи її розв'язання [1; 4; 6; 14; 23; 26].

Структурно задачна організація діяльності може бути представлена як послідовність взаємопов'язаних етапів: проблема, задача, рішення, результат,

рефлексія. Така структура відображає логіку переходу від невизначеності до визначеності, від проблемності до її подолання через систему дій.

1. Проблема – в задачній організації діяльності проблема є не перешкодою, а джерелом розвитку і стимулом до життєактивності суб'єкта. Враховуючи, що через проблемну ситуацію виникає потреба у постановці задач, що визначають подальший хід діяльності, то проблема виконує функцію запуску діяльності, задаючи її зміст і напрям. Водночас вона потребує інтерпретації і осмислення, що здійснюється через формулювання задачі.

2. Задача – центральна ланка структури, визначає зміст і напрям діяльності, трансформує проблему у форму, придатну для практичного розв'язання, й задає параметри діяльності – мету, умови, засоби і способи дії. Водночас задача може змінюватися у процесі діяльності, уточнюватися або переформульовуватися залежно від нових умов і результатів, що підкреслює її динамічний характер.

4. Рішення – відображає процес реалізації поставленої задачі через систему дій і операцій, передбачає вибір оптимальних способів досягнення мети, врахування умов діяльності та використання наявних ресурсів. У цьому процесі важливу роль відіграють когнітивні та вольові процеси, що забезпечують прийняття особистістю обґрунтованих рішень.

5. Результат – показник ефективності розв'язання задач і досягнення особою поставленої мети, відображає зміни, що відбулися у процесі консультативної діяльності, й дає змогу оцінити її успішність.

6. Рефлексія – завершує цикл задачної організації діяльності, забезпечуючи осмислення отриманих результатів, оцінку ефективності дій і визначення напрямів подальшого розвитку клієнта; дає змогу суб'єкту усвідомити власний досвід, виявити сильні і слабкі сторони діяльності, скоригувати подальші дії [6; 12; 17; 23; 32; 33; 36 та ін.].

Задачна організація роботи психолога постає як практичне втілення задачного підходу, у межах якого консультативна діяльність розглядається як цілісна система взаємопов'язаних задач, що виникають, уточнюються та розв'язуються у процесі взаємодії з клієнтом. Вказане дає змогу переосмислити саму природу консультування, переходячи від розгляду його як сукупності технік і прийомів до розуміння як структурованого процесу, в якому кожен етап має прогностичну визначеність і логічну завершеність. Відтак психологічне консультування розглядається як система задач, що послідовно розгортаються у процесі взаємодії з клієнтом і забезпечують поступовий перехід від первинного запиту до досягнення змін. Така система має ієрархічний характер, оскільки включає як загальні задачі, пов'язані з основною метою консультування, так і часткові, що конкретизують окремі аспекти проблеми клієнта.

Логіку задачної організації роботи психолога-консультанта представимо як послідовність взаємопов'язаних стадій-етапів, що відображають процесуальну динаміку консультативного процесу. Початковим етапом є первинний запит клієнта, який часто має неструктурований, емоційно забарвлений характер

і потребує професійного осмислення; фахівець здійснює формулювання задачі, переводячи запит у площину психологічного аналізу. Наприклад, запит «мені погано у стосунках» трансформується у задачу виявлення причин конфліктів, особливостей комунікації та емоційних реакцій клієнта. Далі відбувається уточнення і переформулювання задачі, що дає змогу поглибити її зміст і конкретизувати напрям роботи. Завершальним етапом є розв'язання задачі, яке супроводжується змінами у стані, поведінці чи мисленні клієнта, що забезпечує послідовність і цілісність консультативного процесу. Важливою є динаміка переходу – від первинного формулювання задачі до її переформулювання, що відбувається у процесі взаємодії з клієнтом. Первинна задача часто є поверховою і відображає лише зовнішні прояви проблеми, тоді як у процесі роботи вона набуває більш глибокого і структурованого характеру. Наприклад, задача «позбутися тривоги» може трансформуватися у задачу усвідомлення джерел тривожності, формування навичок емоційної регуляції та зміни деструктивних когнітивних установок. Такий процес уточнення задачі дає змогу перейти від симптоматичного до причинного рівня аналізу.

Узагальнимо, що задачна організація роботи психолога-консультанта з клієнтами має принципово важливе значення для забезпечення наукової обґрунтованості, структурованості та ефективності консультативної діяльності, оскільки дає змогу розглядати процес психологічної допомоги як цілісну систему взаємопов'язаних задач, що послідовно виникають, уточнюються та розв'язуються у ході професійної взаємодії. Така організація діяльності сприяє підвищенню якості діагностики та інтерпретації психологічних проблем, оскільки орієнтує консультанта на поетапне уточнення змісту задачі клієнта, її структурування та диференціацію, що дає змогу уникати поверхового розуміння запиту і забезпечує проникнення у сутність проблеми. Для клієнта процес послідовного розв'язання задач сприяє усвідомленню власних труднощів, активізації внутрішніх ресурсів, формуванню нових способів мислення і поведінки, а також набуттю досвіду самостійного подолання проблем. Для психолога-консультанта задачний підхід є засобом професійного зростання, оскільки стимулює розвиток аналітичного мислення, рефлексії, здатності до прогнозування і прийняття рішень у складних ситуаціях. Водночас задачна організація забезпечує цілісність та керованість консультативного процесу, уможливлюючи інтегрування його окремих етапів (від діагностики до рефлексії результатів роботи) в єдину систему. Останнє сприяє підвищенню ефективності психологічної допомоги, оптимізації витрат часу і ресурсів, а також підвищенню відповідальності консультанта за результати своєї діяльності.

Наукова інтерпретація задачної організації роботи консультанта з клієнтами ґрунтується на розумінні консультативної діяльності як динамічної, смислово насиченої та рефлексивно керованої системи, у якій важливу роль відіграє процес постановки, уточнення та розв'язання психологічних задач. У цьому контексті задачна організація консультативної діяльності розглядається як

фундаментальний принцип консультативної діяльності, що визначає логіку, зміст і розвиток взаємодії між психологом і клієнтом. Узагальнюючи теоретичні положення, пропонуємо таке визначення: задачна організація консультативної діяльності – це цілісна система професійної взаємодії психолога з клієнтом, що ґрунтується на послідовному виявленні, формулюванні, уточненні та розв'язанні психологічних задач, спрямованих на трансформацію проблемної ситуації клієнта та досягнення конструктивних змін у його життєдіяльності. В межах запропонованої інтерпретації задачна організація діяльності психолога може бути представлена у вигляді моделі, що відображає внутрішню логіку консультативного процесу та його динамічний характер (табл.).

Таблиця 1

Модель задачної організації консультативної діяльності психолога

Етап консультування	Зміст етапу консультування	Типи задач	Дії психолога-консультанта	Очікуваний результат
Ситуація (проблемне поле)	Первинний запит клієнта, емоційні переживання, неструктурована проблема	Комунікативні, первинно-діагностичні	Встановлення контакту, активне слухання, уточнення запиту, створення безпечного простору	Усвідомлення клієнтом своєї проблеми, формування довіри
Формулювання задачі	Перехід від запиту до психологічної задачі, її первинне визначення	Діагностичні, інтерпретаційні	Аналіз ситуації, виокремлення суттєвих аспектів проблеми, формулювання задачі	Чітко окреслена проблема, визначення напрямів роботи
Уточнення та пере-формулювання задачі	Поглиблення розуміння проблеми, виявлення причин і механізмів	Інтерпретаційні, прогностичні	Поглиблена діагностика, інтерпретація, співвіднесення фактів, уточнення цілей	Глибинне розуміння проблеми, конкретизація задач
Розв'язання задачі (дія)	Реалізація психологічного впливу, робота з переживаннями і поведінкою	Корекційні, комунікативні	Використання технік, вправ, бесіди, моделювання ситуацій, підтримка клієнта	Зміна стану, мислення або поведінки клієнта

Етап консультування	Зміст етапу консультування	Типи задач	Дії психолога-консультанта	Очікуваний результат
Результат (зміни)	Фіксація досягнутих змін у клієнта	Прогностичні, частково рефлексивні	Оцінка динаміки, порівняння стану «до» і «після», узагальнення результатів	Усвідомлені позитивні зміни, нові способи дії
Рефлексія	Осмислення досвіду, оцінка ефективності роботи	Рефлексивні	Аналіз процесу і результатів, обговорення з клієнтом, саморефлексія психолога	Усвідомлення змін, готовність до самостійного вирішення проблем

Запропонована модель задачної організації консультативної діяльності психолога відображає цілісну, послідовну та рефлексивно керовану структуру його професійної взаємодії з клієнтом, у межах якої консультативний процес розгортається як система взаємопов'язаних етапів і відповідних їм типів задач. Зокрема. початковим етапом є проблемна ситуація, що репрезентує первинний запит клієнта і потребує встановлення контакту та первинної діагностики, після чого відбувається формулювання задачі як смислової трансформації проблеми у форму, придатну для психологічного опрацювання.

Подальше уточнення та переформулювання задачі забезпечує поглиблення розуміння її причин, умов та механізмів, що створює підґрунтя для реалізації корекційних і комунікативних дій, спрямованих на досягнення змін у стані, мисленні або поведінці клієнта. Отриманий результат фіксується через оцінку динаміки змін і переходить у рефлексивний етап, де відбувається осмислення досвіду, оцінка ефективності роботи та визначення подальших перспектив. Завершальним елементом моделі є нова ситуація, яка або ініціює наступний цикл постановки психологом відповідних задач або засвідчує завершення консультативного процесу.

Висновки. У результаті проведеного дослідження та узагальнення наукових джерел було сформульовано такі висновки.

1. Обґрунтовано, що задачна організація консультативної діяльності психолога є теоретико-методологічним підґрунтям для осмислення його професійної роботи, оскільки дає змогу розглядати останню як цілісну систему взаємопов'язаних задач, спрямованих на трансформацію проблемної ситуації клієнта. Уточнено зміст поняття «задача» як універсальної одиниці організації діяльності, що поєднує ціль, умови, способи дій, результат та забезпечує перехід від проблемної ситуації до її конструктивного розв'язання. Визначено, що задачна організація консультативної діяльності психолога характеризується такими ознаками, як системність, цілісність, послідовність, цілеспрямованість,

а також рефлексивність, які забезпечують впорядкованість, керованість, структурованість результативність його професійної діяльності.

2. Обґрунтовано структурну модель задачної організації консультативної діяльності психолога, яка включає взаємопов'язані етапи: ситуація, задача, дія, результат і рефлексія, що утворюють циклічний процес професійної взаємодії. Доведено, що психологічне консультування доцільно розглядати як систему задач, що розгортаються за наступними етапами: первинний запит клієнта, формулювання задачі, уточнення та переформулювання задачі, розв'язання задачі, досягнення значущих змін, рефлексія результатів. Розкрито сутнісний зміст основних типів задач у діяльності психолога-консультанта (діагностичних, інтерпретаційних, прогностичних, корекційних, комунікативних, а також рефлексивних), які забезпечують повноту та ефективність консультативного процесу. Встановлено, що задачна організація консультативної діяльності сприяє підвищенню якості психологічної допомоги, оскільки забезпечує перехід від інтуїтивно-ситуативного до рефлексивно керованого способу професійної діяльності, орієнтованого на досягнення конкретного результату.

Перспективи подальших досліджень полягають в емпіричній перевірці ефективності задачної організації діяльності психолога-консультанта.

Література:

1. Афанасьєва Н.Є. Психологічне консультування представників екстремальних професій: теорія, методологія, практика: монографія. Харків : НУЦЗУ, 2017. 315 с.

2. Балл Г.О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства. Київ : СКД, 2017. 204 с.

3. Балл Г.О. У світі задач. Київ : Знання, 1986. 48 с.

4. Бондар М. Професіограма фахівця-психолога: основні уміння та навички. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 15-16. С. 31-35.

5. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості. Харків : Фоліо, 1996. 237 с.

6. Васьківська С.В. Основи психологічного консультування : навчальний посібник. Київ : Четверта хвиля, 2004. 256 с.

7. Васьківська С.В. Технологія консультування. Київ : Главник, 2005. 96 с.

8. Коваленко А. Психологія розуміння творчих задач. *Психологія і суспільство*. 2004. №4. С. 110-128.

9. Лазарук А. Ф. Аксіопсихологічні детермінанти вчинку самовизначення майбутніх психологів : дис. ... докт. філос. з психології. Тернопіль, 2025. 373 с.

10. Надвинична Т. Л. Перцептивні утруднення взаємодії в соціально-психологічному консультуванні. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. №1. Т 1. С. 57-62.

11. Надвинична Т. Психологічне проектування навчальних задач у контексті особистісно зорієнтованого навчання. *Психологія і суспільство*. 2008. №3. С. 41-55.

12. Надвинична Т. Психологічні умови саморозгортання процесів формування та розв'язування навчальних задач. *Психологія і суспільство*. 2005. № 2. С. 76-86.

13. Надвинична Т. Теоретико-методологічне обґрунтування задачного підходу у психології. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 63-87.

14. Надвинична Т., Крупник З. Задачна організація професійної діяльності психолога. *Психологія і суспільство.* 2024. №1. С. 197-202.

15. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін. Київ : Либідь, 2003. 536 с.

16. Основи психологічного консультування : лекційний курс / уклад. Б.А. Якимчук, І.П. Якимчук. Умань: О.О. Жовтий, 2013. 204 с.

17. Основи психологічної допомоги: теорія та практика психоконсультування: навч. посіб. / В. Г. Панок, Я. В. Чаплак, Я. Ф. Андрєєва та ін. Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича, 2019. 384 с.

18. Основи психолого-управлінського консультування : навч. посіб. / за ред. Л.М. Карамушки. Київ : МАУП, 2002. 136 с.

19. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. №4. С. 5-7.

20. Панок В. Г. Практична психологія : теоретико-методологічні засади розвитку : монографія. Чернівці : Технодрук, 2019. 486 с.

21. Панок В. Г. Прикладна психологія : теоретичні проблеми : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2017. 188 с.

22. Прикладна психологія : навчальний посібник / В.М. Павленко, І.В. Кряж, О.Л. Луценко та ін. ; за ред. В.М. Павленко. Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2015. 532 с.

23. Психоконсультативні стратегії діяльності практичного психолога системи освіти: навч.-метод. посіб. / В.Г. Панок, Я.В. Чаплак, Д.Д. Романовська та ін. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2010. 232с.

24. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів / за ред. В.Б. Шапар. Харків : Прапор, 2009. 672 с.

25. Самошкіна Л. М. Основи психологічного консультування: навчальний посібник. Носенко. Дніпро : ДНУ, 2017. 332 с.

26. Славіна Н.С. Психологічне консультування : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Ковальчук О.В., 2022. 180 с.

27. Технології роботи організаційних психологів : навчальний посібник / за ред. Л.М. Карамушки. Київ : ІНКОС, 2005. 366 с.

28. Титаренко Т.М. Життєві кризи : технології консультування. Київ : Главник, 2007. 364 с.

29. Федоренко Р. П. Психологічний практикум з консультування: зміст, прийоми, технології. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2018. 388 с.

30. Функції та специфіка роботи практичного психолога : навч. посіб. / О.А. Блінов, П.П. Криворучко, В.М. Марченко. Київ : Київ. міжнар. ун-т, 2009. 461 с.

31. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.

32. Фурман А.В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект. Тернопіль : Астон, 2007. 164 с.

33. Фурман О., Надвинична Т., Голота А. Акмеологічний потенціал задачної організації діяльності психологічної служби університету. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Серія «Психологія».* 2025. №2 (67). С. 132-137.

34. Хомич Г.О., Ткач Р. М. Основи психологічного консультування: навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 152 с.

35. Цигульська Т.Ф. Загальна та прикладна психологія : як допомогти собі та іншим : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Наукова думка, 2000. 192 с.

36. Цимбалюк І. М. Психологічне консультування та корекція : навчальний посібник. Київ : Професіонал, 2016. 656 с.

37. Штифурак В. С., Шаманська О. І., Педоренко В. М. Психологія професійного становлення психолога-консультанта : навчальний посібник. Вінниця : ВДПУ, 2021. 226 с.

38. Янц Н. Д. Класифікація проблемних ситуацій як напрям наукових пошуків. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. пр.* Харків : ХНПУ, 2008. Вип. 27. С. 149-155.

39. Nadvynychna T., Kuz I., Vorobets P. The benchmark for the formation of a psychologist's personality is the awareness of psychological defences. *Психологія і суспільство.* 2025. №1. С. 158-165.

***References**:*

1. Afanasieva, N. Ye. (2017). *Psykholohichne konsultuvannia predstavnykiv ekstremalnykh profesii: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia* [Psychological counseling of representatives of extreme professions: theory, methodology, practice: monograph]. Kharkiv: NUTSZU [in Ukrainian].

2. Ball, H. O. (2017). *Ratsiogumanistychna oriientatsiia v metodolohii liudynoznavstva* [Ratiogumanistic orientation in the methodology of human studies]. Kyiv: SKD [in Ukrainian].

3. Ball, H. O. (1986). *U sviti zadach* [In the world of tasks]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

4. Bondar, M. (2009). Profesiohrama fakhivtsia-psykholoha: osnovni uminnia ta navychky [Professional profile of a psychologist: basic skills and abilities]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 15-16, 31-35 [in Ukrainian].

5. Bondarenko, O. F. (1996). *Psykholohichna dopomoha osobystosti* [Psychological assistance to the individual]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

6. Vaskivska, S. V. (2004). *Osnovy psykholohichnoho konsultuvannia: navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of psychological counseling: textbook]. Kyiv: Chetverta khvylia [in Ukrainian].

7. Vaskivska, S. V. (2005). *Tekhnolohiia konsultuvannia* [Technology of counseling]. Kyiv: Hlavnyk [in Ukrainian].

8. Kovalenko, A. (2004). Psykholohiia rozuminnia tvorchykh zadach [Psychology of understanding creative tasks]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 4, 110-128 [in Ukrainian].

9. Lazaruk, A. F. (2025). *Aksiopsykholohichni determinanty vchynku samovyznachennia maibutnikh psykholohiv: dys. ... dokt. filos. z psykholohii* [Axiopsychological determinants of the act of self-determination of future psychologists: dissertation ... Doctor of Philosophy in Psychology]. Ternopil [in Ukrainian].

10. Nadvynychna, T. L. (2020). Pertseptyvni utrudnennia vzaiemodii v sotsialno-psykholohichnomu konsultuvanni [Perceptual difficulties of interaction in socio-psychological counseling]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, 1 (1), 57-62 [in Ukrainian].

11. Nadvynychna, T. (2008). Psykholohichne proektuvannia navchalnykh zadach u konteksti osobystisno zoriientovanoho navchannia [Psychological design of learning tasks in the context of personality-oriented learning]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 3, 41-55 [in Ukrainian].

12. Nadvynychna, T. (2005). Psykholohichni umovy samorozghortannia protsesiv formuvannia ta rozviazuvannia navchalnykh zadach [Psychological conditions for the self-development of processes of formation and solving learning tasks]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 2, 76-86 [in Ukrainian].

13. Nadvynychna, T. (2008). Teoretyko-metodolohichne obgruntuvannia zadachnoho pidkhodu u psykholohii [Theoretical and methodological substantiation of the task approach in psychology]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 1, 63-87 [in Ukrainian].

14. Nadvynychna, T., & Krupnyk, Z. (2024). Zadachna orhanizatsiia profesiinoi diialnosti psykholoha [Task organization of a psychologist's professional activity]. *Psykholohiia i suspilstvo*, 1, 197-202 [in Ukrainian].

15. Panok, V., Tytarenko, T., Chepelieva, N., et al. (2003). *Osnovy praktychnoi psykholohii: pidruchnyk* [Fundamentals of practical psychology: textbook]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

16. Yakymchuk, B. A., & Yakymchuk, I. P. (2013). *Osnovy psykholohichnoho konsultuvannia: lektsiinyi kurs* [Fundamentals of psychological counseling: lecture course]. Uman: O.O. Zhovtyi [in Ukrainian].

17. Panok, V. H., Chaplak, Ya. V., Andrieieva, Ya. F., et al. (2019). *Osnovy psykholohichnoi dopomohy: teoriia ta praktyka psykokonsultuvannia: navch. posib.* [Fundamentals of psychological assistance: theory and practice of counseling: textbook]. Chernivtsi: ChNU [in Ukrainian].

18. Karamushka, L. M. (Ed.). (2002). *Osnovy psykholoho-upravlinskoho konsultuvannia: navch. posib.* [Fundamentals of psychological and managerial counseling: textbook]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

19. Panok, V. H. (1998). Kontseptualni pidkhody do formuvannia osobystosti praktykuiuchoho psykholoha [Conceptual approaches to the formation of the personality of a practicing psychologist]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 4, 5-7 [in Ukrainian].

20. Panok, V. H. (2019). *Praktychna psykholohiia: teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku: monohrafiia* [Practical psychology: theoretical and methodological foundations of development: monograph]. Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian].

21. Panok, V. H. (2017). *Prykladna psykholohiia: teoretychni problemy: monohrafiia* [Applied psychology: theoretical problems: monograph]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

22. Pavlenko, V. M. (Ed.). (2015). *Prykladna psykholohiia: navchalnyi posibnyk* [Applied psychology: textbook]. Kharkiv: KhNU im. V. Karazina [in Ukrainian].

23. Panok, V. H., Chaplak, Ya. V., Romanovska, D. D., et al. (2010). *Psykokonsultatyvni stratehii diialnosti praktychnoho psykholoha systemy osvity: navch.-metod. posib.* [Psychoconsultative strategies of a practical psychologist in the education system: teaching manual]. Chernivtsi [in Ukrainian].

24. Shapar, V. B. (Ed.). (2009). *Psykholohichnyi tlumachnyi slovnyk naisuchasnishykh terminiv* [Psychological explanatory dictionary of the latest terms]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].

25. Samoshkina, L. M. (2017). *Osnovy psykholohichnoho konsultuvannia: navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of psychological counseling: textbook]. Dnipro: DNU [in Ukrainian].

26. Slavina, N. S. (2022). *Psykholohichne konsultuvannia: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Psychological counseling: teaching manual]. Kamianets-Podilskyi [in Ukrainian].

27. Karamushka, L. M. (Ed.). (2005). *Tekhnolohii roboty orhanizatsiinykh psykholohiv: navchalnyi posibnyk* [Technologies of work of organizational psychologists: textbook]. Kyiv: INKOS [in Ukrainian].

28. Tytarenko, T. M. (2007). *Zhyttievi kryzy: tekhnolohii konsultuvannia* [Life crises: counseling technologies]. Kyiv: Hlavnyk [in Ukrainian].

29. Fedorenko, R. P. (2018). *Psykholohichnyi praktykum z konsultuvannia: zmist, pryiomy, tekhnolohii* [Psychological practicum on counseling: content, techniques, technologies]. Lutsk [in Ukrainian].

30. Blinov, O. A., Kryvoruchko, P. P., & Marchenko, V. M. (2009). *Funktsii ta spetsyfika roboty praktychnoho psykholoha: navch. posib.* [Functions and specifics of a practical psychologist's work: textbook]. Kyiv [in Ukrainian].

31. Furman, A. V. (2016). *Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia: monohrafiia* [Idea and content of professional methodologization: monograph]. Ternopil [in Ukrainian].

32. Furman, A. V. (2007). *Teoriia navchalnykh problemnykh sytuatsii: psykholoho-dydaktychnyi aspekt* [Theory of educational problem situations: psychological and didactic aspect]. Ternopil [in Ukrainian].

33. Furman, O., Nadvynychna, T., & Holota, A. (2025). Akmeolohichnyi potentsial zadachnoi orhanizatsii diialnosti psykholohichnoi sluzhby universytetu [Acmeological potential of task-based organization of the university psychological service]. *Naukovi pratsi MAUP. Psykholohiia*, 2 (67), 132-137 [in Ukrainian].

34. Khomych, H. O., & Tkach, R. M. (2004). *Osnovy psykholohichnoho konsultuvannia: navch. posib.* [Fundamentals of psychological counseling: textbook]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

35. Tsyhulska, T. F. (2000). *Zahalna ta prykladna psykholohiia: yak dopomohty sobi ta inshym: kurs lektsii* [General and applied psychology: how to help yourself and others: lecture course]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

36. Tsymbaliuk, I. M. (2016). *Psykholohichne konsultuvannia ta korektsiia: navchalnyi posibnyk* [Psychological counseling and correction: textbook]. Kyiv: Profesional [in Ukrainian].

37. Shtyfurak, V. S., Shamanska, O. I., & Pedorenko, V. M. (2021). *Psykholohiia profesiinoho stanovlennia psykholoha-konsultanta: navchalnyi posibnyk* [Psychology of professional development of a psychologist-consultant: textbook]. Vinnytsia [in Ukrainian].

38. Yants, N. D. (2008). Klasyfikatsiia problemnykh sytuatsii yak napriam naukovykh poshukiv [Classification of problem situations as a direction of scientific research]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty*, 27, 149-155 [in Ukrainian].

39. Nadvynychna, T., Kuz, I., & Vorobets, P. (2025). The benchmark for the formation of a psychologist's personality is the awareness of psychological defences. *Psykholohiia i suspilstvo*, 1, 158-165 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 159.9:316.6:392.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2606-2616

Петяк Олена Віталіївна доктор філософії з психології, доцент, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/00000002-0635-493X

Моравецький Юрій Ігорович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, https://orcid.org/0009-0008-4464-0532

ГЕНДЕРНО ОРІЄНТОВАНЕ ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК ЧИННИК СТАБІЛІЗАЦІЇ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Анотація. У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення ролі гендерно орієнтованого психологічного консультування у стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах. Актуальність проблеми зумовлена зростанням кількості сімей, які переживають кризові ситуації (війна, вимушене переміщення, економічна нестабільність, розлучення), що супроводжуються дезадаптацією, підвищенням конфліктності та порушенням емоційної взаємодії між партнерами. Водночас традиційні підходи психологічного консультування не завжди враховують гендерні особливості переживання кризи, що знижує ефективність психологічної допомоги.

Метою дослідження було з'ясувати особливості впливу гендерно орієнтованого підходу у психологічному консультуванні на стабілізацію сімейних відносин, а також визначити його ефективність у зниженні конфліктності та підвищенні рівня психологічного благополуччя членів сім'ї.

У дослідженні взяли участь 60 осіб (30 жінок і 30 чоловіків) віком від 25 до 50 років, які перебувають у стані сімейної кризи або переживають складні життєві обставини. Для діагностики було застосовано шкалу психологічного благополуччя К. Ріфф, методику оцінки рівня сімейної взаємодії, а також авторську анкету, спрямовану на виявлення особливостей гендерних ролей, установок та стратегій поведінки у кризових ситуаціях.

Результати дослідження засвідчили, що врахування гендерних особливостей у процесі психологічного консультування сприяє зниженню рівня конфліктності у сімейних відносинах, покращенню емоційної комунікації та підвищенню рівня психологічного благополуччя партнерів. Встановлено, що жінки частіше демонструють емоційно орієнтовані стратегії подолання стресу, тоді як чоловіки схильні до уникнення або раціоналізації переживань, що

потребує диференційованих консультативних підходів. У висновках підкреслено, що гендерно орієнтоване психологічне консультування виступає ефективним інструментом стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах. Доведено, що інтеграція гендерного підходу у практику психологічної допомоги сприяє підвищенню її результативності, розвитку адаптивних моделей взаємодії та зміцненню сімейної єдності.

Ключові слова: гендер, психологічне консультування, сімейні відносини, складні життєві обставини, гендерні ролі, сімейна криза, психологічна підтримка, конфліктність, емоційна взаємодія.

Petiak Olena Vitaliivna PhD in Psychology, Associate Professorof the Department of Psychology and Pedagogy, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/00000002-0635-493X

Moravetskyi Yurii Ihorovych doctoral candidate (third-cycle higher education), Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0008-4464-0532

GENDER-SENSITIVE PSYCHOLOGICAL COUNSELING AS A FACTOR IN STABILIZING FAMILY RELATIONSHIPS IN DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES

Abstract. The article presents the results of a theoretical and empirical study aimed at examining the role of gender-oriented psychological counseling in stabilizing family relationships in difficult life circumstances. The relevance of the problem is determined by the increasing number of families experiencing crisis situations (war, forced displacement, economic instability, divorce), which are accompanied by maladjustment, increased conflict, and disruption of emotional interaction between partners. At the same time, traditional approaches to psychological counseling do not always take into account gender-specific features of crisis experience, which reduces the effectiveness of psychological assistance.

The aim of the study was to determine the specific impact of a gender-oriented approach in psychological counseling on the stabilization of family relationships, as well as to assess its effectiveness in reducing conflict and improving the level of psychological well-being of family members.

The study involved 60 participants (30 women and 30 men) aged 25 to 50 who were experiencing a family crisis or difficult life circumstances. For diagnostics, the psychological well-being scale by C. Ryff, the method for assessing the level of family interaction, and an author’s questionnaire aimed at identifying gender roles, attitudes, and behavioral strategies in crisis situations were used.

The results of the study demonstrated that taking gender characteristics into account in the process of psychological counseling contributes to a reduction in conflict

in family relationships, improvement of emotional communication, and an increase in the level of psychological well-being of partners. It was found that women are more likely to use emotion-focused coping strategies, whereas men tend to avoid or rationalize their experiences, which necessitates differentiated counseling approaches.

The conclusions emphasize that gender-oriented psychological counseling serves as an effective tool for stabilizing family relationships in difficult life circumstances. It has been proven that the integration of a gender approach into psychological assistance enhances its effectiveness, promotes the development of adaptive interaction models, and strengthens family unity.

Keywords: gender, psychological counseling, family relationships, difficult life circumstances, gender roles, family crisis, psychological support, conflict, emotional interaction.

Постановка проблеми. Проблема стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах є однією з найбільш актуальних у сучасній психологічній науці та практиці. Соціальні трансформації, зумовлені воєнними подіями, економічною нестабільністю, вимушеною міграцією, втратою роботи, а також зростанням рівня стресу і невизначеності, суттєво впливають на функціонування сім'ї як соціально-психологічної системи. У таких умовах значно підвищується ризик дестабілізації сімейних відносин, зростання конфліктності, емоційного відчуження та порушення взаєморозуміння між партнерами.

Сімейна криза розглядається не лише як етап трансформації сімейної системи, але й як складний психологічний процес, що супроводжується змінами у структурі ролей, комунікативних патернах і системі цінностей. За даними досліджень Р. Федоренка, сімейні кризи пов'язані з порушенням адаптаційних механізмів та необхідністю перебудови взаємодії між членами сім'ї [6, с. 57]. У контексті сучасних викликів ці процеси набувають особливої інтенсивності та можуть призводити до тривалих деструктивних наслідків для психологічного благополуччя як окремих осіб, так і сім'ї в цілому.

Важливим аспектом функціонування сім'ї в кризових умовах є гендерний вимір взаємодії. Гендерні ролі та соціокультурні очікування визначають специфіку поведінки, емоційного реагування та способів подолання стресу чоловіками і жінками. Зокрема, жінки частіше орієнтовані на емоційне опрацювання переживань, пошук соціальної підтримки та підтримання міжособистісних зв'язків, тоді як чоловіки більш схильні до стримування емоцій, уникнення або раціоналізації складних ситуацій. Такі відмінності можуть ускладнювати комунікацію у парі та виступати джерелом додаткових конфліктів.

У наукових підходах до вивчення психологічного благополуччя особистості значущим є концепт багатовимірного благополуччя К. Ріфф, який охоплює автономію, позитивні стосунки, особистісний розвиток, цілі в житті та

самоприйняття [1, с. 381]. У ситуації сімейної кризи ці складові зазнають суттєвих змін, що потребує цілеспрямованої психологічної підтримки. Водночас дослідження життєстійкості (С. Мадді, К. Коннор, Дж. Девідсон) підкреслюють значення внутрішніх ресурсів особистості у подоланні стресових ситуацій та відновленні психологічної рівноваги [4, с. 89].

В українській психологічній науці проблеми сімейних криз, психологічної підтримки та розвитку особистісних ресурсів розглядалися у працях Л. Сохань, Н. Чепелєвої, Т. Яценко, які акцентують увагу на ролі рефлексії, саморегуляції та якості міжособистісних взаємин як ключових чинників адаптації у складних життєвих умовах. Однак, попри значну кількість досліджень, недостатньо уваги приділяється саме гендерному аспекту психологічного консультування як інструменту стабілізації сімейних відносин.

Традиційні підходи до психологічного консультування часто орієнтовані на універсальні моделі допомоги, що не завжди враховують гендерно зумовлені особливості сприйняття, емоційного реагування та поведінки клієнтів.

Ігнорування цих аспектів може знижувати ефективність консультативного процесу, ускладнювати встановлення терапевтичного контакту та обмежувати можливості досягнення позитивних змін у сімейній системі [8, с. 42].

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглиблення наукових уявлень про роль гендерно орієнтованого підходу у психологічному консультуванні як ресурсу стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах. Це дозволить підвищити ефективність психологічної допомоги, сприяти зниженню конфліктності та розвитку адаптивних моделей взаємодії між членами сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел засвідчує, що проблема психологічного консультування у складних життєвих обставинах має міждисциплінарний характер і розглядається у межах психології особистості, сімейної психології та психології кризових станів. Теоретичні засади дослідження психологічного благополуччя представлені у працях К. Ріфф, яка розглядає його як багатовимірний конструкт, що охоплює автономію, позитивні взаємини, цілі в житті, особистісне зростання та самоприйняття. У контексті сімейної кризи ці складові зазнають значних трансформацій і потребують цілеспрямованої підтримки [1, с. 381].

У межах ресурсного підходу важливе значення має концепція життєстійкості, розроблена С. Мадді та операціоналізована у дослідженнях К. Коннор і Дж. Девідсона, які підкреслюють роль внутрішніх ресурсів особистості у подоланні стресу та адаптації до складних життєвих умов. Життєстійкість розглядається як інтегральна характеристика, що забезпечує здатність особистості зберігати психологічну рівновагу, ефективно діяти в умовах невизначеності та відновлюватися після кризових подій.

У вітчизняній психологічній науці значний внесок у дослідження проблем психологічної підтримки особистості у кризових умовах зробили Т. Титаренко,

яка розглядає особистість як активного суб'єкта власного життєтворення, здатного до саморегуляції та подолання травматичного досвіду, а також Н. Чепелєва, яка акцентує увагу на ролі рефлексії та смислотворення у процесі психологічної адаптації. У працях Л. Сохань підкреслюється значення соціальної підтримки та міжособистісної взаємодії як важливих ресурсів збереження психологічного благополуччя.

Проблематика сімейних криз і трансформації сімейних відносин розглядається у роботах О. Столярчук та Р. Федоренка, які аналізують механізми порушення сімейної взаємодії, зміну ролей і функцій у сім'ї, а також особливості подолання кризових станів у подружніх стосунках. Дослідники підкреслюють, що сімейна криза супроводжується зростанням емоційної напруги, порушенням комунікації та зниженням рівня взаєморозуміння між партнерами [4, с. 251].

Водночас у сучасних дослідженнях все більшої уваги набуває гендерний підхід як методологічна основа аналізу поведінки та взаємодії особистості. Гендер розглядається як соціально зумовлена система ролей, норм і очікувань, що визначає специфіку емоційного реагування, комунікації та стратегій подолання стресу. У цьому контексті гендерні особливості відіграють важливу роль у формуванні моделей поведінки у сім'ї, особливо в умовах кризи.

Попри значну кількість досліджень, присвячених окремо проблемам психологічного благополуччя, життєстійкості, сімейних криз та психологічного консультування, їх інтеграція у межах гендерно орієнтованого підходу залишається недостатньо розробленою. Зокрема, обмеженою є кількість досліджень, які комплексно розглядають вплив гендерних чинників на ефективність психологічного консультування як засобу стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах [6, с. 98].

Недостатньо дослідженими залишаються також питання диференціації консультативних стратегій залежно від гендерних особливостей клієнтів, а також механізми впливу гендерних ролей і стереотипів на динаміку сімейної взаємодії у кризових ситуаціях. Відсутність цілісної концептуальної моделі гендерно орієнтованого психологічного консультування ускладнює розробку ефективних практичних підходів до надання психологічної допомоги сім'ям. Аналіз наукових джерел свідчить про наявність наукової прогалини у дослідженні гендерно орієнтованого психологічного консультування як чинника стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах, що зумовлює необхідність подальших теоретичних і емпіричних розробок у цьому напрямі.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення ролі гендерно орієнтованого психологічного консультування як чинника стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. Гендерно орієнтоване психологічне консультування доцільно розглядати як інтегративний напрям психологічної допомоги, що передбачає врахування соціально зумовлених відмінностей у способах емоційного реагування, комунікації та поведінки чоловіків і жінок. У

сучасній психологічній науці гендер трактується як складна соціально-психологічна конструкція, що формується під впливом культурних норм, соціальних очікувань та індивідуального досвіду, і визначає специфіку сприйняття кризових подій, вибору копінг-стратегій та побудови міжособистісної взаємодії. У структурі сімейних відносин гендерні ролі виконують регулятивну функцію, забезпечуючи узгодженість дій партнерів, розподіл відповідальності та формування очікувань щодо поведінки кожного з них.

Водночас у складних життєвих обставинах, зокрема в умовах соціальної нестабільності, воєнних подій, економічних труднощів або сімейних криз, відбувається трансформація або порушення усталених гендерних ролей, що призводить до дезорганізації сімейної системи. Зміна ролей, невідповідність очікувань і реальної поведінки партнерів, а також різні способи переживання стресу стають підґрунтям для виникнення конфліктів, емоційного відчуження та зниження рівня взаєморозуміння у сім'ї. У цьому контексті психологічне консультування виступає важливим ресурсом стабілізації сімейних відносин, оскільки сприяє усвідомленню деструктивних моделей взаємодії та формуванню нових, більш адаптивних стратегій поведінки.

Специфіка гендерних відмінностей у переживанні кризових ситуацій проявляється у різних способах емоційного реагування та поведінкових стратегіях. Жінки, як правило, характеризуються більшою емоційною відкритістю, схильністю до вербалізації переживань та орієнтацією на пошук соціальної підтримки. Чоловіки, у свою чергу, частіше демонструють тенденцію до стримування емоцій, їх раціоналізації або уникнення обговорення проблем. Така асиметрія у способах реагування може ускладнювати комунікацію між партнерами, створювати відчуття нерозуміння та сприяти ескалації конфліктів. Саме тому гендерно орієнтований підхід у консультуванні передбачає необхідність врахування цих відмінностей та адаптації консультативних стратегій відповідно до індивідуальних особливостей клієнтів.

З метою емпіричного обґрунтування ролі гендерно орієнтованого психологічного консультування у стабілізації сімейних відносин було проведено дослідження за участю 60 осіб (30 жінок і 30 чоловіків) віком від 25 до 50 років, які перебувають у стані сімейної кризи або переживають складні життєві обставини. До таких обставин було віднесено тривалі конфлікти у подружніх відносинах, емоційне відчуження, переживання втрати, економічні труднощі, а також наслідки соціальної нестабільності. Вибірка формувалася з урахуванням наявності виражених конфліктних ситуацій у сім'ї, підвищеного рівня психоемоційного напруження, а також добровільної згоди респондентів на участь у дослідженні. Додатково враховувалися такі критерії, як відсутність гострих психічних розладів та здатність до рефлексії власного емоційного стану і поведінки.

Дослідження проводилося у декілька етапів і передбачало комплексну діагностику психологічного стану учасників та особливостей їхньої сімейної

взаємодії. Діагностичний інструментарій включав опитувальник психологічного благополуччя К. Ріфф, який дозволяє оцінити рівень самоприйняття, автономії, особистісного зростання та якості міжособистісних відносин, а також шкалу сімейної адаптації та згуртованості, спрямовану на визначення рівня емоційної близькості, гнучкості ролей та ефективності комунікації у сім'ї. Важливе місце у дослідженні посідала авторська анкета, розроблена з метою виявлення гендерних установок, розподілу ролей у сім'ї, типових стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях та особливостей емоційного реагування партнерів. Анкета містила як закриті, так і відкриті запитання, що дозволило отримати не лише кількісні показники, а й якісні характеристики взаємодії у парі. Такий комплексний підхід до організації дослідження забезпечив можливість всебічного аналізу впливу гендерних чинників на стабільність сімейних відносин та ефективність психологічного консультування у кризових умовах.

Авторська анкета була побудована як комплексний інструмент, що дозволяє оцінити взаємозв'язок між гендерними уявленнями та поведінковими проявами у сімейній взаємодії. Вона охоплювала блоки, спрямовані на визначення домінуючих гендерних установок (традиційних або партнерських), особливостей розподілу ролей у сім'ї, стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях, а також специфіки емоційного реагування та здатності до емоційної регуляції.

Аналіз відповідей респондентів дозволив встановити, що значна частина чоловіків (близько 65%) дотримується традиційних гендерних установок, які передбачають домінантну роль чоловіка та стриманість у вираженні емоцій, тоді як більшість жінок (приблизно 70%) орієнтована на партнерську модель взаємодії, що базується на рівноправності, відкритості та емоційній підтримці. Така невідповідність у гендерних очікуваннях створює підґрунтя для виникнення рольових конфліктів та напруженості у стосунках.

Дослідження стратегій поведінки у конфлікті показало, що жінки переважно орієнтовані на конструктивну взаємодію, зокрема пошук діалогу та компромісу, тоді як чоловіки частіше використовують уникнення або демонструють агресивні реакції. Зокрема, близько 60% жінок зазначили, що намагаються обговорювати проблему та шукати спільне рішення, тоді як 50% чоловіків схильні уникати конфлікту, а 30% реагують через підвищену жорсткість або емоційну дистанцію. Виявлена асиметрія у поведінкових стратегіях свідчить про порушення комунікативного балансу, що ускладнює процес вирішення конфліктів та знижує ефективність взаємодії.

Аналіз емоційної сфери підтвердив наявність гендерних відмінностей у способах переживання стресу. Більшість жінок (72%) характеризуються відкритим вираженням емоцій, здатністю до емпатії та готовністю до емоційного контакту, тоді як чоловіки (68%) схильні до стримування або ігнорування власних переживань. Це, у свою чергу, призводить до зниження рівня емоційної близькості у парі та формування відчуття психологічної дистанції.

Оцінка рівня стабільності сімейних відносин до початку консультування показала, що лише 18% учасників демонструють високий рівень стабільності, який характеризується ефективною комунікацією, взаємною підтримкою та низьким рівнем конфліктності. У більшості респондентів (52%) було зафіксовано середній рівень, що свідчить про наявність певних труднощів у взаємодії, тоді як 30% учасників характеризувалися низьким рівнем стабільності, що проявлялося у частих конфліктах, емоційному відчуженні та недостатній здатності до конструктивного вирішення проблем.

Після впровадження елементів гендерно орієнтованого психологічного консультування було зафіксовано позитивну динаміку у показниках сімейної взаємодії. Зокрема, частка учасників із високим рівнем стабільності сімейних відносин зросла до 35%, тоді як кількість осіб із низьким рівнем зменшилася до 15%. Респонденти відзначали покращення взаєморозуміння, зниження частоти конфліктів, підвищення рівня емоційної відкритості та формування більш гнучких моделей поведінки. Особливо значущими виявилися зміни у сфері комунікації, зокрема здатність партнерів слухати один одного, враховувати емоційні потреби та конструктивно обговорювати проблемні ситуації.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що гендерно орієнтоване психологічне консультування є ефективним інструментом стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах. Врахування гендерних особливостей дозволяє більш точно ідентифікувати джерела конфліктів, оптимізувати консультативні інтервенції та сприяти формуванню адаптивних моделей взаємодії, що, у свою чергу, забезпечує підвищення рівня психологічного благополуччя та зміцнення сімейної єдності.

Висновки. У результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження було обґрунтовано значущість гендерно орієнтованого психологічного консультування як ефективного чинника стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах. З'ясовано, що сучасні соціально-психологічні умови, зокрема кризові події, економічна нестабільність та травматичні переживання, суттєво впливають на функціонування сім'ї, спричиняючи дезорганізацію ролей, зростання конфліктності та зниження рівня емоційної взаємодії між партнерами.

Теоретичний аналіз засвідчив, що гендер виступає важливим чинником, який визначає особливості емоційного реагування, комунікативної поведінки та вибору стратегій подолання стресу. Встановлено, що жінки більшою мірою орієнтовані на емоційне проживання ситуації та пошук підтримки, тоді як чоловіки схильні до стримування емоцій, уникнення або раціоналізації переживань. Такі відмінності, у поєднанні з гендерними стереотипами та соціальними очікуваннями, можуть ускладнювати взаєморозуміння у сім'ї та виступати чинником виникнення конфліктів.

Емпіричні результати дослідження підтвердили наявність гендерної асиметрії у системі установок, ролей та поведінкових стратегій у кризових ситуаціях. Виявлено, що значна частина чоловіків дотримується традиційних

гендерних установок, тоді як жінки переважно орієнтовані на партнерську модель взаємодії. Така невідповідність спричиняє рольові конфлікти, комунікативні труднощі та зниження ефективності взаємодії у сім'ї. Також встановлено відмінності у стратегіях поведінки в конфлікті: жінки частіше прагнуть до діалогу та компромісу, тоді як чоловіки демонструють схильність до уникнення або жорстких реакцій, що поглиблює дисбаланс у взаємодії.

Аналіз результатів до і після впровадження елементів гендерно орієнтованого психологічного консультування засвідчив його позитивний вплив на стабілізацію сімейних відносин. Зокрема, зафіксовано зростання частки учасників із високим рівнем стабільності сімейної взаємодії, зниження рівня конфліктності, підвищення емоційної відкритості та покращення якості комунікації між партнерами. Отримані результати свідчать про те, що врахування гендерних особливостей у процесі консультування дозволяє більш точно визначати проблемні зони, підвищувати ефективність психологічних інтервенцій та сприяти формуванню адаптивних моделей сімейної взаємодії.

Поглиблений аналіз отриманих даних дозволив виявити, що позитивна динаміка сімейних відносин зумовлена не лише покращенням комунікативних навичок партнерів, але й зміною їхніх когнітивних установок щодо гендерних ролей і очікувань. Зокрема, спостерігалося зниження ригідності традиційних уявлень про розподіл ролей у сім'ї та зростання орієнтації на партнерську модель взаємодії, що передбачає взаємну відповідальність, підтримку та емоційну включеність. Встановлено, що переосмислення гендерних стереотипів сприяє зменшенню внутрішньоособистісного напруження та підвищує готовність до конструктивного вирішення конфліктів.

Крім того, у процесі консультування було зафіксовано розвиток навичок емоційної саморегуляції, зокрема здатності до усвідомлення власних переживань, їх адекватного вираження та контролю інтенсивності емоційних реакцій. Це, у свою чергу, сприяло зниженню імпульсивності у поведінці партнерів і підвищенню рівня взаємної емпатії. Важливим результатом також стало посилення рефлексивних здібностей учасників, що дозволило їм більш глибоко усвідомлювати власні поведінкові патерни та їхній вплив на якість сімейної взаємодії.

Таким чином, гендерно орієнтоване психологічне консультування виступає важливим ресурсом збереження та стабілізації сімейних відносин у складних життєвих обставинах, оскільки забезпечує глибше розуміння внутрішніх і міжособистісних процесів, сприяє подоланню деструктивних стереотипів і формуванню більш гнучких, партнерських моделей взаємодії. Його ефективність зумовлюється комплексним впливом на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери особистості, що дозволяє досягати стійких позитивних змін у функціонуванні сімейної системи.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці та апробації програм гендерно орієнтованої психологічної підтримки сімей, а також у

поглибленому вивченні впливу гендерних чинників на ефективність різних психотерапевтичних підходів у роботі з кризовими станами. Доцільним є також розширення емпіричної бази досліджень за рахунок залучення різних вікових і соціальних груп, що дозволить уточнити специфіку прояву гендерних особливостей у різних контекстах життєвих обставин.

Література:

1. Донець О. І. Особливості самоприйняття жінок після розлучення. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (17). С. 380–383.
2. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навчальний посібник. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
3. Титаренко Т. М. Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травматизації. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 160 с.
4. Житинська М. О. Роль сучасних інтернет-технологій у наданні психологічної підтримки особистості. *Психічне здоров'я та резильєнтність особистості*. Київ : Ф-ОП Гуляєв О. В., 2025. С. 249–257.
5. Житинська М. О. Місце цифрових технологій та комунікацій у наданні соціально-психологічної підтримки молоді в умовах сьогодення. *Ментальне здоров'я*, 2025. № 2. С. 30–36.
6. Федоренко Р. П. Психологія молодої сім'ї і сімейна криза: Монографія. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 168 с.
7. Чепелєва Н. В. Психологічна допомога особистості у кризових ситуаціях. Київ : Міленіум, 2013. 256 с.
8. Цільмак О. М. Провідні технології самодопомоги в процесі психологічної практики. *Прикладні проблеми юридичної психології*. 2022. № 1 (30). С. 37 – 47.

References:

1. Donets, O. I. (2015). Osoblyvosti samopryiniattia zhinok pislia rozluchennia [Peculiarities of women's self-acceptance after divorce]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 2(17), 380–383 [in Ukrainian].
2. Stoliarchuk, O. A. (2015). *Psykholohiia suchasnoi simi: navchalnyi posibnyk [Psychology of the modern family: a textbook]*. Kremenchuk: PP Shcherbatykh O. V. [in Ukrainian].
3. Tytarenko, T. M. (2018). *Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloi travmatyzatsii [Psychological health of the individual: self-help tools in conditions of prolonged traumatization]*. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
4. Zhytynska, M. O. (2025). Rol suchasnykh internet-tekhnolohii u nadanni psykholohichnoi pidtrymky osobystosti [The role of modern Internet technologies in providing psychological support to the individual]. *U Psykhichne zdorovia ta rezylientnist osobystosti – In Mental Health and Resilience of the Individual*, 249–257 [in Ukrainian].
5. Zhytynska, M. O. (2025). Mistse tsyfrovykh tekhnolohii ta komunikatsii u nadanni sotsialno-psykholohichnoi pidtrymky molodi v umovakh sohodennia [The place of digital technologies and communications in providing socio-psychological support to youth in today's conditions]. *Mentalne zdorovia – Mental Health*, 2, 30–36 [in Ukrainian].
6. Fedorenko, R. P. (2007). *Psykholohiia molodoi simi i simeina kryza [Psychology of a young family and family crisis]*. Lutsk: RVV «Vezha» Volynskyi derzh. un-t im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
7. Chepeleva, N. V. (2013). Psykholohichna dopomoha osobystosti u kryzovykh sytuatsiiakh [Psychological assistance to the individual in crisis situations]. Kyiv: Milenium, 256 p. [in Ukrainian].

8. Tsilmak, O. M. (2022). Providni tekhnolohii samodopomohy v protsesi psykholohichnoi praktyky [Leading self-help technologies in the process of psychological practice]. *Prykladni problemy yurydychnoi psykholohii – Applied problems of legal psychology*, 1(30), 37–47 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.9:616.8-009.83-072.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2617-2631

Розіна Ірина Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики практичної психології, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-6565-728X

ПСИХОЕМОЦІЙНІ ПОРУШЕННЯ У ПАЦІЄНТІВ З ЛОКАЛЬНИМИ УРАЖЕННЯМИ МОЗКУ: НЕЙРОПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ТА ПІДХОДИ ДО РЕАБІЛІТАЦІЇ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз психоемоційних порушень у пацієнтів із локальними ураженнями головного мозку в контексті сучасних нейропсихологічних підходів до їх діагностики та реабілітації. Актуальність дослідження зумовлена зростанням поширеності неврологічних уражень, складністю їх наслідків для психічного функціонування, а також необхідністю підвищення ефективності діагностичних і реабілітаційних заходів. Теоретичним підґрунтям дослідження стали сучасні вітчизняні та зарубіжні наукові праці, присвячені проблемам нейропсихології, афективних розладів та відновлення порушених функцій.

У дослідженні розкрито сутність психоемоційних порушень як системного феномену, що формується внаслідок дезінтеграції функціональних мозкових мереж і проявляється у взаємозв'язку когнітивних, емоційних і поведінкових компонентів. Обґрунтовано роль локалізації ураження мозку у формуванні специфічних клінічних профілів порушень, а також визначено їх основні типи - депресивні, тривожні, апатичні, емоційна лабільність і агресивність - та їх вплив на поведінку і соціальну адаптацію пацієнтів.

Особливу увагу приділено можливостям нейропсихологічної діагностики, яка розглядається як комплексна система оцінки, що поєднує якісні та кількісні методи, стандартизовані інструменти та клінічну інтерпретацію результатів. Визначено проблеми стандартизації та інтерпретації даних, а також обґрунтовано необхідність інтегративного підходу до їх аналізу.

У межах дослідження проаналізовано сучасні підходи до реабілітації, що передбачають поєднання психологічної, нейропсихологічної та психотерапевтичної корекції, індивідуалізацію втручань залежно від локалізації ураження та клінічного профілю, а також застосування мультидисциплінарного підходу і сучасних цифрових технологій. Запропоновано узагальнену модель нейропсихологічної діагностики та реабілітації, яка відображає послідовність і циклічність відповідних етапів та забезпечує підвищення ефективності відновлення і соціальної адаптації пацієнтів. Отримані результати розширюють теоретичні

уявлення про психоемоційні порушення та можуть бути використані як основа для вдосконалення практики нейропсихологічної допомоги.

Ключові слова: психоемоційні порушення, локальні ураження мозку, нейропсихологія, нейропсихологічна діагностика, реабілітація, когнітивні порушення, емоційна дисрегуляція, індивідуалізація, мультидисциплінарний підхід, цифрові технології.

Iryna Rozina PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Practical Psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskyi, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-6565-728X

PSYCHOEMOTIONAL DISORDERS IN PATIENTS WITH FOCAL BRAIN LESIONS: NEUROPSYCHOLOGICAL DIAGNOSTICS AND REHABILITATION APPROACHES

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of psychoemotional disorders in patients with focal brain lesions in the context of modern neuropsychological approaches to their diagnosis and rehabilitation. The relevance of the study is determined by the increasing prevalence of neurological lesions, the complexity of their impact on mental functioning, and the need to improve the effectiveness of diagnostic and rehabilitation measures. The theoretical framework of the study is based on contemporary domestic and foreign scientific works addressing issues of neuropsychology, affective disorders, and recovery of impaired functions.

The study reveals the essence of psychoemotional disorders as a systemic phenomenon resulting from the disintegration of functional brain networks and manifested in the interaction of cognitive, emotional, and behavioral components. The role of lesion localization in the formation of specific clinical profiles of disorders is substantiated, and the main types of disorders-depressive, anxiety-related, apathetic, emotional lability, and aggression-are identified, along with their impact on behavior and social adaptation of patients.

Special attention is paid to the possibilities of neuropsychological diagnostics, which is considered as a comprehensive assessment system combining qualitative and quantitative methods, standardized instruments, and clinical interpretation of results. The problems of standardization and data interpretation are identified, and the necessity of an integrative approach to their analysis is substantiated.

The study also analyzes modern rehabilitation approaches, which involve the integration of psychological, neuropsychological, and psychotherapeutic correction, individualization of interventions depending on lesion localization and clinical profile, as well as the application of a multidisciplinary approach and modern digital technologies. A generalized model of neuropsychological diagnostics and rehabilitation is proposed, reflecting the sequence and cyclic nature of the

corresponding stages and ensuring increased effectiveness of recovery and social adaptation of patients. The obtained results expand theoretical understanding of psychoemotional disorders and can be used as a basis for improving neuropsychological practice.

Keywords: psychoemotional disorders, focal brain lesions, neuropsychology, neuropsychological diagnostics, rehabilitation, cognitive impairments, emotional dysregulation, individualization, multidisciplinary approach, digital technologies.

Постановка проблеми. Сучасні виклики у сфері охорони здоров'я, зокрема зростання кількості випадків черепно-мозкових травм, судинних уражень головного мозку та наслідків бойових дій, зумовлюють актуалізацію досліджень психоемоційних порушень у пацієнтів із локальними ураженнями мозку. Такі ураження, пов'язані з інсультами, травмами або пухлинними процесами, призводять не лише до когнітивних дефіцитів, але й до суттєвих змін емоційної сфери, що проявляються у вигляді депресивних станів, тривожних розладів, емоційної лабільності, апатії або агресивності.

Попри значну кількість досліджень у галузі нейропсихології, проблема комплексного розуміння механізмів формування психоемоційних порушень при локальних ураженнях мозку залишається недостатньо розкритою. Існуючі підходи часто зосереджені або на нейрофізіологічних аспектах ушкоджень, або на клінічному описі симптомів, що ускладнює формування цілісної моделі взаємозв'язку між локалізацією ураження та специфікою емоційних розладів. Водночас недостатньо розробленими залишаються питання стандартизації нейропсихологічної діагностики саме психоемоційної сфери, а також інтеграції її результатів у практику реабілітації.

Особливої уваги потребує проблема диференційованого підходу до відновлення психоемоційного стану пацієнтів з урахуванням локалізації ураження мозку, індивідуальних особливостей перебігу захворювання та соціально-психологічних чинників. Наявні реабілітаційні програми нерідко мають узагальнений характер і не враховують специфіку нейропсихологічного профілю пацієнта, що знижує їх ефективність.

Отже, існує об'єктивна потреба у поглибленому дослідженні психоемоційних порушень при локальних ураженнях мозку, удосконаленні методів їх нейропсихологічної діагностики та розробленні науково обґрунтованих, індивідуалізованих підходів до реабілітації, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика психоемоційних порушень у пацієнтів із локальними ураженнями головного мозку активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Сучасні дослідження акцентують увагу на складній природі таких порушень, які розглядаються як результат дисфункції функціональних мозкових мереж, а не лише наслідок локального пошкодження окремих структур. У науковому дискурсі підкреслюється тісний взаємозв'язок когнітивних і емоційних процесів,

що зумовлює формування комплексних клінічних профілів із поєднанням афективних і когнітивних дефіцитів.

У зарубіжних дослідженнях значна увага приділяється нейробіологічним механізмам психоемоційних порушень, зокрема ролі окремих мозкових структур і їх взаємодії у формуванні депресивних і тривожних станів. Встановлено, що ураження різних відділів мозку, зокрема лобових, скроневих і підкіркових структур, асоціюється зі специфічними проявами емоційної дисрегуляції, що підтверджує значення локалізаційного чинника у формуванні психоемоційних розладів. Водночас у ряді досліджень підкреслюється, що визначальну роль відіграє не стільки локалізація ураження, скільки порушення інтеграції між мозковими зонами, що забезпечують емоційну та когнітивну регуляцію.

Окремий напрям досліджень присвячений нейропсихологічній діагностиці психоемоційних порушень. У наукових працях розглядаються сучасні підходи до оцінки когнітивних і емоційних функцій, що поєднують якісні нейропсихологічні методики та стандартизовані психодіагностичні інструменти. Поряд із цим досліджуються питання валідності, стандартизації та інтерпретації результатів, що є важливими для забезпечення точності діагностики та формування обґрунтованих клінічних висновків.

Вітчизняні наукові праці зосереджені на дослідженні нейропсихологічних механізмів порушень, особливостей їх прояву та можливостей корекції. Зокрема, розглядаються проблеми порушень пам’яті, емоційної регуляції та психосоматичних реакцій у пацієнтів із ураженнями мозку, а також підходи до нейропсихологічної корекції та відновлення функцій. Водночас підкреслюється значення індивідуалізованого підходу та необхідність врахування клінічних і психологічних особливостей пацієнтів у процесі реабілітації.

Поряд із цим сучасні дослідження приділяють значну увагу розвитку підходів до нейропсихологічної реабілітації, які передбачають інтеграцію психологічних, нейропсихологічних і психотерапевтичних методів, а також використання мультидисциплінарного підходу і сучасних цифрових технологій. Наголошується, що ефективність реабілітації значною мірою залежить від індивідуалізації втручань, з урахуванням локалізації ураження, структури порушень і соціального контексту функціонування пацієнта.

Разом із тим аналіз наукових джерел свідчить, що більшість досліджень зосереджується на окремих аспектах проблеми - нейробіологічних механізмах, когнітивних порушеннях або діагностичних підходах. Недостатньо уваги приділяється комплексному розгляду психоемоційних порушень як інтегративного феномену, що поєднує когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, а також систематизації сучасних підходів до їх діагностики і реабілітації в єдиній логіці. Крім того, потребує подальшого дослідження питання поєднання нейропсихологічної діагностики з індивідуалізованими реабілітаційними стратегіями та використанням сучасних технологій у процесі відновлення.

Зазначені невирішені аспекти обумовлюють необхідність проведення комплексного дослідження, спрямованого на теоретичне обґрунтування психоемоційних порушень у пацієнтів із локальними ураженнями мозку, визначення можливостей їх нейропсихологічної діагностики та розроблення ефективних, практично орієнтованих підходів до реабілітації.

Метою статті є комплексний аналіз психоемоційних порушень у пацієнтів із локальними ураженнями головного мозку, визначення можливостей їх нейропсихологічної діагностики та обґрунтування ефективних, практично орієнтованих підходів до реабілітації з урахуванням локалізації ураження, клінічних проявів і індивідуально-психологічних особливостей пацієнтів.

Виклад основного матеріалу. Психоемоційні порушення є однією з ключових складових наслідків локальних уражень головного мозку та суттєво впливають на перебіг відновлення і якість життя пацієнтів. Водночас їх виникнення не має однозначної прив'язки до конкретної анатомічної ділянки, оскільки локалізація уражень, асоційованих із депресивною симптоматикою, характеризується значною гетерогенністю. Сучасні дослідження свідчать, що такі порушення зумовлюються передусім дисфункцією функціональних зв'язків між мозковими структурами, зокрема в межах нейронних мереж, пов'язаних із дорсолатеральною префронтальною корою як важливим центром регуляції емоцій [1, с. 750]. Отже, психоемоційні розлади доцільно розглядати як прояв системної дезінтеграції мозкових мереж, що визначає їх інтегративний нейропсихологічний характер і потребує комплексного підходу до їх дослідження та корекції.

У межах такого інтегративного підходу особливого значення набуває аналіз взаємозв'язку когнітивних та емоційних процесів як одного з провідних механізмів формування психоемоційних порушень. Порушення когнітивних функцій, зокрема уваги, пам'яті та виконавчих процесів, безпосередньо впливають на здатність особи до адекватної оцінки ситуації, регуляції поведінки та контролю емоційних реакцій. У свою чергу, емоційна дисрегуляція посилює когнітивні дефіцити, знижуючи рівень концентрації, швидкість обробки інформації та ефективність прийняття рішень. Така взаємодія має взаємопідсилювальний характер і проявляється у формуванні замкненого кола, в якому когнітивні порушення зумовлюють емоційні розлади, а останні, у свою чергу, поглиблюють когнітивну недостатність. Це свідчить про необхідність розгляду когнітивної та емоційної сфер як єдиної функціональної системи, порушення якої визначає специфіку нейропсихологічного профілю пацієнта та потребує комплексного підходу до діагностики і реабілітації.

Важливим аспектом аналізу психоемоційних порушень при локальних ураженнях мозку є врахування ролі їх локалізації, оскільки різні відділи головного мозку забезпечують специфічні компоненти психічної діяльності у складі єдиних функціональних систем. Згідно з положеннями нейропсихології, ураження лобових часток призводить до порушень довільної регуляції

поведінки, емоційного контролю та формування імпульсивних або апатичних реакцій; скроневі структури пов'язані з процесами пам'яті та емоційної обробки інформації; тім'яні відділи забезпечують інтеграцію сенсорного досвіду і просторову організацію діяльності, порушення яких опосередковано впливає на емоційний стан; підкіркові структури відіграють важливу роль у реалізації емоційної реактивності та мотиваційних процесів. Водночас сучасний нейропсихологічний підхід підкреслює, що жодна психічна функція не локалізується ізольовано, а забезпечується складною системою взаємодіючих мозкових зон, кожна з яких вносить свій внесок у її реалізацію [2, с. 28-29]. Це зумовлює необхідність розгляду локалізації ураження не лише як анатомічного чинника, а як елемента системної організації психоемоційних процесів.

Логічне узагальнення наведених положень дозволяє перейти від опису окремих нейропсихологічних закономірностей до їх систематизації у прикладному вимірі. Зокрема, врахування ролі локалізації ураження мозку дає можливість встановити відповідність між ураженими структурами, специфікою психоемоційних порушень та їх поведінковими проявами. Такий підхід забезпечує більш цілісне розуміння клінічної картини та створює підґрунтя для практичного використання результатів у процесі діагностики і реабілітації. Узагальнення зазначених залежностей представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Залежність психоемоційних і поведінкових порушень від локалізації ураження головного мозку

Локалізація ураження	Психоемоційні прояви	Поведінкові наслідки
Лобові частки (префронтальна кора)	зниження емоційної реактивності, апатія, імпульсивність, порушення довільної регуляції емоцій і мотивації	дезінгібіція, соціально неприйнятна поведінка, порушення планування та прийняття рішень, зниження самоконтролю
Лобно-скроневі структури (префронтально-скроневі зв'язки)	емоційна лабільність, агресивність, порушення регуляції емоційних станів	імпульсивні та асоціальні дії, втрата соціальних норм, стереотипна або компульсивна поведінка
Скроневі частки (гіпокамп, медіальні скроневі відділи)	депресивні стани, тривожність, підвищена емоційна чутливість, нестабільність настрою	труднощі соціальної взаємодії, зниження адаптивності, уникання активності, ризик соціальної дезадаптації
Підкіркові структури (лімбічна система, базальні ганглії)	емоційна лабільність, дратівливість, тривожно-депресивні реакції, зниження стресостійкості	поведінкова дезадаптація, соматизація емоційних переживань, зниження ініціативності та активності

Локалізація ураження	Психоемоційні прояви	Поведінкові наслідки
Тім'яні відділи кори (асоціативні зони)	опосередковані емоційні порушення, пов'язані з когнітивними дефіцитами та порушенням сприйняття	порушення просторової орієнтації, труднощі у виконанні цілеспрямованої діяльності, зниження ефективності соціальної адаптації
Порушення міжзональних нейронних зв'язків (функціональні мозкові мережі)	поєднання депресії, тривожності, апатії та емоційної дисрегуляції, комплексні афективні порушення	комплексні поведінкові розлади, зниження якості життя, труднощі соціальної інтеграції та реабілітації

Джерело: сформовано на основі узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8].

Наведені у таблиці дані демонструють наявність чіткої залежності між локалізацією ураження головного мозку та специфікою психоемоційних і поведінкових порушень. Зокрема, ураження лобових і лобно-скроневих структур переважно зумовлює порушення довільної регуляції поведінки, імпульсивність та зниження соціального контролю, тоді як скроневі та підкіркові структури більшою мірою пов'язані з формуванням афективних розладів, зокрема депресивних і тривожних станів. Порушення тім'яних відділів проявляється переважно через когнітивні дефіцити, що опосередковано впливають на емоційний стан і адаптивну поведінку. Водночас ураження функціональних зв'язків між різними мозковими зонами призводить до комплексних психоемоційних і поведінкових змін, що поєднують кілька типів порушень. Це підтверджує, що психоемоційні розлади мають системний характер і формуються як результат інтегрованої дисфункції мозкових структур, що необхідно враховувати при нейропсихологічній діагностиці та побудові індивідуалізованих програм реабілітації.

Варто наголосити, що важливим аспектом клініко-психологічної характеристики психоемоційних порушень є також їх типологічна диференціація, що дозволяє більш точно визначити структуру афективних змін у пацієнтів із локальними ураженнями мозку.

Найбільш поширеними є депресивні, тривожні та апатичні розлади, а також прояви емоційної лабільності й агресивності, які можуть поєднуватися між собою та формувати складні клінічні профілі. При цьому зазначені порушення мають не лише індивідуально-психологічний, але й соціально значущий характер, оскільки зумовлюють труднощі міжособистісної взаємодії, зниження рівня соціальної активності та обмеження здатності до ефективної адаптації в повсякденному житті. Це підтверджує необхідність комплексного врахування як емоційних, так і поведінкових проявів при оцінці нейропсихологічного стану пацієнтів та плануванні реабілітаційних заходів [8].

Нейропсихологічна діагностика психоемоційних порушень у пацієнтів із локальними ураженнями мозку ґрунтується на поєднанні сучасних науково обґрунтованих принципів і підходів, що забезпечують цілісність та об'єктивність оцінки [9, с. 1340]. Насамперед ідеться про принцип системності, який передбачає розгляд психічних функцій як результату взаємодії різних мозкових структур і функціональних мереж, а також принцип комплексності, що реалізується через інтеграцію даних нейропсихологічного тестування, клінічного спостереження та нейровізуалізації [10, с. 5]. Важливе значення має принцип стандартизації, спрямований на забезпечення порівнюваності результатів і їх інтерпретаційної надійності, що особливо підкреслюється у сучасних клінічних рекомендаціях [9, с. 1339]. Водночас актуалізується принцип індивідуалізації діагностики, який враховує вікові, соціокультурні та клінічні особливості пацієнта, що дозволяє підвищити точність оцінки психоемоційного стану та її прогностичну цінність [11, с. 8-9]. Загалом сучасні дослідження засвідчують, що ефективна нейропсихологічна діагностика повинна поєднувати стандартизовані підходи з гнучкою клінічною інтерпретацією результатів, забезпечуючи їх відповідність індивідуальному профілю порушень [10, с. 4].

Реалізація зазначених принципів у практиці нейропсихологічної діагностики здійснюється через застосування відповідного методичного інструментарію, який забезпечує всебічне дослідження когнітивної та емоційної сфер пацієнта. Саме методи нейропсихологічної і психодіагностичної оцінки виступають практичним втіленням системного, комплексного та індивідуалізованого підходів, дозволяючи виявити як структуру порушень, так і їх функціональні прояви у поведінці та діяльності. Узагальнення основних методів діагностики та їх інструментального забезпечення представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Методи нейропсихологічної і психодіагностичної оцінки психоемоційних порушень

Метод діагностики	Зміст методу	Основні інструменти	Діагностичні можливості
Клініко-нейропсихологічний метод	Якісний аналіз структури порушень вищих психічних функцій на основі синдромного підходу	Нейропсихологічні проби (дослідження пам'яті, уваги, мислення, мовлення, праксису, гнозису)	Виявлення структури дефекту, визначення взаємозв'язків між порушеннями, встановлення нейропсихологічного синдрому
Експериментально-психологічний метод	Дослідження окремих когнітивних процесів у стандартизованих умовах із кількісною оцінкою результатів	Стандартизовані когнітивні тести, батареї оцінки когнітивних функцій	Об'єктивна оцінка рівня когнітивних порушень, можливість порівняння з нормативними показниками

Метод діагностики	Зміст методу	Основні інструменти	Діагностичні можливості
Психодіагностичний метод	Оцінка емоційно-афективного стану та особистісних характеристик	Шкали депресії, тривожності, емоційної лабільності, опитувальники	Виявлення афективних порушень, визначення їх інтенсивності та впливу на поведінку
Метод оцінки виконавчих функцій	Дослідження регуляторних процесів, контролю поведінки та прийняття рішень	Тести виконавчих функцій, завдання на планування та контроль	Виявлення імпульсивності, порушень самоконтролю, дефіциту планування
Нейровізуалізаційний метод (допоміжний)	Аналіз структурних і функціональних змін мозку у поєднанні з психологічною оцінкою	МРТ, КТ, функціональна нейровізуалізація	Встановлення зв'язку між локалізацією ураження та психоемоційними проявами

Джерело: сформовано на основі узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел [2], [7], [9], [10], [11], [12].

Наведена систематизація методів нейропсихологічної і психодіагностичної оцінки свідчить про те, що сучасна діагностика психоемоційних порушень має комплексний та багаторівневий характер. Зокрема, поєднання клініко-нейропсихологічного та експериментально-психологічного методів дозволяє одночасно здійснювати якісний аналіз структури порушень і їх кількісну оцінку, тоді як використання психодіагностичних інструментів забезпечує виявлення афективних компонентів, що визначають поведінкові прояви пацієнта.

Залучення методів оцінки виконавчих функцій та нейровізуалізаційних підходів розширює можливості інтерпретації результатів, дозволяючи встановити зв'язок між функціональними порушеннями та їх нейробіологічною основою. У сукупності це забезпечує формування цілісного нейропсихологічного профілю пацієнта, що є необхідною передумовою для обґрунтованого вибору індивідуалізованих реабілітаційних стратегій.

Важливим аспектом нейропсихологічної діагностики є проблеми стандартизації та інтерпретації результатів, що зумовлені складністю психічних функцій та їх варіативністю залежно від індивідуальних і клінічних особливостей пацієнтів. Зокрема, відсутність універсальних нормативів для

різних клінічних груп, а також вплив культурних, вікових і когнітивних чинників ускладнюють зіставлення отриманих результатів і знижують їх діагностичну однозначність.

Крім того, інтерпретація результатів потребує врахування системного характеру мозкової діяльності, оскільки ізольований аналіз окремих показників може призводити до спрощених або некоректних висновків [10], [11].

У зв'язку з цим особливого значення набуває інтегративний підхід до аналізу даних, який передбачає поєднання кількісних і якісних показників та врахування клінічного контексту обстеження.

У контексті зазначених методологічних труднощів особливого значення набуває визначення основних напрямів корекційного впливу, які забезпечують практичну реалізацію результатів нейропсихологічної діагностики. Сучасні підходи до нейропсихологічної реабілітації передбачають комплексне поєднання психологічної, нейропсихологічної та психотерапевтичної корекції, спрямованої на відновлення, компенсацію та адаптацію порушених функцій. Зокрема, нейропсихологічна корекція орієнтована на відновлення когнітивних процесів або формування компенсаторних стратегій, тоді як психологічна складова забезпечує стабілізацію емоційного стану, підвищення мотивації та формування адаптивних моделей поведінки.

Водночас психотерапевтичні підходи спря-мовані на опрацювання афективних реакцій, подолання психологічних наслідків ураження мозку та відновлення особистісної цілісності пацієнта [13, с. 1].

Така інтеграція різних напрямів корекції відповідає сучасному розумінню нейропсихологічної реабілітації як міждисциплінарного процесу, що охоплює когнітивні, емоційні, поведінкові та психосоціальні аспекти функціонування особистості.

Водночас ефективність зазначених напрямів корекційного впливу значною мірою визначається їх індивідуалізацією з урахуванням локалізації ураження головного мозку. Оскільки різні мозкові структури забезпечують специфічні когнітивні, емоційні та поведінкові функції, їх пошкодження формує відмінні нейропсихологічні профілі, що потребують диференційованого підбору реабілітаційних стратегій [14, с. 39]. У зв'язку з цим реабілітація має ґрунтуватися на індивідуалізованому підході з урахуванням структури порушень і клінічного стану пацієнта, що забезпечує більш ефективне відновлення та соціальну адаптацію.

Також, варто акцентувати на ролі мультидисциплінарного підходу у процесі діагностики та корекції психоемоційних порушень при локальних ураженнях мозку.

Ефективність відновлення значною мірою залежить від узгодженої взаємодії фахівців різного профілю, зокрема неврологів, нейропсихологів, клінічних психологів, психотерапевтів та реабілітологів. Такий підхід забезпечує комплексну оцінку стану пацієнта, що охоплює як когнітивні, так і емоційно-

поведінкові аспекти функціонування, а також дозволяє інтегрувати результати нейропсихологічної діагностики у практичні реабілітаційні стратегії. Водночас мультидисциплінарна взаємодія сприяє індивідуалізації корекційних програм, підвищенню їх ефективності та більш повному відновленню соціальної адаптації пацієнтів, що відповідає сучасному уявленню про реабілітацію як цілісний біопсихосоціальний процес.

Подальшим важливим напрямом удосконалення реабілітаційного процесу є використання сучасних цифрових технологій, які суттєво розширюють можливості нейропсихологічної корекції. Зокрема, впровадження телемедицини, носимих пристроїв, систем моніторингу в режимі реального часу, а також технологій віртуальної та доповненої реальності забезпечує безперервність реабілітації, підвищує її доступність та дозволяє здійснювати індивідуалізоване коригування втручань на основі об'єктивних даних [15]. Водночас цифрові інструменти сприяють підвищенню мотивації пацієнтів, активізації їх участі у відновлювальному процесі та формуванню більш ефективних стратегій адаптації. Використання таких технологій також створює умови для інтеграції діагностичних і реабілітаційних процедур у єдину систему, орієнтовану на пацієнта, що відповідає сучасним тенденціям розвитку нейропсихологічної допомоги.

Важливим завершальним етапом реабілітаційного процесу є оцінка ефективності застосованих втручань, що передбачає аналіз динаміки когнітивних, емоційних і поведінкових показників та дозволяє коригувати індивідуальну програму відповідно до отриманих результатів.

Узагальнення наведених положень дозволяє розглядати процес нейропсихологічної допомоги як послідовну, взаємопов'язану та циклічну систему етапів, що забезпечує цілісність діагностично-реабілітаційного циклу. Зокрема, результати нейропсихологічної діагностики підлягають інтерпретації з урахуванням індивідуального профілю порушень, що стає підґрунтям для розроблення персоналізованої програми корекції та подальшої реалізації реабілітаційних заходів.

Завершальним елементом цього процесу виступає оцінка ефективності втручань, яка забезпечує зворотний зв'язок та можливість повторного коригування обраної стратегії. Узагальнена модель зазначеного процесу представлена у вигляді схеми (рис. 1).

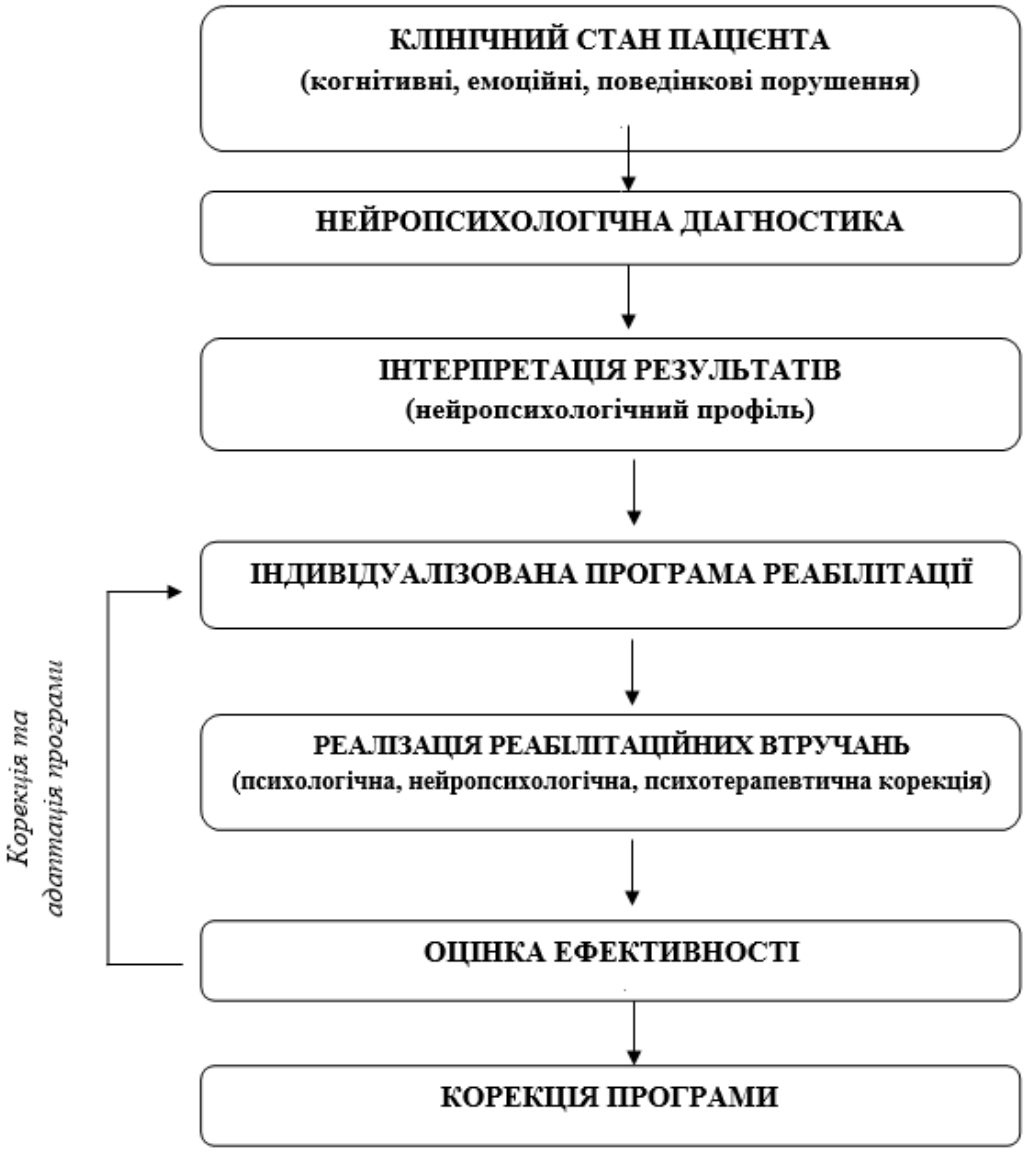

Рис. 1. Модель нейропсихологічної діагностики та реабілітації психоемоційних порушень при локальних ураженнях мозку

Узагальнення отриманих результатів дозволяє обґрунтувати запропоновану модель нейропсихологічної діагностики та реабілітації як цілісну систему, що відображає закономірності взаємозв'язку між когнітивними, емоційними та поведінковими порушеннями при локальних ураженнях головного мозку. Представлена модель інтегрує ключові етапи надання допомоги - від діагностики та інтерпретації результатів до розроблення індивідуалізованої програми, реалізації реабілітаційних втручань і оцінки їх ефективності - та підкреслює їх циклічний і взаємозалежний характер. Її використання дозволяє систематизувати процес нейропсихологічної допомоги, підвищити обґрунтованість прийняття клінічних рішень та забезпечити індивідуалізацію корекційних заходів з урахуванням локалізації ураження, структури порушень і особистісних особливостей пацієнта.

Запропонований підхід також відповідає сучасним тенденціям розвитку міждисциплінарної та технологічно орієнтованої реабілітації, що спрямована на досягнення максимально можливого рівня відновлення функціонування та соціальної адаптації особистості.

Висновки. Отже, у статті здійснено комплексний аналіз психоемоційних порушень у пацієнтів із локальними ураженнями головного мозку, що дозволило розкрити їх системний характер і взаємозв'язок із когнітивними та поведінковими дефіцитами. Встановлено, що ключову роль у формуванні зазначених порушень відіграє не лише локалізація ураження, але й порушення функціональних зв'язків між мозковими структурами, що зумовлює необхідність їх розгляду в межах інтегративного нейропсихологічного підходу. Обґрунтовано можливості нейропсихологічної діагностики як комплексної системи оцінки, що поєднує якісні та кількісні методи та забезпечує формування цілісного профілю порушень. Доведено доцільність застосування індивідуалізованих, мультидисциплінарних і технологічно орієнтованих підходів до реабілітації, що підвищують ефективність відновлення та рівень соціальної адаптації пацієнтів. Запропонована модель нейропсихологічної діагностики та реабілітації узагальнює послідовність і циклічність відповідних етапів і може бути використана як теоретико-практична основа для оптимізації процесу надання допомоги.

Література:

1. Padmanabhan J. L. al. A human depression circuit derived from focal brain lesions. *Biological Psychiatry*. 2019. Vol. 86. № 10. P. 749–758. DOI: 10.1016/j.biopsych.2019.07.023.

2. Османова А. М., Гулько Ю. А. Нейропсихологія. Основи нейропсихологічної корекції у дитячому віці : навч. посіб. Київ; Дрогобич: Пóсвіт, 2025. 248 с. URL: https://dspace.snu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a34f7e7-d35f-4710-82b5-47eba6d59002/content (дата звернення: 27.03.2026).

3. Hoffmann M., Rossi F., Benes Lima L., King C. Frontotemporal disorders: the expansive panoply of syndromes and spectrum of etiologies. *Frontiers in Neurology*. 2024. Vol. 14. P. 1–12. DOI: 10.3389/fneur.2023.1305071.

4. Tani A., Adali N. Cognitive disorders, depression and anxiety in temporal lobe epilepsy: an overview. *Journal of Biosciences and Medicines*. 2024. Vol. 12. P. 77–93. DOI: 10.4236/jbm.2024.123007.

5. Візнюк І.М., Долинний С.С., Бакка Ю.В., Токар Л.П., Карімулін Р.Ф., Карпенко М.О. Нейропсихологічні механізми психосоматичних порушень в умовах ситуації невизначеності. *Emergency Medicine (Ukraine)*. 2025. Т. 21. № 5. С. 486–494. DOI: https://doi.org/10.22141/2224-0586.21.5.2025.1914.

6. Князєв В., Бризгунова О., Шарая О. Нейропсихологічні особливості порушень пам'яті у пацієнтів з локальними ураженнями мозку. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2025. Вип. 26 (71). С. 47–58. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.26(71).04.

7. Tavakolan Haghighi S., Bertasini C., Picari R., Paolone G. Decision making in frontotemporal dementia: neuropsychological and neuroimaging assessments. *Frontiers in Neuroscience*. 2025. Vol. 19. P. 1–12. DOI: https://doi.org/10.3389/fnins.2025.1632054.

8. Harsh S., Rather H. J., Dwivedi A., Bala S., Velladurai P., Anantharaman S. The neuropsychology of chronic neurological disorders: a review of cognitive and emotional impairments. *Cureus*. 2025. Vol. 17. №. 10. P. 1–12. DOI: https://doi.org/10.7759/cureus.93642.

9. VanLandingham H. B. et al. Neuropsychological assessment, intervention, and best practices for women with non-central nervous system cancer: a scoping review of current standards. *The Clinical Neuropsychologist*. 2024. Vol. 38. №. 6. P. 1334–1365. DOI: 10.1080/13854046.2024.2343147.

10. Bentvelzen A. C., Kochan N. A., Saks D. G. et al. Consensus-harmonized neuropsychological assessment for vascular cognitive impairment and dementia. *JAMA Network Open*. 2025. Vol. 8. №. 12. P. 1–15. DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2025.47948.

11. Gkintoni E., Nikolaou G. The cross-cultural validation of neuropsychological assessments and their clinical applications in cognitive behavioral therapy: a scoping analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2024. Vol. 21. №. 8. P. 1–21. DOI: 10.3390/ijerph21081110.

12. Ганаба С. О., Олешко Д. О. Етичні принципи та практики в психологічних дослідженнях. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 12 (58). С. 3349–3358. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12(58)-3349-3358.

13. Ramos-Galarza C., Gaibor J. Clinical perspectives on neuropsychological rehabilitation: challenges, expectations, and family involvement. *Frontiers in Human Neuroscience*. 2025. Vol. 19. P. 1–6. DOI: https://doi.org/10.3389/fnhum.2025.1581304.

14. Moore M. J., Demeyere N., Rorden C., Mattingley J. B. Lesion mapping in neuropsychological research: A practical and conceptual guide. *Cortex*. 2024. Vol. 170. P. 38–52. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cortex.2023.10.001.

15. Сахарук О. П. Розвиток навичок цифрової соціальної адаптації та реабілітації постраждалих від війни. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17282046.

***References**:*

1. Padmanabhan, J. L., et al. (2019). A human depression circuit derived from focal brain lesions. *Biological Psychiatry, 86*(10), 749–758. https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2019.07.023.

2. Osmanova, A. M., & Hulko, Yu. A. (2025). *Neuropsychology. Fundamentals of neuropsychological correction in childhood*. Kyiv; Drohobych: Posvit. Retrieved March 27, 2026, from https://dspace.snu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a34f7e7-d35f-4710-82b5-47eba6d59002/content. [in Ukrainian].

3. Hoffmann, M., Rossi, F., Benes Lima, L., & King, C. (2024). Frontotemporal disorders: The expansive panoply of syndromes and spectrum of etiologies. *Frontiers in Neurology, 14*, 1–12. https://doi.org/10.3389/fneur.2023.1305071.

4. Tani, A., & Adali, N. (2024). Cognitive disorders, depression and anxiety in temporal lobe epilepsy: An overview. *Journal of Biosciences and Medicines, 12*, 77–93. https://doi.org/10.4236/jbm.2024.123007.

5. Vizniuk, I. M., Dolynnyi, S. S., Bakka, Yu. V., Tokar, L. P., Karimulin, R. F., & Karpenko, M. O. (2025). Neuropsychological mechanisms of psychosomatic disorders under conditions of uncertainty. *Emergency Medicine (Ukraine), 21*(5), 486–494. https://doi.org/10.22141/2224-0586.21.5.2025.1914. [in Ukrainian].

6. Kniaziev, V., Bryzghunova, O., & Sharaia, O. (2025). Neuropsychological features of memory disorders in patients with focal brain lesions. *Scientific Journal of the Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Series 12. Psychological Sciences, 26*(71), 47–58. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.26(71).04. [in Ukrainian].

7. Tavakolan Haghighi, S., Bertasini, C., Picari, R., & Paolone, G. (2025). Decision making in frontotemporal dementia: Neuropsychological and neuroimaging assessments. *Frontiers in Neuroscience, 19*, 1–12. https://doi.org/10.3389/fnins.2025.1632054.

8. Harsh, S., Rather, H. J., Dwivedi, A., Bala, S., Velladurai, P., & Anantharaman, S. (2025). The neuropsychology of chronic neurological disorders: A review of cognitive and emotional impairments. *Cureus, 17*(10), 1–12. https://doi.org/10.7759/cureus.93642.

9. VanLandingham, H. B., et al. (2024). Neuropsychological assessment, intervention, and best practices for women with non-central nervous system cancer: A scoping review of current standards. *The Clinical Neuropsychologist, 38*(6), 1334–1365. https://doi.org/10.1080/13854046.2024.2343147.

10. Bentvelzen, A. C., Kochan, N. A., Saks, D. G., et al. (2025). Consensus-harmonized neuropsychological assessment for vascular cognitive impairment and dementia. *JAMA Network Open, 8*(12), 1–15. https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2025.47948.

11. Gkintoni, E., & Nikolaou, G. (2024). The cross-cultural validation of neuropsychological assessments and their clinical applications in cognitive behavioral therapy: A scoping analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 21*(8), 1–21. https://doi.org/10.3390/ijerph21081110.

12. Hanaba, S. O., & Oleshko, D. O. (2025). Ethical principles and practices in psychological research. *Perspektyvy ta innovatsii nauky, 12*(58), 3349–3358. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-12(58)-3349-3358. [in Ukrainian].

13. Ramos-Galarza, C., & Gaibor, J. (2025). Clinical perspectives on neuropsychological rehabilitation: Challenges, expectations, and family involvement. *Frontiers in Human Neuroscience, 19*, 1–6. https://doi.org/10.3389/fnhum.2025.1581304.

14. Moore, M. J., Demeyere, N., Rorden, C., & Mattingley, J. B. (2024). Lesion mapping in neuropsychological research: A practical and conceptual guide. *Cortex, 170*, 38–52. https://doi.org/10.1016/j.cortex.2023.10.001.

15. Sakharuk, O. P. (2025). Development of digital social adaptation and rehabilitation skills of war-affected individuals. *Pedagogical Academy: Scientific Notes*. https://doi.org/10.5281/zenodo.17282046. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.98:316.6:613.86

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2632-2642

Розова Тетяна Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психосоматики та психології здоров'я Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-4812-8915

Ханецька Тетяна Іванівна кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психосоматики та психології здоров'я Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9767-5116

Федоренко Алла Федорівна кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-8180-4494

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПСИХОЛОГА

Анотація. У сучасних умовах розвитку українського суспільства, що супроводжуються посиленням психоемоційного навантаження, ускладненням соціальної взаємодії, розширенням спектра кризових переживань та підвищенням професійних вимог до фахівців допомагаючих професій, особливої актуальності набуває проблема збереження психічного здоров'я психолога. Професійна діяльність психолога пов'язана з постійною включеністю в переживання іншої людини, необхідністю підтримувати професійні межі, зберігати емоційну рівновагу, критичність суджень, здатність до саморегуляції та продуктивного функціонування в умовах тривалого психологічного напруження.

Обґрунтовано, що психічне здоров'я психолога не слід зводити лише до індивідуального переживання благополуччя чи відсутності деструктивних станів, оскільки воно формується під впливом сукупності соціально-психологічних чинників, які визначають професійну стійкість, внутрішню рівновагу та ефективність фахівця. Зазначено, що до провідних детермінант збереження психічного здоров'я психолога належать якість професійного середовища, соціальна підтримка, супервізія, сформованість професійної ідентичності, здатність до саморегуляції, навички відновлення та конструктивна професійна взаємодія.

Встановлено, що професійна діяльність психолога за відсутності належних ресурсів самозбереження може супроводжуватися емоційним виснаженням,

хронічним внутрішнім напруженням, вторинною травматизацією, зниженням професійної ефективності та розвитком емоційного вигорання.

Доведено доцільність розгляду соціально-психологічних детермінант як цілісної системи умов, впливів і ресурсів, що забезпечують професійну надійність, психологічну стійкість, адаптивність і довготривалу продуктивність психолога.

Підкреслено, що збереження психічного здоров'я психолога є важливою передумовою не лише його особистісного благополуччя, а й належної якості психологічної допомоги, яку він надає клієнтові. Саме тому подальше теоретичне осмислення та практичне вивчення соціально-психологічних детермінант збереження психічного здоров'я психолога має вагоме наукове і прикладне значення.

Ключові слова: психічне здоров'я психолога, соціально-психологічні детермінанти, професійне середовище, соціальна підтримка, супервізія, професійна ідентичність, саморегуляція, професійне вигорання.

Rozova Tetiana Mykolaivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychosomatics and Health Psychology, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-4812-8915

Khanetska Tetiana Ivanivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Psychosomatics and Health Psychology, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9767-5116

Fedorenko Alla Fedorivna PhD in Psychology, Associate Professor, Professor of the Department of Psychology, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8180-4494

SOCIO-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF PRESERVING A PSYCHOLOGIST'S MENTAL HEALTH

Abstract. Under the contemporary conditions of Ukrainian society's development, accompanied by an intensification of psycho-emotional burden, increasing complexity of social interaction, an expansion of the range of crisis experiences, and growing professional demands placed on helping professionals, the issue of preserving a psychologist's mental health is acquiring particular relevance. A psychologist's professional activity is associated with constant involvement in another person's experiences, the need to maintain professional boundaries, preserve emotional balance, critical judgment, the capacity for self-regulation, and productive functioning under conditions of prolonged psychological strain.

It is substantiated that a psychologist's mental health should not be reduced merely to an individual experience of well-being or the absence of destructive states, since it is shaped under the influence of a set of socio-psychological factors that determine the specialist's professional resilience, inner balance, and effectiveness. It is noted that the leading determinants of preserving a psychologist's mental health include the quality of the professional environment, social support, supervision, a formed professional identity, the capacity for self-regulation, recovery skills, and constructive professional interaction.

It has been established that, in the absence of adequate self-preservation resources, a psychologist's professional activity may be accompanied by emotional exhaustion, chronic inner tension, secondary traumatization, reduced professional effectiveness, and the development of emotional burnout. The expediency of considering socio-psychological determinants as an integral system of conditions, influences, and resources that ensure a psychologist's professional reliability, psychological resilience, adaptability, and long-term productivity has been demonstrated. It is emphasized that preserving a psychologist's mental health is an important prerequisite not only for the specialist's personal well-being, but also for the proper quality of psychological assistance provided to the client. For this reason, further theoretical reflection on and practical study of the socio-psychological determinants of preserving a psychologist's mental health are of considerable scientific and applied significance.

Keywords: psychologist's mental health, socio-psychological determinants, professional environment, social support, supervision, professional identity, self-regulation, professional burnout.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку українського суспільства проблема збереження психічного здоров'я фахівців допомагаючи професій набуває особливої наукової ваги, оскільки саме від їх внутрішнього ресурсу, психологічної стійкості та здатності підтримувати професійну рівновагу значною мірою залежить якість допомоги, що надається ними іншим людям [1]. Особливого значення це питання набуває стосовно психолога, професійна діяльність якого пов'язана з постійною включеністю у складні міжособистісні взаємодії, необхідністю емоційного співпереживання, інтерпретації кризових станів клієнта, збереження професійних меж та одночасного утримання власної психічної стабільності [2]. У зв'язку з цим психічне здоров'я психолога доцільно розглядати не лише як індивідуальну характеристику його благополуччя, а і як важливу умову професійної ефективності, етичної надійності, комунікативної компетентності та здатності до тривалого продуктивного функціонування у сфері психологічної допомоги.

Специфіка діяльності психолога полягає в тому, що він систематично взаємодіє з переживаннями інших людей, з їх страхами, тривогою, внутрішніми конфліктами, втратами, кризами та наслідками психотравматичного досвіду. За

таких умов професійна діяльність сама по собі може ставати чинником накопичення емоційного напруження, виснаження, вторинної травматизації та професійного вигорання [1]. Водночас збереження психічного здоров'я психолога не може бути адекватно пояснене лише через його індивідуально-психологічні особливості, оскільки на цей процес істотно впливають і соціально-психологічні детермінанти: характер професійного середовища, якість соціальної підтримки, особливості професійної взаємодії, наявність супервізійного ресурсу, рівень професійного визнання, комунікативне навантаження, а також способи подолання стресу та саморегуляції [2]. Саме тому дослідження соціально-психологічних детермінант збереження психічного здоров'я психолога є важливим як для розвитку психологічної теорії, так і для вдосконалення практики професійної підтримки самих фахівців [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти психічного здоров'я, професійної стійкості особистості, психологічного благополуччя та подолання стресу висвітлено у працях українських учених І. Галецької, П. Горностая, Л. Карамушки, О. Кокуна, М. Корольчука, С. Максименка, Т. Титаренко та ін. [1; 2; 3; 4: 5]. У цих дослідженнях увага науковців зосереджена на ресурсах особистості, професійному стресі, життєстійкості, соціально-психологічній підтримці, психологічному супроводі людини в кризових умовах і чинниках збереження внутрішньої рівноваги фахівця [2]. Водночас зарубіжний науковий контекст проблеми представлений працями А. Бандури, Т. Віллса, Д. Гросса, Ш. Коена, К. Маслач, С. Фолкман та інших дослідників, у яких розкрито механізми стресу, копінгу, емоційної регуляції, соціальної підтримки, самоефективності та професійного вигорання [7; 8; 9; 10]. Разом із тим, незважаючи на значний обсяг праць, присвячених психічному здоров'ю особистості та психологічним ресурсам професійної діяльності, питання саме **соціально-психологічних детермінант збереження психічного здоров'я психолога** ще не отримало достатньо цілісного і системного висвітлення, що й зумовлює необхідність його подальшого наукового опрацювання.

Мета статті – теоретично обґрунтувати соціально-психологічні детермінанти збереження психічного здоров'я психолога та визначити їх значення в забезпеченні його професійної стійкості, психологічного благополуччя і продуктивного функціонування в умовах професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому просторі проблема збереження психічного здоров'я психолога набуває виразного теоретичного і прикладного значення, оскільки стосується не лише індивідуального благополуччя фахівця, а й якості психологічної допомоги, яку він надає клієнтові. У межах психології здоров'я, соціальної психології, психології праці та психології особистості психічне здоров'я психолога доцільно розглядати як інтегральну характеристику, що відображає рівень збереженості його регулятивних, емоційних, когнітивних, поведінкових і комунікативних ресурсів. Йдеться не

тільки про відсутність виражених деструктивних станів, а й про здатність особистості підтримувати внутрішню рівновагу, адекватно реагувати на професійні виклики, зберігати ясність мислення, емоційну стійкість і продуктивність у тривалій взаємодії з іншими людьми.

У цьому контексті принципово важливим є розмежування психічного і психологічного здоров'я. Психічне здоров'я охоплює загальний стан функціонування психіки, узгодженість пізнавальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, здатність особистості до адаптації, самоконтролю та нормативної поведінки. Психологічне здоров'я характеризує ширший особистісний вимір, пов'язаний із самоприйняттям, внутрішньою цілісністю, смисложиттєвими орієнтирами, суб'єктивним благополуччям і можливістю самореалізації.

Таке розмежування не є суто термінологічним, оскільки дозволяє точніше виявити, які саме чинники сприяють збереженню професійної стійкості психолога, а які забезпечують його особистісне благополуччя та довготривалу здатність до ефективної допоміжної діяльності. Саме в цій площині психічне здоров'я психолога варто розглядати як динамічний стан оптимального функціонування, що формується під впливом як внутрішньо-особистісних, так і соціально-психологічних детермінант [1].

У працях С. Максименка психічне здоров'я особистості пов'язується з її розвитком, саморухом, внутрішньою активністю та здатністю до продуктивного самоздійснення [4]. Л. Карамушка розглядає психічне здоров'я у зв'язку з особливостями професійного середовища, організаційними умовами діяльності, психологічною культурою та стратегіями підтримки фахівця [2]. І. Галецька підкреслює значення внутрішньої свободи особистості, її самоставлення та ціннісно-смислової сфери як важливих умов психологічного благополуччя [1].

Окремі аспекти збереження здоров'я, стійкості до стресу, професійної адаптації та життєстійкості висвітлено також у дослідженнях О. Богучарової, М. Корольчука, Т. Титаренко та інших учених. Узагальнення цих підходів дає можливість тлумачити психічне здоров'я психолога як цілісне утворення, що підтримується через баланс між професійними вимогами, особистісними ресурсами, характером міжособистісної взаємодії та якістю соціального середовища.

До ключових критеріїв психічного здоров'я, що мають особливе значення для психолога, належать безперервність переживання власного «Я», критичність щодо власних думок і дій, адекватність реагування на зовнішні впливи, здатність до саморегуляції, гнучкість поведінки, внутрішня відповідальність і збереження професійної надійності в умовах підвищеного емоційного навантаження. Для фахівця психологічного профілю зазначені критерії набувають спеціалізованого змісту. Якщо для будь-якої особистості вони є показниками психічної норми, то для психолога вони водночас виступають й умовою професійної придатності. Його здатність регулювати емоції, зберігати реалістичність суджень, витримувати невизначеність, утримувати професійні межі, не втрачати емпатії та

критичності у процесі інтенсивної комунікації з клієнтами безпосередньо визначає ефективність консультування, психодіагностики, психокорекції та психологічного супроводу [1].

Професійна діяльність психолога вирізняється тим, що реалізується у просторі постійної емоційної взаємодії з іншими людьми. У ній поєднуються аналітичні, комунікативні, етичні, регулятивні та підтримувальні функції. Психолог працює з тривогою, втратою, фрустрацією, особистісними кризами, міжособистісними конфліктами, травматичним досвідом, що потребує від нього одночасної емоційної включеності й професійної дистанції [2]. Саме ця подвійність є однією з провідних характеристик його діяльності. З одного боку, фахівець має бути емпатійно доступним, чутливим до переживань клієнта, уважним до нюансів його психічного стану. З іншого боку, він не може допустити розчинення у проблемах іншої людини, втрати внутрішньої опори, емоційного перенасичення або зниження професійної критичності. За відсутності належних механізмів саморегуляції така професійна позиція може трансформуватися в хронічне внутрішнє напруження, емоційне виснаження і поступове зниження якості професійної діяльності.

Наукові підходи зарубіжних дослідників дозволяють конкретизувати психологічні механізми, через які соціально-психологічні детермінанти впливають на збереження або порушення психічного здоров'я психолога. А. Бандура підкреслював значення самоефективності як віри людини у власну здатність результативно діяти в складних умовах. Для психолога низький рівень професійної самоефективності може означати підвищення тривожності, зростання сумнівів у власній компетентності, уникання складних випадків і накопичення відчуття внутрішньої перевантаженості. Натомість висока самоефективність підвищує психологічну витривалість, підтримує активну професійну позицію, сприяє впевненості у власних діях і полегшує подолання професійного стресу [7].

С. Фолкман розглядав стрес як результат когнітивної оцінки ситуації та власних можливостей її подолання. У професійній діяльності психолога це означає, що важливе значення має не лише об'єктивна складність запиту клієнта, а й те, як сам фахівець оцінює власні ресурси, часові можливості, емоційну готовність і межі професійної відповідальності. Якщо ситуація сприймається як така, що перевищує внутрішні ресурси, виникає дистрес, який за повторюваності може перейти у хронічне перенапруження. Тому збереження психічного здоров'я психолога значною мірою залежить від того, наскільки реалістично він оцінює професійні вимоги, диференціює зони власної компетентності й використовує адекватні копінг-стратегії [9].

К. Маслач довела, що у фахівців допоміжних професій емоційне виснаження, деперсоналізація та редукція професійних досягнень утворюють ядро синдрому вигорання [11]. Для психолога це особливо загрозливо, оскільки втрата емпатійної чутливості, зниження емоційного відгуку, формалізація контакту з

клієнтом і негативне переосмислення власної професійної ролі безпосередньо підривають саму основу психологічної допомоги. Ш. Коен і Т. Віллс, досліджуючи соціальну підтримку, обґрунтували її буферну функцію щодо впливу стресу [8]. Це означає, що наявність професійного оточення, підтримувальних стосунків, супервізії, довірчих колегіальних контактів і визнання з боку професійної спільноти виступає не додатковим, а базовим ресурсом збереження психічного здоров'я психолога.

Соціально-психологічні детермінанти збереження психічного здоров'я психолога доцільно розглядати як систему умов, впливів і ресурсів, що опосередковують його внутрішню стійкість у процесі професійної взаємодії. Їх не можна зводити виключно до індивідуальних рис, оскільки психічне здоров'я фахівця формується на перетині особистості, професійної ролі та соціального середовища. Насамперед до таких детермінант належать якість професійного середовища, характер міжособистісних взаємин у колективі, особливості професійної комунікації, соціальна підтримка, наявність супервізійної допомоги, можливість професійної рефлексії, культура ставлення до власних ресурсів і готовність до своєчасного відновлення.

Суттєву роль у збереженні психічного здоров'я психолога відіграє організаційне середовище. Несприятливі фізичні умови праці, постійний шум, перевантаженість графіка, нечіткість професійних вимог, нестача часу на відновлення, емоційно напружена атмосфера в колективі, відсутність підтримки з боку адміністрації або професійної спільноти створює передумови для розвитку хронічного стресу. У таких умовах навіть фахівець із достатньо високим рівнем особистісної зрілості поступово втрачає стійкість, оскільки його ресурси систематично виснажуються. Натомість сприятливий психологічний клімат, чітка організація діяльності, можливість професійного діалогу, повага до меж спеціаліста, справедливий розподіл навантаження і наявність простору для рефлексії підсилюють відчуття контролю над професійною ситуацією та знижують ризик психоемоційного виснаження [2].

Не менш значущим є характер діалогічних взаємин психолога з клієнтами та дотримання культури професійного мовленнєвого спілкування [6]. Надмірна емоційна ідентифікація з чужими переживаннями, прагнення бути незамінним, схильність брати на себе надлишкову відповідальність за результати допомоги, труднощі у вибудовуванні професійних меж істотно підвищують імовірність перевантаження. За таких умов виникає суперечність між професійною роллю, що вимагає емпатії, та необхідністю збереження власної психічної рівноваги [1]. Якщо ця суперечність не усвідомлюється і не регулюється, фахівець поступово накопичує втому, емоційну перенапругу, почуття безсилля і внутрішню спустошеність.

Саме тому професійна дистанція не суперечить емпатії, а навпаки виступає однією з її зрілих форм, що дає можливість допомагати іншому без втрати психологічної автономії.

Окремим захисним чинником виступає супервізія. Для психолога вона має значення не лише як форма професійного контролю, а як механізм осмислення складних випадків, зниження емоційного перевантаження, профілактики професійної ізоляції та підтримання реалістичного бачення власної ролі. Відсутність супервізійної культури посилює ризик замкненості фахівця на власних переживаннях, підвищує тривожність і ускладнює своєчасне розпізнавання ознак виснаження. Натомість регулярне супервізійне обговорення професійних ситуацій допомагає зберігати критичність, професійну гнучкість та емоційну стабільність [1].

Важливою соціально-психологічною детермінантою є також професійна ідентичність психолога. Якщо фахівець має сформоване уявлення про межі своєї компетентності, цінності професії, етичні стандарти й реалістичні критерії успіху, це знижує ризик руйнівної самокритики, почуття професійної неспроможності та тривалої внутрішньої напруги. Натомість розмита професійна ідентичність, зовнішня залежність від оцінок, постійне порівняння себе з іншими, орієнтація винятково на схвалення або на образ «ідеального психолога» створюють ґрунт для внутрішнього конфлікту і виснаження. Отже, професійна ідентичність виконує не лише орієнтувальну, а й захисну функцію [6].

Феномен емоційного вигорання в цьому контексті слід розглядати як один із найвагоміших індикаторів порушення психічного здоров'я психолога. Г. Фрейденбергер, вводячи поняття «вигорання», звернув увагу на стан психічно здорових людей, які тривалий час перебувають в умовах інтенсивної емоційної віддачі. У сучасному розумінні вигорання виявляється як стійке емоційне виснаження, редукція особистісної залученості в професійну взаємодію, зростання дратівливості, внутрішньої відчуженості, негативізму, психосоматичних порушень та зниження професійної ефективності [9]. Для психолога це не лише ускладнює професійну діяльність, а й поступово змінює ставлення до клієнта, до самого себе і до професії загалом. Тому вигорання варто трактувати не як випадковий побічний наслідок навантаження, а як прояв системного дисбалансу між вимогами професійної ролі та ресурсами особистості.

Узагальнення теоретичних положень дозволяє виокремити кілька взаємопов'язаних груп детермінант збереження психічного здоров'я психолога. *Першу групу становлять емоційно-регулятивні чинники:* емоційна стабільність, низька схильність до деструктивної тривоги, здатність до самозаспокоєння, толерантність до фрустрації, уміння витримувати емоційно насичену взаємодію без внутрішнього руйнування. *Другу групу утворюють когнітивно-професійні чинники:* реалістична оцінка власних можливостей, сформована професійна ідентичність, усвідомлення меж компетентності, впевненість у професійних знаннях і вміння застосовувати їх у змінних ситуаціях. *Третю групу репрезентують комунікативно-етичні чинники:* моральна нормативність, професійна відповідальність, здатність до побудови конструктивних взаємин, збереження меж, емпатія без надмірного злиття з переживаннями клієнта. *Четверту групу*

становлять організаційно-середовищні чинники: психологічний клімат, соціальна підтримка, справедливий розподіл навантаження, наявність супервізії, умови праці, колегіальна взаємодія. *П'яту групу утворюють чинники самозбереження:* навички відновлення, уважність до власного стану, готовність звертатися по допомогу, сформована культура турботи про себе.

Отже, психічне здоров'я психолога доцільно розглядати як результат взаємодії особистісних, професійних і соціально-психологічних ресурсів. Воно підтримується за умови, коли фахівець не лише володіє професійними знаннями і техніками, а й має розвинені механізми саморегуляції, сформовану професійну ідентичність, доступ до підтримувального середовища, навички відновлення та реалістичне ставлення до меж власної відповідальності. Натомість порушення цієї системної рівноваги призводить до зростання тривожності, виснаження, емоційного вигорання, зниження професійної ефективності й деформації допоміжної позиції. Саме тому збереження психічного здоров'я психолога слід розглядати як стратегічну умову його професійної надійності, довготривалої продуктивності та якості психологічної допомоги.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дає підстави стверджувати, що психічне здоров'я психолога є не локальною характеристикою його емоційного самопочуття, а складним інтегративним утворенням, яке забезпечує професійну надійність, здатність до продуктивної взаємодії з клієнтом, стійкість до тривалого психоемоційного навантаження та збереження внутрішньої рівноваги в умовах допоміжної діяльності. Його доцільно розглядати як динамічний результат взаємодії індивідуально-особистісних ресурсів фахівця із соціально-психологічними умовами, в яких розгортається його професійна практика.

Встановлено, що вирішальне значення у збереженні психічного здоров'я психолога мають саме соціально-психологічні детермінанти, оскільки професійне функціонування цього фахівця відбувається в просторі постійної міжособистісної взаємодії, емоційного залучення, відповідальності за якість професійної допомоги та необхідності одночасно підтримувати емпатійну відкритість і професійну дистанцію. У зв'язку з цим психічне здоров'я психолога не може бути пояснене лише рівнем його особистої витривалості або індивідуальними рисами, а потребує аналізу в ширшому контексті професійного середовища, соціальної підтримки, характеру комунікації, якості супервізії, особливостей професійної ідентичності та сформованості навичок самозбереження.

У змістовому плані соціально-психологічні детермінанти збереження психічного здоров'я психолога доцільно систематизувати за кількома взаємопов'язаними блоками. До них належать емоційно-регулятивні чинники, що забезпечують здатність витримувати напруження без внутрішнього руйнування; когнітивно-професійні чинники, пов'язані з реалістичною оцінкою власних ресурсів і меж компетентності; комунікативно-етичні чинники, які підтримують конструктивні стосунки без втрати професійних меж; організаційно-середовищні чинники, що визначають психологічний клімат і ступінь підтримки

фахівця; а також чинники самозбереження, які охоплюють навички відновлення, уважність до власного стану та готовність своєчасно звертатися по допомогу. Саме узгодженість цих блоків формує ресурсну основу професійної стійкості психолога.

Теоретичне узагальнення також засвідчило, що одним із найбільш виразних індикаторів порушення психічного здоров'я психолога є емоційне вигорання, яке виникає внаслідок стійкого дисбалансу між вимогами професійної ролі та ресурсами особистості. Тому профілактика виснаження має розглядатися не як другорядний напрям професійної гігієни, а як обов'язкова умова збереження якості психологічної допомоги. Відповідно, підтримка психічного здоров'я психолога повинна охоплювати не лише розвиток його індивідуальних механізмів саморегуляції, а й формування підтримувального професійного середовища, утвердження супервізійної культури, нормалізацію професійного навантаження та посилення культури відповідального ставлення фахівця до власного психічного стану.

Отже, збереження психічного здоров'я психолога слід розглядати як стратегічну умову його професійної ефективності, тривалої працездатності, етичної надійності та здатності до безпечної для себе і клієнта психологічної взаємодії. Перспективним напрямом подальших досліджень є конкретизація системи соціально-психологічних детермінант у різних сферах психологічної практики та розроблення адресних програм психопрофілактики професійного виснаження, розвитку стресостійкості й підтримки психічного здоров'я фахівців допоміжних професій.

Література:

1. Галецька І. Критерії психологічного здоров'я. Вісник Львівського університету. Серія філософські науки. 2007. Вип. 10. С. 317–328.

2. Карамушка Л.М. Психічне здоров'я: сутність, основні детермінанти, стратегії та програми забезпечення // Psychological Journal. 2021. Т. 7. № 5. С. 26–37. https://doi.org/10.31108/1.2021.7.5

3. Кокун О. М., Дубчак Г. М. Особливості прояву стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій. Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian Scientific Journal. 2016. № 03 (11)Lazarus R.S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York : Springer Publishing Company, 1984. 456 p. http://sp-sciences.io.ua/s2573969/kokun_oleg_dubchak_halyna_2016

4. Максименко С.Д., Гришко О.Д. Психологічний супровід і психічне здоров'я : навч. посіб. Т. 2. Київ : Видавництво Людмила, 2024. 468 с.

5. Титаренко Т.М., Дворник М.С. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід : практичний посібник. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 154 с.

6. Розова Т.М. Психологічне благополуччя як фактор підвищення якості життя: інтегративний підхід. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2025. Випуск 26 (71). С.80-89 https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.26(71).07

7. Ханецька Т.І. Культура мовленнєвого спілкування психолога: навч. посібн. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2010. 302 с.

8. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York : W. H. Freeman and Company, 1997. 604 p.

9. Cohen S., Wills T.A. Stress, Social Support, and the Buffering Hypothesis // Psychological Bulletin. 1985. Vol. 98. No. 2. P. 310–357.

10. Freudenberger H.J. Staff Burn-Out // Journal of Social Issues. 1974. Vol. 30. No. 1. P. 159–165.

11. Gross J.J. The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review // Review of General Psychology. 1998. Vol. 2. No. 3. P. 271–299.

12. Maslach C., Jackson S.E. The Measurement of Experienced Burnout // Journal of Organizational Behavior. 1981. Vol. 2. No. 2. P. 99–113.

References:

1. Haletska, I. (2007). Kryterii psykholohichnoho zdorovia [Criteria of psychological health]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Series Philosophical Sciences, 10, 317–328 [in Ukrainian].

2. Karamushka, L.M. (2021). Psykhichne zdorovia: sutnist, osnovni determinanty, stratehii ta prohramy zabezpechennia [Mental health: essence, main determinants, strategies and support programs]. Psychological Journal, 7(5), 26–37 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31108/1.2021.7.5

3. Kokun, O.M., & Dubchak, H.M. (2016). Osoblyvosti proiavu stresostiikosti maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Peculiarities of stress resistance manifestation in future specialists of socionomic professions]. Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian Scientific Journal, 03(11) [in Ukrainian]. http://sp-sciences.io.ua/s2573969/kokun_oleg_dubchak_halyna_2016

4. Maksymenko, S.D., & Hryshko, O.D. (2024). Psykholohichnyi suprovid i psykhichne zdorovia [Psychological support and mental health]. Vol. 2. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla [in Ukrainian].

5. Tytarenko, T.M., & Dvornyk, M.S. (2022). Yak dopomohty osobystosti v period perekhodu vid viiny do myru: sotsialno-psykholohichnyi suprovid [How to help an individual in the period of transition from war to peace: socio-psychological support]. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

6. Rozova, T. M. (2025). Psykholohichne blahopoluchchia yak faktor pidvyshchennia yakosti zhyttia: intehratyvnyi pidkhid [Psychological well-being as a factor in improving quality of life: an integrative approach]. *Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 12. Psykholohichni nauky – Scientific Journal of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Series 12. Psychological Sciences*, 26 (71), 80–89. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.26(71).07 [in Ukrainian].

7. Khanetska T.I. Kultura movlennievoho spilkuvannia psykholoha: navch. posibn. K.: NPU im. M.P.Drahomanova, 2010. 302 [in Ukrainian].

8. Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman and Company.

9. Cohen, S., & Wills, T.A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. Psychological Bulletin, 98(2), 310–357.

10. Freudenberger, H.J. (1974). Staff burn-out. Journal of Social Issues, 30(1), 159–165.

11. Gross, J.J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. Review of General Psychology, 2(3), 271–299.

12. Maslach, C., & Jackson, S.E. (1981). The measurement of experienced burnout. Journal of Organizational Behavior, 2(2), 99–113.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 159.923:159.947.5:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2643-2656

Ронжес Олена Євгеніївна доктор філософії в галузі психології, магістр економіки, незалежна дослідниця, Харків, https://orcid.org/0000-0003-3260-8996

КРЕАТИВНІСТЬ, СМИСЛОТВОРЕННЯ ТА СУБ'ЄКТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА КРИЗИ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ

Анотація. У статті проведено теоретичне осмислення взаємозв'язку креативності, смислотворення, резильєнтності та суб'єктності особистості в умовах невизначеності та кризи. Актуальність дослідження зумовлена тим, що сучасні кризові процеси, воєнні виклики, соціальна нестабільність і турбулентність цифровізованого середовища ставлять перед особистістю завдання не лише адаптації до змін, а й збереження внутрішньої цілісності, смислової перспективи та здатності до ціннісно узгодженого вибору. Метою статті є розроблення теоретичної моделі взаємозв'язку креативності, смислотворення, резильєнтності та актуалізації суб'єктності особистості в умовах невизначеності та кризи.

На основі теоретичного аналізу сучасних психологічних підходів показано, що резильєнтність доцільно розглядати не лише як стресостійкість або відновлення після дії несприятливих чинників, а як динамічний процес збереження внутрішньої цілісності, психологічної гнучкості, смислової зв'язності досвіду та суб'єктної позиції особистості. Обґрунтовано, що креативність виступає психологічним механізмом пошуку альтернатив, гнучкого переосмислення ситуації та конструювання нових способів дії, тоді як смислотворення забезпечує інтеграцію кризового досвіду в систему особистісних цінностей, цілей і життєвих орієнтирів. У взаємодії ці механізми формують підґрунтя резильєнтності та створюють умови для актуалізації суб'єктності особистості.

Запропоновано теоретичну модель, що описує послідовність переходу від кризових викликів і психологічного опрацювання досвіду до формування резильєнтності та подальшої суб'єктної активізації особистості. Показано, що модель реалізується на особистісному, соціальному та системному рівнях.

Наукова новизна дослідження полягає в інтеграції креативності, смислотворення, резильєнтності та суб'єктності в єдину теоретичну рамку й обґрунтуванні її багаторівневого характеру. Практичне значення статті полягає у можливості використання запропонованої моделі як концептуальної основи для подальших емпіричних досліджень, психоосвітніх програм і психологічного супроводу особистості в умовах невизначеності, кризи та функціонування в складних цифровізованих системах.

Ключові слова: креативність, смислотворення, сенс, цінності, резильєнтність, суб'єктність, особистість, психологічна стійкість, воєнні виклики, адаптація, невизначеність, цифрові технології.

Ronzhes Olena Doctor of Philosophy in Psychology, Master of Economics, Independent Researcher, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-3260-8996

CREATIVITY, MEANING-MAKING, AND PERSONAL AGENCY UNDER CONDITIONS OF UNCERTAINTY AND CRISIS: A THEORETICAL MODEL

Abstract. The article presents a theoretical examination of the interrelationships among creativity, meaning-making, resilience, and personal agency under conditions of uncertainty and crisis. The relevance of the study is determined by the fact that contemporary crisis processes, wartime challenges, social instability, and the turbulence of digitalized environments confront individuals not only with the task of adapting to change, but also with preserving inner integrity, maintaining a meaningful perspective, and sustaining the capacity for value-aligned decision-making. The aim of the article is to develop a theoretical model of the interrelationships among creativity, meaning-making, resilience, and the actualization of personal agency under conditions of uncertainty and crisis.

Drawing on a theoretical analysis of contemporary psychological approaches, the article demonstrates that resilience should be understood not merely as stress tolerance or recovery from adverse factors, but as a dynamic process of preserving inner integrity, psychological flexibility, the meaningful coherence of experience, and the individual's agentic position. It is argued that creativity functions as a psychological mechanism for generating alternatives, flexibly reframing situations, and constructing new modes of action, while meaning-making ensures the integration of crisis experience into a system of personal values, goals, and life orientations. In their interaction, these mechanisms form the foundation of resilience and create the conditions for the actualization of personal agency.

A theoretical model is proposed that describes the sequence of transition from crisis challenges and the psychological processing of experience to the formation of resilience and subsequent agentic activation of the individual. The model is shown to operate at the personal, social, and systemic levels.

The scientific novelty of the study lies in the integration of creativity, meaning-making, resilience, and personal agency into a unified theoretical framework and in establishing its multilevel character. The practical significance of the article consists in the possibility of using the proposed model as a conceptual basis for further empirical research, psychoeducational programs, and psychological support for individuals navigating conditions of uncertainty, crisis, and functioning within complex digitalized systems.

Keywords: creativity, meaning-making, sense, values, resilience, personal agency, personality, psychological stability, wartime challenges, adaptation, uncertainty, digital technologies.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується зростанням невизначеності, кризовості та динамічних трансформацій, що охоплюють як суспільний [1], так і індивідуально-психологічний рівні [2]. Воєнні події, соціальна нестабільність, інформаційне перевантаження, втрати та руйнування звичних смислових опор створюють для особистості ситуацію тривалого напруження [3], у якій актуалізується потреба не лише в адаптації до змін, а й у збереженні внутрішньої цілісності, здатності до самовизначення та життєвого вибору відповідно до власних смислів і цінностей.

У цих умовах особливої ваги набуває проблема суб'єктності особистості, тобто її здатності виступати активним суб'єктом власного життя, підтримувати ціннісну визначеність, смислову перспективу та відповідальне ставлення до вибору в умовах нестабільності. Зазначена проблема має багаторівневий характер і виявляється на особистісному рівні через саморегуляцію, смислову інтеграцію досвіду та психологічну стійкість; на соціальному - через трансформацію зв'язків, комунікативних контекстів і колективних смислів; на системному виявляється через функціонування людини в ширших цифровізованих, соціокультурних, освітніх та організаційних системах, що самі перебувають у стані кризи й невизначеності.

У зв'язку з цим важливим науковим і практичним завданням є виявлення психологічних механізмів, які забезпечують не лише адаптацію особистості до кризових умов, а й актуалізацію її суб'єктності. У цьому контексті особливий інтерес становлять креативність і смислотворення як ресурси переосмислення досвіду, пошуку нових способів дії, збереження внутрішньої цілісності та підтримання здатності особистості усвідомлено та цілеспрямовано формувати свій шлях та дотримуватися свого вибору в нестабільному світі згідно з власними смислами і цінностями.

Аналіз останніх досліджень. Актуальні виклики, до яких вимушена адаптуватися особистість у 2022-2026 роках, визначаються не тільки повномасштабним нападом Російської федерації на Україну, але й іншими війнами, геополітичними конфліктами, економічними наслідками, а також стрімким розвитком і застосуванням цифрових технологій та штучного інтелекту - хоча нещодавно актуальними поставали виклики глобальної зміни клімату та пандемії і низки локдаунів 2020-2021 років [4]. Контекст світу нестабільності та невизначеності у сучасних дослідженнях характеризується міждисциплінарними концепціями VUCA та BANI, які описують системи крихткі, складні, непередбачені, нестабільні, невизначені, складні, тривожності й нелінійні, елементи яких складно взаємопов'язані, включно неочевидними та багаторівневими зв'язками [1; 5]. У ракурсі психології та соціології така картина з переходом від відносно

стабільного світу до VUCA- і BANI-логіки призводить до наукового та практичного зростання інтересу до резильєнтності [6]та суб'єктності особистості.

Сучасні дослідження вже традиційно пов'язують подолання кризових викликів XXI століття із поняттям резільєнтності [7]. Аналіз оглядових джерел [6; 8] свідчить, що резильєнтність дедалі частіше осмислюється в контексті світу невизначеності, турбулентності та системних криз. У таких підходах вона виходить за межі розуміння як простої стресостійкості й постає як динамічний процес адаптації, відновлення та набуття нових якостей, що реалізується на індивідуальному, колективному та суспільному рівнях. Чинниками резильєнтності зазначаються самовизначення, наявність мети і сенсу життя, когнітивна гнучкість, самоефективність, соціальна підтримка та проактивність. Це створює підстави для розгляду резильєнтності як процесу, тісно пов'язаного з актуалізацією суб'єктності особистості.

Аналіз сучасних оглядових джерел свідчить, що *резильєнтність* дедалі частіше осмислюється в контексті світу невизначеності, турбулентності та системних криз. У таких підходах вона виходить за межі розуміння як простої стресостійкості й постає як динамічний процес адаптації, відновлення та набуття нових якостей, що реалізується на індивідуальному, колективному та суспільному рівнях. Особливо важливими для нашого дослідження є виділені в сучасних оглядах чинники резильєнтності, серед яких самовизначення, наявність мети і сенсу життя, когнітивна гнучкість, самоефективність, соціальна підтримка та проактивність. Це створює підстави для розгляду резильєнтності як процесу, тісно пов'язаного з актуалізацією суб'єктності особистості.

В подоланні умов невизначеності дедалі більше зазначається важливість *креативності*, яка сприяє творчій резильєнтності для протистояння екзистенційним кризам [9]. У такому контексті креативність виходить за межі вузького розуміння як суто творчої продуктивності, а розглядається у ширшому психологічному сенсі як здатність до породження альтернатив, гнучкого переосмислення ситуації, виходу за межі ригідних сценаріїв реагування та пошуку нових способів дії. Саме тому в умовах невизначеності та кризи креативність може розглядатися як важливий механізм адаптації, що розширює простір можливих рішень і підтримує активне ставлення особистості до проблемної ситуації. Так, у феноменологічному дослідженні соціальної креативності в українських освітніх установах під час війни показано, що креативні практики виступають не лише засобом адаптації до екстремальних обставин, а й способом конституювання нових смислів, відновлення відчуття контролю, зміцнення спільноти та переосмислення освітнього процесу [10]. Соціальна креативність у цьому контексті постає як інтенціональна дія, спрямована на формування нових практик в умовах радикальної непевності, а також як ресурс стійкості, солідарності та інновацій, народжених з необхідності.

Проте формування нового потребує певні орієнтири, якими постають *цінності та сенси,* особливо у періоди кризових змін [11]. Так, у межах підходів

до посттравматичного зростання травма розглядається не лише як джерело дестабілізації, а і як потенційний поштовх до перебудови смислів, цінностей і життєвих орієнтирів. У дослідженнях ціннісно-смислової сфери молоді в умовах війни, проведених Л. Перелигіною, А. Швалбом та Л. Балабановою, показано, що кризовий досвід не лише знижує осмисленість життя і дестабілізує попередні орієнтири, а й запускає процес їхнього переосмислення, а також формує нові адаптивні ціннісних конфігурації [12]. Особливо важливими є дані про те, що осмисленість життя виконує буферну функцію щодо стресу, а цінності активного життя і волі виступають позитивними предикторами збереження життєвої перспективи. Такі результати є значущими для розуміння того, що в умовах кризи психологічна стійкість пов'язана не лише з безпекою чи виживанням, а й зі збереженням внутрішньої автономії, активної позиції та здатності особистості підтримувати ціннісно узгоджену лінію життєздійснення. Разом із тим проблема зв'язку цих процесів із креативністю та актуалізацією суб'єктності залишається недостатньо концептуалізованою.

Паралельно в психології особистості дедалі більшого значення набуває проблематика суб'єктності [13]. У відповідних теоретичних підходах суб'єктність пов'язується зі здатністю особистості до самовизначення, ціннісно узгодженого вибору, саморегуляції, відповідальності та активного конструювання власної життєвої траєкторії. У кризових умовах саме суб'єктність стає важливим виміром психологічного функціонування, оскільки дає змогу людині не лише адаптуватися до зовнішніх змін, а й зберігати авторську позицію щодо власного життя. Водночас у науковій літературі питання взаємозв'язку резильєнтності та суб'єктності розкрито нерівномірно: значна частина робіт зосереджується або на адаптаційному потенціалі особистості, або на її агентності, не завжди інтегруючи ці лінії в єдину концептуальну рамку.

Попри наявність значного масиву досліджень, у яких окремо висвітлено резильєнтність, суб'єктність, креативність або смислотворення, недостатньо розробленим залишається питання про їхній взаємозв'язок у єдиній теоретичній моделі. Насамперед потребує подальшого осмислення, яким чином креативність і смислотворення можуть виступати психологічними механізмами, що пов'язують резильєнтність із актуалізацією суб'єктності особистості.

Метою статті є розроблення теоретичної моделі взаємозв'язку креативності, смислотворення, резильєнтності та актуалізації суб'єктності особистості в умовах невизначеності та кризи.

Виклад основного матеріалу. В умовах невизначеності важливо говорити не лише про адаптацію, а саме про суб'єктність особистості як про здатність діяти згідно зі смислами і цінностями. Особливо в кризових умовах суб'єктність пов'язана також із самовизначенням, відповідальним вибором, саморегуляцією, життєтворенням. Умовою збереження суб'єктності в такому контексті ми розглядаємо резильєнтність - не просто як стійкість, відповідно до сучасного розуміння цього поняття [14]. На нашу думку резильєнтність як підґрунтя

суб'єктності стає механізмом утримання внутрішньої цілісності особистості, а також здатності діяти відповідно меті виживання та власному образу майбутнього. У такому контексті резильєнтність підтримує психологічну гнучкість (що споріднює її з креативністю, характеристикою якої виступає гнучкість поряд з побіжністю та оригінальністю [15] і конструктивний вибір (що збігається з смислотворенням як реалізацією власної системи цінностей та сенсів, що виступають певним маяком в процесі вибору [16]).

Отже, у контексті проблеми загальної невизначеності та криз ***креативність*** доцільно розуміти як психологічну здатність особистості виходити за межі ригідних способів реагування, бачити альтернативи, конструювати нові інтерпретації подій і знаходити варіативні способи дії в нестабільних умовах, тобто як життєву креативність [17; 18]. Саме такий підхід є конструктивним для людини в кризі, оскільки такий підхід допомагає подолати звуження свідомості, безпорадність і фіксацію на травматичному досвіді. Творче переосмислення ситуації дає можливість віднаходити нові ресурси адаптації, по-іншому структурувати проблемне поле, розширювати горизонти бачення і відновлювати відчуття внутрішнього впливу на власне життя [2].

Водночас сама по собі креативність ще не гарантує психологічної стійкості, якщо вона не поєднується зі смисловою інтеграцією пережитого. Тому другим важливим ресурсом резильєнтності виступає ***смислотворення***, яке визначає екзістенційні сенси та ціннсоті особистості [16]. Смислотворення є важливим тому, що в умовах війни порушуються базові уявлення людини про безпеку, передбачуваність світу, справедливість і контроль над життям [17]. За таких обставин психічна напруга пов'язана не лише з подіями як такими, а й із кризою смислів. Якщо людина втрачає можливість бачити сенс подальших зусиль, власних рішень і життєвого руху, знижується її здатність до активного функціонування. Натомість збереження або відновлення смислової перспективи підтримує внутрішню організацію особистості, мотивацію, відповідальне ставлення до себе й інших, а також готовність діяти попри складність обставин.

Отже, смислотворення є процесом, у межах якого особистість інтерпретує події власного життя, співвідносить їх із системою цінностей, включає кризовий досвід у більш широку життєву історію та вибудовує уявлення про можливе майбутнє. У ситуації війни смислотворення виконує стабілізувальну функцію: воно допомагає людині не звести пережите лише до руйнації, а інтегрувати його в систему особистісного досвіду без втрати внутрішньої цілісності, а також актуалізувати власну систему цінностей [3].

У взаємозв'язку креативність і смислотворення утворюють важливу психологічну ***основу резильєнтності*** (табл. 1). Креативність забезпечує варіативність адаптації, пошук нових форм реагування і можливість вийти за межі деструктивних сценаріїв [20]. Смислотворення, своєю чергою, надає цим новим формам внутрішню ціннісну, екзистенційну та життєву опору. Саме тому їх доцільно розглядати не ізольовано, а як взаємопов'язані ресурси, що

підтримують активну суб'єктну позицію особистості. Людина виявляє резильєнтність не лише тоді, коли "витримує", а тоді, коли здатна творчо переосмислювати досвід, відновлювати смислові зв'язки, приймати рішення та будувати подальшу життєву траєкторію.

Таблиця 1.

Креативність та смислотворення у забезпеченні резильєнтності особистості

Психологічний ресурс	Значення	Функція у кризовій ситуації	Внесок у резильєнтність
Креативність	Здатність виходити за межі ригідних способів реагування, бачити альтернативи, конструювати нові способи інтерпретації та дії	Сприяє гнучкому переосмисленню ситуації, пошуку нових рішень, подоланню фіксації на деструктивних сценаріях	Забезпечує варіативність адаптації, підвищує психологічну гнучкість, підтримує активність особистості
Смислотворення	Процес інтеграції кризового досвіду в систему особистісних смислів, цінностей і життєвих орієнтирів	Допомагає зберігати внутрішню цілісність, пов'язувати пережите з образом майбутнього, утримувати життєву перспективу	Підтримує смислову зв'язність досвіду, ціннісну визначеність, стійкість і здатність до конструктивного вибору
Взаємодія креативності та смислотворення	Поєднання творчого переосмислення досвіду зі смисловою інтеграцією пережитого	Забезпечує активне суб'єктне опрацювання кризової ситуації та формування нових способів адаптації	Сприяє збереженню суб'єктної позиції, внутрішньої рівноваги та життєстійкості в умовах воєнних викликів

Важливо зазанчити, що особливої актуальності такий підхід набуває у періоди нестабільності та навизначеності, зокрема тривалих воєнних викликів, коли адаптація не може бути одноразовою реакцією. Йдеться про довготривалий процес психологічного саморегулювання, у якому особистість постійно стикається з необхідністю переоцінки обставин, пріоритетів, відносин і власної ідентичності. Саме за таких умов креативність сприяє гнучкості й оновленню способів взаємодії зі світом, а смислотворення - утриманню цілісності "Я", внутрішньої послідовності та ціннісної узгодженості життєвого вибору.

На основі проведеного теоретичного аналізу пропонуємо ***теоретичну модель актуалізації суб'єктності особистості через креативність, смислотворення та резильєнтність в кризових умовах*** (рис. 1). Модель відображає послідовність психологічних процесів, через які кризовий досвід війни може бути трансформований у ресурс збереження внутрішньої цілісності та стійкості особистості, а також розвитку її суб'єктності.

Рис. 1. Теоретична модель актуалізації суб'єктності особистості через креативність, смислотворення та резильєнтність в кризових умовах
Джерело: авторська розробка; візуалізацію
виконано з використанням ШІ-інструменту NotebookLM

Вихідним елементом моделі виступає актуальна характеристика загальної системи, а саме воєнні виклики, які задають загальний контекст існування особистості: не лише безпосередня загроза, а й ширший комплекс дестабілізувальних чинників, що створюють кризовий досвід, який порушує звичні механізми саморегуляції, відчуття передбачуваності світу та внутрішньої зв'язності життя.

Наступним етапом у моделі є психологічне опрацювання досвіду, яке постає як центральна ланка, через яку зовнішні виклики переходять у площину внутрішньої роботи особистості. У цьому контексті психологічне опрацювання досвіду означає не лише емоційне переживання подій, а й їх когнітивне, ціннісне та екзистенційне осмислення. Саме на цьому рівні визначається, чи буде кризовий досвід фіксувати особистість у стані безпорадності та дезорганізації, чи, навпаки, стане підґрунтям для внутрішньої перебудови й адаптації.

У межах запропонованої моделі психологічне опрацювання досвіду реалізується через дві взаємопов'язані лінії: креативність і смислотворення.

Креативність розглядається як психологічний ресурс, що забезпечує пошук альтернатив, вироблення нових способів дії та гнучке переосмислення ситуації. У кризових умовах її функція полягає в подоланні ригідності, звуження бачення та фіксації на деструктивних сценаріях. Креативність дає можливість особистості не лише реагувати на зміни, а й активно конструювати нові способи взаємодії з реальністю. У цьому сенсі вона виступає механізмом розширення адаптивного потенціалу. Смислотворення своєю чергою виконує функцію інтеграції пережитого досвіду в ширшу систему особистісних смислів. Воно пов'язане з відновленням або переосмисленням ціннісної опори, збереженням життєвої перспективи та побудовою образу майбутнього навіть в умовах невизначеності. Якщо креатив-ність забезпечує варіативність можливих відповідей на кризу, то смислотворення надає цим відповідям внутрішню зв'язність, ціннісну обґрунтованість і екзистенційну глибину.

У моделі ці дві лінії не ізольовані, проте їхня взаємодія веде до формування резильєнтності, яка розуміється як інтегральний результат психологічного опрацювання кризового досвіду з проявами психологічної гнучкості, внутрішньої цілісності, адаптації, здатності до конструктивного вибору. Таким чином, резильєнтність постає не просто як витримування труднощів та адаптація до них, а як динамічний ефект творчого і смислового опрацювання життєвих викликів.

Завершальним елементом моделі є суб'єктна активізація особистості. Вона трактується як результат досягнення певного рівня резильєнтності, за якого людина відновлює або посилює власну активну позицію щодо життя, здатність до самовизначення, відповідального вибору та подальшого життєтворення. Такий акцент є принциповим, оскільки дозволяє показати, що психологічна стійкість у воєнних умовах не зводиться лише до адаптації як пристосування. Її більш глибоким наслідком стає саме відновлення суб'єктності як здатності особистості бути автором власного життя навіть у контексті кризи.

Отже, запропонована модель демонструє, що воєнні виклики через процес психологічного опрацювання досвіду можуть бути трансформовані у внутрішній ресурс особистісної стійкості. Вирішальну роль у цьому процесі відіграють креативність і смислотворення, які забезпечують відповідно варіативність адаптації та смислову інтеграцію пережитого. Сформована на цій основі резильєнтність створює умови для суб'єктної активізації особистості, тобто для збереження її активної, ціннісно визначеної та конструктивної життєвої позиції.

Багаторівнева реалізація запропонованої моделі розгортається у особистісному, соціальному та системному вимірах. Тому важливою характеристикою запропонованої моделі є її багаторівневість (рис. 2). Взаємозв'язок креативності, смислотворення, резильєнтності та суб'єктності доцільно аналізувати не лише на рівні внутрішньопсихічних процесів особистості, а й у площині соціальних взаємодій та ширших системних умов функціонування

особистості як елемента (суб'єкта) глобальної світової системи. На особистісному рівні модель відображає внутрішні психологічні механізми, через які кризовий або невизначений досвід опрацьовується, інтегрується у смислову структуру особистості та трансформується в ресурс резильєнтності й суб'єктного самовизначення. Суб'єктність на цьому рівні забезпечується завдяки саморегуляції, внутрішній цілісності, смисловій інтеграції досвіду та вибору згідно з власними цінностями.

Соціальний рівень моделі відображає роль та вплив міжособистісних зв'язків, спільнот, комунікації та соціального визнання у підтримці або, навпаки, послабленні суб'єктної позиції особистості в умовах невизначеності та кризи. Саме на цьому рівні реалізуються колективні смисли, підтримка або підрив суб'єктності через соціальне середовище.

На системному рівні модель виходить за межі безпосередніх міжособистісних взаємодій і дозволяє розглядати особистість як таку, що функціонує у складних цифровізованих, освітніх, організаційних і соціокультурних системах, які самі перебувають у стані нестабільності, турбулентності та трансформації. У цьому контексті креативність і смислотворення набувають значення механізмів психологічного навігаційного забезпечення, що допомагають особистості зберігати цілісність, орієнтацію та здатність до суб'єктного вибору в умовах системної невизначеності, нелінійність змін та турбулентного середовища.

Рис. 2. Багаторівневий вимір моделі актуалізації суб'єктності особистості: особистісний, соціальний і системний рівні

Джерело: авторська розробка; візуалізацію виконано з використанням ШІ-інструменту Chat GPT

Сучасна глобальна система має значну цифровізовану компоненту, наявність якої призводить до множинності сигналів і контекстів, а також полярних можливостей застосування цифрових та ШІ-інструментів на різних рівнях.

Така картина призводить до цифрового перевантаження людини, потреби у психологічному навігаційному забезпеченні та до індивідуальної ціннісно-смислової регуляції в складних системах.

Запропонована модель може розглядатися як психологічна рамка аналізу того, яким чином особистість зберігає суб'єктність у складних цифровізованих системах, де ефективне функціонування потребує не лише адаптації, а й креативного переосмислення досвіду, смислової інтеграції подій та здатності до ціннісно узгодженого вибору.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що в умовах кризи й невизначеності креативність і смислотворення виступають важливими ресурсами збереження внутрішньої цілісності, психологічної стійкості та суб'єктної позиції особистості.

1. Стійкість особистості не зводиться лише до адаптації або стресостійкості, а пов'язана зі збереженням внутрішньої цілісності, смислової перспективи та здатності до ціннісно узгодженого вибору. У контексті невизначеності резильєнтність доцільно розглядати як підґрунтя актуалізації суб'єктності особистості.

2. Обґрунтовано, що креативність і смислотворення виступають взаємопов'язаними психологічними механізмами резильєнтності: креативність забезпечує варіативність реагування, пошук альтернатив і гнучке переосмислення ситуації, тоді як смислотворення підтримує інтеграцію пережитого досвіду в систему особистісних цінностей, цілей і життєвих орієнтирів.

3. Запропоновано теоретичну модель актуалізації суб'єктності особистості через креативність, смислотворення та резильєнтність у кризових умовах. Модель відображає послідовність переходу від кризових викликів і психологічного опрацювання досвіду до формування резильєнтності та подальшої суб'єктної активізації особистості.

4. Встановлено, що запропонована модель має багаторівневий характер і реалізується на особистісному, соціальному та системному рівнях. Це дає змогу розглядати суб'єктність особистості не лише як внутрішньопсихічний феномен, а як процес, що підтримується або послаблюється соціальними взаємодіями та умовами функціонування в складних цифровізованих системах.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в емпіричній перевірці запропонованої моделі, операціоналізації її основних компонентів, а також у вивченні особливостей взаємозв'язку креативності, смислотворення, резильєнтності та суб'єктності в різних соціальних групах і контекстах функціонування особистості, зокрема в складних цифровізованих середовищах.

Декларація щодо використання штучного інтелекту. Під час підготовки рукопису інструменти штучного інтелекту використовувалися виключно як допоміжні засоби для мовно-стилістичного редагування тексту, перевірки граматики, орфографії, пунктуації, а також для візуалізації окремих авторських схем і графічного оформлення ілюстративних матеріалів. Усі наукові ідеї, концептуальні положення, структура статті, добір і аналіз джерел, інтерпретація результатів, формулювання висновків і зміст поданих моделей належать авторові. Здійснена авторська остаточні перевірка та редагування.

Література

1. Syamsir S., Saputra N., Mulia R. A. Leadership agility in a VUCA world: a systematic review, conceptual insights, and research directions. *Cogent business & management*. 2025. Vol. 12, no. 1. URL: https://doi.org/10.1080/23311975.2025.2482022.

2. Чайка Г. Толерантність до невизначеності як особистісний ресурс: огляд найсучасніших досліджень. *Загальна психологія. Історія психології*. 2025. Т. 36 (75), № 3. С. 49–55. URL: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.3/08.

3. Siewier M. A. Resilience as a strategic pillar of cognitive security. *Humanities and social sciences quarterly*. 2025. Vol. 32, no. 4. P. 169–183. URL: https://doi.org/10.7862/rz.2025.hss.50.

4. Scoones I. Navigating uncertainty: radical rethinking for a turbulent world. Polity Press, 2024. 224 p. URL: https://books.google.de/books?id=DDIWEQAAQBAJ.

5. Данько Я. Навігація в умовах екзистенційної невизначеності: трансформація особистості та VUCA/BANI середовищ. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 7(53). URL: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7(53)-1234-1243 (дата звернення: 28.03.2026).

6. Психологія цифрового простору: реалії воєнного періоду. резильєнтність або психологічна стійкість: концепт, вимірювання, розвиток. *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довідковий бюлетень, Випуск 18* : аналіт. вісн. Київ, 2023. С. 96–120. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737733/1/Merzliakova_VNIASO-AHS_of_EduSci-RB-18-2023-97-121.pdf.

7. Kutsenko O. Resilience under fire: navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: the European journal of social science research*. 2025. P. 1–10. URL: https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177.

8. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?. *Psychological trauma: theory, research, practice, and policy*. 2008. S, no. 1. P. 101–113. URL: https://doi.org/10.1037/1942-9681.s.1.101.

9. Шумейко Л. Феномен творчої резильєнтності особистості в умовах війни. *Особистість як простір випробування та формування культури (в умовах воєнного стану)* : матеріали І Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 15 трав. 2025 р. – 17 берез. 2026 р. Київ, 2025. С. 110–113. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6138/!!!%2036.%20тез%20КОНФЕРЕНЦІЇ_Мова.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=110.

10. Терепищий С. Документування соціальної креативності в освітніх установах під час війни в Україні. *Вища освіта України*. 2024. № 3. С. 31–38. URL: https://doi.org/10.32782/npu-vou.2024.3(94).04.

11. Харитонова Н. Посттравматичне зростання, як основа психологічного супроводу ветеранів російсько-української війни: огляд досліджень. *Psychology travelogs*. 2023. № 1. С. 167–189. URL: https://doi.org/10.31891/pt-2023-1-17

12. Перелигіна Л., Швалб А., Балабанова Л. Трансформація життєвих цінностей та орієнтирів у молоді України під впливом війни. *Disaster and crisis psychology problems*. 2025. № 9. URL: https://doi.org/10.52363/dcpp-2025.1.11

13. Мещеряков Д. Сучасні тенденції дослідження суб'єктності. *Technologies of intellect development*. 2017. Т. 2, № 6(17). URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/download/300/372.

14. Schwarzer R. Stress, resilience, and coping resources in the context of war, terror, and migration. *Current opinion in behavioral sciences*. 2024. Vol. 57. P. 101393. URL: https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2024.101393.

15. Socio-Economic status and creativity: a meta-analysis / S. Acar et al. *The journal of creative behavior*. 2022. URL: https://doi.org/10.1002/jocb.568

16. Frankl V. E. Man's search for meaning. Beacon Press, 2006. 184 p.

17. Waraich S. B., Singh K. Creative problem solving and entrepreneurial thinking: concepts and applications. Taylor & Francis, 2026. 236 p. URL: https://books.google.de/books?id=8L6fEQAAQBAJ&dq=creativity+in+vuca+bani&lr=&source=gbs_navlinks_s.

18. Runco M. A., Jaeger G. J. The standard definition of creativity. *Creativity research journal*. 2012. Vol. 24, no. 1. P. 92–96. URL: https://doi.org/10.1080/10400419.2012.650092.

19. SuperSummary. Study guide: man's search for meaning by Victor Frankl. Independently Published, 2019. 31 p.

20. Resilience and disaster: flexible adaptation in the face of uncertain threat / G. A. Bonanno et al. *Annual review of psychology*. 2023. Vol. 75, no. 1. URL: https://doi.org/10.1146/annurev-psych-011123-024224.

References

1. Syamsir, S., Saputra, N., & Mulia, R. A. (2025). Leadership agility in a VUCA world: A systematic review, conceptual insights, and research directions. *Cogent Business & Management*, *12*(1). https://doi.org/10.1080/23311975.2025.2482022

2. Chaika, H. (2025). Tolerantnist do nevyznachenosti yak osobystisnyi resurs: Ohliad naisuchasnishykh doslidzhen [Tolerance for uncertainty as a personal resource: A review of the latest studies]. *Zahalna psykholohiia. Istoriia psykholohii – General Psychology. History of Psychology*, *36(75)*(3), 49–55. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.3/08 [in Ukrainian].

3. Siewier, M. A. (2025). Resilience as a strategic pillar of cognitive security. *Humanities and Social Sciences Quarterly*, *32*(4), 169–183. https://doi.org/10.7862/rz.2025.hss.50

4. Scoones, I. (2024). *Navigating uncertainty: Radical rethinking for a turbulent world*. Polity Press.

5. Danko, Ya. (2025). Navihatsiia v umovakh ekzystentsiinoi nevyznachenosti: Transformatsiia osobystosti ta VUCA/BANI seredovyshch [Navigation under existential uncertainty: Transformation of personality and VUCA/BANI environments]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and Innovations of Science, (7(53))*. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-7(53)-1234-1243 [in Ukrainian].

6. *Psykholohiia tsyfrovoho prostoru: Realii voiennoho periodu. Rezylientnist abo psykholohichna stiikist: Kontsept, vymiriuvannia, rozvytok* [Psychology of digital space: Realities of the wartime period. Resilience or psychological hardiness: Concept, measurement, development]. (2023). In *Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky: Dovidkovyi biuleten – Analytical Bulletin in the Field of Education and Science: Reference Bulletin* (Issue 18, pp. 96–120). Kyiv. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737733/1/Merzliakova_VNIASO-AHS_of_EduSci-RB-18-2023-97-121.pdf [in Ukrainian].

7. Kutsenko, O. (2025). Resilience under fire: Navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 1–10. https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177

8. Bonanno, G. A. (2008). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, *S*(1), 101–113. https://doi.org/10.1037/1942-9681.s.1.101

9. Shumeiko, L. (2025). Fenomen tvorchoi rezylientnosti osobystosti v umovakh viiny [The phenomenon of personal creative resilience in wartime]. In *Osobystist yak prostir vyprobuvannia ta formuvannia kultury (v umovakh voiennoho stanu): Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference* [Personality as a space of trial and culture formation (under martial law)] (pp. 110–113). Kyiv. Retrieved from https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6138/!!!%20Zb.%20tez%20KONFERENTSII_Mova.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=110 [in Ukrainian].

10. Terepyshchyi, S. (2024). Dokumentuvannia sotsialnoi kreatyvnosti v osvitnikh ustanovakh pid chas viiny v Ukraini [Documenting social creativity in educational institutions during the war in Ukraine]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine, (3)*, 31–38. https://doi.org/10.32782/npu-vou.2024.3(94).04 [in Ukrainian].

11. Kharytonova, N. (2023). Posttravmatychne zrostannia, yak osnova psykholohichnoho suprovodu veteraniv rosiisko-ukrainskoi viiny: Ohliad doslidzhen [Post-traumatic growth as a basis for psychological support of veterans of the Russian-Ukrainian war: A review of studies]. *Psychology Travelogs, (1)*, 167–189. https://doi.org/10.31891/pt-2023-1-17 [in Ukrainian].

12. Perelyhina, L., Shvalb, A., & Balabanova, L. (2025). Transformatsiia zhyttievykh tsinnostei ta oriientyriv u molodi Ukrainy pid vplyvom viiny [Transformation of life values and orientations among Ukrainian youth under the influence of war]. *Disaster and Crisis Psychology Problems, (9)*. https://doi.org/10.52363/dcpp-2025.1.11 [in Ukrainian].

13. Meshcheriakov, D. (2017). Suchasni tendentsii doslidzhennia subiektnosti [Current trends in the study of subjectivity]. *Technologies of Intellect Development, 2*(6(17)). Retrieved from https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/download/300/372 [in Ukrainian].

14. Schwarzer, R. (2024). Stress, resilience, and coping resources in the context of war, terror, and migration. *Current Opinion in Behavioral Sciences, 57*, 101393. https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2024.101393

15. Acar, S., Tadik, H., Uysal, R., Myers, D., & Inetas, B. (2022). Socio-economic status and creativity: A meta-analysis. *The Journal of Creative Behavior*. https://doi.org/10.1002/jocb.568

16. Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning*. Beacon Press.

17. Waraich, S. B., & Singh, K. (2026). *Creative problem solving and entrepreneurial thinking: Concepts and applications*. Taylor & Francis. https://books.google.de/books?id=8L6fEQAAQBAJ&dq=creativity+in+vuca+bani&lr=&source=gbs_navlinks_s

18. Runco, M. A., & Jaeger, G. J. (2012). The standard definition of creativity. *Creativity Research Journal*, *24*(1), 92–96. https://doi.org/10.1080/10400419.2012.650092

19. SuperSummary. (2019). *Study guide: Man's search for meaning by Victor Frankl*. Independently Published.

20. Bonanno, G. A., Chen, S., Bagrodia, R., & Galatzer-Levy, I. R. (2023). Resilience and disaster: Flexible adaptation in the face of uncertain threat. *Annual Review of Psychology, 75*(1). https://doi.org/10.1146/annurev-psych-011123-024224

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 005.591.6:008:37

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2657-2670

Рудий Роман Антонович народний артист України, професор кафедри культурології, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

Майданюк Ірина Зіновіївна доктор філософських наук, завідувач кафедри культурології, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8096-0244

Третьякова Тетяна Миколаївна кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри психології Національний університет "Одеська юридична академія", м. Одеса, https://orcid.org/0000-0003-2552-5850

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ КРЕАТИВНІСТЮ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ІНСТИТУЦІЯХ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. *Мета статті* – теоретично обґрунтувати інноваційні підходи до управління креативністю в соціокультурних інституціях і визначити виклики та перспективи їх реалізації в управлінській та освітній практиці. У статті використано такі *методи дослідження*: аналіз і синтез наукових джерел; термінологічний і понятєво-структурний аналіз; узагальнення та систематизація; порівняльно-логічний аналіз. *Результати дослідження*. Обґрунтовано інноваційні підходи до управління креативністю в соціокультурних інституціях і показано, що креативність у цьому середовищі доцільно розглядати як багаторівневий ресурс, який виявляється на індивідуальному, командному й організаційному рівнях. Уточнено, що управління креативністю слід тлумачити як цілеспрямоване створення організаційних, мотиваційних, комунікативних, цифрових та освітніх умов, що забезпечують оновлення діяльності інституції, розроблення нових культурних та освітніх продуктів, а також розвиток взаємодії з аудиторією. Визначено основні виклики цього процесу: ресурсну нестабільність, опір змінам, потребу узгодження традиції та інновації, цифрову трансформацію культурної діяльності, зростання вимог до компетентностей керівника та розрив між підготовкою кадрів і реальними потребами соціокультурних інституцій. Систематизація інноваційних підходів дала змогу показати, що ефективне управління креативністю пов’язане як з упровадженням нових технологій, так й зі зміною управлінської культури, а перспективи розвитку цього напряму безпосередньо залежать від оновлення професійної підготовки майбутніх фахівців культурної сфери. *Наукова новизна* полягає в уточненні сутності управління креативністю в соціокультурних інституціях,

систематизації його сучасних викликів та структуруванні інноваційних підходів за основними напрямами. *Практичне значення* полягає в можливості використання узагальнених положень і систематизованих підходів для вдосконалення управлінської практики соціокультурних інституцій, розвитку командної взаємодії, підтримки творчих ініціатив і впровадження цифрових форматів роботи. *Перспективи подальших розвідок* вбачаються в розробленні конкретних моделей і технологій управління креативністю в різних типах соціокультурних інституцій.

Ключові слова: управління креативністю, соціокультурні інституції, інноваційні підходи, креативний менеджмент, інноваційний менеджмент, цифровізація, командна взаємодія, організаційне середовище, культурна сфера, професійна підготовка.

Rudyy Roman People's Artist of Ukraine, professor of the Departament of Culturology of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Maidaniuk Iryna Doctor of Philosophical Sciences, Heard of Department of Culturology, National University of the Life and Environmental Science of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8096-0244

Tretiakova Tetiana Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, National University "Odessa Low Academy", Odesa, https://orcid.org/0000-0003-2552-5850

INNOVATIVE APPROACHES TO CREATIVITY MANAGEMENT IN SOCIOCULTURAL INSTITUTIONS: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. *The purpose of the article* is to provide a theoretical substantiation of innovative approaches to creativity management in sociocultural institutions and to identify the challenges and prospects of their implementation in managerial and educational practice. The study employed the following *research methods*: analysis and synthesis of scholarly sources; terminological and conceptual-structural analysis; generalization and systematization; and comparative-logical analysis. *Results*. The article substantiates innovative approaches to creativity management in sociocultural institutions and demonstrates that creativity in this context should be considered a multilevel resource manifested at the individual, team, and organizational levels. It is specified that creativity management should be interpreted as the purposeful creation of organizational, motivational, communicative, digital, and educational conditions that ensure the renewal of institutional activities, the development of new cultural and educational products, and the advancement of interaction with audiences. The main challenges of this process are identified as resource instability, resistance to change,

the need to reconcile tradition and innovation, the digital transformation of cultural activity, increasing competency requirements for managers, and the gap between staff training and the actual needs of sociocultural institutions. The systematization of innovative approaches has made it possible to show that effective creativity management is associated both with the introduction of new technologies and with changes in managerial culture, while the prospects for the development of this field directly depend on the modernization of the professional training of future specialists in the cultural sector. *The scientific novelty* of the study lies in clarifying the essence of creativity management in sociocultural institutions, systematizing its contemporary challenges, and structuring innovative approaches according to their main directions. *The practical significance of the study* lies in the possibility of using the generalized provisions and systematized approaches to improve the managerial practice of sociocultural institutions, develop team interaction, support creative initiatives, and implement digital work formats. *Prospects for further research* are seen in the development of specific models and technologies for creativity management in different types of sociocultural institutions.

Keywords: creativity management, sociocultural institutions, innovative approaches, creative management, innovation management, digitalization, team interaction, organizational environment, cultural sector, professional training.

Постановка проблеми. Соціокультурні інституції сьогодні функціонують в умовах цифровізації, динамічної зміни культурних запитів аудиторії, зростання конкуренції за увагу, нестабільності фінансових і кадрових ресурсів та потреби в постійному оновленні форматів діяльності. За таких умов креативність уже не може розглядатися тільки як індивідуальна якість окремих працівників, а постає стратегічним ресурсом інституції, від якого залежать її здатність до оновлення, конкурентоспроможність, якість комунікації з аудиторією та результативність культурних і освітніх практик. Водночас управлінські підходи до розвитку креативності персоналу, команд і організаційного середовища залишаються недостатньо систематизованими, особливо в аспекті поєднання управлінського й освітнього вимірів, що актуалізує потребу теоретичного обґрунтування інноваційних підходів до управління креативністю в соціокультурних інституціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що одна з найбільш розроблених ліній пов’язана з інноваційним менеджментом у контексті цифрової трансформації та кризових змін. М. Урбанський (2024) досліджував стратегічне управління діджиталізацією підприємства як складову інноваційного менеджменту й показав, що впровадження цифрових технологій забезпечує гнучкість, адаптивність і нові можливості розвитку, але водночас породжує нові управлінські виклики [1, с. 242-254]. С. Яремчук, О. Сухорукова, Л. Малишенко (2023) розглядали інноваційний менеджмент як процес постановки цілей, вибору стратегії, планування, організації, упровадження та управління, акцентуючи на практиці провідних компаній і перевагах інноваційних рішень [2].

Є. Бойко, Ю. Дяченко (2022) аналізували інноваційний менеджмент як інструмент сучасного антикризового управління та доводили, що поєднання інновацій із комплексними стратегічними рішеннями може не лише допомогти подолати кризу, а й стимулювати подальший стійкий розвиток [3, с. 5-11]. Дотично до цього напряму І. Поворознюк (2024) підкреслювала актуальність інноваційного менеджменту для підприємств індустрії гостинності в умовах воєнного стану та постпандемійної нестабільності, коли пошук нових механізмів розвитку стає умовою виживання організації [4].

Окремий блок становлять праці, у яких інноваційний менеджмент розглянуто крізь призму управління внутрішнім потенціалом організації, зокрема творчим і кадровим. І. Шоробура (2022) розкривала особливості інноваційного менеджменту у закладах вищої освіти й тлумачила інноваційну діяльність як управління процесами створення нових знань, творчим потенціалом, освоєнням і дифузією нововведень, а також соціальними й психологічними аспектами інновацій [5, с. 204-208]. О. Білецький, Т. Колесник, Л. Шимановська-Діанич, А. Спіцина, М. Шкода, О. Красноштан (2024) у дослідженні інтегрованих підприємницьких структур наголошували на ролі інвестицій в інноваційно-проєктну діяльність, кадрової політики та фінансової стійкості як чинників розвитку інноваційного потенціалу [6, с. 293-310]. Y. Zaika (2022) трактував інноваційний менеджмент як систему взаємодії чинників, спрямованих на забезпечення життєздатності та конкурентоспроможності організації, і виокремлював бар'єри, що стримують управлінські інновації: нерозвинену інноваційну культуру, формалізм, недостатню кваліфікацію менеджерів, брак інформації та професійної підтримки [7, с. 62-67]. У сукупності ці праці важливі тим, що підводять до розуміння креативності як ресурсу, розвиток якого залежить від організаційних умов, управлінських рішень і кадрового забезпечення.

Ще одну лінію дослідження формують праці, що безпосередніше стосуються управління соціокультурними процесами та інституціями.

О. Михайленко (2024) аналізувала громадоцентричні технології в роботі менеджерів соціокультурної діяльності й показувала, що ефективність такої діяльності забезпечують соціальна анімація, іміджування, соціальні комунікації та співтворчість, а також планування, правове забезпечення, маркетинг і використання інноваційних інструментів популяризації культурних проєктів [8, с. 159-164]. S. Ariadi, M. K. A. Kamarudin (2024) у контексті реагування на наслідки природних катастроф підкреслювали динамічну роль локальних соціокультурних інституцій у розв'язанні суспільно значущих проблем і формуванні громадської обізнаності [9, с. 415-418].

F. Klijn, M. Marchand, K. Meijer, H. van der Most, D. Stuparu (2021) доводили, що розроблення стратегій управління потребує врахування соціально-економічного й культурного контексту, оскільки саме він визначає прийнятність, реалістичність і стійкість управлінських рішень [10]. Ці праці суттєво розширюють розуміння соціокультурної інституції як середовища взаємодії, партнерства, співтворчості та контекстно зумовленого управління.

Важливе значення для теми мають і дослідження, у яких акцентовано на професіоналізації управління інноваціями та підготовці фахівців. P. Robbins, G. C. O'Connor (2023) порушували питання професіоналізації інноваційного менеджменту як окремої функціональної сфери, що потребує поєднання наукового знання й спеціальної експертизи [11, с. 593-609]. A. Hidayat, S. Fatimah, D. Rosidin (2022) показували, що в умовах цифрової ери освітні інституції мають постійно оновлювати свої системи, удосконалювати людські ресурси, якість послуг, фінансову ефективність та механізми забезпечення сталого розвитку [12, с. 351-366]. C. Chotimah, N. I. Khusna, S. Amin, C. Palupi (2022) наголошували на потребі адаптувати освітній процес до соціокультурних умов інституції, розкриваючи значення планування, реалізації та оцінювання навчального процесу на засадах соціокультурного менеджменту [13, с. 63-75]. У наданому анотаційному фрагменті до праці A. Rahmadita, B. Badrudin, D. Dian (2022) також акцентовано на необхідності врахування соціокультурних умов освітньої інституції під час проєктування, реалізації й оцінювання освітнього процесу [14, с. 131-142]. Важливими для освітнього виміру проблеми є також праці О. Теплої, І. Дубровіної, Ю. Силенко (2023), у яких акцентовано на цифровій компетентності педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу вищої освіти [15, с. 100-106], та Т. Цегельник, Г. Захарової, Ю. Силенко (2024), де розкрито потенціал цифрових технологій в освітньому середовищі ЗВО при підготовці майбутнього педагога [16, с. 30-34]. У контексті підготовки майбутніх фахівців заслуговують на увагу праці Б. Максимчука (2018), присвячена питанням соціального управління [17], та I. Maksymchuk, B. Maksymchuk, V. Frytsiuk, T. Matviichuk, I. Demchenko, I. Babii та ін. (2018), у якій порушено проблему розвитку педагогічної майстерності в системі вищої освіти [18].

Ці джерела важливі для освітнього виміру проблеми, оскільки виводять на питання підготовки фахівця, здатного діяти в умовах змін, працювати з інституційним контекстом і впроваджувати інноваційні рішення.

Додатково перспективним є підхід до інституційних змін через цифрове посередництво та багаторівневу взаємодію. A. Colovic, A. Caloffi, F. Rossi, M. Russo (2025) досліджували роль цифрових інноваційних посередників у забезпеченні цифрового переходу й показували, що інституційна трансформація відбувається на рівнях організації, мережі та екосистеми через створення нових реляційних систем і рутин [19]. Для теми управління креативністю це важливо насамперед тим, що інновації постають не як поодинокий акт, а як результат цілеспрямованої організаційної роботи, мережевої взаємодії та підтримувального середовища.

Отже, проаналізовані праці охоплюють кілька дотичних ліній: інноваційний менеджмент у кризових і цифрових умовах, управління творчим та кадровим потенціалом організації, громадоцентричні й соціокультурно зумовлені підходи до управління, а також питання професіоналізації й підготовки фахівців. Водночас у наданих джерелах не сформовано цілісного бачення інноваційних

підходів саме до управління креативністю в соціокультурних інституціях у поєднанні з освітнім виміром.

Мета статті – теоретично обґрунтувати інноваційні підходи до управління креативністю в соціокультурних інституціях і визначити виклики та перспективи їх реалізації в управлінській та освітній практиці. **Цілями статті** визначено: 1) уточнити зміст понять «управління креативністю», «соціокультурні інституції» та «інноваційні підходи» в контексті сучасного менеджменту й професійної підготовки фахівців культурної сфери; 2) визначити основні виклики управління креативністю в сучасних соціокультурних інституціях в умовах цифровізації, зміни запитів аудиторії, ресурсної нестабільності та потреби в оновленні форматів діяльності; 3) систематизувати інноваційні підходи й управлінські механізми розвитку креативності персоналу, команд та організаційного середовища в соціокультурних інституціях; 4) окреслити перспективи впровадження інноваційних підходів до управління креативністю в практику діяльності соціокультурних інституцій та у професійну підготовку майбутніх менеджерів і педагогів культурної сфери.

Методологічною базою дослідження є такі підходи: *системний* дає змогу розглядати управління креативністю як цілісний процес, що охоплює взаємозв'язок управлінських цілей, організаційних умов, кадрового потенціалу, комунікацій, ресурсів і результатів діяльності соціокультурної інституції; *діяльнісний* уможливлює аналіз креативності через конкретні управлінські, комунікативні, проєктні та освітні практики, у межах яких вона формується, підтримується й реалізується; *компетентнісний* дає підстави розглядати управління креативністю крізь призму професійних компетентностей керівника та працівників соціокультурної сфери, зокрема здатності до інноваційного мислення, командної взаємодії, прийняття рішень і адаптації до змін; *особистісно орієнтований* акцентує увагу на розвитку творчого потенціалу працівника, його мотивації, ініціативності, професійної самореалізації та здатності до продуктивної взаємодії в колективі; *культурологічний* забезпечує розуміння соціокультурної інституції як середовища творення, збереження й трансляції культурних смислів, у межах якого креативність набуває суспільного, ціннісного й професійного значення. **Методи дослідження:** *аналіз і синтез наукових джерел* – для з'ясування стану розробленості проблеми та уточнення базових понять; *термінологічний і понятійно-структурний аналіз* – для конкретизації змісту понять «управління креативністю», «соціокультурні інституції», «інноваційні підходи»; *узагальнення та систематизація* – для впорядкування викликів, підходів і механізмів управління креативністю; *порівняльно-логічний аналіз* – для зіставлення різних підходів до управління креативністю в управлінському та освітньому вимірах.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення проаналізованих праць дає підстави розглядати *креативність* у соціокультурній інституції як багаторівневе явище, що виявляється на індивідуальному, командному й організаційному рівнях. *На індивідуальному рівні* вона пов'язана з творчим потенціалом працівників

ника, його ініціативністю, готовністю до інноваційних рішень і професійною здатністю діяти в умовах змін. Саме на цьому аспекті акцентувала І. Шоробура (2022), розкриваючи інноваційну діяльність як управління творчим потенціалом і соціально-психологічними аспектами нововведень [5, с. 204-208].

Дотично це підтверджує і Y. Zaika (2022), який серед бар'єрів інноваційного розвитку виокремлював недостатню кваліфікацію менеджерів, нерозвинену інноваційну культуру та брак готовності до управлінських нововведень [7, с. 62-67].

На командному рівні креативність постає як результат взаємодії, співтворчості, горизонтальної комунікації та спільного вироблення рішень. У цьому контексті О. Михайленко (2024) показувала значення соціальної анімації, соціальних комунікацій і співтворчості як механізмів інтеграції індивідуальних і колективних зусиль у соціокультурній діяльності [8, с. 159-164]. Близькою є й позиція A. Colovic, A. Caloffi, F. Rossi, M. Russo (2025), які доводили, що інституційні зміни підтримуються не лише на рівні окремої організації, а й через мережеву взаємодію, створення реляційних систем і усталених практик [19]. Це дає підстави тлумачити командну креативність як керований процес спільного продукування ідей та їх практичного втілення у взаємодії працівників, партнерів і спільнот.

На організаційному рівні креативність слід пов'язувати не тільки з окремими творчими проявами, а з інституційною здатністю створювати умови для оновлення діяльності, розроблення нових продуктів і адаптації до змін. М. Урбанський (2024) показував, що стратегічне управління діджиталізацією забезпечує гнучкість і адаптивність організації в умовах змін [1, с. 242-254], а С. Яремчук, О. Сухорукова, Л. Малишенко (2023) розглядали інноваційний менеджмент як послідовний процес цілепокладання, планування, організації, впровадження та управління [2]. У такому аспекті управління креативністю доцільно тлумачити як цілеспрямоване створення організаційних умов, механізмів мотивації, професійного розвитку, комунікації та партнерства, які забезпечують появу нових культурних продуктів, освітніх форматів і способів взаємодії з аудиторією.

Отже, *креативність у соціокультурній інституції* доцільно як багаторівневий ресурс, що формується через поєднання особистісного потенціалу, командної взаємодії та організаційно створених умов для оновлення діяльності. За такого розуміння управління креативністю набуває змісту цілеспрямованого впливу на мотиваційне, комунікативне, партнерське й професійно-розвивальне середовище інституції, у межах якого стають можливими нові культурні продукти, освітні формати та моделі взаємодії з аудиторією.

Водночас практична реалізація такого підходу відбувається в умовах низки суттєвих ускладнень, що стримують розвиток креативного потенціалу соціокультурних інституцій. Розглянемо їх детальніше.

Сучасні виклики управління креативністю в соціокультурних інституціях насамперед пов'язані з ресурсною нестабільністю, потребою постійного

оновлення та складністю впровадження змін. Обмеженість фінансових і кадрових ресурсів ускладнює підтримання сталої інноваційної активності, адже креативні рішення потребують інвестицій, організаційної підтримки та підготовлених працівників. На значущості фінансової стійкості, кадрової політики та інвестицій в інноваційно-проєктну діяльність наголошували О. Білецький, Т. Колесник, Л. Шимановська-Діанич, А. Спіцина, М. Шкода, О. Красноштан (2024) [6, с. 293-310]. І. Поворознюк (2024) підкреслювала, що в кризових умовах пошук нових механізмів розвитку стає передумовою стійкості організації [4], а Є. Бойко, Ю. Дяченко (2022) пов'язували ефективність інноваційного менеджменту зі здатністю поєднувати антикризові та стратегічні рішення [3, с. 5-11].

Важливим викликом є й опір змінам у колективах. Y. Zaika (2022) серед чинників, що стримують управлінські інновації, виокремлював нерозвинену інноваційну культуру, формалізм, недостатню кваліфікацію менеджерів і небажання змінювати усталені підходи [7, с. 62-67]. Отже, перешкодою стає не лише нестача ресурсів, а й недостатня внутрішня готовність інституції до оновлення.

Окрему складність становить потреба поєднання традиції та інновації. Для соціокультурної інституції оновлення не може означати відмову від культурних смислів і усталених форм діяльності, але й збереження лише традиційних моделей обмежує її здатність відповідати на нові запити аудиторії. F. Klijn, M. Marchand K. Meijer, H. van der Most, D. Stuparu (2021) підкреслювали, що стратегічні рішення мають враховувати соціально-економічний і культурний контекст [10], а C. Chotimah, N. I. Khusna, S. Amin, C. Palupi (2022) наголошували на потребі адаптації управлінських та освітніх процесів до умов конкретної інституції [13, с. 63-75].

Тому управління креативністю передбачає не протиставлення традиції й інновації, а їх узгоджене поєднання.

Ще одним викликом є цифрова трансформація культурної діяльності. М. Урбанський (2024) доводив, що діджиталізація підвищує гнучкість і адаптивність організації, але водночас висуває нові вимоги до стратегічного управління [1, с. 242-254].

О. Михайленко (2024) у цьому зв'язку звертала увагу на значення соціальних комунікацій, співтворчості, event-маркетингу та соціальних мереж у сучасній соціокультурній діяльності [8, с. 159-164]. Це означає, що цифровізація змінює не тільки інструменти, а й саму логіку взаємодії з аудиторією та партнерами.

Такі зміни підсилюють потребу в нових компетентностях керівника. P. Robbins, G. C. O'Connor (2023) порушували питання професіоналізації інноваційного менеджменту як сфери, що вимагає поєднання наукового знання й спеціальної експертизи [11, с. 593-609].

Отже, керівник соціокультурної інституції має бути ініціатором змін, організатором командної взаємодії та модератором творчих процесів.

У підсумку ці виклики виявляють розрив між професійною підготовкою кадрів і реальними потребами соціокультурних інституцій. A. Hidayat, S. Fatimah, D. Rosidin (2022) показували, що в цифрову епоху освітні інституції мають постійно вдосконалювати людські ресурси й механізми стійкого розвитку [12, с. 351-366]. Саме тому розгляд сучасних викликів підводить до освітнього виміру проблеми: управління креативністю потребує підготовки фахівців, здатних діяти в умовах інновацій, цифрових змін і складної соціокультурної взаємодії.

Логіка попереднього аналізу дає підстави стверджувати, що відповіддю на окреслені виклики має бути не окреме нововведення, а цілісна система інноваційних підходів до управління креативністю. Її доцільно структурувати за кількома взаємопов'язаними напрямами, кожен із яких відображає окремий механізм підтримки творчого потенціалу соціокультурної інституції (рис. 1).

Організаційні підходи

- Гнучке управління; проєктна організація роботи; міждисциплінарні команди; адаптивне планування; поєднання стратегічних і операційних рішень.
- Підґрунтя цього напряму простежується у працях М. Урбанського (2024), С. Яремчук, О. Сухорукової, Л. Малишенко (2023), A. Colovic, A. Caloffi, F. Rossi, M. Russo (2025).

Мотиваційні підходи

- Підтримка ініціатив; культура довіри; визнання творчого внеску; зниження формалізму; створення сприятливого середовища для нововведень.
- Цей напрям пов'язаний з акцентом на творчому потенціалі, соціально-психологічних аспектах інновацій та подоланні бар'єрів змін, що відображено у працях І. Шоробури (2022), Y. Zaika (2022).

Комунікативні підходи

- Горизонтальна взаємодія; партнерства; мережеві моделі співпраці; співтворчість; залучення громади й аудиторії до спільної діяльності.
- Їх значення розкривають О. Михайленко (2024), A. Colovic, A. Caloffi, F. Rossi, M. Russo (2025), а також S. Ariadi, M. K. A. Kamarudin (2024).

Цифрові підходи

- Використання цифрових платформ; онлайн-формати культурних і освітніх продуктів; цифрові комунікації; інструменти просування й взаємодії з аудиторією; застосування даних для кращого розуміння запитів середовища.
- Цей напрям обґрунтовується у працях М. Урбанського (2024), О. Михайленко (2024), A. Colovic, A. Caloffi, F. Rossi, M. Russo (2025).

Освітні підходи

- Безперервне професійне навчання; розвиток інноваційного й проєктного мислення; практико-орієнтована підготовка; оновлення управлінських компетентностей; узгодження підготовки кадрів із запитами інституції.
- Доцільність цього напряму підтверджують P. Robbins, G. C. O'Connor (2023), A. Hidayat, S. Fatimah, D. Rosidin (2022), C. Chotimah, N. I. Khusna, S. Amin, C. Palupi (2022), A. Rahmadita, B. Badrudin, D. Dian (2022).

Рис. 1. Інноваційні підходи до управління креативністю в соціокультурних інституціях

Отже, інноваційні підходи до управління креативністю охоплюють як технологічне оновлення, а й зміну самої управлінської культури – від жорстко ієрархічної та формалізованої до гнучкої, партнерської, відкритої до співтворчості, професійного зростання й постійного переосмислення способів діяльності. Саме в такому поєднанні організаційних, мотиваційних, комунікативних, цифрових та освітніх рішень управління креативністю набуває системного характеру.

Розглянемо перспективи для освіти й управлінської практики, адже впровадження окреслених підходів безпосередньо залежить від того, наскільки професійна підготовка майбутніх фахівців культурної сфери орієнтована на креативний менеджмент, проєктне мислення, управління командами, роботу з аудиторіями, цифрові інструменти культурної комунікації та здатність ухвалювати нестандартні управлінські рішення.

Так, перспективи для освіти й управлінської практики пов’язані з переорієнтацією підготовки майбутніх фахівців соціокультурної сфери з відтворення готових моделей діяльності на формування здатності керувати творчими процесами в інституції. Це означає, що зміст професійної підготовки має охоплювати не лише загальні основи менеджменту, а й основи креативного менеджменту, проєктне мислення, управління командами, роботу з аудиторіями, цифрові інструменти культурної комунікації та розвиток здатності приймати нестандартні управлінські рішення.

На потребі поєднання фахових знань зі спеціальною управлінською експертизою наголошували P. Robbins, G. C. O’Connor (2023) [11, с. 593-609].

Освітній процес у цій сфері має бути практико-орієнтованим і наближеним до реальних умов функціонування соціокультурних інституцій. Саме тому важливого значення набувають безперервне професійне навчання, оновлення управлінських компетентностей, опанування цифрових форматів діяльності та врахування соціокультурного контексту інституції.

На це вказували A. Hidayat, S. Fatimah, D. Rosidin (2022), які пов’язували розвиток інституцій з удосконаленням людських ресурсів і якістю послуг [12, с. 351-366], а також C. Chotimah, N. I. Khusna, S. Amin, C. Palupi (2022) і A. Rahmadita, B. Badrudin, D. Dian (2022), які підкреслювали потребу узгодження освітнього процесу з умовами функціонування конкретної інституції [13, с. 63-75; 14, с. 131-142].

Отже, перспективним є такий підхід, за якого освіта готує не виконавця окремих функцій, а фахівця, здатного ініціювати зміни, організовувати командну взаємодію, працювати з аудиторією, використовувати сучасні комунікаційні інструменти та цілеспрямовано розвивати креативний потенціал соціокультурної інституції.

Висновки. У статті теоретично обґрунтовано інноваційні підходи до управління креативністю в соціокультурних інституціях. Показано, що креативність у цьому середовищі є багаторівневим ресурсом, який виявляється на

індивідуальному, командному й організаційному рівнях. Уточнено сутність управління креативністю як цілеспрямованого створення організаційних, мотиваційних, комунікативних, цифрових та освітніх умов для оновлення діяльності інституції. Визначено основні виклики цього процесу та доведено, що ефективне управління креативністю пов'язане не лише з технологічними змінами, а й з оновленням управлінської культури та професійної підготовки фахівців культурної сфери. **Наукова новизна** полягає в тому, що уточнено зміст управління креативністю в соціокультурних інституціях як багаторівневого й цілісного процесу; систематизовано сучасні виклики управління креативністю в умовах цифровізації, кризових змін і трансформації культурної діяльності; виокремлено та структуровано інноваційні підходи до управління креативністю за організаційним, мотиваційним, комунікативним, цифровим та освітнім напрямами; обґрунтовано зв'язок між управлінням креативністю та професійною підготовкою майбутніх менеджерів і педагогів культурної сфери. **Практичне значення** полягає в тому, що узагальнені положення та систематизовані інноваційні підходи можуть бути використані в управлінській практиці соціокультурних інституцій для вдосконалення організаційного середовища, розвитку командної взаємодії, підтримки творчих ініціатив, упровадження цифрових форматів роботи та посилення партнерської комунікації з аудиторією. **Перспективи подальших розвідок** вбачаються в розробленні конкретних моделей і технологій управління креативністю в різних типах соціокультурних інституцій.

Література:

15. Урбанський М. В. Стратегічне управління діджиталізацією підприємства у контексті інноваційного менеджменту. *Economic Synergy*. 2024. Вип. 4. С. 242-254. DOI: https://doi.org/10.53920/ES-2024-4-18

16. Яремчук С. С., Сухорукова О. А., Малишенко Л. О. Інноваційний менеджмент у міжнародному бізнесі. *Академічні візії.* 2023. Вип. (16). DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7670643

17. Бойко Є., Дяченко Ю., Інноваційний менеджмент – сучасне антикризове управління. *Управління розвитком складних систем*. 2022. Вип. (52). С. 5–11. DOI: https://doi.org/10.32347/2412-9933.2022.52.5-11

18. Поворознюк І. Інноваційний менеджмент підприємств індустрії гостинності. *Економіка та суспільство.* 2024. Вип. (59). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-63

19. Шоробура І. М. Інноваційний менеджмент у закладах вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2022. Вип. 80. Т. 2. С. 204-208. URL: http://elar.kgpa.org.ua:88/jspui/handle/123456789/1629 (дата звернення: 24.03.2026)

20. Білецький О., Колесник Т., Шимановська-Діанич Л., Спіцина А., Шкода М., Красноштан О. Інноваційний менеджмент інтегрованих підприємницьких структур у фінансовому механізмі повоєнного відновлення. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice.* 2024. Вип. 6 (59). С. 293–310. DOI: https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4663

21. Zaika Y. Innovative management of enterprises in anti-crisis conditions. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2022. Vol. 1. Issue. 5. P.p. 62–67. DOI: https://doi.org/10.46299/j.ismef.20220105.08

22. Михайленко О. Громадоцентричні технології в роботі менеджерів соціокультурної діяльності. *Витоки педагогічної майстерності.* 2024. Вип. (34). С. 159–164. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318088

23. Ariadi S., Kamarudin M. K. A. Role of socio-cultural institutions commencing health problems in natural disasters: A study of Rom Malang, Lumajang and Bojonegoro regency of Indonesia. *Rawal Medical Journal.* 2024. Vol. 49. Issue. 2. P.p. 415–418. DOI: https://doi.org/10.5455/rmj.20240125034213

24. Klijn F., Marchand M., Meijer, K., Van der Most H., Stuparu, D. Tailored flood risk management: Accounting for socio-economic and cultural differences when designing strategies. *Water Security*. 2021. Vol. 12. DOI: https://doi.org/10.1016/j.wasec.2021.100084

25. Robbins P., O'Connor G. C. The professionalization of innovation management: Evolution and implications. *Journal of Product Innovation Management.* 2023. Vol. 40. Issue. 5. P.p. 593–609. DOI: https://doi.org/10.1111/jpim.12670

26. Hidayat A., Fatimah S., Rosidin D. Challenges and Prospects of Islamic Education Institutions and Sustainability in The Digital Era. *Nazhruna: Jurnal Pendidikan Islam.* 2022. Vol. 5. Issue. 2. P.p. 351-366. DOI: https://doi.org/10.31538/nzh.v5i2.2106

27. Chotimah C., Khusna N. I., Amin S., Palupi C. Implementation of Islamic Boarding School Socio-Cultural Management-Based Curriculum in Developing of Islamic Educational Institutions Quality. *J-MPI (Jurnal Manajemen Pendidikan Islam).* 2022. Vol. 7. Issue. 2. P.p. 63–75. DOI: https://doi.org/10.18860/jmpi.v7i2.15896

28. Rahmadita A., Badrudin B., Dian D. Penggunaan Sistem Informasi Penilaian Kinerja Berbasis SIEKA Hubungannya Dengan Kinerja Pegawai. *J-MPI (Jurnal Manajemen Pendidikan Islam)*. 2022. Vol. 7. Issue. 2. P.p. 131–142. DOI: https://doi.org/10.18860/jmpi.v7i2.14061

29. Тепла О.М., Дубровіна І.В., Силенко Ю.В. Цифрова компетентність педагога в інформаційно-освітньому середовищі закладу вищої освіти у світлі сучасних викликів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*. 2023. Вип. 53. С. 100-106. DOI: https://doi.org/10.31376/2410-0897-2023-3-53-100-106

30. Цегельник Т., Захарова Г., Силенко Ю. Потенціал застосування цифрових технологій в освітньому середовищі ЗВО при підготовці майбутнього педагога. *Молодь і ринок*, №5 (225). 2024**.** С. 30-34. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.304926

31. Максимчук Б. А. Теорія соціального управління : робоча програма навчальної дисципліни. ВДПУ імені М.Коцюбинського. Вінниця : 2018. 13 с.

32. Maksymchuk, I., Maksymchuk, B., Frytsiuk, V., Matviichuk, T., Demchenko, I., Babii, I. … Savchuk, I. Developing pedagogical mastery of future physical education teachers in higher education institutions. *Journal of Physical Education and Sport*, 2018. № 18 (2), p.p. 810–815.

33. Colovic A., Caloffi A., Rossi F., Russo M. Institutionalising the digital transition: The role of digital innovation intermediaries. *Research Policy*. 2025. Vol. 54. Issue. 1. DOI: https://doi.org/10.1016/j.respol.2024.105146

References:

1. Urbanskyi, M. V. (2024). Stratehichne upravlinnia didzhytalizatsiieiu pidpryiemstva u konteksti innovatsiinoho menedzhmentu [Strategic management of enterprise digitalization in the context of innovation management]. *Economic Synergy*, (4), 242-254. https://doi.org/10.53920/ES-2024-4-18 [in Ukrainian]

2. Yaremchuk, S. S., Sukhorukova, O. A., & Malyshenko, L. O. (2023). Innovatsiinyi menedzhment u mizhnarodnomu biznesi [Innovation management in international business]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, (16). http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7670643 [in Ukrainian]

3. Boiko, Ye., & Diachenko, Yu. (2022). Innovatsiinyi menedzhment - suchasne antykryzove upravlinnia [Innovation management as contemporary anti-crisis management]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system – Development Management of Complex Systems*, (52), 5-11. https://doi.org/10.32347/2412-9933.2022.52.5-11 [in Ukrainian]

4. Povorozniuk, I. (2024). Innovatsiinyi menedzhment pidpryiemstv industrii hostynnosti [Innovation management of hospitality industry enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (59). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-63 [in Ukrainian]

5. Shorobura, I. M. (2022). Innovatsiinyi menedzhment u zakladakh vyshchoi osvity [Innovation management in higher education institutions]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and Secondary Schools*, 80(2), 204-208. http://elar.kgpa.org.ua:88/jspui/handle/123456789/1629 [in Ukrainian]

6. Biletskyi, O., Kolesnyk, T., Shymanovska-Dianych, L., Spitsyna, A., Shkoda, M., & Krasnoshtan, O. (2024). Innovatsiinyi menedzhment intehrovanykh pidpryiemnytskykh struktur u finansovomu mekhanizmi povoiennoho vidnovlennia [Innovation management of integrated entrepreneurial structures in the financial mechanism of post-war recovery]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(59), 293-310. https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4663 [in Ukrainian]

7. Zaika, Y. (2022). Innovative management of enterprises in anti-crisis conditions. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, 1(5), 62-67. https://doi.org/10.46299/j.ismef.20220105.08 [in English]

8. Mykhailenko, O. (2024). Hromadotsentrychni tekhnolohii v roboti menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti [Community-centered technologies in the work of managers of socio-cultural activities]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of Pedagogical Mastery*, (34), 159-164. https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318088 [in Ukrainian]

9. Ariadi, S., & Kamarudin, M. K. A. (2024). Role of socio-cultural institutions commencing health problems in natural disasters: A study of Rom Malang, Lumajang and Bojonegoro regency of Indonesia. *Rawal Medical Journal*, 49(2), 415-418. https://doi.org/10.5455/rmj.20240125034213 [in English]

10. Klijn, F., Marchand, M., Meijer, K., Van der Most, H., & Stuparu, D. (2021). Tailored flood risk management: Accounting for socio-economic and cultural differences when designing strategies. *Water Security*, 12. https://doi.org/10.1016/j.wasec.2021.100084 [in English]

11. Robbins, P., & O'Connor, G. C. (2023). The professionalization of innovation management: Evolution and implications. *Journal of Product Innovation Management*, 40(5), 593-609. https://doi.org/10.1111/jpim.12670 [in English]

12. Hidayat, A., Fatimah, S., & Rosidin, D. (2022). Challenges and prospects of Islamic education institutions and sustainability in the digital era. *Nazhruna: Jurnal Pendidikan Islam*, 5(2), 351-366. https://doi.org/10.31538/nzh.v5i2.2106 [in English]

13. Chotimah, C., Khusna, N. I., Amin, S., & Palupi, C. (2022). Implementation of Islamic boarding school socio-cultural management-based curriculum in developing of Islamic educational institutions quality. *J-MPI (Jurnal Manajemen Pendidikan Islam)*, 7(2), 63-75. https://doi.org/10.18860/jmpi.v7i2.15896 [in English]

14. Rahmadita, A., Badrudin, B., & Dian, D. (2022). Penggunaan Sistem Informasi Penilaian Kinerja Berbasis SIEKA Hubungannya Dengan Kinerja Pegawai [The use of the SIEKA-based performance appraisal information system and its relationship with employee performance]. *J-MPI*

(Jurnal Manajemen Pendidikan Islam), 7(2), 131-142. https://doi.org/10.18860/jmpi.v7i2.14061 [in Indonesian]

15. Tepla, O. M., Dubrovina, I. V., & Sylenko, Yu. V. (2023). Tsyfrova kompetentnist pedahoha v informatsiino-osvitnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity u svitli suchasnykh vyklykiv [Digital competence of the teacher in the information and educational environment of a higher education institution in the light of contemporary challenges]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Seriia: Pedahohichni nauky – Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 53, 100-106. https://doi.org/10.31376/2410-0897-2023-3-53-100-106 [in Ukrainian]

16. Tsehelnyk, T., Zakharova, H., & Sylenko, Yu. (2024). Potentsial zastosuvannia tsyfrovykh tekhnolohii v osvitnomu seredovyshchi ZVO pry pidhotovtsi maibutnoho pedahoha [The potential of using digital technologies in the educational environment of higher education institutions in training future teachers]. *Molod i rynok – Youth and the Market*, 5(225), 30-34. https://doi.org /10.24919/2308-4634.2024.304926 [in Ukrainian]

17. Maksymchuk, B. A. (2018). Teoriia sotsialnoho upravlinnia: Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny [Theory of social management: Work program of the academic discipline]. VDPU imeni M. Kotsiubynskoho. [in Ukrainian]

18. Maksymchuk, I., Maksymchuk, B., Frytsiuk, V., Matviichuk, T., Demchenko, I., Babii, I., ... Savchuk, I. (2018). Developing pedagogical mastery of future physical education teachers in higher education institutions. *Journal of Physical Education and Sport, 18*(2), 810-815. [in English]

19. Colovic, A., Caloffi, A., Rossi, F., & Russo, M. (2025). Institutionalising the digital transition: The role of digital innovation intermediaries. *Research Policy*, 54(1). https://doi.org/ 10.1016/j.respol.2024.105146 [in English]

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.923.2:159.953.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2671-2683

Рудницька Світлана Юріївна доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії когнітивної психології, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-0141-6337

Зернова Наталія Володимирівна молодший науковий співробітник лабораторії консультативної психології та психотерапії, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-4300-3207

САМОКОГЕРЕНТНІСТЬ ЯК МЕНТАЛЬНИЙ РЕСУРС ОСОБИСТОСТІ: НАРАТИВНИЙ ПІДХІД

Анотація. У статті обґрунтовано концепт самокогерентність як ментальний ресурс особистості в межах психолого-герменевтичного підходу. Вихідною тезою дослідження є положення про те, що здатність особистості конструювати зв'язні, смислово інтегровані наративи власного досвіду виконує не лише репрезентативну, але й регулятивну функцію, забезпечуючи підтримку ідентичності, психологічної цілісності та адаптації в умовах хронічного стресу. Особливої актуальності проблема набуває в контексті воєнної реальності, де відбувається руйнування звичних смислових структур і зростає потреба у внутрішніх ресурсах, що забезпечують відновлення життєвої узгодженості особистості. На основі системного аналізу сучасних емпіричних досліджень наративної когерентності показано, що когерентність є багатовимірним конструктом, який включає контекстуальний, хронологічний і тематично-інтегративний компоненти. Доведено, що саме тематично-інтегративний вимір, пов'язаний зі смислотворенням та вбудовуванням досвіду в структуру «Я», має ключове значення для ресурсного функціонування особистості.

Запропоновано авторське визначення самокогерентності як здатності до побудови, підтримки та реконфігурації зв'язних смислово-часових репрезентацій власного досвіду та ідентичності, яка актуалізується як ментальний ресурс у ситуаціях невизначеності, кризи та екзистенційних викликів. Обґрунтовано подвійний механізм її ресурсної дії: інтрапсихічний (забезпечення смислотворення, підтримка безперервності «Я», особистісне зростання) та інтерсуб'єктний (генерування підтримуючих соціальних реакцій через когерентне самооповідання). Особлива увага приділяється проспективній функції самокогерентності: показано, що вона може виступати не лише наслідком адаптації, але й її передумовою, формуючи своєрідний «запас стійкості», який активується у стресових обставинах. Водночас виявлено контекстуальну та ґендерну

чутливість цього ресурсу, що потребує диференційованого підходу до його дослідження та розвитку. Розроблено теоретичну модель самокогерентності як ментального ресурсу, яка включає тематично-інтегративне ядро, проспективну функцію, інтерсуб'єктний механізм реалізації та контекстуальну варіативність, що має практичний потенціал для модулювання психологічних інтервенцій, спрямованих на підтримку ментального здоров'я особистості в умовах війни.

Ключові слова: особистість, самокогерентність, ресурсність особистості, ментальні ресурси, наративна когерентність, наративна ідентичність, психологічна стійкість, смислотворення, війна.

Rudnytska Svitlana Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of Department of Cognitive Psychology, G S. Kostiyk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-0141-6337

Zernova Nataliia Junior Research Fellow, Laboratory of Counseling Psychology and Psychotherapy, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-4300-3207

SELF-COHERENCE AS A MENTAL RESOURCE OF PERSONALITY: A NARRATIVE APPROACH

Abstract. The article substantiates the concept of self-coherence as a mental resource of personality within the psychological-hermeneutic approach. The study is grounded in the assumption that an individual's ability to construct coherent, meaningfully integrated narratives of personal experience performs not only a representational but also a regulatory function, ensuring the maintenance of identity, psychological integrity, and adaptation under conditions of chronic stress. This issue acquires particular relevance in the context of wartime reality, where established meaning structures are disrupted and the need for internal resources that support the restoration of personal coherence significantly increases. Based on a systematic analysis of contemporary empirical studies on narrative coherence, it is demonstrated that coherence is a multidimensional construct comprising contextual, chronological, and thematic-integrative components. It is argued that the thematic-integrative dimension, associated with meaning-making and the integration of experience into the structure of the self, plays a central role in the resource functioning of personality.

The author proposes a definition of self-coherence as the capacity to construct, maintain, and reconfigure coherent spatiotemporal and semantic representations of personal experience and identity, which becomes actualized as a mental resource in situations of uncertainty, crisis, and existential challenges. A dual mechanism of its resource functioning is substantiated: intrapsychic (ensuring meaning-making, continuity of the self, and personal growth) and intersubjective (generating supportive social responses through coherent self-narration). Particular attention is paid to the

prospective function of self-coherence: it is shown to operate not only as an outcome of adaptation but also as its precondition, forming a kind of “reserve of resilience” that is activated under stressful conditions. At the same time, the contextual and gender sensitivity of this resource is revealed, indicating the need for a differentiated approach to its study and development. A theoretical model of self-coherence as a mental resource is developed, encompassing a thematic-integrative core, a prospective function, an intersubjective mechanism of realization, and contextual variability. This model demonstrates practical potential for the design and modulation of psychological interventions aimed at supporting mental health in conditions of war.

Keywords: personality, self-coherence, personal resourcefulness, mental resources, narrative coherence, narrative identity, psychological resilience, meaning-making, war.

Постановка проблеми. Здатність особистості розповідати про себе і свій досвід є не просто комунікативною навичкою, вона лежить в основі ментального здоров’я, конструювання ідентичності та стійкості в умовах стресу. Серед дослідників наративної психології складається дедалі більший консенсус щодо того, що когерентність якість наративного впорядкування досвіду – є одним із найважливіших показників адаптивного психологічного функціонування. Повномасштабна війна в Україні надала цьому питанню небачену досі практичну актуальність: мільйони людей переживають хронічний воєнний стрес, травматичне переміщення та екзистенційне руйнування звичних смислових структур. У цих умовах питання про те, яке місце наративна когерентність посідає в системі ментальних ресурсів особистості, набуває не лише теоретичного, а й прикладного значення.

У сучасній психологічній науці поняття «ментальний ресурс» стало ключовим у дискусіях про резільєнтність, стресостійкість і психологічне благополуччя. В основі ресурсного підходу, зокрема теорії збереження ресурсів С. Хобфола [15], лежить уявлення про те, що психологічна стійкість людини визначається не лише характером стресу, але й наявністю ресурсів, що дозволяють його долати. Разом із тим ресурсна перспектива рідко застосовується до наративних конструктів, зокрема до наративної когерентності. Заповнення цієї теоретичної прогалини визначає актуальність і наукову новизну пропонованої розвідки. Поняття «самокогерентність», яке ми висуваємо як ресурсний аналог наративної когерентності в герменевтично-наративній психології, покликане інтегрувати сучасні емпіричні дослідження когерентності із ресурсним підходом до дослідження особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова дискусія довкола наративної когерентності розгортається на перетині кількох дослідницьких традицій. Фундаментальним теоретичним орієнтиром є концепція наративної ідентичності Д. П. МакАдамса і К. Маклін [3], де остання визначається як інтерналізована й еволюційна життєва оповідь особистості, що

інтегрує реконструйоване минуле та уявлюване майбутнє з метою надання життю певного ступеня єдності, мети та смислу. За МакАдамсом і Маклін, через наративну ідентичність людина повідомляє собі та іншим, ким вони є зараз, як вона стала тим, ким є, і куди далі може вести її життя. Принципово важливим є те, що наративна ідентичність не є статичним утворенням – вона постійно реконструюється і переосмислюється у процесі особистісного розвитку та взаємодії з новим досвідом.

Особливої уваги заслуговують дані про те, що дорослі, чиї оповіді містять redemption sequences – переходи від негативного стану до позитивного результату – теми особистісної агентності й дослідницького самоосмислення (exploratory narrative processing), демонструють вищі рівні психічного здоров'я, благополуччя та генеративності [3]. Так, МакАдамс і Маклін виокремлюють двоступеневий процес адаптивної наративної переробки негативного досвіду, докладно описаний Палс [16]: на першому кроці особистість глибоко досліджує травматичний досвід, що пов'язано з особистісним зростанням; на другому – артикулює і закріплює позитивну резолюцію, що корелює зі щастям і благополуччям. Проспективне дослідження Адлера, цитоване авторами [3], виявило, що зростання особистісної агентності в послідовних наративах пацієнтів у процесі психотерапії передувало та передбачало психологічне покращення, тобто когерентний наратив діяв як фактор змін, а не лише їх відображення. Такий результат є принциповим і засвідчує, що когерентність наративу здатна виступати активним механізмом психологічної адаптації, а не лише маркером уже досягнутого благополуччя [13].

Методологічним підґрунтям операціоналізації когерентності стала розроблена Е. Різ та колегами схема кодування NaCCS (Narrative Coherence Coding Scheme) [6]. Запропонована схема визначає когерентність як властивість наративу, що має сенс для наївного слухача – не лише в плані розуміння коли, де і яка подія відбулась, а й стосовно значення цієї події для оповідача. Схема охоплює три незалежних виміри: контекст (наявність специфічних вказівок на час і місце події, шкала 0–3), хронологію (здатність слухача реконструювати темпоральний порядок дій у наративі, шкала 0–3) і тему (наявність чіткої теми, що розгортається через причинно-наслідкові зв'язки, емоційне оцінювання, резолюцію та зв'язок з ідентичністю оповідача, шкала 0–3). Модель Різа суттєво розвинула й доповнила попередню схему Баергера і МакАдамса [5], де когерентність оцінювалась за чотирма вимірами – орієнтація, структура, афект та інтеграція.

Застосування NaCCS до 498 наративів, охопивши учасників від 3 до 52 років, підтвердило різні траєкторії розвитку трьох вимірів: хронологічна когерентність розвивається найраніше, із піком у молодому дорослому віці та певним зниженням після 50 років; тематична когерентність продовжує зростати протягом усього дорослого життя, досягаючи максимуму у зрілому віці. Регресійний аналіз засвідчив, що квадратична крива найкраще описує розвиток

контекстуальної (R^2 = .89) і хронологічної (R^2 = .73) когерентності, тоді як тематична відповідає логарифмічній кривій (R^2 = .72) [6]. Отримані результати узгоджуються з теорією Хаберма і Блак [8] щодо поетапного виникнення глобальної когерентності в підлітковому віці. Важливо також, що три виміри когерентності є відносно незалежними один від одного: їхні взаємокореляції є незначущими або помірними, і ця незалежність посилюється з віком. Отже, результати підтвердили, що когерентність не становить єдиний уніформний конструкт, а постає набором диференційованих когнітивно-наративних компетентностей.

Зв'язки між наративною когерентністю, ідентичністю та психологічним благополуччям молоді досліджувалися Л. Ванден Поел і Д. Германсом [7] на вибірці з 395 осіб (18–30 років; n жінок = 274, n чоловіків = 121), рекрутованих через Amazon Mechanical Turk. Учасники писали два наративи: про подію з високою релевантністю до ідентичності і про подію з низькою релевантністю. Оцінювання когерентності здійснювалось за NaCCS; ідентичність – за Self-Concept and Identity Measure (SCIM); благополуччя – за шкалою Риффа (PWB, 54 пункти); інтерналізаційні симптоми – за DASS-21. Попередні дослідження зв'язку когерентності з благополуччям [12] слугували відправною точкою для цього дослідження. Результати виявили значущий негативний зв'язок між загальною когерентністю й проблемами функціонування ідентичності ($r = -.11$, $p = .03$), а також між когерентністю та тривогою ($r = -.14$, $p < .01$). На рівні субшкал когерентність позитивно пов'язана з особистісним зростанням ($r = .11$, $p < .05$).

Ключовою знахідкою стала ґендерна асиметрія: у чоловіків когерентність виявилась значущо пов'язаною зі зниженням інтерналізаційних симптомів ($r = -.22$, $p = .01$) та меншою кількістю проблем ідентичності ($r = -.21$, $p = .02$), тоді як у жінок ці зв'язки не досягали рівня статистичної значущості [7]. Визначений парадоксальний результат – жінки більш когерентні, але чоловіки більше виграють від когерентності – відкриває важливий напрям для подальших досліджень диференційованої функції наративної когерентності залежно від ґендерної соціалізації [11].

Принципово нову оптику бачення запропонували Л. Ванакен, П. Бійттебір, Р. Фівуш і Д. Германс у лонгітюдному дослідженні [9], що використало унікальну природну можливість – наявність даних, зібраних за два роки до початку пандемії COVID-19 у Бельгії. Вибірку склали 278 студентів першого курсу на T1 (лютий 2018 р.) і 198 із них на T2 (березень 2020 р., розпал пандемії). На обох зрізах учасники писали наративи про свій найбільш позитивний і найбільш негативний досвід (кодування за NaCCS [6]), а також заповнювали Flourishing Scale (FS) і Список соціальної підтримки (SSL-I, 34 пункти). Між двома зрізами загальний рівень благополуччя і соціальної підтримки значущо знизився у вибірці, що, у свою чергу, відображає вплив пандемії та карантинних обмежень.

Серія регресійних аналізів показала, що когерентність позитивних (але не негативних) наративів на T1 достовірно передбачала відносне підвищення емоційного благополуччя на T2 (β = .17, p = .03), навіть після контролю за рівнем благополуччя на T1. Медіаційний аналіз підтвердив, що 34% цього проспективного ефекту опосередковувалось сприйнятою соціальною підтримкою на T2 (IE = .14; 90% CI [.01–.28]). Виявлений ефект слід інтерпретувати як менш виражене погіршення у осіб із вищою базовою когерентністю [9]. Автори пояснюють отриманий ефект через механізм «когерентного капіталізування» (Langston, 1994) [14]: когерентне оповідання про позитивний досвід генерує підтримуючі соціальні реакції слухачів, що зміцнюють соціальну мережу і відчуття підтримки. Для негативних наративів подібна асиметрія не виникає, оскільки слухачі сприймають інкогерентність як природній наслідок ще незавершеної обробки важкого досвіду [19].

Окреме місце посідає дослідження конструктної валідності наративної когерентності на психіатричній вибірці, здійснене Ю. Димитровою і Л. Сіммсом [10] (N = 134 пацієнтів психіатричних клінік Нью-Йорку; 67% жінок, середній вік 44.4 року; 35% – антисоціальний РО, 29% – межовий РО, 27% – параноїдний РО). Когерентність оцінювалась за чотиривимірною схемою Баергера–МакАдамса [5] (орієнтація, структура, афект, інтеграція) на основі Інтерв'ю про життєву оповідь (LSI). Загальний ICC = .66. Рівень функціонування особистості оцінювали клініцисти за шкалою LPFS (DSM-5, Section III) по чотирьох субдоменах: ідентичність, самоспрямованість, емпатія та інтимність.

Попри теоретично очікуваний зв'язок, когерентність не виявилась значущим предиктором функціонування особистості ані на нульовому рівні, ані після контролю демографічних змінних – серед яких дохід виявився більш значущим предиктором LPFS, ніж когерентність. Натомість виявлено диференційовані зв'язки: загальна когерентність корелює з екстраверсією за BFI (r = .20, p = .07, тенденція), а інтегративний вимір – з екстраверсією (r = .30, p < .01) і суб'єктивним благополуччям за IDAS (r = .27, p < .01), а також значущо негативно – з психосоціальним порушенням у сфері зайнятості (r = −.36, p < .01) і самообслуговування (r = −.21, p < .05) [10]. Ці результати свідчать про те, що когерентність і клінічне функціонування особистості є різними, хоча й пов'язаними аспектами психологічної організації. Важливим методологічним висновком є те, що вимірювання когерентності лише на основі однієї розповіді може не відображати повну картину наративних ресурсів людини [13].

У вітчизняній науковій традиції вищенаведені поняття органічно вписуються в розроблену Н. В. Чепелєвою, С.Ю. Рудницькою та К.В. Гуцолом концепцію наративної компетентності особистості як здатності конструювати, підтримувати і трансформувати власний дискурс про себе [2]. Ресурсна перспектива в контексті цієї школи передбачає розуміння наративу не лише як інструменту осмислення досвіду, а й як психологічного ресурсу, що мобілізується в кризових ситуаціях і сприяє збереженню цілісності «Я». Концепція

наративної компетентності включає як здатність будувати зв'язний і смислово насичений наратив, так і здатність до наративної рефлексії – усвідомлення власних наративних конструкцій та їх гнучкої трансформації відповідно до нових обставин. Водночас теоретична концептуалізація когерентності власне як ресурсу, а не лише маркера адаптації, відсутня в проаналізованих джерел, що й визначає мету даної статті.

Мета статті – на основі системного огляду сучасних досліджень наративної когерентності обґрунтувати поняття самокогерентності як ментального ресурсу особистості в психолого-герменевтичній парадигмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропонуємо артикулювати самокогерентність як здатність особистості до побудови, підтримки та реконфігурації зв'язних смислово-часових репрезентацій власного досвіду, що функціонує як ментальний ресурс в умовах стресу, невизначеності та екзистенційних викликів. Таке визначення спирається на логіку ресурсного підходу С. Хобфола [15], де ресурс – не стабільна риса, а функціональна система, яка актуалізується у відповідь на загрозу чи дефіцит. Самокогерентність при цьому є ресурсом подвійної природи: з одного боку, вона забезпечує підтримку відчуття безперервності та цілісності «Я» в умовах стресогенних змін; з другого, – постає основою для конструювання адаптивних версій власної ідентичності у нових обставинах.

Дані Різ та колег [6] надають підстави вважати тематичний вимір когерентності ядровим для ресурсного функціонування. Він відповідає за смислотворення (meaning-making), оцінювання та зв'язок події з ідентичністю оповідача. Його траєкторія розвитку є найбільш протяжною і не виявляє зниження в зрілому віці, тоді як хронологічна і контекстуальна стабілізуються в молодому дорослому віці та дещо знижуються після 50 років [6]. Це означає, що саме тематична когерентність найбільшою мірою чутлива до рефлексивних зусиль та індивідуального досвіду смислотворення і найбільш відповідає критерію динамічного ресурсу, який можна розвивати й який піддається психологічному втручанню [19].

Чотиривимірна схема Баергера–МакАдамса, використана Димитровою і Сіммсом [10], виокремлює інтегративний вимір як найбільш клінічно значущий: він потребує від оповідача здатності відступити від подієвого рівня, знайти смисл і пов'язати досвід із власним «Я». Те, що саме цей вимір виявив найбільш значущі кореляти з екстраверсією та благополуччям, підтверджує центральну роль смислової інтеграції в ресурсному потенціалі когерентності. Поєднання обох систем кодування [5; 6] дозволяє теоретично визначити самокогерентність як конструкт, де тематично-інтегративний компонент є ядровим, а хронологічний і контекстуальний – периферійними, хоча й необхідними для цілісності оповіді.

Результати лонгітюдного дослідження Ванакен та колег [9] забезпечують найбільш переконливі докази проспективної ресурсної функції когерентності.

Ключовою особливістю є те, що когерентність наративів про позитивний досвід вимірювалась за два роки до настання стресогенних обставин і є цілком незалежною від пізнішої адаптації. Це принципово відрізняє самокогерентність від посткризового маркера адаптації: вона виявляється загальним когнітивним ресурсом, що формується заздалегідь і «вмикається» у відповідь на стрес. Ефект при цьому стосується виключно позитивних наративів. Автори пояснюють це через явище «капіталізування» [14]: когерентне оповідання про позитивний досвід генерує підтримуючі соціальні реакції слухачів, а ці реакції зміцнюють соціальну мережу і відчуття підтримки, що є захисним чинником у стресовий час [9].

Медіаторна роль соціальної підтримки, виявлена Ванакен та колегами [9], висвітлює принципово важливу обставину: самокогерентність не є суто інтрапсихічним ресурсом. Вона набуває своєї ресурсної потужності через інтерсуб'єктний механізм – у взаємодії з соціальним середовищем. Когерентна оповідь формує у слухача відчуття, що він розуміє оповідача, а це розуміння трансформується у підтримуючу відповідь. Такий зворотній зв'язок підживлює відчуття соціальної інтегрованості й приналежності – базові психологічні потреби, критичні для благополуччя в умовах хронічного стресу [15]. Діалогічна природа цього процесу глибоко розкрита в концепції діалогічного «Я» Германса [18]. Така інтерсуб'єктна логіка самокогерентності резонує з концепцією «selves creating stories creating selves», запропонованою МакЛін, Пасупаті і Палс [4], на яку спираються МакАдамс і Маклін [3]. Відповідно до неї, наратив не є лише відображенням внутрішніх станів особистості, а формується і перебудовується у соціальній взаємодії. Так, уважний, відповідаючий слухач спонукає оповідача до більш глибокої, смислово насиченої версії власної історії. У цьому сенсі самокогерентність є реляційним ресурсом: вона розвивається та актуалізується у діалозі [18]. Такий висновок має важливі практичні імплікації: групові форми роботи, де учасники розповідають і слухають одне одного, можуть бути особливо ефективними для розвитку самокогерентності, оскільки задіюють одночасно інтрапсихічний та інтерсуб'єктний виміри [2].

Дані Ванден Поел і Германса [7] ілюструють модеруючу роль ґендеру: незважаючи на те, що жінки є більш когерентними оповідачами, ресурсний захисний ефект когерентності виявляється значущим переважно для чоловіків. Автори пропонують пояснення через призму соціалізації: оскільки чоловіки зазвичай менш звичні до емоційного розкриття та наративної переробки досвіду [11], здатність до когерентного самооповідання є для них більш нетиповою і, відповідно, більш цінною навичкою. Жінки, які частіше вдаються до наративних стратегій переробки досвіду в буденному житті, вже досягають відносно високого рівня когерентності і, можливо, демонструють «стельовий ефект», коли подальший ріст когерентності не дає суттєвого додаткового захисту [7]. Отриманий висновок є важливим для практики: диференційований підхід до розвитку самокогерентності є більш ефективним, ніж уніфіковані програми.

Відсутність зв'язку між когерентністю та клінічно оцінюваним функціонуванням особистості (LPFS) у дослідженні Димитрової і Сіммса [10] вказує на важливе обмеження: когерентність, виміряна на основі однієї ретроспективної розповіді в стандартизованому інтерв'ю, не обов'язково відображає ширше клінічне функціонування особистості. Більше того, дохід виявився більш стабільним предиктором LPFS, ніж когерентність, що свідчить про роль соціально-економічних факторів, шо, у свою чергу, може означати, що самокогерентність як ресурс є ситуативно та контекстуально чутливим конструктом, а не стабільною диспозицією, і її вимірювання потребує множини контекстів та оповідей. Для клінічних застосувань це засвідчує необхідність мультиметодного підходу [10].

Синтезуючи результати розглянутих досліджень, сформулюємо теоретичну модель самокогерентності як ментального ресурсу особистості, що включає чотири взаємопов'язаних компоненти.

Перший компонент становить тематично-інтегративне ядро. Ресурсний потенціал самокогерентності визначається здатністю особистості пов'язувати досвід із власною ідентичністю та знаходити в ньому смисл, оцінки й резолюцію. Саме тематичний/інтегративний вимір когерентності є найбільш значущим для психологічного функціонування і найбільш чутливим до рефлексивних зусиль та психологічного втручання [6; 10]. Розвиток цього компоненту передбачає цілеспрямовану роботу з формування здатності знаходити особистісний смисл в досвіді, у тому числі травматичному і кризовому [16; 19].

Другим компонентом постає проспективна захисна функція. Самокогерентність є не лише маркером успішної адаптації, а й її передумовою: особистість із вищим рівнем когерентності до стресогенної події демонструє кращу адаптацію в її умовах [9], що відкриває можливість і необхідність профілактичної роботи з розвитку когерентності до настання кризових обставин та є особливо актуальним в умовах тривалих і непередбачуваних криз, таких як повномасштабна війна [15].

Як третій компонент ми розглядаємо інтерсуб'єктний механізм реалізації. Самокогерентність набуває ресурсного значення у взаємодії з соціальним середовищем: когерентна оповідь генерує підтримуючі соціальні реакції, що підживлюють відчуття соціальної підтримки й інтегрованості [9; 14]. Зазначений механізм є особливо значущим для позитивних наративів і може бути цілеспрямовано використаний у груповій психологічній роботі, де взаємне слухання і підтримка стають частиною терапевтичного процесу розвитку когерентності [18].

Четвертим компонентом моделі є контекстуальна та ґендерна чутливість. Ресурсний ефект самокогерентності не є універсальним: він залежить від ґендеру [7; 11], валентності наративу (позитивний vs. негативний) [9], клінічного контексту та специфіки стресогенної ситуації [10], що, як у дослідницькій, так і в практичній роботі, вимагає диференційованого підходу з урахуванням

індивідуальних і групових відмінностей у наративних стилях і соціалізаційних патернах [20].

У межах наративного підходу, розробленого школою Н. В. Чепелєвої [2], самокогерентність постає експлікацією наративної компетентності особистості – здатності конструювати тексти-розповіді про власне «Я» і досвід, що зберігають смисловий зв'язок із ціннісно-смисловими структурами особистості. В умовах війни, коли зовнішні смислові опори руйнуються, а ідентичність, унаслідок травматичного досвіду, зазнає трансформацій, самокогерентність як здатність вибудовувати зв'язний автонаратив у часовій перспективі минулого, теперішнього і майбутнього стає стрижневим механізмом психологічного самозбереження [2; 19].

У контексті вищезазначеного, не менш суттєвим залишається питання про взаємозв'язок між самокогерентністю і рефлексивністю особистості.

Рефлексивність, у розумінні здатності до метакогнітивного спостереження за власними ментальними процесами і станами, є необхідною умовою тематично-інтегративного виміру когерентності. Дійсно, щоб зв'язати конкретну подію з власною ідентичністю і знайти в ній особистісний смисл, людина повинна вміти «відступити від» безпосереднього переживання і подивитись на нього з рефлексивної дистанції [19]. Дані Різ та колег [6] підтверджують, що тематична когерентність – єдиний вимір NaCCS, що продовжує зростати в зрілому дорослому віці – є тісно пов'язаною з розвитком метакогнітивних здібностей, що формуються в підлітковому і продовжують вдосконалюватись у дорослих [8], що, у свою чергу, засвідчує, що розвиток самокогерентності нерозривно пов'язаний із розвитком рефлексивності, а в психологічні інтервенції, спрямовані на зміцнення самокогерентності, доцільно включати компонент розвитку рефлексивної функції [2].

Висновки. Проведений аналіз ключових досліджень наративної когерентності дозволяє сформулювати такі висновки.

Наративна когерентність є багатовимірним конструктом (контекст, хронологія, тема), виміри якого мають різні траєкторії розвитку і диференційовані зв'язки з показниками психологічного функціонування.

Тематична/інтегративна когерентність є найбільш значущою для психологічного благополуччя і ідентичності та продовжує зростати впродовж усього дорослого життя. Самокогерентність функціонує як ментальний ресурс особистості проспективно: вищий рівень когерентності до стресогенної події передбачає кращу адаптацію в її умовах. Цей ефект підтверджено в природному лонгітюдному дизайні з двохрічним інтервалом і стосується когерентності позитивних наративів.

Механізм ресурсного функціонування самокогерентності є подвійним: інтрапсихічним (смислотворення, підтримка ідентичності, особистісне зростання) та інтерсуб'єктним (генерування підтримуючих соціальних реакцій, посилення відчуття соціальної підтримки). 34% проспективного ефекту

когерентності на благополуччя опосередковується сприйнятою соціальною підтримкою, що підкреслює реляційну природу самокогерентності як ресурсу. Ресурсний ефект когерентності є контекстуально і ґендерно чутливим він значно сильніший у чоловіків і не виявляється при вимірюванні через глобальне клінічне функціонування особистості, що вимагає диференційованого підходу в дослідженнях і практиці. Наративна парадигма забезпечує теоретичні підстави для концептуалізації самокогерентності як ресурсу психологічного самозбереження особистості, що є особливо актуальним в умовах воєнного часу в Україні.

Перспективи подальших досліджень. Подальші розвідки мають бути зосереджені на адаптації методів вимірювання самокогерентності (передусім NaCCS) для україномовних вибірок із урахуванням культурної специфіки наративних практик. Окремим перспективним напрямом є розробка методів діагностики самокогерентності у вразливих верст населення під час війни.

Література

1. Bruner J. *Acts of Meaning. Cambridge*, MA : Harvard University Press, 1990. 179 p.

2. Чепелєва Н. В., Рудницька С. Ю., Гуцол К. В. Теоретико-методичні основи та структурно-змістові складові програми тренінгу наративної компетентності особистості. *Актуальні проблеми психології. Психологічна герменевтика.* 2020. Т. 2, вип. 12. С. 113–131. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722479

3. McAdams D. P., McLean K. C. Narrative Identity. *Current Directions in Psychological Science.* 2013. Vol. 22. № 3. P. 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622

4. McLean K. C., Pasupathi M., Pals J. L. Selves Creating Stories Creating Selves: A Process Model of Self-Development. *Personality and Social Psychology Review.* 2007. Vol. 11. № 3. P. 262–278. https://doi.org/10.1177/1088868307301034

5. Baerger D. R., McAdams D. P. Life Story Coherence and Its Relation to Psychological Well-Being. *Narrative Inquiry.* 1999. Vol. 9. № 1. P. 69–96. https://doi.org/10.1075/ni.9.1.05bae

6. Reese E., Haden C. A., Baker-Ward L., Bauer P., Fivush R., Ornstein P. A. Coherence of Personal Narratives Across the Lifespan: A Multidimensional Model and Coding Method. *Journal of Cognition and Development.* 2011. Vol. 12. № 4. P. 424–462. https://doi.org/10.1080/15248372.2011.587854

7. Vanden Poel L., Hermans D. Narrative Coherence and Identity: Associations With Psychological Well-Being and Internalizing Symptoms. *Frontiers in Psychology.* 2019. Vol. 10. Art. 1171. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01171

8. Habermas T., Bluck S. Getting a Life: The Emergence of the Life Story in Adolescence. *Psychological Bulletin.* 2000. Vol. 126. № 5. P. 748–769. https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.5.748

9. Vanaken L., Bijttebier P., Fivush R., Hermans D. Narrative coherence predicts emotional well-being during the COVID-19 pandemic: a two-year longitudinal study. *Cognition and Emotion.* 2022. Vol. 36. № 1. P. 70–81. https://doi.org/10.1080/02699931.2021.1902283

10. Dimitrova J., Simms L. J. Construct Validation of Narrative Coherence: Exploring Links with Personality Functioning and Psychopathology. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment.* 2022. Vol. 13. № 5. P. 482–493. https://doi.org/10.1037/per0000508

11. Grysman A., Hudson J. A. Gender Differences in Autobiographical Memory: Developmental and Methodological Considerations. *Developmental Review.* 2013. Vol. 33. № 3. P. 239–272. https://doi.org/10.1016/j.dr.2013.07.004

12. Waters T. E. A., Fivush R. Relations Between Narrative Coherence, Identity, and Psychological Well-Being in Emerging Adulthood. *Journal of Personality.* 2015. Vol. 83. № 4. P. 441–451. https://doi.org/10.1111/jopy.12120

13. Adler J. M., Lodi-Smith J., Philippe F. L., Houle I. The Incremental Validity of Narrative Identity in Predicting Well-Being: A Review of the Field and Recommendations for the Future. *Personality and Social Psychology Review.* 2016. Vol. 20. № 2. P. 142–175. https://doi.org/10.1177/1088868315585068

14. Langston C. A. Capitalizing on and Coping with Daily-Life Events: Expressive Responses to Positive Events. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1994. Vol. 67. № 6. P. 1112–1125. https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1112

15. Hobfoll S. E. Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychologist.* 1989. Vol. 44. № 3. P. 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

16. Pals J. L. Narrative Identity Processing of Difficult Life Experiences: Pathways of Personality Development and Positive Self-Transformation in Adulthood. *Journal of Personality.* 2006. Vol. 74. № 4. P. 1079–1110. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00403.x

17. Hammack P. L. Narrative and the Cultural Psychology of Identity. *Personality and Social Psychology Review.* 2008. Vol. 12. № 3. P. 222–247. https://doi.org/10.1177/1088868308316892

18. Hermans H. J. M. The Dialogical Self: Toward a Theory of Personal and Cultural Positioning. *Culture & Psychology.* 2001. Vol. 7. № 3. P. 243–281. https://doi.org/10.1177/1354067X0173001

19. Fivush R. The Development of Autobiographical Memory. *Annual Review of Psychology.* 2011. Vol. 62. P. 559–582. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131702

20. McLean K. C., Syed M. Personal, Master, and Alternative Narratives: An Integrative Framework for Understanding Identity Development in Context. *Human Development.* 2015. Vol. 58. № 6. P. 318–349. https://doi.org/10.1159/000445817

References

1. Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning.* Harvard University Press.

2. Chepelieva, N. V., Rudnytska, S. Yu., & Hutsol, K. V. (2020). Teoretyko-metodychni osnovy ta strukturno-zmistovi skladovi prohramy treninhu naratyvnoi kompetentnosti osobystosti [Theoretical and methodological foundations of a narrative competence training program]. *Aktualni problemy psykholohii. Psykholohichna hermenevtyka*, *2*(12), 113–131. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722479 [in Ukrainian]

3. McAdams, D. P., & McLean, K. C. (2013). Narrative Identity. *Current Directions in Psychological Science*, *22*(3), 233–238. https://doi.org/10.1177/0963721413475622

4. McLean, K. C., Pasupathi, M., & Pals, J. L. (2007). Selves Creating Stories Creating Selves: A Process Model of Self-Development. *Personality and Social Psychology Review*, *11*(3), 262–278. https://doi.org/10.1177/1088868307301034

5. Baerger, D. R., & McAdams, D. P. (1999). Life Story Coherence and Its Relation to Psychological Well-Being. *Narrative Inquiry*, *9*(1), 69–96. https://doi.org/10.1075/ni.9.1.05bae

6. Reese, E., Haden, C. A., Baker-Ward, L., Bauer, P., Fivush, R., & Ornstein, P. A. (2011). Coherence of Personal Narratives Across the Lifespan: A Multidimensional Model and Coding Method. *Journal of Cognition and Development*, *12*(4), 424–462. https://doi.org/10.1080/15248372.2011.587854

7. Vanden Poel, L., & Hermans, D. (2019). Narrative Coherence and Identity: Associations With Psychological Well-Being and Internalizing Symptoms. *Frontiers in Psychology*, *10*, 1171. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01171

8. Habermas, T., & Bluck, S. (2000). Getting a Life: The Emergence of the Life Story in Adolescence. *Psychological Bulletin, 126*(5), 748–769. https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.5.748

9. Vanaken, L., Bijttebier, P., Fivush, R., & Hermans, D. (2022). Narrative coherence predicts emotional well-being during the COVID-19 pandemic: a two-year longitudinal study. *Cognition and Emotion, 36*(1), 70–81. https://doi.org/10.1080/02699931.2021.1902283

10. Dimitrova, J., & Simms, L. J. (2022). Construct Validation of Narrative Coherence: Exploring Links with Personality Functioning and Psychopathology. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 13*(5), 482–493. https://doi.org/10.1037/per0000508

11. Grysman, A., & Hudson, J. A. (2013). Gender Differences in Autobiographical Memory: Developmental and Methodological Considerations. *Developmental Review, 33*(3), 239–272. https://doi.org/10.1016/j.dr.2013.07.004

12. Waters, T. E. A., & Fivush, R. (2015). Relations Between Narrative Coherence, Identity, and Psychological Well-Being in Emerging Adulthood. *Journal of Personality, 83*(4), 441–451. https://doi.org/10.1111/jopy.12120

13. Adler, J. M., Lodi-Smith, J., Philippe, F. L., & Houle, I. (2016). The Incremental Validity of Narrative Identity in Predicting Well-Being: A Review of the Field and Recommendations for the Future. *Personality and Social Psychology Review, 20*(2), 142–175. https://doi.org/10.1177/1088868315585068

14. Langston, C. A. (1994). Capitalizing on and Coping with Daily-Life Events: Expressive Responses to Positive Events. *Journal of Personality and Social Psychology, 67*(6), 1112–1125. https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1112

15. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychologist, 44*(3), 513–524. https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513

16. Pals, J. L. (2006). Narrative Identity Processing of Difficult Life Experiences: Pathways of Personality Development and Positive Self-Transformation in Adulthood. *Journal of Personality, 74*(4), 1079–1110. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00403.x

17. Hammack, P. L. (2008). Narrative and the Cultural Psychology of Identity. *Personality and Social Psychology Review, 12*(3), 222–247. https://doi.org/10.1177/1088868308316892

18. Hermans, H. J. M. (2001). The Dialogical Self: Toward a Theory of Personal and Cultural Positioning. *Culture & Psychology, 7*(3), 243–281. https://doi.org/10.1177/1354067X0173001

19. Fivush, R. (2011). The Development of Autobiographical Memory. *Annual Review of Psychology, 62*, 559–582. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131702

20. McLean, K. C., & Syed, M. (2015). Personal, Master, and Alternative Narratives: An Integrative Framework for Understanding Identity Development in Context. *Human Development, 58*(6), 318–349. https://doi.org/10.1159/000445817

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 373.5:37.015.3:159.955

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2684-2697

Сабліна Наталія Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань», м. Київ, https://orcid.org/0009-0006-2000-983X.

Невоєнна Олена Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-7578-9902

Афанасенко Лариса Анатоліївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-6119-4334

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОГНІТИВНО ОРІЄНТОВАНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ

Анотація. У статті досліджено проблему розвитку критичного мислення школярів як однієї з основних компетентностей сучасної освіти. В умовах швидкого зростання інформаційних потоків та цифровізації суспільства формування здатності учнів до аналізу, оцінювання та інтерпретації інформації набуває особливої актуальності. Критичне мислення розглядається як складний когнітивний процес, що охоплює вміння аргументовано відстоювати власну позицію, аналізувати різні погляди, формулювати висновки та ухвалювати відповідальні рішення. У статті обґрунтовано значення когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій як ефективного інструменту вдосконалення мисленнєвих процесів школярів.

Метою статті є теоретичний аналіз сучасних наукових підходів до формування критичного мислення учнів та визначення можливостей застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. У дослідженні застосовано методи аналізу, узагальнення, порівняння та систематизації наукових джерел, що дало змогу визначити основні напрями дослідження проблеми в сучасній психолого-педагогічній науці.

Результати дослідження підтверджують, що застосування когнітивних стратегій, проблемних завдань, рефлексії, інтерактивних методів та спеціально організованих психологічних інтервенцій активізує пізнавальну діяльність учнів. Це сприяє розвитку їхніх аналітичних навичок, критичного оцінювання інформації та самостійності мислення. Встановлено, що систематичний когнітивно орієнтований підхід створює умови для розкриття інтелектуального потенціалу

школярів, а поєднання навчальних стратегій із психологічними інтервенціями значно підвищує ефективність процесу формування критичного мислення.

У висновках зазначено, що впровадження когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій в освітню практику є перспективним напрямом удосконалення сучасного освітнього процесу та розвитку критичного мислення учнів.

Ключові слова: критичне мислення, школярі, когнітивні, інтервенції, психологічні, навчання, пізнання, аналіз, рефлексія, аргументація, розвиток.

Sablina Natalia Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Private Higher Education Institution "University of Modern Knowledge", Kyiv, https//orcid.org/0009-0006-2000-983X.

Nevoenna Olena Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of General Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https//orcid.org/0000-0002-7578-9902

Afanasenko Larysa Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https//orcid.org/0000-0002-6119-4334

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN SCHOOL STUDENTS THROUGH COGNITIVELY ORIENTED PSYCHOLOGICAL INTERVENTIONS

Abstract. The article examines the problem of developing critical thinking in school students as one of the key competencies of modern education. In the context of the rapid growth of information flows and the digitalization of society, the formation of students' ability to analyze, evaluate, and interpret information becomes especially relevant. Critical thinking is considered as a complex cognitive process that includes the ability to argue one's position, analyze different viewpoints, draw reasoned conclusions, and make responsible decisions. The study substantiates the importance of cognitively oriented psychological interventions as an effective tool for developing thinking processes in school students. The aim of the article is a theoretical analysis of contemporary scientific approaches to the development of students' critical thinking and the identification of possibilities for applying cognitively oriented psychological interventions in the educational process of secondary schools. The research uses methods of analysis, generalization, comparison, and systematization of scientific sources, which made it possible to determine the main directions of research on critical thinking in modern psychological and pedagogical science. The results show that the use of cognitive learning strategies, problem-oriented tasks, reflective practices, interactive methods of teaching, and specially organized psychological interventions

contributes to the activation of students' cognitive activity, the development of analytical skills, and the formation of the ability to critically evaluate information. It is established that the systematic use of cognitively oriented approaches in the educational process creates favorable conditions for the development of students' intellectual potential and increases the effectiveness of educational activities. The findings also indicate that combining cognitive learning strategies with targeted psychological interventions significantly strengthens the development of students' independent and reflective thinking. The conclusions state that the integration of cognitive-oriented psychological interventions into educational practice is a promising avenue for enhancing the modern educational process and fostering the development of students' critical thinking.

Keywords: critical, thinking, schoolchildren, cognitive, interventions, psychological, learning, cognition, analysis, reflection, argumentation, development.

Постановка проблеми. В умовах інтенсифікації інформаційних потоків і цифрової трансформації суспільства особливого значення набуває здатність особистості до критичного мислення, аналізу, інтерпретації та обґрунтованого оцінювання. Щоденна взаємодія з численними інформаційними потоками, зокрема цифровими медіа та соціальними мережами, актуалізує потребу формування навичок критичного мислення як необхідної умови ефективної орієнтації в інформаційному просторі та ухвалення виважених рішень.

Сучасна школа має не лише забезпечувати учнів системою знань, а й навчати їх самостійно аналізувати інформацію, перевіряти її, зіставляти різні погляди та робити аргументовані висновки. У цьому контексті критичне мислення є важливою передумовою формування активної, відповідальної та соціально зрілої особистості, здатної до самостійного ухвалення рішень у різних життєвих ситуаціях.

Особливої актуальності проблема розвитку критичного мислення набуває в шкільному віці, коли інтенсивно розвиваються пізнавальні процеси та формуються основи логічного мислення й рефлексії. З огляду на це, постає необхідність пошуку ефективних психолого-педагогічних підходів, спрямованих на розвиток аналітичних, рефлексивних та оцінних умінь учнів, зокрема шляхом застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку критичного мислення в сучасній психолого-педагогічній науці привертає значну увагу дослідників, оскільки вона безпосередньо пов'язана з формуванням інтелектуального потенціалу особистості та її здатності ефективно діяти в умовах інформаційного суспільства [1; 2].

У сучасних наукових працях критичне мислення розглядається як складний багатовимірний когнітивний процес, що поєднує аналітичні, оцінні та рефлексивні компоненти й забезпечує здатність до аргументованого аналізу інформації та ухвалення обґрунтованих рішень [2; 3].

Дослідники приділяють значну увагу чинникам, які впливають на формування критичного мислення. Вони наголошують на ролі індивідуально-психологічних характеристик, зокрема самооцінки, особистісних особливостей та рівня тривожності, які можуть впливати на ефективність розвитку аналітичних і рефлексивних умінь [3]. Водночас науковці акцентують на значенні освітнього середовища та навчальних підходів для розвитку здатності до аналізу інформації, комунікації та співпраці [4; 5].

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із розробленням і впровадженням ефективних педагогічних стратегій розвитку критичного мислення. Зокрема, С. Азарарі, А. Акмам (A. Akmam) та П. Александер (P. Alexander) обґрунтовують доцільність упровадження проблемно-орієнтованого навчання, інтерактивних методів і спеціально організованих когнітивних стратегій, що сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів і розвитку їхніх аналітичних здібностей [6; 7].

У своєму дослідженні С. Редаеллі та колеги (S. Redaelli et al.) зазначають, що розвиток критичного мислення тісно пов'язаний зі здатністю учнів розпізнавати неперевірену інформацію та оцінювати її об'єктивність у процесі аналізу інформаційних повідомлень [8].

Сучасні наукові роботи також підкреслюють взаємозв'язок між розвитком критичного мислення та формуванням інших інтелектуальних здібностей. Існування тісного зв'язку між критичним та креативним мисленням, що сприяє підвищенню ефективності навчальної діяльності, доводять Н. Шабер та співавтори (N. Shaber et al.) [9]. У цьому контексті дослідники наголошують на важливості інтеграції різних когнітивних стратегій навчання, які стимулюють розвиток аналітичних і творчих здібностей учнів.

Значну кількість сучасних досліджень присвячено вивченню педагогічних підходів до розвитку критичного мислення. Ефективність застосування спеціально розроблених навчальних модулів і освітніх стратегій, спрямованих на формування критичного мислення в процесі навчальної діяльності, обґрунтовують А. Янг (A. Yang), Н. Сулейман (N. Sulaiman) та Н. Яккоб (N. Yaccob) [10]. Значення інтерактивних освітніх підходів, проблемно-орієнтованих завдань та рефлексивних практик для розвитку аналітичного мислення підкреслюють Ф. Джеремай (F. Jeremiah)та Р. Радич (R. Radics)[11].

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із застосуванням інноваційних освітніх технологій і когнітивних стратегій навчання. Зокрема, Р. Сувістіка (R. Suwistika), І. Іброхім (I. Ibrohim) та Х. Сусанто (H. Susanto) обґрунтовують, що застосування моделі проблемно-орієнтованого навчання сприяє підвищенню рівня критичного та креативного мислення учнів [5].

Важливість розвитку критичного мислення та медіаграмотності як необхідної умови підготовки учнів до функціонування в сучасному інформаційному середовищі обґрунтовує колектив авторів на чолі із Ф. Томмазі (F. Tommasi et al.) [12].

Водночас Е. Шуте (E. Schoute) та П. Александер (P. Alexander) зазначають, що попри значну кількість досліджень у цій сфері, проблема ефективного розвитку критичного мислення в освітньому процесі потребує подальшого теоретичного й практичного опрацювання, зокрема в контексті застосування психологічних інтервенцій, спрямованих на активізацію когнітивної діяльності учнів [13].

Отже, аналіз сучасних наукових джерел засвідчує зростання інтересу дослідників до проблеми розвитку критичного мислення та пошуку ефективних педагогічних і психологічних засобів його формування. Водночас недостатньо вивченими залишаються питання застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій як інструменту розвитку критичного мислення школярів, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Мета статті полягає в аналізі сучасних наукових підходів до розвитку критичного мислення школярів, а також обґрунтуванні можливостей застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій як ефективного засобу формування аналітичних, рефлексивних і оцінних компонентів мислення здобувачів в освітньому процесі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1) розкрити сутність і структуру критичного мислення школярів, виокремивши його основні компоненти (аналіз, оцінювання, аргументацію та рефлексію);

2) проаналізувати зміст і типологію когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій, обґрунтувати механізми їхнього впливу на розвиток критичного мислення учнів;

3) експериментально перевірити ефективність застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій в освітньому процесі та визначити умови їхнього ефективного впровадження.

Виклад основного матеріалу. Критичне мислення розуміють як складне інтегративне утворення, що охоплює здатність до аналізу інформації, її оцінювання, аргументованого обґрунтування власної позиції та рефлексії щодо власних суджень [7; 13]. У його структурі доцільно виокремлювати взаємопов’язані компоненти – аналіз, оцінювання, аргументацію та рефлексію [6], кожен із яких виконує специфічну функцію в процесі мисленнєвої діяльності. Зокрема, аналіз передбачає виокремлення істотних ознак і встановлення зв’язків між явищами; оцінювання полягає у визначенні об’єктивності, достовірності та значущості інформації; аргументація забезпечує логічне обґрунтування висновків; рефлексія спрямована на усвідомлення, переосмислення й корекцію власних суджень.

Зазначені компоненти формуються поступово та характеризуються віковою специфікою розвитку, що відображає ускладнення когнітивних процесів упродовж шкільного періоду. Зокрема, наприкінці молодшого шкільного віку (9–10 років) та на початку середнього шкільного віку (10–12 років) відбувається

якісний перехід від конкретно-операційного до абстрактно-логічного мислення, формується здатність до виконання складних логічних операцій, аналізу та самоконтролю. Водночас оцінний і рефлексивний компоненти залишаються недостатньо сформованими, що актуалізує потребу в цілеспрямованому педагогічному впливі, спрямованому на їх розвиток.

У цьому контексті розвиток критичного мислення набуває більшої ефективності за умови використання когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій, які виступають інструментом активізації пізнавальної діяльності. Вони охоплюють спеціальні тренінги, метакогнітивні стратегії, рефлексивні техніки та методи подолання когнітивних викривлень, застосування яких спрямоване на розвиток здатності до аналізу інформації, аргументації та усвідомленого контролю мислення.

Вплив зазначених інтервенцій доцільно розглядати в межах узагальненої моделі (рис. 1), яка демонструє логіку їхньої дії. Зокрема, інтервенції активізують основні пізнавальні процеси (аналіз, узагальнення, оцінювання), що сприяє розвитку відповідних компонентів критичного мислення й виявляється в здатності учнів до самостійного ухвалення обґрунтованих рішень.

Рис. 1. Структурно-функціональна модель впливу когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій на розвиток критичного мислення
Джерело: створено авторами

Для вивчення особливостей розвитку критичного мислення школярів здійснено емпіричне дослідження, спрямоване на визначення ефективності застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій в освітньому процесі.

У дослідженні, проведеному на базі закладів загальної середньої освіти Києва та Харкова, взяли участь 30 учнів 5–6 класів (вибірку сформовано за принципом добровільної участі). Для перевірки гіпотези виокремлено експериментальну та контрольну групи. В експериментальній групі освітній процес передбачав застосування когнітивно орієнтованих психологічних

інтервенцій, спрямованих на розвиток аналітичних, рефлексивних та оцінних компонентів мислення.

Для визначення рівня розвитку критичного мислення школярів застосовано комплекс психодіагностичних методик, що охоплював стандартизовані та авторські діагностичні інструменти: завдання на аналіз і інтерпретацію інформації, методику оцінювання рівня сформованості критичного мислення (за показниками аналізу, аргументації та оцінювання), а також проблемно-ситуаційні завдання для виявлення здатності учнів до формулювання обґрунтованих висновків. Дослідження здійснювалося в кілька етапів: констатувальний, формувальний та контрольний.

На констатувальному етапі дослідження визначено початковий рівень розвитку критичного мислення учнів експериментальної та контрольної груп. Аналіз отриманих результатів засвідчив, що для більшості здобувачів характерний середній рівень розвитку критичного мислення. Розподіл школярів за цим показником наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Рівні розвитку критичного мислення школярів на констатувальному етапі дослідження

Рівень розвитку	Експериментальна група (n=15)	Контрольна група (n=15)
Високий	3 (20 %)	2 (13 %)
Середній	8 (53 %)	9 (60 %)
Низький	4 (27 %)	4 (27 %)

Аналіз результатів (табл. 1) засвідчує особливості розподілу рівнів розвитку критичного мислення школярів на констатувальному етапі дослідження. Так, в експериментальній групі високий рівень розвитку критичного мислення продемонстрували 3 особи, що становить 20 % від загальної кількості досліджуваних у групі.

Середній рівень виявлено у 8 осіб, що становить 53 % від загальної кількості учасників експериментальної групи. Низький рівень розвитку критичного мислення зафіксовано в 4 осіб, що становить 27 % досліджуваних.

У контрольній групі високий рівень розвитку критичного мислення спостерігається у 2 осіб, що становить 13 % від загальної кількості учасників. Середній рівень виявлено в 9 осіб, що становить 60 % досліджуваних. Низький рівень розвитку критичного мислення продемонстрували 4 особи, що становить 27 % від загальної кількості школярів контрольної групи.

Отримані результати підтверджують, що в більшості учнів обох груп переважає середній рівень розвитку критичного мислення. Частка осіб із високим рівнем є незначною, що вказує на необхідність цілеспрямованого розвитку аналітичних, рефлексивних та оцінних компонентів мислення школярів. Водночас приблизно чверть від загальної кількості учнів демонструє низький рівень розвитку критичного мислення, що додатково підтверджує

актуальність застосування спеціально організованих педагогічних і психологічних впливів для його формування.

На формувальному етапі дослідження в експериментальній групі впроваджено систему когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій, зокрема когнітивні тренінги (вправи на аналіз та інтерпретацію інформації), метакогнітивні стратегії (самоконтроль, самоперевірка та планування мисленнєвої діяльності), техніки рефлексії (рефлексивні щоденники, самооцінювання), а також прийоми роботи з когнітивними викривленнями (виявлення логічних помилок, аналіз альтернативних поглядів). Зазначені інтервенції були спрямовані на розвиток аналітичних умінь, формування навичок аргументації, аналізу інформації та рефлексивного оцінювання власних суджень. До основних методів роботи належали проблемно-орієнтовані завдання, дискусійні методи навчання, аналіз інформаційних повідомлень, рефлексивні вправи та групові обговорення.

Після завершення формувального етапу здійснено повторну діагностику рівня розвитку критичного мислення. Порівняльний аналіз результатів експериментальної та контрольної груп наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка розвитку критичного мислення школярів у процесі застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій

Рівень розвитку	**Експериментальна група (n=15)**	**Контрольна група (n=15)**
Високий	7 (47 %)	3 (20 %)
Середній	7 (47 %)	8 (53 %)
Низький	1 (6 %)	4 (27 %)

Аналіз результатів (табл. 2) показує позитивну динаміку розвитку критичного мислення школярів експериментальної групи після застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій. Зокрема, в експериментальній групі високий рівень розвитку критичного мислення продемонстрували 7 осіб, що становить 47 % від загальної кількості досліджуваних; середній рівень виявлено також у 7 (47 %); низький – в 1 (6 %).

У контрольній групі зміни показників розвитку критичного мислення є менш вираженими.

Зокрема, високий рівень продемонстрували 3 особи, що становить 20 % від загальної кількості; середній – 8 (53 %); низький – 4 (27 %).

Порівняння результатів експериментальної та контрольної груп засвідчує істотне зростання частки осіб із високим рівнем розвитку критичного мислення та зменшення кількості учнів із низьким рівнем в експериментальній групі. Отримані результати підтверджують ефективність застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій у розвитку аналітичних, рефлексивних та оцінних компонентів мислення школярів.

У процесі аналізу результатів дослідження особливу увагу приділено визначенню педагогічних та психологічних умов, які сприяють ефективному розвитку критичного мислення школярів. Одним із важливих чинників розвитку аналітичних умінь є використання спеціально розроблених дидактичних матеріалів, які стимулюють пізнавальну активність та формують здатність до самостійного аналізу інформації. Застосування сучасних освітніх технологій забезпечує активне залучення школярів до процесу осмислення, інтерпретації та оцінювання інформації, що сприяє розвитку як критичного, так і креативного мислення. Водночас ефективність таких матеріалів визначається їх проблемно-пошуковим характером, наявністю відкритих завдань і варіативністю способів розв'язання, що орієнтує учнів на продуктивну пізнавальну діяльність.

Важливим напрямом розвитку критичного мислення є застосування дослідницьких методів навчання, що передбачають активну участь учнів у процесі пізнання. Виконання практичних і дослідницьких завдань сприяє формуванню вмінь висувати гіпотези, аналізувати результати діяльності та аргументовано обґрунтовувати власні висновки. Такі підходи підвищують рівень пізнавальної активності та формують здатність до самостійного ухвалення рішень у процесі навчання. Водночас вони сприяють розвитку наукового стилю мислення, що передбачає послідовність, доказовість і логічну узгодженість міркувань. Крім того, важливе значення в розвитку критичного мислення має інтеграція міждисциплінарних підходів до навчання. Поєднання знань із різних галузей сприяє розвитку здатності до комплексного аналізу проблем, формуванню навичок аргументації та критичного оцінювання інформації. Такий підхід дозволяє учням встановлювати міжпредметні зв'язки, узагальнювати знання та застосовувати їх у нових контекстах, що є необхідною умовою перенесення сформованих когнітивних умінь.

У контексті дослідження когнітивно орієнтовані психологічні інтервенції передбачали застосування комплексу методів і прийомів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності школярів. До них належали аналіз проблемних ситуацій, обговорення альтернативних поглядів, виконання дослідницьких завдань, групові дискусії та рефлексивні вправи. Застосування зазначених методів сприяло формуванню в школярів здатності до самостійного аналізу інформації, аргументованого висловлення позиції та оцінювання різних варіантів виконання навчальних завдань. При цьому їх систематичне використання забезпечує розвиток метакогнітивних умінь, зокрема планування, моніторингу та корекції власної пізнавальної діяльності.

Отримані результати дослідження свідчать, що систематичне застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій в освітньому процесі створює сприятливі умови для розвитку аналітичних, рефлексивних та оцінних компонентів мислення. Це підтверджує позитивна динаміка рівня розвитку критичного мислення школярів експериментальної групи, що дає підстави для висновку про ефективність запропонованого підходу. Така динаміка виявляється

не лише в підвищенні якості виконання навчальних завдань, а й у зростанні здатності учнів до самостійного формулювання проблем, вибору стратегій їх розв'язання та оцінювання отриманих результатів.

Подальший аналіз результатів дослідження дав змогу виокремити низку психологічних та педагогічних чинників, що сприяють ефективному розвитку критичного мислення школярів. Насамперед важливе значення має організація освітньої діяльності, у межах якої школярі мають можливість активно взаємодіяти з інформацією, аналізувати її, висловлювати власні припущення та аргументовано обґрунтовувати власну позицію. Ефективне формування критичного мислення передбачає створення таких освітніх умов, у яких учні не лише засвоюють навчальний матеріал, але й активно залучаються до його інтерпретації та оцінювання, що сприяє переходу від репродуктивних до складніших аналітичних форм пізнавальної діяльності [1]. Важливим у цьому аспекті є також створення безпечного освітнього середовища, яке підтримує відкритість до висловлення різних поглядів та толерантність до інтелектуальної дискусії.

Важливим чинником розвитку критичного мислення є формування внутрішньої мотивації до пізнання. Учні з високою академічною самооцінкою та внутрішньою мотивацією виявляють більшу готовність до самостійного аналізу інформації, формулювання проблемних запитань та критичного осмислення навчального матеріалу [2]. Поряд з індивідуальними характеристиками важливе значення має освітнє середовище, яке має стимулювати активну взаємодію, розвиток комунікативних навичок та культуру співпраці. Саме поєднання мотиваційних і соціально-комунікативних чинників створює підґрунтя для стійкого інтелектуального розвитку [3].

Проте в сучасній педагогічній практиці існують певні труднощі, пов'язані з формуванням навичок критичного мислення. Зокрема, спостерігається недостатня здатність учнів переносити сформовані навички критичного аналізу в нові навчальні або життєві ситуації, що пов'язано з перевагою традиційних підходів до навчання, орієнтованих на відтворення знань, а не їх осмислення [4]. Це зумовлює необхідність переорієнтації освітнього процесу на розвиток гнучких когнітивних стратегій і варіативності мислення.

З огляду на це, особливої актуальності набуває застосування сучасних освітніх технологій, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності.

Ефективними є проблемно-орієнтоване навчання, інтерактивні методи, дослідницькі завдання та застосування освітніх технологій, які стимулюють до самостійного пошуку інформації, її аналізу та формулювання власних висновків. Такі підходи сприяють розвитку не лише критичного, але й креативного мислення, забезпечуючи цілісність інтелектуального розвитку особистості [14].

Не менш важливим аспектом є формування медіаграмотності учнів, що передбачає здатність аналізувати інформаційні джерела, оцінювати їхню перевіреність та розпізнавати маніпулятивні впливи. Це є необхідною умовою

ефективного функціонування особистості в сучасному інформаційному середовищі [8]. У цьому контексті критичне мислення є не лише навчальною метою, а й інструментом соціальної адаптації та інформаційної безпеки.

Сучасні підходи також підкреслюють тісний взаємозв'язок між розвитком критичного та креативного мислення, а також важливість використання спеціально розроблених навчальних матеріалів, які сприяють формуванню аналітичних умінь, розвитку здатності до аргументації та самостійного формулювання висновків. Їх поєднання забезпечує розвиток здатності до генерації нових ідей на основі глибокого аналізу інформації.

Отже, ефективний розвиток критичного мислення школярів можливий за умови комплексного застосування когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій, інтерактивних методів навчання та спеціально організованих освітніх стратегій. Застосування зазначених підходів сприяє формуванню в школярів здатності до самостійного аналізу інформації, аргументованого висловлення власної позиції та ухвалення обґрунтованих рішень у процесі навчальної діяльності, забезпечуючи їх готовність до ефективної діяльності в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Висновки. У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що когнітивно орієнтовані психологічні інтервенції є ефективним засобом розвитку критичного мислення, оскільки забезпечують активізацію базових пізнавальних процесів, розвиток метакогнітивних умінь і формування здатності до усвідомленого контролю мисленнєвої діяльності. Їх використання сприяє не лише вдосконаленню аналітичних і аргументаційних умінь, а й поступовому розвитку рефлексивних механізмів, що визначають глибину й усвідомленість мислення.

Емпірично встановлено, що на констатувальному етапі в більшості учнів переважає середній рівень розвитку критичного мислення, що свідчить про обмежений рівень сформованості здатності до критичного аналізу й оцінювання інформації. Упровадження системи когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій забезпечило позитивну динаміку в експериментальній групі, яка виявилася в суттєвому зростанні частки учнів із високим рівнем та зменшенні кількості осіб із низьким рівнем розвитку критичного мислення. Порівняльний аналіз результатів із контрольною групою підтвердив ефективність запропонованого підходу та його практичну значущість.

Визначено, що результативність розвитку критичного мислення забезпечується комплексом взаємопов'язаних психолого-педагогічних умов, до яких належать використання проблемно-орієнтованих і дослідницьких завдань, інтерактивних і дискусійних методів навчання, систематичне впровадження рефлексивних практик, а також застосування спеціально розроблених дидактичних матеріалів із проблемно-пошуковим характером. Важливу роль відіграє створення освітнього середовища, яке стимулює пізнавальну активність, підтримує відкритість до обміну думками, сприяє розвитку комунікативної взаємодії та внутрішньої мотивації учнів.

Доведено, що систематичне застосування когнітивно орієнтованих інтервенцій має комплексний вплив на розвиток особистості школяра, охоплюючи не лише когнітивну, а й мотиваційну сферу. Це проявляється у зростанні пізнавальної активності, здатності до самостійного формулювання проблем, вибору стратегій їх розв'язання та перенесення сформованих інтелектуальних умінь у нові навчальні ситуації.

Отже, результати дослідження підтверджують доцільність і ефективність системного впровадження когнітивно орієнтованих психологічних інтервенцій в освітній процес закладів загальної середньої освіти як важливого засобу розвитку критичного мислення школярів і підвищення якості їхньої навчальної діяльності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням комплексних програм розвитку критичного мислення учнів різних вікових груп, вивченням довготривалого ефекту когнітивних інтервенцій, а також удосконаленням методів психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу з урахуванням сучасних викликів інформаційного суспільства.

Література:

1. Alexander P. A., Schoute E. C. Knowledge, Knowing, and Information: Their Meaning and Meaningfulness to Learning and Development. Routledge, 2022. URL: https://doi.org/10.4324/9781138609877-REE203-1 (дата звернення: 22.03.2026).

2. Fu J., Ding Y., Nie K., Zaigham G. H. K. How does self-efficacy, learner personality, and learner anxiety affect critical thinking of students? *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. Article 128959. URL: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1289594 (дата звернення: 22.03.2026).

3. Creativity, Critical Thinking, Communication, and Collaboration: Assessment, Certification, and Promotion of 21st Century Skills for the Future of Work and Education / B. Thornhill-Miller et al. *Journal of Intelligence*. 2023. Vol. 11, № 3. Article 54. URL: https://doi.org/10.3390/jintelligence11030054 (дата звернення: 22.03.2026).

4. van Peppen L. M., van Gog T., Verkoeijen P. P. J. L., Alexander P. A. Identifying obstacles to transfer of critical thinking skills. Thinking Skills and Creativity. 2022. Vol. 34. № 2. URL: https://doi.org/10.1080/20445911.2021.1990302 (дата звернення: 22.03.2026).

5. Suwistika R., Ibrohim I., Susanto H. Improving critical thinking and creative thinking skills through POPBL learning in high school students. JPBI (Jurnal Pendidikan Biologi Indonesia). 2024. Vol. 10, № 1. P. 115–122. URL: https://doi.org/10.22219/jpbi.v10i1.30172 (дата звернення: 22.03.2026).

6. Ahzari S., Akmam A. Analyzing Students' Critical Thinking as a Basis for Developing Interactive Physics Multimedia with Generative Learning and Cognitive Conflict Strategies. *Jurnal Pendidikan Fisika*. 2025. Vol. 13, № 2. URL: https://doi.org/10.26618/jpf.v13i2.17702 (дата звернення: 22.03.2026).

7. Alexander P. A. "Here Be Dragons!" Mapping the realm of higher-order, critical, and critical-analytic thinking. *Educational Psychology Review*. 2023. Vol. 35. Article number 42. URL: https://doi.org/10.1007/s10648-023-09762-0 (дата звернення: 22.03.2026).

8. Mastering critical thinking skills is strongly associated with the ability to recognize fakeness and misinformation / S. Redaelli et al. *Frontiers in Education*. 2025. Vol. 10. Article number 1577692. URL: https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1577692 (дата звернення: 22.03.2026).

9. Shaber N., Shah S. K., Imran M., Almusharraf N. Exploring the Relationship Between Critical Thinking and Creativity in University Students: Gender Differences and the Assessment of Skills. *Education Sciences.* 2025. Vol. 15, № 4. URL: https://doi.org/10.3390/educsci15040464 (дата звернення: 22.03.2026).

10. Yang A., Sulaiman N. A., Yaccob N. S. Enhancing critical thinking skills for higher education students through English reading modules: a systematic review. *Cogent Education.* 2025. Vol. 12, № 1. Article number 2587466. URL: https://doi.org/10.1080/2331186X.2025.2587466 (дата звернення: 22.03.2026).

11. Jeremiah F., Radics R. I. Making Sense of Action Bias in Higher Education: Pedagogical Insights on Critical Thinking. Behavioral Sciences. 2025. Vol. 15, № 10. Article number 1372. URL: https://doi.org/10.3390/bs15101372 (дата звернення: 22.03.2026).

12. Tommasi F., Ceschi A., Sartori R., Gostimir M., Passaia G., Genero S., Belotto S. Enhancing critical thinking and media literacy in the context of IVET: a systematic scoping review. European Journal of Training and Development. 2023. Vol. 47, № 1–2. P. 85–104. URL: https://doi.org/10.1108/EJTD-06-2021-0074 (дата звернення: 22.03.2026).

13. Schoute E. C., Alexander P. A. A Critical Analysis of Critical Thinking Interventions in Higher Education. *Review of Educational Research.* 2025. URL: https://doi.org/10.3102/00346543251352539 (дата звернення: 22.03.2026).

14. Ahzari S., Asrizal, Usmeldi. Effects of Physics Teaching Materials on Student Critical Thinking and Creative Thinking Skills: A Meta-Analysis. *arXiv*. 2026. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2601.09144 (дата звернення: 22.03.2026).

References

1. Alexander, P. A., & Schoute, E. C. (2022). *Knowledge, knowing, and information: Their meaning and meaningfulness to learning and development*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781138609877-REE203-1

2. Fu, J., Ding, Y., Nie, K., & Zaigham, G. H. K. (2023). How does self-efficacy, learner personality, and learner anxiety affect critical thinking of students? *Frontiers in Psychology, 14*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1289594

3. Thornhill-Miller, B., Camarda, A., Mercier, M., Burkhardt, J.-M., Morisseau, T., … & Lubart, T. (2023). Creativity, critical thinking, communication, and collaboration: Assessment, certification, and promotion of 21st century skills for the future of work and education. *Journal of Intelligence, 11*(3). https://doi.org/10.3390/jintelligence11030054

4. van Peppen, L. M., van Gog, T., Verkoeijen, P. P. J. L., & Alexander P. A. (2022). Identifying obstacles to transfer of critical thinking skills. *Thinking Skills and Creativity, 34*(2). https://doi.org/10.1080/20445911.2021.1990302

5. Suwistika, R., Ibrohim, I., & Susanto, H. (2024). Improving critical thinking and creative thinking skills through POPBL learning in high school students. *JPBI (Jurnal Pendidikan Biologi Indonesia), 10*(1), 115–122. https://doi.org/10.22219/jpbi.v10i1.30172

6. Ahzari, S., & Akmam, A. (2025). Analyzing students' critical thinking as a basis for developing interactive physics multimedia with generative learning and cognitive conflict strategies. *Jurnal Pendidikan Fisika, 13*(2). https://doi.org/10.26618/jpf.v13i2.17702

7. Alexander, P. A. (2023). "Here Be Dragons!" Mapping the realm of higher-order, critical, and critical-analytic thinking. *Educational Psychology Review, 35,* 42. https://doi.org/10.1007/s10648-023-09762-0

8. Redaelli, S., Biller-Andorno, N., Gloeckler, S., Brown, J., Spitale, G. … & Germani, F (2025). Mastering critical thinking skills is strongly associated with the ability to recognize fakeness and misinformation. *Frontiers in Education, 10,* 1577692.https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1577692

9. Shaber, N., Shah, S. K., Imran, M., & Almusharraf, N. (2025). Exploring the relationship between critical thinking and creativity in university students: Gender differences and the assessment of skills. *Education Sciences, 15*(4). https://doi.org/10.3390/educsci15040464

10. Yang, A., Sulaiman, N. A., & Yaccob, N. S. (2025). Enhancing critical thinking skills for higher education students through English reading modules: A systematic review. *Cogent Education, 12*(1), 2587466. https://doi.org/10.1080/2331186X.2025.2587466

11. Jeremiah, F. & Radics, R. (2025). Making sense of action bias in higher education: Pedagogical insights on critical thinking. *Behavioral Sciences, 15*(10). https://doi.org/10.3390 /bs15101372

12. Tommasi, F., Ceschi, A., Sartori, R., Gostimir, M., Passaia, G., … Belotto S. (2023). Enhancing critical thinking and media literacy in the context of IVET: A systematic scoping review. *European Journal of Training and Development, 47*(1–2), 85–104. https://doi.org/10.1108/EJTD-06-2021-0074

13. Schoute, E. C., & Alexander, P. A. (2025). A critical analysis of critical thinking interventions in higher education. *Review of Educational Research*. https://doi.org/10.3102/003 46543251352539

14. Ahzari, S., Asrizal, & Usmeldi. (2026). Effects of physics teaching materials on student critical thinking and creative thinking skills: A meta-analysis. *arXiv*. https://doi.org/ 10.48550/ arXiv.2601.09144

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 159.9-051:174

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2698-2709

Саламон Олег Леонтійович асистент кафедри спеціальної освіти Львівського Національного Університету ім. Івана Франка, https://orcid.org/0000-0001-6372-0839

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ У ДОРОСЛИХ: ПСИХОЛОГІЧНІ, ПЕДАГОГІЧНІ ТА МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті проаналізовано історичну еволюцію та сучасний стан підходів до розуміння, діагностики та підтримки дорослих осіб з інтелектуальними порушеннями. Визначено, що термінологічна та концептуальна база цього феномену зазнала суттєвих трансформацій упродовж XX–XXI століть: від стигматизуючих понять, що домінували в МКХ-6–10 та DSM-IV, до гуманістично орієнтованих формулювань, таких як «Disorders of Intellectual Development» та «Intellectual Developmental Disorder», які закріплені у МКХ-11 та DSM-5.

Обґрунтовано, що перехід до міждисциплінарного підходу, що інтегрує психологічні, педагогічні та медико-соціальні компоненти, є необхідним для забезпечення комплексної підтримки цієї категорії осіб.

Розглянуто діагностичні критерії провідних класифікаційних систем (МКХ-11, DSM-5, AAIDD), охарактеризовано їхні спільні та відмінні риси щодо визначення ступенів тяжкості порушення, оцінювання адаптивного функціонування та трактування інтелектуального розвитку як континууму. З'ясовано, що акцент на адаптивній поведінці як ключовому діагностичному параметрі відображає новітню тенденцію до персоніфікованого аналізу потреб. Доведено, що в українській практиці поступово формується перехід від медичної до багатовимірної моделі, однак залишаються виклики щодо нормативного закріплення комплексної оцінки адаптаційних навичок. Описано психодіагностичні методики, які застосовуються в інклюзивно-ресурсних центрах (WISC-IV, Leiter-3 тощо), та визначено їх потенціал і обмеження в контексті міжнародних стандартів.

Обґрунтовано потребу в уніфікації критеріїв оцінювання, розширенні можливостей ретроспективної діагностики у дорослому віці, а також розробці персоналізованих програм підтримки з урахуванням супутніх розладів. Сформовано висновки про доцільність гармонізації української діагностичної практики з міжнародними підходами, що передбачають не лише визначення когнітивного рівня, а й урахування функціонального потенціалу, індивідуальних потреб та контексту соціального середовища.

Ключові слова: інтелектуальні порушення у дорослих; адаптивне функціонування; класифікаційні системи DSM-5 і МКХ-11; нейророзвиткові розлади; міждисциплінарна діагностика; психометричне оцінювання; біопсихосоціальна модель.

Salamon Oleh Assistant Professor, Department of Special Education, Ivan Franko National University of Lviv, https://orcid.org/0000-0001-6372-0839

INTERDISCIPLINARY APPROACHES TO THE STUDY OF INTELLECTUAL DISORDERS IN ADULTS: PSYCHOLOGICAL, PEDAGOGICAL, AND MEDICAL-SOCIAL ASPECTS

Abstract. The article analyzes the historical evolution and current state of approaches to understanding, diagnosing, and supporting adults with intellectual disabilities. It is determined that the terminological and conceptual basis of this phenomenon has undergone significant transformations during the 20th–21st centuries: from stigmatizing concepts that dominated in ICD-6–10 and DSM-IV to humanistically oriented formulations such as “Disorders of Intellectual Development” and “Intellectual Developmental Disorder,” which are enshrined in ICD-11 and DSM-5. It is substantiated that the transition to an interdisciplinary approach that integrates psychological, pedagogical and medical-social components is necessary to ensure comprehensive support for this category of individuals. The diagnostic criteria of the leading classification systems (ICD-11, DSM-5, AAIDD) are reviewed, their common and distinctive features in determining the severity of the disorder, assessing adaptive functioning and interpreting intellectual development as a continuum are characterized. It is found that the emphasis on adaptive behavior as a key diagnostic parameter reflects the latest trend towards personalized needs analysis. It is proven that in Ukrainian practice the transition from a medical to a multidimensional model is gradually taking shape, however, challenges remain regarding the normative consolidation of a comprehensive assessment of adaptive skills.

Psychodiagnostic methods used in inclusive resource centers (WISC-IV, Leiter-3, etc.) are described, and their potential and limitations in the context of international standards are determined. The need for unification of assessment criteria, expansion of retrospective diagnosis capabilities in adulthood, and development of personalized support programs taking into account concomitant disorders are substantiated. Conclusions are drawn on the feasibility of harmonizing Ukrainian diagnostic practice with international approaches that involve not only determining the cognitive level, but also taking into account functional potential, individual needs, and the context of the social environment.

Keywords: intellectual disabilities in adults; adaptive functioning; DSM-5 and ICD-11 classification systems; neurodevelopmental disorders; interdisciplinary diagnostics; psychometric assessment; biopsychosocial model.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростає актуальність комплексного підходу до вивчення інтелектуальних порушень у дорослому віці, зумовлена потребою у міжвідомчій взаємодії медичних, соціальних, психологічних і педагогічних служб щодо підтримки осіб із порушеннями когнітивного розвитку. На відміну від дитячого віку, в якому діагностика і корекційна допомога мають чітко окреслену нормативно-правову та методичну базу, дорослі з інтелектуальними порушеннями нерідко залишаються поза фокусом системної підтримки, що призводить до їх соціальної маргіналізації, обмеження доступу до послуг, працевлаштування та самореалізації.

Водночас трансформація підходів до інвалідності у контексті прав людини, інклюзії та якісного життя (згідно з положеннями Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю) вимагає нової наукової парадигми у вивченні феномену інтелектуальних порушень у дорослих. Наявні розрізнені дослідження у сфері клінічної психології, дефектології, психіатрії, соціальної роботи та освітньої інклюзії потребують інтеграції в єдину міждисциплінарну модель оцінювання, підтримки та супроводу таких осіб.

Відсутність узгоджених теоретико-методологічних основ, недостатній рівень міжсекторальної взаємодії та дефіцит спеціалізованих програм психосоціальної допомоги дорослим з інтелектуальними порушеннями обумовлюють потребу в поглибленому аналізі, узагальненні та систематизації наявного наукового досвіду. Саме тому постає необхідність у розробленні цілісного міждисциплінарного підходу до вивчення даної категорії осіб, що враховуватиме психологічні, педагогічні та медико-соціальні чинники їхнього розвитку, адаптації та включення в суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтелектуальних порушень розглядається у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях крізь призму когнітивного розвитку, освітньої підтримки та нейропсихологічної діагностики. У дисертаційному дослідженні І. В. Войтюк розроблено корекційні засоби на основі нетрадиційної зображувальної діяльності, що сприяє розвитку мислення в дітей старшого дошкільного віку. Методичний посібник Л. О. Прядко та О. О. Фурман висвітлює дидактичні принципи організації навчального процесу для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку. У дослідженні С. В. Чупахіної розкрито психофізіологічні аспекти засвоєння ІКТ учнями цієї категорії, що набуває особливої актуальності в умовах цифровізації освіти. У зарубіжній науковій традиції дослідження N. Benson, D. Hulac і J. Bernstein деталізує зміст субтестів WISC-IV Integrated, а M. Bertelli, L. Salvador-Carulla акцентують на потребі уточнення когнітивних критеріїв у межах МКХ. Тенденції інклюзивної освіти в Україні розглядаються у науковій праці N. Horishna, V. Polishchuk, H. Slozanska та O. Hlavatska, де порушуються умови доступності освітніх послуг. У іншому міжнародному виданні під редакцією J. Matson та A. Issarraras представлено комплексне міждисциплінарне розуміння проблем інтелектуальних порушень з акцентом на клінічні, педагогічні та соціальні аспекти.

Отже, на основі проведеного аналізу наукових поглядів вчених, на сьогодні потребує поглибленого вивчення міждисциплінарного підходу до вивчення інтелектуальних порушень у дорослих, що інтегрує психологічні, педагогічні та медико-соціальні аспекти діагностики, підтримки й супроводу даної категорії осіб.

Мета статті – обґрунтувати міждисциплінарний підхід до вивчення інтелектуальних порушень у дорослих, що інтегрує психологічні, педагогічні та медико-соціальні засади діагностики, підтримки та супроводу даної категорії осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія формування уявлень про психічні, зокрема інтелектуальні порушення, має давні витоки, що сягають перших людських цивілізацій. Термінологічні та концептуальні моделі відображали філософсько-світоглядні орієнтири своєї доби, рівень знань про психічне здоров'я та культурно зумовлені стереотипи.

Протягом XX – початку XXI ст. термінологія, що стосується інтелектуальних порушень, зазнала суттєвих змін. У науковому обігу до 1990-х рр. використовувалися поняття «імбецильність», «ідіотія», «розумова відсталість», які в сучасних умовах вважаються принизливими. У МКХ-6 (1948) вживалися категорії *mental deficiency*, *imbecility*, *idiocy*, які також мають стигматизуючий характер. У 1960-х рр. поширився термін *mental retardation*, що офіційно закріпився в МКХ-8, проте з часом був замінений у зв'язку з розвитком гуманістичних підходів до інвалідності.

Із кінця XX ст. в міжнародному середовищі набуває домінуючого значення підхід *person-first language*, що ставить в основу особистість, а не діагноз. Відповідно до цього підходу прийнятнішими є формулювання «особа з інтелектуальними порушеннями» [13].

Зміни торкнулися і класифікаційних систем. У DSM-IV інтелектуальні порушення визначалися як *Mental Retardation* (вісь II), тоді як у DSM-5 (2013) запроваджено термін *Intellectual Disability (Intellectual Developmental Disorder)* – інтелектуальна недостатність (порушення інтелектуального розвитку) [4]. Зміни спрямовані на гармонізацію з міжнародною практикою, зокрема МКХ та рекомендаціями AAIDD. Також скасовано багатоосьову систему діагностики, тобто інтелектуальні порушення включені до загального переліку психічних розладів на рівних засадах з іншими діагнозами.

У *DSM-5* діагностика порушень інтелектуального розвитку ґрунтується на трьох критеріях, які мають бути наявними одночасно: суттєве зниження інтелектуального функціонування (приблизно IQ ≤70), виражені порушення адаптивного функціонування в концептуальній, соціальній та практичній сферах, а також початок проявів у дитинстві або підлітковому віці [15].

На відміну від попередніх класифікацій, *DSM-5* акцентує увагу не на IQ як головному діагностичному індикаторі, а на рівні функціонування особи в реальному соціальному середовищі – її здатності до самостійного життя,

комунікації, навчання та праці [5]. Даний підхід відображає перехід до гуманістично орієнтованої парадигми, у якій провідне значення має не дефіцит, а потенціал розвитку та участі в суспільному житті.

DSM-5 виділяє чотири рівні інтелектуального порушення, а саме: легкий, помірний, тяжкий і глибокий, які визначаються на основі адаптивного функціонування в трьох сферах: концептуальній, соціальній і практичній. Наприклад, особи з легким ступенем здатні опановувати базові навички і досягати часткової автономії, тоді як особи з глибокими порушеннями потребують постійного догляду [10].

У *МКХ-10* використовувався термін «розумова відсталість», що визначався як затримка або недостатній розвиток психіки, зокрема пізнавальних, мовленнєвих, моторних і соціальних функцій [19]. У *МКХ-11* акцент зроблено на необхідності міждисциплінарного підходу, що враховує функціонування в контексті соціального середовища [12].

DSM-5 класифікує інтелектуальні порушення як нейророзвиткові розлади з хронічним перебігом, які мають етіологічний зв'язок із ранніми порушеннями ЦНС. Діагноз базується на порушенні когнітивних здібностей (абстрагування, міркування, судження, навчання) і адаптивних навичок (самообслуговування, комунікація, побутове функціонування), що оцінюються за допомогою психометричних тестів і клінічної експертизи [14, С. 1099].

У вітчизняній науці також простежується різноманіття підходів до визначення інтелектуальних порушень. С. Чупахіна розглядає їх як наслідок органічного ураження мозку спадкового чи набутого характеру [3, С. 162]. І. Войтюк трактує їх як дисгармонію між інтелектуальною та емоційною сферами, що зумовлює загальний психічний недорозвиток і проблеми соціальної адаптації [1, С. 72]. Л. Прядко та О. Фурман визначають інтелектуальні порушення як стійкий психічний дефіцит спадкового або набутого ґенезу, що перешкоджає соціальній інтеграції [2, С. 7].

Незважаючи на відсутність єдиного концептуального визначення в українському науковому просторі, більшість авторів підкреслюють ранній початок, обмеження у засвоєнні знань і знижену здатність до автономії, що ускладнює соціальну адаптацію [11, С. 113].

Попри істотні досягнення у сфері наукових досліджень, соціальної політики та клінічної практики, базове розуміння інтелектуальних порушень залишається відносно стабільним. Як зазначають R. L. Schalock, R. L. Luckasson і K. A. Shogren, визначальними критеріями й надалі виступають порушення когнітивного розвитку, обмеження адаптивної поведінки та початок проявів у ранньому віці [18, С. 119].

У цьому контексті Американська асоціація з інтелектуальних і порушень розвитку (AAIDD) трактує інтелектуальні порушення як комплексний стан, що характеризується значними обмеженнями інтелектуального функціонування та адаптивної поведінки, які виникають до 18-річного віку [4]. Таким чином,

адаптивне функціонування визнається рівнозначним інтелектуальному дефіциту у структурі діагностичних критеріїв.

Подальший розвиток цього підходу відображено в МКХ-11 (2019), де термін *mental retardation* було замінено на *Disorders of Intellectual Development (DID)*. Запровадження нового поняття спрямоване на усунення стигматизуючих конотацій попередньої термінології та узгодження з класифікацією DSM-5, у якій використовується близьке за змістом визначення *Intellectual Developmental Disorder* [12].

Заміна компонента *mental* на *intellectual* відображає сучасне розуміння інтелекту як багатовимірного когнітивного конструкта, що охоплює не лише рівень пізнавальних здібностей, а й адаптивну поведінку та здатність до навчання [7]. Ініціатива перегляду термінології була вперше запропонована експертним комітетом ВООЗ у 2011 році, який розглядав IDD і DID як семантично рівнозначні поняття.

У концептуальному плані МКХ-11 розглядає інтелектуальні порушення не лише як стан інвалідності, а й як медичний розлад, що дозволяє поєднувати клінічний підхід МКХ із функціональною оцінкою за моделлю ICF. Водночас віднесення DID до групи нейророзвиткових розладів забезпечує узгодженість із DSM-5 та створює єдину методологічну основу для розуміння етіології, перебігу й діагностики цих станів.

У бета-проєкті МКХ-11 порушення інтелектуального розвитку визначаються як етіологічно різноманітні стани з початком у періоді розвитку, що характеризуються зниженням інтелектуального функціонування та адаптивної поведінки більш ніж на два стандартні відхилення від середнього рівня. Діагностика ґрунтується на результатах стандартизованого тестування або, за його відсутності, на клінічному судженні (МКХ-11 Beta Draft). Структура інтелектуальних функцій у цьому контексті розглядається як багатокомпонентна система, що включає логічне мислення, оперативну пам’ять, швидкість обробки інформації та вербальне розуміння, що підтверджується емпіричними даними досліджень на основі шкали WISC-IV [6, С. 694].

У DSM-5 інтелектуальне функціонування трактується як сукупність когнітивних здібностей, зокрема логічного мислення, планування, абстрагування, навчання та практичного розуміння. Його оцінка базується на поєднанні результатів стандартизованих тестів і клінічної інтерпретації.

Адаптивна поведінка у DSM-5 та МКХ-11 визначається як здатність особи ефективно функціонувати в трьох сферах: концептуальній, соціальній та практичній. До неї належать академічні навички, соціальна взаємодія, самообслуговування, дотримання норм, фінансова грамотність, користування побутом і транспортом [8].

На відміну від застарілих підходів МКХ-10, сучасна версія класифікації спирається на уявлення про нейропластичність, контекстуальну змінюваність когнітивних функцій і залежність від середовища та досвіду. Такий підхід сприяє

гуманізації діагностичних критеріїв. Водночас обидві класифікації – DSM-5 і МКХ-11 не встановлюють чіткої верхньої межі періоду розвитку, що може викликати труднощі в адміністративно-правовій площині, зокрема щодо осіб із набутими порушеннями у пізньому підлітковому віці.

МКХ-11 акцентує на використанні валідованих психодіагностичних інструментів, дозволяючи клінічну оцінку лише за їх відсутності. Критерії визначення ступеня тяжкості порушень деталізовані порівняно з МКХ-10, а також додано нову категорію – «прогностичний підтип» для випадків тимчасово неможливої повної оцінки [8].

DSM-5 і МКХ-11 зберігають чотири рівні тяжкості: легкий, помірний, тяжкий і глибокий. Водночас DSM-5 класифікує ступені порушення виключно за адаптивними навичками, а не за рівнем IQ [9].

У класифікації DSM-5 також згадуються додаткові категорії, такі як Global Developmental Delay та Unspecified IDD, які застосовуються в умовах недостатності даних, зокрема у ранньому віці. МКХ-11 окремо виділяє стан межового інтелектуального функціонування (1–2 стандартних відхилення нижче норми), що не є клінічним діагнозом, але вимагає втручання [8].

На відміну від МКХ-11, DSM-5 не визначає чітких порогів для межового інтелекту, але дозволяє враховувати цей стан як об'єкт клінічного аналізу. У разі коморбідності особливої важливості набуває міждисциплінарний підхід до диференціації легкого ступеня інтелектуального порушення та межового функціонування.

МКХ-11 надає детальний опис поведінкових індикаторів для всіх рівнів порушень відповідно до віку, а також враховує широкий спектр чинників, що можуть впливати на результати тестування, зокрема рівень освіти, сенсорні та психічні розлади, депривацію, культурні особливості. У випадку недоступності тестів пріоритет віддається клінічній оцінці, що повинна бути багатовимірною та контекстуалізованою [8].

Натомість DSM-5 базує класифікацію виключно на адаптивному функціонуванні, вважаючи його основним прогностичним критерієм. Такий підхід краще пристосований до клінічної практики, тоді як модель МКХ-11 є більш придатною для досліджень, статистики та адміністративних рішень.

Обидві сучасні класифікації, МКХ-11 та DSM-5 наголошують на важливості раннього, індивідуалізованого втручання у вигляді програм підтримки, адаптованих до розвитку особи. Систематичне, тривале оцінювання протягом життя розглядається як необхідна умова ефективного супроводу, що відповідає уявленню про інтелектуальне порушення як змінний, пластичний феномен.

МКХ-11 допускає коморбідну діагностику DID з іншими нейророзвитковими розладами, зокрема ADHD або ASD, за умови, що симптоми останніх суттєво перевищують очікуваний рівень відповідно до загального інтелектуального та адаптивного функціонування. Особливий акцент робиться на

точному оцінюванні адаптивних навичок, особливо у випадках порушень мовлення чи соціальних навичок [8].

МКХ-11 також фіксує високу частоту супутніх психічних і поведінкових розладів у осіб з DID. Рекомендовано базувати діагностику супутньої симптоматики на спостереженнях та звітах осіб, які здійснюють догляд, з урахуванням рівня розвитку. Це демонструє прогрес порівняно з МКХ-10 та DSM-5, де коморбідність висвітлюється менш деталізовано.

Крім того, обидві класифікації визнають, що супутні психічні стани можуть істотно впливати на результати інтелектуального тестування, що зумовлює потребу в комплексному міждисциплінарному аналізі.

Окреме місце в системі діагностики й підтримки посідає підхід Американської асоціації з інтелектуальних та розвиткових порушень (AAIDD). У 12-му виданні офіційного керівництва (2021) інтелектуальна недостатність визначається як суттєві обмеження інтелектуального функціонування й адаптивної поведінки, що виникають до 22 років.

AAIDD пропонує п’ять принципів, зокрема порівняння з однолітками в соціальному контексті, врахування культурних особливостей, поєднання обмежень із сильними сторонами, орієнтація на виявлення потреб у підтримці та визнання позитивного впливу довготривалої підтримки на адаптацію.

На відміну від DSM-5 та МКХ-11, AAIDD з 1992 року просуває багатовимірну модель, орієнтовану на рівень необхідної підтримки. Класична типологія (інтермітуюча, обмежена, широка, всебічна) з часом була відмовлена через відсутність чітких критеріїв, однак сам підхід залишився центральним.

Оцінювання реалізується за допомогою Шкали інтенсивності підтримки (Supports Intensity Scale, SIS), що охоплює 49 типових життєвих активностей: від домашнього життя й соціальної взаємодії до професійної діяльності та безпеки. Для кожної сфери визначається рівень допомоги, необхідної для автономного функціонування [15].

Підхід AAIDD ґрунтується на біопсихосоціальній моделі, що поєднує класичні діагностичні критерії (IQ ≈70±5, адаптивна поведінка, вік початку до 22 років) з оцінкою потреби в підтримці, що дозволяє формувати індивідуалізовані програми допомоги. Особи з однаковим рівнем інтелектуального функціонування можуть суттєво відрізнятися за рівнем необхідної підтримки, що узгоджується з концепцією функціонального континууму та принципами людиноцентричної практики [4].

Коректна та своєчасна діагностика є ключовою умовою розробки ефективної системи підтримки, що охоплює освітній, медичний та соціальний компоненти. Оцінювання інтелектуального розвитку поєднує психометричні тести та експертну інтерпретацію адаптивного функціонування. Впродовж останніх десятиліть діагностика зазнала змін, зокрема через феномен зростання середнього IQ, що зумовило уточнення меж інтелектуальних порушень (нині – IQ < 70) [9].

Згідно з МКХ-10, легкий ступінь (IQ 50–69) характеризується базовою самостійністю, але потребує підтримки в навчальній та соціально-побутовій сферах. При помірному ступені (IQ 35–49) спостерігається затримка мовлення, складнощі у навчанні та соціальній адаптації, тоді як тяжкий (IQ 20–34) і глибокий (IQ < 20) ступені зумовлюють повну залежність від догляду через різко обмежене когнітивне функціонування та комунікативні можливості [12].

В українській практиці спостерігається поступовий перехід від медичної моделі до багатовимірного підходу, що передбачає урахування не лише когнітивних параметрів, а й потенціалу до навчання, соціального функціонування й потреби в комплексній підтримці. Цей підхід, закріплений у положеннях Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, реалізується через діяльність інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), де використовуються валідизовані методики, зокрема WISC-IV та Leiter-3.

Методика WISC-IV орієнтована на дітей 6–16 років і дає змогу комплексно оцінити інтелектуальні функції, а Leiter-3 застосовується для невербальної оцінки інтелекту у дітей 3–7,5 років і є цінною для діагностики осіб із порушеннями вербального розвитку. Обидві методики відповідають сучасним принципам IQ-діагностики [17].

Крім того, ІРЦ застосовують інші психодіагностичні інструменти: Conners-3 – для виявлення симптомів ADHD, CASD – для скринінгу РАС у дітей 2–7,5 років, PEP-3 – для оцінки навчального профілю та поведінкових особливостей дитини з аутизмом. Однак жодна з цих методик не передбачає оцінювання адаптивної поведінки, що є необхідним компонентом діагнозу згідно з DSM-5 і МКХ-11, що вказує на необхідність вдосконалення нормативної бази.

Хоча інтелектуальні порушення зазвичай діагностуються до 18–22 років, у клінічній практиці трапляються випадки первинного звернення дорослих. Це пов’язано з недоступністю діагностики в дитинстві або з необхідністю визначення статусу для соціальних чи юридичних потреб. У таких випадках проводиться ретроспективне встановлення симптомів у дитячому віці з урахуванням анамнезу, освітньої траєкторії та адаптації в соціумі.

Висновки. Отже, інтелектуальні порушення, як правило, виникають унаслідок органічного ураження головного мозку, мають спадкове або набуте походження, маніфестуються в онтогенезі та характеризуються хронічним перебігом. Їх наслідками є порушення інтелектуального функціонування та зниження адаптаційних можливостей у когнітивній, соціальній та побутовій сферах. Крім того, інтелектуальні порушення часто супроводжуються вторинними психічними або соматичними розладами, що обумовлює необхідність міждисциплінарного, індивідуалізованого підходу до діагностики на всіх етапах розвитку дитини.

Результати проведеного аналізу свідчать, що діагностичні практики в Україні наразі враховують переважно перший із зазначених принципів – підвищення інтелектуального порогового показника відповідно до норм,

закладених у МКХ-10. При цьому системне оцінювання адаптивної поведінки та гнучке тлумачення IQ, як це передбачено у DSM-5 та МКХ-11, фактично залишаються поза межами практичного застосування.

Література

1. Войтюк І. В. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2020. 199 с.

2. Прядко Л. О., Фурман О. О. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : метод. посіб. Суми, 2015. 114 с.

3. Чупахіна С. В. Психофізіологічні особливості опанування учнями з інтелектуальними порушеннями інформаційно-комунікаційними технологіями. *Вісник Нац. ун-ту «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка.* 2020. № 6(162). С. 156–166.

4. American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD). *User's Guide to Accompany the 12th Edition of the Definition Manual: Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports*. Washington, DC : AAIDD, 2021. 220 p.

5. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders: intellectual disability (fact sheet). Washington, DC: APA, 2013. 4 p.

6. Benson N., Hulac D. M., Bernstein J. D. (2013). An independent confirmatory factor analysis of the WISC-IV integrated: What do the process approach subtests measure? *Psychological Assessment*, 25(3), 692–705.

7. Bertelli M. O., Salvador-Carulla L., Scuticchio D., et al. (2014). Moving beyond intelligence in the revision of ICD-10: Specific cognitive functions in intellectual developmental disorders. *World Psychiatry*, 13, 93–94.

8. Clinical descriptions and diagnostic requirements for ICD-11 mental, behavioural and neurodevelopmental disorders. World Health Organization. Geneva : WHO, 2024. 852 с

9. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5. 5th ed. Arlington, VA : American Psychiatric Association, 2013. 991 p.

10. DSM-5 criteria for intellectual disabilities. MentalHealth.com. DSMV. 2025. URL: https://www.mentalhealth.com/library/dsm-5-criteria-intellectual-disabilities.

11. Horishna N., Polishchuk V., Slozanska H., Hlavatska O. Trends in the development of inclusive education in Ukraine. *Educational Dimension.* 2020. – Vol. 55. P. 103–116.

12. International Classification of Diseases for Mortality and Morbidity Statistics (11th Revision). World Health Organization. URL: https://icd.who.int/en

13. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). WHO. URL: http://www.who.int/classifications/icf/en/

14. Matson, J. L., & Issarraras, A. (2019). Handbook of intellectual disabilities. Cham: Springer, p. 1093–1103.

15. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. *The Growing Gap in Life Expectancy by Income: Implications for Federal Programs and Policy Responses.* Washington, DC: The National Academies Press, 2015.

16. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Mental disorders and disabilities among low-income children. Washington, DC: The National Academies Press, 2015. 234 p. DOI: https://doi.org/10.17226/21780.

17. Roid G. H., Miller L. J. *Leiter International Performance Scale, Third Edition (Leiter-3).* Wood Dale, IL : Stoelting Co., 2013.

18. Schalock R. L., Luckasson R. L., Shogren K. A. (2007). The renaming of mental retardation: Understanding the change to the term intellectual disability. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 45(2), 116–124.

19. The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical descriptions and diagnostic guidelines. Geneva: World Health Organization. 1992. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9241544228.

References

1. Voitiuk I. V. (2020) Korektsiia myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku z intelektualnymy porushenniamy zasobamy netradytsiinoi zobrazhuvalnoi diialnosti [Correction of thinking of children of senior preschool age with intellectual disabilities by means of non-traditional imaging activities]: dys. … kand. ped. nauk : 13.00.03. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Priadko L. O., Furman O. O. (2015) Dydaktychni osnovy navchannia ditei z porushenniamy intelektualnoho rozvytku [Didactic foundations of teaching children with intellectual disabilities] : metod. posib. Sumy, 2015. 114 s. [in Ukrainian].

3. Chupakhina S. V. (2020) Psykhofiziolohichni osoblyvosti opanuvannia uchniamy z intelektualnymy porushenniamy informatsiino-komunikatsiinymy tekhnolohiiamy [Psychophysiological features of mastering information and communication technologies by students with intellectual disabilities]. *Visnyk Nats. un-tu «Chernihivskyi kolehium» im. T. H. Shevchenka,* 6(162), 156–166. [in Ukrainian].

4. American Association on Intellectual and Developmental Disabilities (AAIDD). *User's Guide to Accompany the 12th Edition of the Definition Manual: Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports*. Washington, DC : AAIDD, 2021. 220 p.

5. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders: intellectual disability (fact sheet). Washington, DC: APA, 2013. 4 p.

6. Benson N., Hulac D. M., Bernstein J. D. (2013). An independent confirmatory factor analysis of the WISC-IV integrated: What do the process approach subtests measure? *Psychological Assessment*, 25(3), 692–705.

7. Bertelli M. O., Salvador-Carulla L., Scuticchio D., et al. (2014). Moving beyond intelligence in the revision of ICD-10: Specific cognitive functions in intellectual developmental disorders. *World Psychiatry*, 13, 93–94.

8. Clinical descriptions and diagnostic requirements for ICD-11 mental, behavioural and neurodevelopmental disorders. World Health Organization. Geneva : WHO, 2024. 852 c

9. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5. 5th ed. Arlington, VA : American Psychiatric Association, 2013. 991 p.

10. DSM-5 criteria for intellectual disabilities. MentalHealth.com. DSMV. 2025. URL: https://www.mentalhealth.com/library/dsm-5-criteria-intellectual-disabilities.

11. Horishna N., Polishchuk V., Slozanska H., Hlavatska O. Trends in the development of inclusive education in Ukraine. *Educational Dimension.* 2020. – Vol. 55. P. 103–116.

12. International Classification of Diseases for Mortality and Morbidity Statistics (11th Revision). World Health Organization. URL: https://icd.who.int/en

13. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). WHO. URL: http://www.who.int/classifications/icf/en/

14. Matson, J. L., & Issarraras, A. (2019). Handbook of intellectual disabilities. Cham: Springer, 1093–1103.

15. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. *The Growing Gap in Life Expectancy by Income: Implications for Federal Programs and Policy Responses.* Washington, DC: The National Academies Press, 2015.

16. National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. Mental disorders and disabilities among low-income children. Washington, DC: The National Academies Press, 2015. 234 p. DOI: https://doi.org/10.17226/21780.

17. Roid G. H., Miller L. J. (2013) *Leiter International Performance Scale, Third Edition (Leiter-3)*. Wood Dale, IL : Stoelting Co.

18. Schalock R. L., Luckasson R. L., Shogren K. A. (2007). The renaming of mental retardation: Understanding the change to the term intellectual disability. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 45(2), 116–124.

19. The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Clinical descriptions and diagnostic guidelines. Geneva: World Health Organization. 1992. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9241544228.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.922:159.9:316.446

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2710-2721

Самойленко Оксана Анатоліївна доктор педагогічних наук, доцент кафедри психології Дніпровського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом, Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-2305-4111

Жванія Тарас Валеріанович кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-1160-6254

Даниленко Наталія Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Товариство з обмеженою відповідальністю "ЗІҐМУНД ФРОЙД УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНА", м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-7627-5728

ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ У МОЛОДІ ЯК ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ І СТРАТЕГІЇ ПРОФІЛАКТИКИ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз феномену емоційного вигорання як складного багатовимірного психологічного явища. Розкрито еволюцію наукових підходів до його розуміння: від первинного визначення як стану виснаження до сучасних концепцій, що трактують вигорання як тривалий стресовий процес. Особливу увагу приділено моделі К. Маслач, яка виокремлює три ключові компоненти синдрому: емоційне виснаження, деперсоналізацію та зниження особистісних досягнень.

Проаналізовано сучасні підходи до визначення емоційного вигорання як наслідку хронічного стресу, що формується під впливом комплексу внутрішніх і зовнішніх чинників. До внутрішніх віднесено індивідуально-психологічні особливості особистості, зокрема рівень стресостійкості, самооцінку та здатність до емоційної регуляції. Серед зовнішніх чинників визначено навчальне або професійне навантаження, специфіку освітнього середовища, міжособистісні взаємини та соціально-економічні умови. Підкреслено поступовий характер розвитку вигорання, що часто залишається неусвідомленим на початкових етапах.

Висвітлено специфіку проявів емоційного вигорання у студентської молоді. Визначено його основні симптоми: психоемоційне та фізичне виснаження, зниження мотивації до навчання, тривожність, дратівливість і уникнення навчальної діяльності. Розглянуто особливості виникнення цього явища на різних етапах навчання, зокрема труднощі адаптації на молодших

курсах та професійну невизначеність - на старших. Акцентовано увагу на впливі кризових умов, зокрема воєнного стану, що посилює психологічне навантаження та сприяє виснаженню ресурсів студентів.

Узагальнено підходи до профілактики емоційного вигорання, які передбачають комплексне поєднання індивідуальних і організаційних заходів. Серед них виокремлено оптимізацію навчального навантаження, розвиток навичок саморегуляції та стресостійкості, забезпечення соціальної підтримки, формування сприятливого освітнього середовища та доступ до психологічної допомоги. Наголошено на важливості своєчасного виявлення симптомів вигорання та впровадження ефективних стратегій його подолання з метою збереження психічного здоров'я студентської молоді.

Ключові слова: емоційне вигорання, молодь, студенти, психосоціальний феномен, психічне здоров'я, стрес, профілактика вигорання, психологічні механізми, соціально-психологічні чинники, адаптація до професійної діяльності.

Samoilenko Oksana Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology of the Dnipro Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-2305-4111

Zhvaniia Taras Candidate of Psychological Sciences, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Associate professor of the department of Psychology, Kharkiv,https://orcid.org/0000-0003-1160-6254

Danylenko Nataliia Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology, LIMITED LIABILITY COMPANY "UKRAINE SIGMUND FREUD UNIVERSITY", Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-7627-5728

EMOTIONAL BURNOUT IN YOUTH AS A PSYCHOSOCIAL PHENOMENON: MECHANISMS OF FORMATION AND STRATEGIES OF PREVENTION

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the phenomenon of emotional burnout as a complex multidimensional psychological phenomenon. The evolution of scientific approaches to its understanding is revealed: from the initial definition as a state of exhaustion to modern concepts that interpret burnout as a long-term stressful process. Particular attention is paid to the model of K. Maslach, which identifies three key components of the syndrome: emotional exhaustion, depersonalization and a decrease in personal achievements.

Modern approaches to the definition of emotional burnout as a consequence of chronic stress, which is formed under the influence of a complex of internal and external factors, are analyzed. Internal factors include individual psychological

characteristics of the personality, in particular the level of stress resistance, self-esteem and the ability to emotional regulation. External factors include educational or professional workload, the specifics of the educational environment, interpersonal relationships and socio-economic conditions. The gradual nature of the development of burnout is emphasized, which often remains unconscious at the initial stages.

The specifics of the manifestations of emotional burnout in student youth are highlighted. Its main symptoms are identified: psychoemotional and physical exhaustion, decreased motivation to study, anxiety, irritability, and avoidance of educational activities. The peculiarities of the occurrence of this phenomenon at different stages of study are considered, in particular, difficulties in adaptation in junior years and professional uncertainty in senior years. Attention is focused on the influence of crisis conditions, in particular martial law, which increases the psychological load and contributes to the depletion of students' resources.

Approaches to the prevention of emotional burnout are summarized, which involve a comprehensive combination of individual and organizational measures. Among them, optimization of the educational load, development of self-regulation and stress resistance skills, provision of social support, formation of a favorable educational environment, and access to psychological help are highlighted. The importance of timely identification of burnout symptoms and implementation of effective strategies to overcome it in order to preserve the mental health of students is emphasized.

Keywords: emotional burnout, youth, students, psychosocial phenomenon, mental health, stress, prevention of burnout, psychological mechanisms, socio-psychological factors, adaptation to professional activity.

Постановка проблеми. У сучасних соціокультурних умовах проблема емоційного вигорання набуває особливої значущості, зокрема серед молоді, яка перебуває на етапі активного особистісного, професійного та соціального становлення. Зростання рівня психоемоційного навантаження, інформаційного перенасичення, соціальної нестабільності та високих вимог до самореалізації зумовлюють підвищений ризик розвитку емоційного виснаження у представників молодіжного середовища.

Емоційне вигорання розглядається як складний психосоціальний феномен, що формується під впливом взаємодії індивідуально-психологічних характеристик (рівень тривожності, особливості самооцінки, копінг-стратегії) та соціальних чинників (освітнє середовище, міжособистісні взаємини, рівень соціальної підтримки). У молодому віці цей процес ускладнюється недостатньою сформованістю механізмів саморегуляції та обмеженим досвідом подолання стресових ситуацій.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах підвищеного стресового фону, спричиненого суспільними викликами, що впливають на психічне здоров’я молоді, її мотивацію до навчання, професійне самовизначення та загальний рівень психологічного благополуччя. Нерідко емоційне вигорання

призводить до зниження продуктивності діяльності, втрати інтересу до навчання, розвитку тривожних і депресивних станів, а також до соціальної дезадаптації.

Попри значну кількість наукових досліджень, питання механізмів формування емоційного вигорання у молоді та ефективних стратегій його профілактики потребують подальшого уточнення з урахуванням сучасних соціальних реалій та освітнього контексту, що зумовлює необхідність комплексного аналізу зазначеного феномену та розробки практично орієнтованих рекомендацій щодо його попередження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному українському науковому дискурсі проблема емоційного вигорання, зокрема серед молоді, посідає вагоме місце. Значний внесок у її дослідження зроблено З. Борисенко, яка у своїх працях здійснила ґрунтовний аналіз психологічних особливостей синдрому емоційного вигорання у студентів. Дослідниця розкриває специфіку його проявів та представляє результати емпіричного вивчення соціально-демографічних чинників, що зумовлюють виникнення й перебіг цього явища у студентському середовищі [1].

Проблематику психологічних механізмів розвитку вигорання, його структури та проявів у контексті професійної підготовки особистості розробляє Л. Карамушка, яка акцентує увагу на значенні організаційних і соціально-психологічних чинників, а також підкреслює важливість психологічного супроводу як засобу профілактики емоційного вигорання [4; 5].

Узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних досліджень представлено у працях М. Міщенко, де емоційне вигорання трактується як складне психосоціальне явище, що виконує функцію психологічного захисту та проявляється у пригніченні емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи. Авторка визначає ключові чинники його розвитку, серед яких - надмірна відповідальність, інтенсивна міжособистісна взаємодія та хронічний стрес, що можуть призводити до виснаження та професійної деформації особистості [8].

Важливий внесок у вивчення проблеми здійснила І. Ващенко, яка проаналізувала зовнішні чинники, що зумовлюють емоційне вигорання підлітків. У її дослідженнях вигорання розглядається як комплексний симптомокомплекс, що проявляється через зміни у поведінці, мисленні, емоційній сфері та стані здоров’я. Особливу увагу приділено ролі сімейних взаємин, зокрема залежності рівня тривожності підлітків від конфліктності в родині [16].

Комплексний підхід до аналізу чинників емоційного вигорання простежується у працях В. Ташматова та О. Геращенка, які розглядають взаємодію академічних, соціальних і особистісних аспектів у формуванні цього явища. Дослідники підкреслюють важливість своєчасного втручання для збереження психічного здоров’я студентів та їх успішної адаптації до майбутньої професійної діяльності [11].

Окрему увагу проблемі емоційного вигорання в умовах сучасних соціальних викликів приділяє К. Остапенко, яка досліджує психологічні особливості цього феномена серед студентської молоді в умовах воєнного стану, акцентуючи на зростанні рівня стресу та виснаження [9].

Таким чином, у працях українських науковців емоційне вигорання постає як багатовимірне явище, що поєднує індивідуально-психологічні, соціальні та освітні чинники, і потребує комплексного, міждисциплінарного підходу до його вивчення та профілактики.

Метою статті є теоретичне узагальнення та аналіз феномену емоційного вигорання у молоді як психосоціального явища, визначення основних механізмів його формування, а також обґрунтування ефективних стратегій профілактики та подолання в умовах сучасних соціальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «емоційне вигорання» вперше було введене американським психіатром Г. Фрейденбергом, який звернув увагу на власний стан і стан своїх колег, що проявлявся у виснаженні, втраті мотивації та зниженні відповідальності. Такі прояви згодом були узагальнені ним у поняття емоційного вигорання. У подальших дослідженнях Фрейденберг розширив своє бачення цього феномена, визначивши його як процес емоційного виснаження, характерний передусім для людей, які активно залучені до професійної чи громадської діяльності.

Подальший розвиток досліджень у цій сфері відбувався в межах сучасної психологічної науки. Зокрема, Крістіна Маслач розглядає емоційне вигорання як тривалий стресовий процес, пов’язаний із особливостями управління емоціями, що супроводжується виснаженням, відстороненням від роботи та зниженням ефективності діяльності [15]. Науковиця виділяє три ключові складові цього явища.

По-перше, це емоційне виснаження, яке проявляється у постійній втомі, втраті енергії та нездатності відновлювати внутрішні ресурси.

По-друге, деперсоналізація, що характеризується відчуженням від інших людей, зниженням емпатії та формальним ставленням до міжособистісної взаємодії. По-третє, зниження рівня особистих досягнень, що виражається у втраті впевненості у власних здібностях, негативній оцінці результатів своєї праці та зменшенні задоволеності професійною діяльністю [15].

Розвиваючи ці підходи, сучасні дослідники також акцентують увагу на комплексності цього феномена. Так, К. Остапенко визначає емоційне вигорання як складний психологічний стан, що виникає в умовах хронічного стресу. Він проявляється у виснаженості, відчутті безсилля, втраті мотивації та задоволення від діяльності, а також супроводжується зниженням соціальної активності й самооцінки. У загальному розумінні цей стан формується внаслідок тривалого перебування в напружених умовах праці, перевантаження, емоційного перенапруження та контакту з травматичними ситуаціями, що негативно впливає як на психічне, так і на фізичне здоров’я людини [9, с. 10].

Науковці, зокрема Л. Карамушка, Т. Цигульська, Ю. Жогно та інші, розглядають емоційне вигорання як стан, який можна порівняти з болем у його крайніх проявах або ж із третьою стадією загального адаптаційного синдрому - стадією виснаження. Вони підкреслюють, що вигорання не зводиться лише до емоційної втоми чи короткочасного стресу, а є глибокою та складною психологічною реакцією, що формується внаслідок тривалого впливу стресогенних факторів. Перехід від звичайного стресу до стану вигорання відбувається поступово й часто залишається непомітним для самої людини. На початкових етапах це може проявлятися у вигляді незначної втоми, зниження емоційного тонусу та загального виснаження, які не завжди одразу усвідомлюються як складова більш серйозного процесу [4; 13; 3].

Водночас важливим є розуміння чинників, що сприяють розвитку емоційного вигорання. Зокрема, В. Босько підкреслює, що це явище має багатофакторний характер і формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх детермінант. До внутрішніх належать індивідуально-психологічні особливості особистості, такі як рівень стресостійкості, самооцінка та здатність до емоційної регуляції. Серед зовнішніх чинників дослідник виділяє навчальне або професійне навантаження, специфіку освітнього чи робочого середовища, характер міжособистісних взаємин, а також соціально-економічні умови [2, с. 119].

Доповнюючи зазначені підходи до розуміння емоційного вигорання, доцільно звернути увагу на його прояви у студентському середовищі. Зокрема, М. Коць та О. Цвігун обґрунтовують, що синдром емоційного вигорання слід розглядати як поступовий процес виснаження емоційних, когнітивних і фізичних ресурсів особистості. Такий стан супроводжується ознаками психічної перевтоми, фізичного виснаження та зниження мотивації до навчальної діяльності [7].

Розвиваючи це положення, автори на основі емпіричного дослідження особливостей формування фаз і стадій емоційного вигорання у студентської молоді детальніше описують його прояви. Зокрема, психоемоційне виснаження трактується як процес вичерпання внутрішніх ресурсів особистості. У міжособистісній взаємодії воно проявляється через дратівливість, агресивність, підвищену чутливість до критики та загальне психічне виснаження. На індивідуальному рівні це може супроводжуватися тривожністю та зниженням емоційної стійкості. Водночас на мотиваційному рівні спостерігаються такі симптоми, як небажання відвідувати заняття, прагнення якнайшвидше завершити навчальний день або навіть пропуски занять, що свідчить про глибше виснаження [7, с. 127].

У контексті узагальнення причин виникнення цього явища серед студентів важливими є підходи, які враховують як внутрішні, так і зовнішні чинники. Так, З. Борисенко, аналізуючи феномен «студентського вигорання», виокремлює дві групи передумов. До зовнішніх належать особливості організації освітнього процесу, навчальні стандарти, методи викладання, а також психологічний клімат

у навчальному колективі. Водночас внутрішні чинники пов'язані з особистісними характеристиками студента, зокрема системою цінностей, мотивацією, особливостями самосприйняття та смисложиттєвими орієнтаціями. Важливо, що на різних етапах навчання ризики вигорання мають свою специфіку: на молодших курсах вони пов'язані зі стресом адаптації до нових умов, а на старших - із професійною невизначеністю, сумнівами щодо правильності обраної спеціальності та можливостей самореалізації. Нездатність адекватно оцінити власні ресурси та раціонально організувати діяльність лише підсилює ці ризики [1, с. 29].

Узагальнюючи зазначене, слід підкреслити багатофакторність емоційного вигорання, на чому також наголошує В. Ташматов. На його думку, розвиток цього стану зумовлюється сукупністю різних аспектів студентського життя. Одним із ключових чинників є надмірне навчальне навантаження та пов'язаний із ним стрес, що виникає через велику кількість завдань, іспитів і проєктів. Це призводить до перевтоми, втрати мотивації та емоційного виснаження. Не менш важливою є і нестача соціальної підтримки: обмежена увага з боку родини, друзів чи викладачів може спричиняти відчуття самотності, відчуженості та зниження задоволеності навчанням. Додатковим фактором ризику виступає відсутність навичок ефективного тайм-менеджменту та труднощі у поєднанні навчання, роботи й особистого життя, що часто призводить до хронічного стресу та подальшого емоційного виснаження [11, с. 121].

Відтак, і З.Борисенко, і В.Ташматов підкреслюють, що емоційне вигорання студентів є результатом взаємодії внутрішніх особистісних факторів і зовнішніх умов навчання, а також наголошують на необхідності враховувати вікові та навчальні особливості студентів.

Розглядаючи специфіку проявів емоційного вигорання в сучасних умовах, особливої уваги заслуговують дослідження, присвячені студентській молоді в період суспільних криз. Так, О. Прокопенко, аналізуючи емоційне виснаження студентів під час війни, підкреслює, що ця соціальна група є однією з найбільш уразливих до психологічних навантажень.

Попри складні умови, освітній процес у закладах вищої освіти вимагає від студентів постійної залученості до комунікації та здатності відповідати швидким суспільним змінам.

У таких обставинах поєднання високого навчального навантаження, хронічного недосипання, дефіциту відпочинку, постійної психологічної напруги та невизначеності щодо майбутнього призводить до виснаження внутрішніх ресурсів і, як наслідок, до розвитку емоційного вигорання. Це, своєю чергою, негативно впливає на концентрацію уваги в навчальному процесі та ускладнює ефективну міжособистісну взаємодію. Водночас вплив емоційного виснаження на мотивацію є суперечливим: з одного боку, студенти прагнуть довести власну спроможність діяти в кризових умовах, а з іншого - відчувають поступове зниження мотивації через тривалий стрес і нестабільність [10].

Продовжуючи аналіз особливостей студентського розвитку, З. Борисенко звертає увагу на те, що в процесі професійної підготовки у здобувачів освіти формується ціннісне ставлення до майбутньої діяльності та досягається новий рівень соціальної зрілості. Період навчання супроводжується активним професійним самовизначенням, яке може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, у студентів формується впевненість і готовність до самостійної діяльності, з іншого - можливі сумніви щодо правильності обраного фаху, розчарування або невпевненість у власних перспективах. Поглиблення спеціалізації нерідко звужує коло інтересів особистості та зумовлює переорієнтацію цінностей, зокрема на матеріальні й соціальні аспекти майбутнього життя [1, с. 28].

Логічним продовженням цього підходу є виокремлення конкретних чинників, що підвищують ризик розвитку емоційного вигорання.

За З. Борисенко, до таких належать рольова невизначеність майбутньої професії, недостатня система мотивації та заохочення до навчальної діяльності, а також індивідуально-психологічні особливості студентів. Серед останніх виділяються схильність до надмірної емпатії, ідеалізоване сприйняття навчання, підвищена чутливість, тривожність, інтроверсія та інші риси, що можуть знижувати стресостійкість особистості [1, с. 28].

Таким чином, О. Прокопенко та З. Борисенко, підкреслюють, що емоційне вигорання студентів формується під впливом значного навчального навантаження, хронічного стресу, невизначеності майбутнього та індивідуально-психологічних особливостей, одночасно поєднуючи як ризики, так і потенціал професійного та особистісного розвитку.

Узагальнюючи розглянуті підходи, важливо не лише визначати причини та прояви емоційного вигорання, але й окреслювати шляхи його профілактики. У цьому контексті О. Яковенко, поряд із описом характерних симптомів, пропонує комплекс заходів щодо запобігання та подолання цього стану. На її думку, ефективна профілактика передбачає створення інтегративного освітнього середовища, орієнтованого на підтримку психічного здоров’я та соціальної активності студентів. Серед ключових заходів виокремлюються оптимізація навчального навантаження, зміцнення соціальних зв’язків, популяризація здорового способу життя, а також надання фінансової й психологічної підтримки. Важливу роль відіграє розвиток навичок подолання стресу, зокрема через практики релаксації, фізичну активність і формування резильєнтності. Окрім того, доступ до психологічної допомоги має включати індивідуальні консультації, групову роботу та тренінгові програми. В умовах воєнного стану особливого значення набуває також забезпечення базового рівня безпеки студентів і підвищення їхньої обізнаності щодо дій у кризових ситуаціях [14].

Подібної позиції щодо профілактики емоційного вигорання студентської молоді дотримується й Д. Ковач, яка наголошує на необхідності комплексного підходу до розв’язання цієї проблеми. На її думку, ефективне запобігання та

подолання емоційного виснаження можливе за умови поєднання індивідуальних і організаційних заходів. Зокрема, важливим є впровадження психологічних тренінгів, спрямованих на розвиток емоційної саморегуляції, підвищення стресостійкості та опанування технік релаксації. Водночас значну роль відіграє формування сприятливого освітнього середовища, що передбачає належний рівень соціальної підтримки, позитивний психологічний клімат і раціональне академічне навантаження. Окрему увагу дослідниця приділяє індивідуальній психокорекційній роботі, яка дозволяє виявити внутрішні причини емоційного виснаження та розробити ефективні стратегії його подолання [6]. Отже, дослідники, наголошують, що профілактика емоційного вигорання студентів ефективна за умови комплексного поєднання індивідуальних та організаційних заходів, включаючи оптимізацію навчального навантаження, розвиток стресостійкості, соціальну підтримку та створення сприятливого освітнього середовища

Конкретизуючи практичні аспекти профілактики емоційного вигорання, В. Ташматов на основі емпіричних досліджень пропонує низку рекомендацій для студентів, які узгоджуються з баченням О.Яковенко, Д.Ковач та ін. Передусім йдеться про необхідність раціонального розподілу навчального навантаження та використання ефективних інструментів планування, зокрема технік тайм-менеджменту. Не менш важливим є дотримання балансу між навчанням і відпочинком, що сприяє відновленню когнітивних ресурсів і запобігає перевтомі. Значну увагу приділено також фізіологічним аспектам, зокрема забезпеченню повноцінного сну та регулярної фізичної активності, які позитивно впливають на емоційний стан і загальне самопочуття [11, с. 124].

Поряд із цим дослідник підкреслює важливість розвитку навичок емоційної саморегуляції через використання релаксаційних практик, таких як медитація, дихальні вправи чи техніки усвідомленості. Важливим чинником профілактики є також соціальна підтримка, що реалізується через спілкування з близьким оточенням - родиною, друзями, викладачами. Додатково рекомендується чергувати навчальну діяльність із приємними видами активності, що сприяють емоційному відновленню, а також формувати позитивне мислення, зосереджуючись на досягненнях і власному прогресі [11, с. 124].

Узагальнюючи зазначене, слід наголосити на важливості усвідомленого контролю рівня стресу та своєчасного реагування на його прояви. У випадках, коли емоційне виснаження набуває стійкого характеру, доцільним є звернення по професійну психологічну допомогу, що дозволяє запобігти поглибленню вигорання та сприяє відновленню психоемоційного стану студентів.

Висновки. Отже, емоційне вигорання молоді є не лише індивідуально-психологічною проблемою, а й системним психосоціальним явищем, що формується на перетині особистісних ресурсів і умов соціального середовища. Його розвиток має поступовий характер і часто залишається неусвідомленим на ранніх етапах, що ускладнює своєчасну діагностику та корекцію.

Сучасні умови життєдіяльності молоді, зокрема інтенсивність освітнього процесу, необхідність постійної адаптації до змін і соціальна нестабільність, суттєво підвищують ризик виснаження психоемоційних ресурсів. Особливої ваги набуває вплив тривалих кризових обставин, які посилюють напруження та знижують адаптаційні можливості особистості.

Своєю чергою, ефективне протидіяння емоційному вигоранню потребує переорієнтації з реактивних заходів на превентивні, спрямовані на розвиток особистісної стійкості та формування культури психічного здоров'я. Важливим є поєднання індивідуальних стратегій саморегуляції з інституційною підтримкою, що забезпечує безпечне й ресурсне освітнє середовище.

Таким чином, подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку інтегрованих моделей профілактики емоційного вигорання, які враховуватимуть як психологічні особливості молоді, так і специфіку сучасних соціальних викликів.

Література

1. Борисенко З. Особливості прояву та причини виникнення емоційного вигорання студентської молоді. Проблеми гуманітарних наук. Серія : Психологія. 2018. Вип. 43. С. 25–38.

2. Босько В., Лефтеров В. Емоційне вигорання екстремальних психологів: концептуалізація, дослідження та профілактика. Київ : ФОП Гуляєва В.М., 2023. 248 с.

3. Жогно Ю. Психологічні особливості емоційного вигорання педагогів : дис. … канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2019. 249 с.

4. Карамушка Л. Емоційне вигорання у професійній діяльності: теоретико-методологічні основи, діагностика та профілактика. Збірник наукових праць Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України / за ред. Т. Григорович. Т. VII. Вип. 2. Київ, 2018. 280 с.

5. Карамушка Л. М., Гнускіна Г.В. Психологія професійного вигорання підприємців : монографія / Л. М. Карамушка, Г. В. Гнускіна. Київ : Логос, 2018. 198 с.

6. Ковач Д.В. Психологічні особливості емоційного вигорання студентів ЗВО в умовах війни. URL: https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/18969/1/zm2%20241-242.pdf

7. Коць М,, Цвігун О. Психологічний аналіз емоційного вигорання у студентської молоді. Психологія: реальність і перспективи. Рівне, 2020. Вип. 14 . С. 125-129.

8. Міщенко М. Психологічні чинники запобігання синдрому емоційного вигорання в майбутніх практичних психологів : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві», 2016. 232 с.

9. Остапенко К. О. Психологічні особливості емоційного вигорання студентів в умовах війни: бакалавр. диплом. робота зі спец. 053 – психологія. КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2023. 63 с.

10. Прокопенко О.А. Емоційне виснаження студентів та втома під час війни. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: педагогіка та психологія, 2025. №7. URL: https://reicst.com.ua/pmtp/article/view/2025-7-10-01/2025-7-10-01

11. Ташматов В.А., Геращенко О.С., Борисова С.В. Особливості емоційного вигорання у студентів різних спеціальностей. Інноваційна педагогіка. Випуск 72. 2025. С.120 – 124.

12. Хижняк А.А., Мирошніченко В.О., Костенко М.П. Вплив стресогенних факторів на психологічний стан та продуктивність навчальної діяльності студентів спеціальності Фізична культура і спорт в умовах війни. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15, 2023. Вип. 3 (161). С. 149-154.

13. Цигульська Т. Загальна та прикладна психологія. Як допомогти собі та іншим : курс лекцій. Київ : Наук. думка, 2010. 190 с.

14. Яковенко О.В. Емоційне вигорання студентів НаУКМА в умовах повномасштабної війни. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/

15. Maslach C., Jachson S. E. The measurement of experienced burnout. Journal of Occupational Behaviour. 1981. N 2. P. 99−113.

16. Vashchenko I., Kondratska L., Nishkur D. Psychological symptomatology of the phenomenon «emotional burnout» of teenagers: empiric researches. Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National Universit. 2017. Вип. 35. С. 28-43.

References:

1. Borysenko, Z. (2018). Osoblyvosti proiavu ta prychyny vynyknennia emotsiinoho vyhorannia studentskoi molodi [Features of manifestation and causes of emotional burnout in student youth]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriia : Psykholohiia - Problems of the humanities. Series: Psychology, 43*, 25–38 [in Ukrainian].

2. Bosko V., Lefterov, V. (2023). Emotsiine vyhorannia ekstremalnykh psykholohiv: kontseptualizatsiia, doslidzhennia ta profilaktyka [Emotional burnout of extreme psychologists: conceptualization, research, and prevention] . Kyiv : FOP Huliaieva V.M. [in Ukrainian].

3. Zhohno, Yu. (2019). Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoho vyhorannia pedahohiv [Psychological features of emotional burnout in teachers]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Odesa [in Ukrainian].

4. Karamushka, L. (2018). Emotsiine vyhorannia u profesiinii diialnosti: teoretyko-metodolohichni osnovy, diahnostyka ta profilaktyka [Emotional burnout in professional activity: theoretical and methodological foundations, diagnostics and prevention]. *T. Hryhorovych* (Eds.) *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu sotsialnoi ta politychnoi psykholohii Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy - Collection of scientific papers of the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, VII, 2* [in Ukrainian].

5. Karamushka, L. M., Hnuskina, H.V. (2018). Psykholohiia profesiinoho vyhorannia pidpryiemtsiv [Psychology of professional burnout in entrepreneurs]. Kyiv : Lohos[in Ukrainian].

6. Kovach, D.V. Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoho vyhorannia studentiv ZVO v umovakh viiny [Psychological features of emotional burnout of university students in war conditions]. Retrieved from https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/18969/1/zm2%20241-242.pdf [in Ukrainian].

7. Kots, M,, Tsvihun, O. (2020). Psykholohichnyi analiz emotsiinoho vyhorannia u studentskoi molodi [Psychological analysis of emotional burnout in young students]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy - Psychology: reality and prospects, 14* , 125-129 [in Ukrainian].

8. Mishchenko, M. (2016). Psykholohichni chynnyky zapobihannia syndromu emotsiinoho vyhorannia v maibutnikh praktychnykh psykholohiv [Psychological factors for preventing burnout syndrome in future practicing psychologists]. Uman : VPTs «Vizavi» [in Ukrainian].

9. Ostapenko, K. O. (2023). Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoho vyhorannia studentiv v umovakh viiny [Psychological features of emotional burnout of students in war conditions]. KNEU im. Vadyma Hetmana [in Ukrainian].

10. Prokopenko, O.A. (2025). Emotsiine vysnazhennia studentiv ta vtoma pid chas viiny [Emotional exhaustion of students and fatigue during the war]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pedahohika ta psykholohiia - Problems of modern transformations. Series: pedagogy and psychology, 7.* Retrieved from https://reicst.com.ua/pmtp/article/view/2025-7-10-01/2025-7-10-01 [in Ukrainian].

11. Tashmatov, V.A., Herashchenko, O.S., Borysova, S.V. (2025). Osoblyvosti emotsiinoho vyhorannia u studentiv riznykh spetsialnostei [Peculiarities of emotional burnout in students of different specialties]. *Innovatsiina pedahohika - Innovative pedagogy, 72,* 120 – 124 [in Ukrainian].

12. Khyzhniak, A.A., Myroshnichenko, V.O., Kostenko, M.P. (2023). Vplyv stresohennykh faktoriv na psykholohichnyi stan ta produktyvnist navchalnoi diiialnosti studentiv spetsialnosti [The influence of stress factors on the psychological state and productivity of educational activity of students majoring]. *Fizychna kultura i sport v umovakh viiny. Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriia 15 - Physical Culture and Sports in wartime. Scientific Journal of the National Polytechnic University named after M.P. Dragomanov. Series 15, 3 (161),* 149-154 [in Ukrainian].

13. Tsyhulska, T. (2010). Zahalna ta prykladna psykholohiia. Yak dopomohty sobi ta inshym [General and applied psychology. How to help yourself and others]. Kyiv : Nauk. dumka[in Ukrainian].

14. Iakovenko, O.V. Emotsiine vyhorannia studentiv NaUKMA v umovakh povno-masshtabnoi viiny [Emotional burnout of NaUKMA students in conditions of full-scale war]. Retrieved from https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ [in Ukrainian].

15. Maslach, C., Jachson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour, 2,* 99−113 [In English].

16. Vashchenko, I., Kondratska, L., Nishkur, D. (2017). Psychological symptomatology of the phenomenon «emotional burnout» of teenagers: empiric researches. *Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National Universit, 35,* 28-43 [In English].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 354:328.185

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2722-2735

Сахарова Катерина Олександрівна доктор філософії, доцент кафедри філософії і педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро, https// orcid.org/0000-0002-3838-5730

Сергеєв Андрій Юрійович кандидат наук з фізичного виховання, доцент, доцент кафедри водних видів спорту, ННІ «Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту», https// orcid.org/0009-0009-7395-3367

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ПЕДАГОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена комплексному теоретико-методологічному дослідженню психологічних механізмів педагогічного впливу на розвиток дивергентного мислення особистості в межах сучасного освітнього простору. Актуальність роботи зумовлена глибокою суперечністю між соціальним запитом на креативну особистість та інерційністю традиційних конвергентно-орієнтованих систем навчання. У дослідженні здійснено синтез фундаментальних ідей морфологічної моделі структури інтелекту Дж. П. Гілфорда, нейропсихологічних знахідок щодо динаміки творчого процесу та української концепції стратегіальної організації творчої діяльності В. О. Моляко. Детально проаналізовано морфологію дивергентної продуктивності, яка розглядається як самостійна категорія інтелектуальних операцій, що базується на механізмах «трансферного відтворення» та актуалізації семантичних одиниць у відповідь на стимульні «моделі пошуку». Особлива увага приділена виявленому когнітивному компромісу між кількісними та якісними параметрами творчості: доведено, що вільність та розробленість перебувають у стані зворотної кореляції на пізніх етапах дивергентного пошуку. Це дозволило переосмислити роль педагога не як стимулятора кількості ідей, а як модератора їхньої глибини та змістовної трансформації. Вперше у контексті педагогічного впливу імплементовано стратегіальний підхід, згідно з яким розвиток дивергентності розглядається через призму формування мисленнєвих стратегій (аналогізування, комбінування, реконструювання) в умовах інформаційної невизначеності. Встановлено, що ключовим психологічним механізмом розвитку творчого потенціалу є подолання «психологічного захисту» та когнітивної інерції через створення середовища «структурованої відкритості». Педагогічний вплив класифіковано за чотирма рівнями: архітектура середовища (забезпечення безпеки помилки), структурна організація діяльності (розподіл фаз генерації та розробки), когнітивні тактики (навчання методам подолання стереотипів) та мотиваційна підтримка (пріоритет

автономної внутрішньої мотивації над контролюючим зовнішнім оцінюванням). Наукова значущість роботи полягає у визначенні фасилітативної ролі педагога як «архітектора конструктивної невизначеності», що дозволяє учневі перейти від репродуктивного наслідування до свідомого маніпулювання складними інтелектуальними продуктами – трансформаціями та імплікаціями. Практичне значення дослідження підкріплено аналізом міжнародного звіту PISA-2022, результати якого валідизують висунуту тезу про пряму залежність між автономією суб'єкта навчання та рівнем його творчої продуктивності. Запропоновані висновки можуть бути використані для розробки новітніх діагностично-тренінгових систем розвитку креативності, орієнтованих на формування інтелектуальної лабільності та професійної самореалізації особистості в умовах глобальних трансформацій.

Ключові слова: дивергентне мислення, педагогічний вплив, психологічні механізми, вільність, гнучкість, оригінальність, розробленість, стратегіальна організація творчості, інформаційна невизначеність, фасилітація, структура інтелекту, когнітивний компроміс, інтелектуальна лабільність, архітектура середовища**.**

Sakharova Kateryna Oleksandrivna PhD, Associate Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy, National Technical University «Dnipro Polytechnic», Dnipro, https// orcid.org/0000-0002-3838-5730

Sergeyev Andriy Candidate of Sciences in Physical Education, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Water Sports, NI "Prydniprovska State Academy of Physical Culture and Sports", https// orcid.org/ 0009-0009-7395-3367

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF PEDAGOGICAL INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF DIVERGENT THINKING

Abstract. The article is devoted to a comprehensive theoretical and methodological study of the psychological mechanisms of pedagogical influence on the development of divergent thinking of an individual within the modern educational space. The relevance of the work is due to a profound contradiction between the social demand for a creative personality and the inertia of traditional convergent-oriented learning systems. The study synthesizes the fundamental ideas of J.P. Guilford's morphological model of the structure of intelligence, neuropsychological findings on the dynamics of the creative process, and the Ukrainian concept of the strategic organization of creative activity by V.O. Molyako. The morphology of divergent production is analyzed in detail, which is considered as an independent category of intellectual operations based on the mechanisms of «transfer recall» and the actualization of semantic units in response to stimulus «search models». Special

attention is paid to the revealed cognitive trade-off between the quantitative and qualitative parameters of creativity: it is proved that fluency and elaboration are in a state of inverse correlation at the later stages of divergent search. This allowed for a reimagining of the teacher's role not as a stimulator of the quantity of ideas, but as a moderator of their depth and meaningful transformation. For the first time in the context of pedagogical influence, a strategic approach has been implemented, according to which the development of divergence is viewed through the prism of forming thinking strategies (analogizing, combining, reconstructing) under conditions of information uncertainty. It has been established that the key psychological mechanism for the development of creative potential is overcoming «psychological defense» and cognitive inertia through the creation of an environment of «structured openness.» Pedagogical influence is classified into four levels: environmental architecture (ensuring the safety of error), structural organization of activity (distribution of generation and development phases), cognitive tactics (teaching methods of overcoming stereotypes), and motivational support (priority of autonomous internal motivation over controlling external evaluation). The scientific novelty of the work lies in defining the facilitative role of the teacher as an «architect of constructive uncertainty» which allows the student to move from reproductive imitation to the conscious manipulation of complex intellectual products – transformations and implications. The practical significance of the research is reinforced by an analysis of the PISA-2022 international report, the results of which validate the advanced thesis about the direct dependence between the learner's autonomy and their level of creative productivity. The proposed conclusions can be used to develop state-of-the-art diagnostic and training systems for the development of creativity, aimed at forming intellectual flexibility and professional self-realization of the individual in conditions of global transformations.

Keywords: divergent thinking, pedagogical influence, psychological mechanisms, fluency, flexibility, originality, elaboration, strategic organization of creativity, information uncertainty, facilitation, structure of intellect, cognitive trade-off, intellectual flexibility, environmental architecture.

Постановка проблеми. Сучасна освітня парадигма перебуває у стані глибокої трансформації, зумовленої критичною невідповідністю між традиційними репродуктивними моделями навчання та динамічними запитами глобалізованого суспільства на формування особистості, здатної до автономної генерації нестандартних інтелектуальних продуктів. Центральним об'єктом цього наукового пошуку виступає дивергентне мислення як фундаментальна когнітивна основа креативності, що забезпечує здатність суб'єкта до багатовекторного пошуку рішень та подолання ментальної інерції. Проте, попри значну кількість теоретичних напрацювань у галузі психології творчості, механізми цілеспрямованої стимуляції дивергентності в освітньому процесі залишаються недостатньо концептуалізованими, особливо в аспекті перетину педагогічної

психології та психології впливу. Існуюча проблема полягає у дефіциті цілісного розуміння того, як саме зовнішні інтервенції педагога – від вербальних настанов до тонких невербальних сигналів та створення специфічного соціально-психологічного клімату, вони трансформуються у стійкі внутрішні психологічні структури учня, здатні активізувати або, навпаки, паралізувати його творчу ініціативу. Досить часто авторитарні чи жорстко регламентовані стратегії педагогічного впливу, орієнтовані на нормативність та конвергентну правильність, стають потужними когнітивними бар'єрами, що закріплюють у свідомості суб'єкта страх перед інтелектуальним ризиком та помилкою. Такий вплив мимоволі формує установку на конформізм, де дивергентні вияви сприймаються як девіація, що підлягає корекції, а не як цінний ресурс розвитку. Водночас у науковому дискурсі гостро відчувається брак обґрунтованих моделей фасилітативного впливу, який би не просто «дозволяв» творчість, а активно провокував руйнування мисленнєвих стереотипів та розширення семантичних меж свідомості через специфічні сугестивні та переконуючі техніки. Виникає нагальна потреба в детальному аналізі психологічних важелів, за допомогою яких педагогічна взаємодія перетворюється на детермінанту інтелектуальної лабільності, що вимагає радикального переосмислення ролі викладача. Він має постати не як пасивний транслятор знань, а як активний архітектор та модератор творчого середовища, де кожен акт впливу спрямований на деблокування внутрішньої свободи та стимулювання здатності до семантичної гнучкості.

Таким чином, наукова проблема замикається на необхідності виявлення закономірностей, за яких педагогічний вплив перестає бути інструментом стандартизації і стає тригером дивергентного мислення, що потребує глибокого вивчення внутрішніх механізмів інтеріоризації зовнішніх впливів у структури індивідуального творчого досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальним фундаментом сучасних розвідок залишається теоретична модель Дж. П. Гілфорда [1], який обґрунтував параметри вільності, гнучкості, оригінальності та розробленості як ключові детермінанти структури інтелекту. Розвиваючи ці ідеї, Е. П. Торренс довів лонгітюдну прогностичну валідність показників дивергентності, вказавши на існування її «оптимального рівня» для продуктивної творчості. Сучасні дослідники, зокрема М. Ранко та С. Акар, підтверджують індикаторну роль оригінальності та гнучкості, водночас наголошуючи, що дивергентні та конвергентні процеси не є взаємовиключними, а виступають взаємодоповнювальними етапами вирішення проблем, що співзвучно з висновками А. Кроплі щодо необхідності конвергентних механізмів для селекції ідей.

Дослідження лонгітюдного характеру підтверджують динамічність розвитку мислення та існування «падіння четвертого класу», при цьому учні альтернативних систем, як-от Монтессорі чи Вальдорф, демонструють вищу дивергентність завдяки середовищу, що заохочує ініціативу, що підкріплюється висновками Д'Юваль.

В українській психологічній школі фундаментальне значення мають праці В.О. Моляко [3], який розробив теорію стратегіальної організації творчої діяльності, виокремивши механізми аналогізування, комбінування та реконструювання як основу генерування ідей в умовах невизначеності. Сучасні розвідки лабораторії психології творчості під керівництвом В.О. Моляко [3, 4] зосереджені на функціонуванні мислення в стресових умовах, що має особливу актуальність для вітчизняного освітнього простору. Прикладна значущість дивергентності досліджується також у професійному консультуванні та лінгвістичній креативності, де вона виступає підґрунтям авторського стилю та управлінської ефективності. Досвід Уманського ДПУ імені Павла Тичини підтверджує, що спеціально організоване креативне середовище є ключовим важелем стимуляції потенціалу майбутніх педагогів. Узагальнюючи нейрокогнітивні та психолого-педагогічні дані, можна стверджувати, що вплив на дивергентне мислення реалізується через систему механізмів: від синхронізації нейронних мереж і розширення семантичних зв'язків до формування психологічної безпеки, що знижує інгібіцію нетипових реакцій.

Навіть попри обмеженість ефекту перенесення тренінгових програм на реальні досягнення, про що зазначають Вігерт та Рейтер-Пальмон, акцент на етапі конструювання проблеми та метакогнітивній саморегуляції дозволяє підвищити ефективність дивергентного пошуку. Результати PISA-2022 [5] та дослідження Гонтьє і Безансон [2] резюмують, що варіативність завдань та відсутність жорстких інструкцій стимулюють глибшу інтелектуальну переробку, що остаточно окреслює систему психологічних механізмів педагогічного впливу як багатокомпонентну взаємодію когнітивних, мотиваційних, стратегіальних та середовищних чинників.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та системному аналізі психологічних механізмів, через які здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив на розвиток дивергентного мислення особистості в умовах сучасної освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку дивергентного мислення в межах педагогічної взаємодії вимагає глибокого переосмислення крізь призму морфологічної моделі структури інтелекту (SI), запропонованої Дж. П. Гілфордом [1]. На відміну від ієрархічних моделей Спірмена чи Вернона, що базуються на унітарному факторі «g», Гілфорд обґрунтовує існування диференційованих інтелектуальних здібностей, де дивергентна продуктивність виступає як самостійна категорія операцій. Центральним механізмом педагогічного впливу в цьому контексті є стимуляція процесів «пошуку в пам'яті», де дивергентність визначається як генерація інформації з наданих даних за умови, що акцент робиться на розмаїтті та кількості результатів. Психологічна природа цього процесу полягає у «трансферному відтворенні», коли збережена інформація актуалізується у відповідь на нові стимули, які функціонують як «моделі пошуку»

Педагогічний вплив на розвиток дивергентності реалізується через активацію специфічних факторів, таких як вільність, гнучкість, оригінальність та розробленість. Гілфорд підкреслює, що вільність мислення є функцією легкості вилучення одиниць інформації, тоді як гнучкість відображає здатність до зміни стратегій або трансформації змісту [1]. Особливе значення для педагогічної психології має «спонтанна гнучкість» (дивергентна продуктивність семантичних класів), яка дозволяє суб'єкту самостійно переходити від однієї категорії ідей до іншої. Механізм впливу тут полягає у створенні таких навчальних ситуацій, де обмеження є мінімальними, що стимулює широкий семантичний пошук замість вузькоспрямованого конвергентного вибору.

Взаємодія педагогічної майстерності та методів психологічного впливу в концепції SI розкривається через поняття «інформаційної архітектури». Гілфорд класифікує інформацію за змістом (фігуральна, символічна, семантична, поведінкова) та продуктами (одиниці, класи, відношення, системи, трансформації, імплікації) [1]. Розвиток дивергентного мислення учня залежить від того, наскільки педагогічний вплив спрямований на складніші продукти, зокрема на трансформації (перевизначення та реорганізацію наявних знань) та імплікації (передбачення наслідків). Психологічним бар'єром часто виступає конвергентна спрямованість традиційної освіти, яка акцентує увагу на «логічній необхідності» однієї відповіді, тоді як розвиток креативності потребує орієнтації на «логічні можливості».

Більше того, Гілфорд вказує на роль «оцінювання» як критичного компонента мисленнєвого акту, що діє як фільтр зворотного зв'язку у кібернетичній моделі поведінки [1]. Надмірний або передчасний критичний вплив педагога може блокувати дивергентну продукцію через механізм «цензури», тоді як стратегія «відкладеного судження» сприяє збільшенню кількості оригінальних ідей. Таким чином, педагогічна взаємодія має трансформуватися у фасилітацію «моделей пошуку» учня, забезпечуючи перехід від простого накопичення одиниць інформації до гнучкого маніпулювання системами та трансформаціями, що є фундаментом інтелектуальної лабільності та творчого потенціалу особистості.

Наукова праця К. Гонтьє та М. Безансон [2] дозволяє критично переосмислити традиційні підходи до оцінювання креативності, вносячи важливі корективи у розуміння динаміки творчого процесу. Центральним аспектом постає виявлений феномен складного взаємозв'язку між серійним порядком ідей та їхньою якісною характеристикою, що ставить під сумнів спрощений принцип «чим більше, тим краще». У контексті впливу, який здійснює педагог це означає, що просте стимулювання вільності (кількості) ідей може вступати у пряму суперечність із їхньою розробленістю. Дослідження науковців демонструє наявність своєрідного когнітивного компромісу: хоча ідеї, що виникають пізніше у процесі дивергентного пошуку, зазвичай є більш оригінальними через подолання первинних стереотипних асоціацій, вони водночас стають менш

деталізованими [2]. Це пояснюється обмеженістю когнітивних ресурсів та часовим тиском, за яких учень або студент змушений обирати між глибиною опрацювання концепції та швидкістю переходу до наступної асоціації.

Для педагогічної психології цей висновок є визначальним, оскільки він вказує на ризик «поверхневої креативності», коли гонитва за кількістю варіантів виснажує здатність до їхньої змістовної трансформації. Більше того, вплив загальної вільності мислення на оригінальність виявляється неоднозначним: для осіб із нижчими показниками флюентності кожна наступна ідея має значно вищу цінність у контексті новизни, тоді як у високопродуктивних суб'єктів цей приріст оригінальності відбувається повільніше. Виявляється, що психологічний механізм педагогічного впливу має бути переорієнтований із суто кількісної деблокації на стратегічне управління когнітивними зусиллями. Важливо не просто спонукати до продукування довгого ряду асоціацій, а створювати умови для «глибокої дивергенції», де акцент на розробці та деталізації ідей на пізніх етапах роботи дозволяє конвертувати потенційну оригінальність у завершений творчий продукт. Це вимагає від педагога використання методів, які б легітимізували довший час на роздуми та заохочували змістовну складність навіть за умови меншої загальної кількості відповідей, що зрештою забезпечує баланс між швидкістю вилучення інформації з пам'яті та її якісною перебудовою.

Поглиблення розуміння дивергентності як керованого процесу стає можливим через впровадження концепції стратегіальної організації творчої діяльності, розробленої В. О. Моляко [3]. Якщо Гілфорд окреслив морфологію інтелекту, а Гонтьє виявив когнітивні компроміси між вільністю та якістю, то українська школа психології творчості розкриває динаміку цього процесу в умовах інформаційного дефіциту та невизначеності.

Педагогічний вплив, у цьому розрізі, має бути спрямований не лише на актуалізацію окремих дивергентних факторів, а на формування цілісних мисленнєвих стратегій – аналогізування, комбінування та реконструювання. Саме стратегія виступає тим вищим регуляторним механізмом, який дозволяє учню подолати «поверхневу креативність» і перейти до системного вирішення творчих задач.

Психологічний механізм розвитку дивергентного мислення суттєво трансформується під впливом чинника невизначеності, який є невід'ємною частиною сучасного освітнього середовища. Згідно з дослідженнями лабораторії В. О. Моляко, творчий пошук починається з формування «загального задуму», який спрямовує дивергентну продукцію у певне русло, запобігаючи хаотичному перебору асоціацій. Це підсилює тезу про необхідність стратегічного управління когнітивними зусиллями: педагог повинен не просто стимулювати вільність ідей, а навчати студента методам тактичного опрацювання: від використання «базової деталі» до методу «інтерполяції» (включення нових елементів у наявну структуру). Такий підхід дозволяє нівелювати негативний ефект «компромісу»

між вільністю та розробленістю, оскільки кожна наступна дивергентна спроба стає не просто кількісним приростом, а кроком у межах обраної творчої стратегії.

Особливого значення набуває роль суб'єктивного досвіду та «психологічного захисту» у творчості. В умовах високої невизначеності дивергентне мислення часто блокується не через брак здібностей, а через активацію захисних механізмів особистості, що прагнуть до безпечної, конвергентної норми. Педагогічний вплив у такому разі має зміщуватися з когнітивної стимуляції на психологічну підтримку «інтелектуального ризику». Формування готовності до дії в умовах дефіциту інформації стає фундаментальною умовою для прояву оригінальності. Таким чином, розвиток дивергентності замикається на здатності особистості до саморегуляції та вибору адекватної стратегії опрацювання інформації, де педагог виступає модератором не лише знань, а й процесів стратегіального пошуку, що перетворює потенційну творчу енергію на реальний інтелектуальний продукт.

Дослідження науковців [4] дозволяє значно поглибити розуміння генезису дивергентного мислення, розглядаючи його не просто як когнітивну функцію, а як динамічний процес, що формується в горнилі суб'єкт-суб'єктної взаємодії та орієнтовно-пошукової активності. Аналіз функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності свідчить, що механізми дивергентності закладаються ще на ранніх етапах онтогенезу через специфічний синтез спонтанного наслідування та аналогізування. Це додає важливий віковий та генетичний вимір до морфологічної моделі Гілфорда: педагогічний вплив є ефективним лише тоді, коли він резонує із внутрішньою інтенцією дитини до засвоєння та трансформації культурних взірців.

Психологічна природа творчого пошуку в умовах дефіциту інформації виявляється тісно пов'язаною із здатністю «програвати» в уяві різні варіанти дій та їхні наслідки, що є прямим проявом дивергентної продукції імплікацій.

Важливим науковим здобутком є виявлення того, що підвищена ментальна творча активність у старшому дошкільному віці стає базою для формування здатності до семантичної гнучкості. Якщо в ранньому віці аналогізування має переважно предметно-практичний та спонтанний характер, то з розвитком особистості воно стає довільним і стратегіальним, що підтверджує перехід від простої вільності асоціацій до їхньої структурної організації. Педагогічний вплив у цьому контексті має бути спрямований на створення «інформаційно насиченого середовища», яке б не перевантажувало учня готовими рішеннями, а навпаки – стимулювало самостійне структурування невизначеності. Це дозволяє подолати когнітивний компроміс, описаний Гонтьє, адже стратегіальне аналогізування дозволяє зберігати високу розробленість ідеї за умови її оригінальності, оскільки пошук відбувається не хаотично, а за внутрішньою логікою побудови аналогії.

Синтезуючи ці дані, можна стверджувати, що психологічний механізм розвитку дивергентного мислення базується на поступовій диференціації та

інтеграції наслідувальних та конструктивних дій. Творче мислення функціонує як засіб розуміння сенсу людської діяльності, де дивергентний пошук є інструментом адаптації до складного світу. Таким чином, сучасна педагогічна стратегія має враховувати, що стимуляція творчості – це не лише тренування швидкості мислення, а насамперед підтримка природної потреби суб'єкта в активному експериментуванні та трансформації досвіду. Роль педагога трансформується у роль фасилітатора, який через діагностично-тренінгові системи (зокрема, згадувану систему «КАРУС») допомагає учневі усвідомити власні мисленнєві тактики, що перетворює процес дивергенції з випадкового осяяння на керований інструмент професійно-особистісного зростання.

Аналіз міжнародного звіту PISA-2022 [5] дозволяє перевести теоретичні конструкції дивергентного мислення у площину масштабного порівняльного моніторингу, що надає нашому дослідженню необхідної емпіричної валідності та соціально-педагогічного контексту. Центральним внеском цього звіту є розгляд «креативного мислення» як окремої інноваційної галузі оцінювання, що вперше в історії PISA була виокремлена поруч із математичною та природничо-науковою грамотністю. Це підтверджує актуальність нашого дослідження, демонструючи глобальний перехід від вимірювання репродуктивних знань до оцінки здатності учнів генерувати різноманітні й оригінальні ідеї.

Для нашого дослідження критично важливими є дані про те, як соціально-економічний статус та освітнє середовище впливають на результативність у завданнях відкритого типу. Звіт PISA-2022 фіксує [5], що учні, які мають вищу автономію в навчанні та підтримку педагогів у формі фасилітації (а не прямого диктату), демонструють значно вищу здатність до дивергентного пошуку. Це прямо підтверджує ідеї Гілфорда про роль «оцінювання» як зворотного зв'язку: освітні системи, що мінімізують страх перед помилкою, створюють умови для реалізації «логічних можливостей», про які ми згадували раніше. Крім того, звіт підкреслює гендерну та соціальну рівність як чинники, що модулюють прояви креативності, вказуючи, що дивергентне мислення є універсальним людським ресурсом, який, проте, потребує специфічних «пускових механізмів» у межах педагогічного впливу.

Поєднання результатів PISA з концепцією стратегіальності В. О. Моляко [3] дозволяє зробити висновок про необхідність впровадження «контекстуальних завдань» в українську освітню практику. Звіт демонструє, що найвищі показники мають учні, здатні до стратегічного комбінування знань із різних областей для розв'язання проблем у стані невизначеності. Це посилює нашу тезу про те, що педагогічний вплив має бути спрямований на формування «інтелектуальної лабільності» здатності гнучко перемикатися між конвергентним аналізом фактів та дивергентним генеруванням гіпотез.

Осмислення теоретичного матеріалу, викладеного вище, неминуче породжує практичне запитання, що є центральним для будь-якого педагога-психолога: чи можна цілеспрямовано розвивати дивергентне мислення, чи воно залишається

переважно вродженою рисою, лише певною мірою доступною зовнішній корекції? Аналіз сукупності розглянутих концепцій та емпіричних даних дозволяє відповісти на це запитання стверджувально, однак з принциповим застереженням: дивергентне мислення розвивається не тоді, коли педагог намагається його «навчити», а тоді, коли він грамотно усуває чинники, що його пригнічують, і водночас створює умови, в яких воно природно проявляється і зміцнюється. Це розмежування є не термінологічним, а концептуальним: воно визначає принципово різні стратегії педагогічного впливу.

Перша і, мабуть, найбільш фундаментальна теза, до якої ми приходимо на основі синтезу розглянутого матеріалу, полягає у тому, що головним противником дивергентного мислення в освітньому середовищі є не брак здібностей учня, а надмірна визначеність навчальної ситуації. Традиційне завдання з єдиною правильною відповіддю, оголошений критерій оцінювання до початку виконання роботи, чітко структурований алгоритм дії – усе це є педагогічними сигналами, що активують конвергентний режим мислення і депріоритизують дивергентний пошук як зайвий і навіть ризикований. Учень дуже швидко навчається «читати» ці сигнали і переходить у режим відтворення, а не генерації. Відповідно, перший крок педагога – це не введення нових методів, а переосмислення самої архітектури навчальних завдань у бік відкритості: завдання без єдиної відповіді, проблемні ситуації з неповними умовами, запитання, що передбачають множинність інтерпретацій. Саме така «конструктивна невизначеність» є тим середовищем, в якому дивергентне мислення має природну функцію і тому активується.

Друга принципова теза стосується психологічної безпеки як необхідної, а не факультативної умови розвитку дивергентного мислення. Нестандартна ідея завжди є уразливою: вона відхиляється від норми, ставить під сумнів усталене і тому несе у собі соціальний ризик несхвалення. У навчальному середовищі, де оцінка педагога сприймається як вирок, а помилка як свідчення некомпетентності, учень раціонально обирає безпечну стратегію: продукувати прийнятні, передбачувані, «правильні» відповіді. Цей вибір є не ознакою когнітивної обмеженості, а виявом цілком доцільної мотиваційної регуляції. Звідси випливає висновок, що є незручним для частини педагогічної практики: авторитарна або надмірно оцінювальна позиція педагога є прямим чинником пригнічення дивергентного потенціалу групи незалежно від того, наскільки якісними є використовувані ним методичні матеріали. Жоден метод стимуляції творчості не спрацює в атмосфері, де учень передусім думає про те, як уникнути осуду.

Третя теза, що випливає з аналізу розглянутих стратегіальних підходів, пов’язана з роллю структури у, здавалося б, «вільному» творчому процесі. Існує поширена педагогічна хиба, відповідно до якої дивергентне мислення є синонімом повної свободи від обмежень: «дай учню свободу і він буде мислити творчо». Однак насправді абсолютна відкритість ситуації нерідко паралізує пошук, а не розкріпачує його, оскільки учень, не маючи жодного опорного

елемента, не може сформувати «загального задуму», що спрямовує дивергентну продукцію. Педагогічний досвід і теоретичний аналіз однаково вказують на те, що оптимальне середовище для дивергентного мислення є «структурованою відкритістю»: задані межі проблемного поля з невизначеністю всередині нього. Саме ця напруга між рамкою і простором усередині неї є рушієм продуктивного творчого пошуку. Практично це реалізується через формулювання завдань у вигляді «відкритих обмежень» - умов, що окреслюють простір, але не диктують шлях у ньому.

Четверта теза стосується темпоральної організації педагогічного впливу. Аналіз описаних досліджень переконує в тому, що дивергентне мислення є процесом, що суттєво залежить від часового ресурсу і фазовості. Продукування справді оригінальних ідей вимагає подолання шару «перших», стереотипних асоціацій, що виникають швидко і з мінімальними когнітивними зусиллями. Глибша, семантично «далека» ідея з'являється пізніше, але лише за умови, що учень має час і дозвіл продовжувати пошук після того, як перші «очевидні» варіанти вже вичерпані. Педагогічна практика, що стимулює швидкість і кількість («хто більше назве за хвилину»), систематично закріплює саме стереотипний, а не оригінальний тип дивергентної продукції. Грамотніший підхід передбачає двофазну організацію: перша фаза – вільне і швидке генерування без оцінки, друга – повільне, заглиблене доопрацювання найбільш перспективних ідей. Лише поєднання обох фаз забезпечує баланс між кількістю та якістю творчої продукції.

П'ята теза пов'язана з мотиваційним виміром педагогічного впливу і є, на думку автора, найменш усвідомленою в масовій педагогічній практиці. Зовнішнє підкріплення творчості – похвала, оцінка, нагорода є ефективним лише доти, доки воно сприймається учнем як інформативне (тобто як зворотний зв'язок про якість ідеї), а не контролююче (тобто як інструмент підпорядкування). Щойно система оцінювання починає сприйматися як джерело тиску, вона трансформується з каталізатора в інгібітор дивергентної продукції: учень починає генерувати ідеї не задля пошуку, а задля схвалення, що принципово звужує простір пошуку до наперед прогнозованого «бажаного» результату. Педагогічна відповідь на цей ризик полягає у розбудові культури формативного зворотного зв'язку, де коментар педагога звернений до процесу мислення, а не до відповідності продукту стандарту: не «це неправильно», а «що відбудеться, якщо ти підеш у цьому напрямку далі?».

Ми можемо сформулювати узагальнюючий методологічний принцип: педагогічний вплив на дивергентне мислення є ефективним тоді, коли він одночасно діє на чотирьох взаємопов'язаних рівнях. На рівні навчального середовища він має забезпечувати «конструктивну невизначеність» завдань і психологічну безпеку помилки. На рівні структури навчальної діяльності – двофазну організацію (генерація та розробка) і «структуровану відкритість» умов. На рівні когнітивних стратегій – навчання методам цілеспрямованого

подолання стереотипних асоціацій і пошуку семантично далеких зв'язків. На рівні мотивації – підтримку внутрішньої, автономної мотивації до пошуку через інформативний, а не контролюючий зворотний зв'язок. Відсутність хоча б одного з цих рівнів знижує ефективність впливу на інших: найвишуканіший метод стимуляції творчості виявиться марним в атмосфері страху помилки; найбезпечніше середовище не дасть результату без стратегіальної організації пошуку. Саме ця системність є тим, що відрізняє педагогічний вплив на дивергентне мислення від набору окремих «креативних вправ».

Нарешті, принципово важливим є питання про часовий горизонт такого впливу. Дивергентне мислення не є навичкою, що набувається за кілька занять, воно є диспозицією особистості, що формується у процесі тривалого і послідовного досвіду. Це означає, що педагогічний вплив на дивергентне мислення має бути не окремим «курсом креативності», а наскрізним принципом організації навчального середовища: культурою, а не предметом. Лише тоді, коли учень протягом місяців і років отримує послідовний досвід того, що його нестандартні ідеї приймаються, що невизначеність є нормою, а не загрозою, і що мислення «поза рамками» є не відхиленням, а цінністю, лише тоді відбуваються ті глибинні зміни в мотиваційних установках і стратегіальних диспозиціях особистості, які і є справжнім результатом розвитку дивергентного мислення. Роль педагога у цьому процесі є не роллю тренера, що формує навичку, а роллю архітектора середовища, що створює умови для поступового дорослішання творчої особистості.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що розвиток дивергентного мислення в освітньому процесі є не результатом прямого навчання, а наслідком системної трансформації архітектури педагогічного впливу. Психологічний механізм цього процесу базується на переході від репродуктивних моделей до фасилітації «трансферного відтворення», де ключовим чинником стає легітимізація інтелектуального ризику та конструктивної невизначеності. Доведено, що ефективність дивергентного пошуку критично залежить від здатності педагога нівелювати когнітивний компроміс між вільністю та розробленістю ідей. Це досягається через двофазну організацію мисленнєвої діяльності, де швидка генерація асоціацій на першому етапі обов'язково доповнюється стратегіальним доопрацюванням та семантичним поглибленням на другому. Важливим висновком дослідження є визнання стратегії як вищого регулятора творчого акту. На відміну від хаотичного перебору варіантів, стратегіальна організація дозволяє учневі структурувати інформаційну невизначеність, використовуючи механізми аналогізування та комбінування як інструменти цілеспрямованого пошуку. При цьому роль педагога трансформується з транслятора нормативних знань у архітектора творчого середовища, головним завданням якого є надання інформативного, а не контролюючого зворотного зв'язку. Тільки за умови поєднання психологічної безпеки, автономної мотивації та навчання специфічним мисленнєвим тактикам

стає можливим подолання когнітивної інерції та формування інтелектуальної лабільності особистості.

Практична реалізація виявлених механізмів вимагає відмови від вузько-спрямованих «тренувань креативності» на користь наскрізної інтеграції дивергентних завдань у навчальний контекст. Міжнародний досвід підтверджує, що найвищі показники творчої продуктивності демонструють учні в системах із високим рівнем суб'єктної автономії. Таким чином, розвиток дивергентного мислення слід розглядати як тривалий процес формування особистісної диспозиції до творчості, де педагогічний вплив створює простір для реалізації логічних можливостей, забезпечуючи перетворення потенційного творчого ресурсу на реальний інструмент адаптації та самореалізації в динамічному світі.

***Література*:**

1. Guilford J. P. The Nature of Human Intelligence. New York : McGraw-Hill, 1967. 538 p. Режим доступу: https://gwern.net/doc/iq/1967-guilford-thenatureofhumanintelligence.pdf;

2. Gonthier, C., & Besançon, M. (2024). It is not always better to have more ideas: Serial order and the trade-off between fluency and elaboration in divergent thinking tasks. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 18(1), 105–118. https://doi.org/10.1037/aca0000496;

3. Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 204 с. Режим доступу: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742710/1/%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF_%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE_2024_.pdf;

4. Моляко В. О., Ваганова Н. А., Гулько Ю. А. Особливості функціонування творчого мислення дітей в умовах інформаційної невизначеності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 154–159. doi: 10.32782/2709-3093/2023.1/25.

5. PISA-2022. Результати. Том I. Стан навчання та рівності в освіті: Міжнародний звіт / пер. з англ. Л. Овсяннікова ; наук. супровід: Т. Лісова, М. Мазорчук, Г. Бичко, Т. Вакуленко. Київ : Український центр оцінювання якості освіти, 2023. 520 с. Режим доступу: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2024/08/Mizhnarodnyj-zvit-PISA-2022-T1.pdf.

References:

1. Guilford, J. P. (1967). *The nature of human intelligence*. McGraw-Hill. https://gwern.net/doc/iq/1967-guilford-thenatureofhumanintelligence.pdf

2. Gonthier, C., & Besançon, M. (2024). It is not always better to have more ideas: Serial order and the trade-off between fluency and elaboration in divergent thinking tasks. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, *18*(1), 105–118. https://doi.org/10.1037/aca0000496

3. Molyako, V. O. (Ed.). (2024). *Funktsionuvannia tvorchoho myslennia v umovakh informatsiinoi nevypredelenosti* [Functioning of creative thinking in conditions of information uncertainty] (Monograph). Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742710/1/%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF_%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE_2024_.pdf

4. Molyako, V. O., Vahanova, N. A., & Hulko, Yu. A. (2023). Osoblyvosti funktsionuvannia tvorchoho myslennia ditei v umovakh informatsiinoi nevypredelenosti [Features of the functioning of creative thinking of children in conditions of information uncertainty]. *Scientific Notes of V.I.*

Vernadsky Taurida National University. Series: Psychology, *34*(73), No. 1, 154–159. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/25

5. OECD. (2023). *PISA-2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education* (L. Ovsiannikova, Trans.). Ukrainian Center for Educational Quality Assessment. https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2024/08/Mizhnarodnyj-zvit-PISA-2022-T1.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.923:159.942:159.944

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2736-2748

Ситнік Світлана Володимирівна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики практичної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-5875-919X.

Машарова Ярослава Василівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземної філології, Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-5759-8830.

ЯКІСТЬ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ КРИЗИ

Анотація. Мета статті полягає в емпіричному дослідженні якості міжособистісної взаємодії як психологічного ресурсу подолання наслідків кризи та з'ясуванні її зв'язку з емоційним станом, сприйнятим стресом, наслідками травматичних подій, копінг-стратегіями й соціальними навичками.

Міжособистісна взаємодія розглядається як психологічний процес встановлення, підтримання та регуляції контактів між людьми, у межах якого реалізуються взаємне сприймання, обмін емоційними й смисловими сигналами, координація поведінки та досягнення узгодженості дій. Якість такої взаємодії визначається сукупністю внутрішніх особистісних характеристик, які забезпечують її спрямованість, емоційну регуляцію, поведінкову організацію та когнітивне опрацювання соціальної ситуації.

З огляду на те, що у психології криза визначається як стан порушення звичного способу життєдіяльності особистості під впливом інтенсивних, загрозливих або тривало дестабілізуючих обставин, до дослідження було залучено 80 мешканців м. Одеса, які проживали в умовах тривалого впливу воєнної загрози. Для збору даних було використано методики діагностики особистісних компонентів міжособистісної взаємодії, соціальних навичок, копінг-стратегій, сприйнятого стресу, емоційного стану та наслідків травматичних подій.

Встановлено, що якість міжособистісної взаємодії тісно пов'язана із позитивним емоційним станом, зокрема зі спокоєм, енергійністю та впевненістю. Особи з високим рівнем розвитку міжособистісної взаємодії демонстрували істотно вищі показники інтегрального емоційного стану порівняно з особами з низьким і середнім рівнями. За показником сприйнятого стресу та за шкалами відтермінованих травматичних симптомів статистично значущих міжгрупових відмінностей не виявлено. Регресійний аналіз засвідчив, що якість міжосо-

бистісної взаємодії значною мірою пояснює варіацію емоційного стану. Для сприйнятого стресу більш вагомим предиктором виявилися саме соціальні навички, тоді як внесок загальної якості міжособистісної взаємодії мав непрямий характер. Зроблено висновок про те, що якість міжособистісної взаємодії виступає важливим ресурсом подолання наслідків кризи насамперед через стабілізацію емоційного стану та розвиток практичних соціальних умінь.

Ключові слова: якість міжособистісної взаємодії, соціальні навички, наслідки кризи, емоційний стан, сприйнятий стрес.

Sytnik Svitlana Volodymyrivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Theory and Methodology of Practical Psychology, State Institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, https://orcid.org/0000-0001-5875-919X.

Masharova Yaroslava Vasylivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Philology, Odesa National Technological University, https://orcid.org/0000-0001-5759-8830.

THE QUALITY OF INTERPERSONAL INTERACTION AS A PSYCHOLOGICAL RESOURCE FOR OVERCOMING THE CONSEQUENCES OF CRISIS

Abstract. The purpose of the article is to empirically investigate the quality of interpersonal interaction as a psychological resource for overcoming the consequences of crisis and to clarify its relationship with emotional state, perceived stress, the consequences of traumatic events, coping strategies, and social skills.

Interpersonal interaction is considered as a psychological process of establishing, maintaining, and regulating contacts between people, within which mutual perception, the exchange of emotional and meaningful signals, the coordination of behavior, and the achievement of coordinated action are realized. The quality of such interaction is determined by a set of internal personal characteristics that ensure its orientation, emotional regulation, behavioral organization, and cognitive processing of the social situation.

Given that in psychology a crisis is defined as a state of disruption of a person's usual way of life under the influence of intense, threatening, or prolonged destabilizing circumstances, the study involved 80 residents of the city of Odesa who had been living under conditions of prolonged exposure to the threat of war. To collect the data, methods for diagnosing the personal components of interpersonal interaction, social skills, coping strategies, perceived stress, emotional state, and the consequences of traumatic events were used.

It was established that the quality of interpersonal interaction is closely associated with a positive emotional state, in particular with calmness, energy, and

confidence. Individuals with a high level of interpersonal interaction development demonstrated significantly higher indicators of integral emotional state compared to individuals with low and medium levels. No statistically significant intergroup differences were found in terms of perceived stress or on the scales of delayed traumatic symptoms. Regression analysis showed that the quality of interpersonal interaction largely explains the variation in emotional state. For perceived stress, social skills proved to be a more significant predictor, whereas the contribution of the overall quality of interpersonal interaction was indirect. It was concluded that the quality of interpersonal interaction acts as an important resource for overcoming the consequences of crisis, primarily through the stabilization of emotional state and the development of practical social skills.

Keywords: quality of interpersonal interaction, social skills, consequences of crisis, emotional state, perceived stress.

Постановка проблеми. Кризові умови сучасного життя супроводжуються зростанням психоемоційного напруження, посиленням невизначеності, порушенням відчуття безпеки та ускладненням соціального функціонування особистості. За таких обставин особливого значення набувають психологічні ресурси, які підтримують емоційну рівновагу, здатність до саморегуляції, конструктивний контакт із соціальним оточенням і продуктивне подолання наслідків стресогенних подій. Одним із таких ресурсів є якість міжособистісної взаємодії, яка в умовах кризи може виступати чинником підтримання емоційного благополуччя, зниження дезорганізуючого впливу стресу та збереження адаптивних форм соціальної поведінки. Таке припущення зумовлює потребу в емпіричному дослідженні якості міжособистісної взаємодії як психологічного ресурсу подолання наслідків кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психології криза визначається як стан порушення усталеного способу життєдіяльності особистості, що виникає під впливом інтенсивних, загрозливих або тривало дестабілізуючих обставин і супроводжується перенапруженням адаптаційних механізмів [1, с. 50; 2, с. 109 та ін.]. Відомо, що наслідки кризи охоплюють емоційні, когнітивні, поведінкові та міжособистісні зміни, серед яких називають психічну напругу [3, с. 166 та ін.], переживання безпорадності [4, с. 110 та ін.], зниження суб’єктивного благополуччя [5, с. 124], порушення саморегуляції [6 та ін.], стресові та травматичні реакції [7, с. 109 та ін.]. У зв’язку з цим проблема подолання наслідків кризи розглядається у площині особистісних і соціально-психологічних ресурсів [8, с. 91 та ін.], серед яких вагоме місце посідають емоційна регуляція [3, с. 168 та ін.], копінг-стратегії [9, с. 99 та ін.], соціальна підтримка [10, с. 949 та ін.] та комунікативна компетентність [11, с. 31 та ін.].

Подолання наслідків кризи пов’язується з відновленням внутрішньої рівноваги [12, с. 204 та ін.], підтриманням продуктивності функціонування [13, с. 38 та ін.], збереженням здатності до конструктивного контакту з оточенням

[14, с. 312 та ін.] і мобілізацією психологічних ресурсів [15, с. 61 та ін.]. У цьому контексті міжособистісна взаємодія постає як процес встановлення, підтримання та регуляції контактів між людьми, у межах якого здійснюються взаємне сприймання, обмін емоційними й смисловими сигналами, координація поведінки та узгодження дій [16, с. 57 та ін.]. Дослідники підкреслюють, що конструктивна взаємодія з оточенням полегшує адаптацію до складних обставин [17, с. 2012 та ін.], сприяє зниженню дезорганізуючого впливу стресу [18, с. 34 та ін.] та підтримує суб'єктивне благополуччя [19 та ін.].

Якість міжособистісної взаємодії визначається сукупністю внутрішніх особистісних характеристик, які забезпечують її спрямованість, емоційну регуляцію, поведінкову організацію та когнітивне опрацювання соціальної ситуації [20, с. 111 та ін.]. У структурі міжособистісної взаємодії виокремлюють мотиваційний, емоційний, вольовий і когнітивний компоненти, що відображають готовність до контакту, емоційну включеність і самоконтроль, регуляцію поведінки, розуміння партнера та соціальне прогнозування [20, с. 111 та ін.]. У контексті кризи значущості набувають емоційний самоконтроль [21, с. 155 та ін.], регуляція поведінки [22, с. 21 та ін.], збереження спрямованості на взаємодію та здатність орієнтуватися в міжособистісній ситуації [16, с. 57 та ін.].

Водночас аналіз наукових праць показує, що ресурсний потенціал міжособистісної взаємодії у подоланні наслідків кризи висвітлено недостатньо повно. Увага дослідників зосереджується переважно на копінг-стратегіях [23, с. 99 та ін.], соціальній підтримці [24, с. 36 та ін.] та загальних комунікативних уміннях [25, с. 25468 та ін.], тоді як якість міжособистісної взаємодії як цілісна психологічна характеристика, пов'язана з емоційним благополуччям, переживанням стресу, наслідками травматичних подій і соціальними навичками, розкрита меншою мірою.

Мета статті полягає в емпіричному дослідженні якості міжособистісної взаємодії як психологічного ресурсу подолання наслідків кризи та з'ясуванні її зв'язку з емоційним станом, сприйнятим стресом, наслідками травматичних подій, копінг-стратегіями й соціальними навичками.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження було спрямоване на виявлення зв'язку між якістю міжособистісної взаємодії та показниками подолання наслідків кризи. У дослідженні взяли участь 80 респондентів віком від 18 до 50 років, які належали до різних соціальних і професійних груп та на час проведення дослідження проживали у місті Одеса тривалий період впливу воєнної загрози.

Якість міжособистісної взаємодії досліджувалася за допомогою авторської методики «Діагностика особистісних компонентів міжособистісної взаємодії» (С. В. Ситнік), яка дає змогу оцінити мотиваційні, емоційні, вольові та когнітивні структурно-особистісні ознаки міжособистісної взаємодії, а також її загальний показник. Для збору даних також застосовано методику оцінки соціальних навичок (R. Riggio), опитувальник копінг-стратегій CSI-SF (C. C. Addison) шкалу

сприйнятого стресу (S. Cohen), шкалу оцінки впливу травматичної події (D. S. Weiss, C. R. Marmar), методику самооцінки емоційних станів (A. Wessman, D. Ricks). Для статистичної обробки використовувалися описові статистики, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, критерій Краскела-Волліса, а також ієрархічний регресійний аналіз.

Аналіз отриманих даних показав, що мотиваційний (M±SD : 25,58±8,51), вольовий (25,55±8,87) і когнітивний (25,68±8,03) компоненти міжособистісної взаємодії у вибірці мали середньо-помірний рівень вираженості. Емоційний компонент виявився більш уразливим і характеризувався нижчим середнім значенням (M=21,15) та більшим розкидом (SD=8,75). Інтегральний показник якості міжособистісної взаємодії мав середнє значення 24,49 бала (SD=4,26), що вказувало на загалом достатній, але неоднорідний рівень сформованості особистісної основи міжособистісної взаємодії у досліджуваних.. Загальний індекс соціальних навичок становив у середньому 57,69 балу (SD=5,37), що свідчило про достатню, хоча й неоднорідну, комунікативну спроможність досліджуваних. Серед копінгів переважали адаптивні способи, такі як вирішення проблем (11,90±4,93), когнітивна реструктуризація (12,65±4,61), вираз емоцій (11,70±5,35) і соціальний контакт (11,95±4,74). Рівень сприйнятого стресу був помірним (20,06±4,32), а емоційний стан в цілому міг вважатися помірно сприятливим (16,89±4,84), хоча з наявністю втоми (4,16±1,91), зниження впевненості (4,09±1,62) та певної схильності до пригніченого реагування (3,50±1,32). Показники впливу травматичних подій свідчили про низько-помірні, але варіативні прояви їх наслідків. Так, показник вторгнення становив 17,61±10,11 балу, уникнення - 22,01±10,33 балу, а збудливості - 18,65±10,52 балу, що відображало наявність травматичного реагування помірної вираженості за умов значної індивідуальної варіативності.

Кореляційний аналіз засвідчив, що найтісніше інтегральний показник міжособистісної взаємодії пов’язаний із позитивним емоційним станом (рис.1.).

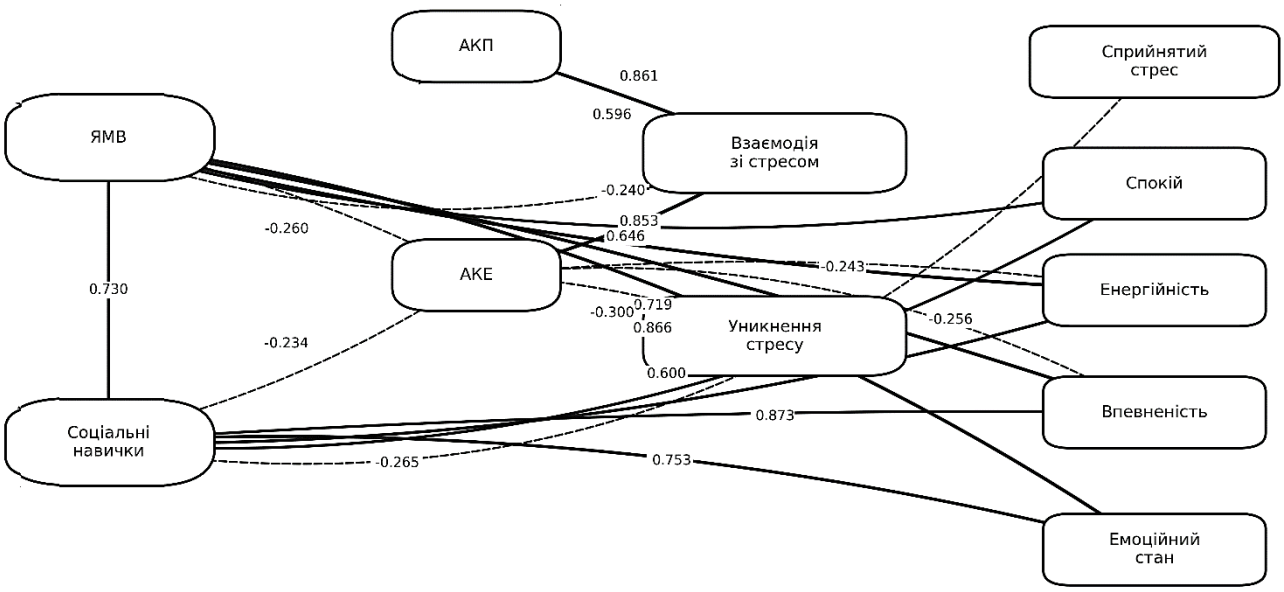

Рис. 1. Статистично значущі кореляцій між якістю міжособистісної взаємодії, соціальними навичками, копінгами, сприйнятим стресом, його емоційними проявами (n=80), де цільними лініями позначено прямі кореляції, пунктирними - від'ємні, числові позначення - значення коефіцієнта рангової кореляції Спірмена, ЯМВ — якість міжособистісної взаємодії; АКП — адаптивний копінг, орієнтований на проблему; АКЕ — адаптивний копінг, орієнтований на емоції.

Зокрема, виявлено позитивний зв'язок із загальним індексом емоційного стану (r=0,719: p<0,01), показниками спокою (r=0,853; p<0,01), енергійності (r=0,646; p<0,01) та впевненості (r=0,866; p<0,01). Подібну тенденцію виявили й соціальні навички, де загальний індекс позитивно корелював з інтегральним емоційним станом (r=0,753; p<0,01), спокоєм (r=0,6; p<0,01), енергійністю (r=0,671; p<0,01) та впевненістю (r=0,873; p<0,01). Зв'язки між інтегральним показником міжособистісної взаємодії та сприйнятим стресом та відтермінованими травматичними переживаннями були невиразними (p>0,05). Це дає підстави розглядати якість міжособистісної взаємодії передусім як чинник емоційного благополуччя, а її можливий вплив на стрес і травматичну симптоматику або має опосередкований характер, або відсутній.

Для уточнення характеру такого впливу вибірку було поділено на три групи за інтегральним показником якості міжособистісної взаємодії на осіб з низьким, середнім і високим її рівнями (табл.1).

Таблиця 1

Статистично достовірні відмінності у прояві соціальних навичок та емоційного стану у групах осіб з різним рівнем якості міжособистісної взаємодії (n=80; df=2)

Показник	Групи; квартилі розподілу: Me [Q1; Q3]			Достовірність відмінностей	
	Низький рівень (n=22)	Середній рівень (n=38)	Високий рівень (n=20)	H	p
Експресив-ність	18 [17; 19]	21 [19; 22]	23,5 [21,3; 25]	37,82	<0,01
Контроль	18 [15,8; 19,3]	20,5 [19; 22]	23 [22; 24,8]	39,37	<0,01
Соціальні навички	52,5 [48,8; 56]	58 [55,5; 61]	63 [60; 65,8]	41,42	<0,01
Спокій-тривожність	4 [3; 4,25]	5 [4,75; 6]	6,5 [5,3; 7]	26,39	<0,01
Енергійність-втома	2 [2; 3]	4 [3; 4,25]	7 [6; 7]	54,81	<0,01
Піднесеність-пригніченість	3,5 [2; 4]	4 [2; 4]	4,5 [3,3; 5]	8,77	<0,05
Впевненість-безпорадність	3 [1,75; 3]	4 [3; 5]	6 [6; 7]	51,55	<0,01
Емоційний стан	11 [10,75; 14]	16 [15; 19]	23 [21; 25]	54,97	<0,01

Примітки: n - кількість досліджуваних; df - ступені свободи; Me медіана; Q1і Q3 - перший і третій квартилі розподілу; H - значення критерію Краскела-Волліса; p - значущість відмінностей.

Наведені у таблиці результати дисперсійного аналізу показали наявність статистично значущих відмінностей за показниками експресивності (H=37,817; p<0,01), контролю (H=39,368; p<0,01), загального рівня соціальних навичок (H=41,417; p<0,01) та емоційного стану, причому найбільшими вони були для шкал енергійності-втоми (H=54,805; p<0,01), впевненості-безпорадності (H=51,548; p<0,01) й інтегрального показника емоційного стану (H=54,972; p<0,01). За показниками чутливості, сприйнятого стресу, а також вторгнення, уникнення й збудливості статистично значущих розбіжностей не встановлено. Отримані дані свідчать, що вищий рівень якості міжособистісної взаємодії пов’язаний із кращою соціально-комунікативною спроможністю та більш сприятливим поточним емоційним станом, але не супроводжується виразними відмінностями у стресових і посттравматичних проявах.

Ієрархічний регресійний аналіз надав оцінку внесок якості міжособистісної взаємодії та соціальних навичок у варіацію емоційного стану й сприйнятого стресу (табл. 2).

Таблиця 2

Результати ієрархічного регресійного аналізу внеску якості міжособистісної взаємодії та соціальних навичок у показники емоційного стану й сприйнятого стресу (n=80)

Залежна змінна	Модель	Предиктори	β	t	p	R^2	ΔR^2
Емоційний стан	1	ЯМВ	0,878	16,172	<0,001	0,77	-
	2	ЯМВ	0,695	9,381	<0,001	0,8	0,03
		СН	0,252	3,4	<0,01		
Сприйнятий стрес	1	СН	-0,295	2,723	<0,01	0,087	-
	2	СН	-0,788	5,708	<0,001	0,305	0,219
		ЯМВ	0,68	4,924	<0,001		

Примітки: ЯМВ - якість міжособистісної взаємодії; СН - соціальні навички; β- стандартизовані коефіцієнти; t - значення t-статистики для коефіцієнта регресії; R^2 - частка дисперсії залежної змінної, пояснена моделлю; ΔR^2 - приріст поясненої дисперсії на наступному етапі.

Було встановлено, що якість міжособистісної взаємодії самостійно пояснює 77% дисперсії емоційного стану (R^2=0,77; β=0,878; p<0,001). Після додавання до моделі загального індексу соціальних навичок пояснювальна здатність зросла до 80% (ΔR^2=0,03), а β-коефіцієнт для якості міжособистісної взаємодії зменшився до 0,695, тоді як соціальні навички стали самостійним значущим предиктором (β=0,252; p<0,01). Це дозволяє трактувати соціальні навички як чинник часткового посилення впливу міжособистісної взаємодії на емоційний стан.

Для сприйнятого стресу ситуація виявилася іншою, адже у першій моделі саме соціальні навички були значущим негативним предиктором (β=-0,295; p<0,01), а після додавання якості міжособистісної взаємодії пояснена дисперсія зросла до 30,5%, причому соціальні навички зберегли негативний зв'язок зі стресом (β=-0,788; p<0,001), а інтегральний показник міжособистісної взаємодії виявив позитивний β (0,68; p<0,001). Такий ефект доцільно інтерпретувати не як пряме підвищення стресу через міжособистісну взаємодію, а як складний компенсаторний статистичний ефект, що виникає за умов одночасного врахування пов'язаних предикторів. Отже, для зниження повсякденного стресу найбільш дієвими виявляються конкретні соціальні навички.

Отримані результати дають змогу розглядати якість міжособистісної взаємодії як важливий ресурс подолання наслідків кризи, однак не в прямолінійному, а в структурно опосередкованому сенсі. Їхня ресурсність

проявляється насамперед через стабілізацію емоційного стану, розвиток самоконтролю, здатності прогнозувати соціальну ситуацію та використовувати конкретні соціальні навички. Саме тому практична робота в цьому напрямі має бути спрямована не окремо на загальне підвищення якості взаємодії, а на цілеспрямований розвиток експресивності, чутливості, поведінкового контролю, емоційної регуляції тощо.

Висновки. 1. Встановлено, що якість міжособистісної взаємодії пов'язана з більш сприятливим емоційним станом і, відповідно, може бути розглянута як психологічний ресурс подолання наслідків кризи. Найбільш виразно її зв'язок простежується з інтегральним показником емоційного стану, а також із показниками спокою, енергійності та впевненості.

2. Виявлено, що зв'язок якості міжособистісної взаємодії з показниками подолання наслідків кризи має вибірковий характер. Щодо емоційного стану він є чітко вираженим, стосовно сприйнятого стресу та наслідків травматичних подій він був значно слабшим. Це дає підстави трактувати якість міжособистісної взаємодії передусім як ресурс емоційної стабілізації, підтримання внутрішньої рівноваги та збереження конструктивного функціонування особистості в кризових умовах.

3. З'ясовано значущість соціальних навичок у системі ресурсів подолання наслідків кризи, зв'язок яких з емоційним станом і самостійний внесок у пояснення переживання стресу вказують на доцільність включення розвитку соціальних навичок до програм психологічної підтримки.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробці та апробації психокорекційних програм, спрямованих на розвиток якості міжособистісної взаємодії, емоційної саморегуляції та соціальних навичок як ресурсів подолання наслідків кризи.

Література

1. Гаркуша І. В., Дубінський С. В. Щодо проблеми життєвої кризи особистості. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2022. № 1 (23). С. 49-58. DOI: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-6.

2. Петрук Н. Ю. Концептуальне обґрунтування понять «життєва криза» та «кризові ситуації» у соціально-психологічних дослідженнях. *Наукові записки. Серія: Психологія.* 2024. № 1. С. 108-115. DOI: 10.32782/cusu-psy-2024-1-15.

3. Коломієць Л. І., Шульга Г. Б. Специфіка переживання кризових станів фахівцями соціальної сфери. *Габітус.* 2023. № 46. С. 166-170. DOI: 10.32782/2663-5208.2023.46.26.

4. Власенко І. А. Яворська Т. К. Психологічні особливості переживання життєвої кризи вимушеними мігрантами. *Габітус.* 2024. № 68. С. 107-113. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.68.18.

5. Пєтухова І., Заушнікова М., Каськов І. Психологічне благопролуччя особистості в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України*. 2023. Т. 73, № 3. С. 124-129. DOI: 10.33099/2617-6858-23-73-3-124-129.

6. Conti L., Fantasia S., Violi M., Dell'Oste V., Pedrinelli V., Carmassi C. Emotional dysregulation and post-traumatic stress symptoms: which interaction in adolescents and young adults? A systematic review. *Brain sciences*. 2023. Vol. 13, no. 12. DOI: 10.3390/brainsci13121730.

7. Бакурідзе Н. Г., Овсяннікова Я. О., Кердивар В. В. Психологічна підтримка військових: посттравматичний синдром та методи його подолання. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2024. Т. 35 (74), № 2. С. 109-114. DOI: 10.32782/2709-3093/2024.2/18.

8. Слободяник Н. В. Стресостійкість як психологічний ресурс особистості в ситуації змін. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2024. Т. 35 (74), № 4. С. 91-95. DOI: 10.32782/2709-3093/2024.4/14.

9. Лисенкова І. П., Гарасюта Д. В. Дослідження стратегій подолання життєвих криз та локусу-контролю у період дорослого віку. *Габітус*. 2023. № 56. С. 99-103. DOI: 10.32782/2663-5208.2023.56.17.

10. Calhoun C. D., Stone K. J., Cobb A. R., Patterson M. W., Danielson C. K., Bendezú J. J. The role of social support in coping with psychological trauma: an integrated biopsychosocial model for posttraumatic stress recovery. *Psychiatric quarterly*. 2022. Vol. 93, no. 4. P. 949-970. DOI: 10.1007/s11126-022-10003-w.

11. Mazzei A., Kim J.-N., Dell'Oro C. Strategic value of employee relationships and communicative actions: overcoming corporate crisis with quality internal communication. *International journal of strategic communication*. 2012. Vol. 6, no. 1. P. 31-44. URL: https://doi.org/10.1080/1553118x.2011.634869 (date of access: 14.03.2026).

12. Чернякова О. В., Кущенко І. В. Арттерапія як ресурс підтримки внутрішньої рівноваги клієнта в процесі психологічного консультування. *Габітус*. 2025. Т. 1, № 78. С. 204-208. DOI: 10.32782/hbts.78.1.35.

13. Чиханцова О. А. Психологічна стійкість особистості в умовах екстремальних соціальних викликів: Емпіричне дослідження у контексті сучасної кризи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2025. № 3. С. 38-43. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2025.3.6.

14. Holt-Lunstad J. Social connection as a critical factor for mental and physical health: evidence, trends, challenges, and future implications. *World Psychiatry*. 2024. Vol. 23, No. 3. P. 312-332. DOI: 10.1002/wps.21224.

15. Ситнік С. В. Психологічні особливості подолання життєвої кризи особами з різним рівнем адаптивності. *Габітус*. 2025. Т.2, № 75. С. 61-65. DOI: 10.32782/hbts.75.2.9.

16. Ситнік С. В. Психологія міжособистісної взаємодії фахівців соціономічних професій : дис. … д-ра психол. наук : 19.00.01. Одеса, 2021. 535 с. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11205 (дата звернення: 14.03.2026).

17. Egan L. A., Park H. R. P., Lam J., Gatt J. M. Resilience to stress and adversity: a narrative review of the role of positive affect. *Psychology research and behavior management.* 2024. Vol. 17. P. 2011-2038. DOI: 10.2147/PRBM.S391403.

18. Hostinar C. E., Gunnar M. R. Social support can buffer against stress and shape brain activity. *AJOB neuroscience*. 2015. Vol. 6, no. 3. P. 34-42. DOI: 10.1080/21507740.2015.1047054.

19. Huang Z., Zhang L., Wang J., Xu L., Liu Z., Wang T. et al. Social support and subjective well-being among postgraduate medical students: the mediating role of anxiety and the moderating role of alcohol and tobacco use. *Heliyon*. 2021. Vol. 7, No. 12. Article e08621. DOI: 10.1016/j.heliyon.2021.e08621.

20. Ситнік С. В. Розробка методики оцінки особистісних компонентів міжособистісної взаємодії. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. Т. 3, № 1. С. 111-115. DOI: 10.32840/2663-6026.2020.1-3.19.

21. Тесленко М. М., Тесленко І. В. Емоційний інтелект у структурі саморегуляції студентів-психологів. *Наукові записки. Серія: Психологія.* 2024. № 1. С. 155-162. DOI: 10.32782/cusu-psy-2024-1-21.

22. Шамлян К. М. Воля, саморегуляція, самоконтроль та інші «само»-процеси. *Габітус*. 2024. № 64. С. 21-28. DOI: 10.32782/2663-5208.2024.64.3.

23. Лисенкова І. П., Гарасюта Д. В. Дослідження стратегій подолання життєвих криз та локусу контролю у період дорослого віку. *Габітус*. 2023. № 56. С. 99-103. DOI: 10.32 782/2663-5208.2023.56.17.

24. Грищенко Н. І. Соціальна підтримка в умовах кризи: соціологічні та психологічні аспекти. *Габітус*. 2025. Т. 1, № 69. С. 36-40. DOI: 10.32782/2663-5208.2025.69.1.5.

25. Çıkrıkçı N. Explaining association between interpersonal communication competence and depression through need satisfaction, anxiety, and stress. *Current Psychology*. 2024. Vol. 43. P. 25468-25480. DOI: 10.1007/s12144-024-06250-8.

References

1. Harkusha, I. V., & Dubinskyi, S. V. (2022). Shchodo problemy zhyttievoi kryzy osobystosti [About the problems of life crisis of personality]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Pedahohika i psykholohiia» - Bulletin of Alfred Nobel university. Series «Pedagogy and psychology»*, *1*(23), 49-58. https://doi.org/10.32342/2522-4115-2022-1-23-6 [in Ukrainian].

2. Petruk, N. Yu. (2024). Kontseptualne obgruntuvannia poniat «zhyttieva kryza» ta «kryzovi sytuatsii» u sotsialno-psykholohichnykh doslidzhenniakh [Conceptual substantiation of the concepts of «life crisis» and «crisis situations» in social psychological research]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia - Research Bulletin. Series: Psychology,* (1), 108-115. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-15 [in Ukrainian].

3. Kolomiiets, L. I., & Shulha, H. B. (2023). Spetsyfika perezhyvannia kryzovykh staniv fakhivtsiamy sotsialnoi sfery [Specificity of crisis states of social sphere experts]. *Habitus*, (46), 166-170. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.26 [in Ukrainian].

4. Vlasenko, I. A., & Yavorska, T. K. (2024). Psykholohichni osoblyvosti perezhyvannia zhyttievoi kryzy vymushenymy mihrantamy [Psychological percularities of experiencing life crisis of forced migrants]. *Habitus*, (68), 107-113. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.68.18 [in Ukrainian].

5. Petukhova, I., Zaushnikova, M., & Kaskov, I. (2023). Psykholohichne blahoproluchchia osobystosti v umovakh viiny [Psychological well-being of the personality in the conditions of war]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Bulletin of National Defense University of Ukraine*, *73*(3), 124-129. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-124-129 [in Ukrainian].

6. Conti, L., Fantasia, S., Violi, M., Dell'Oste, V., Pedrinelli, V., & Carmassi, C. (2023). Emotional dysregulation and post-traumatic stress symptoms: which interaction in adolescents and young adults? A systematic review. *Brain sciences*, *13*(12), 1730. https://doi.org/10.3390/brainsc i13121730

7. Bakuridze, N. H., Ovsiannikova, Y. O., & Kerdyvar, V. V. (2024). Psykholohichna pidtrymka viiskovykh: posttravmatychnyi syndrom ta metody yoho podolannia [Psychological support of the military: Post-traumatic syndrome and methods of overcoming it]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia - Scientific notes of Taurida national V.I. Vernadsky university, Series Psychology*, *34 (75)*(2), 109-114. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.2/18 [in Ukrainian].

8. Slobodianyk, N. V. (2024). Stresostiikist yak psykholohichnyi resurs osobystosti v sytuatsii zmin [Stress resistance as a psychological resource of the personality in the situation of changes]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia - Scientific notes of Taurida national V.I. Vernadsky university, Series Psychology, 35 (74)* (4), 91-95. https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.4/14 [in Ukrainian].

9. Lysenkova, I. P., & Harasiuta, D. V. (2023). Doslidzhennia stratehii podolannia zhyttievykh kryz ta lokusu-kontroliu u period dorosloho viku [Study of strategies for overcoming life

crises and the locus of control in the adult period]. *Habitus*, (56), 99-103. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.56.17 [in Ukrainian].

10. Calhoun, C. D., Stone, K. J., Cobb, A. R., Patterson, M. W., Danielson, C. K., & Bendezú, J. J. (2022). The role of social support in coping with psychological trauma: an integrated biopsychosocial model for posttraumatic stress recovery. *Psychiatric quarterly*, *93*(4), 949-970. https://doi.org/10.1007/s11126-022-10003-w

11. Mazzei, A., Kim, J.-N., & Dell'Oro, C. (2012). Strategic Value of Employee Relationships and Communicative Actions: Overcoming Corporate Crisis with Quality Internal Communication. *International Journal of Strategic Communication*, *6*(1), 31-44. https://doi.org/10.1080/1553118x.2011.634869

12. Cherniakova, O. V., & Kushchenko, I. V. (2025). Artterapiia yak resurs pidtrymky vnutrishnoi rivnovahy kliienta v protsesi psykholohichnoho konsultuvannia [Art therapy as a means of enhancing the client's emotional balance in psychological counseling]. *Habitus*, *1*(78), 204-208. https://doi.org/10.32782/hbts.78.1.35 [in Ukrainian].

13. Chykhantsova, O. A. (2025). Psykholohichna stiikist osobystosti v umovakh ekstremalnykh sotsialnykh vyklykiv: Empirychne doslidzhennia u konteksti suchasnoi kryzy [Psychological resilience of the individual in the context of extreme social challenges: An empirical study amid contemporary crisis]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia - Scientific bulletin of Uzhhorod national university. Series: Psychology*, (3), 38-43. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.3.6 [in Ukrainian].

14. Holt-Lunstad, J. (2024), Social connection as a critical factor for mental and physical health: evidence, trends, challenges, and future implications. *World Psychiatry, 23* (3), 312-332. https://doi.org/10.1002/wps.21224

15. Sytnik, S. V. (2025) Psykholohichni osoblyvosti podolannia zhyttievoi kryzy osobamy z riznym rivnem adaptyvnosti [Psychological characteristics of coping with a life crisis in individuals with different levels of adaptability]. *Habitus, 2* (75), 61-65. https://doi.org/10.32782/hbts.75.2.9 [in Ukrainian].

16. Sytnik, S. V. (2021). Psykholohiia mizhosobystisnoi vzaiemodii fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii [Psychology of interpersonal interaction of specialists of socionomic professions]. *Doctor's thesis.* Odesa. Retrieved from http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/ 123456789/ 11205 [in Ukrainian].

17. Egan, L., Park, H., Lam, J., & Gatt, J. (2024). Resilience to Stress and Adversity: A Narrative Review of the Role of Positive Affect. *Psychology Research and Behavior Management, 17*, 2011-2038. https://doi.org/10.2147/prbm.s391403

18. Hostinar, C. E., & Gunnar, M. R. (2015). Social support can buffer against stress and shape brain activity. *AJOB neuroscience*, *6*(3), 34-42. https://doi.org/10.1080/21507740.2015.1047054

19. Huang, Z., Zhang, L., Wang, J., Xu, L., Liu, Z., Wang, T., Guo, M., Xu, X., & Lu, H. (2021). Social support and subjective well-being among postgraduate medical students: the mediating role of anxiety and the moderating role of alcohol and tobacco use. *Heliyon*, *7*(12), Article e08621. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08621

20. Sytnik, S. V. (2020). Rozrobka metodyky otsinky osobystisnykh komponentiv mizhosobystisnoi vzaiemodii [Development of the methods of the personal components of the inter-personal interactionevaluation]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii - Theory and Practice of Modern Psychology*, *3*(1), 111-115. https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-3.19 [in Ukrainian].

21. Teslenko, M. M., & Teslenko, I. V. (2024). Emotsiinyi intelekt u strukturi samorehuliatsii studentiv-psykholohiv [Emotional intelligence in the structure of self-regulation of psychology students]. *Naukovi zapysky. Seriia: Psykholohiia - Research Bulletin. Series: Psychology*, (1), 155-162. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-21 [in Ukrainian].

22. Shamlian, K. M. (2024). Volia, samorehuliatsiia, samokontrol ta inshi «samo»-protsesy [Will, self-regulation, self-control and other «self»-processes]. *Habitus,* (64), 21-28. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.64.3 [in Ukrainian].

23. Lysenkova, I. P., & Harasiuta, D. V. (2023). Doslidzhennia stratehii podolannia zhyttievykh kryz ta lokusu kontroliu u period dorosloho viku [Study of strategies for overcoming life crises and the locus of control in the adult period]. *Habitus,* (56), 99-103. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.56.17 [in Ukrainian].

24. Hryshchenko, N. I. (2025). Sotsialna pidtrymka v umovakh kryzy: sotsiolohichni ta psykholohichni aspekty [Social support in crisis conditions: Sociological and psychological aspects]. *Habitus*, *1*(69), 36-40. https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.5 [in Ukrainian].

25. Çıkrıkçı, N. (2024). Explaining association between interpersonal communication competence and depression through need satisfaction, anxiety, and stress. *Current Psychology*, *43*, 25468-25480. https://doi.org/10.1007/s12144-024-06250-8

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК: 159.9.612.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2749-2761

Сушко Ольга Вікторівна старший викладач кафедри теоретичної та прикладної психології, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-8739-0125

Гулак Єлізавета Артемівна здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня третього року навчання спеціальності 053 «Психологія», Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0001-9959-2100

ФЕНОМЕН FOMO, ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У МОЛОДІ

Анотація. Розвиток сучасних технологій та їх активне використання надають широкі можливості особистості як для навчання, професійного зростання, так і для комунікації, що забезпечує підвищення мобільності та ефективності особистості. За умов вільного доступу до Інтернету та активного використання соціальних мереж усе частіше людина починає порівнювати себе з ідеалізованою соціальною репрезентацією та прагнути відповідати соціально сконструйованим уявленням про успіх. Це призводить до зниження рівня задоволеності власним життям, емоційного комфорту та самосприйняття, що посилює когнітивно-афективні дисонанси в умовах гіперінформатизації цифрового простору. Страх пропустити важливу подію є значущим чинником взаємодії індивідуальних характеристик, таких як задоволення психологічних потреб, загальний настрій та життєве задоволення від залучення суспільних медіа. Феномен FoMO є притаманним людству протягом усієї його історії в різних формах комунікації, що забезпечували доступ до інформації про життя сім'ї, друзів чи незнайомих осіб. У статті представлено теоретичний аналіз чинників виникнення емоційного вигорання у молоді та розкрито сутність феномену FoMO та його особливості. У роботі також звернути увагу на функціонуванні головного мозку та відповідних нейропсихологічних процесів під час розвитку синдрому, що дозволяє розширити теоретичні межі аналізу проблеми. Синдром емоційного вигорання зумовлений як емоційними, так і фізіологічними чинниками, тому поєднання цих двох синдромів та їх взаємодія розглядаються крізь призму нейрофізіологічних механізмів. Це забезпечує можливість формулювання висновків та проведення статистичного аналізу. Емпірична частина дослідження розкриває взаємодію компонентів емоційного вигорання та феномену FoMO у молоді, що дозволяє виявити кореляційні зв'язки (за Пірсоном) між показниками синдрому та емоційним виснаженням,

деперсоналізацією та редукцією особистісних досягнень. Проте під час дослідження було виявлено нові гіпотези, які були перевірені за допомогою кореляційного аналізу (за Спірманом), та створення кореляційних моделей взаємозв'язку між компонентами.

Ключові слова: феномен FoMO; емоційне вигорання; синдром; деперсоналізація; емоційне виснаження; редукція особистісних досягнень.

Sushko Olha Viktorivna Senior Lecturer Department of Theoretical and Applied Psychology Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-8739-0125

Hulak Yelizaveta Artemivna student of the first (bachelor's) level of higher education, third year of study, specialty 053 «Psychology», Lviv Polytechnic National University, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0009-0001-9959-2100

THE FOMO PHENOMENON AS A FACTOR IN THE OCCURRENCE OF EMOTIONAL BURNOUT IN YOUNG PEOPLE

Abstract. The development of modern technologies and their active use provide ample opportunities for the individual both for training and professional growth and for communication, which ensures an increase in the mobility and efficiency of the individual. With free access to the Internet and active use of social networks, more and more often a person begins to compare himself with idealized social representations and strive to correspond to socially constructed ideas about success. This leads to a decrease in the level of satisfaction with one's own life, emotional comfort, and self-perception, which increases cognitive-affective dissonances in the conditions of hyperinformatization of the digital space. The fear of missing an important event is a significant factor in the interaction of individual characteristics, such as the satisfaction of psychological needs, general mood, and life satisfaction from the involvement of public media. The FoMO phenomenon has been inherent in humanity throughout its history in various forms of communication that provided access to information about the lives of family, friends, or strangers. The article presents a theoretical analysis of the factors of emotional burnout in young people and reveals the essence of the FoMO phenomenon and its features. The work also proposes to pay attention to the functioning of the brain and the corresponding neuropsychological processes during the development of the syndrome, which allows expanding the theoretical boundaries of the analysis of the problem. Emotional burnout syndrome is caused by both emotional and physiological factors, so the combination of these two syndromes and their interaction are considered through the prism of neurophysiological mechanisms. This provides the possibility of formulating conclusions and conducting statistical analysis. The empirical part of the study reveals the interaction of the components of

emotional burnout and the FoMO phenomenon in young people, which allows us to identify correlations (according to Pearson) between indicators of the syndrome and emotional exhaustion, depersonalization and reduction of personal achievements. However, during the study, new hypotheses were discovered, which were tested using correlation analysis (according to Spearman) and the creation of correlation models of the relationship between components.

Keywords: Fear of missing out (FOMO); emotional burnout; syndrome; depersonalization; emotional exhaustion; reduction of personal achievements.

Постановка проблеми. У минулому засобом для пізнання нової інформації були газети, радіо та міжособистісна комунікація. З розвитком нових технологій молодь використовує соціальні мережі, зокрема TikTok, Instagram, Facebook, що дає змогу не лише спостерігати за новинами та буденністю життя інших людей, а й розвивати власний інформаційний простір (зокрема особистий блог). Людина як соціальний суб'єкт має потребу у міжособистісній взаємодії, однією з форм якої є соціальне порівняння та конкуренція. Перебуваючи у постійному інформаційному полі соціальних мереж, особистість схильна порівнювати себе з іншими, оскільки чим більш ідеалізованими є зображення, тим кращим буде сприйняття власного життя. Внаслідок порівняння, в особистості поступово виникають страх і тривога, підвищений рівень психоемоційного напруження, відчуття меншовартості, унаслідок сприйняття пропущених можливостей. Додатково з'являється нав'язливий страх пропустити важливу інформацію чи цікаву подію, поки вона перебувала поза мережею. Це головні ознаки синдрому втрачених можливостей або FoMO (від англ. «Fear of missing out»).

Вигорання – це стан фізичного, емоційного та когнітивного виснаження, викликаного тривалим перебуванням в емоційно-перевантажених ситуаціях, що формується внаслідок тривалого впливу стресових факторів. Виснаження є головною причиною, а інші прояви дисгармонії переживань та поведінки є наслідками [4].

Відчуття фізичної й емоційної втоми виникає не тільки через роботу чи навчання, а й через постійний скролінг соціальних мереж перед сном. Профронтальна кора головного мозку, яка відповідає за когнітивні навички з часом виснажується, що, у свою чергу, призводить до зниження ефективності діяльності. Це також може призводити до апатичного стану, як наслідок хронічного стресу через високі соціальні та особистісні очікування та зниження мотивації до самоактуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження засвідчують, що в сучасному світі молоді люди стикаються із цифровою проблемою, яка може викликати залежність та емоційне вигорання. Зміни хімічних процесів у головному мозку та порушення його функціонування під час розвитку синдрому FoMO розглядається у зарубіжних дослідженнях Wang L.,

Zhou X., Song. X. та ін. авторів [12]. Феномен розглядається як окрема тривожна установка, що призводить до виснаження нервової системи та до погіршення фізичного та емоційного стану. В українських працях синдром розглядається у комбінації із типологією прив'язаності [2], а також його актуальність у сучасних умовах [8]. Окрема перевага віддається роботі Шкраб'юк В. С., де автор зазначає про виникнення емоційного вигорання та розділяє його на чотирифакторну модель функціонування в особистості [9].

Мета полягає у дослідженні впливу феномену FoMO (Fear Of Missing Out) на виникнення та розвиток емоційного вигоряння у молоді.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- проаналізувати особливості синдрому втрачених можливостей (феномен FoMO) як чинника ризику виникнення емоційного вигорання у молоді;
- провести емпіричне дослідження з виявленням впливу рівня феномену «FOMO» на виникнення емоційного вигорання у молоді.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано опитувальник FoMOs (Fear of Missing Out Scale) (Przybylski, Murayama, DeHaan, & Gladwell, 2013) [5]; для перевірки психоемоційного стану особистості в умовах хронічного стресу професійної діяльності (робота/навчання) здійснено діагностику професійного вигорання К. Маслач, С. Джексон в адаптації Н. Е. Водоп'янової). Статистична обробка даних здійснена за допомогою програми IBM SPSS Statistics.

Виклад основного матеріалу. Феномен FoMO (Fear of missing out) – це страх пропустити можливість або його ще називають синдромом втраченої можливості, який розглядається як важливий психологічний конструкт в епоху цифрових технологій, тому що індивіди мають можливість отримувати інформацію про те, що відбувається навколо них, а також про потенційно пропущені можливості [2]. Залежність від короткотривалих відео стала однією з найпоширеніших проблем серед молоді, прагнення до швидкої дофамінергічної стимуляції має кумулятивний ефект, а пізніше особистість стикається із наслідками, такими як: порушення пам'яті, концентрації уваги та ризик розвитку депресивного епізоду. Для розуміння причин виникнення феномену FoMO доцільно виокремити такі категорії [6]:

1. Власні потреби. Сучасне середовище насичене можливостями, які постійно скануються системою виявлення потреб індивіда. Цей механізм спрямований на пошук способів задовольнити наші потреби, керуючись переконаннями. Глобалізація та інформаційний потік посилюють сприйняття доступних можливостей.

2. Самоактуалізація. Бажання максимізувати можливості вкорінене в цінностях індивідуалізму, самореалізації та прагнення до щастя. Це створює конфлікт між очікуваннями та страхом не досягти ідеалу.

3. Винагороди/визнання. Сприйняття привабливих можливостей викликає вивільнення дофаміну, що формує стан очікування винагороди та спонукає до

дій. Невизначеність щодо винагород посилює секрецію дофаміну, що призводить до хронічної нейрофізіологічної стимуляції.

4. Спотворене сприйняття. Соціальні мережі загострюють FoMO, експонуючи індивідів до відредагованих соціальних репрезентацій, що створює спотворене сприйняття реальності, що асоціюється з підвищенням рівня заздрості, тривоги та депресивних станів.

5. Парадокс феномену. FoMO також пов'язаний з відчуттям власності щодо можливостей, що викликає очікуване майбутнє жалкування та уникнення втрат.

6. Фізіологія. Мигдалеподібне тіло активується при FoMO, сприймаючи втрату можливостей як небезпеку, що посилює страх і тривогу у молоді. У мигдалеподібному тілі зберігаються емоційні спогади (про те, що нам загрожує або приносить задоволення) – наші несвідомі переконання. Якщо мигдалеподібне тіло розпізнає якусь інформацію від органів чуттів як ознаку наближення загрози, воно миттєво ініціює реакцію, викликаючи реакцію ще до того, як отримує докази існування цієї загрози чи будь-які додаткові підтвердження доцільності такої реакції [7].

У період юнацького віку, коли людина активно розвивається, вплив соціальних мереж може бути ключовим чинником, який формує психоемоційний стан та моделі поведінки юнацтва. Соціальні мережі можуть сприяти розвитку соціальних зв’язків та підвищити рівень щастя, однак їх вплив на користувачів залежить від актуального психоемоційного стану. Це свідчить про те, що свідоме використання соцмереж сприяє емоційному благополуччю та допомагає підтримувати соціальні зв’язки [1].

З концептуальної точки зору FoMO об’єднує два ключові мотиваційні фактори, які можуть спричинити надмірне та проблематичне використання соціальних медіа, зокрема компоненти, пов’язані з винагородою, які стосуються страху втратити корисний досвід і компоненти, пов’язані з соціальними проблемами, які стосуються сильної потреби належати до соціальної групи, яка слугує еталоном для порівняння (формування поглядів, цінностей та поведінки індивіда) та залишатися пов’язаними з нею [12].

Молодь часто схильна використовувати свої смартфони навіть перебуваючи в ліжку перед сном. Це призводить до скорочення тривалості сну молодих людей, які проводять у нічний час із використанням смартфонів, що призводить до погіршення якості сну.

Гаджети задовольняють функціональні та емоційні потреби своїх користувачів за допомогою вбудованих функцій, таких як звичайна функція телефонії та функції обміну SMS-повідомленнями, а також з їхніми сторонніми програмними додатками (мобільними додатками). Молодь виросла в середовищі, оточеному різними формами передових технологій наступного покоління; молоді люди особливо відкриті та швидко приймають нові інструменти, які створюють своєрідні способи спілкування та розваг, зокрема смартфони [10].

Синдром вигорання, як відомо, включає: емоційне виснаження, фізичну втому та когнітивну втому. Як зовнішні фактори пов'язані з роботою, навчанням, так і внутрішні особистісні чинники визначають ступінь і тяжкість симптомів синдрому вигорання. Постійне вигорання є причиною зниження якості життя та пов'язане з підвищеним ризиком порушення сну, а також є чинником виникнення легких когнітивних порушень.

Вигорання та порушення сну часто спостерігаються серед осіб, які зазнають хронічного стресу. Це пов'язано з виснаженням енергетичних ресурсів і порушенням регуляції як гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової (ГГН) осі, яка ініціює гормональну відповідь на стрес, так і симпатичної нервової системи є поширеними патофізіологічними процесами, що лежать в основі обох станів. Крім того, вигорання та порушення сну взаємопов'язані таким чином, що емоційна дисрегуляція, пов'язана з вигоранням, сприяє погіршенню сну, і навпаки, втома, пов'язана з порушенням сну, і виснаження енергетичних ресурсів сприяють вигоранню. Таким чином, недостатній або неякісний сон ще більше знижує обмежені енергетичні ресурси, що призводить до подальшого погіршення когнітивних та емоційних функцій. Це, у свою чергу, знижує ефективність повсякденної діяльності та посилює симптоми вигорання, формуючи замкнуте коло, де один стан підтримує та посилює інший [11].

Людина – це відкрита біопсихосоціальна система, яка здатна до самозорганізованості, підтримання цілісності своєї активності та доцільності своєї діяльності. Емоційне вигорання, в такому випадку, означає потужне зростання ентропії (або міри нестабільності системи та незворотного розсіювання психічної енергії). На думку Б. Перлмана та Е. Хартмана, стан емоційного вигорання системно впливає на всі структурні елементи людини як системи, а саме на фізіологічну (фізичне виснаження), афективно-когнітивну (емоційне виснаження та деперсоналізація) та поведінкову (симптоматичні типи поведінки, зниження робочої продуктивності) сфери особистості [3].

Незважаючи на миттєві взаємодії з однолітками через соціальні мережі, FoMO провокує страх соціального виключення, що може призвести до почуття самотності та недостатності через порівняння себе з іншими та негативно вплинути на самооцінку. Крім того, стрес пов'язаний із порушенням сну, що може посилюватися через використання смартфонів.

FoMO також має негативний вплив на академічну продуктивність через часті перемикання між завданнями та зниження уваги. Цей аспект також асоціюється з поганим засвоєнням інформації, більшими помилками та довшим часом виконання завдань [6].

У сьогоденні феномен FoMO стає одним із стресофакторів, що може спричинити емоційне виснаження. Воно може проявлятися у відчутті емоційного перенапруження та у відчутті спустошеності, вичерпаності власних емоційних ресурсів. Людина відчуває, що не може повною мірою залучатися до роботи або навчання як раніше, втрачає інтерес до вирішення професійних питань. Цей стан

проявляється відчуттям «приглушення», «притуплення» емоцій. Деперсоналізація представляє собою тенденцію розвивати негативне, цинічне ставлення до оточуючих. Негативні установки, що виникають, можуть спочатку мати прихований характер та стримуватися всередині. З часом все частіше виникають спалахи роздратування, які призводять до конфліктних ситуацій [9].

Прагнення до належності, яке пов'язане з тим, що людина відчуває страх втратити певні можливості, оскільки вона відчуває сильну потребу в міжособистісних відносинах і у прихильності до соціальних мереж як основоположну мотивацію людини: потреба ототожнюватися зі своїм статусом і потребу у визнанні з боку інших. Також, тривога та ізоляції, описана як страх бути вирваним і ізольованим від основної групи.

Втомившись від гонитви за «ідеальною» картинкою, молода особа може також відчувати виснаження та розчарування, як у собі, так і у соціумі, що призводить до деперсоналізації, а за нею стоїть і емоційне вигорання [8].

Вищі рівні FOMO, пов'язані з однією ділянкою головного мозку, що пов'язана із самосвідомістю, автобіографічною пам'яттю та мисленням, а також часто пов'язана з хронічним стресом, емоційним вигоранням та порушеннями саморегуляції.

Індивідуальні відмінності у синдромі FOMO (страху пропустити щось важливе) пов'язані з будовою певної ділянки мозку, яка є ключовим вузлом у мережі, що активізується в стані спокою. Ця мережа задіюється, коли людина не сконцентрована на зовнішніх завданнях, а занурена у власні думки, мрії або рефлексію, а також бере участь у осмисленні себе та соціальних взаємодій. Крім того, компульсивне використання соціальних мереж пов'язане з надмірною активністю системи заохочення мозку. Ця гіперактивація, що забезпечується викидом нейромедіатора дофаміну, сприяє формуванню залежної поведінки.

Соціальне порівняння у соціальних мережах супроводжується активацією центрів страху та соціального болю за це відповідає миндалеподібне тіло, передня поясна кора, що запускає стрес-реакцію. Хронічна активність цих структур призводить до виснаження префронтальної кори, відповідальної за самоконтроль та усвідомлення власних цілей (автономію), та викликає стійку активацію гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осі, яка ініціює гормональну відповідь, також постійно підвищений рівень кортизолу стає біологічною причиною стану фізіологічного та емоційного виснаження, через що і формується синдром емоційного вигорання [12].

Результати та обговорення. Дослідження проводилося у жовтні 2025 року в онлайн-форматі, використовуючи GoogleForms. У ньому взяли участь 30 осіб. На час проведення дослідження, вік респондентів варіювався від 17-ти до 26-ти років. Також був проведений аналіз за тривалістю використання соціальних мереж серед респондентів. В результаті опитування було виявлено, що 17 осіб використовують соціальні мережі не менше 6 годин на день, 6 осіб – не менше 8 годин на день, 4 особи – не менше 3 годин, і лише 3 особи

використовують соціальні мережі не менше 12-ти годин на день. За результатами першого опитувальника, а саме опитувальник FoMOs (Fear of Missing Out Scale) (Przybylski, Murayama, DeHaan, & Gladwell, 2013), було виявлено: низький рівень вираженості FoMO у 4 осіб, в діапазоні від 16 до 19 балів. Середній рівень вираженості феномену виявлено у 20 осіб, у діапазоні 21-35 балів. Високий рівень – у 6 осіб, в діапазоні 30-37 балів (рис.1).

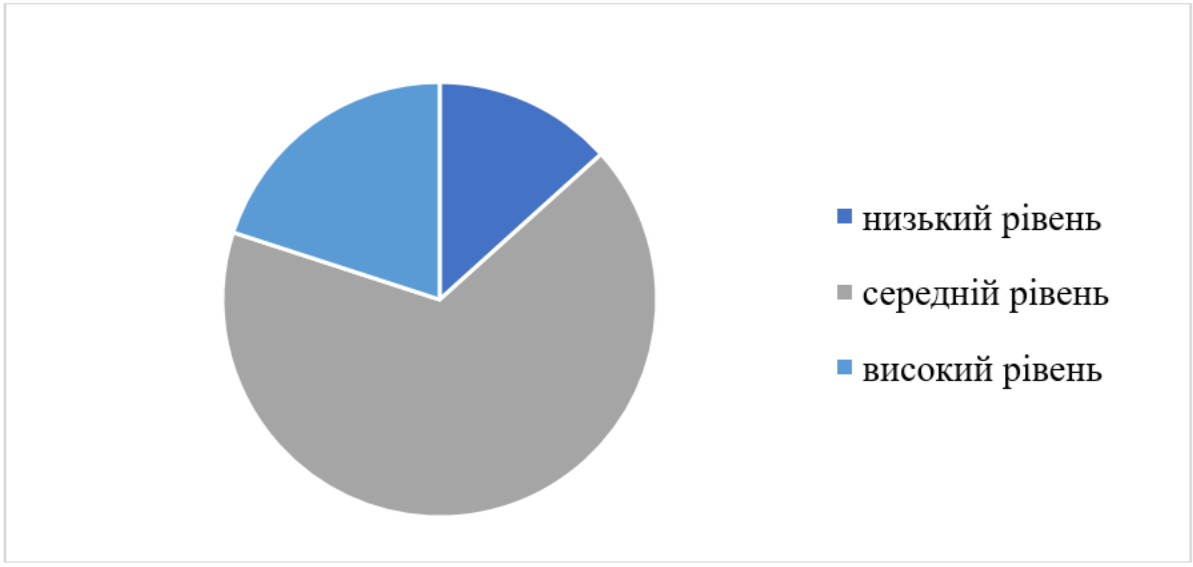

Рис.1. Результати діагностики за опитувальником FoMOs (Fear of Missing Out Scale) (Przybylski, Murayama, DeHaan, & Gladwell, 2013)

Результати другого опитувальника були розподілені за рівнями по трьох шкал для подальшої інтерпретації та визначення прояву емоційного вигорання. За першою шкалою «Емоційне виснаження», було виявлено: низький рівень вираженості у 4 осіб, середній рівень – 9 осіб, високий рівень – 16 осіб. Результати свідчать, що більшість респондентів відчуває психоемоційне навантаження, втому, що є ключовими компонентами емоційного вигорання.

За другою шкалою «Деперсоналізація»: низький рівень – 8 осіб, середній рівень –14 осіб, високий рівень – 7 осіб. Результати свідчать про поширеність цинізму, відчуття ізольованості серед молоді, що призводить до байдужого ставлення виконання роботи, навчальних завдань та формалізації стосунків, тобто до знецінення свого оточення.

За третьою шкалою «Редукція особистих досягнень», яка є ключовою у виявленні емоційного вигорання у молоді та вказує на продуктивність, незадоволення власними досягненнями, виявлено: висока вираженість незадоволеності та зниження професійної активності у 11 осіб, середня вираженість – у 17 осіб, що свідчить про помірність зниження впевненості у професійних досягненнях, і лише у однієї особи було виявлено низький рівень вираженості зниження компетентності, що може свідчити про збереження задоволення від результатів праці (рис.2).

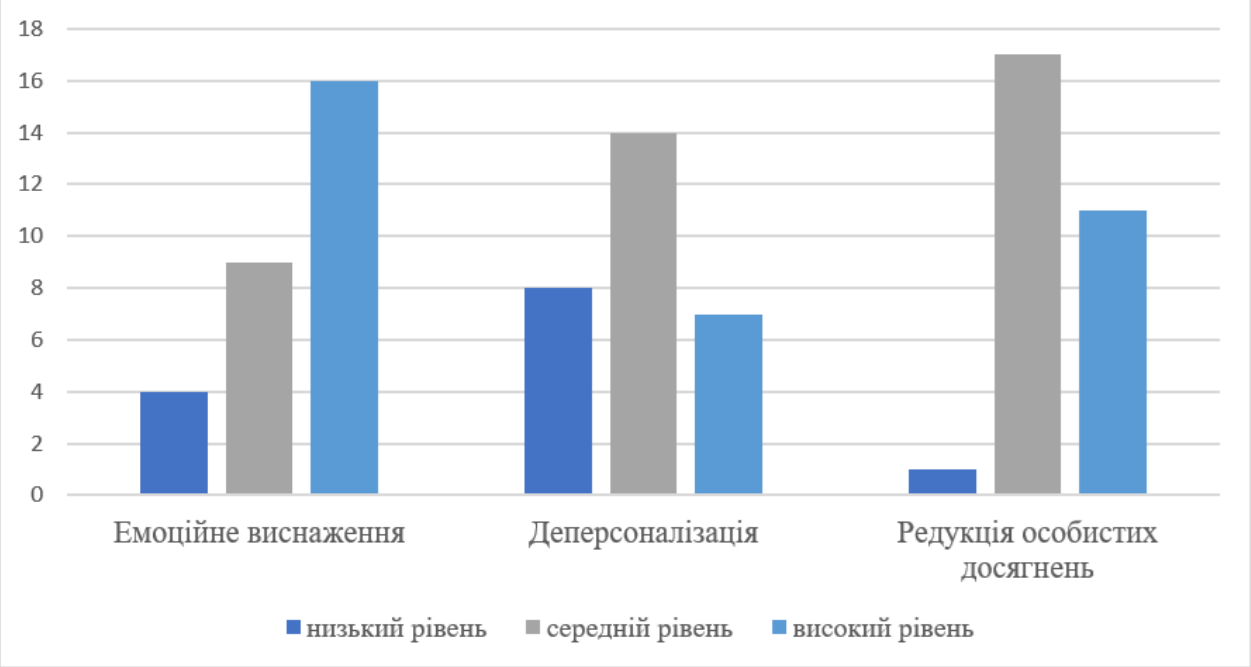

Рис.2. Результати діагностики професійного вигорання (К. Маслач, С. Джексон в адаптації н. Е. Водоп'янової)

Для подальшого аналізу дані емпіричного дослідження було наведено результати перевірки за статистичними критеріями відхилення від нормального розподілу (r-Пірсона, $p<0,001$), між незалежною змінною, а саме загальний показник FoMO, який відповідає за рівень страху пропустити важливі події, та залежними змінними, загальні показники субшкал, а саме трьома компонентами емоційного вигорання: емоційне виснаження (ЕВ), деперсоналізація (Д), редукція особистих досягнень (РД).

У результаті кореляційного аналізу (статистичний взаємозв'язок) r-Пірсона, не було виявлено статистичного зв'язку між рівнем FoMO та ЕВ, $r = - 0.025$. Це може свідчити про те, що страх пропустити щось важливе не має прямого впливу на рівень першого компонента емоційного вигорання у респондентів. Можна припустити, що вплив FoMO на емоційне виснаження опосередковане іншими факторами, зокрема: соціальне порівняння у просторах інтернет (ідеалізовані соціальні репрезентації), порушення сну та інформаційне перевантаження. Тобто зв'язок між двома змінними може існувати, за умови наявності чинника впливу або провідника.

Також не було виявлено статистичної значущості між показниками FoMO та РД ($r = -0.191$). Дані результати кореляції свідчать, що рівень страху пропустити важливі події не пов'язаний із досягненням власної компетентності. Так як, РД – це окремий компонент емоційного вигорання, який проявляється на пізніх етапах синдрому, на нього можуть впливати інші фактори, до прикладу: невідповідність між очікуваними результатами у процесі роботи/навчання та реальністю.

Проте, було виявлено слабкий позитивний зв'язок між загальним показником FoMO та компонентом емоційного вигорання Д (r = 0.348, p<0.001). Результати можуть свідчити про те, що вищий рівень феномену має тенденцію до посилення симптомів деперсоналізації, а саме цинічного ставлення до роботи чи навчання, а також бажання ізолюватися від свого оточення. Також, можна припустити, і зворотній зв'язок між двома змінними, тобто чим вищі показники деперсоналізації зумовлені відчуттям бути ізольованим, або це можливий медіатор, наприклад: нейрофізіологічні зміни головного мозку, тривалий стрес чи зміни гормонального фону, що може призводити до підвищення рівня FoMO (рис.3).

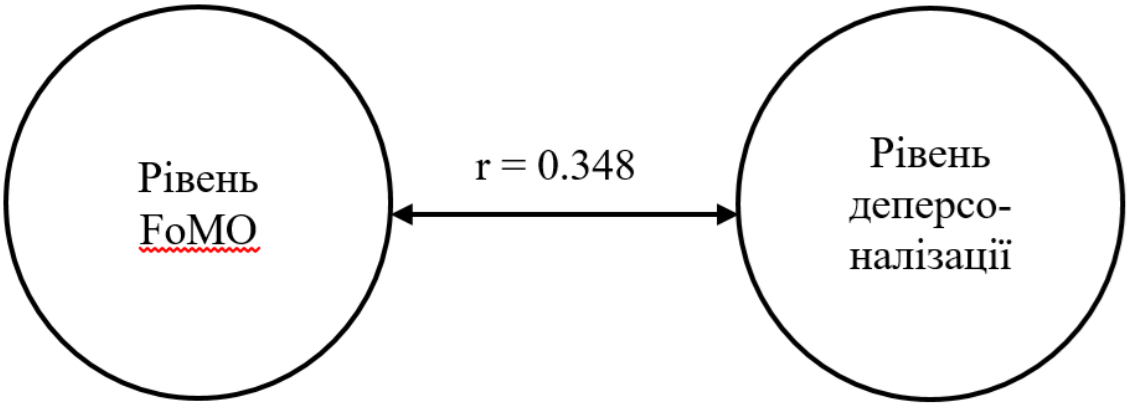

Рис.3. Модель взаємозв'язку показників FoMO та деперсоналізації за критерієм r-Пірсона

Для перевірки даних припущень було використано у подальшому кореляційний аналіз за критерієм Спірмана, щоб дослідити чи часове перебування респондентів у соціальних мережах є медіатором між трьома компонентами емоційного вигорання: ЕВ, Д, РД та загальними показниками рівня FoMO.

Таблиця 1

Величини коефіцієнтів кореляції r-Пірсона, p-Спірмана між часом використання соціальних мереж та субшкалами емоційного вигорання із рівнем FoMO

Величини коефіцієнтів	**Компоненти емоційного вигорання**			**Загальні показники FoMO**
	Емоційне виснаження	**Деперсоналізація**	**Редукція особистих досягнень**	
Методи оцінки паралельних форм, феномен FoMO, (r=Пірсона)	-0.025	0.348	-0.191	–
Часове перебування у соціальних мереж, як медіатор (p=Спірмана)	0.42	0.38	-0.21	0.58

*p<0.05, (r – кореляція Пірсона, p – кореляція Спірмана)

У результаті кореляційного аналізу р-Спірмана можна помітити, що взаємозв'язок між часовим перебуванням у соціальних мережах та ЕВ становить p = 0.42, що вказує на помірний позитивний зв'язок між двома змінними, тому чим більше людина перебуває у соціальних мережах тим сильніше зростає емоційне виснаження. Також помірну статистичну значущість виявлено між даним медіатором та деперсоналізацію (p = 0.38), що може свідчити про підсилення бажання ізолюватися і пасивно спостерігати за подіями чи знецінювати оточуючих у просторах Інтернет (негативні пости та коментарі) як засіб вивільнення негативу. Проте, між часовими категоріями та РД не виявлено взаємозв'язку (p = -0.21) тобто самий компонент є незалежним.

Констатовано сильний кореляційний зв'язок (p = 0.58) між загальними показниками FoMO та часовим перебуванням у соціальних мережах показали (рис.4).

Рис.4.Модель взаємозв'язку медіатора із компонентами емоційного вигорання та феноменом FoMO, за р-Спірмана

Це зумовлено тим, що страх пропустити щось важливе, може провокувати компульсивні дії, зокрема перевірка телефону по декілька разів, так як людина знаходиться у режимі очікування, що пізніше формує замкнене коло: чим більше людина перебуває в соціальних мережах, тим більше підсилюється емоційне виснаження/деперсоналізація і цим підкріплюється FoMO, а його високі результати можуть свідчити про погіршення емоційного стану.

Висновки. Часте використання соціальних мереж та їхній скролінг (TikTok, Instagram, Facebook), перед сном, мозок починає працювати в автоматичному режимі, не встигаючи обробляти інформацію, в свою чергу профронтальна кора, яка відповідає за когнітивні навички виснажується, як наслідок викликаючи залежність у людини. Негативний емоційний стан, який відчуває особистість, виникає внаслідок незадоволених потреб у соціальних стосунках. Характерне тривале напруження є результатом протиріччя між бажаннями особистості та вимогами суспільства, що призводить до заниженої самооцінки, неадекватної оцінки свого потенціалу, що в подальшому призводить до хронічного стресу та емоційного вигорання.

Страх пропустити щось важливе, може провокувати компульсивні дії, зокрема перевірка телефону по декілька разів, так як людина знаходиться у

режимі очікування, це і призводить до формування замкнутого циклу: чим більше людина перебуває в соціальних мережах, тим більше підсилюється емоційне виснаження/деперсоналізація і цим підкріплюється FoMO, а його високі результати можуть свідчити про погіршення емоційного стану.

Отже, вплив феномену FoMO на емоційне вигорання у молоді та як чинник його виникнення має місце лише при певному медіаторі, який буде його підсилювати і залучати у дію.

Література:

1. Гулько Г. О. Психологічні чинники актуалізації особистісних властивостей тривожного спектру в ситуації досягнення : дис. … канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2017. 19 с.
2. Коцан О. В. Життя проходить повз мене: вираженість синдрому FOMO у підлітків з різними стилями прив'язаності : магістерська робота за спеціальністю 053 «Психологія» / О. В. Коцан ; наук. керівник М. І. Миколайчук. Львів : Український католицький університет, 2025. 91 с.
3. Лаврова М. Г. Теоретичний аналіз сучасних поглядів на поняття «емоційне вигорання». Психологія. 2014. № 2. С. 194–202.
4. Маляр-Газда Н. М. Емоційне вигорання — актуальна проблема медицини сьогодення. Проблеми клінічної педіатрії. 2015. № 3. С. 27–31.
5. Олійник М. Дослідження синдрому вигорання. КПТ-орієнтована модель допомоги при емоційному вигоранні. УІКПТ, 2021. 36 с.
6. Прокопишин І. О. Страх втрачених можливостей (FoMO) як фактор змін психологічного благополуччя криптотрейдерів : магістерська робота за спеціальністю 053 «Психологія» / І. О. Прокопишин ; наук. керівник П. І. Блозва. Львів: Український католицький університет, 2025. 91 с.
7. Середа І. В. Основи психосоматики : навч. посіб. Миколаїв : Видавець Румянцева Г. В., 2022. 156 с.
8. Угрин О. Г. FOMO або синдром втрачених можливостей: актуальність проблематики. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві.* 2021. Т. 1, № 2. URL: https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/9289/1/Тези_22-10-2021.pdf (дата звернення: 15.02.2026).
9. Шкраб'юк В. С. Емоційне вигорання особистості: психологічний аналіз проблеми. *Молодий вчений.* 2020. № 10 (86). С. 287–291. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/318/307 (дата звернення: 15.02.2026).
10. Khammissa R. A. G., Nemutandani S., Feller G., Lemmer J., Feller L. Burnout phenomenon: neurophysiological factors, clinical features, and aspects of management. *Journal of International Medical Research*. 2022. Vol. 50 (9). P. 1–10.
11. Palmieri S. Fear of missing out (FOMO) and internet use: a comprehensive systematic review and meta-analysis. *Journal of Behavioral Addictions*. 2021. Vol. 10 (4). P. 879–900.
12. Wang L., Zhou X., Song X. Fear of missing out (FOMO) associates with reduced cortical thickness in core regions of the posterior default mode network and higher levels of problematic smartphone and social media use. *Addictive Behaviors*. 2023. Vol. 143. Art. 107709.

Reference:

1. Gulko, G. O. (2017). Psychological factors of actualization of personal properties of the Gulko, G. O. (2017). Psykholohichni faktory aktualizatsii personalnykh vlastyvostey spektru tryvohy v sytuatsiyi dosyahnennya [Psychological factors of actualization of personal properties of the anxiety spectrum in an achievement situation]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv: KNU [in Ukrainian].

2. Kotsan, O. I. (2025). «Zhyttya mynaye povzdy mni»: vazhlyvist syndromu FOMO v pidlitkiv z riznymy stylamy prylyynnya [«Life passes me by»: The severity of FOMO syndrome in adolescents with different attachment styles]. *Master's thesis.* Lviv: UKU 6-22. [in Ukrainian].

3. Lavrova, M. G. (2014). Teoretychnyy analiz suchasnykh pohlyadiv na ponyattya «emotsiynyy vyhorania» [Theoretical analysis of modern views on the concept of «emotional burnout»]. *Bulletin of ONU named after I. I. Mechnikov – Psychology, 2,* 129. [in Ukrainian].

4. Maliar-Hazda, N. M. (2015). Emotsiynyy vyhorania – aktualna problema medytsyny sohodni [Emotional burnout – is an actual problem of medicine today]. *Family medicine, 3*, 27–31. [in Ukrainian].

5. Oliynyk, M. (2021). Syndrom vyhorania doslidzhennya. CBT – fokusovana model dopomohy z emotsiynym vyhannyam [Burnout syndrome study. CBT is a focused model of help with emotional burnout]. *UIKPT*, 36. [in Ukrainian].

6. Prokopyshyn, I. (2025). Strakh vtrachenykh mozhlyvostey (FoMO) yak faktor zmin psykholohichnoho blahopoluchchya krypto-treyderiv [Fear of Lost Opportunities (FoMO) as a factor in changes in the psychological well-being of crypto traders]. *Master's thesis*. Lviv UKU [in Ukrainian].

7. Sereda, I. I. (2022). *Basics of psychosomatics*. Mykolaiv. [in Ukrainian].

8. Ughrin, O. G. (2021). FOMO chy syndrom vtrachenykh mozhlyvostey: aktualnist problemy [FOMO or the syndrome of lost opportunities: the relevance of the problem]. *Abstracts of reports of the International Scientific and Practical Conference*, 308–309. [in Ukrainian].

9. Shkrabyuk, V. S. (2020). Emotsiynyy vyhnannya osobystosti: psykholohichnyy analiz problemy [Emotional burnout of the individual: psychological analysis of the problem]. *Young scientist, 10*, 287–291. [in Ukrainian].

10. Khammissa R. A. G., Nemutandani S., Feller G., Lemmer J., Feller L. (2022). Burnout phenomenon: neurophysiological factors, clinical features, and aspects of management: *Journal of International – Medical Research*. Vol. 50(9) P. 1-10.

11. Palmieri S. 2021. Fear of missing out (FOMO) and internet use: A comprehensive systematic review and meta-analysis: *Journal of Behavioral Addictions.* (Vol. 10), (pp. 879-900).

12. Wang L., Zhou X., Song. X. 2023. Fear of missing out (FOMO) associates with reduced cortical thickness in core regions of the posterior default mode network and higher levels of problematic smartphone and social media use: *Addictive Behaviors* (Vol. 143), (Art. 107709).

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.92

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2762-2776

Третяк Тетяна Миколаївна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-1860-1440

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПІДЛІТКІВ ДО РОЗВ'ЯЗУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗАДАЧ

Анотація. Акцентується увага на актуальності забезпечення психологічної готовності особистості до вирішення творчих задач. Розглядається загальний спектр функцій дивергентного мислення. Розмежовуються координати функціонування інтелекту і креативності. Формулюються умови реалізації надгенералізованого мислення. Аналізується специфіка інтерпретації креативного мислення в теорії Кемпбелла. На основі аналізу теорії креативності, розробленої К. Мартіндейлом, показано, як взаємодія первинних і вторинних когнітивних процесів забезпечує ефективність мисленнєвої діяльності творчої особистості в процесі вирішення проблеми. Наголошується на обмеженості інформаційного потенціалу результатів використання тестів дивергентного мислення.

Презентується концепція творчої мисленнєвої діяльності, розроблена академіком В.О. Моляко. Подається визначення поняття «стратегія». Формулюється визначення психологічного механізму. Обґрунтовується поняття психологічного механізму творчості. Аналізуються етапи творчого процесу.

Акцентується увага на системоутворюючій ролі етапу знаходження суперечності. Здійснюється диференціація об'єктивних і суб'єктивних координат формулювання умови задачі. Розглядається варіант, коли розв'язування актуальної задачі потребує подолання меж явних співвідношень її компонентів, оскільки здатність долати обмеження у відомій проблемній ситуації і дозволяє помітити суперечність. Показано, що функціонування творчого інструментарію для вирішення задач ґрунтується на принципах розвитку природи: аналогізування, комбінування, реконструювання. Визначається роль структурно-функціонального аналізу інформаційного потенціалу особистості при конструюванні задуму.

Формулюються критерії та індикатори психологічної готовності особистості до розв'язування творчих задач. Презентується модель цієї готовності в тривимірній системі координат. Обґрунтовується доцільність реалізації методичних засобів формування готовності підлітків до вирішення творчих задач, розроблених на основі функціонування психологічного механізму творчості, в т. ч. у процесі гурткової роботи. Аналізується потенціал системи

КАРУС, розробленої В.О. Моляко, з метою забезпечення готовності підлітків до творчої діяльності як основи їх психологічної стійкості.

Ключові слова: задача, мислення, творчий процес, психологічна готовність, стратегія, конструювання.

Tretyak Tetiana Mykolaivna, PhD in Psychology, Senior Researcher, Leading Researcher of the Laboratory of Psychology of Creativity, G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-1860-1440

PSYCHOLOGICAL READINESS OF ADOLESCENTS FOR SOLVING CREATIVE PROBLEMS

Abstract. The article emphasizes the relevance of ensuring an individual's psychological readiness to solve creative problems. It examines the general spectrum of functions of divergent thinking and distinguishes between the coordinates of the functioning of intelligence and creativity. The conditions for the implementation of overgeneralized thinking are formulated. The specifics of interpreting creative thinking within Campbell's theory are analyzed. Based on the analysis of the theory of creativity developed by K. Martindale, it is shown how the interaction of primary and secondary cognitive processes ensures the effectiveness of the thinking activity of a creative individual in the problem-solving process. The limitations of the informational potential of the results obtained through divergent thinking tests are highlighted.

The concept of creative thinking activity developed by Academician V.O. Moliako is presented. The definition of the concept of "strategy" is provided, as well as the definition of a psychological mechanism. The concept of the psychological mechanism of creativity is substantiated. The stages of the creative process are analyzed, with particular emphasis on the system-forming role of the stage of identifying contradictions. A differentiation between objective and subjective coordinates in formulating problem conditions is carried out. A situation is considered in which solving a relevant problem requires overcoming the limits of explicit relationships between its components, as the ability to transcend constraints in a known problem situation enables the identification of contradictions.

It is demonstrated that the functioning of creative tools for problem-solving is based on the principles of natural development: analogizing, combining, and reconstructing. The role of structural-functional analysis of an individual's informational potential in constructing an idea is defined. Criteria and indicators of an individual's psychological readiness for solving creative problems are formulated. A model of this readiness is presented within a three-dimensional coordinate system. The expediency of implementing methodological tools for developing adolescents' readiness to solve creative problems—designed on the basis of the functioning of the psychological mechanism of creativity, including in extracurricular group activities—

is substantiated. The potential of the KARUS system, developed by V.O. Moliako, is analyzed in order to ensure adolescents' readiness for creative activity as a foundation of their psychological resilience.

Keywords: problem, thinking, creative process, psychological readiness, strategy, construction.

Постановка проблеми. Нерідко розв'язування творчої задачі здійснюється за умов значного дефіциту інформації, необхідної для побудови шуканого задуму. Знаходження достатнього для цього інформаційного потенціалу може бути пов'язаним із внесенням аналізованого об'єкта в нові системи зв'язків, що сприяє виявленню його нового змістовного наповнення. Включення об'єкта в нові системи зв'язків реалізується за необхідності на кожному з етапів вирішення задачі з метою знаходження нової інформації. Цей пошук відбувається до тих пір, поки у розв'язуючого задачу не сформується суб'єктивна впевненість у адекватності створеної конструкції, що обумовлюється рівнем психологічної готовності особистості до вирішення творчих задач.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що суттєвою складовою творчої мисленнєвої діяльності є дивергентне мислення. Дж. Гілфорд вважав його різновекторно спрямованим когнітивним процесом, функціонування якого орієнтоване на вирішення проблеми, на продукування варіантів її розв'язків.

Зрозуміло, що загальний спектр цих можливих варіантів може містити як не досить оптимальні і неефективні щодо досягнення бажаного результату, так і оригінальні та досконалі, реалізація яких сприятиме адекватному розв'язанню задачі. В зв'язку з цим дуже важливим є дослідження здатності особистості аналізувати проблему, формулювати умову задачі і знаходити її розв'язок [1].

Разом з тим Г. Айзенк акцентував увагу на доцільності розмежування креативності та інтелекту, оскільки прояви інтелекту характеризуються динамікою утворення асоціацій, а прояви креативності – масштабом їх реалізації. Тобто координатою інтелекту є швидкість побудови асоціацій, а координатою креативності – масштабність їх побудови.

Будучи прихильником ідеї надгенералізованого мислення, він наголошував, що надширокe мислення виявляється актуальним, коли є необхідність задля вирішення проблеми вийти за межі її вимог, тобто проігнорувати встановлені умови. Разом з тим ці порушення логічних основ розумового процесу мають відбуватися при відповідному мисленнєвому контролі [2].

У відомій теорії Кемпбелла креативне мислення розглядається як взаємодія двох механізмів: спонтанної варіативності і вибіркового утримування ідей. А отже, здавалося б випадкові ідеї, можуть виявлятися стимулюючими або базовими для побудови ефективних розв'язків, оскільки це може здійснювати активізуючий вплив на знаходження необхідної інформації, на пошук ефективних варіантів вирішення проблеми [3].

На основі цієї теорії розроблена теорія креативності К. Мартіндейла, за якою основу креативності складають первинні і вторинні когнітивні процеси. До сфери функціонування первинних когнітивних процесів відносяться вільні віддалені асоціації, створені за принципом аналогізування, дефокусована увага. На основі співвіднесення створюваних конструкцій з умовою завдання, логікою, фокусованою увагою реалізуються вторинні когнітивні процеси. А отже, творчі особистості в процесі вирішення проблеми виявляють здатність динамічно курсувати від одного полюсу інформаційного простору до іншого відповідно до етапів творчого процесу, умов задачі і т. ін. [4].

Однак слід зазначити, що інформація, отримана в результаті використання тестів дивергентного мислення, стосується лише когнітивного компонента розумового потенціалу особистості, а не її загальної креативності [5]. Дійсно вона може бути реалізована для прогнозування гіпотетичних творчих досягнень людини [6], але ймовірність їх цілковитої матеріалізації визначатиметься впливами особистісного характеру і дією факторів середовища [7].

Згідно концепції творчої мисленнєвої діяльності, розробленої академіком В.О. Моляко, психологічну суть творчого процесу складає побудова і трансформація образу [8]. Наявність об'єктивного і суб'єктивного аспектів функціонування творчого мислення обумовила необхідність введення поняття стратегія. За визначенням В.О. Моляко стратегія є системою задачно і особистісно обумовлених дій, спрямованих на вирішення творчої задачі. Стратегія уособлює домінуючий вектор пошукової діяльності і передбачає реалізацію підготовчих, плануючих і матеріалізуючих дій. Підготовчі дії передбачають вивчення і розуміння умови задачі, плануючі організують побудову задуму розв'язку, матеріалізуючі – втілення створеної конструкції в матеріалах чи графіці.

Мета статті – визначити психологічний механізм і засоби забезпечення готовності підлітків до розв'язування творчих задач.

Виклад основного матеріалу. Психологічним механізмом прийнято вважати те, що дає можливість на психологічному рівні визначити особливості психічного відображення, регуляції, взаємодії людей. Ці функції є взаємопов'язаними, взаємодіючими, поєднаними в ієрархічну конструкцію, що розвивається, і згідно принципу системності аналізуються в системі координат їх цілісності. Тобто, маємо справу в певному розумінні з, так би мовити, матрицею картини світу індивіда (або її компонентів).

А отже, психологічний механізм творчості виявляється через етапи творчого процесу. Творча активність, у найбільш широкому масштабі, бере свій початок із знаходження суперечності. Помітити наявну суперечність дозволяє людині наявність відповідної психологічної готовності, що передбачає володіння достатньою інформацією щодо тієї сфери, в якій має місце суперечність, необхідний творчий інструментарій для виконання відповідних конструктивних перетворень. Адже саме для таких особистостей є доступним генерування нових

ідей щодо різних сфер творчості на рівні відкриття і винаходу. Формулювання умови задачі є наступним етапом. У залежності від змісту і обсягу нагромадженого протягом життя інформаційного потенціалу, кожен у своїй системі координат, на свій лад розуміє характеристики знайденої суперечності, і відповідно визначає вихідні умови задачі. Трапляються ситуації, коли людина отримує готову умову задачі. Однак в процесі її розуміння актуалізуються відповідні компонентидосвіду і у підсумку вихідні умови задачі трансформуються в шукані її вимоги. Тому різні люди по-різному розуміють, по-різному інтерпретують для себе одне і те ж завдання.

Нерідко розв'язування актуальної задачі передбачає необхідність подолання меж явних співвідношень взаємодії компонентів даної задачі. В такому разі вирішення завдання потребує в процесі вивчення і розуміння змісту початкових його умов виходу за межі їх функціонування і в результаті початкові умови перетворюються в шукані її вимоги. Ця трансформація дозволяє проаналізувати проблемність на більш ґрунтовному рівні і відповідно виявити її нові змістовні характеристики, що і обумовлює підвищення ефективності продукування нових ідей.

Саме ця здатність долати обмеження у відомій проблемній ситуації і дозволяє помітити суперечність, вирішити проблему шляхом реалізації зовні не помітних, латентних характеристик досліджуваної сфери дійсності. А отже, стартовим механізмом трансформації особистісного і когнітивного ресурсу, реалізація якого є необхідною для розв'язання даної творчої задачі, виявляється саме конструктивний підхід до аналізу актуальної проблемної ситуації.

Наступний етап творчого процесу передбачає розробку задуму вирішення задачі. Основу інструментарію, що використовується з цією метою, складає реалізація відомих закономірностей розвитку природи. Так, зокрема, розвиток природи ґрунтується на функціонуванні принципу аналогізування, оскільки чимало біологічних об'єктів у природі певною мірою є схожими між собою. Принцип комбінування проявляється при створенні нових біологічних чи геологічних об'єктів шляхом роз'єднання, поєднання, зміни їх параметрів; при реалізації принципу реконструювання об'єкт перетворюється на свого антипода, на об'єкт з протилежними функціями.

Конструювання задуму пов'язане із структурно-функціональним аналізом інформаційного потенціалу людини. Для побудови шуканої конструкції використовуються тільки ті актуалізовані образи і поняття, які оптимально відповідають вимогам задачі, хоча водночас вони зазнають трансформаційних перетворень для збільшення їх відповідності умовам завдання. При цьому трансформація інформаційних структур відбувається за рахунок реалізації аналогізування, реконструювання, комбінування.

Шляхом мисленнєвого експерименту здійснюється співвіднесення сконструйованого задуму з умовами задачі. Причому структурні і функціональні компоненти розробленого задуму можуть характеризуватися більш чи менш

високим рівнем системної організації, що обумовлюється застосуванням для їх побудови різного рівня конструктивних перетворень. Адже в залежності від ступеня відповідності створеного образу шуканим вимогам задачі, виникає необхідність трансформації і творчого інструментального потенціалу того, хто розв'язує задачу.

Наявні в пам'яті, отримані через відчуття, актуальні знання, необхідні для вирішення проблеми, зазнають відповідних перетворень у процесі творчої мисленнєвої діяльності. На кожному з етапів творчого процесу здійснюється співвіднесення отриманої в результаті структурно-функціонального аналізу інформації з вимогами задачі, що забезпечує цілковиту адекватність іобгрунтованість сконструйованого задуму.

Зважаючи на вищезазначені етапи творчого процесу, можна сформулювати критерії та індикатори сформованості психологічної готовності особистості до розв'язування творчих задач. Першим таким критерієм є рівень сформованості цієї готовності, що визначається за рівнем складності задач, доступних для вирішення даною людиною. Індикатори: 1. Робота над вирішенням задачі передбачає тільки матеріалізацію задуму, розробленого іншими виконавцями. 2. Реалізується самостійне конструювання задуму розв'язування завдання та його матеріалізація. 3. Здійснюється самостійне формулювання умови задачі, розробка задуму її вирішення і т. д. 4. Виконується самостійна постановка проблеми, формулюється умова задачі, конструюється задум шуканого розв'язку і т. д.

Таким чином, вектор сформованості психологічної готовності особистості до розв'язування творчих задач спрямований від матеріалізації задуму, розробленого іншими людьми, до самостійного знаходження суперечності і самостійної постановки проблеми.

Важливим критерієм сформованості психологічної готовності до розв'язування творчих задач є також новизна розв'язку. Індикатори – рівні новизни: 1. Суб'єктивна новизна (відкриття підлітком для себе самого в процесі творчої взаємодії з навколишньою дійсністю вже відомих закономірностей її побудови і функціонування). 2. Об'єктивна новизна (наукова новизна учнівських робіт по лінії Малої Академії наук, інших творчих об'єднань школярів). 3. Оригінальність (специфічне відображення особистості в продукті її діяльності).

А отже, вектор сформованості психологічної готовності особистості до розв'язування творчих задач спрямований від суб'єктивної новизни продукту її діяльності до об'єктивної.

Однак найважливішим критерієм психологічної готовності особистості до розв'язування творчих задач є рівень системної організації творчого інструментарію, за допомогою якого здійснюється творчий пошук. Індикатори -рівні досконалості творчого інструментарію: 1. Людина реалізує певні прийоми і методи творчого пошуку задля оволодіння ними як інструментами розв'язування завдань. 2. Людина володіє засобами творчого пошуку, необхідними для

вирішення творчих задач. 3. На кожному з етапів розв'язування творчої задачі: вивчення умови задачі, побудови задуму розв'язку і його матеріалізації мають місце прояви стратегій: аналогізування, комбінування, реконструювання.

Тобто, вектор сформованості психологічної готовності особистості до розв'язування творчих задач спрямований від ситуативної реалізації певних засобів творчого конструювання до системної організації мислення.

В самому першому наближенні модель психологічної готовності до вирішення творчих задач структурується в тривимірній системі координат. При цьому на осі абсцис відображається рівень системної організації так званого будівельного матеріалу для розробки нових конструкцій. Ближче до початку відліку (нуля) знаходить проекцію будівельний матеріал із сфери конструювання, а чим віддаленіше від початку відліку, тим інформаційні структури стають більш узагальненими і системно організованішими, що дає можливість їх швидкої і точної актуалізації в разі необхідності, а також здійснення трансформації характеристик згідно умов завдання. Таким чином, умовно кажучи, на осі абсцис «міститься» інформаційний потенціал людини стосовно її картини світу, образу світу.

Емоційно-вольовий інструментарій, що забезпечує психологічну готовність особистості до розв'язування творчих задач, проектується на вісь ординат. Мотиви, інтереси, вольові зусилля, переконання, віра виконують важливу регулюючу функцію стосовно забезпечення готовності людини вирішувати задачі. Причому вектор розвитку емоційно-вольового інструментарію цієї готовності спрямований від нульової самоактивності до рівня глибокої віри, розвиненої системи адекватних переконань. Тому на осі ординат ближче до нуля проектуються спонукання, обумовлені зовнішніми стимулами, більш, а потім менш жорсткими – від жорсткого зовнішнього примусу до взаємодії з певною інформацією до появи у розв'язуючого задачу певної зацікавленості нею.

На осі аплікат відображається системна організація операційного творчого інструментарію особистості. Вектор його розвитку орієнтований від реалізації певних прийомів, тактик опрацювання нової інформації до застосування стратегій її трансформації, основу яких складають: співставлення, на якому гуртуються стратегії аналогізування і реконструювання, а також елементарні комбінаторні дії: роз'єднання, з'єднання, зміна параметрів як базові для стратегії комбінування.

Згідно даної моделі рівень психологічної готовності особистості до розв'язування творчих задач залежить від трьох координат: 1) рівня структурованості і функціональної організованості інформаційного потенціалу, що визначає швидкість актуалізації необхідної інформації; 2) рівня стратегіальної організації операційного інструментарію; 3) рівня системної взаємодії емоційно-вольових регуляторів.

Аналізуючи дану систему координат, можна помітити, що при наявності у людини великої віри високий рівень психологічної готовності до розв'язування

творчих задач може мати місце при мінімальних показниках по осях абсцис і ординат, тобто в результаті дії феномену одкровення. В той же час, якщо певні емоційно-вольові регулятори потенційно можуть бути сформовані чи удосконалені шляхом тренувань, то навряд чи можна так стверджувати стосовно віри. А отже, дослідження регуляторів психологічної готовності особистості до вирішення творчих задач з позицій осі ординат є особливо складним і відповідальним.

В зв'язку з цим дуже актуальною є розробка спеціальних засобів формування психологічної готовності підлітків до вирішення творчих завдань, реалізація яких сприятиме, як забезпеченню їх здатності розв'язувати задачі різного, в т. ч. найвищого рівня складності, так і розвитку творчого інструментарію, що має відповідний ступінь системної організації.

Оскільки психологічним механізмом формування готовності підлітків до творчої мисленнєвої діяльності є сам психологічний механізм творчості, який знаходить відображення в етапах творчого процесу, тому засоби формування готовності до творчості мають вибудовуватися таким чином, щоб орієнтувати підлітків на проходження через усі етапи творчого процесу, починаючи від знаходження суперечності в проблемній ситуації і закінчуючи матеріалізацією самостійно сформульованого задуму її вирішення.

Наприклад, методичний засіб такого роду може мати характер колективної гри. Так, підліткам пропонується розробити екологічну карту своєї місцевості, на якій слід вказати об'єкти природи: річки, озера, ліси, гаї та ін., що потребують негайної допомоги.

Для початку організовується штаб цієї гри, який може бути шкільним, районним, міським, обласним, у залежності від масштабу діяльності. Метою гри є складання екологічної карти прилеглої до будинку території, села, району, міста та ін.

У грі приймають участь гуртки юних туристів, краєзнавців, дитячі і юнацькі об'єднання екологічного спрямування, пришкільні оздоровчі табори.

Перший етап гри називається «Розвідка». Його метою є розробка карти місцевості, на якій слід вказати гарячі точки своєї місцевості: забруднені річки, джерела, озера; ліси, луки, які потребують захисту. На карті вони позначаються червоним знаком оклику: «Сигнал тривоги». В обов'язковому порядку мають бути вказані всі географічні назви об'єктів, що є на карті: назви річок, озер, районів, містечок. Карта та її опис у встановлені строки доставляються до штабу гри.

Складання екологічної карти є, по-суті, символізацією і вербалізацією поміченої, усвідомленої учнями суперечності у навколишньому світі. На основі складеної екологічної карти штаб гри формулює і оголошує завдання: вияснити, що означають знаки оклику. Наприклад, треба визначити причину забруднення повітря і водойм, що саме є джерелом забруднення озера чи річки: підприємство, ферма, мешканці? Чи передбачаються якісь заходи щодо очищення річки, якщо причиною є підприємство? Для вияснення цих питань необхідні звернення до

адміністрації підприємств, господарств, щоб дізнатися, хто і як забруднює воду і повітря, вирубує дерева, перетворює поля і луки на звалища.

А отже, приймаючи участь у цій колективній грі, школярі проходять через усі етапи творчого процесу. Так, на «розвідувальному» етапі відбувається пошук екологічних суперечностей у навколишній реальності і вияснення можливих шляхів їх вирішення. Дослідження історій знаків оклику на складеній карті дає можливість сформулювати умову задачі на основі встановленої проблемної суперечності.

Коли будуть вияснені детермінанти існування гарячих точок: забруднення води і повітря, зникнення певних видів представників тваринного і рослинного світу, вирубування дерев, учасники гри постають перед з'ясуванням питань: як реалізувати встановлені суперечності, як очистити озера і річки, як врятувати зникаючі різновиди тварин і рослин? Таким чином, на основі аналізу визначених особливостей екологічних протиріч школярі намагаються сформулювати умову задачі, щоб знайти шлях її розв'язання.

Отже, штаб гри дає наступне завдання: Подумаймо разом – як допомогти природі, людству, нам самим? Які проекти, ідеї ви можете запропонувати?

На етапі розробки задуму в процесі колективної роботи реалізується «Мозковий штурм», основні умови проведення якого полягають у наступному: а) треба розробити якомога більше варіантів вирішення задачі, не зациклюючись щодо реальності їх матеріалізації, тобто, чим нереальніша ідея, тим краще; б) можна трансформувати, розвивати, поєднувати ідеї, запропоновані іншими учасниками; в) будь-яка критика висловлюваних пропозицій забороняється; г) оптимальна кількість учасників «мозкового штурму» - до 10 чол., хоча в реальності їх кількість може бути необмеженою.

Сформульовані пропозиції фіксуються письмово чи за допомогою диктофона, аналізуються на предмет перспективності їх подальшого розвитку і виокремлюються найкращі варіанти. Оптимально, якщо мозковий штурм проводиться за участю досвідчених експертів, добре проінформованих стосовно розглядуваної сфери діяльності та близьких сфер, хоча загалом до такого роду обговорень слід залучати всіх, хто любить генерувати нестандартні ідеї.

Тож штабом гри приймаються найфантастичніші пропозиції, подані в кресленнях, ескізах, рисунках, вербально обґрунтовані. Це можуть бути і конкретні ідеї: що слід зробити, щоб саме ваша вулиця, ваш двір були охайними і красивими; як очистити повітря саме над вашим містом; як врятувати саме вашу річку, ваш ліс, луг.

Шуканий задум розв'язку можна сконструювати і за допомогою іншого методу, а саме «Наради піратів». Учасникам обговорення пропонується уявити, що корабель піратів зазнає аварії і команда потрапляє на невідомий берег, тобто в проблемну ситуацію. Щоб знайти оптимальний розв'язок за умов інформаційної невизначеності та екстремальності, капітан проводить нараду команди.

При цьому в порядку строгої черговості кожен член команди має висловити свої ідеї. В процесі обговорення не обов'язково відразу продукувати оптимальний варіант чи якусь суттєву інформацію щодо ефективного вирішення актуальної задачі. Це можуть бути ідеї гумористичного характеру, дотепні оцінки задачної ситуації та ін., які строго по черзі пропонують: юнга, матроси, боцман, офіцери, капітан.

Ставити запитання і стимулювати пропозиції дозволяється лише капітану. З метою активізації процесу генерування ідей капітан може висловити жарт чи додаткове запитання.

Після оголошення керівником теми обговорення і черговості виступів учасники формулюють свої ідеї. Коли певна їх кількість є сконструйованою, керівник може в якості стимулу запропонувати нове запитання стосовно розвитку якоїсь із запропонованих на цьому етапі ідей. Будь-які критичні зауваження при цьому забороняються.

На наступному етапі вирішення проблемної ситуації здійснюється розробка критичних суджень відносно обраних керівником запропонованих учасниками варіантів. Дозволяється критика і в формі жарту, водночас забороняється висловлюватися щодо їх захисту. Підсумки цього критичного аналізу підводить керівник.

На третьому етапі забороняються висловлювання, орієнтовані на критику, можна лише захищати і розвивати обговорювані ідеї.

Запропоновані школярами проекти (в разі неможливості самостійної їх реалізації) можуть стати у нагоді співробітникам відповідних науково-дослідних інститутів чи конструкторських груп, можливе також звернення до центрів творчості дітей та юнацтва, науково-технічних товариств, місцевих рад та ін.

Важливою є також співпраця штабу гри з засобами масової інформації, оскільки це дозволяє висвітлювати завдання штабу та інформацію учасників гри, адже повідомлення учнів міститимуть суттєві дані про гарячі точки своєї місцевості.

За таким же принципом може здійснюватися функціонування дитячих і юнацьких об'єднань відносно найрізноманітніших сфер їх діяльності.

Наприклад, ця робота може бути орієнтована на знаходження і збереження історичних і культурних пам'яток, традицій, ремесел, фольклору. Зміцненню основ екології духовності сприятиме знайдена школярами нова інформація про історію рідного краю: легенди, перекази, казки, прислів'я, пісні, оповіді старожилів щодо історії походження назв річок, озер, гір, міст, сіл, вулиць.

Прикладом ефективної спроби проведення підлітків через усі етапи творчого процесу є досвід роботи гуртка сільськогосподарського моделювання і конструювання Ананьївської районної станції юних техніків Одеської області. Керівник гуртка Гречко Захарій Романович з метою, так би мовити, «занурення» гуртківців у саму глибочінь творчого процесу, проводив екскурсії на різні локації технічного спрямування.

Так, під час однієї з екскурсій на залізничну станцію учні помітили таку суперечність: великогабаритний трактор перевозить невеликі вантажі (через нестачу транспортних засобів), при цьому раціонально реалізується лише третина його потужності, відсутній економічний ефект щодо використання паливно-мастильних ресурсів.

На основі фіксування цієї суперечності в гуртківців виникла ідея розробити оптимальну конструкцію трактора для перевезення вантажів на невеликі відстані, зокрема, з цеху в цех. За порадою керівника гуртка вони опрацювали значний обсяг літератури з історії техніки. Оскільки старі машини оснащувалися малопотужними двигунами, гуртківці вирішили використати у створюваному тракторі двигун невеликої потужності.

На кожному занятті гуртка проводилося обговорення роздобутої учнями прогностично необхідної інформації щодо її придатності для розробки шуканого задуму. Було вирішено сконструювати такий трактор для перевезення вантажу на невеликі відстані, який би володів максимальною кількістю необхідних якостей, що відображають його економічну досконаліть.

У процесі аналізу можливостей забезпечення оптимальної продуктивності функціонування шуканої конструкції була акцентована увага на необхідності перевезення вантажу різної густини. Задля цього шляхом реалізації прийому комбінування було вирішено перед кабіною помістити ще один кузов. З метою удосконалення етапу навантаження – розвантаження запропоновано систему кузовів з'ємних і водночас самоскидних. При обговоренні питання, чи можна взагалі обійтись без розворотів, на які витрачається чимало часу, прийшли до висновку про необхідність використання гідророзподільника замість традиційного руля. Це дозволяє трактору рухатися вперед і назад, при цьому розвертається сидіння водія.

З усіх сторін трактора помістили сферичні дзеркала. Для підвищення мобільності використали базу самохідного шасі. Внесли зміни в розміщення силової передачі, двигун помістили під кабіною. На випадок, якщо на шляху трактора зустрінуться нерівності поверхні дороги, приєднано додаткову платформу на шарнірно закріпленій рамі.

Так, у результаті вирішення супутніх завдань, що виявлялися в процесі побудови основного задуму, учні самостійно створили діючу модель трактора для перевезення вантажів на невеликі відстані, якій було присуджено перше місце на Всеукраїнському конкурсі науково-технічної творчості дітей і юнацтва. Слід зазначити, що розроблені школярами конструкції машин і механізмів є їх самостійними роботами, які мають характер винаходу чи раціоналізаторських пропозицій, що підтверджено відповідними документами. В той же час усі ці діючі моделі виготовлені учнями із звичайного металолому.

Силами гуртківців створений музей техніки, в якому презентовано всі моделі тракторів: від першого до тракторів сучасності. Працюючи над його створенням, школярі ознайомлювалися з історією техніки, з доробком відомих і

маловідомих винахідників і раціоналізаторів, що є відображенням розвитку конструкторського задуму в масштабі віків, у координатах вимог свого часу. В процесі побудови моделей техніки минулих років гуртківці удосконалювали своє творче конструкторське мислення, набували нових знань і вмінь. Створення моделей за малюнками з книг по історії техніки було неминуче пов'язано з необхідністю реалізації супутніх проблемних ситуацій, що потребували ґрунтовного структурно-функціонального аналізу актуальних взаємозв'язків між взаємодіючими об'єктами. Результатом цієї творчої роботи виявляється як побудова адекватної картини світу, актуальної для вирішення науково-технічних задач, так і напрацювання творчого інструментарію щодо їх розв'язання, а саме підвищення рівня системної організації функціонування стратегій, методів, прийомів трансформації прогностично-необхідної інформації в процесі знаходження розв'язку задачної ситуації.

Варто зазначити, що нові ідеї можуть брати початок не лише в творах історичного характеру, казках і легендах, а і в літературних джерелах фантастики. Адже казки і легенди акумулюють інформаційний потенціал минулих поколінь, а в творах фантастики можна віднайти такі конструкторські задуми, що нині не можуть бути реалізовані в дійсності.

Якщо учні постійно працюватимуть над збільшенням належного обсягу прогностично необхідної інформації: відвідуватимуть музеї, виставки, читатимуть багато літератури і т. ін., у такому разі вони набуватимуть досвіду адекватного структурно-функціонального аналізу сприйманих знань, зможуть оволодіти таким методом знаходження нового, як реконструювання можливого ходу думки сучасного чи древнього мислителя (генератора суттєвих наукових, технічних та ін. ідей) шляхом побудови задумів за аналогією.

Разом з тим ефективним є проведення конкурсів стосовно самостійного вирішення різного роду проблем у різноманітних сферах діяльності. До того ж такі розробки можуть бути використані при створенні плану діяльності певного творчого учнівського осередку. І як було вище показано, участь в творчих іграх (особливо колективного характеру) навчає підлітків уважності при взаємодії з навколишньою реальністю, в т. ч. розумінню ними детермінант їх міжособистісних стосунків; дозволяє визначитися стосовно проблемної тематики роботи творчого учнівського об'єднання.

З метою формування психологічної готовності підлітків до розв'язування творчих задач може бути реалізована система КАРУС, розроблена В.О. Моляко, яка спочатку використовувалася в рамках концепції технічної конструкторської діяльності, однак знайшла застосування і щодо педагогічної, комунікативної, художньої та ін. діяльності, оскільки її інструментарій дозволяє вирішувати творчі задачі різноманітного конструкторського спрямування у широкому розумінні цього слова.

В процесі дослідження конструкторської мисленнєвої діяльності В.О. Моляко сформулював п'ять основних її стратегій: стратегія комбінування,

стратегія аналогізування, стратегія реконструювання, універсальна стратегія, стратегія спонтанних дій.

Стратегія комбінування має за основу реалізацію широкого спектра конструктивних дій стосовно роз'єднання і з'єднання елементів об'єктів, зміни їх параметрів.

На використанні відомих і раніше застосовуваних об'єктів або їх компонентів ґрунтується стратегія аналогізування. Якщо елементами конструювання є дуже віддалені аналоги, які можна вважати антиподами, в такому разі мова йде про застосування стратегії реконструювання, яка за характером орієнтована на кардинальну перебудову конструкції.

Більш чи менш рівномірне використання аналогізування, комбінування і реконструювання складає основу універсальної стратегії. Функціонування стратегії спонтанних дій має місце, коли, здавалося б, є відсутньою логіка в прийнятті рішень, коли задуми розробляються на базі випадкових орієнтирів.

Однак таке враження може складатися по причині значного дефіциту прогностично необхідної інформації для розв'язування задачі.

Реалізація вищезазначених стратегій дозволяє сконструювати розв'язок задачі шляхом трансформації образів: «праобраз» - «прообраз» - «образ-орієнтир» - «провідний образ» -«образ-передпроект»- «образ-проект» -«образ-рішення».

Застосування стратегій відбувається через систему конкретних дій, які являють собою певну мисленнєву тактику. Наприклад, тактика інтерполяції передбачає приєднання до наявної конструкції нової складової шляхом внутрішнього вбудовування задля бажаного розширення спектру її функціонування. Тактика екстраполяції пов'язана із зовнішнім приєднанням певного компонента до наявного механізму, тобто добудова має зовнішній характер. Тактика дублювання спрямована на точне відтворення в новій конструкції функціонування відомих структур чи функцій. Тактика розмноження, тактика попарного з'єднання має за мету реалізацію двох чи більше однорідних складових. Тактика гіперболізації орієнтована на збільшення характеристик параметрів об'єкта і відповідно тактика редукції – на їх зменшення. З метою побудови нової конструкції можуть використовуватися також тактики попарного і множинного роз'єднання. Реалізація тактики деформації забезпечує такий загальний вплив на дану конструкцію, при якому не змінюються його структурні і функціональні характеристики. Використання тактики конвергенції супроводжується поєднанням протилежних структур або функцій. Тактика інтеграції передбачає створення нової конструкції з відомих компонентів. Тактика перестановки забезпечує зміну координат певного елемента в масштабі даного пристрою. Коли є необхідність поєднати в певній послідовності елементи конструкції для забезпечення необхідного функціонального спектру застосовується тактика послідовного підпорядкування. Тактика базової деталі пов'язана з використанням якоїсь складової конструкції для поетапного приєднання всіх

інших елементів нового її варіанту. Виокремлення в наявній конструкції якоїсь частини з наступним переконструюванням її інших компонентів складає основу тактики автономізації. Цілеспрямоване розділення структур чи функцій у наявній конструкції є проявом тактики диференціації. Зрозуміло, що в процесі реалізації функціонування тактик може відтворюватися в різного роду варіаціях, однак при цьому їх дія відбуватиметься в руслі стратегій комбінування, аналогізування, реконструювання.

Вищезазначені тактики ефективно функціонують при розв'язуванні творчих задач різновекторного спрямування, задля розробки нових конструкцій стосовно різних сфер творчості: соціальної, педагогічної, художньої, комунікативної та ін.

Для розвитку здатності особистості творчо мислити в складних умовах: за дефіциту інформації і часу, за умов раптових обмежень і заборон здійснюється реалізація ряду ускладнюючих методів для навчання творчості за умов екстремальності та інформаційної невизначеності. З цією метою використовується низка спеціальних методів: раптових заборон, часових обмежень, інформаційної недостатності, швидкісного ескізування, нових варіантів, ситуаційної драматизації.

А отже, реалізація системи КАРУС може сприяти забезпеченню психологічної стійкості підлітків, яка ґрунтується на їх готовності до розв'язування творчих задач.

Висновки. Оскільки в процесі варіативного мислення здійснюється лише структурно-функціональний аналіз інформації, необхідної для розв'язування творчої задачі, дивергентне мислення не слід вважати власне творчим мисленням. Базовою умовою успішного вирішення підлітком творчої задачі є наявність адекватної картини актуальної сфери дійсності, сформованої в результаті діяльності, його спрямованої взаємодії з реальними предметами. Ці образи реальних об'єктів є настільки інформативними, достатньо придатними для реалізації творчої мисленнєвої діяльності, наскільки адекватно вони відображають властивості розглядуваних об'єктів у процесі їх взаємодії.

Важливою передумовою психологічної готовності підлітків до розв'язування творчих задач є також рівень системної організації творчого інструментарію, необхідного для реалізації знайденої інформації при вирішенні задачі, а також для трансформації наявних знань відповідно до умов задачі з метою побудови її розв'язку.

В процесі творчої мисленнєвої діяльності здійснюється побудова образів компонентів шуканого задуму, які при порівнянні їх структурних і функціональних властивостей з вимогами умови задачі удосконалюються шляхом реалізації комбінування, аналогізування, реконструювання, та інтегруються в образ оптимальної конструкції.

Перспективи дослідження – визначення можливостей коригування творчих розумових процесів засобами КАРУСу.

Література

1. Wilson R. S., Guilford J. P., Christensen P. R., Lewis D. J. A factor-analytic study of creative-thinking abilities. Psychometrika. 1954. № 19. P. 297 – 311.
2. Eysenck H. G. Genius: The natural history of creativity. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
3. Campbell D. T. Blind variation and selective retention in creative tought as in other knowledge processes. Psychological Review. 1960. № 67. P. 380 - 400.
4. Martindale C. Creativity, primordial cognition, and personality. Personality and Individual Differences. 2007.№ 43. P. 1777 – 1985.
5. Cropley A. In praise of convergent thinking. Creativity Research Journal. 2006. Vol. 18(3). P. 391 – 404.
6. Kim K. H. Meta-analyses of the relationship of creative achievement to both IQ and divergent thinking test scores. The Journal of Creative Behavior. Vol. 42 (2). P. 106 – 130.
7. Silvia P. J., Nusbaum E. C., Berg C., Martin C., O'Connor A. Openness to experience, plasticity, and creativity: Exploring lover-order, high-order, and interactive effects. Journal of Research in Personality. 2009. Vol. 43 (6). P. 1087 – 1090.
8. Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко /за заг. ред. В.О. Моляко. К.: Освіта України, 2008. 702 с.

References

1. Wilson, R. S., Guilford, J. P., Christensen, P. R., & Lewis, D. J. (1954). A factor-analytic study of creative-thinking abilities. *Psychometrika, 19*, 297–311.
2. Eysenck, H. J. (1995). *Genius: The natural history of creativity*. Cambridge University Press.
3. Campbell, D. T. (1960). Blind variation and selective retention in creative thought as in other knowledge processes. *Psychological Review, 67*, 380–400.
4. Martindale, C. (2007). Creativity, primordial cognition, and personality. *Personality and Individual Differences, 43*, 1777–1985.
5. Cropley, A. (2006). In praise of convergent thinking. *Creativity Research Journal, 18*(3), 391–404.
6. Kim, K. H. (2008). Meta-analyses of the relationship of creative achievement to both IQ and divergent thinking test scores. *The Journal of Creative Behavior, 42*(2), 106–130.
7. Silvia, P. J., Nusbaum, E. C., Berg, C., Martin, C., & O'Connor, A. (2009). Openness to experience, plasticity, and creativity: Exploring lower-order, higher-order, and interactive effects. *Journal of Research in Personality, 43*(6), 1087–1090.
8. Moliako, V. O. (Ed.). (2008). *Stratehii tvorchoi diialnosti: shkola V. O. Moliako [Strategies of creative activity: The school of V. O. Moliako]*. Osvita Ukrainy. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.922.8:17:378.091.212

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2777-2788

Фазан Василь Васильович доктор педагогічних наук, доктор теологічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, проректор з наукової роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-9823-3704

Лавріненко Віталій Анатолійович, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри кризової психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава, https://orcid.org/0000-0003-4531-7127

ДУХОВНО-ЦІННІСНІ ТА СМИСЛОЖИТТЄВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті здійснено теоретичне осмислення духовно-ціннісних та смисложиттєвих засад розвитку моральної свідомості майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Актуальність дослідження зумовлена зростанням суспільного запиту на психолога як фахівця, здатного діяти не лише професійно грамотно, а й морально відповідально в умовах соціальної нестабільності, воєнних загроз, загострення екзистенційних переживань і ускладнення міжособистісної взаємодії. У центрі уваги перебуває моральна свідомість як складне особистісне утворення, що формується на перетині духовного розвитку, ціннісного самовизначення, смислової організації внутрішнього світу та професійного становлення майбутнього фахівця.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні духовно-ціннісних та смисложиттєвих засад розвитку моральної свідомості майбутніх психологів у процесі професійної підготовки та з'ясуванні їхнього значення для становлення морального самовизначення, професійної позиції й морально відповідального ставлення до іншої людини. Для досягнення поставленої мети використано комплекс теоретичних методів, зокрема аналіз, порівняння, систематизацію, узагальнення та інтерпретацію наукових підходів до проблем духовності, ціннісно-смислової сфери особистості, професійного становлення майбутніх психологів і морально-етичної відповідальності студентської молоді.

Обґрунтовано, що розвиток моральної свідомості майбутнього психолога не вичерпується засвоєнням етичних норм і професійних вимог, а передбачає їх внутрішнє прийняття, особистісне осмислення та включення у структуру професійного самовизначення.

Показано, що духовно-ціннісний вимір визначає загальну спрямованість особистості, її ставлення до людини, професії, відповідальності та моральної межі допустимого, тоді як смисложиттєвий вимір надає цим орієнтаціям внутрішньої цілісності, особистісної ваги й регулятивної сили. Встановлено, що саме у взаємодії цих площин моральна свідомість набуває глибини, стійкості та здатності виступати внутрішньою основою професійної поведінки психолога. Підкреслено, що в умовах війни значення духовно-ціннісного і смисложиттєвого опрацювання морального досвіду посилюється, оскільки професійне становлення майбутнього психолога відбувається на тлі переживання втрати, небезпеки, невизначеності, моральної напруги й підвищених вимог до особистісної зрілості.

Ключові слова: моральна свідомість, майбутні психологи, професійна підготовка, духовність, духовно-ціннісні орієнтації, смисложиттєві орієнтації, моральне самовизначення, професійна позиція.

Fazan Vasyl D.Sc. in Pedagogy, D.Sc. in Theology, Full Professor, Department of General Pedagogy and Andragogy, Vice-Rector, V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-9823-3704

Lavrinenko Vitalii Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Crisis Psychology, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0003-4531-7127

SPIRITUAL-VALUE AND MEANING-OF-LIFE FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF MORAL CONSCIOUSNESS IN FUTURE PSYCHOLOGISTS DURING PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article presents a theoretical analysis of the spiritual-value and meaning-in-life foundations for the development of moral consciousness in future psychologists during professional training. The relevance of the study is determined by the growing social demand for psychologists who are able to act not only professionally and competently, but also with moral responsibility under conditions of social instability, war-related threats, intensified existential experiences, and increasingly complex interpersonal interaction. Moral consciousness is understood as a complex personal formation that develops at the intersection of spiritual growth, value-based self-determination, meaning-making processes, and the professional formation of the future specialist.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation of the spiritual-value and meaning-in-life foundations for the development of moral consciousness in future psychologists during professional training and to clarify their significance for the formation of moral self-determination, professional position, and a morally responsible attitude toward another person. To achieve this purpose, a set of

theoretical methods was employed, including analysis, comparison, systematization, generalization, and interpretation of scholarly approaches to spirituality, the value-meaning sphere of personality, the professional formation of future psychologists, and the moral and ethical responsibility of students. It is argued that the development of moral consciousness in future psychologists cannot be reduced to the assimilation of ethical norms and professional requirements alone, but also involves their internal acceptance, personal comprehension, and integration into the structure of professional self-determination.

The study shows that the spiritual-value dimension determines the general orientation of the personality, including attitudes toward the human being, the profession, responsibility, and the moral boundaries of what is permissible, whereas the meaning-in-life dimension gives these orientations inner coherence, personal significance, and regulatory force. It is established that moral consciousness acquires depth, stability, and regulatory capacity through the interaction of these dimensions and becomes an internal foundation of the psychologist's professional behavior. Special attention is given to the wartime context, in which the role of spiritual-value and meaning-in-life processing of moral experience becomes more pronounced, since the professional formation of future psychologists takes place against the background of loss, danger, uncertainty, moral tension, and heightened demands on personal maturity.

Keywords: moral consciousness, future psychologists, professional training, spirituality, spiritual-value orientations, meaning-in-life orientations, moral self-determination, professional position.

Постановка проблеми. Професійна підготовка майбутнього психолога сьогодні вже не може тлумачитися лише як опанування теоретичних знань, діагностичного інструментарію та практичних способів психологічної допомоги. Йдеться про становлення фахівця, чия діяльність безпосередньо пов'язана з людським болем, кризовими переживаннями, моральними дилемами, питаннями відповідальності та меж професійного впливу. Через це в структурі підготовки психолога особливого значення набуває моральна свідомість як внутрішній спосіб осмислення професійних норм, цінностей, власних вчинків і ставлення до іншої людини. Не менш важливим є й те, що студентський вік є періодом активної перебудови ціннісно-смислової сфери, коли професійне самовизначення поєднується з пошуком особистісного сенсу, виробленням світоглядної позиції та моральних орієнтирів [1].

Складність цієї проблеми посилюється тим, що сучасний соціокультурний простір не пропонує молодій людині стабільної та однозначної системи моральних орієнтацій. Майбутній психолог формується в середовищі, де співіснують суперечливі моделі поведінки, різні етичні стандарти, високий темп змін, інформаційне перевантаження та постійний тиск зовнішніх оцінок. За такої ситуації недостатньо засвоїти професійні приписи на рівні декларацій. Потрібна

внутрішня робота свідомості, у якій моральні норми проходять крізь особистісне осмислення, набувають індивідуального смислу й стають підставою реального професійного вибору. Саме на цьому рівні постає питання не тільки про моральну обізнаність, а про глибину ціннісної вмотивованості майбутнього фахівця, про його здатність утримувати гуманістичну позицію в неоднозначних і психологічно напружених ситуаціях.

Особливо виразно ця проблема окреслилася в умовах війни. Воєнна реальність увійшла в освітній простір не як зовнішній фон, а як чинник, що змінює переживання часу, безпеки, втрати, справедливості, людської гідності та відповідальності за іншого. Студенти-психологи проходять професійне становлення в ситуації, коли власний досвід тривоги, виснаження, вимушених адаптацій і зіткнення з травматичними подіями поєднується з підготовкою до майбутньої роботи з людьми, які також несуть на собі наслідки війни. У цій площині моральна свідомість перестає бути абстрактною теоретичною категорією і виявляється в готовності витримувати етичну складність професії, не редукувати людину до симптому чи проблеми, зберігати повагу до її внутрішнього світу та відповідально ставитися до власного професійного слова і дії [14].

Увага до духовності в цьому контексті є цілком закономірною, оскільки саме духовно-ціннісний вимір дає змогу розглядати моральну свідомість не як формальний набір правил, а як глибинний пласт особистості, пов’язаний із переживанням смислу, совістю, свободою, відповідальністю та спрямованістю на вищі людські цінності. Для майбутнього психолога смисложиттєві орієнтації мають не другорядне, а світоглядне значення: вони визначають, як саме він розуміє людину, для чого входить у професію, на чому ґрунтує власні рішення і що вважає морально допустимим у практиці допомоги. Духовний розвиток особистості, як показують українські дослідники, пов’язаний із внутрішнім засвоєнням цінностей, становленням відповідального ставлення до світу й побудовою життєвого смислу, без чого неможливе зріле моральне самовизначення [3; 13]. Саме тому дослідження духовно-ціннісних та смисложиттєвих засад розвитку моральної свідомості майбутніх психологів у процесі професійної підготовки має не лише теоретичне, а й виразне практичне значення для сучасної психологічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психологічній науці проблема морального становлення особистості дедалі виразніше розглядається в єдності з її духовним розвитком, ціннісним самовизначенням і смисловою організацією внутрішнього світу. Така постановка питання є методологічно виправданою, оскільки моральна свідомість не зводиться до знання норм або до зовнішньо прийнятих правил поведінки. Вона формується в тому просторі, де людина переживає цінності як внутрішньо значущі, осмислює власне ставлення до добра і зла, виробляє уявлення про гідність, відповідальність і сенс власних дій. Саме в такому ракурсі І. Д. Бех розглядає рух особистості до

духовних цінностей, пов'язуючи його з внутрішнім зростанням, моральним самотворенням і здатністю підносити поведінку над рівнем ситуативної користі [3]. Близьку логіку простежуємо й у працях М. Й. Боришевського та його співавторів, де духовність постає як закономірний вимір особистісного розвитку, що охоплює ставлення людини до себе, інших і світу [4].

У цьому ж смисловому полі Е. О. Помиткін розкриває духовний розвиток особистості як процес внутрішнього сходження до вищих життєвих орієнтирів, а М. В. Савчин пов'язує духовний потенціал людини з її здатністю до відповідального самовизначення, совісного вибору та виходу за межі вузько прагматичних мотивів [10; 11]. Ці положення дозволяють побачити в моральній свідомості не лише регулятор поведінки, а й глибинний пласт особистості, що тримається на духовно значущих переживаннях і смислах. У педагогічному контексті цю думку розгортає В. В. Фазан, наголошуючи на тому, що духовні цінності не є додатком до виховання, а входять у саму основу формування людини в сучасному освітньому просторі [13]. Для проблеми підготовки майбутнього психолога це особливо важливо, бо професія психолога передбачає не тільки технічну вправність, а й світоглядну зрілість.

Не менш продуктивним для нашої теми є пласт праць, присвячених ціннісно-смисловій сфері особистості. Т. Л. Антоненко вказує, що становлення майбутнього фахівця передбачає не просто накопичення професійних знань, а внутрішнє впорядкування цінностей і смислів, через яке людина вибудовує ставлення до праці, до себе та до свого професійного майбутнього [1]. У руслі аксіологічної психології З. С. Карпенко розглядає цінності як внутрішні смислові опори особистості, що визначають характер її вибору, саморозуміння та життєвої позиції [6]. Своєю чергою В. А. Лавріненко, досліджуючи ціннісно-смислові засади життєвої самореалізації, акцентує, що смислова сфера не лише супроводжує життєвий шлях людини, а й організовує його, задаючи напрям особистісного самоздійснення [7]. Усе це створює добрий теоретичний ґрунт для розуміння моральної свідомості як такого утворення, у якому моральні цінності набувають особистісного смислу і переходять у внутрішню позицію.

Особливого значення набувають дослідження, де ціннісні та смислові процеси аналізуються стосовно майбутніх психологів. М. Д. Белей пов'язує професійне становлення студентів-психологів з їхніми ціннісними орієнтирами, фактично показуючи, що професійна підготовка не є нейтральною до внутрішнього світу особистості [2]. С. М. Каліщук, розглядаючи генезу смислової архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів, зміщує увагу з окремих рис на внутрішню побудову свідомості, у якій смисли організують сприйняття себе, іншої людини та професійної взаємодії [5]. Н. М. Мишко доповнює це бачення аналізом особливостей ціннісно-смислової сфери майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту, що дозволяє точніше побачити варіативність смислового самовизначення в межах однієї професії [9]. На цьому тлі компетентнісний підхід у професійній підготовці

психологів, представлений у праці О. М. Лозової та співавторів, дає змогу розглядати професійну освіту не лише як передачу знань, а як формування здатності діяти зріло, відповідально й рефлексивно [8].

Безпосередньо до моральної проблематики звертаються ті дослідження, у яких моральна свідомість і морально-етична відповідальність студентської молоді стають самостійним предметом аналізу. Ю. В. Тимош показує зв'язок моральної свідомості з морально-етичною відповідальністю студентів, підводячи до думки, що моральна сфера виявляє себе не тільки у судженнях, а й у готовності відповідати за наслідки власних рішень і вчинків [12]. В. І. Шахов зосереджується саме на розвитку моральної свідомості майбутніх психологів, тим самим вводячи нашу проблему в контекст фахової підготовки [14]. І. Якимчук, аналізуючи чинники та умови формування морально-етичної відповідальності майбутнього психолога, фактично підкреслює, що професійна етичність не виникає стихійно, а потребує відповідного освітнього середовища, психологічних передумов і цілеспрямованої роботи [15]. У цих працях уже окреслено важливі аспекти морального становлення майбутнього фахівця, однак духовно-ціннісний і смисложиттєвий пласти здебільшого не розкриті як внутрішня основа цього процесу.

Попри значний обсяг праць, присвячених духовності, ціннісно-смисловій сфері особистості, професійному становленню майбутніх психологів і морально-етичній відповідальності студентської молоді, ці напрями здебільшого розробляються як відносно самостійні. У наявних дослідженнях достатньо повно висвітлено окремі аспекти духовного розвитку особистості, механізми смислового самовизначення, роль ціннісних орієнтацій у професійному виборі та психологічні передумови морально відповідальної поведінки, однак їх співвіднесення в межах єдиної проблеми моральної свідомості майбутнього психолога ще не дістало належної теоретичної розробки.

Недостатньо з'ясованим залишається, яким є внутрішній зв'язок між духовно-ціннісною спрямованістю особистості, її смисложиттєвими орієнтаціями та становленням моральної свідомості саме в процесі професійної підготовки психолога.

Так само потребує глибшого осмислення питання про те, як цінності й смисли входять у структуру морального самовизначення майбутнього фахівця, впливають на його професійну позицію та визначають характер морального ставлення до іншої людини. Це зберігає наукову актуальність дослідження духовно-ціннісних та смисложиттєвих засад розвитку моральної свідомості майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні духовно-ціннісних та смисложиттєвих засад розвитку моральної свідомості майбутніх психологів у процесі професійної підготовки та з'ясуванні їхнього значення для становлення морального самовизначення, професійної позиції й морально відповідального ставлення до іншої людини.

Виклад основного змісту. Моральна свідомість майбутнього психолога є складним особистісним утворенням, у якому поєднуються моральні уявлення, оцінки, переживання, смисли, цінності та готовність до відповідального професійного вибору. Її не можна тлумачити як просту обізнаність із нормами професійної етики або як зовнішнє прийняття правил фахової поведінки. Для психолога моральна свідомість має внутрішньо регулятивний характер, оскільки саме вона визначає спосіб ставлення до іншої людини, межі професійного впливу, характер інтерпретації людського страждання і здатність зберігати повагу до гідності особистості навіть у складних, суперечливих або емоційно напружених ситуаціях [12; 14].

У процесі професійної підготовки моральна свідомість формується не ізольовано, а в тісному зв'язку з загальним становленням особистості майбутнього фахівця. Період навчання у закладі вищої освіти супроводжується активним переглядом життєвих орієнтирів, виробленням уявлень про власне професійне призначення, пошуком внутрішніх підстав самоповаги і відповідальності. Саме в цей час моральні норми або входять у внутрішній світ особистості як особистісно значущі орієнтири, або залишаються на поверхні свідомості як зовнішні вимоги, не пов'язані з реальним самовизначенням. Для майбутнього психолога така різниця має принципове значення, бо його професійна діяльність передбачає не лише технічну компетентність, а й зрілу моральну позицію, що витримує напруження реальної взаємодії з іншою людиною.

Внутрішньою основою цього процесу виступає духовно-ціннісна сфера особистості. Духовність у цьому випадку слід розуміти не вузько конфесійно, а як здатність особистості співвідносити власне життя і професійну поведінку з вищими людськими смислами, з уявленнями про добро, справедливість, гідність, совість, відповідальність і моральну межу допустимого. У такому вимірі духовний розвиток пов'язаний із поступовим переходом від ситуативної поведінки до внутрішньо вмотивованої, від зовнішнього контролю до саморегуляції, від формального знання етичних вимог до їх особистісного прийняття [3; 10]. Саме духовно-ціннісна площина надає моральній свідомості стійкості, оскільки робить моральний вибір не випадковою реакцією на обставини, а виявом внутрішньої позиції.

Не менш істотною для розвитку моральної свідомості є смисложиттєва сфера. Якщо цінності визначають, що людина визнає значущим, то смисли показують, як саме вона впорядковує власний досвід, заради чого діє і в чому вбачає внутрішнє виправдання своєї професійної присутності у світі. Для майбутнього психолога ця площина набуває особливої ваги, оскільки професія допомоги не може триматися лише на інтересі до фаху або на бажанні оволодіти певними методиками. Вона потребує глибшого усвідомлення людської цінності, сенсу підтримки, відповідальності за наслідки психологічного впливу та розуміння меж власної ролі у житті іншого. Без цього професійна підготовка

ризикує сформувати виконавця технік, але не фахівця, здатного до морально зрілої практики [1; 7].

Духовно-ціннісні та смисложиттєві засади не існують паралельно. Вони утворюють внутрішню єдність, у межах якої особистість не просто декларує певні цінності, а включає їх у власне життєве саморозуміння. Саме тут відбувається перехід від знання про належне до внутрішнього переживання його значущості. Моральна норма стає дієвою лише тоді, коли вона входить у смислову структуру особистості, пов'язується з її самоповагою, професійною ідентичністю та образом бажаного майбутнього. Для майбутнього психолога це означає, що гуманізм, повага до клієнта, професійна чесність і відповідальність за власне слово повинні бути не лише засвоєними положеннями, а елементами особистісного способу буття в професії.

У цьому контексті професійна підготовка психолога постає не як нейтральний освітній процес, а як простір глибоких внутрішніх змін. Засвоєння психологічного знання неминуче супроводжується змінами у самосприйнятті, уявленнях про людину, ставленні до страждання, норми, вразливості, свободи та відповідальності. Майбутній психолог навчається не лише аналізувати психічні явища, а й входити в особливий тип професійної взаємодії, де будь-яке рішення має не тільки практичний, а й моральний зміст. Саме тому професійне становлення в цій сфері пов'язане з перебудовою ціннісних орієнтацій, розвитком смислової рефлексії та формуванням здатності співвідносити власні дії з людською гідністю іншого [2; 5; 8].

Особливої напруги цей процес набуває в умовах війни. Воєнний досвід радикально змінює не лише емоційний стан студентської молоді, а й сам характер моральних переживань. Загострюються питання втрати, справедливості, провини, вибору, людської вразливості, меж витривалості, ціни допомоги та сенсу професійного служіння. Для майбутнього психолога це означає формування фахової позиції в середовищі, де моральні конфлікти не є абстрактною темою навчання, а входять у щоденний досвід. За таких обставин внутрішньо неоформлена моральна свідомість виявляє свою нестійкість, тоді як духовно й смислово опрацьована позиція допомагає зберігати людяність, професійну відповідальність і здатність не редукувати іншу людину до носія травми чи проблеми.

Моральна свідомість майбутнього психолога формується також у полі відповідальності. Йдеться не тільки про відповідальність за формальне дотримання етичних норм, а про внутрішню готовність усвідомлювати наслідки власного впливу, обмежувати себе там, де професійна дія може порушити межі іншої людини, визнавати складність ситуації без спрощення її до готової схеми. Така відповідальність можлива лише за умови, що цінності й смисли вже набули особистісної ваги і стали основою професійного самовизначення [6; 15]. У протилежному випадку етична поведінка легко зводиться до зовнішньої коректності, яка не гарантує моральної зрілості.

Духовно-ціннісні та смисложиттєві засади доцільно розглядати як внутрішню основу розвитку моральної свідомості майбутніх психологів у процесі професійної підготовки, оскільки саме на цьому рівні відбувається не формальне засвоєння етичних норм, а їх особистісне прийняття, внутрішнє осмислення та включення в структуру професійного самовизначення.

Моральна свідомість майбутнього фахівця набуває реальної зрілості лише тоді, коли уявлення про належне, справедливе і відповідальне поєднуються з переживанням цінності людської гідності, з усвідомленням сенсу психологічної допомоги та з внутрішньою готовністю співвідносити власні професійні дії з моральними наслідками для іншої людини.

У цьому зв'язку духовно-ціннісний вимір визначає загальну спрямованість особистості, її ставлення до людини, до професії, до відповідальності й моральної межі допустимого, тоді як смисложиттєвий вимір забезпечує внутрішню впорядкованість цих орієнтацій, надає їм особистісної ваги та вводить їх у простір життєвого і професійного саморозуміння.

Саме завдяки цьому моральні вимоги перестають залишатися зовнішнім нормативним тлом і переходять у площину внутрішньої саморегуляції. За такої умови професійна підготовка психолога пов'язується не лише з набуттям компетентностей, а й зі становленням світоглядної позиції, у межах якої повага до іншої людини, професійна чесність, відповідальність і гуманістична спрямованість стають не декларативними настановами, а стійкими орієнтирами поведінки.

За відсутності такого внутрішнього опрацювання моральна свідомість ризикує залишатися переважно нормативною і ситуативною, тоді як духовно та смислово опосередкована моральна позиція надає їй глибини, стійкості й регулятивної сили в реальній професійній взаємодії.

Висновки. Теоретичне осмислення проблеми дало змогу встановити, що розвиток моральної свідомості майбутніх психологів не може бути пояснений лише засвоєнням професійно-етичних норм або розширенням знань про моральні вимоги професії. Її становлення має опосередкований характер і відбувається через включення морального змісту в духовно-ціннісну та смисложиттєву сферу особистості. Саме на цьому рівні моральні норми переходять із площини зовнішнього регулювання у площину внутрішньо прийнятої позиції, а професійне самовизначення набуває моральної глибини. Унаслідок цього моральна свідомість майбутнього психолога постає не як окремий компонент фахової підготовки, а як інтегральна форма особистісно-професійного становлення, пов'язана з образом людини, розумінням сенсу допомоги, уявленням про межі професійного впливу та готовністю відповідати за його наслідки.

Проведений аналіз також дає підстави стверджувати, що духовно-ціннісні орієнтації та смисложиттєві настанови виконують щодо моральної свідомості не фонову, а формувальну функцію. Вони визначають ступінь особистісного

прийняття моральних вимог, стійкість професійної позиції та здатність майбутнього психолога зберігати гуманістичну спрямованість у складних і морально неоднозначних ситуаціях. З цього випливає, що професійна підготовка психологів має бути зорієнтована не лише на розвиток знань, умінь і практичних способів роботи, а й на створення умов для ціннісного осмислення професії, смислової рефлексії та внутрішнього опрацювання морального досвіду.

Перспектива подальшого дослідження полягає в емпіричному вивченні взаємозв'язку між духовно-ціннісною спрямованістю, смисложиттєвими орієнтаціями та рівнем сформованості моральної свідомості майбутніх психологів.

Література:

1. Антоненко Т. Л. Становлення ціннісно-смислової сфери особистості майбутнього фахівця: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2018. 412 с.

2. Белей М. Д. Професійне становлення майбутніх психологів у контексті їхніх ціннісних орієнтирів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія*. 2011. С. 88–94.

3. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ; Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.

4. Боришевський М. Й., Володарська Н. Д., Пенькова О. І., Пилипенко Л. І., Шевченко О. В., Яблонська Т. М. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості. Київ: Педагогічна думка, 2011. 200 с.

5. Каліщук С. М. Генеза смислової архітектоніки свідомості майбутніх психологів-консультантів: монографія. Львів: Сполом, 2020. 492 с.

6. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. 720 с.

7. Лавріненко В. А. Ціннісно-смислові засади життєвої самореалізації підлітків-неформалів. *Психологія і особистість*. 2015. № 1. С. 83–96.

8. Лозова О. М. та ін. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів: колективна монографія. Вінниця: Віндрук, 2014. 184 с.

9. Мишко Н. М. Особливості ціннісно-смислової сфери майбутніх психологів, які здобувають другу вищу освіту. *Наука і освіта*. 2015. № 1. С. 115–119.

10. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія. Київ: Наш час, 2005. 280 с.

11. Савчин М. В. Духовний потенціал людини (навчальне видання): монографія. 2-ге вид., перероб. і доп. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010.

12. Тимош Ю. В. Емпіричне дослідження моральної свідомості та морально-етичної відповідальності студентів. *Психологічні перспективи*. 2017. № 30. С. 223–234.

13. Фазан В. В. Духовні цінності в системі сучасного виховання. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2011. Вип. 54. С. 35–38.

14. Шахов В. І. Особливості розвитку моральної свідомості майбутніх психологів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2015. Вип. 47. С. 249–256.

15. Якимчук І. Чинники та умови формування морально-етичної відповідальності майбутнього психолога. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Т. 66, № 2. С. 146–152.

References:

1. Antonenko, T. L. (2018). *Stanovlennia tsinnisno-smyslovoi sfery osobystosti maibutnoho fakhivtsia* [Formation of the value-semantic sphere of the personality of the future specialist]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

2. Belei, M. D. (2011). Profesiine stanovlennia maibutnikh psykholohiv u konteksti yikh tsinnisnykh oriientyriv [Professional formation of future psychologists in the context of their value orientations]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriia: Pedahohika i psykholohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Pedagogy and Psychology*, 17, 88–94 [in Ukrainian].

3. Bekh, I. D. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnostei* [Personality on the way to spiritual values]. Kyiv; Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].

4. Boryshevskyi, M.Y., Volodarska, N.D., Penkova, O.I., Pylypenko, L.I., Shevchenko, O.V., & Yablonska, T. M. (2011). *Psykholohichni zakonomirnosti rozvytku dukhovnosti osobystosti* [Psychological regularities of the development of personality spirituality]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

5. Kalishchuk, S. M. (2020). *Heneza smyslovoi arkhitektoniky svidomosti maibutnikh psykholohiv-konsultantiv* [Genesis of the semantic architectonics of the consciousness of future counseling psychologists]. Lviv: Spolom [in Ukrainian].

6. Karpenko, Z. S. (2018). *Aksiolohichna psykholohiia osobystosti* [Axiological psychology of personality] (2nd ed., rev. and enl.). Ivano-Frankivsk: DVNZ "Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka" [in Ukrainian].

7. Lavrinenko, V. A. (2015). Tsinnisno-smyslovi zasady zhyttievoi samorealizatsii pidlitkiv-neformaliv [Value-semantic foundations of life self-realization of adolescents belonging to informal groups]. *Psykholohiia i osobystist – Psychology and Personality*, 1, 83–96 [in Ukrainian].

8. Lozova, O. M., Podshyvailova, L. I., Podshyvailov, M. M., Pirkova, O. D., Nahula, O. L., Kairis, O. D., et al. (2014). *Kompetentnisnyi pidkhid u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh psykholohiv* [Competence approach in the professional training of future psychologists]. Vinnytsia: Vindruk [in Ukrainian].

9. Myshko, N. M. (2015). Osoblyvosti tsinnisno-smyslovoi sfery maibutnikh psykholohiv, yaki zdobuvaiut druhu vyshchu osvitu [Peculiarities of the value-semantic sphere of future psychologists obtaining a second higher education]. *Nauka i osvita – Science and Education*, 1, 115–119 [in Ukrainian].

10. Pomytkin, E. O. (2005). *Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti* [Psychology of spiritual development of personality]. Kyiv: Nash chas [in Ukrainian].

11. Savchyn, M. V. (2010). *Dukhovnyi potentsial liudyny (navchalne vydannia)* [Spiritual potential of a person (educational edition)] (2nd ed., rev. and enl.). Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].

12. Tymosh, Yu. V. (2017). Empirychne doslidzhennia moralnoi svidomosti ta moralno-etychnoi vidpovidalnosti studentiv [Empirical study of students' moral consciousness and moral-ethical responsibility]. *Psykholohichni perspektyvy – Psychological Prospects*, 30, 223–233 [in Ukrainian].

13. Fazan, V. V. (2011). Dukhovni tsinnosti v systemi suchasnoho vykhovannia [Spiritual values in the system of modern upbringing]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, 54, 35–38 [in Ukrainian].

14. Shakhov, V. I. (2015). Osoblyvosti rozvytku moralnoi svidomosti maibutnikh psykholohiv [Peculiarities of the development of moral consciousness of future psychologists]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Pedahohika i psykholohiia – Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Pedagogy and Psychology*, 47, 249–256 [in Ukrainian].

15. Yakymchuk, I. (2022). Chynnyky ta umovy formuvannia moralno-etychnoi vidpovidalnosti maibutnoho psykholoha [Factors and conditions of formation of moral-ethical responsibility of the future psychologist]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 66(2), 146–152 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 378.091:159.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2789-2800

Фесенко Ольга Миколаївна, старший викладач кафедри психології, Харківський інститут МАУП, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-1165-6326

Свір Вікторія Василівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, https://orcid.org/0000-0002-4259-3612

Литвинова Інна Леонідівна, доктор філософії в галузі психології (PhD), доцент кафедри психології, Харківський інститут МАУП, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-0148-0777

ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД І ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Сучасна система освіти зміщує фокус із чистої репродукції знань на цілісний розвиток особистості, де опанування прикладних інструментаріїв і розбудова внутрішньої резильєнтності здобувачів освіти стають фундаментальними цілями навчання. Це особливо актуально для підготовки майбутніх психологів, для яких розвиток критичного мислення, комунікативних та адаптивних умінь є необхідною умовою професійної компетентності. У статті було проаналізовано особливості поєднання практико-орієнтованого підходу в освіті з механізмами психологічної підтримки здобувачів освіти. З'ясовано, що ключовими принципами практико-орієнтованого навчання є забезпечення мотиваційної підтримки освітнього процесу, тісний зв'язок навчання з практичною діяльністю, а також усвідомлена й активна участь здобувачів освіти в навчанні. Наголошено на тому, що система вищої освіти в Україні приділяє значну увагу створенню дієвого практичного середовища для майбутніх психологів, де теоретичний базис трансформується у фаховий досвід.

Професійне становлення майбутніх фахівців реалізується через розгалужену систему практик, кожна з яких має специфічне функціональне навантаження, починаючи від початкового ознайомлення з фахом до комплексної переддипломної підготовки та спеціалізованих виробничих етапів. Окрім цього, активно використовуються такі форми роботи, як симуляційне моделювання, проведення соціально-психологічних тренінгів і сесій «мозкового штурму» для вироблення колективних рішень, аналітико-пошукова діяльність. Акцентовано увагу на тому, що учасники освітнього процесу сьогодні стикаються з високим рівнем стресу, що робить психологічну підтримку критично важливою. Визначено її основні напрямки, серед яких ключовим є формування психологічної

резильєнтності – здатності людини справлятися з труднощами, адаптуватися до складних обставин і зберігати внутрішню стійкість. Загалом, упровадження практико-орієнтованого підходу в професійну підготовку надає навчанню особливої цінності, оскільки дозволяє здобувачам освіти набути реального досвіду майбутньої професійної діяльності та сформувати належний рівень професійної компетентності. Водночас, ефективність такого підходу значною мірою залежить від наявності психологічної підтримки, яка забезпечує безпечне освітнє середовище, сприяє зниженню рівня стресу й емоційного вигорання, а також стимулює розвиток резильєнтності. Перспективним напрямком подальших досліджень можна вважати проведення експериментальної оцінки ефективності симуляційного навчання, зокрема рольових ігор і моделювання консультаційних ситуацій, як засобу формування психологічної резильєнтності та розвитку м'яких навичок у майбутніх психологів.

Ключові слова: психологічна стійкість, практичні навички, освітнє середовище, симуляційне навчання, м'які навички.

Fesenko Olha Senior Lecturer of the Department of Psychology, Interregional Academy of Personnel Management, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-1165-6326

Svir Viktoriia PhD Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of General Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-4259-3612

Lytvynova Inna Doctor of Philosophy in Psychology (PhD), Associate Professor of the Department of Psychology, Interregional Academy of Personnel Management, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-0148-0777

PRACTICALLY ORIENTED APPROACH AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The modern education system requires not only the transmission of knowledge but also the development of practical skills and psychological resilience among students. This is especially relevant for the training of future psychologists, for whom the development of critical thinking, communication, and adaptive skills is a necessary condition for professional competence. This article analyzes the features of integrating a practice-oriented approach in education with mechanisms of psychological support for students. It was found that the key principles of practice-oriented learning include providing motivational support for the educational process, ensuring a close connection between learning and practical activity, as well as fostering students' conscious and active participation in their education. It is emphasized that the higher education system in Ukraine pays significant attention to creating an effective practical environment for future psychologists, where theoretical knowledge is

transformed into professional experience. Professional development of future specialists is realized through a multi-level system of practices, each with specific functional tasks, ranging from initial familiarization with the profession to comprehensive pre-graduation preparation and specialized production stages. In addition, forms of work such as simulation modeling, socio-psychological trainings, brainstorming sessions for collective problem-solving, and analytical-search activities are actively used. Attention is drawn to the fact that participants in the educational process today face a high level of stress, which makes psychological support critically important. Its main directions include the development of psychological resilience—the ability to cope with difficulties, adapt to challenging circumstances, and maintain inner stability. Overall, the implementation of a practice-oriented approach in professional training adds significant value to education, as it allows students to gain real experience in their future professional activities and develop an adequate level of professional competence. At the same time, the effectiveness of this approach largely depends on the availability of psychological support, which ensures a safe educational environment, reduces stress and burnout, and stimulates the development of resilience. A promising direction for further research is the experimental evaluation of the effectiveness of simulation-based learning, including role-playing games and the modeling of counseling situations, as a means of developing psychological resilience and Soft Skills in future psychologists.

Keywords: psychological resilience, practical skills, educational environment, simulation learning, soft skills.

Постановка проблеми. Сучасна епоха характеризується інтенсивними та радикальними суспільними змінами. Традиційна модель передачі знань нині поступається місцем практико-орієнтованому підходу, спрямованому на формування життєздатного комплексу компетенцій і здатності індивіда до адаптації у динамічному соціумі. Проте успішна реалізація прикладного навчання є неможливою без стабільного емоційного стану суб'єктів освітнього процесу. В умовах воєнного стану в Україні, який характеризується критичним рівнем невизначеності та постійним психоемоційним напруженням для всіх верств населення, спостерігається порушення механізмів саморегуляції, що ускладнює процес адаптації майбутні фахівців до освітніх вимог. За таких умов психологічна підтримка стає фундаментальним чинником, що гарантує не лише емоційне благополуччя молоді, але і високу продуктивність освітнього процесу. Без належної ментальної підтримки досягнення освітніх цілей ускладняється в результаті зниження когнітивного ресурсу учасників.

Таким чином, актуальність даного дослідження полягає в необхідності обґрунтування та розробки ефективних механізмів поєднання практико-орієнтованого навчання з психологічною підтримкою учасників освітнього процесу задля підвищення якості освіти, збереження психічного здоров'я та забезпечення гармонійного розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі значна увага приділяється питанню використання активних і практико-орієнтованих методів навчання. Зокрема, О. Шевченко та В. Каричковський акцентували увагу на тому, що практико-орієнтований підхід є ефективним інструментом підготовки майбутніх фахівців, оскільки він сприяє розвитку професійних навичок, що відповідають реальним умовам роботи [1]. На перевагах цього підходу наголосили також М. Святко [2] та А. Скулмовський [3]. У свою чергу, Н. Опушко підкреслила, що практико-орієнтоване навчання ґрунтується на трьох ключових складових: свободі, самостійності та співпраці. Основною метою такого педагогічного підходу є підготовка мотивованих здобувачів освіти, які володіють ґрунтовними науковими знаннями та здатні ефективно застосовувати їх для розв'язання конкретних практичних завдань як у повсякденному житті, так і в межах своєї майбутньої професійної діяльності [4].

На основі цих висновків можна стверджувати, що сучасна система освіти вимагає не лише передачі знань, але і формування конкретних навичок, що дозволяють людині адаптуватися до змін. Проте фундамент для стійкої і компетентної особистості створює поєднання практико-орієнтованого підходу та психологічної підтримки. Як зауважила З. Крупник, поєднання прикладних аспектів навчання з емоційним супроводом дозволяє сформувати особистість, здатну виживати в умовах невизначеності й ефективно самореалізовуватися [5]. Важливість психологічної підтримки та психологічного комфорту в умовах онлайн-формату навчання розглянули І. Литвинова, Н. Приходькіна та Ю. Широбоков. Автори встановили, що недостатня соціальна взаємодія, підтримка викладачів і належне технологічне забезпечення можуть спричиняти емоційне вигорання та зниження якості навчання [6]. Логічним продовженням цих положень є усвідомлення того, що ефективна реалізація практико-орієнтованого підходу та психологічної підтримки неможлива без створення відповідних умов освітнього середовища.

На думку В. Духневича безпечне освітнє середовище, яке базується на принципах довіри й емоційного комфорту, дозволяє здобувачам освіти зосередитися на практичній діяльності, оскільки енергія мозку витрачається не на захисні реакції чи боротьбу з тривогою, а на конструктивне засвоєння досвіду та розвиток адаптивного потенціалу [7].

У контексті дослідження психологічної підтримки та безпечного освітнього середовища варто відзначити і праці зарубіжних науковців, зокрема Н. Бері та П. Дорджі, які також підкреслили важливість формування резильєнтності, як необхідної умови адаптації людини до сучасних викликів [8]. У вітчизняному науковому дискурсі О. Мерзлякова [9], Я. Раєвська та ін. [10] охарактеризували психологічну резильєнтність як провідний психологічний комплекс, об'єднуючий особистісні властивості та компетенції, що дозволяють людині зберігати внутрішню стабільність. Завдяки механізмам саморегуляції

індивід забезпечує свою ефективність в умовах постійних соціальних змін, демонструючи готовність до трансформацій і здатність до глибокого самоприйняття й осмислення власного життєвого шляху.

Варто зазначити, що серед науковців немає єдиної думки щодо визначення провідного компоненту психологічної стійкості. Деякі виокремлюють когнітивний компонент [8], інші – емоційно-вольовий (стресостійкість, емоційно-вольова стійкість) або мотиваційний [10]. Окремі дослідники пропонують розглядати психологічну стійкість як сукупність рис, що забезпечують здатність людини протистояти екстремальним впливам [9]. На нашу думку, найбільш перспективним є інтегративний підхід до вивчення цієї складної психологічної якості.

Незважаючи на наявність наукових напрацювань щодо практико-орієнтованого навчання та психологічної підтримки, недостатньо дослідженим залишається питання цілісної моделі їх інтеграції в освітньому процесі, зокрема і в процесі підготовки майбутніх психологів.

Мета статті полягає у визначенні особливостей поєднання практико-орієнтованого підходу в освіті з механізмами психологічної підтримки здобувачів освіти, а також в обґрунтуванні ролі формування психологічної стійкості в сучасному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Одна з головних цілей освіти полягає в підготовці висококваліфікованих фахівців у різних сферах суспільної діяльності, які відповідають потребам держави та суспільства, а також задовольняють особисті професійні потреби здобувача освіти. У зв'язку з цим заклади вищої освіти (ЗВО) активно переходять від традиційної передачі знань до технології навчання, орієнтованої на набуття практичного досвіду. Така технологія базується на принципах практико-орієнтованого навчання та спрямована на підвищення мотивації здобувачів освіти до опанування професійних компетентностей.

Ключовими принципами практико-орієнтованого навчання є забезпечення мотиваційної підтримки освітнього процесу, тісний зв'язок навчання з практичною діяльністю, а також усвідомлена й активна участь здобувачів в освітньому процесі. Такий підхід впливає на формування змісту всіх його складових, зокрема: навчальних дисциплін, різних видів практики, а також позааудиторної самостійної роботи здобувачів освіти.

Упровадження практико-орієнтованого навчання в освітний процес потребує системного підходу, оскільки воно неминуче супроводжується певними викликами. Щоб цей метод був дієвим, варто звернути увагу на такі аспекти:

1) якість менторства – здобувачі освіти потребують постійної підтримки та зворотного зв'язку від досвідчених викладачів-практиків, які допоможуть адаптувати теорію до реальних умов;

2) відтворення реального досвіду – традиційні методи навчання мають обмежені можливості в моделюванні професійної діяльності майбутнього

фахівця. Подолання цього бар'єру можливе через симуляційні практики, які дозволяють майбутньому фахівцю прожити складний професійний сценарій у безпечному середовищі, мінімізуючи ризик майбутньої ретравматизації як клієнта, так і самого психолога;

3) ресурсне забезпечення – ефективна практика неможлива без належної бази. Це вимагає залучення додаткових інвестицій у сучасне обладнання, розробку спеціалізованих методичних комплексів та оновлення навчальних матеріалів [1, с. 336].

Застосування практико-орієнтованого підходу дозволяє максимально зблизити освітній процес із вимогами реального фахового середовища, що є фундаментальною умовою формування професійної компетентності. У контексті підготовки фахівців у ЗВО такий підхід реалізується шляхом активного впровадження інтерактивних та імітаційних технологій. Зокрема, навчальна діяльність здобувачів освіти базується на таких формах роботи, як симуляційне моделювання (використання ділових і рольових ігор, що дозволяють відтворити сценарії майбутньої професійної діяльності), проведення соціально-психологічних тренінгів та сесій «мозкового штурму» для вироблення колективних рішень, аналітико-пошукова діяльність (розв'язання кейсів, професійно спрямованих задач і проблемних ситуацій, що стимулюють критичне мислення).

Система вищої освіти в Україні приділяє значну увагу створенню дієвого практичного середовища для майбутніх психологів, де теоретичний базис трансформується у фаховий досвід. Професійне становлення майбутніх фахівців реалізується через розгалужену систему практик, кожна з яких має специфічне функціональне навантаження, починаючи від початкового ознайомлення з фахом і завершуючи комплексною переддипломною підготовкою та спеціалізованими виробничими етапами. Окреме місце в освітній траєкторії посідає діагностико-корекційна практика, яка є фундаментом для безпосередньої взаємодії із клієнтом. Її специфіка полягає в переході від вивчення методик до їх самостійного застосування.

Проте, без емоційної стабільності когнітивні процеси уповільнюються, адже учасники освітнього процесу сьогодні стикаються з високим рівнем стресу, що робить психологічний супровід критично важливим.

Основними напрямками психологічного супроводу є формування резильєнтності, розвиток м'яких навичок (емпатії, комунікабельності, емоційного інтелекту, навичок саморегуляції), профілактика вигорання, що є актуальним як для педагогів, так і для здобувачів освіти, що працюють в інтенсивному темпі [11, с. 70].

Резильєнтність є здатністю людини справлятися з труднощами, адаптуватися до складних обставин і зберігати внутрішню стійкість. Вона формується під впливом комплексу чинників, що діють на різних соціальних рівнях (табл. 1). Це цілісна система, де внутрішні ресурси людини підсилюються зовнішньою підтримкою та соціокультурним середовищем.

Таблиця 1

Фактори психологічної резильєнтності

Рівень впливу	Основні фактори
Індивідуальний	1) Здорова самооцінка та самоідентифікація; 2) якість соціальних зв'язків; 3) розвинений емоційний інтелект; 4) вміння швидко пристосовуватися до нових обставин і змінювати стратегію поведінки; 5) спрямованість на пошук рішень, а не на фіксацію на проблемах.
Сімейний	1) Якість родинних зв'язків та емоційна підтримка; 2) ефективна та щира комунікація всередині родини; 3) здатність сім'ї гнучко реагувати на життєві зміни.
Громадський	1) Наявність здорового та доброзичливого мікросоціуму (друзів, колег, однодумців); 2) інституційна підтримка та доступність сервісів.
Культурний	1) Ціннісна інтеграція та самоідентифікація; 2) наявність підтримуючого середовища, де панують зрозумілі правила, повага та культурна тяглість.

Джерело: узагальнено авторами за [9].

Таким чином, психологічна стійкість – це не статичний стан, а результат синергії всіх зазначених рівнів. Ефективна психологічна підтримка в освітньому процесі має враховувати кожен із цих аспектів, починаючи від зміцнення впевненості студента (індивідуальний рівень) до створення підтримуючої атмосфери в навчальній групі (громадський рівень).

Формування цієї якості значною мірою залежить від підтримуючого середовища, яке, у першу чергу, формується завдяки викладачам, здобувачам освіти та батькам. Важливість резильєнтності полягає передусім у тому, що вона безпосередньо пов'язана з психологічним благополуччям особистості. Поняття благополуччя можна розглядати як базовий ціннісний орієнтир, що визначає життєздатність основних суспільних інституцій. Недостатній рівень добробуту в державній сфері, системі освіти чи сімейному середовищі знижує значущість їхніх цілей і може спричиняти порушення їх ефективного функціонування. Отже, благополуччя доцільно трактувати як одну з ключових засад людського існування та важливий орієнтир розвитку особистості і суспільства [8, с. 1572].

Окрему увагу варто приділити ролі викладачів, оскільки професія психолога передбачає високий рівень емоційного залучення. Готовність викладача застосовувати інноваційні методики, його емпатійність і здатність

вибудовувати терапевтичний альянс у системі «викладач-здобувач» стають фундаментом для психологічного комфорту в групі. Формування психологічної стійкості у психологів має стратегічне практичне значення. Для психолога резильєнтність – це не просто особистісна риса, а професійний інструмент, що безпосередньо впливає на якість надання допомоги. Вміння зберігати внутрішню стабільність у роботі з важкими запитами, приймати виважені рішення в умовах невизначеності та запобігати професійному вигоранню закладається саме під час навчання.

Окрім цього, формування психологічної резильєнтності тісно пов'язане з розвитком так званих м'яких навичок (*soft skills*), які забезпечують гнучкість у роботі та не залежать від вузькопрофільних технічних знань [12]. На сучасному етапі теоретичного обґрунтування даного феномену акцент зміщується на аналіз його структурних компонентів. Ключові детермінанти м'яких навичок наведено на рисунку 1.

Рис. 1. Основні групи м'яких навичок
Джерело: удосконалено авторами за [13].

Розвиток м'яких навичок у здобувачів освіти реалізується через особистісно-діяльнісну парадигму навчання, що базується на принципах інтенсивного інтелектуального та психологічного зростання. Такий підхід стимулює рефлексію власних ресурсів і розуміння внутрішніх чинників ефективності, що сприяє свідомому засвоєнню ключових компетентностей. Формування стійких

м’яких навичок потребує поєднання суб’єктивної активності здобувача освіти з технологіями психолого-педагогічного супроводу в межах спеціально організованого освітнього середовища.

Для психолога особливо важливими є емоційний інтелект, комунікативні навички, емпатія, критичне мислення, здатність до саморефлексії і навички управління стресом. Аналіз теоретичних і практичних аспектів організації професійної підготовки засвідчив, що ефективне формування таких навичок можливе за умови впровадження в освітній процес спеціально визначених психологічних умов у роботі із здобувачами. Важливе місце посідає використання активних та інтерактивних методів навчання, об’єднаних у технологію розвитку критичного мислення, що є ключовою складовою формування м’яких навичок. Саме здатність до критичного мислення забезпечує можливість конструктивного переосмислення попереднього досвіду, творчого поєднання ідей, а також аналізу і переоцінки відомих фактів та явищ. З метою досягнення навчальних цілей створюються спеціальні педагогічні ситуації, які стимулюють активну пізнавальну діяльність здобувачів освіти та їх залучення до навчання. У ході навчання забезпечується постійна комунікація, обмін думками та спільне обговорення, що реалізується через використання діалогів, дискусій, перехресних опитувань і групових форм роботи. Важливу роль відіграють такі методи, як «мозковий штурм», асоціативні техніки, колективне розв’язання проблемних ситуацій і розроблення спільних проєктів. Окрім цього, значний потенціал у формуванні м’яких навичок має технологія соціально-психологічного тренінгу, яка передбачає активну позицію кожного учасника і сприяє розвитку комунікативних, рефлексивних та адаптивних умінь, необхідних для професійної діяльності психолога [13, с. 21].

Таким чином, застосування активних та інтерактивних методів навчання створює ефективне середовище для розвитку критичного мислення, комунікативних та адаптивних навичок, що забезпечує формування гнучких професійних компетентностей майбутніх психологів і підвищує їхню готовність до роботи в умовах сучасного освітнього процесу.

Висновки. Проведений аналіз наукових досліджень свідчить про те, що практико-орієнтовані методи забезпечують набуття практичних професійних компетентностей, здатності вирішувати конкретні професійні завдання й адаптуватися до реальних умов діяльності. Водночас наукові дослідження підкреслюють значущість створення безпечного освітнього середовища, що сприяє психологічному комфорту, надає підтримку та формує довіру між учасниками навчального процесу. Такі умови знижують рівень стресу й емоційного вигорання, сприяють активному залученню здобувачів освіти до навчальної діяльності та розвитку психологічної резильєнтності.

Загалом, досягнення психологічної резильєнтності та формування практичних навичок у психолога в умовах сучасного освітнього процесу відбувається в результаті поєднання особистісної стійкості, професійної підготовки й

адаптації до динамічного середовища (особливо в умовах невизначеності та кризової ситуації в Україні). Формування резильєнтності – це пряма інвестиція в етичну й ефективну практику психолога, здатного підтримувати клієнтів, не втрачаючи при цьому власного ресурсу.

Перспективним напрямком досліджень на нашу думку є експериментальна перевірка ефективності використання симуляційного навчання (зокрема рольових ігор і моделювання консультаційних ситуацій) для формування психологічної резильєнтності та розвитку м'яких навичок у майбутніх психологів.

Література:

1. Шевченко О., Каричковський В. Професійна підготовка майбутніх педагогів позашкільної освіти до позакласної роботи з технологій. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. № 3 (84). С. 332–339. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-3-49 (дата звернення: 13.03.2026).

2. Sviatko M. Learning by doing: Why project-based learning proves to be an effective method for developing self-regulation and other emotional competencies in Gen Z students. *Primera Sci Med Public Health.* 2024. Vol. 5, No. 4. P. 3–17. URL: https://primerascientific.com/pdf/psmph/PSMPH-05-167.pdf (дата звернення: 13.03.2026).

3. Skulmowski A. Learning by doing or doing without learning? The potentials and challenges of activity-based learning. *Educational Psychology Review.* 2024. Vol. 36, No. 1. Article 28. DOI: https://doi.org/10.1007/s10648-024-09869-y (дата звернення: 13.03.2026).

4. Опушко Н. Р. Практико-орієнтоване навчання як важливий компонент дуальної форми здобуття освіти. *Інформаційні технології та інноваційні методики навчання в освіті дорослих.* 2023. № 70. С. 240–252. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-70-240-252 (дата звернення: 13.03.2026).

5. Krupnyk Z. Social and psychological support of the educational process of higher education institutions. *International Review for Human and Natural Sciences.* 2025. Vol. 15, No. (1). P. 39–48. URL: https://www.irhns.com/index.php/irhns/article/view/13/5 (дата звернення: 13.03.2026).

6. Литвинова І., Приходькіна Н. О., Широбоков Ю. М. Оцінка рівня психологічного комфорту в онлайн-освіті: інструменти та методи. *Педагогічна Академія: наукові записки.* 2024. № 9. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.13591658 (дата звернення: 13.03.2026).

7. Духневич В. Створення безпечного освітнього середовища:«Шість кроків до безпеки». *Проблеми політичної психології*. 2022. № 12. С. 266–278. DOI: https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-105 (дата звернення: 13.03.2026).

8. Beri N., Dorji P. Role of resilience and psychological wellbeing during difficult situations. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*. 2021. Vol. 25, No. 3. P. 1572–1580. URL: http://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/1604 (дата звернення: 13.03.2026).

9. Мерзлякова О. Л. Резильєнтність або психологічна стійкість: концепт, вимірювання, розвиток (аналітичний огляд). *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки.* 2023. № 18. С. 96–120. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737733/1/Merzliakova_VNIASO-AHS_of_EduSci-RB-18-2023-97-121.pdf (дата звернення: 13.03.2026).

10. Раєвська Я., Кульбіда С., Лавлінський Р., Сениця Н. Психоемоційна стабільність особистості в період суспільних трансформацій. *Інсайт: психологічні виміри суспільства.* 2025. № 13. С. 519–543. DOI: https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-13-21 (дата звернення: 13.03.2026).

11. Spivak L., Spivak Y. Training of practical psychologists for working in educational institutions: challenges of professional standards. *Continuing Professional Education: Theory and*

Practice. 2025. Vol. 85, No. 4. P. 69–81. DOI: https://doi.org/10.28925/2412-0774.2025.4.5 (дата звернення: 13.03.2026).

12. Mwita K. M., Kinunda S., Obwolo S., Mwilongo N. H. Soft skills development in higher education institutions: students' perceived role of universities and students' self-initiatives in bridging the soft skills gap. *International Journal of Research in Business & Social Science.* 2023. Vol. 12, No. 3. DOI: https://doi.org/10.20525/ijrbs.v12i3.2435 (дата звернення: 13.03.2026).

13. Горська Г. О., Мельничук І. Я. Психологічні умови розвитку soft skills майбутніх спеціалістів у процесі професійної підготовки. *Наукові записки.* 2023. № 2. С. 15–22. DOI: https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-2-2 (дата звернення: 13.03.2026).

References:

1. Shevchenko, O., & Karychkovskyi, V. (2025). Profesiina pidhotovka maibutnikh pedahohiv pozashkilnoi osvity do pozaklasnoi roboty z tekhnolohii [Professional training of future teachers of extracurricular education for extracurricular work with technologies]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of the humanities*, 3(84), 332–339. https://doi.org/10.24919/2308-4863/84-3-49 [in Ukrainian].

2. Sviatko, M. (2024). Learning by doing: Why project-based learning proves to be an effective method for developing self-regulation and other emotional competencies in Gen Z students. *Primera Sci Med Public Health,* 5(4), 3–17. Retrieved from https://primerascientific.com/pdf/psmph/PSMPH-05-167.pdf

3. Skulmowski, A. (2024). Learning by doing or doing without learning? The potentials and challenges of activity-based learning. *Educational Psychology Review*, 36(1). https://doi.org/10.1007/s10648-024-09869-y

4. Opushko, N. R. (2023). Praktyko-oriientovane navchannia yak vazhlyvyi komponent dualnoi formy zdobuttia osvity [Practical-oriented learning as an important component of the dual form of education]. *Informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v osviti doroslykh - Information technologies and innovative teaching methods in adult education*, 70, 240–252. https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-70-240-252 [in Ukrainian].

5. Krupnyk, Z. (2025). Social and psychological support of the educational process of higher education institutions. *International Review for Human and Natural Sciences,* 15(1), 39–48. Retrieved from https://www.irhns.com/index.php/irhns/article/view/13/5

6. Lytvynova, I., Prykhodkina, N. O., & Shyrobokov, Yu. M. (2024). Otsinka rivnia psykholohichnoho komfortu v onlain-osviti: instrumenty ta metody [Assessment of the level of psychological comfort in online education: tools and methods]. *Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes*, 9. https://doi.org/10.5281/zenodo.13591658 [in Ukrainian].

7. Dukhnevych, V. (2022). Stvorennia bezpechnoho osvitnoho seredovyshcha: ”Shist krokiv do bezpeky” [Creating a safe educational environment: “Six steps to safety”]. *Problemy politychnoi psykholohii – Problems of political psychology*, 12, 266–278. DOI: https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-105 [in Ukrainian].

8. Beri, N., & Dorji, P. (2021). Role of resilience and psychological wellbeing during difficult situations. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 25(3), 1572–1580. Retrieved from http://annalsofrscb.ro/index.php/journal/article/view/1604

9. Merzliakova, O. L. (2023). Rezylientnist abo psykholohichna stiẏkist: kontsept, vymiriuvannia, rozvytok (analitychnyẏ ohliad) [Resilience or psychological stability: concept, measurement, development (analytical review).]. *Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky – Analytical Bulletin in the Field of Education and Science*, 18, 96–120. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737733/1/Merzliakova_VNIASO-AHS_of_EduSci-RB-18-2023-97-121.pdf [in Ukrainian].

10. Raievska, Ya., Kulbida, S., Lavlinskyi, R., & Senytsia, N. (2025). Psykhoemotsiina stabilnist osobystosti v period suspilnykh transformatsii [Psychoemotional stability of the individual during the period of social transformations]. *Insait: psykholohichni vymiry suspilstva – Insight: psychological dimensions of society*, 13, 519–543. https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-13-21 [in Ukrainian].

11. Spivak, L., & Spivak, Y. (2025). Training of practical psychologists for working in educational institutions: challenges of professional standards. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 85(4), 69–81. https://doi.org/10.28925/2412-0774.2025.4.5

12. Mwita, K. M., Kinunda, S., Obwolo, S., & Mwilongo, N. H. (2023). Soft skills development in higher education institutions: students' perceived role of universities and students' self-initiatives in bridging the soft skills gap. *International Journal of Research in Business & Social Science*, 12(3). https://doi.org/10.20525/ijrbs.v12i3.2435

13. Horska, H. O., & Melnychuk, I. Ya. (2023). Psykholohichni umovy rozvytku soft skills maibutnikh spetsialistiv u protsesi profesiinoi pidhotovky [Psychological conditions for the development of soft skills of future specialists in the process of professional training]. *Naukovi zapysky – Scientific notes*, 2, 15–22. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2023-2-2 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.922.1:316.356.2:355.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2801-2813

Хараджи Марина Вікторівна кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Переяслав, https://orcid.org/0000-0003-04547620

Лелека Віта Петрівна здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Практична психологія», кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Переяслав

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ШЛЮБОМ У ЖІНОК В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. В статті проведено дослідження психологічних особливостей задоволеності шлюбом у жінок в умовах війни. Визначено, що збройні конфлікти є потужним стресогенним чинником, що принципово змінює умови функціонування сім'ї та характер подружніх стосунків. Узагальнення результатів аналізу психологічних досліджень дозволяє виокремити три основні групи чинників, що визначають задоволеність шлюбом у жінок в умовах війни: ситуативні чинники, особистісні ресурси та міжособистісні характеристики подружніх взаємин. Взаємодія зазначених факторів формує загальний рівень задоволеності шлюбом у кризових умовах та демонструє, що задоволеність шлюбом у жінок формується під впливом складної взаємодії ситуативних, особистісних та міжособистісних чинників. Ситуативні фактори створюють загальний контекст переживання воєнного стресу, тоді як особистісні ресурси виступають механізмами психологічної адаптації. Міжособистісні характеристики подружніх стосунків визначають якість взаємодії партнерів і безпосередньо впливають на суб'єктивну оцінку шлюбу. Також в статті визначено, що задоволеність шлюбом у жінок в умовах війни визначається специфічними психологічними особливостями, що включають: вплив тривожно-депресивної симптоматики, стиль прив'язаності, ефективність копінг-стратегій, якість дистанційної комунікації з партнером, рівень рольового перевантаження та наявність соціальної підтримки. Надійний тип прив'язаності, висока психологічна стійкість та адаптивні копінг-стратегії виступають ключовими ресурсами збереження задоволеності шлюбом у складних умовах воєнного часу. Таким чином, задоволеність шлюбом у жінок в умовах війни формується під впливом комплексу взаємопов’язаних психологічних чинників, серед яких важливе місце посідають якість подружньої комунікації, рівень згуртованості партнерів, узгодженість рольових очікувань, особливості вирішення конфліктів, загальний рівень психологічного благополуччя та індивідуальні способи подолання стресу.

Дослідження зазначених факторів дозволяє більш повно зрозуміти механізми підтримання або зниження задоволеності шлюбом у складних соціальних умовах воєнного часу.

Ключові слова: задоволеність шлюбом, подружні стосунки, шлюбно-сімейні стосунки, війна, жінка, психологічні особливості.

Kharadzhy Marina Viktorivna Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer, Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, https://orcid.org/0000-0003-0454-7620.

Leleka Vita Petrivna Second-year of the second (master's) level of higher education in the specsalty «Practical Psychology», Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF MARRIAGE SATISFACTION IN WOMEN IN WAR CONDITIONS

Abstract. The article studies the psychological characteristics of marital satisfaction in women during wartime. It has been determined that armed conflicts are a powerful stress-producing factor that fundamentally changes the conditions of family functioning and the nature of marital relations. The generalization of the results of the analysis of psychological research allows us to identify three main groups of factors that determine marital satisfaction in women during wartime: situational factors, personal resources, and interpersonal characteristics of marital relations. The interaction of these factors forms the overall level of marital satisfaction in crisis conditions and demonstrates that marital satisfaction in women is formed under the influence of a complex interaction of situational, personal, and interpersonal factors. Situational factors create the general context of experiencing war stress, while personal resources act as mechanisms of psychological adaptation. Interpersonal characteristics of marital relations determine the quality of interaction between partners and directly affect the subjective assessment of marriage. The article also determines that marital satisfaction in women in wartime is determined by specific psychological features, including: the influence of anxiety-depressive symptoms, attachment style, effectiveness of coping strategies, quality of remote communication with a partner, level of role overload and availability of social support. A reliable type of attachment, high psychological stability and adaptive coping strategies are key resources for maintaining marital satisfaction in difficult wartime conditions. Thus, marital satisfaction in women in wartime is formed under the influence of a complex of interrelated psychological factors, among which the quality of marital communication, the level of cohesion of partners, the consistency of role expectations, the features of conflict resolution, the general level of psychological well-being and individual ways of coping with stress are of importance. The study of these factors allows us to more

fully understand the mechanisms of maintaining or decreasing marital satisfaction in difficult wartime social conditions.

Keywords: marital satisfaction, marital relations, marital and family relations, war, woman, psychological characteristics.

Постановка проблеми. Сучасна психологічна наука демонструє зростаючий інтерес до вивчення проблеми задоволеності шлюбом в контексті кризових соціальних умов. Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах повномасштабного збройного вторгнення в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 року та кардинально змінило умови функціонування сім'ї як соціального інституту. Як відомо, збройні конфлікти є потужним стресогенним чинником, що принципово змінює умови функціонування сім'ї та характер подружніх стосунків. Таким чином, дослідження з проблематики шлюбно-сімейних стосунків в умовах воєнного часу набувають все більшого значення як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній науці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив воєнних умов на подружні стосунки є предметом наукового інтересу таких дослідників, як І.А.Власенко, В.Зливков, С.Кузікова, І.В.Кущенко, О.П.Сергєєнкова, О.А.Столярчук та ін. Водночас проблема задоволеності шлюбом, зокрема у жінок, в умовах триваючого збройного конфлікту залишається недостатньо вивченою. Поширеною є думка, що задоволеність шлюбом є психологічним конструктом, що охоплює емоційний, когнітивний, поведінковий та ціннісний компоненти взаємодії подружжя. Як зазначають В.М.Поліщук, Р.П.Федоренко, О.М.Цільмак та інші дослідники, задоволеність шлюбом відображає ступінь відповідності реального шлюбного досвіду очікуванням та потребам кожного з партнерів.

Аналіз психологічної теорії і практики показує, що переважна більшість існуючих досліджень задоволеності шлюбом здійснювалася в умовах відносної соціальної стабільності. Наявні ж роботи, що розглядають вплив воєнних умов на шлюбно-сімейні стосунки, або носять описовий характер, або зосереджені на аналізі досвіду ветеранів та їхніх сімей, не враховуючи специфіки переживання жінками задоволеності шлюбом під час активних бойових дій. Поширеною є думка, що жінки в умовах воєнного часу переживають особливий комплекс психологічних труднощів, пов'язаних із рольовою перевантаженістю, тривогою за партнера, вимушеним одностороннім прийняттям відповідальності за сім'ю та порушенням звичних форм подружньої взаємодії.

Необхідно підкреслити, що зазначені обставини обумовлюють актуальність комплексного психологічного дослідження особливостей задоволеності шлюбом у жінок в умовах війни та визначення психологічних чинників, що детермінують її рівень.

Метою статті – дослідити психологічні особливості задоволеності шлюбом у жінок в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психологічної теорії і практики показує, що вплив воєнних умов на шлюбно-сімейні стосунки є комплексним і багаторівневим, охоплюючи психологічний, соціальний, економічний та екзистенційний виміри. Загальнотеоретичні положення проблеми переживання сімейних криз в умовах збройного конфлікту досліджували О.А.Столярчук, О.П.Сергєєнкова, І.А.Власенко, які констатують, що війна суттєво ускладнює нормативний перебіг сімейного циклу, генерує нові типи подружніх криз та актуалізує психологічні ресурси і вразливості подружніх пар [1]. У звичайних умовах сімейний розвиток відбувається відповідно до відносно передбачуваних етапів життєвого циклу сім'ї, однак війна різко порушує цю закономірність, створюючи ситуацію постійної невизначеності та підвищеного психологічного навантаження.

Передусім, слід зазначити, що вплив війни на шлюбні стосунки реалізується через механізм хронічного стресу. С.Кузікова, В.Зливков, С.Лукомська наголошують на тому, що тривала стресова ситуація деформує систему міжособистісних стосунків, знижує психологічну стійкість та спричиняє численні порушення у сфері подружніх взаємин [2]. Постійна загроза безпеці, інформаційне перевантаження, переживання за близьких та загальна атмосфера небезпеки формують хронічний стан тривоги, який негативно позначається на емоційній взаємодії партнерів.

Одним із найбільш виражених наслідків війни для шлюбно-сімейних стосунків є вимушена розлука подружжя внаслідок мобілізації чоловіків на фронт або виїзду жінок за кордон. Дослідники вказують на те, що дистанційні стосунки в умовах воєнного часу суттєво відрізняються від звичайних роздільних проживань, оскільки супроводжуються постійною тривогою за життя та здоров'я партнера, невизначеністю майбутнього та відчуттям екзистенційної загрози. У таких умовах змінюється характер комунікації між партнерами, виникає дефіцит емоційної підтримки, що може призводити до зниження рівня задоволеності шлюбом.

Вплив війни на шлюбні стосунки також реалізується через рольову перебудову в сім'ї. В умовах воєнного часу жінки, чиї партнери перебувають у зоні бойових дій, вимушені брати на себе відповідальність за повне функціонування домогосподарства, виховання дітей та вирішення широкого спектру побутових питань. М.І.Томчук звертає увагу на те, що така рольова перевантаженість жінок в умовах війни є вагомим чинником зниження задоволеності шлюбом та зростання конфліктності у подружніх стосунках після повернення чоловіків додому [3]. Відбувається поступова трансформація традиційної рольової структури сім'ї, що потребує адаптації партнерів до нових умов взаємодії.

Не менш серйозна увага приділяється питанню психотравматизації як чиннику деструктивного впливу на шлюбно-сімейні стосунки. Бойова психотравма, отримана військовослужбовцями, суттєво ускладнює відновлення

повноцінного подружнього спілкування та інтимності. Аналогічної думки дотримуються І.В.Кущенко та О.В.Орьол, які досліджують особливості криз шлюбних стосунків у сучасному українському суспільстві у воєнний час, констатуючи зростання кількості звернень до психологів з приводу шлюбних криз, спровокованих воєнними умовами [4]. Психологічні наслідки бойового досвіду, зокрема посттравматичний стресовий розлад, можуть проявлятися у підвищеній дратівливості, емоційній відстороненості, труднощах у прояві почуттів та підтриманні близькості.

Слід також враховувати, що воєнні події супроводжуються значними соціально-економічними змінами. Втрата роботи, зниження доходів, вимушене переселення, руйнування житла та нестабільність майбутнього створюють додаткові стресові фактори для подружжя. Відповідно, економічні труднощі можуть провокувати конфлікти щодо розподілу ресурсів, фінансової відповідальності та побутових обов'язків.

Водночас дослідники фіксують і певні позитивні тенденції у розвитку шлюбних стосунків під впливом кризових обставин. Переживання спільної екзистенційної загрози може сприяти переосмисленню цінностей подружжя, зміцненню взаємної прив'язаності та поглибленню почуття сенсу спільного існування. У цьому контексті доречною є думка В.Ю.Завацького та співавторів про те, що психологічна стійкість та узгодженість ціннісних орієнтацій є ключовими чинниками збереження задоволеності шлюбом в умовах кризи [5].

При цьому виявляється, що вплив війни на шлюбно-сімейні стосунки є диференційованим залежно від індивідуально-психологічних характеристик подружжя, тривалості та характеру шлюбу, наявності дітей, соціально-економічного статусу сім'ї та її соціальної мережі підтримки. Дослідження Н.Муранової та О.Волярської свідчать про взаємозв'язок між рівнем професійного вигоряння та суб'єктивним сімейним благополуччям педагогічних працівників в умовах війни, що підкреслює комплексність чинників, які визначають якість шлюбних стосунків у воєнний час [6].

Від так, сучасні дослідження дають змогу розглядати вплив війни на сім’ю як багатовимірний процес, у якому поєднуються травматизація, рольова перебудова, міграційний стрес, комунікативні труднощі та ризики дестабілізації інтимних стосунків. Таким чином, воєнний стрес виступає первинним чинником, який запускає процес змін у сімейній системі. До його основних проявів належать розлука подружжя у зв’язку з мобілізацією або вимушеним виїздом за кордон, постійна загроза безпеці та життю, фінансові втрати і економічна нестабільність, а також вимушена міграція чи зміна місця проживання. У свою чергу, психологічні наслідки є реакцією особистості на тривалу дію стресових факторів війни. Найпоширенішими з них є підвищена тривожність, симптоми посттравматичного стресового розладу, депресивні стани, а також емоційне виснаження. Крім того, воєнні події можуть спричиняти порушення системи прив’язаності між партнерами, що проявляється у відчутті емоційної дистанції,

труднощах у вираженні почуттів та зниженні рівня довіри. Сукупність цих психологічних змін впливає на якість взаємодії між подружжям.

Шлюбні стосунки у таких умовах зазнають суттєвої трансформації. Одним із найбільш помітних проявів є рольова перебудова сімейної системи, коли партнери змушені змінювати розподіл обов'язків та відповідальності. Поряд із цим можуть виникати кризи комунікації, пов'язані з труднощами у вираженні емоцій, взаємних очікувань та переживань [7]. Зниження емоційної та фізичної близькості між партнерами, а також підвищена конфліктність у взаєминах можуть створювати додаткові ризики для стабільності шлюбу.

Задоволеність шлюбом є кінцевим результатом взаємодії всіх попередніх факторів. У більшості випадків воєнний стрес призводить до її зниження через накопичення психологічної напруги та труднощів у взаєминах. Водночас за наявності достатніх психологічних ресурсів подружжя, таких як взаємна підтримка, довіра, ефективна комунікація та спільні цінності, можливе і підвищення задоволеності шлюбом, оскільки переживання кризових подій може зміцнювати партнерські зв'язки. У деяких випадках вплив війни має амбівалентний характер, поєднуючи як негативні, так і позитивні зміни у подружніх стосунках. Загалом рівень задоволеності шлюбом значною мірою залежить від психологічних ресурсів подружжя та здатності партнерів адаптуватися до нових життєвих умов.

У світлі вищесказаного особливої актуальності набуває вивчення специфіки психологічних особливостей задоволеності шлюбом саме у жінок, яка визначається як гендерно специфічними характеристиками переживання шлюбних стосунків, так і особливим становищем жінок в умовах воєнного часу в Україні.

Згідно з даними сучасних психологічних досліджень, гендерні відмінності у задоволеності шлюбом є статистично значущими і стосуються як змісту, так і інтенсивності переживання подружніх стосунків. О.В.Іваненко та О.М.Лисенко, вивчаючи вплив гендерних особливостей подружжя на задоволеність шлюбом, встановили, що жінки, як правило, виявляють більш диференційоване ставлення до якості шлюбних взаємин, приділяючи підвищену увагу емоційним та комунікативним аспектам подружнього спілкування [8].

Специфіка задоволеності шлюбом у жінок полягає в тому, що для них ключовими предикторами позитивної оцінки шлюбу є якість емоційного зв'язку з партнером, відчуття взаємної підтримки та розуміння, збіг ціннісних орієнтацій та конструктивність комунікації. Аналіз сучасних психологічних досліджень показує, що жінки більш чутливі до порушень комунікативного виміру шлюбних стосунків і схильні оцінювати задоволеність шлюбом через призму якості повсякденного спілкування з партнером.

Важливим психологічним компонентом задоволеності шлюбом у жінок є емоційний вимір подружніх взаємин. Для жінок характерна висока потреба в емоційній близькості, емпатії та підтримці з боку партнера. У психологічній

літературі підкреслюється, що відчуття емоційної безпеки та довіри є одним із ключових факторів формування позитивної оцінки шлюбу.

Сучасні дослідження підтверджують, що жінки більшою мірою, ніж чоловіки, схильні оцінювати якість шлюбу через емоційний клімат у родині. Відсутність підтримки, недостатність емоційної включеності партнера або труднощі у вираженні почуттів можуть значно знижувати рівень задоволеності шлюбом. Особливо це проявляється в умовах стресу, коли потреба в психологічній підтримці суттєво зростає [9].

Не менш важливим є комунікативний аспект подружніх стосунків. У багатьох дослідженнях підкреслюється, що якість комунікації є одним із найбільш сильних предикторів задоволеності шлюбом [10]. Відкрите обговорення переживань, взаємна підтримка та здатність партнерів конструктивно вирішувати конфлікти сприяють формуванню відчуття партнерства і взаєморозуміння.

У контексті воєнного часу комунікація набуває особливої значущості. Дистанційні стосунки, обмежені можливості спілкування, нестабільний зв'язок та відсутність регулярних контактів можуть ускладнювати підтримання емоційної близькості між партнерами. У таких умовах жінки нерідко змушені компенсувати дефіцит реального спілкування за рахунок внутрішніх психологічних механізмів - ідеалізації партнера, підтримки символічного зв'язку або активізації соціальної підтримки з боку близьких людей.

В умовах воєнного часу зазначені закономірності набувають особливого звучання. Жінки, чиї партнери перебувають у зоні бойових дій, переживають комплекс специфічних психологічних станів, що суттєво впливають на їхню задоволеність шлюбом. Дослідження О.А.Столярчук свідчать, що серед таких станів домінують хронічна тривога за життя партнера, відчуття вимушеної самотності, рольова перевантаженість та виснаження психологічних ресурсів [1].

Поділяючи точку зору С.Кузікової та її колег, ми вважаємо, що психологічний супровід особистості в умовах війни повинен враховувати специфіку гендерних відмінностей у переживанні воєнного стресу та його наслідків для шлюбно-сімейних стосунків [2].

Для жінок у воєнний час характерним є формування так званої психологічної подвійності, яка проявляється у необхідності поєднувати кілька соціальних ролей. З одного боку, жінка виконує функції матері, організатора побуту, економічного агента сім'ї, а з іншого - залишається емоційною опорою для партнера, який перебуває на фронті або переживає воєнний досвід. Таким чином, саме довіра є фундаментальним чинником задоволеності шлюбними відносинами. У ситуації тривалої розлуки подружжя довіра набуває особливої значущості. Жінки змушені підтримувати психологічний зв'язок із партнером за умов обмеженої комунікації. У таких обставинах важливу роль відіграють внутрішні уявлення про партнера, сформовані до війни, а також здатність жінки підтримувати позитивний образ подружніх стосунків.

Сучасні дослідження показують, що психологічна стійкість є одним із ключових ресурсів збереження задоволеності шлюбом у кризових умовах. Жінки, які демонструють високий рівень психологічної резильєнтності, здатні ефективніше долати труднощі воєнного часу.

До найбільш поширених копінг-стратегій, що сприяють підтриманню психологічної рівноваги, належать: пошук соціальної підтримки; позитивна переоцінка ситуації; збереження сімейних ритуалів; підтримання регулярної комунікації з партнером [11].

Слід зазначити, що жінки з надійним типом прив'язаності демонструють вищу стійкість до стресових впливів у шлюбних стосунках [10]. У міжнародних дослідженнях також показано, що надійний стиль прив'язаності сприяє кращій адаптації партнерів до кризових умов. Люди з надійною прив'язаністю демонструють вищий рівень взаємної підтримки та кращу якість комунікації у кризових ситуаціях.

Важливим фактором підтримання задоволеності шлюбом є соціальна підтримка. У воєнний час роль родичів, друзів та соціальних мереж значно зростає. Жінки, які мають доступ до ресурсної соціальної мережі, демонструють вищий рівень психологічного благополуччя та стійкості до стресу. Соціальна підтримка допомагає компенсувати емоційний дефіцит, пов'язаний із відсутністю партнера.

Специфіка задоволеності шлюбом у жінок в умовах війни полягає також у її динамічності. На початкових етапах кризової ситуації подружжя часто демонструє підвищений рівень згуртованості та взаємної підтримки. Однак у міру тривалості воєнного стресу може спостерігатися зниження рівня задоволеності шлюбом. Це пояснюється накопиченням психологічної втоми, зниженням ресурсності та складністю підтримання близькості в умовах тривалої розлуки.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що задоволеність шлюбом у жінок в умовах війни не є ізольованим психологічним явищем, а формується під впливом комплексу взаємопов’язаних факторів, які охоплюють як внутрішньоособистісні характеристики жінки, так і особливості подружньої взаємодії та ширший соціальний контекст. З огляду на це, для більш глибокого розуміння психологічних особливостей задоволеності шлюбом важливо враховувати не лише загальну оцінку подружніх стосунків, але й окремі структурні компоненти, що визначають якість взаємодії партнерів.

Насамперед важливим чинником виступає характер комунікації між подружжям. У сучасних психологічних дослідженнях підкреслюється, що саме якість спілкування є одним із найсуттєвіших предикторів стабільності та задоволеності шлюбом [9]. Для жінок особливе значення має можливість відкрито обговорювати власні переживання, отримувати емоційну підтримку та відчувати залученість партнера до вирішення повсякденних проблем. В умовах війни комунікація подружжя часто набуває дистанційного характеру, що може

ускладнювати процес взаєморозуміння і водночас підвищувати значущість кожного контакту між партнерами. Таким чином, особливості спілкування, ступінь емоційної відкритості та здатність партнерів до конструктивного діалогу можуть виступати важливими показниками задоволеності шлюбними стосунками.

Другим важливим аспектом є подружня згуртованість і відчуття партнерства. У кризових умовах, зокрема під час війни, відчуття «командності» у шлюбі набуває особливого значення. Для жінок важливим є усвідомлення того, що партнер залишається психологічно включеним у сімейне життя навіть за умов фізичної відсутності. Спільне прийняття рішень, підтримка у складних життєвих ситуаціях та відчуття взаємної відповідальності за майбутнє сім'ї формують відчуття стабільності та безпеки у подружніх стосунках. У протилежному випадку виникає відчуття емоційної дистанції, що може негативно позначатися на загальній оцінці шлюбу.

Не менш значущим чинником є узгодженість рольових очікувань партнерів. В умовах воєнного часу відбувається суттєва трансформація традиційної рольової структури сім'ї. Жінки нерідко змушені брати на себе значну частину відповідальності за організацію сімейного життя, матеріальне забезпечення родини та виховання дітей [12]. Така рольова перебудова може супроводжуватися як зростанням відчуття власної компетентності та автономності, так і появою перевантаження та емоційного виснаження. Відповідно, важливим чинником задоволеності шлюбом стає ступінь узгодженості очікувань партнерів щодо розподілу сімейних обов'язків і взаємної підтримки.

Особливу роль у структурі подружніх взаємин відіграє здатність партнерів до конструктивного вирішення конфліктів. У будь-яких близьких стосунках конфлікти є неминучими, проте саме спосіб їх подолання визначає якість взаємодії між партнерами. У кризових умовах, коли емоційне навантаження значно зростає, конфлікти можуть виникати частіше і мати більш інтенсивний характер [5]. Для жінок важливою є не стільки відсутність конфліктів, скільки відчуття справедливості, взаємної поваги та готовності партнера шукати компромісні рішення. Таким чином, ефективність стратегій вирішення конфліктів може виступати одним із важливих показників задоволеності шлюбом. Водночас задоволеність шлюбом у жінок тісно пов'язана з рівнем їхнього загального психологічного благополуччя. У період війни жінки часто переживають підвищений рівень тривожності, емоційного виснаження та невизначеності щодо майбутнього. Ці переживання можуть впливати не лише на індивідуальний психологічний стан, але й на сприйняття подружніх стосунків. Високий рівень суб'єктивного благополуччя сприяє більш позитивній оцінці взаємин з партнером, тоді як психологічна напруженість може посилювати сприйняття труднощів у шлюбі.

Окрему увагу у дослідженні психологічних особливостей задоволеності шлюбом доцільно приділити індивідуальним способам подолання стресу, які

використовують жінки у складних життєвих обставинах [13]. Психологічна література свідчить про те, що люди можуть застосовувати різні стратегії реагування на стресові події: від активного пошуку підтримки та конструктивного вирішення проблем до уникнення або емоційного дистанціювання. Ефективність цих стратегій значною мірою визначає здатність жінки адаптуватися до умов воєнного часу та зберігати стабільність подружніх взаємин. Відповідно, індивідуальні особливості реагування на стрес можуть виступати важливим фактором, що опосередковує зв'язок між воєнними умовами та задоволеністю шлюбом.

Узагальнення результатів аналізу психологічних досліджень дозволяє виокремити три основні групи чинників, що визначають задоволеність шлюбом у жінок в умовах війни: ситуативні чинники, особистісні ресурси та міжособистісні характеристики подружніх взаємин. Взаємодія зазначених факторів формує загальний рівень задоволеності шлюбом у кризових умовах та демонструє, що задоволеність шлюбом у жінок формується під впливом складної взаємодії ситуативних, особистісних та міжособистісних чинників. Ситуативні фактори створюють загальний контекст переживання воєнного стресу, тоді як особистісні ресурси виступають механізмами психологічної адаптації. Міжособистісні характеристики подружніх стосунків визначають якість взаємодії партнерів і безпосередньо впливають на суб'єктивну оцінку шлюбу.

У нашій роботі розуміння психологічних особливостей задоволеності шлюбом у жінок в умовах війни базується на системному підході, що передбачає врахування взаємодії ситуативних, особистісних та міжособистісних чинників. Результати аналізу теоретичних джерел свідчать про те, що ці чинники не функціонують ізольовано, а утворюють складну систему детермінації, в якій особистісні ресурси жінки виступають модераторами між стресогенним впливом воєнних умов та суб'єктивною задоволеністю шлюбними стосунками. Таким чином, задоволеність шлюбом у жінок в умовах війни формується під впливом комплексу взаємопов'язаних психологічних чинників, серед яких важливе місце посідають якість подружньої комунікації, рівень згуртованості партнерів, узгодженість рольових очікувань, особливості вирішення конфліктів, загальний рівень психологічного благополуччя та індивідуальні способи подолання стресу. Дослідження зазначених факторів дозволяє більш повно зрозуміти механізми підтримання або зниження задоволеності шлюбом у складних соціальних умовах воєнного часу.

Висновки. Вплив воєнних умов на шлюбно-сімейні стосунки є комплексним і суперечливим: з одного боку, він генерує потужні стресори (вимушена розлука подружжя, хронічний стрес і тривогу, психотравматизацію, рольову перебудову та економічну нестабільність), що дестабілізують шлюбні стосунки та знижують задоволеність ними; з іншого - може активізувати психологічні ресурси подружжя та сприяти поглибленню взаємної прив'язаності за умови достатньої особистісної стійкості та соціальної підтримки.

Задоволеність шлюбом у жінок в умовах війни визначається специфічними психологічними особливостями, що включають: вплив тривожно-депресивної симптоматики, стиль прив'язаності, ефективність копінг-стратегій, якість дистанційної комунікації з партнером, рівень рольового перевантаження та наявність соціальної підтримки. Надійний тип прив'язаності, висока психологічна стійкість та адаптивні копінг-стратегії виступають ключовими ресурсами збереження задоволеності шлюбом у складних умовах воєнного часу. Таким чином, задоволеність шлюбом у жінок в умовах війни формується під впливом комплексу взаємопов'язаних психологічних чинників, серед яких важливе місце посідають якість подружньої комунікації, рівень згуртованості партнерів, узгодженість рольових очікувань, особливості вирішення конфліктів, загальний рівень психологічного благополуччя та індивідуальні способи подолання стресу. Дослідження зазначених факторів дозволяє більш повно зрозуміти механізми підтримання або зниження задоволеності шлюбом у складних соціальних умовах воєнного часу.

Література:

1. Столярчук О.А., Сергєєнкова О.П., Власенко І.А. Особливості переживання українцями сімейних криз в умовах війни. *Перспективи та інновації науки. Серія «Психологія»*. 2025. Т.52. №. 6. С.1538-1549.

2. Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. 260 с.

3. Томчук М.І. Психологічний капітал як ресурс саморегуляції особистості в умовах воєнної дійсності. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія»*. 2025. №8. С.232-239.

4. Кущенко І.В., Орьол О.В. Особливості криз шлюбних стосунків у сучасному українському суспільстві у воєнний час. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія:Психологія.* 2025. Том 36 (75) № 5. С.60-68.

5. Завацький В.Ю. Суб'єктивне благополуччя та життєстійкість подружжя у шлюбі у сучасному соціумі: структурно-рівневий аналіз психологічних чинників. *Теоретичні і прикладні проблеми психології.* 2020. №. 3 (1). С. 98-114.

6. Муранова Н., Волярська О. Професійне вигоряння та суб'єктивне сімейне благополуччя педагогічних працівників в умовах війни. *Bulletin of Postgraduate education: Ser.«Social and Behavioral Sciences; Management and Administration».* 2025. Т.32. №.61. С.93-107.

7. Чубіна Т. Д. Сучасна українська сім'я: проблеми. *Problems and tasks of modernity and approaches to their solution*. 2021. Т.8. С.237.

8. Іваненко О.В., Лисенко О.М. Вплив гендерних особливостей подружжя на задоволеність шлюбом. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2022. №4. С. 85.

9. Уманець Н.А. Трансформації рольової структури сучасної української сім'ї крізь призму її інституціональних змін. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2022. Вип. 2. С.199-212.

10. Потапчук Є.М., Карпова Д.Є. Моделі поведінки подружжя в реалізації основних сімейних функцій. *Науковий журнал «Габітус».* 2021. №21. С.268-274.

11. Карпова Д.Є., Потапчук Є.М. Особливості розподілу сімейних ролей за основними функціями сім'ї. *Sciences of Europe*. 2021. Вип. 63. С.48-51.

12. Каретна О.О. Гендерні стереотипи в інституті сім'ї в сучасному суспільстві. *Науковий журнал «Габітус».* 2021. №24. С. 35-38.

13. Кадебська Е., Фаловська І. Соціальна роль сім'ї як системи та її структурна характеристика. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія.* 2023. № 1(57). С.18-23.

References:

1. Stoliarchuk, O.A., Serhieienkova, O.P., Vlasenko, I.A. (2025) Osoblyvosti perezhyvannia ukraintsiamy simeinykh kryz v umovakh viiny [Peculiarities of experiencing family crises by Ukrainians in wartime]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriia «Psykholohiia» – Perspectives and Innovations of Science. Series "Psychology".* 52(6), 1538–1549. [in Ukrainian]

2. Kuzikova, S., Zlyvkov, V., Lukomska, S., Shcherbak, T., Kotukh, O. (2024) Psykholohichnyi suprovid osobystosti v umovakh viiny: navchalnyi posibnyk [Psychological support of personality in wartime: textbook]. Kyiv–Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. 260 p. [in Ukrainian]

3. Tomchuk, M.I. (2025) Psykholohichnyi kapital yak resurs samorehuliatsii osobystosti v umovakh voiennoi diisnosti [Psychological capital as a resource of self-regulation of personality in wartime reality]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Pedahohika. Psykholohiia» – Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Pedagogy. Psychology"*. 8, 232–239. [in Ukrainian]

4. Kushchenko, I.V., Oriol, O.V. (2025) Osoblyvosti kryz shliubnykh stosunkiv u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi u voiennyi chas [Peculiarities of marital crises in modern Ukrainian society during wartime]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of V.I. Vernadskyi Taurida National University. Series: Psychology.* 36(75)(5), 60–68. [in Ukrainian]

5. Zavatskyi, V.Yu. (2020) Subiektyvne blahopoluchchia ta zhyttiestiikist podruzhzhia u shliubi u suchasnomu sotsiumi: strukturno-rivnevyj analiz psykholohichnykh chynnykiv [Subjective well-being and resilience of spouses in marriage in modern society: structural-level analysis of psychological factors]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii – Theoretical and Applied Problems of Psychology.* 3(1), 98–114. [in Ukrainian]

6. Muranova, N., Voliarska, O. (2025) Profesiine vyhorannia ta subiektyvne simeine blahopoluchchia pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh viiny [Professional burnout and subjective family well-being of teachers in wartime]. *Bulletin of Postgraduate Education: Ser. «Social and Behavioral Sciences; Management and Administration» – Bulletin of Postgraduate Education.* 32(61), 93–107.

7. Chubina, T.D. (2021) Suchasna ukrainska simia: problemy [Modern Ukrainian family: problems]. *Problems and Tasks of Modernity and Approaches to Their Solution – Problems and Tasks of Modernity and Approaches to Their Solution.* 8, 237. [in Ukrainian]

8. Ivanenko, O.V., Lysenko, O.M. (2022) Vplyv hendernykh osoblyvostei podruzhzhia na zadovolenist shliubom [Influence of gender characteristics of spouses on marital satisfaction]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University.* 4, 85. [in Ukrainian]

9. Umanets, N.A. (2022) Transformatsii rolovoi struktury suchasnoi ukrainskoi simi kriz pryzmu yii instytutsionalnykh zmin [Transformations of the role structure of the modern Ukrainian family through the prism of its institutional changes]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of Personality: Methodology, Theory and Practice*. 2, 199–212. [in Ukrainian]

10. Potapchuk, Ye.M., Karpova, D.Ye. (2021) Modeli povedinky podruzhzhia v realizatsii osnovnykh simeinykh funktsii [Models of spouses' behavior in the implementation of basic family functions]. *Naukovyi zhurnal «Habitus» – Scientific Journal "Habitus".* 21, 268–274. [in Ukrainian]

11. Karpova, D.Ye., Potapchuk, Ye.M. (2021) Osoblyvosti rozpodilu simeinykh rolei za osnovnymy funktsiiamy simi [Peculiarities of distribution of family roles according to the main family functions]. *Sciences of Europe – Sciences of Europe.* 63, 48–51. [in Ukrainian]

12. Karetna, O.O. (2021) Henderni stereotypy v instytuti simi v suchasnomu suspilstvi [Gender stereotypes in the institution of family in modern society]. *Naukovyi zhurnal «Habitus» – Scientific Journal "Habitus".* 24, 35–38. [in Ukrainian]

13. Kadebska, E., Falovska, I. (2023) Sotsialna rol simi yak systemy ta yii strukturna kharakterystyka [Social role of the family as a system and its structural characteristics]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia – Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Psychology.* 1(57), 18–23. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.98:316.624:615.851

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2814-2826

Чернова Валерія Костянтинівна викладач кафедри загальної та клінічної психології, Харківський національний медичний університет, м. Харків, https://orcid.org/0009-0007-3169-4040

Тітова Тетяна Євгенівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-0276-4050

ТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МЕТАФОРИЧНИХ АСОЦІАТИВНИХ КАРТ У МЕЖАХ ПОЗИТИВНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ ПРИ РОБОТІ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

Анотація. У статті здійснено теоретичне осмислення терапевтичного потенціалу метафоричних асоціативних карт у межах позитивної психотерапії при роботі з девіантною поведінкою. Актуальність дослідження зумовлена зростанням поширеності девіантних проявів серед дітей і підлітків в умовах хронічного стресу, порушення соціалізаційних процесів, емоційного відчуження, несприятливого сімейного мікроклімату та дезадаптивного впливу освітнього середовища. Девіантну поведінку розглянуто як багатовимірне соціально-психологічне явище, що формується під впливом внутрішньо-особистісних конфліктів, труднощів самоствердження, дефіциту емоційної саморегуляції, порушення міжособистісної взаємодії та недостатності підтримувальних стосунків.

Обґрунтовано доцільність застосування позитивної психотерапії як ресурсно-орієнтованого підходу, спрямованого на актуалізацію внутрішніх можливостей особистості, виявлення її сильних сторін, відновлення балансу у сфері ставлень і переосмислення проблемного досвіду. Показано, що використання цього підходу сприяє розвитку самосвідомості, самоприйняття, рефлексивності, підвищенню рівня психологічного благополуччя та розширенню репертуару конструктивних способів розв’язання внутрішніх і міжособистісних конфліктів.

Визначено, що метафоричні асоціативні карти доцільно розглядати як проєктивний психотерапевтичний інструмент, застосування якого у поєднанні з позитивною психотерапією розширює можливості психокорекційної роботи з особами, схильними до девіантної поведінки. Використання МАК забезпечує умови для символічного вираження переживань, зниження психологічного опору, активізації рефлексії, уяви, емоційного усвідомлення та переінтерпретації власного досвіду і поведінкових патернів. Теоретичний аналіз дає підстави

розглядати поєднання МАК із методологією позитивної психотерапії як перспективний напрям психологічної допомоги, спрямований на зниження емоційного напруження, посилення адаптаційного потенціалу та формування соціально прийнятних моделей поведінки. Матеріали статті становлять науковий і практичний інтерес для психологів, психотерапевтів, соціальних педагогів і дослідників, які працюють у сфері профілактики та психокорекції девіантної поведінки.

Ключові слова: девіантна поведінка, позитивна психотерапія, метафоричні асоціативні карти, психокорекція, психологічна допомога, підлітки, емоційна саморегуляція, соціалізація.

Chernova Valeriia Lecturer at the Department of General and Clinical Psychology, Kharkiv National Medical University, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0007-3169-4040

Titova Tetiana Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, https://orcid.org/0000-0002-0276-4050

THERAPEUTIC POTENTIAL OF METAPHORICAL ASSOCIATIVE CARDS WITHIN POSITIVE PSYCHOTHERAPY IN WORK WITH DEVIANT BEHAVIOR

Abstract. The article provides a theoretical interpretation of the therapeutic potential of metaphorical associative cards within the framework of positive psychotherapy in working with deviant behavior. The relevance of the study is determined by the increasing prevalence of deviant manifestations among children and adolescents under conditions of chronic stress, disrupted socialization processes, emotional alienation, an unfavorable family microclimate, and the maladaptive influence of the educational environment. Deviant behavior is considered as a multidimensional socio-psychological phenomenon shaped by intrapersonal conflicts, difficulties in self-assertion, deficits in emotional self-regulation, disturbances in interpersonal interaction, and a lack of supportive relationships.

The expediency of applying positive psychotherapy as a resource-oriented approach aimed at activating the individual's internal capacities, identifying personal strengths, restoring balance in the sphere of relationships, and reinterpreting problematic experience is substantiated. It is shown that the use of this approach contributes to the development of self-awareness, self-acceptance, reflexivity, enhancement of psychological well-being, and the expansion of the repertoire of constructive ways of resolving intrapersonal and interpersonal conflicts.

It is determined that metaphorical associative cards should be regarded as a projective psychotherapeutic tool whose application in combination with positive

psychotherapy expands the possibilities of psycho-corrective work with individuals prone to deviant behavior. The use of MAC provides conditions for the symbolic expression of experiences, reduction of psychological resistance, activation of reflection, imagination, emotional awareness, and reinterpretation of one's own experience and behavioral patterns. The theoretical analysis provides grounds for considering the combination of MAC with the methodology of positive psychotherapy as a promising direction of psychological assistance aimed at reducing emotional tension, strengthening adaptive potential, and forming socially acceptable models of behavior. The materials of the article are of scientific and practical interest for psychologists, psychotherapists, social educators, and researchers working in the field of prevention and psycho-correction of deviant behavior.

Keywords: deviant behavior, positive psychotherapy, metaphorical associative cards, psycho-correction, psychological assistance, adolescents, emotional self-regulation, socialization.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-психологічних умовах проблема девіантної поведінки дітей і підлітків набуває особливої гостроти у зв'язку з посиленням стресогенності середовища, порушенням процесів соціалізації, ускладненням сімейної взаємодії, емоційним відчуженням і зростанням дезадаптивних форм реагування. У наукових джерелах девіантна поведінка визначається як соціально значуща поведінка особистості, що відхиляється від прийнятих у суспільстві норм, а її формування пов'язується з поєднанням біологічних, психологічних і соціальних чинників [19]. Дослідники наголошують, що динамічність сучасного життя, сімейна дисгармонія, труднощі взаєморозуміння між батьками і дітьми, а також дефіцит підтримувального середовища посилюють ризик девіантних проявів у підлітковому віці [10].

Проблема ускладнюється тим, що девіантна поведінка не може бути зведена лише до зовнішньо фіксованих порушень норм. Вона відображає глибші внутрішньо-особистісні конфлікти, труднощі самоствердження, недостатню сформованість емоційно-вольової компетентності, низьку стресостійкість, порушення самоконтролю та дефіцит підтримувальних міжособистісних зв'язків.

У практичних матеріалах, присвячених роботі з дітьми, схильними до девіантної поведінки, підкреслюється, що ефективна психокорекція потребує не лише виявлення причин відхилень, а й побудови цілісної системи психологічного супроводу із врахуванням індивідуальної життєвої ситуації дитини, її мотиваційної сфери та умов найближчого соціального оточення [16].

На цьому тлі особливого значення набуває пошук теоретично обґрунтованих і водночас екологічних підходів до психологічної допомоги особам, схильним до девіантної поведінки. Одним із таких підходів є позитивна психотерапія, яка орієнтує фахівця не лише на аналіз проблемної симптоматики, а й на виявлення внутрішніх можливостей особистості, розвиток самосвідомості,

самоприйняття, емоційної стійкості, здатності до переосмислення власного досвіду та побудови більш адаптивних стратегій реагування [18].

Водночас у сфері психокорекції девіантної поведінки зростає інтерес до проективних та арт-терапевтичних засобів, здатних забезпечити безпечне опрацювання внутрішніх переживань, зниження опору та активізацію рефлексивних процесів. До таких засобів належать метафоричні асоціативні карти, які розглядаються як універсальний психологічний інструмент, заснований на метафорі та асоціативному принципі [11]. У фахових джерелах МАК описуються як проективний метод індивідуальної й групової роботи, що дозволяє одночасно залучати емоційну та когнітивну сфери особистості, сприяє символічному вираженню переживань, роботі з несвідомим матеріалом, розвитку уяви, емоційного усвідомлення та пошуку нових смислів [1]. Особливо важливим є те, що робота з МАК допускає мінімальний директивний вплив консультанта, що є принципово значущим у взаємодії з підлітками та особами, схильними до психологічного захисту і супротиву.

Додаткового значення цій проблематиці надає те, що сучасні дослідження психокорекції девіантної поведінки дедалі частіше звертаються до творчих і арт-терапевтичних інтервенцій як до засобів стабілізації емоційного стану, зниження агресивності, врегулювання конфліктності та актуалізації внутрішніх ресурсів підлітка [9]. Це створює теоретичні підстави для розгляду МАК не ізольовано, а саме в поєднанні з позитивною психотерапією, де метафора, образ, наратив і ресурсна інтерпретація досвіду можуть взаємно посилювати психокорекційний ефект.

Попри наявність праць, присвячених окремо девіантній поведінці, позитивній психотерапії та метафоричним асоціативним картам, у теоретичному полі недостатньо цілісно висвітлено питання терапевтичного потенціалу МАК саме в межах позитивної психотерапії при роботі з девіантною поведінкою. Недостатня розробленість цього поєднання зумовлює потребу в теоретичному аналізі їх концептуальної сумісності, психологічних механізмів впливу та можливостей застосування у психокорекційній практиці з дітьми й підлітками, схильними до девіантних проявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній літературі девіантна поведінка трактується як складне явище, що не зводиться до зовнішнього порушення соціальних норм. О. Христук розглядає її в межах міждисциплінарного підходу й пов’язує з механізмами формування поведінкових відхилень, їх профілактикою, діагностикою та корекцією [19]. У практичному посібнику за редакцією В. Панка увагу зосереджено на соціально-педагогічних і психологічних умовах, за яких девіантна та делінквентна поведінка дітей і підлітків закріплюється та ускладнюється [16]. Н. Максимова аналізує цю проблематику в площині ресоціалізації та показує, що стійкі девіантні прояви пов’язані не лише з умовами середовища, а й зі змінами у сфері самосприйняття, мотивації, рефлексії та ціннісних орієнтацій [15]. О. Романенко,

зіставляючи різні психотерапевтичні підходи, наголошує, що пояснення девіантної поведінки потребує інтеграції кількох моделей психологічного аналізу, оскільки йдеться про багаторівневу систему чинників, а не про один ізольований механізм [17].

У дослідженнях підліткового віку акцент переміщується на ті умови, за яких ризик девіантних проявів істотно зростає. А. Мельник, Л. Магдисюк і Л. Клюйко пов'язують такі прояви з напруженим емоційно-психологічним кліматом, труднощами самоствердження, низькою навчальною успішністю та впливом агресивного середовища [10]. Л. Магдисюк, В. Демчук і Б. Павлова розглядають профілактику девіантної поведінки в роботі психологічної служби і підкреслюють, що ефективна допомога неможлива без урахування причин її виникнення, особистісних особливостей підлітка та контексту його розвитку [8]. У такому ракурсі девіантна поведінка постає не як випадковий збій у поведінці, а як форма реагування, що має власну психологічну логіку й закріплюється за наявності певних внутрішніх і зовнішніх умов.

Це закономірно підводить до питання про психотерапевтичні підходи, здатні працювати не лише з зовнішніми проявами девіацій, а й з їх внутрішніми психологічними передумовами. У загальнішому плані таку перспективу підтримують праці з психологічного консультування, де підкреслюється, що психологічна допомога має бути спрямована на глибше розуміння особистістю власного досвіду, активізацію внутрішніх можливостей і пошук нових способів реагування [2]. На цьому тлі позитивна психотерапія привертає увагу своєю орієнтацією на ресурси особистості, її здібність до переосмислення проблемного досвіду та відновлення внутрішньої рівноваги. Л. Сердюк і В. Завірюха пов'язують цей підхід із психологічним благополуччям, внутрішніми резервами особистості та формуванням позитивного світогляду [18]. Л. Карамушка показує, що метод позитивної психотерапії спирається на принципи надії, балансу і розвитку особистісного потенціалу [5]. І. Ніздрань-Федорович окреслює значення позитивної реінтерпретації, метафори та транскультурного підходу як провідних інструментів цього напряму [12]. А. Литвинчук, А. Можар та О. Руденченко також акцентують на роботі з внутрішніми ресурсами, сильними сторонами особистості та здатністю конструктивно опрацьовувати кризовий досвід [7].

У межах такого підходу особливого значення набувають інструменти, що дають змогу працювати з внутрішнім досвідом особистості не лише на раціональному, а й на образно-символічному рівні. Саме в цьому контексті в сучасній психологічній практиці активно осмислюються можливості метафоричних асоціативних карт. К. Мітченко подає МАК як інструмент, що поєднує асоціативний і проективний принципи та дозволяє занурюватися в емоційно значущий матеріал клієнта [11]. М. Бриль наголошує на їх здатності активізувати асоціативне мислення, полегшувати рефлексію та сприяти вербалізації внутрішнього змісту переживань [1]. С. Коляденко та І. Літяга розглядають МАК

як проективний інструмент, придатний для символічного опрацювання особистісного досвіду [6]. О. Петяк показує, що використання таких карт у консультативній практиці знижує емоційне напруження, полегшує саморозкриття і допомагає спиратися на внутрішні ресурси клієнта [13]. У дослідженнях цього напряму МАК постають як засіб доступу до тих переживань і смислів, які не завжди можуть бути прямо висловлені.

Близьким до цього поля є арттерапевтичний напрям, у межах якого образ, символ і творча дія розглядаються як дієві засоби психологічної допомоги. Т. Мазурець і Т. Осадча аналізують арттерапію як метод психологічної корекції девіантної поведінки у підлітків і пов'язують її з можливістю зниження емоційного напруження, послаблення агресивних проявів та розвитку більш адаптивних форм самовираження [9]. Матеріали фахових конференцій з арттерапії та психологічної допомоги також фіксують стійкий інтерес до образно-символічних форм роботи у випадках дезадаптації, поведінкових труднощів і кризових станів [14]. У матеріалах конференції, присвяченої психологічній допомозі в умовах сучасної пермакризи, ця тенденція простежується в ширшому контексті пошуку м'яких, безпечних і водночас змістовно насичених інструментів впливу [9]. Для нашої теми це важливо тому, що МАК перебувають саме на перетині проективної, консультативної та арттерапевтичної практики.

Наявні дослідження досить ґрунтовно висвітлюють природу девіантної поведінки, умови її формування, психологічні механізми профілактики та корекції. Окремо розроблено положення позитивної психотерапії як ресурсно орієнтованого підходу [5; 18]. Досить активно описуються й можливості метафоричних асоціативних карт як проективного інструменту психологічної допомоги [11; 13]. Проте застосування МАК саме в межах позитивної психотерапії при роботі з особами, схильними до девіантної поведінки, висвітлено фрагментарно. У доступних публікаціях ці напрями здебільшого існують паралельно, без достатньо цілісного теоретичного осмислення їх поєднання. Саме це і зумовлює потребу в подальшому опрацюванні означеної проблематики.

Мета статті – теоретично дослідити терапевтичний потенціал метафоричних асоціативних карт у межах позитивної психотерапії при роботі з девіантною поведінкою та обґрунтувати можливості їх застосування як засобу психокорекції, спрямованого на актуалізацію особистісних ресурсів, зниження емоційного напруження, розвиток саморефлексії та формування соціально прийнятних моделей поведінки.

Виклад основного матеріалу.

У сучасній психологічній науці девіантна поведінка розглядається як складне соціально-психологічне явище, що не зводиться лише до зовнішнього порушення норм, а відображає порушення процесів саморегуляції, труднощі усвідомлення життєвих смислів, деформації міжособистісної взаємодії та недостатню здатність до конструктивного розв'язання внутрішніх конфліктів.

О. Романенко визначає девіантну поведінку як соціально значущу поведінку особистості, що відхиляється від соціальних норм і не відповідає загальноприйнятим у соціумі стандартам. Дослідниця також підкреслює, що девіантна поведінка охоплює біологічні, соціальні та психологічні аспекти, а її психокорекція потребує всебічного аналізу чинників і механізмів формування [17]. Водночас динамічність і стресогенність сучасного життя, руйнування стабільних сімейних взаємин та труднощі у спілкуванні між батьками і дітьми посилюють схильність підлітків до девіантних форм реагування. Це дає підстави розглядати девіантну поведінку не як ізольований поведінковий симптом, а як прояв глибших порушень особистісного функціонування, що потребують комплексної психологічної допомоги.

За таких умов особливого значення набувають психотерапевтичні підходи, орієнтовані не лише на зменшення деструктивних проявів, а й на мобілізацію внутрішніх можливостей особистості. У цьому контексті високим нам видається потенціал позитивної психотерапії, засади якої ґрунтуються на фокусі на ресурсах, позитивній реінтерпретації досвіду, розвитку самосвідомості, самоприйняття та здатності до побудови перспективи майбутнього. У працях, присвячених позитивній психотерапії, зазначено, що вона спрямована на виявлення та розвиток сильних сторін особистості, культивування позитивних емоцій, формування цілей і планування майбутнього, а також на поглиблення самосвідомості й самоприйняття [18].

Саме така логіка є особливо значущою у роботі з особами, схильними до девіантної поведінки, оскільки дає змогу зміщувати акцент із фіксації проблеми на пошук особистісних опор, внутрішніх резервів і нових способів інтерпретації власного досвіду.

Позитивна психотерапія в цьому випадку постає як підхід, що орієнтує психологічну допомогу на відновлення порушеного балансу в системі самосприйняття та ставлень особистості, а також на посилення здатності до позитивного вибору й особистісного зростання.

Теоретично важливим для нашої теми є те, що у межах позитивної психотерапії значне місце відводиться техніці метафори [12]. Як засвідчують матеріали досліджень, метафора дає змогу обійти інтелектуальні бар’єри клієнта, активізувати образне мислення, дистанціюватися від проблемної ситуації та відкрити нові способи її осмислення. У роботі О. Лесик наголошено, що використання метафори спрямоване на пошук ресурсів, аналіз здатності до вирішення проблеми й розширення бачення клієнтом власної ситуації. Для осіб із девіантною поведінкою це має особливу вагу, оскільки жорсткі захисні механізми, низький рівень рефлексії та схильність до імпульсивного реагування часто ускладнюють пряму вербалізацію переживань. Метафоричне опрацювання проблеми створює умови для більш м’якого входження у внутрішній досвід, зниження психологічного супротиву та поступового переходу від зовнішньої реактивності до усвідомлення смислу власних дій.

Саме в цій площині доцільно розглядати можливості метафоричних асоціативних карт. У методичних розробках з роботи з МАК підкреслено, що цей інструмент поєднує свідомий і несвідомий рівні опрацювання досвіду, допускає мінімальний вплив консультанта, ґрунтується на дисоціації, тобто дає змогу подивитися на ситуацію ніби збоку, і може використовуватися як в індивідуальному, так і в груповому форматі [11]. Важливими для психокорекційного процесу є також правило добровільності, можливість зупинити роботу, варіативність інтерпретацій та добір форми роботи залежно від запиту клієнта. Особливо показовим є те, що відкритий вибір карток вважається продуктивним у роботі з тривожними клієнтами, при сильному супротиві, кризових переживаннях, наслідках насильства і в ситуаціях пошуку ресурсу. Такі характеристики МАК роблять їх методично сумісними з позитивною психотерапією, оскільки обидва підходи орієнтовані на дбайливе входження в проблемний досвід, пошук внутрішніх опор та розширення бачення особистістю власної життєвої ситуації.

Терапевтичний потенціал МАК у роботі з девіантною поведінкою полягає насамперед у тому, що вони забезпечують символічне вираження переживань, які часто залишаються недостатньо усвідомленими або витісненими. Через образ, асоціацію, сюжет і метафоричне перенесення клієнт отримує змогу без прямої конфронтації з проблемою окреслити значущі емоційні стани, міжособистісні конфлікти, страхи, потреби та внутрішні суперечності. Такий спосіб роботи особливо важливий у взаємодії з підлітками, для яких пряме обговорення власних порушень поведінки нерідко супроводжується опором, запереченням або формальними відповідями. Образний матеріал МАК посилює рефлексивний компонент психологічної роботи, допомагає виявити суб'єктивний смисл поведінкових реакцій та переходити від імпульсивного реагування до усвідомленого аналізу власного досвіду [1].

Позитивна психотерапія, своєю чергою, задає інтерпретаційну рамку, у межах якої виявлені за допомогою МАК переживання не фіксуються лише як прояв проблеми, а розглядаються у зв'язку з потенційними можливостями особистості. Якщо МАК полегшують доступ до емоційно насиченого матеріалу та сприяють його символізації, то позитивна психотерапія дозволяє переосмислити цей матеріал у категоріях ресурсу, внутрішнього конфлікту, актуальних здібностей, життєвих цілей і перспектив розвитку. Завдяки цьому поєднання двох підходів може сприяти не лише зниженню емоційного напруження, а й поступовому формуванню більш адаптивних моделей саморегуляції, відповідальнішого ставлення до власних рішень та здатності до соціально прийнятної поведінки. Теоретично це особливо важливо для психокорекційної роботи з девіантною поведінкою, оскільки остання потребує не тільки контролю деструктивних проявів, а й глибшого переосмислення особистістю свого досвіду, способів реагування та власного місця у системі стосунків.

Додаткові теоретичні підстави для такого поєднання дають праці з арт – терапії, у яких показано, що невербальні та образні засоби сприяють

опрацюванню пригнічених почуттів підлітка, налагодженню стосунків між психологом і клієнтом, розвитку внутрішнього контролю та корекції девіантної поведінки [9]. У цьому сенсі МАК можуть розглядатися як один із сучасних інструментів образно-метафоричної роботи, який поєднує проективний, рефлексивний і ресурсний компоненти. Їх використання в контексті позитивної психотерапії відкриває можливість послідовного переходу від виявлення внутрішніх конфліктів і проблемних переживань до актуалізації сильних сторін особистості, формування нових смислів та розширення репертуару конструктивних поведінкових стратегій.

Поєднання позитивної психотерапії та метафоричних асоціативних карт може розглядатися як перспективний напрям психокорекційної роботи з особами, схильними до девіантної поведінки. Методологічна узгодженість цих підходів простежується у спільній орієнтації на безпечне опрацювання внутрішнього досвіду, зниження психологічного опору, активізацію саморефлексії, актуалізацію особистісних ресурсів і розширення адаптивних способів реагування. У межах такої теоретичної моделі позитивна психотерапія задає рамку для переосмислення проблемної поведінки через звернення до внутрішніх можливостей особистості, тоді як МАК забезпечують доступ до образно-емоційного матеріалу, який складно вербалізувати безпосередньо. Саме тому їх поєднання доцільно розглядати як теоретично обґрунтований підхід до побудови психокорекційних програм у роботі з девіантною поведінкою.

Висновки. Теоретичне осмислення проблеми засвідчує, що девіантна поведінка не піддається продуктивному поясненню в межах спрощених схем, де вона трактується лише як наслідок порушення дисципліни або несформованості соціально схвалюваних навичок. За зовнішніми поведінковими проявами, як правило, стоять складні внутрішні суперечності, емоційна напруга, труднощі самоусвідомлення, дефіцит підтримувальних взаємин і порушення здатності до конструктивного переживання кризових ситуацій.

Саме тому психологічна робота з девіантною поведінкою потребує такого підходу, який дозволяє бачити у порушеннях поведінки не лише проблему контролю, а й сигнал про глибші труднощі особистісного розвитку, саморегуляції та соціального функціонування.

У цьому контексті позитивна психотерапія постає як теоретично й методично продуктивний напрям, оскільки переводить фокус з жорсткої фіксації на деструктивних проявах на вивчення внутрішніх можливостей особистості, її актуальних здібностей, смислових орієнтацій і здатності до переосмислення власного досвіду. Її значення для роботи з девіантною поведінкою полягає в тому, що вона не замикає психологічну допомогу в межах симптоматичного реагування, а відкриває простір для глибшої інтерпретації внутрішнього конфлікту, відновлення психологічної рівноваги й пошуку більш адаптивних форм самовираження. Особливої ваги це набуває в роботі з підлітками, де прямий тиск, моралізування або акцент виключно на нормативності нерідко

посилюють опір і ускладнюють доступ до справжніх причин дезадаптивної поведінки.

Метафоричні асоціативні карти в межах такого підходу набувають не допоміжного, а змістовно значущого статусу, оскільки дають змогу працювати з тими рівнями досвіду, які важко виразити безпосередньо. Їх цінність полягає у створенні умов для безпечного символічного представлення внутрішніх переживань, опрацювання образів себе та інших, виявлення прихованих конфліктів, страхів, потреб і способів реагування. Для осіб із девіантною поведінкою це має особливе значення, адже саме образно-метафоричний формат часто дозволяє обійти захисні механізми, послабити психологічний супротив і перейти від імпульсивного реагування до більш усвідомленого контакту з власним внутрішнім світом. У поєднанні з позитивною психотерапією МАК можуть слугувати не лише засобом виявлення проблемного змісту, а й інструментом пошуку нових смислів, внутрішніх опор і соціально прийнятних способів поведінки.

Розгляд наукових і методичних джерел показує, що продуктивність цього поєднання зумовлена їхньою спільною орієнтацією на дбайливе входження у переживання особистості, актуалізацію рефлексії, зниження емоційного напруження та посилення адаптаційних можливостей. При цьому позитивна психотерапія задає концептуальну рамку інтерпретації, у якій проблемна поведінка розглядається як частина ширшої картини особистісного досвіду, тоді як МАК забезпечують інструментальний рівень доступу до цього досвіду через метафору, асоціацію та образ. Саме така взаємодія створює підґрунтя для побудови психокорекційної роботи, орієнтованої не на формальне усунення небажаних проявів, а на глибше опрацювання їхніх психологічних передумов.

Перспективність окресленого підходу пов’язана з можливістю розроблення більш структурованих психокорекційних моделей для різних форм девіантної поведінки з урахуванням віку, рівня дезадаптації, особливостей емоційної сфери та характеру соціального оточення. Подальші наукові розвідки мають бути спрямовані на уточнення психологічних механізмів впливу метафоричних асоціативних карт у межах позитивної психотерапії, а також на емпіричну перевірку результативності такого поєднання в індивідуальній і груповій роботі. Саме це дасть змогу перейти від загального теоретичного обґрунтування до створення методично виважених програм психологічної допомоги особам, схильним до девіантної поведінки.

Література:

1. Бриль М. М. Метафоричні асоціативні карти як інструмент у психології професійного визначення. *Актуальні проблеми психології.* 2019. Т. 1, вип. 52. С. 69–76.

2. Вавринів О. С., Яремко Р. Я. Основи психологічного консультування : навч. посіб. Львів : ЛДУ БЖД, 2020. 112 с.

3. Гуртовенко Н. В. Результати аналізу ефективності психологічної допомоги підліткам з девіантним стереотипом поведінки. *Габітус*. 2025. Вип. 73. С. 79–83.

4. Жиліна В. В. Емоційно-особистісні особливості осіб, що мають різні види та рівні хімічних залежностей : дис. ... д-ра філософії : 053 Психологія. Одеса : Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2026. 465 с.

5. Карамушка Л. М. Можливості використання методу позитивної психотерапії для реалізації концепції «Healthy Organizations». *Організаційна психологія. Економічна психологія. 2023*. № 2–3 (29). С. 25–38.

6. Коляденко С. М., Літяга І. В. Використання проективних метафоричних асоціативних карт “Pockets” (“Кишені”) у процесі підготовки фахівців соціальної сфери. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* 2022. Вип. 90. С. 68–75.

7. Литвинчук А., Можар А., Руденченко О. Позитивна психотерапія як метод роботи з екзистенційною кризою в жінок. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Педагогіка. Психологія».* 2023. Вип. 4. С. 70–76.

8. Магдисюк Л. І., Демчук В. Б., Павлова Б. В. Сучасні підходи профілактики девіантної поведінки у діяльності психологічної служби. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Pedagogy and Psychology”*. 2021. Vol. 7, No. 1. P. 9–17.

9. Мазурець Т., Осадча Т. Арттерапія як метод психологічної корекції девіантної поведінки у підлітків. *Психологічна допомога в умовах сучасної пермакризи* : матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). Київ, 2024. С. 52–55.

10. Мельник А., Магдисюк Л., Клюйко Л. Вплив успішності та емоційно-психологічного клімату на девіантну поведінку підлітків. *Психологія: реальність і перспективи*. 2020. Вип. 14. С. 160–165.

11. Мітченко К. В. Фундаментальні основи роботи з МАК: особливості роботи та практичні вправи для використання в роботі психологами : методичні рекомендації. Дніпро : ДДУВС, 2024. 36 с.

12. Ніздрань-Федорович О. Застосування позитивної психотерапії у роботі з клієнтами із психотичними розладами. *Наукові записки УКУ. Серія «Педагогіка. Психологія».* 2020. Вип. 3. С. 105–112.

13. Петяк О. В. Метафоричні асоціативні карти в психологічному консультуванні клієнтів із сексуальними запитами. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2021. Т. 32 (71), № 2. С. 8–13.

14. *Простір арттерапії: єднання у творчій співдії :* матеріали XXI Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (15–17 березня 2024 р.). Київ ; Львів, 2024. 140 с.

15. Психологічні механізми ресоціалізації осіб з девіантною поведінкою в умовах суспільних змін : монографія / Н. Ю. Максимова, А. М. Грись, І. Ф. Манілов, Л. М. Литвинчук, Т. А. Рябовол, Л. А. Філоненко, О. В. Максим, В. М. Щербина-Прилука ; за ред. Н. Ю. Максимової. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 272 с.

16. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України) [Електронний ресурс] / авт. кол.: О. П. Абухажар, Н. М. Акімова, В. В. Білецька та ін. ; упоряд. В. Г. Панок, Ю. А. Луценко. Київ : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014.

17. Романенко О. В. Чинники девіантної поведінки підлітків з позицій різних психотерапевтичних підходів. *Юридична психологія*. 2021. № 1 (28). С. 7–13.

18. Сердюк Л. З., Завірюха В. В. Позитивна психотерапія в сприянні психологічному благополуччю особистості. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. Т. IX, вип. 11. С. 185–193.

19. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

References:

1. Bryl, M. M. (2019). Metaforychni asotsiatyvni karty yak instrument u psykholohii profesiinoho vyznachennia [Metaphorical associative cards as a tool in the psychology of professional self-determination]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual Problems of Psychology*, *1*(52), 69–76. [in Ukrainian].

2. Vavryniv, O. S., & Yaremko, R. Ya. (2020). *Osnovy psykholohichnoho konsultuvannia* [Fundamentals of psychological counseling]. Lviv: LDU BZhD. [in Ukrainian].

3. Hurtovenko, N. V. (2025). Rezultaty analizu efektyvnosti psykholohichnoi dopomohy pidlitkam z deviantnym stereotypom povedinky [Results of the analysis of the effectiveness of psychological assistance to adolescents with a deviant behaviour pattern]. *Habitus – Habitus, 73*, 79–83. [in Ukrainian].

4. Zhylina, V. V. (2026). *Emotsiino-osobystisni osoblyvosti osib, shcho maiut rizni vydy ta rivni khimichnykh zalezhnostei* [Emotional and personal characteristics of individuals with different types and levels of chemical addictions] (Doctoral thesis). Odesa: Derzhavnyi zaklad "Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni K. D. Ushynskoho". [in Ukrainian].

5. Karamushka, L. M. (2023). Mozhlyvosti vykorystannia metodu pozytyvnoi psykhoterapii dlia realizatsii kontseptsii "Healthy Organizations" [Possibilities of using the method of positive psychotherapy for implementing the concept of "Healthy Organizations"]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational Psychology. Economic Psychology, 2–3*(29), 25–38. [in Ukrainian].

6. Koliadenko, S. M., & Litiaha, I. V. (2022). Vykorystannia proektyvnykh metaforychnykh asotsiatyvnykh kart "Pockets" ("Kysheni") u protsesi pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Use of projective metaphorical associative cards "Pockets" in the training of social sphere specialists]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific Journal of M. P. Drahomanov NPU. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects, 90*, 68–75. [in Ukrainian].

7. Lytvynchuk, A., Mozhar, A., & Rudenchenko, O. (2023). Pozytyvna psykhoterapiia yak metod roboty z ekzystentsiinoiu kryzoiu v zhinok [Positive psychotherapy as a method of working with women's existential crisis]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia "Pedahohika. Psykholohiia" – Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series "Pedagogy. Psychology", 4*, 70–76. [in Ukrainian].

8. Mahdysiuk, L. I., Demchuk, V. B., & Pavlova, B. V. (2021). Suchasni pidkhody profilaktyky deviantnoi povedinky u diialnosti psykholohichnoi sluzhby [Modern approaches to the prevention of deviant behaviour in the activity of psychological services]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology", 7*(1), 9–17.

9. Mazurets, T., & Osadcha, T. (2024). Artterapiia yak metod psykholohichnoi korektsii deviantnoi povedinky u pidlitkiv [Art therapy as a method of psychological correction of deviant behaviour in adolescents]. In *Psykholohichna dopomoha v umovakh suchasnoi permakryzy – Psychological assistance in the conditions of modern permacrisis: Proceedings of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 52–55). Kyiv. [in Ukrainian].

10. Melnyk, A., Mahdysiuk, L., & Kliuiko, L. (2020). Vplyv uspishnosti ta emotsiino-psykholohichnoho klimatu na deviantnu povedinku pidlitkiv [The influence of academic achievement and emotional-psychological climate on adolescent deviant behaviour]. *Psykholohiia: realnist i perspektyvy – Psychology: Reality and Prospects, 14*, 160–165. [in Ukrainian].

11. Mitchenko, K. V. (2024). *Fundamentalni osnovy roboty z MAK: osoblyvosti roboty ta praktychni vpravy dlia vykorystannia v roboti psykholohamy* [Fundamentals of work with MAC: features of work and practical exercises for use by psychologists]. Dnipro: DDUVS. [in Ukrainian].

12. Nizdran-Fedorovych, O. (2020). Zastosuvannia pozytyvnoi psykhoterapii u roboti z kliientamy iz psykhotychnymy rozladamy [Application of positive psychotherapy in work with clients with psychotic disorders]. *Naukovi zapysky UKU. Seriia "Pedahohika. Psykholohiia" – Scientific Notes of UCU. Series "Pedagogy. Psychology", 3*, 105–112. [in Ukrainian].

13. Petiak, O. V. (2021). Metaforychni asotsiatyvni karty v psykholohichnomu konsultuvanni kliientiv iz seksualnymy zapytamy [Metaphorical associative cards in psychological counseling of clients with sexual requests]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia – Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Psychology, 32*(71), 2, 8–13. [in Ukrainian].

14. *Prostir artterapii: yednannia u tvorchii spivdii* [Space of art therapy: unity in creative co-action: Proceedings of the 21st International Interdisciplinary Scientific and Practical Conference]. (2024). Kyiv; Lviv. [in Ukrainian].

15. Maksymova, N. Yu. (Ed.). (2018). *Psykholohichni mekhanizmy resotsializatsii osib z deviantnoiu povedinkoiu v umovakh suspilnykh zmin* [Psychological mechanisms of resocialization of persons with deviant behaviour in conditions of social change]. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].

16. Panok, V. H., & Lutsenko, Yu. A. (Eds.). (2014). *Psykholoho-pedahohichna robota z ditmy, skhylnymy do proiavu deviantnoi, delinkventnoi povedinky (z dosvidu roboty spetsialistiv psykholohichnoi sluzhby systemy osvity Ukrainy)* [Psychological and pedagogical work with children prone to manifestations of deviant and delinquent behaviour (from the experience of specialists of the psychological service of the education system of Ukraine)]. Kyiv: Ukrainskyi NMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty. [in Ukrainian].

17. Romanenko, O. V. (2021). Chynnyky deviantnoi povedinky pidlitkiv z pozytsii riznykh psykhoterapevtychnykh pidkhodiv [Factors of adolescent deviant behaviour from the standpoint of various psychotherapeutic approaches]. *Yurydychna psykholohiia – Legal Psychology, 1*(28), 7–13. [in Ukrainian].

18. Serdiuk, L. Z., & Zaviriukha, V. V. (2018). Pozytyvna psykhoterapiia v spryianni psykholohichnomu blahopoluchchiu osobystosti [Positive psychotherapy in promoting psychological well-being of the individual]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual Problems of Psychology, 9*(11), 185–193. [in Ukrainian].

19. Khrystuk, O. L. (2014). *Psykholohiia deviantnoi povedinky* [Psychology of deviant behaviour]. Lviv: LvivDUVS. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 159.91:376

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2827-2839

Шевчук Вікторія Валентинівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава**,** https://orcid.org/0009-0000-4418-0371

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ НЕЙРОРУХОВОГО ПІДХОДУ В ОСВІТІ ДІТЕЙ З КОМПЛЕКСНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз психофізіологічних засад, педагогічних умов та перспектив упровадження нейроруxового підходу в освітній процес дітей з комплексними порушеннями розвитку. Обґрунтовано актуальність проблеми з огляду на зростання кількості дітей із поєднаними порушеннями (інтелектуальними, руховими, сенсорними, мовленнєвими та емоційно-поведінковими) та обмежену ефективність традиційних освітніх підходів. Визначено, що нейроруховий підхід базується на взаємозв'язку рухової активності та функціонування центральної нервової системи, активізує механізми нейропластичності та сприяє покращенню когнітивних, емоційних і регуляторних процесів.

Розкрито психофізіологічні механізми впливу рухових вправ на нейрохімічному, нейроанатомічному, електрофізіологічному та вегетативному рівнях, зокрема підвищення рівня BDNF, активацію префронтальної кори та гіпокампу, нормалізацію мозкових ритмів і стабілізацію емоційного стану. Встановлено, що системне застосування нейрорухових вправ сприяє покращенню уваги, пам'яті, комунікації та саморегуляції дітей з комплексними порушеннями.

Визначено ключові педагогічні умови ефективного впровадження підходу: створення сенсорно-рухового середовища, інтеграція коротких нейрорухових блоків у структуру занять та спеціальна підготовка педагогічних кадрів. Окреслено основні перешкоди впровадження (організаційні, кадрові, ресурсні, мотиваційні) та шляхи їх подолання.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою диференційованих програм для різних поєднань порушень, створенням валідних інструментів оцінки ефективності та впровадженням дистанційних форм підтримки. Доведено, що нейроруховий підхід є ефективним інструментом оптимізації освітнього процесу та психофізичного розвитку дітей з комплексними порушеннями розвитку.

Ключові слова: нейроруховий підхід, психофізіологія, нейропластичність, складні порушення розвитку, сенсомоторна інтеграція, когнітивний

розвиток, саморегуляція, інклюзивна освіта, раннє втручання, нейротрофічний фактор мозку (BDNF).

Shevchuk Viktoriia Valentynivna PhD in Psychology, Associate Professor, Department of Psychology and Pedagogy, Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic National University, Poltava, https://orcid.org/0009-0000-4418-0371

PSYCHOPHYSIOLOGICAL SUBSTANCE, PEDAGOGICAL CONDITIONS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTING A NEUROMOTOR APPROACH IN THE EDUCATION OF CHILDREN WITH COMPLEX DEVELOPMENTAL DISORDERS

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of the psycho-physiological foundations, pedagogical conditions, and prospects for implementing the neuromotor approach in the education of children with complex developmental disorders. The relevance of the problem is substantiated by the growing number of children with multiple co-occurring impairments (intellectual, motor, sensory, speech, and emotional-behavioral) and the limited effectiveness of traditional educational methods. The neuromotor approach is defined as a system based on the close relationship between movement and brain functioning, which activates neuroplasticity mechanisms and enhances cognitive, emotional, and self-regulation processes.

The study highlights key psychophysiological mechanisms of neuromotor interventions at neurochemical, neuroanatomical, electrophysiological, and autonomic levels, including increased brain-derived neurotrophic factor (BDNF), activation of the prefrontal cortex and hippocampus, normalization of brain rhythms, and stabilization of emotional states. It is shown that systematic application of neuromotor exercises improves attention, memory, communication skills, and self-regulation in children with complex developmental disorders.

The main pedagogical conditions for effective implementation are identified: the creation of a sensory-motor environment, integration of short neuromotor blocks into lesson structure, and specialized teacher training. Key barriers to implementation (organizational, professional, resource-related, and motivational) are outlined along with possible solutions.

Future research directions include the development of differentiated neuromotor programs for various combinations of disorders, the creation of valid assessment tools, and the implementation of remote support formats. The study confirms that the neuromotor approach is a promising and effective tool for optimizing educational processes and promoting the psychophysical development of children with complex developmental disorders.

Keywords: neuromotor approach, psychophysiology, neuroplasticity, complex developmental disorders, sensory-motor integration, cognitive development, self-regulation, inclusive education, early intervention, BDNF.

Постановка проблеми

Сучасна система спеціальної та інклюзивної освіти дедалі частіше стикається з викликом навчання дітей, які мають комплексні порушення розвитку – поєднання двох або більше первинних розладів (наприклад, інтелектуальних, рухових, сенсорних, мовленнєвих, емоційно-поведінкових).

Для таких дітей традиційні методи навчання часто виявляються малоефективними через глибоке ураження або дисфункцію центральної нервової системи, порушення сенсомоторної інтеграції, низький рівень довільної регуляції та уваги. У контексті вимог інклюзивної освіти, закріплених у Законі України «Про освіту», Концепції «Нова українська школа» та державних стандартах, постає нагальна проблема пошуку ефективних корекційно-розвивальних підходів, здатних забезпечити не лише академічний розвиток, але й базове психофізичне благополуччя, формування комунікативних навичок та саморегуляції у дітей з комплексними порушеннями.

Аналіз практики роботи з цією категорією дітей виявляє типові труднощі: значне обмеження рухової активності (часто через вторинні рухові розлади або тривале перебування в статичних положеннях під час занять), швидке виснаження нервової системи, труднощі переробки сенсорної інформації, низьку концентрацію уваги та високий рівень тривожності. За даними ВООЗ, серед дітей з інвалідністю рівень гіподинамії є ще вищим, ніж у загальній популяції, – понад 90 % не отримують необхідного обсягу рухової активності. В Україні, за дослідженнями Пальчук М.Б. та інших, навіть серед умовно здорових підлітків лише 15 % мають достатній рівень рухової активності; для дітей з комплексними порушеннями цей показник є критично низьким [7, с. 47].

Водночас наукові дослідження підтверджують, що цілеспрямована рухова активність є потужним чинником нейропластичності, покращення когнітивних функцій та емоційної регуляції навіть за умов органічного ураження мозку. Британське метадослідження Teaching and Learning Toolkit показало позитивний вплив фізичної активності на академічну успішність; дослідження Путрова О.Ю. та інших виявили підвищення концентрації уваги та зниження стресу після рухових втручань [8, с. 115]. Однак для дітей з комплексними порушеннями розвитку ці механізми потребують спеціального адаптування та системного впровадження.

Саме нейроруховий підхід, що ґрунтується на тісному взаємозв’язку руху та функціонування мозку, розглядається як перспективний напрям корекційної роботи з цією категорією дітей. Він передбачає системне використання спеціально дібраних рухових вправ для активізації пізнавальних процесів, розвитку сенсомоторної інтеграції, покращення комунікації та саморегуляції [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема взаємозв’язку руху та когнітивного розвитку у дітей з порушеннями розвитку досліджується в межах нейропедагогіки, сенсомоторної

інтеграції (Е. Айрес) [1, с. 114], кінезіології (П. Деннісон, Г. Деннісон) [6, с. 92]. Серед зарубіжних учених варто відзначити Еріксона (вплив руху на гіпокамп), Хіллман (зв'язок фізичної підготовленості з виконавчими функціями). В Україні питання рухової активності дітей з особливими потребами вивчають Пальчук М.Б., Кенсицька І.Л., Путров О.Ю., Бондар А., Нестеров О.С. Теоретичні засади нейропедагогіки розвивають Н. Бахмат, І. Навроцька [2, с. 335], О. Вознюк [5, с. 30], О. Дубасенюк, І. Ясюк. Здоров'язбережувальне середовище для дітей з ООП аналізують Ю. Бойчук, Л. Величко [4, с. 20], А. Марушкевич [3, с. 73], В. Шевчук [9, с. 3926]. Однак комплексних досліджень щодо впровадження нейрорухового підходу саме для дітей з комплексними порушеннями розвитку (поєднання інтелектуальних, рухових, сенсорних розладів) наразі недостатньо.

Мета статті. Психофізіологічне обґрунтування нейрорухового підходу для дітей з комплексними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. У дітей з комплексними порушеннями розвитку часто спостерігається дисфункція на різних рівнях нервової системи – від периферичних нервів до вищих кіркових центрів. Нейроруховий підхід дозволяє задіяти механізми нейропластичності, які зберігаються навіть за умов органічного ураження. На нейрохімічному рівні регулярні рухові вправи підвищують рівень нейротрофічного фактора мозку (BDNF), що стимулює виживання та ріст нейронів, посилює синаптичну пластичність. Це особливо важливо для дітей з комплексними порушеннями, оскільки BDNF сприяє компенсаторній перебудові нейронних мереж. Крім того, рух активує дофамінову та серотонінову системи, що покращує мотивацію, знижує рівень кортизолу (стресового гормону) та зменшує прояви тривожності та апатії, які часто супроводжують комплексні порушення [10, с. 194].

На нейроанатомічному рівні цілеспрямовані рухи стимулюють роботу гіпокампу (відповідального за пам'ять та просторову орієнтацію), префронтальної кори (виконавчі функції, увага), мозочка (координація, автоматизація рухів) та ретикулярної формації (підтримка неспання). Для дітей з комплексними порушеннями, у яких часто є затримка або дисфункція цих структур, нейрорухові вправи стають своєрідним «тренуванням» для мозку.

Електрофізіологічні дослідження (ЕЕГ) показують, що навіть короткі нейрорухові паузи нормалізують альфа-ритм (стан спокійної готовності), знижують патологічний високочастотний бета-ритм (тривога) та пригнічують тета-ритм (сонливість). Вегетативна нервова система також реагує: активуються парасимпатичні впливи через блукаючий нерв, підвищується варіабельність серцевого ритму, що створює стан «спокійної активації», необхідний для засвоєння нових навичок.

Конкретні види нейрорухових вправ мають специфічний ефект для дітей з комплексними порушеннями. Перехресні рухи (наприклад, «права рука – ліва нога») сприяють синхронізації півкуль через мозолисте тіло, що покращує міжпівкульну взаємодію – це критично для дітей із затримкою психомов-

леннєвого розвитку. Координаційні вправи (ловіння м'яча, малювання в повітрі) активують мозочок та тім'яні частки, розвиваючи просторове мислення та планування рухів. Балансувальні вправи (стояння на одній нозі, ходьба по лінії) стимулюють вестибулярну систему, яка має прямі проекції до гіпокампу та префронтальної кори, покращуючи пам'ять і увагу. Дихальні техніки (діафрагмальне дихання, подовжений видих) знижують кортизол і активують парасимпатику, що особливо важливо для дітей з емоційно-поведінковими розладами. М'які рухи та сенсорно-інтегративні вправи (погладжування, ритмічні похитування) допомагають знизити сенсорну захистність та гіперчутливість, які часто спостерігаються при розладах аутистичного спектра та ДЦП.

Таблиця 1

Ключові результати досліджень впливу фізичної активності на когнітивні функції у дітей з порушеннями розвитку

Дослідження / джерело	**Вибірка**	**Основні результати**
ВООЗ (глобальна статистика)	Діти та підлітки з інвалідністю	Понад 90 % не досягають рекомендованого рівня рухової активності
Пальчук М.Б. та ін. (2023)	Дівчата 12–13 років, Україна (типові)	Лише 15 % мають високий рівень активності; для дітей з ООП показники значно нижчі
Education Endowment Foundation	Школярі з особливими потребами	Фізична активність покращує академічну успішність та соціальну адаптацію
Путров О.Ю. та ін. (2025)	Студенти з когнітивними труднощами	Покращення концентрації уваги та зниження стресу після рухових втручань
Бондар А. (2024)	Молодь з тривожними розладами	Стабілізація емоційного стану, зниження рівня тривожності
Erikson et al. (2011)	Діти з гіпоксичними ураженнями мозку	Аеробні вправи збільшують об'єм гіпокампу, покращують пам'ять

Наведені дані свідчать, що проблема гіподинамії є критичною для дітей з комплексними порушеннями, а рухові втручання мають доведену ефективність у покращенні когнітивних та емоційних функцій. Особливо важливо, що навіть помірна фізична активність сприяє нейропластичності та компенсаторним процесам в ураженому мозку.

Таблиця 2

Психофізіологічні механізми впливу нейрорухових вправ на дітей з комплексними порушеннями розвитку

Рівень	Механізм	Специфіка для дітей з комплексними порушеннями
Нейрохімічний	Підвищення BDNF, дофаміну, серотоніну; зниження кортизолу	Компенсація нейромедіаторного дисбалансу, зменшення апатії та гіперактивності
Нейроанатомічний	Активація гіпокампу, префронтальної кори, мозочка, ретикулярної формації	Стимуляція дозрівання структур, що відстають у розвитку; покращення міжпівкульної взаємодії
Електрофізіологічний	Нормалізація альфа-ритму, зниження бета- та тета-ритмів	Зменшення епілептиформної активності (у деяких дітей), подолання патологічної повільності
Вегетативний	Підвищення HRV, активація парасимпатики	Зниження вегетативної дисрегуляції (тахікардія, гіпергідроз, порушення сну)

Ця таблиця показує, що нейрорухові вправи впливають на ті ж рівні, які найчастіше уражені при комплексних порушеннях, тому вони є патогенетично обґрунтованим методом корекції.

Таблиця 3

Перешкоди для впровадження нейрорухових технологій в освіті дітей з комплексними порушеннями розвитку

Категорія перешкод	Конкретні виклики	Наслідки для освітнього процесу
Інституційно-організаційні	Жорстка структура занять, відсутність рухових пауз у розкладі; недостатнє технічне оснащення	Діти з комплексними порушеннями швидко втомлюються, не отримують необхідної сенсомоторної стимуляції
Кадрові та компетентнісні	Необізнаність педагогів з нейрофізіологією та методами нейрокорекції; низька кваліфікація в адаптації вправ	Нейрорухові технології застосовуються несистемно, часто неправильно, що може призвести до негативних реакцій дитини

Категорія перешкод	**Конкретні виклики**	**Наслідки для освітнього процесу**
Ресурсні	Відсутність адаптованого обладнання (сенсорні кімнати, балансири, тактильні доріжки); брак методичних матеріалів	Неможливість індивідуалізувати нейрорухові програми для дітей з різними нозологіями
Мотиваційно-психологічні	Низька мотивація батьків та самих дітей (через стомлюваність, негативний досвід); опір педагогів змінам	Несформованість звички до руху, закріплення пасивних форм поведінки

Подолання цих перешкод потребує спеціальної підготовки кадрів, створення доступного сенсорно-рухового середовища та залучення батьків до співпраці.

Попри значну кількість досліджень з нейропедагогіки, сенсомоторної інтеграції та кінезіології, проблема цілісного впровадження нейрорухового підходу саме для дітей з комплексними порушеннями розвитку залишається недостатньо розробленою. Це зумовлено кількома причинами.

По-перше, більшість наявних робіт фокусуються на **окремих нозологіях** – дитячому церебральному паралічі (ДЦП), розладах аутистичного спектра (РАС), інтелектуальній недостатності або сенсорній алалії ізольовано. Однак у реальній практиці дуже поширеними є **комбіновані порушення**: наприклад, ДЦП часто поєднується з інтелектуальною недостатністю та мовленнєвими розладами; РАС – із затримкою психомовленнєвого розвитку, руховими стереотипіями та епілептиформною активністю; синдром Дауна – із вадами серця, зниженим м’язовим тонусом та когнітивними труднощами. У таких випадках нейрорухові вправи, розроблені для «чистих» нозологій, виявляються непридатними або навіть небезпечними без відповідної адаптації.

По-друге, переважна більшість публікацій розглядають нейрорухові вправи як **загальний оздоровчий засіб** – для підвищення тонусу, зняття стресу, покращення настрою. При цьому ігнорується специфіка множинних порушень: наявність судомного синдрому, гідроцефалії, важких моторних обмежень, сенсорних дефіцитів (сліпота, глухота), які потребують не просто адаптації, а радикальної модифікації рухових програм. Наприклад, перехресні рухи «права рука – ліва нога» неможливі для дитини зі спастичним тетрапарезом – у такому випадку використовують пасивне проведення рухів або уявне виконання.

По-третє, в науковій літературі бракує **системних досліджень**, які б порівнювали ефективність різних нейрорухових протоколів для дітей з різними

поєднаннями порушень. Відсутні лонгітюдні спостереження, рандомізовані контрольовані випробування, що унеможливлює формулювання доказових рекомендацій. Більшість публікацій – це опис окремих клінічних випадків або теоретичні огляди.

На сьогодні залишаються відкритими щонайменше три групи питань, які мають критичне значення для практики. Перше питання стосується того, як адаптувати нейрорухові вправи для дітей з поєднанням інтелектуальної недостатності та рухових обмежень. Така адаптація має відбуватися за кількома параметрами. По-перше, це сенсорна модальність: якщо дитина не розуміє вербальну інструкцію, використовують візуальне моделювання – показ руху дорослим або відеоприклад, або тактильне ведення, тобто руку в руці. По-друге, важливий обсяг руху: при спастичності або контрактурах амплітуду обмежують безболісним діапазоном, а при гіпотонії використовують підтримку зовнішніми опорами. По-третє, темп і ритм: діти з інтелектуальними порушеннями часто не здатні підтримувати заданий ритм, тому застосовують зовнішній метроном – звуковий або візуальний, або дозволяють виконувати рухи в індивідуальному темпі. По-четверте, складність координації: замість послідовності «права рука до лівого коліна, потім ліва рука до правого коліна» спочатку відпрацьовують один перехресний рух, а потім додають другий. Наведемо приклад адаптації. Для дитини з ДЦП (спастична диплегія) та помірною інтелектуальною недостатністю вправу «перехресне крокування» модифікують у сидячому положенні з фіксацією спини: дорослий пасивно підносить праву руку дитини до лівого коліна, потім ліву – до правого, супроводжуючи рух ритмічним мовленнєвим супроводом («раз-два»). Після кількох занять дитина починає виконувати рух самостійно, але в сповільненому темпі.

Друге відкрите питання – як дозувати навантаження при різному рівні виснажливості нервової системи. Діти з комплексними порушеннями мають значні відмінності за показниками психофізіологічної витривалості. Умовно їх можна поділити на три групи. До групи А (висока виснажливість) належать діти з органічними ураженнями мозку, епілепсією, гідроцефалією. У них після двох-трьох хвилин інтенсивних вправ виникають ознаки перевтоми: посилення гіперкінезів, наростання спастики, емоційні зриви (плач, агресія), а іноді й епілептичні пароксизми. Для них оптимальний режим – мікросесії по одній-дві хвилини з частотою кожні 15–20 хвилин, з обов’язковим контролем частоти серцевих скорочень, дихання, кольору шкіри. Перевага надається пасивним і напівпасивним рухам, дихальним технікам. Група Б (середня витривалість) – це діти з РАС, синдромом Дауна, помірною інтелектуальною недостатністю без виражених рухових розладів. Вони можуть виконувати нейрорухові вправи протягом п’яти-семи хвилин без перерви. Критерієм достатності слугує поява перших ознак стомлення – зниження точності рухів, поява відволікань. Після цього обов’язкова пауза з релаксацією (дихання, розслаблення м’язів). Група В (висока витривалість) включає дітей з легкими формами порушень, наприклад,

затримкою психомовленнєвого розвитку без органічної патології. Їм можна виконувати вправи до десяти хвилин, поступово збільшуючи інтенсивність. Ключовий принцип дозування – «краще менше, але частіше». Для дітей з комплексними порушеннями рекомендовано включати нейрорухові блоки в кожне заняття (чотири-шість разів на день по три-п'ять хвилин), аніж одне тривале тренування на двадцять-тридцять хвилин, яке призведе до перевтоми.

Третє питання: які психофізіологічні маркери використовувати для оцінки ефективності? Оцінка ефективності нейрорухового підходу для дітей з комплексними порушеннями не може обмежуватися лише педагогічними спостереженнями (чи стала дитина краще писати, рахувати). Необхідні об'єктивні психофізіологічні маркери, які можна поділити на три рівні. Нейрохімічні маркери – рівень BDNF у крові, співвідношення кортизол/дегідроепіандростерон, дофаміну та серотоніну – доступні лише в дослідницьких лабораторіях, тому для практичних закладів освіти вони недоступні. Електрофізіологічні маркери, які потребують портативного ЕЕГ, включають нормалізацію альфа-ритму (збільшення відсоткового внеску альфа-діапазону в загальну потужність), зниження індексу тета/бета (що корелює з рівнем уваги та когнітивним контролем), зменшення епілептиформних розрядів, якщо вони були. Найбільш доступними в школі є вегетативні маркери. Це варіабельність серцевого ритму (HRV), яку вимірюють за допомогою пульсометрів або мобільних додатків: збільшення HRV свідчить про покращення парасимпатичної регуляції та зниження стресу. Також важлива частота серцевих скорочень у спокої – її зниження на 5–10 ударів на хвилину після курсу нейрорухових занять є позитивною динамікою. Дихальна аритмія, яка оцінюється як різниця між частотою серцевих скорочень на вдиху та видиху, та її збільшення свідчить про кращу вегетативну гнучкість. Поведінкові маркери – найпростіші, але суб'єктивні: тривалість утримання уваги в секундах, кількість відволікань за урок, рівень тривожності за шкалою спостереження, частота стереотипних рухів (при РАС), якість виконання графомоторних проб. Практична рекомендація: у закладах освіти доцільно використовувати комбінацію вегетативних маркерів (HRV за допомогою смарт-годинника) та поведінкових шкал (щоденник спостережень, що заповнюється педагогом і асистентом). Це дозволяє об'єктивізувати динаміку без залучення дорогого обладнання.

Перейдемо до детального розгляду першої педагогічної умови – створення здоров'язбережувального сенсорно-рухового середовища. Окрім загальних вимог, таких як адаптовані меблі та сенсорні куточки, для дітей з комплексними порушеннями важливі специфічні елементи. Передусім це зони різної сенсорної наповненості: «тиха зона» з мінімумом подразників для дітей з гіперчутливістю, «помірна зона» для більшості занять, «активна зона» з балансирами, гойдалками, підвісними системами для стимуляції вестибулярного апарату. Перехід між зонами має бути плавним, без різких змін освітлення та звуку. Далі, безпека руху: для дітей з епілепсією потрібне м'яке покриття підлоги, відсутність гострих

кутів; для дітей з порушенням координації – поручні, опори, нековзні килимки. Важлива також візуальна підтримка інструкцій: поряд із дзеркалом або на стіні розміщуються схеми нейрорухових вправ (піктограми, фото, короткі відео), щоб дитина могла самостійно звернутися до алгоритму. Крім того, для кожної дитини створюється індивідуальний сенсорний маршрут – набір предметів, які допомагають регулювати її стан: важка ковдра для заспокоєння, жувальні трубочки для оральної стимуляції, пружні стрічки для ніг для пропріоцепції. Нейрорухові вправи включають взаємодію з цими предметами.

Друга умова – інтеграція нейрорухових вправ у структуру заняття. Деталізуємо часові параметри та типи вправ для різних етапів. На початку заняття проводиться активуючий блок тривалістю 3–5 хвилин. Використовуються вправи, що підвищують тонус кори та активують міжпівкульну взаємодію: перехресні рухи, такі як «дзеркальне малювання» (обидві руки малюють симетричні фігури) або «кільця» (почергове з'єднання пальців); дихальні техніки – «квадратне дихання» (вдих-затримка-видих-затримка по 4 секунди) для дітей з високим рівнем тривожності, «активний видих» (шумний видих через рот) для дітей з гіпотонією; візуально-моторне тренування – стеження очима за рухом предмета (ліхтарика, м'яча) в поєднанні з поворотами голови. Важливо: для дітей з епілепсією уникають ритмічної фотостимуляції (миготливе світло) та гіпервентиляції (глибоке часте дихання). У середині заняття, через 10–15 хвилин після початку, коли з'являються перші ознаки стомлення (дитина починає відволікатися, позіхати, змінювати позу), проводиться підтримуючий блок тривалістю 3–7 хвилин. Тут використовують балансувальні вправи – стояння на одній нозі з опорою на стіну, ходьбу по лінії на підлозі, «ластівку»; для дітей з важкими руховими порушеннями – сидіння на фітболі з утриманням рівноваги. Також застосовують координаційні вправи: кидання м'яча об стіну з ловінням, почергове торкання носа і вуха («окуляр-телефон-будиночок»), малювання в повітрі вісімки то однією, то другою рукою. Корисні м'які рухи – нахили голови, обертання плечима, «млин» (руки в сторони, повороти тулуба), які знімають статичне напруження. Наприкінці заняття проводять релаксаційний блок тривалістю 2–4 хвилини, спрямований на зниження збудження, закріплення позитивного емоційного фону, переведення короткочасної пам'яті в довготривалу. Це може бути прогресивна м'язова релаксація за Джекобсоном (почергове напруження-розслаблення груп м'язів) для дітей, які здатні розуміти інструкцію; пасивне розтягування, коли педагог асистує дитині – для дітей зі спастикою; аутотренінг з елементами дихання («вдихаємо спокій, видихаємо втому»); тактильне погладжування спини або рук – для дітей з РАС, які дозволяють дотик. Важливе правило: жоден нейроруховий блок не повинен викликати у дитини негативних емоцій. Якщо дитина чинить опір, вправу замінюють на більш м'яку або відкладають.

Третя умова – спеціальна підготовка кадрів. Педагоги та асистенти, які працюють з дітьми з комплексними порушеннями, мають володіти низкою

компетенцій. По-перше, це знання психофізіологічних основ: розуміння того, чому перехресні рухи активують мозолисте тіло, як дихання впливає на блукаючий нерв, чому балансувальні вправи важливі для гіпокампу. Без цього нейрорухові вправи перетворюються на механічне виконання без урахування стану дитини. По-друге, уміння адаптувати вправи залежно від нозології. При ДЦП (спастичні форми) використовують розслаблення перед вправами, уникають різких рухів, роблять акцент на пасивних і напівпасивних перехресних рухах, дихальних техніках з подовженим видихом для зниження тонусу. При РАС важлива візуальна підтримка, чітка послідовність (соціальна історія про «зарядку для мозку»), дозування сенсорних подразників (уникати дотиків, якщо дитина сенсорно захищена), включення стереотипних рухів дитини в нейрорухову гру – наприклад, якщо дитина розмахує руками, це можна перетворити на «крила метелика». При інтелектуальній недостатності (помірній або тяжкій) потрібне максимальне спрощення інструкцій – один крок, один рух, багаторазове повторення однієї й тієї ж вправи протягом тижня, обов'язкове позитивне підкріплення (похвала, жетон). По-третє, фахівці мають володіти навичками екстреної допомоги: розпізнавання вегетативних криз (раптове почервоніння або збліднення, тахікардія, пітливість), судомних нападів (при епілепсії – повернути дитину на бік, не вставляти предмети в рот, викликати допомогу), різкого підвищення спастики (припинити вправу, провести пасивне розтягування). Педагог повинен знати для кожної дитини індивідуальний план невідкладної допомоги.

По-четверте, необхідна індивідуалізація через складання нейрорухового маршруту – документу, де для конкретної дитини прописано латеральний профіль (правша, лівша, амбідекстр, чи є перехресна латеральність), сенсорні преференції та аверсії (які дотики приємні, які – ні, чутливість до звуку, світла), тип вищої нервової діяльності (сильний чи слабкий, врівноважений чи неврівноважений), що визначається за спостереженнями, рівень тривожності (високий, середній, низький), рекомендовані та протипоказані вправи (наприклад, при синдромі нестабільності шийних хребців протипоказані різкі повороти голови), оптимальну тривалість нейрорухового блоку (3, 5 чи 7 хвилин) та частоту включення. Такий маршрут створюється командою супроводу – психологом, фізичним терапевтом, логопедом, педагогом – і переглядається кожні три місяці.

Висновки. Теоретичний аналіз підтвердив, що нейроруховий підхід має ґрунтовне психофізіологічне підґрунтя і впливає на нейрохімічні, нейроанатомічні, електрофізіологічні та вегетативні механізми, створюючи умови для нейропластичності та компенсації порушень у дітей із комплексними освітніми потребами. Його ефективність забезпечується реалізацією трьох ключових педагогічних умов: організацією сенсорно-рухового середовища, інтеграцією нейрорухових вправ у структуру занять та спеціальною підготовкою фахівців. Комплексне впровадження підходу сприяє покращенню когнітивних функцій,

емоційної регуляції та поведінки дітей, підсилюючи результативність інших корекційних і терапевтичних втручань.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з експериментальною перевіркою ефективності програм, розробкою диференційованих комплексів вправ для різних нозологій, створенням доступного інструментарію оцінювання, впровадженням дистанційних форм підтримки та вивченням довготривалих ефектів. Це дозволить інтегрувати нейроруховий підхід у практику спеціальної та інклюзивної освіти на науково обґрунтованому рівні.

Література

1. Айрес Е. Д. Дитина і сенсорна інтеграція. Розуміння прихованих проблем розвитку : пер. з англ. Київ : Вид-во Ростислава Бурлаки, 2024. 266 с.

2. Бахмат Н., Навроцька І. Можливості реалізації нейропедагогічних підходів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2024. № 3 (137). С. 334–349. DOI: https://doi.org/10.24139/2312-5993/2024.03/334-349. URL: https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/15830

3. Бойчук Ю., Омельченко П., Мірошниченко О. *Сучасні здоров'язбережувальні технології в інклюзивній освіті. Освіта збереже Україну!* : матеріали III Всеукр. Прокопенківських читань, 10 червня 2024 р. Харків, 2024. С. 72–77.

4. Величко Л. П., Рибалко Л. М. Сучасні здоров'язбережувальні технології в освіті. *Академічна й університетська наука: результати та перспективи* : зб. наук. пр. XVII Міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 груд. 2024 р. Полтава : Нац. ун-т ім. Ю. Кондратюка, 2024. С. 19–21.

5. Вознюк О. В., Дубасенюк О. А. Інноваційні психопедагогічні аспекти освіти різновікових груп суб'єктів освіти в умовах ціложиттєвого навчання. *Нові технології навчання*. 2024. № 98. С. 23–32. DOI: https://doi.org/10.52256/2710-3560.98.2024.98.03

6. Деннісон П. Е., Деннісон Г. Е. Гімнастика мозку : книга для вчителів та батьків : пер. з англ. Київ : Вид-во Ростислава Бурлаки, 2024. 160 с.

7. Пальчук М. Б. Рівень рухової активності підлітків в Україні та шляхи його оптимізації. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2018. № 3. С. 45–50.

8. Путров О. Ю. Вплив рухової активності на когнітивні функції та психоемоційний стан дітей. *Психологія і особистість.* 2019. № 2. С. 112–120.

9. Шевчук В.В. Психолого-педагогічний супровід формування навчальної поведінки у дітей з особливими освітніми потребами. *Перспективи та інновації науки.* 2026. № 1 (59). С. 3926-3938.

10. Ясюк І. Нейропедагогіка та мозок-орієнтоване навчання: нові підходи у викладанні та навчанні іноземних мов. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 4. С. 193–206. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-193-201

11. Global Health Observatory. URL: https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr-details/4482?utm_source=chatgpt.com. (дата звернення: 24.01.2026 р.).

References

1. Ayres, E. D. (2024). *Dytyna i sensorna intehratsiia. Rozuminnia pryhovanykh problem rozvytku [The Child and Sensory Integration: Understanding Hidden Developmental Problems]*. Kyiv: Vyd-vo Rostyslava Burlaky [in Ukrainian].

2. Bakhmat, N., & Navrotska, I. (2024). Mozhlyvosti realizatsii neiropedahohichnykh pidkhodiv [Possibilities of implementing neuropedagogical approaches]. *Pedahohichni nauky:*

teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies, 3 (137), 334-347 [in Ukrainian].

3. Boichuk, Yu., Omelchenko, P., & Miroshnychenko, O. (2024). Suchasni zdoro-viazberezhuvalni tekhnolohii v inkliuzyvnii osviti [Modern health-saving technologies in inclusive education]. In *Osvita zberezhe Ukrainu! – Education will save Ukraine!:* materialy III Vseukr. Prokopenkivskykh chytan (pp. 72-77). Kharkiv [in Ukrainian].

4. Velychko, L. P., & Rybalko, L. M. (2024). Suchasni zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii v osviti [Modern health-saving technologies in education]. In *Akademichna y universytetska nauka: rezultaty ta perspektyvy – Academic and university science: results and prospects]*: zb. nauk. pr. XVII mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 19-21). Poltava: Nats. un–t im. Yu. Kondratiuka [in Ukrainian].

5. Vozniuk, O. V., & Dubaseniuk, O. A. (2024). Innovatsiini psykhopedahohichni aspekty osvity riznovikovykh hrup sub'iektiv osvity v umovakh tsilozhyttievoho navchannia [Innovative psycho-pedagogical aspects of education of different age groups of educational subjects in the context of lifelong learning]. *Novi tekhnolohii navchannia – New learning technologies,* 98, 23-32. DOI: https://doi.org/10.52256/2710-3560.98.2024.98.03 [in Ukrainian].

6. Dennison, P. E., & Dennison, G. E. *Himnastyka mozku [Brain gymnastics]:* knyha dlia vchyteliv ta bativ. Kyiv: Vyd-vo Rostyslava Burlaky [in Ukrainian].

7. Marushkevych, A. (2023). Zdoroviazberezhuvalni osvitni tekhnolohii v navchanni studentiv: neobkhidnist zabezpechennia [Health-preserving educational technologies in student education: the need to ensure]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohika – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Pedagogy,* 2, 18, 43-46. DOI: https://doi.org/10.17721/2415-3699.2023.18.09 [in Ukrainian].

8. Stebliuk, S. (2024). Zdoroviazberezhuvalni tekhnolohii v inkliuzyvnomu osvitnomu seredovyshchi [Health-saving technologies in an inclusive educational environment]. *Pedahohichna innovatyka: suchasnist ta perspektyvy – Pedagogical innovation: modernity and prospects,* 3, 48-56. DOI: https://doi.org/10.32782/ped-uzhnu/2024-3-7 [in Ukrainian].

9. Shevchuk, V. V. (2026). Psykholoho-pedahohichnyi suprovid formuvannia navchalnoi povedinky u ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Psychological and pedagogical support for the formation of learning behavior in children with special educational needs]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky* – Prospects and innovations of science, 1 (59), 3926–3938. [in Ukrainian].

10. Yasiuk, I. (2024). Neiropedahohika ta mozok-oriientovane navchannia: novi pidkhody u vykladanni ta navchanni inozemnykh mov [Neuropedagogy and brain-based learning: new approaches in teaching and learning foreign languages]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 4, 193-206. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-4-193-201 [in Ukrainian].

11. Global Health Observatory. Retrieved from https://www.who.int/data/gho/indicator-metadata-registry/imr-details/4482?utm_source=chatgpt.com.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 159.947.5:355.1-057.36

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2840-2852

Шиліна Алла Андріївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, https://orcid.org/0000-0001-7377-0776

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РІЗНИМ БОЙОВИМ ДОСВІДОМ

Анотація. У статті висвітлено результати теоретичного та емпіричного дослідження психологічних особливостей професійної мотивації військовослужбовців з різним бойовим досвідом. Актуальність теми зумовлена тим, що в умовах воєнного стану та виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах мотивація виступає одним із ключових чинників ефективності професійної діяльності, стійкості до стресу, збереження працездатності та готовності до подальшого проходження служби. Теоретичний аналіз показав, що мотивація військовослужбовців є складною системою внутрішніх і зовнішніх спонукань, а бойовий досвід постає важливим чинником її трансформації.

Емпіричне дослідження проведено із застосуванням методики «Мотивація професійної діяльності» К. Замфір. Участь у ньому взяли військовослужбовці, поділені на дві групи: з бойовим досвідом менше року та з бойовим досвідом 3-5 років. Установлено, що у військовослужбовців із меншим бойовим досвідом більш вираженими є зовнішні стимули професійної діяльності, насамперед орієнтація на матеріальне заохочення, соціальне визнання, а також уникнення критики й покарання. Це вказує на вищу залежність їхньої професійної активності від зовнішнього контролю та оцінювання. Натомість у військовослужбовців із більшим бойовим досвідом достовірно вищими є показники задоволення від процесу і результату праці, можливості самореалізації та внутрішньої мотивації, що свідчить про глибше особистісне прийняття професійної діяльності, її осмисленість та інтегрованість у систему індивідуальних цінностей.

Визначено, що мотиваційний комплекс військовослужбовців з бойовим досвідом менше року має співвідношення ЗПМ > ЗНМ > ВМ, тоді як у групі з бойовим досвідом 3-5 років виявлено більш оптимальний тип ВМ > ЗПМ > ЗНМ. Отримані результати дають підстави стверджувати, що бойовий досвід сприяє переходу від переважно зовнішньо зумовленої до більш зрілої, внутрішньо осмисленої професійної мотивації. Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів для вдосконалення системи психологічного супроводу військовослужбовців, особливо на ранніх етапах набуття бойового досвіду.

Ключові слова: мотивація, професійна мотивація, військовослужбовці, бойовий досвід, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація, мотиваційний комплекс, екстремальні умови.

Shylina Alla Andriivna Candidate of psychological sciences, associate professor, Associate professor of the Department of Sociology and Psychology, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Kharkiv, orcid.org/0000-0001-7377-0776

SPECIFIC FEATURES OF PROFESSIONAL MOTIVATION IN MILITARY PERSONNEL WITH DIFFERENT COMBAT EXPERIENCE

Abstract. The article presents the results of a theoretical and empirical study of the psychological characteristics of professional motivation in military personnel with different combat experience.

The relevance of the topic is determined by the fact that under martial law and while performing service-combat tasks in extreme conditions, motivation acts as one of the key factors of professional efficiency, stress resistance, maintenance of working capacity, and readiness for further service. Theoretical analysis has shown that the motivation of military personnel is a complex system of internal and external incentives, while combat experience appears to be an important factor in its transformation.

The empirical study was conducted using K. Zamfir's "Professional Motivation" methodology. The participants were divided into two groups: servicemen with combat experience of less than one year and servicemen with combat experience of 3–5 years. It was found that military personnel with less combat experience demonstrate a stronger orientation toward external incentives, primarily material reward, social recognition, and the avoidance of criticism and punishment. This indicates a greater dependence of their professional activity on external control and evaluation. In contrast, servicemen with greater combat experience show significantly higher indicators of satisfaction with the process and results of work, opportunities for self-realization, and intrinsic motivation, which reflects a deeper personal acceptance of professional activity, its meaningfulness, and integration into the system of individual values.

It was determined that the motivational complex of servicemen with less than one year of combat experience has the ratio EPM > ENM > IM, whereas the group with 3-5 years of combat experience demonstrates a more optimal type, IM > EPM > ENM. The findings suggest that combat experience contributes to the transition from predominantly externally determined motivation to a more mature, internally meaningful professional motivation. The practical significance of the study lies in the possibility of using its results to improve the system of psychological support for military personnel, especially at the early stages of acquiring combat experience.

Keywords: motivation, professional motivation, military personnel, combat experience, intrinsic motivation, extrinsic motivation, motivational complex, extreme conditions.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану та тривалої збройної агресії проти України особливого значення набуває вивчення психологічних чинників ефективного функціонування військовослужбовців. Одним із ключових чинників, що визначає якість виконання професійних завдань, стійкість до стресу, здатність до тривалого збереження працездатності та готовність до подальшого проходження служби, є професійна мотивація. Саме мотиваційна сфера значною мірою зумовлює спрямованість поведінки військовослужбовця, особливості прийняття рішень, ставлення до службових обов'язків, рівень відповідальності та наполегливість у досягненні поставлених цілей.

Актуальність дослідження професійної мотивації військовослужбовців посилюється тим, що бойовий досвід виступає не лише чинником професійного становлення, а й важливим психологічним фактором, який може змінювати систему мотивів, цінностей і смислів особистості. Участь у бойових діях пов'язана з перебуванням у ситуаціях підвищеного ризику, невизначеності, фізичного та емоційного напруження, що, з одного боку, сприяє формуванню більш зрілої професійної позиції, а з іншого може впливати на трансформацію мотиваційної структури особистості. У зв'язку з цим особливої наукової значущості набуває вивчення психологічних особливостей професійної мотивації військовослужбовців з різним бойовим досвідом.

У сучасній психологічній науці проблема мотивації професійної діяльності розглядається в контексті вивчення внутрішніх і зовнішніх спонукань, смислових засад діяльності, потребово-мотиваційної сфери та чинників професійної ефективності. Водночас питання специфіки професійної мотивації військовослужбовців залежно від тривалості та інтенсивності бойового досвіду залишається недостатньо розробленим. Особливої уваги потребує встановлення того, які саме мотиви, внутрішні чи зовнішні, набувають провідного значення у військовослужбовців на різних етапах їхнього професійного та бойового становлення.

Стан дослідження проблеми. Мотивація військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах розглядається як система внутрішніх і зовнішніх спонукань. У сучасних зарубіжних дослідженнях її переважно пояснюють у межах теорії самовизначення, а практичне формування пов'язують із поєднанням престижу служби, соціальних гарантій, професійних перспектив і патріотичних цінностей [1].

Мотивація до військово-професійної діяльності трактується як складна система внутрішніх і зовнішніх спонукань, що визначає спрямованість і регуляцію професійної поведінки військовослужбовця. Дослідження показують,

що провідними мотивами вступу на військову службу є самореалізація, визнання, патріотизм і вирішення особистих проблем, а зі збільшенням стажу служби посилюються позитивне ставлення до військової діяльності, внутрішня мотивація та психологічна готовність до її виконання [2]. У науковій літературі доведено, що успішність професійної діяльності залежить не лише від сили мотивації, а й від змісту, співвідношення та ієрархії провідних мотивів [3].

Зміни в безпековому та соціокультурному середовищі зумовлюють трансформацію потребово-мотиваційної сфери особистості. За таких умов мотиваційний чинник набуває важливого значення у забезпеченні ефективного виконання військовослужбовцями службово-бойових завдань, а розуміння особливостей професійної мотивації постає необхідною умовою результативної військової діяльності [4].

Дослідники встановили, що мотивація є одним із провідних чинників, які визначають активність поведінки військовослужбовців. Її значення особливо посилюється в умовах виконання бойових завдань, пов'язаних із безпосередньою загрозою життю. Також виявлено значущі зв'язки між особистісними характеристиками військовослужбовців, зокрема мотивацією, та результатами військової діяльності [5].

Бойовий досвід є важливим чинником трансформації мотиваційної сфери військовослужбовців. Його наявність пов'язується з вищою адаптивністю, стресостійкістю та орієнтацією на соціальну взаємодію, що свідчить про посилення мотивації відповідальності, колективної взаємодії та суспільної значущості військової діяльності [6]. Приходько І.І. та Юр'єва Н.В. встановили зв'язок між смисложиттєвими орієнтаціями військовослужбовців з різним бойовим досвідом і мотивацією професійного вибору. Самостійний вибір військової професії пов'язаний із вищою осмисленістю життя, тоді як у контрактників із бойовим досвідом провідними виступають мотиви військово-професійної взаємодії, а в офіцерів – мотиви професійного розвитку й визнання досягнень [7].

Ціннісно-смислова сфера військовослужбовців є важливим компонентом особистісної регуляції, що може змінюватися під впливом бойового досвіду. Дослідження свідчать, що участь у бойових діях не завжди має деструктивний вплив, а нерідко супроводжується вищою задоволеністю життям, більшою осмисленістю та більш диференційованою системою цінностей [8].

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне та емпіричне вивчення психологічних особливостей професійної мотивації військовослужбовців з різним бойовим досвідом

Виклад основного матеріалу. У межах дослідження здійснено порівняльний аналіз особливостей професійної мотивації військовослужбовців з різним бойовим досвідом. Це дало змогу виявити специфіку мотиваційної структури та домінуючих мотивів професійної діяльності в обох групах. У нашому дослідженні взяли участь військовослужбовців у кількості 57 осіб з

різним бойовим досвідом. Першу групу досліджуваних склали військовослужбовці з бойовим досвідом менше року, їх кількість 25 осіб, а другу – військовослужбовці з досвідом від 3 до 5 років кількістю 32 особи.

Готовність військовослужбовця до професійної діяльності тісно пов'язана з мотиваційним компонентом, який значною мірою визначає успішність виконання службово-бойових завдань [9]. Саме тому важливим є емпіричний аналіз професійної мотивації військовослужбовців за методикою К. Замфір.

Для вивчення мотивації професійної діяльності військовослужбовців з різним бойовим досвідом використовувалася методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфіра) [10], в основу якої покладена концепція про внутрішню і зовнішню мотивацію.

Про внутрішній тип мотивації слід говорити, коли для особистості має значення діяльність сама по собі. Якщо ж в основі мотивації професійної діяльності лежить прагнення до задоволення інших потреб зовнішніх по відношенню до змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати і так далі), то в даному випадку прийнято говорити про зовнішню мотивацію. Самі зовнішні мотиви диференціюються тут на зовнішніх позитивних і зовнішніх негативних. Зовнішні позитивні мотиви, поза сумнівом, ефективніші і бажаніші зі всіх точок зору, чим зовнішні негативні мотиви. В основу покладена концепція про внутрішню і зовнішню мотивацію.

Особливості мотивації професійної діяльності військовослужбовців нами вивчалося за допомогою методики К. Замфіра. Результати дослідження мотивації професійної діяльності медичних працівників наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники мотивації професійної діяльності військовослужбовців з різним бойовим досвідом

Шкали	**Військовослужбовці з досвідом менше року**	**Військовослужбовці з досвідом 3-5 років**	**t**	**p**
Грошовий заробіток	4,5±0,5	3,8±0,5	1,4	-
Прагнення до просування по роботі	4,03±0,8	4,4±0,6	1,3	-
Прагнення уникнути критики	3,3±1,03	2,5±0,84	2,7	0,05
Прагнення уникнути покарання	3,6±0,9	2,9±1,2	2,3	0,05

Шкали	**Військовослужбовці з досвідом менше року**	**Військовослужбовці з досвідом 3-5 років**	**t**	**p**
Потреба в досягненні соціального престижу і пошани	4,2±0,88	3,8±1,01	1,3	-
Задоволення від процесу і результату роботи	3,4±1,1	4,6±0,6	2,4	0,05
Можливість самореалізації	3,3±0,8	4,3±0,7	2,1	0,05
Внутрішня мотивація	3,2±0,9	4,4±0,5	2,2	0,05
Зовнішня позитивна мотивація	4,4±0,4	4,1±0,6	0,9	-
Зовнішня негативна мотивація	3,5±0,8	2,8±0,9	2,3	0,05

Аналіз отриманих результатів засвідчив, що між військовослужбовцями з різним бойовим досвідом існують як спільні риси, так і статистично значущі відмінності у структурі професійної мотивації.

Передусім слід зазначити, що за шкалою «грошовий заробіток» показник у групі військовослужбовців з бойовим досвідом менше року становив 4,5±0,5, тоді як у групі з бойовим досвідом 3-5 років – 3,8±0,5. При значенні t = 1,4 статистично значущих відмінностей не встановлено. Це дає підстави стверджувати, що матеріальний чинник залишається достатньо значущим для обох груп досліджуваних. Водночас вищий середній показник у групі з меншим бойовим досвідом може свідчити про те, що на початкових етапах професійного становлення матеріальна винагорода має дещо більшу спонукальну силу. Для таких військовослужбовців грошове забезпечення може виступати не лише засобом задоволення базових потреб, але й додатковим зовнішнім підтвердженням соціальної значущості та доцільності професійної діяльності. У військовослужбовців із більшим бойовим досвідом цей мотив не втрачає актуальності, однак, імовірно, вже не є провідним у структурі професійної мотивації.

За шкалою «прагнення до просування по роботі» встановлено, що у військовослужбовців з досвідом менше року середній показник становив 4,03±0,8, а у військовослужбовців з досвідом 3-5 років – 4,4±0,6. Значення t = 1,3 свідчить про відсутність статистично значущих відмінностей між групами. Отже, прагнення до професійного і кар'єрного зростання є досить вираженим мотивом

незалежно від тривалості бойового досвіду. Разом із тим, дещо вищий показник у групі більш досвідчених військовослужбовців може вказувати на те, що триваліше перебування у військово-професійній діяльності сприяє формуванню більш чіткої орієнтації на професійний розвиток, зайняття вищого статусного положення та розширення власних компетентностей. Для військовослужбовців, які вже мають значний бойовий досвід, кар'єрне просування, ймовірно, сприймається не лише як зовнішня винагорода, але й як визнання професійної спроможності.

За шкалою «прагнення уникнути критики» отримано статистично значущі відмінності. У групі військовослужбовців з досвідом менше року середній показник становив 3,3±1,03, тоді як у групі з бойовим досвідом 3-5 років – 2,5±0,84 при $t = 2,7$; $p \leq 0,05$. Це свідчить про те, що менш досвідчені військовослужбовці більшою мірою орієнтуються на уникнення негативної оцінки з боку командирів, колег або соціального оточення. Така особливість може пояснюватися недостатньою впевненістю у власних професійних можливостях, меншою стабільністю професійної самооцінки, а також більшою залежністю від зовнішнього контролю. У військовослужбовців із більшим бойовим досвідом прагнення уникнути критики є менш вираженим, що може відображати вищий рівень професійної впевненості, автономності та меншу залежність від зовнішніх оцінок.

Подібна тенденція простежується і за шкалою «прагнення уникнути покарання». У першій групі показник становив 3,6±0,9, у другій – 2,9±1,2, а значення $t = 2,3$; $p \leq 0,05$ засвідчило наявність статистично значущих відмінностей. Це означає, що в мотиваційній структурі військовослужбовців з бойовим досвідом менше року зовнішній негативний контроль посідає більш помітне місце.

Іншими словами, їхня професійна активність у більшій мірі може регулюватися прагненням уникнути дисциплінарних наслідків, осуду чи негативних санкцій.

Для військовослужбовців з досвідом 3–5 років така мотивація менш характерна, що можна інтерпретувати як поступовий перехід від зовнішньо контрольованої до більш внутрішньо опосередкованої регуляції поведінки.

За шкалою «потреба в досягненні соціального престижу і пошани» середній показник у групі з меншим бойовим досвідом становив 4,2±0,88, а в групі з досвідом 3-5 років – 3,8±1,01, при $t = 1,3$ статистично значущі відмінності не виявлені. Це свідчить про достатньо високу значущість соціального визнання для військовослужбовців обох груп. Потреба в пошані, авторитеті та престижі, очевидно, є важливим компонентом професійної мотивації в умовах військової служби загалом. Водночас дещо вищі показники у військовослужбовців з меншим бойовим досвідом можуть указувати на більшу потребу в зовнішньому підтвердженні власної значущості та професійної спроможності. Для більш досвідчених військовослужбовців соціальне визнання також залишається

важливим, проте, ймовірно, менше визначає зміст їхньої професійної активності, поступаючись місцем внутрішнім чинникам.

Принципово іншу картину спостерігаємо за шкалою «задоволення від процесу і результату роботи». У військовослужбовців з бойовим досвідом менше року середній показник становив 3,4±1,1, тоді як у групі з досвідом 3-5 років – 4,6±0,6. При $t = 2,4$; $p \leq 0,05$ виявлено статистично значущі відмінності. Отримані дані дають підстави стверджувати, що для більш досвідчених військовослужбовців професійна діяльність значно частіше є джерелом внутрішнього задоволення. Це може бути пов'язано з тим, що бойовий досвід сприяє глибшому усвідомленню змісту служби, значущості виконуваних завдань, власної професійної ролі та результативності діяльності. Тобто зі збільшенням бойового досвіду військова діяльність дедалі більше переживається не лише як обов'язок, а як особистісно значуща та змістовно наповнена сфера самореалізації.

Схожі закономірності виявлено за шкалою «можливість самореалізації». У військовослужбовців з досвідом менше року показник дорівнював 3,3±0,8, тоді як у групі з досвідом 3-5 років – 4,3±0,7, при $t = 2,1$; $p \leq 0,05$ різниця є статистично значущою. Це свідчить про те, що більш досвідчені військовослужбовці більшою мірою сприймають свою професійну діяльність як простір реалізації власних здібностей, якостей, знань і життєвих смислів. Для них військова служба, вочевидь, є не лише функціональним виконанням службових обов'язків, а й сферою особистісного зростання, професійного самоствердження та реалізації внутрішнього потенціалу. У військовослужбовців з меншим бойовим досвідом цей аспект ще менш сформований, що може пояснюватися недостатньою інтегрованістю професійної діяльності у структуру особистісних смислів.

Особливої уваги заслуговують інтегральні показники мотивації. Так, рівень внутрішньої мотивації у групі військовослужбовців з бойовим досвідом менше року становив 3,2±0,9, тоді як у групі з бойовим досвідом 3-5 років – 4,4±0,5. При $t = 2,2$; $p \leq 0,05$ встановлено статистично значущу різницю між групами. Це є одним із ключових результатів дослідження, оскільки свідчить про те, що зі збільшенням бойового досвіду посилюється саме внутрішньо детермінована мотивація професійної діяльності. Інакше кажучи, більш досвідчені військовослужбовці частіше спонукаються до професійної активності не зовнішніми обставинами, а внутрішнім прийняттям професії, задоволенням від її змісту та усвідомленням її особистісної значущості. Це може відображати вищий рівень професійної ідентифікації, смислового включення у діяльність та зрілості мотиваційної сфери.

Щодо зовнішньої позитивної мотивації, то її показники в обох групах були досить високими: 4,4±0,4 у військовослужбовців з досвідом менше року та 4,1±0,6 у військовослужбовців з досвідом 3-5 років. При $t = 0,9$ статистично значущих відмінностей не виявлено. Це означає, що такі мотиви, як матеріальна винагорода, соціальний престиж, схвалення, можливості кар'єрного просування, залишаються важливими для всіх досліджуваних незалежно від бойового

досвіду. Отже, зовнішня позитивна мотивація виступає стабільним компонентом професійної мотивації військовослужбовців, який зберігає свою спонукальну функцію як на ранніх, так і на більш тривалих етапах військової служби.

Водночас показник зовнішньої негативної мотивації у групі з бойовим досвідом менше року становив 3,5±0,8, а у групі з досвідом 3-5 років – 2,8±0,9, при $t = 2,3$; $p \leq 0,05$ різниця є статистично значущою. Це вказує на те, що менш досвідчені військовослужбовці у більшій мірі залежать від мотивів уникнення несприятливих наслідків, ніж їхні більш досвідчені колеги. Такий результат добре узгоджується з вищими показниками за шкалами уникнення критики та покарання і підтверджує, що на початкових етапах бойового становлення професійна поведінка частіше регулюється через зовнішні обмеження та санкції, тоді як у більш досвідчених військовослужбовців провідну роль відіграють внутрішні змістові й особистісно значущі мотиви.

Таким чином, результати дослідження дають підстави для висновку, що зі збільшенням бойового досвіду відбувається якісна перебудова мотиваційної сфери військовослужбовців. Якщо для осіб із бойовим досвідом менше року більш характерною є орієнтація на зовнішні стимули, особливо на уникнення критики та покарання, то для військовослужбовців з бойовим досвідом 3–5 років більш властивими є внутрішня мотивація, задоволення від самого процесу й результату роботи, а також сприйняття професійної діяльності як простору самореалізації. Отже, бойовий досвід можна розглядати як важливий чинник трансформації професійної мотивації – від переважно зовнішньо регульованої до більш внутрішньо осмисленої, зрілої та особистісно інтегрованої.

На підставі отриманих результатів можна визначити особливості мотиваційного комплексу військовослужбовців з різним бойовим досвідом. Мотиваційний комплекс розглядається як співвідношення трьох основних видів мотивації: внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної мотивації (ЗПМ) та зовнішньої негативної мотивації (ЗНМ). Саме характер їх поєднання дає змогу оцінити ступінь зрілості мотиваційної сфери особистості та її потенційну ефективність у професійній діяльності.

У військовослужбовців з бойовим досвідом менше року виявлено такий мотиваційний комплекс: ЗПМ > ЗНМ > ВМ. Це означає, що в структурі їхньої професійної мотивації провідну роль відіграють зовнішні позитивні стимули, зокрема матеріальне заохочення, соціальний престиж, схвалення та можливість кар’єрного просування. Водночас достатньо помітне місце посідає і зовнішня негативна мотивація, яка проявляється в орієнтації на уникнення критики, покарання чи інших несприятливих наслідків. Внутрішня мотивація в цій групі виражена найменше, що свідчить про ще недостатню сформованість внутрішнього прийняття професійної діяльності як особистісно значущої та самодостатньої цінності. Такий мотиваційний комплекс можна охарактеризувати як менш оптимальний, оскільки професійна активність значною мірою підтримується зовнішніми чинниками, а не внутрішнім

інтересом до змісту діяльності. У військовослужбовців з бойовим досвідом 3-5 років виявлено інший мотиваційний комплекс: ВМ > ЗПМ > ЗНМ. Це свідчить про те, що провідне місце в їхній мотиваційній структурі належить внутрішній мотивації, тобто задоволенню від процесу і результату професійної діяльності, можливості самореалізації, усвідомленню значущості служби та особистісному прийняттю професійної ролі. Зовнішня позитивна мотивація також залишається достатньо вираженою, однак вона вже не є головним джерелом професійної активності. Найменш представленою в цій групі є зовнішня негативна мотивація, що вказує на меншу залежність поведінки від страху покарання, осуду чи критики. Такий тип мотиваційного комплексу вважається найбільш сприятливим і психологічно оптимальним, оскільки він забезпечує більшу стійкість професійної поведінки, вищий рівень усвідомленості діяльності та кращі передумови для ефективного виконання службово-бойових завдань.

Порівняльний аналіз показує, що зі збільшенням бойового досвіду відбувається якісна трансформація мотиваційного комплексу військовослужбовців. Якщо на початкових етапах служби мотивація більшою мірою визначається зовнішніми позитивними і негативними чинниками, то за наявності тривалішого бойового досвіду провідного значення набувають внутрішні спонукання. Це дає підстави вважати, що бойовий досвід сприяє переходу від переважно зовнішньо детермінованої до більш зрілої, внутрішньо організованої професійної мотивації.

Таким чином, мотиваційний комплекс військовослужбовців з бойовим досвідом 3-5 років можна віднести до оптимальних, тоді як у військовослужбовців з досвідом менше року він має проміжний, менш продуктивний характер.

Отримані результати свідчать про необхідність цілеспрямованого психологічного супроводу військовослужбовців на ранніх етапах набуття бойового досвіду, спрямованого на розвиток внутрішньої мотивації, підвищення осмисленості професійної діяльності та зниження залежності від зовнішнього негативного контролю.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що професійна мотивація військовослужбовців є важливим психологічним чинником, який визначає спрямованість, інтенсивність і зміст професійної діяльності. Аналіз наукових джерел засвідчив, що мотиваційна сфера військовослужбовців формується під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, а бойовий досвід виступає одним із ключових детермінантів її трансформації.

Емпірично доведено, що між військовослужбовцями з різним бойовим досвідом існують суттєві відмінності у структурі професійної мотивації. Для військовослужбовців з бойовим досвідом менше року більш характерними є вищі показники зовнішньої негативної мотивації, зокрема прагнення уникнути критики та покарання, що свідчить про більшу залежність їхньої професійної активності від зовнішнього контролю та оцінювання. Поряд із цим для них

значущими залишаються і зовнішні позитивні стимули, насамперед матеріальна винагорода, соціальний престиж та кар'єрні перспективи.

Натомість у військовослужбовців з бойовим досвідом 3-5 років більш вираженими виявилися показники задоволення від процесу і результату роботи, можливості самореалізації та внутрішньої мотивації загалом. Це свідчить про те, що зі збільшенням бойового досвіду професійна діяльність дедалі більше набуває особистісного смислу, стає внутрішньо прийнятою та усвідомленою. Водночас зовнішня позитивна мотивація зберігає свою значущість в обох групах, хоча вже не виконує провідної ролі у військовослужбовців з більшим бойовим досвідом.

Визначено, що мотиваційний комплекс військовослужбовців з бойовим досвідом менше року має співвідношення ЗПМ > ЗНМ > ВМ, що характеризує його як проміжний і менш продуктивний з погляду ефективності професійної діяльності. У групі військовослужбовців з бойовим досвідом 3-5 років виявлено мотиваційний комплекс ВМ > ЗПМ > ЗНМ, який належить до найбільш оптимальних, оскільки відображає домінування внутрішньої мотивації та меншу залежність від негативних зовнішніх чинників.

Отже, бойовий досвід можна розглядати як важливий чинник якісної перебудови професійної мотивації військовослужбовців – від переважно зовнішньо детермінованої до більш внутрішньо осмисленої, зрілої та особистісно інтегрованої. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення системи психологічного супроводу військовослужбовців, особливо на початкових етапах набуття бойового досвіду, з метою розвитку внутрішньої мотивації, підвищення осмисленості професійної діяльності та зниження залежності від зовнішнього негативного контролю.

Література:

1. Приходько І.І., Колесніченко О.С., Мацегора Я.В. Мотивація військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах: систематизація досліджень. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків. НУЦЗУ, 2021. Вип. 2(2). С. 69-85 URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20314/1/2021_2_7.pdf (дата звернення 12.03.2026)

2. Шебанова В.І., Нікітенко Г. Особливості мотивації військовослужбовців до військово-професійної діяльності. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2019. Випуск 2. С. 31-36. https://doi.org/10.32999/2663-970X/2019-2-4

3. Мацегора Я.В., Приходько І.І., Колесніченко О.С., Юр'єва Н.В., Лиман А. Зміст Та Структура Психодіагностичної Методики «Оцінювання Професійної Мотивації Військовослужбовців». *Честь і Закон*. 2022. №1 (80). С. 109–121. https://doi.org/10.33405/2078-7480/2022/1/80/262478

4. Гуляк У.М. Професійна мотивація військовослужбовців: досвід іноземних армій. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022 № 3 (67) С. 47–55. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-47-55

5. Блінов О.А., Абрамян Н.Д., Бєлавіна Т.І. Мотивація військовослужбовців в стані переживання бойового стресу. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. №2 (84). С. 7–13. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-84-2-7-13

6. Перепелиця І.О. Психологічні чинники розвитку професійної мотивації військовослужбовців з різним характером досвіду професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України.* №4 (86). 2025. С. 157–167. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-86-4-157-167

7. Приходько І.І., Юр'єва Н.В. Взаємозв'язок смисложиттєвих орієнтацій з мотивацією військовослужбовців національної гвардії України з різним бойовим досвідом. *Честь і Закон*. 2021. №3 (78). С. 109–118. https://doi.org/10.33405/2078-7480/2021/3/78/244571

8. Журавльова Л. П., Кротюк К. А. Особливості ціннісно-смислової сфери військовослужбовців з різним досвідом участі в бойових діях. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи.* № 55. 2020 С. 26–37 https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.10(55).03

9. Федоренко О. І. Особливості мотивації та її вплив на готовність військовослужбовців Національної гвардії України до здійснення професійної діяльності. *Вісник науки та освіти.* 2024. № 7(25). С. 1105-1120. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7(25)-1105-1120

10. Професійне самовизначення старшокласників в умовах освітнього округу: посіб. /Л. А. Гуцан, О. Л. Морін, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценок, І. І. Ткачук, . Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. С. 189-190

References:

1. Prykhodko, I.I., Kolesnichenko, O.S., Matsehora, Ya.V. (2021) Motyvatsiia viiskovosluzhbovtsiv do diialnosti v ekstremalnykh umovakh: systematyzatsiia doslidzhen. [Motivation of military personnel to work in extreme conditions: systematization of research]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii.* Kharkiv. NUTsZU,. Vyp. 2(2). 69-85 URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20314/1/2021_2_7.pdf (data zvernennia 12.03.2026) [in Ukrainian].

2. Shebanova, V.I., Nikitenko, H. (2019). Osoblyvosti motyvatsii viiskovosluzhbovtsiv do viiskovo-profesiinoi diialnosti [Peculiarities of motivation of military personnel for military-professional activity]. *Insait: psykholohichni vymiry suspilstva*, 2, 31-36. https://doi.org/ 10.32999/2663-970X/2019-2-4 [in Ukrainian].

3. Matsehora, Ya.V., Prykhodko, I.I., Kolesnichenko, O.S., Yurieva, N.V., Lyman, A. (2022). Zmist ta struktura psykhodiahnostychnoi metodyky «Otsiniuvannia profesiinoi motyvatsii viiskovosluzhbovtsiv» [Content and structure of the psychodiagnostic methodology «Assessment of professional motivation of military personnel»]. *Chest i Zakon,* 1(80), 109-121. https://doi.org/10.33405/2078-7480/2022/1/80/262478 [in Ukrainian].

4. Huliak, U.M. (2022). Profesiina motyvatsiia viiskovosluzhbovtsiv: dosvid inozemnykh armii [Professional motivation of military personnel: experience of foreign armies]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 3(67), 47-55. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-67-3-47-55 [in Ukrainian].

5. Blinov, O.A., Abramian, N.D., Bielavina, T.I. (2025). Motyvatsiia viiskovosluzhbovtsiv v stani perezhyvannia boiovoho stresu [Motivation of military personnel in a state of combat stress experience]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 2(84), 7-13. https://doi.org/ 10.33099/2617-6858-2025-84-2-7-13 [in Ukrainian].

6. Perepelytsia, I.O. (2025). Psykholohichni chynnyky rozvytku profesiinoi motyvatsii viiskovosluzhbovtsiv z riznym kharakterom dosvidu profesiinoi diialnosti [Psychological factors in the development of professional motivation of military personnel with different types of professional experience]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 4(86), 157-167. https://doi.org/ 10.33099/2617-6858-2025-86-4-157-167 [in Ukrainian].

7. Prykhodko, I.I., Yurieva, N.V. (2021). Vzaiemozviazok smyslozhyttievykh oriientatsii z motyvatsiieiu viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy z riznym boiovym dosvidom

[Relationship between life-meaning orientations and motivation of servicemen of the National Guard of Ukraine with different combat experience]. *Chest i Zakon*, 3(78), 109-118. https://doi.org/10.33405/2078-7480/2021/3/78/244571 [in Ukrainian].

8. Zhuravlova, L.P., Krotiuk, K.A. (2020). Osoblyvosti tsinnisno-smyslovoi sfery viiskovosluzhbovtsiv z riznym dosvidom uchasti v boiovykh diiakh [Peculiarities of the value-semantic sphere of military personnel with different experience of participation in combat operations]. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova. Seriia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 55, 26-37. https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.10(55).03 [in Ukrainian].

9. Fedorenko, O.I. (2024). Osoblyvosti motyvatsii ta yii vplyv na hotovnist viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy do zdiisnennia profesiinoi diialnosti [Peculiarities of motivation and its influence on the readiness of servicemen of the National Guard of Ukraine for professional activity]. *Visnyk nauky ta osvity*, 7(25), 1105-1120. https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-7(25)-1105-1120 [in Ukrainian].

10. Hutsan, L.A., Morin, O.L., Okhrimenko, Z.V., Parkhomenko, O.M., Hrytsenok, L.I., Tkachuk, I.I. (2016). Profesiine samovyznachennia starshoklasnykiv v umovakh osvitnoho okruhu [Professional self-determination of senior pupils in the conditions of an educational district]. Kharkiv: «Drukarnia Madryd», 189-190 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.9:159.99м

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2853-2868

Шило Ірина Олександрівна слухач штатний Інституту стратегічних комунікацій Національного університету оборони України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0006-5120-3571

Лисенко Дмитро Павлович доктор філософії за спеціальністю психологія, заступник начальника кафедри суспільних наук навчально-наукового інституту військової історії, права та соціальних наук, https://orcid.org/0000-0003-4468-681X

ПРОГРАМА ПОСТВЕНЦІЇ СУЇЦИДУ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: КОМПОНЕНТИ ТА СТАДІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті розроблено та ґрунтовно проаналізовано змістовну структуру програми поственції суїциду для військовослужбовців як складової сучасної системи психосоціальної підтримки в умовах воєнних і післявоєнних викликів. Актуальність дослідження зумовлена високою вразливістю учасників бойових дій і ветеранів до суїцидальної поведінки, що формується під впливом поєднання психотравматичного бойового досвіду, втрат побратимів, фізичних ушкоджень, симптомів посттравматичного стресового розладу, соціальної дезадаптації та емоційної ізоляції після повернення до цивільного життя. З'ясовано, що за відсутності системної поственційної підтримки суїцидальні інциденти у ветеранському середовищі можуть мати пролонгований негативний ефект, спричиняючи повторні кризові стани, вторинну травматизацію близького оточення та феномен суїцидального наслідування.

У ході дослідження обґрунтовано доцільність впровадження структурованої програми поственції, яка поєднує кризове реагування з довготривалими реабілітаційними та супровідними заходами. Визначено ключові компоненти програми, серед яких діагностичний, профілактичний, психоедукаційний, реабілітаційний та супровідний, і доведено їх функціональну взаємозалежність у забезпеченні цілісного психосоціального впливу. Проаналізовано поетапну логіку реалізації програми, що включає підготовчий, операційний, моніторинговий і завершальний етапи, кожен з яких спрямований на досягнення конкретних проміжних та кінцевих результатів. З'ясовано, що центральну роль у реалізації програми відіграє фахівець соціальної роботи, який здійснює координацію міждисциплінарної взаємодії, поєднує індивідуальну допомогу з роботою з родиною та громадою і забезпечує наступність втручань.

Доведено, що впровадження запропонованої програми сприяє зниженню інтенсивності суїцидальних думок, стабілізації психоемоційного стану,

підвищенню рівня психологічної стійкості, зменшенню стигматизації звернення по допомогу та активізації соціальної інтеграції ветеранів. Сформовано висновки щодо ефективності програмного підходу до поственції у військовому середовищі. Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною апробацією програми, розробленням стандартизованих показників оцінювання її ефективності та адаптацією моделі до різних категорій військовослужбовців і регіональних умов впровадження.

Ключові слова: поственція суїциду; військовослужбовці; психосоціальна підтримка; посттравматичний стресовий розлад (ПТСР); програма втручання; вторинна та третинна профілактика; соціальна робота; кризове реагування.

Shylo Iryna full-time student of the Institute of Strategic Communications of the National University of Defense of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-5120-3571

Lysenko Dmytro Doctor of Philosophy in Psychology, Deputy Head of the Department of Social Sciences of the Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences, https://orcid.org/0000-0003-4468-681X

POST-SUICIDE PROGRAM FOR MILITARY SERVICEMEN: COMPONENTS AND STAGES OF IMPLEMENTATION

Abstract. The article develops and thoroughly analyzes the content structure of the post-suicide program for military personnel as a component of a modern system of psychosocial support in conditions of war and post-war challenges. The relevance of the study is due to the high vulnerability of combatants and veterans to suicidal behavior, which is formed under the influence of a combination of psychotraumatic combat experience, loss of comrades, physical injuries, symptoms of post-traumatic stress disorder, social maladjustment and emotional isolation after returning to civilian life. It was found that in the absence of systemic post-veteran support, suicidal incidents in the veteran environment can have a prolonged negative effect, causing repeated crisis states, secondary traumatization of the immediate environment and the phenomenon of suicidal imitation.

The study substantiated the feasibility of implementing a structured post-veteran program that combines crisis response with long-term rehabilitation and support measures. The key components of the program were identified, including diagnostic, preventive, psychoeducational, rehabilitation and support, and their functional interdependence in ensuring a holistic psychosocial impact was proven. The phased logic of the program implementation was analyzed, which includes preparatory, operational, monitoring and final stages, each of which is aimed at achieving specific intermediate and final results. It was found that the central role in the implementation of the program is played by a social worker who coordinates interdisciplinary

interaction, combines individual assistance with work with the family and community, and ensures continuity of interventions.

It is proven that the implementation of the proposed program contributes to reducing the intensity of suicidal thoughts, stabilizing the psycho-emotional state, increasing the level of psychological resilience, reducing the stigma of seeking help, and activating the social integration of veterans. Conclusions were drawn regarding the effectiveness of the program approach to post-suicide support in the military environment. Prospects for further research are related to empirical testing of the program, development of standardized indicators for assessing its effectiveness, and adaptation of the model to different categories of servicemen and regional implementation conditions.

Keywords: post-suicide support; servicemen; psychosocial support; post-traumatic stress disorder (PTSD); intervention program; secondary and tertiary prevention; social work; crisis response.

Постановка проблеми. У контексті збройного конфлікту та тривалої психоемоційної напруги військовослужбовці Збройних Сил України та інших формувань сектору безпеки опиняються в умовах постійного впливу стресогенних чинників, що істотно підвищує ризики розвитку суїцидальної поведінки. Втрата побратимів, бойові травми, ПТСР, складнощі з адаптацією до мирного життя після ротацій, недостатня підтримка з боку соціальних інститутів – ці фактори утворюють кумулятивне психотравмувальне навантаження, що може призвести до кризових станів, включаючи суїцидальні думки та спроби.

Незважаючи на окремі ініціативи державного та громадського сектору, в Україні досі бракує цілісної, доказово обґрунтованої та стандартизованої **програми поственційного втручання**, орієнтованої саме на військовослужбовців, які пережили втрату побратима через самогубство або самі здійснили суїцидальну спробу. Поственційна допомога зазвичай реалізується фрагментарно, без узгодженості між структурними підрозділами сектору охорони здоров’я, соціального захисту, ветеранських служб і командирського складу [1; 4]. Відсутність чітко визначених компонентів такої програми, її етапів реалізації, критеріїв ефективності та механізмів міжвідомчої взаємодії ускладнює процес забезпечення повноцінної психосоціальної підтримки осіб, які перебувають у стані втрати, травми або психічної дезадаптації.

Актуальність проблеми зумовлюється необхідністю формування комплексної поственційної програми, адаптованої до особливостей військового середовища, яка б поєднувала кризову психологічну допомогу, соціальний супровід, психоедукацію, реабілітаційні послуги, а також механізми ідентифікації, раннього виявлення та супроводу осіб у групі ризику. Водночас важливим є визначення етапів реалізації такої програми, починаючи з моменту фіксації випадку суїциду чи спроби, до етапів стабілізації, ресоціалізації та профілактики рецидивів у майбутньому.

Отже, постає необхідність наукового обґрунтування структури, змістових компонентів і стадій реалізації програми поственційної підтримки військовослужбовців, що дозволить сформувати ефективну модель реагування на випадки суїцидальної поведінки у військовому середовищі та сприятиме збереженню психічного здоров'я особового складу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі простежується зростання уваги до проблематики поственційного втручання як складової третинної профілактики суїцидальної поведінки та комплексної соціально-психологічної підтримки осіб і спільнот, які зазнали травматичного впливу. Вагомий внесок у теоретичне обґрунтування поственції здійснено Л. А. Найдьоновою, яка спільно зі С. Л. Чуніхіною, Л. Г. Чорною, Н. Ф. Умеренковою та К. Ю. Гутник на основі аналізу зарубіжного досвіду розробила організаційну модель поственційного супроводу закладів освіти та виокремила інваріантні й варіативні компоненти поственційних протоколів, що забезпечують їх адаптацію до конкретних соціокультурних і інституційних умов [3]. Подальший розвиток зазначених підходів представлено у працях С. Л. Чуніхіної у співпраці з Л. А. Найдьоновою та Н. Ф. Умеренковою, у яких запропоновано методично обґрунтовану модель імплементації поственційних протоколів у закладі освіти, зорієнтовану на післякризову підтримку педагогічних колективів і врахування професійних запитів освітян у ситуаціях суїцидальної кризи [8]. Значущим є також науковий доробок Л. В. Ніконенко, який трактував поственцію як системну форму кризової взаємодії педагогічної спільноти, сім'ї та громади; при цьому детально описано соціально-психологічні технології оцінювання готовності закладу освіти до поственційного реагування, стратегії некатастрофічного інформування про суїцид, а також алгоритми підтримки осіб, які зазнали травматичного досвіду або виступили свідками події [5].

Проблематика поственційної допомоги в контексті соціальної роботи з військовослужбовцями і ветеранами війни висвітлена у дослідженнях Т. Г. Тюріної, Л. Є. Клоса та І. С. Дячка, які акцентують увагу на ролі соціального працівника у процесі нейтралізації наслідків посттравматичного стресового синдрому, а також на необхідності формування міждисциплінарного підходу до супроводу осіб, які перебувають у стані глибокої психоемоційної дезадаптації [6]. У галузі психології суїцидальної поведінки важливими є напрацювання Р. П. Федоренка, який систематизував сучасні підходи до розуміння природи суїциду, його типології та психологічних чинників, що лежать в основі суїцидальних намірів [7].

Ґрунтовну концепцію поственції як напряму соціальної роботи запропонував В. І. Каневський, який розглядає суїцидологію не лише як частину клінічної психології, а й як окремий напрям діяльності соціального працівника, здатного забезпечувати комплексну підтримку особам, які пережили втрату внаслідок самогубства або самі здійснили суїцидальну спробу [2].

Таким чином, хоча наукове підґрунтя для вивчення поственційного втручання вже активно формується, більшість досліджень зосереджені на освітньому або загально-психологічному контексті, тоді як питання структури, компонентів і поетапної реалізації поственційних програм, адаптованих до потреб військовослужбовців, залишаються недостатньо розробленими та потребують подальшого міждисциплінарного теоретико-практичного осмислення.

Мета статті – розробити та проаналізувати змістовну структуру програми постенції суїциду для військовослужбовців шляхом визначення її ключових компонентів та поетапної логіки реалізації з урахуванням специфіки військового середовища та завдань психосоціальної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Учасники бойових дій та ветерани війни становлять одну з найбільш уразливих соціальних груп щодо розвитку суїцидальної поведінки. Накопичений бойовий досвід, пережиті психотравматичні події, втрати побратимів, фізичні поранення, а також труднощі адаптації до умов мирного життя після повернення з фронту формують сукупність психосоціальних чинників, що суттєво підвищують ризик розвитку суїцидальних криз.

Після демобілізації багато ветеранів зіштовхуються з глибоким почуттям відчуження, емоційної ізоляції, невключеності у соціальне середовище, нерозумінням з боку родичів і громади. За відсутності своєчасного психосоціального втручання ці обставини здатні трансформуватися у стан деструктивного внутрішнього конфлікту, що у низці випадків завершується суїцидом. У цьому контексті акт самогубства нерідко постає як форма непрямого прохання про допомогу, яке, на жаль, залишається непочутим або ігнорується соціальним оточенням.

Попри відсутність повної статистики в умовах воєнного стану, зарубіжний досвід свідчить про масштабність зазначеної проблеми. Зокрема, рівень завершених самогубств серед ветеранів у Сполучених Штатах Америки майже вдвічі перевищує аналогічний показник серед цивільного населення. Кожен випадок самогубства у ветеранському середовищі має значний соціальний резонанс, травмує не лише найближчих родичів, а й бойових товаришів, провокуючи феномен так званих суїцидальних кластерів – ланцюгової реакції наслідування, що значно ускладнює профілактику нових трагедій [3, с. 132].

У цьому зв’язку особливого значення набуває впровадження постенційних заходів, які передбачають структуровану систему дій після випадків суїцидальної поведінки, як завершених, так і незавершених. Постенція спрямована на стабілізацію психоемоційного стану осіб, яких торкнулася трагедія, запобігання рецидивам і подолання наслідків психосоціального шоку. Вона виступає як важлива складова загальної системи суїцидопрофілактики, орієнтована на оперативне реагування на кризу, зниження травматизації вторинних жертв та переривання потенційної хвилі наслідування [3].

Разом із тим, слід констатувати, що саме постенційні стратегії залишаються найменш розробленими у практиці психосоціальної роботи з

ветеранами та іншими вразливими групами. Це актуалізує потребу в створенні авторських програм, адаптованих до українських соціокультурних реалій і специфіки досвіду бойових дій. У межах такої програми ключова роль відводиться фахівцеві соціальної роботи як професійному посереднику між ветераном, родиною, громадою та службами допомоги. Його діяльність передбачає не лише реагування на кризові випадки, а й формування стійкої системи підтримки у громаді, здатної запобігати повторним випадкам деструктивної поведінки.

Метою поственційної програми є створення цілісної системи виявлення, оцінки та подолання суїцидальних ризиків серед ветеранів і учасників бойових дій, яка реалізується через фахову практику соціального працівника. Вона має забезпечити надання комплексної допомоги після суїцидальних інцидентів, формування механізмів групової та індивідуальної підтримки, посилення адаптаційних ресурсів ветеранів, а також розбудову партнерських відносин між державними структурами та громадськими ініціативами у сфері психосоціальної реабілітації. Цільовою аудиторією програми є ветерани та учасники бойових дій, які повернулися до цивільного життя, а також їхні родини та найближче соціальне оточення, що переживають наслідки втрати чи перебувають у кризовому стані.

Формування ефективної поственційної моделі підтримки уможливлює не лише надання адресної допомоги постраждалим, але й створює підґрунтя для довготривалої профілактики, зменшення вторинної травматизації та зміцнення психологічної стійкості у спільнотах ветеранів. У цьому контексті соціальний працівник виступає як ключова фігура у запровадженні практик турботи, раннього втручання, супроводу й ресоціалізації, що набуває особливої ваги в умовах сучасної безпекової кризи.

Система поственційної підтримки ветеранів потребує чіткого окреслення функціональних завдань, які реалізуються фахівцем соціальної роботи у співпраці з психологами, медичними фахівцями та представниками громадських структур. Насамперед пріоритетним напрямом є своєчасна діагностика суїцидального ризику, що передбачає регулярне виявлення та оцінювання суїцидальних намірів, психоемоційного стану та індивідуальних чинників ризику. Це здійснюється через опитування, цілеспрямоване спостереження, а також використання валідизованих скринінгових методик. На основі таких діагностичних процедур соціальний працівник спільно з командою фахівців може своєчасно виявити ветеранів, які перебувають у стані психологічної дестабілізації.

У разі фіксації суїцидальних тенденцій вкрай важливим є проведення кризової інтервенції з подальшою розробкою індивідуального плану безпеки. Такий план включає персоніфіковані заходи реагування, зокрема обмеження доступу до засобів самогубства, активне залучення сім'ї, побратимів або інших значущих осіб для створення системи негайної підтримки. Одночасно з цим

реалізуються превентивні заходи, спрямовані на мінімізацію ризиків повторного виникнення кризи.

Не менш важливою складовою програми є психоедукація, яка передбачає системне інформування ветеранів та їхніх родин щодо особливостей суїцидальної поведінки, проявів посттравматичного стресу, методів самодопомоги та алгоритмів звернення за професійною допомогою. Освітні компоненти спрямовані на зменшення стигматизації психічних розладів і подолання бар'єру недовіри до фахової психологічної підтримки. Завдяки просвітницькій роботі соціальний працівник формує у ветеранів більш адаптивне ставлення до власного психічного стану та підвищує ймовірність добровільного звернення за допомогою у разі потреби.

Після подолання гострої фази суїцидальної кризи актуалізується завдання реабілітації та відновлення, що охоплює як психологічну, так і соціальну складову. Соціальний працівник організовує підтримувальні заходи, які допомагають ветерану подолати наслідки травматичного досвіду, стабілізувати психоемоційний стан, повернутися до повноцінного функціонування в громаді, а також знайти нові життєві смисли. У цьому контексті дієвими є залучення до волонтерської діяльності, участь у програмах професійної перепідготовки, навчальних курсах, а також формування життєвих стратегій, що орієнтовані на розвиток особистого потенціалу.

Фінальним і водночас довготривалим етапом є забезпечення супроводу та соціальної підтримки ветерана. Цей процес передбачає регулярні контактні взаємодії у формі зустрічей або телефонного моніторингу, включення до груп психологічної підтримки, наставництво з боку більш досвідчених побратимів, а також координацію дій з іншими інституціями, зокрема медичними установами, психологічними службами, громадськими та ветеранськими організаціями.

Така комплексна та міждисциплінарна підтримка не лише знижує ймовірність рецидиву кризових станів, а й сприяє довготривалій інтеграції ветеранів у соціальне середовище на засадах гідності, самореалізації та взаємодопомоги.

Структура програми поственційної допомоги ветеранам включає п'ять взаємопов'язаних компонентів, кожен із яких виконує свою ключову функцію в забезпеченні комплексної психосоціальної підтримки осіб, які пережили бойові дії та перебувають у групі ризику суїцидальної поведінки.

Діагностичний компонент слугує основою для своєчасного виявлення ветеранів із підвищеним ризиком. Фахівець соціальної роботи на етапі первинного контакту здійснює базову оцінку психоемоційного стану особи, звертаючи увагу на сигнали попередження: зміну поведінки, висловлювання про безнадійність, думки про смерть, а також симптоматику депресії, ПТСР чи зловживання психоактивними речовинами. Для цього застосовуються стандартизовані опитувальники, шкали оцінки суїцидальних тенденцій і цілеспрямовані бесіди. Регулярний моніторинг протягом усього періоду

супроводу дає змогу динамічно оцінювати потреби ветерана та коригувати план допомоги.

Профілактичний компонент ґрунтується на результатах діагностики та передбачає індивідуалізовану роботу з кожним ветераном з виявленим ризиком. Формується детальний план безпеки, який визначає порядок дій у разі загострення кризового стану: маршрути звернення, контакти відповідальних осіб, техніки відволікання від нав'язливих думок. У співпраці з родиною обмежується доступ до потенційно небезпечних предметів (зброї, токсичних речовин, медикаментів у великих дозах). У разі наявності конкретних суїцидальних намірів соціальний працівник оперативно залучає психолога або психотерапевта, забезпечує зв'язок із службами екстреної допомоги чи госпіталізації. Одночасно здійснюється активізація соціальної підтримки ветерана, зокрема залучення побратима або ментора, який підтримує часті контакти з метою формування відчуття нагляду та турботи. Значна увага приділяється роботі з профілактики емоційного вигорання та хронічного стресу: навчання клієнта технік саморегуляції, відновлення сну, формування режиму та здорового способу життя, що виступає потужним буфером проти психічного виснаження.

Психоедукаційний компонент програми покликаний сформувати в учасників базову ментальну грамотність, зруйнувати міфи та стигми щодо суїцидальної поведінки та психічних розладів, а також навчити ветеранів і членів їхніх родин ефективному реагуванню на прояви кризи. Індивідуальні консультації та групові заняття для ветеранів включають тематику розпізнавання ознак ПТСР, депресії, тривожності, опрацювання особистого досвіду та розвиток навичок емоційної саморегуляції. Окремо організовуються навчально-практичні семінари для членів родини, де роз'яснюються принципи безпечної комунікації з ветеранами, механізми підтримки у кризовий період і помилки, яких слід уникати (наприклад, знецінення переживань чи створення почуття провини). Такі освітні заходи формують у родичів чітке розуміння ролі сім'ї як частини системи запобігання. Доповненням до освітніх заходів слугують інформаційні матеріали у форматі пам'яток, інфографік і буклетів, що містять прості інструкції дій у випадку появи суїцидальних думок, контакти служб допомоги, а також позитивні приклади подолання кризової ситуації іншими ветеранами, що сприяє зменшенню відчуття унікальної безвиході.

Реабілітаційний компонент активується після подолання гострої фази суїцидальної кризи або завершеної спроби самогубства. Психологічна реабілітація передбачає скерування ветерана до фахівця (психолога, психотерапевта, психіатра), з метою опрацювання травматичних спогадів, подолання симптомів ПТСР, депресії, тривоги, а також трансформації почуття провини вцілілого. Доцільно використовувати групову терапію, арт-терапевтичні техніки, рухову терапію чи практики усвідомленості. Медична підтримка забезпечує безперервне отримання необхідних лікарських засобів, контроль за побічними

ефектами, та, за потреби, госпіталізацію в профільні установи. Соціальна реабілітація спрямована на повернення ветерана до повноцінної участі в житті громади: це може бути залучення до груп самодопомоги, волонтерської діяльності, професійної перепідготовки, а також супровід у вирішенні побутових труднощів (житло, пільги, оформлення статусу, адаптація до інвалідності). Окремий вектор стосується роботи з пережитою втратою: якщо ветеран став свідком чи учасником ситуації самогубства побратима, йому надається допомога у проживанні скорботи через індивідуальне консультування, духовну підтримку (за бажанням), або організацію пам'ятних подій, які не романтизують самогубство, але дають змогу опрацювати емоції і зняти напругу в спільноті.

П'ятий компонент – супровід – забезпечує довготривале спостереження та підтримку ветерана після завершення основного етапу кризового втручання. Соціальний працівник виступає як координатор випадку (case manager), який формує індивідуальний план супроводу, узгоджує міждисциплінарну взаємодію фахівців та веде регулярний моніторинг стану клієнта. Встановлюється графік контактування – індивідуалізований за частотою – що дає змогу своєчасно фіксувати загострення психоемоційного стану. Якщо клієнт припиняє виходити на зв'язок, вживаються заходи з поновлення контакту за участі родичів чи побратимів. Особливе значення має організація наставництва – залучення ветеранів, які пройшли подібні випробування, до супроводу нових учасників програми. Рівнева підтримка через групи самодопомоги сприяє формуванню відчуття приналежності та зменшенню соціальної ізоляції. У фокусі уваги соціального працівника також перебуває допомога в повсякденному житті: вирішення адміністративних, юридичних, побутових проблем, налагодження родинних стосунків і формування навколо ветерана стійкої мережі підтримки, яка дозволить своєчасно виявити нові ризики та оперативно залучити допомогу.

Запропонована програма передбачає реалізацію в межах циклічного підходу, який включає послідовні фази: підготовка → впровадження → моніторинг → оцінка результатів → адаптація або масштабування. Кожен етап структурований відповідно до окремих завдань, спрямованих на забезпечення ефективної психосоціальної підтримки осіб, які перебувають у групі ризику, зокрема серед ветеранів.

Перший етап програми поственції суїциду для військовослужбовців становить підготовчу фазу, спрямовану на створення організаційно-функціональних передумов для її ефективної реалізації, що передбачає формування ресурсного потенціалу, визначення відповідальних структур, узгодження міжвідомчої взаємодії та підготовку спеціалізованих фахівців для подальшого впровадження психосоціальної підтримки у військовому середовищі.

Розглянемо основні напрями діяльності на даному етапі.

Аналіз потреб і планування. Проводиться комплексне дослідження характеристик цільової групи у конкретному контексті (територіальній громаді, ветеранському центрі тощо), визначаються наявні ресурси, бар'єри та потенціал

для втручання. Виходячи з результатів, формується стратегічно-операційний план реалізації програми з урахуванням локальних особливостей, включаючи визначення індикаторів ефективності.

Формування мультидисциплінарної кризової команди. До складу команди входять соціальний працівник, клінічний психолог або психотерапевт, фахівець з психіатрії, представник ветеранської організації, а також, за наявності, капелан. Ролі членів команди розподіляються відповідно до їхніх компетенцій у разі кризових ситуацій. Попередньо погоджується алгоритм дій у випадку суїцидальної поведінки.

Встановлення міжінституційної взаємодії. Ініціюється співпраця з відповідними структурами – медичними установами, службами екстреної допомоги, поліцією, недержавними організаціями, гарячими лініями підтримки (наприклад, «Lifeline Ukraine»). Укладаються формалізовані угоди або домовленості щодо реагування на кризові випадки.

Підготовка методичних матеріалів. Розробляється стандартизований інструментарій: бланки для скринінгу ризиків, зразки планів безпеки, інструкції для членів родини, алгоритми кризового реагування. Формуються навчально-просвітницькі комплекти для групової роботи.

Професійна підготовка команди. Члени кризової команди проходять спеціалізовані тренінги з кризового консультування, технік первинної психологічної допомоги, інтервенцій при суїцидальній поведінці. Можливе залучення зовнішніх експертів, у тому числі фахівців із досвідом роботи з військовими.

Другий етап програми поственції суїциду для військовослужбовців охоплює операційний період впровадження, що передбачає безпосередню реалізацію заходів серед представників цільової групи з акцентом на зниження ризику суїцидальної поведінки, стабілізацію психоемоційного стану та зміцнення психосоціальної стійкості шляхом використання індивідуальних і групових інтервенцій, кризової підтримки, психоедукації та соціального супроводу.

Ключовими напрямами реалізації другого (операційного) етапу програми поственції суїциду для військовослужбовців є ідентифікація та залучення учасників, що передбачає встановлення первинного контакту з ветеранами, які перебувають у зоні підвищеного ризику, формування персональних досьє та отримання поінформованої згоди на участь у програмі; впровадження діагностичного компоненту шляхом проведення первинного інтерв'ю, скринінгу психоемоційного стану, оцінки ризиків та міждисциплінарного обговорення для формування індивідуального плану допомоги; надання індивідуалізованої підтримки, що включає укладення контракту безпеки, розробку алгоритмів дій у кризових ситуаціях, спрямування до відповідних медичних установ за наявності високого ризику, а також вирішення соціально-побутових запитів; реалізація психоедукаційного напряму через регулярні заняття для ветеранів і членів їхніх родин з формування навичок емоційної саморегуляції, подолання деструктивних

переживань і розуміння механізмів суїцидальності; організація групової підтримки та заходів соціальної інтеграції для забезпечення емоційного залучення, підвищення рівня підтримки та запобігання ізоляції; забезпечення кризового реагування у випадку завершеного чи незавершеного суїциду через активізацію спеціалізованого поственційного протоколу, що охоплює інтервенції для родини та найближчого кола, інформаційно-психологічну роботу з попередження формування героїчного наративу; а також реалізація кейс-менеджменту з обов'язковим документуванням усіх дій, що гарантує наступність, координацію між фахівцями та підготовку аналітичних матеріалів для оцінки ефективності втручань.

Третій етап програми поственції суїциду для військовослужбовців передбачає здійснення моніторингу та проміжної оцінки реалізованих заходів, що включає систематичний контроль за перебігом втручань, фіксацію динаміки змін у психоемоційному стані учасників, аналіз зворотного зв'язку від залучених фахівців і клієнтів, а також виявлення ускладнень, бар'єрів чи непередбачуваних реакцій. Зібрані дані використовуються для корекції змісту програми, уточнення індивідуальних планів допомоги, адаптації формату супроводу до актуальних потреб учасників та забезпечення гнучкості й релевантності втручань у мінливих умовах соціального й психологічного контексту.

Ключовими завданнями третього етапу програми поственції суїциду для військовослужбовців є повторне вимірювання ключових психологічних індикаторів, зокрема рівня депресивних симптомів, ознак посттравматичного стресового розладу та інтенсивності суїцидальних думок, з подальшим порівнянням отриманих результатів із базовими даними; здійснення аналізу реалізації програмних компонентів за критеріями відвідуваності заходів, ступеня залученості членів родин, активності наставницької підтримки; збір зворотного зв'язку від учасників програми з метою оцінки якості, релевантності та сприйняття окремих елементів втручання; виявлення нових запитів і потреб, які не були передбачені під час початкового етапу планування; а також проведення стратегічної наради з міждисциплінарною командою для обговорення необхідності корекції інтенсивності, змісту, форм або тривалості інтервенцій відповідно до актуального стану цільової групи та специфіки контексту втручання.

Четвертий етап програми поственції суїциду для військовослужбовців охоплює завершальну фазу, спрямовану на комплексну оцінку ефективності реалізованих заходів, що передбачає інтегральний аналіз досягнутих результатів, верифікацію змін у психоемоційному стані учасників, узагальнення динаміки залучення цільової групи та якості міждисциплінарної взаємодії, підготовку підсумкового аналітичного звіту з включенням кількісних і якісних показників, а також формулювання практичних рекомендацій щодо масштабування, удосконалення та довготривалого впровадження програми в системі соціально-психологічної підтримки військовослужбовців.

Основними напрямами завершального етапу реалізації програми поственції суїциду для військовослужбовців є багаторівнева система процедур підсумкового оцінювання, спрямована на всебічне осмислення ефективності впроваджених заходів, їх відповідності первинно задекларованим цілям та адаптивності до потреб цільової групи. Насамперед здійснюється **заключне оцінювання**, що передбачає повторне проведення комплексної психодіагностики із використанням стандартизованих інструментів оцінки психоемоційного стану (рівень депресії, тривожності, симптомів ПТСР, інтенсивність суїцидальних думок), порівняння цих показників із базовими даними, а також фіксацію змін, пов'язаних із профілактикою повторних епізодів суїцидальної поведінки. Оцінювання охоплює не лише індивідуальний рівень, але й динаміку групових показників, що дає змогу виявити загальні тенденції впливу програми.

Важливим напрямом є **аналіз досягнення програмних цілей**, у межах якого здійснюється оцінка результативності реалізації кожного із запланованих компонентів програми. Це включає кількісний аналіз охоплення учасників, рівень залученості сімей, сталість контактів з наставниками, ступінь міжвідомчої координації, а також виявлення сильних і слабких сторін реалізованих інтервенцій. Особлива увага приділяється відповідності фактичного ходу програми очікуваним результатам, а також впливу зовнішніх факторів (воєнна обстановка, ротації, мобілізаційні процеси) на стабільність та завершеність супроводу.

Окрему цінність становить **збір якісного емпіричного матеріалу**, що включає глибинні інтерв'ю з учасниками програми, фокус-групові обговорення, а також систематизацію **кейс-історій успішного подолання кризи**. Ці матеріали дають змогу не лише проаналізувати суб'єктивний досвід клієнтів, а й окреслити чинники, які позитивно вплинули на їхню мотивацію до відновлення, зміцнення внутрішніх ресурсів, зниження ризику повторної дестабілізації. Узагальнення таких історій створює можливості для формування навчального контенту, що може бути використаний у підготовці фахівців із кризового супроводу.

Завершальним напрямом є **підготовка звітної документації**, яка включає аналітичний звіт про реалізацію програми з наведенням узагальнених висновків, таблиць результатів, графічної візуалізації змін та описом механізмів, що забезпечили досягнення позитивного ефекту. Особливу увагу приділено **формулюванню практичних рекомендацій**, що можуть бути застосовані для масштабування програми, її адаптації до інших категорій військовослужбовців (наприклад, мобілізованих, демобілізованих, ветеранів бойових дій) та потенційної **інституціоналізації** моделі в системі ветеранської допомоги, охорони психічного здоров'я й соціальної підтримки. Також готується методичне забезпечення для подальшого поширення практики поственційного втручання у військовому середовищі, що може слугувати підґрунтям для державних програм або регіональних ініціатив у сфері превенції суїцидальності.

Таким чином, узагальнюючи зміст вищезазначеної програми, представимо її основні положення у табл.1.

Таблиця 1

Зміст програми поственції суїциду для військовослужбовців

№	Назва компоненту	Мета	Основні завдання / заходи
I	Діагностичний компонент	Виявлення ветеранів із підвищеним суїцидальним ризиком	Першинне інтерв'ю, скринінг, спостереження; Застосування шкал та опитувальників; Визначення дестабілізуючих чинників (ПТСР, депресія, ізоляція); Постійний моніторинг.
II	Профілактичний компонент	Попередження повторних кризових станів	Розробка плану безпеки; Залучення близьких та побратимів; Обмеження доступу до небезпечних засобів; Навчання саморегуляції та відновлення життєвого режиму.
III	Психоедукаційний компонент	Підвищення обізнаності, зниження стигми	Групові заняття та консультації; Робота з міфами про суїцид; Навчання родин підтримці; Буклети, інфографіка, історії успіху.
IV	Реабілітаційний компонент	Відновлення функціональності та сенсів життя	Психотерапія, арт-терапія; Медичний супровід; Залучення до волонтерства, профперепідготовки; Робота з втратою побратимів.
V	Супровідний компонент	Довготривала підтримка та інтеграція	Координація фахівців (case management); Графік взаємодії; Наставництво побратимів; Юридична, соціальна, родинна допомога.

Комплексне впровадження програми поственційної підтримки учасників бойових дій передбачає досягнення низки значущих позитивних результатів, як у коротко-, так і в довгостроковій перспективі.

По-перше, очікується зниження деструктивного впливу суїцидальних інцидентів на ветеранську спільноту. Завдяки своєчасному виявленню кризових станів і оперативному реагуванню ймовірність виникнення суїцидального «ланцюгового ефекту» або наслідування поведінки зменшиться, що сприятиме локалізації кризових ситуацій і недопущенню їх поширення.

По-друге, передбачається суттєве покращення психоемоційного стану учасників програми. Зниження інтенсивності проявів посттравматичного стресового розладу, депресивних симптомів та зменшення рівня суїцидальних думок супроводжуватиметься формуванням адаптивних копінг-стратегій і підвищенням рівня суб'єктивного психологічного благополуччя.

По-третє, реалізація програми сприятиме зростанню поінформованості ветеранів та членів їхніх родин щодо можливостей отримання допомоги, зниженню стигматизації звернення по психологічну підтримку, а також посиленню горизонтальних зв'язків у середині ветеранської спільноти. Таким чином, буде сформоване середовище психологічної безпеки, де звернення по допомогу та підтримка один одного стають соціальною нормою.

По-четверте, за рахунок інтеграції реабілітаційних і соціалізаційних заходів очікується зростання рівня включеності ветеранів у мирне життя. Частина учасників здобуде нові професійні компетентності, налагодить міжособистісні стосунки, активізується в громадському житті, що сприятиме зниженню соціальної ізоляції.

Отже, результатом впровадження програми має стати зниження рівня суїцидальності серед ветеранів, охоплених втручанням, а також у ветеранській популяції загалом. Запропонована система постенції виконує не лише компенсаторну, а й превентивну функцію, оскільки своєчасне реагування на кризовий випадок водночас запобігає подальшим суїцидальним актам.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу науково обґрунтувати доцільність розроблення цілісної програми постенції суїциду для військовослужбовців як важливої складової системи психосоціальної підтримки у післявоєнному та кризовому контексті. Встановлено, що суїцидальна поведінка серед учасників бойових дій і ветеранів зумовлюється комплексом взаємопов'язаних психотравматичних, соціальних та адаптаційних чинників, що потребують не фрагментарного реагування, а структурованого, поетапного й міждисциплінарного підходу. Обґрунтовано, що постенція виступає ключовим механізмом стабілізації психоемоційного стану осіб, які пережили суїцидальну кризу або втрату побратима, а також інструментом запобігання повторним кризовим епізодам і феномену суїцидального наслідування у ветеранських спільнотах. Розроблена програма, що включає діагностичний, профілактичний, психоедукаційний, реабілітаційний і супровідний компоненти, забезпечує логічну послідовність втручання від раннього виявлення ризиків до довготривалої соціальної інтеграції ветеранів. Доведено, що центральна роль у реалізації програми належить фахівцеві соціальної роботи, який здійснює координацію міждисциплінарної допомоги, поєднує кризове реагування з реабілітаційними та превентивними завданнями й сприяє формуванню стійких мереж підтримки у громаді. Програма має потенціал зменшення рівня суїцидальності, зниження вторинної травматизації, підвищення психосоціальної стійкості та відновлення життєвих смислів у військовослужбовців і ветеранів, що підтверджує її практичну значущість для системи соціальної роботи та ветеранської політики України.

Перспективи подальших досліджень полягають у емпіричній перевірці ефективності запропонованої програми, розробленні стандартизованих індикаторів оцінювання результатів постенції та адаптації моделі до різних категорій військовослужбовців і регіональних умов її впровадження.

Література

1. Дуля А., Бриндіков Ю. Л., Караман О. Л., Островська Н. О. Методичні рекомендації щодо соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей, їх соціального захисту. Кривий Ріг: КДПУ, 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/383360047_Metodicni_rekomendacii_sodo_socialnoi_roboti_z_vijskovosluzbovcami_ta_clenami_ih_simej_ih_socialnogo_zahistu (Дата звернення: 20.12.2025).

2. Каневський В. І. Суїцидологія в соціальній роботі : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 348 с.

3. Найдьонова Л. А., Чуніхіна С. Л., Чорна Л. Г., Умеренкова Н. Ф., Гутник К. Ю. *Організаційна модель поственції суїциду (буліциду) або його спроби в закладі освіти: аналіз зарубіжного досвіду***.** *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 48 (51). С. 125–144.

4. Патрікеєва, Н. Самогубства серед ветеранів та військових: вплив війни та як розпізнати тривожні сигнали. *Радіо Свобода*. 2024. 10 вересня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/zapobihannya-samohubstvam-viyna-veterany-haryacha-liniya/33113003.html (Дата звернення: 15.06.2025)

5. Третинна профілактика суїцидів у закладі освіти: соціально-психологічні технології кризової взаємодії педагогічної спільноти, сім'ї, громади : методичні рекомендації. за ред. С. Л. Чуніхіної ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 144 с.

6. Тюріна Т. Г., Клос Л. Є., Дячок І. С. Роль соціального працівника у процесі нейтралізації наслідків посттравматичного синдрому у військовослужбовців та ветеранів війни. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2024. Вип. 2(109). С. 197–204

7. Федоренко Р. П. *Психологія суїциду*: навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доп. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 492 с.

8. Чуніхіна С. Л., Найдьонова Л. А., Умеренкова Н. Ф. Імплементація протоколів постенції суїцидів у закладі освіти: запити освітян**.** *Medicine. Science and Education*. 2022. Вип. 2. С. 54–61. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-2-8

References

1. Dulia A., Bryndikov Yu. L., Karaman O. L., Ostrovska N. O. (2024) Metodychni rekomendatsii shchodo sotsialnoi roboty z viiskovosluzhbovtsiamy ta chlenamy yikh simei, yikh sotsialnoho zakhystu [Methodological recommendations for social work with military personnel and members of their families, their social protection]. Kryvyi Rih: KDPU. URL: https://www.researchgate.net/publication/383360047_Metodicni_rekomendacii_sodo_socialnoi_roboti_z_vijskovosluzbovcami_ta_clenami_ih_simej_ih_socialnogo_zahistu (Data zvernennia: 20.12.2025). [in Ukrainian].

2. Kanevskyi V. I. (2014) Suitsydolohiia v sotsialnii roboti [Suicidology in social work]: navchalnyi posibnyk. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. [in Ukrainian].

3. Naidonova L. A., Chunikhina S. L., Chorna L. H., Umerenkova N. F., Hutnyk K. Yu. (2021) Orhanizatsiina model postventsii suitsydu (bulitsydu) abo yoho sproby v zakladi osvity: analiz zarubizhnoho dosvidu [Organizational model of post-suicide (bullicide) or its attempt in an educational institution: analysis of foreign experience // Scientific studies on social and political psychology]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 48 (51), 125–144. [in Ukrainian].

4. Patrikeieva, N. (2024) Samohubstva sered veteraniv ta viiskovykh: vplyv viiny ta yak rozpiznaty tryvozhni syhnaly [Suicides among veterans and military: the impact of war and how to recognize alarm signals]. *Radio Svoboda.* URL: https://www.radiosvoboda.org/a/zapobihannya-

samohubstvam-viyna-veterany-haryacha-liniya/33113003.html (Data zvernennia: 15.06.2025) [in Ukrainian].

5. Chunikhinoi S. L. (2022) Tretynna profilaktyka suitsydiv u zakladi osvity: sotsialno-psykholohichni tekhnolohii kryzovoi vzaiemodii pedahohichnoi spilnoty, simi, hromady : metodychni rekomendatsii [Tertiary prevention of suicides in an educational institution: socio-psychological technologies of crisis interaction of the pedagogical community, family, community: methodological recommendations]. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. [in Ukrainian].

6. Tiurina T. H., Klos L. Ye., Diachok I. S. (2024) Rol sotsialnoho pratsivnyka u protsesi neitralizatsii naslidkiv posttravmatychnoho syndromu u viiskovosluzhbovtsiv ta veteraniv viiny [The role of a social worker in the process of neutralizing the consequences of post-traumatic syndrome in military personnel and war veterans]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka,* 2(109), 197–204 [in Ukrainian].

7. Fedorenko R. P. (2022) Psykholohiia suitsydu [Psychology of suicide]: navch. posib. Vyd. 2-he, zmin. ta dop. Lutsk : Vezha-Druk. [in Ukrainian].

8. Chunikhina S. L., Naidonova L. A., Umerenkova N. F. (2022) Implementatsiia protokoliv postventsii suitsydiv u zakladi osvity: zapyty osvitian [Implementation of suicide post-event protocols in an educational institution: requests from educators]. *Medicine. Science and Education,* 2, 54–61. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-2-8 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.922.8:316.6:305

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2869-2879

Яковенко Олена Костянтинівна канд. психол. н., доц. каф. психології Національного аерокосмічного університету "Харківський авіаційний інститут", м. Харків, https://orcid.org/0009-0001-5878-3090

ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ПОРУШЕНИХ ТИПІВ ГЕНДЕРНИХ НАСТАНОВ ДЛЯ ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. У статті представлено теоретичне обґрунтування та результати емпіричної перевірки психокорекційної програми, спрямованої на перебудову дисгармонійних типів гендерних настанов у дівчат підліткового віку.

Актуальність дослідження зумовлена трансформацією сучасного соціокультурного простору, змінами моделей міжособистісної взаємодії та зростанням поширеності стереотипних, ригідних і травматично зумовлених уявлень про партнерські стосунки серед підлітків. Підлітковий вік визначається як сенситивний період формування гендерної ідентичності, очікувань щодо представників протилежної статі та становлення моделей емоційної близькості.

Метою статті є теоретичне обґрунтування структури психокорекційної програми та емпірична перевірка її ефективності щодо змін когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів гендерних настанов. У дослідженні взяли участь 15 дівчат підліткового віку. Програма реалізовувалася у груповому форматі та включала 10 занять загальною тривалістю 30 годин. Діагностичний інструментарій складався з анкети суб'єктивного оцінювання особливостей партнерських відносин та проективної методики «Малюнок чоловіка та жінки». Для статистичної обробки результатів застосовано критерій знаків G та φ-критерій Фішера. Результати дослідження засвідчили статистично значущі зміни насамперед на когнітивному рівні гендерних настанов, зокрема зниження індиферентності та зростання показників романтичного ставлення і тяжіння до представників протилежної статі. Водночас настанови, пов'язані з глибинною базальною недовірою та негативним досвідом дитячо-батьківських відносин, виявилися більш стійкими до корекційного впливу. Отримані результати підтверджують ефективність програми щодо формування більш адаптивних очікувань у сфері міжособистісних стосунків та розширення рольового репертуару підлітків. Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленням психотерапевтичного компонента програми та вивченням довготривалого ефекту корекційного впливу.

Ключові слова: гендерні настанови, підлітковий вік, психокорекція, гендерна ідентичність, міжособистісні стосунки, дитячо-батьківські відносини, гендерні стереотипи.

Iakovenko Olena Kostiantynivna PhD in Psychology, Associate Professor, Department of Psychology, National Aerospace University 'Kharkiv Aviation Institute', Kharkiv, https://orcid.org/0009-0001-5878-3090

PROGRAMME FOR PSYCHOLOGICAL CORRECTION OF DISRUPTED GENDER ATTITUDES IN ADOLESCENT GIRLS

Abstract. The article presents the theoretical justification and empirical verification of a psychological correction program aimed at restructuring disharmonious gender attitudes in adolescent girls. The relevance of the study is determined by contemporary socio-cultural transformations, changes in models of interpersonal interaction, and the increasing prevalence of stereotypical and rigid perceptions of romantic relationships among adolescents. Adolescence is considered a sensitive period for the development of gender identity and expectations toward representatives of the opposite sex.

The purpose of the article is to substantiate the structure of the psychological correction program and to evaluate its effectiveness in changing cognitive and emotional-value components of gender attitudes. The study involved 15 adolescent girls. The program consisted of 10 group sessions (30 hours in total). The research instruments included a self-assessment questionnaire and a projective drawing technique "Drawing of a Man and a Woman." Statistical analysis was conducted using the G-sign test and Fisher's φ-criterion.

The results demonstrated statistically significant changes primarily at the cognitive level of gender attitudes, including a decrease in indifference and an increase in romantic perception and attraction toward male partners. However, attitudes rooted in deep basic mistrust and early traumatic family experiences appeared more resistant to change. The findings confirm the effectiveness of the program in promoting more adaptive expectations in interpersonal relationships. Further research should focus on strengthening the psychotherapeutic component and examining long-term outcomes of the intervention.

Keywords: gender attitudes, adolescence, psychological correction, gender identity, interpersonal relationships, parent-child relations, gender stereotypes

Постановка проблеми. Сучасні соціокультурні трансформації, зміни моделей сімейних відносин та перегляд традиційних гендерних ролей зумовлюють формування нових уявлень підлітків про партнерство, шлюб та міжособистісну взаємодію. Підлітковий вік є сенситивним періодом становлення гендерної ідентичності та формування системи очікувань щодо представників протилежної статі. Саме в цей період закладаються базові когнітивні, емоційні та поведінкові патерни, які в подальшому визначають характер партнерських стосунків у дорослому житті.[3] Водночас результати сучасних психологічних досліджень та практичний досвід роботи з підлітками свідчать про зростання

поширеності дисгармонійних типів гендерних настанов у дівчат підліткового віку. Такі настанови можуть проявлятися у вигляді недовіри до чоловіків, індиферентності до партнерських відносин, функціонального або матеріалізованого ставлення до партнера, ідеалізації чи, навпаки, знецінення представників протилежної статі. У структурі цих настанов нерідко виявляються наслідки ранньої емоційної депривації, дисгармонійних дитячо-батьківських відносин та травматичного досвіду.

Наявність стереотипних, ригідних або травматично зумовлених гендерних установок у підлітковому віці створює ризик формування неадаптивних сценаріїв партнерської взаємодії, труднощів у встановленні емоційної близькості, порушень довіри та низької самоцінності. Попри актуальність означеної проблематики, питання розробки та емпіричного обґрунтування цілісних психокорекційних програм, спрямованих на перебудову дисгармонійних типів гендерних настанов у дівчат підліткового віку, залишається недостатньо висвітленим у сучасній психологічній практиці. Таким чином, постає науково-практична проблема розробки та апробації ефективної психокорекційної програми, спрямованої на діагностику, усвідомлення та перебудову дисгармонійних гендерних настанов у дівчат підліткового віку з урахуванням як когнітивного рівня установок, так і глибинних особистісних чинників, пов’язаних із досвідом дитячо-батьківських відносин.

Аналіз останніх досліджень. Сучасна українська психологічна наука демонструє стійкий інтерес до дослідження гендерних установок, гендерних стереотипів та їхнього впливу на особистість і соціальну поведінку молоді.

Зокрема, в українській психологічній літературі здійснено адаптацію психодіагностичного інструментарію «Gender Bias Quiz» українською мовою, що дозволяє оцінювати гендерні упередження та стереотипи в різних вікових групах і сприяє поглибленому теоретичному аналізу гендерних установок у контексті сучасних соціокультурних змін [1].

Крім того, кваліфікаційні та прикладні дослідження акцентують увагу на специфічних проявах гендерних установок у поведінці підлітків [4]. Наприклад, академічні роботи в Україні аналізують вплив гендерних установок на агресивну поведінку підлітків, підкреслюючи, що стереотипні уявлення про «чоловіче» та «жіноче» можуть бути пов’язані з певними формами поведінкових реакцій у підлітковому середовищі.

Українські дослідники також приділяють увагу формуванню гендерних стереотипів серед молоді загалом. Емпіричний аналіз сукупності родинних, соціальних і культурних факторів, що впливають на гендерні уявлення сучасних молодих людей, вказує на існування високого рівня гендерної некомпетентності та стійкого відтворення традиційних ролей у деяких соціальних групах.

Попри наявність цих доробків, питання **цілеспрямованої психокорекційної роботи з дисгармонійними гендерними установками у підлітків — зокрема дівчат — залишається недостатньо дослідженим**. Більшість

наукових праць орієнтовані на діагностику та опис феномену гендерних установок, однак немає узагальнених моделей психокорекційних програм, які поєднували б когнітивно-психодинамічний та інтегративний підходи з урахуванням глибинних особистісних чинників.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка ефективності психокорекційної програми, спрямованої на діагностику та перебудову дисгармонійних типів гендерних настанов у дівчат підліткового віку, а також визначення особливостей змін когнітивного та емоційно-ціннісного компонентів гендерних установок у процесі психокорекційного впливу.

Виклад основного матеріалу. Програма психологічної корекції спрямована на дівчат підліткового віку та розрахована на 10 занять, тривалістю 3 години, регулярність проведення 2 рази на тиждень, отже загальна тривалість програми становить 5 тижнів, 30 годин. Кількість учасників групи становить 15 дівчат.

Завдання програми психологічної корекції:

1. Психодіагностика домінуючого типу гендерних настанов щодо представників протилежної статі;
2. Усвідомлення учасницями групи дисгармонійності гендерних настанов;
3. Розширення варіативності гендерних атитюдів;
4. Виявлення ірраціональних очікувань щодо міжособистісних стосунків;
5. Усвідомлення інфантильного травматичного досвіду дитячо-батьківських відносин;
6. Перебудова домінуючого типу гендерних настанов.

Зміст програми психологічної корекції

Заняття №1. Мета – знайомство учасниць групи, створення довірливої психологічної атмосфери.

1) «Знайомство». Додатковий реквізит – м’яка іграшка. Вправа проводиться в груповому форматі, всі учасниці сідають в коло та хтось одна за власним бажанням бере в руки м’яку іграшку, яка знаходиться в центрі кола, називає своє ім’я (дійсне, або вигадане), а також п’ять гарних рис свого характеру. Після чого учасниця віддає м’яку іграшку іншій учасниці, яка спочатку повторює інформацію про попередню дівчину, а потім розповідає теж саме про себе. Вправа триває доки всі учасниці не представляться.

2) Обговорення цілей та очікувань від психокорекційної програми, які є актуальними для кожної з учасниць.

3) «Подарунок». Необхідні матеріали: аркуш паперу, формату А4, кольорові олівці. Кожна учасниця впродовж 5 хвилин малює зображення, що відображує найцінніше, що в неї є. Після цього всі учасниці сідають в коло та дарують свій малюнок за власним бажанням будь-якій іншій учасниці та розповідає, що значить це зображення для неї та виказує свою думку стосовно того, чи потрібно це іншій учасниці. Не можна дарувати кілька малюнків одній й тій самій учасниці.

4) Рефлексія, обговорення вправи «Подарунок», зворотній зв'язок.

Заняття №2. Мета – психодіагностика домінуючого типу гендерних настанов.

1) «Малюнок чоловіка та жінки». Кожна учасниця протягом 15 хвилин малює на листі паперу малюнок чоловіка та жінки, а також на зворотній стороні аркушу складає невелику розповідь стосовно того хто ці люди, в яких стосунках вони знаходяться, чим вони зараз займаються, які емоції переживають, що їх очікує в майбутньому. Після чого кожна з учасниць показує свій малюнок іншим та розповідає історію про зображених чоловіка та жінку.

2) Обговорення вправи, в якому необхідно акцентувати увагу учасниць на тому, які з малюнків та вигаданих історій є схожими та чому. Після цього ведучий інтерпретує зображення, а учасниці фокусуються на власних почуттях, отримують зворотній зв’язок від інших учасниць особливо важливою є взаємодія між учасницями, які мають схожі та протилежні домінуючи гендерні настанови.

3) «Портрет хлопця». Кожна з учасниць розповідає про свій власний реальний досвід стосунків з чоловіками. Увага акцентується на рисах характеру партнера, особливостях його особистості, типі його відношення до дівчини, труднощах, що виникали в стосунках. Ведучий акцентує увагу кожної з учасниць на тому наскільки схожим чи відмінним є образ реального хлопця з тим образом, який було намальовано дівчатами в попередній вправі.

4) Рефлексія, зворотній зв'язок, фокусування на власних емоціях та переживаннях.

Заняття №3. Мета – розширення уяви щодо варіативності гендерних атитюдів

1) «Типи хлопців». Додаткові реквізити – дошка, листи паперу для кожної учасниці. Завдання виконується в індивідуальній формі, кожна учасниця впродовж 20 хвилин має скласти типологію чоловіків з описанням кожного типу. Описання має містити: риси характеру, соціальний статус, тип відношення до жінки.

Після чого кожна з учасниць презентує свою типологію та аргументує свою точку зору. Тренер має фіксувати на дошці всі запропоновані типи.

2) Обговорення спрямоване на доповнення отриманої типології, що виконується в груповому форматі, зворотній зв'язок.

3) «Мій вибір». Кожна з учасниць має розділити запропоновані типи на три групи за критеріями: подобається, не подобається, байдуже та обґрунтувати свій вибір. Ведучий має акцентувати увагу учасниць на тому, наскільки обрані типи відповідають тому досвіду, що вони мають, а також на тому кого з соціального оточення обрані типи нагадують.

4) Рефлексія, зворотній зв'язок, фокусування на власних емоціях та переживаннях.

Заняття №4. Мета - визначення ірраціональних психологічних очікувань щодо представників протилежної статі.

1) «Малюнок партнера». Необхідний матеріал – аркуш, олівець, ластик. Кожна учасниця впродовж 30 хвилин має намалювати три зображення хлопця. Перше має бути максимально схожим на образ реального партнера, друге має відповідати вимогам батьків дівчини та третє – ідеальний партнер. Зі зворотної сторони малюнка також необхідно написати основні якості партнера кожного типу. Кожна учасниця показує свої малюнки всім іншим учасницям програми та перелічує якості, якими вона приділяє кожний з намальованих образів.

2) Обговорення, зворотній зв'язок. Ведучий приділяє значну увагу тому наскільки три малюнки є схожими, чи відмінними, а також на особливостях характеристики, що надають дівчата.

3) «Яка я маю бути?» Вправа виконується в груповому форматі. Кожна учасниця має розповісти якою вона може бути з кожним із трьох намальованих образів у попередній вправі. Це дає змогу визначити обмеження щодо власної поведінки. Також необхідно приділяти увагу тому на чому ґрунтується учасниця (чи то власні думки, чи то відображення батьківських очікувань, чи то соціальні та культурні стереотипи). Важливим є фіксування на характері емоційних переживаннях, що виникають під час виконання вправи та усвідомлення дівчатами природи їх виникнення.

4) Рефлексія, зворотній зв'язок.

Заняття №5. Мета – аналіз раннього травматичного досвіду, отриманого у стосунках з батьком.

1) «Я та мій реальний батько». Всі учасниці об’єднуються в трійці та мають створити скульптуру, яка б відображала особливості відносин з батьком. Отже, одна учасниця - скульптор, створює скульптуру себе та власного батька з двох інших учасниць. На створення скульптури відводиться 5-7 хвилин, після чого відбувається обговорення та фокусування на актуальних емоціях учасниць.

2) Вправа виконується в трійцях, завдання ідентичне попередньому, але тепер кожна учасниця має створити таку скульптуру своїх відносин з батьком, яку б вона бажала мати в реальності. Необхідно проаналізувати чим відрізняються ці дві скульптури, а отже й визначити негативні переживання, щодо стосунків із власним батьком. Вправа триває доки кожна з учасниць не створить скульптуру.

3) Зворотній зв'язок, фокусування на емоційних переживаннях.

Заняття №6. Мета – усвідомлення інфантильного травматичного досвіду.

1) Робота зі сновидіннями.

2)«Лист немовляти до батьків». Кожна з учасниць протягом 25 хвилин має написати листа своїм батьками, уявивши себе немовлям. Необхідно поділитися враженнями стосовно першої зустрічі з батьками та оточуючим світом, розповісти про свої потреби та побажання, поділитися своїм емоційним станом тощо. Після цього листи перемішуються та випадковим чином розподіляються між усіма учасницями та читаються вголос. Необхідно акцентувати увагу на тих емоційних переживаннях та реакціях, що виникають у учасниці впродовж того, як читається її лист.

3) Зворотній зв'язок, рефлексія.

Заняття №7. Мета – аналіз відносин доньки з матір'ю.

1) «Лист до матері». Вправа проводиться в індивідуальній формі. Кожна учасниця впродовж 30 хвилин має скласти лист до матері, особлива увага приділяється побажанням дівчат до власної мами відносно особливостей їх відносин та емоційний фон листа. Після чого кожна учасниця має прочитати свій лист, рефліксуючи при цьому актуальні емоційні переживання.

2) Обговорення вправи при якому кожна з учасниць має розповісти свої побажання відносно того, як би їй хотілося змінити відносини з власною матір'ю та уявити, що їй необхідно для цього зробити, як змінитися в особистісному плані

3) Зворотній зв'язок, рефлексія, фіксування на власних емоціях.

Заняття №8. Мета – закріплення позитивних очікувань відносно стосунків з представниками протилежної статі.

1) «Мій майбутній чоловік». Вправа виконується в груповому форматі, кожна з учасниць по черзі розповідає свої очікування від майбутнього чоловіка. Також необхідно акцентувати увагу на тому, якими якостями дівчата наповнюють образ майбутнього партнера, на цілісність образу, його емоційний фон, також необхідно приділяти увагу балансу між «брати та давати», який є характерним для дівчат.

2) Провокативна вправа, в якій ведучий займає домінуючи позицію та визначає разом із дівчатами, яким чином їм потрібно змінитися для досягнення позитивного сценарію партнерських відносин, які дії для цього є необхідними.

3) Зворотній зв'язок, рефлексія, фіксування на власних емоційних переживаннях.

Заняття №9. Мета - розширення рольового репертуару учасниць в просторі партнерських відносин.

1) Кожна учасниця має створити якнайменш 10 скульптур з інших учасниць проекту, які б відображали різні ролі учасниці, які вона здатна реалізувати в партнерських відносинах. Вправа триває доки кожна з учасниць її не виконає.

2) В письмовій формі кожна з учасниць має скласти ще, якнайменше 5 ролей, яки вона не здатна виконувати в партнерських відносинах, але які є бажаними. Після цього необхідно якнайчіткіше виділити ті особливості поведінки, емоційної сфери та особистісні якості, що відповідають бажаним ролям. Також необхідно в груповому форматі запропонувати різні шляхи досягнення бажаної мети

3) Зворотній зв'язок, рефлексія, фіксування на власних емоційних переживаннях.

Заняття №10. Мета – обговорення результатів, зворотній зв'язок.

1) Підведення підсумків впровадження психокорекційної програми.

2) Зворотній зв'язок, оцінювання отриманого результату.

3) Прощання та побажання учасниць одна одній.

Оцінка ефективності запропонованої психокорекційної програми здійснювалася в двох варіантах суб'єктивного оцінювання та об'єктивного оцінювання, що представляє собою найбільш коректний критерій.

Так, суб'єктивна оцінка програми, спрямованої на корекцію дисгармонійних типів гендерних настанов у дівчат-підлітків базується на виявленні основних проблемних зон до прийняття участі в психокореційній програмі. Так, учасницям було запропоновано анкету, спрямовану на визначення особливостей партнерських відносин. Учасниці визначали поширеність певних проблем відповідно до власного життя. Необхідно також відзначити, що процедура само оцінювання було проведена до участі в психокорекційній програмі та після 3-ох місяців її впровадження. Результати самооцінювання представлено в наступній таблиці.

Показники ефективності запропонованої програми (суб'єктивне оцінювання)

№	Зміст скарги	КЗ
1.	Я вважаю, що в моєму житті немає місця для справжнього кохання	3*
2.	Мені здається, що всі чоловіки однакові	3*
3.	Мабуть, я не створена для сімейного життя	7
4.	Єдине, що цікавить чоловіків, це лише сексуальні стосунки	3*
5.	Головне, що може дати чоловік, це матеріальне забезпечення	3*
6.	Хлопці мають задовольняти всі мої потреби	6
7.	Мої стосунки з чоловіками можна охарактеризувати, як невдалі	3*
8.	Мені здається, що я не можу бути по-справжньому близькою з чоловіками	4
9.	Я не здатна на тривалі стосунки з чоловіками	5
10.	Я не можу чітко сказати, які чоловіки мені подобаються	2**
11.	Кар'єрний ріст для мене важливіший, ніж любовні стосунки	3*
12.	Мені здається, що я здатна лише дружити з хлопцями	6
13.	Більшість чоловіків ворожі та агресивні	4
14.	Сексуальні стосунки не приносять мені задоволення	4
15.	Я зможу бути щасливою, лише з матеріально-забезпеченим чоловіком	3*
16.	Більшість чоловіків прагнуть мене використовувати	3*
17.	Я не можу довіряти чоловікам	4
18.	Я дуже ревнива відносно свого хлопця	5
19.	Справжнє кохання буває лише в казках	7
20.	Жінка має займати підлеглу позицію в родині та виконувати всі вимоги чоловіка	6

Примітка: КЗ – критерій знаків * - $p \leq 0,05$; **- $p \leq 0,01$

Отже, після обробки отриманих результатів суб'єктивного оцінювання за допомогою критерію G знаків, було зафіксовано значущі відмінності за скаргами, що здебільшого відображують саме когнітивний рівень гендерних настанов. Однак, ті скарги, що мають глибинну природу та здебільшого є наслідком ранньої травматизації особистості в сімейних стосунках, залишилися без змін. Таким чином, завдяки запропонованій психокореційній програмі стає можливим корекція певних типів гендерних настанов, однак такі скарги відносно партнерських стосунків, в основі яких лежить травма базальної недовіри, почуття власної непотрібності та незначущості, та функціональне відношення до чоловіків, пов'язані з площиною дитячо-батьківських відносин та вимагають більш тривалої та інтенсивної психотерапевтичної роботи.

Для здійснення об'єктивного оцінювання запропонованої психокорекційної програми, було використано проективну методику Н.М. Романової «Малюнок чоловіка та жінки» на початковому етапі впровадження програми та після трьох місяців її впровадження. Отримані результати біло оброблено за допомогою методу статистичної обробки φ-крітерію Фішера, отримані результати наведено нижче

Показники ефективності запропонованої програми (об'єктивне оцінювання)

№	Гендерна настанова	% до програми	% після програми	Значення φ-крітерію
1.	Ізоляція	13%	13%	-
2.	Незалежність	20%	13%	0,5
3.	Індиферентність	53%	20%	1,9*
4.	Малоцінний об'єкт	13%	13%	-
5.	Романтичний об'єкт	0	20%	2,5**
6.	Тяжіння	0	20%	2,5**

Примітка: * - $p \leq 0,05$; **- $p \leq 0,01$

Висновки. Таким чином, аналізуючи отримані результати, можна говорити, що було зафіксовано значущі відмінності об'єктивного оцінювання за такими гендерними настановами «індиферентність», «романтичний об'єкт» та «тяжіння». Отже, оскільки настанова індиферентність відзначається невизначеністю очікувань, щодо образу партнера, а також домінуючого типу відносин, внаслідок впровадження психокорекційної програми частота його зустрічальності була зменшена. Це може підтверджувати ефективність програми стосовно її спрямованості на когнітивний рівень, оскільки сприяє усвідомленню компонентів настанов. Зростання зустрічальності настанов романтичний об'єкт та тяжіння, відображують перебудову дисгармонійних типів очікувань в більш адаптивні. Так, настанова «романтичний об'єкт» відображує підвищення зацікавленості в міжособистісних стосунках, а також наповненням імагінального простору емоційно-забарвленими змістами. Настанова «тяжіння» відображує

підвищення інтересу до представників протилежної статті та відповідає віковим новоутворенням.

Відсутність змін в поширеності настанов «ізоляція», «малоцінний об'єкт » та «незалежність» з одного боку є більш стійкими, а з іншого боку мають в своїй основі дисгармонійність батьківської родини та вимагають більш глибинного психотерапевтичного впливу.

Запропонована програма є результативною, що відображено в зафіксованих значущих відмінностях об'єктивного та суб'єктивного оцінювання та може бути рекомендованою для подальшого використання при необхідності корекції когнітивного та емоційного компоненту гендерних настанов у дівчат-підлітків.

Література:

1. Аліксієнко, Т. (2017). *Формування гендерної ідентичності дитини: стереотипи, їх витоки і тенденції до змін*. Social Work and Education, 18(3), 45–56. DOI: https://doi.org/[]{}10.25128/2520-6230.18.3.4

2. Костіна, Т. О., & Булах, І. С. (2019). *Результати адаптації методики «Gender Bias Quiz» українською мовою*. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Психологія», 29, 78–89.

3. Ковалькова, Т. О. (2022). *Study of students' attitude towards current gender issues*. Scientific Notes of Junior Academy of Sciences of Ukraine, 24, 114–129. DOI: https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-06

4. Яндрова, Ю. (2016). *Результати емпіричного дослідження особливостей гендерної ідентичності дівчат-підлітків*. Освіта регіону, 4, 35–48.

5. Мельничук, М., & Рева, М. (2023). *Специфіка гендерно-рольових уявлень юнацтва із різною мотивацією кохання*. Молодий вчений, 4(116), 12–20. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-4-116-12

6. Куравська, Н., Вітюк, Н., & Пінчук, І. (2022). *Психологічні особливості гендерної соціалізації студентів ЗВО*. Психологія особистості, 12(1), 64–72. DOI: https://doi.org/10.15330/ps.12.1.64-72

7. Шлянчак, С. О., Шлянчак, А. В., & Тінін, Д. Г. (2023). *Сучасна проблематика гендерної психології та гендерної ідентичності в період статевої зрілості індивіда*. Наукові записки: серія Педагогічні науки, 1, 192–199. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-210-192-199

8. Заграй, Л. Д. (2019). *Теорії гендеру: гендерні дослідження у психології : навч. посіб.* Івано-Франківськ: Петраш К.

References:

1. Aliksiєnko, T. (2017). Formuvannja gendernoї identichnosti ditini: stereotipi, їh vitoki i tendencії do zmin [Formation of a child's gender identity: stereotypes, their origins and trends in change]. *Social Work and Education,* 18(3), 45–56. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.18.3.4 [in Ukrainian].

2. Kostina, T. O., & Bulah, I. S. (2019). Rezul'tati adaptacії metodiki «Gender Bias Quiz» ukraїns'koju movoju [Results of the adaptation of the "Gender Bias Quiz" methodology into Ukrainian]. *Naukovi zapiski Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademija»: serija «Psihologija» - Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy": Psychology Series*, 29, 78–89 [in Ukrainian].

3. Koval'kova, T. O. (2022). Study of students' attitude towards current gender issues. *Scientific Notes of Junior Academy of Sciences of Ukraine*, 24, 114–129. DOI: https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-06 [in English].

4. Jandrova, Ju. (2016). Rezul'tati empirichnogo doslidzhennja osoblivostej gendernoï identichnosti divchat-pidlitkiv [Results of an empirical study of the features of gender identity of adolescent girls]. *Osvita regionu - Regional Education,* 4, 35–48 [in Ukrainian].

5. Mel'nichuk, M., & Reva, M. (2023). Specifika genderno-rol'ovih ujavlen' junactva iz riznoju motivacieju kohannja [Specificity of gender-role perceptions of youth with different motivations for love]. *Molodij vchenij - Young Scientist*, 4(116), 12–20. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-4-116-12 [in Ukrainian].

6. Kuravs'ka, N., Vitjuk, N., & Pinchuk, I. (2022). Psihologichni osoblivosti gendernoï socializaciï studentiv ZVO [Psychological features of gender socialization of students of higher education institutions]. *Psihologija osobistosti - Personality Psychology,* 12(1), 64–72. DOI: https://doi.org/10.15330/ps.12.1.64-72 [in Ukrainian].

7. Shljanchak, S. O., Shljanchak, A. V., & Tinin, D. G. (2023). Suchasna problematika gendernoï psihologiï ta gendernoï identichnosti v period statevoï zrilosti individa [Contemporary issues of gender psychology and gender identity during the period of sexual maturity of the individual]. *Naukovi zapiski: serija Pedagogichni nauki - cientific notes: series Pedagogical sciences,* 1, 192–199. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2023-1-210-192-199 [in Ukrainian].

8. Zagraj, L. D. (2019). *Teoriï genderu: genderni doslidzhennja u psihologiï [Gender theories: gender studies in psychology*]. Ivano-Frankivs'k: Petrash K. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 159.922.8:316.6:305

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2880-2891

Яковенко Олена Костянтинівна канд. психол. н., доц. каф. психології Національного аерокосмічного університету "Харківський авіаційний інститут", м. Харків, https://orcid.org/0009-0001-5878-3090

ВІКОВІ ОСОБЛИВСТІ ПСИХОСЕКСУАЛЬНОЇ СФЕРИ ЖІНОК

Анотація. У статті представлено результати емпіричного дослідження особливостей структурної організації психосексуальної сфери жінок на різних етапах онтогенезу: у юнацькому віці, періоді ранньої та середньої дорослості. Актуальність дослідження зумовлена недостатньою розробленістю проблеми формування жіночої сексуальності в контексті психосексуального розвитку особистості, а також обмеженою кількістю комплексних досліджень, присвячених аналізу її структурних компонентів.

У результаті дослідження встановлено, що психосексуальна сфера дівчат юнацького віку представлена трьома основними факторами: «сексуальна відкритість», «сексуальне лібідо» та «статеворольова трансформація». Виявлено, що на цьому етапі розвитку спостерігається розмежування емоційної близькості та сексуального потягу, а також активне сексуальне експериментування як спосіб самопізнання. Водночас фіксується тенденція до прийняття маскулінної сексуальної ролі, що свідчить про незавершеність процесу формування статеворольової ідентичності.

У період ранньої дорослості структура психосексуальної сфери ускладнюється та включає чотири фактори: «лібідозна маскулінність», «невротична асексуальність», «сексуальний страх» і «вільна сексуальність». Виявлено два альтернативні вектори розвитку: гармонійний, що характеризується інтеграцією сексуальності та емоційної близькості, і дисгармонійний, який супроводжується блокуванням жіночої сексуальності, формуванням страхів, сорому та невротичних проявів. Особливу роль відіграє внутрішній конфлікт між маскулінними та фемінінними компонентами особистості.

У жінок середньої дорослості виявлено дві основні моделі психосексуальної організації: «маскулінна сексуальність» та «зріла жіноча сексуальність».

Перша модель відображає дисгармонійний тип розвитку, що супроводжується сексуальною нереалізованістю, невротичністю та внутрішнім конфліктом. Друга модель характеризується інтегрованістю сексуальності, прийняттям жіночої ролі, високим рівнем психологічного благополуччя та здатністю до глибоких емоційно-інтимних стосунків.

Отримані результати дозволяють розглядати психосексуальну сферу жінки як динамічну систему, розвиток якої визначається взаємодією біологічних, психологічних і соціальних факторів. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих даних у психологічному консультуванні, психотерапії та психоосвітній роботі, спрямованій на гармонізацію сексуальності та особистісного розвитку жінок.

Ключові слова: психосексуальний розвиток, жіноча сексуальність, статеворольова ідентичність, лібідо, сексуальна поведінка, маскулінність, фемінінність.

Iakovenko Olena Kostiantynivna PhD in Psychology, Associate Professor, Department of Psychology, National Aerospace University 'Kharkiv Aviation Institute', Kharkiv, https://orcid.org/0009-0001-5878-3090

AGE-RELATED FEATURES OF WOMEN`S PSYCHOSEXUAL DEVELOPMENT

Abstract. The article presents the results of an empirical study on the structural organization of the psychosexual sphere of women at different stages of ontogenesis: adolescence, early adulthood, and middle adulthood.

The theoretical framework is based on psychoanalytic, psychosocial, and personality-oriented approaches, which consider sexuality as a multidimensional construct integrating biological, psychological, and socio-cultural components. The study employed the "Sexual Profile" questionnaire by M. Jaffe and E. Fenwick, as well as G. Eysenck's attitude-to-sex inventory. Factor analysis was used to identify latent structures within the psychosexual domain.

The findings indicate that the psychosexual structure of adolescent girls includes three main factors: "sexual openness," "sexual libido," and "gender-role transformation." At this stage, emotional intimacy is often separated from sexual desire, while sexual experimentation plays a key role in identity formation. A tendency toward adopting masculine sexual roles was also observed, indicating incomplete gender identity development.

In early adulthood, the psychosexual structure becomes more complex and includes four factors: "libidinal masculinity," "neurotic asexuality," "sexual fear," and "free sexuality." Two developmental trajectories were identified: a harmonious one, characterized by the integration of sexuality and emotional intimacy, and a disharmonious one, associated with repression of feminine sexuality, fear, shame, and neurotic manifestations.

In middle adulthood, two dominant models were identified: "masculine sexuality" and "mature feminine sexuality." The former represents a maladaptive pattern associated with dissatisfaction and internal conflict, while the latter reflects a balanced integration of sexuality, acceptance of feminine identity, psychological well-

being, and the capacity for deep emotional relationships. The results highlight that the psychosexual sphere is a dynamic system shaped by the interaction of biological, psychological, and social factors. The findings can be applied in psychological counseling, psychotherapy, and psychoeducational interventions aimed at promoting healthy psychosexual development in women.

Keywords: psychosexual development, female sexuality, gender identity, libido, sexual behavior, masculinity, femininity, psychological well-being.

Постановка проблеми. Формування психосексуальної сфери жінки є складним, багаторівневим і динамічним процесом, який охоплює біологічні, психологічні та соціокультурні аспекти розвитку особистості. Сексуальність виступає не лише як прояв інстинктивної сфери, а як інтегративна характеристика особистості, що формується у процесі соціалізації, міжособистісної взаємодії та інтеріоризації культурних норм і цінностей. Вона тісно пов'язана із становленням самосвідомості, статево-рольової ідентичності, емоційної зрілості та здатності до побудови інтимних стосунків.

Особливого значення набуває вивчення вікових особливостей психосексуального розвитку жінок, оскільки кожен етап онтогенезу характеризується специфічними психологічними новоутвореннями, кризами та завданнями розвитку. У юнацькому віці відбувається становлення сексуальної ідентичності, формування первинних уявлень про інтимність і партнерські стосунки, а також інтеграція тілесного та емоційного досвіду. У період ранньої дорослості актуалізуються завдання встановлення близьких емоційно-інтимних зв'язків, гармонізації сексуальності та особистісних потреб, а також подолання внутрішніх конфліктів, пов'язаних із прийняттям власної гендерної ролі. У свою чергу, середня дорослість характеризується завершенням формування статево-рольової ідентичності, стабілізацією сексуального життя та можливістю досягнення зрілої, інтегрованої сексуальності.

Разом із тим, сучасні соціокультурні трансформації, зміни гендерних ролей, вплив мас-медіа та цифрового середовища суттєво впливають на процес формування сексуальності жінок, часто ускладнюючи його та спричиняючи внутрішні суперечності. Зростає кількість випадків дисгармонійного психосексуального розвитку, що проявляється у вигляді сексуальної тривожності, невротичних реакцій, труднощів у побудові інтимних стосунків, а також порушення прийняття власної тілесності та жіночності.

Незважаючи на значну кількість теоретичних підходів до розуміння сексуальності, у сучасній психологічній науці недостатньо емпіричних досліджень, які б комплексно розкривали структурну організацію психосексуальної сфери жінок з урахуванням вікової динаміки. Більшість наукових праць зосереджені або на окремих компонентах сексуальності, або на специфічних вікових групах, що не дозволяє сформувати цілісне уявлення про закономірності її розвитку.

Особливої уваги потребує проблема співвідношення маскулінних і фемінінних компонентів у структурі особистості жінки, а також їх впливу на характер психосексуального розвитку. Внутрішні конфлікти між цими складовими можуть зумовлювати як гармонійні, так і дисгармонійні моделі сексуальності, що проявляються у різних вікових періодах.

Таким чином, актуальність даного дослідження визначається необхідністю поглибленого вивчення вікових особливостей психосексуальної сфери жінок, виявлення її структурних компонентів та чинників, що впливають на формування гармонійної або дисгармонійної сексуальності. Це, у свою чергу, має важливе значення для розробки ефективних психокорекційних і психотерапевтичних підходів, спрямованих на підтримку психічного здоров'я та якості життя жінок.

Аналіз останніх досліджень. Проблема психосексуального розвитку особистості широко представлена як у вітчизняній, так і в зарубіжній психологічній науці. Теоретичні засади дослідження сексуальності були закладені в працях представників психоаналітичного підходу, зокрема З. Фройда, який розглядав сексуальність як базову рушійну силу психічного розвитку.

Подальший розвиток ці ідеї отримали у працях К. Юнга, який акцентував увагу на архетипічних аспектах маскулінності та фемінінності, а також Е. Еріксона, який пов'язував психосексуальний розвиток із психосоціальними кризами особистості.

У сучасних зарубіжних дослідженнях значна увага приділяється вивченню гендерної ідентичності, сексуальної поведінки та впливу соціокультурних чинників на формування сексуальності (J. Hyde, S. Bem, L. Diamond). Дослідники підкреслюють динамічний характер сексуальності та її залежність від життєвого досвіду, міжособистісних відносин і соціальних норм.

Також питання психосексуального розвитку розглядалися у працях Г. С. Васильченка, С. В. Діденка, О. Ю. Телегіна та інших. Зокрема, дослідження Г. С. Васильченка присвячені становленню сексуальної функції та її зв'язку з віковими етапами розвитку, тоді як С. В. Діденко аналізує особливості сексуальної поведінки в контексті соціалізації особистості.

Окрему увагу приділено дослідженню внутрішніх конфліктів між маскулінними та фемінінними компонентами особистості (А. Менегетті, Р. Джонсон), які можуть визначати характер психосексуального розвитку жінки. Разом із тим, незважаючи на значну кількість теоретичних напрацювань, емпіричні дослідження, спрямовані на виявлення структурних компонентів психосексуальної сфери жінок на різних етапах розвитку, залишаються обмеженими.

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить про необхідність комплексного вивчення психосексуальної сфери жінок із урахуванням вікових, особистісних та соціокультурних чинників, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є емпіричне дослідження особливостей психосексуальної сфери жінок юнацького віку, а також періодів ранньої та середньої дорослості.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу особливостей структурної організації психосексуальної сфери жінок, нами було проведено факторний аналіз простору ознак, що характеризують особливості психосексуальної сфери особистості, отримані за допомогою методики «Сексуальний профіль» М. Яффе, Е. Фенвік та опитувальника відношення до сексуального життя Г. Айзенка. В кожній дослідницькій групі, що відповідають різним віковим періодам, було отримано факторні структури, які представлено в наступних таблицях.

Таблиця 1.

Структура психосексуальної сфери дівчат юнацького віку

Фактор 1	**Фактор 2**	**Фактор 3**
Сексуальна відкритість	Сексуальне лібідо	Статеворольова трансформація
Сексуальна задоволеність (0,9) Сексуальна реалізованість (0,86) Психологічне благополуччя (0,85) Сексуальна комунікація (0,8) Впевненість (0,64) Зацікавленість порнографією (-0,56) Сексуальна невротичність (-0,72)	Сексуальне експериментування (0,8) Сексуальна збудливість (0,71) Сексуальне лібідо (0,7) Агресивний секс (0,65) Сексуальна техніка (0,61) Дозволеність (0,59) Зацікавленість порнографією (0,51) Фізичний секс (0,48) Знеособлений секс (0,43)	Прийняття маскулінної сексуальної ролі (0,78) Знеособлений секс (0,72) Сексуальна обізнаність (0,71) Сексуальне лібідо (0,52) Сексуальна сором'язливість (-0,78)
Інформативність фактору 23%	Інформативність фактору 20%	Інформативність фактору 13,6%

Отже, в структурі психосексуальної сфери дівчат юнацького віку було отримано три фактори. Перший фактор «сексуальна відкритість» є біполярним за своєю структурою та має інформативне навантаження 23% від загальної дисперсії. Отриманий фактор свідчить про оформлення чуттєвого потягу, прагнення встановлювати емоційно-близькі відносини із представниками протилежної статі, які відрізняються відсутністю лібідозного наповнення, що в свою чергу дозволяє зробити припущення про розрізненість компонентів «я» та «сексуальність» в особистісному просторі. З точки зору вікових особливостей розвитку, впродовж юнацького періоду основною рисою міжстатевих стосунків є переважання саме потреби у спілкуванні, саморозкритті, емоційній інтимності [1]. Характерне для цього періоду розвитку вікове новоутворення «відчуття дорослості» відображується у відкритості до набуття сексуального досвіду, засвоєнні нової соціальної ролі. Зростаюча сексуальна зацікавленість на цьому

етапі розвитку задовольняється сексуальним спілкуванням, фантазуванням, тяжінням до осіб протилежної статі, програванням романтичних сценаріїв та позитивними очікуваннями щодо сексуальних стосунків. Ці особливості психосексуальної сфери особистості закладають основу для подальшого становлення еротичного компоненту сексуальності.

Другий фактор «сексуальне лібідо» має інформативність 20% та поєднує змінні, що відображують здебільшого фізіологічно-обумовлені компоненти психосексуального розвитку. За думкою багатьох авторів, сексуальна активність дівчат юнацького віку, здебільшого центрована на прагненні фізичної розрядки та потребі самоствердження. Сексуальне експериментування набуває таких поведінкових проявів, як агресивний секс, використання різноманітних сексуальних технік, часта зміна сексуальних партнерів. Отже, сексуальне експе-риментування визначається потребою осягнення власних тілесних функцій, програванням множинних варіантів взаємодії із партнером та високим рівнем дозволенності, що сприяє легкості залучення до «бездуховних» сексуальних контактів та можливості приймати участь в різноманітних сексуальних практиках.

Третій фактор «статеворольова трансформація» є біполярним за структурою та має інформативне навантаження 13,6%. Отриманий фактор відображує проявлення «комплексу маскулінності» на поведінковому рівні в психосексуальній сфері дівчат юнацького віку, при якому відмічається прагнення втекти від жіночої ролі, оскільки вона викликає тривогу та провин. Отже можна говорити, що має місце затримка процесу розщеплення маскулінних та фемінінних структур, при якому відзначається їх внутрішнє поєднання. Представники психоаналітичного напрямку стверджують, що саме впродовж пубертатного віку відбувається реактивація невирішених конфліктів попередніх стадій психосексуального розвитку. Так, поява менархе та усвідомлення власних тілесних змін, а тим більше набуття першого сексуального досвіду, з одного боку можуть сприяти стійкій статевій ідентичності, а з іншого боку, за умови неприйняття ознак жіночності і дорослішання власного тіла, відроджуються заздрощі до пенісу, почуття позбавлення, нарцисична ранимість та невизначеність відносно прийнятного образу тіла.

Крім того, змінні, що увійшли до складу фактору дозволяють говорити про те, що для дівчат характерним є демонстрування таких сексуальних поведін-кових проявів, як відсутність сором’язливості, сексуальна розкутість, високий рівень прагнення сексуальних стосунків, переважання гедоністичної сексуальної мотивації, домінування та активність в міжстатевих відносинах, а також виразність настанови, яку можна охарактеризувати, як «секс заради сексу». Отже, можна припустити, що отримана факторна структура є протилежним полюсом фактору «сексуальна відкритість».

Таким чином, психосексуальна сфера дівчат юнацького віку представлена трьома векторами: відкритість сексуальному досвіду, лібідізація сексуальної

поведінки та статеворольова трансформація, які відображують в собі соціальний, фізіологічний та рольовий компоненти.

В дослідницькій групі, до складу якої увійшли жінки ранньої дорослості, в структурі психосексуальної сфери було отримано чотири фактори: «лібідозна маскулінність», «невротична асексуальність», «сексуальний страх» та «вільна сексуальність», які представлено в наступній таблиці.

Таблиця 2

Структура психосексуальної сфери жінок ранньої дорослості

Фактор 1	**Фактор 2**	**Фактор 3**	**Фактор 4**
Лібідозна маскулінність	Невротична асексуальність	Сексуальний страх	Вільна сексуальність
Секс. лібідо (0,95) Зацікавленість порнографією (0,83) Прийняття маск. секс. ролі (0,79) Сексуальне експе-риментування (0,68) Психологічне благополуччя (0,63) Секс. техніка (0,6) Секс. комунікація (0,59) Секс. обізнаність (0,48)	Секс. невротичність (0,8) Сексуальна сором'язливість (0,77) Знеособлений секс (0,73) Впевненість (0,72) Секс. збудливість (0,7) Фізичний секс (0,6) Секс. експери-ментування (0,45)	Цнотливість (0,75) Агресивний секс (0,72) Сексуальна відраза (0,64) Сексуальна задовільність (-0,5) Сексуальна реалізованість (-0,67)	Чуттєвість (0,77) Сексуальна задовільність (0,75) Сексуальний потяг (0,66) Сексуальна реалізованість (0,57)
Вага фактору 22%	Вага фактору 17%	Вага фактору 13%	Вага фактору 12%

Фактор «лібідозна маскулінність» має інформативне навантаження 22% та являє собою продовження фактору «статеворольова трансформація», який було отримано в структурі психосексуальної сфери дівчат юнацького віку. Отже, впродовж періоду ранньої дорослості, цей компонент доповнюється змінними, що характеризують розширення репертуару сексуальної поведінки дівчат, серед яких сексуальне експериментування, зацікавленість порнографією, сексуальна техніка та комунікація. З точки зору Г. С. Васильченка, саме впродовж перехідного періоду становлення сексуальності, відбувається становлення сексуального лібідо, а набуття сексуального досвіду сприяє зростанню сексуального експериментування. Однак, прийняття маскулінної сексуальної ролі та лібідозне наповнення фактору, дозволяють припустити, що прояви сексуальності можливі лише за умови ідентифікації жінок із внутрішньої маскулінністю. Отже, жіноча сексуальність є блокованою та несе загрозливий, можливо навіть руйнівний характер. Крім того, до складу отриманого фактору увійшли здебільшого змінні, що характеризують лише зовнішній, поверхневий бік сексуальності, а чуттєвий компонент є відсутнім, що в свою чергу може

свідчити про фрагментарну розрізненість сексуальної любові. Згідно З. Фройду, розщеплення сексуальної любові є наслідком дії захисних механізмів психіки. А захист від впливу сексуальних переживань та нездатності реалізації сексуальної потреби виражається в фізичному сексі, вільному від почуття любові. За думкою Леонард Лінди Ш., отримана структура відповідає патерну «амазонка в панцирі», при якому відмічається відсутність у жінки як справжньої моделі маскулінності, так і фемінінності, що в свою чергу може поступово призводити до емоційного виснаження, внаслідок незадовільної потреби в близьких, інтимних стосунках із іншим.

Наступні фактори «невротична асексуальність» та «сексуальний страх» з інформативним навантаженням 17% та 13% відповідно, являють собою компоненти стагнації сексуальності в структурі психосексуальної сфери жінок. Ці два фактори походять від фактору «сексуальна відкритість» впродовж юнацького віку та представляють два шляхи розвитку.

Так, фактор «невротична асексуальність» відображує трансформування сексуальної енергії в сексуальну невротичність та емоцію сорому. Згідно Е. Еріксону, відображує негативний полюс вікового психосоціального новоутворення, для якого притаманним є неможливість встановлювати близькі емоційні відносини, незадовільність міжособистісною взаємодією, схильність до самотності та низький рівень соціальної адаптації.

Фактор «сексуальний страх», є біполярним за структурою, інформативність становить 13%. Змінні, що увійшли до складу фактору свідчать про виразність негативного емоційного наповнення іммагінальної сфери жінок, стосовно сексуальної взаємодії. Власна сексуальність та секс взагалі є загрозливим та викликає ірраціональні настанови та інтроекти, досліджувані відчувають сексуальну відразу. За думкою А. Менегетті, ця особливість може бути наслідком пригнічення сексуальності та табуювання проявів жіночності, які жінки можуть отримувати на неусвідомленому рівні від матері. Отже, сексуальність сприймається як брудна, гріховна, що й призводить до відчуття емоцій сорому та відрази.

Фактор «вільна сексуальність», інформативне навантаження якого становить 12%, відображує позитивний полюс вирішення вікового психосоціального новоутворення. Змінні, що увійшли до складу фактору відображують появу сексуального потягу, що є характерним для даного психосексуального етапу розвитку особистості, яке пов’язане із здатністю встановлювати емоційно-насичені, тривалі відносини з партнером. Отже, отриманий фактор характеризує гармонійне поєднання компонентів сексуального та психосоціального розвитку особистості. Крім того, отриманий фактор позбавлений негативних сексуальних настанов та очікувань щодо сексуальної реалізації. Таким чином, фактор є продовженням фактору «сексуальна відкритість», який було отримано на попередньому етапі розвитку та відображує поступове наповнення до компонентів соціальної та психологічної відкритості чуттєвого компоненту.

Структура психосексуальної сфери жінок, вік яких відповідає періоду середньої дорослості, представлена наступними факторами: «маскулінна сексуальність» та «зріла жіноча сексуальність», які відображено в таблиці 3.

Таблиця 3

Структура психосексуальної сфери жінок середньої дорослості

Фактор 1	**Фактор 2**
Маскулінна сексуальність	Зріла жіноча сексуальність
Сексуальне лібідо (0,83) Сексуальна невротичність (0,82) Сексуальний потяг (0,77) Агресивний секс (0,75) Зацікавленість порнографією (0,73) Маскулінна секс. роль (0,65) Сексуальна обізнаність (0,55) Знеособлений секс (0,55) Сексуальна сором'язливість (0,45)	Секс. задовільність (0,84) Сексуальна збудливість (0,73) Впевненість (0,67) Психологічне благополуччя (0,66) Секс. реалізованість (0,54) Сексуальне експериментування (0,52) Дозволеність (0,51) Секс. лібідо (0,44) Цнотливість (-0,5) Маскулінна секс. роль (-0,55)
Інформативність фактору 22%	Інформативність фактору 20%

Фактор «маскулінна сексуальність» має інформативне навантаження 22% та відображує завершення становлення дисгармонійного типу сексуальності. Отриманий фактор поєднує в собі компоненти факторів «лібідозна маскулінність», «невротична асексуальність» та «сексуальний страх», які було отримано в структурі психосексуальної сфери жінок впродовж ранньої дорослості. Отже прийняття жінками маскулінної сексуальної ролі є стійким утворенням, яке впродовж середньої дорослості супроводжується сексуальною нереалізованістю, незадовільністю, відсутністю психологічного благополуччя. Крім того змінні, що увійшли до складу фактору мають суперечливий характер: з одного боку відбулося становлення сексуального лібідо, вираженим є сексуальний потяг, а з іншого боку в сексуальному поведінковому репертуарі жінок присутні й інфантильні патерни. Отже, можна говорити про те, що фемінінна модель була пригнічена та представлена лише уривками інфантильних проявів. За думкою А. Менегетті, ця модель сексуальності призводить до помилкового сексу, який носить суперечливий характер відповідно до жіночого Онто Інсе, оскільки не є справжнім.

Прийняття жінкою маскулінної сексуальної ролі також свідчить й про невирішеність внутрішньої боротьби між маскулінністю та жіночністю навіть впродовж середньої дорослості. Так, А. Ю. Телегін вказуючи на дихотомію жіночності стверджує про постійну внутрішню боротьбу двох архитіпичних образів – Єви та Ліліт. Саме образ Ліліт символізує зворотну сторону жіночності та за умови його переважання «змушує» жінку втрачати здатність бути зв'язаною

з чоловіками, не усвідомлюючи того, відлякувати та постійно боротися з представниками протилежної статі.

Таким чином, справжня жіночність блокована, а отже й сексуальна реалізація стає неможливою, що й відображується на зростанні незадовільності та сексуальної невротичності.

Фактор «зріла жіноча сексуальність» становить 20% від загальної дисперсії та є біполярним за структурою. Отриманий фактор походить від фактору «вільна сексуальність», який було отримано в структурі психосексуальної сфери жінок на попередньому етапі розвитку. Отже, жіноча сексуальність, яка звільнена від відчуття сорому, негативних настанов та заборон, доповнюється впродовж середньої дорослості зрілими поведінковими патернами та компонентами психологічного благополуччя. Крім того, саме впродовж цього періоду розвитку відмічається прийняття жіночої сексуальної ролі, що свідчить про завершеність формування статево-рольової ідентичності жінок. За думкою Р. Джонсон, становлення справжньої жіночності можливо лише за умови визволення від влади домінуючого, другорядного та в більшій мірі неусвідомленого чоловічого компоненту, який здебільшого й визначає відношення жінки до оточуючого світу та відображується в міжстатевих відносинах. Саме усвідомлення внутрішньої маскулінності та її переміщення між власним свідомим Я жінки та неусвідомленим внутрішнім світом, з одного боку відкриває можливість виразності справжньої жіночності, а разом із тим і прийняттю та можливості відчувати власну сексуальність, а з іншого боку – створює ресурс для подальшого особистісного та духовного розвитку та захисту.

С. В. Діденко відзначає, що на цьому віковому етапі відзначається поступовий відхід індивідуальності від контролю норм та стандартів поведінки соціального середовища, отже стає більш вільною в особистісних проявах, що також відображується й на особливостях сексуального життя. Крім того, ряд авторів відмічають, що саме впродовж періоду середньої дорослості спостерігається повторний пік сексуальної активності жінки, розквіт справжньої жіночної та зрілої сексуальності.

На підставі отриманих результатів можна зробити наступні **висновки:**

1. Психосексуальна сфера дівчат юнацького віку представлена трьома факторами: «відкритість сексуальному досвіду», «лібідізація сексуальної поведінки» та «статеворольова трансформація», які відображують в собі соціальний, фізіологічний та рольовий компоненти.

Отже, відмічається розмежування потреби встановлювати емоційно-близькі, значущі стосунки, в яких є відсутнім лібідозне наповнення та прагнення сексуального експериментування, яке виступає формою вікового новоутворення «відчуття дорослості» та відображує спосіб задоволення сексуального інтересу. Прийняття маскулінної сексуальної ролі на поведінковому рівні свідчить про появу комплексу маскулінності, що є наслідком незавершеності статево-рольової ідентичності дівчат.

2. Психосексуальна сфера дівчат ранньої дорослості містить такі фактори: «невротична асексуальність» та «сексуальний страх», які відображують стагнацію сексуальності. Фактори «лібідозна маскулінність» та «вільна сексуальність» демонструють становлення сексуального лібідо, що є новоутворенням цього вікового етапу, а також гармонійний варіант розвитку та дисгармонійний, при якому прояви сексуальності можливі лише за умови ідентифікації із внутрішньою маскулінністю, оскільки жіноча сексуальність є блокованою та загрозливою.

3. Психосексуальна сфера жінок середньої дорослості представлена фактором «маскулінна сексуальність», який є завершенням становлення дисгармонійного типу сексуальності. Отже прийняття жінками маскулінної сексуальної ролі носить стійкий характер та впродовж середньої дорослості супроводжується сексуальною нереалізованістю, незадовільністю, відсутністю психологічного благополуччя. Отриманий фактор «зріла жіноча сексуальність» звільнений від відчуття сорому, негативних настанов та заборон, доповнюється впродовж середньої дорослості зрілими поведінковими патернами та компонентами психологічного благополуччя. Прийняття жіночої сексуальної ролі свідчить про завершеність формування статеворольової ідентичності жінок.

Література:

1. Васильченко Г. С. Сексопатологія : підручник / Г. С. Васильченко. – Київ : Здоров'я, 2008. – 528 с.

2. Діденко С. В. Психологія сексуальності : навч. посіб. / С. В. Діденко. – Київ : Академвидав, 2012. – 256 с.

3. Телегін О. Ю. Психологія гендерної ідентичності : монографія / О. Ю. Телегін. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 312 с.

4. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник / С. Д. Максименко. – Київ : Центр учбової літератури, 2017. – 560 с.

5. Кочарян А. С. Психологія сексуальних відносин : навч. посіб. / А. С. Кочарян. – Харків : Основа, 2010. – 240 с.

6. Hyde J. S. Understanding Human Sexuality / J. S. Hyde, J. D. DeLamater. – New York : McGraw-Hill, 2014. – 600 p.

References:

1. Vasylchenko, H. S. (2008). Seksopatolohiia [Sexopathology]. Kyiv: Zdorovia [in Ukrainian].

2. Didenko, S. V. (2012). Psykholohiia seksualnosti [Psychology of sexuality]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

3. Telehin, O. Yu. (2015). Psykholohiia hendernoi identychnosti [Psychology of gender identity]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].

4. Maksymenko, S. D. (2017). Zahalna psykholohiia [General psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

5. Kocharian, A. S. (2010). Psykholohiia seksualnykh vidnosyn [Psychology of sexual relations]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

6. Hyde, J. S., & DeLamater, J. D. (2014). *Understanding human sexuality*. New York: McGraw-Hill.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 159.922.8:316.6:305

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2892-2904

Яковенко Олена Костянтинівна канд. психол. н., доц. каф. психології Національного аерокосмічного університету "Харківський авіаційний інститут", м. Харків, https://orcid.org/0009-0001-5878-3090

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІВЧАТ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ З РІЗНИМИ РІВНЯМИ СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Анотація. В статті представлено результати емпіричного дослідження особистісних особливостей дівчат юнацького віку з різним рівнем сексуального благополуччя. Актуальність дослідження обумовлена зростаючим інтересом до проблеми психосексуального розвитку особистості, а також необхідністю вивчення психологічних чинників, що визначають рівень сексуального благополуччя в юнацькому віці.

Сексуальність розглядається як складне інтегративне утворення, що формується під впливом біологічних, психологічних та соціальних факторів і тісно пов'язане з індивідуально-психологічними характеристиками особистості. Особлива увага приділяється ролі мотиваційної сфери, особистісних рис та акцентуацій характеру у формуванні сексуальної поведінки та переживання сексуального благополуччя.У ході дослідження було виділено дві групи досліджуваних: дівчата з високим рівнем сексуального благополуччя та дівчата з низьким рівнем сексуального благополуччя, які характеризуються підвищеним рівнем сексуальної депресії та тривожності. За результатами аналізу особистісних профілів встановлено, що дівчата з високим рівнем сексуального благополуччя демонструють два основних типи особистісної організації.

Перший тип характеризується високим рівнем імпульсивності, активності, впевненості в собі та орієнтацією на досягнення. Для таких досліджуваних притаманні емоційна розкутість, низький рівень сором'язливості, соціальна відкритість, схильність до ризику та пошуку нових вражень. Водночас спостерігається недостатній рівень самоконтролю, імпульсивність у прийнятті рішень та схильність до ігнорування соціальних норм. Сексуальна поведінка таких дівчат відзначається високим рівнем експериментування, раннім початком сексуального життя та орієнтацією на отримання задоволення.

Другий тип особистісного профілю характеризується поєднанням високої самооцінки, оптимізму, активності та індивідуалістичності. Такі дівчата відрізняються життєлюбністю, соціальною привабливістю, здатністю до встановлення міжособистісних контактів, а також певною вибірковістю у стосунках. Поєднання оптимістичності та індивідуалістичності сприяє формуванню більш гармонійних партнерських відносин та вищому рівню сексуальної реалізації.

У групі дівчат з низьким рівнем сексуального благополуччя виявлено інші типи особистісної організації, що характеризуються підвищеною тривожністю, ригідністю, індивідуалістичністю, труднощами соціальної адаптації, схильністю до ізоляції та фантазування.

Для них характерні труднощі у встановленні близьких стосунків, високі вимоги до партнера, страх емоційної відкритості та тенденція до уникнення інтимності. Водночас може спостерігатися егоцентризм, агресивність, конфліктність та домінантність у міжособистісних стосунках, що також негативно впливає на рівень сексуального благополуччя.

Отримані результати свідчать про те, що особистісні характеристики відіграють ключову роль у формуванні сексуального благополуччя в юнацькому віці. Високий рівень сексуального благополуччя пов'язаний із поєднанням активності, позитивної самооцінки, соціальної відкритості та здатності до міжособистісної взаємодії. Водночас дисгармонійні особистісні риси, такі як тривожність, замкнутість, ригідність або надмірний егоцентризм, можуть виступати чинниками ризику формування сексуальної незадоволеності та психологічного дискомфорту.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів у психологічному консультуванні, психотерапії та профілактиці порушень психосексуального розвитку.

Ключові слова: сексуальне благополуччя, психосексуальний розвиток, юнацький вік, особистісні особливості, сексуальна поведінка.

Iakovenko Olena Kostiantynivna PhD in Psychology, Associate Professor, Department of Psychology, National Aerospace University 'Kharkiv Aviation Institute', Kharkiv, https://orcid.org/0009-0001-5878-3090

PERSONALITY TRAITS OF ADOLESCENT GIRLS WITH DIFFERENT LEVELS OF SEXUAL WELL-BEING

Abstract. The article presents the results of an empirical study of personality characteristics of adolescent girls with different levels of sexual well-being. The relevance of the study is determined by the growing interest in the problem of psychosexual development and the need to identify psychological factors influencing sexual well-being during adolescence.

Sexuality is considered as a complex integrative construct formed under the influence of biological, psychological, and social factors and closely related to individual psychological traits. Special attention is paid to the role of motivation, personality traits, and character accentuations in shaping sexual behavior and sexual well-being.

Two groups of participants were identified: girls with a high level of sexual well-being and girls with a low level characterized by sexual depression and anxiety. The

analysis revealed two main personality profiles among girls with high sexual well-being.

The first profile is characterized by high impulsivity, activity, self-confidence, and achievement motivation. These individuals demonstrate emotional openness, low shyness, sociability, and a tendency toward risk-taking and novelty seeking. At the same time, they may show insufficient self-control and impulsive decision-making. Their sexual behavior is marked by experimentation and an early onset of sexual activity.

The second profile combines high self-esteem, optimism, activity, and individualism. These girls are socially attractive, emotionally positive, and capable of building interpersonal relationships while maintaining selectivity. This balance contributes to more harmonious relationships and higher sexual satisfaction.

In contrast, girls with low sexual well-being demonstrate personality traits such as anxiety, rigidity, social withdrawal, and difficulty forming close relationships. They tend to idealize partners, avoid intimacy, and experience emotional barriers in relationships. Some may also display egocentrism, aggression, and interpersonal conflict.

The results indicate that personality traits play a crucial role in sexual well-being during adolescence. High sexual well-being is associated with activity, positive self-esteem, and social openness, whereas maladaptive traits contribute to sexual dissatisfaction and emotional distress.

The findings can be applied in psychological counseling and prevention of psychosexual development disorders.

Keywords: sexual well-being, psychosexual development, adolescence, personality traits, sexual behavior.

Постановка проблеми. У сучасній психологічній науці проблема психосексуального розвитку особистості набуває особливої актуальності у зв’язку з трансформаційними процесами, що відбуваються в суспільстві, зміною гендерних ролей, норм сексуальної поведінки та зростанням ролі індивідуально-психологічних чинників у формуванні життєвого благополуччя. Сексуальне благополуччя розглядається як інтегративний показник якості життя особистості, що поєднує фізичні, емоційні, когнітивні та соціальні аспекти функціонування людини. Воно виступає не лише результатом задоволення базових потреб, а й важливим компонентом психічного здоров’я, міжособистісних відносин та самореалізації.

Особливого значення набуває вивчення сексуального благополуччя в юнацькому віці, який є сенситивним періодом формування статеворольової ідентичності, системи цінностей, уявлень про інтимність та моделей міжособистісної взаємодії. Саме в цей період відбувається активне становлення сексуальності як складної системи, що включає когнітивні уявлення, емоційні переживання, мотиваційні компоненти та поведінкові патерни. Формування

психосексуальної сфери тісно пов'язане з розвитком особистості, її самооцінки, рівня домагань, мотиваційної спрямованості та особливостей характеру.

Сучасні наукові підходи розглядають сексуальність крізь призму біопсихосоціальної моделі, що передбачає взаємодію біологічних, психологічних та соціокультурних чинників у формуванні сексуальної поведінки та переживанні сексуального благополуччя. У цьому контексті особистісні характеристики виступають одним із ключових факторів, які визначають індивідуальні відмінності у рівні сексуального благополуччя, характері сексуальних відносин та здатності до побудови гармонійних інтимних зв'язків.

Разом із тим, сучасні соціальні зміни, включаючи цифровізацію, трансформацію моральних норм, зростання відкритості сексуальної тематики та вплив медіа, створюють нові умови для формування сексуальності молоді. Це супроводжується як розширенням можливостей для самореалізації, так і появою нових ризиків, зокрема підвищенням рівня тривожності, сексуальної дезорієнтації, формуванням суперечливих установок щодо інтимності та гендерних ролей. Дослідження показують, що соціокультурні чинники суттєво впливають на формування сексуальної культури молоді та її психосексуальний розвиток .

Важливо підкреслити, що сексуальне благополуччя не є однорідним феноменом, а залежить від низки психологічних параметрів, серед яких провідне місце займають особистісні риси, тип акцентуації характеру, рівень самооцінки, емоційна стабільність та особливості міжособистісної взаємодії. Зокрема, встановлено, що позитивна самооцінка та низький рівень тривожності сприяють формуванню вищого рівня сексуального благополуччя, тоді як високий рівень тривоги негативно впливає на якість інтимного життя.

Разом із тим, у сучасній психології недостатньо дослідженим залишається питання взаємозв'язку між конкретними особистісними профілями та рівнем сексуального благополуччя у дівчат юнацького віку. Більшість досліджень або фокусуються на загальних аспектах сексуальності, або розглядають окремі фактори (наприклад, тривожність чи самооцінку), не враховуючи цілісної структури особистості. Недостатньо уваги приділяється також аналізу типових особистісних профілів, які забезпечують високий або низький рівень сексуального благополуччя. Окрім цього, існує проблема недостатньої інтеграції теоретичних та емпіричних підходів до вивчення психосексуальної сфери. Наявні дослідження часто не враховують вікову специфіку розвитку, що ускладнює розуміння закономірностей формування сексуального благополуччя саме в юнацькому віці. Водночас саме цей період є критичним для закладання основ майбутніх інтимних стосунків та сексуального функціонування особистості.

Таким чином, актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного вивчення особистісних особливостей дівчат юнацького віку як чинника формування сексуального благополуччя, що дозволить розширити наукові уявлення про механізми психосексуального розвитку та сприятиме розробці ефективних психологічних інтервенцій.

Аналіз останніх досліджень. Проблема психосексуального розвитку та сексуального благополуччя особистості є предметом дослідження як українських, так і зарубіжних науковців. У вітчизняній психології значна увага приділяється вивченню впливу соціокультурних, емоційних та особистісних факторів на формування сексуальності молоді.

Сучасні українські дослідження підкреслюють роль соціального середовища у становленні сексуальності. Зокрема, встановлено, що формування сексуальної культури молоді значною мірою визначається вихованням, освітнім середовищем та впливом соціальних норм, які регулюють сексуальну поведінку . Це свідчить про те, що психосексуальний розвиток не може розглядатися поза контекстом соціалізації особистості.

Важливим напрямом сучасних досліджень є вивчення взаємозв'язку між сексуальним благополуччям та емоційним станом особистості. Так, у дослідженнях українських авторів доведено, що високий рівень тривожності негативно корелює з рівнем сексуального благополуччя, тоді як позитивна самооцінка виступає фактором психологічного захисту та сприяє підвищенню якості інтимного життя . Отже, емоційна стабільність і впевненість у собі є важливими передумовами гармонійного психосексуального розвитку.

У сучасних українських дослідженнях також акцентується увага на впливі стресових факторів, зокрема соціально-політичних умов, на психосексуальну сферу особистості. Доведено, що кризові обставини, такі як війна, можуть суттєво знижувати рівень сексуального благополуччя через підвищення тривожності, емоційного виснаження та порушення міжособистісних зв'язків . Це підкреслює важливість врахування макросоціальних чинників у дослідженні сексуальності.

Зарубіжні дослідження значною мірою зосереджені на вивченні гендерних аспектів сексуальності та впливу соціальних норм на сексуальну поведінку. Зокрема, встановлено існування подвійних стандартів у сприйнятті сексуальної активності чоловіків і жінок, що впливає на формування самооцінки та сексуальної ідентичності.

Такі соціальні установки можуть створювати внутрішні конфлікти та впливати на рівень сексуального благополуччя жінок.

Крім того, сучасні міжнародні дослідження підтверджують значення раннього сексуального виховання та інтеріоризації соціальних норм у формуванні подальшої сексуальної поведінки та життєвих стратегій особистості. Встановлено, що освітні програми можуть мати довготривалий вплив на сексуальну поведінку та соціальну адаптацію людини протягом усього життя .

Таким чином, аналіз сучасних досліджень свідчить про багатофакторність феномену сексуального благополуччя та необхідність його комплексного вивчення. Водночас недостатньо дослідженим залишається питання типології особистісних профілів, що обумовлюють різний рівень сексуального благополуччя в юнацькому віці, що й визначає перспективність даного дослідження.

Метою статті є аналіз особистісних особливостей, які пов'язані з різними рівнями сексуального благополуччя у дівчат юнацького віку.

Виклад основного матеріалу. Після обробки особистісних профілів досліджуваних контрольної групи - дівчата юнацького віку з високим рівнем сексуального благополуччя, було отримано два усереднених особистісних профілі.

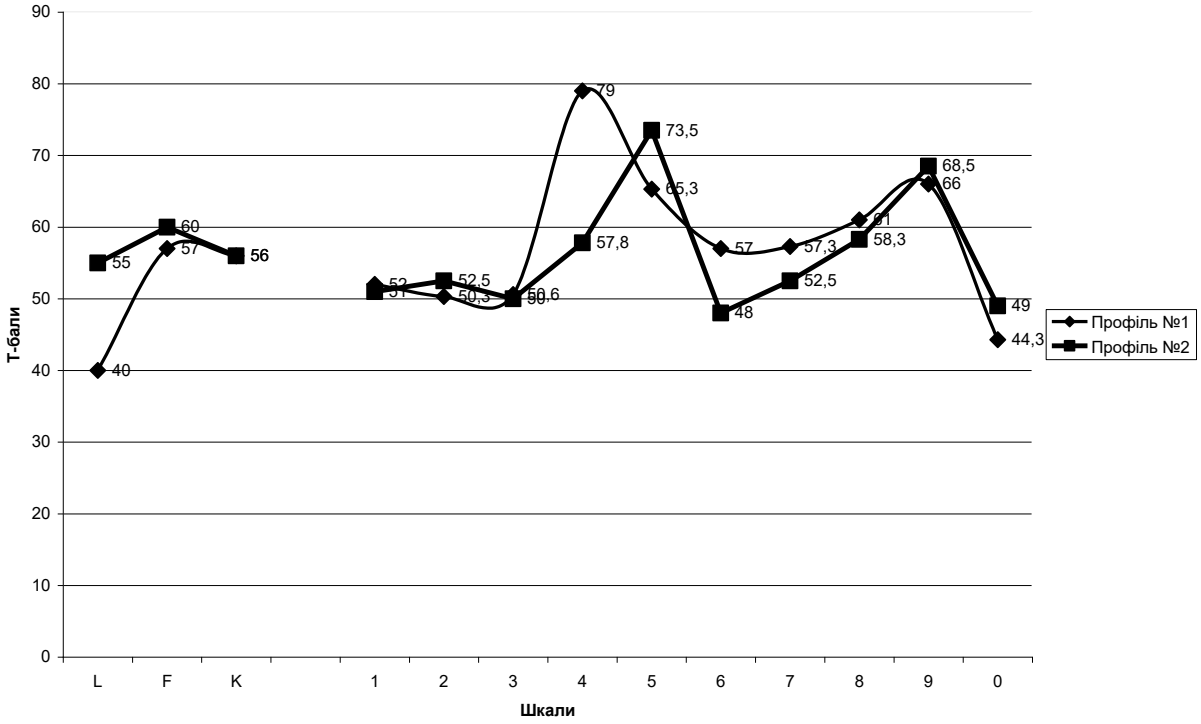

Мал. 1. Особливості структури особистості дівчат юнацького віку з високим рівнем сексуального благополуччя

Примітка: L, F, K – шкали достовірності, 1 – шкала невротичного надконтролю, 2 - песимістичності, 3 – емоційної лабільності, 4 – імпульсивності, 5 – шкала мужності-жіночності, 6 – ригідності, 7 – тривожності, 8 – індивідуалістичності, 9 – оптимістичності, 0 – соціальної інтроверсії.

Поширеність профілю №1 4`95876-/0 1:6:16 становить 56,7%, профілю №2 – 5`984-/ 6:7:15 становить 33,3%. В особистісному профілі № 1 було отримано найбільш високі результати за шкалою імпульсивності, що свідчить про активну особистісну позицію, високий рівень пошукової активності, переважання мотивації досягнення в структурі мотиваційної спрямованості. Досліджувані з цим типом особистості відрізняються високим рівнем впевненості в собі, швидкістю у прийнятті рішень. Необхідно зазначити на тому, що для осіб з отриманим особистісним профілем мотив досягання успіху тісно пов'язаний із волею до реалізації сильних бажань, котрі перевищують раціональний початок та найчастіше не контролюються розумом. Отже норми поведінки, які

прививаються в процесі виховання ігноруються проявами спонтанної активності, спрямованої на реалізацію миттєвих бажань та спонукань, які в більшості випадків йдуть всупереч із інтересами оточуючих та здоровим глуздом.

Досліджувані з отриманим особистим профілем відрізняються розкутою поведінкою, безпосередністю в манерах. Також характерною є тенденція до протидії зовнішньому тиску, схильність спиратися на власну думку. Отже у пубертатному віці, ці особистісні риси посилюються віковими новоутвореннями, що призводить до їх загострення.

Отриманий пік шкали імпульсивності виявляє психопатичні риси збудливого типу, конфліктність, у поєднанні із високими значеннями за шкалою оптимістичності свідчить про особистісну незрілість, інфантилізм, непостійність прихильностей та влюбливість. Виявлені низькі результати за шкалою соціальної інтроверсії посилюючи шкалу оптимістичності призводять до нерозбірливості в контактах, надмірності у спілкуванні, що межує із настирливістю, низьким рівнем сором'язливості. Показники жіночості знаходяться в коридорі норми, що свідчить про гармонійне становлення полорольової ідентичності, статевої поведінки та сексуальної міжособистісної адаптації.

Схожі результати дослідження особистості були отримані І.С. Коном, який стверджує, що висока сексуальна активність поєднується у підлітків з цілою низкою психологічних рис та особливостей, серед яких високий рівень активності, впевненості у собі, емоційна розкутість, потреба ризику та нових вражень. Дослідження багатьох психологів свідчать про те, що при гіпертимній акцентуації характеру, яка відповідає піку за шкалою імпульсивності та є ведучою в отриманому профілі особистості, відзначається раннє пробудження лібідо, ранній початок статевого життя, мастурбація сильний тип статевої конституції та ігровий тип сексуальної мотивації [3].

У підлітків з гіпертимною акцентуацією характеру реакції, що пов'язані з формуванням сексуального потягу мають яскравий прояв. Це обумовлено з одного боку, раннім пробудженням статевого почуття, а з іншого боку – відсутністю сором'язливості та легкістю при встановленні контактів, що й призводить до раннього сексуального дебюту. Романтична закоханість нетривала, оскільки швидко виникає потреба вступити з об'єктом любові в статевий зв'язок. Якщо виникають труднощі та перешкоди, це призводить до зникання закоханості, а потяг задовольняється за допомогою випадкових знайомств. Також простежується високий рівень сексуального експериментування[2].

Також необхідно зазначити на тому, що для дівчат з отриманим особистісним профілем характерним захисним механізмом психіки є витіснення із свідомості інформації, що занижує самооцінку. Крім того, витіснення супроводжується відреагуванням на поведінковому рівні з критичними висловлюваннями та агресивністю. Таким чином в ситуаціях сексуальної фрустрованості, або незадоволеності, відбувається вираження у зовні образи та

негативних емоційних переживань, що з одного боку сприяє зменшенню ймовірності виникнення психосоматичного варіанту дезадаптації, а з іншого боку – відсутності схильності до накопичення образ, швидкому психологічному та емоційному відновленню, що й обумовлює низький рівень сексуальної депресії та заклопотаності.

Усереднений профіль №2 5`984-/ 6:7:15 є пікоподібним, двофазним. Найбільш високі значення отримано за шкалами жіночості та оптимістичності, значення шкал індивідуалістичності та імпульсивності представляють провідні тенденції, які визначають характерологічні особливості досліджуваних, інші шкали знаходяться у вузькому коридорі норми. Підвищені результати за шкалою жіночості серед досліджуваних підліткового віку можна інтерпретувати, як відсутність сформованої статеворольової поведінки з переважанням на цьому етапі розвитку маскулінності, незалежності, прагнення до емансипації та самостійності. Ці особливості набувають широкого поширення серед сучасних дівчат-підлітків та відображують гендерні трансформації, які відбуваються в сучасному суспільстві. Підвищені значення за шкалою оптимістичності визначають акцентуацію за гіпертимним типом та свідчить про високу самооцінку досліджуваних, легкість в процесі прийняття рішення, відсутність розбірливості в контактах, безцеремонність поведінки, надмірну влюбливість, яка є характерною для пубертатного періоду становлення сексуальності. Досліджувані з отриманою особистісною структурою відрізняються високим рівнем активності та життєлюбністю, мають позитивну самооцінку, полюбляють веселі компанії, мають схильність до жартів. Настрій здебільшого піднесений, схильність до поглиблення в проблеми майже відсутня, переважає безпечність, радісне сприйняття оточуючого світу та свого життя, стійка переконаність у власному щасті. Безумовно, що ці особистісні риси сприяють високому рівню привабливості дівчат для осіб протилежної статті, що в свою чергу дає змогу встановлювати романтичні та любовні відносини. Крім того, можна припустити, що дівчата з отриманою особистісною структурою схильні ідеалізувати чоловіків, не помічаючи при цьому певних недоліків, особливо знаходячись у стані закоханості. Необхідно також зазначити на тому, що в ситуації стресу характерною є надмірно активна поведінка, при пересиченні одноманітністю проявляється тенденція до змін, пошук кращого варіанта. Отже можна припустити, що при виникненні труднощів в любовних відносинах, замість пошуку конструктивного рішення найбільш характерним для дівчат цього типу є розлучення, що в свою чергу може призводити до великої кількості сексуальних партнерів та сексуального експериментування.

Підвищені значення за шкалою індивідуалістичності свідчить про відособлено-споглядальну особистісну позицію, схильність до роздумів, яка превалює над почуттями та активністю. Ця особливість сприяє вибірковості в контактах, незалежності поглядів на життя та виразною потребою в актуалізації своєї індивідуалістичності. Таким чином, можна стверджувати про взаємне

урівноваження характеристик отриманих за шкалою оптимістичності та індивідуалістичності при їх поєднанні, що дає змогу дівчатам створювати гармонійні партнерські стосунки та досягати високого рівня сексуальної реалізації.

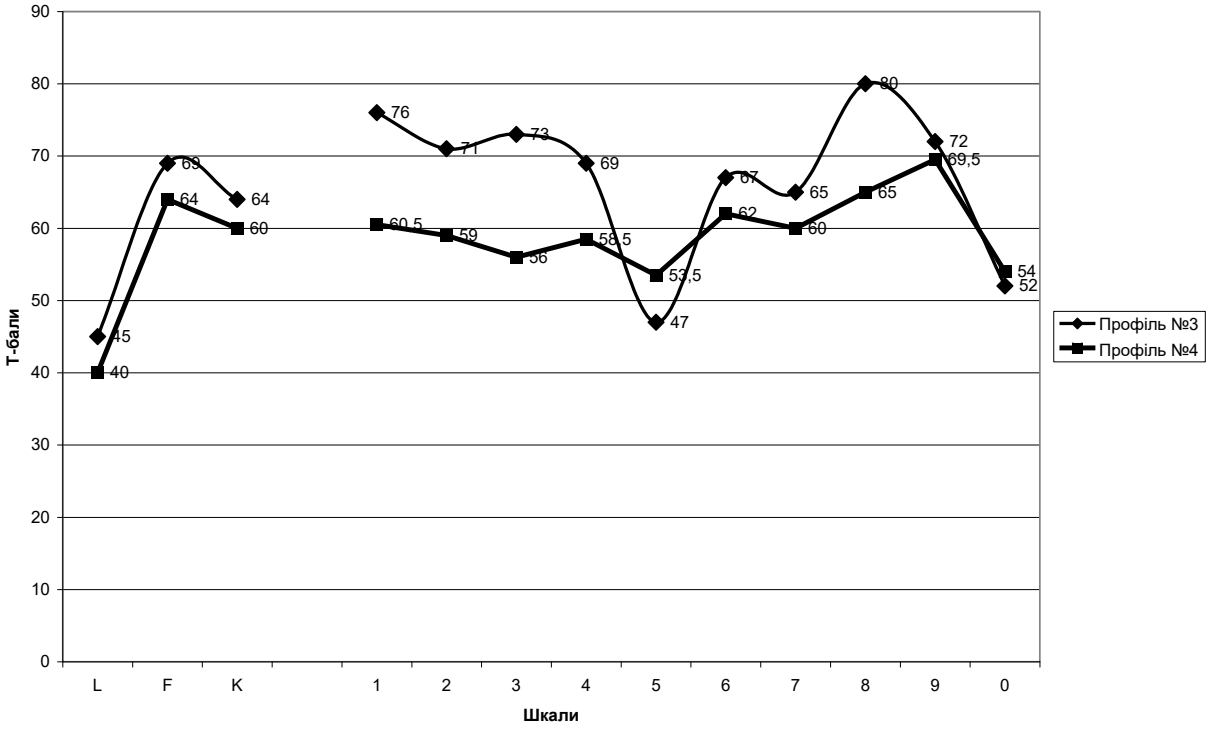

Мал. 2. Особливості структури особистості дівчат юнацького віку з низьким рівнем сексуального благополуччя

Примітка: L, F, K – шкали достовірності, 1 – шкала невротичного надконтролю, 2 - песимістичності, 3 – емоційної лабільності, 4 – імпульсивності, 5 – шкала мужності-жіночності, 6 – ригідності, 7 – тривожності, 8 – індивідуалістичності, 9 – оптимістичності, 0 – соціальної інтроверсії.

В дослідницькій групі дівчат юнацького віку, які мають високі результати за шкалами сексуальна депресія та сексуальна занепокоєність та низький рівень сексуального благополуччя, було отримано два усереднені особистісні профілі. Поширеність профілю №3 81392`467-/ 2:11:20 становить 35%, профілю №4 98617243-/ 1:9:17 - 60%

Профіль №3 81392`467-/ 2:11:20 є пікоподібним за типом зубчастої пили, помірно підвищеним. Найвищий пік, значення якого знаходяться поза коридором норми, відмічається за шкалою індивідуалістичності, акцентуйовані риси визначені за шкалами невротичного надконтролю, емоційної лабільності, оптимістичності та песимістичності, імпульсивності та ригідності. Отримані результати свідчать про те, що для досліджуваних з отриманим особистісним профілем характерним є високий рівень вибірковості в контактах, незалежність

поглядів, ускладненість процесу адаптації, високий рівень потреби в актуалізації своєї індивідуалістичності. Досліджувані цього особистісного липу відрізняються своєрідністю мотивації та сфери інтересів. Захисним механізмом психіки виступає інтелектуальна переробка та фантазування. Дівчата цього типу важко пристосовуються до сімейного життя, характерним є високий рівень самопожертви однак лише, якщо їх партнер відповідає найвищим вимогам та очікуванням на «особливу людину». При любовних поразках та розчаруваннях для дівчат характерним є залишатися самотніми, оскільки ця позиція є психологічно-безпечнішою ніж необхідність адаптуватися та розкриватися перед новою людиною ще раз.

Таким чином, отриманий особистісний профіль робить ускладненим процес соціалізації дівчини з одного боку, а з іншого боку накладає обмежувальні характеристики на очікування щодо образу чоловіку. Крім того, притаманна дівчатам своєрідність та індивідуалістична ієрархія цінностей та мотивів, дуже часто робить їх «чужаками та ізгоями» в компанії однолітків, що призводить до труднощів при встановленні партнерських відносин, і як наслідок задовільної сексуальної реалізації. Також необхідно зазначити на тому, що для досліджуваних з отриманої структурою особистості характерним є схильність до роздумів, що перевищує над сферою почуттів. Отже, виникаючі труднощі в сексуальних стосунках викликають розгубленість, та сприймаються з песимістичним забарвленням, що може розповсюджуватися на партнерські відносини в цілому та створювати перешкоди при необхідності пошуку найбільш задовільних стосунків. За думкою В.В. Кришталя та Г.П. Андруха такі риси характеру, як сором’язливість, надмірна вразливість, низький рівень комунікабельності заважають правильному формуванню платонічного, еротичного та сексуального лібідо, негативним чином впливають на процеси спілкування, без котрого неможливим стає нормальний розвиток особистості та психосексуальний розвиток, а в подальшому знижують рівень психологічної та сексуальної сумісності подружжя [1].

Також необхідно відмітити, що отриманий профіль відображує помірне підвищення шкал невротичного надконтролю, емоційної лабільності, оптимістичності та песимістичності, імпульсивності та ригідності, що свідчить про виразність різноспрямованих тенденцій в структурі особистості. Оскільки найвищі результати отримано за шкалами гіпостенічного регістру, це може бути наслідком невротичного розвитку, при якому отримані піки являють собою відображення компенсаторної напруги вторинних захисних механізмів.

Отримані низькі показники за шкалою жіночості в усередненому особистісному профілі, відображують ортодоксально жіночий стиль статеворольової поведінки досліджуваних, котра проявляється у прагненні отримувати опіку та турботу з боку чоловіка, знайти в ньому опору. Для дівчат характерним є прояви м’якості, сентиментальності, недосвідченості та сором’язливості в сексуальному житті. Однак у поєднанні з особистісними рисами шкали індивідуалістичності,

невротичного контролю та ригідності, ця особливість статеворольової поведінки може приймати форми пасивного очікування, замкнутості та втечі у світ мрій та фантазій, що в свою чергу ускладнює гармонійне функціонування сексуальності та призводить до сексуальної депресії та стурбованості.

Усереднений профіль №4 98617243-/ 1:9:17 відображує акцентуацію характеру досліджуваних за шкалою оптимістичності, а показники інших шкал, крім шкали соціальної інтроверсії, знаходяться в зоні підвищених значень, отже являють собою сукупність провідних тенденцій, які визначають характерологічні особливості. Акцентуйованість за шкалою оптимістичності свідчить про завищений рівень самооцінки, відсутність розбірливості в контактах, влюбливість, непостійність у прив'язаностях. Однак у поєднанні з високими показниками шкали індивідуалістичності, відмічається тенденція до своєрідності інтересів та поведінки, непередбачуваності в поведінці, крайньому загостренню егоцентризму та незалежності. Також необхідно відзначити, що для досліджуваних з отриманим особистісним профілем притаманним є високий рівень ревнощів, агресії та конфліктності. В міжособистісних взаєминах відзначається надмірність моральних вимог, що супроводжується суперечливими зіткненнями стриманості та дратівливості.

Таким чином, досліджувані з отриманим особистісним профілем схильні займати домінуючу позицію у стосунках із чоловіками, вимагати здебільшого задоволення власних потреб, використовуючи чоловіка в своїх цілях. В сексуальних стосунках переважає агресивно-егоїстичний тип мотивації, основне значення яких зводиться до егоцентричного самолюбування. Однак, внаслідок претензій та очікувань щодо «кращого чоловіка, який буде відповідати всім вимогам», існуючий сексуальний досвід знецінюється та сприймається як незадовільний, що й призводить до низьких показників сексуального благополуччя.

Висновки. Проведений теоретико-емпіричний аналіз дозволяє стверджувати, що сексуальне благополуччя дівчат юнацького віку є складним багатовимірним феноменом, який формується під впливом системи взаємопов'язаних біологічних, психологічних та соціальних чинників, серед яких провідне місце належить особистісним характеристикам. Встановлено, що індивідуально-типологічні особливості особистості виступають визначальним фактором, який опосередковує як характер сексуальної поведінки, так і суб'єктивне переживання задоволеності інтимним життям.

Результати дослідження свідчать про наявність якісних відмінностей у структурі особистості дівчат із різним рівнем сексуального благополуччя, що дозволяє говорити про існування специфічних особистісних профілів, які або сприяють, або перешкоджають гармонійному психосексуальному розвитку. Високий рівень сексуального благополуччя асоціюється з домінуванням стенічних характеристик, зокрема активності, впевненості у собі, емоційної відкритості, оптимістичності та соціальної спрямованості. Такі особистісні риси

забезпечують здатність до встановлення міжособистісних контактів, формування емоційно насичених відносин та позитивного сприйняття власної сексуальності.

Водночас встановлено, що імпульсивність та схильність до ризику можуть виступати як фактори, що одночасно сприяють підвищенню сексуальної активності та розширенню поведінкового репертуару, але за певних умов можуть зумовлювати недостатній рівень саморегуляції та критичності. Однак у поєднанні з високою самооцінкою та соціальною відкритістю ці характеристики сприяють формуванню позитивного досвіду сексуальної взаємодії.

Натомість низький рівень сексуального благополуччя пов'язаний із домінуванням гіпостенічних та дезадаптивних рис, таких як тривожність, ригідність, замкнутість, схильність до ізоляції, підвищена чутливість до соціальної оцінки та труднощі в емоційній саморегуляції. Такі особливості ускладнюють процес встановлення близьких стосунків, знижують рівень довіри до партнера та формують негативні установки щодо сексуальності.

Особливу увагу слід приділити ролі когнітивних та емоційних компонентів у формуванні сексуального благополуччя. Виявлено, що позитивна самооцінка, адекватне сприйняття власного тіла, а також здатність до емоційної близькості виступають ключовими умовами гармонійного психосексуального розвитку. Водночас внутрішні конфлікти, суперечливі установки та невирішені особистісні проблеми можуть призводити до формування сексуальної незадоволеності, тривожності та депресивних переживань.

Література:

7. Васильченко Г. С. Сексопатологія : підручник / Г. С. Васильченко. – Київ : Здоров'я, 2008. – 528 с.

8. Діденко С. В. Психологія сексуальності : навч. посіб. / С. В. Діденко. – Київ : Академвидав, 2012. – 256 с.

9. Телегін О. Ю. Психологія гендерної ідентичності : монографія / О. Ю. Телегін. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 312 с.

10. Максименко С. Д. Загальна психологія : підручник / С. Д. Максименко. – Київ : Центр учбової літератури, 2017. – 560 с.

11. Кочарян А. С. Психологія сексуальних відносин : навч. посіб. / А. С. Кочарян. – Харків : Основа, 2010. – 240 с.

12. Hyde J. S. Understanding Human Sexuality / J. S. Hyde, J. D. DeLamater. – New York : McGraw-Hill, 2014. – 600 p.

References:

7. Vasylchenko, H. S. (2008). Seksopatolohiia [Sexopathology]. Kyiv: Zdorovia [in Ukrainian].

8. Didenko, S. V. (2012). Psykholohiia seksualnosti [Psychology of sexuality]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

9. Telehin, O. Yu. (2015). Psykholohiia hendernoi identychnosti [Psychology of gender identity]. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina [in Ukrainian].

10. Maksymenko, S. D. (2017). Zahalna psykholohiia [General psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

11. Kocharian, A. S. (2010). Psykholohiia seksualnykh vidnosyn [Psychology of sexual relations]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

12. Hyde, J. S., & DeLamater, J. D. (2014). *Understanding human sexuality*. New York: McGraw-Hill.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

СЕРІЯ «Право»

УДК 343.985:343.36

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2905-2916

Антощук Андрій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх, https://orcid.org/0000-0002-5088-4372

Степанова Ганна Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінальної юстиції навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0003-1280-0163

Замула Богдан Анатолійович доктор філософії, перший заступник начальника управління поліції-начальник слідчого відділу Святошинського УП ГУНП у м. Києві https://orcid.org/0009-0006-0535-6278

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження тактичних особливостей підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя – кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена статтею 376-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Актуальність дослідження обумовлена стрімким розвитком інформаційних технологій та активним впровадженням електронного судочинства в Україні, що породжує якісно нові форми кримінальних правопорушень у сфері правосуддя, а також підвищеним рівнем протидії розслідуванню з боку підозрюваних, які нерідко є особами з особливим правовим статусом – суддями або працівниками апарату суду.

Розкрито криміналістичні засади підготовки та проведення допиту підозрюваного судді. Визначено специфічний комплекс чинників, що ускладнюють

допит: підозрюваний суддя наділений найвищим рівнем юридичних знань, обізнаний із тактикою слідчих дій, здатний «відтворювати» хід судового засідання, вибудовуючи власну версію подій.

Сформульовано предмет допиту підозрюваного, виокремлено чотири стадії його безпосереднього проведення (встановлення психологічного контакту; вільна розповідь; постановка запитань; ознайомлення з протоколом), описано типові психофізичні ознаки неправдивих показань та охарактеризовано три основних методи допиту – м'який, жорсткого пресингу та їх поперемінне варіювання.

Детально описано тактичні комбінації, зокрема пред'явлення доказів «за наростаючою силою» та комбінацію, спрямовану на формування у співучасника уявлення про зізнання інших підозрюваних.

Сформульовано тактичні рекомендації щодо підготовки та проведення обшуку в приміщеннях судових органів. Встановлено, що практичні працівники вважають обшук найбільш складною слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні зазначеної категорії правопорушень. З посиланням на стандарт ЄСПЛ, обґрунтовано вимогу до клопотання про обшук, яке повинно містити гранично чіткий перелік предметів, документів і цифрових носіїв, що планується вилучити. Розкрито три організаційно-тактичних етапи обшуку – підготовчий, робочий і заключний – із урахуванням специфіки судових приміщень та наявності судової охорони. Визначено типові об'єкти вилучення: суддівська документація, місце проживання підозрюваного, інше майно судді.

Запропоновано положення щодо вдосконалення нормативного регулювання провадження слідчих (розшукових) дій щодо осіб з особливим правовим статусом.

Ключові слова: незаконне втручання в автоматизовані системи правосуддя, слідчі (розшукові) дії, допит підозрюваного, обшук, суддівська недоторканність, тактика допиту, тактика обшуку, електронне судочинство.

Antoshchuk Andrii PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0002-5088-4372

Stepanova Hanna PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Justice, Educational and Scientific Institute of Law and Psychology, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0003-1280-0163

Zamula Bohdan PhD, First Deputy Head of the Police Department – Head of the Investigation Unit of the Sviatoshyn District Police Department of the Main Directorate of the National Police in Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-0535-6278

TACTICAL FEATURES OF CONDUCTING INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF UNLAWFUL INTERFERENCE WITH THE OPERATION OF AUTOMATED SYSTEMS IN JUDICIAL AUTHORITIES AND INSTITUTIONS

Abstract. The article presents a comprehensive study of the tactical features of the preparation and conduct of investigative (search) actions in the investigation of unlawful interference with the operation of automated systems in judicial authorities and institutions – a criminal offense for which liability is established under Article 376-1 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the CC of Ukraine).

The relevance of the study is обусловлено the rapid development of information technologies and the active implementation of e-justice in Ukraine, which has led to the emergence of qualitatively new forms of criminal offenses in the field of justice, as well as an increased level of resistance to investigation by suspects, who are often persons with a special legal status, such as judges or court staff members.

The forensic principles of preparation and conduct of the interrogation of a suspect judge are disclosed.

A specific set of factors complicating the interrogation is identified: a suspect judge possesses the highest level of legal knowledge, is familiar with the tactics of investigative actions, and is capable of "reconstructing" the course of court proceedings by building their own version of events.

The subject of interrogation of the suspect is formulated, and four stages of its direct conduct are distinguished (establishing psychological contact; free narrative; questioning; familiarization with the protocol). Typical psychophysiological indicators of false testimony are described, and three main interrogation methods are characterized – a soft approach, a hard-pressure approach, and their alternating combination.

Tactical combinations are described in detail, including the presentation of evidence "with increasing force" and a combination aimed at creating in a co-offender the impression that other suspects have confessed.

Tactical recommendations for the preparation and conduct of searches in judicial premises are proposed. It is established that practitioners regard searches as the most complex investigative (search) action in investigating this category of criminal offenses. With reference to the standards of the European Court of Human Rights, the requirement for a search warrant application is substantiated, which must include a clearly defined and exhaustive list of items, documents, and digital media to be seized.

Three organizational and tactical stages of a search – preparatory, operational, and final – are disclosed, taking into account the specifics of judicial premises and the presence of court security. Typical objects of seizure are identified: judicial documentation, the suspect's place of residence, and other property of a judge.

Provisions for improving the regulatory framework governing investigative (search) actions concerning persons with a special legal status are proposed.

Keywords: unlawful interference with automated judicial systems, investigative (search) actions, interrogation of a suspect, search, judicial immunity, interrogation tactics, search tactics, e-justice.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій та активне впровадження електронного судочинства в Україні, з одного боку, підвищують ефективність судової системи, а з іншого – породжують якісно нові форми кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним втручанням у роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя. Відповідальність за такі діяння передбачена статтею 376-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), а особливістю суб'єктного складу цих правопорушень є те, що їх нерідко вчиняють особи з особливим правовим статусом, зокрема судді [3].

Зважаючи на підвищену суспільну небезпечність незаконного втручання в діяльність судових органів та в роботу автоматизованих систем у сфері правосуддя, активізацію протидії розслідуванню з боку підозрюваних, які нерідко мають значний юридичний досвід і обізнані з тактикою слідчих (розшукових) дій, виникає нагальна потреба в розробці та практичному впровадженні науково обґрунтованих методів досудового розслідування таких категорій кримінальних проваджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями тактики слідчих (розшукових) дій займалися провідні вітчизняні криміналісти та процесуалісти: В. Ю. Шепітько, М. В. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. В. Тіщенко, О. В. Капліна, М. А. Погорецький, А. О. Нечваль, К. О. Чаплинський, В.С. Кузьмічов, В.К. Весельський, Є.Д. Лук'янчиков, В. Д. Берназ, А.О. Антощук, Н.В. Павлова, В.М. Плетенець та інші.

Метою статті є дослідження тактичних особливостей підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій – допиту та обшуку – при розслідуванні незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання провадження слідчих (розшукових) дій щодо осіб з особливим правовим статусом.

Викладення основного матеріалу. Аналіз положень чинного законодавства щодо притягнення осіб, які здійснюють незаконне втручання в діяльність судових органів та в роботу автоматизованих систем у сфері правосуддя, до кримінальної відповідальності засвідчує наявність специфічних процесуальних процедур, що обумовлені суб'єктом даного кримінального правопорушення, який може бути як загальним, так і спеціальним (суддя або працівник апарату суду).

М. В. Шепітько справедливо зазначає, що такі процедури вказують на певну нерівність щодо спеціальних суб'єктів (суддів), підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, порівняно з іншими підозрюваними [12, с. 107].

Водночас ця нерівність є об'єктивно обумовленою – вона покликана зберегти баланс між потребою ефективного розслідування та гарантіями суддівської незалежності, без якої неможливе справедливе правосуддя.

Проблематика затримання судді є однією з найбільш гострих у контексті розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень. За ч. 1 статті 482 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду [5]. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлено кримінальну відповідальність, підлягає негайному звільненню після встановлення його особи, крім двох виняткових випадків: якщо Вища рада правосуддя надала згоду на затримання судді у зв'язку з відповідним діянням; якщо суддю затримано під час або відразу після вчинення тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення, і таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення його наслідків або збереження доказів [5].

Зазначений механізм, безумовно, забезпечує суддівську незалежність, проте водночас залишає підозрюваному певний проміжок часу та можливостей для знищення слідів або вчинення інших дій, спрямованих на ускладнення збирання доказів – до моменту надання Вищою радою правосуддя відповідної згоди. Ця проблема є системною і потребує законодавчого врегулювання шляхом запровадження процесуальних механізмів, що мінімізували б ризик знищення доказів у зазначений проміжок часу.

Не менш складним є питання отримання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) щодо судді. Відповідно до ч. 2 ст. 247 КПК України, клопотання про надання дозволу на проведення НСРД щодо суддів та/або у приміщеннях судових органів розглядається слідчим суддею відповідного апеляційного суду поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування. У кримінальних провадженнях, що відносяться до підсудності Вищого антикорупційного суду, відповідне клопотання розглядається слідчим суддею ВАСУ [5].

Загальновизнано, що слідчі (розшукові) дії є основним процесуальним інструментом збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні. З точки зору науки кримінального процесу, завдання слідчих (розшукових) дій полягає у забезпеченні процесу доказування через виконання функцій збирання, дослідження, оцінки та використання доказів [6, с. 15]. У криміналістичному ж аспекті, як зазначає В. Ю. Шепітько, слідчі (розшукові) дії слугують: з'ясуванню фактів, що підлягають дослідженню; отриманню вихідних даних для планування розслідування; збиранню та фіксації всіх можливих доказів; встановленню, розшуку і затриманню особи підозрюваного [11, с. 212].

За загальним правилом, при підготовці та проведенні певної слідчої (розшукової) дії враховуються дані, вже зібрані у кримінальному провадженні, та наслідки, що можуть виникнути під час розслідування, передбачувані.

В. А. Журавель наголошує, що слідчий, проводячи слідчу (розшукову) дію, має чітко усвідомлювати очікувані результати, зіставляти їх з типовими слідчими ситуаціями та версіями, висунутими під час досудового розслідування [1, с. 88].

На підставі результатів анкетування практичних працівників органів досудового розслідування (32 респонденти) встановлено, що найефективнішими слідчими (розшуковими) діями при розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376-1 КК України, практики визнають: допит (43%); обшук (28,7%); призначення судових експертиз (20,9%); огляд (13,2%).

Отже, тактичне забезпечення розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень має зосереджуватися насамперед на допиті, обшуку та призначенні судових експертиз, що й зумовлює структуру подальшого дослідження.

Таким чином, допит є водночас найпоширенішою та однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій у сучасному кримінальному процесі. На відміну від показань потерпілого і свідка, показання підозрюваного є не лише джерелом доказів, а й засобом захисту. Складність допиту підозрюваного у вчиненні незаконного втручання в автоматизовані системи правосуддя додатково зумовлена тим, що суддя як можливий суб'єкт цього злочину наділений найвищим рівнем юридичних знань, обізнаний із тактикою слідчих і є фахівцем у різних галузях законодавства, а також найповніше знайомий з обставинами кримінального провадження, у зв'язку з якою здійснювалися протиправні дії.

Тактика допиту підозрюваного у вчиненні злочинів зазначеної категорії визначається, на думку В. О. Коновалової, специфічним комплексом факторів: по-перше, щодо підозрюваного вже зібрано докази, які дають підстави стверджувати про вчинення ним кримінального правопорушення; по-друге, підозрюваному повідомлено про підозру, і він, аналізуючи її формулювання та реальну подію правопорушення, може достатньо точно визначити доказовий масив, яким оперує слідчий; по-третє, суддя під час допиту може «відтворювати» судове засідання, вибудовуючи власну версію подій навколо вже відомих слідству обставин [2, с. 227-232].

Підготовка до допиту підозрюваного, як зазначає В. Ю. Шепітько, є однією з найбільш відповідальних стадій і включає: а) аналіз зібраних на початковому етапі розслідування доказів; б) вивчення даних про особу підозрюваного; в) обрання тактичних прийомів і визначення доказів, що можуть бути використані для викриття підозрюваного у разі заперечення ним винуватості; г) визначення учасників допиту та засобів його фіксації; ґ) формулювання переліку питань [с. 210-215].

Предмет допиту підозрюваного у вчиненні незаконного втручання в автоматизовані системи правосуддя, узагальнюючи позиції В. Ю. Шепітька та В. А. Журавля, охоплює такі обставини [12, с. 53; 1, с. 95]:

- біографічні дані підозрюваного: вік, освіта, тривалість і характер суддівської кар'єри, стан здоров'я;

- обставини події кримінального правопорушення та можливого приховування його слідів;
- характер взаємовідносин підозрюваного з потерпілим: факт знайомства, його тривалість і природа, наявність попередніх контактів;
- мотив, мета та умисел на вчинення протиправних дій; суб'єктивна оцінка підозрюваним власних дій; чинники, що зумовили прийняття відповідного рішення;
- умисел на отримання неправомірної вигоди та її характер (матеріальна, нематеріальна);
- усвідомлення підозрюваним характеру та розміру шкоди, завданої внаслідок вчиненого правопорушення;
- обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність (визнання винуватості, сімейний стан, наявність утриманців).

В. В. Тіщенко зазначає, що безпосереднє проведення допиту традиційно поділяється на чотири криміналістично значущі стадії: встановлення психологічного контакту; вільна розповідь допитуваного; постановка запитань; ознайомлення допитуваного з протоколом і записом показань [169-179]. Враховуючи прихований характер кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, ключовим тактичним завданням на кожній зі стадій є своєчасне виявлення неправдивих показань.

Встановлення психологічного контакту між слідчим і допитуваним є обов'язковою умовою успішного допиту будь-якого підозрюваного. Під психологічним контактом у криміналістичній науці розуміють стан взаємовідносин між слідчим і допитуваним, що характеризується готовністю останнього до спілкування і взаємодії в умовах розслідування [с. 169-179]. Для допиту підозрюваного судді особливо важливим є врахування його психологічних характеристик: звичності до авторитетної позиції в судовому засіданні, впевненості у власних юридичних знаннях, схильності до системного аналізу ситуації.

В. О. Коновалова виокремлює типові психофізичні ознаки, які можуть вказувати на надання допитуваним неправдивих показань: зміни кольору обличчя (блідість або почервоніння); невиправдані паузи при відповідях на запитання; емоційна бідність показань (відсутнє емоційне ставлення до події); цілеспрямоване ухилення від відповідей на запитання, що стосуються певної теми; надмірне повторення деталей, що можуть свідчити про завчений характер показань [2, с. 236-243].

Результати анкетування практичних працівників органів досудового розслідування засвідчили, що в більшості випадків (62,7 %) підозрювані не визнають свою вину під час допиту. Найефективнішими тактичними прийомами в таких ситуаціях визнано:

- переконання у безглуздості надання неправдивих показань та безперспективності заперечень – 60 % респондентів;

- використання суперечностей у показаннях підозрюваного або між його показаннями та іншими доказами – 20 %;
- несподіване пред'явлення доказів – 13,3 %;
- прояв розуміння ситуації, в якій опинився допитуваний – 6,6 %.

Щодо тактики допиту, слід виокремити три основні методи, описані у криміналістичній літературі [1, с. 142]. Перший – м'який метод, що передбачає терплячі бесіди на абстрактні теми, апеляцію до здорового глузду допитуваного, аналіз наявної ситуації та можливих перспектив. Другий – жорсткий безперервний пресинг, що здійснюється через послідовне пред'явлення сукупності доказів вини, викриття брехні, ознайомлення з висновками експертиз. Третій – поперемінне варіювання можливостями першого та другого методів відповідно до ситуації допиту.

При допиті підозрюваного, який заперечує свою вину, В. А. Журавель та В. В. Тіщенко рекомендують застосовувати тактичні комбінації – поєднання кількох тактичних прийомів у межах однієї або різних слідчих (розшукових) дій, що спрямоване на встановлення конкретної обставини чи вирішення тактичного завдання [10, с. 144]. Особливо ефективною при розслідуванні кримінальних правопорушень досліджуваної категорії є комбінація пред'явлення доказів «за наростаючою силою»: спочатку пред'являються докази, що спростовують твердження підозрюваного; потім – докази, що підтверджують факт вчинення правопорушення; після чого слідчий роз'яснює підозрюваному реальні перспективи, що складаються для нього у разі відмови від співпраці зі слідством.

У разі групового вчинення злочину (наприклад, при незаконному втручанні, вчиненому суддями колегіального складу суду) доцільним є застосування тактичної комбінації, спрямованої на формування у винного уявлення про те, що інші співучасники вже зізналися. Таку комбінацію необхідно використовувати відповідально та в суворій відповідності до засади законності (ст. 9 КПК України), оскільки вона не повинна включати елементи обману підозрюваного щодо справжнього стану кримінального провадження.

Слідчий при допиті підозрюваного повинен дотримуватися таких тактичних правил: не поспішати з пред'явленням доказів, максимально використовуючи стадію вільного оповідання; заздалегідь оцінювати кожен з наявних доказів і передбачати можливі контраргументи; перед пред'явленням доказів визначати таке їх поєднання, яке було б несподіваним для підозрюваного і його захисника; зберігати достатній запас доказів на випадок, якщо перша спроба отримати правдиві свідчення виявиться безрезультатною; не демонструвати особливої зацікавленості в зізнаннях [11, с. 143].

Наступною важливою слідчою (розшуковою) дією є обшук, який посідає особливе місце у системі слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, оскільки є ключовим засобом виявлення та вилучення матеріальних доказів незаконних дій у сфері правосуддя. В. Ю. Шепітько визначає обшук як слідчу (розшукову) дію, змістом

якої є примусове обстеження будівель, приміщень, ділянок місцевості, інших сховищ та фізичних осіб, спрямоване на виявлення та фіксацію відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення з метою збирання доказів або перевірки вже отриманих доказів шляхом відшукання й вилучення матеріальних об'єктів [11, с. 106].

Фактичною підставою для проведення обшуку є наявність достатніх даних, що дають підстави вважати про знаходження у певному місці або в певної особи предметів чи документів, які мають значення для розслідування. Юридичною підставою є ухвала слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України). Метою проведення обшуку при розслідуванні незаконного втручання в автоматизовані системи правосуддя є виявлення та фіксація відомостей, що вказують на обставини вчинення кримінального правопорушення: отримання неправомірної вигоди, постановлення незаконного судового рішення, несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних систем судових органів.

Результати анкетування практичних працівників засвідчили, що обшук є найбільш складною слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні кримінальних правопорушень цієї категорії (так вважають 53,3 % опитаних). Основні труднощі виникають при: формуванні клопотання про обшук та отриманні дозволу на його проведення (62,5 %); формулюванні переліку індивідуальних або родових ознак речей, документів та іншого майна, яке планується відшукати, і обґрунтуванні їхнього зв'язку з учиненим правопорушенням [5].

Важливо зазначити, що відповідно до ч. 9 ст. 49 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» клопотання про проведення обшуку щодо судді може складатися виключно Генеральним прокурором або його заступником, керівником обласної прокуратури або його заступником [7].

ЄСПЛ у рішенні у справі «Смирнови проти Росії» сформулював важливий стандарт: відсутність у клопотанні про обшук вказівки на конкретну мету обшуку є порушенням ст. 6 ЄКПЛ, оскільки надає правоохоронним органам необмежені дискреційні повноваження щодо визначення предметів, які підлягають вилученню [9]. З урахуванням позиції ЄСПЛ та аналогії з вимогами ст. 8 КПК України (засада верховенства права), клопотання про обшук у досліджуваній категорії проваджень повинно містити гранично чіткий, деталізований перелік предметів, документів і цифрових носіїв, які планується вилучити, та пояснення їхнього зв'язку з предметом доказування.

Більшість криміналістів – В. А. Журавель, А. О. Нечваль, В. В. Тіщенко – поділяють обшук на три організаційно-тактичних етапи: підготовчий, робочий і заключний [2, с. 305-311]. Розглянемо кожен з них стосовно специфіки проведення обшуку у приміщеннях судових органів.

На підготовчому етапі слідчий має здійснити такі заходи:

- визначити місцезнаходження та планування приміщення, що підлягає обшуку; з'ясувати характер охорони об'єкта, розташування камер відеоспостереження, можливі шляхи відходу учасників правопорушення;

- встановити, які засоби зв'язку, комп'ютерна техніка знаходяться у приміщенні, оскільки вони є основним джерелом цифрових доказів при розслідуванні цифрових правопорушень;
- сформувати склад слідчо-оперативної групи із залученням фахівців у галузі цифрових засобів зв'язку та комп'ютерної техніки, криміналістів, оперативних працівників;
- визначити дату, час і тривалість обшуку з урахуванням розпорядку роботи судді та залу судових засідань – аби уникнути перешкоджання здійсненню правосуддя;
- відповідно до ч. 10 ст. 236 КПК України заздалегідь забезпечити технічні засоби аудіо- та відеозапису обшуку, що є обов'язковим при проведенні обшуку житла чи іншого володіння особи [5].

Проведення обшуку у приміщеннях судових органів має певну специфіку, пов'язану з наявністю судової охорони. Суди зазвичай мають розвинену систему охорони, що зумовлює необхідність залучення достатньої кількості осіб до складу слідчо-оперативної групи та попереднього узгодження взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів. А. О. Нечваль зазначає, що за умови неналежної підготовки дії слідчо-оперативної групи можуть бути нескоординованими, що призводить до безсистемного пошуку та негативного результату обшуку [2, с. 312-313].

На підставі аналізу слідчо-судової практики встановлено, що приміщеннями, де найчастіше проводяться обшуки у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, є: кабінет судді та зал судових засідань (50 %); місце проживання підозрюваного (25 %); інше майно судді (25 %). Під час обшуку, як правило, вилучаються: суддівська документація (судова справа, в якій винесено оспорюване рішення), журнал судового засідання, готівкові кошти (за наявності інформації про отримання неправомірної вигоди), комп'ютерна техніка та цифрові носії інформації.

Особливої обережності вимагає вилучення комп'ютерної техніки і цифрових носіїв, оскільки неправильне їх вилучення може призвести до знищення або пошкодження електронних доказів.

М. А. Погорецький звертає увагу на необхідність дотримання спеціальних криміналістичних правил роботи з комп'ютерною технікою: вилучення проводиться в знеструмленому стані (за деякими виключеннями), у спеціалізованій упаковці, з обов'язковою участю спеціаліста в галузі комп'ютерних технологій [6, с. 153].

Успіх проведення кожного обшуку залежить від ступеня підготовки слідчого, точного визначення об'єктів, що підлягають обстеженню та вилученню, а також законного оформлення й фіксації його результатів. Ефективність обшуку забезпечується комплексним застосуванням загальних тактичних вимог криміналістики: раптовості, планомірності, послідовності та використання криміналістичної техніки.

Висновки. Таким чином, розслідування незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя є якісно специфічним видом досудового розслідування, що характеризується особливим суб'єктним складом правопорушень, підвищеним рівнем протидії розслідуванню та наявністю спеціальних процесуальних процедур, зумовлених суддівською недоторканністю.

Ключовими слідчими (розшуковими) діями при розслідуванні зазначеної категорії кримінальних правопорушень є допит і обшук. Тактика їх проведення потребує врахування специфічних рис особи підозрюваного судді: високого рівня юридичних знань, обізнаності з тактикою слідчих дій та звичності до авторитетної позиції.

Зважаючи, що КПК України не містить спеціальних норм щодо поводження з комп'ютерною технікою під час проведення обшуку, що на практиці призводить до знищення цифрових доказів через неналежне вилучення, доцільно доповнити ст. 236 КПК України новою частиною щодо вилучення комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку: «При проведенні обшуку у кримінальних провадженнях, пов'язаних із незаконним втручанням в автоматизовані системи, вилучення комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється з обов'язковою участю спеціаліста у галузі комп'ютерних технологій та кіберкриміналістики. Спеціалістом фіксується технічний стан вилученого обладнання. Вилучена комп'ютерна техніка пакується у спеціалізовані захисні чохли, що виключають несанкціонований доступ та електромагнітний вплив».

Література:

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики : монографія. Харків : Право, 2015. С. 88.
2. Криміналістика : підручник / [В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид., перероб. та доп. Київ. Ін Юре, 2016. 640с.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Ст. 376-1. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 01.03.2026).
4. Кримінальний процес: підручник / [М. Й. Кулик, О. Ю. Хабло, М. Я. Никоненко та ін.]; за заг. Ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського. Київ : ЦУЛ, 2025 872 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Ст. 482, ч. 1. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 01.03.2026).
6. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Харків : Арсіс, 2007. С. 15.
7. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Ст. 49, ч. 9. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 01.03.2026).
8. Рішення Вищої ради правосуддя про повернення без розгляду клопотань про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя суддів Окружного адміністративного суду м. Києва (2021). URL: https://hcj.gov.ua.

9. Рішення ЄСПЛ у справі «Смирнови проти Росії» від 07.07.2007. Заяви № 46133/99 та № 48183/99. URL: https://hudoc.echr.coe.int.

10. Тіщенко В. В., Ващук О. П. Сприйняття та використання вербальної та невербальної інформації під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 169–179. doi: 10.33994/kndise.2019.64.1.

11. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підруч. Харків : Право, 2020. С. 210–215;

12. Шепітько М. В. Кримінальна відповідальність за незаконний вплив на суд : монографія. Харків : Право, 2018. С. 107.

References:

1. Zhuravel, V. A. (2015). *Kryminalistychni metodyky* [Forensic methodologies]. Kharkiv: Pravo, p. 88.

2. Shepitko, V. Yu. (Ed.), Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A., et al. (2016). *Kryminalistyka* [Criminalistics] (5th ed., rev.). Kyiv: In Yure, 640 p.

3. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III* [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001 No. 2341-III]. Art. 376-1. Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (accessed: 01.03.2026).

4. Kulyk, M. Yo., Khablo, O. Yu., Nykonenko, M. Ya., et al. (2025). *Kryminalnyi protses* [Criminal procedure]. Pysmennyi, D. P., Udalova, L. D., Cherniavskyi, S. S. (Eds.). Kyiv: TsUL, 872 p.

5. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012 No. 4651-VI]. Art. 482(1). Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (accessed: 01.03.2026).

6. Pohoretskyi, M. A. (2007). *Funktsionalne pryznachennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti u kryminalnomu protsesi* [Functional purpose of operational and investigative activity in criminal proceedings]. Kharkiv: Arsis, p. 15.

7. *Pro sudoustrii ta status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII* [On the Judiciary and Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016 No. 1402-VIII]. Art. 49(9). Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (accessed: 01.03.2026).

8. *Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia pro povernennia bez rozghliadu klopotan pro tymchasove vidstoronennia vid zdiisnennia pravosuddia suddiv Okruzhnoho administratyvnoho sudu m. Kyieva* [Decision of the High Council of Justice on returning without consideration motions on temporary suspension from administration of justice of judges of the District Administrative Court of Kyiv] (2021). Available at: https://hcj.gov.ua.

9. *Rishennia YeSPL u spravi "Smirnovy proty Rosii" vid 07.07.2007* [ECHR judgment in the case "Smirnov v. Russia" of July 7, 2007]. Applications No. 46133/99 and No. 48183/99. Available at: https://hudoc.echr.coe.int.

10. Tishchenko, V. V., & Vashchuk, O. P. (2019). Spryiniattia ta vykorystannia verbalnoi ta neverbalnoi informatsii pid chas provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Perception and use of verbal and non-verbal information during investigative (search) actions]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*, 64, 169–179. https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.1

11. Shepitko, V. Yu. (2020). *Kryminalistyka* [Criminalistics]. Kharkiv: Pravo, pp. 210–215.

12. Shepitko, M. V. (2018). *Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnyi vplyv na sud* [Criminal liability for unlawful influence on the court]. Kharkiv: Pravo, p. 107.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 347.77.78

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2917-2925

Бабецька Іванна Ярославівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького ЗВО «Університет Короля Данила», проректор з соціальної та профорієнтаційної роботи, м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0009-0001-0749-3501

ІНТЕРЕСИ СУБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: СИСТЕМА ТА ЗМІСТ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження формування та функціонування правовідносин у сфері інтелектуальної власності в сучасному цивільному праві України крізь призму юридично значущого інтересу суб'єктів. Обґрунтовано, що інтерес виступає первинною передумовою виникнення відповідних правовідносин, визначає їх внутрішню змістовну структуру, спрямованість та межі реалізації правових засобів захисту. Доведено, що саме трансформація інтересу у суб'єктивні цивільні права та юридичні обов'язки забезпечує включення результатів інтелектуальної діяльності до цивільного обороту та їх ефективне використання.

Встановлено, що особливості реалізації інтересу залежать від специфіки окремих інститутів права інтелектуальної власності: у сфері авторського права інтерес набуває юридичного значення безпосередньо з моменту створення об'єкта, тоді як у патентному праві він потребує обов'язкової формалізації шляхом державної реєстрації, що зумовлює виникнення виключних прав. Окрему увагу приділено аналізу механізмів забезпечення балансу між приватними інтересами правовласників і публічними інтересами суспільства, що реалізується через систему законодавчих обмежень, процедур патентування, ліцензування та судового захисту прав. Наголошено на значенні охоронюваного інтересу як системоутворюючого елемента цивільних правовідносин у сфері інтелектуальної власності, який забезпечує належний рівень правової охорони, економічну реалізацію результатів інтелектуальної діяльності, стимулювання інноваційної активності та справедливе співвідношення прав і обов'язків учасників відповідних правовідносин.

Ключові слова: інтелектуальна власність, система охоронюваних інтересів, авторське право, патентне право, цивільне право, баланс приватних та публічних інтересів, немайнові та майнові права, правовий захист.

Babetska Ivanna Yaroslavivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Law Department named after Academician o. Ivan Lutskii, King Danylo University, Vice-Rector for Social and Career Guidance Work, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0009-0001-0749-3501

INTERESTS OF INTELLECTUAL PROPERTY SUBJECTS: SYSTEM AND CONTENT

Abstract. The article presents a comprehensive study of the formation and functioning of legal relations in the field of intellectual property within the modern civil law of Ukraine through the prism of legally significant interests of subjects. It is substantiated that interest serves as the primary prerequisite for the emergence of the relevant legal relations, determining their internal substantive structure, orientation, and the limits of the implementation of legal remedies. It is proved that the transformation of interest into subjective civil rights and legal obligations ensures the incorporation of the results of intellectual activity into civil circulation and their effective use.

It is established that the peculiarities of the realization of interest depend on the specifics of particular institutions of intellectual property law: in the field of copyright, interest acquires legal significance directly from the moment of creation of the object, whereas in patent law it requires mandatory formalization through state registration, which leads to the emergence of exclusive rights. Particular attention is paid to the analysis of mechanisms for ensuring a balance between the private interests of right holders and the public interests of society, which is achieved through a system of legislative limitations, patenting procedures, licensing, and judicial protection of rights.

The importance of a protected interest as a system-forming element of civil legal relations in the field of intellectual property is emphasized, as it ensures an appropriate level of legal protection, economic realization of the results of intellectual activity, stimulation of innovative activity, and a fair balance of rights and obligations of participants in the relevant legal relations.

Keywords: intellectual property, system of legally protected interests, copyright law, patent law, civil law, balance of private and public interests, moral and property rights, legal protection.

Постановка проблеми. Продовжуючи аналіз формування та особливостей категорії інтересу, доцільно зазначити, що у сучасному цивільному праві України виникнення правовідносин у сфері інтелектуальної власності безпосередньо зумовлюється наявністю юридично значущого інтересу, який у подальшому трансформується у суб'єктивні права та обов'язки. Хоча законодавство не завжди прямо визначає інтерес як первинну підставу виникнення правовідносин, його зміст фактично імпліцитно закладений у нормах, що регулюють набуття прав інтелектуальної власності та способи їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання системи інтересів субєктів інтелектуальної власності широко висвітлена в працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, які досліджують природу суб'єктивних прав і інтересів, механізми їхнього захисту та особливості правового режиму об'єктів ІВ. У різний час дослідженням категорії інтересу та

проблем правового регулювання у сфері інтелектуальної власності займались такі вітчизняні та зарубіжні науковці: А.В. Андрушко, І.Е. Берестова, І. В. Венедіктова, О.М. Вінник, А.Є. Кубко, О.В. Малько, М. Ю. Потоцький, О. А. Підопригора, О. Д. Святоцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова та ін. Водночас категорія охоронюваного законом інтересу у цій сфері розглядається досить поверхнево, переважно у межах загальної теорії цивільного права.

Мета статті полягає у визначенні системи та змісту інтересів суб'єктів інтелектуальної власності, уточненні їхнього місця в системі цивільного права та обґрунтуванні можливостей і меж застосування цивільно-правових способів захисту охоронюваного законом інтересу у сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 11 Цивільного кодексу України, підставами виникнення цивільних прав та обов'язків є, зокрема, дії осіб, передбачені актами цивільного законодавства, а також інші дії, які за своєю правовою природою здатні породжувати цивільно-правові наслідки [1]. Саме інтерес особи виступає внутрішнім спонукальним фактором таких дій – створення твору, винаходу чи позначення, укладення договору або звернення за правовим захистом.

У сфері інтелектуальної власності зазначена закономірність знаходить своє відображення у положеннях книги четвертої Цивільного кодексу України. Зокрема, відповідно до статті 418 ЦК України [1], право інтелектуальної власності визначається як право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або інший об'єкт, встановлений законом. Це свідчить про те, що виникнення відповідних правовідносин обумовлюється не лише самим фактом створення об'єкта, а й наявністю інтересу особи у його визнанні, використанні та правовій охороні.

У цьому контексті інтерес автора виступає первинним і визначальним елементом, який одразу набуває юридичного значення. Йдеться, насамперед, про інтерес у визнанні авторства, що реалізується через право на ім'я, право визнаватися творцем відповідного об'єкта та вимагати такого визнання від інших осіб. Не менш важливим є інтерес у збереженні зв'язку автора зі створеним твором, який проявляється у праві на недоторканність твору та протидію будь-яким його спотворенням чи іншим посяганням, здатним зашкодити честі й репутації автора.

Важливо підкреслити, що така конструкція правовідносин свідчить про особливу природу авторського права: інтерес тут не проходить стадії додаткового юридичного «визнання» чи формалізації, як це має місце, наприклад, у патентному праві, а безпосередньо «втілюється» у суб'єктивних правах з моменту виникнення самого об'єкта. Саме тому авторське право найбільш повно відображає особистісно орієнтований характер інституту інтелектуальної власності, де в основі правового регулювання перебуває

особистість творця та його інтереси. Водночас у патентному праві інтерес суб'єкта підлягає обов'язковій юридичній формалізації, що відображає специфіку цієї сфери інтелектуальної власності. На відміну від авторського права, де правовий захист виникає автоматично з моменту створення твору, у патентному праві інтерес не набуває юридичного значення сам по собі, а потребує підтвердження через спеціальну адміністративну процедуру. Так, відповідно до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», право інтелектуальної власності на винахід чи корисну модель виникає лише після державної реєстрації та видачі патенту (ст. 6, 28) [2].

Це означає, що інтерес винахідника або заявника на початковому етапі існує як фактична зацікавленість у визнанні результату своєї інтелектуальної діяльності та отриманні правової охорони, однак не має самостійної юридичної сили. Лише після проходження встановленої законом процедури – подання заявки, проведення експертизи, перевірки відповідності об'єкта критеріям патентоздатності (новизна, винахідницький рівень, промислова придатність) – цей інтерес трансформується у суб'єктивне право, яке підлягає правовому захисту.

Таким чином, процедура патентування виступає своєрідним «фільтром», який відокремлює інтереси, що відповідають вимогам правової системи, від тих, що не можуть бути визнані юридично значущими. У цьому контексті інтерес у патентному праві не є достатньою підставою для виникнення правовідносин, а лише їх потенційною передумовою, яка реалізується через формалізовану правову процедуру.

Крім того, така модель свідчить про поєднання приватного і публічного елементів у формуванні патентного інтересу. З одного боку, особа зацікавлена у набутті виключного права на використання технічного рішення та отриманні економічної вигоди.

З іншого боку, держава здійснює контроль за наданням правової охорони, забезпечуючи, щоб вона надавалася лише тим результатам, які мають реальну інноваційну цінність і відповідають встановленим критеріям. Саме тому юридична формалізація інтересу у патентному праві є не лише технічною процедурою, а й механізмом забезпечення балансу між приватними інтересами винахідників і публічними інтересами суспільства.

Разом із тим, законодавство України визнає значущість інтересу і поза межами вже оформленого суб'єктивного права. Зокрема, стаття 16 ЦК України передбачає можливість захисту не лише прав, а й інтересів, що не суперечать загальним засадам цивільного законодавства. Це має особливе значення для сфери інтелектуальної власності, оскільки дозволяє забезпечити правовий захист у випадках, коли право ще не набуло належного оформлення або коли має місце посягання на охоронюваний законом інтерес, зокрема у ситуаціях недобросовісної конкуренції, неправомірного використання репутації чи цифрового контенту [1].

Крім того, у спеціальному законодавстві також простежується тісний зв'язок між інтересом і виникненням правовідносин. Так, Закон України «Про авторське право і суміжні права» закріплює право суб'єктів на використання твору та отримання винагороди, що відображає їх економічний інтерес у комерціалізації результатів творчої діяльності. Водночас особисті немайнові права автора (право авторства, право на ім'я, право на недоторканність твору) репрезентують його немайновий інтерес, пов'язаний із творчою самореалізацією та підтриманням професійної репутації [3].

Продовжуючи наведені попередньо положення, вважаємо за доцільне підкреслити, що інтерес у сфері інтелектуальної власності не лише передує виникненню правовідносин, а й визначає їх внутрішню структуру, спрямованість і межі реалізації. Саме інтерес обумовлює, які правомочності набуває суб'єкт, у який спосіб він їх здійснює та які механізми захисту обирає у разі порушення. У цьому сенсі інтерес виступає не лише передумовою, а й системоутворюючим елементом відповідних правовідносин.

Зокрема, у межах цивільно-правового регулювання інтелектуальної власності інтерес визначає характер правомочностей суб'єкта: від права на визнання авторства і захист репутації – до права на використання об'єкта, отримання доходу, передачу прав або їх обмеження. Це прямо випливає зі змісту статей 424, 425 ЦК України, які закріплюють особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності як основні форми юридичного вираження інтересу правовласника [1].

Водночас інтерес визначає і динаміку правовідносин, оскільки саме він лежить в основі таких юридичних фактів, як укладення ліцензійних договорів, договорів про передачу прав, створення службових об'єктів інтелектуальної власності, а також здійснення колективного управління майновими правами. У кожному з цих випадків інтерес виступає рушійною силою цивільного обороту, забезпечуючи перехід прав, їх комерціалізацію та економічну реалізацію.

Особливої актуальності така конструкція набуває в умовах цифровізації, коли правовідносини виникають у середовищі, що швидко змінюється і часто виходить за межі традиційних правових моделей. У цих умовах інтерес виконує функцію гнучкого регулятора, що дозволяє праву реагувати на нові форми використання об'єктів інтелектуальної власності навіть за відсутності детального нормативного врегулювання.

У цивільному праві України та відповідно до чинного законодавства інтерес виступає ключовим орієнтиром для визначення змісту та меж захисту нематеріальних благ, зокрема у сфері інтелектуальної власності. Хоча законодавець переважно оперує категорією суб'єктивного права, саме інтерес лежить в основі його виникнення, здійснення та захисту, надаючи правовому регулюванню реального соціального змісту.

Відповідно до статті 16 Цивільного кодексу України, кожна особа має право на захист не лише свого права, а й інтересу, який не суперечить загальним

засадам цивільного законодавства [1]. Це положення має принципове значення, оскільки розширює межі судового захисту, дозволяючи охороняти не лише формально закріплені права, а й ті інтереси, які ще не набули завершеного юридичного оформлення або не можуть бути повністю охоплені традиційними правовими конструкціями.

У сфері інтелектуальної власності така роль інтересу проявляється особливо виразно. Згідно зі статтями 423–425 ЦК України [1], до особистих немайнових прав належать, зокрема, право авторства, право на ім'я, право на недоторканність об'єкта інтелектуальної власності. Ці права безпосередньо відображають немайнові інтереси автора чи іншого суб'єкта – інтерес у визнанні, збереженні репутації, контролі за використанням результату творчої діяльності. Саме через такі інтереси визначається спрямованість правового захисту: запобігання спотворенню твору, припинення неправомірного використання, відновлення порушеної репутації.

Крім того, стаття 432 ЦК України [1] встановлює способи захисту права інтелектуальної власності, серед яких – визнання права, припинення дій, що порушують право, відшкодування збитків, стягнення доходу, отриманого порушником. Однак ці способи одночасно спрямовані й на захист інтересу правовласника, оскільки їх застосування має на меті відновлення порушеного балансу між фактичними потребами особи та її правовим становищем.

Важливо також, що інтерес як орієнтир захисту проявляється у випадках, коли нематеріальне благо не має чітко визначеного правового режиму або коли порушення виходить за межі класичних складів правопорушень. Наприклад, у ситуаціях неправомірного використання ділової репутації, копіювання творчого стилю, використання цифрового контенту без належного дозволу саме категорія охоронюваного законом інтересу дозволяє забезпечити правовий захист навіть за відсутності прямої норми.

Окрім цього, у спеціальному законодавстві, зокрема у Законі України «Про авторське право і суміжні права» [3] , закріплюється комплекс прав, спрямованих на забезпечення як майнових, так і немайнових інтересів суб'єктів. Це ще раз підтверджує, що захист у сфері інтелектуальної власності орієнтований не лише на формальне відновлення прав, а й на охорону інтересів, що стоять за ними.

Наприклад, фотограф створює оригінальне цифрове зображення та розміщує його у соціальній мережі без проходження процедури реєстрації авторського права. Інша особа копіює це зображення, змінює його кольорову гаму та використовує у комерційній рекламі без зазначення імені автора. У такій ситуації, навіть за відсутності формалізованих доказів реєстрації чи укладених договорів, автор має охоронюваний законом інтерес у визнанні свого авторства, збереженні цілісності твору та контролі за способами його використання.

Звертаючись до суду, автор може обґрунтовувати свої вимоги не лише порушенням суб'єктивного права, а й посяганням на свій інтерес, який випливає із факту створення твору (ст. 433, 437 ЦК України) та підлягає захисту відповідно

до ст. 16 ЦК України. У цьому випадку суд, застосовуючи способи захисту, передбачені ст. 432 ЦК України (зокрема, припинення порушення, відшкодування збитків або компенсації), фактично захищає не лише формальне право, а й немайновий інтерес автора – його репутацію, зв'язок із твором та право на визнання.

Також на нашу думку, відповідно до чинного законодавства, інтерес виступає визначальним чинником формування та функціонування механізмів розпорядження і обігу прав інтелектуальної власності. Саме він зумовлює економічну та правову активність суб'єктів, спрямовану на передачу, використання та комерціалізацію відповідних прав, забезпечуючи їх включення до цивільного обороту як нематеріальних активів.

З позиції Чепис О. І. [4, С. 241-246], та аналізу практики ЄСПЛ, баланс інтересів досягається через застосування трьох ключових критеріїв: законності втручання; наявності легітимної мети, що відповідає суспільному інтересу; пропорційності між застосованими засобами та поставленою метою.

Саме останній критерій має вирішальне значення, оскільки вимагає, щоб обмеження прав не були надмірними, а відповідали принципу «найменш обтяжливого втручання». Це означає, що держава повинна обирати такі засоби регулювання, які одночасно забезпечують досягнення публічної мети і мінімально обмежують приватні інтереси.

Особливу роль у забезпеченні цього балансу відіграють судові органи. Саме суд, керуючись принципом верховенства права та ідеєю справедливості, визначає, чи було дотримано належне співвідношення інтересів у конкретній справі. Як підкреслюється у доктрині, справедливість у цьому контексті виступає не лише моральною категорією, а й регулятивним принципом, який дозволяє оцінити правові норми та їх застосування.

Таке розуміння узгоджується з позицією І. В. Венедіктової [5], яка підкреслює, що ефективність правового регулювання інтелектуальної власності не може обмежуватися формальним закріпленням виключних прав. Вона залежить від здатності права одночасно забезпечувати охорону суб'єктивних прав, захист охоронюваних законом інтересів та підтримання балансу між приватними і публічними інтересами. Саме включення охоронюваного інтересу до предмета права інтелектуальної власності дозволяє подолати вузьке розуміння цієї підгалузі як сфери виключно правових титулів і розкрити її як систему, що регулює ширший комплекс соціально значущих відносин.

Особливо наочно це проявляється у патентному праві, де ефективність регулювання забезпечується поєднанням публічно-правових і приватно-правових елементів: держава через процедуру патентування здійснює відбір об'єктів, що заслуговують правової охорони, а подальший обіг прав реалізується через договірні механізми. Така модель дозволяє одночасно враховувати інтерес винахідника, інтереси інших учасників ринку та суспільний інтерес у розвитку інновацій.

Крім того, як підкреслює І. В. Венедіктова [5], ефективність правового регулювання у сфері ІВ неможлива без урахування фундаментальних принципів – дуалізму права інтелектуальної власності, вичерпання прав та обмеження виключних прав в інтересах суспільства. Це означає, що виключне право має реалізовуватися не як абсолютна монополія, а як юридично обмежений інструмент, спрямований на досягнення балансу між інтересами правовласника та суспільства.

Врешті, охоронюваний інтерес підвищує ефективність правозастосування, оскільки орієнтує суд не лише на формальне встановлення порушення норми, а на оцінку змісту і значущості порушеного інтересу. Завдяки цьому правосуддя набуває змістовного, справедливого характеру, спрямованого на реальне відновлення порушеного правового стану.

Висновки. Враховуючи вищедосліджене дає підстави стверджувати, що охоронюваний законом інтерес у праві інтелектуальної власності є не периферійною, а системоутворюючою категорією, через яку розкривається справжня природа цього правового інституту. Саме інтерес пояснює, чому у сфері ІВ виникають правовідносини, як вони розвиваються, які правомочності набувають суб’єкти та яким чином забезпечується їх захист, компенсація і балансування в умовах зіткнення приватних і публічних начал.

У межах підрозділу доведено, що інтерес у сфері інтелектуальної власності не лише передує суб’єктивному праву, а й фактично формує його зміст. В авторському праві він майже одразу втілюється у комплекс особистих немайнових і майнових прав, тоді як у патентному праві проходить стадію юридичної формалізації через державну процедуру визнання. Це свідчить, що інтерес є універсальною передумовою правового зв’язку, але спосіб його перетворення на право залежить від природи конкретного об’єкта ІВ.

Інтереси особи – це юридично значимі та юридично виправдані прагнення особи на соціальні та інші блага, які не опосередковані безпосередньо змістом прав і свобод громадян. На відміну від прав і свобод, зміст законного інтересу не визначено конкретно законодавцем. Адже інтереси – це те, що може бути законним благом, але не опосередковане законом як право. Це пов’язано з тим, що правові норми не здатні заздалегідь передбачити всі можливі життєві ситуації й відповідно не можуть і не повинні детально регламентувати соціальні блага, які безупинно виникають й розвиваються і на які претендує суб’єкт.

Таким чином, можна визначити законний інтерес як правову категорію (в т.ч. приватний чи публічний) як усвідомлене прагнення особи чи кількома особами спільно та (або) державою певних соціальних благ для задоволення потреб, які не заборонені законодавством, задоволення яких безпосередньо випливає з положень закону.

Не менш важливим висновком є те, що система охоронюваних законом інтересів у праві інтелектуальної власності має багаторівневий характер. Вона охоплює не лише інтерес автора чи правовласника у визнанні, винагороді та

контролі за використанням результату творчої діяльності, а й інтереси користувачів, інвесторів, конкурентів, держави та суспільства загалом. Саме тому право інтелектуальної власності не може бути зведене до простої моделі виключного панування над об'єктом: його ефективність забезпечується лише за умови підтримання справедливої рівноваги між творчою свободою, економічною вигодою, доступом до знань, конкуренцією та суспільною потребою в інноваціях і культурному розвитку.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40–44, ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 28.03.2026).

2. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі. Закон України. URL: https://ips.ligazakon.net/document/t368700?an=605901&ed=2023_12_31 (дата звернення: 28.03.2026).

3. Про авторське право і суміжні права. Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12 (дата звернення: 28.03.2026).

4. Чепис О.І. Баланс інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності крізь призму принципів пропорційності та справедливості // Актуальні проблеми держави і права. 2020. С. 241–246.

5. Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.В. Венедіктова ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2013. 430 с. URL: https://ir.library.knu.ua/handle/123456789/7006 (дата звернення: 28.03.2026).

References:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2003, №№ 40–44, st. 356 [Civil Code of Ukraine, 2003, №№ 40–44, Art. 356]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli" [Law of Ukraine "On Protection of Rights to Inventions and Utility Models"]. (n.d.). ips.ligazakon.net. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/t368700?an=605901&ed=2023_12_31 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro avtorske pravo i sumizhni prava" [Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12 [in Ukrainian].

4. Chepys, O.I. (2020). Balans interesiv subiektiv prava intelektualnoi vlasnosti kriz prymsu pryntsypiv proportsiynosti ta spravedlyvosti [Balance of Interests of Intellectual Property Subjects through the Prism of Proportionality and Fairness]. Aktualni problemy derzhavy i prava, 241–246 [in Ukrainian].

5. Venediktova, I.V. (2013). Zakhyst okhoroniuvalnykh zakonom interesiv u tsyvilnomu pravy : dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 «Tsyvilne pravo i tsyvilnyi protses; simeine pravo; mizhnarodne pryvatne pravo» [Protection of Legally Protected Interests in Civil Law: Doctoral Dissertation in Law, 12.00.03 "Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law"]. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni T. Shevchenka. 430 s. Retrieved from https://ir.library.knu.ua/handle/123456789/7006 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 341.322:341.381

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2926-2935

Банашко Тетяна Андріївна слухачка 2 курсу Навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук Національний університет оборони України, https://orcid.org/0009-0005-9335-4776

Ступак Дмитро Борисович доктор філософії у галузі знань “Право” доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності Національного університету оборони України, https://orcid.org/0000-0002-6514-5345

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕЖИМУ ВОЄННОЇ ОКУПАЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті досліджено сучасні тенденції розвитку міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації в умовах трансформації глобального безпекового середовища. Проаналізовано еволюцію доктринальних підходів до розуміння окупації як особливого правового режиму міжнародного збройного конфлікту, що характеризується встановленням ефективного контролю іноземної держави над територією без набуття суверенітету. Визначено, що сучасні збройні конфлікти, зокрема пов’язані з гібридними формами ведення війни, інформаційним впливом, кіберзагрозами та використанням проксі-структур, суттєво ускладнюють застосування класичних норм міжнародного гуманітарного права щодо правового статусу окупованих територій і цивільного населення.

На прикладі збройної агресії російської федерації проти України доведено, що сучасна практика окупації супроводжується системними порушеннями прав цивільного населення, зокрема насильницьким переміщенням осіб, депортацією дітей, знищенням об’єктів культурної спадщини, зміною освітнього та правового простору окупованих територій.

Показано, що такі дії свідчать про кризу існуючої моделі міжнародно-правового забезпечення режиму окупації та актуалізують необхідність її нормативної трансформації.

Визначено перспективні напрями розвитку міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації, серед яких — посилення механізмів індивідуальної кримінальної відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, удосконалення процедур документування воєнних злочинів, розширення застосування принципу універсальної юрисдикції, а також формування нових інституційних моделей міжнародного правосуддя. Обґрунтовано, що ефективність правового режиму окупації у сучасних умовах залежить від

комплексної взаємодії міжнародних організацій, національних правових систем та оборонного сектору держав.

Зроблено висновок, що трансформація безпекового середовища вимагає перегляду традиційних підходів до регулювання воєнної окупації та формування нових механізмів забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права. Результати дослідження мають теоретичне і практичне значення для розвитку міжнародно-правової доктрини та вдосконалення системи захисту прав людини в умовах сучасних збройних конфліктів.

Ключові слова: воєнна окупація, міжнародне гуманітарне право, міжнародно-правове регулювання, ефективний контроль, окупаційна влада, захист цивільного населення, міжнародна відповідальність держави, воєнні злочини, трансформація безпекового середовища, міжнародні механізми правозастосування, універсальна юрисдикція, збройна агресія.

Banashko Tetiana The second-year student officer of War history, Law and Social sciences institute National University of Defense of Ukraine, https://orcid.org/0009-0005-9335-4776

Stupak Dmytro PhD, Associate Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement Activities National University of Defense of Ukraine, https://orcid.org/0000-0002-6514-5345

CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE REGIME OF MILITARY OCCUPATION UNDER CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE SECURITY ENVIRONMENT

Abstract. The article examines contemporary trends in the development of international legal regulation of the regime of military occupation under conditions of transformation of the global security environment. The evolution of doctrinal approaches to understanding occupation as a specific legal regime of an international armed conflict, characterized by the establishment of effective control by a foreign state over a territory without the acquisition of sovereignty, is analyzed. It is determined that modern armed conflicts, in particular those associated with hybrid forms of warfare, information influence, cyber threats, and the use of proxy structures, significantly complicate the application of classical norms of international humanitarian law concerning the legal status of occupied territories and the civilian population.

Using the example of the armed aggression of the russian federation against Ukraine, it is demonstrated that contemporary occupation practices are accompanied by systematic violations of the rights of the civilian population, including forced displacement of persons, deportation of children, destruction of cultural heritage sites,

and transformation of the educational and legal space of occupied territories. It is shown that such actions indicate a crisis of the existing model of international legal regulation of occupation and actualize the necessity of its normative transformation.

Prospective directions for the development of international legal regulation of the regime of military occupation are identified, including strengthening mechanisms of individual criminal responsibility for serious violations of international humanitarian law, improving procedures for documenting war crimes, expanding the application of the principle of universal jurisdiction, and forming new institutional models of international justice. It is substantiated that the effectiveness of the legal regime of occupation under modern conditions depends on the comprehensive interaction of international organizations, national legal systems, and the defence sector of states.

It is concluded that the transformation of the security environment requires reconsideration of traditional approaches to the regulation of military occupation and the formation of new mechanisms to ensure compliance with the norms of international humanitarian law. The results of the study have both theoretical and practical significance for the development of international legal doctrine and for improving the system of human rights protection in contemporary armed conflicts.

Keywords: military occupation, international humanitarian law, international legal regulation, effective control, occupying power, protection of civilians, international state responsibility, war crimes, transformation of the security environment, international enforcement mechanisms, universal jurisdiction, armed aggression.

Постановка проблеми: воєнна окупація як особливий правовий режим міжнародного збройного конфлікту посідає важливе місце у системі сучасного міжнародного гуманітарного права та міжнародного публічного права загалом. Вона є проявом встановлення фактичного контролю іноземної держави над територією іншої держави без набуття суверенітету, що зумовлює виникнення комплексу правових, політичних і гуманітарних наслідків. У таких умовах особливого значення набуває ефективне міжнародно-правове регулювання діяльності держави-окупанта, спрямоване на забезпечення захисту цивільного населення, підтримання публічного порядку та збереження основ функціонування суспільних інститутів на окупованій території [1].

Трансформація сучасного безпекового середовища суттєво впливає на характер збройних конфліктів і, відповідно, на практику застосування норм міжнародного гуманітарного права. Поширення гібридних форм ведення війни, використання інформаційних технологій, кібероперацій та діяльність недержавних збройних формувань ускладнюють визначення моменту встановлення ефективного контролю над територією та ставлять під сумнів ефективність традиційних міжнародно-правових механізмів регулювання режиму воєнної окупації [2].

Практика сучасних збройних конфліктів засвідчує наявність системних порушень норм міжнародного гуманітарного права під час окупації територій, що проявляється у насильницькому переміщенні цивільного населення, втручанні у правовий статус осіб, обмеженні основоположних прав і свобод, руйнуванні об'єктів цивільної інфраструктури та культурної спадщини. Такі дії підривають авторитет міжнародного права та актуалізують необхідність удосконалення міжнародно-правових механізмів забезпечення дотримання режиму окупації [3].

Особливої актуальності дослідження зазначених проблем набуває у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, що супроводжується встановленням тривалого фактичного контролю над окремими територіями та використанням новітніх форм впливу на населення окупованих територій. Це обумовлює потребу наукового осмислення сучасних напрямів розвитку міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації з урахуванням нових безпекових викликів і трансформації міжнародного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: проблематика міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації тривалий час перебуває у центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Класичні підходи до визначення правового статусу окупованих територій та обов'язків держави-окупанта були сформульовані у працях представників доктрини міжнародного права, зокрема Л. Оппенгейма та Ж. Пікте, які наголошували на тимчасовому характері окупації та необхідності забезпечення належного правового захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту [4; 5].

У сучасній науковій літературі значна увага приділяється аналізу трансформації змісту норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку зі зміною характеру збройних конфліктів. Українські дослідники, зокрема В. Денисов, О. Кресін, Ю. Барабаш, акцентують на необхідності вдосконалення національних механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів, посиленні інституційної спроможності держави щодо документування воєнних злочинів та розвитку міжнародно-правових інструментів притягнення до відповідальності за порушення режиму окупації [6; 7].

Водночас аналіз наукових публікацій свідчить, що попри значний рівень теоретичної розробленості зазначеної проблематики, питання адаптації міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації до умов трансформації сучасного безпекового середовища залишаються недостатньо дослідженими. Це зумовлює потребу подальшого наукового осмислення відповідних процесів та формування нових підходів до забезпечення ефективності міжнародного гуманітарного права у сучасних умовах [8].

Мета і завдання статті: є визначення актуальних напрямів розвитку міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації в умовах трансформації сучасного безпекового середовища, а також з'ясування проблем практичного застосування норм міжнародного гуманітарного права та обґрунтування

перспектив удосконалення міжнародно-правових механізмів забезпечення їх дотримання.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

– проаналізувати міжнародно-правові акти, що регламентують правовий режим воєнної окупації;

– визначити особливості трансформації сучасних збройних конфліктів та їх вплив на застосування норм міжнародного гуманітарного права;

– дослідити актуальні проблеми забезпечення прав цивільного населення на окупованих територіях;

– окреслити перспективні напрями розвитку міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації.

Основний матеріал статті:

Міжнародно-правове регулювання режиму воєнної окупації ґрунтується на комплексі універсальних нормативних актів, що формують основу сучасного міжнародного гуманітарного права. Ключове значення у цьому контексті мають Гаазькі правила 1907 року, IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року та Додатковий протокол I 1977 року, які визначають правовий статус окупованих територій і встановлюють обсяг повноважень держави-окупанта [1; 2]. Зазначені акти закріплюють принцип тимчасовості окупації, відповідно до якого держава, що здійснює фактичний контроль над територією, не набуває суверенітету і зобов’язана поважати чинне національне законодавство, забезпечувати функціонування органів публічної влади та утримуватися від здійснення дій, спрямованих на зміну правового статусу населення.

Відповідно до статті 43 Гаазьких правил держава-окупант повинна вживати всіх можливих заходів для відновлення і підтримання громадського порядку та безпеки, дотримуючись чинних законів окупованої території, якщо цьому не перешкоджають об’єктивні обставини воєнного характеру [3]. IV Женевська конвенція, у свою чергу, встановлює обов’язок забезпечення гуманного поводження з цивільними особами, гарантує їх право на життя, особисту недоторканність, належне медичне обслуговування та отримання гуманітарної допомоги. Таким чином, міжнародне гуманітарне право формує нормативні рамки, які мають забезпечувати мінімізацію негативних наслідків воєнної окупації для цивільного населення та збереження соціальної стабільності на відповідних територіях.

Разом із тим трансформація сучасних збройних конфліктів зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до застосування зазначених норм. У сучасних умовах встановлення ефективного контролю над територією може здійснюватися не лише шляхом прямої військової присутності, але й через використання інформаційних технологій, економічного впливу, політичного тиску або діяльності підконтрольних збройних формувань. Такі тенденції ускладнюють визначення моменту виникнення правового режиму окупації та

створюють додаткові виклики для міжнародних механізмів контролю за дотриманням норм гуманітарного права [4].

Важливим аспектом сучасного міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації є забезпечення індивідуальної кримінальної відповідальності за серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права. Римський статут Міжнародного кримінального суду передбачає можливість притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, що мають місце під час окупації територій [5]. Водночас ефективність застосування відповідних механізмів значною мірою залежить від рівня співпраці держав із міжнародними судовими інституціями та готовності забезпечувати виконання їх рішень.

Сучасна практика міжнародних відносин свідчить, що воєнна окупація дедалі частіше супроводжується не лише встановленням військового контролю над територією, але й спробами системної трансформації її політичного, правового та соціокультурного простору. Зміна інформаційного середовища, втручання у діяльність органів державної влади, нав'язування альтернативних адміністративних структур і правових режимів свідчать про тенденцію до розширеного трактування повноважень держави-окупанта, що суперечить базовим принципам міжнародного гуманітарного права [6]. У таких умовах виникає потреба у більш чіткому визначенні меж допустимого втручання в суспільні процеси на окупованих територіях та удосконаленні механізмів міжнародного контролю за дотриманням відповідних норм.

Особливо гостро питання ефективності міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації постає у зв'язку із сучасними збройними конфліктами, що характеризуються тривалим утриманням під фактичним контролем територій суверенних держав. Така ситуація супроводжується численними випадками порушення прав цивільного населення, обмеженням свободи пересування, зміною правового статусу осіб, втручанням у систему освіти та правосуддя, а також руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури. Системність подібних дій свідчить про наявність суттєвих прогалин у механізмах забезпечення дотримання міжнародно-правових стандартів під час окупації [7].

У контексті збройної агресії російської федерації проти України зазначені проблеми набули особливої актуальності. Встановлення фактичного контролю над окремими територіями супроводжується застосуванням комплексу заходів, спрямованих на зміну правового та гуманітарного середовища, зокрема через насильницьке переміщення цивільного населення, обмеження діяльності національних інституцій та інтеграцію окупованих територій у правовий простір держави-окупанта.

Такі дії суперечать основоположним принципам міжнародного права, що передбачають тимчасовий характер окупації та заборону зміни міжнародно-правового статусу території [8].

Важливу роль у забезпеченні дотримання норм міжнародного гуманітарного права відіграють міжнародні організації та інституції, покликані здійснювати моніторинг ситуації на окупованих територіях та сприяти притягненню винних до відповідальності. Діяльність Міжнародного кримінального суду, моніторингових місій ООН, а також регіональних правозахисних механізмів сприяє документуванню воєнних злочинів і формуванню доказової бази для подальших судових процедур. Разом із тим ефективність їх діяльності значною мірою залежить від політичної волі держав і наявності дієвих інструментів примусового виконання прийнятих рішень [9].

У сучасних умовах особливого значення набуває також розвиток національних механізмів імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Адаптація внутрішнього законодавства до міжнародних стандартів, удосконалення процедур документування воєнних злочинів, підвищення рівня підготовки військовослужбовців і військових юристів є важливими складовими формування ефективної системи правового реагування на виклики воєнної окупації. У цьому контексті досвід України демонструє поступове формування комплексної моделі взаємодії міжнародного та національного правового регулювання у сфері забезпечення гуманітарних стандартів під час збройного конфлікту [10].

Подальший розвиток міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації пов’язаний із необхідністю формування нових підходів до забезпечення відповідальності за порушення норм гуманітарного права, зокрема через розширення застосування принципу універсальної юрисдикції та створення спеціальних міжнародних механізмів правосуддя. Удосконалення процедур міжнародного співробітництва, посилення санкційних інструментів та підвищення ефективності діяльності міжнародних судових інституцій розглядаються як перспективні напрями забезпечення дотримання міжнародно-правових норм у сучасних умовах трансформації безпекового середовища [11].

В умовах трансформації сучасного безпекового середовища міжнародно-правове регулювання режиму воєнної окупації потребує комплексного оновлення з урахуванням нових форм ведення збройної боротьби та зміни характеру загроз міжнародному миру і безпеці. Сучасні конфлікти засвідчують, що традиційні механізми забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права не завжди здатні оперативно реагувати на системні порушення, пов’язані з тривалим утриманням територій під фактичним контролем іноземних держав. Це обумовлює необхідність удосконалення процедур міжнародного моніторингу, посилення санкційних механізмів і формування нових інституційних моделей притягнення до відповідальності за серйозні порушення гуманітарного права [12].

Водночас важливим напрямом розвитку міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації є інтеграція гуманітарних стандартів у національні системи оборонного планування та військової освіти. Формування належного рівня правової культури військовослужбовців, удосконалення механізмів

взаємодії між органами державної влади та міжнародними інституціями, а також забезпечення ефективного документування порушень гуманітарного права сприяють підвищенню рівня захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту. У цьому контексті особливого значення набуває поєднання міжнародних правових інструментів із внутрішніми механізмами правового реагування.

Таким чином, подальший розвиток міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації має відбуватися у напрямі посилення універсальності гуманітарних стандартів, удосконалення процедур їх реалізації та формування ефективної системи міжнародного правосуддя. Здатність міжнародної спільноти забезпечувати належне виконання відповідних норм стає ключовим чинником підтримання стабільності міжнародного правопорядку та запобігання новим випадкам грубих порушень прав людини в умовах сучасних збройних конфліктів.

Висновки: проведене дослідження дає підстави стверджувати, що сучасний розвиток міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації відбувається під впливом глибокої трансформації безпекового середовища та зміни характеру збройних конфліктів. Традиційні підходи до визначення правового статусу окупованих територій і повноважень держави-окупанта зазнають суттєвого перегляду у зв'язку з поширенням гібридних форм ведення війни, використанням інформаційних і кібернетичних засобів впливу, а також зростанням ролі недержавних акторів у збройних протистояннях. У таких умовах міжнародне гуманітарне право залишається ключовим інструментом забезпечення мінімальних стандартів захисту цивільного населення, однак ефективність його реалізації значною мірою залежить від здатності міжнародної спільноти адаптувати існуючі правові механізми до нових викликів.

Сучасна практика воєнних окупацій свідчить про наявність системних порушень основоположних норм міжнародного права, що проявляються у втручанні в політичний і правовий статус територій, обмеженні прав і свобод населення, руйнуванні об'єктів цивільної інфраструктури та культурної спадщини. Це зумовлює необхідність удосконалення міжнародно-правових інструментів контролю за дотриманням режиму окупації, посилення механізмів індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини та формування нових підходів до міжнародного правосуддя. Особливого значення набуває розвиток принципу універсальної юрисдикції та створення спеціальних міжнародних інституцій, здатних забезпечити невідворотність покарання за серйозні порушення гуманітарного права.

Досвід України у протидії збройній агресії та документуванні порушень норм міжнародного гуманітарного права засвідчує важливість поєднання міжнародних і національних механізмів правового реагування на виклики воєнної окупації. Імплементація міжнародних стандартів у внутрішнє законодавство, розвиток системи військово-правової освіти, удосконалення процедур

фіксації воєнних злочинів та активна співпраця з міжнародними інституціями формують підґрунтя для підвищення ефективності захисту цивільного населення в умовах сучасних збройних конфліктів.

Отже, подальший розвиток міжнародно-правового регулювання режиму воєнної окупації має відбуватися у напрямі нормативної адаптації гуманітарних стандартів до трансформації безпекового середовища, посилення міжнародної відповідальності держав за порушення відповідних норм та формування комплексної системи міжнародного правового реагування. Лише за умови поєднання міжнародного тиску, національної правової спроможності та високого рівня гуманітарної правосвідомості можливе забезпечення реального дотримання норм міжнародного гуманітарного права у сучасних умовах.

Література:

1. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та Додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 1907.
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 1949.
3. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року. Женева, 1977.
4. Dinstein Y. The International Law of Belligerent Occupation. Cambridge : Cambridge University Press, 2019.
5. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Рим, 1998.
6. Roberts A. Transformative Military Occupation: Applying the Laws of War and Human Rights. American Journal of International Law. 2006. Vol. 100. No. 3. P. 580–622.
7. Sassòli M. International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2019.
8. Crawford J. Brownlie’s Principles of Public International Law. Oxford : Oxford University Press, 2012.
9. Доповідь Управління Верховного комісара ООН з прав людини щодо ситуації в Україні. 2022. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.ohchr.org
10. Задорожній О. В. Міжнародне право у відносинах України та Російської Федерації. Київ : К.І.С., 2015.
11. Денисов В. Н. Міжнародне право. Київ : Юрінком Інтер, 2018.
12. Воєнна окупація та міжнародне гуманітарне право / Міжнародний комітет Червоного Хреста. 2020. Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.icrc.org

References

1. Hague Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations. (1907). The Hague.
2. Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. (1949). Geneva.
3. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). (1977). Geneva.
4. Dinstein, Y. (2019). The International Law of Belligerent Occupation. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Rome Statute of the International Criminal Court. (1998). Rome.
6. Roberts, A. (2006). Transformative military occupation: Applying the laws of war and human rights. American Journal of International Law, 100(3), 580–622.

7. Sassòli, M. (2019). International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
8. Crawford, J. (2012). Brownlie's Principles of Public International Law (8th ed.). Oxford: Oxford University Press.
9. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. (2022). Report on the human rights situation in Ukraine. Retrieved from https://www.ohchr.org
10. Zadorozhnii, O. (2015). Mizhnarodne pravo u vidnosynakh Ukrainy ta Rosiiskoi Federatsii [International law in relations between Ukraine and the Russian Federation]. Kyiv: K.I.S.
11. Denysov, V. (2018). Mizhnarodne pravo [International law]. Kyiv: Yurinkom Inter.
12. International Committee of the Red Cross. (2020). Occupation and international humanitarian law. Geneva.

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

УДК 343.123.1:343.72

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2936-2949

Бистрицький Богдан доцент кафедри криміналістики та судової медицини, кандидат юридичних наук, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0001-0710-4406

ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА, ЩО МАЄ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ

Анотація. У статті сформовано перелік особливостей початкового етапу розслідування таких видів кримінальних проступків. Акцентовано увагу на тому, що кримінальним процесуальним законодавством значно розширені повноваження дізнавача щодо проведення процесуальних дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Однак, щоб розслідування проводити за спрощеною процедурою - у формі дізнання, слід встановити спосіб вчинення та розмір завданої шкоди, які прямо вказують, що це діяння відноситься до кримінального проступку.

Наведено способи вчинення шахрайства з ознаками кримінального проступку. Надано перелік методів соціальної інженерії за допомогою яких забезпечується спосіб вчинення шахрайства.

Визначено процесуальні джерела доказів шахрайства та перелік процесуальних дій, які можуть проводитися до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Особливого значення для розслідування мають цифрові сліди, оскільки сьогодні усі зустрічі, домовленості ведуться через месенджери, електронну пошту тощо, які зберігають на собі докази вчинення шахрайства.

Розслідування напряму залежить від сукупності умов або обставин, які складаються на початковому етапі, тому сформовано і охарактеризовано типові ситуації шахрайства, виписано рекомендації щодо проведення огляду, різних видів допитів, зазначено види судових експертиз, які доцільно проводити. Приділено увагу роботі з потерпілими, як дорослими, так і дітьми. Сформовано перелік обставин, що слід встановити під час допиту потерпілого, свідків, підозрюваного у різних ситуаціях.

Виділено судові експертизи, які можуть проводитися під час розслідування шахрайства, яке має ознаки кримінального проступку та наведено мету їх проведення (зокрема, для підтвердження причетності конкретної особи до шахрайства, його умислу, встановлення розміру завданої шкоди).

Ключові слова: шахрайство, дізнавач, слідчі ситуації, огляд місця події, судово медичне освідування, допит, судові експертизи.

Bystrytskyi Bohdan candidate of law, associate professor of the department of the Department of Forensic Science and Forensic Medicine, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0001-0710-4406

FEATURES OF THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF FRAUD THAT HAS SIGNS OF A CRIMINAL OFFENSE

Abstract. The article lists the features of the initial stage of the investigation of such types of criminal offenses. Attention is drawn to the fact that criminal procedural legislation has significantly expanded the powers of the investigator to conduct procedural actions before entering information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations. However, in order to conduct an investigation according to a simplified procedure - in the form of an inquiry, it is necessary to establish the method of commission and the amount of damage caused, which directly indicate that this act is a criminal offense. Methods of committing fraud with signs of a criminal offense are given. A list of social engineering methods is provided by which the method of committing fraud is ensured.

Procedural sources of evidence of fraud and a list of procedural actions that can be carried out before entering information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations have been determined. Digital traces are of particular importance for the investigation, since today all meetings and agreements are conducted via messengers, e-mail, etc., which retain evidence of fraud.

The investigation directly depends on the set of conditions or circumstances that arise at the initial stage, therefore, typical situations of fraud have been formed and characterized, recommendations have been made for conducting an inspection, various types of interrogations, and types of forensic examinations that should be conducted are indicated. Attention has been paid to working with victims, both adults and children. A list of circumstances that should be established during the interrogation of the victim, witnesses, and suspect in various situations has been formed.

Forensic examinations that may be conducted during the investigation of fraud that has the characteristics of a criminal offense are highlighted and the purpose of their conduct is given (in particular, to confirm the involvement of a specific person in fraud, his intent, and to establish the amount of damage caused).

Keywords: fraud, investigator, investigative situations, scene inspection, forensic medical examination, interrogation, forensic examinations.

Постановка проблеми. Внаслідок стрімкої цифровізації послуг, соціальної інженерії, використання штучного інтелекту, шкідливого програмного забезпечення, а також воєнний стан, що підвищує вразливість населення, утворилися сприятливі умови для вчинення шахрайства у різних його формах. Зокрема, поширилися: sms-шахрайства, фішинг, телефонні афери, фейкові інтернет-магазини. Правопорушники масово розсилають фейкові повідомлення

від імені державних органів, банківських установ, благодійних фондів, міжнародних організацій, створюють інвестиційні схеми посягаючи на кошти на рахунках, особисті дані, паролі тощо. Шахраї використовують психологічні маніпуляції, викликаючи страх (дзвінок типу з поліції чи банку) або жадібність («вигідні» пропозиції). Збільшилася кількість шахрайства під виглядом зборів на Збройні сили України, допомоги біженцям або псевдо-евакуації. Зловживання довірою дозволяє шахраям отримувати кошти від потерпілих добровільно. Багато людей не перевіряють інформацію та залишають особисті дані на сумнівних ресурсах.

Значні поширення таких протиправних діянь яскраво демонструє статистика. Так, відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора України у 2024 році було зареєстровано 20944 шахрайства, що мають ознаки кримінального проступку (ч. 1 ст. 190 КК України) з них лише 2034 направлено до суду, у 2025 році - 19175 шахрайства, з яких лише 1414 направлено до суду, за січень-лютий 2026 року вже маємо 3539 зареєстрованих таких проступків, і з них лише 211 направлено до суду[1]. Такі дані свідчать про проблемні питання, які виникають під час розслідування шахрайства, а це прямо вказує на актуальність наукового вивчення особливостей початкового етапу розслідування таких видів кримінальних проступків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розслідуванню шахрайства постійно приділялась увага вчених-криміналістів. Зокрема слід згадати Є. В. Дегтярьова, Н. Ю. Кириленка, Т. В. Коршикову, Т. А. Пазинич, Т. О. Мудряк та інші, які присвятили свої дисертаційні дослідження розслідуванню різних видів шахрайства. На монографічному рівні розробкою методики розслідування шахрайства займалися такі вчені як: А. Е. Жилін, М. М. Єфімов, Н. В. Павлова, К. О. Чаплинський, С. В. Чучко та інші. Однак, із розмежуванням кримінальних правопорушень на злочини та проступки та появою спрощеної форми досудового розслідування виникла необхідність нових наукових досліджень такого напрямку. Зокрема, були сформовані методичні рекомендації щодо досудового розслідування кримінальних проступків авторами яких є Р. М. Дударець, О. В. Таран, С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе та інші. У межах наукових статей розслідуванням окремих видів кримінальних проступків займалися такі вчені як: Ю. Б. Комаринська, Л. Л. Патик та інші. Однак, початковий етап розслідування шахрайства, яке має ознаки кримінального проступку (ч. 1 ст. 190 КК України) досі не було предметом наукового вивчення.

Метою статті є з'ясування особливостей початкового етапу розслідування шахрайства, що має ознаки кримінального проступку, що у подальшому удосконалить алгоритми дій дізнавача у його практичній діяльності.

[1] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (статистика). Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika

Виклад основного матеріалу. Розслідування шахрайства, що кваліфікується як кримінальний проступок (згідно зі ст. 190 КК України, якщо сума збитків не перевищує встановлений законом поріг для кримінального злочину), здійснюється за спрощеною процедурою - у формі дізнання. А це означає, що строки досудового розслідування досить стислі, від 72 годин до одного місяця, залежно від повідомлення про підозру, встановлених обставин тощо. Значно розширені повноваження дізнавача щодо проведення процесуальних дій до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР), дозволено спрощене документування, при зібранні доказів вчиненого здійснюється акцент на цифрових слідах, а також, не менш важливим, є можливість примирення сторін, яке дає підстави закрити провадження або суттєво пом'якшати відповідальність за вчинене.

Попри загальні процесуальні вимоги наведені вище, розслідування різних видів кримінальних проступків має свої особливості, які залежать від ситуацій що складаються на початку розслідування, насамперед це обставини, які слід встановити, проведення огляду місця події, відібрання пояснення, проведення допиту, обшуку, а також проведення судових експертиз [1, с. 524].

Щоб шахрайські дії кваліфікувати за ч. 1 ст. 190 КК України та розслідування проводити у формі дізнання, слід встановити два основні критерії: спосіб вчинення та розмір завданої шкоди.

Тобто спосіб вчинення протиправних діянь, передбачених за ч. 1 ст. 190 КК України передбачає: 1) обман (повідомлення неправдивих відомостей або приховування фактів: усний, письмовий, у певних діях): а - вчинення різних угод щодо рухомого і нерухомого майна (купівля-продаж, оренда), коли потерпілому передається фальсифікований товар або предмети гіршої якості, або ж предметом угоди виступають фіктивні предмети, які не існують в об'єктивній реальності або не належать винній особі; б - незаконне отримання пенсій, субсидій, інших видів соціальної допомоги на підставі підроблених документів; в - обманне отримання попередньої оплати (авансу) за надання товарів чи послуг; 2) зловживання довірою (використання особистих, родинних чи службових зв'язків), полягає у недобросовісному використанні довіри з боку потерпілого: а - отримання кредиту, б - попередньої оплати за товари чи виконання робіт (авансу), в - укладення договору позики, г - укладення договору прокату тощо б без наміру повернути отримані кошти чи інші матеріальні цінності, виконати відповідну роботу, повернути борг чи отримані у користування речі [2].

Спосіб вчинення забезпечується за допомогою методів соціальної інженерії, тобто психологічних маніпуляцій, спрямованих на обман користувача для отримання особистої інформації [3, с. 123, 223].

Основні методи включають: 1) фішинг (email-шахрайство, тобто масова розсилка електронних листів, що виглядають як офіційні повідомлення від банків або сервісів, з метою змусити користувача натиснути шкідливе посилання [4, с. 132-134]; 2) вішинг (телефонне шахрайство, коли зловмисники видають

себе за співробітників банку або технічної підтримки); 3) смішинг (фішинг через SMS-повідомлення); 4) претекстінг (вигадані історії, наприклад, "перевірка системи безпеки"); 5) байтінг (приманки, наприклад, вірусні флешки або пропозиція безкоштовного завантаження що-небудь); 6) Quid Pro Quo ("Послуга за послугу" наприклад, пропозиція віддаленої ІТ-допомоги); 7) tailgating (фізичне проникнення в офіс або закрите приміщення, слідуючи за авторизованим співробітником (наприклад, прослизнути в двері, коли хтось входить) [5, с. 233]. Тобто, на початковому етапі розслідування слід встановити названі вище методи забезпечення способу вчинення та розмір завданої шкоди.

Характерною ознакою проступку, відповідальність за який передбачена ч. 1 ст. 190 КК України, є відсутність обтяжуючих обставин, тобто якщо шахрайство вчинене вперше, однією особою та не завдало великої шкоди. Розмір шкоди визначається на основі вартості викраденого майна, яка має перевищувати поріг адміністративної відповідальності, але не досягати розмірів, що передбачають суворішу кваліфікацію (значна шкода, великий або особливо великий розмір). Станом на 2026 рік, якщо сума збитків становить понад 332,80 грн. і коливається до 166 400 грн. то, це кримінальний проступок за ч. 1 ст. 190 КК України [6].

Якщо буде встановлено, що діяння підпадають під ознаки ч. 1 ст. 190 КК України, то розслідування проводиться за спрощеною формою. Тобто, відповідно до частини 3 статті 214 КПК України, до внесення відомостей до ЄРДР дізнавач може: 1) відібрати пояснення у потерпілого, свідків; 2) отримати висновок спеціаліста; 4) зняти показання з технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 5) вилучити знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що можуть вказувати на його вчинення, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей [7].

Розслідування таких видів кримінальних проступків вимагає зібрання доказів протиправної діяльності, процесуальними джерелами яких, крім визначених ст. 84 КПК України, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису [7; 8, с. 18].

Процес розслідування розпочинається від моменту отримання вихідної інформації і напряму залежить від сукупності умов або обставин, які складаються на початковому етапі, так званими у криміналістиці «слідчими ситуаціями». Вони класифікуються за певними критеріями [9, с. 386-367], однак у межах нашого дослідження охарактеризуємо і наведемо ситуації початкового етапу розслідування таких видів кримінальних проступків. Тобто, початкові ситуації можуть бути конфліктні (коли між учасниками наявна протидія) та безконфліктні (коли співучасники ідуть на контакт і співпрацюють із дізнавачем), сприятливі (коли відомі усі обставини шахрайства, особа

правопорушника відома) та не сприятливі (коли інформації про правопорушника немає є лише факт вчинення шахрайства, виникає потреба у додаткових заходах встановлення обставин проступку), типові (характерні більшості таких видів шахрайства) та не типові (коли способи вчинення або інші елементи проступку раніше не були відомі та потребують нетипових засобів і тактичних прийомів їх встановлення).

Виділимо типові ситуації початкового етапу розслідування шахрайства з ознаками кримінального проступку.

Перша типова ситуація виникає коли особа шахрая відома, він перебуває на місці події або затриманий. До прикладу, правопорушник попросив телефон щоб подзвонити і намагався втекти, але був затриманий потерпілим, перехожими або поліцією.

Ця ситуація є сприятливою для дізнавача, оскільки шахрайство очевидне, є потерпілий і свідки, які бачили правопорушника, і він затриманий. Надалі вона може змінюватися залежно від позиції правопорушника, тобто стати конфліктною, якщо він намагатиметься заперечувати свою причетність до вчиненого, або навпаки стати безконфліктною, якщо шахрай зізнається у вчиненому і сприятиме розслідуванню.

На початковому етапі розслідування важливим є зафіксувати факт шахрайства, умисних дій, що особа не збиралася повертати телефон, віднайти докази самого моменту передачі майна. Тобто, доцільно провести: огляд місця події (виявлення предмета посягання, вилучення з нього слідів правопорушника тощо), зняття інформації з технічних засобів, які мають функцію фото та відеофіксацію, допит потерпілого, допит свідків, допит підозрюваного.

Важливо провести такі процесуальні дії: 1) огляд місця події для вилучення предмета посягання та слідів причетності правопорушника до шахрайства (це можуть бути сліди папілярного візерунку на предметі посягання, мікрооб'єкти, сліди взуття, предмети, які належать правопорушнику і які випали під час його затримання тощо); 2) освідування підозрюваного (для виявлення особливих прикмет, пошкоджень, які могли бути у результаті його затримання тощо); 3) допит потерпілого (для деталізації обставин шахрайства, зокрема уточнити як саме його ввели в оману, яку “легенду” використав шахрай тощо); 4) відшукання та допит свідків щодо деталей протиправної події, яку вони спостерігали або ознак зовнішності правопорушника, які запам'ятали; 5) затримання правопорушника в порядку ст. 208 або 298-2 КПК України; 6) допит підозрюваного; 7) призначення судових експертиз (зокрема, судово-дактилоскопічної, трасологічної, товарознавчої тощо).

Слід зазначити, що для особи потерпілого вчинення шахрайства, навіть у вигляді проступку, є стресом та шоком. Тому важливим під час розслідування є встановлення психологічного контакту з допитуваними та вивчення мови їх тіла. Як влучно зазначає Ю.Б. Комаринська, вивчення мови тіла та жестикуляції допоможе скорегувати запитання та поведінку, оцінити психоемоційний стан,

вчасно зупинити допит, зробити паузу тощо [10, с. 45, 46]. Потерпілі по різному можуть реагувати на шахрайства, це може бути як агресія, так і багатослівність, депресивність, тривожність тощо. Усе це слід враховувати аби здобути правдиву і повну інформацію про вчинені протиправні діяння.

Під час допиту потерпілого, з'ясовують наступне: 1) місце, час правопорушення; 2) чи знає він правопорушника; 3) чому не передбачив намірів правопорушника; 4) детальний опис предмета посягання (наявність індивідуальних ознак); 5) підтвердження того, що саме він є його власником (наприклад, інформація в телефоні, чеки про придбання, показання свідків) тощо.

У разі, якщо потерпілим є дитина, то дізнавачу слід обрати характерну тактику, насамперед це повага до її гідності, конфіденційності, добровільності й мінімальному втручанні у психоемоційну сферу. Комунікація на такому рівні забезпечує отримання достовірної інформації щодо події, яка сталася. Ефективність допиту залежить від уміння дізнавача створити атмосферу довіри, спокою та безпеки [11, с. 143]. До речі, така тактика, на нашу думку, є ефективною під час допиту будь якої категорії допитуваних. Коли особа відчуває себе у безпеці, захищеною, довіряє правоохоронним органам, тоді вона розслабляється і іде на контакт, розповідає обставини протиправної події або щиро кається.

Під час допиту свідка, основним є з'ясування наступного: 1) що саме він бачив (чи подію правопорушення чи окремі її факти: як правопорушника затримали, як звав на допомогу потерпілий тощо); 2) чи запам'ятав свідок ознаки зовнішності правопорушника, чи може описати і у подальшому впізнати його.

Тактика допиту підозрюваного буде залежати від зайнятої ним позиції. У конфліктній ситуації, коли правопорушник буде відмовлятися від вчинених ним дій, або намагатися приховати певні факти події, дізнавачу слід ретельно підготуватися до його допиту. Для цього він має продумати свою лінію поведінки, підібрати відповідні тактичні прийоми, наприклад: використання раптовості, створення «пасток», пред'явлення доказів, переконання, роз'яснення неправильно зайнятої позиції тощо [9, с. 360-361].

При допиті підозрюваного, у цих провадженнях, слід з’ясувати детально як саме було вчинено шахрайство, усі його обставини, а також: 1) коли виник умисел вчинити шахрайство та з якою метою; 2) як обирав предмет посягання і особу потерпілу; 3) чи казав комусь про задумане; 4) чи вчиняв шахрайства раніше; 5) чи шкодує про вчинене і чи розуміє наслідки тощо.

Друга ситуація складається коли особа-шахрая відома, але переховується від правоохоронних органів. Така ситуація часто виникає між знайомими особами. Наприклад, сусід взяв гроші в борг під вигаданим приводом (на операцію, якої не було) і зник. Головним напрямом роботи під час розслідування є встановлення обману та розшук особи для оголошення підозри. Важливо також перевірити чи дійсно був привід для заволодіння предметом посягання.

На початку розслідування доцільно: 1) допитати потерпілого про обставини протиправних дій (коли, де, за яких обставин відбулась позика, якими купюрами і яка точка сума, яким чином намагався повернути гроші, чи розповідав комусь про проблему тощо); 2) перевірити «легенду» шляхом подання запитів (у лікарні, банки, державні органи) щоб довести, що обставини, на які посилався шахрай, були вигаданими; 3) через тимчасовий доступ до речей і документів вилучити розписки, договори або скріншоти переписки в месенджерах та інших цифрових слідів і оформити їх шляхом огляду речей і документів; 4) відшукати свідків, які могли б чути або знати про факт позики грошових коштів та володіти іншою інформацією, яка має значення для розслідування, допитати їх; 5) поспілкуватися із родичами підозрюваного щодо можливого самого факту шахрайства, а також місць можливого його переховування; 6) після з'ясування місця можливого знаходження підозрюваного, затримати його; 7) допитати підозрюваного; 8) у разі вилучення паперових доказів, наприклад, розписки про отримання грошових коштів) провести судово-почеркознавчу експертизу з метою встановлення особи, яка написала рукописний текст у цьому документі.

Звичайно, згадане вище дослідження слід проводити за наявності самого підозрюваного, оскільки експерту рекомендується надавати усі три групи порівняльних зразків почерку (вільні умовно-вільні та експериментальні) [12]. Таке дослідження буде надійним джерелом доказу того, що особа взяла певну суму грошових коштів у потерпілого.

Третя ситуація виникає коли особа шахрая невідома (так зване «дистанційне шахрайство» вчинене в мережі Інтернет). Звісно, це несприятлива ситуація, оскільки є лише факт обману або зловживання довірою, і нічого не відомо про особу правопорушника.

У такій ситуації мета шахрайства може досягатися різними методами, зокрема: 1) коли особа намагається купити товар в інтернеті у продавця-шахрая, тобто покупець перераховує передплату за певний товар, але товар не отримує, сайт блокується і продавець зникає; 2) у результаті фішинг-посилань, коли шахраї надсилають SMS або повідомлення в месенджери про «виграш», «допомогу від ООН» або «блокування картки», просячи перейти за посиланням та ввести CVV2-код, що призводить до крадіжки невеликої суми; 3) розміщення фейкового оголошення щодо найму житла, коли особа віддає так званому орендодавцю завдаток за оренду житла, яке насправді не здається і не належать шахраю; 4) коли до особи надходить дзвінок від нібито поліцейського або родича з проханням терміново переказати кошти (кілька тисяч гривень) для уникнення відповідальності за дорожньо-транспортну пригоду [13, с. 40]. Такі методи і підлягають встановленню дізнавачем на початковому етапі розслідування, оскільки це впливає на планування подальших дій щодо збору доказів та встановлення істини у кримінальному провадженні.

Для початку слід встановити наступне: 1) обставини вчинення шахрайства (час, місце, спосіб та метод вчинення; предмет посягання; слідову картину); 2) особу потерпілого; 3) особу правопорушника; 4) причинно-наслідкові зв'язки між діями та наслідками; 5) розмір завданої шкоди [14, с. 108-109].

Важливим також на початковому етапі розслідування є фіксація руху коштів, отриманих шляхом шахрайства. Зокрема, доцільно отримати тимчасовий доступ до банківських виписок (номер картки шахрая, рух коштів), здійснити запити до провайдерів та мобільних операторів (IP-адреса, номер телефону), провести опитування, а після внесення відомостей до ЄРДР - допитати потерпілих та свідків, здійснити аналіз скріншотів листування.

Діяльність дізнавача має бути спрямована на виявлення і фіксацію «цифрових слідів», встановлення власників банківських карток на які потерпілий перерахував кошти, IP-адрес та номерів телефонів, через які потерпілий спілкувався із шахраєм. Часто такі факти переростають у злочини, оскільки згодом виявляються інші обмануті потерпілі, значний розмір завданої шкоди або схеми обману групою осіб.

Виконання означених вище завдань розслідування можна досягти шляхом: 1) кібер-розвідки (для встановлення цифрового профілю підозрюваного; 2) відправки запитів до банківських установ (для отримання інформації щодо руху коштів за карткою та дані власника рахунку); 3) відправки запитів до мобільного оператора (для встановлення IMEI телефону та геолокації номера у момент вчинення шахрайства; 4) огляду веб-сторінок (для фіксації оголошень-фейків, сторінок та їх копій).

Четверта ситуація виникає коли шахрайство вчиняється під виглядом надання послуг. До прикладу, ворожіння на вулиці за символічну суму, юридична консультація, ремонтні роботи, пропозиція швидкого працевлаштування з вимогою оплатити «оформлення документів» тощо.

Головним завданням дізнавача є доведення того, що правопорушник не мав наміру надавати послуги до моменту отримання грошових коштів, що це дійсно ознаки кримінального шахрайства.

Якщо це надання миттєвих послуг наприклад, ворожіння на вулиці, то у такій ситуації дізнавач спрямовує розслідування на затримання правопорушника одразу після вчиненого. Якщо ж він утік, то слід з’ясувати у потерпілого ознаки зовнішності особи шахрая та скласти суб'єктивний портрет правопорушника, організувати його розшук і затримання. Ефективним також може бути пошук свідків і їх допит, перегляд камер відеоспостереження та перевірку підозрюваного за базами даних на предмет аналогічних епізодів. Після затримання правопорушника доцільним буде провести пред'явлення для впізнання.

Якщо ж шахрайство стосувалося надання інших послуг, де контакт із правопорушником тривав певний час, то завдання дізнавача здобути матеріально-фіксовані докази таких протиправних дій. Насамперед доцільно: 1) допитати потерпілого і з’ясувати обставини знайомства, де відбувались

зустрічі, зміст обіцяних послуг, суму та спосіб передачі коштів, аргументи якими пояснював шахрай затримку обіцяних послуг, чи були співучасники; 2) провести огляд місця події («офісу» чи місця де надавалися послуги для підтвердження того, що реальна діяльність не велась); 3) здійснити огляд та вилучення документів, які уклали між собою учасники афери (договори, квитанції про оплату, акти прийому-передачі тощо); 4) шляхом тимчасового доступу до речей та документів вилучити скріншоти повідомлень у месенджерах, електронні листи та роздруківку телефонних дзвінків; 5) здійснити запит до Міністерства юстиції для перевірки реєстрації ФОП чи юридичної особи; 6) через ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів надати запит до Державної податкової служби щоб з'ясувати чи платились податки, чи подавались фінансові звіти; 7) через запити отримати дані від банківських установ про рух коштів по рахунках правопорушника щоб перевірити чи витрачалися кошти на підготовку шахрайства або були просто привласнені; 8) відшукати та допитати свідків (це можуть бути орендодавці офісу, колишні працівники фірми тощо); 9) проведення судових експертиз (судово-економічної, судово-почеркознавчої).

У всіх перелічених вище типових ситуаціях, дізнавач, відповідно до п. 6. розділу V, має право в порядку, передбаченому КПК України, доручати відповідним оперативним підрозділам поліції проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених ч. 2 ст. 264 та ст. 268 КПК України. Доручення дізнавача щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання [15].

Розслідування таких видів кримінальних проступків вимагає призначення та проведення відповідних видів судових експертиз, зокрема для підтвердження причетності конкретної особи до шахрайства, його умислу тощо, а також встановлення розміру завданої шкоди.

Виділимо судові експертизи, які можуть проводитися під час розслідування шахрайства, яке має ознаки кримінального проступку, зокрема такі: 1) дактилоскопічна (підтверджує факт володіння річчю, якщо на предметі чи пакунку були виявлені відбитки папілярного візерунку долонних поверхонь рук підозрюваного); 2) судово-товарознавча (для визначення виду предмета посягання (золото, антикваріат тощо) та визначає ринкову вартість предмета посягання (телефону, золота тощо) на момент вчинення проступку. Це потрібно для кваліфікації діяння); 3) судово-почеркознавча (дозволяє встановити чи дійсно рукописний текст, підпис на розписці або договорі належить підозрюваному); 4) судово-психіатрична (проводиться відносно потерпілого, якщо це літня людина або особа з розладами, щоб довести, що вона не усвідомлювала характер дій через маніпуляції шахрая); 5) комп'ютерно-технічна (проводиться для дослідження смартфонів, ноутбуків та серверів з метою встановлення історії браузера, логінів, паролів, використання фішингових посилань та зв'язку

пристрою з конкретним правопорушенням); 6) телекомунікаційна (дозволяє здійснити аналіз трафіку, зробити прив'язку номера телефону до певного базової станції (геолокації) та ідентифікація IMEI пристрою); 7) судово-бухгалтерська (дозволяє здійснити аналіз руху коштів по банківських рахунках для точного розрахунку суми викраденого та ідентифікації кінцевих отримувачів); 8) судово-портретна (проводиться для ідентифікації особам шахрая за відео з камер спостереження або фото).

Висновки. Початковий етап розслідування шахрайства, що має ознаки кримінального проступку має низку особливостей, зокрема: 1) встановлення ознак кримінального проступку шляхом з'ясування способу вчинення, розміру завданої шкоди та відсутністю обтяжуючих обставин; 2) проведення спрощеного досудового розслідування у формі дізнання; 3) у стислі строки (72 години якщо особа затримана або її повідомлено про підозру або до 30 діб у інших випадках); 4) оперативне збирання доказів та фіксація обману; 5) розширені повноваження дізнавача до внесення відомостей до ЄРДР (дозволяється відібрати пояснення, провести медичне освідування, вилучити знаряддя або безпосередній предмет посягання тощо); 6) основними джерелами доказами є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 7) замість тримання під вартою застосовуються більш м'які заходи (затримання для встановлення особи до 3-х годин, і не більше 72 якщо слід вручити підозру або доставити до суду; особисте зобов'язання та особиста порука); 8) алгоритми дій щодо збору криміналістично значимої інформації різняться залежно від ситуації початкового етапу розслідування.

Література:

1. Патик Л. Л., Комаринська Ю. Б., Руденко А. І. Особливості початкового етапу розслідування підроблення документів, печаток, штампів та бланків (ч. 1, 2, 4 ст. 358 Кримінального кодексу України). *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право».* № 1 (41) 2025. С. 517-525 https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-517-525

2. Коментар до Кримінального кодексу України. *Законодавство LIGA360*. (б. д.). URL: https://zakon-pro.ligazakon.net/document/KK004696?utm_source=oldproduct&utm_medium=baner_ID&utm_campaign=LIGA360_new&land=UA&context=UA&an=20

3. Hadnagy, Ch. (2018) Social engineering: The science of human hacking. John Wiley & Sons. 362 p. https://repo.darmajaya.ac.id/4637/1/Social%20Engineering_%20The%20Science%20of%20Human%20Hacking%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf [in Canada].

4. Святська Н. А., Запорожченко М. М., Примаченко Д. В. Аналіз темпів зростання фішингових атак: нові методи оцінки ризикі. *Стратегії кіберстійкості: управління ризиками та безперервність бізнесу*: Матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Київ, 27 лют. 2025 року) / Навчально-науковий інститут кібербезпеки та захисту інформації ДУІКТ. Київ, 2025. С.130-136

5. Кравець С. В. Використання соціальної інженерії в сучасних кібератаках: кейс-дослідження та розробка рекомендацій щодо захисту. *Стратегії кіберстійкості: управління*

ризиками та безперервність бізнесу: Матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Київ, 27 лют. 2025 року) / Навчально-науковий інститут кібербезпеки та захисту інформації ДУІКТ. Київ, 2025. С. 232-235

6. Розміри сум, що визначають кримінальну відповідальність у 2026 році. 26.02.2026. *ANTIRAID*. URL: https://antiraid.com.ua/news/rozmiry-sum-shho-vyznachayut-kryminalnu-vidpovidalnist-u-2026-rotsi/

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 13 квіт. 2012 року № 4651-VI https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

8. Досудове розслідування кримінальних проступків [Текст] : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ,2019.160с.

9. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

10. Комаринська Ю. Б. Засади встановлення психологічного контакту з потерпілими від кримінальних правопорушень, що пов'язані з домашнім насильством. *Юридична психологія.* 2023. № 1 (32). С. 43-50. DOI: 10.33270/03233201.43

11. Комаринська Ю., Панасюк В., Романович А. Комунікаційна складова тактики допиту дитини. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 4 (70). С. 138-149 DOI: 10.33270/05257004.14

12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства Юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року UR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

13. Єфімов М. М. Методика розслідування шахрайств, пов'язаних із купівлею продажем товарів через мережу «Інтернет»: теоретичні та праксеологічні засади : монографія / М. М. Єфімов, Н. В. Павлов, С. В. Чучко. Одеса : Вид. Дім "Гельветика", 2022. 200 с.

14. Чучко С. В. Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет: дис. ... д-ра філософії : 081 / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021.250с.

15. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : Наказ МВС України 20.05.2020 № 405 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text

References:

1. Patyk, L., & Komarynska, Yu. (2025). Osoblyvosti pochatkovoho etapu rozsliduvannia pidroblennia dokumentiv, pechatok, shtampiv ta blankiv (ch. 1, 2, 4 st. 358 Kryminalnoho kodeksu ukrainy). [Features of the initial stage of the investigation of forgery of documents, seals, stamps and form form (parts 1, 2, 4 of article 358 of the criminal code of ukraine)]. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, (1(41)). Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-517-525 [in Ukrainian].

2. Komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. [Commentary on the Criminal Code of Ukraine]. *Zakonodavstvo LIGA360.* (b. d.). Retrieved from https://zakon-pro.ligazakon.net/document/KK004696?utm_source=oldproduct&utm_medium=baner_ID&utm_campaign=LIGA360_new&land=UA&context=UA&an=20 [in Ukrainian].

3. Hadnagy, Ch. (2018) Social engineering: The science of human hacking. John Wiley & Sons. 362 p. https://repo.darmajaya.ac.id/4637/1/Social%20Engineering_%20The%20Science%20of%20Human%20Hacking%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf [in Canada].

4. Sviatska, N.A., Zaporozhchenko, M.M., & Prymachenko, D.V. (2025) Analiz tempiv zrostannia fishynhovykh atak: novi metody otsinky ryzyki. [Analysis of the growth rate of phishing attacks: new methods for risk assessment]. *Stratehii kiberstiikosti: upravlinnia ryzykamy ta*

bezperervnist biznesu - Cyber Resilience Strategies: Risk Management and Business Continuity. Materialy Vseukr. nauk.-prakt. internet-konferentsii. pp.130-136 Kyiv. [in Ukrainian].

5. Kravets, S.V. (2025) Vykorystannia sotsialnoi inzhenerii v suchasnykh kiberatakakh: keis-doslidzhennia ta rozrobka rekomendatsii shchodo zakhystu. [The use of social engineering in modern cyberattacks: case studies and development of protection recommendations]. *Stratehii kiberstiikosti: upravlinnia ryzykamy ta bezperervnist biznesu - Cyber resilience strategies: risk management and business continuity: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical online conference*. Navchalno-naukovyi instytut kiberbezpeky ta zakhystu informatsii DUIKT. pp. 232-235. Kyiv [in Ukrainian].

6. Rozmiry sum, shcho vyznachaiut kryminalnu vidpovidalnist u 2026 rotsi. [*Amounts determining criminal liability in 2026*]. *ANTIRAID.* (b. d.). Retrieved from https://antiraid.com.ua/news/rozmiry-sum-shho-vyznachayut-kryminalnu-vidpovidalnist-u-2026-rotsi/ [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvit. 2012 roku № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine. Code of April 13, 2012, № 4651-VI]. *Vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy – Web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top [in Ukrainian].

8. Cherniavskyi, S.S., Tsutskiridze, M.S. & Dudarets, R. M. (2019). *Dosudove rozsliduvannia kryminalnykh prostupkiv [Pre-trial investigation of criminal offenses]* : metod. rek. Kyiv : Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku № 2341-III . [Criminal Code of Ukraine. Code of April 5, 2001, № 2341-III]. *Vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy – Web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

10. Komarynska, Y. (2023). Zasady vstanovlennia psykholohichnoho kontaktu z poterpilymy vid kryminalnykh pravoporushen, shcho poviazani z domashnim nasylstvom. *Yurydychna psykholohiia - Legal psychology.* 32(1), 43–50. Retrieved from https://doi.org/10.33270/03233201.43 [in Ukrainian].

11. Komarynska, Y., Panasiuk, V., & Romanovych, A. (2025). Communication Component of Child Interrogation Tactics. [Methodology for investigating fraud related to the purchase and sale of goods via the Internet: theoretical and praxeological principles]. *Nauka i pravookhorona - Science and law enforcement.* 70(4), 138–149. Retrieved from https://doi.org/10.33270/05257004.14 [in Ukrainian].

12. Nakaz Ministerstva Yustytsii Ukrainy Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen vid 08.10.1998 roku № 53/5. [Order of the Ministry of Justice of Ukraine on approval of the Instructions for the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies dated October 8, 1998 № 53/5]. (1998, October 8). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text [in Ukrainian].

13. Yefimov, M.M. (2022). *Metodyka rozsliduvannia shakhraistv, poviazanykh iz kupivleiu prodazhem tovariv cherez merezhu «Internet»: teoretychni ta prakseolohichni zasady [Methodology for investigating fraud related to the purchase and sale of goods via the Internet: theoretical and praxeological principles]* : monohrafiia. Odesa : Vyd. Dim “Helvetyka” [in Ukrainian].

14. Chuchko, S.V. (2021). Rozsliduvannia shakhraistva pry kupivli-prodazhu tovariv cherez merezhu Internet [Investigation of fraud in the purchase and sale of goods via the Internet]. *Candidate’s thesis.* Dnipro: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].

15. Nakaz MVS Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti pidrozdiliv diznannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy vid 20.05.2020 roku № 405 [Order of the

Ministry of Internal Affairs of Ukraine On approval of the Regulations on the organization of the activities of the investigation units of the National Police of Ukraine]. (May 20, 2020 №. 405) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 340.12

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2950-2960

Богініч Олег Леонідович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-5230-9366

ОБМЕЖЕННЯ, БАЛАНС, ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджується проблематика захисту прав людини в умовах воєнного стану. В цьому контексті розглядаються підстави такого обмеження, дотримання при цьому балансу між колективними та індивідуальними правами, забезпечення гарантій від свавільних дій державних органів.

Стверджується, що в умовах воєнного стану, введення якого спричинено воєнними діями, має місце пріоритет як колективних прав над індивідуальними, так і загального інтересу над приватним. Останнє спричиняє відповідне обмеження конкретних індивідуальних прав.

Нормативною основою такого обмеження виступає ст.64 Конституція України. Наводяться приклади з обмеженням таких індивідуальних прав людини як право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання (ст.33 Конституція України) та право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст.34 Конституція України). Формулюється висновок про правомірність зазначеного обмеження.

Водночас аналізуються умови дотримання балансу при обмежені прав людини. Зроблений висновок, що до останніх належать: 1) вимога заборони втручатися у сферу дії окремих прав (абсолютні права); 2) дотримання умови, за якої обмеження не може посягати на сутнісний зміст самого права людини; 3) при обмеженні її прав і свобод необхідним є застосування трискладового тесту перевірки правомірності такого обмеження. Зазначений висновок ґрунтується на вивчені відповідної практики Європейського суду з прав людини.

В роботі вищезазначені умови дотримання балансу при обмежені прав людини пропонується також розглядати у якості їх процедурних гарантій. Окрім цього звертається увага на необхідності посилення таких інституційних гарантій як парламентський та судовий контроль.

Ключові слова: воєнний стан, права людини, обмеження прав людини, баланс дотримання прав людини, гарантії дотримання прав людини.

Boginich Oleh Leonidovych candidate of legal sciences, senior researcher of the Department of Theory of State and Law of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-5230-9366.

LIMITATIONS, BALANCE, HUMAN RIGHTS PROTECTION GUARANTEES UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Abstract: The article examines the issue of human rights protection under martial law. In this context, the grounds for such a restriction, the maintenance of a balance between collective and individual rights, and the provision of guarantees against arbitrary actions of state bodies are considered.

It is argued that in the conditions of martial law, the introduction of which is caused by military actions, there is a priority of both collective rights over individual ones, and the general interest over the private one. The latter causes a corresponding limitation of specific individual rights.

Article 64 of the Constitution of Ukraine serves as the normative basis for such a restriction. Examples are given of the restriction of such individual rights of citizens as the right to freedom of movement, free choice of place of residence (Article 33 of the Constitution of Ukraine) and the right of everyone to freedom of thought and speech, to freely express their views and beliefs (Article 34 of the Constitution of Ukraine). A conclusion on the legality of the specified restriction is formulated.

At the same time, the conditions for maintaining a balance when human rights are limited are analyzed. It was concluded that the latter include: 1) the requirement to prohibit interference in the scope of individual rights (absolute rights); 2) compliance with the condition under which the restriction cannot encroach on the essential content of the human right itself; 3) when restricting her rights and freedoms, it is necessary to apply a three-fold test to verify the legality of such a restriction. This conclusion is based on the studied relevant practice of the European Court of Human Rights.

In the work, it is proposed to also consider the above-mentioned conditions for maintaining a balance when human rights are limited as their procedural guarantees. In addition, attention is drawn to the need to strengthen such institutional guarantees as parliamentary and judicial control.

Keywords: martial law, human rights, restrictions on human rights, balance of human rights observance, guarantees of human rights observance.

Огляд літератури: Вказана проблематика не виходила з поля зору дослідників. Над нею, зокрема, працювали такі автори як Боровик В.А., Діхтярук А.Б., Кузніченко О.С., Крисюк Ю.П., Савчин М, Шевчук В.С. та ін. Тим не менш окремі аспекти вказаної проблеми підлягають додатковому дослідженню, зокрема з врахуванням останньої практики Європейського Суду з прав людини.

Мета дослідження: Встановити умови дотримання балансу прав людини в умовах воєнного стану та гарантії їх захисту.

Виклад основного матеріалу. Стаття 3 Конституції України проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава

відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Як можна побачити з наведеного, у дихотомії держава – людина (громадянин), останній має пріоритет у взаємовідносинах між ними, причому метою існування держави виступає саме забезпечення його (громадянина) інтересів, а не навпаки. Отже, ми можемо розглядати державу як службовий інструмент у руках суспільства як добровільної спільноти індивідів для задоволення їх потреб.

Водночас слід мати на увазі, що інтереси та потреби індивідів, окрім індивідуального виміру мають й колективний. Йдеться про присутність поряд з індивідуальними правами окремих громадян також і їх колективних прав або приватного інтересу поряд із загальним. А тому вимога ст.3 Конституції України поширюється і на колективні права громадян.

В юридичній науці відсутній усталений перелік колективних прав (їх ще називають правами людини третього покоління). За загальним правилом під ними розуміють наступні: право на розвиток; право на мир; право на незалежність; право на самовизначення; право на територіальну цілісність; право на суверенітет та свободу від колоніального гніту; право на гідне життя; право на здорове природне середовище; право на спільну спадщину людства; право на комунікацію тощо [1]. Вони мають загальносоціальний характер і реалізуються через публічну владу. Коли говорять про обмеження прав людини мається на увазі обмеження саме індивідуальних прав на користь колективних. Передусім це стосується ситуацій, пов’язаних з екстраординарними подіями в житті суспільств, зокрема таких як воєнні дії.

Зазначена ситуація артикулює складну діалектику взаємозв’язку між індивідуальними та колективними правами. Задоволення колективних прав майже завжди забезпечує задоволення індивідуальних прав, натомість протилежний випадок - характеризується відсутністю такої залежності. Наприклад, забезпечення державою колективного права на мир гарантує дотримання права на мир для кожного індивіда, який знаходиться під її юрисдикцією. Разом з тим реалізація такого індивідуального права людини як право на життя у відношенні до конкретного громадянина не може свідчити про реалізацію також права відносно всієї спільноти. Аналогічним чином вирішується дихотомія загального та приватного інтересу.

Подібний дисбаланс в ієрархії колективних та індивідуальних прав, загального та приватного інтересу найбільш виразно простежується саме в надзвичайних умовах існування суспільств. Як зазначалось, такими умовами є воєнні дії, що проводяться на території відповідних держав. Водночас слід мати на увазі, що наведена вище дихотомія не означає антагонізму. Загальний інтерес у воєнний період спрямований на збереження умов, за яких приватні інтереси можуть існувати та бути реалізованими. Отже, можемо констатувати, що в умовах воєнного стану, введення якого спричинено воєнними діями, має місце пріоритет як колективних прав над індивідуальними, так і загального інтересу

над приватним. Останнє спричиняє відповідне обмеження конкретних індивідуальних прав.

Нормативною основою такого обмеження зазвичай виступають основні закони сучасних держав – їх конституції. В Україні ст.64 Конституції передбачено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Таким чином, у Конституції України зафіксовано, що існує категорія прав і свободи людини і громадянина, які в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть бути обмежені, і ті, щодо яких існує імперативна заборона. Зупинимось на розгляді окремих різновидів прав першої категорії, а саме: праві на свободу пересування та праві на свободу вираження поглядів.

Так, у ст. 33 Конституції встановлено, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну. В той же час це право обмежене спеціальним Законом "Про правовий режим воєнного стану".

Зокрема, частинами 5, 6 ст.8 Закону встановлено заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень, особливий режим в’їзду і виїзду, надано право компетентним органам обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів, обмежувати в’їзд (вхід), перебування в населених пунктах, з яких проводиться загальна обов’язкова евакуація.

Зрозуміло, що подібні обмеження індивідуального права на свободу пересування, яке забезпечує мобільність та самореалізацію особи, викликані необхідністю гарантувати колективне право на безпеку, забезпечення мобілізаційних заходів, охорону критичної інфраструктури тощо. Однак, із зазначеного не слідує, що загальний інтерес знищує приватний, він лише тимчасово обмежує його реалізацію.

Аналогічним чином слід розглядати реалізацію передбаченого ст.34 Конституції України права кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, відповідно до якого кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір. Водночас приписами вказаної статті передбачено, що здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення,

для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Отже, за своїм змістом ст.34 Конституції України містить одночасно з правом особи і умови його обмеження. Очевидно, що в умовах воєнного стану вказані обмеження спрямовані на захист національної безпеки, збереження військової таємниці, протидію дезінформації та пропаганді держави-агресора тощо.

Вищенаведені приклади доводять правомірність обмеження з боку держави деяких індивідуальних прав особи в умовах воєнних дій, які відбуваються на її території. Водночас постає запитання щодо дотримання в таких умовах балансу між колективними й індивідуальними правами, оскільки індивідуальні права людини, виходячи з концепції верховенства права, є діючим правом, яке можна легко порушити внаслідок активізації відповідної правотворчої діяльності компетентних органів держави. Юридична наука та правозастосовна практика, зокрема практика Європейського суду з прав людини, виробили окремі підходи до визначення такого балансу.

Так, на думку Кузніченко О.С., до останніх належить: 1) вимога заборони втручатися у сферу дії окремих прав (абсолютні права); 2) дотримання умови, за якої обмеження не може посягати на сутнісний зміст самого права людини; 3) при обмеженні її прав і свобод необхідним є застосування трискладового тесту перевірки правомірності такого обмеження [2].

Зупинимось на кожному напрямку більш детально. Відносно першого слід зауважити, що законодавець в імперативній формі заборонив втручання в окремі конституційні права людини. Про це йшлося при розгляді ст.64 Конституції України, де прямо передбачено, що не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Останні можуть бути позначені як абсолютні права на противагу тим, щодо яких законодавець за наявності екстраординарних умов воєнних дій допустив можливість втручання в їх зміст, які у зв’язку з цим можуть бути поіменовані як відносні.

Другий напрямок сучасні науковці пов’язують з виокремленням з тіла таких відносних прав їх абсолютного ядра, яке за жодних умов не може бути скасовано чи обмежене. Таке абсолютне ядро набуває характеристики сутнісного змісту відносних прав. Як зазначає з цього приводу С. Шевчук, «… держава при встановленні обмежень не може порушувати сутнісний зміст конституційного права, тобто його ядра, яке не підлягає жодним законодавчим обмеженням з метою конституційного захисту свободи та автономії індивіда»[3]. У свою чергу М. Савчин під сутнісним змістом конституційного права розуміє неприпустимість «довільного втручання у здійснення належного особі суб’єктивного публічного права з боку публічної влади чи третіх осіб, які б мали наслідком для його носія такі істотні перепони або взагалі унеможливлювали досягнення цілей,

які становлять його предмет (матеріальні чи духовні блага, охоронюваний інтерес)» [4].

Що стосується трискладового тесту перевірки правомірності обмеження індивідуальних прав людини, то тут «дорожньою картою» виступає практика Європейського суду з прав людини. На підставі її аналізу в літературі зроблені наступні висновки щодо змісту складових такого тесту. Так, перша складова містить вимогу, за якою обмеження прав людини повинне ґрунтуватися на законі (законність втручання у царину прав людини), друга – передбачає наявність легітимної мети, третя – наголошує на необхідності такого обмеження у демократичному суспільстві (пропорційність обмеження прав і свобод людини)[5].

Вказаний тест сформований практикою Європейського суду з прав людини на підставі аналізу дотримання країнами – учасниками Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод окремих її статей. Наприклад, при розгляді виконання останніми приписів статті 8 Конвенції щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, де у ч.2 сформована вимога заборона органам державної влади втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб, Суд сформулював наступний узагальнений висновок. Втручання органів влади у здійснення прав, гарантованих Конвенцією, не є сумісним із Конвенцією, якщо воно не є встановленим законом, не переслідує легітимну мету та не є необхідним у демократичному суспільстві (справа «Klass and Others v. Germany» від 06.09.1978, № 5029/71 п.п. 42,43, 44-46, 48-49)[6]. Опосередковано зазначений висновок Європейський суд підтвердив при розгляді справи «The Sunday Times v. United Kingdom» від 29.03.1979 р., де у п.45 зокрема зазначив: «Суд повинен встановити, чи було оскаржуване втручання “передбачене законом”, чи переслідувало воно легітимну мету згідно з пунктом 2 статті 10 та чи було воно “необхідним у демократичному суспільстві”»[7].

З’ясуванню змісту вищезазначених категорій “передбачене законом”, «легітимна мета», “є необхідним у демократичному суспільстві” допоможе розгляд окремих справ, здійснених Європейським судом на підставі відповідних звернень громадян, чиї права були порушені національними державами.

Так, у цитованій справі «The Sunday Times v. United Kingdom» Суд зазначив, що слово “law” у виразі “prescribed by law” охоплює не лише статутне (писане) право, але й неписане право (п.47). Причому він поставив додаткові вимоги до таких законів – вони повинні бути доступними та чітко сформульовані, аби особа могла регулювати свою поведінку (п.49).

Відносно змісту поняття «легітимна мета» на підставі аналізу деяких рішень Суду можна навести такий його висновок. Європейський суд з прав людини визначає «легітимну мету» як таку, що прямо відповідає переліку

цінностей, які захищають відповідні статті Конвенції та встановлюються Судом шляхом аналізу фактичної спрямованості втручання (Klass and Others v. Germany, п. 46;; The Sunday Times v. United Kingdom (No. 1), п. 63).

При розгляді питання щодо дотримання такої вимоги як існування необхідності у демократичному суспільстві, Європейський суд для досягнення цієї мети поєднав необхідність наявності двох обов'язкових підстав: нагальної суспільної потреби та пропорційність здійснюваних заходів відносно легітимної мети (справи «The Sunday Times v. United Kingdom (No. 1)» п.59, «Barthold v. Germany» п.55).

Таким чином, наведене щодо критеріїв дотримання балансу між колективними й індивідуальними правами при обмеженні з боку держави деяких індивідуальних прав особи в умовах воєнних дій дозволяє дійти висновку, що таке обмеження буде правомірним за таких обставин. Перша. Держава не має права втручатись у сферу дії абсолютних прав, які передбачені ст.64 Конституції України. Друга. Запроваджене обмеження не може посягати на сутнісний зміст самого права людини. Третя. При обмеженні її прав і свобод необхідним є застосування запропонованого Європейським судом трискладового тесту перевірки правомірності такого обмеження.

Як можна побачити, вищезазначені критерії дотримання балансу між колективними й індивідуальними правами при обмеженні з боку держави деяких індивідуальних прав особи можуть одночасно розглядатися у якості процедурних гарантій захисту прав людини в умовах воєнного стану. Водночас для України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави (ст.1 Конституції України) характерним також є наявність інституційного контролю у вигляді таких його різновидів як парламентський та судовий.

Однак, як свідчить практика, він є недостатнім в умовах воєнних дій. У літературі зазначається, що правозахисні організації та міжнародні експерти неодноразово звертали увагу на надмірні обмеження свободи слова та релігії, застосування примусових мобілізаційних заходів із сумнівною правовою обґрунтованістю («бусифікація»), а також на санкційні рішення РНБО без належного судового контролю, що викликали зауваження щодо дотримання права на справедливий суд [8].

Вказане свідчить про окремі недоліки в організації державної влади України, коли незабезпечений дієвий розподіл компетенцій між її органами, відсутня окрім політичної юридична відповідальність посадових осіб за неналежне виконання своїх обов'язків, влада народу обмежена установчими повноваженнями на шкоду контрольним, що не в останню чергу призводить до порушення прав громадян, особливо в таких особливих умовах як воєнний стан.

Наприклад, лише 12.03.2026 р. у Парламент України внесений проект Закону про внесення зміни до Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" щодо врегулювання порядку перевірки військово-облікових

документів громадян та направлення (вручення) повісток про виклик. У пояснювальній записці до законопроекту вказано, що наявні численні випадки неправильного застосування посадовими особами ТЦК та СП положень Кодексу України про адміністративні правопорушення у частині процедури оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 210, 210-1, а також ініціювання та виконання процедури адміністративного затримання правопорушників. В свою чергу, як справедливо зазначається в пояснювальній записці, прийняття цього законопроекту забезпечить чітке правове регулювання мобілізаційних процедур, буде сприяти усуненню прогалин та суперечностей між законодавчими актами, забезпечить дотримання прав і свобод громадян під час проведення мобілізаційних заходів [9].

Посиленню гарантій захисту прав людини в умовах воєнного стану буде сприяти і активізація діяльності судових органів. В тексті зазначеної вище пояснювальній записці наведені приклади судових рішень, які вказують на порушення з боку ТЦК прав військовозобов'язаних при їх затриманні та доправленні до територіальних центрів комплектування [10].

Важливим у цьому контексті є рішення Конституційного Суду України від 18.07.2024 р., який зокрема зазначив, що Конституцією України (частина друга статті 64) та актами, якими введено воєнний стан на всій території України і, відповідно, механізм обмеження конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану, не визначено можливості обмеження прав і свобод, що їх гарантовано у статті 29 (право на свободу та особисту недоторканність), статті 55 (право на судовий захист), статті 62 (презумпція невинуватості), статті 63 (право на захист) [11].

Таким чином, можна зробити висновок, що в Україні в цілому створена та продовжує створюватись нормативна база, яка відповідає міжнародним конвенціям з захисту прав людини, водночас проблеми виникають при правозастосуванні. Відтак, гарантії захисту прав людини в умовах воєнного стану знаходяться в площині вдосконалення практичної діяльності компетентних органів. Мова в першу чергу повинна йти про посилення відповідальності посадових осіб за порушення прав громадян, оскільки випадки їх порушення не зменшуються вже протягом тривалого часу. Як заявив 17.12.2024 р. уповноважений із прав людини Верховної Ради України Дмитро Лубінець: «…ситуація з так званою «бусифікацією» в Україні, якщо ми порівнюємо з попереднім роком, трошки погіршилась, але не кардинально» [12]. У 2025-2026 році, з його слів, ця ситуація ще більш погіршилась і набула ознак системної кризи [13].

Отже, можемо констатувати також і наявність системної кризи в діяльності органів виконавчої влади з дотримання прав громадян в умовах воєнного стану. Існуючі нормативні гарантії не забезпечують їх дотримання. Вихід вбачається в посиленні контролю з боку парламенту України та Президента України за діяльністю відповідних органів виконавчої влади та збільшення інституційних

спроможностей українського народу в питаннях поточного моніторингу дій всіх гілок влади.

Висновки. Критеріями дотримання балансу між колективними й індивідуальними правами при обмеженні з боку держави деяких індивідуальних прав особи в умовах воєнних дій будуть дотримання наступних вимог. Перша. Держава не має права втручатись у сферу дії абсолютних прав, які передбачені ст.64 Конституції України. Друга. Запроваджене обмеження не може посягати на сутнісний зміст самого права людини. Третя. При обмеженні її прав і свобод необхідним є застосування запропонованого Європейським судом трискладового тесту перевірки правомірності такого обмеження. Гарантіями захисту прав людини виступають парламентський та судовий контроль, які потребують активізації в сучасних умовах.

Література:

1. Див. Крисюк Ю.П. Генеза розвитку поколінь прав людини. Перспективи законодавчого закріплення та реалізації четвертого покоління прав людини в національному та зарубіжному законодавстві: зб. мат. круг. столу (м. Луцьк, 13 травня 2021 р.)

2. Кузніченко О.С. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. URL:https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/8.pdf

3. Шевчук С. Обмеження прав людини в умовах війни і миру: конституційний аспект. URL:https://phtl.nlu.edu.ua/article/view/318397

4. Савчин М. Права людини. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21641/1/5.1_права людини_ч.1.pdf.

5. Кузніченко О.С. Там само.

6. Див. Справа «Klass and Others v. Germany». URL:https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57510%22]}

7. Див. Справа «The Sunday Times v. United Kingdom (No. 1)». URL: https://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proty-spoluchenogo-korolivstva-2/

8. Цит. за: Боровик В.А. Обмеження конституційних прав під час воєнного стану: правові гарантії та міжнародні підходи. URL: https://lsej.org.ua/10_2025/75.pdf

9. Див. Проект Закону про внесення зміни до Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" щодо врегулювання порядку перевірки військово-облікових документів громадян та направлення (вручення) повісток про виклик. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69706

10. Див. Проект Закону про внесення зміни до Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" щодо врегулювання порядку перевірки військово-облікових документів громадян та направлення (вручення) повісток про виклик. Там само.

11. Див. Рішення Конституційного Суду України 18.07.2024 р. № № 8-р(II)/2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text

12. Див. Лубинець Д. "Бусифікація" з боку ТЦК відходить у минуле – омбудсмен. URL:https://ua.korrespondent.net/ukraine/4741040-busyfikatsiia-z-boku-ttsk-vidkhodyt-u-mynule-ombudsmen

13. Див. Лубинець Д. заявив про системну кризу ТЦК https://www.google.com/search?q=%D1%8F%D0%BA+%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%81%D0%BC%D0%B5%D0%BD+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8+%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B3%D1%83%D1%94+%D0%BD%D0%B0+%D0%B1%D1%83%D1

%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E&oq=%D1%8F%D0%BA+%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%81%D0%BC%D0%B5%D0%BD+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8+%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B3%D1%83%D1%94+%D0%BD%D0%B0+%D0%B1%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E&aqs=chrome..69i57j0i512i546l2j0i751j0i512i546j0i751.25338j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:ae0820a0,vid:zfdq5FbJn8M,st:0

References:

1. Div. Krisjuk Ju.P. Geneza rozvitku pokolin' prav ljudini. Perspektivi zakonodavchogo zakriplennja ta realizaciї chetvertogo pokolinnja prav ljudini v nacional'nomu ta zarubizhnomu zakonodavstvi: zb. mat. krug. stolu (m. Luc'k, 13 travnja 2021 r.) [Genesis of the development of generations of human rights. Prospects for legislative consolidation and implementation of the fourth generation of human rights in national and foreign legislation: collection of materials of the round table (Lutsk, May 13, 2021)]. [in Ukrainian].

2. Kuznichenko, O.S. Koncept obmezhennja prav ljudini v umovah voєnnogo stanu [The concept of human rights restrictions in martial law]. Retrieved from https://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/8.pdf [in Ukrainian].

3. Shevchuk S. Obmezhennja prav ljudini v umovah vijni i miru: konstitucijnij aspect [Restrictions on human rights in war and peace: a constitutional aspect]. Retrieved from https://phtl.nlu.edu.ua/article/view/318397 [in Ukrainian].

4. Savchin M. Prava ljudini [Human rights]. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/21641/1/5.1_prava ljudini_ch.1.pdf. [in Ukrainian].

5. Kuznichenko O.S. Tam samo [Kuznichenko O.S. Ibid.]. [in Ukrainian].

6. Div. Sprava «Klass and Others v. Germany» [See the case of “Klass and Others v. Germany”]. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57510%22]} [in Ukrainian].

7. Div. Sprava «The Sunday Times v. United Kingdom (No. 1)». [See the case of “The Sunday Times v. United Kingdom (No. 1)”]. Retrieved from https://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proty-spoluchenogo-korolivstva-2/ [in Ukrainian].

8. Cit. za: Borovik V.A. Obmezhennja konstitucijnih prav pid chas voєnnogo stanu: pravovi garantiї ta mizhnarodni pidhodi [Quoted from: Borovik V.A. Restrictions on constitutional rights during martial law: legal guarantees and international approaches]. Retrieved from https://lsej.org.ua/10_2025/75.pdf [in Ukrainian].

9. Div. Proekt Zakonu pro vnesennja zmini do Zakonu Ukraïni "Pro mobilizacijnu pidgotovku ta mobilizaciju" shhodo vreguljuvannja porjadku perevirki vijs'kovo-oblikovih dokumentiv gromadjan ta napravlennja (vruchennja) povistok pro viklik [See Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Mobilization Training and Mobilization" to Regulate the Procedure for Checking Citizens' Military Registration Documents and Sending (Serving) Summons for Call-up]. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69706 [in Ukrainian].

10. Div. Proekt Zakonu pro vnesennja zmini do Zakonu Ukraïni "Pro mobilizacijnu pidgotovku ta mobilizaciju" shhodo vreguljuvannja porjadku perevirki vijs'kovo-oblikovih dokumentiv gromadjan ta napravlennja (vruchennja) povistok pro viklik. Tam samo [See Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On Mobilization Training and Mobilization" to Regulate the Procedure for Checking Citizens' Military Registration Documents and Sending (Serving) Summons for Call-up. Ibid]. [in Ukrainian].

11. Div. Rishennja Konstitucijnogo Sudu Ukraïni 18.07.2024 r. № № 8-r(II)/2024 [See Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 18.07.2024 No. 8-p(II)/2024]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text [in Ukrainian].

12. Div. Lubinec' D. "Busifikacija" z boku TCK vidhodit' u minule – ombudsmen. [See Lubynets D. "Busification" by the CCC is a thing of the past - Ombudsman]. Retrieved from https://ua.korrespondent.net/ukraine/4741040-busyfikatsiia-z-boku-ttsk-vidkhodyt-u-mynule-ombudsmen [in Ukrainian].

13. Div. Lubinec' D. zajaviv pro sistemnu krizu TCK [See Lubynets D. declared a systemic crisis of the CCC]. Retrieved from https://www.google.com/search?q=%D1%8F%D0%BA+%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%81%D0%BC%D0%B5%D0%BD+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8+%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B3%D1%83%D1%94+%D0%BD%D0%B0+%D0%B1%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E&oq=%D1%8F%D0%BA+%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%81%D0%BC%D0%B5%D0%BD+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8+%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B3%D1%83%D1%94+%D0%BD%D0%B0+%D0%B1%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E&aqs=chrome..69i57j0i512i546l2j0i751j0i512i546j0i751.25338j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8#fpstate=ive&vld=cid:ae0820a0,vid:zfdq5FbJn8M,st:0 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 159.96:343

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2961-2973

Буранов Ігорь Юрьєвич ад'юнкт кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-2455-4214

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ ДІТЕЙ-ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.

Анотація. У дослідженні обґрунтовано необхідність удосконалення організаційних засад протидії булінгу щодо дітей-внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в умовах воєнного стану. Встановлено, що переміщення, соціальна дезорієнтація та стигматизація формують підвищені ризики дискримінаційного цькування, яке виступає чинником вторинної травматизації та ускладнює процес інтеграції дитини в освітнє середовище. Доведено, що чинна система протидії булінгу в Україні має переважно універсальний характер і не враховує специфічних потреб дітей-ВПО, що знижує ефективність захисту їх прав. На основі аналізу міжнародного досвіду (скандинавських, англо-саксонських, романо-германських та азійських моделей) визначено, що найбільш результативними є мультидисциплінарні підходи, які передбачають інтеграцію освітніх інституцій, правоохоронних органів, соціальних служб та незалежного контролю, а також орієнтуються на зміну соціального клімату в колективі та активізацію ролі «спостерігачів».

Встановлено, що в Україні формується комплексна модель протидії булінгу, зокрема через розвиток міжвідомчої взаємодії та впровадження корекційних програм для кривдників. Водночас виявлено її недоліки, зокрема відсутність спеціалізованих протоколів реагування на випадки булінгу щодо дітей-ВПО, недостатній облік дискримінаційних мотивів і вторинної травматизації, а також обмеженість інтеграційного компоненту. Обґрунтовано доцільність доповнення існуючих програм спеціальними модулями, спрямованими на подолання ксенофобії, формування емпатії та врахування соціального контексту жертви. Доведено, що успішна інтеграція дітей-ВПО потребує переходу від каральної моделі до відновного правосуддя та системної трансформації освітнього середовища. Запропоновано конкретні напрями вдосконалення законодавства щодо створення спеціалізованих механізмів контролю за справами про дискримінаційний булінг, що дозволить забезпечити право кожної дитини на безпечний освітній простір.

Ключові слова: діти-ВПО, булінг, організаційно-правові засади, мультидисциплінарний підхід, вторинна травматизація, відновне правосуддя, ксенофобія, освітнє середовище.

Buranov Igor Yurievich associate professor of the department of legal psychology, National academy of internal affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-2455-4214

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL FRAMEWORK FOR COUNTERACTING THE BULLYING OF INTERNALLY DISPLACED CHILDREN

Abstract. The study substantiates the necessity of improving the organizational framework for counteracting the bullying of internally displaced (IDP) children under martial law. It has been established that displacement, social disorientation, and stigmatization create elevated risks of discriminatory bullying, which acts as a factor of secondary traumatization and hinders the child's integration into the educational environment. It is proved that the current bullying prevention system in Ukraine is primarily universal in nature and fails to account for the specific needs of IDP children, thereby reducing the effectiveness of their rights' protection. Based on an analysis of international experience (Scandinavian, Anglo-Saxon, Romano-Germanic, and Asian models), it was determined that multidisciplinary approaches are the most effective. These approaches involve the integration of educational institutions, law enforcement agencies, social services, and independent oversight, while focusing on changing the social climate within the group and activating the role of "bystanders."

The study finds that a comprehensive model for counteracting bullying is emerging in Ukraine, particularly through the development of inter-agency cooperation and the implementation of corrective programs for perpetrators. At the same time, certain shortcomings have been identified, including the absence of specialized response protocols for bullying cases involving IDP children, insufficient consideration of discriminatory motives and secondary traumatization, and a limited integration component. The expediency of supplementing existing programs with special modules aimed at overcoming xenophobia, fostering empathy, and considering the victim's social context is substantiated. It is proven that the successful integration of IDP children requires a transition from a punitive model to restorative justice and a systemic transformation of the educational environment. Specific directions for legislative improvement are proposed regarding the creation of specialized control mechanisms for discriminatory bullying cases, which will ensure every child's right to a safe educational space.

Keywords: IDP children, bullying, organizational and legal framework, multidisciplinary approach, secondary traumatization, restorative justice, xenophobia, educational environment.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження визначається необхідністю захисту дітей-ВПО від специфічних форм булінгу, що виникли в умовах воєнного стану. Масове переміщення та соціальна дезорієнтація підвищили

ризики дискримінації внутрішньо переміщених дітей у закладах освіти через стереотипи, регіональні відмінності або статус «чужого». У цьому контексті булінг виступає як фактор вторинної травматизації, що нівелює зусилля держави щодо соціалізації дітей, які постраждали від війни. Сьогоднішні організаційно-правові заходи протидії цькуванню в Україні є переважно загальними та не відображають потреб вразливих категорій, зокрема дітей-ВПО. Міжнародний досвід підтверджує, що ефективним є лише комплексний підхід, який об'єднує зусилля педагогів, юристів, психологів та правоохоронців. Відтак, існує об’єктивна потреба у вдосконаленні організаційних напрямів протидії булінгу, які б ґрунтувалися на принципах інклюзивності, подоланні ксенофобії та створенні безпечного простору, де право дитини на захист реалізується через системну міжвідомчу взаємодію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протидії булінгу виступала предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців у межах кримінології, кримінального та адміністративного права. Вона була у фокусі уваги В. Андрєєнкової, А. Джуської, В. Джуського, Г. Журок О. Іванія, О. Калашника, Д. Курбатової, В. Мельничука, Ю. Судєнко, О. В. Таволжанського та ін. Більш деталізовано проблема протидії та профілактики булінгу розглянута в педагогічній та психологічній площині та відображена в роботах В. Бондар, І. Карпич, Т. Лях, І. Нохріної, О. Макарової, Н. Трофаїлої, П. Червоного, Ю. Клименка, Н. Сайко, В. Шевчука та ін. В той же час, в наукових розвідках проблема удосконалення організаційних засад протидії булінгу дітей-ВПО не виступала окремим предметом дослідження.

Мета статті – виокремлення ефективних напрямів удосконалення організаційних засад протидії булінгу дітей-ВПО.

Виклад основного матеріалу. Ефективна організація протидії булінгу у світовій практиці базується на принципі мультидисциплінарності. Це означає, що функція захисту дитини розподілена між декількома рівнями: від внутрішньошкільних комітетів до національних правоохоронних органів та спеціалізованих інституцій. Нижче наведено аналіз інституційної архітектури протидії булінгу в різних країнах.

1. Освітні інституції (Центральний рівень). У більшості розвинених країн Міністерство освіти не просто видає накази, а створює методичну базу та контролює її виконання через незалежні органи:

- Велика Британія – Управління стандартами в освіті є ключовим інспектором. Якщо школа не демонструє ефективної стратегії боротьби з булінгом, її рейтинг знижується, що може призвести до зміни керівництва або скорочення фінансування;
- США – кожен штат має свій Департамент освіти, який зобов'язує школи впроваджувати програми соціально-емоційного навчання. За дотриманням цивільних прав (щоб булінг не перетворився на дискримінацію) стежить федеральне Управління з цивільних прав при Міністерстві освіти США;

- Україна – МОН України розробляє антибулінгову політику, а Державна служба якості освіти (ДСЯО) під час інституційного аудиту шкіл перевіряє наявність плану заходів із протидії цькуванню;

2. Спеціалізовані уповноважені (Омбудсмени). Ці інституції виступають незалежними арбітрами між дитиною, батьками та школою.

- Норвегія та Швеція – Омбудсмен з прав дитини має право ініціювати розслідування проти муніципалітету, якщо той не забезпечив безпечне середовище в школі;
- Україна (Освітній омбудсмен) – приймає скарги від батьків та вчителів щодо випадків булінгу та неналежного реагування адміністрації шкіл.

3. Правоохоронні та ювенальні органи. Роль поліції варіюється від превенції до кримінального переслідування:

- США (SRO) – офіцери безпеки, які є частиною структури місцевої поліції, але постійно працюють у штаті школи. Вони виконують функції медіаторів та наставників;
- Франція (gendarmerie & police nationale) – спеціалізовані підрозділи з боротьби з цифровими злочинами (наприклад, PHAROS) займаються моніторингом кібербулінгу. Поліція має право втручатися негайно, якщо дії загрожують життю підлітка;
- Південна Корея (school police officers - SPO) – спеціальні офіцери поліції, які працюють виключно зі шкільним насильством. Вони входять до комітетів, що приймають рішення про покарання кривдника;
- Україна – працівники ювенальної поліції та офіцери служби освітньої безпеки.

4. Квазісудові та міжвідомчі органи. У деяких країнах існують спеціальні комісії, що мають повноваження, близькі до судових:

- Японія – Ради з питань запобігання булінгу створюються при муніципалітетах. До їх складу входять юристи, психологи та поліцейські у відставці. Вони проводять незалежне розслідування «критичних випадків» (спроби суїциду тощо);
- Південна Корея – Комітет у кожній школі, до якого входять вчителі, батьки та юристи. Їхні рішення (наприклад, запис про булінг у справу учня) мають обов'язкову юридичну силу.

5. Науково-аналітичні інститути та центри. Вони забезпечують інституції «інтелектуальними засадами протидії» – проводять дослідження та створюють моделі:

- Фінляндія (Університет Турку) – тут була розроблена програма KiVa, яка стала національним стандартом. Університет виступає як інституція, що сертифікує школи та проводить моніторинг;
- Німеччина (Bündnis gegen Cybermobbing) – Альянс проти кібербулінгу — потужна експертна організація, яка консультує уряд та розробляє превентивні стратегії.

Найбільш успішною, на наш погляд, є та модель, де поліція та школа інтегровані (моделі США та Південної Кореї), а контроль здійснюється незалежною інспекцією (Британія). В Україні спостерігається перехід до цієї моделі через створення служби Освітнього омбудсмена, служби освітньої безпеки та розширення повноважень ювенальної превенції.

В вересні 2024 року Міністерство освіти та науки України на своєму сайті презентувало алгоритм взаємодії щодо превенції та протидії булінгу в закладах освіти [1]. Відповідно до нього, та низці інших розроблених рекомендацій превенція будінгу тлумачиться як право та обов'язок. Це дозволяє виокремити чіткі функції та ролі ключових суб'єктів у реалізації превентивної політики, а саме:

- міністерство освіти і науки України забезпечує розроблення і внесення змін до нормативно-правових актів, планів заходів та процедур реагування на випадки булінгу, що має правове значення для формування державної політики у цій сфері;
- заклади освіти та їх керівники зобов'язані створювати безпечне освітнє середовище, розробляти плани заходів з запобігання булінгу, розглядати заяви про випадки булінгу та вживати заходів реагування відповідно до законодавства, повідомляти поліцію, служби у справах дітей і центри соціальних служб;
- соціальні педагоги та практичні психологи відіграють роль у реалізації соціально-педагогічної підтримки, профілактики конфліктів, інформуванні учасників освітнього процесу про правові і соціальні інструменти захисту.

Наведене узгоджується з концепцією превентивного права, яке розглядає попередження порушення прав як первинну функцію правової системи демократичної держави. Алгоритм визначає міжвідомчу взаємодію як юридично регламентований механізм протидії булінгу:

- підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, офіцери СОБ здійснюють профілактичні заходи, інформують про адміністративну і кримінальну відповідальність, беруть участь у спільних заходах з іншими інституціями;
- служба освітнього омбудсмена має право перевіряти дотримання законодавства щодо випадків булінгу, аналізувати та оцінювати ефективність реагування з боку закладів освіти;
- центри соціальних служб та служби у справах дітей забезпечують соціальну підтримку, оцінювання потреб і психологічну допомогу учасникам булінгу, що вписується в правові гарантії соціального захисту.

Це відображає міжсекторальний правовий механізм протидії булінгу, при якому повноваження та відповідальність розподілені між державними органами, що є характерним для комплексних моделей правового регулювання суспільно небезпечних явищ.

У зарубіжному просторі організаційний підхід протидії булінгу серед дітей має вагомий доробок та характеризується значними відмінностями у реалізації.

Доступні нам для аналізу моделі [2, 3, 5, 6, 7, 8] ми диференціювали та виокремили наступним чином:

- *системний підхід (скандинавські моделі).* Ці моделі вважаються доведеним стандартом організаційного підходу, оскільки вони фокусуються на зміні клімату всієї установи, а не на роботі з окремим агресором.

Модель Д. Olweus (OBPP — Olweus Bullying Prevention Program, Норвегія). Це перша в світі системна програма протидії булінгу. Її суть – у багаторівневому втручанні (школа, клас, індивід). Основний її принцип – булінг припиняється там, де дорослі (вчителя, батьки, поліція) демонструють нульову толерантність. Вона дозволяє втілити психологічні концепції в чіткі організаційно-правові алгоритми роботи закладу освіти. «Коло булінгу» (The Bullying Circle) - це ключовий елемент для аналізу ролей в процесі цькування. Підкреслюється, що булінг припиняється тоді, коли «мовчазна більшість» (спостерігачі та пасивні прихильники) переходить у статус захисників. Діти-ВПО часто опиняються в ситуації, де весь клас — це «байдужі спостерігачі», що й створює ефект ексклюзії. Досвід впровадження моделі OBPP доводить, що ефективна протидія булінгу щодо найбільш вразливих груп (зокрема дітей-ВПО) можлива лише за умови перетворення «байдужих спостерігачів» на «захисників» через системну зміну шкільних правил та посилення ролі вчителів як гарантів безпеки.

Програма KiVa (Фінляндія) – сучасна модель, яка ділить заходи на універсальні (для всіх учнів) та акцентовані (робота з конкретним випадком). KiVa використовує цифрові ігри та віртуальне середовище для розвитку емпатії. Велика увага приділяється «мовчазним спостерігачам». Програма вчить клас не підтримувати агресора, що позбавляє його соціального стимулу. Уроки KiVa – це 10 занять на рік, де діти вчаться емпатії, розпізнаванню емоцій та стратегіям підтримки, використання комп'ютерних ігор та віртуальних симуляторів, де учні в ігровій формі відпрацьовують навички захисту жертви. Коли стається інцидент, вмикається Команда KiVa (спеціально навчені вчителі). Вони проводять серію індивідуальних зустрічей з агресором та жертвою. Замість простого покарання, агресора спонукають запропонувати конкретні кроки, як виправить ситуацію. На відміну від традиційних каральних моделей, фінська програма KiVa пропонує технологічний алгоритм зміни групової динаміки. Це є особливо актуальним для інтеграції дітей-ВПО, оскільки дозволяє трансформувати соціальне середовище класу з пасивно-ворожого (схильного до ексклюзії) у проактивно-захисне.

Окрім вищезгаданих «гігантів» – скандинавський регіон (зокрема Швеція та Данія) подарував світу ще кілька унікальних підходів. Вони особливо цінні для нашого дослідження, оскільки роблять акцент на правах дитини, «соціальному мапуванню» та відновному правосудді. Модель «Friends» (Швеція) – це одна з найпопулярніших програм у Швеції, яка фокусується не лише на вчителях, а й на активній участі самих учнів у створенні безпечного середовища. Учні регулярно позначають на мапі школи місця, де вони почуваються в

небезпеці (коридори, роздягальні, туалети). Ця модель допомагає виявити специфічні зони ризику для новачків, які можуть уникати певних локацій через страх перед місцевими групами. Ще один підхід - метод «Спільної турботи» (The Shared Concern Method, Швеція). Замість того, щоб одразу звинувачувати булера, модератор проводить серію індивідуальних розмов. Мета — викликати в агресора почуття емпатії («Я бачу, що [жертві] важко, що ми можемо зробити?»). Модель «Free from Bullying» (Данія) – програма, розроблена фондом Mary Foundation та Save the Children Denmark. Вона унікальна тим, що починається ще з дитячого садка (діти 3–8 років). Діти вчаться піклуватися про іграшку та один про одного, що закладає фундамент неприйняття ексклюзії з раннього віку. Ця програма ідеальний приклад первинної профілактики. Скандинавський «Цілісний підхід» (Whole-School Approach) – це не стільки окрема програма, скільки філософія, спільна для всього регіону. Вона базується на Законі про шкільне середовище (наприклад, у Швеції — *Skollagen*). Закон вимагає, щоб кожна школа мала письмовий план протидії дискримінації та принизливому поводженню. Якщо школа не реагує на булінг, батьки звертаються до спеціального державного органу — Дитячого омбудсмена з питань булінгу (BEO), який може накласти штраф на муніципалітет. Це готова модель для запозичення в українське законодавство — створення спеціалізованого органу (або посади) для контролю саме за справами про булінг. Програма «Zero» (розроблена в Центрі вивчення навчального середовища Університету Ставангера, Норвегія) є однією з найбільш радикальних та ефективних систем протидії булінгу. Її назва походить від концепції «Нульової толерантності до насильства». На відміну від багатьох сучасних програм, що фокусуються на «м'якій» психології, «Zero» базується на теорії соціального домінування. Програма стверджує, що булінг розквітає там, де дорослі «послабили віжки». Для дитини-переселенця, яка перебуває у стресі та новому середовищі, «Zero» пропонує максимальну прогнозованість. Дитина-ВПО точно знає, що за образу на її адресу кривдник отримає санкцію негайно. Це знижує тривожність. Вчитель у цій моделі — це «сильний покровитель», що критично важливо для ВПО, які часто почуваються беззахисними. Програма вимагає нагляду в коридорах та на подвір'ї, де найчастіше відбувається ексклюзія та фізичний булінг новачків.

- *англо-саксонська модель Restorative Justice* (Відновне правосуддя). Популярна у Великій Британії, Канаді та Новій Зеландії.

Англо-саксонська модель суттєво відрізняється від скандинавської своїм прагматизмом та жорсткою юридичною регламентацією. Рівень булінгу в школі прямо впливає на її рейтинг. Якщо інспекція виявляє приховування фактів — фінансування школи скорочується. Важливу роль відіграє Anti-Bullying Alliance (ABA) - велика мережа організацій, яка фокусується на «залученні свідків» та захисті маргіналізованих груп. Основними форма роботи з дітьми є медіація та «Кола відновлення». Замість покарання кривдника, його залучають до діалогу з жертвою за участю посередника (часто — офіцера поліції з навичками

психолога). Метою є усвідомлення кривдником завданої шкоди та спільний пошук шляхів її компенсації.

- *американська модель (найбільш специфічне та радикальне відгалуження англо-саксонскої моделі)*.

Американська модель протидії булінгу базується на засадах жорсткої цивільно-правової відповідальності та доктрині «обов'язку піклування», згідно з якою заклад освіти розглядається як гарант безпеки дитини. На рівні законодавства всіх 50 штатів закріплено обов'язковість антибулінгових політик, а недотримання школою встановлених стандартів захисту стає підставою для високовартісних судових позовів про відшкодування моральної та фізичної шкоди. Ключовою юридичною особливістю є розгляд булінгу крізь призму антидискримінаційного законодавства: якщо агресія спрямована на дитину через її походження чи статус (що критично важливо для захисту прав ВПО), такий інцидент кваліфікується як «переслідування», що запускає механізми федерального нагляду з боку Офісу з громадянських прав (OCR). Організаційна структура превенції в США характеризується переходом від каральної стратегії «нульової толерантності» до системної підтримки позитивної поведінки, відомої як PBIS (positive behavioral snterventions and supports). Ця модель передбачає трирівневу систему втручання: від загальної профілактики для всього закладу до інтенсивної індивідуальної корекції для хронічних агресорів. Для вітчизняної правової системи американський досвід є релевантним у частині впровадження інституту матеріальної відповідальності закладів освіти за бездіяльність та розробки чітких критеріїв оцінки безпеки освітнього середовища.

- *романо-германська модель.*

Програма pHARe (*Programme de lutte contre le Harcèlement à l'École*) — це комплексна державна ініціатива Франції, яка з 2021 року стала обов'язковою для всіх державних початкових та середніх шкіл. Національна спеціальна програма pHARe включає навчання лікарів, соціальних працівників та поліцейських виявляти ознаки цькування. Якщо інші програми (як KiVa чи Olweus) часто впроваджуються як пілотні проєкти, то pHARe — це частина державного адміністративного регламенту Франції. Модель pHARe пропонує рішення для головних проблем дітей-внутрішніх переселенців: подолання «соціальної сліпоти»; професіоналізація захисту; стандартизація. Програма демонструє перехід від концепції «педагогічної профілактики» до «державного управлінського стандарту безпеки». Для України імплементація елементів подібної моделі дозволить створити в кожному закладі освіти професійне ядро (ресурсну команду), відповідальне за безпеку дітей-ВПО, що мінімізує вплив суб'єктивного фактору та забезпечить реалізацію права дитини на захист, гарантованого ст. 173-4 КУпАП.

У Іспанії реалізується проєкт «SAVE», що орієнтований на демократизацію шкільного управління, розвиток емпатії та комунікативних навичок. Проєкт SAVE базується на ідеї, що насильство в школі – це результат «кризи

співіснування». На відміну від скандинавських моделей, які часто фокусуються на нагляді, SAVE робить ставку на демократизацію шкільного життя. Досвід іспанського проєкту SAVE демонструє, що організаційні засади протидії булінгу мають зміщуватися від суто наглядових функцій до створення демократичного освітнього простору. Для інтеграції дітей-ВПО це означає перехід від стратегії «захисту вразливого» до стратегії «включення в кооперативну діяльність», що є найбільш ефективним способом нівелювання соціальної ексклюзії на правовому та соціальному рівнях.

- *азійська модель (жорсткий адміністративний контроль)*

Азіатська організаційно-правова модель (Японія, Південна Корея та Сінгапур) характеризується жорсткою адміністративною вертикаллю та глибокою інституціоналізацією правоохоронних органів безпосередньо в освітній процес. Зокрема, у Південній Кореї функціонує унікальний інститут шкільних офіцерів поліції (SPO), які мають постійні представництва в закладах освіти, а факти участі в булінгу фіксуються у «життєвому рекорді» учня, що стає вагомим правовим бар'єром при подальшому вступі до університетів. Японія запровадила обов'язкові шкільні комітети із залученням зовнішніх незалежних експертів – юристів та колишніх правоохоронців, що дозволяє кваліфікувати інциденти поза межами суб'єктивного впливу шкільної адміністрації та забезпечує невідворотність санкцій за порушення соціального порядку.

Соціально-правовий аспект азіатських стратегій базується на пріоритеті «колективної гармонії» над індивідуальними інтересами, де цькування розглядається як деструктивний виклик суспільній стабільності. В Японії та Сінгапурі акцент переміщений з персональної корекції агресора на етичну реформацію групи через обов'язкові предмети «Мораль» та «Громадянська освіта», які мають статус законодавчо закріплених освітніх стандартів. Така організаційна засада, що поєднує тотальний технологічний моніторинг із культурою соціальної відповідальності, дозволяє нівелювати явище «байдужого спостерігача», трансформуючи учнівський колектив у активного суб'єкта превенції. Для України цей досвід є релевантним у частині розбудови дієвого механізму ювенальної превенції та впровадження жорстких стандартів адміністративної звітності за приховування фактів насильства.

11 червня 2025 року була затверджена «Типова програма для дітей та інших осіб, які вчинили булінг (цькування)». Цей документ заповнює прогалину між «карою» (штрафом за ст. 173-4 КУпАП) та «виправленням» (реальною зміною поведінки) та може бути розглянутим як інструмент відновлюваного та корекційного впливу, який спрямований на подолання рецидивів [4]. Програма є нормативно-методичним документом, який регламентує порядок роботи соціальних служб та психологів з правопорушниками (булерами) та спрямована не на покарання, а на ресоціалізацію. Її метою є формування в особи, яка вчинила булінг, навичок неагресивної поведінки, розвиток емпатії та розуміння правових наслідків своїх дій. Суб'єкти виконання – Центри соціальних служб, психологи

закладів освіти, органи пробації (якщо застосовується як захід виховного характеру).

Програма розбита на тематичні модулі, кожна з яких має юридико-психологічне підґрунтя:

- Модуль «Усвідомлення» – робота з запереченням провини. Учень має зрозуміти, що його дії — це не «жарт», а правопорушення;
- Модуль «Емпатія» – спроба «поставити себе на місце жертви» (що корелює з досвідом дітей-ВПО, які часто стають об'єктами цькування);
- Модуль «Керування гнівом» – практичні техніки саморегуляції;
- Модуль «Відповідальність» – детальне роз'яснення змісту ст. 173-4 КУпАП та можливої кримінальної відповідальності (ст. 121, 122, 125, 126-1 КК).

Програма передбачає інтерактивність, що підвищує її ефективність порівняно зі звичайними бесідами: групові тренінги (метод «рівний-рівному»); індивідуальні консультації (особливо для дорослих — вчителів чи батьків, які вчинили булінг); рольове моделювання ситуацій конфлікту.

Зазначена програма, на наш погляд є доказом переходу України до комплексної моделі протидії, що включає: індивідуалізацію покарання (наприклад, для дітей-ВПО, які постраждали від булінгу, виконання агресором цієї програми є формою моральної сатисфакції), запобігання вторинній віктимізації (робота з агресором так, щоб він не «мстився» жертві після сплати батьками штрафу); втілення процесуального аспекту (виконання або ухилення від цієї програми може розглядатися судом як доказ щирого каяття або, навпаки, системності протиправної поведінки).

Затвердження «Типової програми для осіб, які вчинили булінг», свідчить про імплементацію в українську правову систему елементів відновлюваного правосуддя. Це дозволяє трансформувати правове реагування на булінг із суто фіскального (штрафного) у корекційно-виховне, що є критично важливим для стабілізації мікроклімату в класах з дітьми-ВПО, де агресія часто має прихований соціальний підтекст.

У тексті програми категорія дітей-ВПО не виділяється окремим терміном, але вона охоплюється більш широким юридичним поняттям — «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах». Програма зобов'язує спеціалістів враховувати соціальний контекст: чи не є агресія булера реакцією на його власну незахищеність або чи не була жертва обрана саме через її «інакшість» (соціальний чи майновий статус). Програма містить спеціальні вправи та бесіди, спрямовані на: роз'яснення недопустимості цькування за ознакою походження, місця проживання чи соціального стану, роботу з упередженнями щодо «чужинців» (що прямо стосується дітей-ВПО), формування розуміння того, що діти з вразливих верств (малозабезпечені, діти з інвалідністю, ВПО) потребують підтримки, а не агресії. Під час реалізації програми фахівець повинен ідентифікувати мотиви булінгу. Якщо встановлено, що причиною агресії стала приналежність дитини до вразливої групи (зокрема ВПО), програма передбачає

посилений блок щодо: юридичної відповідальності за дискримінацію, роз'яснення наслідків порушення прав людини.

Незважаючи на прогресивність запровадження корекційної роботи з кривдниками, чинна Типова програма має ознаки «надмірного універсалізму», що знижує її ефективність у роботі з латентними формами дискримінаційного булінгу. У програмі немає окремого Протоколу роботи у випадках булінгу щодо дітей-ВПО. Програма використовує узагальнену категорію «осіб у складних життєвих обставинах». Юридично це нівелює специфіку дискримінаційного мотиву. Булінг щодо дитини-ВПО часто базується на ксенофобії або регіональних упередженнях («чужий», «приїжджий»), що потребує окремих методів деконструкції стереотипів у агресора, які наразі в Програмі відсутні. У Програмі не враховано, що для дитини-ВПО булінг є вторинною травмою, яка накладається на первинну травму війни та переміщення. Організаційні засади Програми для кривдника повинні включати блок про «усвідомлення особливої вразливості», щоб агресор зробив не просто висновок про «погану поведінку», а зробив крок до емпатії через розуміння життєвого шляху жертви. В той же час, Програма фокусується на індивідуальній корекції булера, але не пропонує алгоритму відновлення стосунків у громаді, де дитина-ВПО вже є стигматизованою. Без інтеграційного компонента корекція агресора може залишитися формальною.

На наш погляд, зазначений документ потребує доповнення спеціалізованим модулем «Подолання соціальних стереотипів та ксенофобії». Наведене дозволить трансформувати загальний підхід до перевиховання у цілеспрямований механізм захисту дітей-ВПО, забезпечуючи не лише припинення агресії, а й нейтралізацію дискримінаційних мотивів правопорушника.

Висновки. Проблема протидії булінгу щодо дітей-ВПО є недостатньо врегульованою в Україні, оскільки чинні механізми мають загальний характер і не враховують специфіки дискримінаційних проявів та вторинної травматизації цієї вразливої категорії. Міжнародний досвід доводить, що ефективна протидія можлива лише за умов комплексного, мультидисциплінарного підходу, який поєднує освітні, правові, соціальні та психологічні інструменти й орієнтується на зміну шкільного середовища, а не лише реагування на окремі випадки.

В Україні вже спостерігається формування такої моделі, зокрема через розвиток міжвідомчої взаємодії та впровадження корекційних програм для кривдників, однак вони потребують вдосконалення. Доцільним є запровадження спеціалізованих протоколів щодо дітей-ВПО, доповнення програм компонентами подолання ксенофобії та забезпечення інтеграційного підходу, що дозволить не лише припиняти булінг, а й усувати його соціальні причини та наслідки.

Література:

1. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства у сфері протидії булінгу та мобінгу / Дослідницька служба Верховної Ради України. – Київ: Верховна Рада України, 2023. – 31 с.

2. Левченко Ю. О. Світовий досвід запобігання булінгу / Ю. А. Левченко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2021. – Т. 11. – № 1. – С. 91–97.

3. Сайт МОН України. Алгоритм взаємодії щодо превенції та протидії булінгу в закладах освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mon.gov.ua/news/alhorytm-vzaiemodii-shchodo-preventsii-ta-protydii-bulinhu-v-zakladakh-osvity.

4. Про затвердження Типової програми для осіб, які вчинили булінг (цькування) : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11 черв. 2024 р. № 294 -Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0294739-25.

5. Astuti P. Comparative Legal Perspectives on Bullying in Educational Environments: Regulatory Gaps and Reform Imperatives in Indonesia, Malaysia, and Vietnam / P. Astuti, M. Badrol Bin Awang, V. Mahardhika, E. Rusdiana // Jambura Law Review. – 2025. – Vol. 7. – № 2. – P. 696–725.

6. HB G., Ardiyanto S. Y., Setyawan H., Putro B. N., Kurniawan A. W. et al. Legal Review of Bullying Cases against Students with Disabilities in Physical Education Learning at Schools: A Systematic Review / G. HB, S. Ardiyanto, H. Setyawan, B. Putro, A. Kurniawan et al. // Retos. – 2024. – Vol. 57. – P. 840–848.

7. Neubauer A., Gonzalez-Garcia A. The European Union's Response to Bullying and Cyberbullying: An Educational Policy Analysis / A. Neubauer, A. Gonzalez-Garcia // Social Sciences. – 2025. – Vol. 14 (8). – P. 505-525.

8. Stojanova N. Regulating to Prevent Workplace Bullying: Options for Reform / N. Stojanova. PhD Thesis : Law. Victoria : La Trobe Law School.-La Trobe University,2023.244 p.

References:

1. Doslidnytska sluzhba Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2023). *Analitychna zapyska z pytan porivnialnoho zakonodavstva u sferi protydii bulinhu ta mobinhu [Analytical note on comparative legislation in the field of countering bullying and mobbing]*. Kyiv: Verkhovna Rada Ukrainy [in Ukrainian].

2. Levchenko, Yu. O. (2021). Svitovyi dosvid zapobihannia bulinhu [Global experience in bullying prevention]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav — Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 11(1)*, 91–97 [in Ukrainian].

3. Sait Ministry of Education and Science of Ukraine. «Alhorytm vzaiemodii shchodo preventsii ta protydii bulinhu v zakladakh osvity» [Interaction algorithm for the prevention and countering of bullying in educational institutions]. *mon.gov.ua/news/alhorytm-vzaiemodii-shchodo-preventsii-ta-protydii-bulinhu-v-zakladakh-osvity.* Retrieved from https://mon.gov.ua/news/ alhorytm-vzaiemodii-shchodo-preventsii-ta-protydii-bulinhu-v-zakladakh-osvity [in Ukrainian].

4. Sait Ministry of Social Policy of Ukraine. *«Pro zatverdzhennia Typovoi prohramy dlia osib, yaki vchynyly bulinh (tskuvannia)»: Nakaz № 294-N* [On approval of the Model Program for persons who have committed bullying (harassment): Order No. 294-N]. zakon.rada.gov.ua /rada/show/v0294739-25 Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0294739-25. [Ukr].

5. Astuti, P., Badrol Bin Awang, M., Mahardhika, V., & Rusdiana, E. (2025). Comparative Legal Perspectives on Bullying in Educational Environments: Regulatory Gaps and Reform Imperatives in Indonesia, Malaysia, and Vietnam [Comparative Legal Perspectives on Bullying in Educational Environments: Regulatory Gaps and Reform Imperatives in Indonesia, Malaysia, and Vietnam]. *Jambura Law Review – Jambura Law Review , 7(2)*, 696–725 [in USA].

6. HB, G., Ardiyanto, S. Y., Setyawan, H., Putro, B. N., Kurniawan, A. W. et al. (2024). Legal Review of Bullying Cases against Students with Disabilities in Physical Education Learning at Schools: A Systematic Review [Legal Review of Bullying Cases against Students with Disabilities in Physical Education Learning at Schools: A Systematic Review]. *Retos – Retos*, *57*, 840–848 [in USA].

7. Neubauer, A., & Gonzalez-Garcia, A. (2025). The European Union's Response to Bullying and Cyberbullying: An Educational Policy Analysis [The European Union's Response to Bullying and Cyberbullying: An Educational Policy Analysis]. *Social Sciences – Social Sciences*, *14(8)*, 505-525 [in USA].

8. Stojanova, N. (2023). *Regulating to Prevent Workplace Bullying: Options for Reform* (PhD Thesis) [*Regulating to Prevent Workplace Bullying: Options for Reform* (PhD Thesis).]. Victoria: La Trobe Law School, La Trobe University [in USA].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 342.4:343.3/.7:355.02

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2974-2983

Василюк Ігор Миколайович кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та фінансів Луцького інституту розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», адвокат, https://orcid.org/0000-0002-7999-6212

РОЛЬ І МІСЦЕ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У даній науковій статті з'ясовано сутність і зміст проблем, що стосуються неналежного дотримання на всіх рівнях (законодавчому, правозастосовному, організаційно-управлінському тощо) положень діючої на сьогодні Конституції України, а також доведено у зв'язку з цим необхідність посилення юридичної, включаючи кримінальної, відповідальності за її порушення.

Зокрема, встановлено, що на практиці суб'єкти законодавчої ініціативи (ст. 93 Основного Закону) та нормотворчої діяльності, нехтуючи закріпленим у ньому принципом верховенства права, з часу прийняття у 1996 році постійно вчиняють спроби звузити закріплені та гарантовані у Конституції України права, свободи та обов'язки людини і громадянина.

Враховуючи зазначене, у цій роботі акцентована увагу на низці правових прогалин і колізій, які сприяють окремим суб'єктам законодавчої і нормотворчої діяльності у вчиненні протиправних посягань на об'єкти правової охорони, що визначені в Основному Законі України.

У зв'язку з цим доведено необхідність удосконалення правового механізму забезпечення виконання на практиці рішень Конституційного Суду України, у тому числі й шляхом усунення існуючих з цього приводу правових прогалин і колізій.

Виходячи з проведеного аналізу законодавчих актів та практики їх застосування, констатовано, що недотримання та невиконання положень Конституції України може бути усунуто лише при встановленні в чинному Кримінальному кодексі (КК) кримінальної відповідальності за вчинення таких злочинів.

Такий підхід ґрунтується на тому, що ігнорування норм Основного Закону, особливо в умовах воєнного стану, не тільки підвищує рівень потенційних і реальних загроз, що посягають на національну безпеку України, але і може призвести у виді суспільно небезпечних наслідків до втрати державного суверенітету, територіальної цілісності та незалежності нашої держави у цілому.

Ключові слова: Конституція України; Кримінальний кодекс; кримінальна відповідальність; правовий механізм; суспільна небезпека; суспільно небезпечні

наслідки; кримінальне правопорушення; державний суверенітет; територіальна цілісність; незалежність; принцип верховенства права.

Vasilyuk Ihor Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Law and Finance, Lutsk Institute of Human Development, Open International University of Human Development «Ukraine», lawyer, https://orcid.org/0000-0002-7999-6212

THE ROLE AND PLACE OF CRIMINAL LAW NORMS IN THE MECHANISM OF PROTECTING THE CONSTITUTION OF UKRAINE

Abstract. This scientific article elucidates the essence and content of problems regarding the improper observance at all levels (legislative, law-enforcement, organizational-managerial, etc.) of the provisions of the current Constitution of Ukraine, and proves the necessity of strengthening legal, including criminal, liability for its violation.

In particular, it is established that in practice, the subjects of legislative initiative (Art. 93 of the Basic Law) and rule-making activity, disregarding the principle of the rule of law enshrined therein, since its adoption in 1996, have constantly made attempts to narrow the human and civil rights, freedoms, and duties guaranteed in the Constitution of Ukraine. Given the above, this work focuses on a series of legal gaps and conflicts that facilitate certain subjects of legislative and rule-making activity in committing unlawful encroachments on the objects of legal protection defined in the Basic Law of Ukraine. In this regard, the necessity of improving the legal mechanism for ensuring the practical implementation of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine is proven, including by eliminating existing legal gaps and conflicts. Based on the conducted analysis of legislative acts and the practice of their application, it is concluded that non-compliance with and non-fulfillment of the provisions of the Constitution of Ukraine can be eliminated only by establishing criminal liability for such crimes in the current Criminal Code (CC).

This approach is based on the fact that ignoring the norms of the Basic Law, especially under martial law, not only increases the level of potential and real threats to the national security of Ukraine but can also lead, in the form of socially dangerous consequences, to the loss of state sovereignty, territorial integrity, and independence of our state as a whole.

Keywords: Constitution of Ukraine; Criminal Code; criminal liability; legal mechanism; social danger; socially dangerous consequences; criminal offense; state sovereignty; territorial integrity; independence; the principle of the rule of law.

Постановка проблеми. Останні події в Україні, що пов’язані з так званими «мирними» перемовинами з російською федерацією (рф) [1], вступом нашої держави у Європейський Союз (ЄС) [2], створення спільного українсько-американського консорціуму щодо розробки природних надр і ресурсів в Україні

[3] та інші соціально важливі явища і процеси, що здійснювалися в умовах воєнного стану [4], обумовлюють необхідність на доктринальному рівні дати оцінку їх відповідності положенням Конституції України, враховуючи її юридичну цінність, роль і місце в правовому механізмі забезпечення національної безпеки, державного суверенітету, територіальної цілісності та незалежності нашої держави [5, с. 36 – 52].

Такий підхід, крім того, ґрунтується на сьогоденних реаліях функціонування України у світовому просторі, зокрема тих, що пов'язані з дотриманням вимог ч. 2 ст. 9 Конституції України, у якій прямо заборонено укладання міжнародних договорів, що суперечать Основному Закону, у тому числі з питань, що стосуються співпраці нашої держави з відповідними міжнародними неурядовими організаціями та установами [6, с. 651 – 657].

У контексті змісту предмета даної наукової статті, важливим є і такий юридично значущий факт, а саме: з часу прийняття у 1996 році Конституції України і до 2025 року включно в Основний Закон було внесено 7 змін і доповнень, а також Конституційним Судом України прийнято майже 50 рішень щодо офіційного тлумачення його норм, що ще раз підтверджує наявність на всіх рівнях (законодавчому, правозастосовному та доктринальному) проблем, які стосуються необхідності розуміння сутності, змісту, ролі та місця Конституції України у регулюванні суспільних відносин і забезпеченні належного правопорядку в нашій країні.

З огляду на це, варто визнати, що обрана у даній роботі тема дослідження є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення, особливо з урахуванням низького рівня дотримання норм Основного Закону в умовах воєнного стану та необхідності посилення юридичної відповідальності за його порушення.

Враховуючи зазначене, метою цієї наукової статті є з'ясування ролі і місця кримінального права у механізмі захисту Конституції України, а головним завданням — доведення за результатами порівняльно-правового аналізу норм Основного Закону та інших законодавчих актів України необхідності встановлення кримінальної відповідальності за порушення Конституції України.

Стан досліджень. Як показали результати вивчення наукової літератури, досить активно і предметно досліджують питання, які стосуються предмета даної наукової статті, такі вчені, як: Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. С. Батиргареєва, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. П. Брич, В. М. Бурдін, А. А. Вознюк, С. Б. Гавриш, В. В. Гацелюк, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, Л. М. Демидова, О. О. Дудоров, О. О. Житний, З. А. Загиней, М. В. Карчевський, О. О. Кваша, О. О. Книженко, О. Г. Колб, О. М. Костенко, М. В. Кузнецов, М. І. Мельник, М. І. Мисливий, С. М. Мохончук, А. А. Музика, В. О. Навроцький, А. М. Орлеан, В. І. Осадчий, В. І. Павліковський, М. І. Панов, Є. О. Письменний, Н. А. Савінова, О. П. Рябчинська, А. В. Савченко, Є. П. Стрельцов, В. П. Тихий, В. І. Тютюгін,

Є. Л. Фесенко, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко, П. В. Хряпінський, М. І. Шакун, Н. М. Ярмиш та ін.

Поряд з чим варто з цього приводу зазначити, що у сенсі вирішення проблем, які пов'язані з необхідністю встановлення кримінальної відповідальності за порушення норм Конституції України в умовах воєнного стану, доктринальних розробок бракує, що і стало вирішальним при виборі об'єкта, предмета, мети і головних завдань цієї наукової статті.

Виклад основних положень. Результати аналізу норм Конституції України та відповідних рішень з цього приводу Конституційного Суду України, а також їх співставлення зі змістом деяких законодавчих актів, прийнятих останнім часом, свідчать про наявність наступних проблем:

1. Відповідно до вимог ст. 4 Основного Закону, в нашій державі існує єдине громадянство. Це означає, що громадянин України ні при яких обставинах не може офіційно мати громадянство у двох і більше державах світу (так зване множинне громадянство) [7, с. 253 – 258].

Та, попри все, у 2025 році Верховна Рада України прийняла відповідний Закон, який не тільки легалізував (з огляду положень ст. 58 Конституції України — зворотно) протиправні дії окремих громадян [8, с. 88 – 95], включаючи народних депутатів, які і до того мали два і більше іноземних паспорти, створивши таким чином можливість для таких осіб уникати кримінальної відповідальності шляхом виїзду в ту державу, громадянство якої вони офіційно отримали до внесення змін у законодавчі акти, що регулюють правовий статус громадянина України (можна назвати «фігурантів» у справі «Міндіча» [9]).

Звертає на себе увагу з цього приводу й інший суспільно небезпечний наслідок, а саме — введення множинного громадянства, особливо в умовах воєнного стану, у рази зменшило кількість потенційних осіб, які відповідно до ст. 17 Конституції України зобов'язані захищати суверенітет і територіальну цілісність нашої держави, а також виконувати встановлені у спеціальному законі завдання у статусі військовозобов'язаної особи [10].

Отже, приймаючи згаданий вище законотворчий акт про множинне громадянство, Верховна Рада України, як юридична особа і як суб'єкт кримінальної відповідальності (розділ XIV-1 КК України), перевищила свої повноваження та порушила при цьому принцип верховенства права, відповідно до якого норми Конституції України мають найвищу юридичну силу.

Такий висновок ґрунтується на наступних доводах: а) слово «єдине», що вжито в ст. 4 Основного Закону, в наукових джерелах тлумачиться як «один, без інших» [11, с. 222], тобто не допускає, апріорі, множинних об'єктів, суб'єктів, дій тощо;

б) у спеціальній постанові Верховного Суду України, що стосується узагальнення практики з питань перевищення влади, зазначено, що вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти (підпункт «г» п. 5), слід кваліфікувати як перевищення влади або службових повноважень [12, с. 255];

в) аналогічні підходи з означеної проблематики характерні для вищих спеціалізованих судів України й у сьогоденні [13];

г) низка рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) присвячена у тому числі питанням, які мають пряме відношення до перевищення влади або службових повноважень [14];

д) наукових висновках учених щодо досліджуваної у цій роботі тематики [15, с. 171 – 176].

Звичайно, з огляду відсутності в Україні належної судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб (зокрема, Верховної Ради України шляхом її розпуску), а також особливостей функціонування Парламенту в умовах воєнного стану, на сьогодні неможливо таким чином запобігати і протидіяти явно незаконній (у сенсі положень ст. 41 КК) діяльності даного законодавчого органу державної влади.

Проте, враховуючи сьогоднішні реальні джерела посягань на національну безпеку України, логічно було б Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» доповнити ст. 105-1 «Юридична відповідальність за подання законопроєктів, які суперечать Конституції України» та викласти її в наступній редакції:

«Суб’єкт законодавчої ініціативи, який подав до Верховної Ради України законопроєкт, що явно суперечить Конституції України та щодо якого є відповідне рішення Конституційного Суду України, підлягає передбаченій законом юридичній відповідальності.

У випадках, коли такий законопроєкт пов’язаний з посяганням на національну безпеку України, винні особи притягаються до кримінальної відповідальності».

При цьому для здійснення системного підходу до вирішення даної проблематики цілком обґрунтованим було б доповнення КК України ст. 110-1 «Подання до Верховної Ради України законопроєктів, що явно суперечать Конституції України», та викласти її у такій редакції:

«Умисне подання суб’єктом законодавчої ініціативи до Верховної Ради України законопроєктів, що явно суперечать Конституції України та посягають таким чином на основи національної безпеки, — карається позбавленням волі на строк від 5-ти до 10 років з конфіскацією майна.

2. Як показує практика, ще однією системною проблемою, яка особливо проявилась в умовах воєнного стану в Україні (2022 – 2026 рр.), є злочинна бездіяльність органів державної влади, яка пов’язана з невиконанням у повному обсязі вимог ст. 17 Конституції України щодо забезпечення мобілізації населення нашої держави з урахуванням рівності всіх громадян перед законом.

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що всупереч вимог ст. 24 Основного Закону до виконання військового обов’язку у сьогоденні залучають тільки осіб, які не відносяться до так званих «національних еліт», не мають фінансових та інших статків та не знаходяться на державній службі [16].

При цьому варто зазначити, що вжите у ст. 17 Конституції України словосполучення «захист суверенітету і територіальної цілісності є справою всього Українського народу», означає таку діяльність, яка не передбачає винятків [11, с. 104].

Виходячи з чого, логічно було б у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» виключити принцип централізованого керівництва та ввести замість нього принцип «централізованого керівництва та юридичної відповідальності за повноту, ефективність та забезпечення мобілізації Верховною Радою України, Президентом України та Кабінетом Міністрів України».

Такий законодавчий підхід дозволить привести у відповідність до положень Конституції України (ст.ст. 85, 106 та 116) повноваження зазначених вищих центральних органів державної влади та глави держави, що визначені у відповідних нормах вказаного вище Закону (ст.ст. 10, 11, 12).

І, знову же таки, для належного забезпечення реалізації в умовах воєнного стану ст. 17 Конституції України важливо було КК доповнити ст. 337-1 «Ухилення від забезпечення мобілізації в умовах воєнного стану» та викласти її у наступній редакції:

«Ухилення Президента України, Прем'єр-міністра та Голови Верховної Ради України від виконання конституційних обов'язків, спрямованих на забезпечення мобілізаційної підготовки та мобілізації в умовах воєнного стану, — карається позбавленням волі на строк від 5-ти до 10-ти років та позбавленням права обіймати займані посади строком до 3-х років».

Необхідність зазначеного кроку є очевидною та об'єктивно обґрунтованою метою створення в Україні ефективних Сил безпеки і оборони, а також забезпечення рівності громадян перед законом (ст.ст. 17, 24 Конституції України).

Додатковим аргументом з цього приводу є зволікання прийняття нового Закону України з питань мобілізації, редакція якого прийнята ще у 1993 році та не відповідає сучасним політичним і реальним загрозам, які посягають на національну безпеку нашої держави [17].

Більше того, саме дотримання принципу рівності дозволяє у сьогоденні, як, власне, це було і у ІІ-у Світову війну, зарубіжним країнам (Ізраїль, Південна Корея, Японія, т. ін.) забезпечувати свій державний суверенітет, територіальну цілісність і незалежність [18], що вкрай важливо для України в умовах відбиття військової агресії рф у сьогоденні.

3. Інші проблеми, а саме ті, що стосуються необхідності забезпечення Конституції України в умовах воєнного стану.

У даному випадку мова ведеться про умисне порушення її норм Кабінетом Міністрів України. Як приклад можна назвати постанови Уряду від 03.01.2025 № 1, та від 30.12.2025 № 1778 на підставі яких та всупереч положенням ст. 24 Конституції України про рівність громадян перед законом, введені понижуючі

коефіцієнти виплати пенсій для деяких категорій інвалідів війни, а саме — ті особи, які отримали такий правовий статус до 2014 року, не прирівняні до аналогічних пенсіонерів, які стали інвалідами війни впродовж 2014 – 2025 рр. [19].

І це при тому, що в ст. 14 Європейської конвенції з прав людини, на підставі якої прийнято рішення ЄСПЛ, прямо заборонена дискримінація (порушення принципу рівності).

У зв'язку з цим виникає цілком логічне питання: «Хто із посадових осіб Кабміну буде у регресному порядку відшкодовувати завдану пенсіонерам шкоду?»

Відповідь є очевидною: через правові прогалини, що мають місце в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», такі збитки відшкодовуються за рахунок Державного бюджету України.

Для запобігання і протидії зазначеній протиправній діяльності та забезпечення у зв'язку з цим відповідних норм Конституції України, логічно було б КК доповнити ст. 201-3 «Незаконне зменшення бюджетних виплат для пенсіонерів» та викласти її в наступній редакції:

«Незаконне зменшення бюджетних виплат для пенсіонерів з будь-якою метою, — карається позбавленням волі на строк від 2-х до 5-ти років та позбавленням права обіймати певні посади в органах державної влади».

Як показав результат даного дослідження, аналогічні кримінально-правові механізми та репресії варто застосувати для забезпечення ефективності й інших норм Конституції України (ст. 10 — про визнання в нашій державі офіційною лише української (а не англійської) мови; ст. 13 — про виключне право Українського народу на природні ресурси; ст. 18 — про національні інтереси у зовнішньополітичній діяльності, т. ін.).

Висновки. Підводячи підсумки проведеного у цій науковій статті аналізу, можна констатувати, що в умовах воєнного стану та існуючих у зв'язку з цим потенційних і реальних загроз, які посягають на об'єкти правової охорони, що визначені в Конституції України, особливу роль і місце у їх забезпеченні мають відігравати відповідні норми, положення та інститути кримінального права, позаяк від цього залежить подальше існування нашої держави як суверенної і незалежної, а також її територіальна цілісність і недоторканність.

Такий висновок ґрунтується також на знанні та суті принципу верховенства права, що є пріоритетним у Конституції України та визначає у зв'язку з цим основні напрями державної політики, у тому числі повноваження тих суб'єктів, які її формують і реалізують на законодавчому та іншому нормативно-правовому рівнях.

Саме тому, враховуючи низький рівень правового забезпечення норм Основного Закону, а також випадки зловживань і перевищення службовими та посадовими особами органів державної влади в Україні своїх повноважень,

особливо в умовах воєнного стану, дуже важливо використовувати широкі можливості усіх галузей права, включаючи й кримінальне, для запобігання і протидії зазначеним явищам і процесам, у тому числі і шляхом нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень з боку відповідних суб'єктів законодавчої ініціативи.

Література:

1. Гірник К. У переговорах про припинення війни у Путіна і Зеленського є одна спільна мета,- *WSJ. УНІАН*. 2026. URL: https://www.unian.ua/world/mirni-peregovori-u-rf-i-ukrajini-ye-odna-spilna-meta-wsj-13291899.html.

2. Філіппов А. Чому ЄС не поспішає зі вступом України навіть попри обіцянки. *Європейська правда*. 2026. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/03/3/7232389/.

3. «Угода про надра»: ризики та можливості. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2025. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/uhoda-pro-nadra-ryzyky-ta-mozhlyvosti.

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України: Закон України від 12.08.2025 № 4502-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

5. Гацелюк В. Конституційні межі національної системи забезпечення правопорядку. *Український часопис конституційного права*. 2024. № 3. С. 36-52. DOI: https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.3.

6. Марченко О. Р. Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями в умовах війни, мобілізації та євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88. Ч. 4 С. 115-122. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.17

7. Ромців О. І. Множинне громадянство: чи справді українське законодавство потребувало модернізації? *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Серія Право. Вип. 91. Ч. 1. С. 253–258. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.37

8. Пархоменко М. М., Литвяк В. О. Легалізація множинного громадянства в Україні: аналіз законодавчих змін 2025 року. *Нове українське право*. 2025. № 6. С. 80–85. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.11

9. Справа про злочинну організацію у сфері енергетики. Операція «Мідас». *ВАКС вирішив*. 2025. URL: https://hacc-decided.ti-ukraine.org/uk/cases/52025000000000472.

10. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. О. Єрошенко. Донецьк: «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

12. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 15. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / за упоряд. В. В. Рожнової, А. С. Сизоненка, Л. Д. Удалової. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 254–258. 456 с.

13. ККС ВС вказав, що мають враховувати суди під час визначення перевищення правомірних меж щодо повноважень в разі застосування сили. *Юридична практика*. 2021. URL: https://pravo.ua/kks-vs-vkazav-shcho-maiut-vrakhuvaty-sudy-pry-vyznachenni-perevyshchennia-pravookhorontsem-mezhi-ioho-povnovazhen-pry-zastosuvanni-syly/#:~:text

14. Верховний Суд оприлюднив добірку рішень ЄСПЛ щодо дотримання державами стандартів Конвенції. *Судово-юридична газета*. 2026. URL: https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-

praktika/354216-verkhovnyy-sud-obnarodoval-podborku-resheniy-espch-po-soblyudeniyu-gosudarstvami-standartov-konventsii

15. Айдинян А. В. Окремі проблеми розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень у судовій практиці. *Київський часопис права*. 2022. № 3. С. 171–176. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.27

16. Завгороднюк А., Квулюк В., Фаворська О. Як подолати дефіцит людей у війську: переосмислення проблеми мобілізації. *Texty.org.ua*. 2026. URL: https://texty.org.ua/articles/117120/yak-ukrayini-podolaty-deficyt-lyudej-u-vijsku-pereosmyslennya-problemy-mobilizaciyi/.

17. Павленко А. Мобілізація в Україні: адвокат пояснив, які норми містить новий законопроєкт. *ТСН*. 2024. URL: https://tsn.ua/ukrayina/mobilizaciya-v-ukrayini-advokat-poyasniv-yaki-nedoliki-mistit-noviy-zakonoproyekt-2511034.html.

18. Гулійчук Д. Мобілізація в Ізраїлі: чи є там ухилянти, «бусифікація» та хто має відстрочку. *ТСН*. 2025. URL: https://tsn.ua/svit/mobilizatsiia-v-izrayili-chy-ye-tam-ukhylianty-busyfikatsiia-ta-khto-maye-vidstrochku-2854886.html.

19. Про визначення порядку виплат пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 03.01.2025 № 1. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua

References

1. Hirnyk, K. (2026). *U perehovorakh pro prypynennia viiny u Putina i Zelenskoho ye odna spilna meta [In negotiations on ending the war, Putin and Zelenskyy have one common goal]* – WSJ. UNIAN. https://www.unian.ua/world/mirni-peregovori-u-rf-i-ukrajini-ye-odna-spilna-meta-wsj-13291899.html

2. Filippov, A. (2026). *Chomu YeS ne pospishaie zi vstupom Ukrainy navit popry obitsianky [Why the EU is in no hurry with Ukraine's accession despite promises]*. Yevropeiska pravda. https://www.eurointegration.com.ua/news/2026/03/3/7232389/

3. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2025). *«Uhoda pro nadra»: ryzyky ta mozhlyvosti [«Subsoil Agreement»: risks and opportunities]*. https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/uhoda-pro-nadra-ryzyky-ta-mozhlyvosti

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2025). *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia realizatsii prava na nabuttia ta zberezhennia hromadianstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.08.2025 № 4502-IKh [On amendments to some laws of Ukraine regarding ensuring the exercise of the right to acquire and maintain citizenship of Ukraine: Law of Ukraine dated 12.08.2025 No. 4502-IX]*. https://zakon.rada.gov.ua

5. Hatseliuk, V. (2024). Konstytutsiini mezhi natsionalnoi systemy zabezpechennia pravoporiadku [Constitutional limits of the national law enforcement system]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*, (3), 36-52. https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.3

6. Marchenko, O. R. (2025). Spivpratsia Ukrainy z mizhnarodnymy finansovymy orhanizatsiiamy v umovakh viiny, mobilizatsii ta yevrointehratsii [Cooperation of Ukraine with international financial organizations in the conditions of war, mobilization and European integration]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, (88, Ch. 4), 115-122. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.17

7. Romtsiv, O. I. (2025). Mnozhynne hromadianstvo: chy spravdi ukrainske zakonodavstvo potrebuvalo modernizatsii? [Multiple citizenship: did Ukrainian legislation really need modernization?]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, (91, Ch. 1), 253-258. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.37

8. Parkhomenko, M. M., & Lytviak, V. O. (2025). Lehalizatsiia mnozhynnoho hromadianstva v Ukraini: analiz zakonodavchykh zmin 2025 roku [Legalization of multiple citizenship in Ukraine:

analysis of legislative changes in 2025]. *Nove ukrainske pravo*, (6), 80-85. https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.11

9. Transparency International Ukraine. (2025). *Sprava pro zlochynnu orhanizatsiiu u sferi enerhetyky. Operatsiia «Midas» [Case of a criminal organization in the energy sector. Operation "Midas"]*. VAKS vyrishyv. https://hacc-decided.ti-ukraine.org/uk/cases/52025000000000472

10. Verkhovna Rada Ukrainy. (1993). *Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu: Zakon Ukrainy vid 21.10.1993 № 3543-XII [On mobilization preparation and mobilization: Law of Ukraine dated 21.10.1993 No. 3543-XII]*. https://zakon.rada.gov.ua

11. Yeroshenko, O. (Ed.). (2012). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Hloriia Treid.

12. Rozhnova, V. V., Syzonenko, A. S., & Udalova, L. D. (Eds.). (2011). *Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy v kryminalnykh spravakh [Resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine in criminal cases]*. Palyvoda A. V.

13. Yurydychna praktyka. (2021). *KKS VS vkazav, shcho maiut vrakhuvaty sudy pid chas vyznachennia perevyshchennia pravomirnykh mezh shchodo povnovazhen v razi zastosuvannia syly [The SC Criminal Cassation Court indicated what courts should take into account when determining the excess of lawful limits regarding powers in case of use of force]*. https://pravo.ua

14. Sudovo-yurydychna hazeta. (2026). *Verkhovnyi Sud opryliudnyv dobriurku rishen YeSPL shchodo dotrymannia derzhavamy standartiv Konventsii [The Supreme Court published a selection of ECHR decisions on states' compliance with Convention standards]*. https://sud.ua

15. Aidynian, A. V. (2022). Okremi problemy rozmezhuvannia zlovzhyvannia vladoiu abo sluzhbovym stanovyshchem ta perevyshchennia vlady abo sluzhbovykh povnovazhen u sudovii praktytsi [Certain problems of distinguishing between abuse of power or official position and excess of power or official authority in judicial practice]. *Kyivskyi chasopys prava*, (3), 171-176. https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.27

16. Zavhorodniuk, A., Kvuliuk, V., & Favorska, O. (2026). *Yak podolaty defitsyt liudei u viisku: pereosmyslennia problemy mobilizatsii [How to overcome the shortage of people in the army: rethinking the problem of mobilization]*. Texty.org.ua. https://texty.org.ua

17. Pavlenko, A. (2024). *Mobilizatsiia v Ukraini: advokat poiasnyv, iaki normy mistyt novyi zakonoproiekt [Mobilization in Ukraine: a lawyer explained what norms the new draft law contains]*. TSN. https://tsn.ua

18. Huliichuk, D. (2025). *Mobilizatsiia v Izraili: chy ye tam ukhylianty, «busyfikatsiia» ta khto maie vidstrochku [Mobilization in Israel: are there draft dodgers, «busification» and who has a deferment]*. TSN. https://tsn.ua

19. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2025). *Pro vyznachennia poriadku vyplat pensii deiakym katehoriiam osib u 2025 rotsi u period voiennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.01.2025 № 1 [On determining the procedure for pension payments to certain categories of persons in 2025 during the period of martial law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.01.2025 No. 1]*. https://zakon.rada.gov.ua

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

УДК 347.952

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2984-2995

Верба Ольга Богданівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська Політехніка»; професор кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»; приватний виконавець виконавчого округу Львівської області; Голова редакційної колегії Вісника Асоціації приватних виконавців України; член Експертної (науково-консультативної) ради Асоціації приватних виконавців України; член Комітету з міжнародних зв'язків Асоціації приватних виконавців України; координатор співпраці від Асоціації приватних виконавців України з Національною Радою судових виконавців Республіки Польща; медіатор; Голова вченої ради Громадської організації «Агенція з питань виконання рішень»; м. Львів; https://orcid.org/0000-0001-9254-9575.

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ

Анотація. У статті автором досліджено виконавче провадження як самостійний правовий інструмент забезпечення екологічної безпеки України крізь призму захисту екологічних прав особи. Обґрунтовано, що дієвість екологічного правопорядку визначається не лише належністю судового чи іншого юрисдикційного акта, а й спроможністю держави забезпечити його своєчасне, правомірне та ефективне примусове виконання. Встановлено, що у справах екологічного характеру виконавче провадження виконує не допоміжну, а системозабезпечувальну функцію, оскільки саме на цій стадії забезпечується реальне припинення екологічно небезпечної діяльності, усунення наслідків порушень, відшкодування шкоди довкіллю та поновлення порушеного публічного інтересу. Особливу увагу приділено тому, що захист прав особи у виконавчому провадженні не зводиться до бінарної моделі «стягувач – боржник», а охоплює також права третіх осіб, власників майна, користувачів природних ресурсів, членів територіальних громад та інших суб'єктів, на яких поширюються наслідки примусового виконання рішення виконавцем. На підставі аналізу судової та виконавчої практики у справах щодо припинення незаконних скидів стічних вод, ліквідації несанкціонованих сміттєзвалищ, зупинення екологічно небезпечної діяльності та примусового стягнення шкоди, завданої довкіллю, доведено, що рішення немайнового й майнового характеру у сфері екологічної безпеки підлягають примусовому виконанню у порядку

виконавчого провадження. Показано, що помилки органів державної виконавчої служби під час прийняття виконавчих документів, так само як і належне здійснення примусового виконання, безпосередньо впливають на ефективність судового захисту екологічних прав особи. Зроблено висновок, що в умовах реалізації стратегії екологічної безпеки України належна модель виконавчого провадження має забезпечувати справедливий баланс між публічним інтересом у припиненні екологічних порушень та недопущенням непропорційного втручання у права боржника, стягувача й інших осіб.

Ключові слова: сторони (боржник і стягувач), виконавче провадження, виконавчі документи, державний / приватний виконавець, екологічна безпека, судочинство, правосуддя, відшкодування шкоди, судовий розгляд, захист прав особи у виконавчому провадженні, заходи примусового виконання, оскарження діянь виконавця, суд, ухвала / рішення / акт суду, принцип процесуальної економії.

Verba Olha Bohdanivna Candidate of Juridical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure, Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University; Professor of Law Department at the Lviv Institute of the Private Joint-Stock Company «Institution of Higher Education «Interregional Academy of Personnel Management»; Private Enforcement Officer of the Lviv enforcement district; Chair of the Editorial Board of the Bulletin of the APEOU; Member of the Expert (Scientific and Advisory) Council of the APEOU; Member of the International Relations Committee of the APEOU; Liaison Officer of the Association of Private Enforcement Officers of Ukraine with the National Council of Judicial Officers of the Republic of Poland; Mediator; Chair of the Academic Council of the NGO «Agency for Enforcement of Decisions»; Lviv, https://orcid.org/0000-0001-9254-9575.

ENFORCEMENT PROCEEDINGS AS AN INSTRUMENT FOR ENSURING UKRAINE'S ENVIRONMENTAL SECURITY: ISSUES OF THE PROTECTION OF INDIVIDUAL RIGHTS

Abstract. In this article, the author examines enforcement proceedings as an independent legal instrument for ensuring Ukraine's environmental security through the prism of the protection of a person's environmental rights. It is substantiated that the effectiveness of the environmental legal order is determined not only by the proper nature of a court ruling or another jurisdictional act, but also by the State's ability to secure its timely, lawful, and effective enforcement. It is established that, in environmental matters, enforcement proceedings perform not an auxiliary but a system-forming function, since it is precisely at this stage that the actual cessation of environmentally hazardous activities, the elimination of the consequences of violations, compensation for environmental damage, and the restoration of the

impaired public interest are ensured. Particular attention is given to the fact that the protection of a person's rights in enforcement proceedings is not limited to the binary model of "enforcement creditor–debtor," but also extends to the rights of third parties, property owners, users of natural resources, members of territorial communities, and other entities affected by the consequences of the enforcement of a decision by the enforcement officer. On the basis of an analysis of judicial and enforcement practice in cases concerning the cessation of unlawful wastewater discharges, the elimination of unauthorized dumpsites, the suspension of environmentally hazardous activities, and the compulsory recovery of damage caused to the environment, it is demonstrated that both non-pecuniary and pecuniary decisions in the field of environmental security are subject to compulsory enforcement within enforcement proceedings. It is shown that errors committed by bodies of the State Enforcement Service when accepting enforcement documents, as well as the proper conduct of enforcement, directly affect the effectiveness of judicial protection of a person's environmental rights. It is concluded that, in the context of implementing Ukraine's environmental security strategy, a proper model of enforcement proceedings must ensure a fair balance between the public interest in bringing environmental violations to an end and the prevention of disproportionate interference with the rights of the debtor, the enforcement creditor, and other persons.

Keywords: parties (the debtor and the enforcement creditor), enforcement proceedings, enforcement documents, state / private enforcement officer, environmental security, judicial proceedings, justice, compensation for damage, court examination, protection of a person's rights in enforcement proceedings, measures of enforcement, appeal against enforcement officer's actions, court, court ruling / decision / act, the principle of procedural economy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стратегія екологічної безпеки України не може бути зведена виключно до матеріально-правового регулювання відносин у сфері охорони довкілля. Її дієвість визначається також спроможністю держави забезпечити належне, своєчасне й правомірне виконання судових рішень і рішень інших органів, що спрямовані на припинення екологічно небезпечної діяльності, усунення наслідків правопорушень, відшкодування шкоди, відновлення порушеного правопорядку у сфері використання природних ресурсів, землекористування, будівництва, санітарної та техногенної безпеки. Саме тому виконавче провадження [1] є правовим механізмом гарантування екологічної безпеки, у межах якого особливого значення набуває захист прав особи. Правову основу діяльності органів державної виконавчої служби та приватних виконавців визначає Закон України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» № 1403-VIII [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній правничій науці проблематика захисту прав особи у виконавчому провадженні, правової природи

примусового виконання рішень і гарантій діяльності державного та приватного виконавця досліджувалася достатньо активно, однак питання осмислення виконавчого провадження саме як інструменту забезпечення екологічної безпеки України та механізму реалізації екологічних прав особи дотепер не отримало належного комплексного наукового висвітлення. Цим визначена актуальність нашої статті.

Метою статті є комплексне дослідження виконавчого провадження як самостійного правового інструменту забезпечення екологічної безпеки України та з'ясування його значення для ефективного захисту прав особи на стадії примусового виконання рішень у справах екологічного характеру.

Виклад основного матеріалу. Примусове виконання рішень у справах, пов'язаних із довкіллям, часто торкається житла, земельних ділянок, виробничих приміщень, майна, інформації про активи, а також прав осіб, які формально не є боржниками, але перебувають у сфері фактичного впливу виконавчих дій. Тому захист прав особи у виконавчому провадженні не редукується до бінарної моделі «стягувач проти боржника». У сфері забезпечення екологічної безпеки належна модель захисту прав особи є значно складнішою: вона включає, з одного боку, публічний інтерес у реальному виконанні рішення юрисдикційного органу, а з другого – обов'язок не допустити непропорційного обмеження прав боржника, третіх осіб, власників майна, користувачів земельних ділянок, співвласників, членів сім'ї, працівників підприємства тощо.

Емпіричним підтвердженням наведенного вище є матеріали судової та виконавчої практики, яку проаналізуємо.

Так, у справі щодо Полтавського КАТП 1628 йшлося про тимчасову заборону діяльності у частині розміщення твердих побутових відходів на об'єкті в урочищі «Триби» [3]. За матеріалами справи, були зафіксовані порушення природоохоронного законодавства та невиконання припису екоінспекції. Апеляційний суд задовольнив позов і тимчасово заборонив діяльність до отримання висновку з оцінки впливу на довкілля, дозволу на викиди, приведення експлуатації об'єкта у відповідність до вимог та ліквідації забруднення земель, зокрема фільтратного озера. Суб'єкт господарювання не виконав обов'язковий припис органу державного нагляду про усунення порушень та не оскаржив його у встановленому порядку, що й зумовило звернення контролюючого органу до суду. Верховним Судом, залишаючи в силі застосований захід реагування, сформульовано правову позицію про те, що припис органу державного нагляду є обов'язковою до виконання вимогою, а суб'єкт господарювання має альтернативу: або виконати його, або оскаржити, однак ігнорування такого припису легітимізує подальше застосування примусових заходів. Суд наголосив, що тимчасова заборона діяльності як захід державного впливу відповідає принципу пропорційності, оскільки спрямована на запобігання негативним екологічним наслідкам та мінімізацію ризиків для життя і здоров'я людей, що кореспондує з позитивним обов'язком держави забезпечувати захист права на

життя. У цьому контексті Верховний Суд підкреслив, що втручання у господарську діяльність є допустимим за умови наявності суспільної необхідності та дотримання справедливого балансу між публічними та приватними інтересами, причому критеріями такого балансу є необхідність, обґрунтованість і співмірність обраного заходу.

У Постанові Верховного Суду від 21.06.2023 р. у справі № 420/2910/22 [4] предметом спору стало визнання протиправною бездіяльності органу місцевого самоврядування – Суворовської районної адміністрації Одеської міської ради – та зобов'язання ліквідувати несанкціоновані сміттєзвалища на території району. Державна екологічна інспекція виявила порушення законодавства у сфері поводження з відходами та вимагала ліквідувати звалища, орган місцевого самоврядування не забезпечив виконання цієї вимоги, що зумовило звернення прокурора до суду в інтересах держави. Верховний Суд, залишаючи в силі рішення попередніх інстанцій, вказав, що у сфері екологічної безпеки існує прямий державний інтерес, пов'язаний із забезпеченням безпечного довкілля, а тому органи влади зобов'язані діяти оперативно та ефективно, оскільки порушення екологічних вимог може спричинити незворотні наслідки. Окремої уваги Верховний Суд надав питанню ефективності судового захисту, зазначивши, що належним способом поновлення порушеного публічного інтересу є не лише констатація протиправності бездіяльності, а й покладення на відповідний орган обов'язку вчинити конкретні дії, спрямовані на усунення екологічних порушень.

У постанові Верховного Суду від 14.03.2024 р. у справі № 420/9571/20 розглядався позов Держекоінспекції про тимчасову заборону діяльності ТОВ «Шляховик-97» [5]. Верховний Суд частково задовольнив касаційну скаргу та скасував рішення попередніх інстанцій у відповідній частині, постановивши тимчасово заборонити діяльність товариства у частині виробництва асфальтобетону – до отримання висновку з оцінки впливу на довкілля, а також у частині використання певних установок очистки газу – до проведення вимірювань, оформлення актів перевірки, паспортів і оснащення устаткування належними засобами вимірювання.

Проаналізуємо рішення Одеського окружного адміністративного суду від 19.04.2019 р. у справі № 420/1856/19, провадження № П/420/1982/19 [6]. Підставою спору стало те, що Державна екологічна інспекція в Одеській області подала до Ананьївського районного відділу ДВС виконавчий лист, виданий 11.02.2019 р. у справі № 1540/3663/18, для примусового виконання рішення щодо КП «Ананьїв-Водоканал». Згідно з цим виконавчим листом підлягало виконанню судове рішення, яким було застосовано заходи реагування у сфері державного нагляду: зупинити використання десяти артезіанських свердловин до отримання дозволу на спеціальне водокористування. Виконавчий лист надійшов до ДВС 25.02.2019 р., але вже 27.02.2019 р. державний виконавець повернув його стягувачу без прийняття до виконання, пославшись на п. 7 ч. 4

ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження» та мотивуючи це тим, що виконання такого рішення нібито не передбачає застосування заходів примусового виконання. У зв'язку з цим Держекоінспекція звернулася до адміністративного суду з вимогами: визнати протиправним і скасувати повідомлення про повернення виконавчого документа без прийняття до виконання; визнати протиправною бездіяльність посадової особи ДВС; зобов'язати орган ДВС прийняти виконавчий лист до виконання та винести постанову про відкриття виконавчого провадження. Суд констатував, що виконавчий лист був безпідставно повернутий стягувачу без прийняття до виконання, аргументуючи, що рішення передбачає застосування заходів примусового виконання; виконавчий лист оформлено відповідно до закону; отже, він є виконавчим документом, що має виконуватися органом державної виконавчої служби. Через це суд визнав протиправним і скасував повідомлення про повернення виконавчого документа від 27.02.2019 р. Отже, екологічні рішення немайнового характеру є повноцінним предметом виконавчого провадження, а помилка органу ДВС здатна трансформуватися у самостійну загрозу ефективному захисту екологічних прав.

Здійснимо аналіз рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 13.09.2023 р. у справі № 460/20420/23. Державна екологічна інспекція Поліського округу звернулася до Рівненського відділу ДВС із заявою про відкриття виконавчого провадження на підставі виконавчого листа від 22.06.2023 р., виданого у справі № 460/8668/20. За постановою Восьмого апеляційного адміністративного суду від 09.05.2023 р., якою було частково зупинено виробництво, виконання робіт і надання послуг ТОВ «Колор С.І.М.» до: 1) отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин від додаткових стаціонарних джерел, зазначених в акті перевірки; 2) виконання умов дозволу на викиди щодо виробничого контролю й моніторингу стану атмосферного повітря на межі санітарно-захисної зони. Попри це державний виконавець 16.08.2023 р. повернув виконавчий документ без прийняття до виконання, пославшись на п. 7 ч. 4 ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження», тобто на те, що виконання такого рішення нібито не передбачає застосування заходів примусового виконання. Суд виходив із того, що за ст.ст. 5, 18, 26 і 63 Закону № 1404-VIII виконавець зобов'язаний розпочати примусове виконання на підставі виконавчого документа за заявою стягувача, а за рішеннями немайнового характеру – встановити строк для добровільного виконання і надалі перевірити його дотримання. Ст. 63 Закону врегульовано виконання рішень, за якими боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення. Суд заперечив підхід ДВС, за яким часткове зупинення виробництва нібито не є «зобов'язальним» рішенням. Навпаки, суд трактував його як різновид рішення про утримання від певних дій, що якраз і підпадає під сферу дії ст. 63 Закону № 1404-VIII. Суд звернув увагу на ст. 10 Закону № 1404-VIII, яка передбачає заходи примусового виконання, і підкреслив, що цей перелік не є

вичерпним, оскільки п. 5 ч. 1 ст. 10 допускає також інші заходи примусового характеру, передбачені законом. Суд зазначив, що, залежно від змісту зобов'язання, до боржника можуть застосовуватися й інші механізми примусового виконання, які забезпечують досягнення мети виконавчого провадження. Суд на основі норм Закону № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» наголосив, що повне або часткове зупинення виробництва, виконання робіт чи надання послуг можливе виключно за рішенням суду, а відновлення діяльності після зупинення пов'язується з усуненням встановлених судом порушень і повідомленням про це органу нагляду. Суд визнав протиправним і скасував повідомлення про повернення виконавчого документа без прийняття до виконання та зобов'язав Рівненський відділ ДВС відкрити виконавче провадження з виконання виконавчого листа у справі № 460/8668/20 за заявою стягувача. Отже, рішення адміністративного суду про часткове зупинення виробництва, виконання робіт і надання послуг суб'єктом господарювання до усунення екологічних порушень є рішенням немайнового характеру, що передбачає утримання боржника від певних дій і тому підлягає примусовому виконанню в порядку Закону України «Про виконавче провадження»; повернення виконавчого документа з мотиву відсутності заходів примусового виконання є протиправним.

На нашу думку, показовим для дослідження виконавчого провадження як механізму забезпечення екологічної безпеки є кейс щодо МКП «Бердичівкомунсервіс», у якому суди двох інстанцій підтвердили правомірність застосування до суб'єкта господарювання заходів реагування у зв'язку з порушенням вимог водоохоронного законодавства. За результатами перевірки Державна екологічна інспекція Поліського округу встановила, що підприємство здійснювало скиди зворотних (стічних) вод із дев'яти випусків без належного дозволу на спеціальне водокористування та без затверджених нормативів гранично допустимих скидів, що стало підставою для звернення контролюючого органу до суду. Житомирський окружний адміністративний суд, задовольнивши позов, застосував до підприємства заходи реагування у вигляді обов'язку зупинити скиди стічних вод до отримання дозволу на спеціальне водокористування, затвердження нормативів ГДС та виконання припису ДЕІ Поліського округу від 20.06.2024 р. Надалі Сьомий апеляційний адміністративний суд, залишаючи рішення без змін, підтвердив, що доводи апеляційної скарги не спростовують ані встановлених фактичних обставин, ані правової обґрунтованості обраного судом способу реагування. Справа перейшла на стадію примусового виконання рішення. Ефективність судового захисту екологічних прав кожної особи і публічного інтересу прямо залежить від завершальної стадії – скерування виконавчих документів до органів ДВС та належної організації контролю за припиненням незаконних скидів. Виконавче провадження у справах екологічного характеру виконує системозабезпечувальну функцію, оскільки без належного механізму примусового виконання судове

рішення ризикує залишитися формальним приписом без достатнього регулятивного ефекту. Факт невиконання припису було додатково підтверджено під час позапланової перевірки, проведеної у лютому 2025 р.: інспекторами встановлено, що, попри вимоги контролюючого органу, підприємство продовжувало здійснювати скид стічних вод із випусків на вулицях Урожайна, Річна, Трудова та Осипенка у м. Бердичеві, що підтверджено актами відбору проб вод, а за період із червня 2024 р. по лютий 2025 р. до річки Гнилоп'ять та струмка Семенівський потрапило понад 22 тис. кубічних метрів стічних вод. Постановою Бердичівського відділу ДВС Хмельницького міжрегіонального управління Міністерства юстиції України було відкрито виконавче провадження щодо примусового виконання цього рішення. Виконавчий документ передбачав зобов'язання боржника здійснювати скиди у водні об'єкти лише за наявності розроблених і затверджених нормативів ГДС та дозволу на спеціальне водокористування; забезпечити попереднє очищення зливових вод; розробити та затвердити правила приймання поверхневого стоку до міської дощової каналізації м. Бердичева; розробити заходи щодо запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дощовими, сніговими) водами; забезпечити контроль за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод. [8, 13].

Проаналізуємо Постанову Верховного Суду від 21.06.2023 р. у справі № 420/2910/22, ухвалену за позовом заступника керівника Суворовської окружної прокуратури м. Одеси в інтересах Державної екологічної інспекції Південно-західного округу до Суворовської районної адміністрації Одеської міської ради. Предметом спору було визнання протиправною бездіяльності районної адміністрації щодо неліквідації несанкціонованих сміттєзвалищ будівельних, твердих побутових та органічних відходів у промисловій зоні Суворовського району м. Одеси та зобов'язання забезпечити їх повну ліквідацію. Верховний Суд залишив без змін рішення судів попередніх інстанцій, які задовольнили позов. Верховний Суд фактично підтвердив: бездіяльність органу публічної влади у сфері охорони довкілля може бути самостійним об'єктом судового контролю, а належним способом захисту є не лише констатування протиправності, а й покладення на відповідний орган позитивного обов'язку вчинити конкретні дії, спрямовані на усунення екологічного порушення. Із матеріалів справи випливає, що доводи про відсутність підпорядкованих підприємств чи цільового фінансування не були визнані такими, що звільняють районну адміністрацію від виконання її природоохоронних повноважень [9].

Цікавим є кейс щодо ДП «Олевське лісове господарство», у якому предметом судового захисту та подальшого виконавчого провадження стало відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу незаконними порубками та пошкодженням дерев. За результатами позапланової перевірки, проведеної у 2020 р., Державною екологічною інспекцією Поліського округу було виявлено порушення природоохоронного законодавства та нараховано збитки у значному розмірі. Оскільки у добровільному порядку

підприємство шкоду не відшкодувало, після судового розгляду і підтвердження апеляційним господарським судом обов'язку боржника компенсувати завдані збитки, стягувач вдався до механізму примусового виконання рішення.

Завершальною стадією цього процесу стало закінчення виконавчого провадження постановою Печерського відділу державної виконавчої служби у місті Києві у зв'язку з повним фактичним виконанням рішення: підприємством було сплачено не лише суму шкоди, а й виконавчий збір та витрати виконавчого провадження [10]. З цього прикладу ми бачимо, що виконавче провадження у справах про екологічні правопорушення забезпечує реальність компенсаційної функції екологічної відповідальності, перетворюючи встановлений судом обов'язок на фактичне поновлення майнових інтересів держави та територіальної громади, а також він підтверджує, що саме стадія примусового виконання є тим правовим механізмом, який гарантує дієвість судового захисту у випадках, коли боржник ухиляється від добровільного виконання рішення.

Показовим прикладом реалізації виконавчого провадження як механізму забезпечення екологічної безпеки є справа щодо ДП «Дубноводоканал», у якій судовий захист екологічного інтересу був доведений до стадії повного фактичного виконання. За результатами перевірки, проведеної Державною екологічною інспекцією Поліського округу на виконання доручення Прем'єр-міністра України, було встановлено, що підприємство упродовж тривалого періоду здійснювало скид стічних вод в річку Іква з перевищенням установлених нормативів гранично допустимого скиду забруднюючих речовин. У зв'язку з цим Інспекцією було нараховано понад 1,6 млн грн шкоди, завданої навколишньому природному середовищу внаслідок порушення вимог Водного кодексу України. Оскільки боржник добровільно зазначені збитки не відшкодував, спір перейшов у судову площину, а після підтвердження правомірності вимог Інспекції судами першої та апеляційної інстанцій – у площину примусового виконання. За заявою стягувача органом ДВС у Дубенському районі Рівненської області було відкрито виконавче провадження, яке завершилося повним відшкодуванням шкоди [11]. У цій справі бачимо дієвість виконавчого провадження у справах про екологічну шкоду: встановлений судом обов'язок боржника компенсувати шкоду довкіллю не залишився декларативним, а був трансформований у фактичне надходження коштів завдяки застосуванню процедур примусового виконання рішення суду. У соціально-економічному та правовому вимірі це підтверджує, що виконавче провадження у природоохоронних спорах здійснює і відновну функцію, забезпечуючи компенсацію екологічних втрат, і превентивну, оскільки формує практику невідворотності юридичних наслідків за порушення екологічного законодавства.

Здійснимо аналіз справи щодо АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» в особі філії «Буринський елеватор», у якому спір про відшкодування екологічної шкоди був доведений до стадії повного фактичного виконання саме завдяки застосуванню засобів примусового виконання. За

результатами перевірки Державною екологічною інспекцією у Сумській області було встановлено, що протягом дев'яти місяців 2017 р. підприємство здійснювало наднормативні викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря зі стаціонарних джерел у м. Буринь, у зв'язку з чим Інспекцією було нараховано збитки в розмірі 3 879 580 грн. Оскільки у добровільному порядку зазначена сума боржником відшкодована не була, захист інтересів держави було реалізовано через судову процедуру, яка завершилася перемогою екологічної інспекції в судах усіх інстанцій. Водночас, саме після цього справа набула завершеного змісту: у серпні 2021 р. Шевченківським відділом ДВС у м. Києві було відкрито виконавче провадження, і лише тоді було забезпечено сплату основної суми боргу, виконавчого збору та витрат виконавчого провадження у повному обсязі [12]. Отже, у справах про екологічну шкоду ефективність судового захисту залежить не лише від правильності судового рішення, а й від спроможності органу ДВС трансформувати юрисдикційний припис у фактичне виконання. Саме виконавець у такій категорії спорів забезпечує перехід від формального визнання обов'язку боржника до реального відновлення порушеного екологічного правопорядку.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах реалізації стратегії екологічної безпеки України виконавче провадження є одним із найвагоміших правових інструментів забезпечення реальності екологічного правопорядку, в межах якого захист прав особи набуває системоутворюючого значення для досягнення справедливого балансу між публічним інтересом у припиненні екологічно небезпечної діяльності та недопущенням непропорційного втручання у сферу прав боржника, стягувача й третіх осіб. Проаналізована судова практика засвідчує, що ефективність судового захисту в екологічних справах визначається не лише належністю рішення юрисдикційного органу, а й спроможністю механізму примусового виконання забезпечити його своєчасну, правомірну та змістовно адекватну реалізацію.

Література:

1. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#n617.

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text.

3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 29.05.2024 р. у справі № 440/4934/21 (адміністративне провадження № К/990/34725/22). URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119503106.

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 21.06.2023 р. у справі № 420/2910/22 (адміністративне провадження № К/990/6136/23) URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111725002.

5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 14.03.2024 р. у справі № 420/9571/20 (адміністративне провадження № К/9901/19855/21) URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117694724.

6. Рішення Одеського окружного адміністративного суду від 19.04.2019 р. у справі № 420/1856/19 (номер судового провадження П/420/1982/19). URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/81277706.

7. Рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 13.09.2023 р. у справі № 460/20420/23 (номер судового провадження 56178/23) URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/113433676.

8. Апеляційний суд підтвердив правомірність вимог ДЕІ Поліського округу та обов'язок МКП «Бердичівкомунсервіс» зупинити незаконні скиди : офіційний вебпортал. *Державна екологічна інспекція Поліського округу*. 2025. 27 листоп. URL : https://polissyareg.dei.gov.ua/post/apelyatsiyniy-sud-pidtverdiv-pravomirnist-vimog-dei-poliskogo-okrugu-ta-obo....

9. Постанова Верховного Суду від 21.06.2023 р. у справі № 420/2910/22 (адміністративне провадження № К/990/6136/23). URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111725002.

10. З ДП «Олевське лісове господарство» стягнуто шкоду через незаконні порубки – понад 720 тис грн. : офіційний вебпортал. *Державна екологічна інспекція Поліського округу*. 2023. 09 черв. URL : https://www.polissyareg.dei.gov.ua/post/1467.

11. Нарешті судова тяганина з «Дубноводоканал» дала результат, підприємство сплатило збитки у розмірі понад 1,6 млн гривень : офіційний вебпортал. *Державна екологічна інспекція Поліського округу*. 2022. 11 листоп. URL : https://polissyareg.dei.gov.ua/post/1238.

12. З «Буринського елеватора» стягнуто майже 4 млн.грн. збитків : офіційний вебпортал. *Державна екологічна інспекція у Сумській області*. 2022. 09 серп. URL : https://sumy.dei.gov.ua/post/191.

13. Виконавче провадження розпочато: МКП «Бердичівкомунсервіс» зобов'язане виконати рішення суду та виконати заходи реагування : офіційний вебпортал. *Державна екологічна інспекція Поліського округу*. 2026. 13 лют. URL :https://polissyareg.dei.gov.ua/post/3815.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro vykonavche provadzhennia» [The Law of Ukraine «On Enforcement Proceedings»]. (2016, June 02). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19 [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro orhany ta osib, yaki zdijsniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv» [The Law of Ukraine «On Bodies and Persons Exercising Compulsory Enforcement of Court Decisions and Decisions of Other Bodies»]. (2016, June 02). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19 [in Ukrainian].

3. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u spravi № 440/4934/21 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Administrative Court in case № 440/4934/21]. (2024, May 29). *https://www.google.com/search?q=iplex.com.ua.* Retrieved from https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119503106 [in Ukrainian].

4. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u spravi № 420/2910/22 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Administrative Court in case № 420/2910/22]. (2023, June 21). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/111725002 [in Ukrainian].

5. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u spravi № 420/9571/20 [Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Cassation Administrative Court in case № 420/9571/20]. (2024, March 14). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/117694724 [in Ukrainian].

6. Rishennia Odeskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu u spravi № 420/1856/19 [Decision of the Odesa District Administrative Court in case № 420/1856/19]. (2019, April 19). *reyestr.court.gov.ua.* Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/81277706 [in Ukrainian].

7. Rishennia Rivnenskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu u spravi № 460/20420/23 [Decision of the Rivne District Administrative Court in case № 460/20420/23]. (2023, September 13). *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/113433676 [in Ukrainian].

8. Apeliatsiinyi sud pidtverdyv pravomirnist vymoh DEI Poliskoho okruhu ta oboviazok MKP «Berdychivkomunservis» zupynyty nezakonni skydy [The Court of Appeal confirmed the legality of the requirements of the SEI of the Polissya region and the obligation of the ICC «Berdychivkomunservis» to stop illegal discharges]. (2025, November 27). *polissyareg.dei.gov.ua.* Retrieved from https://polissyareg.dei.gov.ua/post/apelyatsiyniy-sud-pidtverdiv-pravomirnist-vimog-dei-poliskogo-okrugu-ta-obo... [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 420/2910/22 [Resolution of the Supreme Court in case № 420/2910/22]. (2023, June 21). *reyestr.court.gov.ua.* Retrieved from https://reyestr .court.gov.ua/Review/111725002 [in Ukrainian].

10. Z DP «Olevske lisove hospodarstvo» stiahnuto shkodu cherez nezakonni porubky – ponad 720 tys hrn [Damage was recovered from SE «Olevske Forestry» due to illegal logging – more than 720 thousand UAH]. (2023, June 09). *polissyareg.dei.gov.ua.* Retrieved from https://www.polissyare g.dei.gov.ua/post/1467 [in Ukrainian].

11. Nareshti sudova tiahanyna z «Dubnovodokanal» dala rezultat, pidpryiemstvo splatylo zbytky u rozmiri ponad 1,6 mln hryven [Finally, the litigation with «Dubnovodokanal» yielded a result, the company paid damages in the amount of over 1.6 million hryvnias]. (2022, November 11). *polissyareg.dei.gov.ua.* Retrieved from https://polissyareg.dei.gov.ua/post/1238 [in Ukrainian].

12. Z «Burynskoho elevatora» stiahnuto maizhe 4 mln.hrn. zbytkiv [Almost 4 million UAH of damages were recovered from «Burynskyi Elevator»]. (2022, August 09). *sumy.dei.gov.ua.* Retrieved from https://sumy.dei.gov.ua/post/191 [in Ukrainian].

13. Vykonavche provadzhennia rozpochato: MKP «Berdychivkomunservis» zoboviazane vykonaty rishennia sudu ta vykonaty zakhody reahuvannia [Enforcement proceedings started: ICC «Berdychivkomunservis» is obliged to execute the court decision and implement response measures]. (2026, February 13). *polissyareg.dei.gov.ua.* Retrieved from https://polissyareg.dei.gov.ua/post/3815 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 340.142

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-2996-3007

Волкова Юлія Анатоліївна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-2799-3933

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ: ПОНЯТТЯ ТА МІСЦЕ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено поняття, роль та місце судового прецеденту в національній правовій системі. Вказано, що проблематика визначення правової природи суддівської правотворчості залишається дискусійною у сучасній юридичній науці. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що в нинішньому розумінні правові висновки Верховного Суду поступово трансформуються, набуваючи нових характеристик і дедалі більше ознак, притаманних судовому прецеденту.

Констатовано, що в українській правовій доктрині, як у межах загальної теорії права, так і в окремих галузевих науках, протягом тривалого часу домінувала позиція, відповідно до якої судовий прецедент не розглядався як джерело права.

Поширене уявлення про те, що прецедент має визначальне значення лише в англосаксонській правовій системі, водночас не заперечувало його фактичного існування у державах романо-германської правової сім'ї. Більше того, аналіз законодавства європейських країн дає підстави говорити про наявність у судах певних правотворчих функцій, що, своєю чергою, свідчить про поступове зближення двох провідних правових традицій.

Зроблено висновок, що право часто розвивається швидше, ніж законодавство, оскільки є більш гнучким і здатним оперативно реагувати на зміни суспільних відносин. З огляду на позитивний вплив прецеденту на правозастосування та подолання прогалин у законодавстві, доцільним видається його поступове закріплення на законодавчому рівні як офіційного джерела права. Важливим кроком у цьому напрямі вже стало закріплення обов'язковості правових висновків Верховного Суду.

Євроінтеграційні процеси також сприяють запозиченню європейських правових стандартів, у яких судовий прецедент відіграє важливу роль. Водночас питання про те, наскільки органічно цей інститут інтегрується в українську правову систему, залишається відкритим і потребує подальшого розвитку.

Ключові слова: прецедент, судовий прецедент, судова практика, прецедентна сила, судовий акт, правова позиція, Верховний Суд, практика ЄСПЛ, єдність судової практики, судове рішення.

Volkova Yuliya Anatoliivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Law Higher Education Institution "Kyiv University of Market Relations"**,** Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-2799-3933

JUDICIAL PRECEDENT: CONCEPT AND ITS PLACE IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. The article studies the concept, role and place of judicial precedent in the national legal system. It is indicated that the problem of determining the legal nature of judicial law-making remains debatable in modern legal science. The analysis of scientific sources indicates that in the current sense the legal conclusions of the Supreme Court are gradually transformed, acquiring new characteristics and more and more features inherent in judicial precedent. doctrine, both within the framework of the general theory of law and in certain branch sciences, for a long time dominated the position according to which judicial precedent was not considered as a source of law. The widespread idea that precedent is of decisive importance only in the Anglo-Saxon legal system, at the same time did not deny its actual existence in the states of the Romano-Germanic legal family. Moreover, the analysis of the legislation of European countries gives grounds to talk about the presence of certain law-making functions in the courts, which, in turn, indicates a gradual rapprochement of the two leading legal traditions.

It is concluded that law often develops faster than legislation, since it is more flexible and able to quickly respond to changes in social relations. Taking into account the positive impact of precedent on law enforcement and overcoming gaps in legislation, it seems appropriate to gradually consolidate it at the legislative level as an official source of law. An important step in this direction has already been the consolidation of the binding nature of legal opinions of the Supreme Court. European integration processes also contribute to the borrowing of European legal standards, in which judicial precedent plays an important role. At the same time, the question of how organically this institution is integrated into the Ukrainian legal system remains open and needs further development.

Keywords: precedent, judicial precedent, judicial practice, precedent force, judicial act, legal position, Supreme Court, ECtHR practice, unity of judicial practice, court decision.

Постановка проблеми. Проблематика визначення правової природи суддівської правотворчості залишається дискусійною у сучасній юридичній науці. Аналіз наукових джерел свідчить про те, що в нинішньому розумінні правові висновки Верховного Суду поступово трансформуються, набуваючи нових характеристик і дедалі більше ознак, притаманних судовому прецеденту.

В українській правовій доктрині, як у межах загальної теорії права, так і в окремих галузевих науках, протягом тривалого часу домінувала позиція,

відповідно до якої судовий прецедент не розглядався як джерело права. Поширене уявлення про те, що прецедент має визначальне значення лише в англосаксонській правовій системі, водночас не заперечувало його фактичного існування у державах романо-германської правової сім'ї. Більше того, аналіз законодавства європейських країн дає підстави говорити про наявність у судах певних правотворчих функцій, що, своєю чергою, свідчить про поступове зближення двох провідних правових традицій.

Сучасне континентальне право тих держав, на які орієнтується Україна у своєму правовому розвитку, вже не обмежується виключно нормами законів і кодексів. Воно значною мірою формується завдяки великій кількості судових рішень різних інстанцій, що ухвалюються на основі аналізу конкретних обставин справ, аргументації попередніх рішень, а інколи й доволі гнучкого тлумачення законодавчих норм. Навіть найбільш досконала систематизація законодавства не здатна забезпечити достатню деталізацію правового регулювання, а також оперативне реагування на динамічні зміни у сфері соціально-економічних відносин, особливо в умовах ринкової економіки.

Саме тому дослідження ролі судового прецеденту набуває особливої актуальності в сучасних умовах реформування судової системи та оновлення законодавства України. Це питання є ще більш значущим з огляду на євроінтеграційні процеси, які передбачають адаптацію національної правової системи до європейських стандартів, де роль судової практики та прецеденту є значно вагомішою.

Стан опрацювання проблематики. Питання судового прецеденту досліджувалося у працях багатьох науковців, водночас, попри наявність значної кількості наукових напрацювань, ряд важливих теоретичних і практичних аспектів, зокрема визначення поняття, ролі та місця судового прецеденту в національній правовій системі, потребують подальшого ґрунтовного дослідження.

З огляду на це, *метою статті є* визначення поняття, ролі та місця судового прецеденту в національній правовій системі.

Виклад основного матеріалу. Як підкреслюється у спеціальній літературі, в умовах глибинних трансформацій світових правових систем, а також зближення романо-германської та англо-саксонської правових традицій, особливої ваги набуває питання визначення джерел права як фундаменту правозастосовної діяльності.

Для України, де правова система перебуває у стані активного розвитку, ця проблема є надзвичайно актуальною з огляду на подальшу еволюцію права. У сучасних умовах, окрім практики Європейського суду з прав людини та рішень Конституційного Суду України, дедалі більшого значення як джерела права набувають правові позиції Верховного Суду України та його правові висновки [1].

У цьому контексті правові висновки Верховного Суду демонструють окремі риси судового прецеденту, що традиційно не є характерним для

національної правової системи, яка історично належить до романо-германської правової сім'ї.

Обґрунтовуючи наявність в Україні судового прецеденту як безпосереднього джерела права, окремі автори звертають увагу на унікальний процес взаємодії та поєднання англо-саксонської і романо-германської правових систем. Цей процес проявляється, зокрема, у взаємопроникненні правових інститутів, унаслідок чого в межах романо-германської традиції поступово з'являється прецедент у різних формах, а також формується судова доктрина як джерело права [2].

Отже, в умовах сучасної правової динаміки, що характеризується синтезом двох провідних правових систем, постає питання щодо визначення статусу правового висновку Верховного Суду як елементу суддівської правотворчості та можливості надання йому рис судового прецеденту, попри те, що такий підхід загалом не є типовим для національної правової системи.

У зарубіжних юридичних словниках прецедент трактується як правило або принцип, сформульований у попередньому судовому рішенні, який має обов'язкову чи переконливу силу при вирішенні наступних справ із подібними фактичними обставинами або правовими питаннями. При цьому застосування таких рішень ґрунтується на принципі *stare decisis*, що передбачає необхідність дотримання раніше ухвалених судових позицій [3].

Відповідно до доктрини *stare decisis*, значення може мати навіть одне судове рішення, яке набуває характеру прецеденту. Водночас у країнах континентальної правової традиції, як правило, для формування значущої правової позиції необхідною є сукупність узгоджених судових рішень з одного питання. Проте це не виключає ситуацій, коли рішення вищої судової інстанції має вагоме юридичне значення навіть за відсутності сформованої практики [4].

У загальному розумінні принцип *stare decisis* зобов'язує суд враховувати та поважати раніше встановлені прецеденти. Його походження пов'язане з латинським висловом «*Stare decisis et non quieta movere*», що означає «дотримуватися вже вирішеного і не порушувати усталеного». Зазначений принцип включає два основні елементи: по-перше, рішення вищого суду або того ж суду у попередній справі є обов'язковим для застосування судами нижчого рівня; по-друге, суд має право відступити від власного прецеденту, однак лише за наявності вагомих підстав і з урахуванням загальних правових принципів [5].

Отже, концепція судового прецеденту як джерела права базується на ідеї правової визначеності, яка забезпечується стабільністю та єдністю судової практики. Водночас важливо враховувати, що прецедент сформувався в межах системи загального права як самостійний вид права поряд із законодавством (статутним правом) та підзаконними актами, прийнятими органами виконавчої влади. У таких правових системах прецедентне право являє собою сукупність судових рішень, які можуть використовуватися як орієнтир при вирішенні аналогічних справ [6]. Таким чином, у країнах загального права судовий

прецедент виступає повноцінним джерелом права, що функціонує поряд із законами та підзаконними актами, доповнюючи їх, зокрема у випадках прогалин або колізій у правовому регулюванні.

Суттєвою умовою застосування прецеденту є наявність подібності між обставинами справи, у якій він був сформований, та тієї, що розглядається судом. Лише за умови релевантності фактичних обставин можливе коректне використання відповідного правового висновку [6].

Окремі дослідники визначають класичний судовий прецедент як судове рішення, що містить нормативний припис, розрахований на неодноразове застосування та обов'язковий для судів тієї ж або нижчої інстанції при вирішенні аналогічних справ. Водночас дослідниця звертає увагу на існування різних видів прецедентів, серед яких особливе місце займає правороз'яснювальний прецедент, що має інтерпретаційний характер і полягає у тлумаченні норм права [7, с. 188].

На думку науковців, саме такий різновид прецеденту є найбільш характерним для правової системи України. У цьому випадку йдеться про прецедент-тлумачення, який деталізує положення законодавства, усуває неоднозначності у правових нормах і сприяє формуванню єдиної практики їх застосування [8, с. 30–31].

Окремо виділяють також прецеденти з перспективною дією. Зокрема, у спеціальній літературі зазначається, що в українській судовій системі (за винятком конституційного судочинства) відсутній інститут перспективної дії судових рішень (*prospective overruling*). На відміну від законодавчих норм, нові правові позиції судів зазвичай поширюються і на правовідносини, що виникли до їх формування. Вперше концепція перспективного застосування прецеденту була використана у США у 1932 році суддею Кардозо у справі *Sunburst*, де було визнано можливість одночасного застосування чинного прецеденту у конкретній справі та відмови від нього на майбутнє [9].

У рішенні Верховного Суду США від 5 грудня 1932 року підкреслювалося, що якщо тлумачення закону судом штату не порушує конституційні права сторін, застосування такого тлумачення на основі принципу *stare decisis* не може супроводжуватися застереженням про його незастосування в майбутньому. Відповідно, при перегляді рішень судів штатів Верховний Суд перевіряє, чи не порушують вони прав, гарантованих федеральною Конституцією [10].

Досліджуючи практику Верховного Суду США, виділяють три ключові критерії визначення доцільності перспективного застосування нових правових позицій: по-перше, рішення має встановлювати нове правило; по-друге, необхідно оцінювати його мету, історію та можливі наслідки, а також вплив ретроактивності; по-третє, слід враховувати ризик істотної несправедливості, що може виникнути у разі зворотної дії такого рішення [11, с. 6–7].

Поряд із терміном «судовий прецедент» у правовій доктрині використовується поняття «провідні судові рішення», яке означає акти, що формують

нові правові підходи або істотно впливають на тлумачення чинного законодавства. У науковій літературі такі рішення іноді ототожнюються із судовою доктриною. У вітчизняній правовій науці під судовою доктриною розуміють правові висновки, викладені у рішеннях Верховного Суду, які мають враховуватися судами, але не механічно, а з урахуванням конкретних обставин справи та ієрархії джерел права, що забезпечує незалежність суддів і реалізацію принципу верховенства права [2, с. 101].

Водночас окремі дослідники пропонують розмежовувати поняття судового прецеденту та судової доктрини, оскільки, судова доктрина відображає стабільність правозастосування у поєднанні з його розвитком і здатна не лише пояснювати норми, а й формувати нові підходи до вирішення аналогічних правових ситуацій у майбутньому [12, с. 160].

Ще одним близьким за змістом поняттям є «судова практика». Деякі науковці вважають, що вона відрізняється від прецеденту тим, що останній є результатом вирішення конкретної справи, тоді як судова практика являє собою сукупність рішень у певній категорії справ [13, с. 40]. Зазначається, що судовий прецедент є похідним від судової практики і спрямований на подолання прогалин у правовому регулюванні [8, с. 30].

Інші дослідники розглядають судову практику як систему рішень, що містять зразки застосування та тлумачення правових норм. При цьому прецедент виконує допоміжну роль, доповнюючи нормативно-правові акти, розвиваючи їх положення та усуваючи невизначеність у правовому регулюванні. Таке рішення зазвичай має новаторський характер і відрізняється від усталеної практики [14, с. 61–62].

У законодавстві України термін «судовий прецедент» прямо не закріплений. Водночас аналіз норм процесуального права свідчить, що у Господарському процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України, Кримінальному процесуальному кодексі України та Цивільному процесуальному кодексі України фактично використовуються близькі за змістом категорії, зокрема «судова практика», «правовий висновок» і «правова позиція».

Це підтверджується положеннями ч. 4 ст. 236 ГПК України, ч. 5 ст. 242 КАС України, ч. 4 ст. 263 ЦПК України та ч. 6 ст. 368 КПК України, а також нормами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (зокрема статтями 6, 13, 36), відповідно до яких суди зобов’язані враховувати правові висновки Верховного Суду при застосуванні норм права під час вирішення справ. При цьому саме поняття «правовий висновок» є найбільш поширеним у процесуальному законодавстві порівняно з іншими спорідненими категоріями.

Разом з тим термін «правова позиція» використовується значно рідше. Зокрема, у ч. 6 ст. 347 КАС України (аналогічні положення містяться у ч. 6 ст. 303 ГПК України та ч. 6 ст. 404 ЦПК України) передбачено, що якщо Велика Палата Верховного Суду вже сформулювала правову позицію щодо юрисдикції

спору в аналогічних правовідносинах, справа повертається відповідній колегії або палаті для подальшого розгляду. Окрім цього, у процесуальних кодексах застосовується поняття «судова практика». Так, наприклад, положення ч. 5 ст. 328 та ч. 3 ст. 333 КАС України (а також відповідні норми ГПК України і ЦПК України) визначають підставою для відкриття касаційного провадження необхідність вирішення питання права, що має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики. Також відповідно до ч. 5 ст. 346 КАС України суд касаційної інстанції може передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо вона містить виключну правову проблему та потребує забезпечення розвитку права і формування єдиної практики застосування норм [15].

Отже, судову практику доцільно розуміти як сукупність правових висновків Верховного Суду щодо застосування конкретних норм права у відповідних правовідносинах, які характеризуються певною стабільністю та узгодженістю. Водночас поняття «правова позиція» у буквальному розумінні стосується передусім випадків, коли Велика Палата формулює підхід до визначення юрисдикції спору, тобто виступає різновидом правового висновку. З огляду на лексичне значення, «позиція» означає певну точку зору або ставлення, що визначає подальші дії, тоді як «висновок» є підсумковим судженням, сформованим на основі аналізу фактів і міркувань. Тому з метою уніфікації термінології більш доцільним видається використання поняття «правовий висновок» як остаточно сформульованого підходу до застосування правової норми [15].

Судовий прецедент у цьому контексті можна визначити як сформульований у рішенні суду касаційної інстанції правовий висновок щодо способу застосування норми права, який забезпечує єдність підходів до її тлумачення, сприяє подоланню колізій та заповненню прогалин у законодавстві, а також підлягає врахуванню при вирішенні аналогічних справ. При цьому йдеться не про створення нових норм, а про визначення обов’язкового способу їх застосування. Винятком можна вважати ситуації, коли суд застосовує аналогію закону або права, фактично формуючи підхід до врегулювання правовідносин за відсутності прямого нормативного регулювання.

Проведений аналіз дає підстави сформулювати такі проміжні висновки. По-перше, судовий прецедент – це правовий висновок, сформульований судом вищої інстанції під час розгляду конкретної справи, який визначає підхід до застосування норм права та підлягає врахуванню у подібних правовідносинах. По-друге, судовий прецедент є формою суддівської правотворчості, яка не створює нових норм, а забезпечує їх однакове застосування, сприяє усуненню колізій і заповненню прогалин у правовому регулюванні. По-третє, хоча судовий прецедент формально не визнається джерелом права в Україні, його функції фактично виконують такі категорії, як «правовий висновок», «судова практика» та «правова позиція». При цьому домінуючим є поняття правового висновку

Верховного Суду, судова практика розглядається як їх сукупність, а правова позиція виступає окремим різновидом такого висновку.

Розглядаючи судовий прецедент як потенційне джерело права в Україні, доцільно виокремити два ключові виміри цієї проблеми. По-перше, прецедент може виступати безпосереднім джерелом права, тобто формалізованим положенням, на яке допускається посилання при ухваленні юридично значущих рішень. По-друге, він здатний опосередковано впливати на правотворчість, правозастосування та формування загальної юридичної практики [16].

У національній правовій системі тривалий час домінував нормативістський підхід до розуміння права, у межах якого визнання судового прецеденту як джерела права вважалося неприйнятним. Водночас подібний підхід існував і в країнах англосаксонської правової традиції, де, попри це, прецедент посідає центральне місце серед джерел права.

Аналіз сучасних правових систем свідчить про посилення процесів їх зближення. Так, у країнах загального права зростає значення законодавчих актів, спостерігається активний розвиток статутного права, що істотно трансформує традиційні правові підходи. У США ефективно функціонують як прецедентні, так і нормативні джерела права [17].

Водночас аналогічні тенденції простежуються і в державах романо-германської правової сім'ї. Наприклад, питання про визнання судової практики як джерела права залишається дискусійним. Так, одні дослідники визнають таким джерелом лише рішення Касаційного суду, інші ж вважають, що, наприклад, французьке право поступово набуває рис загального права [18].

Щодо впливу прецеденту на правотворчі процеси, варто зазначити, що узагальнення судової практики традиційно враховуються при розробці та вдосконаленні нормативно-правових актів [19]. Прецедент надає судовому рішенню нормативного значення, закріплюючи правову позицію суду як обов'язкову для застосування у подібних справах. Саме ця властивість відрізняє його від судової практики, яка являє собою сукупність рішень з окремих правових питань.

Разом із тим принцип єдності судової практики не є абсолютним. Верховний Суд має право відступати від раніше сформованих правових позицій, що породжує певну напругу між принципом правової визначеності та концепцією «живого права», яка передбачає динамічний розвиток правового регулювання [20]. Встановлення жорстких обмежень щодо такого відступу може негативно вплинути на еволюцію права та адаптацію правової системи до нових суспільних умов.

Єдність судової практики, водночас, сприяє передбачуваності судових рішень і зміцненню правової визначеності. Як підкреслив Європейський суд з прав людини у справі «Tudor Tudor v. Romania», забезпечення узгодженості судової практики є завданням найвищої судової інстанції держави [21]. В Україні цю функцію виконує Верховний Суд. Особливе місце у цьому контексті

займають правові висновки Верховного Суду, які мають враховуватися судами та суб'єктами владних повноважень. Вони є похідними від норм закону, але визначають спосіб їх застосування на практиці.

Інакше виглядає ситуація з рішеннями Конституційного Суду України. Їх правова природа свідчить про те, що вони не лише тлумачать законодавство, а й фактично впливають на його зміст, змінюючи або доповнюючи його. У практиці цього суду сформовано низку рішень, які мають значний вплив на правову систему.

Такі рішення можна розглядати як прецеденти тлумачення, оскільки вони мають загальнообов'язковий характер, застосовуються неодноразово та офіційно оприлюднюються [22]. Деякі науковці також визначають їх як додаткові джерела права або «квазіпрецеденти», що використовуються судами загальної юрисдикції [23].

Крім того, міжнародно-правові зобов'язання України, зокрема участь у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, передбачають обов'язковість виконання рішень Європейського суду з прав людини. Визнання юрисдикції цього суду означає, що його практика має враховуватися національними судами, фактично виступаючи джерелом права.

Відповідно до законодавства України, суди зобов'язані застосовувати положення Конвенції та практику ЄСПЛ при розгляді справ. Це підтверджує, що прецеденти ЄСПЛ інтегруються у національну правову систему як орієнтири правозастосування. Таким чином, судовий прецедент не може замінити індивідуальний підхід суду до кожної справи, однак він виконує функцію орієнтира, сприяючи більш оперативному та послідовному вирішенню правових питань.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що з огляду на позитивний вплив прецеденту на правозастосування та подолання прогалин у законодавстві, доцільним видається його поступове закріплення на законодавчому рівні як офіційного джерела права. Важливим кроком у цьому напрямі вже стало закріплення обов'язковості правових висновків Верховного Суду. Більше того, євроінтеграційні процеси також сприяють запозиченню європейських правових стандартів, у яких судовий прецедент відіграє важливу роль. Разом з тим, питання про те, наскільки органічно цей інститут інтегрується у національну правову систему, залишається відкритим і потребує подальшого дослідження.

Література

1. Шумило М. Правові висновки касаційного суду: inter praeteritum et futurum. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 47–54.

2. Гетманцев Д., Блажівська Н. Судові доктрини, що потребують перегляду з адміністративно-процесуального погляду. *Право України*. 2018. № 2. С. 85–101.

3. Black's law dictionary: definitions of the terms and phrases of American and English jurisprudence, ancient and modern. 5th ed. West Pub, 1979. URL: https://openlibrary.org/books/OL4409220M/Black%27s_law_dictionary (дата звернення: 02.04.2026).

4. Michael Pal and Sujit Choudry Is Every Ballet Equal? Visible Minority Vote Dilution in Canada. *IRPP Choices*. 2017. Vol. 13, № 1. P. 14.

5. Shaun D. The Human Rights Act and the doctrine of precedent. *Legal studies*. 2015. Vol. 35 (1). P. 142–164.

6. Кібенко О. Яку модель судової системи ми будуємо в Україні? Юридичний Інтернет-ресурс «Протокол». URL: https://protocol.ua/ua/yaku_model_sudovoi_sistemi_mi_buduemo_v_ukraini/ (дата звернення: 02.04.2026).

7. Саветчук Н. М. Поняття та сутність судового прецеденту як джерела права: загальнотеоретичні основи. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2020. № 52. С. 178–191.

8. Власенко В. В. Співвідношення понять «судовий прецедент» та «судова практика»: теоретико-правові аспекти. *Київський часопис права*. 2021. №1. С. 27–32.

9. Кібенко О. Відступ Великої Палати Верховного Суду від існуючих правових позицій: процедура, підстави, проблеми. Актуальні питання визначення юрисдикції господарських судів: правові висновки Верховного Суду. 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_%2007_12_2020.pdf. (дата звернення: 02.04.2026).

10. Great Northern Ry. Co. v. Sunburst Oil & Refining Co., 287 U.S. 358 (1932). Decided Supreme Court December 5, 1932. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/287/358/#tab-opinion-1933720 (дата звернення: 02.04.2026).

11. Пушняк О. В. Дія у часі судового прецеденту: досвід США. *Теорія і практика правознавства*. 2019. Вип. 1 (15). С. 1–25.

12. Смичок Є. М. Співвідношення судової доктрини в доктрині податкового права з іншими правовими категоріями. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. №4. Т. 1. С. 156–161

13. Дашковська О. В. Судовий прецедент і судова практика як джерела права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. №1 (64). С. 34–41.

14. Хаустова М. Г., Подорван О.О. Судовий прецедент і судова практика. *Порівняльне аналітичне право*. 2019. № 6. С. 60–65

15. Берназюк О. О. Судовий прецедент у правовій системі України: сучасні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2023, Випуск 80: частина 1 DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.60 (дата звернення: 02.04.2026).

16. Серьогін С. Судовий прецедент як джерело права в Україні. Legalitas. URL: http://legalitas.com.ua/ua/ukr-s-serogin-sudovij-precedent-yak-dzherelo-prava-v-ukra%D1%97ni/ (дата звернення: 02.04.2026).

17. Мідзяновська В. Прецедент як джерело права в англо-саксонській правовій системі. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 12. С. 78–85

18. Кирилюк Д.В. Чи визнається в Україні судовий прецедент? *Юридичний журнал*. 2006. № 4. С. 78–81.

19. Малишев Б.В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 229 с.

20. Берназюк Я. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Судебно-юридическая газета*. 2020. 26 серпня. URL: https://bit.ly/34SW3qa (дата звернення: 02.04.2026).

21. Луспеник Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Судебно-юридическая газета*. 18 грудня 2018. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi (дата звернення: 02.04.2026).

22. Черняк Є. В. Прецедент тлумачення правової норми в діяльності Конституційного Суду України. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2003. № 2. С. 36-40.

23. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.

References

1. Shumylo, M. (2020). Pravovi vysnovky kasatsiinoho sudu: inter praeteritum et futurum [Legal conclusions of the court of cassation: inter praeteritum et futurum]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (12), 47–54.

2. Hetmantsev, D., & Blazhivska, N. (2018). Sudovi doktryny, shcho potrebuiut perehliadu z administratyvno-protsesualnoho pohliadu [Judicial doctrines requiring revision from an administrative-procedural perspective]. *Pravo Ukrainy*, (2), 85–101.

3. *Black's law dictionary: Definitions of the terms and phrases of American and English jurisprudence, ancient and modern* (5th ed.). (1979). West Publishing. https://openlibrary.org/books/OL4409220M/Black%27s_law_dictionary

4. Pal, M., & Choudhry, S. (2017). Is every ballot equal? Visible minority vote dilution in Canada. *IRPP Choices*, 13(1), 14.

5. Shaun, D. (2015). The Human Rights Act and the doctrine of precedent. *Legal Studies*, 35(1), 142–164.

6. Kibenko, O. (n.d.). Yaku model sudovoi systemy my buduiemo v Ukraini? [What model of the judicial system are we building in Ukraine?]. *Protokol*. https://protocol.ua/ua/yaku_model_sudovoi_sistemi_mi_buduemo_v_ukraini/

7. Savetchuk, N. M. (2020). Poniattia ta sutnist sudovoho pretsedentu yak dzherela prava: zahalnoteoretychni osnovy [The concept and essence of judicial precedent as a source of law: general theoretical foundations]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*, (52), 178–191.

8. Vlasenko, V. V. (2021). Spivvidnoshennia poniat "sudovyi pretsedent" ta "sudova praktyka": teoretyko-pravovi aspekty [The relationship between "judicial precedent" and "judicial practice": theoretical and legal aspects]. *Kyivskyi chasopys prava*, (1), 27–32.

9. Kibenko, O. (2020). Vidstup Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid isnuiuchykh pravovykh pozytsii: protsedura, pidstavy, problemy [Departure of the Grand Chamber of the Supreme Court from existing legal positions: procedure, grounds, problems]. *Aktualni pytannia vyznachennia yurysdyktsii hospodarskykh sudiv: pravovi vysnovky Verkhovnoho Sudu*. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_%2007_12_2020.pdf

10. Great Northern Ry. Co. v. Sunburst Oil & Refining Co., 287 U.S. 358 (1932). https://supreme.justia.com/cases/federal/us/287/358/#tab-opinion-1933720

11. Pushniak, O. V. (2019). Diia u chasi sudovoho pretsedentu: dosvid SShA [The temporal effect of judicial precedent: the US experience]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, (1(15)), 1–25.

12. Smychok, Ye. M. (2020). Spivvidnoshennia sudovoi doktryny v doktryni podatkovoho prava z inshymy pravovymy katehoriamy [The relationship of judicial doctrine in tax law doctrine with other legal categories]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*, (4(1)), 156–161.

13. Dashkovska, O. V. (2011). Sudovyi pretsedent i sudova praktyka yak dzherela prava [Judicial precedent and judicial practice as sources of law]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*, (1(64)), 34–41.

14. Khaustova, M. H., & Podorvana, O. O. (2019). Sudovyi pretsedent i sudova praktyka [Judicial precedent and judicial practice]. *Porivnialne analitychne pravo*, (6), 60–65.

15. Bernaziuk, O. O. (2023). Sudovyi pretsedent u pravovii systemi Ukrainy: suchasni pidkhody do vyznachennia poniattia [Judicial precedent in the legal system of Ukraine: modern approaches to defining the concept]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, (80(1)). https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.60

16. Seriohin, S. (n.d.). Sudovyi pretsedent yak dzherelo prava v Ukraini [Judicial precedent as a source of law in Ukraine]. *Legalitas*. http://legalitas.com.ua/ua/ukr-s-serogin-sudovij-precedent-yak-dzherelo-prava-v-ukra%D1%97ni/

17. Midziianovska, V. (2005). Pretsedent yak dzherelo prava v anhlo-saksonskii pravovii systemi [Precedent as a source of law in the Anglo-Saxon legal system]. *Biuleten Ministerstva yustytsii Ukrainy*, (12), 78–85.

18. Kyryliuk, D. V. (2006). Chy vyznaietsia v Ukraini sudovyi pretsedent? [Is judicial precedent recognised in Ukraine?]. *Yurydychnyi zhurnal*, (4), 78–81.

19. Malyshev, B. V. (2002). *Sudovyi pretsedent u pravovii systemi Anhlii (teoretyko-pravovyi aspekt)* [Judicial precedent in the legal system of England (theoretical and legal aspect)] [Unpublished doctoral dissertation]. Kyiv National Taras Shevchenko University.

20. Bernaziuk, Ya. (2020, August 26). Spivvidnoshennia neobkhidnosti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky ta vidstupu vid pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu (na prykladi vyrishennia publichno-pravovykh sporiv) [The relationship between ensuring unity of judicial practice and departing from legal positions of the Supreme Court]. *Sudebno-yurydycheskaia hazeta*. https://bit.ly/34SW3qa

21. Luspenyk, D. (2018, December 18). Zavdannia Verkhovnoho Sudu yak sudu kasatsiinoi instantsii [The tasks of the Supreme Court as a court of cassation]. *Sudebno-yurydycheskaia hazeta*. https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi

22. Cherniak, Ye. V. (2003). Pretsedent tlumachennia pravovoi normy v diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [The precedent of interpretation of a legal norm in the activity of the Constitutional Court of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, (2), 36–40.

23. Khrystova, H. O. (2004). *Yurydychna pryroda aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Legal nature of acts of the Constitutional Court of Ukraine] [Unpublished doctoral dissertation abstract]. Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 341.456:343.9.02

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3008-3017

Габлей Наталія Григорівна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права, Івано-Франківський інститут «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-3035-9028

Гаргат-Українчук Ольга Миронівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології, Івано-Франківський інститут «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-1974-1226

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕТРАЛЬНОГО БЮРО ІНТЕРПОЛУ У ЗАПОБІГАННІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. У сучасному світі важливою складовою безпеки є боротьба зі злочинністю, особливо тією, котра поширена на територіях кількох держав. Останні події у світі довели, що навіть у державах з високим рівнем економіки, мир є ключовим аспектом, котрого прагне досягти міжнародна спільнота. Досягнення миру в сучасному розумінні часто залежить від багатьох факторів, в тому числі від ефективної боротьби із злочинами, що мають транснаціональний характер. Варто зауважити, що визначальне місце у боротьбі з транснаціональною злочинністю займає Інтерпол (Міжнародна організація кримінальної поліції). Інтерпол у своїй діяльності використовує постійну та плідну співпрацю держав-учасниць, які співпрацюють через створення Національних центральних бюро. У статті зазначено, що саме Національне центральне бюро, як правило, є спеціальним підрозділом в структурі національних правоохоронних органів, що вправі взаємодіяти у сфері міжнародної співпраці у сфері боротьби зі злочинністю, в тому числі і у боротьбі із транснаціональною. Також у статті відображено, що повноваження Національного центрального бюро Інтерполу в Україні виконують органи Національної поліції.

Зроблено висновок про те, що транснаціональна злочинність характеризується тим, що вона виходить за межі території однієї держави та тісно пов’язана з організованою злочинністю, має високий прибуток і постійне збільшення доходів, швидко адаптується до протидії правоохоронних органів. Також підкреслено, що особливої гостроти набуває питання боротьби з транснаціональною злочинністю в Україні в період воєнного стану, який введений в дію на всій території внаслідок повномасштабного вторгнення рф. Зокрема, можна виділити такі певні напрями транснаціональної злочинності, що

сформувалась, а саме: незаконний обіг та торгівля зброєю; торгівля людьми та нелегальна міграція; сексуальна експлуатація, легалізація (відмивання) коштів, здобутих злочинним шляхом; злочини у сфері інформаційно-комп'ютерних технологій, контрабанда, підроблення документів тощо.

Ключові слова: транснаціональна злочинність, Інтерпол, національне центральне бюро Інтерполу, воєнний стан, організована злочинність.

Hablei Nataliia Hryhorivna candidate of legal sciences, associate professor, head of the department of international, constitutional and administrative law, Ivano-Frankivsk Institute "Odesa Law Academy", Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-3035-9028

Hargat-Ukrainchuk Olha Myronivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Criminal Law and Criminology, Ivano-Frankivsk Institute "Odesa Law Academy", Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-1974-1226

ACTIVITIES OF THE NATIONAL CENTRAL BUREAU OF INTERPOL IN THE PREVENTION OF TRANSNATIONAL CRIME DURING MARITAL STATE IN UKRAINE

Abstract. In the modern world, an important component of security is the fight against crime, especially that which is widespread in the territories of several states. Recent events in the world have proven that even in states with a high level of economy, peace is a key aspect that the international community strives to achieve. Achieving peace in the modern sense often depends on many factors, including the effective fight against crimes of a transnational nature. It is worth noting that Interpol (the International Criminal Police Organization) plays a decisive role in the fight against transnational crime. In its activities, Interpol uses the constant and fruitful cooperation of member states, which cooperate through the creation of National Central Bureaus. The article states that the National Central Bureau is, as a rule, a special unit in the structure of national law enforcement agencies that have the right to interact in the field of international cooperation in the fight against crime, including in the fight against transnational crime. The article also reflects that the powers of the National Central Bureau of Interpol in Ukraine are exercised by the bodies of the National Police.

It is concluded that transnational crime is characterized by the fact that it goes beyond the territory of one state and is closely related to organized crime, has high profits and a constant increase in income, quickly adapts to the counteraction of law enforcement agencies. It is also emphasized that the issue of combating transnational crime in Ukraine during the period of martial law, which was introduced throughout the territory as a result of the full-scale invasion of the Russian Federation, is particularly acute. In particular, the following specific areas of transnational crime that

have emerged can be distinguished, namely: illegal circulation and trade in weapons; human trafficking and illegal migration; sexual exploitation, legalization (laundering) of funds obtained by criminal means; crimes in the field of information and computer technologies, smuggling, forgery of documents, etc.

Keywords: transnational crime, Interpol, national central bureau of interpol, martial law, organized crime.

Постановка проблеми. Транснаціональна організована злочинність становить глобальну загрозу для світу тому, що поширює свою діяльність на територію декількох держав. Впродовж історії світ намагається протидіяти цьому явищу і тому на V Конгресі ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками (Женева, 1975) було вперше визнано, що злочинність у формі міжнародного бізнесу є істотною загрозою, ніж традиційні форми злочинної поведінки. Пізніше в ст. 2 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000, ратифікованої Законом України від 04.02.2004 надано визначення організованої злочинної групи, під якою розуміє структурно оформлену групу в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу й діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох «серйозних» злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову чи іншу матеріальну вигоду [1]. А саму ж транснаціональну організовану злочинність ст. 3 Конвенції визначає, що це: конкретні види злочинів, передбачені ст. ст. 5, 6, 8 і 23 Конвенції (участь в організованій злочинній групі, відмивання доходів від злочинів, корупція, перешкоджання здійсненню правосуддя); «серйозні злочини», якщо ці злочини мають транснаціональний характер і вчинені за участю транснаціональної організованої групи [1]. Україна веде протидію транснаціональній злочинності через створення Національного центрального бюро Інтерполу. Зокрема, було враховано пропозицію Міністерства внутрішніх справ України, погоджену з Міністерством юстиції України, Міністерством закордонних справ України та Службою безпеки, про вступ України до Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол і прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 30 вересня 1992 року № 555 про вступ України до цієї організації. Важливою є діяльність Національного центрального бюро Інтерполу в Україні в умовах боротьби з транснаціональною злочинністю в період повномасштабного вторгнення на територію України рф, що внесло свої корективи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці діяльності Національного Центрального Бюро Інтерполу в Україні в сфері боротьби з транснаціональною злочинністю присвячені публікації таких дослідників, як О.М.Бандурка, О.Ю.Бусол, М.Г.Вербенський, В.О.Глушков, В.В.Голіна, І.М.Даньшин, Г.П.Жаровська, А.П.Закалюк, О.М.Литвинов, Ю.В.Орлов, Є.Д.Скулиш, Л.В.Страшинська, О.Ю.Шостко та інші. Серед зарубіжних

дослідників зазначимо M.Edelbacher, J.O.Finckenauer, R.Godson, J.R.Richards, J.D.Torr.

Мета статті – дослідження особливостей діяльності національного центрального бюро Інтерполу в Україні в сфері боротьби з транснаціональною злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Україну було прийнято до Міжнародної організації кримінальної поліції у 1992 році на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу. В 1993 році створено Національне центральне бюро Інтерполу і відповідно Україна стала повноправним членом цієї організації.

Цілями міжнародного співробітництва з використанням інформаційної системи Інтерполу є:

- установлення місцезнаходження осіб, які розшукуються, з метою їх затримання, арешту, обмеження свободи пересування та подальшої видачі (екстрадиції);
- установлення місцезнаходження осіб чи об'єктів, що становлять інтерес для правоохоронних органів України чи інших держав-членів Інтерполу;
- надання чи отримання інформації, що стосується розслідування злочинів, кримінального минулого або злочинної діяльності осіб;
- надання чи отримання інформації з метою попередження про осіб, події, об'єкти, способи вчинення злочинів, що становлять реальну загрозу публічній безпеці та порядку й можуть завдати істотної шкоди майну чи громадянам;
- ідентифікація осіб чи невпізнаних трупів;
- проведення криміналістичних досліджень;
- надання чи отримання інформації з питань публічної безпеки і порядку;
- ідентифікація загроз, організованих груп та злочинних організацій, тенденцій розвитку злочинності;
- обмін досвідом з питань боротьби із злочинністю та правоохоронної діяльності [2, С.450].

Завдяки інформаційним системам Інтерполу можна запобігти поширенню транснаціональній організованій злочинності в світі, оскільки вона дає широкі можливості щодо швидкого доступу до інформації, оскільки використовується організована система міжнародних повідомлень (карток).

Дана інформація дає орієнтири щодо осіб, розшукуваних за скоєння тяжких злочинів, як живих осіб, так і невпізнаних трупів, можливих загроз і принципів роботи злочинців. Існують такі типи повідомлень:

Червоного оповіщення (RED NOTICE);
Синього оповіщення (BLUE NOTICE);
Зеленого оповіщення (GREENNOTICE);
Жовтого оповіщення (YELLOW NOTICE);
Чорного оповіщення (BLACK NOTICE);
Пурпурного оповіщення (PURPLE NOTICE);
Помаранчевого оповіщення (ORANGE NOTICE) [2, С.450].

Національне бюро Інтерполу в Україні має онлайн доступ до таких важливих баз даних як: «Документообіг», «Зниклі особи», «Транспорт», «Фірми», «Номерні речі», «Культурні цінності», «Депортовані особи» тощо.

Зважаючи на важливість протидії транснаціональній злочинності, варто розглянути, що собою являє саме це явище.

М.Г. Вербенський транснаціональну організовану злочинність визначає як системне функціонування злочинних організацій і співтовариств, що мають розгалужену мережу філій в інших країнах, які використовують міжнародні зв'язки для постійного здійснення глобальних незаконних операцій, пов'язаних із переміщенням потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей, інших матеріальних і нематеріальних ресурсів через державні кордони з метою використання сприятливої ринкової кон'юнктури в одній або кількох іноземних державах для одержання істотної економічної вигоди, а також для ефективного ухилення від соціального контролю за допомогою корупції, насильства й використання протиріч і прогалин у системах кримінального законодавства та правосуддя різних країн [3].

На думку І.В. Пшеничного, під поняттям «транснаціональна організована злочинність» слід розуміти форму міжнародної діяльності організованих злочинних груп або організацій із використанням різних методів, у тому числі і примусового характеру, та заборонених товарів і послуг. Діяльність таких організованих злочинних груп або організацій має виходити за межі однієї країни [4, С. 7].

Організована злочинність може вважатися транснаціональною, якщо вона: 1) виходить у той чи інший спосіб за межі однієї держави, використовує кримінальні зв'язки в інших країнах для реалізації злочинних планів; 2) її здійснюють організовані та відповідно структуровані кримінальні суб'єкти, які мають зовнішній та внутрішній контур злочинної комунікації; 3) в її основі, в будь-якому випадку, інтелектуальна складова, яка дає змогу здійснювати злочини у сфері економіки, торгівлі та фінансів у інших сферах суспільного життя на високому рівні із залученням передових інформаційних технологій, сучасних транспортних засобів, професіоналів, які за видом своєї професійної діяльності не належать до злочинного світу [5, С. 115].

У сучасних умовах, на думку О.О. Леляк, основними видами активності сучасних транснаціональних злочинних угрупувань є кримінальна та економічна діяльність. До кримінальної варто віднести торгівлю наркотиками, контрабанду, незаконний обіг зброї, вимагання, торгівлю людьми, незаконну імміграцію, проституцію, тероризм, піратство тощо. До економічної – фінансові шахрайства, відмивання грошей, легалізацію грошових коштів, отриманих злочинним шляхом, імпорт товарів та/або сировини, що мають важливе значення для економіки [6].

В. І. Дьордяй пропонує виділити такі особливості транснаціональної злочинності:

1) корупція, а саме зловживання незаконним впливом, експлуатація слабкостей та шантаж громадських та політичних діячів;

2) дисципліна, у сенсі застосування страху та насильства для забезпечення покорності організації;

3) впровадження, як використання правових структур для підсилення можливостей отримання прибутку або підвищення рівня захисту;

4) ізоляція – відокремлення лідерів від звичайних членів організації з метою їх захисту;

5) монополія, тобто контроль над конкретною сферою злочинної діяльності на певній географічній території з відмовою від конкуренції;

6) мотивація, основою якої є побудова та отримання влади та впливу, а також збагачення, політичні чи соціальні переваги;

7) занепад в значенні поглиблення кризи суспільних інститутів, правових та моральних цінностей;

8) історія прогресування та вдосконалення злочинної діяльності в часі;

9) насильство – рішуче використання для досягнення злочинних цілей організації;

10)злочинна збоченість в розумінні використання передових комунікаційних систем, фінансових операцій та контролю;

11) постійність в контексті збереження лідерів та управлінців організації, подібно до корпорації;

12) різноманітність, як відходження від залежності організації від одного виду злочинної діяльності;

13)зв'язок, тобто взаємодія між членами та організацією для підтримки та захисту, часто з використанням специфічних ритуалів;

14) мобільність, що проявляється в порушенні національних та юрисдикційних кордонів [7]

25 березня 1993 року Україна стала частиною світової системи правопорядку, заснувавши Національне центральне бюро (НЦБ) Інтерполу. За 32 роки діяльності НЦБ стало ключовим інструментом у боротьбі з транскордонною злочинністю, розслідуванням воєнних злочинів, поверненням культурних цінностей, а також у процесі здійснення міжнародного розшуку [8]. В період повномасштабного вторгнення на територію України війська рф, змінилась дещо структура злочинності, розвинулись певні напрями транснаціональної злочинності, що сформувалась, а саме: незаконний обіг та торгівля зброєю; торгівля людьми та нелегальна міграція; сексуальна експлуатація, легалізація (відмивання) коштів, здобутих злочинним шляхом; злочини у сфері інформаційно-комп'ютерних технологій, контрабанда, підроблення документів тощо.

Наприклад, протягом першого півріччя 2025 року Національною соціальною сервісною службою встановлено 117 статусів осіб, які постраждали від торгівлі людьми (найбільшу кількість таких випадків зафіксовано в Одеській

області та м. Києві). Високим залишається відсоток постраждалих серед чоловіків. Погоджуємось з вченими К.О. Черевко, О.М. Бережною, що торгівля людьми в умовах війни відбувається через ряд факторів, зокрема:

- майже повне знищення окремих секторів національної економіки внаслідок війни (металургія, хімічна промисловість, воєнно-промисловий комплекс тощо), які забезпечували притік іноземної валюти в країну та стійкість курсу національної грошової одиниці;
- втрата робочих місць, колосальне зниження надходжень до державного бюджету на фоні екстраординарного зростання оборонної витратної його частини, несприятливі інфляційні процеси призвели до суттєвого зниження рівня реальних доходів населення;
- наявність тіньової економіки: кримінальна («чорна») економіка, орієнтована на задоволення деструктивних суспільних потреб (проституція, торгівля людьми, наркобізнес і т.п.) або ж одержання доходів від різних видів професійної злочинної діяльності(скупка краденого, торгівля золотом та ін.);
- транскордонні переміщення: переміщення людей через кордони, часто в пошуках безпеки, може наражати їх на ризик стати жертвами торгівлі людьми, оскільки в пошуках захисту особи можуть не розпізнати небезпеку і стати жертвами торгівлі людьми;
- бідність, економічна нерівність між країнами та регіонами; обмеження пропозиції щодо працевлаштування всередині країни; відсутність легального статусу та громадянства значної частини населення, які шукають притулку закордоном;
- традиційні фактори комп'ютерної психології та уречевлення людей загострюються в контексті війни, актуалізуючи установку на максимізацію прибутку й користування з вразливого становища людей;
- страх бути мобілізованими та залученими до бойових дій з боку окремої частини чоловічого населення змушує шукати нелегальну роботу, без офіційного працевлаштування, що також впливає на зростання ризиків стати жертвою торгівлі людьми, трудової експлуатації;
- психологічна травма: насильство, втрата близьких і переміщення можуть призвести до значної психологічної травми серед осіб, які постраждали від війни [8, С. 217-218].

В Україні та Іспанії на початку 2026 року українські та іспанські правоохоронці через Інтерпол та Європол ліквідували міжнародну мережу торгівлі людьми та відмивання грошей. За даними слідства, зловмисники вербували українських жінок, які перебували в уразливому стані, та переміщували їх до Іспанії, де організовували отримання статусу тимчасового захисту в зазначеній країні.

Це дозволяло відкривати на ім'я потерпілих банківські рахунки, які використовувалися злочинною організацією для здійснення фінансових операцій на онлайн-платформах азартних ігор з метою легалізації незаконно отриманих

коштів. За попередніми оцінками, у такий спосіб кримінальне угруповання отримало близько 4,75 мільйона євро [9].

Поширеною також є торгівля зброєю, яка має транснаціональний характер. Протидія незаконному обігу зброї: 211 053 одиниць викраденої та втраченої зброї внесено до міжнародної бази iArms – переважна більшість цієї зброї була втрачена у результаті агресії рф, а саме – знаходилась на окупованих ворогом територіях в помешканнях власників або втрачена у результаті бойових дій. Проведено переговори щодо надання Україні нового обладнання для посилення контролю з метою виявлення нелегального обігу зброї. Україна займає 2 місце у світі та 1 в Європі за кількістю публікацій «Жовтих оповіщень» (розшук зниклих безвісти), а також 13 місце світу та 6 у Європі за кількістю публікацій «Червоних оповіщень» (міжнародний розшук злочинців). Розслідування сексуальних злочинів проти дітей: 84 особи ідентифіковано у базі ICSE (жертви та підозрювані); 13 нових розслідувань розпочато за участі України; 41 провадження передані уповноваженим підрозділам Національної поліції України від іноземних партнерів [10].

НЦБ Інтерполу в Україні працює досить ефективно, незважаючи на те, що в Україні триває війна. Варто також зауважити, що на початку повномасштабного вторгнення в України було припинено доступ до баз даних, проте в подальшому відновлено, зокрема вартує уваги можливість України у розшуку воєнних злочинців. У грудні 2024 року було ухвалено рішення, яке повернуло Україні та іншим країнам-учасницям право використовувати інструменти Інтерполу у сприянні розслідуванні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду [10]. І це стало початком тривалої боротьби нашої держави у досягненні справедливості і можливості кримінального переслідування воєнних злочинців та в майбутньому притягнення їх до реальної кримінальної відповідальності.

Ще одним із видів злочинів, що входить до транснаціональної злочинності і який став особливо поширеним у період дії воєнного часу в Україні, - це нелегальна міграція призовників. З початку повномасштабного вторгнення Росії загинуло понад 70 чоловіків призовного віку, які намагалися нелегально перетнути кордон. Найбільше випадків загибелі було зафіксовано в 2023 та 2024 роках. Від початку повномасштабної війни в Україні виїхало та не повернулось майже 500 тис. чоловіків, ще понад 50 тис. чоловіків українські прикордонники затримали за спробу нелегального перетину кордону [11]. Також прикордонниками розкрито діяльність понад 500 злочинних угруповань, котрі займались так званим «промислом» щодо перевезення ухилянтів.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що транснаціональна злочинність характеризується тим, що вона виходить за межі території однієї держави та тісно пов’язана з організованою злочинністю, має високий прибуток і постійне збільшення доходів, швидко адаптується до протидії правоохоронних органів. Особливої гостроти набуває питання боротьби

з транснаціональною злочинністю в Україні в період воєнного стану, який введений в дію на всій території внаслідок повномасштабного вторгнення рф., розвинулись певні напрями транснаціональної злочинності, що сформувалась, а саме: незаконний обіг та торгівля зброєю; торгівля людьми та нелегальна міграція; сексуальна експлуатація, легалізація (відмивання) коштів, здобутих злочинним шляхом; злочини у сфері інформаційно-комп'ютерних технологій, контрабанда, підроблення документів тощо. НЦБ Інтерполу в Україні є органом, що протидіє транснаціональній злочинності, яка набула нових можливостей в зв'язку з введенням воєнного стану.

Література:

1. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 лис. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_789#Text

2. Судові та правоохоронні органи України: навчальний посібник / М. А. Макаров, А. С. Симчук, М. Й. Кулик, Ю. В. Терещенко, С. В. Харченко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 656 с.

3. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність : кримінологічна характеристика та шляхи запобігання : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 503 с.

4. Пшеничний І.В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: Автореф. дис… канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2000. 16 с.

5. Жаровська Г. Транснаціональна злочинність : джерела, ознаки, структура взаємозв'язків. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія : Правознавство. 2013. Вип. 660. С. 111–117.

6. Леляк О.О. Етнічні злочинні угрупування в Україні: проблема протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 199-204.

7. Дьордяй Володимир Іванович. Кримінологічний погляд на транснаціональну злочинність через призму незаконної торгівлі людськими органами. *Забезпечення прав людини четвертого покоління у системі охорони здоров'я, матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (12 квітня 2019 року, м. Ужгород) 2019. URL: https://dspace. uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36836.

8. Черевко К.О., Бережна О.М. Проблеми протидії торгівлі людьми в умовах війни в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, *33*(3). 2026. 208-222.

9. В Україні та Іспанії ліквідували міжнародну мережу торгівлі людьми та відмивання грошей. URL: https://news.pn/uk/criminal/340592

10. Національне центральне бюро Інтерполу в Україні: 32 роки міжнародної співпраці та боротьби зі злочинністю URL: https://npu.gov.ua/news/natsionalne-tsentralne-biuro-interpolu-v-ukraini-32-roky-mizhnarodnoi-spivpratsi-ta-borotby-zi-zlochynnistiuhttps://npu.gov.ua/news/natsionalne-tsentralne-biuro-interpolu-v-ukraini-32-roky-mizhnarodnoi-spivpratsi-ta-borotby-zi-zlochynnistiu

11. Від початку війни під час спроб нелегально перетнути кордон загинули 70 чоловіків. URL: https://zaxid.net/news/

References:

1. Konventsiia OON proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti vid 15 l. 2000 r. [OON Convention against Transnational Organized Crime of November 15, 2000] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_789#Text [in Ukrainian].

2. Makarov, M. A., Symchuk, A. S., Kulyk, M. Y., Tereshchenko, YU. V., Kharchenko, S. V. (2022). Sudovi ta pravookhoronni orhany Ukrainy: navchalnyi posibnyk [Judicial and law enforcement bodies of Ukraine: a study guide] Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

3.Verbenskyi, M.H. (2010) Transnatsionalna zlochynnist : kryminolohichna kharakterystyka ta shliakhy zapobihannia [Transnational crime: criminological characteristics and ways of prevention]. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

4. Pshenychnyi, I.V. (2000) Orhanizovana transnatsionalna zlochynnist i rol pravookhoronnykh orhaniv u protydiii yii [Organized transnational crime and the role of law enforcement agencies in countering it]. Kyiv [in Ukrainian].

5. Zharovska, H. (2013) Transnatsionalna zlochynnist: dzherela, oznaky, struktura vzaiemozviazkiv. [Transnational crime: sources, signs, structure of relationships]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Seriia : Pravoznavstvo – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Series: Legal studies, 660. 111–117 [in Ukrainian].

6. Leliak, O.O. (2011) Etnichni zlochynni uhrupuvannia v Ukraini: problema protydiii [Ethnic criminal groups in Ukraine: the problem of countermeasures] Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice). 24. 199-204 [in Ukrainian].

7. Diordiai, Volodymyr Ivanovych (2019) Kryminolohichnyi pohliad na transnatsionalnu zlochynnist cherez pryzmu nezakonnoi torhivli liudskymy orhanamy [A criminological perspective on transnational crime through the prism of illegal trafficking in human organs] Zabezpechennia prav liudyny chetvertoho pokolinnia u systemi okhorony zdorovia, materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Ensuring human rights of the fourth generation in the health care system, materials of the International Scientific and Practical Conference. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36836. [in Ukrainian].

8. Cherevko, K.O., Berezhna, O.M. (2026) Problemy protydiii torhivli liudmy v umovakh viiny v Ukraini [Problems of combating human trafficking in the conditions of war in Ukraine] Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, 33(3). 208-222 [in Ukrainian].

9. V Ukraini ta Ispanii likviduvaly mizhnarodnu merezhu torhivli liudmy ta vidmyvannia hroshei [In Ukraine and Spain, the international network of human trafficking and money laundering was eliminated] Retrieved from https://news.pn/uk/criminal/340592 [in Ukrainian].

10. Natsionalne tsentralne biuro Interpolu v Ukraini: 32 roky mizhnarodnoi spivpratsi ta borotby zi zlochynnistiu [National Central Bureau of Interpol in Ukraine: 32 years of international cooperation and fight against crime] Retrieved from https://npu.gov.ua/news/natsionalne-tsentralne-biuro-interpolu-v- /npu.gov.ua/news/natsionalne-tsentralne-biuro-interpolu-v-ukraini-32-roky-mizhnarodnoi-spivpratsi-ta-borotby-zi-zlochynnistiu [in Ukrainian].

11. Vid pochatku viiny pid chas sprob nelehalno peretnuty kordon zahynuly 70 cholovikiv [Since the beginning of the war, 70 men have died trying to cross the border illegally] Retrieved from https://zaxid.net/news/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 342.924

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3018-3027

Габлей Наталія Григорівна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права, Івано-Франківський інститут «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-3035-9028

Гондурак Віталій Федорович асистент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права, Івано-Франківський інститут «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0009-0007-0180-3656

ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЦЕНТРУ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ

Анотація. Відповідно до Конституції України влада в Україні належить народу, який реалізує її через представницьку демократію, обираючи державну владу. Центр надання адміністративних послуг входить до системи виконавчої гілки влади, основна функція якого направлена на захист законних прав, інтересів фізичних, юридичних осіб та держави в цілому. Для реалізації функцій та покладених завдань Центр надання адміністративних послуг наділений відповідними повноваження в сфері публічного адміністрування. В даній статті досліджуються питання адміністративно-правового статусу центру надання адміністративних послуг. Проаналізовано позиції вчених науковців щодо поняття «адміністративно-правовий статус» та «адміністративна послуга». Адміністративно-правовий статус центру надання адміністративних послуг є галузевим правовим статусом, який вже конкретизує зміст загального правового статусу щодо адміністративно-правових правовідносин. В статті вказано, що адміністративно-правовий статус центру надання адміністративних послуг напряму пов’язаний із основними напрямками його діяльності, які допомагають розкрити місце, роль та соціальне призначення даного органу виконавчої влади.

Центр надання адміністративних послуг є суб’єктом публічного адміністрування, вступає в адміністративно-правові відносини і відповідно наділений адміністративно-правовим статусом.

У даній статті ми зазначили положення про те, що адміністративно-правовий статус центру надання адміністративних послуг – це врегульована адміністративно-правовими нормами сукупність повноважень зазначеного органу, які визначають його місце і роль у системі органів державної влади, характер взаємовідносин з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, фізичними та юридичними особами, а

також гарантії реалізації передбачених законодавством повноважень даного органу та прав і обов'язків посадових осіб, юридична відповідальність за невиконання чи неналежне виконання повноважень. Запропоновано до структурних елементів адміністративно-правового статусу центру надання адміністративних послуг віднести: мету, завдання, функції, повноваження, юридичну відповідальність, гарантії діяльності.

Ключові слова: адміністративні послуги, адміністративно-правовий статус, Центр надання адміністративних послуг, адміністратор.

Hablei Nataliia Hryhorivna candidate of legal sciences, associate professor, head of the department of international, constitutional and administrative law, Ivano-Frankivsk Institute "Odesa Law Academy", Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-3035-9028

Gondurak Vitalii Fedorovych assistant, the department of international, constitutional and administrative law, Ivano-Frankivsk Institute "Odesa Law Academy", Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0009-0007-0180-3656

CERTAIN ASPECTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE CENTER FOR THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES

Abstract. According to the Constitution of Ukraine, power in Ukraine belongs to the people, who exercise it through representative democracy, electing state power. The Center for the Provision of Administrative Services is part of the system of the executive branch of government, the main function of which is aimed at protecting the legal rights and interests of individuals, legal entities and the state as a whole. To implement its functions and tasks, the Center for the Provision of Administrative Services is endowed with appropriate powers in the field of public administration. This article examines the issues of the administrative and legal status of the center for the provision of administrative services. The positions of scholars on the concepts of "administrative and legal status" and "administrative service" are analyzed. The administrative and legal status of the center for the provision of administrative services is a sectoral legal status, which already specifies the content of the general legal status regarding administrative and legal relations. The article indicates that the administrative and legal status of the center for the provision of administrative services is directly related to the main areas of its activity, which help to reveal the place, role and social purpose of this executive body. The administrative services center is a subject of public administration, enters into administrative-legal relations and is accordingly endowed with administrative-legal status.

In this article, we have noted the provision that the administrative-legal status of the administrative services center is a set of powers of the specified body regulated by

administrative-legal norms, which determine its place and role in the system of state authorities, the nature of relations with other state authorities, local government bodies, their officials, individuals and legal entities, as well as guarantees for the implementation of the powers of this body and the rights and obligations of officials stipulated by law, legal liability for failure to fulfill or improper fulfillment of powers. It is proposed to include the following structural elements of the administrative-legal status of the administrative services center: purpose, tasks, functions, powers, legal liability, guarantees of activity.

Keywords: administrative services, administrative and legal status, Center for providing administrative services, administrator.

Постановка проблеми. Конституція України визначає, що наша держава є демократичною, правовою та соціальною державою. Побудова України як соціальної держави має вирішальне значення саме для надання населенню соціальної захищеності. Часто соціальний захист пов'язаний із сферою надання адміністративних послуг. Відповідно до закону України «Про адміністративні послуги» адміністративна послуга - результат здійснення владних повноважень суб’єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов’язків такої особи відповідно до закону [1]. В Україні відбулася реформа децентралізації влади, суть якої було передати повноваження для вирішення справ на місця для швидкого реагування та вирішення спору. Делегування повноважень щодо надання адміністративних послуг на місця – це запорука якості надання послуги, спрощеного доступу юридичних та фізичних осіб до таких послуг та прозорість і відкритість у наданні адміністративних послуг. Для реалізації надання якісної адміністративної послуги органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації створюють центри надання адміністративних послуг. Варто зауважити, що важливим є правове забезпечення діяльності центрів надання послуг. Саме в нормативно-правових актах регулюються основні складові адміністративно-правового статусу центру надання послуг.

Чітке врегулювання адміністративно-правового статусу центру надання послуг – це в подальшому дозволяє надавати якісно та швидко адміністративні послуги і реагувати на можливі порушення та притягати винних до певного виду юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий статус центрів надання адміністративних послуг розглядали: В.В. Галунько, Ю.В. Гаруст, Н.Л. Добрянська, І.О. Драган, В.П. Тимощук, Л.М. Тимченко, Д.С. Тихонова, О.Г. Циганов, А.О. Чемерис, Т.О. Чернадчук, Н.В. Шамрай, В.В. Юзефович та багато інших.

Мета статті – дослідження адміністративно-правового статусу центру надання адміністративних послуг та пропозиції щодо удосконалення

законодавства України, що регулює діяльність даного суб'єкта публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 12 до закону України «Про адміністративні послуги» центр надання адміністративних послуг - це постійно діючий робочий орган або виконавчий орган (структурний підрозділ) органу місцевого самоврядування або місцевої державної адміністрації, в якому надаються адміністративні послуги згідно з переліком, визначеним відповідно до Закону [1].

Як суб'єкт публічного адміністрування центр надання адміністративних послуг наділений адміністративно-правовим статусом. Розглянемо, що собою являє поняття «адміністративно-правовий статус» та його елементи.

Вчений В.К. Колпаков, пропонує під адміністративно-правовим статусом розуміти комплекс конкретно визначених суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідним суб'єктом нормами адміністративного права [2, С.194], тобто зводить виключно до прав і обов'язків, не розглядаючи відповідальність, гарантії, завдання тощо. Це визначення є дуже вузьким розумінням даної правової категорії. В.Б. Авер'янов доходить висновку, що компетенція є головною складовою адміністративно-правового статусу органу, до якого входять: мета та завдання, предмет відання, права та обов'язки, що і характеризує особливості діяльності цього органу [3, С.247].

Ю.П. Битяк розглядає дане поняття як права та обов'язки, гарантії цих прав і відповідальність за невиконання обов'язків [4, С. 43]; подібної точки зору також і вчений С.Г. Стеценко, який вважає, що це сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, закріплених у нормах адміністративного права [5, С. 90].

На думку Т.О. Коломоєць, адміністративно-правовий статус включає в себе сукупність суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права за певним органом. Водночас обов'язковою ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними [6, С. 64].

М.І. Горбач сформував наступну класифікацію елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративного права: 1) основні елементи – є права та обов'язки, як комплексні елементи адміністративно-правового статусу адміністративно-правового статусу, що виділяють його цілісну складову, без жодного з елементів якого він не може існувати; 2) додаткові елементи – такі як правосуб'єктність, правове становище, повноваження, гарантії, компетенція, адміністративно-правова відповідальність, юридичне явище, на думку, автора належать до динаміки, тобто інструментарію адміністративного права та не можуть бути віднесеними до загальної складової адміністративно-правового статусу суб'єкта адміністративного права; 3) спеціальні елементи, до яких, за твердженням дослідника, відносяться всі елементи, що характеризують певний конкретний суб'єкт адміністративного права [7, С. 39].

Ознаками адміністративно-правового статусу суб’єкта публічної адміністрації (центру надання адміністративних послуг) є:

1) урегульованість адміністративно-правовими нормами;

2) структурність (права, обов'язки, відповідальність);

3) визначення меж діяльності суб'єкта щодо інших осіб;

4) визначення сфери його реалізації у межах наступних блоків правовідносин: публічного управління, відносин адміністративних послуг, відносин відповідальності публічної адміністрації за неправомірні дії або бездіяльність, відносин відповідальності суб'єктів суспільства (індивідуальних і колективних) за порушення встановленого публічною адміністрацією порядку і правил [8, С. 405].

Щодо структури адміністративно-правового статусу центру надання адміністративних послуг, то ми схиляємось до думки, що варто віднести такі елементи, що його утворюють: мету, завдання, функції, повноваження, предмет відання, юридичну відповідальність, гарантії діяльності.

Мета створення центру надання адміністративних послуг є забезпечення надання адміністративних послуг Київською, Севастопольською міською, районною у мм. Києві, Севастополі держадміністрацією (далі – держадміністрація); міською, селищною, сільською радою; військово-цивільною адміністрацією населеного пункту (населених пунктів) [9].

Основними завданнями центру є:

1) організація надання адміністративних послуг у найкоротший строк та за мінімальної кількості відвідувань суб’єктів звернень;

2) спрощення процедури отримання адміністративних послуг;

3) забезпечення інформування суб’єктів звернень про вимоги та порядок надання адміністративних послуг у центрі;

4) проведення моніторингу якості надання адміністративних послуг відповідно до частини четвертої статті 7 Закону України «Про адміністративні послуги», визначення та вжиття заходів до підвищення рівня якості їх надання, оприлюднення інформації про результати моніторингу та вжиті заходи;

5) забезпечення процесу автоматизації прийому документів та надання адміністративних послуг шляхом використання інформаційних систем та систем електронного документообігу [9].

Функції центру надання адміністративних послуг – це основні напрямки їх діяльності, що пов’язані тісно з реалізацією мети та його завдань і є одним із елементів адміністративно-правового статусу.

Функції управління – це основні напрями діяльності, що реалізовуються в управлінському процесі шляхом визначення на законодавчому рівні процедур. Функція контролю - контроль за своєчасним розглядом заяв суб’єктів звернень, що надійшли, забезпечує дотримання вимог законодавства щодо розгляду заяв суб’єктів звернень, здійснює контроль за станом цієї роботи на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, а також аналізує

причини виникнення порушень у виконанні вимог чинного законодавства, вносить пропозиції щодо їх усунення.

Повноваження центру надання адміністративних послуг є ще одним важливим елементом адміністративно-правового статусу. Відповідно до юридичної енциклопедії «повноваження» – це сукупність прав й обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій; обсяг повноважень конкретних державних органів та їхніх посадових осіб залежить від їхнього місця в ієрархічній структурі відповідних органів [10, с. 590].

Проаналізувавши законодавство України у сфері регулювання надання адміністративних послуг, ми не знайшли відображення чітко саме повноважень центру надання адміністративних послуг.

Проте в Примірному положенні про центр надання адміністративних послуг, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 р. № 118. є завдання адміністратора, а в законі України «Про адміністративні послуги» вказані права адмінітратора:

1) безоплатно одержувати від суб'єктів надання адміністративних послуг, підприємств, установ, організацій, які належать до сфери їх управління, документи та інформацію, пов'язані з наданням адміністративних послуг, у порядку, визначеному статтею 9 цього Закону;

2) погоджувати документи (рішення) в інших органах державної влади та органах місцевого самоврядування, отримувати їх висновки з метою надання адміністративної послуги без залучення суб'єкта звернення;

3) інформувати керівника центру надання адміністративних послуг та керівників суб'єктів надання адміністративних послуг про порушення термінів розгляду заяв щодо надання адміністративної послуги, вимагати вжиття заходів щодо усунення виявлених порушень;

4) посвідчувати власним підписом та печаткою (штампом) копії (фотокопії) документів і виписок з них, витягів з реєстрів та баз даних, які необхідні для надання адміністративної послуги [1].

Зважаючи на це, доцільним було б визначити чітко в ст.12 закону України «Про адміністративні послуги» повноваження центру надання адміністративних послуг і передбачити:

1) встановлюють вимоги щодо якості адміністративних послуг;

2) перевіряє відповідність вимогам законності дії суб'єктів звернення;

3) здійснює моніторинг якості надання адміністративних послуг;

4) підключається в установленому порядку до системи моніторингу та забезпечує безперебійну передачу до неї (у тому числі в режимі реального часу) оціночних даних; формує та веде у зазначеній системі профіль центру надання адміністративних послуг за формою та переліком даних, що визначаються Мінцифри;

5) збирає оціночні дані, зокрема отримує їх від суб‘єкта надання адміністративних послуг стосовно адміністративних послуг, які зазначений суб‘єкт надає через центр;

6) у разі отримання оціночних даних, які свідчать про суттєве порушення умов надання адміністративних послуг, у межах власних повноважень негайно вживає заходів до припинення порушення, усунення його наслідків, причин та умов, поновлення прав суб‘єктів звернення, притягнення до відповідальності винних осіб, позбавлення винагороди, повідомлення відповідного правоохоронного органу про скоєне правопорушення;

7) складає та подає з використанням системи моніторингу звітність про моніторинг за показниками відповідності офлайнфронт-офісу, дотримання процедури надання адміністративної послуги, задоволеності суб‘єктів звернення (у тому числі щодо адміністративних послуг, які надаються через центр суб‘єктами надання адміністративних послуг);

8) ідентифікує проблеми, які не можуть бути розв‘язані зазначеним центром самостійно, та подає у відповідному розділі звітності про моніторинг пропозиції щодо їх розв‘язання;

9) оприлюднює звітність про моніторинг або надає гіпертекстове посилання та QR-код на таку звітність на власному офіційному веб-сайті або на веб-сайті органу, що утворив центр;

10) забезпечує взаємодію із суб’єктами надання адміністративних послуг та організовує надання ними адміністративних послуг;

11) погоджує документи в інших органах місцевого самоврядування та державної влади, отримує від них інформацію та висновки для надання адміністративної послуги без залучення суб’єкта звернення;

12) здійснює контроль за дотриманням суб’єктами надання адміністративних послуг строків розгляду справ та прийняття рішень;

13) надає адміністративні послуги у випадках, передбачених законом;

14) складає протоколи про адміністративні правопорушення, у випадках, передбачених законом;

15) розглядає справи про адміністративні правопорушення в межах своїх повноважень; 3

16) здійснює державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно відповідно до Закону України «Про*державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»;

17) здійснює державну реєстрацію юридичних осіб, а також фізичних осіб - підприємців відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»;

18) здійснює державну реєстрації актів цивільного стану про народження фізичної особи та її походження, шлюбу, смерті, з дотриманням єдиної нумерації по видах актових записів цивільного стану відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану»;

19) подає пропозиції суб'єктам надання адміністративних послуг щодо вдосконалення процедур надання послуг;

20) отримує у встановленому порядку від виконавчих органів, підприємств, установ, організацій інформацію, необхідну для виконання завдань;

21) вимагає від суб'єктів надання адміністративних послуг та інших організацій письмових пояснень про кожен випадок несвоєчасного і неякісного надання послуг для доповіді керівництву;

22) готує проекти рішень і розпоряджень про роботу;

23) забезпечує представництво відділу ЦНАП у засіданнях виконавчого комітету, апаратних нарадах, семінарах та інших заходах, що проводяться виконавчим комітетом відповідної ради;

24) організовує проведення нарад, семінарів, навчань, інших заходів з питань, що відносяться до повноважень ЦНАП;

25) забезпечує контроль за правильністю формування, оформлення і зберігання справ у ЦНАП та готує справи для передачі до архівного відділу;

26) вивчає досвід роботи у сфері надання адміністративних послуг інших;

27) вносить пропозиції керівництву відповідної ради щодо вдосконалення роботи ЦНАП;

28) в межах своїх повноважень, проводить розробку та експертизу нормативно-правих актів.

Юридична відповідальність центру надання адміністративних послуг (ЦНАП) та його посадових осіб регулюється Законами України «Про адміністративні послуги», «Про державну службу», «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими нормативно-правовими актами. Видами юридичної відповідальності згідно із законодавством України є: адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, матеріальна, кримінальна і цивільна. Відповідно до законодавства юридичні особи можуть нести адміністративну та цивільну відповідальність.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що адміністративно-правовий статус центру надання адміністративних послуг є галузевим правовим статусом, який вже конкретизує зміст загального правового статусу щодо адміністративно-правових правовідносин.

Адміністративно-правовий статус центру надання адміністративних послуг напряму пов'язаний із основними напрямками його діяльності, які допомагають розкрити місце, роль та соціальне призначення даного органу виконавчої влади. Центр надання адміністративних послуг є суб'єктом публічного адміністрування, вступає в адміністративно-правові відносини і відповідно наділений адміністративно-правовим статусом.

Адміністративно-правовий статус центру надання адміністративних послуг – це врегульована адміністративно-правовими нормами сукупність повноважень зазначеного органу, які визначають його місце і роль у системі

органів державної влади, характер взаємовідносин з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, фізичними та юридичними особами, а також гарантії реалізації передбачених законодавством повноважень даного органу та прав і обов'язків посадових осіб, юридична відповідальність за невиконання чи неналежне виконання повноважень. До структурних елементів адміністративно-правового статусу центру надання адміністративних послуг віднести: мету, завдання, функції, повноваження, юридичну відповідальність, гарантії діяльності.

Література:

1. Про адміністративні послуги: закон України від 06.09.2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#n134

2. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

3. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре». 2002. С. 668.

4. Битяк Ю.П. Державна служба та розвиток її демократичних основ. Харків: Українська юридична академія, 1990. 74 с.

5. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2008. 624 с.

6. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.

7. Горбач М.І. Класифікація елементів адміністративно-правового статусу суб'єктів адміністративного права. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 29-40.

8. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова. Київ: Ін Юре, 2014. 520 с.

9. Примірне положення про центр надання адміністративних послуг, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2013 р. № 118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF#Text

10. Юридична енциклопедія: в 6-ти томах / Нац. акад. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ; гол. ред.: Шемшученко Ю.С., Зяблюк М.П., Горбатенко В.Д. та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro administratyvni posluhy» vid 06.09.2012 roku (n.d.). [Law of Ukraine «About administrative services» from 06.09.2012] *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#n134 [in Ukrainian].

2. Kolpakov, V.K. (1999) Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Administrative Law of Ukraine: Textbook] Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

3. Averianov, V.B. (2002) Vykonavcha vlada i administratyvne pravo [Executive power and administrative law] Kyiv: Vydavnychyi Dim «In-Yure» [in Ukrainian].

4. Bytiak, Yu.P. (1990) Derzhavna sluzhba ta rozvytok yii demokratychnykh osnov [State Service and Development of Its Democratic Foundations]. Kharkiv: Ukrainska yurydychna akademiia [in Ukrainian].

5. Stetsenko, S.H. (2008) Administratyvne pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk [Administrative Law of Ukraine: a textbook] Kyiv: Atika [in Ukrainian].

6. Kolomoiets, T.O. (2011) Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruchnyk [Administrative Law of Ukraine. Academic course: textbook] Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

7. Horbach, M.I. (2017) Klasyfikatsiia elementiv administratyvno-pravovoho statusu sub'iektiv administratyvnoho prava [Classification of elements of the administrative-legal status of subjects of administrative law] Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy – Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine. 2. 29-40. [in Ukrainian].

8. Kolomoiets, T.O., Kolpakova, V.K. Administratyvne pravo Ukrainy: slovnyk terminiv [Administrative Law of Ukraine: Dictionary of Terms] Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

9. Prymirne polozhennia pro tsentr nadannia administratyvnykh posluh, zatverdzhene postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 liutoho 2013 r. № 118. [Model regulations on the center for providing administrative services, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 20, 2013 No. 118] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

10. Shemshuchenko, Yu.S., Ziabliuk, M.P., Horbatenko, V.D. (2003) Urydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M.P. Bazhana [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 342.7:343.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3028-3038

Ганус Людмила Михайлівна аспірантка кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3539-6389

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено комплексне, міждисциплінарне дослідження конституційно-правового механізму протидії гендерно зумовленому насильству (ГЗН) в Україні в умовах сучасних соціально-правових трансформацій. Обґрунтовано, що гендерно зумовлене насильство має системний, структурно зумовлений характер, який ґрунтується на історично сформованих стереотипах, нерівності влади та дискримінаційних практиках, і становить реальну загрозу фундаментальним конституційним цінностям, таким як людська гідність, рівність прав і можливостей, свобода та особиста безпека. Доведено, що ефективна протидія цьому явищу є невід'ємною складовою реалізації конституційної функції держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Визначено сутність конституційно-правового механізму протидії ГЗН як цілісної, багаторівневої системи, що включає нормативні, інституційні, процедурно-гарантійні та контрольні елементи, які функціонують у тісному взаємозв'язку. Розкрито зміст кожного з цих елементів, їх функціональне призначення та роль у забезпеченні ефективного захисту постраждалих осіб. Особливу увагу приділено нормативній основі механізму, що охоплює положення Конституції України, галузеве національне законодавство, а також міжнародно-правові акти, зокрема Стамбульську конвенцію, яка визначає сучасні стандарти запобігання та протидії насильству. Проаналізовано інституційну складову механізму, яка включає діяльність судових органів, правоохоронних структур, органів соціального захисту населення, а також Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Обґрунтовано необхідність належної координації та взаємодії між цими суб'єктами з метою забезпечення комплексного підходу до захисту прав постраждалих. Окремо досліджено процедурно-гарантійний елемент, який охоплює забезпечення доступу до правосуддя, ефективних засобів юридичного захисту, впровадження спеціальних заходів безпеки та підтримки постраждалих осіб. Наголошено на важливості недопущення повторної віктимізації та створення чутливого до потреб постраждалих середовища. Значну увагу приділено контрольному та превентивному елементам механізму, які спрямовані на моніторинг ефективності державної політики, оцінку результативності правозастосовної практики та

усунення причин і передумов насильства, включаючи гендерну нерівність. Підкреслено необхідність інтеграції міжнародних стандартів у національний правопорядок та їх практичної імплементації. Зроблено висновок, що ефективність конституційно-правового механізму протидії ГЗН залежить від узгодженості законодавства, інституційної спроможності держави, рівня правової культури суспільства та послідовної реалізації принципу матеріальної рівності.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, конституційне право, права людини, рівність, механізм захисту, міжнародні стандарти.

Ganus Lyudmyla Mykhaylivna Constitutional Law National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3539-6389

CONSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR COMBATING GENDER-BASED VIOLENCE IN UKRAINE

Abstract. This article provides a comprehensive and interdisciplinary study of the constitutional and legal mechanism for combating gender-based violence (GBV) in Ukraine within the context of ongoing social and legal transformations. It is substantiated that gender-based violence has a systemic and structural nature, rooted in historically shaped stereotypes, unequal power relations, and discriminatory practices. Such violence poses a significant threat to fundamental constitutional values, including human dignity, equality of rights and opportunities, individual freedom, and personal security. The study argues that counteracting GBV is an integral component of the state's constitutional function to affirm and ensure human rights and freedoms. The essence of the constitutional and legal mechanism for combating GBV is defined as a complex, multi-level system that includes normative, institutional, procedural, and control elements functioning in close interconnection. The article раскрывает (explores) the content, functional purpose, and interaction of each of these components, emphasizing their collective role in ensuring effective protection of victims. Particular attention is paid to the normative framework of this mechanism, which encompasses the Constitution of Ukraine, sectoral national legislation, and international legal instruments, most notably the Istanbul Convention, which establishes modern standards for preventing and combating violence. The institutional component is analyzed through the activities of courts, law enforcement agencies, social protection bodies, and the Parliamentary Commissioner for Human Rights. The importance of effective coordination and interaction among these institutions is substantiated as a key condition for ensuring a comprehensive and victim-centered approach to protection. The procedural and guarantee element is examined in terms of ensuring access to justice, availability of effective legal remedies, and implementation of special protection and support measures for victims. Particular emphasis is placed on the prevention of secondary victimization and the creation of a safe, sensitive, and

accessible legal environment. Special attention is also devoted to the control and preventive elements of the mechanism, which aim to monitor the effectiveness of state policy, assess the implementation of legal norms, and eliminate the root causes and preconditions of violence, including gender inequality. The study highlights the importance of integrating international legal standards into the national legal system and ensuring their effective implementation in practice. It is concluded that the effectiveness of the constitutional and legal mechanism for combating GBV depends on the coherence and consistency of legislation, the institutional capacity of the state, the level of legal awareness in society, and the consistent implementation of the principle of substantive equality.

Keywords: gender-based violence, constitutional law, human rights, equality, protection mechanism, international standards.

Постановка проблеми. Гендерно зумовлене насильство є одним із найбільш поширених і водночас складних порушень прав людини, що має системний характер і зумовлюється соціальними, культурними та економічними чинниками. Воно посягає на фундаментальні конституційні цінності, зокрема людську гідність, рівність, свободу та безпеку, закріплені у Конституції України, яка визначає людину найвищою соціальною цінністю та покладає на державу обов'язок забезпечення прав і свобод [1]. В умовах євроінтеграційного розвитку України проблема формування ефективного механізму протидії ГЗН набуває особливої актуальності, що пов'язано як із необхідністю виконання міжнародних зобов'язань, так і з потребою забезпечення реального, а не декларативного захисту прав людини. У цьому контексті важливе значення має розвиток національного законодавства, зокрема Закону України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [2] та Закону України від 08.09.2005 № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [3], які конкретизують конституційні гарантії рівності та безпеки. Водночас ратифікація Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції) [4; 5] засвідчила спрямованість держави на імплементацію європейських стандартів у сфері захисту прав людини та формування комплексної політики протидії гендерно зумовленому насильству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній конституційно-правовій науці категорія «механізм» використовується для позначення системи правових засобів, інституцій та процедур, через які забезпечується реалізація та захист конституційних прав. Як зазначає Е. Регушевський [6, с. 104–106], механізм реалізації прав людини є складною структурою, що включає нормативні приписи, діяльність компетентних органів і гарантовані державою способи відновлення порушених прав. Схожої позиції дотримуються Т. Чепульченко, Я. Гречко, А. Залізко [7, с. 78–79] та О. Перунова [8, с. 100–101],

які підкреслюють, що конституційний механізм має не лише регулятивний, а й гарантійний характер, оскільки спрямований на забезпечення реальної, а не декларативної дії прав і свобод.

У сучасних дослідженнях проблеми гендерної політики та рівності в Україні значну увагу приділено роботам В. Лук'янець-Шахової [9; 10; 11, с. 165–174] та співавторів, у яких обґрунтовується необхідність комплексного підходу до забезпечення гендерної рівності в контексті євроінтеграційних процесів. Зокрема, автори підкреслюють, що державна гендерна політика України формується під впливом європейських стандартів і передбачає поступову імплементацію принципу рівності у всі сфери суспільного життя, що відповідає підходу гендерного мейнстримінгу. Водночас у дослідженнях акцентується на наявності структурних проблем, пов'язаних із недостатньою ефективністю правозастосування та обмеженою інституційною спроможністю держави. Окрему увагу приділено порівняльному аналізу конституційно-правових засад гендерної рівності в Україні та інших державах, що дозволяє визначити напрями вдосконалення національного законодавства. У цьому контексті євроінтеграційний курс України розглядається як ключовий чинник трансформації правової системи, спрямований на забезпечення фактичної, а не декларативної рівності та підвищення ефективності механізмів захисту прав людини.

Одним з важливих напрямків є подолання гендерних стереотипів, які сприяють формуванню суспільних норм, що дозволяють насильство або зменшують його негативні наслідки. Відповідно до праць Н. Коляда, Т. Кочубей, Н. Левченко, А. Войтовська, зокрема, [12,с. 207–211], превентивні заходи мають включати освітні програми та інформаційні кампанії, спрямовані на зміни у суспільних уявленнях щодо ролей чоловіків і жінок, а також на просвіту у питаннях рівності, задля створення більш усвідомленої громадськості, готової активно долати гендерні стереотипи та насильство на рівні соціальних практик.

Мета статті. Метою статті є визначення сутності, структури та особливостей функціонування конституційно-правового механізму протидії гендерно зумовленому насильству в Україні.

Виклад основного матеріалу. Гендерно зумовлене насильство є складним правовим явищем, що потребує комплексного підходу до його протидії. У цьому контексті конституційно-правовий механізм виступає як системна категорія, що забезпечує реалізацію прав і свобод людини.

Нормативний елемент конституційно-правового механізму протидії гендерно зумовленому насильству становить основу формування державних обов'язків у сфері захисту прав людини. Конституція України, зокрема статті 3, 8, 21, 24, 27, 28, 32, закріплює фундаментальні принципи правового порядку, включаючи рівність, недискримінацію та захист особистої недоторканності. При цьому конституційні норми виступають не лише декларативним підґрунтям, а й джерелом позитивних зобов'язань держави щодо створення ефективних механізмів протидії насильству.

Важливу роль відіграє галузеве законодавство, зокрема закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», які конкретизують принципи рівності та визначають інструменти захисту постраждалих осіб. Водночас відповідно до статті 9 Конституції України міжнародні договори є складовою національного законодавства, що зумовлює значення Стамбульської конвенції як нормативного орієнтира державної політики у сфері протидії насильству.

Практика Європейського суду з прав людини додатково формує стандарти позитивних зобов'язань держави, які включають не лише заборону насильства, а й забезпечення ефективного реагування, доступу до правосуддя та надання допомоги постраждалим. Таким чином, нормативний елемент механізму передбачає створення системи правових норм, що гарантують не лише формальну рівність, а й реальний захист прав людини. Слід зазначити, що практика Європейського суду з прав людини конкретизує зміст позитивних зобов'язань держави у цій сфері. До прикладу, у справі Opuz v. Turkey (2009) [13]

Суд визнав домашнє насильство формою дискримінації та встановив відповідальність держави за неефективний захист жертви. У рішенні Talpis v. Italy (2017) [14] ЄСПЛ наголосив, що бездіяльність органів влади у випадках повторюваного насильства порушує статті 2 і 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ці правові позиції мають безпосереднє значення для формування українського конституційно-правового механізму протидії ГЗН.

Інституційний елемент конституційно-правового механізму охоплює систему органів державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію прав і свобод у сфері протидії ГЗН. Ключову роль відіграють суди, органи прокуратури та Національна поліція України, діяльність яких спрямована на забезпечення правосуддя, процесуального керівництва та реалізацію превентивних і правоохоронних заходів. Інституційний елемент вимагає чіткої координації між суб'єктами владних повноважень: судами, правоохоронними органами, установами соціального захисту та медичними закладами. Разом із тим кожен орган має реалізовувати свої функції виключно у межах конституційної компетенції. Зі свого боку, налагодження мультидисциплінарної взаємодії дозволяє забезпечити комплексну стратегію захисту постраждалих осіб і належне виконання правозахисної функції держави.

Важливим складником інституційної системи є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, який здійснює парламентський контроль за дотриманням прав і свобод, а також органи соціального захисту, що забезпечують надання комплексної допомоги постраждалим, включаючи медичну, психологічну та соціальну підтримку.

Ефективність інституційного механізму значною мірою залежить від координації між його суб'єктами. Відповідно до принципів поділу влади та субсидіарності, кожен орган має діяти в межах своєї компетенції, водночас

забезпечуючи взаємодію з іншими інституціями. Такий підхід дозволяє реалізувати комплексну модель захисту постраждалих осіб.

Процедурно-гарантійний елемент механізму спрямований на забезпечення практичної реалізації прав постраждалих. Його ключовим компонентом є доступ до правосуддя, що передбачає наявність ефективних процесуальних механізмів звернення до судових і правоохоронних органів. Процедурно-гарантійний елемент включає гарантований доступ до правосуддя, ефективні засоби юридичного захисту, спеціальні заходи безпеки та інструменти запобігання вторинній віктимізації. Вказані складники є засадничими для субстантивного здійснення прав людини. Це, у такий спосіб, детермінує не лише формальну юридичну охорону, а й фактичну реалізацію інтересів потерпілих на всіх етапах, від первинного звернення за допомогою до отримання справедливої компенсації.

Право на ефективний засіб юридичного захисту включає забезпечення правової допомоги, представництва інтересів у суді та доступу до спеціалізованих сервісів. Важливим є також впровадження механізмів оперативного реагування на випадки насильства.

Особливу роль відіграють заходи безпеки для постраждалих, зокрема застосування обмежувальних приписів, розміщення у притулках, надання медичної та психологічної допомоги. Водночас необхідним є запобігання повторній віктимізації, що передбачає мінімізацію травматичного впливу процесуальних процедур.

Контрольний і превентивний елементи забезпечують ефективність функціонування механізму протидії ГЗН. Контроль здійснюється через парламентський нагляд, діяльність Уповноваженого з прав людини та судовий контроль, що дозволяє оцінювати ефективність державної політики та правозастосування. У вказаному контексті превентивна складова має фокусуватися не лише на реакції на правопорушення, а й на імплементації заходів, спрямованих на подолання соціальних і гендерних стереотипів. У сукупності з іншими елементами це, зрештою, гарантує своєчасну реакцію системи на новітні виклики та загрози.

Превентивний компонент спрямований на усунення причин насильства, зокрема гендерних стереотипів і структурної нерівності. Він включає освітні програми, інформаційні кампанії та соціальні ініціативи, спрямовані на формування культури рівності.

Важливим концептуальним підґрунтям превентивної політики є принцип матеріальної рівності, який передбачає активну роль держави у нівелюванні соціально-економічних дисбалансів.

Узагальнюючи, слід зазначити, що конституційно-правовий механізм протидії ГЗН є багаторівневою системою, що інтегрує нормативні, інституційні, процедурні та контрольні елементи. Його ефективність визначається узгодженістю законодавства, інституційною спроможністю держави та доступністю правозахисних механізмів.

Розвиток цього механізму відбувається в умовах поєднання національного суверенітету та міжнародних зобов'язань. Конституція України закріплює принцип верховенства права та визначає міжнародні договори як складову національного законодавства, що забезпечує інтеграцію європейських стандартів у внутрішню правову систему. Інтеграція міжнародних стандартів, важливість імплементації європейських та міжнародних стандартів у національне законодавство забезпечує інтеграцію зовнішніх норм в існуючу систему конституційних прав і свобод, що формує обов'язковість для держави виконувати міжнародні зобов'язання, одночасно зберігаючи суверенітет національного права, що підвищує ефективність реалізації механізмів захисту.

Євроінтеграційний курс України зумовлює необхідність імплементації міжнародних стандартів у сфері гендерної рівності та протидії насильству. Водночас така інтеграція здійснюється з урахуванням принципу верховенства Конституції України, що забезпечує баланс між відкритістю правової системи та збереженням державного суверенітету. Таким чином, міжнародні стандарти не змінюють сутність конституційного механізму, а сприяють його розвитку, конкретизуючи зміст принципів рівності, гідності та ефективного захисту прав людини.

Імперативною вимогою до зазначених процедур є врахування гендерного контексту насильства, що виступає запорукою запобігання повторній віктимізації. Гарантії захисту в межах механізму протидії ГЗН реалізуються через розбудову мережі притулків та сервісів мультидисциплінарної допомоги. У такий спосіб гарантії виходять за межі суто процесуального забезпечення доступу до правосуддя, орієнтуючись на деконструкцію структурних чинників поширення насильства. Зрештою, це детермінує здатність правової системи надавати постраждалим субстантивні можливості для реабілітації та повного відновлення їхнього конституційного статусу.

Відповідальність держави у цій сфері полягає в активній реалізації її позитивних зобов'язань, що включають як правові, так і соціальні заходи, спрямовані на запобігання насильству та забезпечення захисту прав людини. У цьому контексті держава не лише повинна забезпечити належне функціонування правозахисних органів, але й створити ефективні механізми для розслідування випадків насильства, надання допомоги постраждалим та притягнення винних до відповідальності.

Водночас держава несе імперативне зобов'язання щодо забезпечення субстантивної ефективності інституційних, процедурних та нормативних заходів, нівелюючи їх потенційно декларативний характер. Зі свого боку, зміст державної відповідальності детермінується рівнем активної взаємодії з міжнародними організаціями та безальтернативністю імплементації глобальних стандартів захисту прав людини у сфері протидії ГЗН. У такий спосіб національна правова система набуває необхідної динамічності та відповідності вимогам сучасного міжнародного правопорядку.

Отже, конституційно-правовий механізм протидії ГЗН постає багатофункціональною системою, яка консолідує нормативні, інституційні, процедурні та контрольні елементи задля гарантування субстантивної рівності, захисту прав людини та безпеки потерпілих. Водночас результативність функціонування цієї системи детермінується чіткою конгруентністю правових норм, проактивною діяльністю уповноважених органів влади, безперешкодним доступом до правосуддя, а також імплементацією дієвих інструментів захисту та превенції насильства.

Таким чином, на основі викладеного пропонується власне тлумачення конституційно-правовому механізму протидії ГЗН, який є системою взаємопов'язаних інституційних, нормативних і процедурних елементів, які спрямовані на забезпечення ефективного захисту прав людини, запобігання насильству, надання допомоги постраждалим і притягнення винних до відповідальності. Виходячи з конституційних засад, конституційно-правовий механізм протидії ГЗН інтегрує національні правові норми та міжнародні стандарти, що дозволяють державі реалізувати свої зобов'язання щодо захисту прав людини, передбачені Конституцією України та міжнародними договорами, й базується на принципах рівності, недискримінації та верховенства права, що робить його важливою складовою конституційної моделі держави, яка гарантує рівний доступ до правосуддя і справедливого захисту для всіх осіб, незалежно від їх гендерної належності.

Висновки. Конституційно-правовий механізм протидії гендерно зумовленому насильству є складною системою, що об'єднує нормативні, інституційні, процедурні та контрольні елементи. Його ефективність залежить від узгодженості законодавства, рівня інституційної взаємодії, доступності правосуддя та інтеграції міжнародних стандартів. Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні механізмів превенції насильства та підвищенні ефективності міжвідомчої взаємодії.

У підсумку дослідження обґрунтовано авторське бачення конституційно-правового механізму протидії гендерно зумовленому насильству як складної, багаторівневої системи взаємопов'язаних інституційних, нормативних, процедурних і контрольних складових, що функціонують на засадах верховенства права та орієнтовані на належну реалізацію позитивних зобов'язань держави у сфері захисту прав людини. Такий механізм постає не лише як сукупність правових інструментів, а як цілісна динамічна модель, здатна забезпечувати ефективну протидію насильству через узгоджену взаємодію всіх її елементів.

З'ясовано, що структура цього механізму охоплює кілька ключових компонентів. Нормативний елемент формує основу через закріплення конституційних принципів і розвиток законодавства, гармонізованого з міжнародними стандартами, зокрема положеннями CEDAW та Стамбульської конвенції. Інституційний елемент забезпечує практичну реалізацію відповідних норм завдяки скоординованій діяльності судових органів, правоохоронної

системи, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також мережі соціальних служб. Водночас процедурно-гарантійний елемент спрямований на забезпечення реального, а не декларативного доступу до правосуддя, ефективне застосування термінових обмежувальних приписів і запобігання повторній віктимізації постраждалих осіб. Не менш важливим є контрольно-превентивний елемент, який включає парламентський і судовий нагляд, а також системну освітньо-просвітницьку діяльність, спрямовану на подолання гендерних стереотипів і формування нетерпимості до насильства в суспільстві.

Доведено, що впровадження європейських стандартів, зокрема шляхом імплементації acquis communautaire та врахування практики Європейського суду з прав людини, не становить загрози для національного суверенітету, а, навпаки, сприяє змістовному поглибленню конституційних гарантій прав і свобод в Україні. У цьому контексті Конституція України відіграє роль ключового нормативного орієнтира та своєрідного фільтра, який забезпечує узгоджене впровадження міжнародно-правових норм у національну правову систему, наповнюючи її сучасними стандартами захисту людської гідності.

Крім того, встановлено, що результативність функціонування зазначеного механізму безпосередньо залежить від утвердження в діяльності держави підходу «належної обачності» (due diligence). У межах цієї моделі бездіяльність або неналежне реагування органів державної влади у ситуаціях передбачуваного ризику насильства розглядається як порушення конституційного обов’язку держави щодо гарантування прав і безпеки людини. Таким чином, перехід до такої моделі є необхідною умовою підвищення ефективності державної політики у сфері протидії гендерно зумовленому насильству та забезпечення реального, а не формального захисту постраждалих осіб.

Література:

1. Конституція України : Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19Text
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2866-15#Text
4. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2319-20#Text
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) : Конвенція; Рада Європи від 11.05.2011 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11Text
6. Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина як складова правового порядку в Україні. *Нове українське право*. 2024. № 4. С. 101–108. doi: 10.51989/NUL.2024.4.12.
7. Чепульченко Т. О., Гречко Я. В., Залізко А. О. Проблеми ґендерної політики в Україні: правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 4. С. 77–81. doi: 10.32782/2524-0374/2021-4/17.

8. Перунова О. С. Основні принципи загально-профілактичних заходів у сфері гендерно обумовленого насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 99–103.

9. Lukianets-Shakhova V., Ganus L., Bryl K., Nehoda Y., Rega I. The Gender Policy of Ukraine: Considering the EU Experience. *Revista de Gestão Social e Ambiental*. 2023. Vol. 17, № 4. Art. e03403. DOI: https://doi.org/10.24857/rgsa.v17n4-030

10. Lukianets-Shakhova V., Pysarchuk V., Sokh K., Malatsai I., Tkachenko V. Ukraine's journey towards European integration: Successes and future outlook. *Multidisciplinary Reviews*. 2024. Vol. 8. Art. 2024spe077. DOI: https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe077

11. Mishchenko M., Lukianets-Shakhova V., Rostetska S., Shvets S. Constitutional and legal framework for gender equality in Ukraine and world countries. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11, № 49. P. 165–174. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2022.49.01.187

12. Коляда Н., Кочубей Т., Левченко Н., Войтовська А. Вплив гендерних стереотипів на виникнення насильства щодо жінок: аналіз сучасних тенденцій. *Social Work and Education*. 2025. Том. 12, №. 2. С. 202–214. doi: 10.25128/2520-6230.25.2.6.

13. Opuz v. Turkey. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-118510%22]}

14. Talpis v. Italy. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171994%22]}

References

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). *Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR* (Constitution of Ukraine No. 254k/96-VR). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017, December 7). *Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu № 2229-VIII* (On Prevention and Counteraction to Domestic Violence No. 2229-VIII). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2229-19Text

3. Verkhovna Rada Ukrainy. (2005, September 8). *Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv № 2866-IV* (On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men No. 2866-IV). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2866-15#Text

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022, June 20). *Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy № 2319-IX* (On Ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence No. 2319-IX). Retrieved from https://zakon.rada. gov.ua/laws/main/2319-20#Text

5. Council of Europe. (2011, May 11). *Konventsiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyshchamy* (Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11Text

6. Rehushevskyi, E. Ye. (2024). Konstytutsiino-pravovi harantii prav i svobod liudyny i hromadianyna yak skladova pravovoho poriadku v Ukraini (Constitutional and legal guarantees of human and civil rights and freedoms as a component of the legal order in Ukraine). *Nove ukrainske pravo*, (4), 101–108. https://doi.org/10.51989/NUL.2024.4.12

7. Chepulchenko, T. O., Hrechko, Ya. V., & Zalizko, A. O. (2021). Problemy gendernoi polityky v Ukraini: pravovyi aspekt (Problems of gender policy in Ukraine: legal aspect). *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (4), 77–81. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/17

8. Perunova, O. S. (2021). Osnovni pryntsypy zahalno-profilaktychnykh zakhodiv u sferi henderno obumovlenoho nasylstva (Basic principles of general preventive measures in the field of gender-based violence). *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, (5), 99–103.

9. Lukianets-Shakhova, V., Ganus, L., Bryl, K., Nehoda, Y., & Rega, I. (2023). The gender policy of Ukraine: Considering the EU experience. *Revista de Gestão Social e Ambiental*, 17(4), e03403. https://doi.org/10.24857/rgsa.v17n4-030

10. Lukianets-Shakhova, V., Pysarchuk, V., Sokh, K., Malatsai, I., & Tkachenko, V. (2024). Ukraine's journey towards European integration: Successes and future outlook. *Multidisciplinary Reviews*, 8, 2024spe077. https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe077

11. Mishchenko, M., Lukianets-Shakhova, V., Rostetska, S., & Shvets, S. (2022). Constitutional and legal framework for gender equality in Ukraine and world countries. *Amazonia Investiga*, 11(49), 165–174. https://doi.org/10.34069/AI/2022.49.01.187

12. Koliada, N., Kochubei, T., Levchenko, N., & Voitovska, A. (2025). Vplyv hendernykh stereotypiv na vynyknennia nasylstva shchodo zhinok: analiz suchasnykh tendentsii (The influence of gender stereotypes on the occurrence of violence against women: analysis of current trends). *Social Work and Education*, 12(2), 202–214. https://doi.org/10.25128/2520-6230.25.2.6

13. European Court of Human Rights. (2009). *Opuz v. Turkey*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-118510%22]}

14. European Court of Human Rights. (2017). *Talpis v. Italy*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171994%22]}

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

УДК 341.171

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3039-3050

Геник Дмитро Володимирович аспірант кафедри європейського права Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0009-0009-9250-7282

РОЛЬ МАГАТЕ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯДЕРНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена комплексному міжнародно-правовому аналізу діяльності Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) в умовах збройного конфлікту на території України, спричиненого повномасштабною агресією російської федерації. Дослідження зосереджене на оцінці ефективності реалізації мандату Агентства щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в екстраординарних умовах воєнного протистояння. Проаналізовано основні інструменти реагування МАГАТЕ, зокрема концепцію «семи стовпів» ядерної безпеки, резолюції керівних органів Агентства, діяльність експертних місій та механізми міжнародного інформування через інституції ООН. Встановлено, що переважна більшість заходів має рекомендаційний або декларативний характер і не супроводжується ефективними примусовими механізмами реалізації, що істотно обмежує їх практичний вплив у ситуації збройної агресії. Особливу увагу приділено проблемі нормативної невизначеності статусу ядерних об'єктів, що перебувають під окупацією, а також відсутності чітких міжнародно-правових процедур доступу до них для здійснення інспекцій і контролю. Доведено, що чинні міжнародні договори у сфері ядерної безпеки та міжнародного гуманітарного права не охоплюють у повному обсязі ситуації використання ядерної інфраструктури у воєнних цілях державою-агресором, що створює правовий вакуум. Обґрунтовано, що ключовими факторами обмеженої ефективності МАГАТЕ є відсутність інструментів примусу, залежність від співпраці держав-членів, включно з державою-порушником, а також політизація міжнародних інституційних процесів. У статті підкреслюється необхідність удосконалення міжнародно-правових механізмів забезпечення ядерної безпеки, зокрема шляхом внесення змін до установчих документів Агентства та формування нових підходів до реагування на загрози в умовах збройних конфліктів.

Ключові слова: МАГАТЕ; ядерна безпека; міжнародне право; міжнародні договори, резолюції; правові механізми; російсько-українська війна. енергетика.

Henyk Dmytro Volodymyrovych, PhD candidate of the Department of European Law, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0009-0009-9250-7282

THE ROLE OF THE INTERNATIONAL ATOMIC ENERGY AGENCY (IAEA) IN ENSURING NUCLEAR SAFETY IN THE CONTEXT OF THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Abstract. This article is devoted to a comprehensive international legal analysis of the activities of the International Atomic Energy Agency (IAEA) in the context of the armed conflict on the territory of Ukraine caused by the full-scale aggression of the Russian Federation. The study focuses on assessing the effectiveness of the implementation of the Agency's mandate to ensure nuclear and radiation safety under extraordinary conditions of military confrontation. The main response instruments of the IAEA are examined, in particular the concept of the "Seven Pillars" of nuclear safety and security, resolutions of the Agency's governing bodies, the activities of expert missions, and mechanisms of international information dissemination through United Nations institutions. It is established that the overwhelming majority of these measures are of a recommendatory or declaratory nature and are not supported by effective enforcement mechanisms, which significantly limits their practical impact in the context of armed aggression. Particular attention is paid to the issue of legal uncertainty regarding the status of nuclear facilities under occupation, as well as to the absence of clearly defined international legal procedures for access to such facilities for the purposes of inspection and control. It is demonstrated that the existing international treaties in the field of nuclear safety and international humanitarian law do not fully address situations involving the use of nuclear infrastructure for military purposes by an aggressor State, thereby creating a legal vacuum. It is substantiated that the key factors underlying the limited effectiveness of the IAEA include the absence of coercive enforcement instruments, dependence on the cooperation of Member States, including the State in breach of international law, and the politicization of international institutional processes. The article emphasizes the necessity of improving international legal mechanisms for ensuring nuclear safety, in particular through amendments to the constituent instruments of the Agency and the development of new approaches to addressing threats in situations of armed conflict.

Keywords: IAEA; nuclear safety; international law; international treaties, resolutions; legal mechanisms; the russia-Ukraine war; energy.

Постановка проблеми. Вивчення діяльності МАГАТЕ потребує насамперед аналізу її функціонування в екстраординарних реаліях сьогодення, які здатні виявити латентні проблеми й недоліки, що за звичайних обставин залишаються непомітними або існують лише на рівні теоретичного моделювання. У цьому контексті особливий науковий інтерес становить оцінка дієвості Агентства в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації на територію суверенної та незалежної України. Наймасштабніше з часів Другої світової війни збройне вторгнення на територію європейської держави стало

безпрецедентним викликом для усталеного міжнародно-правового порядку у сфері ядерної безпеки, продемонструвавши його нормативну та інституційну вразливість у ситуаціях міждержавного збройного конфлікту. Той факт, що воєнні дії розгорнулися на теренах Європи, підриває усталене уявлення про цю частину світу як регіон стабільності, інституціоналізованої безпеки та один із ключових провідників демократичних цінностей у світі, що робить агресію російської федерації не лише масштабною, а й концептуально руйнівною для уявлень про гарантії миру на континенті. В цих умовах постає важливе питання щодо встановлення ролі МАГАТЕ в забезпеченні ядерної безпеки в контексті збройної агресії рф проти нашої країни.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження встановлення ролі МАГАТЕ в забезпеченні ядерної безпеки проводилось великою кількістю іноземних та вітчизняних науковців, серед яких, J. Reed, M. Arno, G. Anzelon, J. Rames J., V. Lamm, В. Бондар, І. Максименко, Г. Щигелька та інші.

Метою дослідження є комплексний міжнародно-правовий аналіз ефективності діяльності МАГАТЕ щодо забезпечення ядерної безпеки в умовах збройної агресії російської федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. Російсько-українська війна перетворилася на найсерйозніше випробування для МАГАТЕ з моменту його заснування, оскільки поставила під сумнів не лише ефективність наявних механізмів контролю Агентства, а й взагалі його здатність забезпечувати ядерну безпеку. Як справедливо стверджують Г. Щигельська, В. Боднар, за весь період війни світовий регулятор у сфері ядерної безпеки не вжив конкретних дій, щоб захистити небезпечні ядерні об’єкти на території України [1, с.100].

Перші реакції міжнародної атомної інституції були виражено декларативними і зводилися до висловлення занепокоєння, закликів до деескалації та наголошення на необхідності недопущення загроз ядерній безпеці. У перший день війни російські збройні сили взяли під контроль усі об’єкти на майданчику Чорнобильської АЕС, у зв’язку із чим Агентство спромоглося лише виголосити стурбованість і закликати до стриманості, щоб уникнути будь-яких дій, які можуть поставити під загрозу ядерні об’єкти України. [2]

Уже через тиждень на засіданні Ради Директорів очільник МАГАТЕ окреслив сім необхідних стовпів ядерної безпеки та охорони (The Seven Pillars), а саме: 1) фізична цілісність об’єктів має бути збережена; 2) усі системи та обладнання безпеки і захисту повинні постійно залишатися працездатними; 3) персонал експлуатації має виконувати свої обов’язки без тиску та мати можливість приймати незалежні рішення; 4) надійне зовнішнє електропостачання від енергомережі має бути забезпечене для всіх ядерних об’єктів; 5) безперервні логістичні ланцюги постачання і транспортування до та з об’єктів повинні зберігатися; 6) ефективні системи радіаційного моніторингу та заходи аварійної готовності і реагування мають діяти як на майданчику, так і поза ним: 7) надійний зв’язок із регулятором та іншими відповідними органами повинен

підтримуватися [3]. Проголошені «сім стовпів» не були закріплені у формі міжнародних норм, що виключає будь-який їх регулятивний потенціал. Вони слугували ситуативною реакцією на стрімку ескалацію безпекових ризиків у сфері ядерної енергетики в умовах збройної агресії та фактичної невизначеності подальшого розвитку подій. Ретроспективно дієвість цих положень можна оцінити як вкрай обмежену, з огляду на подальший перебіг подій. Зокрема, вже 04.03.2022 р. росія захопила найбільшу атомну електростанцію у Європі – Запорізьку АЕС. Цікаво, що у вересні 2022 року Європейський Союз у своєму зверненні до Агентства констатував, що усі «сім стовпів» було порушено ще у день вторгнення [4], а у вересні 2025 року очільник МАГАТЕ стверджував про порушення збройними силами російської федерації більшості задекларованих принципів [5].

Агентство активно вдавалося до проведення брифінгів для Ради Безпеки ООН щодо ситуації з ядерною безпекою та фізичною ядерною безпекою в Україні, що є невід'ємною складовою міжнародного реагування. Вони проводилися неодноразово, зокрема, 04.03.2022 р.[6] , 23.12.2025 р. [7], 19.02.2026 [8] р. тощо. Усі ці заходи виконують важливу інформаційну й комунікаційну функції, забезпечуючи донесення об'єктивних оцінок про ситуацію й сприяючи формуванню міжнародного політичного тиску та консолідації позицій держав. Втім, їх ефективність у конкретних умовах російсько-української війни виявилася обмеженою, що зумовлено членством росії, яка є стороною збройного конфлікту, у Раді Безпеки ООН та наявністю у неї права вето.

Досліджуючи застосовані МАГАТЕ заходи, варто згадати й про ухвалення низки резолюцій, а саме GOV/2022/17 від 02.03.2022 р.[9], GOV/2022/58 від 15.09.2022 р.[10] , GOV/2022/71 від 17.11.2022 р.[11] та GOV/2024/18 від 07.03.2024 р.[12] , які ґрунтуються на закликах до припинення агресивних бойових дій, їх засудженні та вираженні глибокої стурбованості станом ядерної безпеки в Україні. Спільним і незмінним для них усіх є заклик до російської федерації припинити злочинні військові дії проти українських ядерних об'єктів, відновити повний контроль України над ними в межах міжнародно визнаних кордонів та забезпечити їхню безпечну і надійну роботу, а також створити Агентству можливість повністю відновити проведення заходів контролю. У міру їх проголошення позиція МАГАТЕ поступово розширювалася. Зокрема, Агентство рекомендувало державам-членам реагувати на запити України про допомогу, підкреслювало важливість ядерної безпеки та охорони мирних ядерних об'єктів і матеріалів під час збройного конфлікту. Від закликів припинити воєнні дії проти ЧАЕС Агентство перейшло до вимоги виведення військ росії із ЗАЕС, висловлення стурбованості тиском і затриманнями українського персоналу на ЗАЕС, недостатньою кількістю кваліфікованого персоналу на об'єкті, прогалинами у планових обслуговуваннях, відсутністю надійних логістичних ланцюгів, застосуванням зброї поряд із ЗАЕС тощо.

Окремо відзначимо засудження та невизнання Агентством спроб російської федерації привласнити Запорізьку АЕС та незаконно захоплену українську територію, на якій розташована станція [9], що відповідало резолюції A/RES/ES-11/4, ухваленої Генеральною Асамблеєю ООН від 12.10.2022 р [13].

Разом з тим, усі ці документи не мають обов'язкового юридичного характеру, а тому не створюють зобов'язань для російської федерації як агресора у злочинній війні. У практичному вимірі резолюції виконують переважно функцію консолідації міжнародної позиції, а не дієвого правового інструменту врегулювання кризи ядерної безпеки. Їхній вплив на фактичний перебіг подій не мав вирішального значення, а інструментально вони не усували проблем, що постали перед МАГАТЕ.

Ситуація із захопленням об'єктів ядерної інфраструктури, зокрема таких великих станцій як ЧАЕС та ЗАЕС, та використанням їх у якості плацдарму для ведення бойових дій продемонструвала існування правового вакууму, оскільки міжнародне право детально не врегульовує сценаріїв окупації таких об'єктів під час міждержавних воєн. Окремі міжнародні акти у сфері гуманітарного права лише опосередковано згадують про військові дії щодо ядерних об'єктів. До прикладу, Додаткові протоколи I та II від 08.06.1977 р. до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р. передбачають, що атомні електростанції не повинні ставати об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли такі об'єкти є воєнними об'єктами, якщо такий напад може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення [14;15]. Конвенцією про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок 1979 року встановлено кримінальну відповідальність за дії, що пов'язані з диверсією на ядерних установках або протиправними оборудками з ядерними матеріалами [16].

Крім того, у 1985 [17], 1990 [18], 2009 [19] роках Генеральна конференція МАГАТЕ ухвалювала резолюції про те, що будь-який збройний напад на ядерні об'єкти, призначені для мирних цілей, або загроза таким об'єктам є порушенням принципів Статуту ООН, міжнародного права та Статуту Агентства.

Разом з тим, наведеного недостатньо для гарантування ядерної безпеки на належному рівні. Міжнародне право не визначає статусу тимчасово окупованих ядерних установок і порядку надання доступу до них з тією метою, щоб гарантувати ядерну безпеку. Щодо Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок 1979 року, то вона не підлягає застосуванню до ситуації, що склалася під час російсько-української війни, з огляду на зміст Поправки до конвенції від 2005 року. Остання встановлює, що дії збройних сил під час збройного конфлікту не регулюються цією Конвенцією, а дії збройних сил держави під час виконання ними офіційних обов'язків, оскільки вони регулюються іншими нормами міжнародного права, не регулюються цією Конвенцією [20].

На додачу до викладеного, Конвенція не охоплює випадків, коли ризики для ядерної безпеки спричиняються саме державою.

З огляду на це, головною перепоною для МАГАТЕ стала відсутність нормативно забезпечених механізмів реалізації власного мандату щодо атомних установок, що опинилися під російською окупацією. Агентство усвідомлює обмеження у своїй діяльності, адже у резолюції GC(66)/RES/10 від 30.09.2022 р. закликає держави-члени утримуватися від атак або погроз атак на, щодо або поблизу ядерних об'єктів, що використовуються у мирних цілях, з метою забезпечення здатності Агентства здійснювати діяльність з забезпечення гарантій відповідно до конкретних угод [21].

В силу того, що Україна тимчасово втратила контроль над окремими складовими вітчизняної ядерної інфраструктури, наша держава об'єктивно не спроможна виконати обов'язки згідно із Конвенцією про ядерну безпеку 1994 року [22], Об'єднаною конвенцією про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами від 1997 року [23], Угодою про застосування гарантій до всього ядерного матеріалу в усій мирній ядерній діяльності України 1994 року [24]. Відповідно ми не можемо надати співробітникам МАГАТЕ доступ до об'єктів, які перебувають під фактичним контролем російських військ. Останні ж блокують можливість потрапити на територію, наприклад, Запорізької АЕС, що виключає реалізацію міжнародно-правових процедур інспекції та нівелює саму здатність Агентства гарантувати дотримання базових стандартів безпеки в умовах збройного конфлікту.

Складність ситуації пов'язана не стільки з фактом тимчасового вибуття атомних установок з під українського впливу, який перешкоджає міжнародному інспектуванню, стільки з тим, що росіяни активно використовують українські АЕС у воєнних цілях. По-перше, вони слугують пунктами дислокації військ та важкої техніки, базами для створення командно-диспетчерських пунктів у приміщеннях, а також складами боєприпасів. По-друге, вони виступають інструментом контролю над енергетичною системою України, впливу на населення та економіку України. По-третє, вони застосовуються як «важіль для шантажу» європейських країн, що стримує пряме чи непряме іноземне втручання, а також спосіб посилення тиску на Київ щодо територіальних поступок в обмін на ядерну безпеку [25].

В сукупності усе викладене свідчить про гостру потребу в міжнародному контролі за ядерною безпекою, що реалізується МАГАТЕ, як єдиним та ключовим органом в атомній сфері.

Проте, поки що у Агентства відсутні підкріплені правовими нормами повноваження на безперешкодне та повноцінне проведення інспекцій окупованих ядерних об'єктів держав-членів, що перешкоджає втіленню передбаченого Статутом завдання із забезпечення ядерної і радіаційної безпеки. Міжнародних примусових механізмів, які б гарантували безпечну експлуатацію атомних електростанцій в умовах військового протистояння під егідою Агентства, також не існує.

У січні 2026 року Україна закликала призупинити членство росії в Раді керуючих МАГАТЕ, мотивуючи це тим, що держава, яка навмисно підриває ядерну безпеку, не може брати повноцінну участь у головному політичному органі Агентства [26]. Було оголошено про підготовку ініціативи щодо внесення змін до Статуту МАГАТЕ з метою обмеження прав держави-агресора в органах Агентства [27]. Підтримуючи зазначену позицію, вважаємо, що такі кроки є не лише політично виправданими, а й юридично обґрунтованими з огляду на важливість добросовісного виконання міжнародних зобов'язань та неприпустимість зловживання правами члена міжнародної організації всупереч її цілям і завданням.

У підсумку реакція МАГАТЕ на російську військову агресію полягала в розробленні концепції «семи стовпів» ядерної безпеки під час збройного конфлікту, прийнятті резолюцій, направленні експертних місій на тимчасово окуповані ядерні об'єкти України, створенні постійних моніторингових присутностей на таких об'єктах, а також у систематичному інформуванні міжнародної спільноти про стан ядерної безпеки на тимчасово захоплених ядерних установках України у ООН. Значну роль у дипломатичному супроводі цих процесів відіграла персональна активність Генерального директора Рафаеля Гроссі, що підкреслює персоніфікацію дипломатії в умовах кризи.

Справедливо буде згадати і про неодноразові медичні місії МАГАТЕ до вітчизняних АЕС для оцінки спроможності забезпечувати готовність до надзвичайних ситуацій, вдосконалення матеріально-технічної бази для надання екстреної медичної допомоги та динамічного медичного контролю за персоналом АЕС [28]; встановлення безперервної присутності експертів Агентства із ядерної безпеки та захисту на всіх атомних електростанціях країни [29]; проведення Агентством навчань навчання для персоналу АЕС за темами лідерства та управління у сфері ядерної безпеки [30]; впровадження Агентством програми підтримки психічного здоров'я для персоналу українських АЕС [31]; підписання Меморандуму про взаєморозуміння між МАГАТЕ та Урядом України щодо співпраці на підтримку відновлення України [32] тощо.

Висновки. На підставі отриманих результатів можемо зробити висновок про обмежену ефективність МАГАТЕ в умовах російсько-української війни. Основними перепонами стали: відсутність примусових механізмів реалізації мандату; залежність від співпраці держав-членів, включно з державою-порушником, політизація процедур ухвалення рішень, а також нормативна невизначеність статусу ядерних об'єктів під окупацією. Водночас існує реальна загроза, що через геополітичні інтереси провідних держав та складність координації на міжнародному рівні впровадження реформ затягнеться або взагалі не буде реалізованим. Зважаючи на це, наголосимо, що від спроможності міжнародної спільноти та МАГАТЕ адаптувати свої механізми до реалій сьогодення залежить безпека всього людства та збереження життя на планеті. Така глобальна перспектива робить реформи нагальною і життєво необхідною задачею.

Література

1. Щигельська Г., Боднар В. Загрози надзвичайних ситуацій на атомних електростанціях в умовах нового етапу російсько української війни. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки*: Збірник тез II Міжнародної наукової конференції, 21-22 квітня 2022 р. / Упорядники: А. А. Криськов, В. В. Вишньовський та Н. В. Габрусєва – Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2022. С. 100.

2. IAEA Director General Statement on the Situation in Ukraine, 24 February 2022. URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-director-general-statement-on-the-situation-in-ukraine

3. IAEA Director General Grossi's Initiative to Travel to Ukraine, 04 March 2022.URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-director-general-grossis-initiative-to-travel-to-ukraine

4. EU Statement at IAEA Board of Governors on agenda item 9 on Nuclear Safety, Security and Safeguards in Ukraine, 15 September 2022. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/vienna-international-organisations/eu-statement-iaea-board-governors-agenda-item-9-nuclear-safety-security-and-safeguards-ukraine_en

5. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine, 10 September 2025. URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-313-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine

6. Security Council debates Russian strike on Ukraine nuclear power plant, 4 March 2022. URL: https://news.un.org/en/story/2022/03/1113302

7. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine, 23 December 2025. URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-334-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine

8. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine, 19 February 2026. URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-341-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine

9. Resolution of the IAEA «The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine» (GOV/2022/17), adopted by the Board of Governors on 03 March 2022. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/22/03/gov2022-17.pdf

10. Resolution of the IAEA «The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine» (GOV/2022/58), adopted by the Board of Governors on 15 September 2022. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2022-58.pdf

11. Resolution of the IAEA «The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine» (GOV/2022/71), adopted by the Board of Governors on 17 November 2022. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2022-71.pdf

12. Resolution of the IAEA «Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine» (GOV/2024/18), adopted by the Board of Governors on 07 March 2024. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2022-71.pdf

13. Resolution of the United Nations «Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations» (A/RES/ES-11/4), adopted by the General Assembly on 12 October 2022. URL: https://docs.un.org/A/RES/ES-11/4

14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200

16. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26.10.1979 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_024#Text

17. Resolution of the IAEA «Protection of nuclear installations devoted to peaceful purposes against armed attacks» (GC(29)/RES/444), adopted by General Conference on 27 September 1985. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc29res-444_en.pdf

18. Resolution of the IAEA «Prohibition of all armed attacks against nuclear installations devoted to peaceful purposes whether under construction or in operation» (GC(34)/RES/533), adopted by General Conference on 21 September 1990. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc34res-533_en.pdf

19. Decision of the IAEA «Prohibition of Armed Attack or Threat of Attack Against Nuclear Installations, During Operation or Under Construction» (GC(53)/DEC/13), adopted by General Conference on 18 September 2009. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc53dec-13_en.pdf

20. Поправка до Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу від 08.07.2005 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/951_013#Text

21. Resolution of the IAEA «Strengthening the effectiveness and improving the efficiency of Agency safeguards» (GC(66)/RES/10), adopted by the General Conference on 30 September 2022. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2022-71.pdf

22. Конвенція про ядерну безпеку від 17.06.1994 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text

23. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами від 05.09.1997 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_335#Text

24. Угода між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій до всього ядерного матеріалу в усій мирній ядерній діяльності України від 28.09.1994 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/951_004#Text

25. Максименко І. В. Ядерна загроза у війні Росії проти України: позиція МАГАТЕ та ЄС. *Науковий журнал «Політикус»*. 2024. №1. С.160-168. С. 161.

26. Україна закликала призупинити членство рф в Раді керуючих МАГАТЕ, – Денис Шмигаль, 30.01.2026. р. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-zaklykala-pryzupynyty-chlenstvo-rf-v-radi-keruiuchykh-mahate-denys-shmyhal

27. Коментар МЗС щодо позачергового засідання Ради керуючих МАГАТЕ, 30.01.2026 р. URL: https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-shchodo-pozachergovogo-zasidannya-radi-keruyuchih-magate

28. IAEA Medical Assistance Mission held at the Rivne NPP, 02 April 2025. URL: https://energoatom.com.ua/en/news/na-raes-vidbulasia-misiia-magate-z-nadannia-medicnoyi-dopomogi

29. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine, 13 January 2023. URL: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-141-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine

30. Report «Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine», by the Director General. 13 November 2024. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2024-63_8.pdf

31. IAEA Launched Mental Health Assistance Programme for Personnel of Ukrainian NPPs, 23 November 2023. URL: https://chnpp.gov.ua/en/infocenter/news/6168-iaea-launched-mental-health-assistance-programme-for-personnel-of-ukrainian-npps

32. Ukraine and the IAEA Strengthen Cooperation on the Country's Energy Recovery, 10 July 2025. URL: https://www.president.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-magate-posilyuyut-spivpracyu-v-energetichnomu-vi-98985

References

1. Shchyhelska H., Bodnar V. (2022). Zahrozy nadzvychainykh sytuatsii na atomnykh elektrostantsiiakh v umovakh novoho etapu rosiisko ukrainskoi viiny (The Risk of Emergencies at Nuclear Power Plants Amid the New Phase of the Russian-Ukrainian War). *Armed Conflicts and Man-Made Disasters: Historical and Psychological Consequences:*Proceedings of the 2nd International Scientific Conference, Ternopil,100 [in Ukrainian].

2. IAEA Director General Statement on the Situation in Ukraine. (24 February 2022). (n.d). *https://www.iaea.org/* Retrieved https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-director-general-statement-on-the-situation-in-ukraine

3. IAEA Director General Grossi's Initiative to Travel to Ukraine (04 March 2022). (n.d). *https://www.iaea.org/* Retrieved https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-director-general-grossis-initiative-to-travel-to-ukraine

4. EU Statement at IAEA Board of Governors on agenda item 9 on Nuclear Safety, Security and Safeguards in Ukraine. (15 September 2022). (n.d*).https://www.eeas.europa.eu* Retrieved: https://www.eeas.europa.eu/delegations/vienna-international-organisations/eu-statement-iaea-board-governors-agenda-item-9-nuclear-safety-security-and-safeguards-ukraine_en

5. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. (10 September 2025). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-313-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine

6. Security Council debates Russian strike on Ukraine nuclear power plant. (4 March 2022). (n.d). *https://news.un.org* Retrieved: https://news.un.org/en/story/2022/03/1113302

7. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. (23 December 2025). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-334-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine

8. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. (19 February 2026). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-341-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine

9. Resolution of the IAEA. (2022). «The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine» (GOV/2022/17), (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/22/03/gov2022-17.pdf

10. Resolution of the IAEA. (2022). «The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine» (GOV/2022/58). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2022-58.pdf

11. Resolution of the IAEA. (2022). «The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine» (GOV/2022/71). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2022-71.pdf

12. Resolution of the IAEA. (2022). «Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine» (GOV/2024/18), (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2022-71.pdf

13. Resolution of the United Nations. (2022). «Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations» (A/RES/ES-11/4) (n.d). *https://docs.un.org* Retrieved: https://docs.un.org/A/RES/ES-11/4

14. Additional Protocol I to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I). (1977). (n.d). *https://zakon.rada.gov.ua* Retrieved: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

15. Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II). (1977). (n.d). *https://zakon.rada.gov.ua* Retrieved: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200

16. Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities (1979). (n.d). *https://zakon.rada.gov.ua* Retrieved: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_024#Text

17. Resolution of the IAEA. (1985) «Protection of nuclear installations devoted to peaceful purposes against armed attacks» (GC(29)/RES/444). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc29res-444_en.pdf

18. Resolution of the IAEA. (1990). «Prohibition of all armed attacks against nuclear installations devoted to peaceful purposes whether under construction or in operation» (GC(34)/RES/533). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc34res-533_en.pdf

19. Decision of the IAEA (2009). «Prohibition of Armed Attack or Threat of Attack Against Nuclear Installations, During Operation or Under Construction» (GC(53)/DEC/13). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/gc/gc53dec-13_en.pdf

20. Amendment to the Convention on the Physical Protection of Nuclear Material. (2005). (n.d). *https://zakon.rada.gov.ua* Retrieved: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/951_013#Text

21. Resolution of the IAEA. (2022). «Strengthening the effectiveness and improving the efficiency of Agency safeguards» (GC(66)/RES/10), (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2022-71.pdf

22. Convention on Nuclear Safety. (1994). (n.d). *https://zakon.rada.gov.ua* Retrieved: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_023#Text

23. Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management (1997). (n.d). *https://zakon.rada.gov.ua* Retrieved: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_335#Text

24. Agreement between Ukraine and the International Atomic Energy Agency on the application of safeguards to all nuclear material in all of Ukraine's peaceful nuclear activities. (1994). (n.d). *https://zakon.rada.gov.ua* Retrieved: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/951_004#Text

25. Maksymenko I. V. (2024).Yaderna zahroza u viini Rosii proty Ukrainy: pozytsiia MAHATE ta YeS (The Nuclear Threat in Russia's War Against Ukraine: The Stance of the IAEA and the EU). *The journal «Politicus»,*1, 160-168. [in Ukrainian].

26. Ukraine has called for the suspension of Russia's membership in the IAEA Board of Governors, – Denys Shmyhal (2026). (n.d). *https://www.kmu.gov.ua* Retrieved: https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-zaklykala-pryzupynyty-chlenstvo-rf-v-radi-keruiuchykh-mahate-denys-shmyhal

27. Statement by the Ministry of Foreign Affairs on the extraordinary meeting of the IAEA Board of Governors. (2026). (n.d). *https://mfa.gov.ua* Retrieved: https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-shchodo-pozachergovogo-zasidannya-radi-keruyuchih-magate

28. IAEA Medical Assistance Mission held at the Rivne NPP. (2025). (n.d). *https://energoatom.com.ua* Retrieved: https://energoatom.com.ua/en/news/na-raes-vidbulasia-misiia-magate-z-nadannia-medicnoyi-dopomogi

29. IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. (2023). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-141-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine

30. Report «Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine», by the Director General. (2024). (n.d). *https://www.iaea.org* Retrieved: https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/gov2024-63_8.pdf

31. IAEA Launched Mental Health Assistance Programme for Personnel of Ukrainian NPP. (2023). n.d. *https://chnpp.gov.ua* Retrieved: https://chnpp.gov.ua/en/infocenter/news/6168-iaea-launched-mental-health-assistance-programme-for-personnel-of-ukrainian-npps

32. Ukraine and the IAEA Strengthen Cooperation on the Country's Energy Recovery. (2025). n.d. https://www.president.gov.ua Retrieved: https://www.president.gov.ua/en/news/ukrayina-ta-magate-posilyuyut-spivpracyu-v-energetichnomu-vi-98985

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

УДК 343.243:004.738:070

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3051-3067

Гончаренко Ганна Анатоліївна доктор юридичних наук, професор, Національна академія Служби безпеки України, https://orcid.org/0000-0003-2483-8097

Лук'яненко Максим Олегович магістр, Національна академія Служби безпеки України

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження європейської моделі адміністративно-правового забезпечення протидії дезінформації у медійному просторі та оцінено її значення для національної правової системи України. Визначено, що відсутність системно узгодженої моделі регулювання інформаційного середовища створює значні ризики для забезпечення інформаційної безпеки, демократичних процесів і верховенства права, особливо в умовах гібридної війни та інформаційної агресії рф проти України.

Проаналізовано нормативно-правові та організаційні інструменти Європейського Союзу, які формують концептуальну основу протидії дезінформації, зокрема Code of Practice on Disinformation, Digital Services Act та European Democracy Action Plan. Встановлено, що європейська модель ґрунтується на поєднанні публічно-правових і приватноправових механізмів співрегулювання, що дозволяє ефективно впливати на діяльність глобальних цифрових платформ, контролювати прозорість алгоритмів, забезпечувати відповідальність за поширення недостовірної інформації та здійснювати моніторинг медійного середовища. Важливо, що такі механізми поєднують превентивні заходи, контрольні функції держави та участь суб'єктів приватного права, створюючи гнучку, але водночас ефективну систему, здатну реагувати на динамічні виклики цифрового середовища.

Досліджено можливості адаптації європейських підходів у національне законодавство України, включно з гармонізацією нормативних актів, імплементацією стандартів прозорості медіа та цифрових платформ, а також формуванням механізмів державного контролю та відповідальності за дезінформацію. Встановлено, що запровадження подібної системи сприятиме підвищенню стійкості держави до інформаційних загроз.

Наукова новизна полягає у обґрунтуванні концептуальної моделі адміністративно-правового забезпечення протидії дезінформації, інтеграції

принципів співрегулювання та soft law у національне законодавство та визначенні її значення для посилення національної безпеки та інформаційної стійкості держави. Практичне значення дослідження полягає у формуванні підґрунтя для законодавчих ініціатив, розробки адміністративно-правових механізмів моніторингу цифрового середовища та впровадження системи превентивного реагування на інформаційні загрози в Україні.

Ключові слова: медійна сфера, медіа, медійний простір, засоби поширення масової інформації, інформаційна безпека, кримінальне правопорушення, воєнні злочини, дезінформація, пропаганда.

Goncharenko Ganna Anatoliivna Doctor of Legal Sciences, professor, National Academy of the Security Service of Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-2483-8097

Lukianenko Maksym Olehovych Master, National Academy of the Security Service of Ukraine

EUROPEAN MODEL OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR COUNTERING DISINFORMATION IN THE MEDIA SPACE: SIGNIFICANCE FOR UKRAINE

Abstract. The article provides a comprehensive study of the European model of administrative and legal support for countering disinformation in the media space and assesses its significance for the national legal system of Ukraine. It is determined that the absence of a systematically coordinated model for regulating the information environment creates significant risks for ensuring information security, democratic processes and the rule of law, especially in the conditions of hybrid warfare and information aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The regulatory, legal and organizational instruments of the European Union that form the conceptual basis for countering disinformation are analyzed, in particular the Code of Practice on Disinformation, the Digital Services Act and the European Democracy Action Plan. It is established that the European model is based on a combination of public law and private law co-regulatory mechanisms, which allows effective influence on the activities of global digital platforms, control of algorithm transparency, ensuring responsibility for the dissemination of unreliable information and monitoring of the media environment. It is important that such mechanisms combine preventive measures, control functions of the state and the participation of private law entities, creating a flexible but at the same time effective system capable of responding to dynamic challenges of the digital environment.

The possibilities of adapting European approaches into the national legislation of Ukraine are studied, including the harmonization of regulatory acts, implementation of media and digital platform transparency standards, as well as the formation of

mechanisms of state control and liability for disinformation. It is established that the introduction of such a system will contribute to increasing the resilience of the state to information threats.

The scientific novelty lies in the substantiation of a conceptual model of administrative and legal support for countering disinformation, the integration of the principles of co-regulation and soft law into national legislation and the determination of its significance for strengthening national security and information resilience of the state. The practical significance of the study lies in the formation of a basis for legislative initiatives, the development of administrative and legal mechanisms for monitoring the digital environment and the implementation of a system of preventive response to information threats in Ukraine.

Keywords: media sphere, media, media space, means of dissemination of mass information, information security, criminal offense, war crimes, disinformation, propaganda.

Постановка проблеми. Проблема дослідження полягає у відсутності в Україні системно узгодженої адміністративно-правової моделі протидії дезінформації у медійному просторі, яка б відповідала сучасним європейським підходам та забезпечувала ефективну взаємодію між механізмами державного управління, інформаційної та національної безпеки. Умови гібридної війни, в яких інформаційний простір виступає окремим середовищем ведення протиборства, зумовлюють необхідність формування комплексної системи правового регулювання, що поєднує адміністративно-правові інструменти, механізми державного контролю, відповідальності та превенції із завданнями забезпечення державної та національної безпеки. Відтак, особливої актуальності набуває дослідження європейської моделі адміністративно-правового забезпечення протидії дезінформації як системного явища та визначення її значення для України в умовах трансформації правової системи та інтеграції до європейського правового простору.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі проблематика адміністративно-правового забезпечення протидії дезінформації у медійному просторі розглядається у контексті інформаційної безпеки, цифрового регулювання та стратегічних комунікацій. Так, одне з ключових понять «інформаційна безпека» у наукових дослідженнях розкривається як стан захищеності інформаційного середовища, що забезпечує конфіденційність, цілісність та доступність інформації незалежно від її форми, та охоплює комплекс технічних, організаційних і правових заходів, спрямованих на захист інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз, включаючи несанкціонований доступ, викривлення інформації та порушення її цілісності, а також передбачає управління ризиками та формування відповідних політик безпеки [1].

Важливим документом, який розглядає дезінформацію та пропаганду у контексті функціонування держави та права, є дослідження Європейського

парламенту «Disinformation and propaganda - impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member States». У цьому документі підкреслюється, що «disinformation and propaganda disseminated through online social media sites affect democracy, fundamental rights and the rule of law»/«дезінформація та пропаганда, що поширюються через соціальні мережі, впливають на демократію, основоположні права та верховенство права») [2, с. 17]. У цьому ж дослідженні наголошується, що дезінформація може використовуватися як інструмент політичного впливу, маніпуляції суспільною думкою та втручання у виборчі процеси, що становить загрозу демократичному ладу держави [2, с. 45].

Проблематиці досвіду держав Європейського Союзу щодо протидії інформаційно-психологічним впливам та дезінформації як елементу гібридних загроз присвячене дослідження Ковальчук А. та Чернявської Б. «European experience in counteracting disinformation influences» [3]. Автори обґрунтовують, що дезінформація розглядається в ЄС не лише як інформаційна проблема, а як загроза національній та міжнародній безпеці, що потребує системного державного реагування, включаючи правові механізми, інформаційну політику та міжнародну координацію.

Вчений Стьопкін А. у статті «Особливості національних моделей політики протидії дезінформації в державах-членах ЄС» [4] досліджує національні підходи держав Європейського Союзу до формування політики протидії дезінформації та визначає, що європейська модель базується на поєднанні державного регулювання, саморегулювання медіа та співрегулювання цифрових платформ. Автор підкреслює, що дезінформація в ЄС розглядається як фактор впливу на демократичні процеси, вибори та політичну стабільність, що обумовлює необхідність формування комплексної правової політики у цій сфері.

Правові інструменти Європейського Союзу у сфері протидії дезінформації досліджує Сухоруков І. В. у статті «Боротьба з дезінформацією в ЄС: правові інструменти та їх ефективність» [5] та робить висновок, що ключовими механізмами є регулювання діяльності цифрових платформ, забезпечення прозорості політичної реклами, відповідальність за поширення незаконного контенту та механізми реагування на інформаційні операції. Автор підкреслює, що правове регулювання у цій сфері тісно пов’язане із забезпеченням інформаційної безпеки та захистом демократичних інститутів.

Організаційно-правові аспекти протидії дезінформації досліджують Кушнір І. П. та Адамчук С. В. у роботі «Протидія дезінформації: організаційно-правовий аспект» [6], де автори визначають, що система протидії дезінформації повинна включати нормативно-правове регулювання, механізми моніторингу інформаційного простору та відповідальність за поширення дезінформації.

Важливе значення для формування європейської моделі протидії дезінформації має правове регулювання діяльності цифрових платформ, зокрема у межах Digital Services Act, що досліджено у статті Ó Fathaigh R., Buijs D., van Hoboken J. «The Regulation of Disinformation Under the Digital Services Act» [7]. У дослідженні

визначено, що законодавство ЄС покладає на великі цифрові платформи обов'язок виявляти системні ризики поширення дезінформації, впроваджувати механізми їх зменшення, забезпечувати прозорість алгоритмів та співпрацювати з державними органами.

Отже, проведений аналіз наукових досліджень дає підстави констатувати, що сформовано вагомий масив праць, присвячених окремим аспектам протидії дезінформації в Європейському Союзі, зокрема питанням правового регулювання цифрових платформ, стратегічних комунікацій, інформаційної безпеки та протидії гібридним загрозам. Водночас зазначені дослідження мають переважно фрагментарний характер, оскільки зосереджені на аналізі окремих інституційних або нормативних елементів європейської моделі без їх системного узагальнення в межах цілісної адміністративно-правової конструкції.

Крім того, недостатньо дослідженим залишається питання адаптації та значення цієї моделі для України, зокрема у контексті її імплементації у національне законодавство, трансформації адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки та їх узгодження із системою державної та національної безпеки. Наявні наукові підходи лише частково відображають потенціал європейської моделі як інструменту правового забезпечення стійкості держави до інформаційних загроз, не розкриваючи її значення для формування цілісної системи адміністративно-правового регулювання у сфері протидії дезінформації в Україні. У зв'язку з цим відсутність комплексного наукового аналізу європейської моделі адміністративно-правового забезпечення протидії дезінформації та її значення для України зумовлює необхідність подальшого дослідження цієї проблематики.

Метою статті є визначення сутності та змісту європейської моделі адміністративно-правового забезпечення протидії дезінформації у медійному просторі, аналіз нормативно-правових актів Європейського Союзу у цій сфері та обґрунтування можливостей імплементації відповідних правових механізмів у національне законодавство України.

Виклад основного матеріалу. Європейська модель протидії дезінформації у медійному просторі набула свого концептуального оформлення через запровадження спеціальних інструментів співрегулювання, серед яких ключове місце займає *Кодекс практики ЄС щодо дезінформації/Code of Practice on Disinformation*. Зазначений акт був ініційований European Commission у 2018 році та істотно оновлений у 2022 році у зв'язку з ескалацією інформаційних загроз, зумовлених як внутрішніми політичними процесами в державах-членах Європейського Союзу, так і зовнішнім інформаційним впливом, зокрема в контексті гібридної агресії рф проти України [8].

Особливістю цього документа є його правова природа, яка визначається як акт «м'якого права»/soft law, що формально не має обов'язкової юридичної сили у класичному розумінні, проте фактично створює систему стандартів поведінки, обов'язкових до імплементації провідними суб'єктами цифрового середовища.

Така конструкція дозволяє поєднати гнучкість регулювання із високим рівнем ефективності впливу на діяльність транснаціональних цифрових платформ, що є принципово важливим в умовах швидкоплинності інформаційних процесів [9].

Кодекс практики щодо дезінформації закріплює низку фундаментальних зобов'язань для підписантів, серед яких ключове місце посідає протидія маніпулятивним практикам у цифровому середовищі. Зокрема, у тексті Кодексу прямо зазначено: «Signatories commit to disrupting advertising and monetisation incentives for disinformation»/«Підписанти зобов'язуються перешкоджати рекламним і монетизаційним стимулам для поширення дезінформації» [9].

Важливим є і положення щодо протидії неавтентичній поведінці в інформаційному просторі, що закріплено: «Signatories commit to put in place clear policies regarding impermissible manipulative behaviours and practices»/ «Підписанти зобов'язуються впроваджувати чіткі політики щодо недопустимих маніпулятивних практик та поведінки») [9]. У цьому контексті йдеться про боротьбу з бот-мережами, фейковими акаунтами, координованими інформаційними операціями, що становлять основу сучасних дезінформаційних кампаній, які в науковій літературі визначаються як складова «інформаційного безладу»/information disorder. [10, с. 20-27].

Важливим напрямом регулювання є забезпечення прозорості політичної реклами та інформаційних потоків. Кодекс встановлює: «Signatories commit to ensure transparency of political advertising, including issue-based advertising»/ «Підписанти зобов'язуються забезпечити прозорість політичної реклами, включаючи рекламу, пов'язану з суспільно значущими питаннями» [9]. Формується механізм запобігання прихованому впливу на виборчі процеси та громадську думку, що є одним із ключових напрямів European Commission у межах захисту демократичних інститутів.

Окремої уваги заслуговує положення щодо алгоритмічної прозорості, яке передбачає, що цифрові платформи повинні зменшувати поширення дезінформації через рекомендаційні системи. У цьому контексті Кодекс підкреслює необхідність «reducing the visibility of disinformation»/«зменшення видимості дезінформації» [9], що означає трансформацію підходів до формування інформаційних стрічок користувачів.

Крім того, Кодекс передбачає обов'язкову взаємодію з незалежними фактчекінговими організаціями, що сприяє підвищенню достовірності інформаційного простору. Відповідне положення закріплює: «Signatories commit to cooperate with fact-checkers»/«Підписанти зобов'язуються співпрацювати з фактчекерами» [9], що формує додатковий рівень верифікації інформації та відповідає сучасним підходам до забезпечення інформаційної безпеки [10, с. 45–52].

Суттєвим елементом є також забезпечення доступу до даних для дослідників та державних органів, що дозволяє здійснювати системний аналіз

інформаційних потоків. Кодекс встановлює: «Provide access to data for researchers»/«Надавати доступ до даних для дослідників» [9]. Це створює підґрунтя для формування evidence-based policy/політики, заснованої на доказах, що активно застосовується у правовій системі ЄС [8].

Водночас важливо підкреслити, що Кодекс вводить механізм регулярної звітності, який передбачає обов'язок підписантів подавати щорічні звіти про вжиті заходи, що забезпечує прозорість та підзвітність цифрових платформ перед суспільством і державними інституціями [9].

Кодекса дотримуються провідні транснаціональні технологічні компанії, зокрема Google, Meta Platforms, Microsoft, TikTok, X (Twitter) та інші. Це свідчить про високий рівень легітимності та практичної значущості Кодексу, оскільки саме ці суб'єкти контролюють основні інформаційні потоки у глобальному цифровому середовищі [11].

Юридичне значення Кодексу полягає у формуванні принципово нового підходу до правового регулювання, який поєднує елементи публічного та приватного права. Фактично йдеться про становлення моделі co-regulation/співрегулювання, в межах якої держава не лише встановлює правила, але й залучає приватних суб'єктів до їх формування та реалізації. Це дозволяє оперативно реагувати на нові виклики, які не можуть бути ефективно врегульовані виключно традиційними нормативно-правовими актами, що підтверджується сучасними дослідженнями дезінформації [11].

Важливість Кодексу для України є високою з огляду на перебування держави в умовах системної інформаційної агресії. А також Україна послідовно інтегрується у європейський правовий та безпековий простір, зокрема шляхом імплементації положень European Union у сфері медіарегулювання та цифрової політики. Водночас слід зазначити, що Кодекс практики щодо дезінформації не є юридично обов'язковим актом для України, оскільки він функціонує як інструмент саморегулювання в межах правової системи ЄС.

Разом з тим, Україна фактично долучається до цієї моделі через гармонізацію законодавства, співпрацю з європейськими інституціями, участь у програмах протидії дезінформації та імплементацію стандартів прозорості медіа і цифрових платформ.

Далі розглянемо інший бік проблеми, пов'язаний зі швидким розвитком саме технологій та глобальної мережі Інтернет, коли питання регулювання діяльності цифрових платформ стає надзвичайно актуальним. Так, поширення дезінформації, маніпулювання суспільною думкою та втручання у політичні процеси через онлайн-середовище здобули масштабного характеру, що потребує чітких нормативно-правових механізмів реагування. У цьому контексті документ, який набув чинності у 2024 році як регламент Європейського Союзу - *Digital Services Act* [12], виступає ключовим інструментом забезпечення інформаційної безпеки та протидії дезінформації на рівні адміністративного права. Він розроблений та прийнятий Європейським Союзом для регулювання

діяльності онлайн-платформ з метою встановлення обов'язкових стандартів відповідальності, прозорості та контролю за поширенням контенту в цифровому середовищі. Законодавчо він поєднує принципи співрегулювання та жорсткого правового контролю, створюючи нову якість адміністративно-правового забезпечення у сфері медійного простору.

Так, Digital Services Act встановлює для платформ низку ключових обов'язків. По-перше, платформи зобов'язані видаляти незаконний контент «Online platforms shall take measures to remove illegal content, including content that incites violence or hatred»/«Онлайн-платформи повинні вживати заходів для видалення незаконного контенту, зокрема контенту, що закликає до насильства чи ненависті» [12]. По-друге, регламент передбачає обов'язок реагувати на дезінформацію, що становить суспільну небезпеку «Providers shall implement mechanisms to address disinformation posing a risk to public safety or the functioning of democratic processes»/«Постачальники послуг повинні впроваджувати механізми реагування на дезінформацію, що створює ризик для суспільної безпеки або функціонування демократичних процесів» [12].

Також цей нормативно-правовий акт передбачає прозорість алгоритмів, що формують контентну стрічку користувачів та рекомендації, а також оцінку ризиків поширення дезінформації, що дає можливість передбачати потенційні загрози і вживати превентивних заходів. У статті 25 регламенту зазначено: «Very large online platforms shall conduct risk assessments of systemic risks, including risks related to dissemination of illegal content and disinformation»/ «Дуже великі онлайн-платформи зобов'язані проводити оцінку системних ризиків, включаючи ризики, пов'язані з поширенням незаконного контенту та дезінформації» [12]. Особлива увага приділяється великим платформам, встановлюючи для них додаткові вимоги щодо аудитів, оцінки ризиків та щорічної звітності.

Також передбачено механізм швидкого реагування під час кризових ситуацій, таких як війна, пандемія або вибори, що дозволяє державам-членам та Європейській Комісії оперативно впливати на контент, який становить загрозу національній безпеці або стабільності суспільства. Digital Services Act запроваджує можливість накладення штрафів на платформу у разі недотримання вимог регламенту, що забезпечує реальну адміністративну відповідальність та стимулює дотримання норм [12].

З погляду адміністративного права, Digital Services Act фактично вводить системну відповідальність цифрових платформ за поширення дезінформації та незаконного контенту, що є принципово новим явищем для Європи. Раніше механізми відповідальності обмежувалися цивільними чи кримінальними санкціями, тоді як цей документ з 2024 року формує чіткі процедури державного нагляду та контролю, а також комплексні вимоги до саморегулювання платформ. У наукових дослідженнях зазначається, що така модель «strengthens the rule of law in the digital environment by combining preventive measures, transparency obligations, and enforceable sanctions»/ «посилює верховенство права в цифровому

середовищі шляхом поєднання превентивних заходів, обов'язків прозорості та примусових санкцій» [7].

Для України Digital Services Act має значення як орієнтир формування власної системи протидії дезінформації. На сьогодні Україна ще не приєдналася до DSA формально, оскільки це регламент ЄС, який обов'язково застосовується лише на території держав-членів Євросоюзу. Проте українські законодавці та органи державної влади активно вивчають його норми і практики впровадження, що дозволяє адаптувати подібні механізми до національної системи інформаційної безпеки. Зокрема, питання моніторингу медійного простору, адміністративної відповідальності, прозорості алгоритмів та співпраці держави з цифровими платформами перебувають на стадії законодавчого опрацювання, що підкреслює важливість європейського досвіду для України.

З 2020 року діє ухвалений European Commission *European Democracy Action Plan/План дій для європейської демократії,* який визначає комплексну політику Європейського Союзу щодо захисту демократичних процесів та протидії дезінформації у цифровому середовищі. В умовах посилення інформаційних загроз, гібридних операцій та маніпуляцій громадською думкою стратегічний документ набуває ключового значення, оскільки інтегрує нормативні, організаційні та превентивні механізми, що дозволяють забезпечити стабільність демократичних інститутів, прозорість виборчих процесів та інформаційну безпеку держав-членів ЄС.

План дій передбачає кілька основних напрямів. Перш за все, він визначає заходи боротьби з дезінформацією шляхом встановлення стандартів прозорості медіа, сприяння fact-checking організаціям та запровадження механізмів моніторингу інформаційного простору. У тексті Плану зазначається: «Ensuring that citizens can distinguish between trustworthy and false information is key to strengthening democratic debate and public trust in democratic institutions» [13], що українською можна перекласти як: «Забезпечення можливості громадянам відрізняти достовірну інформацію від неправдивої є ключовим для зміцнення демократичних дебатів та довіри до демократичних інститутів». Це підкреслює важливість превентивних заходів у сфері медіаграмотності та активного реагування на інформаційні атаки, що мають потенційно деструктивний вплив на суспільну думку.

Другий напрямок Плану зосереджено на захисті виборчих процесів. Європейська комісія визначає обов'язок держав-членів запроваджувати прозорі механізми політичної реклами, обмеження щодо використання персональних даних для політичних цілей та моніторинг інформаційного впливу на виборців. У документі зазначено: «Political advertising must be transparent, clearly identified, and traceable to its source, ensuring that citizens are not misled or manipulated during elections» [13], тобто «Політична реклама має бути прозорою, чітко ідентифікованою та відстежуваною до її джерела, щоб громадяни не піддавалися введенню в оману чи маніпуляціям під час виборів». Цей підхід є фундаментальним

для збереження легітимності виборчих процесів та мінімізації ризиків втручання через дезінформацію.

План також регулює взаємодію із незалежними медіа, визнаючи їх ключову роль у формуванні достовірного інформаційного простору. У документі наголошується: «Supporting independent media is essential to counter disinformation and to provide citizens with verified information» [13], тобто «Підтримка незалежних медіа є необхідною для протидії дезінформації та забезпечення громадян перевіреною інформацією». Це включає фінансову підтримку незалежних редакцій, сприяння створенню фактчекінгових платформ та розробку стандартів журналістської етики, що відповідають сучасним цифровим викликам.

Ще одним ключовим елементом є створення системи швидкого реагування на інформаційні атаки. План передбачає міжінституційне співробітництво між державними органами, цифровими платформами та незалежними організаціями для оперативного виявлення та блокування деструктивного контенту. Це включає формування спеціалізованих центрів стратегічних комунікацій та кризових штабів, здатних миттєво реагувати на інциденти у медійному просторі.

Юридичне значення Плану дій полягає у тому, що він виступає стратегічним документом, який формує політику ЄС щодо протидії дезінформації, регулює стандарти прозорості та відповідальності платформ і медіа, визначає правові та організаційні рамки для боротьби з інформаційними загрозами. Його принципи безпосередньо впливають на формування нормативних актів ЄС та закладають основу для адміністративно-правових механізмів контролю.

Для України значення European Democracy Action Plan полягає не лише в ознайомленні з кращими європейськими практиками, а й у можливості імплементації окремих елементів у плани дій Уряду, його зміст та принципи можуть дозволити формувати національні стратегії протидії дезінформації з урахуванням європейського досвіду. Використання положень Плану може стати основою для створення законодавчих ініціатив у сфері адміністративно-правового забезпечення інформаційної безпеки України та запровадження ефективних превентивних і санкційних механізмів.

Наступним важливим елементом європейської моделі протидії дезінформації у медійному просторі є *Регламент Європейського Союзу щодо прозорості та таргетування політичної реклами /Regulation (EU) 2024/900 on the transparency and targeting of political advertising.* Прийняття цього регламенту стало відповіддю Європейського Союзу на зростання інформаційних маніпуляцій, втручання іноземних держав у виборчі процеси, використання персональних даних для політичного мікротаргетингу та поширення дезінформації через цифрові платформи.

Необхідність прийняття цього нормативно-правового акту була обумовлена тим, що розвиток цифрових технологій призвів до трансформації політичної

реклами, яка перемістилася переважно у цифрове середовище та стала персоналізованою, прихованою і часто непрозорою для суспільства. У документах Європейського Союзу прямо зазначається, що регламент спрямований на протидію інформаційним маніпуляціям та втручанню у вибори. Зокрема, у пояснювальних документах до Регламенту зазначено: «The regulation addresses the concerns related to information manipulation and foreign interference in elections»/«Регламент спрямований на вирішення проблем, пов'язаних з інформаційними маніпуляціями та іноземним втручанням у вибори» [14].

Тож, на нормативному рівні Європейський Союз прямо визнав, що політична реклама може бути інструментом дезінформації та інформаційних операцій, а тому її правове регулювання є елементом системи забезпечення інформаційної безпеки та захисту демократії.

Регламент встановлює обов'язкові вимоги щодо прозорості політичної реклами. Зокрема, передбачено, що політична реклама повинна бути чітко позначена, а також має містити інформацію про замовника реклами, її вартість, виборчий процес, якого вона стосується, та факт використання технологій таргетування. У документі зазначено: «Political advertising must be clearly labelled as such and include information on who paid for it… and whether targeting techniques have been used»/«Політична реклама повинна бути чітко позначена як така та містити інформацію про те, хто її оплатив… а також про те, чи використовувалися технології таргетування» [14]. Це положення має значення для протидії дезінформації, оскільки значна частина маніпулятивної інформації поширюється саме через приховану політичну рекламу, коли громадяни не усвідомлюють, що на них здійснюється цілеспрямований інформаційний вплив.

Окрему увагу Регламент приділяє використанню персональних даних для політичного таргетування. Політичний мікротаргетинг розглядається як один із найбільш небезпечних інструментів маніпуляції виборцями, оскільки дозволяє поширювати різні повідомлення для різних соціальних груп, формуючи різні політичні реальності для різних аудиторій. Саме тому Регламент встановлює обмеження на використання персональних даних у політичній рекламі та пов'язує ці питання із законодавством про захист персональних даних.

Основною метою Регламенту є не обмеження свободи слова, а забезпечення прозорості політичної комунікації та недопущення маніпуляцій суспільною свідомістю через приховані інформаційні впливи. У преамбулі Регламенту окремо наголошується на необхідності дотримання свободи вираження поглядів, яка є фундаментальним правом у Європейському Союзі: «Freedom of expression and information is one of the cornerstones of a lively democratic debate»/«Свобода вираження поглядів та інформації є однією з основ демократичної дискусії» [14]. Це свідчить про те, що європейська модель протидії дезінформації базується на принципі балансу між свободою слова та інформаційною безпекою. Європейський Союз не забороняє політичну рекламу як таку, але встановлює вимоги до її прозорості, ідентифікації, відкритості

джерел фінансування та обмежує використання технологій маніпулятивного впливу.

Регламент ЄС щодо прозорості політичної реклами фактично формує адміністративно-правовий механізм запобігання дезінформації, який включає: - ідентифікацію політичної реклами; - прозорість фінансування політичної реклами; - обмеження мікротаргетингу; - захист персональних даних; - створення відкритих реєстрів політичної реклами; - адміністративний нагляд і міждержавну співпрацю.

Для України значення цього Регламенту є важливим з огляду на те, що Україна перебуває в умовах інформаційної війни та постійного інформаційного впливу з боку іноземних держав. Політична реклама та соціальні мережі неодноразово використовувалися як інструмент інформаційних операцій, маніпулювання громадською думкою та впливу на політичні процеси. З правової точки зору слід зазначити, що Україна не є членом Європейського Союзу, тому Регламент (EU) 2024/900 не має прямої юридичної дії на території України. Водночас Україна як держава-кандидат на вступ до ЄС зобов'язана гармонізувати своє законодавство із правом Європейського Союзу, у тому числі у сфері медіа, цифрових послуг, політичної реклами та захисту персональних даних.

У сучасному праві Європейського Союзу та міжнародному праві формується комплексний підхід до розгляду дезінформації та пропаганди не лише як інформаційного або медійного явища, але і як явища, що може створювати загрозу інформаційній безпеці, демократичному ладу, а в умовах збройних конфліктів - виступати елементом міжнародних злочинів та воєнних злочинів. Такий підхід зумовлений трансформацією інформаційного простору у сферу ведення гібридної війни, де інформаційні операції поєднуються з військовими та політичними впливами.

Питання протидії пропаганді у праві Європейського Союзу також пов'язується із кримінально-правовими механізмами, особливо у випадках, коли пропаганда пов'язана з підбурюванням до насильства, тероризму або війни. У європейській правовій доктрині зазначається, що поширення пропаганди, яка містить підбурювання до насильства або війни, може підпадати під кримінальну відповідальність, оскільки міжнародне право прямо забороняє пропаганду війни та підбурювання до ненависті.

У відповідних правових матеріалах підкреслюється, що «the spread of propaganda is expressly prohibited in international law, provided that it propagates for war or advocacy of hatred that constitutes incitement»/«поширення пропаганди прямо заборонено міжнародним правом, якщо вона є пропагандою війни або підбурюванням до ненависті» [15].

Особливого значення це набуває у контексті міжнародного кримінального права.

Так, у *Римському статуті* Міжнародного кримінального суду встановлено кримінальну відповідальність за публічне підбурювання до вчинення

геноциду. У статті 25 Римського статуту зазначено: «direct and public incitement to commit genocide shall be punishable»/«пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду підлягає покаранню» [16]. Це положення має принципове значення для розуміння правової природи пропаганди, оскільки інформаційний вплив може виступати формою співучасті у міжнародному злочині.

У сучасних дослідженнях Європейського парламенту також підкреслюється, що дезінформація може використовуватися як елемент гібридної війни та як інструмент, що сприяє вчиненню міжнародних злочинів, зокрема через виправдання агресії, деморалізацію населення, маніпуляцію інформацією про воєнні дії та формування викривленого уявлення про міжнародні події [2, с. 63]. Таким чином, дезінформація у сучасному праві розглядається не лише як порушення інформаційного законодавства, але і як явище, що може створювати передумови для вчинення міжнародних злочинів.

Важливим є також те, що у праві Європейського Союзу поступово формується підхід до розгляду інформаційної безпеки як складової національної безпеки та елементу системи протидії гібридним загрозам. У стратегічних документах ЄС зазначається, що дезінформація спрямована на підрив довіри до державних інституцій, вплив на вибори та дестабілізацію суспільства, а тому становить загрозу демократії та безпеці держави.

Таким чином, у праві Європейського Союзу та міжнародному праві сформувався комплексний підхід, відповідно до якого:

– дезінформація розглядається як загроза інформаційній безпеці та демократії;

– пропаганда війни та підбурювання до ненависті можуть утворювати склад кримінального правопорушення;

– інформаційні впливи можуть виступати елементом міжнародних злочинів та воєнних злочинів;

– протидія дезінформації є елементом системи національної та міжнародної безпеки.

Для України цей підхід має принципове значення, оскільки в умовах збройної агресії інформаційний простір використовується як окремий театр ведення війни. Саме тому імплементація європейських підходів до протидії дезінформації, пропаганді та інформаційним операціям має здійснюватися не лише у сфері медіа-права, але і у сфері адміністративного, кримінального та міжнародного гуманітарного права, що дозволить сформувати комплексну систему правового забезпечення інформаційної безпеки держави.

Узагальнюючи вищенаведене, зазначимо, що значення європейської моделі адміністративно-правового забезпечення протидії дезінформації для України зумовлене насамперед тим, що Україна перебуває в умовах не лише збройної, але й інформаційної війни, у якій інформаційний простір використовується як інструмент впливу на суспільну свідомість, політичні процеси, обороноздатність держави та міжнародну репутацію України. У таких умовах

питання протидії дезінформації перестає бути виключно питанням медійної політики або інформаційного законодавства і набуває ознак складової національної безпеки, що потребує комплексного адміністративно-правового регулювання.

Європейська модель протидії дезінформації є важливою для України насамперед у контексті гармонізації законодавства України із законодавством Європейського Союзу, що є одним із зобов'язань України як держави-кандидата на вступ до ЄС. У цьому контексті імплементація європейських правових механізмів у сфері регулювання медійного простору, діяльності цифрових платформ, прозорості медіавласності, політичної реклами та протидії дезінформації є не лише питанням інформаційної безпеки, але й питанням європейської інтеграції України. Відповідно, європейська модель виступає орієнтиром для розвитку національного адміністративного законодавства у сфері медіа.

Важливим досвідом для України є створення системи адміністративної відповідальності за поширення дезінформації. У країнах Європейського Союзу відповідальність за поширення дезінформації покладається не лише на фізичних осіб, але й на цифрові платформи, які зобов'язані реагувати на поширення неправдивої інформації, видаляти незаконний контент, маркувати політичну рекламу та забезпечувати прозорість алгоритмів.

Окремого значення набуває запровадження механізмів взаємодії держави та цифрових платформ. Європейський підхід базується на принципі співрегулювання, відповідно до якого держава, цифрові платформи та інститути громадянського суспільства спільно беруть участь у процесі протидії дезінформації. Для України такий підхід є важливим, оскільки дозволяє поєднати державні механізми регулювання з можливостями приватного сектору та громадських організацій у сфері фактчекінгу, медіаграмотності та інформаційної безпеки.

Таким чином, значення європейської моделі для України полягає у тому, що вона дозволяє сформувати комплексну систему адміністративно-правового забезпечення протидії дезінформації, яка включає не лише юридичну відповідальність, але й систему превенції, моніторингу, реагування та стратегічних комунікацій. Такий підхід відповідає сучасним умовам розвитку інформаційного суспільства та характеру гібридних загроз, у яких інформаційний простір стає одним із ключових напрямів забезпечення національної безпеки держави. Впровадження європейських підходів у національне законодавство України дозволить підвищити ефективність державної інформаційної політики, забезпечити захист інформаційного простору держави та зміцнити демократичні інститути.

Висновки. Європейська модель протидії дезінформації має для України подвійне значення: з одного боку, як ефективна система адміністративно-правових механізмів забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах

гібридної війни, а з іншого - як правовий орієнтир гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу в контексті майбутнього вступу України до ЄС, при цьому Україна виступає не лише суб'єктом імплементації європейських норм, але й державою, що сформувала власний практичний досвід протидії дезінформації, який має значення для європейського безпекового простору.

Література:

1. Гончаренко, Г. А. До проблеми визначення та розмежування дефініцій «інформаційна безпека» і «кібербезпека» // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 466–471. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313097 (дата звернення: 01.04.2026).

2. Disinformation and propaganda – impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member States. *European Parliament*. Brussels, 2019. 140 p. ISBN 978-92-846-4639-5.

3. Kovalchuk, A., Cherniavska, B. European experience in counteracting disinformation influences // *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 3. С. 12–26. URL: https://doi.org/10.15587/2523-4153.2024.309074 (дата звернення: 01.04.2026).

4. Стьопкін, А. Особливості національних моделей політики протидії дезінформації в державах-членах ЄС // *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2025. № 4. С. 115–137. URL: https://doi.org/10.29038/2524-2679-2025-04-115-137 (дата звернення: 01.04.2026).

5. Сухоруков, І. В. Боротьба з дезінформацією в ЄС: правові інструменти та їх ефективність // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 60–75. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.60 (дата звернення: 01.04.2026).

6. Кушнір, І. П., Адамчук, С. В. Протидія дезінформації: організаційно-правовий аспект // *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 78–94. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.78 (дата звернення: 01.04.2026).

7. Ó Fathaigh, R., Buijs, D., van Hoboken, J. *The Regulation of Disinformation Under the Digital Services Act* // *Media and Communication*. 2025. Vol. 13. С. 45–62. URL: https://doi.org/10.17645/mac.9615 (дата звернення: 01.04.2026).

8. European Commission. *Tackling online disinformation: a European approach.* Brussels, 2018. 16 p. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0236 (дата звернення: 01.04.2026).

9. European Commission. *Code of Practice on Disinformation.* 2022. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation (дата звернення: 01.04.2026).

10. Wardle, C., Derakhshan, H. *Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making.* Strasbourg: Council of Europe, 2017. 107 p. ISBN 978-92-871-8221-9.

11. Bradshaw, S., Howard, P. N. *The Global Disinformation Order: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation.* Oxford: Oxford Internet Institute, 2019. 26 p.

12. European Union. *Digital Services Act* (Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services) // *Official Journal of the European Union.* L 277, 27.10.2022.

13. European Commission. *European Democracy Action Plan: Making EU democracy fit for the digital age.* Brussels, 2020. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-democracy-action-plan-making-eu-democracy-fit-digital-age (дата звернення: 02.04.2026).

14. European Parliament; European Council. *Regulation (EU) 2024/900 of the European Parliament and of the Council of 13 March 2024 on the transparency and targeting of political advertising* // *Official Journal of the European Union.* 2024.

15. Media Defence. *Module 5: False News, Misinformation & Propaganda*. London, 2021. URL: https://www.mediadefence.org (дата звернення: 02.04.2026).

16. Rome Statute of the International Criminal Court. Rome, 17 July 1998. 2187 UNTS 90. United Nations. URL: https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf (дата звернення: 02.04.2026).

References:

1. Goncharenko, G. A. (2024). Do problemy vyznachennia ta rozmezhuvannia defintsiĭ «informatsiina bezpeka» i «kyberbezpeka» [To the problem of definition and delineation of "information security" and "cybersecurity"]. *Analytical-Comparative Law Journal*, Issue 5, 466–471. http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/313097

2. European Parliament. (2019). *Disinformation and propaganda – impact on the functioning of the rule of law in the EU and its Member States*. Brussels: European Parliament. ISBN 978-92-846-4639-5.

3. Kovalchuk, A., Cherniavska, B. (2024). Yevropeĭskyi dosvid protidii vplyvam dezinformatsii [European experience in counteracting disinformation influences]. *ScienceRise: Juridical Science*, Issue 3, 12–26. https://doi.org/10.15587/2523-4153.2024.309074

4. Stiopkin, A. (2025). Osoblyvosti natsionalnykh modelei polityky protidii dezinformatsii v derzhavakh-chlenakh Yevropeĭskoho Soiuzu [Peculiarities of national models of disinformation policy in EU member states]. *International Relations, Public Communications and Regional Studies*, Issue 4, 115–137. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2025-04-115-137

5. Sukhorukov, I. V. (2025). Borotba z dezinformatsiieiu v Yevropeĭskom Soiuzi: pravovi instrumenty ta yikh efektyvnist [Combating disinformation in the EU: legal instruments and their effectiveness]. *Analytical-Comparative Law Journal*, Issue 4, 60–75. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.60

6. Kushnir, I. P., Adamchuk, S. V. (2025). Protydiia dezinformatsii: orhanizatsiyno-pravovyi aspekt [Countering disinformation: organizational and legal aspect]. *Analytical-Comparative Law Journal*, Issue 1, 78–94. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.78

7. Ó Fathaigh, R., Buijs, D., van Hoboken, J. (2025). The regulation of disinformation under the Digital Services Act. *Media and Communication*, Vol. 13, 45–62. https://doi.org/ 10.17645/mac.9615

8. European Commission. (2018). *Tackling online disinformation: a European approach*. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0236

9. European Commission. (2022). *Code of Practice on Disinformation*. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation

10. Wardle, C., Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making*. Strasbourg: Council of Europe. ISBN 978-92-871-8221-9

11. Bradshaw, S., Howard, P. N. (2019). *The Global Disinformation Order: 2019 Global Inventory of Organised Social Media Manipulation*. Oxford: Oxford Internet Institute.

12. European Union. (2022). *Digital Services Act (Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services)*. *Official Journal of the European Union*, L 277.

13. European Commission. (2020). *European Democracy Action Plan: Making EU democracy fit for the digital age*. Brussels. https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-democracy-action-plan-making-eu-democracy-fit-digital-age

14. European Parliament; European Council. (2024). *Regulation (EU) 2024/900 of the European Parliament and of the Council of 13 March 2024 on the transparency and targeting of political advertising. Official Journal of the European Union*.

15. Media Defence. (2021). *Module 5: False News, Misinformation & Propaganda*. London. https://www.mediadefence.org

16. Rome Statute of the International Criminal Court. (1998). 2187 UNTS 90. United Nations. https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 347.97:340.142

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3068-3080

Данченко Тетяна Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, професор теорії права, міжнародного права та приватного права, Проректор з навчально-виховної роботи ПЗВО «Київський міжнародний університет», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2191-5245

Ткаченко Олександр Валерійович кандидат юридичних наук, доцент, професор теорії права, міжнародного права та приватного права, ПЗВО «Київський міжнародний університет», м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-6377-2364

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ СИЛИ СУДОВИХ АКТІВ ТА ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню механізму співвідношення прецедентної сили судових актів та принципу правової визначеності у правовій системі України. Актуальність теми зумовлена відсутністю в чинному законодавстві чітких критеріїв обов'язковості правових позицій Верховного Суду та законодавчо врегульованого механізму відступу від них, що породжує системну невизначеність у правозастосуванні та безпосередньо зачіпає конвенційне право особи на справедливий суд.

Визначено зміст принципу правової визначеності у доктринальному, нормативному та конвенційному вимірах. У доктринальному вимірі з'ясовано дискусійний характер питання про самостійне чи похідне значення цього принципу відносно принципу верховенства права. У нормативному вимірі проаналізовано відповідні позиції Конституційного Суду України, який пов'язав юридичну визначеність із правом особи розраховувати на послідовність і системність діяльності державних органів, зокрема судів. У конвенційному вимірі систематизовано стандарти Європейського суду з прав людини, відповідно до яких стабільність судової практики є одним із визначальних чинників передбачуваності закону.

Встановлено, що правові позиції Верховного Суду набули фактичної прецедентної сили і виконують регулятивну, стабілізаційну та розвивальну функції, проте ефективність цих функцій знижується через відсутність чіткого розмежування ratio decidendi та obiter dicta у постановах касаційної інстанції. Розкрито зв'язок між єдністю судової практики та конвенційними стандартами правової визначеності, зокрема встановлено, що тривала суперечливість практики щодо певного правового питання може кваліфікуватися Європейським судом з прав людини як порушення статті 6 Конвенції. Окремо досліджено

проблему «прихованих відступів» від правових позицій, які є найбільш руйнівними для правової визначеності, оскільки позбавляють учасників правовідносин можливості передбачити зміну практики.

Виявлено конкретні прогалини у правовому регулюванні механізму прецедентної сили судових актів та сформульовано пропозиції щодо їх законодавчого усунення: закріплення обов'язку ідентифікувати ratio decidendi у кожній постанові Верховного Суду; встановлення загального правила перспективної дії нових правових позицій; запровадження механізму офіційного повідомлення про відступ від усталеної практики; закріплення процедури завчасного публічного оголошення про заплановану зміну правової позиції.

Ключові слова: прецедентна сила, судовий акт, принцип правової визначеності; правова позиція, Верховний суд, ratio decidendi, судова практика, верховенство права, правозастосування.

Danchenko Tetyana Volodymyrivna Candidate of Law, Associate Professor, Professor of Theory of Law, International Law and Private Law, Vice-Rector for Educational Work PZHE "Kyiv International University", Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2191-5245

Tkachenko Oleksandr Valeriyovych Candidate of Law, Associate Professor, Professor of Theory of Law, International Law and Private Law, PZHE "Kyiv International University", Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-6377-2364

CORRELATION OF THE PRECEDENTIAL FORCE OF JUDICIAL ACTS AND THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the mechanism of correlation between the precedential force of judicial acts and the principle of legal certainty in the legal system of Ukraine. The relevance of the subject is determined by the absence in current legislation of clear criteria for the binding force of the legal positions of the Supreme Court and a legislatively regulated mechanism for departing from them, which generates systemic uncertainty in law enforcement and directly affects the conventional right of an individual to a fair trial.

The content of the principle of legal certainty is defined in its doctrinal, normative, and conventional dimensions. In the doctrinal dimension, the debatable nature of the question concerning the independent or derivative significance of this principle in relation to the rule of law principle is clarified. In the normative dimension, the relevant positions of the Constitutional Court of Ukraine are analysed; the Court has linked legal certainty to the right of an individual to rely on the consistency and systematic nature of the activities of state bodies, including courts. In the conventional dimension, the standards of the European Court of Human Rights are systematised, according to which the stability of judicial practice is one of the determining factors of

the foreseeability of law. It is established that the legal positions of the Supreme Court have acquired de facto precedential force and perform regulatory, stabilising, and developmental functions; however, the effectiveness of these functions is diminished by the absence of a clear distinction between ratio decidendi and obiter dicta in cassation rulings. The connection between the uniformity of judicial practice and the conventional standards of legal certainty is revealed; in particular, it is established that prolonged inconsistency of practice on a given legal question may be qualified by the European Court of Human Rights as a violation of Article 6 of the Convention. The problem of "covert departures" from legal positions is examined separately, as these are the most damaging to legal certainty, since they deprive participants in legal relations of the possibility of anticipating a change in practice.

Specific gaps in the legal regulation of the mechanism of the precedential force of judicial acts are identified, and proposals for their legislative elimination are formulated: consolidating the obligation to identify ratio decidendi in each ruling of the Supreme Court; establishing a general rule of prospective effect for new legal positions; introducing a mechanism for official notification of departure from established practice; and entrenching a procedure for the timely public announcement of a planned change in a legal position.

Keywords: precedential force, judicial act, principle of legal certainty; legal position, Supreme Court, ratio decidendi, case law, rule of law, law enforcement.

Постановка проблеми.

У сучасних умовах реформування судової системи та поглиблення євроінтеграційного курсу України питання правомірності та передбачуваності правозастосування набуває принципового теоретичного і практичного значення. Колізія між потребою у стабільності судової практики як гарантії правової визначеності та необхідністю її динамічного розвитку відповідно до змінних суспільних реалій є однією з фундаментальних проблем сучасного судочинства: Верховний Суд щоденно формує і змінює правові позиції, що тією чи іншою мірою зачіпають права та законні інтереси учасників правовідносин.

Практична значущість означеної проблеми визначається низкою взаємопов'язаних чинників. Судова реформа 2016–2017 рр. запровадила механізм обов'язковості правових позицій Верховного Суду щодо застосування норм права, що фактично наділило висновки касаційної інстанції квазіпрецедентною силою. Водночас законодавець так і не закріпив чітких критеріїв розмежування між обов'язковим нормативним ядром судового рішення (ratio decidendi) та його додатковими міркуваннями (obiter dicta), не врегулював питань ретроспективної дії нових правових позицій і не встановив прозорих підстав та процедури відступу від них. Ця прогалина у правовому регулюванні безпосередньо зачіпає принцип правової визначеності — фундаментальну гарантію прав і свобод людини, дотримання якої є конвенційним обов'язком України відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція)

[20]. Зазначені обставини безпосередньо пов'язані з практичними завданнями забезпечення ефективного доступу до правосуддя, реалізацією євроінтеграційного курсу України та формуванням надійних механізмів захисту прав учасників правовідносин від непослідовного правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових джерел свідчить про зростання інтересу вітчизняної правової науки до проблематики прецедентної сили судових актів та правової визначеності, проте системне дослідження їхнього співвідношення залишається недостатньо розробленим. О. О. Берназюк визначив судовий прецедент (stare decisis) як «сформульований під час розгляду конкретної справи у рішеннях судів вищої інстанції правовий висновок стосовно способу застосування норми матеріального або процесуального права» [1, с. 403]. Таке визначення є коректним з огляду на функціональне призначення правових позицій Верховного Суду, проте не розкриває критеріїв розмежування обов'язкового та рекомендаційного елементів у складі судового рішення — питання, яке набуло особливої гостроти у вітчизняній практиці.

Цей недолік усуває К. М. Пільков, запропонувавши принципово важливе для правозастосування розмежування між тими висновками касаційної інстанції, що становлять правове «ядро» рішення (ratio decidendi), і тими, у яких викладаються додаткові пояснення суду або думка щодо питань, від вирішення яких не залежало рішення у справі (obiter dicta) [13, с. 202–204]. Автор переконливо констатує «масив проблем, які виникають у судовій практиці і позначаються на стані загальної правової визначеності внаслідок нечіткого, не експліцитного формулювання Верховним Судом висновків» [13, с. 201]. На нашу думку, це дослідження є найбільш методологічно значущим для вирішення завдань пропонованої статті, оскільки встановлює прямий зв'язок між якістю формулювання правових позицій і рівнем правової визначеності.

В. Б. Скоморовський та Є. С. Лантух, аналізуючи роль Верховного Суду у правозастосуванні, доходять висновку, що він «фактично створює правило, яке визначає суд, що має вирішувати такий спір» — тобто здійснює функцію, яка виходить за межі традиційного касаційного перегляду [20, с. 37]. О. В. Колісник, досліджуючи прецедент тлумачення у цивільному судочинстві, наполягає на тому, що «деякі елементи прецедентного права де-факто стали частиною правової системи України» саме у формі прецеденту тлумачення як специфічного різновиду судового прецеденту [7, с. 40]. Я. О. Берназюк, аналізуючи співвідношення єдності судової практики та відступу від правових позицій, наголошує на тому, що принцип єдності не може мати абсолютного характеру, оскільки виключна заборона відступу унеможливлювала б виправлення передчасних або «застарілих» позицій [2].

Теоретичні засади принципу правової визначеності досліджує Л. А. Луць, яка констатує відсутність усталеної теорії цього принципу у вітчизняній науці та

звертає увагу на термінологічний різнобій у рішеннях ЄСПЛ, КСУ та Верховного Суду, де паралельно вживаються поняття «правова визначеність», «юридична визначеність» і «правова певність» [9, с. 21–22]. С. М. Савинський систематизує підходи ЄСПЛ до змісту принципу, виокремлюючи незаперечність судових рішень, суворість правових строків і зрозумілість правового регулювання як його ключові складові [19, с. 24]. Ширший контекст забезпечення єдності судової практики розкрито у монографічному дослідженні за загальною редакцією О. Г. Шила [6] та у статті Н. М. Пархоменко, яка пов'язує стабільність і передбачуваність судових рішень із реалізацією засадничих принципів правової держави [12, с. 26–28]. Досвід країн ЄС у забезпеченні єдності практики через механізм спеціалізації суддів та принцип ratione materiae систематизовано Т. В. Проскурнею [16].

Разом з тим аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що у вітчизняній юридичній науці бракує комплексного дослідження, в якому прецедентна сила судових актів і принцип правової визначеності розглядалися б як єдиний функціональний механізм. Невирішеними залишаються питання критеріїв допустимого відступу від правових позицій, ретроспективної дії нових висновків Верховного Суду та законодавчого закріплення обов'язку ідентифікувати ratio decidendi. Зазначені прогалини обумовлюють актуальність і наукову новизну пропонованого дослідження.

Мета статті.

Метою статті є комплексне дослідження механізму співвідношення прецедентної сили судових актів та принципу правової визначеності у правовій системі України, виявлення наявних прогалин і колізій у правовому регулюванні та формулювання обґрунтованих пропозицій щодо їх усунення. Об'єктом дослідження є правовідносини у сфері судового правозастосування. Предметом — механізм взаємодії прецедентної сили судових актів та принципу правової визначеності.

Виклад основного матеріалу.

Системний аналіз дозволяє стверджувати, що принцип правової визначеності охоплює три взаємопов'язані, але відносно самостійні виміри: доктринальний, нормативний і конвенційний. У доктринальному вимірі Л. А. Луць переконливо обґрунтовує, що цей принцип є складовою принципу верховенства права, хоча у праві ЄС він визнається самостійним принципом [9, с. 22]. Авторка критикує термінологічну неузгодженість у рішеннях вітчизняних судів, і ця критика є цілком виправданою: термінологічна непослідовність сама по собі суперечить вимогам визначеності, адже ускладнює однозначне розуміння правових норм і рішень їх адресатами. На нашу думку, формування єдиної усталеної термінології у цій сфері є самостійним завданням наукової спільноти, вирішення якого має передувати будь-яким законодавчим змінам.

У нормативному вимірі принцип правової визначеності закріплено в правовій системі України опосередковано — через принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України [8]). Конституційний Суд України у рішенні від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010 констатував, що «одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм» [18]. У рішенні від 22 вересня 2022 р. № 6-р(II)/2022 КСУ розширив це розуміння, пов'язавши юридичну визначеність із правом особи розраховувати «не лише на розумну та передбачувану стабільність приписів актів права, чітке розуміння юридичних наслідків застосування таких приписів, а й на послідовність і системність діяльності» державних органів, зокрема судів [17]. Таким чином, Конституційний Суд сформулював чітку конституційну вимогу до судової влади — бути послідовною у своїй правозастосовній діяльності.

У конвенційному вимірі стандарти правової визначеності, вироблені практикою ЄСПЛ, є безпосередньо чинними в Україні відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон № 3477-IV) [14]. Доповідь Венеційської комісії «Про правовладдя» 2011 року відносить правову визначеність до базових складових верховенства права поряд із законністю, забороною сваволі та доступом до правосуддя [5]. Консультативна рада європейських суддів у Висновку № 20 (2017) конкретизує цей стандарт у судовому контексті: єдиний підхід до тлумачення закону є визначальним для забезпечення правової визначеності та суспільної довіри до судової влади [4]. С. М. Савинський систематизує змістовні характеристики принципу відповідно до практики ЄСПЛ: незаперечність рішень, що набрали законної сили (res judicata); суворість правових строків; зрозумілість правового регулювання [19, с. 24–25]. Показово, що саме стабільність судової практики ЄСПЛ визнає одним із визначальних чинників передбачуваності закону — і в цьому полягає ключова точка дотику між конвенційними стандартами та вітчизняним механізмом обов'язковості правових позицій Верховного Суду [11].

Аналіз нормативно-правової бази дає підстави стверджувати, що поняття «прецедентна сила судових актів» у чинному законодавстві України прямо не закріплене, проте фактично реалізується через механізм обов'язковості правових позицій Верховного Суду. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає, що Верховний Суд «забезпечує сталість та єдність судової практики» [15]; процесуальні кодекси зобов'язують суди «враховувати» висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду. Системне тлумачення цих положень дозволяє констатувати, що йдеться про особливий вид загальнообов'язковості, близький до обов'язковості судового прецеденту у системах загального права, проте формально до нього не зведений. Таке «напівпрецедентне» становище правових позицій Верховного Суду є джерелом

системної невизначеності: учасники правовідносин змушені самостійно визначати, яка частина постанови є обов'язковою, а яка — лише настановною, не маючи для цього жодних законодавчо закріплених критеріїв.

У доктрині сформувалося кілька підходів до правової природи такої обов'язковості. О. О. Берназюк обґрунтовує, що правовий висновок Верховного Суду є судовим прецедентом, оскільки характеризується «значною кількістю ознак» цієї категорії [1, с. 400–402]. О. В. Колісник пропонує більш обережне термінологічне рішення, позначаючи це явище як «прецедент тлумачення» [7, с. 40], що точніше відображає специфіку романо-германської правової традиції. Дискусійним залишається питання про те, чи є правові позиції Верховного Суду лише зразком тлумачення чинних норм, чи вони виступають самостійним джерелом правового регулювання. На нашу думку, відповідь залежить від характеру конкретної позиції: там, де Верховний Суд заповнює законодавчу прогалину або усуває колізію, його позиція набуває нормативного характеру і підлягає тим самим вимогам визначеності, що й закон. В. Б. Скоморовський та Є. С. Лантух підтверджують цей висновок на конкретних прикладах із практики [20, с. 36–37].

З практичної точки зору, прецедентна сила судових актів виконує три взаємопов'язані функції. Регулятивна функція полягає в тому, що правова позиція Верховного Суду заповнює прогалини у законодавстві та усуває колізії між нормами, формуючи обов'язковий зразок правозастосування. Стабілізаційна функція забезпечує однаковість тлумачення правових норм судами нижчих інстанцій та унеможливлює довільне відхилення від усталеного правила, що підвищує передбачуваність судових рішень. Розвивальна функція реалізується через механізм відступу від правових позицій через Велику Палату Верховного Суду, що дозволяє адаптувати практику до змінних суспільних реалій та розвитку конвенційних стандартів [2]. Слід наголосити, що саме баланс між стабілізаційною та розвивальною функціями визначає здатність системи забезпечити правову визначеність: надмірна жорсткість веде до консервації помилок, а надмірна гнучкість — до непередбачуваності.

Н. М. Пархоменко переконливо зазначає, що саме завдяки передбачуваності, прогнозованості та сталості судової практики реалізуються такі засадничі принципи правової держави, як верховенство права, правова визначеність і рівність усіх перед законом і судом [12, с. 26–27]. Монографічне дослідження за загальною редакцією О. Г. Шила підтверджує цей висновок у контексті кримінального провадження: єдиний підхід до застосування закону найкращим чином відповідає вимозі його передбачуваності та доступності — двох ключових складових верховенства права [6, с. 117–118]. Таке розмежування є принципово важливим для розуміння функцій прецедентної сили, адже дозволяє виявити прямий нормативний зв'язок між якістю правових позицій Верховного Суду та рівнем реалізації конституційного принципу верховенства права.

Практика ЄСПЛ у цьому контексті є однозначною і жорсткою. Огляд практики Суду щодо застосування принципу юридичної визначеності, підготовлений за участю Вищої ради правосуддя, фіксує: тривала відсутність єдиної судової практики щодо певного правового питання може кваліфікуватися як порушення ст. 6 Конвенції за умови, що одночасно існують істотні та тривалі суперечності у національній практиці; наявні, але не застосовуються механізми їх подолання; а захисні заходи є неефективними [11]. Показово, що саме Україна неодноразово ставала відповідачем у справах ЄСПЛ, пов'язаних із непослідовністю судової практики [21]. Разом з тим ЄСПЛ визнає: застосування закону, навіть якщо його формулювання допускає різні тлумачення, вважатиметься передбачуваним, коли існує «усталена» судова практика або відповідний висновок Верховного Суду [11]. Це означає, що правові позиції Верховного Суду здатні «легітимувати» навіть неоднозначні законодавчі формулювання, надаючи їм тієї визначеності, якої бракує на нормативному рівні. Однак при цьому зростає і відповідальність касаційної інстанції: суперечливі або нечітко сформульовані правові позиції здатні знищити передбачуваність навіть законодавчо визначеної норми.

Зазначений підхід набуває додаткового виміру в контексті євроінтеграційних зобов'язань України. О. С. Бісюк, аналізуючи судову компоненту механізму зближення національних правових систем із правом ЄС, констатує, що через механізм попередніх запитань національні суди стають "прив'язним механізмом" до юриспруденції Суду ЄС, внаслідок чого аргументи на користь телеологічного тлумачення та пропорційності дедалі частіше переважають правовий формалізм; успіх зближення при цьому визначається не стільки швидкістю формальної транспозиції, скільки глибиною інституційної абсорбції спільних цінностей верховенства права [3, с. 315]. Для принципу правової визначеності це означає, що однаковість тлумачення правових норм Верховним Судом України є одночасно і конвенційною вимогою, і умовою ефективної інтеграції вітчизняної правової системи до загальноєвропейського правового простору.

Порівняльно-правовий аналіз, здійснений Т. В. Проскурнею, виявляє, що у країнах ЄС єдність судової практики забезпечується зокрема через принцип ratione materiae — спеціалізацію суддів як механізм, що забезпечує правову визначеність через єдність підходів у межах однієї категорії справ. Авторка ставить слушне питання про ретроспективну дію нових правових висновків Верховного Суду та їх вплив на правову визначеність [16].

Це питання дійсно є ахіллесовою п'ятою чинної системи: якщо суд змінює правову позицію і застосовує її до правовідносин, що вже завершилися, учасники яких відповідно до попередньої практики вибудовували свою поведінку, — це підриває принцип захисту легітимних очікувань, який ЄСПЛ розглядає як невід'ємну складову правової визначеності [11].

Одним із найгостріших питань у досліджуваній сфері є допустимість і порядок відступу від усталених правових позицій Верховного Суду. З одного боку, принцип правової визначеності вимагає стабільності судової практики та захисту легітимних очікувань учасників правовідносин. З іншого боку, «консервація» помилкових чи застарілих позицій суперечить самій природі права, яке має розвиватися разом із суспільством. Я. О. Берназюк справедливо зазначає: «принцип єдності судової практики не може бути абсолютним, оскільки в протилежному випадку це означало б неможливість виправити судом свою позицію» [2]. Водночас, якщо відступ можливий за будь-яких умов без чітких підстав і процедур, він перетворюється на механізм руйнування тієї самої правової визначеності, яку покликана забезпечити судова практика. Таким чином, ключове значення має не сам факт відступу, а форма і якість його процесуального оформлення.

К. М. Пільков вводить у цьому контексті принципово важливе розмежування між формальним і «прихованим» відступом. Якщо перший є свідомим і задокументованим відхиленням від попередньої правової позиції із зазначенням підстав і нової позиції, то прихований відступ — це фактична зміна позиції без її офіційного визнання. Автор характеризує приховані відступи як «негативне явище для правової визначеності» [13, с. 207], адже учасники правовідносин позбавляються можливості відстежити зміну практики й адаптувати до неї свою поведінку. Ми не можемо не погодитися з цією оцінкою: саме прихована зміна правових позицій є найбільш руйнівною для правової визначеності, оскільки залишається непомітною для пересічного правозастосовника й унеможливлює захист легітимних очікувань.

Чинне процесуальне законодавство — Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [15] і відповідні процесуальні кодекси — передбачає як підстави для відступу від правових позицій: необхідність виправлення раніше допущених помилок у тлумаченні норм права; суттєві зміни у суспільних відносинах або законодавстві; зміну стандартів ЄСПЛ, що підлягають застосуванню відповідно до Закону № 3477-IV [14]. Однак законодавець не визначив ані процедури встановлення «суттєвості» таких змін, ані порядку повідомлення зацікавлених учасників про заплановану зміну позиції, ані меж ретроспективної дії нових висновків. Р. Л. Максимович, аналізуючи прецедентну силу судових актів у кримінальному судочинстві, підтверджує, що Верховний Суд «займається формуванням нових правових позицій, котрі несуть важливе значення у випадку наявності колізії чи прогалин у діючому законодавстві» [10, с. 122] — тобто виконує не лише касаційну, а й правотворчу функцію, що посилює вимоги до визначеності й стабільності його рішень.

Аналіз виявлених прогалин дає підстави сформулювати такі пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання. По-перше, доцільно законодавчо закріпити обов'язок Верховного Суду чітко ідентифікувати у кожній постанові ratio decidendi — ту частину рішення, що є обов'язковою для застосування у

подібних правовідносинах, і позначати інші частини постанови як obiter dicta. По-друге, необхідно врегулювати питання ретроспективної дії нових правових позицій, встановивши загальне правило їх перспективної дії з чітко визначеними виключеннями — за аналогією з підходом, виробленим у практиці ЄСПЛ. По-третє, для уникнення прихованих відступів слід запровадити механізм обов'язкового зазначення у рішенні факту відступу, конкретної позиції, від якої суд відступає, та підстав для цього. По-четверте, доречним видається закріплення процедури завчасного публічного повідомлення про заплановану зміну усталеної правової позиції, що дозволить учасникам правовідносин адаптуватися до нового регулювання до його застосування у конкретних справах.

Висновки.

На підставі проведеного аналізу можна дійти таких висновків.

Принцип правової визначеності є конституційним принципом та невід'ємним елементом верховенства права в Україні, зміст якого охоплює передбачуваність, доступність і стабільність правового регулювання, незаперечність рішень, що набрали законної сили, та послідовність судової практики. Стандарти цього принципу, вироблені ЄСПЛ та КСУ, є безпосередньо чинними й обов'язковими для всіх суб'єктів правозастосування. Водночас у доктрині залишається відкритим питання про самостійне чи похідне значення цього принципу відносно принципу верховенства права, що потребує подальшої наукової розробки.

Правові позиції Верховного Суду набули фактичної прецедентної сили і виступають ключовим інструментом реалізації принципу правової визначеності, виконуючи регулятивну, стабілізаційну та розвивальну функції. Ефективність цих функцій суттєво знижується через відсутність у законодавстві механізму чіткої ідентифікації ratio decidendi, невизначеність щодо ретроспективної дії нових позицій та поширену практику прихованих відступів. Ці явища є системними вадами, які підривають правову визначеність і вимагають законодавчого усунення.

Єдність судової практики є структурним елементом, що поєднує прецедентну силу судових актів і принцип правової визначеності. Суперечлива та непослідовна практика може кваліфікуватися ЄСПЛ як порушення Конвенції. Відступ від правових позицій є допустимим і навіть необхідним для динамічного розвитку права, однак має відбуватися у встановленому процесуальному порядку, із належним обґрунтуванням і офіційним визнанням факту зміни позиції. Приховані відступи є несумісними з принципом правової визначеності.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у порівняльно-правовому дослідженні законодавчого закріплення прецедентної сили судових актів у державах — членах ЄС та розробці концептуальних пропозицій щодо змін до процесуального законодавства в частині нормативного регулювання правових позицій вищих судів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берназюк О. О. Судовий прецедент у правовій системі України: сучасні підходи до визначення поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Том 1. № 80. С. 399–407. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297141 (дата звернення: 01.04.2026).

2. Берназюк Я. О. Співвідношення необхідності забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). *Офіційний сайт Верховного Суду України.* 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/986409 (дата звернення: 01.04.2026).

3. Бісюк О. С. Механізм зближення національних правових систем в контексті євроінтеграції. *Право.ua.* 2025. № 1. С. 312–317. DOI: https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.1.46. (дата звернення: 01.04.2026).

4. Висновок № 20 (2017) Консультативної ради європейських суддів щодо ролі судів у забезпеченні одноманітності тлумачення права. URL: https://rm.coe.int/ccje-2017-20-ukr/168079e5e0 (дата звернення: 01.04.2026).

5. Доповідь про правовладдя Венеційської комісії (Європейська комісія «За демократію через право»), ухвалена на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. (CDL-AD(2011)003rev). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr (дата звернення: 01.04.2026).

6. Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : монографія. За заг. ред. Шило О. Г. Харків : Право, 2021. 352 с.

7. Колісник О. В. Прецедент тлумачення у практиці цивільного судочинства. *Актуальні проблеми держави і права.* 2021. № 92. С. 36–43. URL: http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/3259 (дата звернення: 01.04.2026).

8. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 01.04.2026).

9. Луць Л. А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 21–27. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2. URL: https://lsej.org.ua/8_2023/2.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

10. Максимович Р. Л. Значення судового прецеденту для розвитку кримінального законодавства. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2023. № 3. С. 120–130. URL: https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/57 (дата звернення: 01.04.2026).

11. Огляд практики Європейського суду з прав людини щодо застосування принципу юридичної визначеності. Рада Європи / Вища рада правосуддя. Київ, 2023. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/17_10_web_overview_of_the_practice_of_the_european_court_of_human_0.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

12. Пархоменко Н. М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 3. С. 26–30. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.02. (дата звернення: 01.04.2026).

13. Пільков К. М. Висновки Верховного Суду: формула висновку, його обов'язковість та механізм відступу. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 201–209. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/46. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2023/46.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15 (дата звернення: 01.04.2026).

15. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 01.04.2026).

16. Проскурня Т. В. Єдність судової практики. Досвід країн Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Том 2. № 88. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/329278 (дата звернення: 01.04.2026).

17. Рішення Конституційного Суду України від 22.09.2022 № 6-р(II)/2022. *Офіційний вісник України.* 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006710-22 (дата звернення: 01.04.2026).

18. Рішення Конституційного Суду України від 29.06.2010 № 17-рп/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10 (дата звернення: 01.04.2026).

19. Савинський С. М. Правова визначеність як гарантія ефективної реалізації прав і свобод людини: підхід Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 9. С. 23–28. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/6. URL: http://lsej.org.ua/9_2024/6.pdf (дата звернення: 01.04.2026).

20. Скоморовський В. Б., Лантух Є. С. Роль Верховного Суду у сучасному українському правозастосуванні. *Legal Bulletin.* 2024. № 12. С. 34–39. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A4. (дата звернення: 01.04.2026).

21. European Court of Human Rights. Case of Khristov v. Ukraine, Application no. 24465/04 : Judgment of 19 February 2009. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91129 (дата звернення: 01.04.2026).

References

1. Bernaziuk, O. O. (2023). Sudovyi pretsedent u pravovii systemi Ukrainy: suchasni pidkhody do vyznachennia poniattia [Judicial precedent in the legal system of Ukraine: modern approaches to defining the concept]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 1(80), 399–407. http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/297141

2. Bernaziuk, Ya. O. (2021). Spivvidnoshennia neobkhidnosti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky ta vidstupu vid pravovykh pozytsii Verkhovnoho Sudu (na prykladi vyrishennia publichno-pravovykh sporiv) [The relationship between ensuring uniformity of judicial practice and departing from legal positions of the Supreme Court]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/986409

3. Bisiuk, O. S. (2025). Mekhanizm zblyzhennia natsionalnykh pravovykh system v konteksti yevrointehratsii [Mechanism of convergence of national legal systems in the context of European integration]. *Pravo.ua*, (1), 312–317. https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.1.46

4. Consultative Council of European Judges. (2017). *Opinion No. 20 (2017) on the role of courts in the uniform interpretation of law*. Council of Europe. https://rm.coe.int/ccje-2017-20-ukr/168079e5e0

5. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2011). *Report on the rule of law (CDL-AD(2011)003rev)*. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr

6. Shylo, O. H. (Ed.). (2021). *Yednist sudovoi praktyky u vymiri standartiv yakosti kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy* [Unity of judicial practice in the context of quality standards of criminal procedural legislation of Ukraine]. Pravo.

7. Kolisnyk, O. V. (2021). Pretsedent tlumachennia u praktytsi tsyvilnoho sudochynstva [Precedent of interpretation in civil court practice]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, (92), 36–43. http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/3259

8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine], No. 254k/96-VR (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

9. Luts, L. A. (2023). Pryntsyp pravovoi vyznachenosti: suchasnyi stan ta perspektyvy [The principle of legal certainty: current state and prospects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (8), 21–27. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/2

10. Maksymovych, R. L. (2023). Znachennia sudovoho pretsedentu dlia rozvytku kryminalnoho zakonodavstva [The significance of judicial precedent for the development of criminal legislation]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E. O. Didorenka*, (3), 120–130. https://luhbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/57

11. Rada Yevropy, Vyshcha rada pravosuddia. (2023). *Ohliad praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo zastosuvannia pryntsypu yurydychnoi vyznachenosti* [Overview of the European Court of Human Rights practice on the principle of legal certainty]. https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/17_10_web_overview_of_the_practice_of_the_european_court_of_human_0.pdf

12. Parkhomenko, N. M. (2020). Yednist sudovoi praktyky yak skladova pravovoho rehuliuvannia [Unity of judicial practice as a component of legal regulation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, (3), 26–30. https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.02

13. Pilkov, K. M. (2023). Vysnovky Verkhovnoho Sudu: formula vysnovku, yoho oboviazkvist ta mekhanizm vidstupu [Supreme Court conclusions: the formula of the conclusion, its binding nature and the mechanism of departure]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (8), 201–209. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/46

14. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the enforcement of judgments and application of the practice of the European Court of Human Rights], No. 3477-IV (2006). *Zakon Ukrainy*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15

15. Pro sudoustrii i status suddiv [On the judiciary and the status of judges], No. 1402-VIII (2016). *Zakon Ukrainy*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

16. Proskurnia, T. V. (2025). Yednist sudovoi praktyky. Dosvid krain Yevropeiskoho Soiuzu [Unity of judicial practice: experience of European Union countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 2(88). http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/329278

17. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy [Constitutional Court of Ukraine]. (2022, September 22). *Rishennia No. 6-r(II)/2022* [Decision No. 6-r(II)/2022]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006710-22

18. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy [Constitutional Court of Ukraine]. (2010, June 29). *Rishennia No. 17-rp/2010* [Decision No. 17-rp/2010]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10

19. Savynskyi, S. M. (2024). Pravova vyznachenist yak harantiia efektyvnoi realizatsii prav i svobod liudyny: pidkhid Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Legal certainty as a guarantee of effective realization of human rights and freedoms: the approach of the European Court of Human Rights]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (9), 23–28. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/6

20. Skomorovskyi, V. B., Lantukh, Ye. S. (2024). Rol Verkhovnoho Sudu u suchasnomu ukrainskomu pravozastosuvanni [The role of the Supreme Court in contemporary Ukrainian law enforcement]. *Legal Bulletin*, (12), 34–39. https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-12-A4

21. European Court of Human Rights. (2009, February 19). *Khristov v. Ukraine*, Application No. 24465/04. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91129

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 347:1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3081-3090

Добош Зоряна Андріївна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету "Львівська політехніка", Львів, https://orcid.org/0000-0002-3680-7207

ТАЄМНИЦЯ УСИНОВЛЕННЯ ТА ПРАВО ДИТИНИ ЗНАТИ СВОЄ ПОХОДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню співвідношення таємниці усиновлення та права дитини знати своє походження в сучасних умовах розвитку прав людини та трансформації сімейно-правових відносин.

Розглянуто історичні передумови виникнення інституту таємниці усиновлення, його витоки та сучасне нормативне закріплення в чинному законодавстві України. Проаналізовано суперечності між чинними нормами Сімейного кодексу України та міжнародними стандартами, зокрема положеннями Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини щодо права на ідентичність.

Окрему увагу приділено психологічним аспектам впливу знань про власне походження на розвиток особистості, а також аналізу аргументів прихильників і критиків абсолютної таємниці усиновлення.

Визначено ключові моделі регулювання доступу до інформації про біологічних батьків у зарубіжних країнах та окреслено тенденції поступового переходу до часткової відкритості усиновлення.

Зроблено висновок, що питання співвідношення таємниці усиновлення та права дитини знати своє походження становить одну із ключових колізій сучасного сімейного права України, традиційна модель майже абсолютної таємниці, що історично сформувалася як інструмент захисту стабільності прийомної сім'ї, сьогодні дедалі більше суперечить міжнародним стандартам, психологічним даним та соціальним викликам, з якими стикається українське суспільство.

Також підсумовано про необхідність модернізації українського законодавства з метою забезпечення балансу інтересів дитини, усиновлювачів та біологічних батьків, а також реалізації права дитини на ідентичність в умовах сучасних суспільних викликів, включно з наслідками воєнних подій.

Ключові слова: таємниця усиновлення, право дитини знати своє походження, інтереси дитини, права дитини, усиновлення, сімейне право, Сімейний кодекс України.

Dobosh Zoryana Andriivna Doctor of Science in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil Law and Procedure of Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education, National University "Lviv Polytechnic", Lviv, https://orcid.org/0000-0002-3680-7207

THE MYSTERY OF ADOPTION AND THE CHILD'S RIGHT TO KNOW HIS ORIGIN

Abstract. The article is devoted to the study of the relationship between the secrecy of adoption and the child's right to know his or her origin in the modern conditions of the development of human rights and the transformation of family and legal relations. The historical prerequisites for the emergence of the institution of secrecy of adoption, its origins and modern regulatory consolidation in the current legislation of Ukraine are considered. The contradictions between the current norms of the Family Code of Ukraine and international standards, in particular the provisions of the United Nations Convention on the Rights of the Child regarding the right to identity, are analyzed.

Special attention is paid to the psychological aspects of the influence of knowledge about one's own origin on the development of the personality, as well as the analysis of the arguments of supporters and critics of the absolute secrecy of adoption. Key models of regulating access to information about biological parents in foreign countries are identified and the trends of a gradual transition to partial openness of adoption are outlined.

It is concluded that the issue of the relationship between the secrecy of adoption and the child's right to know his or her origin is one of the key conflicts in modern family law in Ukraine. The traditional model of almost absolute secrecy, which historically formed as a tool for protecting the stability of the adoptive family, today increasingly contradicts international standards, psychological data, and social challenges faced by Ukrainian society. It also summarized the need to modernize Ukrainian legislation in order to ensure a balance of interests between the child, adoptive parents, and biological parents, as well as the realization of the child's right to identity in the face of modern social challenges, including the consequences of military events.

Keywords: adoption secrecy, child's right to know his or her origins, best interests of the child, children's rights, adoption, family law, Family Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Питання балансу між інтересами сторін усиновлення залишається одним із найбільш складних та дискусійних у сфері сімейного права. Інститут таємниці усиновлення, що історично сформувався як механізм захисту сімейної стабільності та приватності, дедалі частіше вступає в суперечність із сучасними підходами до забезпечення прав дитини, зокрема її права знати своє походження. Наявна законодавча модель в Україні, побудована на

принципі майже абсолютної таємниці, дещо не відповідає міжнародним стандартам, психологічним дослідженням та сучасним соціальним реаліям.

У контексті розвитку інформаційних технологій, зростаючої ролі ідентичності та генетичної інформації, а також наслідків сучасної війни, яка зумовила втрату значної кількості родинних зв'язків, виникає потреба у критичному переосмисленні чинних правових підходів до регулювання доступу дитини до інформації про її походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика співвідношення таємниці усиновлення та права дитини на інформацію про походження є предметом активних дискусій у правовій доктрині та психологічних науках. Значний внесок у дослідження зроблено українськими науковцями, зокрема Л. В. Мілімко, Т. С. Ярошенко, а також колишнім Уповноваженим Президента України з прав дитини Ю. Павленком. У сучасних дослідженнях дедалі частіше підкреслюються ризики абсолютної таємниці та необхідність розширення права дитини на доступ до персональної інформації. На міжнародному рівні проблематика ґрунтовно опрацьована в актах ООН, Європейської конвенції про усиновлення дітей та у правових моделях західноєвропейських держав. Незважаючи на розвиток наукової думки, українське законодавство залишається переважно традиційним, що й зумовлює актуальність подальших досліджень та законодавчих змін.

Мета статті - комплексний аналіз колізії таємниці усиновлення та права дитини знати про своє походження, виявлення їх взаємодії та суперечностей, а також визначення оптимальної моделі правового регулювання, яка б забезпечувала баланс між інтересами дитини, усиновлювачів і біологічних батьків та відповідала міжнародним стандартам у сфері захисту прав дитини.

Виклад основного матеріалу. Проблематика співвідношення таємниці усиновлення та права дитини знати власне походження належить до тих правових феноменів, які поєднують у собі юридичні, психологічні, етичні та навіть філософські виміри. У центрі уваги – не лише норми права, але й природа людської ідентичності, межі приватності, роль держави в охороні сімейної стабільності, а також складна діалектика між інтересами дитини, усиновлювачів і біологічних батьків. Протягом тривалого часу інститут усиновлення у різних правових системах розвивався під знаком повної таємниці, що розглядалася як гарантія інтеграції дитини в нову сім'ю. Однак суспільні відносини змінюються, і з ними еволюціонує розуміння того, що право знати власне походження є важливим елементом гідності та самовизначення людини.

На сьогодні інформаційні технології стирають межі приватності, а біологічні зв'язки стають ідентифікаційним маркером у медичній, генетичній та навіть психологічній площині. Тому абсолютна таємниця усиновлення виглядає дедалі менш сумісною із основоположними принципами прав людини. Водночас ідея повної відкритості також не позбавлена ризиків: вона зокрема може поставити під загрозу сімейну стабільність, завдати психологічної шкоди дитині

або втрутитися у приватне життя усиновлювачів. Інститут таємниці усиновлення виник як реакція на суспільні уявлення про «нормальну» сім'ю та соціальну стигматизацію позашлюбних дітей. У більшості правових систем протягом XX століття домінувала думка, що для повного й гармонійного включення дитини до нової сім'ї потрібно «перерізати» біологічні зв'язки й створити правову фікцію, згідно з якою дитина нібито народилася у своїх усиновлювачів. Так, в Україні традиція збереження таємниці усиновлення сформулювалася у радянському законодавстві, оскільки держава прагнула максимального «ототожнення» усиновленої дитини із сім'єю усиновлювачів і, водночас, виключення будь-якого впливу біологічних батьків.

Зокрема на думку екс-Уповноваженого Президента України з прав дитини Юрія Павленка, таємниця усиновлення є пережитком радянської системи, яка насправді зовсім не убезпечує дитину від психологічних травм, пов'язаних із інформацією про те, що дитина не є рідною. Крім того, всиновлена дитина рано чи пізно дізнається правду, і чим пізніше це відбудеться, тим непередбачуванішими будуть наслідки [11].

На сьогодні питання усиновлення у нашій державі врегульовується Конституцією України, Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства» та іншими нормативно-правовими актами.

Проте, у чинному законодавстві України поняття «таємниця усиновлення» не міститься. Натомість в юридичній літературі існують різні його визначення. Зокрема, Л. В. Мілімко та Т. С. Ярошенко вважають, що правом на таємницю усиновлення є право на захист персональних даних у сфері сімейних відносин з початку процедури усиновлення і до моменту розголошення відомостей про усиновлення, для дотримання гарантованих прав суб'єктів усиновлення, з метою зміцнення сім'ї та для забезпечення стабільних та гармонійних умов життя усиновленої дитини та усиновителів [8].

Можна сказати, що таємниця усиновлення є елементом права на таємницю особистого життя фізичної особи та охороняється законом. А Конституція України встановлює, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [1]. Крім того, ст. 301 Цивільного кодексу України вказує на право фізичної особи зберігати у таємниці обставини свого життя, які можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за її згодою [3]. А оскільки відносини між усиновлювачем та усиновленою дитиною мають особистісний характер, то інформація про усиновлення є конфіденційною й втручання у їхнє життя не допускається [7].

Слід зазначити, що у чинному законодавстві України вищезазначена «традиція» збереглася. Адже Сімейний кодекс України (далі – СК України) передбачає як право усиновлювача, так і обов'язок державних органів зберігати

таємницю усиновлення. Так зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 226 СК України, дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення. Крім того, як зазначає ст. 227 СК України, усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, і також вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття. Усиновлювач також має право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам. А якщо усиновлюється дитина, яка не досягла семи років, службові особи при виявленні її згоди на усиновлення зобов'язані вживати усіх можливих заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини [2].

Натомість, згідно з ч. 3 ст. 226 СК України, особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення [2]. А з досягненням повноліття особа може звернутися до суду з позовом про визнання батьківства за рішенням суду відповідно до ч. 3 ст. 128 СК України і тим самим реалізувати право знати своїх батьків. Так само, особа, яка досягла повноліття, має право подати до суду заяву про встановлення факту батьківства (ч. 2 ст. 130 СК України) та заяву про встановлення факту материнства (ч. 2 ст. 132 СК України) [12].

Вищезазначені статті Сімейного кодексу, які регулюють дане питання, зокрема побудовані на презумпції того, що розкриття інформації щодо усиновлення може, до прикладу, порушити спокій сім'ї, викликати конфлікти або завдати моральної шкоди. Тобто таємниця тут розглядається як інструмент охорони «найкращих інтересів дитини», проте саме трактування цих інтересів сьогодні зазнає перегляду.

Аргументи на користь таємниці усиновлення з погляду низки науковців та психологів: 1) захист дитини – запобігання психологічній травматизації, пов'язаній зі знанням про своє походження, особливо якщо біологічні батьки відмовилися від дитини або мають негативну репутацію; 2) створення повноцінної сім'ї – забезпечення почуття приналежності та стабільності у новій сім'ї, уникнення втручання біологічних батьків, які можуть зашкодити дитині та усиновлювачам у вихованні дитини; 3) захист усиновлювачів – уникнення тиску з боку біологічних родичів, забезпечення їх спокою та впевненості у їхній ролі батьків. Проте, незважаючи на ці аргументи, концепція абсолютної таємниці усиновлення піддається все більшій критиці з позицій прав дитини [6].

Варто зауважити, що відповідно до ч. 4 ст. 228 СК України, особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть відповідальність, встановлену законом [2]. Так зокрема, за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя), можна потягнути кримінальну відповідальність відповідно до статті 168 Кримінального кодексу України. Більше того, відповідальність за вчинення зазначеного діяння службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення

(удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі, або якщо воно спричинило тяжкі наслідки є суворішою [4].

Такий підхід законодавця зокрема спрямований на посилення відповідальності осіб, які безпосередньо працюють із інформацією про усиновлення на усіх його етапах, з метою уникнення фактів розголошення таємниці усиновлення. Хоча сьогодні в наукових колах точаться дискусії щодо можливого переходу до моделі «відкритого» усиновлення, зокрема за прикладом окремих зарубіжних країн та декриміналізації діяння, передбаченого ст. 168 Кримінального кодексу України [9].

Загалом, чинний СК України відображає традиційну концепцію таємниці усиновлення. Він зокрема містить такі принципи, як-от 1) таємниця охороняється законом; 2) розголошення інформації можливе лише за згодою усиновлювача або за рішенням суду; 3) документи, що містять дані про біологічних батьків, підлягають захисту; 4) посадові особи несуть відповідальність за незаконне розкриття інформації.

З одного боку, це забезпечує правову визначеність та захист приватного життя. З іншого – законодавець фактично позбавляє дитину реального механізму отримання інформації про своє походження навіть після досягнення повноліття.

На нашу думку, такий підхід не зовсім відповідає сучасним міжнародним стандартам та загальносвітовій тенденції до часткової відкритості усиновлення. Дане питання стає більш актуальним у зв’язку із воєнними подіями в Україні, адже велика кількість дітей втратили батьків або були евакуйовані за кордон. У таких умовах право дитини на пошук власної родини, на відновлення історичної пам’яті й власної ідентичності набуває вкрай особливого значення.

У міжнародному праві питання надання інформації про усиновлення регулюється Конвенцією ООН про права дитини 1989 р., Конвенцією про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р., Конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р.,Європейською конвенцією про усиновлення дітей (переглянутої) 2008 р. та ін. У питаннях таємниці усиновлення міжнародне право зосереджується на гарантуванні права на інформацію про усиновлення, тоді як питання збереження таємниці усиновлення регулюються законодавством окремих держав [7].

Зокрема ст. 7 Конвенції ООН визначає, що дитина має право знати своїх батьків і право на їх піклування, наскільки це можливо [5]. Це формулювання не є випадковим, адже воно закладає фундамент для подальшого перегляду традиційної моделі повної таємниці усиновлення. Дану норму можна вважати аргументом на користь скасування таємниці усиновлення. В даній статті Конвенції ООН чітко виділяється право дитини знати своїх батьків від народження, а звідси можна зробити висновок, що ст. 228 СК України суперечить міжнародному правовому акту, який є ратифікований Верховною Радою України [11].

Ми погоджуємося із думкою, що право дитини знати своє походження є фундаментальним елементом її права на ідентичність.

Сучасні психологічні дослідження свідчать, що знання про своє походження має вирішальне значення для формування повноцінної особистості дитини, її самоідентифікації та психологічного благополуччя [10].

Варто зазначити, що деякі західноєвропейські країни, такі як Велика Британія, Німеччина, Швеція, поступово відходять від принципу абсолютної таємниці, впроваджуючи механізми, що дозволяють усиновленим особам отримати доступ до інформації про їхнє походження. Більше того, у деяких країнах взагалі не забороняються такі дії, як розголошення інформації про усиновлення дитини, наприклад, у Франції. Норми цієї країни навіть не регламентують визначення «таємниця усиновлення», весь процес є абсолютно відкритим та прозорим [6].

Проте, в українському законодавстві право дитини знати своє походження не закріплено так чітко, як, власне, таємниця усиновлення. Воно лише опосередковано випливає з конституційних положень про право на інформацію та міжнародних зобов'язань України. На практиці ж реалізація цього права в Україні стикається із низкою перешкод, як-от: доступ до відомостей про біологічних батьків залишається досить складним, навіть для повнолітніх усиновлених; не існує чітких, ефективних та централізованих механізмів для пошуку біологічних батьків або інших родичів; часто усиновлювачі не готові або не бажають розкривати дитині інформацію про її походження, зокрема побоюючись негативних наслідків [6].

У філософському сенсі право на знання власного походження є важливим. Натомість людина, позбавлена цієї інформації, нерідко відчуває розрив між соціальною та біологічною реальністю. Відсутність знань може впливати також на самооцінку, викликати тривогу, створювати довготривалі внутрішні конфлікти. Саме тому сучасне бачення «найкращих інтересів дитини» включає не тільки фізичне благополуччя, але й також право на самопізнання, психологічну цілісність та можливість будувати особистість на основі достовірної інформації.

Будь-яке правове рішення у сфері усиновлення неминуче передбачає пошук компромісу між трьома групами інтересів: 1) інтереси дитини; 2) інтереси усиновлювачів; 3) інтереси біологічних батьків.

Інтереси дитини традиційно ставлять у центр правового регулювання, однак їх зміст не завжди однозначний. Стабільність сім'ї, почуття належності та безпеки дійсно можуть вимагати тимчасового збереження таємниці. Проте з віком дитина здобуває інші цінності – самопізнання, право зробити власний вибір щодо встановлення контактів із біологічними родичами тощо. Відтак абсолютна таємниця позбавляє її свободи дій та можливості формувати свою ідентичність.

Щодо усиновлювачів, то вони нерідко побоюються, що розкриття інформації може, до прикладу, підірвати їхній авторитет, порушити спокій сім'ї, створити загрозу втручання з боку біологічних батьків тощо. Варто зауважити, що такі переживання глибоко людські, тому законодавець також повинен їх враховувати.

Водночас сучасні психологічні дослідження свідчать, що відкритість усиновлення часто навпаки зміцнює, а не руйнує сімейні стосунки, за умови правильного підходу й психологічної підтримки.

Натомість для біологічних батьків питання розкриття інформації може бути пов'язане з особистою трагедією, соромом чи небажанням повертатися до минулого. Зокрема це стосується ситуацій, коли дитину було усиновлено через складні життєві обставини, насильство чи соціальну стигматизацію. Разом із тим біологічні батьки також можуть мати інтерес до відновлення контакту або хоча б до того, щоб дитина знала їхні імена.

Таким чином, завдання держави полягає у тому, щоби створити правові механізми, які водночас захищають приватність, та не позбавляють дитину фундаментальних прав і забезпечують гнучкий підхід до кожної конкретної ситуації.

Світова практика пропонує кілька моделей регулювання інформаційних прав у сфері усиновлення: 1) модель абсолютної таємниці (традиційна) – дитина не має доступу до інформації про біологічних батьків, навіть у дорослому віці (це порушує право на ідентичність; загалом застаріває концептуально); 2) модель контрольованої відкритості – дитина при досягненні повноліття може отримати інформацію про походження за згодою біологічних батьків, в обмеженому обсязі (наприклад, медичні дані), або за рішенням спеціального державного органу (це своєрідний компромісний варіант, що зберігає приватність, але й також забезпечує право дитини на інформацію); 3) модель відкритих усиновлень – біологічна та прийомна сім'я не приховують факт усиновлення, часом навіть підтримують контакт (це найбільш прогресивна модель, але яка також потребує високої культури суспільства та сильних інституцій).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що питання співвідношення таємниці усиновлення та права дитини знати своє походження становить одну із ключових колізій сучасного сімейного права України. Традиційна модель майже абсолютної таємниці, що історично сформувалася як інструмент захисту стабільності прийомної сім'ї, сьогодні дедалі більше суперечить міжнародним стандартам, психологічним даним та соціальним викликам, з якими стикається українське суспільство.

Таємниця усиновлення та право дитини знати своє походження – не протилежності, а дві сторони складного правового й етичного феномена. Завдання держави полягає не в тому, щоб жорстко віддати перевагу одній із них, а в тому, щоб створити гнучку, гуманну й збалансовану систему, у центрі якої стоїть людина, її гідність та право на самовизначення.

Сучасний світ вимагає від законодавства більшої відкритості, проте не хаотичної, а структурованої та контрольованої. Абсолютна таємниця відходить у минуле, натомість формується модель, де дитина – не об'єкт виховання, а суб'єкт прав, який має право знати свої корені. Адже походження – це не лише про набір біологічних фактів, це також частина внутрішньої історії людини, та своєрідний фундамент, на якому вибудовується її особистість.

Водночас відкритість, побудована на повазі до приватного життя та з урахуванням психологічних особливостей кожної дитини, здатна лише зміцнити сім'ю, та зробити стосунки всередині неї чеснішими й довірливішими.

Підсумовуючи, усиновлення – це прояв любові, відповідальності та вибору. А істина завжди має цінність, коли її подають із турботою. Саме так формується майбутнє, в якому право дитини знати своє походження стане невід'ємною частиною її гідності, а не джерелом правових і психологічних конфліктів.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

5. Конвенція ООН про права дитини 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws /show/995_021

6. Максюта Н. В. Таємниця усиновлення та право дитини знати своє походження: пошук балансу в українському законодавстві. *The 2nd International scientific and practical conference «Science and education: synergy of innovation» (September 28-30, 2025) MDPC Publishing, Berlin, Germany.* 2025. С. 434-439.

7. Чернік С. Д. Правове забезпечення таємниці усиновлення: міжнародні стандарти та законодавство України. *Наукові записки. Серія: право. Випуск 16.* 2024. С. 33-38.

8. Мілімко Л. В., Ярошенко Т. С. Теоретико-правові аспекти та етичні питання таємниці усиновлення (точки дотику). *Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 88.* 2020. С. 108-116.

9. Тавлуй О. В. Соціальна зумовленість встановлення кримінальної відповідальності за розголошення таємниці усиновлення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. Вип. 47 (2).* 2020. С. 78-81.

10. Матвійчук О. О., Краєва О. А. Проблема формування ідентичності в підлітковому віці у контексті розвитку творчої особистості. *Вісник Національного університету оборони України № 1 (65).* 2022. С. 64-71. DOI:

11. Валтер А. О. Доцільність скасування таємниці усиновлення. *Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права: матер. всеукр. кругл. столу (м. Одеса, 26 травня 2017 р.).* Одеса: Фенікс, 2017. С. 39-41.

12. Красицька Л. В. Про право дитини знати своїх батьків. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 трав. 2019 р.).* Харків: ХНУВС, 2019. С. 90-93.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 roku № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr

2. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

5. Konventsiia OON pro prava dytyny 1989 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

6. Maksiuta N. V. (2025) Taiemnytsia usynovlennia ta pravo dytyny znaty svoie pokhodzhennia: poshuk balansu v ukrainskomu zakonodavstvi. [The mystery of adoption and the child's right to know his or her origin: finding a balance in Ukrainian legislation.] The 2nd International scientific and practical conference «Science and education: synergy of innovation» (September 28-30, 2025) MDPC Publishing, Berlin, Germany. [in Ukrainian].

7. Chernik S. D. (2024) Pravove zabezpechennia taiemnytsi usynovlennia: mizhnarodni standarty ta zakonodavstvo Ukrainy. [Legal protection of adoption secrecy: international standards and Ukrainian legislation.] Naukovi zapysky. Seriia: pravo. Vypusk 16. [in Ukrainian].

8. Milimko L. V., Yaroshenko T. S. (2020) Teoretyko-pravovi aspekty ta etychni pytannia taiemnytsi usynovlennia (tochky dotyku). [Theoretical and legal aspects and ethical issues of the secrecy of adoption (points of contact]. Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky. Vyp. 88. [in Ukrainian].

9. Tavlui O. V. (2020) Sotsialna zumovlenist vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za rozgholoshennia taiemnytsi usynovlennia. [Social conditioning of establishing criminal liability for disclosing the secret of adoption.] Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia. Vyp. 47 (2). [in Ukrainian].

10. Matviichuk O. O., Kraieva O. A. (2022) Problema formuvannia identychnosti v pidlitkovomu vitsi u konteksti rozvytku tvorchoi osobystosti. [The problem of identity formation in adolescence in the context of the development of a creative personality.] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy № 1 (65). [in Ukrainian].

11. Valter A. O. (2017) Dotsilnist skasuvannia taiemnytsi usynovlennia. [The feasibility of abolishing the secrecy of adoption.] Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku simeinoho prava Ukrainy v umovakh adaptatsii do yevropeiskoho prava: mater. vseukr. kruhl. stolu (m. Odesa, 26 travnia 2017 r.). Odesa: Feniks [in Ukrainian].

12. Krasytska L. V. (2019) Pro pravo dytyny znaty svoikh batkiv. [About the right of a child to know his or her parents.] Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchasnykiv nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 24 trav. 2019 r.). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 346.62

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3091-3098

Добровольська Володимира Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія», orcid.org/0000-0002-9304-3792

СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ КОНТРАКТІВ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена поняттю та різновидам засобів забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів, які саме й спонукають зобов'язану сторону виконати його належним чином за принципом обов'язковості.

Доведено, що засоби забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів — це специфічні юридичні та фінансові інструменти, що мають на меті мінімізувати транскордонні ризики: від неплатежу до зміни законодавства в країні партнера, які на сьогодняшній день базуються на поєднанні норм цивільного законодавства, міжнародних правил (ICC) та спеціальних механізмів страхування воєнних ризиків.

Надана класифікація засобів забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів за наступними критеріями: 1) за правовою природою (об'єкту забезпечення) на майнові (речові); 2) за ступенем залежності від основного зобов'язання (акцесорність): акцесорні (додаткові), які існують лише доти, доки існує основний борг, а недійсність кредитного договору автоматично робить недійсною поруку чи заставу та автономні (незалежні), коли забезпечення діє навіть у разі визнання основного договору недійсним, що створює максимальний рівень захисту для кредитора; 3) за джерелом виникнення: договірні, коли сторони самі домовилися про це в контракті (наприклад, прописали штраф за затримку) та законні, тобто забезпечення виникає автоматично в силу закону, навіть якщо про нього не писали в договорі; за функціональним призначенням: стимулюючі, гарантійні та компенсаційні; 4) за способом реалізації (стягнення): судові, коли потрібно звертатися до суду, отримувати рішення та звертатися до виконавців та позасудові, коли кредитор може сам продати майно або стати його власником на основі договору чи виконавчого напису нотаріуса.

Ключові слова: засоби забезпечення, зовнішньоекономічний контракт, майнові та немайнові засоби забезпечення, нормативно-визначені та нормативно-невизначені засоби забезпечення, господарський договір.

Dobrovolska Volodymyra Volodymyrivna Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Law and Process National University "Odesa Law Academy", orcid.org/0000-0002-9304-3792

METHODS OF ENSURING THE PERFORMANCE OF FOREIGN ECONOMIC CONTRACTS: ECONOMIC AND LEGAL ASPECT

Abstract. The article is devoted to the concept and types of means of ensuring the performance of foreign economic contracts, which are precisely what motivate the obligated party to perform it properly according to the principle of obligation.

It is proved that the means of ensuring the performance of foreign economic contracts are specific legal and financial instruments aimed at minimizing cross-border risks: from non-payment to changes in legislation in the partner country, which are currently based on a combination of civil law norms, international rules (ICC) and special mechanisms for insurance of military risks.

A classification of means of ensuring the performance of foreign economic contracts is provided according to the following criteria: 1) by legal nature (object of security) on property (material); 2) by the degree of dependence on the main obligation (accessory): accessory (additional), which exist only as long as the main debt exists, and the invalidity of the credit agreement automatically invalidates the guarantee or pledge, and autonomous (independent), when the security is valid even if the main agreement is declared invalid, which creates the maximum level of protection for the creditor; 3) by the source of origin: contractual, when the parties themselves agreed on this in the contract (for example, they prescribed a penalty for delay) and legal, that is, the security arises automatically by law, even if it was not written about in the contract; by functional purpose: incentive, guarantee and compensatory; 4) by the method of implementation (collection): judicial, when it is necessary to go to court, receive a decision and contact executors and extrajudicial, when the creditor can sell the property himself or become its owner on the basis of a contract or a notary's executive inscription.

Keywords: means of security, foreign economic contract, property and non-property means of security, regulatory and non-regulatory means of security, commercial contract.

Постановка проблеми. З точки зору господарсько-правового регулювання, засоби забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів — це система правових стимулів та обмежень, спрямованих на нейтралізацію транскордонних ризиків (валютних, політичних, логістичних), які поділяються на поіменовані (класичні) засоби та непоіменовані (гібридні) засоби або «нестандартні» інструменти: ескроу-рахунки, акредитиви, резервні зобов’язання (standby letters of credit) та договірні застереження про право на інспекцію. Щодо останніх є проблеми їх застосування та реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням непоіменованих засобів забезпечення займалися чисельні науковці, здебільшого цивілісти, наприклад: О. Олійник, Ю. Попов, І. Проценко, І. Пучковська, Р. Ханик-Посполітак та інші, але не розглядалися положення щодо їх господарсько-правового забезпечення саме відносно зовнішньоекономічних контрактів.

Метою статті є виокремлення та аналіз засобів забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів з точки зору господарсько-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Мета та аналіз способів забезпечення виконання договорів є предметом чисельних наукових дискусій, так, «забезпечення виконання зобов'язань - це додаткові заходи, покликані гарантувати інтереси кредитора у разі порушення обов'язків з боку боржника» [1, с. 119]. Тобто, це спеціальні правові механізми, які створюють для кредитора – управненої сторони додаткову впевненість у тому, що його майнові інтереси не постраждають, навіть якщо боржник - зобов'язана сторона виявиться недобросовісним або неплатоспроможним. Також, «забезпечення виконання зобов'язання є традиційним інститутом зобов'язального права, який відомий ще з часів римського права. Він включає сукупність заходів забезпечувального характеру, за допомогою яких сторони цивільно-правових відносин впливають одна на одну з метою належного виконання боржником передбаченого договором обов'язку під загрозою вчинення певних дій, які обумовлять настання негативних наслідків, та створення для кредитора додаткових гарантій виконання зобов'язання» [2, с. 25]. Слушною є думка про те, що «при всій змістовності регламентації, здійсненої нормами Цивільного кодексу, останні не в змозі охопити ввесь масив та врахувати всю специфічність господарського зобов'язального правовідношення.

Тому, питання наукового дослідження правової природи засобів забезпечення виконання господарських зобов'язань, їх системоутворюючих ознак, класифікаційних підходів до системи засобів забезпечення виконання господарських зобов'язань сьогодні набувають важливого значення в доктрині господарського права» [3]. Створення для кредитора додаткових гарантій виконання зобов'язання полягає у тому, що поруч із основним обов'язком боржника (наприклад, поставити товар або повернути гроші) з'являється паралельна юридична конструкція, яка робить позицію кредитора стійкішою, а ризики — керованими.

Тобто, ці додаткові гарантії реалізуються через кілька ключових механізмів:

- матеріалізація вимоги (майнові гарантії), адже замість того, щоб покладатися лише на обіцянку боржника, кредитор отримує контроль над конкретним майном. По суті, у разі порушення зобов'язання кредитор може задовольнити свої вимоги за рахунок певного активу (нерухомості, товарів в обороті, цінних паперів) та, як наслідок, кредитор стає «забезпеченим», що дає йому пріоритет перед іншими кредиторами у разі банкрутства боржника;

- залучення платоспроможних посередників (персональні гарантії), тобто виконання зобов'язання гарантується не лише майном боржника, а й ресурсами третіх осіб, наприклад, по суті, порука або банківська гарантія додають до договору «друге плече» та, як наслідок, якщо боржник зникає або банкрутує,

кредитор звертається до гаранта (банку) або поручителя. Це переносить ризик із «нестабільного» боржника на «стабільну» фінансову установу;

- спрощення процедури стягнення, адже, додаткові гарантії часто спрямовані на те, щоб уникнути багаторічних судових розглядів. По суті, позасудові способи стягнення (наприклад, право фактора самостійно збирати дебіторку або виконавчий напис нотаріуса на іпотечному договорі) та, як наслідки, кредитор отримує доступ до грошей набагато швидше, ніж через загальну судову систему. Так, І.Й. Пучковська зазначає, що «підставою для встановлення та застосування виду забезпечення виконання зобов'язання є домовленість сторін про певне забезпечення, однак крім договору, підставою у деяких випадках може виступати закон та рішення суду [4, с. 52]. Крім того, І.Й. Пучковська підкреслює, що крім стимулюючої функції таких забезпечень виконання зобов'язання, метою яких є захист прав кредитора, ще є можливість їх застосування як для забезпечення договірних, так і недоговірних зобов'язань [5, с. 26]. «Забезпечений» статус кредитора означає, що його статус трансформується із «загального» (хірографічного) у «привілейований», тобто відтепер його право вимоги підкріплене не просто «чесним словом» боржника, а конкретною вартістю майна, яка виокремлена з-поміж іншої маси активів боржника спеціально для цього кредитора.

Тобто, бути «забезпеченим кредитором» означає володіти трьома критичними перевагами:

- пріоритет у черзі (право першості), тобто, у разі банкрутства або ліквідації боржника всі його кредитори шикуються в чергу та саме забезпечений кредитор має право на задоволення своїх вимог за рахунок заставного майна поза загальною чергою або в першу чергу з виручених від його продажу коштів;

- речово-правовий характер (право слідування), що означає, що якщо боржник без вашої згоди продасть заставлений актив іншій особі, ваше право застави (у більшості випадків) слідує за річчю;

- право на позасудове стягнення, адже статус забезпеченого кредитора (особливо у факторингу чи іпотеці) часто передбачає можливість швидкого доступу до грошей без участі суду, наприклад, за виконавчим написом нотаріуса можливо одразу звернутися до виконавця та ввідбувається перехід права власності, тобто кредитор може просто стати власником активу (якщо це передбачено договором), що значно економить час та ресурси.

Важливим є поділ засобів забезпечення на майнові та немайнові, нормативно-встановлені та ті, які не визначені нормами чинного законодавства, так, майнові (речові) засоби забезпечення базуються на виділенні конкретного майна або активів, які стають «заручниками» виконання зобов'язання, та до них відносяться: застава та іпотека, коли кредитор отримує право у разі невиплати боргу продати майно боржника; завдаток, тобто грошова сума, що видається в рахунок майбутніх платежів і втрачається боржником у разі порушення договору; притримання, тобто право кредитора не віддавати річ боржника, яка

опинилася у нього законно, доки той не розрахується та право власності (у певних схемах), наприклад, фінансовий лізинг, де об'єкт залишається у власності лізингодавця до повної виплати.

Персональні (особисті) засоби забезпечення представляють собою механізми, коли «заставою» виступає не конкретна річ, а загальна платоспроможність та репутація боржника або третьої особи та до яких відносяться: порука, коли третя особа (поручитель) зобов'язується перед кредитором відповідати за борг головного боржника; гарантія (банківська), тобто банк бере на себе безумовне зобов'язання виплатити кошти кредитору за першою вимогою у разі порушення контракту та неустойка (штраф, пеня), коли виникає додаткове грошове зобов'язання боржника у разі порушення.

За функціональним призначенням можливо виокремити стимулюючі засоби забезпечення, які спрямовані на те, щоб «налякати» боржника (неустойка) та компенсаційні, які спрямовані на те, щоб реально покрити збитки (страхування, гарантія). Тобто, «меті забезпечення виконання зобов'язань можуть слугувати застосування не тільки тих способів, що позначені у ст. 178 ЦК України, а й будь-яких інших, передбачених законом чи договором правових заходів (механізмів), які сприяють виконанню обов'язків боржника за договором або обов'язків, що випливають з інших підстав виникнення зобов'язань. Тому коло цих способів забезпечення виконання зобов'язань можна тлумачити значно ширше» [6, с. 58]. Так, на думку І. О. Проценка види забезпечення належного виконання зобов'язань мають наступні сутнісні ознаки: 1) безпосередньо передбачені нормами права; 2) залежать від механізму та природи основного зобов'язання; 3) спрямовані на гарантування виконання існуючого та дійсного зобов'язання; 4) обумовлені реаліями економічного та соціального характеру, значною вірогідністю невиконання основного зобов'язання боржником; 5) спрямовані на зміцнення зобов'язань та забезпечення інтересів кредитора; 6) спонукають боржника до належного виконання зобов'язання через можливість застосування додаткових негативних наслідків у вигляді обтяження майна та неможливості його використання за своєю волею чи володіння ним, суттєвого зростання витрат за зобов'язанням чи можливими втратами у майбутньому; 7) синхронізовані з особливостями окремих видів зобов'язань чи навіть безпосередньо вмонтовані у їхній механізм [, с. 4].

Специфіка способів забезпечення зобов'язань полягає в тому, що вони за характером є додатковими (акцесорними) до основного зобов'язання, а це означає: недійсність основного зобов'язання тягне за собою недійсність додаткового зобов'язання, але недійсність додаткового не тягне за собою недійсності основного зобов'язання; припинення основного зобов'язання тягне за собою припинення і додаткового, але припинення додаткового не тягне припинення основного; забезпечувальне зобов'язання слідує за основним при переході прав кредитора до іншої особи; якщо строк позовної давності з основного зобов'язання пройшов (сплив), то неможливо пред'явити позов і з

додаткового зобов'язання. Спільним у зобов'язаннях є те, що з їх допомогою може забезпечуватися тільки дійсна вимога, навіть та, яка, можливо, виникне у майбутньому [, с. 10].

Також, «забезпечувальне зобов’язання та права і обов’язки, що входять до його складу, за даних обставин не припиняються, а продовжують існувати з одним застереженням: обтяження щодо можливих негативних наслідків невиконання боржником за грошовим зобов’язанням свого обов’язку переходять до третьої особи, котру, відчужувач має своєчасно про це попередити. Зрештою, акцесорні зобов’язання третіх осіб у разі невиконання основним боржником зобов’язання є звичайним явищем у забезпечувальних взаєминах» [, с. 38].

Для більш грунтовного аналізу змісту та мети засобів забезпечення у ЗЕД важлива їх класифікація, а саме:

- банківські інструменти (міжнародний золотий стандарт), які предс-тавляють собою найбільш надійні засоби, що регулюються уніфікованими правилами Міжнародної торгової палати (МТП), наприклад, це документарний акредитив (UCP 600), коли банк покупця зобов'язується виплатити гроші експортеру лише після пред'явлення відвантажувальних документів, що захищає обох: експортер впевнений в оплаті, імпортер — у відвантаженні та банківська гарантія (URDG 758), коли банк гарантує виплату певної суми, якщо партнер не виконає свої зобов'язання (наприклад, гарантія виконання — *Performance Bond*);

- договірні (правові) засоби, тобто це класичні інструменти, адаптовані під міжнародні контракти, наприклад, неустойка (штраф, пеня), адже важливо прописувати її з урахуванням права, яке застосовується. Так, в англійському праві, наприклад, надмірні штрафи можуть бути визнані недійсними (*penalty vs liquidated damages*); завдаток та аванс, які виконують функцію первинного фінансового підтвердження серйозності намірів та притримання або право експортера не відвантажувати товар до моменту отримання підтвердження оплати;

- фінансово-правові засоби (факторинг та ескроу), тобто міжнародний факторинг або передача дебіторки спеціалізованій компанії, що забезпечує миттєву ліквідність та рахунки ескроу (Escrow), коли третя нейтральна сторона (банк) тримає кошти, доки умови контракту не будуть виконані. Це дешевше за акредитив, але так само надійно для разових угод.

Висновки. З точки зору господарсько-правового регулювання, засоби забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів — це специфічні юридичні та фінансові інструменти, що мають на меті мінімізувати транскордонні ризики: від неплатежу до зміни законодавства в країні партнера, які на сьогодняшній день базуються на поєднанні норм цивільного законо-давства, міжнародних правил (ICC) та спеціальних механізмів страхування воєнних ризиків.

Класифікувати засоби забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів можливо за наступними критеріями: 1) за правовою природою

(об'єкту забезпечення) на майнові (речові), коли кредитор отримує право на конкретну річ або грошову суму та персональні (зобов'язальні), коли кредитор отримує обіцянку іншої особи (або самого боржника) сплатити додаткові кошти; 2) за ступенем залежності від основного зобов'язання (акцесорність): акцесорні (додаткові), які існують лише доти, доки існує основний борг, а недійсність кредитного договору автоматично робить недійсною поруку чи заставу та автономні (незалежні), коли забезпечення діє навіть у разі визнання основного договору недійсним, що створює максимальний рівень захисту для кредитора; 3) за джерелом виникнення: договірні, коли сторони самі домовилися про це в контракті (наприклад, прописали штраф за затримку) та законні, тобто забезпечення виникає автоматично в силу закону, навіть якщо про нього не писали в договорі; за функціональним призначенням: стимулюючі, гарантійні та компенсаційні; 4) за способом реалізації (стягнення): судові, коли потрібно звертатися до суду, отримувати рішення та звертатися до виконавців та позасудові, коли кредитор може сам продати майно або стати його власником на основі договору чи виконавчого напису нотаріуса.

Література:

1. Попов Ю. Поняття забезпечення виконання зобов’язання. *Право України*. 2008. № 6. С. 119 -124.

2. Цивільне право України: підручник: в 2 т. Т. 2 / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 428 с.

3. Олійник О. С. Теоретико-правові підходи до питання класифікації засобів забезпечення зобов’язань. URL: https://lib-old.pnu.edu.ua/

4. Цивільне право: підруч. у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. СпасибоФатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків, 2011. Т. 2. 816 с.

5. Пучковська І. Й. Щодо неможливості визнання неустойки видом забезпечення виконання зобов’язання. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 12. С. 26–30.

6. Зобов'язальне право: теорія і практика. Навчальний посібник / За рсд. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтср, 1998. 912 с.

7. Проценко І. О. Види забезпечення належного виконання зобов’язань у цивільному праві України: єдність та диференціація: автореф. дис. канд. юрид. наук.: спец. 12.00.03. Харківський нац. ун – т внут. справ. Х., 2007. 19 с.

8. Ханик-Посполітак Р. Ю. Забезпечення виконання зобов'язань: чинний та новий цивільні кодекси України. *Наукові записки. НаУКМА*. Том 20. Юридичні науки. 2002. С. 9-12.

9. Гуйван П.Д. Сутнісні та часові характеристики цивільно-правових способів забезпечення виконання зобов’язань – неустойки та притримання. *Juris Europensis Scientia.* 2022. Випуск 2. С. 36-40.

References:

1. Popov, Y. U. (2008). Ponyattya zabezpechennya vykonannya zobov″yazannya. [The concept of securing the fulfillment of an obligation]. *Pravo Ukrayiny* - Law of Ukraine, 6, 119 -124. [in Ukrainian].

2. *Tsyvil'ne pravo Ukrayiny. [Civil law of Ukraine].* (2014). v 2 t. T. 2 / kol. avtoriv; za red. H.B. Yanovyts′koyi, V.O. Kuchera. L′viv: «Novyy Svit-2000». [in Ukrainian].

3. Oliynyk, O. S. Teoretyko-pravovi pidkhody do pytannya klasyfikatsiyi zasobiv zabezpechennya zobov″yazan′. [Theoretical and legal approaches to the issue of classification of means of securing obligations]. URL: https://lib-old.pnu.edu.ua/ [in Ukrainian].

4. *Tsyvil'ne pravo. [Civil law of Ukraine*]. (2011).V. I. Borysova (ker. avt. kol.), L. M. Baranova, T. I. Byehova ta in.; za red. V. I. Borysovoyi, I. V. SpasyboFatyeyevoyi, V. L. Yarots′koho. [in Ukrainian].

5. Puchkovs′ka, I. Y. (2011). Shchodo nemozhlyvosti vyznannya neustoyky vydom zabezpechennya vykonannya zobov″yazannya. [Regarding the impossibility of recognizing a penalty as a form of security for the performance of an obligation]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, Economy and Law*, 12, 26–30. [in Ukrainian].

6. *Zobov'yazal'ne pravo: teoriya i praktyka*. *Mandatory law: theory and practi*ce. (1998). Navchal′nyy posibnyk / Za rsd. O. V. Dzery. K.: Yurinkom Int·sr. [in Ukrainian].

7. Protsenko, I. O. (2007). Vydy zabezpechennya nalezhnoho vykonannya zobov″yazan′ u tsyvil′nomu pravi Ukrayiny. Types of ensuring the proper performance of obligations in the civil law of Ukraine: unity and differentiation: yednist′ ta dyferentsiatsiya: avtoref. dys. kand. yuryd. nauk.: spets. 12.00.03. Kharkivs′kyy nats. un – t vnut. sprav. KH. [in Ukrainian].

8. Khanyk-Pospolitak, R. YU. (2002). Zabezpechennya vykonannya zobov'yazan′: chynnyy ta novyy tsyvil′ni kodeksy Ukrayiny. [Ensuring the fulfillment of obligations: the current and new civil codes of Ukraine]. *Naukovi zapysky. NaUKMA - Scientific notes. NaUKMA*, 20, 9-12. [in Ukrainian].

9. Huyvan, P.D. (2022). Sutnisni ta chasovi kharakterystyky tsyvil′no-pravovykh sposobiv zabezpechennya vykonannya zobov″yazan′ – neustoyky ta prytrymannya. [Substantive and temporal characteristics of civil law methods of ensuring the performance of obligations – penalties and retention]. *Juris Europensis Scientia*, 2, 36-40. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 342.9:347.97/.99:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3099-3111

Дубовик Олег Віталійович аспірант Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Степана Дем'янчука, адвокат, https://orcid.org/0009-0002-0249-4465

ФУНКЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз функцій адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції. Обґрунтовано, що таке забезпечення слід розглядати як самостійний напрям публічно-владного впливу, який реалізується через нормативне, організаційне, контрольне, стимулююче та захисне упорядкування інформаційних процесів у судовій системі. Показано, що в умовах цифровізації правосуддя цей механізм забезпечує поєднання відкритості та підзвітності судової влади із захистом персональних даних, процесуально значущої інформації та цифрової інфраструктури.

Встановлено, що функціональний підхід дає змогу розкрити внутрішню будову адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів через основні напрями його впливу на інформаційні процеси. Доведено, що організаційна функція має системоутворювальне значення, оскільки визначає суб'єктний склад, побудову інформаційних потоків, стандарти документообігу, правила комунікації та засади функціонування цифрових платформ судової влади. Контрольна функція спрямована на забезпечення законності, прозорості, цілісності та підзвітності інформаційних процесів. Обґрунтовано, що стимулююча функція формує умови, за яких дотримання стандартів відкритості, точності, своєчасності та безпечності роботи з судовою інформацією стає найбільш раціональною моделлю поведінки. Визначено, що захисна функція забезпечує юридичне й організаційне убезпечення інформаційних процесів від ризиків порушення приватності, персональних даних, процесуальних таємниць, а також від загроз цілісності, автентичності й доступності офіційної інформації.

Зроблено висновок, що ефективність адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів залежить від узгодженої реалізації організаційної, контрольної, стимулюючої та захисної функцій, які забезпечують належну організацію правосуддя, зміцнення довіри до судової влади та баланс між публічністю й безпечністю судової інформації.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, інформаційна діяльність судів, суди загальної юрисдикції, функції адміністративно-правового забезпечення, організаційна функція, контрольна функція, стимулююча функція, захисна функція, електронне правосуддя, судова інформація.

Dubovyk Oleh Vitalyovich postgraduate of Stepan Demyanchuk International University of Economics and Humanities, lawyer, https://orcid.org/0009-0002-0249-4465

FUNCTIONS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF THE INFORMATION ACTIVITY OF COURTS OF GENERAL JURISDICTION

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the functions of administrative and legal support of the information activity of courts of general jurisdiction. It is substantiated that such support should be regarded as an independent direction of public authority influence, implemented through the regulatory, organizational, control, incentive, and protective ordering of information processes within the judicial system. It is shown that, under the conditions of digitalization of justice, this mechanism ensures a combination of openness and accountability of the judiciary with the protection of personal data, procedurally significant information, and digital infrastructure.

It is established that the functional approach makes it possible to reveal the internal structure of administrative and legal support of the information activity of courts through the main directions of its influence on information processes. It is proved that the organizational function has a system-forming significance, since it determines the range of subjects involved, the structure of information flows, records management standards, communication rules, and the foundations for the functioning of digital judicial platforms. The control function is aimed at ensuring legality, transparency, integrity, and accountability of information processes. It is substantiated that the incentive function creates conditions under which compliance with the standards of openness, accuracy, timeliness, and security of court information handling becomes the most rational model of behavior. It is determined that the protective function ensures legal and organizational safeguarding of information processes against risks of violations of privacy, personal data, procedural secrecy, as well as threats to the integrity, authenticity, and availability of official information.

It is concluded that the effectiveness of administrative and legal support of the information activity of courts depends on the coordinated implementation of organizational, control, incentive, and protective functions, which ensure the proper organization of justice, strengthen trust in the judiciary, and maintain a balance between the publicity and security of judicial information.

Keywords: administrative and legal support, information activity of courts, courts of general jurisdiction, functions of administrative and legal support, organizational function, control function, incentive function, protective function, e-justice, judicial information.

Постановка проблеми. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції слід розглядати як самостійний

напрям публічно-владного впливу, що реалізується через внутрішньо узгоджений механізм нормативного, організаційного, контрольного та захисного упорядкування інформаційних процесів у судовій системі. У сучасних умовах цифровізації правосуддя, розширення електронної взаємодії між судами й учасниками процесу, зростання ролі відкритих даних та підвищення суспільного запиту на прозорість судової влади такий механізм набуває особливої актуальності. Його призначення полягає у створенні такого правового режиму обігу судової інформації, за якого відкритість і підзвітність правосуддя поєднуються з належним захистом персональних даних, процесуально значущої інформації, професійних таємниць і цифрової інфраструктури судової влади.

У зовнішньому вимірі цей механізм проявляється через систему функцій адміністративно-правового забезпечення, оскільки саме вони надають публічно-владному впливу цілеспрямованості, внутрішньої узгодженості та практичної визначеності. Через функціональний підхід компетенція суб'єктів, задіяних в організації інформаційної діяльності судів, трансформується у конкретні процедури, правила, інструменти контролю, засоби стимулювання належної інформаційної поведінки та механізми правового захисту. У сфері судової інформаційної діяльності це має особливе значення, оскільки будь-яке втручання в обіг інформації, так само як і будь-яке рішення щодо її оприлюднення, обмеження доступу, зберігання чи використання, повинно мати належне правове підґрунтя, бути процедурно впорядкованим і відповідати вимогам законності, пропорційності та підзвітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функцій права, адміністративно-правового забезпечення, інформаційної діяльності органів публічної влади, цифровізації управлінських процесів, а також окремі аспекти інформаційного забезпечення функціонування судової влади висвітлювалися у працях вітчизняних учених, присвячених теорії функцій права, механізму адміністративно-правового впливу, правовим засадам доступу до інформації, захисту персональних даних та організації діяльності судової системи, зокрема А.А. Іванищука,Н.В. Кушакової-Костицької, А.І. Марущака, О.М. Мозолевської, С.Ю. Обрусної, І.В. Солончук, В.М. Фурашева, Н.Є. Хлібороб та інших. Теоретичне значення для дослідження мають наукові підходи до розуміння функцій правових явищ, а також до визначення змісту і функціонального призначення адміністративно-правового забезпечення у різних сферах публічного управління, розроблені, зокрема О.М. Гуміним, О.Д. Довганем, О.О. Золотар, В.Я. Настюком, Є.В. Пряхіним та іншими дослідниками. Водночас проблематика саме функцій адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції, особливо в умовах розвитку електронного правосуддя та зростання вимог до відкритості й безпечності судової інформації, ще не набула достатнього комплексного опрацювання в адміністративно-правовій науці. Це видно з того, що наявні праці переважно зосереджені або на доступі до публічної інформації в судах, або на

адміністративно-правовому забезпеченні судової влади загалом, або на електронному судочинстві та інформаційних правовідносинах у судочинстві, але не на цілісному аналізі саме функцій такого забезпечення.

Мета статті полягає у комплексному аналізі функцій адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції, а також у з'ясуванні їх змісту, функціонального призначення та місця в системі публічно-владного впливу на інформаційні процеси у судовій системі.

Виклад основного матеріалу. Функціональний підхід до дослідження адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції дає змогу розкрити внутрішню будову цього правового механізму через основні напрями його впливу на інформаційні процеси у судовій системі. У цьому контексті доцільно виокремити організаційну, контрольну, стимулюючу та захисну функції, оскільки саме в їх сукупності відображається, яким чином адміністративно-правові засоби забезпечують належну побудову, перевірюваність, коригування, мотиваційне підтримання та правовий захист інформаційної діяльності судів.

Логіка такого розгляду зумовлює звернення насамперед до організаційної функції як до базового елемента, що формує процесну та інституційну основу для реалізації інших функцій.

Організаційна функція адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції полягає в тому, що вона системно впорядковує суб'єктний склад, процеси та ресурси, задіяні в пошуку, збиранні, обробці, накопиченні, систематизації, оцінюванні, зберіганні, перерозподілі та використанні судової інформації. Функції розкривається через Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [5], який визначає організаційні засади функціонування судової влади, Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 р. № 3262-IV [6], що закріплює відкритість судових актів, Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21 [10], яке визначає правила електронної взаємодії, та Інструкцію з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затверджена Наказом Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 р. № 814 [1], яка формалізує документообіг і рух процесуальних документів.

Зміст організаційної функції не зводиться до окремих розпорядчих актів чи технічних процедур: йдеться про цілісне вибудовування управлінської архітектури, у межах якої визначаються компетенції суб'єктів адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції, встановлюються стандарти документообігу, формулюються правила комунікації з учасниками процесу та громадськістю, забезпечується інтеграція цифрових платформ, а також підтримується безперервність і відтворюваність практик відкритості правосуддя.

Сутність функції проявляється у перетворенні загальних приписів публічного права на конкретні регламенти й процедури, які роблять інформаційні процеси судової системи передбачуваними та керованими. Адміністративно-правові норми виконують тут конструктивну роль: вони не лише встановлюють імперативи законності та захисту даних, а й надають інструменти організації щоденної роботи – від визначення форматів і строків оприлюднення судових рішень до порядку верифікації повідомлень прес-служб і алгоритмів маршрутизації інформаційних запитів. Диспозитивність адміністративного права у цій площині набуває інституційної конкретизації: адміністративний розсуд органів судової влади допускається лише в обсязі, об'єктивно необхідному для адаптації локальних процедур до уніфікованих стандартів і технічних спроможностей, не посягаючи на суб'єктивні права учасників провадження та засади публічності правосуддя.

Організаційна компонента неминуче має процесний характер: інформаційні потоки моделюються як ланцюги дій зі зрозумілими точками входу й відповідальними виконавцями, а ключові етапи – пошук, збирання, обробка, накопичення, систематизація, оцінювання, зберігання, перерозподіл та використання інформації – отримують процедурне наповнення. Саме така процедуризація дозволяє розвести зони автономії суддівського розсуду та адміністративного управління: перша зосереджена на здійсненні правосуддя, друга – на забезпеченні належних, безпечних і прозорих інформаційних умов його реалізації. Тому вимоги до знеособлення персональних даних, до сумісності форматів, до ведення журналів доступу й відстежуваності змін у цифрових реєстрах постають не як технічні опції, а як організаційні гарантії належного інформування суспільства.

Окремого значення набуває інституційне управління цифровими платформами судової влади. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система та пов'язані з нею сервіси потребують чіткої моделі ролей, правил автентифікації, резервування і відновлення, а також уніфікованих протоколів взаємодії з іншими державними реєстрами. Організаційна функція тут проявляється в синхронізації правових приписів із технічними можливостями: жоден елемент інформаційної інфраструктури не може вважатися належним, якщо він не підпорядкований єдиній політиці безпеки, не має закріпленого порядку супроводу та не інтегрований у загальну систему діловодства. Саме через це сертифікація засобів захисту, стандарти безперервності діяльності та інцидент-менеджмент розглядаються як організаційні, а не виключно ІТ-заходи.

Кадровий аспект цієї функції так само має правове підґрунтя: розмежування повноважень між суддями, керівництвом суду, апаратом і спеціалістами з інформаційної безпеки забезпечує персоніфікацію відповідальності та підзвітність за кожен етап інформаційного циклу. Нормативно закріплені вимоги до компетентностей, службових інструкцій і навчання персоналу з питань захисту даних і комунікаційних стандартів утворюють основу для стабільності

практик і зменшують ризик помилок, спричинених людським фактором. Таким чином, організація праці перетворюється на механізм гарантування прав осіб, залучених до судового процесу, і водночас – на умову суспільної довіри до інституції правосуддя.

У науково-методологічному вимірі організаційна функція адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції виконує роль рамки, що забезпечує узгодженість між ціннісними орієнтирами правової держави та практикою щоденного управління інформацією. Вона покликана знімати суперечності між вимогами прозорості та потребою охорони даних з обмеженим доступом, між публічним інтересом у відкритості судових рішень і приватними інтересами учасників процесу тощо. Розв'язання цих дилем відбувається не декларативно, а через якісно спроектовані регламенти, у яких передбачені механізми знеособлення, процедури обмеження доступу, критерії доброчесної комунікації й внутрішні перевірки відповідності встановленим політикам.

Зрештою, організаційна функція є матрицею, у яку «вкладаються» інші функції адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції. Саме вона робить можливими контроль, безпековий супровід, належну комунікацію та аналітичну підтримку, задаючи для них процесні маршрути, відповідальних і стандарти якості. Без такого організаційного підґрунтя жодна інша функція не здатна стабільно виконуватися, а інформаційна діяльність судів загальної юрисдикції не набуде того рівня передбачуваності, прозорості та надійності, який очікує суспільство.

Контрольна функція адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції полягає у безперервному, інституціоналізованому через норми публічного права спостереженні, перевірці та оцінюванні того, як суди здійснюють пошук, збирання, обробку, накопичення, систематизацію, оцінювання, зберігання, перерозподіл та використання інформації. Її призначенням є гарантування законності, прозорості та цілісності інформаційних процесів у судовій системі, а також підтримання належного балансу між відкритістю правосуддя й охороною даних з обмеженим доступом. У цьому сенсі контроль виступає не лише механізмом виявлення порушень, а й превентивним інструментом, який задає стандарти належної поведінки та забезпечує відтворюваність найкращих практик інформування суспільства про здійснення правосуддя.

Контрольна функція сприяє захисту прав і свобод громадян, підвищенню ефективності управління і зміцненню довіри до держави в цілому [12, с. 72]. Зміст контрольної функції охоплює перевірку дотримання режимів доступу до інформації, коректності та своєчасності оприлюднення судових рішень і статистичних даних, належності офіційних комунікацій, а також працездатності й безпечності цифрових сервісів, насамперед Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та пов'язаних з нею сервісів. Особлива увага

приділяється захисту персональних даних: контроль покликаний забезпечити мінімізацію надмірного розкриття, унеможливити ідентифікацію вразливих учасників процесу, запобігти несанкціонованому доступу та фіксувати всі дії з маніпулювання інформацією через повний і достовірний аудит-трейл.

Реалізується контроль на кількох взаємодоповнюваних рівнях. Внутрішньоорганізаційний вимір охоплює діяльність керівництва суду, апарату та уповноважених з питань захисту даних, які шляхом попереднього та поточного нагляду, внутрішніх аудитів і перевірок забезпечують відповідність практик встановленим політикам і регламентам. Системний рівень пов'язаний із судовим врядуванням і адміністраторами централізованих ІТ-платформ, що відповідають за уніфікацію стандартів, методичний супровід, періодичні оцінки сумісності та зрілість процесів. Зовнішній, публічний вимір проявляється через законні форми нагляду уповноважених органів і механізми громадського контролю в межах процедур звернень, інформаційних запитів і оскарження.

Процесуально контроль спирається на документовані процедури: регламенти оприлюднення з обов'язковим знеособленням чутливих даних; стандартизовані протоколи реагування на інциденти, резервування та відновлення безперервності; оцінювання впливу на захист даних для нових або змінених інформаційних процесів; періодичні перевірки керування доступами та журналювання операцій у цифрових системах. Підставою для коригувальних дій стають верифіковані результати таких перевірок; відтак застосовуються приписи усунення порушень у визначені строки, перегляд політик, тимчасове обмеження доступів, додаткове навчання персоналу або, за наявності істотних відхилень, ініціювання притягнення до юридичної відповідальності.

Методологічно контрольна функція вибудовується на поєднанні принципів законності, об'єктивності, пропорційності та підзвітності. Законність забезпечує опору на норми публічного права і внутрішні акти; об'єктивність вимагає ухвалення рішень на основі повних і перевірюваних даних; пропорційність обмежує втручання мінімально необхідним для досягнення легітимної мети контролю; підзвітність закріплює чіткий розподіл ролей і персональну відповідальність за результати. Додатково застосовується ризик-орієнтований підхід: ідентифікація та періодичне картування ризиків у процесах доступу й оприлюднення, цільові тренування персоналу, принцип «найменших привілеїв» у керуванні доступами, а також незалежні аудити, що дають змогу своєчасно виявляти системні вразливості.

У підсумку контрольна функція працює як «петля зворотного зв'язку» для всієї системи адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції: її результати безпосередньо впливають на оновлення внутрішніх політик, удосконалення процедур комунікації з громадськістю, підвищення кіберстійкості цифрових платформ і якість діловодства. Саме завдяки такому системному контролю забезпечується довіра до судової влади, підтримується відповідний рівень відкритості правосуддя без шкоди для

охоронюваних законом інтересів і мінімізуються ризики розголошення, спотворення або втрати інформації.

Стимулююча функція адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції полягає у формуванні таких організаційних і правових умов, за яких дотримання стандартів відкритості, точності, своєчасності та безпечності роботи з судовою інформацією стає для суб'єктів правозастосування найбільш раціональною моделлю поведінки. У сучасних умовах така функція реалізується не лише через юридичний обов'язок, а й через сервісну побудову електронної взаємодії, коли використання електронного кабінету, електронного документообігу, дистанційних форм комунікації та уніфікованих цифрових процедур спрощує виконання процесуальних і організаційних дій [3; 4; 10; 11]. Сутність аналізованої функції полягає не лише у покладанні юридичних обов'язків, а у створенні нормативних і організаційних умов, що заохочують правомірні практики та роблять їх інституційно «вигіднішими», ніж ігнорування встановлених стандартів. У цьому контексті стимулювання виступає логічним продовженням організаційної та контрольної функцій: перша задає правила гри, друга забезпечує їх перевірюваність, а стимулююча – формує позитивні й негативні мотиватори дотримуватися цих правил щоденно й послідовно.

Позитивний вимір стимулювання реалізується через інструменти, що підсилюють привабливість належної інформаційної поведінки. Йдеться про закріплення зрозумілих процедур оприлюднення судових рішень і статистики, забезпечення зручних каналів взаємодії з учасниками процесу, а також про методичну підтримку персоналу, коли навчання, типові алгоритми дій та якісна внутрішня комунікація зменшують витрати часу та ресурсів на виконання встановлених правил. Заохочувальний ефект виникає і тоді, коли системи електронного правосуддя проектуються за принципами «зручність за замовчуванням» та «знеособлення за замовчуванням»: якщо технічно простіше опублікувати рішення у відповідному форматі зі знятим масивом чутливих даних, аніж шукати обхідні шляхи, належне виконання стає найраціональнішим вибором. Внутрішні стандарти якості, публічні огляди кращих практик, відкриті метрики своєчасності й повноти оприлюднення також працюють як м'які стимули, оскільки генерують репутаційні дивіденди та формують інституційну культуру професійної відповідальності за дотримання підвищених стандартів інформаційної прозорості.

Не менш важливим є зовнішній контур стимулювання, у якому поєднуються імперативи прав людини на доступ до інформації з очікуваннями суспільства щодо підзвітності судової влади. Коли правила взаємодії з громадськістю та ЗМІ сформульовані прозоро, а механізми запитів і звернень працюють передбачувано, виникає природний тиск добропорядної практики: суд, який системно дотримується стандартів, отримує вищий кредит довіри, менше конфліктів і оскаржень, а отже – знижує власні витрати на подолання

комунікаційних криз. У такий спосіб нормативно закріплена відкритість сама по собі стає стимулом, бо зменшує ризики та підвищує стійкість конкретної судової інституції.

Разом із тим стимулююча функція включає і превентивно-стримувальний компонент. Наявність чітко визначених наслідків за порушення стандартів доступу, оприлюднення інформації, захисту інформації тощо формує у задіяних в забезпеченні інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції осіб усвідомлення невигідності девіантної поведінки. Йдеться не про «кару» як самоціль, а про передбачувану, пропорційну реакцію, що забезпечує справедливий баланс між відкритістю правосуддя і охороною охоронюваних законом таємниць. Коли процедури документування інцидентів, розмежування доступів, перевірки журналів подій та інші гарантії впроваджені не формально, а як повсякденна практика, сама архітектура процесів відсікає спокусу «скорочень шляху» та знижує ймовірність порушень.

Ключовою умовою ефективності стимулюючої функції є поєднання внутрішніх і зовнішніх стимулів в одній логіці управління якістю. Внутрішній рівень забезпечується кадровою політикою, що прив'язує відповідальність до чітко окреслених ролей, постійним підвищенням кваліфікації з питань комунікацій та захисту даних, а також сервісним дизайном цифрових рішень, де відповідність стандартам «вшита» в сам інтерфейс. Зовнішній рівень підтримується публічністю показників діяльності, можливістю незалежного моніторингу та зрозумілими каналами апеляції для користувачів інформації. У підсумку формується самопідсилювальний механізм: належна поведінка визнається та підкріплюється організаційно, неналежна – своєчасно виявляється та коригується без зайвої драматизації, але з реальними наслідками.

Таким чином, стимулююча функція адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції інтегрує правові приписи, управлінські практики та технологічні рішення у спільну систему мотивації до правомірної та професійної інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції. Вона робить дотримання стандартів раціональним вибором для кожного залученого суб'єкта, перетворюючи прозорість, точність і безпечність обробки даних на повсякденну норму, а не на виняток, що потребує окремих зусиль. Саме через таку мотиваційну оптику адміністративно-правове забезпечення виходить за межі «набору заборон і дозволів» і постає як сучасна система управління інформаційною поведінкою, яка підтримує довіру до правосуддя та забезпечує реальну, а не декларативну відкритість судової влади.

Захисна функція адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції покликана гарантувати, щоб пошук, збирання, обробка, накопичення, систематизація, оцінювання, зберігання, перерозподіл та використання інформації відбувались у межах, сумісних із конституційними правами людини та публічними інтересами правосуддя. Її нормативною основою є насамперед ст. 32 Конституції України, законодавство

про інформацію, захист персональних даних, доступ до публічної інформації та доступ до судових рішень [2; 6-9]. Саме ці акти визначають межі поширення конфіденційної інформації про особу, умови обробки персональних даних, режим інформації з обмеженим доступом і правила відкритості судових рішень.

Зміст захисної функції полягає в юридичному та організаційному убезпеченні інформаційних процесів від ризиків порушення приватності, недоторканності персональних даних, процесуальних таємниць і професійних привілеїв, а також від загроз цілісності, автентичності й доступності офіційних відомостей. Йдеться не лише про формальні заборони, а про розбудову такої нормативної і процедурної архітектури, в якій відкритість судової влади співіснує з обґрунтованими обмеженнями, а право громадськості знати – із правом учасника процесу бути захищеним від надмірного розкриття.

Захисний вимір проявляється вже на етапі формулювання правил доступу: презумпція публічності судових актів поєднується з чіткими критеріями знеособлення та деперсоналізації, запобіганням ідентифікації вразливих осіб, недопущенням опублікування даних, що можуть завдати шкоди приватному життю чи інтересам правосуддя. Такі правила мають процесне продовження у фіксації кожної дії з інформацією, у верифікації повноважень осіб, які працюють із реєстрами й електронними справами, у документуванні рішень щодо розкриття або обмеження відомостей. Саме завдяки процесуальному підкріпленню правові приписи перестають бути деклараціями і перетворюються на щоденну практику: кожен крок залишає слід, кожне відхилення має бути пояснене, а кожна колізія між публічним і приватним інтересом вирішується за критеріями необхідності та пропорційності.

Захист тут розуміється ширше, ніж охорона таємниць у вузькому сенсі. Він охоплює протидію маніпуляціям і дезінформації щодо діяльності судів, забезпечує цілісність офіційних повідомлень і недопущення їх підміни або спотворення, гарантує безпечність цифрового середовища, у якому циркулюють процесуальні документи та метадані.

Кіберстійкість інформаційної інфраструктури – невід'ємний компонент цієї функції: розмежування доступів, автентифікація, резервування та відновлення не є суто технічною справою, а мають прямі правові наслідки, оскільки визначають межі допустимого ризику для прав учасників процесу і для легітимності судової влади.

Особливого значення набуває здатність системи не тільки попереджати порушення, а й забезпечувати ефективні засоби юридичного захисту у випадку їх виникнення. Захисна функція включає механізми швидкого реагування на інциденти розкриття чи втрати даних, внутрішнього розслідування та повідомлення уповноважених органів, відновлення цілісності інформаційних масивів і, за потреби, відшкодування завданої шкоди. Водночас вона покладає на посадових осіб персоніфіковану відповідальність за дотримання режимів, тим самим запобігаючи безвідповідальному ставленню до інформаційної дисципліни

та знімаючи спокусу виправдовувати відхилення «технічними збоями». Захисна логіка покладена і в комунікації судової влади з громадськістю та ЗМІ. Публічні повідомлення, трансляції засідань, роз'яснення для користувачів інформації мають бути побудовані так, щоб одночасно задовольняти потребу суспільства в підзвітності й не створювати надмірних ризиків для приватності, безпеки учасників та належного перебігу процесу. Відповідно, захист працює не як «завіса», а як механізм доброчесної відкритості: він відсікає небезпеки, не нівелюючи сутності прозорості.

У підсумку захисна функція виступає системним кордоном інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції, який не допускає перетворення відкритості на вразливість і забезпечує таку конфігурацію правових та організаційних засобів, за якої кожне розкриття є обґрунтованим, кожне обмеження – пропорційним і кожне відхилення – підзвітним.

Саме ця функція робить можливим довготривалу довіру до судової влади: суспільство отримує потрібну інформацію в надійній і захищеній формі, а учасники процесу можуть бути впевненими, що їхні права не стануть «побічною жертвою» публічності.

Висновки. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції доцільно розглядати як цілісний функціональний механізм, у межах якого правові приписи, управлінські процедури та цифрові інструменти поєднуються для впорядкування обігу судової інформації. Такий підхід дає змогу відійти від суто технічного сприйняття інформаційної діяльності судів і розкрити її як самостійний об'єкт адміністративно-правового впливу.

По-перше, встановлено, що організаційна, контрольна, стимулююча та захисна функції утворюють не формальний перелік напрямів діяльності, а внутрішньо узгоджену систему, у якій кожна функція забезпечує окремий аспект належного функціонування інформаційних процесів у судах.

По-друге, доведено, що системоутворювальне значення має саме організаційна функція, оскільки вона визначає суб'єктний склад, процедурну побудову інформаційних потоків, правила взаємодії та межі поєднання суддівської автономії з адміністративним управлінням цифровою інфраструктурою.

По-третє, обґрунтовано, що ефективність адміністративно-правового забезпечення інформаційної діяльності судів залежить від збалансованої реалізації всіх функцій у їх сукупності, адже лише за такої умови забезпечуються одночасно відкритість правосуддя, захист чутливих даних, підзвітність інформаційних процесів і довіра до судової влади.

Отже, функціональний підхід дозволяє визначити адміністративно-правове забезпечення інформаційної діяльності судів загальної юрисдикції як необхідну умову належної організації сучасного правосуддя, у якій прозорість, безпечність і правова визначеність мають розглядатися не ізольовано, а як взаємопов'язані критерії якості судової інформаційної діяльності.

Література

1. Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затверджена Наказом Державної судової адміністрації України від 20.08.2019 р. № 814. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text (дата звернення: 03.04.2026).

2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141.

3. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 2013. № 1. С. 103 – 109.

4. Обрусна С. Ю., Кришталь Т. М., Іванова І. В., Безверхий В. В. Проблемні питання адміністративно-правового забезпечення функціонування електронного суду в місцевих судах в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*, 2024. № 4. С. 235 – 240.

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2016. № 31. Ст. 545.

6. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011. № 32. Ст. 314.

7. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006. № 15. Ст. 128.

8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010. № 34. Ст. 481.

9. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992. № 48. Ст. 650.

10. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, затверджене Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15-21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text (дата звернення: 03.04.2026).

11. Хлібороб Н. Є. Запровадження електронного адміністративного судочинства в Україні: інновації та перспективи. *Право України*, 2018. № 2. С. 102 – 117.

12. Цицюра В. І. Поняття та функції адміністративно-правового забезпечення особливих правових режимів в Україні. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*, 2024. № 4 (73). С. 69 – 76.

References:

1. Instruktsiia z dilovodstva v mistsevykh ta apeliatsiinykh sudakh Ukrainy [Instruction on records management in local and appellate courts of Ukraine] (2019, August 20). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. *30. 141*. [in Ukrainian].

3. Kushakova-Kostytska, N. V. (2013). Elektronne pravosuddia: ukrainski realii ta zarubizhnyi dosvid [Electronic justice: Ukrainian realities and foreign experience]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. *1*. 103-109. [in Ukrainian].

4. Obrusna, S. Yu., Kryshtal, T. M., Ivanova, I. V. & Bezverkhyi, V. V. (2024). Problemni pytannia administratyvno-pravovoho zabezpechennia funktsionuvannia elektronnoho sudu v mistsevykh sudakh v umovakh voiennoho stanu [Problematic issues of administrative and legal support for the functioning of the electronic court in local courts under martial law]. *Pravo i suspilstvo*. *4*. 235-240. [in Ukrainian].

5. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges] (2016, June 2). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. *31*. *545*. [in Ukrainian].

6. Pro dostup do publichnoi informatsii [On Access to Public Information] (2011, January 13). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. *32*. *314*. [in Ukrainian].

7. Pro dostup do sudovykh rishen [On Access to Court Decisions] (2005, December 22). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 15. 128.* [in Ukrainian].

8. Pro zakhyst personalnykh danykh [On Personal Data Protection] (2010, June 1). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 34. 481*. [in Ukrainian].

9. Pro informatsiiu [On Information] (1992, October 2). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 48. 650*. [in Ukrainian].

10. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy [Regulation on the procedure for functioning of certain subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System] (2021, August 17). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text [in Ukrainian].

11. Khliborob, N. Ye. (2018). Zaprovadzhennia elektronnoho administratyvnoho sudochynstva v Ukraini: innovatsii ta perspektyvy [Introduction of electronic administrative proceedings in Ukraine: innovations and prospects]. *Pravo Ukrainy. 2*. 102-117. [in Ukrainian].

12. Tsytsiura, V. I. (2024). Poniattia ta funktsii administratyvno-pravovoho zabezpechennia osoblyvykh pravovykh rezhymiv v Ukraini [Concept and functions of administrative and legal support of special legal regimes in Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo». 4 (73)*. 69-76. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 342.9:72:69

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3112-3124

Замрига Артур Вікторович кандидат економічних наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-8919-6633

Омельченко Андрій Володимирович доктор юридичних наук, професор, перший проректор, КНЕУ ім. В. Гетьмана, ORCID 0000-0002-8407-8555

Шевченко Любов Василівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та міжнародного права Юридичного інституту Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана https://orcid.org/0000-0001-9484-5781

КАТЕГОРІАЛЬНО-ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ АРХІТЕКТУРИ ТА ІНЖИНІРИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження категоріально-понятійного апарату публічного адміністрування у сфері архітектури та інжинірингової діяльності в Україні. Актуальність теми обумовлена необхідністю уточнення та систематизації базових правових категорій, що використовуються у відповідній сфері, з огляду на її міждисциплінарний характер, динамічний розвиток та відсутність єдності у наукових підходах до їх тлумачення.

У роботі обґрунтовано доцільність застосування загальнонаукових методів аналізу та синтезу для формування цілісного розуміння досліджуваного поняття. На першому етапі дослідження здійснено поелементний аналіз ключових категорій, зокрема «адміністрація», «адміністрування», «публічна адміністрація», «публічне адміністрування», «архітектура», «архітектурна діяльність», «інжиніринг», «інжинірингова діяльність». Особливу увагу приділено з'ясуванню їх змісту, співвідношення та особливостей застосування у юридичній площині.

На основі узагальнення наукових підходів та аналізу чинного законодавства сформульовано авторські дефініції зазначених категорій, а також обґрунтовано необхідність їх чіткого розмежування. Встановлено, що поняття «публічна адміністрація» та «публічне адміністрування» перебувають у тісному взаємозв'язку, проте не є тотожними, оскільки відображають відповідно інституційний та функціональний аспекти здійснення публічної влади.

Окремо досліджено зміст категорій «архітектурна діяльність» та «інжинірингова діяльність», які розглянуто як взаємопов'язані види професійної діяльності, що формують зміст відповідної сфери суспільних відносин. Запропоновано авторське бачення поняття «сфера архітектури та інжинірингу» як специфічного соціального простору, в межах якого реалізуються відповідні види діяльності.

У результаті синтезу отриманих наукових положень сформульовано авторське визначення поняття «публічне адміністрування суспільних відносин у сфері архітектури та інжинірингу», що враховує як інституційний склад суб'єктів, так і зміст їх діяльності, спрямованої на задоволення публічного інтересу. Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку та уніфікації категоріального апарату як передумови підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання у досліджуваній сфері.

Ключові слова: публічне адміністрування, публічна адміністрація, категоріально-понятійний апарат, адміністративно-правове регулювання, публічний інтерес, архітектурна діяльність, інжинірингова діяльність, суспільні відносини, сфера архітектури та інжинірингу, суб'єкти публічного адміністрування.

Zamryha Artur Viktorovych Candidate of Economic Sciences, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Public and International Law, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-8919-6633

Omelchenko Andriy Volodymyrovych Doctor of Law, Professor, First Vice-Rector, V. Hetman Kyiv National Economic University, ORCID 0000-0002-8407-8555

Shevchenko Lyubov Vasylivna Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public and International Law, Law Institute, Vadym Hetman Kyiv National Economic University https://orcid.org/0000-0001-9484-5781

CATEGORICAL AND CONCEPTUAL APPARATUS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF ARCHITECTURE AND ENGINEERING ACTIVITIES

Abstract. The article carries out a comprehensive theoretical and legal study of the categorical and conceptual apparatus of public administration in the field of architecture and engineering activities in Ukraine. The relevance of the topic is due to the need to clarify and systematize the basic legal categories used in the relevant field, given its interdisciplinary nature, dynamic development and lack of unity in scientific

approaches to their interpretation. The paper substantiates the feasibility of using general scientific methods of analysis and synthesis to form a holistic understanding of the concept under study. At the first stage of the study, an element-by-element analysis of key categories was carried out, in particular, “administration”, “administration”, “public administration”, “public administration”, “architecture”, “architectural activity”, “engineering”, “engineering activity”. Special attention is paid to clarifying their content, correlation and features of application in the legal sphere.

Based on the generalization of scientific approaches and analysis of current legislation, the author's definitions of the specified categories are formulated, and the need for their clear demarcation is also substantiated. It is established that the concepts of "public administration" and "public administration" are closely interconnected, but are not identical, since they reflect, respectively, the institutional and functional aspects of the exercise of public power.

The content of the categories "architectural activity" and "engineering activity" is separately studied, which are considered as interrelated types of professional activity that form the content of the corresponding sphere of social relations. The author's vision of the concept of "sphere of architecture and engineering" as a specific social space within which the corresponding types of activity are implemented is proposed.

As a result of the synthesis of the obtained scientific provisions, the author's definition of the concept of "public administration of public relations in the field of architecture and engineering" was formulated, which takes into account both the institutional composition of the subjects and the content of their activities aimed at satisfying the public interest.

The conclusion was made about the need for further development and unification of the categorical apparatus as a prerequisite for increasing the effectiveness of administrative and legal regulation in the studied field.

Keywords: public administration, public administration, categorical and conceptual apparatus, administrative and legal regulation, public interest, architectural activity, engineering activity, public relations, the field of architecture and engineering, subjects of public administration.

Постановка проблеми. У межах юридичної науки особливого значення набуває чіткість та однозначність категоріального апарату, адже саме від якості сформульованих дефініцій залежить коректність наукового аналізу та належне сприйняття його результатів. Використання узгодженої, логічно вивіреної термінології виступає необхідною передумовою для формування цілісного уявлення про досліджувані правові явища, а також забезпечує можливість їх належного застосування як у теоретичній, так і у практичній площині. Водночас слід враховувати, що значна частина правових категорій має багатозначний характер, а існуючі у науковій літературі підходи до їх тлумачення не завжди є уніфікованими, що зумовлює наявність різних, інколи суперечливих інтерп-ретацій.

За таких умов кожне окреме дослідження об’єктивно потребує уточнення змісту базових понять, які використовуються автором, оскільки саме через категоріально-понятійний апарат відбувається передача наукових смислів і формування відповідних теоретичних конструкцій. Особливо це стосується складних міжгалузевих інститутів, що перебувають на етапі становлення та активного розвитку.

До таких інститутів належить публічне адміністрування суспільних відносин у сфері архітектури та інжинірингової діяльності, яке поєднує у собі правові, організаційні та технічні елементи. Складність визначення цього поняття зумовлена як багатокомпонентністю відповідної категорії, так і відсутністю усталеного підходу до її тлумачення у вітчизняній правовій доктрині. Крім того, новизна окремих складових досліджуваної сфери, зокрема інжинірингової діяльності, об’єктивно ускладнює процес формування єдиного понятійного підходу.

З огляду на зазначене, виникає необхідність здійснення поетапного дослідження змісту ключових категорій, що формують відповідний понятійний комплекс. Такий підхід передбачає використання загальнонаукових методів аналізу та синтезу: на першому етапі - розмежування складових досліджуваного поняття та з’ясування їх семантичного наповнення (зокрема, категорій «адміністрація», «адміністрування», «публічна адміністрація», «публічне адміністрування», «архітектура», «інжиніринг», «сфера», «суспільні відносини»), а на другому — узагальнення отриманих результатів з метою формування цілісної дефініції.

Таким чином, проблема дослідження полягає у відсутності уніфікованого підходу до розуміння категоріально-понятійного апарату публічного адміністрування у сфері архітектури та інжинірингової діяльності, що обумовлює необхідність його систематизації та уточнення на основі комплексного теоретико-правового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній науці питання визначення змісту публічного адміністрування та пов’язаних із ним категорій залишається дискусійним і недостатньо уніфікованим. Дослідники приділяють значну увагу тлумаченню понять «адміністрація» та «адміністрування», які здебільшого розглядаються як взаємопов’язані категорії, що відображають відповідно суб’єкт та діяльність управлінського характеру . Важливе місце у наукових працях посідає категорія «публічний інтерес», яка трактується як основа функціонування публічного адміністрування та пов’язується із задоволенням потреб широкого кола осіб. У дослідженнях також сформовано різні підходи до розуміння «публічної адміністрації» та «публічного адміністрування», зокрема інституційний, функціональний та їх поєднання . Окремі науковці аналізують співвідношення понять «публічне адміністрування» та «державне управління», наголошуючи на ширшому змісті першого та його людиноцентричній спрямованості. Водночас питання змісту архітектурної та

інжинірингової діяльності досліджується переважно у галузевому аспекті без належної інтеграції у адміністративно-правову проблематику. Таким чином, незважаючи на наявність значної кількості наукових напрацювань, комплексне дослідження публічного адміністрування у сфері архітектури та інжинірингу залишається недостатньо розробленим.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження категоріально-понятійного апарату публічного адміністрування у сфері архітектури та інжинірингової діяльності в Україні, зокрема з'ясування змісту та співвідношення базових правових категорій, їх систематизація, а також формування авторського визначення поняття «публічне адміністрування суспільних відносин у сфері архітектури та інжинірингу» на основі застосування методів

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток адміністративно-правової науки характеризується поступовим переосмисленням змісту базових категорій, що використовуються для опису публічно-владної діяльності держави. Особливо це стосується поняття публічного адміністрування, яке упродовж останніх років зазнало суттєвої трансформації як у теоретичному, так і у практичному вимірі. У зв'язку з цим зростає потреба у чіткому визначенні та узгодженні категоріально-понятійного апарату, що використовується у відповідних дослідженнях.

У сфері архітектури та інжинірингової діяльності зазначена проблема набуває особливої актуальності, оскільки відповідні суспільні відносини мають комплексний характер і поєднують у собі правові, організаційні та технічні складові. Водночас відсутність єдності у підходах до тлумачення ключових понять ускладнює як їх наукове осмислення, так і практичне застосування.

З огляду на це, доцільним є поетапний аналіз змісту базових категорій, що формують поняття публічного адміністрування у досліджуваній сфері, з подальшим їх узагальненням з метою формування цілісної дефініції.

На нашу думку, першочергово варто розглянути поняття «адміністрація» та «адміністрування», які мають по декілька усталених значень залежно від контексту та галузі їх застосування. Так, колектив авторів Багатомовного юридичного словника-довідника розглядає поняття «адміністрація» як: «інституції, які здійснюють функції управління у різних сферах суспільного життя» [1, с. 33].

Водночас, в Енциклопедичному словнику з державного управління термін «адміністрація» у широкому розумінні розглядається як: «вся діяльність держави з управління, яку здійснюють різноманітні виконавчі та розпорядчі органи» [2, с. 27]. Під час дослідження поняття «адміністрування» нашу увагу зацікавило визначення, запропоноване авторами багатотомного видання Енциклопедії державного управління, за їх поясненням це «управлінська діяльність посадових осіб, що має чітко регламентовані функції». Також за їх розумінням категорія «адміністрація» належить до предметного кола терміну «адміністрування», при цьому, перше зі згаданих понять визначається ними як «органи виконавчої влади, управління; керівний персонал установи, підприємства, організації» [3, с. 25].

Отже, узагальнюючи наведені підходи до визначення категорій «адміністрація» та «адміністрування», можна зробити висновок про їх тісний взаємозв'язок і доцільність розгляду як взаємодоповнюючих складових єдиного явища: у цьому контексті «адміністрація» виступає носієм відповідних повноважень (суб'єктом), тоді як «адміністрування» відображає зміст діяльності, що реалізується цим суб'єктом.

Після детального аналізу базових понять «адміністрація» та «адміністрування» логічним наступним кроком є звернення до з'ясування змісту більш складних і похідних категорій, зокрема «публічна адміністрація» та «публічне адміністрування».

Варто зазначити, що у сучасній юридичній науці сформовано низку різних підходів до тлумачення та використання понять «публічна адміністрація» та «публічне адміністрування». Цікаво, що перша група науковців розглядає категорію «публічна адміністрація» як: «певним чином побудовану систему органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та інші суб'єкти, наділені адміністративно-управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення як інтересів держави, так і інтересів суспільства в цілому» [4, с. 525]. Вважаємо, що наведене визначення видається обґрунтованим, оскільки воно не лише окреслює широке коло суб'єктів, уповноважених здійснювати публічне адміністрування, але й акцентує увагу на цільовій спрямованості їх діяльності, яка полягає у забезпеченні публічного інтересу, що охоплює як інтереси держави, так і суспільства загалом.

Доцільно звернути увагу на те, що відносно нещодавно термін «публічна адміністрація» був уперше закріплений на рівні національного нормативно-правового акта, однак його змістовне наповнення у цьому документі розкрито не було. Зазначена категорія використана опосередковано - у межах визначення іншого поняття, а саме «адміністративний орган». Цей термін було закріплено у Законі України «Про адміністративну процедуру», а саме, у його пункті 1 частині 1 статті 2, де під «адміністративним органом» розуміється: «орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа, інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації» [5].

Волночас, автори монографії «Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану» розглядають поняття «публічної адміністрації» у вигляді інституційного аспекту діяльності пов'язаної з публічним адмініструванням. При цьому відповідно до їх розуміння публічна адміністрація – це «система суб'єктів публічного адміністрування (адміністративних органів)» [6, с. 184].

Разом з тим, поняття «публічне адміністрування» пов'язане з попереднім поняттям («публічна адміністрація») і по суті, вважаємо, є його прямим продовженням. Адже саме через публічне адміністрування здійснюється

реалізація ключових функцій і завдань публічної адміністрації. Відповідно до принципу поділу влади, державна влада в Україні поділяється на законодавчу, виконавчу та судову, кожній з яких притаманний власний вид діяльності: для законодавчої - це законотворчість, для судової -здійснення правосуддя, тоді як діяльність виконавчої влади проявляється у формі публічного адміністрування.

Заслуговує на увагу, на нашу думку, бачення дефініції вищевказаного поняття колективом авторів підручника з адміністративного права України, який розглядає відповідну категорію як форму реалізації публічної влади і зазначає, що це: «адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації, яка є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу й негативно відмежовується від законодавчої судової та політичної діяльності» [7, с. 67].

Отже, узагальнюючи результати проведеного аналізу наукових підходів до визначення категорій «публічна адміністрація» та «публічне адміністрування», доходимо висновку про доцільність їх розмежування як самостійних понять. Водночас очевидним є існування між ними тісного взаємозв'язку, за якого кожна з цих категорій фактично доповнює іншу. З огляду на це, вважаємо за доцільне запропонувати власне бачення зазначених понять, сформульоване шляхом узагальнення раніше розглянутих дефініцій категорій «адміністрація» та «адміністрування», а також наукових підходів, представлених у доктрині.

Наступним етапом дослідження є аналіз змісту категорій «архітектура» та «архітектурна діяльність», тлумачення яких має важливе значення для подальшого формування цілісного понятійного апарату.

Автори Термінологічного словника-довідника з будівництва та архітектури, які зазначають, що архітектура – це «мистецтво створення (проектування й побудови) будинків, споруд та їхніх комплексів; самі споруди» [8, с. 24]. Отже, наведене визначення дозволяє розглядати цю категорію у двох взаємопов'язаних вимірах: з одного боку - як вид діяльності, а з іншого - як її матеріалізований результат або об'єкт.

Разом із тим авторка підручника з Архітектура будівель і споруд пропонує розглядати термін «архітектура» як «галузь людської діяльності, спрямовану на створення будівель і споруд та їхніх комплексів для задоволення соціально–побутових та духовно-естетичних потреб суспільства» [96, с. 157]. Таким чином, дослідниця акцентує увагу насамперед на розумінні цього поняття як окремого виду людської діяльності.

Зазначений підхід, на наш погляд, є найбільш доцільним для використання у межах цього дослідження.

Водночас, Мазуренко С. В. пропонує визначати поняття «архітектурна діяльність» як «складний процес, що включає створення архітектурного проекту, розробку проектної та робочої документації, реалізацію проекту у вигляді будівель, споруд тощо» [68, с. 735]. Таким чином, у наведеному визначенні дослідниця акцентує увагу передусім на практичному аспекті цієї діяльності.

Альтернативне визначення цього поняття запропоновано у дисертаційному дослідженні А.О. Вербицької, де архітектурна діяльність трактується як діяльність людини, що має характер інтелектуального творчого процесу, пов'язаного з формуванням просторового середовища, результати якого втілюються у кресленнях, ескізах, моделях, планах, будівлях тощо та підлягають охороні відповідно до чинного законодавства [11, с. 29]. У цьому підході авторка особливо акцентує на інтелектуальній природі зазначеної діяльності, а також обґрунтовано звертає увагу на те, що її результати набувають статусу об'єктів інтелектуальної власності, які підлягають державному захисту.

Після визначення змісту поняття «архітектурна діяльність» вважаємо, що доцільно перейти до аналізу таких категорій, як «інжиніринг» та «інжинірингова діяльність». Слід зауважити, що зазначені терміни мають іноземне походження та відносно нещодавно набули поширення в Україні, у зв'язку з чим залишаються недостатньо дослідженими у вітчизняній правовій науці. Водночас поняття «інжиніринг» характеризується значною широтою змісту та використовується у різних сферах діяльності. Зокрема, в Енциклопедії Сучасної України воно визначається як інженерно-консультаційне забезпечення процесів виробництва, реалізації продукції, а також обслуговування будівництва й експлуатації різних об'єктів [12].

Науковець Невзоров О. В. у своїй роботі під терміном інжиніринг пропонує розуміти: «комплексний інноваційний підхід до проекту будівництва, а також забезпечення його реалізації, засноване на ефективному управлінні ресурсами проекту» [13, с. 40]. На нашу думку, не можна повною мірою погодитися з наведеним визначенням, оскільки воно не забезпечує достатнього розкриття сутнісних характеристик відповідної діяльності.

Водночас Насурлаєва К.Е. пропонує розглядати цю категорію через перелік відповідних робіт і послуг, визначаючи її як виконання різноманітних інженерно-розвідувальних, консультаційних, архітектурно-проєктних, дослідницьких та розрахунково-аналітичних робіт, пов'язаних із підготовкою та забезпеченням належного функціонування виробничих процесів [14, с. 243]. Такий підхід видається більш змістовним, однак водночас певною мірою віддаленим від специфіки будівельної діяльності.

Варто зазначити, що поняття «інжинірингова діяльність у сфері будівництва (інжиніринг)» закріплене на законодавчому рівні. Відповідно до абзацу дванадцятого частини першої статті 1 Закону України ««Про архітектурну діяльність», інжинірингова діяльність у сфері будівництва (інжиніринг) - це: «діяльність з надання послуг інженерного та технічного характеру, до яких належать проведення попередніх техніко-економічних обґрунтувань і досліджень, експертизи проекту, розробка програм фінансування будівництва, організація виготовлення проектної документації, проведення конкурсів і торгів, укладання договорів підряду, координація діяльності всіх учасників будівництва, а також здійснення технічного нагляду за будівництвом об'єкта

архітектури та консультації економічного, фінансового або іншого характеру» [14]. Інше законодавче визначення поняття «інжинірингова діяльність» є подібним за змістом і логікою побудови до попереднього та закріплене у положеннях Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI. Зокрема, відповідно до підпункту 14.1.85 пункту 14.1 статті 14 інжиніринг визначається як надання послуг або виконання робіт, пов'язаних із підготовкою технічних завдань і проектних пропозицій, проведенням наукових досліджень і техніко-економічних обстежень, здійсненням інженерно-розвідувальних робіт у будівництві, розробленням технічної документації, проектуванням і конструкторським опрацюванням об'єктів техніки та технології, а також наданням консультацій і здійсненням авторського нагляду під час монтажних і пусконалагоджувальних робіт [16].

Вважаємо, що проведений аналіз категоріально-понятійного апарату свідчить про наявність низки проблем, які ускладнюють як наукове осмислення, так і практичне застосування досліджуваних категорій у сфері архітектури та інжинірингової діяльності.

Передусім варто відзначити відсутність уніфікованого підходу до визначення базових понять, зокрема «публічне адміністрування», «публічна адміністрація», «інжиніринг» та «інжинірингова діяльність». Як показав проведений аналіз, існуючі дефініції відрізняються як за змістом, так і за методологічними підходами до їх формулювання, що призводить до неоднозначності їх тлумачення у науковій та правозастосовній практиці. Така ситуація створює ризики правової невизначеності та ускладнює процес реалізації норм законодавства.

Окремою проблемою є фрагментарність нормативно-правового закріплення досліджуваних категорій. Зокрема, деякі терміни або не мають чіткого законодавчого визначення, або закріплені опосередковано, що не дозволяє повною мірою розкрити їх зміст. При цьому наявні законодавчі дефініції, як показано на прикладі інжинірингової діяльності, часто мають описовий характер та зводяться до переліку робіт і послуг, що не забезпечує достатнього рівня узагальнення відповідної категорії.

Крім того, слід звернути увагу на недостатній рівень інтеграції між правовими та галузевими (технічними) підходами до розуміння архітектурної та інжинірингової діяльності. Відсутність узгодженості між цими підходами призводить до розриву між теоретичними положеннями адміністративного права та практичними потребами відповідної сфери.

З метою подолання зазначених проблем доцільним є впровадження комплексного підходу до формування категоріально-понятійного апарату. Зокрема, необхідним є узгодження наукових підходів до визначення ключових категорій із подальшим їх нормативним закріпленням на рівні законодавства. Важливим напрямом також є розроблення узагальнених дефініцій, які б відображали сутнісні характеристики відповідних явищ, а не обмежувалися

переліком їх окремих елементів. Крім того, доцільним видається посилення міждисциплінарної взаємодії між юридичною наукою та галузевими знаннями у сфері архітектури та інжинірингу, що сприятиме формуванню більш цілісного та узгодженого підходу до розуміння досліджуваних категорій.

Таким чином, вирішення окреслених проблем можливе лише за умови системного поєднання наукового осмислення, нормативного вдосконалення та практичної адаптації категоріально-понятійного апарату публічного адміністрування у сфері архітектури та інжинірингової діяльності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що категоріально-понятійний апарат публічного адміністрування у сфері архітектури та інжинірингової діяльності перебуває на стадії формування та характеризується відсутністю єдиного наукового підходу до тлумачення базових категорій. Це обумовлює необхідність їх систематизації та уточнення з урахуванням сучасних трансформацій адміністративно-правової науки .

Обґрунтовано, що поняття «публічна адміністрація» та «публічне адміністрування» доцільно розмежовувати, розглядаючи їх відповідно як інституційний і функціональний аспекти реалізації публічної влади, водночас визнаючи їх взаємозалежність та взаємодоповнюваність.

Доведено, що категорії «архітектурна діяльність» та «інжинірингова діяльність» слід розглядати як взаємопов’язані елементи єдиної сфери суспільних відносин, які поєднують у собі як творчо-інтелектуальні, так і організаційно-технічні компоненти.

Встановлено, що чинні законодавчі підходи до визначення інжинірингової діяльності мають переважно описовий характер і не забезпечують належного рівня узагальнення, що знижує ефективність їх використання у правозастосовній практиці.

З’ясовано, що відсутність уніфікованого понятійного апарату та фрагментарність нормативного закріплення ключових категорій створюють передумови для правової невизначеності та ускладнюють реалізацію механізмів публічного адміністрування у досліджуваній сфері.

Аргументовано, що формування цілісного визначення поняття «публічне адміністрування суспільних відносин у сфері архітектури та інжинірингу» можливе лише за умови поєднання інституційного та функціонального підходів, а також врахування міждисциплінарного характеру відповідних відносин.

Узагальнено, що подальший розвиток категоріально-понятійного апарату у цій сфері має здійснюватися шляхом його наукової уніфікації, нормативного уточнення та посилення інтеграції юридичних і галузевих підходів, що сприятиме підвищенню ефективності адміністративно-правового регулювання.

Література:

1. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. 543 с.

2. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. – 820 с

3. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. 2011. 748 с.

4. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/358156.pdf

5. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text

6. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с. URL: https://www.ssaals.com.ua/pravo/administratyvne-pravo-ta-administra/9174/

7. Адміністративне право : навч. посіб. / Гонтар З. Г., Купчак М. Я., Харчук А. І. / Львів : СПОЛОМ, 2019. 172 с. С. 169-171. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/Navchalnyy-posibnyk-ADMINISTRATYVNE-PRAVO.pdf

8. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / Р.А.Шмиг, В.М.Боярчук, І.М.Добрянський, В.М.Барабаш; за заг. ред. Р.А.Шмига. Львів, 2010. 222 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shmyh_Roman/Terminolohichnyi_slovnyk-dovidnyk_z_budivnytstva_ta_arkhitektury.pdf

9. Архітектура будівель і споруд: Навчальний посібник /З.І.Котеньова. Харків: ХНАМГ, 2007. 170 с. URL: https://eprints.kname.edu.ua/3625/1/%D0%97%D0%98%D0%A12-%D1%83%D0%BA%D1%801.pdf

10. Мазуренко С. В. Авторське право в сфері архітектури. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 735-738. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5c8d41f1-0920-4844-b0f5-70d28a901c7c/content

11. Вербицька А. О. Твір архітектури як об’єкт авторського права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03 (081 – Право) / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 237 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/369/dis_Verbytska%20A.O..pdf

12. Інжиніринг / Т. П. Галушкіна // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: https://esu.com.ua/article-12298

13. Невзоров О. В. Правове регулювання інжинірингової діяльності у сфері будівництва. *Часопис цивілістики*. 2022. № 45. С. 36–42. URL: https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.463

14. Насурлаєва, К. Е. Поняття інжинірингу. Теоретичний та законодавчий аспекти. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2013. Вип. 23. Ч. 1. Т. 1. С. 241–244. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/6688

15. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 № 687-XIV : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14/ed20241115#Text

16. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

References:

1. Holubovska, I. O., Shovkovyi, V. M., Lefterova, O. M., et al. (2012). *Bahatomovnyi yurydychnyi slovnyk-dovidnyk* [Multilingual legal dictionary-reference book]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet". 543 p. [in Ukrainian].

2. Surmin, Yu. P., Bakumenko, V. D., Mykhnenko, A. M., et al. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic dictionary of public administration]. Yu. V. Kovbasiuk, V. P. Troshchynskyi, & Yu. P. Surmin (Eds.). Kyiv: NADU. 820 p. [in Ukrainian].

3. Kovbasiuk, Yu. V., et al. (Eds.). (2011). *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedia of public administration] (Vols. 1–8, Vol. 1: *Teoriia derzhavnoho upravlinnia* [Theory of public administration]). V. M. Kniaziev & I. V. Rozputenko (Eds.). Kyiv: NADU. 748 p. [in Ukrainian].

4. Melnyk, R. S., & Bevzenko, V. M. (2014). *Zahalne administratyvne pravo* [General administrative law]. R. S. Melnyk (Ed.). Kyiv: Vaite. 376 p. Retrieved from https://www.osce.org /files/f/documents/d/c/358156.pdf [in Ukrainian].

5. *Pro administratyvnu protseduru: Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2073-IX* [On Administrative Procedure: Law of Ukraine of February 17, 2022, No. 2073-IX]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text [in Ukrainian].

6. Felyk, V., & Kurylo, V. (Eds.). (2023). *Administratyvne pravo ta administratyvnyi protses Ukrainy v umovakh voiennoho stanu* [Administrative law and administrative procedure of Ukraine under martial law]. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla. 704 p. Retrieved from https://www.ssaals.com. ua/pravo/administratyvne-pravo-ta-administra/9174/ [in Ukrainian].

7. Hontar, Z. H., Kupchak, M. Ya., & Kharchuk, A. I. (2019). *Administratyvne pravo* [Administrative law]. Lviv: SPOLOM. Pp. 169–171. Retrieved from https://fpk.in.ua/images/ biblioteka/2bac_pravo/Navchalnyy-posibnyk-ADMINISTRATYVNE-PRAVO.pdf [in Ukrainian].

8. Shmyh, R. A., Boiarchuk, V. M., Dobrianskyi, I. M., & Barabash, V. M. (2010). *Terminolohichnyi slovnyk-dovidnyk z budivnytstva ta arkhitektury* [Terminological dictionary-reference book on construction and architecture]. R. A. Shmyh (Ed.). Lviv. 222 p. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Shmyh_Roman/Terminolohichnyi_slovnyk-dovidnyk_z_budivnytstva_ta_arkhitektury.pdf [in Ukrainian].

9. Kotenova, Z. I. (2007). *Arkhitektura budivel i sporud* [Architecture of buildings and structures]. Kharkiv: KhNAMH. 170 p. Retrieved from https://eprints.kname.edu.ua/ 3625/1/%D0%97%D0%98%D0%A12-%D1%83%D0%BA%D1%801.pdf [in Ukrainian].

10. Mazurenko, S. V. (2022). Avtorske pravo v sferi arkhitektury [Copyright in the field of architecture]. In S. V. Kivalov (Ed.), *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia* [European choice of Ukraine, development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century] (Vol. 2, pp. 735–738). Odesa: Vydavnychyi dim "Helvetyka". Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5c8d41f1-0920-4844-b0f5-70d28a901c7c/content [in Ukrainian].

11. Verbytska, A. O. (2018). *Tvir arkhitektury yak obiekt avtorskoho prava* [Architectural work as an object of copyright] (Candidate's thesis). Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. 237 p. Retrieved from https://scc.knu.ua/upload/iblock/369/dis_Verbytska%20A.O..pdf [in Ukrainian].

12. Halushkina, T. P. (2011). Inzhynirynh [Engineering]. In I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak, et al. (Eds.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern

Ukraine]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from https://esu.com.ua/article-12298 [in Ukrainian].

13. Nevzorov, O. V. (2022). Pravove rehuliuvannia inzhynirynhovoi diialnosti u sferi budivnytstva [Legal regulation of engineering activity in the field of construction]. *Chasopys tsyvilistyky* [Journal of Civilistics], 45, 36–42. Retrieved from https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.463 [in Ukrainian].

14. Nasurlaieva, K. E. (2013). Poniattia inzhynirynhu. Teoretychnyi ta zakonodavchyi aspekty [The concept of engineering. Theoretical and legislative aspects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law], 23(1)(1), 241–244. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua /jspui/handle/lib/6688 [in Ukrainian].

15. *Pro arkhitekturnu diialnist: Zakon Ukrainy vid 20.05.1999 № 687-XIV* [On Architectural Activity: Law of Ukraine of May 20, 1999, No. 687-XIV]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/687-14/ed20241115#Text [in Ukrainian].

16. *Podatkovyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI* [Tax Code of Ukraine: Code of Ukraine of December 2, 2010, No. 2755-VI]. Retrieved from https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/2755-17#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 343.123.1:341.231.14

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3125-3135

Зарубей Вікторія Володимирівна кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0001-6690-967X

Сухомлин Юлія Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0002-5699-6914

ЕФЕКТИВНІСТЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження концепції ефективності досудового розслідування як самостійного правового інституту кримінального процесуального права України, що набуває принципового значення в умовах адаптації національного законодавства до стандартів Ради Європи та виконання зобов'язань України за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ).

Простежено генезис та еволюцію наукових поглядів на мету і завдання кримінального судочинства, встановлено, що зазначена еволюція відображає загальну гуманізацію кримінального судочинства й посилення уваги до прав людини як центрального елемента будь-якої процесуальної форми.

Систематизовано та детально проаналізовано ключові правові позиції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо критеріїв ефективного досудового розслідування.

На підставі цього аналізу визначено чотири змістових виміри ефективного досудового розслідування як стандарту ЄКПЛ: швидкість; повнота та ретельність встановлення обстави, які підлягають доказуванню; незалежність розслідування; наявність ефективного засобу правового захисту у разі скарги на тривалість або неналежне розслідування.

Виявлено та обґрунтовано систему критеріїв оцінки ефективності слідчих (розшукових) дій у взаємозв'язку зі стандартом розумності строків: законність, своєчасність, повнота, мотивованість та справедливість. Наголошено, що ефективність досудового розслідування залежить не лише від якості нормативного регулювання, а й від рівня професійної компетентності слідчого, яка охоплює соціальну, реконструктивну, організаційну, засвідчувальну, комунікативну та пошукову складові.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ та доктринальних підходів обґрунтовано авторську концепцію ефективності досудового розслідування у вузькому та широкому розумінях.

Сформульовано систему з шести критеріїв ефективності досудового розслідування: швидкість; повнота та всебічність; законність; справедливість; мотивованість; результативність.

За результатами дослідження запропоновано конкретні заходи вдосконалення законодавства

Ключові слова: ефективність досудового розслідування, слідчі (розшукові) дії, процесуальні строки, розумні строки, ЄСПЛ, право на справедливий суд, засади кримінального провадження, завдання кримінального провадження, швидкість розслідування, верховенство права, законність.

Zarubei Viktoriia PhD in Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0001-6690-967X

Sukhomlyn Yuliia PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0002-5699-6914

EFFICIENCY OF PRE-TRIAL INVESTIGATION: CONCEPTUAL BASIS AND STANDARDS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Summary. The article carries out a comprehensive study of the concept of the effectiveness of the pre-trial investigation as an independent legal institution of the criminal procedural law of Ukraine, which acquires fundamental importance in the context of the adaptation of national legislation to the standards of the Council of Europe and the fulfillment of Ukraine's obligations under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – ECHR).

The genesis and evolution of scientific views on the purpose and tasks of criminal justice are traced, and it is established that this evolution reflects the general humanization of criminal justice and increased attention to human rights as a central element of any procedural form.

The key legal positions of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECtHR) regarding the criteria for an effective pre-trial investigation have been systematized and analyzed in detail. On the basis of this analysis, four meaningful dimensions of an effective pre-trial investigation as a standard of the ECtHR have been determined: speed; completeness and thoroughness of the establishment of the circumstances, which are subject to proof; independence of the investigation; the availability of an effective remedy in the event of a complaint about the length of or improper investigation.

The system of criteria for evaluating the effectiveness of investigative (searching) actions in relation to the standard of reasonableness of terms: legality, timeliness, completeness, motivation and justice has been identified and substantiated. It is emphasized that the effectiveness of pretrial investigation depends not only on the quality of regulatory regulation, but also on the level of professional competence of the investigator, which includes social, reconstructive, organizational, evidentiary, communicative and searching components.

Based on the analysis of the practice of the ECtHR and doctrinal approaches, the author's concept of the effectiveness of the pre-trial investigation in narrow and broad understandings is substantiated.

A system of six criteria for the effectiveness of the pre-trial investigation was formulated: speed; completeness and comprehensiveness; legality; justice; motivation; performance

Based on the results of the research, specific measures to improve the legislation are proposed

Keywords: effectiveness of pre-trial investigation, investigative (search) actions, procedural terms, reasonable terms, ECHR, right to a fair trial, principles of criminal proceedings, task of criminal proceedings, speed of investigation, rule of law, legality.

Постановка проблеми. Питання ефективності кримінального провадження набули принципового значення для вітчизняної науки кримінального процесу у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та підтвердженням у ньому зобов'язань України за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Попри значний масив наукових досліджень, присвячених окремим аспектам ефективності кримінального судочинства, концепція ефективності досудового розслідування як системна категорія досі не набула достатньої теоретичної розробленості у вітчизняній процесуальній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями ефективності кримінального провадження та окремих його стадій займалися такі відомі вчені, як Ю. П. Аленін, О. В. Капліна, В. Г. Клочков, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Д. П. Письменний, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, С. Б. Фомін та інші. Водночас формування цілісної концепції ефективності досудового розслідування з урахуванням стандартів ЄСПЛ і положень КПК України залишається актуальним науковим завданням.

Метою статті є дослідження концепції ефективності досудового розслідування, визначення її критеріїв та формулювання авторського визначення цього поняття на основі норм КПК України та практики ЄСПЛ.

Викладення основного матеріалу. Концепція ефективності судочинства що глибоко проникла в наукові дослідження у другій половині XX століття, дала

змогу не лише виявити соціальну цінність права як регулятора суспільних відносин, а й сформулювати критерії ефективності окремих процесуальних процедур [1, с. 22]. Серед перших наукових розробок у цьому напрямі – дослідження ефективності правосуддя і судових помилок, ефективності застосування кримінального закону, ефективності заходів примусу, ефективності повторних слідчих (розшукових) дій.

Простеживши еволюцію поглядів на мету кримінального судочинства, можна виокремити такі концептуальні моделі: модель «правди і лише правди» (XV–XVII статті), заснована на вимозі встановлення абсолютної об'єктивної істини; модель «змагальності» (XIX статті), що поставила у центр провадження рівність сторін; модель «повноти, всебічності та об'єктивності дослідження обставин справи» (XX статті); сучасна модель «ефективності судочинства та захисту прав особи» (XXI статті) [5, с. 18-19; 3, с. 16-19]. Ця еволюція відображає загальну гуманізацію кримінального судочинства та посилення уваги до прав особи як центрального елемента будь-якої процесуальної форми.

Сучасні дослідження кримінального провадження стикаються з необхідністю відповіді на низку принципових питань щодо оптимізації процесуальних процедур: яким має бути порядок початку досудового розслідування; які механізми реалізації засад кримінального провадження є найбільш ефективними; як забезпечити швидкість розслідування з дотриманням прав особи; чому судовий контроль на досудових стадіях нерідко є неефективним; чому інститут реабілітації не отримав системної регламентації. Відповіді на ці питання повинні ґрунтуватися не лише на нормах чинного КПК України, а й на стандартах, вироблених ЄСПЛ у справах проти держав-членів Ради Європи.

Ратифікація Україною ЄКПЛ і набуття нею чинності на території України відкрило нову сторінку у розвитку концепції ефективності кримінального провадження. Численні рішення ЄСПЛ проти України – зокрема щодо надмірної тривалості провадження, незаконності тримання під вартою, неефективного розслідування фактів катування – засвідчили системний характер проблем ефективності досудового розслідування й спонукали до активних наукових досліджень у цій сфері [3, с. 14-15].

Вивчення рішень ЄСПЛ засвідчує, що правові позиції Суду щодо ефективності досудового розслідування сформувалися на основі аналізу конкретних справ і розвивалися поступово. У ранніх рішеннях ефективність розслідування розглядалась крізь призму статті 6 ЄКПЛ – як складова права на справедливий суд у частині розумного строку розгляду справи. Згодом концепція ефективного розслідування знайшла своє відображення і в контексті статті 3 ЄКПЛ (заборона катування) та статті 2 ЄКПЛ (право на життя) [2].

Принципово важливою для розуміння критеріїв ефективного досудового розслідування є позиція ЄСПЛ, відповідно до якої неефективне розслідування констатується як самостійне порушення ЄКПЛ і не вичерпується лише фактом порушення матеріального права. Відповідно до цієї позиції держава-учасниця

зобов'язана провести ефективне розслідування не лише задля встановлення фактів, а й задля забезпечення права особи на ефективний засіб правового захисту (стаття 13 ЄКПЛ).

Серед ключових правових позицій ЄСПЛ, що стосуються ефективності досудового розслідування і мають безпосереднє значення для розуміння відповідних стандартів за КПК України, слід виокремити:

- справа «Афанасьєв проти України» (№ 38722/02 від 5 квітня 2005 р.) – встановлено порушення статті 3 ЄКПЛ у зв'язку з відсутністю ефективного розслідування заяви про катування під час затримання [7];
- справа «Кудла проти Польщі» (№ 30210/96 від 26 жовтня 2000 р.) – сформульовано принцип, згідно з яким держава зобов'язана запровадити окрему судову процедуру як ефективний засіб правового захисту у разі скарги на надмірну тривалість розгляду справи [8].
- справа «Кучерук проти України» (№ 2570/04 від 6 вересня 2007 р.) – конкретизовано критерії ефективного розслідування фактів неналежного поводження, зокрема вимоги незалежності, повноти, ретельності та своєчасності [9];
- справа «Меріт проти України» (№ 66561/01 від 30 березня 2004 р.) – встановлено порушення статті 13 ЄКПЛ у зв'язку з відсутністю ефективного засобу правового захисту щодо надмірної тривалості кримінального провадження [10];
- справа «Харченко проти України» (№ 40107/02 від 10 лютого 2011 р.) – сформульовано критерії законності тримання під вартою під час досудового розслідування, а «наявність розумної підозри» визначена як самодостатня умова, що з часом перестає бути достатньою для продовження запобіжного заходу [11];
- справа «Яременко проти України» (№ 32092/02 від 12 червня 2008 р.) – встановлено вимогу забезпечення реального (не формального) доступу до захисника на стадії досудового розслідування [12];

Системний аналіз наведених та інших рішень ЄСПЛ засвідчує, що ефективне досудове розслідування як стандарт ЄКПЛ має чотири основних змістових виміри: швидкість (провадження має здійснюватись у розумні строки – стаття 6 ЄКПЛ); повнота та ретельність (усі обставини мають бути встановлені з необхідним рівнем доказаності); незалежність і безсторонність (розслідування не може провадитись особами, причетними до ймовірного порушення); наявність ефективного засобу правового захисту у разі скарги на тривалість або неналежність розслідування (стаття 13 ЄКПЛ).

КПК України закріпив ряд норм, що прямо або опосередковано регулюють вимоги до ефективності досудового розслідування. Насамперед слід звернути увагу на статтю 2 КПК України, що визначає завдання кримінального провадження: «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого

розслідування і судового розгляду» [4]. Принципово важливим є те, що законодавець пов'язує ефективність провадження не лише з його швидкістю, а й із повнотою та неупередженістю – тобто закріплює системну модель ефективності.

Ключовою засадою кримінального провадження, що безпосередньо визначає стандарти ефективності, є засада розумних строків (статті 28 КПК України). Відповідно до ч. 1 статті 28 КПК України під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або сукупність дій мають бути виконані без невиправданого зволікання, а строк кримінального провадження має бути розумним з урахуванням: складності кримінального провадження; поведінки учасників кримінального провадження; способом здійснення органом досудового розслідування, прокурором і судом своїх повноважень [4]. Ці критерії безпосередньо відтворюють стандарти ЄСПЛ, вироблені у практиці застосування статті 6 ЄКПЛ.

Принципово важливим є закріплення у ч. 5 статті 28 КПК України права кожного на те, щоб обвинувачення щодо нього в найкоротший строк або стало предметом судового розгляду, або було закрите в установленому законом порядку [4]. Це положення реалізує стандарт ЄСПЛ, відповідно до якого невиправдана тривалість досудового провадження є самостійним порушенням права на справедливий суд.

Засада законності (стаття 9 КПК України) встановлює, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства [4]. У контексті ефективності досудового розслідування ця засада має особливе значення, оскільки встановлює зв'язок між дотриманням процесуальної форми та легітимністю результатів розслідування.

Засада верховенства права (стаття 8 КПК України), яка вперше набула такого значення у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві, передбачає, що принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ [4]. Це означає пряму інтеграцію стандартів ЄСПЛ щодо ефективного розслідування у систему засад кримінального провадження України. Як справедливо зазначає О. В. Капліна, це положення КПК є нормою прямої дії і зобов'язує органи досудового розслідування враховувати практику ЄСПЛ у правозастосовній діяльності [3, с. 21-24].

Ефективність досудового розслідування як категорія нерозривно пов'язана з ефективністю кожної окремої слідчої (розшукової) дії, що складає його зміст. Як справедливо зазначає Л. М. Лобойко, ефективність слідчої (розшукової) дії визначається через її здатність забезпечити збирання доказів із дотриманням процесуальної форми та в межах встановлених строків [5, с. 158].

Ефективність слідчих (розшукових) дій перебуває у прямому зв'язку зі стандартом розумності строків кримінального провадження (стаття 6 ЄКПЛ). Слідча (розшукова) дія є ефективною у часовому вимірі, коли вона проводиться у строк, визначений законом, або невідкладно після появи підстав для її проведення. Частина 2 статті 113 КПК України встановлює, що будь-яка процесуальна дія або сукупність дій під час кримінального провадження мають бути виконані без невиправданого зволікання і в будь-якому разі не пізніше граничного строку, визначеного законом [4].

В. О. Попелюшко, аналізуючи вимоги ефективності процесуальних дій, виокремлює такі їх критерії: законність (відповідність процесуальній формі); своєчасність (проведення в межах встановлених строків або невідкладно після появи підстав); повнота (охоплення всього предмета доказування, необхідного для даної дії); мотивованість (обґрунтованість рішення про проведення дії); справедливість (відповідність результату принципу справедливого судочинства) [с. 22-27]

У контексті ефективності слідчих (розшукових) дій особливого значення набуває вимога справедливості. Справедливим має бути не лише вирок суду, а й кожна слідча (розшукова) дія та кожне процесуальне рішення слідчого. Справедливість процесуального акту слідчого безпосередньо пов'язана з вимогами мотивованості та своєчасності, а також із соціальною значущістю діяльності з прийняття рішень у кримінальному провадженні. Справедливим у цьому розумінні є і правозастосовник – слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя, суд – оскільки вони оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, їх сукупністю, керуючись законом (стаття 94 КПК України) [4].

М. А. Погорецький звертає увагу на те, що ефективність слідчих (розшукових) дій пов'язана з рівнем професійної підготовки слідчого. Слідча компетентність охоплює поведінкову модель слідчого (соціальну, реконструктивну, організаційну, засвідчувальну, комунікативну та пошукову складові), а також особистісні якості, знання, уміння і навички, що перебувають у взаємній залежності [6, с. 32-48]. Це підтверджує системний характер ефективності досудового розслідування: вона залежить не лише від якості нормативного регулювання, а й від рівня правозастосовної компетентності.

Д. П. Письменний та Л. Д. Удалова, розглядаючи питання ефективності процесуальних норм, спираються на чотирирівневу шкалу: норма є неефективною, якщо не дає позитивного ефекту або витрати від її застосування є надмірними; малоефективною – якщо дає незначний позитивний результат при значних витратах; середньоефективною – якщо забезпечує достатній позитивний результат при середніх витратах; і, нарешті, високоефективною – якщо дає значний позитивний результат при мінімальних витратах [3, с. 225]. Ця шкала може бути застосована для оцінки ефективності конкретних норм КПК України, що регулюють порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Одним із найважливіших теоретичних і практичних висновків, що випливають з аналізу практики ЄСПЛ, є розуміння ефективного досудового розслідування як необхідної умови реалізації двох фундаментальних прав особи: права на справедливий суд (стаття 6 ЄКПЛ) та права на ефективний засіб правового захисту (стаття 13 ЄКПЛ) [2].

Право на ефективний засіб правового захисту передбачає, що будь-яка особа, чиї права та свободи, гарантовані Конвенцією, порушені, повинна мати ефективний засіб їх захисту перед національним органом. Ефективне досудове розслідування є таким засобом, оскільки саме воно забезпечує: початок досудового розслідування невідкладно у разі надходження заяви або повідомлення повідомлення про кримінальне правопорушення (статті 214 КПК України); встановлення усіх обставин кримінального правопорушення; притягнення винних осіб до відповідальності; відновлення порушених прав потерпілих [4].

У цьому контексті О. В. Капліна слушно наголошує, що ефективність досудового розслідування не є самоціллю – вона підпорядкована забезпеченню права особи на справедливий суд [3, с. 33-36]. Тому будь-яке прискорення розслідування за рахунок обмеження процесуальних гарантій є помилковим підходом, що підриває саму концепцію ефективності. Натомість справжня ефективність досудового розслідування передбачає оптимальне поєднання швидкості, повноти та дотримання прав особи.

Справедливе і своєчасне досудове розслідування має відповідати стандарту розумності строків кримінального провадження (стаття 28 КПК України), а кожна особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, повинна мати можливість реалізувати принаймні такі права: бути невідкладно повідомленою про підозру та її зміст; мати достатньо часу для підготовки до захисту; ставити питання свідкам, які свідчать проти неї, та мати право на виклик і допит свідків у свою користь на тих самих умовах.

Водночас процесуальні норми і процедури прийняття рішень є своєрідними «антикорупційними стандартами», «системою внутрішньої безпеки» кримінального процесу [3, с. 101-109]. Ефективність цієї системи залежить від послідовного, несуперечливого правового регулювання усієї діяльності правозастосовників, а також від науково обґрунтованих показників, за якими оцінюється їхня діяльність при прийнятті процесуальних рішень.

На основі аналізу норм КПК України, практики ЄСПЛ та доктринальних підходів вітчизняних процесуалістів вважаємо за можливе сформулювати авторську концепцію ефективності досудового розслідування.

У вузькому розумінні *ефективність досудового розслідування* – це здатність конкретного провадження або окремої слідчої (розшукової) дії забезпечити встановлення обставин, що підлягають, у межах визначених законом строків і з дотриманням процесуальної форми.

У широкому розумінні *ефективність досудового розслідування* – це модель системи процесуальних дій і рішень учасників кримінального

провадження, здатна забезпечити реалізацію процесуальних правил і процедур при прийнятті рішень, досягнення справедливого та своєчасного результату при оптимальних витратах часу, сил і ресурсів, гарантуючи при цьому права всіх учасників провадження та відповідаючи стандартам ЄКПЛ.

Критеріями ефективності досудового розслідування є:

- швидкість – здійснення кримінального провадження у розумні строки;
- повнота та всебічність – встановлення усіх обставин, що входять до предмета доказування;
- законність – суворе дотримання процесуальної форми при проведенні слідчих (розшукових) дій і прийнятті рішень;
- справедливість – відповідність кожного процесуального акту принципу справедливого судочинства;
- мотивованість – обґрунтованість і прозорість процесуальних рішень як антикорупційний стандарт;
- результативність – спроможність провадження досягти мети – встановлення фактів і притягнення винних осіб до відповідальності або звільнення невинуватих.

Висновки. По-перше, концепція ефективності досудового розслідування є закономірним результатом еволюції поглядів на мету кримінального судочинства – від вимоги об'єктивної істини до стандарту справедливого, своєчасного та ефективного провадження. По-друге, практика ЄСПЛ виробила чіткі критерії ефективного досудового розслідування – незалежність, повноту, ретельність і своєчасність, – що є обов'язковими для врахування у вітчизняній правозастосовній практиці. По-третє, КПК України закріпив систему норм, що спрямовані на забезпечення ефективності досудового розслідування (засади розумних строків, законності, верховенства права, мотивованості рішень), однак правозастосовна практика свідчить про недостатню реалізацію цих норм.

З метою підвищення ефективності досудового розслідування доцільно одним із завдань кримінального провадження визначити «досягнення ефективного розслідування як умови реалізації права особи на справедливий суд»; розробити науково обґрунтовану систему показників оцінки ефективності діяльності слідчих, що ґрунтується на критеріях ЄСПЛ, а не на відомчих показниках «розкриття»; запровадити систему регулярного моніторингу практики ЄСПЛ щодо України з метою коригування правозастосовної діяльності органів досудового розслідування.

Література:

1. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туркало А. Р. та ін. Кримінальний процес : підруч. Харків : Право, 2013. С. 22.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Статті 2, 3, 6, 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Кримінальний процес: підручник / [М. Й. Кулик, О. Ю. Хабло, М. Я. Никоненко та ін.]; за заг. Ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського. – Київ : ЦУЛ, 2025 – 872 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 01.03.2026).

5. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підруч. Київ : Істина, 2014. С. 18–19.

6. Погорецький М. А., Старенький О. С. Повноваження слідчих органів Державного бюро розслідувань (2018) № 1 Вісник кримінального судочинства с. 32–48

7. Рішення ЄСПЛ у справі «Афанасьєв проти України» від 05.04.2005. Заява № 38722/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int.

8. Рішення ЄСПЛ у справі «Кудла проти Польщі» від 26.10.2000. Заява № 30210/96. § 157–158. URL: https://hudoc.echr.coe.int.

9. Рішення ЄСПЛ у справі «Кучерук проти України» від 06.09.2007. Заява № 2570/04. URL: https://hudoc.echr.coe.int.

10. Рішення ЄСПЛ у справі «Меріт проти України» від 30.03.2004. Заява № 66561/01. URL: https://hudoc.echr.coe.int.

11. Рішення ЄСПЛ у справі «Харченко проти України» від 10.02.2011. Заява № 40107/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int.

12. Рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» від 12.06.2008. Заява № 32092/02. URL: https://hudoc.echr.coe.int.

References:

1. Groshevyi Y. M., Tatsii V. Ya., Turkalo A. R. Ta inshi (2003) Kriminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook] Kharkiv: Pravo – Law, 2013. P. 22. (in Ukrainian)

2. Konventsiya pro zahist prav osobi ta osnovopolozhnih svobod (1950, November 4) [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms dated 1950, November 4. Articles 2, 3, 6, 13]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (in Ukrainian)

3. Kriminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook / [M. Y. Kulyk, O. Yu. Khablo, M. Ya. Nikonenko and others; in general Ed. D. P. Pysmenny, L. D. Udalova, S. S. Chernyavskyi]. Kyiv: TsUL, 2025 – 872 p. (in Ukrainian)

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012 № 4651-VI]. (2012). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/4651-17#Text (in Ukrainian).

5. Loboyko L. M. (2014) Kriminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook]. Kyiv: Istyna, 2014. P. 18–19. (in Ukrainian)

6. Pohoretskyi M.A., Starenkyi O.S. (2018) Povnovazhennya slidchih organiv Derzhavnogo byuro rozsliduvan [Powers of investigative bodies of the State Bureau of Investigations] № 1 Visnyk kriminalnogo sudochinstva – Criminal Justice Bulletin with 32–48 (in Ukrainian)

7. Rishennya ESPL u spravi «Afanasiev proti Ukraine» (2008, June 12) [Decision of the ECtHR in the case Afanasiev v. Ukraine" dated April 5, 2005. Application No. 38722/02. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int. (in Ukrainian)

8. Rishennya ESPL u spravi «Kudla proti Poland» (2000, October 26) [Decision of the ECtHR in the case "Kudla v. Poland" dated October 26, 2000. Application No. 30210/96. § 157–158]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int. (in Ukrainian)

9. Rishennya ESPL u spravi «Kucheruk proti Ukraine» (2007, September 6) [Decision of the ECtHR in the case "Kucheruk v. Ukraine" dated September 6, 2007. Application No. 2570/04]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int. (in Ukrainian)

10. Rishennya ESPL u spravi «Merit proti Ukraine» (2004, March 30) [Decision of the ECtHR in the case "Merit v. Ukraine" dated March 30, 2004. Application No. 66561/01]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int. (in Ukrainian)

11. Rishennya ESPL u spravi «Kharchenko proti Ukraine» (2011, February 10) [Decision of the ECtHR in the case "Kharchenko v. Ukraine" dated February 10, 2011. Application No. 40107/02]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int. (in Ukrainian)

12. Rishennya ESPL u spravi «Yaremenko proti Ukrainy» (2008, June 12) [Decision of the ECtHR in the case "Yaremenko v. Ukraine" dated June 12, 2008. Application No. 32092/02]. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int. (in Ukrainian)

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 341.24

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3136-3146

Зубарева Антоніна Євгенівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, https://orcid.org/0000-0003-3994-2698

ТИМЧАСОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА МЕЖІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової природи тимчасового застосування міжнародних договорів та визначенню меж реалізації цього інституту у сучасному праві міжнародних договорів. Проаналізовано положення ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, а також підходи, відображені у Керівництві з тимчасового застосування міжнародних договорів 2021 року та сучасній доктрині. Обґрунтовано, що тимчасове застосування не зводиться до технічного забезпечення дострокового застосування договору до набрання ним чинності, а становить самостійний міжнародно-правовий режим, у межах якого за наявності чітко вираженої та узгодженої згоди сторін договір уже породжує юридично обов'язкові наслідки. Встановлено, що відповідний інститут слід відмежовувати як від набрання договором чинності, так і від обов'язку не позбавляти договір його об'єкта і мети до набрання чинності, передбаченого ст. 18 Віденської конвенції 1969 року, а також від зворотної дії договору. Окрему увагу приділено підставам і формам тимчасового застосування, моменту початку такого режиму та особливостям його припинення. З'ясовано, що припинення тимчасового застосування може бути як наслідком набрання договором чинності, так і результатом повідомлення про намір не ставати його стороною або іншої домовленості сторін, а в окремих випадках певні юридичні наслідки можуть зберігатися і після його припинення. Проаналізовано співвідношення тимчасового застосування з внутрішнім правом держави та показано, що, хоча внутрішнє право не може саме по собі слугувати підставою для невиконання міжнародних зобов'язань, воно здатне впливати на межі та умови тимчасового застосування, якщо такі обмеження інкорпоровані в договірний механізм. На підставі арбітражної практики щодо Договору до Енергетичної хартії, справ акціонерів Yukos, а також практики Європейського Союзу встановлено, що ефективність тимчасового застосування залежить від чіткості договірних формулювань, узгодженості волевиявлення сторін і правової визначеності щодо початку, обсягу, припинення та наслідків такого режиму.

Ключові слова: тимчасове застосування міжнародних договорів, право міжнародних договорів, Віденська конвенція 1969 року, набрання договором чинності, припинення тимчасового застосування, внутрішнє право, міжнародно-правова відповідальність.

Antonina Zubareva Yevhenivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, https://orcid.org/0000-0003-3994-2698

PROVISIONAL APPLICATION OF INTERNATIONAL TREATIES: LEGAL NATURE AND SCOPE

Abstract. The article provides an examination of the legal nature of the provisional application of treaties and determines the limits of the operation of this institution in the contemporary law of treaties. It analyses Article 25 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, as well as the approaches reflected in the 2021 Guide to Provisional Application of Treaties and in contemporary legal scholarship. The article substantiates that provisional application cannot be reduced to a merely technical means of ensuring the early application of a treaty before its entry into force, but constitutes an autonomous international legal regime under which, provided that the parties have expressed a clear and mutual consent, the treaty already produces legally binding effects. It is established that this institution should be distinguished not only from the entry into force of a treaty, but also from the obligation not to defeat the object and purpose of a treaty prior to its entry into force under Article 18 of the 1969 Vienna Convention, as well as from the retroactive application of treaties. Particular attention is paid to the grounds and forms of provisional application, the moment at which such a regime begins, and the specific features of its termination. It is shown that the termination of provisional application may result either from the entry into force of the treaty, or from a notification of the intention not to become a party, or from another agreement of the parties, while in certain cases some legal effects may continue even after such termination. The article also analyses the relationship between provisional application and domestic law, demonstrating that although domestic law cannot in itself serve as a ground for non-performance of international obligations, it may affect the limits and conditions of provisional application where such restrictions are incorporated into the treaty mechanism. On the basis of arbitral practice concerning the Energy Charter Treaty, the Yukos shareholders cases, as well as the practice of the European Union, the article concludes that the effectiveness of provisional application depends on the clarity of treaty drafting, the coherence of the parties' consent, and legal certainty as to the commencement, scope, termination, and legal effects of this regime.

Keywords: provisional application of treaties, law of treaties, 1969 Vienna Convention, entry into force of a treaty, termination of provisional application, domestic law, international responsibility.

Постановка проблеми. Інститут тимчасового застосування міжнародних договорів посідає важливе місце у сучасному праві міжнародних договорів, оскільки дає змогу забезпечити застосування договірних положень ще до формального набрання договором чинності. Такий механізм набуває особливого

значення у тих сферах міжнародного співробітництва, де зволікання з початком виконання договірних зобов'язань може негативно вплинути на стабільність міждержавних відносин, ефективність міжнародно-правового регулювання або реалізацію спільних інтересів суб'єктів міжнародного права. Актуальність дослідження зумовлена тим, що, попри нормативне закріплення відповідного механізму, у доктрині та практиці міжнародного права й надалі залишаються дискусійними питання щодо юридичної обов'язковості тимчасового застосування, моменту початку такого режиму, обсягу прав та обов'язків держав у цей період, а також його співвідношення з внутрішньодержавними процедурами, пов'язаними з набранням договором чинності. Важливим є також з'ясування підстав і форм запровадження тимчасового застосування, особливостей його припинення та значення принципу добросовісності для належного виконання відповідних зобов'язань. Саме тому з'ясування правової природи та меж тимчасового застосування міжнародних договорів має значення як для розвитку доктрини права міжнародних договорів, так і для формування послідовних підходів до оцінки сучасної міжнародної договірної практики.

Метою статті є визначення правової природи та меж тимчасового застосування міжнародних договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти тимчасового застосування міжнародних договорів уже були предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. В українській доктрині відповідні питання досліджували, зокрема, Київець О. В., Пушняк О. В., Маринів І. І., зосереджуючись переважно на загальній характеристиці цього інституту, його темпоральному вимірі, співвідношенні з набранням договором чинності та окремих питаннях імплементації у внутрішньодержавний правопорядок. У зарубіжній літературі суттєвий внесок у розробку цієї проблематики зробили Azaria D., Chamon M., Đajić S., Quast Mertsch A., Talmon S., Binder C. і Hofbauer J. A., праці яких присвячені правовій природі тимчасового застосування, його співвідношенню з набранням договором чинності, юридичній обов'язковості такого режиму, зв'язку з внутрішнім правом держав, а також аналізу практики ЄС, державної практики та окремих арбітражних рішень. Водночас у наявних дослідженнях недостатньо комплексно висвітлено питання правової природи тимчасового застосування міжнародних договорів у частині визначення меж такого застосування, що й зумовлює доцільність зосередження цього дослідження на з'ясуванні змісту, юридичного ефекту та меж реалізації відповідного інституту у праві міжнародних договорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для з'ясування правової природи тимчасового застосування міжнародних договорів необхідно провести аналіз відповідного механізму, що передбачає розгляд не лише підстав і форм його запровадження, а й юридичного ефекту, меж реалізації та особливостей припинення, оскільки саме сукупність цих елементів дає змогу визначити місце тимчасового застосування у системі права міжнародних договорів.

Насамперед у доктрині наголошується, що тимчасове застосування слід ***відмежовувати від набрання договором чинності***, оскільки воно забезпечує застосування договірних положень ще до завершення процедур, необхідних для набрання договором чинності [1, P. 1–2]. Подібний підхід простежується і в інших дослідженнях, де наголошується, що механізм тимчасового застосування покликаний заповнити часовий проміжок між підписанням або ратифікацією договору та його остаточним набранням чинності [2, P. 340]. Ці твердження узгоджуються зі ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, яка передбачає можливість тимчасового застосування договору або його частини до набрання ним чинності [3]. Крім того, згідно з Керівництвом з тимчасового застосування міжнародних договорів (далі – Керівництво) 2021 року, тимчасове застосування договору або його частини породжує юридичний обов'язок *(«legally binding obligation»)* для сторін застосовувати відповідні положення договору, а такий договір або його частина мають виконуватися добросовісно. Порушення такого обов'язку тягне міжнародно-правову відповідальність [4, P. 2–3]. Це дає підстави розглядати тимчасове застосування не лише як попередній технічний етап договірного процесу, а як правовий режим, що має самостійне значення у системі права міжнародних договорів. Таким чином, тимчасове застосування міжнародного договору слід розглядати як особливий міжнародно-правовий режим, що поєднує відсутність формального набрання договором чинності з наявністю юридично обов'язкових зобов'язань сторін. Це зумовлює необхідність подальшого аналізу підстав і форм запровадження такого режиму, визначених як у положеннях Віденської конвенції, так і в сучасній міжнародній практиці.

Водночас тимчасове застосування міжнародного договору слід ***відмежовувати не лише від набрання ним чинності, а й від обов'язку***, передбаченого ст. 18 Віденської конвенції 1969 року, а також від зворотної дії договору. Відповідно до ст. 28 Конвенції, якщо інший намір не випливає з договору або не встановлений іншим чином, його положення не є обов'язковими щодо дій, фактів чи ситуацій, які мали місце до набрання ним чинності для відповідного учасника [3]. Як випливає з доктринального підходу Azaria D., обов'язок за ст. 18 Конвенції має самостійний і обмежений характер, оскільки зводиться до заборони вчинення дій, що позбавляють договір його об'єкта і мети, тоді як тимчасове застосування виникає лише за домовленістю сторін і породжує обов'язок застосовувати договір на тимчасовій основі [1, P. 23–24; 3]. Тимчасове застосування також ***не тотожне зворотній дії договору***, адже не поширює його дію на минулі факти, а забезпечує застосування договірних положень до теперішніх і майбутніх фактів ще до формального набрання договором чинності [1, P. 24]. У цьому ж контексті Binder C. та Hofbauer J. A. слушно підкреслюють, що ст. 18 і ст. 25 Віденської конвенції є двома окремими відхиленнями від загального правила, за яким договір породжує юридичні наслідки лише після набрання ним чинності, причому ст. 18 не спрямована на дострокове

застосування договірних положень і не означає зворотної дії договору [5, P. 17]. Отже, тимчасове застосування не є ані формою попередньої охорони об'єкта і мети договору, ані проявом його зворотної дії, а становить самостійний правовий механізм дострокового застосування договірних положень на юридично обов'язковій основі.

Відповідно до ст. 25(1) Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, тимчасове застосування договору або його частини можливе за наявності згоди відповідних держав, що може бути виражена у двох основних формах: якщо це прямо передбачено самим договором або якщо держави домовилися про це іншим чином [3]. Крім того, у науці також підкреслюється, що ст. 25 Віденської конвенції виходить із необхідності ***прямо вираженої згоди сторін на тимчасове застосування договору*** [2, P. 340]. Такий підхід отримав подальший розвиток у Керівництві 2021 року, де уточнюється, що відповідна згода може бути оформлена не лише у тексті договору, але й через окрему угоду чи інші форми узгодженого волевиявлення сторін, включаючи резолюцію, рішення чи інший акт, прийнятий міжнародною організацією або на міжурядовій конференції відповідно до правил такої організації чи конференції, що відображає угоду відповідних держав або міжнародних організацій, а також у формі декларації держави або міжнародної організації, яка прийнята іншими відповідними державами або міжнародними організаціями [4, P. 2]. Водночас у доктрині обґрунтовується, що одностороння декларація не становить самостійного джерела тимчасового застосування міжнародного договору, але може виступати формою реалізації раніше погодженого сторонами механізму його запровадження [1, P. 13–14]. Отже, тимчасове застосування не виникає автоматично, а ґрунтується на чітко вираженій та узгодженій згоді сторін, яка слугує підставою як для самого такого застосування, так і для окреслення його меж.

Важливим елементом правового режиму тимчасового застосування міжнародного договору є ***визначення моменту початку такого застосування***. Як випливає з положень ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року та Керівництва 2021 року, тимчасове застосування договору або його частини починається з дати та за умов, передбачених самим договором або погоджених сторонами іншим чином [3; 4, P. 2]. У доктрині також підкреслюється, що тимчасове застосування ґрунтується на окремій міжнародній домовленості сторін, яка має самостійне значення щодо основного договору. Зокрема, зазначається, що така домовленість становить окрему *(«secondary»)* міжнародну угоду, яка після досягнення згоди породжує обов'язок застосовувати договір на тимчасовій основі [1, P. 7–8]. Це свідчить про те, що момент початку тимчасового застосування визначається узгодженим волевиявленням сторін, закріпленим у договорі або в іншій домовленості.

Однією з ключових характеристик тимчасового застосування міжнародного договору є його ***обмеженість у часі***, що зумовлює необхідність визначення

підстав і механізмів його припинення. Положення ст. 25 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року та Керівництва 2021 року дають змогу окреслити основні засади припинення тимчасового застосування договору [3; 4, P. 3]. Відповідно до Керівництва 2021 року, тимчасове застосування припиняється, передусім, із набранням договором чинності між відповідними сторонами [4, P. 3]. Це є логічним наслідком того, що тимчасове застосування виконує функцію проміжного правового режиму до набрання договором чинності, що у доктрині характеризується як механізм, спрямований на подолання часової прогалини між погодженням договору та його остаточним набранням чинності [2, P. 340]. Отже, припинення тимчасового застосування виявляє функціональну залежність цього режиму від подальшої долі самого договору, насамперед у зв'язку з набранням ним чинності, що зумовлює необхідність окремого аналізу й інших підстав його припинення.

Разом із тим, ***припинення тимчасового застосування можливе і до набрання договором чинності***. Зокрема, відповідно до ст. 25(2) Віденської конвенції 1969 року, якщо держава повідомляє інші держави, між якими договір застосовується тимчасово, про свій намір не ставати його стороною, тимчасове застосування щодо неї припиняється [3]. Ця можливість відображає консенсуальний характер самого інституту тимчасового застосування. Такий підхід підтверджується і в праці Azaria D., яка підкреслює, що застосування договору до набрання ним чинності ґрунтується на окремій згоді держав [1, P. 7]. Крім того, як випливає з Керівництва 2021 року, сторони можуть передбачити інший режим припинення тимчасового застосування у самому договорі або погодити його окремо, оскільки відповідні положення прямо допускають відступ від загального правила *(«unless the treaty otherwise provides or it is otherwise agreed»*) [4, P. 3]. Таким чином, припинення тимчасового застосування значною мірою визначається волею сторін і умовами погодженого ними правового режиму.

Особливу складність у теоретичному та практичному вимірі становить питання ***співвідношення тимчасового застосування міжнародного договору з внутрішнім правом держави***. Держава не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на підставу для невиконання міжнародного договору. Хоча це прямо закріплено у ст. 27 Віденської конвенції [3], у контексті тимчасового застосування це правило набуває специфічного значення, оскільки застосування договору відбувається ще до завершення внутрішньодержавних процедур ратифікації. Як підкреслює Azaria D., тимчасове застосування дозволяє відокремити момент фактичного застосування договору від моменту набрання ним чинності [1, P. 1–2]. Водночас така конструкція може вступати у напруження з конституційними вимогами держав щодо надання згоди на обов'язковість договору [1, P. 23–24]. У цьому контексті важливим є підхід, обґрунтований Đajić S., відповідно до якого внутрішнє право відіграє більш вагому роль у сфері тимчасового застосування, ніж у сфері виконання міжнародних договорів. Зокрема, авторка зазначає, що тимчасове застосування тісно пов'язане з

внутрішніми процедурами надання згоди на обов'язковість договору, а відмова у ратифікації, зокрема з підстав невідповідності положень договору внутрішньому праву, може призвести до припинення такого застосування [2, P. 345–347]. Крім того, у договірній практиці поширеним є включення положень, які пов'язують тимчасове застосування з його сумісністю з внутрішнім правом держави [2, P. 346]. Таким чином, хоча міжнародне право загалом виключає можливість посилання на внутрішнє право як підставу невиконання договору, у випадку тимчасового застосування внутрішньодержавні обмеження можуть бути інкорпоровані у сам механізм такого застосування та впливати на його межі та умови.

Як слушно зауважує Chamon M., через недостатню юридичну визначеність ст. 25 Віденської конвенції 1969 року уточнення та тлумачення її змісту у багатьох аспектах значною мірою було залишено арбітражній практиці [6, P. 885]. Практика застосування Договору до Енергетичної хартії також підтверджує значення умови сумісності *(«compatibility clause»)* у визначенні меж тимчасового застосування [2, P. 355–357]. Як показує аналіз справи *Kardassopoulos v. Georgia,* арбітражний трибунал виходив із того, що положення ст. 45 Договору до Енергетичної хартії щодо несумісності тимчасового застосування з внутрішнім правом не усувають автоматично міжнародних зобов'язань держави, а потребують окремого тлумачення і перевірки в кожному конкретному випадку. При цьому трибунал відмежував право держави посилатися на несумісність тимчасового застосування з її внутрішнім правом від механізму подання спеціальної декларації про неприйнятність такого застосування, що свідчить про відсутність автоматизму у звільненні держави від зобов'язань за договором [2, P. 355–357]. Такий підхід узгоджується зі ст. 25 Віденської конвенції 1969 року, яка допускає тимчасове застосування договору на підставі його власних положень або іншої домовленості сторін [3], а також зі ст. 27 Конвенції, відповідно до якої держава не може посилатися на норми свого внутрішнього права як на підставу невиконання міжнародних зобов'язань [3]. У сукупності з положеннями Керівництва 2021 року це дає підстави стверджувати, що внутрішнє право саме по собі не усуває зобов'язань, які виникли внаслідок тимчасового застосування, однак сторони можуть передбачити у договорі або в іншій домовленості спеціальні умови, які визначатимуть межі такого застосування [4, P. 3–4]. Саме тому умова сумісності *(«compatibility clause»)* у відповідній арбітражній практиці виконує не функцію автоматичного виключення тимчасового застосування, а слугує механізмом визначення меж допустимості міжнародного зобов'язання у доратифікаційний період.

Подібний підхід простежується і у справах акціонерів *Yukos проти Росії,* де, як зазначає Đajić S., головним стало питання, чи може тимчасове застосування Договору до Енергетичної хартії, підписаного, але не ратифікованого Росією, слугувати підставою для арбітражної юрисдикції та виникнення для держави відповідних міжнародно-правових наслідків [2, P. 358]. При цьому

арбітражний трибунал не обмежився загальним визнанням юридичного ефекту тимчасового застосування, а перейшов до окремої перевірки його сумісності з внутрішнім правом Росії [2, P. 359]. Важливо, що в межах цього аналізу трибунал поставив попереднє питання про те, чи має така сумісність оцінюватися щодо договору в цілому чи щодо його окремих положень, і обрав підхід *«all-or-nothing»*, відкинувши поетапний підхід *(«piecemeal approach»)* з міркувань прозорості, правової визначеності та недопущення надмірної дискреції держави при виконанні договору на тимчасовій основі [2, P. 359]. Більше того, трибунал фактично звів перевірку не до сумісності окремих положень Енергетичної хартії з національним правом, а до встановлення того, чи є сам принцип тимчасового застосування як такий несумісним із конституцією, законами чи підзаконними актами Росії [2, P. 359]. Таким чином, практика у справах акціонерів Yukos засвідчила, що умова сумісності («*compatibility clause*») потребує не формального, а змістовного тлумачення, у межах якого вирішальним є не стільки окрема колізія певного положення договору з внутрішнім правом, скільки допустимість самого режиму тимчасового застосування у національному правопорядку держави.

Окремої уваги потребує питання про те, чи ***вичерпуються правові наслідки тимчасового застосування моментом його припинення***. Як показує аналіз справ акціонерів Yukos, навіть після припинення тимчасового застосування окремі договірні наслідки можуть зберігатися, якщо це прямо передбачено самим договором. Зокрема, Rydberg A. та Fitzmaurice M. звертають увагу на те, що в цій справі постало питання, чи може 20-річне застереження *(«sunset clause»)* Договору до Енергетичної хартії поширюватися на державу, яка не ратифікувала договір, а лише тимчасово його застосовувала, і арбітражний трибунал відповів на це питання ствердно [7, P. 23–24]. Подібний підхід узгоджується і з позицією Azaria D., яка підкреслює, що застереження («sunset clauses»), пов’язані з режимом тимчасового застосування, не можуть вважатися автоматично припиненими внаслідок повідомлення про намір не ставати стороною договору, оскільки їх призначення полягає саме у збереженні певних правових наслідків після припинення [1, P. 40–41, 45]. Це свідчить про те, що припинення тимчасового застосування не завжди означає повне припинення всіх юридичних ефектів, які виникли на його підставі.

Показовим прикладом у практиці Європейського Союзу є *тимчасове застосування Угоди про асоціацію між ЄС та Україною*. Як зазначає Van Elsuwege P., нормативною основою такого режиму виступили не лише положення самої Угоди, зокрема ст. 486 [8], а й ст. 218(5) ДФЄС [9]. Ця норма в правопорядку ЄС пов’язує тимчасове застосування міжнародної угоди з прийняттям відповідного рішення Ради, що простежується і в практиці застосування Угоди про асоціацію з Україною [10, P. 4]. На підставі ст. 218(5) ДФЄС були ухвалені Рішення Ради 2014/295/EU [11] та 2014/668/EU [12] про підписання і тимчасове застосування окремих частин Угоди про асоціацію з

Україною [10, P. 4]. Водночас, як випливає з підходу Chamon M., у сфері змішаних угод обсяг тимчасового застосування може визначатися також межами компетенції Союзу [6, P. 899–900]. Це означає, що такий обсяг фактично залежить від внутрішнього розподілу повноважень у межах ЄС, що узгоджується з підходом, за яким межі зовнішньої дії Союзу можуть визначатися також обсягом його внутрішньо реалізованої компетенції [9]. Це свідчить про те, що у практиці ЄС тимчасове застосування виконує не лише функцію забезпечення дострокового застосування міжнародного договору, а й функцію узгодження зовнішніх договірних зобов'язань із внутрішньою системою компетенцій та процедурного оформлення.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що тимчасове застосування міжнародного договору є самостійним міжнародно-правовим режимом, у межах якого договір, не набравши чинності формально, вже породжує юридично обов'язкові зобов'язання для сторін на підставі їхньої чітко вираженої згоди. Його слід відмежовувати не лише від набрання договором чинності, а й від обов'язку, передбаченого ст. 18 Віденської конвенції 1969 року, а також від зворотної дії договору. Межі такого режиму визначаються змістом договірних положень, окремою домовленістю сторін, а також умовами врахування внутрішньодержавних обмежень у механізмі тимчасового застосування. Арбітражна практика щодо Договору до Енергетичної хартії, справи акціонерів Yukos і практика Європейського Союзу підтверджують, що тимчасове застосування є гнучким і самостійним інструментом міжнародно-правового регулювання, ефективність якого залежить від чіткості договірних формулювань, узгодженості волевиявлення сторін і визначеності меж його реалізації та припинення. Саме тому належне нормативне оформлення тимчасового застосування має ключове значення для забезпечення правової визначеності у договірних відносинах до набрання договором чинності.

Література

1. Azaria D. Provisional Application of Treaties. In: Hollis D. (ed.) *Oxford Guide to Treaties. Oxford : Oxford University Press*, 2020. P. 229–257. Accepted version available at UCL Discovery. URL: https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10083129/ (date of access: 01.04.2026). DOI: https://doi.org/10.1093/law/9780198848349.003.0011

2. Đajić S. Provisional Application of Treaties - Critical Assessment of the Rule and International Investment Awards. *Harmonisation of Serbian and Hungarian Law with the European Union Law*, Vol. II. Publisher: University of Novi Sad, Publishing Centre of the Law Faculty. 2019. P. 339–362. URL : https://www.researchgate.net/publication/338197638_Provisional_Application_of_Treaties_-_Critical_Assessment_of_the_Rule_and_International_Arbitral_Awards

3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція; ООН від 23.05.1969. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_118 (дата звернення: 01.04.2026).

4. Guide to Provisional Application of Treaties. *International Law Commission*. 2021. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/1_12_2021.pdf (date of access: 01.04.2026).

5. Binder C., Hofbauer J. A. The temporal scope of application of investment treaties and the effects on general international law. *Investment Law as a Motor of Legal Development: Assessing Radiating Effects in General International Law* / ed. by S. Schill, C. Tams, R. Hoffmann. Edward Elgar Publishing, 2022. Electronic copy available at SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3829192 (date of access: 01.04.2026). DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.3829192

6. Chamon M. Provisional Application of Treaties: The EU's Contribution to the Development of International Law. *European Journal of International Law*. 2020. Vol. 31. No. 3. P. 883–915. DOI: https://doi.org/10.1093/ejil/chaa061

7. Rydberg A., Fitzmaurice M. Legal Questions Concerning the Temporal Application of Treaties in International Investment Arbitration Cases. *The Vienna Convention on the Law of Treaties in Investor-State Disputes: History, Evolution and Future* / ed. by E. Shirlow, K. N. Gore. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2022. Electronic copy available at SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4113728 (date of access: 01.04.2026).

8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода; Україна від 27.06.2014. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011 (дата звернення: 01.04.2026).

9. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. OJ C 326. P. 47–390. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT (date of access: 01.04.2026).

10. Van Elsuwege P. The ratification saga of the EU-Ukraine Association Agreement: Some lessons for the practice of mixed agreements. In: Lorenzmeier S., Petrov R., Vedder C. (eds.) *Contemporary Issues of EU External Relations Law: From Shared Competences to Shared Values*. Springer, 2021. PDF available at Ghent University Academic Bibliography. URL: https://biblio.ugent.be/publication/8690973 (date of access: 01.04.2026).

11. Council Decision 2014/295/EU of 17 March 2014 on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, as regards the Preamble, Article 1, and Titles I, II and VII thereof. *Official Journal of the European Union*. 2014. OJ L 161. P. 1–2. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2014/295/oj/eng (date of access: 01.04.2026).

12. Council Decision 2014/668/EU of 23 June 2014 on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, as regards Title III (with the exception of the provisions relating to the treatment of third-country nationals legally employed as workers in the territory of the other Party) and Titles IV, V, VI and VII thereof, as well as the related Annexes and Protocols. *Official Journal of the European Union*. 2014. OJ L 278. P. 1–3. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2014/668/oj/eng (date of access: 01.04.2026).

References

1. Azaria, D. (2020). Provisional application of treaties. In D. Hollis (Ed.), *The Oxford guide to treaties* (pp. 229–257). *Oxford University Press.* Accepted manuscript, UCL Discovery. https://doi.org/10.1093/law/9780198848349.003.0011

2. Đajić, S. (2019). Provisional application of treaties: Critical assessment of the rule and international investment awards. *Harmonisation of Serbian and Hungarian Law with the European Union Law* (Vol. 2, pp. 339–362). University of Novi Sad, Publishing Centre of the Law Faculty.

https://www.researchgate.net/publication/338197638_Provisional_Application_of_Treaties_-_Critical_Assessment_of_the_Rule_and_International_Arbitral_Awards

3. Videnska konventsiia pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv [Vienna Convention on the Law of Treaties]. (1969, May 23). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/995_118 [in Ukrainian].

4. International Law Commission (2021). *Guide to provisional application of treaties*. United Nations. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/1_12_2021.pdf

5. Binder, C., & Hofbauer, J. A. (2022). The temporal scope of application of investment treaties and the effects on general international law. In S. Schill, C. Tams, & R. Hoffmann (Eds.), *Investment law as a motor of legal development: Assessing radiating effects in general international law*. Edward Elgar Publishing. SSRN. https://doi.org/10.2139/ssrn.3829192

6. Chamon, M. (2020). Provisional application of treaties: The EU's contribution to the development of international law. *European Journal of International Law*, 31(3), 883–915. https://doi.org/10.1093/ejil/chaa061

7. Rydberg, A., & Fitzmaurice, M. (2022). Legal questions concerning the temporal application of treaties in international investment arbitration cases. In E. Shirlow & K. N. Gore (Eds.), *The Vienna Convention on the Law of Treaties in investor-state disputes: History, evolution and future*. Kluwer Law International. SSRN. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4113728

8. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part]. (2014, June 27). *Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011 [in Ukrainian].

9. European Union. (2012). Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 326, 47–390. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E/TXT

10. Van Elsuwege, P. (2021). The ratification saga of the EU-Ukraine Association Agreement: Some lessons for the practice of mixed agreements. In S. Lorenzmeier, R. Petrov, & C. Vedder (Eds.), *Contemporary issues of EU external relations law: From shared competences to shared values*. Springer. Ghent University Academic Bibliography. https://biblio.ugent.be/publication/8690973

11. Council of the European Union. (2014, March 17). *Council Decision 2014/295/EU on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, as regards the Preamble, Article 1, and Titles I, II and VII thereof*. *Official Journal of the European Union, L 161*, 1–2. https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2014/295/oj/eng

12. Council of the European Union. (2014, June 23). *Council Decision 2014/668/EU on the signing, on behalf of the European Union, and provisional application of the Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, as regards Title III (with the exception of the provisions relating to the treatment of third-country nationals legally employed as workers in the territory of the other Party) and Titles IV, V, VI and VII thereof, as well as the related Annexes and Protocols*. *Official Journal of the European Union, L 278*, 1–3. https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2014/668/oj/en

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 343.123.1:341.231.14

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3147-3156

Ільницький Михайло Миколайович аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, https://orcid.org/0009-0006-3289-8523

ДОТРИМАННЯ РОЗУМНИХ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА СТАНДАРТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті досліджено процесуальні строки досудового розслідування як фундаментальний інститут кримінального процесуального права України. Встановлено, що процесуальні строки є невід'ємною складовою механізму кримінального процесуального регулювання і виконують чотири ключові функції: забезпечують динаміку процесуальної діяльності, упорядковують її, гарантують досягнення мети кримінального провадження та регулюють процесуальні правовідносини. Розглянуто основні доктринальні підходи до визначення поняття процесуальних строків у працях вітчизняних учених-процесуалістів і обґрунтовано авторське визначення поняття «строк досудового розслідування» як самостійної процесуальної категорії, що потребує розмежування від суміжних часових понять у кримінальному процесі.

На підставі аналізу ч. 1 ст. 113, ст. 219, 28, 214, 181, 197, 211, 220, 223 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) розкрито систему граничних строків на стадії досудового розслідування, зокрема строки затримання особи, тримання під вартою та домашнього арешту, строки реєстрації відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також строки завершення досудового розслідування залежно від категорії кримінального правопорушення. Окремо висвітлено значення строків як юридичних фактів, із настанням або спливом яких пов'язане виникнення, зміна або припинення процесуальних прав та обов'язків учасників кримінального провадження.

Виявлено дворівневу природу причин порушення процесуальних строків: на рівні досудового розслідування – неналежна організація роботи слідчих, тривале проведення експертиз, відсутність міжвідомчої взаємодії; на рівні судового розгляду – надмірне навантаження на суддів, складність проваджень, неявка учасників.

Акцентовано увагу на засаді розумних строків (ст. 28 КПК України) у світлі практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Констатовано суттєву прогалину – відсутність у КПК України механізму оскарження порушення розумних строків суддею та компенсації завданої шкоди. Охарактеризовано процесуальні та організаційні засоби забезпечення строків.

Ключові слова: досудове розслідування, ефективність, завдання кримінального провадження, засади кримінального провадження, кримінальне провадження, слідчий, слідчий суддя, процесуальні строки.

Ilnytskyi Mykhailo Mykolaiovych postgraduate student of the Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0009-0006-3289-8523

TERMS OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION AS A MEANS OF LEGAL REGULATION OF CRIMINAL PROCEDURAL ACTIVITIES

Abstract. The article examines the procedural terms of the pre-trial investigation as a fundamental institution of the criminal procedural law of Ukraine. It was established that procedural terms are an integral part of the mechanism of criminal procedural regulation and perform four key functions: they ensure the dynamics of procedural activity, organize it, guarantee the achievement of the goal of criminal proceedings and regulate procedural legal relations.

The main doctrinal approaches to the definition of the concept of procedural terms in the works of domestic procedural scientists are considered and the author's definition of the concept of «pretrial investigation terms» as an independent procedural category that needs to be distinguished from related time concepts in the criminal process is substantiated.

Based on the analysis of Part 1 of Art. 113, Art. 219, 28, 214, 181, 197, 211, 220, 223 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the system of time limits at the stage of pre-trial investigation is disclosed, in particular, the terms of detention of a person, detention and house arrest, the terms of registration of information in the Unified register of pre-trial investigations, as well as the terms of completion of pre-trial investigation depending on the category of criminal offense. The importance of time periods as legal facts, with the onset or expiration of which is associated with the emergence, change or termination of procedural rights and obligations of participants in criminal proceedings, is highlighted separately.

The two-level nature of the reasons for violation of procedural terms was revealed: at the level of pre-trial investigation - improper organization of the work of investigators, long-term examination, lack of interdepartmental interaction; at the level of court proceedings – excessive workload on judges, complexity of proceedings, non-appearance of participants.

Attention is focused on the principle of reasonable terms (Article 28 of the Criminal Code of Ukraine) in the light of the practice of the European Court of Human Rights. A significant gap was identified – the lack of a mechanism for appealing the violation of reasonable terms by the judge and compensation for the damage caused in the Criminal Procedure Code of Ukraine. The procedural and organizational means of ensuring deadlines are characterized.

Keywords: pre-trial investigation, efficiency, tasks of criminal proceedings, principles of criminal proceedings, criminal proceedings, investigator, investigating judge, procedural terms.

Постановка проблеми. Ефективність кримінального провадження в сучасних умовах значною мірою визначається належним правовим регулюванням процесуальних строків – одного з фундаментальних інститутів кримінального процесуального права. Процесуальні строки є невід'ємною складовою механізму кримінального процесуального регулювання та кримінальної процесуальної форми, оскільки вони стосуються всіх стадій кримінального провадження й визначають тривалість розслідування, судового розгляду, а також порядок здійснення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень [8, с. 158].

Кримінальне процесуальне відносини виникають у зв'язку з учиненням кримінального правопорушення та охоплюють конфлікт між особою, що його вчинила, та державою, суспільством або потерпілою особою. Потреба у вирішенні цього конфлікту пов'язана з нейтралізацією можливих негативних наслідків злочинності, що виражається у своєчасному притягненні винного до кримінальної відповідальності та відновленні порушених прав потерпілих. Саме часова складова кримінального провадження – строки – визначає, наскільки своєчасним і справедливим буде таке вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань строків досудового розслідування, їх впливу на його ефективність та забезпечення виконання завдань кримінального провадження щодо здійснення швидкого розслідування кримінальних правопорушень займалися такі відомі науковці, як Ю. П. Аленін, К. Г. Горелкіна, С. І. Заїка, О. В. Капліна, Т. Л. Корепанова, В. Г. Клочков, Л. М. Лобойко, С. С. Максимовська, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, В. О. Попелюшко, В. В. Рогальська, В. В. Рожнова, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, С. Б. Фомін, Г. В. Юркова та інші.

Мета статті полягає у дослідженні правової природи строків досудового розслідування, як самостійного правового інституту, системи засобів забезпечення дотримання строків у кримінальному провадженні та визначення причин порушення засади розумності строків, з урахування стандартів Європейського суду з прав людини.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 113 КПК України процесуальні строки – це встановлені законом, прокурором, слідчим суддею або судом проміжки часу, у межах яких учасники кримінального провадження зобов'язані (мають право) приймати процесуальні рішення або вчиняти процесуальні дії [7]. Водночас слід зазначити, що наведене законо-давче визначення охоплює лише частину часових періодів у кримінальному процесі, адже поряд зі строками існують певні часові проміжки, що не можуть бути зведені до поняття строку в його класичному розумінні.

У правовій науці склалися різні підходи до визначення змісту процесуальних строків. Так, В. М. Жуковський поділяє часові періоди у кримінальному процесі на строки і проміжки часу, які не є строками [с 113-118]. Відповідно, процесуальні строки формально визначені – вони обчислюються годинами, днями та місяцями й не можуть перевищувати певного проміжку часу, визначеного законом для вчинення дії або прийняття рішення.

Вітчизняні процесуалісти розглядають процесуальні строки як різновид гарантій прав особи й правосуддя, елемент процесуальної форми, елемент механізму кримінального процесуального регулювання. Погоджуємось із позицією К. Г. Горелкіної, яка застерігає: «Якщо процесуальними строками вважати всі тимчасові протяжності в кримінальному процесі, то це призведе до змішання таких тимчасових зв'язків і відносин, як тривалість, послідовність й одночасність, з одного боку, і такого явища, як строк, з іншого» [6, с. 341-346].

У теорії кримінального процесу кримінальні процесуальні гарантії прийнято поділяти на процесуальні гарантії кримінального судочинства та гарантії прав особистості. Проте, як слушно зауважує Л. Д. Удалова, такий розподіл не є цілком коректним, адже будь-яка гарантія прав особи є одночасно гарантією правосуддя, оскільки кінцевою метою кримінального судочинства є дотримання прав особи [6, с. 111-118]. Вважаємо, що в сучасному кримінальному процесі підвищеною є увага саме до прав особи, а закріплення в ст. 2 КПК України завдань кримінального провадження – захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників – засвідчує певну умовність такого поділу.

Аналізуючи основні підходи до трактування процесуальних строків, слід констатувати, що вони є відображенням головних властивостей кримінальної процесуальної діяльності. Як елемент процесуальної форми строк використовують для її впорядкування, а суворе й неухильне дотримання встановлених законом строків гарантує досягнення завдання кримінального провадження [1, с. 118]. Отже, особливості процесуальних строків полягають у тому, що вони:

- забезпечують динаміку процесуальної діяльності;
- упорядковують процесуальну діяльність;
- гарантують досягнення мети кримінального провадження;
- регулюють процесуальні правовідносини.

Визначення поняття «строк досудового розслідування» потребує розмежування від суміжних категорій. Строк досудового розслідування – це встановлений нормами КПК України або відповідно до його положень уповноваженими суб'єктами органів досудового розслідування, прокурором та судом проміжок часу, що обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення

про закриття кримінального провадження [7]. В цей період здійснюються процесуальні дії, встановлені законом, та приймаються процесуальні рішення для забезпечення своєчасного вирішення кримінально-правового конфлікту й досягнення завдань кримінального провадження.

Частина 3 ст. 219 КПК України визначає, що з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування має бути закінчено: протягом двох місяців – у разі підозри у вчиненні злочину; протягом сімдесяти двох годин, двадцяти діб та одного місяця – у разі повідомлення про підозру у вчиненні кримінального проступку (залежно від визнання чи не визнання своєї вини підозрюваним, його віку та складності провадження) [7].

Загальний строк досудового розслідування, згідно з ч. 4 ст. 219 КПК України, не може перевищувати: одного місяця з дня повідомлення особі про підозру в учиненні кримінального проступку; шести місяців – щодо нетяжкого злочину; дванадцяти місяців — щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину [7].

Важливою гарантією своєчасності є вимога ч. 1 ст. 214 КПК України: слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше двадцяти чотирьох годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язані внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування [7].

На стадії досудового розслідування також закріплено жорсткі строки щодо заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема:

- ч. 1 ст. 211 КПК України — строк затримання особи без ухвали слідчого судді не може перевищувати сімдесяти двох годин;
- ч. 6 ст. 181 КПК України — строк дії ухвали про тримання особи під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців; сукупний строк під домашнім арештом під час досудового розслідування — шести місяців;
- ч. 3 ст. 197 КПК України — сукупний строк тримання під вартою не повинен перевищувати шести місяців (щодо нетяжких злочинів) та дванадцяти місяців (щодо тяжких або особливо тяжких);
- ч. 1 ст. 220 КПК України — клопотання сторони захисту, потерпілого про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути не більше ніж протягом трьох днів [7].

Принципово важливою процесуальною гарантією швидкого розслідування є засада розумних строків, закріплена в ст. 28 КПК України. Під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або сукупність дій мають бути виконані без невиправданого зволікання, що передбачено і ч. 2 ст. 113 КПК України [7]. Таку вимогу підтверджує й практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), судді якого визначили: «негайно не означає, що це має відбутися миттєво, але означає, що це має відбутися якомога швидше, з урахуванням місця, часу й обставин у кожній справі» [14].

Звертаємо увагу, що ч. 8 ст. 223 КПК України передбачає принципову заборону: слідчі (розшукові) дії не можуть проводитись після закінчення строків досудового розслідування, крім проведення їх за дорученням суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 цього Кодексу [7]. Це положення є важливою гарантією проти безпідставного затягування розслідування.

Незважаючи на законодавчу визначеність строків, на практиці тривалість розслідування залишається системною проблемою. Аналіз причин порушення процесуальних строків дозволяє встановити їх дворівневу природу. На рівні досудового розслідування основними причинами є:

- несвоєчасне та неналежне проведення обшуків і тимчасового вилучення майна;
- тривале проведення судових експертиз, що нерідко виходить за межі строків, визначених Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз [4];
- створення неповних слідчо-оперативних груп;
- неналежний контроль з боку керівників органів досудового розслідування;
- відсутність взаємодії між органами досудового розслідування та іншими органами під час розслідування кримінальних правопорушень;
- неналежне оформлення процесуальних документів, що призводить до необхідності повторного проведення слідчих (розшукових) дій.

На рівні судового розгляду причинами порушення строків є: надмірне навантаження на суддів; несвоєчасне отримання відповідей на запити та судові доручення; складність і багатоепізодність кримінальних проваджень; незадовільна організація судового процесу; необґрунтовано тривалі перерви між засіданнями; неявка прокурорів, адвокатів та інших учасників [6, с. 298-301].

Примітно, що ще у 1958 році В. А. Стремовський здійснив аналіз слідчої практики та визначив причини затягування розслідування – неправильну організацію роботи слідчих, відсутність планування, безпідставне затягування часу з проведенням окремих слідчих дій тощо [9, с. 99-103]. Актуальність цих причин і сьогодні свідчить про системність наявних проблем і невирішеність базових питань організації кримінального провадження протягом десятиліть.

Для забезпечення дотримання процесуальних строків чинний КПК України передбачає систему процесуальних засобів. Одним із ключових є нормативне закріплення граничних термінів проведення досудового розслідування та окремих процесуальних дій. Недотримання граничних строків тягне за собою: визнання доказів недопустимими; неможливість вчинення певних слідчих (розшукових) дій; звільнення підозрюваного, обвинуваченого з-під варти або домашнього арешту; зняття підозри.

Водночас поряд із процесуальними засобами вагому роль відіграють організаційні засоби забезпечення строків. Відповідно до ч. 2 ст. 39 КПК України керівник органу досудового розслідування уповноважений визначати слідчого,

відсторонювати його від провадження за неефективного досудового розслідування, давати письмові вказівки, ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування та вживати заходів щодо усунення порушень законодавства. Наказ МВС України від 6 липня 2017 року № 570 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» визначає, що до повноважень начальника слідчого відділу відноситься здійснення контролю за дотриманням процесуальних строків у кримінальних провадженнях [11].

Ефективна організаційна робота керівника прокуратури також забезпечує дотримання процесуальних строків. Відповідно до ч. 1 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» письмові вказівки прокурора органам досудового розслідування є обов'язковими й підлягають негайному виконанню [12]. На рівні судової системи ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» гарантує кожному захист його прав у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом [13].

Україна залишається одним із лідерів серед країн-членів Ради Європи за кількістю скарг, що знаходяться на розгляді ЄСПЛ, а надмірна тривалість кримінальних проваджень посідає серед них визначальне місце. Зокрема, у справі «Кудла проти Польщі» від 26 жовтня 2000 року ЄСПЛ сформулював принцип, згідно з яким національний суд зобов'язаний гарантувати впровадження окремої судової процедури як ефективного засобу правового захисту в разі подання скарги на тривалий розгляд справи. У цьому контексті ч. 6 ст. 28 КПК України закріплює право підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого звернутися до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням про здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у коротші строки [15].

Водночас КПК України не передбачає механізму оскарження недотримання розумних строків суддею, а також компенсації шкоди, завданої внаслідок порушення розумних строків посадовими особами, що є суттєвою прогалиною. Як справедливо зауважує О. Б. Комарницька, оскарження недотримання розумних строків теоретично можливе і до суду, проте судових рішень з цього приводу на практиці досі не існує [5, с. 45].

Висновки. Процесуальні строки є необхідним організаційним заходом, що сприяє забезпеченню швидкого досудового розслідування й судового розгляду та є гарантією захисту конституційних прав і свобод учасників кримінального провадження. У кримінальному процесі існують процесуальні (нормативне закріплення граничних строків; засада розумності строків; заборона проведення слідчих (розшукових) дій після закінчення строків досудового розслідування) та організаційні засоби забезпечення строків (організаційна робота керівників органів досудового розслідування, прокуратури, суду; організація власної роботи слідчим, дізнавачем, прокурором, суддею).

Підсумовуючи викладене, можна виділити три взаємопов’язані групи причин затягування досудового розслідування.

Перша, організаційно-управлінські причини – неефективне процесуальне керівництво з боку прокурора, безпідставна передача проваджень від одного слідчого до іншого, що породжує безвідповідальність і знеособленість; друга, процесуальні причини –відсутність або неналежне планування слідчих (розшукових) дій, проведення їх по черзі замість одночасного, невиправдані перерви між окремими слідчими (розшуковими) діями, а також фактичне зупинення розслідування в очікуванні результатів експертизи, хоча провадження інших дій у цей час було цілком можливим; третя, професійно-кваліфікаційні – недостатня підготовка слідчих до проведення конкретних слідчих (розшукових) дій, невміння чітко формулювати питання для експертів, що зумовлює призначення повторних експертиз, незадовільне оформлення матеріалів, що направляються на дослідження, а також прояви однобічності, упередженості та поверховості під час розслідування.

Література:

1. Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туркало А. Р. та ін. Кримінальний процес : підруч. Харків : Право, 2013. С. 118.

2. Жуковський В. М. Процесуальні строки в кримінальному судочинстві України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 212 с.

3. Заїка С.О. Проблеми недотримання строків кримінального провадження. 2023. С. 97-100. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=list_works&hl=uk&hl=uk&user=Xz3SK2kAAAAJ (дата звернення: 05.03.2026).

4. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 04.03.2026).

5. Комарницька О. Б. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді та суду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2019. Вип. 55. Т. 3. С. 45.

6. Кримінальний процес: підручник / [М. Й. Кулик, О. Ю. Хабло, М. Я. Никоненко та ін.]; за заг. Ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, С. С. Чернявського. – Київ : ЦУЛ, 2025 – 872 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text (дата звернення: 01.03.2026).

8. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 158 с.

9. Околотенко Д. С. Процесуальні строки на стадії досудового розслідування. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024. 237 с.

10. Постанова Верховного Суду від 15 вересня 2021 року у справі № 711/3111/198: [сайт]. URL: https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/ 99687323 (дата звернення: 04.03.2026).

11. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/z0918-17 (дата звернення: 05.03.2026).

12. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. Ст. 25, ч. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18 (дата звернення: 01.03.2026).

13. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Ст. 7, ч. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 05.03.2026).

14. Рішення ЄСПЛ у справі «Броган та інші проти Сполученого Королівства» від 29.11.1988. Серія А, № 145-В. URL: https://minjust.gov.ua /m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini (дата звернення: 04.03.2026).

15. Рішення ЄСПЛ у справі «Кудла проти Польщі» від 26.10.2000. Заява № 30210/96. § 157–158. URL: https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini (дата звернення: 04.03.2026).

References:

1. Groshevyi Y. M., Tatsii V. Ya., Turkalo A. R. and others. Kriminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook]. Kharkiv: Pravo – Law. (2013) P. 118. [in Ukrainian].

2. Zhukovsky V. M. (2005) Procesualni stroky v kriminalnomu sudochinstvi Ukrainy [Procedural terms in the criminal justice system of Ukraine]. Candidat's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Zaika S.O. (2023) Problemy nedotrimannya strokiv kriminalnogo provadzhennya [Problems of non-compliance with the terms of criminal proceedings] Proceedings from materials of the round table «*Kriminalne procesualne pravo na suchasnomu etapi rozvitku Ukrainy» – The round table is dedicated to the 40th anniversary of the Department of Criminal Procedure* «Criminal procedural law at the current stage of Ukraine's development» . (pp. 97-100). Kyiv. Retrieved from: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ece9dd4d-8e55-4ed1-bfae-ebb66a98894e/content #page=147 [in Ukrainian].

4. Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies: (1998, October 8) № 53/5 (with amendments) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text [in Ukrainian].

5. Komarnytska O. B. (2019) Oskarzhennya rischen, diy chi bezdiyalnosti slidchogo suddi ta sudu [Appealing decisions, actions or inaction of the investigating judge and the court]. Naukoviy visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu – *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. The RIGHT series. 2019. Issue 55. Vol. 3. p. 45. [in Ukrainian].

6. Kriminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook] (2025) / [M. Y. Kulyk, O. Yu. Khablo, M. Ya. Nikonenko and others; in general Ed. D. P. Pysmenny, L. D. Udalova, S. S. Chernyavskyi. – Kyiv: TsUL, 2025 – 872 p. [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine from April 13, 2012 № 4651-VI]. (2012). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

8. Loboyko L. M. (2014) Kriminalnyi protses: pidruchnyk [Criminal process: textbook]. Kyiv: Istyna - Truth, 2014. 158 p. [in Ukrainian].

9. Okolotenko D. S. (2024) Procesualni stroki na stadii dosudovogo rozsliduvannya [Procedural terms at the stage of pre-trial investigation]. Candidat's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

10.Rishennya Verhovnogo sudu Ukrainy: 1 September 2021 roku No. 711/3111/198 [*Resolution of the Supreme Court* September, 1 2021 in the case No. 711/3111/198]. (2021, September 1). Retrieved from: https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/ 99687323 (date of application: 03/04/2026). in Ukrainian].

11. On the organization of the activities of investigative units of the National Police of Ukraine. (2017, June, 7) No. 570. Retrieved from: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/z0918-17 □in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy Pro Prokuraturu : 14 October 2014 roku №. 1697-VII [About the Prosecutor's Office: Law of Ukraine October, 14 2014 №. 1697-VII]. (2014, October, 14) Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18 (date of application: 01.03.2026). □in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy Pro sudoustriy ta status suddiv : 2 June 2016 roku №. 1402-VIII. [On the judicial system and the status of judges: Law of Ukraine dated June, 2 2016 №. 1402-VIII] (June 2, 2016). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (date of application: 01.03.2026). [in Ukrainian].

14. Rishennya ESPL u spravi «*Brogan and others v. the United Kingdom*» [Decision of the ECHR in the case "*Brogan and others v. the United Kingdom*" Series A, № 145-B]. (1988, November 29). Retrieved from: https://minjust.gov.ua /m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini □in Ukrainian].

15. Rishennya ESPL u spravi «*Kudla v. Poland*» [Decision of the ECHR in the case "*Kudla v. Poland*" statement № 30210/96. § 157–158]. (2000, October 26). Retrieved from: https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini □in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 343.37:351.853

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3157-3166

Канцір Володимир Степанович доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного та кримінального права Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», професор, https//orcid.org/0000-0002-3689-4697

НЕЗАКОННІ ПОШУКОВІ РОБОТИ НА ОБ'ЄКТАХ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація. У статті досліджено кримінально-правові аспекти незаконного проведення пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини як одного з різновидів протиправних посягань на культурну спадщину держави. Актуальність дослідження зумовлена поширенням незаконних археологічних розвідок і розкопок, пов'язаних із діяльністю так званої «чорної археології», що призводить до руйнування археологічних пам'яток та втрати наукової інформації про історичний розвиток суспільства.

Проаналізовано нормативні положення ст. 298 Кримінального кодексу України та законодавства у сфері охорони археологічної спадщини. Розглянуто наукові підходи до визначення об'єкта та предмета кримінально-правової охорони, а також особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним проведенням археологічних розвідок, розкопок та інших земляних чи підводних робіт. Окрему увагу приділено аналізу законодавчої термінології та співвідношенню понять «пошукові роботи», «археологічні розвідки» і «археологічні розкопки».

Обґрунтовано, що використання у назві ст. 298 КК України узагальненого поняття «пошукові роботи» не повною мірою узгоджується з термінологією спеціального законодавства у сфері охорони археологічної спадщини, що ускладнює тлумачення змісту кримінально-правової заборони та може впливати на правозастосовну практику. Встановлено, що суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується умисною формою вини, яка може проявлятися у формі прямого або непрямого умислу.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення кримінально-правового регулювання у сфері охорони археологічної спадщини, зокрема шляхом уточнення законодавчої термінології та забезпечення узгодженості кримінально-правових норм із законодавством у сфері охорони культурної спадщини.

Ключові слова: археологічна спадщина; незаконні пошукові роботи; археологічні розвідки; археологічні розкопки; кримінально-правова характеристика; об'єкт кримінального правопорушення; суб'єктивна сторона; умисна форма вини; кримінальна відповідальність; охорона культурної спадщини.

Volodymyr Kantsir, Lviv Polytechnic National University, professor of the Department of International and Criminal Law of the Educational and Research Institute of Law, Psychology and Innovative Education Doctor of Law, Professor, https://orcid.org/0000-0002-3689-4697

ILLEGAL SEARCH ACTIVITIES AT ARCHAEOLOGICAL HERITAGE SITES: CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS

Abstract. The article examines the criminal law aspects of illegal search activities at archaeological heritage sites as one of the forms of unlawful encroachments on the cultural heritage of the state. The relevance of the study is обусловлена the spread of illegal archaeological surveys and excavations associated with the activities of so-called “black archaeology”, which leads to the destruction of archaeological monuments and the loss of valuable scientific information about the historical development of society.

The provisions of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine and the legislation governing the protection of archaeological heritage are analyzed. Scientific approaches to defining the object and subject of criminal law protection are examined, as well as the specific features of the objective and subjective elements of the criminal offense related to illegal archaeological surveys, excavations, and other earth or underwater works. Particular attention is paid to the analysis of legislative terminology and the correlation between the concepts of “search activities”, “archaeological surveys”, and “archaeological excavations”.

It is substantiated that the use of the generalized term “search activities” in the title of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine does not fully correspond to the terminology of specialized legislation in the field of archaeological heritage protection, which complicates the interpretation of the content of the criminal law prohibition and may affect law-enforcement practice. It has been established that the subjective element of this criminal offense is characterized by an intentional form of guilt, which may manifest itself in the form of either direct or indirect intent.

The study concludes that there is a need to improve criminal law regulation in the field of archaeological heritage protection, in particular by clarifying legislative terminology and ensuring the consistency of criminal law provisions with the legislation governing the protection of cultural heritage.

Keywords: archaeological heritage; illegal search activities; archaeological surveys; archaeological excavations; criminal law characteristics; object of criminal offense; subjective element; intentional guilt; criminal liability; protection of cultural heritage.

Постановка проблеми. Збереження археологічної спадщини є важливою складовою культурної політики держави та одним із пріоритетних напрямів охорони культурних цінностей. Археологічні об’єкти становлять унікальні

джерела наукової інформації про минулі етапи розвитку людської цивілізації, а тому їх знищення або пошкодження призводить до безповоротної втрати історичних, культурних та наукових відомостей. Водночас об'єкти археологічної спадщини залишаються вразливими до незаконних посягань, пов'язаних із проведенням несанкціонованих пошукових робіт, археологічних розвідок і розкопок, що призводить до пошкодження або знищення археологічних пам'яток та втрати важливої історичної інформації.

За відомостями Єдиного реєстру досудових розслідувань, які узагальнюються Офісом Генерального прокурора України, у 2019–2024 рр. щорічно обліковувалося від 41 до 67 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 298 Кримінального кодексу України [1]. Зокрема, у 2019 р. було зареєстровано 64 такі правопорушення, у 2020 р. – 58, у 2021 р. – 67, у 2022 р. – 41, у 2023 р. – 53, у 2024 р. – 49 [2]. Разом з тим зазначені показники не відображають реального масштабу протиправної діяльності у цій сфері, оскільки незаконні пошукові роботи на об'єктах археологічної спадщини характеризуються високим рівнем латентності. Особливу загрозу для збереження археологічної спадщини становить поширення діяльності так званої «чорної археології», яка поєднує незаконні пошукові роботи на археологічних пам'ятках із нелегальним обігом археологічних предметів на внутрішньому та міжнародному ринку культурних цінностей. Така діяльність спричиняє не лише фізичне пошкодження або руйнування археологічних об'єктів, а й призводить до втрати їх наукового контексту, що істотно ускладнює можливість подальшого історико-археологічного дослідження.

Проблема незаконного вилучення та переміщення культурних цінностей має також міжнародний вимір. Необхідність протидії незаконному обігу археологічних предметів підкреслюється у міжнародних правових актах, зокрема в Конвенції ЮНЕСКО 1970 року про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності та Європейської конвенції про охорону археологічної спадщини (переглянута), які передбачають необхідність запровадження ефективних правових механізмів захисту археологічної спадщини та криміналізації протиправних посягань на неї.

За таких умов особливого значення набуває дослідження кримінально-правової характеристики незаконних пошукових робіт у сфері археологічної спадщини, що зумовлює необхідність удосконалення кримінально-правових механізмів охорони археологічних об'єктів, уточнення змісту відповідних норм кримінального законодавства та підвищення ефективності їх застосування у правозастосовній практиці.

Стан дослідження. Проблематика кримінально-правової охорони культурної та археологічної спадщини посідає важливе місце у сучасних наукових дослідженнях у сфері кримінального права. У науковій літературі значна увага приділяється питанням криміналізації посягань на культурні

цінності, визначенню правового режиму об'єктів археологічної спадщини, а також особливостям кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених законодавством про охорону культурної спадщини.

Окремі аспекти кримінально-правового захисту археологічної спадщини досліджувалися у працях В. В. Базелюка, В. Д. Гулкевича, М. О. Міщенко, А. М. Шульги та інших учених. У зазначених наукових дослідженнях аналізуються питання визначення предмета кримінального правопорушення у сфері охорони культурних цінностей, особливості складу кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним проведенням археологічних розвідок і розкопок, а також проблеми правозастосування положень ст. 298 Кримінального кодексу України.

Наукові праці у зазначеній сфері також висвітлюють кримінологічні аспекти посягань на археологічну спадщину, включаючи проблематику незаконного обігу археологічних предметів, діяльність осіб, які здійснюють нелегальні пошукові роботи, а також міжнародно-правові механізми протидії незаконному переміщенню культурних цінностей.

Понад те, аналіз наукових розвідок свідчить про наявність низки дискусійних питань у дослідженні кримінально-правової характеристики незаконних пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини. Зокрема, потребують подальшого наукового опрацювання питання визначення змісту об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 Кримінального кодексу України, співвідношення понять «пошукові роботи», «археологічні розвідки» та «археологічні розкопки», а також проблеми узгодження кримінально-правової термінології з категоріальним апаратом законодавства у сфері охорони археологічної спадщини.

Метою статті є спроба дослідження кримінально-правової характеристики незаконних пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини, з'ясування змісту об'єктивних і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 Кримінального кодексу України, а також визначення окремих проблем правозастосування та законодавчого регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливість кримінально-правової охорони об'єктів археологічної спадщини зумовлена сукупністю соціально-правових обставин, що визначають діяльність держави щодо формування та реалізації системи правових, організаційних і управлінських заходів, спрямованих на забезпечення їх збереження, дослідження та належної охорони. Особливість археологічної спадщини полягає в тому, що її об'єкти є невідновними джерелами історичної інформації, а їх пошкодження або знищення призводить до безповоротної втрати наукових відомостей про минулі етапи розвитку людства.

Відповідно до Закону України «Про охорону археологічної спадщини», археологічна спадщина України – сукупність об'єктів археологічної спадщини, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території, а також

рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини. Відтак, об'єктом археологічної спадщини (археологічним об'єктом) є місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їх частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного погляду і повністю або частково зберегли свою автентичність [3].

Предметом кримінально-правової охорони у цій сфері виступають археологічні об'єкти, що мають історичну, наукову та культурну цінність і визнаються такими відповідно до законодавства України. До них належать залишки матеріальної культури, археологічні пам'ятки, культурні шари, окремі археологічні знахідки та інші об'єкти, які містять інформацію про розвиток людського суспільства та підлягають державній охороні.

На думку К. В. Гулякова, основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 КК України, є сукупність принципів і норм поведінки щодо об'єктів археологічної та культурної спадщини, спрямованих на їх збереження та недопущення пошкодження, тоді як додатковим обов'язковим об'єктом виступають відносини власності щодо відповідних об'єктів і пов'язаних із ними предметів [4]. У кримінально-правовій доктрині об'єкт кримінального правопорушення традиційно розглядається як суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом. У контексті ст. 298 КК України [1] такими відносинами виступають суспільні відносини у сфері збереження археологічної спадщини, які забезпечують охорону археологічних об'єктів як складової культурної спадщини та джерела історичної інформації про розвиток людської цивілізації.

Погоджуємося з позицією В. Д. Гулкевича, який зазначає, що попри встановлення у ст. 8 Закон України «Про охорону археологічної спадщини» вимоги щодо обов'язкового отримання відповідного дозволу для проведення археологічних розвідок і археологічних розкопок на охоронюваних археологічних територіях, у зонах охорони пам'яток, історичних ареалах населених місць, а також під час дослідження залишків життєдіяльності людини, що перебувають під земною поверхнею або під водою на території України, **кримінально-правове регулювання у зазначеній сфері не позбавлене певної термінологічної невизначеності** [5, с. 84]. Зазначена проблема особливо виразно проявляється у формулюванні норм Кримінального кодексу України. Так, у назві ст. 298 КК України [1] протиправні посягання на археологічну спадщину узагальнено визначено як **«незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини».** Водночас чинне законодавство не містить легального визначення поняття «пошукові роботи на об'єкті археологічної спадщини». Натомість у профільному законодавстві використовуються інші терміни, зокрема «археологічні розвідки», «археологічні розкопки», «археологічні дослідження», а також «земляні чи підводні роботи», які можуть

впливати на стан об’єктів археологічної спадщини. Аналіз диспозиції ч. 1 ст. 298 КК України [1] свідчить, що законодавець фактично **об’єднав під узагальненим поняттям «пошукові роботи» кілька самостійних видів діяльності**, а саме: незаконне проведення археологічних розвідок, археологічних розкопок та інших земляних або підводних робіт на об’єктах археологічної спадщини. Невизначеність законодавчого змісту поняття «пошукові роботи» у кримінально-правовій нормі створює передумови для розширювального тлумачення її диспозиції, що суперечить принципу юридичної визначеності кримінального закону та може негативно впливати на однаковість правозастосовної практики.

Унаслідок цього виникають труднощі у тлумаченні ознак об’єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 КК України [1], що може спричиняти неоднозначність у правозастосовній практиці та ускладнювати кваліфікацію відповідних діянь. З огляду на це доцільним видається **нормативне уточнення відповідної термінології кримінального закону або її гармонізація з категоріальним апаратом законодавства у сфері охорони археологічної спадщини.**

У науковій літературі також простежуються різні підходи до тлумачення змісту відповідної кримінально-правової заборони. Зокрема, В. В. Базелюк висловлює позицію, відповідно до якої перелічені у ч. 1 ст. 298 Кримінальний кодекс України дії слід розглядати як **способи вчинення одного узагальненого діяння – незаконного проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини** [6, с. 95]. Відтак, дослідник фактично виходить із того, що археологічні розвідки, археологічні розкопки та інші земляні або підводні роботи виступають окремими формами реалізації зазначеного кримінально караного посягання.

Водночас М. О. Міщенко, наводячи наведене міркування у своєму дослідженні, не висловлює чіткої авторської позиції щодо його підтримки чи критичної оцінки, обмежуючись констатацією відповідної наукової точки зору [7, с. 129]. Означена відсутність власної аргументованої оцінки залишає відкритим питання про доцільність трактування зазначених дій саме як способів вчинення одного узагальненого діяння, що знову ж таки свідчить про наявність дискусійності у визначенні змісту об’єктивної сторони правопорушення, передбаченого ст. 298 КК України.

На наш погляд, використання у назві ст. 298 Кримінального кодексу України узагальненого формулювання «незаконне проведення пошукових робіт на об’єкті археологічної спадщини . . .» [1] не є достатньо коректним з точки зору юридичної техніки та системності правового регулювання. Таке поняття не має чіткого нормативного змісту у спеціальному законодавстві, зокрема у Закон України «Про охорону археологічної спадщини» [3], що ускладнює його однозначне тлумачення у кримінально-правовому контексті. У зв’язку з цим доцільно розглядати археологічні розвідки, археологічні розкопки та інші земляні чи підводні роботи не лише як способи вчинення узагальненого діяння,

а як **самостійні різновиди протиправної діяльності**, об'єднані спільним об'єктом посягання – археологічною спадщиною. Окреслений підхід дозволяє більш чітко визначити зміст об'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення та сприяє узгодженню кримінально-правової норми з категоріальним апаратом законодавства у сфері охорони культурної спадщини.

Поряд із визначенням ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення важливе значення для його кримінально-правової характеристики має встановлення суб'єктивної сторони. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 Кримінального кодексу України [1], характеризується умисною формою вини. Як зазначає К. В. Гуляков, незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, а також знищення, руйнування чи пошкодження об'єктів культурної спадщини може вчинятися як із прямим, так і з непрямим умислом [4, с. 214].

Ступінь вини при незаконному проведенні археологічних розвідок, розкопок чи інших земляних або підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини визначається обсягом і визначеністю усвідомлення особою суспільної небезпечності відповідного діяння, моментом виникнення такого усвідомлення, наполегливістю у досягненні поставленої мети, а також мотивами, якими керувалася особа під час вчинення правопорушення. Сукупність зазначених обставин має важливе значення для кримінально-правової характеристики суб'єктивної сторони та свідчить про ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння [8, с. 95–96].

В. В. Базелюк допускає можливість вчинення незаконних археологічних розвідок, розкопок чи інших земляних або підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини як з прямим умислом, так і зі злочинною недбалістю. Водночас дослідник зазначає недоцільність криміналізації необережних діянь такого характеру та пропонує встановити адміністративну відповідальність за їх вчинення [9].

Наведена позиція В. В. Базелюка щодо можливості вчинення незаконних археологічних розвідок, розкопок чи інших земляних або підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини як із прямим умислом, так і зі злочинною недбалістю викликає певні дискусії у кримінально-правовій доктрині. Конструкція складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 Кримінального кодексу України [1], передбачає свідоме вчинення незаконних дій щодо об'єктів археологічної спадщини, що обумовлює умисний характер вини. У зв'язку з цим, притягнення до кримінальної відповідальності за необережну форму вини видається малоймовірним, оскільки такі діяння не охоплюються диспозицією відповідної кримінально-правової норми. Водночас пропозиція щодо встановлення адміністративної відповідальності за необережне проведення археологічних розвідок чи розкопок заслуговує на увагу, оскільки дозволяє забезпечити диференціацію юридичної відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпечності діяння.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 298 Кримінального кодексу України [1], характеризується умисною формою вини, що може проявлятися як у прямому, так і в непрямому умислі. Мотив та мета вчинення незаконних археологічних розвідок, розкопок чи інших земляних або підводних робіт на об'єктах археологічної спадщини не належать до обов'язкових ознак складу цього кримінального правопорушення, однак вони мають значення для встановлення ступеня суспільної небезпечності діяння та враховуються під час призначення покарання. Встановлення форми та змісту вини особи має принципове значення для правильної кримінально-правової оцінки незаконних пошукових робіт на об'єктах археологічної спадщини та забезпечення ефективності їх кримінально-правової охорони.

Висновок. Аналіз положень ст. 298 Кримінального кодексу України [1] свідчить про наявність окремих проблем нормативної конструкції кримінально-правової заборони, пов'язаної з незаконним проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищенням, руйнуванням або пошкодження об'єктів культурної спадщини.

Узагальнений характер терміна «пошукові роботи», використаного у назві цієї статті, не повною мірою узгоджується з термінологією спеціального законодавства у сфері охорони археологічної спадщини, що ускладнює однозначне визначення змісту об'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення.

Археологічні розвідки, археологічні розкопки та інші земляні або підводні роботи доцільно розглядати як окремі форми протиправної діяльності, спрямовані проти археологічної спадщини як об'єкта кримінально-правової охорони. Суб'єктивна сторона зазначеного кримінального правопорушення характеризується умисною формою вини, яка може проявлятися у формі прямого або непрямого умислу, тоді як мотив і мета не належать до обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, але мають значення для оцінки ступеня суспільної небезпечності діяння.

Ефективність кримінально-правової охорони археологічної спадщини значною мірою залежить від чіткості законодавчого визначення заборонених форм діяльності та узгодженості кримінально-правових норм із спеціальним законодавством у сфері охорони культурної спадщини. Виявлені особливості кримінально-правової характеристики незаконних пошукових робіт у сфері археологічної спадщини зумовлюють необхідність уточнення законодавчої термінології та забезпечення узгодженості кримінально-правових норм із законодавством у сфері охорони культурної спадщини.

Література:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14.

2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування : Офіс Генерального прокурора України. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 .

3. Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1626-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text.

4. Гуляков К. В. Кримінально-правова характеристика незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2021. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1096e667-d717-41e6-895f-b4d9bff6b87d/content.

5. Гулкевич В. Д. Об'єктивна сторона незаконного проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2018. Вип. 50. Т. 2. С. 82–85. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86a17cac-de3e-45b9-abcc-3194245b93d5/content.

6. Базелюк В. В. Кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 216 с.

7. Міщенко М. О. Кримінально-правова охорона культурних цінностей в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 223 с.

8. Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: підстави криміналізації та склад злочину. Харків : Фінн, 2011. 184с.

9. Базелюк В. В. Суб'єктивна сторона незаконного проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт на об'єкті археологічної спадщини (за ч. 1 ст. 298 КК України). *Теорія і практика судочинства.* 2013. № 1. С. 40–45. URL: http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62719.

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvit. 2001 roku № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from April 5, 2001, № 2341-III]. (2001). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 [in Ukrainian].

2. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On registered criminal offenses and results of their pre-trial investigation]. (n.d.). Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy – Office of the Prosecutor General of Ukraine. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro okhoronu arkheolohichnoi spadshchyny : pryiniatyi 18 berez. 2004 roku № 1626-IV [Law of Ukraine on Protection of Archaeological Heritage from March 18, 2004, № 1626-IV]. (2004). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text [in Ukrainian].

4. Huliakov, K. V. Kryminalno-pravova kharakterystyka nezakonnoho provedennia poshukovykh robit na obiekti arkheolohichnoi spadshchyny, znyshchennia, ruinuvannia abo poshkodzhennia obiektiv kulturnoi spadshchyny [Criminal-law characteristics of illegal search works at an archaeological heritage site, destruction or damage of cultural heritage objects]. (2021). Extended abstract of candidate's thesis. Odesa: Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1096e667-d717-41e6-895f-b4d9bff6b87d/content [in Ukrainian].

5. Hulkevych, V. D. Obiektyvna storona nezakonnoho provedennia poshukovykh robit na obiekti arkheolohichnoi spadshchyny [Objective side of illegal search works at an archaeological heritage site]. (2018). Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo –

Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 50(2), 82–85. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86a17cac-de3e-45b9-abcc-3194245b93d5/content [in Ukrainian].

6. Bazeliuk, V. V. Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne provedennia poshukovykh robit na obiekti arkheolohichnoi spadshchyny, znyshchennia, ruinuvannia abo poshkodzhennia obiektiv kulturnoi spadshchyny [Criminal liability for illegal search works at archaeological heritage sites and destruction of cultural heritage objects]. (2012). Candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].

7. Mishchenko, M. O. Kryminalno-pravova okhorona kulturnykh tsinnostei v Ukraini [Criminal-law protection of cultural values in Ukraine]. (2014). Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

8. Harmash, D. O. Kryminalna vidpovidalnist za porushennia poriadku zdiisnennia operatsii z metalobrukhtom: pidstavy kryminalizatsii ta sklad zlochynu [Criminal liability for violation of the procedure for scrap metal operations: grounds for criminalization and corpus delicti]. (2011). Kharkiv: Finn [in Ukrainian].

9. Bazeliuk, V. V. Subiektyvna storona nezakonnoho provedennia arkheolohichnykh rozvidok, rozkopok, inshykh zemlianykh chy pidvodnykh robit na obiekti arkheolohichnoi spadshchyny (za ch. 1 st. 298 KK Ukrainy) [Subjective side of illegal archaeological explorations and excavations under Art. 298 of the Criminal Code of Ukraine]. (2013). Teoriia i praktyka sudochynstva – Theory and Practice of Jurisprudence, 1, 40–45. Retrieved from http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/62719 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026

УДК 346.3.656.615

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3167-3178

Кирдан Богдан Васильович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу, Національна академія внутрішніх справ, Київ, https://orcid.org/0000-0001-9284-9930

Мироненко Валентина Петрівна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу, Національна академія внутрішніх справ, Київ, https: //orcid.org/0000-0001-8841-8855

ВИКОРИСТАННЯ МОРСЬКИХ ПОРТІВ НА УМОВАХ КОНЦЕСІЇ В УКРАЇНІ ТА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Анотація. В статті розглянуто ключові аспекти публічно-приватного партнерства у галузі морського транспорту, а саме – питання використання морських портів на умовах концесій в Україні та деяких зарубіжних країнах. Авторами наголошено, що морський транспортний комплекс є багатофункціональною структурою, що задовольняє потреби національної економіки у транспортному забезпеченні, сприяє розвитку міжнародної торгівлі та реалізує зобов'язання України. Крім того, авторами підтримується наукова позиція, за якою морська інфраструктура відіграє значну роль у забезпеченні економічної і національної безпеки, зміцненні транзитного потенціалу та обороноздатності, розвитку торгівлі. Встановлено, що підвищення ефективності економіки, в тому числі і України, стало можливим завдяки впровадженню в господарську (виробничу) діяльність різноманітних форм публічно-приватного партнерства, і зокрема у сфері транспорту, транспортної інфраструктури (залізничної, морської, річкової, автомобільної тощо). Обгрунтовано висновок, відповідного до якого застосовування концесії морського порту сприяє модернізації порту та покращенню надання відповідних послуг; досягненню фінансової стабільності за рахунок приватних джерел; досягненню стабільності праці та подальшій раціоналізації збільшення трудової участі в нових портових підприємствах тощо. Звернено увагу на те, що у концесію можуть надаватися як цілісні майнові комплекси, так і об'єкти державної власності, які використовуються для здійснення діяльності у сфері будівництва та експлуатації морських портів. Проте, при цьому, об'єктами концесії не можуть бути акваторія порту, судноплавні і підхідні канали, операційні акваторії причалів, а також стратегічні об'єкти портової інфраструктури: гідротехнічні споруди, об'єкти портової інфраструктури загального користування, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційного-гідрографічного забезпечення морських шляхів. Визначено, що до спільних ознак регулювання концесійних відносин у галузі

портової інфраструктури, характерних для вітчизняного та зарубіжного законодавства, віднесено: мета – підвищення конкурентоздатності портів та збільшення вантажоперевезень; поєднання інтересів держави та приватних інвесторів; контроль держави за виконанням концесійного договору та гарантія повернення вкладених коштів на умовах диверсифікації ризиків.

Ключові слова: концесія, концесійний механізм, концесійний договір, транспортна інфраструктура, морський порт, інвестиції, публічно-приватне партнерство.

Kyrdan Bohdan Vasyliovych Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9284-9930

Myronenko Valentyna Petrivna candidate of legal sciences, professor, associate professor of the departmen of the civil law and procedure, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https: //orcid.org/0000-0001-8841-8855

USE OF SEAPORTS UNDER CONCESSION TERMS IN UKRAINE AND IN FOREIGN COUNTRIES

Abstract. The article examines the key aspects of public-private partnership in the field of maritime transport, with particular focus on the use of seaports on a concession basis in Ukraine and selected foreign countries. The authors emphasize that the maritime transport complex constitutes a multifunctional system that meets the needs of the national economy for transport services, facilitates the development of international trade, and ensures the fulfillment of Ukraine's international obligations. Furthermore, the authors support the scholarly view that maritime infrastructure plays a crucial role in ensuring economic and national security, strengthening transit potential and defense capabilities, and promoting trade development. It is established that enhancing economic efficiency, including in Ukraine, has been made possible through the introduction of various forms of public-private partnership into economic (production) activities, particularly in the field of transport and transport infrastructure (rail, maritime, river, and road transport). The conclusion is substantiated that the application of seaport concessions contributes to port modernization and the improvement of service provision, ensures financial stability through private investment, and promotes workforce stability alongside the rational expansion of labor participation in newly established port enterprises. Attention is drawn to the fact that both integrated property complexes and state-owned assets used for activities related to the construction and operation of seaports may be granted under concession. However, certain objects cannot be subject to concession, including port water areas, navigational and approach channels, operational water areas of berths, as well as strategic port infrastructure facilities such as hydraulic engineering structures, public

port infrastructure facilities, navigation equipment, and other assets related to navigational and hydrographic support of maritime routes. It is determined that the common features of the regulation of concession relations in the field of port infrastructure, characteristic of both domestic and foreign legislation, include the following: the objective of increasing port competitiveness and cargo throughput; the alignment of interests between the state and private investors; state control over the implementation of concession agreements; and guarantees for the return on invested funds under conditions of risk diversification.

Keywords: concession, concession mechanism, concession agreement, transport infrastructure, seaport, investments, public-private partnership.

Постановка проблеми. В Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року зазначено, що морський транспортний комплекс є багатофункціональною структурою, яка задовольняє потреби національної економіки у транспортному забезпеченні, сприяє розвитку міжнародної торгівлі та реалізує зобов'язання України як морської держави. Загальний дохід, сформований ринком послуг у морських портах України, становив щонайменше 50 млрд. гривень, що дорівнює близько 1,5 відсотка внутрішнього валового продукту країни. Такий показник досягнуто завдяки діяльності близько 1300 суб'єктів господарювання із чисельністю персоналу майже 50 тис. працівників [1].

На території України в Чорноморсько-Азовському басейні, а також дельті Дунаю розташовані 18 морських портів, серед яких 10 - на континентальній частині (Рені, Ізмаїл, Усть-Дунайськ, Білгород-Дністровський, Чорноморськ, Одеса, Південний, Миколаїв, Ольвія, Херсон,) та 8 - на тимчасово окупованій території (Скадовськ, Бердянськ, Маріуполь Керч, Севастополь, Феодосія, Ялта та Євпаторія). Зауважимо, що у рейтингу логістичної ефективності морських портів, Україна за своїм місцем розташувалася між Сербією і Єгиптом, а на пострадянському просторі стала третьою після Естонії (3,31 бала і 36 місце) і Литви (3,02 бала і 54 місце). В дослідженнях вказується, що лідером у рейтингу діяльності морської інфраструктури - є Німеччина з сумарним показником LPI Score на рівні 4,2 бала. За нею йдуть Швеція, Бельгія, Австрія і Японія. Другу п'ятірку кращих складають Нідерланди, за якими йдуть Сінгапур, Данія, Велика Британія та Фінляндія [2, с. 199].

Як бачимо, належне функціонування портової галузі відіграє не останню роль в підвищенні економічної стабільності країни в цілому.

Саме тому, одним із очікуваних результатів, закладених в Стратегії розвитку морських портів України, є – надання в концесію державних стивідорних компаній[1] та об'єктів портової інфраструктури у морських портах,

[1] Стивідорна компанія - суб'єкт господарювання, що здійснює експлуатацію морського терміналу, проводить вантажно-розвантажувальні роботи, обслуговування та зберігання вантажів, обслуговування суден і пасажирів, а також інші пов'язані з цим види господарської діяльності (ст. 1 Закону України «Про морські порти України»).

що включає, серед іншого: гармонізацію планів розвитку припортової інфраструктури (залізничних шляхів, припортових залізничних станцій, автомобільних доріг), внутрішніх водних шляхів та пропускної спроможності морських портів України з програмами розвитку транспортної інфраструктури загальнодержавного та місцевого рівня; затвердження порядку та умов укладення договорів, на підставі яких здійснюється компенсація інвестицій, внесених суб'єктами господарювання у стратегічні об'єкти портової інфраструктури; оновлення основних фондів державних стивідорних компаній за рахунок інвестиційних коштів, зокрема залучених на умовах публічно-приватного партнерства.

Таким чином, публічно-приватне партнерство у морській галузі можливе шляхом укладення концесійних договорів, предметом яких є інфраструктура морських портів, і що своєю чергою має забезпечити: введення в експлуатацію нових та модернізованих перевантажувальних комплексів загальною потужністю не менше 100 млн. тонн на рік, що забезпечить загальну пропускну спроможність морських портів України в обсязі близько 300 млн. тонн; залучення щонайменше 50 млрд. гривень з боку приватного сектору у перепрофілювання існуючих потужностей та створення нових перевантажувальних комплексів; створення близько 4,7 тис. робочих місць на підприємствах портової галузі та суміжними з нею сферами діяльності та б. ін. [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні аспекти функціонування транспортної інфраструктури, в тому числі морських портів досліджувались такими науковцями, як: Ю. Бараш, І. Баранов, О. Дейнека, І. Малярчук, Н. Редько, Н. Ткаченко, О. Шевчук, Н. Якименко та ін. Питання правового регулювання концесій у галузі морських перевезень, портової інфраструктури висвітлювались у наукових роботах М. Белопольского, С. Бессонової, М. Гриневич, В. Котлубай, М. Макаренко, В. Мірошко, А. Сурілової, Л. Ширяєвої та б. ін. До прикладу, В. Ворналкєвіч, А. Каплуновською, О. Падченко розглянуто транспортну інфраструктуру як фактор економічного розвитку країн Європейського Союзу, перспективи розвитку, здійснено аналіз нормативно-правового регулювання окресленої сфери (2021). Можливість застосування закордонного досвіду при удосконаленні процесу управління морським транспортом висвітлювалась у науковій розвідці О. М. Вольської (2023). Проблематика формування транспортної системи України та зовнішньоекономічної співпраці з іншими європейськими країнами, що тісно пов'язуються із загальними напрямами соціально-економічного розвитку держави та глобальними загальносвітовими стратегічними тенденціями економіки досліджена Р. М. Хайнас (2024). Аналіз сучасного стану портової галузі України в умовах збройної агресії російської федерації та геополітичної нестабільності, стратегічні напрямки розвитку портової інфраструктури відповідно до Національної стратегії розвитку морських портів України розглянуті в науковій розвідці Я. Р. Корнійко, Н. О. Валявської,

Р. В. Ушацького (2025). Питання інвестування в розвиток та модернізацію портової інфраструктури в інтересах забезпечення функціонування портів в умовах воєнної загрози; зростання ролі українських портів у міжнародній торгівлі, інші аспекти питання знайшли відображення в роботі О. П. Подцерковного (2023). Актуальні питання оновлення портової стратегії України з урахуванням стратегічних підходів ЄС, тенденцій регіоналізації, потреб стійкості та цифрової трансформації піднято в науковій розвідці Н. Шлафман, В. Горячок, О. Кривцова (2025). Однак питання реалізації концесійних договорів, де об'єктом виступає інфраструктура морського порту залишається малодослідженим та у зв'язку із реаліями сьогодення та сучасними викликами потребують подальших наукових досліджень.

Мета статті полягає у здійсненні порівняльно-правового аналізу використання морської інфраструктури, і зокрема – портів на умовах концесії в Україні та зарубіжних країнах. Шляхом такого співставлення також ставиться завданнявиокремити окремі положення зарубіжного законодавства у сфері публічно-приватного партнерства у формі концесії та встановити доцільність використання зарубіжного досвіду у вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу. Нами наголошувалось, що морські порти відіграють критично важливу роль у забезпеченні зовнішньоекономічних зв'язків України та її інтеграції у світову економіку. Більше того, вони є - життєво важливими платформами для надання супутніх транспортно-логістичних послуг [Корнійко Я].

Досліджуючи проблематику управління морською інфраструктурою як інструменту зміцнення національної еканоміки В. П. Гончарук та Л. Ю. Король справедливо зазначають, що морська інфраструктура відіграє значну роль у забезпеченні економічної і національної безпеки, укріпленні транзитного потенціалу та обороноздатності, розвитку торгівлі [4, с. 14]. Ми також солідарні із висновками В. Власової та Д. Шарапова, які вказують, що майже половину своїх прибутків порти відраховують у вигляді податків та зборів. Натомість для отримання фінансової допомоги портовики вимушені залучати інвесторів додатково [5, с. 87].

За звітними документами міжнародної компанії McKinsey[2], до 2030 р. сумарні інвестиції в інфраструктуру тільки для підтримки темпів економічного зростання повинні скласти близько 57 трлн. доларів, значна частина яких повинна здійснитися на ринках, що розвиваються. Це означає, що виключно державних коштів на ці цілі буде недостатньо і урядам необхідно буде включатися у боротьбу за приватні інвестиції [6].

[2] McKinsey & Company — міжнародна компанія, що працює у сфері менеджмент-консалтингу та спеціалізується на вирішенні завдань, пов'язаних зі стратегічним управлінням. Заснована Джеймсом МакКінзі, професором Чиказького університету, у 1926 році. Разом із Bain & Company та BCG входить до так званої «Великої трійки».

Саме у цьому розрізі, зазначають вітчизняні фахівці, будуть розглядатися можливості концесії для України - як механізму прозорого і зрозумілого для переважної більшості фінансового світу інвестування [5, с. 88].

На думку О. М. Вольської, основною метою інвестування підприємств морської та річкової галузі є: максимізація доходів порту, підвищення якості надаваних послуг, оптимізація технологій виконання вантажнорозвантажувальних робіт [7, с. 106].

Одним із ключових напрямів підвищення ефективності економіки України, стало впровадження в господарську (виробничу) діяльність різноманітних форм публічно-приватного партнерства, і зокрема у сфері транспорту, транспортної інфраструктури (залізничної, морської, річкової, автомобільної тощо). Згідно чинного законодавства, зміст публічно-приватного партнерства полягає у внесенні приватним партнером інвестицій, а саме забезпечення приватним партнером повного або часткового фінансування, створення та/або будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, технічне переоснащення) і технічного обслуговування об'єкта ППП (крім випадків, визначених цим Законом), з передачею або без передачі приватному партнеру права на управління та/або експлуатацію об'єкта ППП та/або права на надання суспільно значущих послуг [8].

Ст. 5 Закону України «Про публічно-приватне партнерство», формою здійснення публічно-приватного партнерства є – концесійний договір. В свою чергу, законом встановлено, що концесія, це - форма здійснення публічно-приватного партнерства, що передбачає взяття та виконання концесіонером перед концесієдавцем обов'язку щодо фінансування (повного або часткового) робіт із створення та/або будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, технічне переоснащення), та/або технічного обслуговування об'єкта концесії, з передачею концесіонеру як винагороди права на управління та/або експлуатацію об'єкта концесії та на надання суспільно значущих послуг, у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, концесійний договір - договір між концесіонером та концесієдавцем, що визначає порядок та умови реалізації проекту концесії та передбачає взяття та виконання концесіонером перед концесієдавцем обов'язку щодо фінансування (повного або часткового) робіт із створення та/або будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, технічне переоснащення), та/або технічного обслуговування об'єкта концесії, з передачею концесіонеру як винагороди права на управління та/або експлуатацію об'єкта концесії та на надання суспільно значущих послуг, у порядку та на умовах, визначених таким договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику у спосіб, за яким джерелом переважної частини доходів концесіонера є платежі від користувачів (споживачів) [9].

Доктриною приватного права виділено декілька тлумачень поняття «концесія». Так, концесія розглядається як особлива форма надання приватній особі в тимчасове користування державного чи комунального майна; як система відносин між державою та суб'єктами приватного права, що виникають у результаті надання концесіонерові прав на володіння, користування, а за певних умов - і на розпорядження державною власністю на договірній, строковій і платній основі; як передача концесіонерові об'єкта державної власності для будівництва, модернізації, реконструкції, експлуатації, управління, обслуговування на визначених у договорі умовах і відповідно до концесійного законодавства [10, 11].

Таким чином, укладення концесійних договорів, предметом яких виступає морська інфраструктура, і зокрема, морські порти, є не лише формою публічно-приватного партнерства, засобом організації належного функціонування обраного об'єкту концесії – морського порту, а й важелем впливу на загальний стан економіки, стабільного функціонування виробничо-господарського механізму держави. У сенсі наведеного, слушними є уточнення фахівців, що концесія морських портів - це не лише можливість безперервної експлуатації об'єкта, але і одночасної його модернізації за рахунок інвестора [5, с. 89]. Практично аналогічну позицію займає М. Г. Белопольський, який зазначає, що оптимально та ефективно вибудуваний механізм концесії є засобом розбудови не тільки неприбуткових проблемних підприємств, але й таких, що працюють рентабельно, але ресурсів яких не вистачає для реалізації масштабних інвестиційних проєктів розвитку [12, с. 161].

Варто також звернути увагу на те, що у концесію можуть надаватися як цілісні майнові комплекси, так і об'єкти державної власності, які використовуються для здійснення діяльності у сфері будівництва та експлуатації морських портів. Проте, при цьому, об'єктами концесії не можуть бути акваторія порту, судноплавні і підхідні канали, операційні акваторії причалів, а також стратегічні об'єкти портової інфраструктури: гідротехнічні споруди, об'єкти портової інфраструктури загального користування, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційного-гідрографічного забезпечення морських шляхів, системи управління рухомих суден [13, с. 47].

Щодо використання морських портів у формі концесії у зарубіжний країнах маємо відзначити наступне. Експерти вказують, що концесія зарекомендувала себе як ефективна форма взаємодії у морських портах багатьох європейських країн, насамперед Бельгії, Греції, Нідерландів, Німеччини, Італії та ін., де її успішно використовують для розбудови інфраструктури. У країнах Європейського Союзу на умовах концесії було побудовано та експлуатується понад 50 тис км доріг. Одним із відомих концесійних проектів є тунель під протокою Ла Манш. Міжнародний досвід свідчить, що серед багатьох джерел фінансування, модернізації та оновлення об'єктів портової інфраструктури концесія є найбільш привабливим інструментом залучення коштів. Зі ста

найбільших портів світу 94 перебуваютьу концесії та отримують приватні інвестиції для розвитку [14, с. 233-234].

Прикладом позитивного застосування концесії, можна назвати досвід компанії Yilport Holding, яка входить до десятки найбільших контейнерних операторів світу, і яка отримала у концесію на 49 років італійський порт Таранто [15]. Зобов'язання передбачають інвестування 75 млн дол. США впродовж 5 років, загалом під час терміну концесії обсяг інвестицій має скласти 450 млн дол. США. Серед пріоритетних напрямків інвестування заплановано модернізацію портових кранів, іншого вантажного обладнання та встановлення сучасної системи керування контейнерними терміналами Navis. У наступні 10 років концесіонер планує збільшити обсяги обробки контейнерів з 2 млн TEU до 4 млн TEU (для порівняння – у 2019 р. всі морські порти України переробили 1 млн TEU) [16, с. 5].

Наступним прикладом ефективного застосування концесії морських портів є – Сінгапур. Застосування концесії морських портів, перетворило цю державу не лише на одну з найбагатших азійських країн, а і вивело її до категорії економічно стабільних, фінансово незалежних країн світу. Вважається, що порт Сінгапур – найбільший у світі та найбільш завантажений порт, який з'єднує понад 600 портів у 123 країнах світу, забезпечуючи країні статус глобального логістичного хабу. Пропускна здатність порта Сінгапура складає 50 млн. TEU, і займає друге місце після порту Шанхая. Завдяки розвитку портової інфраструктури, зазначають зарубіжні спеціалісти, всього за декілька десятиліть Сінгапур обернувся із бідного постколоніального регіону в найбільший центр бізнесу [17, с. 109]. У Бельгії та інших країнах Європи, розмір концесійних платежів складає 15 євро за квадратний метр об'єкта концесії на рік, у Нідерландах ця сума складає 10-20 євро. В окремих країнам практикується також на додаток до плати за концесію, запровадження додаткової плати на користь власника концесії у вигляді 1-5 євро за кожен перевантажений (навантажений) контейнер, або 5-10 відсотків від чистого прибутку [14, с. 235].

Отже, при підготовці до передачі у концесію морських портів та об'єктів портового господарства України слід всебічно врахувати отриманий Україною досвід, а також передовий світовий досвід з тим, щоб реалізувати переваги концесійних угод як суспільно значущих проєктів державно-приватного партнерства[3], а також запобігти несправедливому розподілу ризиків і винагород між їх учасниками [16, с. 5].

Висновки. В юридичній літературі для розвитку морської інфраструктури як інструменту зміцнення економічної безпеки України, пропонується врахувати певні аспекти міжнародного досвіду, а саме: спрямування зусиль на формування сприятливого конкурентного середовища (міжпортового, внутрішньопортового) в галузі, що є частиною морської інфраструктури; удосконалення наявного нормативно-правового забезпечення з метою формування сприятливого

[3] Нині – публічно-приватне партнерство

інвестиційного клімату; розроблення комплексу дій щодо підвищення ефективності процесу управління за посередництвом формування організаційно-економічного механізму забезпечення конкурентоспроможності, що містить в основі кластерний підхід; стимулювання фінансової підтримки інфраструктури портів; цифровізація управлінських процесів, що має на меті підтримку конкурентоспроможності, створення системи безпечних портів, забезпечення прозорості управлінських рішень; оптимізація інституційної структури для стимулювання інвестицій приватного сектору; впровадження систем управління складними логістичними процесами [7, с. 111].

Загалом же, слід вести мову, що застосовування концесії морського порту сприяє модернізації порту та покращення надання відповідних послуг; досягненню фінансової стабільності за рахунок приватних джерел; досягненню стабільності праці та подальшій раціоналізації збільшення трудової участі в нових портових підприємствах. Ключовими завданнями повинні стати забезпечення цільового характеру використання коштів, отриманих від передачі в концесію морських портів України, визначення вичерпного переліку морських портів та об’єктів портової інфраструктури.

Підводячи певний підсумок, можна стверджувати, що регулювання концесійного договору, предметом якого виступає – морський порт, портова інфраструктура за чинним вітчизняним та зарубіжним законодавством, має ряд спільних ознак. До них нами віднесено наступне: метою впровадження концесій в портову інфраструктуру є підвищення конкурентоздатності портів та збільшення морських вантажоперевезень; гармонійне поєднання інтересів держави, яка залишає за собою право власності на морський порт та приватних інвесторів; довгостроковий період користування об’єктом концесії; ефективний контроль держави за виконання концесійного договору та визначення гарантій повернення вкладених коштів на умовах диверсифікації ризиків; проведення відкритого конкурсу з визначення концесіонера, який до моменту проведення конкурсу повинен надати стратегічний план розвитку об’єкту концесії – морського порту та надати документи, що підтверджують наявність інвестиційного досвіду в портовій сфері; визначення розміру концесійних платежів, виходячи із вартості основних фондів, які, як правило, повинні бути чітко зафіксованими в договорі.

Поточна ситуація в Україні – повномасштабне вторгнення російської федерації, ведення активних бойових дій на значній території України, тимчасова окупація регіонів, на яких розташовані морські порти, пригальмували дуже багато необхідних для підтримки національної економіки держави, забезпечення її сталого розвитку, процесів. Йдеться про сферу виробництва, і зокрема про публічно-приватне партнерство, частиною якого є здійснення виробничо-господарської діяльності на умовах концесії.

Ефективне здійснення концесійної діяльності, в тому числі в тих проєктах, де предметом є морські порти, портова інфраструктура, повернення до розпочатих проєктів та укладення нових концесійних договорів, наразі залежить

від того, наскільки швидко Україна здолає ворожу агресію, відновить свої позиції, як економічно сильна держава і отримає можливість довести до логічного завершення завдання, закладені у Стратегії розвитку морських портів України.

Література:

1. Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України до 2038 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 548-р від 11.07.2013, № 1634-р від 23.12.2020 (в ред. 06.01.2026). *Офіційний вісник України.* 2013. № 61. Стор. 45. Ст. 2194. Код акту 68232/2013.

2. Хайнас Р.М. Транспортна система України: потенціал, ризики та можливості зовнішньоекономічної співпраці з країнами ЄС. *Інвестиції: практика та досвід.* 2024. № 12. С. 197-202.

3. Корнійко Я.Р., Валявська Н.О., Ушацький Р.В. Перспектива розвитку та аналіз сучасного стану портової галузі України. *Економіка і суспільство.* 2025. Вип. 76. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-46.

4. Гончарук В.А., Король Л.Ю. Державне управління розвитком морської інфраструктури як інструмент зміцнення економіки безпеки України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2025. № 4 (12). С. 13-19.

5. Власова В., Шарапов Д. Концесія як інструмент залучення ресурсів у морські порти. *Економіка і управління.* 2018. Вип. 41 (1). С. 86-93.

6. Державно-приватне партнерство в інфраструктурі галузевого контролю. URL : cfts.org.ua/media/documents/2018/industry-control-2018-ru.pdf

7. Вольська О.М. Застосування закордонного досвіду при удосконаленні процесу управління підприємств морського транспорту. *Економічні науки.* 2023. Вип. 67. С. 105-114.

8. Про публічно-приватне партнерство. Закон України № 4510-IX від 19.06.2025. *Відомості Верховної Ради України.* 2025. № 43-45. Ст. 192.

9. Про концесію. Закон України № 155-IX від 13.10.2019. *Відомості Верховної Ради України.* 2019. № 48. Ст. 325.

10. Карпенко О. О, Власова В. П. Аналіз європейського досвіду впровадження концесійної форми державно-приватного партнерства у морських портах. *Бізнес Інформ.* 2015. № 6. С. 43-46.

11. Карпенко О. О., Власова В. П. Ідентифікація ризиків при реалізації концесійних проектів морських портах України. *Бізнес Інформ.* 2018. № 3. С. 224-230.

12. Белопольський М.Г., Котенко В.В., Яковлєв С.С. Формування концесійного механізму морських портів. *Вісник економічних наук України.* 2019. № 2. С. 160-164.

13. Бойко О.В., Башинська М.І., Горбаченко С.А. Перспективи використання концесії у сфері портового господарства. *Причорноморські економічні студії.* 2016. № 8. С. 45-49.

14. Лопушанський І.П., Ємельянов В.М. Концесія в портовій галузі як форма державно-приватного партнерства. *Public Administration and Regional Development.* 2021. № 1. С. 232-250.

15. Yilport holding moves forward for the Taranto container terminal concession. URL: https://www.yilport.com/en/media/detail/YILPORT-HOLDING-MOVES-FORWARD-FOR-THETARANTO-CONTAINER-TERMINAL-CONCESSION/55/2005/0

16. Собкевич О.В., Бєланов Є.В. Щодо передачі морських портів України у концесію. Національний інститут стратегічних досліджень. 2020. № 8. С. 1-6.

17. Mindur, M. Significance of the port of Singapore against the country's economic growth. Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport. 2020, 106, 107-121. ISSN: 0209-3324. DOI: https://doi.org/10.20858/sjsutst.2020.106.9.

References:

1. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Stratehii rozvytku morskykh portiv Ukrainy do 2038 roku" : vid 11 lypnia 2013 roku, № 548-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Strategy for the Development of Seaports of Ukraine until 2038" from July 11, 2013, № 548-r]. (2013). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 61, 45 [in Ukrainian].

2. Khainas, R.M. (2024). Transportna systema Ukrainy: potentsial, ryzyky ta mozhlyvosti zovnishnoekonomichnoi spivpratsi z krainamy YeS [Transport system of Ukraine: potential, risks and opportunities of foreign economic cooperation with EU countries]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, 12, 197-202 [in Ukrainian].

3. Korniiko, Ya.R., Valiavska, N.O., & Ushatskyi, R.V. (2025). Perspektyva rozvytku ta analiz suchasnoho stanu portovoi haluzi Ukrainy [Prospect of development and analysis of the current state of the port industry of Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 76. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-76-46[in Ukrainian].

4. Honcharuk, V.A., & Korol, L.Yu. (2025). Derzhavne upravlinnia rozvytkom morskoi infrastruktury yak instrument zmitsnennia ekonomiky bezpeky Ukrainy [State management of maritime infrastructure development as a tool for strengthening the security economy of Ukraine]. *Tsentralnoukrainskyi visnyk prava ta publichnoho upravlinnia – Central Ukrainian Bulletin of Law and Public Administration*, 4(12), 13-19 [in Ukrainian].

5. Vlasova, V., & Sharapov, D. (2018). Kontsesiia yak instrument zaluchennia resursiv u morski porty [Concession as a tool for attracting resources to seaports]. *Ekonomika i upravlinnia – Economics and Management*, 41(1), 86-93 [in Ukrainian].

6. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v infrastrukturi haluzevoho kontroliu [Public-private partnership in the infrastructure of sectoral control]. (n.d.). Retrieved from cfts.org.ua/media/documents/2018/industry-control-2018-ru.pdf [in Ukrainian].

7. Volska, O.M. (2023). Zastosuvannia zakordonnoho dosvidu pry udoskonalenni protsesu upravlinnia pidpryiemstv morskoho transportu [Application of foreign experience in improving the management process of maritime transport enterprises]. *Ekonomichni nauky – Economic Sciences*, 67, 105-114 [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy "Pro publichno-pryvatne partnerstvo" : vid 19 chervnia 2025 roku, № 4510-IX [Law of Ukraine "On Public-Private Partnership" from June 19, 2025, № 4510-IX]. (2025). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 43-45, 192 [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro kontsesiiu" : vid 13 zhovtnia 2019 roku, № 155-IX [Law of Ukraine "On Concession" from October 13, 2019, № 155-IX]. (2019). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 48, 325 [in Ukrainian].

10. Karpenko, O.O., & Vlasova, V.P. (2015). Analiz yevropeiskoho dosvidu vprovadzhennia kontsesiinoi formy derzhavno-pryvatnoho partnerstva u morskykh portakh [Analysis of the European experience of introducing the concession form of public-private partnership in seaports]. *Biznes Inform – Business Inform*, 6, 43-46 [in Ukrainian].

11. Karpenko, O.O., & Vlasova, V.P. (2018). Identyfikatsiia ryzykiv pry realizatsii kontsesiinykh proektiv morskykh portakh Ukrainy [Identification of risks in the implementation of concession projects in seaports of Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, 3, 224-230 [in Ukrainian].

12. Bielopolskyi, M.H., Kotenko, V.V., & Yakovliev, S.S. (2019). Formuvannia kontsesiinoho mekhanizmu morskykh portiv [Formation of the concession mechanism of seaports]. *Visnyk ekonomichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of Economic Sciences of Ukraine*, 2, 160-164 [in Ukrainian].

13. Boiko, O.V., Bashynska, M.I., & Horbachenko, S.A. (2016). Perspektyvy vykorystannia kontsesii u sferi portovoho hospodarstva [Prospects of using concession in the sphere of port economy]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 8, 45-49 [in Ukrainian].

14. Lopushanskyi, I.P., & Yemelianov, V.M. (2021). Kontsesiia v portovii haluzi yak forma derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Concession in the port industry as a form of public-private partnership]. *Public Administration and Regional Development*, 1, 232-250 [in Ukrainian].

15. Yilport holding moves forward for the Taranto container terminal concession. (n.d.). Retrieved from https://www.yilport.com/en/media/detail/YILPORT-HOLDING-MOVES-FORWARD-FOR-THETARANTO-CONTAINER-TERMINAL-CONCESSION/55/2005/0

16. Sobkevych, O.V., & Bielanov, Ye.V. (2020). Shchodo peredachi morskykh portiv Ukrainy u kontsesiiu [Regarding the transfer of seaports of Ukraine into concession]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen – National Institute for Strategic Studies*, 8, 1-6 [in Ukrainian].

17. Mindur, M. (2020). Significance of the port of Singapore against the country's economic growth. *Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport*, 106, 107-121. https://doi.org/10.20858/sjsutst.2020.106.9

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 343.98:343.13:342.8(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3179-3190

Коваленко Сергій Сергійович аспірант Міжрегіональної Академії управління персоналом, https:0000-0002-7043-4950

ОГЛЯД ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено особливості проведення огляду під час розслідування кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод людини і громадянина в Україні. Обґрунтовано, що в цій категорії кримінальних проваджень огляд має важливе значення як одна з першочергових слідчих (розшукових) дій, оскільки на початковому етапі розслідування саме він забезпечує можливість своєчасного виявлення, фіксації та вилучення матеріальних, документальних і цифрових слідів кримінально протиправної діяльності. Наголошено, що належне проведення огляду пов'язане з потребою встановлення способу вчинення правопорушення, з'ясування ролі причетних осіб, а також виявлення обставин, що мають значення для формування належної доказової бази.

Основну увагу зосереджено на характеристиці обстановки та об'єктів, які можуть підлягати огляду у провадженнях цієї категорії. Розглянуто значення огляду приміщень виборчих комісій, місць зберігання виборчої документації, транспортних засобів, паперових документів, електронних носіїв інформації, засобів зв'язку, відеозаписів та електронного листування. Показано, що зміст огляду визначається не лише процесуальною формою цієї слідчої дії, а й характером конкретного посягання у виборчій сфері, зокрема у випадках підроблення виборчих документів, незаконного втручання в діяльність виборчих комісій, підкупу виборців, порушення таємниці голосування, незаконної агітації та інших протиправних дій.

У статті також приділено увагу особливостям виявлення і фіксації типових слідів кримінального правопорушення, які можуть міститися як у документах виборчого процесу, так і в технічних пристроях, цифрових повідомленнях, відеоматеріалах та інших джерелах інформації. Акцентовано, що ефективність огляду у таких кримінальних провадженнях значною мірою залежить від комплексного підходу до сприйняття обстановки події, правильного визначення взаємозв'язку між окремими слідами та належної організації їх процесуальної фіксації. Практична спрямованість дослідження полягає в уточненні підходів до проведення огляду з урахуванням специфіки кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: правопорушення, розслідування, законодавство, фальсифікація, підкуп, тиск, стандарти, безпека, документація, превенція, законність.

Kovalenko Serhiy Serhiyovych postgraduate student of the Interregional Academy of Personnel Management, https:0000-0002-7043-4950

INSPECTION DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST ELECTORAL RIGHTS AND FREEDOMS OF A PERSON AND A CITIZEN IN UKRAINE

Abstract. The article examines the specific features of conducting an inspection during the investigation of criminal offenses against the electoral rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine. It is substantiated that, within this category of criminal proceedings, inspection acquires particular significance as one of the priority investigative (search) actions, since it is precisely at the initial stage of the investigation that it ensures the timely detection, recording, and seizure of material, documentary, and digital traces of criminally unlawful activity.

It is emphasized that its effectiveness directly affects the completeness of the evidentiary basis, the establishment of the method of committing the offense, the clarification of the role of the persons involved, and the identification of methods used to conceal unlawful conduct.

The most typical objects of inspection in proceedings of this category are characterized, including premises of election commissions, places where election documentation is stored, vehicles that may have been used for transporting ballots, protocols, seals, and other materials, as well as paper documents, electronic data carriers, means of communication, video recordings, and electronic correspondence. Attention is drawn to the fact that the content and focus of the inspection are determined by the method of committing the criminal offense; therefore, its conduct requires taking into account the specific features of encroachments related to the forgery of election documents, unlawful interference in the activities of election commissions, bribery of voters, violation of the secrecy of voting, unlawful campaigning, and other unlawful acts in the electoral sphere.

The range of typical traces that may be detected during the inspection is disclosed, and it is proved that they usually have an interconnected nature, since they are simultaneously reflected in election process documents, technical devices, digital messages, video materials, and the physical setting of the scene. On this basis, scientific and practical recommendations for conducting inspections are formulated, aimed at ensuring the proper recording, seizure, and preservation of evidentiary information. It is concluded that inspection during the investigation of criminal offenses against the electoral rights and freedoms of a person and a citizen should be regarded not as a formal procedural action, but as a comprehensive cognitive instrument focused on

identifying not only obvious traces of the event, but also signs of forgery, interference, coordination, and concealment of unlawful activity.

Keywords: offense, investigation, legislation, falsification, bribery, pressure, standards, security, documentation, prevention, legality.

Постановка проблеми. Забезпечення виборчих прав і свобод людини і громадянина є однією з основних умов функціонування демократичної, правової держави, адже саме через вибори реалізується народний суверенітет і забезпечується легітимність органів публічної влади. Водночас кримінальні правопорушення у виборчій сфері посягають не лише на права окремих осіб, а й на засади народовладдя загалом, підривають довіру до виборчого процесу та його результатів. Складність розслідування таких кримінальних правопорушень зумовлена різноманітністю способів їх учинення, використанням документів, технічних засобів, електронних носіїв інформації, а також наявністю матеріальних і цифрових слідів, які потребують своєчасного виявлення, належної фіксації та процесуального закріплення.

У зв'язку з цим особливого значення набуває огляд як слідча (розшукова) дія, що дає змогу безпосередньо виявити, зафіксувати і вилучити відомості про обставини кримінального правопорушення, спосіб його вчинення, використані предмети, документи та можливі сліди протиправної діяльності. Разом із тим у наукових працях питання проведення огляду під час розслідування кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод людини і громадянина в Україні висвітлено фрагментарно, без комплексного аналізу його тактичних і організаційних особливостей. Це зумовлює необхідність наукового дослідження зазначеної проблематики з метою удосконалення практики досудового розслідування у цій категорії кримінальних проваджень.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, свідчить про те, що окремі аспекти проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду, неодноразово ставали предметом наукових досліджень у галузі кримінального процесу та криміналістики. Теоретичні засади проведення огляду, його процесуальну природу, тактичні особливості та доказове значення розкривали у своїх працях Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, Р. С. Бєлкін, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, М. В. Салтевський, В. Ю. Шепітько та інші вчені. Їхні напрацювання становлять вагому теоретико-методологічну основу для дослідження сутності огляду як важливого засобу виявлення, фіксації та вилучення слідів кримінального правопорушення. Безпосередній внесок у розроблення питань кваліфікації, криміналістичної характеристики та методики розслідування кримінальних правопорушень проти виборчих прав громадян зробили В. В. Бабаніна, І. М. Вигівський, М. А. Грига, Є. В. Григорова, В. В. Крижна, О. С. Старенький, Д. М. Цехан, А. О. Шаповалова та ін. Водночас необхідно

констатувати, що у наукових джерелах недостатньо розкрито специфіку огляду місця події, документів, предметів, технічних засобів, електронних носіїв інформації та інших об'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод людини і громадянина. Не дістали належного висвітлення й питання, пов'язані з виявленням та фіксацією документальних і цифрових (електронних) слідів таких правопорушень, визначенням оптимального кола учасників огляду, а також використанням спеціальних знань у ході його проведення.

Мета статті полягає у визначенні сутності, значення та особливостей проведення огляду під час розслідування кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз практики розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень дає підстави стверджувати, що з метою виявлення, встановлення та фіксації відомостей про обставини, які підлягають доказуванню, найчастіше проводяться огляд місця події, огляд приміщень, у тому числі приміщень виборчих комісій, штабів, службових кабінетів, транспортних засобів, житла чи іншого володіння особи, а також огляд документів, предметів, технічних носіїв інформації й інших матеріальних об'єктів. Залежно від способу вчинення кримінального правопорушення об'єктами огляду можуть бути виборчі бюлетені, протоколи дільничних чи територіальних виборчих комісій, списки виборців, акти, заяви, скарги, чорнові записи, мобільні телефони, комп'ютерна техніка, носії цифрової інформації, агітаційна продукція, грошові кошти, товарно-матеріальні цінності, що використовувалися як предмет неправомірного впливу на волевиявлення виборця. Вибір і послідовність проведення таких слідчих (розшукових) дій зумовлюються як об'єктивними чинниками, зокрема характером слідчої ситуації, дефіцитом часу, ризиком втрати слідів кримінального правопорушення, так і суб'єктивними, пов'язаними з оцінкою ситуації слідчим, прокурором чи слідчим суддею [1, с. 5–6].

Огляд місця події при розслідуванні кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод має низку тактичних особливостей, зумовлених специфікою предмета доказування. Загальні вимоги до проведення цієї слідчої (розшукової) дії залишаються незмінними: своєчасність, невідкладність, повнота, об'єктивність, активність, методичність, послідовність та належне керівництво діями всіх учасників огляду [1, с. 5–6]. Перед початком огляду слідчий повинен оцінити характер місця події, визначити межі огляду, коло учасників, а також забезпечити збереження слідів і предметів, що можуть мати доказове значення. У разі проведення огляду в приміщенні виборчої комісії або іншому місці, пов'язаному з організацією чи проведенням виборчого процесу, особливу увагу слід приділяти дотриманню порядку поводження з документацією, виборчими бюлетенями, печатками, списками виборців та іншими офіційними матеріалами, оскільки їх пошкодження, переміщення або

змішування може не лише ускладнити доказування, а й вплинути на відновлення реальної картини події.

Залежно від обстановки місця події можуть застосовуватися різні способи проведення огляду: концентричний, ексцентричний, лінійний, секторний чи маршрутний [2, с. 139]. Конкретний спосіб обирається слідчим з урахуванням особливостей просторового розташування об'єктів, кількості учасників огляду, наявності декількох локальних ділянок, що потребують фіксації, а також ризику втрати окремих слідів. У провадженнях цієї категорії огляд нерідко проводиться в місцях масового перебування осіб – приміщеннях для голосування, коридорах, холах, службових кабінетах, прилеглій території, транспортних засобах, біля виборчих дільниць тощо. За таких умов особливої ваги набуває належна організація доступу до місця події, обмеження переміщення сторонніх осіб і недопущення знищення або спотворення обстановки.

У кримінальних провадженнях щодо підкупу виборців або незаконного надання вигод з метою впливу на результати голосування під час огляду можуть бути виявлені та вилучені грошові кошти, списки осіб, які отримали чи мали отримати неправомірну вигоду, записники, роздруківки, пакети з продуктами чи товарами, розписки, рекламні та агітаційні матеріали, засоби зв'язку, за допомогою яких координувалися протиправні дії. У таких випадках огляд місця події доцільно поєднувати з фіксацією просторового розташування предметів, відеозаписом, фотозйомкою, а також, за наявності підстав, із проведенням інших слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку, освідування, тимчасового вилучення речей і документів, затримання особи в порядку ст. 208 КПК України. Якщо особа намагається приховати, знищити або позбутися предметів, що мають доказове значення, слідчий повинен забезпечити негайне виявлення й належне процесуальне закріплення таких об'єктів, незалежно від того, де саме вони були залишені – у приміщенні, транспортному засобі, на прилеглій території, у сміттєвих контейнерах, серед особистих речей тощо [2, с. 107].

До початку робочого етапу огляду слідчий має чітко визначити, яку саме інформацію необхідно одержати в результаті цієї слідчої (розшукової) дії. У провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод йдеться не лише про виявлення безпосереднього предмета кримінального правопорушення, а й про встановлення документальних, речових і цифрових слідів, що підтверджують спосіб підготовки, організації, вчинення та приховування протиправного діяння. Залежно від конкретної правової кваліфікації необхідно виявити документи, які відображають хід виборчого процесу, зміст рішень виборчих комісій, результати підрахунку голосів, порядок видачі бюлетенів, включення чи невключення особи до списку виборців, обставини незаконної агітації, перешкоджання роботі комісії, організації підкупу чи незаконного контролю за волевиявленням. Саме такі матеріали дозволяють простежити механізм кримінального правопорушення, встановити роль кожного учасника, співвіднести законну процедуру із фактичними діями причетних осіб

та виявити ознаки фальсифікації, тиску або незаконного впливу [3, с. 119–120]. У ході огляду важливе значення має виявлення слідів рук, мікрооб'єктів, слідів переміщення документів, упаковок, технічних пристроїв, засобів друку, а також інших матеріальних відображень контакту особи з предметами кримінального правопорушення [4, с. 50]. На практиці такі сліди можуть бути залишені на бюлетенях, сейфах, коробках, пакетах, дверях, столах, оргтехніці, мобільних телефонах, флеш-накопичувачах, комп'ютерному обладнанні та інших об'єктах. Їх виявлення здійснюється із застосуванням відповідних техніко-криміналістичних засобів і спеціальних знань. З огляду на це, до участі в огляді доцільно залучати спеціалістів, здатних не лише правильно виявити та вилучити сліди, а й забезпечити збереження властивостей об'єктів для подальших експертних досліджень [5, с. 65]. Особливого значення це набуває тоді, коли йдеться про огляд документації або технічних засобів, що можуть містити електронну інформацію про координацію незаконних дій, переписку, маршрути пересування, списки осіб чи інші цифрові сліди.

Результати огляду місця події підлягають обов'язковій фіксації у протоколі відповідно до вимог КПК України. У ньому мають бути послідовно та повно відображені всі дії слідчого, умови проведення огляду, характеристика обстановки місця події, властивості виявлених об'єктів, місце їх знаходження, спосіб виявлення та вилучення [6]. Особливу увагу слід приділяти точному опису виборчої документації, матеріальних носіїв інформації, грошових коштів, агітаційної продукції, пакувальних матеріалів, технічних пристроїв та інших речей, що мають значення для кримінального провадження. Усі вилучені предмети й документи повинні бути належним чином упаковані, опечатані та засвідчені підписами учасників слідчої дії. Якщо провести детальний огляд окремих речей або документів безпосередньо на місці неможливо, вони тимчасово опечатуються і зберігаються до моменту проведення остаточного огляду в належних умовах [7].

Серед основних помилок під час огляду місця події можна виділити такі: не проведення огляду місця події у випадках, коли його проведення було необхідним; несвоєчасне проведення огляду місця події; неправильне визначення меж огляду; недоліки фіксації у протоколі специфічних об'єктів, предметів та обстановки; недостатнє застосування науково-технічних та інших спеціальних засобів для виявлення, вилучення, пакування речових доказів; проведення огляду місця події без відповідних спеціалістів (залучення до проведення спеціаліста одного профілю).

На відміну від огляду місця події, огляд житла чи іншого володіння особи має здійснюватися з дотриманням додаткових процесуальних гарантій. У провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти виборчих прав така слідча дія може бути необхідною у випадках, коли є підстави вважати, що за місцем проживання чи фактичного перебування особи зберігаються документи, списки виборців, чорнові записи, грошові кошти, агітаційні матеріали,

електронні носії інформації, засоби зв'язку чи інші предмети, пов'язані з протиправною діяльністю. Практика свідчить, що значний обсяг доказової інформації у справах цієї категорії міститься саме в документах та електронних даних, які відображають підготовку й координацію незаконних дій, розподіл ролей між учасниками, комунікацію з представниками виборчих комісій, виборцями, кандидатами, довіреними особами чи іншими суб'єктами виборчого процесу [8]. Тому огляд таких об'єктів повинен бути ретельним, системним та орієнтованим не лише на виявлення окремих речей, а й на встановлення логічних зв'язків між ними.

Огляд документів є різновидом слідчої (розшукової) дії, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення і полягає у вивченні та дослідженні документів для встановлення ознак, що надають їм значення речових доказів [8]. У процесі такого огляду необхідно перевіряти відповідність документів установленим формам, послідовність, повноту і правильність заповнення їх реквізитів, дотримання порядкової нумерації, наявність необхідних підписів, печаток, штампів, відміток та інших обов'язкових елементів [3, с. 171–172]. Для кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод людини і громадянина ця слідча (розшукова) дія має особливе значення, оскільки значна частина доказової інформації у справах цієї категорії фіксується саме в документах виборчого процесу, службових паперах, електронних реєстрах, офіційних протоколах, заявах, актах, списках та інших носіях інформації.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти виборчих прав об'єктами огляду можуть бути найрізноманітніші документи-речові докази: письмові документи, фото- і відеоматеріали, електронні документи, пластикові картки, комп'ютерні файли, цифрові носії інформації, роздруківки з інформаційних систем, списки виборців, протоколи засідань виборчих комісій, бюлетені, заяви, скарги, акти, реєстраційні журнали, документи щодо видачі бюлетенів, документи про підрахунок голосів, а також матеріали агітаційного чи організаційного характеру. Ураховуючи те, що особи, причетні до вчинення таких кримінальних правопорушень, після одержання інформації про початок кримінального провадження можуть знищити, приховати, замінити або фальсифікувати документи, які їх компрометують, слідчий повинен проводити відповідні слідчі дії без зволікання. При цьому важливо враховувати необхідність проведення оглядів, а за наявності підстав – і обшуків, як за місцем роботи осіб, причетних до організації чи проведення виборчого процесу, так і за місцем їх проживання, фактичного перебування, у транспортних засобах, штабах, приміщеннях громадських організацій, а також у місцях зберігання документації чи технічних носіїв інформації. Такі документи можуть виступати як безпосереднім засобом учинення кримінального правопорушення, так і способом його приховування [9].

У цій категорії кримінальних проваджень слідчий завчасно має володіти інформацією про перелік типових документів, що створюються та використовуються в межах виборчого процесу, а також про порядок їх оформлення, обігу, зберігання і передачі. Йдеться, зокрема, про документи виборчих комісій, списки виборців, журнали реєстрації, акти про порушення, протоколи підрахунку голосів, рішення комісій, реєстраційні документи кандидатів, фінансові документи виборчих фондів, документи щодо виготовлення й передачі бюлетенів, доручення, заяви, звернення, скарги, документи щодо організації голосування за місцем перебування виборців, а також інші папери, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих, інформаційних і контрольних функцій у сфері виборчого процесу. Знання цих документів, їх структури та нормативно визначених реквізитів дозволяє слідчому своєчасно виявити відхилення від установленого порядку документообігу, ознаки підроблення, внесення недостовірних відомостей чи інші порушення, що мають доказове значення.

Водночас варто наголосити, що огляд документів як самостійну слідчу (розшукову) дію доцільно проводити тоді, коли відповідний документ не було належним чином оглянуто й описано в протоколах інших процесуальних дій, під час яких його виявлено, вилучено або надано. Практика свідчить, що у провадженнях цієї категорії слідчі нерідко ставляться до огляду документів формально, обмежуючись поверховим описом, несвоєчасним складанням протоколу, неповною фіксацією ознак документа чи недотриманням правил поводження з ним, що ускладнює подальше доказування та може викликати сумніви у належності й допустимості такого доказу. Саме тому огляд документів у кримінальних провадженнях щодо порушення виборчих прав не повинен зводитися до суто технічного переліку виявлених паперів, а має бути спрямований на встановлення їх доказових властивостей, змістових зв'язків та ролі у механізмі вчинення кримінального правопорушення.

Перед початком огляду документа слідчий повинен з'ясувати його загальний характер і призначення, вивчити зовнішній вигляд, стан, зміст, спосіб виготовлення, а також ужити заходів щодо виявлення ознак підроблення, внесення змін чи інших аномалій. Як уже зазначалося, під час роботи з документами необхідно дотримуватися певних правил поводження з ними, а саме: − брати документ пінцетом, руками в рукавичках або за кути, щоб не знищити відбитки пальців і не залишити власних; − не робити на ньому жодних написів, позначок, не ставити відтисків печаток і штампів; − не перегинати і не створювати зайвих складок; − не підшивати до справи; − не скріплювати скріпками та не наклеювати на підкладку.

Під час подальшого огляду документів увагу слід акцентувати на їх змісті, дотриманні передбаченої форми, наявності всіх необхідних реквізитів, а також відповідності порядку оформлення вимогам виборчого законодавства й іншим нормативним актам. Так, може бути встановлено відсутність необхідних реєстраційних номерів, печаток, підписів членів виборчої комісії, дати та часу

складання документа, передбачених законом відміток, додатків, пояснень, а також наявність виправлень, розбіжностей між примірниками чи внесення відомостей, що не відповідають реальним обставинам [1, с. 649]. Аналогічно доказове значення можуть мати випадки, коли документ оформлено з порушенням компетенції відповідного суб'єкта, у незвичному порядку, поза межами встановленої процедури, без належного розгляду чи за наявності письмових вказівок про ухвалення певного рішення всупереч законодавчо визначеним вимогам. Такі відомості можуть свідчити про маніпуляції з виборчою документацією, незаконне втручання у роботу виборчої комісії, фальсифікацію результатів голосування або інші форми протиправного впливу на реалізацію виборчих прав громадян.

Отже, під час проведення огляду документів у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти виборчих прав і свобод криміналістичний аналіз документів доцільно проводити в такій послідовності: – з'ясувати, чи відповідає зафіксована в документі дія або процедура вимогам виборчого законодавства, положенням про компетенцію відповідного органу чи посадової особи, а також установленому порядку документування й документообігу; – встановити, чи відсутні ознаки технічної підробки документа, зокрема чи є справжніми кутові штампи, круглі печатки, чи не є підробленими або скопійованими підписи, чи є ознаки підчистки, травлення, дописок, заміни аркушів або фрагментів тексту; – з'ясувати, чи є ідентичними за змістом документи, що складаються у кількох примірниках; – провести зустрічну перевірку документів, які відображають одну й ту саму виборчу дію або операцію з різних боків; – перевірити відповідність між собою документів, що відображають різні, але взаємопов'язані етапи виборчого процесу [3, с. 161–162].

Описуючи документ у протоколі, необхідно зазначати такі відомості: повну назву і вид документа, серію та номер, коли, ким, кому і на який строк він виданий або складений, наявність підписів, відбитків печаток, штампів, їх зміст і розміщення, чи виконано документ на бланку встановленого зразка, якість, колір і стан паперу, спосіб виконання тексту, колір барвника, зміст документа, наявні написи, пошкодження, плями, помарки, ймовірні ознаки підроблення. У протоколі також слід відображати технічні засоби та прийоми, використані під час огляду документа, а за необхідності – спосіб упаковки, опечатування та порядок зберігання вилученого об'єкта.

Певну специфіку при розслідуванні кримінальних правопорушень проти виборчих прав має огляд електронних документів, що зумовлено особливостями їх форми та способу існування. Під час огляду електронного документа слідчий повинен зафіксувати наявність, зміст і розміщення всіх реквізитів такого документа, звернути увагу на дату і час його створення, редагування, надсилання, кількість електронних примірників, адресатів, а також на наявність електронного підпису чи інших ідентифікаційних ознак [10]. Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник з обов'язковими

реквізитами, у тому числі електронним підписом автора. У разі надсилання документа кільком адресатам або його зберігання на кількох носіях кожен із таких примірників може вважатися оригіналом. Якщо автор створює ідентичні за інформацією та реквізитами електронний документ і документ на папері, кожен із них є оригіналом і має однакову юридичну силу. У справах цієї категорії це має особливе значення, оскільки електронна комунікація часто використовується для координації незаконних дій, передачі вказівок, формування списків, розсилки повідомлень виборцям, узгодження дій членів виборчих комісій або поширення незаконних матеріалів. Саме тому до проведення огляду електронних документів доцільно залучати спеціалістів у сфері комп'ютерної техніки, інформаційних технологій чи програмування.

Окремої уваги в межах огляду документів і предметів потребують об'єкти, що можуть підтверджувати факти підкупу виборців або незаконного стимулювання волевиявлення. У таких випадках огляду підлягають грошові кошти, сертифікати, талони, чеки, відомості видачі матеріальних цінностей, списки осіб, які отримали або мали отримати неправомірну вигоду, пакети з товарами, розписки, супровідні документи, а також інші предмети, індивідуальні ознаки яких називалися під час допиту заявника, свідка чи іншого учасника кримінального провадження. У протоколі огляду слід детально описати всі індивідуальні ознаки таких предметів, зокрема номінал, номери та прикмети купюр, упаковку, маркування, пошкодження, написи, а також інші характеристики, що дозволяють у подальшому ідентифікувати об'єкт. Якщо в ході документування протиправної діяльності застосовувалися спеціальні хімічні речовини, це також має бути відображено в протоколі огляду, а відповідні зразки повинні бути відібрані та в подальшому направлені для проведення судової експертизи [11, с. 40–41].

Висновки. Огляд у кримінальних провадженнях цієї категорії має особливе значення як першочергова слідча (розшукова) дія, від результативності якої значною мірою залежить повнота подальшого доказування. Проведене дослідження дало змогу визначити найбільш типові об'єкти огляду, до яких належать приміщення виборчих комісій, місця зберігання виборчої документації, транспортні засоби, у яких могли перевозитися бюлетені, протоколи, печатки чи інші матеріали, а також паперові та електронні носії інформації. Практика показує, що на початковому етапі розслідування першочергова увага найчастіше приділяється перевірці відомостей про підроблення виборчих документів, незаконне втручання в діяльність виборчих комісій, підкуп виборців, порушення таємниці голосування, незаконну агітацію та інші форми посягання на виборчі права, частка яких становить, а також встановленню наявності й місцезнаходження документів, що відображають перебіг виборчого процесу.

Виокремлено основні напрями огляду залежно від способу вчинення кримінального правопорушення, окреслено коло типових матеріальних,

документальних і цифрових слідів, що можуть бути виявлені, а також запропоновано науково-практичні рекомендації щодо їх належної фіксації, вилучення та збереження. Встановлено, що специфіка огляду у таких провадженнях зумовлена тісним зв'язком між документами виборчого процесу, технічними засобами зв'язку, відеозаписами, електронною перепискою та іншими джерелами доказової інформації, які потребують одночасного сприйняття й аналізу. Саме тому огляд у кримінальних провадженнях цієї категорії має проводитися не формально, а як комплексна пізнавальна дія, зорієнтована на виявлення не лише очевидних слідів, а й ознак підроблення, втручання, приховування чи координації протиправної поведінки.

Література:

1. Антикорупційний менеджмент : підручник. Київ : Нац. акад. внутр. справ,2020. 680с.
2. Антонюк Ю. В., Удовенко Ж. В. Поняття та суть взаємодії слідчого з працівниками експертної служби. *Теорія і практика судової експертизи :* зб. матеріалів круглого столу. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 107–108.
3. Бруссо К. М. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері житлового будівництва : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 246 с.
4. Єзерський Р. Б. Криміналістична техніка та її роль у розкритті і розслідуванні злочинів : дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2005. 253 с.
5. Захаров В. П., Рудешко В. І. Використання біометричних технологій правоохоронними органами у XXI столітті : наук.-практ. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 440 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text
7. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 20 с.
8. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень щодо підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців : метод. рек. / Саковський А. А., Мировська А. В., Нечеснюк М. В. та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 57 с.
9. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
10. Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія. Київ : Нічлава, 2005. 446 с.
11. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

References:

1. Antykoruptsiinyi menedzhment [Anti-corruption management] : pidruchnyk. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2020. 680 [in Ukrainian].
2. Antoniuk, Yu. V. & Udovenko, Zh. V. (2016). Poniattia ta sut vzaiemodii slidchoho z pratsivnykamy ekspertnoi sluzhby. Teoriia i praktyka sudovoi ekspertyzy [The concept and essence of the interaction of the investigator with the employees of the expert service]. *Theory and practice of forensic examination :* zb. materialiv kruhloho stolu, Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 107–108 [in Ukrainian].

3. Brusso, K. M. (2021). Rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen, yaki vchyniaiutsia u sferi zhytlovoho budivnytstva [Investigation of corruption criminal offenses committed in the field of housing construction] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Mariupol, 246 [in Ukrainian].

4. Yezerskyi, R. B. (2005). Kryminalistychna tekhnika ta yii rol u rozkrytti i rozsliduvanni zlochyniv [Forensic technique and its role in the disclosure and investigation of crimes] : dys. … kand. yuryd. nauk. Lviv, 253 [in Ukrainian].

5. Zakharov, V. P. & Rudeshko, V. I. (2009). Vykorystannia biometrychnykh tekhnolohii pravookhoronnymy orhanamy u KhKhI stolitti [The use of biometric technologies by law enforcement agencies in the 21st century] : nauk.-prakt. posib., Lviv : Lviv. derzh. un-t vnutr. sprav, 440 [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13 kvit. 2012 r. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

7. Balon, A. B. (2015). Metodyka rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh z vykorystanniam sluzhbovoiu osoboiu svoikh povnovazhen [Methodology for investigating crimes committed with the use of official authority by an official] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv, 20 [in Ukrainian].

8. Sakovskyi, A. A., Myrovska, A. V. & Nechesniuk, M. V. ta in. (2023). Kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen shchodo pidroblennia dokumentiv, yaki podaiutsia dlia provedennia derzhavnoi reiestratsii yurydychnoi osoby ta fizychnykh osib-pidpryiemtsiv [Forensic support for the investigation of criminal offenses regarding the forgery of documents submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs] : metod. rek., Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 57 [in Ukrainian].

9. Hroshevyi, Yu. M. & Tatsii V. Ya. ta in. ; Tatsiia, V. Ya., Hroshevoho, Yu. M., Kaplinoi O. V. & Shylo, O. H. (red.). (2013). Kryminalnyi protses [Criminal process] : pidruchnyk, Kharkiv : Pravo, 824 [in Ukrainian].

10. Kuzmichov, V. S. & Chornous Yu. M. (2005). Slidcha diialnist: kharakterystyka ta napriamy udoskonalennia [Investigative activity: characteristics and areas for improvement] : monohrafiia, Kyiv : Nichlava, 446 [in Ukrainian].

11. Klymenko, N. I. (red.). (2005). Ohliad mistsia podii pry rozsliduvanni okremykh vydiv zlochyniv [Inspection of the scene of the incident when investigating certain types of crimes] : nauk.-prakt. posib., Kyiv : Yurinkom Inter, 216 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 342.951:351.74:351.78

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3191-3203

Кондратенко Віталій Миколайович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін та державного управління Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0001-6015-8326.

Манжула Андрій Анатолійович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центрально-українського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0003-4662-9376.

Максименко Наталія Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центрально-українського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-1005-5115.

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ НОРМ ЩОДО ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОРЯДКУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА РЕФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ СИСТЕМИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз системи правових засобів застосування адміністративно-деліктних норм у сфері охорони публічної безпеки і порядку Національною поліцією України (Національна поліція). Дослідження ґрунтується на поєднанні матеріально-правового, процесуального та організаційно-управлінського підходів до розуміння адміністративно-деліктної діяльності, що дозволило виявити поточні особливості під впливом спеціальних правових режимів і міжнародних стандартів належного адміністрування.

Встановлено, що сучасний етап характеризується ускладненням правозастосування через одночасну дію норм КУпАП і спеціального законодавства. Законодавча багаторівневість зумовлює проблеми юридичної кваліфікації адміністративних правопорушень, зокрема спрощення та підміну одноманітним посиланням на порушення режимних обмежень без належного встановлення складу проступку. Окреслені аспекти суперечать принципам верховенства права та правової визначеності й призводять до прийняття юридично нестійких управлінських приписів.

Проаналізовано вплив нормативів діяльності правоохоронних органів, закріплених у документах ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, на адміністративно-деліктну практику підрозділів поліції.

Підкреслено значення засад правової передбачуваності та обґрунтованості управлінських рішень для узгодження між потребами правопорядку, правами людини та інтересами суспільства.

Вказано напрями вдосконалення відповідного правового механізму, що полягають у запровадженні єдиних критеріїв юридичної кваліфікації, стандартизації процедур прийняття управлінських рішень, розробленні методичних рекомендацій, підвищенні якості доказування.

Визначено доцільність посилення організаційно-управлінської компоненти несення служби Національної поліції як ключової умови підтримки законності, передбачуваності та стабільності адміністративно-юрисдикційної сфери.

Зроблено висновок, що ефективність застосування адміністративно-деліктних норм налагоджується поєднанням нормативного регулювання, організації діяльності та імплементації європейських стандартів, що сприяє підвищенню якості реалізації адміністративного провадження, зміцненню довіри громадян до суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Ключові слова: адміністративний примус, адміністративно-юрисдикційна компетенція, верховенство права, громадянське суспільство, склад адміністративного правопорушення, взаємодія правоохоронних органів, міжвідомча координація, права людини, публічна безпека і порядок, реформа правоохоронної системи, сектор безпеки і оборони, суб'єкти владних повноважень, управлінська діяльність Національної поліції України, управлінські рішення, юридична кваліфікація.

Kondratenko Vitalii Mykolaiovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of General Legal Disciplines and Public Administration, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0001-6015-8326.

Manzhula Andrii Anatoliiovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Sectoral Law and Law Enforcement Activities, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-4662-9376.

Maksymenko Nataliia Volodymyrivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of Department of Sectoral Law and Law Enforcement Activities, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-1005-5115.

LEGAL MECHANISM FOR THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE-DELICT NORMS IN THE PROTECTION OF PUBLIC SAFETY AND ORDER BY THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE: PROBLEMS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION AND LAW ENFORCEMENT REFORM

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the system of legal means for the application of administrative delict norms in the field of public safety and order by the National Police of Ukraine. The study is based on a combination of substantive legal, procedural, and organizational-managerial approaches to understanding administrative delict activity, which made it possible to identify its current features under the influence of special legal regimes and international standards of good administration.

It is established that the current stage is characterized by increasing complexity of law enforcement due to the simultaneous application of the provisions of the Code of Ukraine on Administrative Offenses and special legislation. The multi-layered nature of legislation gives rise to problems of legal qualification of administrative offenses, in particular simplification and substitution by formal and uniform references to violations of regime restrictions without proper establishment of the elements of the offense. These aspects contradict the principles of the rule of law and legal certainty and lead to the adoption of legally unstable administrative prescriptions.

The influence of international standards governing the activities of law enforcement agencies, enshrined in documents of the United Nations, OSCE, NATO, and the European Union, on administrative delict law enforcement by police units is analyzed. The importance of the principles of legal foreseeability and reasonableness of administrative decisions is emphasized for ensuring coherence between the needs of public order, human rights.

It is concluded that the effectiveness of applying administrative delict norms is ensured through a systematic combination of regulatory framework, organization of activities, and implementation of European standards, which contributes to improving the quality of administrative proceedings, strengthening public trust in the relevant actors of the security and defense sector, and bringing national practice closer to advanced models of public administration.

Keywords: administrative coercion, administrative jurisdictional competence, administrative offense composition, civil society, human rights, interaction of law enforcement agencies, interagency coordination, legal qualification, managerial activity of the National Police of Ukraine, managerial decisions, public authorities, public safety and order, reform of the law enforcement system, rule of law, security and defense sector.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку адміністративно-деліктної діяльності Національної поліції характеризується поєднанням

підвищеної нормативної складності, зумовленої євроінтеграційним курсом України та реформуванням правоохоронної системи. Застосування законодавства про правопорушення у сфері публічної безпеки і порядку відбувається за умов одночасної дії норм КУпАП і спеціальних правових режимів, що ускладнює правозастосування та підвищує вимоги до правової визначеності й обґрунтованості владно-розпорядчих приписів.

Практика засвідчує наявність низки стійких проблем. Передусім поширеним є спрощений підхід до юридичної кваліфікації, коли не дотримання режимних обмежень фактично ототожнюється з наявністю складу адміністративного правопорушення. Вказана позиція не відповідає вимогам матеріального і процесуального права та призводить до прийняття юридично нестійких рішень. Ускладнення викликає і невизначеність співвідношення норм КУпАП зі спеціальним законодавством, що призводить до неоднакової практики їхнього застосування.

Не менш суттєвою є проблема змішування превентивних заходів із адміністративно-юрисдикційною діяльністю, що негативно впливає на доказування, дотримання процесуальних гарантій і належне визначення компетенції. Відсутність уніфікованих критеріїв адміністративного примусу посилює варіативність правозастосування та створює ризики порушення принципу пропорційності. Вирішення зазначених проблем пов’язане з системним удосконаленням правозастосовної діяльності правоохоронних органів шляхом запровадження єдиних критеріїв юридичної кваліфікації, чіткого розмежування видів управлінської поліцейської діяльності, стандартизації процедур прийняття рішень і посилення внутрішньовідомчого контролю. Реалізація цих напрямів сприятиме підвищенню якості адміністративно-деліктного провадження та наближенню національної практики до стандартів ЄС з публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти охорони публічної безпеки і порядку, адміністративно-правового забезпечення роботи Національної поліції, реалізації поліцейських повноважень в умовах ускладненого безпекового середовища посідає помітне місце у сучасній правовій науці. Окремі питання висвітлено у працях останніх років А. Киська, В. Мащенка, О. Сіротова, І. Ісаєнка, О. Форостяна, М. Романова, О. Наливайка та інших вчених. Вони розглядали засади функціонування поліції, зміст превентивних і юрисдикційних повноважень, особливості застосування заходів адміністративного примусу, межі дискреції поліцейських органів, а також гарантування прав і свобод людини у сфері публічно-владного втручання. У науковій літературі простежується інтерес до проблем реформування міжвідомчої взаємодії, процесуальної форми діяльності, юридичної природи адміністративного затримання, доказування у справах про проступки та впливу спеціальних правових режимів на зміст керівництва уповноваженими суб’єктами. Водночас окремого наукового осмислення потребують організаційно-

управлінські засади стандартизації поліцейської діяльності, внутрішньовідомчий контроль за якістю адміністративно-деліктних проваджень та імплементація міжнародних стандартів адміністрування й дотримання прав людини.

Мета статті полягає у системному розгляді особливостей застосування адміністративно-деліктних норм у сфері охорони публічної безпеки і порядку Національною поліцією та виявленні проблем юридичної кваліфікації проступків; розмежування превентивної й юрисдикційної діяльності; наведені подальших напрямів удосконалення вітчизняної правозастосовної практики з урахуванням міжнародних європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Реалізація норм законодавства України про адміністративні правопорушення у сфері охорони правопорядку в сучасних умовах характеризується підвищеною нормативною складністю. Поліцейські підрозділи здійснюють діяльність у межах положень КУпАП та Закону України «Про Національну поліцію» [1; 2], водночас функціонуючи в умовах спеціального адміністративно-правового режиму, встановленого Законом України «Про правовий режим воєнного стану», Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» та іншими нормативно-правовими актами [3]. За таких обставин адміністративно-деліктна діяльність частково набуває похідного характеру від правового режиму, проте зберігає самостійну процедурну та процесуальну природу.

Практика правозастосування свідчить про наявність стійкої тенденції до спрощення кваліфікаційної діяльності. У низці випадків порушення режимної вимоги сприймається як достатня підстава для вжиття заходів адміністративного примусу, складання процесуальних документів або доставлення особи до підрозділу поліції. Водночас така юридична модель не відповідає змісту адміністративно-юрисдикційної діяльності. Поліцейський зобов'язаний зафіксувати сам факт правопорушення, співвіднести його з відповідною нормою КУпАП, встановити об'єкт посягання, об'єктивну сторону, суб'єкта, форму вини, обставини вчинення діяння, наявність доказів і процесуальних підстав для подальшого провадження. Відсутність хоча б одного зі структурних елементів зумовлює втрату юридичної значущості владно-розпорядчого рішення та створює підстави для його скасування.

Територіальний орган поліції одночасно реалізує превентивні повноваження, припиняє правопорушення, застосовує поліцейські заходи, забезпечує виконання рішень військового командування або військових адміністрацій, взаємодіє з органами місцевого самоврядування та за наявності відповідних підстав переходить до адміністративно-процесуальної форми реагування. За таких обставин межі між зазначеними видами діяльності у спеціальний період втрачають чіткість. Перевірка документів, обмеження доступу до території, поверхнева перевірка, затримання, доставлення особи, складання протоколу про адміністративне затримання можуть створити єдиний ланцюг дій, однак кожен із елементів має відмінну правову природу та самостійні процесуальні вимоги.

Змішування превентивної діяльності з юрисдикційною спричиняє проблеми доказування, порушення процесуальних строків, неповне роз'яснення прав особі та помилки у визначенні суб'єкта розгляду справи.

Подальший розвиток означених положень доцільно пов'язати з нинішнім етапом реформування правоохоронної системи України, а також імплементацією міжнародних стандартів належного врядування у секторі правопорядку. Вони прямо впливають на організацію адміністративно-деліктної діяльності поліції. Зокрема, Кодекс поведінки для співробітників правоохоронних органів (англ. Code of Conduct for Law Enforcement Officials), 1979; Керівні принципи з прав людини та боротьби з тероризмом (англ. Guidelines on Human Rights and the Fight against Terrorism), 2002, закріплюють обов'язок правоохоронних органів діяти виключно на підставі закону, передбачувано та з правовою визначеністю будь-якого силового втручання [4; 5]. У контексті спеціальних адміністративно-правових режимів виникає необхідність чіткої нормативної прив'язки кожного управлінського рішення та процесуальної дії до відповідної норми матеріального і процесуального права, що виключає можливість підміни юридичної кваліфікації звичайного посиланням на факт порушення встановленого адміністративно-правового режиму.

Стандарти Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), насамперед Довідник з демократичної поліцейської діяльності (англ. OSCE Guidebook on Democratic Policing), 2008, Права людини у контртерористичних розслідуваннях: практичний посібник для правоохоронців (англ. Human Rights in Counter-Terrorism Investigations: A Practical Manual for Law Enforcement Officers), 2013 акцентують на принципі функціональної визначеності поліцейської діяльності [6; 7].

Особливість змісту полягає у розмежуванні попереджувальних та адміністративно-юрисдикційних повноважень, що безпосередньо кореспондує із виявленою проблемою їхнього змішування. Практична імплементація передбачає розроблення і впровадження внутрішніх процедурних стандартів діяльності, які закріплюють чіткий момент переходу від превентивного заходу до процесуальної форми реагування, уможливлюють належне документування кожної стадії правозастосування.

Організаційний вимір удосконалення пов'язаний із підходами Організації Північноатлантичного договору у сфері реформування сектору безпеки, зокрема Політики НАТО з розбудови доброчесності (англ. NATO Building Integrity Policy, 2016) [8]. У документі закріплено вимоги до транспарентності, внутрішнього контролю та відкритості управлінських процесів у роботі державних безпекових структур.

Для Національної поліції вказане виливається у необхідність закріплення процедур правової експертизи владно-розпорядчих актів, впровадження дієвого внутрішнього аудиту адміністративно-деліктної практики та посилення ролі підрозділів, відповідальних за охорону та дотримання прав і свобод людини.

Окремого значення набуває інтеграція стандартів належного адміністрування, закріплених у Хартії основоположних прав Європейського Союзу (англ. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012/C 326/02), в частині права на належне публічне управління. Вказаний принцип передбачає обов'язок суб'єктів владних повноважень діяти обґрунтовано, неупереджено та у розумні строки, що впливає на якість адміністративно-деліктного провадження [9]. Імплементація при функціонуванні Національної поліції зумовлює необхідність уніфікації практики прийняття управлінських рішень, мінімізації дискреції та стабілізації правозастосування в умовах підвищеної нормативної складності.

Законодавство про адміністративні правопорушення у сфері публічної безпеки і порядку нині набуває виразного організаційно-управлінського змісту. Відповідна діяльність органів і підрозділів Національної поліції здійснюється в межах КУпАП та Закону України «Про Національну поліцію» із впливом підзаконного регулювання, яке визначає порядок організації служби, реагування на правопорушення та міжвідомчої взаємодії із суб'єктами сектору безпеки і оборони України. Організаційна основа діяльності поліції деталізується підзаконними актами. Зокрема постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію» визначає систему органів поліції, їхні повноваження та загальні засади функціонування [10].

Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» поліція залучається до виконання заходів правового режиму, зокрема проведення комендантської години, контролю за дотриманням спеціального порядку в'їзду і виїзду, обмеження руху транспортних засобів. Управлінські рішення керівників органів поліції мають враховувати відомчі нормативні акти та одночасно вимоги військових і військово-цивільні адміністрації, що ускладнює систему координації.

Практичний вимір полягає у тому, що адміністративно-деліктна діяльність поліції фактично реалізується через державні управлінські механізми. Керівник поліції визначає розстановку нарядів, маршрути патрулювання, порядок взаємодії з підрозділами ЗСУ, Національної гвардії України, територіальними громадами. Прийняті ним рішення безпосередньо впливають на виявлення правопорушень, збір доказів, застосування заходів адміністративного примусу та подальшу юридичну кваліфікацію.

Навантаження на систему управління зумовлює потребу у стандартизації службової діяльності. Відомчі інструкції визначають алгоритми дій поліцейських, послідовність виконання процесуальних заходів, перелік необхідних документів і порядок фіксації адміністративного правопорушення. Водночас акти не змінюють зміст норм КУпАП, а надають належне застосування. Порушення процесуальних вимог, установлених законодавством, незалежно від наявності відомчих вказівок, є підставою для визнання дій поліцейських неправомірними.

Управлінський вимір адміністративно-деліктної діяльності поліції доцільно пов'язати із впровадженням стандартизованих підходів до прийняття владно-розпорядчих рішень, що відповідають міжнародним вимогам належного керівництва з питань підтримання публічної безпеки та порядку. Кодекс європейської поліцейської етики (англ. European Code of Police Ethics, 2001) визначає, що організація діяльності поліції має ґрунтуватися на чіткій системі підпорядкування, розподілі повноважень і відповідальності, на обов'язковості документування процесуальних мір [11]. Їхня робота повинна розглядатися через призму правозастосування та зорганізованої системної діяльності, де кожне рішення керівника має безпосередній вплив на юридичну якість кваліфікації правопорушення та подальшу стійкість прийнятих актів.

Водночас стандарти ОБСЄ, закріплені у документі Управління та реформування сектора безпеки: Рекомендації для співробітників ОБСЄ (англ. Security Sector Governance and Reform: Guidelines for OSCE Staff), 2016, акцентують на необхідності покращення процедур внутрішнього контролю, управління ризиками та підзвітності у діяльності правоохоронних органів. Передбачається впровадження в Національній поліції системи відомчого моніторингу якості адміністративно-деліктних проваджень, оцінювання реалізації повноважень з позицій їхньої юридичної обґрунтованості та відповідності принципу верховенства права і законності; формування єдиних стандартів адміністративних практики на рівні територіальних органів [12].

Посилення управлінського компоненту також кореспондує з засадами Організації Північноатлантичного договору у межах Комплексних керівних принципів щодо реформування сектору національної безпеки (англ. NATO Guidelines on Security Sector Reform), які передбачають чітке розмежування функцій, запровадження ефективних механізмів координації та дотримання взаємосумісності між різними суб'єктами у цій площині. Для Національної поліції закріплюється необхідність подальшого розвитку процедур взаємодії з іншими органами публічної влади, насамперед щодо обміну службовою інформацією, спільного оперативного реагування на правопорушення; узгодженої координації й планування.

Окремо врахувати стандарти ЄС у сфері належного адміністрування, закріплені у Хартії основоположних прав Європейського Союзу (англ. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012/C 326/02). Вимагається від вітчизняних уповноважених суб'єктів владних повноважень належного гарантування послідовності, обґрунтованості та раціональної прогнозованості роботи.

Імплементація окреслених положень у діяльність поліції обумовлює необхідність уніфікації внутрішніх процедур прийняття рішень, мінімізації управлінської дискреції, створення уніфікованого підходу до кваліфікації правопорушень і застосування заходів адміністративного примусу незалежно від територіального підрозділу [13; 14].

Застосування заходів адміністративного примусу у діяльності органів і підрозділів Національної поліції за воєнного та надзвичайного стану характеризується розширенням фактичних підстав втручання у права особи за незмінності їхньої правової природи. Вказані заходи залишаються формою реалізації владних повноважень, переважно спрямованих на припинення правопорушень, охорону публічної безпеки і порядку та притягнення до адміністративної відповідальності, проте здійснюються за посиленого режимного регулювання.

Система заходів адміністративного примусу, що застосовуються поліцією, охоплює перевірку документів, обмеження доступу до окремих територій, поверхневу перевірку, адміністративне затримання, доставлення особи до підрозділу поліції, вилучення речей і документів, тимчасове затримання транспортних засобів. Реалізація кожного із зазначених засобів має чітке нормативне підґрунтя та не може здійснюватися довільно. Закон України «Про Національну поліцію» встановлює перелік поліцейських заходів, підстави їхнього застосування, обов'язок поліцейського діяти пропорційно, необхідно та з урахуванням конкретної ситуації.

Практика діяльності поліції засвідчує тенденцію до ототожнення порушення режимної вимоги із підставою для адміністративного затримання або інших обмежувальних заходів, що суперечить принципу пропорційності. Кожне втручання у права людини повинно бути необхідним для досягнення легітимної мети, відповідати характеру проступку та не перевищувати законодавчих меж.

Адміністративне затримання не може використовуватися у вигляді універсального юридичного засобу реагування. Застосування допустиме за наявності чітко визначених підстав, передбачених КУпАП.

Важливого значення набуває процесуальний аспект застосування примусу. Поліцейський зобов'язаний роз'яснити особі права, зафіксувати підстави застосування відповідного заходу, дотриматися встановлених строків затримання та належно оформити процесуальні документи. Недотримання вимог є підставою для визнання дій незаконними та виключає можливість використання отриманих доказів у подальшому провадженні.

Юридична кваліфікація ускладнюється множинністю нормативних джерел і фактичною варіативністю поведінки, що підпадає під ознаки адміністративної протиправності. Діяльність поліцейського виходить за межі стандартного співвіднесення факту з диспозицією норми КУпАП, потребує врахування спеціальних режимних обмежень. Аналогічні проблеми виникають при кваліфікації дій осіб, які порушують встановлені обмеження щодо пересування або доступу до окремих об'єктів. Використання загальних норм КУпАП без належного обґрунтування предмета посягання призводить до підміни юридичної оцінки формальним посиланням на режимні вимоги.

Поліцейський повинен встановити, які суспільні відносини порушені: громадський порядок, порядок управління, безпека дорожнього руху чи інші. Без

цього неможливо правильно обрати норму, що підлягає застосуванню. Юридична кваліфікація адміністративних правопорушень вимагає поєднання знань матеріального та процесуального права з розумінням змісту спеціальних режимних обмежень. Рішення має ґрунтуватися на точному встановленні складу правопорушення, належному доказуванні та дотриманні процесуальних вимог. Відхилення від цих критеріїв призводить до втрати правової визначеності та підриває довіру до діяльності органів поліції.

Покращення застосування заходів адміністративного примусу доцільно пов'язати насамперед із внутрішньодержавною стандартизацією підстав і порядку їхньої реалізації. Ключовою проблемою залишається відсутність уніфікованих критеріїв оцінки достатності підстав для втручання у права особи, що призводить до різної практики використання однакових норм КУпАП і Закону України «Про Національну поліцію». Обґрунтованим є запровадження на рівні МВС України обов'язкових методичних рекомендацій щодо застосування конкретних поліцейських заходів, які б містили чіткі моделі юридичної оцінки ситуацій, типові алгоритми дій та мінімальні стандарти доказування. Локальна уніфікація дозволить забезпечити однаковість правозастосування та підвищити юридичну стійкість адміністративно-юрисдикційних рішень.

Особливого значення набуває розмежування адміністративного затримання через процесуальні заходи та інших форм поліцейського втручання. На практиці відсутність чітких критеріїв призводить до його використання універсальними інструментами реагування, що суперечить змісту статей КУпАП та положенням Закону України «Про Національну поліцію». У зв'язку з цим доцільним є нормативне уточнення підстав застосування адміністративного затримання, зокрема шляхом деталізації у підзаконних актах умов застосування залежно від характеру проступку, поведінки особи та наявності ризиків ухилення від провадження. Паралельно доцільно посилити внутрішній контроль за дотриманням строків затримання та повнотою процесуального оформлення.

У сфері юридичної кваліфікації варто вдосконалити нормативну конструкцію складів адміністративних правопорушень шляхом усунення прогалин, пов'язаних із відсутністю прямих норм щодо недотримання спеціальних правил поведінки. Альтернативним шляхом може бути офіційне узагальнення практики застосування КУпАП або прийняття роз'яснень на рівні МВС України щодо кваліфікації типових ситуацій. Вказане дозволить уникнути підміни юридичної оцінки простим посиланням на режимні обмеження та убезпечити правильне визначення об'єкта посягання, що є ключовим елементом складу правопорушення.

Окремий напрям удосконалення пов'язаний із підвищенням якості доказування у справах про адміністративні правопорушення. Практика свідчить про необхідність переходу від повсякденного документування до комплексної фіксації обставин правопорушення із використанням технічних засобів. Доцільно закріпити обов'язковість відеофіксації під час застосування окремих

поліцейських заходів, визначити мінімальні стандарти доказової бази для різних категорій правопорушень. Запропоноване узгоджується із загальновизнаним принципом необхідності та допустимих меж втручання, який закріплений у стандартах ОБСЄ, має застосовуватися базовим орієнтиром при адміністративному примусі.

Водночас організаційно-управлінський аспект проблематики потребує посилення ролі керівника органу чи підрозділу поліції у забезпеченні законності адміністративно-деліктної діяльності. Особливе значення набуває впровадження системи попереднього та поточного контролю за якістю складання процесуальних документів, правильністю юридичної кваліфікації правопорушень та обґрунтованістю застосування примусових способів і методів. Запровадження внутрішніх процедур перевірки адміністративних матеріалів до їх направлення на розгляд дозволить зменшити кількість випадків скасування постанов судами та підвищити загальний рівень правової визначеності у діяльності Національної поліції України.

Висновки. Правовий механізм застосування адміністративно-деліктних норм Національною поліцією в умовах євроінтеграції має складне поєднання матеріальних, процесуальних та управлінських елементів. Дія спеціальних правових режимів окреслює сучасну природу адміністративно-юрисдикційної діяльності. Владно-розпорядчі рішення поліції у цей період не обґрунтовується виключно фактом порушення режимних обмежень, тому що потребує точної юридичної кваліфікації, встановлення складу проступку та точного дотримання процесуальної форми.

Удосконалення відповідних юридичних засобів потребує посилення організаційно-управлінського компоненту діяльності поліції. Пріоритет зміщено у бік уніфікації внутрішніх процедур прийняття рішень, стандартизації алгоритмів кваліфікації типових правопорушень та впровадження методичних моделей оцінки достатності підстав для втручання у права особи. Важливе значення має розвиток відомчого моніторингу, попередньої перевірки процесуальних документів та ширше використання технічних засобів фіксації. Зазначений вектор розвитку дозволяє ефективно поєднати охорону публічного порядку з гарантіями захисту прав людини.

Подальший належний розвиток адміністративно-деліктної діяльності Національної поліції має орієнтуватися на стандарти належного керівництва, підконтрольності та функціональної прогнозованості. Імплементація підходів ЄС та ОБСЄ повинна забезпечити створення цілісного правового механізму, де міжвідомча координація та застосування примусових заходів базуються на засадах передбачуваності й однаковості правозастосування. Реалізація вказаних засад дозволить зміцнити стійкість юрисдикційних рішень, підвищити рівень суспільної довіри та наблизити вітчизняну практику до європейської моделі публічного адміністрування в умовах активної реалізації поточного етапу реформування правоохоронної системи.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text.

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

3. Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index.

4. Code of Conduct for Law Enforcement Officials, 1979. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/code-conduct-law-enforcement-officials.

5. Guidelines on Human Rights and the Fight against Terrorism, 2002. https://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Docs2002/H_2002_4E.pdf.

6. Guidebook on Democratic Policing, 2008. https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/5/3/23804.pdf.

7. Human Rights in Counter-Terrorism Investigations: A Practical Manual for Law Enforcement Officers, 2013. https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/5/f/108930.pdf.

8. NATO Building Integrity Policy, 2016. https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2016/07/09/nato-building-integrity-policy.

9. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT.

10. Нормативно-правові акти / Національна поліція України. URL: https://npu.gov.ua/timeline?&type=acts.

11. European Code of Police Ethics, 2001. https://rm.coe.int/the-european-code-of-police-ethics-pdf/1680b003e0.

12. Security Sector Governance and Reform: Guidelines for OSCE Staff, 2016. https://www.osce.org/uk/node/231176.

13. Кондратенко В.М., Чинченко С.М. Адміністративно-правові механізми здійснення контролю за безпечним використанням інформаційних ресурсів в оборонній та правоохоронній сфері України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2025. Вип. 19. С. 66-70.

14. Кондратенко В.М., Швайка Д.М. Змістовне наповнення та особливості реалізації правових засобів забезпечення взаємодії громадськості з публічною адміністрацією в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Вип. 17. С. 75–79.

References:

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] vid 07.12.1984. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8073-10#Text [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [Law of Ukraine «On the National Police»] vid 02.07.2015 № 580-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text [in Ukrainian].

3. Zakonodavstvo Ukrainy / Verkhovna Rada Ukrainy [Legislation of Ukraine / Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index [in Ukrainian].

4. Code of Conduct for Law Enforcement Officials, 1979. Retrieved from: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/code-conduct-law-enforcement-officials [Eng].

5. Guidelines on Human Rights and the Fight against Terrorism, 2002. Retrieved from: https://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Docs2002/H_2002_4E.pdf [in English].

6. Guidebook on Democratic Policing, 2008. Retrieved from: https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/5/3/23804.pdf [in English].

7. Human Rights in Counter-Terrorism Investigations: A Practical Manual for Law Enforcement Officers, 2013. Retrieved from: https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/5/f/108930.pdf [in English].

8. NATO Building Integrity Policy, 2016. Retrieved from: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2016/07/09/nato-building-integrity-policy [in English].

9. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT [in English].

10. Normatyvno-pravovi akty / Natsionalna politsiia Ukrainy [Normative legal acts / National Police of Ukraine]. Retrieved from: https://npu.gov.ua/timeline?&type=acts [in Ukrainian].

11. European Code of Police Ethics, 2001. Retrieved from: https://rm.coe.int/the-european-code-of-police-ethics-pdf/1680b003e0 [in English].

12. Security Sector Governance and Reform: Guidelines for OSCE Staff, 2016. Retrieved from: https://www.osce.org/uk/node/231176 [in English].

13. Kondratenko, V.M., Chynchenko, S.M. Administratyvno-pravovi mekhanizmy zdiisnennia kontroliu za bezpechnym vykorystanniam informatsiinykh resursiv v oboronnii ta pravookhoronnii sferi Ukrainy [Administrative and legal mechanisms for control over the safe use of information resources in the defense and law enforcement sphere of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo*, 2025, Issue 19, pp. 66–70 [in Ukrainian].

14. Kondratenko, V.M., Shvaika, D.M. Zmistovne napovnennia ta osoblyvosti realizatsii pravovykh zasobiv zabezpechennia vzaiemodii hromadskosti z publichnoiu administratsiieiu v Ukraini [Substantive content and features of implementation of legal means of ensuring interaction between the public and public administration in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pravo*, 2024, Issue 17, pp. 75–79 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 341.322:341.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3204-3212

Копач Роман Володимирович слухач навчальної групи 7205, Національний університет оборони України, https://orcid.org/0009-0002-4017-4083

ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний правовий аналіз воєнних злочинів, вчинених збройними силами російської федерації під час повномасштабної збройної агресії проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Розглянуто нормативно-правову базу міжнародного гуманітарного права, що регулює питання відповідальності за воєнні злочини, зокрема Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них, а також Римський статут Міжнародного кримінального суду як ключовий інструмент міжнародного кримінального переслідування. Проаналізовано конкретні категорії воєнних злочинів, зафіксованих в Україні: умисні вбивства цивільного населення, застосування забороненої зброї та методів ведення війни, незаконна депортація та переміщення цивільних осіб, у тому числі дітей, цілеспрямовані удари по цивільній інфраструктурі, медичним закладам та об'єктам, що перебувають під захистом міжнародного права, а також катування, нелюдське поводження та сексуальне насильство як зброя війни. Розглянуто питання встановлення кримінальної відповідальності конкретних осіб у контексті доктрини командної відповідальності та принципу індивідуальної кримінальної відповідальності. Окремо досліджено механізми міжнародного кримінального переслідування: роль Міжнародного кримінального суду, зокрема ордер на арешт президента рф в. путіна, виданий у 2023 році, діяльність спеціальних слідчих механізмів ООН та Моніторингової місії з прав людини. Висвітлено внесок українських правоохоронних органів у документування воєнних злочинів. Встановлено правові підстави для кваліфікації дій рф не лише як воєнних злочинів, а й як злочину агресії та злочинів проти людяності у розумінні Римського статуту та звичаєвого міжнародного права. Обґрунтовано необхідність створення спеціального міжнародного трибуналу для притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України з огляду на обмежену юрисдикцію МКС щодо цього злочину. Зроблено висновок про системний та масштабний характер вчинених злочинів, що свідчить про існування державної політики їх заохочення з боку керівництва рф.

Ключові слова: воєнні злочини; міжнародне гуманітарне право; збройна агресія; Міжнародний кримінальний суд; Римський статут; злочини проти

людяності; командна відповідальність; депортація; Женевські конвенції; збройний конфлікт.

Kopach Roman Volodymyrovych student of study group 7205, National Defence University of Ukraine, https://orcid.org/0009-0002-4017-4083

LEGAL QUALIFICATION OF WAR CRIMES COMMITTED BY THE RUSSIAN FEDERATION DURING THE ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Abstract. This article provides a comprehensive legal analysis of war crimes committed by the Armed Forces of the russian federation during the full-scale armed aggression against Ukraine that began on February 24, 2022. The normative legal framework of international humanitarian law governing responsibility for war crimes is examined, including the Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, as well as the Rome Statute of the International Criminal Court as a key instrument of international criminal prosecution. Specific categories of war crimes documented in Ukraine are analyzed: deliberate killings of civilians, use of prohibited weapons and methods of warfare, unlawful deportation and transfer of civilians, including children, targeted strikes against civilian infrastructure, medical facilities and objects protected under international law, as well as torture, inhuman treatment, and sexual violence as a weapon of war. The article examines the establishment of individual criminal responsibility in the context of the doctrine of command responsibility and the principle of individual criminal accountability. Special attention is given to mechanisms of international criminal prosecution: the role of the International Criminal Court, including the arrest warrant issued for the president of the rf v. putin in 2023, the activities of UN special investigative mechanisms, and the Human Rights Monitoring Mission. The contribution of Ukrainian law enforcement agencies to documenting war crimes is highlighted. Legal grounds are established for qualifying the actions of the russian federation not only as war crimes but also as crimes of aggression and crimes against humanity within the meaning of the Rome Statute and customary international law. The necessity of establishing a special international tribunal to hold perpetrators accountable for the crime of aggression against Ukraine is substantiated, given the limited jurisdiction of the ICC over this crime. The conclusion is drawn that the crimes committed are systemic and large-scale in nature, indicating the existence of a state policy of their encouragement on the part of the russian federation leadership.

Keywords: war crimes; international humanitarian law; armed aggression; International Criminal Court; Rome Statute; crimes against humanity; command responsibility; deportation; Geneva Conventions; armed conflict.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що стало найбільшим

збройним конфліктом у Європі після Другої світової війни та безпрецедентним викликом для системи міжнародного гуманітарного права. З перших днів агресії міжнародні організації, правозахисні структури та українські органи влади розпочали фіксацію численних фактів порушень міжнародного гуманітарного права з боку збройних сил рф. Масштаб і системний характер цих порушень, їх географічна поширеність на всій лінії зіткнення та на окупованих територіях невідворотно поставили на порядок денний питання правової кваліфікації скоєних діянь та вироблення ефективних механізмів притягнення винних до відповідальності [1, с. 12].

Правова кваліфікація воєнних злочинів, вчинених у ході збройного конфлікту, є фундаментальним завданням як для національних правових систем, так і для інституцій міжнародного правосуддя. Вона передбачає не лише встановлення відповідності конкретних діянь складам злочинів, передбачених міжнародним гуманітарним правом, але й визначення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, встановлення ієрархії управлінської та командної причетності, а також вибір компетентних юрисдикційних органів для розгляду справ. У випадку збройної агресії рф проти України ці завдання набувають особливої актуальності та складності з огляду на безпрецедентний масштаб злочинів, специфіку юрисдикційних механізмів та свідоме протидіяння рф будь-яким формам міжнародного контролю [2, с. 45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням міжнародно-правової та юридичної кваліфікації воєнних злочинів присвячено ряд іноземних праць таких науковців, як Ж.-М. Хенкертс, В. Шабас та ін, серед вітчизняних науковців варто виділити В. Репецького, В. Лисика, О.Столярського.

Мета статті – проаналізувати правові підстави кваліфікації воєнних злочинів РФ та можливості розширення юрисдикції міжнародних судових установ з цього питання.

Виклад основного матеріалу.

Нормативно-правову основу кваліфікації воєнних злочинів утворює розгалужена система джерел міжнародного права. Ядром цієї системи є чотири Женевські конвенції 1949 року та два Додаткові протоколи до них 1977 року, які закріплюють захист поранених і хворих учасників збройних сил на суходолі та морі, поводження з військовополоненими, а також захист цивільного населення під час збройних конфліктів. Ці документи встановлюють категорію «серйозних порушень» (grave breaches), за вчинення яких держави зобов'язані або переслідувати відповідальних осіб у кримінальному порядку, або передавати їх для судового переслідування іншим державам [3]. Поряд із договірним правом важливу роль відіграє «Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права» Міжнародного комітету Червоного Хреста (МКЧХ) 2005 року, яке систематизувало 161 норму звичаєвого МГП, обов'язкову для всіх держав незалежно від їхньої участі в конкретних договорах, і яке, зокрема, кодифікує заборону нападів на цивільне населення та об'єкти, принципи пропорційності та

воєнної необхідності, а також абсолютну заборону катувань та нелюдського поводження [6, с. 23].

Ключовим документом для цілей кримінального переслідування є Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року. Стаття 8 Статуту містить детальний перелік діянь, що кваліфікуються як воєнні злочини, охоплюючи як серйозні порушення Женевських конвенцій, так і інші серйозні порушення законів та звичаїв війни. При цьому Статут розрізняє злочини, вчинені під час міжнародних збройних конфліктів, та злочини у внутрішніх збройних конфліктах. Збройний конфлікт між Україною та рф беззаперечно кваліфікується як міжнародний у розумінні статті 2, спільної для всіх чотирьох Женевських конвенцій, позаяк він відбувається між двома суверенними державами — факт, підтверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 від 2 березня 2022 року, ухваленою 141 голосом «за» [5]. Це тягне застосування повного спектру норм Статуту щодо міжнародних збройних конфліктів [4, с. 178].

Найбільш задокументованою категорією воєнних злочинів, зафіксованих у ході агресії рф проти України, є умисні вбивства цивільного населення. Масові страти мирних жителів у Бучі, Ірпені, Херсоні та десятках інших населених пунктів, звільнених від окупації, задокументовані МКЧХ, Моніторинговою місією ООН з прав людини та численними незалежними слідчими місіями. Умисне вбивство цивільних осіб є «серйозним порушенням» Женевської конвенції IV та воєнним злочином згідно зі статтею 8(2)(a)(i) Римського статуту [7, с. 56]. Особливого розголосу набули події в Бучі Київської області, де після відходу російських військ у березні-квітні 2022 року було виявлено тіла сотень цивільних зі слідами страти, катувань та позасудових розправ. Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування подій в Україні встановила наявність достатніх підстав вважати, що в Бучі та інших населених пунктах вчинялися воєнні злочини, у тому числі умисні вбивства, і що ці діяння не є стихійними ексцесами, а мають ознаки систематичного характеру [8, с. 14].

Нерозривно пов'язаною з цим є проблема застосування збройними силами рф забороненої зброї та методів ведення бойових дій. Документально підтвердженим є використання касетних боєприпасів у густонаселених пунктах — засіб, заборонений Конвенцією про касетні боєприпаси 2008 року та нормами звичаєвого МГП як такий, що є неприйнятно неточним і неминуче завдає неспівмірних втрат серед цивільних. Зафіксовано також застосування термобаричної зброї, протипіхотних мін та боєприпасів, конструктивні характеристики яких свідчать про умисне заподіяння надмірних страждань [9]. Поряд із прямими нападами на людей, систематичні ракетні удари по об'єктах критичної інфраструктури — електростанціях, теплових мережах, системах водопостачання, лікарнях — кваліфікуються як воєнні злочини відповідно до статті 8(2)(b)(ii) Римського статуту, яка забороняє навмисні напади на цивільні об'єкти, що не є воєнними цілями. Ці удари, що цілеспрямовано завдавалися в

зимовий період і позбавляли мільйони громадян доступу до тепла, електроенергії та питної води, мають усі ознаки застосування голоду та позбавлення засобів виживання як методу ведення війни — діяння, прямо забороненого статтею 8(2)(b)(xxv) Статуту [10, с. 87].

Окремою та надзвичайно резонансною категорією злочинів є незаконна депортація та примусове переміщення цивільних осіб з окупованих українських територій на територію рф або тимчасово окупованого Криму. За оцінками ЮНІСЕФ та українських органів влади, до росії було примусово вивезено щонайменше 19 500 українських дітей, значну частину яких було передано на усиновлення до російських сімей або розміщено в «таборах патріотичного виховання», де їх фактично позбавляли національної ідентичності [11]. Ця практика охоплює ознаки одразу кількох злочинів: депортації цивільних осіб як серйозного порушення Женевської конвенції IV та воєнного злочину за статтею 8(2)(a)(vii) Римського статуту, а за певних умов — також підпадає під ознаки геноциду відповідно до статті 6(e) Статуту, яка забороняє «насильницьку передачу дітей» від однієї групи до іншої з наміром знищити групу як таку. У березні 2023 року МКС видав ордери на арешт президента рф в. путіна та Уповноваженого з прав дитини рф м. львової-бєлової саме у зв'язку з незаконною депортацією українських дітей — перший прецедент безпосереднього кримінального переслідування вищого керівництва держави-агресора [12, с. 3].

Масштабне та систематичне документування фактів катувань і нелюдського поводження зі звільненими полоненими та цивільними особами підтверджене матеріалами українських правоохоронних органів, МКЧХ, Моніторингової місії ООН та незалежних правозахисних організацій. Ці діяння є «серйозним порушенням» Женевських конвенцій та воєнним злочином відповідно до статті 8(2)(a)(ii) Римського статуту [3]. Самостійним та особливо тяжким проявом воєнних злочинів постає сексуальне насильство як зброя війни. Моніторингова місія ООН задокументувала випадки зґвалтувань, сексуального насильства та примусової наготи як форм катування на окупованих територіях стосовно осіб різних вікових категорій та статі. Відповідно до прецедентного права Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, Міжнародного трибуналу щодо Руанди та практики МКС, такі дії кваліфікуються не лише як воєнні злочини, але й як злочини проти людяності, а за наявності спеціального умислу — як одна з форм геноциду [8, с. 28].

Встановлення кримінальної відповідальності за перелічені діяння неможливе без звернення до доктрини командної відповідальності, закріпленої у статті 28 Римського статуту та визнаної нормою звичаєвого міжнародного права ще з часів Нюрнберзького трибуналу. Доктрина передбачає кримінальну відповідальність воєнних командирів та цивільних начальників за злочини, вчинені їх підлеглими, якщо вони знали або мали знати про ці злочини і не вжили всіх необхідних і розумних заходів щодо їх запобігання або щодо передачі справи компетентним органам для розслідування та кримінального пересліду-

вання. У контексті агресії рф застосування цієї доктрини є особливо виправданим: системний та масштабний характер злочинів, їх фіксація по всій лінії зіткнення, а також публічні заперечення і фактичне виправдання цих дій офіційними особами рф із необхідністю вказують на те, що злочини вчиняються відповідно до існуючої державної політики або, щонайменше, при свідомому ігноруванні командуванням [4, с. 201]. Це, своєю чергою, підсилює правові підстави для кваліфікації дій рф також як злочинів проти людяності — системних або масштабних нападів на цивільне населення, свідомо вчинюваних у рамках державної або організаційної політики [13, с. 112].

Центральну роль у механізмі міжнародного кримінального переслідування відіграє Міжнародний кримінальний суд. Україна, не будучи учасником Римського статуту, двічі — у 2014 та 2015 роках — визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів, вчинених на її території починаючи з 21 листопада 2013 року, а у лютому–березні 2022 року 43 держави-члени МКС передали ситуацію в Україні на розгляд Суду відповідно до статті 14 Статуту, що дало змогу прокурору МКС К. Хану розпочати офіційне розслідування [14, с. 7]. Паралельно діють інші механізми: Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування подій в Україні, Моніторингова місія ООН з прав людини, а також Спільна слідча група (ССГ) у складі Євроюсту — транснаціональний слідчий механізм, до якого приєдналися Україна та низка держав ЄС із метою збору, збереження та обміну доказами для подальшого використання у національних і міжнародних кримінальних провадженнях [15, с. 44].

Водночас принципово важливим є питання відповідальності за злочин агресії — первинний злочин, що уможливив усі наступні злочини. МКС має суттєво обмежену юрисдикцію щодо злочину агресії: відповідно до Кампальських поправок до Римського статуту 2010 року, Суд може здійснювати юрисдикцію лише щодо громадян держав — учасниць Статуту або злочинів, вчинених на їхніх територіях, тоді як рф не є учасником Статуту. Це зумовило широкі дискусії в міжнародному науковому та дипломатичному співтоваристві щодо необхідності заснування спеціального міжнародного трибуналу для переслідування злочину агресії проти України — ініціативи, підтриманої Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/6 від 14 листопада 2022 року та низкою провідних держав і науковців-міжнародників [2, с. 67].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для таких висновків. По-перше, збройна агресія рф проти України супроводжується систематичним та масштабним вчиненням воєнних злочинів у розумінні Римського статуту, Женевських конвенцій 1949 року та звичаєвого міжнародного гуманітарного права, що охоплюють умисні вбивства цивільних, незаконну депортацію, катування, удари по захищеним об'єктам та інші серйозні порушення МГП. По-друге, системний характер злочинів, їх географічна широта, повторюваність та офіційна позиція керівництва рф сукупно утворюють достатні правові підстави для кваліфікації вчиненого також як злочинів проти людяності, а за наявності

спеціального умислу — і як геноциду; до вищого воєнного та цивільного командування рф є повністю застосовною доктрина командної відповідальності. По-третє, незважаючи на активну діяльність МКС і видання ним ордерів на арешт, обмежена юрисдикція Суду щодо злочину агресії вимагає заснування спеціального міжнародного трибуналу — завдання, що є першочерговим для міжнародної спільноти та нерозривно пов'язане з відновленням міжнародного правопорядку, заснованого на принципі суверенної рівності, повазі до міжнародного гуманітарного права та невідворотності покарання за найтяжчі злочини.

Література

1. Кассезе А. Міжнародне кримінальне право. 3-тє вид. Оксфорд : Оксфордський університетський прес, 2013. 456 с.

2. Мережко О. О. Міжнародне публічне право : підручник. 4-те вид. Київ : Алерта, 2021. 354 с.

3. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни, 12 серпня 1949 р. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf (date of access: 20.01.2025).

4. Шабас В. А. Міжнародний кримінальний суд: коментар до Римського статуту. 3-тє вид. Оксфорд : Оксфордський університетський прес, 2021. 1504 с.

5. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 «Агресія проти України», 2 березня 2022 р. URL: https://undocs.org/A/RES/ES-11/1 (дата звернення: 10.02.2025).

6. Хенкертс Ж.-М., Досвальд-Бек Л. Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Т. I : Норми. Кембридж : Кембриджський університетський прес, 2005. 621 с. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511804700.

7. Амбос К. Трактат з міжнародного кримінального права. Т. II : Злочини та призначення покарань. Оксфорд : Оксфордський університетський прес, 2014. 560 с.

8. Незалежна міжнародна комісія з розслідування подій в Україні. Доповідь від 18 жовтня 2023 р. URL: https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iiciukraine/index (дата звернення: 05.03.2025).

9. Human Rights Watch. Касетні боєприпаси в Україні. 2022. URL: https://www.hrw.org/report/2022/07/13/ukraine-widespread-use-cluster-munitions (дата звернення: 20.02.2025).

10. Дінштейн Й. Ведення бойових дій відповідно до права міжнародного збройного конфлікту. 3-тє вид. Кембридж : Кембриджський університетський прес, 2016. 384 с. DOI: https://doi.org/10.1017/9781316442654.

11. ЮНІСЕФ. Огляд кризи в Україні, 2023. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/reports/ukraine-crisis-overview (дата звернення: 01.03.2025).

12. Міжнародний кримінальний суд. Ситуація в Україні: Палата попереднього провадження II МКС відхиляє заперечення рф щодо юрисдикції Суду, 5 лютого 2024 р. URL: https://www.icc-cpi.int/news (дата звернення:08.03.2025).

13. Верле Г., Єсбергер Ф. Принципи міжнародного кримінального права. 4-те вид. Оксфорд : Оксфордський університетський прес, 2020. 672 с.

14. Офіс прокурора МКС. Заява щодо ситуації в Україні, 28 лютого 2022 р. URL: https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-icc-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine (дата звернення: 15.02.2025).

15. Євроюст. Спільна слідча група щодо України. 2022. URL: https://www.eurojust.europa.eu/ukraine (дата звернення: 28.02.2025).

References

1. Cassese A. International Criminal Law. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2013. 456 p.
2. Merezhko O. O. Public International Law: A Textbook. 4th ed. Kyiv : Alerta, 2021. 354 p.
3. Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 12 August 1949. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf (дата звернення: 20.01.2025).
4. Schabas W. A. The International Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. 1504 p.
5. UN General Assembly Resolution ES-11/1 «Aggression against Ukraine», 2 March 2022. URL: https://undocs.org/A/RES/ES-11/1 (дата звернення: 10.02.2025).
6. Henckaerts J.-M., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law. Vol. I : Rules. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 621 p. DOI: https://doi.org /10.1017/CBO9780511804700.
7. Ambos K. Treatise on International Criminal Law. Vol. II : The Crimes and Sentencing. Oxford : Oxford University Press, 2014. 560 p.
8. Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. Report, 18 October 2023. URL: https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iiciukraine/index (дата звернення: 05.03.2025).
9. Human Rights Watch. Cluster Munitions in Ukraine. 2022. URL: https://www.hrw.org /report/2022/07/13/ukraine-widespread-use-cluster-munitions (дата звернення: 20.02.2025).
10. Dinstein Y. The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict. 3rd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 384 p. DOI: https://doi.org/10.1017 /9781316442654.
11. UNICEF. Ukraine Crisis Overview 2023. URL: https://www.unicef.org/ukraine/ en/reports/ukraine-crisis-overview (дата звернення: 01.03.2025).
12. International Criminal Court. Situation in Ukraine: ICC Pre-Trial Chamber II rejects the Russian Federation's challenge to the Court's jurisdiction, 5 February 2024. URL: https://www.icc-cpi.int/news (дата звернення: 08.03.2025).
13. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law. 4th ed. Oxford : Oxford University Press, 2020. 672 p.
14. Office of the Prosecutor, ICC. Statement on the Situation in Ukraine, 28 February 2022. URL: https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-icc-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine (дата звернення: 15.02.2025).
15. Eurojust. Joint Investigation Team for Ukraine. 2022. URL: https://www.eurojust.europa. eu/ukraine (дата звернення: 28.02.2025).

References:

1. Kasseze, A. (2013). *Mizhnarodne kriminal'ne pravo [International Criminal Law]*. (vol. 1-3). Oksford : Oksfords'kij universitets'kij pres [in Ukrainian].
2. Merezhko, O. O. (2021). *Mizhnarodne publichne pravo [Public International Law]*. (vol. 1-4). Kiïv : Alerta [in Ukrainian].
3. Zhenevs'ka konvencija pro zahist civil'nogo naselennja pid chas vijni, 12 serpnja 1949 r. [Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, August 12, 1949]. *www.icrc.org* Retrieved from https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf [in Ukrainian].
4. Shabas, V. A. (2021). *Mizhnarodnij kriminal'nij sud: komentar do Rims'kogo statutu [International Criminal Court: Commentary on the Rome Statute]*. (vol. 1-3). Oksford : Oksfords'kij universitets'kij pres [in Ukrainian].

5. Rezoljucija General'noï Asambleï OON ES-11/1 «Agresija proti Ukraïni», 2 bereznja 2022 r. [UN General Assembly Resolution ES-11/1 “Aggression against Ukraine”, March 2, 2022]. *undocs.org* Retrieved from https://undocs.org/A/RES/ES-11/1 [in Ukrainian].

6. Henkerts, Zh.-M., Dosval'd-Bek, L. (2005). *Zvichaєve mizhnarodne gumanitarne pravo. T. I : Normi [Customary International Humanitarian Law]*. Kembridzh : Kembridzhs'kij universitets'kij pres. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511804700. [in Ukrainian].

7. Ambos, K. (2014). *Traktat z mizhnarodnogo kriminal'nogo prava. T. II : Zlochini ta priznachennja pokaran' [Treatise on International Criminal Law. Vol. II: Crimes and Punishments]*. Oksford : Oksfords'kij universitets'kij pres [in Ukrainian].

8. Nezalezhna mizhnarodna komisija z rozsliduvannja podij v Ukraïni. Dopovid' vid 18 zhovtnja 2023 r. [Independent International Commission of Inquiry into the Events in Ukraine. Report of 18 October 2023]. *www.ohchr.org* Retrieved from https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc /iiciukraine/index [in Ukrainian].

9. Human Rights Watch. Kasetni boєpripasi v Ukraïni. 2022. *www.hrw.org* Retrieved from https://www.hrw.org/report/2022/07/13/ukraine-widespread-use-cluster-munitions [in English].

10. Dinshtejn, J. (2016). *Vedennja bojovih dij vidpovidno do prava mizhnarodnogo zbrojnogo konfliktu [The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict].* (vol. 1-3). Kembridzh : Kembridzhs'kij universitets'kij pres. DOI: https://doi.org/10.1017/9781316442654. [in Ukrainian].

11. JuNISEF. Ogljad krizi v Ukraïni, 2023 [UNICEF. Ukraine Crisis Overview,]. *www.unicef .org* Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/en/reports/ukraine-crisis-overview [in Ukrainian].

12. Mizhnarodnij kriminal'nij sud. Situacija v Ukraïni: Palata poperedn'ogo provadzhennja II MKS vidhiljaє zaperechennja rf shhodo jurisdikciï Sudu, 5 ljutogo 2024 r. [International Criminal Court. Situation in Ukraine: ICC Pre-Trial Chamber II rejects RF objection to the Court’s jurisdiction, 5 February 2024]. *www.icc-cpi.int* Retrieved from https://www.icc-cpi.int/news [in Ukrainian].

13. Verle, G., Єsberger, F. (2020). *Principi mizhnarodnogo kriminal'nogo prava [Principles of International Criminal Law*] (vol. 1-4). Oksford : Oksfords'kij universitets'kij pres [in Ukrainian].

14. Ofis prokurora MKS. Zajava shhodo situaciï v Ukraïni, 28 ljutogo 2022 r. [ICC Prosecutor’s Office. Statement on the situation in Ukraine, 28 February 2022]. *www.icc-cpi.int* Retrieved from https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-icc-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine [in Ukrainian].

15. Єvrojust. Spil'na slidcha grupa shhodo Ukraïni. 2022. [Eurojust. Joint Investigation Team on Ukraine. 2022]. *www.eurojust.europa.eu* Retrieved from https://www.eurojust.europa.eu/ukraine [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 341.322:341.645

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3213-3220

Копач Роман Володимирович слухач навчальної групи 7205, Національний університет оборони України, https://orcid.org/0009-0002-4017-4083

МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Анотація. У статті здійснено системний аналіз механізмів міжнародно-правової відповідальності за воєнні злочини, вчинені збройними силами російської федерації під час повномасштабної збройної агресії проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Розкрито концептуальні засади міжнародно-правової відповідальності держав та індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб як двох самостійних, але взаємопов'язаних режимів, що діють паралельно у сучасному міжнародному праві. Проаналізовано діяльність Міжнародного кримінального суду як центрального інституту переслідування за воєнні злочини, висвітлено юрисдикційні підстави його втручання у ситуацію в Україні, правові наслідки видання ордерів на арешт президента рф в. путіна та Уповноваженого з прав дитини м. львової-бєлової, а також процесуальні виклики, пов'язані з фактичною відмовою рф від співпраці з Судом. Окремо досліджено механізми, що функціонують поза межами МКС: Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування подій в Україні, Моніторингова місія ООН з прав людини, Спільна слідча група Євроюсту, а також роль національних юрисдикцій держав у переслідуванні воєнних злочинців на підставі принципу універсальної юрисдикції. Розглянуто питання відповідальності держави як суб'єкта міжнародного права в контексті процедур, ініційованих Україною проти рф у Міжнародному суді ООН та Міжнародному трибуналі з морського права. Проаналізовано ініціативу щодо заснування спеціального міжнародного трибуналу для переслідування злочину агресії з огляду на обмежену юрисдикцію МКС. Обґрунтовано, що ефективна реалізація міжнародно-правової відповідальності рф потребує комплексного та скоординованого застосування всієї сукупності наявних правових механізмів, а також розробки нових інституційних інструментів, здатних подолати наявні прогалини у системі міжнародного правосуддя.

Ключові слова: міжнародно-правова відповідальність; воєнні злочини; Міжнародний кримінальний суд; Міжнародний суд ООН; універсальна юрисдикція; злочин агресії; спеціальний трибунал; Євроюст; Римський статут; збройна агресія.

Kopach Roman Volodymyrovych student of study group 7205, National Defence University of Ukraine, https://orcid.org/0009-0002-4017-4083

MECHANISMS FOR BRINGING TO INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. This article provides a systematic analysis of the mechanisms of international legal responsibility for war crimes committed by the Armed Forces of the russian federation during the full-scale armed aggression against Ukraine that began on February 24, 2022. The conceptual foundations of international legal responsibility of states and individual criminal responsibility of natural persons are examined as two independent but interrelated regimes operating in parallel under contemporary international law. The activities of the International Criminal Court as the central institution for prosecuting war crimes are analyzed, including the jurisdictional grounds for its engagement in the situation in Ukraine, the legal consequences of the arrest warrants issued for the president of the rf v. putin and the Commissioner for Children's Rights m. lvova-belova, and the procedural challenges arising from the rf's effective refusal to cooperate with the Court. Separately examined are mechanisms operating outside the ICC framework: the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, the UN Human Rights Monitoring Mission, the Eurojust Joint Investigation Team, and the role of national jurisdictions in prosecuting war criminals under the principle of universal jurisdiction. The question of state responsibility under international law is considered in the context of proceedings initiated by Ukraine against the rf before the International Court of Justice and the International Tribunal for the Law of the Sea. The initiative to establish a special international tribunal for the prosecution of the crime of aggression is analyzed against the background of the ICC's limited jurisdiction. It is argued that the effective implementation of international legal responsibility of the rf requires the comprehensive and coordinated application of all available legal mechanisms, as well as the development of new institutional tools capable of bridging the existing gaps in the international justice system.

Keywords: international legal responsibility; war crimes; International Criminal Court; International Court of Justice; universal jurisdiction; crime of aggression; special tribunal; Eurojust; Rome Statute; armed aggression.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, поставила перед міжнародним співтовариством проблему, яка виходить далеко за межі констатації самого факту грубих порушень міжнародного гуманітарного права. Документування злочинів, яким активно займаються численні міжнародні та національні інституції, є лише першим кроком до відновлення справедливості; набагато складнішим і концептуально дискусійним залишається питання про те, яким саме чином і через які правові механізми можливе реальне притягнення рф

та конкретних посадових осіб до відповідальності [1, с. 34]. Ця проблема є багатовимірною: вона охоплює питання юрисдикції, доказового права, виконання судових рішень, а також принципових прогалин у міжнародно-правовій архітектурі, що виникли внаслідок того, що рф не є учасником Римського статуту, а як постійний член Ради Безпеки ООН фактично блокує механізми реагування в рамках системи колективної безпеки.

Сучасна доктрина міжнародного права розмежовує два самостійних, хоча й взаємопов'язаних, режими відповідальності за воєнні злочини. Перший — міжнародно-правова відповідальність держави як суб'єкта міжнародного права, що виникає внаслідок міжнародно-протиправного діяння, яке може бути атрибутоване державі. Ця відповідальність регулюється Статтями про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнятими Комісією міжнародного права ООН у 2001 році, та реалізується передусім через процедури міждержавного спору в Міжнародному суді ООН та інших міжнародних судових органах. Другий режим — індивідуальна кримінальна відповідальність фізичних осіб, що здійснюється через механізми міжнародного кримінального правосуддя, насамперед МКС. Обидва режими є взаємодоповнювальними: встановлення провини конкретної особи не звільняє державу від відповідальності за її дії, а визнання державної відповідальності не замінює кримінального переслідування [2, с. 89]. Саме розуміння цієї дуальності є ключовим для оцінки наявних механізмів та їх практичної ефективності у справі притягнення рф до відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі міжнародно-правової та кримінальної відповідальності за воєнні злочини присвячено чимало праць як зарубіжних науковців, наприклад праці Бассіоуні М., Боте М., Варле Г., Хенкертс Ж., так і праці вітчизняних дослідників, праці Базова В., Колотухи І., Логвиненко Є., Пилтпенко В. та інших. Однак висвітленню механізмів міжнародно-правової та кримінальної відповідальності за воєнні злочини присвячено недостатньо уваги.

Мета статті – теоретично проаналізувати та практично висвітити механізми міжнародно-правової та кримінальної відповідальності за воєнні злочини РФ.

Виклад основного матеріалу. Центральне місце серед механізмів індивідуальної кримінальної відповідальності посідає Міжнародний кримінальний суд. Юрисдикційні підстави для залучення МКС до ситуації в Україні сформувалися поетапно. У 2014 та 2015 роках Україна двічі визнала юрисдикцію Суду ad hoc щодо злочинів, вчинених на її території, відповідно до статті 12(3) Римського статуту, що дало змогу прокурору МКС розпочати попереднє вивчення ситуації. Вирішальним кроком стала передача ситуації в Україні на розгляд Суду 43 державами-членами у лютому–березні 2022 року відповідно до статті 14 Статуту, після чого прокурор МКС К. Хан оголосив про відкриття офіційного розслідування [3, с. 7]. Це розслідування охоплює всі злочини,

підсудні МКС, — воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид, — вчинені будь-якою зі сторін конфлікту на території України починаючи з 21 листопада 2013 року.

Найбільш резонансним практичним результатом цього розслідування стало видання у березні 2023 року ордерів на арешт президента рф в. путіна та Уповноваженого з прав дитини рф м. львової-бєлової у зв'язку з незаконною депортацією українських дітей на територію рф — злочином, що кваліфікується за статтею 8(2)(a)(vii) Римського статуту як воєнний злочин. Правове значення цих ордерів є принциповим: вони підтверджують юрисдикцію МКС, утворюють зобов'язання для 124 держав-членів Статуту щодо арешту зазначених осіб у разі їх появи на відповідній території, а також є потужним символічним сигналом про невідворотність міжнародного кримінального правосуддя [4, с. 3]. Водночас рф не лише ухилилась від виконання ордерів, але й ухвалила законодавчі заходи, що криміналізують співпрацю з МКС, що наочно ілюструє ключовий структурний виклик, з яким стикається Суд: відсутність власного виконавчого апарату і повна залежність від держав щодо примусового виконання своїх рішень [5, с. 211].

Паралельно з МКС, і значною мірою заповнюючи прогалини в його мандаті, функціонує розгалужена система допоміжних механізмів збору доказів та документування. Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування подій в Україні, заснована Радою ООН з прав людини у березні 2022 року, здійснює незалежне розслідування фактів порушень міжнародного гуманітарного права та права прав людини, встановлює факти та формулює висновки, що є доказовою базою для подальшого кримінального переслідування. У своїх доповідях Комісія задокументувала систематичний характер таких злочинів, як умисні вбивства, незаконне ув'язнення, тортури, зґвалтування та знищення цивільної інфраструктури, дійшовши висновку про наявність обґрунтованих підстав вважати, що ці дії становлять воєнні злочини, а в деяких випадках — і злочини проти людяності [6, с. 14]. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, що функціонує з 2014 року і значно розширила свою діяльність після 2022 року, ведеться безперервне документування порушень і публікує регулярні доповіді, які формують усебічну доказову картину конфлікту для потреб майбутніх проваджень [7].

Окремого розгляду заслуговує Спільна слідча група (ССГ), сформована у березні 2022 року за координації Євроюсту у складі України, Литви, Польщі та інших держав ЄС. На відміну від органів ООН, ССГ є слідчим, а не лише моніторинговим механізмом: вона забезпечує збирання, збереження та транскордонний обмін доказами з дотриманням стандартів їх допустимості у кримінальних провадженнях. Правова основа ССГ дозволяє проводити спільні розслідування, узгоджувати слідчі дії та координувати кримінальне переслідування на рівні національних юрисдикцій держав-членів [8, с. 44]. Саме на рівні національних юрисдикцій і реалізується ще один принципово важливий механізм — універсальна юрисдикція. Вона дозволяє будь-якій державі порушити

кримінальне переслідування за воєнні злочини незалежно від місця їх вчинення або громадянства обвинуваченого. Ряд держав — Німеччина, Швеція, Нідерланди — вже відкрили відповідні провадження або здійснили арешти осіб, причетних до злочинів в Україні, спираючись саме на цю доктрину, котра, незважаючи на відсутність єдиного міжнародно-правового акта, є загальновизнаною нормою звичаєвого міжнародного права [9, с. 156].

Поряд із механізмами індивідуальної кримінальної відповідальності, не менш важливим є питання відповідальності рф як держави. Тут головним форумом є Міжнародний суд ООН, де Україна порушила справу проти рф на підставі Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього ще у лютому 2022 року. На початковому етапі МС ООН виніс ухвалу про тимчасові заходи, зобов'язавши рф негайно припинити воєнні операції, що є юридично обов'язковим рішенням, від виконання якого рф свідомо ухилилась [10, с. 89]. Україна також ініціювала провадження проти рф у Міжнародному трибуналі з морського права (МТМП) у зв'язку з незаконними діями рф щодо українських суден у Чорному та Азовському морях. Обидва провадження разом формують режим міждержавної відповідальності, який, на відміну від кримінального переслідування фізичних осіб, орієнтований на репараційні зобов'язання держави-порушника та визнання протиправності її поведінки в обов'язковому для неї рішенні міжнародного судового органу [11, с. 45].

Проте найбільш принциповою прогалиною у системі відповідальності залишається питання злочину агресії — первинного злочину, що уможливив вчинення всіх наступних злочинів. Хоча МКС має юрисдикцію щодо злочину агресії відповідно до Кампальських поправок 2010 року, набравших чинності у 2018 році, ця юрисдикція поширюється виключно на громадян держав — учасниць Римського статуту або злочини, вчинені на їхніх територіях, що виключає з-під неї рф та її громадян. Ця нормативна лакуна стала каталізатором широкої дискусії щодо заснування спеціального міжнародного трибуналу для переслідування злочину агресії проти України. Ідея отримала підтримку в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/6, ухваленій 14 листопада 2022 року, а також у рекомендаціях Ради Європи, позиціях Євросоюзу та низки держав, які наполягають на тому, що безкарність за злочин агресії підриває саму основу міжнародного правопорядку [12, с. 67]. Разом із тим обговорення тривають і щодо форми цього трибуналу: одні автори відстоюють модель договірного трибуналу, укладеного між Україною та максимально широкою коаліцією держав, інші — модель трибуналу, заснованого резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, яка надала б йому більшої легітимності, хоча й вимагала б складних переговорів [2, с. 105].

Беручи до уваги всю сукупність наявних механізмів, слід констатувати, що жоден із них, взятий окремо, не є достатнім для повноцінного здійснення відповідальності рф. МКС обмежений юрисдикційно і не має власних виконавчих органів; МС ООН діє у сфері міждержавної, а не кримінальної

відповідальності; ССГ та національні юрисдикції охоплюють лише осіб, доступних для фізичного затримання; механізми ООН мають переважно факт-встановлювальний, а не судовий характер. Ефективність системи відповідальності в цілому залежить від здатності міжнародної спільноти до координованого використання всіх цих механізмів у взаємодоповнювальний спосіб: результати роботи комісій та місій ООН слугують доказовою базою для МКС і національних судів, ССГ забезпечує збереження доказів та координацію паралельних проваджень, а заснування спеціального трибуналу щодо агресії закрило б найбільшу наявну прогалину [13, с. 178]. Крім того, принципово важливим є створення механізму конфіскації заморожених активів рф для фінансування репарацій Україні — напрям, у якому вже здійснюються конкретні кроки на рівні Групи G7 та ЄС, хоча і з суттєвими правовими дискусіями щодо сумісності таких заходів із нормами про суверенний імунітет держав [14, с. 23].

Висновки. Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки. По-перше, система міжнародно-правової відповідальності за воєнні злочини рф є багаторівневою і охоплює два паралельних режими — індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб та міждержавну відповідальність рф як суб'єкта міжнародного права — кожен із яких реалізується через власну сукупність механізмів і процедур. По-друге, МКС, попри ключову роль у системі міжнародного кримінального правосуддя, стикається зі структурними обмеженнями — юрисдикційними та виконавчими — які зумовлюють необхідність паралельного розвитку допоміжних механізмів: слідчих комісій ООН, ССГ Євроюсту та національних судів, що застосовують принцип універсальної юрисдикції. По-третє, незакрита прогалина в юрисдикції МКС щодо злочину агресії вимагає невідкладного заснування спеціального міжнародного трибуналу — завдання, що є першочерговим для міжнародної спільноти та нерозривно пов'язане зі збереженням міжнародного правопорядку, заснованого на принципі суверенної рівності держав і невідворотності покарання за найтяжчі злочини за міжнародним правом.

Література

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, 9 грудня 1948 р. Ратифікована Україною 15 листопада 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 05.02.2025).

2. Статут Організації Об’єднаних Націй, 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 10.02.2025).

3. Стаття про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнята Комісією міжнародного права ООН у 2001 р. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 15.02.2025).

4. Буроменський М. В. Міжнародне право : навчальний посібник. Харків : Право, 2006. 336 с.

5. Задорожній О. В. Порушення російською федерацією основних принципів міжнародного права. Київ : К.І.С., 2015. 712 с.

6. Тарасюк Б. І. Міжнародний кримінальний суд та Україна: проблеми ратифікації Римського статуту. Право України. 2016. № 3. С. 44–52. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2016-03-044.

7. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 «Агресія проти України», 2 березня 2022 р. URL: https://undocs.org/A/RES/ES-11/1 (дата звернення: 10.02.2025).

8. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/6 «Сприяння засобам правового захисту та репараціям за агресію проти України», 14 листопада 2022 р. URL: https://undocs.org/A/RES/ES-11/6 (дата звернення: 12.02.2025).

9. Міжнародний суд ООН. Справа України проти рф: застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Ухвала про тимчасові заходи, 16 березня 2022 р. URL: https://www.icj-cij.org/case/182 (дата звернення: 20.02.2025).

10. Міжнародний кримінальний суд. Ситуація в Україні: Палата попереднього провадження II МКС видає ордери на арешт в. путіна та м. львової-бєлової, 17 березня 2023 р. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-pre-trial-chamber-ii-issues-arrest-warrants-vladimir-vladimirovich-putin (дата звернення: 08.03.2025).

References:

1. Konvencija pro zapobigannja zlochinu genocidu ta pokarannja za n'ogo, 9 grudnja 1948 r. Ratifikovana Ukraïnoju 15 listopada 1954 r. [Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, December 9, 1948. Ratified by Ukraine on November 15, 1954]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 [in Ukrainian].

2. Statut Organizacii Ob'єdnanih Nacij, 26 chervnja 1945 r. [Charter of the United Nations, June 26, 1945]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 [in Ukrainian].

3. Stattja pro vidpovidal'nist' derzhav za mizhnarodno-protipravni dijannja, prijnjata Komisiєju mizhnarodnogo prava OON u 2001 r. [Article on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted by the UN International Law Commission in 2001.]. *legal.un.org* Retrieved from https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf [in Ukrainian].

4. Buromens'kij, M. V. (2006). *Mizhnarodne pravo [International law].* Harkiv : Pravo [in Ukrainian].

5. Zadorozhnij, O. V. (2015). *Porushennja rosijs'koju federacієju osnovnih principiv mizhnarodnogo prava [Violations by the Russian Federation of the basic principles of international law*]. Kiïv : K.I.S. [in Ukrainian].

6. Tarasjuk, B. I. (2016). Mizhnarodnij kriminal'nij sud ta Ukraïna: problemi ratifikacii Rims'kogo statute [The International Criminal Court and Ukraine: problems of ratification of the Rome Statute]. *Pravo Ukraïni - Law of Ukraine,* 3, 44–52. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2016-03-044. [in Ukrainian].

7. Rezoljucija General'noï Asambleï OON ES-11/1 «Agresija proti Ukraïni», 2 bereznja 2022 r. [UN General Assembly Resolution ES-11/1 "Aggression against Ukraine", March 2, 2022]. *undocs.org* Retrieved from https://undocs.org/A/RES/ES-11/1 [in Ukrainian].

8. Rezoljucija General'noï Asambleï OON ES-11/6 «Sprijannja zasobam pravovogo zahistu ta reparacijam za agresiju proti Ukraïni», 14 listopada 2022 r. [UN General Assembly Resolution ES-11/6 "Promoting Remedies and Reparations for Aggression against Ukraine", November 14, 2022. URL: https://undocs.org/A/RES/ES-11/6 (accessed: February 12, 2025)]. *undocs.org* Retrieved from https://undocs.org/A/RES/ES-11/6 [in Ukrainian].

9. Mizhnarodnij sud OON. Sprava Ukraïni proti rf: zastosuvannja Konvencii pro zapobigannja zlochinu genocidu ta pokarannja za n'ogo. Uhvala pro timchasovi zahodi, 16 bereznja 2022 r. [International Court of Justice. Case of Ukraine v. the Russian Federation: Application of the

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Order on Provisional Measures, March 16, 2022]. *www.icj-cij.org* Retrieved from https://www.icj-cij.org/case/182 [in Ukrainian].

10. Mizhnarodnij kriminal'nij sud. Situacija v Ukraïni: Palata poperedn'ogo provadzhennja II MKS vidaє orderi na aresht v. putina ta m. l'vovoï-bєlovoï, 17 bereznja 2023 r. [International Criminal Court. Situation in Ukraine: ICC Pre-Trial Chamber II issues arrest warrants for. Putin and Lviv-Belova, March 17, 2023]. *www.icj-cij.org* Retrieved from https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-pre-trial-chamber-ii-issues-arrest-warrants-vladimir-vladimirovich-putin [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 341.64:34.01

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3221-3235

Корецька Вікторія Віталіївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, факультету бізнесу і права, Луцький національний технічний університет, Луцьк, https://orcid.org/0000-0002-5685-5337

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ОКРЕМОЇ СУДДІВСЬКОЇ ДУМКИ: МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ТА ПІДХІД СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті досліджується правова природа інституту окремої суддівської думки та його значення для функціонування сучасного міжнародного правосуддя. Особлива увага приділяється порівняльному аналізу практики застосування окремих думок у міжнародних та регіональних судових інституціях, зокрема Міжнародному суді ООН, міжнародних кримінальних трибуналах, Міжнародному кримінальному суді, Європейському суді з прав людини, а також у межах механізмів врегулювання спорів Світової організації торгівлі.

Встановлено, що інститут окремої думки є загальновизнаним елементом судочинства у більшості міжнародних юрисдикцій та виконує низку важливих функцій, зокрема забезпечує прозорість судового процесу, сприяє розвитку правових позицій, підвищує якість аргументації рішень і виступає гарантією незалежності суддів. Водночас у науковій літературі фіксуються і критичні підходи, пов'язані з потенційними ризиками політизації судового процесу, можливістю впливу держав на «національних» суддів, а також загрозою для авторитету судових рішень.

Окремий акцент зроблено на аналізі підходу Суду Європейського Союзу, який, на відміну від більшості міжнародних судів, дотримується моделі конфіденційності судових нарад та зовнішньої одностайності рішень і не передбачає можливості публікації окремих суддівських думок.

Досліджено основні аргументи «за» і «проти» запровадження такого інституту в Суді ЄС, серед яких особливу увагу приділено питанням колегіальності, авторитету суду, незалежності суддів, ролі Генерального адвоката, а також принципу прозорості.

Обґрунтовується, що сучасні тенденції розвитку міжнародного правосуддя свідчать про поступове посилення значення відкритості та аргументаційної якості судових рішень. У цьому контексті інститут окремої суддівської думки розглядається не лише як елемент процесуальної форми, але і як інструмент підвищення легітимності судових рішень та розвитку правової доктрини. Зроблено висновок про необхідність подальшого наукового осмислення

можливості адаптації цього інституту у правовій системі Європейського Союзу з урахуванням її інституційних особливостей.

Ключові слова: окрема суддівська думка, міжнародне правосуддя, Суд Європейського Союзу, Європейський суд з прав людини, Міжнародний суд ООН, Генеральний адвокат, міжнародні судові інституції.

Viktoriia Koretska PhD in Law, Associate Professor at the Department of Law, Faculty of Business and Law, Lutsk National Technical University, Lutsk, https://orcid.org/0000-0002-5685-5337

LEGAL NATURE AND FUNCTIONAL SIGNIFICANCE OF SEPARATE JUDICIAL OPINIONS: INTERNATIONAL PRACTICE AND THE APPROACH OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION

Abstract. The article examines the legal nature of separate judicial opinions and their significance for the functioning of contemporary international justice. Particular attention is paid to a comparative analysis of the practice of issuing separate opinions in international and regional judicial institutions, including the International Court of Justice, international criminal tribunals, the International Criminal Court, the European Court of Human Rights, as well as within the dispute settlement mechanisms of the World Trade Organization.

It is established that the institution of separate opinions is a generally recognized element of judicial practice in most international jurisdictions and performs a number of important functions. In particular, it enhances the transparency of judicial proceedings, contributes to the development of legal reasoning, improves the quality of judicial argumentation, and serves as a guarantee of judicial independence. At the same time, the academic literature also identifies critical perspectives related to the potential risks of politicization of the judicial process, possible influence of states on "national" judges, and potential threats to the authority of judicial decisions.

Special emphasis is placed on the approach of the Court of Justice of the European Union, which, unlike most international courts, adheres to the model of confidentiality of deliberations and apparent unanimity of decisions, and does not provide for the publication of separate judicial opinions. The article analyses the main arguments for and against the introduction of such an institution within the CJEU, focusing in particular on issues of collegiality, judicial authority, judicial independence, the role of the Advocate General, and the principle of transparency.

It is argued that contemporary trends in the development of international justice indicate a gradual strengthening of the importance of openness and the quality of judicial reasoning. In this context, separate judicial opinions are considered not only as an element of procedural form, but also as an instrument for enhancing the legitimacy of judicial decisions and contributing to the development of legal doctrine. The article concludes that further scholarly reflection is needed regarding the possible adaptation

of this institution within the legal system of the European Union, taking into account its institutional specificities.

Keywords: separate judicial opinion, international justice, Court of Justice of the European Union, European Court of Human Rights, International Court of Justice, Advocate General, international judicial institutions.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток міжнародного правосуддя характеризується поступовим посиленням вимог до прозорості, обґрунтованості та легітимності судових рішень. У цьому контексті особливого значення набуває інститут окремої суддівської думки, який у більшості міжнародних і регіональних судових інституцій розглядається як невід'ємний елемент судового процесу. Його функціонування пов'язується із забезпеченням відкритості правового міркування, підвищенням якості аргументації судових рішень, а також із гарантуванням незалежності суддів.

Водночас Суд Європейського Союзу залишається однією з небагатьох міжнародних судових інституцій, у якій інститут окремої суддівської думки відсутній. Натомість Суд дотримується моделі конфіденційності судових нарад та зовнішньої одностайності рішень, що історично сформувалася під впливом правових традицій держав-членів. Такий підхід викликає дискусії у науковій літературі, зокрема щодо його відповідності сучасним тенденціям розвитку міжнародного правосуддя.

З одного боку, відсутність окремих думок обґрунтовується необхідністю збереження колегіальності, єдності судової позиції та інституційного авторитету Суду. З іншого боку, все частіше висловлюється позиція, що така модель може обмежувати прозорість судового процесу, ускладнювати розуміння мотивів прийняття рішень та стримувати розвиток правової доктрини.

У зв'язку з цим постає наукова проблема визначення правової природи та функціонального значення інституту окремої суддівської думки у міжнародному правосудді, а також оцінки доцільності та можливих наслідків його запровадження у правовій системі Європейського Союзу. Актуальність цього питання зумовлена необхідністю пошуку балансу між принципами колегіальності та прозорості, незалежності суддів та авторитету судових рішень у контексті еволюції сучасного правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика окремої суддівської думки у міжнародному правосудді є предметом ґрунтовного дослідження в зарубіжній правовій доктрині. Одними з перших системних досліджень у цій сфері стали праці Е. Гамбро, присвячені аналізу індивідуальних та окремих думок у практиці Міжнародного суду ООН [1], а також Р. П. Ананда, який досліджував роль окремих думок у міжнародному судочинстві [2]. Подальший розвиток цієї проблематики відображено у роботах І. Ф. І. Хуссейна, де розглядаються особливості функціонування окремих думок у світовому суді [3], а також у сучасних дослідженнях Г. Містрі, який аналізує взаємозв'язок між

окремими думками та авторитетом Міжнародного суду ООН [4]. Важливим є також внесок Г. Маучеца, який дослідив феномен суддівської незгоди в Міжнародному кримінальному суді [5], а також праці Дж. Л. Даноффа та співавторів, у яких здійснено порівняльний аналіз практики окремих думок у різних міжнародних судових інституціях [6].

Окремий напрям досліджень становить питання можливості запровадження інституту окремої суддівської думки у Суді Європейського Союзу. Зокрема, у праці Ю. Лаффранке окрема думка розглядається як інструмент демократизації судової системи ЄС [7]. У свою чергу, К. Келемен аналізує інститут окремої думки у конституційних судах європейських держав, що дозволяє сформувати теоретичну основу для оцінки можливості його імплементації у правопорядок ЄС [8]. Водночас у сучасній літературі простежується і критичний підхід до запровадження окремих думок у Суді ЄС, який акцентує увагу на ризиках для колегіальності, авторитету суду та ефективності його діяльності [9].

У вітчизняній правовій науці дослідження інституту окремої суддівської думки також набуває розвитку, хоча і залишається менш системним порівняно із зарубіжною доктриною. Зокрема, у праці А. М. Куп'янської досліджено доктринальні та практичні аспекти функціонування окремих думок у міжнародному правосудді [10]. Порівняльно-правовий аналіз інституту окремої думки здійснено у дослідженні М. Б. Сподарик [11], тоді як В. Навроцька розглядає окрему думку як одну з гарантій незалежності суддів [12]. Важливе значення має також праця О. Капліної, А. Туманянц, О. Верхогляд-Герасименко та Л. Білецької, у якій інститут окремої думки аналізується як складний правовий феномен у контексті сучасного судочинства [13]. Водночас спеціальні дослідження, присвячені саме інституту окремої суддівської думки у Суді Європейського Союзу, залишаються поодинокими, серед яких варто відзначити роботу Н. П. Христинченко та співавторів [14].

Таким чином, зарубіжна доктрина сформувала комплексне бачення ролі та функцій окремої суддівської думки у міжнародному правосудді, а також активно досліджує перспективи її запровадження у Суді Європейського Союзу. Натомість у вітчизняній науці відповідні дослідження мають фрагментарний характер, особливо у частині аналізу специфіки правового режиму Суду ЄС, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є комплексне дослідження правової природи інституту окремої суддівської думки, визначення його функціонального значення у системі міжнародного правосуддя, а також оцінка доцільності та перспектив запровадження цього інституту у практиці Суду Європейського Союзу з урахуванням його інституційних особливостей.

Виклад основного матнріалу дослідження. У більшості міжнародних судових інституцій право на висловлення окремої думки є загальновизнаним і традиційно закріпленим. Судді мають можливість формулювати індивідуальні

позиції, які супроводжують рішення більшості та нерідко відіграють суттєву роль у правозастосуванні. Такі підходи характерні як для універсальних міжнародних судів (зокрема, міжнародних кримінальних трибуналів), так і для регіональних інституцій, таких як Європейський суд з прав людини. Лише в окремих випадках застосування індивідуальних думок обмежується.

Судді Міжнародного суду ООН, включаючи суддів ad hoc, тобто це судді, яких призначається державою спеціально для розгляду конкретної справи, якщо у складі суду немає судді громадянства цієї держави, що наділені правом висловлювати окремі думки [15]. У цьому аспекті Суд продовжує традицію свого попередника — Постійного суду міжнародної юстиції. Наразі допустимості окремих думок активно обговорюється. Початково пропонувалося обмежити це право для суддів, які є громадянами сторін спору, виходячи з припущення про їхню потенційну зацікавленість у результаті справи. Проте така модель була відхилена через ризик нерівності між суддями, і в підсумку було встановлено рівне право всіх суддів на висловлення окремих думок.

Аналогічний підхід закріплено і в Статуті Міжнародного кримінального суду, який прямо допускає можливість формулювання окремих позицій [16]. На практиці судді активно користуються цим правом: статистичні дані свідчать про значну кількість окремих думок, що супроводжують рішення Суду. З наукової точки зору, така практика розглядається як гарантія свободи вираження поглядів суддів, інструмент забезпечення їхньої незалежності та водночас як засіб уточнення правових позицій більшості і розвитку міжнародного права. Разом із тим спостерігається тенденція, за якої судді, пов’язані з певною державою, частіше висловлюють незгоду у справах, де рішення є несприятливим для цієї держави, що викликає дискусії щодо рівня їхньої незалежності.

Попри початкові сумніви щодо доцільності інституту окремих думок, у сучасний період його існування вже не піддається суттєвому запереченню. Європейська конвенція з прав людини прямо передбачає можливість висловлення окремих думок. Відповідно до статті 45(2), у разі відсутності одностайності кожен суддя має право викласти власну позицію. Додатково Правила Суду закріплюють право суддів подавати як погоджувальні, так і окремі думки, а також спеціальні заяви, які хоча й мають менший рівень аргументаційної деталізації, проте також сприяють прозорості судового процесу [16].

На практиці окремі думки широко застосовуються і відіграють важливу роль у формуванні юриспруденції Суду. Вони часто вказують на наявність або відсутність європейського консенсусу, обґрунтовують необхідність еволюційного тлумачення норм Конвенції, а в окремих випадках передбачають подальші зміни у практиці Суду. Крім того, вони сприяють кращому розумінню позиції більшості, розкриваючи альтернативні аргументи, які не були підтримані. Разом із тим існують і критичні зауваження щодо цього інституту. Зокрема, висловлювалися припущення про можливий вплив держав на “своїх” суддів. У відповідь на такі ризики було реформовано порядок призначення

суддів, передбачивши довший строк повноважень без можливості переобрання. Подібні підходи до окремих думок характерні також для інших регіональних судів, зокрема міжамериканської та африканської систем захисту прав людини [13]. Усі міжнародні кримінальні трибунали передбачають право суддів висловлювати окремі думки. Відповідні положення закріплені, зокрема, у статутах МТБЮ та МКТР, які встановлюють, що рішення ухвалюється більшістю суддів і супроводжується мотивованим письмовим викладом, до якого можуть додаватися окремі позиції [17, 18].

Під час розроблення Римського статуту Міжнародного кримінального суду питання допустимості окремих думок викликало значні дискусії. Первісний проєкт передбачав їх заборону, виходячи з міркувань збереження авторитету суду. Проте згодом ця позиція була переглянута, зокрема під впливом практики міжнародних трибуналів та позитивного сприйняття інституту окремої думки. У результаті було закріплено можливість публікації як більшості, так і індивідуальних позицій суддів, що відображає поєднання традицій різних правових систем.

Певним винятком із загальної тенденції відкритості є механізми врегулювання спорів у рамках Світової організації торгівлі. Хоча відповідні правила допускають можливість формулювання індивідуальних думок, вони підлягають анонімізації. Водночас така анонімність є відносною, оскільки у професійному середовищі часто можливо ідентифікувати автора окремої позиції. У науковій літературі зазначається, що анонімність покликана не стільки захистити окремих учасників процесу від зовнішнього впливу, скільки забезпечити зосередження уваги на змісті незгоди, а не на особистості її автора. Водночас вона може стримувати потенційні зловживання правом на окрему думку як інструментом самопросування.

Суд Європейського Союзу здійснює свою діяльність, спираючись на принцип конфіденційності судових нарад, який закріплений, зокрема, у статті 35 Статуту Суду ЄС, а також дотримується моделі зовнішньої одностайності, що історично була притаманна правовим системам шести держав-засновниць Союзу [19]. Питання щодо можливості запровадження практики публікації окремих суддівських думок розглядалося на початкових етапах функціонування Суду, однак відповідна ініціатива не була підтримана. Водночас певний рівень відкритості внутрішніх правових міркувань усе ж забезпечується завдяки тому, що висновки Генерального адвоката підлягають оприлюдненню і є доступними для публіки.

Таким чином, аналіз практики міжнародних та регіональних судових інституцій свідчить про усталене визнання інституту окремої думки як важливого елементу сучасного правосуддя. На цьому тлі підхід Суду Європейського Союзу, який і досі дотримується моделі зовнішньої одностайності та конфіденційності судових нарад, виглядає радше винятком, ніж правилом. Це зумовлює необхідність окремого дослідження причин такого підходу, а також

оцінки його відповідності сучасним тенденціям розвитку міжнародного правосуддя.

Одним із найбільш поширених аргументів на користь запровадження окремих думок у Суді Європейського Союзу є критика стилю його судових рішень. У науковій літературі неодноразово звертається увага на те, що рішення Суду ЄС часто характеризуються надмірною лаконічністю та недостатньою деталізацією мотивувальної частини, що ускладнює їх повноцінне сприйняття та тлумачення [7]. Зокрема, підкреслюється, що аргументація Суду нерідко має формалізований характер і подається у вигляді стислих логічних конструкцій без належного розкриття підстав, які лежать в основі зроблених висновків [9]. Такий підхід, хоча й забезпечує зовнішню цілісність та послідовність викладення, водночас обмежує можливості для глибшого аналізу правових позицій Суду як з боку наукової спільноти, так і з боку національних судів.

Крім того, вказується, що подібний стиль викладення рішень фактично звужує простір для критичного осмислення судової практики, оскільки відсутність детального обґрунтування позбавляє дослідників можливості повною мірою відтворити логіку міркувань Суду. У результаті це може призводити до ситуацій, коли справжні мотиви ухвалення рішення залишаються не до кінця зрозумілими або потребують додаткового “дочитування” між рядками.

У цьому контексті окремі думки розглядаються як інструмент, здатний компенсувати зазначені недоліки. Їх наявність дозволила б розширити аргументаційний вимір судових рішень, забезпечивши більш повне відображення різних підходів до вирішення правової проблеми. Зокрема, окремі думки могли б висвітлювати альтернативні правові позиції, які не отримали підтримки більшості, але водночас залишаються юридично обґрунтованими [6].

Більше того, запровадження інституту окремих думок потенційно могло б стимулювати сам Суд до більш ґрунтовного обґрунтування своїх рішень. Усвідомлення можливості публічного вираження незгоди з боку окремих суддів могло б сприяти підвищенню якості внутрішніх обговорень і, як наслідок, призвести до формування більш переконливої та детально аргументованої позиції більшості.

Водночас слід зазначити, що не всі дослідники однозначно підтримують таку точку зору. Існує позиція, відповідно до якої лаконічність та структурована форма рішень Суду ЄС є не недоліком, а свідомим вибором, спрямованим на забезпечення їх зрозумілості та ефективності застосування у правових системах держав-членів. У цьому розумінні надмірна деталізація могла б, навпаки, ускладнити сприйняття рішень і знизити їхню практичну цінність [19]. Таким чином, дискусія щодо стилю рішень Суду ЄС безпосередньо пов’язана з питанням доцільності запровадження окремих думок. З одного боку, вони розглядаються як засіб підвищення якості правової аргументації та прозорості судового процесу, а з іншого — як потенційний фактор ускладнення структури рішень і відходу від усталеної традиції їх викладення.

Окрему увагу в дискусії щодо доцільності запровадження окремих думок у Суді Європейського Союзу приділяють ролі Генеральних адвокатів. У науковій літературі нерідко висловлюється позиція, що інститут Генерального адвоката вже виконує функцію, близьку за своїм змістом до окремих думок, а відтак їх додаткове впровадження може виявитися надмірним [8]. Висновки Генеральних адвокатів є публічними та містять розгорнуту правову аргументацію щодо справи, включаючи аналіз різних можливих підходів до її вирішення. У цьому сенсі вони забезпечують відкритість правового міркування та дозволяють простежити логіку, яка передує ухваленню рішення Судом. Саме тому вважається, що інститут Генерального адвоката вже частково компенсує відсутність окремих думок, надаючи додатковий рівень прозорості та аналітичної глибини. Крім того, Генеральні адвокати діють незалежно від складу суду, що розглядає справу, та не беруть участі у винесенні остаточного рішення. Це дозволяє їм вільно формулювати власну правову позицію без необхідності досягнення компромісу з іншими суддями. У результаті їхні висновки часто відзначаються більшою деталізацією та відкритістю у викладенні аргументів порівняно з рішеннями Суду. Разом із тим варто зауажити, що функції Генерального адвоката не можуть повною мірою замінити інститут окремих думок. Передусім це пов’язано з тим, що Генеральний адвокат не є учасником колегіального процесу ухвалення рішення. Його позиція формується поза межами наради суддів і, відповідно, не відображає внутрішньої динаміки обговорення та розбіжностей, які можуть виникати між членами Суду. Крім того, висновок Генерального адвоката передує ухваленню рішення і не завжди співпадає з остаточною позицією Суду. У випадках, коли Суд відходить від запропонованого підходу, відсутність можливості для суддів публічно обґрунтувати альтернативні позиції обмежує розуміння причин такого відхилення [4]. У цьому сенсі окремі думки могли б забезпечити більш повне відображення аргументаційного процесу та дозволити краще зрозуміти логіку остаточного рішення.

Таким чином, хоча інститут Генерального адвоката відіграє важливу роль у забезпеченні відкритості та якості правової аргументації, він не може розглядатися як повноцінна альтернатива окремим думкам. Натомість ці два інститути мають різну природу та виконують відмінні функції в межах судового процесу.

Одним із ключових аргументів проти запровадження окремих думок у Суді Європейського Союзу традиційно вважається необхідність збереження принципу колегіальності. У межах цієї концепції рішення Суду розглядається як результат спільної роботи всіх суддів, що забезпечує єдність позиції та підсилює інституційний авторитет судового органу.

Колегіальність передбачає, що судді, беручи участь у закритих нарадах, досягають узгодженого рішення, яке згодом подається як єдина позиція Суду. Такий підхід сприяє формуванню відчуття стабільності та передбачуваності

судової практики, що має особливе значення в умовах наднаціональної правової системи Європейського Союзу.

Прихильники цієї моделі наголошують, що оприлюднення окремих думок може підірвати внутрішню єдність Суду, оскільки відкрито демонструватиме існування розбіжностей між суддями. У свою чергу, це може послабити сприйняття Суду як єдиного та узгодженого органу, рішення якого мають беззаперечний авторитет. Крім того, висловлюється занепокоєння, що запровадження окремих думок може вплинути на сам процес обговорення справи. Зокрема, судді можуть стати менш схильними до компромісу, знаючи, що у разі незгоди вони матимуть можливість публічно викласти власну позицію. Це, у свою чергу, може ускладнити досягнення консенсусу та призвести до більшої фрагментації правових підходів. Разом із тим у науковій літературі підкреслюється, що колегіальність не обов'язково виключає можливість існування окремих думок. У багатьох національних правових системах та міжнародних судових інституціях ці два елементи співіснують без істотного підриву авторитету суду. У цьому контексті колегіальність розуміється не як абсолютна одностайність, а як спільна участь суддів у процесі ухвалення рішення. Більше того, існує точка зору, відповідно до якої відкритість щодо внутрішніх розбіжностей може навіть посилити довіру до суду, оскільки демонструє глибину аналізу та реальність процесу прийняття рішень. Замість створення ілюзії повної одностайності, наявність окремих думок дозволяє побачити різні аргументи та оцінити переконливість позиції більшості. Таким чином, питання співвідношення колегіальності та окремих думок залишається дискусійним. З одного боку, збереження єдності судової позиції розглядається як важлива умова стабільності правопорядку ЄС, а з іншого — визнання та публічне відображення різних правових підходів може сприяти підвищенню якості судової аргументації та зміцненню довіри до Суду [7].

Ще одним поширеним аргументом проти запровадження інституту окремих думок, який системно висувається також у контексті Суду Європейського Союзу, є можливий негативний вплив на авторитет його рішень. Зокрема, окремі дослідники зазначають, що правова система ЄС перебуває на такому етапі розвитку, коли вона все ще є відносно молодою та інституційно вразливою, а тому не готова до відкритої демонстрації внутрішніх розбіжностей, які можуть послабити її сприйняття. На їхню думку, держави-члени ще не готові до ситуації, коли національні судді публічно займають позиції, що можуть суперечити національним інтересам, або коли легітимність Суду піддається переосмисленню в умовах, коли його зовнішня одностайність більше не приховує існування внутрішніх дискусій та альтернативних, але водночас обґрунтованих підходів до вирішення правових питань [3]. Крім того, з урахуванням специфіки судової системи Європейського Союзу, а також складного характеру взаємодії між Судом ЄС та національними судами, надання можливості публікації окремих думок може спричинити наслідки, які важко

передбачити заздалегідь. Особливо це стосується функціонування механізму попереднього звернення, у межах якого будь-які сумніви щодо єдності позиції Суду можуть вплинути на сприйняття його рішень національними судами та, відповідно, на рівень поваги до його авторитету. Водночас існує і протилежна позиція, відповідно до якої правова система Європейського Союзу на сьогодні вже досягла достатнього рівня стабільності та інституційної зрілості. До того ж держави-члени фактично звикли до того, що їхні національні судді діють незалежно та можуть висловлювати різні позиції, оскільки така практика вже існує, зокрема, у Європейському суді з прав людини, хоча вона й не позбавлена критики щодо можливого впливу або тиску на суддів. У цьому контексті також зазначається, що науковці вже аналізують практику Суду ЄС з метою виявлення індивідуальних підходів окремих суддів, використовуючи для цього непрямі індикатори. Відтак запровадження окремих думок навряд чи суттєво змінить загальне сприйняття одностайності Суду [11]. Навпаки, це може усунути необхідність у таких непрямих аналітичних підходах, які потенційно здатні створювати ризики для сприйняття незалежності суддів і призводити до хибних висновків. Більше того, як уже зазначалося раніше, у науковій літературі виокремлюють дві основні моделі розуміння судової влади: перша базується на якості обґрунтування судових рішень, тоді як друга — на формальній ролі та інституційному статусі суду. Відомі дослідники наголошують на тому, що Суд ЄС має прагнути до того, щоб його рішення були не лише формально обов'язковими, але й авторитетними з точки зору їх переконливості, що передбачає більш ґрунтовне та детальне обґрунтування. У цьому контексті висловлюється ідея про необхідність переходу від моделі «команди», у межах якої рішення має авторитет завдяки самому факту його ухвалення судом, до моделі «обґрунтування», де авторитет значною мірою залежить від якості та логічної переконливості мотивувальної частини.

Запровадження окремих думок у цьому випадку розглядається як потенційний інструмент, здатний сприяти такій трансформації, оскільки воно може стимулювати більш глибокі внутрішні дискусії між суддями і, як наслідок, підвищити рівень аргументованості та переконливості судових рішень. Водночас висловлюється і критичний підхід, згідно з яким впровадження окремих думок виключно з метою зміни стилю судових рішень може бути непропорційним і передчасним кроком, що потенційно створює більше ризиків, ніж переваг. Зокрема, зазначається, що радикальна трансформація процесу ухвалення рішень Судом може розглядатися як надмірна реакція на проблему якості та зрозумілості його рішень, а також як прояв недостатньої довіри до здатності Суду еволюціонувати та адаптуватися до потреб національних судів і інших учасників правовідносин [10].

Ще одним аргументом проти запровадження інституту окремих думок у Суді Європейського Союзу є питання забезпечення незалежності його суддів. Більшість дослідників сходяться на думці, що надання суддям можливості

публічно висловлювати окремі позиції за збереження чинних правил їх призначення, зокрема можливості повторного обіймання посади, може створювати потенційні ризики для їхньої незалежності. Зокрема, існує припущення, що національні органи влади можуть використовувати механізм повторного призначення як інструмент впливу, зокрема шляхом створення загрози непродовження повноважень судді з метою спонукання його чи її до оприлюднення окремої думки у справах, які зачіпають національні інтереси держави. У цьому контексті показовим є досвід Європейського суду з прав людини [20]. Хоча більшість суддів цього суду підтримує можливість висловлення окремих думок, у науковій літературі та практиці фіксувалися випадки, коли держави намагалися чинити певний вплив на своїх національних суддів. Саме з метою мінімізації таких ризиків правила призначення суддів ЄСПЛ були змінені: строк їх повноважень було збільшено, але водночас усунуто можливість повторного призначення, що розглядається як гарантія їхньої незалежності від зовнішнього тиску [20].

Науковці, які підтримують ідею впровадження окремих думок у Суді ЄС, загалом погоджуються з тим, що у разі такого кроку доцільним було б також переглянути правила призначення суддів, передбачивши довший, але непоновлюваний строк перебування на посаді. Такий підхід, на їхню думку, дозволив би зменшити ризики зовнішнього впливу та забезпечити належний рівень незалежності суддів при висловленні індивідуальних позицій. Разом із тим у доктрині висловлюється і альтернативна позиція, відповідно до якої непоновлюваність повноважень не є обов'язковою умовою для забезпечення незалежності суддів. У цьому контексті особливо показовим є приклад Генеральних адвокатів Суду ЄС. Незважаючи на те, що вони призначаються за правилами, аналогічними до тих, що застосовуються до суддів, включно з можливістю повторного призначення, їхня незалежність у висловленні власних правових позицій вважається безумовною і не підлягає сумніву.

Останній аргумент, який часто наводиться на користь дозволу на публікацію окремих думок, пов'язаний із необхідністю забезпечення принципу прозорості, який прямо закріплений у статті 15 Договору про функціонування Європейського Союзу [21]. Водночас ця норма прямо обмежує застосування цього принципу щодо Суду ЄС лише у випадках, коли він виконує адміністративні функції. Проте таке обмеження не обов'язково означає повну заборону поширення принципу прозорості на інші аспекти діяльності Суду. У цьому контексті висловлюється аргумент, що оприлюднення окремих думок, яке передбачає пріоритет відкритості та прозорості над принципом секретності, може сприяти подальшій демократизації Європейського Союзу. На думку окремих дослідників, принцип відкритого врядування, якому відданий ЄС, передбачає необхідність забезпечення прозорості не лише з боку інституцій, що беруть участь у законодавчому процесі, але й з боку судової влади. Судова відкритість у цьому випадку розглядається не лише як інструмент забезпечення

ефективного діалогу з зовнішніми суб'єктами, включаючи національні суди, але й як самостійна цінність. У такому підході публікація окремих думок може посилити роль Суду у формуванні спільного політичного простору Європейського Союзу, сприяючи розвитку політичної свідомості та ідентичності його громадян.

Крім того, відкритість внутрішніх дискусій та наявність різних правових позицій у межах Суду можуть викликати більший інтерес до європейських правових питань серед громадян, що, у свою чергу, сприятиме формуванню спільної європейської ідентичності та підвищенню рівня залученості суспільства до правових процесів у межах Союзу.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що інститут окремої суддівської думки є усталеним елементом сучасного міжнародного правосуддя, який функціонує у більшості міжнародних та регіональних судових інституцій. Його поширеність свідчить про визнання значення відкритості судового процесу, багатоманітності правових підходів та необхідності забезпечення високого рівня аргументації судових рішень.

Встановлено, що окрема суддівська думка виконує низку важливих функцій, серед яких ключовими є підвищення прозорості судового процесу, сприяння розвитку правової доктрини, уточнення та поглиблення аргументації рішень більшості, а також забезпечення незалежності суддів через можливість публічного вираження альтернативної правової позиції. Водночас інститут окремої думки не позбавлений і певних ризиків, зокрема пов'язаних із потенційною політизацією судового процесу, можливістю впливу держав на суддів, а також можливим послабленням сприйняття єдності судової позиції.

Аналіз підходу Суду Європейського Союзу свідчить про збереження моделі конфіденційності судових нарад та зовнішньої одностайності рішень, що відрізняє його від більшості інших міжнародних судів. Такий підхід обґрунтовується необхідністю забезпечення колегіальності, стабільності судової практики та підтримання інституційного авторитету Суду. Водночас встановлено, що відсутність можливості публікації окремих думок обмежує рівень прозорості судового процесу та ускладнює повноцінне розуміння мотивів прийняття рішень.

У контексті сучасних тенденцій розвитку міжнародного правосуддя, які характеризуються посиленням вимог до відкритості та якості правової аргументації, інститут окремої суддівської думки набуває особливого значення як інструмент підвищення легітимності судових рішень. З огляду на це, підхід Суду Європейського Союзу потребує подальшого наукового осмислення з точки зору його відповідності сучасним стандартам правосуддя.

Обґрунтовується, що запровадження інституту окремої суддівської думки у Суді ЄС не є однозначним рішенням і має оцінюватися з урахуванням балансу між принципами колегіальності та прозорості, єдності судової позиції та незалежності суддів. Водночас допускається, що поступова адаптація окремих

елементів цього інституту, зокрема у формі обмежених або модифікованих моделей, може сприяти підвищенню якості судових рішень без істотного підриву інституційної стабільності Суду.

Таким чином, інститут окремої суддівської думки слід розглядати не лише як процесуальний механізм, але і як важливий інструмент розвитку міжнародного права, що здатен посилити аргументаційну якість судових рішень, підвищити рівень довіри до судових інституцій та сприяти формуванню більш відкритої і зрозумілої системи правосуддя.

Література:

1. Hambro E. Dissenting and Individual Opinions in the International Court of Justice // Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. 1956. Vol. 17. P. 229–248. URL: https://www.zaoerv.de/17_1956_57/17_1956_2_a_229_248.pdf (дата звернення:30.03.2026)

2. Anand R. P. The Role of Individual and Dissenting Opinions in International Adjudication // International and Comparative Law Quarterly. 1965. Vol. 14, No. 3. P. 788–808. DOI: https://doi.org/10.1093/iclqaj/14.3.788 (дата звернення:30.03.2026)

3. Hussain I. F. I. Dissenting and Separate Opinions at the World Court. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1984. URL: https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1092_0.pdf (дата звернення:30.03.2026)

4. Mistry H. "The Different Sets of Ideas at the Back of Our Heads": Dissent and Authority at the International Court of Justice // Leiden Journal of International Law. 2015. Vol. 28. P. 1–25. DOI: https://doi.org/10.1017/S0922156514000581

5. Maučec G. Judicial Dissent at the International Criminal Court: A Theoretical and Empirical Analysis // Leiden Journal of International Law. 2015. Vol. 28. No. 2. P. 373–402. DOI: https://doi.org/10.1017/S0922156515000056

6. Dunoff J. L., Pollack M. A. The Road Not Taken: Comparative International Judicial Dissent // American Journal of International Law. 2022. Vol. 116. No. 2. P. 340–396. DOI: https://doi.org/10.1017/ajil.2022.17

7. Laffranque J. Dissenting Opinion and Judicial Independence // Juridica International. 2003. Vol. VIII. P. 162–172. URL: https://juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2003_VIII_162.pdf (дата звернення:30.03.2026)

8. Kelemen K. Dissenting Opinions in Constitutional Courts // German Law Journal. 2018. Vol. 14. No. 8. P. 1345–1371. DOI: https://doi.org/10.1017/S2071832200002346

9. Lewis M. K. The Lack of Dissent in WTO Dispute Settlement // Journal of International Economic Law. 2006. Vol. 9. No. 4. P. 895–931. DOI: https://doi.org/10.1093/jiel/jgl029

10. Куп'янська А. М. Окремі думки у міжнародному правосудді: доктрина та практика // Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 87–92. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/87.pdf (дата звернення:30.03.2026)

11. Сподарик М. Б. Окрема думка судді: порівняльно-правове дослідження // Львівський державний університет внутрішніх справ. 2020. № 1. С. 85–92. URL: https://lsej.org.ua/1_2020/14.pdf (дата звернення:30.03.2026)

12. Навроцька В. Окрема думка як одна з гарантій незалежності суддів // Сучасні правові дослідження. 2019. № 4. URL: https://sls-journal.com.ua (дата звернення:30.03.2026)

13. Kaplina O., Tumanyants A., Verkhohliad-Herasymenko O., Biletska L. Dissenting Opinion: A Difficult Path to Finding the Truth // Access to Justice in Eastern Europe. 2023. Vol. 6. No. 3. P. 1–15. DOI: https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.3-a000

14. Христинченко Н. П., Бурма В. М. Проблема окремих думок у Суді Європейського Союзу // Форум права. 2025. № 3. С. 100–112. URL: https://forumprava.pp.ua (дата звернення:30.03.2026)

15. Statute of the international court of justice. URL: https://web.archive.org/web/20110629193835/http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0 (дата звернення:30.03.2026)

16. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення:30.03.2026)

17. United Nations Security Council. Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Resolution 827, 25 May 1993. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (дата звернення:30.03.2026)

18. United Nations Security Council. Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR). Resolution 955, 8 November 1994. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf (дата звернення:30.03.2026)

19. Статуту Суду ЄС. URL: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/court-justice-european-union-cjeu_en (дата звернення:30.03.2026)

20. Регламент європейського суду з прав людини. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO00263 (дата звернення:30.03.2026)

21. Договsh про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення:30.03.2026)

References:

1. Hambro, E. (1956). Dissenting and Individual Opinions in the International Court of Justice. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 17, 229–248. Available at: https://www.zaoerv.de/17_1956_57/17_1956_2_a_229_248.pdf .

2. Anand, R. P. (1965). The Role of Individual and Dissenting Opinions in International Adjudication. *International and Comparative Law Quarterly*, 14(3), 788–808. https://doi.org/10.1093/iclqaj/14.3.788 .

3. Hussain, I. F. I. (1984). *Dissenting and Separate Opinions at the World Court*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers. Available at: https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw1092_0.pdf .

4. Mistry, H. (2015). "The Different Sets of Ideas at the Back of Our Heads": Dissent and Authority at the International Court of Justice. *Leiden Journal of International Law*, 28, 1–25. https://doi.org/10.1017/S0922156514000581.

5. Maučec, G. (2015). Judicial Dissent at the International Criminal Court: A Theoretical and Empirical Analysis. *Leiden Journal of International Law*, 28(2), 373–402. https://doi.org/10.1017/S0922156515000056.

6. Dunoff, J. L., & Pollack, M. A. (2022). The Road Not Taken: Comparative International Judicial Dissent. *American Journal of International Law*, 116(2), 340–396. https://doi.org/10.1017/ajil.2022.17.

7. Laffranque, J. (2003). Dissenting Opinion and Judicial Independence. *Juridica International*, VIII, 162–172. Available at: https://juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2003_VIII_162.pdf .

8. Kelemen, K. (2018). Dissenting Opinions in Constitutional Courts. *German Law Journal*, 14(8), 1345–1371. https://doi.org/10.1017/S2071832200002346.

9. Lewis, M. K. (2006). The Lack of Dissent in WTO Dispute Settlement. *Journal of International Economic Law*, 9(4), 895–931. https://doi.org/10.1093/jiel/jgl029.

10. Kupianska, A. M. (2023). Okremi dumky u mizhnarodnomu pravosuddi: doktryna ta praktyka [Dissenting opinions in international justice: doctrine and practice]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 2, 87–92. Available at: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/87.pdf . [in Ukrainian].

11. Spodaryk, M. B. (2020). Okrema dumka suddi: porivnialno-pravove doslidzhennia [Separate opinion of a judge: comparative legal study]. *Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav*, 1, 85–92. Available at: https://lsej.org.ua/1_2020/14.pdf . [in Ukrainian].

12. Navrotska, V. (2019). Okrema dumka yak odna z harantii nezalezhnosti suddiv [Separate opinion as a guarantee of judicial independence]. *Suchasni pravovi doslidzhennia*, 4. Available at: https://sls-journal.com.ua . [in Ukrainian].

13. Kaplina, O., Tumanyants, A., Verkhohliad-Herasymenko, O., & Biletska, L. (2023). Dissenting Opinion: A Difficult Path to Finding the Truth. *Access to Justice in Eastern Europe*, 6(3), 1–15. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.3-a000. [in Ukrainian].

14. Khrystynchenko, N. P., & Burma, V. M. (2025). Problema okremykh dumok u Sudi Yevropeiskoho Soiuzu [The problem of dissenting opinions in the Court of Justice of the European Union]. *Forum prava*, 3, 100–112. Available at: https://forumprava.pp.ua . [in Ukrainian].

15. Statute of the International Court of Justice. Available at: https://web.archive.org/web/20110629193835/http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0 .

16. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text . [in Ukrainian].

17. United Nations Security Council (1993). Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY). Resolution 827, 25 May 1993. Available at: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf .

18. United Nations Security Council (1994). Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR). Resolution 955, 8 November 1994. Available at: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf .

19. Statute of the Court of Justice of the European Union. Available at: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/court-justice-european-union-cjeu_en .

20. Reglament Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Rules of the European Court of Human Rights]. Available at: https://ips.ligazakon.net/document/SOO00263 . [in Ukrainian].

21. Dohovir pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu [Treaty on the Functioning of the European Union]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text . [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК: 340.12

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3236-3248

Костюкевич Олександр Костянтинович кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк, https://orcid.org/0009-0000-1685-4578

ПРАВОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МІЖ ТЕКСТОМ І ЦІННІСТЮ: ГЕРМЕНЕВТИКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Анотація. У статті здійснено теоретико-правове осмислення інтерпретації права крізь призму взаємодії юридичної герменевтики, правової аксіології та правової доктрини.

Обґрунтовано, що сучасна інтерпретація права не може бути зведена виключно до техніко-юридичного тлумачення нормативного тексту, оскільки зміст правових приписів розкривається також через систему цінностей, світоглядних орієнтирів, конституційних принципів і доктринальних підходів, які визначають спрямованість правореалізації.

Встановлено, що юридична герменевтика у правовій сфері виконує не лише допоміжну функцію з'ясування смислу правових норм, а й постає важливим методологічним інструментом пізнання права як складного соціокультурного феномена.

Доведено, що інтерпретація правових текстів завжди здійснюється в межах певного аксіологічного горизонту, у якому значення мають не лише мовно-логічні конструкції, а й ідеї гідності, свободи, справедливості, рівності, правової визначеності, верховенства права та балансу публічних і приватних інтересів.

Особливу увагу приділено аналізу конституційної аксіології як самостійного рівня ціннісного осмислення права. З'ясовано, що конституційні цінності не лише закріплюють базові орієнтири правопорядку, а й визначають смислові межі тлумачення Конституції, законів і практики їх застосування. Наголошено, що в умовах сучасного розвитку правової системи України, євроінтеграційних процесів, посилення ролі прав людини та судової аргументації особливого значення набуває поєднання герменевтичного й аксіологічного підходів. Такий підхід дає підстави розглядати правову доктрину не як сукупність абстрактних положень, а як динамічну інтелектуально-правову форму, здатну впливати на правотворчість, правозастосування та юридичну практику.

Зроблено висновок, що взаємодія герменевтики й аксіології забезпечує більш глибоке, змістовне та соціально релевантне розуміння права, а також сприяє формуванню сучасної правової доктрини, зорієнтованої на людину, її права, гідність і конституційні цінності.

Ключові слова: інтерпретація права, юридична герменевтика, аксіологія права, правова доктрина, конституційна аксіологія, конституційні цінності, праворозуміння, верховенство права, юридична аргументація, права людини.

Kostiukevych Oleksandr PhD in Law, Assistant Professor of the Department of Criminal Justice and Law Enforcement Activity, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, https://orcid.org/0009-0000-1685-4578

LEGAL INTERPRETATION BETWEEN TEXT AND VALUE: A HERMENEUTIC-AXIOLOGICAL APPROACH

Abstract. The article offers a theoretical and legal understanding of the interpretation of law through the interaction of legal hermeneutics, legal axiology, and legal doctrine. It is substantiated that contemporary legal interpretation cannot be reduced solely to the technical and legal construction of normative texts, since the meaning of legal provisions is also disclosed through a system of values, worldview orientations, constitutional principles, and doctrinal approaches that determine the direction of legal implementation.

It is established that legal hermeneutics within the legal sphere performs not only an auxiliary function of clarifying the meaning of legal norms, but also serves as an important methodological instrument for understanding law as a complex socio-cultural phenomenon. It is demonstrated that the interpretation of legal texts always takes place within a certain axiological horizon in which significance belongs not only to linguistic and logical constructions, but also to the ideas of dignity, freedom, justice, equality, legal certainty, the rule of law, and the balance between public and private interests.

Particular attention is devoted to the analysis of constitutional axiology as an autonomous level of value-based comprehension of law. It is clarified that constitutional values not only enshrine the basic guidelines of the legal order, but also determine the semantic limits of interpreting the Constitution, legislation, and the practice of their application.

It is emphasized that, under the current development of the Ukrainian legal system, the processes of European integration, the strengthening of human rights protection, and the growing role of judicial reasoning, the combination of hermeneutic and axiological approaches acquires particular significance. Such an approach provides grounds for considering legal doctrine not as a set of abstract propositions, but as a dynamic intellectual and legal form capable of influencing law-making, law enforcement, and legal practice.

It is concluded that the interaction between hermeneutics and axiology ensures a deeper, more substantive, and socially relevant understanding of law and also contributes to the formation of a modern legal doctrine focused on the individual, human rights, human dignity, and constitutional values.

Keywords: interpretation of law, legal hermeneutics, axiology of law, legal doctrine, constitutional axiology, constitutional values, legal understanding, rule of law, legal reasoning, human rights.

Актуальність дослідження. Актуальність теми зумовлена тим, що сучасне право дедалі менше сприймається лише як сукупність формально чинних норм. Юридична практика XXI століття показує, що реальне функціонування права залежить не тільки від буквального змісту припису, а й від того, як правова спільнота розуміє його смисл, які цінності вважає визначальними та які підходи використовує для обґрунтування рішень. Саме тому інтерпретація права сьогодні не може розглядатися як технічна операція з «витягування» значення з тексту. Вона є складним інтелектуальним процесом, у якому взаємодіють мовний зміст норми, історичний контекст її появи, правові принципи, конституційні орієнтири та ціннісні очікування суспільства [1–3].

Для українського правопорядку ця проблематика має особливу вагу. Євроінтеграційний курс держави, зростання ролі верховенства права, інтенсивний розвиток практики Конституційного Суду України та орієнтація на стандарти Європейського суду з прав людини посилили вимогу до аргументованого, змістовно виваженого й ціннісно виправданого тлумачення норм [1–3]. У цих умовах герменевтичний і аксіологічний підходи перестають бути периферійними для теорії права. Навпаки, вони стають важливими інструментами пояснення того, чому одна й та сама норма в різних соціальних ситуаціях може набувати різного смислового навантаження, але при цьому не втрачати зв’язку з правовою системою в цілому.

Сучасна міжнародна теорія права також демонструє стійкий інтерес до проблем смислу, текстуальності, правосвідомості та ціннісних підстав правового мислення.

Нові праці з юриспруденції, міжнародно-правової інтерпретації, legal consciousness і конституційної аргументації переконливо засвідчують, що право не вичерпується зовнішньою формою джерела, а потребує інтелектуального середовища, у якому текст стає юридично значущим і practically effective [7–13]. Відтак дослідження взаємодії юридичної герменевтики й аксіології є актуальним не лише в теоретичному, а й у практико-орієнтованому вимірі.

Постановка проблеми. Попри значний масив праць, присвячених тлумаченню права, правовій доктрині, праворозумінню та конституційним цінностям, у сучасній теорії права й досі немає єдиного бачення того, яким є співвідношення герменевтичного та аксіологічного вимірів інтерпретації. У частині досліджень герменевтика зводиться переважно до методики тлумачення тексту, тоді як аксіологія розглядається як зовнішній, додатковий рівень оцінювання права. В інших роботах, навпаки, цінності настільки домінують у поясненні права, що текст норми починає виглядати лише приводом для морально-політичного міркування. Обидва підходи є неповними, бо не

показують, як саме юридичний текст, правові цінності й інтерпретаційна діяльність утворюють єдиний смисловий простір.

Проблема полягає також у тому, що в українському правознавстві ще недостатньо системно розкрито значення герменевтики та аксіології як взаємопов'язаних складових доктринально-правової діяльності. Невизначеними залишаються межі герменевтичної свободи інтерпретатора, критерії допустимого залучення цінностей до процесу тлумачення, співвідношення між формальною визначеністю норми і динамічним розвитком її змісту, а також роль судової й доктринальної аргументації в оновленні смислу права [4–6; 10; 13].

Окремого загальнотеоретичного осмислення потребує питання про те, чи можна розглядати інтерпретацію права як вид самостійної доктринально-правової діяльності, що функціонує на перетині науки, судової практики, професійної культури та конституційної аксіології. Саме ця проблема і визначає логіку пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській юридичній науці проблема правової доктрини дедалі частіше осмислюється через призму праворозуміння, правотворення та правозастосування. Вагомий внесок у це зробили П. Рабінович, С. Рабінович та О. Панкевич, які обґрунтували праворозуміння як концептуально-методологічний фундамент розвитку правової доктрини [4]. О. Львова розглянула правову доктрину як матрицю якісного права і наголосила, що саме через доктрину право набуває внутрішньої змістовної узгодженості [5]. Значущий крок у напрямі поєднання доктрини з проблемами державності, правової культури та стратегічного розвитку правової системи зроблено в колективній монографії за редакцією Н. Оніщенко [6].

У міжнародній літературі питання сучасної юриспруденції та її концептуальних засад досліджують P. Wacks, S. Coyle, J. L. Dunoff, M. A. Pollack та інші автори [7–9]. Для розуміння мови права та інтерпретації правових текстів важливими є дослідження, присвячені співвідношенню мови, значення та юридичного аргументування, зокрема колективна праця за редакцією J. Arato, J. Cohen та M. El Roie [10]. У сфері social-legal studies значну увагу привертають роботи про legal consciousness, які показують, як правові смисли формуються не тільки в судах і законодавчих органах, а й у повсякденній взаємодії права та суспільства [11; 12].

Проблеми текстуальності, меж інтерпретації та характеру герменевтичного мислення в праві активно аналізуються і в сучасному міжнародному правознавстві. Зокрема, Jean d'Aspremont запропонував розрізняти різні ставлення до текстуальності в міжнародному праві й показав, що юридична герменевтика не є нейтральною технікою, а завжди спирається на певний тип теоретичного бачення права [13]. Для осмислення балансування цінностей у конституційному праві значення мають праці Aharon Barak та Robert Alexy, у яких показано, що права, принципи й публічні інтереси співвідносяться не механічно, а через складні процедури зважування й обґрунтування [14; 15].

Разом із тим взаємодія юридичної герменевтики й аксіології як цілісний предмет загальнотеоретичного дослідження розкрита недостатньо. Частіше ці напрями розглядаються окремо: або як теорія тлумачення, або як вчення про цінності права. Саме ця прогалина й зумовлює необхідність комплексного аналізу.

Метою дослідження є комплексне з'ясування взаємодії юридичної герменевтики та аксіології в процесі інтерпретації права, розкриття їх ролі у формуванні правової доктрини та обґрунтування значення герменевтично-аксіологічного підходу для сучасної української правової системи.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: 1) показати, що інтерпретація права є не лише технікою тлумачення, а й формою доктринально-правової діяльності; 2) визначити зміст і межі юридичної герменевтики як методології розуміння правового тексту; 3) розкрити роль правових цінностей і конституційної аксіології в юридичному аргументуванні; 4) охарактеризувати співвідношення тексту норми, правових принципів і ціннісних орієнтирів у правозастосуванні; 5) окреслити значення такого підходу для української правової системи в умовах євроінтеграції та розвитку практики верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Традиційне уявлення про інтерпретацію права як допоміжну операцію щодо встановлення змісту норми сьогодні вже не є достатнім. У реальному правовому житті інтерпретація виконує значно ширшу функцію: вона забезпечує смислове посередництво між текстом джерела права, правовими принципами, судовою практикою та суспільним розумінням справедливого й допустимого. Саме в цьому значенні інтерпретація є не лише стадією застосування права, а одним із центральних способів його існування в соціальній реальності [4–7].

Правова доктрина впливає на правову систему, зокрема, через інтерпретаційну функцію. Коли юрист, суддя, науковець або інший професійний інтерпретатор працює з нормативним текстом, він не просто встановлює граматичне значення слів. Він вибудовує систему зв'язків між нормою, метою регулювання, принципами права, попередньою практикою та очікуваними наслідками майбутнього рішення. Отже, інтерпретація вміщує у собі доктринальний компонент, бо спирається на певну концепцію права, а не на мовний аналіз як такий.

У цьому розумінні правовий текст не є самоочевидною реальністю. Він набуває юридичного значення лише в межах професійної комунікації, у якій існують усталені підходи до аргументації, категоріальні моделі, доктринальні орієнтири та ціннісні критерії оцінювання.

Саме тому одна й та сама норма може бути формально незмінною, але її змістове поле еволюціонує разом із розвитком правової доктрини й практики. У такій еволюції немає нічого виняткового: вона є звичайною формою життя права в динамічному суспільстві [7–10].

Інтерпретація права як доктринально-правова діяльність має принаймні чотири ознаки. По-перше, вона є інтелектуальною, а не механічною дією. По-друге, вона завжди відбувається в контексті правових цінностей і принципів. По-третє, вона має комунікативний характер, оскільки спрямована на переконання юридичної спільноти в правильності певного розуміння норми. По-четверте, її результат впливає на правову реальність: через тлумачення відбувається конкретизація прав і обов'язків, зміцнення або перегляд усталених підходів, формування нових стандартів правозастосування.

Такий підхід особливо важливий для систем, у яких зростає роль принципів права, судової аргументації та конституційного контролю. В Україні це пов'язано з тим, що практика верховенства права дедалі частіше вимагає від інтерпретатора не просто відтворити норму, а пояснити її місце у структурі конституційних цінностей, забезпечити пропорційність втручання в права людини та дати відповідь на нові соціальні виклики, яких законодавець міг прямо не передбачити [1–3; 14; 15].

Проблеми розуміння і тлумачення тексту мають давню інтелектуальну історію та пов'язані з герменевтикою як загальною теорією інтерпретації. У праві герменевтика набуває спеціального значення, оскільки тут текст є не просто носієм інформації, а формою вираження юридично значущої волі, що впливає на статус людини, компетенцію органів влади та порядок розв'язання конфліктів. Саме тому юридична герменевтика не може бути повністю поглинута ані лінгвістикою, ані загальною філософією мови. Вона має власний предмет — розуміння правового тексту в його нормативному, інституційному й ціннісному вимірах [10; 13].

Сильна сторона герменевтичного підходу полягає в тому, що він дає змогу побачити інтерпретацію як процес, а не як одномоментний акт. Інтерпретатор входить у текст із певним передрозумінням: попереднім професійним досвідом, знанням системи права, уявленням про мету норми, орієнтацією на усталену практику та власною правовою культурою. Передрозуміння не означає упередження у негативному сенсі. Воно є стартовою смисловою рамкою, без якої взагалі неможливо розпочати роботу з текстом. Інше питання, що це передрозуміння має бути рефлексивним, контрольованим і відкритим до корекції.

Герменевтика наголошує також на значенні контексту. Юридичний текст не існує ізольовано. Його смисл розкривається у взаємодії з історією ухвалення норми, місцем у системі законодавства, конституційними принципами, суміжними інститутами, міжнародними зобов'язаннями держави та актуальною практикою застосування. У цьому сенсі буквальне прочитання є лише початковим рівнем тлумачення. Відмова від контексту не підвищує об'єктивності, а навпаки, збіднює зміст норми і часто веде до хибної формалізації [10; 13].

Ще однією важливою рисою герменевтичного процесу є його діалогічний характер. Інтерпретатор ніби веде розмову з текстом: ставить йому питання,

перевіряє окремі версії смислу, зіставляє частину з цілим і ціле з частиною. Ця логіка відома як герменевтичне коло. Для права вона особливо продуктивна, оскільки дозволяє узгодити окреме положення акта з його загальною метою, а конкретну норму — з фундаментальними принципами правової системи. Саме так забезпечується перехід від фрагментарного до цілісного розуміння.

Разом із тим герменевтика не означає вседозволеності інтерпретатора. Професійна юридична герменевтика принципово відрізняється від довільного «читання між рядками». Її межі задаються самим текстом, системою джерел права, правилами юридичної аргументації, стандартами мотивування та вимогою публічної переконливості рішення. Інтерпретація є творчою лише остільки, оскільки залишається відповідальною. Вона не вигадує право з нічого, а актуалізує його смисл у світлі релевантного контексту.

Це добре видно на прикладі європейської конвенційної системи. Практика Європейського суду з прав людини послідовно виходить з того, що Конвенція є «живим інструментом», який потрібно тлумачити у світлі сучасних умов [16]. Такий підхід не скасовує текст, а навпаки, прагне зберегти його життєздатність у змінному соціальному середовищі. Схожа логіка є важливою і для конституційної юстиції: Основний Закон зберігає стабільність форми, але його норми повинні залишатися змістовно придатними до розв’язання нових проблем.

Якщо герменевтика відповідає на питання про те, як відбувається розуміння правового тексту, то аксіологія дозволяє з’ясувати, заради чого право інтерпретується саме так, а не інакше. Право не є ціннісно нейтральним регулятором. Воно організовує соціальне життя через уявлення про належне, справедливе, співмірне, безпечне та допустиме. Саме тому жодна серйозна інтерпретація не може бути повністю відірвана від питання про правові цінності [5; 6; 11; 14].

У сучасному правознавстві аксіологію права дедалі частіше розуміють не як зовнішню моральну надбудову над позитивним правом, а як форму ціннісної саморефлексії права. Вона дозволяє виявити, які саме цілі переслідують правові інститути, як співвідносяться свобода, рівність, справедливість, безпека, правова визначеність, гідність людини й публічний інтерес, а також чому одні правові рішення зміцнюють довіру до права, а інші руйнують її [8–11].

Для України аксіологічний вимір права має чітку конституційну основу. Конституція прямо закріплює, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [1]. Це означає, що цінності не перебувають поза правом, а закладені в сам фундамент правопорядку. Водночас конституційна аксіологія не зводиться лише до переліку декларацій. Вона набуває реального значення лише тоді, коли використовується як критерій тлумачення, обмеження та балансування правових приписів у конкретних справах.

У ціннісній структурі сучасного права доцільно виділяти принаймні кілька взаємопов’язаних рівнів. Перший — фундаментальні цінності: гідність, свобода,

рівність, справедливість, гуманізм. Другий — інституційні: верховенство права, законність, правова визначеність, стабільність, передбачуваність, ефективність правового захисту. Третій — комунікативні: довіра, взаємоповага, відкритість аргументації, недискримінація, належне врядування. У процесі інтерпретації всі ці рівні взаємодіють: фундаментальні цінності задають орієнтир, інституційні — оформлюють його в межах правової системи, а комунікативні — забезпечують легітимність і переконливість рішення.

Особливе значення аксіологія має там, де правовий текст допускає кілька можливих варіантів розуміння. У таких випадках інтерпретатор не може обмежитися словником чи формальною системною логікою. Він повинен обрати той варіант, який краще узгоджується з конституційними цінностями та не руйнує внутрішню справедливість правопорядку. Саме тому аксіологія не заперечує текст, а допомагає відшукати в ньому найбільш обґрунтований і системно сумісний зміст.

У сучасному праві дедалі частіше виникають ситуації, коли буквальний зміст норми не дає повної відповіді на складне юридичне питання. Це характерно для справ, пов'язаних із правами людини, дискреційними повноваженнями органів влади, конфліктом приватного і публічного інтересу, надзвичайними ситуаціями, цифровими технологіями, захистом персональних даних, свободою вираження поглядів та іншими сферами, де право повинно реагувати на швидкі соціальні зміни. У таких випадках інтерпретація неминуче набуває характеру балансування.

Теорія балансування виходить із того, що принципи й права часто не реалізуються у формі жорстких правил «або–або». Вони можуть вступати у напружену взаємодію, що потребує пошуку співмірного рішення. Robert Alexy показав, що принципи функціонують як вимоги оптимізації, а тому їх застосування передбачає зважування релевантних міркувань у конкретних обставинах [15]. Aharon Barak, розвиваючи цю ідею, докладно обґрунтував пропорційність як інструмент перевірки допустимості обмеження прав і засіб раціоналізації судового контролю [14].

Для правозастосування це означає, що інтерпретація повинна бути одночасно текстуально відповідальною і ціннісно чутливою. Якщо переважатиме лише текстуальний підхід, суд або інший інтерпретатор ризикує закріпити несправедливий або непропорційний результат, формально прикритий буквою закону. Якщо ж абсолютизувати ціннісне міркування, виникає небезпека суб'єктивізму та втрати правової визначеності. Отже, завданням сучасної юриспруденції є не вибір між текстом і цінностями, а вироблення переконливих способів їх узгодження.

У цьому аспекті важливо розрізняти формальну і реальну аксіологію правозастосування. Формальна аксіологія випливає з самого нормативного тексту: законодавець, конституцієдавець або міжнародний договір вже закріпили певні цінності як обов'язкові орієнтири. Реальна аксіологія проявляється у тому,

як ці цінності співвідносяться між собою в конкретній справі, який саме зміст у них вкладає суд, яку вагу надає принципу правової визначеності, а яку — захисту людської гідності, свободі вираження поглядів чи вимогам безпеки. Саме тут герменевтика й аксіологія зустрічаються безпосередньо.

Показово, що сучасні європейські підходи до тлумачення прав людини будуються не на жорсткій ієрархії цінностей, а на їх узгодженні в конкретному контексті. Ідея «живого інструмента» у практиці ЄСПЛ ілюструє саме таку модель: норма зберігає зв'язок із текстом Конвенції, але її зміст конкретизується у світлі сучасних умов, міжнародних тенденцій та вимоги реального, а не суто декларативного захисту прав [16]. Для національних правових систем цей підхід важливий тим, що заохочує мотивовану інтерпретацію, а не спрощене буквальне відтворення нормативного формулювання.

В українських умовах балансування цінностей є особливо актуальним для конституційного й адміністративного судочинства, де судові рішення часто прямо спираються на верховенство права, пропорційність, рівність перед законом і належне обґрунтування втручання у сферу прав людини [2; 3]. Саме в цих галузях герменевтична чутливість до тексту та аксіологічна чутливість до наслідків рішення мають діяти як єдина професійна компетентність.

Для сучасної України взаємодія юридичної герменевтики та аксіології має не лише методологічне, а й державотворче значення. У період конституційної модернізації, євроінтеграції, переосмислення ролі суду та посилення вимог до мотивованості владних рішень право потребує не формального, а змістовно відповідального застосування. Правова система, яка спирається лише на текст без розуміння його смислових і ціннісних передумов, неминуче стикається з відривом між законом і справедливістю, між нормою та суспільною довірою до неї.

Герменевтично-аксіологічний підхід дає змогу подолати цей розрив. По-перше, він допомагає побачити право як комунікативну систему, у якій значення норми формується через професійно контрольоване тлумачення. По-друге, він повертає у центр правового мислення людину, її гідність і права не як риторичні прикраси, а як реальні критерії юридичної оцінки. По-третє, він підвищує якість правотворення, оскільки змушує законодавця мислити не лише категоріями текстуальної техніки, а й категоріями правових цілей, пропорційності та можливих наслідків реалізації норми [1; 6; 14–16].

Крім того, такий підхід є важливим для правничої освіти і формування професійної культури. Юрист, який працює лише на рівні формальних конструкцій, може бути технічно грамотним, але залишатися безпорадним перед ситуаціями, де текст закону не дає готової відповіді. Натомість юрист, здатний поєднувати герменевтичне розуміння тексту з аксіологічною оцінкою його смислу, набуває значно вищого рівня професійної автономії та відповідальності. У цьому полягає і практичний, і культурний потенціал досліджуваної проблематики.

Важливо також, що герменевтично-аксіологічний підхід сприяє інтеграції української юридичної науки у сучасний європейський і міжнародний науковий простір. Сьогодні правова теорія дедалі менше тяжіє до ізоляціонізму галузей і дедалі більше орієнтується на міждисциплінарний діалог: між теорією права, філософією права, конституційним правом, соціологією права, теорією аргументації, лінгвістикою та правами людини. Дослідження інтерпретації права на перетині герменевтики й аксіології цілком відповідає цій тенденції і відкриває нові можливості для розвитку української правової доктрини.

Отже, значення такого підходу виходить за межі суто академічної дискусії. Він здатний посилити якість законодавства, мотивування судових рішень, доктринальної аргументації та правової освіти. Саме тому його подальша розробка є одним із перспективних напрямів сучасної загальної теорії права.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що інтерпретація права не може бути адекватно пояснена ні як суто технічне тлумачення тексту, ні як вільне морально-політичне міркування поза нормативною формою. Її реальна природа розкривається лише тоді, коли вона розглядається як особливий вид доктринально-правової діяльності, в якому поєднуються смислове опрацювання тексту, правові принципи, професійна аргументація та ціннісні орієнтири правопорядку.

Юридична герменевтика в цьому процесі виконує функцію методології розуміння. Вона показує, що правовий текст завжди потребує контекстуального, діалогічного і системного прочитання. Розуміння норми формується через взаємодію передрозуміння, структури тексту, правового контексту і професійної комунікації. Проте герменевтика не веде до довільності, оскільки її межі задаються самим текстом, системою джерел права та стандартами мотивованої аргументації.

Аксіологія права, своєю чергою, розкриває ціннісні засади інтерпретації. Вона дозволяє зрозуміти, що право функціонує як нормативно організована система цінностей, серед яких центральне місце посідають гідність людини, свобода, справедливість, рівність, правова визначеність, верховенство права та довіра до правових інститутів. Ці цінності не є зовнішніми щодо права; вони становлять внутрішній критерій його легітимності та орієнтир для тлумачення норм.

Взаємодія герменевтики й аксіології особливо виразно проявляється у ситуаціях балансування прав, принципів і публічних інтересів. Саме тут з’ясовується, що ані буквальне прочитання тексту, ані абсолютизація ціннісного міркування окремо не забезпечують належного правового результату. Потрібна їх професійно виважена єдність, яка й становить одну з головних передумов сучасного правозастосування.

Для української правової системи герменевтично-аксіологічний підхід має особливе значення. Він відповідає конституційній моделі людиноцентризму, вимогам верховенства права, стандартам ЄСПЛ і завданню зміцнення правової

культури в умовах євроінтеграції. Саме через цей підхід право постає не лише як система норм, а як осмислений, ціннісно зорієнтований і культурно вкорінений порядок регулювання суспільних відносин.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні герменевтично-аксіологічних механізмів судового аргументування, впливу конституційних цінностей на галузеве тлумачення права, а також ролі правничої освіти у формуванні професійної культури інтерпретації. Саме ці напрями можуть забезпечити подальший розвиток сучасної української правової доктрини.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 02.04.2026).

2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-19 (дата звернення: 02.04.2026).

3. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України; Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *База даних «Законодавство України». Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15 (дата звернення: 02.04.2026).

4. Рабінович П., Рабінович С., Панкевич О. Праворозуміння – концептуально-методологічний фундамент формування та розвитку правової доктрини (за матеріалами журнальної дискусії 2021–2023 рр.). *Право України.* 2023. № 3. С. 18–33. DOI: 10.33498/LOUU-2023-03-018.

5. Львова О. Л. Правова доктрина як матриця якісного права. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 88–97.

6. Правова доктрина і державність: вектор взаємозв'язку : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Наукова думка, 2022. 432 с.

7. Wacks R. Understanding Jurisprudence: An Introduction to Legal Theory. 6th ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. 424 p.

8. Coyle S. Modern Jurisprudence: A Philosophical Guide. 3rd ed. Oxford : Hart Publishing, 2022. 312 p.

9. Dunoff J. L., Pollack M. A. (eds.). International Legal Theory: Foundations and Frontiers. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 448 p.

10. Arato J., Cohen J., El Roie M. (eds.). Language and Legal Interpretation in International Law. Oxford : Oxford University Press, 2022. 360 p.

11. Young K. M., Billings K. R. Legal Consciousness and Cultural Capital. *Law & Society Review*. 2020. Vol. 54, no. 1. P. 33–65. DOI: 10.1111/lasr.12455.

12. Headworth S. The Power of Second-Order Legal Consciousness: Authorities' Perceptions of "Street Policy" and Welfare Fraud Enforcement. *Law & Society Review*. 2020. Vol. 54, no. 2. P. 320–353. DOI: 10.1111/lasr.12470.

13. d'Aspremont J. Two Attitudes towards Textuality in International Law: The Battle for Dualism. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2022. Vol. 42, no. 4. P. 963–984. DOI: 10.1093/ojls/gqac010.

14. Barak A. Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 638 p.

15. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights / transl. by J. Rivers. Oxford : Oxford University Press, 2002. 506 p.

16. The European Convention on Human Rights: A Living Instrument. Strasbourg : Council of Europe, 2022. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_Instrument_ENG.pdf (date of access: 02.04.2026).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. (2026). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved April 2, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 [in Ukraine].

2. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 No. 2136-VIII [On the Constitutional Court of Ukraine: Law of Ukraine of July 13, 2017 No. 2136-VIII]. (2026). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved April 2, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-19 [in Ukraine].

3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Kodeks Ukrainy; Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 No. 2747-IV [Code of Administrative Procedure of Ukraine: Code of Ukraine; Law of Ukraine of July 6, 2005 No. 2747-IV]. (2026). *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy". Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved April 2, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15 [in Ukraine].

4. Rabinovych, P., Rabinovych, S., & Pankevych, O. (2023). Pravorozuminnia – kontseptualno-metodolohichnyi fundament formuvannia ta rozvytku pravovoi doktryny (za materialamy zhurnalnoi dyskusii 2021–2023 rr.) [Understanding of law as the conceptual and methodological foundation for the formation and development of legal doctrine (based on the materials of the journal discussion of 2021–2023)]. *Pravo Ukrainy*, *3*, 18–33. https://doi.org/10.33498/LOUU-2023-03-018 [in Ukraine].

5. Lvova, O. L. (2020). Pravova doktryna yak matrytsia yakisnoho prava [Legal doctrine as a matrix of quality law]. *Pravova derzhava*, *31*, 88–97. [in Ukraine].

6. Onishchenko, N. M. (Ed.). (2022). *Pravova doktryna i derzhavnist: vektor vzaiemozviazku [Legal doctrine and statehood: The vector of interrelation]*. Naukova dumka. [in Ukraine].

7. Wacks R. Understanding Jurisprudence: An Introduction to Legal Theory. 6th ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. 424 p. [in English].

8. Coyle S. Modern Jurisprudence: A Philosophical Guide. 3rd ed. Oxford : Hart Publishing, 2022. 312 p. [in English].

9. Dunoff J. L., Pollack M. A. (eds.). International Legal Theory: Foundations and Frontiers. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 448 p. [in English].

10. Arato J., Cohen J., El Roie M. (eds.). Language and Legal Interpretation in International Law. Oxford : Oxford University Press, 2022. 360 p. [in English].

11. Young K. M., Billings K. R. Legal Consciousness and Cultural Capital. Law & Society Review. 2020. Vol. 54, no. 1. P. 33–65. DOI: 10.1111/lasr.12455. [in English].

12. Headworth S. The Power of Second-Order Legal Consciousness: Authorities' Perceptions of "Street Policy" and Welfare Fraud Enforcement. *Law & Society Review*. 2020. Vol. 54, no. 2. P. 320–353. DOI: 10.1111/lasr.12470. [in English].

13. d'Aspremont J. Two Attitudes towards Textuality in International Law: The Battle for Dualism. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2022. Vol. 42, no. 4. P. 963–984. DOI: 10.1093/ojls/gqac010. [in English].

14. Barak A. Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 638 p. [in English].

15. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights / transl. by J. Rivers. Oxford : Oxford University Press, 2002. 506 p. [in English].

16. The European Convention on Human Rights: A Living Instrument. Strasbourg : Council of Europe, 2022. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_Instrument_ENG.pdf (date of access: 02.04.2026). [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 347.234.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3249-3271

Кривіцька Катерина Володимирівна ад'юнкт (штатний) науково – організаційного відділу Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0009-0006-7348-372X.

КЛАСИФІКАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ АБО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У зв'язку з повномасштабним вторгненням та запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану, який неодноразово продовжувався і діє станом на сьогодні, виникають нові суспільно-правові відносини між державою та громадянами, що потребують правового регулювання.

Один з видів таких правовідносин, є відносини примусового відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану, що регулюються широкими спектром нормативно-правових актів рівних суб'єктів правотворчості, які потребуються комплексного підходу до вивчення.

У статті дослідженого та проаналізовано основні теоретичні та закріплені в національному законодавстві підходи до класифікації юридичних актів. Розкрито правову природу понять "*правового акту*", "*нормативно- правового акту*", виявлено подібні та відмінні риси та запропоновано їх місце у системі класифікації нормативно-правових актів, що регулюють реквізицію майна.

Вперше розроблена *класифікація* нормативно-правових актів, що регулюють порядок реквізиції майна в умовах загрози суверенітету держави, за *критеріями юридичної сили, суб'єктами нормотворчості, галузевою належністю, сферою та характером дії, часом дії, зовнішньою формою*. Додатково до зазначених критеріїв автором запропоновано *критерій інтероперабельності*, як ознаку рівня взаємодії нормативно-правових актів між собою, та визначено шляхи усунення неоднакового застосування закону, шляхом цифровізації процесу примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану.

Автором звернено увагу на переосмислення традиційного підходу до асоціації нормативного регулювання правовідносин у сфері захисту права власності, лише з юридичними актами, що поширюються на невизначене коло осіб. Обґрунтовано, що значну роль в процедурі примусового відчуження та вилучення майна відіграють правові норми, які не мають загальнообов'язкового характеру, але суттєво впливають на поведінку суб'єктів таких відносин. Розроблена автором класифікація підтверджує ознаки міжгалузевості

досліджуваних правових норм та широкий спектр суб'єктів правотворчості, що доводить обов'язковість їх взаємоузгодженості та визначення єдиного підходу до праворозуміння до процесу примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: класифікація, воєнний стан, майно, примусове відчуження та вилучення, реквізиція, нормативно-праві акти, інтероперабельність.

Kryvitska Kateryna Volodymyrivna Adjunct (Full-time) Staff Member of the Research and Administrative Department at the Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-7348-372X.

CLASSIFICATION OF LEGAL ACTS GOVERNING THE COMPULSORY DISPOSAL OR CONFISCATION OF PROPERTY UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Abstract. In connection with the full-scale invasion and the imposition of a legal regime of martial law in Ukraine—which has been repeatedly extended and remains in effect as of today—new socio-legal relationships are emerging between the state and its citizens that require legal regulation.

One type of such legal relationship is the relationship of compulsory alienation and seizure of property under martial law, which is regulated by a wide range of normative legal acts of various legislative bodies and requires a comprehensive approach to study.

This article examines and analyzes the main theoretical approaches to the classification of legal acts, as well as those enshrined in national legislation. The legal nature of the concepts of "legal act" and "normative legal act" is revealed, their similarities and differences are identified, and their place in the classification system of normative legal acts regulating the requisition of property is proposed.

For the first time, a classification of regulatory acts governing the procedure for requisitioning property in situations where state sovereignty is threatened has been developed, based on criteria such as legal force, legislative bodies, sectoral affiliation, scope and nature of application, duration of validity, and external form. In addition to the aforementioned criteria, the author proposes the criterion of interoperability as an indicator of the level of interaction between regulatory legal acts and identifies ways to eliminate inconsistent application of the law by digitizing the process of compulsory alienation and seizure of property under the legal regime of martial law.

The author draws attention to rethinking the traditional approach to associating the regulatory framework for legal relations in the sphere of property rights protection solely with legal acts applicable to an indefinite group of persons. It is argued that legal norms that are not universally binding but significantly influence the behavior of the parties to such relationships play a significant role in the procedure for the compulsory

alienation and seizure of property. The classification developed by the author confirms the cross-sectoral nature of the legal norms under study and the wide range of entities involved in lawmaking, which demonstrates the necessity of ensuring their consistency and establishing a unified approach to the legal interpretation of the process of compulsory alienation and seizure of property under the legal regime of martial law.

Keywords: classification, martial law, property, compulsory alienation and seizure, requisition, regulatory acts, interoperability.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової системи нормативно-правові акти, що регулюють примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану перебувають у процесі практичної апробації та трансформації, що дозволяє характеризувати їх як такі, що знаходяться у перехідному періоді.

Масштабні бойові дії та значні втрати матеріально-технічних ресурсів об'єктивно детермінують процеси трансформації, розширення й удосконалення системи правових норм.

Обраний Україною курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію актуалізує необхідність системної адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних і європейських правових стандартів.

Розширення масиву нормативно-правових актів у сфері регулювання відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану, відсутність їх належної узгодженості та низький рівень нормотворчої якості спричиняють появу системних проблем, серед яких – дублювання та колізії правових норм, притаманні перехідним етапам правового розвитку.

Так, у відповідності до статті 2 Закону України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану" від 17.05.2012 № 4765-VI [1], правовою основою примусового відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану є Конституція України, цей Закон, інші закони України та укази Президента України про введення надзвичайного чи воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Тобто, у зазначений вище нормі, законодавець закріпив вичерпний перелік норм права, що визначають межі та вектор діяльності органів державного управління, котрі наділені відповідними повноваженнями здійснювати обмеження конституційно гарантованого права власності в умовах правового режиму воєнного стану.

Проте, під час практичної реалізації норм, що регулюють примусове відчуження та вилучення державою майна у законного власника в умовах існування реальної загрози територіальній цілісності та суверенітету України, уповноважені на такі дії особи (суб'єкти), зобов'язані дотримуватись та керуватись у своїй діяльності й іншими правовими актами різної юридичної

сили. Таким чином, на сучасному етапі особливої актуальності набуває проблема науково обґрунтованої класифікації та систематизації джерел права, що закріплюють підстави й межі втручання держави у приватну власність. Ця проблема, насамперед, зумовлена відсутністю цілісного та взаємоузгодженого комплексу правових норм, який би охоплював юридичні акти різних суб'єктів правотворчості та визначав роль кожного з них у системі права.

Зазначене обумовлює необхідність методологічного оновлення підходів до визначення оснорисвних критеріїв класифікації правових норм, які є правовою основою примусового відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, та на їх основі формування відповідної цілісної системи нормативно-правових актів, з урахуванням їх юридичної природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика поняття, ознак і критеріїв групування правових актів у правовій системі є предметом численних наукових досліджень вітчизняних учених. Значний внесок у розроблення зазначених питань зробили Скакун О. Ф., Цвіка М. В., Петришина О. В., Кельман М. С., Мурашин О. Г., Рабінович П.М., Крижановський А. Ф., Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г., Скуріхін С. М., Іванчук В. Є. та інші.

Водночас більшість вітчизняних науковців зосереджують увагу на правовій природі юридичних актів як загального поняття та пропонують концептуальні підходи до формування критеріїв групування таких актів. Таке групування, як правило, проводиться без урахування співвідношення змісту й форми права або зовнішнього, об'єктивного вираження правових норм, розгляд обмежується лише поняттями джерела правових норм та подібними категоріями.

Разом з тим, в умовах повномасштабного вторгнення особливої актуальності набуває питання практичного застосування теоретичних концепцій у сфері правового регулювання.

Зокрема, примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану здійснюється виключно у спосіб і в межах, визначених чинним законодавством.

У цьому контексті важливим залишається окреслення конкретного кола юридичних актів, котрі закріплюють зазначені межі та регламентують порядок їх застосування.

Для досягнення поставленої цілі варто проаналізувати підходи науковців до визначення критеріїв, за якими вони здійснюють групування нормативно-правових засад. Тому, з урахуванням наукової мети дослідження, це дозволяє виділити ключові критерії, що можуть бути застосовані для подальшої класифікації нормативно-правових засад примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану.

Так, Цвік М. В., Петришин О. В. [2] пропонують такі критерії класифікації нормативно-правових актів:

1) *за юридичною силою* – на закони – акти вищої юридичної сили, і підзаконні акти – акти, засновані на законах, що їм не суперечать;

2) *за суб'єктами правотворчості* – на нормативні акти, прийняті народом, главою держави, органами законодавчої, виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та ін.;

3) *за обсягом і характером дії* – на акти загальної дії, які охоплюють всю сукупність відносин певного виду на даній території; акти обмеженої дії (спеціальні), які поширюються на частину території або на певне коло осіб; акти виняткової дії (надзвичайної), регулятивні можливості яких реалізуються за наявності виняткових обставин (воєнних дій, стихійного лиха та ін.);

4) *за галузевою належністю* – на нормативні акти, які містять норми конституційного чи адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, сімейного права тощо;

5) *за зовнішньою формою виразу* – на закони, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази та інші.

Натомість, Кельман М. С., Мурашин О. Г. [3] поділяють нормативно-правові акти за такими ознаками:

1) *за суб'єктами ухвалення* – на акти органів держави, народу в процесі референдуму, територіальних громад, громадських об'єднань, трудових колективів, посадових осіб, спільні акти органів держави і недержавних формувань та ін.;

2) *за юридичною силою* – на закони і підзаконні нормативні акти;

3) *за сферою дії* – на загальнообов'язкові, спеціальні, локальні;

4) за ступенем загальності правових норм – на загальні і конкретизаційні;

5) за характером волевиявлення – на акти встановлення, зміни та скасування норм права;

6) за галузями законодавства – на цивільні, кримінальні, кримінально-процесуальні та інші;

7) за часом дії – визначеностроковані й невизначеностроковані.

Варто відзначити підхід вітчизняного науковця Скакун О. Ф. [4], яка пропонує таку класифікацію нормативно-правових актів:

1) *за юридичною чинністю*: закони; підзаконні нормативні акти.

2) *за сферою дії*: загальні; спеціальні; локальні.

3) *за характером волевиявлення*: акти встановлення норм права; акти заміни норм права; акти скасування норм права.

4) *за галузями законодавства*: цивільні; кримінальні; адміністративні; кримінально-процесуальні; адміністративно-процесуальні та ін.

5) *за суб'єктами нормотворчості в Україні*:

- Верховна Рада України – закони і постанови,
- Верховна Рада Автономної Республіки Крим – постанови (з питань, що носять нормативно-правовий характер)/ рішення (з питань організаційно-розпорядчого характеру);
- Президент України–укази (нормативні та ненормативні)/ розпорядження;
- Кабінет Міністрів України – постанови і розпорядження;

- керівники міністерств і відомств – нормативні накази, інструкції, розпорядження, положення, вказівки міністра;

- Рада Міністрів Автономної Республіки Крим – постанови, рішення і розпорядження;

- голови місцевих (обласних і районних) державних адміністрацій – розпорядження;

- місцеві ради народних депутатів, їх виконавчі комітети – рішення і нормативні постанови; керівники їхніх управлінь і відділень – нормативні накази;

- адміністрація державних підприємств, установ, організацій – нормативні накази, статути, положення та інструкції.

На основі аналізу підходів науковців до класифікації нормативно-правових актів доцільно виділити *критерії*, які можуть слугувати підставою для подальшої класифікації та конкретизації нормативно-правових актів, що регулюють примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану. Це матиме методологічне значення для подальшого дослідження правового регулювання примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану.

Мета наукової статті – на підставі аналізу основних підходів до групування нормативно-правових актів, обґрунтувати ключові критеріїв їх класифікації у сфері правового регулювання примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, на основі якої розробити класифікацію нормативно-правових актів, що регулюють відповідні суспільні відносини.

Виклад основного матеріалу.

Нормативно-правові акти, що регулюють примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану утворюють єдину й цілісну систему.

Водночас для належного з’ясування змісту понять, визначення мети, функціонального призначення нормативно-правових актів та встановлення їх місця в системі права, що регулює порядок обмеження права власності в умовах загрози територіальній цілісності та державній незалежності України, доцільним є застосування чітко окреслених *класифікаційних критеріїв*.

Класифікація нормативно-правових актів має суттєве теоретичне й прикладне значення, оскільки дає змогу визначити правову природу конкретного акту, з’ясувати його характерні риси та функціональне призначення. Завдяки класифікації виявляються об’єктивні та закономірні зв’язки між явищами правової дійсності через їх систематизацію за певними критеріями (класами, видами, родами тощо), що сприяє глибшому розумінню взаємозв’язків і співвідношень між ними. Серед науковців найбільш поширеним та значущим критерієм групування нормативно-правових актів, є його *юридична сила*, як співвідношення нормативно-правових актів між собою.

Романов Я.В. розглядає юридичну силу правового акту як ключовий критерій, що визначає його місце в системі правових актів, при цьому акт нижчої юридичної сили не може суперечити акту вищої юридичної сили, не може змінювати чи скасовувати його [5].

Скакун О.Ф. розглядає юридичну силу (чинність) нормативно-правового акту, як специфічну властивість мати точно позначене місце в ієрархії інших правових актів і залежати за формальною обов'язковістю від того, який орган видав акт, тобто хто є суб'єктом нормотворчості [4].

Проте, з прийняттям Закону України "Про правотворчу діяльність" від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, законодавець висловив свою політично узгоджену позицію та унормував поняття "*юридичної сили нормативно-правового акту*", а також встановив на цій основі ієрархію правових актів [6].

Зокрема, на законодавчому рівні юридична сила трактується як властивість нормативно-правових актів і закріплених у них норм права, що слугує визначальним критерієм для встановлення їх співвідношення та ієрархічної підпорядкованості в системі нормативно-правових актів. Така підпорядкованість зумовлюється сукупністю юридично значущих ознак, які випливають із конституційних та законодавчих засад функціонування правової системи держави [6].

Ієрархія нормативно-правових актів, закріплена на законодавчому рівні в Україні, вибудовується за *принципом юридичної сили та підпорядкованості*, та представлена наступним чином:

1) Конституція України в системі нормативно-правових актів України має найвищу юридичну силу і є обов'язковою до виконання *на території України*;

2) чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укладаються відповідно до Конституції України та мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, зазначені у пунктах 3-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання *на території України*;

3) закони приймаються на основі Конституції України, чинних міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, зазначені у пунктах 4-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання *на території України*;

4) постанови Верховної Ради України, укази Президента України приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктами 5-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання *на території України*;

5) постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Національного банку України приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України,

постанов Верховної Ради України та указів Президента України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктами 6-13_цієї частини, і є обов'язковими до виконання *на території України*;

6) накази міністерств приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктами 8-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання *на території України*;

7) нормативно-правові акти інших державних органів приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, мають на території України вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктами 8-13 цієї частини, і є обов'язковими до виконання *на території України*;

8) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, Конституції Автономної Республіки Крим, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів, мають на території Автономної Республіки Крим вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктом 10 цієї частини, і є обов'язковими до виконання *на території Автономної Республіки Крим*;

9) акти обласних державних адміністрацій приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів, мають на території відповідної області вищу юридичну силу, ніж нормативно-правові акти, передбачені пунктом 12 цієї частини, і є обов'язковими до виконання *на території відповідної області*;

10) накази міністерств Автономної Республіки Крим приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, Конституції Автономної Республіки Крим, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів, постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим і є обов'язковими до виконання *на території Автономної Республіки Крим*;

11) акти Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів і є обов'язковими до виконання *на території відповідно міста Києва та міста Севастополя*;

12) акти районних державних адміністрацій приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України, постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів міністерств, нормативно-правових актів інших державних органів, актів голів обласних державних адміністрацій, а акти районних державних адміністрацій в Автономній Республіці Крим – також на основі Конституції Автономної Республіки Крим, рішень та постанов Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, прийнятих у межах їх повноважень, і є обов'язковими до виконання *на території відповідного району*;

13) акти органів місцевого самоврядування приймаються на основі та на виконання Конституції України та (або) законів, чинних міжнародних договорів України і є обов'язковими до виконання *на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці* (*територіальної громади*).

Отже, здійснюючи класифікацію нормативно-правових актів, які визначають порядок примусового відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану, за *критерієм юридичної сили*, логічно покласти в її основу законодавчо закріплену ієрархію нормативно-правових актів України.

Водночас, з метою забезпечення системності викладу та наукової обґрунтованості класифікації нормативно-правових актів, які визначають порядок примусового відчуження або вилучення майна в умовах воєнного стану, варто враховувати підходи сучасної юридичної науки. Це дозволить не лише відобразити їх формально-ієрархічне співвідношення, а й розкрити функціональне призначення, сферу регулятивного впливу та особливості правозастосування в умовах особливого правового режиму.

Такий комплексний підхід сприятиме більш глибокому осмисленню місця кожного нормативно-правового акту в механізмі правового регулювання примусового відчуження чи вилучення майна, а також забезпечить узгодженість теоретичних положень із законодавчою практикою.

Відповідно до зазначеного структурного критерію, який отримав підтримку в науковому середовищі, систему нормативно-правових актів утворюють дві основні групи – *закони та підзаконні нормативно-правові акти* [2, 3, 4].

Проте, такий підхід для класифікації правових актів, що регулюють конкретну сферу суспільних відносин, у нашому випадку правове регулювання

примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, є досить вузьким та теоретичним, адже якщо правова норма – це правило поведінки, то вона не уявляється без "*масовидного втілення*" в діяльності суб'єктів відносин спілкування, в їхніх вольових поведінських актах [7].

Ефективне визначення сутності правових актів можливе лише за умови осмислення такого поняття крізь призму діалектичного підходу, розробленого в межах загальної теорії права.

У "Юридичній енциклопедії" "*нормативно-правовий акт*" визначено як "*офіційний письмовий документ, що видається компетентним державним органом у межах наданих йому повноважень та спрямований на встановлення, зміну, припинення або конкретизацію норм права, такі акти перебувають у взаємній ієрархічній залежності, яка зумовлює їх юридичну силу та визначає місце кожного з них у системі законодавства*".

До нормативно-правових актів належать закони і підзаконні акти (укази і розпорядження глави держави, постанови уряду, акти центральних органів виконавчої влади та ін.) [8].

Нормативно-правовий акт відображає волю уповноваженого суб'єкта права, є обов'язковим для виконання, має документальну форму закріплення, забезпечується у державним примусом.

На відміну від нормативно-правових актів, які встановлюють загальні правила поведінки та призначені для неодноразового застосування, індивідуальні акти мають персоніфікований характер і спрямовані на вирішення конкретної юридичної ситуації. Вони конкретизують приписи правових норм або розкривають їх зміст у процесі реалізації, набуваючи форми правозастосовних чи інтерпретаційних актів [9].

Зазначені вище теорії знайшли своє відображення в Законі, що спрямований на впорядкування правотворчої діяльності в Україні, яким визначено поняття нормативно-правого акту, а також закріплено, перелік правових актів, що не містять норм права та на які не поширюється дія цього Закону, до якого віднесено і індивідуальні правові акти [6].

Термін "*правовий акт*" не отримав свого визначення в згаданій вище енциклопедичній літературі. Так, у "Юридичній енциклопедії" цей термін згадано, проте визначено його наступним чином: "*Правовий акт – див. Нормативно-правовий акт*" [8].

А у подальшому тексті енциклопедичного видання термін "правовий акт" узагалі не використовується та не отримує окремого висвітлення, що свідчить про відсутність його самостійного тлумачення в межах відповідного довідкового джерела [11].

В Великій українській енциклопедії, у Тематичному реєстрі гасел з напряму "Юридичні науки", також відсутній термін "*правовий акт*", проте подано визначення поняття "юридичний акт", яке тлумачиться через категорію

"*акт юридичний*" як волевиявлення держави (її органів, посад, осіб), формально обов'язкового для виконання [9].

Енциклопедичний підхід до соціального призначення "*акт юридичний*" полягає у тому, що через нього держава реалізую у правовій формі свої функції, об'єктивує, виражає свою волю, доводить її до відповідних суб'єктів, створює формально обов'язкові передумови для узгодження з цією волею поведінки учасників суспільного життя. Цим держава реалізує у правовій формі свої функції.

Також в Енциклопедії наведено наступну класифікацію юридичних актів "а) *за сферою обов'язковості* – на нормативні (загальні) та індивідуальні (зокрема, правозастосувальні); б) *за характером регульованої діяльності* – на поведінкові (регламентують фізичну поведінку) та роз'яснювальні (регламентують інтелектуальну діяльність); в) *за суб'єктами видання* – на законодавчі, президентські, виконавчі, судові та ін.; г) *за способом зовнішнього вираження* – на усні (вербальні), письмові (документальні), діяльнісні (конклюдентні); д) *за юридичною формою* – на закони, укази, постанови, вироки, рішення, ухвали, накази, інструкції тощо" [10].

Тобто, дослідження поняття "*правовий акт*" у енциклопедичних, словникових та навчальних джерелах свідчить про те, що в теоретико-правовій науці досі не сформовано чіткого та однозначного уявлення про такий феномен.

У деяких джерелах поняття "*правовий акт*" порівнюють з терміном "*нормативно-правовий акт*" та ототожнюють його з письмовим документом, натомість, інші розглядають акт як волевиявлення, діяльність, поведінку.

Неоднозначне тлумачення феномену "*правовий акт*" зумовлене проблемою праворозуміння, яка є надзвичайно актуальною під час формування класифікації нормативно-правових засад, що регулюють примусове відчуження та вилучення майна. Ця проблема відображає складність визначення системи правових принципів і норм, що забезпечують ефективне та узгоджене регулювання суспільних правовідносин у сфері реалізації державою своїх владних функцій щодо майнових прав суб'єктів.

Тому важливим науковим завданням є *встановлення місця індивідуально-правових актів*, виданих компетентними органами влади в межах своїх повноважень, які набувають обов'язкового характеру для учасників правовідносин, що виникають у разі обмеження майнових прав державою в умовах збройного конфлікту.

Більшість науковців та навіть законодавець заперечують нормативно-правовий характер індивідуальних актів, адже вони стосуються конкретних осіб або вирішення конкретної юридичної справи, у зв'язку з тим, що у ньому відсутні норми права, тобто такі акти є *актами застосування* [4, 6].

Деякі дослідники розглядають індивідуальні правові акти як засіб органічного доповнення нормативно-правових актів у таких формах: а) додатково до нормативного акту і на його основі приймається індивідуальний

правовий акт; б) доповнення шляхом правозастосовної конкретизації [12, с. 20]. Пороте Кельман М. С. та Мурашин О. Г. виокремлюють такі види *специфічних юридичних актів* в Україні, які можуть набувати нормативно-правового значення: а) акти прямого волевиявлення населення, що фіксують результати всеукраїнського або місцевих референдумів; б) окремі рішення певних громадських об'єднань (акти делегованої або санкціонованої державою правотворчості таких об'єднань); в) окремі рішення трудових колективів (рішення зборів і рад трудових колективів).

Окремо варто виділити, віднесення до категорій нормативно-правових актів юридичних актів відділів, управлінь, інших служб місцевих органів державної виконавчої влади, господарського управління і контролю, постанов правління Національного банку України, актів керівників підприємств, установ і організацій, що є невластивим для загальноприйнятих наукових поглядів на правову природу нормативно-правових актів [3, 329-335].

В навчальному посібнику П. М. Рабіновича "Основи теорії та філософії права" до нормативно-правових актів віднесено закони і підзаконні нормативно-правові акти. А у додатку – термінологічному словнику даного посібника нормативний акт визначається як "*правові форми здійснення функцій держави*", під якими розуміють "однорідну за своїми зовнішніми ознаками (характером та юридичними наслідками) діяльність органів держави, спрямовану на керівництво суспільством шляхом видання правових актів".

Також, автором передбачено зовнішні форми нормативно-юридичних актів в Україні та визначено перелік компетентних суб'єктів правотворчості, які в свою чергу також, суперечать уявленню законодавця про ієрархію таких актів. [13, с. 137-144]

З огляду на зазначене, варто звернути увагу на позицію М. О. Теплюка та О. І. Ющика, які розглядають поняття та класифікацію нормативно-правових актів через призму *позитивного права*.

Так, науковці наголошують на тому, що про наявність чи відсутність правових норм не можна визначатися лише з того, що формально визначено законом в тексті статей, адже припис набуває "*закінченого соціального значення*" за умови реалізації його в конкретних правовідносинах.

Держава встановлює лише позитивне юридичне право в його суттєвих моментах, визначаючи ними той *ідеальний* (*повинний*) *законний порядок*, який вища державна влада обирає як свою ціль. Проте такі норми мають абстрактне (загальне) значення та тільки через реалізацію правових норм в конкретних життєвих обставах набувають ознак *реального юридичного права*.

Дослідники виокремлюють в юридичному процесі між стадіями прийняття закону й реалізації (дії) закону особливу проміжну стадію введення закону в дію та зазначають, що основними засобами правової реалізації встановлених державою правил поведінки є *особливі акти позитивного права* – підзаконні нормативні акти, якими конкретизується зміст нормативно-правого акту на

суб'єктивному рівні. З урахуванням реальних особливих умов, відносин та характеру дії такі акти можна визначити як *нормореалізаційні* (*конкретизуючі норми*) юридичні акти, які в процесі утворення права виступають як акти законодавства, тобто акти, якими держава продовжує "давати закон" суспільству у формі актів позитивного юридичного права.

Таким чином, у процесі юридичного правоутворення вчені виділяють три види правових актів, які відбивають доцільний рух процесу від суб'єктивної цілі через ціль, що реалізується, до здійсненої (реалізованої) цілі – у діалектичній логіці розгортання поняття юридичного права "загальне – особливе – одиничне". Цими трьома видами правових актів є [14]:

1) *нормоустановчі* або законодавчі акти (загальне);

2) *нормореалізаційні*, що складають з першими "законодавство", тобто підзаконні нормативні юридичні акти (особливе);

3) *нормовиконавчі* акти, що включають:

а) *правомірні* акти суб'єктів конкретних правових відношень;

б) *нормоутверджуючі* (*публічно-владні*) акти застосування юридичного закону до регулювання правовідносин, порушених протиправними актами суб'єктів цих відносин (окреме, одиничне).

На думку автора, викладені вище погляди представників сучасної юридичної науки, дозволяють з критичної точки зору дослідити усталений в теорії поділ нормативно-правових актів за юридичною силою на закони та підзаконні правові акти, адже як вже було визначено, така класифікація не передбачає усього процесу правоутворення, як процесу розгортання юридичних норм до їх дійсності, до перетворення ідеального правопорядку в дійсний реальний правовий порядок.

Такий процес реалізується правомірними актами суб'єктів права, які на відміну від актів законодавства, реалізують в юридичних нормах *момент одиничності*, здійснюючись в окремих правовідносинах суб'єктів права, в яких юридична норма набуває дійсності закону поведінки суб'єктів відношення.

З урахуванням досліджуваних відносин примусового відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану, досягнення визначених законом цілей правового порядку відбувається шляхом видання суб'єктами конкретних правовідносин юридичних актів, що мають нормативний характер.

З урахуванням проведеного аналізу основних підходів до групування нормативно-правових актів *пропонується* класифікувати нормативно-правові акти, що здійснюють правове регулювання реквізиції майна в умовах правового режиму воєнного стану ***за критерієм юридичної сили на***:

1) Законодавчі акти, що включають нормативно-правові акти:

- *Конституційного рівня*, а саме Конституція України як Основний закон України, що гарантує непорушність права приватної власності та передбачає можливість примусового відчуження об'єктів права приватної власності в умовах воєнного стану за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості та закони про внесення змін до Конституції України;

- *Міжнародно-правового рівня*, що включають чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, такі, як наприклад Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка в свою чергу гарантує право фізичних та юридичних осіб на мирне володіння майном, а також визначає критерії сумісності заходу втручання у таке право держави;
- *Законодавчого рівня*, до якого доцільно віднести закони та кодекси України, що визначають загальні положення щодо змісту права власності, механізм передачі, примусового відчуження або вилучення майна для потреб держави в період дії воєнного, зміст, порядок введення та скасування такого правового режиму, правові засади здійснення оцінки майна та інші закони в рамках яких держава здійснює свою діяльність щодо обмеження права власності в умовах збройного конфлікту;

2) Підзаконні нормативні юридичні акти, до яких відносяться:

- *Постанови Верховної Ради України*, що забезпечують конституційну легітимацію указів Президента України щодо введення та продовження воєнного стану, тим самим встановлюючи правові межі та гарантії обмеження права власності;
- *Укази Президента України*, якими запроваджують та продовжують режим воєнного стану, оголошують мобілізацію, створюючи правову передумову для застосування механізмів примусового відчуження майна;
- *Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України*, які конкретизують процедури примусового відчуження майна, порядок його оцінки, виплати компенсації та взаємодію органів державної влади;
- *Накази, розпорядження міністерств та інших центральних органів виконавчої влади*, що визначають механізм погодження рішень військового командування про примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, організації обліку та звітності щодо такого майна;
- *Накази, розпорядження голів військових (державних) адміністрацій та органів місцевого самоврядування* в межах повноважень, необхідних для усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, у тому числі тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб;
- *Накази, розпорядження військового командування, органів військового управління* щодо організації виконання заходів правового режиму воєнного стану, у тому числі примусового відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, вилучення майна державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану;

3) Індивідуально-правові акти або нормовиконавчі акти як юридичні акти які застосовуються безпосередньо для прийняття рішень про примусове відчуження та вилучення конкретного майна в умовах воєнного стану, а саме:

- *Акт про примусове відчуження або вилучення майна;*
- *Наказ військового командування* про примусове відчуження або вилучення майна у якому обов'язково зазначається опис майна, достатній для його ідентифікації та відомості щодо його власника;
- *Погодження відповідної центральною службою забезпечення* у випадках визначених чинним законодавством;
- *Письмовий висновок Уповноваженого органу* про погодження або відмову у погодженні рішення про примусове відчуження або вилучення;
- *Погодження начальника військової адміністрації* щодо примусового відчуження зазначеного в наказі майна *(видається у формі листа)*;
- *Висновок експертного дослідження* щодо проведення оцінки та визначення вартості майна.

Для формування *повної класифікації нормативно-правових актів*, що здійснюють правове регулювання реквізиції майна в умовах правового режиму воєнного стану, пропонується застосувати такі *критерії класифікації нормативно-правових актів*, а саме:

за суб'єктами нормотворчості – нормативно-правові акти, що регулюють категорію суспільних відносин:

- постанови Верховної Ради України;
- укази Президента України;
- постанови Кабінету Міністрів України;
- накази міністерств;
- акти інших державних органів;
- накази та розпорядження голів військових (державних) адміністрацій та керівників їх структурних підрозділів;
- акти органів місцевого самоврядування;
- накази, розпорядження військового командування, органів військового управління;
- акти суб'єктів оціночної діяльності;

за сферою та характером дії – нормативно-правові акти, що регулюють примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану:

- *акти загальної дії*, тобто такі, що поширюються на всіх суб'єктів права (наприклад, Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України "Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану");
- *акти спеціальної дії,* що розраховані на певне коло осіб, які мають спеціальний статус (наприклад, Закон України "Про розвідку", Закон України

“Про Збройні Сили України”, наказ Міністерства оборони України від 14.10.2024 № 685 “Про затвердження Порядку погодження рішень військового командування про примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану” та інші);

- *акти виняткової дії*, регулятивні властивості яких реалізуються у випадку настання виняткових обставин (наприклад, рішення Ради національної безпеки і оборони України, що є підставою для примусового відчуження або вилучення рухомого майна, оборонного призначення в прифронтових зонах (до 30 км) для запобігання його втраті чи зупиненню виробництва через загрозу окупації);

за галузевою належністю – нормативно-правові акти, які містять норми:

- *конституційного права* – конституційні норми, що закріплюють непорушність права приватної власності та передбачають можливість примусового відчуження об’єктів права приватної власності в умовах воєнного стану;
- *адміністративного права* – сукупність адміністративно-правових засобів та інших правових елементів, які забезпечують адміністративно-правове регулювання примусового відчуження та вилучення майна;
- *цивільного права* – загальні положення щодо змісту права власності, а також порядок реквізиції майна в умовах правового режиму воєнного стану;
- *кримінального права* – норми, що встановлюють вид відповідальності за порушення механізму примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану, що заподіяли істотну шкоду;
- *господарського права* – норми, що регулюють правовідносини між державою та суб’єктом господарювання, що виникають у зв’язку з примусовим переходом майна у державну власність і обов’язком його повного відшкодування;
- *військового права* – норми, які регулюють суспільні відносини у військово-публічній сфері, у тому числі визначають порядок примусового вилучення чи відчуження майна для потреб оборони держави, а також повноваження посадових осіб, органів військового управління щодо таких обмежень;

за часом дії – нормативно-правові акти, що регулюють порядок реквізиції майна в умовах особливого періоду:

- *визначеностроковi* – правові акти, що діють певний період часу (наприклад, у разі настання правового режиму воєнного стану – Укази Президента України “Про утворення військових адміністрацій”, “Про загальну мобілізацію”, “Про введення воєнного стану в Україні” та інші);
- *невизначеностроковi* –нормативно-правові акти, що мають необмежену дію у часі (Закон України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні”, Закон України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”, Наказ Міністерства оборони України “Про затвердження

Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України" від 17 серпня 2017 року № 440).

за зовнішньою формою виразу – нормативно-правові акти, що регулюють примусове відчуження та вилучення майна:

- закони;
- кодекси;
- постанови;
- рішення;
- розпорядження;
- укази;
- накази;
- акти;
- погодження;
- висновки
- договори та інше.

Наведені критерії класифікації нормативно-правових актів, що регулюють процедуру реквізиції майна, в умовах загрози територіальній цілісності та незалежності України, є досить широкими та охоплюють різноманітні ознаки, якими наділені такі документи. Проте, жоден з розкритих раніше критеріїв, не окреслює можливість згаданих правових норм *взаємодіяти між собою* без суперечностей для досягнення цілей оборони при збереженні правових гарантій.

Тому, доцільно для вирішення таких проблемних застосовувати критерій, запозичений із сфери інформаційних технологій, а саме – *інтероперабельність*, яка відповідно до словника наведеного в ISO/IEC 2382 визначається як інформаційний обмін, виконання програми або передачі даних між різними функціональними модулями способом, який не вимагає від користувача практично ніяких знань про унікальні характеристики цих модулів.

З позицій системного підходу доцільно виділити такі аспекти інтероперабельності, які у сфері реквізиції майна доцільно відобразити через [15]:

- *об'єкти взаємодії* – розкриває повний обсяг нормативно-правових актів, що регулюють примусове відчуження та вилучення майна;
- *функціональність* – відображає єдиний узгоджений алгоритм дій військового командування (*під час прийняття рішень*), уповноважених органів державної влади та місцевого самоврядування, органів військового управління (*під час погодження таких рішень*) та суб'єктів оціночної діяльності (*під час визначення вартості майна*) з метою виключення дублювання їх повноважень;
- *лінгвістичність* – передбачає уніфікацію термінології в актах міжнародного та національного законодавства, галузевих та міжгалузевих правових нормах, правових документах різної юридичної сили (формує єдине розуміння та тлумачення поняття "*реквізиція майна*", "*адміністративно-правовий режим воєнного стану*", "*оцінка майна*" та інше);

- *технологічність* – описує процедурну єдність, тобто встановлення єдиних законодавчо визначених форм документів (наказів військового командування, актів про примусове відчуження та вилучення майна, погоджень, висновків суб'єктів оціночної діяльності та інше).

З урахуванням зазначеного, інтероперабельність як критерій класифікації правових актів, що регулюють примусове відчуження і вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, визначає узгодженість змісту правових норм, єдність юридичної термінології та однакове тлумачення ключових правових категорій різними суб'єктами правозастосування.

З огляду на правову природу такого критерію пропонується класифікувати нормативно-правові акти за критерієм ***інтероперабельністю*** на:

- *нормативно-правові акти внутрішньої сумісності* – документи, що координують процедуру реквізиції майна в середині однієї структури (*накази військових командувань* про примусове відчуження майна для потреб держави в умовах воєнного стану, *порядки та інструкції*, затверджені наказами керівників військових адміністрацій щодо надання погоджень на такі відчуження та вилучення, *порядок проведення оцінки суб'єктами оціночної діяльності* (для прикладу – Закон України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" від 12 липня 2001 року № 2658-III, Закон України "Про розвідку" від 17 вересня 2020 року № 912-IX, Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР та інші);
- *нормативно-правові акти зовнішньої (міжвідомчої) взаємодії* – документи, що встановлюють *порядок спільний дій* посадових осіб різних відомств та державних установ, суб'єктів господарювання та інших учасників правовідносин у сфері примусового відчуження та вилучення майна (для прикладу – Порядок погодження рішень військового командування про примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, затверджений наказом Міністерства оборони України від 14.10.2024 № 685, що попередньо був погоджений з керівниками Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Департаменту ресурсного забезпечення Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Служби зовнішньої розвідки України, Національної гвардії України);
- *нормативно-правові акти міжнародної сумісності*– акти, що забезпечують відповідність національних процедур реквізиції майна міжнародним стандартам та практиці Європейського суду з прав людини (для прикладу – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яку ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997).

Таким чином, *інтероперабельність*, як ознака групування нормативно-правових документів, що регулюють порядок обмеження права власності, звертає увагу законодавця на важливість скорочення термінів, прозорості, узгодженості та юридичної аргументованості процесу примусового відчуження та вилучення майна, на всіх рівнях взаємодії.

Проте практика процесу примусового відчуження та вилучення майна в умовах воєнного стану переконливо свідчить про потребу його удосконалення за напрямом інтероперабельності нормативно-правових актів[16].

З цією метою доцільно сформувати *єдину систему узгодження дії* суб'єктів правовідносин у сфері примусове відчуження і вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, що відповідатимуть потребам військ (сил) та забезпечать дотримання прав і свобод гарантованих державою.

Для формування такої системи *пропонується* провести такі комплексні заходи:

- ***інтегрувати державні реєстри*** для здійснення систематизації даних між Єдиним державним реєстром транспортних засобів, Державними реєстрами речових прав на нерухому майно, обліковими документами та реєстрами військових командувань. Це забезпечить можливість швидкої перевірки наявності або відсутності майна, форми власності на таке майно, наявності обтяжень або обмежень на таке майно;
- ***впровадити електронний документообіг (е-Реквізиція)*** для забезпечення нормативно-правового закріплення порядку погодження процедури реквізиції майна шляхом використання кваліфікованого електронного підпису. Це істотно зменшить терміни отримання погоджень органів військового управління та військових адміністрацій (практично протягом одного робочого дня);
- ***розробити удосконалений алгоритм дій взаємодії з Фондом державного майна України*** та на його підставі ***здійснити автоматизацію процедури оцінки та відшкодування майна*** для отримання висновків про оціночну вартість майна. Це дозволить мінімізувати вплив людського фактору на вказану процедуру (істотно зменшити корупційний ризик), встановити єдиний підхід до проведення незалежного оцінювання (виключення нульового оцінювання);
- ***запровадити діджиталізацію звітності та архівацію даних***. Це забезпечить збереження інформації стосовно відчуженого та вилученого майна на захищених серверах (хмарних сховищах), буде гарантувати подальше повернення чи відшкодування збитків власникам такого майна в незалежності від зовнішніх умов.

Узагальнена класифікація нормативно-правових актів примусового відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану наведена на рис 1.

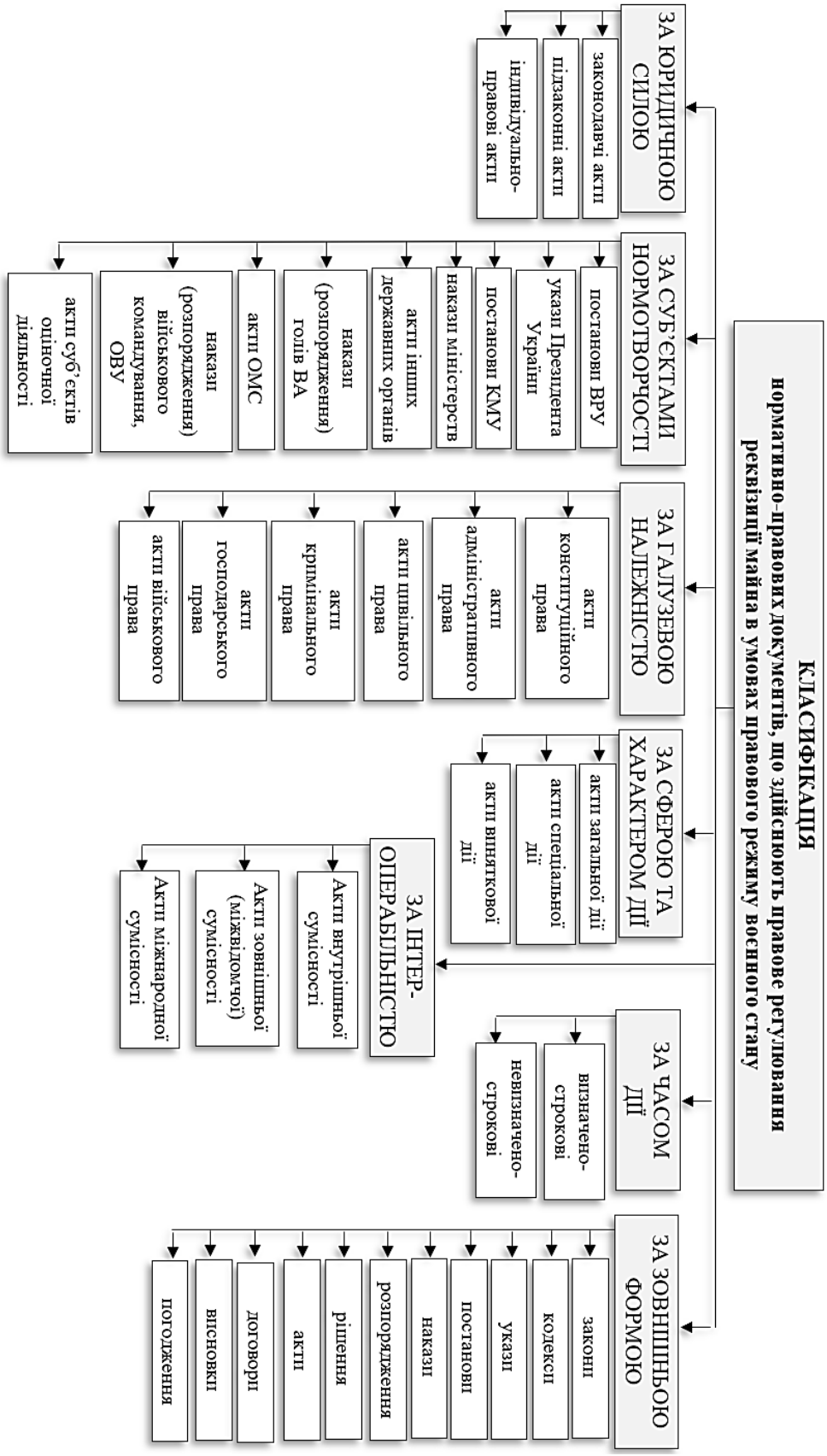

Рисунок 1 – Класифікація нормативно-правових документів, що здійснюють правове регулювання реквізиції майна в умовах правового режиму воєнного стану

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що нормативно-правові акти, що регулюють примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану утворюють єдину багаторівневу систему нормативно-правових документів, яка включає як акти загального характеру (Конституція України, Цивільний кодекс України та інші), так і індивідуально-правові акти (накази військових командувань, висновки суб'єктів оціночної діяльності, погодження органів військового управління та інші). Зазначена система потребує системного аналізу з урахуванням особливостей правої природи кожного нормативно-правового акту.

Визначення конкретних критеріїв класифікації нормативно-правових актів у сфері відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану дозволяє структурувати величезний масив законодавства, виділити роль кожного документа та забезпечити правову визначеність у питанні обмеження прав власності заради оборони держави.

При цьому, варто відзначити, що розкритий спектр юридичних актів варто розглядати як систему взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих елементів, які можуть бути реалізовані лише за умови їх одночасного правого застосування та несуперечності один одному.

Вперше розроблена класифікація нормативно-правових актів, яка *базується* на комплексному аналізі ієрархічних та горизонтальних зв'язків у багаторівневій системі права, *обґрунтована* за критеріями *юридичної сили*, *суб'єктами нормотворчості*, *галузевою належністю, сферою та характером дії*, *часом дії, зовнішньою формою, інтероперабельності* (*нормативної сумісності*) та *дозволяє формувати єдине правове поле* у сфері примусове відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану.

Запропонований критерій "*інтероперабельності*" нормативно-правових актів, як ознака взаємоузгодженості та взаємодії, виступає запобіжником виникненню колізій правових норм, утворенню прогалин в чинному законодавстві, подвійному тлумаченню понятійного апарату, дублюванню повноважень посадових осіб, забезпечити рівень адаптивності кожного нормативно-правового акту до взаємодії з іншими елементами правової системи без створення колізій та логічних розривів.

Актуальність класифікації обумовлена можливістю *підвищення* ефективності правозастосування, *удосконалення* існуючої системи експертної оцінки законопроектів, *мінімізації* судових помилок, *забезпечення* більш чіткої координації між різними органами влади.

Реалізація пропозицій щодо *цифровізації процедури* примусового відчуження та вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану, виключить можливість представників держави зловживати повноваженнями, обмежить свавілля державної влади та знизить рівень корупційних ризиків у сфері захисту права власності в умовах особливого періоду.

Література:

1. Закон України “Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану”: прийнятий 17 травня 2012 року № 4765-VI. *URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text* (дата звернення: 27.03.2026):

2. Цвік М. В., Петришин О. В. Загальна теорія держави і права : навч.посіб. / М. В. Цвіка, О. В. Петришина. *Харків : Право*, 2009. – 584 с. (дата звернення: 27.03.2026);

3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: навч.посіб. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. *К.: Кондор*, 2006. – 477 с. (дата звернення: 27.03.2026);

4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. – *Харків: Еспада*, 2009. – 752 с. (дата звернення: 27.03.2026);

5. Романов Я.В. Підзаконні акти: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. … канд. юрид. наук/ Я.В. Романов - *Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. – С. 20. *URL:* https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Romanov_Y_V_2015.pdf (дата звернення: 27.03.2026);

6. Закон України “Про правотворчу діяльність”: прийнятий 24 серпня 2023 № 3354-IX. *URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text* (дата звернення: 27.03.2026);

7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. *Київ : “Укр. Енцикл.”*, 1998. Т. 5 : П-С, 2003. - 736 с. (дата звернення: 27.03.2026);

8. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. *Київ : “Укр.енцикл.”*, 1998. Т. 4 : Н-П. 2002. - 720 с. (дата звернення: 27.03.2026);

9. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напряму «Юридичні науки»/ Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. – *Київ: Державна наукова установа “Енциклопедичне видавництво”*, 2017. – С. 152 *URL: https://ev .vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Law_full.pdf* (дата звернення: 27.03.2026);

10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. *Київ : “Укр.енцикл.”* 1998. Т.1: А-Г. – С. 672 (дата звернення: 27.03.2026);

11. Великий енциклопедичний юридичний словник / [за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка]. *Київ : Юрид. думка*, 2012. – С. 1020 (дата звернення: 27.03.2026);

12. Мухін В. В. Роль індивідуальних правових актів у регулюванні суспільних відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2017. - Вип. № 5. - С. 19-21. (дата звернення: 27.03.2026);

13. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навчальний посібник. *Львів: Видавництво ЛОБФ “Медицина і право”*, 2021. – С. 256 (дата звернення: 27.03.2026);

14. Теплюк М. О., Ющик О. І. Поняття та класифікація правових актів: критичний вимір. *Вісник Національної академії правових наук України*, 2024. Т. 31. Вип. № 2. С. 34–45. URI: *https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-2-34* (дата звернення: 27.03.2026);

15. Спірін О. М., Іванова С. М., Яцишин А. В., Лабжинський Ю. А., Новицький О. В., Новицька Т. Л. Науково-організаційні засади проектування мережі електронних бібліотек установ НАПН України. *Монографія. Інститут інформаційних технологій та засобів навчання. К.: Атіка,* 2014. – С. 184. URI: *https://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/16567* (дата звернення: 27.03.2026);

16. Кривіцька К.В. Правові аспекти примусового відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного стану: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Успіхи і досягнення у науці,* 2025. - Вип. № 6 (16). – С. 125 - 133. URI: *https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-6(16)-125-133* (дата звернення: 27.03.2026);

References:

1. Law of Ukraine “On the Transfer, Compulsory Alienation, or Seizure of Property Under the Legal Regime of Martial Law or a State of Emergency”: adopted on May 17, 2012, № 4765-VI. URL: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text* (accessed: March 27, 2026):

2. Tsvik, M. V., & Petryshyn, O. V. General Theory of State and Law: Textbook / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn. *Kharkiv: Pravo*, 2009. – 584 p. (accessed: March 27, 2026);

3. Kelman M. S., Murashin O. G. General Theory of State and Law: textbook / M. S. Kelman, O. G. Murashin. *Kyiv: Kondor*, 2006. – 477 p. (accessed: March 27, 2026);

4. Skakun, O. F. Theory of State and Law. – *Kharkiv: Espada*, 2009. – 752 pp. (accessed: March 27, 2026);

5. Romanov, Y. V. Subordinate Acts: A General Theoretical Characterization: abstract of dissertation … Candidate of Legal Sciences / Y. V. Romanov – *Yaroslav Mudryi National Law University*, 2020. p. URL: *https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Romanov_Y_V_2015.pdf* (accessed: March 27, 2026);

6. Law of Ukraine "On Lawmaking": adopted on August 24, 2023 № 3354-IX. URL: *https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text* (accessed March 27, 2026);

7. Legal Encyclopedia: in 6 vols. / [ed. board: Yu. S. Shemshuchenko (chair) et al.]. *Kyiv: "Ukr. Encykl."*, 1998. Vol. 5: P–S, 2003. - 736 pp. (accessed: March 27, 2026);

8. Legal Encyclopedia: in 6 vols. / [ed. by Y. S. Shemshuchenko (chair) et al.]. *Kyiv: "Ukr. Encycl."*, 1998. Vol. 4: N–P. 2002. - 720 pp. (accessed: March 27, 2026);

9. Great Ukrainian Encyclopedia. Subject Index of Entries in the Field of "Legal Sciences" / Compiled by: V. L. Babka, M. M. Shumylo; edited by A. M. Kyrydon, Ph.D., Prof. – *Kyiv: State Scientific Institution "Encyclopedic Publishing House"*, 2017. – p. 152 URL: *https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/02/Law_full.pdf* (accessed: March 27, 2026);

10. Legal Encyclopedia: in 6 vols. / [Editorial Board: Y. S. Shemshuchenko (Chair of the Editorial Board) et al.]. *Kyiv: "Ukr. Encycl."*, 1998. Vol. 1: A–G. – p. 672 (accessed: March 27, 2026);

11. Comprehensive Encyclopedic Legal Dictionary / [ed. by Y. S. Shemshuchenko, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine]. *Kyiv: Yurid. Dumka*, 2012. – p. 1020 (accessed: March 27, 2026);

12. Mukhin V. V. The Role of Individual Legal Acts in the Regulation of Social Relations. *Prykarpattia Law Review*, 2017. – Issue №. 5. – Pp. 19–21. (accessed: March 27, 2026);

13. Rabinovich, P. M. Fundamentals of the Theory and Philosophy of Law: A Textbook. *Lviv: LOBF "Medicine and Law" Publishing Hou*se, 2021. – P. 256 (accessed: March 27, 2026);

14. Tepliuk, M. O., & Yushchyk, O. I. The Concept and Classification of Legal Acts: A Critical Dimension. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2024. Vol. 31 - Issue № 2. Pp. 34–45. URI: *https://doi.org/10.31359/1993-0909-2024-31-2-34* (accessed: March 27, 2026);

15. Spirin O. M., Ivanova S. M., Yatsyshyn A. V., Labzhynskyi Y. A., Novytskyi O. V., Novytska T. L. Scientific and Organizational Foundations for Designing a Network of Electronic Libraries of Institutions of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. Monograph. *Institute of Information Technologies and Learning Tools. Kyiv: Atika*, 2014. – P. 184. URI: *https://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/16567* (accessed: March 27, 2026);

16. Kryvitska, K.V. Legal Aspects of Compulsory Alienation or Seizure of Property Under the Legal Regime of Martial Law: Problematic Issues and Ways to Resolve Them. *Advances and Achievements in Science*, 2025. - Issue № 6 (16). – pp. 125–133. URI: *https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-6(16)-125-133* (accessed: March 27, 2026).

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.04.2026

УДК 342.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3272-3282

Лимар Олександр Леонідович аспірант Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Степана Дем'янчука, адвокат, https://orcid.org/0009-0006-0310-6582

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ В ІНТЕРЕСАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правових форм регулювання діяльності засобів масової інформації в інтересах забезпечення національної безпеки України. Обґрунтовано, що адміністративно-правове регулювання у медіасфері слід розглядати як самостійну функцію публічного управління, яка реалізується через внутрішньо узгоджений механізм владного впливу та набуває зовнішнього вираження саме в адміністративно-правових формах. Показано, що такі форми забезпечують юридичну визначеність, процедурну впорядкованість і легітимність публічно-владного втручання у сферу поширення інформації, уможливлюючи поєднання охорони національної безпеки із гарантіями свободи вираження поглядів, права на інформацію та інших конституційно значущих цінностей.

У роботі встановлено, що зміст і конфігурація адміністративно-правових форм регулювання діяльності ЗМІ зумовлюються сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників. Доведено, що адміністративно-правові форми відображають зовнішню, юридично оформлену сторону публічно-владного впливу в медіасфері та дають змогу простежити, у який спосіб держава юридично оформлює втручання у сферу масової комунікації з дотриманням принципів законності, правової визначеності, пропорційності, відкритості та підзвітності.

Обґрунтовано доцільність розгляду системи адміністративно-правових форм регулювання діяльності ЗМІ крізь призму трьох основних напрямів діяльності публічної адміністрації – правотворчості, правозастосування та правоохорони. Визначено, що правотворча форма формує нормативний фундамент регулювання медіасфери, правозастосовна забезпечує індивідуалізацію загальнообов'язкових приписів у конкретних управлінських рішеннях, а правоохоронна спрямована на підтримання правопорядку в інформаційному просторі через профілактичні, припинювальні та контрольно-наглядові засоби. Зроблено висновок, що ефективність адміністративно-правового регулювання діяльності засобів масової інформації в інтересах національної безпеки безпосередньо залежить від внутрішньої узгодженості названих форм та від здатності держави забезпечити легітимний баланс між безпековими потребами й свободою медіа.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правові форми, засоби масової інформації, медіасфера, національна безпека, правотворчість, правозастосування, правоохорона, свобода вираження поглядів, право на інформацію.

Lymar Oleksandr Leonidovych graduate student at the Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, lawyer, https://orcid.org/0009-0006-0310-6582

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF REGULATING MASS MEDIA ACTIVITIES IN THE INTERESTS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal forms of regulating mass media activities in the interests of ensuring the national security of Ukraine. It is substantiated that administrative and legal regulation in the media sphere should be regarded as an independent function of public administration, implemented through an internally coherent mechanism of authoritative influence and externally manifested precisely in administrative and legal forms. It is shown that such forms ensure legal certainty, procedural orderliness, and the legitimacy of public-authority intervention in the sphere of information dissemination, thus making it possible to combine the protection of national security with guarantees of freedom of expression, the right to information, and other constitutionally significant values.

The study establishes that the content and configuration of the administrative and legal forms of regulating mass media activities are determined by a combination of objective and subjective factors. It is proved that administrative and legal forms reflect the external, legally formalized aspect of public-authority influence in the media sphere and make it possible to trace the manner in which the state legally frames intervention in the sphere of mass communication while observing the principles of legality, legal certainty, proportionality, openness, and accountability.

The expediency of considering the system of administrative and legal forms of regulating mass media activities through the prism of three main directions of public administration activity – law-making, application of law, and law enforcement – is substantiated. It is determined that the law-making form establishes the normative foundation for regulating the media sphere, the law-application form ensures the individualization of generally binding prescriptions in specific administrative decisions, and the law-enforcement form is aimed at maintaining legal order in the information space through preventive, terminating, and supervisory means. It is concluded that the effectiveness of the administrative and legal regulation of mass media activities in the interests of national security directly depends on the internal coherence of these forms and on the state's ability to ensure a legitimate balance between security needs and media freedom.

Keywords: administrative and legal regulation, administrative and legal forms, mass media, media sphere, national security, law-making, application of law, law enforcement, freedom of expression, right to information.

Постановка проблеми. Адміністративно-правове регулювання у системі публічного управління слід розглядати як самостійну функцію, що реалізується через внутрішньо узгоджений механізм владного впливу. У сфері діяльності засобів масової інформації, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням національної безпеки, цей механізм набуває форми цілісної системи юридичного впорядкування суспільних відносин. Його призначення полягає у встановленні такого правового режиму функціонування медіа, за якого гарантії свободи вираження поглядів поєднуються з необхідністю захисту інформаційного простору, конституційного ладу та інших публічно значущих інтересів.

У зовнішньому вимірі зазначений механізм проявляється саме через адміністративно-правові форми, оскільки вони надають публічно-владному впливу юридичної визначеності, процедурної впорядкованості та легітимного характеру. Через такі форми компетенція суб'єктів публічної адміністрації не лише набуває офіційного вираження, а й трансформується у конкретні юридично значущі дії та рішення. У медіасфері це має особливу вагу, оскільки будь-яке втручання держави у сферу поширення інформації допускається лише за умови його належного правового оформлення, чіткого нормативного обґрунтування та здійснення «лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового регулювання діяльності медіа, забезпечення інформаційної та національної безпеки, а також окремі аспекти публічно-владного впливу в інформаційній сфері висвітлювалися у працях М.М. Бліхар, О.В. Джолоса, А.О. Крупнової, В.М. Левківської, В.А. Ліпкана, О.М. Сибіги, Р.В. Шаповала та інших авторів. Водночас проблематика саме адміністративно-правових форм регулювання діяльності ЗМІ в інтересах забезпечення національної безпеки України потребує подальшого комплексного осмислення.

Мета статті. Мета статті полягає у комплексному аналізі адміністративно-правових форм регулювання діяльності засобів масової інформації в інтересах забезпечення національної безпеки України, а також у з'ясуванні їх змісту, функціонального призначення та місця в системі публічно-владного впливу на медіасферу.

Виклад основного матеріалу. Для належного аналізу адміністративно-правових форм регулювання діяльності ЗМІ в інтересах забезпечення національної безпеки України доцільно виходити з двох методологічних застережень. Насамперед слід ураховувати, що зміст і конфігурація адміністративно-правових форм зумовлюються сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників. До об'єктивних належать історичні, соціокультурні та геополітичні умови розвитку

держави; технологічна трансформація інформаційного ринку, включно з цифровізацією, платформізацією, алгоритмізацією комунікацій та використанням штучного інтелекту; структура медіасистеми; міжнародно-правові зобов'язання України у сфері прав людини та безпеки; а також інституційна спроможність регуляторних органів. Суб'єктивний вимір охоплює різноспрямовані публічні та приватні інтереси, зокрема інтереси держави, суспільства, професійних спільнот, власників медіа, журналістів і аудиторії. Саме тому адміністративно-правові форми у цій сфері повинні бути побудовані так, щоб забезпечувати не лише ефективність управлінського впливу, а й його суспільну легітимність, прозорість і підзвітність.

До того ж, осмислення адміністративно-правового регулювання медіасфери потребує звернення до співвідношення категорій «сутність» і «явище». Сутність такого регулювання полягає у цілеспрямованому публічно-владному впливі, спрямованому на охорону національної безпеки, захист конституційного ладу, а також забезпечення прав і свобод людини і громадянина, включно зі свободою вираження поглядів і правом на інформацію. Водночас необхідно враховувати, що в інформаційній сфері «ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом» [2]. Явище ж відображає зовнішню, юридично оформлену сторону цього впливу. Саме в адміністративно-правових формах владна діяльність держави стає конкретною, процедурно визначеною та піддатною правовій перевірці. Отже, саме адміністративно-правові форми відображають, у який спосіб публічна адміністрація юридично оформлює своє втручання у сферу медіа та забезпечує баланс між вимогами безпеки і свободою комунікації.

З огляду на це юридичні форми адміністративно-правового регулювання діяльності засобів масової інформації доцільно розглядати крізь призму основних напрямів діяльності публічної адміністрації – правотворчості, правозастосування та правоохорони. Вихідне значення серед них має правотворчість, оскільки саме вона формує нормативний фундамент усієї архітектури регулювання медіасфери в інтересах національної безпеки.

Правотворча форма. Правотворчість – це впорядкований процес формування та юридичного закріплення загальнообов'язкових правил поведінки у відповідній сфері суспільних відносин. Правотворча діяльність – це діяльність, що здійснюється з метою: «1) планування розроблення та прийняття (видання) нормативно-правових актів; 2) розроблення проектів нормативно-правових актів; 3) прийняття (видання) нормативно-правових актів; 4) ведення обліку нормативно-правових актів; 5) здійснення правового моніторингу» [4]. Правотворчість починається з ідентифікації суспільної потреби в регулюванні (що постає на перетині публічних та приватних інтересів) і завершується прийняттям нормативних приписів, які надають цим інтересам належної правової форми. Саме через правотворчість держава задає «рамку передбачуваності» для учасників медіаринку: окреслює суб'єктний склад і статус ЗМІ, базові

принципи діяльності, мінімальні стандарти прозорості та підзвітності, загальні вимоги до порядку поширення інформації та обмеження, пов'язані з охороною національної безпеки. Інакше кажучи, норми, що виникають у результаті правотворчої діяльності, одночасно стимулюють розвиток одних відносин (відповідальна комунікація, саморегулювання, медіаграмотність, добросовісна конкуренція) й обмежують або витісняють інші (маніпулятивні практики, дезінформаційні кампанії, зловживання ринковою владою).

Ключовою фазою правотворчості є усвідомлення та формалізація потреби в новому або оновленому регулюванні. Вона зумовлюється поєднанням публічних інтересів (захист конституційного ладу, інформаційної та національної безпеки, прав і свобод людини) та приватних/корпоративних інтересів (свобода вираження поглядів, економічна ініціатива, право власності). У сучасній медіасфері така потреба часто виникає внаслідок технологічних та соціальних зрушень: цифровізації, платформізації комунікацій, алгоритмічного посередництва, транснаціонального характеру поширення контенту. Правотворча відповідь на ці виклики повинна бути легітимною і пропорційною: орієнтуватися на легітимну мету, бути необхідною в демократичному суспільстві, забезпечувати правову визначеність і передбачуваність для адресатів.

Зміст правотворчої діяльності ЗМІ в інтересах забезпечення національної безпеки включає, зокрема, (а) конститутивні норми, що визначають засадничі принципи функціонування медіа та гарантії недопущення цензури; (б) регулятивні норми загальної дії, які встановлюють стандарти належної поведінки учасників ринку (прозорість структури власності, базові вимоги до поширення інформації, механізми саморегулювання); (в) процедурні норми, що окреслюють порядок прийняття управлінських рішень, участь заінтересованих сторін, консультаційні та оціночно-аналітичні інструменти (включно з оцінкою впливу регулювання та перевірками пропорційності). Така структурованість забезпечує внутрішню узгодженість системи та її стійкість до зовнішніх ризиків.

Функціонально правотворчість виконує кілька ролей. По-перше, системоутворюючу: задає каркас, у межах якого здійснюються правозастосування й правоохорона. По-друге, балансувальну: формує механізми узгодження свободи вираження поглядів і потреб захисту безпеки, щоб втручання держави було мінімально достатнім. По-третє, легітимаційну: забезпечує демократичну процедурність (публічність, залучення стейкхолдерів, обґрунтованість), що зміцнює довіру до регулювання. Нарешті, програмно-цільову: визначає стратегічні орієнтири розвитку медіасередовища та пріоритети державної політики у сфері інформаційної і національної безпеки.

Отже, правотворчість є вихідною та визначальною ланкою адміністративно-правового впливу на діяльність ЗМІ: вона «кристалізує» публічні й приватні інтереси у формі загальнообов'язкових правил, створює передбачувані умови для медіакомунікації та задає межі допустимого втручання держави з огляду на стандарти верховенства права, правової визначеності та

пропорційності. Інші форми – правозастосування і правоохорона – спираються на цей нормативний фундамент.

Найбільш безпосередню й активну участь у правотворчості беруть органи публічної адміністрації, здійснюючи нормотворчу діяльність. Органи виконавчої влади, виступаючи учасниками законотворчого процесу та самостійними суб'єктами нормотворчості, формують правове поле реалізації функцій держави, зокрема у сфері медіа, що має безпосередній вимір для забезпечення національної безпеки. Нормотворчість виконавчої влади є водночас її сильною і слабкою стороною. Сильною – тому що забезпечує оперативну реакцію на зміни соціальних умов, дозволяє швидко конкретизувати загальні приписи, перетворюючи їх на дієздатні правила поведінки; фактично це провідний інструмент практичної реалізації цілей і завдань адміністративної влади та базова форма її виконавчо-розпорядчої діяльності. Саме через такі акти встановлюються процедурні рамки, уточнюються компетенції, визначаються стандарти належної поведінки учасників відповідних відносин – у тому числі в медіасфері. Слабка сторона цієї практики полягає в нерівномірній якості значної частини підзаконних нормативних актів, що ухвалюються різними рівнями виконавчої влади. Такі акти інколи виявляються концептуально та юридично недопрацьованими, вступають у колізію з актами вищої юридичної сили або з локальними регуляціями, створюючи ризики нестабільності правового регулювання. Наслідком стають ускладнення правозастосування, зниження передбачуваності для адресатів норм і, зрештою, втрата довіри до регуляторних ініціатив. Тому акцент на правотворчості передбачає не лише швидкість і гнучкість нормотворення, а й вимоги до його якості: узгодженість із актами вищого рівня, внутрішню логічну цілісність і належну юридичну техніку, що забезпечують стабільність і легітимність регулювання, у тому числі в чутливій для безпеки держави сфері діяльності засобів масової інформації.

Правозастосовна форма. Правозастосування за змістом і призначенням найближча до виконавчо-розпорядчої діяльності публічної адміністрації, тобто до діяльності, що здійснюється на підставі й на виконання законів і забезпечує повсякденне (поточне) функціонування держави та її апарату. Відповідно, правозастосовна діяльність може розглядатися як державна діяльність, що спирається на закон і втілює його приписи у щоденній реалізації публічних інтересів, у тому числі в медіасфері, пов'язаній із забезпеченням інформаційної та національної безпеки.

Якщо правотворчість справляє загальнонормативний (абстрактний) організуючий вплив на типові суспільні відносини, то правозастосування забезпечує індивідуальне (казуальне) правове впорядкування щодо персонально визначених учасників конкретних правовідносин. Як зазначав П.М. Рабінович, за допомогою правозастосування відбувається реалізація нормативно-правових актів і здійснюється практичне керівництво суспільством. Правозастосування сприяє розвитку конкретних суспільних відносин у відповідності з об'єктивними

закономірностями, усуває перепони, які зустрічаються на шляху дії законів і тим самим дозволяє здійснювати управління свідомою діяльністю людей. Отже, правозастосування є наслідком права та слугує його проявом [5, с. 235-238]. Адміністративно-правове розуміння правозастосування як форми державного управління передбачає наявність визначених нормами права передумов і фіксує низку правових вимог до суб'єктів застосування права, до процедури правозастосовної діяльності, до правозастосовних відносин, а також до змісту, форми та виконання прийнятих рішень. Саме цим правозастосування надає управлінню організованості та офіційного характеру.

Управлінська роль правозастосування проявляється в тому, що поряд із правотворчістю воно є одним із засобів організуючого впливу права на суспільні відносини. В упорядкуванні відносин і підтриманні заданого режиму функціонування – режиму правопорядку – беруть участь не лише норми, а й їх практичне застосування. У процесі застосування права компетентний орган не просто поширює положення юридичних норм на конкретний випадок, а й визначає (закріплює або змінює) обсяг прав і обов'язків адресатів, міру юридичної відповідальності та інші умови належної поведінки учасників правовідносин. Через це відбувається безпосереднє впорядкування суспільних відносин, тобто їх регулювання.

У контексті діяльності засобів масової інформації та пов'язаних із нею публічних інтересів правозастосування забезпечує щоденне втілення уже встановлених правил у конкретних управлінських рішеннях: від прийняття індивідуальних актів до організації виконання ухвалених приписів. Такий вимір на практиці зводить загальнонормативні встановлення до чітких приписів для конкретних суб'єктів, у такий спосіб підтримуючи сталість правового режиму й досяжність цілей державного управління в сфері медіа.

Подання правозастосування як одного із засобів управлінського впливу не суперечить його розумінню як однієї з форм регулювання діяльності ЗМІ в інтересах забезпечення національної безпеки. Обидві характеристики відтворюють дуалістичну роль застосування права в системі державного управління, зумовлену його положенням між керівною та керованою підсистемами. З одного боку, воно постає юридичною формою діяльності самих «керуючих» – органів публічної влади, які офіційно фіксують владні приписи у визначених процедурах. З іншого – виконує функцію засобу організуючого впливу на «керованих», адже саме у правозастосовних актах утілюються індивідуально-конкретні правові рішення, якими мають керуватися адресати. У такій оптиці правозастосування забезпечує трансляцію абстрактних норм у персоніфіковані приписи, що визначають права, обов'язки та межі допустимої поведінки конкретних суб'єктів. Це надає управлінню належної офіційності й упорядкованості, а керованим – зрозумілих орієнтирів належної поведінки. У сфері діяльності засобів масової інформації зазначена двоєдина природа проявляється особливо виразно: індивідуальні рішення, ухвалені на підставі закону, водночас

є формою реалізації повноважень публічної адміністрації та інструментом упорядкування комунікаційної поведінки учасників медіасфери в інтересах публічно значущих цілей.

Застосування норм права виконує передусім дві юридичні функції:

а) правозабезпечувальну;

б) індивідуального (казуального) правового впливу на суспільні відносини.

Правозабезпечувальна функція полягає в тому, що застосування норм покликане гарантувати їх реальне втілення у фактичній поведінці суб'єктів. У цьому вимірі додержання, виконання й використання норм постають безпосередніми формами реалізації права, тоді як правозастосування виконує насамперед організаційну роль – упорядковує процес здійснення права, надає йому процедурної визначеності та офіційної форми. Звідси випливає необхідність правозастосовної діяльності як такої: без індивідуальних рішень компетентних органів повноцінна реалізація приписів часто виявляється неможливою. Потреба у правозастосуванні виникає з інтересів підтримання правопорядку і найяскравіше проявляється в «конфліктних ситуаціях» – під час спорів про право, невиконання юридичних обов'язків або інших порушень установленого режиму. Саме тоді включається владний компонент: уповноважений орган підтверджує існування суб'єктивного права, визначає міру юридичної відповідальності та приймає рішення щодо примусового виконання обов'язків, забезпечуючи стабільність правового режиму. У сфері діяльності засобів масової інформації це означає підтримання належного порядку комунікації та дотримання загальних правил, релевантних інтересам публічної безпеки.

Функція індивідуального (казуального) впливу виступає засобом адресного правового регулювання конкретних відносин. Її призначення – конкретизація обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків на основі загальних норм із урахуванням фактичних обставин конкретної справи. Інакше кажучи, здійснюється піднормативний, індивідуалізований правовий вплив на персонально визначених учасників правовідносин, у тому числі тих, що виникають у медіасфері. У межах цієї функції проявляється оперативна самостійність і необхідна свобода органів виконавчої влади у виборі правомірних рішень: вони не лише поширюють припис норми на конкретний випадок, а й формулюють індивідуальні приписи, уточнюють межі дозволеної поведінки та, за потреби, визначають юридичні наслідки порушення. Завдяки цьому держава отримує можливість активно впливати на розвиток суспільних відносин загалом і, зокрема, на відносини, пов'язані з функціонуванням засобів масової інформації в інтересах забезпечення національної безпеки, – при збереженні зв'язку з вихідними загальнообов'язковими приписами та межами повноважень.

Правоохоронна форма. Правоохоронна форма охоплює комплекс дій публічної адміністрації, спрямованих на підтримання режиму правопорядку в інформаційному просторі та захист публічних інтересів у сфері діяльності

засобів масової інформації. Її зміст становлять три взаємопов'язані напрями: профілактичний, припинювальний та контрольно-наглядовий:

1) профілактичний (превентивний) напрям. Йдеться про запобігання можливому порушенню суб'єктивних прав чи загальнообов'язкових правил поведінки ще до настання шкідливих наслідків. У медіасфері превенція націлена на завчасне усунення ризиків, що можуть уразити інформаційну й, у ширшому вимірі, національну безпеку. Превентивні дії надають адресатам чіткі орієнтири належної поведінки, посилюють правову визначеність і формують передбачуване середовище комунікації. Ключові ознаки цього напряму – раннє виявлення загроз, адресність рекомендацій, мінімальна достатність втручання та орієнтація на добровільне дотримання встановлених правил;

2) припинювальний (реагувальний) напрям. Він спрямований на негайне зупинення вже вчинюваного протиправного діяння та вжиття заходів щодо встановлення, розшуку і затримання правопорушника. У площині адміністративного регулювання діяльності ЗМІ цей напрям забезпечує оперативне відновлення правопорядку, коли превентивних засобів уже недостатньо. Правоохоронна реакція має базуватися на законі, бути пропорційною фактичним обставинам і супроводжуватися належною процесуальною формою. Її завдання – не лише припинити порушення, а й відновити порушені права, визначити міру юридичної відповідальності та запобігти повторенню подібних ситуацій в майбутньому;

3) контрольно-наглядовий напрям. Це виконання державою функцій нагляду і контролю за законністю, що забезпечує планомірну перевірку дотримання загальнообов'язкових приписів. Контрольно-наглядова діяльність створює постійний «зворотний зв'язок» між регулятором і суб'єктами медіасфери: виявляються відхилення від установлених стандартів, оцінюється ефективність правового регулювання, коригуються управлінські рішення. Важливими є системність, документованість і підзвітність таких дій, а також узгодженість із актами вищої юридичної сили.

Узагальнено, правоохоронна форма в адміністративно-правовому регулюванні діяльності ЗМІ в інтересах забезпечення національної безпеки виконує подвійне завдання. По-перше, вона забезпечує реальне втілення встановлених правил: без належних правоохоронних рішень і процедур практична реалізація норм часто стає неможливою, особливо у «конфліктних ситуаціях» – при спорах про право чи невиконанні юридичних обов'язків. По-друге, вона здійснює індивідуальне (казуальне) впорядкування конкретних відносин. Водночас така діяльність має відповідати вимогам законності, процесуальної справедливості, прозорості процедур, чіткості мотивування та можливості оскарження прийнятих рішень. Окремого значення у цій сфері набуває принцип пропорційності, оскільки «адміністративний орган повинен дотримуватися принципу пропорційності» [3]. Отже, будь-яке втручання у сферу медіа повинно бути необхідним і забезпечувати належний баланс між несприятливими наслідками для прав і

свобод особи та цілями захисту національної безпеки. Саме дотримання цих вимог забезпечує легітимність правоохоронної форми, підвищує довіру до регулятора й уможливлює досягнення цілей національної безпеки без надмірного обмеження свободи вираження поглядів та інших комунікаційних прав.

Висновки. Адміністративно-правові форми регулювання діяльності засобів масової інформації в інтересах забезпечення національної безпеки України становлять зовнішньо виражений, юридично визначений і процедурно впорядкований спосіб реалізації публічно-владного впливу у медіасфері. Саме через них компетенція суб'єктів публічної адміністрації набуває нормативно оформленого та практично здійснюваного характеру, що уможливлює поєднання охорони національної безпеки із забезпеченням свободи вираження поглядів, права на інформацію та інших конституційно значущих цінностей. Зміст і конфігурація таких форм зумовлюються сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, зокрема розвитком інформаційного ринку, технологічною трансформацією комунікаційного середовища, міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, інституційною спроможністю регуляторних органів, а також необхідністю узгодження публічних і приватних інтересів у сфері медіа.

У результаті дослідження обґрунтовано, що систему адміністративно-правових форм регулювання діяльності ЗМІ доцільно розглядати крізь призму трьох основних напрямів діяльності публічної адміністрації – правотворчості, правозастосування та правоохорони. Правотворча форма виконує системоутворюючу функцію, оскільки формує нормативний фундамент регулювання, закріплює межі допустимого втручання держави та створює правові передумови передбачуваного функціонування медіасередовища. Правозастосовна форма забезпечує індивідуалізацію загальнообов'язкових приписів у конкретних управлінських рішеннях, завдяки чому досягається повсякденне впорядкування відносин у сфері поширення інформації. Правоохоронна форма, зі свого боку, спрямована на підтримання правопорядку в інформаційному просторі через профілактичні, припинювальні та контрольно-наглядові засоби. Відтак ефективність адміністративно-правового регулювання діяльності ЗМІ в інтересах національної безпеки безпосередньо залежить від внутрішньої узгодженості названих форм, їх відповідності принципам законності, пропорційності, правової визначеності, відкритості та підзвітності, а також від здатності держави забезпечити легітимний баланс між безпековими потребами та свободою медіа.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992. № 48. Ст. 650.

3. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023. № 15. Ст. 50.

4. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023. № 93. Ст. 364

5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права. К.: Атіка, 2002. 176 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

2. Pro informatsiiu [On Information] (1992, October 2). Retrieved from https://zakon .rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text [in Ukrainian].

3. Pro administratyvnu protseduru [On Administrative Procedure] (2022, February 17). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text [in Ukrainian].

4. Pro pravotvorchu diialnist [On Law-Making Activity] (2023, August 24). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text [in Ukrainian].

5. Rabinovych, P. M. (2002). Osnovy zahalnoi teorii derzhavy i prava [Fundamentals of the General Theory of State and Law]. Kyiv. 176 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 341.4:342.9:343.37

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3283-3297

Лук'янчук Юрій Леонідович аспірант Національної академії внутрішніх справ, https://orcid.org/0009-0002-7430-4472

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО КОНТАКТНОГО ПУНКТУ ЄВРОПОЛУ З КОМПЕТЕНТНИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТРАНСКОРДОННОЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ МАЙНА

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню теоретичних та прикладних аспектів функціонування організаційно-правового механізму взаємодії Національного контактного пункту (НКП) Європолу з компетентними органами України. В умовах глобалізації злочинності та стрімкого розвитку цифрових фінансових інструментів, транскордонна легалізація майна набуває нових форм, що вимагає від держав перегляду класичних методів міжнародної поліцейської співпраці. Автор обґрунтовує, що ключовим фактором ефективності розслідування таких злочинів є перехід до моделі Intelligence-led policing (правоохоронної діяльності, керованої аналітикою), де НКП відіграє роль не просто посередника, а стратегічного аналітичного центру.

У роботі детально проаналізовано правовий статус НКП Європолу в структурі Національної поліції України та його функціональну компетенцію, визначену Угодою про операційне та стратегічне співробітництво. Особливу увагу приділено архітектурі взаємодії з широким колом суб'єктів: НАБУ, БЕБ, СБУ, Держфінмоніторингом та іншими. Виявлено, що багатосуб'єктність цієї системи створює ризики дублювання повноважень та фрагментації інформаційних потоків, що уповільнює обмін даними через захищену мережу SIENA.

Автором запропоновано та науково обґрунтовано авторське визначення організаційно-правового механізму взаємодії, яке охоплює нормативні, інституційні та технологічні компоненти.

Розкрито алгоритм обміну інформацією у межах аналітичних проєктів Європолу (AP SUSTRANS, AP SMOKE), що дозволяє українським правоохоронцям використовувати сучасні методи кримінального аналізу (Network Analysis, Financial Flow Mapping). Окремий акцент зроблено на викликах, зумовлених повномасштабною агресією проти України, зокрема на необхідності відстеження транскордонного руху віртуальних активів та капіталів, що мають незаконне походження.

У результаті дослідження сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства та відомчого регулювання. Обґрунтовано доцільність створення єдиної координаційної платформи на базі НКП для

гармонізації внутрішніх процедур із європейськими стандартами захисту даних та підвищення оперативності міжнародних розслідувань.

Ключові слова: Національний контактний пункт Європолу в Україні, Європол, правовий механізм, правове регулювання, розслідування злочинів, компетентні органи, аналітична діяльність, легалізація майна.

Lukianchuk Yurii PhD student, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0009-0002-7430-4472

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF INTERACTION BETWEEN THE EUROPOL NATIONAL CONTACT POINT AND COMPETENT AUTHORITIES OF UKRAINE IN THE INVESTIGATION OF CROSS-BORDER ASSET LAUNDERING

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the theoretical and applied aspects of the organizational and legal mechanism governing the interaction between the Europol National Contact Point (NCP) and the competent authorities of Ukraine.

In the context of the globalization of crime and the rapid development of digital financial instruments, cross-border asset laundering is taking on new forms, necessitating a revision of traditional methods of international police cooperation. The author argues that a key factor in the effectiveness of investigating such crimes is the transition to the Intelligence-Led Policing (ILP) model, where the NCP acts not merely as a mediator but as a strategic analytical hub.

The paper provides a detailed analysis of the legal status of the Europol NCP within the structure of the National Police of Ukraine and its functional competence as defined by the Agreement on Operational and Strategic Cooperation. Particular attention is paid to the architecture of interaction with a wide range of stakeholders, including the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), the Economic Security Bureau of Ukraine (ESBU), the Security Service of Ukraine (SSU), the State Financial Monitoring Service, and others. It is established that the multi-actor nature of this system creates risks of overlapping powers and fragmentation of information flows, which hinders prompt data exchange via the secure SIENA network.

The author proposes and scientifically substantiates an original definition of the organizational and legal mechanism of interaction, which encompasses normative, institutional, and technological components. The study reveals the algorithm for information exchange within Europol's analytical projects (AP SUSTRANS, AP SMOKE), which allows Ukrainian law enforcement officers to utilize modern methods of criminal analysis, such as Network Analysis and Financial Flow Mapping. Specific emphasis is placed on the challenges arising from the full-scale aggression against Ukraine, particularly the need to track the cross-border movement of virtual assets and capital of illicit origin.

As a result of the research, specific proposals for improving national legislation and departmental regulations are formulated. The expediency of establishing a unified coordination platform based on the NCP is substantiated to harmonize internal procedures with European data protection standards and to increase the promptness and efficiency of international investigations.

Keywords: Europol National Contact Point in Ukraine, Europol, legal mechanism, legal regulation, criminal investigation, competent authorities, analytical activity, asset laundering.

Постановка проблеми.

Розслідування транскордонної легалізації майна вимагає від держав ефективного обміну оперативною інформацією та аналітичними продуктами. Україна, інтегруючись у європейський безпековий простір, дедалі активніше залучає можливості Європолу, зокрема через Національний контактний пункт (НКП). Фундаментальною основою такої взаємодії є концепція Intelligence-led policing (ILP) – модель правоохоронної діяльності, керована аналітикою, яка передбачає проактивне використання кримінальної розвідки для виявлення складних фінансових схем та транскордонних злочинних мереж.

Саме цей елемент визначає, наскільки швидко, коректно й юридично бездоганно компетентні органи України можуть отримувати та передавати дані, необхідні для боротьби з відмиванням доходів. Проте проблема в тому, що попри формальне врегулювання співпраці з Європолом, вітчизняний механізм взаємодії НКП з компетентними органами залишається нормативно фрагментарним та організаційно перевантаженим. Наявні процедури часто не повною мірою корелюють із засадами ILP, не враховують специфіку сучасного кримінального аналізу та вимоги до обігу результатів (продуктів) кримінальної розвідки.

У результаті виникає методичний розрив: міжнародні запити обробляються за застарілими лінійними алгоритмами, що призводить до уповільнення процесів та зниження результативності розслідувань. За умов повномасштабної війни, коли ризики переміщення капіталів та цифрових активів зростають, питання адаптації роботи НКП до стандартів аналітично-орієнтованої поліцейської діяльності стає стратегічним. Без чіткого організаційно-правового механізму, що відповідає європейській моделі ILP, Україна втрачає значну частину потенціалу міжнародної підтримки у протидії транскордонній злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика міжнародного обміну інформацією у сфері боротьби з організованою злочинністю та легалізацією доходів вже привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Проте значна частина робіт стосується окремих напрямів взаємодії, загальних адміністративно-правових засад міжнародного поліцейського співробітництва, або окремих інструментів

(Європол, Євроюст, FIU), не формуючи комплексного бачення організаційно-правового механізму роботи Національного контактного пункту Європолу.

Серед зарубіжних досліджень вагоме місце посідають праці, присвячені функціонуванню Європолу та його ролі у транснаціональних розслідуваннях.

Так, у роботах D. Bigo та A. Reiter аналізується еволюція оперативно-аналітичних інструментів Європолу, їх вплив на координацію протидії організованій злочинності та особливості використання інформаційних систем EIS (Europol Information System) і SIENA (Secure Information Exchange Network Application). Дослідники підкреслюють, що саме стандартизація аналітичних продуктів і чітко визначена роль національних контактних пунктів забезпечують цілісність та швидкість міжнародного обміну даними.

Серед українських науковців наявні дослідження, пов'язані з міжнародною взаємодією у сфері боротьби з організованою злочинністю та фінансовими розслідуваннями. Так, О. Бусол, В. Буткевич, Д. Прокопенко та М. Цимбал аналізують загальні механізми міжнародної правової допомоги, акцентуючи увагу на потребі стандартизації процедур обміну інформацією. У працях Р. Дємченка та О. Литвиненка розглядаються окремі аспекти участі України в діяльності Європолу та імплементації відповідних міжнародних угод.

Дослідження О. Воронятнікова присвячені проблемам міжнародної кооперації у сфері боротьби з організованою злочинністю, у тому числі взаємодії з Інтерполом, Європолом та міжнародними організаціями.

Попри це, кількість наукових робіт, що системно досліджують правову природу Національного контактного пункту Європолу, його внутрішню організацію, алгоритми взаємодії з компетентними органами України, а також роль у розслідуванні транскордонної легалізації майна, залишається мінімальною. Поза увагою вчених досі залишаються питання інтеграції кримінального аналізу у міжнародний обмін, функціонування «criminal intelligence products», процедурні стандарти для передачі аналітичних матеріалів і проблеми безпеки інформаційних потоків у взаємодії з Європолом.

Саме відсутність системного теоретико-прикладного аналізу цих аспектів формує наукову прогалину, яку заповнює дана стаття.

Мета статті.

Метою дослідження є визначення та наукове обґрунтування організаційно-правового механізму взаємодії Національного контактного пункту Європолу з компетентними органами України під час розслідування транскордонної легалізації майна, із виокремленням його структурних елементів, процедур, проблемних зон і напрямів удосконалення.

Виклад основного матеріалу.

Правовий статус Національного контактного пункту Європолу (НКП) в Україні формує фундаментальний каркас взаємодії держави з Європейським поліцейським офісом (Європолом), визначаючи не лише зовнішні канали обміну інформацією, але й внутрішню інституційну архітектуру комунікації між

компетентними органами. Розуміння природи НКП є ключовим для аналізу того, яким чином Україна інтегрується у європейський правоохоронний простір, зокрема у сфері протидії транскордонній легалізації майна.

Нормативна основа діяльності НКП базується передусім на Угоді між Україною та Європолом, укладеній у 2016 році [1], а також на актах внутрішнього законодавства, що регламентують міжнародну поліцейську співпрацю. Угода визначає базові правила обміну інформацією, встановлює вимоги до захисту персональних даних, визначає процедури створення каналів комунікації та детально описує функції національного контактного пункту як інституції, відповідальної за координацію співпраці з Європолом.

У межах цієї угоди використовується поняття Національного контактного пункту (National Unit) – центрального органу держави-партнера, уповноваженого забезпечувати всю взаємодію з Європолом, включно з оперативним обміном даними, участю у робочих групах, виконанням аналітичних запитів та забезпеченням внутрішнього розподілу інформації між компетентними органами [2]. Концепція НКП є універсальною для усіх країн-членів та партнерів Європолу і становить ключову складову його інституційної моделі. У більшості європейських держав функції НКП виконують спеціалізовані підрозділи поліції, які мають повноваження щодо міжнародного інформаційного обміну та доступ до відповідних баз даних. В Україні функції НКП, відповідно до спеціальних урядових актів, закріплено за відділом по взаємодії з Європолом у структурі Національної поліції України, який забезпечує постійний контакт з Європолом, обробку інформаційних потоків та координацію дій усіх органів, залучених до міжнародного поліцейського співробітництва [1].

Така інституційна модель відповідає загальноєвропейському принципу «Single Point Of Contact», який передбачає, що Європол отримує запити та передає інформацію виключно через один визначений державою орган. Це забезпечує цілісність інформаційних потоків, зменшує ризики дублювання, запобігає несанкціонованому доступу та створює чіткі канали відповідальності.

Одним із ключових компонентів правового статусу НКП є його повноваження у сфері міжнародного обміну інформацією. Угода з Європолом передбачає можливість надсилання та отримання інформації, що має значення для запобігання, виявлення та розслідування тяжких форм злочинності, зокрема економічної, фінансової та організованої. Це включає дані щодо транскордонних фінансових потоків, використання офшорних юрисдикцій, підозрілих транзакцій, структури злочинних мереж.

Функціонування НКП у контексті співпраці з Європолом також охоплює участь у спільних оперативних заходах. Угода передбачає, що Україна через НКП може долучатися до спільних міжнародних операцій, отримувати доступ до результатів аналітичної роботи, а також сприяти формуванню оперативних груп для розслідування складних злочинів, включно з легалізацією майна через офшорні схеми та транскордонні фінансові інструменти.

Правовий статус НКП передбачає й інший важливий компонент – участь у роботі аналітичних проєктів Європолу (Analysis Projects). Це спеціалізовані аналітичні файли, які створюються для конкретних видів злочинів та включають інформацію з різних держав, що проходить обробку за єдиними стандартами кримінального аналізу. У сфері легалізації майна найважливішими є AP SUSTRANS та AP SMOKE, що охоплюють фінансові злочини та складні економічні схеми. Через НКП українські органи можуть передавати інформацію в такі аналітичні файли та отримувати результати аналітичних напрацювань Європолу [3].

Ще одним елементом, який визначає зміст функцій НКП, є участь у проєкті EMPACT – європейському механізмі багаторічного стратегічного планування боротьби з організованою та серйозною злочинністю. Україна, хоч і не є членом ЄС, активно залучається до окремих пріоритетів EMPACT, що стосуються фінансових злочинів, контрабанди, кіберзлочинності та відмивання доходів. НКП виступає каналом комунікації, через який координується участь України в оперативних діях EMPACT та забезпечується інформаційний обмін у межах цього механізму [4].

Таким чином, правовий статус НКП Європолу в Україні поєднує три ключові елементи: нормативну регламентацію, функціональну компетенцію та інтеграцію у європейські механізми координації та обміну даними. Наявність єдиного контактного пункту дозволяє забезпечити структурованість взаємодії, дотримання європейських стандартів обробки інформації та належну координацію між українськими компетентними органами.

У контексті взаємодії НКП та компетентних органів України варто зазначити, що Угода між Україною та Європолом визначає чітку архітектуру суб'єктів, уповноважених брати участь у міжнародному обміні інформацією, включно з даними оперативно-розшукового, фінансового та аналітичного характеру. Відповідно до Додатка II до Угоди, перелік таких національних органів є широким і охоплює різні складові сектору безпеки, правоохоронної системи, фінансової розвідки та антикорупційної інфраструктури [1].

Незважаючи на певну фрагментацію цього переліку, його формування підпорядковане логіці предметної спеціалізації кожного органу, а також міжнародним зобов’язанням України щодо запобігання та протидії тяжким формам злочинності в транскордонному вимірі, зокрема легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Центральне місце взаємодії компетентних органів України, які згідно з національним законодавством відповідають за запобігання та боротьбу з кримінальними правопорушеннями, з Європолом є НКП. Саме він забезпечує структуровану комунікацію між компетентними органами держави та Європолом, здійснює первинне опрацювання запитів, контроль за відповідністю міжнародним стандартам обміну та технічну підтримку передачі інформації. Такий механізм покликаний перешкоджати неконтрольованому надходженню

даних до Європолу від різних українських відомств та гарантувати, що інформація є повною, належною й узгодженою зі статтями 3(1) та 4 Угоди.

Компетентні органи, уповноважені на обмін інформацією з Європолом, охоплюють декілька секторів.

Основу оперативно-розшукових і кримінальних підрозділів становить Національна поліція України, які традиційно забезпечують розкриття та розслідування широкого спектру злочинів, включно з організованою злочинністю, торгівлею людьми, кіберзлочинністю та незаконним обігом наркотиків [5]. До цієї групи також належить Адміністрація Державної прикордонної служби, що відіграє центральну роль у фіксації переміщень осіб і товарів через кордон – даних, які нерідко становлять ключові докази у справах про транскордонну легалізацію доходів [6].

Окреме місце посідають органи спеціальної юрисдикції. Служба безпеки України, у тому числі Департамент захисту національної державності та Антитерористичний центр, залучається переважно в частині протидії злочинам, пов'язаним із тероризмом, фінансуванням терористичної діяльності та загрозами державній безпеці, які нерідко мають фінансовий компонент і перетинаються з предметом діяльності Європолу [7].

До економічного сегмента належить Бюро економічної безпеки України, відповідальне за аналіз та розслідування кримінальних правопорушень у сфері публічних фінансів, ухилення від сплати податків, фіктивного підприємництва та схем відмивання коштів через господарські структури [8].

Питання фінансової розвідки зосереджені у компетенції Державної служби фінансового моніторингу України, яка функціонує як українська фінансова розвідка (FIU). Саме Держфінмоніторинг забезпечує формування й передачу аналітичних матеріалів щодо підозрілих фінансових операцій, які можуть становити інтерес для Європолу в контексті міжнародного відстеження потоків доходів злочинного походження [9].

Спеціальна антикорупційна підгрупа включає Національне антикорупційне бюро України, відповідальне за розслідування корупційних кримінальних правопорушень, де часто наявний елемент транскордонних фінансових операцій [10], а також Національне агентство з питань запобігання корупції, що володіє важливими реєстрами та інструментами контролю за фінансовими деклараціями та конфліктами інтересів [11].

Ключову процесуальну роль відіграє Офіс Генерального прокурора, який здійснює міжнародну правову допомогу, координує міжвідомчі запити та забезпечує узгодженість міжнародної взаємодії з нормами кримінального процесу [12].

До переліку входить також Державне бюро розслідувань, компетентне у справах, що стосуються злочинів, вчинених посадовими особами державних органів, включно з правоохоронцями, де категорія правопорушень нерідко має кореляції з питаннями незаконного збагачення та руху активів за кордон [13].

Завершує структуру Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами (АРМА), яке здійснює ключові функції щодо ідентифікації та управління арештованими активами й нерідко взаємодіє з Європолом у межах транснаціональних розшукових процесів [14].

Взаємодія Національного контактного пункту Європолу з національними компетентними органами у сфері протидії транскордонній легалізації майна становить складну багаторівневу систему, побудовану на поєднанні правових, технічних, аналітичних та організаційних процедур. Ця система дозволяє забезпечити повноцінний інформаційний обмін між Україною та Європолом, інтегрувати національні дані у міжнародні розслідування та забезпечувати координацію дій державних органів у боротьбі зі схемами відмивання коштів, що перетинають кілька юрисдикцій. З огляду на характер правопорушень у сфері легалізації майна, що зазвичай охоплюють складні фінансові транзакції, офшорні компанії, приховані структури бенефіціарного володіння та використання транскордонних механізмів переміщення капіталу, роль НКП виступає системо-утворювальною.

Широкий перелік компетентних органів створює необхідну предметну спеціалізацію, але водночас зумовлює низку системних проблем координації:

1) Однією з ключових є дублювання повноважень, найчастіше помітне у сферах економічної злочинності, фінансових розслідувань і корупційних правопорушень. Накладання функцій між НАБУ, БЕБ, Національною поліцією та СБУ періодично створює конфлікти юрисдикції, що ускладнює оперативне спрямування запитів до Європолу й уповільнює транскордонний обмін інформацією.

2) Другою проблемою є фрагментація інформаційних систем, адже реєстри, бази даних та оперативно-аналітичні системи не інтегровані ані між собою, ані з європейськими платформами. Зокрема, відсутність єдиного національного шлюзу ускладнює об’єднання фінансової та кримінальної інформації у справах про легалізацію доходів.

3) Важливим чинником залишається також обмежена інституційна спроможність окремих органів до системного використання кримінальної аналітики, попри наявність спеціалізованих структур, таких як Департамент кримінального аналізу Національної поліції чи аналітичні підрозділи НАБУ та БЕБ. Нерівномірність технічного забезпечення, людських ресурсів та аналітичних компетенцій призводить до того, що різні органи подають до НКП інформацію різної якості, формату й глибини.

4) Додатковим бар’єром є відсутність комплексної координаційної платформи, яка б забезпечувала стратегічне планування співпраці з Європолом – сьогодні її функції розподілені між МВС, Національною поліцією та Офісом Генерального прокурора, і не мають чітко інституціоналізованого ядра. У сукупності ці фактори формують складний, багатокомпонентний ландшафт, який потребує структурованої модернізації.

Варто наголосити, що особливе значення для розслідування легалізації майна має доступ НКП до SIENA (Secure Information Exchange Network Application) – спеціалізованої захищеної комунікаційної системи Європолу, яка функціонує на основі стандартів ЄС у сфері кібербезпеки та захисту персональних даних. SIENA забезпечує високий рівень криптографічного захисту, дозволяє категоризувати інформацію, застосовувати коди доступу та контролювати умови подальшого використання даних іншими органами держави. Саме SIENA є основним технічним каналом, через який відбуваються запити щодо транскордонних фінансових операцій, даних про банківські рахунки, фактичних бенефіціарів юридичних осіб, а також інформації про транскордонні рухи віртуальних активів [15].

У внутрішньодержавному вимірі НКП інтегрує у процес взаємодії низку національних інформаційних ресурсів, зокрема бази даних МВС, Національної поліції, аналітичні системи Бюро економічної безпеки, а також спеціалізовані платформи фінансового моніторингу, що перебувають у веденні Державної служби фінансового моніторингу України (ДСФМУ). Такий інтегрований підхід дозволяє забезпечити узгодженість національних інформаційних потоків та їх подальшу трансляцію до Європолу через єдиний контактний центр.

Узагальнюючи вищевикладене, ми приходимо до висновку, що організаційно-правовий механізм взаємодії Національного контактного пункту Європолу з компетентними органами України – це нормативно врегульована й інституційно структурована система процедур, каналів обміну та аналітичних інструментів, яка забезпечує узгоджене формування, передачу, обробку та використання оперативної та аналітичної інформації у процесі виявлення та розслідування транскордонної легалізації майна. Даний механізм охоплює сукупність суб'єктів, їх функціональні ролі, стандартизовані алгоритми комунікації, правила безпеки даних та технічні платформи, що інтегровані з європейською моделлю Intelligence-led policing.

Для розуміння цілісної картини співробітництва компетентних органів України з НКП та Європолом важливим є з'ясування алгоритму взаємодії у кримінальних провадженнях щодо транскордонної легалізації майна.

Механізм взаємодії між НКП та українськими компетентними органами у кримінальних провадженнях має чітко визначену логічну структуру, що **включає кілька взаємопов'язаних етапів**:

1) ***Ініціювання інформаційного обміну.*** Початковий імпульс для міжнародного обміну інформацією генерується одним із компетентних органів України (Національною поліцією, НАБУ, СБУ, ДСФМУ тощо). Якщо виявлені факти свідчать про транскордонний характер фінансових операцій або можливість участі іноземних суб'єктів, запит передається до НКП як єдиного каналу комунікації з Європолом. У разі отримання інформації з Європолу або країн-членів ЄС саме НКП виступає первинним її обробником та визначає подальший маршрут передачі в межах української системи.

2) ***Первинна оцінка та валідація інформації.*** На цьому етапі НКП здійснює захисний фільтр запиту, перевіряючи його відповідність положенням Угоди між Україною та Європолом, міжнародним стандартам обігу інформації та вимогам щодо обробки персональних даних. Особливе значення має аналіз пропорційності та достатності даних, оскільки діяльність Європолу ґрунтується на чітких категоріях інформації, дозволеної до обміну. За потреби НКП звертається до ініціатора запиту для уточнення фактів, надання додаткових документів або конкретизації правової кваліфікації події.

3) ***Передача запиту до Європолу та опрацювання в аналітичних проєктах***. Після проходження валідації інформація передається через платформу SIENA. Надалі Європол опрацьовує її у межах відповідних аналітичних файлів (Analysis Projects), таких як AP SUSTRANS та AP SMOKE, що спеціалізуються на фінансових злочинах та складних економічних схемах [16]. Європол може проводити перехресний аналіз інформації з даними десятків інших країн, залучати спеціалізованих аналітиків, інтегрувати дані з баз партнерських організацій. Результатом такого опрацювання є аналітичні продукти (Operational Analysis Reports), що містять розширені висновки про фінансові потоки, учасників злочинних схем, способи приховування походження активів, використані юрисдикції тощо.

4) ***Внутрішній розподіл отриманих матеріалів та їх інтеграція в кримінальне провадження***. Отримана НКП інформація передається українським органам відповідно до їхніх повноважень. Наприклад: дані про транскордонні рухи капіталу та підозрілі транзакції спрямовуються до ДСФМУ та слідчих органів; інформація про структуру злочинних угруповань до Нацполіції та СБУ; відомості, що стосуються шахрайських фінансових схем до БЕБ; матеріали, що мають значення для процесуальних рішень до Офісу Генерального прокурора тощо. На цьому етапі аналітичні продукти Європолу можуть бути включені до матеріалів кримінального провадження як джерела оперативної інформації або як підстава для ініціювання додаткових слідчих дій.

5) ***Координація міжнародних оперативних заходів***. У складних провадженнях НКП відіграє ключову роль у ініціюванні та забезпеченні міжнародної операційної координації. Йдеться про: підготовку спільних оперативних заходів; участь у міжнародних операціях Європолу; координацію роботи міжнародних слідчих груп (JITs), навіть попри те, що Україна не є стороною відповідної європейської конвенції. У таких випадках Європол надає суттєву підтримку, від аналітичної до логістичної.

Крім зазначеного потрібно також сказати, що розслідування легалізації доходів у сучасних умовах ґрунтується на кримінально-аналітичних методах. У цьому контексті НКП виконує функцію інституції, яка забезпечує підключення України до глобальної аналітичної інфраструктури Європолу. Участь України в аналітичних проєктах Європолу дозволяє отримувати такі інструменти, як: Network Analysis, який відображає взаємозв’язки учасників злочинних схем;

Financial Flow Mapping – картографування руху коштів; Cross-Matching з даними інших держав; Risk Indicators, що дозволяють оцінити характер імовірної схеми легалізації доходів [16]. Ці матеріали суттєво підсилюють можливості українських слідчих органів, дозволяють виявити приховані ланки фінансових схем, а також планувати подальші оперативні заходи з урахуванням міжнародного контексту.

Окремої уваги потребує трансформація механізму взаємодії НКП у контексті викликів, зумовлених повномасштабною агресією проти України. Військовий стан зумовив активізацію нових схем транскордонної легалізації майна, зокрема через масове використання віртуальних активів (криптовалют) для прихованого виведення капіталів та фінансування протиправної діяльності. У цих умовах роль НКП виходить за межі стандартної перевірки запитів: він стає ключовим ланцюгом у взаємодії з Європейським центром по боротьбі з фінансовими та економічними злочинами (EFECC) Європолу [17]. Це вимагає впровадження спеціалізованих алгоритмів crypto-tracing (відстеження блокчейн-транзакцій) та інтеграції результатів крипто-аналізу в матеріали кримінальних проваджень, що наразі є однією з найбільш складних ділянок у роботі вітчизняних компетентних органів.

Однак, попри ефективність механізму, низка проблем продовжує впливати на його результативність. По-перше, українська система протидії фінансовим злочинам характеризується фрагментованістю повноважень, що ускладнює швидке та узгоджене ухвалення рішень. По-друге, Україна має обмежений доступ до окремих баз даних ЄС, включно зі спеціалізованими кримінальними та фінансовими реєстрами, що знижує ефективність аналітичної роботи у транскордонних розслідуваннях. По-третє, зберігається потреба у повній уніфікації стандартів обробки інформації з європейськими вимогами. Європол акцентує на строгому дотриманні вимог до захисту персональних даних, що інколи потребує додаткової адаптації процедур українських органів.

Ці та інші проблеми окреслюють напрями подальшої модернізації механізму взаємодії. Підвищення ефективності цього механізму є не лише формальним завданням гармонізації українських процедур із європейськими стандартами, а й стратегічною необхідністю у контексті посилення транснаціональних фінансових загроз, зростання ролі віртуальних активів та активізації транснаціональної легалізації майна у період військових конфліктів.

Одним із ключових напрямів удосконалення є гармонізація національного законодавства з нормативними стандартами Європолу та ЄС. Це передбачає імплементацію положень, що регламентують обіг інформації, захист персональних даних та стандарти обробки аналітичних продуктів. У цьому контексті важливим напрямом також є розвиток кримінального аналізу як окремого інституційного та методологічного підходу у межах компетентних органів України. Це включає підготовку фахівців-аналітиків, здатних працювати з міжнародними аналітичними файлами, впровадження стандартів оцінки

надійності джерел, категоризації даних та контролю використання аналітичних продуктів. Такий крок дозволяє забезпечити легітимність передачі даних і створює юридичну основу для більш швидкого та безпечного обміну інформацією між українськими органами та Європолом.

Узагальнюючи, шляхи удосконалення механізму взаємодії НКП з компетентними органами України мають системний характер і охоплюють нормативно-правові, організаційні, аналітичні, технологічні та кадрові аспекти. Комплексне впровадження цих заходів сприятиме формуванню ефективної, прозорої та стійкої моделі співпраці України з Європолом, яка відповідає сучасним стандартам Intelligence-led policing та забезпечує високий рівень захисту від транскордонної легалізації майна.

Висновки.

У статті обґрунтовано, що організаційно-правовий механізм взаємодії Національного контактного пункту (НКП) Європолу з компетентними органами України є не випадковим елементом міжнародного співробітництва, а закономірним етапом еволюції правоохоронної системи в умовах глобальних фінансових загроз. Він трансформує класичні уявлення про міждержавний обмін даними, змінюючи роль НКП з технічного ретранслятора запитів на інтелектуальний аналітичний хаб, що діє на засадах моделі Intelligence-led policing (ILP).

Доведено, що функціонування НКП як «єдиного вікна» (Single Point of Contact) безпосередньо впливає на адміністративно-правовий статус суб'єктів сектору безпеки, формуючи нові стандарти валідації та верифікації кримінальної інформації. Легітимність використання «criminal intelligence products» у національному кримінальному процесі дедалі більше залежить від спроможності НКП забезпечувати ефективну передачу даних із вітчизняних інформаційних ресурсів до аналітичних систем Європолу через захищені канали SIENA, дотримуючись при цьому протоколів сумісності та стандартів захисту персональних даних.

Встановлено, що відносини між НКП та компетентними органами (Нацполіцією, БЕБ, НАБУ, ДСФМУ тощо) виходять за межі лінійних управлінських зв'язків і мають розглядатися як багатоаспектна мережева взаємодія. У цій системі НКП виступає гарантом інформаційної безпеки та процесуальної чистоти транскордонних запитів, що потребує подолання інституційної фрагментарності та створення єдиної координаційної платформи для мінімізації юрисдикційної невизначеності при розслідуванні легалізації активів.

Сформульовано авторське визначення організаційно-правового механізму як нормативно врегульованої й інституційно структурованої системи, яка інтегрує суб'єктний, процедурний та технологічний компоненти для забезпечення повного циклу роботи з кримінальною аналітикою. Обґрунтовано, що цей

механізм є ключовим інструментом подолання цифрової екстериторіальності злочинних доходів, дозволяючи ідентифікувати бенефіціарів та приховані фінансові потоки в режимі реального часу.

Зроблено висновок, що чинне законодавство України потребує системної модернізації в частині деталізації процедур імплементації результатів аналітичної роботи Європолу у вітчизняну правозастосовну практику. Запропоновано розглядати вдосконалення цього механізму як стратегічний пріоритет захисту фінансового суверенітету України, що дозволить максимально ефективно використовувати міжнародний інструментарій для боротьби з транскордонним відмиванням доходів у складних умовах воєнного стану.

Література:

1. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text
2. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/794/oj/eng
3. Europol. Analysis Projects (APs). Official Website. URL: https://www.europol.europa.eu
4. Crime Priorities under the EMPACT Cycle 2026-2029. URL: https://eucrim.eu/news/crime-priorities-under-the-empact-cycle-2026-2029
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text
6. Про затвердження Положення про Адміністрацію Державної прикордонної служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 № 533. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2014-%D0%BF#Text
7. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text
8. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text
9. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 № 537. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text
10. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text
11. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text
12. Про затвердження Регламенту Офісу Генерального прокурора: наказ Офісу Генерального прокурора від 22.02.2022 № 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0035905-22#Text
13. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text
14. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text
15. Europol. Secure Information Exchange Network Application (SIENA). URL: https://www.europol.europa.eu/how-we-work/services-support/siena

16. Europol Analysis Projects. URL: https://www.europol.europa.eu/how-we-work/europol-analysis-projects

17. Europol. European Financial and Economic Crime Centre – EFECC. URL: https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-financial-and-economic-crime-centre-efecc

References:

1. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym politseiskym ofisom pro operatyvne ta stratehichne spivrobitnytstvo [Agreement between Ukraine and the European Police Office on Operational and Strategic Cooperation]. International agreement dated December 14, 2016. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text [in Ukrainian].

2. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol) and replacing and repealing Council Decisions 2009/371/JHA, 2009/934/JHA, 2009/935/JHA, 2009/936/JHA and 2009/968/JHA. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/794/oj/eng [in English].

3. Europol. Analysis Projects (APs). Official Website. Retrieved from: https://www.europol.europa.eu [in English].

4. Crime Priorities under the EMPACT Cycle 2026-2029. Retrieved from: https://eucrim.eu/news/crime-priorities-under-the-empact-cycle-2026-2029 [in English].

5. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]. Law of Ukraine dated July 02, 2015 No. 580-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Administratsiiu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy [On approval of the Regulations on the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 16, 2014 No. 533. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-2014-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

7. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [On the Security Service of Ukraine]. Law of Ukraine dated March 25, 1992 No. 2229-XII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text [in Ukrainian].

8. Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [On the Economic Security Bureau of Ukraine]. Law of Ukraine dated January 28, 2021 No. 1150-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu finansovoho monitorynhu Ukrainy [On approval of the Regulations on the State Financial Monitoring Service of Ukraine]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 29, 2015 No. 537. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text [in Ukrainian].

10. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. Law of Ukraine dated October 14, 2014 No. 1698-VII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text [in Ukrainian].

11. Pro zapobihannia koruptsii [On Prevention of Corruption]. Law of Ukraine dated October 14, 2014 No. 1700-VII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia Rehlamentu Ofisu Heneralnoho prokurora [On approval of the Regulations of the Office of the Prosecutor General]. Order of the Office of the Prosecutor General dated February 22, 2022 No. 35. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0035905-22#Text [in Ukrainian].

13. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan [On the State Bureau of Investigation]. Law of Ukraine dated November 12, 2015 No. 794-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text [in Ukrainian].

14. Pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyiavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv [On the National Agency of Ukraine

for Finding, Tracing and Management of Assets Derived from Corruption and Other Crimes]. Law of Ukraine dated November 10, 2015 No. 772-VIII. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text [in Ukrainian].

15. Europol. Secure Information Exchange Network Application (SIENA). Retrieved from: https://www.europol.europa.eu/how-we-work/services-support/siena [in English].

16. Europol. Analysis Projects (APs). Detailed description of services. Retrieved from: https://www.europol.europa.eu/how-we-work/europol-analysis-projects [in English].

17. Europol. European Financial and Economic Crime Centre – EFECC. Retrieved from: https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-financial-and-economic-crime-centre-efecc [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 347.962(477):341.645

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3298-3307

Лучка Арсен Юрійович аспірант Західноукраїнського національного університету, м. Тернопіль, https://orcid.org/0009-0007-2813-1108

СТАНДАРТИ РАДИ ЄВРОПИ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ ЯК ОРІЄНТИР РЕФОРМУВАННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу реформування Верховного Суду крізь призму стандартів Ради Європи у сфері правосуддя. Актуальність теми зумовлена євроінтеграційним курсом України та необхідністю приведення національної судової системи у відповідність до міжнародно визнаних принципів верховенства права.

Аналізуються ключові нормативні документи Ради Європи, зокрема рекомендації Комітету Міністрів, висновки Венеційської комісії та практика Європейського суду з прав людини, які визначають принципи незалежності, безсторонності та ефективності судової влади. Зазначені стандарти розглядаються як орієнтир для оцінки якості проведених і запланованих реформ у сфері судочинства.

Розглядаються основні напрями реформування Верховного Суду, зокрема щодо порядку формування суддівського корпусу, прозорості судових процедур, доступності правосуддя та виконання судових рішень.

Досліджується вплив реформ на забезпечення права особи на справедливий суд у розумінні статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виявляються прогалини між задекларованими реформами та реальним станом імплементації європейських стандартів у вітчизняне судочинство. Особлива увага приділяється ролі органів суддівського самоврядування, проблемам забезпечення фінансової та інституційної незалежності суду, а також питанням добору та оцінювання суддів.

На підставі проведеного аналізу сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства про судоустрій з урахуванням кращих практик держав — членів Ради Європи.

Ключові слова: Верховний Суд, Рада Європи, стандарти правосуддя, судова реформа, незалежність судової влади, Венеційська комісія, ЄСПЛ, євроінтеграція, судоустрій, безсторонність суду, судочинство.

Luchka Arsen Yuriiovych postgraduate student West Ukrainian National University, https://orcid.org/0009-0007-2813-1108

STANDARDS OF THE COUNCIL OF EUROPE IN THE FIELD OF JUSTICE AS A BENCHMARK FOR REFORMING THE SUPREME COURT OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the process of reforming the Supreme Court of Ukraine through the lens of Council of Europe standards in the field of justice. The relevance of the topic is determined by Ukraine's European integration course and the need to bring the national judicial system into conformity with internationally recognised principles of the rule of law.

Key Council of Europe normative documents are analysed, including recommendations of the Committee of Ministers, opinions of the Venice Commission, and the case law of the European Court of Human Rights, which define the principles of judicial independence, impartiality, and effectiveness. These standards are considered as benchmarks for assessing the quality of reforms that have been carried out and those that are planned in the field of judicial proceedings.

The main directions of Supreme Court reform are examined, in particular regarding the procedure for forming the judicial corps, transparency of judicial procedures, access to justice, and enforcement of court decisions. The impact of the reforms on ensuring the individual's right to a fair trial within the meaning of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is also investigated.

Gaps between declared reforms and the actual state of implementation of European standards in domestic judicial proceedings are identified. Special attention is paid to the role of judicial self-governance bodies, challenges in ensuring the financial and institutional independence of the court, as well as issues of judicial selection and evaluation.

Based on the analysis conducted, scientifically grounded proposals are formulated for improving legislation on the judiciary, taking into account best practices of Council of Europe member states.

Keywords: Supreme Court, Council of Europe, justice standards, judicial reform, judicial independence, Venice Commission, ECHR, European integration, court system, judicial impartiality, judicial proceedings.

Постановка проблеми. Судова реформа є одним із ключових векторів державотворення в умовах євроінтеграційного поступу України. Верховний Суд як найвищий орган у системі судоустрою держави відіграє визначальну роль у забезпеченні єдності судової практики, захисті прав і свобод людини та утвердженні верховенства права. Водночас ефективність його функціонування безпосередньо залежить від того, наскільки організаційно-правові засади діяльності цього органу відповідають міжнародно визнаним стандартам справедливого судочинства.

Рада Європи сформувала розгалужену систему стандартів у сфері правосуддя, які знайшли своє відображення у рекомендаціях Комітету Міністрів, висновках Венеційської комісії та прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. Ці стандарти охоплюють широке коло питань — від незалежності та безсторонності суддів до прозорості судових процедур і доступності правосуддя для кожного. Проте, незважаючи на задекларовану відданість України європейським цінностям і взятим на себе міжнародним зобов'язанням, практика реформування вищої судової інстанції свідчить про наявність суттєвих розривів між нормативними орієнтирами та реальним станом їх імплементації.

Проблема полягає в тому, що реформування Верховного Суду України нерідко відбувається під впливом ситуативних політичних чинників, а не системної стратегії, побудованої на засадах європейських правових стандартів.

Це призводить до непослідовності законодавчих змін, інституційної нестабільності та підриву суспільної довіри до судової влади. Відсутність комплексного наукового аналізу відповідності проведених реформ стандартам Ради Європи унеможливлює вироблення обґрунтованих рекомендацій щодо подальшого вдосконалення судоустрою.

Зазначене зумовлює актуальність і наукову значущість дослідження, спрямованого на виявлення прогалин у реформуванні Верховного Суду України та обґрунтування шляхів їх усунення з урахуванням кращих практик держав — членів Ради Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика реформування судової системи України в контексті європейських стандартів набула особливої актуальності після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 році, що суттєво активізувало наукові дослідження у цій сфері.

Питанням незалежності судової влади та її інституційного забезпечення в умовах євроінтеграції присвячені сучасні праці В. Городовенка, І. Марочкіна та Л. Москвич. У їхніх дослідженнях акцентується увага на необхідності системного перегляду гарантій суддівської незалежності відповідно до актуальних вимог Ради Європи. Конституційно-правові аспекти реформування Верховного Суду України у постреформений період аналізували С. Прилуцький і В. Сердюк.

Стандарти Ради Європи та механізми їх імплементації досліджували О. Дроздов і М. Савенко, звертаючи особливу увагу на висновки Венеційської комісії щодо законів України про судоустрій 2016 та 2021 років. Практику ЄСПЛ у справах проти України, пов'язаних із порушенням права на справедливий суд, системно проаналізовано в роботах І. Берестова.

Серед зарубіжних досліджень вирізняються праці Д. Косара, присвячені порівняльному аналізу судових реформ у постсоціалістичних державах, у яких обґрунтовується теза про визначальну роль інституційної незалежності суду в

процесі демократичної консолідації. Утім, попри значний науковий інтерес до окремих аспектів судової реформи, комплексного дослідження відповідності реформування Верховного Суду України сучасним стандартам Ради Європи досі не проводилося, що і визначає наукову новизну та практичну значущість цієї статті.

Мета статті. Метою статті є комплексний аналіз відповідності реформування Верховного Суду України стандартам Ради Європи у сфері правосуддя, виявлення прогалин між задекларованими законодавчими змінами та реальним станом їх імплементації, а також обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-правових засад діяльності вищої судової інстанції України з урахуванням кращих практик держав — членів Ради Європи.

Виклад основного матеріалу. Реформування Верховного Суду є одним із центральних завдань судово-правової реформи, що здійснюється в контексті євроінтеграційного курсу держави. Відповідно до статті 125 Конституції України Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою [1]. Організаційно-правові засади його діяльності визначаються Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [2], який став результатом масштабної судової реформи, спрямованої на наближення національного судочинства до європейських стандартів. Прийняття цього закону ознаменувало якісно новий етап у розвитку судової системи: було ліквідовано вищі спеціалізовані суди, запроваджено новий порядок добору суддів та реорганізовано систему судоустрою з утворенням єдиного Верховного Суду замість попередньо існуючих вищих судових інстанцій.

Рада Європи сформувала розгалужену нормативну базу у сфері правосуддя, яка є орієнтиром для держав-членів у процесі реформування судових систем. Ключовими документами у цьому контексті є Рекомендація CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [3], а також Magna Carta суддів, прийнята Консультативною радою європейських суддів у 2010 році [4]. Зазначені акти закріплюють принципи незалежності судової влади, безсторонності суддів, прозорості судових процедур та доступності правосуддя як фундаментальні стандарти, яким має відповідати будь-яка демократична судова система. Варто підкреслити, що ці стандарти не є статичними — вони постійно уточнюються та розвиваються у світлі нових викликів, з якими стикаються судові системи держав — членів Ради Європи, що вимагає від національного законодавця постійного моніторингу змін у підходах міжнародних інституцій.

Венеційська комісія відіграє особливу роль у процесі оцінювання відповідності національного законодавства про судоустрій європейським стандартам. У своєму Висновку щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Венеційська комісія загалом позитивно оцінила реформу 2016 року, водночас висловивши застереження щодо порядку формування Вищої

кваліфікаційної комісії суддів та механізмів суддівської відповідальності [5]. Ці застереження не втратили актуальності й після прийняття змін до законодавства у 2021 році, коли Законом України № 1629-IX було внесено суттєві корективи до системи добору та оцінювання суддів [6]. Реакція Венеційської комісії на ці зміни виявилась стриманою: експерти відзначили певний прогрес у вирішенні окремих проблем, однак наголосили на необхідності подальшого вдосконалення механізмів забезпечення незалежності кваліфікаційних органів від політичного впливу.

Принцип незалежності судової влади є наріжним каменем європейських стандартів правосуддя. Як зазначає В. Городовенко, незалежність суддів має розглядатися не як привілей, а як гарантія забезпечення права особи на справедливий судовий розгляд [7]. У контексті реформування Верховного Суду це питання набуває особливої гостроти з огляду на практику втручання у діяльність судової влади з боку інших гілок влади, що неодноразово ставало предметом критики з боку міжнародних інституцій. Зокрема, Моніторинговий комітет Парламентської асамблеї Ради Європи у своїх доповідях фіксував системні проблеми із забезпеченням суддівської незалежності [8]. Незалежність судової влади має два виміри: зовнішній, що передбачає захист суду від тиску з боку інших органів державної влади, та внутрішній, який стосується свободи кожного судді від впливу вищестоящих суддів та суддівської ієрархії. Обидва виміри є однаково важливими для забезпечення справедливого судочинства і мають знаходити належне відображення у законодавстві про судоустрій.

Практика Європейського суду з прав людини є важливим індикатором відповідності національного судочинства стандартам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Аналіз рішень ЄСПЛ у справах проти України свідчить про наявність системних порушень статті 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий суд. Зокрема, у справі «Олександр Волков проти України» Суд констатував порушення права заявника на незалежний і безсторонній суд у зв'язку з недоліками процедури притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності [9]. Як зазначає І. Берестов, системний характер цих порушень вказує на необхідність не точкових, а комплексних змін у законодавстві про судоустрій [10]. Показово, що ЄСПЛ неодноразово констатував порушення Україною не лише матеріальних, а й процесуальних аспектів права на справедливий суд, зокрема щодо надмірної тривалості судових проваджень та невиконання судових рішень, що свідчить про системний характер виявлених недоліків.

Окремої уваги заслуговує питання формування суддівського корпусу Верховного Суду. Відповідно до чинного законодавства добір суддів здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією суддів за участю Громадської ради міжнародних експертів [2]. Залучення міжнародних експертів до процесу добору суддів вищої інстанції є унікальною практикою, запровадженою під впливом міжнародних партнерів і відображає прагнення забезпечити

доброчесність суддівського корпусу. Разом з тим С. Прилуцький звертає увагу на те, що ефективність цього механізму значною мірою залежить від реальної незалежності кваліфікаційної комісії від політичного впливу [11]. Процедура добору суддів має відповідати критеріям об'єктивності, прозорості та конкурсності, що є вимогою не лише міжнародних стандартів, а й базовим принципом формування довіри суспільства до судової влади. Водночас практика свідчить про те, що конкурсні процедури нерідко затягуються, а результати відбору стають предметом суспільних дискусій, що підриває авторитет як самого добору, так і Верховного Суду загалом.

Важливим аспектом реформування є забезпечення належної системи суддівської відповідальності, яка б поєднувала ефективні механізми притягнення суддів до відповідальності за професійні порушення з надійними гарантіями захисту від необґрунтованого переслідування. Рада Консультативних рад європейських суддів неодноразово наголошувала на тому, що дисциплінарні провадження щодо суддів мають здійснюватися незалежним органом із дотриманням усіх процесуальних гарантій [12]. В Україні функцію дисциплінарного органу виконує Вища рада правосуддя, повноваження якої у цій сфері зазнали суттєвого розширення після реформи 2016 року. Однак незалежність цього органу від політичного впливу також викликає запитання, на що звертають увагу як вітчизняні дослідники, так і міжнародні інституції.

Прозорість судових процедур є ще одним ключовим стандартом Ради Європи, реалізація якого в діяльності Верховного Суду залишається неповною. Попри запровадження системи автоматизованого розподілу судових справ та відеофіксації судових засідань, окремі аспекти діяльності суду, зокрема механізми формування колегій суддів та мотивування процесуальних рішень, потребують подальшого вдосконалення відповідно до рекомендацій Консультативної ради європейських суддів [12]. Прозорість є не лише технічною вимогою, а й умовою легітимності судової влади в демократичному суспільстві: громадяни мають право знати, яким чином приймаються рішення, що безпосередньо впливають на їхні права та свободи. У цьому контексті особливого значення набуває якість мотивування судових рішень Верховного Суду, адже як найвища судова інстанція він формує орієнтири для всієї судової системи.

Питання доступності правосуддя є невід'ємною складовою європейських стандартів у цій сфері. Надмірний судовий збір, складність процесуальних процедур та географічна віддаленість судів створюють реальні перешкоди для реалізації права на судовий захист. Верховний Суд як касаційна інстанція має забезпечувати доступність перегляду судових рішень для осіб, чиї права були порушені внаслідок помилок судів нижчих інстанцій. Водночас надмірне навантаження на Верховний Суд, зумовлене широкими підставами для касаційного оскарження, негативно впливає на строки розгляду справ і якість судових рішень, що є предметом обговорення як у наукових колах, так і в межах міжнародного моніторингу судової реформи в Україні.

Фінансова незалежність суду є невід'ємною складовою його інституційної самостійності. Рекомендація CM/Rec(2010)12 прямо вказує на те, що держава зобов'язана забезпечити судовій владі ресурси, необхідні для належного виконання її функцій [3]. В Україні питання фінансування судової системи залишається дискусійним: попри конституційне закріплення принципу достатнього фінансування судів, на практиці рівень матеріального забезпечення суддів і судової інфраструктури не завжди відповідає європейським орієнтирам, що негативно впливає на інституційну спроможність Верховного Суду [13]. Недостатнє фінансування судової системи створює умови для корупційних ризиків та знижує привабливість суддівської посади для висококваліфікованих юристів, що зрештою позначається на якості правосуддя.

Досвід держав — членів Ради Європи свідчить про те, що успішність судової реформи визначається не лише якістю законодавчих змін, а й наявністю ефективних механізмів їх реалізації. Як зазначає Д. Косар, у постсоціалістичних країнах судові реформи нерідко зазнають невдачі через опір з боку суддівської бюрократії та відсутність сталої політичної волі до їх послідовного впровадження [14].

Цей висновок є цілком релевантним для української ситуації, де реформаторські імпульси часто нейтралізуються інституційною інерцією.

Показовим у цьому контексті є досвід Польщі та Румунії, де спроби реформування вищих судових інстанцій викликали гостру суспільну дискусію та стали предметом реагування з боку інституцій Ради Європи і Європейського Союзу, що підтверджує універсальність проблем, з якими стикається Україна у процесі реформування Верховного Суду.

Таким чином, аналіз реформування Верховного Суду крізь призму стандартів Ради Європи виявляє суперечливу картину: з одного боку, здійснено значні законодавчі кроки у напрямі наближення до європейських стандартів правосуддя, з іншого — практична реалізація цих змін залишається непослідовною і потребує системного вдосконалення. Подолання виявлених прогалин є не лише умовою виконання міжнародних зобов'язань держави, а й запорукою утвердження Верховного Суду як дійсно незалежного та авторитетного органу, здатного забезпечити належний захист прав і свобод людини відповідно до найвищих стандартів справедливого судочинства.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що реформування Верховного Суду в контексті стандартів Ради Європи є складним і багатовимірним процесом, який не може бути зведений до простого відтворення зарубіжних інституційних моделей. Україна здійснила значні кроки у напрямі приведення організаційно-правових засад діяльності вищої судової інстанції у відповідність до європейських стандартів, що знайшло своє відображення насамперед у прийнятті Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року та подальших законодавчих змінах, спрямованих на вдосконалення механізмів добору й оцінювання суддів.

Водночас аналіз нормативно-правової бази та практики її реалізації засвідчує, що задекларовані реформи не завжди супроводжуються належними інституційними перетвореннями. Зберігаються системні проблеми у забезпеченні реальної незалежності Верховного Суду від політичного впливу, що суперечить вимогам Рекомендації CM/Rec(2010)12 та позиціям Венеційської комісії. Практика Європейського суду з прав людини у справах проти України фіксує порушення права на справедливий суд, що свідчить про недостатню ефективність проведених реформ у частині забезпечення стандартів статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Окремою проблемою залишається непослідовність реформаторського процесу, зумовлена надмірним впливом ситуативних політичних чинників на законодавчі зміни у сфері судоустрою. Відсутність сталої стратегії реформування, заснованої на системному застосуванні європейських стандартів, призводить до інституційної нестабільності та підриву суспільної довіри до судової влади. Досвід держав — членів Ради Європи переконливо свідчить про те, що сталість судової реформи забезпечується лише за умови поєднання якісного законодавства з ефективними механізмами його реалізації та належним фінансовим забезпеченням судової системи.

З огляду на викладене, подальше реформування Верховного Суду має здійснюватися на основі комплексного підходу, який передбачає системну імплементацію стандартів Ради Європи, посилення інституційної та фінансової незалежності суду, вдосконалення механізмів добору суддів із збереженням участі міжнародних експертів, а також підвищення прозорості судових процедур. Реалізація цих заходів є необхідною умовою не лише для виконання міжнародних зобов'язань України, а й для утвердження Верховного Суду як дійсно незалежного та авторитетного органу судової влади, здатного забезпечити ефективний захист прав і свобод людини відповідно до найвищих європейських стандартів правосуддя.

Література:

1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

3. Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities. Council of Europe. 2010. URL: https://rm.coe.int/16807096c1

4. Magna Carta of Judges (Fundamental Principles). Consultative Council of European Judges. Strasbourg, 2010. URL: https://rm.coe.int/168074825a

5. Venice Commission. Opinion on the Law on the Judiciary and the Status of Judges of Ukraine. CDL-AD(2013)034. Strasbourg, 2013. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)034-e

6. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо діяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України : Закон України від 14 груд. 2021 р. № 1629-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 6. Ст. 37. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-20

7. Городовенко В. В. Принцип незалежності судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. 387 с.

8. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Monitoring Committee Report on Ukraine. Doc. 15600. Strasbourg, 2022. URL: https://pace.coe.int/en/files/30020

9. Oleksandr Volkov v. Ukraine : judgment of the European Court of Human Rights of 9 January 2013. Application no. 21722/11. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871

10. Берестов І. В. Системні порушення права на справедливий суд у практиці ЄСПЛ щодо України. Право України. 2021. № 4. С. 45–62.

11. Прилуцький С. В. Конституційно-правова природа Верховного Суду України в умовах судової реформи. Вісник Верховного Суду України. 2020. № 2. С. 12–28.

12. Opinion No. 24 (2021) of the Consultative Council of European Judges on the evolution of the Councils for the Judiciary. CCJE(2021)4. Strasbourg, 2021. URL: https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-24-2021/1680a49a62

13. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : монографія. Харків : Право, 2019. 320 с.

14. Kosař D. Perils of Judicial Self-Government in Transitional Societies. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 498 p.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. No. 30. St. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

2. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges] : Zakon Ukrainy vid 2 cherv. 2016 r. No. 1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2016. No. 31. St. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19

3. Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities. Council of Europe. 2010. URL: https://rm.coe.int/16807096c1

4. Magna Carta of Judges (Fundamental Principles). Consultative Council of European Judges. Strasbourg, 2010. URL: https://rm.coe.int/168074825a

5. Venice Commission. Opinion on the Law on the Judiciary and the Status of Judges of Ukraine. CDL-AD(2013)034. Strasbourg, 2013. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2013)034-e

6. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» shchodo diialnosti Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy [On Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» Regarding the Activities of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 14 hrud. 2021 r. No. 1629-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2022. No. 6. St. 37. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-20

7. Horodovenko V. V. Pryntsyp nezalezhnosti sudovoi vlady [The Principle of Independence of the Judiciary] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2012. 387 s.

8. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Monitoring Committee Report on Ukraine. Doc. 15600. Strasbourg, 2022. URL: https://pace.coe.int/en/files/30020

9. Oleksandr Volkov v. Ukraine : judgment of the European Court of Human Rights of 9 January 2013. Application no. 21722/11. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115871

10. Berestov I. V. Systemni porushennia prava na spravedlyvyi sud u praktytsi YeSPL shchodo Ukrainy [Systemic Violations of the Right to a Fair Trial in the Case Law of the ECtHR Against Ukraine]. Pravo Ukrainy. 2021. No. 4. S. 45–62.

11. Prylutskyi S. V. Konstytutsiino-pravova pryroda Verkhovnoho Sudu Ukrainy v umovakh sudovoi reformy [The Constitutional and Legal Nature of the Supreme Court of Ukraine in the Context of Judicial Reform]. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. 2020. No. 2. S. 12–28.

12. Opinion No. 24 (2021) of the Consultative Council of European Judges on the evolution of the Councils for the Judiciary. CCJE(2021)4. Strasbourg, 2021. URL: https://rm.coe.int/ccje-opinion-no-24-2021/1680a49a62

13. Moskvych L. M. Efektyvnist sudovoi systemy: kontseptualnyi analiz [Effectiveness of the Judicial System: A Conceptual Analysis] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2019. 320 s.

14. Kosař D. Perils of Judicial Self-Government in Transitional Societies. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 498 p.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 342.951:37.014.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3308-3318

Магдаліна Ігор Валерійович кандидат технічних наук, доцент, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0002-1550-9083

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотації, В статті досліджено адміністративно-правові механізми формування системи захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану, визначено перспективи вдосконалення адміністрування закладів освіти в умовах воєнного стану.

З'ясовано, що адміністративно-правові механізми захисту нерухомого майна закладів освіти в умовах воєнного стану базуються на нормах цивільного захисту, безпеки освітнього середовища та управлінні комунальною власністю і спрямовані на вжиття комплексу заходів із безпеки (проект безпечне освітнє середовище), забезпечення приміщень закладів освіти системою захисних споруд (укриттів) відповідно до вимог Кодексу цивільного захисту України, управління комунальним майном шляхом раціонального його використання, фіксації пошкоджень приміщень та території закладів освіти для майбутнього відшкодування (складання актів обстеження), залучення позабюджетних коштів для відновлення пошкоджених будівель та інфраструктури закладів освіти, що регламентується спеціальними розпорядженнями, належної організації комунікації адміністрації закладу освіти з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення безпеки закладів освіти.

Встановлено, що вдосконалення адміністрування освітою в умовах воєнного стану базується на цифровізації (розвитку автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту - АІКОМ), оптимізації мережі закладів, підвищенні фінансової автономії та впровадженні профільної середньої освіти; ключовими напрямами є безпека (укриття), адаптація до змішаного навчання та залучення коштів місцевих бюджетів та міжнародних грантів для відновлення. Перспективними напрямками вдосконалення адміністрування захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного може стати: цифровізація управління - активне використання аналітичного модуля АІКОМ для моніторингу реальної ситуації в закладах; реструктуризація мережі - створення спроможної мережі ліцеїв, що забезпечують профільну середню освіту (10-12 класи) відповідно до вимог Нової української школи (НУШ); управління переміщеними ЗВО - моніторинг діяльності та ефективна оптимізація

мережі переміщених закладів вищої освіти; безпекове середовище - пріоритетне облаштування укриттів для повноцінного безперервного навчання та створення безпечного освітнього простору.

Ключові слова: заклади освіти, інфраструктура закладів освіти, воєнний стан, захист інфраструктури закладів освіти, діяльність органів публічної влади щодо захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану.

Magdalina Ihor Valeriyovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Dnipro State University of Internal Affairs, https://orcid.org/: 0000-0002-1550-9083

ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE PROTECTION OF THE INFRASTRUCTURE OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the administrative and legal mechanisms for the formation of a system for the protection of the infrastructure of educational institutions under martial law, and identifies prospects for improving the administration and financing of educational institutions under martial law.

It was found that the administrative and legal mechanisms for protecting the real estate of educational institutions under martial law are based on the norms of civil defense, security of the educational environment and management of communal property and are aimed at taking a set of security measures (the Safe Educational Environment Project), providing the premises of educational institutions with a system of protective structures (shelters) in accordance with the requirements of the Civil Defense Code of Ukraine, managing communal property through its rational use, recording damage to the premises and territory of educational institutions for future compensation (drawing up inspection reports), attracting extrabudgetary funds for the restoration of damaged buildings and infrastructure of educational institutions, which is regulated by special orders, and properly organizing communication between the administration of the educational institution with executive authorities and local self-government bodies regarding ensuring the safety of educational institutions.

It has been established that improving education administration in martial law is based on digitalization (development of an automated information complex for educational management - AICOM), optimization of the network of institutions, increasing financial autonomy and the introduction of specialized secondary education; the key areas are security (shelter), adaptation to blended learning and attracting funds from local budgets and international grants for restoration. Promising areas for improving the administration of the protection of the infrastructure of educational institutions in martial law may be: digitalization of management - active use of the AICOM analytical module to monitor the real situation in institutions; network restructuring - creation of a capable network of lyceums that provide specialized

secondary education (grades 10-12) in accordance with the requirements of the New Ukrainian School (NUS); management of displaced higher education institutions - monitoring of activities and effective optimization of the network of displaced higher education institutions; security environment - priority arrangement of shelters for full-fledged continuous education and creation of a safe educational space.

Keywords: *educational institutions, infrastructure of educational institutions, martial law, protection of the infrastructure of educational institutions, activities of public authorities to protect the infrastructure of educational institutions under martial law.*

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю розробки та удосконалення правових, організаційних та економічних механізмів захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану, який триває в Україні більш ніж 4 роки. Повномасштабне вторгнення росії на територію України зумовили необхідність звернення уваги до проблем захисту освітньої сфери держави з урахуванням умов воєнного стану та перспектив розвитку освіти в повоєнний період, адже основними негативними факторами для освітньої галузі в умовах війни стали загрози безпеці перебування здобувачів в закладах освіти, руйнування освітньої інфраструктури, виїзд великої кількості здобувачів освіти за кордон, зменшення фінансування освітніх проектів з пріоритетним фінансуванням сектору оборони та безпеки. Ці ж негативні фактори вплинули на розвиток освітньої інфраструктури, адже за неможливості забезпечувати освітній процес з приміщеннях закладів освіти та переходом до дистанційної форми навчання багато об’єктів освітньої інфраструктури (навчальні корпуси, лабораторії, наукові парки, гуртожитки за чотири роки війни піддаються руйнуванню, значну їх частину адміністрація закладів освіти не в змозі утримувати в належному стані за браком фінансування та надходжень оплати від здобувачів освіти (особливо страждає фонд гуртожитків та бібліотечні фонди). Так, станом на жовтень 2025 року, через російську агресію, пошкоджено або зруйновано понад 4350 закладів освіти, що становить майже кожен шостий такий заклад в Україні (17,11% від загальної кількості). Внаслідок бойових дій пошкоджено 3958 закладів, а 400 - повністю зруйновано, найбільше постраждали школи та дитячі садки [1]. На відновлення освітньої інфраструктури може знадобитись від 3 до 5 років та $33,5 млрд інвестицій [2]. Ці та інші фактори зумовлюють необхідність дослідження адміністративно-правових механізмів захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану.

Стан дослідження тематики статті. Порівняльний аналіз наукових досліджень освітянських проблем виявив, що найбільш актуальні суспільні відносини в галузі освіти, як правило, стають предметом дослідження у різних науках майже одночасно. Зокрема, фундаментальні дослідження щодо функціонування закладів освіти та освітньої інфраструктури здійсненні такими

поважними науковцями як В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнка, В. Д. Шинкарука, Л. А. Гаєвської, Т. О. Лукіної, Легенького М. І.

Проблематику окремих питань захисту критичної інфраструктури досліджували: А. Балашов, О. Бєлов, Д. Бірюков, Д. Бобро, О. Глушкевич, В. Голубєв, О. Єрменчук, Г. Зубко, С. Іванюта, С. Кондратов, І. Манжул, О. Суходоля, В. Цигичко та ін. Проблематику захисту майнових прав в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану досліджували О. Кармаза, яка аналізувала особливості правового режиму майна в умовах воєнного стану, та В. Авер'янов, який розглядав питання адміністративно-правового захисту власності в екстремальних умовах. Н. Нижник у своїх працях приділяла увагу механізмам захисту комунальної власності від протиправних посягань, а І. Патерило досліджувала питання відшкодування збитків, завданих майну територіальних громад. Зарубіжний досвід захисту муніципальної власності в умовах кризових ситуацій аналізували Р. Плющ, В. Серьогін та А. Ткачук.

В той же час питання реалізації механізмів захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану висвітлені недостатньо та потребують більш широкого дослідження.

У урахуванням вищеозначеного ***метою даної статті*** є з'ясування адміністративно-правових механізмів захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану. В межах означеної мети ***завданнями дослідження*** в даній статті будуть наступні:

- визначити адміністративно-правові механізми формування системи захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану;
- визначити перспективи вдосконалення адміністрування системи захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану.

Виклад основного змісту статті. Адміністративно-правові механізми захисту інфраструктури закладів освіти в Україні базуються на закріпленні майна за закладом освіти (оперативне управління/господарське відання), державній реєстрації прав, обмеженнях щодо відчуження та оренди (ст. 80 Закону України «Про освіту»), а також контролі з боку засновників – органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, у віданні яких знаходяться заклади освіти та їх цивільного захисту.

До основних напрямків, за якими формуються та реалізуються адміністративно-правові механізми захисту інфраструктури закладів освіти можна віднести: 1) закріплення майна - нерухоме майно (будівлі, споруди) закріплюється за закладами освіти на праві оперативного управління, а земельні ділянки на праві постійного користування, що перешкоджає його вільному відчуженню; 2) державна реєстрація - обов'язкова реєстрація права власності або користування у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, яка є основою юридичного захисту; 3) обмеження відчуження (ст. 80 Закону «Про освіту») - об'єкти та майно закладів освіти державної та комунальної форм власності не підлягають приватизації, вилученню чи передачі в заставу; 4)

регулювання оренди - передача в оренду майна дозволена лише для цілей, пов'язаних з освітнім процесом (харчування, гуртки), за умови, що це не погіршить навчання; 5) захист з боку засновника - органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, у віданні яких знаходяться заклади освіти зобов'язані утримувати майно та здійснювати контроль за його використанням, запобігаючи використанню не за призначенням; 6) цивільний захист - організація безпеки, забезпечення укриттів та захист будівель від надзвичайних ситуацій відповідно до Кодексу цивільного захисту України.

Нижче доцільно більш деталь здійснити аналіз зазначених напрямків адміністративно-правового механізму захисту інфраструктури закладів освіти.

Відповідно до статті 80 Закону України «Про освіту» до майна закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти належать: нерухоме та рухоме майно, включаючи будівлі, споруди, земельні ділянки, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло тощо; майнові права, включаючи майнові права інтелектуальної власності на об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема інформаційні системи, об'єкти авторського права та/або суміжних прав; інші активи, передбачені законодавством [3]. Майно закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти належить їм на правах, визначених законодавством. Порядок, умови та форми набуття закладами освіти прав на землю визначаються Земельним кодексом України.

Що стосується правових засад захисту нерухомого майна закладів освіти на регіональному рівні, то відповідними повноваженнями наділені органи місцевого самоврядування – області, міські, селищні, сільські ради та їх виконавчі комітети, що урегульовано Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4]. Так відповідно до статті 32 цього Закону до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить управління закладами освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту, оздоровчими закладами, молодіжними центрами, які належать територіальним громадам або передані їм, молодіжними підлітковими закладами за місцем проживання, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення.

Об'єкти та майно державних і комунальних закладів освіти не підлягають приватизації чи використанню для провадження видів діяльності, не передбачених спеціальними законами, крім надання в оренду з метою надання послуг, які не можуть бути забезпечені безпосередньо закладами освіти, пов'язаних із забезпеченням освітнього процесу або обслуговуванням учасників освітнього процесу, з урахуванням визначення уповноваженим органом управління можливості користування державним або комунальним нерухомим майном відповідно до законодавства. Надання в оренду об'єктів та майна державних і комунальних закладів освіти з метою надання послуг, які не можуть бути забезпечені безпосередньо закладами освіти, пов'язаних із забезпеченням освітнього процесу або обслуговуванням учасників освітнього процесу, та які відповідно до абзацу першого цієї частини можуть надаватися орендарями

державного і комунального майна з використанням майна, що належить закладу освіти, здійснюється за цільовим призначенням, визначеним Кабінетом Міністрів України. Кошти, отримані від використання вивільнених приміщень ліквідованих державних та комунальних закладів освіти, використовуються виключно на освітні потреби. Заклади освіти всіх форм власності, зареєстровані у встановленому законом порядку, мають рівні умови користування нерухомим майном державної або комунальної власності, що передається в оренду. Усі кошти, отримані від оренди нерухомого майна державного чи комунального закладу освіти, використовуються виключно на потреби цього закладу освіти.

Щодо основних засад цивільного захисту (ЦЗ) в закладах освіти, то вони базуються на забезпеченні безпеки учасників освітнього процесу, створенні умов для укриття, навчанні діям у надзвичайних ситуаціях (НС) та запобіганні загрозам. Керівник закладу несе персональну відповідальність за організацію системи ЦЗ, що включає планування, оповіщення, евакуацію та створення спецформувань. До основних засад та компонентів ЦЗ в закладах освіти можна віднести: 1) діяльність здійснюється відповідно до Кодексу цивільного захисту України [5] та наказів Міністерства освіти і науки [6]; 2) забезпечується створення об'єктових формувань ЦЗ (ланки оповіщення, пожежогасіння, санітарні пости); 3) забезпечується підготовка захисних споруд або найпростіших укриттів, що відповідають вимогам безпеки; 4) регулярно проводяться інструктажі, практичні заняття, «Дні цивільного захисту» та тренувальні евакуації; 5) розробляються та затверджуються План реагування на НС, Інструкції щодо дій персоналу та учнів, схеми евакуації; 6) обладнується дієва система сигналів оповіщення про небезпеку; 7) здійснюється укомплектування аптечок, засобів пожежогасіння, захисних засобів та необхідних запасів. Контроль за виконанням заходів ЦЗ покладається на засновників та органи управління освітою, які перевіряють готовність закладу до дій у НС.

Перспективними напрямками належного публічного адміністрування щодо захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану є створення безпечного освітнього середовища: облаштуванні укриттів, цифровізації безпекових систем, психологічній підтримці та впровадженні протоколів «безпечна школа». Основна увага має приділятись поєднанню фізичної безпеки (сховища) з психологічною стійкістю.

Ключовими напрямками вдосконалення захисту закладів освіти в умовах воєнного стану є: 1) модернізація інженерно-технічного захисту: облаштування укриттів - створення захисних споруд, що відповідають нормам ДСНС (вентиляція, водопостачання, санітарні вузли); створення безпекового простору - створення «безпечних просторів» у закладах, де немає можливості побудувати повноцінне укриття (облаштування підвалів, зміцнення конструкцій); цифровізація - впровадження систем відеоспостереження, контролю доступу (турнікети) та сучасних систем оповіщення; 2) організаційно-процесуальні заходи: розробка алгоритмів дій - впровадження чітких протоколів для

персоналу та учнів під час повітряних тривог, мінної небезпеки, евакуації; навчання персоналу - регулярні тренування з цивільного захисту, надання першої домедичної допомоги; співпраця з ДСНС та Нацполіцією - регулярні безпекові аудити та проведення спільних занять з безпеки; 3) психологічна та соціальна безпека: психологічна допомога - впровадження програм підтримки ментального здоров'я для дітей та вчителів (подолання стресу, ПТСР); 4) цифрова безпека - захист освітніх ресурсів та персональних даних при дистанційному навчанні; 5) адаптація до регіональних особливостей: прифронтові зони - пріоритет на дистанційну освіту, розвиток безпечних цифрових платформ; тилові регіони - фокус на створенні безпечних умов для очного навчання. Вдосконалення системи захисту освітньої інфраструктури вимагає комплексного підходу: бюджетного фінансування, залучення грантових коштів та активної взаємодії територіальних громад з ДСНС.

Одним із найменш не захищених кластерів в системі захисту інфраструктури освітніх закладів є заклади дошкільної освіти, які потребують системного реформування з огляду на удосконалення інфраструктури та її захисту. В більшості європейських країн проблема дошкільної освіти (функціонування дитячих садочків) є актуальною та багатогранною: з одної сторони діти в дошкільному віці потребують великої уваги батьків, з іншої трудове законодавство та необхідність забезпечувати фінансову стабільність сім’ї зумовлює необхідність праці батьків. В більшості цих країн функціонують як державні дошкільні установи так і приватні дитсадочки (сьогодні в Україні їх маскують під дитячі центри, з метою мінімізації дотримання стандартів для відкриття та утримання даних закладів), а також наявні однакові проблеми – черги в державні садочки займаються завчасно в більшості випадків від народження дитини, а у випадку нестачі місця дитину на платних засадах відводять для навчання в приватні дитсадки, і оплата за їх навчання іноді перевищує щомісячний заробіток одного із батьків). Відтак проблематики належного функціонування цих закладів в Україні є вкрай актуальною. На вирішення проблеми звернуто увагу Уряду України. Так, для забезпечення належного захисту закладів освіти на регіональному рівні в умовах воєнного стану було розроблено та затверджено Державну програму адаптації приміщень діючих закладів дошкільної освіти до вимог цивільного захисту в умовах воєнного стану, зокрема створення захисних споруд (облаштування найпростіших укриттів) або споруд подвійного призначення [7]. Метою програми є створення належних умов, зокрема інклюзивного чи спеціального освітнього середовища, для забезпечення захисту життя та здоров’я вихованців та працівників закладів дошкільної освіти, створення безпечного та комфортного середовища для організації освітнього процесу в умовах воєнного стану шляхом адаптації приміщень закладів дошкільної освіти до вимог законодавства з питань цивільного захисту. Основна увагу приділена необхідності облаштування у закладах дошкільної освіти найпростіших укриттів, перепланування, технічного

переоснащення та забезпечення необхідним майном, обладнанням відповідно до Вимог щодо утримання, облаштування та експлуатації об’єктів фонду захисних споруд цивільного захисту, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ від 9 липня 2018 р. № 579 [8]. Особливістю цього програмного документа є те, що в ньому систематизовано заходи з виконання програми з визначенням найменування та змісту заходу, строку виконання, визначенням відповідальних за виконанням, джерел фінансування та очікуваних результатів виконання.

Системні проблеми та шляхи вирішення захисту інфраструктури освітніх закладів визначені в Концепції безпеки закладів освіти, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р.[9]. Це комплексний документ, який стосується всіх напрямків забезпечення безпекового середовища в закладах освіти, однак вагома його частина присв’ячена саме проблемам та шляхам вирішення захисту інфраструктури освітніх закладів, зокрема, визначено, що проблемою, яка потребує розв'язання, є низький рівень безпеки закладів освіти та організації безпечного освітнього середовища в Україні, що є наслідком таких факторів: недостатня кількість об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти; низький рівень відповідності об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти вимогам щодо необхідної місткості таких об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту та кількості евакуаційних виходів, наявності водопостачання, водовідведення, вентиляції, обігріву, освітлення, засобів зв'язку та Інтернету, засобів надання медичної допомоги, доступності для маломобільних груп населення, а також можливості організації у таких об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту освітнього процесу; низький рівень дотримання вимог законодавства з питань пожежної та техногенної безпеки закладів освіти; застаріла нормативно-правова база у сфері цивільного захисту в частині створення безпечних умов перебування у закладах освіти здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних працівників, адміністрації та інших працівників; відсутність встановленого порядку організації охорони закладів освіти, зокрема із залученням органів поліції охорони (із встановленням комплексу тривожної сигналізації) з підключенням до пунктів централізованого спостереження та реагування; відсутність належної організації пропускного режиму в закладах освіти (огорожа, стаціонарні металодетектори, система контролю доступу); відсутність у закладах освіти систем зовнішнього та внутрішнього відеоспостереження. По-сутті програмні напрямки цього документи спрямовані на вжиття організаційних, інформаційних, фінансових заходів спрямованих на вирішення даних безпекових проблем в закладах освіти в тому числі із залученням органів місцевого самоврядування, позабюджетних фондів, будівельного бізнесу та органів публічної влади у сфері будівництва та архітектури.

Висновки. В підсумку зазначимо, що на виконання мети дослідження в статті визначено В статті з’ясовано стан та перспективи захисту інфраструктури

закладів освіти в умовах воєнного стану. В статті визначено адміністративно-правові механізми формування системи захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного стану, визначено перспективи вдосконалення адміністрування та фінансування закладів освіти в умовах воєнного стану.

З'ясовано, що адміністративно-правові механізми захисту нерухомого майна закладів освіти в умовах воєнного стану базуються на нормах цивільного захисту, безпеки освітнього середовища та управлінні комунальною власністю і спрямовані на вжиття комплексу заходів із безпеки (проект безпечне освітнє середовище), забезпечення приміщень закладів освіти системою захисних споруд (укриттів) відповідно до вимог Кодексу цивільного захисту України, управління комунальним майном шляхом раціонального його використання, фіксації пошкоджень приміщень та території закладів освіти для майбутнього відшкодування (складання актів обстеження), залучення позабюджетних коштів для відновлення пошкоджених будівель та інфраструктури закладів освіти, що регламентується спеціальними розпорядженнями, належної організації комунікації адміністрації закладу освіти з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування щодо забезпечення безпеки закладів освіти.

Встановлено, що вдосконалення адміністрування освітою на в умовах воєнного стану базується на цифровізації (розвитку автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту - АІКОМ), оптимізації мережі закладів, підвищенні фінансової автономії та впровадженні профільної середньої освіти; ключовими напрямами є безпека (укриття), адаптація до змішаного навчання та залучення коштів місцевих бюджетів та міжнародних грантів для відновлення. Перспективними напрямками вдосконалення адміністрування захисту інфраструктури закладів освіти в умовах воєнного може стати: цифровізація управління - активне використання аналітичного модуля АІКОМ для моніторингу реальної ситуації в закладах; реструктуризація мережі - створення спроможної мережі ліцеїв, що забезпечують профільну середню освіту (10-12 класи) відповідно до вимог Нової української школи (НУШ); управління переміщеними ЗВО - моніторинг діяльності та ефективна оптимізація мережі переміщених закладів вищої освіти; безпекове середовище - пріоритетне облаштування укриттів для повноцінного безперервного навчання та створення безпечного освітнього простору.

Література:

1. Оксен Лісовий. Через війну в Україні пошкоджено чи зруйновано 17,1% закладів освіти: Interfax-Україна: інформаційна агенція, публікація від 14.10.2025 року. URL: https://interfax.com.ua/news/general/1112245.html.

2. На відновлення освіти і науки України потрібно $33,5 млрд.: офіційний сайт проекту Нова Українська школа, публікація від 26 Лютого 2026. URL: https://nus.org.ua/2026/02/26/na-vidnovlennya-osvity-i-nauky-ukrayiny-potribno-33-5-mlrd-rezultaty-rdna.

3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38-39. Ст.380.

4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text.

5. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text.

6. Про затвердження Положення про функціональну підсистему навчання дітей дошкільного віку, учнів та студентів діям у надзвичайних ситуаціях з питань безпеки життєдіяльності єдиної державної системи цивільного захисту: Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.11.2016 № 1400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-16.

7. Про затвердження Державної програми адаптації приміщень діючих закладів дошкільної освіти до вимог цивільного захисту в умовах воєнного стану, зокрема створення захисних споруд (облаштування найпростіших укриттів) або споруд подвійного призначення: Розпорядження Кабінету міністрів України від 17 грудня 2025 р. № 1456-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2025-%D1%80.

8. Про затвердження вимог щодо утримання, облаштування та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту, здійснення обліку фонду захисних споруд цивільного захисту, визначення критеріїв неможливості подальшого утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту, оформлення документів, що підтверджують таку неможливість: Наказ Міністерства внутрішніх справ від 09.07.2018 № 579. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18.

9. Про затвердження Концепції безпеки закладів освіти: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 301-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-kontseptsii-bezpeky-zakladiv-osvity-i070423-301.

Reference

1. Oksen Lisovyi. Cherez viinu v Ukraini poshkodzheno chy zruinovano 17,1% zakladiv osvity [17.1% of educational institutions were damaged or destroyed due to the war in Ukraine]: Interfax-Ukraina: informatsiina ahentsiia, publikatsiia vid 14.10.2025 roku. URL: https://interfax.com.ua/news/general/1112245.html [Ukr].

2. Na vidnovlennia osvity i nauky Ukrainy potribno $33,5 mlrd.[$33.5 billion is needed to restore education and science in Ukraine]: ofitsiinyi sait proektu Nova Ukrainska shkola, publikatsiia vid 26 Liutoho 2026. URL: https://nus.org.ua/2026/02/26/na-vidnovlennya-osvity-i-nauky-ukrayiny-potribno-33-5-mlrd-rezultaty-rdna [Ukr].

3. Pro osvitu [On education]: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2017. № 38-39. St.380 [Ukr].

4. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku № 280/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/. [Ukr].

5. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Civil Defense Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 2012 roku № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17. [Ukr].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro funktsionalnu pidsystemu navchannia ditei doshkilnoho viku, uchniv ta studentiv diiam u nadzvychainykh sytuatsiiakh z pytan bezpeky zhyttiediialnosti yedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zakhystu [On approval of the Regulation on the functional subsystem of training preschool children, pupils and students in emergency situations on issues of life safety of the unified state civil defense system]: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 21.11.2016 № 1400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1623-16. [Ukr].

7. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy adaptatsii prymishchen diiuchykh zakladiv doshkilnoi osvity do vymoh tsyvilnoho zakhystu v umovakh voiennoho stanu, zokrema stvorennia zakhysnykh sporud (oblashtuvannia naiprostishykh ukryttiv) abo sporud podviinoho pryznachennia [On approval of the State Program for adapting the premises of existing preschool educational

institutions to the requirements of civil defense in martial law, in particular the creation of protective structures (arrangement of the simplest shelters) or dual-purpose structures]: Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy vid 17 hrudnia 2025 r. № 1456-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2025-%D1%80. [Ukr].

8. Pro zatverdzhennia vymoh shchodo utrymannia, oblashtuvannia ta ekspluatatsii obiektiv fondu zakhysnykh sporud tsyvilnoho zakhystu, zdiisnennia obliku fondu zakhysnykh sporud tsyvilnoho zakhystu, vyznachennia kryteriiv nemozhlyvosti podalshoho utrymannia ta ekspluatatsii zakhysnykh sporud tsyvilnoho zakhystu, oformlennia dokumentiv, shcho pidtverdzhuiut taku nemozhlyvist [On approval of requirements for the maintenance, arrangement and operation of objects of the fund of protective structures of civil defense…]: Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav vid 09.07.2018 № 579. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18. [Ukr].

9. Pro zatverdzhennia Kontseptsii bezpeky zakladiv osvity [On approval of the Concept of safety of educational institutions]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 kvitnia 2023 r. № 301-r. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-kontseptsii-bezpeky-zakladiv-osvity-i070423-301 [Ukr].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 342.951

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3319-3330

Миронюк Роман Вікторович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0002-9620-5451

Пісоцька Карина Олександрівна доктор філософії в галузі права, доцент кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ, https://orcid.org/ 0000-0002-9108-2640

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ДІЇ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ

Анотація. В статті досліджено адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану. Встановлено, що адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану - це система встановлених законом заходів, що забезпечують захист прав, які не підлягають обмеженню (життя, гідність, особиста недоторканність), які базуються на принципах законності, тимчасовості обмежень та пропорційності.

З'ясовано, що основними видами гарантій прав фізичних осіб під час надзвичайного стану є: 1) гарантії прав і свобод людини - заборона тортур, жорстокого поводження або приниження гідності, права на життя, свободу думки, совісті та релігії; 2) соціально-економічні гарантії - забезпечення житлом або компенсація за зруйноване майно, надання медичної, психологічної та гуманітарної допомоги постраждалим; 3) адміністративно-політичні – продовження строку повноважень представницьких органів місцевого самоврядування, якщо він закінчується під час надзвичайного стану; 4) трудові гарантії - забезпечення правового захисту працівників; 5) інформаційні гарантії - право громадян на отримання інформації про надзвичайну ситуацію та заходи захисту.

Визначено, що систему нормативно-правових актів, якими урегульовано адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану складають: Конституція України - закріплює неможливість зміни конституційного ладу та гарантує основні права навіть в умовах надзвичайного стану; Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» - визначає підстави, порядок введення, особливості управління та тимчасові обмеження прав і свобод; Указ Президента України про введення надзвичайного стану - конкретизує заходи, межі обмежень та територію дії; Кодекс цивільного захисту України; Постанови Кабінету Міністрів України, що регламентують порядок застосування заходів безпеки та забезпечення життєдіяльності населення.

Встановлено, що вади забезпечення правових гарантій під час надзвичайного стану полягають у значному звуженні конституційних прав громадян задля безпеки, що створює ризики зловживань, які можуть полягати в наступному: порушення обмежень недоторканності житла - можливий обшук, огляд житла та майна фізичних осіб без ухвали суду; втручання в особисте життя - обмеження на свободу пересування, огляд транспортних засобів, контроль за листуванням та телефонними розмовами; обмеження права на інформацію - цензура ЗМІ, обмеження роботи інтернету та телерадіомовлення; заборона масових заходів - мирних зібрань, мітингів, походів та демонстрації, заборона страйків; збільшення повноважень правоохоронних органів при перевірці документів та затриманні осіб; заборона місцевих виборів.

Ключові слова: надзвичайний стан, правовий режим надзвичайного стану, гарантії прав та законних інтересів фізичних осіб в умовах дії надзвичайного стану, адміністративно-правове регулювання.

Myronyuk Roman Viktorovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Dnipro State University of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0002-9620-5451

Pisotska Karina Oleksandrivna Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Dnipro State University of Internal Affairs, https://orcid.org/ 0000-0002-9108-2640

ADMINISTRATIVE-LEGAL GUARANTEES OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF INDIVIDUALS DURING A STATE OF EMERGENCY

Abstract. The article examines administrative-legal guarantees of the rights of individuals during a state of emergency. It is established that administrative-legal guarantees of the rights of individuals during a state of emergency are a system of measures established by law that ensure the protection of rights that are not subject to restriction (life, dignity, personal integrity), which are based on the principles of legality, temporary restrictions and proportionality.

It is found that the main types of guarantees of the rights of individuals during a state of emergency are: 1) guarantees of human rights and freedoms - the prohibition of torture, cruel treatment or humiliation of dignity, the right to life, freedom of thought, conscience and religion; 2) socio-economic guarantees - providing housing or compensation for destroyed property, providing medical, psychological and humanitarian assistance to victims; 3) administrative-political - extension of the term of office of representative bodies of local self-government, if it expires during a state of emergency; 4) labor guarantees - ensuring legal protection of employees; 5) information guarantees - the right of citizens to receive information about the

emergency situation and protective measures. It has been determined that the system of regulatory legal acts regulating the administrative-legal guarantees of the rights of individuals during a state of emergency consists of: the Constitution of Ukraine - enshrines the impossibility of changing the constitutional system and guarantees fundamental rights even in a state of emergency; the Law of Ukraine "On the Legal Regime of a State of Emergency" - determines the grounds, procedure for introducing, features of management and temporary restrictions on rights and freedoms; the Decree of the President of Ukraine on the introduction of a state of emergency - specifies measures, limits of restrictions and territory of action; the Civil Protection Code of Ukraine; Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which regulate the procedure for applying security measures and ensuring the vital activity of the population.

It has been established that the shortcomings of ensuring legal guarantees during a state of emergency consist in a significant narrowing of the constitutional rights of citizens for the sake of security, which creates risks of abuse, which may consist of the following: violation of restrictions on the inviolability of housing - possible search, inspection of housing and property of individuals without a court order; interference with private life - restrictions on freedom of movement, inspection of vehicles, control of correspondence and telephone conversations; restrictions on the right to information - censorship of the media, restrictions on the operation of the Internet and television and radio broadcasting; prohibition of mass events - peaceful assemblies, rallies, marches and demonstrations, prohibition of strikes; increased powers of law enforcement agencies when checking documents and detaining persons; prohibition of local elections.

Keywords: state of emergency, legal regime of a state of emergency, guarantees of the rights and legitimate interests of individuals under a state of emergency, administrative and legal regulation.

Постановка проблеми. Адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану- це система встановлених законом заходів, що забезпечують захист прав, які не підлягають обмеженню (життя, гідність, особиста недоторканність). Навіть при тимчасовому обмеженні свободи пересування чи масових заходів, держава зобов'язана дотримуватися принципу пропорційності та діяти лише на підставі закону, не допускаючи катувань чи свавілля. Адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану базуються на принципах законності, тимчасовості обмежень та пропорційності. Вони включають право на відшкодування збитків, судовий захист, збереження права власності та функціонування органів управління, незважаючи на особливий режим (комендантська година, перевірки, перепрофілювання), визначений Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану». Під час введення правового режиму надзвичайного стану мають дотримуватись основні гарантії прав фізичних осіб, а саме: навіть у

надзвичайних умовах заборонено обмеження права на життя, повагу до гідності (заборона катувань), право на особисту недоторканність та свободу; будь-які обмеження прав повинні бути чітко визначені Указом Президента та затверджені Верховною Радою, із зазначенням строків (до 30/60 діб); надзвичайний стан не є підставою для порушення законів, прав та свобод громадян, примусове відчуження майна (якщо застосовується) потребує попереднього або наступного відшкодування; фізичні особи зберігають право на захист у суді, оскільки робота судових органів не припиняється; заборони на масові заходи, рух транспорту чи зміна місця проживання є тимчасовими та повинні відповідати меті забезпечення безпеки. Адміністративно-правові гарантії є запорукою надмірному втручанню державних органів у приватне життя та забезпечують відповідність дій правоохоронних органів вимогам Конституції України

Стан наукової розробки тематики статті. Наукові розробки тематики адміністративно-правового регулювання гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану в Україні в тій чи іншій мірі здійснювали такі вчені як: Славко А.С. (досліджував типологію адміністративно-правових режимів) [1]; Кузніченко С.О. (досліджував надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель) [2], Настюк В.Я., Бєлєвцева В.В. (досліджували зміст обмежень та гарантій прав та свобод під час запровадження адміністративно-правових режимів в Україні) [3]. В той же аналіз сучасних досліджень дає можливість зробити висновок, що однією із вад забезпечення гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану є не належний стан їх адміністративно-правові регулювання, що й зумовлює актуальність проведеного нижче дослідження.

На виконання мети дослідження в межах даного підрозділу роботи заплановано вирішення наступних ***дослідницьких завдань:*** визначення системи адміністративно-правових актів, якими урегульовано відносини у сфері забезпечення гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану, з'ясування та розкриття змісту таких гарантій.

Виклад основних положень. На виконання задач дослідження нижче доцільно визначити систему адміністративно-правових актів, якими урегульовано адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану.

Аналіз даної системи доцільно здійснювати з урахуванням градації нормативно-правових актів за їх юридичною силою. Правові засади гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану визначені Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» (далі – Закон), відповідно до якого надзвичайний стан є особливим правовим режимом, що обмежує певні конституційні права людей та надає додаткові повноваження органам державної влади. Надзвичайний стан оголошується у разі наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунення якої іншими способами є неможливим. Стан вводиться на строк не більше 30 діб і не більш 60 діб – в

окремих її місцевостях і може бути продовжений не більше як на 30 діб. Законом встановлено, що Указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи: 1) встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; 2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; 3) посилення охорони громадського порядку та важливих об'єктів національної економіки та об'єктів критичної інфраструктури; 4) заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; 5) заборона страйків; 6) примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб [4]. Відповідно до статті 17 Закону можуть вводитися додаткові обмежувальні заходи, такі як: запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності; усунення від роботи на період надзвичайного стану, в разі неналежного виконання своїх обов'язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану, та покладення тимчасового виконання обов'язків зазначених керівників на інших осіб; зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної в умовах надзвичайного стану продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт; мобілізація та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією понесених втрат; встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів; тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань тощо.

Законом в статті 18 визначено додаткові заходи правового режиму надзвичайного стану, які можуть бути застосовані у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку, а саме: 1) запровадження комендантської години (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановлені години доби); 2) перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках - проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян; 3) обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі; 4) тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів, а у

підприємств, установ і організацій - також навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин; 5) заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку; 6) регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборона роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого і колективного користування; 7) особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі; 8) порушення у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [4].

Аналіз змісту Закону дає можливість виокремити адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану. В умовах надзвичайного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, зазначені Конституцією України, а саме: право на життя (ст. 27); повага до гідності (ст. 28) - право на свободу від катувань, жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження; свобода та особиста недоторканність (ст. 29) - право не бути заарештованим або триматися під вартою без вмотивованого рішення суду; рівність перед законом (ст. 24) - рівність конституційних прав і свобод; громадянство та правовий статус (ст. 25) - заборона позбавлення громадянства, вигнання або видачі іншої державі; право на житло (ст. 47) - заборона примусового позбавлення житла, крім випадків за рішенням суду; право на справедливий судовий захист (ст. 55) - право на захист прав і свобод у суді; право на юридичну допомогу (ст. 59) - кожен має право на професійну правничу допомогу; право не виконувати злочинні накази (ст. 60) - заборона примусу до виконання явно злочинних розпоряджень; презумпція невинуватості (ст. 62) - особа вважається невинуватою, доки її провину не буде доведено в суді; заборона подвійного покарання (ст. 61) - ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Під час дії надзвичайного стану не може бути обмежено (порушено) прав громадян, визначених міжнародними нормативними актами, зокрема, введення надзвичайного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, на свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, прийнятому в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права.

Окремим видом гарантій прав фізичних осіб під час надзвичайного стану є відшкодування збитків, завданих під час введення надзвичайного стану. Особам, які втратили житло у зв'язку з обставинами, пов'язаними з дією надзвичайного стану, в тому числі з проведенням робіт по їх відверненню або ліквідації,

відповідно до закону надаються жилі приміщення. Особам, які постраждали від надзвичайних ситуацій, в тому числі при проведенні аварійно-рятувальних робіт, відшкодовуються заподіяні матеріальні збитки та надається інша необхідна допомога на умовах і в порядку, встановленому законом. Якщо майно, що було примусово відчужене у фізичних осіб, після скасування правового режиму надзвичайного стану збереглося, колишній власник або уповноважена ним особа має право вимагати повернення такого майна у судовому порядку або вимагати надання йому взамін іншого майна, якщо це можливо.

Відшкодування збитків, завданих під час надзвичайного стану, гарантується державою особам, чиє майно було пошкоджено, знищено або вилучено для потреб ліквідації кризової ситуації. Компенсація здійснюється за рахунок бюджетних коштів, а порядок її отримання визначається Кабміном, зазвичай шляхом подання заяв до органів місцевої влади та оцінки завданої шкоди.

Особливості відшкодування полягають в наступному: 1) підстави - відшкодовуються збитки, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав і свобод громадян або законних інтересів юридичних осіб; 2) компенсація за майно - особи, які втратили житло або інше майно внаслідок обставин, що спричинили НС, мають право на забезпечення житлом або іншу компенсацію; 3) процедура - для отримання відшкодування необхідно документально підтвердити факт завдання шкоди, наприклад, через звернення до поліції, ДСНС або органів місцевого самоврядування; 4) відповідальність - збитки, заподіяні незаконними діями або бездіяльністю органів державної влади під час НС, підлягають відшкодуванню в повному обсязі.

В той же час важливо відрізняти відшкодування при надзвичайному стані від компенсації за майно, зруйноване внаслідок воєнного стану (агресії рф), яке регулюється окремими нормами [5, с.123].

Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації, визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 [6]. Окремо Постановою КМУ від 11 лютого 2026 р. № 184 затверджено Порядок, який встановлює механізм одержання постраждалими, яким заподіяно матеріальну шкоду внаслідок надзвичайної ситуації і які евакуюються (відселяються) на нове місце проживання внаслідок надзвичайних ситуацій (далі - постраждалі), безвідсоткової позики на господарське обзаведення та її розмір [7]. Відповідно до даного порядку безвідсоткова позика на господарське обзаведення надається одноразово за умови неотримання постраждалим та членами його сім'ї інших видів грошової допомоги на господарське обзаведення за рахунок коштів державного бюджету, передбачених законодавством; безвідсоткова позика на господарське обзаведення надається як банківський кредит з компенсацією відсоткової ставки.

Окремим видом гарантій прав фізичних осіб під час надзвичайного стану є забезпечення житлом постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій. Відповідно до статті 86 Кодексу цивільного захисту України місцеві державні

адміністрації, органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання забезпечують житлом постраждалих, житло яких стало непридатним для проживання внаслідок надзвичайної ситуації, шляхом: надання житлових приміщень з фонду житла для тимчасового проживання; позачергового надання житла, збудованого за замовленням місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання; будівництва житлових будинків для постраждалих; закупівлі квартир або житлових будинків [8]. Будівництво або закупівля житлових будинків чи квартир для постраждалих, які проживали в будинках державного або комунального житлового фонду, здійснюється за рахунок державних коштів, виділених на зазначені цілі, з урахуванням площі жилих (нежилих) приміщень та кількості кімнат, якими володів постраждалий. Будівництво або закупівля житлових будинків чи квартир для постраждалих, які проживали у приватному житловому фонді, здійснюється за рахунок державних коштів, які виділяються на зазначені цілі, за вирахуванням коштів, отриманих постраждалим за договором страхування (у разі укладення такого договору). Постраждалі, які проживали у приватному житловому фонді, мають право на власне будівництво житлового будинку на умовах фінансування, з одержанням для цього земельних ділянок. Придбання шляхом централізованої закупівлі житлового будинку чи квартири для постраждалого здійснюється за бажанням одержувача. Закупівля житлових будинків чи квартир для постраждалих може здійснюватися у населеному пункті, де він проживав, або за їх згодою у будь-якому населеному пункті України. Якщо будівництво або закупівля квартири (житлового будинку) для постраждалих здійснюється місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, грошова компенсація за зруйновану або пошкоджену квартиру (житловий будинок) не виплачується. Постраждалі, яким виплачено грошову компенсацію за зруйновану або пошкоджену квартиру (житловий будинок), житлом за рахунок держави не забезпечуються. Забезпечення житлом постраждалого або виплата грошової компенсації за рахунок держави здійснюється за умови добровільної передачі постраждалим зруйнованого або пошкодженого внаслідок надзвичайної ситуації житла місцевим державним адміністраціям або органам місцевого самоврядування, суб'єктам господарювання. Розмір грошової компенсації за зруйновану або пошкоджену квартиру (житловий будинок) визначається за показниками опосередкованої вартості спорудження житла у регіонах України відповідно до місцезнаходження такого майна.

Ще однією з форм гарантій прав фізичних осіб під час надзвичайного стану є надання медичної та психологічної допомоги. Постраждалі під час надзвичайних ситуацій мають право на надання їм безоплатної медичної допомоги. Постраждалі, а також особи, які залучалися до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, за висновками медико-соціальних експертних комісій забезпечуються психологічною реабілітацією.

Неповнолітні особи, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій, забезпечуються психологічною реабілітацією у санаторно-курортних закладах, при яких утворено центри медико-психологічної реабілітації. Постраждалі, а також особи, які залучалися до виконання аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, гасіння пожеж, мають право на отримання безоплатної психологічної допомоги. Відповідно до Наказу МВС від 31.08.2017 р. № 747 «Про затвердження порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» при надзвичайних ситуаціях державного рівня за рішенням Голови ДСНС або особи, яка виконує його обов'язки, створюється зведена група екстреної психологічної допомоги (далі - Зведена група) для роботи з постраждалими. Зведена група складається з психологів та створюється за територіальним принципом місця виникнення надзвичайної ситуації. Для надання екстреної психологічної допомоги постраждалим, при утворенні штабу ДСНС з ліквідації наслідків НС, розгортається Пункт екстреної психологічної допомоги. Головна мета екстреної психологічної допомоги - збереження психічного здоров'я постраждалих унаслідок НС, запобігання розвитку деструктивних і девіантних форм поведінки [9].

Вагомою формою гарантій прав фізичних осіб під час надзвичайного стану є надання гуманітарної допомоги. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», гуманітарна допомога це - цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [10]. До гуманітарної допомоги належать, зокрема: одяг, взуття, текстильні вироби, меблі, побутова техніка, медико-соціальне обладнання та оснащення (лікарняні ліжка, інвалідні візки, ролатори, медична техніка тощо), продукти харчування, гігієнічні матеріали, засоби гігієни, медикаменти та інше. Координацію діяльності органів публічної влади та гуманітарних організацій щодо надання гуманітарної допомоги здійснює Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України (Мінсоцполіти). Громадяни України, які постраждали внаслідок надзвичайних ситуацій за межами території України, мають право на відшкодування завданої їм шкоди відповідно до угод про співробітництво і взаємну допомогу у разі виникнення надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків, укладених між Кабінетом Міністрів України та урядами інших держав (ст. 89 Кодексу цивільного захисту України). Постраждалим, які евакуюються, відселяються на нове місце проживання у зв'язку з надзвичайними

ситуаціями, надаються такі компенсації та пільги: оплата вартості проїзду, витрат на перевезення майна залізничним, водним або автомобільним видами транспорту (крім випадків, коли транспортні засоби надаються безоплатно); одержання безвідсоткової позики на господарське обзаведення у порядку та розмірі, встановлених Кабінетом Міністрів України. За постраждалими (якщо з часу встановлення інвалідності, визначення моральної шкоди минуло не більше одного року) зберігається середньомісячний заробіток протягом строку, визначеного програмою реабілітації. У цей час відшкодування шкоди здійснюється на загальних підставах. Індексація суми відшкодування шкоди здійснюється у порядку, встановленому законодавством.

Висновки. Адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану - це система встановлених законом заходів, що забезпечують захист прав, які не підлягають обмеженню (життя, гідність, особиста недоторканність). Адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану базуються на принципах законності, тимчасовості обмежень та пропорційності.

Виокремлено основні види гарантій прав фізичних осіб під час надзвичайного стану: 1) гарантії прав і свобод людини - заборону тортур, жорстокого поводження або приниження гідності, права на життя, свободу думки, совісті та релігії; 2) соціально-економічні гарантії - забезпечення житлом або компенсація за зруйноване майно, надання медичної, психологічної та гуманітарної допомоги постраждалим; 3) адміністративно-політичні – продовження строку повноважень представницьких органів місцевого самоврядування, якщо він закінчується під час надзвичайного стану; 4) трудові гарантії - особливості регулювання трудових відносин, забезпечення правового захисту працівників; 5) інформаційні гарантії - право громадян на отримання інформації про надзвичайну ситуацію та заходи захисту.

Систему нормативно-правових актів, якими урегульовано адміністративно-правові гарантії прав фізичних осіб під час надзвичайного стану складають: Конституція України - закріплює неможливість зміни конституційного ладу та гарантує основні права навіть в умовах надзвичайного стану; Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» - визначає підстави, порядок введення, особливості управління та тимчасові обмеження прав і свобод; Указ Президента України про введення надзвичайного стану) - конкретизує заходи, межі обмежень та територію дії; Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», Кодекс цивільного захисту України, Постанови Кабінету Міністрів України, що регламентують порядок застосування заходів безпеки та забезпечення життєдіяльності населення.

Встановлено, що вади забезпечення правових гарантій під час надзвичайного стану полягають у значному звуженні конституційних прав громадян задля безпеки, що створює ризики зловживань, які можуть полягати в наступному: порушення обмежень недоторканності житла - можливий обшук, огляд житла та

майна фізичних осіб без ухвали суду; втручання в особисте життя - обмеження на свободу пересування, огляд транспортних засобів, контроль за листуванням та телефонними розмовами; обмеження права на інформацію - цензура ЗМІ, обмеження роботи інтернету та телерадіомовлення; заборона масових заходів - мирних зібрань, мітингів, походів та демонстрації, заборона страйків; збільшення повноважень правоохоронних органів при перевірці документів та затриманні осіб; заборона місцевих виборів.

Література:

1. Славко А.С. Типологія адміністративно-правових режимів: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; Харківській національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2020. 19 с.

2. Кузніченко С.О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель: монографія.Одеса:ОДУВС,2011. 323 с.

3. Настюк В.Я., Бєлєвцева В.В. Адміністративно-правові режими в Україні: монографія. Харків: Право, 2009. 128 с.

4. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14.

5. Нагнибіда В. І., Мул А. М. Завдання та відшкодування шкоди в умовах правових режимів надзвичайної ситуації та воєнного стану: монографія. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,2023.255 с.

6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF.

7. Про затвердження Порядку одержання постраждалими, які евакуюються (відселяються) на нове місце проживання внаслідок надзвичайних ситуацій, безвідсоткової позики на господарське обзаведення та її розміру: Постанова Кабінет міністрів України від 11 лютого 2026 р. № 184. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2026-%D0%BF.

8. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17.

9. Про затвердження порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій: Наказ МВС від 31.08.2017 р. № 747. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17.

10. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14.

References

1. Slavko A.S. (2020) Typolohiia administratyvno-pravovykh rezhymiv [Typology of administrative-legal regimes]: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: 12.00.07; Kharkivskii natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. Kharkiv, 19 s. [Ukr]

2. Kuznichenko S.O. (2009) Nadzvychaini administratyvno-pravovi rezhymy [Emergency administrative-legal regimes: foreign experience and Ukrainian model]: zarubizhnyi dosvid ta ukrainska model: monohrafiia. Odesa: ODUVS, 2011. 323 s. [Ukr]

3. Nastiuk V.Ia., Bielievtseva V.V. Administratyvno-pravovi rezhymy v Ukraini [Administrative-legal regimes in Ukraine]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 128 s. [Ukr]

4. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu [On the legal regime of a state of emergency]: Zakon Ukrainy vid 16 bereznia 2000 roku № 1550-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14 [Ukr].

5. Nahnybida V. I., Mul A. M. (2023) Zavdannia ta vidshkoduvannia shkody v umovakh pravovykh rezhymiv nadzvychainoi sytuatsii ta voiennoho stanu: monohrafiia [Tasks and compensation for damage under the legal regimes of a state of emergency and martial law]. K.: Naukovo-doslidnyi instytut pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy, 255 s. [Ukr]

6. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [On approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 r. № 326. URL: https://zakon.rada .gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF [Ukr].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku oderzhannia postrazhdalymy, yaki evakuiuiutsia (vidseli-aiutsia) na nove mistse prozhyvannia vnaslidok nadzvychainykh sytuatsii, bezvidsotkovoi pozyky na hospodarske obzavedennia ta yii rozmiru [On approval of the Procedure for obtaining by victims who are evacuated (relocated) to a new place of residence as a result of emergencies, an interest-free loan for economic development and its amount]: Postanova Kabinet ministriv Ukrainy vid 11 liutoho 2026 r. № 184. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2026-%D0%BF [Ukr].

8. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Civil Defense Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 2 zhovtnia 2012 roku № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17 [Ukr].

9. Pro zatverdzhennia poriadku psykholohichnoho zabezpechennia v Derzhavnii sluzhbi Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii [On approval of the procedure for psychological support in the State Emergency Service of Ukraine]: Nakaz MVS vid 31.08.2017 r. № 747. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17 [Ukr].

10. Pro humanitarnu dopomohu [On humanitarian aid]: Zakon Ukrainy vid 22 zhovtnia 1999 roku № 1192-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14 [Ukr].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 343.98:004

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3331-3343

Моісеєв Максим Геннадійович аспірант кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, https://orcid.org/0000-0001-7060-1926

ОБШУК ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ СИСТЕМИ ПРАВОСУДДЯ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення обшуку під час розслідування незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя. Проаналізовано нормативно-правове регулювання цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема положення кримінального процесуального законодавства щодо підстав, мети та порядку проведення обшуку, а також практику їх застосування.

Обґрунтовано, що специфіка зазначеної категорії кримінальних правопорушень зумовлює необхідність урахування особливостей об'єктів пошуку, серед яких домінують електронні носії інформації, комп'ютерна техніка, серверне обладнання, засоби доступу та цифрові сліди. Визначено основні завдання слідчого на етапі підготовки до обшуку, зокрема встановлення об'єктів пошуку, конкретизацію переліку предметів і документів, визначення послідовності проведення слідчої (розшукової) дії та доцільності залучення спеціалістів у сфері інформаційних технологій і цифрової криміналістики.

Особливу увагу приділено процесуальним гарантіям законності обшуку, включаючи необхідність отримання вмотивованої ухвали слідчого судді, дотримання стандартів допустимості доказів, а також правових позицій судової практики щодо недопустимості підміни обшуку іншими слідчими (розшуковими) діями.

Розглянуто особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану, зокрема можливість його санкціонування прокурором, проведення без участі понятих та у будь-який час доби за умови обов'язкової технічної фіксації.

Встановлено типові помилки, яких припускаються слідчі під час підготовки клопотань про проведення обшуку, та визначено напрями їх усунення. Обґрунтовано доцільність проведення групових обшуків і залучення спеціалістів для забезпечення збереження цифрових доказів.

Зроблено висновок, що ефективність обшуку у кримінальних провадженнях зазначеної категорії залежить від його своєчасності, комплексності, технічної забезпеченості та дотримання принципу пропорційності, що забезпечує баланс між інтересами кримінального провадження та правами особи.

Ключові слова: обшук, слідчі (розшукові) дії, розслідування, автоматизовані системи, цифрові докази, кримінальне провадження, інформаційні технології, незаконне втручання, система правосуддя.

Moiseiev Maksym postgraduate student of the Department of Criminal Procedure, National Academy of Internal Affairs, https://orcid.org/0000-0001-7060-1926

SEARCH DURING THE INVESTIGATION OF ILLEGAL INTERFERENCE IN THE OPERATION OF AUTOMATED SYSTEMS IN BODIES AND INSTITUTIONS OF THE JUSTICE SYSTEM

Abstract. The article provides a comprehensive study of the organizational and tactical features of conducting searches during the investigation of unlawful interference with the operation of automated systems in judicial authorities and institutions. The regulatory framework governing this investigative (search) action is analyzed, in particular the provisions of criminal procedural legislation regarding the grounds, purpose, and procedure for conducting a search, as well as the practice of their application.

It is substantiated that the specific nature of this category of criminal offenses necessitates taking into account the peculiarities of search objects, among which electronic data carriers, computer equipment, server infrastructure, access tools, and digital traces prevail. The main tasks of the investigator at the stage of preparation for a search are identified, including determining the search scope, specifying the list of items and documents to be seized, establishing the sequence of conducting the investigative (search) action, and assessing the need to involve specialists in the fields of information technology and digital forensics.

Particular attention is paid to the procedural guarantees of the lawfulness of searches, including the requirement to obtain a reasoned decision of an investigating judge, compliance with the standards of admissibility of evidence, as well as the legal positions of judicial practice regarding the inadmissibility of substituting a search with other investigative (search) actions. The peculiarities of conducting searches under martial law are examined, including the possibility of authorization by a prosecutor, conducting searches without witnesses, and at any time of day, subject to mandatory technical recording.

Typical mistakes made by investigators when preparing motions for search warrants are identified, and ways to eliminate them are proposed. The expediency of conducting coordinated (group) searches and involving specialists to ensure the preservation of digital evidence is substantiated.

It is concluded that the effectiveness of searches in criminal proceedings of this category depends on their timeliness, complexity, technical support, and adherence to the principle of proportionality, which ensures a balance between the interests of criminal proceedings and the rights of individuals.

Keywords: search; investigative (search) actions; investigation; automated systems; digital evidence; criminal proceedings; information technologies; unlawful interference; justice system.

Постановка проблеми. Цифровізація сфери правосуддя та впровадження автоматизованих систем в діяльність судових органів зумовлюють появу нових загроз, пов'язаних із незаконним втручанням у їх функціонування. Такі діяння посягають на належне здійснення правосуддя та криміналізовані у Кримінальний кодекс України (ст. 376-1).

Практика розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень свідчить про наявність суттєвих труднощів, зокрема під час проведення слідчих (розшукових) дій, насамперед обшуку. Це зумовлено специфікою об'єкта посягання, а також особливим правовим статусом суб'єктів, серед яких можуть бути судді або працівники апарату суду.

З урахуванням вимог процесуального законодавства та стандартів Європейський суд з прав людини постає необхідність розроблення ефективних тактичних підходів до проведення обшуку у цій категорії кримінальних проваджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тактики проведення слідчих (розшукових) дій, традиційно перебувають у центрі уваги криміналістичної науки. Значний внесок у розроблення загальнотеоретичних засад криміналістичної тактики та методики розслідування злочинів зробили такі вчені, як А. О. Антощук, В. П. Бахін, В. К. Весельський, В. А. Журавель, А.В.Іщенко, Н.І.Клименко, О.Н.Колесніченко, В.О.Коновалова, В.К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Є. І. Макаренко, М. В. Салтевський, Д. Б. Сергєєва, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та багато інших. У їхніх працях сформульовано основні підходи до організації та проведення обшуку, визначено його місце в системі слідчих (розшукових) дій, а також розроблено класифікації тактичних прийомів.

Водночас, окремого дослідження щодо обшуку під час розслідування незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя не проводилося.

Метою статті є визначення та наукове обґрунтування тактичних особливостей підготовки та проведення обшуку під час розслідування незаконного втручання в роботу автоматизованих систем у сфері правосуддя, а також розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності цієї слідчої (розшукової) дії.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, здобутого внаслідок його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб [1].

Фактичними підставами для проведення обшуку є наявність достатніх даних вважати, що: 1) було вчинено або готується кримінальне правопорушення, пов'язане з незаконним втручанням у роботу автоматизованих систем органів та установ системи правосуддя; 2) речі, документи, електронні носії інформації чи програмно-технічні засоби, які планується відшукати, мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, що містяться у таких об'єктах, можуть бути використані як докази під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи, електронні дані або розшукувані особи перебувають у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи [2, с. 187].

У провадженнях цієї категорії йдеться не лише про звичайні документи чи речі, а насамперед про комп'ютерну техніку, серверне обладнання, зовнішні накопичувачі, мобільні телефони, токени, засоби криптографічного захисту, маршрутизатори, блокноти з паролями, схеми доступу до систем, а також внутрішню документацію, яка відображає порядок адміністрування та використання автоматизованих систем.

Перед визначенням організаційних і тактичних прийомів проведення цієї слідчої (розшукової) дії слідчому необхідно вирішити низку взаємопов'язаних завдань, зокрема: встановити об'єкти, в межах яких слід проводити обшук; окреслити коло предметів, документів і цифрових носіїв, які підлягають відшуканню та вилученню; визначити послідовність проведення кожного окремого обшуку; вирішити питання про залучення спеціалістів у сфері комп'ютерної техніки, телекомунікацій, захисту інформації або цифрової криміналістики. Зазначені завдання вирішуються на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження. Необхідною умовою ефективного проведення обшуку є наявність якісної вихідної інформації, яка може містити дані про місце знаходження комп'ютерної техніки, серверів, носіїв інформації, резервних копій, записників із паролями, віддалених засобів доступу, а також про час появи таких об'єктів у приміщенні, їх переміщення, технічні характеристики, упаковку, маркування та інші індивідуалізуючі ознаки [3, с. 293].

Примусовий характер обшуку полягає в тому, що законодавство допускає його проведення незалежно від згоди особи, у володінні якої такий обшук здійснюється. У цьому аспекті для розслідування незаконного втручання в роботу автоматизованих систем особливого значення набуває положення про те, що слідчий і прокурор під час проведення обшуку мають право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, а також долати системи логічного захисту, якщо особа, присутня під час обшуку, відмовляється їх відкрити, надати засоби доступу, повідомити пароль або деактивувати відповідну систему захисту, чи якщо обшук проводиться за відсутності осіб, визначених ч. 3 ст. 236 КПК України. Водночас вчинення таких примусових дій можливе виключно за наявності вмотивованої ухвали слідчого судді про надання дозволу на обшук житла або іншого володіння особи, що узгоджується зі ст. 30 Конституції України [4], а також ч. 2 ст. 234 КПК України [5, с. 578]. З урахуванням

специфіки цієї категорії кримінальних проваджень, йдеться, зокрема, про доступ до захищених комп'ютерних систем, локальних мереж, облікових записів користувачів, засобів багатофакторної автентифікації, шифрованих архівів або хмарних сервісів, у яких можуть міститися відомості, що мають доказове значення.

Окремо слід звернути увагу на правову позицію Верховного Суду щодо неможливості передоручення виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у справі № 466/896/17 від 29 січня 2019 року вказав, що за змістом ч. 1 ст. 236 КПК України виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладається особисто на слідчого або прокурора і не може бути доручене в порядку п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України відповідним оперативним підрозділам. Для вирішення питань, що потребують спеціальних знань, слідчий або прокурор мають право залучати спеціалістів, однак це не звільняє їх від обов'язку особисто проводити обшук. Якщо ж обшук фактично здійснюють інші особи, а не слідчий чи прокурор, таке порушення слід визнавати істотним, а одержані результати – такими, що не можуть бути використані при прийнятті процесуальних рішень і не можуть покладатися судом в основу обвинувального вироку відповідно до вимог ст. 86, 87 КПК України [6].

Для розслідування незаконного втручання у роботу автоматизованих систем ця правова позиція має особливу вагу, оскільки на практиці участь спеціалістів з комп'ютерної техніки є майже обов'язковою, проте їхня участь не підміняє процесуальну роль слідчого чи прокурора як суб'єктів проведення обшуку.

З урахуванням законодавчої регламентації обшуку, а також сучасної слідчо-судової практики, доцільно виокремити три основні ситуації, за наявності яких слід розрізняти і мету проведення обшуку у кримінальних провадженнях про незаконне втручання в роботу автоматизованих систем органів та установ системи правосуддя: 1) несанкціоноване втручання вже відбувається на момент проведення слідчої дії, тобто має місце активний доступ до системи, зміна інформації, втручання в алгоритм функціонування програмного забезпечення, знищення чи блокування даних (мета обшуку – припинити кримінальне правопорушення та зберегти цифрові сліди); 2) факт незаконного втручання мав місце в минулому і завданням обшуку є своєчасне виявлення та вилучення технічних засобів, електронних слідів, документації та інших об'єктів, які підтверджують вже вчинене діяння; 3) у розпорядженні сторони обвинувачення є дані про підготовку до майбутнього втручання в роботу автоматизованої системи, наприклад створення шкідливого програмного забезпечення, незаконне отримання облікових даних, підготовку віддаленого доступу чи зміну конфігурації обладнання, а тому метою обшуку є завчасне запобігання кримінальному правопорушенню та недопущення його реалізації.

Стосовно перших двох випадків істотних процесуальних проблем при проведенні обшуку, не повинно виникати, оскільки його мета пов'язана з відшуканням об'єктів, що підтверджують факт уже вчиненого або триваючого незаконного втручання. Йдеться про вилучення комп'ютерної техніки, зовнішніх накопичувачів, мобільних пристроїв, записів із паролями, мережевого обладнання, носіїв резервного копіювання, службової документації, а також доступ до цифрових слідів, що збереглися в системі або на пристроях. Водночас за наявності відомостей про підготовку до майбутнього втручання застосування положень про обшук у документуванні такої діяльності, з одного боку, є необхідним, оскільки дозволяє своєчасно нейтралізувати загрозу для функціонування автоматизованих систем правосуддя, а з іншого – пов'язане з певними труднощами, оскільки вимагає особливо ретельного обґрунтування зв'язку між передбачуваними діями особи та ризиком майбутнього несанкціонованого втручання.

Аналіз практичної діяльності органів досудового розслідування свідчить, що типовими помилками, яких припускаються слідчі ще на етапі звернення до слідчих суддів із клопотаннями про проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо незаконного втручання в роботу автоматизованих систем органів та установ системи правосуддя, є такі:

– копії документів та інших матеріалів кримінального провадження, доданих до клопотання, а також копія витягу з ЄРДР щодо відповідного кримінального провадження не засвідчуються належним чином, а інколи є такими, що їх зміст неможливо повноцінно прочитати або ідентифікувати;

– у клопотанні про проведення обшуку відсутня конкретна вказівка на те, в якому саме приміщенні, службовому кабінеті, житлі, дата-центрі, серверній кімнаті чи іншому володінні слід проводити обшук, а також хто є власником або фактичним користувачем відповідного приміщення;

– у клопотанні не зазначаються індивідуальні або родові ознаки предметів, документів, технічних засобів та електронних носіїв інформації, які планується відшукати, зокрема не конкретизуються види комп'ютерної техніки, маркування серверів, носіїв інформації, токенів, засобів автентифікації, логінів, записників із паролями, службової документації чи інших об'єктів, які можуть містити дані про несанкціоноване втручання.

Однак, у разі постановлення слідчим суддею ухвали про надання дозволу на проведення обшуку наступним етапом є прибуття на місце його проведення та проникнення до приміщення, житла, службового кабінету, серверної, дата-центру чи іншого володіння, де такий обшук має відбуватися. У цьому контексті доцільно враховувати і сформовану практику Верховного Суду, який неодноразово наголошував на неприпустимості підміни обшуку оглядом місця події. Зокрема, у постановах від 07 червня 2018 р. (справа № 740/5066/15-к), від 26 лютого 2019 р. (справа № 266/4000/14-к), від 19 березня 2019 р. (справа № 380/157/14-к) Верховний Суд виходив із того, що проведення фактичного

обшуку під виглядом огляду місця події нівелює вимоги судового контролю, передбачені ст. 223, ч. 2 ст. 234 КПК України. Якщо прокурор або слідчий не зверталися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку, а проникнення до житла чи іншого володіння особи відбулося під виглядом іншої слідчої дії, отримані внаслідок цього докази визнаються недопустимими і не можуть бути використані судом під час ухвалення рішення. Сам по собі запис у протоколі про те, що огляд нібито проведено на підставі заяви власника приміщення, без належного документального підтвердження такої згоди, не може розглядатися як достатня правова підстава для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Як уже зазначав Верховний Суд у своїх попередніх рішеннях (постанови від 26 лютого 2019 р. у справі № 266/4000/14-к, від 12 вересня 2019 р. у справі № 159/451/16-к), при вирішенні питання про допустимість доказів, отриманих у ході огляду житла чи іншого володіння особи, якщо сторона ставить під сумнів сам факт надання згоди або її добровільність, суд повинен виходити із сукупності всіх обставин, що супроводжували проведення відповідної слідчої дії, враховуючи, хоча і не обмежуючись цим, наявність письмового підтвердження такої згоди [7, с. 410].

У кримінальних провадженнях щодо незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя обшук найчастіше проводиться за місцем роботи підозрюваних осіб, у службових кабінетах працівників апарату суду, адміністраторів систем, технічного персоналу, за місцем проживання таких осіб, а також у приміщеннях, що можуть використовуватися їхніми родичами, знайомими, посередниками або іншими особами, залученими до реалізації протиправного механізму. Окремими об’єктами обшуку можуть бути серверні приміщення, архівні кімнати, приміщення, де зберігаються резервні копії, мережеве обладнання, робочі станції, ноутбуки, мобільні телефони, зовнішні носії інформації, маршрутизатори, токени доступу, засоби електронного підпису, документація з адміністрування системи, а також записи, що містять логіни, паролі чи інші облікові дані. Основна мета таких обшуків полягає у відшуканні технічних засобів, за допомогою яких могло бути здійснено несанкціонований доступ до автоматизованої системи; документів і електронних даних, що свідчать про факт, механізм, спосіб, час та наслідки втручання; відомостей про інших учасників протиправної діяльності, характер їх взаємозв’язків; слідів підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення; а також майна, що може підлягати арешту, спеціальній конфіскації або використовуватися для забезпечення відшкодування шкоди [8, с. 50–51].

На нашу думку, для досягнення завдань обшуку в такій категорії кримінальних проваджень обов’язковим є залучення спеціалістів. Як слушно зазначає К. О. Чаплинський, фахівці (спеціалісти) надають керівнику операції та керівникам окремих пошукових груп консультації і рекомендації науково-технічного характеру, зокрема щодо підготовки слідчої дії, вибору прийомів,

методів і технічних засобів, які доцільно застосовувати для виявлення, фіксації, вилучення та попереднього дослідження доказів. Крім того, спеціалісти можуть надавати допомогу у використанні криміналістичної техніки, пошукових приладів, цифрових засобів копіювання інформації, а також у складанні схем, планів, креслень або відображенні архітектури інформаційної системи [9, с. 85]. У провадженнях про незаконне втручання в роботу автоматизованих систем така допомога має особливе значення, оскільки без фахового супроводу існує високий ризик втрати електронної інформації, порушення цілісності цифрових слідів або неправильного поводження з технічними пристроями, що унеможливить їх подальше експертне дослідження. Залучаючи спеціаліста до проведення обшуку у кримінальному провадженні щодо незаконного втручання в роботу автоматизованих систем органів та установ системи правосуддя, слід враховувати низку обставин.

По-перше, має значення вид обшуку: житла, службового приміщення, серверної кімнати, дата-центру, транспортного засобу чи особи. По-друге, необхідно чітко визначити предмети пошуку: комп'ютерну техніку, мобільні термінали, електронні носії інформації, ключі доступу, документацію з адміністрування систем, резервні копії, записники з паролями, засоби віддаленого доступу, шкідливе програмне забезпечення, засоби обходу систем захисту, а також інші речі й документи, що мають значення для встановлення істини у провадженні. По-третє, слід мати дані про суб'єкта, щодо якого проводиться обшук: його посаду, функціональні обов'язки, рівень технічної підготовки, обсяг доступу до інформаційних систем, можливість активної протидії обшуку, наявність навичок швидкого видалення, шифрування або приховування цифрових даних. По-четверте, важливе значення має мета обшуку, оскільки від цього залежить вибір конкретного спеціаліста або групи спеціалістів: фахівця у сфері комп'ютерної техніки, мережевої інфраструктури, цифрової криміналістики, захисту інформації, програмування чи адміністрування баз даних. По-п'яте, має враховуватися конкретна слідча ситуація, а також час проведення обшуку, оскільки в окремих випадках доцільним є проведення тактичної операції, пов'язаної з одночасним «груповим обшуком» у кількох співучасників на різних об'єктах [8, с. 50].

Саме такий підхід уможливлює одночасне блокування потенційних каналів зв'язку між причетними особами, запобігає синхронному знищенню доказів і забезпечує ефективність документування діяльності всього механізму незаконного втручання.

Зазвичай під час проведення обшуку у кримінальних провадженнях щодо незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя виявленню та вилученню підлягають:

– документи, що відображають законодавчі, організаційно-розпорядчі та відомчі положення, які регламентують функціонування автоматизованих систем, порядок доступу до них, правила адміністрування, резервного копіювання,

інформаційної безпеки, технічного обслуговування, авторизації користувачів та дій у системі;

– посадові інструкції, накази про призначення на посаду, розпорядження про надання чи зміну рівня доступу до інформаційних систем, документи щодо визначення адміністраторів, відповідальних осіб за технічний супровід, кіберзахист або облік електронних ключів;

– установчі, організаційні та службові документи установи чи органу, де функціонує відповідна автоматизована система, а також внутрішні регламенти, положення про порядок роботи автоматизованої системи документообігу суду, системи автоматизованого розподілу справ, локальні акти з технічного захисту інформації, схеми мережевої інфраструктури, акти інсталяції, модернізації або оновлення програмного забезпечення;

– матеріали службових розслідувань, пов’язані з порушенням порядку функціонування автоматизованих систем або доступу до них;

– грошові кошти, електронні пристрої чи інше майно, яке могло бути використане як засіб вчинення кримінального правопорушення, отримане внаслідок такого втручання або пов’язане з оплатою несанкціонованих послуг, придбанням шкідливого програмного забезпечення;

– предмети й документи, які мають інше значення для кримінального провадження, зокрема чорнові записи, блокноти, мобільні телефони, SIM-картки, смарт-картки, ключі електронного підпису, пластикові картки доступу до приміщень чи систем, платіжні квитанції, договори з постачальниками програмного забезпечення, дані про акаунти в хмарних сервісах, месенджерах та електронній пошті;

– комп’ютери, сервери, ноутбуки, периферійні пристрої, засоби зберігання інформації, маршрутизатори, комутатори, точки доступу, зовнішні накопичувачі, флеш-носії, карти пам’яті, оптичні диски, технічні модулі, резервні носії та інші електронні пристрої, що можуть містити дані про незаконне втручання.

Успіх розслідування у цій категорії кримінальних проваджень значною мірою залежить від правильності фіксації та вилучення виявлених слідів кримінального правопорушення як у процесуальному, так і в криміналістичному аспектах.

Оскільки процесуальний закон основним способом фіксації слідчих (розшукових) дій визначає протокол, слідчий повинен детально відобразити в ньому фізичні, технічні та інші характеристики вилучених об’єктів: модель, тип, серійний номер апаратури, зовнішній стан пристроїв, наявні пошкодження, підключення до мережі, розташування кабелів, ідентифікаційні ознаки носіїв інформації, характер пакування, а також інші видимі індивідуальні ознаки. Усі вилучені предмети, носії інформації, документи, а за потреби – зліпки, копії, відбитки, цифрові образи чи контрольні хеш-значення за допомогою спеціаліста упаковуються, опечатуються відповідно до встановлених вимог, передаються слідчому і долучаються до протоколу обшуку [1].

Другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (за їх наявності) вручається особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому члену її сім'ї або представникові. Якщо обшук проводився на підприємстві, в установі чи організації, другий примірник протоколу вручається керівнику або представникові відповідної установи, організації чи підприємства (ч. 9, 10 ст. 236 КПК України) [1]. У провадженнях про незаконне втручання в роботу автоматизованих систем це правило має особливе значення, оскільки опис вилучених технічних засобів, носіїв та документації має бути максимально точним, щоб унеможливити спори щодо складу вилученого майна, його ідентичності, цілісності та умов зберігання. Необхідно також зазначити, що після затримання в приміщенні, де проводиться обшук, особи, яка може бути причетною до незаконного втручання в автоматизовану систему, може бути проведений її особистий обшук із дотриманням правил, передбачених ч. 3 ст. 208, ч. 7 ст. 223 та ч. 5 ст. 236 КПК України [1].

Варто додати, що збройна агресія російської федерації проти України зумовила внесення низки змін до чинного законодавства, спрямованих на адаптацію кримінального процесу до викликів воєнного стану. Серед іншого, зміни торкнулися режиму досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень в умовах воєнного стану. Очевидно, що такі законодавчі новації були покликані врахувати та вирішити ризики і суперечливі ситуації, які можуть виникати на різних стадіях кримінального провадження в умовах особливого правового режиму [5].

Так, відповідно до абз. 2 п. 1 та п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи, а також обшук особи без надання відповідного дозволу слідчого судді допускається у випадку, коли відсутня можливість виконання слідчим суддею своїх повноважень, передбачених ст. ст. 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245–248, 250, 294 КПК України. У такому разі відповідні повноваження здійснює керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором. Отже, у наведеній ситуації керівник відповідного органу прокуратури отримує право без ухвали слідчого судді самостійно приймати рішення та надавати дозвіл на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи відповідно до вимог ст. ст. 234, 235 КПК України. Згідно з абз. 1 п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді у конкретному випадку [1]. У кримінальних провадженнях щодо незаконного втручання в роботу автоматизованих систем така процедура може набувати особливої актуальності, зокрема у випадках, коли зволікання з проведенням обшуку створює ризик втрати електронних доказів, дистанційного знищення даних, компрометації функціонування критично важливих інформаційних ресурсів системи правосуддя або подальшого незаконного втручання в їх роботу.

Поряд із цим, в умовах воєнного стану проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи у кримінальних провадженнях щодо незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя має здійснюватися з урахуванням спеціальних процесуальних правил, обумовлених дією особливого правового режиму. Зокрема, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язане з реальною чи потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися без їх участі. Такий підхід зумовлений як безпековими ризиками, характерними для територій, де ведуться бойові дії або існує загроза їх виникнення, так і необхідністю невідкладного реагування для збереження доказової інформації, яка в умовах розслідування кіберзалежних кримінальних правопорушень може бути втрачена, знищена, зашифрована або змінена протягом дуже короткого проміжку часу. Як слушно зазначає Г. К. Тетерятник, загалом два основні фактори виступають детермінантами законодавчих змін щодо участі понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів: фактор небезпеки, який ставить під сумнів саму можливість участі понятих у процесуальних діях, та фактор швидкої змінюваності обстановки, що вказує на невідкладність проведення таких дій з метою збереження доказової інформації [10, с. 196]. Для кримінальних проваджень щодо незаконного втручання в роботу автоматизованих систем цей другий фактор має особливе значення, оскільки йдеться не лише про матеріальні сліди, а й про цифрову інформацію, яка може бути дистанційно видалена, пошкоджена або прихована внаслідок зволікання з проведенням обшуку. У такому випадку хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, а також обшуку особи в обов'язковому порядку мають фіксуватися доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису [11]. Саме така форма фіксації у зазначених умовах набуває особливої доказової ваги, оскільки дозволяє компенсувати відсутність понятих, зафіксувати послідовність дій учасників обшуку, місце виявлення технічних засобів, носіїв інформації, документації, а також поведінку осіб, які перебували на об'єкті. Ще однією особливістю проведення обшуку в умовах воєнного стану є зміна часових меж його допустимого проведення. Йдеться про можливість здійснення обшуку та інших слідчих (розшукових) дій цілодобово, зокрема і в нічний час. Таким чином, відповідно до змін, внесених до ч. 4 ст. 223 КПК України, в умовах воєнного стану дозволяється проводити слідчі (розшукові) дії, у тому числі обшук, у нічний період, тобто з 22 години вечора до 6 години ранку, без необхідності окремого обґрунтування причин проведення такої дії саме у цей час [1].

Висновок. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним втручанням у роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя, обшук повинен мати невідкладний характер, оскільки фіксація таких діянь часто супроводжується протидією з боку

осіб, які мають спеціальні технічні знання, доступ до інформаційних систем, можливість оперативного знищення або спотворення цифрових слідів, а іноді й підтримку інших осіб, залучених до технічного чи організаційного забезпечення функціонування відповідних систем. Водночас такий обшук повинен мати і «груповий» характер, тобто за потреби проводитися комплексно та одночасно у кількох місцях: за місцем роботи, проживання, у приміщеннях, де знаходяться сервери, а також у володінні інших осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення. Не менш важливою є і його пропорційність, адже не всі виявлені під час обшуку предмети, документи чи окремі технічні пристрої мають значення для конкретного кримінального провадження, а тому вилучення повинно здійснюватися вибірково, обґрунтовано та з дотриманням загальних засад кримінального провадження. Саме за таких умов обшук виступає не лише ефективним засобом збирання доказів, а й забезпечує баланс між інтересами кримінального провадження, необхідністю збереження доказової інформації та дотриманням прав осіб, щодо яких така слідча (розшукова) дія проводиться.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Кримінальний процес: альбом схем (загальна та особливі частини) : навч. посіб. / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. П. Письменний та ін. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ : Центр учб. літ., 2016. 406 с.

3. Ivan Kubariev, Yevgen Barash, Valeri Pcholkin, Olena Pluzhnik. Assessingthe Contemporary Issuesof Countering Transnational Crime. *JURNAL CITA HUKUM – INDONESIAN LAW JOURNAL*. Vol. 9. No. 2 (2021), P. 291-304.

4. Конституція України : Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

5. Кухарчук А. В., Ткаченко О. Р. Особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 4/2023. С. 578–580. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/138.pdf

6. Постанова Верховного Суду від 29 січ. 2019 р., у справі № 466/896/17. *Верховна Рада України*. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/79601140.

7. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За редакцією С. В. Ківалова та С. І. Кравченко. Одеса: Фенікс. 2020. 924 с.

8. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. рек. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 71 с.

9. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро: Ліра ЛТД, 2011. 496 с.

10. Тетерятник Г. К. Інститут понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 4 (70). С. 194-196.

11. Особливості кримінального провадження у період воєнного стану. URL: https://syrota.com.ua/blog/osoblyvosti-kryminalnoho-provadzhennia-u-period-voiennoho-stanu/

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku. (2012). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

2. Udalova, L.D., Rozhnova, V.V., Pysmennyi, D.P., et al. (2016). Kryminalnyi protses: albom skhem (zahalna ta osoblyvi chastyny) [Criminal procedure: album of schemes (general and special parts)]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

3. Kubariev, I., Barash, Y., Pcholkin, V., & Pluzhnik, O. (2021). Assessing the Contemporary Issues of Countering Transnational Crime. *Jurnal Cita Hukum – Indonesian Law Journal*, 9(2), 291–304.

4. Konstytutsiia Ukrainy: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR. (1996). [Constitution of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

5. Kukharchuk, A.V., & Tkachenko, O.R. (2023). Osoblyvosti provedennia obshuku v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of conducting a search under martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (4), 578–580. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/4_2023/138.pdf [in Ukrainian].

6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 29 sichnia 2019 roku u spravi № 466/896/17. (2019). [Decision of the Supreme Court of January 29, 2019 in case No. 466/896/17]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/79601140 [in Ukrainian].

7. Kivalov, S.V., & Kravchenko, S.I. (Eds.). (2020). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].

8. Teplytskyi, B.B., Shramko, O.M., & Yusupov, V.V. (2019). Uchast spetsialista u provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh zlochyniv [Participation of a specialist in investigative (search) actions during the investigation of corruption crimes]. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

9. Chaplynskyi, K.O. (2011). Taktychne zabezpechennia provedennia slidchykh dii [Tactical support of investigative actions]. Dnipro: Lira LTD [in Ukrainian].

10. Teteryatnyk, H.K. (2020). Instytut poniatykh pry provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh nadzvychainykh pravovykh rezhymiv [The institution of witnesses during investigative (search) actions under emergency legal regimes]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo*, (4(70)), 194–196 [in Ukrainian].

11. Osoblyvosti kryminalnoho provadzhennia u period voiennoho stanu. (n.d.). [Peculiarities of criminal proceedings during martial law]. Retrieved from https://syrota.com.ua/blog/osoblyvosti-kryminalnoho-provadzhennia-u-period-voiennoho-stanu/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 343.24

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3344-3353

Налуцишин Віктор Володимирович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, https://orcid.org/0000-0002-2053-9906

Налуцишин Володимир Вікторович кандидат юридичних наук, доцент, військовослужбовець, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, https://orcid.org/0000-0002-5161-4219

Налуцишин Роман Вікторович магістр права, асистент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, https://orcid.org/0009-0002-9085-1716

ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Однією з найбільш актуальних соціально-правових проблем в нашому суспільстві є проблема злочинності серед неповнолітніх. З метою мінімізації кримінальних правопорушень серед неповнолітніх міжнародне товариство прийняло чималу кількість важливих міжнародних актів: Декларацію четвертого конгресу ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками (1970 р.); Міланський план дій і Керівні принципи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку і нового міжнародного економічного порядку (1985 р.); Рекомендації щодо міжнародного співробітництва в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку (1990 г.) та інші. Значна увага у цих міжнародних документах приділяється примусовим заходам виховного характеру, саме як заходам превентивного характеру.

Наголошено, що у світовій практиці види примусових заходів виховного впливу, їх зміст, підстави та порядок застосування значною мірою залежать від правової системи (англосаксонська, континентальна або мусульманська системи права).

Результи дослідження надали можливість виокремити примусові заходи виховного впливу за їх спрямованістю та змістом: 1) попередження як захід морального впливу; 2) заборони та обмеження як заходи, спрямовані на обмеження дозвілля; 3) заходи виховного нагляду з боку сім'ї, державних

органів, посадових осіб; 4) заходи компенсації збитків від злочинного посягання (грошові виплати потерпілим, усунення збитків власною працею тощо); 5) громадські роботи; 6) заходи соціальної реабілітації та ресоціалізації (зобов'язання щодо працевлаштування, проходження навчання, курсу лікування тощо); 7) заходи інтенсивного педагогічного впливу у вигляді поміщення до закритих виховних закладів.

Зроблено висновок, про те що законодавство низки зарубіжних держав передбачають окремі закони, які регулюють питання застосування виховних заходів до неповнолітніх, а кримінальні кодекси цих держав містять відповідні посилання на ці закони.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання, примусові заходи виховного характеру.

Nalutsyshyn Viktor Volodymyrovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-2053-9906

Nalutsyshyn Volodymyr Viktorovych PhD in Law, Associate Professor, military serviceman, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, https://orcid.org/0000-0002-5161-4219

Nalutsyshyn Roman Viktorovych Master of Laws, Assistant of the Department of Criminal Law and Procedure, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi, https://orcid.org/0009-0002-9085-1716

COMPULSORY MEASURES OF AN EDUCATIONAL NATURE: FOREIGN EXPERIENCE OF APPLICATION

Abstract. One of the most pressing socio-legal problems in our society is the problem of juvenile delinquency. In order to minimize criminal offenses among juveniles, the international community has adopted a considerable number of important international acts: the Declaration of the Fourth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (1970); the Milan Plan of Action and the Guidelines on Crime Prevention and Criminal Justice in the Context of Development and the New International Economic Order (1985); Recommendations on International Cooperation in Crime Prevention and Criminal Justice in the Context of Development (1990) and others.

It is emphasized that in world practice, the types of coercive measures of educational influence, their content, grounds and procedure for application largely depend on the legal system (anglo-saxon, continental or muslim legal system).

The results of the study made it possible to distinguish coercive measures of educational influence according to their focus and content: 1) warning as a measure of moral influence; 2) prohibitions and restrictions as measures aimed at limiting leisure; 3) measures of educational supervision by the family, state bodies, officials; 4) measures of compensation for losses from criminal encroachment (cash payments to victims, elimination of losses by one's own labor, etc.); 5) community service; 6) measures of social rehabilitation and resocialization (obligations to find employment, undergo training, undergo a course of treatment, etc.); 7) measures of intensive pedagogical influence in the form of placement in closed educational institutions.

It was concluded that the legislation of a number of foreign states provides for separate laws regulating the application of educational measures to minors, and the criminal codes of these states contain relevant references to these laws.

Keywords: juvenile delinquency, exemption from criminal liability, punishment, compulsory educational measures.

Постановка проблеми. Важливою складовою загальної злочинності, яка має свої специфічні особливості, зумовлені віковими, психологічними та соціальними факторами, є злочинність неповнолітніх. За статистичними даними Генеральної прокуратури України спостерігається в цілому зростання даного виду злочинності [1].

Виходячи з вимог міжнародно-правових актів у сфері поводження з неповнолітніми злочинцями, чинне вітчизняне кримінальне законодавство відрізняється гуманним ставленням держави до злочинів, скоєних неповнолітніми. За таких обставин заслуговує на особливу увагу питання регламентації застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблемних питань призначення покарання та звільнення від нього неповнолітніх, застосування примусових заходів виховного характеру зробили такі науковці, як Андрушко А.В., Баулін Ю.В., Бурдін В.М., Горох О.П., Кривоченко Л.М.,Назимко Є.С.,Нікіфорова Т.І.,Палюх Л.М.,Письменський Є.О., Пономарьова Т.І., Хавронюк М.І., Халимон С. І., Яцун О.С. та інші. Важко переоцінити їх внесок у формування теоретичних уявлень у сфері ювенальної юстиції. Водночас, окремі питання щодо примусових заходів виховного характеру і на даний час залишаються недостатньо дослідженими, зокрема зарубіжний досвід, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Мета статті - дослідження питань звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру за законодавством зарубіжних держав.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями Керівних принципів ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи), прийнятих та проголошених резолюцією 45/112 Генеральної

Асамблеї від 14.12.1990 р., державам рекомендовано уникати криміналізації та покарання дитини за поведінку, яка не завдає шкоди розвитку самої дитини та іншим [2]. Відповідно до Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 року, держав-учасниць націлюють не допускати передчасного застосування до неповнолітніх кримінального покарання, особливо у виді позбавлення волі, натомість орієнтують на те, що доцільно надавати перевагу опіці та нагляду, пробації, громадським роботам, фінансовим покаранням, компенсації та реституції, передачі на виховання [3].

На необхідності розвитку превентивних заходів, застосування альтернатив кримінальному переслідуванню та позбавленню волі, індивідуалізації заходів впливу та забезпечення участі громадськості у процесі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників наголошується у Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо нових способів боротьби з неповнолітньою злочинністю та ролі ювенальної юстиції [4].

Зважаючи на глобальні зміни, що відбулися у сучасному світі, назріла гостра необхідність пошуку ефективної відповіді соціуму на протиправну поведінку неповнолітніх. Рік у рік актуальність застосування примусових заходів виховного характеру набуває все більшого значення. Дослідження будь-якої соціально-правової проблеми в сучасних умовах неможливе без розгляду зарубіжного досвіду. У цьому відношенні вивчення примусових заходів виховного впливу не є винятком.

Варто відмітити, що у світовій практиці види примусових заходів виховного впливу, їх зміст, підстави та порядок застосування значною мірою залежать від правової системи (англосаксонська, континентальна або мусульманська системи права).

Характерною рисою ***англосаксонської системи права*** є загальна характеристика цих заходів (без їх переліку в законі). Так, в ***Англії***, їх регулювання здійснюється серією так званих законів про дітей та молодь. Заходи виховного впливу спрямовані не стільки на неповнолітнього, скільки на усунення неблагополуччя в середовищі проживання неповнолітнього. Так, Закон 1988 р. «Про кримінальну юстицію» передбачає один із виховних заходів, що застосовується щодо неповнолітніх, – поміщення до спеціалізованого закладу для молодих злочинців з метою їх виправлення [5].

Згідно з положеннями Закону про кримінальне правосуддя та громадський порядок 1994 року, суд має право поміщати неповнолітніх засуджених у спеціальні закриті виховні центри, де такі особи здобувають освіту та трудові навички [6]. Натомість призначення покарання до підлітка можуть застосовувати такий вид виховного заходу як наказ про нагляд. Сутність цього наказу полягає у тому, що правопорушник зобов'язується підпорядковуватися вказівкам наглядача, а саме: жити у певному місці протягом визначеного строку, займатися певною діяльність тощо. Окрім цього підлітку, за яким призначено наглядача,

необхідно дотримуватися чіткого розпорядку та перебувати вдома у визначений судом час. Цікавим є виховний захід, який застосовується до неповнолітніх, котрим вже виповнилося 16 років, він полягає у виконанні правопорушником безоплатних суспільних робіт. Застосування цього заходу здійснюється лише у тих випадках, коли особі мало призначатися тюремне ув'язнення. Суд встановлює терміни виконання цих робіт, але в межах від 40 до 120 годин. Особливістю такого заходу є те, що неповнолітній з власної волі має погодитися на виконання цих робіт.

Держави ***континентальної системи права***, на відміну від англосаксонської, мають чіткий перелік примусових заходів виховного впливу, а також конкретну регламентацію підстав та порядку їх призначення. Крім цього, вони призначаються виключно в судовому порядку.

Цікавим видається досвід ***Німеччини*** щодо застосовування інституту ювенального правосуддя. Правове регулювання примусових заходів виховного впливу німецький законодавець здійснює за допомогою КК ФРН та Закону «Про суди у справах неповнолітніх», які закріплюють як заходи матеріального впливу на неповнолітнього, так і різні обмеження. Відповідно до кримінального законодавства ФРН діти, які не досягли 14-річного віку, вважаються недієздатними і не можуть нести кримінальну відповідальність. До осіб у віці 14-18 років, залежно від відповідності психічного, біологічного та соціального віків, можуть застосовуватися як норми, що стосуються неповнолітніх, так і каральні заходи загального характеру.

Кримінальне законодавство Німеччини передбачає застосування до неповнолітніх виховних та дисциплінарних заходів, заходів виправлення та безпеки (§5,§7 Закону «Про суди у справах неповнолітніх») [7]. *Виховні заходи* (Erziehungsmassregeln), які поділяються на *вказівки* (Weisungen) та *приписи* щодо надання допомоги у вихованні (Hilfe zur Erziehung). До вказівок належать обов'язки дотримуватися припису щодо місця перебування, жити в сім'ї або соціальному закладі, займатися навчанням або роботою, виконати певну роботу, перебувати під керівництвом і наглядом певної особи, брати участь у курсі соціального тренінгу, примиритися з потерпілим, не підтримувати стосунків з певними людьми або не відвідувати розважальні заклади, брати участь у вивченні правил дорожнього руху. Припис про звернення за допомогою у сфері виховання полягає у призначенні вихователя або поміщенні до виховного закладу (§12). *Дисциплінарні заходи* включають у себе попередження, встановлення умов (наприклад, відшкодувати збиток, виплатити грошову суму благодійній організації), арешт неповнолітнього на час дозвілля (обмежується вільний час не більше двох разів на тиждень) і застосовуються в тих випадках, коли покарання не призначається, але неповнолітній повинен бути притягнутий до відповідальності за вчинення злочинного діяння, не тягнуть за собою правових наслідків покарання і займають проміжне положення між ним та виховними заходами (§13) [7]. *Заходи реабілітації та безпеки* (§7) у розумінні

загального кримінального права полягають у поміщенні до психіатричної лікарні або реабілітаційного центру, нагляді за поведінкою або позбавленні водійських прав [8]. Виховні заходи як заходи впливу щодо неповнолітнього правопорушника мають першочергове значення, саме на них робиться основний акцент. Вони не мають карального характеру, а покликані виховувати неповнолітнього (усунути недоліки у вихованні) та формувати його особистість. При призначенні цих заходів критерієм виступає не тяжкість злочину, а потреба у вихованні та сприйнятливість до нього.

Підґрунтям функціонування французької ювенальної юстиції є принцип переваги виховних заходів над каральними. Система правосуддя щодо неповнолітніх зоорієнтованна на виховну складову, що сприяє захисту їх прав та інтересів і повною мірою відповідає цілям спеціальної превенції.

Застосування примусових заходів виховного впливу у ***Франції*** регламентується Кодексом кримінального судочинства щодо неповнолітніх (Code de la justice pénale des mineurs - CJPM) , який набрав чинності 30 вересня 2021 року. Відповідно до ст. L-111-1 можуть бути призначені лише два виховні заходи: *судове попередження*, яке поєднує в собі догану, звільнення батьків та офіційне попередження. Його може бути видано будь-яким рішенням суду проти неповнолітнього. Декларація про успішність у навчанні (ст. L111-6) видається, коли неповнолітній виконав покладені зобов'язання; *судовий виховний захід*, який поєднує всі заходи освітнього моніторингу до та після винесення вироку.

Виховні заходи включають в себе модулі (інтеграційний, компенсаційний, охорони здоров’я, опіки), заборони (на перебування в певному місці, спілкування з потерпілим та співучасниками, проїзд у нічний час по дорогах загального користування без супроводу законних представників), вимогу передачі предмета, використаного для вчинення злочину або придбаного в результаті його вчинення, обов’язок пройти курс громадянського виховання. *Модуль інтеграції* полягає у направленні неповнолітнього до школи для навчання у формі денного відвідування, поміщенні в інтернат, поміщенні в уповноважений державний або приватний навчальний чи професійний заклад. *Модуль компенсації* полягає у наданні допомоги потерпілому або відшкодуванні збитків від злочину, у процедурі медіації між неповнолітнім правопорушником та потерпілим. *Модуль охорони здоров’я* полягає у поміщенні до медичного закладу (крім психіатричних), поміщенні до медико-соціального закладу. *Модуль опіки* полягає у передачі неповнолітнього під нагляд члена сім’ї або особи, яка заслуговує на довіру, установи державної служби судового захисту молоді, уповноваженого приватного навчального закладу або установи (крім закритих виховних центрів) [9].

Особливий науковий інтерес представляє проблема, пов’язана із застосуванням примусових заходів виховного впливу, у законодавстві держав ***мусульманської системи права***. Мусульманське право дає лише формальне визначення злочину. Злочин - це порушення заборони, за яке законодавець

передбачає покарання. Зазначена концепція правопорушення за мусульманським правом проявляється в класифікації кримінально-караних діянь. Найбільшого поширення набула класифікація, згідно з якою всі правопорушення поділяють на три групи: 1) злочини, які становлять найбільшу суспільну небезпеку, вони посягають на «права Аллага», тобто інтереси всієї мусульманської громади і караються точно визначеною санкцією - хадд; 2) злочини, які також тягнуть за собою фіксоване покарання - кісас або дійа, але порушують права окремих осіб; 3) всі інші правопорушення, покарання за вчинення яких - тазір - не встановлено ні в Корані, ні в Сунні [10].

Відповідно до шаріату, дитина, яка перебуває у віковій групі від 7 до 15 років, як і дитина молодшого віку, не несе кримінальної відповідальності, оскільки її дії не можуть розглядатися як підстави для винесення їй покарання через відсутність у неї явно вираженого злочинного умислу. Це означає, що до дитини не можуть бути застосовані покарання, що належать ані до категорії хадд, ані до категорії кісас, оскільки такі покарання можуть бути застосовані лише до повнолітньої особи.

Однак дитина може бути засуджена до тазіру, який розглядається не як покарання, а як засіб виховання та виправлення від поганої поведінки. Рішення про тазір приймається з урахуванням того, чи досягла дитина повноліття чи ні. Однак у більшості випадків винесення вироку про тазір стосовно підлітка вважається допустимим.

Основна мета тазіру полягає у виховній дії на дитину. До умов застосування тазіру належить лише наявність здорового глузду. Можна зробити висновок, що до дитини, яка досягла рівня необхідної свідомості, має бути застосований тазір, який «вважається не покаранням, а засобом виховання, виправлення, захисту та наставництва на шлях добра». Рішення про форму тазіру може приймати імам та кадій (суддя). Загальною особливістю примусових заходів виховного впливу є те, що всі вони спрямовані на виправлення дитини. Якщо неповнолітній повторно вчинив злочин після застосування до нього виховних заходів, то він не вважається рецидивістом, і до нього знову повинні бути застосовані лише виховні заходи впливу.

За кримінальним законодавством *Туреччини* неповнолітні особи звільняються від кримінальної відповідальності та покарання у випадку, якщо правопорушник через певні психологічні вади або хвороби не міг усвідомлювати власних дій та суспільну небезпеку скоєного злочину. У таких ситуаціях передбачається застосування заходів виховного характеру. **Кримінальний кодекс** Туреччини не містить окремого розділу про кримінальну відповідальність неповнолітніх [11], а заходи, які за своїм характером і змістом можна віднести до виховних, застосовуються відповідно до окремого закону щодо неповнолітніх [12]. Суди можуть застосовувати захисні та заохочувальні заходи, щоб допомогти молодим людям у реабілітації (терапевтичні заходи; освітні заходи; заходи догляду; заходи охорони здоров'я; заходи щодо житла).

Застосування виховних заходів щодо неблагополучних підлітків та неповнолітніх правопорушників широко використовується й у законодавстві арабських країн. Так, в ***Ара́бській Респу́бліці Єги́пет*** діти до 12 років не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Неповнолітні віком від 12 до 18 років підлягають спеціальному правовому режиму згідно із Законом про дитину № 12 від 1996 року (змінено Законом № 126 від 2008 року) [13]. Цей закон забороняє застосовувати щодо неповнолітніх правопорушників будь-які покарання.

До такої особи можливе застосування таких заходів: догана (усне попередження суду); передача опікуну (поміщення дитини під нагляд батьків/опікунів); випробувальний термін (під наглядом соціального працівника); обов'язкове професійне навчання або освіта; громадські роботи; поміщення до закладу опіки.

Кримінальний кодекс ***Лівану*** щодо підлітків, які вчинили правопорушення, передбачає застосування виправних заходів виховного характеру, що зумовлено розумінням потреби цієї категорії правопорушників у вихованні, захисті та опіці. Подібний підхід спрямований щодо дітей та підлітків у віці від 7 до 15 років. Дитина, яка вчинила правопорушення в цей період, може бути піддана контролю з боку суспільства або щодо неї можливе застосування таких захисних заходів, як: 1) передача під батьківський нагляд як одного з них, так і обох батьків, а також під нагляд опікуна; 2) передача одному з родичів під нагляд; 3) передача особі, яка не є родичем, або іншому добропорядному громадянину під нагляд, а також довіреній сім'ї або визначеній відповідним рішенням громадській чи релігійній організації [14].

При цьому батьки дитини повинні мати певні моральні якості та педагогічні навички, здатні забезпечити гідний розвиток і виховання, а також захистити від можливих впливів негативного характеру.

За законодавством ***Йорданії***, ***Марокко*** та ***Кувейту***, виховні заходи, що застосовуються щодо малолітніх правопорушників, не є кримінальним покаранням, а розглядаються як заходи безпеки.

Висновки. Проведений аналіз застосування примусових заходів виховного характеру в деяких зарубіжних державах показав, що закріплене в законі правило, за яким неповнолітнім особам призначається не кримінальне покарання, а альтернативний захід впливу, є дієвим інструментом, що дозволяє наставити підлітка на шлях виправлення. Констатуємо детальне законодавче закріплення поняття, видів та можливостей застосування розглянутих заходів. Практика застосування примусових заходів виховного впливу ґрунтується на достатньо принциповому підході до співвідношення конкретного заходу з глибоким і ретельним вивченням психологічних особливостей формування світогляду неповнолітнього.

Результи дослідження надали можливість виокремити примусові заходи виховного впливу. Виходячи зі спрямованості та змісту цих заходів, до них

можна віднести: 1) попередження як захід морального впливу; 2) заборони та обмеження як заходи, спрямовані на обмеження дозвілля; 3) заходи виховного нагляду з боку сім'ї, державних органів, посадових осіб; 4) заходи компенсації збитків від злочинного посягання (грошові виплати потерпілим, усунення збитків власною працею тощо); 5) громадські роботи; 6) заходи соціальної реабілітації та ресоціалізації (зобов'язання щодо працевлаштування, проходження навчання, курсу лікування тощо); 7) заходи інтенсивного педагогічного впливу у вигляді поміщення до закритих виховних закладів.

Література:

1. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2 (дата звернення: 25.03.2026 року).

2. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh (дата звернення: 01.04.2026 року).

3. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile (дата звернення: 01.04.2026 року).

4. Rec(2003)20 - Recommendation of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice (Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003 at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies) URL: https://search.coe.int/cm?i=09000016805df0b3 (дата звернення: 01.04.2026 року).

5. Criminal Justice Act 1988. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/33/contents (дата звернення: 01.04.2026 року).

6. Criminal Justice and Public Order Act 1994. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/33/contents (дата звернення: 01.04.2026 року).

7. Jugendgerichtsgesetz (JGG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html (дата звернення: 01.04.2026 року).

8. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (дата звернення: 01.04.2026 року).

9. Code de la justice pénale des mineurs. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000039086952/ (дата звернення: 01.04.2026 року).

10. Налуцишин Р. В. Крадіжка як вид злочину категорії худуд в ісламському праві.*Актуальні проблеми юридичної науки. Забезпечення правопорядку в Україні та світі: виклики сьогодення: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять треті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 18 жовтня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С.158-159.

11. TÜRK CEZA KANUNU. URL: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 (дата звернення: 01.04.2026 року).

12. ÇOCUK KORUMA KANUNU. URL: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5395.pdf (дата звернення: 01.04.2026 року).

13. Egypt: Law No. 12 of 1996 Promulgating the Child Law Amended by Law No. 126 of 2008. URL: https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1996/119718 (дата звернення: 01.04.2026 року).

14. Lebanon Penal Code. URL: https://www.unodc.org/cld/document/lbn/1943/lebanon_penal_code.html (дата звернення: 01.04.2026 року).

***References**:*

1. Yedynyi zvit pro osib yaki vchynyly kryminalni pravoporushennia. Ofis Heneralnoho prokurora [Unified Report on persons who committed criminal offenses. Office of the Prosecutor General]. (n.d.). gp.gov.ua. Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2 [in Ukrainian].
2. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines). ohchr.org. Retrieved from https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms /instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh.
3. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). ohchr.org. Retrieved from https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/ instruments/united-nations-standard-minimum-rules-administration-juvenile.
4. Rec(2003)20 - Recommendation of the Committee of Ministers to member states concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice (Adopted by the Committee of Ministers on 24 September 2003 at the 853rd meeting of the Ministers' Deputies). search.coe.int. Retrieved from https://search.coe.int/cm?i=09000016805df0b3.
5. Criminal Justice Act 1988. gov.uk. Retrieved from https://www.legislation.gov.uk/ ukpga/1988/33/contents [in United Kingdom].
6. Criminal Justice and Public Order Act 1994. gov.uk. Retrieved from https://www. legislation.gov.uk/ukpga/1994/33/contents [in United Kingdom].
7. Jugendgerichtsgesetz (JGG). gesetze-im-internet.de. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/jgg/BJNR007510953.html [in Germany].
8. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). gesetze-im-internet.de. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html [in Germany].
9. Code de la justice pénale des mineurs. gouv.fr. Retrieved from https://www.legifrance. gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000039086952/ [in France].
10. Nalutsyshyn R. V. (2024). Kradizhka yak vyd zlochynu katehorii hudud v islamskomu pravi [Theft as a type of hudud crime in Islamic law]. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky. Zabespechennia pravoporiadku v Ukraini ta sviti: vyklyky sogodennia: zbirnyk tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Dvadtsiat treti osinni yurydychi chytannia» - Current problems of legal science. Ensuring law and order in Ukraine and the world: current challenges: collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference «Twenty-third Autumn Legal Readings»*. (pp. 158-159). Khmelnytskyi: Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law [in Ukrainian].
11. TÜRK CEZA KANUNU. gov.tr. Retrieved from https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat? MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5 [in Turkey].
12. ÇOCUK KORUMA KANUNU. gov.tr. Retrieved from https://www.mevzuat.gov.tr/ MevzuatMetin/1.5.5395.pdf [in Turkey].
13. Egypt: Law No. 12 of 1996 Promulgating the Child Law Amended by Law No. 126 of 2008. legislationline.org. Retrieved from https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1996/ 119718 [in Egypt].
14. Lebanon Penal Code. unodc.org. Retrieved from https://www.unodc.org/cld/document/ lbn/1943/lebanon_penal_code.html [in Lebanon].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 342.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3354-3364

Осаволюк Руслан Володимирович аспірант кафедри публічного та приватного права Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро, https://orcid.org/0009-0006-8675-439X

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ ДІЯЛЬНОСТІ КОНТРОЛЬОВАНИХ ІНОЗЕМНИХ КОМПАНІЙ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню поняття адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин. Податкові правовідносини є тією сферою суспільного життя, яка напряму впливає на реалізацію бюджетоутворюючих процесів в державі, а отже, їх ефективне регулювання сприяє забезпеченню нормального функціонування держави та суспільства в економіко-майновому сенсі.

В статті поняття адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин формується через дослідження визначень базового поняття правового регулювання суспільних відносин. Значну увагу в статті приділено аналізу та підходам вчених до визначення загального поняття адміністративно-правового регулювання в адміністративному праві. Аналіз підходів провідних науковців-адміністративістів до визначення поняття адміністративно-правового регулювання став основою для формування відповідної дефініції в галузі податкових правовідносин. При цьому, дослідження щодо тематики статті було здійснено через аналіз самої суті та специфічності податкових правовідносин. Автор статті дійшов висновку про те, що найбільш визначальною з точки зору визначення дефініції адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин є безумовна імперативність податкових правовідносин, що вплинуло на підсумкове формування відповідної дефініції.

Особливість тематики статті полягає в тому, що поняття адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин розкривається в тому числі з використанням досвіду діяльності таких специфічних учасників ринку, як контрольовані іноземні компанії (КІК). Використовуючи приклад діяльності контрольованих іноземних компаній, за допомогою яких учасники ринку могли на абсолютно легальних підставах мінімізувати обсяги своїх податкових зобов’язань, перераховуючи значні суми грошових коштів на рахунки КІК, розташовані в низькоподаткових або безподаткових юрисдикціях, автором статті при визначенні мети здійснення відповідного регулювання запропоновано не обмежуватись тільки забезпеченням своєчасності сплати податків та обов’язкових платежів суб’єктами податкових правовідносин, а і додатково

передбачити в якості мети адміністративно-правового регулювання недопущення ухилення учасниками податкових правовідносин від сплати відповідних податків та інших обов'язкових платежів.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правове регулювання податкових правовідносин, податкові правовідносини, контрольовані іноземні компанії.

Osavoliuk Ruslan Volodymyrovych PhD in Public and Private Law, University of Customs and Finance, Dnipro, https://orcid.org/0009-0006-8675-439X

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF TAX RELATIONS, TAKING INTO ACCOUNT THE SPECIFIC NATURE OF THE ACTIVITIES OF CONTROLLED FOREIGN COMPANIES

Abstract. This article examines the concept of administrative and legal regulation of tax legal relations. Tax legal relations constitute a sphere of public life that directly influences the implementation of budget-forming processes in the state; consequently, their effective regulation contributes to ensuring the normal functioning of the state and society in economic and property terms.

In the article, the concept of administrative-legal regulation of tax legal relations is developed through an examination of definitions of the basic concept of legal regulation of social relations. Significant attention in the article is devoted to the analysis of scholars' approaches to defining the general concept of administrative-legal regulation in administrative law. An analysis of the approaches of leading administrative law scholars to defining the concept of administrative-legal regulation served as the basis for formulating a corresponding definition in the field of tax legal relations. In doing so, the research on the article's subject matter was conducted through an analysis of the very essence and specificity of tax legal relations. The author of the article concluded that the most decisive factor in defining administrative-legal regulation of tax legal relations is the unconditional imperativeness of tax legal relations, which influenced the final formulation of the corresponding definition.

A distinctive feature of this article is that the concept of administrative and legal regulation of tax legal relations is explored, in part, through the lens of the activities of specific market participants such as controlled foreign companies. Using the example of controlled foreign companies, through which market participants could, on entirely legal grounds, minimize their tax liabilities by transferring significant amounts of funds to CFC accounts located in low-tax or tax-free jurisdictions, the author of the article proposes, when defining the purpose of the relevant regulation, not to limit oneself solely to ensuring the timely payment of taxes and mandatory payments by entities subject to tax law, but also to additionally establish as a goal of administrative -legal regulation to prevent participants in tax legal relations from evading the payment of relevant taxes and other mandatory payments.

Keywords: administrative-legal regulation, administrative-legal regulation of tax legal relations, tax legal relations, controlled foreign companies.

Постановка проблеми. Податкова сфера є надзвичайно важливою з точки зору становлення та забезпечення нормального функціонування держави в особі відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підтримання та вдосконалення соціальних процесів розвитку суспільства.

З огляду на це, вдосконалення механізму здійснення державою регулювання суспільних відносин, що виникають в процесі справлянні податків, зборів та інших обов'язкових платежів, за допомогою конкретних адміністративно-правових засобів правового регулювання видається важливим та актуальним.

Саме наявність чітко збалансованих та відточених засобів адміністративно-правового впливу на зазначений різновид правовідносин може сприяти формуванню економічного благополуччя держави та сталого розвитку суспільства.

При цьому, дослідження та вдосконалення механізму адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин не може обійтися без визначення самої суті та поняття адміністративно-правового регулювання відносин у відповідній сфері.

При цьому, з урахуванням динамічної трансформації суспільних відносин, що відбувається в даний час, важливим є з'ясування відповідного поняття з урахуванням сучасних процесів та явищ, які впливають або можуть впливати на відповідні правовідносини, послаблюючи чи спотворюючи дію відповідних засобів адміністративно-правового регулювання. Одним з таких явищ, яке виникло достатньо недавно, стали контрольовані іноземні компанії, чия діяльність стала наслідком існування певних правових шпарин в податковому законодавстві майже всіх країн світу, якими широко користувалися суб'єкти господарювання з метою мінімізації бази оподаткування та забезпечення зменшення на цілком законних підставах загальної суми податків, що підлягали сплаті до державного бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням в галузі проблем адміністративно-правового регулювання приділена увага багатьох учених. Так, дослідженню питання в тому числі визначення дефініції адміністративно-правового регулювання адміністративних відносин присвятили свої наукові праці Загуменник В.І., Мусієнко В.В., Проценко В.В., Ведєрніков Ю.А., Шкарупа В.К. та інші.

Дослідженнями поняття адміністративно-правового регулювання вже саме податкових правовідносин присвятили свої наукові роботи Хантюк Н.С., Миколенко О.І., Манжула А.А., Янушевич Я.В., Теремецький В.І. та інші.

Однак, важливим залишається визначення поняття адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин з урахуванням сучасних чинників, що здійснюють вплив на суспільні відносини у сфері оподаткування.

Метою статті є спроба визначення поняття адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин з урахуванням сучасних чинників, зокрема специфічної діяльності контрольованих іноземних компаній.

Викладення основного матеріалу. Суспільство на будь-якому етапі свого розвитку потребувало наявності чітко визначених правил та меж поведінки кожного з його членів задля встановлення та підтримання соціального порядку за допомогою тих чи інших засобів соціального регулювання.

Сутність будь-якого соціального регулювання (правового, морального, заснованого на звичаях, релігійного, естетичного та ін.) так чи інакше полягає у цілеспрямованому визначенні на нормативному та індивідуальному рівнях відповідно до завдань такого регулювання форм і меж дозволеної та необхідної поведінки соціальних суб'єктів у певних життєвих ситуаціях, а також у стимулюванні фактичного додержання ними цих установлень [1, с. 208].

При цьому, правове регулювання, як один з різновидів соціального регулювання представляє собою цілеспрямований результативний вплив права на конкретні суспільні відносини з метою їх впорядкування та вдосконалення за допомогою виключно правових засобів [2, с. 256].

Визначаючи природу поняття правового регулювання, автори навчального посібника «Теорія держави і права» за загальною редакцією доктора юридичних наук професора Тихомирова О.Д., визначають наступні основні його характеристики:

1) є різновидом соціального регулювання;

2) здійснюється громадянським суспільством або державою;

3) має нормативно-результативний характер – здійснюється за допомогою цілісної системи правових засобів, що забезпечують втілення в життя норм права для досягнення необхідної мети (результату);

4) має організаційний характер – за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми (в нормах права закріплюється міра можливої або належної поведінки);

5) має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення прав, свобод, законних інтересів суб'єктів права;

6) має конкретний характер – завжди пов'язане з реальними (конкретними) відносинами [2, с. 256].

При цьому, адміністративно-правове регулювання як різновид правового регулювання В.І. Загуменник, В.В. Мусієнко, В.В. Проценко в навчальному посібнику «Адміністративне право України: основні категорії та поняття» визначають як цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб нормального функціонування громадянського суспільства й держави [3, с. 184].

В навчальному посібнику «Адміністративне право України» під загальною редакцією Галунька В.В. адміністративно-правове регулювання представлено, як здійснюваний усією системою адміністративно-правових засобів вплив суб'єктів публічної адміністрації на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони та розвитку [4, с. 211].

Ведєрніков Ю.А., Шкарупа В.К. відзначають, що адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави за допомогою адміністративно-правового регулювання відносини між суб'єктами адміністративного права набувають певної правової форми [5, с. 323].

І. О. Ієрусалімов, І. О. Ієрусалімова, П. М. Павлик та Ж. В. Удовенко., визначає адміністративно-правове регулювання, як особливий вид правового регулювання, специфічність якого визначається об'єктом впливу, тобто відносинами, що регулюються адміністративним правом, зумовлені особливостями його норм. Особливістю адміністративного права, на відміну від інших галузей права, є те, що воно часто регулює порядок застосування норм інших галузей права, зокрема конституційного права [6, с. 103-105].

Литовченко П. В. адміністративно-правове регулювання розглядає, як планомірний вплив адміністративноправових норм на визначені суспільні відносини, що здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів, із ціллю забезпечення прав, свобод і інтересів фізичних чи юридичних осіб, зокрема, у публічно-правовій сфері, 2023 р., № 4 319 для звичного функціонування суспільства та держави [7, с. 130-136].

Шопіна І. доходить висновку, що адміністративно-правове регулювання є впливом на певні суспільні відносини, що здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів, які в сукупності складають механізм адміністративно-правового регулювання [8, с. 55].

Визначаючи основні ознаки адміністративно-правового регулювання, Теремецький В.І. вказує наступні:

а) адміністративно-правове регулювання - це є дія (вплив) держави на суспільні відносини, що виникають між їх суб'єктами;

б) здійснюється за допомогою відповідних правових засобів, сукупність яких утворює механізм адміністративноправового регулювання;

в) має на меті упорядкування державно-владних відносин;

г) встановлює юридичні права та обов'язки учасників адміністративно-правових відносин, які упорядковуються [9, с. 50-54].

Які ж суспільні відносини підпадають під вплив механізму адміністративно-правового регулювання?

Так, Галунько В.В. зазначає, про те, що під вплив адміністративно-правового регулювання підпадають такі види суспільних відносин:

– відносини між фізичними або юридичними особами, які звернулися до суб'єкта публічної адміністрації з вимогою забезпечити їх публічні права, свободи та законні інтереси (у цьому разі суб'єкт публічної адміністрації діяти владно щодо об'єкта управління не може, оскільки є зобов'язальним перед ним);

– відносини між суб'єктом публічної адміністрації та фізичними й юридичними особами, які порушують права свободи третіх осіб, публічний інтерес суспільства та держави (тут виникають класичні адміністративно-правові відносини: суб'єкт публічного управління є імперативно владним, а об'єкти зобов'язані виконувати його законні вимоги);

– імперативно-владні відносини між вищими та нижчими суб'єктами публічної адміністрації, що засновані на праві [4, с. 206-207].

Під сферу впливу адміністративно-правового регулювання окрім суто адміністративних, підпадають також і податкові правовідносини, в тому числі відносини за участю контрольованих іноземних компаній.

Податкові правовідносини, як зазначає Пришва Н.Ю., - це урегульована нормами права група однорідних суспільних відносин, які виникають в процесі встановлення податків, їх сплати та застосування до платників механізму примусу, тобто це відносини, що виникають під час фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування на етапі залучення коштів до бюджету [10, с. 206].

Для більш точного визначення поняття адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин, треба розібратися в суті їх специфіки.

Так, досліджуючи основні відмінності адміністративних правовідносин від податкових правовідносин Миколенко О.І. та Манжула А.А. у праці АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО В КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНИХ ПРАВОВІДНОСИН доходять висновку про те, що податкові правовідносини продовжують базуватися перш за все на забезпеченні конституційного обов'язку приватної особи, який полягає в тому, що «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом» [11, с. 616-618].

Наливайко Л.Р., зазначає про те, що податкові правовідносини є формою реалізації інтересів саме держави. Публічний інтерес у податковій сфері − це забезпечений правом майновий інтерес держави у надходженні податків і зборів до публічних фондів грошових коштів. Задоволення публічного інтересу слугує виконанню завдань і функцій держави як «основних напрямів та видів діяльності всієї системи державних органів» [12, с. 189].

Визначаючи ознаки суб'єктів податкових правовідносин, Хантюк Н.С. доходить висновку про нерівність суб'єктів податкових правовідносин – платники податків (юридичні та фізичні особи) протиставляються державі в особі контролюючого органу як зобов'язані суб'єкти. Наголошується на підпорядкованості і владності між учасниками податкових відносин [13, с. 408-409].

В своїй праці Товкун Л.В. стверджує, що податкові правовідносини мають свою специфіку, що не притаманно для інших правових інститутів. Вони відрізняються чіткою ієрархічною структурою елементів, яка лежить в основі правового регулювання сплати й стягнення податків і зборів. Регламентація правового механізму податку здійснюється закріпленням імперативного набору елементів, що визначають зміст та особливості реалізації податкового обов'язку. Доволі складно уявити регламентування податкових відносин без з'ясування платника податку, об'єкта, ставки, податкової пільги та ін. [14, с. 171].

Досліджуючи сутність податкових правовідносин М.П. Кучерявенко визначає наступні основні риси податкових правовідносин: (1) опосередкованість рухом публічних грошових фондів (мобілізація, формування доходних частин бюджетів); (2) забезпечення фінансових засад цілісності, збалансованості розвитку суспільства; (3) винятково грошовий характер; (4) їх організатором і власником податкових надходжень виступає держава; (5) виникнення, зміна і припинення відбувається на підставі норм податкового права; (6) специфічна характеристика суб'єктного складу; (7) чітка, ієрархічна структура елементів у підґрунті правового регулювання сплати і стягнення податків і зборів; (8) безумовна імперативність; (9) цільова системність [15, с. 257-261]

Отже, найбільш визначальною з точки зору визначення дефініції адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин є безумовна імперативність податкових правовідносин.

Як зазначає Товкун Л.В., сутність імперативного методу полягає: а) у владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, яка виступає від імені держави; б) широкому застосуванні однозначних за змістом імперативних норм податкового права; в) врахуванні специфіки відносин, що регулюються: визначення кола платників, порядку, умов і розмірів платежів у бюджети або фонди, цілі використання коштів тощо [15, с. 166].

Погоджуючись із наведеними позиціями вчених стосовно специфіки податкових правовідносин, можна дійти висновку про те, що основною метою адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин є вже не забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а, насамперед, забезпечення публічного інтересу держави щодо належного виконання податкових зобов'язань фізичних та юридичних осіб щодо наповнення державного бюджету.

Досліджуючи сферу оподаткування, як об'єкт адміністративно-правового регулювання, Янушевич Я.В. виділяє наступні ознаки адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування:

а) є наслідком впливу держави на суспільні відносини, які виникають під час справляння податків, зборів та інших загальнообов'язкових платежів;

б) реалізується за допомогою спеціальних адміністративно-правових засобів (форм), сукупність яких складає механізм адміністративно-правового регулювання сферою оподаткування;

в) здійснюється з метою упорядкування публічних податкових відносин шляхом чіткого визначення процедури сплати податків [16, с. 274].

Як зазначає Теремецький В.І., адміністративно-правове регулювання у сфері оподаткування є цілеспрямованим впливом норм адміністративного та фінансового права на суспільні відносини у сфері оподаткування, зміст якого полягає у забезпеченні своєчасності сплати коштів у формі податків та інших загальнообов'язкових платежів до бюджетів та інших централізованих фондів з метою забезпечення публічного інтересу та сталого порядку функціонування громадянського суспільства та держави [9, с. 54].

Погоджуючись в цілому з позицією Теремецького В.І., хочемо зробити акцент на необхідності застосування більш широкого визначення запропонованого ним змісту чи мети впливу відповідних правових норм на суспільні відносини у сфері оподаткування, особливо беручи до уваги досвід діяльності контрольованих іноземних компаній.

Безумовно, основою змісту адміністративно-правового регулювання відносин у сфері оподаткування з позиції державоцентристської концепції є забезпечення своєчасності сплати передбачених діючим законодавством податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

Проте, приклад діяльності контрольованих іноземних компаній, показав, що сама по-собі своєчасність сплати податків ще не є в повній мірі належним виконанням податкових зобов'язань фізичними та юридичними особами.

Важливим є також забезпечення впровадження механізмів недопущення мінімізації обсягів сплати податків учасниками податкових правовідносин шляхом застосування прогалин діючого податкового законодавства. Так, держави, як гаранти та основні регулятори суспільних відносин у відповідній сфері, стикнулися з ситуацією, коли тільки самого по-собі контролю за забезпеченням сплати передбачених відповідними нормами права податків, зборів, обов'язкових платежів не достатньо.

Контрольована іноземна компанія – це юридична особа, зареєстрована в іноземній державі або території (які, як правило, запровадили звільнення від оподаткування або запровадили низькі ставки податку), проте фактичним її власником/контролером є фізична або юридична особа-резидент іншої держави, в якій генерується відповідний дохід.

На прикладі дослідження діяльності контрольованих іноземних компаній контролюючі органи різних держав світу стикнулися з ситуацією, коли в результаті створення зазначених компаній платники податків, використовуючи прогалини в системі правового регулювання відповідної сфери, на законних підставах могли не сплачувати податки в країні походження відповідного прибутку, перераховуючи значні суми прибутків на рахунки іноземних компаній, які, як правило, реєструвалися в низькоподаткових або безподаткових юрисдикціях, в результаті чого, на законних підставах зазначені суми грошових

коштів виводилися з-під оподаткування в державі, в якій виникав відповідний дохід.

З огляду на це, вважається, що окрім забезпечення своєчасності та повноти сплати передбачених нормами податкового права податків, зборів та інших обов'язкових платежів, зміст та мета адміністративно-правового регулювання у відповідній сфері має включати також і забезпечення недопущення ухилення чи мінімізації, в тому числі за допомогою прогалин нормотворчого регулювання, сплати відповідних платежів.

Висновки. Таким чином, розуміння специфіки податкових правовідносин, застосованої методології їх регулювання, з урахуванням негативних тенденцій для бюджетоутворюючих процесів в державі, що їх несе діяльність контрольованих іноземних компаній, можна сформулювати наступне визначення адміністративно-правового регулювання податкових правовідносин. Так, адміністративно-правове регулювання податкових правовідносин – це цілеспрямований вплив адміністративно-правових та фінансово-правових норм на податкові правовідносини, який реалізується за допомогою спеціальних адміністративно-правових засобів з використанням в основному імперативного методу, та здійснюється з боку компетентних органів державної влади з метою забезпечення своєчасності та повноти виконання фізичними та юридичними особами податкових зобов'язань, недопущення ухилення від сплати відповідних податків та інших обов'язкових платежів, задля сталого функціонування держави та суспільства.

Література:

1. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник/ за ред. Цвіка М. В., доктора юридичних наук, професора, академіка АПрН України Петришина О. В., Петришина О. В. Харків : «Право», 2009. 584 с.

2. Білозьоров Є. В., Власенко В. П., Горова О. Б., Завальний А. М., Заяць Н. В. та ін. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. Гусарєва С. Д., Тихомирова О. Д. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

3. Загуменник В.І., Мусієнко В.В., Проценко В.В. Адміністративне право України: основні категорії та поняття : навчальний посібник / за заг. ред. Юлдашева О.Х. Київ : Поліграфіст, 2010. 512 с.

4. Галунько В.В., Олефір В.І., Гридасов Ю.В., Іванищук А.А., Короєд С.О. Адміністративне право України: у 2-х т. підручник Т.1 Загальне адміністративне право. Академічний курс. Херсон : ХМД, 2013. 396 с.

5. Ведєрніков Ю. А., Шкарупа В. К. Адміністративне право України Київ: Центр навч. Літератури, 2005. 336 с.

6. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина / за ред. : Ієрусалімова І. О., Ієрусалімової І. О., Павлика П. М., Удовенко Ж. В.. Київ : Знання, 2007. 223 с.

7. Литовченко П. В. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері комунального господарства. Митна справа. 2012. № 2 (80). частина 2, книга 2. 130 с.

8. Шопіна І.М. Адміністративно-правове регулювання управління органами внутрішніх справ України: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2012. 514 с.

9. Теремецький В.І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування. Держава та регіони. 2012. № 1 (35). С. 50-54.

10. Пришва Н. Ю. Податкове право: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 434, 2010.368с.

11. Миколенко О.І., Манжула А.А., АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО В КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНИХ ПРАВОВІДНОСИН. Юридичний науковий електронний журнал, № 3/2023, С. 616-618

12. Наливайко Л. Р. Поняття та основні ознаки функцій держави/ / Правова держава: щорічник наук. праць. Київ, 2005. Вип. 16. С. 177−191

13. Хатнюк Н.С. Система податкових правовідносин: проблеми теорії та практики правового забезпечення: монографія / за заг. ред. д. ю. н., професора, заслуженого юриста України В.І. Литвиненка. Київ: «Видавництво Людмила», 2018. 464 с.

14. Л.В. Товкун ПОНЯТТЯ Й ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН, Проблеми законності, Харків, № 111, 2010 р.

15. Кучерявеко Н.П. Курс податкового права. – Т.2.: Харків: Легас, 2004. – 599 с.

16. Я. В. Янушевич Сфера оподаткування як об'єкт адміністративно-правового регулювання Право та державне управління 2020 р., № 1 том 1, С. 274 – 279.

References:

1. Tsvik, M. V., Petryshyn, O. V., & Avramenko, L. V. (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Bilozorov, Ye. V., Vlasenko, V. P., Horova, O. B., Zavalnyi, A. M., & Zaiats, N. V. (2017). *Teoriia derzhavy ta prava [Theory of state and law]*. Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy [in Ukrainian].

3. Zahumennyk, V. I., Musiienko, V. V., & Protsenko, V. V. (2010). *Administratyvne pravo Ukrainy: osnovni katehorii ta poniattia [Administrative law of Ukraine: basic categories and concepts]*. Kyiv: Polihrafist [in Ukrainian].

4. Halunko, V. V., Olefir, V. I., Hrydasov, Yu. V., Ivanyshchuk, A. A., & Koroied, S. O. (2013). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine] (Vol. 1)*. Kherson: KhMD [in Ukrainian].

5. Vediernikov, Yu. A., & Shkarupa, V. K. (2005). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

6. Iierusalimova, I. O., Iierusalimov, I. O., Pavlyk, P. M., & Udovenko, Zh. V. (Eds.). (2007). *Administratyvno-pravove zabezpechennia prav i svobod liudyny i hromadianyna [Administrative and legal support of human and civil rights and freedoms]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

7. Lytovchenko, P. V. (2012). Poniattia administratyvno-pravovoho rehuliuvannia u sferi komunalnoho hospodarstva hromadianyna [The Concept of Administrative and Legal Regulation in the Field of Public Utilities]. *Mytna sprava - Customs Affairs*, 2(80), 130 [in Ukrainian].

8. Shopina, I. M. (2012). Administratyvno-pravove rehuliuvannia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav Ukrainy [Administrative and Legal Regulation of the Management of Ukraine's Internal Affairs Agencies]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

9. Teremetskyi, V. I. (2012). Poniattia administratyvno-pravovoho rehuliuvannia u sferi opodatkuvannia [The Concept of Administrative and Legal Regulation in the Field of Taxation]. Derzhava ta rehiony - *The State and Regions*, 1(35), 50–54 [in Ukrainian].

10. Pryshva, N. Yu. (2010). *Podatkove pravo [Tax law]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

11. Mykolenko, O. I., & Manzhula, A. A. (2023). Administratyvne pravo ta podatkove pravo v konteksti rehuliuvannia publichno-servisnykh pravovidnosyn [Administrative Law and Tax Law in the Context of Regulating Public Service Legal Relationships]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal Scientific Online Journal*, 3, 616–618 [in Ukrainian].

12. Nalyvaiko, L. R. (2005). Poniattia ta osnovni oznaky funktsii derzhavy [The Concept and Key Characteristics of State Functions]. *Pravova derzhava - Legal State*, 16, 177–191 [in Ukrainian].

13. Khatniuk, N. S. (2018). *Systema podatkovykh pravovidnosyn: problemy teorii ta praktyky pravovoho zabezpechennia [The System of Tax Legal Relations: Issues in the Theory and Practice of Legal Regulation]*. Kyiv: Vydavnytstvo Liudmyla [in Ukrainian].

14. Tovkun, L. V. (2010). Poniattia y osoblyvosti podatkovykh pravovidnosyn [Concepts and Characteristics of Eax Legal Relationships]. *Problemy zakonnosti - Issues of Legality*, 111 [in Ukrainian].

15. Kucheriavenko, N. P. (2004). *Kurs podatkovoho prava [Tax Law Course]* (Vol. 2). Kharkiv: Lehas [in Ukrainian].

16. Yanushevych, Ya. V. (2020). Sfera opodatkuvannia yak obiekt administratyvno-pravovoho rehuliuvannia [The field of taxation as a subject of administrative and legal regulation]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia - Law and Public Administration*, 1(1), 274–279 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 342.9:69

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3365-3377

Островський Сергій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, https://orcid.org/0000-0001-9520-4732

Ємельянов Володимир Романович, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», https://orcid.org/0000-0002-0660-5241

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз правового регулювання реконструкції об'єктів нерухомості в умовах збройної агресії проти України як складової системи публічного адміністрування відновлювальних процесів. Визначено місце відповідних правовідносин у структурі адміністративного права, а також окреслено їх функціональне призначення у забезпеченні відновлення пошкодженого та знищеного майна.

Досліджено нормативно-правову основу регулювання реконструкції, включаючи положення законів України, підзаконних нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, а також спеціальних процедур, пов'язаних із фіксацією шкоди, оцінкою втрат та прийняттям управлінських рішень щодо відновлення об'єктів нерухомості. Проаналізовано особливості адміністративних процедур у зазначеній сфері, їх стадійність, суб'єктний склад та правові наслідки реалізації.

Обґрунтовано напрями вдосконалення правового регулювання реконструкції об'єктів нерухомості, які передбачають систематизацію законодавства, підвищення прозорості адміністративних процедур та впровадження єдиних підходів до оцінки та відновлення майна. Зроблено висновок про необхідність формування цілісного адміністративно-правового механізму, здатного забезпечити ефективне відновлення інфраструктури в умовах збройної агресії.

Правове регулювання реконструкції об'єктів нерухомості в умовах збройної агресії має спеціальний, а не звичайний містобудівний характер, оскільки воно поєднує норми будівельного права з механізмами фіксації воєнної шкоди, компенсації та публічного відновлення; базовою передумовою тут є те, що йдеться саме про майно, пошкоджене або знищене внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій чи іншого впливу збройної агресії Російської Федерації.

Ключовою особливістю є те, що реконструкції передує обов'язкова публічна фіксація пошкодження: законодавство пов'язує відновлення з функціонуванням Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок збройної агресії, а технічне обстеження має завершуватися звітом із висновком про технічний стан об'єкта та переліком пошкоджених чи зруйнованих конструкцій та інженерних систем.

Ще одна особливість полягає в подвійності процедурного режиму: спочатку можуть виконуватися невідкладні роботи щодо ліквідації наслідків збройної агресії за спеціальним урядовим порядком, а вже далі застосовуються окремі процедури відновлення чи реконструкції пошкоджених об'єктів нерухомості, у тому числі за спеціальними порядками, запровадженими урядом у 2025 році. Нарешті, для такого регулювання характерна цільова фінансово-публічна модель: реконструкція тісно пов'язана не лише з правом власника на відновлення, а й із компенсаційними механізмами, спеціальними рахунками, фондами ліквідації наслідків збройної агресії та державними/місцевими програмами відбудови.

Ключові слова: правове регулювання, реконструкція, об'єкти нерухомості, збройна агресія, публічне адміністрування, адміністративні процедури, відновлення інфраструктури.

Ostrovskyi Serhii Oleksandrovych Candidate of Law, Associate Professor, https://orcid.org/0000-0001-9520-4732

Emelyanov Volodymyr Romanovych Candidate of Law in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public and International Law, Non-Governmental Institution "Law Institute of the Vadym Hetman Kyiv National Economic University" https://orcid.org/0000-0002-0660-5241

LEGAL REGULATION OF THE RECONSTRUCTION OF REAL ESTATE OBJECTS IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the legal regulation of the reconstruction of real estate objects under conditions of armed aggression against Ukraine as a component of the system of public administration of recovery processes. The place of the relevant legal relations in the structure of administrative law is determined, as well as their functional purpose in ensuring the restoration of damaged and destroyed property.

The regulatory and legal framework of reconstruction is examined, including the provisions of the laws of Ukraine, subordinate normative legal acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, as well as special procedures related to damage recording, loss assessment, and the adoption of managerial decisions regarding the restoration of real estate objects. The peculiarities of administrative procedures in this field, their stages,

subject composition, and legal consequences of implementation are analyzed. The directions for improving the legal regulation of the reconstruction of real estate objects are substantiated, which include systematization of legislation, increasing transparency of administrative procedures, and implementation of unified approaches to property assessment and restoration. A conclusion is made about the necessity of forming a comprehensive administrative and legal mechanism capable of ensuring effective infrastructure restoration under conditions of armed aggression.

The legal regulation of the reconstruction of real estate objects in conditions of armed aggression has a special, rather than ordinary urban planning, nature, since it combines the norms of construction law with mechanisms for recording war damage, compensation and public restoration; the basic premise here is that we are talking about property damaged or destroyed as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage or other effects of the armed aggression of the Russian Federation.

A key feature is that reconstruction is preceded by mandatory public recording of damage: the legislation links restoration with the functioning of the State Register of Property Damaged and Destroyed as a Result of Armed Aggression, and the technical inspection must be completed with a report with a conclusion on the technical condition of the object and a list of damaged or destroyed structures and engineering systems.

Another feature is the duality of the procedural regime: first, urgent work on the elimination of the consequences of armed aggression can be carried out under a special government order, and only then are separate procedures for the restoration or reconstruction of damaged real estate applied, including under special orders introduced by the government in 2025. Finally, such regulation is characterized by a targeted financial and public model: reconstruction is closely linked not only to the owner's right to restoration, but also to compensation mechanisms, special accounts, funds for the elimination of the consequences of armed aggression, and state/local reconstruction programs.

Keywords: legal regulation, reconstruction, real estate objects, armed aggression, public administration, administrative procedures, infrastructure restoration.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії значна кількість об’єктів нерухомості зазнала руйнувань, що зумовило необхідність їх відновлення та реконструкції. Разом з тим чинне нормативно-правове регулювання у сфері реконструкції характеризується фрагментарністю та недостатньою узгодженістю, що ускладнює реалізацію відновлювальних процесів. У зв’язку з цим виникає необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання реконструкції об’єктів нерухомості.

Метою статті є комплексний аналіз правового регулювання реконструкції об’єктів нерухомості в умовах збройної агресії, визначення особливостей адміністративно-правового забезпечення відповідних процесів, а також

обґрунтування напрямів удосконалення нормативної бази та адміністративних процедур з метою підвищення ефективності відновлення пошкодженого і знищеного майна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження правового регулювання захисту житлових прав, відшкодування шкоди, завданої майну, а також механізмів відновлення порушених прав зробили такі науковці, як М. К. Галянтич, Г. В. Самойленко, М. С. Поліщук, А. І. Дрішлюк, Н. Ю. Філатова-Білоус, З. Ф. Самчук-Колодяжна, С. О. Короєд, Г. В. Луцька, В. М. Махінчук, Л. В. Мамчур, А.А. Малафєєв та інші. Питання правового регулювання реконструкції об'єктів нерухомості та захисту житлових прав осіб в умовах збройної агресії є малодослідженим і потребує глибокого наукового дослідження, зокрема у частині вдосконалення законодавства та формування ефективного механізму відновлення пошкоджених і зруйнованих об'єктів нерухомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збройна агресія Російської Федерації проти України спричинила значні руйнування об'єктів нерухомості, інфраструктури, житлового фонду, промислових підприємств та об'єктів соціальної сфери. Внаслідок бойових дій значна кількість будівель була зруйнована або пошкоджена, що зумовлює необхідність їх відновлення, реконструкції та нового будівництва. У зв'язку з цим особливого значення набуває правове регулювання реконструкції об'єктів нерухомості в умовах воєнного стану, оскільки саме ефективне нормативно-правове забезпечення є основою швидкої відбудови держави.

24 лютого 2022 року у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 на всій території України було введено воєнний стан[1]. Воєнний стан є особливим правовим режимом, що передбачає надання органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування додаткових повноважень для відвернення загрози державній незалежності та територіальній цілісності України. Правовий режим воєнного стану також передбачає можливість тимчасового обмеження прав і свобод людини, примусове відчуження майна, використання об'єктів нерухомості для потреб держави, а також встановлення особливого порядку діяльності органів державної влади, підприємств, установ та організацій.

Внаслідок бойових дій на території України значна кількість об'єктів нерухомості була знищена або пошкоджена, що створило необхідність їх відновлення, реконструкції та нового будівництва. Руйнувань зазнали житлові будинки, заклади освіти, охорони здоров'я, промислові підприємства, а також об'єкти транспортної та енергетичної інфраструктури. Масштабні руйнування об'єктів нерухомості зумовили необхідність розроблення та впровадження державних механізмів відновлення пошкодженого та зруйнованого майна, спрощення процедур будівництва та реконструкції, а також прийняття спеціальних нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання

відбудови в умовах воєнного стану. У зв'язку з масштабними руйнуваннями виникла необхідність належного правового врегулювання питань реконструкції об'єктів нерухомості, оскільки відновлення зруйнованих об'єктів потребує чіткого нормативного регулювання, визначення порядку проведення будівельних робіт, отримання дозвільної документації, проведення технічного обстеження будівель та введення об'єктів в експлуатацію. Саме тому особливого значення набуває дослідження нормативно-правових актів, які регулюють реконструкцію об'єктів нерухомості в умовах воєнного стану.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює реконструкцію об'єктів нерухомості, є Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 року № 3038-VI. Зазначений Закон встановлює правові та організаційні основи містобудівної діяльності, визначає порядок нового будівництва, реконструкції, реставрації та капітального ремонту об'єктів будівництва, а також регулює питання планування територій, отримання дозвільної документації, проведення експертизи проєктів будівництва та введення об'єктів в експлуатацію. Відповідно до положень цього Закону будівництво включає нове будівництво, реконструкцію, реставрацію та капітальний ремонт об'єктів будівництва, що свідчить про те, що саме цей Закон є базовим нормативним актом у сфері реконструкції об'єктів нерухомості[2].

Важливе значення для правового регулювання реконструкції об'єктів нерухомості в умовах збройної агресії має Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. Зазначений нормативно-правовий акт визначає правові та організаційні засади надання компенсації за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна, а також встановлює механізми їх відновлення та реконструкції.

Важливим положенням цього Закону є створення Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна, який є інформаційною базою для здійснення відновлення об'єктів нерухомості. Крім того, Законом передбачено механізми фінансування відновлювальних робіт, що безпосередньо пов'язано з реконструкцією пошкоджених будівель[3]. Таким чином, даний Закон фактично встановлює правові основи відновлення та реконструкції об'єктів нерухомості, що постраждали внаслідок бойових дій, і є одним із ключових нормативно-правових актів у сфері відбудови України.

Наступним важливим нормативно-правовим актом щодо реконструкції об'єктів нерухомості в умовах збройної агресії є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України» від 06 лютого 2024 року № 3563-IX[4]. Зазначений Закон спрямований на спрощення процедури зміни цільового призначення земельних ділянок з метою розміщення об'єктів будівництва, необхідних для

відновлення зруйнованих об’єктів нерухомості та розвитку промисловості. В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення питання зміни цільового призначення земельних ділянок є надзвичайно актуальним, оскільки реконструкція або нове будівництво часто потребують використання земельних ділянок з іншим цільовим призначенням. Прийняття цього Закону значно спростило процедури у сфері земельних відносин, що, у свою чергу, сприяє прискоренню реконструкції та відбудови об’єктів нерухомості.

Особливості здійснення будівництва та реконструкції в умовах воєнного стану також регулюються підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема постановами Кабінету Міністрів України. Однією з основних у цій сфері є Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану» від 24 червня 2022 року № 722. Зазначена постанова запроваджує спрощений порядок отримання дозвільних документів на будівництво та реконструкцію об’єктів, а також передбачає можливість подання документів в електронній формі та застосування декларативного принципу здійснення будівельних робіт.

Прийняття цієї постанови було зумовлено необхідністю швидкого відновлення пошкоджених та зруйнованих об’єктів нерухомості, оскільки у звичайних умовах процедура отримання дозвільної документації є тривалою та складною[5]. Зазначена постанова значно спростила процедури реконструкції об’єктів нерухомості в умовах воєнного стану.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» від 26 березня 2022 року № 380 затверджено механізм подання інформаційних повідомлень про пошкоджене або знищене нерухоме майно. Зазначений Порядок визначає процедуру подання інформаційного повідомлення через електронні сервіси або через центри надання адміністративних послуг, а також встановлює перелік відомостей, які необхідно подати для фіксації факту пошкодження або знищення нерухомого майна. Подання такого повідомлення є першим етапом у процедурі отримання компенсації та подальшого відновлення або реконструкції об’єкта нерухомості, що свідчить про важливе значення цього нормативно-правового акту у механізмі відбудови пошкоджених об’єктів[6].

Наступним важливим нормативно-правовим актом є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об’єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення»» від 21 квітня 2023 року № 381. Зазначений Порядок визначає механізм надання компенсації для проведення ремонту та реконструкції пошкодженого житла, встановлює умови отримання компенсації, порядок

подання заяви, а також визначає механізм використання коштів. Важливим є те, що компенсація надається саме для відновлення пошкодженого житла, що безпосередньо пов'язано з проведенням реконструкції об'єктів нерухомості. Таким чином, цей нормативно-правовий акт фактично встановлює фінансовий механізм забезпечення реконструкції пошкоджених об'єктів нерухомості[7].

Крім того, важливе значення має Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання підготовчих та будівельних робіт» від 13 квітня 2011 року № 466 (у редакції зі змінами), а також Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2022 року № 314, якою було запроваджено декларативний принцип виконання будівельних робіт в умовах воєнного стану. Зазначена постанова передбачає, що на період воєнного стану право на виконання будівельних та реконструкційних робіт може набуватися на підставі подання повідомлення, без отримання окремого дозволу, що значно спрощує процедури реконструкції пошкоджених об'єктів[8].

Окремі питання виконання будівельних робіт без отримання дозвільних документів регулюються Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання виконання будівельних робіт» від 07 червня 2017 року № 406. Цією постановою затверджено перелік будівельних робіт, які не потребують отримання дозвільних документів, зокрема роботи з реконструкції та капітального ремонту у визначених випадках. У контексті воєнного стану ця постанова має важливе значення, оскільки дозволяє виконувати окремі роботи з відновлення пошкоджених будівель без проходження складних дозвільних процедур[9].

Важливим етапом реконструкції пошкоджених будівель є проведення технічного обстеження будівель і споруд. Порядок проведення технічного обстеження будівель і споруд затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 року № 257. Зазначений Порядок визначає механізм проведення обстеження будівель з метою визначення їх технічного стану, можливості подальшої експлуатації, необхідності проведення реконструкції або капітального ремонту. У випадку пошкодження будівель внаслідок бойових дій технічне обстеження є обов'язковим етапом перед початком реконструкції, оскільки саме за результатами обстеження визначається можливість відновлення об'єкта та вид необхідних будівельних робіт[10].

Крім нормативно-правових актів, реконструкція об'єктів нерухомості регулюється державними будівельними нормами. Зокрема, важливе значення мають ДБН В.3.2-2-2009 «Реконструкція, ремонт і технічне переоснащення будівель і споруд», які встановлюють основні вимоги до проєктування та виконання робіт з реконструкції будівель і споруд. Зазначені державні будівельні норми визначають технічні та організаційні вимоги до реконструкції, порядок розроблення проєктної документації, вимоги до безпеки будівель та споруд, а також інші технічні аспекти реконструкції.

Важливе значення у сфері реконструкції мають ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проєктної документації на будівництво», які визначають вимоги до

розроблення проєктної документації при новому будівництві, реконструкції та капітальному ремонті об'єктів будівництва. У зазначених нормах встановлено склад проєктної документації, порядок її розроблення, погодження та затвердження, що є обов'язковим етапом при здійсненні реконструкції об'єктів нерухомості.

Також реконструкція об'єктів нерухомості здійснюється з урахуванням вимог ДБН А.3.1-5:2016 «Організація будівельного виробництва», які встановлюють організаційні вимоги до виконання будівельних робіт, у тому числі робіт з реконструкції, визначають порядок організації будівельного майданчика, вимоги до безпеки праці та організації будівельного процесу.

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану законодавцем було суттєво змінено правове регулювання у сфері будівництва та реконструкції об'єктів нерухомості. Такі зміни були спрямовані на спрощення процедур будівництва, прискорення відновлення пошкоджених об'єктів та створення ефективного механізму відбудови зруйнованої інфраструктури.

Зокрема, під час воєнного стану було спрощено дозвільні процедури у сфері будівництва та реконструкції об'єктів нерухомості. Це проявляється у скороченні строків розгляду документів, можливості подання документів в електронній формі, а також у зменшенні кількості необхідних погоджень та дозвільних документів. Спрощення дозвільних процедур спрямоване на забезпечення оперативного відновлення об'єктів нерухомості, пошкоджених або зруйнованих внаслідок бойових дій.

Крім того, у період воєнного стану було запроваджено декларативний принцип виконання будівельних робіт, відповідно до якого право на виконання підготовчих та будівельних робіт може набуватися на підставі подання повідомлення про початок виконання будівельних робіт без отримання окремого дозволу. Запровадження декларативного принципу значно спростило процедуру реконструкції пошкоджених об'єктів нерухомості та дозволило розпочинати будівельні роботи у максимально короткі строки.

Важливим нововведенням у сфері правового регулювання реконструкції стало також спрощення процедури зміни цільового призначення земельних ділянок для потреб відбудови. В умовах воєнного стану зміна цільового призначення земельних ділянок може здійснюватися за спрощеною процедурою, що дозволяє використовувати земельні ділянки для розміщення об'єктів, необхідних для відновлення зруйнованої інфраструктури, будівництва житла для внутрішньо переміщених осіб, а також для розміщення промислових об'єктів, переміщених із зони бойових дій.

Одним із ключових елементів правового регулювання відбудови стало запровадження механізму компенсації за зруйноване та пошкоджене житло. Держава запровадила механізм надання компенсації для відновлення пошкоджених об'єктів нерухомості або будівництва нового житла замість знищеного, що є важливим елементом правового забезпечення реконструкції об'єктів

нерухомості. Крім того, у період воєнного стану було запроваджено так звану fast-track відбудову, яка передбачає прискорену реалізацію проєктів будівництва та реконструкції об'єктів нерухомості, що мають важливе значення для відновлення інфраструктури та забезпечення житлом населення. Зазначений механізм передбачає скорочення процедур погодження, спрощення містобудівних процедур та залучення інвесторів до реалізації проєктів відбудови.

Важливим напрямом також стало спрощення реконструкції пошкоджених об'єктів нерухомості, зокрема шляхом спрощення процедур технічного обстеження, розроблення проєктної документації та отримання дозвільних документів. Це дозволяє значно прискорити процес відновлення пошкоджених будівель та споруд.

Окремо слід зазначити, що в умовах воєнного стану було дозволено проведення реконструкції об'єктів нерухомості з метою розміщення внутрішньо переміщених осіб.

Це стосується реконструкції гуртожитків, навчальних закладів, санаторіїв, будинків відпочинку та інших об'єктів, які можуть бути пристосовані для проживання внутрішньо переміщених осіб. Зазначені заходи спрямовані на забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб та створення належних умов для їх проживання, що є важливим напрямом державної політики у сфері відновлення пошкодженого житлового фонду.

Ще одним важливим напрямом стало запровадження цифровізації дозвільних процедур у сфері будівництва та реконструкції. Значна частина документів подається через електронні системи, що спрощує процедуру отримання дозвільних документів, зменшує корупційні ризики та прискорює процес реконструкції об'єктів нерухомості. Цифровізація дозвільних процедур сприяє підвищенню ефективності державного управління у сфері будівництва та створює умови для оперативного відновлення пошкоджених та зруйнованих об'єктів нерухомості.

Важливим елементом правового механізму відновлення пошкоджених та знищених об'єктів нерухомості є надання компенсації за зруйноване або пошкоджене житло. У науковій літературі питання компенсації за пошкоджене та знищене нерухоме майно також отримало належне дослідження. Так, за визначенням З. Ф. Самчук-Колодяжної, законодавством передбачено три основні форми компенсації за знищене або пошкоджене нерухоме майно, а саме: виконання робіт, пов'язаних з відновленням пошкодженого об'єкта нерухомості, або надання будівельних матеріалів для проведення таких робіт; надання грошових коштів на спеціальний рахунок отримувача компенсації для будівництва нового житлового будинку у разі знищення об'єкта нерухомості; фінансування придбання житлового приміщення або інвестування у будівництво нового об'єкта нерухомості з використанням житлового сертифіката, який підтверджує гарантії держави щодо забезпечення фінансування придбання житла [11, с. 164].

Запровадження зазначених форм компенсації свідчить про формування комплексного механізму відновлення житлових прав осіб, житло яких було знищене або пошкоджене внаслідок збройної агресії, що включає як відновлення пошкодженого житла, так і забезпечення осіб новим житлом у разі повного знищення об'єкта нерухомості.

При всьому позитивному нормативно-правовому забезпеченні процесів відновлення та реконструкції об'єктів нерухомості в умовах воєнного стану, на сьогодні можна виділити низку суттєвих прогалин у системі правового регулювання зазначеної сфери.

По-перше, однією з основних проблем є фрагментарність нормативно-правового регулювання реконструкції об'єктів нерухомості, пошкоджених внаслідок бойових дій. На сьогодні правове регулювання відновлення та реконструкції здійснюється значною кількістю нормативно-правових актів різного рівня: законів, постанов Кабінету Міністрів України, державних будівельних норм, порядків та підзаконних актів, що ускладнює їх практичне застосування, створює колізії правових норм та ускладнює процедуру реконструкції. У зв'язку з цим доцільним є прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акту, який би комплексно регулював питання відновлення та реконструкції об'єктів нерухомості, пошкоджених або знищених внаслідок збройної агресії.

По-друге, проблемним питанням є складність процедур документального оформлення реконструкції пошкоджених об'єктів нерухомості, зокрема проведення технічного обстеження, розроблення проєктної документації, отримання містобудівних умов та обмежень, а також введення об'єктів в експлуатацію після реконструкції. Незважаючи на спрощення окремих процедур у період воєнного стану, на практиці залишається значна кількість бюрократичних процедур, що ускладнює та затягує процес відновлення об'єктів нерухомості. З метою вирішення цієї проблеми доцільним, на нашу думку, є подальше спрощення дозвільних процедур та скорочення строків розгляду документації шляхом внесення змін до законодавства у сфері містобудівної діяльності.

По-третє, суттєвою проблемою є недосконаліть механізму компенсації за пошкоджене та знищене нерухоме майно, зокрема у частині визначення розміру компенсації, строків її надання та джерел фінансування відновлювальних робіт. На практиці значна кількість осіб не може своєчасно отримати компенсацію, що ускладнює процес відновлення житла та проведення реконструкції пошкоджених об'єктів. У зв'язку з цим доцільним, як ми вважаємо, є вдосконалення механізму надання компенсації шляхом прийняття окремого нормативно-правового акту, який би чітко визначав порядок фінансування відновлення об'єктів нерухомості, строки надання компенсації та механізм контролю за використанням коштів.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України сформовано новий

механізм правового регулювання реконструкції об'єктів нерухомості, який характеризується поєднанням містобудівного, земельного, цивільного та спеціального законодавства, спрямованого на відновлення пошкоджених і зруйнованих об'єктів.

Особливістю правового регулювання реконструкції об'єктів нерухомості в умовах воєнного стану є запровадження спрощених процедур у сфері будівництва, цифровізація дозвільних процедур, впровадження механізмів компенсації за пошкоджене та знищене майно, а також залучення держави та приватного сектору до процесів відбудови. Зазначені заходи спрямовані на забезпечення оперативного відновлення об'єктів нерухомості та відновлення житлових прав громадян. Разом з тим аналіз чинного законодавства свідчить про наявність окремих проблем правового регулювання у сфері реконструкції об'єктів нерухомості, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства, систематизації нормативно-правових актів у сфері відбудови та формування єдиного комплексного правового механізму відновлення пошкоджених і зруйнованих об'єктів нерухомості.

Література:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022.
2. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011 року № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 34. Ст. 343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17.
3. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку зміни цільового призначення земельних ділянок для залучення інвестицій з метою швидкої відбудови України: Закон України від 06 лютого 2024 року № 3563-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3563-20.
5. Деякі питання здійснення дозвільних та реєстраційних процедур у будівництві в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 р. № 722. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-п.
6. Про затвердження Порядку подання інформаційного повідомлення про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-п.
7. Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення»: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 381. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-п.
8. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2022 р. № 314. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п.

9. Деякі питання виконання будівельних робіт: Постанова Кабінету Міністрів України від 07 червня 2017 р. № 406. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406-2017-п.

10. Про затвердження Порядку проведення технічного обстеження будівель і споруд: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 р. № 257. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-п.

11. Самчук-Колодяжна З. Ф., Колодяжний Д. О. Проблеми відшкодування шкоди, завданої житловим об'єктам громадян України воєнною агресією РФ. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 8. С. 162–166.

References

1. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liut. 2022 r. № 64/2022 [On the Introduction of Martial Law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of February 24, 2022, No. 64/2022]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022 [in Ukrainian].

2. Pro rehuliuvannia mistobudivnoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 17 liut. 2011 r. № 3038-VI [On Regulation of Urban Planning Activity: Law of Ukraine of February 17, 2011, No. 3038-VI]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2011, № 34, Art. 343. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17 [in Ukrainian].

3. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23 liut. 2023 r. № 2923-IX [On Compensation for Damage and Destruction of Certain Categories of Real Estate as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine: Law of Ukraine of February 23, 2023, No. 2923-IX]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20 [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia poriadku zminy tsilovoho pryznachennia zemelnykh dilianok dlia zaluchennia investytsii z metoiu shvydkoi vidbudovy Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06 liut. 2024 r. № 3563-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Simplification of the Procedure for Changing the Intended Purpose of Land Plots to Attract Investment for the Rapid Reconstruction of Ukraine: Law of Ukraine of February 6, 2024, No. 3563-IX]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/3563-20 [in Ukrainian].

5. Deiaki pytannia zdiisnennia dozvilnykh ta reiestratsiinykh protsedur u budivnytstvi v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 cherv. 2022 r. № 722 [Some Issues of Implementing Permit and Registration Procedures in Construction under Martial Law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 24, 2022, No. 722]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722-2022-п [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Poriadku podannia informatsiinoho povidomlennia pro poshkodzhene ta znyshchene nerukhome maino vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 berez. 2022 r. № 380 [On Approval of the Procedure for Submitting an Information Notice on Damaged and Destroyed Real Estate as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by the Military Aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 26, 2022, No. 380]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-п [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia kompensatsii dlia vidnovlennia okremykh katehorii obiektiv nerukhomoho maina, poshkodzhenykh vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh zbroinoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii, z vykorystanniam elektronnoi publichnoi posluhy "IeVidnovlennia": Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 kvit. 2023 r. №

381 [On Approval of the Procedure for Granting Compensation for the Restoration of Certain Categories of Real Estate Damaged as a Result of Hostilities, Terrorist Acts, Sabotage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation, Using the Electronic Public Service "eVidnovlennia": Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 21, 2023, No. 381]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-п [in Ukrainian].

8. Deiaki pytannia zabezpechennia provadzhennia hospodarskoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 berez. 2022 r. № 314 [Some Issues of Ensuring Economic Activity under Martial Law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 24, 2022, No. 314]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п [in Ukrainian].

9. Deiaki pytannia vykonannia budivelnykh robit: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 cherv. 2017 r. № 406 [Some Issues of Performing Construction Works: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 7, 2017, No. 406]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/406-2017-п [in Ukrainian].

10. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia tekhnichnoho obstezhennia budivel i sporud: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 kvit. 2017 r. № 257 [On Approval of the Procedure for Technical Inspection of Buildings and Structures: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 12, 2017, No. 257]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-п [in Ukrainian].

11. Samchuk-Kolodiazhna, Z. F., & Kolodiazhnyi, D. O. (2023). Problemy vidshkoduvannia shkody, zavdanoi zhytlovym obiektam hromadian Ukrainy voiennoiu ahresiieiu RF [Problems of Compensation for Damage Caused to Residential Properties of Citizens of Ukraine by the Military Aggression of the Russian Federation]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal], 8, 162–166 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 342.9:342.7

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3378-3397

Панченко Олеся Сергіївна асистент кафедри міжнародних відносин і політичного менеджменту, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, https://orcid.org/0009-0002-2193-1878

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕЖ ВТРУЧАННЯ МИТНИХ ОРГАНІВ У ПРАВО НА МИРНЕ ВОЛОДІННЯ МАЙНОМ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. В умовах повномасштабного збройного конфлікту та дії правового режиму воєнного стану в Україні суттєво трансформуються пріоритети державної політики. Митний контроль, який є практичним механізмом її реалізації, окрім традиційної фіскальної та регуляторної функцій, дедалі більше набуває яскраво вираженого правоохоронного та безпекового характеру. Така переорієнтація неминуче призводить до посилення адміністративного тиску на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та громадян, що збільшує кількість випадків втручання митних органів у право на мирне володіння майном (затримання товарів, вилучення, конфіскація). У цьому контексті актуалізується необхідність пошуку дієвих механізмів, здатних забезпечити дотримання міжнародних гарантій захисту приватної власності без шкоди для національної безпеки.

Метою статті є комплексний аналіз трансформації правових меж втручання митних органів у майнові права особи та розроблення концептуальних підходів щодо забезпечення «справедливого балансу» між публічним інтересом та приватними правами. Завдання дослідження полягають в аналізі прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо порушень статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція) для виявлення системних недоліків митного адміністрування, дослідженні впливу цих рішень на оновлення національного законодавства і судової практики, а також в окресленні концептуальних засад «соломонового рішення», яке б забезпечило пріоритет міжнародних стандартів захисту прав людини в діях і рішеннях митних органів в умовах воєнного стану.

Дослідження ґрунтується на застосуванні комплексу загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. За допомогою системно-структурного методу досліджено механізм митного адміністрування. Формально-юридичний та порівняльно-правовий методи дозволили проаналізувати національне законодавство та імплементацію практики ЄСПЛ у вітчизняні реалії.

У статті обґрунтовано, що сучасна модель захисту права власності у митних правовідносинах, яка орієнтована переважно на судовий розгляд

постфактум, є недостатньо ефективною для умов війни. Акцентовано на необхідності інтеграції міжнародних стандартів, зокрема критеріїв пропорційності, безпосередньо у процедурну тканину первинного митного контролю.

Запропоновано розглядати принцип пропорційності як обов'язковий превентивний фільтр, який має застосовуватися посадовими особами митних органів ще на стадії прийняття рішення щодо товарів. Це дозволить обмежити надмірний державний примус на ранніх етапах та зменшити кількість штучних юридичних конфліктів.

Зроблено висновок, що навіть за екстремальних безпекових викликів держава не може нехтувати фундаментальними гарантіями прав людини. Зміцнення інституційних механізмів митного адміністрування через впровадження конвенційних стандартів у щоденну практику митниць сприятиме захисту законного бізнесу, підтримці економічної стійкості та підвищенню довіри до державних інституцій.

Ключові слова: право власності; митний контроль; практика ЄСПЛ; принцип пропорційності; справедливий баланс; адміністративне втручання; воєнний стан; національна безпека.

Panchenko Olesia Serhiivna Assistant at the Department of International Relations and Political Management, Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr, https://orcid.org/0009-0002-2193-1878

TRANSFORMATION OF THE LIMITS OF INTERFERENCE BY CUSTOMS AUTHORITIES IN THE RIGHT TO PEACEFUL ENJOYMENT OF POSSESSIONS THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL STANDARDS AND NATIONAL PRACTICE

In the context of the full-scale armed conflict and the legal regime of martial law in Ukraine, the priorities of state policy are undergoing significant transformation. Customs control, in addition to its traditional fiscal and regulatory functions, is increasingly acquiring a pronounced law enforcement and security character. Such a reorientation inevitably leads to increased administrative pressure on subjects of foreign economic activity and citizens, multiplying the instances of interference by customs authorities in the right to peaceful enjoyment of possessions (detention of goods, seizure, confiscation). In this context, it becomes crucial to find effective mechanisms capable of ensuring compliance with international guarantees of private property protection without compromising national security.

The objective of the article is to conduct a comprehensive analysis of the transformation of the legal limits of customs authorities' interference in individual property rights and to develop conceptual approaches to ensuring a "fair balance" between the public interest and private rights. The research tasks consist of analyzing the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECtHR)

regarding violations of Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights (hereinafter – the Convention) to identify systemic shortcomings in customs administration; examining the impact of these decisions on the updating of national legislation and judicial practice; and outlining the conceptual foundations of a "Solomonic solution" that would ensure the priority of international human rights standards in the actions and decisions of customs authorities under martial law.

The research is based on the application of a set of general scientific and special methods of cognition. Using the systemic-structural method, the mechanism of customs administration is investigated. Formal legal and comparative legal methods allowed for the analysis of national legislation and the implementation of ECtHR case law into domestic realities.

The article substantiates that the current model of property rights protection in customs legal relations, which is primarily oriented towards post factum judicial review, is insufficiently effective in wartime conditions. Emphasis is placed on the need to integrate international standards, in particular the criteria of proportionality, directly into the procedural fabric of primary customs control. It is proposed to consider the principle of proportionality as a mandatory preventive filter to be applied by customs officials at the early stage of decision-making regarding goods. This will allow limiting excessive state coercion at early stages and reducing the number of artificial legal conflicts.

It is concluded that even under extreme security challenges, the state cannot neglect fundamental human rights guarantees. Strengthening the institutional mechanisms of customs administration through the introduction of Convention standards into the daily practice of customs offices will contribute to the protection of legitimate business, the maintenance of economic resilience, and the enhancement of trust in state institutions.

Keywords: property rights, customs control, ECtHR case law, principle of proportionality, fair balance, administrative interference, martial law, national security.

Постановка проблеми. Митний контроль є формою адміністративного нагляду, через який держава здійснює свою регуляторну політику. У сучасних умовах він є механізмом сприяння легальній торгівлі, мобілізації частини національного доходу, елементом гарантії національної та міжнародної безпеки, у зв’язку із чим може виступати інструментом обмеження права власності (затримання товарів, конфіскація, накладення арешту). Безпекова ситуація в світі, а також міжнародний збройний конфлікт, спричинений повномасштабною збройною агресією РФ проти України, безумовно трансформують функціональне призначення митних інституцій України у бік пріоритетності правоохоронної, превентивно-безпекової та адміністративно-регуляторної домінанти.

Поряд із викликами воєнного стану варто враховувати, що Україна, як невід’ємна складова глобальної торговельної системи та суб’єкт міжнародного права, перебуває у сфері дії імперативних зобов’язань, обумовлених членством

у Світовій організації торгівлі (далі – СОТ) та стратегічним партнерством із Європейським Союзом (далі – ЄС).

Отже, сучасна архітектура митної діяльності в Україні характеризується гострим поєднанням протилежних завдань, зумовленим необхідністю гармонізації суперечливих стратегічних векторів. З одного боку, стан міжнародного збройного конфлікту актуалізує потребу в нарощуванні контрольного потенціалу задля мінімізації безпекових ризиків. З іншого — статус суб'єкта глобальної торгівельної системи та євроінтеграційні зобов'язання України вимагають радикальної лібералізації митних формальностей.

Поряд з цим не можливо не зауважити, що все ж таки фундаментальною основою сучасної правової доктрини України є визнання абсолютної домінанти міжнародного права прав людини, яка зберігає свій імперативний характер незалежно від екстремальних умов воєнного стану чи зобов'язань у межах глобальних торговельних міжнародно-правових угод та інституцій. Більше того, цей людиноцентричний орієнтир посідає перше місце в системі правових пріоритетів, маючи переважну силу над будь-якими заходами державного примусу, міркуваннями економічної вигоди чи навіть нагальними вимогами забезпечення національної безпеки.

Фундаментальним поворотним етапом стала ратифікація Україною у 1997 році Конвенція [17], яка стала каталізатором реконструкції правової природи державної діяльності, переорієнтувавши її на безумовне забезпечення та захист прав і свобод людини, як найвищої соціальної цінності. Це рішення підпорядкувало функціонування всіх владних інституцій, включно з митними органами.

У цьому контексті право на мирне володіння майном, яке гарантується статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, виступає вищим нормативним фільтром: будь-яке втручання митних органів у майнову сферу особи через механізми затримання (ст. 255 Митного кодексу України (далі – МКУ)) чи вилучення або конфіскації товарів (ст. 511 МКУ) має проходити суворий тест на легітимність та пропорційність, що стоїть ієрархічно вище за вимоги фіскальної ефективності та навіть технічної лібералізації в межах СОТ та ЄС.

Отже, сучасний стан митного адміністрування в Україні можна охарактеризувати як ситуацію екстремальної інституційної напруженості, де державні органи змушені функціонувати в умовах майже непідйомної багатовекторності викликів. Необхідність одночасної реалізації жорсткого безпекового контролю в умовах війни, виконання міжнародних зобов'язань щодо лібералізації процедур та безумовного дотримання найвищих стандартів прав людини створює унікальну за своєю складністю управлінську дилему.

У зв'язку з цим, критично важливим практичним завданням перед системою митних органів та загалом перед державою постає стратегічне удосконалення правового регулювання та модернізація саме правозастосовчої діяльності, які у своїй сукупності спрямовані на віднайдення збалансованої

моделі митного адміністрування та контролю. Безумовно, така трансформація вимагає паралельного впровадження високотехнологічних та інтелектуальних інструментів контролю, проте саме правова визначеність та процесуальні гарантії мають стати тим фундаментом, що забезпечить непорушність права людини, в тому числі на мирне володіння майном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У площині пошуку справедливого балансу між вимогами публічного інтересу та захистом права приватної власності в митній сфері особливої актуальності набувають нещодавні дослідження вітчизняних науковців. Зокрема, вагомий концептуальний внесок у розкриття цієї проблематики зроблено у праці А. В. Мазура «Баланс між вимогами публічного інтересу та захистом права власності (на прикладі норми статті 481 МК України)». У своєму дослідженні автор здійснює комплексний правовий аналіз подвійної природи адміністративно-митних санкцій, які, з одного боку, покликані забезпечувати митну безпеку держави та ефективний контроль за переміщенням товарів, а з іншого — створюють ризики надмірного втручання у сферу приватної власності без достатніх гарантій індивідуалізації відповідальності.

Дослідник слушно акцентує увагу на проблематиці безальтернативних санкцій (зокрема конфіскації) та обґрунтовує необхідність запровадження більш гнучких механізмів санкціонування із дотриманням принципу пропорційності. При цьому окрема увага приділяється співвідношенню норм національного митного законодавства зі стандартами ЄСПЛ та положеннями статті 1 Першого протоколу до Конвенції [5].

Комплексний аналіз євроінтеграційного вектору розвитку вітчизняної митної системи здійснено у дослідженні М. Л. Смолярової та М. В. Дєєва. Автори розкривають механізми імплементації положень Митного кодексу ЄС у національне законодавство, наголошуючи на необхідності глибокої інституційної модернізації та лібералізації митних процедур. Хоча згадана праця ґрунтовно висвітлює регуляторну адаптацію митного адміністрування до європейських стандартів, специфіка правозастосування в екстремальних умовах збройного конфлікту залишається поза її межами. З огляду на це, матеріал цієї статті намагається розвивати наявний дискурс через оцінку того, як впровадження європейських вимог щодо прозорості та спрощення митних формальностей стикається з безпековими викликами воєнного стану, і розглядає статтю 1 Першого протоколу до Конвенції як базовий критерій пропорційності втручання митних органів у майнові права особи за таких умов [16].

Питання процесуальної регламентації діяльності митних органів у контексті забезпечення дотримання митних правил ґрунтовно розглянуто у праці Р. В. Гречанюка та С. К. Гречанюка. Автори зосереджують увагу на необхідності гармонізації митних процедур із нормами законодавства України про адміністративну процедуру, що є важливим кроком на шляху до європейських стандартів належного врядування. У зазначеному дослідженні увагу акцентовано на

правовій природі адміністративних процедур як інструменту захисту прав приватних осіб у відносинах із митною адміністрацією [1].

Водночас, якщо у згаданій роботі основний фокус спрямовано на загальні засади адміністративного провадження, то у цій статті акцент зміщено на трансформацію меж втручання митних органів у право власності під впливом безпекових факторів.

Питання гарантування митної безпеки в умовах воєнних викликів досліджено у праці В. К. Рибачека. Автор розкриває складну систему митних правовідносин, що забезпечують захист економічних інтересів держави та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в період збройного конфлікту. Окрему увагу в роботі приділено необхідності адаптації національної нормативної бази до вимог воєнного стану при збереженні стабільності митної системи [15].

Поділяючи підхід колеги щодо пріоритетності безпекового аспекту, у цій статті фокус дослідження перенесено на юридичні межі такого втручання з боку держави. Якщо згадана праця акцентує увагу на інституційних механізмах безпеки, то у цьому дослідженні проаналізовано, як заходи митної безпеки співвідносяться з міжнародними стандартами захисту права власності.

Окрему увагу в контексті адміністративно-деліктного інструментарію митних органів привертає дослідження В. В. Ліпинського щодо пропорційності та альтернативності конфіскації за порушення митних правил. Автор обґрунтовано критикує безальтернативність деяких санкцій МКУ, вказуючи на їхню невідповідність загальним принципам права та міжнародним рекомендаціям з питань митного адміністрування. У праці зазначено про необхідність врахування обтяжуючих та пом'якшуючих обставин при вирішенні питання про конфіскацію майна [4].

Натомість у цьому дослідженні проблематика пропорційності розглядається у ширшому контексті — не лише як характеристика санкції за правопорушення, а як фундаментальний принцип, що має обмежувати будь-яке втручання митних органів у право власності, зокрема в умовах воєнного стану. Якщо вищезазначений автор фокусується на деліктній складовій та стадії судового розгляду, то у цій роботі пропонується змістити фокус на етап первинного митного контролю. Обґрунтовується, що міжнародні стандарти, зокрема стаття 1 Першого протоколу до Конвенції, мають слугувати превентивним фільтром для адміністративних дій посадових осіб ще до моменту виникнення спору.

Мета статті. З огляду на існуючу суперечність між безпековими потребами держави у стані війни та її міжнародними зобов’язаннями, основною метою статті є з’ясування реального стану дотримання прав людини при здійсненні митних процедур. Дослідження спрямоване на критичну оцінку поточного етапу трансформації національної правозастосовної діяльності на шляху до безумовного впровадження стандартів Конвенції. У межах ціннісного

підходу також передбачається перевірка того, як повномасштабна агресія впливає на стабільність прав власника та як водночас євроінтеграційні вимоги стимулюють лібералізацію і прозорість митних формальностей.

Для досягнення визначеної мети необхідно вирішити такі науково-практичні завдання:

- проаналізувати останню прецедентну практику ЄСПЛ проти України щодо порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яка де-факто відображає системні недоліки національного митного адміністрування та правозастосовної діяльності митних та судових органів;
- дослідити механізми впливу рішень ЄСПЛ на трансформацію позицій національних судів та динаміку оновлення митного законодавства в частині обмеження дискреційних повноважень контролюючих органів;
- окреслити концептуальні засади «соломонового рішення», яке б дозволило нівелювати правовий нігілізм воєнного часу через преюдиціальність міжнародних стандартів захисту прав людини у будь-яких актах індивідуальної дії митних інституцій.

Виклад основного матеріалу. На глобальному рівні фундаментальні права людини закріплені у Загальній декларації прав людини 1948 року, згідно із статтею 17 якої кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна [19]. Саме таким чином, відбулось міжнародне закріплення визнання за кожним індивідом права на майнову автономію незалежно від його політичного чи соціального статусу, а також імперативна заборона на безпідставне позбавлення майна, яка трактується як заборона будь-яких дій держави, що не мають законної мети, не ґрунтуються на законі або є непропорційними щодо переслідуваного суспільного інтересу.

Одночасно з цим, стаття 29 Загальної декларації прав людини 1948 року говорить про те, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [19].

Справжнім «правовим щитом» непорушності права власності є стаття 1 Додаткового Протоколу 1 від 03.03.1952 до Конвенції, ратифікованого Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997, згідно із якою кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [18].

Конституція України на найвищому законодавчому рівні закріпила правило про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [3]. Зазначена конституційна норма знайшла своє подальше правове закріплення у статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» яка констатує, що міжнародні договори вважаються частиною національного законодавства та у випадку суперечностей між ними мають вищу юридичну силу, ніж положення національного законодавства [2].

Отже, Конвенція та додаткові протоколи до неї становлять фундаментальний правовий стандарт, який не лише інтегрований у правове поле України, а й слугує критерієм легітимності національного законодавства, забезпечуючи найвищий рівень захисту прав і свобод людини через механізм верховенства міжнародного права.

Аналіз сучасної актуальної прецедентної практики ЄСПЛ розпочнемо з Рішення у справі «Краєва проти України» від 13.01.2022 (Заява № 72858/13) [11]. У квітні 2013 року спеціалістка з декларування від імені свого роботодавця, подала митну декларацію, вказавши вартість товару у розмірі 46 298 доларів США згідно з отриманим рахунком-фактурою. Проте у договорі купівлі-продажу фактична ціна становила 48 661 євро, що призвело до розбіжностей у документах. Заявниця стверджувала, що виявила помилку наступного дня і намагалася її виправити, тоді як митниця наполягала, що невідповідність виявили саме інспектори під час перевірки. Попри пояснення про необачність та лист-вибачення від продавця, митний орган склав протокол про порушення митних правил.

Суд першої інстанції в Україні став на бік заявниці, закривши справу через відсутність умислу та підтвердивши, що помилку допустив іноземний контрагент. Однак митниця оскаржила це рішення, вимагаючи притягнення особи, що декларувала товар, до відповідальності за подання неправдивих відомостей. Під час апеляційного провадження заявниця визнала, що допустила помилку, і просила суд не накладати на неї занадто суворе стягнення.

Апеляційний суд скасував попередню постанову, визнавши її винною, посилаючись на її професійні обов'язки та факт завдання матеріальних збитків державі. При цьому суд головним чином посилався на протокол про порушення митних правил щодо заявниці, її відповідальність як декларанта, визнання нею подання митному органу неправильних відомостей, а також на той факт, що внаслідок її дій держава зазнала матеріальних збитків.

Апеляційний суд також у загальних формулюваннях зазначив, що під час накладення стягнення врахував характер правопорушення, ступінь вини заявниці, дані про її особу та майновий стан, а також інші обставини, які обтяжували чи пом’якшували відповідальність. Він зобов’язав заявницю сплатити штраф у розмірі вартості імпортованого товару (48 661,56 євро) та конфіскувати товар у порядку, передбаченому відповідною статтею МКУ, у

редакції чинній на момент скоєння правопорушення [6]. За оцінкою ЄСПЛ накладення штрафу в принципі становитиме втручання в право, гарантоване першим абзацом статті 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки воно позбавляє відповідну особу майна. Крім того, суд констатує: «…щоб бути сумісним зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, захід має відповідати трьом умовам: він повинен бути законним, переслідувати законну мету та забезпечувати справедливий баланс між загальними суспільними інтересами та основоположними правами особи» [11]. Суд також прийшов до висновку про те, що з формулювання постанови апеляційного суду не вбачається, що аргументам заявниці про те, що недостовірні відомості до митниці були подані нею помилково, не було надано належну увагу, і це викликало сумніви щодо законності зазначеного втручання.

Оцінюючи обґрунтованість втручання у право власності, ЄСПЛ критично поставився до позиції уряду України щодо повноти перевірки справи апеляційною інстанцією. На переконання ЄСПЛ, суто формальна апеляція до характеру правопорушення чи майнового стану особи, без їхньої предметної прив’язки до обставин проступку, не може вважатися належною оцінкою пропорційності. Фактично, національні суди обмежилися загальними формулюваннями, залишивши поза увагою поведінку заявниці та реальний фінансовий тягар, покладений на неї. Таке самообмеження суду апеляційної інстанції в межах розгляду справи, на думку ЄСПЛ призвело до неможливості встановлення «справедливого балансу», що прямо суперечить стандартам статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Також суд зазначив про те, що окремої уваги заслуговує аналіз санкції ч. 1 ст. 483 МКУ, редакція якої на момент вчинення правопорушення передбачала кумулятивне застосування штрафу в розмірі повної вартості товару та його конфіскацію як безальтернативних заходів [6]. ЄСПЛ вказав на відсутність у національних судів дискреційних повноважень (свободи розсуду) щодо вибору виду чи розміру стягнення, що фактично нівелює процедуру індивідуалізації відповідальності. За такої законодавчої конструкції будь-яка спроба врахувати специфіку конкретної ситуації чи особу правопорушника стає марною. Як наслідок, подібна жорстка система автоматично виключає можливість досягнення належної рівноваги між інтересами держави та гарантованим Конвенцією правом особи на мирне володіння майном [11].

Наведених міркувань для суду стало достатньо, щоб він зробив висновок про те, що накладене на заявницю стягнення, становило непропорційне втручання у її майнові права.

Підсумовуючи правову позицію ЄСПЛ у цій справі, варто виокремити два фундаментальні аспекти порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції. По-перше, суд констатував формальний підхід національної апеляційної інстанції до оцінки суб’єктивної сторони діяння: ключові аргументи заявниці щодо відсутності умислу на ухилення від сплати митних платежів та вчинення

правопорушення виключно внаслідок технічної помилки були залишені без належної правової уваги. По-друге, ЄСПЛ вказав на системну ваду самої законодавчої конструкції норми матеріального права, яка встановлювала безальтернативну та кумулятивну санкцію. Застосування настільки жорсткого імперативного підходу зводить нанівець процес індивідуалізації юридичної відповідальності, перетворюючи будь-які спроби врахувати специфіку конкретних обставин справи чи особу правопорушника на марну формальність.

У контексті аналізу правозастосовної практики щодо порушення митних правил особливий науковий та практичний інтерес становить випадок притягнення до адміністративної відповідальності за недекларування валютних цінностей під час перетину державного кордону. Тут заслуговує на увагу рішення ЄСПЛ від 11.07.2019 у справі «Садоха проти України» (Заява № 77508/11) [12].

Фактичні обставини справи свідчать, що 22 липня 2011 року під час проходження контролю в міжнародному аеропорту «Київ» через зону спрощеного митного контролю (зелений коридор) у ручній поклажі особи було виявлено 41 000 євро готівкою. Оскільки зазначена сума перевищувала встановлений законодавством ліміт для усного декларування, а письмова митна декларація на повний обсяг коштів не подавалася, представники митниці склали протокол про порушення митних правил. Дії особи було кваліфіковано за статтями 339 та 340 МКУ у редакції, чинній на момент вчинення правопорушення, внаслідок чого 31 000 євро було вилучено як безпосередній предмет правопорушення.

Під час розгляду матеріалів справи Солом’янський районний суд міста Києва постановив застосувати адміністративне стягнення у вигляді конфіскації вилученої суми. Показовим із погляду судової оцінки є той факт, що суд першої інстанції визнав митний протокол вичерпним і достатнім доказом об'єктивної сторони правопорушення. Водночас суд критично поставився до доводів сторони захисту щодо легального походження коштів: наданий договір приватної позики був відхилений як такий, що не має юридичного значення для кваліфікації діяння та визначення міри відповідальності за сам факт порушення правил декларування. Не погоджуючись із таким жорстким формально-догматичним підходом, сторона захисту ініціювала апеляційне провадження, акцентуючи увагу на порушенні судом принципу пропорційності втручання у право власності. Захист клопотав про зміну виду стягнення з конфіскації на штраф, обґрунтовуючи це відсутністю умислу на приховування коштів, законним джерелом їх походження, позитивною характеристикою особи (відсутністю попередніх адміністративних стягнень) та її складним сімейним і фінансовим станом.

Проте апеляційний суд залишив постанову районного суду без змін. Апеляційна інстанція підкреслила, що презумпція знання закону покладає на особу обов'язок самостійно ознайомитися з митними правилами до моменту

перетину кордону, а тому посилання на необізнаність є безпідставними. Суд також констатував, що наявність пом'якшувальних обставин та легальне походження грошей не є визначальною умовою (sine qua non) для скасування конфіскації, застосування якої безальтернативно передбачено санкціями відповідних норм МКУ з огляду на характер діяння. У підсумковому висновку апеляційний суд кваліфікував дії заявника як грубе порушення митного режиму, що завдає суттєвої шкоди зовнішньоекономічним інтересам та економічній безпеці держави, тим самим легітимізувавши пріоритет публічного інтересу у сфері митного регулювання над приватними майновими інтересами правопорушника.

Оцінюючи зазначені обставини крізь призму статті 1 Першого протоколу до Конвенції, ЄСПЛ кваліфікував конфіскацію коштів як втручання у право особи на мирне володіння майном. Суд визнав таке втручання формально законним, оскільки воно базувалося на передбачуваних нормах національного законодавства, і таким, що переслідувало легітимну суспільну мету — забезпечення контролю за транскордонним рухом готівки для протидії фінансовим злочинам.

Водночас визначальним аспектом правового аналізу стало порушення критерію пропорційності між публічним інтересом та захистом приватного права власності. ЄСПЛ акцентував, що правопорушення полягало виключно у недотриманні процедури письмового декларування, тоді як саме вивезення такої суми не було забороненим. Вирішальне значення для оцінки пропорційності санкції мала відсутність у діях особи прихованого або злочинного умислу, підтверджене легальне походження коштів (договір позики) та відсутність реальної матеріальної шкоди для держави. Аргументи українських судів щодо заподіяння істотної шкоди зовнішньоекономічним інтересам визнані ЄСПЛ абстрактними та непідтвердженими фактичними даними [12].

Фундаментальним недоліком національного правозастосування ЄСПЛ визнав вузький, суто формальний підхід. Національні інстанції проігнорували пом'якшувальні обставини і не здійснили належної індивідуалізації відповідальності. Маючи законодавчу дискрецію обрати альтернативне, менш суворе стягнення (штраф), українські суди не обґрунтували необхідність застосування найжорсткішого заходу. Відтак, безальтернативна конфіскація всієї незадекларованої суми набула виключно карального характеру, що не відповідало тяжкості вчиненого адміністративного проступку та поклало на особу індивідуальний і надмірний тягар, порушивши гарантії Першого протоколу до Конвенції.

У справі «Ганущак проти України» (Рішення ЄСПЛ від 29.08.2024, Заява № 40776/16) [10] було встановлено, що у 2015 році заявник здійснив в'їзд на територію материкової України з тимчасово окупованого Криму поза межами офіційних контрольних пунктів пропуску, що стало підставою для ініціювання щодо нього проваджень про адміністративні правопорушення за незаконний

перетин кордону та переміщення транспортного засобу поза митним контролем. Суди першої інстанції притягнули особу до відповідальності у вигляді штрафу за порушення правил перетину кордону, проте закрили провадження в частині порушення митних правил, аргументуючи це тим, що автомобіль особистого користування не підпадає під юридичне визначення «товару» і, відповідно, не є предметом правопорушення згідно зі статтею 482 МКУ у реакції, чинній на момент його скоєння [6].

Під час апеляційного перегляду справи суд скасував рішення першої інстанції в частині митного правопорушення, визнавши дії заявника такими, що прямо порушують статтю 482 МКУ. З огляду на це, апеляційний суд застосував імперативну санкцію зазначеної норми, ухваливши остаточне рішення про конфіскацію транспортного засобу та стягнення із заявника штрафу, розмір якого дорівнював повній вартості автомобіля.

Суди першої та другої інстанцій дійшли протилежних висновків стосовно питання, чи охоплювало поняття «товари» у статті 482 МКУ транспортні засоби особистого користування, і, таки чином, чи застосовується ця стаття до дій заявника. ЄСПЛ, оцінивши зміст постано апеляційного суду в аналогічних справах, прийшов до висновку про те, що навіть у самому апеляційному суді не було згоди стосовно цього питання, а постанова апеляційного суду у справі заявника суперечить низці його попередніх остаточних постанов, у яких він підтверджував, за майже ідентичних обставин, що транспортний засіб особистого користування не мав розглядатися як «товар» у розумінні статті 482 МКУ. Попри безпосереднє посилання заявника на одну з таких постанов, апеляційний суд не надав жодних роз’яснень, чому він мав іншу правову позицію у цій справі.

ЄСПЛ прийшов до висновку про те, що розбіжностей у практиці з цього питання достатньо для встановлення факту, що заявник не міг передбачити оскаржуване втручання у вигляді постанови апеляційного суду та його наслідки, а тому воно було несумісним із принципом законності, закріпленим у статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

Цікаво, що доведеність самого факту несумісності рішення суду апеляційної інстанції із принципом законності для ЄСПЛ стала достатньою підставою для констатації порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, навіть без подальшого розгляду питання, чи було встановлено справедливий баланс між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту основоположних прав заявника [10].

Отже, у справі «Ганущак проти України» ЄСПЛ доктринальний акцент зроблено на принципі правової визначеності, який є базовим для захисту права власності за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. Ключовою проблемою у цій справі виступив саме правозастосовний та тлумачний аспект. Національний апеляційний суд продемонстрував глибокі розбіжності у власній практиці щодо того, чи кваліфікувати особистий автомобіль як «товар». Така нестабільність

фактично знищила передбачуваність закону, адже через відсутність єдиного підходу до тлумачення однієї норми заявник об'єктивно не міг усвідомити юридичні наслідки своїх дій.

Для ЄСПЛ сам факт недотримання критерію законності через непередбачуваність практики став вичерпною підставою констатувати порушення Конвенції. Показово, що це автоматично звільнило суд від потреби переходити до наступного етапу — аналізу справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та правами особи.

Підсумовуючи прецедентну практику ЄСПЛ у наведених справах щодо порушення митних правил, можна виокремити фундаментальні підстави констатації порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції, які зводяться до недотримання національними судами таких критеріїв законності та пропорційності втручання у право власності:

- неможливість встановлення «справедливого балансу», що було зумовлено формальним підходом судів до оцінки суб'єктивної сторони (ігнорування факту технічної помилки без умислу та наявності пом'якшувальних обставин);
- системна вада законодавства, яка передбачала безальтернативну кумулятивну санкцію, унеможливлюючи індивідуалізацію відповідальності;
- недотримання принципу правової визначеності: наявність глибоких та системних розбіжностей у національній судовій практиці щодо тлумачення ключових дефініцій законодавства позбавила відповідні правові норми критерію передбачуваності;
- порушення критерію пропорційності та покладення на особу надмірного індивідуального тягаря внаслідок суто формального правозастосування.

Відтак, наскрізною проблемою, що призвела до програшу держави у цих судових справах, стало застосування надміру жорсткого та формалізованого підходу, за якого національні суди або були скуті імперативними санкціями без права на розсуд, або ігнорували наявні повноваження та пом'якшувальні обставини, водночас продукуючи нестабільність у тлумаченні митних норм.

Досліджуючи механізми впливу рішень ЄСПЛ на динаміку оновлення митного законодавства України, слід зазначити, що довгий час законодавець ігнорував позицію ЄСПЛ, зберігаючи в МКУ імперативні кумулятивні санкції (наприклад, обов'язкова конфіскація товарів плюс штраф у розмірі 100% їх вартості за ст. 471, 482, 483 МКУ).

Вирішальним каталізатором подолання цієї системної вади стало втручання органу конституційної юрисдикції. У Рішеннях Конституційного Суду України (далі — КСУ) від 21.07.2021 № 3-р(II)/2021 у справі № 3-261/2019 (5915/19) [14] щодо ст. 471 МКУ) та від 05.07.2023 № 5-р(II)/2023 [13] щодо ст. 483 МКУ було констатовано невідповідність Основному Закону вказаних безальтернативних санкцій. Показово, що у своїй аргументації КСУ безпосередньо реципіював практику ЄСПЛ, наголосивши на тому, що абсолютна

визначеність санкції нівелює принципи індивідуалізації юридичної відповідальності та верховенства права.

Реформування інституту адміністративної відповідальності за порушення митних правил (на прикладі ст. 471 та 483 МКУ) засвідчує перехід від безальтернативних санкцій до забезпечення судової дискреції. Зокрема, у ст. 471 МКУ скасовано імперативну конфіскацію майна - її замінено диференційованими стягненнями (зокрема, штрафом у розмірі 30% вартості товарів). Водночас жорстку кумулятивну санкцію ст. 483 МКУ (обов'язкова конфіскація та 100% штрафу) трансформовано у відносно визначену: нині передбачено штраф від 50% до 100% із переведенням конфіскації до факультативних заходів, що узгоджує національне законодавство з принципом пропорційності [6].

Наступним кроком на шляху до конвенційних стандартів стала еволюція оцінки суб'єктивної сторони порушень митних правил. Цей перехід відбувся переважно завдяки зміні судової практики, а не через пряму ревізію законодавчих диспозицій.

Тривалий час у правозастосуванні панував надмірний формалізм: осіб притягували до відповідальності за об'єктивні неточності в деклараціях (технічні описки, хибне визначення коду УКТ ЗЕД) безвідносно до наявності мети ухилення від сплати платежів. Це де-факто запроваджувало об'єктивне ставлення у провину, що прямо суперечило практиці ЄСПЛ.

Кардинальна зміна парадигми відбулася завдяки імплементації Верховним Судом України доктрини «добросовісної помилки». Сучасний правовий орієнтир, сформований, зокрема, у постанові від 22.05.2020 № 751/1477/17 зводиться до того, що наведення у митній декларації неповних або неточних відомостей за умови достовірного опису характеристик товару не утворює складу правопорушення [8]. Водночас, як зазначено у постанові Верховного Суду України від 16.10.2018 у справі № 640/13072/16-а, для констатації делікту на митний орган покладається тягар доказування наявності в діях особи саме прямого умислу [7]. Такий підхід усунув загрозу санкцій за ненавмисні помилки, забезпечивши вимогу ЄСПЛ щодо справедливого балансу.

Третім фундаментальним аспектом, на який вказував ЄСПЛ, є недотримання критерію правової визначеності (legal certainty). Реакція національної правової системи на цей виклик виявилася асиметричною: часткова стабілізація відбулася завдяки уніфікаційній ролі касаційної інстанції, тоді як нормативні першопричини не отримали належного системного вирішення.

Водночас держава де-факто ухилилася від забезпечення належної «якості закону». Сучасне митне законодавство залишається надмірно перевантаженим і казуїстичним. Гіпертрофований масив підзаконних актів Міністерства фінансів України та Держмитслужби містить внутрішні суперечності та часто допускає розширювальне тлумачення норм МКУ. Як наслідок, проблема передбачуваності норм не вирішена системно, а тягар пошуку розумної співмірності та захисту від фіскального свавілля повністю перекладено на плечі судів.

Четвертим аспектом залишається інституційна інертність самих митних органів. Попри гуманізацію судового правозастосування, первинна ланка контролю зберігає стійкий формалізм, що особливо загострилося в умовах воєнного стану. Посилення фіскальної функції призводить до того, що посадові особи митниць ініціюють провадження за найменших технічних вад у документах, відмовляючись від диференціації правопорушень за ступенем їхньої суспільної небезпеки.

Наслідком такого негнучкого підходу є стабільно негативна для митних органів динаміка результатів судового розгляду спорів, що свідчить про розбіжність між практикою первинної ланки контролю та актуальними судовими стандартами. Так, статистичні дані демонструють суттєве зростання кількості оскаржень із паралельним зменшенням частки справ, вирішених на користь держави. У 2022 році з 2697 розглянутих судами справ за позовами суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та громадян рішення на користь митниці було ухвалено у 591 випадку. У 2023 році з 3733 ініційованих спорів митним органам вдалося відстояти свою правову позицію у 673 справах. Протягом 2024–2025 років ця тенденція закріпилася: у 2024 році з 6426 розглянутих проваджень на користь держави вирішено 734, а у 2025 році з 6733 справ — лише 666 [9].

Отже, наведена статистика вказує на об'єктивну потребу перегляду критеріїв ініціювання митних проваджень. Кратне зростання кількості судових позовів на тлі того, що близько 90% рішень (за даними 2025 року) ухвалювалися не на користь митниці, свідчить про вразливість доказової бази та недостатню правову обґрунтованість значної частини адміністративних матеріалів та рішень. Такий дисбаланс демонструє, що надмірно формалізований підхід не стільки забезпечує захист економічних інтересів держави, скільки створює нераціональне навантаження на судову систему та генерує додаткові перешкоди для ведення бізнесу.

Оскільки дієвих механізмів адміністративної «фільтрації» незначних проступків досі не запроваджено, увесь тягар дотримання конвенційних стандартів — пошук «справедливого балансу», з'ясування умислу та індивідуалізація відповідальності — де-факто перекладено на суди. Отже, на сучасному етапі реформування митних відносин гуманізація правозастосування найбільш виражена у судовій практиці. Водночас на рівні митних органів все ще зберігаються ознаки формального підходу. В умовах воєнного стану це створює додаткові виклики для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та громадян.

Висновки. Проведений аналіз трансформації меж втручання митних органів у право на мирне володіння майном засвідчує поступову, проте асиметричну еволюцію національного правозастосування під впливом міжнародного права. Під визначальним впливом прецедентної практики ЄСПЛ (зокрема, у справах «Краєва проти України», «Садоха проти України», «Ганущак проти України») вітчизняна правова система розпочала системний відхід від практики об'єктивного ставлення у провину та надмірного формалізму, які

тривалий час домінували у митній сфері. Скасування Конституційним Судом України безальтернативних кумулятивних санкцій та подальша законодавча реформа, а також запровадження Верховним Судом України доктрини «добросовісної помилки» стали важливими кроками на шляху до забезпечення принципу пропорційності та індивідуалізації юридичної відповідальності.

Водночас актуальним викликом залишається необхідність подальшої адаптації правозастосовної практики митних органів, що набуває особливого значення в умовах воєнного стану. Об'єктивна пріоритетність забезпечення фіскальних інтересів держави та потреба у вдосконаленні адміністративних механізмів диференціації малозначних проступків зумовлюють збереження схильності до формалізованого підходу на етапі митного контролю. Як наслідок, фокус у пошуку належної рівноваги та індивідуалізації відповідальності об'єктивно зміщується на етап судового розгляду.

З огляду на це, концептуальним підходом до забезпечення оптимального балансу публічних і приватних інтересів в умовах воєнного стану може стати більш глибока імплементація міжнародних стандартів захисту прав людини безпосередньо у правозастосовну практику митних органів на етапі прийняття актів індивідуальної дії.

В основу такого механізму доцільно покласти такі складові:

- практичне формування правової культури та професійної самостійності посадових осіб митних органів, що вимагає комплексної зміни їхньої мотивації з механічного виконання фіскальних планів на осмислене застосування права. Для цього доцільно переглянути критерії оцінки роботи інспектора, де ключовим показником ефективності має стати не кількість складених протоколів чи обсяг потенційних штрафів, а якість ухвалених рішень, зокрема відсоток актів, що встояли під час судового оскарження. Цьому процесу також сприятиме регулярне фахове навчання на основі реальних кейсів ЄСПЛ щодо застосування принципу пропорційності. Водночас критично важливо забезпечити інституційні гарантії незалежності посадової особи митного органу. Лише усунувши страх посадової особи перед безпідставним тиском з боку керівництва чи контролюючих органів, можна досягти реального переходу від репресивного формалізму до свідомого та відповідального правозастосування;

- послідовну інтеграцію елементів «трискладового тесту» ЄСПЛ у повсякденну адміністративну практику митних органів. Зокрема, на рівні відомчих актів Держмитслужби видається доцільним передбачити необхідність більш комплексного підходу до фіксації обставин справи. Це дозволить змістити акцент із виключно формальної констатації ознак правопорушення у протоколі на потребу додатково аналізувати суб'єктивну сторону діяння (зокрема, наявність умислу), оцінювати реальний розмір завданої публічним інтересам шкоди та враховувати критерій пропорційності можливого стягнення ще на етапі первинної кваліфікації проступку;

- децентралізацію процесу пошуку «справедливого балансу», що полягає у поступовому зміщенні фокусу щодо забезпечення пропорційності втручання у право власності із судової стадії безпосередньо на етап первинного митного контролю. За такого підходу міжнародні стандарти можуть слугувати базовим правовим орієнтиром і своєрідним превентивним фільтром для адміністративних дій посадових осіб, а не зводитися виключно до інструментарію наступного судового захисту інтересів декларанта.

Перспективи подальших наукових розвідок у цій сфері лежать у площині концептуального узгодження жорстких вимог воєнного стану з непорушністю міжнародних стандартів захисту прав людини. Пріоритетним вектором майбутніх досліджень вбачається теоретичне обґрунтування критеріїв диференціації митних деліктів та малозначності проступків. Такий науковий пошук необхідний для вивчення механізмів, які б дозволили державі не розпорошувати обмежені ресурси на формальне переслідування за дрібні помилки, а сфокусувати увагу на протидії масштабній контрабанді та тіньовим схемам, що є реальними загрозами безпеці воюючої країни. Окремим предметом наукового інтересу виступає проблематика забезпечення «якості закону» у швидкоплинній правотворчій та правозастосовній діяльності періоду війни. Глибокого аналізу потребують інструменти інтеграції конвенційних гарантій та практики ЄСПЛ у щоденну роботу митних органів, щоб об'єктивна потреба у захисті національних інтересів не перетворювалася на інструмент непропорційного та системного порушення прав людини.

Література:

1. Гречанюк Р. В., Гречанюк С. К. Здійснення адміністративної процедури у контексті забезпечення дотримання митних правил. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. № 87: частина 2 С. 329-334.

2. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 № 1906-IV. Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15

3. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // *Верховна Рада України*. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

4. Ліпинський В. В. Пропорційність та альтернативність конфіскації за порушення митних правил. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 1. С. 358–363.

5. Мазур А. В. Баланс між вимогами публічного інтересу та захистом права власності (на прикладі норми статті 481 МК України). Правова позиція, № 2 (47), 2025. С. 28-34.

6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. *Верховна Рада України*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17

7. Постанова Верховного Суду від 16.10.2018 у справі № 640/13072/16-а. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77159611

8. Постанова Верховного Суду від 22.05.2020 у справі № 751/1477/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395061

9. Розгляд спорів у судовому порядку. Державна митна служба України: офіційний вебпортал. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://customs.gov.ua/rozgliad-sporiv-u-sudovomu-poriadku

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ганущак проти України» (Заява № 40776/16) від 29.08.2024 [Електроннийресурс]. – Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/SOO01940

11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Краєва проти України» (Заява № 72858/13) від 13.01.2022 [Електроннийресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h08#Text

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі ««Садоха проти України» (Заява № 77508/11) від 11.07.2019 [Електроннийресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e50#Text

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Душенькевича Анатолія Володимировича, Франка Андрія Володимировича, Ярош Ірини Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини першої статті 483 Митного кодексу України (щодо індивідуалізації юридичної відповідальності особи за митне правопорушення) 05.07.2023 № № 5-р(II)/2023 у справі № 3-46/2022 (95/22, 170/22, 233/22). Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-23#Text

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Одінцової Олени Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу другого статті 471 Митного кодексу України від 21.07.2021 № 3-р(II)/2021 у справі № 3-261/2019 (5915/19). Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text

15. Рибачек В. К. Актуальні проблеми митної безпеки держави в сучасних умовах воєнних викликів. Правова позиція, № 3 (48), 2025.С. 27-33.

16. Смолярова М. Л., Дєєв М. В. Імплементація правових засад митної політики ЄС у законодавство України: сучасний стан та перспективи. Правова позиція, № 3 (48), 2025. С. 34-38.

17. European Convention on Human Rights (as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15) // Official website of the Council of Europe. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

18. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Protocol 1) // Official website of the Council of Europe Treaty Office. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rm.coe.int/168006377c

19. Universal Declaration of Human Rights - Ukrainian (Ukrayins'ka). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/ukrainian-ukrayinska

References:

1. Hrechaniuk, R.V., & Hrechaniuk, S.K. (2025). Zdiisnennia administratyvnoi protsedury u konteksti zabezpechennia dotrymannia mytnykh pravyl [Implementation of administrative procedure in the context of ensuring compliance with customs rules]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 87(2), 329-334 [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy» vid 29.06.2004 № 1906-IV [Law of Ukraine “On International Treaties of Ukraine” from June 29, 2004, No. 1906-IV]. (2004). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15 [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine. Law of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (1996). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр [in Ukrainian].

4. Lipynskyi, V.V. (2023). Proportsiinist ta alternatyvnist konfiskatsii za porushennia mytnykh pravyl [Proportionality and alternatives to confiscation for violation of customs rules]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 358-363 [in Ukrainian].

5. Mazur, A.V. (2025). Balans mizh vymohamy publichnoho interesu ta zakhystom prava vlasnosti (na prykladi normy statti 481 MK Ukrainy) [Balance between public interest requirements and protection of property rights (on the example of Article 481 of the Customs Code of Ukraine)]. *Pravova pozytsiia - Legal Position*, 2 (47), 28-34 [in Ukrainian].

6. Mytnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 № 4495-VI [Customs Code of Ukraine: Law of Ukraine from March 13, 2012, No. 4495-VI]. (2012). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17 [in Ukrainian].

7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 16.10.2018 u spravi № 640/13072/16-a [Resolution of the Supreme Court of October 16, 2018, in case No. 640/13072/16-a]. (2018). reyestr.court.gov.ua. Retrieved from https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77159611 [in Ukrainian].

8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 22.05.2020 u spravi № 751/1477/17 [Resolution of the Supreme Court of May 22, 2020, in case No. 751/1477/17]. (2020). reyestr.court.gov.ua. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395061 [in Ukrainian].

9. Rozghliad sporiv u sudovomu poriadku [Consideration of disputes in court]. (n.d.). customs.gov.ua. Retrieved from https://customs.gov.ua/rozgliad-sporiv-u-sudovomu-poriadku [in Ukrainian].

10. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Hanushchak proty Ukrainy» (Zaiava № 40776/16) vid 29.08.2024 [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Hanushchak v. Ukraine» (Application No. 40776/16) of August 29, 2024]. (2024). ips.ligazakon.net. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/SOO01940 [in Ukrainian].

11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Kraieva proty Ukrainy» (Zaiava № 72858/13) vid 13.01.2022 [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Kraieva v. Ukraine» (Application No. 72858/13) of January 13, 2022]. (2022). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h08#Text [in Ukrainian].

12. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Sadokha proty Ukrainy» (Zaiava № 77508/11) vid 11.07.2019 [Decision of the European Court of Human Rights in the case «Sadokha v. Ukraine» (Application No. 77508/11) of July 11, 2019]. (2019). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e50#Text [in Ukrainian].

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy skarhamy Dushenkevycha Anatoliia Volodymyrovycha, Franka Andriia Volodymyrovycha, Yarosh Iryny Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) abzatsu druhoho chastyny pershoi statti 483 Mytnoho kodeksu Ukrainy vid 05.07.2023 № 5-r(II)/2023 u spravi № 3-46/2022 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon constitutional complaints of Dushenkevych Anatolii Volodymyrovych, Franko Andrii Volodymyrovych, Yarosh Iryna Mykolaivna regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the second paragraph of the first part of Article 483 of the Customs Code of Ukraine of July 5, 2023 No. 5-r(II)/2023 in the case No. 3-46/2022]. (2023). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-23#Text [in Ukrainian].

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Odintsovoi Oleny Anatoliivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen abzatsu druhoho statti 471 Mytnoho kodeksu Ukrainy vid 21.07.2021 № 3-r(II)/2021 u spravi № 3-261/2019 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon

the constitutional complaint of Odintsova Olena Anatoliivna regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the second paragraph of Article 471 of the Customs Code of Ukraine of July 21, 2021 No. 3-r(II)/2021 in the case No. 3-261/2019]. (2021). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text [in Ukrainian].

15. Rybachek, V.K. (2025). Aktualni problemy mytnoi bezpeky derzhavy v suchasnykh umovakh voiennykh vyklykiv [Current problems of customs security of the state in modern conditions of military challenges]. *Pravova pozytsiia - Legal Position*, 3(48), 27-33 [in Ukrainian].

16. Smoliarova, M.L., & Dieiev, M.V. (2025). Implementatsiia pravovykh zasad mytnoi polityky YeS u zakonodavstvo Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy [Implementation of legal principles of the EU customs policy in the legislation of Ukraine: current state and prospects]. *Pravova pozytsiia - Legal Position*, 3(48), 34-38 [in Ukrainian].

17. Council of Europe. (n.d.). European Convention on Human Rights (as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15). Official website of the Council of Europe. Retrieved from https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

18. Council of Europe. (n.d.). Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Protocol 1). Official website of the Council of Europe Treaty Office. Retrieved from https://rm.coe.int/168006377c

19. United Nations. (n.d.). Universal Declaration of Human Rights - Ukrainian (Ukrayins'ka). ohchr.org. Retrieved from https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/ukrainian-ukrayinska

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 343.985:[343.54+343.6]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3398-3410

Патик Леся Леонідівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3698-4799

Патик Андрій Анатолійович кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-2820-0250

Нечваль Анна Олегівна, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0001-9414-9196

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

Анотація. Розслідування кримінальних правопорушень потребує використання спеціальних знань у різних їх формах, і особливого значення для здобуття криміналістично значимої інформації вони набувають під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. У статті з'ясовано мету та розглянуто процесуальні (залучення спеціаліста до проведення процесуальних дії, залучення експерта та проведення експертизи, надання письмових пояснень спеціалістом, який брав участь у проведенні відповідної процесуальної дії) та не процесуальні (усна консультація спеціаліста та перевірка за криміналістичними обліками та відкритими джерелами) форми використання спеціальних знань. Акцентовано увагу на тому, що навіть якщо не можна доєднати до матеріалів кримінального провадження отримані від знаючих осіб дані, вони усе одно мають значення для розслідування оскільки допомагають спланувати подальші слідчі (розшукові) дії, спрямувати його у правильному напрямку тощо.

Розглянуто напрями використання спеціальних знань відповідно до виду домашнього насильства, які забезпечують встановлення різних обставин вчинення таких протиправних дій. З'ясовано, що серед усіх процесуальних форм використання спеціальних знань особливого значення для отримання джерел доказів набувають висновки судових експертиз, що проводяться у даних кримінальних провадженнях. Зокрема, ключову роль у розслідуванні відіграють: психологічна, к**омп'ютерно-технічна,** телекомунікаційна, семантико-текс-

туальна, судово-медична, психіатрична та комплексні судові експертизи. Наведено завдання кожної із згаданих експертиз у рамках кримінальних проваджень, що розглядаються.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством проводяться слідчі (розшукові) дії, що потребують залучення спеціаліста, зокрема спеціаліста-криміналіста, психолога, спеціаліста з комп'ютерної техніки та програмних продуктів та інших.

Ключові слова: спеціальні знання, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях, консультація спеціаліста, судова експертиза, розслідування.

Lesia Patyk candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of criminalistics and forensic medicine, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3698-4799

Andrii Patyk candidate of legal sciences, leading researcher of the research laboratory on forensic support and forensic expertise, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-2820-0250

Anna Nechval candidate of Law, senior lecturer of the department of criminalistics and forensic medicine, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0001-9414-9196

USE OF SPECIALIST KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

Abstract. The investigation of criminal offenses requires the use of specialized knowledge in its various forms, and they acquire particular importance for obtaining forensically significant information during the investigation of criminal offenses related to domestic violence. The article considers procedural (involvement of a specialist in conducting procedural actions, involvement of an expert and conducting an examination, provision of written explanations by a specialist who participated in conducting the relevant procedural action) and non-procedural (oral consultation of a specialist and verification of forensic records) forms of using specialized knowledge. Attention is drawn to the fact that even if the data obtained from knowledgeable persons cannot be added to the materials of the criminal proceedings, they are still important for the investigation because they help plan further investigative (search) actions, direct it in the right direction, etc.

The directions of using special knowledge according to the type of domestic violence, which ensure the establishment of various circumstances of committing such unlawful acts, are considered. It was found that among all procedural forms of using special knowledge, the conclusions of forensic examinations conducted in these criminal proceedings are of particular importance for obtaining sources of evidence. In

particular, the following play a key role in the investigation: psychological, computer-technical, telecommunications, semantic-textual, forensic-medical, psychiatric and comprehensive forensic examinations. The tasks of each of the mentioned examinations within the framework of the criminal proceedings under consideration are given.

During the investigation of criminal offenses related to domestic violence, investigative (search) actions are carried out that require the involvement of a specialist, in particular a forensic specialist, a psychologist, a specialist in computer technology and software products, and others.

Keywords: special knowledge, participation of a specialist in investigative (search) actions, specialist consultation, forensic examination, investigation.

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством 1вважається однією із найскладніших категорій проваджень через їх **високу латентність** та специфічний психологічний зв'язок між учасниками протиправної події. Найбільшою проблемою є зміна показань потерпілою особою внаслідок осуду оточуючих, страху, матеріальної залежності або примирення з правопорушником до наступного протиправного випадку. Також проблематичним є відсутність свідків, оскільки насильство вчиняється здебільшого без сторонніх осіб, протидія з боку правопорушника, його сумлінна поведінка у побуті створює хибне враження у суду щодо неможливості вчинення такого насильства. Складність розслідування виникає під час доведення психологічного впливу на потерпілу, яке має ефект накопичення і призводить до сильних маніпуляцій з боку правопорушника. Існує низка інших факторів, які значно утруднюють розслідування. Виявлення та ліквідація такої протидії можлива за рахунок активного та всебічного використання спеціальних знань під час розслідування. Насамперед, це участь відповідних спеціалістів у процесуальних діях, отримання консультації від знаючих осіб щодо поведінки з потерпілими та іншими особами, проведення різних видів судових експертиз, які встановлять стан потерпілої особи, ступінь тяжкості нанесених тілесних ушкоджень та інші обставини вчиненого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством у різні часи розвитку науки криміналістики викликало дискусії серед вчених, на сьогодні є низка праць присвячених означеній проблематиці. Зокрема, основами методики розслідування домашнього насильства займались такі вчені як: І. Гловюк, Н. Лащук, С. Романцова [1]. Методичні рекомендації щодо розслідування таких видів кримінальних правопорушень були розроблені такими вченими як: Александренко О. В., Охріменко С. С. [2], М. С. Цуцкірідзе [3].

Наявна значна кількість дисертацій, зокрема: Кифлюк Р. В. «Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов’язаних з

насильством в сім'ї» (2020) [4], **Іщенко Т. В.** «Розслідування домашнього насильства» (2021) [5], **Слухаєнко Ю. М.** «Методика розслідування домашнього насильства» (2023) [6], Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством (2023) [7], Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством (2024) [8].

Питанню розслідування таких видів кримінальних правопорушень приділялась увага таких вчених як: Г. К. Авдєєва, В. П. Гонтаренко, О. М. Гумін, Ю. Б. Комаринська, С, В. Мирославський, К. А. Шаповал, С. В. Щербак, М. Ясінська та багато інших. Однак, до нині є дискусійними низка питань, не лише внаслідок високої латентності, а в основному через зміну способу вчинення та видів такого насильства. Більш ґрунтовного наукового вивчення потребує питання використання спеціальних знань у розслідуванні таких видів кримінальних правопорушень. Адже саме за їх допомогою встановлюються важливі обставини, здобуваються джерела доказів вчинення таких протиправних діянь. Зазначені обставини обумовили вибір теми наукової статті, яка залишається актуальною та становить науковий інтерес.

Метою статті є з'ясування мети та форм використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII від 7 грудня 2017 року домашнє насильство поділяють на фізичне, сексуальне, психологічне та економічне [9]. Складність розслідування полягає у тому, що потрібно встановити вид таких протиправних дій, а тому виникає необхідність у використанні спеціальних знань осіб різних галузей.

У криміналістиці виділяють такі форми використання спеціальних знань: процесуальні та не процесуальні [10, с. 542]. До процесуальних форм, тобто тих, які закріплені в КПК України, належать: 1) залучення спеціаліста до проведення процесуальних дії (ст. 224, 226, 227, 228, 236, 237, 240, 245, 262, 266 КПК України); 2) залучення експерта та проведення експертизи (ст. 242, 243 КПК України); 3) надання письмових пояснень спеціалістом, який брав участь у проведенні відповідної процесуальної дії (згідно з п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України); 4) надання висновку спеціаліста у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки (ч. 1 ст. 298-1 КПК України) [11, с. 478]. До не процесуальних форм використання спеціальних знань належать: 1) проведення перевірок, ревізій; 2) усна консультація спеціаліста; 3) перевірка за криміналістичними обліками та відкритими джерелами (кримінальний аналіз) [12, с. 211].

Обидві форми є важливими для зібрання криміналістичної інформації під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Процесуальні форми одразу можна доєднати до матеріалів кримінального провадження як джерела доказів, а не процесуальні є допоміжним

джерелом інформації, завдяки яким слідчий, дізнавач, прокурор висувають версії, планують слідчі (розшукові) дії та розслідування в цілому.

Починаючи від невідкладної слідчої (розшукової) дії – огляду місця події, ефективним у зібранні криміналістично значимої інформації щодо наявності домашнього насильства є залучення спеціалістів до його проведення.

Насамперед, це участь спеціаліста-криміналіста, яка регулюється КПК України та Інструкцією № 1339 [13]. Слід зазначити, що ця Інструкція потребує приведення у відповідність до сучасного законодавства, оскільки має застарілу термінологію, але вона діє і тому нею користуються практики. Такий фахівець за допомогою технічних засобів кваліфіковано може виявити латентні сліди, зокрема, мікрооб'єкти, сліди біологічного походження, пошкодження одягу, які підтверджують факт фізичного контакту чи боротьби тощо.

Виділимо напрями роботи спеціаліста-криміналіста на місці вчинення кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством: 1) забезпечення належної фіксації всієї процесуальної дії (фото або відеофіксацію із застосуванням прийомів та методів судової фотографії); 2) робота зі слідовою інформацією (виявлення, фіксація та вилучення слідів насильницьких дій, речей, предметів, які зберегли на собі сліди або є знаряддям вчинення домашнього насильства та інших об’єктів, які мають або можуть мати значення для розслідування); 3) консультування слідчого (дізнавача) щодо: обрання меж та методів огляду, потреби залучення іншого спеціаліста; формування описової частини протоколу огляду виявлених слідів насильства, предметів та інших об’єктів, щодо видів судових експертиз, які слід провести, а також з інших питань, які можуть виникнути під час огляду; 4) надання письмового пояснення, яке приєднується до протоколу огляду.

Під час проведення інших слідчих (розшукових) дій спеціаліст-криміналісти здійснює технічну допомогу у виявленні, фіксації та вилученні криміналістично значимої інформації.

Серед інших спеціалістів, які залучаються до проведення слідчих (розшукових) дій слід згадати психолога, який вкрай необхідний при допиті малолітніх осіб або потерпілих, які перебувають у стані сильного стресу. Однозначно, спілкування з такою категорією осіб вимагає особливого підходу і консультації зі спеціалістом психологом, який допоможе зрозуміти стан потерпілого, підібрати правильну тактику, визначити межі заданих йому питань, зможе спрогнозувати небажану для розслідування поведінку і вчасно припинити допит.

Як влучно зазначає Ю. Комаринська, що під час допиту ефективним є «читання» мови тіла потерпілого, це допоможе вчасно скорегувати питання та поведінку, оцінити психоемоційний стан, вчасно зупинити допит, зробити паузу тощо [14, с. 46].

У разі вчинення кібербулігну або вчинення домашнього насильства за допомогою гаджетів **доцільно залучити до огляду технічних засобів**

(телефону, смартфону тощо) спеціаліста з комп'ютерної техніки та програмних продуктів, який допоможе кваліфіковано оглянути пристрій, щоб зрозуміти, чи варто його взагалі вилучати та призначати експертизу, чи взагалі можливо дістати видалені фото з конкретної моделі гаджета, **відновити видалену переписку з погрозами тощо.**

Поряд з наведеним вище, при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством важливо, щоб спеціаліст (наприклад, психолог) фіксував психоемоційний стан особи безпосередньо після протиправної події. Так, спеціаліст може допомогти слідчому, надаючи професійну оцінку стану потерпілої у вигляді письмового пояснення спеціаліста, що є важливою для кваліфікації насильства, особливо при роботі з дітьми для уникнення повторних допитів. Відповідно до ст. 105 КПК України такі пояснення є додатками до протоколу відповідної слідчої (розшукової) дії. Звичайно, письмові пояснення спеціаліста не замінюють висновок експерта, однак є невід'ємною частиною фіксації доказів та наповнення доказової бази у таких кримінальних провадженнях.

Проведення судових експертиз є ключовим під час формування доказової бази, оскільки є прямим джерелом доказів. **К**ритично важливою для встановлення факту заподіяння психологічної шкоди та визначення психоемоційного стану потерпілої особи є **психологічна експертиза**. За допомогою такого дослідження: 1) підтверджують ознаки психологічного насильства, такі як систематичне приниження, образи, погрози, маніпуляції, які не залишають видимих слідів, тобто дії підозрюваного призвели до реальних психічних травм; 2) встановлюють стан потерпілої особи та причинно-наслідковий зв'язок пригніченого стану із діями підозрюваного, які довели її до такого стану; 3) підтверджують факт завдання моральної шкоди, що є ключовим для подальшого визначення її розміру; 4) виявляють ознаки тривалого психологічного тиску; 5) визначають чи здатна потерпіла особа правильно сприймати події та надавати правдиві показання, особливо, коли вона перебуває у стані посттравматичного стресового розладу; 6) встановлюють глибину травми дитини, яка стала свідком насильства, навіть якщо дитина не може про це розповісти словами.

Для прикладу, Ковпаківський районний суд м. Суми у справі № 592/2465/23 від 17.04.2023 року визнав винним обвинуваченого у вчиненні систематичного психологічного насильства щодо своєї матері, спираючись на висновок судово-психологічної експертизи №009, яка підтвердила наявність психотравматичної ситуації та суттєвих психологічних страждань у потерпілої [15]. Важливою для розслідування і зібрання доказової інформації у таких провадженнях є комп'ютерно-технічна експертиза, завдяки якій можливе відновлення видалених файлів на жорсткому диску комп'ютера чи ноутбука, історію браузера, встановлення шпигунських програм або прихованих записів на флешках з метою відновлення даних, доведення факту використання конкретної програми для стеження або створення погроз [16].

Також у провадженнях, що розглядаються виникає необхідність у проведенні телекомунікаційної експертизи, особливо коли йдеться про психологічне насильство, погрози або кібер переслідування. Основними аспектами застосування такої експертизи є: 1) дослідження електронних доказів (аналіз смс-повідомлень, листування у месенджерах та записів телефонних розмов, які можуть підтверджувати факт систематичного психологічного тиску); 2) ідентифікація пристроїв та мереж (встановлення конкретного пристрою з якого надсилалися повідомлення та чи використовувалися для цього конкретні телекомунікаційні мережі); 3) кіберпереслідування (дослідження шляхів маршрутизації даних та ідентифікація особи правопорушника в інтернеті) [17].

Для встановлення змісту переписки і наявності у ній погроз проводиться семантико-текстуальна експертиза (різновид лінгвістичної), об'єктом якої є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній або в усній формі (зафіксований у відео-, фонограмі, смс-повідомленні тощо). Цією експертизою вирішуються завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями), їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них (чи може така інформація розглядатися як образлива, чи містить вона загрозу конкретній особі (особам) тощо), тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановленням фактичних даних про автора [18].

Судово-медична експертиза використовується для фіксації фізичних слідів насильства, визначення характеру та тяжкості тілесних ушкоджень, механізм отримання травм [19]. Це дозволяє спростувати версію підозрюваного про «самоушкодження» або «нещасний випадок».

Для прикладу, Тернопільський міськрайонний суд у справі № №607/ 11178/25 від 13.08.2025 року визнав винним обвинуваченого у вчиненні домашнього насильства, тобто умисного систематичного вчинення фізичного та психологічного насильства щодо своєї дружини, спираючись на висновок судово-медичної експертизи №178 від 17.03.2025, яка підтвердила наявність легких тілесних ушкоджень у потерпілої [20].

Судово-психіатрична експертиза проводиться для встановлення осудності особи, чи усвідомлювала вона свої протиправні дії та могла ними керувати. Це є важливе дослідження аби підозрюваний не зміг уникнути кримінальної відповідальності за вчиненні протиправні діяння.

Для прикладу, у Рішенні Центрального районного суду м. Миколаєва № 490/11928/23 від 25.01.2023 року вказано, що висновком судово-психіатричної експертизи №290 від 22.11.2023р., встановлено, що ОСОБА_4 за своїм психічним станом міг усвідомлювати свої дії та керувати ними. Суд зазначив, що цей висновок та інші докази доводить вчинення ОСОБА_4 умисного систематичного домашнього насильства психологічного характеру щодо своєї

дружини, ОСОБА_6 [21]. При розслідуванні кримінальних правопорушень, що розглядаються досить часто недостатньо звернутися до фахівця однієї галузі знань, тому проводяться комплексні експертизи, оскільки вони дають цілісну оцінку домашнього насильства. Тобто, не просто фіксують факт лайки (лінгвістика), а доводять, що ця лайка в конкретних умовах призвела до тяжкого стресового стану (психологія) потерпілої особи.

У провадженнях, що розглядаються проводяться такі комплексні експертизи: 1) судова психолого-психіатрична для розмежування чи є стан потерпілої особи наслідком дій правопорушника (наявність психологічної травми) чи наслідком психічного захворювання; встановити чи є у потерпілої посттравматичний стресовий розлад, депресія чи тривожні стани, спричинені саме тривалим насильством; 2) судово-медична та психологічна експертиза, яка проводиться щоб оцінити одночасно фізичні ушкодження (синці, переломи тощо) та психологічний стан потерпілої особи, а також встановити взаємозв'язок між фізичним болем та моральними стражданнями. Це важливо для доведення того, що «незначні» тілесні ушкодження завдали «значної» психологічної шкоди; 3) психолого-лінгвістична експертиза з метою аналізу повідомлень від правопорушника, коли насильство відбувалося через листування, соцмережі або супроводжувалося приниженням гідності через тексти чи відео. Під час такої експертизи лінгвіст підтверджує наявність образ чи погроз у словах, а психолог визначає, як ці конкретні фрази вплинули на психіку потерпілої особи (чи викликали вони страх, безпорадність тощо); 4) судова інформаційно-технічна та психологічна проводиться у разі «кібербулінгу» або цифровому домашньому насильстві (стеження, шантаж інтимними фото тощо) і допомагає підтвердити справжність цифрових доказів та оцінити глибину травми від їх поширення.

Перелічені вище спеціалісти, яких залучають до проведення слідчих (розшукових) дій, судові експертизи, які проводяться не є вичерпними, оскільки межі використання спеціальних знань напряму залежать від виду насильства, яке спричинялось відносно особи, вилучених об’єктів, які містять слідову інформацію про такий вид кримінального правопорушення, а також обставин, які слід встановити.

Не процесуальні форми використання спеціальних знань також відіграють важливу роль у розслідуванні незважаючи на те, що їх мажуть застосовувати до проведення слідчих (розшукових) дій або до внесення відомостей до ЄРДР. Вони допомагають висунути версії, спланувати подальші слідчі (розшукові) дії та розслідування в цілому. Наприклад, консультація із психологом дозволяє спланувати тактично правильний допит, доручити провести необхідні судові експертизи тощо.

Найпоширенішою із цієї групи форм є консультаційна діяльність спеціаліста (усна порада, роз’яснення, допомога в роботі з технікою тощо), яка має важливе значення при підготовці до слідчих (розшукових) дій. Зокрема: 1) для оцінки ризиків (спеціаліст допомагає слідчому визначити рівень

небезпеки для потерпілого (ризик повторення або ескалації насильства), що важливо для винесення термінового заборонного припису) [22]; 2) при підготовці до допиту (психолог консультує, як правильно побудувати комунікацію з потерпілою особою або дитиною, щоб уникнути повторної травми та отримати максимально повні показання); 3) р**оз'яснення «циклу насильства»** (спеціаліст може пояснити причини нетипової поведінки потерпілої, наприклад, чому вона забирає заяву або захищає правопорушника); 4) а**наліз невербальної поведінки** (спеціаліст може звернути увагу на ознаки тривалого психологічного тиску, які не є очевидними для слідчого) тощо.

Усі ці та інші дії консультативного характеру будуть відноситься до не процесуальних форм лише тоді, якщо будуть надані усно, у разі письмового їх викладу - вони набувають статусу письмового пояснення спеціаліста, яке долучається до матеріалів кримінального провадження.

Ще однією не процесуальною формою є перевірка за криміналістичними обліками та відкритими джерелами. Використання криміналістичних обліків та спеціальних баз даних або автоматизованих систем (наприклад, OSINT-інструментів) є ефективним способом швидкої перевірки інформації про такі кримінальні правопорушення, встановлення особи правопорушника та його відшукання для затримання.

Така не процесуальна форма полягає у аналітичній діяльності, складанні аналітичних довідок, побудові версій тощо. Тобто, аналітик (спеціаліст) опрацьовує інформацію, виявляє зв'язки, готує аналітичні матеріали, які не є прямими доказами, але допомагають слідчому у розслідуванні.

Висновки. Використання спеціальних знань є ключовим інструментом для об’єктивізації розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством, оскільки дозволяє перевести показання потерпілого, свідків у площину криміналістично значимих доказів. Ключовим тут виступають процесуальні форми використання спеціальних знань, які важко оскаржити в суді.

Однак, не процесуальні форми також допомагають висунути версії та спланувати розслідування.

Слід зазначити, що роль використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях, що розглядаються є надважливою, оскільки є способом: 1) забезпечення доказової бази, що значно підвищує шанси на притягнення винних до відповідальності; 2) верифікації подій кримінального правопорушення, пов’язаного із домашнім насильством; 3) оцінки моральної шкоди та стану потерпілої особи.

Література:

1. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства: навчальний посібник / С. Романцова, Н. Устрицька, І. Гловюк та ін.; за ред. І. Гловюк, Н. Лащук, С. Романцової. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с. ISBN 978-617-511-356-1 http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4807

2. Александренко О. В., Охріменко С. С. Особливості виявлення, фіксації та вилучення слідів домашнього насильства під час досудового розслідування : метод. рек. Київ : НАВС, 2019. 28 с.

3. Особливості обрання запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері домашнього насильства: наук.-метод. рек. / М. С.Цуцкірідзе та ін. Київ, 2021. 63 с.]. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 28 с.

4. Кифлюк Р. В. Особливості розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних з насильством в сім'ї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2020. 232 с.

5. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 324 с.

6. Слухаєнко Ю. М. Методика розслідування домашнього насильства: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Кропивницький, 2023. 213 с.

7. Шаповал К. А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

8. Гонтаренко В. П. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків,2024. 251 с.

9. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII від 07.12.2017 року (станом на 19.12.2024) https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top

10. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

11. Чорноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. с. 477–480. Doi: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112

12. Гора І. В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України / І. В. Гора. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 209-214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_38

13. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: Наказ МВС України № 1339 від 03.11.2015 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text

14. Комаринська Ю. Б. Засади встановлення психологічного контакту з потерпілими від кримінальних правопорушень, що пов'язані з домашнім насильством. *Юридична психологія.* 2023. № 1 (32). С. 43-50. DOI: 10.33270/03233201.43

15. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 17.04.2023 року Справа № 592/2465/23: *Єдиний державний реєстр судових рішень.* Провадження № 1-кп/592/327/23 https://reyestr.court.gov.ua/Review/110266883

16. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства Юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року UR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

17. Телекомунікаційна експертиза. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. https://kndise.gov.ua/expertise/telecommunication-examination

18. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства Юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 року UR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

19. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.95 (редакція від 26.01.2026 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#top

20. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Справа № №607/11178/25 від 13.08.2025 року: *Єдиний державний реєстр судових рішень.* Провадження №1-кп/607/1537/ 2025 https://reyestr.court.gov.ua/Review/129498721

21. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 25.01.2023 року (Справа № 490/11928/23): *Єдиний державний реєстр судових рішень* https://zakononline.ua/court-decisions/show/116525210

22. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства: Наказ МВС№ 369/180 від 13.03.2019 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/z0333-19#Text

References:

1. Romantsova, S., Ustrytska, N., Hloviuk, I. ta in. (2022). *Kvalifikatsiia ta osnovy metodyky rozsliduvannia domashnoho nasylstva [Qualifications and Fundamentals of Domestic Violence Investigation Methodology]*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

2. Aleksandrenko, O. & Okhrimenko, S. (2019). *Osoblyvosti vyiavlennia, fiksatsii ta vyluchennia slidiv domashnoho nasylstva pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Features of detecting, recording and removing traces of domestic violence during pre-trial investigation]*. Kyiv : NAVS [in Ukrainian].

3. Tsutskiridze, M. ta in. (2019). *Osoblyvosti obrannia zapobizhnoho zakhodu pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi domashnoho nasylstva [Peculiarities of choosing a preventive measure during the investigation of criminal offenses in the field of domestic violence]*. Kyiv : NAVS [in Ukrainian].

4. Kyfliuk R. V. (2020). *Osoblyvosti rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu kryminalnykh provadzhen, poviazanykh z nasylstvom v simi [Peculiarities of investigation and trial of criminal proceedings related to domestic violence]*. Extended abstract of candidate's thesis. Irpin [in Ukrainian].

5. Ishchenko, T. (2021). Rozsliduvannia domashnoho nasylstva. [Domestic violence investigation]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

6. Slukhaienko, Yu. (2023). Metodyka rozsliduvannia domashnoho nasylstva. [Methodology of investigation of domestic violence]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

7. Shapoval, K. (2023). Metodyka rozsliduvannia vbyvstv, vchynenykh u zviazku z domashnim nasylstvom [Methodology for investigating murders committed in connection with domestic violence]. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Hontarenko, V. (2024). Dosudove rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z domashnim nasylstvom [Pre-trial investigation of criminal offenses related to domestic violence] Kharkiv [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu : pryiniatyi 07 grud. 2017 roku № 2229-VIII (stanom na 19.12.2024) [Law of Ukraine On Prevention and Combating Domestic Violence 07.12.2017 № 2229-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#top

10. Piaskovskyi, V., Chornous, Yu. & Samodin, A. (Ed.). (2020). Kryminalistyka : pidruchnyk. [Criminalistics]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

11. Chornous, Yu. & Lisitsky A. V. (2023) Special knowledge in criminal proceedings: concept, content, forms of implementation during the investigation of criminal offenses. [Special

knowledge in criminal proceedings: concept, content, forms of implementation during the investigation of criminal offenses]. *Legal scientific electronic journal - Legal Scientific Electronic Journal, 1,* 1477–480 Doi: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112 [in Ukrainian].

12. Hora, I. (2013) Problemy vykorystannia spetsialnykh znan u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [Problems of using special knowledge in criminal proceedings in Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 209-214.

13. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok zaluchennia pratsivnykiv orhaniv dosudovoho rozsliduvannia politsii ta Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy yak spetsialistiv dlia uchasti v provedenni ohliadu mistsia podii № 1339 vid 03.11.2015 roku [On approval of the Instruction on the procedure for involving employees of pre-trial investigation bodies of the police and the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as specialists to participate in the inspection of the scene of the incident] (2015, November 03). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text

14. Komarynska, Y. (2023). Zasady vstanovlennia psykholohichnoho kontaktu z poterpilymy vid kryminalnykh pravoporushen, shcho poviazani z domashnim nasylstvom. *Yurydychna psykholohiia - Legal psychology.* 32(1), 43–50. Retrieved from https://doi.org/10.33270/03233201.43 [in Ukrainian].

15. Vyrok Kovpakivskoho raionnoho sudu m. Sumy vid 17.04.2023 roku Sprava № 592/2465/23. [Verdict of the Kovpakiv District Court]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified State Register of Court Decisions*. Provadzhennia № 1-kp/592/327/23 Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/110266883 [in Ukrainian].

16. Nakaz Ministerstva Yustytsii Ukrainy Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen vid 08.10.1998 roku № 53/5. [Order of the Ministry of Justice of Ukraine on approval of the Instructions for the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies dated October 8, 1998 № 53/5]. (1998, October 8). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text [in Ukrainian].

17. Telekomunikatsiina ekspertyza [Telecommunications expertise]. *Kyivskyi naukovo-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz - Kyiv Research Institute of Forensic Expertise* Retrieved from https://kndise.gov.ua/expertise/telecommunication-examination [in Ukrainian].

18. Nakaz Ministerstva Yustytsii Ukrainy Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen vid 08.10.1998 roku № 53/5. [Order of the Ministry of Justice of Ukraine on approval of the Instructions for the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies dated October 8, 1998 № 53/5]. (1998, October 8). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text [in Ukrainian].

19. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy Pravyla sudovo-medychnoho vyznachennia stupenia tiazhkosti tilesnykh ushkodzhen vid 17.01.95 № 6 (redaktsiia vid 26.01.2026 roku). [Rules for forensic medical determination of the severity of bodily injuries]. (1995, January 26). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#top [in Ukrainian].

20. Vyrok Ternopilskoho miskraionnoho sudu Sprava № №607/11178/25 vid 13.08.2025 roku [Verdict of the Ternopil City District Court Case]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified State Register of Court Decisions*. Provadzhennia №1-kp/607/1537/2025 Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/129498721 [in Ukrainian].

21. Vyrok Tsentralnoho raionnoho sudu m. Mykolaieva vid 25.01.2023 roku (Sprava № 490/11928/23) [Verdict of the Central District Court]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen - Unified State Register of Court Decisions*. Retrieved from https://zakononline.ua/court-decisions/show/116525210 [in Ukrainian].

22. Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky ryzykiv vchynennia domashnoho nasylstva vid 13.03.2019 roku № 369/180 [On approval of the Procedure for assessing the risks of domestic violence]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 343.983.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3411-3418

Піцик Христина Зіновіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського інституту «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0003-3948-8624

ПОЄДНАННЯ ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА OSINT ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Анотація. Метою роботи є проаналізувати створення максимально повної, об'єктивної та доказової характеристики особи (підозрюваного у вчиненні злочину), а також підвищення ефективності кримінального провадження шляхом поєднання «цифрового сліду» з психофізіологічними реакціями. Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: термінологічний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний.

У статті досліджено місце та значення поєднанання поліграфних досліджень та OSINT технологій для розслідування злочинів через виокремлення характерних рис осіб, які вчинили злочин, на основі психологічних та кримінологічних знань. Звертається увага, що попри дискусії щодо ефективності данного методу, поліграфне дослідження та OSINT технології успішно застосовуються в юридичній практиці вже більше століття. Ця методика стає все більш популярною в усіх країнах світу. Межі даних методів розширюються поступово від своєї первісної спрямованості на психологію до вивчення соціальних мереж,соціальних процесів,психодинаміки та особистості.

Зазначається, що поліграфне дослідження та OSINT також передбачають опрацювання матеріалів кримінального провадження та інтерпретування доказів. Результатом роботи поліграфолога та OSINT аналітика є складання юридичнозначущого документа, у якому описано особистість і поведінку злочинця в контексті вчиненного злочину або серії злочинів.

В процесі дослідження встановлено, що інтеграція розвідки на основі відкритих джерел (OSINT) у практику поліграфних опитувань дозволяє трансформувати поліграф із пасивного інструменту перевірки свідчень у активний засіб верифікації прихованої інформації.

Взаємодія цих двох напрямків кримінологічного дослідження створює специфічний цикл доказовості, що починається з цифрового сліду та закінчується психофізіологічною реакцією.

Результати дослідження можуть бути використані в законотворчій та правоохоронній діяльності.

Ключові слова: поліграф, OSINT, особа злочинця, злочинна поведінка, поведінковий аналіз, розслідування злочинів .

Pitsyk Khrystyna Zinoviyivna Associated Professor, senior lecturer of the department of Odessa law Academy, Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0003-3948-8624

COMBINING POLYGRAPH EXAMINATIONS AND OSINT TECHNOLOGIES TO CHARACTERIZE AN INDIVIDUAL DURING A CRIME INVESTIGATION

Abstract. The purpose of the work is to analyze the creation of the most complete, objective and evidentiary characteristics of a person (suspected of committing a crime), as well as increasing the efficiency of criminal proceedings by combining a "digital trace" with psychophysiological reactions. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of the available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. During the research, the following methods of scientific knowledge were used: terminological, functional, systemic-structural, logical-normative.

The article explores the place and significance of combining polygraph examinations and OSINT technologies for investigating crimes by identifying the characteristics of persons who committed a crime based on psychological and criminological knowledge. It is noted that despite the debate about the effectiveness of this method, polygraph examinations and OSINT technologies have been successfully used in legal practice for more than a century. This technique is becoming increasingly popular in all countries of the world. The boundaries of these methods are gradually expanding from their original focus on psychology to the study of social networks, social processes, psychodynamics and personality. It is noted that polygraph examination and OSINT also involve the processing of criminal proceedings and the interpretation of evidence. The result of the work of a polygraph examiner and OSINT analyst is the preparation of a legally significant document, which describes the personality and behavior of the criminal and the victim in the context of a committed crime or series of crimes.

The research found that integrating open source intelligence (OSINT) into polygraph testing practices transforms the polygraph from a passive tool for verifying testimony into an active means of verifying hidden information. The interaction of these two areas of criminological research creates a specific cycle of evidence that begins with a digital trace and ends with a psychophysiological response.

The results of the study can be used in law-making and law enforcement activities.

Keywords: polygraph, OSINT, criminal identity, criminal behavior, behavioral analysis, crime investigation.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, цифровізації суспільства та зростання рівня кіберзлочинності значно ускладнюється процес розслідування кримінальних правопорушень. Традиційні методи збору доказів і характеристики особи підозрюваного або свідка вже не завжди забезпечують достатній рівень достовірності та повноти інформації. Це зумовлює необхідність пошуку нових, більш ефективних підходів до отримання, перевірки та аналізу даних у кримінальному провадженні.

Одним із перспективних напрямів у цій сфері є використання поліграфних досліджень (детекції психофізіологічних реакцій людини) у поєднанні з технологіями OSINT (Open Source Intelligence) — розвідки на основі відкритих джерел. Поліграф дозволяє оцінити емоційно-психологічний стан особи та виявити можливі ознаки приховування інформації, тоді як OSINT-технології дають змогу отримати широкий спектр відомостей про особу з відкритих джерел: соціальних мереж, реєстрів, медіа, форумів, баз даних тощо.

Попри значний потенціал кожного з цих інструментів окремо, їх комплексне застосування залишається недостатньо дослідженим як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Крім того, в умовах інформаційних війн і масового поширення дезінформації значення достовірної ідентифікації та характеристики особи лише зростає. Використання виключно одного джерела інформації може призвести до помилкових висновків, тоді як поєднання поліграфних досліджень і OSINT може підвищити об’єктивність та обґрунтованість результатів розслідування.

Таким чином, актуальність даної теми зумовлена необхідністю розробки науково обґрунтованих підходів до комплексного використання поліграфа та OSINT-технологій для характеристики особи в процесі розслідування злочинів.

Це потребує системного аналізу їх можливостей, обмежень, правового регулювання та практичного застосування, а також формування ефективних моделей інтеграції отриманих даних у доказову базу кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки з'явилися дослідження і певна кількість статей, присвячених правовій категорії поліграфних досліджень та OSINT. Стали доступні і широко використовуються досягнення вітчизняної юридичної науки і сучасної західної юриспруденції. Незважаючи на це, важко говорити про достатність розробки даної проблеми. У цій сфері залишається ще ряд невирішених питань, що створюють чималі перешкоди в ході правозастосовної діяльності.

Постановка завдання. Проаналізувати створення максимально повної, об’єктивної та доказової характеристики особи (підозрюваного у вчиненні

злочину), а також підвищення ефективності кримінального провадження шляхом поєднання «цифрового сліду» з психофізіологічними реакціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні умови розвитку суспільства, що характеризуються активною цифровізацією, глобалізацією інформаційного простору та ускладненням форм злочинної діяльності, вимагають від правоохоронних органів застосування нових підходів до розслідування кримінальних правопорушень. Особливої актуальності набуває питання комплексної характеристики особи, яка може бути причетною до злочину. Така характеристика має враховувати не лише традиційні соціально-демографічні та психологічні параметри, але й цифрову поведінку особи, її інформаційні сліди та реакції на релевантні стимули. У цьому контексті особливий інтерес становить поєднання поліграфних досліджень та технологій OSINT.

Поліграфні дослідження є інструментом, який дозволяє фіксувати психофізіологічні реакції організму людини на поставлені запитання. В основі цього методу лежить припущення, що надання неправдивої інформації або приховування значущих фактів супроводжується змінами у функціонуванні нервової системи. До таких змін належать варіації частоти серцевих скорочень, артеріального тиску, дихання, електропровідності шкіри. Важливо підкреслити, що поліграф не визначає брехню безпосередньо, а лише фіксує фізіологічні реакції, які підлягають подальшій інтерпретації спеціалістом. Значною мірою ефективність поліграфного дослідження залежить від правильності підготовки процедури тестування. Зокрема, важливим є формування релевантних запитань, які повинні бути чіткими, однозначними та психологічно значущими для особи. Саме на цьому етапі особливу роль можуть відігравати OSINT-технології, які дозволяють зібрати попередню інформацію про особу та її діяльність [1].

OSINT (Open Source Intelligence) являє собою процес збору, аналізу та інтерпретації інформації з відкритих джерел. До таких джерел належать соціальні мережі, форуми, блоги, новинні ресурси, державні реєстри, відкриті бази даних, мультимедійний контент та інші доступні інформаційні ресурси. Завдяки розвитку цифрових технологій обсяг відкритої інформації постійно зростає, що створює широкі можливості для її використання у кримінальному провадженні.

OSINT дозволяє сформувати так званий цифровий портрет особи, який включає її інтереси, коло спілкування, професійну діяльність, місця перебування, поведінкові звички та інші характеристики. Особливу цінність мають метадані, геолокаційна інформація, а також аналіз соціальних зв’язків, що дає змогу встановити приховані контакти та взаємозв’язки між особами. Поєднання поліграфа та OSINT створює синергетичний ефект, який дозволяє підвищити ефективність розслідування. З одного боку, OSINT забезпечує інформаційну базу для підготовки поліграфного дослідження, з іншого боку, результати поліграфа можуть слугувати орієнтиром для подальшого пошуку інформації у відкритих джерелах.

На етапі підготовки до поліграфного тестування OSINT використовується для збору максимально повної інформації про особу. Це дозволяє сформулювати індивідуалізовані запитання, які враховують конкретні обставини життя та діяльності досліджуваної особи. Наприклад, аналіз соціальних мереж може виявити зв'язки з певними особами або участь у подіях, що мають значення для кримінального провадження. Такі дані можуть бути використані для формування контрольних та релевантних запитань [2].

У процесі проведення поліграфного дослідження важливим є правильне структурування тесту. Зазвичай використовуються різні типи запитань: нейтральні, контрольні та релевантні. OSINT-дані дозволяють зробити релевантні запитання більш точними та персоналізованими, що підвищує чутливість тесту до значущих стимулів.

Після завершення поліграфного дослідження отримані результати можуть бути використані для подальшого OSINT-аналізу. Наприклад, якщо у досліджуваної особи фіксуються сильні реакції на запитання, пов'язані з певними особами або місцями, це може свідчити про наявність прихованої інформації. У такому випадку аналітик може здійснити більш глибокий пошук інформації щодо відповідних об'єктів [3].

Важливою перевагою поєднання цих методів є можливість перехресної перевірки інформації. Дані, отримані за допомогою поліграфа, можуть підтверджувати або спростовувати інформацію з відкритих джерел. Водночас OSINT може допомогти перевірити достовірність результатів поліграфного дослідження. Такий підхід дозволяє зменшити рівень суб'єктивності та підвищити обґрунтованість висновків. Особливу роль у цьому процесі відіграє аналітична обробка інформації. Зібрані дані повинні бути систематизовані, класифіковані та проаналізовані з урахуванням контексту кримінального провадження. Для цього можуть використовуватися різні методи аналізу, зокрема контент-аналіз, мережевий аналіз, часовий аналіз та інші.

Необхідно також враховувати ризики, пов'язані з використанням поліграфа та OSINT. Поліграфні дослідження можуть давати хибнопозитивні або хибнонегативні результати, що зумовлено індивідуальними особливостями людини, її психологічним станом, рівнем стресу або фізіологічними чинниками.

У свою чергу, інформація з відкритих джерел може бути недостовірною, застарілою або навмисно викривленою. У зв'язку з цим особливого значення набуває верифікація інформації. Кожен отриманий факт повинен бути перевірений за допомогою кількох незалежних джерел. Це дозволяє знизити ризик помилок та підвищити достовірність висновків [4].

Правові аспекти використання поліграфа та OSINT також потребують уваги. У багатьох країнах результати поліграфного дослідження не визнаються як самостійний доказ у суді, а використовуються лише як допоміжний інструмент. Використання OSINT повинно здійснюватися з дотриманням законодавства про захист персональних даних та права на приватність. Етичні

аспекти є не менш важливими. Використання інформації з відкритих джерел не повинно порушувати права людини або призводити до дискримінації. Поліграфні дослідження повинні проводитися за добровільною згодою особи та з дотриманням принципів професійної етики [5].

Ефективне застосування поєднання поліграфа та OSINT вимагає високого рівня підготовки фахівців. Вони повинні володіти знаннями у сфері психології, криміналістики, інформаційних технологій та права. Крім того, важливими є навички критичного мислення, аналізу даних та прийняття обґрунтованих рішень. У перспективі розвиток технологій може значно розширити можливості поєднання цих методів. Зокрема, використання штучного інтелекту та машинного навчання дозволить автоматизувати процес аналізу великих обсягів даних, виявляти приховані закономірності та підвищувати точність прогнозів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що поєднання поліграфних досліджень та OSINT-технологій є перспективним і науково обґрунтованим напрямом удосконалення процесу характеристики особи під час розслідування злочинів. Такий підхід дозволяє відійти від вузько орієнтованого використання окремих методів і перейти до комплексного аналізу особистості, що охоплює як її психофізіологічні реакції, так і цифрову поведінку в інформаційному просторі.

Доведено, що поліграфні дослідження, незважаючи на їх допоміжний характер, мають значний потенціал для виявлення психологічно значущих реакцій особи на релевантні стимули.

Водночас OSINT-технології забезпечують доступ до широкого масиву відкритої інформації, що дозволяє формувати багатовимірний портрет особи, включаючи її соціальні зв’язки, інтереси, активність та можливі мотиви поведінки. Саме інтеграція цих двох підходів створює умови для більш глибокого та об’єктивного аналізу.

Обґрунтовано, що ключовою перевагою такого поєднання є можливість взаємного доповнення та перехресної перевірки інформації. Дані, отримані за допомогою OSINT, можуть використовуватися для підготовки поліграфного тестування, підвищуючи його точність і релевантність. У свою чергу, результати поліграфа дозволяють визначити напрями подальшого інформаційного пошуку, що сприяє більш ефективному виявленню значущих фактів. Таким чином, формується інтегрована аналітична модель, яка підвищує рівень достовірності отриманих висновків.

Встановлено, що ефективність застосування даного підходу значною мірою залежить від належного рівня методичного забезпечення. На сьогодні відсутня уніфікована методика інтеграції результатів поліграфних досліджень і OSINT-аналізу, що створює певні труднощі у практичному застосуванні. Це зумовлює необхідність розробки чітких алгоритмів взаємодії між цими інструментами, визначення критеріїв оцінки достовірності інформації та стандартизації процедур їх використання.

Доведено, що правові та етичні аспекти є невід'ємною складовою застосування поліграфа та OSINT у кримінальному провадженні. Використання цих інструментів повинно здійснюватися виключно в межах чинного законодавства, з дотриманням прав людини, зокрема права на приватність та захист персональних даних. Поліграфні дослідження мають проводитися на добровільній основі, а результати OSINT-аналізу — використовуватися з урахуванням їх правового статусу.

З'ясовано, що подальший розвиток цього напряму пов'язаний із впровадженням новітніх технологій, зокрема інструментів автоматизованого аналізу даних, штучного інтелекту та машинного навчання. Вони здатні значно підвищити швидкість обробки інформації, виявлення закономірностей і формування аналітичних висновків.

Отже, інтеграція поліграфних досліджень та OSINT-технологій створює якісно новий підхід до характеристики особи у процесі розслідування злочинів. Вона забезпечує більш повне, об'єктивне та багатогранне дослідження особистості, що сприяє підвищенню ефективності правоохоронної діяльності. Водночас реалізація цього потенціалу потребує вдосконалення науково-методичної бази, правового регулювання та системи підготовки кадрів, що визначає перспективи подальших досліджень у цій сфері.

Література

1. Kotsoglou, K. (2021). Zombie Forensics: the Use of Polygraph and the Integrity of the Criminal Justice System in England and Wales. The International Journal of Evidence and Proof. 2021, Vol. 25(1), 16-35. https://doi.org/101177/136571272098

2. Meissner, C. (2021). What Works? Systematic Reviews and MetaAnalyses of the Investigative Interviewing Research Literature. Applied Cognitive Psychology, 35,2, 322-328. https://doi.org/10.1002/acp.3808,35,2,322-328.

3. Block L. The long history of OSINT. Journal of Intelligence History.2023. URL: https://doi.org/10.1080/16161262.2023. 2224091.

4. Bule G. A Guide To Open Source Intelligence (OSINT). ITSEC.2020.URL: https://itsec .group/blog-post-osint-guide-part-1.html#:~:text=OSINT% 20gathering%20is% 20do

5. Deb A. Open source intelligence methods are being used to investigate war crimes in Ukraine. NPR. 2022. URL: https://www.npr.org/2022/06/12/ 1104460678/ open-source-intelligence-methods-arebeing-used-to-investigate- war-crimes-in-ukr

References

1. Kotsoglou, K. (2021). Zombie Forensics: the Use of Polygraph and the Integrity of the Criminal Justice System in England and Wales. The International Journal of Evidence and Proof. 2021, Vol. 25(1), 16-35. [Elektronnyi resurs]. Pezhym dostupu: https://doi.org/101177/13657 1272098 [in Ukrainian]

2. Meissner, C. (2021). What Works? Systematic Reviews and MetaAnalyses of the Investigative Interviewing Research Literature. Applied Cognitive Psychology, 35,2, 322-328. [Elektronnyi resurs]. Pezhym dostupu: https://doi.org/10.1002/acp.3808,35,2,322-328. [in Ukrainian]

3. Block L. The long history of OSINT. Journal of Intelligence History.2023. [Elektronnyi resurs]. Pezhym dostupu: https://doi.org/10.1080/16161262.2023. 2224091.[in Ukrainian]

4. Bule G. A Guide To Open Source Intelligence (OSINT). ITSEC.2020. [Elektronnyi resurs]. Pezhym dostupu: https://itsec.group/blog-post-osint-guide-part-1.html#:~:text=OSINT% 20gatheri ng%20is% 20do.[in Ukrainian]

5. Deb A. Open source intelligence methods are being used to investigate war crimes in Ukraine NPR. 2022. [Elektronnyi resurs]. Pezhym dostupu: https://www.npr.org/2022/06/12/ 1104460678/ open-source-intelligence-methods-arebeing-used-to-investigate- war-crimes-in-ukr. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 343.98

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3419-3426

Почтовий Максим Миколайович доктор юридичних наук, старший дослідник, заступник директора ННІ права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0003-0633-205X

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО НАБУТТЯ ПРАВА НА ЗЕМЛЮ ДЕРЖАВНОЇ АБО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена виченню стану нормативно-правового забезпечення, що регулює відносин у сфері набуття права на землю державної або комунальної власності в Україні. Наголошується, що не зважаючи на суттєву кількість нормативно-правових актів, залишаються уненормованими положення, що регулюють земельні відносини, чим користуються правопорушники у вчиненні протиправних діянь, спрямованих на незаконне набуття права власності на землю державної або комунальної власності. Звертається увага на значенні регулювання проблем розмежування земель державного, а також комунального значення та механізму передачі земельних ділянок з однієї форми власності в іншу. Окрема увага зосереджена на правовій оцінці дій з незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності, що може здійснюватись за такими статтями КК України, як: ст. 190 «Шахрайство», ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», ст. 366 «Службове підроблення». Наводиться приклад практичного застосування норм КК України в кваліфікації дій правопорушників за сукупністю статей. Зосереджується увага на вагомому значенні правового регулювання діяльності в земельній сфері, що відбувається в умовах введення в нашій державі воєнного стану й наводяться полодення відповідних нормативно-правових актів.

У висновках зосереджується увага на тому, що уповноважені особи мають досконало володіти знаннями щодо правового регулювання відносин у сфері землі державної або комунальної власності з наданням правильної оцінки дій відповідних суб'єктів, що містять ознаки кримінальних правопорушень.

Ключові слова: незаконне набуття права на землю державної або комунальної власності, правове регулювання, земельні відносини, механізм передачі земельної ділянки, воєнний стан, кримінальні правопорушення, уповноважена особа, розслідування, правова оцінка дій.

Pochtovy Maksym Mykolayovych Doctor of Law, senior researcher, deputy director of the National Institute of Law and Innovative Education of the Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, https://orcid.org/0000-0003-0633-205X

REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF RELATIONS REGARDING THE ACQUISITION OF THE RIGHT TO STATE OR COMMUNAL LAND

Abstract. The article is devoted to the definition of the state of regulatory and legal support that regulates relations in the field of acquisition of the right to state or communal land in Ukraine. It is emphasized that, despite the significant number of normative legal acts, the provisions regulating land relations remain invalid, which is used by offenders in committing illegal acts aimed at the illegal acquisition of ownership of state or communal land.

Attention is drawn to the importance of regulating the problems of land demarcation of state, as well as communal significance and the mechanism of transfer of land plots from one form of ownership to another. Particular attention is focused on the legal assessment of actions on the illegal acquisition of the right to state or communal land, which can be carried out under such articles of the Criminal Code of Ukraine as: Art. 190 «Fraud», art. 358 «Forgery of documents, seals, stamps and forms, sale or use of forged documents, seals, stamps», art. 364 «Abuse of power or office», art. 365-2 «Abuse of authority by persons providing public services», art. 366 «Service spoofing».

An example of the practical application of the norms of the Criminal Code of Ukraine in the qualification of the actions of offenders according to a set of articles is given. Attention is focused on the significant importance of legal regulation of activities in the land sphere, which takes place in the conditions of the introduction of martial law in our country, and the birth of relevant normative legal acts is given.

The conclusions focus on the fact that authorized persons must have perfect knowledge of the legal regulation of relations in the field of state or communal land, with the provision of a correct assessment of the actions of the relevant subjects, which contain signs of criminal offenses.

Keywords: illegal acquisition of the right to state or communal land, legal regulation, land relations, land plot transfer mechanism, martial law, criminal offenses, authorized person, investigation, legal assessment of actions.

Постановка проблеми. Земля України визначається національним багатством, та перебуває під охороною держави як об’єкт права власності Українського народу. Разом із тим в умовах Євроінтеграційних процесів в нашій державі поширення набувають протиправні діяння, спрямовані на незаконне набуття права власності на землю державної або комунальної власності, що потребують належної уваги з боку правоохоронних органів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розслідування кримінальних правопорушень взагалі та у сфері земельних відносин приділяли увагу такі науковці та практики, як Н. О. Антонюк, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, І. Вишнівський, А. Ф. Волобуєв, О. Ю. Дрозд, А. Дудоров, Я. О. Дякін, А. Калужинський, І. І. Когутич, В. О. Коновалова, М. В. Кумановський, С. В. Куренда, В. В. Лисенко, М. Ю. Марченко, А. М. Мірошниченко, Р. О. Мовчан, О. С. Олійник, В. А. Пустовіт, С. М. Ребенко, М. В. Салтевський, М Я. Сегай, Р. Л Степанюк, І. С. Тальянчук, Н. Ю. Цвіркун, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та інші.

Однак поза належної уваги вказаних дослідників залишились питання правового регулювання відносин щодо набуття права на землю державної або комунальної власності. Це обумовлює труднощі, з якими стикаються уповноважені особи під час оцінки дій відповідних суб'єктів з позиції їх правомірності. В результаті цього вчинені діяння можуть не набувати належної та своєчасної правової оцінки як протиправні. Правопорушники, що відчувають свою безкарність, вчинюють кримінальні правопорушення повторно, більш зухвало, з втягуванням в протиправну діяльність все більшого кола учасників, завдають збитків як державі, так і громадам, погіршують криміногенну обстановку.

Розв'язання сформованої ситуації нам вбачається в розробці для уповноважених осіб рекомендацій, основу яких складатимуть висвітлення правових засад регулювання відносин у сфері набуття права на землю державної або комунальної власності.

Метою статті є висвітлення положень нормативно-правового регулювання відносин щодо набуття права на землю державної або комунальної власності.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання відноси у сфері землі регулюється положеннями Конституції України [1], Земельного кодексу України [2], Цивільного кодексу України [3], Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4] та іншими нормативно-правовими актами. Не зважаючи на суттєву їх кількість, деякі положення, що регулюють земельні відносини, залишаються уненормованими, чим користуються правопорушники у вчиненні протиправних діянь, спрямованих на незаконне набуття права власності на землю державної або комунальної власності. Неузгодженості в розмежуванні за приналежністю земель комунальної й державної власності призводило до виникнення дискусійності в розумінні відповідної кількості моментів, що з часом знайшли свого фрагментарного відображення в Законі України «Про розмежування земель державної та комунальної власності» [5], Земельному кодексі України [2], та ін.

Слід відзначити, що ч. 1 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні право комунальної власності визначається як право територіальної громади володіти, доцільно, економно, ефективно користуватися

і розпоряджатися на свій розсуд і в своїх інтересах майном, що належить їй, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування [6].

Окремого значення набуває завдання, що визначається перед комунальною власністю, використання якої має забезпечити інтереси територіальної громади у створенні відповідної інфраструктури для комфортного проживання всіх членів громади та реалізації їхніх соціальних, економічних інших потреб, розміщення органів самоврядування та комунальних підприємств, установ, організацій [7, с. 178].

Не меншого значення набуває й те, що комунальна власність – це усе майно, розташоване на території міста, за винятком майна державної, приватної та інших, установлених законом, форм власності, та визнане згідно з чинним законодавством як безгосподарне «являється невід'ємним атрибутом місцевого самоврядування» [8, с. 16]. Наведеним та положеннями Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» [9] забезпечено правове регулювання проблем розмежування земель державного, а також комунального значення та механізм передачі земельних ділянок з однієї форми власності в іншу.

Крім того наведене має вагомого значення з позиції процедури передачі землі. Так, після утворення об'єднаних територіальних громад землі за межами населених пунктів переходять до комунальної власності об'єднаних територіальних громад, окрім тих, які були у власності державних підприємств, що врегульована Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [10], а також Законом України «Про співробітництво територіальних громад» [11], де вагомого значення набуває необхідність проведення інвентаризації цих земель з присвоєнням їм відповідних кадастрових номерів.

Водночас розглядаючи механізм здійснення передачі земельної ділянки, вагомого значення набуває згода місцевих (територіальних) органів влади на прийняття/відмову від прийняття земельної ділянки, що оформлюється відповідним документом. Складання акту приймання-передачі відповідної ділянки землі виступає підтвердженням згоди органу місцевого самоврядування прийняти земельну ділянку [12].

Відповідно відсутність зазначеного документа демонструє з одного боку – можливість відмови однієї зі сторін в передачі земельної ділянки іншій стороні, а з іншого – відповідну приналежність ділянки землі, яка також підтверджуються й відповідними кадастровими номерами, що дозволяють отримати значну кількість даних за відповідними реєстрами [13], котрі виступають інструментарієм для роботи з аналізу земельних ділянок та їх кадастрових даних. Вільний доступ до відомостей реєстрів он-лайн може спростити діяльність правоохоронців та громадськості в отриманні відомостей про земельні ділянки, механізм набуття права на землю на них з боку відповідних суб'єктів. Ця інформація має вагомого значення у випадку формування спорів щодо приналежності земельної ділянки у наприклад господарського характеру, або

визнанні спричинених збитків протиправними діями відповідних суб'єктів, наприклад в результаті протиправного заволодіння правом на землю розглядуваної форми власності.

Правова оцінка дій з незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності може здійснюватись за такими статтями КК України, як: ст. 190 «Шахрайство», ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», ст. 366 «Службове підроблення» [14] та іншими.

Наведена сукупність статей КК України демонструє суттєву кількість правопорушень, що можуть вчинюватись з метою отримання протиправного результату – набуття права на землю державної або комунальної власності. Це, у свою чергу, вимагає від уповноважених осіб належного рівня знань КК України та особливостей виявлення й оцінки розглядуваних діянь, що забезпечить всебічне та швидке розслідування та реалізацію завдань КПК України.

Так, прокуратурою Хмельницької області виявлено факт зловживання службовим становищем посадовцями Головного управління Держземагентства в області та Хмельницької райдержадміністрації, внаслідок чого з комунальної власності міста Хмельницького вибуло 2 га земель. На підставі сфальшованих документів земельну ділянку ринковою вартістю близько 1,5 млн грн. було незаконно приватизовано зацікавленим громадянином для ведення ним особистого селянського господарства, чим завдано територіальній громаді міста істотних матеріальних збитків [15]. Протиправні діяння були кваліфіковані за ч. 2 ст. 364 (зловживання службовим становищем з метою одержання неправомірної вигоди для іншої особи, що спричинило тяжкі наслідки) та ч.2 ст. 366 (службове підроблення, що спричинило тяжкі наслідки) КК України. Тобто досліджувані нами факти здебільшого містять діяння, що підпадають під ознаки ряду статей КК України. Вагомого значення у вивченні правового регулювання діяльності в земельній сфері набуває й введення в нашій державі воєнного стану [16]. Так, серед нормативно-правових актів, спрямованих на підтримку аграрного сектору, забезпечення ефективного використання земельних ресурсів, забезпечення продовольчої безпеки шляхом захисту інтересів сільськогосподарських виробників, прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою створення умов для забезпечення продовольчої безпеки під час воєнного стану» [17].

Окрмого значення набув Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» [18], яким в пп.5, п.27 розділу X Земельного кодексу України визначено, що забороняється безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання дозволів

на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі та розроблення такої документації. При цьому положення цього підпункту не поширюються на безоплатну передачу земельних ділянок у приватну власність власникам розташованих на таких земельних ділянках об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд), а також на безоплатну передачу у приватну власність громадянам України земельних ділянок, переданих у користування до набрання чинності Земельним кодексом України.

Таким чином під час дії воєнного стану право на безоплатне отримання земельної ділянки у власність мають тільки громадяни України, яким на праві приватної власності належать об'єкти нерухомого майна, у тому числі індивідуальні житлові будинки, гаражі, садові будинки та інші будівлі, право власності на які оформлено згідно діючого законодавства.

Сукупність розглядуваних нами положень нормативно-правових актів демонструє з одного боку різноманітність, а з іншого – потребує досконалого володіння уповноваженими особами під час правової оцінки дій відповідних посадових осіб в набутті права на землю державної або комунальної власності.

Висновки. Все зазначене дозволяє наголосити на суттєвому значенні положень, що регулюють земельні відносини в Україні, котрі на належному рівні мають знати й вміти правильно оцінювати дії відповідних суб'єктів з позиції їх законності уповноважені особи. Це, забезпечить мінімізацію кількості фактів вчинення незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності, а дії правопорушників набуватимуть правової оцінки, що у свою чергу забезпечить реалізацію завдань кримінального провадження, сприятиме покращенню криміногенної обстановки в нашій державі.

Подальші наші дослідження будуть зосереджені на вивченні особливостей організації й проведення розслідування на фактами незаконного набуття права на землю державної або комунальної власності.

Література:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 15.03.2026)

2. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-II. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 15.03.2026)

3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 15.03.2026).

4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/280/97-вр#Text (дата звернення: 15.03.2026).

5. Про розмежування земель державної та комунальної власності : Закон України від 05.02.2004 р. № 1457-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1457-15#Text (дата звернення: 15.03.2026).

6. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 11.03.2026)

7. Гринько С., Костяшкін І. Право власності на землю територіальних громад. *Університетські наукові записки*. 2020. Т. 6, № 78. С. 174–183.

8. Апостолюк О. Поняття комунальної власності та процес її формування. Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах інноваційного розвитку економіки. 2020 С. 15–17. URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/f0d3ecac-a9c9-4cd1-bee5-1d12ff0c091f/content (дата звернення: 11.03.2026).

9. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності : Закон України від 03.03.1998 р. № 147/98-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/147/98-вр#Text (дата звернення: 11.03.2026)

10. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/157-19#Text (дата звернення: 11.03.2026).

11. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/1508-18#Text (дата звернення: 11.03.2026).

12. Передача земельних ділянок державної власності у комунальну власність: деякі аспекти за чинним законодавством України // Екологія-Право-Людина URL: https://epl.org.ua /announces/peredacha-zemelnyh-dilyanok-derzhavnoyi-vlasnosti-u-komunalnu-vlasnist-deyaki-aspekty-za-chynnym-zakonodavstvom-ukrayiny/ (дата звернення: 11.03.2026)

13. Офіційний портал Держгеокадастр URL: https://e.land.gov.ua/services (дата звернення: 11.03.2026).

14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 11.03.2026).

15. Сайт Хмельницької обласної прокуратури URL: https://khmel.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=165694&fp=4650 (дата звернення: 11.03.2026)

16. Про введення воєнного стану в Україні Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 11.03.2026).

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 No 2145-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text. (дата звернення: 11.03.2026).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель Закон України від 19.10.2022 р. № 2698-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text (дата звернення: 11.03.2026).

References:

1. Konstitucija Ukraïni [Constitution of Ukraine:] vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text (data zvernennja: 15.03.2026) [in Ukrainian].

2. Zemel'nij kodeks Ukraïni [Land Code of Ukraine]: Kodeks Ukraïni vid 25.10.2001 r. № 2768-II. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (data zvernennja: 15.03.2026) [in Ukrainian].

3. Civil'nij kodeks Ukraïni [Civil Code of Ukraine]: Kodeks Ukraïni vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (data zvernennja: 15.03.2026) [in Ukrainian].

4. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukraïni [About local self-government in Ukraine] : Zakon Ukraïni vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/280/97-vr#Text (data zvernennja: 15.03.2026) [in Ukrainian].

5. Pro rozmezhuvannja zemel' derzhavnoï ta komunal'noï vlasnosti [On the demarcation of state and communal lands] : Zakon Ukraïni vid 05.02.2004 r. № 1457-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1457-15#Text (data zvernennja: 15.03.2026) [in Ukrainian].

6. Gospodars'kij kodeks Ukraïni [Economic Code of Ukraine]: Kodeks Ukraïni vid 16.01.2003 r. № 436-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

7. Grin'ko C., Kostjashkin I. (2020). Pravo vlasnosti na zemlju teritorial'nih gromad. Universitets'ki naukovi zapiski. [Ownership of land of territorial communities] T. 6, № 78. S. 174–183 [in Ukrainian].

8. Apostoljuk O. (2020) Ponjattja komunal'noï vlasnosti ta proces ïï formuvannja. [The concept of communal property and the process of its formation] Aktual'ni problemi menedzhmentu ta publichnogo upravlinnja v umovah innovacijnogo rozvitku ekonomiki. S. 15–17. URL: https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/f0d3ecac-a9c9-4cd1-bee5-1d12ff0c091f/content (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

9. Pro peredachu ob'єktiv prava derzhavnoï ta komunal'noï vlasnosti [On the transfer of objects of state and communal ownership] : Zakon Ukraïni vid 03.03.1998 r. № 147/98-VR. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/147/98-vr#Text (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukr].

10. Pro dobrovil'ne ob'єdnannja teritorial'nih gromad [About the voluntary association of territorial communities] : Zakon Ukraïni vid 05.02.2015 r. № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/157-19#Text (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

11. Pro spivrobitnictvo teritorial'nih gromad [On cooperation of territorial communities: Law of Ukraine]: Zakon Ukraïni vid 17.06.2014 r. № 1508-VII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

12. Peredacha zemel'nih diljanok derzhavnoï vlasnosti u komunal'nu vlasnist' [Transfer of state-owned land plots to communal ownership]: dejaki aspekti za chinnim zakonodavstvom Ukraïni // Ekologija-Pravo-Ljudina URL: https://epl.org.ua/announces/peredacha-zemelnyh-dilyanok-derzhavnoyi-vlasnosti-u-komunalnu-vlasnist-deyaki-aspekty-za-chynnym-zakonodavstvom-ukrayiny/ (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

13. Oficijnij portal Derzhgeokadastr [State Geocadastre] URL: https://e.land.gov.ua/services [in Ukrainian].

14. Kriminal'nij kodeks Ukraïni [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2341-III. Verhovna Rada Ukraïni: veb-sajt. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukr].

15. Sajt Hmel'nic'koï oblasnoï prokuraturi [Khmelnytskyi Regional Prosecutor's Office] URL: https://khmel.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=165694&fp=4650 (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

16. Pro vvedennja voєnnogo stanu v Ukraïni [About the introduction of martial law in Ukraine] Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 24 ljutogo 2022 roku № 64/2022 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

17 Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraïni shhodo stvorennja umov dlja zabezpechennja prodovol'choï bezpeki v umovah voєnnogo stanu [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the creation of conditions for ensuring food security in conditions of martial law]: Zakon Ukraïni vid 24.03.2022 No 2145-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text. (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

18. Pro vnesennja zmin do dejakih zakonodavchih aktiv Ukraïni shhodo vidnovlennja sistemi oformlennja prav orendi zemel'nih diljanok sil's'kogospodars'kogo priznachennja ta udoskonalennja zakonodavstva shhodo ohoroni zemel' [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the restoration of the system of registration of lease rights for agricultural land plots and improvement of legislation on land protection] Zakon Ukraïni vid 19.10.2022 r. № 2698-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text (data zvernennja: 11.03.2026) [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 342.9:336.225:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3427-3436

Прищепа Олег Степанович аспірант кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», https://orcid.org/0009-0006-7660-3205

ПРАВОВИЙ СТАТУС РІШЕНЬ, ПРИЙНЯТИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПОДАТКОВОМУ КОНТРОЛІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правового статусу рішень, прийнятих із застосуванням технологій штучного інтелекту в системі податкового контролю. Актуальність теми зумовлена стрімким впровадженням автоматизованих систем прийняття рішень у діяльність контролюючих органів та відсутністю комплексного адміністративно-правового регулювання цього явища в Україні.

Досліджуються теоретичні засади адміністративно-правового статусу рішень, сформованих алгоритмічними системами, зокрема питання їх юридичної сили, обов'язковості та можливості оскарження. Аналізується співвідношення рішень, прийнятих штучним інтелектом, із класичними адміністративними актами та встановлюються критерії їх відмежування від суміжних правових категорій.

Розглядається зарубіжний досвід правового регулювання автоматизованих рішень у сфері податкового адміністрування, зокрема практика держав — членів Європейського Союзу в контексті імплементації Регламенту ЄС про штучний інтелект. Виявляються прогалини у чинному законодавстві України щодо забезпечення права платника податків на оскарження рішень, сформованих без безпосередньої участі посадової особи контролюючого органу.

Особлива увага приділяється проблемі відповідальності за неправомірні рішення штучного інтелекту в податковому контролі, а також питанням забезпечення принципів законності, обґрунтованості та вмотивованості таких рішень. На підставі проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративного законодавства України в частині регулювання правового статусу рішень, прийнятих із застосуванням штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект, податковий контроль, адміністративний акт, правовий статус рішення, автоматизоване прийняття рішень, контролюючі органи, адміністративно-правове регулювання, платник податків, оскарження рішень, публічне управління, цифровізація, правова визначеність, адміністративне право.

Pryshchepa Oleh PhD student of the Department of Criminal And Legal and Administrative and Legal Disciplines Private Higher Educational Institution «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities», https://orcid.org/0009-0006-7660-3205

LEGAL STATUS OF DECISIONS MADE WITH THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TAX CONTROL: AN ADMINISTRATIVE LAW ANALYSIS

Abstract. The article is devoted to the study of the legal status of decisions made with the use of artificial intelligence technologies in the tax control system. The relevance of the topic is determined by the rapid introduction of automated decision-making systems into the activities of supervisory authorities and the absence of comprehensive administrative law regulation of this phenomenon in Ukraine.

The theoretical foundations of the administrative law status of decisions generated by algorithmic systems are examined, in particular issues of their legal force, binding nature, and the possibility of appeal. The correlation between decisions made by artificial intelligence and classical administrative acts is analysed, and criteria for distinguishing them from related legal categories are established.

Foreign experience in the legal regulation of automated decisions in the field of tax administration is considered, in particular the practice of European Union member states in the context of implementing the EU Artificial Intelligence Act. Gaps in the current legislation of Ukraine regarding ensuring the right of taxpayers to appeal decisions generated without the direct participation of an official of the supervisory authority are identified.

Special attention is paid to the problem of liability for unlawful decisions made by artificial intelligence in tax control, as well as to issues of ensuring the principles of legality, groundedness, and reasoned justification of such decisions. Based on the analysis conducted, proposals are formulated for improving the administrative legislation of Ukraine regarding the regulation of the legal status of decisions made with the use of artificial intelligence.

Keywords: artificial intelligence, tax control, administrative act, legal status of decision, automated decision-making, supervisory authorities, administrative law regulation, taxpayer, appeal of decisions, public administration, digitalization, legal certainty, administrative law.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту та їх активне впровадження у сферу публічного управління породжують принципово нові виклики для адміністративно-правової науки. Особливої гостроти ця проблематика набуває у сфері податкового контролю, де автоматизовані системи прийняття рішень дедалі активніше замінюють або доповнюють традиційну діяльність посадових осіб контролюючих органів.

Використання алгоритмічних інструментів для виявлення податкових порушень, формування ризикових профілів платників податків та ініціювання контрольних заходів ставить під сумнів усталені уявлення про природу адміністративного акта та суб'єктний склад адміністративних правовідносин.

Правовий статус рішень, прийнятих із застосуванням штучного інтелекту, залишається однією з найменш досліджених проблем вітчизняної адміністративно-правової науки. Чинне законодавство України не містить чіткого визначення поняття автоматизованого адміністративного рішення, не встановлює вимог до його форми та змісту, не регламентує порядку його оскарження з урахуванням специфіки алгоритмічного прийняття рішень. Така законодавча прогалина створює реальну загрозу порушення прав платників податків, позбавляючи їх ефективних правових інструментів захисту від необґрунтованих або помилкових рішень, сформованих без безпосередньої участі людини.

Окремою проблемою є питання відповідальності за наслідки неправомірних рішень штучного інтелекту в податковому контролі. Традиційна концепція адміністративної відповідальності побудована на засадах персональної відповідальності посадової особи, що є неприйнятним у випадку, коли рішення прийняте алгоритмічною системою. Відсутність чітко визначеного суб'єкта відповідальності унеможливлює належне відшкодування шкоди, завданої платнику податків внаслідок помилкових автоматизованих рішень, та підриває принцип верховенства права у сфері податкових відносин.

Зазначене свідчить про нагальну потребу в комплексному адміністративно-правовому дослідженні правового статусу рішень, прийнятих із застосуванням штучного інтелекту в податковому контролі, з метою вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та забезпечення належного захисту прав платників податків в умовах цифровізації публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання штучного інтелекту у сфері публічного управління є відносно новим напрямом наукових досліджень, що активно розвивається як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці, особливо в контексті прискореної цифровізації державного управління.

Загальнотеоретичні засади адміністративно-правового регулювання цифрових технологій у публічному управлінні досліджували вітчизняні вчені В. Авер'янов, Т. Коломоєць та К. Афанасьєв. У їхніх працях обґрунтовується необхідність оновлення концептуальних засад адміністративного права в умовах цифрової трансформації державних інституцій та формування нових моделей взаємодії між публічною адміністрацією і приватними особами.

Питанням автоматизованого прийняття адміністративних рішень та їх правової природи присвячені праці І. Софія та О. Берлача, які досліджували

співвідношення алгоритмічних рішень із класичними адміністративними актами та проблему забезпечення принципу вмотивованості в умовах автоматизації. Окремі аспекти правового статусу рішень контролюючих органів у податковій сфері аналізувалися в роботах М. Кучерявенка та Д. Гетманцева, які звертали увагу на необхідність законодавчого врегулювання нових форм податкового контролю в умовах цифровізації.

Серед зарубіжних дослідників особливої уваги заслуговують праці Г. Брінкса та Л. Дреслера, присвячені правовому регулюванню автоматизованих рішень у контексті Регламенту ЄС про штучний інтелект, а також дослідження Р. Бінгхема щодо забезпечення права на оскарження алгоритмічних адміністративних рішень. Принципово важливими є також роботи М. Зімовець, яка досліджувала проблему транспарентності алгоритмічних систем у публічному адмініструванні як передумову реалізації права на справедливий розгляд.

Водночас комплексного адміністративно-правового дослідження, присвяченого саме правовому статусу рішень штучного інтелекту в податковому контролі з урахуванням сучасного стану вітчизняного законодавства та практики ЄС, у науковій літературі досі не проводилося, що підтверджує актуальність і наукову новизну цієї розвідки.

Мета статті. Метою статті є комплексний адміністративно-правовий аналіз правового статусу рішень, прийнятих із застосуванням технологій штучного інтелекту в системі податкового контролю, виявлення прогалин у чинному законодавстві України щодо регулювання автоматизованого прийняття адміністративних рішень, а також обґрунтування науково-практичних пропозицій щодо вдосконалення адміністративного законодавства з урахуванням досвіду держав — членів Європейського Союзу та вимог Регламенту ЄС про штучний інтелект.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація публічного управління є одним із визначальних трендів розвитку сучасної держави, що безпосередньо впливає на природу та зміст адміністративно-правових відносин. У сфері податкового контролю впровадження технологій штучного інтелекту набуло особливого поширення: автоматизовані системи аналізу ризиків, алгоритмічні інструменти виявлення податкових порушень та системи автоматичного формування податкових повідомлень-рішень стають невід'ємною складовою діяльності контролюючих органів. В Україні правову основу діяльності контролюючих органів у сфері податкового контролю становлять Податковий кодекс України [1] та Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» [2], однак жоден із цих актів не містить спеціальних норм, які б регулювали правовий статус рішень, прийнятих із застосуванням штучного інтелекту.

Для з'ясування правової природи рішень штучного інтелекту в податковому контролі необхідно передусім визначити їх співвідношення з класичною категорією адміністративного акта. Відповідно до усталених у доктрині адміністративного права підходів, адміністративний акт є владним

волевиявленням суб'єкта публічної адміністрації, спрямованим на виникнення, зміну або припинення адміністративних правовідносин [3]. Ключовою ознакою адміністративного акта є його прийняття уповноваженою посадовою особою, що передбачає наявність суб'єкта, здатного нести юридичну відповідальність за зміст прийнятого рішення. Рішення, сформоване алгоритмічною системою без безпосередньої участі людини, не вписується в цю традиційну конструкцію, породжуючи низку теоретичних і практичних проблем.

Як зазначає І. Софій, автоматизоване адміністративне рішення слід розглядати як особливу різновидність адміністративного акта, що характеризується специфічним способом формування волі суб'єкта владних повноважень — не через свідомо-вольову діяльність посадової особи, а через алгоритмічне опрацювання масивів даних відповідно до заздалегідь визначених параметрів [4].

Така позиція видається теоретично обґрунтованою, однак потребує законодавчого закріплення, адже без чіткого нормативного визначення поняття автоматизованого адміністративного рішення правозастосовна практика залишається непередбачуваною.

Аналіз чинного законодавства України свідчить про наявність суттєвої прогалини у правовому регулюванні досліджуваної сфери. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX [5], який набрав чинності у 2024 році, став важливим кроком у напрямі кодифікації адміністративно-процедурного законодавства, однак не містить спеціальних норм щодо автоматизованого прийняття адміністративних рішень. Стаття 2 цього Закону визначає адміністративний акт як рішення індивідуального характеру, прийняте суб'єктом владних повноважень, що залишає відкритим питання про правову природу рішень, сформованих алгоритмічними системами. Відсутність у Законі норм про автоматизовані рішення є очевидною прогалиною, яка потребує усунення шляхом внесення відповідних доповнень.

Принципово важливим у контексті дослідження є аналіз Регламенту ЄС про штучний інтелект (AI Act) 2024 року [6], який встановлює диференційований підхід до регулювання систем штучного інтелекту залежно від рівня пов'язаних із ними ризиків. Системи штучного інтелекту, що використовуються у сфері податкового адміністрування та контролю, відносяться Регламентом до категорії високоризикових, що зумовлює встановлення для них підвищених вимог щодо прозорості, підзвітності та можливості людського нагляду. Зокрема, стаття 14 Регламенту закріплює принцип «людського нагляду» як обов'язкову умову застосування високоризикових систем штучного інтелекту, що безпосередньо стосується рішень у сфері податкового контролю. Як зазначають Г. Брінкс та Л. Дреслер, запровадження цього принципу є відповіддю на виклики, пов'язані з «чорним ящиком» алгоритмічних систем, непрозорість яких унеможливлює належний контроль за правомірністю прийнятих рішень [7].

Особливої уваги заслуговує проблема забезпечення права платника податків на оскарження рішень, прийнятих із застосуванням штучного інтелекту.

Відповідно до статті 56 Податкового кодексу України платник податків має право оскаржити рішення контролюючого органу в адміністративному або судовому порядку [1]. Однак реалізація цього права стосовно автоматизованих рішень наштовхується на серйозні практичні труднощі, пов'язані передусім з непрозорістю алгоритмічних систем та неможливістю отримати вмотивоване пояснення підстав прийнятого рішення. М. Кучерявенко справедливо вказує на те, що відсутність належного мотивування є не лише порушенням загальних принципів адміністративного права, а й позбавляє платника податків можливості ефективно захищати свої права в суді [8].

Принцип вмотивованості адміністративного рішення є одним із фундаментальних принципів адміністративного права, закріплених у статті 10 Закону України «Про адміністративну процедуру» [5]. Застосування цього принципу до рішень штучного інтелекту потребує вироблення спеціальних механізмів забезпечення пояснюваності алгоритмічних рішень. У цьому контексті перспективним є запозичення досвіду Франції та Нідерландів, де законодавство зобов'язує органи публічної адміністрації надавати зрозуміле пояснення логіки автоматизованого рішення на вимогу зацікавленої особи. Р. Бінгхем наголошує, що право на пояснення є невід'ємною складовою права на справедливий адміністративний розгляд і має бути закріплене як самостійне суб'єктивне право приватної особи в її відносинах із публічною адміністрацією [9].

Окремою і надзвичайно складною є проблема відповідальності за неправомірні рішення штучного інтелекту в податковому контролі. Традиційна конструкція адміністративної відповідальності посадової особи є непридатною у випадку, коли рішення прийняте алгоритмом без участі людини. У науковій літературі пропонується кілька підходів до вирішення цієї проблеми: концепція відповідальності розробника алгоритмічної системи, концепція відповідальності органу, що прийняв рішення про впровадження системи, та концепція розподіленої відповідальності. О. Берлач обґрунтовує доцільність запровадження в Україні моделі інституційної відповідальності контролюючого органу за рішення, прийняті з використанням систем штучного інтелекту, що відповідає загальному принципу відповідальності держави за неправомірні дії її органів [10].

Важливим аспектом досліджуваної проблеми є забезпечення принципу законності при застосуванні штучного інтелекту в податковому контролі. Стаття 19 Конституції України закріплює принцип, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України [11]. Застосування алгоритмічних систем прийняття рішень без належної законодавчої основи є прямим порушенням цього принципу. Д. Гетманцев підкреслює, що впровадження технологій штучного інтелекту в податковий контроль має супроводжуватися одночасним створенням відповідної нормативно-правової бази, яка б чітко визначала межі застосування

автоматизованих систем, вимоги до їх функціонування та гарантії захисту прав платників податків [12].

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про те, що держави — члени ЄС активно формують спеціальне законодавство у сфері автоматизованого прийняття адміністративних рішень. Естонія, яка є визнаним лідером у сфері цифрового урядування, закріпила у своєму Законі про адміністративне провадження норму про те, що автоматизоване адміністративне рішення має ту саму юридичну силу, що й рішення, прийняте посадовою особою, за умови дотримання встановлених процедурних вимог. Такий підхід забезпечує правову визначеність і водночас гарантує дотримання процедурних прав приватних осіб. М. Зімовець зазначає, що транспарентність алгоритмічних систем є необхідною передумовою їх легітимності в демократичному суспільстві, оскільки лише прозорий алгоритм може бути предметом ефективного судового контролю [13].

Таким чином, правовий статус рішень, прийнятих із застосуванням штучного інтелекту в податковому контролі, є комплексною адміністративно-правовою проблемою, що потребує системного законодавчого врегулювання. Чинне законодавство України не забезпечує належного правового підґрунтя для застосування алгоритмічних систем у діяльності контролюючих органів, що створює ризики порушення прав платників податків та підриває принципи законності і правової визначеності у сфері податкових відносин. Усунення виявлених прогалин є нагальним завданням як для законодавця, так і для адміністративно-правової науки.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що впровадження технологій штучного інтелекту в систему податкового контролю є об'єктивним і незворотним процесом, який кардинально трансформує усталені уявлення про природу адміністративного акта та зміст адміністративно-правових відносин у сфері оподаткування.

Рішення, прийняті із застосуванням алгоритмічних систем, набувають дедалі більшого поширення в практиці контролюючих органів, однак їх правовий статус залишається законодавчо невизначеним, що створює серйозні ризики для забезпечення прав платників податків та дотримання принципу верховенства права.

Аналіз чинного законодавства України засвідчує наявність системної прогалини у правовому регулюванні автоматизованого прийняття адміністративних рішень у податковій сфері. Закон України «Про адміністративну процедуру» 2022 року, попри його безумовне значення для розвитку адміністративно-процедурного законодавства, не містить спеціальних норм щодо правового статусу, вимог до форми та змісту, а також порядку оскарження рішень, прийнятих без безпосередньої участі посадової особи. Податковий кодекс України також не враховує специфіку алгоритмічного прийняття рішень, залишаючи поза увагою питання забезпечення права платника податків на отримання вмотивованого пояснення підстав автоматизованого рішення.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить про те, що держави — члени Європейського Союзу, зокрема Естонія, Франція та Нідерланди, вже сформували спеціальне законодавство у сфері автоматизованих адміністративних рішень, що забезпечує як правову визначеність щодо їх юридичної сили, так і процедурні гарантії захисту прав приватних осіб. Прийнятий у 2024 році Регламент ЄС про штучний інтелект закріплює принцип людського нагляду як обов'язкову умову застосування високоризикових систем штучного інтелекту, до яких належать і системи, що використовуються в податковому контролі. Імплементація цих стандартів у національне законодавство України є не лише вимогою євроінтеграційного курсу держави, а й необхідною умовою забезпечення прав платників податків в умовах цифровізації публічного управління.

Особливої уваги потребує проблема відповідальності за неправомірні рішення штучного інтелекту в податковому контролі. Традиційна конструкція персональної відповідальності посадової особи є непридатною у випадку алгоритмічного прийняття рішень, що зумовлює необхідність запровадження моделі інституційної відповідальності контролюючого органу. Такий підхід відповідає загальному принципу відповідальності держави за неправомірні дії її органів і забезпечує платнику податків реальний механізм відшкодування шкоди, завданої внаслідок помилкових автоматизованих рішень.

З огляду на викладене, подальший розвиток адміністративного законодавства України у досліджуваній сфері має здійснюватися за кількома ключовими напрямами: законодавче закріплення поняття автоматизованого адміністративного рішення та його юридичної сили; встановлення обов'язкових вимог до прозорості та пояснюваності алгоритмічних систем, що застосовуються в податковому контролі; запровадження права платника податків на отримання зрозумілого пояснення логіки автоматизованого рішення; визначення механізмів інституційної відповідальності контролюючих органів за наслідки неправомірних рішень штучного інтелекту. Реалізація цих заходів є необхідною умовою забезпечення балансу між ефективністю цифрового податкового контролю та надійним захистом прав і законних інтересів платників податків.

Література:

1. Податковий кодекс України : від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–14, 15–16, 17. Ст. 112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

2. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 385. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17

3. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України: підручник. Київ: Істина, 2012.480с.

4. Софій І. С. Автоматизовані адміністративні рішення: поняття та правова природа. Публічне право. 2022. № 3. С. 34–42.

5. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 29. Ст. 224. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20

6. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. L, 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689

7. Brinks G., Drässler L. Transparency and Accountability in Algorithmic Administrative Decisions under the EU AI Act. European Public Law. 2024. Vol. 30. No. 1. P. 45–68.

8. Кучерявенко М. П. Податкове право України : підручник. Харків : Право, 2023.536с.

9. Bingham R. The Right to Explanation in Automated Administrative Decision-Making. Administrative Law Review. 2023. Vol. 75. No. 2. P. 211–240.

10. Берлач О. А. Відповідальність публічної адміністрації за рішення, прийняті із застосуванням штучного інтелекту. Адміністративне право і процес. 2023. № 2. С. 18–29.

11. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

12. Гетманцев Д. О. Цифровізація податкового адміністрування: правові виклики та перспективи. Право України. 2023. № 1. С. 55–74.

13. Зімовець М. В. Транспарентність алгоритмічних систем як умова легітимності автоматизованих адміністративних рішень. Юридичний вісник. 2022. № 4. С. 88–97.

References:

1. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine] vid 2 hrud. 2010 r. No. 2755-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. No. 13–14, 15–16, 17. St. 112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

2. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady [On the Central Executive Authorities] : Zakon Ukrainy vid 17 berez. 2011 r. No. 3166-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. No. 38. St. 385. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17

3. Kolomoiets T. O. Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative Law of Ukraine] : pidruchnyk. Kyiv : Istyna, 2012. 480 s.

4. Sofii I. S. Avtomatyzovani administratyvni rishennia: poniattia ta pravova pryroda [Automated Administrative Decisions: Concept and Legal Nature]. Publichne pravo. 2022. No. 3. S. 34–42.

5. Pro administratyvnu protseduru [On Administrative Procedure] : Zakon Ukrainy vid 17 liut. 2022 r. No. 2073-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2022. No. 29. St. 224. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20

6. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. L, 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689

7. Brinks G., Drässler L. Transparency and Accountability in Algorithmic Administrative Decisions under the EU AI Act. European Public Law. 2024. Vol. 30. No. 1. P. 45–68.

8. Kucheriavenko M. P. Podatkove pravo Ukrainy [Tax Law of Ukraine] : pidruchnyk. Kharkiv : Pravo, 2023. 536 s.

9. Bingham R. The Right to Explanation in Automated Administrative Decision-Making. Administrative Law Review. 2023. Vol. 75. No. 2. P. 211–240.

10. Berlach O. A. Vidpovidalnist publichnoi administratsii za rishennia, pryiniati iz zastosuvanniam shtuchnoho intelektu [Liability of Public Administration for Decisions Made with the Use of Artificial Intelligence]. Administratyvne pravo i protses. 2023. No. 2. S. 18–29.

11. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. No. 30. St. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

12. Hetmantsev D. O. Tsyfrovizatsiia podatkovoho administruvannia: pravovi vyklyky ta perspektyvy [Digitalization of Tax Administration: Legal Challenges and Prospects]. Pravo Ukrainy. 2023. No. 1. S. 55–74.

13. Zimovets M. V. Transparentnist alhorytmichnykh system yak umova lehitymnosti avtomatyzovanykh administratyvnykh rishen [Transparency of Algorithmic Systems as a Condition for the Legitimacy of Automated Administrative Decisions]. Yurydychnyi visnyk. 2022. No. 4. S. 88–97.

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 342.9, 343, 347.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3437-3447

Пунда Олександр Олегович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права, Хмельницький Національний Університет, м. Хмельницький, https//orcid.org/0000-0002-9175-3141

ПРАВОСУДДЯ ДРУЖНЄ ДО ДИТИНИ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИДИ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Анотація. Стаття присвячена питанням правосуддя дружнього до дитини та альтернативних видів примусових заходів виховного характеру. Наголошено, що примусові заходи виховного характеру слід розглядати як ключовий елемент сучасної ювенальної юстиції, що забезпечує альтернативний, більш гуманний та ефективний підхід до реагування на правопорушення неповнолітніх. Їх подальший розвиток потребує комплексного наукового осмислення, удосконалення законодавчої бази та впровадження міждисциплінарних практик, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дитини та зміцнення правової системи України. Доктрини відновного правосуддя та правосуддя, дружнього до дитини, не лише доповнюють одна одну, але й формують цілісну парадигму сучасної ювенальної юстиції. Їх інтеграція створює підґрунтя для побудови ефективної, справедливої та гуманної системи правосуддя, орієнтованої на захист прав дитини та її повноцінний розвиток у суспільстві. запровадження та нормативне закріплення альтернативних видів примусових заходів виховного характеру, таких як обов'язок відвідувати навчальні курси і тренінги, читання визначеної літератури, сімейна терапія та участь у програмах лікування від залежностей, є об'єктивно необхідним напрямом розвитку кримінального та кримінально-процесуального законодавства України. Зазначені заходи відповідають сучасним міжнародним стандартам у сфері ювенальної юстиції, зокрема принципам правосуддя, дружнього до дитини, та ідеям відновного правосуддя, орієнтованим на реабілітацію, а не покарання неповнолітнього.

Їх інтеграція у національну правову систему дозволить суттєво розширити інструментарій індивідуалізованого реагування на кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, забезпечуючи більш гнучкий і ефективний підхід до їх виправлення. Водночас такі заходи мають значний превентивний потенціал, оскільки сприяють формуванню соціально відповідальної поведінки, розвитку критичного мислення, відновленню сімейних зв'язків та подоланню факторів ризику, зокрема залежностей і соціальної дезадаптації. Підкреслено, що впровадження зазначених альтернативних примусових заходів виховного характеру є не лише можливим, але й доцільним кроком у напрямі гуманізації кримінальної юстиції, підвищення її ефективності та приведення у відповідність до європейських стандартів захисту прав дитини.

Ключові слова: примусові заходи виховного характеру, альтернатива кримінальному покаранню, правосуддя дружнє до дитини, доктрина відновного правосуддя, неповнолітній, дитина.

Punda Oleksandr Olegovych Doctor in the field of Legal Science, professor, professor of the Department of Law, Khmelnytskyi National University, Khmelnytsky, https//orcid.org/0000-0002-9175-3141

CHILD-FRIENDLY JUSTICE AND ALTERNATIVE TYPES OF COERCIVE EDUCATIONAL MEASURES

Abstract. The article is devoted to issues of child-friendly justice and alternative types of coercive educational measures. It is emphasized that coercive educational measures should be considered as a key element of modern juvenile justice, ensuring an alternative, more humane and effective approach to responding to juvenile delinquency. Their further development requires comprehensive scientific reflection, improvement of the legislative framework, and the implementation of interdisciplinary practices aimed at ensuring the best interests of the child and strengthening the legal system of Ukraine.

The doctrines of restorative justice and child-friendly justice not only complement each other but also form a holistic paradigm of modern juvenile justice. Their integration creates a foundation for building an effective, fair, and humane justice system focused on the protection of children's rights and their full development within society.

The introduction and legal consolidation of alternative types of coercive educational measures, such as the obligation to attend educational courses and training programs, reading assigned literature, family therapy, and participation in addiction treatment programs, constitute an objectively necessary direction for the development of criminal and criminal procedural legislation of Ukraine. These measures comply with contemporary international standards in the field of juvenile justice, in particular the principles of child-friendly justice and the ideas of restorative justice oriented toward rehabilitation rather than punishment of the juvenile.

Their integration into the national legal system will significantly expand the toolkit of individualized responses to criminal offenses committed by juveniles, ensuring a more flexible and effective approach to their correction. At the same time, such measures have substantial preventive potential, as they contribute to the formation of socially responsible behavior, the development of critical thinking, the restoration of family ties, and the overcoming of risk factors, including addictions and social maladjustment. It is emphasized that the implementation of these alternative coercive educational measures is not only possible but also an expedient step toward the humanization of criminal justice, increasing its effectiveness, and aligning it with European standards for the protection of children's rights.

Keywords: coercive educational measures, alternative to criminal punishment, child-friendly justice, restorative justice doctrine, juvenile, child.

Постановка проблеми. Актуальність наукового дослідження у сфері правосуддя, дружнього до дитини, та застосування примусових заходів виховного характеру зумовлена комплексом сучасних соціально-правових трансформацій, що відбуваються в Україні в умовах воєнного стану, реформування судової системи та імплементації міжнародних стандартів захисту прав дитини. Дитина як особливий суб'єкт права потребує підвищеного рівня гарантій у кримінальному судочинстві, що зумовлює необхідність формування спеціалізованих процедур, орієнтованих на її найкращі інтереси, психологічну безпеку та реінтеграцію у суспільство.

У цьому контексті концепція правосуддя, дружнього до дитини, набуває ключового значення як складова гуманізації кримінальної юстиції. Вона передбачає створення таких інституційних, процесуальних та організаційних умов, за яких дитина не лише не зазнає повторної травматизації, але й отримує можливість повноцінного розвитку та соціалізації. Водночас, практика застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, вимагає глибокого наукового осмислення з огляду на їх правову природу, ефективність та відповідність міжнародним стандартам.

Особливої уваги потребує проблема забезпечення балансу між інтересами суспільства щодо реагування на правопорушення та необхідністю захисту прав і свобод дитини. Примусові заходи виховного характеру, на відміну від кримінального покарання, мають на меті не каральний вплив, а корекцію поведінки неповнолітнього, формування у нього правосвідомості та запобігання рецидиву. Проте їх ефективність значною мірою залежить від належного нормативного регулювання, професійної підготовки суб'єктів правозастосування та наявності відповідної інфраструктури соціальної підтримки.

Актуальність дослідження також зумовлюється необхідністю гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими актами, зокрема Конвенцією ООН про права дитини, керівними принципами Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, а також практикою Європейського суду з прав людини. У цьому аспекті важливим є переосмислення існуючих підходів до кваліфікації, призначення та реалізації примусових заходів виховного характеру з урахуванням принципів пропорційності, індивідуалізації та пріоритету інтересів дитини.

Додаткового значення проблема набуває в умовах зростання кількості дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок збройного конфлікту, що впливає на рівень дитячої делінквентності та потребує адаптації механізмів реагування держави. Відтак, наукове дослідження у цій сфері має не лише теоретичне, але й вагоме практичне значення, оскільки спрямоване на

вдосконалення правових інструментів, підвищення ефективності правозастосування та формування цілісної моделі ювенальної юстиції в Україні.

Таким чином, актуальність обраної теми обумовлена необхідністю комплексного переосмислення ролі правосуддя у забезпеченні прав дитини, удосконалення механізмів застосування примусових заходів виховного характеру та впровадження інноваційних підходів до ювенальної юстиції відповідно до сучасних викликів і міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання застосування примусових заходів виховного характеру були предметом дослідження у працях таких науковців як: В.М. Бурдін, А.С. Габуда, М.О. Карпенко, Л.В. Котова, Н.М. Крестовська, О.В. Кузьменко, Є.С. Назим-ко, С.В. Несинова, Т.І. Нікіфорова, Л.М. Палюх, Т.М. Приходько, О.І. Саско, К.В. Юртаєва, О.О. Юхно, О.О. Ямкова, А.М. Ященко та інших. Однак, недостатньо уваги приділялось дослі-дженню проблематики правосуддя дружнього до дитини та альтернативних видів примусових заходів виховного характеру.

Мета статті – дослідження доктринальних та прикладних аспектів питання правосуддя дружнього до дитини та альтернативних видів примусових заходів виховного характеру

Виклад основного матеріалу. Примусові заходи виховного характеру у системі кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників становлять важливий інститут, що відображає гуманістичну спрямованість сучасного кримінального права та орієнтацію на реабілітацію особи, а не на її ізоляцію. Їх правова природа полягає у поєднанні елементів державного примусу та педагогічного впливу, що дозволяє розглядати ці заходи як альтернативу кримінальному покаранню, спрямовану на корекцію поведінки неповнолітнього та запобігання повторним правопорушенням.

Правосуддя щодо неповнолітніх вимагає застосування некаральних механізмів реагування, які забезпечують виконання специфічної соціальної функції — інтеграції таких осіб у систему суспільних норм і цінностей. У цьому контексті примусові заходи виховного характеру можуть розглядатися не лише як інструмент соціальної реабілітації дітей із девіантною поведінкою, а й як ефективна форма реалізації кримінально-правового впливу, що виступає альтернативою традиційному кримінальному покаранню.

На відміну від класичних видів кримінального покарання, примусові заходи виховного характеру не мають на меті відплату за вчинене діяння, а орієнтовані на формування у неповнолітнього правосвідомості, соціально прийнятних моделей поведінки та відповідального ставлення до власних дій. Такий підхід відповідає сучасним міжнародно-правовим стандартам, відповідно до яких система ювенальної юстиції повинна забезпечувати пріоритет найкращих інтересів дитини, сприяти її реінтеграції в суспільство та мінімізувати негативні наслідки контакту з кримінальною юстицією.

Сутність примусових заходів виховного характеру проявляється у їх превентивному та корекційному потенціалі. Вони застосовуються судом у випадках, коли виправлення неповнолітнього можливе без призначення кримінального покарання, що свідчить про індивідуалізований підхід до правопорушника з урахуванням його віку, рівня розвитку, соціального оточення та обставин вчиненого правопорушення. Така модель реагування дозволяє уникнути стигматизації дитини та зменшити ризики формування стійкої кримінальної поведінки.

Особливе значення має співвідношення примусових заходів виховного характеру з принципом доцільності кримінально-правового впливу. Застосування цих заходів забезпечує баланс між необхідністю реагування держави на правопорушення та обов'язком гарантувати захист прав дитини. Водночас ефективність зазначеного інституту значною мірою залежить від належного нормативного регулювання, узгодженості дій судових органів, органів пробації, соціальних служб та освітніх установ.

У сучасних умовах, зокрема в контексті воєнного стану, проблема застосування альтернативних заходів до неповнолітніх набуває особливої актуальності. Зростання кількості дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зазнали психологічних травм або соціальної дезадаптації, зумовлює необхідність переорієнтації кримінальної політики на реабілітаційні та відновні підходи. Примусові заходи виховного характеру у цьому аспекті виступають ефективним інструментом мінімізації негативного впливу кримінального середовища на дитину.

Важливим напрямом розвитку цього інституту є його гармонізація з європейськими стандартами, зокрема впровадження принципів правосуддя, дружнього до дитини, розвиток програм відновного правосуддя та розширення можливостей індивідуалізації заходів впливу. Доцільним є також удосконалення механізмів контролю за виконанням таких заходів та оцінювання їх ефективності з точки зору ресоціалізації неповнолітніх.

Таким чином, примусові заходи виховного характеру слід розглядати як ключовий елемент сучасної ювенальної юстиції, що забезпечує альтернативний, більш гуманний та ефективний підхід до реагування на правопорушення неповнолітніх. Їх подальший розвиток потребує комплексного наукового осмислення, удосконалення законодавчої бази та впровадження міждисциплінарних практик, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дитини та зміцнення правової системи України.

Доктрини відновного правосуддя та правосуддя, дружнього до дитини, є взаємопов'язаними концептуальними підходами у сучасній кримінально-правовій політиці, що ґрунтуються на гуманістичних засадах та пріоритеті прав і найкращих інтересів дитини. Їх поєднання відображає загальну тенденцію трансформації кримінальної юстиції від каральної моделі до реабілітаційно-відновної, особливо у сфері реагування на правопорушення, вчинені неповнолітніми.

Ключовим призначенням відновного правосуддя є повне та ефективне гарантування і захист прав неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, а також застосування найменш репресивних і пропорційних заходів правового впливу до осіб, що вчинили кримінальні правопорушення у юному віці. Водночас відновне правосуддя функціонує як цілісна соціально-правова модель, яка має нормативно закріплені форми реалізації, серед яких важливе місце посідають примусові заходи виховного характеру як інструмент корекційного та реабілітаційного впливу.

24 липня 2002 року Економічна і соціальна рада ООН ухвалила резолюцію «Про основні принципи програм відновного правосуддя у кримінальних справах», якою державам було рекомендовано розвивати та інтегрувати механізми відновного правосуддя у національні системи кримінальної юстиції. Паралельно з цим країни Європейського Союзу взяли на себе зобов'язання щодо нормативного закріплення інституту посередництва у кримінальних справах як одного з ключових інструментів альтернативного врегулювання конфліктів. У зазначеному документі визначено базові засади здійснення медіації, серед яких — добровільність участі сторін, гарантії конфіденційності, неупередженість і незалежність медіатора, а також забезпечення доступності процедури для всіх учасників кримінального провадження [1].

Відновне правосуддя передбачає переорієнтацію підходів до розгляду кримінальних справ із домінування каральних заходів щодо правопорушника на застосування відновних механізмів, спрямованих на усунення наслідків правопорушення.

У межах такого підходу ключова роль у врегулюванні конфлікту надається безпосереднім учасникам — правопорушнику, потерпілому та представникам громади, що забезпечує більш ефективне відновлення соціальної справедливості та сприяє реінтеграції особи у суспільство [2].

Правосуддя, дружнє до дитини, передбачає створення таких процедурних і організаційних умов, які забезпечують максимальний захист прав дитини, мінімізують ризики її повторної травматизації та сприяють її психологічному благополуччю. У свою чергу, відновне правосуддя зосереджене на відновленні соціальної справедливості через діалог між правопорушником і потерпілим, компенсацію шкоди та реінтеграцію особи в суспільство. Саме ці цілі значною мірою збігаються із принципами правосуддя, дружнього до дитини, що зумовлює їх органічну взаємодію.

Взаємозв'язок зазначених доктрин проявляється насамперед у спільній орієнтації на індивідуалізацію підходів до неповнолітнього правопорушника. Відновні практики, такі як медіація, сімейні конференції чи програми примирення, забезпечують активну участь дитини у вирішенні конфлікту, що відповідає принципу поваги до її гідності та права бути почутою. Водночас такі механізми дозволяють уникнути формалізованого та часто травматичного судового розгляду, що є ключовою вимогою правосуддя, дружнього до дитини.

Крім того, обидві доктрини спрямовані на досягнення довгострокового соціального ефекту — ресоціалізації дитини та запобігання повторним правопорушенням. Вони відмовляються від домінування репресивних заходів на користь виховного впливу, підтримки та соціальної адаптації. У цьому контексті примусові заходи виховного характеру виступають практичним інструментом реалізації як відновного, так і дружнього до дитини правосуддя.

Синергія цих підходів також проявляється у необхідності забезпечення міждисциплінарної взаємодії між органами правосуддя, соціальними службами, психологами та освітніми установами. Така координація дозволяє врахувати індивідуальні потреби дитини, її життєві обставини та забезпечити комплексний підхід до вирішення кримінально-правового конфлікту.

Доктрини відновного правосуддя та правосуддя, дружнього до дитини, не лише доповнюють одна одну, але й формують цілісну парадигму сучасної ювенальної юстиції. Їх інтеграція створює підґрунтя для побудови ефективної, справедливої та гуманної системи правосуддя, орієнтованої на захист прав дитини та її повноцінний розвиток у суспільстві.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права підтвердив актуальність такого підходу [3].

У багатьох країнах застосування заходів, альтернативних кримінальної відповідальності та покаранню, є основним спеціальним засобом правового на неповнолітніх правопорушників. Реалізація цих заходів має, як правило, чітке законодавче закріплення у вигляді спеціальних законів щодо неповнолітніх та спеціальної системи органів, що їх застосовують (наприклад, у Великобританії [4], Литві [5]).

Суспільству необхідний розумний баланс під час встановлення пріоритетів У сучасних умовах трансформації кримінальної політики держави дедалі більшої актуальності набуває переосмислення традиційних підходів до реагування на злочинність, зокрема щодо неповнолітніх. Якщо мова йде про кримінальні правопорушення, що характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпеки, виникає обґрунтована необхідність пошуку альтернативних механізмів врегулювання кримінально-правового конфлікту, який за своєю суттю є соціальним протистоянням між правопорушником і потерпілим. У цьому контексті особливого значення набуває можливість безпосередньої взаємодії сторін — винного та жертви — з метою досягнення справедливого та збалансованого вирішення конфлікту.

Концепція відновного правосуддя виступає однією з ключових альтернатив традиційній каральній моделі кримінальної юстиції. Її сутність полягає у зміщенні акценту з покарання на відновлення порушених соціальних зв’язків, компенсацію шкоди потерпілому та ресоціалізацію правопорушника. Особливо ефективною така модель є у справах щодо неповнолітніх, які вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості. У таких випадках законодавство передбачає можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відпо-

відальності на підставі примирення сторін або застосування до нього примусових заходів виховного характеру.

Відновне правосуддя орієнтоване на формування позитивної посткримінальної поведінки неповнолітнього через його безпосередню участь у процесі відшкодування шкоди та усвідомлення наслідків власних дій. Взаємодія з потерпілим сприяє розвитку емпатії, відповідальності та правосвідомості, що, у свою чергу, підвищує ефективність ресоціалізації та знижує ризики повторного правопорушення. Таким чином, примусові заходи виховного характеру виступають важливим інструментом реалізації відновного підходу, поєднуючи елементи державного примусу з виховним впливом.

Перегляд кримінальної політики в Україні, з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав дитини, актуалізує необхідність ширшого впровадження відновного правосуддя як одного з найбільш ефективних засобів досягнення соціальної справедливості. Такий підхід дозволяє не лише забезпечити баланс між інтересами потерпілого та правопорушника, але й сприяє досягненню цілей спеціальної (приватної) превенції, зменшенню рівня рецидивної злочинності та гуманізації кримінального судочинства.

Отже, відновне правосуддя слід розглядати як комплексну правову процедуру, спрямовану на звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у випадках вчинення ними злочинів невеликої та середньої тяжкості, за умови досягнення примирення з потерпілим та застосування до них заходів виховного впливу. Його подальший розвиток в Україні є важливим кроком до формування ефективної, гуманістично орієнтованої системи ювенальної юстиції.

Розглянемо альтернативні види примусових заходів виховного характеру.

Обов'язок відвідувати навчальні курси чи тренінги. Обов'язок відвідувати навчальні курси чи тренінги є одним із ключових примусових заходів виховного характеру, спрямованих на формування у неповнолітнього соціально прийнятної поведінки. Його зміст полягає у систематичному залученні особи до освітніх або корекційних програм, які мають чітко визначену виховну мету. Такі курси можуть охоплювати професійну орієнтацію, розвиток життєвих навичок, правову обізнаність або комунікативні компетентності. Важливим елементом є спрямованість на соціальну інтеграцію неповнолітнього у суспільство. Участь у тренінгах сприяє формуванню відповідального ставлення до навчання та праці. Особливу роль відіграє розвиток навичок самоконтролю та управління емоціями. Програми часто включають елементи психологічної підтримки та групової роботи. Це дозволяє неповнолітньому усвідомити наслідки власної поведінки. Одночасно формується здатність до конструктивної взаємодії з оточенням. Курси можуть мати індивідуалізований характер залежно від потреб дитини. Їх ефективність залежить від якості методичного забезпечення. Важливою умовою є контроль за відвідуванням і результатами навчання. Залучення кваліфікованих фахівців підвищує виховний ефект заходу.

Такий інструмент сприяє профілактиці повторних правопорушень. У підсумку він виступає ефективним механізмом ресоціалізації неповнолітнього.

Обов'язок прочитати книги. Обов'язок прочитати книги як примусовий захід виховного характеру має на меті інтелектуальний і моральний розвиток неповнолітнього. Його сутність полягає у визначенні переліку літератури, що відповідає віковим та психологічним особливостям особи. Зміст обраних творів спрямовується на формування ціннісних орієнтацій і правосвідомості. Читання сприяє розвитку критичного мислення та рефлексії. Важливим є добір літератури, яка висвітлює теми відповідальності, справедливості та наслідків правопорушень. Такий підхід допомагає неповнолітньому переосмислити власні вчинки. У процесі виконання заходу можуть передбачатися обговорення прочитаного. Це дозволяє перевірити рівень засвоєння змісту. Обговорення може здійснюватися з педагогом, психологом або наставником. Важливим елементом є стимулювання емоційного співпереживання героям творів. Такий досвід сприяє розвитку емпатії. Читання також розширює кругозір і культурний рівень особи. Воно формує навички самостійної роботи з інформацією. Ефективність заходу залежить від системності його виконання. У підсумку він сприяє моральному становленню та саморозвитку неповнолітнього.

Сімейна терапія. Сімейна терапія як примусовий захід виховного характеру спрямована на відновлення гармонійних взаємин у сім'ї неповнолітнього. Вона передбачає залучення членів сім'ї до спільної роботи з фахівцем. Основною метою є усунення конфліктів та дисфункцій у сімейному середовищі. Такий підхід визнає значний вплив родини на поведінку дитини. Терапія допомагає виявити причини девіантної поведінки. Вона сприяє формуванню ефективних моделей комунікації. Особлива увага приділяється підвищенню батьківської компетентності. У процесі роботи члени сім'ї навчаються конструктивному вирішенню конфліктів. Це сприяє створенню підтримуючого середовища для дитини. Сімейна терапія також спрямована на зміцнення емоційних зв'язків. Вона дозволяє знизити рівень стресу та напруження у родині. Регулярні зустрічі забезпечують поступовий позитивний ефект. Важливою умовою є добровільна участь членів сім'ї у процесі. Терапія може поєднуватися з іншими виховними заходами. У результаті вона сприяє стабілізації поведінки неповнолітнього та його соціальній адаптації.

Участь у програмах лікування від залежностей. Участь у програмах лікування від залежностей є спеціалізованим примусовим заходом виховного характеру. Його застосування зумовлене наявністю у неповнолітнього залежної поведінки. Такий захід передбачає проходження медичних і психологічних програм. Основною метою є подолання фізичної та психологічної залежності. Програми можуть включати консультації лікарів і психотерапевтів. Важливим компонентом є індивідуальна та групова терапія. Учасники отримують знання про шкідливі наслідки залежностей. Це сприяє формуванню мотивації до змін. Програми також навчають навичок подолання стресу. Особлива увага

приділяється запобіганню рецидиву. Контроль за проходженням лікування є обов'язковим елементом. Залучення сім'ї підвищує ефективність заходу. Програми можуть поєднувати медичний і соціальний підхід. Вони сприяють відновленню здоров'я та соціальних функцій особи. У підсумку цей захід забезпечує комплексну реабілітацію неповнолітнього.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що запровадження та нормативне закріплення альтернативних видів примусових заходів виховного характеру, таких як обов'язок відвідувати навчальні курси і тренінги, читання визначеної літератури, сімейна терапія та участь у програмах лікування від залежностей, є об'єктивно необхідним напрямом розвитку кримінального та кримінально-процесуального законодавства України. Зазначені заходи відповідають сучасним міжнародним стандартам у сфері ювенальної юстиції, зокрема принципам правосуддя, дружнього до дитини, та ідеям відновного правосуддя, орієнтованим на реабілітацію, а не покарання неповнолітнього.

Їх інтеграція у національну правову систему дозволить суттєво розширити інструментарій індивідуалізованого реагування на кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, забезпечуючи більш гнучкий і ефективний підхід до їх виправлення. Водночас такі заходи мають значний превентивний потенціал, оскільки сприяють формуванню соціально відповідальної поведінки, розвитку критичного мислення, відновленню сімейних зв'язків та подоланню факторів ризику, зокрема залежностей і соціальної дезадаптації.

Законодавче впровадження цих альтернатив потребує комплексного підходу, що включає внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, розробку чітких процедур їх призначення та виконання, а також створення відповідної інституційної інфраструктури за участю органів пробації, соціальних служб, психологів і освітніх установ. Важливим є також забезпечення належного контролю за виконанням таких заходів та оцінювання їх ефективності з точки зору ресоціалізації неповнолітніх.

Впровадження зазначених альтернативних примусових заходів виховного характеру є не лише можливим, але й доцільним кроком у напрямі гуманізації кримінальної юстиції, підвищення її ефективності та приведення у відповідність до європейських стандартів захисту прав дитини. Це сприятиме формуванню сучасної моделі ювенальної юстиції в Україні, орієнтованої на відновлення, підтримку та розвиток особистості неповнолітнього правопорушника.

Література:

1. Семерак О. С. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового Кримінального процесуального кодексу України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Вип. 28 (3). С. 110-114. URL:dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6913/1/ВІДНОВНЕ%20ПРАВОСУДДЯ%20В%20УКРАЇНІ%20В%20КОНТЕКСТІ.pdf

2. Семчишин О.Р. Відновне правосуддя : перспективи інституціоналізації в українському суспільстві. Наукові записки НаУКМА. Серія Соціологічні науки. 2010. Т. 109. С. 37-40.

3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : міжнародний документ від 16 грудня 1966 року. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

4. Crime and disorder act 1998. *Legislation.gov.uk*. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/37/contents. (date of access: 03.09.2025).

5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas**.** URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555/qUNoLWXyao (date of access: 03.09.2025).

References:

1. Semerak, O. S. (2014). Vidnovne pravosuddia v Ukraini v konteksti novoho Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Restorative justice in Ukraine in the context of the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 28(3), 110–114. Retrieved from http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6913/1/ВІДНОВНЕ%20ПРАВОСУДДЯ%20В%20УКРАЇНІ%20В%20КОНТЕКСТІ.pdf. [in Ukr].

2. Semchyshyn, O. R. (2010). Vidnovne pravosuddia: perspektyvy instytutsionalizatsii v ukrainskomu suspilstvi [Restorative justice: Prospects for institutionalization in Ukrainian society]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Seriia: Sotsiolohichni nauky*, 109, 37–40. [in Ukrainian].

3. International Covenant on Civil and Political Rights. (1966, December 16). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukrainian].

4. Crime and Disorder Act 1998. (1998). https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/37/contents. [In English].

5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas [Criminal Code of the Republic of Lithuania]. (2000). Retrieved from https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555/qUNoLWXyao. [In English].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 346.9:340.12

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3448-3467

Рєзнікова Вікторія член.-кор. НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-0149-0710

Проскурня Тетяна членкиня Комітету з питань господарського права та процесу НАЦІОНАЛЬНОЇ АСОЦІАЦІЇ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ, адвокатка, керівна партнерка АДВОКАТСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ГРУПА БІЗНЕС ПАРТНЕРІВ», Київ, https://orcid.org/0009-0004-3168-0501

ВПЛИВ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

АНОТАЦІЯ. Наукова стаття обґрунтовує як фундаментальні принципи права виступають універсальним міжгалузевим інструментом забезпечення єдності судової практики. Розкриває системний зв’язок між фундаментальними принципами права, галузевими та процесуальними принципами як ієрархічно узгодженою конструкцією, у межах якої процесуальні принципи виступають формою реалізації фундаментальних принципів у судовій діяльності.

Автори досліджують роль Верховного Суду як не лише органу касаційного перегляду, а інституційного органу, що забезпечує єдність судової практики через застосування фундаментальних принципів права у правозастосуванні.

Доведено, що забезпечення єдності судової практики є не тільки процесуальною функцією судової системи, а формою реалізації принципу верховенства права та його складових, зокрема принципу правової визначеності.

Автори аналізують роль практики Європейського суду з прав людини як зовнішнього нормативного орієнтира, що визначає стандарти єдності судової практики та наповнює фундаментальні принципи права конкретним змістом.

У статті аналізуються процесуальні інструменти забезпечення єдності судової практики (зокрема передання справи на розгляд об’єднаної палати або Великої Палати), які забезпечують імплементацію фундаментальних принципів права у забезпеченні єдності судової практики. Автори розкривають системний зв'язок між змістовною узгодженістю правових висновків Верховного Суду та формуванням сталого та послідовного застосування принципів верховенства права.

У дослідженні автори наводять **функції** фундаментальних принципів права та виділяють два рівні єдності судової практики як відповідності практики

фундаментальним принципам права: ***формальний*** **та** ***змістовний.*** Для конкретизації другого рівня автори пропонують ввести до наукового обігу поняття ***принципної когерентності судової практики*** та виділяють її основні ознаки, як-от: ***ієрархічна обумовленість, змістовна узгодженість, динамічність, критеріальний характер***.

Ключові слова: фундаментальні принципи права, єдність судової практики, судова практика, механізми забезпечення судової практики, Верховний Суд, забезпечення єдності судової практики, процесуальні принципи права, принципна когерентність судової практики, фундаментальні принципи права як аксіологічна основа правової системи, функції фундаментальних принципів права, регулятивна та детермінуюча (уніфікуюча) функція фундаментальних принципів права, рівні єдності судової практики, ієрархічна обумовленість, змістовна узгодженість, динамічність, критеріальний характер, єдність судової практики як функціональний прояв реалізації фундаментальних принципів права, пряма (регулятивна) дія принципів, інтерпретаційна (метаінтерпретаційна) дія принципів, стабілізаційна дія принципів, коригувальна дія принципів, уніфікаційна дія принципів, системно-інтегративна дія принципів.

Rieznikova Viktoriia Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Economic Law and Economic Justice of the Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, orcid.org/0000-0003-01490710

Proskurnia Tetiana Member of the Committee on Commercial Law and Procedure of the NATIONAL BAR ASSOCIATION OF UKRAINE, Attorney-at-Law, Managing Partner of the LAW FIRM «BUSINESS PARTNERS GROUP», Kyiv, https://orcid.org/0009-0004-3168-0501

THE IMPACT OF FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF LAW ON ENSURING THE UNIFORMITY OF JUDICIAL PRACTICE IN COMMERCIAL PROCEEDINGS

ABSTRACT. The article argues that the fundamental principles of law operate as a universal, cross-sectoral instrument for ensuring the uniformity of judicial practice. It defines the relationship between fundamental principles of law, sector-specific, and procedural principles as a hierarchically structured and internally coherent framework, within which procedural principles function as the operative means of implementing fundamental principles in adjudication.

The authors examine the role of the Supreme Court, positioning it not merely as a court of cassation, but as an institutional actor responsible for safeguarding the

uniformity of judicial practice through the application of fundamental principles of law in adjudication.

It is established that ensuring the uniformity of judicial practice is not merely a procedural function of the judicial system, but also a form of implementation of the principle of the rule of law and its constituent elements, in particular the principle of legal certainty.

The authors analyze the role of the jurisprudence of the European Court of Human Rights as an external normative benchmark that defines the standards of the uniformity of judicial practice and gives substantive content to fundamental principles of law.

The article analyzes procedural instruments for ensuring the uniformity of judicial practice (in particular, the referral of cases to a Joint Chamber or a Grand Chamber), which ensure the implementation of fundamental principles of law within the mechanisms for ensuring the uniformity of judicial practice. The authors reveal the systemic relationship between the substantive consistency of the legal conclusions of the Supreme Court and the formation of a stable and consistent application of rule of law principles.

The study presents the functions of fundamental principles of law and distinguishes two levels of the uniformity of judicial practice as conformity of such practice with fundamental principles of law: formal and substantive. To specify the latter, the authors propose introducing into academic discourse the concept of principled coherence of judicial practice and identify its main features, namely hierarchical determination, substantive consistency, dynamism, and a criterion-based character.

Keywords: fundamental principles of law, uniformity of judicial practice, judicial practice, mechanisms for ensuring the uniformity of judicial practice, Supreme Court, ensuring the uniformity of judicial practice, procedural principles of law, principled coherence of judicial practice, fundamental principles of law as the axiological foundation of the legal system, functions of fundamental principles of law, regulatory and determinative (unifying) functions of fundamental principles of law, levels of the uniformity of judicial practice, hierarchical determination, substantive consistency, dynamism, criterion-based character, uniformity of judicial practice as a functional manifestation of the implementation of fundamental principles of law, direct regulatory effect of principles, interpretive (meta-interpretive) effect of principles, stabilizing effect of principles, corrective effect of principles, unifying effect of principles, system-integrative effect of principles.

Актуальність дослідження та постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації правової системи України забезпечення єдності судової практики набуває системоутворюючого значення, оскільки безпосередньо пов’язане з реалізацією принципу верховенства права, гарантуванням правової визначеності та передбачуваності правозастосування. У господарському судочинстві ця

проблематика має підвищену складність, що зумовлено поєднанням публічно-правових і приватноправових елементів, значною економічною вартістю та суспільною значимістю спорів, а також впливом нестабільних макроекономічних і безпекових факторів.

Актуальність дослідження істотно посилюється в умовах: воєнного стану та повоєнного відновлення економіки, що зумовлюють трансформацію фактичного складу господарських спорів (зокрема, у зв'язку з впливом форс-мажорних обставин, релокацією бізнесу, порушенням логістичних ланцюгів, застосуванням механізмів державної підтримки суб'єктів господарювання тощо), ускладнюючи їх правову кваліфікацію; євроінтеграційних процесів, які обумовлюють необхідність гармонізації правозастосування з правом Європейського Союзу (надалі – ЄС) та врахування практики Суду ЄС і Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) як орієнтира для забезпечення єдності судової практики; цифровізації судочинства, що трансформує способи формування, узагальнення та поширення судової практики, однак не усуває проблеми її фрагментарності та неоднакового застосування норм права; ускладнення господарських правовідносин, пов'язаного з розвитком цифрової економіки, появою нових фінансових інструментів, ускладненням корпоративних структур і розширенням транснаціональних економічних зв'язків, що підвищує вимоги до стабільності та передбачуваності судової практики. За цих умов формальне нормативне регулювання виявляється недостатнім для забезпечення однакового застосування права. Вирішального значення набувають фундаментальні принципи права як інструмент тлумачення, заповнення прогалин та подолання колізій. Саме через принципи (зокрема, правової визначеності, пропорційності, добросовісності, справедливості) забезпечується узгодженість судової практики в ситуаціях, коли норми права є оціночними, неповними або суперечливими.

Водночас аналіз сучасної судової практики у господарських справах свідчить про наявність низки системних проблем, таких як: фрагментарність та варіативність застосування принципів права судами, що призводить до різного вирішення аналогічних спорів; відсутність чіткої методології використання принципів права як інструменту забезпечення єдності судової практики, зокрема на рівні Верховного Суду (надалі – ВС); колізійність між формальним тлумаченням норм і їх застосуванням з урахуванням принципів, що створює ризики правової невизначеності; недостатня інтеграція європейських стандартів правозастосування, включаючи принципи, сформульовані у практиці ЄСПЛ та Суду ЄС; економіко-правова дисфункція правозастосування, коли відсутність єдності практики підвищує транзакційні витрати суб'єктів господарювання та знижує інвестиційну привабливість правової системи.

Таким чином, проблема дослідження полягає у визначенні ролі та механізмів впливу фундаментальних принципів права на забезпечення єдності судової практики у господарському процесі, а також у формуванні

концептуальних підходів до їх системного використання як інструменту уніфікації правозастосування. Відтак дослідження спрямоване на вирішення комплексної науково-практичної проблеми, що має значення як для розвитку господарсько-процесуальної доктрини, так і для підвищення ефективності правозастосування в умовах сучасних трансформацій правової системи України.

Мета дослідження. Метою цієї статті є обґрунтування ролі фундаментальних принципів права як основи міжгалузевих процесуальних принципів права у забезпеченні єдності судової практики, їх співвідношення, роль Верховного Суду та Європейського суду з прав людини у застосуванні фундаментальних принципів на національному рівні, необхідність нормативного визначення фундаментальних принципів права та розробки нових методологічних підходів до ухвалення судами рішень з урахуванням принципів права.

Автори обґрунтовують, що у господарському судочинстві зміст фундаментальних принципів права потребує функціональної конкретизації, як носіїв базових правових цінностей, що забезпечують єдність судової практики. Звертають увагу на те, що формальний підхід до формування єдності судової практики, що існує сьогодні у господарському судочинстві, не враховує змістовної відповідності фундаментальним принципам права та не забезпечує належної якості правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Роль фундаментальних принципів права у формуванні міжгалузевих принципів права є важливою, супроводжується низкою теоретичних та практичних проблем, що зумовлюють неоднорідність правозастосування. Однією з ключових проблем, на думку, авторів, є відсутність нормативного закріплення змісту фундаментальних принципів права, що призводить до різного розуміння таких принципів та варіативності їх застосування, що у свою чергу, є причиною формування суперечливої практики у подібних спорах.

Таким чином, застосування фундаментальних принципів права у господарському процесі на вільний розсуд суду призводять до широкого суддівського тлумачення, відступів від попередніх правових висновків без належної аргументації, що підриває єдність судової практики.

М. Козюбра зазначає, що відсутність належного світоглядномето-дологічного осмислення принципів права негативно позначається на юридичній, зокрема судовій, практиці.

Попри те, що практикуючі юристи оперують поняттям принципів права доволі часто, до їх практичного застосування, тим паче як відносно самостійного джерела права, правозастосовувачі, зокрема і судді, вдаються вкрай нечасто, надаючи перевагу конкретно сформульованим нормам законів чи інших нормативних актів навіть у тих випадках, коли такі норми не узгоджуються із принципами права, що підтверджує, зокрема, аналіз судових рішень, здійснений Центром дослідження проблем верховенства права Національного університету «Києво-Могилянська академія» у 2013-2016 рр. [1].

Окремої уваги потребує питання врахування національними судами практики Європейського суду з прав людини, яка формує стандарти правової визначеності та передбачуваності.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальні принципи права виступають не лише аксіологічною основою правової системи, а й безпосереднім методологічним інструментом забезпечення єдності судової практики, оскільки саме через них здійснюється узгодження правозастосовної діяльності в умовах нормативної невизначеності, множинності можливих інтерпретацій та динаміки правового регулювання. Їх функціональне значення проявляється у спрямуванні тлумачення правових норм, подоланні прогалин і колізій, а також у формуванні стабільних і передбачуваних стандартів судового правозастосування. У цьому контексті, вважаємо, що фундаментальні принципи права доцільно розглядати як системоутворюючі, універсальні та ієрархічно пріоритетні засади правового регулювання, які: відображають та інституціоналізують базові цінності правопорядку (справедливість, свободу, рівність, правову визначеність, добросовісність, пропорційність тощо); визначають змістовні орієнтири, межі та спрямованість правотворчої і правозастосовної діяльності; виконують функцію нормативно-методологічних критеріїв тлумачення норм права, а також засобів подолання прогалин і колізій у правовому регулюванні; забезпечують системну узгодженість правової системи, виступаючи інтеграційним елементом між її різними галузями та інститутами; слугують інструментом уніфікації правозастосування, зокрема шляхом формування єдиних підходів у судовій практиці. З урахуванням викладеного, ***фундаментальні принципи права*** можуть бути визначені нами як *закріплені у правовій системі (передусім на конституційному рівні) або визнані правовою доктриною та усталеною судовою практикою універсальні, аксіологічно зумовлені та ієрархічно пріоритетні правові засади, що виражають основоположні цінності права, визначають зміст і спрямованість правового регулювання, виступають критеріями правотворчості та правозастосування і забезпечують системну єдність, узгодженість та передбачуваність правового порядку*.

Водночас у площині господарського процесу їх зміст потребує функціональної конкретизації. У цьому аспекті ***фундаментальні принципи права*** слід розуміти як *правові засади підвищеної нормативної значущості, які, будучи носіями базових правових цінностей, забезпечують єдність судової практики шляхом формування стандартів інтерпретації та застосування норм права, а також визначення допустимих меж судового розсуду в умовах невизначеності, неповноти чи суперечливості правового регулювання*. Ключовою ознакою їх дії у господарському процесі є те, що вони не лише доповнюють позитивне право, а й виконують коригуючу функцію щодо результатів його формального застосування, забезпечуючи баланс між вимогами законності та справедливості, економічної доцільності та правової визначеності. Саме через таку функціональну роль фундаментальні принципи права виступають необхідною

передумовою формування послідовної, несуперечливої та передбачуваної судової практики у сфері господарських відносин.

Фундаментальні принципи права мають міжгалузевий характер і виступають інтегративною основою правової системи, яка забезпечує узгодженість правозастосування незалежно від галузевої специфіки спору. Саме завдяки їх універсальності та аксіологічній зумовленості досягається єдність підходів до тлумачення і застосування норм права в різних юрисдикційних сферах, включаючи господарський процес. У цьому контексті *єдність судової практики не може розглядатися як самостійна ціль правосуддя, відірвана від змісту права*. Вона має похідний, інструментальний характер і є результатом послідовної реалізації фундаментальних принципів права, передусім принципу верховенства права, правової визначеності, рівності перед законом і судом, добросовісності та пропорційності. Відповідно, *забезпечення єдності судової практики не є формальним досягненням однаковості рішень, а полягає у забезпеченні однаковості правових підходів, що ґрунтуються на єдиних принципових засадах правового регулювання*.

З огляду на це, галузеві та процесуальні принципи не можуть розглядатися як автономні чи самодостатні регулятори. Вони мають похідний і конкретизуючий характер, виступаючи формами імплементації фундаментальних принципів права на рівні окремих галузей та інститутів. Їх нормативна функція полягає не у створенні альтернативної системи засад правового регулювання, а у деталізації та адаптації фундаментальних принципів до специфіки відповідних правовідносин, зокрема у сфері господарського судочинства. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє подолати поширену в доктрині фрагментацію розуміння принципів права та обґрунтувати їх ієрархічну єдність: фундаментальні принципи формують загальносистемний рівень, тоді як галузеві та процесуальні принципи забезпечують їх функціональну реалізацію.

Відтак будь-яке відхилення у судовій практиці від вимог єдності має оцінюватися не лише з позицій формального відступу від усталеної практики, а передусім через призму відповідності таких відступів фундаментальним принципам права. У господарському процесі це набуває особливого значення, оскільки складність економічних правовідносин та варіативність фактичних обставин об’єктивно зумовлюють наявність множинності правозастосовних моделей. За таких умов єдність судової практики досягається не шляхом механічного відтворення попередніх правових позицій, а через їх узгодження на рівні фундаментальних принципів, які виступають критеріями допустимості інтерпретацій та меж судового розсуду. Отже, фундаментальні принципи права виконують системоутворюючу функцію щодо забезпечення єдності судової практики, а сама єдність виступає функціональним проявом їх дії у правозастосуванні.

В умовах тривалого функціонування економіки України під впливом воєнного стану суттєво змінюються параметри господарської діяльності, що

об’єктивно обмежує її інтенсивність і стабільність. Водночас саме за таких обставин зростає роль судової практики як ключового регулятора поведінки суб’єктів господарювання, оскільки вона компенсує обмежену передбачуваність нормативного регулювання та забезпечує орієнтири для прийняття економічних рішень. За відсутності усталених і послідовних підходів до застосування норм права виникає додаткова правова невизначеність, яка трансформується у зростання транзакційних витрат, підвищення ризиків невиконання зобов’язань та загальне зниження економічної (в т.ч. ділової) активності. У цьому контексті *вимога єдності судової практики набуває* не техніко-юридичного, а *економіко-правового значення*, оскільки безпосередньо впливає на стабільність економічного (господарського) обороту. Водночас єдність судової практики не є самодостатньою ціллю правосуддя, а виступає функціональним проявом реалізації фундаментальних принципів права, зокрема принципів верховенства права, правової визначеності, передбачуваності правозастосування, рівності та справедливості. Саме ці принципи формують вимогу до суду забезпечувати не лише формальну правильність рішення, а й його узгодженість із загальною логікою правової системи. Дотримання фундаментальних принципів права при ухваленні судових рішень та послідовність правозастосування у господарському процесі мають безпосередній вплив на інвестиційний клімат і стабільність договірних відносин, оскільки формують передбачуване правове середовище.

Судова практика, зокрема правові позиції ВС, фактично виконує функцію нормативного орієнтира для економічної поведінки, впливаючи на структурування договірних моделей, оцінку ризиків та вибір способів захисту прав. У цьому аспекті *принцип правової визначеності охоплює також категорію легітимних очікувань учасників господарських відносин*, які формуються на підставі усталеної судової практики. Відтак відступ суду від раніше сформованих правових висновків, навіть за наявності належного обґрунтування, має оцінюватися з позицій його відповідності фундаментальним принципам права, зокрема щодо збереження *балансу між необхідністю розвитку права та забезпеченням стабільності правового регулювання*. Невмотивовані або непослідовні зміни підходів до правозастосування здатні порушувати легітимні очікування суб’єктів господарювання, підривати довіру до судової системи та знижувати рівень правової безпеки економічної діяльності. Застосування судами фундаментальних принципів права виконує не лише допоміжну, а й контрольно-коригуючу функцію, виступаючи критерієм оцінки правильності судових рішень. Через призму цих принципів здійснюється перевірка не тільки формальної відповідності рішення нормам права, але й його змістовної обґрунтованості, пропорційності та справедливості. Саме тому *фундаментальні принципи права забезпечують узгодженість правової системи та змістовну єдність судової практики, що є необхідною передумовою ефективного функціонування господарського правопорядку в умовах підвищеної економічної невизначеності*.

Водночас, законотворець не визначає чітких принципів права, що мають бути застосовані у господарському судочинстві.

У статті 2 Господарського процесуального кодексу України (надалі – ГПКУ) [2] визначено основні засади (принципи) господарського судочинства, а саме: 1) верховенство права; 2) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 4) змагальність сторін; 5) диспозитивність; 6) пропорційність; 7) обов'язковість судового рішення; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи; 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у визначених законом випадках; 10) розумність строків розгляду справи судом; 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами; 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Статтею 11 ГПКУ [2] передбачено, що суд при розгляді справи керується принципом верховенства права та розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Водночас статтею 8 Конституції України [3] передбачено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Інші принципи не згадуються.

Стаття 15 ГПКУ [2] передбачає, що суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання господарського судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

У науковій літературі виділяються такі загальноправові принципи (основоположні принципи) права, як-от: свобода, рівність, справедливість, гуманізм. Тополевський Р. Б. та Федіна Н. В. у навчальному посібнику «Теорія держави і права» виділяють наступні принципи права: 1. Принцип свободи – можливість вибору певного варіанта поведінки суб'єктом права; 2. Принцип справедливості – здатність встановити баланс між інтересами як публічними, так і приватними. 3. Принцип рівності – заборона дискримінації за певною ознакою, рівність перед законом, рівний захист у суді. 4. Принцип гуманізму – визнання людини найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). 5. Принцип демократизму – право виражає волю народу, сформульовану представницьким органом. 6. Принцип законності виражається у вимогах: а) якості нормативно-правових актів, несуперечливості законів Конституції; б) дотримання та виконання норм права усіма суб'єктами права (ст. 19 Конституції України); в) забезпечення високої ймовірності притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. 7. Принцип взаємної відповідальності держави і особи – передбачає, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а людина відповідає перед державою за виконання своїх обов'язків [4].

Принципи господарського судочинства, закріплені у ГПКУ, є загалом похідними від фундаментальних принципів права та забезпечують їх реалізацію у сфері процесуальних правовідносин. Вони визначають стандарти здійснення судочинства і процесуальну поведінку учасників справи, водночас не формуючи абсолютно автономної системи засад, а функціонуючи як конкретизація принципів вищого рівня. Фундаментальні принципи права (верховенство права, правова визначеність, рівність, справедливість тощо) мають міжгалузевий характер і ієрархічний пріоритет, визначають зміст і межі як правотворчості, так і правозастосування. У сукупності з процесуальними принципами вони утворюють єдину ієрархічно організовану систему засад правосуддя, у якій фундаментальні принципи виконують детермінуючу функцію, а процесуальні – інструментальну. Взаємодія цих рівнів принципів забезпечує: спрямування правотворчості та тлумачення норм; подолання прогалин і колізій; змістовну узгодженість правозастосування, що становить основу єдності судової практики. Фундаментальні принципи права виступають при цьому універсальним критерієм оцінки єдності судової практики. Зокрема: принцип правової визначеності вимагає послідовності правових висновків і передбачуваності правозастосування; принцип рівності – однакового застосування норм права до тотожних фактичних обставин; принцип верховенства права – узгодженості судових рішень із цінностями справедливості, пропорційності та недискримінаційності. З огляду на це, ***єдність судової практики*** слід розуміти як *змістовну однорідність правових підходів, що забезпечується не формальним відтворенням попередніх рішень, а їх відповідністю фундаментальним принципам права*. Відступ від усталеної практики є допустимим лише за умови його належного обґрунтування з позицій цих принципів, що узгоджується з приписами ст. 302 ГПКУ [2]. Відтак фундаментальні принципи права виконують у господарському процесі системоутворюючу та уніфікуючу функцію, визначаючи критерії законності, передбачуваності та узгодженості судових рішень, тоді як процесуальні принципи забезпечують їх практичну реалізацію. Саме через цю ієрархічну взаємодію досягається єдність судової практики як необхідна умова ефективного та передбачуваного господарського правосуддя.

У господарському процесі України принципи традиційно розглядаються як загальні засади організації та здійснення судочинства. Такий підхід є необхідним, але недостатнім, оскільки зводить їх значення здебільшого до регулятивної функції. Натомість фундаментальні принципи права виконують також детермінуючу функцію, забезпечуючи змістовну узгодженість і послідовність правозастосування у часовому та інституційному аспектах. У цьому дослідженні принципи розглядаються авторами як норми-детермінанти, що обумовлюють не лише порядок здійснення господарського судочинства, а й єдність підходів до застосування норм права. Такий підхід дозволяє подолати редукцію принципів до декларативних засад і обґрунтувати їх роль як інструменту системної інтеграції судової практики.

Термінологічно під *«правовим висновком»* розуміється висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладений у постанові ВС (ст. 302 ГПКУ [2]).

«Правова позиція» використовується у значенні – узагальнений підхід до вирішення правової проблеми. Єдність судової практики слід розуміти як змістовну узгодженість правозастосування, що випливає із завдань господарського судочинства (ч. 1 ст. 2 ГПКУ [2]) і пов'язана з вимогами передбачуваності та стабільності.

Онтологічно фундаментальні принципи права мають *трансситуативний характер*: вони діють незалежно від категорії справи, складу суду та часу розгляду. Це означає, що застосування одних і тих самих принципів (зокрема, верховенства права, рівності учасників процесу, змагальності, розумності строків – статті 7, 11, 13, 2 ГПКУ [2]) об'єктивно передбачає формування узгодженої судової практики. Протилежний підхід, який допускає системну різнорідність результатів за однакових умов, суперечить як природі принципів, так і завданням господарського судочинства.

У гносеологічному аспекті принципи виконують *метаінтерпретаційну функцію*: вони визначають критерії вибору між конкуруючими варіантами тлумачення норм права. Практика ВС підтверджує, що у випадках нормативної невизначеності вирішальне значення має принцип правової визначеності як складова верховенства права. Саме він обумовлює вимогу послідовності правових висновків і знайшов нормативне відображення у ч. 4 ст. 302 ГПКУ [2] щодо обґрунтування відступу від раніше сформованої практики. Отже, процесуальні механізми забезпечення єдності мають похідний характер і ґрунтуються на принципах.

З функціонально-системної точки зору господарське судочинство є відкритою динамічною системою, в якій фундаментальні принципи виконують роль внутрішніх регуляторів узгодженості правозастосування. Зокрема, принцип рівності учасників процесу перед законом і судом (ст. 7 ГПКУ [2]) вимагає однакового застосування норм права до тотожних обставин, а принцип верховенства права – їх справедливого та недискримінаційного застосування. Таким чином, вимога єдності судової практики має нормативне підґрунтя саме у принципах, а не лише у процесуальних механізмах. *Уніфікуюча функція фундаментальних принципів* права реалізується через три взаємопов'язані складові: *стабілізаційну*, що обмежує довільні відступи від усталеної практики (принцип правової визначеності, ч. 4 ст. 302 ГПКУ[2]); *коригувальну*, яка допускає обґрунтований перегляд правових підходів у разі їх невідповідності принципам права (принцип верховенства права); *уніфікаційну* у вузькому значенні, що забезпечує однакове застосування норм права до тотожних фактичних обставин (принцип рівності). Взаємодія цих елементів формує динамічну рівновагу судової практики: поєднання стабільності, розвитку та однорідності правозастосування.

Пропонована авторами цієї статті концепція функціональної детермінації фундаментальних принципів права щодо забезпечення єдності судової практики у господарському процесі відмежовується від суміжних підходів. Вона не зводиться до доктрини прецеденту, оскільки йдеться не про обов'язковість окремих рішень, а про принципову узгодженість практики. Вона також не є проявом судового активізму, оскільки принципи виступають не підставою розширення дискреції, а її нормативним обмеженням. Водночас вона доповнює процесуальний механізм правових висновків ВС, розкриваючи його матеріальне підґрунтя. Отже, *фундаментальні принципи права*, закріплені у Конституції України та ГПКУ, *здійснюють щодо судової практики подвійну дію: регулятивну та уніфікуючу.* Остання є іманентною їх природі та забезпечує змістовну єдність правозастосування. Ігнорування цієї функції зумовлює теоретичну неповноту розуміння механізмів забезпечення єдності судової практики та обмежує ефективність процесуальних інструментів, передбачених ст. 302 ГПКУ [2]. Її врахування є необхідною умовою підвищення передбачуваності правосуддя та відповідності господарського судочинства стандартам верховенства права.

Подолання фрагментарності розуміння ролі принципів права у забезпеченні єдності судової практики зумовлює необхідність формування ***цілісної функціонально-правової моделі їх дії***. Така модель, на нашу думку, має ґрунтуватися на системному поєднанні нормативного, інтерпретаційного та функціонального підходів і виходити з того, що фундаментальні принципи права виступають не лише засадами судочинства, а й детермінантами змістовної узгодженості правозастосування. Фундаментальні принципи права реалізують свій вплив на єдність судової практики через сукупність взаємопов'язаних механізмів, які утворюють ієрархічно організовану систему та забезпечують одночасно стабільність, розвиток і однорідність правозастосування.

Першим механізмом є *пряма (регулятивна) дія принципів*, яка полягає у їх безпосередньому застосуванні як норм-засад, що визначають стандарти здійснення господарського судочинства та процесуальну поведінку учасників справи. Йдеться, зокрема, про принципи рівності учасників справи перед законом і судом (ст. 7 ГПКУ[2]), змагальності сторін (ст. 13 ГПК України [2]), а також верховенства права (ст. 11 ГПКУ [2]у системному зв'язку зі ст. 8 Конституції України [3]). Цей механізм формує базову однорідність процесуальної форми, однак не забезпечує сам по собі узгодженості правових висновків у випадках нормативної невизначеності.

Вирішального значення для єдності судової практики набуває *інтерпретаційна (метаінтерпретаційна) дія принципів*, яка проявляється у використанні принципів як критеріїв тлумачення норм матеріального і процесуального права. У ситуаціях конкуренції можливих інтерпретацій саме принципи права, передусім правова визначеність як складова верховенства права, забезпечують вибір такого тлумачення, яке відповідає вимогам передбачуваності та

послідовності правозастосування. Цей механізм безпосередньо пов’язаний із формуванням правових висновків ВС (ст.ст. 236, 302 ГПКУ [2]) і забезпечує змістовну єдність судової практики.

Наступним елементом є *стабілізаційна дія принципів*, спрямована на забезпечення послідовності судової практики у часовому вимірі. Вона проявляється у нормативному обмеженні довільного відступу від раніше сформованих правових висновків і знаходить процесуальне закріплення у ч. 4 ст. 302 ГПКУ [2], яка вимагає обґрунтування такого відступу. Підґрунтям цього механізму є принцип правової визначеності, який забезпечує захист легітимних очікувань учасників господарських відносин і передбачуваність правозастосування.

Водночас єдність судової практики не означає її незмінності. Це обумовлює існування *коригувальної дії принципів*, яка забезпечує можливість обґрунтованого перегляду правових висновків у разі їх невідповідності фундаментальним принципам права або зміни умов правового регулювання. Такий перегляд також здійснюється в межах процесуального механізму, передбаченого ст. 302 ГПКУ [2], однак його змістовною підставою є принцип верховенства права у його матеріальному вимірі. Коригувальна дія забезпечує еволюційний розвиток судової практики без втрати її внутрішньої узгодженості.

Окремо слід виділити *уніфікаційну дію у вузькому значенні*, яка забезпечує однакове застосування норм права до тотожних фактичних обставин судами різних складів одночасно. Цей механізм ґрунтується на принципі рівності учасників справи перед законом і судом (ст. 7 ГПКУ [2]) та формує горизонтальний вимір єдності судової практики. Його реалізація виключає можливість різного вирішення ідентичних спорів за однакових умов.

Завершальним рівнем є *системно-інтегративна дія принципів*, яка забезпечує узгодженість господарської судової практики з конституційними засадами правопорядку та стандартами, сформованими у практиці міжнародних судових інституцій. Цей механізм обумовлює включеність господарського судочинства у єдиний правовий простір та запобігає галузевій ізоляції правозастосування.

Верховний Суд як суб'єкт формування єдиної правозастосовної практики, згідно з нормами Конституції України [3] та Закону «Про судоустрій і статус суддів» [5], виконує функцію забезпечення сталості та однаковості застосування норм права судами всіх інстанцій, відіграє важливу роль не лише у перегляді судових рішень, а і у формуванні правових позицій та узагальненні судової практики.

У сучасних умовах Верховний Суд реалізує функцію через інституційні механізми, правові висновки, застосовуючи фундаментальні принципи права з урахуванням практики ЄСПЛ. Такий підхід трансформує функцію узагальнення судової практики у ключовий інструмент забезпечення єдності правозастосування, що і є формою реалізації верховенства права, правової визначеності та посилює довіру до судової влади.

Судові рішення повинні бути розумно передбачуваними (рішення ЄСПЛ від 22.11.1995 «S.W. v. THE UNITED KINGDOM» № 20166/92) правові норми мають бути достатньо чіткими, а їх тлумачення судами — послідовним, дозволяючи особі передбачити наслідки своїх дій. Це є ключовим елементом принципу правової визначеності [6]. ЄСПЛ кваліфікує ситуації, коли суди в різних справах відходили від своїх попередніх висновків без належного обґрунтування як порушення статті 6 Конвенції (право на справедливий судовий розгляд).

ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що правова визначеність передбачає узгодженість судової практики. Так, стаття 6 Європейської конвенції з прав людини (право на справедливий суд) порушується, якщо суди діють непослідовно. Стабільність судової практики є важливим аспектом верховенства права (справа Unedic v. France, № 20153/04) [7].

У справі Atanasovski v. North Macedonia, № 36815/03 ЄСПЛ зауважив, що Верховний Суд був покликаний надати заявнику більш детальне пояснення того, чому його справу було вирішено всупереч уже існуючій судовій практиці, та зазначив, що хоча такий метод обмеженого обґрунтування загалом прийнятний, за обставин цієї справи він не відповідав вимогам справедливого судового розгляду. Таким чином, Суд дійшов висновку, що мало місце порушення статті 6 § 1 Конвенції щодо права заявника на отримання належним чином обґрунтованого рішення [8].

У справі Beian v. Romania № 30658/05 ЄСПЛ зазначає. що непослідовність у судовій практиці, особливо за короткий проміжок часу, суперечить принципу юридичної визначеності (справа) [9].

Забезпечення єдності судової практики досягається через застосування процесуальних інструментів, зокрема передання колегією ВС справи на розгляд об'єднаної або Великої Палати ВС.

Важливість такого інструменту обумовлена тим, що у випадку існування суперечливої практики на рівні найвищої судової інстанції, держава фактично втрачає здатність забезпечити передбачуваність правозастосування. І тоді сам ВС, однією з основних функцій якого є забезпечення єдності правозастосування, перетворюється на джерело правової невизначеності, що є несумісним з принципом верховенства права.

ЄСПЛ у рішенні від 29.11.2016 «Парафія греко-католицької церкви міста Люпені та інші проти Румунії» № 76943/11, § 123 [10] зазначив, що якщо конфліктна практика розвивається в межах одного з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, тим самим підриває принцип правової визначеності та послаблює довіру громадськості до судової системи.

На підставі викладеного, вважаємо, що назріла доцільність уведення до наукового обігу поняття ***«принципна когерентність судової практики»***. У рамках цього дослідження ми вже встановили, що традиційне розуміння єдності

судової практики у господарському процесі переважно пов'язується з узгодженістю правових висновків щодо застосування норм права у подібних правовідносинах, сформульованих ВС, та обов'язком їх урахування судами нижчих інстанцій (ст. 302 ГПКУ [2]). Такий підхід є нормативно обґрунтованим, однак методологічно неповним, оскільки зводить єдність практики до її формального аспекту та не враховує її змістовної відповідності фундаментальним принципам права. Правозастосовна практика засвідчує можливість ситуацій, коли формальна узгодженість правових висновків (відсутність відступів у розумінні ч. 4 ст. 302 ГПКУ[2]) не забезпечує належної якості правосуддя. Йдеться про випадки, коли усталена практика, хоча й послідовна, не відповідає вимогам верховенства права, зокрема його складовим – правовій визначеності, пропорційності, рівності та справедливості. За таких умов формальна єдність не гарантує ані передбачуваності правозастосування у матеріальному розумінні, ані належної легітимності судових рішень. Це свідчить про необхідність концептуального розмежування двох рівнів єдності судової практики: *формального* – як узгодженості правових висновків; *змістовного* – як відповідності практики фундаментальним принципам права. З метою фіксації другого рівня пропонуємо введення до наукового обігу поняття *«принципна когерентність судової практики»* як категорії, що дозволяє оцінювати єдність правозастосування не лише за критерієм однаковості, а й за критерієм її якісної відповідності правовим засадам вищого рівня.

Упровадження цієї категорії видається нам обґрунтованим з огляду на таке. По-перше, вона усуває редукцію єдності судової практики до формальної однаковості правових висновків і відображає її змістовний аспект. По-друге, дозволяє чітко розмежувати ситуації формальної узгодженості практики та її принципної обґрунтованості, що має значення для оцінки правильності правозастосування. По-третє, забезпечує критеріальну основу оцінки судових рішень, орієнтуючи її на відповідність фундаментальним принципам права, а не лише на дотримання процесуальних вимог. По-четверте, узгоджується з вимогами принципу верховенства права, який у практиці Конституційного Суду України та ЄСПЛ розкривається через вимоги передбачуваності, послідовності та недискримінаційності правозастосування. По-п'яте, створює теоретичне підґрунтя для обґрунтованого відступу від усталеної практики у випадках її невідповідності принципам права, що відповідає змісту ч. 4 ст. 302 ГПКУ [2].

З урахуванням викладеного, ***принципну когерентність судової практики*** доцільно визначити як *якісну характеристику єдності судової практики, що відображає її внутрішню змістовну узгодженість із системою фундаментальних принципів права та проявляється у послідовному, недискримінаційному і передбачуваному застосуванні норм права відповідно до вимог верховенства права, правової визначеності, рівності та справедливості*.

Конкретизація цієї категорії дозволяє нам виділити її основні ознаки. По-перше, *ієрархічна обумовленість*, що означає визначальну роль фундамен-

тальних (передусім конституційних) принципів права як критерію оцінки судової практики. По-друге, *змістовна узгодженість*, яка охоплює не лише однаковість результатів, а й єдність аргументації та підходів до тлумачення норм права. По-третє, *динамічність*, що передбачає можливість і необхідність корекції судової практики у разі її невідповідності принципам права. По-четверте, *критеріальний характер*, який дозволяє використовувати цю категорію як інструмент оцінки законності, обґрунтованості та легітимності судових рішень.

Отже, введення до наукового обігу поняття принципної когерентності дозволяє обґрунтувати, що єдність судової практики у господарському процесі повинна оцінюватися не лише за критерієм формальної узгодженості правових висновків, а передусім через їх відповідність фундаментальним принципам права. Саме така подвійна (формально-змістовна) модель єдності забезпечує належний рівень передбачуваності правосуддя, його внутрішню цілісність та відповідність стандартам верховенства права.

ВИСНОВКИ. Фундаментальні принципи права – це закріплені у правовій системі (передусім на конституційному рівні) або визнані правовою доктриною та усталеною судовою практикою універсальні, аксіологічно зумовлені та ієрархічно пріоритетні правові засади, що виражають основоположні цінності права, визначають зміст і спрямованість правового регулювання, виступають критеріями правотворчості та правозастосування і забезпечують системну єдність, узгодженість та передбачуваність правового порядку. Водночас у площині господарського процесу їх зміст потребує функціональної конкретизації. У цьому аспекті фундаментальні принципи права – це правові засади підвищеної нормативної значущості, які, будучи носіями базових правових цінностей, забезпечують єдність судової практики шляхом формування стандартів інтерпретації та застосування норм права, а також визначення допустимих меж судового розсуду в умовах невизначеності, неповноти чи суперечливості правового регулювання.

Єдність судової практики у господарському процесі є не самостійною правовою цінністю, а похідним результатом реалізації фундаментальних принципів права, які через механізм галузевих і процесуальних принципів забезпечують узгодженість, передбачуваність і внутрішню логічну цілісність правозастосування. Такий покликаний змістити акцент із формальної уніфікації судових рішень на змістовну єдність правозастосування, що відповідає сучасним вимогам верховенства права та забезпечення правової визначеності в умовах динамічного розвитку господарських відносин.

Єдність судової практики у господарському процесі слід розглядати не як формальну вимогу однаковості судових рішень, а як функціональний прояв реалізації фундаментальних принципів права, що забезпечують змістовну узгодженість, передбачуваність і стабільність правозастосування. Саме через їх

застосування досягається баланс між розвитком права та збереженням правової визначеності, формується належний рівень захисту легітимних очікувань суб'єктів господарювання та знижується рівень правової невизначеності, що має безпосереднє економічне значення. Відтак ефективність господарського правосуддя визначається не лише дотриманням норм, а передусім здатністю суду забезпечити послідовне та принципово обґрунтоване правозастосування як основу стабільності господарського обороту.

Єдність судової практики слід розуміти як змістовну однорідність правових підходів, що забезпечується не формальним відтворенням попередніх рішень, а їх відповідністю фундаментальним принципам права. Відступ від усталеної практики є допустимим лише за умови його належного обґрунтування з позицій цих принципів, що узгоджується з приписами ст. 302 ГПКУ [2]. Відтак фундаментальні принципи права виконують у господарському процесі системоутворюючу та уніфікуючу функцію, визначаючи критерії законності, передбачуваності та узгодженості судових рішень, тоді як процесуальні принципи забезпечують їх практичну реалізацію. Саме через цю ієрархічну взаємодію досягається єдність судової практики як необхідна умова ефективного та передбачуваного господарського правосуддя.

Фундаментальні принципи права у господарському процесі виконують не лише регулятивну, а й детермінуючу (уніфікуючу) функцію, виступаючи первинною нормативною основою забезпечення єдності судової практики. Єдність правозастосування досягається не формальною однаковістю судових рішень, а змістовною узгодженістю правових висновків, що формується через послідовне застосування принципів верховенства права, правової визначеності та рівності учасників процесу. У цьому контексті процесуальні механізми, передбачені ГПКУ (зокрема, ст. 302 [2]), мають похідний характер і лише інституціоналізують вимоги, що випливають із принципів. Обгрунтована авторами в статті концепція функціональної детермінації демонструє, що саме через стабілізаційну, коригувальну та уніфікаційну складові фундаментальні принципи забезпечують динамічну рівновагу судової практики, поєднуючи її сталість, розвиток і однорідність, що є необхідною умовою передбачуваності правосуддя та ефективного функціонування господарського правопорядку.

Вплив фундаментальних принципів права на єдність судової практики має багаторівневу функціональну структуру, у межах якої: пряма дія забезпечує нормативну однорідність процесуальної форми; інтерпретаційна дія – змістовну єдність правових висновків; стабілізаційна дія – їх послідовність у часі; коригувальна дія – адаптивність і розвиток практики; уніфікаційна дія – однаковість правозастосування у подібних справах; системно-інтегративна дія – цілісність правового простору. Фундаментальні принципи права здійснюють комплексний вплив на єдність судової практики у господарському процесі, виступаючи не лише її нормативною основою, а й механізмом забезпечення її внутрішньої узгодженості, стабільності та розвитку. Така пропонована авторами

класифікація дозволяє розкрити структурну організацію цього впливу та довести, що єдність судової практики є результатом системної дії принципів, інституціоналізованої, але не вичерпної процесуальними механізмами, передбаченими ГПКУ.

ВС як інституційний гарант реалізації фундаментальних принципів права у судовій практиці, використовуючи практику Європейського суду з прав людини як орієнтир допустимості меж розбіжностей у практиці, - забезпечує єдність судової практики. Отже, забезпечення єдності судової практики – це результат взаємодії фундаментальних принципів права, інституційної діяльності ВС та стандартів, сформованих ЄСПЛ, що у сукупності утворюють цілісний механізм гарантування передбачуваності правозастосування та реалізації верховенства права.

Єдність судової практики у господарському процесі не може зводитися до формальної узгодженості правових висновків, а має оцінюватися через їх відповідність фундаментальним принципам права. З цією метою обґрунтовано введення до наукового обігу категорії «принципна когерентність судової практики», під якою слід розуміти якісну характеристику її єдності, що відображає змістовну узгодженість правозастосування із принципами верховенства права, правової визначеності, рівності та справедливості. Такий підхід забезпечує перехід від формального до змістовного критерію єдності практики та створює теоретичну основу для її стабільності, передбачуваності й обґрунтованого розвитку.

Література:

1. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. Право України. № 11. 2017. С. 142–164. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/22ed5ed8-a0c4-450d-a56b-cad459b8cf46/content (дата звернення 29.03.2026).

2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 03.10.2017 №2147-VIII / Верховна Рада України. Голос України, 2017, 11, 28.11.2017 N 221-222, ст. 236. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text (дата звернення 29.03.2026).

3. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 29.03.2026).

4. Тополевський Р. Б. Теорія держави і права: навчальний посібник / Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. - Львів: ЛьвДУВС, 2020. - 268 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3293/1/%d0%a2%d0%b5%d0%be%d1%80%d0%94%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%9f%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b0-13-07-20.pdf (дата звернення 29.03.2026).

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. Голос України, 2017, 11, 28.11.2017 N 221-222, ст. 13, ст. 36.

6. Рішення ЄСПЛ від 22.11.1995 «S.W. v. THE UNITED KINGDOM» № 20166/92 Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57965%22]}(дата звернення: 29.03.2026).

7. Рішення ЄСПЛ від 18.12.2008 № 20153/04 «UNEDIC v. FRANCE». Режим доступу: file:///Users/bpg/Downloads/CASE%20OF%20UNEDIC%20v.%20FRANCE%20%E2%80%93%2

0[Russian%20translation]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf (дата звернення: 29.03.2026).

8. Рішення ЄСПЛ від 14.01.2010 № 36815/03 «ATANASOVSKI V. NORTH MACEDONIA». Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-96673%22]} (дата звернення: 29.03.2026).

9. Рішення ЄСПЛ від 06.12.2007 № 30658/05 «BEIAN V. ROMANIA». Режим доступу: file:///Users/bpg/Downloads/CASE%20OF%20BEIAN%20v.%20ROMANIA%20-%20[Russian%20Translation]%20legal%20summary%20by%20the%20COE_ECHR.pdf (дата звернення: 29.03.2026).

10. Рішення ЄСПЛ від 29.11.2016 № 76943/11 «Парафія греко-католицької церкви міста Люпені та інші проти Румунії». Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%2276943/11%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-179063%22](дата звернення: 29.03.2026).

References:

1. Kozjubra, M. (2017). Principi prava: metodologichni pidhodi do rozuminnja prirodi ta klasifikacii v umovah suchasnih globalizacijnih transformacij [Principles of Law: Methodological Approaches to Understanding the Nature and Classification in the Conditions of Modern Globalization Transformations]. *Pravo Ukraïni - Law of Ukraine,* 11. 2017, 142–164. Retrieved from https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/22ed5ed8-a0c4-450d-a56b-cad459b8cf46/content [in Ukrainian].

2. Zakon Ukraïni “Gospodars'kij procesual'nij kodeks Ukraïni” [The Law of Ukraine “Commercial Procedure Code of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text [in Ukrainian].

3. Zakon Ukraïni “Konstitucija Ukraïni” [The Law of Ukraine “Constitution of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

4. Topolevs'kij ,R. B. (2020). *Teorija derzhavi i prava [Theory of State and Law].* L'viv: L'vDUVS. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3293/1/%d0%a2%d0%b5%d0%be%d1%80%d0%94%d0%b5%d1%80%d0%b6%d0%9f%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b0-13-07-20.pdf [in Ukrainian].

5. Zakon Ukraïni “Pro sudoustrij i status suddiv” [The Law of Ukraine “On the judicial system and the status of judges”]. *Golos Ukraïni - Voice of Ukraine,* [in Ukrainian].

6. Rishennja ЄSPL «S.W. v. THE UNITED KINGDOM» № 20166/92 [ECHR Decision of 22.11.1995 “S.W. v. THE UNITED KINGDOM” No. 20166/92]. *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57965%22]} [in Ukrainian].

7. Rishennja ЄSPL vid 18.12.2008 № 20153/04 «UNEDIC v. FRANCE» [ECHR Decision of 18.12.2008 No. 20153/04 “UNEDIC v. FRANCE”]. *Users* Retrieved from file:///Users/bpg/Downloads/CASE%20OF%20UNEDIC%20v.%20FRANCE%20%E2%80%93%20[Russian%20translation]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf [in Ukrainian].

8. Rishennja ЄSPL vid 14.01.2010 № 36815/03 «ATANASOVSKI V. NORTH MACEDONIA» [ECHR Decision of 14.01.2010 No. 36815/03 “ATANASOVSKI V. NORTH MACEDONIA”]. *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-96673%22]} [in Ukrainian].

9. Rishennja ЄSPL vid 06.12.2007 № 30658/05 «BEIAN V. ROMANIA [ECHR Decision of 06.12.2007 No. 30658/05 “BEIAN V. ROMANIA”]. *Users* Retrieved from file:///Users/bpg/Downloads/CASE%20OF%20BEIAN%20v.%20ROMANIA%20-

%20[Russian%20Translation]%20legal%20summary%20by%20the%20COE_ECHR.pdf [in Ukrainian].

10. Rishennja ЄSPL vid 29.11.2016 № 76943/11 «Parafija greko-katolic'koï cerkvi mista Ljupeni ta inshi proti Rumunii» [ECHR Decision of 29.11.2016 No. 76943/11 "The Greek Catholic Parish of Lupeni and Others v. Romania"]. *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%2276943/11%22],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-179063%22] [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК: УДК 342.9:351.74:355.58

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3468-3479

Сахно Артем Петрович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки та особистої безпеки поліцейського факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0002-1260-1212

Корольов Андрій Валентинович старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки та особистої безпеки поліцейського факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, https://orcid.org /0009-0007-5595-8944

Чернолуцький Дмитро Володимирович старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки та особистої безпеки поліцейського факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, https://orcid.org/ 0009-0007-4486-6948

Ковбасюк Анатолій Васильович викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки та особистої безпеки поліцейського факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, https://orcid.org/0009-0004-7250-3819

Молошенко Жанна Арутюнівна викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки та особистої безпеки поліцейського факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ, Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький, https://orcid.org/0009-0008-5600-4103

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТАКТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІД ЧАС АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ

У статті здійснено комплексне адміністративно-правове та тактичне дослідження проблеми забезпечення особистої безпеки поліцейського під час застосування адміністративного затримання як одного з найбільш конфліктогенних та ризикогенних заходів поліцейського втручання. Проаналізовано особливості правового регулювання адміністративного затримання в Україні крізь призму співвідношення гарантій прав і свобод людини та необхідності

мінімізації професійних ризиків працівників Національної поліції. Обґрунтовано, що сучасна модель правового регулювання відповідного заходу характеризується нормативною диспропорцією, яка полягає у домінуванні процесуальних гарантій прав затриманої особи за відсутності законодавчо визначених тактичних стандартів безпечної реалізації адміністративного затримання.

Здійснено порівняльний аналіз адміністративного затримання та превентивного заходу у вигляді обмеження пересування особи, передбаченого статтею 37 Закону України «Про Національну поліцію», що дозволило встановити їхню функціональну та юридичну близькість.

Доведено, що зазначений превентивний захід за своїм фактичним змістом відповідає ознакам затримання у розумінні статті 209 Кримінального процесуального кодексу України та практики Європейського суду з прав людини, яка виходить із концепції фактичного позбавлення свободи незалежно від формального найменування заходу.

Обґрунтовано необхідність адміністративно-правової стандартизації тактичних моделей адміністративного затримання, визначення критеріїв допустимого тактичного втручання та нормативного закріплення алгоритмів дій поліцейського з урахуванням рівня загрози.

Запропоновано напрями вдосконалення законодавчого регулювання шляхом визначення поняття адміністративного затримання, уточнення правової природи обмеження пересування особи та встановлення чітких процедурних меж його застосування.

Доведено, що інтеграція адміністративно-правового та тактичного підходів є необхідною умовою забезпечення балансу між ефективністю поліцейської діяльності, дотриманням прав людини та гарантуванням особистої безпеки поліцейського.

Ключові слова: адміністративне затримання, особиста безпека поліцейського, тактичне забезпечення, поліцейський примус, правове регулювання, превентивні поліцейські заходи.

Sakhno Artem Petrovych Candidate of Law, Senior Researcher, Head of the Department of Tactical and Special Training and Personal Security of the Police Faculty of Training Specialists for Preventive Activity Units of the National Police, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0002-1260-1212

Korolyov Andrii Valentynovych Senior Lecturer of the Department of Tactical and Special Training and Personal Safety of a Police Officer, Faculty for Training Specialists for Preventive Activity Units of the National Police of Ukraine, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0009-0007-5595-8944

Chernolutskyi Dmytro Volodymyrovych Senior Lecturer of the Department of Tactical and Special Training and Personal Safety of a Police Officer, Faculty for Training Specialists for Preventive Activity Units of the National Police of Ukraine, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0009-0007-4486-6948

Kovbasiuk Anatolii Vasylyovych Lecturer of the Department of Tactical and Special Training and Personal Safety of a Police Officer, Faculty for Training Specialists for Preventive Activity Units of the National Police of Ukraine, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0009-0004-7250-3819

Moloshenko Zhanna Arutiunivna Lecturer of the Department of Tactical and Special Training and Personal Safety of a Police Officer, Faculty for Training Specialists for Preventive Activity Units of the National Police of Ukraine, Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0009-0008-5600-4103

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF TACTICAL PROVISION FOR THE POLICE OFFICER'S PERSONAL SAFETY DURING ADMINISTRATIVE DETENTION OF A PERSON

Abstract. The article provides a comprehensive administrative-legal and tactical analysis of ensuring police officer personal safety during administrative detention as one of the most conflict-prone and risk-intensive forms of police intervention. The study examines the legal regulation of administrative detention in Ukraine through the prism of balancing human rights guarantees with the necessity of minimizing professional risks faced by officers of the National Police. It is substantiated that the current legal framework is characterized by a regulatory imbalance, manifested in the predominance of procedural safeguards for detained persons alongside the absence of legally established tactical standards aimed at ensuring officer safety during the practical implementation of administrative coercive measures. A comparative analysis of administrative detention and the preventive measure of restriction of movement provided for in Article 37 of the Law of Ukraine “On the National Police” is conducted, revealing their functional and legal proximity. It is argued that this preventive measure, by its factual content, corresponds to the characteristics of detention within the meaning of Article 209 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the case-law of the European Court of Human Rights, which is based on the concept of de facto deprivation of liberty regardless of the formal classification of the measure under national law. The necessity of administrative-legal standardization of tactical models of administrative detention is substantiated, including the establishment of criteria for permissible tactical intervention and the development of normative algorithms of

police actions depending on the level of threat. The study proposes directions for improving legislation by introducing a clear legal definition of administrative detention, clarifying the legal nature of restriction of movement, and establishing precise procedural limits for its application. It is concluded that the integration of administrative-legal and tactical approaches constitutes a necessary condition for ensuring a proper balance between effective policing, protection of human rights, and safeguarding police officers' personal safety.

Keywords: administrative detention, police officer personal safety, tactical support, police coercion, legal regulation, preventive police measures..

Постановка проблеми. Адміністративне затримання особи належить до числа найбільш конфліктогенних поліцейських заходів, реалізація яких безпосередньо пов'язана із застосуванням державно-владного примусу, обмеженням свободи пересування особи та необхідністю негайного прийняття тактичних рішень у динамічних і часто непередбачуваних умовах. Саме на цьому етапі службової діяльності виникає підвищений рівень професійного ризику для поліцейського, оскільки затримання нерідко супроводжується фізичним опором, агресивною поведінкою правопорушника, наявністю сторонніх осіб, інформаційною невизначеністю щодо рівня загрози та дефіцитом часу для оцінки оперативної обстановки.

Нормативне регулювання адміністративного затримання, закріплене насамперед у положеннях Кодексу України про адміністративні правопорушення [1], норми якого визначають правові підстави, строки та процесуальний порядок застосування відповідного заходу забезпечення провадження.

Водночас, чинне законодавство переважно орієнтоване на гарантування прав затриманої особи та процесуальну законність дій поліцейського, залишаючи поза належною увагою питання тактичної безпеки працівника поліції під час фактичної реалізації адміністративного затримання. Відсутність нормативно визначених тактичних алгоритмів дій, критеріїв оцінки рівня небезпеки та процедур мінімізації ризиків призводить до ситуацій, у яких поліцейський змушений діяти на основі індивідуального досвіду, ситуативно, що підвищує ймовірність як травмування поліцейських, так і порушення прав людини в поліцейській діяльності.

Практика діяльності поліції демонструє, що напади із застосуванням зброї або вибухових пристроїв часто відбуваються саме під час затримання правопорушників або реагування на подію, коли поліцейські вступають у безпосередній контакт із особою, що чинить протиправні дії [2].

За таких умов особиста безпека поліцейського перестає бути виключно елементом професійної підготовки та набуває ознак адміністративно-правової категорії, тісно пов'язаної з межами допустимого примусу, обґрунтованістю тактичного втручання та ефективністю організаційно-правового забезпечення поліцейської діяльності.

Отже, постає науково-практична проблема формування цілісного адміністративно-правового та тактичного механізму забезпечення особистої безпеки поліцейського під час адміністративного затримання особи, який би забезпечував одночасно законність поліцейського втручання, мінімізацію професійних ризиків та дотримання стандартів прав людини. Її розв'язання потребує комплексного переосмислення співвідношення процесуальних норм адміністративного провадження та тактичних засад реалізації поліцейських повноважень у ситуаціях підвищеної небезпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративного затримання як форми поліцейського примусу та пов'язаного з ним забезпечення особистої безпеки поліцейського у сучасній юридичній науці досліджується переважно у межах адміністративного права, адміністративно-деліктного процесу, поліцейської діяльності та правозахисної доктрини застосування державного примусу. Водночас, комплексне поєднання адміністративно-правового та тактичного вимірів реалізації адміністративного затримання залишається недостатньо розробленим.

Питання дотримання прав людини під час застосування адміністративного затримання ґрунтовно досліджено у науково-практичних рекомендаціях О. В. Бочкового, І. С. Дрока, Б. О. Логвиненка та інших авторів [3], які розглядають адміністративне затримання як захід забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення та акцентують увагу на необхідності нормативної узгодженості процедур його застосування. Автори обґрунтовують подвійний характер зазначеного заходу, що поєднує припинювальну та забезпечувальну функції адміністративного примусу. Разом із тим, основна увага дослідження зосереджена на гарантіях прав затриманої особи, тоді як питання безпечної тактичної реалізації затримання працівниками Національної поліції залишаються поза межами системного аналізу. Значний внесок у розкриття юридичної природи адміністративного затримання здійснено А. Б. Медвідем та Ю. О. Говелко [4], які визначають його як примусовий адміністративно-процесуальний захід, пов'язаний із короткостроковим обмеженням свободи особи з метою забезпечення адміністративного провадження. Перевагою зазначеного підходу є акцент на конституційно значущому характері втручання у право на свободу особи. Водночас, запропонована концепція має переважно процесуальну спрямованість і недостатньо враховує фактичний момент виникнення обмеження свободи, який у поліцейській практиці настає ще на етапі безпосереднього тактичного контакту з правопорушником. У дослідженні Т. М. Кравцової адміністративне затримання розглядається як різновид заходів адміністративного припинення, що реалізується шляхом примусового тримання особи уповноваженими органами з метою забезпечення розгляду справи [6]. Позитивним є визначення юридико-фактичної підстави застосування заходу, вчинення адміністративного правопорушення. Разом із тим, таке розуміння фактично зводить адміністративне затримання до стадії подальшого утримання

особи, не враховуючи його динамічний тактичний характер та пов'язані з цим професійні ризики для поліцейського. Важливе значення для формування сучасного розуміння адміністративного затримання має також правова позиція Конституційного Суду України, відповідно до якої затримання виступає тимчасовим запобіжним заходом, застосування якого обмежує право особи на свободу та особисту недоторканність [5]. Аналогічний підхід послідовно розвивається у практиці Європейського суду з прав людини, який виходить із пріоритету фактичного обмеження свободи незалежно від формального найменування заходу у національному законодавстві (справи Guzzardi v. Italy, Shimovolos v. Russia, Foka v. Turkey) [9–11].

Отже, аналіз наукових досліджень і судової практики свідчить, що адміністративне затримання переважно розглядається як процесуально-правовий інструмент забезпечення адміністративного провадження та гарантування прав людини в поліцейській діяльності. Водночас, його функціональний зв'язок із тактичним забезпеченням поліцейського втручання та мінімізацією професійних ризиків для працівника Національної поліції залишається недостатньо розкритим, що зумовлює необхідність подальшого адміністративно-правового осмислення адміністративного затримання як комплексного безпекового механізму поліцейської діяльності.

Метою статті є обґрунтування адміністративно-правових засад тактичного забезпечення особистої безпеки поліцейського під час адміністративного затримання особи шляхом визначення правової природи відповідного заходу примусу, встановлення його співвідношення з превентивним обмеженням пересування особи та формування пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання з урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Адміністративне затримання у системі заходів адміністративного примусу характеризується подвійною правовою природою, поєднуючи процесуальну функцію заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення з фактичним застосуванням державного примусу, що безпосередньо пов'язаний із фізичним обмеженням свободи особи. При цьому, на відміну від більшості адміністративно-процедурних заходів, реалізація цього заходу відбувається в умовах підвищеної динамічності, обмеженого обсягу інформації про особу правопорушника та потенційного насильницького спротиву, що об'єктивно формує підвищений рівень професійного ризику для поліцейського.

У науковій літературі адміністративне затримання традиційно розглядається як один із ключових заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, однак єдиного доктринального підходу до визначення його сутності на сьогодні не сформовано.

При цьому О. В. Бочковий обґрунтовано звертає увагу на те, що аналіз адміністративного затримання як заходу забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення свідчить про недостатню системність

чинного законодавчого регулювання відповідних правовідносин. Зокрема, дослідник зазначає, що нормативна база України не формує цілісного та внутрішньо узгодженого комплексу правових норм, здатних повною мірою врегулювати поведінку учасників правовідносин, які виникають під час реалізації адміністративного затримання [3, с. 13]. Зазначена авторська позиція фактично підтверджує складну правову природу адміністративного затримання, яке одночасно виконує функцію припинення протиправної поведінки та забезпечення подальшого адміністративного провадження. Саме визнання цієї подвійної, з одного боку, припинювальної, а з іншого – забезпечувальної сутності становить безперечну перевагу зазначеного наукового підходу.

Водночас, зосередження дослідження переважно на проблемах нормативної узгодженості та процесуального забезпечення адміністративного провадження не повною мірою враховує правозахисний і безпековий вимір застосування адміністративного затримання, зокрема ризики, що виникають під час реалізації примусових повноважень працівниками Національної поліції. Отже, виявлена дослідником фрагментарність правового регулювання свідчить не лише про недосконалість законодавчої конструкції відповідного заходу, а й про необхідність його переосмислення як комплексного адміністративно-правового інституту, у межах якого забезпечення прав людини та особистої безпеки поліцейського повинні розглядатися як взаємопов’язані елементи правомірності адміністративного затримання.

Натомість, А. Б. Медвідь та Ю.О. Говелко, досліджуючи законодавчу регламентацію адміністративного затримання, визначають зазначений правовий феномен як примусовий адміністративно-процесуальний захід, що полягає у короткостроковому позбавленні особи свободи з метою забезпечення належного провадження у справі про адміністративне правопорушення [4, с. 25]. Автори обґрунтовано підкреслюють, що адміністративне затримання становить особливу форму державного втручання у сферу особистої свободи, а тому потребує чіткої нормативної визначеності та відповідності принципу верховенства права. Водночас, запропонований підхід зосереджується переважно на процесуальному призначенні цього примусового заходу, залишаючи поза увагою момент фактичного обмеження свободи особи, який у практичній діяльності правоохоронних органів виникає ще до процесуального оформлення самого факту адміністративного затримання.

У правовій доктрині адміністративне затримання розглядається як різновид заходів адміністративного припинення, спрямований на негайне припинення протиправної поведінки та створення умов для встановлення особи правопорушника і належного розгляду справи. У цьому контексті, важливе значення для розуміння юридичної природи адміністративного затримання має правова позиція Конституційного Суду України, викладена у Рішенні від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003, відповідно до якого адміністративне затримання треба розуміти як тимчасовий запобіжний захід, кримінально-процесуального та

адміністративно-процесуального характеру, застосування якого обмежує право на свободу та особисту недоторканність особи [5].

Разом з тим, Т. М. Кравцова визначає адміністративне затримання як тимчасове обмеження волі особи шляхом її примусового тримання уповноваженими органами у спеціально визначених приміщеннях з метою забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення. Позитивним у зазначеному підході є акцент на юридико-фактичній підставі застосування заходу – вчиненні адміністративного правопорушення [6, с. 509]. Водночас, наведене визначення фактично зводить адміністративне затримання до стадії подальшого тримання особи, залишаючи поза увагою момент фактичного обмеження свободи, який у практичній діяльності Національної поліції виникає значно раніше – під час безпосереднього контакту з правопорушником.

Отже, узагальнення наукових підходів та судової правотворчості дозволяє констатувати, що адміністративне затримання у доктрині адміністративного права визначається через три основні ознаки, а саме: примусовий характер заходу; короткочасне обмеження свободи пересування особи; забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Водночас, переважна більшість існуючих визначень має процесуально орієнтований характер і не враховує фактичної тактичної природи адміністративного затримання як ситуації підвищеного професійного ризику. Саме ця обставина свідчить про необхідність переосмислення адміністративного затримання не лише як процесуальної дії, а як комплексного адміністративно-правового механізму, що одночасно забезпечує реалізацію юрисдикційних повноважень держави та гарантування особистої безпеки поліцейського.

Нормативну основу адміністративного затримання становлять положення Кодексу України про адміністративні правопорушення, якими визначено підстави, суб’єктів та строки його застосування [1]. Так, відповідно до частини 1 статті 261 КУпАП, про адміністративне затримання складається протокол, в якому зазначаються: дата і місце його складення; посада, прізвище, ім’я та по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу затриманого; час і мотиви затримання. Протокол підписується посадовою особою, яка його склала, і затриманим. У разі відмовлення затриманого від підписання протоколу в ньому робиться запис про це. Зазначеною статтею також визначено й інші процедурні аспекти адміністративного затримання. Крім того, статтею 262 КУпАП визначено органи (посадові особи), правомочні здійснювати адміністративне затримання, а статтею 263 КУпАП – строки адміністративного затримання.

Отже, аналіз вищевказаних норм КУпАП дозволяє констатувати, що законодавча модель адміністративного затримання побудована переважно у процесуально-гарантійній парадигмі, спрямованій на запобігання свавільному обмеженню прав особи. У цілому, норми КУпАП щодо процесуального здійснення адміністративного затримання відповідають конституційним стандартам захисту прав людини, однак, водночас, залишають поза межами

правового регулювання питання безпечної тактичної реалізації затримання як практичної форми поліцейського втручання.

Відтак, поза межами правового регулювання нормами чинного КУпАП фактично залишаються: критерії дозволеного обсягу тактичного втручання, залежно від рівня небезпечної поведінки особи; межі допустимого тактичного примусу; тактичні моделі взаємодії поліцейських під час адміністративного затримання; вимоги до мінімізації ризиків для життя і здоров'я поліцейського.

Унаслідок цього адміністративне затримання трансформується з нормативно врегульованої процесуальної дії у ситуативний управлінсько-тактичний аспект поліцейської діяльності, що значною мірою залежить від індивідуального досвіду працівника поліції та дотримання ним заходів особистої безпеки.

Своєю чергою, Закон України «Про Національну поліцію» встановлює систему превентивних поліцейських заходів, що передують застосуванню адміністративного затримання та спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням і нейтралізацію потенційних загроз публічній безпеці і порядку [7]. Одним із таких заходів виступає обмеження пересування особи, передбачене статтею 37 зазначеного Закону.

При цьому, показовим прикладом нормативної неврегульованості у сфері застосування поліцейського примусу є саме інститут обмеження пересування особи, який законодавець формально відносить до превентивних заходів, однак за своїм фактичним змістом передбачає тимчасове позбавлення особи свободи пересування шляхом її примусового утримання поліцейським у визначеному місці. Зазначений захід націлений на негайне припинення потенційно небезпечної поведінки особи та недопущення заподіяння шкоди життю, здоров'ю чи майну.

Разом із тим, порівняльний аналіз положень статті 37 Закону України «Про Національну поліцію» та норм, що регламентують адміністративне затримання, дозволяє констатувати їх сутнісну подібність. У обох випадках відбувається фактичне обмеження свободи пересування особи незалежно від її волі, що становить ключову ознаку затримання як форми державного примусу.

Відповідно до статті 209 Кримінального процесуального кодексу України особа вважається затриманою з моменту, коли вона силою або шляхом підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в визначеному нею місці [8]. Отже, критерієм затримання виступає не процесуальна назва заходу, а фактичний стан обмеження свободи.

Аналогічний підхід послідовно застосовується у практиці Європейського суду з прав людини, який виходить із концепції de facto deprivation of liberty. Суд неодноразово наголошував, що будь-яке примусове утримання особи правоохоронними органами, незалежно від його формального найменування у національному законодавстві, становить позбавлення свободи у розумінні статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (зокрема, рішення у справах Guzzardi v. Italy [9], Shimovolos v. Russia [10], Foka v. Turkey [11]).

Таким чином, обмеження пересування особи, передбачене статтею 37 Закону України «Про Національну поліцію», фактично відповідає ознакам адміністративного затримання, оскільки: здійснюється примусово; обмежує свободу пересування особи; реалізується поліцейським владним рішенням; має тимчасовий характер; застосовується з метою запобігання правопорушенню або припинення небезпечної поведінки особи.

Водночас, поза межами правового регулювання залишаються питання щодо: максимальної тривалості такого обмеження; процесуального статусу особи; порядку документування заходу; гарантій прав особи під час його застосування.

Унаслідок цього виникає ситуація, за якої фактичне позбавлення свободи може здійснюватися поза межами процедур адміністративного затримання, що створює ризики свавільного втручання у права людини та одночасно підвищує правову вразливість працівника поліції, дії якого надалі можуть бути кваліфіковані як незаконне обмеження свободи.

Отже, існує об'єктивна необхідність нормативного узгодження інститутів адміністративного затримання та обмеження пересування особи.

У зв'язку з цим доцільним є:

1) доповнення статті 261 КУпАП законодавчим визначенням адміністративного затримання, під яким слід розуміти: тимчасове примусове обмеження свободи пересування особи уповноваженою службовою особою з метою припинення адміністративного правопорушення, встановлення особи правопорушника, забезпечення розгляду справи або запобігання завданню шкоди життю, здоров'ю чи майну.

2) уточнення статті 37 Закону України «Про Національну поліцію», шляхом закріплення поняття обмеження пересування особи, визначивши: підстави застосування заходу; його виключно короткостроковий характер; максимальну тривалість; обов'язковість процесуальної фіксації; автоматичний перехід у процедуру адміністративного затримання у разі подальшого утримання особи.

Запровадження такого підходу дозволить усунути існуючу правову колізію, забезпечити відповідність національного законодавства стандартам Європейського суду з прав людини та водночас підвищити рівень правової регламентації тактичних дій поліцейського під час реалізації превентивних заходів.

Висновки. Адміністративне затримання є найбільш ризикогенним видом поліцейського втручання, у межах якого особиста безпека поліцейського виступає не лише елементом професійної підготовки працівників Національної поліції, а самостійною адміністративно-правовою умовою правомірності застосування заходів адміністративного примусу.

Чинна модель правового регулювання адміністративного затримання в Україні характеризується нормативною диспропорцією: законодавство детально

визначає процесуальні гарантії затриманої особи, однак не встановлює обов'язкових тактичних стандартів мінімізації професійних ризиків для працівника Національної поліції.

Передбачене статтею 37 Закону України «Про Національну поліцію» обмеження пересування особи за своїми фактичними ознаками становить форму de facto адміністративного затримання у розумінні статті 209 КПК України та практики Європейського суду з прав людини, що зумовлює необхідність нормативного узгодження зазначених правових інститутів.

Відтак, забезпечення особистої безпеки поліцейського повинно реалізовуватися через адміністративно-правову стандартизацію тактичних моделей адміністративного затримання, включаючи законодавче визначення поняття адміністративного затримання та встановлення процедурних меж застосування превентивного обмеження пересування особи.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

2. Напад із гранатою на поліцейських у сусідній із Хмельниччиною області: зловмисника затримали тієї ж ночі. День за днем. URL: https://denzadnem.com.ua/nadzvychajno/236912?utm_source.

3. Бочковий О. В., Дрок І. С., Логвиненко Б. О. та ін. Дотримання прав людини під час застосування адміністративного затримання підрозділами Національної поліції: наук.-практ. реком. Дніпро : ДДУВС, 2023. 100 с.

4. Медвідь А. Б., Говелко Ю.О. Щодо законодавчої регламентації правового змісту та строків адміністративного затримання і доставлення порушника як примусових заходів обмеження свободи особи. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія : Юридичні науки. 2022. № 12. С. 23–28.

5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення поло-жень частин першої, третьої статті 80 Конституції України, частини першої статті 26, частин першої, другої, третьої статті 27 Закону України «Про ста-тус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення час-тини третьої статті 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності) від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003. Офіційний вісник України. 2003 р. № 28. стор. 119. стаття 1381.

6. Кравцова Т.М. Юридична природа адміністративного затримання. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 504-511.

7. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

9. Guzzardi v. Italy : judgment of the European Court of Human Rights of 6 November 1980, application no. 7367/76 // HUDOC database. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498.

10. Shimovolos v. Russia : judgment of the European Court of Human Rights of 21 June 2011, application no. 30194/09 // HUDOC database. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105217.

11. Foka v. Turkey : judgment of the European Court of Human Rights of 24 June 2008, application no. 28940/95 // HUDOC database. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87175.

References:

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. (1984, December 7). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainskoi RSR, Appendix to 51, art. 1122 [in Ukrainian].

2. Napad iz hranatoiu na politseiskykh u susidnii iz Khmelnychchynoiu oblasti: zlovmysnyka zatrymaly tiiei zh nochi [Grenade attack on police officers in a region neighboring Khmelnytskyi: the offender was detained the same night]. (n.d.). Den za dnem. Retrieved from https://denzadnem.com.ua/nadzvychajno/236912 [in Ukrainian].

3. Bochkovyi, O.V., Drok, I.S., & Lohvynenko, B.O. et al. (2023). Dotrymannia prav liudyny pid chas zastosuvannia administratyvnoho zatrymannia pidrozdilamy Natsionalnoi politsii [Human rights observance during administrative detention by units of the National Police]. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

4. Medvid, A.B., & Hovelko, Yu.O. (2022). Shchodo zakonodavchoi rehlamentatsii pravovoho zmistu ta strokiv administratyvnoho zatrymannia i dostavlennia porushnyka yak prymusovykh zakhodiv obmezhennia svobody osoby [On legislative regulation of the legal content and time limits of administrative detention and delivery of an offender as coercive measures restricting personal liberty]. Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Seriia: Yurydychni nauky – Herald of Lviv University of Trade and Economics. Legal Sciences Series, 12, 23–28 [in Ukrainian].

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro harantii deputatskoi nedotorkannosti vid June 26, 2003 № 12-rp/2003 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine on guarantees of parliamentary immunity]. (2003). Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine, 28, art. 1381 [in Ukrainian].

6. Kravtsova, T.M. (2020). Yurydychna pryroda administratyvnoho zatrymannia [Legal nature of administrative detention]. Porivnialno-analitychne pravo – Comparative Analytical Law, 4, 504–511 [in Ukrainian].

7. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: Law of Ukraine No. 580-VIII. (2015, July 2). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 40–41, art. 379 [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Law of Ukraine No. 4651-VI. (2012, April 13). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 9–10, 11–12, 13, art. 88 [in Ukrainian].

9. Guzzardi v. Italy, application no. 7367/76 (European Court of Human Rights, November 6, 1980). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498

10. Shimovolos v. Russia, application no. 30194/09 (European Court of Human Rights, June 21, 2011). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105217

11. Foka v. Turkey, application no. 28940/95 (European Court of Human Rights, June 24, 2008). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87175

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 343.985:343.353

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3480-3493

Свобода Євгенія Юріївна кандидат юридичних наук, доцент професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз Національної академії внутрішніх справ, м. Київ https://orcid.org/0000-0002-8639-8333

Михальчук Тетяна Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3063-902X

Поліщук Віталій В'ячеславович старший викладач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, https://orcid.org/0009-0009-1632-0387

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ

Анотація. У статті досліджено роль спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням законів та звичаїв війни в умовах збройної агресії проти України. Обґрунтовано, що стрімке зростання кількості воєнних злочинів та складність їх доказування зумовлюють необхідність широкого залучення спеціалістів і проведення судових експертиз як ключових процесуальних форм використання спеціальних знань.

Проаналізовано особливості документування доказової інформації у справах цієї категорії з урахуванням вимог міжнародного гуманітарного права та стандартів міжнародних судових інституцій. Акцентовано увагу на важливості дотримання принципу безперервності збереження доказів (chain of custody), що забезпечує їх допустимість і достовірність у національних та міжнародних судових органах. Розкрито зміст і значення процесуальної діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні, зокрема його участь у проведенні слідчих (розшукових) дій, технічному супроводі фіксації доказів, наданні консультацій та пояснень. Визначено основні категорії спеціалістів, які залучаються до документування воєнних злочинів, включаючи вибухотехніків, криміналістів, судово-медичних експертів та військових фахівців. Встановлено, що сучасні технології (3D-сканування, безпілотні літальні апарати, GPS-фіксація, цифрова аналітика) суттєво підвищують ефективність збору та аналізу доказів, особливо в умовах обмеженого доступу до місць подій.

Особливу увагу приділено ролі судових експертиз як основного інструменту формування доказової бази. Охарактеризовано найбільш поширені види експертних досліджень, зокрема судово-медичні, молекулярно-генетичні,

вибухотехнічні, військові, психологічні та комп'ютерно-технічні експертизи. Висвітлено їх значення для встановлення обставин злочину, ідентифікації жертв, визначення механізму ураження та оцінки завданої шкоди.

На основі аналізу статистичних даних діяльності експертних установ встановлено значний обсяг проведених експертиз та їх вирішальну роль у забезпеченні ефективності розслідування. Водночас окреслено основні проблеми судово-експертного забезпечення, зокрема обмежений доступ до місць подій, ризики для фахівців, дефіцит ресурсів та необхідність міжнародної координації.

Зроблено висновок про те, що ефективне розслідування воєнних злочинів неможливе без системного використання спеціальних знань, удосконалення процесуальних механізмів їх застосування та інтеграції національної практики у міжнародний правовий простір.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціаліст, судовий експерт, судова експертиза, комплекс судових експертиз, розслідування, порушення законів та звичаїв війни.

Svoboda Yevgeniya Yuriivna candidate of law, associate professor, department of forensic support and forensic examinations, National academy of internal affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-8639-8333

Mykhalchuk Tetyana Volodymyrivna candidate of law, associate professor of the department of forensic support and forensic examinations of the National academy of internal affairs, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3063-902X

Polishchuk Vitaliy Vyacheslavovich senior lecturer, department of forensic support and forensic examinations, National academy of internal affairs, Kyiv, https://orcid.org/0009-0009-1632-0387

THE USE OF SPECIALIZED KNOWLEDGE IN INVESTIGATING VIOLATIONS OF THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR

Abstract. The article examines the role of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses related to violations of the laws and customs of war in the context of armed aggression against Ukraine. It is substantiated that the rapid increase in the number of war crimes and the complexity of their proof necessitate the extensive involvement of specialists and the conduct of forensic examinations as key procedural forms of applying specialized knowledge.

The peculiarities of documenting evidentiary information in cases of this category are analyzed, taking into account the requirements of international humanitarian law and the standards of international judicial institutions. Particular attention is paid to the importance of maintaining the chain of custody, which ensures the admissibility and reliability of evidence in both national and international courts.

The content and significance of the procedural activities of a specialist in criminal proceedings are disclosed, including participation in investigative (search) actions, technical support for evidence documentation, and the provision of consultations and explanations. The main categories of specialists involved in documenting war crimes are identified, including explosive ordnance disposal experts, forensic specialists, forensic medical experts, and military experts.

It is established that modern technologies, such as 3D scanning, unmanned aerial vehicles (drones), GPS-based documentation, and digital analytics, significantly enhance the efficiency of evidence collection and analysis, especially under conditions of limited access to crime scenes.

Special attention is given to forensic examinations as a primary tool for forming the evidentiary base. The most common types of forensic examinations are characterized, including forensic medical, molecular genetic, explosive, military, psychological, and computer-technical examinations. Their importance for establishing the circumstances of the crime, identifying victims, determining the mechanism of injury, and assessing the damage caused is highlighted.

Based on the analysis of statistical data on the activities of expert institutions, a significant volume of conducted examinations and their decisive role in ensuring the effectiveness of investigations have been established. At the same time, the main challenges of forensic support are outlined, including limited access to crime scenes, risks to specialists, resource shortages, and the need for international coordination.

It is concluded that the effective investigation of war crimes is impossible without the systematic use of specialized knowledge, improvement of procedural mechanisms for its application, and integration of national practices into the international legal framework.

Keywords: specialized knowledge, specialist, forensic expert, forensic examination, complex of forensic examinations, investigation, violations of the laws and customs of war.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України спричинила безпрецедентне зростання кількості кримінальних проваджень за фактами порушення законів та звичаїв війни.

Станом на початок 2026 року зареєстровано 221 319 воєнних злочинів, однак лише незначна частка кримінальних проваджень дійшла до судового розгляду, що ілюструє масштаб і складність процесу збирання доказів для забезпечення ефективного правосуддя [1].

Воєнні злочини становлять одну з найтяжчих категорій кримінальних правопорушень. Вони посягають на такі фундаментальні цінності людства як право на життя, гідність, гуманність, безпеку цивільного населення та характеризуються значними масштабами місць подій, великим числом потерпілих і свідків, необхідністю роботи в небезпечних умовах, використанням цифрових носіїв, дотриманням вимог міжнародних юрисдикцій щодо

допустимості та автентичності доказів. Після початку широкомасштабної збройної агресії проти України питання належного документування та розслідування таких злочинів набуло першочергового значення як для системи національного правосуддя, так і для міжнародних судових інституцій.

Розслідування воєнних злочинів вимагає суворих доказових процедур, що поєднують норми національного кримінального права та стандарти міжнародного гуманітарного права (далі – МГП).

Ефективність їх розслідування безпосередньо залежить від належного використання спеціальних знань, а саме їх процесуальної форми – залучення спеціаліста, проведення судових експертиз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками проблемам використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, ролі спеціаліста, судового експерта як носіїв спеціальних знань у кримінальному провадженні присвячені роботи українських вчених: П.Є. Антонюк, Г. С. Бідняк, А.Ф. Волобуєва, В.Г. Гончаренка, І. В. Гори, В.А. Журавля, А.В. Іщенка, Н.І. Клименко, І.І. Когутича, В.О. Коновалової, В.К.Лисиченка, В.В.Лисенка, Є.Д.Лук'янчикова, І.В.Пирога, М.В. Салтевського, М.Й.Сегая, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Р.Л. Степанюка, І.Й.Фрідмана, П.В.Цимбал, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В.Й. Шепітька, М.Г. Щербаківського, В. В. Юсупова , В. О. Яремчук та ін.

Мета статті. Комплексно дослідити роль спеціальних знань у розслідуванні порушення законів та звичаїв війни з опорою на емпіричні дані (аналіз експертної практики проведення судових експертиз).

Виклад основного матеріалу. Воєнні злочини характеризуються підвищеною складністю доказування, масштабністю наслідків та необхідністю встановлення причинно-наслідкових зв'язків між діями суб'єктів та шкодою, завданою цивільному населенню або об'єктам, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права.

Одним із головних завдань розслідування воєнних злочинів є дотримання вимог міжнародних стандартів документування доказової інформації. Зібрані докази воєнних кримінальних правопорушень передаються Міжнародному кримінальному суду (далі – МКС), ЄСПЛ, іншим міжнародним інституціям. Тому важливо, щоб національні підходи до фіксації та зберігання доказів узгоджувалися з нормами Римського статуту, Правил процедури і доказування МКС, а також прецедентною практикою міжнародних трибуналів.

Ми погоджуємося з думкою С.О. Книженко у тому, що важливого значення набуває забезпечення безперервності ланцюга збереження доказів (chain of custody). Його дотримання гарантує перевірюваність, цілісність і достовірність кожного доказу від моменту його виявлення до подання в суд. Порушення цього ланцюга може зумовити визнання доказів недопустимими [2].

Важливим показником під час документування доказової інформації, на нашу думку, є використання спеціальних знань обізнаних осіб.

Слід погодитись з думкою науковців, які зазначають, що документування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є первинним та важливим етапом. Огляди місць події можуть полягати у документуванні: злочинних дій військових країни-агресора, пошкоджень цивільної інфраструктури, в оглядах місць дислокації ворожих військових формувань, а також оглядах місць масових поховань жертв військової агресії або поодиноких поховань осіб, які постраждали від обстрілів, або інших дій ворожих військових, місць катування військовополонених або цивільних осіб; злочинних дій цивільних осіб як пересічних громадян, так і державних службовців або посадових осіб, які співпрацювали із агресором, як то огляди по фактам колаборaційної діяльності, передачі інформації про місце знаходження військової техніки або військових об'єктів, вчинення майнових злочинів в умовах воєнного стану тощо; злочинних дій військових власної країни, як-то огляди місця події за фактами вчинення злочинів у сфері незаконного обігу зброї та вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин тощо [3].

Однією з форм застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, передбаченою Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), є залучення спеціаліста [4, ст. 71]. Залучення спеціаліста – особи, яка володіє спеціальними знаннями і навичками, – до участі у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій є однією із процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування.

Спеціалістом у кримінальному провадженні вважають (VRU, 2012, Kviten 13, Kryminalnyi protsesualnyi kodeks, st. 71, ch. 1) «особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок».

Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, у тому числі до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [4, ст. 71]. Аналіз відповідних норм КПК України, дозволяє визначити наступні види процесуальної діяльності спеціаліста у кримінальному провадженні: надання консультацій, надання пояснень, надання довідок, надання висновків, надання безпосередньої технічної допомоги.

Ми підтримаємо науковців, які виокремлюють окремі групи спеціалістів, які документують воєнні злочини:

– працівників вибухотехнічної служби (проводять заходи з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця (об'єкта) огляду, у випадку

неможливості вилучення решток засобу ураження (через їх можливу детонацію або загорання, ризик транспортування) здійснюється їх знищення на місці;

– спеціалістів з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації (запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління за необхідності визначення імовірних напрямків обстрілів, які призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, яке використовувалося для здійснення обстрілів);

– спеціалістів-криміналістів (здійснюють фото- та відеофіксацію обстановки місця події, проводять відповідні вимірювання, встановлюють координати місця події, виявляють, вилучають та упаковують речові докази, складають плани-схеми, надають консультації слідчим);

– судово-медичних експертів (залучаються для проведення оглядів за наявності на місці події трупів загиблих осіб та встановлюють: розташування та позу трупа; зовнішній вигляд його одягу і взуття; характер пошкодження одягу, наявність на ньому слідів, плям тощо; індивідуальні особливості частин тіла, їхніх ушкоджень і слідів на тілі; особливості ложа трупа, предметів на ньому, безпосередньо біля нього; ознаки смерті та їх характер; наявність тілесних ушкоджень, їх характер та кількість);

– спеціалістів із питань озброєння, фрагментів боєприпасів.

Для участі безпосередньо в огляді місця події, як спеціалісти за необхідності можуть бути залучені інші учасники: сапери Збройних Сил України; працівники ДСНС; кінологи зі службово-пошуковими собаками; військовий (місцевий провідник); фахівець з оцінювання вартості майна (встановлює орієнтовну вартість пошкодженого/знищеного майна); працівники моргу або волонтери, які доставлятимуть трупи оглянутих осіб, та особи (волонтери), які проводитимуть роботи з розкопування могил [3].

У реаліях сьогодення спеціалісти повинні застосовувати інноваційні інструменти, що здатні забезпечити високу точність, масштабність та об'єктивність отриманої інформації.

Наприклад, використання 3D-сканування, GPS, безпілотних літальних апаратів, камер з високою роздільною здатністю, ноутбуків із програмами для картографування тощо.

В.В. Тіщенко зазначає про необхідність вдосконалення засобів і методів криміналістичної фото-відеофіксації великих площ на певній ділянці місцевості, уражених ракетною або артилерійською зброєю; фіксації ходу і результатів проведення слідчих дій з використанням 3D-сканування, безпілотних літальних апаратів [5, с. 360].

Також слушною є думка В.Ю. Сокуренка про те, що розслідування воєнних злочинів потребує комплексного забезпечення засобами криміналістичної техніки [6, с. 14].

Використання зазначених сучасних технологій дозволяє не тільки компенсувати обмеженість можливостей доступу до місць злочинів, а й відтворити механізм учинення злочину з мінімальною похибкою.

Іншою процесуальною форму використання спеціальних знань виступає проведення судової експертизи. Судові експертизи відіграють ключову роль у забезпеченні об'єктивності, наукової обґрунтованості та достовірності під час розслідування воєнних злочинів. Вони створюють емпіричну основу для притягнення до відповідальності осіб та суб'єктів, винних у тяжких порушеннях МГП та міжнародних стандартів прав людини. Судова експертиза виступає ключовим процесуальним інструментом формування доказової бази.

Судова експертиза – вид спеціального дослідження, що здійснюється експертами з метою встановлення об'єктивних даних про предмет, явище, подію чи слід, які мають значення для кримінального провадження.

У контексті злочинів, пов'язаних із порушенням законів та звичаїв війни, експертні дослідження спрямовані на відновлення істини щодо обставин вчинення правопорушення, ідентифікацію жертв, оцінку механізмів ураження, встановлення характеристик зброї, знарядь та слідів застосування насильства тощо.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [7].

Згідно зі статтею 242 КПК України, експертиза може проводитися експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [4].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених даним законом. Причому виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз [7].

Результати експертних досліджень забезпечують наукову обґрунтованість висновків слідства і дозволяють відтворити механізм злочину на основі об'єктивних, відтворюваних даних.

Особливістю доказування зазначеної категорії злочинів є необхідність встановлення: факту збройного конфлікту; зв'язку діяння з конфліктом; статусу потерпілих; форми вини; конкретного механізму заподіяння шкоди. Саме ці елементи обумовлюють активне залучення судових експертів різних експертних

спеціальностей. У кримінальному процесуальному законодавстві України під експертом розуміють (VRU, 2012, Kviten 13, Kryminalnyi protsesualnyi kodeks, st. 69, ch. 1) «особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [4, ст. 69].

У практиці розслідування порушень законів та звичаїв війни застосовується комплекс різних видів судових експертиз. Найбільш поширеними різновидами експертиз, які слідчі призначають за цією категорією кримінальних проваджень, є судово-медичні, молекулярно-генетичні, вибухотехнічні, експертизи вогнепальної зброї та слідів її застосування, портретні, експертизи відео-, звукозапису, лінгвістичні, комп'ютерно-технічні, будівельно-технічні, товарознавчі, трасологічні, почеркознавчі, економічні та ін.

Молекулярно-генетичні експертизи призначаються та проводяться у випадках необхідності отримання геномної інформації про генетичні ознаки невпізнаних трупів загиблих, їх останків та частин тіла. Дана експертиза проводиться і при необхідності ідентифікації невпізнаних трупів та встановлення приналежності окремих частин тіл, виявлених на місці масових поховань або обстрілів цивільних об'єктів [8].

Судова молекулярно-генетична експертиза є різновидом біологічної експертизи та дослідженням на основі спеціальних знань у галузі молекулярної генетики методами ДНК-аналізу біологічних зразків із метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Об'єктом молекулярно-генетичного дослідження є ядерна ДНК (ДНК, розташована в ядрі клітини), отримана із біологічного матеріалу людини.

Встановлення особи загиблих в умовах збройного конфлікту характеризується певним порядком та особливостями. З метою проведення судової молекулярно-генетичної експертизи мають бути отримані біологічні зразки виявленого трупа або його частин, які відбираються експертом під час ексгумації тіла або огляду трупа. Придатними зразками для проведення експертизи є біологічний матеріал, який містить ДНК, а саме: кров, волосся з коренем, кістки, м'язові тканини, зуби, фрагменти внутрішніх органів або шкіри. Проведення судової молекулярно-генетичної експертизи вимагає надання на дослідження порівняльного біологічного матеріалу, отриманого від близьких родичів загиблих, а також зразків, залишених за життя особи на побутових предметах.

У подальшому геномна інформація використовується з метою розшуку осіб, зниклих безвісти, ідентифікації невпізнаних трупів, їх останків та частин тіла [9].

Найбільшу мережу лабораторій судової генетики мають експертні установи системи МВС України. Також лабораторії молекулярно-генетичних

досліджень функціонують у деяких експертних установах Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства юстиції України. У системі МВС України в обласних НДЕКЦ функціонують або повнопрофільні експертні лабораторії, або відділення, обладнані приладами для експрес-тестування ДНК (Rapid-DNA). Призначаючи експертизу, слідчому доцільно врахувати, що біологічні сліди та посмертні зразки варто направляти до повнопрофільних лабораторій. Референтні зразки, відібрані від живих осіб (зокрема, букальний епітелій родичів загиблих), можуть бути досліджені з використанням засобів швидкого ДНК-тестування.

Судово-медична експертиза обов'язково призначається у випадках, коли злочином заподіяна шкода життю та здоров'ю людини, з метою встановлення причин смерті, характеру та ступеню тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 242 КПК України). Її проводять в структурних підрозділах науково-дослідних установ судових експертиз, судово-медичних та судово-психіатричних установ Міністерства охорони здоров'я (МОЗ) України, а саме: Бюро судово-медичної експертизи системи МОЗ України.

Судово-медична експертиза під час розслідування воєнних злочинів є способом документування злочинних дій, вчинених по відношенню до цивільних осіб в умовах збройного конфлікту, а також отримання висновків, що надають інформацію про ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, їх кількість, локалізацію; характер ушкоджень, завданих під час катувань та насильницьких дій; причини та орієнтовний час настання смерті [3, 10]. Під час розслідування воєнних злочинів за фактом завдання тілесних ушкоджень, катувань, насильницьких дій або умисних вбивств цивільних осіб, обов'язковим є призначення та проведення судово-медичної експертизи, що дозволяє встановити причини смерті, характер та ступінь тілесних ушкоджень, механізм і давність їх спричинення, характер завданого ушкодження (кульового ураження, ножового або мінно-вибухового поранення тощо), наявність слідів боротьби, катування або слідів насильницьких дій.

Судово-медична експертиза є дослідженням на основі спеціальних знань фахівцями державних установ судово-медичних експертиз Міністерства охорони здоров'я України, до компетенції яких належить: експертиза трупів у випадках насильницької смерті; експертиза трупів при підозрі застосування насилля або з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи; експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб; експертиза речових доказів; експертиза за матеріалами кримінальних та цивільних проваджень з метою встановлення фактичних даних, що мають істотне значення для розслідування [11].

Вчинення воєнних злочинів по відношенню до цивільного населення у вигляді жорсткого поводження, позбавлення волі і свободи пересування, застосування фізичного впливу, а також катування та нелюдського поводження завдає моральних страждань, негативно впливає на психологічний стан особи та зумовлює порушення процесів емоційної саморегуляції, що має бути

встановленим в процесі психологічних та психіатричних експертиз. До завдань психологічної експертизи належить визначення у підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивотвірних чинників психічного життя і поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей. Об'єктом психологічної експертизи є психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку) [12].

Психологічна експертиза у кримінальних провадженнях щодо вчинення воєнних злочинів сприяє встановленню індивідуально-психологічних особливостей особи; визначення чи були події психотравмуючими для особи і чи зазнала особа страждань в результаті вчинення щодо неї протиправних дій. Психіатрична експертиза призначається у кримінальних провадженнях з метою визначення психічного стану особи, спроможності особи сприймати, запам'ятовувати і відтворювати обставини, що мають значення для провадження [12]. В окремих випадках доцільним є призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи з метою одночасного вирішення питань, щодо наявності у особи психічного розладу і причин його виникнення; змін в психічному стані особи внаслідок вчинення щодо неї злочинних дій; характеру моральної шкоди.

Для ідентифікації особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом) та/або відеозаписом може також призначатися портретна експертиза.

Важливу роль відіграють результати військової експертизи, до основних завдань якої віднесено: «встановлення обставин застосування та дій військових формувань; встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей, втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановлення відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків)» [12].

З метою встановлення видів озброєння та боєприпасів, що застосовувались під час бойових дій, призначаються судові експертизи зброї, слідів пострілів, основними завданнями яких є: «визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї, реактивних та нереактивних гранатометів, мінометів, артилерійських гармат, протитанкових ракетних комплексів, реактивних систем залпового вогню, зенітно-ракетних комплексів та боєприпасів до них» [12].

Метою призначення експертиз вибухових пристроїв є «визначення виду та потужності вибуху, дослідження конструктивних особливостей вибухового пристрою, способу його виготовлення, встановлення здатності ініціювати вибух при певних обставинах». До об'єктів вибухо-технічної експертизи належать: матеріали кримінального провадження та надані на дослідження процесуальні документи та докази; боєприпаси (гранати, міни, снаряди); вибухові речовини (тротил, тетрил, гексоген, октоген, динаміт тощо); вибухові пристрої та інші

засоби або предмети, як промислового, так і саморобного виробництва, подібні до вибухових пристроїв або речовин.

Пожежно-технічна експертиза «визначає причини, умови та процеси виникнення пожежі, час та шляхи її розповсюдження, обставини, що сприяли її виникненню та розповсюдженню» [12].

Для перевірки факту можливого застосування хімічної зброї, слідчі органи можуть призначити також експертизу сильнодіючих і отруйних речовин.

Причини та обставини заподіяння екологічної шкоди оточуючому середовищу, здоров'ю людей, дозволить встановити екологічна експертиза.

Під час розслідування порушень законів та звичаїв війни важливим є визначення технічного стану пошкоджених об'єктів цивільної та критичної інфраструктури. З цією метою призначається будівельно-технічна експертиза.

Для встановлення розміру завданої матеріальної шкоди – оціночно-будівельна.

Залишкова вартість військового майна і техніки військового призначення, розмір матеріальної шкоди, завданої внаслідок обстрілу, вибуху або інших злочинних дій, визначається під час проведення оціночної експертизи військового майна.

Вилучені документи, перехоплені телефонні розмови окупантів та інша важлива інформація (в т. ч. – в електронному вигляді) також потребує експертного дослідження в межах технічної експертизи документів, почерко-знавчої та авторознавчої експертиз, експертизи відео- та звукозапису, телеко-мунікаційної експертизи та ін.

Товарознавча експертиза призначається з метою встановлення матеріальної шкоди, що заподіяна власнику майна, а транспортно-товарознавча дозволяє встановити вартість матеріального збитку, завданого власнику транспортного засобу.

За певних обставин, крім зазначених видів судових експертиз, також можуть призначатися комп'ютерно-технічні, портретні, психологічні, психіат-ричні та інші види [13].

Проаналізувавши наявну статистику експертних досліджень, проведених Експертною службою МВС України за 2025 рік, можна зазначити, що: зазначеним суб'єктом судово-експертної діяльності проведено всього 358925 судових експертиз. Наведемо статичні дані за окремим видами експертних досліджень, наприклад, молекулярно-генетичні дослідження – 118095; вибухо-технічні і пожежно-технічні – 12310; експертиза військового майна – 111; експертиза зброї – 13516.

У процесі наукового дослідження, нами було проаналізовано існуючу на сьогоднішній день практику та ми дійшли до висновку, що судово-експертне забезпечення під час розслідування порушення законів та звичаїв війни стикається з істотними труднощами, а саме: обмежений доступ до зон активних бойових дій (включають обмеження доступу до місць подій), ризики для безпеки

фахівців (спеціалістів) (можливість реальної загрози життю та здоров'ю під час здійснення професійної діяльності судових експертів), швидке руйнування місця події та величезний обсяг цифрових і фізичних доказів тощо; недоліки нормативно-правового характеру (існують прогалини в законодавстві та практиці призначення експертиз у воєнних злочинах); матеріально-технічне та кадрове забезпечення (дефіцит обладнання, лабораторій та кваліфікованих експертів обмежує ефективність досліджень, перевантаження судових експертів), питання логістики (вчасно доставити об'єкти), необхідність міжнародної співпраці [14].

Висновки. Воєнні злочини, як одна з найскладніших категорій кримінальних правопорушень, характеризуються масштабністю, багатокомпонентністю доказової бази та необхідністю дотримання як національних, так і міжнародних стандартів доказування, що обумовлює ключову роль спеціальних знань у їх розслідуванні. Ефективність документування порушень законів та звичаїв війни безпосередньо залежить від дотримання принципу безперервності збереження доказів (chain of custody), що забезпечує їх допустимість у міжнародних судових інституціях.

Залучення спеціаліста є важливою процесуальною формою використання спеціальних знань, яка забезпечує належну фіксацію, вилучення та первинний аналіз доказів, а також підвищує якість проведення слідчих (розшукових) дій.

Судова експертиза виступає ключовим елементом доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, оскільки забезпечує наукову обґрунтованість висновків, дозволяє відтворити механізм злочину та встановити причинно-наслідкові зв'язки.

Найбільш значущими для цієї категорії проваджень є судово-медичні, молекулярно-генетичні, вибухотехнічні, військові, психологічні та комп'ютерно-технічні експертизи, які забезпечують комплексне дослідження обставин злочину.

Література:

1. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalniprokurori-631-ditina-zaginula-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf (дата звернення: 01.04.2026).

2. Книженко С.О. Стратегія розслідування воєнних злочинів. *Аналітично-порівняльне правознавство.* Випуск № 01, 2026, частина 3. С. 70-74. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.11.

3. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. до 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / [І. В. Клименко, М. С. Цуцкіридзе, Ю. В. Орлов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокуренка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. 432 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/4d8a5fcd-ce4f-4673-9f31-ade051e082af (дата звернення: 29.10.2025).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 23.03.2026).

5. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні проблеми формування основ воєнної криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України.* Том 30. № 3. 2023. С. 357–370. DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-3-357.

6. Сокуренко В.Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Випуск 2 (31). С. 11-24. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.02.

7. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Tex. (дата звернення: 01.04.2026).

8. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості: навч. посіб. / Р.Л. Степанюк, С.І. Перлін, В.В. Кікінчук та ін.; вид. 2-ге, переробл. та допов. Харків, 2022. 120 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/84ef41da-0612-4e11-85dd-96d736270f33 (дата звернення: 01.04.2026).

9. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09 липня 2022 № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text (дата звернення: 18.02.2026).

10. Вознюк А., Грига М. Актуальні питання судово-медичної експертизи при розслідуванні військових злочинів. *Науковий вісник Національної Академії внутрішніх справ*, 28.2 (2023), С. 9-18. https://doi.org/10.56215/naia-herald/2.2023.

11. Шевчук В., Журавель В., Євдокименко С. та Мишков Ю. (2025). Судово-медична експертиза та криміналістика у розслідуванні військових злочинів: європейський та український досвід. *Журнал Медіа Хукум* , 32 (1), С. 59–77. https://doi.org/10.18196/jmh.v32i1.25056.

12. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення 01.04.2026).

13. Пілюков Ю. Форми використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів. *Актуальні проблеми права* , 2025. № 2, С. 112-124. https://doi.org/10.35774/app2025.02.112 .

14. Свобода Є.Ю., Михальчук Т.В., Поліщук В.В. Використання можливостей судових експертиз під час розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Наукові перспективи*. 2026. № 2(68). С. 1302-1312. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-2(68)-1301-1312.

***References**:*

1. Official website of the Office of the Prosecutor General. (Ofitsiynyy sayt Ofisu Heneral′noho prokurora). URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/yuvenalniprokurori-631-ditina-zaginula-v-ukrayini-vnaslidok-zbroinoyi-agresiyi-rf.

2. Knyzhenko, S. O. (2026). Stratehiia rozsliduvannia voiennykh zlochyniv. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 1(3), 70–74. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.11 [in Ukrainian].

3. Klymenko, I. V., Tsutskiridze, M. S., Orlov, Yu. V., et al. (2024). *Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv i poviazanykh z viinoiu kryminalnykh pravoporushen: kryminalno-pravovi, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty* (2nd ed.). Kharkiv: Pravo. Retrieved October 29, 2025, from https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/4d8a5fcd-ce4f-4673-9f31-ade051e082af [in Ukrainian].

4. Verkhovna Rada Ukrainy. (2012). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy No 4651-VI vid 13 kvitnia 2012 roku* [Criminal Procedure Code of Ukraine No. 4651-VI of April 13, 2012]. Retrieved March 23, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

5. Tishchenko, V. V. (2023). Teoretychni i praktychni problemy formuvannia osnov voiennoi kryminalistyky. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, 30(3), P. 357-370. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-357 [in Ukrainian].

6. Sokurenko, V. Yu. (2023). Tekhniko-kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia porushen zakoniv i zvychaiiv viiny. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, 2(31), P. 11-24. https://doi.org/10.32353/khrife.2.2023.02 [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada Ukrainy. (1994). *Zakon Ukrainy Pro sudovu ekspertyzu No 4038-XII vid 25 liutoho 1994 roku* [Law of Ukraine "On Forensic Examination" No. 4038-XII of February 25, 1994]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.

8. Forensic DNA research: technologies and possibilities: teaching aids (Kryminalistychne doslidzhennya DNK: tekhnolohiyi ta mozhlyvosti: navch. posib.)/ R.L. Stepaniuk, S.I. Perlin, V.V. Kikinchuk et al.; 2nd ed., revised and supplemented. Kharkiv, 2022. 120 p. URL: https://dspace. univd.edu.ua/items/84ef41da-0612-4e11-85dd-96d736270f33 [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022). *Pro derzhavnu reiestratsiiu henomnoi informatsii liudyny* No. 2391-IX. Retrieved February 18, 2026, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text.

10. Vozniuk, A., & Hryha, M. (2023). Aktualni pytannia sudovo-medychnoi ekspertyzy pid chas rozsliduvannia voiennykh zlochyniv [Current issues of forensic medical examination in the investigation of war crimes]. *LawScience*, 28(2), P. 9-18. https://doi.org/10.56215/naia-herald/2.2023. [in Ukrainian].

11. Shevchuk, V., Zhuravel, V., Yevdokimenko, S., Yevdokimenko, S., & Myshkov, Y. (2025). Forensic examination and criminalistics in investigating war crimes: European and Ukrainian experiences. *Jurnal Media Hukum*, 32(1), P. 59-77. https://doi.org/10.18196/jmh.v32i1.25056.

12. Ministerstvo yustytsii Ukrainy. (1998). Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruktsii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovometodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen»: vid 08 zhovtnya 1998 roku, № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies» from October, 8, 1998, № 53/5] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua.* Retrieved from URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ z0705-98#Text [in Ukrainian].

13. Pilyukov, Y. (2025). Forms of using special knowledge during the investigation of war crimes. *Actual Problems of Law, 2,* 112–124. https://doi.org/10.35774/app2025.02.112 [in Ukrainian].

14. Svoboda, Ye. Yu., Mykhalchuk, T. V., & Polishchuk, V. V. (2026). Vykorystannia mozhlyvostei sudovykh ekspertyz pid chas rozsliduvannia porushennia zakoniv ta zvychaiiv viiny. *Scientific Perspectives*, (2), 1302–1312. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-2(68)-1301-1312 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 342

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3494-3504

Сивицький Владислав Сергійович доктор філософії з права, завідувач кафедри спеціальних юридичних дисциплін Рівненського інституту Київського університету права Національної академії наук України, м. Рівне, https://orcid.org/0009-0004-3774-3075

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: РЕАЛІЇ І ПОВОЄННІ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Робота підготовлена у контексті пошуків шляхів удосконалення забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки. Мотивом звернення до відповідної проблематики є ті техногенні та екологічні катаклізми, які стали наслідком російської агресії і, очевидно, негативно впливатимуть на українське довкілля протягом десятків наступних років.

Зважаючи на вказане, метою дослідження є окреслити особливості правового забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки з урахуванням реалій воєнного стану та повоєнних завдань.

У статті наголошується, що проблематика екологічної безпеки і, загалом, ефективної екологічної політики актуальна для українського суспільства вже доволі довгий час, а екологічні проблеми завжди були тригером для українського суспільства і залишаються такими навіть на тлі російської агресії. Автором показано, що попри масштаби руйнування українського природного середовища можливо виокремити низку маркерів зниження уваги на рівні держави до питань екобезпеки як пріоритету повоєнного відновлення України.

Означена ситуація суперечить обов'язку держави щодо здійснення екологічної політики шляхом реалізації системи різнопланових заходів, які засновані на пріоритеті забезпечення прав та свобод громадянина на безпечне для життя та здоров'я середовище. Наголошується, що актуальні дослідження стану адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки надають підстави для твердження про потребу масштабного перегляду та оновлення як на рівні теоретичного осмислення, так і в плані практичної реалізації.

У роботі показано, що реалізація завдань відновлення зруйнованих екосистем російською агресією та забезпечення відповідності екологічним стандартам Європейського Союзі вимагають модернізації адміністрування у сфері екологічної безпеки, що, своєю чергою, потребує належного правового забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки.

Ключові слова: адміністрування у сфері екологічної безпеки, екологічна політика, правове забезпечення адміністрування.

Syvytskyi Vladyslav Serhiyovych, PhD in Law, Head of the Department of Specialized Legal Disciplines at the Rivne Institute of Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine Rivne, https://orcid.org/0009-0004-3774-3075

LEGAL PROVISION OF ADMINISTRATION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL SAFETY: REALITIES AND POST-WAR PERSPECTIVES

Abstract. This work is prepared within the context of seeking ways to improve the administration of environmental safety. The motivation for addressing this issue stems from the man-made and environmental catastrophes resulting from Russian aggression, which will evidently have a negative impact on the Ukrainian environment for decades to come.

In view of the above, the purpose of the study is to outline the specific features of the legal provision of administration in the field of environmental safety, taking into account the realities of martial law and post-war tasks.

The article emphasizes that the issues of environmental safety and, more broadly, effective environmental policy have been relevant to Ukrainian society for a long time; environmental problems have always been a trigger for the Ukrainian public and remain so even against the backdrop of Russian aggression. The author demonstrates that despite the scale of destruction of the Ukrainian natural environment, it is possible to identify a number of markers indicating a decrease in state-level attention to environmental safety as a priority for Ukraine's post-war recovery.

This situation contradicts the state's duty to carry out environmental policy through the implementation of a diverse system of measures based on the priority of ensuring the rights and freedoms of citizens to an environment safe for life and health. It is noted that current research into the state of the administrative-legal mechanism for ensuring environmental safety provides grounds for asserting the need for a large-scale review and update, both at the level of theoretical understanding and in terms of practical implementation.

The paper shows that the fulfillment of tasks related to the restoration of ecosystems destroyed by Russian aggression and ensuring compliance with the environmental standards of the European Union requires the modernization of administration in the sphere of environmental safety, which, in turn, necessitates proper legal provision of administration in this field.

Keywords: administration in the field of environmental safety, environmental policy, legal provision of administration**.**

Постановка проблеми. Наявні на сьогодні данні, що їх узагальнив та систематизував Національний інститут стратегічних досліджень, засвідчують, що «внаслідок воєнної агресії Росії проти України практично всі складові

частини екосистеми держави потерпають від негативного впливу та деградації» [1, с. 58]. При цьому, дослідниками згаданої установи наголошується, що техногенні та екологічні катаклізми, які стали наслідком бойових дій, негативно впливатимуть на українське довкілля протягом десятків наступних років.

Експерти Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України вже у перші місяці «широкомасштабки» констатували, російська агресія завдає значну шкоду навколишньому середовищу не лише фізично знищуючи природні об'єкти, але й забруднюючи повітря, воду, ґрунт, що впливає на зміну клімату та створює екологічні ризики на поточний момент і у майбутньому. При цьому до екологічних загроз та правопорушень у сфері екологічного законодавства було віднесено загрози ядерній та радіаційній безпеці внаслідок пошкодження ядерних об'єктів; токсичне забруднення компонентів довкілля внаслідок атак на промислові та інфраструктурні об'єкти та безпосередньо у зоні бойових дій через застосування зброї та знищення військової техніки; забруднення компонентів довкілля вибухівкою (замінування), залишками зброї (уламки ракет та безпілотників) та техніки; знищення екологічних систем (заповідників, заказників, морських екосистем [2].

Означене є сумнимами аргументами необхідності особливої уваги до проблематики екологічної безпеки, зокрема такого її аспекту, як-от правового забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Варто відзначити, що проблематика екологічної безпеки і, загалом, ефективної екологічної політики актуальна для українського суспільства навіть довше ніж історія сучасної української держави – маємо на увазі сумний досвід катастрофи на Чорнобильській АЕС, надмірне технологічне навантаження на довкілля промислових підприємств практично на усій території України, суперечливі меліораційні проєкти 70-80 років ХХ ст. Екологічні проблеми завжди були тригером для українського суспільства і залишаються такими навіть на тлі російської агресії. Отже закономірною є увага до відповідної проблематики з боку українських науковців, серед яких виокремимо зокрема таких: В. Андрейцев, Г. Анісімова, З. Бурик, А. Головач, О. Заржицький, А. Качинський, Ю. Краснова, А. Матвійчук, І. Міщук, М. Сірант, А. Степаненко, П. Фесянов, М. Хвесик, Ю. Шемшученко.

Водночас, реалії російсько-української війни зумовили нову хвилю досліджень з відповідної проблематики, зокрема щодо (1) державної політики у сфері екологічної безпеки в Україні в умовах воєнного стану (В. Шведун, В. Лебедченко, І. Лопатченко), (2) публічного адміністрування сфери природного навколишнього середовища в умовах війни та післявоєнний період (Н. Прокопенко, Г. Поясник, О. Диняк, В. Фоменко), (3) модернізація організаційного механізму функціонування суб'єктів публічного управління у сфері екологічної безпеки в умовах загроз національній безпеці України (М. Холод, С. Попов) та інші. У контексті відповідних досліджень вважаємо

доречною наукову розвідку щодо правового забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки.

Метою статті є окреслити особливості правового забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки з урахуванням реалій воєнного стану та повоєнних завдань. **Методологічні засоби** дослідження зумовлені його теоретичним характером, що визначило залучення загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження наукових й теоретичних напрацювань за обраною проблематикою. Методом інформаційного пошуку здійснено вибірку наукової літератури, присвяченої обраній проблематиці. Описовий метод надав можливість розкрити зміст правового забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки. Метод системного аналізу та синтезу сприяв структуруванню інформації та виявленню специфіки й особливостей правового забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки. Метод узагальнення забезпечив формулювання висновків на основі проведеного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння масштабів екологічних проблем, що їх принесла з собою російська агресія достатньо згадати, що за даними Державної екологічної інспекції України станом на другу декаду лютого 2026 року збитки, завдані довкіллю України внаслідок збройної агресії рф становлять 6397 млрд грн (понад 124 млрд євро) [3]. Своєю чергою, актуальність проблематики екологічної безпеки аргументується тим фактом, що завдану українському природному середовищу шкоду, а також потенційні екологічні загрози, було визначено терміном «екоцид». Зокрема, екоцид з боку російських загарбників згадується в окремому пункті Формули миру Президента Володимира Зеленського. Цим же пунктом окреслено нагальну потребу України у міжнародній підтримці щодо забезпечення екобезпеки та мінімізації негативних екологічних наслідків війни: 1) коротко-, середньо- та довгострокова оцінка шкоди навколишньому середовищу, включаючи вплив на здоров'я людини та збереження біорізноманіття; 2) притягнення до відповідальності за шкоду, завдану навколишньому середовищу; 3) відновлення та реконструкція, включаючи перехід до зеленої економіки [4].

Втім, попри те, що масштаби руйнування українського природного середовища лише зростають, контактуємо певні моменти, що вважаємо маркерами зниження уваги до екологічної безпеки як пріоритету повоєнного відновлення України.

Зокрема, відзначимо, що на відміну від згаданої вище Формули миру у так званому мирному плані з 20 пунктів, який нині активно дискутується, тема екоциду прямо вже не порушується. За інформацією Президента України Володимира Зеленського, здебільшого пункти цього рамкового документу присвячені безпековим й територіальним питанням, геополітичним перспективам України та її повоєнному розвитку. При цьому лише у дев’ятому пункті мовиться, про «створення кількох фондів для відновлення економіки, реконструкції зруйнованих регіонів та вирішення гуманітарних питань із

залученням до 800 млрд доларів» [5]. Переконані, що відсутність теми екоциду та екологічної безпеки у згаданому мирному плані засвідчує, що вони не є пріоритетними у порядку денному відповідних переговорів, що визначатимуть майбутнє України на десятиліття. Отже є реальні ризики залишитися сам на сам з екологічними проблемами безпрецедентного характеру, екологічними дисбалансами у в навколишньому природному середовищі країни, що стали наслідками російської агресії проти України.

Інший момент, на який варто звернути увагу – реорганізацію Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та передання Міністерству економіки, довкілля та сільського господарства компетенцій (1) формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, (2) реалізації державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, (3) здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. До того ж, за даними громадської організації «Екологічно-гуманітарне об'єднання Зелений Світ», станом на 2025 рік, 12 з 27 країн Європейського Союзу мали окремі міністерства, відповідальні за охорону довкілля. Ще 15 країн Євросоюзу мають міністерства, де екологічні питання (пріоритетні) поєднані з іншими напрямами, як-от сталим розвитком, зміною клімату, енергетикою, просторовим плануванням, транспортом або навіть сільським господарством [6].

Таким чином, ефективна екологічна політика й забезпечення екологічної безпеки фактично позбавлене інституційної основи, оскільки традиційно саме Міндовкілля виконувало функції ключового державного органу, незалежного регулятора, контролера й представника інтересів довкілля й громадського здоров'я. Водночас, відповідне управлінське рішення надзвичайно й однозначно засвідчує, що екологічна безпека не належить до пріоритетів державної політики, принаймні з точки зору чинної владної команди. Іншими словами, тема екологічної безпеки, будучи для України об'єктивно актуальною та нагальною, на жаль реально не є пріоритетною, що може мати плачевні наслідки для української держави як у короткостроковій, так і у довгостроковій перспективі.

Між тим, маємо також наголосити, що забезпечення екологічної безпеки є прямим обов'язком держави. Зокрема, Конституція України визначає, що «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [7]. Своєю чергою, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII в унісон з Основним законом встановлює, що «екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних,

економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів» [8]. Іншими словами, обов'язком держави є реалізація системи різнопланових заходів, що засновані на пріоритеті забезпечення прав та свобод громадянина на безпечне для життя та здоров'я середовище. Відповідна діяльність очевидно може бути визначена як екологічна політика спрямована, серед іншого, на забезпечення екологічної безпеки.

Правовий зміст поняття «екологічна безпека» у чинному екологічному законодавстві відображає вже згаданий профільний закон – «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), яким поняття «екологічна безпека» дефініціюється у такий спосіб: «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [8]. Водночас, у наших попередніх дослідження було показано, що дефініція поняття «екологічна безпека» здебільшого залежить від наукової позиції дослідника [9]. Отже, для наших подальших міркувань визначальним є адміністративно-правовий дискурс, відповідно поняття «екологічна безпека» детермінується як інструмент захисту прав та свобод громадянина на безпечне для життя та здоров'я середовище.

Відзначимо, що екологічна політика і механізми її реалізації вже довгий час є предметом наукових досліджень. Експерти вказують на те, що основні підходи до екополітики детерміновані змістом міжнародних правових актів та документів, а також нормативно-правовими актами України. До відповідних підходів, як детермінант механізмів екологічної політики, аргументовано віднесено такі підходи: «1) екозахісний (збереження, захист і поліпшення якості довкілля); 2) екогуманітраний (захист здоров'я людини); 3) екопрагматичний (розумне та раціональне використання природних ресурсів); 4) екорезистентний (спрямованість на запобігання шкоди навколишньому середовищу, а не реагування на неї); 5) ековідповідальний (усунення забруднення у джерелі й відшкодування забруднення, шкоди навколишньому середовищу)» [10, с. 1281].

Реалізація означених підходів як і загалом ефективної екологічної політики, зокрема політики у сфері екологічної безпеки, напряму пов'язана з правовим механізмом, який зрештою прийнято вважати первинним у системі механізмів здійснення екополітики [11]. Вказаний механізм поєднує правотворчу, правозастосовну і правоохоронну діяльність та надає можливість державі, як основному суб'єкту екологічної політики, перетворювати згадані вище підходи до екологічної політики на політичні рішення з подальшим їхнім втіленням у практичній площині – у природокористуванні та природоохоронній діяльності, що нерозривно пов'язані із забезпеченням екологічної безпеки.

Водночас, реалізація політичних рішень, зокрема у сфері екологічної безпеки, напевно пов'язана з управлінською діяльністю, тобто адмініструванням, яке спрямоване на організацію, контроль і забезпечення комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Статус демократичної держави очевидно

передбачає, що адміністрування у сфері екологічної безпеки має ґрунтуватися на нормах права. Обґрунтованість відповідного твердження зокрема заснована на ст. 19 Конституції України, яка встановлює, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [7].

Означене вказує на необхідність особливої уваги до питань правового забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки, а також актуальність практичного розвитку (удосконалення) адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки. У наших дослідженнях ми потрактовуємо відповідний механізм «як систему правових засобів, які мають організаційний, упорядковуючий, регулятивний і охоронний характер та застосовуються уповноваженими на реалізацію екологічної функції держави органами державної влади й місцевого самоврядування (і їхніми посадовими особами) у сфері правовідносин, що виникають з приводу раціонального природокористування й охорони довкілля як основи стану екологічної безпеки» [12, с. 131].

Між тим, актуальні дослідження стану адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки надають підстави для твердження про потребу масштабного перегляду та оновлення як на рівні концептуального осмислення, так і у частині практичної реалізації. Наприклад, нині науковцями звертається увага на те, що «на практиці одним із ключових інституційних бар'єрів залишається неузгодженість між положеннями законодавчих актів у сфері екології, надзвичайних ситуацій та оборони» [13, с. 380]. Водночас констатується, що «правове врегулювання низки сфер природоохоронної діяльності наразі є неефективним, оскільки відсутні підзаконні акти та механізми їх реалізації» [14, с. 140].

Прикметно, що у контексті модернізації адміністрування у сфері екологічної безпеки має здійснюватися шляхом: 1) нормативної інтеграції протидії та нівелювання екологічних ризиків до стратегічних документів з питань національної безпеки; 2) розбудови інституційних спроможностей міжвідомчої координації у питання забезпечення екологічної безпеки; 3) впровадження цифрових платформ екологічного моніторингу; 4) адаптації європейських підходів до оцінки екологічних наслідків в умовах війни [13, с. 380]. Відзначимо, що усі наведені шляхи модернізації адміністрування у сфері екологічної безпеки потребують правового забезпечення, тобто звернення до правого механізму, про який мовилося вище. Натомість маємо ситуацію коли таки фундаментальні документи, як-от земельний, водний, лісовий кодекси та кодекс про надра навіть не містять визначення поняття «екологічна безпека» у прив'язці до системи відношень, які ними регулюються [15].

Крім того, нині є усі підстави стверджувати про необхідність оновлення й корегування нормативно-правових актів, які унормовують діяльність окремих суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної

безпеки, а саме: Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР.

Зокрема, звертаємо увагу на необхідність внесення правок передусім до базового Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII у частині фіксації шкоди довкіллю від військових дій і притягнення до відповідальності за екологічні правопорушення в умовах воєнного стану. Своєю чергою, зміни до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР обумовлені, головно, необхідністю введення у склад РНБОУ керівника центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища з одночасним відновленням Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, у функціонал якого мають входити питання забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування та проблематика природоохоронної діяльності, а також актуальні у контексті євроінтеграції теми сталого розвитку, зеленої енергетики та циркулярної економіки.

Зрештою, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР потребує корегування у частині визначення повноважень виконавчих органів місцевих рад щодо забезпечення екологічної безпеки. Вказаний закон безпосередньо не містить поняття «екологічна безпека», втім встановлює її забезпечення через реалізацію функцій щодо охорони навколишнього природного середовища. Крім цього, відповідний Закон необхідно доповнити окремою статтею, яка б визначала повноваження у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

Наведені приклади новелізації нормативно-правових актів, які унормовують діяльність окремих суб'єктів адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки очевидно мають ілюстративний характер, а тема правового забезпечення адміністрування у цій сфері з урахуванням реалій воєнного стану та повоєнних завдань напевно потребує широкої уваги наукової спільноти і, що надзвичайно, подальшого врахування законотворцями.

Висновки. Сфера забезпечення екологічної безпеки для української держави очевидно має бути одним з політичних пріоритетів. Вказане твердження походить з міжнародних актів екологічного спрямування, що їх ратифікував український парламент, а також з нормативно-правових актів ним ухвалених. Між тим російська агресія та дванадцятирічна війна очевидно ускладнила практичне забезпечення права на екологічну безпеку в Україні. Означена обставина може бути віднесена до об'єктивних чинників проблем в екологічній сфері. Втім, є чинники, що цілком можуть бути усунуті на рівні української держави і тут ми маємо на увазі належне правове забезпечення адміністрування у сфері екологічної безпеки. Поточна недосконаліть відповідного забезпечення

набула особливої очевидності у реаліях воєнного стану, а також у контексті повоєнних завдань – відновлення зруйнованих екосистем російською агресією та прагненням відповідати екологічним стандартам Європейського Союзі, набуття членства у якому є стратегічним завданням української держави. Відзначимо, що реалізація означених завдань не можлива без модернізації адміністрування у сфері екологічної безпеки. Отже, актуальним заданням для законодавця є оновлення екологічного законодавства та розвиток права екологічної безпеки у національній системі права. Теоретичне підґрунтя вирішення означеного завдання стане предметом наших подальших досліджень.

Література

1. Іванюта С., Якушенко Л. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії : аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2024. 61 с.

2. Ключові наслідки для довкілля від російської агресії в Україні 24 лют. – 31 бер. 2022 р. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://mepr.gov.ua/news/39097.html (дата звернення 13.12.2024).

3. Оновлена щотижнева інфографіка про збитки, завдані довкіллю внаслідок збройної агресії рф станом на 20.02.2026 року. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. URL: https://www.dei.gov.ua/post/onovlena-shchotizhneva-infografika-pro-zbitki-zavdani-dovkillyu-20-02-2026 (дата звернення 21.02.2026).

4. Формула миру. Міністерство закордонних справ України. 24.07.2024. URL: https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/formula-miru (дата звернення 19.12.2024).

5. Володимир Зеленський вперше розкрив зміст 20 пунктів мирного плану. Судово-юридична газета. 24.12.2025. URL: https://sud.ua/uk/news/ukraine/349247-vladimir-zelenskiy-vpervye-raskryl-soderzhanie-20-punktov-mirnogo-plana (дата звернення 13.06.2024).

6. Заява щодо неприпустимості ліквідації окремого Міністерства захисту довкілля і природних ресурсів України. Екологічно-гуманітарне об’єднання Зелений Світ. URL: https://greenworld.in.ua/1752833022 (дата звернення 19.12.2025).

7. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 18.12.2025).

8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (зі змінами та доповненнями). Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення 17.02.2026).

9. Сивицький В. С. Поняття екологічної безпеки: до питання теоретичного обґрунтування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4. С. 275–279.

10. Поліщук О. П., Микулець В. Ю. Механізми здійснення державної екологічної політики: правовий контекст і поточний стан. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2024. № 12 (54). С. 716–728.

11. Сергієнко Л. В., Дзюбенко О. М., Ожго С. В. Державна екологічна політика України та правовий механізм її формування і реалізації. *Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 3 (89). С. 191–200.

12. Сивицький В. С. Актуальні підходи до поняття адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 128–132.

13. Холод М., Попов С. Модернізація організаційного механізму функціонування суб’єктів публічного управління у сфері екологічної безпеки в умовах загроз національній

безпеці України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2025. № 33. С. 375–386.

14. Шведун В. О., Лебедченко В. В., Лопатченко І. М. Державна політика у сфері екологічної безпеки в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2025. № 2. С. 139–143.

15. Міщук І. В. Екологічна безпека: правовий зміст і легітимація. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Право».* 2023. № 14 (28). С. 111–122.

References

1. Ivaniuta, S., Yakushenko, L. (2024). Priorytety zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh rosiiskoi voiennoi ahresii : analitychna dopovid [Priorities for ensuring the ecological security of Ukraine in the conditions of Russian military aggression: analytical report.]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

2. Kliuchovi naslidky dlia dovkillia vid rosiiskoi ahresii v Ukraini 24 liut. - 31 ber. 2022 r. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy [Key Environmental Consequences of Russian Aggression in Ukraine Feb. 24 - Mar. 31, 2022 Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine]. Retrieved from https://mepr.gov.ua/news/39097.html [in Ukrainian].

3. Onovlena shchotyzhneva infohrafika pro zbytky, zavdani dovkilliu vnaslidok zbroinoi ahresii rf stanom na 20.02.2026 roku. Ministerstvo ekonomiky, dovkillia ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Updated weekly infographic on environmental damage caused by the armed aggression of the Russian Federation as of February 20, 2026. Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine]. Retrieved from https://www.dei.gov.ua/post/onovlena-shchotizhneva-infografika-pro-zbitki-zavdani-dovkillyu-20-02-2026 [in Ukrainian].

4. Formula myru. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy [Peace Formula. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. 24.07.2024. Retrieved from https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/formula-miru [in Ukrainian].

5. Volodymyr Zelenskyi vpershe rozkryv zmist 20 punktiv myrnoho planu. Sudovo-iurydychna hazeta [Volodymyr Zelenskyy for the first time revealed the content of the 20 points of the peace plan. Judicial and Legal Newspaper]. 24.12.2025. Retrieved from https://sud.ua/uk/news/ukraine/349247-vladimir-zelenskiy-vpervye-raskryl-soderzhanie-20-punktov-mirnogo-plana [in Ukrainian].

6. Zaiava shchodo neprypustymosti likvidatsii okremoho Ministerstva zakhystu dovkillia i pryrodnykh resursiv Ukrainy. Ekolohichno-humanitarne ob'iednannia Zelenyi Svit [Statement on the inadmissibility of liquidating a separate Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. Ecological and Humanitarian Association Zeleny Svit]. Retrieved from https://greenworld.in.ua/1752833022 [in Ukrainian].

7. Konstytutsiia Ukrainy pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy ta dopovnenniamy). Verkhovna Rada Ukrainy [The Constitution of Ukraine was adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 (with amendments and supplements). Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

8. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha : Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Verkhovna Rada Ukrainy [On Environmental Protection: Law of Ukraine No. 1264-XII of 25.06.1991 (with amendments and supplements). Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text [in Ukrainian].

9. Syvytskyi, V. S. (2022). Poniattia ekolohichnoi bezpeky: do pytannia teoretychnoho obgruntuvannia [The concept of environmental safety: to the issue of theoretical justification]. Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo - State and Regions. Series: Law, 4, 275–279. [in Ukrainian].

10. Polishchuk, O. P., Mykulets, V. Yu. (2024). Mekhanizmy zdiisnennia derzhavnoi ekolohichnoi polityky: pravovyi kontekst i potochnyi stan [Mechanisms for implementing state environmental policy: legal context and current status]. Naukovi perspektyvy. Seriia «Pravo» - Scientific Perspectives. Law Series, 12 (54), 716–728. [in Ukrainian].

11. Serhiienko, L. V., Dziubenko, O. M., Ozhho, S. V. (2019). Derzhavna ekolohichna polityka Ukrainy ta pravovyi mekhanizm yii formuvannia i realizatsii [State environmental policy of Ukraine and the legal mechanism of its formation and implementation]. Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia - Economics, Management and Administration, 3 (89), 191–200. [in Ukrainian].

12. Syvytskyi, V. S. (2023). Aktualni pidkhody do poniattia administratyvno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky [Current approaches to the concept of an administrative and legal mechanism for ensuring environmental safety]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law, 3, 128–132. [in Ukrainian].

13. Kholod, M., Popov, S. (2025). Modernizatsiia orhanizatsiinoho mekhanizmu funktsionuvannia sub'iektiv publichnoho upravlinnia u sferi ekolohichnoi bezpeky v umovakh zahroz natsionalnii bezpetsi Ukrainy [Modernization of the organizational mechanism of functioning of public administration entities in the field of environmental safety in the context of threats to the national security of Ukraine]. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia - Theoretical and applied issues of state formation, 33, 375–386. [in Ukrainian].

14. Shvedun, V. O., Lebedchenko, V. V., Lopatchenko, I. M. (2025). Derzhavna polityka u sferi ekolohichnoi bezpeky v Ukraini [State policy in the field of environmental safety in Ukraine]. Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Seriia: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: Public Administration, 2, 139–143. [in Ukrainian].

15. Mishchuk, I. V. (2023). Ekolohichna bezpeka: pravovyi zmist i lehitymatsiia [Environmental security: legal content and legitimation]. Nauka i tekhnika sohodni. Seriia «Pravo» - Science and Technology Today. Series "Law", 14 (28), 111–122. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 343.915

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3505-3513

Смушак Олександра Маркіянівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології, Івано-Франківський юридичний інститут «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-5311-5720

Тепак Святослав Ярославович кандидат юридичних наук, кафедра кримінального права та кримінології, Івано-Франківський юридичний інститут «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-7672-7105

ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджуються причини та чинники злочинності серед неповнолітніх в умовах воєнного стану в Україні. Злочинність неповнолітніх є складним соціальним явищем, що відображає глибокі суперечності в системі суспільних відносин і визначається комплексом взаємопов'язаних детермінантів, дисфункціональністю сімейного середовища, послабленням виховного потенціалу закладів освіти, деструктивним впливом референтних груп, психоемоційною травматизацією внаслідок збройного конфлікту та деструктивним впливом цифрового інформаційного простору. Проаналізовано вплив неблагополучного сімейного мікроклімату, бойових дій, вимушеного переміщення та порушення звичного укладу родинного життя на формування девіантних поведінкових патернів у підлітків.

Охарактеризовано системні вади освітнього середовища та їх поглиблення в умовах переходу на дистанційне навчання. Розкрито роль деструктивних мікросоціальних груп та механізм психологічної травматизації підлітків через збройний конфлікт із позицій сучасних психологічних досліджень.

Проаналізовано вплив ЗМІ та соціальних мереж на формування «злочинної ідеології» та залучення неповнолітніх до протиправної діяльності. Наведено статистичні дані щодо динаміки злочинності неповнолітніх за 2022–2024 роки: зафіксовано зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень із 1 291 до 1 363, а також збільшення питомої ваги особливо тяжких злочинів у її структурі.

Запропоновано комплекс заходів профілактики, що включає психологічну реабілітацію, розвиток емоційного інтелекту, підвищення кваліфікації педагогів, формування навичок цифрової безпеки та критичного мислення, а також розбудову механізмів ювенальної превенції на основі широкої міжсекторної співпраці.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх; воєнний стан; девіантна поведінка; психологічна травма; ювенальна превенція; профілактика злочинності; збройний конфлікт; соціалізація.

Smushak Oleksandra Markiianivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology, Ivano-Frankivsk Law Institute «Odessa Law Academy», https://orcid.org/0000-0002-5311-5720

Tepak Sviatoslav Yaroslavovych Candidate of Legal Sciences, Department of Criminal Law and Criminology, Ivano-Frankivsk Law Institute «Odessa Law Academy», https://orcid.org/0000-0002-7672-7105

JUVENILE DELINQUENCY UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the causes and factors of juvenile delinquency under martial law in Ukraine. Juvenile delinquency is a complex social phenomenon reflecting deep contradictions in the system of social relations, determined by a set of interrelated factors: dysfunctionality of the family environment, weakening of the educational potential of educational institutions, destructive influence of peer groups, psycho-emotional traumatization as a result of armed conflict, and destructive influence of the digital information space.

The impact of dysfunctional family microclimate, military operations, forced displacement, and disruption of normal family life on the formation of deviant behavioral patterns in adolescents is analyzed.

Systemic shortcomings of the educational environment and their deepening in the context of the transition to remote learning are characterized. The role of destructive microsocial groups and the mechanism of psychological traumatization of adolescents through armed conflict are revealed from the perspective of contemporary psychological research. The influence of mass media and social networks on the formation of a 'criminal ideology' and the involvement of minors in illegal activities is analyzed.

Statistical data on the dynamics of juvenile delinquency for 2022–2024 are presented: an increase in the number of registered criminal offenses from 1,291 to 1,363 was recorded, along with an increase in the proportion of particularly serious crimes in its structure.

A set of preventive measures is proposed, including psychological rehabilitation, development of emotional intelligence, professional development of teachers, formation of digital safety and critical thinking skills, as well as the development of juvenile prevention mechanisms based on broad inter-sectoral cooperation.

Keywords: juvenile delinquency; martial law; deviant behavior; psychological trauma; juvenile prevention; crime prevention; armed conflict; socialization.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

Злочинність серед неповнолітніх є складним соціальним явищем, яке відображає не лише індивідуальні особливості особи, але й глибокі суперечності в системі суспільних відносин. У сучасних умовах, коли Україна переживає соціально-економічні трансформації, збройний конфлікт та інформаційні виклики, актуальність вивчення причин та чинників, що зумовлюють девіантну поведінку молоді, набуває особливої ваги. Формування протиправної поведінки у неповнолітніх не є випадковим - воно зумовлене впливом багатьох факторів, які охоплюють різні сфери їхнього повсякденного існування: родину, суспільство, психологічний стан особистості, інформаційне середовище, а також деструктивні наслідки війни.

З практичного погляду, злочинність неповнолітніх становить серйозну загрозу для суспільної безпеки та нормального розвитку молодого покоління. Без комплексного розуміння її чинників неможливо розробити дієву систему превентивних заходів, що є нагальним завданням для держави, освітніх інституцій та громади в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема злочинності серед неповнолітніх незмінно перебуває в центрі уваги як науковців, так і практиків. Серед науковців, які досліджували дану проблематику, слід виокремити таких: Н. Рогатинська та І. Ятчишина розглядали роль сімейного середовища та соціальних суперечностей як ключових детермінантів злочинності неповнолітніх [1]; Т. В. Продан та М. Д. Дякур провели кримінологічну характеристику даного виду злочинності та проаналізували її статистичну динаміку за 2022–2024 роки [2; с. 6]; С. В. Кушнарьов дослідив вплив ЗМІ на формування правосвідомості неповнолітніх [3]; О. В. Кихтюк охарактеризувала психосоматичні наслідки впливу війни на психіку підлітків [4; с. 8] та інші.

Разом із тим, незважаючи на наявність значної кількості досліджень із окремих аспектів злочинності неповнолітніх, комплексний аналіз її детермінантів саме в умовах воєнного стану залишається недостатньо опрацьованим у вітчизняній кримінологічній науці. Зокрема, потребує поглибленого вивчення взаємодія між психологічними наслідками збройного конфлікту, трансформацією сімейного середовища та зростаючою роллю цифрового простору у формуванні девіантної поведінки підлітків.

Мета статті.

Метою статті є комплексний аналіз основних детермінантів злочинності неповнолітніх в умовах воєнного стану в Україні, а також окреслення системи заходів, спрямованих на профілактику даного соціального явища.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для дослідження даної проблематики слід звернутися до первинної ланки в якій закладаються основні моральні цінності особи. Саме сімейне середовище

виступає первинним чинник девіантної поведінки неповнолітніх осіб, що підкреслює важливість впливу соціального середовища та його суперечностей на моральне формування молоді. Саме сім'я як соціальна структура є основним середовищем розвитку людини та формування її особистості — і відповідно, ключовою детермінантою злочинної поведінки.

Питанню вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми особами присвячені праці багатьох науковців, зокрема Рогатинська Н.З. ґрунтовно розглянула причини і умови, що детермінують злочинність неповнолітніх. Звертається увага на вчинення таких діянь неповнолітніми особами, які походять із неблагополучних сімей. При цьому прояви сімейної занедбаності можуть мати різноманітні форми: загальна атмосфера неповаги між батьками, байдуже або агресивне ставлення до дітей, фізичне насильство, демонстративна емоційна холодність, концентрація дорослих на власних проблемах, зловживання алкоголем.

Важливо зазначити, що неблагополучною може бути не лише соціально незахищена родина, але й сім'я з високим матеріальним рівнем, у якій відсутня емоційна підтримка [1, 1. С. 79]. Діти з таких родин нерідко відчувають безвихідь, соціальне відчуження та несправедливість, що здатне підштовхнути їх до протиправної поведінки.

Воєнні дії суттєво загострили наявні сімейні проблеми. На жаль, війна змусила багато українських сімей покинути домівки. Вимушені переміщення, втрата джерел доходу, загибель або мобілізація одного з батьків призвели до дестабілізації емоційного клімату в родинах, ослаблення батьківського контролю та порушення звичного ритму життя. Діти залишаються під опікою лише одного з батьків, або на опікунів, що ускладнює формування повноцінного уявлення про модель сім'ї, знижує рівень нагляду та обмежує емоційно-особистісну підтримку, роблячи їх більш вразливими до девіантної поведінки.

Варта зазначити, що сімя, хоч і є основою соціалізації, проте не є єдиним чинником формування особистості неповнолітнього. Освітнє середовище має важливий вплив на правосвідомість підлітків. Школа, як один із ключових соціальних інститутів, покликана не лише давати знання, а й виховувати, формувати цінності та соціальні орієнтири. Однак на практиці освітні установи часто не виправдовують таких очікувань. Значна частина педагогів має недостатній рівень культури й професійної підготовки, вміння знаходити індивідуальні підходи до неповнолітніх та формалізм у роботі ще більше віддаляють молодь від навчання.

Низька заробітна плата педагогів, зниження мотивації учнів до навчання та відсутність сучасної концепції виховання призводять до того, що у свідомості підлітків кумирами стають неосвічені, але «успішні» підприємці, для яких мета виправдовує засоби. Знання та освіта перестають асоціюватися з життєвим успіхом, а поведінка частини молоді починає балансувати на межі правопорушень [5, С. 263].

Особливо руйнівною для освіти стала повномасштабна війна, яка поглибила проблеми: закриття або знищення навчальних закладів, масовий переходу на дистанційне навчання та втрати стабільного освітнього процесу. Особливо вразливими стають діти внутрішньо переміщених осіб - вони втрачають не лише звичне освітнє середовище, а й соціальні зв'язки з друзями, що є критично важливим для підліткового віку.

Вплив референтних груп і психологічна травматизація в умовах збройного конфлікту. Для підлітків характерне прагнення до самоствердження та бажання бути лідером у групі, що нерідко супроводжується специфічною поведінкою, зокрема безглуздою жорстокістю та заподіянням жертві численних тілесних ушкоджень [1, С. 79]. Через особливий психофізіологічний стан підлітки схильні потрапляти під вплив оточення та наслідувати поведінку, що не завжди є допустимою з точки зору закону. Внаслідок конфлікту інтересів із суспільством та прагнення до самоствердження, неповнолітні виявляють схильність до різних форм антисоціальної поведінки. Війна виступає не лише руйнівним чинником, але й сильним джерелом травматизації для психіки підлітків, яка є не повністю сформованою та особливо чутливою, вразливою для стресів.

Антонюк зазначає, що псих травми, спричинені війною, можуть з часом призвести до зростання тяжких насильницьких злочинів — убивств, хуліганства, зґвалтувань, розбої, викрадень та інших суспільно-небезпечних діянь [6, С. 229].

О. Кихтюк зазначає, що війна завдає нищівного удару по психіці дітей та підлітків, спричиняючи широкий спектр психологічних розладів: тривожні розлади, ПТСР, різні форми депресії, дисоціативні розлади та розлади поведінки у вигляді агресії та асоціальних вчинків [4, С. 160]. Пов'язані з психотравмою наслідки можуть проявитися із часом, призводячи до зростання кількості тяжких насильницьких злочинів і це підтверджують статистичні дані подані у звіті офісу Генерального прокурора.

У відповідності до даного звіту було проведено аналіз злочинності неповнолітніх, і зокрема вчинення кримінальних правопорушень проти життя і здоров’я у 2023 році вона становила 345 випадків, у 2024 році – 395, 2025 році – 485 зареєстрованих кримінальних правопорушень [7].

Засоби масової інформації та цифрове середовище все частіше стають впливовими чинники девіантності. С. В. Кушнарьов зазначає, що в кримінологічній літературі все частіше фіксується вплив ЗМІ, зокрема телебачення та мережі Інтернет, на культивування серед молоді так званої «злочинної ідеології».

Романтизація злочинного способу життя, пропаганда аморальності та брутальності завдають суттєвої шкоди моральному розвитку молоді [3, С. 27].

Соціальні медіа під час війни стали своєрідною зброєю, що впливає на психоемоційний стан неповнолітніх і суспільства. З одного боку, медіа під час війни сприяють зв’язку та психологічній підтримці, позитивно впливаючи на психічне здоров’я. З іншого — надмірний вміст трагічних новин може посилювати тривожність, стрес і емоційне вигорання.

Всі ці фактори комплексно накладаються один на одного, що в свою чергу створюють умови для зародження неповнолітньої злочинності.

Т. В. Продан та М. Д. Дякур подають статистичну інформацію, щодо злочинності неповнолітніх, протягом 2022–2024 років спостерігається загальне зростання злочинності неповнолітніх — із 1 291 до 1 363 зареєстрованих кримінальних правопорушень [2, С. 344]. При цьому слід зазначити, що позитивом є зменшення кількості протиправних діянь проти власності; і негативом - збільшення всіх інших видів кримінальних правопорушень, а зокрема питомої ваги кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я.

Вражає інформація про збільшення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. Голова Комітету Верховної Ради з питань свободи слова Ярослав Юрчишин звернувся до правоохоронних органів, щоб дізнатися, скільки злочинів вчиняють через вербування в телеграмі. Однак детальної статистики щодо цього месенджера в прокуратури немає.

Кількість правопорушень неповнолітніх проти основ національної безпеки України за останні три роки зросла в понад 43 рази. Про це у фейсбуці повідомив голова Комітету Верховної Ради з питань свободи слова Ярослав Юрчишин з посиланням на відповідь Офісу генпрокурора.

Нардеп звернувся до правоохоронних органів, щоб дізнатися, скільки злочинів вчиняють через вербування в телеграмі. Однак детальної статистики щодо цього месенджера в прокуратури немає.

Водночас Юрчишин отримав дані щодо кількості зареєстрованих правопорушень проти основ нацбезпеки, вчиненими неповнолітніми або за їх участі: 2022 рік — три злочини; 2023 рік — два злочини; 2024 рік — 31 злочин; 2025 рік — 130 злочинів [8]. Збільшення кількості даного виду кримінальних правопорушень в першу чергу зумовлено тим, що російські спецслужби використовують неповнолітніх, які шукають заробітку, як вразливу категорію, якою можна легко маніпулювати.

Для запобігання такому залученню в серпні 2025 року в Україні запустили тематичну соціальну відеокампанію «Не ведись. Тебе використовують» про вербування Росією неповнолітніх українців.

Серію роликів з протидії вербуванню підлітків російськими спецслужбами запустили також у телемарафоні «Єдині новини». Така просвітницька робота почала проводитись у всіх навчальних закладах, що в свою чергу мало б дати позитивний результат.

Важливо також врахувати, що багато кримінальних правопорушень неповнолітніх залишаються латентними, бо їм не надають належної уваги. Дорослі часто не повідомляють про крадіжки в сім'ї, серед сусідів, у школі та про відбирання дрібних речей у молодших.

Узагальнюючи причини підліткової злочинності можна окреслити заходи її запобігання. Серед них — не лише матеріальне забезпечення, а й створення умов для емоційного відновлення та розвитку дітей у післявоєнний період.

Важливим напрямом профілактики є розвиток емоційного інтелекту, що сприяє самоконтролю, стресостійкості та знижує ризик девіантної поведінки.

Важлива роль належить педагогам, яких необхідно навчати створювати безпечний простір, скринінгувати психоемоційний стан дітей та способам їх стабілізації. Освіта є превентивним інструментом, адже комунікація та творчість під час навчання сприяють зниженню тривожності [9, с. 59-60].

Крім того, пріоритетними в умовах війни є цифрова безпека та розвиток критичного мислення для захисту від дезінформації та маніпуляцій. Важливо формувати навички безпечної поведінки в інтернеті за допомогою інноваційних методів, таких як гейміфікація та онлайн-курси [10, с. 64-65].

У контексті системної роботи важливим елементом є розвиток ювенальної превенції, яка в Україні впроваджується через ювенальну пробацію, що базується на державній опіці над неповнолітніми. Превенція дитячої злочинності є пріоритетом Національної поліції, що передбачає співпрацю органів ювенальної превенції з громадськістю, навчальними закладами, волонтерами, педагогами та центрами для ВПО для виявлення дітей групи ризику та забезпечення їх соціально-психологічної адаптації [4, с. 84-85].

Вплив війни на дітей триватиме ще довго після її завершення. Тому нашою метою є забезпечення реалізації всіх можливих заходів, що сприятимуть їхньому фізичному, психологічному та соціальному розвитку, адже вони – наше майбутнє, саме від них залежить розвиток нашої країни, тож їхня безпека є нашим пріоритетом.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Злочинність неповнолітніх в умовах воєнного стану є комплексним явищем, зумовленим взаємодією кількох груп чинників: дисфункційністю сімейного середовища, послабленням виховного впливу закладів освіти, деструктивним впливом мікросоціальних груп, психологічною травматизацією внаслідок збройного конфлікту та негативним впливом цифрового інформаційного простору. Статистика засвідчує тривожну динаміку зростання кількості та тяжкості злочинів, вчинених неповнолітніми.

Протидія цьому явищу потребує системного підходу, що охоплює такі напрями:

1) психологічна реабілітація та розвиток емоційного інтелекту: високий рівень емоційного інтелекту знижує ймовірність формування девіантних форм поведінки завдяки підвищенню емоційної стабільності, самоконтролю та соціальної адаптації;

2) підготовка педагогів: навчання вчителів інструментам побудови безпечного простору в класі, скринінгу психоемоційного стану дітей та способам психологічної стабілізації є важливою складовою укріплення громади у воєнний та повоєнний час;

3) формування навичок цифрової безпеки та критичного мислення: використання інноваційних методів — інтерактивних платформ, онлайн-курсів — сприяє засвоєнню дітьми правил безпечної поведінки в Інтернеті;

4) розбудова ювенальної превенції: представники органів ювенальної превенції повинні активно співпрацювати з волонтерами, педагогами та центрами для внутрішньо переміщених осіб з метою виявлення дітей, які схильні до неправомірної поведінки або потребують особливої соціально-психологічної адаптації.

Перспективами подальших досліджень є розроблення конкретних механізмів міжвідомчої взаємодії у сфері ювенальної превенції, а також порівняльний аналіз ефективності профілактичних програм для неповнолітніх в умовах збройного конфлікту на основі зарубіжного досвіду.

Література:

1. Рогатинська Н. З., Ятчишина І. В. Злочинність неповнолітніх. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 5. С. 76–82.

2. Продан Т. В., Дякур М. Д. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. Право і суспільство. 2024. № 3. С. 226–232.

3. Кушнарьов С. В. Вплив засобів масової інформації на формування правосвідомості неповнолітніх: зарубіжний та вітчизняний досвід. Вісник кримінологічної асоціації України. 2019. № 1. С. 20–31.

4. Кихтюк О. В. Особливості психосоматичних реакцій та розладів підлітків у час війни. Психологічний журнал. 2023. № 2. С. 150–170.

5. Чернєй В. В., Джужа А. В. Кримінологія. Київ : Освіта України, 2020. 611 с.

6. Антонюк А. Б. Профілактичні заходи щодо злочинності серед неповнолітніх. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Т. 3 : 85. С. 226–230.

7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023-2025 рр. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2

8. Юрчишин Я. Відомості щодо кількості зареєстрованих правопорушень проти основ нацбезпеки, вчиненими неповнолітніми URL: https://ms.detector.media/withoutsection/post/38958/2026-02-13-kilkist-zlochyniv-nepovnolitnikh-proty-osnov-natsbezpeky-za-try-roky-zrosla-v-43-razy-yurchyshyn/

9. Луценко Ю. А. Трансформація освіти у воєнний та повоєнний період: інструменти розбудови безпечного простору у класі. Втягнення дітей у військові конфлікти: кримінально-правові та психолого-педагогічні механізми реагування, матеріали конф. м. Харків, Україна, 25 жовт. 2024. Харків : Право, 2024. С. 58–62.

10. Майстренко О. С., Габорець О. А. Формування навичок цифрової безпеки у дітей під час війни: інноваційні підходи в освіті. Втягнення дітей у військові конфлікти: кримінально-правові та психолого-педагогічні механізми реагування, матеріали конф. м. Харків, Україна, 25 жовт. 2024. Харків : Право, 2024. С. 63–65.

11. Кошелюк Р. Ювенальна превенція в Україні: зміст та напрями діяльності. Соціально-психологічна допомога і соціальна робота: виклики сучасності, Луцьк, Україна, 10–11 квіт. 2025. Луцьк, 2025. С. 84–88.

References:

1. Rogatynska N. Z., Yatchyshyna I. V. (2020). Zlochynnist nepovnolitnikh [Juvenile delinquency]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 5, 76–82. [in Ukrainian]

2. Prodan T. V., Diakur M. D. (2024). Kryminolohichna kharakterystyka zlochynnosti nepovnolitnikh [Criminological characteristics of juvenile delinquency]. Pravo i suspilstvo, 3, 226–232. [in Ukrainian]

3. Kushnarov S. V. (2019). Vplyv zasobiv masovoi informatsii na formuvannia pravosvidomosti nepovnolitnikh: zarubizhnyi ta vitchyznianyi dosvid [Influence of mass media on the formation of legal consciousness of minors: foreign and domestic experience]. Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, 1, 20–31. [in Ukrainian]

4. Kykhtiuk O. V. (2023). Osoblyvosti psykhosomatychnykh reaktsii ta rozladiv pidlitkiv u chas viiny [Peculiarities of psychosomatic reactions and disorders in adolescents during wartime]. Psykholohichnyi zhurnal, 2, 150–170. [in Ukrainian]

5. Cherniei V. V., Dzhuzha A. V. (2020). Kryminolohiia [Criminology]. Kyiv: Osvita Ukrainy. [in Ukrainian]

6. Antoniuk A. B. (2024). Profilaktychni zakhody shchodo zlochynnosti sered nepovnolitnikh [Preventive measures regarding juvenile delinquency]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, 3(85), 226–230. [in Ukrainian]

7. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023–2025 rr. [Unified report on criminal offenses for January–December 2023–2025]. Ofis Heneralnoho prokurora. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2 [in Ukrainian]

8. Yurchyshyn Ya. Vidomosti shchodo kilkosti zareiestovanykh pravoporushen proty osnov natsbezpeky, vchynenykh nepovnolitnimy [Data on the number of registered offenses against the foundations of national security committed by minors]. URL: https://ms.detector.media/withoutsection/post/38958/2026-02-13-kilkist-zlochyniv-nepovnolitnikh-proty-osnov-natsbezpeky-za-try-roky-zrosla-v-43-razy-yurchyshyn/ [in Ukrainian]

9. Lutsenko Yu. A. (2024). Transformatsiia osvity u voiennyi ta povoiennyi period: instrumenty rozbudovy bezpechnoho prostoru u klasi [Transformation of education in wartime and post-war period: tools for building a safe classroom environment]. In Vtiahnennia ditei u viiskovi konflikty: kryminalno-pravovi ta psykholoho-pedahohichni mekhanizmy reahuvannia: materialy konf. (m. Kharkiv, Ukraina, 25 zhovt. 2024) (pp. 58–62). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]

10. Maistrenko O. S., Haborets O. A. (2024). Formuvannia navychok tsyfrovoi bezpeky u ditei pid chas viiny: innovatsiini pidkhody v osviti [Formation of digital safety skills in children during wartime: innovative approaches in education]. In Vtiahnennia ditei u viiskovi konflikty: kryminalno-pravovi ta psykholoho-pedahohichni mekhanizmy reahuvannia: materialy konf. (m. Kharkiv, Ukraina, 25 zhovt. 2024) (pp. 63–65). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]

11. Kosheliuk R. (2025). Yuvenalna preventsiia v Ukraini: zmist ta napriamy diialnosti [Juvenile prevention in Ukraine: content and directions of activity]. In Sotsialno-psykholohichna dopomoha i sotsialna robota: vyklyky suchasnosti: materialy konf. (Lutsk, Ukraina, 10–11 kvit. 2025) (pp. 84–88). Lutsk. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 343.337.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3514-3524

Смушак Олександра Маркіянівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології, Івано-Франківський юридичний інститут «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-5311-5720

Тепак Святослав Ярославович кандидат юридичних наук, кафедра кримінального права та кримінології, Івано-Франківський юридичний інститут «Одеська юридична академія», м. Івано-Франківськ, https://orcid.org/0000-0002-7672-7105

ПРОПАГАНДА ВІЙНИ — ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей кримінально-правового регулювання пропаганди війни за статтею 436 Кримінального кодексу України. Проаналізовано елементи складу даного кримінального правопорушення: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону.

Встановлено, що безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері охорони суверенітету, територіальної цілісності та інформаційного суверенітету держави. Об'єктивна сторона виражається у трьох формах: публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, виготовлення матеріалів із закликами з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. Виявлено проблему відсутності нормативного закріплення ознаки «публічності» висловлювань, що призводить до різночитань у правозастосовній практиці та ризику порушення балансу між національною безпекою і свободою вираження поглядів. Суб'єкт кримінального правопорушення може бути як загальним, так і спеціальним (службові особи, які займають особливо відповідальне становище).

Суб'єктивна сторона характеризується виключно прямим умислом, що вимагає доведення цілеспрямованого наміру сформувати позитивне ставлення до війни або агресії. Проведено аналіз статистичних даних щодо кількості кримінальних проваджень за ст. 436 КК України у період з 2014 по 2025 рік, який засвідчує різке зростання після 24 лютого 2022 року.

Зроблено висновок про необхідність внесення змін до ст. 436 КК України, зокрема: чіткого визначення основних термінів (пропаганда, публічність), уточнення формулювань, вироблення єдиних підходів до доведення умислу, а також збереження балансу між захистом безпеки держави та гарантуванням права на свободу вираження поглядів.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, пропаганда, агресія, війна, інформаційний суверенітет, публічні заклики, кримінальна відповідальність.

Smushak Oleksandra Markiyanivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminology,Ivano-Frankivsk Law Institute "Odesa Law Academy", Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-5311-5720

Tepak Sviatoslav Yaroslavovych Candidate of Legal Sciences, Department of Criminal Law and Criminology, Ivano-Frankivsk Law Institute "Odesa Law Academy", Ivano-Frankivsk, https://orcid.org/0000-0002-7672-7105

WAR PROPAGANDA — PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the criminal law regulation of war propaganda under Article 436 of the Criminal Code of Ukraine. The elements of this criminal offense's composition are analysed: the object, the objective side, the subject, and the subjective side.

It is established that the immediate object is the social relations in the sphere of protection of the sovereignty, territorial integrity and informational sovereignty of the state. The objective side is expressed in three forms: public calls for aggressive war or for the unleashing of a military conflict, preparation of materials containing such calls for distribution, or distribution of such materials. The problem of the absence of a normative definition of the "public" nature of statements is identified, which leads to inconsistent law-enforcement practice and the risk of disturbing the balance between national security and freedom of expression. The subject of the criminal offence may be general or special (officials holding particularly responsible positions). The subjective side is characterised exclusively by direct intent, requiring proof of a deliberate intention to form a positive attitude towards war or aggression. Statistical data on criminal proceedings under Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine for the period from 2014 to 2025 are analysed, demonstrating a sharp increase after 24 February 2022.

The conclusion is drawn about the need to amend Art. 436 of the Criminal Code of Ukraine: clearly defining key terms (propaganda, publicity), clarifying the wording, developing unified approaches to proving intent, and maintaining the balance between state security protection and guaranteeing the right to freedom of expression.

Keywords: criminal offences, propaganda, aggression, war, informational sovereignty, public appeals, criminal liability.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний світ зазнає численних трансформацій у сфері безпеки. Нові виклики - гібридна агресія, інформаційні

війни, кібератаки - спонукають держави переглядати інструменти захисту суверенітету та громадської безпеки. Російсько-українська війна стала прикладом гібридного конфлікту, в якому медіа та соціальні мережі відіграють роль не менш важливу, ніж танки і ракети. Після анексії Автономної Республіки Крим у 2014 році та початку збройної агресії 24 лютого 2022 року активізувалися спроби кваліфікувати інформаційні впливи як злочини проти національної безпеки. Особливої актуальності набуває питання правового регулювання проявів інформаційної агресії, зокрема - пропаганди війни, яка регулюється ст. 436 КК України.

Роль пропаганди у сучасних збройних конфліктах важко переоцінити. Вона є одним із ключових інструментів психологічного впливу, що здатна формувати суспільну думку, виправдовувати застосування сили та легітимізувати агресивні дії держав. В умовах глобальної інформатизації та повсюдного поширення соціальних мереж пропагандистські матеріали здатні охопити мільйони людей у лічені години, перетинаючи державні кордони. Це суттєво ускладнює правове реагування на подібні прояви та вимагає адаптації кримінального законодавства до нових реалій. Стаття 436 КК України встановлює відповідальність за дії, що посягають на мир і безпеку людства, і на сьогоднішній день набуває особливої практичної та теоретичної значимості. Водночас ця норма містить низку невизначеностей, що ускладнюють її практичне застосування та потребують наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропаганда війни і протидія їй є предметом міжнародно-правових, політичних та кримінально-правових досліджень. Окремі питання кваліфікації цього діяння розглядались у роботах таких науковців, як Н. А. Орловська, Х. В. Олійник, О. Д. Борухов, У. З. Коруц, О. Олішевський, О. І. Семенюк та ін. Зокрема, Борухов Д. О. у публікації «Стан наукової розробленості проблем методики розслідування пропаганди війни» наводить детальний аналіз статистики кримінальних проваджень за ст. 436 КК України та виявляє суттєве зростання їх кількості в умовах воєнного часу [1]. Олійник Х. В. у дисертаційному дослідженні ретельно аналізує склад кримінального правопорушення, передбаченого статтями 436–437 КК України, та особливості його кваліфікації [2].

Орловська Н. А. досліджує актуальні питання кримінальної відповідальності за пропаганду війни у світлі законопроєкту № 2689 і зосереджує увагу на проблемних аспектах розмежування термінів «пропаганда» та «публічні заклики», а також на формальному складі даного злочину [3]. Семенюк О. І. у своїх роботах акцентує увагу на проблемах кваліфікації злочинів проти миру та безпеки людства, наголошуючи на необхідності чіткого визначення меж кримінальної відповідальності та дотримання принципу юридичної визначеності [4]. Коруц У. З. розглядає міжнародно-правові аспекти відповідальності за пропаганду агресії, зіставляючи вітчизняне законодавство з міжнародними стандартами у даній сфері [5]. Попри значний науковий доробок у цій сфері,

питання чіткого законодавчого визначення ознак «публічності» висловлювань та встановлення умислу залишаються невирішеними і потребують подальшого опрацювання.

Мета статті. Метою даної статті є комплексний аналіз елементів складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436 КК України, а також виявлення проблемних аспектів правозастосовної практики та формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання пропаганди війни в умовах воєнного часу.

Для досягнення зазначеної мети передбачено вирішення таких завдань: встановлення змісту безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення; дослідження форм об'єктивної сторони; характеристика суб'єктного складу; аналіз суб'єктивної сторони та проблем доведення умислу; аналіз статистичних даних щодо практики застосування ст. 436 КК України; формулювання пропозицій de lege ferenda.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи статистичні дані, наведені у публікації Борухова Д. О. «Стан наукової розробленості проблем методики розслідування пропаганди війни», можна побачити, що сплеск кримінальних правопорушень, передбачених ст. 436 КК України, відбувся у період з 2021 по 2024 рік. У цей період було зареєстровано 103 кримінальні провадження, що пов'язано з підготовкою та здійсненням військового нападу Російською Федерацією на Україну. Згідно з офіційною статистикою Офісу Генерального прокурора України, у період з 2014 року до 24 лютого 2022 року було відкрито лише 23 кримінальні провадження, а з 24 лютого 2022 по 2025 рік кількість проваджень збільшилась до 102 [1, С. 352]. Це свідчить про зростання ролі кримінального права у захисті інформаційного суверенітету та протидії ворожій пропаганді в умовах воєнного часу.

Слід також зазначити, що значна частина зареєстрованих кримінальних проваджень стосується поширення пропагандистських матеріалів у цифровому середовищі - в соціальних мережах Facebook, Telegram, TikTok, YouTube, а також на різноманітних новинних порталах та форумах. Це ускладнює процес збирання доказів, встановлення особи правопорушника та юрисдикції розгляду справи. Водночас значна частина проваджень завершується закриттям через неможливість встановити особу, яка поширила матеріали, або через відсутність доказів умислу.

Об'єкт кримінального правопорушення. Розглядаючи особливості кримінальної відповідальності за пропаганду війни, необхідно насамперед з'ясувати елементи складу даного кримінального правопорушення. Безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, які виникають з приводу охорони суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності держави, у сфері здійснення права вільно поширювати інформацію. Носіями таких відносин, з одного боку, виступає держава в особі уповноважених нею органів, а з іншого, - особа, яка здійснює пропаганду війни [2, С. 86].

Важливо зазначити, що стаття 436 КК України розміщена у Розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Це свідчить про те, що законодавець відносить пропаганду війни до злочинів, спрямованих проти найвищих суспільних цінностей - міжнародного миру та безпеки всього людства.

Родовим об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують стабільність міжнародного правопорядку, мирне співіснування держав та непорушність принципів міжнародного права. Видовим об'єктом слугують відносини у сфері охорони інформаційного суверенітету та недопущення поширення ідеологій, що пропагують збройне насильство.

У Конституції України закріплено положення, відповідно до якого кожен має право вільного вибору способу збору, зберігання, використання і поширення інформації (п. 1 ст. 34). Однак міститься застереження, що реалізація зазначених прав може законодавчо обмежуватись з метою запобігання заворушенням чи злочинам в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки (п. 2 ст. 34) [6]. Схоже положення регламентоване у ст. 28 ЗУ «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р.: «Інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі...» [7]. Таким чином, державою законодавчо встановлена заборона щодо вільного поширення інформації, яка може бути використана для закликів до посягання на суверенітет, територіальну цілісність або політичну незалежність іншої держави.

Необхідно також враховувати міжнародно-правовий вимір об'єкта даного злочину. Заборона пропаганди війни закріплена у ст. 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, яка прямо вимагає від держав-учасниць законодавчо заборонити будь-яку пропаганду на користь війни [8]. Крім того, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 995_001-74 від 14.12.1974 дано визначення агресіє [9], а також Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.) містять норми, що стосуються відповідальності за підбурювання до агресії [10]. Таким чином, об'єкт злочину, передбаченого ст. 436 КК України, охоплює не лише національні, але й міжнародно визнані суспільні цінності.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Аналіз ст. 436 КК України засвідчує, що пропаганда війни вчиняється у трьох формах: 1) публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту; 2) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження; 3) розповсюдження таких матеріалів. Кожна з цих форм має самостійне кримінально-правове значення та може слугувати підставою для кримінального переслідування незалежно від інших. Водночас між ними існує функціональний зв'язок: виготовлення матеріалів та їх розповсюдження є різними стадіями єдиного процесу пропагандистської діяльності.

Перша форма - «публічні заклики» - є найбільш типовою і включає усні виступи, відеозвернення, публікації у ЗМІ та соціальних мережах, що містять прямі або завуальовані заклики підтримати агресивну війну, виправдати її початок чи схвалити анексію чужих територій. Під «агресивною війною» у доктрині кримінального права розуміється застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави у порушення Статуту ООН. Поняття «воєнний конфлікт» є ширшим і може охоплювати збройні зіткнення меншого масштабу.

Слід відзначити, що у науковій літературі обговорюється доцільність заміни терміну «пропаганда війни» на «публічні заклики». Зокрема, Орловська Н. А. наголошує, що пропаганда має носити систематичний характер (принаймні суб'єкт має бути сформований умисел на повторюваність однаково спрямованих дій), тоді як публічні заклики можуть виступати як одноразова акція [3, С. 74]. Систематичність як ознака пропаганди знайшла відображення у судовій практиці, і заміна терміну дозволила б уникнути зайвих колізій у правозастосуванні.

Друга форма - «виготовлення матеріалів» - охоплює будь-яку діяльність зі створення друкованих, аудіо-, відео- чи електронних матеріалів, що містять заклики до агресивної війни. Важливо, що ця форма передбачає спеціальну мету - розповсюдження матеріалів. Без цієї мети виготовлення таких матеріалів не утворює складу злочину. Зазначена конструкція є доцільною з точки зору кримінальної політики: вона дозволяє притягувати до відповідальності осіб, що займаються «виробництвом» пропаганди (журналістів, режисерів, копірайтерів), задіяних у пропагандистській діяльності на ранніх стадіях.

Третя форма — «розповсюдження матеріалів» — передбачає доведення вже виготовленого пропагандистського контенту до невизначеного кола осіб. Розповсюдження може здійснюватись у будь-який спосіб: роздача листівок, публікація у ЗМІ, розміщення в інтернеті, розсилка через месенджери тощо. При цьому важливим питанням є те, чи утворює злочин розповсюдження матеріалів у закритих приватних групах або чатах з обмеженим колом учасників.

Проблема «публічності» висловлювань. На практиці виникають труднощі з доведенням факту «публічності заклику». У межах кваліфікації цього складу злочину публічність є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, однак її зміст не має нормативного закріплення, що призводить до різночитань у практиці. Зокрема, досі не вироблено сталого підходу до того, чи є висловлювання в коментарях на особистих сторінках у соціальних мережах такими, що здійснені публічно.

У правозастосовній практиці окремих держав напрацьовано підходи, за якими публічним вважається будь-яке висловлювання, доступне для ознайомлення особам, що не є адресатами повідомлення.

Відсутність уніфікованих підходів щодо ознак публічного простору, аудиторії сприйняття та відкритості доступу до інформації зумовлює ризик

притягнення до кримінальної відповідальності за дії, що, по суті, мали приватний або обмежений характер, а також порушення балансу між забезпеченням національної безпеки і гарантіями свободи вираження поглядів [2, С. 104-111]. Практика Європейського суду з прав людини у справах про обмеження свободи вираження поглядів, свідчить про те, що будь-яке обмеження цього права має відповідати критеріям необхідності та пропорційності у демократичному суспільстві [11].

З практичної точки зору пропонуємо нормативно закріпити визначення публічності у примітці до ст. 436 КК України, вказавши, що «публічними» є заклики, розповсюджені будь-яким способом серед невизначеного кола осіб або через засоби масової інформації, мережу Інтернет, чи в іншій відкритій комунікаційній платформі. Такий підхід дозволить виключити притягнення до відповідальності за висловлювання у приватних повідомленнях або закритих групах із вузьким колом членів.

Суб'єкт кримінального правопорушення. Характеристика суб'єкта кримінального правопорушення має важливе значення, оскільки допомагає правильно визначити, як саме слід кваліфікувати вчинене діяння. Аналіз форм вчинення дій, передбачених ст. 436 КК України, засвідчує, що суб'єкт може бути як загальним (фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності - 16 років), так і спеціальним (лише службові особи, які займають особливо відповідальне становище із використанням владних повноважень) [12, С. 123]. У разі вчинення правопорушення спеціальним суб'єктом суспільна небезпечність діяння значно підвищується, оскільки авторитет і владний вплив таких осіб здатні суттєво посилити пропагандистський ефект.

Особливу увагу слід приділити питанню відповідальності журналістів, блогерів та представників ЗМІ. У науковій дискусії існують різні погляди на те, чи може журналістська діяльність утворювати склад пропаганди війни. З одного боку, свобода преси є одним із фундаментальних принципів демократії та охороняється Конституцією України. З іншого - журналісти, що свідомо поширюють матеріали, що містять заклики до агресії, можуть нести кримінальну відповідальність нарівні з іншими суб'єктами. Ключовим критерієм розмежування має слугувати наявність умислу на пропаганду агресії, а не лише фактичне поширення відповідного контенту.

Також актуальним є питання про відповідальність юридичних осіб за пропаганду війни. Чинне кримінальне законодавство України не передбачає кримінальної відповідальності юридичних осіб. Водночас нові виклики - зокрема, діяльність медіахолдингів, новинних агенцій та блогерських платформ, що систематично поширюють пропагандистський контент, -ставлять питання про необхідність запровадження відповідних санкцій. У цьому контексті доцільним є вивчення досвіду країн Балтії та Польщі, де передбачена кримінальна та адміністративна відповідальність медіасуб'єктів за поширення матеріалів, що містять заклики до агресії або виправдовують злочини проти

людства. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення. Наступним елементом складу кримінального правопорушення є суб'єктивна сторона, яка має вирішальне значення для правильної кваліфікації діяння. Закон вимагає, щоб пропаганда здійснювалася умисно і при цьому - з прямим умислом. Тобто особа повинна чітко розуміти, що її дії є суспільно небезпечними, передбачати, до чого це може призвести, і свідомо цього хотіти. У даному випадку це означає, що особа не просто висловлює певну думку чи розповсюджує матеріали, а намагається вплинути на інших, при цьому мета такої діяльності - сформувати позитивне ставлення до війни, агресії або нападу.

Доведення умислу на практиці є одним із найскладніших завдань у справах цієї категорії. Потрібно не лише дослідити зміст висловлювань, а й зрозуміти контекст їх виникнення, наміри особи, що їх оприлюднила, і спосіб сприйняття аудиторією. При цьому важливу роль відіграє лінгвістична та психологічна експертиза, за допомогою якої встановлюється, чи містить певне висловлювання спонукання до агресивних дій, чи є воно оціночним судженням або критикою. Міжнародні стандарти у сфері свободи вираження поглядів - зокрема, «Рабатський план дій» ООН (2012 р.) - пропонують шестифакторний тест для оцінки висловлювань, що потенційно становлять підбурювання: контекст, мовець, намір, зміст, масштаб і вірогідність настання шкоди [13].

Особливо складно, коли йдеться про політичні заяви або оцінки, які не містять прямих закликів до агресії, але можуть бути трактовані як її підтримка. Унаслідок цього зростає загроза порушення балансу між інтересами національної безпеки та забезпеченням права людини на свободу вираження поглядів [4, с. 85–87]. Слід враховувати, що конструкція ст. 436 КК України є формальною - злочин вважається закінченим з моменту вчинення відповідних дій, без настання конкретних суспільно небезпечних наслідків. Це підкреслює підвищену суспільну небезпечність даного діяння і водночас висуває підвищені вимоги до доведення умислу на стадії досудового розслідування та судового розгляду.

Окрему увагу слід звернути на міжнародно-правові механізми протидії пропаганді агресії. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права у ст. 20 прямо зобов'язує держави заборонити будь-яку пропаганду на користь війни [8]. Комітет ООН з прав людини у своєму Загальному коментарі № 34 до ст. 19 МПГПП наголосив, що будь-яке обмеження свободи вираження поглядів має відповідати критеріям законності, необхідності та пропорційності [14]. Це означає, що кримінальна відповідальність за пропаганду війни є виправданою лише тоді, коли вона є чітко визначеною у законі та застосовується пропорційно до загрози.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Отже, з усього вищезазначеного можна зробити висновок, що правове регулювання кримінального правопорушення, передбаченого статтею 436 КК України, має низку проблем. Вони пов'язані як із недоліками у самій нормі, так і

з відсутністю сталих підходів у правозастосовній практиці. Щоб забезпечити ефективне застосування цієї норми, потрібно внести зміни як у зміст самої статті, так і виробити уніфіковані стандарти правозастосування.

За результатами проведеного дослідження вважаємо за необхідне запропонувати такі зміни до ст. 436 КК України та суміжного законодавства:

1) чітко визначити значення основних термінів («пропаганда», «публічність») у примітці до статті або у відповідному роз'ясненні Верховного Суду України;

2) розглянути доцільність заміни терміна «пропаганда війни» на «публічні заклики до агресивної війни» для усунення колізій між ознаками систематичності та одноразовості дій;

3) виробити єдині підходи до доведення умислу та публічності висловлювань шляхом затвердження відомчих методичних рекомендацій для органів досудового розслідування та прокуратури;

4) нормативно розмежувати ознаки публічного та приватного інформаційного простору з урахуванням специфіки цифрового середовища та соціальних мереж;

5) забезпечити збереження балансу між безпекою держави та правами людини, зокрема - правом на свободу вираження поглядів, відповідно до стандартів ЄКПЛ та практики ЄСПЛ;

6) дослідити питання щодо запровадження адміністративної відповідальності юридичних осіб за систематичне поширення пропагандистських матеріалів, що містять заклики до агресивної війни.

Перспективами подальших досліджень є вивчення міжнародних стандартів регулювання пропаганди війни та можливостей їх імплементації у вітчизняне кримінальне законодавство, а також аналіз сучасної судової практики у відповідних провадженнях. Окрему увагу слід приділити дослідженню ефективності застосування штучного інтелекту та алгоритмів машинного навчання для виявлення пропагандистського контенту в соціальних мережах та оцінки їх доказового значення у кримінальному судочинстві. Також актуальним є порівняльно-правовий аналіз законодавства держав - членів Ради Європи щодо регулювання відповідальності за поширення пропаганди агресії в умовах гібридних конфліктів.

Література:

1. Борухов Д. О. Стан наукової розробленості проблем методики розслідування пропаганди війни. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 2. С. 350–354. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/81.

2. Олійник Х. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни : дис. ... д-ра філософії : 081 / Олійник Христина Василівна ; наук. кер. В. С. Канцір ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2022. 255 с.

3. Орловська Н. А. Кримінальна відповідальність за пропаганду війни: аналіз законопроєкту № 2689. Держава та регіони. Серія: Право. 2021. № 4. С. 72–76.

4. Семенюк О. І. Проблеми кваліфікації злочинів проти миру та безпеки людства. Юридичний науковий вісник. 2021. № 2. С. 83–90.

5. Коруц У. З. Міжнародно-правові аспекти відповідальності за пропаганду агресії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Вип. 67. С. 112–118.

6.Конституція України від 28 черв. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.03.2026).

7. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 15.03.2026).

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.03.2026).

9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 995_001-74 від 14.12.1974 Визначення агресії https://zakononline.ua/documents/show/169633___169633 Text (дата звернення: 07.02.2026 р.).

10.Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_588#Text (дата звернення: 07.02.2026 р.).

11. Огляд практики Європейського суду з прав людини у справах, які стосуються втручання у право на свободу вираження поглядів, закріплене у статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відпов. за вип.: Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. - Київ, 2020. - 67 с.

12. Олійник Х. В. Особливості суб'єкта складів злочинів, які полягають у пропаганді, плануванні, підготовці, розв'язуванні та веденні агресивної війни. Європейські перспективи. 2021. № 3. С. 121–126.

13. Рабатський план дій щодо заборони пропаганди національної, расової або релігійної ненависті (2012). ООН. URL:

https://www.ohchr.org/en/issues/freedomopinion/articles19-20/pages/index.aspx#Text(дата звернення: 15.03.2026).

14. Проєкт Ради Європи «Захист свободи слова та свободи медіа в Україні (SFEM-UA)» від 15 січня 2025 р. https://rm.coe.int/lex-02-legalopinion-ua-reg-no-10242-ukr/1680b3f155#Text (дата звернення: 15.03.2026).

References:

1. Borukhov, D. O. (2025). Stan naukovoi rozroblennosti problem metodyky rozsliduvannia propahandy viiny [State of scientific development of war propaganda investigation methodology problems]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 2, 350–354. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/81. [in Ukrainian].

2. Oliinyk, Kh. V. (2022). *Kryminalna vidpovidalnist za propahandu, planuvannia, pidhotovku, rozvyazuvannia ta vedennia ahresyvnoi viiny* [Criminal liability for propaganda, planning, preparation, unleashing and waging of aggressive war] (PhD dissertation, Natsionalnyi universytet "Lvivska politekhnika"). Lviv. [in Ukrainian].

3. Orlovska, N. A. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za propahandu viiny: analiz zakonoproektu № 2689 [Criminal liability for war propaganda: analysis of Draft Law No. 2689]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo*, 4, 72–76. [in Ukrainian].

4. Semeniuk, O. I. (2021). Problemy kvalifikatsii zlochyniv proty myru ta bezpeky liudstva [Issues of qualification of crimes against peace and security of humanity]. *Yurydychnyi naukovyi visnyk*, 2, 83–90. [in Ukrainian].

5. Korutz, U. Z. (2021). Mizhnarodno-pravovi aspekty vidpovidalnosti za propahandu ahresii [International legal aspects of responsibility for propaganda of aggression]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, 67, 112–118. [in Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [in Ukrainian].

7. Pro informatsiiu [On Information]: Zakon Ukrainy vid 2 zhovt. 1992 r. № 2657-XII [Law of Ukraine of October 2, 1992, No. 2657-XII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text [in Ukrainian].

8. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] (1966, December 16). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian].

9. Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON № 995_001-74 vid 14.12.1974 "Vyznachennia ahresii" [UN General Assembly Resolution No. 995_001-74 of December 14, 1974 "Definition of Aggression"]. Retrieved from https://zakononline.ua/documents/show/169633___169633 [in Ukrainian].

10. Rymskyi statut mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].

11. Mordas, D. P., & Babanlы, R. Sh. (Eds.). (2020). *Ohliad praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravakh, yaki stosuiutsia vtruchannia u pravo na svobodu vyrazhennia pohliadiv, zakriplene u statti 10 Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod* [Review of the European Court of Human Rights case law on interference with the right to freedom of expression under Article 10 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Kyiv. [in Ukrainian].

12. Oliinyk, Kh. V. (2021). Osoblyvosti subiekta skladiv zlochyniv, yaki poliahaiut u propahandi, planuvanni, pidhotovtsi, rozvyazuvanni ta vedenni ahresyvnoi viiny [Specifics of the subject of criminal offences consisting in propaganda, planning, preparation, unleashing and waging aggressive war]. *Yevropeiski perspektyvy*, 3, 121–126. [in Ukrainian].

13. United Nations. (2012). *Rabat Plan of Action on the prohibition of advocacy of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence*. OHCHR. Retrieved from https://www.ohchr.org/en/issues/freedomopinion/articles19-20/pages/index.aspx.

14. Council of Europe. (2025). *Proekt Rady Yevropy "Zakhyst svobody slova ta svobody media v Ukraini (SFEM-UA)"* [Council of Europe Project "Protection of Freedom of Expression and Media Freedom in Ukraine (SFEM-UA)"]. Retrieved from https://rm.coe.int/lex-02-legalopinion-ua-reg-no-10242-ukr/1680b3f155 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 342.9:347.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3525-3539

Суббот Анатолій Іванович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічного та європейського права ПЗВО «Київський міжнародний університет», ПЗВО «Київський міжнародний університет», м. Київ, https://orcid .org/0000-0002-1453-9379

Ігонін Руслан Владиславович доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та європейського права ПЗВО «Київський міжнародний університет», ПЗВО «Київський міжнародний університет», м. Київ, https://orcid. org/0000-0003-3660-4036

Чвалюк Андрій Миколайович кандидат юридичних наук, доцент, викладач відділення правознавства Мукачівського фахового коледжу Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Мукачево, https://orcid.org/0000-0001-9795-2734

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У ВІДНОСИНАХ З ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Анотація. У статті досліджено адміністративно-процесуальні гарантії захисту права власності у відносинах з органами публічної влади. Вихідною ідеєю є положення про те, що реальний рівень захисту майнових прав формується не лише через матеріальні норми, а насамперед у межах адміністративного провадження, де ухвалюються рішення, здатні обмежувати володіння, користування і розпорядження майном.

У статті узагальнено положення Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX, релевантну практику Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, а також доктринальні підходи до належного адміністрування, мотивування адміністративних актів і принципу пропорційності. Це дало змогу простежити, як нормативні приписи реалізуються у конкретних провадженнях і які процесуальні елементи мають вирішальне значення для запобігання непропорційному втручанню в майнову сферу.

Обґрунтовано, що адміністративно-процесуальні гарантії доцільно розглядати як цілісну систему з чотирьох взаємопов'язаних блоків: гарантії участі особи у провадженні; гарантії з'ясування обставин, доказування та індивідуалізованого мотивування акта; гарантії пропорційності, дотримання розумних строків і належного повідомлення; гарантії адміністративного та судового оскарження, відновлення порушеного правового становища і

компенсації. Встановлено, що лише їх сукупна дія забезпечує юридичну перевірюваність рішень публічної адміністрації та ефективний захист права власності на досудовій стадії.

Під адміністративно-процесуальними гарантіями захисту права власності пропонується розуміти системно пов'язану сукупність процедурних засобів, за допомогою яких забезпечуються законність, обґрунтованість, мотивованість, пропорційність, своєчасність та оскаржуваність рішень і дій органів публічної влади, що впливають на майнову сферу особи.

У висновках доведено, що адміністративна процедура виконує первинну правозахисну функцію у публічно-правових відносинах, а ефективність захисту права власності визначається не формальним закріпленням процедурних гарантій, а практичною дією цих гарантій. Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання для уніфікації правозастосовних стандартів у сферах інтенсивного державного регулювання, у тому числі в умовах воєнного стану.

Ключові слова: власність; право власності; адміністративно-процесуальні гарантії, адміністративно-правова охорона; державне регулювання; правовий механізм; законодавство; публічно-правова охорона; органи публічної влади.

Subbot Anatoliy Ivanovich Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Public and European Law PZHE "Kyiv International University" https://orcid.org/0000-0002-1453-9379

Igonin Ruslan Vladyslavovich Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Public and European Law PZHE "Kyiv International University", https://orcid.org/0000-0003-3660-4036

Chvalyuk Andriy Mykolayovych Candidate of Law, Associate Professor Teacher of the Department of Law Mukachevo Professional College of the National University of Bioresources and Environmental Management of Ukraine, Mukachevo, https://orcid.org/0000-0001-9795-2734

ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL GUARANTEES FOR PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN RELATIONS WITH PUBLIC AUTHORITY BODIES

Abstract. The article examines administrative procedural guarantees for the protection of property rights in relations between individuals and public authorities. The starting point of the study is the proposition that the actual level of protection of property rights is shaped not only by substantive legal provisions, but primarily within administrative proceedings, in which decisions are adopted that may restrict the possession, use, and disposal of property.

The article synthesizes the provisions of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure» No. 2073-IX, dated February 17, 2022, relevant case law of the Supreme Court, the jurisprudence of the European Court of Human Rights, as well as doctrinal approaches to good administration, the statement of reasons in administrative acts, and the principle of proportionality. This made it possible to trace how statutory provisions are implemented in specific proceedings and to identify the procedural elements that are decisive in preventing disproportionate interference with the sphere of property rights.

It has been argued that administrative procedural guarantees should be viewed as a coherent system comprising four interrelated components: guarantees of an individual's participation in proceedings; guarantees of fact-finding, evidence, and individualized reasoning of the act; guarantees of proportionality, observance of reasonable time limits, and proper notification; guarantees of administrative and judicial appeal, restoration of the violated legal status, and compensation. It has been established that only their combined effect ensures the legal reviewability of public administration decisions and the effective protection of property rights at the pre-trial stage. Administrative procedural guarantees for the protection of property rights are proposed to be understood as a systematically interconnected set of procedural measures through which the legality, reasonableness, justification, proportionality, timeliness, and appealability of decisions and actions by public authorities affecting an individual's property sphere are ensured.

The conclusions demonstrate that administrative procedure performs a primary rights-protective function in public-law relations, and that the effectiveness of the protection of property rights is determined not by the formal enshrinement of procedural guarantees, but by their practical operation. The practical significance of the findings lies in the possibility of using them to unify law-application standards in spheres of intensive state regulation, including under martial law.

Keywords: property; property rights; administrative and procedural guarantees, administrative and legal protection; state regulation; legal mechanism; legislation; public legal protection; public authorities.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку публічного адміністрування право власності потребує переосмислення не лише як об'єкт матеріально-правової охорони, а й як об'єкт адміністративно-процесуального забезпечення у відносинах особи з органами публічної влади. Це зумовлено тим, що найбільш відчутні ризики для реалізації та захисту права власності виникають не на стадії судового перегляду, а значно раніше, у межах адміністративного провадження, коли приймаються індивідуальні адміністративні акти, здійснюються контрольні чи наглядові заходи, накладаються приписи, скасовуються або зупиняються дозволи, змінюється правовий режим майна чи визначається порядок подальшої поведінки адресата владного рішення. Саме на цій стадії фактично вирішується, чи буде право власності реалізовано

безперешкодно, чи його зміст буде звужено, а особа зазнає майнових втрат, відновлення яких надалі може виявитися складним і тривалим. У такому контексті адміністративна процедура постає як первинний правовий механізм захисту права власності та складова публічно-правової охорони майнових прав у сфері державного регулювання. При цьому вирішального значення набуває ефективність адміністративно-процесуальних гарантій: участі особи у провадженні, належного повідомлення, доступу до матеріалів справи, ухвалення обґрунтованого і мотивованого рішення, дотримання принципу пропорційності, розумних строків, а також реального адміністративного і судового оскарження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика адміністративно-процесуального забезпечення захисту права власності у відносинах з органами публічної влади частково висвітлюється у сучасній науковій літературі. Тимощук В.П. досліджував загальні теоретичні та практичні проблеми становлення адміністративної процедури в Україні, а також розвиток адміністративного оскарження як засобу захисту особи у відносинах із публічною адміністрацією [1]. Бойко І.В. аналізувала євроінтеграційне значення Закону України «Про адміністративну процедуру» та роль його принципів у забезпеченні балансу між приватними і публічними інтересами [2]. Школик А.М. звертав увагу на фрагментарність адміністративно-процедурного регулювання та необхідність узгодження спеціального законодавства із загальними засадами адміністративної процедури [3]. У зарубіжній літературі Пол Крейг і Джачінто Д. Кананеа розглядали право на належне адміністрування та участь особи у процедурі як складову європейського адміністративного стандарту [4; 5].

Джеррі Л. Машоу, Інгрі Опдебек і Стефані Де Сомер [6; 7] досліджували значення мотивування адміністративного акта для раціональності адміністративного розсуду і можливості ефективного контролю. Тіна Север, Ічток Ракар і Полонца Ковач [8] акцентували на фундаментальних принципах адміністративної процедури, зокрема пропорційності, прозорості, участі особи та розгляді справи упродовж розумного строку. Збігнєв Кмецяк пов’язував ефективність контролю за діяльністю публічної адміністрації з наявністю дієвих засобів виправлення помилки, компенсації та виконання рішення [9].

Таким чином, сформовано певну наукову основу для дослідження цієї теми, однак наявні праці мають переважно загальнотеоретичний і фрагментарний характер, що зумовлює актуальність системного аналізу саме адміністративно-процесуальних гарантій захисту права власності у відносинах з органами публічної влади.

Метою статті є теоретико-прикладне обґрунтування адміністративно-процесуальних гарантій захисту права власності у відносинах з органами публічної влади, розкриття їхньої системної структури та змісту, а також визначення їх функціонального призначення в механізмі забезпечення законності, обґрунтованості, пропорційності та ефективного оскарження владних рішень, що впливають на реалізацію та захист права власності.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати сучасні підходи до розуміння адміністративної процедури як форми захисту права власності;
- дослідити нормативні засади адміністративно-процесуальних гарантій, зокрема положення Закону України «Про адміністративну процедуру»;
- узагальнити практику Верховного Суду та Європейського суду з прав людини щодо захисту майнових прав;
- визначити структурні елементи системи адміністративно-процесуальних гарантій;
- розкрити зміст кожного блоку гарантій (участі, доказування і мотивування, пропорційності, оскарження та компенсації);
- обґрунтувати роль адміністративної процедури як первинного правозахисного механізму;
- визначити практичне значення адміністративно-процесуальних гарантій у сферах інтенсивного державного регулювання.

У статті використано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних **методів** дослідження, зокрема:

- діалектичний метод – для аналізу розвитку підходів до захисту права власності у публічно-правових відносинах;
- системно-структурний метод – для виокремлення та обґрунтування структури адміністративно-процесуальних гарантій;
- формально-юридичний метод – для дослідження норм законодавства України, зокрема Закону України «Про адміністративну процедуру»;
- порівняльно-правовий метод – для зіставлення національного регулювання з європейськими стандартами та практикою Європейського суду з прав людини;
- метод узагальнення судової практики – для аналізу правових позицій Верховного Суду;
- логіко-юридичний метод – для формулювання авторського визначення адміністративно-процесуальних гарантій;
- метод правового моделювання – для побудови цілісної системи гарантій захисту права власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право власності у публічно-правових відносинах доцільно розглядати не лише крізь призму традиційної матеріально-правової охорони, що акцентує увагу переважно на змісті правомочностей власника, підставах їх обмеження та способах судового поновлення порушеного права, а й як об’єкт адміністративно-процесуального забезпечення. Ідеться про зміну аналітичного фокусу, коли розглядається не лише, «що саме орган публічної влади може або не може зробити щодо майна особи», а передусім те, «у який спосіб, у межах якої процедури, за якими перевірюваними стандартами та з якими процесуальними обмеженнями він уповноважений діяти». За такого підходу первинною гарантією від

необґрунтованого, свавільного або непропорційного втручання в майнову сферу стає не лише подальший судовий контроль, а належна адміністративна процедура як обов'язкова юридична форма здійснення публічної влади. Саме вона переводить дискреційні повноваження органу з площини одностороннього владного розсуду в площину юридично контрольованої діяльності, у межах якої кожне істотне процесуальне рішення має бути прозорим, зрозумілим, мотивованим і доступним для перевірки.

Нормативні підстави для такого розуміння закладено насамперед у Законі України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX (далі – Закон № 2073-IX) [10], який сформував загальну архітектуру належного адміністративного провадження в діяльності публічної адміністрації. До набрання чинності вищезазначеного закону загальні правила ухвалення індивідуальних адміністративних актів в Україні не були уніфіковані: окремі процедурні елементи регулювалися переважно спеціальним законодавством, зокрема законами України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР [11], «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 р. № 5203-VI [12], «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222-VIII [13], «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 р. № 1952-IV [14], «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V [15] тощо, а також підзаконними актами. Саме тому у сфері державного регулювання відносин щодо реалізації та захисту права власності належну адміністративну процедуру слід розглядати як елемент правового механізму захисту права власності, закріпленого в законодавстві. У доктрині обґрунтовано зазначалося, що існування великої кількості нормативно-правових актів, які регулюють адміністративну процедуру в різних сферах, не забезпечує приватній особі можливості розуміння правил, за якими діє адміністрація [2, с. 193], тоді як мінімізація таких актів покликана зменшити ризики виникнення колізій юридичних норм і правової невизначеності [3, с. 70]. Крім того, за наявності інших «загальних» законів і спеціальних законів, які регулюють відносини щодо ухвалення адміністративних актів, особливо гостро постає проблема співвідношення загального і спеціального регулювання, а сам Закон № 2073-IX передусім має характер акта, що заповнює прогалини [1, с. 29]. Водночас саме закони про загальну адміністративну процедуру розглядаються як основа захисту особи від свавілля публічної адміністрації та фундамент ефективної реалізації її прав у відносинах із державою [1, с. 30].

Закон № 2073-IX закріпив не лише загальний перелік принципів адміністративної процедури (ст. 4), а й їх змістовне наповнення, зокрема обґрунтованість (ст. 8), пропорційність (ст. 11), своєчасність і розумний строк (ст. 13), гарантування права особи на участь у провадженні (ст. 17) та гарантування ефективних засобів правового захисту (ст. 18). Закон також визначив учасників провадження та їх права (ст. 27-28), правила повідомлення і

строків (ст. 32, ст. 33-34, ст. 49, ст. 75), доступу до матеріалів справи, з'ясування обставин, збирання й оцінки доказів (ст. 51-54), порядок слухання (ст. 66-68), вимоги до змісту і мотивування адміністративного акта (ст. 71-72), механізми адміністративного оскарження (ст. 78-85), а також правила відкликання, визнання недійсним акта, його перегляду та компенсації (ст. 86-91). Для оцінки наслідків процедурних порушень важливими є також положення ст. 85 і ч. 3 ст. 87 Закону №2073-IX [10].

Разом із тим сама наявність загального процедурного закону ще не означає автоматичного досягнення належного рівня захисту права власності у відносинах з органами публічної влади, оскільки визначальним є не формальне існування нормативної моделі, а якість її практичної реалізації в конкретному адміністративному провадженні. Закріплені в законі принципи адміністративної процедури набувають реального захисного значення лише через систему адміністративно-процесуальних гарантій. У справах, де адміністративний орган ухвалює рішення, здатне вплинути на виникнення, реалізацію, обмеження або припинення майнових прав особи, такі гарантії можуть реалізовуватися фрагментарно: право бути вислуханим може зводитися до формального повідомлення без реального доступу до матеріалів справи; обов'язок мотивування – до шаблонних посилань на норму без індивідуалізації фактичних обставин; перевірка пропорційності втручання – до загальної декларації без аналізу менш обтяжливих альтернатив. Унаслідок цього адміністративний акт може зберігати зовнішні ознаки законності, але не відповідати стандарту належної процедури, що й становить один із ключових ризиків для майнової сфери особи. Саме такий підхід простежується у новітній практиці Верховного Суду. Так, у постанові від 24 січня 2025 року у справі № 520/14994/24 [16] Суд наголосив на обов'язку органу місцевого самоврядування інформувати землекористувача, з'ясувати його позицію та забезпечити баланс між негативними наслідками для особи і публічними інтересами. У постанові від 19 березня 2025 року у справі № 852/2а-6/24 [17] Суд зазначив, що примусовий викуп земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності є допустимим лише за умови доведення неможливості досягнення відповідної публічної мети без припинення права власності та за дотримання процедури повідомлення власника і забезпечення його участі в переговорах щодо умов викупу.

У постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 22 листопада 2024 року у справі № 520/34082/23 [18], а також в ухвалі цього ж суду від 20 вересня 2024 року у справі № 420/31201/23 [19] Суд виходив із того, що реєстраційні спори, пов'язані з майновими правами, належать до відносин адміністративної процедури державної реєстрації, які регулюються не лише спеціальним реєстраційним законодавством, а й Законом № 2073-IX. Водночас постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 квітня 2024 року у справі № 916/4093/21 [20] окреслює межі адміністративного перегляду у реєстраційних спорах, що впливають на реалізацію та захист права власності.

Наведені висновки кореспондують із практикою Європейського суду з прав людини, у якій наголошено, що при оцінці сумісності втручання у право на мирне володіння майном значення має не лише формальна наявність повноважень у державного органу, а й якість відповідної процедури. Так, у справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» [21] Суд звернув увагу на те, що тривалі обмеження права власності за відсутності належної визначеності можуть покладати на особу непропорційний індивідуальний тягар. У справі «Беєлер проти Італії» [22] Суд підкреслив значення передбачуваності та прозорості процедури втручання. У справі «Рисовський проти України» [23] наголошено на принципі належного урядування, за яким помилки публічної адміністрації не повинні перекладатися на приватну особу. У справі «Іст/Вест Альянс Лімітед проти України» [24] Суд акцентував на необхідності реальної, а не суто декларативної перевірки пропорційності наслідків владного рішення для власника.

Отже, у сучасній доктрині та практиці захист права власності у публічно-правових відносинах слід розглядати як результат функціонування цілісного процедурного механізму, в якому юридично значущими є своєчасне і належне повідомлення, реальна участь особи, повне з'ясування обставин, індивідуалізоване мотивування, матеріальна перевірка пропорційності та ефективне виправлення помилки адміністративного органу. За таких умов адміністративно-процесуальні гарантії виконують не допоміжну, а первинну правозахисну функцію, оскільки саме на досудовій стадії формується баланс між публічним інтересом і правом особи на мирне володіння майном.

З огляду на це адміністративно-процесуальні гарантії захисту права власності слід аналізувати не фрагментарно, а як структуровану систему взаємопов'язаних елементів, кожен із яких виконує самостійну функцію у механізмі стримування владного втручання у майнову сферу особи. Для аналітичної ясності такі гарантії доцільно групувати у чотири взаємопов'язані блоки: гарантії участі особи у провадженні; гарантії з'ясування обставин, доказування і мотивування адміністративного акта; гарантії пропорційності, чіткої визначеності процесуальних строків, їх дотримання та належного повідомлення; гарантії адміністративного оскарження, відновлення порушеного становища та компенсації. Саме через їх сукупну дію забезпечується правомірність рішень і дій органів публічної влади, що впливають на виникнення, реалізацію, обмеження або припинення майнових прав особи.

Перший блок становлять гарантії участі особи у провадженні, в межах якого орган публічної влади ухвалює рішення, що може вплинути на її майнові права. До їх змісту віднесено належне інформування про предмет і підстави розгляду справи, своєчасне доведення до відома особи відомостей про процесуальні дії, реальна можливість бути вислуханою до ухвалення несприятливого адміністративного акта, доступ до матеріалів справи, а також право подавати пояснення, заперечення, докази та клопотання. Саме ці гарантії

забезпечують необхідний баланс між владними повноваженнями органу публічної влади та процесуальною автономією особи, право власності якої може бути обмежене або поставлене під загрозу. Якщо участь особи зводиться лише до формального повідомлення без ознайомлення з фактичною і правовою основою майбутнього рішення, адміністративна процедура втрачає свою гарантійну функцію. Наведене розуміння узгоджується з науковими позиціями, відповідно до яких право на належне адміністрування охоплює право особи бути вислуханою до прийняття індивідуального акта, що може негативно на неї вплинути, право доступу до матеріалів справи та обов'язок адміністрації наводити мотиви свого рішення, а також вимагає надання особі **реальної,** а не суто формальної, можливості захистити свої права в адміністративній процедурі [4, с. 1125-1127, с. 1134; 5, с. 120-121, с. 200].

Другий блок охоплює гарантії з'ясування обставин, доказування та мотивування у провадженні, в межах якого орган публічної влади ухвалює адміністративний акт, що впливає на виникнення, реалізацію, обмеження або припинення правомочностей власника. У справах, що впливають на реалізацію і захист права власності, орган публічної влади зобов'язаний повно, всебічно та неупереджено встановити фактичні обставини справи, дослідити належні й релевантні докази, оцінити істотні аргументи заінтересованої особи та відобразити логіку своїх висновків у мотивувальній частині адміністративного акта. Особливого значення набуває мотивованість адміністративного акта, оскільки саме в ній знаходить вираження практичний результат з'ясування обставин, дослідження доказів і врахування доводів заінтересованої особи. Мотивування не може зводитися до переліку норм чи загального посилання на публічний інтерес. Воно має демонструвати причинно-наслідковий зв'язок між установленими фактами, застосованою правовою нормою та конкретним владним рішенням, а також містити відповідь на питання, чому доводи особи було прийнято або відхилено. Лише за таких умов адміністративний акт стає юридично перевірюваним, а право на його оскарження перетворюється на дієвий засіб захисту. Подібна логіка відповідає й науковим підходам, відповідно до яких наведення мотивів має бути пов'язане з правовими нормами та доказами, покладеними в основу рішення, щоб процедура не перетворювалася на формальність, а мотивування забезпечувало раціональність адміністративного розсуду, можливість ефективного судового контролю та здатність заінтересованої особи оцінити доцільність оскарження акта [6, с. 107-109; 7, с. 104-105, с. 137].

Третій блок формують гарантії пропорційності, чіткої визначеності процесуальних строків, їх дотримання та належного повідомлення у провадженнях, у межах яких орган публічної влади втручається в майнову сферу особи. Таке втручання є допустимим лише тоді, коли орган довів легітимну мету свого рішення, придатність обраного заходу для її досягнення, необхідність саме цього заходу та збалансованість його наслідків для особи порівняно з публічним

інтересом. Саме через вимогу пропорційності розкривається межа між допустимим адміністративним регулюванням і непропорційним обмеженням права власності. Водночас правомірність адміністративного провадження нерозривно пов'язана з дотриманням розумних і передбачуваних строків, а також із належним повідомленням особи про перебіг справи. У науковій літературі також обґрунтовується позиція, за якою до фундаментальних принципів адміністративної процедури належать пропорційність, прозорість, участь особи та розгляд справи упродовж розумного строку [8, с. 256-258, с. 267]. У правовідносинах, пов'язаних із реалізацією та захистом права власності, процесуальне зволікання саме по собі здатне спричинити істотні економічні наслідки, зокрема зупинення господарської діяльності, втрату доходу, зменшення ринкової вартості активу або порушення договірних зобов'язань. У зв'язку з цим чітка визначеність процесуальних строків, їх дотримання та належне повідомлення набувають значення самостійних гарантій захисту права власності у відносинах із публічною владою.

Четвертий блок складають гарантії адміністративного оскарження рішень органів публічної влади, відновлення порушеного майнового становища особи, а також компенсації наслідків неправомірного або надмірного втручання. Ефективне адміністративне оскарження має забезпечувати виправлення фактичних і правових помилок ще до судового етапу, не створюючи для особи надмірних процесуальних перешкод. Судовий контроль, своєю чергою, виконує завершальну функцію перевірки законності, обґрунтованості, мотивованості та пропорційності владного втручання. У цьому зв'язку слушною є позиція З. Кмецяка, який пов'язує ефективність контролю за діяльністю публічної адміністрації з наявністю таких засобів захисту, що дають змогу не лише констатувати порушення, а й забезпечити належне вирішення справи, компенсацію та ефективне виконання рішення [9, с. 143-145]. При цьому ефективний захист передбачає не лише визнання порушення, а й усунення його юридичних та майнових наслідків. У разі встановлення протиправності рішення чи дії органу публічної влади необхідними юридичними наслідками мають бути відновлення попереднього правового становища особи та відшкодування завданої шкоди. Якщо ж втручання визнається правомірним, але покладає на особу надмірний індивідуальний тягар, компенсацію слід розглядати як елемент справедливого балансу між приватним і публічним інтересом.

На практиці ефективність адміністративно-процесуальних гарантій найвиразніше проявляється у сферах інтенсивного державного регулювання, де рішення органів публічної влади безпосередньо впливають на можливість володіти, користуватися і розпоряджатися майном. Йдеться насамперед про дозвільні, контрольні, реєстраційні та інші провадження, у межах яких адміністративний орган оцінює дотримання обов'язкових вимог, кваліфікує поведінку особи та застосовує заходи владного реагування. Саме в цих правовідносинах від якості юридичної процедури залежить, чи трансформується

державне регулювання в легітимний інструмент забезпечення публічного інтересу, чи, навпаки, набуває ознак надмірного втручання у право власності. Як підкреслюють вчені, адміністративні процедури є інструментами захисту основоположних прав людини у відносинах між державою і громадянином, а їх історичний розвиток був зумовлений передусім потребою захисту фундаментальних прав сторін від зловживання владою з боку адміністративних органів [8, с. 249-251].

Окремого значення набуває співвідношення адміністративно-процесуальних гарантій із заходами адміністративної відповідальності та реагуванням на адміністративне правопорушення. Застосування штрафу, конфіскаційних заходів, тимчасових обмежень діяльності, анулювання дозволу або зупинення реєстраційної дії не може ґрунтуватися виключно на формальному констатуванні порушення. Такий вплив на майнову сферу особи є допустимим лише за умови дотримання комплексу процедурних стандартів: належного повідомлення, реальної можливості надати пояснення та докази, повного і неупередженого з'ясування обставин, індивідуалізованого мотивування рішення, а також перевірки пропорційності обраного заходу. У цьому контексті адміністративну відповідальність доцільно розглядати не ізольовано від процедурної форми, а як елемент цілісного правового механізму захисту права власності, у межах якого будь-яке несприятливе для особи рішення має бути юридично обґрунтованим, перевірюваним та оскаржуваним. Відповідно, обов'язок мотивування слід тлумачити як обов'язок адміністрації «з власної ініціативи повідомляти мотиви своїх рішень принаймні тим особам, яких вони безпосередньо стосуються». Водночас цей обов'язок має значний потенціал як «механізм підзвітності» публічної адміністрації та сприяє становленню прозорого й відповідального адміністративного врядування [7, с. 97-99].

В умовах воєнного стану потреба в такому підході істотно зростає. Розширення дискреційних повноважень публічної адміністрації, прискорене ухвалення управлінських рішень, додаткові обмеження у сфері використання майна, а також зміни режиму доступу до об'єктів або ресурсів об'єктивно підвищують ризик непропорційного втручання в майнові права. Водночас воєнний стан не скасовує обов'язку держави забезпечувати правову визначеність, належну процедуру й ефективні засоби правового захисту. Навпаки, саме в кризових умовах процесуальні гарантії мають виконувати стабілізуючу функцію: зменшувати ймовірність свавільних рішень, забезпечувати прогнозованість адміністративної практики та підтримувати довіру до публічної влади. Це означає, що навіть за наявності легітимної публічної мети орган публічної влади зобов'язаний обґрунтувати необхідність обраного заходу, довести неможливість досягнення тієї самої мети менш обтяжливими засобами та забезпечити особі реальну можливість захистити свої майнові інтереси.

Не менш важливим елементом сучасної моделі захисту права власності є міжнародно-правові механізми, які формують наднаціональні стандарти оцінки

якості національної адміністративної процедури. Практика Європейського суду з прав людини та загальні підходи до належного урядування посилюють вимоги до передбачуваності, прозорості й пропорційності владних рішень у справах, що стосуються реалізації та захисту права власності. Для національного правозастосування це має подвійне значення: по-перше, міжнародні стандарти слугують орієнтиром для застосування національного законодавства; по-друге, вони виконують коригувальну функцію у випадках, коли внутрішні процедури реалізуються формально або фрагментарно. У цьому контексті показовим є закріплення в ст. 41(2)(c) Хартії основоположних прав Європейського Союзу обов'язку адміністрації надавати мотиви своїх рішень, що відображає загальноєвропейський стандарт належного адміністрування [25].

Таким чином, у сфері державного регулювання адміністративно-процесуальні гарантії захисту права власності набувають системного характеру й мають оцінюватися з огляду на їхню практичну здатність забезпечувати справедливий баланс між публічним інтересом та інтересом власника. Лише за умови реальної дії гарантій участі, мотивованості, пропорційності, своєчасності, оскарження та компенсації адміністративна процедура виконує своє правозахисне призначення, а адміністративно-правовий захист перестає бути декларативним. Отже, адміністративно-процесуальні гарантії захисту права власності доцільно розглядати як системно пов'язану сукупність процедурних засобів, за допомогою яких забезпечуються законність, обґрунтованість, мотивованість, пропорційність, своєчасність та оскаржуваність рішень і дій органів публічної влади, що впливають на майнову сферу особи. Їх ефективність виявляється у взаємодії, оскільки лише сукупна дія гарантій участі, доказування, мотивування, пропорційності, належного повідомлення, оскарження, відновлення та компенсації забезпечує належний захист права власності в публічно-правових відносинах. У такому розумінні вони становлять правовий механізм адміністративно-правового захисту права власності та є складовою публічно-правової охорони майнових прав особи у сфері державного регулювання.

Висновки. Захист права власності у відносинах з органами публічної влади доцільно розглядати як результат функціонування цілісної системи адміністративно-процесуальних гарантій, а не як сукупність ізольованих способів реагування на вже вчинене порушення. Така модель формує правовий механізм адміністративно-правового захисту права власності, підвищує передбачуваність діяльності органів публічної влади, зменшує ризик свавільного чи непропорційного втручання у сферу здійснення правомочностей власника та забезпечує особі стан правової визначеності.

Саме в цьому полягає її методологічне і прикладне значення для сучасного адміністративного права: право власності постає не як статичний титул, що охороняється лише постфактум, а як правова цінність, захист якої починається вже на стадії адміністративного провадження і реалізується в межах публічно-правової охорони майнових прав.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Подальші наукові дослідження у цій сфері доцільно зосередити на спеціалізованому аналізі адміністративно-процесуальних гарантій захисту права власності в окремих категоріях адміністративних проваджень, у межах яких вирішуються питання реалізації, обмеження або захисту цього права. Перспективним напрямом є також вивчення впливу новітньої практики Верховного Суду та Європейського суду з прав людини на формування уніфікованих стандартів адміністративно-процесуального захисту права власності.

Література:

1. Тимощук В. П. Теоретичні та практичні виклики становлення загальної адміністративної процедури в Україні. *Право України.* 2021. № 10. С. 28-43. DOI: 10.33498/louu-2021-10-028

2. Бойко І. В. Євроінтеграційний зміст і значення Закону України «Про адміністративну процедуру». *Правове забезпечення адміністративної реформи*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 190-198. DOI: 10.32850/sulj.2022.4.1.29.

3. Школик А. М. Оновлення нормативно-правових актів у зв'язку із прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру». *Адміністративне право і процес.* 2022. № 4 (39). С. 61-72. DOI: 10.17721/2227-796X.2022.4.05

4. Craig P. Article 41 – The Right to Good Administration. In: Peers S., Hervey T., Kenner J., Ward A. (eds.). *The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary*. 2nd ed. Oxford : Hart Publishing, 2021. P. 1125-1152.

5. Della Cananea G. The Common Core of European Administrative Laws: Retrospective and Prospective. Leiden ; Boston : *Brill Nijhoff*. 2023. 248 p.

6. Mashaw J. L. Reasoned Administration: The European Union, the United States, and the Project of Democratic Governance. *The George Washington Law Review.* 2007. Vol. 76. No 1. P. 99-124.

7. Opdebeek I., De Somer S. The Duty to Give Reasons in the European Legal Area: A Mechanism for Transparent and Accountable Administrative Decision-Making? A Comparison of Belgian, Dutch, French and EU Administrative Law. *Public Administration Yearbook*. 2016. № 2. P. 97-148. DOI: 10.4467/24497800RAP.16.007.5100

8. Sever T., Rakar I., Kovač P. Protecting Human Rights Through Fundamental Principles of Administrative Procedures in Eastern Europe. DANUBE: *Law and Economics Review*. 2014. Vol. 5. No 4. P. 249-275. DOI: 10.2478/danb-2014-0014

9. Kmieciak Z. The Efficiency of Administrative Courts (in the Light of European and Polish Experiences). *Comparative Law Review.* 2013. No 15. P. 136-150. DOI: 10.12775/CLR.2013.008.

10. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Голос України.* 2022. №123.

11. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

12. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №32. Стор. 1705. Ст. 409.

13. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №23. Ст. 158.

14. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №51. Ст. 553.

15. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007 р. № 29. Ст. 389.

16. Постанова Верховного Суду від 24.01.2025 р. у справі № 520/14994/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124705719

17. Постанова Верховного Суду від 19.03.2025 р. у справі № 852/2а-6/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125967785

18. Постанова Верховного Суду від 22.11.2024 р. у справі № 520/34082/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123241615

19. Ухвала Верховного Суду від 20.09.2024 р. у справі № 420/31201/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121759398

20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.04.2024 р. у справі № 916/4093/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118393664

21. Case of Sporrong and Lönnroth v. Sweden (Applications nos. 7151/75 and 7152/75) : Judgment of the European Court of Human Rights of 23 September 1982. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng

22. Case of Beyeler v. Italy (Application no. 33202/96) : Judgment of the European Court of Human Rights of 5 January 2000. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832

23. Справа «Рисовський проти України» (Заява № 29979/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 20.10.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_854

24. Case of East/West Alliance Limited v. Ukraine (Application no. 19336/04) : Judgment of the European Court of Human Rights of 23 January 2014. *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140029

25. Хартія основоположних прав Європейського Союзу. Official Journal of the European Union. 2012/C 326/02 P. 391-407. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT

References:

1. Tymoshchuk, V.P. (2021). Teoretychni ta praktychni vyklyky stanovlennia zahalnoi administratyvnoi protsedury v Ukraini [Theoretical and practical challenges of the formation of general administrative procedure in Ukraine]. Pravo Ukrainy – Law of Ukraine, 10, 28–43. https://doi.org/10.33498/louu-2021-10-028

2. Boiko, I.V. (2022). Yevrointehratsiinyi zmist i znachennia Zakonu Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru» [European integration content and significance of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure»]. Pravove zabezpechennia administratyvnoi reformy – Legal Support of Administrative Reform, 4(1), 190–198. https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.1.29

3. Shkolyk, A.M. (2022). Onovlennia normatyvno-pravovykh aktiv u zviazku iz pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru» [Updating regulatory legal acts in connection with the adoption of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure»]. Administratyvne pravo i protses – Administrative Law and Process, 4(39), 61–72. https://doi.org/10.17721/2227-796X.2022.4.05

4. Craig, P. (2021). Article 41 – The Right to Good Administration. In S. Peers, T. Hervey, J. Kenner, & A. Ward (Eds.), The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary (2nd ed., pp. 1125–1152). Oxford: Hart Publishing.

5. Della Cananea, G. (2023). The Common Core of European Administrative Laws: Retrospective and Prospective. Leiden; Boston: Brill Nijhoff.

6. Mashaw, J.L. (2007). Reasoned administration: The European Union, the United States, and the project of democratic governance. The George Washington Law Review, 76(1), 99–124.

7. Opdebeek, I., & De Somer, S. (2016). The duty to give reasons in the European legal area: A mechanism for transparent and accountable administrative decision-making? Public Administration Yearbook, 2, 97–148. https://doi.org/10.4467/24497800RAP.16.007.5100

8. Sever, T., Rakar, I., & Kovač, P. (2014). Protecting human rights through fundamental principles of administrative procedures in Eastern Europe. DANUBE: Law and Economics Review, 5(4), 249–275. https://doi.org/10.2478/danb-2014-0014

9. Kmieciak, Z. (2013). The efficiency of administrative courts (in the light of European and Polish experiences). Comparative Law Review, 15, 136–150. https://doi.org/10.12775/CLR.2013.008

10. Zakon Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru» No. 2073-IX [Law of Ukraine «On Administrative Procedure»]. (2022, February 17). Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, 123.

11. Zakon Ukrainy «Pro zvernennia hromadian» [Law of Ukraine «On Citizens' Appeals»]. (1996, October 2). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 47, Art. 256.

12. Zakon Ukrainy «Pro administratyvni posluhy» [Law of Ukraine «On Administrative Services»]. (2012, September 6). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 32, Art. 409.

13. Zakon Ukrainy «Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti» [Law of Ukraine «On Licensing of Economic Activities»]. (2015, March 2). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 23, Art. 158.

14. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen» [Law of Ukraine «On State Registration of Property Rights to Immovable Property»]. (2004, July 1). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 51, Art. 553.

15. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti» [Law of Ukraine «On State Supervision (Control) in Economic Activity»]. (2007, April 5). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 29, Art. 389.

16. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi No. 520/14994/24 [Decision of the Supreme Court]. (2025, January 24). Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/124705719

17. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi No. 852/2a-6/24 [Decision of the Supreme Court]. (2025, March 19). Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/125967785

18. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi No. 520/34082/23 [Decision of the Supreme Court]. (2024, November 22). Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/123241615

19. Ukhvala Verkhovnoho Sudu u spravi No. 420/31201/23 [Ruling of the Supreme Court]. (2024, September 20). Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/121759398

20. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu u spravi No. 916/4093/21 [Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court]. (2024, April 3). Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/118393664

21. Case of Sporrong and Lönnroth v. Sweden (1982). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int

22. Case of Beyeler v. Italy (2000). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int

23. Rysovskyi v. Ukraine (2011). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua

24. Case of East/West Alliance Limited v. Ukraine (2014). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int

25. Charter of Fundamental Rights of the European Union. (2012). Official Journal of the European Union, C 326, 391–407. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 343.2.2.6.

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3540-3548

Теслюк Ірина Олександрівна кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін, Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0001-8081-2743

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗАХОДІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. В статті досліджено правову природу та особливості застосування спеціальної конфіскації до юридичних осіб як заходу кримінально-правового характеру за вчинення корупційних правопорушень. Проаналізовано зміни, внесені Законом України № 4111-IX, щодо вдосконалення механізмів відповідальності юридичних осіб. Акцентовано увагу на критеріях «інтересу юридичної особи» та процесуальних аспектах доведення зв'язку між злочинними діями фізичної особи та активами компанії. Визначено проблемні питання розмежування легальних доходів та об'єктів конфіскації в сучасній судовій практиці. Досліджено роль суб'єктів приватного права як детермінантів корупційної злочинності. Зазначено, що службові особи та персонал підприємств виступають активними учасниками корупційних схем, де реалізація дискреційних повноважень трансформується в інструмент отримання неправомірної вигоди. В свою чергу, спеціальна конфіскація до юридичних осіб застосовується не як покарання, а як захід кримінально-правового характеру, вимагає дотримання особливого процесуального порядку. Вона можлива, якщо уповноважена особа юридичної особи вчинила корупційний злочин у її інтересах. Приділено увагу розмежуванню процесуальних ролей «представника юридичної особи» та «уповноваженої особи», чиї протиправні дії в інтересах компанії стають підставою для застосування санкцій.

Наголошено, що особливістю застосування спеціальної конфіскації до юридичних осіб (за винятком державних органів, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічного права) є її похідний характер. Спеціальна конфіскація щодо юридичних осіб за корупційні правопорушення є дієвим інструментом дестимуляції корпоративної корупції. Її головна особливість полягає в превентивному та відновлювальному характері.

Аргументовано, що ключовим критерієм для конфіскації майна юридичної особи є доведеність спрямованості злочинних дій на набуття неправомірної вигоди або ухилення від зобов'язань. Також проаналізовано механізм конфіскації майна, переданого третім особам, та встановлено межі захисту добросовісного набувача.

Ключові слова: юридична особа, кримінальна відповідальність, заходи кримінально-правового характеру, спеціальна конфіскація, корупція, корупційні правопорушення.

Tesliuk Iryna Oleksandrivna Candidate of Law, Senior Lecturer, Department of criminal law disciplines, Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, https://orcid.org/0000-0001-8081-2743

FEATURES OF THE APPLICATION OF SPECIAL CONFISCATION MEASURES TO LEGAL ENTITIES FOR CORRUPTION OFFENCES

Abstract. The article examines the legal nature and features of the application of special confiscation to legal entities as a measure of a criminal law nature for committing corruption offenses. The changes introduced by the Law of Ukraine No. 4111-IX to improve the mechanisms of liability of legal entities are analyzed. The focus is on the criteria of "interest of a legal entity" and procedural aspects of proving the connection between the criminal actions of an individual and the assets of the company. The problematic issues of distinguishing legal income and objects of confiscation in modern judicial practice are identified. The role of private law entities as determinants of corruption crime is studied. It is noted that officials and personnel of enterprises are active participants in corruption schemes, where the exercise of discretionary powers is transformed into a tool for obtaining illegal benefits. In turn, special confiscation to legal entities is applied not as a punishment, but as a measure of a criminal law nature, requiring compliance with a special procedural order. It is possible if an authorized person of a legal entity has committed a corruption crime in its interests. Attention is paid to the distinction between the procedural roles of a "representative of a legal entity" and an "authorized person", whose unlawful actions in the interests of the company become grounds for the application of sanctions. It is emphasized that a feature of the application of special confiscation to legal entities (with the exception of state bodies, local governments and other public law entities) is its derivative nature. Special confiscation of legal entities for corruption offenses is an effective tool for discouraging corporate corruption. Its main feature is its preventive and restorative nature. It is argued that the key criterion for confiscation of the property of a legal entity is the proven direction of criminal actions to obtain illegal benefits or evade obligations. The mechanism of confiscation of property transferred to third parties is also analyzed, and the limits of protection of a bona fide acquirer are established.

Keywords: legal entity, criminal liability, criminal law measures, special confiscation, corruption, corruption offenses.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку кримінального права України характеризується поступовим відходом від класичної доктрини

виключно індивідуальної відповідальності. Запровадження інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV-1 КК України) стало відповіддю на міжнародні зобов'язання України та необхідність ефективної протидії корупції, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, та тероризму. Проте, попри десятиліття існування цих норм, механізм їх практичної реалізації залишається одним із найскладніших та найменш апробованих у вітчизняному судочинстві.

Особливої гостроти набуває питання розмежування та одночасного застосування власне заходів кримінально-правового характеру (штрафу, ліквідації, конфіскації майна юридичної особи) та спеціальної конфіскації. Остання, будучи самостійним інститутом (ст. 96-1, 96-2 КК України), має іншу правову природу та мету, проте у справах щодо юридичних осіб ці інструменти часто перетинаються, створюючи ризики подвійного стягнення або процесуальних колізій.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» від 04.12.2024 № 4111-IX [1] ознаменувало новий етап у реформуванні інституту кримінально-правового впливу на корпоративний сектор. Дані зміни були продиктовані необхідністю виконання рекомендацій Робочої групи ОЕСР з питань боротьби з підкупом (OECD Working Group on Bribery) та усуненням системних недоліків, які роками робили притягнення юридичних осіб до відповідальності в Україні фактично «мертвою» нормою.

Попри розширення кола суб'єктів та уточнення підстав для застосування заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, законодавча новела № 4111-IX створює низку доктринальних та практичних викликів. Ключова проблема полягає у трансформації природи відповідальності юридичних осіб: від формальної додатковості до самостійного та ефективного інструменту карального впливу. Особливої уваги потребує посилення санкцій та зміна підходів до визначення «уповноваженої особи», що діє в інтересах компанії. Відтак, виникає необхідність у глибокому вивченні та дослідженні особливості застосування до юридичних осіб заходів спеціальної конфіскації за корупційні правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим дослідженням проблематики відносно притягнення юридичних осіб до відповідальності, у тому числі, торкаючись питань застосування заходів кримінально-правового характеру та спеціальної конфіскації, займались ряд науковців, серед яких: П. Андрушко, А. Гасанов, З. Загиней-Заболотенко, В. Батиргареєва, О. Радутний, М. Хавронюк, Д. Тичина, В. Харченко, В. Шаблистий, Ю. Шинкарьов та інші. Однак, попри вагому кількість наукових напрацювань, серед актуального та такого, що потребує подальшого дослідження залишається питання застосування

до юридичних осіб заходів спеціальної конфіскації за корупційні правопорушення.

Мета статті полягає у аналізі особливостей застосування до юридичних осіб заходів спеціальної конфіскації за корупційні правопорушення, враховуючи сучасний стан законодавчого забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан протидії корупції в Україні характеризується зміщенням акценту з виключно персональної відповідальності фізичних осіб на комплексний вплив, що охоплює і юридичних осіб, які отримують преференції внаслідок корупційних діянь своїх представників. Спеціальна конфіскація (за приписами ст. 96-1 КК України) у цьому контексті постає не як вид покарання, а як специфічний захід кримінально-правового характеру, спрямований на відновлення соціальної справедливості шляхом вилучення майна, що стало інструментом або результатом злочину.

Корупція є однією з ключових загроз національній безпеці, верховенству права та демократичному розвитку України. У сучасних умовах розвитку ринкових відносин та приватизації значної частини економіки, особливого значення набуває питання кримінальної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права, які дедалі частіше стають суб'єктами корупційних правопорушень. З огляду на розширення кола суб'єктів, які можуть на-давати публічні послуги та впливати на економічні й управлінські процеси, запобігання корупційним проявам становить значну складність для уповноважених правоохоронних органів [2].

Застосування спеціальної конфіскації до юридичних осіб у контексті корупційних правопорушень - це складний інститут, який поєднує в собі елементи кримінального та адміністративного права. В Україні цей механізм регулюється переважно Кримінальним кодексом України.

О.Е. Радутний зазначає, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є прикладом необґрунтованого запозичення положень зарубіжного законодавства, штучність чого врівноважується недосконалістю законодавчих формулювань [3].

Процес формування кримінально-правових норм тісно пов'язаний із соціальною зумовленістю криміналізації окремих суспільно небезпечних дій, що засвідчує наявність ознак їх кримінальної протиправності. Такий підхід ґрунтується на доктринальному баченні криміналізації як процесу виявлення небезпечних форм поведінки, визнання доцільності застосування до них кримінально-правових заходів та закріплення відповідних норм у законодавстві шляхом встановлення кримінальної відповідальності за окремі види протиправних діянь [2].

Спеціальна конфіскація до юридичних осіб застосовується не як покарання, а як захід кримінально-правового характеру. Вона можлива, якщо уповноважена особа юридичної особи вчинила корупційний злочин у її інтересах.

Норми, які регламентують застосування заходів кримінально-правового характеру в Україні, утворюють нормативно-правовий інститут, який має комплексний характер, складається з двох субінститутів кримінально-правового та кримінального процесуального характеру, характеризується специфічним предметом (порядок суспільних відносин стосовно застосування ЗКПХ у разі вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та/або в інтересах юридичної особи кримінального правопорушення, визначеного у ст. 96-3 КК) та методом (імперативним – у межах кримінально-правового, та судовим (змагальним) – у межах кримінального процесуального субінститутів) правового регулювання, норми якого спрямовані на впорядкування відповідного однорідного порядку суспільних відносин, який склався у зв'язку з запровадженням у національне законодавство квазікримінальної відповідальності юридичних осіб на виконання міжнародних зобов'язань, взятих Україною [4]. У такому випадку, на нашу думку, важливо чітко розрізняти представника юридичної особи (процесуальна роль) та уповноважену особу юридичної особи (суб'єкт, за чиї дії застосовуються ЗКПХ).

Особливістю застосування спеціальної конфіскації до юридичних осіб (за винятком державних органів, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів публічного права) є її похідний характер. Згідно КК України, підставою для вжиття заходів кримінально-правового характеру є вчинення уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 209, 306, частинами 1 і 2 статті 368-3, частинами 1 і 2 статті 368-4, статтями 369, 369-2 КК України тощо. Отже, відповідно, для юридичних осіб підставою є не просто вирок, а вчинення уповноваженою особою злочинів, передбачених конкретним переліком (наприклад, ст. 209, 306, 368-3 тощо).

Ключовим аспектом тут виступає критерій «інтересу юридичної особи». Спеціальна конфіскація застосовується тоді, коли корупційне правопорушення було спрямоване на: набуття юридичною особою неправомірної вигоди; створення умов для ухилення від виконання законних зобов'язань.

Працівники підприємств, зокрема в юридичних особах приватного права, можуть бути як ініціаторами, так і співучасниками корупційних правопорушень. Вони здійснюють посадові дії, які включають надання або прийняття неправомірної вигоди у процесі реалізації своїх службових повноважень. Підприємці та топ-менеджери можуть використовувати своє службове становище для вирішення питань, які мають вигоду для приватних осіб або компаній, незважаючи на шкоду для суспільства чи порушення законодавства [2].

Об'єктами конфіскації є: гроші, цінності та інше майно, одержані внаслідок вчинення злочину; доходи від такого майна; предмети, що були знаряддям або засобом вчинення злочину; майно, яке було пристосоване для вчинення злочину.

Щоб конфіскувати майно саме у компанії, необхідно довести, що злочинні дії (наприклад, давання хабаря чи зловживання впливом) були спрямовані на:

отримання юридичною особою неправомірної вигоди; ухилення від виконання зобов'язань перед державою чи третіми особами.

З.А. Загиней-Болотенко звертає увагу на те, що впорядкування однорідного порядку суспільних відносин нормами різних галузей права повинен здійснюватися типово. Водночас кримінально-правовий підінститут застосування ЗКПХ викладений законодавцем комплексно (розділ XVI-1 Загальної частини КК). Попри недоліки формулювань конкретних кримінально-правових норм в цьому випадку комплексне та компактне їх викладення законодавцем є тим позитивним аспектом, який сприяє нескладному відшуканню потрібних норм та, відповідно, їх належному застосуванню. Навпаки, кримінальні процесуальні норми другого субінституту застосування ЗКПХ законодавцем цілісно не згруповано. Вони «розкидані» по всьому тексту Кримінального процесуального кодексу України [4].

На відміну від фізичних осіб, юридична особа бере участь у процесі через представника. У випадку доведення вини, хоча юридична особа не є «винною» у класичному розумінні, обов'язковою умовою є обвинувальний вирок щодо фізичної особи (директора, бенефіціара), або ухвала про закриття справи з нереабілітуючих підстав. Юридична особа визнається учасником кримінального провадження, щодо якого здійснюється провадження.

Закон дозволяє конфіскувати майно юридичної особи, навіть якщо воно було передане третім особам, якщо вони: знали або повинні були знати, що майно одержане злочинним шляхом; отримали його безоплатно або за ціною, значно нижчою за ринкову.

У такому випадку, спеціальна конфіскація не застосовується до майна, яке перебуває у власності особи, яка не знала про його незаконне походження. Якщо майно підлягає поверненню законному власнику або необхідне для відшкодування шкоди, завданої злочином, воно повертається власнику, а конфіскується лише та частина, що залишилася.

Застосування спеціальної конфіскації до юридичних осіб вимагає дотримання особливого процесуального порядку, визначеного Главою 36-1 КПК України. Важливою особливістю є те, що спеціальна конфіскація може бути застосована лише за наявності: обвинувального вироку суду щодо фізичної особи - представника компанії. Доведеності факту, що майно дійсно належить або контролюється юридичною особою і має злочинне походження.

Щодо удосконалення заходів із комплаєнсу, Д.С. Арсентьєв відзначає на доцільності та актуальності діяльності антикорупційних уповноважених, викривачів та комп лаєнс-офіцерів. Особлива увага має приділятись саме останнім, оскільки до їх компетенції належить надання незалежної оцінки стану забезпечення доброчесності на підприємствах, а також розробка стратегії із її посилення, керування ризиками та усунення відповідних загроз. Фактично саме удосконалення антикорупційного комплаєнс-менеджменту є основною складовою антикорупційної політики, здатною сформувати комплекс ефективних та

альтернативних кримінально-правовим заходів та засобів зниження рівня корупції у державі [5]. Тобто, наявність ефективної системи комплаєнсу має бути підставою для звільнення юридичної особи від застосування ЗКПХ.

Окрему увагу слід приділити випадкам, коли майно юридичної особи було передане третім особам. Спеціальна конфіскація можлива лише за умови доведення, що третя особа знала або повинна була знати про незаконний характер походження такого майна, або отримала його безоплатно (чи за заниженою ціною).

Судова практика, зокрема рішення Вищого антикорупційного суду, свідчить про складність розмежування активів, набутих законним шляхом, та активів, що підлягають конфіскації. В умовах змішування коштів на рахунках юридичної особи актуальним стає застосування принципу пропорційності та можливості конфіскації грошового еквівалента вартості майна (ч. 2 ст. 96-2 КК).

Ефективність цього заходу безпосередньо залежить від якості проведеного фінансового розслідування (asset tracing) та вчасного накладення арешту на майно з метою забезпечення його збереження до моменту винесення судового рішення.

Досліджуючи питання щодо покарання та інші заходи кримінально-правового характеру за вчинення корупційних злочинів службовою особою юридичної особи публічного права, А.В. Равлюк зазначає, що негативний кримінально-правовий наслідок може мати відношення не лише щодо службової особи як фізичної особи, але й щодо певних видів юридичних осіб, працівником яких така службова особа є, - а) юридичних осіб публічного права, що не повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій; б) суб'єктів публічного права, які належать до юридичних осіб приватного права, але здійснюють повноваження державних органів. До таких суб'єктів публічного права можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру у вигляді штрафу та тимчасових обмежень діяльності юридичної особи або тимчасових обмежень в отриманні прав та/або переваг (ст. ст. 96-7, 96-10-1 КК України), а також спеціальна конфіскація (ч. 4 ст. 96-2 КК України) [6].

Аналіз кримінально-правових норм, судової практики та наукових підходів свідчить про складність у визначенні меж відповідальності та кваліфікації злочинів цієї категорії, особливо коли йдеться про діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг або управлінням значними матеріальними ресурсами. Водночас низький рівень прозорості внутрішніх процедур у приватному секторі, відсутність дієвих механізмів контролю та недосконаліть комплаєнс-систем створюють додаткові умови для розвитку корупційної поведінки [2].

Висновки. Спеціальна конфіскація щодо юридичних осіб за корупційні правопорушення є дієвим інструментом дестимуляції корпоративної корупції. Її

головна особливість полягає в превентивному та відновлювальному характері: держава не просто карає суб'єкта, а нівелює економічний сенс вчинення злочину, вилучаючи будь-який прибуток чи перевагу, отримані незаконним шляхом. В подальшому, дослідження потребує питання вдосконалення механізму захисту прав добросовісних кредиторів юридичних осіб, до яких застосовуються такі заходи.

Для правомірного застосування спеціальної конфіскації обов'язковим є встановлення зв'язку між діями фізичної особи та отриманням (або можливістю отримання) неправомірної вигоди саме юридичною особою. Без доведення факту, що злочин вчинено в інтересах компанії, вилучення її активів суперечитиме принципу індивідуалізації відповідальності та захисту права власності.

Література

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав: Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20#Text.

2. Тичина Д.М. Особливості кримінальної відповідальності службових осіб юридичних осіб приватного права за корупційні злочини у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія: Право. Вип.89. Ч.3. 2025. С. 281-287.

3. Радутний О.Е. Заходи кримінально-правового характеру щодо електронних юридичних осіб. Інформація і право. 2017. № 3 (22). С. 132-138.

4. Загиней-Заболотенко З.А. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як нормативно-правовий інститут. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія: Право. Вип. 83. Ч. 3. 2024. С. 49-54.

5. Арсентьєв Д.С. Особливості приведення національного антикорупційного законодавства у відповідність до ACQUIS COMMUNAUTAIRE. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 4. 2025. С. 606-608.

6. Равлюк А.В. Покарання та інші заходи кримінально-правового характеру за вчинення корупційних злочинів службовою особою юридичної особи публічного права. *Вісник кримінологічної асоціації України*.2025. №1 (34). С. 75-89.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykhzakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia mekhanizmiv prytягнення yurydychnykh osib do vidpovidalnosti za pidkup posadovykh osib inozemnykh derzhav [On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the improvement of mechanisms for bringing legal entities to justice for bribing officials of foreign states]: Law of Ukraine No. 4111-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20.

2. Tychyna, D. M. (2025). Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti sluzhbovykh osib yurydychnykh osib pryvatnoho prava za koruptsiini zlochyny u sferi sluzhbovoi diialnosti [Features of criminal liability of officials of legal entities of private law for corruption crimes in the sphere of official activity]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo [Uzhhorod National University Messanger. Series: Law], 89(3), 281–287.

3. Radutnyi, O. E. (2017). Zakhody kryminalno-pravovoho kharakteru shchodo elektronnykh yurydychnykh osib [Measures of criminal law nature regarding electronic legal entities]. Informatsiia i pravo [Information and Law], 3(22), 132–138.

4. Zahynei-Zabolotenko, Z. A. (2024). Zastosuvannia zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru shchodo yurydychnykh osib yak normatyvno-pravovyi instytut [Application of criminal law measures to legal entities as a regulatory and legal institute]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo [Uzhhorod National University Messanger. Series: Law], 83(3), 49–54.

5. Arsentiev, D. S. (2025). Osoblyvosti pryvedennia natsionalnoho antykoruptsiinoho zakonodavstva u vidpovidnist do ACQUIS COMMUNAUTAIRE [Features of bringing national anti-corruption legislation into compliance with ACQUIS COMMUNAUTAIRE]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal], (4), 606–608.

6. Ravliuk, A. V. (2025). Pokarannia ta inshi zakhody kryminalno-pravovoho kharakteru za vchynennia koruptsiinykh zlochyniv sluzhbovoiu osoboiu yurydychnoi osoby publichnoho prava [Punishment and other measures of criminal law nature for the commission of corruption crimes by an official of a legal entity of public law]. Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy [Bulletin of the Criminological Association of Ukraine], 1(34), 75–89.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 347.9(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3549-3562

Федоренко Тетяна Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін, ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-3447-9078.

Кармаза Олександра Олександрівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри галузевого права та загально-правових дисциплін, ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-4895-5220.

Каращук Катерина Леонідівна доктор філософії з права, медіатор, приватний виконавець, Голова Комітету з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів при РПВУ, Голова ГО «Асоціація медіаторів-правників України» (Асоціація медіаторів-правників України), м. Київ, https://orcid.org/0009-0008-6445-5836

ВИРІШЕННЯ СПАДКОВИХ СПОРІВ В УКРАЇНІ: ПЕРЕГОВОРИ, МЕДІАЦІЯ, ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ, МИРОВА УГОДА, ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному нормативно-правовому аналізу шляхів вирішення спадкових спорів у сучасних умовах розвитку правової системи України. У дослідженні розкрито сутність та особливості спадкових правовідносин, що зумовлюють виникнення спорів між їх учасниками, а також визначено ключові проблеми правозастосування у цій сфері. Значну увагу приділено аналізу переговорного процесу як базового елементу врегулювання спадкових конфліктів, зокрема його ролі у досягненні компромісу між сторонами та зниженні рівня конфліктності.

Окремо акцентовано на медіації як ефективній альтернативній формі вирішення спадкових спорів, що ґрунтується на принципах добровільності, конфіденційності та нейтральності. Обґрунтовано доцільність ширшого застосування медіації у спадкових правовідносинах з огляду на її здатність забезпечити швидке, гнучке та взаємовигідне врегулювання спорів без звернення до суду. Запропоновано авторське визначення поняття «спадковий спір», яке відображає його комплексний характер та враховує як матеріально-правові, так і процесуальні аспекти.

Доведено, що переговори становлять методологічну основу медіації, виступаючи її ключовим інструментом, а також можуть функціонувати як

самостійна форма врегулювання спорів. Поряд із цим, виокремлено судовий захист як традиційну форму вирішення спадкових спорів, у межах якої також можливе застосування альтернативних процедур, зокрема медіації та врегулювання спору за участю судді. Встановлено, що переговори, медіація та цивільне судочинство є взаємопов'язаними складовими цивілістичного процесу, які можуть існувати як автономно, так і у взаємодії.

У результаті дослідження доведено, що спадковий спір може бути ефективно врегульований шляхом укладення мирової угоди відповідно до норм цивільного процесуального законодавства України, застосування процедури медіації, врегулювання спору за участю судді, а також шляхом безпосередніх переговорів між сторонами. Стаття формує науково обґрунтований підхід до комплексного використання різних форм захисту спадкових прав та робить внесок у розвиток доктрини альтернативного вирішення спорів в Україні. Її результати можуть бути використані у науковій, нормотворчій та практичній діяльності.

Ключові слова: медіація, мирова угода, захист прав, цивільне судочинство, переговори, суд, спадковий спір, спадкування, цивільна справа, врегулювання спору за участю судді.

Fedorenko Tetiana Viktorivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Industry Law and General Legal Disciplines, Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-3447-9078.

Karmaza Oleksandra Oleksandrivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Industry Law and General Legal Disciplines, Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-4895-5220.

Karashchuk Kateryna Leonidivna PhD in Law, mediator, private enforcement officer, Chair of the Committee on Mediation and Other Types of Alternative Dispute Resolution under the Private Enforcement Officers Association of Ukraine, Head of the NGO "Association of Lawyer-Mediators of Ukraine", Kyiv, https://orcid.org/0009-0008-6445-5836.

RESOLUTION OF INHERITANCE DISPUTES IN UKRAINE: NEGOTIATIONS, MEDIATION, SETTLEMENT OF A DISPUTE WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE, AMICABLE AGREEMENT, LITIGATION IN CIVIL PROCEEDINGS

Abstract. The article is devoted to a comprehensive regulatory and legal analysis of the ways of resolving inheritance disputes in the modern conditions of the

development of the legal system of Ukraine. The study reveals the essence and specific features of inheritance legal relations that lead to disputes among their participants, as well as identifies key problems of law enforcement in this area. Considerable attention is paid to the analysis of the negotiation process as a fundamental element in resolving inheritance conflicts, particularly its role in achieving compromise between the parties and reducing the level of conflict.

Special emphasis is placed on mediation as an effective alternative form of resolving inheritance disputes, based on the principles of voluntariness, confidentiality, and neutrality. The expediency of broader application of mediation in inheritance legal relations is substantiated, given its ability to ensure fast, flexible, and mutually beneficial dispute resolution without resorting to court proceedings. The author proposes a definition of the concept of "inheritance dispute," reflecting its complex nature and taking into account both substantive and procedural aspects.

It is proven that negotiations constitute the methodological foundation of mediation, serving as its key instrument, while also functioning as an independent form of dispute resolution. At the same time, judicial protection is identified as a traditional form of resolving inheritance disputes, within which alternative procedures, including mediation and settlement of disputes with the participation of a judge, may also be applied. It is established that negotiations, mediation, and civil proceedings are interconnected components of the civil process, which can exist both independently and in interaction with each other.

The study concludes that an inheritance dispute may be effectively resolved through the conclusion of an amicable settlement in accordance with the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, the use of mediation, settlement of a dispute with the participation of a judge, as well as through direct negotiations between the parties. The article contributes to the scientific discussion on a comprehensive approach to the protection of inheritance rights and promotes the development of alternative dispute resolution doctrine in Ukraine. Its results may be useful for scholars, legislators, legal practitioners, and anyone interested in effective mechanisms for protecting inheritance rights.

Keywords: mediation, settlement agreement, protection of rights, civil proceedings, negotiations, court, inheritance dispute, inheritance, civil case, dispute resolution with the participation of a judge.

Постановка проблеми. Спадкові спори, які розглядалися в судах загальної юрисдикції, завжди становили значний відсоток у цивільних справах. Так, наприклад, відповідно до Аналітичного огляду стану здійснення цивільного судочинства у 2025 році, підготовленого Верховним Судом, у 2025 році на розгляді у місцевих загальних судах (місцеві суди) перебувало понад 1 млн 901 тис. позовних заяв, заяв, скарг, подань, клопотань, судових доручень та справ, що розглядаються в порядку цивільного судочинства. Серед розглянутих цивільних справ позовного провадження значну кількість становлять справи у

спорах, що виникають з відносин спадкування (30 тис., або 4,5 %). Разом з тим, упродовж 2025 року місцевими судами постановлено 63 ухвали про проведення врегулювання спору за участю судді та 54 – про його припинення (у 2024 році ці показники становили відповідно 41 та 36 ухвал), із яких у 11 досягнуто примирення між сторонами (у 2024 році – у 6), а 17 передано на розгляд іншому судді (у 2024 році – 17) [1].

Разом з тим в цьому Аналітичному огляді не міститься інформації про те, скільки було постановлено ухвал про закриття цивільних справ у зв'язку із досягненням згоди під час процедури медіації та укладенням угоди за результатами медіації. Однак не можна і заперечити той факт, що врегулювання спадкового спору за участю судді також є одним із ефективних механізмів захисту спадкових прав. Такий висновок, зокрема, слідує із ст. 197 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), відповідно до якої у підготовчому засіданні суд з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді.

Отже, спадковий спір може бути врегульований декількома шляхами: 1) шляхом укладення мирової угоди в порядку, визначеному ЦПК; 2) шляхом медіації як позасудової форми врегулювання спору; 3) шляхом врегулювання спору за участю судді. Відтак з науково-практичної точки зору виникає необхідність дослідити взаємодію та взаємозв'язок закріплених в ЦПК шляхів (форм) врегулювання спадкових спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема спадкування в цивільному праві та в цивільному процесі завжди привертала увагу вчених, оскільки стосується захисту останньої волі спадкодавця та захисту спадкових прав спадкоємців чи переходу спадщини в комунальну власність (відумерла спадщина). Так, наприклад, дослідниками спадкових відносин (в матеріальному та процесуальному праві) є: О.В. Адамович, І.О. Гелецька, І.М. Жорнокуй, Ю.О. Заїка, М. М. Дякович, О .О. Кармаза, С. О. Короєд, О. Є. Кухарєв, Ю. В. Кривенко, Є. О. Рябоконь, І. В. Спасибо-Фатєєва, Т. В. Федоренко, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, М. М. Ясинок та інші. Натомість в юриспруденції недостатньо наукових досліджень, в яких комплексно досліджуються шляхи врегулювання спадкових спорів через судовий та позасудовий захист спадкових прав.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні шляхів врегулювання спадкових спорів через судову та позасудову форми захисту спадкових прав.

Виклад основного матеріалу. Термін «спадковий спір», як правило, законодавство України в сфері спадкування не використовує, розкриття його змісту відбувається на підставі наукових висновків дослідників.

Так, наприклад, в ЦПК використано таку термінологію щодо справ у спорах, що виникають з відносин спадкування: «позови кредиторів спадко-

давця», «прийняття спадщини спадкоємцями», «місцезнаходження спадкового майна» (ст. 30 ЦПК), «охоронець спадкового майна» (ст. 62 ЦПК), «справи у спорах щодо спадкування» (ст. 274 ЦПК), «справи про визнання спадщини відумерлою» (ст. 293 ЦПК, глава 9 ЦПК), «місце відкриття спадщини», «охорона спадкового майна» (ст. 308 ЦПК), «спадкоємці за законом», «спадкоємці за заповітом» (ст. ст. 335, 338 ЦПК), «спадкодавець» (ст. 335 ЦПК) тощо [2].

В Законі України «Про медіацію» не використовується термінологія спадкового законодавства загалом та термін «спадковий спір» зокрема. Натомість, це не означає, що спадкові спори не можуть бути предметом врегулювання в медіації. Такий висновок, зокрема, слідує із ст. 3 цього Закону, оскільки стаття передбачає, що дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [3].

Нами зверталася увага на те, що Цивільний кодекс України використовує термін «спір», в розумінні того, що «спір вирішується в суді» (ст. ст. 366, 402, 432, 749, 976 та ін. Кодексу). У преамбулі та у статтях Закону України «Про медіацію» використано термін «конфлікт (спір)», але його зміст не розкрито. Крім того, у Розділі IV. «Прикінцеві та перехідні положення» цього Закону йдеться про «трудовий спір», «земельний спір». Поняття «конфлікт» на відміну від поняття «спір» є ширшим, оскільки передбачає зіткнення інтересів, поглядів чи прагнень сторін, яке не завжди супроводжується порушенням прав та інтересів тієї чи іншої сторони і не завжди завершується зверненням до юрисдикційних чи неюрисдикційних способів захисту прав. Термін «спір» використовується переважно при юрисдикційному шляху врегулювання спору в суді, а його зміст закріплюється у процесуальних та матеріальних нормах [4; 5].

В юридичній літературі поняття «спадкові спори» розкривається, наприклад, як спори, що виникають у зв'язку з переходом прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Іншими словами кажучи, це будь-які спірні питання, які стосуються спадщини, до якої входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті [6].

О.Кухарєв вказує на те, що визначальними ознаками спадкових спорів є: підлягають вирішенню після відкриття спадщини; однією із сторін є спадкоємець; належать до виключної цивільної юрисдикції [7]. Погоджуючись з таким висновком відмітимо, що ці три ознаки вказують на спір, який розглядається в цивільному судочинстві, а не, наприклад, в медіації. Тож третя ознака, запропонована автором, може бути уточнена такими словами, як «у разі,

коли спір розглядається в судовому порядку». Нами пропонується до цих ознак додати ще такі ознаки, як: «можуть бути вирішені в судовому чи позасудовому порядку», «за характером відносин є приватно-правовими» тощо.

Зазначимо, що в юриспруденції при дослідженні особливостей розгляду справ у спорах, що виникають з відносин спадкування, авторами, як правило, не розкривається зміст правової конструкції «спори, що виникають з відносин спадкування» чи «спадковий спір», відтак, узагальнивши наукові напрацювання у цій сфері, норми спадкового законодавства України, пропонуємо під спадковим спором розуміти правовий (юридичний) конфлікт, який виник після смерті спадкодавця в результаті здійснення (реалізації) спадкових відносин спадкоємцями та/або зацікавленими особами щодо спадщини, дійсності заповіту чи стосовно інших спірних спадкових правовідносин, та який може бути вирішений у судовому чи позасудовому порядку, передбаченому законом.

Ми погоджуємося з тим, що спадкові спори є одними із найскладніших у сфері цивільного права. В них стикаються як майновий інтерес на об’єкти спадщини, так й етичний інтерес з боку родичів спадкодавця. У процесі спадкування виникають спори між спадкоємцями, спадкоємцями і нотаріусом тощо. Спадкові справи – тривалі та складні категорії справ, які потребують професійних навичок та знань юристів та адвокатів у галузі спадкового права [9].

Проаналізувавши юридичну літературу щодо «спадкових спорів» чи «спадкових справ в цивільному судочинстві», узагальнення судової практики, норми законодавства з цього питання, зазначимо, що офіційна класифікація спадкових спорів відсутня, а в юриспруденції немає загальноприйнятої класифікації спадкових спорів.

Так, наприклад, В.Крат розкриває особливості розгляду спадкових спорів в практиці Верховного Суду через: 1) загальні категорії спадкового права: іпотека і спадкування; статут як регулятор спадкових відносин; значення відкриття спадщини; строки в спадковому праві; місце відкриття спадщини; сингулярне правонаступництво (ст. 1227 ЦК); 2) спадщину (актив і пасив): спадкування прав (ст. 1227 ЦК); спадкування права на відшкодування збитків завданих спадкодавцеві; спадкування обов’язку відшкодувати майнову шкоду (збитки); конструкція спільності прав спадкоємців; спадкування права на оспорення; спадкування права на оспорення документу чи юридичного факту; 3) спадкування за заповітом та заповідальні розпорядження: розпорядження правом на вклад; розпорядження правами в заповіті; конкуренція заповітів; правові наслідки недійсності заповіту; недійсність заповіту, вчиненого особою, яка не розуміла значення своїх дій та не могла керувати ними; 4) спадкування за законом: сутність спадкування за законом; юридичні факти необхідні для спадкування за законом; 5) прийняття та оформлення спадщини тощо [9].

О.Ступак серед спорів у спадкових правовідносинах виділяє такі як: прийняття спадщини за законом; право на обов'язкову частку при спадкуванні за заповітом; спадкова трансмісія; спори про прийняття спадщини (ч. 3 ст. 1268

ЦК); строки прийняття спадщини під час війни. Відмова від прийняття спадщини; відмова від отримання свідоцтва про право на частку іншого з подружжя чи відмова від спадщини; спадковий договір і його застосування у судовій практиці; спільний заповіт подружжя і режим спільної сумісної власності; недійсність заповіту [10].

Є.Петров акцентує увагу на практиці ВП ВС у спадкових відносинах, не групуючи спадкові справи на категорії [11].

Отже, узагальнивши науковці праці у сфері спадкового права та процесу, підтримуємо науковців, які класифікують спадкові спори на підставі: 1) видів спадкування: спори, які виникають із відносин щодо спадкування за заповітом, та спори, які виникають із відносин щодо спадкування за законом; 2) за предметом спору: майнові (наприклад, поділ спадщини тощо) та немайнові спори (наприклад, встановлення фактів, що мають юридичне значення тощо), а також спадкові спори з кредиторами; 3) етапів спадкового процесу: процедурні (процесуальні) питання спадкування: спори щодо діяльності виконавця заповіту, пов'язані із видачею правовстановлюючих документів (нотаріальних актів: свідоцтва про спадщину): спори, що виникають при видачі свідоцтва про право на спадщину; 4) форми вирішення спору: спори, які вирішувалися в суді, та спори, які вирішувалися із затосуванням альтернативних форм вирішення спорів (наприклад, шляхом медіації).

Аналіз судової практики доводить, що переважно в судовому порядку вирішуються спори щодо складання та змісту заповітів, пропущення строків прийняття спадщини (6 місяців чи після зміни строку прийняття спадщини на підставі постанови Кабінету Міністрів України, на дискусійність норм якої ми звертали увагу [12]), визнання права власності або усунення від спадкування. Відмітимо, що вирішуються вони переважно в судовому порядку.

Разом з тим, беручи до уваги норми Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК), Закону України «Про медіацію», Закону України «Про міжнародне приватне право», зазначимо, що спори, які виникають у спадкових правовідносинах, на підставі дипозитивного принципу (диспозитивності), який є основою приватно-процесуального права та забезпечує автономію волі суб'єктів спадкових правовідносин, вирішуються в судовому чи позасудовому порядку, визначеному законом. Разом з тим відмітимо, що універсальною формою врегулювання будь-якого спору є переговори, які застосовуються на стадії виникнення конфлікту щодо спадщини, та які покладаються в основу врегулювання будь-якого спадкового спору в судовому чи позасудовому порядку.

Нами вже зазначалося, що інститут медіації та інститут переговорів мають спільні та відмінні ознаки, різний правовий зміст, порядок реалізації. Тож акцентувалася увага на тому, що медіація є альтернативною процедурою врегулювання спорів із залученням медіатора. Її завдання – це встановлення та сприяння ведення конструктивного діалогу між сторонами спору з метою

досягнення взаємовигідного рішення для сторін спору. На відміну від судового процесу сторони медіації самостійно приймають рішення щодо спору. Переговори також відносяться до альтернативних процедур вирішення спору, в яких безпосередньо сторонами спірних правовідносин (чи їх представниками) без участі будь-яких посередників досягається згода щодо спору. Під час ведення переговорів розбіжності між сторонами спору вирішуються на їхній власний розсуд без залучення третіх осіб, як це відбувається в медіації, де обов'язково залучається медіатор. Як правило, переговори є найпоширенішою процедурою вирішення спору між сторонами, в основу якого покладено діалог (спілкування) між конфліктуючими сторонами щодо пошуку врегулювання спору. Результатом переговорів є компроміс, а результатом медіації є консенсус [13].

Важливо відмітити, що сторонами спадкового спору є, як правило, спадкоємці – фізичні та юридичні особи, при цьому останні є спадкоємцями лише за заповітом, чи інші зацікавлені особи, наприклад, у разі виникнення спору щодо відумерлої спадщини. Зміст спору – захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав на спадщину. Ініціатором звернення до суду чи медіатора є зацікавлена особа чи особи, як правило, спадкоємці за законом чи за заповітом.

Отже, відповідно до ст. 2 ЦПК завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Згідно зі ст. 4 ЦПК кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Статтею 49 ЦПК передбачено, що сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою. Крім того, відповідно до ст. 197 ЦПК у підготовчому засіданні суд з'ясовує, чи бажають сторони укласти мирову угоду, провести позасудове врегулювання спору шляхом медіації, передати справу на розгляд третейського суду або звернутися до суду для проведення врегулювання спору за участю судді [14].

У зв'язку з цим відмітимо, що згідно із ст. 19 ЦПК спори, які виникають у спадкових відносин, розглядаються в порядку позовного провадження. Разом з тим, за домовленістю між собою сторони (позивач та відповідач) можуть обрати інший – позасудовий механізм врегулювання спадкового спору, наприклад, медіацію, чи укласти мирову угоду, чи врегулювання спір за участю судді.

Слід також зазначити, що в спадкових спорах не допускається застосування процедури третейського розгляду, оскільки згідно із ст. 6 Закону України «Про третейські суди» третейські суди в порядку, передбаченому цим Законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком, зокрема, справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів

(договорів); справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення тощо.

Процедура медіації у спадкових спорах, як слідує із норм ЦПК, Закону України «Про медіацію», може бути застосована до звернення до суду (наприклад, про це зазначено в ст. 16 ЦПК) та відповідно на будь-який стадії судового розгляду (ст. 49 ЦПК) з дотримання вимог, визначених ЦПК (наприклад, розгляд справи за клопотанням обох сторін спору зупиняється на час проведення медіації). Згідно із ст. 1 Закону України «Про медіацію» медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Тож дві і більше конфліктуючі сторони (у разі коли це конфлікт щодо спадщини) чи позивач і відповідач (у разі подачі в суд позовної заяви), керуючись загальними та спеціальними принципами медіації загалом та принципом добровільності зокрема, мають право застосувати процедуру медіації до спірних спадкових відносин. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про медіацію» медіація проводиться медіатором (медіаторами) з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора. Правовий статус медіатора, сторін спадкового спору визначає цей Закон, а також договір про проведення медіації, правила проведення медіації та норми професійної етики медіатора, які є джерелами регулювання процедурних (процесуальних) відносин в медіації. Угодою (правочином), що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону, є угода за результатами медіації. Принагідно зазначимо, що нами пропонувалося переглянути концепцію учасників процедури медіації [15], а також детально розкривалися особливості проведення процедури медіації [16].

Що стосується порядку врегулювання спадкового спору в позовному провадженні, зазначимо, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, ЦПК, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України. Провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи (ст. 3 ЦПК). Відповідно до ст. 5 ЦПК, здійснюючи правосуддя, суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. Розгляд справ у судах проводиться усно і відкрито, крім випадків, передбачених ЦПК (ст. 7 ЦПК). Згідно із ст. 12 ЦПК цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов’язків, передбачених законом. Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на

які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК. Відповідно до ст. 13 ЦПК суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках. Статтею 18 ЦПК визначено, що судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, - і за її межами. Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом.

Як нами вже зазначалося, в підготовчому засіданні суд повинен з'ясувати волю позивача та відповідача щодо укладення мирової угоди чи врегулювання спору за участю судді.

Нами вже розкривалися особливості врегулювання спору за участю судді в порівнянні із медіацією та зверталася увага, зокрема, на те, що ці інститути мають спільні і відмінні ознаки. Так, наприклад; 1) порядок врегулювання спору за участю судді, на відміну від процесу медіації, чітко визначений нормами кодексу, а процедура медіації може бути визначена на підставі цивільно-правового договору; 2) суддя, вчиняючи процесуальні дії щодо врегулювання спору, на відміну від медіатора, є представником судової гілки влади і постановляє рішення у формі ухвали іменем України, яке є обов'язковим для виконання. Медіатор же не приймає відповідного рішення у процесі медіації; 3) на відміну від процесу врегулювання спору за участю судді, сторони медіації самостійно та вільно обирають медіатора. При врегулюванні спору за участю судді сторони не мають права вибирати суддю, оскільки суддя за загальними правилами визначається автоматизованою системою документообігу суду; 4) суддя в процесі врегулювання спору за участю судді, зважаючи на вимоги Конституції України та ЦПК, повинен дотримуватися порядку, визначеного нормами ЦПК, тоді як медіатор, має право застосувати принцип гнучкості процесу медіації, тобто дотриматися основної структури процесу медіації, але може діяти, не відповідаючи їй у деталях. Тобто, «відійти» від процедурного порядку; 5) процес медіації допускається на будь-якій стадії судочинства, тоді як за ст. 201 ЦПК врегулювання спору за участю судді проводиться до початку розгляду справи по суті; 6) строки проведення медіації визначаються угодою сторін, тоді як за ст. 205 ЦПК врегулювання спору за участю судді проводиться протягом розумного строку, але не більше тридцяти днів з дня постановлення ухвали про його проведення; 7) місце проведення медіації обирається сторонами за згодою, про що зазначається в угоді. Натомість, в процесі врегулювання спору за участю судді територіальна юрисдикція визначена ЦПК; 8) під час проведення медіації не стягуються судовий збір та інші обов'язкові платежі до бюджету,

визначені нормами ЦПК. Тому медіація може бути дешевша від судового порядку вирішення спору; 9) нормами ЦПК встановлено виключний перелік підстав припинення врегулювання спору за участю судді. Зокрема, такою підставою є «закінчення строку врегулювання спору за участю судді». Тобто, в процесі врегулювання спору за участю судді сторони можуть не врегулювати спір, оскільки строк, відведений для цього, закінчився. Разом з тим, принцип гнучкості процесу медіації гарантує сторонам досягнення порозуміння у спорі. Крім того, до особливостей медіації можуть відноситися: відсутність принципу змагальності сторін та як наслідок забезпечення психологічного комфорту учасників, конфіденційність процедури медіації, яка полягає в тому, що вона не може бути розголошена навіть в суді, наявність взаємної вигоди та зацікавленості сторін, як у прийнятті рішення, так і в його виконанні тощо [17].

Ще одним шляхом врегулювання спадкового спору може бути відмова від позову та укладення мирової угоди у порядку, визначеному ЦПК.

Так, відповідно до ст. 207 ЦПК мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на підставі взаємних поступок і має стосуватися лише прав та обов'язків сторін. У мировій угоді сторони можуть вийти за межі предмета спору за умови, що мирова угода не порушує прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну письмову заяву, на будь-якій стадії судового процесу. Затверджуючи мирову угоду, суд цією ж ухвалою одночасно закриває провадження у справі. Проте суд постановляє ухвалу про відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд, якщо: 1) умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб, є невиконуваними; або 2) одну із сторін мирової угоди представляє її законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Ми підтримуємо Гринько С.Д., Ромась М.І. у тому, що мирова угода є змішаним договором, оскільки регулюється одночасно двома галузями права – цивільним та цивільним процесуальним. У зв'язку з цим до мирової угоди можуть бути застосовані норми, що стосуються двостороннього правочину, цивільного зобов'язання та цивільно-правового договору. Спільні риси між цими поняттями по відношенню до мирової угоди полягають у тому, що мирова угода є двостороннім договором зі специфічним предметом, суб'єктним складом, правами та обов'язками, формою. Мирова угода також вважається укладеною з моменту досягнення сторонами усіх істотних умов, що характеризує її як консенсуальний цивільно-правовий договір. Істотними умовами мирової угоди як цивільно-правового договору є умови про предмет та строки. Усе вказане означає, що у зв'язку зі своєю правовою природою мировій угоді притаманні як процесуальні, так і матеріально-правові ознаки [18].

Висновки. Підсумовуючи вище наведене, відмітимо, що, на нашу думку, під спадковим спором доцільно розуміти правовий (юридичний) конфлікт, який

виник після смерті спадкодавця в результаті здійснення (реалізації) спадкових відносин спадкоємцями та/або зацікавленими особами щодо спадщини, дійсності заповіту чи стосовно інших спірних спадкових правовідносин, та який може бути вирішений у судовому чи позасудовому порядку, передбаченому законом.

Ми підтримуємо науковців, які класифікують спадкові спори на підставі: 1) видів спадкування: спори, які виникають із відносин щодо спадкування за заповітом, та спори, які виникають із відносин щодо спадкування за законом; 2) за предметом спору: майнові (наприклад, поділ спадщини тощо) та немайнові спори (наприклад, встановлення фактів, що мають юридичне значення тощо), а також спадкові спори з кредиторами; 3) етапів спадкового процесу: процедурні (процесуальні) питання спадкування: спори щодо діяльності виконавця заповіту, пов'язані із видачею правовстановлюючих документів (нотаріальних актів: свідоцтва про спадщину): спори, що виникають при видачі свідоцтва про право на спадщину; 4) форми вирішення спору: спори, які вирішувалися в суді, та спори, які вирішувалися із застосуванням альтернативних форм вирішення спорів (наприклад, шляхом медіації).

Спори, які виникають у спадкових правовідносинах, на підставі дипозитивного принципу, який є основою приватно-процесуального права та забезпечує автономію волі суб'єктів спадкових правовідносин, вирішуються в судовому чи позасудовому порядку, визначеному законом. Сторонами спадкового спору є, як правило, спадкоємці – фізичні та юридичні особи, при цьому останні є спадкоємцями лише за заповітом, чи інші зацікавлені особи, наприклад, у разі виникнення спору щодо відумерлої спадщини. Зміст спору – захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав на спадщину. Ініціатором звернення до суду чи медіатора є зацікавлена особа чи особи, як правило, спадкоємці за законом чи за заповітом.

Література:

1. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2025 році. Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Analyz_KCS_2025.pdf.

2. Цивільний процесуальний кодекс України. Кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text.

3. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

4. Медіація в роботі юриста. Курс лекцій: навч. посіб. За ред. О.Кармази, Т.Федоренко. Київ: Університет «Україна», 2026. 240 с.

5. Закон України «Про медіацію» Науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. За заг. ред. Кармази О.О., Кушерець Д.В., Федоренко Т.В., Домінгос Г. К: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.

6. Спадкові спори. URL: https://satsyk.com.ua/czivilni-spravi/advokat-po-semeynym-delam/spadkovi-spory.

7. Спадкові спори в практиці Верховного Суду: стратегія успіху – Олександр Кухарєв. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/spadkovi-spori-v-praktici-verxovnogo-sudu-strategiia-uspixu-oleksandr-kuxarjev.

8. Косяченко К. Актуальна проблематика реалізації спадкових прав. Copernicus Political and Legal Studies. Vol. 1, Issue 3. (September 2022). P. 94-100.

9. Крат В. Спадкові спори: практика Верховного Суду. 24 червня 2022 року URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Krat_24_06_2022.pdf.

10. Ступак О. Спори у спадкових правовідносинах. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Spadkuv_notar_Stupak.pdf.

11. Петров Є. Практика ВП ВС у спадкових відносинах. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Petrov_praktika_VP_VS_spadkovi_spori.pdf.

12. Кармаза О. О. Модифікація спадкових прав в умовах дії воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4(1). С. 136-141

13. Кармаза О.О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. Підприємство, господарство та право. 2020. № 5. С. 13-18

14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

15. Кармаза О.О., Каращук К.Л. Суб'єктний склад процедури медіації: до питання про особисту участь сторін спору в медіації. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 7. С.64-67.

16. Кармаза О.О., Федоренко Т.В. Теоретична модель процесу медіації: провадження, стадії, етапи, процесуальні дії, їх співвідношення. Право і суспільство. 2023. № 2. Том 1. С. 67-72.

17. Кармаза О.О. Інститут врегулювання спору за участю судді в цивільному, господарському та адміністративному процесах України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Випуск 3. Том 1. С. 37-42.

18. Гринько С.Д., Ромась М.І. Мирова угода у цивільному процесі як забезпечення принципу диспозитивності. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. Серія ПРАВО. Випуск 80: частина 1. С. 163-169.

References:

1. Supreme Court (2025). Analitychnyi ohliad stanu zdiisnennia tsyvilnoho sudochynstva u 2025 rotsi [Analytical review of the state of civil proceedings in 2025]. Available at: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Analyz_KCS_2025.pdf. [in Ukrainian].

2. Civil Procedure Code of Ukraine (2004). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text. [in Ukrainian].

3. On Mediation: Law of Ukraine (2021). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text. [in Ukrainian].

4. Karmaza, O., & Fedorenko, T. (Eds.). (2026). Mediatsiia v roboti yurysta. Kurs lektsii [Mediation in legal practice. Course of lectures]. Kyiv: Universytet "Ukraina". 240 p. [in Ukrainian].

5. Karmaza, O. O., Kusherets, D. V., Fedorenko, T. V., & Domingos, H. (Eds.). (2025). Zakon Ukrainy "Pro mediatsiiu". Naukovo-praktychnyi komentar. Sudova praktyka. Zrazky dokumentiv [Law of Ukraine "On Mediation". Scientific and practical commentary. Case law. Document samples]. Kyiv: Universytet "Ukraina". 350 p. [in Ukrainian].

6. Spadkovi spory [Inheritance disputes] (n.d.). Available at: https://satsyk.com.ua/czivilni-spravi/advokat-po-semeynym-delam/spadkovi-spory. [in Ukrainian].

7. Kukhariev, O. (n.d.). Spadkovi spory v praktytsi Verkhovnoho Sudu: stratehiia uspikhu [Inheritance disputes in the practice of the Supreme Court: strategy for success]. Available at:

https://www.hsa.org.ua/blog/spadkovi-spori-v-praktici-verxovnogo-sudu-strategiia-uspixu-oleksandr-kuxarjev.[in Ukrainian].

8. Kosiachenko, K. (2022). Aktualna problematyka realizatsii spadkovykh prav [Current issues of implementation of inheritance rights]. Copernicus Political and Legal Studies, vol. 1, iss. 3, pp. 94–100. [in Ukrainian].

9. Krat, V. (2022). Spadkovi spory: praktyka Verkhovnoho Sudu [Inheritance disputes: practice of the Supreme Court]. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Krat_24_06_2022.pdf. [in Ukrainian].

10. Stupak, O. (2023). Spory u spadkovykh pravovidnosynakh [Disputes in inheritance legal relations]. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Spadkuv_notar_Stupak.pdf. [in Ukrainian].

11. Petrov, Ye. (2024). Praktyka VP VS u spadkovykh vidnosynakh [Practice of the Grand Chamber of the Supreme Court in inheritance relations]. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Petrov_praktika_VP_VS_spadkovi_spori.pdf. [in Ukrainian].

12. Karmaza, O. O. (2022). Modyfikatsiia spadkovykh prav v umovakh dii voiennoho stanu ta yevrointehratsiinykh protsesiv [Modification of inheritance rights under martial law and European integration processes]. Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys, no. 4(1), pp. 136–141. [in Ukrainian].

13. Karmaza, O. O. (2020). Mediatsiia ta perehovory yak alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv [Mediation and negotiations as alternative dispute resolution methods]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo, no. 5, pp. 13–18. [in Ukrainian].

14. Civil Code of Ukraine (2003). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15. [in Ukrainian].

15. Karmaza, O. O., & Karashchuk, K. L. (2025). Subiektnyi sklad protsedury mediatsii: do pytannia pro osobystu uchast storin sporu v mediatsii [Subject composition of mediation procedure: on personal participation of parties]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, no. 7, pp. 64–67. [in Ukrainian].

16. Karmaza, O. O., & Fedorenko, T. V. (2023). Teoretychna model protsesu mediatsii: provadzhennia, stadii, etapy, protsesualni dii, yikh spivvidnoshennia [Theoretical model of mediation process: proceedings, stages, actions and their correlation]. Pravo i suspilstvo, no. 2, vol. 1, pp. 67–72. [in Ukrainian].

17. Karmaza, O. O. (2018). Instytut vrehuliuvannia sporu za uchastiu suddi v tsyvilnomu, hospodarskomu ta administratyvnomu protsesakh Ukrainy [Settlement of disputes with participation of a judge in civil, commercial and administrative proceedings]. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, iss. 3, vol. 1, pp. 37–42. [in Ukrainian].

18. Hrynko, S. D., & Romas, M. I. (2023). Myrova uhoda u tsyvilnomu protsesi yak zabezpechennia pryntsypu dyspozytyvnosti [Settlement agreement in civil procedure as ensuring the principle of dispositiveness]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, iss. 80, p. 1, pp. 163–169. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 17.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.04.2026

УДК 342.924:349.4

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3563-3576

Фещенко Юлія Віталіївна Центральний апеляційний господарський суд, суддя, http://orcid.org/0009-0006-6523-7000

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ПАТРОНАТНОЇ СЛУЖБИ В СФЕРІ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Анотації. У науковій статті проаналізовано зміст, засади правового регулювання, форми, методи та види наукового забезпечення органів правосуддя в Україні, правового статусу індивідуальних та колективних суб'єктів наукового супроводження діяльності судів в Україні. Здійснено аналіз нормативно-правових актів, що регламентують правовий статус консультантів судів, наукових консультантів судів та Науково-консультаційної ради Верховного Суду та Конституційного Суду України. Проведено аналіз висновків науковців та аналітичних матеріалів щодо сучасного стану правового регулювання статусу наукового консультанта як посади патронатної служби, розмежування її ознак від інших правових статусів консультантів державних службовців та членів Науково-консультаційної ради судів. Виявлено, що на сьогодні у сфері наукового забезпечення правосуддя на законодавчому рівні представлено три моделі правових статусів суб'єктів, що здійснюють наукове консультування судів та суддів: консультанта та наукового консультанта суду як державного службовця, «гібридний статус» члена Науково-консультаційної ради Верховного Суду та Конституційного Суду України, статус патронатного працівника - наукового консультанта судді Конституційного Суду України. Запропоновано визначення правового статусу наукового консультанта судді Конституційного Суду України як патронатного працівника як тимчасового професійного зв'язок фахівця у сфері права із судом, заснований на строковому трудовому договорі, укладеному за процедурами, що передбачають пряму залежність від волі патрона - судді, зміст професійних прав та обов'язків якого спрямовано на виконання доручень судді щодо здійснення аналізу законодавства, практики його застосування, наукових джерел для забезпечення патрона - судді необхідною інформацією у справах конституційного провадження та створення необхідних умов для ефективного здійснення суддею своїх функціональних повноважень.

Ключові слова: патронатна служба, державна служба, концепція, консультант, суд, науковий консультант, науково-консультаційна рада, патрон, працівник патронатної служби, публічна служба, суддя.

Feshchenko Yulia Vitaliivna Central Economic Court of Appeal, judge, http://orcid.org/0009-0006-6523-7000

IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF PATRONAGE SERVICE IN THE FIELD OF SCIENTIFIC SUPPORT OF JUSTICE IN UKRAINE

Abstract. The scientific article analyzes the content, principles of legal regulation, forms, methods and types of scientific support of justice bodies in Ukraine, the legal status of individual and collective subjects of scientific support of the activities of courts in Ukraine. An analysis of regulatory legal acts regulating the legal status of court consultants, scientific consultants of courts and the Scientific Advisory Council of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine was carried out. An analysis of the conclusions of scientists and analytical materials on the current state of legal regulation of the status of a scientific consultant as a position of patronage service, the distinction of its features from other legal statuses of consultants of civil servants and members of the Scientific Advisory Council of courts was carried out. It was found that today in the field of scientific provision of justice, three models of legal statuses of subjects providing scientific advice to courts and judges are presented at the legislative level: a consultant and a scientific consultant of the court as a civil servant, a "hybrid status" of a member of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court and the Constitutional Court of Ukraine, and the status of a patronage worker - a scientific consultant to a judge of the Constitutional Court of Ukraine. The definition of the legal status of a scientific consultant to a judge of the Constitutional Court of Ukraine as a patronage employee as a temporary professional relationship of a specialist in the field of law with the court, based on a fixed-term employment contract concluded according to procedures that provide for direct dependence on the will of the patron - judge, the content of whose professional rights and obligations is aimed at fulfilling the judge's instructions regarding the analysis of legislation, the practice of its application, scientific sources to provide the patron - judge with the necessary information in cases of constitutional proceedings and the creation of the necessary conditions for the effective exercise by the judge of his functional powers.

Keywords: patronage service, civil service, concept, consultant, court, scientific consultant, scientific advisory council, patron, patronage service employee, public service, judge.

Постановка проблеми. Наукове супроводження діяльності судів України є невід’ємним елементом їх інформаційного та організаційного забезпечення. Правовий статус членів Науково-консультативних рад Верховного Суду, Конституційного Суду України, консультантів, наукових консультантів судів різних інстанцій та наукових консультантів суддів Конституційного Суду України суттєво відрізняються, хоча їх діяльність спрямована на наукове забезпечення діяльності органів правосуддя в Україні. Кожен із цих суб’єктів сприяє з’ясуванню істини в складних питаннях правозастосування здійснюваного судами, тлумачення ними законодавства, формування єдиної судової практики та еволюції вітчизняної правової доктрини.

За даними Конституційного суду України станом на 2024 рік Науково-консультативна рада Конституційного суду України за період її існування підготувала 349 наукових висновків, а за 2024 рік 49 наукових висновків [1, с. 95]. Науково-консультативна рада при Верховному Суді та сектор забезпечення діяльності Пленуму за 2024 рік опрацювали 325 наукових висновків [2]. У 2025 році членами Науково-консультативної ради при Верховному Суді було підготовлено 363 наукових висновки [2].

Наведені лише обліковані та оприлюднені показники діяльності науково-консультативних рад, що функціонують в системі правосуддя, свідчать про відчутну роль наукового забезпечення судів. Водночас не ведеться облік та відсутні дані у публічному просторі щодо показників ефективності роботи консультантів судів, наукових консультантів суддів Конституційного Суду України, які відіграють важливу роль в науковому забезпеченні органів правосуддя. Питання визначення правового статусу та формування гарантій ефективної діяльності консультантів органів правосуддя є не достатньо врегульованим не дивлячись на важливість функцій, що виконуються цими суб'єктами. Наприклад, Холоденко Н.О. зазначає : «саме наука є тим орієнтиром у правозастосуванні, який дозволяє опанувати не лише «букву», а й «дух» закону, що має надважливе значення у питанні захисту прав і свобод людини в державі» [3, с. 196]. Тому потребують дослідження шляхи підвищення ефективності роботи консультантів, наукових консультантів судів та впровадження нових гарантій забезпечення їх соціальних та професійних інтересів.

Стан наукової розробки проблеми. Дослідження змісту, правового регулювання, форм, методів та видів наукового забезпечення органів правосуддя в Україні, правового статусу індивідуальних та колективних суб'єктів наукового супроводження діяльності судів в Україні були предметом наукових пошуків в роботах таких вчених як В.А. Волошина, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, Є.В. Курінний, О.П. Подцерковний, Н.О. Холоденко, А.А Шарая, О.С. Шеремет та інших. Водночас масштабні реформи, що відбулись у судовій системі України за останнє десятиліття, у поєднанні із фінансовою та кадровою кризами забезпечення апаратів судів створили нові передумови для аналізу потенційних можливостей залучення внутрішніх та зовнішніх резервів судової системи у сфері науково-консультативного супроводження процесу правосуддя.

Подолання цих викликів створює передумови для наукових пошуків залучення членів науково-консультативних рад судів, консультантів та наукових консультантів судів для створення умов для підвищення ефективності правосуддя в Україні.

Метою статті є дослідження публікацій, що визначають зміст наукового забезпечення органів правосуддя в Україні загалом, правового статусу індивідуальних та колективних суб'єктів наукового супроводження діяльності судів в Україні, аналіз нормативно-правових актів, що регламентують правовий статус консультантів судів, наукових консультантів судів та суддів, НКР

Верховного Суду та Конституційного Суду України. Важливою задачею є аналіз висновків науковців та аналітичних матеріалів щодо сучасного стану правового регулювання статусу наукового консультанта як посади патронатної служби, розмежування її ознак від інших правових статусів консультантів державних службовців та членів НКР судів. Метою статті є також пошук шляхів розробки механізмів сталого та ефективного правового регулювання діяльності наукових консультантів як працівників патронатної служби в судовій системі України задля підвищення рівня престижності цієї роботи, створення гарантій професійної діяльності та підвищення рівня наукового забезпечення здійснення правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Н.О. Холоденко підкреслює, що наукове забезпечення судової діяльності передусім полягає в інтелектуальній творчій роботі певних суб'єктів, які мають спеціальні знання та навички. Така діяльність спрямована на формування нових знань і/або пошук ефективних способів їх використання в інтересах судової практики [4, с. 36]. Крім того, дослідниця зазначає, що наукове забезпечення судової діяльності доцільно розглядати як систему суб'єктів, видів їхньої інтелектуальної діяльності та відповідних засобів, що базуються на методології наукового пізнання і наукових принципах. Функціонування цієї системи спрямоване на задоволення потреб, які виникають у процесі діяльності судів [4; с. 40].

На сьогодні прослідковуються особливості правового регулювання декількох правових статусів осіб, які здійснюють наукове забезпечення судових органів та суддів, і в назві посади чи статусу яких є терміни, пов'язані із консультуванням.

Одним з найбільш врегульованим на правовому рівні є статус державного службовця консультанта суду. Згідно із Наказом Державної судової адміністрації України від 20.07.2005 №86 «Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду» затверджено типові інструкції трьох посад працівників апарату суду, які мають у своїй назві термін «консультант»: Типову посадову інструкцію консультанта місцевого загального суду; Типову посадову інструкцію консультанта з кадрової роботи місцевого загального суду; Типову посадову інструкцію консультанта із судової статистики місцевого загального суду [5]. Згідно цих документів консультанти місцевого загального суду мають статус державних службовців, що проявляється в таких положеннях: 1) безпосередньо підпорядковані керівникові апарату суду; 2) є посадовими особами апарату місцевого загального суду; 3) їх правовий статус визначається Законом України «Про державну службу»; 4) консультанти призначаються на посаду та звільняється з посади наказом голови відповідного суду; 5) на посаду консультанта призначаються особи, які мають вищу освіту за спеціальністю «Правознавство» або «Правоохоронна діяльність» з освітньо-кваліфікаційним рівнем магістра або спеціаліста, стажем роботи на державній службі в судових органах України не менше двох років або загальний стаж

роботи за фахом не менше трьох років; 6) до основних завдань та обов'язків віднесено здійснення систематизації законодавства та судової практики; інформування працівників суду про зміни в чинному законодавстві України та судовій практиці судових органів вищого рівня; узагальнення звернення судових рішень до виконання; здійснення обліку звернень громадян та юридичних осіб, аналіз роботи суду з розгляду звернень, за дорученням голови суду чи керівника апарату суду, розгляд звернень та підготовка проєктів відповідей на них та інші завдання; 7) мають права, свободи, соціальні гарантії та відповідальність, що характерні для статусу державного службовця [5]. Типові посадові інструкції консультанта з кадрової роботи місцевого загального суду та консультанта із судової статистики місцевого загального суду відображають специфіку профілю їх професійної роботи. Водночас у п. 25 Типового положення про апарат суду щодо посад консультантів зазначено лише те, що у разі недоцільності утворення в апараті суду структурного підрозділу, для виконання окремих функцій вводяться посади відповідних спеціалістів (консультантів) [6]. Паралельно із посадами консультантів в судовій системі є посади наукових консультантів.

У Законі України «Про судоустрій та статус суддів» у ч. 11 ст. 155 «Апарат суду» зазначено, що наукові консультанти повинні мати науковий ступінь [7]. З цього приводу слід навести висновок Великої палати Верховного Суду з постанови від 23 січня 2025 року по справі №990/98/24, в якій зазначено, що до стажу наукової роботи для цілей Закону «Про судоустрій і статус суддів» зараховується стаж професійної діяльності у сфері права лише на посадах працівників апарату суду (головний спеціаліст, науковий консультант, керівник структурного підрозділу), посадові обов`язки яких передбачають виключно здійснення науково-аналітичної діяльності в судах України (аналіз проєктів законодавчих актів, систематизація судової практики, її узагальнення, надання аналітичної допомоги суддям з питань правозастосування), за умови наявності наукового ступеня [8].

Шеремет О.С., посилаючись на додаток 6 Постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання оплати праці державних службовців судів, органів та установ системи правосуддя», наголошує, що у системі правосуддя серед посад консультантів виокремлюються посади патронатних працівників - наукових консультантів та наукових радників Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Державної судової адміністрації [9, с. 46; 10]. Проте згідно чинного законодавства чітко визначений статус патронатного працівника мають тільки наукові консультанти суддів Конституційного суду згідно ст. 30 Закону України «Про Конституційний суд України» [11].

Інші консультанти та наукові консультанти, що працюють в системі органів правосуддя мають статус державних службовців. Такий підхід до правового регулювання статусу консультантів та наукових консультантів прослідковувався ще в період функціонування Верховного Суду України.

В.А. Волошина виокремила такі основні ознаки правового статусу наукового консультанта судової палати Верховного Суду України: 1) призначення на посаду та звільнення з неї здійснюється керівником апарату Суду відповідно до порядку і підстав, встановлених Законом України «Про державну службу», Кодексом законів про працю України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють ці відносини; 2) його професійна діяльність має офіційний характер і спрямована на виконання завдань, покладених на відповідний структурний підрозділ; 3) встановлюються певні обмеження щодо реалізації окремих громадянських прав з метою забезпечення ефективності та належної якості службової діяльності; 4) можливість службового зростання, тобто реалізації кар'єри в межах державної служби; 5) права та обов'язки консультанта поділяються на загальні (визначені законодавством про державну службу) і спеціальні (закріплені у відповідних посадових інструкціях); 6) визначальною для характеристики правового статусу є сама посада, оскільки через неї розкриваються функціональна роль особи, її місце у Верховному Суді України та в системі правосуддя загалом; 7) консультант несе спеціальну дисциплінарну відповідальність у порядку, передбаченому чинним законодавством, за вчинення дисциплінарних проступків [12, с. 312].

В.А. Волошина на підставі виокремлених рис запропонувала авторське визначення правового статусу наукового консультанта судової палати ВСУ як державного службовця: «під терміном «правовий статус наукового консультанта судової палати ВСУ» варто розуміти систему професійних прав, обов'язків і відповідальності, передбачених законодавчими та локальними правовими актами, що визначають особливу соціальна роль наукового консультанта судової палати ВСУ як державного службовця, яка полягає в здійсненні консультативних, організаційних та інформаційних заходів, спрямованих на створення необхідних умов для ефективного здійснення ВСУ своїх функціональних повноважень» [12, с. 312].

Н.О. Холоденко зазначає, що посадові обов'язки наукових консультантів можуть відрізнятися залежно від структурного підрозділу апарату суду, в якому вони працюють, оскільки сама організаційна побудова апарату визначається колом завдань, покладених на нього: методичне, аналітичне та правове забезпечення; документальне забезпечення; інформаційно-технічна підтримка; фінансове, кадрове, матеріально-технічне і соціально-побутове забезпечення; інформаційно-комунікаційна діяльність; а також міжнародно-правове співробітництво. Такі основні напрями функціональної діяльності апарату Верховного Суду, затвердженого постановою Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 р. № 6 [4, с. 103-104; 13]. Відповідно, діяльність одних наукових консультантів, на думку Н.О. Холоденко, може бути спрямована, наприклад, на підготовку проектів звернення до КСУ щодо конституційності законів, а інших – на аналіз сфери інформаційно-комунікаційної діяльності суду та розробку відповідних напрямів і способів її розвитку, наголошує Н.О. Холоденко [4, с. 103-104].

Наукове забезпечення функціонування Верховного суду та Конституційного Суду України згідно ст. 47 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та ст. 41 Закону України «Про Конституційний суд України» забезпечують також НКР, про які затверджуються окремі положення [7; 11]. Обидві НКР утворюються при Верховному Суді та при Конституційному суді України з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права для підготовки наукових висновків з питань діяльності Верховного Суду та Конституційного суду України, що потребують наукового забезпечення.

Правовий статус членів НКР Верховного Суду та Конституційного суду кардинально відрізняється від правового статусу консультантів суду та наукових консультантів суду як державних службовців та наукових консультантів суддів Конституційного суду як патронатних працівників.

Н.О. Холоденко наголошує, що унікальність НКР пов'язана з рядом особливостей: По-перше, НКР це своєрідний «гібридний» суб'єкт наукового забезпечення діяльності судів, який відносно умовно можна віднести до зовнішніх, що зумовлено її статусом. Відповідно до ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, затвердженого постановою Пленуму Верховного Суду від 02 лютого 2018 р. 93 № 1, НКР є дорадчим органом, що утворюється при Верховному Суді для підготовки наукових висновків з питань діяльності Верховного Суду, що потребують наукового забезпечення, з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права, які погодилися брати участь в її роботі та мають науковий ступінь доктора юридичних наук або кандидата юридичних наук (доктора філософії) чи інших галузей знань [3, с. 197; 4, с. 146; 14].

Постановою Пленуму Верховного Суду від 23.05.2025 року №11 затверджено склад Науково-консультативної ради при Верховному Суді у кількості 138 членів [15]. Н.О. Холоденко наголошує, що НКР входить до структури Верховного Суду (є специфічним структурним елементом його організації), але не відноситься до його апарату чи суддівського корпусу та складається з осіб, які не пов'язані з судом трудовими відносинами [3, с. 197]. Складно погодитись із твердженням вченої, що НКР входить до структури Верховного Суду, оскільки згідно Положення про НКР при Верховному Суді НКР є дорадчим органом, що утворюється при Верховному Суді. Особливості правового статусу членів НКР полягають у тому, що претенденти на включення до складу НКР, що бажають приймати участь в її роботі, подають до Великої Палати, відповідного Касаційного суду за напрямом своєї фахової спеціалізації резюме, список наукових праць, копії документів про присудження наукового ступеня і присвоєння вченого звання; їх кандидатури до складу НКР розглядаються на зборах Великої Палати, відповідного касаційного суду; на підставі рішення зборів попередньо формується склад НКР, який затверджується на засіданні Пленуму Верховного Суду; члени НКР виконують свої обов'язки на безоплатній основі [4, с. 146; 14]. На наш погляд твердження, що Науково-

консультативної ради при Верховному Суді входить до структури Верховного суду не достатньо обґрунтованим. Водночас наведені особливості правового статусу НКР Верховного суду та її членів вказує на особливий, як висловилась Н.О., Холоденко «гібридний» статус НКР відносить цю раду до зовнішніх суб'єктів наукового забезпечення діяльності судів [4, с. 103-104].

Такий саме «гібридний» статус має НКР при Конституційному Суді України. Згідно Положення про НКР Конституційного Суду України, затвердженого Постановою Конституційного Суду України від 3.12.2018 року № 38-п/2018 Рада утворюється з числа висококваліфікованих фахівців у сфері права [16]. Членом Ради може бути суддя Суду у відставці, а також фахівець, який має науковий ступінь доктора наук або доктора філософії (кандидата наук). Персональний склад Ради затверджує Суд постановою за поданням Голови Суду. Один раз на три роки відбувається оновлення персонального складу Ради. Новий склад Ради затверджує Суд постановою за поданням Голови Суду за результатами комунікації Постійної комісії з питань наукового забезпечення Суду із членами Ради [16]. Постановою Конституційного Суду України від 11.12.2025 року № 39-п/2025 Конституційний Суд України затвердив персональний склад НКР Конституційного Суду України, до складу якої увійшли 63 висококваліфіковані фахівці у сфері права [17].

Водночас є певне уточнення щодо забезпечення діяльності НКР Конституційного Суду України у порівнянні зі статусом НКР Верховного суду, а саме організаційне, фінансове і матеріально-технічне забезпечення діяльності Ради Конституційного Суду України здійснює Секретаріат Суду. Видатки на таке забезпечення передбачаються кошторисом Конституційного Суду України на відповідний рік [16]. Проте не залежно від формулювань щодо матеріального забезпечення НКР цих судів, заробітної плати члени цих рад не отримують, а за добросовісне виконання своїх обов'язків можуть бути матеріально заохочені в установленому порядку Головою Верховного Суду чи Головою Конституційного Суду України.

Законами України «Про судоустрій та статус суддів» [7], «Про Вищу раду правосуддя» [18], регламентами роботи Вищої ради правосуддя [19] та ВККСУ [20], положеннями про їх апарат, Положенням про Державну Судову адміністрацію України [21] посади наукових консультантів як державних службовців чи патронатних працівників не передбачені, натомість у структурі секретаріату ВККСУ та ВРП є підрозділи, які виконують консультативні функції.

Наприклад у складі правового управління секретаріату ВРП є відділ нормативно-правової роботи та підготовки проектів консультативних висновків [22]. В регламенті ВККСУ зазначено, що для здійснення своїх повноважень може утворювати консультативні, дорадчі і робочі групи, ради, комісії та комітети тощо з числа членів Комісії [20], що прямо не вказує на наявність посад консультантів чи наукових консультантів ВККСУ.

Таким чином згідно чинного законодавства єдиним статусом патронатного працівника, що здійснює наукову консультаційну діяльність є посада наукового консультанта Конституційного суду України. Згідно ст. 30 Закону України «Про Конституційний Суд України» Суддя Конституційного Суду має двох наукових консультантів і помічника, посади яких належать до посад патронатної служби. Ознаками правового статусу наукового консультанта судді Конституційного Суду України як патронатного працівника є наступні: 1) призначення особи на посаду наукового консультанта Судді здійснює керівник Секретаріату Суду за поданням Судді; 2) за пропозицією Судді для зазначених осіб може бути встановлений строк випробування відповідно до вимог законодавства про працю; 3) працює за строковим трудовим договором упродовж перебування Судді на посаді; 4) виконує доручення Судді зі справ конституційного провадження і підпорядковані йому безпосередньо; 5) звільнення відбувається з дотриманням передбачених законодавством про працю гарантій та з урахуванням законодавства про державну службу; 6) може бути звільнений із займаної посади достроково за поданням Судді [11]. Таким чином спостерігаються відмінності правового статусу наукового консультанта судді Конституційного суду від члена НКР Конституційного Суду України.

Як зазначає О.С. Шеремет відповідно до § 38 Регламенту Конституційного Суду України правовий статус наукових консультантів і помічників суддів Конституційного Суду, порядок їх призначення на посади та звільнення з посад, обов'язки та інші питання роботи в патронатних службах суддів Конституційного Суду визначаються Законами України «Про Конституційний Суд України», «Про державну службу», Регламентом Конституційного Суду України та Положенням про патронатну службу судді Конституційного Суду України [9, с. 47]. На посаду наукового консультанта може бути призначена особа, яка є громадянином України, має вищу юридичну освіту, а також стаж професійної діяльності у сфері права не менше трьох років та вільно володіє державною мовою [23]. Відповідно до Положення про патронатну службу судді Конституційного Суду України науковий консультант судді Конституційного Суду виконує такі функції: здійснює аналіз законодавства, практики його застосування, наукових праць та інших джерел для забезпечення судді необхідною інформацією у справах конституційного провадження; за дорученням судді готує та у встановлені строки подає погоджені з ним проєкти судових актів і пропозиції до них; виконує окремі доручення щодо дослідження конкретних аспектів справ, у яких суддя виступає доповідачем, а також готує проєкти листів про витребування матеріалів та іншої інформації, пов'язаної зі справою; у межах наданих повноважень взаємодіє з державними органами, закладами вищої освіти, науковими установами й організаціями з питань конституційного провадження; виконує інші доручення судді, пов'язані з розглядом справ та іншими питаннями діяльності суду, що належать до його компетенції [9, с. 47-48].

Водночас, реальний стан правового регулювання та матеріального забезпечення учасників наукового супроводження здійснення правосуддя в Україні є не задовільним. Наприклад, член Науково-консультаційної ради (НКР) Верховного Суду О.П. Подцерковний звертає увагу на кількісну невідповідність безоплатної й добровільної роботи членів НКР та обсяг питань, що виникають при вирішенні касаційних справ та потребують наукового аналізу [24].

В.К. Колпаков, В.К. Курінний, А.А. Шарая наголошують на необхідності удосконалення правового регулювання статусу патронатних працівників судів, які здійснюють наукове забезпечення діяльності суддів, наприклад шляхом визначення пріоритету системи заслуг кандидатів на посади консультантів суддів Конституційного Суду України, а не відповідно до суб'єктивного права патрона, який має статус судді, а не політичного діяча [25, с. 204]. Таким чином питання удосконалення правового регулювання та створення гарантій для суб'єктів, що беруть участь у науковому забезпеченні діяльності судів потребує подальшого дослідження.

Висновки. З урахуванням наведеної інформації можна підсумувати, що на сьогодні у сфері наукового забезпечення правосуддя на законодавчому рівні представлено три моделі правових статусів суб'єктів, що здійснюють наукове консультування судів та суддів: консультанта та наукового консультанта суду як державного службовця, «гібридний статус» члена НКР Верховного Суду та Конституційного Суду України, статус патронатного працівника - наукового консультанта судді Конституційного Суду України.

Існують розходження в положеннях ч. 11 ст. 155 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», де зазначено, що наукові консультанти, що входять до складу штату апарату судів повинні мати науковий ступінь і положень Закону України «Про Конституційний Суд України», в якому таких вимог до консультантів суддів немає. Це вказує на ще одну відмінність правового статусу наукового консультанта суду як державного службовця та наукового консультанта суддя як патронатного працівника.

Згідно висновку Великої палати Верховного Суду до стажу наукової роботи для цілей Закону «Про судоустрій і статус суддів» зараховується стаж професійної діяльності у сфері права на посаді працівника апарату суду – наукового консультанта, посадові обов`язки якого включають аналіз проєктів законодавчих актів, систематизацію судової практики, її узагальнення, надання аналітичної допомоги суддям з питань правозастосування, тобто передбачають виключно здійснення науково-аналітичної діяльності в судах України, але за умови наявності наукового ступеня.

З урахуванням визначених у статті ознак правового статусу наукового консультанта судді Конституційного Суду України як патронатного працівника можна визначити його правовий статус як тимчасовий професійний зв'язок фахівця у сфері права із Судом, заснований на строковому трудовому договорі, укладеному за процедурами, що передбачають пряму залежність від волі патрона

- Судді, зміст професійних прав та обов'язків якого спрямовано на виконання доручень Судді щодо здійснення аналізу законодавства, практики його застосування, наукових джерел для забезпечення патрона - Судді необхідною інформацією у справах конституційного провадження та створення необхідних умов для ефективного здійснення Суддею своїх функціональних повноважень.

Література:

1. Щорічна інформаційна доповідь КСУ. Затверджено Постановою Конституційного Суду України від 6.05.2025 № 14-п/2025. URL: https://heyzine.com/flip-book/fb8f6c4493.html?fbclid=IwY2xjawM40MdleHRuA2FlbQIxMABicmlkETEwT09oYU5vU1FWSzlNbUtuAR5MQ/3. (дата звернення - 20.01.2026)

2. Звітна інформація про діяльність Науково-консультативної ради Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/dijaln_nkr (дата звернення - 20.01.2026)

3. Холоденко Н.О. Науково-консультативна рада при Верховному Суді як суб'єкт наукового забезпечення його діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. №4. 2018. С. 195-201.

4. Холоденко Н.О. Організація наукового забезпечення діяльності судів. Дис. на здобут. наук. ступ. канд. юрид. наук. Львів. 2021. 244 с.

5. Про затвердження Типових посадових інструкцій працівників апарату місцевого загального суду. Наказ Державної судової адміністрації України від 20.07.2005 №86. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0086750-05#Text

6. Про затвердження Типового положення про апарат суду. Наказ Державної судової адміністрації України від 8.02.2019 №131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19#Text.

7. Про судоустрій та статус суддів. Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. ст.545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

8. Чи повинна ВККС зарахувати стаж на посаді помічника судді до стажу наукової роботи, якщо він має науковий ступінь — позиція Великої Палати Верховного Суду. Судово-юридична газета. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/323612-dolzhna-li-vkks-zachislit-stazh-v-dolzhnosti-pomoschnika-sudi-k-stazhu-nauchnoy-raboty-esli-on-imeet-nauchnuyu-stepen-pozitsiya-bolshoy-palaty-verkhovnogo-suda#google_vignette (дата звернення - 20.01.2026).

9. Шеремет О.С. Правове регулювання діяльності патронатної служби в системі органів правосуддя України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки».* № 1(47). 2022. С. 44-50. DOI: 10.25313/2520-2308-2022-1-7861.

10. Деякі питання оплати праці державних службовців судів, органів та установ системи правосуддя. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 358. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2017-%D0%BF#Text (дата звернення - 20.01.2026).

11. Про Конституційний Суд України. Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 35. ст.376

12. Волошина В.А. Правовий статус наукових консультантів судових палат Верховного Суду України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 5. С.310-313

13. Положення про апарат Верховного Суду, затверджене постановою Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006780-17?find=1&text=%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83#w14 (дата звернення - 20.01.2026)

14. Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді, затверджене постановою Пленуму Верховного Суду від 02 лютого 2018 р. № 1. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/ppn_kr. (дата звернення - 20.01.2026)

15. Склад Науково-консультативної ради при Верховному Суді. Постанова Пленуму Верховного Суду від 23.05.2025 року №11. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/sn_kr/

16. Положення про Науково-консультативну раду Конституційного Суду України. Затверджено Постановою Конституційного Суду України від 3.12.2018 року № 38-п/2018. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/polozhennya_zi_zminamy.pdf (дата звернення - 20.01.2026)

17. Конституційний Суд України затвердив новий склад Науково-консультативної ради: імена. Судово-юридична газета. https://sud.ua/uk/news/sud-info/348551-konstitutsionnyy-sud-ukrainy-utverdil-novyy-sostav-nauchno-konsultativnogo-soveta-imena (дата звернення - 20.01.2026)

18. Про Вищу раду правосуддя. Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 7-8. ст.50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19/ed20240415#Text

19. Про затвердження Регламенту Вищої ради правосуддя. Рішення Вищої ради правосуддя 24 січня 2017 року № 52/0/15-17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr52_910-17#Text(дата звернення - 20.01.2026)

20. Регламент Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Затверджено Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 13 жовтня 2016 року № 81/зп-16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr81-695-16#n786 (дата звернення - 20.01.2026)

21. Положення про Державну судову адміністрацію України. Затверджено Рішенням Вищої ради правосуддя 17.01.2019 № 141/0/15-19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text (дата звернення - 20.01.2026)

22. Структура секретаріату Вищої ради правосуддя. URL: https://hcj.gov.ua/page/struktura-sekretariatu-vyshchoyi-rady-pravosuddya (дата звернення - 20.01.2026)

23. Про затвердження Положення про патронатну службу судді Конституційного Суду України. Постанова Конституційного Суду України від 16.07.2019 №25-п/2019. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/25_n_2019.pdf (дата звернення - 20.01.2026)

24. Подцерковний О.П. Чи може Верховний Суд обійтися без науковців? URL: https://zib.com.ua/ua/136492-chi_mozhe_verhovniy_sud_obiytisya_bez_naukovciv.html (дата звернення - 20.01.2026)

25. Колпаков В.К., Курінний Є.В., Шарая А.А. Генетичні засади патронатної служби: принцип доброчесності. *Правова позиція*. № 1 (38). 2023. URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/1/39.pdf.

References:

1. Shchorichna informatsiina dopovid Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Annual Information Report of the Constitutional Court of Ukraine]. Zatverdzheno Postanovoiu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 6 travnia 2025 roku № 14-p/2025. [Approved by the Resolution of the Constitutional Court of Ukraine dated May 6, 2025 No. 14-p/2025]. URL: https://heyzine.com/flip-book/fb8f6c4493.html#page/3. [in Ukrainian].

2. Zvitna informatsiia pro diialnist Naukovo-konsultatyvnoi rady Verkhovnoho Sudu [Report Information on the Activities of the Scientific Advisory Council of the Supreme Court]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/dijaln_nkr/. [in Ukrainian].

3. Kholodenko N.O. Naukovo-konsultatyvna rada pry Verkhovnomu Sudi yak subiekt naukovoho zabezpechennia yoho diialnosti [The Scientific Advisory Council at the Supreme Court as a Subject of Scientific Support of Its Activities]. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. 2018. № 4. P. 195–201. [in Ukrainian].

4. Kholodenko N.O. (2021) Orhanizatsiia naukovoho zabezpechennia diialnosti sudiv [Organization of Scientific Support of Court Activities]. Dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk. Lviv. 244 p. [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Typovykh posadovykh instruktsii pratsivnykiv aparatu mistsevoho zahalnoho sudu [On Approval of Standard Job Descriptions of Staff of Local General Court Apparatus]. Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 20 lypnia 2005 roku № 86. [Order of the State Judicial Administration of Ukraine dated July 20, 2005 No. 86]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0086750-05#Text. [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro aparat sudu [On Approval of the Standard Regulation on Court Apparatus]. Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 8 liutoho 2019 roku № 131. [Order of the State Judicial Administration of Ukraine dated February 8, 2019 No. 131]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19#Text. [in Ukrainian].

7. Pro sudoustrii ta status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges]. Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII. [Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1402-VIII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2016. № 31. Art. 545. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text. [in Ukrainian].

8. Chy povynna VKKS zarakhuvaty stazh na posadi pomichnyka suddi do stazhu naukovoi roboty, yakshcho vin maie naukovyi stupin — pozytsiia Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu [Should the High Qualification Commission of Judges Count the Experience of a Judge's Assistant as Scientific Work Experience if He Has an Academic Degree — Position of the Grand Chamber of the Supreme Court]. Sudovo-yurydychna hazeta. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/323612-dolzhna-li-vkks-zachislit-stazh-v-dolzhnosti-pomoschnika-sudi-k-stazhu-nauchnoy-raboty-esli-on-imeet-nauchnuyu-stepen-pozitsiya-bolshoy-palaty-verkhovnogo-suda. [in Ukrainian].

9. Sheremet O.S. (2022) Pravove rehuliuvannia diialnosti patronatnoi sluzhby v systemi orhaniv pravosuddia Ukrainy [Legal Regulation of the Patronage Service in the System of Judicial Bodies of Ukraine]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: «Yurydychni nauky». № 1(47). P. 44–50. DOI: 10.25313/2520-2308-2022-1-7861. [in Ukrainian].

10. Deiaki pytannia oplaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtsiv sudiv, orhaniv ta ustanov systemy pravosuddia [Some Issues of Remuneration of Civil Servants of Courts, Bodies and Institutions of the Justice System]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 travnia 2017 roku № 358. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 24, 2017 No. 358]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2017-%D0%BF#Text. [in Ukrainian].

11. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy [On the Constitutional Court of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 13 lypnia 2017 roku № 2136-VIII. [Law of Ukraine dated July 13, 2017 No. 2136-VIII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2017. № 35. Art. 376. [in Ukrainian].

12. Voloshyna V.A. (2015) Pravovyi status naukovykh konsultantiv sudovykh palat Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Legal Status of Scientific Consultants of Chambers of the Supreme Court of Ukraine]. Porivnialno-analitychne pravo. № 5. P. 310–313. [in Ukrainian].

13. Polozhennia pro aparat Verkhovnoho Sudu [Regulation on the Apparatus of the Supreme Court]. Zatverdzheno postanovoiu Plenumu Verkhovnoho Sudu vid 30 lystopada 2017 roku № 6. [Approved by the Resolution of the Plenum of the Supreme Court dated November 30, 2017 No. 6]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006780-17. [in Ukrainian].

14. Polozhennia pro Naukovo-konsultatyvnu radu pry Verkhovnomu Sudi [Regulation on the Scientific Advisory Council at the Supreme Court]. Zatverdzheno postanovoiu Plenumu Verkhovnoho Sudu vid 2 liutoho 2018 roku № 1. [Approved by the Resolution of the Plenum of the Supreme Court dated February 2, 2018 No. 1]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/ppn_kr/. [in Ukrainian].

15. Sklad Naukovo-konsultatyvnoi rady pry Verkhovnomu Sudi [Composition of the Scientific Advisory Council at the Supreme Court]. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu vid 23

travnia 2025 roku № 11. [Resolution of the Plenum of the Supreme Court dated May 23, 2025 No. 11]. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/sn_kr/. [in Ukrainian].

16. Polozhennia pro Naukovo-konsultatyvnu radu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Regulation on the Scientific Advisory Council of the Constitutional Court of Ukraine]. Zatverdzheno Postanovoiu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 3 hrudnia 2018 roku № 38-p/2018. [Approved by the Resolution of the Constitutional Court of Ukraine dated December 3, 2018 No. 38-p/2018]. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/polozhennya_zi_zminamy.pdf. [in Ukrainian].

17. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy zatverdyv novyi sklad Naukovo-konsultatyvnoi rady: imena [The Constitutional Court of Ukraine Approved a New Composition of the Scientific Advisory Council: Names]. Sudovo-yurydychna hazeta. URL: https://sud.ua/uk/news/sud-info/348551-konstitutsionnyy-sud-ukrainy-utverdil-novyy-sostav-nauchno-konsultativnogo-soveta-imena. [in Ukrainian].

18. Pro Vyshchu radu pravosuddia [On the High Council of Justice]. Zakon Ukrainy vid 21 hrudnia 2016 roku № 1798-VIII. [Law of Ukraine dated December 21, 2016 No. 1798-VIII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady. 2017. № 7–8. Art. 50. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19. [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennia Rehlamentu Vyshchoi rady pravosuddia [On Approval of the Rules of Procedure of the High Council of Justice]. Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia vid 24 sichnia 2017 roku № 52/0/15-17. [Decision of the High Council of Justice dated January 24, 2017 No. 52/0/15-17]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr52_910-17#Text. [in Ukrainian].

20. Rehlament Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy [Rules of Procedure of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine]. Zatverdzheno Rishenniam Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy vid 13 zhovtnia 2016 roku № 81/zp-16. [Approved by the Decision of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine dated October 13, 2016 No. 81/zp-16]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr81-695-16#n786. [in Ukrainian].

21. Polozhennia pro Derzhavnu sudovu administratsiiu Ukrainy [Regulation on the State Judicial Administration of Ukraine]. Zatverdzheno Rishenniam Vyshchoi rady pravosuddia vid 17 sichnia 2019 roku № 141/0/15-19. [Approved by the Decision of the High Council of Justice dated January 17, 2019 No. 141/0/15-19]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr141910-19#Text. [in Ukrainian].

22. Struktura sekretariatu Vyshchoi rady pravosuddia [Structure of the Secretariat of the High Council of Justice]. URL: https://hcj.gov.ua/page/struktura-sekretariatu-vyshchoyi-rady-pravosuddya. [in Ukrainian].

23. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro patronatnu sluzhbu suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [On Approval of the Regulation on the Patronage Service of a Judge of the Constitutional Court of Ukraine]. Postanova Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16 lypnia 2019 roku № 25-p/2019. [Resolution of the Constitutional Court of Ukraine dated July 16, 2019 No. 25-p/2019]. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/25_n_2019.pdf. [in Ukrainian].

24. Podtserkovnyi O.P. Chy mozhe Verkhovnyi Sud obiitysia bez naukovtsiv? [Can the Supreme Court Do Without Scholars?]. URL: https://zib.com.ua/ua/136492-chi_mozhe_verhovniy_sud_obiytisya_bez_naukovciv.html. [in Ukrainian].

25. Kolpakov V.K., Kurinnyi Ye.V., Sharaia A.A. (2023) Henetychni zasady patronatnoi sluzhby: pryntsyp dobrochesnosti [Genetic Foundations of the Patronage Service: The Principle of Integrity]. Pravova pozytsiia. № 1 (38). URL: https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2023/1/39.pdf. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 342.9:34.01:316.334.56(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3577-3590

Чорна Вікторія Григорівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права Юридичного інституту Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, http://orcid.org/0000-0002-6072-0283

Кузьменко Оксана Володимирівна доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри публічного та міжнародного права Юридичного інституту Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, http://orcid.org/0000-0002-0830-766X

Островський Сергій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, http://orcid.org/0000-0001-9520-4732

СТРУКТУРА ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ (ОСББ): ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ

Анотація. Стаття присвячена комплексному правовому аналізу структури об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) як форми житлового самоврядування. Основна увага зосереджена на визначенні правової природи, функціонального призначення та взаємозв'язків між органами управління ОСББ, до яких належать загальні збори співвласників, правління, голова правління, ревізійна комісія та управитель.

Здійснено систематизовану реконструкцію внутрішньої архітектоніки управлінських повноважень та їх нормативного закріплення в законодавстві України і статутних документах.

Окремо досліджено особливості делегування, представництва, підзвітності, процесуального оформлення рішень, а також юридичну легітимність діяльності кожного з органів.

У центрі аналізу перебуває питання відповідності чинної структури ОСББ принципам ефективного, прозорого й підконтрольного управління. Зокрема, обґрунтовано, що за відсутності чіткої регламентації функцій і процедур діяльності органів, відбувається деформація житлового самоврядування: голова правління узурпує функції колегіального органу, ревізійна комісія втрачає незалежність, управитель виходить за межі делегованих повноважень. У результаті знижується участь співвласників, нівелюються механізми колективного впливу та легітимації рішень, зростають внутрішні конфлікти.

У підсумку сформульовано комплекс пропозицій до законодавства, спрямованих на унормування правового статусу органів управління ОСББ, закріплення їх повноважень, процедур та відповідальності, підвищення ефективності внутрішнього контролю, забезпечення прозорості та участі співвласників. Наголошено, що саме структурна визначеність є передумовою не лише формальної правосуб'єктності ОСББ, а й реального демократичного управління спільною власністю у багатоквартирному будинку.

Ключові слова: ОСББ; житлове самоврядування; органи управління; загальні збори співвласників; правління ОСББ; голова правління; ревізійна комісія; управитель; делеговані повноваження; контроль і підзвітність; порівняльне житлове право; організаційна структура; публічне врядування; житлова нерухомість.

Chorna Viktoriia Hryhorivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Public and International Law, Law Institute, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, http://orcid.org/0000-0002-6072-0283

Kuzmenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Public and International Law, Law Institute, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, http://orcid.org/0000-0002-0830-766X

Ostrovsky Serhiy Oleksandrovych Candidate of Law, Associate Professor, http://orcid.org/0000-0001-9520-4732

THE STRUCTURE OF A MULTI-APARTMENT BUILDING CO-OWNERS ASSOCIATION: A LEGAL ANALYSIS OF GOVERNING BODIES

Abstract. This article presents a comprehensive legal analysis of the organizational structure of a homeowners' association (HOA) in Ukraine as a form of housing self-governance. The study focuses on identifying the legal nature, functional roles, and interrelations among the HOA's governing bodies, including the general meeting of co-owners, the board, the chairperson of the board, the audit commission, and the property manager. Based on Ukrainian legislation and model statutes, the article reconstructs the internal architecture of governance authority and examines its normative consolidation. Particular attention is devoted to the issues of delegation, representation, accountability, decision-making procedures, and the legal legitimacy of each body's activity.

At the heart of the analysis lies the issue of compliance between the current organizational structure of HOAs and the principles of effective, transparent, and accountable governance. The study argues that the absence of clearly defined functions and operational procedures leads to distortions of democratic self-governance: the

board chairperson usurps collective authority, the audit commission loses its independence, and the manager exceeds the delegated scope of power. These dysfunctions reduce owner participation, undermine the legitimacy of decisions, and fuel internal conflicts.

The study concludes with a set of legislative proposals aimed at improving Ukraine's regulatory framework: clarification of the legal status of HOA governing bodies, codification of their powers and responsibilities, strengthening internal control mechanisms, enhancing transparency, and ensuring meaningful owner participation. The article emphasizes that structural legal certainty is not merely a matter of formal legal capacity, but a fundamental precondition for the realization of democratic housing governance in multi-apartment buildings.

Keywords: HOA (Homeowners Association); housing self-governance; governing bodies; general meeting of co-owners; HOA board; board chairperson; audit commission; property manager; delegated powers; accountability and control; comparative housing law; organizational structure; public governance; residential property.

Постановка проблеми. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) є особливою формою організації співвласників, створеною з метою управління, утримання та використання спільного майна. На відміну від інших суб'єктів господарювання або громадських формувань, ОСББ функціонує у специфічному правовому середовищі — на перетині приватного права, публічного управління та житлового самоврядування. У цьому контексті його структура не є вільно встановлюваною, а визначається законодавством як обов'язковий елемент реалізації колективного управлінського права.

У чинному Законі України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» визначено перелік органів управління ОСББ: загальні збори, правління, голова правління, ревізійна комісія, а також допускається передання функцій управителю.

Однак ця структура, попри її нормативне закріплення, не завжди узгоджується з доктринальними підходами до внутрішньої організації юридичної особи. Досі в науковій літературі відсутнє єдине трактування суб'єктного складу ОСББ, меж повноважень його органів, процедур прийняття рішень та обов'язковості їх підпорядкування один одному.

Крім того, у правозастосовній практиці спостерігається плутанина між статусом загальних зборів як колективного органу та загальної сукупності співвласників, між повноваженнями правління як виконавчого органу і голови як одноосібного представника, а також між ревізійною комісією як інструментом внутрішнього контролю та управителем як зовнішнім суб'єктом. Така невизначеність створює ризики для легітимності управлінських рішень, ускладнює підзвітність органів, а в окремих випадках — сприяє зловживанням владними повноваженнями всередині ОСББ.

У цьому зв’язку постає завдання наукового аналізу внутрішньої структури ОСББ як юридичної особи, що виконує функції житлового самоврядування. Такий аналіз повинен охоплювати не лише нормативні положення Закону, а й їх правову природу, взаємозв’язки між органами, сферу повноважень, підзвітність і механізми їх реалізації. Без чіткого розуміння структури ОСББ як суб’єкта управління неможливо забезпечити ефективність, легітимність і сталість управлінських рішень у багатоквартирному будинку.

Мета і завдання дослідження. Метою цієї статті є з’ясування правової природи, внутрішньої структури та функціонального призначення органів управління об’єднання співвласників багатоквартирного будинку як ключових суб’єктів реалізації колективного права на управління спільним майном. У межах цієї мети дослідження спрямоване на виявлення проблем нормативного регулювання, доктринальної невизначеності та правозастосовчих колізій у функціонуванні загальних зборів, правління, голови, ревізійної комісії та управителя.

Для досягнення поставленої мети в статті визначено такі завдання: а) охарактеризувати правовий статус органів управління ОСББ як складових структури юридичної особи, що діє в межах житлового самоврядування; б) розмежувати компетенцію та функції кожного з органів управління, включаючи загальні збори, правління, голову правління, ревізійну комісію та управителя; в) проаналізувати взаємозв’язки між цими органами, ієрархію повноважень та особливості процедур ухвалення рішень в межах ОСББ; г) встановити межі підзвітності, відповідальності та легітимності рішень, що приймаються в межах ОСББ, з урахуванням принципів добросовісності, відкритості та участі; д) сформулювати висновки та пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання структури ОСББ відповідно до потреб житлового самоврядування та концепції колегіального врядування.

Аналіз джерел і стану наукового дослідження проблеми. Проблематика організаційної структури об’єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) досліджувалася в українському правознавстві фрагментарно, переважно у межах загальних праць із житлового, муніципального або адміністративного права. Водночас цілісне системне опрацювання інституційної побудови органів управління ОСББ, їх функціонального розмежування, процедурної взаємодії та підзвітності все ще залишається на периферії наукової уваги. Значний внесок у вітчизняні дослідження правового статусу ОСББ зробили І. В. Гориславська, А. М. Нікончук, С. С. Яценко, А. І., Лига Л. В. Яковлєва, Н. В. Мішина, О. О. Гетьман, Г. В. Криворучко, Г. М. Будурова, О. П. Подцерковний, А. А. Щербина, Д. В. Бізонич, Г. О. Москалюк, О. В. Пефтієв, М. Ю. Фандєєв, Т. В. Хайлова. У їх роботах значну увагу приділено питанням установчих зборів, державної реєстрації ОСББ, договірного статусу управителя тощо.

Однак розгорнута типологізація органів управління, їх юридичний аналіз та оцінка ефективності реалізовані лише частково.

Виклад основного матеріалу. *Правова природа органів управління об'єднання співвласників багатоквартирного будинку* є багатовимірною і вимагає системного аналізу крізь призму як приватного, так і публічного права. ОСББ, будучи юридичною особою, утвореною виключно співвласниками на основі права спільної часткової власності на майно, функціонує як специфічна корпоративна форма житлового самоврядування. Його органи управління не є факультативними утвореннями, а становлять обов'язкову структурну складову механізму реалізації колективного управлінського права співвласників. Згідно з положеннями Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»[1], до органів управління ОСББ належать загальні збори, правління, голова правління, ревізійна комісія або ревізор, а також управитель — як суб'єкт, що може бути залучений на договірних засадах. Кожен з цих елементів виконує окрему функцію в межах внутрішньої структури ОСББ, однак правова природа таких органів є неоднорідною.

Загальні збори співвласників є вищим органом управління ОСББ і реалізують волю співвласників у формі рішень, що мають обов'язкову силу для всіх членів об'єднання. У правовому сенсі загальні збори виступають колективним суб'єктом волевиявлення, рішення якого набувають юридичної сили за умови дотримання встановлених процедур. Правління ОСББ, у свою чергу, виконує функції виконавчого органу — колегіального суб'єкта, що втілює делеговану компетенцію у поточному управлінні. Правління не є вільним у своєму волевиявленні: його повноваження обмежуються рішеннями загальних зборів та положеннями статуту.

Голова правління є єдиним виконавчим органом, який здійснює представництво ОСББ у зовнішніх правовідносинах. Його повноваження мають змішаний характер: з одного боку, це організаційно-координаційна роль щодо правління; з іншого — функції зовнішнього представництва, підписання договорів, ведення діловодства. Правовий статус голови правління має бути розглянутий як похідний від компетенції правління, але з особливим рівнем автономії у межах виконавчих повноважень.

Ревізійна комісія (або ревізор) не є органом управління у класичному сенсі, однак має важливу функцію внутрішнього контролю. Її повноваження полягають у перевірці фінансової дисципліни, законності рішень правління, дотриманні процедур, передбачених статутом. Це орган, покликаний забезпечити підзвітність правління перед загальними зборами, хоча в практиці його функціонування нерідко зводиться до формальностей.

Окремо слід розглянути управителя — суб'єкта, який не входить до структури ОСББ, однак виконує управлінські функції на договірних засадах. У випадках, коли загальні збори передають функції управління сторонній особі, виникає делегований формат управління. Проте делегування не означає втрату повноважень: органи ОСББ залишаються носіями права контролювати, змінювати або розривати відповідний договір.

Правову природу органів управління ОСББ ускладнює їх подвійна легітимація: внутрішня (через рішення зборів) і зовнішня (через представництво перед третіми особами, участь у судових процесах, укладення договорів). При цьому всі органи функціонують у режимі обмеженої автономії та підзвітності: правління підзвітне загальним зборам, голова — правлінню і зборам, ревізійна комісія — зборам, а управитель — умовам договору. Така система балансу повноважень має забезпечувати стабільність, легітимність і прозорість управлінських процесів.

Отже, правова природа органів управління ОСББ повинна розглядатися у трьох площинах: функціональній (реалізація колективної волі через делеговані повноваження), інституційній (інтегрованість у структуру юридичної особи ОСББ) та публічно-правовій (виконання функцій, що мають суспільне значення). Саме така багатовимірна перспектива дозволяє адекватно тлумачити внутрішню структуру ОСББ як інструмент реалізації прав співвласників у сфері житлового самоврядування.

Загальні збори співвласників: колективний носій волі співвласників. Загальні збори співвласників є центральним елементом організаційної структури об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, що втілює первинну та неподільну волю усіх суб'єктів спільної власності[2]. У правовій доктрині їх статус кваліфікується як вищий орган управління ОСББ, що приймає рішення з ключових питань функціонування об'єднання, володіє найширшим обсягом повноважень та виступає джерелом легітимації для всіх інших органів управління. Ця позиція ґрунтується на принципі автономії волі власників, які через загальні збори здійснюють безпосередню реалізацію своїх правомочностей щодо управління спільним майном.

Правова природа загальних зборів поєднує в собі риси як органу юридичної особи, так і форми колективного волевиявлення, що існує незалежно від конкретної персоніфікації. Саме в межах загальних зборів набувають конкретного змісту управлінські рішення ОСББ — від затвердження кошторису і вибору управителя до ухвалення змін до статуту та обрання членів правління. Рішення зборів, ухвалені з дотриманням процедур, є обов'язковими для всіх співвласників, включаючи тих, хто був відсутній на зборах або голосував проти. Це підтверджує те, що загальні збори не є лише дорадчим форумом, а набувають характеру колективного суб'єкта управлінського впливу.

Особливістю правового статусу загальних зборів є їх подвійна природа: з одного боку, вони є органом юридичної особи ОСББ; з іншого — це зібрання співвласників як суб'єктів права приватної спільної власності. Це породжує низку практичних і теоретичних питань, зокрема: чи можливо застосовувати до загальних зборів норми корпоративного права? чи є вони аналогом загальних зборів акціонерів або членів кооперативу? чи допустиме запровадження процедур електронного голосування у відсутність прямої норми в законі? Відповіді на ці питання визначають подальший напрямок розвитку

нормативного регулювання. Процедури скликання, організації та проведення загальних зборів врегульовано статутом ОСББ та базовими положеннями Закону. Однак практика засвідчує, що ці процедури нерідко є ускладненими або не відповідають сучасним потребам співвласників, зокрема в умовах воєнного стану, дистанційної участі, фізичної відсутності співвласників або відсутності кворуму. Це знижує ефективність загальних зборів як інструменту реалізації волі більшості.

У цьому контексті постає потреба у нормативному вдосконаленні правового статусу загальних зборів як колективного суб'єкта з гарантованим механізмом прийняття рішень. Доцільним є запровадження гнучкіших процедур участі (електронне голосування, довіреність, змішаний формат), а також розширення можливостей оскарження рішень у разі порушення процедурних гарантій. Усі ці зміни мають сприяти підвищенню якості колегіальності в межах ОСББ, легітимності ухвалених рішень та стійкості організації до зовнішніх і внутрішніх конфліктів.

Таким чином, загальні збори співвласників є не лише формальним елементом структури ОСББ, а й інституціональним ядром, яке забезпечує єдність волі співвласників, легітимність управлінських рішень та основу для функціонування всіх інших органів об'єднання. Їх правова природа повинна осмислюватися як форма реалізації колективного суб'єктного статусу співвласників, що має не тільки нормативну, а й політико-правову вагу в межах житлового самоврядування.

Правління ОСББ: виконавчий орган і носій делегованих повноважень. Правління об'єднання співвласників багатоквартирного будинку посідає ключове місце в системі органів управління ОСББ як виконавчий колегіальний орган, на який покладено реалізацію рішень загальних зборів, організацію поточної діяльності об'єднання та забезпечення функціонального управління спільним майном. Його статус визначається Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», типовим статутом ОСББ та внутрішніми положеннями об'єднання[3].

Правління діє на основі делегованих повноважень, тобто реалізує волю співвласників, оформлену через рішення загальних зборів. Воно не є автономним суб'єктом владного впливу, а виступає як інституціоналізований представник спільної волі, що виконує управлінські, адміністративні, організаційні та контрольні функції. До його компетенції входить скликання загальних зборів, виконання кошторису, укладення поточних договорів, організація технічного обслуговування, ведення реєстрів співвласників, контроль за надходженням внесків, взаємодія з постачальниками комунальних послуг та інші поточні завдання, що не потребують схвалення загальними зборами.

Правління формується за принципом колегіальності, що відображає колективний характер спільної власності. Його склад, чисельність, строки повноважень та процедура обрання визначаються статутом ОСББ. На практиці

це забезпечує гнучкість в адаптації до умов конкретного будинку, але водночас породжує ризики надмірної формалізації або, навпаки, підміни реального управління фіктивними органами. Колегіальний характер правління передбачає прийняття рішень більшістю його членів, однак законодавство не завжди чітко окреслює межі відповідальності кожного члена, що ускладнює персоналізацію юридичної відповідальності.

Правління є організаційним центром делегованого управління, але не може перевищувати межі статутної компетенції. Воно підзвітне загальним зборам і зобов'язане діяти в межах наданих повноважень, не приймаючи рішень, що віднесені до виключної компетенції вищого органу. Проте на практиці нерідко трапляються ситуації, коли правління або його окремі члени виходять за межі повноважень, узурпують функції загальних зборів або порушують внутрішні процедури. Це свідчить про необхідність посилення правових гарантій колегіального прийняття рішень, внутрішнього контролю та прозорості діяльності правління.

У теоретичному вимірі правління можна розглядати як виконавчий суб'єкт із похідною правосуб'єктністю, який не є органом корпоративного самоуправління в класичному сенсі, а є інституцією, що втілює горизонтальну форму управлінського впливу. Цей статус відрізняється від виконавчих органів суб'єктів господарювання, оскільки правління ОСББ не спрямоване на отримання прибутку, а на реалізацію інтересів співвласників у межах публічно значущого простору спільного проживання. Його діяльність має соціально-організаційне призначення і вимагає особливих механізмів підзвітності, зокрема через публічне звітування, доступ до протоколів, відкритість до запитів співвласників тощо.

З огляду на наведене, правління ОСББ виступає як носій делегованих управлінських повноважень, що функціонує у режимі правової підзвітності, процедурної прозорості та обмеженої компетенції. Його ефективність залежить не лише від формального складу і нормативного статусу, а від рівня організаційної культури, юридичної підготовленості членів та забезпечення внутрішньої комунікації з усіма співвласниками.

Голова правління: правовий статус та повноваження. Голова правління об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є особливим суб'єктом управлінської структури ОСББ, який поєднує ознаки одноосібного виконавчого органу, інституційного представника юридичної особи та організаційного координатора колегіального правління. Його правовий статус визначається як похідний від правління, але водночас наділений елементами автономії у межах делегованої компетенції.

Відповідно до положень Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» та Типового статуту ОСББ, голова правління обирається загальними зборами зі складу правління або шляхом прямого голосування співвласників. Він уповноважується діяти від імені ОСББ без

окремої довіреності, підписувати договори, представляти об'єднання у відносинах з третіми особами, включаючи суди, органи державної влади та місцевого самоврядування, організовувати виконання рішень правління і загальних зборів, скликати засідання правління, вести протоколи та звітувати про діяльність.

Ці функції надають голові виключне процесуальне становище, яке виходить за межі звичайної організаційної ролі. На відміну від правління, що діє колегіально, голова виконує частину управлінських повноважень одноосібно, забезпечуючи оперативність і представницьку сталість. Його повноваження є необхідною умовою функціонування ОСББ як суб'єкта публічних та приватних правовідносин. Саме тому в судовій практиці питання належного представництва ОСББ часто зводиться до наявності повноважень голови, їх належного оформлення та відповідності рішенню загальних зборів.

Проте внаслідок відсутності чіткого розмежування повноважень між головою та правлінням виникають ситуації, коли голова фактично узурпує компетенцію всього органу. У практиці непоодинокі випадки, коли рішення приймаються одноосібно, без належного протоколювання, без скликання засідань правління, без погодження з іншими членами колегіального органу.

Така ситуація порушує засади корпоративного управління, принципи делегування та підзвітності, а також створює юридичні ризики щодо визнання рішень голови неправомірними чи такими, що не відображають волю ОСББ.

У цьому контексті особливої ваги набуває питання підзвітності голови правління, яке повинно бути закріплено як на рівні статуту, так і в нормативному полі. Принцип правової відповідальності голови має включати не лише загальногромадянські санкції (відшкодування шкоди, визнання дій неправомірними), а й внутрішні процедурні обмеження: обов'язковість ротації, відкритість звітності, можливість відкликання загальними зборами тощо. Водночас не можна допустити повної дискреції загальних зборів у питанні припинення повноважень голови — необхідним є баланс між стабільністю управління і контролем з боку співвласників.

У теоретичному вимірі голова правління виступає як перехідна інституція між колегіальною формою управління і персоналізованим виконанням рішень, подібно до виконавчого директора в акціонерних товариствах або голови кооперативу. Проте, на відміну від суб'єктів господарського права, голова ОСББ не має економічної зацікавленості, що висуває інші вимоги до його мотивації: правова свідомість, локальна лояльність, соціальна довіра. У цьому сенсі голова правління є не лише адміністративною фігурою, а й носієм інституційної відповідальності перед спільнотою співвласників.

Таким чином, правовий статус голови правління ОСББ має розглядатися як юридично делегований мандат, обмежений межами статутної компетенції, процедурною підзвітністю та обов'язком представляти інтереси об'єднання добросовісно, публічно і неупереджено. Його ефективне функціонування можливе лише за умов чіткої нормативної регламентації, відкритої комунікації з

правлінням і співвласниками та внутрішнього балансу між повноваженнями й відповідальністю.

Ревізійна комісія: орган контролю чи формальність? Ревізійна комісія в структурі об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є органом внутрішнього контролю, що має на меті забезпечити законність, фінансову дисципліну та процедурну відповідність дій органів управління. Її запровадження передбачене як Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», так і типовим статутом ОСББ, однак доктринальна і нормативна визначеність статусу цього органу залишається обмеженою, що ставить під сумнів його ефективність[4].

Формально ревізійна комісія (або ревізор) має право здійснювати перевірки фінансової документації, рішень правління, дотримання процедур скликання та проведення зборів, правильності ведення бухгалтерського обліку, обґрунтованості витрат, а також виявляти випадки нецільового або неефективного використання майна та коштів ОСББ. Вона звітує перед загальними зборами, які, у свою чергу, можуть приймати рішення на основі результатів перевірок, включаючи висловлення недовіри, зміну складу правління або ініціювання позову.

Однак на практиці функціонування ревізійної комісії часто зводиться до формального існування. У багатьох ОСББ такі органи або не створюються, або не здійснюють жодної реальної діяльності. Їхні повноваження не розписані в деталях, не врегульовані строки проведення перевірок, не визначено стандарти звітності. Відсутність методологічних інструментів та низький рівень правової культури серед членів комісій призводять до імітації контролю, що не впливає на управлінську практику. Часто ревізійна комісія перетворюється на номінальну структуру, яка не виявляє жодних порушень незалежно від ситуації, або, навпаки, використовується як інструмент тиску в конфліктах між співвласниками.

Особливу увагу викликає проблема інституційної незалежності ревізійної комісії. У силу обрання її складу загальними зборами, члени комісії можуть бути пов'язані з правлінням, перебувати з ним у неформальних стосунках, що знижує об'єктивність перевірок. У відсутність процесуальних гарантій та чітких критеріїв неупередженості, навіть формально легітимні перевірки можуть бути дискредитовані або ігноровані. У цьому сенсі постає питання: чи повинна ревізійна комісія залишатися внутрішнім органом ОСББ, чи варто передбачити можливість незалежного зовнішнього аудиту як альтернативу або доповнення?

Дискусійним є також обсяг повноважень ревізійної комісії. Чи має вона право ініціювати скликання загальних зборів? Чи допустимо її втручання в укладення договорів? Чи має вона доступ до персональних даних співвласників у межах перевірки? Відповіді на ці питання здебільшого залежать від тлумачення статуту, оскільки законодавство не містить імперативної деталізації ролі комісії. Це створює правову невизначеність, яка нівелює потенційну функцію ревізійного контролю.

Отже, у своєму нинішньому вигляді ревізійна комісія частіше виконує символічну функцію органу контролю, аніж справжню інституцію стримування й противаг. Її ефективність залежить не лише від правового регулювання, а й від організаційної культури всередині ОСББ, залучення фахівців, регулярності перевірок та відкритості процедур звітування. Доцільним видається перегляд підходів до функціонування цього органу, зокрема шляхом розробки стандартів внутрішнього аудиту, запровадження мінімальних критеріїв кваліфікації членів комісії та розширення їх підзвітності перед загальними зборами. Тільки за таких умов ревізійна комісія зможе стати реальним інструментом правового і фінансового контролю, а не ритуальним елементом внутрішньої структури ОСББ.

Управитель: зовнішній суб'єкт у внутрішній структурі ОСББ. Управитель багатоквартирного будинку є особливим суб'єктом у системі житлового управління, який, на відміну від внутрішніх органів об'єднання співвласників, не входить до структури юридичної особи ОСББ, але може виконувати ключові функції управління за договором. Його залучення передбачене Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» як альтернатива або доповнення до самостійного управління об'єднанням. Правовий статус управителя визначається договірними засадами, типовими формами контракту, затвердженими державними органами, а також положеннями статуту ОСББ.

Залучення управителя можливе у двох основних формах: (1) як управителя будинку у випадку, якщо ОСББ не має достатньо організаційного або кадрового ресурсу для здійснення поточного управління, або (2) як виконавця окремих делегованих функцій — технічного обслуговування, бухгалтерського супроводу, ведення документації, організації закупівель тощо. У кожному випадку правові підстави діяльності управителя регулюються договором, який укладається з ОСББ або безпосередньо із загальними зборами співвласників.

На відміну від правління чи голови правління, управитель не є частиною внутрішньої структури юридичної особи ОСББ і не має представницької функції від імені співвласників, якщо це прямо не передбачено договором. Проте в реальності управитель часто виконує функції, що фактично дорівнюють функціям виконавчого органу: організовує збори, комунікує з постачальниками, виступає ініціатором рішень, веде технічну документацію тощо. Така ситуація породжує інституційний парадокс — зовнішній суб'єкт набуває функціонального статусу внутрішнього органу, залишаючись при цьому не включеним у систему підзвітності ОСББ.

Ще складнішою є ситуація, коли управитель діє у будинку, де створено ОСББ, але правління фактично усунуто від управління або взагалі не створене. У таких випадках відбувається фактична приватизація управлінських функцій: зовнішній суб'єкт керує будинком, укладає договори, встановлює тарифи, іноді навіть впливає на формування складу правління чи порядок голосування. Відсутність чітких меж між делегованими повноваженнями і повноваженнями,

що залишаються у компетенції ОСББ, створює значні правові ризики, зокрема в частині визнання договорів недійсними, відповідальності за збитки або втрати управлінської легітимності.

З правової точки зору, управитель є контрактним агентом, чия діяльність повинна суворо обмежуватися умовами договору, а контроль за нею — здійснюватися через органи ОСББ, насамперед загальні збори. У Типовому договорі на управління багатоквартирним будинком (затвердженому центральним органом виконавчої влади) передбачені базові обов'язки управителя, включаючи прозорість фінансових розрахунків, періодичну звітність, обов'язковість виконання рішень співвласників. Проте на практиці відсутність судової практики і механізмів санкціонування з боку держави призводить до надмірної дискреції управителів.

У підсумку, управитель як зовнішній суб'єкт може суттєво доповнити внутрішню структуру ОСББ, але за умов суворої контрактної регламентації, підзвітності, прозорості та професійної відповідності. Його діяльність повинна залишатися у межах делегованої компетенції і не підміняти демократичну природу самоуправління у багатоквартирному будинку. В іншому випадку існує ризик деформації моделі житлового врядування, що базується на принципах колективного управління, публічності і правової рівності співвласників.

Висновки і пропозиції. Структура об'єднання співвласників багатоквартирного будинку — це не лише організаційний каркас юридичної особи, а й правовий механізм реалізації спільного права власності через управлінське волевиявлення.

Проведений аналіз засвідчує, що органи управління ОСББ мають багаторівневу природу: від колективного суб'єкта (загальні збори) — до виконавчого органу (правління) та представницького елемента (голова), а також контрольного (ревізійна комісія) і договірного (управитель) компонентів.

Загальні збори виступають носієм первинної волі співвласників, правління — її виконавцем, голова — координатором і представником, а ревізійна комісія — механізмом стримування та перевірки. Управитель, як зовнішній суб'єкт, виконує допоміжну функцію, однак потребує особливої правової регламентації, щоб не допустити підміни самоуправління комерційним сервісом.

Незважаючи на формальну визначеність органів управління у законодавстві, практика демонструє низку проблем: нечіткість компетенцій; зловживання повноваженнями голови правління; неефективність ревізійної комісії; формалізм у роботі правління; правова невизначеність щодо статусу управителя.

Порівняльно-правовий аналіз показує, що країни з розвиненою практикою житлового самоврядування (Німеччина, Франція, США, Польща) забезпечують організаційну ефективність завдяки: процедурній деталізації, професіоналізації функцій, контролю за виконавцями, підзвітності рад органів управління, правовій і фінансовій прозорості.

У зв’язку з цим, пропонуються такі напрямки вдосконалення правового регулювання структури органів управління ОСББ: 1) Кодифікація компетенції кожного органу управління у Законі України «Про об’єднання співвласників багатоквартирного будинку», з чітким розмежуванням делегованих і виключних повноважень; 2) Уточнення правового статусу голови правління, зокрема щодо одноосібного представництва, меж ухвалення рішень та порядку звітності; 3) Інституціоналізація ревізійної функції, з можливістю професійного аудиту, обов’язкової звітності та запровадження стандартів перевірки; 4) Впровадження вимог до кваліфікації управителів, включаючи сертифікацію, підвищення стандартів договорів управління та посилення контролю з боку співвласників; 5) Розробка типових положень про органи управління ОСББ, які враховують принципи прозорості, підзвітності та участі, з можливістю електронної взаємодії.

Таким чином, ефективна структура ОСББ повинна ґрунтуватися на поєднанні демократичних процедур, правової визначеності, прозорості діяльності та реальної здатності органів управляти спільним майном в інтересах співвласників. Без цього жодна модель самоуправління не буде функціонально життєздатною.

Література

1. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-III. Відомості Верховної Ради України, 2002, № 10, ст.78.

2. Данилків Д. Я., Мілова Т. М. Порядок голосування та підрахунку голосів на зборах об’єднання співвласників багатоквартирного будинку як основний механізм прийняття рішень. Наукові записки Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право. 2022. Вип. 13. 2022. С. 139–146.

3. Про затвердження Типового статуту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та Типового договору відносин власників житлових і нежитлових приміщень та управителя: Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства № 141 від 27.08.2003р. Офіційний вісник України 2004, № 52, ст. 2885.

4. Тарасевич О. В., Яценко С. С. Економіко-правові аспекти діяльності ревізійної комісії (ревізора) в об’єднанні співвласників багатоквартирного будинку. Economics and Law. 2018. Т. 50. № 2. С. 126-131.

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2001, November 29). Zakon Ukrainy “Pro ob’ednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku” [Law of Ukraine “On the association of co-owners of an apartment building”], No. 2866-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2002, (10), Art. 78. [in Ukrainian]

2. Danylkiv, D. Ya., & Milova, T. M. (2022). Poriadok holosuvannia ta pidrakhunku holosiv na zborakh ob’ednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku yak osnovnyi mekhanizm pryiniattia rishen [Voting procedure and vote counting at meetings of a condominium association as the main decision-making mechanism]. Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriia: Pravo, (13), 139–146. [in Ukrainian]

3. Derzhavnyi komitet Ukrainy z pytan zhytlovo-komunalnoho hospodarstva. (2003, August 27). Nakaz № 141 “Pro zatverdzhennia Typovoho statutu ob’ednannia spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku ta Typovoho dohovoru vidnosyn vlasnykiv zhytlovykh i nezhytlovykh prymishchen ta upravytelia” [Order No. 141 “On approval of the Model charter of a condominium

association and the Model agreement on relations between owners of residential and non-residential premises and the manager"]. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, 2004, (52), Art. 2885. [in Ukrainian]

4. Tarasevych, O. V., & Yatsenko, S. S. (2018). Ekonomiko-pravovi aspekty diialnosti reviziinoi komisii (revizora) v ob'єdnanni spivvlasnykiv bahatokvartyrnoho budynku [Economic and legal aspects of the audit commission (auditor) activity in a condominium association]. Economics and Law, 50(2), 126–131. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 343.98:343.34:351.74

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3591-3602

Шевченко Михайло Олександрович старший викладач кафедри вогневої підготовки Національної академії внутрішніх справ, http://orcid.org/0000-0001-6044-922X

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА ІНШИМИ ОРГАНАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ, ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ

Анотація. У статті досліджено організаційно-правові та криміналістичні засади взаємодії слідчого з оперативними підрозділами Національної поліції України та іншими органами під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що ефективність розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень безпосередньо залежить від узгодженості дій суб'єктів кримінального провадження, своєчасного обміну інформацією та раціонального поєднання процесуальних і оперативно-розшукових можливостей правоохоронних органів.

Проаналізовано нормативно-правову базу, що регламентує взаємодію, а також наукові підходи до розуміння її сутності у кримінальному процесі та криміналістиці. Визначено, що взаємодія має комплексний характер і охоплює внутрішньовідомчий, міжвідомчий та міжнародний рівні співпраці. Розкрито зміст процесуальних і організаційних (тактичних) форм взаємодії, серед яких особливе місце займають спільне проведення слідчих (розшукових) дій, виконання доручень слідчого, обмін інформацією, спільне планування та створення слідчо-оперативних груп.

На підставі аналізу практичної діяльності та результатів опитування працівників правоохоронних органів встановлено найбільш ефективні форми взаємодії, зокрема роботу у складі слідчо-оперативних груп, виконання доручень оперативними підрозділами, спільне планування слідчих та оперативних заходів, а також використання інформаційно-аналітичних ресурсів. Особливу увагу приділено значенню взаємодії в умовах воєнного стану, коли ускладнюються умови розслідування через активні бойові дії, переміщення значної кількості зброї та обмежений доступ до окремих територій.

Зроблено висновок, що належна організація взаємодії між слідчим, оперативними підрозділами та іншими суб'єктами забезпечує своєчасне виявлення,

фіксацію та дослідження доказової інформації, сприяє встановленню обставин кримінального правопорушення і підвищує ефективність досудового розслідування в цілому.

Ключові слова: взаємодія, слідчий, оперативні підрозділи, досудове розслідування, незаконне заволодіння зброєю, вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, слідчо-оперативна група, воєнний стан, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження.

Mykhailo Shevchenko senior lecturer at the department of firearms training, National Academy of Internal Affairs, http://orcid.org/0000-0001-6044-922X

ORGANIZATION OF INTERACTION BETWEEN THE INVESTIGATOR AND UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AND OTHER AUTHORITIES UNDER MARTIAL LAW IN THE INVESTIGATION OF ILLEGAL APPROPRIATION OF FIREARMS, AMMUNITION, AND EXPLOSIVES

Abstract. The article examines the organizational, legal, and forensic principles of interaction between an investigator and operational units of the National Police of Ukraine and other authorities during the pre-trial investigation of criminal offenses related to the illegal appropriation of firearms, ammunition, and explosives under martial law conditions. It is substantiated that the effectiveness of investigating this category of criminal offenses directly depends on the coordination of actions of the subjects of criminal proceedings, timely exchange of information, and the rational combination of procedural and operational-search capabilities of law enforcement agencies.

The regulatory and legal framework governing such interaction is analyzed, as well as scientific approaches to understanding its essence within criminal procedure and forensic science. It is determined that interaction has a comprehensive nature and encompasses intra-agency, inter-agency, and international levels of cooperation. The content of procedural and organizational (tactical) forms of interaction is elucidated, among which particular importance is attached to the joint conduct of investigative (search) actions, execution of the investigator's instructions, information exchange, joint planning, and the establishment of investigative-operational groups.

Based on the analysis of practical activities and the results of a survey of law enforcement officers, the most effective forms of interaction have been identified, including work within investigative-operational groups, execution of assignments by operational units, joint planning of investigative and operational measures, and the use of information and analytical resources. Special attention is paid to the importance of interaction under martial law, when investigative conditions are complicated by active hostilities, the circulation of a significant number of weapons, and restricted access to certain territories.

It is concluded that the proper organization of interaction between the investigator, operational units, and other actors ensures the timely detection, recording, and examination of evidentiary information, contributes to establishing the circumstances of a criminal offense, and increases the overall effectiveness of pre-trial investigation.

Keywords: interaction, investigator, operational units, pre-trial investigation, illegal appropriation of weapons, firearms, ammunition, explosives, investigative-operational group, martial law, investigative (search) actions, criminal proceedings.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану проблема незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами набуває особливої криміналістичної значущості, оскільки зазначені предмети становлять підвищену суспільну небезпеку, а їх виведення з легального обігу створює реальні загрози громадській безпеці, обороноздатності держави, функціонуванню військових формувань і правоохоронних органів, а також сприяє вчиненню інших тяжких і особливо тяжких злочинів. Специфіка таких кримінальних проваджень полягає в тому, що ефективне встановлення обставин незаконного заволодіння предметами озброєння, виявлення каналів їх подальшого переміщення, осіб, причетних до їх приховування, збуту чи використання, потребує не лише належної організації розслідування, а й чітко скоординованої взаємодії слідчого з підрозділами Національної поліції України, іншими правоохоронними органами, військовими формуваннями, експертними установами та суб'єктами, які володіють криміналістично значущою інформацією.

Більше того, воєнний стан об'єктивно ускладнює досудове розслідування через активні бойові дії, переміщення значної кількості зброї, боєприпасів і вибухових речовин, зростання ризику їх незаконного обігу, пошкодження або втрату облікової документації, обмежений доступ до окремих територій, а також необхідність швидкого реагування на факти незаконного заволодіння предметами озброєння з військових частин, складів, правоохоронних підрозділів та інших місць їх зберігання. У зв'язку з цим ефективність розслідування значною мірою залежить від належного обміну інформацією, узгодженості дій між слідчим та оперативними підрозділами, своєчасного виконання доручень, залучення спеціалістів, використання можливостей кримінального аналізу, інформаційних обліків, експертного забезпечення, а також від налагодження співпраці з органами військового управління, прокуратурою, Службою безпеки України, Державним бюро розслідувань та іншими уповноваженими суб'єктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємодії слідчих та оперативних підрозділів є предметом численних наукових досліджень вітчизняних учених, серед яких: Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, С. Є. Абламський, О. В. Баулін, В. Д. Берназ, М. В. Борисенко, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. В. Гевко, А. В. Даниляк, А. Я. Дубинський, М. В. Комарова, О. М. Ларін,

Т. Р. Сабанюк, А. А. Патик, М. А. Погорецький, В. В. Тіщенко, В. В. Топчій, Л. Д. Удалова, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Н. П. Черняк, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно та інш.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних і прикладних засад організації взаємодії слідчого з підрозділами Національної поліції України та іншими органами в умовах воєнного стану під час розслідування незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, а також у визначенні ефективних форм і напрямів такої взаємодії з урахуванням особливостей слідчих ситуацій та сучасних викликів безпеці.

Виклад основного матеріалу. Спільна діяльність слідчих та оперативних працівників має принципове значення для розслідування кримінальних правопорушень, оскільки безпосередньо впливає на якість проведення слідчих (розшукових) дій, своєчасність виявлення доказової інформації, встановлення осіб, причетних до кримінального правопорушення, а також на ефективність виконання доручень слідчого щодо проведення оперативно-розшукових заходів [1, с. 12]. Особливо це стосується кримінальних проваджень щодо незаконного заволодіння предметами озброєння, де важливе значення має поєднання процесуальних можливостей слідчого з оперативними, аналітичними та пошуковими можливостями кримінальної поліції, управлінь стратегічних розслідувань, внутрішньої безпеки, превентивної діяльності, вибухотехнічних служб та інших інституцій Національної поліції України.

Разом із тим чинний КПК України, як і попередній кримінально-процесуальний закон, безпосередньо не містить терміна «взаємодія», однак така категорія використовується в інших нормативно-правових актах, які регламентують діяльність правоохоронних органів. Зокрема, вона закріплена у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» (п. 5 ст. 7) [2], Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [3], а також у підзаконних нормативних актах, зокрема в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженій наказом МВС України від 07.07.2017 р. № 575 [4]. Саме такі та інші нормативно-правові акти створюють підґрунтя для розуміння змісту та форм реалізації взаємодії у правоохоронній діяльності.

У теорії кримінального процесу взаємодія розглядається як форма зв’язку між елементами системи, за допомогою якої вони, взаємодоповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи загалом [5, с. 12].

У межах криміналістичного підходу В. Ю. Шепітько наголошує, що під взаємодією традиційно розуміється заснована на законі та підзаконних нормативно-правових актах погоджена спільна діяльність слідчого та оперативних працівників, спрямована на виявлення, документування, розкриття

й розслідування конкретного кримінального правопорушення, що здійснюється шляхом найбільш доцільного поєднання сил, засобів, методів і форм діяльності, які застосовуються при проведенні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та інших організаційних заходів [6, с. 322]. Більш сучасне трактування зазначеного поняття запропонувала С.Тищенко, яка розглядає взаємодію у кримінальному провадженні як сукупність дій його учасників, що, реалізуючи надані їм процесуальні повноваження у взаємозв'язку один з одним, забезпечують належне виконання завдань кримінального провадження. У цьому контексті взаємодія виступає не лише формою координації діяльності різних суб'єктів кримінальної юстиції, а й важливим механізмом узгодження їхніх процесуальних, організаційних та інформаційних можливостей, спрямованих на досягнення спільного результату – повного, всебічного й неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення. При цьому характер взаємодії може набувати різних форм залежно від інтересів учасників кримінального провадження: у ряді випадків вона ґрунтується на спільності їхніх цілей, тоді як в інших – реалізується за умов наявності відмінних або навіть протилежних інтересів. Водночас визначальним критерієм ефективності такої взаємодії є досягнення кінцевої мети, задля якої суб'єкти кримінального провадження вступають у відповідні процесуальні відносини, а саме – забезпечення належного виконання завдань кримінального провадження, встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні та притягнення винних осіб до передбаченої законом відповідальності [7, с. 105–106]. Проте в контексті цього дослідження зміст поняття взаємодії має бути ширшим, оскільки йдеться не лише про співпрацю слідчого з оперативними підрозділами, а й про координацію дій із підрозділами Національної поліції України, органами прокуратури, експертними установами, військовим командуванням, органами Служби безпеки України, Державним бюро розслідувань, а за потреби – і з іншими державними органами та інституціями, що можуть володіти криміналістично значущою інформацією.

З огляду на коло суб'єктів, які беруть участь у такій діяльності, взаємодію слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням або незаконним заволодінням вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи вибуховими пристроями, доцільно умовно поділяти на кілька основних рівнів.

По-перше, внутрішньовідомчу взаємодію, яка здійснюється між слідчими та оперативними підрозділами Національної поліції України [8, с. 54]. У межах такої взаємодії поєднуються процесуальні можливості органів досудового розслідування з оперативно-розшуковими, аналітичними та інформаційними можливостями підрозділів кримінальної поліції, що дозволяє більш ефективно встановлювати обставини кримінального правопорушення та осіб, причетних до нього.

По-друге, міжвідомчу взаємодію, яка передбачає координацію діяльності слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України з іншими правоохоронними та державними органами. До таких суб'єктів належать, зокрема, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, органи та установи виконання покарань і слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України, органи прокуратури, а за необхідності – інші державні органи, які можуть володіти інформацією, важливою для встановлення обставин незаконного обігу або заволодіння предметами озброєння.

По-третє, міжнародну взаємодію, яка передбачає співробітництво слідчих і оперативних підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав, міжнародними поліцейськими організаціями та відповідними компетентними органами іноземних держав. Така взаємодія має особливе значення у випадках, коли предмети озброєння переміщуються через державний кордон, використовуються у транснаціональних злочинних схемах або коли встановлення причетних осіб потребує використання міжнародних каналів співробітництва.

Водночас належна організація взаємодії передбачає ретельну підготовку та планування спільної діяльності її суб'єктів. Саме грамотна й системна організація взаємодії створює необхідні умови для якісного і своєчасного виконання завдань, що стоять перед правоохоронними органами, оскільки значна частина таких завдань не може бути ефективно вирішена шляхом ізольованих дій окремих суб'єктів. Взаємодія є необхідною саме у тих випадках, коли досягнення поставленої мети можливе лише за умови об'єднання зусиль різних підрозділів, що функціонують у межах єдиної правоохоронної системи [9, с. 26].

Одним із найбільш дискусійних питань у теорії криміналістики залишається визначення найбільш ефективних форм взаємодії між слідчим та оперативними працівниками. Водночас більшість сучасних дослідників сходяться на думці, що такі форми можуть мати процесуальний або непроцесуальний (організаційний) характер [10, с. 125].

До *процесуальних* форм взаємодії, які безпосередньо ґрунтуються на положеннях кримінального процесуального законодавства, належать: а) передача слідчому матеріалів про виявлені під час оперативно-розшукових заходів ознаки кримінального правопорушення для вирішення питання про початок досудового розслідування; б) проведення слідчим процесуальних дій одночасно із здійсненням оперативними підрозділами узгоджених негласних слідчих (розшукових) дій; в) проведення оперативно-розшукових заходів у кримінальному провадженні, у якому особу, що вчинила кримінальне правопорушення, ще не встановлено; г) виконання оперативними підрозділами доручень слідчого щодо проведення пошуково-розшукових заходів; д) проведення працівниками оперативних підрозділів гласних і негласних слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого; е) здійснення заходів щодо

встановлення особи, якій необхідно повідомити про підозру після зупинення досудового розслідування.

Водночас *тактичні* (організаційні) форми взаємодії передбачають: а) спільне вивчення та аналіз матеріалів оперативної розробки або перевірки; б) спільну розробку слідчих версій і узгоджене планування слідчих (розшукових), оперативно-розшукових заходів; в) регулярний обмін інформацією про обставини конкретного кримінального провадження; г) проведення спільних службових нарад, робочих зустрічей і навчань, спрямованих на удосконалення взаємодії; д) створення СОГ, до складу яких входять слідчі та працівники оперативних підрозділів; е) спільний виїзд слідчого та оперативних працівників на місце події; ж) проведення спільних тактичних операцій у межах кримінального провадження; з) здійснення спільних виїздів до інших регіонів для виконання комплексу слідчих, оперативно-розшукових та інших заходів; і) участь у міжнародних заходах співробітництва під час розслідування злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями [11, с. 131–132].

Водночас результати опитування працівників правоохоронних органів свідчать, що під час розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із незаконним поводженням або заволодінням вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, у практичній діяльності підрозділів Національної поліції України найчастіше застосовуються такі форми взаємодії:

– взаємодія органів досудового розслідування, підрозділів кримінальної поліції та чергових частин під час виїзду на місце події;

– взаємодія слідчих і оперативних підрозділів у процесі розкриття кримінального правопорушення по «гарячих слідах»;

– взаємодія слідчих та оперативних працівників у складі спеціально створених груп під час розслідування складних, багатоепізодних кримінальних проваджень.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє стверджувати, що в умовах воєнного стану взаємодія слідчого з підрозділами Національної поліції України та іншими органами під час розслідування незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами набуває визначального значення для забезпечення ефективності досудового розслідування. Це зумовлено тим, що правовий режим воєнного стану об’єктивно ускладнює встановлення обставин кримінального правопорушення через активні бойові дії, тимчасову окупацію окремих територій, переміщення значної кількості зброї, бойових припасів і вибухових речовин, руйнування або пошкодження місць їх зберігання, втрату чи неповноту облікової документації, обмежений доступ до окремих об’єктів і територій, а також підвищений ризик подальшого незаконного використання викрадених предметів озброєння. За таких умов результативність розслідування безпосередньо залежить від своєчасного обміну інформацією, узгодженості дій між слідчим та оперативними підрозділами, належного виконання письмових доручень, оперативного

залучення спеціалістів і експертів, а також від ефективної співпраці з органами військового управління, прокуратурою, Службою безпеки України, Державним бюро розслідувань, Державною прикордонною службою України та іншими уповноваженими суб'єктами.

За результатами проведеного опитування встановлено, що найбільш ефективною під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням вогнепальною зброєю, бойовими припасами чи вибуховими речовинами, є взаємодія слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами Національної поліції України, на що вказали 60% опитаних слідчих. Такий результат є закономірним, оскільки саме ці підрозділи володіють найбільшими можливостями для оперативного встановлення осіб, причетних до незаконного заволодіння предметами озброєння, перевірки зв'язків правопорушників, встановлення каналів переміщення, приховування чи збуту зброї, а також виконання доручень слідчого щодо проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас 48% опитаних слідчих відзначили високу ефективність взаємодії з працівниками Державної прикордонної служби України, що є особливо важливим у випадках виявлення зброї, бойових припасів чи вибухових речовин під час прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон або при затриманні осіб і транспортних засобів, які намагалися перемістити відповідні предмети поза встановленими пунктами пропуску. За умов воєнного стану така взаємодія набуває додаткового значення, оскільки дозволяє вчасно виявляти спроби вивезення або транзитного переміщення викрадених предметів озброєння, а також забезпечує швидке реагування на факти їх виявлення в прикордонній смузі, районах бойових дій або поблизу об'єктів критичної інфраструктури.

Емпіричні дані свідчать, що найбільш поширеними та доцільними формами взаємодії між слідчим і оперативними підрозділами під час розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень є, передусім, діяльність у складі СОГ, на що вказали 100% опитаних. Саме робота СОГ забезпечує оперативне реагування на повідомлення про незаконне заволодіння предметами озброєння, невідкладний виїзд на місце події, фіксацію слідів кримінального правопорушення, виявлення свідків, вилучення речових доказів та первинне з'ясування механізму незаконного вибуття зброї, бойових припасів чи вибухових речовин. Зупинимо увагу детальніше.

За своєю суттю СОГ є однією з основних організаційних форм взаємодії слідчого, дізнавача, працівників оперативних підрозділів та інших служб поліції, спрямованої на своєчасне виявлення, фіксацію, вилучення слідів кримінального правопорушення й речових доказів, встановлення свідків, потерпілих і осіб, причетних до протиправного заволодіння предметами озброєння, а також на з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження [12].

У кримінальних провадженнях щодо незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами чи вибуховими речовинами діяльність СОГ

має особливе значення, оскільки саме на початковому етапі розслідування закладається основа для подальшого встановлення механізму незаконного вилучення таких предметів із законного володіння, виявлення способу їх заволодіння, перевірки версій про причетність службових осіб, військовослужбовців, працівників правоохоронних органів чи інших суб'єктів, які мали доступ до зброї, боєприпасів або вибухових речовин. Головним завданням СОГ у такій категорії кримінальних проваджень є також своєчасне виявлення, фіксація, кваліфіковане вилучення та належне пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, документації щодо обліку, зберігання, видачі, переміщення або списання предметів озброєння, а також встановлення свідків, очевидців, матеріально відповідальних осіб та інших суб'єктів, обізнаних із фактом незаконного заволодіння [13, с. 468].

Відтак, варто наголосити, що діяльність членів СОГ на місці події має комплексний характер і забезпечує виявлення, фіксацію та збереження доказової інформації, формування первинного масиву відомостей про факт незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами чи вибуховими речовинами або, навпаки, про відсутність ознак відповідного кримінального правопорушення. Саме злагоджена робота слідчого, оперативного працівника, інспектора-криміналіста, вибухотехніка, працівників патрульної поліції та інших залучених суб'єктів створює необхідні передумови для своєчасного висунення слідчих версій, визначення напряму досудового розслідування та прийняття належних процесуальних рішень.

Другою за значущістю формою взаємодії є надання слідчим доручень оперативним підрозділам щодо проведення слідчих (розшукових) дій гласного і негласного характеру, що мало місце у 75% кримінальних проваджень. Така форма є особливо важливою, коли необхідно терміново перевірити зв'язки підозрюваних, встановити місцезнаходження викрадених предметів, виявити співучасників або задокументувати підготовку до подальшого збуту чи використання зброї. У 64% випадків ефективність забезпечувалася завдяки спільному плануванню слідчих (розшукових) дій, що дозволяло узгодити процесуальні й оперативні заходи, визначити їх послідовність та сконцентрувати ресурси на ключових напрямах. У 52% випадків важливу роль відігравали консультації між слідчим, оперативними працівниками, спеціалістами та експертами, які сприяли правильному визначенню механізму незаконного заволодіння, характеру слідової картини, необхідності призначення конкретних видів експертиз та вибору оптимальних тактичних рішень.

Водночас у 35% випадків ефективність розслідування забезпечувалася завдяки постійному обміну інформацією, отриманою за повідомленнями про підготовлені або вчинені кримінальні правопорушення, а також використанню можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків. Для кримінальних проваджень щодо незаконного заволодіння зброєю, бойовими припасами чи вибуховими речовинами така форма

взаємодії має особливе значення, оскільки дозволяє співвіднести виявлені предмети з даними обліку про викрадену або втрачену зброю, встановити джерело їх походження, перевірити належність конкретним військовим частинам, правоохоронним органам, охоронним структурам чи іншим суб'єктам, а також виявити повторюваність аналогічних способів незаконного вибуття предметів озброєння. У 18% випадків важливою формою взаємодії було надання оперативними працівниками допомоги слідчому під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема оглядів, обшуків, допитів, перевірок показань на місці та слідчих експериментів. Спільне використання техніки, засобів зв'язку і транспорту оперативних підрозділів мало місце у 8% випадків, що є особливо важливим за умов воєнного стану, коли логістичні можливості можуть бути обмежені, а швидкість реагування безпосередньо впливає на можливість виявлення і вилучення викрадених предметів озброєння. Водночас спільний аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, а також обговорення заходів запобігання був характерний для 3% випадків, хоча саме цей напрям є перспективним у частині криміналістичної профілактики та запобігання повторним випадкам незаконного вибуття зброї з місць офіційного зберігання.

Висновки. З урахуванням викладеного можна дійти висновку, що до найбільш значущих форм взаємодії між працівниками правоохоронних органів у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним заволодінням вогнепальною зброєю, бойовими припасами чи вибуховими речовинами, доцільно віднести: по-перше, спільне проведення слідчих (розшукових) дій слідчими та працівниками оперативних підрозділів, зокрема огляду місця події, обшуку, слідчого експерименту, а також залучення до їх проведення експертів та спеціалістів; по-друге, надання доручень у порядку ст. 40 КПК України щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; по-третє, здійснення досудового розслідування у складі СОГ; по-четверте, взаємодію слідчого з працівниками підрозділів Національної поліції України, Служби безпеки України, органів прокуратури, Державного бюро розслідувань, Державної прикордонної служби України та, залежно від конкретної слідчої ситуації, інших органів і служб; по-п'яте, непроцесуальну взаємодію між працівниками органів досудового розслідування та оперативних підрозділів, яка полягає в обміні інформацією про кримінальне правопорушення, її спільному аналізі, виробленні узгоджених рішень та координації подальших дій у кримінальному провадженні.

Література:

1. Кікінчук В. В., Степанюк Р. Л., Пазинич Т. А. Особливості взаємодії при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень за фактами вибуху, загрози вибуху або виявленні саморобних вибухових пристроїв: наук.-метод. рек. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 39 с.

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. *Верховна рада України.* URL: https://zakon.rada.gov .ua/laws/show/3341-12#Text

4. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України № 575 від 31 лип. 2017 р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/

5. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / С. Є. Абламський, О. О. Юхно, Т. Г. Фоміна та ін. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 209 с.

6. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : «Ін. Юре», 2004. 728 с.

7. Тищенко С. Дефініція поняття взаємодії в кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 102–107.

8. Взаємодія слідчих Національної поліції України з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні : монографія / О. П. Бойко, В. В. Рогальська. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. 180 с.

9. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин: дис… канд. юрид. наук. Луганськ, 2005. 283 с.

10. Топчій В. В., Горбачевський В. Я. Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 4. С. 121–129.

11. Малюга В. М. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами в системі методики розслідування злочинів: дис. …канд. юрид. наук: Львів, 2016. 289 с.

12. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 27.04.2020 р. № 357. *Верховна рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text

13. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів : навч. практ. посіб. / Б. І. Бараненко та ін. Сєвєродонецьк : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2019. 800 с.

References:

1. Kikinchuk, V. V., Stepaniuk, R. L., Pazynych, T. A. (2018). *Osoblyvosti vzaiemodii pry dosudovomu rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen za faktamy vybukhu, zahrozy vybukhu abo vyiavlenni samorobnykh vybukhovykh prystroiv* [Features of interaction in pre-trial investigation of criminal offenses related to explosions, threats of explosions or detection of improvised explosive devices]. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1992). *Pro operatyvno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 № 2135-XII* [On оперативно-search activity: Law of Ukraine]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada of Ukraine (1993). *Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu: Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 № 3341-XII* [On organizational and legal foundations of combating organized crime]. Retrieved from https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/3341-12#Text [in Ukrainian].

4. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2017). *Instruktsiia z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy...: Nakaz № 575 vid 31 lypnia 2017 roku* [Instruction on organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other units of the National Police]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/ [in Ukrainian].

5. Ablamskyi, S. Ye., Yukhno, O. O., Fomina, T. H. et al. (2019). *Vzaiemodiia slidchoho z inshymy orhanamy i pidrozdilamy pry rozkrytti ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen* [Interaction of investigator with other bodies and units in detection and investigation of criminal offenses]. Kharkiv: FOP Panov A. M. [in Ukrainian].

6. Shepitko, V. Yu. (Ed.). (2004). *Kryminalistyka* [Criminalistics]. Kyiv: In Yure. [in Ukrainian].

7. Tyshchenko, S. (2014). Definitsiia poniattia vzaiemodii v kryminalnomu provadzhenni [Definition of interaction in criminal proceedings]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 3, 102–107. [in Ukrainian].

8. Boiko, O. P., Rohalska, V. V. (2018). *Vzaiemodiia slidchykh Natsionalnoi politsii Ukrainy z pidrozdilamy karnoho rozshuku na dosudovomu provadzhenni* [Interaction of investigators of the National Police with criminal investigation units]. Dnipro: Vydavets Bila K. O. [in Ukrainian].

9. Volobuieva, O. O. (2005). *Vzaiemodiia slidchoho z fakhivtsiamy pid chas zboru informatsii pro osobu, shcho skoila zlochyn* [Interaction of investigator with specialists during collection of information about the offender]. Candidate's thesis. Luhansk. [in Ukrainian].

10. Topchii, V. V., Horbachevskyi, V. Ya. (2013). Vzaiemodiia pravookhoronnykh orhaniv u zapobihanni transnatsionalnii orhanizovanii zlochynnosti v Ukraini [Interaction of law enforcement agencies in combating transnational organized crime]. *Borotba z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiieiu*, 4, 121–129. [in Ukrainian].

11. Maliuha, V. M. (2016). *Vzaiemodiia slidchoho z operatyvnymy pidrozdilamy ta inshymy subiektamy v systemi metodyky rozsliduvannia zlochyniv* [Interaction of investigator with operational units in the system of investigation methods]. Candidate's thesis. Lviv. [in Ukrainian].

12. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2020). *Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy ta povidomlennia...: Nakaz № 357 vid 27.04.2020* [On approval of Instruction on response to reports of offenses]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text [in Ukrainian].

13. Baranenko, B. I. et al. (2019). *Rozsliduvannia zlochyniv, shcho vchyniaiutsia u sferi obihu vohnepalnoi zbroi ta boieprypasiv* [Investigation of crimes in the field of firearms and ammunition circulation]. Sievierodonetsk: Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 347.961:341.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3603-3614

Шевчук Оксана доцент кафедри адміністративного права та судочинства ЗУНУ, https://orcid.org/0000-0001-6453-355X

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НОТАРІАТУ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ: ГАРМОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ІЗ ПРАВОМ ЄС ТА МІЖНАРОДНИМИ КОНВЕНЦІЯМИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу правил правового регулювання діяльності нотаріусів та їх використання у правовідносинах з іноземним елементом крізь призму зобов'язань України щодо гармонізації законодавства з нормами права ЄС та стандартами міжнародних конвенцій. Автори роблять висновок, що основи для такої інтеграції закладені чинним законодавством – насамперед Законом «Про нотаріат» 1993 року та Законом «Про міжнародне приватне право» 2005 року. Водночас виявлено системні колізії між вищезгаданими режимами Гаазьких конвенцій 1961 та 1993 років і Мінської конвенції та окреслено шляхи їх подолання. Наукова новизна полягає в комплексній порівняльно-правовій оцінці ступеня гармонізації застарілого українського нотаріального права з acquis ЄС у цій сфері, а також у пропозиції шляхів заповнення відсутніх ланок у регулюванні застосування нотаріусом норм іноземного права.

Автор приходить до висновку, що чинне законодавство України не передбачає встановлення системного та єдиного правового регулювання нотаріальної діяльності у правовідносинах з іноземним елементом. Закон «Про нотаріат», прийнятий у 1993 році, потребує не епіграми, а av die neue.

Гармонізація нотаріального права залишається декларативною, і справді, гармонізація була досягнута виключно завдяки імпульсу, наданому Угодою про асоціацію, але вона не призвела до реальних змін у нотаріальному законодавстві. Досвід аналізу процесів гармонізації у суміжних галузях, зокрема аналіз методологічних розробок у фінансовому законодавстві, є дійсним і для нотаріальної галузі.

Нотаріальний акт з іноземним елементом є точкою дотику міжнародного приватного права, конституційних гарантій правової допомоги та міжнародних зобов'язань держави, а ігнорування важливості цієї точки дотику для подальшого нормотворення у цій сфері вже не є хіба що теоретичним, а становить реальну загрозу для правового спокою учасників транскордонного правового спілкування.

Ключові слова: нотаріат, апостиль, іноземний досвід, легалізація, міжнародно-правова допомога, колізійні норми, адміністративні процедури, міжнародне приватне право.

Shevchuk Oksana Associate Professor, Department of Administrative Law and Judicial Proceedings, ZUNU**,** https://orcid.org/0000-0001-6453-355X

LEGAL REGULATION OF NOTARIAL PRACTICE INVOLVING FOREIGN ELEMENTS: HARMONISATION OF UKRAINIAN LEGISLATION WITH EU LAW AND INTERNATIONAL CONVENTIONS

Abstract. This article analyses the rules governing the activities of notaries and their application in legal relationships with a foreign element, viewed through the prism of Ukraine's obligations to harmonise its legislation with EU law and the standards of international conventions. The authors conclude that the foundations for such integration are laid down in current legislation – primarily the 1993 Law 'About the notarial profession' and the 2005 Law 'On Private International Law'. At the same time, systemic conflicts between the aforementioned regimes of the 1961 and 1993 Hague Conventions and the Minsk Convention have been identified, and ways to resolve them have been outlined. The scientific novelty lies in a comprehensive comparative legal assessment of the degree of harmonisation of outdated Ukrainian notarial law with the EU acquis in this area, as well as in proposals for ways to fill the gaps in the regulation of the application of foreign law by notaries.

The author concludes that current Ukrainian legislation does not provide for the establishment of a systematic and uniform legal framework governing notarial activities in legal relationships involving a foreign element. The Law 'About the notarial profession', adopted in 1993, requires not a mere update, but a complete overhaul.

The harmonisation of notarial law remains merely declarative; indeed, harmonisation was achieved solely thanks to the impetus provided by the Association Agreement, but it has not led to any real changes in notarial legislation. The experience of analysing harmonisation processes in related sectors, in particular the analysis of methodological developments in financial legislation, is also relevant to the notarial sector.

A notarial deed involving a foreign element represents a point of intersection between private international law, constitutional guarantees of legal assistance and the state's international obligations; indeed, disregarding the significance of this point of intersection for future law-making in this area is no longer merely a theoretical matter, but poses a real threat to the legal certainty of those engaged in cross-border legal transactions.

Keywords: notarial system, apostille, foreign experience, legalisation, international legal assistance, conflict-of-laws rules, administrative procedures, private international law.

Постановка проблеми. Курс на європейську інтеграцію України, закріплений в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, сформував значну

асиметрію між законодавчими деклараціями держави щодо гармонізації законодавства, з одного боку, та реальним станом нормативного регулювання діяльності нотаріусів у цивільно-правових операціях з іноземним елементом. Закон України «Про нотаріат», прийнятий у 1993 році, – хоч і з деякими редакційними поправками – зберіг концептуальну архітектуру, що сформувалася в принципово іншій геополітичній та правовій парадигмі. Суперечність між цією інституційною спадщиною та реаліями міжнародно-правових зобов'язань України лише поглиблюватиметься.

Основний конфлікт полягає в наступному: Україна є учасницею Гаазької конвенції 1961 року, Мінської конвенції 1993 року та взяла на себе зобов'язання за асоціацією з ЄС – повної сумісності між цими правовими режимами не існує. Нотаріус, який стикається з документом з іноземним елементом, повинен самостійно створювати для себе вирішення конфлікту в умовах законодавчої невизначеності. Це не академічне питання – це радше щоденна виконавча практика, яка уникає – розв'язує непередбачуваність, невпевненість учасників нотаріального процесу та потенційно – міжнародно-правові конфлікти. Дослідження цього питання є не лише науково критичним, а й практично необхідним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Наукове осмислення обраної проблематики базується на джерельній базі, що включає нормативно-правові акти різного рівня та доктринальні розробки вітчизняних дослідників – однак, зі суттєво різними поглядами на об'єкт.

Серед авторів, які торкаються проблем нотаріального процесу, симптоматичною є позиція Діденко Л.В., яка розглядає нотаріальний процес як самостійний вид юридичного процесу з його характерними стадіями та процесуальними формами. Підхід методологічно правильний, хоча й оминає міжнародно-правову складову: іноземний елемент нотаріального процесу фактично не отримує самостійної характеристики в аналізованій роботі. [11]

Цікавішим є зміщення теми дослідження Кулак Н.В. [12] саме на конфліктні питання застосування нотаріусом норм іноземного права – і тут проявляється принципово інша оптика дослідження: якщо Діденко осмислює нотаріальну професію з середини її процесуальної лялечки, то Кулак розглядає її з позиції міжнародного приватного права, виділяючи саме конфлікт lex fori та іноземного правопорядку. Кармаза О.О., у свою чергу, висвітлює проблеми застосування іноземного права в нотаріальному процесі, зазначаючи труднощі правозастосування. [13]

Проблему «узгодження законодавства в контексті Угоди про асоціацію ЄАС з правом ЄС» розробили Шевчук О. та Ментух Н. Хоча вона має тематичний «перекіс» у сферу фінансового права, методологічні рішення щодо оцінки потенційної «гармонізації» національного законодавства цілком переносимі на нотаріальну сферу. Саме ці автори показали, як процес гармонізації можна аналітично «розібрати» – і такий інструментарій варто

запозичити. [4, 5] Методологічна робота Ящищак О. щодо систематизації законодавства про фінансові послуги також актуальна для необхідності впорядкування нотаріального законодавства: хаотичність та несистематичність також характерні для обох галузей. [3]

Попри наявність окремих наукових розвідок у суміжних галузях, низка питань залишається поза увагою дослідників – і саме ця прогалина визначає наукову новизну пропонованої роботи.

Метою цієї статті є визначення ступеня відповідності чинного законодавства України про нотаріальні послуги міжнародно-правовим стандартам та праву ЄС у сфері регулювання правовідносин з іноземним елементом, висвітлення системних суперечностей між режимами конвенцій, чинних на території України, та пропонування конкретних механізмів їх усунення.

Аналіз та обговорення. Легальне визначення іноземного елемента міститься у статті 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV [2], відповідно до якої іноземний елемент - це ознака яка характеризує приватно-правові відносини та виявляється у тому що: «хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою, об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави, юридичний факт, який створює змінює або припиняє правовідносини чи мав місце на території іноземної держави». [2] Це визначення видається законодавцю достатнім для потреб загального регулювання міжнародного приватного права, проте стосовно нотаріальних дій воно потребує певного уточнення і поглиблення.

Пропонуємо авторське визначення: нотаріальна дія з іноземним елементом – це сукупність публічно значущих дій нотаріуса або уповноваженої посадової особи, спрямованих на посвідчення прав чи юридично значущих фактів, у яких хоча б один з таких елементів виходить за межі виключно українського правопорядку: суб'єктний склад учасників, місце вчинення або призначення документа, зміст засвідчувальних прав, або юридична підстава вчинюваної дії. Така концепція є ширшою за стандартне розуміння іноземного елемента і більш відповідає реаліям практики, у яких хоча б один з таких елементів виходить за межі виключно національного правопорядку, суб'єктивний склад учасників, місце вчинення або призначення документа, зміст засвідчувальних прав або юридична підстава вчинюваної дії іноземного елемента і більш відповідає реаліям практики.

Нотаріат в Україні, відповідно до ст. 1 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-XII, є: «системою органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим законом з метою надання їм юридичної вірогідності» [1]. Вчинення нотаріальних дій за кордоном відповідно до тієї ж статті покладається: «на консульські установи України та у

випадках передбачених чинним законодавством на дипломатичні представництва України» [1]. Це положення є ключовим для розуміння системи суб'єктів уповноважених діяти на міжнародній нотаріальній арені від імені України.

Правову основу нотаріальних дій з іноземним елементом складають численні міжнародні договори, ратифіковані Україною. Серед них центральне місце займає Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів, підписана Гаазі 5 жовтня 1961 року (далі – Гаазька конвенція про апостиль). Для України Гаазька конвенція набула чинності 22 грудня 2003 року на підставі закону України від 10 січня 2002 року номер № 2933-III [6].

Конвенція запровадила революційну, просту, як на той час, процедуру – замість складної та тривалої консульської легалізації документів між державами учасницями достатнім є проставлення спеціального засвідчення –апостиля. Стаття 3 Конвенції встановлює, що «єдиною формальністю, яка може вимагатися для засвідчення справжності підпису, якості, в якій виступала особа, що підписала документ та, у відповідному випадку, автентичності відбитку печатки або штампу, якими скріплений документ є проставлення апостиля». [6] Апостиль, як уточнює та ж стаття: «проставляється на вимогу особи, яка підписала документ або будь-якого пред'явника документа». [6] Важливо, що апостиль: «засвідчує справжність підпису, якість, в якій виступала особа, що підписала документ та у відповідному випадку автентичність відбитку печатки або штампу». [6] Отже, апостиль не засвідчує зміст документа – лише автентичність його реквізитів.

На думку автора, ця обставина є надзвичайно важливою з практичної точки зору і нерідко недооцінюється в Україні: апостиль жодним чином не підтверджує законність самого правочину, засвідченого нотаріусом, а лише засвідчує, що відповідний нотаріус дійсно підписав документ та проставив свою печатку. Верифікація ж змісту нотаріально засвідченого правочину на предмет відповідності іноземному праву залишається окремим завданням, що потребує застосування колізійних норм.

Наступним за значимістю міжнародно-правовим актом є Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних сімейних і кримінальних справах, підписана 22 січня 1993 року в Мінську (Мінська конвенція СНД), яку Верховна Рада України ратифікувала 10 листопада 1994 року і вона набрала чинності для України 14 квітня 1995 року [7]. Стаття 13 цієї Конвенції закріплює принципово важливе правило: «усі документи, складені та посвідчені згідно із чинним законодавством країни не потребують додаткового посвідчення і користуються на територіях інших Договірних Сторін, доказовою силою офіційних документів» [7]. Для нотаріальної практики це означало, що нотаріально засвідчені документи між державами-учасницями СНД могли використовуватись без апостиля.

Проте слід зробити важливе юридичне застереження починаючи з 2023-2024 року Україна вийшла з Мінської конвенції 1993 року у відносинах з росією

та білоруссю, а відносно ряду інших держав учасниць СНД ситуація також зазнала суттєвих змін [8]. Відтак на сьогодні система договірного регулювання, що звільняла від апостилювання суттєво звузилась і нотаріуси мають ретельно відстежувати актуальний статус кожного міжнародного договору.

У відносинах між державами не пов'язаними ані Гаазькою конвенцією про апостиль, ані конвенціями про правову допомогу діє класична консульська легалізація – найстаріша і найбільш обтяжлива форма транскордонного визнання документів. Ця процедура передбачає послідовне засвідчення документа органами юстиції країни походження, потім міністерством закордонних справ тієї ж держави і, нарешті, консульством держави призначення. Вважаємо, що на тлі поступового розширення кола держав-учасниць Гаазької конвенції, до якої сьогодні приєдналось близько 130 держав, консульська легалізація набуває дедалі більш факультативного характеру [9]. Проте для низки держав Африки, Близького Сходу та деяких держав Азії вона залишається єдиним доступним механізмом.

Особливого значення для нотаріальної практики набуває стаття 31 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка встановлює колізійне регулювання форми правочину. Відповідно до частини 1 статті: «якщо інше не передбачено законом, форма правочину має відповідати вимогам права, яке застосовується до змісту правочин, у але достатньо дотримання вимог права місця його вчинення, а якщо сторони правочину знаходяться в різних державах – права місця проживання або місцезнаходження сторони, яка зробила пропозицію, якщо інше не встановлено договором». [2] Це формулювання реалізує класичний принцип locus regit actum (місце вчинення правочину визначає його форму) у поєднанні з принципом favor negotti (сприяння дійсності правочину).

Для нотаріуса, який посвідчує правочин з іноземним елементом наведена норма, на нашу думку, означає наступне якщо правочин вчиняється в Україні за участь за участю, наприклад іноземного громадянина, форма такого правочину підпорядковується українському праву. Проте якщо цей правочин підлягає виконанню або реєстрації в іноземній державі, нотаріус зобов'язаний перевірити є нотаріальне посвідчення достатнім з точки зору права тієї держави, адже в ряді країн певні правочини потребують не просто нотаріального посвідчення, але й спеціальної реєстрації або дотримання іних формальних вимог. З позиції автора, саме тут виникає одна з найгостріших практичних проблем: нотаріус в Україні, як правило немає достатньої підготовки в галузі іноземного права, що підвищує ризик засвідчення правочину, який виявиться нікчемним за правом держави його виконання.

Щодо форми довіреності окрема колізійна норма міститься у статті 34 закону «Про міжнародне приватне право»: «форма довіреності визначається правом держави, у якій видається довіреність. Якщо це право вимагає нотаріального посвідчення довіреності, нотаріус зобов'язаний посвідчити її» . [2]

Ця норма хоч і видається лаконічною, на практиці породжує не поодинокі запитання, зокрема коли довіреність видається в Україні для вчинення правочину в країні де нотаріальна форма не є обов'язковою або навпаки.

Процедурний вимір нотаріальних дій з іноземним елементом охоплює кілька взаємопов'язаних елементів. Проставлення апостилю на нотаріально засвідчених документах що призначені для використання в державах учасницях Гаазької конвенції. В Україні право проставлення апостилю надано Міністерству юстиції України та його територіальним органам. Апостиль проставляється відповідно до Порядку, затвердженого відповідним наказом Міністерства юстиції. Цей процес є по суті адміністративною процедурою, хоч і пов'язаною з нотаріальною діяльністю функціонально.

Надання та виконання доручень про правову допомогу у нотаріальних справах. Відповідно до ст. 5 Мінської конвенції: «при здійсненні правової допомоги компетентній установі юстиції Договірних Сторін зносяться одна з одною через свої центральні органи, якщо цією Конвенцією не передбачений інший порядок зносин». [7] Стаття 6 Конвенції деталізує, що: «Договірні Сторони надають один одному правову допомогу шляхом виконання процесуальних і інших дій, передбачених законодавством Договірної Сторони, зокрема складання і пересилання документів … виконавчих написів, а також шляхом вручення документів». [7]

Посвідчення документів консульськими установами України за кордоном. Стаття 38 Закону України «Про нотаріат» прямо вказує на нотаріальні дії вчинюванні консульськими установами України. [1]

Зазначені дії включають посвідчення правочинів, засвідчення вірності копій, посвідчення справжності підписів на документах тощо. Важливо, що консульський нотаріус здійснює свою діяльність на основі законодавства України, проте у правовому просторі іноземної держави – звідси і специфіка відповідних нотаріальних процедур. Вважаємо, що на сьогодні існує серйозна проблема у функціонуванні консульського нотаріату: значна кількість консульств України за кордоном перевантажена особливо в умовах воєнного стану, коли мільйони українців опинились за кордоном та потребують нотаріальних послуг. Черги до консульств сягають кількох місяців, що є неприпустимою ситуацією з точки зору забезпечення права на доступ до публічних послуг. Одним з можливих виходів із цієї ситуації є запровадження системи дистанційного нотаріату або розширення переліку юрисдикцій визнання нотаріальних актів.

Серед загальних принципів міжнародного приватного права, що мають безпосереднє значення для нотаріальних дій з іноземним елементом слід виділити два: *принцип взаємності* (стаття 11 Закону «Про міжнародне приватне право») та застереження про публічний порядок (стаття 12 того ж Закону).

Застереження про публічний порядок є тим правовим інструментом, який дозволяє нотаріусу або іншому компетентному органу відмовити у засвідченні

правочину чи у визнанні іноземного нотаріального акту, якщо це суперечить основоположним принципам правопорядку України. На думку автора, категорія «публічний порядок» у нотаріальній сфері є особливо актуальною стосовно іноземних заповітів, що порушують обов'язкову частку спадщини, іноземних шлюбних договорів, що суперечать засадам рівноправності подружжя, правочинів щодо нерухомості, які обходять заборони, установлені законодавством України. Відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії на підставі публічного порядку є адміністративно-правовим за своєю природою рішенням, яке підлягає оскарженню в порядку передбаченому ст. 50 Закону України «Про нотаріат». [1]

Водночас нотаріус не може довільно розширювати застосування застереження про публічний порядок. Вважаємо, що така відмова має бути вмотивованою та базуватись на конкретних нормах-заборонах, а не на суб'єктивному розсуді нотаріуса. Це питання потребує нормативного уточнення на рівні Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Окрім багатосторонніх конвенцій Україна уклала значну кількість двосторонніх договорів про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах з Польщею, Угорщиною, Грецією, Монголією, В'єтнамом, Литвою, Латвією, Естонією та іншими державами. Ці договори як правило містять спеціальні статті щодо нотаріальних дій і взаємного визнання нотаріальних актів адміністративних процедур. Двосторонній договір створює особливий правовий режим, який підлягає застосуванню переважно перед загальними нормами законодавства.

З практичного погляду ці договори вирішують кілька ключових питань: порядок надсилання і виконання доручень про вручення документів та вчинення інших нотаріальних дій, зразки документів, які не потребують додаткового засвідчення, перелік органів, уповноважених на передачу та отримання доручень про правову допомогу, мовні вимоги до документів. Стаття 2 Мінської конвенції наприклад закріплює принцип, за яким: «громадяни кожної з Договірних Сторін, а також інші особи, що проживають на її території мають право безперешкодно звертатися до суду і здійснювати інші процесуальні дії на тих же умовах, що і громадяни цієї договірної сторони». [7] Цей принцип рівного доступу поширюється і на нотаріальну сферу.

Україна є повноправним членом гаазької конференції з міжнародного приватного права з 3 грудня 2003 року на підставі закону України від 15 травня 2003 року № 793-IV «Про прийняття Статуту Гаазької конференції з міжнародного приватного права» [10]. Ця міжурядова організація, створена ще у 1893 році є на сьогодні провідним форумом для уніфікації колізійних норм на глобальному рівні. Окрім Конвенції про апостиль 1961 року в рамках окрім в рамках Гаазької конференції розроблено цілий ряд актів важливих для нотаріальної практики: Конвенцію про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року (для України набрала чинності 2000 року); Конвенцію про отримання за кордоном

доказів у цивільних або комерційних справах 1970 року; Конвенцію про юрисдикцію право, що застосовується для визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року (набрала чинності для України у 2008 році) [10].

Конвенція 1965 року про вручення за кордоном судових та позасудових документів є вкрай важливою для нотаріальної практики оскільки поняття позасудовий документ охоплює саме нотаріальні акти. Відповідно до цієї Конвенції кожна держава-учасниця призначає центральний орган, уповноважений отримувати запити про вручення документів в Україні таким органом є Міністерство юстиції. На думку автора активніше використання цього механізму дозволило б суттєво спростити адміністративні процедури нотаріальної взаємодії між державами без необхідності апостилювання кожного окремого документа.

Вчинення нотаріальних дій з іноземним елементом нерозривно пов'язане з проблемою встановлення особи та верифікації дієздатності іноземного учасника правовідносин. Стаття 18 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює що «цивільна дієздатність фізичної особи визначається її особистим законом» [2].

Відповідно до ст. 16 того ж Закону: «особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є» [2]. Отже для встановлення повної дієздатності іноземця нотаріус має виходити не лише з паспортних даних але й із мінімального знання того, яким є вік повноліття та загальні умови дієздатності за правом держави, громадянином якої є ця особа.

На практиці нотаріуси, як правило обмежуються перевіркою документів що посвідчують особу іноземця та орієнтуються на загальну презумпцію дієздатності повнолітньої особи. Проте, наприклад, у деяких держав вік повноліття становить 21 рік а не 18 і нотаріус, не знаючи про це, може посвідчити правочин за участю особи яка за особистим законом є неповнолітньою. Вважаємо що Міністерство юстиції України мало б розробити довідниковий ресурс з основних параметрів дієздатності громадян різних держав, це стало б важливим адміністративним інструментом підтримки та реальної практики.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі

Аналіз нормативно-правової бази та доктринальних розробок дозволяє сформулювати наступні висновки.

Чинне законодавство України не передбачає встановлення системного та єдиного правового регулювання нотаріальної діяльності у правовідносинах з іноземним елементом. Закон «Про нотаріальні послуги», прийнятий у 1993 році, потребує не епіграми, a av die neue.

Гармонізація нотаріального права залишається декларативною, і справді, гармонізація була досягнута виключно завдяки імпульсу, наданому Угодою про асоціацію, але вона не призвела до реальних змін у нотаріальному законодавстві. Досвід аналізу процесів гармонізації у суміжних галузях, зокрема аналіз

методологічних розробок у фінансовому законодавстві, є дійсним і для нотаріальної галузі.

Нотаріальний акт з іноземним елементом є точкою дотику міжнародного приватного права, конституційних гарантій правової допомоги та міжнародних зобов'язань держави, а ігнорування важливості цієї точки дотику для подальшого нормотворення у цій сфері вже не є хіба що теоретичним, а становить реальну загрозу для правового спокою учасників транскордонного правового спілкування.

Література:

1. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 39. Ст. 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3425-12

2. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2709-15

3. Ящищак О. Методологічні засади систематизації законодавства України про фінансові послуги. Підприємництво, господарство і право. 2008. № 10 (154). С. 22–26. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/adv_2010_10_6.pdf

4. Шевчук О., Ментух Н. Корпоративний секретар в системі управління акціонерним товариством: зарубіжний досвід правового регулювання. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 4. С. 120–122. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/items/c9fc4a08-95a4-4cef-8cf3-c4a870122713

5. Шевчук О., Ментух Н. Гармонізація законодавства України про фінансові послуги з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Карпатський правничий часопис. 2015. № 8. С. 98–105. URL: http://appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/view/14

6. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961. Гаазька конференція з МПП. Документ 995_082. Набрала чинності для України 22.12.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_082

7. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993. СНД. Ратифіковано Законом України від 10.11.1994 № 240/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text

8. Міністерство юстиції України. Роз'яснення щодо визнання та легалізації на території України документів, виданих компетентними органами держав-учасниць Мінської Конвенції 1993 року. URL: https://baltsi.mfa.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodo-viznannya-ta-legalizaciyi-na-teritoriyi-ukrayini-dokumentiv-vidanih-kompetentnimi-organami-derzhav-uchasnic-minskoyi-konvenciyi-1993-roku

9. Гаазька конвенція від 5 жовтня 1961 року: перелік країн-учасниць. URL: https://marad.gov.ua/ua/news/perelik-krayin-uchasnic-konvenciyi-shcho-skasovuye-vimogu-legalizaciyi-inozemnih-oficijnih-dokumentiv-gaaga-1961-rik

10. Гаазька конференція з міжнародного приватного права. Статус України. URL: https://www.hcch.net/ukrainian

11. Діденко Л.В. Нотаріальний процес як один із видів юридичного процесу. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 79: частина 1. 2023. С. 187–191.

12. Кулак Н.В. Правові аспекти застосування нотаріусом норм іноземного права. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017. Серія ПРАВО. Випуск 47. Том 1. С. 133–136.

13. Кармаза О.О. Проблеми застосування в нотаріальному процесі норм іноземного права. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2015. Випуск 4. Том 1. С. 110–114.

References

1. Pro notariat: Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 № 3425-XII [On Notary: Law of Ukraine dated 02.09.1993 No. 3425-XII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 39. St. 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3425-12 (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

2. Pro mizhnarodne pryvatne pravo: Zakon Ukrainy vid 23.06.2005 № 2709-IV [On Private International Law: Law of Ukraine dated 23.06.2005 No. 2709-IV]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2005. № 32. St. 422. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2709-15 (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

3. Yashchyshchak O. Metodolohichni zasady systematyzatsii zakonodavstva Ukrainy pro finansovi posluhy [Methodological principles of systematization of Ukrainian legislation on financial services]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2008. № 10 (154). S. 22–26. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/adv_2010_10_6.pdf (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

4. Shevchuk O., Mentukh N. Korporatyvnyi sekretar v systemi upravlinnia aktsionernym tovarystvom: zarubizhnyi dosvid pravovoho rehuliuvannia [Corporate secretary in the management system of a joint-stock company: foreign experience of legal regulation]. Porivnialno-analitychne pravo. 2016. № 4. S. 120–122. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/items/c9fc4a08-95a4-4cef-8cf3-c4a870122713 (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

5. Shevchuk O., Mentukh N. Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy pro finansovi posluhy z pravom Yevropeiskoho Soiuzu v ramkakh Uhody pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS [Harmonization of Ukrainian legislation on financial services with European Union law within the framework of the Association Agreement between Ukraine and the EU]. Karapatskyi pravnychyi chasopys. 2015. № 8. S. 98–105. URL: http://appj.tneu.edu.ua/index.php/appj/article/view/14 (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

6. Konventsiia, shcho skasovuie vymohu lehalizatsii inozemnykh ofitsiinykh dokumentiv vid 05.10.1961 [Convention Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents dated 05.10.1961]. Haazka konferentsiia z MPP. Dokument 995_082. Nabrala chynnosti dlia Ukrainy 22.12.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_082 (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

7. Konventsiia pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh i kryminalnykh spravakh vid 22.01.1993 [Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters dated 22.01.1993]. SND. Ratyfikovano Zakonom Ukrainy vid 10.11.1994 № 240/94-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

8. Ministerstvo yustytsii Ukrainy. Roziasnennia shchodo vyznannia ta lehalizatsii na terytorii Ukrainy dokumentiv, vydanykh kompetentnymy orhanamy derzhav-uchasnyts Minskoi Konventsii 1993 roku [Ministry of Justice of Ukraine. Clarification on the recognition and legalization on the territory of Ukraine of documents issued by the competent authorities of the member states of the Minsk Convention of 1993]. URL: https://baltsi.mfa.gov.ua/news/rozyasnennya-shchodo-viznannya-ta-legalizaciyi-na-teritoriyi-ukrayini-dokumentiv-vidanih-kompetentnimi-organami-derzhav-uchasnic-minskoyi-konvenciyi-1993-roku (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

9. Haazka konventsiia vid 5 zhovtnia 1961 roku: perelik krain-uchasnyts [The Hague Convention of October 5, 1961: List of member countries]. URL: https://marad.gov.ua/ua/news/perelik-krayin-uchasnic-konvenciyi-shcho-skasovuye-vimogu-legalizaciyi-inozemnih-oficijnih-dokumentiv-gaaga-1961-rik (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

10. Haazka konferentsiia z mizhnarodnoho pryvatnoho prava. Status Ukrainy [Hague Conference on Private International Law. Status of Ukraine]. URL: https://www.hcch.net/ukrainian (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

11. Didenko L. V. Notarialnyi protses yak odyn iz vydiv yurydychnoho protsesu [Notarial process as one of the types of legal process]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriia PRAVO. 2023. Vypusk 79: chastyna 1. S. 187–191. URL: [вкажіть посилання, якщо воно є] (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

12. Kulak N. V. Pravovi aspekty zastosuvannia notariusom norm inozemnoho prava [Legal aspects of the application of foreign law norms by a notary]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia PRAVO. 2017. Vypusk 47. Tom 1. S. 133–136. URL: [вкажіть посилання, якщо воно є] (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

13. Karmaza O. O. Problemy zastosuvannia v notarialnomu protsesi norm inozemnoho prava [Problems of application of foreign law norms in the notarial process]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Yurydychni nauky. 2015. Vypusk 4. Tom 1. S. 110–114. URL: [вкажіть посилання, якщо воно є] (date of access: 30.03.2026). [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 334.012.64:316.334.3

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3615-3626

Аведян Людмила Йосипівна кандидат економічних наук, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця Харків, https://orcid.org/0000-0002-4636-6898

Соболєв Вадим Григорович кандидат економічних наук, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця Харків, https://orcid.org/0009-0004-8893-6213

МОДЕЛІ ВЗАЄМОДІЇ БІЗНЕСУ, ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. У статті проведено комплексне дослідження моделей взаємодії бізнесу, держави та громадських організацій, що сприяють розвитку соціального підприємництва в Україні. Робота базується на узагальненні сучасних теоретичних підходів до соціального підприємництва та міжсекторної співпраці, з акцентом на визначенні ролей, мотивацій та очікувань ключових стейкхолдерів у формуванні ефективної екосистеми підтримки соціальних підприємств. Систематизовано основні моделі взаємодії трьох секторів – проєктно-партнерську, контрактну, мережеву, інвестиційно-фінансову та інституційно-платформну – детально окреслено інструменти їх реалізації. Досліджено практичне застосування таких механізмів як соціальне замовлення, соціально орієнтовані закупівлі, грантово-корпоративні програми, соціальні інвестиції, а також роль інфраструктури підтримки, представленої хабами, інкубаторами та акселераторами. Особливу увагу приділено ідентифікації основних бар'єрів та ризиків, що перешкоджають ефективній міжсекторній взаємодії, зокрема процедурним обмеженням, ресурсній асиметрії, низькому рівню довіри між сторонами та недостатності розроблених підходів до оцінювання соціального ефекту. На основі аналізу сформульовано умови підвищення результативності партнерств, серед яких – формалізація співпраці, чіткий розподіл відповідальності, прозорі правила відбору учасників, а також впровадження ефективної системи моніторингу та підзвітності. Результати дослідження

обґрунтовують практичні рекомендації для органів державної влади, громадських організацій та бізнесу, спрямовані на перехід від фрагментарних ініціатив до системних моделей співпраці. Ці рекомендації орієнтовані на досягнення вимірюваного соціального результату та забезпечення сталості соціальних підприємств, що сприятиме розвитку інклюзивного та відповідального бізнесу в Україні.

Ключові слова: соціальне підприємництво; міжсекторна взаємодія; партнерство; колаборативне врядування; соціальне замовлення; соціальний ефект; екосистема підтримки.

Avedyan Lyudmila PhD in Economics, Associate Professor Department of Public Administration, Public Administration and Economic Policy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-4636-6898

Sobolev Vadym PhD in Economics, Associate Professor Department of Public Administration, Public Administration and Economic Policy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0004-8893-6213

MODELS OF INTERACTION BETWEEN BUSINESS, STATE AND NATIONAL ORGANIZATIONS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Abstract. The article conducts a comprehensive study of models of interaction between business, the state and public organizations that contribute to the development of social entrepreneurship in Ukraine. The work is based on a generalization of modern theoretical approaches to social entrepreneurship and intersectoral cooperation, with an emphasis on defining the roles, motivations and expectations of key stakeholders in the formation of an effective ecosystem of support for social enterprises. The main models of interaction of the three sectors are systematized - project-partner, contract, network, investment-financial and institutional-platform - the tools for their implementation are outlined in detail. The practical application of such mechanisms as social ordering, socially oriented procurement, grant-corporate programs, social investments, as well as the role of support infrastructure represented by hubs, incubators and accelerators is studied. Particular attention is paid to identifying the main barriers and risks that hinder effective intersectoral interaction, in particular procedural restrictions, resource asymmetry, low level of trust between the parties and the inadequacy of the developed approaches to assessing the social effect. Based on the analysis, conditions for increasing the effectiveness of partnerships are formulated, including the formalization of cooperation, a clear division of responsibility, transparent rules for selecting participants, as well as the implementation of an effective monitoring and accountability system. The results of the study substantiate

practical recommendations for government bodies, public organizations and businesses aimed at transitioning from fragmented initiatives to systemic models of cooperation. These recommendations are focused on achieving measurable social results and ensuring the sustainability of social enterprises, which will contribute to the development of inclusive and responsible business in Ukraine.

Keywords: social entrepreneurship; cross-sector interaction; partnership; collaborative governance; social contracting; social impact; support ecosystem.

Постановка проблеми. Соціальне підприємництво в Україні набуває значення як інструмент розв'язання соціально-економічних проблем і розвитку громад. Водночас його потенціал значною мірою залежить від ефективної взаємодії між бізнесом, державними інституціями та громадськими організаціями, яка має забезпечувати доступ до ресурсів, підтримку, легітимність і можливості масштабування соціального ефекту.

На практиці така співпраця часто є фрагментарною та проєктною, без чіткого розподілу ролей і відповідальності, узгоджених механізмів координації, підзвітності та оцінювання соціального впливу. Наявні інструменти (соціальне замовлення, соціально орієнтовані закупівлі, елементи партнерських механізмів) застосовуються несистемно, що знижує результативність ініціатив і ускладнює поширення успішних практик.

Отже, актуальною є потреба у систематизації моделей міжсекторної взаємодії та визначенні умов їх ефективності для розвитку соціального підприємництва в Україні.

Формування цілей статті. Мета статті полягає в обґрунтуванні та систематизації моделей взаємодії бізнесу, держави та громадських організацій у розвитку соціального підприємництва в Україні, а також у визначенні організаційно-інституційних умов і практичних механізмів, що забезпечують результативність такої співпраці та масштабування соціального ефекту.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі соціальне підприємництво трактується як підприємницька діяльність із домінуванням соціальної місії, де економічні інструменти використовуються для створення суспільної цінності та розв'язання соціальних проблем [1]. У цьому контексті соціальні підприємці розглядаються як агенти змін, здатні ініціювати інновації та масштабувати соціальний ефект [2; 3]. Порівняльний підхід до соціального і комерційного підприємництва підкреслює відмінність цільової функції: соціальні підприємства поєднують фінансову стійкість із досягненням соціальних результатів, що впливає на способи мобілізації ресурсів, партнерства та оцінювання ефективності [4]. Водночас дослідники наголошують на багатоваріантності моделей соціального підприємництва й важливості врахування контексту та інституційного середовища [5].

Європейська традиція описує соціальні підприємства як явище на перетині ринку, публічних політик і третього сектору, що зумовлює їх залежність від

екосистеми підтримки та партнерств [6]. Теоретичною основою аналізу співпраці між секторами слугують підходи колаборативного врядування, які пояснюють, що результативність взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства визначається наявністю узгоджених правил, довіри, координації та підзвітності [7]. У вітчизняних працях додатково акцентується увага на критеріях ідентифікації соціальних підприємств та значенні партнерських мереж і інституційної підтримки для їх розвитку [8; 12].

Розвиток соціального підприємництва значною мірою визначається взаємодією держави, бізнесу та громадських організацій, які поєднують різні ресурси й компетенції та створюють умови для масштабування соціального ефекту.

Бізнес виступає партнером та інвестором, надаючи фінансові й нефінансові ресурси (інвестиції, грантові програми, менторство, технології, доступ до ринків), а також може інтегрувати соціальні підприємства у власні ланцюги постачання [4]. Мотивація бізнесу включає репутаційні вигоди, розвиток корпоративної соціальної відповідальності та створення спільної цінності, а також інтерес до інноваційних соціальних рішень [2; 3].

Громадські організації забезпечують соціальну експертизу, зв'язок із цільовими групами, довіру та адвокацію, можуть здійснювати моніторинг якості й оцінювання соціальних результатів [8]. Їхня мотивація полягає у підвищенні сталості соціальних ініціатив і переході до більш автономних моделей фінансування та реалізації місії [10; 11].

Відмінність мотивацій секторів може ускладнювати співпрацю, однак водночас забезпечує взаємодоповнюваність ресурсів. Тому результативність взаємодії залежить від узгодження ролей, правил координації та підзвітності [7; 13].

Для аналізу міжсекторної співпраці доцільно виокремити моделі взаємодії бізнесу, держави та громадських організацій за критеріями: рівень формалізації, джерела ресурсів, механізми координації та тривалість партнерства. Теоретичною основою такої типологізації є підходи колаборативного врядування, які наголошують на значенні узгоджених правил взаємодії, довіри та підзвітності [7]. Практичні напрацювання щодо соціального підприємництва в Україні підтверджують потребу системного опису партнерств як поєднання ролей і ресурсів трьох секторів [8; 12].

1. Проєктно-партнерська модель. Реалізація спільних проєктів із визначеними цілями та строками. Держава/громада забезпечує організаційні умови, бізнес надає ресурси й компетенції, ГО забезпечують доступ до цільових груп і соціальний супровід. Перевага — гнучкість і можливість пілотування, обмеження — ризик короткостроковості.

2. Контрактна модель (соціальне замовлення/делегування послуг). Держава виступає замовником, соціальні підприємства — виконавцями, ГО — партнерами у виявленні потреб, контролі якості та моніторингу. Переваги —

передбачуваність і підзвітність, обмеження — процедурна складність і вимоги до спроможності виконавців [8; 12].

3. Мережева (коаліційна) модель. Створення сталих мереж/коаліцій, що забезпечують обмін ресурсами, стандартизацію практик і масштабування. Ефективність залежить від механізмів координації та підтримання довіри [7].

4. Інвестиційно-фінансова модель. Підтримка через гранти, корпоративні програми, соціальні інвестиції та змішані фінансові інструменти. Держава формує стимули, бізнес інвестує/підтримує, ГО можуть адмініструвати програми та забезпечувати соціальну експертизу. Ключовий виклик — прозорі критерії відбору та фіксація соціального результату [4; 8].

5. Інституційно-платформна модель. Розвиток інфраструктури підтримки (хаби, інкубатори, акселератори), що підвищує спроможність соціальних підприємств через навчання, менторство, мережування та доступ до ресурсів [8; 12].

Зазначені моделі часто комбінуються, а їх вибір залежить від характеру соціальної проблеми, ресурсів громади та готовності партнерів до співпраці, що створює підґрунтя для подальшого аналізу інструментів реалізації й умов ефективності взаємодії [7; 8].

Реалізація моделей взаємодії бізнесу, держави та громадських організацій у розвитку соціального підприємництва потребує інструментів, які формалізують співпрацю, забезпечують ресурсну підтримку та підзвітність за соціальний результат [7]. Основні інструменти можна згрупувати так (Таблиця 1):

Таблиця 1

Інструменти реалізації моделей взаємодії бізнесу, держави та громадських організацій у розвитку соціального підприємництва

Інструмент	**Де застосовується (модель)**	**Ключова роль держави / бізнесу / ГО**
Соціальне замовлення (контракти на послуги)	контрактна	держава: замовник і контроль; бізнес: підтримка/експертиза (за потреби); ГО: потреби, супровід, моніторинг
Соціально орієнтовані закупівлі	контрактна, проєктна	держава: соціальні критерії; бізнес: постачання/інтеграція; ГО: консультації, громадський контроль
Гранти, конкурси, співфінансування	проєктна	держава: координація/співфінансування; бізнес: донор/ментор; ГО: оператор програм, супровід
Соціальні інвестиції (impact), пільгові фініструменти	інвестиційна	держава: стимули/гарантії; бізнес: інвестор; ГО: соціальна експертиза, верифікація впливу
Хаби, інкубатори, акселератори	платформна, мережева	держава: інфраструктура; бізнес: менторство/ресурси; ГО: навчання, фасилітація, мережування

Інструмент	Де застосовується (модель)	Ключова роль держави / бізнесу / ГО
Координація партнерств (угоди, робочі групи)	усі	держава: модерація; бізнес: участь/ресурси; ГО: фасилітація, комунікація
Оцінювання соціального ефекту (KPI, звітність)	усі	держава: вимоги/контроль; бізнес: підтримка вимірювання; ГО: моніторинг, оцінка результатів

Отже, інструменти реалізації міжсекторної взаємодії забезпечують практичне впровадження обраної моделі співпраці, створюють ресурсну базу та підвищують підзвітність партнерів за досягнутий соціальний результат. Найбільш результативним є поєднання інструментів попиту (соціальне замовлення, соціально орієнтовані закупівлі) з інструментами розвитку спроможності (платформи підтримки, менторство) та фінансування (гранти, соціальні інвестиції), доповнене координаційними механізмами й системою оцінювання соціального ефекту. Це дає змогу зменшити фрагментарність партнерств і забезпечити сталість соціальних підприємств у довгостроковій перспективі.

Практика розвитку соціального підприємництва засвідчує, що потенціал партнерств «держава — бізнес — громадські організації» часто обмежується інституційними та організаційними бар'єрами. Їх наявність підвищує ризики невиконання зобов'язань, знижує довіру між сторонами та ускладнює досягнення вимірюваного соціального результату. У межах підходів колаборативного врядування результативність взаємодії визначається якістю правил співпраці, процесами координації, наявністю довіри та підзвітності [7].

До ключових бар'єрів належать інституційно-правові та процедурні обмеження, зокрема складність адміністративних процедур, різні вимоги до звітності, нестача стандартизованих підходів до оцінювання соціального ефекту та неоднакова інституційна спроможність на місцевому рівні [8; 12]. Додатково ускладнює співпрацю ресурсна обмеженість соціальних підприємств і ГО та асиметрія можливостей партнерів, що може породжувати нерівноправність взаємодії, конфлікти інтересів і ризики домінування одного сектора [8; 10; 11]. Суттєвими залишаються також комунікаційні бар'єри та низький рівень довіри, які збільшують транзакційні витрати партнерства й знижують готовність до обміну ресурсами та даними [7].

Серед типових ризиків реалізації міжсекторних ініціатив доцільно виокремити фінансові (нестабільність фінансування, затримки платежів), операційні (недостатня спроможність виконавців, збої процесів), правові/процедурні (порушення правил, невідповідність вимогам контрактів), репутаційні (втрата довіри) та опортуністичні (імітація партнерства або соціального ефекту) [7; 8]. Мінімізація цих ризиків потребує формалізації домовленостей, чіткого розподілу ролей і відповідальності, прозорих процедур відбору, а також упровадження моніторингу й підзвітності за соціальний результат [7; 12].

З огляду на комплексний характер бар'єрів і ризиків міжсекторної взаємодії доцільно застосувати інструмент узагальнення чинників, що впливають на результативність партнерств у розвитку соціального підприємництва. Для цього використано SWOT-аналіз, який дозволяє структуровано виокремити сильні та слабкі сторони взаємодії, а також зовнішні можливості й загрози. Результати SWOT-аналізу наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

SWOT-аналіз міжсекторної взаємодії (держава–бізнес–ГО)
у розвитку соціального підприємництва

Strengths (сильні сторони)	**Weaknesses (слабкі сторони)**
Комплементарність ресурсів: держава (інструменти політики), бізнес (капітал/компетенції), ГО (соціальна експертиза, довіра).	Фрагментарність і проєктність взаємодії, відсутність довгострокових механізмів.
Можливість формування попиту через соціальне замовлення та закупівлі.	Різні мотивації секторів, складність узгодження цілей і очікувань.
Потенціал масштабування рішень через мережі, платформи підтримки, корпоративні канали збуту.	Ресурсна асиметрія, ризик домінування одного сектора.
Наближеність до потреб громад і можливість швидкого тестування рішень.	Недостатня управлінська спроможність окремих учасників партнерства.
Підвищення легітимності ініціатив через публічність і партнерський формат.	Недостатньо розвинені підходи до вимірювання соціального ефекту та підзвітності.
Opportunities (можливості)	**Threats (загрози)**
Розширення соціального замовлення та соціально орієнтованих закупівель на рівні громад.	Нестабільність фінансування та затримки платежів, бюджетні обмеження.
Розвиток інфраструктури підтримки (хаби, інкубатори, акселератори), професіоналізація соціальних підприємств.	Регуляторні та процедурні бар'єри участі в конкурсах/закупівлях.
Зростання інтересу до impact-інвестицій і корпоративних програм підтримки.	Репутаційні інциденти, «імітація» соціального впливу, зниження довіри.
Використання цифрових інструментів прозорості (відкриті дані, е-закупівлі, онлайн-моніторинг).	Конфлікти інтересів та опортуністична поведінка учасників.
Потреби відновлення громад як можливість запуску нових соціальних сервісів і моделей зайнятості.	Високі безпекові та операційні ризики, кадрові втрати й вигорання команд.

Узагальнення результатів SWOT-аналізу засвідчує, що ключовою перевагою міжсекторної взаємодії є поєднання ресурсів і компетенцій трьох секторів, тоді як основні обмеження пов'язані з проєктністю співпраці, асиметрією ресурсів і недостатньою системою вимірювання соціального ефекту. Реалізація можливостей потребує інституціоналізації партнерств, прозорих

процедур і стабільних фінансових механізмів, що одночасно знижує вплив загроз, пов'язаних із нестабільністю фінансування, регуляторними бар'єрами та репутаційними ризиками.

Отже, для зменшення ризиків і підвищення довіри між партнерами важливо мати чіткі показники результативності та прозору звітність. Тому далі розглянемо оцінювання соціального ефекту й механізми підзвітності міжсекторних ініціатив. Оцінювання соціального ефекту є необхідною умовою сталого розвитку соціального підприємництва та довіри до міжсекторних партнерств, оскільки дає змогу обґрунтовувати рішення щодо підтримки, порівнювати альтернативні ініціативи й забезпечувати підзвітність за використані ресурси. Це особливо важливо в українських умовах, де роль підприємництва у відновленні є критичною: за оцінкою ПРООН, мікро-, малі та середні підприємства в Україні становлять 99,98% усіх суб'єктів господарювання, забезпечують 74% робочих місць і формують 64% доданої вартості [14].

Методично доцільно застосовувати логіку «ланцюга змін» (inputs/activities → outputs → outcomes → impact), що дозволяє відокремлювати кількісні показники активності від реальних змін для цільових груп і довгострокового впливу. Такий підхід підсилює підзвітність партнерств у межах колаборативного врядування та знижує ризики формального «звітного» виконання без соціального результату [7]. Для різних моделей взаємодії акценти в оцінюванні різняться: у проєктній моделі переважають показники досягнення цілей і короткострокові результати; у контрактній — стандарти якості, результативність витрат і дотримання процедур; у мережевій/платформній — показники спроможності та масштабування (розширення покриття, повторюваність практик, зростання числа партнерів) [8; 12].

Практика розвитку impact-підприємництва демонструє, що вимірюваність результатів є фактором залучення ресурсів: у звіті The Possible Alliance зазначено, що з 2023 року Альянс інвестував понад 3,5 млн євро в українські impact-бізнеси, понад 8 000 бізнесів отримали нефінансову підтримку (менторство, навчання, воркшопи), а майже 100 підприємців залучили фінансування для масштабування впливових рішень [14]. Це підтверджує доцільність фіксації KPI соціального ефекту як умови прозорості та відбору ініціатив для подальшого фінансування.

Важливим є також підтвердження результатів у сфері освіти та формування підприємницьких компетентностей: у матеріалах JA Europe щодо розвитку соціального підприємництва в країнах Східного партнерства зазначено залучення 2 293 студентів і підготовку 276 викладачів, які супроводжували студентські команди [14]. Такі дані є підставою для використання у партнерствах не лише «об'ємних» показників (охоплення), але й результативних метрик (зміна навичок, працевлаштування, сталість створених ініціатив).

Підзвітність партнерств доцільно забезпечувати через поєднання інструментів: узгоджені KPI в договорах/угодах, регулярну звітність, верифікацію

даних, зворотний зв'язок від бенефіціарів та, за можливості, незалежний моніторинг. За таких умов оцінювання соціального ефекту стає не формальністю, а механізмом управління якістю, довірою та масштабуванням практик соціального підприємництва [7; 12]

Для держави та органів місцевого самоврядування пріоритетним є створення передбачуваних «правил гри» й інституційних умов для участі соціальних підприємств у розв'язанні соціальних проблем. Доцільно: розширювати застосування соціального замовлення та соціально орієнтованих закупівель як інструментів формування попиту; забезпечувати прозорі конкурсні процедури та стандарти якості послуг; підтримувати інфраструктуру розвитку (хаби, консультаційні центри, програми підвищення спроможності); впроваджувати мінімальний набір показників оцінювання соціального ефекту в договорах і програмах підтримки; посилювати координацію на рівні громад через створення міжсекторних робочих груп і локальних партнерських платформ [7; 8; 12]. Важливо також підвищувати адміністративну спроможність органів влади щодо управління партнерствами та моніторингу результатів.

Для бізнесу доцільно фокусуватися на переході від разових благодійних практик до системних партнерств, орієнтованих на спільну цінність і вимірюваний соціальний результат. Рекомендовано: підтримувати соціальні підприємства через корпоративні програми (менторство, акселерацію, pro bono-послуги, технологічну підтримку); розвивати фінансові інструменти (гранти, соціальні інвестиції, співфінансування) із закріпленням KPI соціального ефекту; інтегрувати соціальні підприємства у ланцюги постачання та відкривати доступ до ринків; долучатися до партнерських платформ у громадах, підтримуючи масштабування ефективних моделей [4; 14]. Це дозволяє зменшити ризики партнерств і підвищити стійкість соціальних рішень.

Для громадських організацій ключовою є роль фасилітатора та носія соціальної експертизи. Доцільно: формувати доказову базу потреб цільових груп і забезпечувати якісний соціальний супровід; розвивати партнерські мережі та комунікацію між секторами; сприяти прозорості та підзвітності через моніторинг і незалежне оцінювання соціального ефекту; підтримувати професіоналізацію соціальних підприємств (навчання, консалтинг, юридичний супровід); розвивати моделі самоокупності соціальних ініціатив для зменшення грантової залежності [8; 10; 11; 12].

Узагальнюючи, для підвищення ефективності взаємодії доцільно впроваджувати спільні для всіх сторін управлінські рішення: формалізацію партнерств (угоди, дорожні карти), чіткий розподіл ролей і ризиків, узгоджені показники соціального ефекту, регулярні комунікації та механізми зворотного зв'язку від бенефіціарів [7; 12]. Реалізація наведених рекомендацій сприятиме переходу від фрагментарних ініціатив до системних моделей співпраці, здатних забезпечити сталість соціального підприємництва та масштабування соціального результату на рівні громад і держави.

Висновки. У статті обґрунтовано, що розвиток соціального підприємництва в Україні значною мірою залежить від якості взаємодії бізнесу, держави та громадських організацій, оскільки саме така взаємодія забезпечує поєднання ресурсів, управлінських компетенцій і соціальної експертизи для створення та масштабування соціального ефекту.

Систематизовано основні моделі міжсекторної співпраці у розвитку соціального підприємництва: проєктно-партнерську, контрактну (соціальне замовлення/делегування послуг), мережеву (коаліційну), інвестиційно-фінансову та інституційно-платформну. Встановлено, що ці моделі можуть комбінуватися залежно від характеру соціальної проблеми, ресурсів громади та готовності партнерів до співпраці.

Визначено ключові інструменти реалізації моделей взаємодії: механізми формування попиту (соціальне замовлення, соціально орієнтовані закупівлі), фінансові інструменти (гранти, корпоративні програми, соціальні інвестиції), а також інституційна підтримка (хаби, інкубатори, акселератори). Доведено, що найбільш результативним є поєднання інструментів попиту, фінансування й розвитку компетентностей, доповнене ефективною координацією партнерств та системою оцінювання соціального ефекту.

Виявлено основні бар'єри та ризики міжсекторної взаємодії: фрагментарність партнерств, процедурні та інституційні обмеження, ресурсна асиметрія, низький рівень довіри, відсутність усталених підходів до вимірювання соціального результату. Обґрунтовано, що мінімізація зазначених ризиків потребує формалізації співпраці, чіткого розподілу ролей і відповідальності, прозорих процедур відбору та моніторингу, а також запровадження узгоджених показників соціального ефекту.

Перспективами подальших досліджень визначено розроблення методик вибору оптимальної моделі взаємодії для конкретних громад, удосконалення системи індикаторів соціального ефекту та емпіричний аналіз практик партнерств у різних сферах соціальних послуг із оцінкою їх соціально-економічної результативності.

Література:

1. Bornstein D. *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. — Updated ed. — Oxford : Oxford University Press, 2007. — 384 p.

2. Drayton B. Everyone a Changemaker: Social Entrepreneurship's Ultimate Goal // *Innovations: Technology, Governance, Globalization*. — 2006. — Vol. 1, No. 1. — P. 80–96.

3. Austin J. E., Stevenson H., Wei-Skillern J. Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both? // *Entrepreneurship Theory and Practice*. — 2006. — Vol. 30, No. 1. — P. 1–22. — DOI: 10.1111/j.1540-6520.2006.00107.x.

4. Mair J., Martí I. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight // *Journal of World Business*. — 2006. — Vol. 41, No. 1. — P. 36–44. — DOI: 10.1016/j.jwb.2005.09.002.

5. Defourny J., Nyssens M. Social enterprise in Europe: At the crossroads of market, public policies and third sector // *Policy and Society*. — 2010. — Vol. 29, Issue 3. — P. 231–242. — DOI: 10.1016/j.polsoc.2010.07.002.

6. Ansell C., Gash A. Collaborative governance in theory and practice // *Journal of Public Administration Research and Theory*. — 2008. — Vol. 18, No. 4. — P. 543–571. — DOI: 10.1093/jopart/mum032.

7. Свинчук А. А., Корнецький А. О., Гончарова М. А., Назарук В. Я., Гусак Н. Є., Туманова А. А. *Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін : посібник* [Електронний ресурс]. — Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. — 188 с. — ISBN 978-966-97661-0-6. — Режим доступу: https://krliman.gov.ua/upload/editor/soc_biznes.pdf

8. Рамський А. Ю. Соціальне підприємництво в Україні: аналіз нормативно-правової бази та перспективи розвитку // *Економіка та суспільство*. — 2023. — № 58. — С. 159–164. — DOI: 10.32782/2524-0072/2023-58-50. — Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/3300/3225/

9. Завадських Г. М., Тебенко В. М. Практичні аспекти становлення соціального підприємництва в Україні // *Бізнес Інформ*. — 2020. — № 11. — С. 177–185. — DOI: 10.32983/2222-4459-2020-11-177-185. — Режим доступу: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-11_0-pages-177_185.pdf

10. Біла І. С., Шевченко О. О. Соціальне підприємництво — сучасний тренд економічного розвитку // *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. — 2021. — Т. 6, вип. 1. — С. 28–33. — DOI: 10.18523/2519-4739.2021.6.1.28-33. — Режим доступу: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/90794bee-1646-41dd-b8a3-e40a2a773ff9

11. Міщук Г. Ю., Пилипчук Р. Р. Соціальне підприємництво: критерії ідентифікації та проблеми розвитку // *Демографія та соціальна економіка*. — 2017. — № 2 (30). — С. 152–165. — DOI: 10.15407/dse2017.02.152. — Режим доступу: https://dse.org.ua/arhcive/30/11.pdf

12. Залознова Ю. С., Бутенко Н. В., Петрова І. П. Публічно-приватне партнерство в Україні: стан, проблеми, перспективи розвитку // *Економічний вісник Донбасу*. — 2016. — № 2 (44). — С. 21–28. — Режим доступу: https://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107691/5-Zaloznova.pdf?sequence=1

13. Assessment of the Impact of the War on Micro-, Small-, and Medium-sized Enterprises in Ukraine : report [Електронний ресурс]. — UNDP Ukraine, 2024. — Режим доступу: https://www.undp.org/ukraine/publications/assessment-wars-impact-micro-small-and-medium-enterprises-ukraine

14. The Possible Alliance. Impact Entrepreneurship and Investment for Ukraine : report [Електронний ресурс]. — 2025. — Режим доступу: https://thepossible.org.ua/wp-content/uploads/2025/04/Report_The-Possible.pdf

Reference:

1. Bornstein D. (2007). *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. — Updated ed. — Oxford : Oxford University Press, 384 p.

2. Drayton B. (2006). Everyone a Changemaker: Social Entrepreneurship's Ultimate Goal // *Innovations: Technology, Governance, Globalization*. Vol. 1, No. 1. P. 80–96.

3. Austin J. E., Stevenson H., Wei-Skillern J.(2006). Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both? // *Entrepreneurship Theory and Practice*. Vol. 30, No. 1. P. 1–22. DOI: 10.1111/j.1540-6520.2006.00107.x.

4. Mair J., Martí I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight // *Journal of World Business*. Vol. 41, No. 1. P. 36–44. DOI: 10.1016/j.jwb.2005.09.002.

5. Defourny J., Nyssens M. (2010). Social enterprise in Europe: At the crossroads of market, public policies and third sector // *Policy and Society*. 2010. Vol. 29, Issue 3. P. 231–242. DOI: 10.1016/j.polsoc.2010.07.002.

6. Ansell C., Gash A. (2008). Collaborative governance in theory and practice // *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2008. Vol. 18, No. 4. P. 543–571. DOI: 10.1093/jopart/mum032.

7. Svynchuk A. A., Kornets′kyy A. O., Honcharova M. A., Nazaruk V. YA., Husak N. YE., Tumanova A. A. (2017). Sotsial′ne pidpryyemnytstvo: vid ideyi do suspil′nykh zmin : posibnyk [Social entrepreneurship: from idea to social changes: manual]. Kyyiv : TOV «PIDPRYYEMSTVO «VI EN EY», 188 s. ISBN 978-966-97661-0-6. — Rezhym dostupu: https://krliman.gov.ua/upload/editor/soc_biznes.pdf

8. Rams′kyy A. YU. (2023). Sotsial′ne pidpryyemnytstvo v Ukrayini: analiz normatyvno-pravovoyi bazy ta perspektyvy rozvytku [Social entrepreneurship in Ukraine: analysis of the regulatory framework and development prospects], Ekonomika ta suspil′stvo – *Economy and Society*. № 58. S. 159–164. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-58-50. Rezhym dostupu: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/3300/3225/

9. Zavads′kykh H. M., Tebenko V. M. (2020). Praktychni aspekty stanovlennya sotsial′noho pidpryyemnytstva v Ukrayini [Practical aspects of the formation of social entrepreneurship in Ukraine], Biznes Inform – *Business Inform*. № 11. S. 177–185. DOI: 10.32983/2222-4459-2020-11-177-185. — Rezhym dostupu: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-11_0-pages-177_185.pdf

10. Bila I. S., Shevchenko O. O. (2021). Sotsial′ne pidpryyemnytstvo — suchasnyy trend ekonomichnoho rozvytku [Social entrepreneurship — a modern trend of economic development], Naukovi zapysky NaUKMA – *Naukovy zapiski NaUKMA*, Ekonomichni nauky. T. 6, vyp. 1. S. 28–33. DOI: 10.18523/2519-4739.2021.6.1.28-33. Rezhym dostupu: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/90794bee-1646-41dd-b8a3-e40a2a773ff9

11. Mishchuk H. YU., Pylypchuk R. R. (2017). Sotsial′ne pidpryyemnytstvo: kryteriyi identyfikatsiyi ta problemy rozvytku [Social entrepreneurship: identification criteria and development problems], Demohrafiya ta sotsial′na ekonomika – *Demography and social economy*. № 2 (30). S. 152–165. DOI: 10.15407/dse2017.02.152. Rezhym dostupu: https://dse.org.ua/arhcive/30/11.pdf

12. Zaloznova YU. S., Butenko N. V., Petrova I. P. (2016). Publichno-pryvatne partnerstvo v Ukrayini: stan, problemy, perspektyvy rozvytku [Public-private partnership in Ukraine: status, problems, development prospects], Ekonomichnyy visnyk Donbasu – *Economic Bulletin of Donbass*. № 2 (44). S. 21–28.

13. Assessment of the Impact of the War on Micro-, Small-, and Medium-sized Enterprises in Ukraine: report [Електронний ресурс]. UNDP Ukraine, 2024. https://www.undp.org/ukraine/publications/assessment-wars-impact-micro-small-and-medium-enterprises-ukraine

14. The Possible Alliance. Impact Entrepreneurship and Investment for Ukraine : report 2025. https://thepossible.org.ua/wp-content/uploads/2025/04/Report_The-Possible.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 632.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3627-3638

Байдала Вікторія Володимирівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-1532-2913

Кірічек Антон Русланович аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, https://orcid.org/0009-0002-1933-3430

ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА РИНОК ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ РОСЛИН

Анотація. Війна в Україні завдає негативного впливу на всі галузі економіки. Сільське господарство не є винятком. Протягом 2022-2023 років через нестабільність ринку, коливання валютних курсів тощо суттєво зросли ціни на основні сировинні ресурси (насіння, добрива, засоби захисту рослин, паливно-мастильні матеріали). Перед аграріями постав вибір: ризикнути й сіяти чи відмовитися на початковому етапі. Більшість виробників усе ж провели посівну кампанію, яка фактично суттєво відрізнялася від планової. Зважаючи на всі ці фактори суттєвого впливу зазнали й усі дотичні до аграрного ринку. Тому метою дослідження є аналіз тенденцій ринку засобів захисту рослин в умовах війни в Україні. У процесі написання роботи використано наступні методи: аналіз, синтез, систематизацію, узагальнення, конкретизацію і порівняння. Проаналізовано застосування пестицидів у цілому та в розрахунку на одиницю площі. У 2022 році, порівняно з 2021, ці показники зменшилися на 27,9% (відповідно на -7533,3 т та -0,365 кг/га), оскільки значна частина українських фермерів переглянула сівозміни та змінила технології вирощування культур, мінімізувавши використання засобів захисту рослин та добрив. У 2023 році всі регіони, за винятком тимчасово окупованих територій, були достатньо забезпечені засобами захисту рослин для вирощування сільськогосподарської продукції. Було визначено основних лідерів ринку (Syngenta, Bayer, LNZ Group, Corteva), причому деякі з них були виділені як такі, що перейшли на прямі продажі. Проведено оцінку обсягів імпорту і експорту пестицидів загалом і за країнами-контрагентами до та в умовах війни, що підтверджує посилення використання препаратів нині відносно початку війни. Установлено, що воєнні дії мають негативний вплив на використання, експорт та імпорт засобів захисту рослин в Україні. Для вирішення даної проблеми необхідно шукати способи здешевлення засобів захисту, наприклад, через розвиток внутрішнього виробництва, зниження логістичних витрат; забезпечити державну та міжнародну

підтримку вітчизняних аграріїв, особливо невеликих фермерів шляхом упровадження дотацій, пільгового кредитування тощо.

Ключові слова: засоби захисту рослин, пестициди, сільське господарство, імпорт, експорт.

Baidala Viktoriia Volodymyrivna Doctor of economic sciences, Professor, Head of the of Department of Economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-1532-2913

Kirichek Anton Ruslanovich postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, https://orcid.org/0009-0002-1933-3430

THE IMPACT OF THE WAR IN UKRAINE ON THE MARKET OF CROP PROTECTION PRODUCTS

Abstract. The war in Ukraine is having a negative impact on all sectors of the economy. Agriculture is no exception. During 2022-2023, prices for key inputs (seeds, fertilizers, crop protection products, fuel and lubricants) rose significantly due to market volatility, currency fluctuations, etc. Farmers were faced with a choice: to take a chance and sow or to give up at the initial stage. Most producers nevertheless carried out the sowing campaign, which in fact differed significantly from the planned one. All of these factors had a significant impact on all aspects of the agricultural market. Therefore, the purpose of the study is to analyze the trends of the crop protection products market in the context of the war in Ukraine. The following methods were used in the process of writing the paper: analysis, synthesis, systematization, generalization, specification and comparison. We analyzed the use of pesticides in general and per unit area. In 2022, compared to 2021, these indicators decreased by 27.9% (-7533.3 tons and -0.365 kg/ha, respectively), as a significant share of Ukrainian farmers revised crop rotations and changed crop cultivation technologies, minimizing the use of plant protection products and fertilizers. In 2023, all regions, except for the temporarily occupied territories, will be sufficiently provided with plant protection products for growing agricultural products. The key leaders of the plant protection products market (Syngenta, Bayer, LNZ Group, Corteva) were identified and some of them were emphasized to enter direct sales. The volume of imports and exports of pesticides in general and by contracting countries before and during the war was estimated. In 2022, compared to 2021, imports decreased by 13.28% (-254823 thousand USD), exports - by 47.06% (-829 thousand USD). The dynamics of 2023 has slightly better trends, but lags behind the pre-war period. It has been established that military actions have a negative impact on the use, export and import of plant protection products in Ukraine. To solve this problem, it is necessary to look for ways to reduce the cost of plant protection products, for example, through the development of domestic production, reduction of logistics

costs; to provide state and international support to domestic farmers and dealers, especially small farmers, through the introduction of subsidies, preferential lending, etc.

Keywords: plant protection products, pesticides, agriculture, imports, exports.

Постановка проблеми. 2022-2023 роки можна вважати найскладнішими для аграріїв за роки незалежності України, адже значна частина товаровиробників зазнала суттєвих втрат земельних ресурсів, не мала змоги реалізувати урожай минулих періодів і, відповідно, недоотримала прибуток. Виклики 2022 року взагалі ставили під сумнів проведення посівної кампанії на всій території нашої держави, оскільки на тлі подій, що відбувалися, був дефіцит насіння, добрив, засобів захисту рослин (далі – ЗЗР), пального, а те, що реалізовувалося, значно здорожчало. Усе це разом із замінованими полями та браком кваліфікованих кадрів змушувало кардинально змінювати структуру посівних площ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. M. W. A. Phillips, розглядаючи регіональні ринки засобів захисту рослин, установив, що найбільше зростання припадає на ринки, які розвиваються, що, у свою чергу, ставить під сумнів фокус поточної стратегії досліджень і розробок [3]. Також зосередилися на регіональному аналізі ринку ЗЗР A. Sharma, V. Kumar, B. Shahzad, M. Tanveer, G. P. Singh Sidhu, N. Handa, S. K. Kohli, A. K. Thukral у результаті аналізу використання пестицидів на всіх континентах встановили, що для контролю їх використання необхідні нові методології та методи оцінки впливу їх використання на екосистему [5]. R. Nishimoto досліджує галузеві, технологічні, бюджетні, науково-дослідні тенденції в галузі захисту рослин, наголошуючи, що пестициди зробили надзвичайний внесок у підвищення прибутковості сучасного сільського господарства [2]. Н. Вдовенко, А Невесенко, В. Маргасова і Н. Коробова розробили підходи до функціонування вітчизняного ринку засобів захисту рослин [6]. D. S.Schwering, A.Hollenbeck, S. Krone, A. Spiller, D. Lemken у процесі дослідження встановили, що купівельна поведінка фермерів відходить від підходу «ціна-якість», а ставлення до купівлі ЗЗР різняться, що вказує на специфічні для кожного сегмента наміри щодо використання цифрових каналів збуту [4]. В. І. Крутякова, О. І. Гулич і Л. А. Янсе у своїх дослідженнях розкривають суть функціонування ринку біологічних засобів захисту рослин, наголошуючи на тому, що він гальмується через відсутність інформації щодо виробників даних препаратів, асортименту, цін тощо та стримує процеси екологізації землеробства.

Мета статті – аналіз тенденцій ринку засобів захисту рослин в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Протягом останні років сільськогосподарська галузь України доволі стрімко розвивається. Але при цьому аграрії постійно зіштовхуються з проблемами захисту рослин від бур’янів, шкідників,

хвороб, вирішити які допомагають засоби захисту рослин. Дослідження будь-якого ринку починається з визначення потреби споживачів та обсягів споживання товарів. У табл. 1 представлено обсяги використання пестицидів в Україні.

Таблиця 1

Застосування пестицидів

Показники	Період					2022/2018	
	2018	2019	2020	2021	2022	Абсолютне	Темп зростання
Загальний обсяг застосованих пестицидів (у діючій речовині), т	25343,4	24326,9	24624,7	26971,5	19438,2	-5905,2	76,7
Внесення пестицидів (у діючій речовині) на одиницю площі сільськогосподарських угідь, кг/га	1,224	1,175	1,195	1,309	0,944	-0,28	77,1
Площі, оброблені пестицидами (у діючій речовині), млн га	16,0	16,1	16,2	16,6	12,3	-3,7	76,9
Частка площ, оброблена пестицидами (у діючій речовині), до загальної площі сільсько-господарських угідь, %	77,3	77,8	78,6	80,6	59,7	-17,6	77,2

Джерело: сформовано на основі [8].

Протягом 2018-2019 рр. обсяг застосованих пестицидів зменшився на 4,0% (-1016,5 т всього або -0,049 кг/га) при цьому оброблені площі зросли на 0,6%. У 2020 році відносно 2019 обсяг застосування пестицидів у діючій речовині зріс на 1,2% (+297,8 т), у 2021 відносно 2020 – на 9,5% (+2346,8 т), а в розрахунку на одиницю площі – на 1,7% (+0,02 кг/га) та 2,5% (0,114 кг/га) відповідно. Війна, яка розпочалася в 2022 році суттєво вплинула на обсяги використання пестицидів: загальний обсяг застосованих пестицидів та їх внесення у розрахунку на одиницю площі сільськогосподарських угідь зменшилися на 27,9% (-7533,3 т і -0,365 кг/га відповідно). Як видно з наведеної інформації, війна суттєво вплинула на обсяги застосування пестицидів в Україні скоротивши їх.

У 2021/2022 маркетинговому році (далі – МР) лідером ринку була компанія Syngenta, але в порівнянні з попереднім втратила 15% (здебільшого у південних і східних областях), але не заважаючи на це зросла частка прямих продажів (+67%, що становить 14% від загальної величини). Ще одним лідером продажів була компанія Bayer, які наростили обсяги поставок у центральних областях України. Також варто відзначити компанію BASF, яка в 2022 році відзначила 30 років діяльності на українському ринку [1].

Препарати бренду DEFENDA LNZ Group стали лідерами за натуральними показниками (ріст +27%) при загальному скороченні ринку. Структура портфелю поставок також зазнала змін: гербіциди зросли на 6% (60% у підсумку), а гербіцид «Сора-Нет» увійшов у п'ятірку лідерів. Загалом присутність препаратів даного бренду на ринку зросла з 6,4% у 2018-2019 МР до 10,7% у 2021/2022 [14]. Компанія Corteva за перші півроку 2022 р. збільшили продажі ЗЗР на 29% відносно аналогічного періоду минулого року. Серед найпопулярніших пестицидів варто виокремити гербіцид Геліантексі і фунгіцид Аканто Плюс.

2022 рік став важливим для досліджуваного ринку з позиції законотворчої діяльності. Було прийнято Закон від 16 листопада 2022 р. № 2775-IX України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами», який підвищив прозорість процедур держрегулювання обігу та використання пестицидів і агрохімікатів; запровадив їх електронний реєстр; змінив вимоги до оформлення маркування і пакування [13].

Даний крок є доволі виправданим, адже протягом останніх років доволі часто на українському ринку зустрічаються фальсифікати, оскільки аграрії при виборі ЗЗР у більшій мірі орієнтуються на ціну, а не на якість, а також певна частка даних товарів має сумнівну якість і ефективність, наприклад, через відсутність достатніх випробувань. У основному підробляють пестициди, які не підпадають під патентний захист. Загалом фальсифікати можна поділити на дві групи: дешевий замінник оригіналу із схожою діючою речовиною та візуально схожий з оригіналом препарат. Потрібно також враховувати, що використання подібних засобів захисту рослин може суттєво знизити урожайність, погіршити якість готової продукції та завдати шкоди здоров'ю людини.

Аграріям потрібно враховувати, що через надмірне використання пестицидів при вирощування сільськогосподарської продукції може виникнути проблема якості зерна. Прикладом подібної ситуації є призупинення використання української пшениці в Словаччині через підвищений вміст пестицидів, яке анонсували у квітні 2023 року.

Перед початком посівної ярих культур Мінагрополітики та продовольства України провели опитування серед користувачів Державного аграрного реєстру відносно їх планів на 2023 рік. Величина вибірки становила 1611 фермерів, із яких 48% мають в обробітку менше 100 га; 19% – 101-200 га% 16% – 201-500 га; 18% – більше 500 га. Із них 59% планували загальну площу посіву залишити на рівні минулого року, 23% – збільшити, а 19% – скоротити. Серед причин зменшення озвучували проблеми з дофінансуванням, доступ до ринків і землі, нестабільні перспективи і бойові дії. Також запитували респондентів про доступність ресурсів (палива, добрив, насіння, ЗЗР). Серед них 53% планували застосувати кількість пестицидів і гербіцидів для ярих культур на рівні минулого року; 8% – збільшити; 39% – зменшити відносно 2022 року [9].

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України забезпеченість сільськогосподарських підприємств засобами захисту рослин у – 2023 році склала станом на 24 серпня 2023 року 100,1% від потреби (рис. 1).

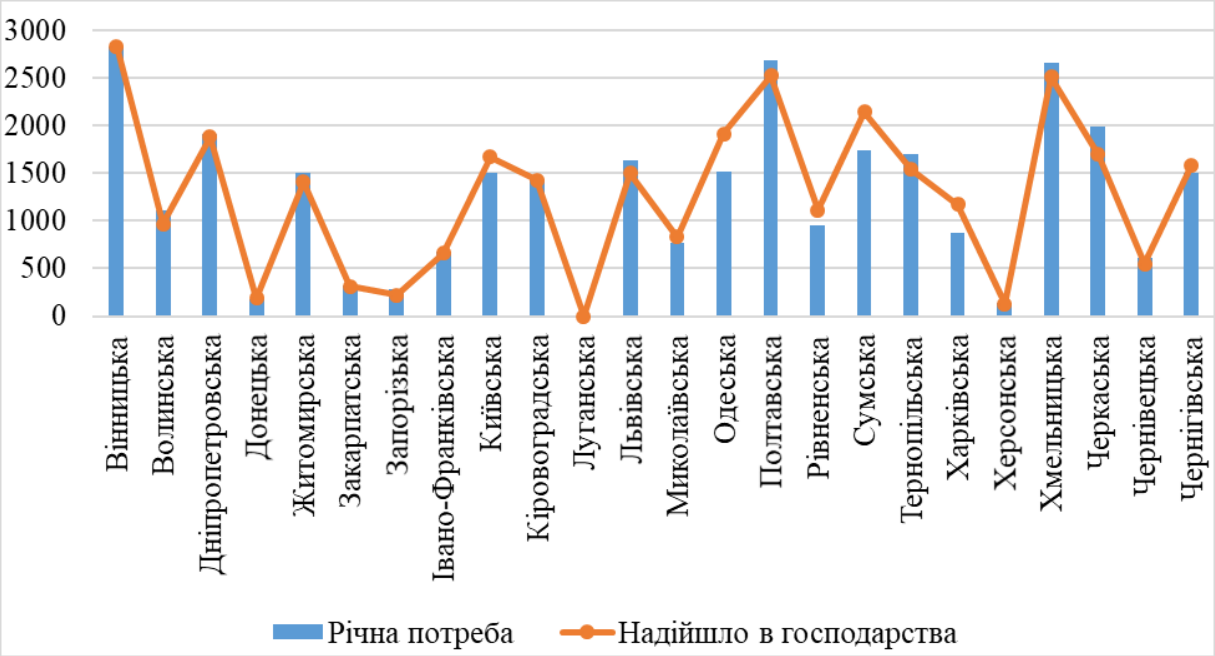

Рис. 1. Динаміка забезпеченості сільськогосподарських підприємств засобами захисту рослин у 2023 році

Примітка: без урахування тимчасово окупованих територій.
Джерело: Систематизовано на основі [10].

Перевищення потреби спостерігається в Харківській (133,7%), Одеській (125,8), Сумській (123,3%), Рівненській (117,2%), Київській (111,0%), Миколаївській (107,7%), Чернігівській (105,5%), Донецькій (105,5%) областях; найменша забезпеченість у Запорізькій (80,2%), Волинській (86,8%), Херсонській (88,0%) областях. Тобто можна констатувати, що всі області, за винятком тимчасово окупованих територій були достатньо забезпечені засобами захисту рослин для проведення комплексу сільськогосподарських робіт.

Дані 2023 року показали, що аграрії в більшій мірі повернулися до використання класичних технологій вирощування сільськогосподарських культур. Подібний підхід можна вважати виправданим, оскільки скорочення норм добрив і ЗЗР не виправдали очікування. Планувалося, що в такій ситуації при нижчій урожайності та менших витратах буде отримано стабільний прибуток, але фактично режим економії не спрацював.

На основі аналізу ринку засобів захисту встановлено, що певні складнощі з'явилися з кінця 2021 року через зростання цін на енергоносії. Збій у поставках від початку війни спровокував дефіцит груп ЗЗР, зокрема інсектицидної. Це стало причиною зменшення норм і відповідно обсягів застосування пестицидів та перегляду структури посівних площ кукурудзи на користь сої і соняшнику, а

також пару. Ще однією причиною скорочення ринку засобів захисту є відмова від поставок з Російської Федерації та Республіки Білорусь.

Сучасними тенденціями вітчизняного ринку ЗЗР в Україні є реалізація компаніями-виробниками, наприклад Corteva, продукції безпосередньо споживачам без залучення дистрибуторів. Даний підхід зумовлений тим, що товаровиробник може найкраще представити власний товар, ознайомивши з його властивостями та перевагами, а також запропонувати найвигідніший для обох сторін варіант співпраці, з позиції ціни, доставки та інших істотних умов.

Крім класичної дистрибуції на українському ринку присутня селективна та ексклюзивна. Селективна дистрибуція орієнтована на формування мережі дистрибуторів, які відповідають мінімально визначеному ряду критеріїв. Виробники зазвичай обирають найрентабельніших дистрибуторів, які представляють найменші ризики. При ексклюзивній дистрибуції визначені дистрибутори на встановлених територіях повинні реалізовувати виключно товари виробника.

Для підтримки вітчизняного ринку у 2022 році Міністерством аграрної політики та продовольства України з компанією Corteva Agriscience підписано декларацію про поглиблення й розвиток співпраці для підтримки продовольчої безпеки. Варто наголосити, що дана компанію вийшла з ринку РФ, тим самим демонструючи підтримку українського народу [12]. У 2023 між Мінагрополітики, ТОВ «Адама Україна» та ТОВ «Сингента» у 2023 році Меморандум 2,0, якій засвідчує намір компаній у продовженні сприяння продовольчій безпеці України, підтримці малих фермерських господарств у період воєнного стану, наданні відстрочення платежів виробникам і застосуванні аграрних розписок, а також фінансуванні гуманітарного розмінування сільськогосподарських угідь.

На основі даних офіційного сайту Державної митної служби України проведено аналіз обсягу імпорту і експорту засобів захисту рослин (табл. 2).

Таблиця 2

Обсяги імпорту та експорту інсектицидів, родентицидів, фунгіцидів, гербіцидів і дезінфекційних засобів (тис. дол. США)

Період	Імпорт			Експорт		
	Вартість, тис. дол. США	Питома вага, %	Вага нетто, т	Вартість, тис. дол. США	Питома вага, %	Вага нетто, т
2021	1053169	1,44	120383	17550	0,03	2885
2022	913286	1,53	88072	9291	0,02	1301
8 місяців 2023	658463	1,60	64548	8989	0,04	945

Джерело: сформовано на основі [7].

На основі аналізу даних наведених у табл. 2 сформульовано наступні висновки. У 2022 році відносно 2021 вартість імпорту інсектицидів, родентицидів, фунгіцидів, гербіцидів і дезінфекційних засобів зменшилася на 254823 тис. дол. США або 13,28%. Якщо припустити, що обсяг імпорту у

вартісному вираженні у вересні-грудні 2023 року буде збільшуватися відповідно до середньоарифметичних показників за попередні 8 місяців, по підсумку року імпорт становитиме орієнтовно 987695 тис. дол. США. Виходячи з отриманого розрахунку, ріст показника в 2023 році відносно 2022 орієнтовно становитиме 74409 тис. дол. США або 8,15%. За аналогічним методом проведено аналіз експорту товарів. У 2022 році відносно 2021 він скоротився на 8259 тис. дол. США або 47,06%. Тобто російсько-українська війна має суттєвий негативний вплив на експорт засобів захисту рослин. Зважаючи на те, що протягом січня-серпня 2023 р. вартість експорту майже досягла річних показників 2022, плановий вартісний вираз експорту в 2023 р. = 13484 тис. дол. США (+45,12% відносно 2022 року).

При скороченні вартості імпортованих інсектицидів, родентицидів, фунгіцидів, гербіцидів і дезінфекційних засобів на 13,28% їх питома вага у загальній структурі зросла, що свідчить про скорочення імпорту товарів у цілому. Частка експорту зменшилася, але непропорційно зменшенню вартості. У 2023 році тенденція по питомій вазі подібна 2022. За 8 місяців із меншим вартісним виразом експорту та імпорту по питомій вазі простежуються вищі відсотки.

Країни імпорту та експорту даної групи товарів відображено на рис. 2, 3.

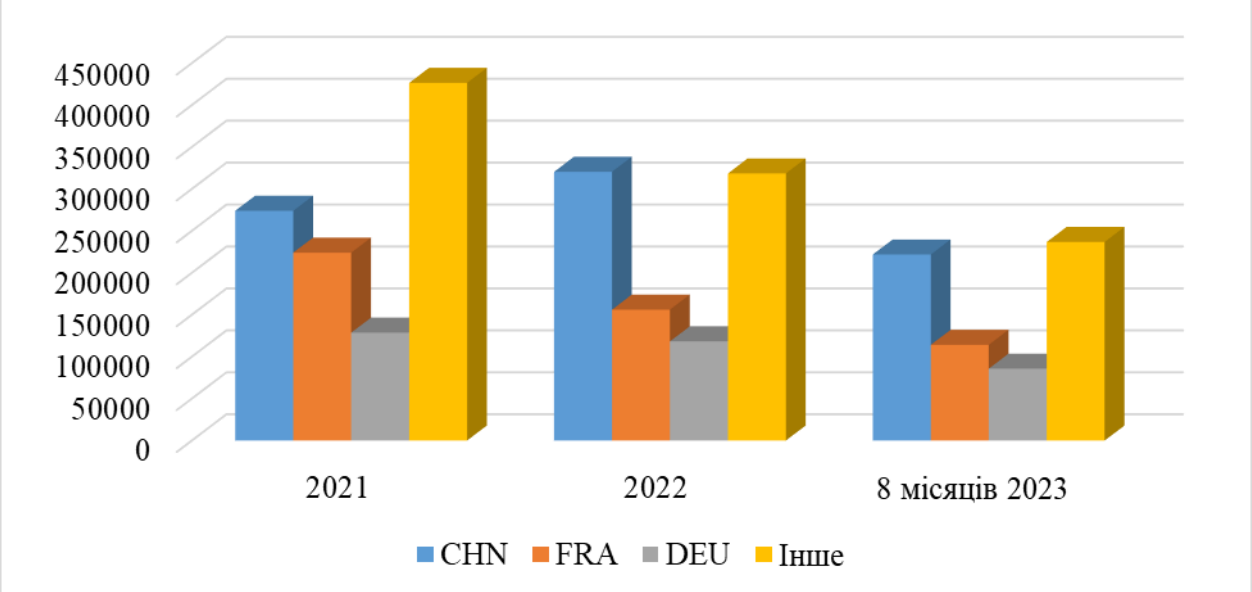

Рис. 2. Динаміка імпорту інсектицидів, родентицидів, фунгіцидів, гербіцидів, дезінфекційних засобів із зазначенням основних країн-контрагентів (тисяч доларів США)

Джерело: Систематизовано та згруповано за даними [7].

У 2021 році частка Китаю у структурі імпорту інсектицидів, родентицидів, фунгіцидів, гербіцидів, дезінфекційних засобів становила 26,02%, Франції – 21,28%, Німеччини – 12,21%, решта країн – 40,49%. Протягом 2022 року найбільший імпорт аналогічно 2021 припав на Китай (35,09%), Франція –

17,09%, Німеччина – 12,95%, інші країни – 34,87%. На основі аналізу грошового виразу імпорту з країнами-контрагентами встановлено, що протягом 2021-2022 років обсяг імпорту з Китаю збільшився на 46417 тис. дол. США, із Франції скоротився на 67985 тис. дол. США, Німеччини – на 10348 тис. дол. США, з інших країн – на 107968 тис. дол. США. У 2023 році (за 8 місяців) у списку країн-імпортерів домінують ті, що і в 2021 та 2022 роках: найбільший імпорт даної групи товарів припав на Китай (33,69%), на другій позиції – Франція (17,33%), на третій – Німеччина (13,02%), на решту країн припадає 35,96%.

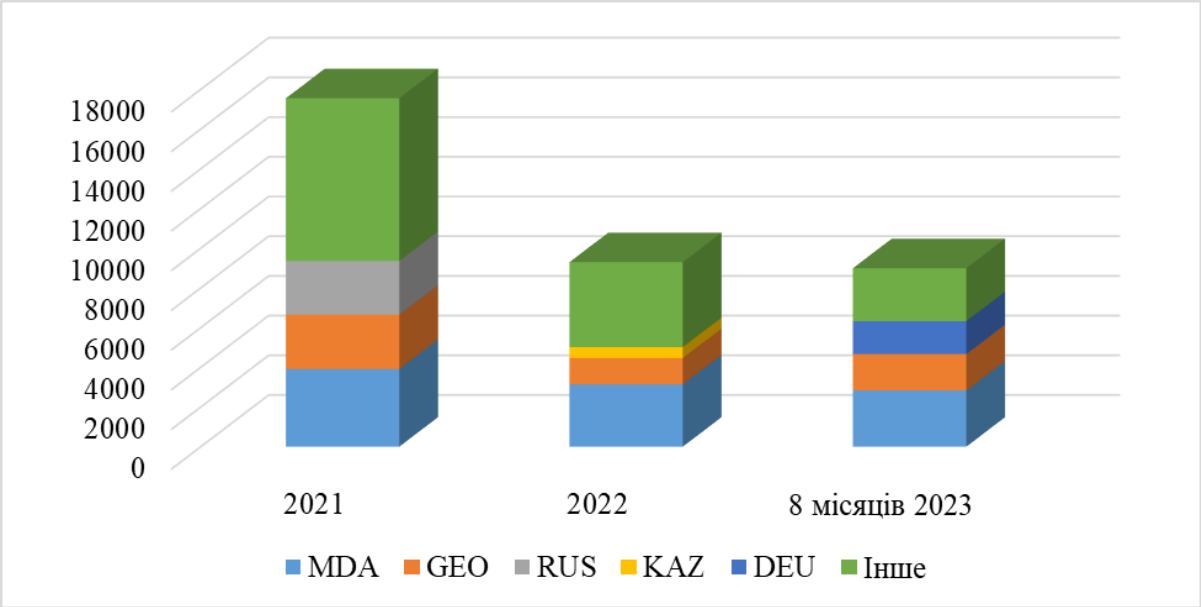

Рис. 3. Динаміка експорту інсектицидів, родентицидів, фунгіцидів, гербіцидів, дезінфекційних засобів із зазначенням основних країн-контрагентів (тисяч доларів США)

Примітка: без урахування тимчасово окупованих територій.
Джерело: Систематизовано та згруповано за даними [7].

У 2021 році передові позиції серед країн-контрагентів за показниками експорту інсектицидів, родентицидів, фунгіцидів, гербіцидів, дезінфекційних засобів становили Молдова (22,3%), Грузія (15,61%) та Російська Федерація (15,41%).

На решту країн припадає 46,69%. У 2022 році до трійки лідерів серед експортерів увійшли: Молдова (33,8%), Грузія (14,22%), Казахстан (5,99%). У вартісному вираженні динаміка експорту протягом 2021-2022 рр. мала наступні тенденції: зменшення з Молдови і Грузії на 772 тис. дол. США і 1418 тис. дол. США відповідно; завершився експорт з Російської Федерації, до лідерів доєднався Казахстан із показником у 557 тис. дол. США; експорт інших країн скоротився в загальному на 3922 тис. дол. США. Із січня по серпень 2023 року серед експортерів домінує Молдова – 31,54%, далі Грузія – 20,36%, Німеччина – 18,46% та інші країни – 29,64% у загальному обсягів.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлення, що ринок засобів захисту рослин суттєво постраждав від війни в Україні.

Застосування пестицидів у 2022 році скоротилося на 7533,3 т або 27,9%, що в розрахунку на одиницю площі сільськогосподарських угідь становить 0,365 кг/га. У 2021/2022 маркетинговому році лідерами ринку були Bayer, BASF, LNZ Group, Corteva. На 24 серпня 2023 р. забезпеченість сільськогосподарських підприємств ЗЗР склала 100,1% від потреби. Аналіз імпорту й експорту засобів захисту показав, що у 2022 р. імпорт у вартісному вираженні скоротився на 13,28% (-254823 тис. дол. США), а експорт – на 47,06% (-13484 тис. дол. США). Протягом 2021-2023 років серед країн-контрагентів у імпорті домінують Китай, Франція і Німеччина; у експорті – Молдова, Грузія.

Для вирішення проблем, що склалися на ринку ЗЗР необхідно віднайти способи їх здешевлення та розширення ринку в цілому. Це можливо за рахунок розвитку внутрішнього виробництва, скорочення логістичних витрат, отримання державної і міжнародної підтримки, дотацій, пільгового кредитування тощо.

Література:

1. BASF. URL: https://www.basf.com/ua/uk.html.
2. Nishimoto R. Global trends in the cropprotection industry, *Journal* of *Pesticide Science*. 2019. Vol. 44. Is. 3. Pp. 141–147. DOI: https://doi.org/10.1584/jpestics.D19-101.
3. Phillips M. W. A. Agrochemical industry development, trends in R&D and the impact of regulation. *Pest Management Science*. 2019. Vol. 76. Is. 10. Pp. 3348–3356. DOI: https://doi.org/10.1002/ps.5728.
4. Schwering D. S., Hollenbeck A., Krone, S., Spiller, A., Lemken D. Crop protection market segmentation: relationship between buyer segments and the use of digital sales channels. *International Food and Agribusiness Management Review*. 2022. Vol. 25. Is. (4). Pp. 683-702. DOI: https://doi.org/10.22434/IFAMR2021.0095.
5. Sharma A., Kumar V., Shahzad B., Tanveer M.,Singh Sidhu G. P., Handa N., KohliS. K. and Thukral A. K. Worldwide pesticide usage and its impacts on ecosystem. *SN Applied Sciences*. 2019. № 1. 1446. DOI: https://doi.org/10.1007/s42452-019-1485-1.
6. Вдовенко Н., Невесенко А., Маргасова В., Коробова Н. Еволюція сталого сільського розвитку через функціонування ринків кукурудзи та засобів захисту рослин в умовах цифровізації й децентралізації. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 1. С. 160-171. DOI: https://doi.org/10.35774/econa2022.01.160.
7. Державна митна служба України. Статистика та реєстри. URL: https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri.
8. Державна служба статистики. Економічна статистика. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/.
9. Державний аграрний реєстр. Серед основних потреб фермерів напередодні весняної посівної 2023 – добрива, гербіциди й пестициди. 2023. URL: https://www.dar.gov.ua/news-list/sered-osnovnih-potreb-fermeriv-naperedodni-vesnyanoyi-posivnoyi-2023-dobriva-gerbicidi-y-pesticidi.
10. Забезпеченість сільгосппідприємств засобами захисту рослин у 2023 році. 2023. URL: https://minagro.gov.ua/napryamki/roslinnictvo/pidgotovka-i-provedennya-vesnyano-polovih-robit/pidgotovka-do-provedennya-polovih-robit/zabezpechenist-silgosppidpriyemstv-zasobami-zahistu-roslin-u-2022-roci.

11. Крутякова В. І., Гулич О. І., Янсе Л. А. Стан і проблеми ринку біологічних засобів захисту рослин в Україні. *Вісник аграрної науки.* 2023. № 1 (838). С. 30–39. DOI: https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202212-04.

12. Мінагрополітики та Corteva уклали спільну декларацію про поглиблення і розвиток співробітництва. 2022. URL: https://www.corteva.com.ua/news-and-events/The-Ministry-of-Agrarian-Policy-and-Corteva-concluded-a-joint-declaration-on-the-deepening-and-development-of-cooperation.html.

13. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами : Закон України від 16.11.2022 № 2775-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2775-20#Text.

14. Розвиток в умовах війни. Підсумки року від LNZ Group. 2022. URL: https://latifundist.com/spetsproekt/997-rozvitok-v-umovah-vijni-pidsumki-roku-vid-lnz-group.

References:

1. Sait kompanii «BASF» [The «BASF» website]. *www.basf.com*. Retrieved from https://www.basf.com/ua/uk.html [in Ukrainian].

2. Nishimoto, R. (2019). Global trends in the cropprotection industry. *Journal* of *Pesticide Science*, 44, 3, 141–147. https://doi.org/10.1584/jpestics.D19-101.

3. Phillips, M. W. A. (2019). Agrochemical industry development, trends in R&D and the impact of regulation. *Pest Management Science*, 76, 10, 3348–3356. https://doi.org/10.1002/ps.5728.

4. Schwering, D. S., Hollenbeck, A., Krone, S., Spiller, A., & Lemken D. (2022). Crop protection market segmentation: relationship between buyer segments and the use of digital sales channels. *International Food and Agribusiness Management Review*, 25, 4, 683–702. https://doi.org/10.22434/IFAMR2021.0095.

5. Sharma, A., Kumar, V., Shahzad, B., Tanveer, M., Singh Sidhu, G. P., Handa, N., KohliS, K., & Thukral A. K. (2019). Worldwide pesticide usage and its impacts on ecosystem. *SN Applied Sciences*, 1, 1446. https://doi.org/10.1007/s42452-019-1485-1.

6. Vdovenko, N., Nevesenko, A., Margasova, V., & Korobova, N. (2022). Evoliutsiia staloho silskoho rozvytku cherez funktsionuvannia rynkiv kukurudzy ta zasobiv zakhystu roslyn v umovakh tsyfrovizatsii y detsentralizatsii [Evolution of sustainable rural development through the functioning of the markets of corn and plant protection products in the conditions of digitalization and decentralization]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, 32 (1), 160–171. https://doi.org/10.35774/econa2022.01.160 [in Ukrainian].

7. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. (n.d.). Statystyka ta reiestry [Statistics and registers]. *customs.gov.ua*. Retrieved from https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri [in Ukrainian].

8. Derzhavna sluzhba statystyky. (n.d.). Ekonomichna statystyka [Economic statistics]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

9. Derzhavnyi ahrarnyi reiestr. (2023). Sered osnovnykh potreb fermeriv naperedodni vesnianoi posivnoi 2023 – dobryva, herbitsydy y pestytsydy [Fertilizers, herbicides and pesticides are among the main needs of farmers on the eve of the spring sowing season 2023]. *dar.gov.ua*. Retrieved from https://www.dar.gov.ua/news-list/sered-osnovnih-potreb-fermeriv-naperedodni-vesnyanoyi-posivnoyi-2023-dobriva-gerbicidi-y-pesticidi [in Ukrainian].

10. Minahropolityky. (2023). Zabezpechenist silhosppidpryiemstv zasobamy zakhystu roslyn u 2023 rotsi [Provision of agricultural enterprises with plant protection products in 2023]. *minagro.gov.ua*. Retrieved from https://minagro.gov.ua/napryamki/roslinnictvo/pidgotovka-i-provedennya-vesnyano-polovih-robit/pidgotovka-do-provedennya-polovih-robit/zabezpechenist-silgosppidpriyemstv-zasobami-zahistu-roslin-u-2022-roci [in Ukrainian].

11. Krutyakova, V., Gulych, O., & Janse, L. (2023). Stan i problemy rynku biolohichnykh zasobiv zakhystu roslyn v Ukraini [State and problems of the market of biological plant protection

products in Ukraine]. *Visnyk ahrarnoi nauky – Bulletin of Agricultural Science*, 1 (838), 30–39. https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202212-04 [in Ukrainian].

12. Corteva. (2022). Minahropolityky ta Corteva uklaly spilnu deklaratsiiu pro pohlyblennia i rozvytok spivrobitnytstva [The Ministry of Agrarian Policy and Corteva signed a joint declaration on deepening and developing cooperation]. *corteva.com.ua*. Retrieved from https://www.corteva .com.ua/news-and-events/The-Ministry-of-Agrarian-Policy-and-Corteva-concluded-a-joint-declaration-on-the-deepening-and-development-of-cooperation.html [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo vdoskonalennia derzhavnoho rehuliuvannia u sferi povodzhennia z pestytsydamy i ahrokhimikatamy» [The Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Improving State Regulation of Pesticides and Agrochemicals». (2022). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2775-20#Text [in Ukrainian].

14. Latifundist. (2022). Rozvytok v umovakh viiny. Pidsumky roku vid LNZ Group [Development in times of war. Year in review from LNZ Group]. *latifundist.com*. Retrieved from https://latifundist.com/spetsproekt/997-rozvitok-v-umovah-vijni-pidsumki-roku-vid-lnz-group [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 338.432:347.235:005.922.1(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3639-3650

Береза Валерій Володимирович доктор філософії (PhD), докторант Інституту тваринництва НААН, Інститут тваринництва Національної академії аграрних наук України, м. Харків, https://orcid.org/0009-0006-6698-2889

АНАЛІЗ РІВНЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

Анотація. Аграрний сектор України, виступаючи гарантом глобальної продовольчої безпеки та основним рушієм надходжень іноземної валюти, стикається з безпрецедентним комплексом загроз за сучасних умов. Організаційно-правова безпека – це багатогранна категорія, що охоплює захист прав власності на землю, легітимність корпоративних структур та здатність ефективно функціонувати в рамках правових обмежень воєнного стану.

Стабільність цієї безпеки безпосередньо корелює з інвестиційною привабливістю галузі, оскільки правова визначеність є основою для капіталомістких інвестицій у зрошення, переробку та передові агротехнології.

Дослідження використовує економіко-правовий підхід, інтегруючи аналіз показників, порівняльно-правові методи та імітаційне моделювання інституційних ризиків для оцінки рівнів безпеки, що виходять за рамки суто фінансових показників.

У дослідженні визначено три «стовпи» безпеки: легітимність організаційної форми, стабільність права власності на землю та ефективність внутрішнього дотримання вимог. У ньому наголошується на критичному «кінцевому терміні 2025 року» для документування невитребуваних земельних часток (паїв), коли нереєстрація права власності до 1 січня 2025 року призводить до конфіскації землі у комунальну власність, створюючи пряму загрозу для існуючих банків оренди. Крім того, дослідження виявляє значний правовий вакуум щодо «сільськогосподарських даних» у точному землеробстві. Встановлено, що фермери стикаються з технологічною залежністю через «ефект блокування» в сервісних контрактах зі світовими постачальниками сільськогосподарських технологій. Європейський вектор вимагає запровадження скринінгу прямих іноземних інвестицій та Земельної обсерваторії для запобігання «захопленню земель» та забезпечення прозорості.

Для підвищення безпеки підприємствам рекомендується провести повний аудит земельних банків до 2025 року, тоді як держава повинна прискорити розробку нормативно-правової бази для захисту аграрних даних та методологій оцінки інституційних ризиків, адаптованих до воєнного та повоєнного періодів.

Ключові слова: організаційно-правова безпека, агробізнес, земельна реформа, воєнний стан, євроінтеграція, аграрні дані, паї 2025, скринінг інвестицій.

Bereza Valerii PhD, Doctoral Student, Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0006-6698-2889

ANALYSIS OF THE ORGANIZATIONAL AND LEGAL SECURITY LEVEL OF AGRICULTURAL BUSINESS ENTITIES

Abstract. The agricultural sector of Ukraine, acting as a guarantor of global food security and a primary driver of foreign exchange earnings, faces an unprecedented complex of threats under current conditions. Organizational and legal security is a multifaceted category encompassing the protection of land property rights, the legitimacy of corporate structures, and the ability to function effectively within the legal constraints of martial law.

The stability of this security directly correlates with the industry's investment attractiveness, as legal certainty is the foundation for capital-intensive investments in irrigation, processing, and advanced AgTech.

The article aims to conduct a comprehensive analysis of the current state of organizational and legal security for Ukrainian agricultural business entities, identify key legal risks in land tenure, corporate governance, and digital transformation, and evaluate the effectiveness of adapting agrarian legislation to martial law and EU acquis communautaire requirements.

The research utilizes an economic-legal approach, integrating indicator analysis, comparative legal methods, and simulation modeling of institutional risks to assess the security levels beyond purely financial metrics.

The study identifies three "pillars" of security: organizational form legitimacy, land title stability, and internal compliance efficiency. It highlights the critical "2025 deadline" for documenting unclaimed land shares (pails), where failure to register ownership by January 1, 2025, leads to land forfeiture to communal property, creating a direct threat to existing lease banks. Furthermore, the research reveals a significant legal vacuum regarding "agricultural data" in precision farming. It is established that farmers face technological dependency due to the "lock-in effect" in service contracts with global AgTech providers. The European vector necessitates the introduction of FDI screening and a Land Observatory to prevent "land grabbing" and ensure transparency.

To enhance security, enterprises are recommended to conduct a full land bank audit by 2025, while the state must accelerate the development of a regulatory framework for agrarian data protection and institutional risk assessment methodologies tailored to the war and post-war periods.

Keywords: organizational-legal security, agribusiness, land reform, martial law, European integration, agricultural data, pails 2025, investment screening, institutional risks.

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України, виступаючи гарантом глобальної продовольчої безпеки та ключовим драйвером валютних надходжень, на сучасному етапі стикається з безпрецедентним комплексом загроз. Організаційно-правова безпека суб'єктів аграрного бізнесу є багатогранною категорією, що охоплює захищеність майнових прав на землю, легітимність корпоративних структур, стійкість до регуляторних змін та здатність ефективно функціонувати в умовах правових обмежень воєнного стану. Рівень цієї безпеки безпосередньо корелює з інвестиційною привабливістю галузі, оскільки правова визначеність є фундаментом для капіталоємних інвестицій у зрошення, переробку та новітні агротехнології. Проблематика посилюється динамічними змінами в земельному законодавстві, цифровою трансформацією виробничих процесів, що породжує питання власності на дані, та необхідністю швидкої адаптації національних норм до стандартів Європейського Союзу в межах процесу набуття членства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення організаційно-правової безпеки аграрного бізнесу базується на фундаментальних працях вітчизняних правознавців та економістів, а також на сучасних дослідженнях міжнародних інституцій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад аграрного права зробив В. М. Єрмоленко, який у своїх працях, зокрема в монографії «Аграрне право» [1], вперше запропонував наукову диференціацію джерел галузі на формальні та змістовні (матеріальні та ідейні). Такий підхід дозволив розкрити характерні тенденції розвитку аграрного законодавства та теоретичні засади їх опосередкування, що є критично важливим для розуміння стабільності правового поля, в якому діє агробізнес.

Ознаки агробізнесу як специфічної аграрно-правової категорії детально досліджено Г. С. Корнієнко [2]. Вона виокремлює сутнісні характеристики господарської діяльності в агросекторі, наголошуючи на наявності спеціального суб'єкта (сільськогосподарського товаровиробника), використанні специфічних активів, таких як земля та водні ресурси, та обов'язковості організаційного забезпечення через аграрний менеджмент. Г. С. Корнієнко підкреслює, що відносини в агробізнесі є складною системою правових зв'язків, які регулюються нормами аграрного права з урахуванням екологічної безпеки.

Питання управління економічною безпекою, яка нерозривно пов'язана з правовими аспектами, ґрунтовно опрацьовані С. М. Мандичем у його дослідженні 2024 року «Розвиток систем управління економічною безпекою аграрних підприємств» [3]. Автор обґрунтовує економіко-правовий підхід до визначення безпеки, акцентуючи увагу на важливості правового забезпечення та дотримання економічних норм та пропонує використовувати індексний аналіз,

симуляційне моделювання та регресійний аналіз для оцінки рівня безпеки, що дозволяє вийти за межі суто фінансового аналізу і врахувати інституційні ризики.

Міжнародний контекст проблеми розкривається у публікаціях Канзаського університету (США) [4], де аналізуються організаційні структури агробізнесу − від партнерств до корпорацій − з точки зору юридичної відповідальності та спадкоємності бізнесу. Проблематика цифрової безпеки та правового режиму аграрних даних піднімається у роботах дослідників Університету Дрейка [5], які вказують на відсутність специфічного законодавства для захисту «фермерських даних», пропонуючи використовувати інститут комерційної таємниці. Також критичне значення мають звіти MDPI [6] щодо зв'язку між безпекою землеволодіння та продуктивністю сільського господарства, де доводиться, що формальна реєстрація прав не завжди автоматично веде до зростання інвестицій без належних місцевих інституцій.

Процеси європейської інтеграції та їх вплив на безпеку аграрного сектора висвітлюються в аналітичних матеріалах Кабінету Міністрів України та європейських інституцій, таких як European Coordination Via Campesina (ECVC).

Останні активно просувають ідею створення Європейської обсерваторії сільськогосподарських земель для забезпечення прозорості ринку та запобігання надмірній концентрації земель у руках великих корпорацій [7].

Мета статті є проведення комплексного аналізу сучасного стану організаційно-правової безпеки суб'єктів аграрного бізнесу в Україні, ідентифікація ключових правових ризиків у сферах землеволодіння, корпоративного управління та цифрової трансформації, а також оцінка ефективності механізмів адаптації аграрного законодавства до умов воєнного стану та вимог Acquis communautaire Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-правова безпека аграрного підприємства є станом системної захищеності його структури, активів та бізнес-процесів від зовнішніх і внутрішніх загроз юридичного характеру. Вона базується на трьох «китах»: легітимності організаційної форми, стабільності титулів власності та ефективності системи внутрішнього комплаєнсу. Згідно з дослідженнями, агробізнес здійснюється спеціальними суб'єктами, діяльність яких нерозривно пов'язана з використанням біологічних та природних ресурсів, що вимагає специфічного регулювання.

Вибір організаційно-правової форми є першим кроком у забезпеченні безпеки. Традиційні структури, такі як повні товариства, передбачають необмежену особисту відповідальність партнерів за боргами підприємства, що створює високі персональні ризики для власників.

Натомість корпоративні форми (ТОВ або акціонерні товариства) дозволяють відокремити майно власників від зобов'язань бізнесу, що є критично важливим для агросектору, схильного до природно-кліматичних та цінових ризиків (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика організаційно-правових форм агробізнесу за критеріями безпеки та відповідальності

Характеристика	Партнерство (General Partnership)	Корпорація (Corporation)	Фермерське господарство (в Україні)
Відповідальність	Повна та солідарна відповідальність партнерів	Обмежена розміром внеску в капітал	Особиста майнова відповідальність (залежно від форми)
Управління	Безпосередньо партнерами згідно з угодою	Рада директорів та менеджмент	Головою фермерського господарства або зборами членів
Спадкоємність	Часто припиняється зі смертю партнера	Безперервне існування незалежно від зміни акціонерів	Специфічний порядок успадкування частки та права на землю
Регуляції	Мінімальні формальності	Суворі вимоги до звітності та статуту	Спеціальне аграрне законодавство

Джерело: розроблено автором.

Управління безпекою через вибір структури також передбачає врахування фактора спадкоємності. Для аграрного бізнесу, де інвестиційний цикл може тривати десятиліттями (наприклад, у багаторічних насадженнях), здатність бізнесу пережити зміну власника без юридичної ліквідації є ключовим показником організаційної стабільності.

Земля виступає центральним об'єктом правових відносин в агробізнесі. Рівень безпеки суб'єктів у цій сфері визначається якістю оформлення прав оренди та власності. В Україні 2024-2025 роки позначені завершенням важливих етапів земельної реформи та адаптацією до умов війни. Одним із найбільш критичних факторів для організаційної безпеки є питання «невитребуваних паїв».

Згідно із законом, якщо до 1 січня 2025 року власник земельної частки або його спадкоємець не оформить право власності, він вважається таким, що відмовився від неї, і земля перейде у комунальну власність громади [8]. Це створює пряму загрозу для агропідприємств, які роками орендували такі ділянки, оскільки зміна власника на орган місцевого самоврядування може призвести до зміни умов оренди або вилучення земель для соціальних потреб.

Динамізм трансформації земельних відносин в Україні у період 2024–2025 років супроводжується впровадженням низки регуляторних новацій, що мають безпосередній вплив на стабільність аграрного бізнесу. Ключові зміни стосуються не лише цифровізації договірних відносин, а й встановлення критичних часових обмежень для оформлення прав власності на земельні частки (паї), що створює нові виклики для організаційно-правової безпеки землекористувачів. Детальний аналіз впливу цих нововведень та пов’язаних із ними ризиків представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Вплив правових новацій на рівень організаційної безпеки суб'єктів господарювання

Новація 2024-2025 років	Вплив на організаційно-правову безпеку	Пов'язані ризики
Електронна форма договору	Зменшення корупції та швидкості реєстрації	Ризик кіберзламів та відсутності доступу до інтернету
Захист добросовісного набувача	Підвищення інвестиційної впевненості	Можливі судові спори з прокуратурою щодо «первинних» порушень
Дедлайн по паях (01.01.2025)	Консолідація земель у громадах	Втрата банком оренди для фермерів через недбалість власників паїв
Право УБД на землю	Соціальна безпека та виконання зобов'язань держави	Обмеження ресурсу земель для комерційної оренди

Джерело: розроблено автором.

Важливим аспектом безпеки є інститут добросовісного набувача. Закон № 4292-IX [9] суттєво посилив захист осіб, які придбали землю на законних підставах, обмежуючи можливості держави або громад витребувати такі ділянки через технічні помилки минулих років. Це підвищує довіру до ринку та стимулює капіталізацію агропідприємств.

Сучасні трансформації в управлінні земельними ресурсами включають:

– децентралізацію: передача повноважень щодо розпорядження землями державної власності (крім тих, що під об'єктами держвласності) до місцевих громад, що вимагає від бізнесу вибудовування нових комунікаційних стратегій на рівні ОТГ [10];

– цифровізацію договорів: перехід до укладання договорів оренди в електронній формі з використанням КЕП, що мінімізує ризики підробки документів та «рейдерства в реєстрах»;

– спрощення приватизації: оновлення процедур для певних категорій земель у 2025 році, включаючи скорочення строків розгляду заяв [11].Воєнний стан вніс суттєві корективи у правовий режим функціонування агробізнесу.

Держава була змушена запровадити надзвичайні заходи для забезпечення життєздатності сектору. Зокрема, Закон № 2445-IX [12] вирішив критичну проблему дефіциту потужностей для зберігання зерна, звільнивши від оподаткування ввізним митом товари (рукави для зберігання, тимчасові зерносховища), що дозволило зберегти врожай за умов блокування експортних шляхів.

Проте організаційно-правова безпека під час війни стикається з обмеженнями. Безоплатна передача земель державної та комунальної власності у приватну власність наразі зупинена (крім винятків), що обмежує можливості розширення для дрібних фермерів.

З іншого боку, відновлено приватизацію фермерських земель членами фермерського господарства згідно із Законом № 4321-IX [13], що є кроком до легалізації статусу багатьох господарств, які десятиліттями працювали на праві постійного користування.

Ризики воєнного часу також включають:

– форс-мажорні обставини: необхідність юридично грамотного засвідчення неможливості виконання контрактів через бойові дії або мінування полів;

– мобілізаційні завдання: бронювання критичного персоналу, що є частиною організаційної безпеки та стабільності виробничих циклів;

– екологічні збитки: правова фіксація шкоди, завданої ґрунтам та водним ресурсам внаслідок обстрілів, для майбутніх репарацій.

В епоху Precision Agriculture (точного землеробства) інформація стає не менш цінним активом, ніж земля. Дані про стан посівів, використання добрив, продуктивність кожної одиниці техніки та генетичні характеристики стада збираються за допомогою датчиків, дронів та супутникових систем [14]. Рівень організаційної безпеки тут визначається контролем над цими потоками інформації.

Наразі існує серйозний правовий вакуум у визначенні «аграрних даних». Вони часто не підпадають під класичне визначення персональних даних, але мають колосальну комерційну цінність. Основна загроза полягає в дисбалансі сил: великі транснаціональні корпорації, що надають програмне забезпечення для управління фермами (FMS), часто включають у контракти умови, за якими вони фактично стають власниками зібраних даних, залишаючи фермеру лише право на їх перегляд.

Це створює ризики:

– технологічної залежності: неможливість перенести дані з однієї платформи на іншу («lock-in effect»);

– використання даних проти виробника: великі трейдери, маючи доступ до агрегованих даних про врожайність у регіоні, можуть маніпулювати цінами на закупівлю;

– кібершпигунства: крадіжка даних про комерційні секрети (наприклад, схеми захисту рослин або рецептури кормів).

Для забезпечення правової безпеки фермерам рекомендується використовувати інструменти контрактного права, чітко прописуючи у сервісних договорах право власності на дані та обмеження щодо їх передачі третім особам. В ЄС наразі обговорюється необхідність розробки Кодексу поведінки щодо обміну сільськогосподарськими даними, який міг би стати частиною українського законодавства в майбутньому.

Інтеграція України до європейського правового простору вимагає радикальної перебудови системи організаційно-правової безпеки (таблиця 3). Це не лише технічне приведення стандартів якості продукції до норм ЄС, а й глибока реформа інституцій. План адаптації аграрного законодавства до acquis

communautaire передбачає підвищення прозорості ринку та конкурентоспроможності виробників.

Таблиця 3

Напрями адаптації аграрного законодавства України до стандартів ЄС у контексті посилення правової безпеки

Напрямок реформ	Європейська практика	Очікуваний ефект для України
Прозорість власності	Реєстри бенефіціарів та моніторинг транзакцій	Зменшення корупції та рейдерства
Державна підтримка	Система IACS та LPIS для контролю виплат	Ефективний та безпечний розподіл субсидій
Екологічне право	Green Deal та обмеження на пестициди	Покращення якості ґрунтів та капіталізації земель
Захист прав селян	Дотримання декларації UNDROP (права на землю)	Соціальна стабільність у сільській місцевості

Джерело: розроблено автором.

Одним із ключових елементів європейської системи безпеки є скринінг прямих іноземних інвестицій (FDI Screening). Регламент ЄС дозволяє державам-членам перевіряти інвестиції з третіх країн, якщо вони загрожують безпеці або публічному порядку, особливо в стратегічних секторах, до яких належить і агровиробництво.

Для України це означає необхідність запровадження механізмів, які б запобігали концентрації земель або критичної інфраструктури (елеватори, порти) у руках недобросовісних інвесторів або структур, пов'язаних з державами-агресорами.

Також важливою є ініціатива щодо створення Європейської обсерваторії сільськогосподарських земель. Її мета — ідентифікація реальних бенефіціарів (beneficial owners) земельних угод. Це дозволить боротися з «land grabbing» (захопленням земель), коли великі холдинги через мережу підставних осіб або офшорних компаній обходять обмеження на концентрацію земель [15].

Адаптація до права ЄС також передбачає захист фундаментального права на власність. Судова практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Суду ЄС демонструє, що будь-які обмеження на обіг сільськогосподарських земель повинні бути пропорційними, переслідувати легітимну суспільну мету та бути чітко визначеними законом [16].

Для практичного управління рівнем безпеки суб'єкти агробізнесу потребують інструментарію її вимірювання. Традиційно безпека оцінюється через фінансові показники (ліквідність, рентабельність), проте для організаційно-правової складової цього недостатньо. С. М. Мандич [3] пропонує використовувати комплексний підхід, що включає індикаторний та ресурсно-функціональний аналіз.

Економіко-правовий підхід до оцінки включає:

1. Аналіз юридичної чистоти активів: перевірка реєстрації 100% земельного банку в ДЗК та Реєстрі речових прав. Відсутність «накладок» ділянок та діючих судових спорів є первинним індикатором.

2. Оцінка контрактних ризиків: частка довгострокових договорів (понад 7 років) у структурі землекористування. Короткострокові договори знижують рівень безпеки через ризик невідновлення.

3. Комплаєнс-аудит: перевірка відповідності діяльності екологічним нормам, правилам сівозміни та трудовому законодавству.

Використання симуляційного моделювання дозволяє прогнозувати рівень безпеки у випадку зміни законодавчого поля (наприклад, при відкритті ринку землі для юридичних осіб або зміні податкового режиму). Це дає можливість менеджменту формувати резерви самострахування та адаптувати стратегію розвитку до потенційних загроз.

Висновки. Дослідження рівня організаційно-правової безпеки суб'єктів аграрного бізнесу в сучасних умовах дозволяє сформулювати наступні узагальнення.

По-перше, організаційна безпека агробізнесу є динамічним станом, що вимагає постійної адаптації до регуляторних трансформацій. Вибір корпоративної форми управління з обмеженою відповідальністю та чіткими процедурами спадкоємності залишається найбільш надійним інструментом захисту капіталу в турбулентному середовищі.

По-друге, земельна безпека перебуває у стані критичного переходу. Дедлайн 2025 року для оформлення прав на паї та запровадження обов'язкової цифровізації правочинів створюють нові правила гри, де правова грамотність та оперативність реєстраційних дій стають вирішальними факторами збереження земельного банку. Посилення статусу добросовісного набувача є позитивним сигналом для ринку, що знижує ризики історичних юридичних помилок.

По-третє, цифрова трансформація агросектору породила нову сферу правових загроз, пов'язану з власністю на дані. Відсутність специфічного законодавчого регулювання вимагає від суб'єктів активного використання інструментів договірного права та режимів комерційної таємниці для захисту своїх технологічних переваг.

По-четверте, європейський вектор розвитку України ставить перед агробізнесом завдання щодо переходу до вищих стандартів прозорості. Запровадження механізмів моніторингу бенефіціарів та скринінгу інвестицій, хоч і сприймається як додаткове регуляторне навантаження, у довгостроковій перспективі забезпечить інтеграцію українських виробників у єдиний ринок ЄС на правах повноправних та захищених учасників.

Для підвищення рівня безпеки рекомендується:

– Агропідприємствам провести повний аудит земельного банку до початку 2025 року для мінімізації втрат орендних прав.

– Державі − прискорити розробку нормативної бази щодо статусу аграрних даних та захисту прав фермерів у відносинах з постачальниками цифрових послуг.

– Науковій спільноті − зосередитися на розробці галузевих методик оцінки інституційних ризиків, враховуючи специфіку воєнного та післявоєнного періодів.

Забезпечення високого рівня організаційно-правової безпеки є не просто внутрішнім завданням бізнесу, а стратегічним пріоритетом держави, що гарантує стійкість продовольчої системи та економічне відродження країни.

Література:

1. Єрмоленко В. М. Джерела аграрного права : монографія. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2021. 508 с.

2. Корнієнко Г. С. Ознаки агробізнесу як аграрно-правової категорії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. С. 98-104. DOI: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1831.

3. Мандич С. М. Розвиток систем управління економічною безпекою аграрних підприємств : автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.00.04. Харків, 2024. 23 с. URL: https://lfi-naas.org.ua/files/Mandych/aref_Mandych.pdf.

4. Forrest A. Agricultural Business Organizations: Basic Characteristics and Choices. Kansas Agricultural Mediation Service. URL: https://www.k-state.edu/kams/succession/financial/ Agric ultural_Business_Structures.pdf.

5. Ellixson A., Griffin T. W., Ferrell S., Goeringer P. Legal and economic implications of farm data: ownership and possible protections. Ellixson-Griffin-Ferrell-Goeringer Macro Final. 2019. URL: https://aglawjournal.wp.drake.edu/wp-content/uploads/sites/66/2025/04/Ellixson-Griffin-Ferrell-Goeringer-Macro-Final.pdf.

6. Alban Singirankabo U., Willem Ertsen M. Relations between Land Tenure Security and Agricultural Productivity: Exploring the Effect of Land Registration. *Land.* 2020. 9(5), 138. DOI: https://doi.org/10.3390/land9050138.

7. Україна представила план адаптації аграрного законодавства до норм ЄС. Що він передбачає. URL: https://landlord.ua/news/ukrayina-predstavyla-plan-adaptacziyi-agrarnogo-zakonodavstva-do-norm-yes-shho-vin-peredbachaye/.

8. Розтрьопа В. Які зміни в агросекторі України очікуються у 2025 році. URL: https://24tv.ua/agro24/zmini-agrosektori-2025-shho-ochikuye-fermeriv-zemlevlasnikiv_n2711539.

9. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача: Закон України від 12.03.2025 № 4292-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#Text.

10. Топ-5 змін у земельному законодавстві, які важливо знати у 2025 році. URL: https://www.bca.education/top-5-zmin-zemelnomu-zakonodavstvi/.

11. Вплив нових законів 2025 року на оформлення земельних ділянок в Україні. UkrGeoKart. URL: https://ukrgeokart.com.ua/uk/statti/vpliv-novih-zakoniv-2025-roku-na-oformlennya-zemelnih-dilyanok-v-ukrayini/.

12. Про внесення зміни до розділу XXI "Прикінцеві та перехідні положення" Митного кодексу України щодо звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що використовуються для забезпечення зберігання зернових та/або олійних культур : Закон України від 27.07.2022 № 2445-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2445-20#Text.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання земельних ділянок для розбудови цифрової інфраструктури : Закон України від 25.03.2025 № 4321-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4321-20#Text.

14. Equitable governance of agri-food data is imperative for global food security. URL: https://policyoptions.irpp.org/2025/01/ag-data/.

15. New Policy Brief on the EU Land Observatory. URL: https://www.accesstoland.eu/resources/new-policy-brief-on-the-eu-land-observatory.

16. Євроінтеграція: Україна презентувала План імплементації права ЄС в аграрному секторі. Урядовий портал. 2025ю URL: https://www.kmu.gov.ua/news/yevrointehratsiia-ukraina-prezentuvala-plan-implementatsii-prava-ies-v-ahrarnomu-sektori.

***References**:*

1. Ermolenko, V.M. (2021), Dzherela ahrarnoho prava: monohrafiia [Sources of agrarian law: monograph], Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, Vydavnychyi dim "Helvetyka", Odesa. [In Ukrainian].

2. Korniienko, H.S. (2020), "Oznaky ahrobiznesu yak ahrarno-pravovoi katehorii" [Signs of agribusiness as an agrarian and legal category], *Aktualni problemy derzhavy i prava*, pp. 98-104. https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1831. [In Ukrainian].

3. Mandych, S.M. (2024), Rozvytok system upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu ahrarnykh pidpryiemstv: avtoref. dys. … kand. ekon. nauk [Development of economic security management systems of agricultural enterprises: author's ref. dis. ... cand. econ. sciences], Kharkiv. Retrieved from: https://lfi-naas.org.ua/files/Mandych/aref_Mandych.pdf. [In Ukrainian].

4. Forrest, A. (n.d.), Agricultural Business Organizations: Basic Characteristics and Choices, Kansas Agricultural Mediation Service. Retrieved from: https://www.k-state.edu/kams/succession/financial/Agricultural_Business_Structures.pdf.

5. Ellixson, A., Griffin, T.W., Ferrell, S. and Goeringer, P. (2019), Legal and economic implications of farm data: ownership and possible protections, Ellixson-Griffin-Ferrell-Goeringer Macro Final. Retrieved from: https://aglawjournal.wp.drake.edu/wp-content/uploads/sites/66/2025/04/Ellixson-Griffin-Ferrell-Goeringer-Macro-Final.pdf.

6. Alban Singirankabo, U. and Willem Ertsen, M. (2020), "Relations between Land Tenure Security and Agricultural Productivity: Exploring the Effect of Land Registration", *Land*, 9(5), 138. https://doi.org/10.3390/land9050138.

7. Landlord.ua (n.d.), "Ukraina predstavyla plan adaptatsii ahrarnoho zakonodavstva do norm YeS. Shcho vin peredbachaie" [Ukraine presented a plan for adapting agricultural legislation to EU standards. What it provides for]. Retrieved from: https://landlord.ua/news/ukrayina-predstavyla-plan-adaptacziyi-agrarnogo-zakonodavstva-do-norm-yes-shho-vin-peredbachaye/. [In Ukrainian].

8. Roztropa, V. (n.d.), "Yaki zminy v ahrosektori Ukrainy ochikuiutsia u 2025 rotsi" [What changes in the agro-sector of Ukraine are expected in 2025]. Retrieved from: https://24tv.ua/agro24/zmini-agrosektori-2025-shho-ochikuye-fermeriv-zemlevlasnikiv_n2711539. [In Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2025), Law of Ukraine "Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav dobrosovisnoho nabuvacha" [On amendments to the Civil Code of Ukraine regarding strengthening the protection of the rights of a bona fide purchaser], dated March 12, 2025, No. 4292-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4292-20#Text. [In Ukrainian].

10. Bca.education (2025), "Top-5 zmin u zemelnomu zakonodavstvi, yaki vazhlyvo znaty u 2025 rotsi" [Top-5 changes in land legislation that are important to know in 2025]. Retrieved from: https://www.bca.education/top-5-zmin-zemelnomu-zakonodavstvi/. [In Ukrainian].

11. UkrGeoKart (n.d.), "Vplyv novykh zakoniv 2025 roku na oformlennia zemelnykh dilianok v Ukraini" [Impact of new 2025 laws on the registration of land plots in Ukraine]. Retrieved from: https://ukrgeokart.com.ua/uk/statti/vpliv-novih-zakoniv-2025-roku-na-oformlennya-zemelnih-dilyanok-v-ukrayini/. [In Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2022), Law of Ukraine “Pro vnesennia zminy do rozdilu XXI "Prykintsevi ta perekhidni polozhennia" Мутноho kodeksu Ukrainy shchodo zvilnennia vid opodatkuvannia vviznym mytom tovariv, shcho vykorystovuiutsia dlia zabezpechennia zberihannia zernovykh ta/abo oliinykh kultur” [On amendments to section XXI "Final and transitional provisions" of the Customs Code of Ukraine regarding the exemption from import duty of goods used to ensure the storage of grain and/or oilseeds], dated July 27, 2022, No. 2445-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2445-20#Text. [In Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine (2025), Law of Ukraine “Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykorystannia zemelnykh dilianok dlia rozbudovy tsyfrovoi infrastruktury” [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the use of land plots for the development of digital infrastructure], dated March 25, 2025, No. 4321-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4321-20#Text. [In Ukrainian].

14. Policy Options (2025), Equitable governance of agri-food data is imperative for global food security. Retrieved from: https://policyoptions.irpp.org/2025/01/ag-data/.

15. Access to Land (n.d.), New Policy Brief on the EU Land Observatory. Retrieved from: https://www.accesstoland.eu/resources/new-policy-brief-on-the-eu-land-observatory.

16. Government Portal (2025), “Yevrointehratsiia: Ukraina prezentuvala Plan implementatsii prava YeS v ahrarnomu sektori” [European integration: Ukraine presented the Plan for the implementation of EU law in the agricultural sector]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/news/yevrointehratsiia-ukraina-prezentuvala-plan-implementatsii-prava-ies-v-ahrarnomu-sektori. [In Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 332.1:339.138

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3651-3662

Білецький Ігор Васильович доктор економічних наук, професор, професор кафедри автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, https://orcid.org/0000-0002-4125-3931

Угоднікова Олена Ігорівна кандидат економічних наук, доцент кафедри кафедри фінансів, обліку та безпеки бізнесу, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, https://orcid.org/0000-0003-2218-004

СУЧАСНА ПАРАДИГМА РЕГІОНАЛЬНОГО МАРКЕТИНГУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Анотація. У статті досліджено трансформацію парадигми регіонального маркетингу в умовах сучасних соціально-економічних змін, зумовлених глобалізаційними процесами, цифровізацією та посиленням конкуренції між територіями. Актуальність дослідження зумовлена глибинними трансформаційними процесами у соціально-економічних системах, які відбуваються під впливом глобалізації, цифровізації, децентралізації та зростання міжрегіональної конкуренції. У таких умовах традиційні підходи до регіонального управління втрачають ефективність, що актуалізує необхідність формування нової парадигми регіонального маркетингу як інструменту підвищення конкурентоспроможності територій. Проблема дослідження полягає у відсутності цілісного наукового підходу до трактування сучасної парадигми регіонального маркетингу, який би враховував вплив цифрової трансформації, зміну ролі стейкхолдерів та інтеграцію принципів сталого розвитку. Існуючі концепції здебільшого орієнтовані на просування територій, тоді як сучасні виклики вимагають переходу до комплексного маркетингового управління регіональним розвитком. Обґрунтовано необхідність переходу від традиційних підходів територіального просування до інтегрованих моделей маркетингового управління регіональним розвитком. Визначено ключові елементи нової парадигми регіонального маркетингу, зокрема орієнтацію на зацікавлені сторони, цифрові інструменти, брендинг територій та сталий розвиток. Запропоновано концептуальну модель сучасного регіонального маркетингу як інструменту підвищення конкурентоспроможності регіонів. На основі узагальнення результатів встановлено, що сучасна парадигма регіонального маркетингу повинна базуватися на принципах інтегрованості, цифровізації, відкритості та орієнтації на потреби стейкхолдерів. Доведено, що ефективне впровадження маркетингових підходів сприяє підви-

щенню інвестиційної привабливості, розвитку людського капіталу та формуванню позитивного іміджу регіонів. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання органами державної влади та місцевого самоврядування для розробки стратегій регіонального розвитку, впровадження цифрових маркетингових інструментів, а також формування конкурентоспроможних брендів територій. Рекомендовано інтегрувати запропоновану концептуальну модель у систему стратегічного планування розвитку регіонів та використовувати її як основу для прийняття управлінських рішень.

Ключові слова: маркетинг, суспільний розвиток, регіональні системи, публічне управління, теоретико-методичні засади, соціально-економічні системи, розвиток регіонів, маркетингове забезпечення, регіональний маркетинг

Biletskyi Ihor Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of the Department of Automation and Computer-Integrated Technologies, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-4125-3931

Uhodnikova Olena Ihorivna Ph.D. associate professor of the department of tourismand hotel management of the O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-2218-004

THE MODERN PARADIGM OF REGIONAL MARKETING IN THE CONTEXT OF THE TRANSFORMATION OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

Abstract. The article examines the transformation of the regional marketing paradigm in the context of contemporary socio-economic changes driven by globalization processes, digitalization, and increasing interregional competition. The relevance of the study is profound transformations in socio-economic systems under the influence of globalization, digitalization, decentralization, and growing competition among regions. Under such conditions, traditional approaches to regional governance are becoming less effective, which actualizes the need to form a new paradigm of regional marketing as a tool for enhancing territorial competitiveness. The research problem lies in the lack of a comprehensive scientific approach to understanding the modern paradigm of regional marketing that would take into account the impact of digital transformation, the changing role of stakeholders, and the integration of sustainable development principles. Existing concepts are mainly focused on territorial promotion, whereas current challenges require a transition to integrated marketing management of regional development. The necessity of shifting from traditional approaches of territorial promotion to integrated models of marketing-based regional development management is substantiated. The key elements of the new paradigm of regional marketing are identified, including stakeholder orientation,

digital tools, territorial branding, and sustainable development. A conceptual model of modern regional marketing as an instrument for enhancing regional competitiveness is proposed. Based on the generalization of the research results, it is established that the modern paradigm of regional marketing should be based on the principles of integration, digitalization, openness, and stakeholder orientation. It is proved that the effective implementation of marketing approaches contributes to increasing investment attractiveness, developing human capital, and forming a positive image of regions. The practical significance of the obtained results lies in their applicability by public authorities and local governments for developing regional development strategies, implementing digital marketing tools, and forming competitive territorial brands. It is recommended to integrate the proposed conceptual model into the system of strategic planning of regional development and use it as a basis for managerial decision-making.

Keywords: marketing, social development, regional systems, public administration, theoretical and methodological principles, socio-economic systems, regional development, marketing support, regional marketing,

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку соціально-економічних систем характеризується глибокими трансформаційними процесами, що відбуваються під впливом глобалізації, цифровізації, інституційних змін та посилення міжрегіональної конкуренції. У цих умовах регіони дедалі більше виступають як самостійні суб’єкти економічної діяльності, які конкурують за інвестиційні ресурси, людський капітал, інновації та туристичні потоки. Така трансформація змінює підходи до управління розвитком територій і актуалізує необхідність використання нових інструментів, серед яких ключове місце займає регіональний маркетинг.

Водночас сучасні тенденції свідчать про суттєву нерівномірність розвитку регіонів, що посилюється внаслідок цифрового розриву, різного рівня інноваційної активності та інвестиційної привабливості. За даними європейських досліджень, лише близько половини населення має базові цифрові навички, а впровадження цифрових технологій бізнесом відбувається нерівномірно, що формує асиметрію у конкурентоспроможності територій. Крім того, спостерігається значний розрив у структурі інвестицій: у менш розвинених регіонах значно нижчою є частка вкладень у нематеріальні активи, які є основою сучасної економіки знань. За таких умов традиційні підходи до регіонального маркетингу, що зводяться переважно до просування територій та формування їх позитивного іміджу, втрачають свою ефективність. Вони не враховують складності сучасних соціально-економічних систем, багатовекторності інтересів стейкхолдерів, а також ролі цифрових технологій у формуванні конкурентних переваг регіонів. Крім того, класичні моделі регіонального маркетингу часто не інтегрують принципи сталого розвитку, що є критично важливим у контексті глобальних викликів, таких як кліматичні зміни, соціальна нерівність і демографічні трансформації.

Суттєвим викликом є також необхідність переходу від фрагментарного використання маркетингових інструментів до системного впровадження маркетингового підходу в управління регіональним розвитком, що передбачає інтеграцію маркетингових стратегій у процеси стратегічного планування, розвиток партнерських відносин між владою, бізнесом і громадою, а також активне використання цифрових платформ і аналітичних інструментів. Проте на сьогодні відсутня цілісна науково обґрунтована модель, яка б поєднувала ці елементи у єдину концепцію. Крім того, сучасні наукові підходи до регіонального маркетингу недостатньо враховують поведінкові аспекти споживачів територіальних продуктів, зміну ролі брендингу територій та зростання значення репутаційного капіталу регіонів. Умови цифрової економіки формують нові канали взаємодії зі стейкхолдерами, що потребує перегляду інструментарію регіонального маркетингу та його адаптації до нових комунікаційних реалій. Як наслідок, формується наукова проблема, що полягає у невідповідності існуючих теоретичних і методичних підходів до регіонального маркетингу сучасним умовам трансформації соціально-економічних систем. Відсутність нової парадигми, яка б інтегрувала цифрові технології, стейкхолдер-орієнтований підхід та принципи сталого розвитку, обмежує можливості підвищення конкурентоспроможності регіонів і потребує подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку сучасних підходів до регіонального маркетингу, зокрема у контексті брендингу територій, цифрової трансформації та інноваційного розвитку регіонів, є предметом дослідження багатьох зарубіжних учених. Зокрема, Каварацис М., Джованарді М. та Ліхру М. [1] розглядають переосмислення концепції брендингу територій як комплексного процесу формування ідентичності регіонів, тоді як Зенкер С., Браун Е. та Петерсен С. [2] акцентують увагу на взаємозв'язку між брендом території та її сприйняттям різними цільовими аудиторіями. Олівейра Е. та Ешворт Г. Дж. [3] досліджують інтеграцію брендингу територій у стратегічне просторове планування, підкреслюючи необхідність узгодження маркетингових підходів із політикою регіонального розвитку. У свою чергу, Родрігес-Посе А. та Крешенці Р. [4] аналізують роль інноваційного потенціалу та просторових факторів у забезпеченні конкурентоспроможності регіонів у сучасних умовах. Особливу увагу сучасні дослідники приділяють впливу цифрової трансформації на регіональний розвиток. Так, Батабьял А. А. та Нійкамп П. [5] обґрунтовують значення цифровізації та концепції «розумних регіонів» як ключових чинників підвищення економічної стійкості та адаптивності територій. Водночас, незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, питання формування цілісної парадигми регіонального маркетингу, яка б інтегрувала цифрові інструменти, стейкхолдер-орієнтований підхід, брендинг територій та механізми стратегічного управління, залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, потребують подальшого наукового опрацювання аспекти комплексної інтеграції

маркетингових інструментів у систему публічного управління та їх адаптації до умов сучасних соціально-економічних трансформацій.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад сучасної парадигми регіонального маркетингу в умовах трансформації соціально-економічних систем та розробка концептуальних підходів до її формування і практичної реалізації з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Виклад основного матеріалу. Еволюція теоретичних підходів до регіонального маркетингу відображає загальні зміни в економічній науці та практиці управління територіальним розвитком. На початкових етапах регіональний маркетинг розглядався переважно як інструмент просування територій, орієнтований на формування позитивного іміджу регіону та залучення туристичних потоків. У цей період домінували підходи, що базувалися на класичних концепціях маркетингу, зокрема маркетинг-міксі, який адаптувався до специфіки територіальних продуктів. Подальший розвиток теорії регіонального маркетингу пов'язаний із переходом до концепції територіального позиціонування та брендингу. Регіони почали розглядатися як специфічні «продукти», що мають унікальні характеристики та конкурентні переваги. У межах цього підходу значна увага приділялася формуванню бренду території, розробці стратегій позиціонування та комунікаційних кампаній. Водночас акцент залишався на зовнішньому сприйнятті регіону, що обмежувало глибину інтеграції маркетингових інструментів у систему управління розвитком. Наступним етапом стало формування концепції маркетингового управління регіональним розвитком, яка передбачає більш системний підхід до використання маркетингу. У межах цієї концепції регіональний маркетинг почав розглядатися не лише як інструмент просування, а як складова стратегічного управління, спрямована на узгодження інтересів різних груп стейкхолдерів, що дозволило розширити функціональне поле регіонального маркетингу, включивши до нього питання інвестиційної привабливості, розвитку інфраструктури та підвищення якості життя населення.

У сучасних умовах формується новий етап розвитку теорії регіонального маркетингу, пов'язаний із цифровою трансформацією та розвитком економіки знань. З'являються концепції цифрового маркетингу територій, смарт-спеціалізації, data-driven управління, які базуються на використанні великих даних, цифрових платформ і аналітичних інструментів, що суттєво змінює підходи до формування конкурентних переваг регіонів, роблячи їх більш гнучкими та адаптивними до змін зовнішнього середовища. Попри значний розвиток теоретичних підходів, існуючі моделі регіонального маркетингу мають низку обмежень. Зокрема, більшість із них орієнтовані на окремі аспекти маркетингової діяльності та не забезпечують цілісного бачення розвитку регіону як складної соціально-економічної системи. Недостатньо враховуються поведінкові особливості стейкхолдерів, роль інституційного середовища, а також взаємозв'язки між економічними, соціальними та екологічними

компонентами розвитку. Крім того, традиційні підходи не повною мірою відповідають викликам сучасних трансформацій, зокрема цифровізації, глобальної конкуренції та необхідності забезпечення сталого розвитку. Вони не враховують повною мірою потенціал цифрових технологій, обмежено інтегрують принципи відкритості, участі та партнерства, а також не забезпечують ефективної адаптації до динамічних змін зовнішнього середовища, що обумовлює необхідність формування нової парадигми регіонального маркетингу, яка б поєднувала системний, цифровий та стейкхолдер-орієнтований підходи. Сучасна парадигма регіонального маркетингу формується під впливом системних глобальних трендів, які трансформують не лише економічні процеси, але й підходи до управління територіальним розвитком. Серед ключових драйверів таких змін виділяються цифровізація, глобалізація, децентралізація та концепція сталого розвитку. Кожен із цих факторів змінює як зміст регіонального маркетингу, так і його інструментарій, сприяючи переходу до інтегрованих, гнучких та інноваційних моделей управління (табл. 1).

Таблиця 1

Узагальнення впливу глобальних трендів на регіональний маркетинг

Глобальний тренд	**Основний зміст впливу**	**Інструменти трансформації**	**Результат для регіонального маркетингу**
Цифровізація	Використання даних, цифрових платформ, онлайн-комунікацій	Big Data, AI, digital-платформи, соціальні мережі	Data-driven маркетинг, персоналізація, цифровий імідж регіону
Глобалізація	Посилення міжнародної конкуренції між регіонами	Брендинг територій, міжнародні стратегії просування	Формування глобальної конкурентоспроможності регіону
Децентралізація	Передача повноважень на місцевий рівень	Партнерства, участь громади, локальні стратегії	Стейкхолдер-орієнтований маркетинг, локальна ідентичність
Сталий розвиток	Орієнтація на баланс економічних, соціальних та екологічних цілей	ESG-підходи, «зелені» бренди, соціальні ініціативи	Довгострокова стійкість та відповідальний маркетинг

Цифровізація є одним із найбільш потужних чинників трансформації регіонального маркетингу. Вона забезпечує можливість використання великих даних, цифрових платформ, соціальних мереж та інструментів аналітики для формування конкурентних переваг регіонів. У результаті маркетинг територій переходить від традиційних комунікаційних стратегій до data-driven підходів, що дозволяють більш точно визначати потреби цільових аудиторій, прогнозувати

поведінку інвесторів та ефективно управляти іміджем регіону в цифровому просторі.

Глобалізація, у свою чергу, посилює конкуренцію між регіонами на міжнародному рівні. Регіони більше не конкурують лише в межах національних економік, а інтегруються у глобальні ринки капіталу, праці та інновацій, що вимагає формування унікальних конкурентних позицій, розвитку брендів територій та активного використання маркетингових стратегій для залучення міжнародних інвесторів, туристів і висококваліфікованих кадрів. Водночас глобалізація стимулює стандартизацію підходів, що створює ризик втрати регіональної ідентичності.

Важливим фактором трансформації є процеси децентралізації, які посилюють роль місцевих органів влади у формуванні та реалізації політики регіонального розвитку. У цих умовах регіональний маркетинг стає інструментом управління, що дозволяє територіям самостійно визначати свої стратегічні пріоритети, формувати привабливий інвестиційний клімат та забезпечувати ефективну взаємодію між владою, бізнесом і громадою. Децентралізація сприяє переходу до стейкхолдер-орієнтованих моделей маркетингу, де ключову роль відіграє участь місцевих спільнот.

Концепція сталого розвитку формує нові вимоги до регіонального маркетингу, орієнтуючи його на досягнення балансу між економічним зростанням, соціальною справедливістю та екологічною безпекою. У цьому контексті маркетинг територій має не лише забезпечувати залучення ресурсів, але й сприяти формуванню довгострокової стійкості регіонів, що передбачає інтеграцію екологічних та соціальних критеріїв у маркетингові стратегії, розвиток «зелених» брендів територій та підтримку інноваційних екосистем. Синергія зазначених трендів призводить до формування нової парадигми регіонального маркетингу, яка базується на принципах цифровізації, відкритості, партнерства та сталості. У межах цієї парадигми регіональний маркетинг трансформується з інструменту просування у комплексну систему стратегічного управління розвитком територій, що вимагає переосмислення традиційних підходів і розробки нових моделей, здатних забезпечити адаптивність регіонів до динамічних змін глобального середовища.

Сучасна парадигма регіонального маркетингу формується як відповідь на комплексні трансформації соціально-економічних систем і передбачає переосмислення ролі територій у глобальному середовищі. На відміну від традиційних підходів, що зосереджувалися переважно на просуванні регіону як продукту, сучасна парадигма розглядає регіональний маркетинг як інтегрований інструмент стратегічного управління розвитком територій. У цьому контексті ключовим стає не лише формування позитивного іміджу регіону, а й забезпечення його довгострокової конкурентоспроможності через ефективну взаємодію економічних, соціальних та інституційних чинників. Сутність сучасної парадигми регіонального маркетингу полягає у переході від об’єктно-

орієнтованого до суб'єктно-орієнтованого підходу, де центральне місце займають стейкхолдери -різні групи зацікавлених сторін, включаючи органи влади, бізнес, населення, інвесторів, туристів та громадські організації. Такий підхід передбачає врахування інтересів, очікувань і поведінкових моделей цих груп у процесі формування та реалізації маркетингових стратегій регіону, що дозволяє підвищити ефективність управлінських рішень і забезпечити більш гармонійний розвиток територій. Однією з ключових характеристик сучасної парадигми є її системність, що проявляється у комплексному охопленні всіх сфер регіонального розвитку. Регіональний маркетинг інтегрується у стратегічне планування, інвестиційну політику, розвиток інфраструктури, соціальну сферу та екологічні ініціативи. Такий підхід забезпечує узгодженість дій різних суб'єктів та сприяє формуванню синергетичного ефекту, коли результати перевищують суму окремих заходів.

Важливою характеристикою є цифрова орієнтація сучасного регіонального маркетингу. Використання цифрових технологій, аналітики великих даних, онлайн-платформ та інструментів комунікації дозволяє здійснювати більш точне позиціонування регіону, оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та ефективно взаємодіяти зі стейкхолдерами, що сприяє формуванню прозорої та відкритої системи управління, що відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства. Ще однією важливою характеристикою є орієнтація на сталий розвиток, яка передбачає баланс між економічними, соціальними та екологічними цілями. У межах сучасної парадигми регіональний маркетинг спрямований не лише на короткострокове залучення ресурсів, а й на забезпечення довгострокової стійкості регіону, що включає розвиток «зелених» технологій, підтримку соціальної інклюзії, формування відповідального бренду території та підвищення якості життя населення. У підсумку, сучасна парадигма регіонального маркетингу характеризується інтегрованістю, стейкхолдер-орієнтованістю, цифровою спрямованістю та орієнтацією на сталий розвиток. Її впровадження дозволяє трансформувати регіональний маркетинг із допоміжного інструменту просування у ключовий механізм управління розвитком територій, що забезпечує підвищення їх конкурентоспроможності та адаптивності до глобальних викликів.

У сучасних умовах трансформації соціально-економічних систем виникає необхідність розробки інтегрованої концептуальної моделі регіонального маркетингу, яка поєднує цифрові інструменти, брендинг територій та механізми стратегічного управління розвитком регіону. Така модель повинна забезпечувати комплексний підхід до формування конкурентоспроможності регіону та його адаптації до динамічних змін зовнішнього середовища. Запропонована концептуальна модель базується на принципі інтегрованості, що передбачає взаємодію трьох ключових компонентів: цифрового маркетингу, брендингу територій та стратегічного управління. Цифрові інструменти забезпечують аналітичну основу та комунікаційну платформу, брендинг формує унікальну

ідентичність регіону, а стратегічне управління координує довгостроковий розвиток. Взаємодія цих компонентів створює синергетичний ефект, який підвищує ефективність управління регіоном (табл. 2).

Таблиця 2

Структура концептуальної моделі регіонального маркетингу

Компонент моделі	Основний зміст	Інструменти	Результат
Цифровий маркетинг	Аналіз даних та цифрова взаємодія	Big Data, AI, GIS, цифрові платформи, соцмережі	Обґрунтовані рішення, ефективні комунікації
Брендинг територій	Формування унікальної ідентичності регіону	Маркетингові стратегії, позиціонування, PR, імідж	Підвищення інвестиційної та туристичної привабливості
Стратегічне управління	Координація розвитку регіону	Стратегії, програми, KPI, партнерства	Збалансований та сталий розвиток
Стейкхолдери (інтегруючий елемент)	Взаємодія всіх учасників розвитку	Публічно-приватні партнерства, участь громади	Узгоджені інтереси та підвищення ефективності управління

Цифровий компонент моделі включає використання сучасних технологій, таких як великі дані (Big Data), штучний інтелект, цифрові платформи, геоінформаційні системи та соціальні мережі. Ці інструменти дозволяють здійснювати моніторинг соціально-економічних процесів, аналізувати поведінку стейкхолдерів, прогнозувати тенденції розвитку та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Важливою складовою є також цифрова комунікація, яка забезпечує ефективну взаємодію з цільовими аудиторіями.

Брендинг територій у межах моделі виступає як стратегічний інструмент формування конкурентних переваг регіону. Він передбачає створення унікального образу території, який базується на її соціально-економічному потенціалі, культурній ідентичності та інноваційних можливостях. Ефективний брендинг сприяє залученню інвестицій, розвитку туризму, підвищенню лояльності населення та формуванню позитивної репутації регіону на національному та міжнародному рівнях.

Стратегічне управління в моделі виконує координаційну функцію та забезпечує інтеграцію маркетингових інструментів у систему управління регіональним розвитком. Воно включає розробку стратегій, програм і планів розвитку, визначення пріоритетів, управління ресурсами та оцінку ефективності реалізованих заходів. Особливу роль відіграє стейкхолдер-орієнтований підхід, який передбачає активну участь усіх зацікавлених сторін у процесі прийняття рішень. Отже, запропонована концептуальна модель регіонального маркетингу забезпечує цілісне поєднання цифрових технологій, брендингу та стратегічного управління, що дозволяє підвищити адаптивність регіону до глобальних

викликів. Її впровадження сприятиме формуванню ефективної системи управління розвитком територій, підвищенню їх конкурентоспроможності та забезпеченню сталого соціально-економічного зростання.

Практичне впровадження сучасної парадигми регіонального маркетингу в діяльність органів публічного управління та місцевого самоврядування потребує системного підходу, що поєднує стратегічне планування, цифрові інструменти та активну взаємодію зі стейкхолдерами. Насамперед, це передбачає інтеграцію маркетингового підходу у процеси розробки та реалізації стратегій регіонального розвитку. Органи влади повинні використовувати маркетингові дослідження для визначення конкурентних переваг території, формування її позиціонування та адаптації стратегічних пріоритетів до потреб цільових аудиторій. Одним із ключових напрямів є впровадження цифрових технологій у систему управління регіональним розвитком, що включає створення цифрових платформ для комунікації з громадянами та інвесторами, використання аналітики великих даних для оцінки соціально-економічного стану регіону, а також застосування інструментів електронного урядування. Такі рішення дозволяють підвищити прозорість управління, забезпечити оперативність прийняття рішень та покращити якість публічних послуг.

Важливим напрямом є формування та розвиток бренду території як інструменту підвищення її привабливості. Органи місцевого самоврядування повинні розробляти комплексні брендингові стратегії, які враховують унікальні особливості регіону, його культурний, економічний та інноваційний потенціал. Практичне впровадження брендингу передбачає реалізацію комунікаційних кампаній, участь у міжнародних заходах, розвиток туристичної інфраструктури та підтримку локальних ініціатив. Наступним важливим напрямом є розвиток партнерських відносин між владою, бізнесом і громадою. Сучасна парадигма регіонального маркетингу базується на стейкхолдер-орієнтованому підході, що передбачає залучення різних груп до процесу прийняття рішень, що може реалізовуватися через механізми публічно-приватного партнерства, громадські консультації, участь громадян у розробці стратегій розвитку та підтримку підприємницьких ініціатив.

Окремої уваги потребує інтеграція принципів сталого розвитку у практику регіонального маркетингу. Органи публічного управління повинні орієнтуватися на реалізацію екологічно безпечних проєктів, розвиток «зеленої» економіки, підвищення енергоефективності та забезпечення соціальної інклюзії, що сприятиме формуванню позитивного іміджу регіону та підвищенню його довгострокової конкурентоспроможності.

Зрештою, практичне впровадження сучасної парадигми регіонального маркетингу передбачає комплекс заходів, спрямованих на цифровізацію управління, розвиток брендингу територій, посилення взаємодії зі стейкхолдерами та забезпечення сталого розвитку. Реалізація цих напрямів дозволить органам публічного управління та місцевого самоврядування підвищити

ефективність управлінських рішень, зміцнити конкурентні позиції регіонів і створити умови для їх сталого соціально-економічного розвитку.

Висновки. У результаті проведеного аналіза обґрунтовано, що трансформація соціально-економічних систем під впливом глобалізації, цифровізації, децентралізації та концепції сталого розвитку зумовлює необхідність формування нової парадигми регіонального маркетингу. Встановлено, що еволюція теоретичних підходів до регіонального маркетингу характеризується переходом від інструментального розуміння (як засобу просування територій) до його трактування як інтегрованого механізму стратегічного управління розвитком регіонів. Виявлено, що традиційні підходи не відповідають сучасним викликам через їх фрагментарність, обмежену орієнтацію на стейкхолдерів та недостатнє врахування цифрових трансформацій. Проаналізовано вплив ключових глобальних трендів на формування сучасної парадигми регіонального маркетингу, що дозволило встановити їх визначальну роль у зміні змісту та інструментарію маркетингової діяльності на регіональному рівні. Обґрунтовано, що цифровізація сприяє переходу до data-driven управління, глобалізація посилює конкуренцію між регіонами, децентралізація розширює управлінські можливості територій, а сталий розвиток формує нові критерії ефективності регіональної політики. Сукупний вплив цих факторів визначає необхідність інтеграції інноваційних підходів у систему регіонального маркетингу.

Під час наукового опрацювання проблематики розкрито сутність сучасної парадигми регіонального маркетингу, яка базується на стейкхолдер-орієнтованому підході, цифровій трансформації та принципах сталого розвитку. Запропоновано концептуальну модель регіонального маркетингу, що інтегрує цифрові інструменти, брендинг територій і механізми стратегічного управління, забезпечуючи їх синергетичну взаємодію. Доведено, що така модель дозволяє підвищити ефективність управління регіональним розвитком, забезпечити узгодженість інтересів стейкхолдерів та посилити конкурентоспроможність регіонів у глобальному середовищі.

Визначено практичні напрями впровадження сучасної парадигми регіонального маркетингу в діяльність органів публічного управління та місцевого самоврядування, серед яких ключовими є цифровізація управлінських процесів, розвиток брендингу територій, посилення партнерських взаємодій та інтеграція принципів сталого розвитку.

Реалізація запропонованих підходів сприятиме формуванню ефективної системи управління розвитком регіонів, підвищенню якості публічних послуг та створенню умов для довгострокового соціально-економічного зростання територій.

Література:

1. Kavaratzis M., Giovanardi M., Lichrou M. Rethinking place branding: Comprehensive brand development for cities and regions // *Journal of Place Management and Development*. – 2021. – Vol. 14(3). – P. 241–255.

2. Zenker S., Braun E., Petersen S. Branding the destination versus the place: The effects of brand complexity and identification for residents and visitors // *Tourism Management*. – 2021. – Vol. 85. – 104311.

3. Oliveira E., Ashworth G. J. Place branding in strategic spatial planning: A content analysis of development plans, strategic initiatives and policy documents // *Journal of Place Management and Development*. – 2022. – Vol. 15(2). – P. 180–198.

4. Rodríguez-Pose A., Crescenzi R. The geography of innovation and regional development: Current trends and future challenges // *Regional Studies*. – 2022. – Vol. 56(8). – P. 1301–1313.

5. Batabyal A. A., Nijkamp P. Digital transformation and regional economic resilience: The role of smart regions // *Regional Science Policy & Practice*. – 2023. – Vol. 15(1). – P. 45–60.

6. Komninos N., Kakderi C. Smart cities and connected intelligence: Platforms, ecosystems and network effects // *Cities*. – 2023. – Vol. 131. – 103964.

7. Capello R., Lenzi C. Regional growth and disparities in the digital era: The role of knowledge and innovation // *Annals of Regional Science*. – 2023. – Vol. 70(2). – P. 345–367.

8. World Bank. *World Development Report 2024: Digital Transformation for Inclusive Growth*. – Washington, DC: World Bank, 2024. P. 206.

9. Hospers G.-J. Place marketing in shrinking Europe: Some geographical notes // Tijdschrift voor economische en sociale geografie. – 2010. – Vol. 101(3). – P. 369–375.

10. Ashworth G., Kavaratzis M. Beyond the logo: Brand management for cities // Journal of Brand Management. – 2009. – Vol. 16(8). – P. 520–531.

***References**:*

1. Kavaratzis M., Giovanardi M., Lichrou M. Rethinking place branding: Comprehensive brand development for cities and regions // *Journal of Place Management and Development*. – 2021. – Vol. 14(3). – P. 241–255.

2. Zenker S., Braun E., Petersen S. Branding the destination versus the place: The effects of brand complexity and identification for residents and visitors // *Tourism Management*. – 2021. – Vol. 85. – 104311.

3. Oliveira E., Ashworth G. J. Place branding in strategic spatial planning: A content analysis of development plans, strategic initiatives and policy documents // *Journal of Place Management and Development*. – 2022. – Vol. 15(2). – P. 180–198.

4. Rodríguez-Pose A., Crescenzi R. The geography of innovation and regional development: Current trends and future challenges // *Regional Studies*. – 2022. – Vol. 56(8). – P. 1301–1313.

5. Batabyal A. A., Nijkamp P. Digital transformation and regional economic resilience: The role of smart regions // *Regional Science Policy & Practice*. – 2023. – Vol. 15(1). – P. 45–60.

6. Komninos N., Kakderi C. Smart cities and connected intelligence: Platforms, ecosystems and network effects // *Cities*. – 2023. – Vol. 131. – 103964.

7. Capello R., Lenzi C. Regional growth and disparities in the digital era: The role of knowledge and innovation // *Annals of Regional Science*. – 2023. – Vol. 70(2). – P. 345–367.

8. World Bank. *World Development Report 2024: Digital Transformation for Inclusive Growth*. – Washington, DC: World Bank, 2024. P. 206.

9. Hospers G.-J. Place marketing in shrinking Europe: Some geographical notes // Tijdschrift voor economische en sociale geografie. – 2010. – Vol. 101(3). – P. 369–375.

10. Ashworth G., Kavaratzis M. Beyond the logo: Brand management for cities // Journal of Brand Management. – 2009. – Vol. 16(8). – P. 520–531.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 378.147:[338.488.2:640.4]

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3663-3673

Бурак Валентина Геннадіївна докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Херсонський державний університет, м. Херсон, https//orcid.org/0000-0001-5097-6536

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА В ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті досліджено особливості функціонування цифрової економіки в діяльності підприємств сфери обслуговування з акцентом на український досвід та сучасні виклики розвитку. Обґрунтовано, що цифровізація виступає ключовим чинником підвищення ефективності, конкурентоспроможності та інноваційності підприємств готельно-ресторанного бізнесу, туризму, торгівлі та інших сегментів сервісної економіки. На основі аналізу сучасних наукових праць визначено сутність цифрової економіки як середовища трансформації бізнес-процесів, що передбачає інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій, використання великих даних, штучного інтелекту, хмарних сервісів і цифрових платформ.

Проаналізовано чинну нормативну документацію з означеного питання, а саме: Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні, Концепцію розвитку електронного урядування в Україні, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифрової трансформації». Засвідчено сформованість термінологічно-категоріального апарату дослідження, розробленість проблеми використання можливостей цифрової економіки для розвитку вітчизняних підприємств.

Здійснено систематизацію сучасних технологій та інструментів цифрової трансформації підприємств сфери обслуговування, зокрема CRM- та ERP-систем, автоматизованих систем управління, онлайн-платформ взаємодії зі споживачами, аналітичних інструментів обробки даних. Особливу увагу приділено механізмам імплементації цифрових форматів: стратегічно-інституційному механізму цифрової трансформації, організаційно-управлінським і технологічно-інструментальним механізмам, клієнтоорієнтованому механізму цифровізації сервісу, кадрово-компетентнісному, інноваційно-інтеграційному (екосистемному), антикризовому та адаптивному, оціночно-аналітичному механізмам.

Доведено, що їхнє комплексне застосування забезпечує системність цифрової трансформації та підвищує адаптивність підприємств до динамічних умов ринку. Ефективна реалізація цифрової трансформації потребує системного

підходу, орієнтованого на поєднання технологічних інновацій, розвитку людського капіталу та вдосконалення управлінських практик.

Ключові слова: цифрова економіка, електронна економіка, електронна комерція, підприємства сфери обслуговування, цифрові технології, цифрова інфраструктура.

Burak Valentyna Gennadievna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of hotel-restaurant and tourist business, Kherson State University, Kherson, https//orcid.org/0000-0001-5097-6536

DIGITAL ECONOMY IN THE OPERATION OF SERVICE ENTERPRISES: UKRAINIAN EXPERIENCE

Abstract. The article examines the features of the functioning of the digital economy in the activities of service enterprises with an emphasis on the Ukrainian experience and modern development challenges. It is substantiated that digitalization is a key factor in increasing the efficiency, competitiveness and innovativeness of enterprises in the hotel and restaurant business, tourism, trade and other segments of the service economy. Based on the analysis of modern scientific works, the essence of the digital economy as an environment for the transformation of business processes, which involves the integration of information and communication technologies, the use of big data, artificial intelligence, cloud services and digital platforms, is determined.

The current regulatory documentation on the issue is analyzed, namely: The Concept of the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020, the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine, the Concept of the Development of Electronic Governance in Ukraine, the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some Issues of Digital Transformation”. The formation of the terminological and categorical apparatus of the study, the development of the problem of using the opportunities of the digital economy for the development of domestic enterprises are confirmed.

A systematization of modern technologies and tools for digital transformation of service enterprises has been carried out, in particular CRM and ERP systems, automated management systems, online platforms for interaction with consumers, analytical data processing tools. Particular attention has been paid to the mechanisms for implementing digital formats: strategic and institutional mechanism of digital transformation, organizational and managerial and technological and instrumental mechanisms, customer-oriented mechanism of service digitalization, personnel and competence, innovation and integration (ecosystem), anti-crisis and adaptive, evaluation and analytical mechanisms. It has been proven that their comprehensive application ensures the systematic nature of digital transformation and increases the adaptability of enterprises to dynamic market conditions. Effective implementation of digital transformation requires a systemic approach focused on combining

technological innovations, human capital development and improvement of management practices.

Keywords: digital economy, electronic economy, electronic commerce, service enterprises, digital technologies, digital infrastructure.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується стрімкою цифровою трансформацією економічних процесів, що зумовлює суттєві зміни у функціонуванні підприємств сфери обслуговування. Цифрова економіка як нова парадигма господарювання передбачає активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, автоматизацію бізнес-процесів, використання великих даних, штучного інтелекту та цифрових платформ для підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання. В умовах глобалізації та посилення конкуренції саме цифровізація стає ключовим чинником забезпечення конкурентоспроможності підприємств готельно-ресторанного бізнесу, туризму, торгівлі та інших сегментів сервісної економіки. Водночас українські підприємства функціонують у складному соціально-економічному середовищі, що ускладнюється викликами воєнного стану, нестабільністю ринкової кон'юнктури, обмеженістю інвестиційних ресурсів та необхідністю швидкої адаптації до цифрових змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових джерел засвідчує активізацію досліджень у сфері цифрової економіки, зокрема в контексті її впливу на розвиток підприємств сфери обслуговування. Так, у працях М.Акулюшиної, А.Ісламової та В.Біюк [1], А. Самойленко [10], а також О.Хаєцької [11] обґрунтовано стратегічне значення цифровізації для забезпечення сталого економічного зростання України, акцентовано увагу на впровадженні цифрових технологій як ключового чинника підвищення продуктивності, інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки.

Дослідники підкреслюють, що розвиток цифрової економіки супроводжується формуванням нових бізнес-моделей, трансформацією ринку праці та посиленням ролі людського капіталу, водночас вказуючи на наявність системних бар'єрів, зокрема інфраструктурних обмежень і недостатнього рівня цифрової грамотності.

Окремий науковий інтерес становлять дослідження, присвячені специфіці цифровізації підприємств сфери обслуговування, зокрема готельно-ресторанного бізнесу. У роботах В.Бурак та Н.Тюхтенко [2], В.Бурак [3; 4] розкрито роль цифрових технологій в антикризовому управлінні, доведено ефективність кроссекторальних проєктів і цифрових рішень у підвищенні адаптивності підприємств до нестабільних умов функціонування. Водночас у колективній монографії за редакцією А.Череп та ін. [12] і дослідженні Г.Зелінської [6] акцентовано увагу на необхідності інтеграції європейського досвіду цифрової трансформації, особливо в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення економіки України. Важливе значення мають і нормативно-правові документи

[5; 7–9], які формують інституційне підґрунтя цифровізації, визначаючи стратегічні орієнтири розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування. Узагальнюючи, можна констатувати, що сучасні дослідження комплексно висвітлюють теоретико-методичні та прикладні аспекти цифрової економіки, проте потребують подальшої конкретизації щодо особливостей її впровадження у діяльність підприємств сфери обслуговування в українських реаліях.

Попри наявність значного наукового доробку щодо розвитку цифрової економіки, проблема її ефективної імплементації в діяльність підприємств сфери обслуговування в Україні залишається недостатньо дослідженою та дискусійною. Потребують уточнення, зокрема, питання адаптації закордонного досвіду цифровізації до вітчизняних умов, визначення оптимальних моделей цифрової трансформації бізнес-процесів, а також оцінювання впливу цифрових інструментів на якість послуг і рівень клієнтоорієнтованості. Особливої актуальності набуває дослідження бар'єрів цифровізації, серед яких – низький рівень цифрової компетентності персоналу, недостатній розвиток цифрової інфраструктури, кіберзагрози й регуляторні обмеження. У цьому контексті виникає об'єктивна потреба в комплексному аналізі українського досвіду впровадження цифрових технологій у сфері обслуговування з метою обґрунтування ефективних стратегій цифрового розвитку підприємств.

Мета статті полягає в дослідженні значення цифрової економіки для розвитку вітчизняних підприємств сфери обслуговування завдяки здійсненню аналізу сучасних технологій та інструментів для цифрової трансформації підприємств цієї галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження розпочнемо з аналізу чинної нормативної документації з означеного питання.

Так, актуальна в нашому дослідженні *Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки* термін «цифрова економіка» трактує в ролі діяльності із залученням основних засобів (факторів) виробництва, тобто цифрових (електронних, віртуальних) даних як числових, так і текстових. Окрім того, відзначає активне послуговування інформаційно-комунікаційними й цифровими технологіями, вплив на традиційну (фізично-аналогову) економіку, її трансформування від споживача до створювач ресурсів.

Означена роль даних як ключового ресурсу цифрової економіки, їхнє генерування та забезпечення електронно-комунікаційної взаємодії шляхом функціонування електронно-цифрових пристроїв, засобів і систем.

До напрямів цифрового розвитку Концепцією віднесено подолання цифрового розриву шляхом розвитку цифрових інфраструктур, розвиток цифрових компетенцій, упровадження концепції цифрових робочих місць, цифровізація реального сектору економіки, реалізацію проєктів цифрових трансформацій, громадську безпеку, освіту, сферу охорони здоров'я, туризм, електронну демократію, екологію та охорону навколишнього середовища,

життєдіяльність міст, безготівкові розрахунки, гармонізацію з європейськими і світовими науковими ініціативами тощо [8].

Зі свого боку *Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні* надає дефініцію поняття «електронна економіка» у ролі форми економічних відносин, що охоплюють сфери, пов'язані з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням товарів, робіт і послуг, котрі надаються в електронному вигляді завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій. Електронну комерцію ототожнює з формою торгівлі товарами й послугами завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям з фінансовими й торговими трансакціями, здійснюваними засобами інформаційно-комунікаційних технологій, та бізнес-процесам з проведенням таких трансакцій. До переліку основних стратегічних цілей розвитку інформаційного суспільства та суспільства знань уведено розвиток електронної економіки, а напрямів реалізації – «забезпечення сталого розвитку національної економіки за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, насамперед е-економіки та е-комерції з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» [9].

Концепція розвитку електронного урядування в Україні своєю метою визначила підвищення конкурентоспроможності та стимулювання соціально-економічного розвитку країни. «Основними завданнями із забезпечення розвитку електронного урядування у базових галузях України є запровадження інформаційно-телекомунікаційних систем підтримки прийняття управлінських рішень та автоматизації адміністративних процесів (зокрема з використанням перспективних геоінформаційних технологій, Інтернету речей, технологій опрацювання даних великих обсягів (Big Data) і Blockchain)» [7].

Розпорядження Кабінету Міністрів України «*Деякі питання цифрової трансформації*» у напрямі «6. Економіка та торгівля» містить завдання щодо «розширення переліку електронних публічних послуг, що складають комплексну електронну публічну послугу «е-Підприємець», яка надається засобами Порталу Дія; розширення функціональних можливостей та модернізація онлайн-платформи «Пульс» для забезпечення отримання інформації від підприємців про їх взаємодію з державою; створення інформаційно-комунікаційної системи для цифровізації процесів у сфері зайнятості населення та професійного розвитку» [5], що, на нашу думку, засвідчує розвиток вітчизняної цифрової економіки для спрощення організаційних процесів її провадження.

Здійснений аналіз чинної нормативної документації з означеного питання засвідчує сформованість термінологічно-категоріального апарату дослідження, розробленість проблеми використання можливостей цифрової економіки для розвитку вітчизняних підприємств.

Наступна частина наукових пошуків стосуватиметься вивчення досвіду механізмів імплементації наданих цифрових форматів у діяльність підприємств сфери обслуговування завдяки здійсненню аналізу сучасних технологій та інструментів для цифрової трансформації підприємств цієї галузі.

Цифрова трансформація підприємств сфери обслуговування в Україні виступає складним багаторівневим процесом, що передбачає інтеграцію сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у всі функціональні підсистеми підприємства – від операційного менеджменту до стратегічного планування. Відповідно до сучасних наукових підходів [1; 6; 11], ключовими драйверами цифровізації є розвиток цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрової компетентності персоналу, а також упровадження інноваційних бізнес-моделей, орієнтованих на клієнтоцентричність і гнучкість. У цьому контексті цифрова економіка розглядається як середовище, у якому підприємства сфери обслуговування трансформують традиційні процеси обслуговування споживачів шляхом використання цифрових платформ, автоматизованих систем управління й аналітичних інструментів, що дозволяє підвищити ефективність прийняття управлінських рішень і якість сервісу.

Механізми імплементації цифрових форматів у діяльність підприємств сфери обслуговування доцільно розглядати через призму поетапної цифрової трансформації.

На першому етапі відбувається цифрова діагностика бізнес-процесів, що передбачає аудит рівня цифрової зрілості підприємства, виявлення «вузьких місць» та оцінювання потенціалу для автоматизації [10]. Другий етап пов’язаний із впровадженням базових цифрових інструментів, зокрема CRM-систем для управління взаємовідносинами з клієнтами, ERP-систем для інтегрованого управління ресурсами, а також POS-систем і онлайн-платформ бронювання, що є особливо актуальним для готельно-ресторанного бізнесу [2; 4]. На цьому етапі забезпечується оптимізація операційної діяльності, скоро-чення витрат часу та ресурсів, а також підвищення прозорості бізнес-процесів.

Наступний етап цифрової трансформації передбачає інтеграцію передових технологій, таких як штучний інтелект, Big Data та хмарні обчислення, що забезпечують аналітичну підтримку управлінських рішень. Зокрема, використання аналітики великих даних дозволяє підприємствам сфери обслуговування здійснювати персоналізацію послуг, прогнозувати попит та формувати ефективні маркетингові стратегії [6; 12].

Водночас упровадження цифрових платформ і мобільних застосунків сприяє розширенню каналів взаємодії зі споживачами, підвищенню рівня їхньої залученості та формуванню лояльності. Важливим інструментом є також автоматизація сервісних процесів (self-service технології, чат-боти, електронні меню тощо), що забезпечує безконтактність обслуговування та відповідає сучасним вимогам безпеки й зручності.

Особливе значення в умовах кризових явищ і воєнного стану набувають механізми цифрової адаптації й антикризового управління. Як зазначають В.Бурак і Н.Тюхтенко [2], цифрові інструменти дозволяють підприємствам оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища, забезпечуючи гнучкість бізнес-моделей і стійкість до ризиків. Ефективним напрямом є

реалізація кроссекторальних проєктів [3], що передбачають інтеграцію ресурсів різних галузей та використання цифрових екосистем для створення комплексних сервісних продуктів. Такий підхід сприяє диверсифікації діяльності підприємств і розширенню їхніх ринкових можливостей.

Імплементація цифрових форматів у діяльність підприємств сфери обслуговування базується на комплексному використанні сучасних технологій і управлінських інструментів, що забезпечують підвищення ефективності функціонування, конкурентоспроможності й інноваційного розвитку. Водночас результати аналізу [1; 4; 6; 12] свідчать про необхідність системного підходу до цифрової трансформації, який має включати технологічну модернізацію й розвиток людського капіталу, удосконалення організаційної культури та адаптацію стратегій управління до умов цифрової економіки.

Аргументовані *механізми імплементації цифрових форматів* у діяльність підприємств сфери обслуговування доцільно вибудовувати як цілісну систему взаємопов'язаних управлінських, технологічних та організаційно-економічних рішень, обґрунтованих сучасними науковими підходами [1; 2; 4; 6; 10; 12].

1. Стратегічно-інституційний механізм цифрової трансформації передбачає розроблення цифрової стратегії підприємства, інтегрованої у загальну бізнес-стратегію розвитку. Його сутність полягає у визначенні довгострокових цілей цифровізації, пріоритетних напрямів інвестування та ключових показників ефективності (KPI). Наукові дослідження [1; 11] доводять, що відсутність чіткої стратегії є одним із головних бар'єрів цифрової трансформації. Тому підприємствам сфери обслуговування доцільно впроваджувати стратегічні дорожні карти (roadmaps), які враховують специфіку галузі, рівень цифрової зрілості та зовнішні виклики, включаючи кризові явища й воєнний стан.

2. Організаційно-управлінський механізм передбачає трансформацію організаційної структури підприємства шляхом впровадження цифрового менеджменту, створення спеціалізованих підрозділів (digital-відділів), а також запровадження гнучких методологій управління (Agile, Scrum). Відповідно до [2; 3], ефективне антикризове управління у готельно-ресторанному бізнесі значною мірою залежить від здатності швидко адаптувати організаційні процеси до змін середовища, що забезпечується саме цифровими інструментами управління. Додатково важливим є розвиток цифрового лідерства та управлінської культури, орієнтованої на інновації.

3. Технологічно-інструментальний механізм базується на впровадженні сучасних цифрових технологій і платформ. Зокрема, доцільним є використання:

– CRM-систем (управління клієнтським досвідом);
– ERP-систем (інтеграція ресурсів підприємства);
– POS-систем та онлайн-сервісів бронювання;
– технологій Big Data та аналітики для прогнозування попиту;
– штучного інтелекту для персоналізації послуг;
– хмарних сервісів для забезпечення гнучкості інфраструктури.

Як зазначено у [4; 6; 12], саме інтеграція цих інструментів дозволяє підприємствам підвищити операційну ефективність, скоротити витрати та забезпечити інноваційність сервісу.

4. Клієнтоорієнтований механізм цифровізації сервісу спрямований на підвищення якості обслуговування через цифрові канали взаємодії зі споживачами. Його реалізація передбачає впровадження мобільних застосунків, чат-ботів, електронних меню, систем самообслуговування (self-service), програм лояльності на основі цифрових платформ. Дослідження [10] підтверджують, що цифровізація клієнтського досвіду є ключовим фактором конкурентоспроможності підприємств сфери обслуговування, оскільки забезпечує персоналізацію і швидкість надання послуг.

5. Кадрово-компетентнісний механізм передбачає розвиток цифрових компетентностей персоналу як необхідної умови ефективної цифрової трансформації. Згідно з [1; 6], дефіцит цифрових навичок є одним із ключових стримувальних факторів цифровізації в Україні. У зв'язку із цим підприємствам доцільно впроваджувати системи безперервного навчання (lifelong learning), корпоративні тренінги, використання цифрових освітніх платформ і програм підвищення кваліфікації.

6. Інноваційно-інтеграційний (екосистемний) механізм ґрунтується на розвиткові партнерських зв'язків і участі в цифрових екосистемах включно з кроссекторальними проєктами. Як обґрунтовано у [3; 12], інтеграція ресурсів різних галузей дозволяє створювати комплексні цифрові продукти і послуги, що значно розширює можливості підприємств сфери обслуговування. Це може включати співпрацю з IT-компаніями, маркетплейсами, туристичними платформами й фінтех-сервісами.

7. Антикризовий та адаптивний механізм пов'язаний із використанням цифрових інструментів для забезпечення стійкості підприємств в умовах нестабільності. Зокрема, упровадження онлайн-каналів продажу, дистанційного обслуговування, автоматизації процесів дозволяє мінімізувати вплив зовнішніх ризиків та забезпечити безперервність діяльності [2]. Такий механізм є особливо актуальним в умовах воєнного стану й економічної турбулентності.

8. Оціночно-аналітичний механізм передбачає впровадження систем моніторингу й оцінювання ефективності цифрової трансформації. Використання KPI, аналітичних панелей (dashboards), систем бізнес-аналітики (BI) дозволяє здійснювати постійний контроль результатів цифровізації та коригувати стратегію розвитку. Як зазначається у [6; 12], саме аналітична складова забезпечує обґрунтованість управлінських рішень у цифровій економіці.

Отже, запропонована система механізмів має комплексний і взаємодоповнювальний характер, що забезпечує ефективну імплементацію цифрових форматів у діяльність підприємств сфери обслуговування. Її реалізація сприятиме підвищенню адаптивності, інноваційності й конкурентоспроможності підприємств в умовах цифрової економіки України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження здійснено ґрунтовний аналіз ролі і значення цифрової економіки для розвитку вітчизняних підприємств сфери обслуговування завдяки здійсненню аналізу сучасних технологій та інструментів для цифрової трансформації підприємств цієї галузі.

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що ефективна імплементація цифрових форматів у діяльність підприємств сфери обслуговування в Україні можлива лише за умов комплексного поєднання стратегічних, організаційно-управлінських, технологічних, кадрових та аналітичних механізмів, які забезпечують системну цифрову трансформацію бізнес-процесів.

Доведено, що використання сучасних цифрових інструментів (CRM-, ERP-систем, Big Data, штучного інтелекту, цифрових платформ) сприяє підвищенню ефективності управління, якості обслуговування та рівня клієнтоорієнтованості, водночас посилюючи адаптивність підприємств до кризових викликів і нестабільного зовнішнього середовища.

Водночас результативність цифровізації значною мірою залежить від рівня цифрової зрілості підприємств, розвитку людського капіталу та здатності інтегрувати інноваційні рішення в практику господарювання, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у напрямі розроблення прикладних моделей цифрової трансформації з урахуванням специфіки вітчизняної сервісної економіки.

Література

1. Акулюшина М., Ісламова А., Біюк В. Перспективи розвитку цифрової економіки в Україні. *Економіка та суспільство.* 2024. № (61). DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-11

2. Бурак В. Г., Тюхтенко Н. А. Цифровізаційні аспекти антикризового управління підприємствами готельно-ресторанного бізнесу. *Economic synergy.* 2023. № 1 (7). С. 32–47. DOI: https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-3

3. Бурак В. Кроссекторальні проєкти в антикризовому менеджменті підприємств готельно-ресторанного бізнесу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки».* 2023. № 48. С. 5–9. DOI: 10.32999/ksu2307-8030/2023-48-1

4. Бурак В. Г. Цифрова економіка та її роль у розвитку підприємств сфери обслуговування: закордонний досвід. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2025. № 3(33). С. 30–46. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-3(33)-30-46

5. Деякі питання цифрової трансформації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 серпня 2024 р. №735-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2024-%D1%80#Text

6. Зелінська Г.О. Цифрова економіка України: виклики та можливості інноваційного розвитку. *Успіхи і досягнення у науці.* 2026. № 2(24). С.1358–1550. DOI:10.52058/3041-1254-2026-2(24)-1538-1550

7. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 649-р. 20.09.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-р

8. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р. 17.01.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-р

9. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386-р. 15.05.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-р

10.Самойленко А. Можливості цифровізації національної економіки України. *Галицький економічний вісник.* 2023. Т.81, №2. С.171–177. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.02.171

11.Хаєцька О.П. Формування та розвиток цифрової економіки в умовах інноваційних трансформацій. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. № 3. С. 118-123.

12.Цифрова трансформація економіки України шляхом інтеграції європейського досвіду в умовах війни та повоєнного відновлення : колективна монографія / за ред. А. В. Череп, І. М. Дашко, Ю. О. Огренич, О. Г. Череп, В. М. Гельман. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2025. 396 с. DOI 10.30525/978-9934-26-577-8

***References**:*

1. Akuliushyna, M., Islamova, A., & Biiuk, V. (2024). Perspektyvy rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini [Prospects for the development of the digital economy in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (61). https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-11 [in Ukrainian].

2. Burak, V.H., & Tiukhtenko, N.A. (2023). Tsyfrovizatsiini aspekty antykryzovoho upravlinnia pidpryiemstvamy hotelno-restorannoho biznesu [Digitalization aspects of crisis management of hotel and restaurant business enterprises]. *Economic synergy*, 1(7), 32–47. https://doi.org/10.53920/ES-2023-1-3 [in Ukrainian].

3. Burak, V. (2023). Krossektoralni proiekty v antykryzovomu menedzhmenti pidpryiemstv hotelno-restorannoho biznesu [Cross-sectoral projects in crisis management of hotel and restaurant business enterprises]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky*, 48, 5–9. https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2023-48-1 [in Ukrainian].

4. Burak, V.H. (2025). Tsyfrova ekonomika ta yii rol u rozvytku pidpryiemstv sfery obsluhovuvannia: zakordonnyi dosvid [Digital economy and its role in the development of service enterprises: foreign experience]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi*, 3(33), 30–46. https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-3(33)-30-46 [in Ukrainian].

5. Deiaki pytannia tsyfrovoi transformatsii (2024). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №735-r vid 02 serpnia 2024 r. [Some issues of digital transformation]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

6. Zelinska, H.O. (2026). Tsyfrova ekonomika Ukrainy: vyklyky ta mozhlyvosti innovatsiinoho rozvytku [Digital economy of Ukraine: challenges and opportunities for innovative development]. *Uspikhy i dosiahnennia u nautsi*, 2(24), 1538–1550. https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2(24)-1538-1550 [in Ukrainian].

7. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini (2017). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 649-r vid 20.09.2017 [On approval of the Concept of e-government development in Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80 [in Ukrainian].

8. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky (2018). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 67-r vid 17.01.2018 [On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018–2020]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80 [in Ukrainian].

9. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini (2013). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 386-r vid 15.05.2013 [On approval of the Strategy for the development of the information society in Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80 [in Ukrainian].

10.Samoilenko, A. (2023). Mozhlyvosti tsyfrovizatsii natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Opportunities for digitalization of the national economy of Ukraine]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, 81(2), 171–177. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.02.171 [in Ukrainian].

11.Khaietska, O.P. (2023). Formuvannia ta rozvytok tsyfrovoi ekonomiky v umovakh innovatsiinykh transformatsii [Formation and development of the digital economy in conditions of innovative transformations]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, (3), 118–123 [in Ukrainian].

12. Cherep, A.V., Dashko, I.M., Ohrenych, Yu.O., Cherep, O.H., & Helman, V.M. (Eds.). (2025). *Tsyfrova transformatsiia ekonomiky Ukrainy shliakhom intehratsii yevropeiskoho dosvidu v umovakh viiny ta povoiennoho vidnovlennia* [Digital transformation of Ukraine's economy through integration of European experience in wartime and post-war recovery]. Ryha, Latviia: Baltija Publishing. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-577-8 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 330.341.1

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3674-3686

Ємельянов Олександр Юрійович доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства та інвестицій, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orsid.org/0000-0002-1743-1646

Корж Галина Іванівна доктор філософії з галузі «Освіта/Педагогіка», доцент, доцент кафедри безпеки праці і життєдіяльності людини, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orsid.org/0000-0002-0296-7069

ОЦІНЮВАННЯ АДАПТОВАНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ДО ПОГІРШЕННЯ КОН'ЮНКТУРИ НА РИНКАХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Анотація. У статті розроблено та апробовано методичні засади оцінювання адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів.

З'ясовано, що розгляд закономірностей адаптації економіки до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів доцільно здійснювати, передусім, на рівні окремих підприємств. При цьому слід виокремлювати результуючі показники та параметри такої адаптації. Зміна результуючих показників характеризує результати адаптації, тоді як зміна параметрів адаптації відображає сам процес її здійснення.

Також встановлено, що до основних параметрів адаптації підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів потрібно віднести ціни та обсяги збуту продукції, витрати енергоресурсів на одиницю продукції, а також структуру асортименту та структуру енергоресурсів.

Побудовано індикатор оцінювання рівня адаптованості підприємства до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів. Цим індикатором виступає частка потенційного зменшення прибутку внаслідок погіршення цієї кон'юнктури, яке підприємству вдалося уникнути завдяки адаптації, у загальній величині цього потенційного зменшення.

З метою апробації розробленого методичного підходу до оцінювання рівня адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури ринків енергетичних ресурсів було сформовано вибірку з 34 компаній, основним видом економічної діяльності яких є виготовлення будівельних матеріалів.

При цьому було розглянуто лише один вид енергетичних ресурсів, які споживаються цими компаніями, а саме – природний газ. Відповідно, було оцінено енергоефективність діяльності підприємств за цим видом енергетичних ресурсів та на підставі цього виконано поділ компаній на три групи.

Результати виконаного емпіричного аналізу показали, зокрема, що рівень адаптованості досліджуваних підприємств має тенденцію до зниження із збільшенням енергоефективності господарської діяльності. Це можна пояснити меншою величиною резервів подальшого підвищення енергоефективності у підприємств з більш високим її рівнем. Водночас, із зростанням цін на природний газ рівень адаптованості досліджуваних підприємств збільшується. Це зумовлено, насамперед, тим, що зростання цін на енергоресурси загалом позитивно впливає на інвестиційну привабливість заходів з підвищення енергоефективності.

Ключові слова: адаптованість підприємства, механізм адаптації, рівень адаптованості, енергетичний ринок, енергетичний ресурс, енергоефективність.

Yemelyanov Olexandr Yuriyovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Economics and Investment, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orsid.org/0000-0002-1743-1646

Korzh Halyna Ivanivna Doctor of Philosophy in the field of "Education/Pedagogy", Associate Professor, Associate Professor of the Department of Occupational and Human Life Safety, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orsid.org/0000-0002-0296-7069

ASSESSMENT OF THE ADAPTABILITY OF ENTERPRISES TO THE DETERIORATION OF ENERGY RESOURCES MARKETS CONDITIONS

Abstract. The article develops and tests methodological principles for assessing the adaptability of enterprises to the deterioration of the market conditions in energy resources.

It is found that it is advisable to consider the patterns of adaptation of the economy to the deterioration of the market conditions in energy resources, primarily at the level of individual enterprises. In this case, it is necessary to distinguish the resulting indicators and parameters of such adaptation. The change in the resulting indicators characterizes the results of adaptation, while the change in the adaptation parameters reflects the process of its implementation. It is also established that the main parameters of the adaptation of enterprises to the deterioration of the market conditions in energy resources should include prices and sales volumes of products, energy resource costs per unit of production, as well as the structure of the assortment and the structure of energy resources.

An indicator for assessing the level of adaptation of an enterprise to the deterioration of the market conditions in energy resources has been constructed. This indicator is the share of the potential decrease in profit due to the deterioration of this situation, which the enterprise managed to avoid due to adaptation, in the total value of this potential decrease.

In order to test the developed methodological approach to assessing the level of adaptation of enterprises to the deterioration of the situation in the energy resource markets, a sample of 34 companies was formed, the main type of economic activity of which is the production of building materials. At the same time, only one type of energy resources consumed by these companies was considered, namely natural gas. Accordingly, the energy efficiency of the enterprises' activities was assessed for this type of energy resources and, on this basis, the companies were divided into three groups.

The results of the empirical analysis showed, in particular, that the level of adaptation of the studied enterprises tends to decrease with an increase in the energy efficiency of economic activity. This can be explained by the smaller amount of reserves for further improvement of energy efficiency in enterprises with a higher level of it. At the same time, with an increase in natural gas prices, the level of adaptation of the studied enterprises increases. This is due, first of all, to the fact that the increase in energy prices generally has a positive effect on the investment attractiveness of measures to increase energy efficiency.

Keywords: enterprise adaptability, adaptation mechanism, level of adaptability, energy market, energy resource, energy efficiency.

Постановка проблеми. Сучасна економіка характеризується нестабільністю кон’юнктури на енергетичних ринках. Ця нестабільність викликає перманентні зміни умов функціонування підприємств. Внаслідок цього відбуваються зміни різноманітних економічних індикаторів, зокрема прибутків компаній, структури їхніх видатків тощо. Проте економічні наслідки зміни кон’юнктури на ринках енергетичних ресурсів суттєво варіюються для різних підприємств. Такі відмінності значною мірою обумовлені відмінностями рівня адаптаційних можливостей різних підприємств. Тому виникає потреба у з’ясуванні того, чи може належним чином організований механізм адаптації суб’єктів господарювання компенсувати їхні втрати у разі погіршення кон’юнктури на ринках енергетичних ресурсів. Для вирішення цього питання, своєю чергою, необхідно встановити індикатори та визначити фактори адаптованості підприємств до зазначеного погіршення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінювання та управління адаптованістю підприємств до ринкових флуктуацій знаходиться у центрі уваги багатьох дослідників. Значний внесок у вирішення цього питання зробили, зокрема, такі вчені, як К. Вишневська [1], Н. Гришко [2], Р. Грінченко [3], В. Гросул [4], Т. Коритько [5], Н. Кулик [6], Ю. Левченко [7], Т. Лепейко [8], Т. Лучникова [9], Ю. Мирошниченко [10], О. Рачкован [11], В. Яремко [12] та ін. Цими та іншими науковцями було з’ясовано сутність процесу адаптації підприємств, виявлено його ключові властивості, виділено основні чинники утворення адаптаційної здатності компаній та запропоновано дієві механізми підвищення цієї здатності. Водночас, не є остаточно вирішеним питання

оцінювання адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів. Враховуючи безперечну актуальність цього питання, існує нагальна потреба в його подальшому дослідженні.

Метою статті є розроблення та апробація методичних засад оцінювання адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Розгляд закономірностей адаптації економіки до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів доцільно здійснювати, передусім, на рівні окремих підприємств. При цьому слід виокремлювати результуючі показники та параметри такої адаптації. Зміна результуючих показників характеризує результати цієї адаптації, тоді як зміна параметрів адаптації відображає сам процес її здійснення.

Зокрема, до результуючих показників адаптації підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів доречно віднести операційний або чистий прибуток фірм, а також додану вартість. Слід відзначити, що усі ці показники обчислюються за певний проміжок часу, наприклад, за рік. Тому при здійсненні оцінки адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів потрібно наперед обрати певну тривалість адаптаційного періоду.

Щодо параметрів адаптації підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів, то прикладом таких параметрів є показники витрат різних видів енергоресурсів на одиницю певної продукції. Загалом, параметри адаптації відповідають певним її способам, а таких способів існує досить багато. Зокрема, при зростанні цін на енергоресурси ті підприємства, які споживають ці ресурси, можуть застосувати різноманітні організаційні, технічні та технологічні засоби, спрямовані на енергозбереження. Однак, можливо виділити основні напрями адаптації підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів.

Для цього, передусім, потрібно розглянути випадок окремого виду продукції, для виготовлення якої підприємство застосовує певний вид енергоносіїв.

У цьому випадку існують два головних напрями адаптації до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів, а саме:

1) зміна (збільшення) ціни продукції, що виготовляється з використання цього енергоресурсу. Така зміна, своєю чергою, може вплинути на попит на цю продукцію та, відповідно, фізичні обсяги її збуту. При цьому сила такого впливу залежить, зокрема, від еластичності попиту на цю продукцію за її ціною;

2) зміна величини витрат енергоресурсу на одиницю продукції.

Припустимо тепер, що підприємство виробляє або може виробляти одночасно декілька видів продукції та використовує або може використовувати для цього декілька видів енергоносіїв. Тоді виникає ще два можливих напрями адаптації підприємства до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних

ресурсів, а саме: зміна структури асортименту продукції компанії та зміна структури енергоресурсів, які нею використовуються.

Отже, до основних параметрів адаптації підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів потрібно віднести ціни та обсяги збуту продукції, витрати енергоресурсів на одиницю продукції, а також структуру асортименту та структуру енергоресурсів.

При дослідженні закономірностей адаптації підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів серед результуючих показників слід обрати той, який підприємство намагатиметься максимізувати. Цей показник можливо називати головним результуючим показником. Зокрема, в якості цього показника може виступати операційний або чистий прибуток компанії. Розглянемо тоді випадок адаптації підприємства, що є споживачем певних енергоносіїв, до зростання цін на них. Припустимо, що підприємство до моменту зростання цих цін знаходилося в оптимальному стані, тобто досягало максимально можливого значення результуючого показника. При цьому, враховуючи, що підприємство є споживачем енергоресурсів, зростання цін на них за будь-яких значень параметрів адаптації призведе до зниження результуючого показника. Тоді можна висловити таке твердження: за умов внутрішньої адаптації значення результуючого показника не може перевищити його рівень, який цей показник мав до зростання цін на енергоносії. Дійсно, нехай після адаптації підприємство знову опинилося в оптимальному стані, якому відповідає сукупність певних значень параметрів адаптації. Припустимо, що внаслідок цього головний результуючий показник збільшився порівняно із тим його рівнем, який цей показник мав до зростання цін на енергоносії. Тоді при нових значеннях параметрів адаптації, але за старого рівня цін на енергоносії значення результуючого показника було б ще вищим, ніж після адаптації. Однак, це суперечить умові оптимальності стану підприємства до зростання цін на енергоресурси, що доводить справедливість висловленого вище твердження Викладені міркування важливі з точки зору встановлення меж можливостей компенсації підприємствами, які споживають енергоресурси, негативних наслідків зростання цін на них внаслідок застосування адаптаційних механізмів.

Доцільно розглянути випадок, коли обрано два послідовних проміжки часу – базовий та звітний. Тоді, якщо ціна на даний вид енергоресурсів має тенденцію до зростання, а усі показники внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, окрім цін на даний вид енергоресурсів, залишаться у звітному періоді незмінними, то витрати підприємства на цей енергоресурс зростуть пропорційно збільшенню його ціни. Відповідно, на цю ж величину, яка є потенційними втратами підприємства, зменшться його операційний прибуток. Якщо ж операційний прибуток насправді зменшився би на меншу величину чи навіть зріс, то це свідчило б про певну адаптацію підприємства до зростання цін на даний енергоресурс. За таких умов рівень цієї адаптації можна було б оцінити часткою потенційних втрат прибутку, які підприємству вдалося уникнути

внаслідок адаптації, у загальній величині цих потенційних втрат. Ця частка являтиме собою індикатор адаптованості компанії

Раніше вже зазначалося, що внаслідок адаптації підприємства до зростання цін на енергоносії за умови, що воно знаходилося в оптимальному стані, прибуток підприємства не може стати більшим, ніж був до зростання цих цін. Звідси випливає, що у випадку, коли значення показника індикатора адаптованості перевищує одиницю, цьому може бути три таких пояснення: 1) до зростання цін підприємство перебувало не в оптимальному стані; 2) на процес адаптації вплинули сприятливі зовнішні чинники; 3) обидві причини діяли одночасно.

За таких умов з'являється можливість здійснити якісне оцінювання рівня адаптованості підприємства до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів за допомогою градації значень індикатора адаптованості. Зокрема, якщо значення цього показника є від'ємним, то це свідчитиме про негативну адаптацію. Якщо значення індикатора адаптованості перевищує одиницю, то це є ознакою гіперадаптації. При нульовому значенні зазначеного показника адаптація відсутня. Зрештою, поділивши числовий проміжок від нуля до одиниці на три рівні частини, можна виділити множини значень індикатора адаптованості, які відповідають низькому, середньому та високому рівню адаптованості підприємства до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів.

Враховуючи викладене вище, може бути запропоновано послідовність оцінювання адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів. Ця послідовність представлена на рис. 1. Застосування цієї послідовності у практиці такого оцінювання дасть змогу не лише встановити рівень адаптованості компаній до погіршення кон'юнктури на енергетичних ринках, але й виконати декомпозицію цього рівня.

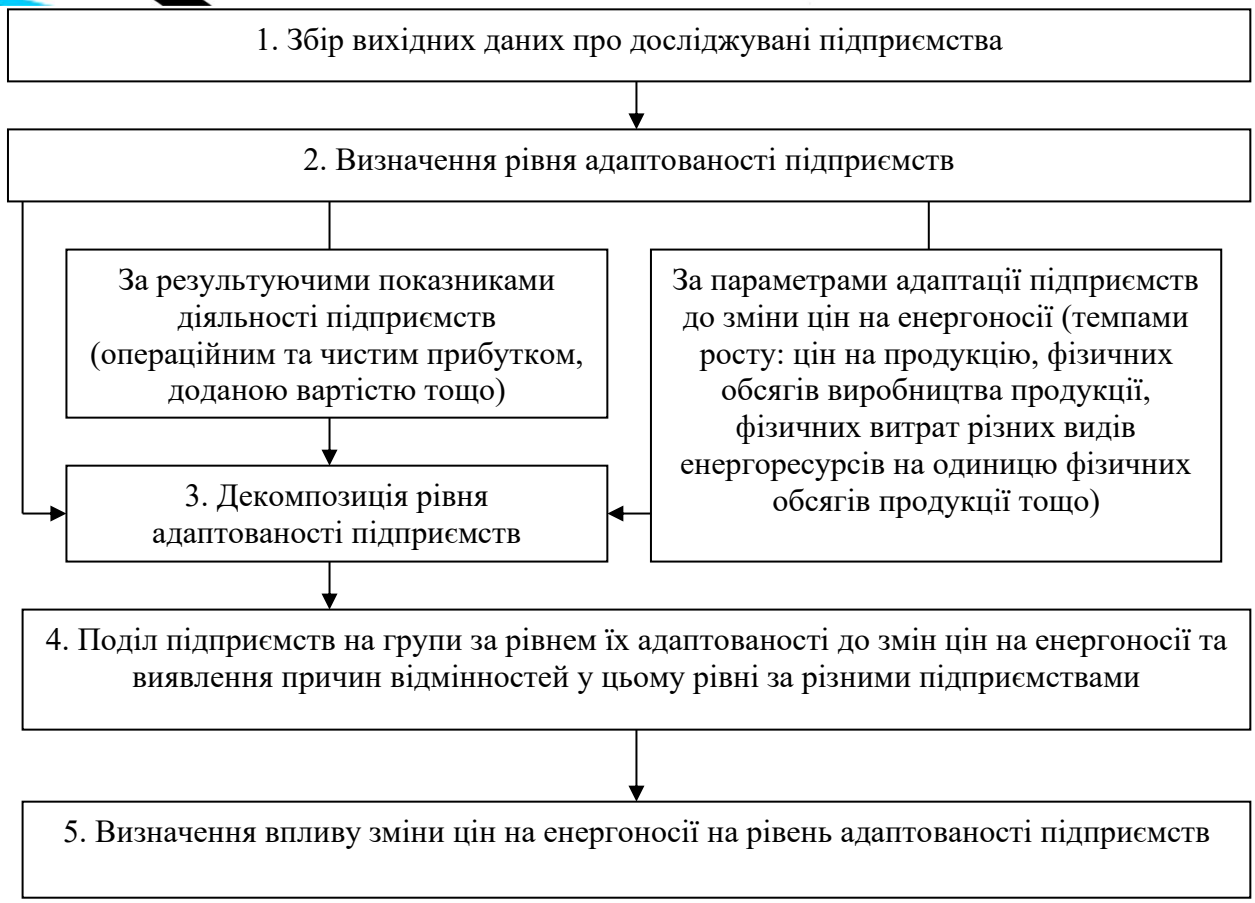

Рис. 1. *Послідовність оцінювання адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів*
Джерело: розроблено авторами

З метою апробації описаного методичного підходу до оцінювання рівня адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури ринків енергетичних ресурсів було сформовано вибірку з 34 компаній, основним видом економічної діяльності яких є виготовлення будівельних матеріалів. При цьому було розглянуто лише один вид енергетичних ресурсів, які споживаються цими компаніями, а саме – природний газ. За кожним з цих підприємств було обчислено відносний рівень енергоефективності їхньої діяльності у 2024 році (стосовно споживання природного газу) як відношення величини енергоефективності у певного підприємства до величини енергоефективності у того підприємства, у якого він є найменшим. Своєю чергою, енергоефективність оцінювалася відношенням доходу компаній до обсягів споживання ними природного газу. Це дало змогу поділити усі досліджувані підприємства за рівнем енергоефективності їхньої діяльності у 2024 році та три групи.

Результати розподілу досліджуваних підприємств за рівнем енергоефективності їхньої діяльності у 2024 році (стосовно споживання природного газу) наведено у табл. 1. Як випливає з даних цієї таблиці, найбільшу кількість підприємств містить група компаній з низьким рівнем енергоефективності.

Таких підприємств виявилося приблизно в 1,5 разів більше, ніж компаній з високим рівнем енергоефективності їхньої діяльності (за природним газом).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних підприємств за рівнем енергоефективності їхньої діяльності у 2024 році (стосовно споживання природного газу)

Назви показників	**Значення показників за підприємствами, у яких рівень енергоефективності був**		
	Низьким	**Середнім**	**Високим**
1. Кількість підприємств	14	11	9
2. Частка підприємств у загальній кількості, %	41,18	32,35	26,47
3. Середній за підприємствами відносний рівень енергоефективності їхньої діяльності	1,182	1,457	1,764

Джерело: розраховано авторами

На подальшому етапі дослідження було оцінено адаптованість підприємств до зростання цін на природний газ. Таке оцінювання базувалося на можливостях кожного з підприємств, які розглядалися, реалізовувати енергозберігаючі проєкти, підвищувати ціни на свою продукцію у відповідь на зростання цін на використовувані енергоресурси та реалізовувати інші організаційно-економічні заходи. При цьому рівень адаптованості компаній оцінювався за різних значень прогнозного темпу приросту цін на природний газ відносно середньорічного рівня цих цін у 2024 року. Усереднені за підприємствами з різним рівнем енергоефективності результати цих обчислень наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Показники оціночної адаптованості досліджуваних підприємств до зростання цін на природний газ

Прогнозний темп приросту цін на природний газ відносно середньорічного рівня цих цін у 2024 році	Назви показників	Значення показників за підприємствами, у яких рівень енергоефективності був		
		Низьким	Середнім	Високим
20%	Середній за підприємствами оціночний рівень адаптованості до погіршення кон'юнктури на ринку природного газу	0,581	0,402	0,361
	У тому числі:			
	– завдяки реалізації енергозберігаючих проєктів	0,352	0,226	0,123
	– завдяки підвищенню цін на продукцію	0,133	0,124	0,171
	– завдяки здійсненню інших організаційно-економічних заходів	0,096	0,052	0,067
40%	Середній за підприємствами оціночний рівень адаптованості до погіршення кон'юнктури на ринку природного газу	0,643	0,475	0,404
	У тому числі:			
	– завдяки реалізації енергозберігаючих проєктів	0,429	0,287	0,147
	– завдяки підвищенню цін на продукцію	0,156	0,145	0,216
	– завдяки здійсненню інших організаційно-економічних заходів	0,058	0,043	0,041

Прогнозний темп приросту цін на природний газ відносно середньорічного рівня цих цін у 2024 році	**Назви показників**	**Значення показників за підприємствами, у яких рівень енергоефективності був**		
		Низьким	**Середнім**	**Високим**
60%	Середній за підприємствами оціночний рівень адаптованості до погіршення кон'юнктури на ринку природного газу	0,698	0,529	0,470
	У тому числі:			
	– завдяки реалізації енергозберігаючих проєктів	0,492	0,316	0,179
	– завдяки підвищенню цін на продукцію	0,169	0,162	0,249
	– завдяки здійсненню інших організаційно-економічних заходів	0,037	0,051	0,042

Джерело: розраховано авторами

Як випливає з даних, наведених у табл. 2, рівень адаптованості досліджуваних підприємств до зростання цін на природний газ має тенденцію до зниження із збільшенням енергоефективності господарської діяльності. Це можна пояснити меншою величиною резервів подальшого підвищення енергоефективності у підприємств з більш високим її рівнем. Водночас, із зростанням цін на природний газ рівень адаптованості досліджуваних підприємств збільшується. Це зумовлено, насамперед, тим, що зростання цін на енергоресурси загалом позитивно впливає на інвестиційну привабливість заходів з підвищення енергоефективності.

Висновки. Розгляд закономірностей адаптації економіки до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів доцільно здійснювати, передусім, на рівні окремих підприємств. При цьому слід виокремлювати результуючі показники та параметри такої адаптації. Зміна результуючих показників характеризує результати цієї адаптації, тоді як зміна параметрів адаптації відображає сам процес її здійснення. До основних параметрів адаптації підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів потрібно віднести ціни та обсяги збуту продукції, витрати енергоресурсів на одиницю продукції, а також структуру асортименту та структуру енергоресурсів.

Рівень адаптації підприємства до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів доцільно оцінювати часткою потенційних втрат

прибутку, які підприємству вдалося уникнути внаслідок адаптації, у загальній величині цих потенційних втрат. Ця частка являтиме собою індикатор адаптованості компанії. Якщо значення цього показника є від'ємним, то це свідчитиме про негативну адаптацію. Якщо значення індикатора адаптованості перевищує одиницю, то це є ознакою гіперадаптації. При нульовому значенні зазначеного показника адаптація відсутня. Зрештою, поділивши числовий проміжок від нуля до одиниці на три рівні частини, можна виділити множини значень індикатора адаптованості, які відповідають низькому, середньому та високому рівню адаптованості підприємства до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів.

Проведене дослідження дало змогу запропонувати послідовність оцінювання адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів. Застосування цієї послідовності у практиці такого оцінювання дасть змогу не лише встановити рівень адаптованості компаній до погіршення кон'юнктури на енергетичних ринках, але й виконати декомпозицію цього рівня.

З метою апробації описаного методичного підходу до оцінювання рівня адаптованості підприємств до погіршення кон'юнктури ринків енергетичних ресурсів було сформовано вибірку з 34 компаній, основним видом економічної діяльності яких є виготовлення будівельних матеріалів. При цьому було розглянуто лише один вид енергетичних ресурсів, які споживаються цими компаніями, а саме – природний газ.

Результати виконаного емпіричного аналізу показали, зокрема, що рівень адаптованості досліджуваних підприємств має тенденцію до зниження із збільшенням енергоефективності господарської діяльності. Це можна пояснити меншою величиною резервів подальшого підвищення енергоефективності у підприємств з більш високим її рівнем. Водночас, із зростанням цін на природний газ рівень адаптованості досліджуваних підприємств збільшується. Це зумовлено, насамперед, тим, що зростання цін на енергоресурси загалом позитивно впливає на інвестиційну привабливість заходів з підвищення енергоефективності.

Подальші дослідження повинні передбачати побудову та апробацію формалізованих моделей оцінювання впливу чинників на адаптованість підприємств до погіршення кон'юнктури на ринках енергетичних ресурсів.

Література:

1. Вишневська К. В. Моделі адаптації підприємства у постіндустріальних умовах господарювання. *Фінансовий простір*. 2017. №. 1. С. 125–132.

2. Гришко Н., Глазунова О. Адаптивні стратегії формування потенціалу промислового підприємства. *Вісник Національного технічного університету" Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2024. №. 1. С. 141–144.

3. Грінченко Р. В., Кисличко К. А., Нечепелюк В. Г., Онищук В. С. Передумови адаптації підприємств до змін у воєнний період. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2023. №. 5–6. С. 306–307.

4. Гросул В. А., Круглова О. А., Рачкован О. Д. Методичні засади оцінювання сприятливості зовнішнього середовища для адаптації підприємств роздрібної торгівлі. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. №. 4. С. 62–74.

5. Коритько Т. Ю. Механізм управління та формування стратегії адаптації підприємств в умовах цифровізації економіки. *Економічний вісник Донбасу*. 2025. №. 1 (79). С. 56–62.

6. Кулик Н. М., Соколенко Т. М. Технологія адаптації у системі управління підприємством. *Економічний аналіз*. 2013. № 14 (3). С. 96–100.

7. Левченко Ю. Г., Гаврикова А. В. Економічний механізм адаптації підприємства до конкурентного середовища. *Міжнародний науковий журнал Інтернаука*. 2020. №. 18 (2). С. 25–29.

8. Лепейко Т. І., Кривобок К. В. Адаптаційний потенціал підприємства в конкурентному середовищі. *Економічний аналіз*. 2015. №. 20. С. 245–250.

9. Лучникова Т. П., Тарновська І. В., Воробйов Є. В. Адаптація транспортних підприємств України до умов воєнного стану. *Бізнес Інформ*. 2023. Т. 1. С. 116–122.

10. Мирошниченко Ю. В., Лобенко А. В. Адаптація персоналу: досвід зарубіжних та вітчизняних підприємств. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2015. №. 1 (2). С. 27–33.

11. Рачкован О. Д. Формування стратегії адаптації підприємства торгівлі. *Бізнес Інформ*. 2015. №. 5. С. 274–278.

12. Яремко В., Янок В. Роль організаційної культури в адаптації підприємства до викликів зовнішнього середовища. *Дослідження та інновації*. 2025. №. 1 (4). С. 17–24.

References:

1. Vyshnevska, K. V. (2017). Modeli adaptatsii pidpryiemstva u postindustrialnykh umovakh hospodariuvannia [Enterprise adaptation models in post-industrial economic conditions]. *Finansovyi prostir – Financial Space*, 1, 125–132. [In Ukrainian].

2. Hryshko, N., & Glazunova, O. (2024). Adaptyvni stratehii formuvannia potentsialu promyslovoho pidpryiemstva [Adaptive strategies for forming the potential of an industrial enterprise]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskyi politekhnichnyi instytut" (ekonomichni nauky) – Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Economic Sciences)*, 1, 141–144. [In Ukrainian].

3. Hrinchenko, R. V., Kyslychko, K. A., Nechepeliuk, V. H., & Onyshchuk, V. S. (2023). Peredumovy adaptatsii pidpryiemstv do zmin u voiennyi period [Prerequisites for the adaptation of enterprises to changes in the war period]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*, 5–6, 306–307. [In Ukrainian].

4. Hrosul, V. A., Kruhlova, O. A., & Rachkovan, O. D. (2017). Metodychni zasady otsiniuvannia spryiatlyvosti zovnishnoho seredovyshcha dlia adaptatsii pidpryiemstv rozdribnoi torhivli [Methodological principles for assessing the favorability of the external environment for the adaptation of retail trade enterprises]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 4, 62–74. [In Ukrainian].

5. Korytko, T. Yu. (2025). Mekhanizm upravlinnia ta formuvannia stratehii adaptatsii pidpryiemstv v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Management mechanism and formation of the strategy of adaptation of enterprises in the conditions of digitalization of the economy]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 1 (79), 56–62. [In Ukrainian].

6. Kulyk, N. M., & Sokolenko, T. M. (2013). Tekhnolohiia adaptatsii u systemi upravlinnia pidpryiemstvom [Adaptation technology in the enterprise management system]. *Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis*, 14 (3), 96–100. [In Ukrainian].

7. Levchenko, Yu. H., & Havrykova, A. V. (2020). Ekonomichnyi mekhanizm adaptatsii pidpryiemstva do konkurentnoho seredovyshcha [Economic mechanism of adaptation of the enterprise to the competitive environment]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal Internauka – International Scientific Journal Internauka*, 18 (2), 25–29. [In Ukrainian].

8. Lepeiko, T. I., & Kryvobok, K. V. (2015). Adaptatsiinyi potentsial pidpryiemstva v konkurentnomu seredovyshchi [Adaptation potential of the enterprise in a competitive environment]. *Ekonomichnyi analiz – Economic Analysis*, 20, 245–250. [In Ukrainian].

9. Luchnykova, T. P., Tarnovska, I. V., & Vorobiov, Ye. V. (2023). Adaptatsiia transportnykh pidpryiemstv Ukrainy do umov voiennoho stanu [Adaptation of transport enterprises of Ukraine to the conditions of martial law]. *Biznes Inform – Business Inform*, 1, 116–122. [In Ukrainian].

10. Myroshnychenko, Yu. V., & Lobenko, A. V. (2015). Adaptatsiia personalu: dosvid zarubizhnykh ta vitchyznyanykh pidpryiemstv [Personnel adaptation: experience of foreign and domestic enterprises]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryiemnytstva – Problems and Prospects of Entrepreneurship Development*, 1 (2), 27–33. [In Ukrainian].

11. Rachkovan, O. D. (2015). Formuvannia stratehii adaptatsii pidpryiemstva torhivli [Formation of adaptation strategy of a trade enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform*, 5, 274–278. [In Ukrainian].

12. Yaremko, V., & Yanok, V. (2025). Rol orhanizatsiinoi kultury v adaptatsii pidpryiemstva do vyklykiv zovnishnoho seredovyshcha [The role of organizational culture in the adaptation of the enterprise to the challenges of the external environment]. *Doslidzhennia ta innovatsii – Research and Innovation*, 1 (4), 17–24. [In Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 336.2:339.13(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3687-3699

Запорожець Олена Федорівна доктор філософії (PhD) з економіки, доцент кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет, м.Одеса, https://orcid.org/0000-0003-2340-3948.

Мірошніченко Михайло Іванович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти**,** Одеський національний економічний університет, м.Одеса, https://orcid.org/ 0009-0005-8188-2539

ФІСКАЛЬНА РОЛЬ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ МИТНИЦІ (2021 – ПОЧАТОК 2026 РОКУ)

Анотація. У статті досліджено фіскальну роль митних платежів у формуванні доходів державного бюджету України в умовах воєнного стану та трансформаційних процесів у національній економіці. Визначено, що повномасштабна агресія росії спричинила суттєві зміни у функціонуванні економічної системи держави, що проявилося у порушенні логістичних ланцюгів, зміні структури зовнішньої торгівлі та необхідності адаптації митної системи до нових економічних і безпекових викликів. У таких умовах Державна митна служба продовжує виконувати важливі фіскальні, регуляторні та безпекові функції, забезпечуючи стабільні надходження до державного бюджету, підтримку національного виробника та контроль за переміщенням товарів через митний кордон.

У роботі здійснено аналіз динаміки митних платежів у 2021–2025 роках та на початку 2026 року, що дозволило оцінити їхній вплив на формування доходів державного бюджету та визначити основні тенденції розвитку митного адміністрування. Встановлено, що після різкого скорочення митних надходжень у 2022 році, спричиненого початком повномасштабних бойових дій, у наступні роки спостерігається поступове відновлення їх обсягів та стабілізація частки митних платежів у доходах державного бюджету. Доведено, що найбільшу частку митних надходжень формує податок на додану вартість з імпортованих товарів, тоді як частка ввізного та вивізного мита є значно меншою. При цьому імпортні митні платежі залишаються домінуючим джерелом надходжень до бюджету через митну систему.

Окрему увагу приділено аналізу інституційного розвитку митної системи України, зокрема процесам гармонізації митного законодавства з правом Європейського Союзу, впровадженню режиму спільного транзиту, розвитку цифрових сервісів та розширенню митних спрощень для суб’єктів зовнішньоекономіч-

ної діяльності. Досліджено заходи, спрямовані на підтримку українських експортерів, зокрема використання преференційних сертифікатів походження товарів та розвиток системи авторизованих економічних операторів.

Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану митна система України демонструє здатність забезпечувати стабільне наповнення бюджету, підвищувати ефективність митного адміністрування та впроваджувати сучасні цифрові й організаційні рішення, що сприяє зміцненню економічної та національної безпеки держави, а також створює передумови для подальшої інтеграції України до європейського економічного простору.

Ключові слова: митні платежі, Україна, модернізація, митниця, державний бюджет, доходи, воєнний стан, адаптація, виклики.

Zaporozhets Olena Fedorivna Ph.D. in Economics, Associate Professor, Department of Finance, Odessa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0003-2340-3948.

Miroshnichenko Mikhail Ivanovich applicant for the third (educational and scientific) level of higher education**,,** Odessa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/ 0009-0005-8188-2539

THE FISCAL ROLE OF CUSTOMS PAYMENTS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF WAR AND INSTITUTIONAL MODERNIZATION OF CUSTOMS (2021 – EARLY 2026)

Abstract. This article examines the fiscal role of customs duties in generating revenue for Ukraine's state budget amid martial law and the ongoing transformation of the national economy. It is determined that Russia's full-scale aggression has caused significant changes in the functioning of the state's economic system, manifested in the disruption of logistics chains, changes in the structure of foreign trade, and the need to adapt the customs system to new economic and security challenges. Under these conditions, the State Customs Service continues to perform important fiscal, regulatory, and security functions, ensuring stable revenues to the state budget, support for domestic producers, and control over the movement of goods across the customs border.

This study analyzes the trends in customs revenue from 2021 to 2025 and in early 2026, which made it possible to assess their impact on state budget revenue and identify key trends in the development of customs administration. It has been established that following a sharp decline in customs revenues in 2022, caused by the onset of full-scale hostilities, the subsequent years saw a gradual recovery in revenue volumes and a stabilization of the share of customs payments in state budget revenues. It has been demonstrated that value-added tax on imported goods accounts for the largest share of customs revenues, while the share of import and export duties is

significantly smaller. At the same time, import customs duties remain the dominant source of budget revenues generated through the customs system.

Particular attention was paid to analyzing the institutional development of Ukraine's customs system, specifically the processes of harmonizing customs legislation with European Union law, the implementation of the common transit procedure, the development of digital services, and the expansion of customs simplifications for entities engaged in foreign economic activity. Measures aimed at supporting Ukrainian exporters were examined, specifically the use of preferential certificates of origin for goods and the development of the Authorized Economic Operator system.

It has been concluded that, under martial law, Ukraine's customs system has demonstrated its ability to ensure stable budget revenue, improve the efficiency of customs administration, and implement modern digital and organizational solutions, thereby contributing to the strengthening of the country's economic and national security and creating the conditions for Ukraine's further integration into the European economic area.

Keywords: customs duties, Ukraine, modernization, customs, state budget, revenue, martial law, adaptation, challenges.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія росії проти України та активні бойові дії спричинили суттєві трансформації економічної системи держави, що безпосередньо позначилося на функціонуванні ключових інституцій, зокрема Державної митної служби (Держмитслужби). Воєнні дії призвели до порушення логістичних ланцюгів, зміни структури зовнішньої торгівлі, зменшення обсягів експорту окремих видів продукції та необхідності швидкої адаптації митної системи до нових економічних і безпекових викликів.

У цих умовах митна служба відіграє важливу роль у забезпеченні фінансової стабільності держави, оскільки митні платежі традиційно становлять значну частку доходів державного бюджету. Через механізми митного адміністрування забезпечується акумулювання податків та зборів, що спрямовуються на фінансування оборонних, соціальних й економічних потреб країни.

Крім фіскальної функції, митниця виконує важливі регуляторні завдання, сприяючи підтримці національного виробника, регулюванню імпортно-експортних потоків та формуванню конкурентного середовища на внутрішньому ринку. Водночас митні органи є важливим елементом системи національної безпеки, здійснюючи контроль за переміщенням товарів через митний кордон та протидіючи незаконному обігу зброї, психотропних речовин, контрабанді та іншим загрозам економічній та суспільній безпеці держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання митної політики держави, особливостей митного регулювання та структури митних платежів активно досліджуються у працях сучасних науковців. Значний внесок у розвиток теоретичних і прикладних аспектів функціонування митної системи зробили

вітчизняні дослідники, серед яких Авраменко Н.Л., Бешлей Т., Вербівський С., Дорошенко Т.М., Дрозд О., Матвеєв М.Е. [1], Голинський Ю. О., Муляр В.В. [2], Сідляр В.В., Валігура В.А. [3], Мирошніченко Г. [4], Пашко П. [5], Бережнюк І., також Сивульська Н., Сапожник Д., Гончаренко І., Єроменко А., Єфімова Г., Скибінський О., Сивохіп П., Дудченко Н., Жук В. та інші. У їхніх працях розглядаються питання формування митної політики, механізмів адміністрування митних платежів, впливу митного регулювання на розвиток зовнішньоекономічної діяльності та забезпечення фінансової стабільності держави. Окрему увагу дослідники приділяють аналізу ролі митних платежів у структурі доходів державного бюджету, удосконаленню інструментів митного контролю, а також адаптації національної митної системи до міжнародних стандартів та вимог європейської інтеграції.

Значний інтерес становлять також прикладні напрацювання щодо впровадження механізмів митного регулювання та їхнього впливу на імпортні операції, представлені зарубіжними дослідниками та практиками, зокрема Дзафаджі Ф., Дринкуотером С. і Робінсоном Ч. Їхні дослідження зосереджені на оцінці ефективності митної політики, впливі тарифних інструментів на міжнародну торгівлю та вдосконаленні механізмів митного адміністрування.

Попри значну кількість наукових досліджень, актуальною залишається потреба у подальшому уточненні та систематизації підходів до аналізу сучасного стану митних платежів та оцінювання ефективності митного регулювання в умовах трансформаційних процесів в Україні.

Метою статті є комплексний аналіз фіскальної ролі митних платежів України у 2021 – на початку 2026 років в умовах воєнного стану, оцінка їх впливу на формування доходів державного бюджету та дослідження ключових напрямів інституційного, цифрового й нормативного розвитку митної системи, що забезпечують підвищення ефективності митного адміністрування та зміцнення економічної й митної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Ефективне адміністрування митних платежів та розвиток інституційної спроможності митниці критично важливі для забезпечення економічної та національної безпеки України. Цей вплив проявляється у показниках виконання державного бюджету, що представлено в табл. 1 [6,7,8,9].

Таблиця 1

Фіскальна значимість митних платежів за 2021-2025 рр.

Показники/роки	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.
Митні платежі – всього, млрд. грн., у т. ч.	498,5	300,8	460,0	592,0	716,1
ПДВ з ввезених на територію України товарів	380,7	253,1	414,7	466,1	542,4

Показники/роки	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів	87,0	41,7	179,5	105,2	161,2
Мито (ввізне та вивізне)	38,22	25,6	170,6	47,9	55,2
Доходи Державного бюджету, млрд. грн.	1281,14	1787,7	2672,5	3123,5	3834,2
Доля митних платежів у доходах Державного бюджету, %	38,9	16,83	17,2	18,9	18,7
ВВП, млрд. грн.	5450,8	4927	6628	7658	8931,0
Доля митних платежів у ВВП, %	9,14	6,1	6,9	7,7	8,0

Показники свідчать про суттєву трансформацію структури митних надходжень у 2021-2025 рр. та зміну їх ролі у формуванні доходів державного бюджету.

Загальний обсяг митних платежів демонструє хвилеподібну, але виразну тенденцію до зростання після падіння у 2022 році: 2023-2025 рр. - відновлення та подальше зростання до 716,1 млрд грн у 2025 році.

ПДВ з імпортних товарів стабільно формує основу митних надходжень, обсяг якого у досліджуваний період коливався від 253,1 млрд грн у 2022 р. до 542,4 млрд грн у 2025 р.

Водночас надходження від акцизного податку та мита характеризуються нерівномірною динамікою, що зумовлено змінами у структурі імпорту, коригуванням тарифної політики держави, а також відносно незначною часткою експортних товарів, щодо яких застосовуються митні ставки.

Після падіння у 2022 році частка митних доходів поступово стабілізується: 2021 р. - 38,9%, 2022 р. - спад до 16,83%, 2023-2024 рр. - частка тримається на рівні 17-19%. Це свідчить про адаптацію митної системи до умов війни та відновлення імпортної активності.

Частка митних платежів у ВВП у 2021–2025 рр. характеризується коливаннями під впливом воєнно-економічних факторів. У 2021 р. вона становила 9,14 %, однак у 2022 р. знизилася до 6,1 % через скорочення зовнішньої торгівлі та запровадження податкових пільг. Починаючи з 2023 р. спостерігається поступове зростання показника - до 6,9 % у 2023 р., 7,7 % у 2024 р. та 8,0 % у 2025 р., що свідчить про відновлення імпортних операцій та посилення фіскальної ролі митних платежів. Водночас їх частка ще не досягла довоєнного рівня.

Динаміка митних платежів у доходах державного бюджету за 2017-2024 рр. в млн. грн. наведена на рис.1.

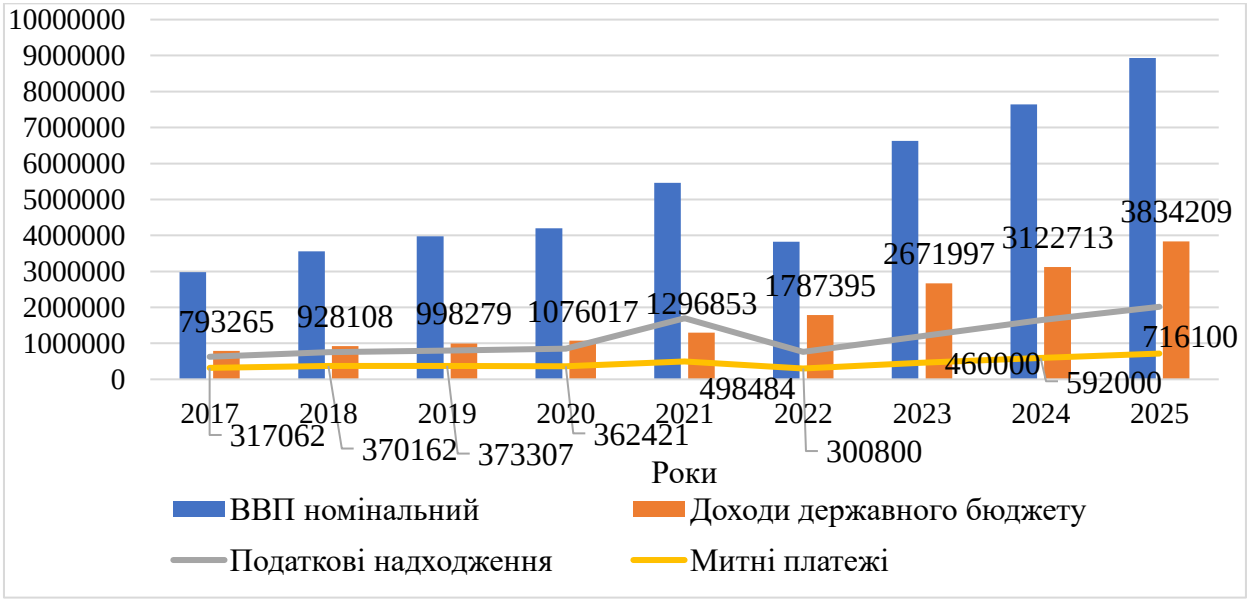

Рис.1. Динаміка митних платежів у доходах державного бюджету за 2017-2025рр.

Аналіз динаміки надходжень митних платежів до державного бюджету України у 2021-2024 рр. (рис. 1) показує зниження частки митних доходів у загальній структурі бюджету: з 38,9 % в 2021 році до 16,83 % у 2022-му, 17,2 % у 2023-му та 18,9 % в 2024 році.

Протягом цього періоду зберігається стійка перевага імпортного мита над експортним: у 2024 році обсяги платежів від вивізного мита були у 153 рази меншими, ніж від ввізного. Зменшення абсолютних обсягів експортного мита пояснюється політикою підтримки вітчизняних виробників та обмеженою конкурентоспроможністю українських товарів на світових ринках.

Понад 99% податків, що надходять через митницю, формуються за рахунок імпортних митних платежів. У 2024 році митниця оформила 31,26 млн тонн іноземних товарів, що на 1,9 % більше, ніж у 2023 році.

Динаміка частки ввізного мита у доходах бюджету та у ВВП в 2017-2025 роках мала хвилеподібний характер (рис.2) [6].

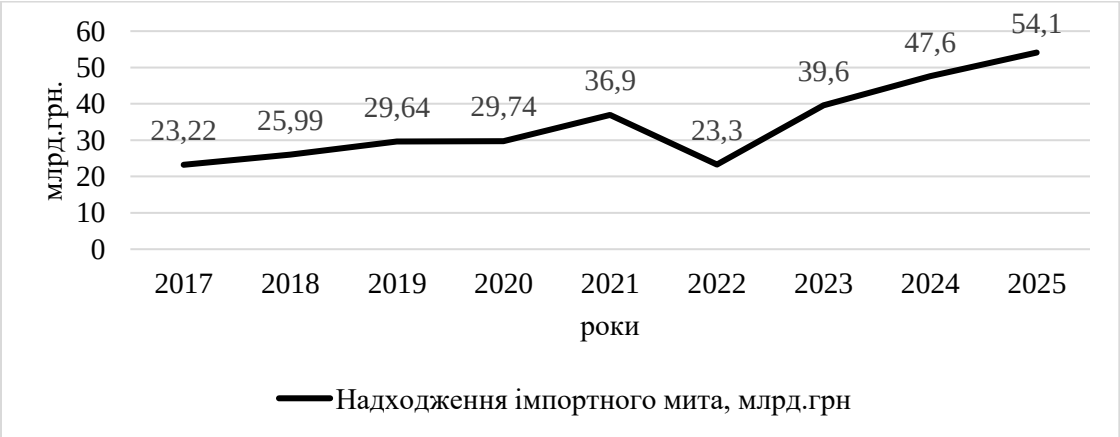

Рис.2. Динаміка надходження ввізного (імпортного) мита у 2017-2025 рр.

Попри зростання митних надходжень, деякі фактори стримували їхнє збільшення: порушення логістичних ланцюгів, обмежена пропозиція на міжнародних ринках, тимчасові податкові та митні пільги, запроваджені для підтримки економіки та забезпечення доступу критично важливих товарів під час воєнного стану; нерівномірна структура імпорту, коли більшість товарів не підлягає високим митним ставкам або ввізне мито не застосовується взагалі; проблеми адміністрування та контролю, включно з людським фактором та не повністю автоматизованими процесами, що впливало на ефективність збору митних платежів. У 2025 році, незважаючи на воєнний стан і розширення пільг для імпорту критично важливих товарів, митні надходження зросли до 716,1 млрд грн, що на 21% більше, ніж у 2024 році. Грудень 2025 року став рекордним - бюджет отримав 75 млрд грн митних платежів.

У лютому 2026 року надходження до загального фонду становили 224,8 млрд грн. ДПС перевиконала план на 107%, митна служба - на 103,3%, що забезпечило стабільне наповнення бюджету. Також додатково, у лютому надходження міжнародної грантової допомоги склали 62,9 млрд грн, а єдиний соціальний внесок - 58,9 млрд грн. [7]. Серед податкових та митних платежів, за адміністрування яких відповідають податкові й митні органи, найбільші надходження були сформовані за напрямами, що наведені на рис.3.

Вагомим компонентом доходів загального фонду в лютому стали й грантові надходження міжнародних партнерів, які забезпечили додатково **62,9 млрд грн.**

Крім податкових та митних надходжень, у лютому до фондів пенсійного та соціального страхування було спрямовано 58,9 млрд грн єдиного соціального внеску. Загалом сума податків, зборів та інших надходжень, що поповнили загальний і спеціальний фонди державного бюджету, становила 321 млрд грн. [10].

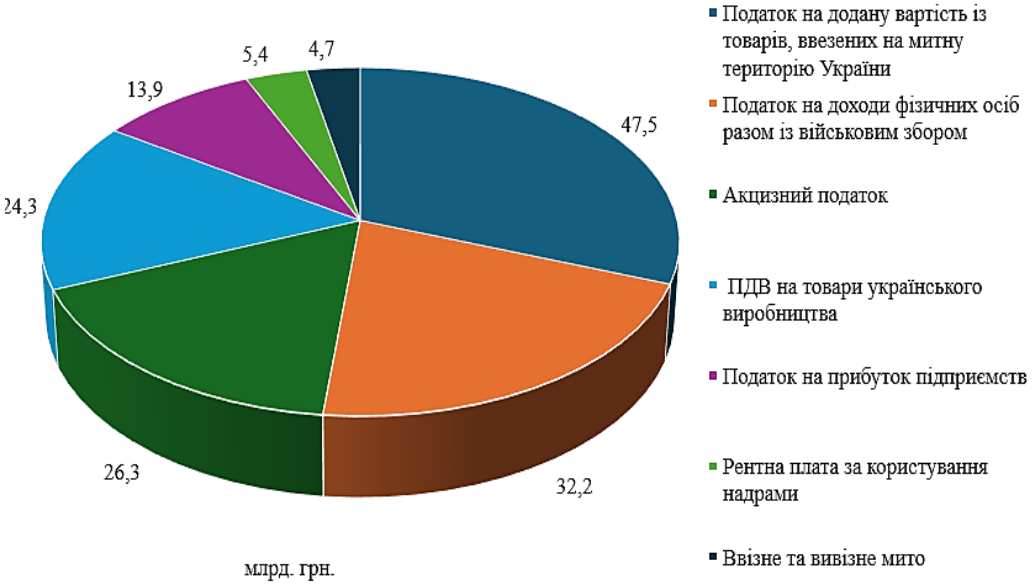

Рис. 3. Структура податкових та митних надходжень до бюджету України у лютому 2026 року

За два місяці 2026 року надходження до загального фонду державного бюджету досягли 466,8 млрд грн, тоді як касові видатки загального фонду становили 546,5 млрд грн. [10,11].

Ключові податкові і митні надходження за цей період показані на рис. 4. Крім того, за січень-лютий Україна отримала **164,3 млрд грн міжнародної грантової допомоги**, що стало важливим джерелом підтримки бюджету.

У цілому за перші два місяці 2026 року сукупні надходження до загального та спеціального фондів державного бюджету становили **624,8 млрд грн**, включаючи податки, збори та інші обов'язкові платежі. Додатково **111,9 млрд грн** було спрямовано до пенсійного та соціальних фондів у вигляді єдиного соціального внеску. Попри складні умови воєнного стану та розширення пільг для критично важливих товарів, українська митниця не лише забезпечує стабільне наповнення бюджету, а й продовжує активно розвиватися.

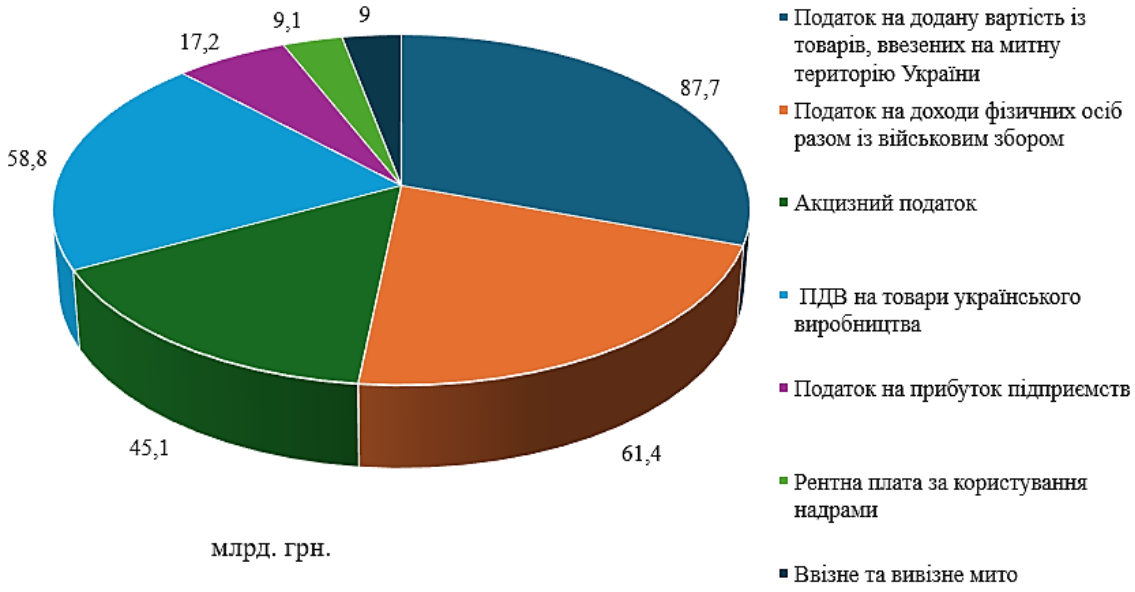

Рис. 4. Ключові податкові і митні надходження до бюджету України за січень-лютий 2026 року

Переходячи від фінансових показників до інституційного розвитку, варто розглянути ключові події та досягнення митної сфери у IV кварталі 2025 року, що демонструють сталість реформ та впровадження сучасних європейських стандартів [10,11].

За цей період:

1. Українська митниця продовжила системну роботу над реформою та гармонізацією законодавства з правом ЄС, зокрема з Митним кодексом ЄС.
2. Проведено 31 консультаційну зустріч із понад 300 учасниками від громадських об'єднань, спілок та асоціацій.
3. Після оцінки Єврокомісії доопрацьований текст проєкту Митного кодексу буде подано на розгляд Уряду.

4. Європейська комісія відзначила прогрес у виконанні Розділу 29 «Митний союз», підкресливши успіхи у законодавчій гармонізації та посиленні інституційної спроможності.

5. Місія Департаменту з бюджетних питань МВФ (листопад 2025, Відень) засвідчила суттєвий прогрес реформ митниці та рекомендувала надати Держмитслужбі статус правоохоронного органу у межах Національної стратегії доходів до 2030 року.

Уряд ухвалив ряд рішень для оптимізації митних процедур та посилення безпеки (19 листопада-30 грудня), а саме: удосконалено ведення реєстрів, митний контроль та заходи офіційного контролю; прийнято законодавчі зміни для оптимізації митних процедур і посилення безпеки у портах; продовжено спрощення ввезення товарів для потреб оборони та енергетики без фінансової гарантії.

2025 рік став рекордним для системи NCTS: Україна застосовує режим спільного транзиту з 38 країнами. IV квартал 2025 року показав найкращий квартальний результат - 46,6 тис. транзитних декларацій, що на 10,1 тис. більше, ніж у III кварталі. За весь 2025 рік оформлено 142 тис. транзитних декларацій. Зростає спроможність фінансових гарантій: 87 загальних гарантій на €300 млн та 22,7 тис. індивідуальних гарантій на €1 млрд.

На кінець 2025 року 105 підприємств отримали авторизацію типу AEO C, ще 5 підприємств - одночасно AEO C та AEO B. В цей період 2025 року статус AEO отримали 6 підприємств. Крім того, видано 1 340 інших авторизацій на застосування митних спрощень, включно з транзитними [10,11].

Важливим етапом подальшої модернізації митного регулювання стало набуття чинності з 19 квітня 2025 року змін до Митного кодексу України, спрямованих на гармонізацію національного законодавства з нормами Європейського Союзу. Йдеться про закон №3926-IX, який передбачає імплементацію ключових положень Митного кодексу ЄС та впровадження сучасних підходів до організації митних процедур.

Однією з основних новацій стало запровадження європейської моделі авторизацій, що поступово замінює традиційну систему численних дозволів. У межах нового підходу підприємства отримують єдину авторизацію, яка підтверджує їхню відповідність встановленим критеріям і надає право здійснювати визначені митні операції або користуватися окремими митними режимами.

Така модель спрямована на підвищення прозорості взаємодії бізнесу та митних органів, а також на зменшення адміністративного навантаження на суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Крім того, зміни передбачають спрощення процедур функціонування митних складів. Зокрема, розширено перелік операцій, які можуть здійснюватися на митних складах, а також оптимізовано вимоги до їх облаштування, що водночас зберігає необхідний рівень контролю за збереженням товарів.

Для забезпечення плавного переходу до нової системи для підприємств запроваджено адаптаційний період тривалістю один рік - до 19 квітня 2026 року, протягом якого бізнес має можливість поступово перебудувати свої внутрішні процедури відповідно до нових правил. Очікується, що впровадження системи авторизацій сприятиме спрощенню логістичних процесів, зменшенню бюрократичних бар'єрів та формуванню більш прозорого й передбачуваного митного середовища, подібного до того, що функціонує у країнах Європейського Союзу [11].

У 2025 році загальний товарообіг України склав 125,1 млрд дол. США, з яких імпорт досяг 84,8 млрд дол., а експорт - 40,3 млрд дол. ЄС залишався головним торговельним партнером країни, забезпечуючи 47% імпорту та 58% експорту [10].

Щодо підтримки українського виробника, Держмитслужба видала 1,5 млн сертифікатів EUR.1, що звільняє товари українського походження від сплати ввізного мита при постачанні до країн ЄС, ЄАВТ, Чорногорії, Великої Британії, Грузії та Ізраїлю. Найбільшими статтями експорту залишалися товари рослинного походження, соняшникова олія, білий цукор, куряче м'ясо та натуральний мед, а основні напрямки постачання - залишалися країни Європейського Союзу, зокрема Польща (24%), Німеччина (18%), Румунія (8%), Італія (5%) та Чехія (5%).

У IV кварталі 2025 року було впроваджено низку цифрових рішень:

– затверджено Специфікацію електронного обміну даними щодо суднозаходів у морських портах;

– запущено модуль «Запити та рішення» в АСМО «Центр»;

– у «Єдиному вікні» запроваджено QR-коди для швидкої сплати митних платежів;

– чат-бот «Єдиного вікна» отримав функції штучного інтелекту та голосового спілкування.

Вперше в Україні застосовано санкції до морських суден із запуском системи їх ідентифікації, а також зафіксовано ефективні результати у протидії незаконному обігу зброї та посилено співпрацю з митними адміністраціями суміжних країн. Кінологічні підрозділи митниці у 2025 році виявили 872 спроби незаконного переміщення заборонених предметів та речовин, що на 26,2% більше, ніж у 2024 році [12]. Серед виявлених порушень - психотропні речовини, прекурсори, зброя та боєприпаси, тютюнові вироби та грошові знаки.

За результатами опитування Всесвітньої митної організації 51% респондентів задоволені цифровізацією митниці, а 65% знають про наявні антикорупційні канали [13].

Громадська рада при Держмитслужбі зафіксувала 87% позитивних оцінок ІТ-сервісів. Держмитслужба отримала відзнаку Національного форуму «Integrity2030» за впровадження практик доброчесності та стала переможцем Всеукраїнського конкурсу «Кращі практики управління персоналом».

Висновки. Отже, митні платежі залишаються ключовим джерелом доходів державного бюджету України. Незважаючи на складні умови воєнного стану, частка митних надходжень у загальних доходах бюджету продовжує бути значною, а надходження з імпортного мита суттєво переважають над експортним.

Зростання митних надходжень у 2025 році демонструє здатність митниці ефективно адмініструвати платежі навіть за умов воєнного часу та розширення пільг для критично важливих товарів. Рекордні показники грудня 2025 року та стабільне перевиконання плану в лютому 2026 року підтверджують цей тренд.

Розвиток інституційної спроможності та цифровізація митниці сприяють підвищенню ефективності роботи, швидшому і прозорішому оформленню товарів, зменшенню корупційних ризиків та покращенню взаємодії з бізнесом.

Європейська інтеграція та гармонізація законодавства з правом ЄС підсилюють стратегічну стійкість митної системи та забезпечують відповідність міжнародним стандартам, що позитивно впливає на міжнародну торгівлю України.

Контроль та безпека на кордонах залишаються пріоритетними завданнями митниці: протидія незаконному обігу зброї, психотропних речовин та інших заборонених товарів демонструє ефективність заходів безпеки та міжнародної співпраці. Підтримка українського виробника через сертифікацію EUR.1 та спрощення процедур експорту сприяє розвитку національної економіки та зміцненню позицій України на світових ринках.

У 2025 - на початку 2026 року українська митниця одночасно забезпечувала стабільні бюджетні надходження, підвищувала безпеку держави й впроваджувала інноваційні цифрові та організаційні рішення.

Література:

1. Авраменко Н. Л., Дорошенко Т. М., Матвеєв М. Е. Проблеми митного контролю в контексті європейської інтеграції України. 2022. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/1_ 2022/12. pdf

2. Голинський Ю. О., Муляр В. В. Митна політика та її вплив на менеджмент зовнішньоекономічної діяльності. Молодий вчений. 2018. № 10 (62). С. 745–748.

3. Сідляр В. В., Валігура В. А. Проблеми адміністрування митних платежів через призму фіскальних загроз. Ефективна економіка. 2021. № 8. URL: http://www.economy.nayka. com.ua/ pdf/8_2021/102.pdf

4. Пашко, П., Пашко, Д., Мирошніченко, Г., & Штик, Ю. (2024). Щодо напрямків удосконалення митної політики та механізмів інноваційного розвитку митної справи. *Сталий розвиток економіки*, (3(50), 146-155. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-23

5. Пашко П.В., Пашко Д.В. Майбутнє митниці в інформаційному середовищі. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи підприємницьких структур за умов нестійких процесів розвитку економіки». 17 травня 2024 р. Київ: НАУ, 2024. 157 с. С. 77–79.

6. Державна служба статистики України. Офіційний сайт URL: https://www.ukrstat. gov.ua/

7. Державна митна служба України. Офіційний сайт. URL: https://customs.gov.ua

8. Рекордні 716 млрд грн. до бюджету: тенденції, що формували структуру митних надходжень у 2025 році. URL: https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/rekordni-716-mlrd-grn-do-biudzhetu-tendentsiyi-shcho-formuvali-strukturu-mitnikh-nadkhodzhen-u-2025-rotsi-2624

9. Валовий внутрішній продукт. Мінфін. 2025, URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2025/

10. Доходи загального фонду держбюджету у лютому становили майже 225 млрд грн: податкова і митниця перевиконали план.

https://mof.gov.ua/uk/news/dokhodi_zagalnogo_fondu_derzhbiudzhetu_u_liutomu_stanovili_maizhe_225_mlrd_grn_podatkova_i_mitnitsia_perevikonali_plan-5619

11. Митний огляд «Українська митниця: розвиток попри війну». IV квартал 2025 року (+ презентація).

https://mof.gov.ua/uk/news/mitnii_ogliad_ukrainska_mitnitsia_rozvitok_popri_viinu_iv_kvartal_2025_roku__prezentatsiia-5557

12. Україна переходить на митні правила ЄС: що змінюється для бізнесу вже з квітня.

https://www.growhow.in.ua/ukraina-perekhodyt-na-mytni-pravyla-yes-shcho-zminiuietsia-dlia-biznesu-vzhe-z-kvitnia/

13. Всесвітня митна організація (WCO). Revised kyoto convention. – URL: https://www.wcoomd.orgkvitnia/

***References**:*

1. Avramenko N. L., Doroshenko T. M., Matveyev M. E. (2022). Problemy mytnoho kontrolyu v konteksti yevropeys′koyi intehratsiyi Ukrayiny. [Problems of customs control in the context of Ukraine's European integration]. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/1_2022/12. pdf [in Ukrainian].

2. Holyns′kyy YU. O., Mulyar V.V. (2018). Mytna polityka ta yiyi vplyv na menedzhment zovnishn′oekonomichnoyi diyal′nosti [Customs policy and its impact on the management of foreign economic activity.]. *Molodyy vchenyy - Young Scientist.* No. 10 (62). pp. 745–748 [in Ukrainian].

3. Sidlyar V. V., Valihura V. A. (2021). Problemy administruvannya mytnykh platezhiv cherez pryzmu fiskal′nykh zahroz [Problems of customs payments administration through the prism of fiscal threats.]. *Efektyvna ekonomika - Effective economy*. No. 8 Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/ pdf/8_2021/102.pdf [in Ukrainian].

4. Pashko, P., Pashko, D., Myroshnichenko, H., & Shtyk, YU. (2024). Shchodo napryamkiv udoskonalennya mytnoyi polityky ta mekhanizmiv innovatsiynoho rozvytku mytnoyi spravy [On the directions of improving customs policy and mechanisms of innovative development of customs affairs.] *Stalyy rozvytok ekonomiky - Sustainable Development of Economy*, 3(50), 146-155. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-23 [in Ukrainian].

5. Pashko P.V., Pashko D.V. (2024). Maybutnye mytnytsi v informatsiynomu seredovyshchi [The Future of Customs in the Information Environment]. *Materialy III Mizhnarodnoï naukovo-praktychnoï konferentsiï «Problemy ta perspektyvy pidpryyemnyts'kykh struktur za umov nestiykykh protsesiv rozvytku ekonomiky» - Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference "Problems and Prospects of Business Structures in Conditions of Unstable Economic Development Processes"* (pp. 77–79). Kyyiv: NAU. [in Ukrainian].

6. Ofitsiynyy sayt. «Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny» [State Statistics Service of Ukraine. Official website] *www.ukrstat.gov.ua* Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

7. Ofitsiynyy sayt. «Derzhavna mytna sluzhba Ukrayiny» [State Customs Service of Ukraine. Official website]. *customs.gov.ua* Retrieved from https://customs.gov.ua [in Ukrainian].

8. Rekordni 716 mlrd hrn. do byudzhetu: tendentsiyi, shcho formuvaly strukturu mytnykh nadkhodzhen′ u 2025 rotsi [Record UAH 716 billion to the budget: trends that shaped the structure

of customs revenues in 2025] Retrieved from https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/rekordni-716-mlrd-grn-do-biudzhetu-tendentsiyi-shcho-formuvali-strukturu-mitnikh-nadkhodzhen-u-2025-rotsi-2624 [in Ukrainian].

9. Valovyy vnutrishniy produkt. Minfin. 2025 [Gross Domestic Product. Ministry of Finance. 2025] Retrieved from https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2025/ [in Ukrainian].

10. Dokhody zahal′noho fondu derzhbyudzhetu u lyutomu stanovyly mayzhe 225 mlrd hrn: podatkova i mytnytsya perevykonaly plan [The general fund revenues of the state budget in February amounted to almost UAH 225 billion: the tax and customs authorities exceeded the plan] Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/dokhodi_zagalnogo_fondu_derzhbiudzhetu_u_liutomu_stanovili_maizhe_225_mlrd_grn_podatkova_i_mitnitsia_perevikonali_plan-5619 [in Ukrainian].

11. Mytnyy ohlyad «Ukrayins′ka mytnytsya: rozvytok popry viynu». IV kvartal 2025 roku (+ prezentatsiya) [Customs review "Ukrainian Customs: Development Despite the War". IV quarter of 2025 (+ presentation).] Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/mitnii_ogliad_ukrainska_mitnitsia_rozvitok_popri_viinu_iv_kvartal_2025_roku__prezentatsiia-5557 [in Ukrainian].

12. Ukrayina perekhodyt′ na mytni pravyla YES: shcho zminyuyet′sya dlya biznesu vzhe z kvitnya [Ukraine is transitioning to EU customs rules: what will change for business starting in April]. Retrieved from https://www.growhow.in.ua/ukraina-perekhodyt-na-mytni-pravyla-yes-shcho-zminiuietsia-dlia-biznesu-vzhe-z-kvitnia/ [in Ukrainian].

13. Vsesvitnya mytna orhanizatsiya (WCO). Revised kyoto convention [World Customs Organization (WCO). Revised Kyoto Convention] Retrieved from https://www.wcoomd.orgkvitnia/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 18.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 656.615:004:330.322

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3700-3712

Кузьменко Олена Юріївна старший викладач кафедри навігації та управління судном, Херсонська державна морська академія, https://orcid.org/0000-0001-7542-7322

СМАРТ-ПОРТИ: КОНЦЕПЦІЯ, ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Концепція смарт-портів набуває все більшого значення в умовах зростання та концентрації світової торгівлі у високорозвинених країнах світу. Смарт-порти розглядаються як інструмент автоматизації логістичних операцій, як рушій трансформації глобальної морської галузі та як рушій трансформації ланцюга постачань. Інтелектуальне управління послугами в портах та цифрова трансформація портової інфраструктури можна вважати висхідними тенденціями. У зв'язку із цим у статті висвітлюються основні концепції смарт-портів, досліджується світова практика та досвід її реалізації у країнах Європи, США, Китаї, Новій Зеландії, Австралії та Канаді. Європейські країни лідирують за рівнем впровадження концепції смарт-портів в умовах потреби розвитку інтермодальних перевезень та скорочення навантаження на портову інфраструктуру завдяки впровадженню технологій.

У статті визначені основні рушійні сили та стримуючі чинники розвитку смарт-портів у глобальній портовій галузі. Розширення та модернізація світового судноплавства, транспортного та логістичного сектору, зростання електронної комерції, урядова підтримка портової галузі та потреби прозорості ланцюга постачань є основними факторами сприяння розвитку смарт-портів. Натомість проблеми конфіденційності даних, кіберризики та загрози атак на портові інтелектуальні системи, складність операційних процесів в портах, потреба в залученні високих обсягів капіталу стримують запровадження цієї концепції.

Урядове фінансування сприяє розвитку інтелектуальних портів та портової цифрової інфраструктури. Державні інвестиції у портову інфраструктуру зростали у 2020-2025 роках.

В європейських країнах державні інвестиції поєднуються із приватним капіталом для розбудови смарт-портів на основі механізму державно-приватного партнерства. Інвестиції в портову інфраструктуру та смарт-порти лише зростатимуть у 2027-2032 роках, особливо в регіонах з найвищим рівнем розвитку світової торгівлі.

У зв'язку із цим, концепцію смарт-портів варто розглядати не лише як фактор трансформації портової та морської галузі, а й як чинник інтеграції світової торгівлі, транспортної та логістичної галузі.

Ключові слова: смарт-порт, інтелектуальний порт, трансформація портів, портова галузь, портова інфраструктура

Kuzmenko Olena Senior Lecturer of the Department of Navigation and Ship Management, Kherson State Maritime Academy, https://orcid.org/0000-0001-7542-7322

SMART PORTS: CONCEPT, ECONOMIC EFFICIENCY, AND PERSPECTIVES FOR DEVELOPMENT

Abstract. The concept of smart ports is gaining increasing importance in the context of the growth and concentration of world trade in highly developed countries of the world. Smart ports are considered a tool for automating logistics operations, as a driver of the transformation of the global maritime industry and as a driver of the transformation of the supply chain. Intelligent management of services in ports and digital transformation of port infrastructure can be considered upward trends. In this regard, the article highlights the main concepts of smart ports, examines global practice and experience of its implementation in Europe, the USA, China, New Zealand, Australia and Canada. European countries lead in the level of implementation of the concept of smart ports in the context of the need to develop intermodal transportation and reduce the load on port infrastructure through the introduction of technologies.

The article identifies the main driving forces and restraining factors for the development of smart ports in the global port industry. The expansion and modernization of the global shipping, transport and logistics sectors, the growth of e-commerce, government support for the port industry and the need for supply chain transparency are the main factors promoting the development of smart ports. However, data privacy issues, cyber risks and threats of attacks on port intelligent systems, the complexity of port operational processes, the need to attract high amounts of capital are holding back the implementation of this concept.

Government funding contributes to the development of smart ports and port digital infrastructure. Public investment in port infrastructure grew in 2020-2025. In European countries, public investment is combined with private capital to develop smart ports based on the mechanism of public-private partnerships. Investment in port infrastructure and smart ports will only grow in 2027-2032, especially in regions with the highest level of global trade. In this regard, the concept of smart ports should be considered not only as a factor in the transformation of the port and maritime industry, but also as a factor in the integration of world trade, transport and logistics.

Keywords: smart port, intelligent port, port transformation, port industry, port infrastructure

Постановка проблеми. Порт та портова інфраструктура як важлива ланка ланцюга постачань та логістики зазнали трансформацій, реструктуризацій та

цифрового оновлення. Це обумовлено економічними, соціальними, політичними, екологічними та інституційними чинниками, які вимагали пришвидшення операцій постачання та транспортування в умовах зростання світової торгівлі [2]. Одним із найбільш важливих чинників стала цифровізація та впровадження ІКТ-технологій у різні сектори економіки. У зв'язку із цим портова галузь та порти почали трансформуватися в «розумні» порти, що відповідають новим практикам індустріалізації. «Розумний» порт – це порт, який із використанням інформаційно-комунікаційних технологій та даних оптимізує вхідні, внутрішні та вихідні потоки товарів та інформації, сприяє сталому розвитку та гарантує безпечну, стійку та надійну транспортно-логістичну діяльність завдяки можливостям портової інфраструктури та передовим технологіям [16].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню концепції смарт-портів присвячені праці українських та зарубіжних вчених: Альзате П., Ісазе Г. А., Торо Е. М. [1], Белмукарі Б., Оді Дж.-Ф., Форгета П. [2], Боаду С., Ану Томпсона Е., Годаварті Р. [3], Хайліга Л., Лалла-Руїса Е., Восса С. [4], Яна К., Неллена Н. [5], Йовича М., Тіяна Е., Відмара Д. [6], Мельника О., Пастернак О., Кучеренка В. [15] та інших вчених. У 2020-2025 роках простежується тенденція до збільшення наукових публікацій, які висвітлюють проблематику розбудови смарт-портів у розвинених країнах (США, країни Європи, Китай).

У науковій літературі концепція смарт-портів постійно розвивається в умовах зростання наукових публікацій та емпіричних досліджень діяльності смарт-портів. Розумні порти розглядають як рішення, що відповідає на нові виклики, з якими стикаються міжнародні торговельні та логістичні системи [18].

Загальноприйнята концепція розумного порту – це порт, оснащений новими технологічними рішеннями, такими як система визначення місцезнаходження в режимі реального часу на всій території порту, розумні рішення для безпеки порту, вдосконалені системи відстеження та контролю, радіочастотна ідентифікація (RFID), системи GPS, тривимірні сканери та автономні роботи [18]. Концепція смарт-портів базується на технологіях Інтернету речей для автоматизації транспортувань, технологіях кібербезпеки та хмарних обчисленнях, які стали висхідними трендами в морських та водних перевезеннях [7; 15; 18]. Ці нові рішення дозволяють оптимізувати логістичні процеси, скоротити витрати та втрати в логістиці, підвищити ефективність портової галузі, сприяти оптимальному розподілу ресурсів в глобальній економіці [18].

Таблиця 1

Основні концепції смарт-порту

Концепція	Змістовна характеристика
Смарт-порт як інструмент автоматизації логістичних операцій	Концепція визначає роль смарт-портів у розвитку логістичної галузі та покращення логістичних операцій

Концепція	Змістовна характеристика
Розумні порти як рушій трансформації глобальної морської галузі	Концепція визначає одну з основних ролей смарт-портів у фундаментальних змінах морської галузі та глобальних морських перевезень
Смарт-порт як рушій трансформації ланцюга постачань	Концепція передбачає використання технологій для розроблення рішень у ланцюгу постачань, якій вирішують проблеми розміщення суден та обмеженнями простору в портах

Джерело: узагальнено автором на основі [5; 7; 15; 18]

Розумні порти є трансформаційною силою в морській галузі, інтегруючи передові технології та сталий досвід для підвищення операційної ефективності, безпеки та екологічного управління. Ці порти використовують автоматизацію, цифровізацію та зв'язок для оптимізації логістичних процесів та сприяння співпраці між зацікавленими сторонами ланцюга поставок. Крім того, розумні порти сприяють впровадженню екологічно чистих заходів, що призводить до скорочення викидів вуглецю та значної економії коштів, одночасно підвищуючи операційну ефективність [1].

Мета статті полягала в систематизації основних концепцій смарт-портів, ефективності її впровадження та виявленні перспектив її практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Водний транспорт займає провідну роль у глобальній торгівлі, адже близько 80% товарів транспортується з його використанням. Зважаючи на це, портова галузь вважається складовою світової мережі ланцюга постачання, яка дозволяє здійснювати торговельні та інформаційні операції між різними країнами, регіонами. В умовах цифровізації портова галузь та портові операції трансформуються завдяки впровадженню нових технологій у морському та водному транспорті та портовій інфраструктурі. Нові технології здатні мінімізувати людські помилки та збої, прискорити процеси транспортування та обробки в порту. Цифровізація призвела до структурних зрушень у портовій галузі та розвитку концепції «розумного» (смарт) порту, яка вперше запропонована у 2011 році та передбачає використання нових технологій для покращення інтерактивних та динамічних можливостей традиційних портових послуг [4]. Портові станції трансформуються у складні середовища, які охоплюють багаторівневу організацію портових операцій із задіянням різних суб’єктів взаємодії. До основних із них належать оператори терміналів, транспортні компанії, залізниці, вантажовідправники, підприємства ланцюгів поставок та компанії з перевезення вантажів, які пов'язані торговельною, транспортно-логістичною діяльністю.

Основою смарт-портів виступає автоматизація операцій, яка перетворює порти на високонадійні та гнучкі логістичні центри та хаби, забезпечує прогнозування фізичних та інформаційних потоків та використовує елементи транспортних мереж. Розумний порт розміщує необхідну інфраструктуру та ІТ-

системи (або інформаційну структуру) для збору, управління даними про транспортування вантажів, а також працює на основі інформаційно-комунікаційних технологій [7]. Морські інтелектуальні порти все частіше впроваджують передові технології, такі як штучний інтелект (ШІ), Інтернет речей (IoT) та блокчейн, для перетворення традиційних операцій на «розумні» системи. Ці технології дозволяють збирати та аналізувати дані в режимі реального часу, сприяючи кращому прийняттю рішень та підвищенню операційної ефективності [9].

Метою розумного порту є підвищення загальної ефективності, зниження витрат, збільшення пропускної здатності, підвищення безпеки та зменшення впливу портових операцій на навколишнє середовище.

У 2024 році обсяг світового ринку розумних портів оцінений у 2,82 млрд дол. За прогнозами, цей ринок збільшиться з 3,41 млрд дол. у 2025 році до 17,97 млрд дол. у 2032 році з середньорічним темпом зростання 24,7% за цей період. За сегментами Азіатського-Тихоокеанський регіон домінував на глобальному ринку смарт-портів з часткою 72,7% у 2024 році [9].

У 2024 році на світовому ринку смарт-портів домінував сегмент морських портів та, за прогнозами, цей сегмент буде найшвидше розвиватися протягом 2027-2032 років. Трансформація морських портів на «розумні» порти зумовлена поєднанням технологічного прогресу, потреб у підвищенні операційної ефективності, державного фінансування портової інфраструктури та зростання світової торгівлі. Ці фактори сприятимуть переходу до більш ефективної та сталої роботи портів на ринку смарт-портів. У табл. 2 систематизовані рушійні сили та обмеження розвитку смарт-портів.

Таблиця 2

Рушійні сили та обмеження розвитку смарт-портів

Рушійні сили	Обмеження
Розширення світового судноплавства в умовах вивільнення відкладеного попиту та накопичення товарних запасів	Проблеми збору та обміну даних через ризики конфіденційності, що ускладнює автоматизований інформаційний обмін
Модернізація судноплавної галузі	Кіберзагрози та ризики
Модернізація та цифровізація транспортного та логістичного сектору	Висока складність операційних процесів в портах
Зростання ринку електронної комерції	Значні геополітичні та геоекономічні виклики для розвитку портової галузі та інфраструктури
Урядове фінансування планів та програм розвитку портової інфраструктури	Потреба залучення значних обсягів інвестицій у такі сегменти як автоматизація терміналів, управління вантажами, системи портової спільноти, а також безпека та захист
Зростання рівня потреби в даних в режимі реального часу та прозорості ланцюга постачань	Повільні темпи розвитку управління даними в портовій галузі

Джерело: узагальнено автором на основі [9]

Державне фінансування портової інфраструктури розглядається як один із найбільш важливих факторів розвитку смарт-портів. Наприклад, у березні 2021 року Морська адміністрація Міністерства транспорту США опублікувала Повідомлення про можливості фінансування (NOFO). У повідомленні штатам та портовим адміністраціям було запропоновано подати заявку на отримання федерального гранту у розмірі 230 млн дол. через Програму розвитку портової інфраструктури для проєктів, пов'язаних з портовою та інтермодальною інфраструктурою (PIDP). У 2026 році обсяг федеральних грантів збільшився до 430 млн дол. [19]. В межах грантових коштів передбачена реалізація проєктів в межах порту або за межами порту, які безпосередньо пов'язані з портовими операціями або інтермодальним сполученням з портом, які покращують безпеку, ефективність або надійність (завантаження та розвантаження товарів у порту; переміщення товарів до, з, навколо або в межах порту; покращення експлуатації в порту; стійкість до факторів навколишнього середовища). Крім цього, в США надаються гранти на забезпечення безпеки портів в межах урядової програми з обсягами фінансування 90-100 млн дол. щороку у 2021-2025 роках.

У 2020 році уряд Великої Британії виділив 257 мільйонів доларів США на будівництво нової портової інфраструктури з метою пришвидшення виходу країни з митного союзу Європейського Союзу.

Для цього 2 жовтня 2020 року було запущено Фонд портової інфраструктури, який надавав морським портам, аеропортам та міжнародним залізничним терміналам, які обробляли товари, імпортовані з ЄС, доступ до коштів для будівництва необхідної інфраструктури та об'єктів, що дозволять проводити митні та санітарні/фітосанітарні перевірки в портах після закінчення перехідного періоду [8].

Порти та судноплавна галузь Індії відіграють вирішальну роль у підтримці зростання торгівлі та комерції в країні. В Індії функціонує 205 визнаних малих та проміжних портів, окрім 12 великих. Національний перспективний план для Сагармали пропонує розвиток шести нових мегапортів на всій території країни. За прогнозами, ринок портової інфраструктури Індії до 2030 року досягне 8,99 млрд дол. Уряд Індії планує інвестувати 82 млрд дол. до 2035 року в розвиток портів. Уряд Індії планує розширення портової потужності з 2 600 мільйонів тонн на рік (MTPA) до 10 000 MTPA до 2047 року [12].

Кіберзагрози є одними із найбільших обмежень у розвитку смарт-портів. У березні 2020 року програма-вимагач, відома як Mespinoza/Pysa, була спрямована на інфраструктуру порту Марселя у Франції. Попри те, що морська інфраструктура не була основним об'єктом атаки в цьому випадку, вона все ж постраждала через зв'язок із іншими інтелектуальними інформаційними системами у місті Марселі. Директори з інформаційної безпеки (CISO) в різних постраждалих організаціях міста вимушені впровадити заходи захисту для значного зменшення негативного рівня впливу кібератаки, що зумовило збої в роботі порту [9].

У серпні 2021 року адміністрація порту Х'юстона запобігла наслідкам атаки, яка була спрямована на наявну вразливість у системі керування паролями. Високий рівень вразливості дозволив кіберзловмисникам розмістити веб-оболонки в інформаційній системі організації. Це дозволило виконувати різні шахрайські дії, від отримання конфіденційних даних до розгортання шкідливого програмного забезпечення [9].

У різних портах світу морські портові адміністрації вже впровадили або розглядають можливість впровадження інноваційних «розумних» технологій з метою збереження конкурентних переваг, підвищення продуктивності та конкурентоспроможності, а також кращого задоволення транспортних потреб своїх клієнтів. Порти перебувають на різних етапах цифрової трансформації, причому більшість із них зосереджує увагу на забезпеченні обміну інформацією в режимі реального часу та підвищенні рівня взаємозв'язку між стейкхолдерами портової діяльності [6].

Приклади впровадження концепції «розумного порту» можна знайти в різних регіонах світу – від Європи до Азії, Австралії та Північної Америки [20], проте європейські порти є лідерами у процесах цифровізації в умовах корпоратизації управління та стратегічних інвестицій урядів в портову інфраструктуру. Крім цього, європейські порти розташовані у структурі портових міст, оскільки більшість з них є внутрішньоміськими портами, в яких існують проблеми перевантаження, а також висококонкурентним середовищем функціонування, яке зумовлює необхідність надання диференційованих послуг для залучення нових клієнтів і утримання існуючих.

З метою узагальнення у табл. 3 наведено приклади технологічних рішень та інструментів, впроваджених у деяких «розумних» портах в світі, переважна більшість яких розташована в Європі.

Таблиця 3

Технології, які запроваджені в смарт-портах у різних містах світу

Смарт-порт	Технології
Порт Амстердаму	Intermodal Planner – цифрова платформа між транспортними операціями та контейнерними терміналами
Порт Антверпена (Бельгія)	Технологія блокчейн, яка дозволяє безпечно передавати права на транзакції між часто конкуруючими сторонами Центральна платформа бронювання для клієнтів транспортних послуг
Порт Окленда (Нова Зеландія)	Система бронювання транспортних засобів, яка дозволяє вантажівкам заздалегідь бронювати слоти для забору та вивантаження контейнерів, що покращує планування та прогнозованість вантажних перевезень та рівномірність перевезень
Порт Ботані (Австралія)	Система призначення часу обслуговування на терміналі Цифрова платформа для узгодження часу обслуговування між водіями вантажівок та оператором терміналу
Порт Брісбен (Австралія)	Система бронювання транспортних засобів, що використовується водіями вантажівок для доставки та вивезення контейнерів, сприяє часовому розподілу вантажних потоків та скорочення часового навантаження на портову інфраструктуру

Смарт-порт	Технології
Порт Фелікстоу (Велика Британія)	Система PARIS-HPH – це цифровий транспортний план, спрямований на зменшення кількості порожніх контейнерів Система RHIDES – це ідентифікаційна картка для посвідчення особи для перевізників на в'їзді до порту
Порт Галіфакс (Канада)	Використання технології блокчейн для підвищення безпеки ланцюга поставок
Порт Гамбург (Німеччина)	Навігація в режимі реального часу, берегове живлення з відновлювальних джерел енергії, інтелектуальні системи передачі даних через датчики до центральної IT-системи для оптимізації руху та скорочення викидів вуглецю Розумне обслуговування на основі мобільних пристроїв Віртуальне депо для скорочення навантаження та оптимізації переміщення контейнерів Інтелектуальний моніторинг характеристик порту
Порт Ліворно (Італія)	Мережі 5G та рішення IoT одночасно оптимізують логістичні операції завантаження/розвантаження для мінімізації часу простою суден та часу транзиту товарів
Порт Лос-Анджелеса (США)	Port Optimizer, інформаційний портал, призначений для оцифрування даних морських перевезень для власників вантажів та зацікавлених сторін ланцюга поставок через безпечний доступ
Порт Роттердам (Нідерланди)	Датчики Інтернету речей, що використовуються у поєднанні з технологією «цифрових двійників» для забезпечення доповнення інтелектуального аналізу шляхом моделювання фізичних характеристик порту, з кількома змінними, що швидко змінюються

Джерело: узагальнено автором на основі [13]

У Китаї порт Шанхая брав участь в ініціативах «розумних» портів, зокрема, завдяки автоматизованим терміналам глибоководного порту Яншань. Порт Пусан Республіки Корея також інвестує в інтелектуальні технології, ставши одним з найтехнологічних і найрозвиненіших портів завдяки своєму новому технологічному порту Пусан. У Королівстві Нідерланди ініціатива SmartPort порту Роттердама у співпраці з університетами та галузевими партнерами для розробки інноваційних проєктів була спрямована на запровадження технологій Інтернету речей у поєднанні з технологією «цифрових двійників».

Адміністрація порту Гамбурга Німеччини керує ініціативою smartPORT, яка включає різні проєкти, спрямовані на підвищення ефективності портів шляхом цифровізації. Завдяки інтелектуальним рішенням для управління потоками транспорту та товарів підвищується ефективність порту. Логістика smartPORT поєднує економічні та екологічні аспекти у трьох підсекторах: транспортні потоки, інфраструктура та потік товарів. Інтермодальний центр PortTraffic для морських, залізничних та автомобільних перевезень формує основу для об'єднання потоків транспорту в мережу. Інтелектуальна мережа є необхідною умовою для безперебійного та ефективного транспортування в порту Гамбурга та, зрештою, для потоку товарів: оптимальний збір даних та швидкий обмін інформацією дозволяють менеджерам з логістики, перевізникам та агентам вибирати найефективніші засоби транспортування для своїх товарів [11].

Функціонування смарт-портів в європейських країнах дозволяє стверджувати про значне підвищення ефективності та продуктивності в портовій галузі шляхом скорочення рівня навантаження, оптимізації руху транспортних перевезень та мінімізації збоїв в роботі порту, які призводять до фінансових втрат. В результаті досягаються ефекти більш надійного, безпечного, екологічного та «розумного» функціонування портів.

Продуктивність «розумних» портів як концепція також перебуває на етапі розвитку в умовах впровадження технологій та цифровізації. Зі швидким розвитком передових технологій слід створити систему оцінки ефективності розумних портів, яка б відображала характеристики та тенденції розвитку розумних портів з метою подальшого сприяння їх стандартизації, а також формувала технічні рекомендації щодо будівництва розумних портів. Однак, на сьогодні відносно мало досліджень систем оцінки продуктивності інтелектуальних портів, відсутні єдині галузеві стандарти в оцінці ефективності [18].

Адміністрація портів та зацікавлені сторони часто використовують комбінацію кількісних показників вимірювання ефективності, таких як час виконання вантажів, пропускна здатність портів та економія коштів, а також якісних показників, таких як задоволеність клієнтів та цілі сталого розвитку, для оцінки ефективності «розумних» портів. При цьому, Індекс ефективності логістики в 20-ти країнах лідерах за розвитком транспорту та логістики демонструє, що вони перебувають на середньому або вище середнього рівня розвитку цієї галузі (рис. 1).

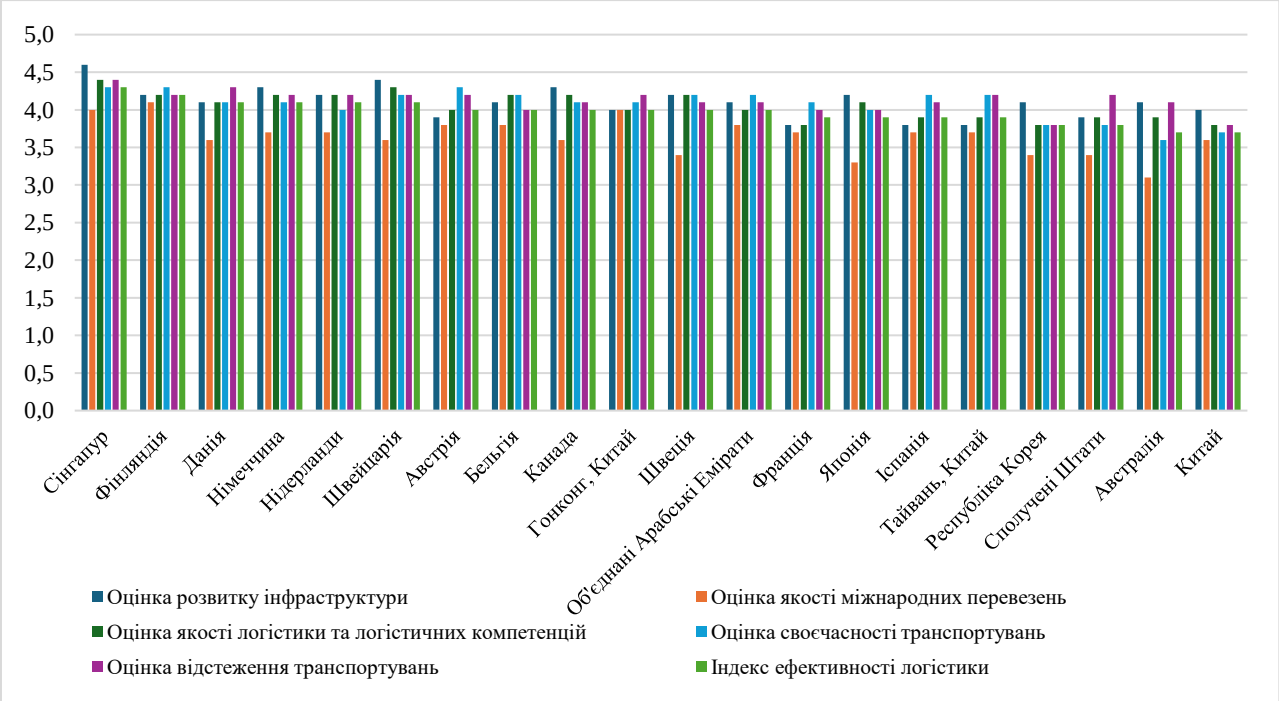

Рис. 1. Індекс ефективності логістики в 20 країнах лідерах за оцінкою індексу у 2023 році

Джерело: сформовано автором на основі [14]

Попри ряд переваг «розумних» портів, при їх трансформації виникають такі проблеми, як високі капіталовкладення, проблеми інтеграції у транспортну інфраструктуру та дефіцит робочої сили з високим рівнем цифрових навичок [3]. Перспективи розвитку розумних портів потребуватимуть повної автоматизації операцій та безперебійності функціонування цифрових екосистем.

Дослідження еволюції смарт-портів показали, що вони переходять від систем першого до п'ятого покоління з передовими технологіями та ширшим спектром послуг [17]. Розвиток смарт-портів рухатиметься в напрямку розумних портів з більшим залученням високих технологій.

Згідно з опитуванням, лідери портової галузі очікують, що понад половина нових портових проєктів буде передбачати напів- або повну автоматизацію портів протягом п'яти років, при цьому, автоматизація скоротить операційні витрати на 25-55% та підвищить продуктивність на 10-35%. При цьому, інновації в технологіях інтелектуальних портів були помірними у 2019-2023 роках, за які було подано понад 400 патентів, з яких лише невелика частина була новаторською [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Концепція смарт-портів виходить за рамки традиційного їх розуміння як інструменту автоматизації логістичних операцій, як рушія трансформації глобальної морської галузі та як рушія трансформації ланцюга постачань. Світова практика впровадження технологій у портову галузь та досвід її реалізації у країнах Європи, США, Китаї, Новій Зеландії, Австралії та Канаді демонструють, що розвиток цілого ринку смарт-портів дозволяє інтегрувати процеси торгівлі з процесами транспортувань, значно покращити ефективність перевезень та підвищити продуктивність портової галузі. Європейські країни лідирують за рівнем впровадження концепції смарт-портів в умовах потреби розвитку інтермодальних перевезень та скорочення навантаження на портову інфраструктуру завдяки впровадженню технологій. Урядове фінансування сприяє розвитку інтелектуальних портів та портової цифрової інфраструктури. Інвестиції в портову інфраструктуру та смарт-порти лише зростатимуть у 2027-2032 роках, особливо в регіонах з найвищим рівнем розвитку світової торгівлі.

Література

1. Alzate P., Isaza G. A., Toro E. M. та ін. Operational efficiency and sustainability in smart ports: a comprehensive review. *Marine Systems & Ocean Technology*. Вип. 19, № 1. С. 120–131. DOI:10.1007/s40868-024-00142-z.

2. Belmoukari B., Audy J.-F., Forget P. Smart port: a systematic literature review. *European Transport Research Review*. Вип. 15, № 1. С. 4. DOI:10.1186/s12544-023-00581-6.

3. Boadu S., Anu Thompson E., Godavarthy R. та ін. A decade of Smart Port Concept: a comprehensive review of past, present, and future implications. *Australian Journal of Maritime & Ocean Affairs*. 22.08.2025. С. 1–27. DOI:10.1080/18366503.2025.2546729.

4. Heilig L., Lalla-Ruiz E., Voß S. Digital transformation in maritime ports: analysis and a game theoretic framework. *NETNOMICS: Economic Research and Electronic Networking*. Вип. 18, № 2. С. 227–254. DOI:10.1007/s11066-017-9122-x.

5. Jahn C., Nellen N. Smart Port Concept: Strategic Development, Best Practices, Perspectives of Development. *Arctic Maritime Logistics: The Potentials and Challenges of the Northern Sea Route*. ред. Igor Ilin, Tessaleno Devezas, Carlos Jahn. Cham : Springer International Publishing, 2022. С. 81–93. DOI:10.1007/978-3-030-92291-7_5.

6. Jović M., Tijan E., Vidmar D. та ін. Factors of Digital Transformation in the Maritime Transport Sector. This paper aims to present the model of factors which influence the digital transformation in maritime transport sector. The preliminary model is base... *Sustainability*. Вип. 14, № 15. DOI:10.3390/su14159776.

7. Paraskevas A., Madas M., Zeimpekis V. та ін. Smart Ports in Industry 4.0: A Systematic Literature Review. *Logistics*. Вип. 8, № 1. С. 28. DOI:10.3390/logistics8010028.

8. Port Infrastructure Fund: allocations. URL: https://www.gov.uk/government/publications/port-infrastructure-fund-allocations (дата звернення: 31.03.2026).

9. Smart Port Market Size, Share. Industry Report [2026-2034]. URL: https://www.fortunebusinessinsights.com/smart-ports-market-112364 (дата звернення: 31.03.2026).

10. Smart Ports. URL: https://www.maersk.com/insights/logistics-trend-map/smart-ports (дата звернення: 31.03.2026).

11. smartPORT. URL: https://www.hamburg-port-authority.de/en/hpa-360/smartport (дата звернення: 31.03.2026).

12. The International Trade Administration, U.S. Department of Commerce India Port Infrastructure. 03.06.2025. URL: https://www.trade.gov/market-intelligence/india-port-infrastructure (дата звернення: 31.03.2026).

13. WIPO Technology Trends Technical Annex: Future of Transportation on the Sea - Emerging technology in detail: smart ports. URL: https://www.wipo.int/web-publications/wipo-technology-trends-technical-annex-future-of-transportation-on-the-sea/en/emerging-technology-in-detail-smart-ports.html (дата звернення: 31.03.2026).

14. Індекс ефективності логістики (LPI) 2023. URL: https://lpi.worldbank.org/international/global (accessed 31/03/2026).

15. Мельник О., Пастернак О., Кучеренко В. et al. Смарт-порти як сучасні технологічні інновації в морській інфраструктурі. *Grail of Science*. Issue 43. P. 59–68. DOI:10.36074/grail-of-science.06.09.2024.006.

16. Boullauazan Y., Sys C., Vanelslander T. Developing and demonstrating a maturity model for smart ports. *Maritime Policy & Management*. Vol. 50, Issue 4. P. 447–465. DOI:10.1080/03088839.2022.2074161.

17. Dalaklis D., Christodoulou A., Ölcer A. et al. The port of Gothenburg under the influence of the fourth stage of the industrial revolution: Implementing a wide portfolio of digital tools to optimize the conduct of operations. *Maritime Technology and Research*. Vol. 4, Issue 3. P. 253844. DOI:10.33175/mtr.2022.253844.

18. Li K. X., Li M., Zhu Y. et al. Smart port: A bibliometric review and future research directions. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*. Vol. 174, 01.06.2023. P. 103098. DOI:10.1016/j.tre.2023.103098.

19. Port Infrastructure Development Program (PIDP) 2026. U.S. Department of Transportation Maritime AdministrationURL: https://www.maritime.dot.gov/sites/marad.dot.gov/files/2026-03/FY26%20PIDP%20NOFO%20Final%20032526.pdf

20. Yang Y., Zhong M., Yao H. et al. Internet of things for smart ports: Technologies and challenges. *IEEE Instrumentation & Measurement Magazine*. Vol. 21, Issue 1. P. 34–43. DOI:10.1109/MIM.2018.8278808.

References

1. Alzate, P., Isaza, G. A., Toro, E. M., et al. (2024). Operational efficiency and sustainability in smart ports: A comprehensive review. *Marine Systems & Ocean Technology, 19*(1), 120–131. https://doi.org/10.1007/s40868-024-00142-z

2. Belmoukari, B., Audy, J.-F., & Forget, P. (2023). Smart port: A systematic literature review. *European Transport Research Review, 15*(1), 4. https://doi.org/10.1186/s12544-023-00581-6

3. Boadu, S., Thompson, E. A., Godavarthy, R., et al. (2025). A decade of smart port concept: A comprehensive review of past, present, and future implications. *Australian Journal of Maritime & Ocean Affairs*, 1–27. https://doi.org/10.1080/18366503.2025.2546729

4. Heilig, L., Lalla-Ruiz, E., & Voß, S. (2017). Digital transformation in maritime ports: Analysis and a game theoretic framework. *NETNOMICS: Economic Research and Electronic Networking, 18*(2), 227–254. https://doi.org/10.1007/s11066-017-9122-x

5. Jahn, C., & Nellen, N. (2022). Smart port concept: Strategic development, best practices, perspectives of development. In I. Ilin, T. Devezas, & C. Jahn (Eds.), *Arctic Maritime Logistics: The potentials and challenges of the Northern Sea Route* (pp. 81–93). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92291-7_5

6. Jović, M., Tijan, E., Vidmar, D., et al. (2022). Factors of digital transformation in the maritime transport sector. *Sustainability, 14*(15). https://doi.org/10.3390/su14159776

7. Paraskevas, A., Madas, M., Zeimpekis, V., et al. (2024). Smart ports in Industry 4.0: A systematic literature review. *Logistics, 8*(1), 28. https://doi.org/10.3390/logistics8010028

8. UK Government. (2026). *Port Infrastructure Fund: Allocations*. Retrieved March 31, 2026, from https://www.gov.uk/government/publications/port-infrastructure-fund-allocations

9. Fortune Business Insights. (2026). *Smart port market size, share: Industry report (2026–2034)*. Retrieved March 31, 2026, from https://www.fortunebusinessinsights.com/smart-ports-market-112364

10. Maersk. (2026). *Smart ports*. Retrieved March 31, 2026, from https://www.maersk.com/insights/logistics-trend-map/smart-ports

11. Hamburg Port Authority. (2026). *smartPORT*. Retrieved March 31, 2026, from https://www.hamburg-port-authority.de/en/hpa-360/smartport

12. International Trade Administration. (2025). *India port infrastructure*. U.S. Department of Commerce. Retrieved March 31, 2026, from https://www.trade.gov/market-intelligence/india-port-infrastructure

13. World Intellectual Property Organization. (2026). *Future of transportation on the sea: Emerging technology in detail – smart ports*. Retrieved March 31, 2026, from https://www.wipo.int/web-publications/wipo-technology-trends-technical-annex-future-of-transportation-on-the-sea/en/emerging-technology-in-detail-smart-ports.html

14. World Bank. (2023). *Logistics Performance Index (LPI)*. Retrieved March 31, 2026, from https://lpi.worldbank.org/international/global

15. Melnyk, O., Pasternak, O., Kucherenko, V., et al. (2024). Smart ports as modern technological innovations in maritime infrastructure [Smart-porty yak suchasni tekhnolohichni innovatsii v morskii infrastrukturi]. *Grail of Science*, 43, 59–68. https://doi.org/10.36074/grail-of-science.06.09.2024.006

16. Boullauazan, Y., Sys, C., & Vanelslander, T. (2022). Developing and demonstrating a maturity model for smart ports. *Maritime Policy & Management, 50*(4), 447–465. https://doi.org/10.1080/03088839.2022.2074161

17. Dalaklis, D., Christodoulou, A., Ölcer, A., et al. (2022). The port of Gothenburg under the influence of the fourth industrial revolution. *Maritime Technology and Research, 4*(3), 253844. https://doi.org/10.33175/mtr.2022.253844

18. Li, K. X., Li, M., Zhu, Y., et al. (2023). Smart port: A bibliometric review and future research directions. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 174*, 103098. https://doi.org/10.1016/j.tre.2023.103098

19. U.S. Department of Transportation Maritime Administration. (2026). *Port infrastructure development program (PIDP) 2026*. Retrieved March 31, 2026, from https://www.maritime.dot.gov/sites/marad.dot.gov/files/2026-03/FY26%20PIDP%20NOFO%20Final%20032526.pdf

20. Yang, Y., Zhong, M., Yao, H., et al. (2018). Internet of things for smart ports: Technologies and challenges. *IEEE Instrumentation & Measurement Magazine, 21*(1), 34–43. https://doi.org/10.1109/MIM.2018.8278808

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.04.2026

УДК 330.322:330.341.1:338.24(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3713-3725

Милашко Ольга Генріхівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри статистики та математичних методів в економіці Одеського національного економічного університету, м. Одеса, https://orcid.org/0000-0002-7963-4318

ІНВЕСТИЦІЇ У НЕФІНАНСОВІ АКТИВИ ЯК ФАКТОР ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті досліджено динаміку та структурні зрушення інвестицій у нефінансові активи України на основі даних рахунку капіталу системи національних рахунків у 2019–2024 рр. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю оцінки трансформацій інвестиційних процесів в умовах поєднання пандемічних і воєнних шоків, які істотно вплинули на відтворення економічного потенціалу держави. У роботі розкрито теоретико-методологічні засади аналізу інвестицій у нефінансові активи, що охоплюють валове нагромадження основного капіталу, споживання основного капіталу, зміну запасів матеріальних оборотних коштів, а також чисте придбання цінностей і невироблених нефінансових активів.

На основі емпіричних даних встановлено, що інвестиційні процеси характеризуються значною волатильністю та чергуванням фаз чистого нагромадження і дезінвестиції. Виявлено, що ключовим чинником формування загальної динаміки є співвідношення валового нагромадження основного капіталу та його споживання, причому у кризові періоди домінування останнього зумовлює втрату виробничого потенціалу. Доведено, що у воєнний період відбувається трансформація інвестиційної моделі, яка проявляється у зростанні ролі машин та обладнання, а також продуктів інтелектуальної власності, що свідчить про посилення технологічної та адаптаційної складових інвестування.

Обґрунтовано, що структура інвестицій зміщується від капіталомістких довгострокових активів до більш мобільних і швидко відтворюваних ресурсів. Водночас будівельний сектор демонструє інерційність відновлення через високі ризики та значні руйнування інфраструктури. Узагальнено, що сучасна інвестиційна модель України набуває адаптаційно-відновлювального характеру, орієнтованого на компенсацію втрат та формування основ для післявоєнного економічного зростання. Отримані результати можуть бути використані для подальших досліджень інвестиційних процесів і розробки стратегій відновлення економіки.

Ключові слова: інвестиції у нефінансові активи, рахунок капіталу, система національних рахунків, валове нагромадження основного капіталу, споживання основного капіталу, структурні зрушення, воєнна економіка, економічне відновлення.

Mylashko Olha Henrikhivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Statistics and Mathematical Methods in Economics, Odesa National Economic University, Odesa, https://orcid.org/0000-0002-1613-7218

INVESTMENTS IN NON-FINANCIAL ASSETS AS A FACTOR OF UKRAINE'S ECONOMIC RECOVERY: A STRUCTURAL AND DYNAMIC ANALYSIS

Abstract. The article examines the dynamics and structural shifts of investments in non-financial assets in Ukraine based on the capital account data of the System of National Accounts for the period 2019–2024. The relevance of the study is determined by the need to assess transformations in investment processes under the combined impact of pandemic and wartime shocks, which have significantly affected the reproduction of the country's economic potential. The paper outlines the theoretical and methodological foundations for analyzing investments in non-financial assets, including gross fixed capital formation, consumption of fixed capital, changes in inventories, and net acquisition of valuables and non-produced non-financial assets.

The empirical analysis reveals a high level of volatility in investment processes, characterized by alternating phases of net accumulation and disinvestment. It is established that the key determinant of overall investment dynamics is the balance between gross fixed capital formation and the consumption of fixed capital, with the latter prevailing during crisis periods and leading to a decline in productive capacity. The study demonstrates that during wartime, a transformation of the investment model takes place, reflected in the increasing importance of machinery and equipment as well as intellectual property products, indicating a shift towards technological and adaptive investment priorities.

The findings confirm a structural reorientation of investments from capital-intensive, long-term assets toward more flexible and quickly reproducible resources. At the same time, the construction sector exhibits inertia in recovery due to high risks and significant infrastructure destruction. It is concluded that the current investment model of Ukraine is evolving into an adaptive and recovery-oriented framework aimed at compensating losses and creating a foundation for post-war economic growth. The results provide a basis for further research and policy development in the field of investment and economic recovery strategies.

Keywords: investments in non-financial assets, capital account, System of National Accounts, gross fixed capital formation, consumption of fixed capital, structural shifts, wartime economy, economic recovery.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується суттєвими трансформаційними зрушеннями, зумовленими як глобальними кризовими явищами, так і внутрішніми структурними дисбалан-

сами, що значно загострилися в умовах повномасштабної війни. У цих умовах особливого значення набуває дослідження інвестицій у нефінансові активи як ключового чинника відтворення економічного потенціалу, забезпечення стійкості та формування передумов післявоєнного відновлення.

Інвестиції у нефінансові активи, що відображаються у рахунку капіталу системи національних рахунків, інтегрують процеси нагромадження, вибуття та відновлення капіталу через такі складові, як валове нагромадження основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, чисте придбання цінностей та невироблених нефінансових активів. Однак їх динаміка у 2019–2024 рр. характеризується високою волатильністю, наявністю фаз як чистого нагромадження, так і дезінвестиції, що свідчить про нестійкість інвестиційних процесів та їх значну залежність від кризових чинників.

Особливої уваги потребує проблема дисбалансу між валовим нагромадженням основного капіталу та його споживанням, що у кризові періоди призводить до втрати капіталу та зниження інвестиційного потенціалу економіки. Водночас у воєнний період спостерігається формування нової інвестиційної моделі, орієнтованої на технологічні та мобільні активи, що зумовлює необхідність поглибленого структурно-динамічного аналізу цих процесів.

Незважаючи на наявність значної кількості досліджень у сфері інвестиційної діяльності, питання комплексного аналізу динаміки та структурних зрушень інвестицій у нефінансові активи в умовах поєднання пандемічних та воєнних шоків залишаються недостатньо розробленими.

Це обумовлює актуальність дослідження, спрямованого на виявлення закономірностей, тенденцій та ключових факторів трансформації інвестиційних процесів в економіці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській економічній літературі проблематика інвестицій у нефінансові активи дедалі частіше розглядається не ізольовано, а в ширшому контексті макроекономічної нестабільності, воєнних шоків, трансформації структури ВВП та переосмислення аналітичних можливостей системи національних рахунків. Це є методологічно виправданим, оскільки саме рахунок капіталу СНР дає змогу пов’язати процеси нагромадження основного капіталу, зміни запасів, відтворення активів і макроекономічні результати розвитку країни. Водночас у 2022–2025 рр. акценти в дослідженнях помітно змістилися від суто інвестиційної проблематики до аналізу структурних деформацій, спричинених війною, а також до пошуку механізмів відновлення економіки.

Помітну групу становлять праці, присвячені загальному макроекономічному впливу війни на економіку України. Так, О. Кирильчук і Т. Мельник досліджують функціонування економіки України в умовах воєнного стану, акцентуючи увагу на руйнуванні виробничого капіталу, інфраструктурних втратах і зміні параметрів економічного розвитку [1]. Н. Гладинець і В. Кузьменко аналізують стан економіки України в період повномасштабної

війни через динаміку ВВП, економічних потреб, ринку праці, торговельного балансу та очікувань ділової активності [2].

Окремий блок досліджень стосується структурних зрушень у ВВП та валовому нагромадженні. І. Крючкова у праці про внутрішні та зовнішні джерела розбудови економіки України показує, що падіння валового нагромадження основного капіталу у воєнний період супроводжується кардинальними змінами як у джерелах фінансування, так і у видовій структурі нефінансових активів; авторка також наголошує на зростанні ролі зовнішніх ресурсів та зміні співвідношення між окремими елементами капіталоутворення [3]. Р. Мудрак, досліджуючи ВВП України за категоріями кінцевого використання, підкреслює значення валового нагромадження як складової макроекономічної рівноваги та фактору економічного зростання [4]. Ю. Хорошун, Л. Проданова та О. Захарова безпосередньо пов'язують результативність інвестиційного процесу з часткою валового нагромадження і валового нагромадження основного капіталу в структурі ВВП [5].

Важливим напрямом новітніх робіт є аналіз структурної трансформації економіки України в умовах війни. У статті Н. Шадури-Никипорець, О. Мініної та Ж. Дерій воєнний вплив розглядається як чинник пошуку нової економічної парадигми для України, а увага зосереджується на структурно-динамічних змінах у національному господарстві [6].

Ще один вагомий напрям досліджень пов'язаний із післявоєнним відновленням та інвестиційними перспективами. О. Материнська і П. Пустова розглядають відновлення та розвиток України крізь призму майбутніх інвестиційних можливостей після війни, підкреслюючи значення капіталовкладень для реконструкції та модернізації економіки [7]. У цьому аспекті інвестиції в нефінансові активи розглядаються не лише як елемент поточного економічного обороту, а як матеріальна база відбудови. Водночас праці макроекономічного спрямування показують, що відновлення неможливе без збільшення валового нагромадження основного капіталу, зміни його структури та поліпшення інституційних умов інвестування.

Суттєвий внесок у розроблення спеціальної проблематики нефінансових активів зроблено в дослідженнях О. Цятковської. У статті про облік нефінансових активів в управлінні суб'єктами державного сектору розкрито економічну сутність цих активів, підходи до їх класифікації та взаємозв'язок із системою управління державними фінансами [8]. У подальшій праці авторка деталізує особливості обліку процесу надходження як створених, так і нестворених нефінансових активів державних установ, наголошуючи на важливості документального супроводу, належного відображення на субрахунках та узагальнення інформації у звітності [9]. Хоча ці дослідження виконані переважно в обліковому, а не макроекономічному ракурсі, вони мають істотне значення для уточнення змісту категорії «нефінансові активи» та для кращого розуміння їх складу. Ряд робіт присвячений аналізу процесів нагромадження в умовах

воєнного стану [10, 11]. Аспекти впливу на обсяг нагромадження капіталу, перш за все, соціального, розглянуто в статтях Д. С. Яценко, Д. С. Ревенко, Ю. І. Пилипенко та ін. [12-14].

Отже, аналіз новітніх досліджень дає підстави стверджувати, що останніми роками в українській науковій літературі сформовано кілька важливих напрямів осмислення проблеми: макроекономічні наслідки війни для України; структурні зміни ВВП і валового нагромадження; інвестиційні передумови післявоєнного відновлення; обліково-аналітичні проблеми нефінансових активів; а також можливості використання системи національних рахунків для поглибленого дослідження відтворювальних процесів. Разом з тим недостатньо розробленими залишаються питання комплексного структурно-динамічного аналізу інвестицій у нефінансові активи саме за даними рахунку капіталу СНР, з виділенням ролі валового нагромадження основного капіталу, зміни запасів, чистого придбання цінностей і невироблених нефінансових активів у довоєнний, кризовий і воєнний періоди. Саме ця наукова ніша й зумовлює доцільність подальшого дослідження.

Мета статті – проведення комплексного структурно-динамічного аналізу інвестицій у нефінансові активи України на основі даних рахунку капіталу системи національних рахунків, виявлення основних тенденцій їх розвитку, оцінка інтенсивності змін окремих компонентів та визначення особливостей трансформації інвестиційної моделі в умовах кризових і воєнних впливів.

Для досягнення поставленої мети у статті визначено такі завдання проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження інвестицій у нефінансові активи в системі національних рахунків та уточнити їх економічний зміст; дослідити динаміку інтегрального показника інвестицій у нефінансові активи України за 2019–2024 рр. та виявити основні етапи його змін в умовах кризових впливів; оцінити структурні зрушення у складі інвестицій у нефінансові активи, зокрема співвідношення валового нагромадження основного капіталу та споживання основного капіталу як визначального чинника формування чистого нагромадження; проаналізувати інтенсивність розвитку окремих компонентів інвестицій (зміни запасів матеріальних оборотних коштів, чистого придбання цінностей та невироблених нефінансових активів) та визначити їх роль у формуванні загальної динаміки; дослідити структурно-динамічні особливості валового нагромадження основного капіталу в розрізі видів нефінансових активів та виявити пріоритетні напрями інвестування у воєнний період; визначити ключові тенденції трансформації інвестиційної моделі України в умовах воєнної економіки та обґрунтувати їх вплив на процеси відновлення економічного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження інвестицій у нефінансові активи в межах рахунку капіталу системи національних рахунків дозволяє комплексно оцінити процеси нагромадження, відтворення та вибуття капіталу в економіці. На відміну від традиційних підходів, що зосереджуються переважно на валових інвестиційних показниках, використання інструментарію СНР

забезпечує можливість аналізу чистих інвестиційних процесів, враховуючи взаємодію валового нагромадження основного капіталу та його споживання. Це створює методологічну основу для більш глибокого розуміння тенденцій економічного розвитку, особливо в умовах підвищеної нестабільності.

Особливої актуальності такий підхід набуває в умовах сучасних трансформаційних викликів, зокрема пандемічної кризи та повномасштабної війни, які зумовили суттєві структурні та динамічні зрушення в інвестиційній сфері. В цих умовах інвестиції у нефінансові активи виступають не лише індикатором економічної активності, але й відображають адаптаційні можливості економіки, її здатність до відновлення та структурної перебудови.

Емпіричною базою дослідження є дані щодо динаміки інвестицій у нефінансові активи України за 2019–2024 рр., сформовані на основі рахунку капіталу [15]. Узагальнюючий показник інвестицій визначається як результат взаємодії валового нагромадження основного капіталу (ВНОК), споживання основного капіталу (СОК), зміни запасів матеріальних оборотних коштів (ЗЗМОК), а також чистого придбання цінностей (ЧПЦ) і невироблених нефінансових активів (ЧПНВФА). Така декомпозиція дозволяє не лише оцінити загальні тенденції, але й ідентифікувати внесок окремих компонентів у формування інвестиційної динаміки.

Інтенсивність розвитку компонентів інвестицій у нефінансові активи представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка елементів інвестицій у нефінансові активи за даними рахунку капіталу, у фактичних цінах; млн. грн.

Показник	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Усього	99658	-191615	107261	-146148	342853	327706
У тому числі						
ВНОК	700617	564315	719771	621856	1318159	1414286
СОК	-491876	-569030	-681331	-780213	-853097	-1144854
ЗЗМОК	-109898	-188638	67284	11357	-122570	56533
ЧПЦ	1500	1447	1544	1416	2117	2171
ЧПНВНФА	-685	291	-7	-564	-1756	-430

Джерело: побудовано автором на основі [15]

Аналіз динаміки інтегрального показника інвестицій у нефінансові активи свідчить про його значну волатильність протягом досліджуваного періоду. Чергування фаз позитивного та від'ємного значення індикатора відображає глибокі кризові впливи та нерівномірність відтворювальних процесів. Зокрема, періоди дезінвестиції свідчать про перевищення обсягів споживання основного капіталу над його нагромадженням, що означає фактичне скорочення

виробничого потенціалу економіки, тоді як подальше відновлення демонструє поступову адаптацію до нових економічних умов. У 2019 р. спостерігалося позитивне значення (99,7 млрд грн), що відображало відносно стабільний стан економіки. Проте вже у 2020 р. зафіксовано різке погіршення до –191,6 млрд грн, що було обумовлено наслідками пандемічної кризи, зниженням інвестиційної активності та зростанням невизначеності. У 2021 р. відбулося часткове відновлення (107,3 млрд грн), однак у 2022 р., з початком повномасштабної війни, знову зафіксовано глибоке падіння до –146,1 млрд грн. У 2023–2024 рр. спостерігається суттєве зростання показника (понад 300 млрд грн), що свідчить про поступову адаптацію економіки та активізацію відновлювальних процесів.

Ключовим чинником формування загального результату є співвідношення валового нагромадження основного капіталу та споживання основного капіталу. ВНОК упродовж досліджуваного періоду демонструє загальну тенденцію до зростання: від 700,6 млрд грн у 2019 р. до 1 414,3 млрд грн у 2024 р. Особливо стрімке зростання спостерігається у 2023–2024 рр., що пов'язано з реалізацією програм відновлення, зростанням державних капітальних видатків та залученням міжнародної фінансової допомоги.

Водночас споживання основного капіталу характеризується стійким зростанням за абсолютною величиною (від'ємне значення), досягаючи –1 144,9 млрд грн у 2024 р. Така тенденція відображає прискорене зношення основних засобів, посилене руйнуванням виробничої та соціальної інфраструктури внаслідок бойових дій, а також накопичені структурні проблеми, пов'язані з недостатнім оновленням основного капіталу в попередні роки.

У 2022 р. від'ємне значення загального обсягу інвестицій у нефінансові активи пояснюється тим, що обсяги СОК перевищили ВНОК, що свідчить про фазу чистої дезінвестиції. Це означає, що економіка втрачала капітал швидше, ніж відбувалося його відтворення. Натомість у 2023–2024 рр. ситуація змінюється: перевищення ВНОК над СОК забезпечує формування позитивного чистого нагромадження, що є ознакою переходу до етапу відновлення економіки.

Важливим елементом структурного аналізу є зміна запасів матеріальних оборотних коштів. Динаміка цього показника характеризується значною волатильністю: від суттєвих від'ємних значень у 2019–2020 рр. до позитивного значення у 2021 р., подальшої нестабільності у 2022–2023 рр. та відновлення у 2024 р. Така поведінка відображає адаптаційні реакції підприємств на кризові умови, включаючи розриви логістичних ланцюгів, зміну стратегій управління запасами, а також прагнення мінімізувати ризики в умовах невизначеності. У воєнний період підприємства або скорочують запаси через обмеження ресурсів, або формують їх як страхові резерви, що пояснює різноспрямованість динаміки.

Чисте придбання цінностей протягом усього періоду залишається відносно стабільним і має незначні обсяги, однак демонструє тенденцію до зростання у 2023–2024 рр. Це може свідчити про використання цінностей як інструменту збереження вартості в умовах інфляційних процесів та підвищених ризиків.

Натомість чисте придбання невироблених нефінансових активів має переважно від'ємні значення, що посилюються у 2022–2023 рр. Така динаміка відображає втрати активів, зокрема земельних ресурсів, а також обмеження щодо їх використання в умовах воєнного стану.

Отже, проведений структурно-динамічний аналіз дозволяє зробити висновок, що інвестиції у нефінансові активи України у досліджуваному періоді зазнали глибоких трансформацій під впливом кризових факторів. Воєнний період характеризується переходом від фази дезінвестиції до фази відновлення, що супроводжується суттєвим зростанням ролі валового нагромадження основного капіталу. Водночас зростання споживання основного капіталу виступає стримуючим фактором, що відображає масштаби втрат економіки.

Таким чином, структура інвестицій у нефінансові активи трансформується від моделі стабільного розвитку до адаптаційно-відновлювальної моделі, в якій домінують процеси компенсації втрат та відбудови економічного потенціалу. Отримані результати можуть бути використані як аналітична основа для подальших досліджень, зокрема у напрямі кількісної оцінки впливу воєнних факторів на інвестиційні процеси та моделювання сценаріїв повоєнного відновлення.

Одним з основних елементів інвестицій у нефінансові активи є валове нагромадження основного капіталу. У табл. 2 представлено динаміку його елементів у воєнний період та для порівняння представлені дані за 2019 рік.

Таблиця 2

Валове нагромадження основного капіталу в розрізі видів нефінансових активів, у фактичних цінах; млн. грн.

Рік	Житлові будівлі	Інші будівлі та споруди	Машини та обладнання	Культивовані біологічні ресурси	Витрати, пов'язані з передачею прав власності на невироблені активи	Продукти інтелек-туальної власності
2019	91451	280817	283810	4914	6	20416
2022	51692	136193	405434	3967	2	24568
2023	62378	261626	952404	8871	43	32837
2024	84391	308715	964235	6657	76	50212

Джерело: побудовано автором на основі [15]

Аналіз інтенсивності розвитку елементів валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) доцільно здійснювати через зіставлення темпів їх змін відносно базового 2019 року та у воєнний період (2022–2024 рр.), що дозволяє виявити структурні зрушення та пріоритети інвестування (табл. 3).

Таблиця 3

Відносні зміни елементів валового нагромадження основного капіталу (порівняно з 2019 р.), відсотки

Елемент ВНОК	**2022**	**2023**	**2024**
Житлові будівлі	–43,5	–31,8	–7,7
Інші будівлі та споруди	–51,5	–6,8	+9,9
Машини та обладнання	+42,8	+235,5	+239,7
Культивовані біологічні ресурси	–19,3	+80,5	+35,5
Витрати на передачу прав власності	–66,7	+616,7	+1166,7
Продукти інтелектуальної власності	+20,3	+60,9	+145,9

Джерело: розраховано автором

На основі даних табл. 2 та 3 можна зробити такі узагальнення.

У довоєнному 2019 р. структура ВНОК була відносно збалансованою: домінували машини та обладнання (283,8 млрд грн) і інші будівлі та споруди (280,8 млрд грн), тоді як житлове будівництво та інтелектуальні активи відігравали другорядну роль.

У 2022 р. відбувся різкий спад інвестиційної активності у більшості матеріальних компонентів: житлові будівлі скоротилися приблизно на 43–44% від рівня 2019 р.; інші будівлі та споруди – більш ніж на 50%; культивовані біологічні ресурси – на близько 19%.

Водночас машини та обладнання продемонстрували протилежну динаміку – приріст близько 43% до 2019 р., що є свідченням переорієнтації інвестицій у більш мобільні, швидко відтворювані та критично необхідні для економіки активи.

У 2022-2024 рр. спостерігається воєнна трансформація інтенсивності розвитку. Дані табл. 3 віддзеркалюють не просто відновлення, а різко диференційовану інтенсивність розвитку окремих компонентів ВНОК. Так, щодо машин та обладнання, то у 2023 р. порівняно з 2019 р. відбулося зростання у понад 3,3 рази, а у 2024 р. – понад 3,4 рази. Це найвищі темпи серед усіх компонентів, що свідчить про структурний зсув інвестицій у виробничо-технологічну базу, включаючи адаптацію економіки до воєнних умов. Отже, така динаміка відображає як пріоритетність технологічного переоснащення, так і зростання оборонно-промислового комплексу і необхідність швидкого відновлення виробничих потужностей.

Інші будівлі та споруди у 2023 р. продемонстрували майже відновлення до довоєнного рівня (93 %); у 2024 р. відбулося перевищення рівня 2019 р. приблизно на 10%. Це відображає поступову активізацію інфраструктурних та відновлювальних процесів.

Щодо житлових будівель, то у 2024 р. досягнуто близько 92 % від рівня 2019 р. Відновлення є повільнішим, що пояснюється високими ризиками та відкладеним попитом.

У воєнні часи відбулося зростання інтенсивності інвестування у нематеріальні активи (продукти інтелектуальної власності), що пов'язано з цифровізацією, IT-сектором та оборонними інноваціями. Так, у 2024 р. спостерігається збільшення рівня 2019 року на майже 145 % (табл. 3).

Нестабільну, але в цілому позитивну динаміку (до +80 % у 2023 р., +35 % у 2024 р. до 2019 р.) демонструють культивовані біологічні ресурси, що відображає адаптацію аграрного сектору.

Витрати на передачу прав власності залишаються мізерними, хоча мають формальне зростання, яке не впливає суттєво на загальну структуру.

Отже, якщо 2019 рік характеризувався відносно рівномірною інтенсивністю інвестування між будівельними та виробничими активами, то у воєнний період відбувся чіткий перехід до високої концентрації інвестицій у машини та обладнання (фактично – ядро інвестиційної діяльності); зростання ролі інтелектуальних активів; зниження інтенсивності у капіталомістких та довгострокових активах (житло, частково інфраструктура – особливо у 2022 р.).

Висновки. У результаті проведеного дослідження динаміки та структурних зрушень інвестицій у нефінансові активи України на основі рахунку капіталу системи національних рахунків встановлено, що у 2019–2024 рр. інвестиційні процеси характеризуються високою волатильністю, циклічністю та чітко вираженою залежністю від кризових впливів, зокрема пандемії та повномасштабної війни. Це проявляється у чергуванні фаз чистого нагромадження та дезінвестиції, що відображає нестійкість відтворювальних процесів і суттєві дисбаланси у формуванні економічного потенціалу.

Доведено, що визначальним фактором формування інтегрального результату інвестицій у нефінансові активи є співвідношення валового нагромадження основного капіталу та його споживання. У кризові періоди домінування споживання основного капіталу над його нагромадженням призводить до скорочення чистого капіталу економіки, що свідчить про процеси деградації виробничої бази. Водночас у 2023–2024 рр. зафіксовано зміну тенденції та перехід до позитивного чистого нагромадження, що є ознакою поступового відновлення економіки та активізації інвестиційної діяльності.

Результати структурного аналізу засвідчили наявність глибоких трансформацій у складі інвестицій у нефінансові активи. У воєнний період відбувається формування нової інвестиційної моделі, яка характеризується зміщенням пріоритетів від традиційних капіталомістких активів (житлове будівництво, інфраструктура) до більш мобільних, технологічних і швидко відтворюваних компонентів, насамперед машин та обладнання. Водночас спостерігається суттєве зростання ролі продуктів інтелектуальної власності, що відображає процеси цифровізації, інноваційного розвитку та адаптації економіки до воєнних умов.

Обґрунтовано, що інтенсивність розвитку окремих елементів валового нагромадження основного капіталу є асиметричною: найвищі темпи зростання

характерні для машин та обладнання і нематеріальних активів, тоді як будівельні активи демонструють інерційне та уповільнене відновлення. Така диференціація свідчить про структурний зсув інвестицій у напрямі підвищення гнучкості економіки, скорочення інвестиційного циклу та орієнтації на швидке відновлення виробничих потужностей.

Встановлено, що динаміка зміни запасів матеріальних оборотних коштів відображає адаптаційні стратегії суб'єктів господарювання до умов невизначеності, включаючи оптимізацію запасів, формування страхових резервів та реагування на порушення логістичних ланцюгів.

Узагальнюючи отримані результати, слід констатувати, що сучасна інвестиційна модель України трансформується від моделі відносно збалансованого довоєнного розвитку до адаптаційно-відновлювальної моделі, в якій домінують процеси компенсації втрат, структурної перебудови та формування нових точок економічного зростання. Ключовими рисами цієї моделі є технологізація інвестицій, зростання ролі інтелектуального капіталу, підвищення диференціації інтенсивності між окремими елементами та орієнтація на швидке відтворення капіталу.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для формування державної інвестиційної політики, спрямованої на стимулювання валового нагромадження основного капіталу, оптимізацію його структури та забезпечення випереджального розвитку технологічних і інноваційних секторів.

Важливим напрямом є також зниження темпів споживання основного капіталу через модернізацію основних засобів і підвищення ефективності їх використання.

Подальші дослідження будуть пов'язані з кількісною оцінкою впливу воєнних факторів на інвестиційні процеси, розробкою економіко-математичних моделей прогнозування інвестицій у нефінансові активи, а також з аналізом взаємозв'язку між інвестиціями та макроекономічними показниками, зокрема валовим внутрішнім продуктом і продуктивністю факторів виробництва.

Література:

1. Кирильчук О. В., Мельник Т. Г. Економіка України у період воєнного стану. Економіка та суспільство. 2024. № 59. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-120 (дата звернення: 10.03.2026).

2.Гладинець Н., Кузьменко В. Стан економіки України в період повномасштабної війни. Економіка та суспільство. 2024. № 65. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-121 (дата звернення: 09.03.2026).

3. Крючкова І. В. Внутрішні та зовнішні джерела розбудови економіки України. Ефективна економіка. 2022. № 6. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.6.2 (дата звернення: 10.03.2026).

4. Мудрак Р. П. ВВП України за категоріями кінцевого використання. Ефективна економіка. 2023. № 2. DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.1 (дата звернення: 12.03.2026).

5. Хорошун Ю. В., Проданова Л. В., Захарова О. В. Аналіз джерел інвестиційних ресурсів аграрного сектору економіки України. Економіка і організація управління. 2021. № 4. DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.4.10 (дата звернення: 15.03.2026).

6. Шадура-Никипорець Н., Мініна О., Дерій Ж. Структурні трансформації економіки: вплив війни та пошук нової економічної парадигми для України. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2023. № 4(36). DOI: 10.25140/2411-5215-2023-4(36)-49-60. (дата звернення: 11.03.2026).

7. Материнська О. А., Пустова П. Д. Відновлення та розвиток: інвестиційні перспективи України після війни. Економіка та суспільство. 2024. № 64. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-28 (дата звернення: 12.03.2026).

8. Цятковська О. Облік нефінансових активів в управлінні суб'єктами державного сектору. Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації. 2021. № 3–4. DOI: 10.35774/ibo2021.03-04.040. (дата звернення: 15.03.2026).

9. Цятковська О. В. Особливості обліку процесу надходження нефінансових активів державних установ. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2023. № 4. DOI: https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.4.37 (дата звернення: 10.03.2026).

10. Милашко О. Г. Сучасні тенденції макроекономічних процесів в Україні за даними системи національних рахунків. Економіка та суспільство. 2025. № 74. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-11 (дата звернення: 09.03.2026).

11.Григорук А. А., Литвин Л. М. Розвиток економіки України в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. 2023. № 4(34). DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-215-222 (дата звернення: 10.03.2026).

12. Яценко Д. С., Ревенко Д. С. Моделювання впливу цифрової трансформації на економічне зростання. Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут". 2025. № 33. С. 229-234.

13. Пилипенко Ю. І., Швець А. С. Цифровий вимір розвитку людського капіталу. Економічний вісник Дніпровської політехніки. 2024. №2. С. 74-80. DOI: https://doi.org/10.33271/ebdut/86.074 (дата звернення: 10.03.2026).

14. Єлісєєва Л. В. Вплив інформатизації та цифровізації економіки на трансформацію соціального капіталу. *Ефективна економіка*. 2019. № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.77 (дата звернення: 24.03.2026).

15. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 04.03.2026).

References:

1. Kyrylchuk, O. V., & Melnyk, T. H. (2024). Ekonomika Ukrainy u period voiennoho stanu [The economy of Ukraine during martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (59). Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-120 [in Ukrainian].

2. Hladynets, N., & Kuzmenko, V. (2024). Stan ekonomiky Ukrainy v period povnomasshtabnoi viiny [The state of Ukraine's economy during the full-scale war]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (65). Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-121 [in Ukrainian].

3. Kriuchkova, I. V. (2022). Vnutrishni ta zovnishni dzherela rozbudovy ekonomiky Ukrainy [Internal and external sources of Ukraine's economic development]. *Efektyvna ekonomika*, (6). Retrieved from https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.6.2 [in Ukrainian].

4. Mudrak, R. P. (2023). VVP Ukrainy za katehoriiamy kintsevoho vykorystannia [Ukraine's GDP by final use categories]. *Efektyvna ekonomika*, (2). Retrieved from https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.2.1 [in Ukrainian].

5. Khoroshun, Yu. V., Prodanova, L. V., & Zakharova, O. V. (2021). Analiz dzherel investytsiinykh resursiv ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy [Analysis of investment resources in

the agricultural sector of Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*, (4). Retrieved from https://doi.org/10.31558/2307-2318.2021.4.10 [in Ukrainian].

6. Shadura-Nykyporets, N., Minina, O., & Derii, Zh. (2023). Strukturni transformatsii ekonomiky: vplyv viiny ta poshuk novoi ekonomichnoi paradyhmy dlia Ukrainy [Structural transformations of the economy: the impact of war and the search for a new economic paradigm for Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 4(36), 49–60. Retrieved from https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-4(36)-49-60 [in Ukrainian].

7. Materynska, O. A., & Pustova, P. D. (2024). Vidnovlennia ta rozvytok: investytsiini perspektyvy Ukrainy pislia viiny [Recovery and development: investment prospects of Ukraine after the war]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (64). Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-28 [in Ukrainian].

8. Tsiatkovska, O. (2021). Oblik nefinansovykh aktyviv v upravlinni subiektamy derzhavnoho sektoru [Accounting of non-financial assets in public sector management]. *Instytut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, (3–4). Retrieved from https://doi.org/10.35774/ibo2021.03-04.040 [in Ukrainian].

9. Tsiatkovska, O. V. (2023). Osoblyvosti obliku protsesu nadkhodzhennia nefinansovykh aktyviv derzhavnykh ustanov [Accounting features of the acquisition of non-financial assets in public institutions]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*, (4). Retrieved from https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2023.4.37 [in Ukrainian].

10. Mylashko, O. H. (2025). Suchasni tendentsii makroekonomichnykh protsesiv v Ukraini za danymy systemy natsionalnykh rakhunkiv [Current trends in macroeconomic processes in Ukraine based on national accounts data]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (74). Retrieved from https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-74-11 [in Ukrainian].

11. Hryhoruk, A. A., & Lytvyn, L. M. (2023). Rozvytok ekonomiky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Development of Ukraine's economy under martial law]. *Naukovi perspektyvy*, 4(34), 215–222. Retrieved from https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-215-222 [in Ukrainian].

12. Yatsenko, D. S., & Revenko, D. S. (2025). Modeliuvannia vplyvu tsyfrovoi transformatsii na ekonomichne zrostannia [Modeling the impact of digital transformation on economic growth]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU "Kyivskyi politekhnichnyi instytut"*, (33), 229–234. [in Ukrainian].

13. Pylypenko, Yu. I., & Shvets, A. S. (2024). Tsyfrovyi vymir rozvytku liudskoho kapitalu [Digital dimension of human capital development]. *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoi politekhniky*, (2), 74–80. Retrieved from https://doi.org/10.33271/ebdut/86.074 [in Ukrainian].

14. Yelisieieva, L. V. (2019). Vplyv informatyzatsii ta tsyfrovizatsii ekonomiky na transformatsiiu sotsialnoho kapitalu [The impact of informatization and digitalization of the economy on the transformation of social capital]. *Efektyvna ekonomika*, (11). Retrieved from https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.77 [in Ukrainian].

15. State Statistics Service of Ukraine. (2026). Ofitsiinyi veb-sait [Official website]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 658.8:004.738.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3726-3735

Миськів Галина Василівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу і логістики Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0000-0001-9315-8859

Коц Інна Володимирівна магістр кафедри маркетингу і логістики Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, https://orcid.org/0009-0003-0794-2842

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ОСНОВ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Анотація: Стаття присвячена комплексному дослідженню теоретико-методологічних засад функціонування інтернет-маркетингових комунікацій (ІМК). Актуальність теми обґрунтована докорінною трансформацією комунікаційних моделей під впливом стрімкого розвитку IT-технологій, що змушує компанії переходити від традиційних методів просування до інтерактивних цифрових стратегій. Метою статті є дослідження теоретичної сутності ІМК, систематизація їх функцій та інструментарію, а також обґрунтування концептуальних підходів до формування та оцінювання ефективності системи комунікацій підприємства на основі сучасних моделей (RACE, PESO). У роботі систематизовано наукові підходи до визначення сутності ІМК, які трактуються як динамічна сукупність інструментів та каналів взаємодії із цільовою аудиторією в цифровому середовищі, що базуються на принципах персоналізації, мультимедійності та вимірюваності результатів. Узагальнено теоретичні підходи до визначення цілей, функцій і місця у загальній маркетинговій стратегії підприємства інтернет-маркетингових комунікацій. Обґрунтовано, що ефективність цифрової комунікації визначається не окремими інструментами, а їх інтегрованим застосуванням у межах моделі, орієнтованої на повний клієнтський шлях – від першого контакту до повторної покупки та лояльності. Охарактеризовано основні інструменти ІМК: контент-маркетинг, соціальні мережі (SMM), пошукову оптимізацію (SEO), контекстну та таргетовану рекламу, email-маркетинг. Автори зазначають, що найбільш ефективними моделями управління інтернет-маркетинговими комунікаціями є модель RACE та модель PESO, які є взаємодоповнювальними. Одночасне застосування обох моделей для побудови логіки комунікаційної воронки та для визначення оптимального вибору каналів і розподілу бюджету між типами каналів забезпечує інтегрований підхід до формування системи IMC. Вивизначено, що основними KPI для системи IMC є ROI системи IMC, CAC, LTV, LTV/CAC,

частка ринку (за трафіком / кількістю клієнтів), та ін. використання зазначених показників дозволить не лише визначати поточні результати, а й сформувати обґрунтовані управлінські рішення щодо підвищення ефективності комунікаційної діяльності.

Ключові слова: інтернет-маркетингові комунікації, цифрової комунікації, інструменти ІМК, моделі ІМК, показники ефективності, персоналізація.

Myskiv Galyna doctor of economics, professor, professor of the Department of Marketing and Logistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/0000-0001-9315 -8859

Kots Inna master of marketing and logistics department, Lviv Polytechnic National University, Lviv, https://orcid.org/ 0009-0003-0794-2842

INVESTIGATION INTO THE ESSENCE AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF INTERNET MARKETING COMMUNICATIONS

Abstract: This article is devoted to a comprehensive investigation of the theoretical and methodological foundations of internet marketing communications (IMC). The relevance of the topic is substantiated by the fundamental transformation of communication models under the influence of rapid IT technology development, compelling companies to shift from traditional promotion methods to interactive digital strategies. The purpose of the article is to explore the theoretical essence of IMC, systematize their functions and toolkit, and substantiate conceptual approaches to forming and evaluating the effectiveness of an enterprise's communication system based on modern models (RACE, PESO).

The study systematizes scholarly approaches to defining the essence of IMC, interpreted as a dynamic set of tools and channels for interacting with the target audience in the digital environment, grounded in the principles of personalization, multimedia, and measurable outcomes. Theoretical approaches to determining the goals, functions, and place of internet marketing communications within the overall enterprise marketing strategy have been generalized. It has been substantiated that the effectiveness of digital communication is determined not by individual tools but by their integrated application within a model oriented toward the full customer journey – from initial contact to repeat purchases and loyalty.

The primary IMC tools have been characterized: content marketing, social media marketing (SMM), search engine optimization (SEO), contextual and targeted advertising, and email marketing. The authors emphasize that the most effective models for managing internet marketing communications are the RACE and PESO models, which are mutually complementary. The simultaneous application of both models – for constructing the logic of the communication funnel and for determining the optimal channel selection and budget allocation across channel types – ensures an

integrated approach to forming the IMC system. Key performance indicators (KPIs) for the IMC system have been identified, including ROI of the IMC system, customer acquisition cost (CAC), lifetime value (LTV), LTV/CAC ratio, market share (by traffic/client numbers), and others. The use of these indicators will not only enable assessment of current results but also facilitate evidence-based managerial decisions to enhance the effectiveness of communication activities.

Keywords: internet marketing communications, digital communication, IMC tools, IMC models, effectiveness indicators, personalization.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної цифровізації та стрімкого розвитку технологій інтернет-маркетингові комунікації трансформувалися з допоміжного інструменту в пріоритетну складову стратегії розвитку підприємства. У 2024 р. світові витрати на цифрову рекламу сягнули 740,3 млрд дол. США, що становить 72,7% від усіх рекламних бюджетів [1] . Прогнозується, що до 2030 року ця частка перевищить 82% [2].

Для України це питання має особливе практичне значення. Попри виклики воєнного стану, вітчизняний ринок демонструє вищу за середньосвітову динаміку цифровізації: у 2024 р. digital-реклама склала 78,8% (41,7 млрд грн) загального рекламного ринку [3]. Відхід підприємств від традиційних медіа до інтернет-середовища вимагає від науковців та практиків переосмислення сутності комунікаційних процесів, вироблення нових методичних підходів до їх формування та оцінювання, що безпосередньо впливає на конкурентоспроможність бізнесу в цифровій економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент маркетингових комунікацій закладено у працях класиків, таких як Ф. Котлер та Г. Армстронг, які визначають їх як засоби інформування та переконання споживачів [4]. Однак значна плеяда вітчизняних науковців теж досліджували проблему сутності та концептуальних основ маркетингових інтернет-комунікацій, з-поміж яких: Багорка М. О. [5], Косар Н.С. [6], Березюк В. О., Донець А. Д. [7], Стрій, Л., Кочевой, М. [8], Гаркавенко С.С. [9], Петропавловська С. Є. [10], Ус М.І. [11], Мащак Н.М., Крикавський Є.В., Мельник Ю.М. та інші. Їх праці фокусуються на еволюції цифрових комунікацій, їх ролі в комерційній діяльності та адаптації до інформаційного цифрового суспільства.

Так, Березюк В.О. та Донець А.Д. [7] дослідили сутність категорій «інтернет-маркетинг» й «інтернет-комунікації» та уточнили системний зв’язок між даними категоріями. Автори сформували класифікаційну модель інтегрованих маркетингових комунікацій в інтернет-середовищі на базі функціонального підходу та досліджено основні переваги та недоліки окремих інструментів просування в інтернет-середовищі. Петропавловська С. Є. та Ковтун К. Ю. [10] дослідили структуру інтернет-реклами в України, виділили основні форми маркетингових Інтернет-комунікацій та запропонували моделі для оптимізації рекламних загроз в Україні. Багорка М. О., Кадирус І. Г. та Юрченко Н. І. [5] у

своєму дослідженні узагальнили актуальні інструменти інтернет-маркетингу в період глобальної фінансової кризи та систематизували сучасні тренди у сфері інтернет-маркетингу. Стрій Л., Кочевой М. та Власова Г. [8] розглянули переваги інтернет-технологій у маркетингових комунікаціях, зміни в споживацькій поведінці під впливом інтернету, роль соціальних медіа в маркетингових комунікаціях, використання реклами в Інтернеті, вплив інтернет-технологій на інтерактивність та персоналізацію комунікацій. А вчений Ус М.І. [11] проаналізував вплив інтернет-технологій на маркетингові комунікації, визначив складники інтернет-технологій та виокремив напрями розвитку інтернет-маркетингу, вказавши на переваги використання інтернет-маркетингу як інструменту маркетингових комунікацій підприємства.

Однак, попри значну кількість публікацій, залишається недостатньо висвітленим питання системної інтеграції різних цифрових каналів у єдину стратегію для підприємств B2B-сегменту (зокрема сервісних агентств). Часто компанії розглядають інструменти відокремлено один від одного, що призводить до розпорошення бюджетів. Потребує також деталізації зв’язок між етапами «шляху клієнта» та конкретними метриками ефективності в умовах тривалого циклу прийняття рішень.

Метою статті є дослідження теоретичної сутності інтернет-маркетингових комунікацій, систематизація їх функцій та інструментарію, а також обґрунтування концептуальних підходів до формування та оцінювання ефективності системи комунікацій підприємства на основі сучасних моделей (RACE, PESO).

Виклад основного матеріалу. Інтернет-маркетингові комунікації (ІМК) – це процес встановлення взаємозв'язків із цільовою аудиторією за допомогою цифрових технологій, що забезпечує оперативність, персоналізацію та можливість вимірювання впливу [9; 12]. На відміну від традиційних медіа, ІМК володіють якісно новими характеристиками: двосторонність, яка забезпечує швидкий зворотний зв'язок, таргетування, яке надає можливість звернення до вузької цільової аудиторії, та глобальність, яка забезпечує постійну доступність без географічних обмежень.

Аналіз наукових досліджень [13; 14] дозволив дійти висновку, що інтернет-маркетингові комунікації у сучасному середовищі маркетингових комунікацій стали не простою адаптацією реклами до мережевого простору, а сформували якісно новий комунікаційний феномен, який забезпечує двосторонність і безперервність діалогу між підприємством і споживачем.

Функціональне наповнення інтернет-маркетингових комунікацій розкривається через п'ять базових функцій, які в сукупності забезпечують повний цикл взаємодії з клієнтом (рис. 1).

Інформативна функція реалізується через корпоративні веб-сайти та експертний контент, надаючи споживачам актуальні дані про переваги продукту. Переконувальна функція спрямована на формування довіри та стимулювання до дії через таргетовану рекламу, відгуки та кейси, що є критично важливим для

B2B-сегменту. Нагадувальна функція забезпечує підтримку лояльності після первинного контакту за допомогою ремаркетингу та email-ланцюжків.

Репутаційна функція фокусується на управлінні онлайн-образом компанії (SERM), а аналітична функція, яка є унікальною для цифрового середовища, дозволяє безперервно збирати та інтерпретувати дані про реакцію аудиторії.

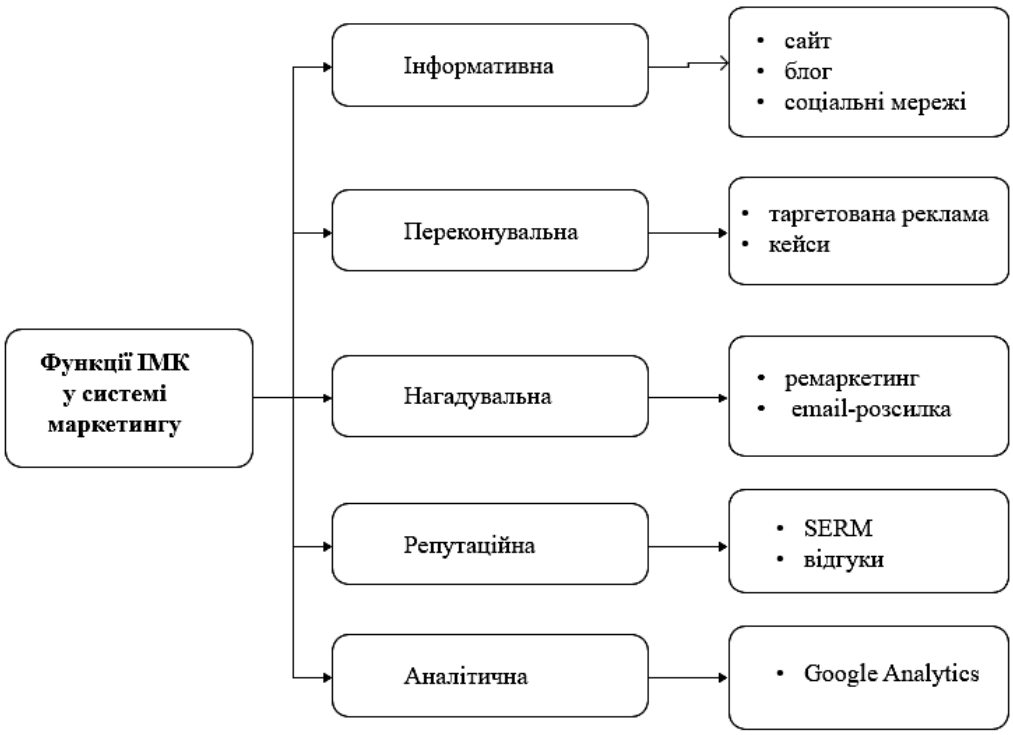

Рис. 1. Основні функції інтернет-маркетингових комунікацій у системі маркетингу

Джерело: сформовано авторами на основі [15; 16]

Систематизація інструментів інтернет-маркетингових комунікацій є необхідною умовою формування ефективної стратегії просування підприємства в мережі. Березюк В.О. у своєму дослідженні класифікує інструментарій маркетингових комунікацій в інтернет-середовищі за критерієм сфери розповсюдження повідомлень, виокремлюючи власні медіа (сайт, блог, email-розсилка), платні медіа (контекстна реклама, медійна реклама) та зароблені медіа (SEO, соціальні мережі, рекомендації) [7]. Мельник Ю.М. та співавтори класифікують основні форми маркетингових інтернет-комунікацій за видами каналів та функціональним призначенням [17].

Загалом, усі інструменти інтернет-маркетингових комунікацій можемо класифікувати за основними ознаками: пошукова оптимізація, пошукова реклама, маркетинг у соціальних мережах, контент-маркетинг, Email-маркетинг та директ-маркетинг, PR та репутаційний маркетинг. До кожної групи належить низка інструментів, які і забезпечують безпосередню комунікацію підприємства в цифровому середовищі (табл.1.).

Таблиця 1.

Класифікація інструментів інтернет-маркетингових комунікацій

Група інструментів	Основні інструменти
SEO (пошукова оптимізація)	Оптимізація сайту, побудова посилальної маси, контент-маркетинг
SEM (пошукова реклама)	Google Ads (пошукові кампанії), Bing Ads, контекстна реклама
SMM (маркетинг у соціальних мережах)	Instagram, Facebook, LinkedIn, TikTok, YouTube – органічні публікації та таргетована реклама
Контент-маркетинг	Блог, відеоконтент, інфографіка, подкасти, e-books, вебінари
Email-маркетинг та директ-маркетинг	Розсилки, автоматизовані послідовності, CRM-інтеграція, персоналізовані пропозиції
PR та репутаційний маркетинг в Інтернеті	Відгуки, SERM, гостьові публікації, партнерські програми
Фріланс-платформи та маркетплейси	Upwork, Freelancer, Fiverr – профіль компанії та тендерні заявки

Джерело: складено автором на основі [7- 11]

Однією з найбільш ефективних моделей управління інтернет-маркетинговими комунікаціями вважається модель RACE, розроблена та обгрунтована британським дослідником Д. Чаффі [18]. Назва моделі є акронімом чотирьох послідовних етапів взаємодії підприємства з цільовою аудиторією: Reach (охоплення), Act (взаємодія), Convert (конверсія), Engage (утримання). Базовою перевагою моделі є те, що вона прив'язує кожен інструмент IMC до конкретного етапу шляху клієнта та до відповідних показників ефективності, що дозволяє уникнути несистемного використання інструментів без чіткого розуміння їх ролі у комунікаційному процесі (рис. 2).

Рис. 2. Модель RACE як основа стратегії інтернет-маркетингових комунікацій

Джерело: складено автором на основі [18; 19]

Разом з моделлю RACE у практиці управління ІМС широко застосовується модель PESO, запропонована американською дослідницею Джині Дікі (Gini Dietrich) у 2014 р. [20], яка класифікує всі медіаканали за чотирма типами залежно від джерела їх формування та механізму впливу: Paid (платні медіа), Earned (зароблені медіа), Shared (спільні медіа) та Owned (власні медіа).

Загалом, моделі RACE та PESO є взаємодоповнювальними. Якщо RACE структурує комунікаційний процес у часовому вимірі – від першого контакту до лояльності, – то PESO структурує його у просторовому вимірі: визначає, через які типи медіа здійснюється взаємодія на кожному етапі. Для підприємств зі стратегічним підходом до управління ІМС оптимальним є одночасне застосування обох моделей: RACE – для побудови логіки комунікаційної воронки, PESO – для визначення оптимального вибору каналів і розподілу бюджету між типами каналів. Такий інтегрований підхід забезпечує стратегічний підхід до формування системи ІМС.

Ефективність сформованої системи ІМК оцінюється через багаторівневу структуру показників ефективності (KPI), що охоплює комунікативні, поведінкові та економічні метрики. Березюк В.О. та Донець А.Д. виокремлюють три рівні оцінювання ефективності ІМС: комунікативний (рівень впізнаваності та залученості аудиторії), поведінковий (конверсії, транзакції, повторні покупки) та економічний (ROI, CAC, LTV, ROAS) [7].

Мащак Н.М. акцентує, що для підприємств сфери послуг, визначальним є економічний рівень. Тому науковиця акцентує, насамперед, на важливості розрахунку показника вартості залучення клієнта (Customer Acquisition Cost, CAC) та його співвідношення з довічною цінністю клієнта (Lifetime Value, LTV): оптимальним вважається $LTV/CAC \geq 3$, тобто кожен залучений клієнт приносить підприємству щонайменше втричі більше доходу, ніж витрати на його залучення [16].

Загалом, для кожної групи інструментів інтернет-маркетингових комунікацій притаманна власна система метрик, що відображає його специфічну роль у комунікаційному процесі та визначає ефективність використання даних інструментів.

У найбільш узагальненому вигляді, основними KPI для системи ІМС будуть: ROI системи ІМС, CAC, LTV, LTV/CAC, частка ринку (за трафіком / кількістю клієнтів), тощо.

Висновки. Узагальнення теоретичних підходів дало змогу обґрунтувати, що інтернет-маркетингові комунікації доцільно розглядати як цілісну, інтегровану систему управління взаємодією з цільовою аудиторією, а не як сукупність ізольованих цифрових інструментів. На відміну від традиційних комунікаційних практик, ІМК формують безперервний двосторонній діалог, забезпечують високий рівень персоналізації та оперативного зворотного зв’язку, а також створюють передумови для точного вимірювання результативності на кожному етапі «шляху клієнта».

Концептуальна основа ефективної системи ІМК має опиратися на логіку інтегрованого планування, зокрема в межах моделей RACE і PESO, для узгодження комунікаційних цілей із бізнес-цілями підприємства.

Проведений аналіз підтвердив, що результативність інтернет-маркетингових комунікацій повинна оцінюватися використанням релевантних KPI. Це дозволить не лише визначити поточні результати, а й сформувати обґрунтовані управлінські рішення щодо підвищення ефективності комунікаційної діяльності. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення прикладних моделей адаптивного управління ІМК для підприємств B2B-сегменту з урахуванням динаміки цифрового середовища, тривалого циклу прийняття рішень клієнтами та необхідності підвищення стійкості комунікаційних стратегій в умовах ринкової нестабільності.

Література:

1. Oberlo. Digital Ad Spend – Statistics and Trends. URL: https://www.oberlo.com/statistics/digital-ad-spend (дата звернення: 10.03.2026).
2. Statista. Advertising – Worldwide. URL: https://www.statista.com/outlook/amo/advertising/worldwide (дата звернення: 12.03.2026).
3. Ринок реклами в Україні 2024: підсумки та прогноз. UAMASTER. URL: https://blog.uamaster.com/rynok-reklamy-v-ukrayini-2024-na-yaki-instrumenty-kompaniyi-vytratyly-najbil she-groshej/ (дата звернення: 10.03.2026).
4. Котлер Ф., Армстронг Г. Основи маркетингу: підручник. Київ, 2020. 880 с.
5. Багорка М. О., Кадирус І. Г., Юрченко Н. І. Інструменти Інтернет-маркетингу в період глобальної фінансової кризи: актуальність та ефективність. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2021. Вип. 49. С. 97-106. URL: http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/6426 (дата звернення: 15.03.2026).
6. Косар Н.С., Бодьо С.І. Дослідження розвитку інтернет-маркетингу в умовах пандемії. *Інфраструктура ринку*. 2021. № 51. С.154-159.
7. Березюк В. О., Донець А. Д. Маркетингові комунікації в інтернет-середовищі: сутність та проблематика інтеграції. *Маркетинг і цифрові технології*. 2023. Вип. 1 (7). С.120–127. DOI: 10.15276/mdt.7.1.2023.9
8. Стрій Л., Кочевой М., Власова Г. Вплив інтернет-технологій на маркетингові комунікації підприємств. *Економічний простір*. 2024. (191), 25-28. https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-5
9. Гаркавенко С.С. Маркетинг: підручник. Київ, 2010. 720 с.
10. Петропавловська С. Є., Ковтун К. Ю. Маркетингові комунікації в мережі Інтернет як інноваційний інструмент впливу на поведінку споживачів. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі.* 2021. № 2 (104). С. 78-83. DOI: https://doi.org/10.37734/2409-6873-2021-2-2-11 URL: http://www.puet.poltava.ua/ index.php/economics/article/download/82/75. (дата звернення: 06.03.2026).
11. Ус М.І. Інтернет-маркетинг як інструмент маркетингових комунікацій та складник комерційної діяльності підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 15. С.482-488. URL: https://economyandsociety.in.ua /journals/15_ukr/74.pdf
12. Сєвонькаєва О. Маркетингові комунікації в інтернет-середовищі. Collection of Scientific Papers «ΛΌГОΣ», March 31, 2023. Zurich, Switzerland. С. 25–26. DOI: https://doi.org/10.36074/logos-31.03.2023.05

13. 9 Different Digital Marketing Types: PPC, SEO, Content Marketing. Landingi.com. URL: https://landingi.com/digital-marketing/types/ (дата звернення: 10.03.2026).

14. DataReportal. Digital 2025: Global Advertising Trends. URL: https://datareportal.com/reports/digital-2025-sub-section-global-advertising-trends (дата звернення: 08.03.2026).

15. Карпій О.П., Михайлик Н.І. Репутаційний маркетинг в мережі Інтернет: теоретичні аспекти. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2021. Вип. 17, т. 2. С. 108–115. DOI: 10.15330/apred.2.17.108-115

16. Мащак Н.М. Вартість залучення клієнта як індикатор ефективності діджитал-стратегії підприємства. *Маркетинг і цифрові технології*. 2023. Т. 7, № 4. С. 95–105. DOI: https://doi.org/10.15276/mdt.7.4.2023.6

17. Мельник Ю.М., Сагер Л.Ю., Ілляшенко Н.С., Рязанцева Ю.М. Класифікація основних форм та видів маркетингових інтернет-комунікацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 4. С. 43–55.

18. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. 8th ed. Harlow: Pearson Education, 2022. 624 p.

19. Chaffey D. RACE Planning Framework. Smart Insights. URL: https://www.smartinsights.com/digital-marketing-strategy/race-a-practical-framework-to-improve-your-digital-marketing/ (дата звернення: 10.03.2026).

20. Dietrich G. Spin Sucks: Communication and Reputation Management in the Digital Age. Indianapolis: Que Publishing, 2014. 240 p.

References

1. Oberlo. (2026). Digital Ad Spend – Statistics and Trends. https://www.oberlo.com/statistics/digital-ad-spend (accessed March 10, 2026)

2. Statista. (2026). Advertising – Worldwide. https://www.statista.com/outlook/amo/advertising/worldwide (accessed March 12, 2026)

3. Rynok reklamy v Ukraini 2024: pidsumky ta prohnoz [Advertising market in Ukraine 2024: results and forecast]. (2026). *UAMASTER*. https://blog.uamaster.com/rynok-reklamy-v-ukrayini-2024-na-yaki-instrumenty-kompaniyi-vytratyly-najbilshe-groshej/ (accessed March 10, 2026)

4. Kotler, F., & Armstrong, G. (2020). *Osnovy marketynhu: pidruchnyk* [Principles of marketing: textbook]. Kyiv.

5. Bahorka, M. O., Kadyrus, I. H., & Yurchenko, N. I. (2021). Instrumenty Internet-marketynhu v period hlobalnoi finansovoi kryzy: aktualnist ta efektyvnist [Internet marketing tools during the global financial crisis: relevance and effectiveness]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia «Ekonomika i menedzhment»*, (49), 97-106. http://dspace.dsau.dp.ua/jspui/handle/123456789/6426 (accessed March 15, 2026)

6. Kosar, N. S., & Bodio, S. I. (2021). Doslidzhennia rozvytku internet-marketynhu v umovakh pandemii [Research on the development of internet marketing in pandemic conditions]. *Infrastruktura rynku*, (51), 154-159.

7. Bereziuk, V. O., & Donets, A. D. (2023). Marketynhovi komunikatsii v internet-seredovyshchi: sutnist ta problematyka intehratsii [Marketing communications in the internet environment: essence and problems of integration]. *Marketynh i tsyfrovi tekhnolohii*, 1(7), 120–127. https://doi.org/10.15276/mdt.7.1.2023.9

8. Strii, L., Kochevoi, M., & Vlasova, H. (2024). Vplyv internet-tekhnolohii na marketynhovi komunikatsii pidpryiemstv [Impact of internet technologies on marketing communications of enterprises]. *Ekonomichnyi prostir*, (191), 25-28. https://doi.org/10.32782/2224-6282/191-5

9. Harkavenko, S. S. (2010). *Marketynh: pidruchnyk* [Marketing: textbook]. Kyiv.

10. Petropavlovska, S. Ye., & Kovtun, K. Yu. (2021). Marketynhovi komunikatsii v merezhi Internet yak innovatsiinyi instrument vplyvu na povedinku spozhyvachiv [Marketing communications on the Internet as an innovative tool for influencing consumer behavior]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, (2), 78-83. https://doi.org/10.37734/2409-6873-2021-2-2-11 http://www.puet.poltava.ua/index.php/economics/article/download/82/75 (accessed March 06, 2026)

11. Us, M. I. (2018). Internet-marketynh yak instrument marketynhovykh komunikatsii ta skladnyk komertsiinoi diialnosti pidpryiemstva [Internet marketing as a tool of marketing communications and a component of commercial activity of an enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo*, (15), 482-488. https://economyandsociety.in.ua/journals/15_ukr/74.pdf (accessed March 10, 2026)

12. Sievonkaieva, O. (2023). Marketynhovi komunikatsii v internet-seredovyshchi [Marketing communications in the internet environment]. *Collection of Scientific Papers «ΛΌГОΣ»*, 25–26. https://doi.org/10.36074/logos-31.03.2023.05

13. Landingi.com. (2026). 9 Different Digital Marketing Types: PPC, SEO, Content Marketing. https://landingi.com/digital-marketing/types/ (accessed March 10, 2026)

14. DataReportal. (2025). Digital 2025: Global Advertising Trends. https://datareportal.com/reports/digital-2025-sub-section-global-advertising-trends (accessed March 08, 2026)

15. Karpii, O. P., & Mykhailyk, N. I. (2021). Reputatsiinyi marketynh v merezhi Internet: teoretychni aspekty [Reputation marketing on the Internet: theoretical aspects]. *Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu*, 17(2), 108–115. https://doi.org/10.15330/apred.2.17.108-115

16. Mashchak, N. M. (2023). Vartist zaluchennia kliienta yak indykator efektyvnosti didzhytal-stratehii pidpryiemstva [Customer acquisition cost as an indicator of enterprise digital strategy effectiveness]. *Marketynh i tsyfrovi tekhnolohii*, 7(4), 95–105. https://doi.org/10.15276/mdt.7.4.2023.6

17. Melnyk, Yu. M., Saher, L. Yu., Illiashenko, N. S., & Riazantseva, Yu. M. (2016). Klasyfikatsiia osnovnykh form ta vydiv marketynhovykh internet-komunikatsii [Classification of main forms and types of marketing internet communications]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, (4), 43–55.

18. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2022). *Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice* (8th ed.). Harlow: Pearson Education.

19. Chaffey, D. (2026). RACE Planning Framework. *Smart Insights*. Available at: https://www.smartinsights.com/digital-marketing-strategy/race-a-practical-framework-to-improve-your-digital-marketing/ (accessed March 10, 2026)

20. Dietrich, G. (2014). *Spin Sucks: Communication and Reputation Management in the Digital Age*. Indianapolis: Que Publishing.

Дата першого надходження статті до видання: 23.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.04.2026

УДК 005.95:005.334:005.521(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3736-3748

Міненко Софія Іванівна доктор філософії з менеджменту, докторант Інститут тваринництва Національної академії аграрних наук України, м. Харків, https://orcid.org/0000-0003-3033-1911

МОНІТОРИНГ ТА КОНТРОЛІНГ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ ТА БЕЗПЕКОЮ: СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПОСТІЙНОГО ВІДСТЕЖЕННЯ ВІДХИЛЕНЬ ТА ОПЕРАТИВНОГО РЕАГУВАННЯ

Анотація. У сучасній архітектурі глобального менеджменту людський капітал трансформувався з допоміжного ресурсу на фундамент національної та корпоративної безпеки. В умовах турбулентності, спричиненої геополітичними конфліктами та технологічними розривами, традиційні методи кадрового обліку не забезпечують стійкість організацій. Виникає потреба у впровадженні інтегрованих механізмів моніторингу та контролінгу для ідентифікації «слабких сигналів» деструктивних відхилень на ранніх стадіях.

Розробка та наукове обґрунтування цілісної системи моніторингу й контролінгу людського капіталу, що базується на методології постійного відстеження відхилень від нормативів безпеки та алгоритмізованому оперативному реагуванні в умовах цифровізації.

Використано системний підхід, що інтегрує концепції ризико-орієнтованого моніторингу (ADAMON, OPTIMON) та методологію CAPA. Математичне підґрунтя базується на методах обчислювального інтелекту, зокрема методі аналізу ієрархій для розрахунку вагових коефіцієнтів ризику та перевірки узгодженості даних.

Розмежовано функції контролінгу як стратегічної бази та моніторингу як оперативної «сенсорної» функції. Розроблено типологію відхилень за рівнем ризику: критичні, суттєві та незначні. Обґрунтовано впровадження «безперервного управління продуктивністю» через цифрові екосистеми SAP HCM та Hurma. Ключовим результатом є інтеграція інструментів HR-Scorecard із параметрами безпеки, що пов’язує ефективність персоналу з корпоративною стабільністю. Запропоновано 8-кроковий протокол реагування на інциденти, що включає збереження цілісності даних та аналіз першопричин (RCA).

Постійне відстеження відхилень є умовою виживання підприємств, де людський капітал є джерелом і цінності, і ризику. Для повоєнного відновлення України моніторинг ментального здоров'я та міграційних трендів має стати пріоритетом національної безпеки. Запропонована модель забезпечує стійкість організації через трансформацію кожного відхилення у досвід для системного вдосконалення.

Ключові слова: людський капітал, моніторинг, контролінг, безпека, відхилення, CAPA, метод аналізу ієрархій, цифровізація.

Minenko Sofiia Doctor of Philosophy in Management, Doctoral Student of Livestock Farming Institute ot the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0003-3033-1911

MONITORING AND CONTROLLING IN THE HUMAN CAPITAL AND SAFETY MANAGEMENT SYSTEM: CREATING CONTINUOUS DEVIATION TRACKING AND RAPID RESPONSE FRAMEWORK

Abstract. In the modern architecture of global management, human capital has transformed from a supporting resource into a fundamental element of national and corporate security. Under conditions of permanent turbulence caused by geopolitical conflicts and technological gaps, traditional personnel accounting methods fail to ensure the resilience of organizational systems. There is an urgent need to implement integrated monitoring and control mechanisms that allow not only the recording of the current state of intellectual potential but also the identification of "weak signals" of destructive deviations at early stages.

The study aims to develop and scientifically justify a holistic monitoring and control system for human capital management, based on the methodology of continuous deviation tracking against established security standards, and to provide an algorithmized operational response to identified threats in a digital economy.

The research employs a systemic approach, integrating risk-based monitoring concepts (ADAMON, OPTIMON) and the CAPA (Corrective and Preventive Actions) methodology. The mathematical foundation is based on computational intelligence, specifically the Analytic Hierarchy Process (AHP) and the square root method, to calculate weight coefficients for risk indicators. Consistency ratios are used to ensure the objectivity of the diagnostic data.

The study delineates the functions of controlling as a strategic framework and monitoring as an operational "sensor" function. A typology of deviations is developed based on risk levels: critical, important, and minor. The author justifies the transition to "Continuous Performance Management" through digital ecosystems like SAP HCM and Hurma. A key finding is the integration of the HR-Scorecard with security parameters, linking productivity to corporate stability. Furthermore, an 8-step protocol for critical incident response is proposed to ensure data preservation and root cause analysis (RCA).

Establishing a continuous tracking system is vital for survival, where human capital is the primary value and risk source. For Ukraine's post-war recovery, monitoring mental health and migration trends must become a national security priority. The proposed framework ensures organizational resilience by transforming every deviation into a learning opportunity for systemic improvement.

Keywords: human capital, monitoring, controlling, security, deviations, CAPA, Analytic Hierarchy Process, digitalization, risk management.

Постановка проблеми. У сучасній архітектурі глобального менеджменту людський капітал трансформувався з допоміжного ресурсу на фундаментальний елемент національної та корпоративної безпеки. В умовах перманентної турбулентності, спричиненої геополітичними конфліктами, технологічними розривами та зміною парадигм праці, традиційні методи кадрового обліку виявляються неспроможними забезпечити стійкість організаційних систем. Виникає нагальна потреба у впровадженні інтегрованих механізмів моніторингу та контролінгу, які дозволяють не лише фіксувати поточний стан інтелектуального потенціалу, а й ідентифікувати слабкі сигнали деструктивних відхилень на ранніх стадіях їхнього зародження.

Людський капітал, що охоплює сукупність знань, компетенцій, здоров'я та мотивації працівників, є водночас найпотужнішим драйвером інновацій та джерелом специфічних ризиків. Інвестиції в цей актив супроводжуються високим рівнем невизначеності, оскільки результативність таких вкладень залежить від складної взаємодії внутрішніх психологічних факторів та зовнішніх ринкових умов. Відтак, управління людським капіталом у контексті безпеки потребує створення замкненого циклу контролю, де кожен крок — від залучення та навчання до виробничої експлуатації знань — підлягає безперервному діагностичному супроводу.

Ефективність системи забезпечення безпеки через людський фактор визначається здатністю менеджменту оперативно реагувати на аномалії в поведінці персоналу, рівні професійної придатності та ефективності використання ресурсів. Контролінг у цій системі виступає як когнітивний центр, що інтегрує планування, контроль та інформаційну підтримку, тоді як моніторинг забезпечує сенсорну функцію, безперервно збираючи дані про відхилення фактичних показників від стратегічних цілей. Поєднання цих інструментів дозволяє сформувати адаптивний механізм захисту інтелектуального капіталу від ерозії, витоку або неефективного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент управління людським капіталом (УЛК) та безпекою закладений у працях численних вітчизняних та західних дослідників, які акцентують увагу на різних аспектах — від математичного моделювання ризиків до соціологічного аналізу залученості. Важливим внеском у розуміння ролі людського капіталу в системі соціально-економічної безпеки є дослідження Г. В. Назарової [1], яка обґрунтовує необхідність розгляду якісних характеристик робочої сили як ключових індикаторів регіональної та корпоративної стійкості. Її підхід дозволяє інтегрувати параметри людського розвитку в загальну систему економічної безпеки підприємства, створюючи передумови для превентивного управління загрозами.

Сардак С. Е. [2] розглядає глобальні аспекти управління людськими ресурсами, наголошуючи на необхідності системної координації управлінських впливів з урахуванням етапів життєвого та кар'єрного циклу працівників. Цей погляд є критично важливим для довгострокового моніторингу, оскільки він дозволяє відстежувати динаміку нарощування або втрати компетенцій протягом тривалого часу, що є базою для стратегічного контролінгу.

Проблематика цифровізації УЛК та її впливу на безпеку детально висвітлена в роботах О. А. Грішнової та А. М. Колота. Зокрема, Грішнова О. А. [3] аналізує, як новітні технології трансформують процеси корпоративного навчання та розвитку, перетворюючи їх на інструменти підвищення конкурентоспроможності та лояльності персоналу. Цифрова трансформація створює нові можливості для моніторингу, дозволяючи збирати та аналізувати великі масиви даних про продуктивність у реальному часі.

Західна наукова школа фокусується на практичних моделях управління ризиками та відхиленнями. Brosteanu O. [4] та Journot V. [5] розробили концепції ризик-базованого моніторингу (ADAMON, OPTIMON), які дозволяють оптимізувати ресурси контролю шляхом пріоритезації критичних процедур на основі попередньої оцінки ризику. Ці моделі знайшли широке застосування в індустріях з високими вимогами до безпеки та точності даних.

В. Є. Василега [6] досліджує контролінг як інструмент забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах циклічної економіки, визначаючи його як механізм створення комплексної системи превентивних заходів протидії загрозам. Його роботи підкреслюють нерозривний зв'язок між оперативним реагуванням та стратегічною стабільністю економічного суб'єкта.

Методологія управління відхиленнями та впровадження систем корегувальних та попереджувальних дій (CAPA) детально описана в рекомендаціях таких організацій, як TransCelerate [7]. та FDA, а також у працях, присвячених належній клінічній практиці (GCP) [8]. Хоча ці напрацювання первісно стосувалися високотехнологічних галузей, їхні принципи — ідентифікація першопричин (Root Cause Analysis), документування та оцінка впливу — є універсальними для будь-якої системи моніторингу людського капіталу.

Глибинне розуміння еволюції підходів до управління людським капіталом потребує систематизації напрацювань провідних вітчизняних та зарубіжних наукових шкіл. Встановлення взаємозв’язку між якісними характеристиками робочої сили, цифровізацією та механізмами ризик-орієнтованого моніторингу дозволяє сформувати цілісну теоретичну базу дослідження. У таблиці 1 узагальнено ключові внески вчених, чиї праці стали фундаментом для розробки сучасних систем стратегічного управління та контролінгу в контексті безпеки.

Мета статті. Метою статті є розробка та наукове обґрунтування цілісної системи моніторингу та контролінгу в управлінні людським капіталом, яка базується на методології постійного відстеження відхилень від встановлених

нормативів безпеки та забезпечує алгоритмізоване оперативне реагування на виявлені загрози в умовах цифрової трансформації економіки.

Виклад основного матеріалу. Для побудови ефективної системи управління безпекою необхідно чітко розмежувати функції моніторингу та контролінгу, які часто помилково ототожнюються. Контролінг — це стратегічно орієнтована функція, що забезпечує методологічну базу для досягнення цілей організації. Він відповідає на запитання «Як ми маємо діяти, щоб бути успішними та захищеними у майбутньому?». Контролінг включає в себе бюджетування кадрових витрат, розробку KPI, формування політик безпеки та координацію інформаційних потоків між відділом HR та службою безпеки.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика внеску вітчизняних та зарубіжних вчених у розвиток систем моніторингу та контролінгу людського капіталу

Автор / Джерело	Ключовий внесок у тему	Спрямованість дослідження
Назарова Г. В. [1]	Обґрунтування зв'язку УЛК та соціально-економічної безпеки	Регіональний та корпоративний менеджмент
Сардак С. Е.[2]	Концепція життєвих циклів та системної координації ресурсів	Глобальне управління людськими ресурсами
Грішнова О. А. [3]	Вплив цифровізації на розвиток корпоративного капіталу	Цифрова трансформація та HR-технології
Василега В. Є. [6]	Контролінг як превентивна система протидії загрозам 2	Економічна безпека та адаптація до циклів
Brosteanu O. [4], Journot V. [5]	Моделі ризик-орієнтованого моніторингу (ADAMON, OPTIMON)	Методологія контролю та оптимізації ресурсів
Saleh A., Khamakhm R. [9]	Роль знань та навчання в управлінні кризами	Кризовий менеджмент та безпека

Джерело: розроблено автором.

На противагу цьому, моніторинг є оперативною функцією «тут і зараз». Його роль полягає у безперервному скануванні процесів на предмет наявності аномалій. Моніторинг не приймає стратегічних рішень, але він генерує первинні імпульси (alerting), які стають основою для дій контролера. Взаємодія цих функцій створює ефект зворотного зв'язку: моніторинг виявляє відхилення фінансових або поведінкових показників, а контролінг використовує цю інформацію для перерозподілу ресурсів або перегляду стратегій.

У системі безпеки ця взаємодія набуває критичного значення. Без чітко встановлених контролінгом критеріїв (що ми вважаємо нормою?), моніторинг перетворюється на беззмістовне накопичення даних. І навпаки, без моніторингу контролінг залишається «сліпим», не маючи актуальної інформації про реальний стан виконання планів. Саме синергія цих процесів дозволяє підприємству бути гнучким та адаптивним до динамічних змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Людський капітал є найбільш ризикованим об'єктом інвестування через високу мобільність його носіїв та складність прогнозування їхньої поведінки. Інвестиційний ризик у цій сфері проявляється як імовірність втрати доходів або недосягнення цілей через зниження якості персоналу, його звільнення або загрози корпоративній безпеці.

Дослідники виділяють три фундаментальні виміри людського капіталу, які мають безпосередній вплив на безпеку [10]:

1. знання (knowledge): сукупність компетенцій, необхідних для виконання професійних обов'язків без ризику для системи.

2. навчання (training): процес постійної актуалізації знань для відповідності новим загрозам.

3. спроможності (capacity): здатність людського мозку генерувати інноваційні ідеї та приймати вірні рішення в умовах стресу та кризи.

Цікавим є досвід Міністерства внутрішніх справ Іраку, де було встановлено прямий кореляційний зв'язок (коефіцієнт 0.760) між рівнем людського капіталу та ефективністю управління безпековими кризами. Це підтверджує тезу, що інвестиції в розвиток персоналу є найкращим засобом мінімізації негативних наслідків від потенційних загроз.

Для оперативного виявлення відхилень пропонується модель, що базується на використанні сховищ даних та обчислювального інтелекту.

Така система має відстежувати «небезпечну поведінку» в інвестиційних та виробничих процесах. Якщо фактичне значення показника відхиляється від запланованого, система проводить діагностику «внеску» кожного фактора у загальний ризик.

В основі моделі лежить розрахунок вагових коефіцієнтів для різних індикаторів ризику (ринкові умови, фінансовий стан, якість персоналу). Для цього використовується метод аналізу ієрархій та метод квадратного кореня [11].

Алгоритм включає наступні кроки в середовищі LaTeX:

1. Обчислення добутку елементів у кожному рядку матриці суджень A:

$$P_i = \prod_{j=1}^{n} a_{ij}$$

2. Розрахунок кореня n-го ступеня для отримання середнього значення:

$$n_i = \sqrt[n]{P_i}$$

3. Нормалізація вектора для отримання ваг ω_i:

$$\omega_i = \frac{n_i}{\sum_{j=1}^{n} n_j}$$

4. Розрахунок максимального власного числа λ_{max} для перевірки узгодженості:

5.

$$\lambda_{max} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\frac{(A\omega)_i}{\omega_i}$$

Якщо індекс узгодженості перевищує поріг, матриця підлягає перегляду. Це гарантує, що система моніторингу базується на об'єктивних та логічно несуперечливих даних. Впровадження такої математичної строгості дозволяє уникнути суб'єктивізму в оцінці загроз людського капіталу.

Для ефективного контролінгу необхідно ідентифікувати ключові показники ефективності (KPI), які відображають стан людського капіталу в контексті безпеки. Використання HR-Scorecard дозволяє збалансувати фінансові витрати з якісними характеристиками персоналу [12].

Трансформація стратегічних цілей безпеки в конкретні управлінські дії вимагає декомпозиції складних соціально-економічних процесів на вимірювані показники. Використання інструментарію збалансованої системи показників (HR-Scorecard) дозволяє не лише оцінити ефективність інвестицій у персонал, а й ідентифікувати зони потенційної вразливості системи. У таблиці 2 представлено інтеграцію ключових показників ефективності (KPI) із параметрами корпоративної безпеки, що забезпечує інформаційне підґрунтя для прийняття оперативних рішень.

Таблиця 2

Інтеграція показників HR-Scorecard у систему забезпечення корпоративної безпеки підприємства

Частина Scorecard	Ключові показники (KPI)	Значення для безпеки
Чисельність (Headcount)	Плинність кадрів, коефіцієнт стабільності	Виявлення ризику втрати критичних знань
Рекрутинг (Recruitment)	Якість найму, вартість заповнення вакансії	Мінімізація ризику потрапляння некомпетентних осіб
Навчання (Training)	ROI навчання, відсоток навчених безпеці	Забезпечення готовності до нових загроз
Продуктивність (Performance)	Виручка на працівника, кількість інцидентів	Оцінка ефективності використання капіталу
Розвиток таланту	Коефіцієнт внутрішнього просування	Мотивація та лояльність як фактор внутрішньої безпеки

Джерело: розроблено автором за [3].

На макрорівні моніторинг має включати такі індикатори, як Індекс людського розвитку (HDI) та Індекс людського капіталу (HCI).

Останній, розроблений Світовим банком, є особливо важливим для стратегічного планування, оскільки він оцінює виживання, здоров'я та якість освіти, що є базисом для національної безпеки [13].

Основою системи оперативного реагування є класифікація відхилень (deviations) та визначення їхньої критичності. Відхилення — це будь-який вихід за межі затверджених протоколів або планів. Важливо розрізняти заплановані винятки (protocol exceptions) та незаплановані інциденти [10].

Типологія відхилень за рівнем ризику:

1. Критичні відхилення (Major Deviations): Прямо впливають на безпеку персоналу, цілісність даних або виконання стратегічних завдань. Приклади: витік конфіденційної інформації, грубе порушення інструкцій безпеки, масове звільнення ключових спеціалістів. Потребують негайного втручання та звітування перед регуляторами.

2. Суттєві відхилення (Important): Можуть вплинути на надійність системи у довгостроковій перспективі. Приклади: систематичне недовиконання планів навчання, збої в роботі HRM-системи. Вимагають проведення аналізу першопричин (RCA).

3. Незначні відхилення (Minor): Окремі випадки, що не мають системного впливу. Приклади: затримка у звітності на один день. Підлягають реєстрації в логах для відстеження трендів.

Для управління відхиленнями використовується методологія CAPA, яка забезпечує перехід від «гасіння пожеж» до системного покращення:

– корекція (Correction): Негайні дії для усунення симптому (наприклад, блокування доступу працівника, що порушив правила).

– корегувальна дія (Corrective Action): Дії для усунення причини інциденту (наприклад, зміна паролів або перенавчання).

– попереджувальна дія (Preventive Action): Дії для запобігання виникненню подібних ситуацій у майбутньому (наприклад, впровадження біометричного контролю або автоматизованого моніторингу активності).

Ефективність CAPA залежить від глибини аналізу першопричин. Використання інструментів типу «5 Чому» (5 Whys) або діаграми Ісікави дозволяє знайти системні помилки, такі як недостатність ресурсів, складні процедури або відсутність контролю [10].

Впровадження системи постійного відстеження неможливе без інтегрованої цифрової екосистеми.

Сучасні HRM-системи (SAP HCM, Hurma, PeopleForce) дозволяють автоматизувати збір даних та забезпечують візуалізацію відхилень у реальному часі [3].

Для обґрунтування вибору інструментарію реалізації концепції "Continuous Performance Management" у таблиці 3 проведено порівняльний аналіз найбільш поширених HRM-систем за критеріями їхньої аналітичної потужності та захищеності даних.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз цифрових HRM-систем за функціональними можливостями моніторингу та безпеки даних

Система	Ключові переваги для моніторингу та безпеки	Недоліки / Обмеження
SAP HCM	Потужна аналітика, відповідність міжнародним стандартам безпеки, інтеграція з фінансами	Висока вартість впровадження, складність налаштування
Hurma / PeopleForce	Хмарні рішення, орієнтація на досвід працівника (Employee Experience), швидке розгортання	Менший функціонал для складного математичного моделювання
Custom Data Warehouses	Повна кастомізація під специфічні потреби безпеки організації	Потреба у власній команді розробників та дата-аналітиків

Джерело: розроблено автором.

Як свідчать дані таблиці 3, найбільш гнучким, проте ресурсомістким рішенням залишаються кастомізовані сховища даних (Custom Data Warehouses).

Цифрові технології дозволяють реалізувати концепцію «безперервного управління продуктивністю» (Continuous Performance Management), де зворотний зв'язок надається миттєво, а не раз на рік під час атестації. Це критично для безпеки, оскільки дозволяє виявляти падіння мотивації або ознаки вигорання до того, як вони призведуть до інцидентів.

Дослідження досвіду компанії Securitas Canada демонструє, як стратегічне управління людськими ресурсами (SHRM) безпосередньо впливає на стабільність бізнесу в індустрії з високим рівнем ризику. Використання моделі AMO (Ability, Motivation, Opportunity) дозволило компанії знизити плинність кадрів, яка в середньому по галузі становить 18%, до значно нижчих показників [14]:

– спроможність (ability): інвестиції в професійний розвиток охоронців підвищують їхню здатність діяти в екстремальних умовах;

– мотивація (motivation): конкурентна оплата праці та програми визнання заслуг мінімізують ризик внутрішніх зловживань;

– можливість (opportunity): чіткі кар'єрні шляхи створюють довгострокову відданість компанії.

Моніторинг у такій системі зосереджений на регулярних перевірках кваліфікації та опитуваннях залученості працівників, що дозволяє оперативно реагувати на потенційне зниження якості послуг.

Для України проблема моніторингу людського капіталу набуває екзистенційного значення у контексті відновлення після війни. Втрати через міграцію, демографічний спад та поширення посттравматичних розладів створюють критичні загрози національній безпеці.

Система моніторингу на державному та корпоративному рівнях має включати [13]:

– відстеження міграційних трендів: хто поїхав, хто повернувся, які компетенції втрачено;

– моніторинг ментального здоров'я: рівень поширення птср серед працівників та його вплив на продуктивність і безпеку праці;

– оцінку освітніх розривів: невідповідність знань потребам інноваційної економіки відновлення.

Стратегування має базуватися на поєднанні кількісних оцінок з аналізом якісних характеристик, таких як адаптивність та здатність до перенавчання. Тільки через створення системи оперативного реагування на ці виклики можливо забезпечити стале зростання людського капіталу України.

У разі виявлення критичного відхилення моніторинговою системою, організація повинна діяти за чітким протоколом. Затримка в реакції може призвести до ескалації ризику та незворотних втрат людського капіталу або даних. Пропонується алгоритм з 8 кроків для ефективного реагування [15]:

– Юридичний супровід та початок розслідування: Негайне залучення юрисконсультів для забезпечення законності дій (особливо при звільненні або блокуванні доступу).

– Забезпечення цілісності даних (Data Preservation): У разі підозри в кіберінциденті не варто вимикати системи, щоб не втратити дані в оперативній пам'яті (RAM), які є важливими доказами.

– Ізоляція скомпрометованих активів: Відключення підозрілих сегментів мережі або обмеження прав доступу конкретних осіб до завершення перевірки.

– Сегментація мережі: Відокремлення критичної інфраструктури від потенційно вразливих ділянок для продовження бізнес-операцій.

– Аналіз першопричин (Root Cause Analysis): Визначення, чи було відхилення випадковою помилкою працівника, системним збоєм чи навмисним саботажем.

– Впровадження CAPA-плану: Реалізація корегувальних дій та зміна внутрішніх процедур.

– Комунікація та звітність: Інформування стейкголдерів (керівництва, клієнтів, регуляторів) відповідно до встановлених протоколів.

– Перевірка ефективності (Effectiveness Check): Моніторинг ситуації протягом певного часу після вжиття заходів для впевненості у відсутності рецидивів.

Висновки. Створення системи постійного відстеження відхилень та оперативного реагування є критичною умовою виживання сучасного підприємства у світі, де людський капітал є головною цінністю та основним джерелом ризику. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

По-перше, контролінг та моніторинг мають розглядатися як комплементарні функції: контролінг задає вектор розвитку та критерії безпеки, а моніторинг забезпечує безперервність збору даних про фактичний стан процесів.

Їхня синергія дозволяє перейти від пасивного спостереження до активного управління ризиками.

По-друге, математичне моделювання на основі обчислювального інтелекту та методів аналізу ієрархій забезпечує об'єктивність оцінки загроз людському капіталу. Використання вагових коефіцієнтів та перевірка узгодженості даних дозволяє менеджерам фокусуватися на найбільш критичних факторах ризику, що особливо важливо в умовах обмежених ресурсів.

По-третє, система управління відхиленнями повинна базуватися на чіткій класифікації за рівнем ризику та методології CAPA. Це забезпечує не лише ліквідацію наслідків інцидентів, а й усунення їхніх глибинних причин, перетворюючи кожну помилку на досвід для зміцнення системи безпеки.

Цифровізація за допомогою HRM-систем (SAP, Hurma) є необхідним технологічним підґрунтям для реалізації такої системи у реальному часі.

По-четверте, для України в умовах повоєнного відновлення моніторинг людського капіталу має стати частиною національної стратегії безпеки. Врахування таких факторів, як ментальне здоров'я, міграційні настрої та адаптивність, дозволить ефективно використовувати обмежений людський ресурс для відродження економіки.

Таким чином, пропонована система моніторингу та контролінгу створює надійний каркас для захисту та розвитку людського капіталу, забезпечуючи стійкість організації до непередбачуваних викликів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Література:

1. Назарова Г. В. Гончарова С. Ю., Затєйщикова О. О. Розвиток та використання управлінського персоналу–стратегічний підхід: монографія. Харків: РВВ ХНЕУ, 2012.

2. Сардак С. Е. Глобальна регуляторна система розвитку людських ресурсів : автореф. дис. … д-ра екон. наук : 08.00.02. Київ, 2014. 36 с. URL: https://philarchive.org/rec/SAR-158

3. Грішнова, О., Марковець, Д. Цифровізація розвитку корпоративного людського капіталу: тренди, виклики, ефективність (на прикладі консалтингових компаній. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. №1(73). С.28–39. DOI: https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-28-39.

4. Risk-adapted monitoring is not inferior to extensive on-site monitoring: results of the ADAMON cluster-randomised study / Brosteanu O., Schwarz G., Houben P., Paulus U., Strenge-Hesse A., Zettelmeyer U., et al. Clinical Trials 2017; 14:584-96. DOI: https://doi.org/ 10.1177/1740774517724165.

5. Journot V. OPTIMON - first results of the French trial on optimisation of monitoring. 2015. URL: https://ssl2.isped.u-bordeaux2.fr/OPTIMON/docs/Communications/2015-Montpellier/ OPTIMON%20-%20EpiClin%20Montpellier%202015-05-20%20EN.pdf.

6. Василега В. Контролінг в системі забезпечення економічної безпеки підприємства в процесі адаптації до умов циклічної економіки. *Економіка та суспільство*. 2024. №66. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-17.

7. Callery-D., S. Sam L. Grey T. Greenwood D. TransCelerates Clinical Quality Management System: Issue Management. *Therapeutic Innovation & Regulatory Science.* 2016. Vol. 50. DOI: https://doi.org/10.1177/2168479016657129.

8. Managing Protocol Deviations: A Guide for Clinical Trials. URL: https://intuitionlabs .ai/articles/managing-protocol-deviations.

9. Saleh A., Khamakhm R. The Role of Human Capital in Security Crises Management An Exploratory Study in A number of the Iraq Ministry of Interior (MOI) Departments. *Journal Port Science Research*. 2024. Vol. 6. Pp. 90-106. DOI: https://doi.org/10.36371/port.2023.special.13.

10. Managing Protocol Deviations: GCP Compliance Strategies. URL: https://ccrps.org/ clinical-research-blog/managing-protocol-deviations-gcp-compliance-strategies

11. Liu Y, Wang Z. An Early Warning Risk and Control Model for Manpower Capital Investment Using Data Warehousing and Computational Intelligence. *Comput Intell Neurosci*. 2022 :7624135. DOI: https://doi.org/10.1155/2022/7624135.

12. Dugelova M., Strenitzerová M. How to select appropriate human resource controlling indicators. *CBU International Conference Proceedings*. 2015. Vol. 3. 064. DOI: https://doi.org /10.12955/cbup.v3.585.

13. Ємельяненко Л. М., Пантасенко В. В. Розвиток людського капіталу в системі стратегування післявоєнної відбудови України. *Трансформаційна економіка*. 2025. Vol. 2 (11), pp. 48-56. DOI: https://doi.org/10.32782/2786-8141/2025-11-8.

14. Koko A. W. Strategic Human Resources Management Practices in the Private Security. Industry: Workforce Retention and Professional Development. A Case Study of Securitas Canada. *Texila International Journal of Academic Research*. DOI: https://doi.org/10.21522/TIJAR. 2014.12.03.Art021.

15. 8 кроків для ефективного реагування на інциденти. Softlist. 27.06.2024. URL: https://softlist.com.ua/ua/news/vosem-shagov-dlya-effektivnogo-reagirovaniya-na-incidenty.

References:

1. Nazarova, H. V., Honcharova, S. Yu., & Zatieishchykova, O. O. (2012). *Rozvytok ta vykorystannia upravlinskoho personalu–stratehichnyi pidkhid* [Development and use of management personnel—a strategic approach]. Kharkiv: RVV KHNEU [in Ukrainian].

2. Sardak, S. E. (2014). *Hlobalna rehuliatorna systema rozvytku liudskykh resursiv* [Global regulatory system for human resource development] (Extended abstract of Doctor's thesis). Kyiv. Retrieved from https://philarchive.org/rec/SAR-158 [in Ukrainian].

3. Hrishnova, O., & Markovets, D. (2024). Tsyfrovizatsiia rozvytku korporatyvnoho liudskoho kapitalu: trendy, vyklyky, efektyvnist (na prykladi konsaltynhovykh kompanii) [Digitalization of corporate human capital development: trends, challenges, efficiency (on the example of consulting companies)]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, 1(73), 28–39. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-28-39 [in Ukrainian].

4. Brosteanu, O., Schwarz, G., Houben, P., Paulus, U., Strenge-Hesse, A., Zettelmeyer, U., ... & ADAMON Study Group. (2017). Risk-adapted monitoring is not inferior to extensive on-site monitoring: results of the ADAMON cluster-randomised study. *Clinical Trials*, 14(6), 584–596. https://doi.org/10.1177/1740774517724165.

5. Journot, V. (2015). *OPTIMON - first results of the French trial on optimisation of monitoring*. Retrieved from https://ssl2.isped.u-bordeaux2.fr/OPTIMON/docs/Communications/ 2015-Montpellier/%20OPTIMON%20-%20EpiClin%20Montpellier%202015-05-20%20EN.pdf.

6. Vasyleha, V. (2024). Kontrolinh v systemi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva v protsesi adaptatsii do umov tsyklichnoi ekonomiky [Controlling in the system of economic security of the enterprise in the process of adaptation to the conditions of the cyclical economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 66. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-17 [in Ukrainian].

7. Callery-D'Amico, S., Sam, L., Grey, T., & Greenwood, D. (2016). TransCelerate's Clinical Quality Management System: Issue Management. *Therapeutic Innovation & Regulatory Science*, 50(4), 456–464. https://doi.org/10.1177/2168479016657129.

8. *Managing Protocol Deviations: A Guide for Clinical Trials*. (n.d.). Intuition Labs. Retrieved from https://intuitionlabs.ai/articles/managing-protocol-deviations.

9. Saleh, A., & Khamakhm, R. (2024). The Role of Human Capital in Security Crises Management: An Exploratory Study in a Number of the Iraq Ministry of Interior (MOI) Departments. *Journal Port Science Research*, 6, 90–106. https://doi.org/10.36371/port.2023.special.13.

10. *Managing Protocol Deviations: GCP Compliance Strategies*. (n.d.). CCRPS. Retrieved from https://ccrps.org/clinical-research-blog/managing-protocol-deviations-gcp-compliance-strategies.

11. Liu, Y., & Wang, Z. (2022). An Early Warning Risk and Control Model for Manpower Capital Investment Using Data Warehousing and Computational Intelligence. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2022, 7624135. https://doi.org/10.1155/2022/7624135.

12. Dugelova, M., & Strenitzerová, M. (2015). How to select appropriate human resource controlling indicators. *CBU International Conference Proceedings*, 3, 064–068. https://doi.org/10.12955/cbup.v3.585.

13. Yemelianenko, L. M., & Pantasenko, V. V. (2025). Rozvytok liudskoho kapitalu v systemi stratehuvannia pisliavoiennoi vidbudovy Ukrainy [Human capital development in the system of strategizing the post-war reconstruction of Ukraine]. *Transformatsiina ekonomika*, 2(11), 48–56. https://doi.org/10.32782/2786-8141/2025-11-8 [in Ukrainian].

14. Koko, A. W. (n.d.). Strategic Human Resources Management Practices in the Private Security Industry: Workforce Retention and Professional Development. A Case Study of Securitas Canada. *Texila International Journal of Academic Research*. https://doi.org/10.21522/TIJAR.2014.12.03.Art021.

15. *8 krokiv dlia efektyvnoho reahuvannia na intsydenty* [8 steps for effective incident response]. (2024, June 27). Softlist. Retrieved from https://softlist.com.ua/ua/news/vosem-shagov-dlya-effektivnogo-reagirovaniya-na-incidenty [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 331.5:004.9

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3749-3763

Мірошніченко Тетяна Валеріївна кандидат економічних наук, доцент,професор кафедри соціально-економічних дисциплін, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, https://orcid.org/0000-0002-2729-4454

ЦИФРОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасних тенденцій цифрової трансформації ринку праці та обґрунтуванню ролі інформаційно-аналітичних систем як інструменту модернізації механізмів управління зайнятістю.

Проаналізовано міжнародний досвід використання інформаційних систем ринку праці та інструментів аналізу навичок, які забезпечують інформаційно-аналітичну підтримку прийняття управлінських рішень у сфері зайнятості, прогнозування потреб економіки в трудових ресурсах та виявлення дисбалансів між попитом та пропозицією робочої сили. Досліджено нормативно-правову базу впровадження державної цифрової платформи управління процесами зайнятості, зокрема Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій». На основі аналізу систематизовано основні інструменти функціонування системи «Обрій», серед яких виділено базові інструменти, інструменти цифрової ідентифікації, сервісні інструменти, інструменти професійного розвитку, аналітичні інструменти та інструменти стандартизації.

Визначено, що функціональне призначення системи «Обрій» виходить за рамки традиційного електронного обліку даних та передбачає інтеграцію сервісних, аналітичних та прогностичних інструментів в єдину цифрову екосистему ринку праці. Доведено, що досліджувана цифрова платформа є інструментом підвищення ефективності взаємодії між роботодавцями, працівниками та державою, що дозволяє формувати ефективну державну політику зайнятості.

Визначено перспективні напрямки подальшого розвитку Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій», зокрема, удосконалення механізмів автоматизованого підбору персоналу на основі аналізу їх навичок, формування індивідуальних траєкторій професійного розвитку користувачів, розробка аналітичних інструментів для моніторингу ринку праці та інтеграція системи з іншими державними інформаційними ресурсами. Реалізація цих напрямків сприятиме підвищенню ефективності функціонування ринку праці та формуванню сучасної цифрової інфраструктури управління зайнятістю в Україні.

Ключові слова: ринок праці, цифровізація, цифрова трансформація, інформаційно-аналітичні системи, система «Обрій», цифрові інструменти, автоматизація працевлаштування, управління зайнятістю.

Miroshnichenko Tetiana PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Socio-Economic Disciplines, Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, https://orcid.org/0000-0002-2729-4454

DIGITAL MODERNIZATION OF THE UKRAINIAN LABOR MARKET: REALITIES AND PROSPECTS

Abstract. The article is devoted to the study of modern trends in the digital transformation of the labor market and the justification of the role of information and analytical systems as a tool for the modernization of employment management mechanisms. The international experience of using labor market information systems and skills analysis tools that provide information and analytical support for making management decisions in the field of employment, forecasting the needs of the economy in labor resources and identifying imbalances between the demand and supply of labor is analyzed.

The regulatory and legal framework for the implementation of the state digital platform for managing employment processes, in particular the Unified Information and Analytical System "Obriy", is studied. Based on the analysis, the main tools for the functioning of the "Obriy" system are systematized, among which basic tools, digital identification tools, service tools, professional development tools, analytical tools and standardization tools are highlighted.

It is determined that the functional purpose of the "Obriy" system goes beyond traditional electronic data accounting and involves the integration of service, analytical and predictive tools into a single digital ecosystem of the labor market. It is proven that the studied digital platform is a tool for increasing the efficiency of interaction between employers, employees and the state, which allows for the formation of an effective state employment policy.

Promising directions for further development of the Unified Information and Analytical System "Obriy" have been identified, in particular, improving mechanisms for automated personnel selection based on the analysis of their skills, forming individual trajectories of professional development of users, developing analytical tools for monitoring the labor market, and integrating the system with other state information resources. The implementation of these directions will contribute to increasing the efficiency of the labor market and the formation of a modern digital infrastructure for employment management in Ukraine.

Keywords:labor market, digitalization, digital transformation, information and analytical systems, "Obriy" system, digital tools, employment automation, employment management.

Постановка проблеми. Сучасні зміни у розвитку економіки, зокрема процеси цифровізації та цифрової трансформації, є інноваційним аспектом розвитку усіх сфер життєдіяльності людей. Ринок праці належить до тих сфер, що одними з перших відреагували на активне застосування інноваційних технологій, цифрових платформ та використання штучного інтелекту, автоматизацію виробничих процесів, обробку великих масивів даних і хмарні обчислення, оскільки зазначені технології кардинально змінюють специфіку функціонування ринку праці та структуру зайнятості, професій, трудової діяльності та форм організації праці.

Крім того, особливої актуальності набуває цифровізація інструментів формування, функціонування та управління ринком праці. Відповідні інструменти створюють нові можливості для комплексного моніторингу стану ринку праці, аналітичного забезпечення прийняття управлінських рішень та здійснення короткострокового та довгострокового прогнозування потреб економіки у трудових ресурсах.

Варто зазначити, що цифрова трансформація системи управління ринком праці в Україні наразі перебуває на етапі розробки, інституційного становлення та апробації окремих цифрових рішень. Саме тому важливого значення набуває вивчення досвіду інших країн, у яких активно впроваджуються та використовуються цифрові інформаційно-аналітичні системи в умовах ринку праці. Узагальнення такого досвіду створює базові передумови для імплементації цифрових інструментів, платформ та систем в управління ринком праці України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій демонструє зростаючий інтерес вітчизняних науковців до проблематики цифровізації ринку праці, проте у своїх дослідженнях автори переважно розглядають загальні тенденції цифрової трансформації зайнятості або окремі цифрові інструменти, які застосовуються на ринку праці. Так, у роботі авторів О. І. Кравчук, І. О. Варіс та А. Р. Цьопа [1] досліджено цифрові інструменти залучення персоналу, автоматизації пошуку та добору персоналу.

Цифрові платформи як інноваційні форми функціонування ринку праці у своїй роботі розглядають автори В. Г. Панченко, Н. В. Резнікова, О. В. Птащенко та О. А. Іващенко[2].

Впливу цифровізації, роботизації та автоматизації на сучасний ринок ринку праці, а також їх наслідків для сфери зайнятості присвячені роботи З. В. Смутчак [3] та О.В. Панченка[4].

Дослідження загальних тенденцій цифровізації ринку праці у своїх працях здійснюють Н.А.Азьмук [5], Г.В.Чепурко [6],Г.О. Куликов [7], Л. В.Шостак та А. Сур'як [8].

Зазначені наукові публікації становлять практичний інтерес та формують важливе теоретичне підґрунтя для дослідження цифровізації ринку праці, окремих цифрових інструментів, цифрових платформ та загальних тенденцій цифрової трансформації, платформізації та автоматизації трудових відносин.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на достатню кількість публікацій, присвячених цифровізації ринку праці, нерозкритим залишається питання комплексного аналізу інструментів Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій» як державної цифрової платформи ринку праці, що обумовлює актуальність і наукову доцільність дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження функціональних можливостей Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій» як інструменту цифрової модернізації ринку праці України, систематизація її основних інструментів та визначення перспективних напрямів подальшого розвитку відповідної цифрової платформи.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті всеохоплюючої цифровізації, значного науково-практичного інтересу набуває досвід міжнародних організацій, який формує концептуальні засади розвитку інформаційно-аналітичних систем ринку праці та обґрунтовує їх значення для підвищення ефективності функціонування останнього. Так наприклад, у діяльності Міжнародної організації праці використовується інформаційна система ринку праці – Labour Market Information Systems (LMIS).

Інформаційні системи ринку праці LMIS покликані забезпечувати підвищення ефективності функціонування ринку праці та покращувати взаємодію між основними його суб'єктами, насамперед роботодавцями і шукачами роботи. В офіційних міжнародних документах зазначається, що такі системи виконують важливу роль у забезпеченні інформаційно-аналітичної підтримки функціонування ринку праці.

Зокрема, у документах, присвячених використанню LMIS, визначено, що «метою інформаційної системи ринку праці є підвищення ефективності функціонування відповідного ринку шляхом забезпечення своєчасного доступу до інформації, що сприяє швидшому працевлаштуванню шукачів роботи, оперативному заповненню вакансій роботодавцями, більш обґрунтованому вибору освітніх траєкторій студентами та підвищенню результативності державної економічної політики» [9].

Таким чином, інформаційно-аналітичні системи ринку праці виконують не лише функцію накопичення статистичних даних, а й забезпечують аналітичну підтримку прийняття управлінських рішень у сфері зайнятості, планування підготовки кадрів та прогнозування структурних змін на ринку праці.

Невід'ємною складовою сучасних інформаційно-аналітичних систем ринку праці є інструменти аналізу навичок (skills intelligence), які поглиблюють аналітичні можливості відповідних систем. На відміну від системи LMIS, яка орієнтована на інформаційне забезпечення ринку праці, інструменти аналізу навичок фокусуються на систематичному зборі, узагальненні, аналізі та інтерпретації даних щодо компетенцій працівників та їх узгодження з потребами роботодавців у різних секторах економіки.

За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), під аналітичними інструментами оцінювання навичок розуміють сукупність агрегованих даних щодо компетенцій працівників, потреб ринку праці, а також інструментів, які забезпечують можливість аналізу актуальних або отриманих у режимі реального часу даних та сприяють взаємодії зацікавлених сторін [10].

Відповідні цифрові інструменти формують аналітичну основу для виявлення дисбалансів між попитом та пропозицією робочої сили, прогнозування кадрових потреб економіки та обґрунтування рішень у сфері зайнятості.

У цьому контексті аналіз навичок виступає важливим функціональним доповненням інформаційних систем ринку праці, оскільки забезпечує виявлення структурних дисбалансів між потребами роботодавців і наявними компетенціями працівників, дає змогу відстежувати зміни у структурі попиту на робочу силу та формує інформаційну основу для регулювання зайнятості.

Для ефективного функціонування інформаційних систем ринку праці важливе значення має використання Європейської класифікації навичок, компетенцій, кваліфікацій та професій (ESCO), розробленої Європейською Комісією. У наукових дослідженнях зазначається, що «ESCO – це багатомовна класифікація, створена для покращення забезпечення інформацією про попит на навички на ринку праці»[11]. За своїм функціональним призначенням ESCO є близькою до українського Класифікатора професій, однак має значно ширший зміст, оскільки охоплює не лише професії, а і інші ключові параметри розвитку працівників. Використання стандартизації опису професій, компетенцій та кваліфікацій створює основу для формування цифрових профілів працівників та вакансій, що значно спрощує процес автоматизованого зіставлення попиту та пропозиції робочої сили.

У сучасних дослідженнях розвиток систем аналізу навичок розглядається як важливий інструмент підвищення ефективності політики зайнятості. Аналітика навичок, за науковими підходами, передбачає моніторинг і аналіз змін на ринку праці, прогнозування майбутніх потреб у робочій силі та виявлення розривів між потребами роботодавців і наявними навичками працівників [12]. За таких умов цифрові системи ринку праці мають виконувати не лише інформаційно-облікову, а й аналітико-прогностичну функцію, забезпечуючи виявлення кадрових дисбалансів і формування інформаційної бази для вдосконалення освітньої, кадрової та соціально-економічної політики.

Аналіз міжнародних нормативних документів та практики впровадження цифрових рішень дає підстави стверджувати, що розвиток інформаційно-аналітичних систем ринку праці є важливим напрямом удосконалення механізмів регулювання зайнятості. У відповідному контексті особливої актуальності набуває імплементація відповідних цифрових підходів на ринку праці України, які орієнтовані на поєднання сучасних інформаційних технологій, аналітичних інструментів та інструментів прогнозування кадрових потреб

економіки. Важливим практичним кроком до цифровізації процесів ринку праці України є створення та розвиток Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій», яку доцільно розглядати як інструмент модернізації системи управління відповідним ринком.

Розробка Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій» була здійснена Міністерством економіки, довкілля та сільського господарства України спільно з BRDO за підтримки Програми "Партнерство за сильну Україну", яка фінансується урядами Великої Британії, Естонії, Канади, Норвегії, Фінляндії, Швейцарії та Швеції[13].

Нормативною основою впровадження цифрових інструментів стало ухвалення постанови Кабінету Міністрів України про «Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо оптимізації та цифровізації процесів та послуг у сфері праці та зайнятості населення» від 29.10.2025 №1403, в якій визначено порядок реалізації відповідного проєкту, описано механізми цифровізації процесів і послуг у сфері праці та зайнятості, а також деталізовано функціонування реєстрів у відповідній сфері [14].

Додатково постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проєкту щодо працевлаштування та оформлення трудових відносин в електронній формі з використанням Єдиної інформаційно-аналітичної системи "Обрій"» від 07.01.2026 № 41 деталізовано порядок електронного працевлаштування, формування цифрових профілів шукачів роботи та вакансії, а також визначення порядку електронного оформлення трудових відносин з використанням системи «Обрій» [15].

Варто зазначити, що функціонування системи «Обрій» забезпечується не лише спеціальними підзаконними актами, а і нормами чинного законодавства, зокрема, законом України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 № 5067-VI. Відповідний закон визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, а також гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю і соціальний захист від безробіття [16]. Таким чином, закон України «Про зайнятість населення» формує загальні правові засади для подальшого впровадження цифрових сервісів та інструментів регулювання зайнятості.

Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII визначає правові засади інформаційної діяльності, гарантує право на інформацію та регулює процеси її одержання, використання, поширення, зберігання і захисту, що створює нормативні підстави для функціонування цифрових інформаційних систем, зокрема систем ринку праці [17].

Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI визначає правові засади захисту персональних даних під час їх обробки [18], що має принципове значення для функціонування системи «Обрій», в межах реалізації якої здійснюється збір, зберігання та використання відомостей про шукачів роботи, працівників та роботодавців.

Правові умови цифрового документообігу в системі «Обрій» забезпечуються Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV, який встановлює основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів [19].

Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII визначає правові та організаційні засади електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, формуючи нормативну основу для достовірної цифрової взаємодії користувачів із системою «Обрій» [20].

Крім того, правову основу для використання цифрових каналів у процесі надання послуг у сфері зайнятості формують норми Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» від 15.07.2021 № 1689-IX, який визначає засади надання електронних публічних послуг, у тому числі можливість їх надання в автоматичному режимі [21].

На підставі аналізу нормативних документів [14–15; 17–18] можна зробити висновок, що Єдина інформаційно-аналітична система «Обрій» є державною цифровою платформою ринку праці, нормативне функціонування якої забезпечується сукупністю спеціальних підзаконних актів і базових законів України у сферах зайнятості, інформації, захисту персональних даних, електронного документообігу, електронної ідентифікації та електронних публічних послуг.

За своїм функціональним призначенням система «Обрій» є державною цифровою системою у сфері праці та зайнятості населення, яка інтегрує та акумулює інформацію щодо шукачів роботи та вакантних посад, забезпечуючи автоматизований підбір вакансій та кандидатів на заміщення посад, цифрове оформлення трудових відносин та аналітичну підтримку управління ринком праці. На основі накопичених даних система формує інструменти моніторингу та прогнозування потреб економіки у трудових ресурсах. Фактично система забезпечуватиме реалізацію державних сервісів щодо працевлаштування у єдиній екосистемі ринку праці та за прикладом практичного досвіду європейських країн, створить єдиний цифровий маршрут для всіх учасників ринку праці.

Нормативно закріплена конструкція системи «Обрій» дає підстави стверджувати, що її функціональне призначення виходить за межі звичайного електронного обліку даних. Відповідна система поєднує сервісну, облікову, аналітичну та прогностичну функції, що дає підстави розглядати її як інструмент цифрової модернізації системи управління ринком праці в Україні.

Функціональною основою Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій» є сукупність взаємопов’язаних інструментів, які зафіксовані в нормативно-правових актах та деталізовані в офіційних повідомленнях органів державної влади. Водночас, нормативні документи не містять узагальненої класифікації інструментів, які будуть використовуватися в системі «Обрій», що

обумовлює необхідність їх визначення та групування за функціональним призначенням.

У постанові Кабінету Міністрів України № 1403 визначено такі складові системи «Обрій», як портал Єдиної системи, інтерактивний модуль, а також Реєстр працездатних осіб і Реєстр робочих місць, що дає підстави стверджувати, що відповідна цифрова інфраструктура та реєстри становлять базовий набір інструментів її функціонування. Водночас у Порядку реалізації експериментального проєкту окремо передбачено аналіз інформації, внесеної через електронний кабінет, що формує підґрунтя для аналітичних інструментів, зокрема моніторингу та автоматизованого зіставлення даних. Крім того, затвердження Порядку надання грантів на професійний розвиток під час реалізації експериментального проєкту свідчить про орієнтацію системи «Обрій» на забезпечення професійного розвитку працівників, що реалізується через надання послуг з професійної орієнтації, навчання, перекваліфікації, підтвердження кваліфікації та грантової підтримки [14].

Постанова Кабінету Міністрів України № 41 визначає цифровий профіль працездатної особи «Обрій ID», а також цифровий профіль вакансії, які доцільно розглядати як цифрові інструменти ідентифікації. Цим же документом установлено механізм працевлаштування та оформлення трудових відносин в електронній формі з використанням Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій», що дає підстави віднести до сервісних інструментів електронну взаємодію користувачів, електронне працевлаштування та електронний кадровий документообіг [15].

Додаткове обґрунтування сервісних інструментів системи «Обрій» міститься в офіційному повідомленні Міністерства економіки, у якому зазначено, що уряд запускає експеримент з електронного працевлаштування та оформлення трудових відносин через цифрову систему «Обрій» і Портал Дія [13]. Це дає підстави віднести до відповідної групи інструменти електронної взаємодії користувачів, електронного працевлаштування та цифрового супроводу трудових відносин. До інструментів стандартизації, своєю чергою, доречно віднести використання класифікатора ESCO та забезпечення сумісності з європейськими форматами даних, зокрема EURES, що прямо передбачено постановою Кабінету Міністрів України № 1403 [14].

На підставі аналізу нормативних документів [14-15] та матеріалів офіційних повідомлень органів державної влади [13; 22–23] у межах системи «Обрій» автором виокремлено базові інструменти, інструменти цифрової ідентифікації, сервісні інструменти, інструменти професійного розвитку, аналітичні інструменти та інструменти стандартизації (табл. 1).

Варто зазначити, що більшість інструментів системи «Обрій» нормативно закріплені, проте ступінь їх практичної реалізації відрізняється, оскільки частина із зазначених у таблиці інструментів впроваджується в межах експериментального проєкту, тоді як інші – підлягають поетапному впровадженню.

Проведені вище дослідження дають змогу здійснити візуалізацію Єдиної системи «Обрій», яка представлена на рисунку 1.

З огляду на той факт, що впровадження Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій» на сучасному етапі має експериментальний характер, доцільно окреслити напрями її подальшого вдосконалення. Зокрема, на думку автора, до перспективних напрямів функціонального розвитку системи «Обрій» доцільно віднести такі:

– удосконалення механізму автоматизованого підбору кадрів не лише на основі класифікатора професій, а і шляхом зіставлення деталізованих навичок, мікрокваліфікацій, сертифікацій і суміжних компетентностей у розрізі окремих видів економічної діяльності, що дозволить підвищити точність відповідності професійних якостей кандидатів наявним вимогам вакансій;

– запровадження механізмів формування індивідуальних траєкторій професійного розвитку користувачів, які дадуть змогу зменшити диспропорції між профілем особи та вимогами вакансії;

– автоматизація формування рекомендацій для шукачів роботи щодо проходження курсів, отримання ваучерів, підтвердження кваліфікації або перекваліфікації на основі даних, зафіксованих у цифровому профілі, із використанням технологій штучного інтелекту;

Таблиця 1

Інструменти Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій»

	Група та види інструментів	**Функціональне призначення**	**Стан впровадження**
1.	**Базові інструменти:** – цифрова інфраструктура системи; – реєстри ринку праці.	Формують цифрове середовища системи, забезпечують накопичення та актуалізацію даних про учасників ринку праці, вакансії, умови праці та необхідні професійні компетенції.	Нормативно закріплені; впроваджуються поетапно в межах експерименту
2.	**Цифрові інструменти ідентифікації:** – цифровий профіль особи; – цифровий профіль вакансії.	Утворюють стандартизований цифровий профіль особи та вакансії, створюючи основу для автоматизованого зіставлення попиту та пропозиції робочої сили.	Пілотно реалізуються в межах експериментального проєкту
3.	**Сервісні інструменти:** –електронна взаємодія користувачів; –електронне працевлаштування; –електронний кадровий документообіг.	Забезпечують цифрову взаємодію користувачів із системою, а саме подання заяв, електронне працевлаштування, оформлення та супровід трудових відносин у цифровому форматі.	Експеримент з електронного працевлаштування офіційно запущено; частина модулів реалізується поетапно

	Група та види інструментів	Функціональне призначення	Стан впровадження
4.	**Інструменти професійного розвитку:** – професійна орієнтація; – навчання, перекваліфікація, підтвердження кваліфікації; – грантова підтримка.	Спрямовані на професійний розвиток працівників, адаптацію до потреб ринку праці та розвиток професійних компетенцій.	Нормативно передбачені; частина сервісів перебуває на стадії поетапного або пілотного впровадження
5.	**Аналітичні інструменти:** – моніторинг та аналітика ринку праці; – автоматизований підбір і рекомендаційні механізми.	Забезпечують моніторинг попиту і пропозиції робочої сили та аналітичну підтримку ухвалення управлінських рішень.	Упроваджуються поетапно; окремі інструменти мають проєктний або частково реалізований характер
6.	**Інструменти стандартизації:** – класифікатор ESCO; – сумісність із EURES та європейськими форматами вакансій.	Формують стандартизований опис професій, навичок, компетенцій та кваліфікацій, а також зовнішню інтероперабельність системи.	Нормативно передбачені; впроваджуються як модель даних і напрям подальшої інтеграції

Джерело: систематизовано автором на основі [5-8;14-15]

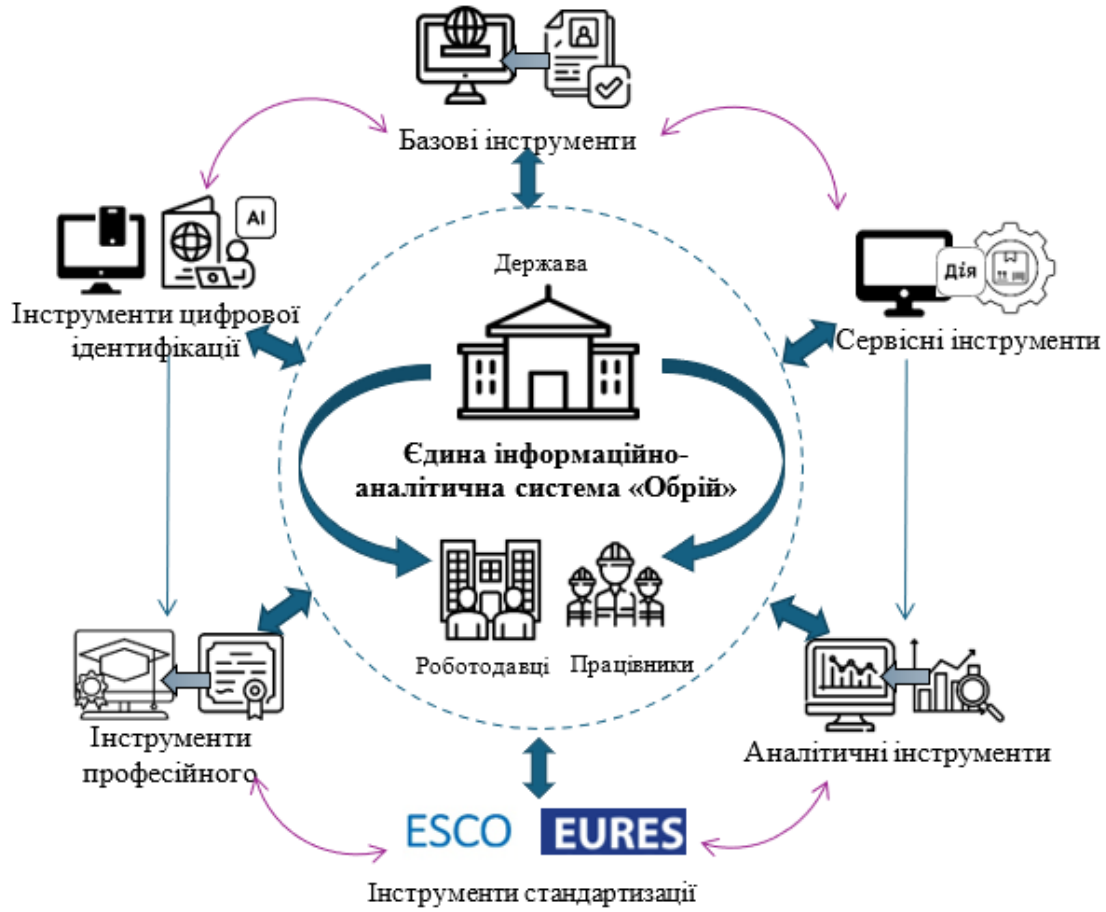

Рис.1. Візуалізація структури
Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій»
Джерело: розробка автора

– удосконалення аналітичного модуля системи «Обрій» шляхом запровадження окремих аналітичних панелей (дашбордів) для різних груп користувачів, зокрема органів державної влади, служби зайнятості, регіональних органів управління, роботодавців та освітніх установ, що дозволить повніше використовувати аналітичний потенціал системи для моніторингу дисбалансів ринку праці, прогнозування дефіциту навичок і формування кадрової політики;

– розвиток аналітичних можливостей системи «Обрій» шляхом створення окремих модулів для регіонального та галузевого аналізу ринку праці, що дозволить оперативно виявляти локальні дисбаланси зайнятості, дефіцитні професії та потреби у професійному навчанні в окремих секторах економіки і регіонах;

– удосконалення механізму оновлення інформації в системі шляхом регулярної актуалізації користувачами власного профілю, зокрема даних про навички, досвід роботи, результати навчання та отримані сертифікати, з подальшим автоматизованим підтвердженням таких відомостей через інтеграцію з державними реєстрами, освітніми платформами та системами сертифікації.

Висновок. Таким чином**,** цифрова трансформація у сучасних реаліях, є ключовим аспектом розвитку всіх сфер економіки. Зокрема, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що цифровізація процесів управління ринком праці є важливим напрямом модернізації державної політики зайнятості в умовах цифрової трансформації економіки. Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що використання інформаційно-аналітичних систем в умовах ринку праці, дозволяє підвищувати ефективність взаємодії між основними суб’єктами ринку праці та сприяє формуванню аналітично обґрунтованих управлінських рішень у сфері зайнятості.

Про інноваційні зрушення у сфері цифровізації процесів ринку праці свідчить експериментальне впровадження Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Обрій», функціонал якої охоплює сукупність взаємопов’язаних інструментів, що дозволяють врегулювати диспропорції між попитом і пропозицією робочої сили, упорядкувати та систематизувати реєстри ринку праці, автоматизувати процеси аналітичного зіставлення даних, вдосконалити механізми взаємодії між основними учасниками ринку праці та впровадити цифрові інструменти для електронного працевлаштування, професійного розвитку працівників і підвищення ефективності управління ринком праці.

Варто відзначити, що проведене дослідження підтверджує, що функціональне призначення системи «Обрій» виходить за межі звичайного електронного обліку даних та передбачає поєднання сервісних, аналітичних та прогностичних функцій у єдиній цифровій екосистемі ринку праці, що в свою чергу, дозволить переформувати систему функціонування відповідного ринку та дозволить підвищити конкурентоспроможність національної економіки шляхом ефективного формування попиту та пропозиції у всіх секторах економіки.

Література

1. Кравчук О. І., Варіс І. О., Цьопа А. Р. Цифровізація залучення персоналу через job-портали. *Бізнес Інформ*. 2021. № 6. С. 282–297. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-6-282-297.

2. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Птащенко О. В., Іващенко О. А. Цифрові трансформації міжнародного ринку праці в умовах платформізації робочої сили. *Економіка та держава*. 2024. № 3. С. 12–18. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.2.8.

3. Смутчак З. В. Ринок праці України в контексті цифровізації економіки. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2022. № 2. С. 45–52. URL: https://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn/article/view/464 (дата звернення: 24.03.2026.)

4. Панченко О. В. Вплив роботизації та автоматизації на розвиток сучасного ринку праці. *Economic space*. 2025. № 189. С. 74–80. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.200.79-83.

5. Азьмук Н. А. Сучасні виклики ринку праці при переході до цифрової економіки. *Modern Economics*. 2020. № 19. С. 6–13. DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-01

6. Чепурко Г. В. Ринок праці України: сучасні виклики та ризики. *Статистика України*. 2022. № 3. С.121-148 DOI: 10.15407/sociology2022.03.121

7. Куликов Г. О. Цифрова трансформація ринку праці України: виклики та можливості. Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки. 2025. вип. 13(46).1. с.55-66. DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2025.13(46).1.55-66

8. Шостак Л., Сур'як А. Цифровізація економіки: вплив на структуру зайнятості. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*. 2025. №2 (102).с. 25-30. DOI: https://doi.org/10.32782/bsnau.2025.2.4

9. Using Labour Market Information: Guide to anticipating and matching skills and jobs / International Labour Organization. – Geneva : ILO, 2016. 132 p. URL:https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@ifp_skills/documents/publication/wcms_534314.pdf (дата звернення: 24.03.2026)

10. Empowering the Workforce in the Context of a Skills-First Approach / Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). – Paris : OECD Publishing, 2023. URL:https://www.oecd.org/en/publications/empowering-the-workforce-in-the-context-of-a-skills-first-approach_345b6528-en.html(дата звернення: 25.03.2026)

11. ESCO: European Skills, Competences, Qualifications and Occupations. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/skills-and-qualifications/skills-jobs/european-skillscompetences-qualifications-and-occupations-esco_en (дата звернення: 25.03.2026).

12. Smedt J., Vrang M., Papantoniou A. ESCO: Towards a semantic web for the European labor market.2015 №1409. URL: https://ceur-ws.org/Vol-1409/paper-10.pdf (дата звернення: 25.03.2026.)

13. Уряд запускає експеримент з електронного працевлаштування та оформлення трудових відносин через цифрову систему «Обрій» і портал Дія. Кабінет Міністрів України. – 23.01.2026. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zapuskaie-eksperyment-z-elektronnoho-pratsevlashtuvannia-ta-oformlennia-trudovykh-vidnosyn-cherez-tsyfrovu-systemu-obrii-i-portal-diia (дата звернення: 01.04.2026.)

14. Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо оптимізації та цифровізації процесів та послуг у сфері праці та зайнятості населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.10.2025 № 1403. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 25.03.2026).

15. Про реалізацію експериментального проєкту щодо працевлаштування та оформлення трудових відносин в електронній формі з використанням Єдиної інформаційно-

аналітичної системи «Обрій» : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.01.2026 № 41. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41-2026-%D0%BF#Text (дата звернення: 25.03.2026).

16. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text (дата звернення: 25.03.2026).

17. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (дата звернення: 25.03.2026).

18. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 25.03.2026).

19. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 25.03.2026).

20. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (дата звернення: 25.03.2026).

21. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text (дата звернення: 25.03.2026).

22. Кабмін запускає масштабну цифровізацію ринку праці: від паперу – до єдиного цифрового маршруту / Міністерство економіки України. – 30.10.2025. URL: https://me.gov.ua/news/detail/de7610bb-a72d-40dd-b8c8-8b70dffa9dc3 (дата звернення: 25.03.2026)

23. Система «Обрій»: новий підхід до працевлаштування у цифровому форматі / Житомирський обласний центр зайнятості. – 06.02.2026. URL::https://zhy.dcz.gov.ua/novyna/systema-obriy-novyy-pidhid-do-pracevlashtuvannya-u-cyfrovomu-formati (дата звернення: 25.03.2026)

References:

1. Kravchuk O. I., Varis I. O., Tsopa A. R. (2021). Tsyfrovizatsiia zaluchennia personalu cherez job-portaly [Digitalization of personnel recruitment through job portals]. *Biznes Inform - Business Inform*, vol. 6. p. 282–297. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-6-282-297.

2. Panchenko V. H., Reznikova N. V., Ptashchenko O. V., Ivashchenko O. A. (2024). Tsyfrovi transformatsii mizhnarodnoho rynku pratsi v umovakh platformizatsii robochoi syly [Digital transformations of the international labor market in the context of workforce platformization]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and State*. vol.3. p. 12–18. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.2.8.

3. Smutchak Z. V. (2022). Rynok pratsi Ukrainy v konteksti tsyfrovizatsii ekonomiky [The labor market of Ukraine in the context of digitalization of the economy]. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka - Social and Labor Relations: Theory and Practice*. vol. 2. p. 45–52. Available at: https://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn/article/view/464 (accessed March 24,2026.)

4. Panchenko O. V. (2025). Vplyv robotyzatsii ta avtomatyzatsii na rozvytok suchasnoho rynku pratsi [The Impact of Robotization and Automation on the Development of the Modern Labor Market]. *Economic space*, vol.189. p. 74–80. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.200.79-83.

5. Azmuk N. A. (2020). Suchasni vyklyky rynku pratsi pry perekhodi do tsyfrovoi ekonomiky [Modern Challenges of the Labor Market in the Transition to a Digital Economy]. *Modern Economics*, vol. 19. p. 6–13. DOI: https://doi.org/10.31521/modecon.V19(2020)-01

6. Chepurko H. V. (2022). Rynok pratsi Ukrainy: suchasni vyklyky ta ryzyky [The labor market of Ukraine: modern challenges and risks]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, vol.3. p.121-148 DOI: 10.15407/sociology2022.03.121

7. Kulykov H. O. (2025) Tsyfrova transformatsiia rynku pratsi Ukrainy: vyklyky ta mozhlyvosti [Digital transformation of the labor market of Ukraine: challenges and opportunities].

sentralnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic Sciences. vol. 13(46).1. s.55-66. DOI: https://doi.org/10.32515/2663-1636.2025.13(46).1.55-66

8. Shostak L., Suriak A. Tsyfrovizatsiia ekonomiky: vplyv na strukturu zainiatostiv [Digitalization of the economy: impact on the employment structure]. *Bulletin of Sumy National Agrarian University* 2025. №2 (102).p. 25-30. DOI: https://doi.org/10.32782/bsnau.2025.2.4

9. Using Labour Market Information: Guide to anticipating and matching skills and jobs / International Labour Organization. – Geneva : ILO, 2016. 132 p. URL:https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@ifp_skills/documents/publication/wcms_534314.pdf (accessed March 24,2026)

10. Empowering the Workforce in the Context of a Skills-First Approach / Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). – Paris : OECD Publishing, 2023. URL:https://www.oecd.org/en/publications/empowering-the-workforce-in-the-context-of-a-skills-first-approach_345b6528-en.html (accessed March 25,2026)

11. ESCO: European Skills, Competences, Qualifications and Occupations. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/skills-and-qualifications/skills-jobs/european-skillscompetences-qualifications-and-occupations-esco_en (accessed March 25,2026).

12. Smedt J., Vrang M., Papantoniou A. (2015). ESCO: Towards a semantic web for the European labor market, vol. 1409. URL: https://ceur-ws.org/Vol-1409/paper-10.pdf (accessed March 25,2026)

13. Uriad zapuskaie eksperyment z elektronnoho pratsevlashtuvannia ta oformlennia trudovykh vidnosyn cherez tsyfrovu systemu «Obrii» i portal Diia. Kabinet Ministriv Ukrainy – 23.01.2026. URL:https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zapuskaie-eksperyment-z-elektronnoho-pratsevlashtuvannia-ta-oformlennia-trudovykh-vidnosyn-cherez-tsyfrovu-systemu-obrii-i-portal-diia (accessed April 01,2026)

14. Deiaki pytannia realizatsii eksperymentalnoho proiektu shchodo optymizatsii ta tsyfrovizatsii protsesiv ta posluh u sferi pratsi ta zainiatosti naselennia: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.10.2025 № 1403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-2025-%D0%BF#Text (accessed March 25,2026)

15. Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proiektu shchodo pratsevlashtuvannia ta oformlennia trudovykh vidnosyn v elektronnii formi z vykorystanniam Yedynoi informatsiino-analitychnoi systemy «Obrii» : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.01.2026 № 41. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41-2026-%D0%BF#Text (accessed March 25,2026)

16. Pro zainiatist naselennia: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 № 5067-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text (accessed March 25,2026)

17. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 № 2657-XII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text (accessed March 25,2026)

18. Pro zakhyst personalnykh danykh : Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (accessed March 25,2026)

19. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih : Zakon Ukrainy vid 22.05.2003 № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (accessed March 25,2026)

20. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy : Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text (accessed March 25,2026)

21. Pro osoblyvosti nadannia publichnykh (elektronnykh publichnykh) posluh : Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 № 1689-IX. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text (accessed March 25,2026)

22. Kabmin zapuskaie masshtabnu tsyfrovizatsiiu rynku pratsi: vid paperu – do yedynoho tsyfrovoho marshrutu / Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. – 30.10.2025. URL: https://me.gov.ua/news/detail/de7610bb-a72d-40dd-b8c8-8b70dffa9dc3 (accessed March 25,2026)

23. Systema «Obrii»: novyi pidkhid do pratsevlashtuvannia u tsyfrovomu formati / Zhytomyrskyi oblasnyi tsentr zainiatosti. – 06.02.2026. URL:https://zhy.dcz.gov.ua/novyna/systema-obriy-novyy-pidhid-do-pracevlashtuvannya-u-cyfrovomu-formati (accessed March 25,2026)

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 631.115:338.43:339.137.2(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3764-3774

Петрушов Василь Володимирович кандидат технічних наук, доцент, докторант Інститут тваринництва Національної академії аграрних наук України, м. Харків, https://orcid.org/0000-0002-7354-9788

ЦІНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У сучасному глобалізованому середовищі аграрний сектор України виступає не лише гарантом продовольчої безпеки, а й критично важливим елементом міжнародної торгівлі. Однак повномасштабна військова агресія спричинила руйнування логістичних ланцюгів та інфраструктури, що призвело до збитків, що перевищують 80 мільярдів доларів. За таких умов цінова конкурентоспроможність стає більше, ніж просто маркетинговою перевагою; це питання економічного виживання та здатності підприємств досягати самовідтворення в умовах серйозних ресурсних обмежень.

Метою цього дослідження є проведення комплексного аналізу механізмів формування цінової конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств у системі економічних відносин, аналіз впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на параметри ціноутворення та визначення стратегічних напрямків зміцнення позицій українських виробників на світових ринках у повоєнний період.

У дослідженні використовується системний підхід, що використовує модель «Конкурентний діамант» М. Портера та метод розрахунку вартості внутрішніх ресурсів (DRC). Аналіз порівнює експортні та світові ціни за 2023–2024 роки, що дозволяє визначити логістичні знижки та ефективність технологічних інновацій.

Дослідження виявляє парадоксальну ситуацію: незважаючи на низькі виробничі витрати, вітчизняні фермери змушені продавати продукцію зі значними знижками (до 39,7% для соняшникової олії) через логістичні ризики.

Доведено, що впровадження точного землеробства дає суттєве зниження собівартості одиниці продукції (до 28 доларів США/га), що є критично важливим для цінової конкуренції. Встановлено типологію факторів конкурентоспроможності, яка визнає домінуючими технічні, технологічні та логістичні фактори. Обґрунтовано ірраціональність поточної сировинно-орієнтованої структури експорту, що свідчить про переваги переходу до глибокої переробки, що ілюструється на прикладі птахівничого сектору.

Посилення цінової конкурентоспроможності аграрного сектору вимагає переходу від низьковитратної моделі експорту сировини до стратегії з високою

доданою вартістю. Це вимагає модернізації інфраструктури, масштабування цифрових технологій та активної державної політики щодо мінімізації логістичних бар'єрів. Тільки завдяки поєднанню технологічної ефективності та інфраструктурної стабільності українські сільськогосподарські підприємства можуть стати повноцінними гравцями на світовому ринку високоякісних харчових продуктів.

Ключові слова: цінова конкурентоспроможність, АПК, експорт, логістика, точне землеробство, додана вартість, економічні відносини, DRC.

Petrushov Vasily Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of Livestock Farming Institute ot the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kharkiv, https://orcid.org/0000-0002-7354-9788

PRICE COMPETITIVENESS WITHIN THE SYSTEM OF ECONOMIC RELATIONS OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. In today’s globalized environment, Ukraine’s agricultural sector serves not only as a guarantor of food security but also as a critical element of international trade. However, the full-scale military aggression has caused the destruction of logistical chains and infrastructure, resulting in damages exceeding $80 billion. Under such conditions, price competitiveness becomes more than a marketing advantage; it is a matter of economic survival and of enterprises' ability to achieve self-reproduction amid severe resource constraints.

This study aims to conduct a comprehensive analysis of the mechanisms for forming the price competitiveness of agricultural enterprises within the system of economic relations, analyze the influence of internal and external factors on pricing parameters, and identify strategic directions for strengthening the positions of Ukrainian producers in global markets during the post-war period.

The research employs a systemic approach, utilizing M. Porter’s "Competitive Diamond" framework and the Domestic Resource Cost (DRC) calculation method. The analysis compares export and world prices for 2023–2024, enabling the identification of logistics discounts and the effectiveness of technological innovations.

The study reveals a paradoxical situation: despite having low production costs, domestic farmers are forced to sell products at significant discounts (up to 39.7% for sunflower oil) due to logistical risks.

It has been proven that the implementation of precision farming yields a substantial reduction in unit costs (up to $28/ha), which is critical for price-based competition.

A typology of competitiveness factors has been established, recognizing technical, technological, and logistical factors as dominant. The irrationality of the current raw-material-oriented export structure is substantiated, providing evidence of the benefits of transitioning to deep processing, illustrated by the poultry sector.

Strengthening the price competitiveness of the agricultural sector requires a transition from a low-cost raw-materials export model to a high-value-added strategy. This necessitates infrastructure modernization, the scaling of digital technologies, and active state policies to minimize logistical barriers. Only through the combination of technological efficiency and infrastructural stability can Ukrainian agricultural enterprises become full-fledged players in the global market for high-quality food products.

Keywords: price competitiveness, agricultural enterprises, agro-industrial complex, logistics discount, precision farming, added value, export, DRC.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому середовищі аграрний сектор економіки виступає не лише гарантом продовольчої безпеки, а й ключовим елементом міжнародної торгівлі, де конкуренція між виробниками набуває дедалі гостріших форм. Цінова конкурентоспроможність у системі економічних відносин аграрних підприємств є багатогранною категорією, яка відображає здатність суб'єктів господарювання адаптуватися до динамічних ринкових умов, оптимізувати витрати та пропонувати продукцію, що відповідає світовим стандартам якості за цінами, які забезпечують сталий розвиток. Для аграрних підприємств завдання ціноутворення є ітераційним процесом, оскільки воно відбувається у постійно мінливому середовищі: коливання структур витрат впливають на прибутковість, нові конкуренти та продукти змінюють конкурентний баланс, а зміна споживчих уподобань і реальних доходів населення модифікує встановлені моделі споживання.

Україна володіє унікальним природно-ресурсним потенціалом, маючи близько третини найродючіших чорноземів світу, що створює об'єктивні передумови для високої конкурентоспроможності її агропродукції. Проте в системі економічних відносин ціна не є статичним показником; вона формується під впливом складної взаємодії внутрішніх виробничих чинників та зовнішніх макроекономічних шоків. Останні роки стали для українського агробізнесу періодом випробування на стійкість. Повномасштабне вторгнення Росії завдало нищівного удару по логістичних ланцюгах, інфраструктурі та ресурсному забезпеченню, що призвело до значних втрат, які оцінюються у понад 80 мільярдів доларів США станом на кінець 2023 року. У таких умовах цінова конкурентоспроможність стає не просто маркетинговою перевагою, а питанням економічного виживання та здатності підприємств до самовідтворення в умовах дефіциту обігових коштів та обмеженого доступу до кредитування.

Економічні відносини аграрних підприємств охоплюють широке коло зв'язків: від взаємодії з постачальниками засобів виробництва до відносин з державою, фінансовими інститутами та міжнародними трейдерами. Ціна в цій системі виконує роль головного індикатора ефективності. Якщо підприємство здатне підтримувати рівень витрат нижчим за середньоринковий при

збереженні належної якості, воно отримує стратегічну перевагу. Однак для українських реалій характерна парадоксальна ситуація: маючи низьку собівартість виробництва, вітчизняні аграрії часто змушені реалізовувати продукцію зі значним дисконтом через логістичні ризики та обмеженість переробних потужностей. Це робить дослідження цінової конкурентоспроможності надзвичайно актуальним для формування нової стратегії розвитку агропромислового комплексу (АПК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних та прикладних аспектів конкурентоспроможності аграрних підприємств має глибоке коріння в економічній науці. Фундаментальні основи конкурентних переваг були закладені М. Портером, який у своїй праці 1990 року визначив, що жодна нація не може бути конкурентоспроможною в усіх галузях одночасно, а конкурентоспроможність галузі залежить від здатності підприємств до інновацій та модернізації. Його теорія «ромба конкурентних переваг» залишається актуальною для аналізу аграрного сектору, де поєднуються природні ресурси, умови попиту, наявність споріднених галузей та стратегія фірм [1].

В українській науковій школі вагомий внесок у розробку цієї теми зробили такі вчені, як П. Саблук, М. Лупенко та О. Шпичак. Наукові досягнення О. Шпичака [2] зосереджені на обґрунтуванні необхідності системного формування державної аграрної політики. Його дослідження дозволили запропонувати механізми дії найважливіших складових аграрної політики, зокрема в частині ціноутворення та розвитку ринкових земельних відносин. П. Саблук [3] та М. Лупенко [4] у своїх працях досліджували трансформацію аграрних відносин та формування конкурентного середовища, акцентуючи увагу на ефективності використання ресурсного потенціалу сільських територій.

Сучасна парадигма управління конкурентоспроможністю аграрних підприємств, за висновками І. Томашук [5], формується навколо питання «конкуренції за майбутнє», впливу глобалізаційних трендів та забезпечення успішного функціонування у стратегічній перспективі. Автор наголошує, що аграрним підприємствам доцільно зосереджуватися на досягненні конкурентних переваг, пов'язаних з нижчими витратами, що включає безперервний контроль та оптимізацію витрат.

Питання міжнародної конкурентоспроможності українського агропродукту в умовах війни детально аналізуються у роботах Т. Зінчук та співавторів [1]. Вони вказують на те, що Україна, незважаючи на колосальні втрати, зберігає високу адаптивність до ризиків та пріоритетність підтримки конкурентних переваг на світових товарних ринках. Роль логістичного фактора та цінових трансмісій між українським та європейськими ринками досліджували науковці у контексті розширення «Шляхів солідарності» та інтеграції в ринок ЄС [6].

Л. Созанський [7] у своїх дослідженнях звертає увагу на ірраціональність поточної структури українського експорту, де домінують сировинні категорії (соняшникова олія, кукурудза, пшениця), які мають низьку ціну за одиницю

продукції порівняно з продуктами глибокої переробки. Він підкреслює, що ключовою причиною низької вартості українського агроекспорту є вузька спеціалізація на необроблених категоріях товарів.

Окремий пласт досліджень присвячений технологічній складовій конкурентоспроможності. Роботи, що аналізують економічний ефект від впровадження точного землеробства (2023–2024 рр.) [8], демонструють прямий зв'язок між інноваціями та зниженням собівартості одиниці продукції, що є критичним для цінової конкуренції.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження механізмів формування цінової конкурентоспроможності аграрних підприємств у системі економічних відносин, аналіз впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на цінові параметри агропродукції, а також визначення стратегічних напрямів підвищення конкурентних позицій українських виробників на внутрішньому та світовому ринках у поствоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Цінова конкурентоспроможність не є ізольованим явищем; вона інтегрована в загальну систему економічних відносин, де підприємство виступає як "ціноотримувач" (price-taker) на ринках досконалої конкуренції або як активний суб'єкт стратегічного ціноутворення на олігополістичних ринках. В аграрному секторі, де продукція часто є гомогенною (зерно, олійні), ціна стає основним інструментом конкурентної боротьби. Для комерційних підприємств здатність генерувати прийнятний прибуток є головним критерієм успіху, причому цей прибуток може вимірюватися як у грошових одиницях, так і у відсотках від продажів або вкладеного капіталу.

Методологічно конкурентоспроможність аграрного підприємства можна розглядати на двох рівнях [9]:

– горизонтальний рівень: базується на міжфірмовому порівнянні результатів діяльності, де оцінюються параметри витрат у порівнянні з ринковими цінами;

– вертикальний рівень: розглядає взаємозв'язок окремих етапів створення доданої вартості та частку кожного сегмента у фінальній ціні продукту.

Важливим інструментом аналізу є коефіцієнт внутрішніх витрат ресурсів (Domestic Resource Cost — DRC), який дозволяє виміряти альтернативну вартість використання землі, праці та капіталу при виробництві певної культури порівняно з її світовою ціною (border price). Коли DRC менше одиниці, виробництво є конкурентоспроможним і здатним приносити чистий прибуток понад альтернативні витрати. У системі досконалої конкуренції всі показники DRC прагнуть до одиниці, що свідчить про відсутність надлишкових прибутків.

Система економічних відносин аграрного підприємства включає складну мережу взаємодій, кожна з яких впливає на цінову конкурентоспроможність. Ці відносини можна класифікувати за суб’єктами та об’єктами впливу:

– відносини з постачальниками (input markets): ціни на паливо, добрива, ЗЗР та насіння безпосередньо формують виробничу собівартість. Останніми роками спостерігається стрімке зростання собівартості виробництва в Україні, що тисне на конкурентоспроможність;

– відносини з фінансово-кредитними установами: доступність капіталу визначає можливість модернізації. Брак обігових коштів та низька прозорість кредитування є суттєвими бар'єрами для українських фермерів, обмежуючи їхній вхід на ринок ЄС;

– відносини з державою: включають податкову політику, субсидування та регулювання експорту. Наприклад, рішення уряду встановити мінімальні експортні ціни у 2024 році спрямоване на боротьбу з демпінгом та тінізацією доходів;

– маркетингові та логістичні відносини: впливають на різницю між ціною "на воротах ферми" (farm-gate price) та світовою ціною. В Україні логістика стала головним фактором зниження конкурентоспроможності через блокування портів та високу вартість альтернативних маршрутів.

Цінова конкурентоспроможність формується під дією групи факторів, які можна представити у вигляді таблиці для більш наочного аналізу (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація факторів впливу на формування цінової конкурентоспроможності аграрних підприємств

Категорія факторів	**Складові елементи**	**Вплив на цінову конкурентоспроможність**
Техніко-технологічні	Точне землеробство, модернізація автопарку, нові технології вирощування.	Зниження питомих витрат на гектар, ріст урожайності, економія палива (до 6-16%).
Фінансово-економічні	Рівень ділової активності, платоспроможність, структура капіталу.	Можливість залучення дешевших ресурсів, стійкість до цінових коливань.
Територіально-географічні	Близькість до ринків збуту, інфраструктура, родючість ґрунтів.	Зменшення транспортних витрат, вища продуктивність природних ресурсів.
Нормативно-правові	Державне сприяння, сертифікація за стандартами ЄС.	Доступ до преміальних ринків, захист від недобросовісної конкуренції.
Соціально-психологічні	Кваліфікація персоналу, корпоративна культура.	Ріст продуктивності праці, здатність до освоєння інновацій.

Джерело: розроблено автором за [10, 11].

Зокрема, впровадження точного землеробства у 2023 році забезпечило економічний ефект на рівні 8,2 дол. з гектара, а у 2024 році, попри екстремальні погодні умови, цей показник склав 7 дол. на гектар [8]. За попередніми

розрахунками, потенційний ефект від повної цифрової трансформації може сягати 28 дол. на гектар [12]. Це демонструє, як технологічний фактор безпосередньо трансформується у цінову перевагу за рахунок оптимізації витрат.

Український агроекспорт зазнав значних структурних змін під впливом війни. Частка агропродукції в загальному експорті товарів зросла з 40,7% у 2021 році до 60,8% у 2023 році, що свідчить про критичну залежність економіки від цього сектору. Проте структура цього експорту залишається "ірраціональною" з точки зору вартості.

Ефективність функціонування аграрних підприємств у системі міжнародних економічних відносин безпосередньо залежить від здатності конвертувати виробничий потенціал у валютну виручку без надмірних втрат на етапі розподілу. Проте аналіз фактичних показників 2023–2024 років свідчить про глибоку деформацію ціноутворення на українську агропродукцію під впливом зовнішніх шоків. Поглиблення логістичної кризи та обмеження доступу до традиційних ринків збуту призвели до формування так званого "воєнного дисконту", який суттєво знижує конкурентні переваги вітчизняних експортерів. У таблиці 2 наведено порівняльні дані експортних та світових цін, що дозволяють кількісно оцінити масштаб цінового розриву та його вплив на загальну конкурентоспроможність ключових видів продукції.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз експортних та світових цін на основні види агропродукції

Продукція	Експортна ціна (Україна, 2023), $/т	Світова ціна / Ціна конкурентів, $/т	Оцінка цінового розриву
Соняшникова олія	872	1218	Дисконт ~39,7%
Кукурудза	188	-	Один з найнижчих рівнів у світі
Пшениця	182	-	Ціновий тиск через логістику
М’ясо птиці	1800	-	Приклад продукту з вищою ціною

Джерело: розроблено автором за [7].

Екстремально низькі ціни на українську продукцію на світовому ринку (зокрема дисконт на соняшникову олію порівняно з цінами у Туреччині чи Угорщині) пояснюються геоекономічними факторами, ризиками поставок та обмеженою диверсифікацією структури експорту, яка зосереджена на 3-4 сировинних категоріях. При цьому зернові (кукурудза та пшениця) самостійно забезпечували 23% всього експорту країни у 2023 році.

Військова агресія змінила пріоритети вибору торговельних партнерів та зруйнувала сталі економічні відносини. Основні наслідки включають [13]:

– прямі та непрямі втрати: сектор зазнав збитків понад 80 млрд дол., що обмежує інвестиції в ефективність;

– логістичний шок: перехід з глибоководних портів на Дунайські маршрути та залізницю підвищив вартість транспортування. Наприклад, витрати на експорт сої у 1980-х роках додавали 70 дол. на тонну (25% ціни), подібна ситуація спостерігається і зараз для українського зерна;

– зміна цінових трендів: зменшення світових площ збирання зернових на 1% призводить до зростання цінового тренду на 2-5%. Це створює можливості для експортерів, але в Україні ці переваги нівелюються внутрішніми проблемами;

– дисбаланс доходів: ціни на внутрішньому ринку України залишаються на 10-15% нижчими за світові через необхідність компенсувати дорогу логістику.

Інтеграція України в Європейський Союз вимагає адаптації до Спільної аграрної політики (САР) та дотримання високих стандартів якості. Це палиця з двома кінцями: з одного боку, відповідність стандартам ЄС підвищує витрати на сертифікацію та контроль якості, з іншого — відкриває доступ до ринку з нульовими митами та вищими цінами.

Для захисту національних інтересів та забезпечення цінової стабільності у 2024 році уряд почав запроваджувати [14]:

– мінімальні експортні ціни на зернові та олійні;

– механізми компенсації логістичних витрат;

– субсидування страхування врожаїв та експортних кредитів.

Важливо зазначити, що конкурентоспроможність на ринку ЄС залежить не лише від ціни, а й від "потенційної конкурентоспроможності", яка включає рівень міжнародної сертифікації та здатність постачати продукцію з доданою вартістю [15].

Для переходу від моделі експорту сировини до моделі сталого розвитку з високою доданою вартістю аграрні підприємства мають реалізувати такі пріоритети:

– модернізація інфраструктури: усунення логістичних "вузьких місць" для зниження транспортної складової в ціні продукту;

– розвиток переробки: перехід від експорту зерна до експорту борошна, м'яса та молочних продуктів. Наприклад, експортна ціна м'яса птиці ($1800/т) значно вигідніша за ціну пшениці ($182/т);

– агротехнологічна трансформація: масштабування систем точного землеробства для зниження собівартості виробництва;

– диверсифікація ринків: розширення присутності на ринках Азії та Африки, де попит на продовольство зростає, паралельно з поглибленням інтеграції в ринок ЄС.

Висновки. Цінова конкурентоспроможність аграрних підприємств є ключовим індикатором їхнього успіху в системі економічних відносин. Дослідження показало, що в сучасних умовах ціна агропродукції формується під впливом безпрецедентних викликів: військової агресії, логістичної блокади та

зростання вартості ресурсів. Українські підприємства демонструють високу адаптивність, проте їхня поточна конкурентна перевага часто базується на низьких цінах, що межують з порогом рентабельності.

Науковий внесок П. Саблука, М. Лупенка та О. Шпичака заклав міцний фундамент для розуміння цінових механізмів, але нові реалії вимагають перегляду стратегій. Аналіз експортних цін 2023–2024 років виявив значний ціновий розрив між українським та світовим продуктом, що є прямим наслідком логістичного дисконту та сировинної спрямованості експорту.

Для зміцнення цінової конкурентоспроможності необхідно змістити акцент з кількісних показників на якісні. Це передбачає впровадження ресурсозберігаючих технологій (точне землеробство), розвиток внутрішньої переробки та активну державну політику щодо захисту національного виробника на міжнародній арені. Тільки через поєднання технологічної ефективності, інфраструктурної модернізації та стратегічної диверсифікації українські аграрні підприємства зможуть перетворитися з постачальників дешевої сировини на повноправних гравців світового ринку високоякісних продуктів харчування з високою доданою вартістю.

Література:

1. Zinchuk T., Kutsmus N., Prokopchuk O., Kovalchuk O., Usiuk T. Ukraine's competitive position in international agricultural markets: *Overcoming challenges and prospects. Scientific Horizons*. 2025. Pp.188-200. 10.48077/scihor7.2025.188.

2. Шпичак О. М., Боднар О. В. Проблеми власності та формування ринку землі сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2012. № 12. С. 3-9.

3. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. DOI: https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910006.

4. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Моделі обігу земель сільськогосподарського призначення: результати анкетних досліджень. *Економіка АПК*. 2018. № 9. С. 5-15.

5. Tomashuk I. Competitiveness of agricultural enterprises in market conditions and ways of its increase. *Green, Blue and Digital Economy Journal*. 2023. Vol. 4(1), pp. 64-81. DOI: https://doi.org/10.30525/2661-5169/2023-1-7.

6. Hamulczuk M., Cherevyk D. Price Integration of the Ukrainian and EU Corn Markets in the Context of the Russian−Ukrainian War. *Agriculture.* 2025. Vol. 15(16), 1777. DOI: https://doi.org/10.3390/agriculture15161777.

7. Sozanskyy L. Challenges and Prospects of the Effective Development of Ukraine's Agricultural Exports. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej W Poznaniu, 2026. 109(2). DOI: https://doi.org/10.58683/dnswsb.2072.

8. Коротич Ю. Полігони точного землеробства. iFarming. 05.06.2025. URL: https://ifarming.ua/upravlinnia/poligony-tochnogo-zemlerobstva.

9. Bečvářová V. Issues of competitiveness of the present agriculture. *Agricultural Economics (Zemědělská ekonomika).* 2008. No.54. pp. 399-405. DOI: https://doi.org/10.17221/2698-AGRICECON.

10. Пустовойт О. В. Цінова та ціннісна конкурентоспроможність товарного експорту України. *Економіка і прогнозування*. 2021. №2. С. 7-31. DOI: https://doi.org/10.15407 /eip2021.02.007.

11. Екологічні переваги точного землеробства. URL: https://www.agrortk.com.ua/ ekologichni-perevagi-tochnogo-zemlerobstva/.

12. Точне землеробство стає розумним. AgroTimes. 04.07.2024. URL: https://agrotimes.ua/article/tochne-zemlerobstvo-staye-rozumnym/.

13. Bondarenko O. hockwaves from Ukraine: Trends and Gaps in Agricultural Commodity Prices. NBU Working Papers 02/2025. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/2025-02_WP_Bondarenko.pdf.

14. Grain Market: How Ukraine Maintains Its Export Positions Despite the War. BDO Ukraine. 04.11.2025. URL: https://www.bdo.ua/en-gb/insights-1/information-materials/2025/ukraine-grain-market-2025.

15. Melnik M., Kukina N., Havryk O., Vdovichenko O., Stepaniuk R. Export potential of the agricultural sector of Ukraine under the global regulation of international trade. *Revista de Ciências Agroveterinárias.* 2024. Vol. 23. pp. 751-762. DOI: https://doi.org/10.5965/223811712342024751.

References:

1. Zinchuk, T., Kutsmus, N., Prokopchuk, O., Kovalchuk, O., & Usiuk, T. (2025). Ukraine's competitive position in international agricultural markets: Overcoming challenges and prospects. *Scientific Horizons*, 28(7), 188–200. https://doi.org/10.48077/scihor7.2025.188.

2. Shpychak, O. M., & Bodnar, O. V. (2012). Problemy vlasnosti ta formuvannia rynku zemli silskohospodarskoho pryznachennia [Problems of ownership and formation of the agricultural land market]. *Ekonomika APK*, 12, 3–9 [in Ukrainian].

3. Sabluk, P. T., & Luzan, Yu. Ya. (2019). Ahrarna polityka ta chynnyky ii realizatsii [Agrarian policy and factors of its implementation]. *Ekonomika APK*, 10. https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910006 [in Ukrainian].

4. Lupenko, Yu. O., & Khodakivska, O. V. (2018). Modeli obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia: rezultaty anketnykh doslidzhen [Models of agricultural land circulation: results of questionnaire research]. *Ekonomika APK*, 9, 5–15 [in Ukrainian].

5. Tomashuk, I. (2023). Competitiveness of agricultural enterprises in market conditions and ways of its increase. *Green, Blue and Digital Economy Journal*, 4(1), 64–81. https://doi.org/10.30525/2661-5169/2023-1-7.

6. Hamulczuk, M., & Cherevyk, D. (2025). Price Integration of the Ukrainian and EU Corn Markets in the Context of the Russian−Ukrainian War. *Agriculture*, 15(16), 1777. https://doi.org/10.3390/agriculture15161777.

7. Sozanskyy, L. (2026). Challenges and Prospects of the Effective Development of Ukraine's Agricultural Exports. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 109(2). https://doi.org/10.58683/dnswsb.2072.

8. Korotych, Yu. (2025, June 5). *Polihony tochnoho zemlerobstva* [Polygons of precision farming]. iFarming. Retrieved from https://ifarming.ua/upravlinnia/poligony-tochnogo-zemlerobstva [in Ukrainian].

9. Bečvářová, V. (2008). Issues of competitiveness of the present agriculture. *Agricultural Economics*, 54, 399–405. https://doi.org/10.17221/2698-AGRICECON.

10. Pustovoit, O. V. (2021). Tsinova ta tsinnisna konkurentospromozhnist tovarnoho eksportu Ukrainy [Price and value competitiveness of Ukraine's commodity exports]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, 2, 7–31. https://doi.org/10.15407/eip2021.02.007 [in Ukrainian].

11. *Ekolohichni perevahy tochnoho zemlerobstva* [Environmental benefits of precision farming]. (n.d.). AgroRTK. Retrieved from https://www.agrortk.com.ua/ekologichni-perevagi-tochnogo-zemlerobstva/ [in Ukrainian].

12. *Tochne zemlerobstvo staie rozumnym* [Precision farming becomes smart]. (2024, July 4). AgroTimes. Retrieved from https://agrotimes.ua/article/tochne-zemlerobstvo-staye-rozumnym/ [in Ukrainian].

13. Bondarenko, O. (2025). *Shockwaves from Ukraine: Trends and Gaps in Agricultural Commodity Prices*. NBU Working Papers 02/2025. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/2025-02_WP_Bondarenko.pdf.

14. *Grain Market: How Ukraine Maintains Its Export Positions Despite the War*. (2025, November 4). BDO Ukraine. Retrieved from https://www.bdo.ua/en-gb/insights-1/information-materials/2025/ukraine-grain-market-2025.

15. Melnik, M., Kukina, N., Havryk, O., Vdovichenko, O., & Stepaniuk, R. (2024). Export potential of the agricultural sector of Ukraine under the global regulation of international trade. *Revista de Ciências Agroveterinárias*, 23, 751–762. https://doi.org/10.5965/223811712342024751.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 314.15:331.5

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3775-3788

Пилипченко Олег Олександрович доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри управління бізнесом, Міжрегіональна Академія управління персоналом керуючий партнер Адвокатського бюро «Олега Пилипченка», https://orcid.org/0000-0003-2424-4918

ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено демографічні наслідки міграційної політики України в умовах повномасштабної війни та окреслено стратегічні орієнтири її подальшого вдосконалення. Обґрунтовано, що в сучасних умовах міграційна політика має розглядатися не лише як інструмент регулювання переміщення осіб, а значно ширше – як один із ключових чинників демографічної стійкості держави, збереження людського потенціалу, підтримання трудоресурсної спроможності та мінімізації довгострокових соціально-економічних втрат. Показано, що масова зовнішня міграція впливає не тільки на чисельність населення, а й на його статево-вікову структуру, репродуктивний потенціал, сімейне відтворення, професійно-кваліфікаційний склад робочої сили та перспективи формування майбутнього людського капіталу України.

У роботі визначено основні групи демографічних наслідків міграційної політики – кількісні, структурні, трудоресурсні та репродуктивні. Доведено, що зовнішня міграція дедалі більше набуває рис не тимчасового переміщення, а стійкої демографічної втрати, яка посилює ризики депопуляції, старіння населення, дефіциту робочої сили та переформатування соціального простору, в межах якого відбуватимуться народження, виховання, освіта й первинна соціалізація наступного покоління. Окрему увагу приділено впливу освітньої інтеграції дітей і молоді за кордоном на зниження ймовірності повернення та на формування передумов тривалого сімейного укорінення поза межами України.

Зазначено, що вдосконалення міграційної політики України має здійснюватися в демографічно орієнтованому форматі та охоплювати зменшення передумов довготривалого вибуття населення, формування цілісної політики повернення й реінтеграції громадян, адресну підтримку демографічно найбільш значущих груп населення, а також виважене використання регульованої імміграції як допоміжного механізму компенсації людських і трудоресурсних втрат.

Ключові слова: міграційна політика, демографічні наслідки, зовнішня міграція, депопуляція, людський потенціал, трудові ресурси, репродуктивний потенціал, реінтеграція, повернення мігрантів, демографічна стійкість.

Pylypchenko Oleh PhD, Associate Professor of the Department of Business Administration, Private Joint Stock Company «Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management"», Managing Law Firm "Oleh Pylypchenko", https://orcid.org/0000-0003-2424-4918

DEMOGRAPHIC CONSEQUENCES OF MIGRATION POLICY: CONTEMPORARY CHALLENGES AND STRATEGIC GUIDELINES FOR UKRAINE

Abstract. The article examines the demographic consequences of Ukraine's migration policy under the conditions of a full-scale war and outlines strategic guidelines for its further improvement. It is substantiated that, under current conditions, migration policy should be viewed not only as an instrument for regulating population movements, but much more broadly – as one of the key factors of the state's demographic resilience, the preservation of human potential, the maintenance of labor-resource capacity, and the minimization of long-term socio-economic losses. It is shown that large-scale external migration affects not only the size of the population, but also its sex and age structure, reproductive potential, family reproduction, the professional and qualification composition of the labor force, and the prospects for the formation of Ukraine's future human capital.

The study identifies the main groups of demographic consequences of migration policy – quantitative, structural, labor-resource, and reproductive. It is proved that external migration is increasingly taking on the features not of temporary displacement, but of a persistent demographic loss, which intensifies the risks of depopulation, population ageing, labor shortages, and the reconfiguration of the social space within which the birth, upbringing, education, and primary socialization of the next generation will take place. Special attention is paid to the impact of the educational integration of children and young people abroad on the declining likelihood of return and on the formation of preconditions for long-term family rootedness outside Ukraine.

It is noted that the improvement of Ukraine's migration policy should be carried out in a demographically oriented format and should include reducing the preconditions for the long-term outflow of the population, shaping a coherent policy of return and reintegration of citizens, targeted support for the most demographically significant population groups, as well as the balanced use of regulated immigration as an auxiliary mechanism for compensating human and labor-resource losses.

Keywords: migration policy, demographic consequences, external migration, depopulation, human potential, labor resources, reproductive potential, reintegration, return of migrants, demographic resilience.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна радикально змінила значення міграційної політики для України. Якщо раніше вона переважно сприймалася як напрям державного регулювання переміщення осіб, то нині її

слід оцінювати значно ширше – як чинник, що безпосередньо впливає на демографічний стан держави. Ідеться не лише про масштаби переміщення населення, а й про зміну його чисельності, статево-вікової структури, обсягу трудових ресурсів, репродуктивного потенціалу та передумов довгострокового соціально-економічного розвитку. Такий підхід уже відображено на рівні офіційної державної політики: Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р [10], прямо визначає демографічні виклики, посилені збройною агресією, і наголошує на потребі забезпечення збалансованого довгострокового відтворення населення, необхідного обсягу людського капіталу і чисельності робочої сили для умов воєнного стану та повоєнного відновлення економіки. У самій Стратегії серед ключових завдань названо підвищення народжуваності, зниження передчасної смертності, забезпечення міграційного приросту та створення умов для зупинення скорочення населення.

Актуальність такого підходу підтверджується низкою взаємопов'язаних показників. Аналітичні матеріали проєкту «Візія-2033» [12] фіксують тривале скорочення населення країни – від 52 млн. осіб у 1992 році до приблизно 37 млн. на початок 2022 року та близько 32 млн. на початок 2023 року. За оцінками МВФ на лютий 2026 року, на території України проживало близько 33,383 млн. осіб [19]. Дослідження перспективних трудоресурсних потреб вказує, що станом на березень 2025 року кількість українських мігрантів оцінювалася у 6,9 млн. осіб, а дефіцит робочої сили до 2032 року може становити щонайменше 4,5 млн. осіб. Водночас Стратегія зайнятості населення до 2030 року, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 07.01.2026 р. № 92-р [11], відносить різке скорочення чисельності населення, дисбаланс ринку праці та значний дефіцит кадрів до критичних викликів, на які має відповідати нова державна політика. У сукупності це свідчить, що міграційна проблематика безпосередньо пов'язана з демографічною стійкістю держави та її трудоресурсною спроможністю.

Додаткового значення цій проблематиці надає те, що зовнішня міграція дедалі більше набуває рис довготривалої структурної втрати населення. Національний банк України [4; 5] відстоює тезу, що збереження дефіциту робочої сили суттєво обмежуватиме ділову активність, тоді як погіршення міграційних тенденцій збільшуватиме дефіцит робочої сили й скорочуватиме кількість внутрішніх споживачів. Паралельно міжнародні дані свідчать, що значна частина українських біженців у Європі вже інтегрована у ринки праці країн перебування: за аналізом УВКБ ООН, 57% українських біженців у Європі є зайнятими, хоча їхній рівень зайнятості все ще нижчий за показники населення приймаючих країн [16]. Це дає підстави для висновку, що тривале перебування за кордоном дедалі більше супроводжується не лише тимчасовим захистом, а й економічним укоріненням, яке потенційно зменшує ймовірність повернення та посилює довгострокові демографічні ризики для України.

За такої постановки питання особливого значення набуває з'ясування того, якими є демографічні наслідки міграційної політики – кількісними, структурними, трудоресурсними та репродуктивними. Йдеться не тільки про скорочення населення як таке, а й про зміну його якісного складу, посилення вікових і статевих дисбалансів, звуження демографічної бази відтворення та втрату частини людського потенціалу. Саме тому дослідження демографічних наслідків міграційної політики є необхідною передумовою формування нової, більш реалістичної та стратегічно узгодженої державної політики у цій сфері. Така політика має співвідноситися не лише з документами у сфері міграційного регулювання, а й зі Стратегією демографічного розвитку до 2040 року та Стратегією зайнятості до 2030 року, оскільки саме на стику демографічної, міграційної та трудової політики сьогодні формується відповідь України на довгострокові наслідки війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У новітніх аналітичних і програмних документах міграційна політика дедалі частіше розглядається у зв'язку з демографічними, трудоресурсними та соціально-економічними викликами [7; 8; 12]. У цих напрацюваннях міграція пов'язується зі збереженням людського потенціалу, поверненням громадян України з-за кордону, їхньою реінтеграцією та, за потреби, регульованим поповненням ринку праці. Аналогічна логіка закріплена й в офіційних державних документах. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року [10] орієнтує державну політику на зниження відтоку населення, створення умов для міграційного приросту та забезпечення збалансованого відтворення людського капіталу і чисельності робочої сили. Водночас Стратегія зайнятості населення до 2030 року [11] пов'язує подолання кадрового дефіциту, зростання економічної активності населення та скорочення дисбалансів ринку праці з ширшим контуром соціально-економічного відновлення держави. Цей підхід додатково підтверджується матеріалами Національного банку України та даними УВКБ ООН, які також фіксують взаємозв'язок між міграційними процесами, станом ринку праці та довгостроковими ризиками для людського потенціалу країни. Разом із тим цілісного опрацювання саме демографічних наслідків міграційної політики поки що недостатньо. Значна частина досліджень концентрується або на правових механізмах регулювання міграції, або на стані ринку праці, або на окремих демографічних викликах. Натомість комплексний аналіз впливу міграційної політики на чисельність населення, його структуру, відтворювальний потенціал і довгострокові демографічні перспективи ще потребує подальшого розвитку. Саме це й зумовлює доцільність окремого дослідження порушеної проблематики.

Мета статті полягає у визначенні основних демографічних наслідків міграційної політики та в обґрунтуванні того, що в сучасних умовах України вона має розглядатися як інструмент стабілізації чисельного й якісного складу населення, збереження людського потенціалу та компенсації трудоресурсних втрат.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження необхідно з'ясувати, яким чином міграційна політика впливає на демографічні процеси; визначити її основні демографічні наслідки в чинному та перспективному вимірах; показати специфіку цих наслідків для України в умовах війни; окреслити напрями вдосконалення державної політики у сфері міграції з урахуванням демографічних потреб держави.

Міграційна політика як чинник демографічної динаміки.

Міграційна політика має розглядатися не лише як інструмент упорядкування міграційних потоків, а як один із механізмів цілеспрямованого впливу держави на демографічні процеси. Через систему правових, організаційних та інституційних рішень вона визначає масштаби вибуття населення, можливості його повернення, межі та напрями імміграції, а також спроможність держави утримувати людський потенціал у власному соціальному просторі. Її вплив на демографічну динаміку має системний характер, оскільки стосується не окремих переміщень осіб, а сукупних змін у чисельності, структурі та просторовій конфігурації населення. Саме тому міграційна політика фактично входить до механізму демографічного відтворення.

Демографічні наслідки міграційної політики доцільно розуміти як зумовлені нею зміни у чисельності, структурі, територіальному розміщенні та відтворювальному потенціалі населення. Вони охоплюють не лише безпосередній результат переміщення осіб, а й ширший комплекс віддалених ефектів – скорочення частки населення працездатного віку, посилення вікових і статевих дисбалансів, трансформацію сімейних стратегій і звуження демографічної бази майбутнього відтворення. Тому результативність міграційної політики слід оцінювати не лише за адміністративними показниками, а й за її впливом на демографічну стійкість держави.

Війна лише загострила і зробила наочними ті процеси, які в мирний період могли розгортатися повільніше. Масовий виїзд населення, передусім осіб молодого і середнього віку, посилив ризик закріплення довготривалих демографічних втрат. У наявних аналітичних оцінках [7; 8; 12] наголошується не лише на тривалому скороченні населення України, а й на небезпеці неповернення значної частини тих, хто виїхав, особливо молоді. Національний банк України [4; 5], зі свого боку, пов'язує погіршення міграційних тенденцій із посиленням дефіциту робочої сили та звуженням внутрішнього попиту. Це свідчить, що вплив міграційної політики виходить за межі власне демографічних показників і торкається співвідношення між людським потенціалом держави, її трудоресурсною спроможністю та перспективами відновлення.

Отже, міграційна політика постає як один із ключових елементів демографічного управління. Її стратегічна роль полягає у формуванні таких умов, за яких держава може мінімізувати втрати населення, підтримувати зв'язок із тими, хто перебуває за кордоном, стимулювати повернення, запобігати подальшому ослабленню людського потенціалу та, за потреби, використовувати імміграційні механізми для компенсації демографічних і трудоресурсних втрат.

Кількісні демографічні наслідки міграційної політики.

Демографічні наслідки міграційної політики найвиразніше простежуються у зміні меж можливої чисельності населення в середньостроковій перспективі. Якщо у попередніх частинах ішлося про загальний вплив міграційної політики на демографічні процеси, то тут вирішальним є інше питання: якою мірою вона здатна зменшити масштаби подальшого скорочення населення та не допустити перетворення вимушеного виїзду на стійку демографічну втрату. У цьому аспекті міграційна політика має значення не лише як інструмент реагування на вже наявне вибуття населення, а як чинник, що визначає подальшу траєкторію чисельності населення. Йдеться про здатність держави підтримувати зв'язок із громадянами, які перебувають за кордоном, стимулювати їх повернення, забезпечувати умови реінтеграції, а за потреби – застосовувати механізми контрольованої імміграції для часткової компенсації втрат. Саме тому загальна чисельність населення виступає не просто статистичним підсумком демографічних змін, а одним із ключових індикаторів результативності міграційної політики.

Для аналітичної оцінки подальшої динаміки доцільно використовувати сценарний підхід. Якщо за вихідну базу брати макрооцінку МВФ на 2026 рік – 33,383 млн. осіб, то позитивний сценарій, за якого інтенсивність зовнішньої міграції поступово знижується, частина громадян повертається, а механізми реінтеграції починають працювати результативніше, допускає стабілізацію чисельності населення до 2030 року в межах 33,5-34 млн. осіб. Нейтральний сценарій, що виходить із обмеженого повернення та збереження значної частини українців за кордоном, дає підстави очікувати чисельність населення на рівні 31-32,5 млн. осіб. Негативний сценарій, пов'язаний із затягуванням війни, подальшим неповерненням молоді та сімей з дітьми, а також слабкою результативністю державної політики повернення, передбачає зниження чисельності населення до 28-30 млн. осіб. Дані МВФ про 33,383 млн. осіб використано нами в якості верхнього базового орієнтиру для макросценарного моделювання. Водночас у сучасному публічному та експертному дискурсі наявні й значно обережніші оцінки фактичної чисельності населення, які виходять із того, що на кінець 2025 року в Україні могло проживати близько 29 млн. осіб. Якщо виходити саме з такої консервативнішої бази, то позитивний сценарій до 2030 року допускає стабілізацію населення в межах 29,5-30,5 млн. осіб. Нейтральний сценарій у цьому разі дає діапазон 27,5-28,8 млн. осіб, а негативний – 24,5-26,5 млн. осіб. У такому варіанті різниця між сценаріями полягає не у напрямі тенденції, а у масштабі кількісних втрат або можливостей їх стримування.

Отже, кількісні демографічні наслідки міграційної політики слід оцінювати не лише за поточними даними про вибуття чи повернення населення, а й за тим, який із можливих сценаріїв вона фактично наближає – стабілізаційний, інерційний чи депопуляційно кризовий. Якщо політика повернення, утримання

населення та реінтеграції виявляється слабкою, тимчасова воєнна міграція поступово трансформується у довготривалу кількісну втрату населення. Якщо ж державі вдається підтримати повернення, зменшити міграційний відплив і частково компенсувати втрати у найбільш чутливих сегментах, міграційна політика починає виконувати функцію кількісного демографічного стримування. Саме в цьому полягає її ключове значення як інструменту впливу на майбутню чисельність населення та демографічну базу держави.

Структурні демографічні наслідки: стать, вік, сім'я.

Окрім кількісного виміру, міграційна політика має виразний структурний ефект. Його сутність полягає в тому, що міграційні потоки не є соціально нейтральними – вони вибірково охоплюють окремі групи населення та змінюють співвідношення між статевими, віковими й сімейними контингентами. Саме тому демографічні наслідки такої політики слід оцінювати не лише за загальною чисельністю населення, а й з огляду на те, які саме групи вибувають, повертаються або інтегруються в інше соціальне середовище.

Аналітичні дані свідчать, що станом на березень 2025 року кількість українських мігрантів зросла до 6,9 млн. осіб. Серед вимушених мігрантів переважають жінки – близько 70% усіх прибулих дорослих – та діти, які становлять близько 30% усіх прибулих [7]. Така структура формує ризики гендерних і вікових дисбалансів у складі робочої сили України в разі їх неповернення. Отже, вже на рівні емпіричних даних очевидно, що йдеться не лише про кількісні втрати, а й про вибіркове вибуття демографічно значущих контингентів. Передусім це позначається на статевій структурі суспільства. Домінування жінок серед зовнішніх мігрантів означає не просто механічне зменшення населення, а й послаблення жіночого демографічного контингенту всередині країни, особливо у молодих і середніх вікових групах. Вибуття дітей і молоді, своєю чергою, змінює вікову конфігурацію населення, посилює ризик старіння та звужує частку осіб, які в майбутньому формуватимуть економічно активне населення. У підсумку міграційна політика безпосередньо впливає на співвідношення між поколіннями, гендерний баланс і модель демографічного відтворення.

Не менш істотним є її вплив на репродуктивний потенціал і сімейну структуру населення. Вибуття молодих жінок фертильного віку та дітей означає переміщення частини демографічно активного населення за межі України. На цьому тлі особливого значення набуває зменшення частки тих, хто планує повернення. Наприкінці 2024 року частка біженців, які точно планували повернутися до України, становила близько 20%, а сукупна частка тих, хто тією чи тією мірою орієнтувався на повернення, уже була меншою за половину опитаних. Профільні дослідження також свідчать, що успішна соціально-економічна адаптація українців у країнах перебування знижує схильність до повернення, а тривале закріплення за кордоном підвищує ймовірність подальшого сімейного укорінення поза межами України [7; 14; 20]. Це означає,

що міграційна політика впливає не лише на поточний рух населення, а й на соціальне середовище, у якому формуватимуться сім'я, виховання дітей і соціалізація наступного покоління.

Отже, структурні демографічні наслідки міграційної політики охоплюють зміну статевої структури населення, послаблення його репродуктивного потенціалу, трансформацію сімейних зв'язків і поглиблення вікових дисбалансів. За сучасних умов ефективність державної політики у цій сфері має визначатися не лише масштабами повернення або неповернення населення, а й її здатністю мінімізувати саме такі довгострокові структурні втрати.

Трудоресурсні наслідки міграційної політики.

Демографічні наслідки міграційної політики проявляються також у трансформації обсягу та якості робочої сили, доступної для національної економіки. У цьому сенсі вона має чітко виражений трудоресурсний вимір, адже саме через неї визначається, яка частина економічно активного населення залишається в країні, яка може повернутися після вимушеного виїзду, а також наскільки можливим є компенсаційне поповнення ринку праці з інших джерел. Війна не лише загострила вже наявні проблеми ринку праці, а й спричинила нові виклики для кадрового забезпечення економіки. В Україні фіксується різке посилення дефіциту робочої сили, який до 2032 року прогнозується на рівні щонайменше 4,5 млн. осіб. Це свідчить, що міграційна політика впливає на демографічну динаміку і через скорочення економічно активного населення. Ще до повномасштабної війни в Україні спостерігалося зменшення чисельності робочої сили – з 20,8 млн. осіб у 2013 році до 17,2 млн. осіб у 2021 році. У 2022 році оцінки її чисельності вже коливалися в межах 14,6-15,2 млн. осіб [3; 6; 7]. Отже, сучасні міграційні процеси накладаються на вже сформовану тенденцію звуження економічно активної бази населення, а будь-яка неефективність державного регулювання у цій сфері посилює ризик подальшого ослаблення трудового потенціалу країни.

Разом із тим трудоресурсні наслідки не зводяться до простого зменшення кількості працівників. Вони охоплюють також втрату частини кваліфікованих кадрів і поглиблення структурного дефіциту на ринку праці. Оцінка трудоресурсної спроможності держави потребує врахування демографічної ситуації, масштабів зовнішньої міграції, внутрішнього переміщення населення та структурних змін в економіці. Це означає, що міграційна політика впливає не лише на загальну кількість працівників, а й на професійно-кваліфікаційний склад робочої сили, її територіальний розподіл та відповідність потребам відбудови й модернізації економіки. Особливо показовим є співвідношення між потенціалом повернення українських мігрантів і фактичними потребами економіки. За проведеними розрахунками, з урахуванням консервативного сценарного припущення, сформованого на основі частки респондентів, які були повністю впевнені у поверненні до України (20%), і за оцінки чисельності вимушених мігрантів у 6,9 млн. осіб станом на середину березня 2025 року, потенціал

трудоресурсного поповнення за рахунок повернення становить близько 1,38 млн. осіб (авторський розрахунок на основі [15; 17]). Це істотно менше за прогнозовану потребу в додатковому залученні 3,1-4,5 млн. осіб до робочої сили до 2032 року [9]. Отже, навіть за відносно сприятливого сценарію політика повернення не може бути єдиним джерелом компенсації трудоресурсних втрат. Відповідно, Україна неминуче посилюватиме залежність не лише від механізмів повернення та реінтеграції громадян, а й від потенційної трудової імміграції.

Додатково слід враховувати, що сучасні трудоресурсні наслідки мають не лише кількісний, а й структурний характер. За наявними оцінками стану ринку праці за 2024 рік, одночасно на ринку праці налічувалося близько 160–190 тис. вакансій, тоді як кількість потенційної робочої сили оцінювалася в межах 0,9-1,1 млн. осіб [1]. Це свідчить про глибокий розрив між попитом і пропозицією праці – за професіями, навичками, територіальним розміщенням і формами зайнятості. Відтак політика у сфері міграції має бути спрямована не лише на збільшення чисельності доступної робочої сили, а й на зменшення цього структурного дисбалансу.

Таким чином, трудоресурсні наслідки міграційної політики охоплюють скорочення економічно активного населення, втрату частини кваліфікованих кадрів, поглиблення структурного дефіциту на ринку праці та посилення залежності від політики повернення й потенційної трудової імміграції. Саме цей вимір особливо чітко показує, що міграційна політика є водночас демографічним і економічним інструментом.

Репродуктивні наслідки міграційної політики.

Ще одним наслідком міграційної політики є її вплив на репродуктивну сферу та демографічне відтворення населення. Йдеться не лише про поточне скорочення чисельності населення, а й про поступову зміну соціального простору, в межах якого відбуватимуться народження, виховання, освіта та первинна соціалізація наступного покоління. У цьому вимірі наслідки міграційної політики виходять за межі безпосереднього міграційного руху й стосуються відтворення людського потенціалу держави у довгостроковій перспективі.

Репродуктивний ефект міграційної політики полягає насамперед у тому, що частина рішень, пов’язаних із формуванням сім’ї та народженням дітей, поступово переноситься за межі України. За умов тривалої зовнішньої міграції держава ризикує втрачати не лише наявне населення, а й частину майбутнього демографічного приросту, оскільки життєві стратегії молодих сімей дедалі більше формуються в іншому інституційному, соціальному та економічному середовищі. Тому йдеться вже не просто про відкладене повернення, а про можливе зміщення самого осередку сімейного відтворення поза межі українського соціального простору. Такий підхід загалом узгоджується зі Стратегією демографічного розвитку України на період до 2040 року [10], яка серед пріоритетів державної політики визначає підтримку сімей і формування середовища, сприятливого для народження та виховання дітей в Україні.

Найбільш віддалені наслідки цих процесів особливо виразно проявляються у сфері інтеграції дітей та молоді. За даними ЮНЕСКО, у 2024 році в європейських країнах перебування формальною освітою вже було охоплено 78% українських дітей і молоді: з них половина навчалася виключно у школах країни перебування, 29% поєднували таке навчання з українською онлайн-освітою, а 16% здобували освіту лише дистанційно за українською програмою [13]. Додатково показово, що, за інформацією Єврокомісії, станом на лютий 2025 року понад 800 тис. українських дітей уже були зараховані до національних шкільних систем у Європейському Союзі [18]. Це свідчить про те, що освітня інтеграція поступово стає не лише наслідком вимушеного переміщення, а й одним із чинників сталого укорінення за кордоном. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку узагальнює дані, за якими 37% осіб, що не планують повернення, назвали навчання дітей у школах країни перебування однією з причин залишатися за кордоном; водночас зі збільшенням тривалості переміщення зростає і ймовірність наміру продовжувати перебування поза Україною [20].

Крім того, ОЕСР прямо вказує, що возз'єднання сім'ї в країні перебування також стає вагомим чинником неповернення. У сукупності це дає підстави стверджувати, що для значної частини українських дітей процеси соціалізації, мовної адаптації та повсякденного освітнього включення дедалі тісніше пов'язуються з приймаючими суспільствами, а освітня траєкторія дедалі частіше стає чинником тривалого сімейного укорінення за межами України.

Наведені висновки кореспондують і з результатами досліджень Центру економічної стратегії [17]. За їхніми даними, діти, які продовжують навчання лише в українській школі дистанційно, істотно частіше орієнтовані на повернення, тоді як навчання у школі країни перебування пришвидшує адаптацію до нового середовища, формування локальних соціальних зв'язків і, відповідно, знижує схильність до повернення. Показово також, що серед дітей частка тих, хто віддає перевагу життю за кордоном, уже перевищує частку тих, хто надає перевагу життю в Україні, а понад половина опитаних дорослих біженців заявляє про бажання возз'єднатися з родиною саме за кордоном. Унаслідок цього віддалений демографічний ризик полягає не лише у можливому неповерненні окремих осіб, а й у поступовому переформатуванні механізмів міжпоколінної спадкоємності людського капіталу. Якщо освіта, мовна практика, професійна орієнтація, перші трудові траєкторії та сімейні стратегії дедалі частіше формуються поза межами України, то майбутнє покоління може зберігати зв'язок з Україною емоційно або культурно, але значно слабше – інституційно, економічно й професійно. Додатково цей ризик посилюється тим, що, за новішими оцінками ЦЕС, серед українських біженців частка осіб з вищою освітою є підвищеною, а люди з вищим рівнем освіти демонструють вищу схильність залишатися за кордоном, що вказує на небезпеку пролонгованого відпливу кваліфікованого людського капіталу.

Висновки. Виявлені у дослідженні наслідки дають підстави стверджувати, що подальше вдосконалення міграційної політики України має відбуватися в демографічно орієнтованому форматі. У сучасних умовах вона має розглядатися як інструмент збереження людського потенціалу, стримування депопуляції та підтримання трудоресурсної спроможності держави.

Першим напрямом такого вдосконалення має стати зменшення передумов довготривалого вибуття населення з України. Ідеться не лише про реагування на вже здійснений виїзд, а про формування таких внутрішніх умов, за яких проживання, праця, навчання і виховання дітей в Україні залишатимуться соціально та економічно привабливими. У цьому сенсі міграційна політика має бути тісно пов'язана з безпековою ситуацією, якістю публічних послуг, доступністю житла, медицини, освіти, соціальної підтримки та можливостями гідної зайнятості. Саме за рахунок послаблення чинників виштовхування може бути досягнуто не лише зниження зовнішнього відпливу, а й загальне зміцнення демографічної стійкості держави.

Другим напрямом має бути формування цілісної політики повернення та реінтеграції громадян України, які перебувають за кордоном. Її зміст не повинен зводитися лише до фіксації факту повернення, оскільки ефективність такого процесу залежить від того, наскільки держава здатна підтримувати зв'язок із громадянами ще до їх фактичного повернення, забезпечувати їм зрозумілі умови реадаптації та мінімізувати соціальні й економічні бар'єри після прибуття. Реінтеграція має охоплювати не лише працевлаштування, а й доступ до житла, освіти, медичних і соціальних послуг, визнання кваліфікацій і професійного досвіду, набутого за кордоном, а також соціальний і психологічний супровід. Лише за таких умов повернення може набути не епізодичного, а стійкого характеру.

Третім напрямом має бути адресна орієнтація міграційної політики на ті групи населення, від яких найбільше залежить майбутнє демографічне відтворення та якість людського капіталу країни. Насамперед це стосується молоді, жінок з дітьми, сімей із дітьми, а також осіб із високим рівнем освіти та кваліфікації. З огляду на вже виявлені у статті тенденції саме ці групи мають визначальне значення як для майбутньої народжуваності та сімейної стабільності, так і для відновлення економіки. Тому міграційна політика повинна передбачати спеціальні механізми підтримки освітнього і професійного повернення молоді, створення умов для повернення сімей із дітьми, забезпечення безперервності навчання, доступу до соціальної інфраструктури, а також формування стимулів для реалізації кваліфікованого людського потенціалу саме в Україні.

Четвертим напрямом має бути виважене використання регульованої імміграції як допоміжного демографічного та трудоресурсного механізму. За умов тривалого скорочення чисельності населення і дефіциту робочої сили така політика може розглядатися як один із додаткових інструментів компенсації

втрат, проте вона не повинна підміняти собою політику повернення власних громадян. Її доцільно вибудовувати як селективний механізм, узгоджений із потребами ринку праці, завданнями післявоєнної відбудови та можливостями соціальної інтеграції прибулих осіб. У такому разі імміграція може виконувати допоміжну стабілізувальну функцію, не порушуючи загальної логіки пріоритетності збереження та повернення власного людського потенціалу.

Таким чином, удосконалення міграційної політики України з урахуванням її демографічних наслідків має ґрунтуватися на чотирьох взаємопов'язаних напрямах: зменшенні передумов довготривалого вибуття населення, формуванні ефективної політики повернення та реінтеграції, адресній підтримці демографічно найбільш значущих груп населення та використанні регульованої імміграції як допоміжного механізму компенсації людських і трудоресурсних втрат. Саме така модель дає змогу розглядати міграційну політику не як сукупність ситуативних адміністративних рішень, а як інструмент довгострокової демографічної стабілізації.

Література:

1. Аналіз стану та проблем ринку праці: наявний і прогнозований попит на робочу силу та її пропозиція. Офіс міграційної політики, 2025. URL: https://ompua.org/category/projects/ (дата звернення: 02.04.2026).

2. Дяковський О. С. Основні засади та принципи протидії дезінформації. *Юридичний вісник*, 2024. № 4. С. 30 – 36.

3. Економічна активність населення України 2013: статистичний збірник. Державна служба статистики України. Київ, 2014. 197 с.

4. Інфляційний звіт, жовтень 2025 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-jovten-2025-roku (дата звернення: 02.04.2026).

5. Інфляційний звіт, січень 2026 року. Національний банк України. URL: https://bank .gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-sichen-2026-roku (дата звернення: 02.04.2026).

6. Макроекономічні показники. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/ ua/statistic/macro-indicators#3 (дата звернення: 02.04.2026).

7. Оцінка перспективних трудоресурсних потреб України: дослідження. Офіс міграційної політики. URL: https://ompua.org/wp-content/uploads/2025/04/Prezentatsiya_06.05_01_-.pdf (дата звернення: 02.04.2026).

8. Оцінка стану реалізації чинної міграційної політики України: звіт. Офіс міграційної політики. URL: https://ompua.org/wp-content/uploads/2025/06/ZVIT-MG.pdf (дата звернення: 02.04.2026).

9. Про схвалення Плану України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 р. № 244-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 02.04.2026).

10. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 р. № 922-р. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text (дата звернення: 02.04.2026).

11. Про схвалення Стратегії зайнятості населення України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026-2028 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.01.2026 р. № 92-р. URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/92-2026-%D1%80#Text (дата звернення: 02.04.2026).

12. Проєкт «Візія-2033»: збереження та розвиток трудових ресурсів України в найближче десятиріччя. URL: https://ompua.org/category/download/ (дата звернення: 02.04.2026).

13. Education for Ukrainian refugee learners in European host countries. UNESCO. URL: https://www.unesco.org/en/ukraine-war/education (дата звернення: 02.04.2026).

14. Exploring Refugees' Intentions to Return to Ukraine: Data Insights and Policy Responses. MPI Europe, International Organization for Migration. 2024. 53 p. URL: https://www.migration-policy.org/sites/default/files/publications/mpie-iom_ukraine-return-intentions-2024-final.pdf (дата звернення: 02.04.2026).

15. Inflation Report, April 2025. National Bank of Ukraine. URL: https://bank.gov.ua/en/news/all/inflyatsiyniy-zvit-kviten-2025-roku (дата звернення: 02.04.2026).

16. Labor market integration of Ukrainian refugees in Europe: Employment gaps, skill mismatches and economic gains. UNHCR. January 2026. 16 p. URL: https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820 (дата звернення: 02.04.2026).

17. Mykhailyshyna D., Samoiliuk M., Tomilina M., Myronenko O., Levchenko Y. Ukrainian Refugees After Three Years Abroad: How Many and Who Will Return? The Fourth Wave of the Research. Centre for Economic Strategy. 20 February 2025. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/ukrainian-refugees.-fourth-wave.pdf (дата звернення: 02.04.2026).

18. Three years of unwavering EU support to the most vulnerable victims of the war in Ukraine. Directorate-General for Migration and Home Affairs, European Commission. 23 February 2025. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/news/three-years-unwavering-eu-support-most-vulnerable-victims-war-ukraine-2025-02-23_en (дата звернення: 02.04.2026).

19. Ukraine and the IMF. At a Glance. International Monetary Fund. URL: https://www.imf.org/en/countries/ukr (дата звернення: 02.04.2026).

20. Ukraine's Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect. OECD Publishing, Paris, 2026. 308 p. URL: https://www.oecd.org/en/publications/ukraine-s-strategic-response-to-the-displacement-crisis_9b773da4-en.html (дата звернення: 02.04.2026).

References:

1. Ofis mihratsiinoi polityky. (2025). Analiz stanu ta problem rynku pratsi: naiavnyi i prohnozovanyi popyt na robochu sylu ta yii propozytsiia [Analysis of the State and Problems of the Labour Market: Current and Forecast Demand for Labour and Its Supply]. Retrieved from https://ompua.org/category/projects/ [in Ukrainian].

2. Diakovskyi, O. S. (2024). Osnovni zasady ta pryntsypy protydii dezinformatsii [Basic Principles of Countering Disinformation]. Yurydychnyi visnyk. 4. 30–36 [in Ukrainian].

3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2014). Ekonomichna aktyvnist naselennia Ukrainy 2013: statystychnyi zbirnyk [Economic Activity of the Population of Ukraine 2013: Statistical Yearbook]. Kyiv [in Ukrainian].

4. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2025). Infliatsiinyi zvit, zhovten 2025 roku [Inflation Report, October 2025]. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-jovten-2025-roku [in Ukrainian].

5. Natsionalnyi bank Ukrainy. (2026). Infliatsiinyi zvit, sichen 2026 roku [Inflation Report, January 2026]. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-sichen-2026-roku [in Ukrainian].

6. Natsionalnyi bank Ukrainy. Makroekonomichni pokaznyky [Macroeconomic Indicators]. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#3 [in Ukrainian].

7. Ofis mihratsiinoi polityky. (2025). Otsinka perspektyvnykh trudoresursnykh potreb Ukrainy: doslidzhennia [Assessment of Ukraine's Prospective Labour Resource Needs: A Study]. Retrieved from https://ompua.org/wp-content/uploads/2025/04/Prezentatsiya_06.05_01_-.pdf [Ukr].

8. Ofis mihratsiinoi polityky. (2025). Otsinka stanu realizatsii chynnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy: zvit [Assessment of the State of Implementation of the Current Migration Policy of Ukraine: Report]. Retrieved from https://ompua.org/wp-content/uploads/2025/06/ZVIT-MG.pdf [in Ukrainian].

9. Pro skhvalennia Planu Ukrainy [On Approval of the Ukraine Plan] (2024, March 18). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 244-r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

10. Pro skhvalennia Stratehii demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku [On Approval of the Strategy for Demographic Development of Ukraine for the Period up to 2040] (2024, September 30). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 922-r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text [in Ukrainian].

11. Pro skhvalennia Stratehii zainiatosti naselennia Ukrainy na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2026-2028 rokakh [On Approval of the Employment Strategy of Ukraine for the Period up to 2030 and Approval of the Operational Action Plan for Its Implementation in 2026-2028] (2026, January 7). Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 92-r. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-2026-%D1%80#Text [in Ukrainian].

12. Proiekt «Viziia-2033»: zberezhennia ta rozvytok trudovykh resursiv Ukrainy v naiblyzhche desiatyrichchia [Project «Vision-2033»: Preservation and Development of Ukraine's Labour Resources in the Coming Decade]. Retrieved from https://ompua.org/category/download/ [in Ukrainian].

13. UNESCO. (2025). Education for Ukrainian Refugee Learners in European Host Countries. Retrieved from https://www.unesco.org/en/ukraine-war/education

14. MPI Europe, & International Organization for Migration. (2024). Exploring Refugees' Intentions to Return to Ukraine: Data Insights and Policy Responses. Retrieved from https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/mpie-iom_ukraine-return-intentions-2024-final.pdf

15. National Bank of Ukraine. (2025). Inflation Report, April 2025. Retrieved from https://bank.gov.ua/en/news/all/inflyatsiyniy-zvit-kviten-2025-roku

16. UNHCR. (2026). Labor Market Integration of Ukrainian Refugees in Europe: Employment Gaps, Skill Mismatches and Economic Gains. Retrieved from https://data.unhcr.org/en/documents/details/120820

17. Mykhailyshyna, D., Samoiliuk, M., Tomilina, M., Myronenko, O., & Levchenko, Y. (2025). Ukrainian Refugees After Three Years Abroad: How Many and Who Will Return? The Fourth Wave of the Research. Centre for Economic Strategy. Retrieved from https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/ukrainian-refugees.-fourth-wave.pdf

18. Directorate-General for Migration and Home Affairs, European Commission. (2025, February 23). Three Years of Unwavering EU Support to the Most Vulnerable Victims of the War in Ukraine. Retrieved from https://home-affairs.ec.europa.eu/news/three-years-unwavering-eu-support-most-vulnerable-victims-war-ukraine-2025-02-23_en

19. International Monetary Fund. (2026). Ukraine and the IMF. At a Glance. Retrieved from https://www.imf.org/en/countries/ukr

20. OECD. (2026). Ukraine's Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect. Paris: OECD Publishing. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/ukraine-s-strategic-response-to-the-displacement-crisis_9b773da4-en.html

Дата першого надходження статті до видання: 21.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.04.2026

УДК 368

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3789-3795

Подольчук Олег Володимирович аспірант, Київський Національний Університет імені Т.Г. Шевченка, Київ, https://orcid.org/0009-0006-0551-5080

ВПЛИВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СТРАХУВАННІ НА ДИНАМІКУ ЗРОСТАННЯ СТРАХОВИХ ПРЕМІЙ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. Світовий досвід свідчить, що ефективне функціонування страхового ринку є важливою передумовою сталого розвитку економіки будь-якої країни. У багатьох державах страхова галузь відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності, формуванні інвестиційних ресурсів та захисті суб'єктів господарювання і населення від непрогнозованих економічних ризиків. Розвинений страховий ринок створює безпечне середовище для ведення бізнесу, сприяє підвищенню рівня економічної безпеки держави та забезпечує соціальний захист населення у випадку настання несприятливих та непрогнозованих подій. Крім того, страхові компанії акумулюють значні обсяги фінансових ресурсів, які можуть використовуватися як важливе джерело інвестицій у національну економіку.

У сучасних умовах розвитку фінансових ринків значний вплив на трансформацію страхового сектору мають процеси цифровізації та впровадження інноваційних технологій. Однією з ключових тенденцій розвитку страхового ринку є активне використання технологій штучного інтелекту, які дозволяють страховим компаніям підвищувати ефективність управління ризиками, оптимізувати процеси андерайтингу та вдосконалювати механізми формування страхових тарифів. Застосування алгоритмів машинного навчання та аналізу великих масивів даних відкриває нові можливості для розробки інноваційних страхових продуктів, підвищенню рівня персоналізації страхових послуг та розширенню клієнтської бази страховиків.

У країнах Європейського Союзу процеси цифрової трансформації страхового ринку відбуваються особливо активно, що зумовлює появу нових моделей організації страхової діяльності та зміну підходів до формування страхових премій. Водночас зростає значення інноваційних технологій у забезпеченні конкурентоспроможності страхових компаній та підвищенні ефективності їхньої діяльності. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження впливу технологій штучного інтелекту на розвиток страхового ринку та динаміку зростання страхових премій у країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: штучний інтелект, страхування, страхові премії, страховий ринок, цифровізація, Іншуртех.

Podolchuk Oleh Volodymyrovych PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0009-0006-0551-5080

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INSURANCE ON THE DYNAMICS OF THE GROWTH OF INSURANCE PREMIUMS IN THE EUROPEAN UNION COUNTRIES

Abstract. World experience shows that the effective functioning of the insurance market is an important prerequisite for the sustainable development of the economy of any country. In many countries, the insurance industry plays a key role in ensuring financial stability, forming investment resources and protecting business entities and the population from unforeseen economic risks. A developed insurance market creates a favorable safe environment for doing business, contributes to increasing the level of economic security of the state and provides social protection of the population in the event of insured events. In addition, insurance companies accumulate significant amounts of financial resources that can be used as an important source of investment in the national economy.

In modern conditions of development of financial markets, the processes of digitalization and the introduction of innovative technologies have a significant impact on the transformation of the insurance sector. One of the key trends in the development of the insurance market is the active use of artificial intelligence technologies, which allow insurance companies to increase the efficiency of risk management, optimize underwriting processes and improve the mechanisms for forming insurance tariffs. The use of machine learning algorithms and analysis of large data sets opens up new opportunities for the development of innovative insurance products, increasing the level of personalization of insurance services and expanding the client base of insurers.

In the countries of the European Union, the processes of digital transformation of the insurance market are taking place particularly actively, which leads to the emergence of new models of organizing insurance activities and changing approaches to the formation of insurance premiums. At the same time, the importance of innovative technologies in ensuring the competitiveness of insurance companies and increasing the efficiency of their activities is growing. Under such conditions, the study of the impact of artificial intelligence technologies on the development of the insurance market and the dynamics of growth of insurance premiums in the countries of the European Union becomes particularly relevant.

Keywords: artificial intelligence, insurance, insurance premiums, insurance market, digitalization, Insurtech.

Постановка проблеми. Страховий ринок є важливою складовою фінансової системи будь-якої держави та відіграє велику роль у забезпеченні економічної стабільності, розвитку підприємницької діяльності, формуванні інвестиційних ресурсів та забезпечення захисту майнових інтересів споживачів.

Ефективне функціонування страхового сектору сприяє зниженню рівня економічних ризиків, підвищенню фінансової безпеки суб'єктів господарювання та забезпеченню соціального захисту населення. Крім того, страхові компанії акумулюють значні обсяги фінансових ресурсів, які можуть використовуватися як джерело довгострокових інвестицій у розвиток національної економіки.

У сучасному світі, коли він загалом стає більш зв'язаним і цифровим, страхова галузь також змінюється, особливо через використання нових технологій. Одним з основних рухів у цій зміні є використання штучного інтелекту, який дозволяє страховим компаніям працювати ефективніше, краще аналізувати ризики, вдосконалювати процеси прийняття рішень та покращувати обслуговування клієнтів. Використання алгоритмів, які навчаються на великих об'ємах даних, та автоматизованих систем прийняття рішень створюють нові можливості для розвитку страхового бізнесу та створення інноваційних страхових продуктів.

Особливо активно процеси цифровізації у страхуванні відбуваються у країнах Європейського Союзу, де застосування технологій штучного інтелекту створює зміни в традиційних способах ведення страхового бізнесу та впливає на нові підходи до управління ризиками у страхуванні. Крім того, використання сучасних цифрових технологій може значно впливати на структуру страхового ринку, включаючи формування страхових премій, збільшення кількості клієнтів та загальне зростання страхового сектору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика розвитку страхового ринку та впровадження інноваційних технологій у страхову діяльність наразі привертає значну увагу науковців і практиків у сфері фінансів та страхування.

В сучасних наукових дослідженнях приділено велику увагу впливу цифрових технологій на розвиток страхового сектору. Зокрема, у працях Ajay Agrawal, Joshua Gans та Avi Goldfarb [1] аналізуються економічні аспекти використання штучного інтелекту в бізнесі та фінансових послугах. У свою чергу, у звітах міжнародних організацій, таких як Організації економічного співробітництва та розвитку, розглядаються сучасні тенденції цифровізації страхового ринку та впровадження інноваційних технологій у діяльність страхових компаній [2].

Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових досліджень у цій сфері, питання впливу використання технологій штучного інтелекту на динаміку зростання страхових премій у країнах Європейського Союзу залишаються недостатньо дослідженими. Це зумовлює необхідність подальшого наукового аналізу зазначеної проблематики.

Метою статті є дослідження впливу використання технологій штучного інтелекту у страхуванні на динаміку зростання страхових премій у країнах

Європейського Союзу, а також визначення основних напрямів застосування інтелектуальних цифрових технологій у діяльності страхових компаній та їх ролі у розвитку сучасного страхового ринку.

Виклад основного матеріалу Страхова галузь у Європейському союзі швидко розвивається завдяки впровадженню цифрових технологій, зокрема машинному навчанню. Впроваджуючи алгоритми машинного навчання та автоматизовані системи аналітики, страховики можуть змінювати та вдосконалювати існуючі традиційні операційні моделі. Оскільки фінансові послуги стають дедалі більш цифровими, тому штучний інтелект продовжуватиме відігравати вирішальну роль у підвищенні ефективності управління ризиками, удосконаленні методів андерайтингу та встановленні стандартів ціноутворення для страхових компаній.

Штучний інтелект є одним із ключових інструментів застосування технології великих даних у страхуванні, що дозволяє страховикам проводити точніші оцінки ризиків та створювати персоналізовані страхові продукти. Завдяки використанню машинного навчання для обробки величезних обсягів даних, таких як статистика, пов'язана зі страховими подіями, поведінка клієнтів, певні економічні показники та інші змінні, що можуть впливати на ступінь ризику та настання страхових подій, ризики можна прогнозувати точніше, ніж будь-коли раніше.

Впровадження технології штучного інтелекту в страхову галузь ЄС було досягнуто декількома ключовими шляхами. Першим шляхом стала автоматизація завдань андерайтингу, що значно скорочує час, необхідний для підписання та затвердження договорів страхування і встановлення тарифів для них. Інтелектуальні алгоритми можуть аналізувати численні фактори ризику для визначення точного ціноутворення, тим самим мінімізуючи можливість помилок в оцінці загальної вартості страхового портфеля.

Окрім використання штучного інтелекту для визначення розміру майбутніх страхових виплат та створення сценаріїв ризику, другою перевагою штучного інтелекту є створення систем прогнозування ризиків. Ці системи надають страховим компаніям точніші методи прогнозування фінансових показників та побудови найефективніших структур формування страхових резервів. Підвищуючи точність прогнозування ризиків, страхові компанії мають більше шансів досягти стабільного рівня надходжень страхових премій.

Також, використовуючи алгоритми для аналізу поведінкових даних кожного окремого клієнта, страхові компанії можуть пропонувати більш персоналізовані страхові продукти на основі фінансового становища, уподобань щодо ризику та поведінки кожної людини. Зрештою, це розширить клієнтську базу для страхової компанії та відповідно збільшить дохід від надходження страхових премій.

Крім того, технології штучного інтелекту здатні підвищувати операційну ефективність страхових компаній. Автоматизація процесів страхових вимог,

виявлення та запобігання шахрайським транзакціям, а також оптимізація внутрішніх бізнес-процесів зазвичай знижують управлінські витрати, створюючи тим самим більш надійну фінансову систему, та дозволяють скоротити страхові виплати у випадках, коли є обґрунтована підозра щодо шахрайських дій з боку клієнтів. Нижчі операційні витрати підвищують гнучкість ціноутворення при формуванні страхових продуктів, що, у свою чергу, позитивно впливає на темпи надходження премій від нових клієнтів.

Аналіз зростання премій у країнах ЄС вимагає дослідження того, як застосування штучного інтелекту може допомогти підвищити операційну ефективність самих страхових компаній. Підвищення точності оцінки ризиків, розширення кількості страхових продуктів, доступних споживачам (включаючи інноваційні та унікальні страхові продукти), а також забезпечення якіснішого обслуговування клієнтів сприятиме подальшому підвищенню довіри споживачів до страховиків.

Наразі інтелектуальні аналітичні системи інтегровані в операційні процеси страхових компаній, спрямовані на підвищення ефективності управління ризиками, оптимізацію функцій андерайтингу та вдосконалення процесів визначення розмірів страхових премій. У середньостроковій та довгостроковій перспективі це допоможе забезпечити стабільний темп зростання страхового ринку та підвищити конкурентоспроможність на ньому завдяки глобальній тенденції цифровізації у фінансових послугах.

Поступове зростання довіри споживачів призведе до зростання страхових премій, які є ключовим показником загального економічного розвитку страхової галузі. Тому застосування технології штучного інтелекту в страховій галузі має значний вплив на розвиток та трансформацію страхових ринків у країнах, що є членами ЄС.

Здатність страховиків розробляти нові страхові продукти за допомогою штучного інтелекту є важливим фактором зростання розміру валових страхових премій у країнах Європейського Союзу. Використовуючи алгоритми аналізу даних, страховики мають можливість детальніше аналізувати страховий ринок і перевіряти потреби своїх клієнтів, щоб створювати продукти, які є орієнтовані на такі конкретні групи споживачів.

Ширший перелік страхових продуктів, які можна придбати в страховика, додає такому страховику потенційних нових страхувальників, які раніше не брали б участі у відносинах зі страховиком за відсутності таких продуктів. Використовуючи штучний інтелект, страхові компанії тепер можуть пропонувати своїм клієнтам договори мікрострахування, короткострокові страхові програми та вдосконалені програми страхування, розроблені з урахуванням конкретних страхових випадків або ризиків.

Аналізуючи вплив штучного інтелекту на розвиток страхового ринку важливими є статистичні показники зростання страхових премій у державах-членах ЄС. За даними статистичних досліджень страхового ринку, загальний

обсяг зібраних страхових премій у країнах Європейського союзу у 2023 році досяг приблизно 2,3 трлн євро, що свідчить про стабільне зростання страхового ринку у цих країнах за основним показником протягом останніх років. З 2020 по 2023 рік середньорічні темпи зростання страхового ринку європейських країн становили приблизно 4,2%, що також свідчить про поступове розширення ринку, та відповідно збільшення обсягу страхових послуг, що пропонуються громадянам цих держав. [3]

Варто зазначити, що активна цифрова трансформація страхових компаній значною мірою сприяє такій позитивній динаміці на страховому ринку. Активне використання систем штучного інтелекту європейськими страховиками підтверджується тим, що 65% респондентів зазначили, що вони вже впровадили технології штучного інтелекту у свої внутрішні процеси щодо врегулювання страхових випадків, а також активно використовують інструменти аналізу великих даних у процесах андерайтингу. Крім того, 41% європейських страховиків використовували технології штучного інтелекту під час визначення розміру страхових премій [3].

Інноваційні технології відіграли важливу роль у створенні нових страхових продуктів на страховому ринку країн-членів Європейського союзу. Зокрема, ринок кіберстрахування швидко розширюється в Європейському Союзі. Таке швидке зростання зумовлене стрімким зростанням кількості кіберризиків, що виникають внаслідок постійного зростання цифрової економіки. Згідно з аналізом, премії за страховими продуктами кіберстрахування в Європі протягом останніх років зростали на 22-29% на рік, що перевищує загальний тренд на зростання розміру страхових премій за усіма продуктами [3].

Таким чином, згідно зі статистичними показниками, активне використання штучного інтелекту та цифрових технологій у внутрішніх процесах страхових компаній сприяло збільшенню темпів зростання страхового ринку в ЄС. Завдяки підвищенню ефективності управління ризиками, створенню нових страхових продуктів та наданню страхових послуг ширшому колу споживачів, ці зусилля забезпечили основу для стабільного збільшення як доходів від надходження страхових премій.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що використання технологій штучного інтелекту сприяє розвитку та розширенню страхових ринків в країнах Європейського Союзу. Впровадження інтелектуальних алгоритмів у діяльність страхових компаній призводить до зростання ефективності управління ризиками, удосконалення процесів андерайтингу та оптимізації механізмів формування страхових тарифів. Використання технологій аналізу великих масивів даних і машинного навчання дає можливість страховикам точніше оцінювати ризики, прогнозувати ймовірність настання страхових подій та підвищувати якість прийняття управлінських рішень.

Під час дослідження було встановлено, що використання технологій штучного інтелекту у страховій діяльності створює нові можливості для

розробки інноваційних та унікальних страхових продуктів і підвищення рівня персоналізації страхових послуг. Це сприяє розширенню клієнтської бази страхових компаній, залученню нових категорій страхувальників та підвищенню доступності страхових послуг для населення і бізнесу.

Таким чином, застосування технологій штучного інтелекту в страхуванні є важливим та позитивним фактором підвищення конкурентоспроможності страхових компаній та забезпечення сталого та тривалого розвитку страхового ринку.

Література:

1. Agrawal A., Gans J., Goldfarb A. Prediction Machines: The Simple Economics of Artificial Intelligence. – Boston: Harvard Business Review Press, 2018. – 272 p. –URL: *https://books.google.com.ua/books/about/Prediction_Machines.html?id=wJY4DwAAQBAJ&redir_esc=y*

2. Organisation for Economic Co-operation and Development. Artificial Intelligence, Machine Learning and Big Data in Finance: Opportunities, Challenges and Implications for Policy Makers. – Paris: OECD Publishing, 2021. – URL: *https://www.oecd.org/en/publications/artificial-intelligence-machine-learning-and-big-data-in-finance_98e761e7-en.html*

3. European Insurance Industry Statistics. – URL: https://zipdo.co/european-insurance-industry-statistics/

References:

1. Agrawal A., Gans J., Goldfarb A. Prediction Machines: The Simple Economics of Artificial Intelligence. – Boston: Harvard Business Review Press, 2018. – 272 p. –URL: *https://books.google.com.ua/books/about/Prediction_Machines.html?id=wJY4DwAAQBAJ&redir_esc=y*

2. Organisation for Economic Co-operation and Development. Artificial Intelligence, Machine Learning and Big Data in Finance: Opportunities, Challenges and Implications for Policy Makers. – Paris: OECD Publishing, 2021. – URL: *https://www.oecd.org/en/publications/artificial-intelligence-machine-learning-and-big-data-in-finance_98e761e7-en.html*

3. European Insurance Industry Statistics. – URL: https://zipdo.co/european-insurance-industry-statistics/

Дата першого надходження статті до видання: 19.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

УДК 005.7:004.8

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3796-3805

Поліщук Дмитро Станіславович здобувач вищої освіти ступеня магістра, Українська державна льотна академія, вул. Степана Чобану, 1, м. Кропивницький, https://orcid.org/0009-0004-3410-4788

Науковий керівник: **Панченко Володимир Анатолійович,** доктор економічних наук, доктор наук з державного управління, професор, завідувача кафедри менеджменту авіаційної діяльності, Українська державна льотна академія, м. Кропивницький, https://orcid.org/0000-0003-0958-7752

ІНТЕГРАЦІЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНІ УПРАВЛІНСЬКІ МОДЕЛІ ПІДПРИЄМСТВА: МОЖЛИВОСТІ, ВИКЛИКИ ТА ЗАПОБІЖНІ МЕХАНІЗМИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних та практичних аспектів інтеграції технологій штучного інтелекту (ШІ) у сучасні управлінські моделі підприємства. Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій та зростанням потреби у підвищенні ефективності управлінських процесів в умовах високої невизначеності бізнес-середовища. Проаналізовано основні сучасні управлінські моделі, зокрема Balanced Scorecard, Lean Management, Agile-підходи, та визначено потенціал їх трансформації під впливом штучного інтелекту.

Систематизовано ключові переваги застосування ШІ в управлінні підприємством: автоматизація рутинних процесів, прогнозна аналітика, оптимізація ресурсів та підтримка прийняття рішень у реальному часі. Водночас ідентифіковано суттєві виклики та ризики, що супроводжують впровадження ШІ в управлінську практику, включаючи проблему «чорної скриньки», автоматизаційне упередження (automation bias), ризики галюцинацій генеративних моделей, питання конфіденційності даних та етичні аспекти алгоритмічного прийняття рішень. На основі аналізу підходу Human-in-the-Loop (HITL) та положень Регламенту ЄС про штучний інтелект (EU AI Act) запропоновано авторську концептуальну модель інтеграції ШІ в управлінські процеси підприємства, яка базується на матриці «рівень автономності ШІ × критичність управлінського рішення». Визначено систему запобіжних механізмів, що включає рівневу верифікацію, перехресну валідацію та регулярний аудит алгоритмів.

Результати дослідження мають теоретичне та практичне значення для формування адаптивних управлінських систем, здатних ефективно поєднувати штучний та людський інтелект.

Ключові слова: штучний інтелект, управлінські моделі, Human-in-the-Loop, прийняття управлінських рішень, цифрова трансформація, запобіжні механізми, Balanced Scorecard, автоматизаційне упередження.

Polishchuk Dmytro Stanislavovych Master's degree student, Ukrainian State Flight Academy, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0009-0004-3410-4788

Scientific supervisor: **Panchenko Volodymyr Anatoliiovych,** Doctor of Economic Sciences, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Aviation Activity Management, Ukrainian State Flight Academy, Kropyvnytskyi, https://orcid.org/0000-0003-0958-7752

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE INTO MODERN ENTERPRISE MANAGEMENT MODELS: OPPORTUNITIES, CHALLENGES AND SAFEGUARD MECHANISMS

Abstract. The article examines theoretical and practical aspects of integrating artificial intelligence (AI) technologies into modern enterprise management models. The relevance of the study is determined by the rapid development of digital technologies and the growing need to improve the efficiency of management processes in conditions of high business environment uncertainty. The main modern management models, including the Balanced Scorecard, Lean Management and Agile approaches, are analysed, and the potential for their transformation under the influence of AI is determined.

The key advantages of AI application in enterprise management are systematised: automation of routine processes, predictive analytics, resource optimisation and real-time decision support. At the same time, significant challenges and risks accompanying the implementation of AI in management practice are identified, including the "black box" problem, automation bias, hallucination risks of generative models, data privacy issues and ethical aspects of algorithmic decision-making.

Based on the analysis of the Human-in-the-Loop (HITL) approach and the provisions of the EU Artificial Intelligence Act, the author proposes a conceptual model for integrating AI into enterprise management processes based on the matrix "AI autonomy level × management decision criticality." A system of safeguard mechanisms is defined, including multi-level verification, cross-validation and regular algorithm auditing. The research results have theoretical and practical significance for the formation of adaptive management systems capable of effectively combining artificial and human intelligence.

Keywords: artificial intelligence, management models, Human-in-the-Loop, management decision-making, digital transformation, safeguard mechanisms, Balanced Scorecard, automation bias.

Постановка проблеми. Сучасне бізнес-середовище характеризується безпрецедентним рівнем невизначеності, динамічністю змін та зростаючою складністю управлінських процесів. Технології штучного інтелекту стрімко проникають у всі сфери діяльності підприємств, трансформуючи усталені підходи до планування, організації, мотивації та контролю. За даними дослідження Forbes, понад 56% компаній вже використовують ШІ в обслуговуванні клієнтів, 51% - у кібербезпеці, а 46% - в управлінні взаємовідносинами з клієнтами [1].

Однак існуючі управлінські моделі, розроблені в доцифрову епоху або на ранніх етапах цифровізації, не повною мірою враховують специфіку та ризики, які привносить ШІ у процес прийняття рішень. Виникає суттєве протиріччя: з одного боку, підприємства активно впроваджують ШІ-інструменти для підвищення ефективності, з іншого - управлінські системи не забезпечують належного контролю за якістю та достовірністю результатів, що генеруються алгоритмами. Це протиріччя є особливо гострим у контексті авіаційної галузі, де управлінські рішення мають критичне значення для безпеки та ефективності операцій.

Проблема набуває додаткової актуальності в умовах повоєнного відновлення економіки України, коли підприємства потребують максимально ефективних інструментів управління, а ресурси для впровадження інновацій є обмеженими [2]. Таким чином, існує об'єктивна потреба у розробці концептуального підходу до інтеграції ШІ в управлінські моделі підприємства з визначенням системи запобіжних механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика впровадження сучасних управлінських моделей та цифрової трансформації підприємств досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Ігнатьєва І. А., Клименко Н. А. та Сербенівська А. Ю. дослідили трансформацію системи управління підприємством на засадах цифрової економіки, проаналізувавши перспективи розвитку цифрового менеджменту в Україні із застосуванням Індексу мережевої готовності [2]. Гудзь О. Є., Гадицький М. Г. та Чернявський І. Ю. розробили стратегічні сценарії розвитку цифрової трансформації управління підприємств у нових економічних реаліях [3].

Питання використання ШІ в процесі прийняття управлінських рішень висвітлені у працях Арзянцевої Д., Захаркевич Н., Іжевського П., які систематизували переваги та ризики впровадження ШІ та визначили шість груп типів управлінських рішень, на які впливає штучний інтелект [4]. Вербівська Л. В. дослідила застосування інструментів ШІ при управлінні конкурентоспроможністю підприємства [5]. Станьковська І. та Смага Л. проаналізували вплив цифрової трансформації на якість управління промисловими підприємствами на засадах сталого розвитку [6].

Серед зарубіжних досліджень варто відзначити концепцію Human-in-the-Loop (HITL), яка активно розвивається у контексті управління ШІ-системами. Як

зазначається у дослідженнях IBM, підхід HITL передбачає активну участь людини в операціях, нагляді або прийнятті рішень автоматизованих систем, що забезпечує точність, безпеку та етичність прийнятих рішень [7]. Регламент ЄС про штучний інтелект (EU AI Act), зокрема стаття 14, встановлює правові вимоги щодо людського нагляду за ШІ-системами високого ризику, вимагаючи, щоб такі системи були спроектовані з можливістю ефективного контролю з боку людини [8]. Fink M. проаналізувала вимоги до людського нагляду за статтею 14 EU AI Act, зазначивши, що емпіричні дані свідчать про суттєві обмеження ефективності людського нагляду через когнітивні обмеження та автоматизаційне упередження [9].

Водночас залишаються недостатньо дослідженими питання практичної інтеграції ШІ у конкретні управлінські моделі підприємства з визначенням системи запобіжних механізмів, що враховують як технологічні, так і організаційні аспекти.

Мета статті полягає у розробці концептуального підходу до інтеграції штучного інтелекту в сучасні управлінські моделі підприємства та формуванні системи запобіжних механізмів, що забезпечують ефективну взаємодію людського та штучного інтелекту в процесі прийняття управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Трансформація управлінських функцій під впливом штучного інтелекту

Класична теорія менеджменту визначає чотири базові функції управління: планування, організацію, мотивацію та контроль. Кожна з цих функцій зазнає суттєвих трансформацій під впливом технологій штучного інтелекту.

У сфері планування ШІ забезпечує можливості прогнозної аналітики, дозволяючи на основі великих масивів даних моделювати сценарії розвитку подій та оцінювати ймовірність різних результатів. Як зазначають дослідники, технології ШІ здатні аналізувати великі обсяги даних, розпізнавати закономірності та здійснювати прогнози, що значно підвищує якість стратегічного планування [10]. У контексті управлінських моделей, зокрема Balanced Scorecard, ШІ може автоматично відстежувати ключові показники ефективності (KPI), виявляти кореляції між різними перспективами (фінансовою, клієнтською, процесною, навчальною) та генерувати попередження про відхилення від цільових значень.

Організаційна функція трансформується через автоматизацію процесів розподілу ресурсів та координації діяльності підрозділів. У рамках Lean Management, ШІ здатний автоматично ідентифікувати втрати (muda) у бізнес-процесах, оптимізувати потоки створення цінності та пропонувати варіанти усунення «вузьких місць». Системи на основі ШІ можуть автоматизувати рутинні завдання та процеси, що підвищує продуктивність та знижує витрати [10].

Функція мотивації збагачується інструментами персоналізованого управління персоналом. ШІ може аналізувати індивідуальні моделі поведінки працівників, прогнозувати ризики вигорання та плинності кадрів, а також

формувати персоналізовані програми розвитку. У контексті Agile-управління це дозволяє формувати більш збалансовані команди та адаптувати стиль керівництва до потреб конкретних співробітників.

Контрольна функція зазнає, мабуть, найсуттєвіших змін. ШІ забезпечує можливість безперервного моніторингу в режимі реального часу, автоматичного виявлення аномалій та відхилень від планових показників. Це принципово змінює підхід до контролю: від періодичного ретроспективного аналізу до проактивного виявлення потенційних проблем.

2. Систематизація викликів та ризиків впровадження ШІ в управлінські процеси

Попри значний потенціал, впровадження ШІ в управлінську практику супроводжується низкою суттєвих ризиків, які необхідно системно враховувати.

Першою групою ризиків є так звана проблема «чорної скриньки» (black box problem). Складні алгоритми машинного навчання, зокрема глибокі нейронні мережі, часто генерують результати, логіку яких неможливо повністю пояснити. Для управлінських рішень це є критичним недоліком, оскільки менеджер повинен розуміти підстави прийнятого рішення та нести за нього відповідальність. Як зазначається у дослідженнях HITL-підходу, автоматизовані системи можуть бути неінтерпретованими та позбавленими етичної чутливості, на відміну від людей [7].

Другою групою є автоматизаційне упередження (automation bias) - схильність людей некритично покладатися на результати автоматизованих систем. Стаття 14 EU AI Act прямо вказує на необхідність усвідомлення тенденції до надмірної залежності від результатів, отриманих від ШІ-систем високого ризику [8]. Це особливо небезпечно в ситуаціях, коли ШІ генерує результати, що виглядають переконливо, але базуються на хибних кореляціях або неповних даних.

Третьою групою є ризики галюцинацій генеративних моделей - здатність ШІ генерувати правдоподібні, але фактично неправильні відповіді. У контексті управлінських рішень це може призводити до стратегічних помилок, заснованих на хибній інформації. Як свідчить дослідження IAPP, призначення HITL-рішення може бути надмірно спрощеним, оскільки його ефективність значною мірою залежить від визначення контуру контролю, формулювання принципу, що лежить в основі потреби у людському нагляді, та вибору відповідного фахівця [11].

Четвертою групою є ризики, пов'язані з якістю та конфіденційністю даних. ШІ-системи працюють на основі даних, і їх якість безпосередньо визначає якість управлінських рішень. Неповні, застарілі або упереджені дані можуть систематично спотворювати результати аналізу. Крім того, використання конфіденційної корпоративної інформації для навчання ШІ-моделей створює додаткові ризики витоку даних.

П'ятою групою є етичні та правові ризики. Алгоритмічне прийняття рішень може відтворювати та підсилювати існуючі упередження, створюючи

дискримінаційні практики. Як зазначають дослідники Frontiers, помилки можуть виникати через підсилення упереджень у прогнозних системах, відсутність контекстуального усвідомлення у критичних сценаріях та нездатність автоматизованих систем розпізнавати аномальні випадки [12].

3. Концептуальна модель інтеграції ШІ в управлінські процеси підприємства

На основі проведеного аналізу автором запропоновано концептуальну модель інтеграції ШІ в управлінські процеси підприємства, яка базується на принципі диференційованого людського нагляду залежно від двох ключових параметрів: рівня автономності ШІ та критичності управлінського рішення.

Модель передбачає формування матриці «рівень автономності ШІ × критичність управлінського рішення», яка визначає чотири зони управлінської взаємодії.

Перша зона - «Повна автоматизація» (низька критичність рішення, високий рівень автономності ШІ). До цієї зони належать рутинні операційні рішення, такі як автоматичне формування стандартної звітності, моніторинг типових KPI, первинна обробка даних. У цій зоні ШІ діє автономно з періодичним людським контролем.

Друга зона - «ШІ-рекомендація» (середня критичність рішення, середній рівень автономності). ШІ аналізує дані та формує варіанти рішень з обґрунтуванням, але остаточне рішення приймає менеджер. Прикладами є оптимізація графіків постачання, ціноутворення в межах визначених параметрів, розподіл ресурсів між проєктами.

Третя зона - «Підсилений людський інтелект» (висока критичність рішення, низький рівень автономності ШІ). ШІ виступає аналітичним інструментом, що надає менеджеру додаткову інформацію для прийняття стратегічних рішень. Рішення повністю залишається за людиною. Це стратегічне планування, злиття та поглинання, вихід на нові ринки, кадрові рішення вищого рівня.

Четверта зона - «Заборонена автономність» (висока критичність, висока потенційна автономність ШІ). У цій зоні, попри технічну можливість автоматизації, людський контроль є обов'язковим через потенційні наслідки помилок.

Це рішення, пов'язані з безпекою (особливо в авіаційній галузі), значні фінансові зобов'язання, рішення, що стосуються прав та свобод працівників.

Такий підхід узгоджується з положеннями EU AI Act, стаття 14 якого вимагає, щоб ШІ-системи високого ризику були спроектовані таким чином, щоб забезпечувати можливість ефективного контролю з боку людини, а заходи нагляду були пропорційними ризикам, рівню автономності та контексту використання ШІ-системи [8].

4. Система запобіжних механізмів

На основі аналізу підходу HITL та регуляторних вимог EU AI Act, запропоновано систему запобіжних механізмів, що складається з п'яти рівнів.

Перший рівень - валідація вхідних даних. Перед тим як дані потрапляють до ШІ-системи, вони проходять автоматичну перевірку на повноту, актуальність, консистентність та відсутність систематичних упереджень. Цей рівень забезпечує якість «сировини» для алгоритмічного аналізу.

Другий рівень - перехресна верифікація результатів. Результати, отримані від ШІ, перевіряються альтернативними методами: іншими алгоритмами, статистичними моделями або історичним аналізом. Метою є виявлення аномальних або суперечливих результатів. Провідні організації рухаються до ризик-орієнтованих HITL-фреймворків, які калібрують рівень нагляду залежно від чутливості даних та наслідків можливої помилки [13].

Третій рівень - людська експертиза. Для рішень середньої та високої критичності результати ШІ обов'язково проходять оцінку кваліфікованим фахівцем. На цьому рівні важливо забезпечити, щоб людина-експерт мала достатню компетенцію, повноваження та підтримку для ефективного виконання наглядових функцій, як це вимагає стаття 26(2) EU AI Act [9]. Критичним аспектом є протидія автоматизаційному упередженню: експерт повинен мати доступ до альтернативних джерел інформації та бути навченим критично оцінювати рекомендації ШІ.

Четвертий рівень - колегіальна верифікація. Для рішень найвищої критичності (зона «Заборонена автономність») передбачається обов'язкове підтвердження рішення щонайменше двома незалежними експертами. Цей підхід кореспондує з вимогою EU AI Act щодо окремої верифікації принаймні двома компетентними особами для певних типів ШІ-систем [8].

П'ятий рівень - регулярний аудит алгоритмів. Систематична перевірка ШІ-алгоритмів на предмет дрейфу моделей, зміни точності прогнозів, появи нових упереджень та відповідності актуальним цілям підприємства. Аудит включає перевірку якості даних для навчання, оцінку точності та надійності моделей, аналіз впливу на різні групи зацікавлених сторін.

Інтеграція запропонованих запобіжних механізмів у діючі управлінські моделі підприємства може здійснюватися поетапно. На першому етапі проводиться аудит існуючих управлінських процесів та визначення зон потенційного застосування ШІ.

На другому етапі кожне управлінське рішення класифікується за матрицею «автономність × критичність». На третьому етапі впроваджуються відповідні запобіжні механізми для кожної зони. На четвертому етапі здійснюється моніторинг ефективності та корекція параметрів системи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, інтеграція ШІ в управлінські моделі підприємства є об'єктивною необхідністю, зумовленою зростанням складності бізнес-середовища та обсягів інформації, що потребує обробки для прийняття якісних управлінських рішень. ШІ трансформує всі базові функції управління - планування, організацію,

мотивацію та контроль - забезпечуючи нові можливості для підвищення ефективності.

По-друге, впровадження ШІ супроводжується системними ризиками, які не можуть бути вирішені виключно технічними засобами. Проблема «чорної скриньки», автоматизаційне упередження, галюцинації генеративних моделей та етичні дилеми потребують комплексного організаційно-технічного підходу.

По-третє, запропонована матриця «рівень автономності ШІ × критичність управлінського рішення» дозволяє диференціювати підхід до впровадження ШІ залежно від значущості рішень та потенційних наслідків помилок. Це забезпечує раціональний баланс між ефективністю автоматизації та безпекою управлінського процесу.

По-четверте, п'ятирівнева система запобіжних механізмів (валідація вхідних даних, перехресна верифікація, людська експертиза, колегіальна верифікація, аудит алгоритмів) забезпечує комплексний контроль за якістю ШІ-генерованих управлінських рекомендацій на всіх етапах - від вхідних даних до остаточного рішення.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричною перевіркою запропонованої моделі на конкретних підприємствах, розробкою методики кількісної оцінки ефективності запобіжних механізмів, а також адаптацією моделі до специфіки авіаційної галузі з урахуванням підвищених вимог до безпеки та нормативного регулювання.

Література

1. Forbes Advisor. How Businesses Are Using Artificial Intelligence In 2024. URL: https://www.forbes.com/advisor/business/software/ai-in-business/ (дата звернення: 10.03.2026).

2. Ігнатьєва І. А., Клименко Н. А., Сербенівська А. Ю. Трансформація системи управління підприємством на засадах цифрової економіки. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки.* 2025. Т. 10, № 1. С. 100–106. DOI: 10.18523/2519-4739.2025.10.1.100-106.

3. Гудзь О. Є., Гадицький М. Г., Чернявський І. Ю. Стратегічні сценарії розвитку цифрової трансформації управління підприємств в нових економічних реаліях. *Економіка. Менеджмент. Бізнес.* 2024. № 2(45). URL: https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/2958/2853 (дата звернення: 10.03.2026).

4. Арзянцева Д., Захаркевич Н., Іжевський П., Крушинська А. Використання штучного інтелекту в процесі ухвалення управлінських рішень на підприємстві. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 6(34). С. 713–725. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-6(34)-713-725.

5. Вербівська Л. В. Застосування інструментів штучного інтелекту при управлінні конкурентоспроможністю підприємства. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління.* 2023. № 10. DOI: 10.54929/2786-5738-2023-10-04-06.

6. Станьковська І., Смага Л. Дослідження впливу цифрової трансформації на якість управління промисловими підприємствами на засадах сталого розвитку. *Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості.* 2025. № 1(31). С. 180–189. DOI: 10.31471/1993-9965-2025-1(31)-180-189.

7. IBM. What Is Human In The Loop (HITL)? URL: https://www.ibm.com/think/topics/human-in-the-loop (дата звернення: 10.03.2026).

8. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Article 14. URL: https://artificialintelligenceact.eu/article/14/ (дата звернення: 10.03.2026).

9. Fink M. Human Oversight under Article 14 of the EU AI Act. 2025. Available at SSRN. DOI: 10.2139/ssrn.5147196.

10. Sokolov M., Kaplun V. Digital management technologies in enterprise management. *Actual Problems of Economics.* 2024. № 1(217). С. 78–87. DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-271-78-87.

11. IAPP. 'Human in the loop' in AI risk management - not a cure-all approach. 2024. URL: https://iapp.org/news/a/-human-in-the-loop-in-ai-risk-management-not-a-cure-all-approach (дата звернення: 10.03.2026).

12. Westerheide B., Kertysova J., Zackrisson M. Editorial: Humans in the loop: exploring the challenges of human participation in automated decision-making systems. *Frontiers in Political Science.* 2025. DOI: 10.3389/fpos.2025.1611563.

13. TDWI. The Role of Human-in-the-Loop in AI-Driven Data Management. 2025. URL: https://tdwi.org/articles/2025/09/03/adv-all-role-of-human-in-the-loop-in-ai-data-management.aspx (дата звернення: 10.03.2026).

14. Kaplan R. S., Norton D. P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Boston : Harvard Business School Press, 1996. 322 p.

15. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. Geneva : World Economic Forum, 2016. 184 p.

References

1. Forbes Advisor (2024). How Businesses Are Using Artificial Intelligence In 2024. Retrieved from: https://www.forbes.com/advisor/business/software/ai-in-business/ [in English].

2. Ihnatieva, I. A., Klymenko, N. A., & Serbenivska, A. Yu. (2025). Transformatsiia systemy upravlinnia pidpryiemstvom na zasadakh tsyfrovoi ekonomiky [Transformation of the enterprise management system based on the digital economy]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky*, 10(1), 100–106. DOI: 10.18523/2519-4739.2025.10.1.100-106 [in Ukrainian].

3. Hudz, O. Ye., Hadytskyi, M. H., & Cherniavskyi, I. Yu. (2024). Stratehichni stsenarii rozvytku tsyfrovoi transformatsii upravlinnia pidpryiemstv v novykh ekonomichnykh realiiakh [Strategic scenarios for the development of digital transformation of enterprise management in new economic realities]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 2(45). Retrieved from: https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/2958/2853 [in Ukrainian].

4. Arziantseva, D., Zakharkevych, N., Izhevskyi, P., & Krushynska, A. (2024). Vykorystannia shtuchnoho intelektu v protsesi ukhvalennia upravlinskykh rishen na pidpryiemstvi [The use of artificial intelligence in the process of making management decisions at the enterprise]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, 6(34), 713–725. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-6(34)-713-725 [in Ukrainian].

5. Verbivska, L. V. (2023). Zastosuvannia instrumentiv shtuchnoho intelektu pry upravlinni konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva [Application of artificial intelligence tools in managing enterprise competitiveness]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: ekonomika ta upravlinnia*, 10. DOI: 10.54929/2786-5738-2023-10-04-06 [in Ukrainian].

6. Stankovska, I., & Smaha, L. (2025). Doslidzhennia vplyvu tsyfrovoi transformatsii na yakist upravlinnia promyslovymy pidpryiemstvamy na zasadakh staloho rozvytku [Research on the impact of digital transformation on the quality of industrial enterprise management based on sustainable development]. *Naukovyi visnyk IFNTUNH. Seriia: ekonomika ta upravlinnia v naftovii i hazovii promyslovosti*, 1(31), 180–189. DOI: 10.31471/1993-9965-2025-1(31)-180-189 [in Ukrainian].

7. IBM (2025). What Is Human In The Loop (HITL)? Retrieved from: https://www.ibm.com/think/topics/human-in-the-loop [in English].

8. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Article 14. Retrieved from: https://artificialintelligenceact.eu/article/14/ [in English].

9. Fink, M. (2025). Human Oversight under Article 14 of the EU AI Act. Available at SSRN. DOI: 10.2139/ssrn.5147196 [in English].

10. Sokolov, M., & Kaplun, V. (2024). Digital management technologies in enterprise management. *Actual Problems of Economics*, 1(217), 78–87. DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-271-78-87 [in Ukrainian].

11. IAPP (2024). 'Human in the loop' in AI risk management - not a cure-all approach. Retrieved from: https://iapp.org/news/a/-human-in-the-loop-in-ai-risk-management-not-a-cure-all-approach [in English].

12. Westerheide, B., Kertysova, J., & Zackrisson, M. (2025). Editorial: Humans in the loop: exploring the challenges of human participation in automated decision-making systems. *Frontiers in Political Science*. DOI: 10.3389/fpos.2025.1611563 [in English].

13. TDWI (2025). The Role of Human-in-the-Loop in AI-Driven Data Management. Retrieved from: https://tdwi.org/articles/2025/09/03/adv-all-role-of-human-in-the-loop-in-ai-data-management.aspx [in English].

14. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Boston: Harvard Business School Press [in English].

15. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 005.6:005.21:631.145(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3806-3816

Полякова Евгенія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, проректор з науково педагогічної роботи Вищого навчального закладу «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка», Миколаїв, https://orcid.org/ 0000-0002-7032-9421

ТИПОЛОГІЯ СИСТЕМ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ В МЕНЕДЖМЕНТІ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Стратегічне управління якістю в сучасному агропромисловому комплексі (АПК) перетворилося з функції вторинного технічного контролю на фундаментальний елемент конкурентоспроможності та сталого розвитку. Глобалізація, зростання вимог до безпеки харчових продуктів та кліматичні виклики змушують сільськогосподарські підприємства переходити від традиційного «товарного мислення» до зосередження на управлінні визначеною цінністю та гарантованою якістю. Ця трансформація вимагає чіткої класифікації та розуміння різних систем управління, що застосовуються залежно від масштабу бізнесу, технологічного рівня та стратегічних пріоритетів.

У дослідженні використовується системний підхід, методи порівняльної типології та ризик-орієнтований управлінський аналіз. Досліджується ієрархія можливостей динамічного ланцюга поставок та математичні моделі ефективності Lean Six Sigma (рівні DPMO). Цифрові компоненти «Розумної СМЯ» оцінюються крізь призму інтеграції Індустрії 4.0.

Автор пропонує типологію систем управління якістю, розділених на чотири основні типи: орієнтовані на відповідність (ISO 9001), ризик-орієнтовані (HACCP, ISO 22000), орієнтовані на ефективність (Lean Six Sigma) та цілісних (TQM). У дослідженні визначено компоненти «розумної системи управління якістю» (Smart QMS), включаючи моніторинг Інтернету речей (IoT), відстеження блокчейну та аналітику штучного інтелекту (AI) як новий етап цифрової трансформації в агропродовольчій галузі (AIC). Статистичні дані підтверджують, що впровадження інтегрованих систем призводить до підвищення ефективності виробництва на 12–18% та скорочення кількості випадків невідповідності на 40%. Сформульовано рекомендації щодо вибору стратегій якості залежно від типу агропродовольчої системи, починаючи від традиційної та промислової та консолідованої.

Стратегічне управління якістю в агробізнесі має бути динамічним процесом, що поєднує сувору дисципліну стандартів з гнучкістю інноваційних технологій та культурою постійного вдосконалення. Це єдиний спосіб забезпечити стале лідерство в глобальній розумній економіці.

Ключові слова: стратегічне управління якістю, АПК, HACCP, Lean Six Sigma, Smart QMS, ланцюг постачання, ISO 22000, смартекономіка.

Poliakova Yevheniia Candidate of Sciences in Economics, Associate Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work of the General Directorate of the "Mykolaiv Polytechnic International University of Technology", Mykolaiv, https://orcid.org/ 0000-0002-7032-9421

TYPOLOGY OF STRATEGIC QUALITY MANAGEMENT SYSTEMS FOR PRODUCTS IN THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. Strategic quality management in the modern agro-industrial complex (AIC) has transformed from a secondary technical control function into a fundamental element of competitiveness and sustainable development. Globalization, rising food safety requirements, and climate challenges compel agricultural enterprises to shift from a traditional "commodity mindset" to a focus on managing identified value and guaranteed quality. This transformation requires a clear classification and understanding of various management systems applicable depending on the business scale, technological level, and strategic priorities.

The study aims to develop a comprehensive typology of strategic product quality management systems for agricultural enterprises. This involves systematizing existing management models by strategic development vectors, technological complexity, and supply chain integration levels, and justifying the choice of specific systems to ensure competitiveness in a smart economy.

The research employs a systemic approach, comparative typology methods, and risk-oriented management analysis. It explores the hierarchy of dynamic supply chain capabilities and mathematical models of Lean Six Sigma efficiency (DPMO levels). Digital components of "Smart QMS" are evaluated through the lens of Industry 4.0 integration.

The author proposes a typology of quality management systems categorized into four main types: compliance-oriented (ISO 9001), risk-oriented (HACCP, ISO 22000), efficiency-oriented (Lean Six Sigma), and holistic (TQM). The study identifies the components of "Smart QMS"—including IoT monitoring, Blockchain traceability, and AI analytics—as the new stage of digital transformation in the AIC. Statistical evidence confirms that implementing integrated systems leads to a 12–18% increase in production efficiency and a 40% reduction in non-compliance incidents. Recommendations are formulated for selecting quality strategies based on the type of agrifood system, ranging from traditional to industrial and consolidated.

Strategic quality management in agribusiness must be a dynamic process that combines the rigorous discipline of standards with the flexibility of innovative technologies and a culture of continuous improvement. This is the only way to ensure sustainable leadership in the global smart economy.

Keywords: strategic quality management, AIC, HACCP, Lean Six Sigma, Smart QMS, supply chain, ISO 22000, smart economy.

Постановка проблеми. Стратегічне управління якістю в сучасному агропромисловому комплексі (АПК) трансформувалося з допоміжної функції технічного контролю у фундаментальний елемент конкурентоспроможності та сталого розвитку. Глобалізація ринків, посилення вимог до безпечності харчових продуктів та кліматичні виклики змушують аграрні підприємства переходити від традиційного «товарного мислення» до концепції управління ідентифікованою цінністю та гарантованою якістю. Ця трансформація вимагає чіткої класифікації та розуміння різноманітних систем менеджменту, які можуть бути застосовані залежно від масштабу бізнесу, його технологічного рівня та стратегічних пріоритетів.

Агропромисловий сектор сьогодні функціонує в умовах безпрецедентної динамічності та невизначеності. Для агропідприємств стратегічне управління якістю стає інструментом не лише виживання, а й експансії на міжнародні ринки, де стандарти якості є вхідним квитком. Традиційні підходи до якості, що базувалися на фінальній перевірці готової продукції, виявилися неефективними через високу частку відходів та неможливість гарантувати безпечність у довгому ланцюгу постачання. Сучасна парадигма менеджменту акцентує на превентивності, де якість закладається на кожному етапі − від генетики насіння та здоров'я ґрунту до умов транспортування готового продукту споживачу.

Важливим аспектом є впровадження принципів смартекономіки, де цифровізація та AgTech-технології стають основою для нових моделей стратегічного управління. Відсутність чітко визначеної стратегії розвитку та системи управління якістю знижує ефективність функціонування підприємств АПК, що особливо гостро відчувається в умовах постійних трансформацій та кризових явищ. Формування типології систем стратегічного управління якістю дозволяє структурувати наявний інструментарій менеджменту, допомагаючи керівникам обирати оптимальні моделі відповідно до специфіки їхньої діяльності − від малих фермерських господарств до вертикально інтегрованих агрохолдингів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика стратегічного управління в АПК та менеджменту якості продукції активно досліджується як вітчизняними, так і закордонними вченими. Аналіз публікацій останніх років дозволяє виділити кілька ключових напрямів наукової думки.

Українські дослідники приділяють значну увагу адаптації стратегічного управління до умов смартекономіки та кризових періодів. Бєлко І. А. [1] заклав основи дослідження проблем впровадження стратегічного менеджменту на аграрних підприємствах регіонального рівня. Питання стратегічного управління в умовах війни та системних криз ґрунтовно розглянуті у працях Білоуса С. П., Трохименка А. С. та Камінського В. В. [2]. Теоретичні основи

стратегічного менеджменту як інструменту розвитку аграрного сектору досліджували Коваленко Н. В. та Малахова Ю. А. [3], а механізми формування відповідних стратегій − Дудник О. В. [4].

Окремий пласт досліджень присвячений цифровій трансформації та AgTech. Шацька З. Я. та Дубас О. [5] запропонували вдосконалену модель стратегічного управління, яка базується на аналізі спроможності підприємств АПК до переходу на смарт-технології. Питання конкурентоспроможності через якісні стратегії аналізували Желуденко К. [7] та Ковбаса О. М. [8].

Закордонна наукова школа акцентує на інтеграції управління якістю з менеджментом ланцюгів постачання. Liang C. [8] виділив три виміри стратегій агробізнесу: зовнішнє середовище, внутрішнє середовище та сталий розвиток. Фундаментальні дослідження в галузі стандартів безпечності (HACCP, ISO 22000) належать Mamalis S. Kafetzopoulos D. та Aggelopoulos S. [9], які провели порівняльний аналіз ефективності цих систем. Zhong J. зі співавторами [10] розробили концепцію ієрархії динамічних спроможностей ланцюга постачання, що є критично важливим для розуміння того, як практики якості трансформуються в конкурентні переваги. Проблеми впровадження методів Lean Six Sigma в агробізнесі та їхній вплив на продовольчу безпеку висвітлені у роботах Antony J. [11] та McQuinn K. [12]. Міжнародні організації, такі як FAO [13], надають глобальні типології агропродовольчих систем, що слугують контекстом для розробки стратегій якості на національних рівнях.

Мета статті. Метою дослідження є розробка цілісної типології систем стратегічного управління якістю продукції в менеджменті агропромислових підприємств. Це передбачає систематизацію існуючих моделей управління за векторами стратегічного розвитку, технологічною складністю та рівнем інтеграції в ланцюги постачання, а також обґрунтування вибору конкретних систем для забезпечення конкурентоспроможності підприємств АПК в умовах смартекономіки.

Виклад основного матеріалу. Управління якістю в агропромисловому секторі тривалий час розглядалося через призму відповідності стандартам (commodity mindset). Проте сучасний ринок вимагає переходу до системного управління джерелом походження та процесом створення цінності. Для споживача важливим стає не лише фізичний атрибут продукту, а й спосіб його виробництва: органічність, дотримання принципів добробуту тварин, екологічність та локальність походження.

Стратегічне управління якістю (SQM) — це не набір окремих інструментів, а інтегрована система, що базується на трьох стовпах: дисципліна процесів, документальне підтвердження та постійне вдосконалення через аудит. Впровадження таких систем потребує зміни корпоративної культури, що часто є найскладнішим бар'єром для традиційних аграрних підприємств.

Для побудови типології необхідно виділити класифікаційні ознаки, які визначають спрямованість системи менеджменту.

На основі аналізу практичного досвіду агропідприємств та наукових підходів, можна виділити чотири основні типи систем стратегічного управління якістю (табл. 1).

Системи цього типу є базовим рівнем стратегічного менеджменту. ДСТУ ISO 9001:2015 [16] фокусується на здатності організації стабільно надавати продукти, що задовольняють вимоги споживачів та регуляторних органів. В агробізнесі цей стандарт часто стає фундаментом для побудови складніших систем, оскільки він впроваджує процесне мислення та цикл PDCA (Plan-Do-Check-Act).

Це найбільш критичний тип систем для підприємств переробної галузі та харчової промисловості. HACCP (Аналіз небезпек і критичні контрольні точки) концентрується на запобіганні біологічним, хімічним та фізичним ризикам безпосередньо у виробничому процесі. ISO 22000:2018 [14] йде далі, поєднуючи принципи HACCP з елементами стратегічного планування та комунікації в межах усього харчового ланцюга.

Таблиця 1

Типологія систем стратегічного управління якістю в АПК

Тип системи управління	Стратегічний фокус	Ключові стандарти та інструменти	Переваги для бізнесу
Комплаєнс-орієнтована (Нормативна)	Відповідність законодавству та базовим вимогам ринку	ISO 9001, державні регламенти, GMP	Зниження юридичних ризиків, доступ до внутрішнього ринку
Ризик-орієнтована (Безпекова)	Гарантування безпечності харчових продуктів	HACCP, ISO 22000, FSSC 22000	Мінімізація відкликань продукції, довіра міжнародних байєрів
Ефективно-орієнтована (Ощадлива)	Оптимізація витрат та усунення втрат якості	Lean Six Sigma, VSM, 5S, Kaizen	Підвищення рентабельності, конкурентна ціна
Холістична (Всеохоплююча)	Створення культури якості та задоволення стейкхолдерів	TQM, інтегровані системи менеджменту	Довгострокова стійкість, лідерство на ринку

Джерело: розроблено автором за [14, 15].

Важливою відмінністю ISO 22000 є інтеграція програм-передумов (PRPs), що дозволяє зменшити кількість критичних точок контролю, роблячи систему більш гнучкою та керованою. Для стратегічного менеджменту це означає кращий розподіл ресурсів на дійсно критичні ділянки виробництва.

Окремим типом у типології є системи, спрямовані на радикальне підвищення операційної якості. Lean Six Sigma (LSS) поєднує філософію усунення втрат (Lean) з методами зменшення варіативності процесів (Six Sigma) [17]. В агропромисловому комплексі LSS знаходить застосування в

управлінні складними виробничими лініями, наприклад, на комбікормових заводах або м'ясокомбінатах.

Використання LSS в агробізнесі базується на наступних принципах:

1. Визначення цінності для клієнта: Ідентифікація того, за що споживач готовий платити (наприклад, точний склад протеїну в кормах).

2. Картування потоку створення цінності (VSM): Візуалізація шляху продукту від ферми до переробки для виявлення затримок та втрат.

3. Використання DMAIC: Методологія (Define-Measure-Analyze-Improve-Control) для вирішення хронічних проблем якості.

Математично ефективність Six Sigma вимірюється через рівень дефектів на мільйон можливостей (DPMO). Для агропідприємства це може бути кількість бракованих одиниць упаковки або відсоток відхилення від нутрієнтного складу.

Системи управління якістю можна також класифікувати за рівнем їхньої здатності адаптуватися до ринкових змін. Zhong J. зі співавторами [10] пропонують ієрархію динамічних спроможностей, яка визначає стратегічну зрілість підприємства:

1. Операційний рівень: стандартні практики контролю та координації якості (наприклад, сертифікація ISO);

2. Рівень динамічних спроможностей: здатність «відчувати» (sensing) нові вимоги споживачів до якості, «захоплювати» (seizing) можливості (наприклад, впровадження нової лінії органічної продукції) та «реконфігурувати» (reconfiguring) внутрішні процеси для досягнення нових стандартів;

3. Рівень стратегічної результативності: стабільність якості в часі та висока надійність ланцюга постачання.

Ця ієрархія показує, що просте впровадження стандарту не є гарантією стратегічного успіху; критично важливою є здатність менеджменту постійно вдосконалювати систему якості у відповідь на виклики середовища.

Розвиток AgTech-технологій дозволяє виділити новий тип систем — Технологічно-інтегровані системи управління якістю (Smart QMS). В умовах цифрової трансформації стратегічне управління розвитком підприємств АПК має базуватися на принципах збору та аналізу даних у реальному часі.

Ключові компоненти Smart QMS [5]:

- IoT-моніторинг: датчики на полях та у сховищах, що контролюють параметри якості (вологість, температура) без участі людини;
- Blockchain-простежуваність: створення незмінного цифрового паспорта продукції, що гарантує споживачу автентичність та якість;
- AI-аналітика: використання штучного інтелекту для прогнозування якості врожаю та оптимізації процесів сортування.

Удосконалена модель стратегічного управління передбачає етап аналізу цифрової готовності підприємства, що є передумовою впровадження Smart QMS. Підприємства, що обирають цей шлях, отримують стратегічну перевагу у вигляді абсолютної прозорості ланцюга постачання.

Вибір системи управління якістю значною мірою залежить від типу агропродовольчої системи, в якій функціонує підприємство (табл. 2). FAO [13] класифікує системи за рівнем їхньої формалізації та індустріалізації.

Таблиця 2

Вибір стратегії управління якістю залежно від типу агросистеми

Тип агросистеми	Характеристика	Рекомендована стратегія якості
Сільська та традиційна	Низька формалізація, локальні ринки	Впровадження GMP, базовий контроль гігієни
Неформальна, що розширюється	Перехідний етап, зростання міських ринків	Впровадження HACCP, початкова сертифікація
Модернізована та формалізована	Інтеграція у глобальні ланцюги, ритейл	ISO 22000, FSSC 22000, простежуваність
Індустріальна та консолідована	Висока автоматизація, агрохолдинги	Smart QMS, Lean Six Sigma, TQM

Джерело: розроблено автором.

Це підкреслює, що стратегія управління якістю має бути контекстуальною. Те, що працює для великого експортера, може бути економічно недоцільним для невеликого фермерського господарства, орієнтованого на місцевий ринок.

Ефективність впровадження стратегічних систем якості підтверджується статистичними даними. Дослідження на прикладі підприємств молочної та м'ясної галузей показують суттєве покращення ключових показників після сертифікації за стандартом ISO 22000:2018 [14] (табл. 3).

Таблиця 3

Вплив впровадження інтегрованих систем менеджменту якості на KPI

Ключовий показник (KPI)	Зміна після впровадження системи	Механізм впливу
Виробнича ефективність	+12% - 18%	Зменшення часу на переробку браку та простої ліній
Інциденти невідповідності	-40%	Превентивне виявлення ризиків у критичних точках
Скарги клієнтів	-25%	Стабільність характеристик готового продукту
Витрати на утилізацію	-30%	Менша частка відходів через кращий контроль процесів

Джерело: розроблено автором.

Поєднання ISO 9001 та ISO 22000 дає синергетичний ефект, оскільки перша система забезпечує загальну управлінську дисципліну, а друга – специфічну безпечність продукту. Такий комбінований підхід є основою для стратегічного позиціонування підприємства як надійного постачальника на міжнародних ринках.

Малі та середні підприємства АПК часто сприймають складні системи управління якістю як надмірний бюрократичний тягар. Однак для них існують адаптовані стратегії. Зокрема, використання інструментів Lean (5S, візуальний менеджмент) дозволяє навести порядок у господарстві з мінімальними фінансовими витратами.

Для фермерів стратегічним є перехід до «source verification» − підтвердження походження продукції. Це дозволяє отримувати преміальну ціну за якість, яку неможливо перевірити тестуванням фінального продукту (наприклад, органічність або етичне поводження з тваринами). В даному випадку стратегія управління якістю базується на бездоганному веденні записів та регулярних зовнішніх аудитах.

Сучасні системи стратегічного управління якістю дедалі більше інтегруються з екологічними стандартами та цілями сталого розвитку. Впровадження стратегій "Lean and Green" дозволяє агропідприємствам не лише підвищувати якість, а й зменшувати екологічний слід, що стає вимогою для постачальників у розвинених країнах. Це формує новий тип управління − Регенеративне управління якістю, де якість продукту нерозривно пов'язана зі здоров'ям екосистеми, в якій він вирощений.

Висновки. Розроблена типологія систем стратегічного управління якістю продукції дозволяє структурувати складне поле управлінських інструментів в агробізнесі. Виділення нормативно-орієнтованих, безпеково-орієнтованих, ощадливих та технологічно-інтегрованих систем дає змогу менеджменту підприємств АПК приймати обґрунтовані рішення щодо стратегії розвитку.

Ключові висновки дослідження:

1. Стратегічна гнучкість: Впровадження систем якості не повинно бути статичним. Перехід від базових стандартів (ISO 9001) до складних інтегрованих систем (Smart QMS) має відбуватися відповідно до зростання стратегічних амбіцій та технологічної готовності підприємства.

2. Пріоритет безпечності: Для агропромислових підприємств, орієнтованих на переробку та експорт, ядром системи управління якістю залишаються принципи HACCP та стандарт ISO 22000. Їхня ефективна імплементація значно знижує операційні ризики та підвищує ринкову вартість бренду.

3. Ефективність через Lean: Методологія Lean Six Sigma є потужним інструментом для агропідприємств в умовах зростання витрат на ресурси. Оптимізація потоків створення цінності дозволяє підтримувати високу якість при одночасному зниженні собівартості.

4. Цифрова простежуваність: У майбутньому конкурентна боротьба переміститься з площини фізичних характеристик продукту в площину інформаційної прозорості. Системи управління якістю, інтегровані з Blockchain та IoT, стануть стандартом для лідерів галузі.

5. Контекстуальність: Не існує універсальної системи управління якістю. Стратегія має враховувати тип агропродовольчої системи, масштаб бізнесу та вимоги цільових ринків.

Таким чином, стратегічне управління якістю в менеджменті агропромислових підприємств має бути динамічним процесом, що поєднує жорстку дисципліну стандартів із гнучкістю інноваційних технологій та культурою постійного вдосконалення. Це єдиний шлях до забезпечення сталого лідерства в умовах глобальної смартекономіки.

Література:

1. Бєлко І. А. Проблеми впровадження стратегічного управління розвитком аграрних підприємств Хмельниччини. *Економіка АПК*. 2018. №4. URL: https://journals.indexcopernicus.com/ api/file/viewByFileId/663321.pdf.

2. Білоус С. П., Трохименко А. С., Камінський В. В. Стратегічне управління розвитком підприємства в умовах кризи та військових викликів. *Економіка та суспільство*. 2024. №68. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-62.

3. Коваленко Н. В., Малахова Ю. А. Теоретичні основи стратегічного управління як важливого інструмента розвитку аграрних підприємств. *Здобутки економіки: перспективи та інновації.* 2025. №15. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15023905.

4. Дудник О. В. Механізми формування стратегій розвитку підприємств агропромислового комплексу. *Економічний простір.* 2025. №201. DOI: https://doi.org/10.30838/EP.201.61-66.

5. Шацька З., Дубас О. Стратегічне управління розвитком підприємств апк в Україні умовах смартекономіки. *Економіка та суспільство*. 2025. №75. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-32.

6. Желуденко К. Теоретичні підходи до формування стратегій конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка.* 2021. №77. С. 57-66. DOI: https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.7.7.

7. Ковбаса О. М. Компоненти стратегічного розвитку аграрного підприємництва в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. №67. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-123.

8. Chen C.-C., Yueh H.-P., Liang C. Strategic Management of Agribusiness: Determinants and Trends. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*. 2016. Vol. 12. Pp. 69-97. DOI: https://doi.org/10.7341/20161244.

9. Mamalis S. Kafetzopoulos D., Aggelopoulos S. The New Food Safety Standard ISO 22000. Assessment, Comparison and Correlation with HACCP and ISO 9000:2000. The Practical Implementation in Victual Business. *European Association of Agricultural Economists*, 113th Seminar, September 3-6, 2009, Chania, Crete, Greece. URL: https://www.researchgate.net/publication/46473151_The_New_Food_Safety_Standard_ISO_22000_Assessment_Comparison_and_Correlation_with_HACCP_and_ISO_90002000_The_Practical_Implementation_in_Victual_Business.

10. Zhong J, Cheng H, Chen X, Jia F A systematic analysis of quality management in agri-food supply chains: a hierarchy of capabilities perspective. *Supply Chain Management: An International Journal*. 2023. Vol. 28. No. 3. pp. 619–637, DOI: https://doi.org/10.1108/SCM-12-2021-0547.

11. Antony J., McDermott O., Sony M., Toner A., Bhat S., Cudney E.A. oulatabadi, M. Benefits, challenges, critical success factors and motivations of Quality 4.0 – a qualitativeglobal study. *Total Quality Management and Business Excellence*. 2022. pp. 1-20. DOI: https://doi.org/10.1080/14783363.2022.2113737.

12. McQuinn K., O'Toole C., Disch W., Kenny E. Shiel E. Quarterly Economic Commentary Winter 2022. ESRI Annual Report, 2022. 132 p. URL: https://www.esri.ie/system/files/publications/QEC2022WIN_0.pdf.

13. Arslan A., Cattaneo A., Benitez Humanes M., McMenomy T., Ranuzzi E., Sadiddin A. A typology for agrifood systems – Background paper for The State of Food and Agriculture 2024. Rome, FAO. DOI: https://doi.org/10.4060/cd2991en.

14. Awuchi C. HACCP, quality, and food safety management in food and agricultural systems. Cogent Food & Agriculture. 2023. Vol. 9 : 2176280. DOI: https://doi.org/10.1080/23311932.2023.2176280.

15. kristić J. The application of quality management (TQM) to enhance the competitiveness of agricultural entities. Poljoprivreda. 2017. Vol. 22. Pp. 70-70. DOI: https://doi.org/10.18047/poljo.22.2.11.

16. ДСТУ ISO 9001:2015 Системи управління якістю. Вимоги (ISO 9001:2015, IDT) [чинний від 01.07.2016]. Вид. офіц. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 31 с.

17. Lean Six Sigma. URL: https://www.bain.com/industry-expertise/.

References:

1. Bielko, I. A. (2018). Problemy vprovadzhennia stratehichnoho upravlinnia rozvytkom ahrarnykh pidpryiemstv Khmelnychchyny [Problems of implementing strategic management of the development of agricultural enterprises of Khmelnytskyi region]. *Ekonomika APK*, 4. Retrieved from https://journals.indexcopernicus.com/api/file/ viewByFileId/663321.pdf [in Ukrainian].

2. Bilous, S. P., Trokhymenko, A. S., & Kaminskyi, V. V. (2024). Stratehichne upravlinnia rozvytkom pidpryiemstva v umovakh kryzy ta viiskovykh vyklykiv [Strategic management of enterprise development in conditions of crisis and military challenges]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 68. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-62 [in Ukrainian].

3. Kovalenko, N. V., & Malakhova, Yu. A. (2025). Teoretychni osnovy stratehichnoho upravlinnia yak vazhlyvoho instrumenta rozvytku ahrarnykh pidpryiemstv [Theoretical foundations of strategic management as an important tool for the development of agricultural enterprises]. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii*, 15. https://doi.org/10.5281/zenodo.15023905 [in Ukrainian].

4. Dudnyk, O. V. (2025). Mekhanizmy formuvannia stratehii rozvytku pidpryiemstv ahropromyslovoho kompleksu [Mechanisms of formation of development strategies of agro-industrial complex enterprises]. *Ekonomichnyi prostir*, 201, 61–66. https://doi.org/10.30838/EP.201.61-66 [in Ukrainian].

5. Shatska, Z., & Dubas, O. (2025). Stratehichne upravlinnia rozvytkom pidpryiemstv APK v Ukraini umovakh smartekonomiky [Strategic management of the development of agro-industrial enterprises in Ukraine in the conditions of smart economy]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 75. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-75-32 [in Ukrainian].

6. Zheludenko, K. (2021). Teoretychni pidkhody do formuvannia stratehii konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpryiemstv [Theoretical approaches to the formation of competitiveness strategies of agricultural enterprises]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriia: Ekonomika*, 77, 57–66. https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.7.7 [in Ukrainian].

7. Kovbasa, O. M. (2024). Komponenty stratehichnoho rozvytku ahrarnoho pidpryiemnytstva v Ukraini [Components of strategic development of agricultural entrepreneurship in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 67. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-123 [in Ukrainian].

8. Chen, C.-C., Yueh, H.-P., & Liang, C. (2016). Strategic Management of Agribusiness: Determinants and Trends. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 12, 69–97. https://doi.org/10.7341/20161244.

9. Mamalis, S., Kafetzopoulos, D., & Aggelopoulos, S. (2009, September 3–6). The New Food Safety Standard ISO 22000. Assessment, Comparison and Correlation with HACCP and ISO 9000:2000. The Practical Implementation in Victual Business. *Proceedings of the 113th Seminar of*

the European Association of Agricultural Economists, Chania, Crete, Greece. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/46473151_The_New_Food_Safety_Standard_ISO_22000_Assessment_Comparison_and_Correlation_with_HACCP_and_ISO_90002000_The_Practical_Implementation_in_Victual_Business.

10. Zhong, J., Cheng, H., Chen, X., & Jia, F. (2023). A systematic analysis of quality management in agri-food supply chains: a hierarchy of capabilities perspective. *Supply Chain Management: An International Journal*, 28(3), 619–637. https://doi.org/10.1108/SCM-12-2021-0547.

11. Antony, J., McDermott, O., Sony, M., Toner, A., Bhat, S., Cudney, E. A., & Oulatabadi, M. (2022). Benefits, challenges, critical success factors and motivations of Quality 4.0 – a qualitative global study. *Total Quality Management and Business Excellence*, 1–20. https://doi.org/10.1080/14783363.2022.2113737.

12. McQuinn, K., O'Toole, C., Disch, W., Kenny, E., & Shiel, E. (2022). *Quarterly Economic Commentary Winter 2022*. ESRI Annual Report. Retrieved from https://www.esri.ie/system/files/publications/QEC2022WIN_0.pdf.

13. Arslan, A., Cattaneo, A., Benitez Humanes, M., McMenomy, T., Ranuzzi, E., & Sadiddin, A. (2024). *A typology for agrifood systems – Background paper for The State of Food and Agriculture* 2024. Rome, FAO. https://doi.org/10.4060/cd2991en.

14. Awuchi, C. (2023). HACCP, quality, and food safety management in food and agricultural systems. *Cogent Food & Agriculture*, 9, 2176280. https://doi.org/10.1080/23311932.2023.2176280.

15. Kristić, J. (2017). The application of quality management (TQM) to enhance the competitiveness of agricultural entities. *Poljoprivreda*, 22, 70–70. https://doi.org/10.18047/poljo.22.2.11.

16. *DSTU ISO 9001:2015 Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy (ISO 9001:2015, IDT)* [Quality management systems. Requirements]. (2016). Kyiv: DP «UkrNDNTS» [in Ukrainian].

17. *Lean Six Sigma*. (n.d.). Bain & Company. Retrieved from https://www.bain.com/industry-expertise/.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 005.934:338.432:349.42(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3817-3829

Сабадаш Інна Олександрівна кандидат юридичних наук, докторант Інституту тваринництва Національної академії аграрних наук України, м. Харків, https://orcid.org/0009-0001-5267-9153

РОЗВИТОК СИСТЕМ МЕНЕДЖМЕНТУ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ В КОНТУРАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Аграрний сектор України у 2024–2026 роках перебуває у стані глибокої трансформації, виступаючи фундаментом національної економічної стійкості (понад 59 % валютного експорту). У таких умовах розвиток систем менеджменту суб'єктів господарювання виходить за межі класичного операційного управління, інтегруючись у складну систему забезпечення організаційно-правової безпеки (ОПБ).

Контур ОПБ визначає здатність підприємства захищати право титулу на землю, активи та легітимність операцій в умовах воєнного стану та динамічного оновлення законодавства.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо розвитку систем менеджменту аграрних підприємств, спрямованих на інтенсифікацію комерційних зусиль у межах забезпечення їхньої організаційно-правової безпеки в умовах сучасних геополітичних викликів.

У роботі використано кібернетичний підхід, де підприємство розглядається як цільова система, а управління ОПБ − як процес моніторингу та коригування правових зв'язків. Застосовано методи системного аналізу, ризикоорієнтованого управління та інституційного моделювання для оцінки впливу земельної реформи та цифровізації на стабільність бізнесу.

Доведено, що функціональна структура менеджменту ОПБ трансформується під впливом Industry 4.0, зміщуючи акценти з довгострокового планування на сценарне моделювання та real-time моніторинг. Виявлено, що відкриття ринку землі для юридичних осіб у 2024 році та реформа іригації (створення ОВК) стали головними драйверами капіталізації. Встановлено, що інтенсифікація комерційних зусиль через глибоку переробку (соняшникова олія, м'ясо птиці, цукор) та диверсифікацію ринків (Китай, ЄС, Єгипет) дозволила досягти рекордних обсягів експорту (78,3 млн т). Обґрунтовано роль цифровізації (NDVI, ERP, дрони) як інструменту прозорості та зниження собівартості на 15-20 %. Оцінено фіскальні новації 2025 року, зокрема зниження ПДВ для МСБ до 10 %.

Майбутній розвиток менеджменту агробізнесу України полягає у гармонізації з вимогами Спільної аграрної політики ЄС (CAP), впровадженні принципів сталого розвитку та посиленні соціальної відповідальності перед громадами як основи репутаційної безпеки.

Ключові слова: аграрний менеджмент, організаційно-правова безпека, інтенсифікація комерційних зусиль, ринок землі, цифрова трансформація, експортна стратегія, ОВК, економічна стійкість.

Sabadash Inna Candidate of Law, doctoral student of Livestock Farming Institute of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kharkiv, Kharkiv https://orcid.org/0009-0001-5267-9153

DEVELOPMENT OF MANAGEMENT SYSTEMS FOR AGRICULTURAL BUSINESS ENTITIES WITHIN THE FRAMEWORK OF ENSURING ORGANIZATIONAL AND LEGAL SECURITY

Abstract. At the current stage of development, Ukraine's agricultural sector is undergoing a profound transformation driven by internal land reforms and extreme external challenges.

In 2024–2025, agribusiness became the cornerstone of national economic resilience, accounting for over 59% of total export earnings. Under these conditions, management systems must evolve beyond operational control to integrate into a complex framework of organizational and legal security (OLS).

The study aims to substantiate theoretical propositions and develop practical recommendations to enhance agricultural management systems, with a focus on intensifying commercial efforts while ensuring organizational and legal security amid modern geopolitical challenges.

The research is based on a cybernetic approach to management, considering the enterprise as a target system. Methods of comparative analysis, risk-oriented management, and institutional modeling were used to evaluate the impact of land reform and digitalization on business stability.

The study identifies the "OLS contour" as a protective mechanism for corporate rights, land titles, and contractual relations. It is established that the opening of the land market for legal entities in 2024 (with a 10,000 ha limit) and the reform of irrigation systems (Water User Organizations) have become primary business drivers. The research highlights a shift from raw material exports to deep processing (sunflower oil, poultry, sugar), with exports reaching 78.3 million tons in 2024 despite logistics blockades.

Digitalization (Agro 4.0), including NDVI monitoring and ERP systems, is proven to be a fundamental tool for transparency and cost reduction (up to 20%). Financial resilience is supported by adaptive tax policies, such as reducing VAT for SMEs to 10% in 2025.

Effective management in the 2024–2026 period requires a harmony of aggressive commercial growth and strict legal compliance with EU standards (CAP), ensuring long-term sustainability and social responsibility.

Keywords: agricultural management, organizational and legal security, land market, commercial intensification, Agro 4.0, export diversification, Water User Organizations, economic resilience.

Постановка проблеми. Аграрний сектор України на сучасному етапі розвитку перебуває у стані глибокої трансформації, що зумовлена як внутрішніми реформаційними процесами, так і екстремальними зовнішніми викликами. Станом на 2024-2025 роки агробізнес перетворився на ключовий фундамент національної економічної стійкості, забезпечуючи понад 59 % загального обсягу валютного експорту країни. У таких умовах розвиток систем менеджменту суб'єктів господарювання виходить за межі класичного операційного управління, інтегруючись у складну систему забезпечення організаційно-правової безпеки.

Контур організаційно-правової безпеки (ОПБ) визначає здатність аграрного підприємства зберігати цілісність своїх активів, захищати право титулу на землю та забезпечувати легітимність комерційних операцій в умовах воєнного стану та динамічного оновлення законодавства. Інтенсифікація комерційних зусиль, яка є необхідною для компенсації втрат логістичних ланцюгів та зростання собівартості виробництва, вимагає від менеджменту нових підходів до ризикоорієнтованого управління. Це передбачає не лише нарощування обсягів продажів, а й глибоку переробку сировини, диверсифікацію ринків збуту та впровадження прецизійних технологій, що дозволяють мінімізувати витрати ресурсів.

Специфіка аграрного менеджменту в Україні визначається дуалізацією структури сектору: з одного боку, функціонують потужні агрохолдинги, що контролюють значні масиви земель і мають доступ до міжнародних капіталів, а з іншого − малі та середні фермерські господарства, які демонструють високу адаптивність, але є вразливими до правових колізій та фінансової нестабільності. Розвиток систем менеджменту в обох сегментах має відбуватися з урахуванням нових правил ринку землі, що набули чинності у 2024 році, та реформи систем іригації, що закладає підвалини для кліматичної стійкості бізнесу.

Отже, актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю теоретичного обґрунтування та практичної розробки стратегій менеджменту, які б гармонійно поєднували агресивний комерційний розвиток із надійним правовим захистом основної діяльності аграрних суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий дискурс навколо проблем управління аграрним бізнесом та його безпекою характеризується багатогранністю підходів та еволюцією поглядів залежно від макроекономічної

ситуації. Фундаментальні аспекти організаційно-правової та економічної безпеки були закладені в роботах, що обґрунтовують методологічний базис менеджменту.

М. І. Сьомич [1] у своїх працях приділяє значну увагу науково-методологічним положенням концепції організаційно-правової безпеки підприємства. Автор розглядає управління безпекою через призму кібернетики, де підприємство виступає як складна система, що потребує постійного моніторингу та корегування правових зв'язків. Сьомич пропонує розподіл методів управління на організаційно-адміністративні, економічні та соціально-психологічні, що дозволяє менеджменту комплексно реагувати на загрози. Його внесок є цінним у частині визначення ролі стейкхолдерів у процесах забезпечення безпеки, що корелює з сучасними принципами корпоративного управління.

Л. Гнилицька [2] досліджує теоретико-методологічний інструментарій формування систем забезпечення економічної безпеки, акцентуючи увагу на важливості обліково-аналітичного забезпечення. Хоча її праці передують періоду повномасштабної війни, запропонований нею ресурсно-функціональний підхід залишається базовим для аналізу внутрішніх загроз підприємства.

Окремий пласт досліджень присвячений саме аграрному сектору. К. О. Утенкова у монографії «Економічна безпека аграрного сектора: теорія, методологія, практика» [3] розкриває специфіку безпекових викликів у сільському господарстві. Вона обґрунтовує роль держави у створенні інституційного середовища, яке б сприяло залученню інвестицій та забезпечувало продовольчу незалежність. Її підхід базується на комплексному моніторингу інвестиційної активності та кадрового потенціалу як факторів стабільності.

Т. В. Дуюнова [4] зосереджується на системах, механізмах та інструментарії управління економічною безпекою аграрних підприємств. Дослідниця пропонує використовувати специфічні механізми моніторингу вартості землі та аналізу ефективності використання ресурсів, що стало особливо актуальним після відкриття ринку землі для юридичних осіб у 2024 році. Виклики, спричинені воєнним станом, стали об'єктом уваги С.Герасемчука [5]. Його роботи присвячені забезпеченню стійкості агросектору в умовах війни та післявоєнного відновлення. Автор доводить, що державна політика має бути спрямована на підтримку технологічної незалежності та ефективного управління ризиками, що безпосередньо впливає на виживання суб'єктів бізнесу.

Питання оцінки ефективності менеджменту безпеки в умовах кризи детально розроблено В. Генчевською [6]. Вона пропонує вдосконалену методику, що включає специфічні індикатори для визначення «зон безпеки» агрофірми. Це дозволяє керівникам приймати обґрунтовані рішення щодо пріоритетності заходів — від самозбереження до агресивного інноваційного розвитку.

Проблематику «холдингізації» аграрного сектора та її наслідків вивчають міжнародні та вітчизняні експерти, такі як автори звітів Oakland Institute [7] та

дослідники JRC [8]. Вони звертають увагу на ризики концентрації землі в руках великого капіталу та необхідність захисту прав малих фермерів, що є ключовим елементом соціальної та правової безпеки сільських територій. Також важливими є праці В. Курила та П. Панталієнка [9] щодо фрагментації земель та консолідації як інструменту оптимізації землекористування.

Огляд джерел свідчить, що попри значну кількість напрацювань, питання поєднання комерційної інтенсифікації з жорсткими контурами організаційно-правової безпеки в умовах 2024-2026 років потребує подальшого поглибленого дослідження, що і визначає напрям даної статті.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо розвитку систем менеджменту аграрних підприємств, які спрямовані на інтенсифікацію комерційних зусиль у межах забезпечення організаційно-правової безпеки їхньої діяльності в умовах сучасних економічних та геополітичних викликів.

Виклад основного матеріалу. Розвиток систем менеджменту суб'єктів аграрного бізнесу неможливий без врахування методологічного базису, який визначає стійкість організації до зовнішніх впливів. Організаційно-правова безпека (ОПБ) є складним конструктом, що охоплює захищеність корпоративних прав, титулів на землю, договірних відносин та інтелектуальної власності.

Управління цією сферою з позицій кібернетики передбачає розгляд підприємства як цільової системи, де виходом є стабільний прибуток та розвиток, а зворотним зв'язком — дані моніторингу правового середовища.

Методологічний базис управління ОПБ ґрунтується на сукупності загальних та специфічних принципів. Загальні принципи включають системність, безперервність та законність.

До специфічних принципів аграрного менеджменту в сучасних умовах доцільно віднести принцип превентивності правового захисту (реагування на зміни в законодавстві до моменту настання негативних наслідків) та принцип стейкхолдер-орієнтованості (врахування інтересів пайовиків, громад та інвесторів) [1].

Функціональна структура менеджменту ОПБ трансформується під впливом цифровізації та ризиків воєнного стану. Традиційні функції управління набувають нового змісту:

- прогнозування та планування: зміщуються від довгострокових стратегій до сценарного моделювання, що враховує волатильність ринків та безпекові ризики;
- організація: передбачає створення гнучких структур, здатних до швидкої релокації активів або зміни логістичних маршрутів;
- мотивація: фокусується на розвитку кадрового потенціалу, здатного працювати з високотехнологічним обладнанням та цифровими платформами;
- контроль: стає безперервним (real-time monitoring) завдяки впровадженню ERP-систем та засобів дистанційного зондування.

Методи управління ОПБ в межах запропонованого базису доцільно класифікувати за їхньою спрямованістю та інструментарієм (табл.1).

Таблиця 1

Класифікація методів управління організаційно-правовою безпекою суб'єктів агробізнесу за інструментарієм реалізації

Категорія методів	Інструменти та механізми реалізації
Організаційно-адміністративні	Регламентація доступу до комерційної таємниці, аудит земельного банку, розробка положень про комерційну безпеку, структурування холдингових відносин.
Економічні	Хеджування фінансових ризиків, використання аграрних розписок, оптимізація податкового навантаження (зокрема пільги для МСБ у 2025 році), страхування врожаїв.
Інституційно-правові	Реєстрація речових прав у державних реєстрах, участь в організаціях водокористувачів (ОВК), судова охорона прав власності на активи.
Соціально-психологічні	Формування корпоративної культури безпеки, програми лояльності для орендодавців паїв, розвиток соціальної інфраструктури громад.

Джерело: розроблено автором за [10, 11].

Реалізація цих методів дозволяє суб'єкту агробізнесу створити «захисний контур», всередині якого можлива ефективна інтенсифікація комерційних зусиль без критичного ризику втрати контролю над бізнесом.

Ефективність сучасного аграрного менеджменту в Україні безпосередньо залежить від адаптивності підприємства до інституційних змін у сфері землекористування та меліорації. Відкриття ринку землі для юридичних осіб у 2024 році та впровадження моделі самоврядування у водокористуванні сформували нові вектори розвитку систем управління, що вимагають посиленої уваги до юридичного аудиту та капіталізації активів. Систематизацію впливу ключових етапів реформ на організаційно-правову безпеку та стратегічне управління суб'єктами агробізнесу наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Вплив етапів земельної та іригаційної реформ на систему менеджменту та безпеку аграрних підприємств

Етап реформи / Зміна	Наслідки для менеджменту та безпеки
Відкриття ринку для юросіб (2024)	Необхідність формування резервів для викупу землі; ризик поглинання малих гравців агрохолдингами.
Збільшення ліміту до 10 тис. га	Стимул до концентрації капіталу; потреба в прозорості джерел походження коштів.
Реформа іригації та створення ОВК	Можливість управління меліоративними мережами; зниження кліматичних ризиків.
Цифровізація кадастру	Підвищення прозорості; зниження ризиків рейдерства через підробку документів.

Джерело: розроблено автором за [12, 13].

Земля залишається ключовим активом аграрного бізнесу, а право на її використання — ядром організаційно-правової безпеки. Починаючи з 1 січня 2024 року, український агросектор увійшов у новий етап земельної реформи, коли право купувати сільськогосподарські землі отримали юридичні особи (з лімітом до 10 000 га) [12].

Це відкрило вікно можливостей для капіталізації бізнесу, але водночас породило нові виклики для менеджменту.

Менеджмент земельного банку тепер вимагає стратегічного підходу до викупу ділянок, які раніше перебували в оренді. Це передбачає не лише наявність фінансового ресурсу, а й проведення глибокого правового аудиту кожної ділянки. Проблема фрагментації земель («шахматки») стає бар'єром для впровадження інтенсивних технологій, таких як широкозахватне зрошення або автоматизоване внесення добрив.

Дослідження показують, що фрагментація земель у різних агрокліматичних зонах України має специфічні особливості. Наприклад, у гірських районах вона є критично високою, що робить консолідацію земель життєво необхідною для економічної виживаності господарств.

Менеджмент у цьому контурі має застосовувати інструменти обміну ділянками та створення єдиних масивів обробітку, що дозволяє оптимізувати витрати пального та логістику.

Важливим аспектом інституційної безпеки є розвиток організацій водокористувачів (ОВК). Закон № 2079-IX [14], прийнятий у 2022 році, заклав основу для переходу від державної монополії на меліорацію до фермерського самоврядування.

У 2024-2025 роках менеджмент багатьох підприємств на Півдні та в Центрі України зосередився на створенні ОВК, що дозволяє залучати гранти та кредити на модернізацію насосних станцій.

Це є прямою інтенсифікацією комерційних зусиль: стабільний доступ до води дозволяє вирощувати дві культури за сезон або переходити на високорентабельні овочеві культури.

Інтенсифікація комерційних зусиль в аграрній сфері передбачає перехід від пасивного продажу сировини до агресивного маркетингу та поглиблення переробки.

В умовах 2024 року, коли аграрна продукція склала 59 % у загальному експорті, менеджмент провідних компаній зосередився на диверсифікації товарної структури.

Аналіз підсумків 2024 року (табл 3) демонструє успіх у секторі агропереробки. Соняшникова олія залишається лідером експорту ($5 млрд), але значно зросли обсяги шроту, м'яса птиці, цукру та соєвої олії. Це свідчить про реалізацію стратегії інтенсифікації комерційних зусиль через створення доданої вартості всередині країни [15].

Таблиця 3

Структура та вартісні показники експорту ключової агропродукції України за підсумками 2024 року

Продукт експорту	Вартісний обсяг (2024 р.)	Частка / Тренди
Соняшникова олія	$5,1 млрд	21 % експорту; лідер галузі.
Кукурудза	$4,9 – 5,0 млрд	21 % експорту; ключова сировинна культура.
Пшениця	$3,68 млрд	Стабільний попит; основа продовольчої безпеки.
Соя	$1,29 – 1,3 млрд	Зростання фізичних обсягів до 3.4 млн т.
М'ясо птиці	$945 млн	Висока додана вартість; експансія на ринки ЄС.
Цукор	$408 млн	Відродження галузі; експорт до країн ЄС та Африки.

Джерело: розроблено автором за [15, 16].

Менеджмент аграрних підприємств у 2025 році активно застосовує концепцію соціально-етичного маркетингу та маркетингу взаємодії. На прикладі НВП «Сортостанція» видно, що стратегічне управління маркетингом базується на методах збутового зонування та цифровізації розподільних каналів. Це дозволяє скоротити шлях від поля до кінцевого споживача та підвищити маржинальність.

Для інтенсифікації комерційних зусиль використовуються такі інструменти:

- диверсифікація ринків: у 2024 році відкрито 16 нових ринків. Ключовими партнерами поза ЄС стали Китай, Туреччина, Єгипет та Індія;
- контрактне фермерство: укладання довгострокових договорів з переробниками або торговельними мережами, що забезпечує стабільність фінансових потоків;
- брендування та сертифікація: отримання сертифікатів екологічності та відповідності стандартам ЄС дозволяє виходити на преміальні сегменти ринку.

Однак інтенсифікація комерційних зусиль несе в собі ризики. Агресивне просування на ринки ЄС викликає опір з боку європейських фермерів, що вимагає від українського менеджменту не лише комерційної хватки, а й дипломатичної гнучкості та суворого дотримання регуляцій Спільної аграрної політики (САР).

Розвиток систем менеджменту нерозривно пов’язаний з цифровізацією. У 2024 році український агробізнес продемонстрував високий рівень впровадження інновацій, що є засобом не лише підвищення ефективності, а й забезпечення організаційної безпеки через прозорість процесів.

Згідно з дослідженням "Цифрове Агро 2024", 78 % інноваційних компаній використовують посекційне відключення форсунок при внесенні ЗЗР. Це дозволяє уникнути перекриттів, заощаджувати до 15-20 % дорогих препаратів та знижувати екологічне навантаження на ґрунти [17]. Близько 59 % аграріїв

застосовують дрони для обприскування, що особливо актуально в умовах дефіциту пального та обмежень на польоти малої авіації під час війни.

Цифрові інструменти менеджменту безпеки включають:

- супутниковий моніторинг NDVI: використовується 29 % компаній для оперативного виявлення проблем з вегетацією та контролю роботи механізаторів;
- ERP-системи (Enterprise Resource Planning): дозволяють інтегрувати дані про земельний банк, складські запаси та фінансові потоки в єдиний контур управління, що мінімізує внутрішнє шахрайство;
- Державний аграрний реєстр (ДАР): платформа, яка стала "єдиним вікном" для отримання державної підтримки та реєстрації в іригаційних проектах.

Технологічна незалежність визначається як один з пріоритетів державної політики у сфері безпеки агросектору. В умовах розриву ланцюгів постачання імпортних запчастин, менеджмент змушений шукати рішення для підтримки працездатності парку техніки, що часто стає критичним фактором успіху посівної та жнив.

Фінансовий менеджмент аграрних суб'єктів у 2024-2025 роках працює в режимі високої невизначеності. Економічна безпека агрофірми визначається її здатністю генерувати грошові потоки, достатні для обслуговування боргу та фінансування наступного циклу виробництва. За методикою В. Генчевської, ключовими індикаторами є ліквідність, фінансова стійкість та здатність до самозбереження в умовах кризи [6].

У 2025 році відбулися важливі зміни у фіскальній політиці:

- зниження ПДВ для МСБ: податок для малих та середніх підприємств було знижено з 20 % до 10 %, що полегшило фінансовий тягар на фермерів;
- корпоративний податок для великих підприємств: зберігся на рівні 18 %, що ставить великі агрохолдинги у умови пошуку шляхів оптимізації витрат та підвищення конкурентоспроможності.

Валютна нестабільність та інфляція (близько 12 % у 2024 р.) створюють труднощі з фінансуванням імпорту добрив та ЗЗР. Менеджмент активно використовує інструменти хеджування ризиків та пільгове кредитування через програми Світового банку та ЄС.

Особливе місце займає логістична безпека. Блокади сухопутних кордонів змусили менеджмент шукати альтернативи. У 2024 році Україна фактично вийшла на довоєнні показники експорту завдяки роботі морського коридору та розвитку дунайських портів. Експортовано 78.3 млн т аграрної продукції, що є історичним досягненням у воєнний час [15].

Методика оцінки "зон безпеки" дозволяє менеджменту класифікувати стан підприємства:

1. Зона стійкого розвитку: наявність надлишкової ліквідності, можливість інвестування в нові заводи з переробки.

2. Зона стабілізації: баланс доходів і витрат, робота "в нуль" для збереження активів.

3. Зона виживання: дефіцит обігових коштів, потреба в реструктуризації боргів або залученні зовнішнього управління.

Розвиток бізнесу не може відбуватися у відриві від соціального середовища та екологічної стійкості. "Холдингізація" аграрного сектора часто супроводжується ігноруванням інтересів місцевих громад та хижацьким використанням ґрунтів. Організаційно-правова безпека в цьому контексті передбачає дотримання екологічних стандартів, що є вимогою для членства в ЄС [18].

Великі експортні потоки зернових призводять до значного винесення поживних речовин з ґрунту. Менеджмент має впроваджувати системи рециркуляції та розширювати тваринництво для органічного удобрення полів. Також важливо забезпечувати соціальний захист пайовиків, виплачуючи справедливу орендну плату грошима, а не лише натурою, що стимулює активність у селах та покращує репутаційну безпеку компаній.

Згідно зі звітом OECD (2025) [19], уряди потребують узгодженої політики, яка б стимулювала інновації та мінімізувала торговельні спотворення. Для українських аграріїв це означає необхідність інтеграції в глобальні ланцюги створення вартості при одночасному зменшенні викидів парникових газів.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження розвитку систем менеджменту суб’єктів аграрного бізнесу в контурах організаційно-правової безпеки, можна зробити такі висновки:

По-перше, управління аграрним підприємством у 2024-2026 роках трансформувалося у складну багаторівневу систему, де інтенсифікація комерційних зусиль неможлива без жорсткого дотримання контурів безпеки. Методологічний базис, заснований на кібернетичному підході, дозволяє менеджменту ефективно комбінувати організаційно-адміністративні, економічні та правові методи для захисту активів і максимізації прибутку.

По-друге, інституційні зміни в земельних відносинах (відкриття ринку для юросіб) та іригаційній сфері (створення ОВК) стали головними драйверами розвитку бізнесу. Менеджмент тепер орієнтований на капіталізацію через викуп земель та інвестиції в інфраструктуру, що потребує нових компетенцій у сфері юридичного аудиту та колективного управління.

По-третє, інтенсифікація комерційних зусиль призвела до диверсифікації експорту та зростання частки переробної продукції. Успіх соняшникової олії, м’яса птиці та цукру на світових ринках свідчить про спроможність українського менеджменту адаптуватися до логістичних обмежень та виходити на нові ринки (Китай, Єгипет, Туреччина) з продукцією високої доданої вартості.

По-четверте, цифровізація та прецизійне землеробство (Агро 4.0) стали фундаментом не лише економічної ефективності, а й технологічної безпеки. Впровадження дронів, систем NDVI та ERP-платформ забезпечує прозорість

бізнесу, що є критичним для залучення міжнародних інвестицій та грантової підтримки в умовах воєнного стану.

По-п’яте, фінансова стабільність суб’єктів агробізнесу підтримується через адаптивну податкову політику та пільгове кредитування. Зниження ПДВ для МСБ до 10 % стало важливим кроком держави у підтримці фермерів, тоді як великі компанії змушені шукати внутрішні резерви ефективності для покриття корпоративних податків та воєнних ризиків.

Нарешті, майбутній розвиток менеджменту в аграрній сфері України лежатиме у площині гармонізації з вимогами ЄС (CAP), впровадження принципів сталого розвитку та посилення соціальної відповідальності перед сільськими громадами. Тільки поєднання агресивного комерційного зростання з етичним та правовим підходом дозволить українському агробізнесу зберегти статус "житниці світу" та забезпечити довгострокову безпеку основної діяльності.

Література:

1. Сьомич, М. Методологічний базис управління організаційно-правовою безпекою суб’єктів агарного бізнесу. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*. 2019. №4(82). С. 58-63. DOI: https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.4.11.

2. Гнилицька Л. Теоретико-методологічний інструментарій формування системи забезпечення економічної безпеки підприємства. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2013. № 9. С. 37-45.

3. Утенкова К.О. Економічна безпека аграрного сектора: теорія, методологія, практика: монографія. Харків: ПромАрт, 2020. 360с.

4. Дуюнова Т.В. Управління економічною безпекою аграрних підприємств: системи, механізми, інструментарій. Харків: Смугаста типографія, 2018. 321 с.

5. Герасемчук С. Забезпечення економічної безпеки та стійкості аграрного сектору України в умовах військового та пост-військового стану. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. 2023. Вип. 1 (11). С. 84-97. DOI: https://doi.org/10.32750/2023-0107.

6. Henchevska V. Justification of indicators and criteria for improving the method of assessing the efficiency of management of ensuring the economic security of agricultural firms. *Social Development and Security*. 2024. 14(5), 155-165. DOI: https://doi.org/10.33445/sds.2024.14.5.16.

7. The Oakland Institute 2023 impact report. URL: https://www.oaklandinstitute.org/communications/2023-impact-report/impact-report-2023_web-01.pdf

8. What Russia’s war in Ukraine could mean for food security and migration. JRC Publications Repository. European Commission. 2022. URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC130155.

9. Kurylo V., Pantaliienko P., BogdanetsV., Ovcharuk S. Land fragmentation in Ukraine: agricultural land-use management and jurisprudence issues. *Problems and Perspectives in Management.* 2017. Vol.15(2). pp.102-109. DOI: http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(2).2017.10.

10. Moldavan L., Pimenowa O. "Holdingization" of the agricultural sector of Ukraine: consequences and ways of their prevention. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. No.43. pp. 217-224. DOI: https://doi.org/10.15544/mts.2021.18.

11. Pylypenko D., Shevchenko N., Pylypenko M. Economic risks of agricultural enterprises in Ukraine: Analysis of threats and mitigation strategies to ensure financial security. *Economic*

Forum, Journal homepage: https://e-forum.com.ua/en. 2025. Vol. 15, Iss. 1, pp. 58-73. DOI: https://doi.org/10.62763/ef/1.2025.58.

12. Агробізнес України 2023/24. Інфорграфічний довідник. URL: https://agribusinessinukraine.com/get_file/id/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2024.pdf.

13. Yurchenko E. Irrigation Reform in Ukraine (2022–2025). KSE. 2025. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/05/Irrigation-Reform-in-Ukraine-2022---2025.pdf.

14. Про організації водокористувачів та стимулювання гідротехнічної меліорації земель: Закон України від 17.02.2022 № 2079-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2079-20#Text.

15. Підсумки функціонування аграрного сектору України у 2024 році. НІСД. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/pidsumky-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektoru-ukrayiny-u-2024-rotsi.

16. Український експорт у 2024 році зріс на 13,4% до $41 млрд, — Юлія Свириденко. Мінекономіки. 30.12.2024. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/c002eb6c-48b5-4e33-b819-53c8c2ea237b?lang=uk-UA&title=UkrainskiiEksport2024&fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR0u57cYcHKhQhmdL4oXEumECi-33AiHksolrainuW84NnlMsGLFqn-OnFc_aem_uq1yKZQ6gfzs8ZrTNnSeOA.

17. Aggeek представив дослідження “Цифрове Агро 2024”: новий погляд на цифровізацію агробізнесу. Асоціації IT Ukraine. URL: https://itukraine.org.ua/aggeek-predstaviv-doslidzhennya-tsifrove-agro-2024-novij-poglyad-na-tsifrovizatsiyu-agrobiznesu/.

18. Anghel V. Why the EU is a geopolitical power: wartime enlargement, integration, and reform. *Journal of European Public Policy*. 2025. Vol. 32:12, pp. 2862-2885. DOI: https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2486079.

19. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2025 Full Report. OECD. 30.10.2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2025_a80ac398-en/ full-report/ukraine_0e71d61e.html.

***References**:*

1. Syomych, M. (2019). Metodolohichnyi bazys upravlinnia orhanizatsiino-pravovoiu bezpekoiu subiektiv aharnoho biznesu [Methodological basis of management of organizational and legal security of agricultural business entities]. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*, 4(82), 58–63. https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.4.11 [in Ukrainian].

2. Hnylytska, L. (2013). Teoretyko-metodolohichnyi instrumentarii formuvannia systemy забезпечення ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva [Theoretical and methodological tools for forming a system for ensuring the economic security of an enterprise]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt – Accounting and Auditing*, 9, 37–45 [in Ukrainian].

3. Utenkova, K. O. (2020). *Ekonomichna bezpeka ahrarnoho sektora: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Economic security of the agricultural sector: theory, methodology, practice]. Kharkiv: PromArt [in Ukrainian].

4. Duiunova, T. V. (2018). *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu ahrarnykh pidpryiemstv: systemy, mekhanizmy, instrumentarii* [Management of economic security of agricultural enterprises: systems, mechanisms, tools]. Kharkiv: Smuhasta typohrafiia [in Ukrainian].

5. Herasemchuk, S. (2023). Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky ta stiikosti ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh viiskovoho ta post-viiskovoho stanu [Ensuring economic security and sustainability of the agricultural sector of Ukraine in conditions of military and post-war state]. *Yevropeiskyi naukovyi zhurnal ekonomichnykh ta finansovykh innovatsii – European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*, 1(11), 84–97. https://doi.org/10.32750/2023-0107 [in Ukrainian].

6. Henchevska, V. (2024). Justification of indicators and criteria for improving the method of assessing the efficiency of management of ensuring the economic security of agricultural firms. *Social Development and Security*, 14(5), 155-165. https://doi.org/10.33445/sds.2024.14.5.16.

7. The Oakland Institute. (2023). *2023 impact report*. Retrieved from https://www.oaklandinstitute.org/communications/2023-impact-report/impact-report-2023_web-01.pdf.

8. European Commission. (2022). *What Russia's war in Ukraine could mean for food security and migration*. JRC Publications Repository. Retrieved from https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC130155.

9. Kurylo, V., Pantaliienko, P., Bogdanets, V., & Ovcharuk, S. (2017). Land fragmentation in Ukraine: agricultural land-use management and jurisprudence issues. *Problems and Perspectives in Management*, 15(2), 102-109. http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(2).2017.10.

10. Moldavan, L., & Pimenowa, O. (2021). "Holdingization" of the agricultural sector of Ukraine: consequences and ways of their prevention. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43, 217-224. https://doi.org/10.15544/mts.2021.18.

11. Pylypenko, D., Shevchenko, N., & Pylypenko, M. (2025). Economic risks of agricultural enterprises in Ukraine: Analysis of threats and mitigation strategies to ensure financial security. *Economic Forum*, 15(1), 58-73. https://doi.org/10.62763/ef/1.2025.58.

12. *Ahrobiznes Ukrainy 2023/24. Infohrafichnyi dovidnyk* [Agribusiness of Ukraine 2023/24. Infographic handbook]. (2024). Retrieved from https://agribusinessinukraine.com/get_file/ id/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2024.pdf [in Ukrainian].

13. Yurchenko, E. (2025). *Irrigation Reform in Ukraine (2022–2025)*. KSE. Retrieved from https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/05/Irrigation-Reform-in-Ukraine-2022---2025.pdf.

14. *Pro orhanizatsii vodokorystuvachiv ta stymuliuvannia hidrotekhnichnoi melioratsii zemel* [On organizations of water users and stimulating hydrotechnical land reclamation]. Law of Ukraine dated February 17, 2022, № 2079-IX. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2079-20#Text [in Ukrainian].

15. National Institute for Strategic Studies. (2024). *Pidsumky funktsionuvannia ahrarnoho sektoru Ukrainy u 2024 rotsi* [Results of the functioning of the agricultural sector of Ukraine in 2024]. Retrieved from https://niss.gov.ua/news/statti/pidsumky-funktsionuvannya-ahrarnoho-sektoru-ukrayiny-u-2024-rotsi [in Ukrainian].

16. Ministry of Economy of Ukraine. (2024, December 30). *Ukrainskyi eksport u 2024 rotsi zris na 13,4% do $41 mlrd, — Yuliia Svyrydenko* [Ukrainian exports in 2024 grew by 13.4% to $41 billion, — Yuliia Svyrydenko]. Retrieved from https://me.gov.ua/News/ Detail/c002eb6c-48b5-4e33-b819-53c8c2ea237b?lang=uk-UA [in Ukrainian].

17. IT Ukraine Association. (2024). *Aggeek predstaviv doslidzhennia "Tsyfrove Ahro 2024": novyi pohliad na tsyfrovizatsiiu ahrobiznesu* [Aggeek presented the study "Digital Agro 2024": a new look at the digitalization of agribusiness]. Retrieved from https://itukraine.org.ua/aggeek-predstaviv-doslidzhennya-tsifrove-agro-2024-novij-poglyad-na-tsifrovizatsiyu-agrobiznesu/ [in Ukrainian].

18. Anghel, V. (2025). Why the EU is a geopolitical power: wartime enlargement, integration, and reform. *Journal of European Public Policy*, 32(12), 2862–2885. https://doi.org/10.1080/13501763.2025.2486079.

19. OECD. (2025, October 30). *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2025*. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2025_a80ac398-en/full-report/ukraine_0e71d61e.html.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК 338.45:620.9:351

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3830-3850

Скриль Віталія Вячеславівна к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, https://orcid.org/0000-0003-2285-0543

Глушко Аліна Дмитрівна к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківського бізнесу та оподаткування, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», м. Полтава, https://orcid.org/0000-0002-4086-1513

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ЕКОСИСТЕМ У КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті наведено комплексне дослідження теоретичних, методологічних та прикладних основ формування інституційної підтримки розвитку енергетичних екосистем як стратегічного чинника зміцнення енергетичної безпеки держави. Актуальність цієї роботи зумовлена глобальним зсувом парадигми від традиційних моделей ізольованого управління енергоспоживанням до інтегрованих, децентралізованих і цифрових систем, які інтегрують регуляторів, ринкових акторів і місцеві громади. Особливу увагу приділяється викликам, з якими стикається Україна внаслідок масштабного руйнування інфраструктури внаслідок військової агресії рф, що вимагає негайної трансформації сектору на принципах стійкості та «зеленого» переходу.

Авторами детально проаналізовано європейську модель енергетичного управління, яка базується на системі стратегічних документів, таких як Європейський зелений курс, REPowerEU та плани Fit for 55. Розкривається роль наднаціональної інституційної архітектури (мережі Європейської комісії, ACER, ENTSO-E та ENTSO-G), що забезпечує стабільність, інтеграцію ринку та транскордонну координацію.

Визначено, що ефективність функціонування європейських екосистем визначається рівнем цифровізації (Smart Grid, цифрові двійники) та інтеграцією ESG-принципів у діяльність енергетичних компаній.

У статті визначено ключові інституційні бар'єри України, серед яких варто відзначити, такі як фрагментація державної політики, недостатня незалежність регулятора та низький рівень впровадження інноваційних технологій. Було проведено порівняльний аналіз рівнів інституційної зрілості енергетичних

систем ЄС та України, який виявив критичну потребу в децентралізації через розвиток енергетичних спільнот і посилення ролі місцевого самоврядування.

На основі отриманих результатів запропоновано багаторівневу інституційну модель розвитку енергетичних екосистем в Україні. Модель передбачає чітке розмежування функцій на державному, регуляторному, операційному та місцевому рівнях, а також впровадження новітніх інструментів впровадження: зелених облігацій, механізмів державно-приватного партнерства та інтегрованих платформ даних. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні переходу до «управління на основі даних» - моделі управління, заснованої на даних і аналітиці в реальному часі.

Практичне значення роботи полягає у розробці конкретних рекомендацій для прискореного впровадження європейських стандартів, що не лише зміцнить енергетичну незалежність через розвиток ВДЕ, а й забезпечить повну синхронізацію з європейським енергетичним ринком до 2027 року. Зроблено висновок, що розвиток гнучкої енергетичної екосистеми є основою нової соціальної угоди, яка гарантує соціальне благополуччя та сталий розвиток у повоєнний період.

Ключові слова: енергетичні екосистеми, інституційне забезпечення, енергетична безпека, Європейський зелений курс, децентралізація енергетики, енергетичні спільноти, відновлювані джерела енергії (ВДЕ), «зелена» трансформація, повоєнне відновлення.

Skryl Vitaliya Vyacheslavivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the Department of Finance, Banking and Taxation National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava, https://orcid.org/0000-0003-2285-0543

Hlushko Alina Dmitrievna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the Department of Finance, Banking and Taxation National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava, https://orcid.org/0000-0002-4086-1513

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF ENERGY ECOSYSTEMS IN THE CONTEXT OF STRENGTHENING ENERGY SECURITY: EUROPEAN EXPERIENCE AND IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Abstract. The scientific article conducts a comprehensive study of the theoretical, methodological and applied foundations of the formation of institutional support for the development of energy ecosystems as a strategic factor in strengthening the energy security of the state. The relevance of the work is due to the global paradigm shift from traditional models of isolated energy management to integrated,

decentralized and digital systems that integrate regulators, market actors and local communities. Special attention is paid to the challenges faced by Ukraine as a result of the large-scale destruction of infrastructure due to the military aggression of the russian federation, which requires an immediate transformation of the sector on the principles of resilience and the "green" transition.

The authors analyze in detail the European model of energy governance, which is based on a system of strategic documents, such as the European Green Deal, the REPowerEU and Fit for 55 plans. The role of the supranational institutional architecture (European Commission, ACER, ENTSO-E and ENTSO-G networks) ensuring stability, market integration and cross-border coordination is revealed. It is determined that the efficiency of the functioning of European ecosystems is determined by the level of digitalization (Smart Grid, digital twins) and the integration of ESG principles into the activities of energy companies.

The article identifies key institutional barriers in Ukraine, among which it is worth mentioning, such as fragmentation of state policy, insufficient independence of the regulator (NEURC), and low level of adoption of innovative technologies, such as Dynamic Line Rating (DLR) or FACTS-devices. A comparative analysis of the levels of institutional maturity of the energy systems of the EU and Ukraine was carried out, which revealed a critical need for decentralization through the development of energy communities and strengthening the role of local self-government.

Based on the results obtained, the author's multi-level institutional model for the development of energy ecosystems in Ukraine is proposed. The model provides for a clear differentiation of functions at the state, regulatory, operational and local levels, as well as the introduction of the latest implementation tools: green bonds, public-private partnership (PPP) mechanisms and integrated data platforms. The scientific novelty of the study lies in the justification for the transition to "Data-driven Governance" – a management model based on data and real-time analytics.

The practical significance of the work lies in the development of specific recommendations for the accelerated implementation of European standards, which will not only strengthen energy independence through the development of RES, but also ensure full synchronization with the European energy market by 2027. It is concluded that the development of a flexible energy ecosystem is the foundation of a new social agreement that guarantees social well-being and sustainable development in the post-war period.

Keywords: energy ecosystems, institutional support, energy security, European Green Deal, energy decentralization, energy communities, renewable energy sources (RES), green transformation, post-war recovery.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку енергетичного сектору Європейського Союзу характеризується глибокими трансформаційними процесами, пов’язаними з переходом від традиційної моделі ізольованого управління комунальними послугами до інтегрованих енергетичних екосистем. Така

трансформація зумовлена необхідністю одночасного досягнення стратегічних цілей декарбонізації, зміцнення енергетичної безпеки та забезпечення економічної конкурентоспроможності.

Європейські енергетичні екосистеми формуються як багаторівневі системи взаємодії регуляторів, інституцій, ринкових суб'єктів, децентралізованих спільнот та інноваційних мереж. Інституційне забезпечення визначає правила ринків, сприяє впровадженню технологій та забезпечує стабільність розвитку сектору.

Водночас сучасні геополітичні виклики, зокрема агресія рф, загострили питання енергетичної безпеки та диверсифікації джерел. У відповідь ЄС у Плані REPowerEU спрямовує політику на зменшення залежності від російських енергоносіїв, розвиток ВДЕ, підвищення енергоефективності та зміцнення стійкості систем.

Попри значні досягнення ЄС у формуванні інституційного середовища розвитку енергетичних екосистем, питання адаптації відповідного досвіду в Україні залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, потребують подальшого наукового обґрунтування механізми імплементації європейських інституційних підходів з урахуванням національних особливостей, викликів воєнного часу та необхідності забезпечення енергетичної безпеки держави.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю системного аналізу європейського досвіду інституційного забезпечення розвитку енергетичних екосистем та визначення напрямів його адаптації в Україні в умовах зеленого переходу та децентралізації енергетичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми децентралізації ринків, формування енергетичних екосистем та зміцнення безпеки в «зеленій» економіці досліджуються як вітчизняними, так і іноземними науковцями, від теоретичних концепцій до практичної імплементації європейського законодавства та розвитку відновлюваних спільнот. Зокрема, Дж. Таромболі зі співавторами [1] дослідили технічні, регуляторні та соціальні виміри енергетичних спільнот у країнах ЄС. Автори виявили дуже неоднорідні регуляторні підходи, які призводять до значно відмінних економічних результатів для учасників та вказали на прогалини у врахуванні соціальних аспектів під час розробки стимулюючих механізмів. М. Круг та ін. [2] здійснили комплексний аналіз імплементації положень Директиви ЄС щодо RECs (RED II) у дев'яти європейських країнах, підкресливши значні розбіжності у повноті та своєчасності їх впровадження на національних рівнях.

У вітчизняній науковій думці питання інституційного забезпечення «зеленої» економіки та євроінтеграції розглядаються крізь призму адаптації передового досвіду. М. В. Суворов [3] обґрунтовує ефективність створення енергетичних кластерів за європейським зразком, зазначаючи, що розвиток таких інноваційних структур здатен стати локомотивом модернізації регіональної економіки України. А. М. Глущенко [4] системно розглядає інституційне забезпечення розвитку «зеленої» економіки в країнах ЄС (Румунії, Польщі, Італії

тощо) та виокремлює ключові бар'єри для імплементації цього досвіду в Україні. Серед найголовніших викликів автор називає військове вторгнення рф, обмеженість фінансових ресурсів, корупцію, а також недосконаліть законодавчої бази та низьку інституційну спроможність.

Важливим практичним та стратегічним фундаментом для сучасних досліджень виступає нещодавно розроблений Національний план з енергетики та клімату (НПЕК) України до 2030 року [5], який є зобов'язанням держави в рамках Енергетичного Співтовариства та інструментом Ukraine Facility. Цей документ визначає ключові орієнтири щодо декарбонізації, підвищення частки ВДЕ, енергоефективності та поглиблення інтеграції енергоринків України з ринками ЄС.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний масив наукових праць щодо розвитку відновлюваної енергетики та європейського «зеленого» курсу, питання комплексного застосування інституційних інструментів ЄС для цілей повоєнного відновлення та зміцнення енергетичної безпеки України залишається недостатньо розкритим. З огляду на безпрецедентні руйнування енергосистеми, існує нагальна потреба в науковому обґрунтуванні шляхів трансформації української енергетики з централізованої моделі у стійку децентралізовану екосистему на основі європейського інституційного досвіду.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження європейських інституційних моделей управління енергетичною системою та розробка рекомендацій щодо їх впровадження в Україні для посилення енергетичної стійкості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція енергетичної екосистеми розглядається як багаторівнева система, що об'єднує виробників, споживачів, операторів, регулятори, ринки та технологічні платформи, взаємодія яких базується на правилах, економічних стимулах і цифрових рішеннях, з тісною взаємозалежністю технічних, економічних, екологічних і соціальних процесів.

До ключових елементів енергетичної екосистеми належать: енергогенеруюча інфраструктура (традиційна та відновлювана), мережеві системи (включаючи Smart Grid), інституції управління та регулювання, ринкові механізми, науково-технологічні платформи, а також споживачі та енергетичні спільноти.

Функціонування енергетичних екосистем ґрунтується на принципах взаємодії, адаптивності, децентралізації та інноваційності, що забезпечує їхню стійкість і ефективність в умовах динамічних ринкових і кліматичних викликів.

Інституційне забезпечення енергетичних екосистем включає законодавчі, регуляторні та управлінські механізми, що визначають правила ринків, доступ до інфраструктури, інвестиційні стимули та державну підтримку. Основні складові: нормативно-правова база, регуляторні органи, інструменти (тарифна політика, ринкові моделі, підтримка ВДЕ), організаційні структури та процедури

нагляду й контролю. Також інституційне забезпечення відіграє ключову роль у створенні умов для інноваційного розвитку, формування конкурентного середовища, підвищення енергетичної стійкості та залучення інвестицій у новітні технології. Енергетична безпека держави визначається не лише ресурсним потенціалом та інфраструктурними можливостями, а й ефективністю інституцій, що регулюють функціонування енергетичного сектору, забезпечують координацію учасників ринку та реагування на внутрішні й зовнішні виклики.

Вплив інституцій на енергетичну безпеку реалізується через забезпечення регуляторної стабільності та передбачуваності, розвиток і модернізацію інфраструктури з інтеграцією відновлюваних джерел енергії, впровадження механізмів управління ризиками, підтримку децентралізованих форм енергозабезпечення, цифровізацію управлінських процесів, а також гармонізацію національного законодавства з європейськими нормами.

Ефективні інституції є ключовим чинником формування адаптивних, стійких та інноваційних енергетичних екосистем. Дослідження таких систем доцільно здійснювати на основі комплексного поєднання методологічних підходів, зокрема системного, екосистемного, інституційного та секторального.

Системний підхід розглядає енергетику як багаторівневу систему економічних, технічних, соціальних та екологічних підсистем. Екосистемний підхід фокусується на взаємозалежностях учасників, ресурсів, інфраструктури та регуляторного середовища. Інституційний оцінює вплив норм і правил, а секторальний враховує специфіку окремих сегментів енергетики.

Комплексне застосування зазначених підходів формує методичну основу для аналізу ефективності, стійкості та ролі енергетичних екосистем у забезпеченні енергетичної безпеки.

Європейська модель розвитку енергетичних екосистем сформувалася на основі системи стратегічних документів, розвиненої інституційної архітектури та гнучких регуляторних механізмів, що охоплюють усі рівні управління енергетичним сектором. Дослідження зарубіжних науковців підтверджують, що Європейський Союз виступає одним із глобальних лідерів у формуванні інтегрованої, стійкої та децентралізованої енергетичної моделі, що актуалізує необхідність адаптації відповідного досвіду в Україні.

Ключову роль у цьому процесі відіграють стратегічні документи ЄС, які визначають напрями трансформації енергетичного сектору. Зокрема, European Green Deal [6] формує довгострокові орієнтири переходу до кліматично нейтральної економіки, передбачаючи розвиток відновлюваних джерел енергії, модернізацію енергетичної інфраструктури та впровадження інновацій. Пакет Fit for 55 [7] деталізує механізми досягнення кліматичних цілей шляхом стимулювання декарбонізації, цифровізації та розвитку енергетичних спільнот. Водночас план REPowerEU [8] спрямований на підвищення енергетичної безпеки через диверсифікацію джерел енергопостачання, прискорення розвитку ВДЕ та підтримку децентралізованої генерації.

Правову основу функціонування внутрішнього енергетичного ринку формують енергетичні пакети ЄС [9-19], які забезпечують лібералізацію ринку, підвищення конкуренції, інтеграцію відновлюваної енергетики та посилення регуляторної незалежності. Подальший розвиток отримали також галузеві стратегії, спрямовані на розширення використання відновлюваних джерел енергії, розвиток водневих технологій та підтримку локальних енергетичних ініціатив. Отже, європейський досвід демонструє комплексний підхід до формування енергетичних екосистем, у якому стратегічне планування, інституційна узгодженість та інноваційна орієнтація виступають ключовими чинниками забезпечення енергетичної безпеки та сталого розвитку. Систематизацію ключових стратегічних документів ЄС та їх впливу на формування енергетичних екосистем наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Основні стратегічні документи ЄС та їх вплив на енергетичні екосистеми

Документ	Ключові акценти	Вплив на екосистеми
European Green Deal	Кліматична нейтральність, ВДЕ, декарбонізація	Створення основ для зеленої енергетики
Fit for 55	Зниження викидів, реформа ринку, Smart Grid	Модернізація енергетичних систем
REPowerEU	Енергобезпека, водень, децентралізація	Зміцнення стійкості та диверсифікації
4–5 енергопакети	Лібералізація, конкуренція, цифровізація	Інституційне оновлення ринку енергії

Джерело: сформовано авторами на основі [9-19]

Аналіз європейського досвіду показує, що ефективність енергетичних екосистем значною мірою залежить від розвиненої багаторівневої інституційної структури, яка забезпечує стабільність, інтегрованість і конкурентність ринків.

На наднаціональному рівні ключову роль відіграє Європейська комісія, яка формує стратегічні напрями енергетичної політики та координує імплементацію нормативно-правових актів. Законодавче забезпечення розвитку сектору здійснюють Європейський парламент та Рада ЄС шляхом ухвалення директив і регламентів. Важливим елементом інституційної системи є Агентство з співробітництва енергетичних регуляторів (ACER) [21], яке забезпечує координацію національних регуляторів, інтеграцію ринків та моніторинг конкурентного середовища.

Технічну та інфраструктурну координацію здійснюють галузеві об’єднання операторів систем передачі електроенергії та газу (ENTSO-E та ENTSO-G) [22], діяльність яких спрямована на розвиток мереж, забезпечення їх надійності та інтеграцію транскордонних ринків. Фінансову підтримку трансформаційних процесів забезпечує Європейський інвестиційний банк через фінансування проєктів у сфері енергоефективності та відновлюваної енергетики.

На національному рівні функціонують регуляторні органи, які забезпечують імплементацію європейського законодавства, встановлення тарифної політики, регулювання доступу до інфраструктури та нагляд за діяльністю учасників енергетичного ринку. Тобто, багаторівнева інституційна архітектура ЄС забезпечує узгодженість політики, ефективну координацію учасників ринку та стійкість енергетичних екосистем у контексті сучасних викликів. Узагальнену структуру інституційної архітектури енергетичного управління ЄС наведено на рис. 1.

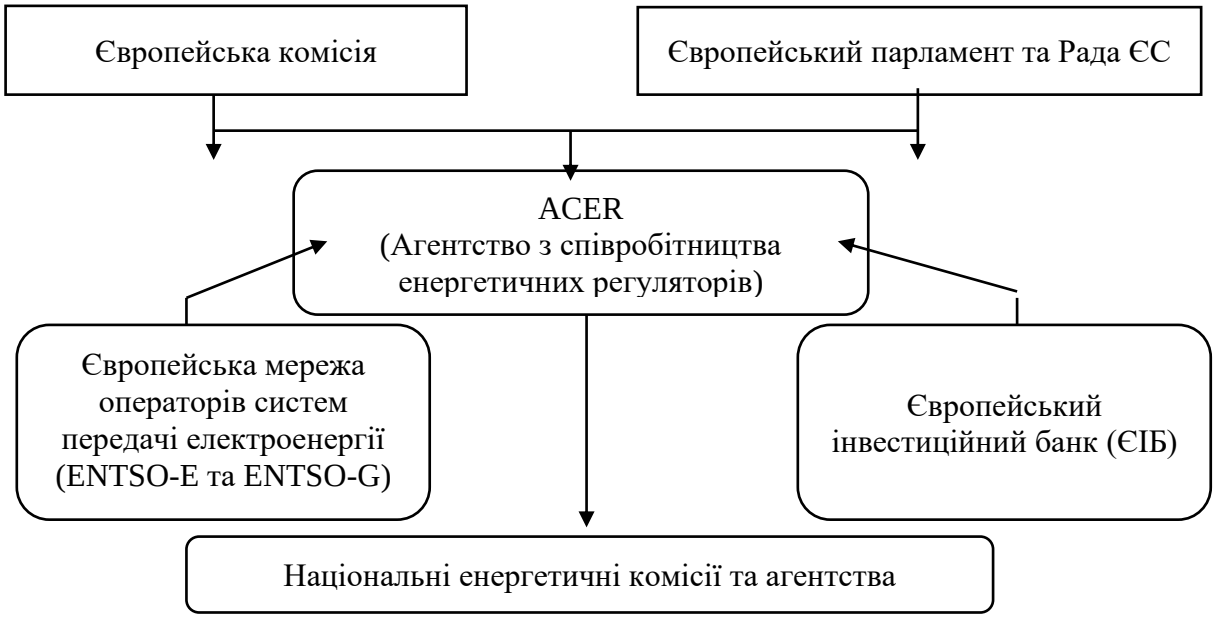

Рис.1. Інституційна архітектура енергетичного управління ЄС
Джерело: сформовано авторами на основі [9-22]

Важливим елементом інституційної архітектури енергетичного управління ЄС є розвинена система моніторингу, звітності та контролю, яка забезпечує прозорість функціонування ринку та дотримання встановлених регуляторних вимог. До ключових інструментів належать механізми обов'язкової звітності держав-членів, контрольні функції ACER, моніторинг діяльності операторів систем передачі з боку ENTSO-E та ENTSO-G, а також перевірка виконання зобов'язань відповідно до правової бази ЄС. Зазначені інструменти формують основу ефективного нагляду та сприяють підвищенню регуляторної дисципліни в енергетичному секторі.

Подальший розвиток енергетичних екосистем у ЄС забезпечується впровадженням ефективних інституційних практик, спрямованих на підвищення гнучкості, інноваційності та стійкості енергетичного сектору.

Важливим елементом є формування конкурентних моделей ринку електроенергії та газу, що передбачають функціонування сегментів short-term торгівлі (day-ahead, intraday), застосування механізмів забезпечення потужності та

інтеграцію транскордонних ринків. Це сприяє створенню рівних умов для учасників та стимулює розвиток інновацій.

Ключовим напрямом трансформації є цифровізація енергетики, що реалізується через впровадження інтелектуальних мереж (Smart Grid), систем обліку (Smart Metering), цифрових платформ управління та інструментів аналітики.

Такі рішення підвищують ефективність функціонування енергетичних систем та їх адаптивність до змін.

Водночас важливу роль відіграє політика стимулювання інновацій і інвестицій через фінансові інструменти та програми підтримки «зелених» технологій, що прискорює технологічне оновлення та формує стійкі енергетичні екосистеми. Система інституційної підтримки енергетичної безпеки ЄС є багаторівневою та інтегрованою, поєднуючи нормативно-правові, фінансові, інфраструктурні та управлінські інструменти для забезпечення стійкості систем і адаптації до технологічних, геополітичних та кліматичних викликів.

У межах Енергетичного союзу реалізується комплекс взаємодоповнюючих механізмів, що охоплюють як інструменти оперативного реагування, так і довгострокові стратегічні заходи розвитку енергетичного сектору, забезпечуючи стабільність функціонування ринку та підвищення рівня енергетичної безпеки. Важливим складником інституційного забезпечення енергетичної безпеки ЄС є формування механізмів підвищення стійкості енергетичної інфраструктури до кризових впливів. Політика ЄС у цій сфері орієнтована на попередження ризиків та забезпечення безперервності енергопостачання в умовах техногенних і геополітичних викликів.

Ключовими інструментами виступають плани реагування на надзвичайні ситуації, механізми енергетичної солідарності, регуляторні вимоги безпеки постачання та координаційні протоколи операторів, що забезпечують узгодженість дій і підвищують надійність енергосистем ЄС. Завдяки цьому ЄС сформував одну з найбільш стійких енергосистем світу, яка здатна реагувати на складні виклики без критичних збоїв для споживачів.

Захист критичної енергетичної інфраструктури (KEI) є стратегічним пріоритетом ЄС, особливо на тлі зростання кіберзагроз, фізичних атак та гібридних ризиків. Основні механізми включають:

– Директиву NIS2, яка встановлює високі стандарти кіберзахисту для енергетичних компаній [23].

– EU Critical Entities Resilience Directive (CER Directive), що визначає вимоги до фізичного, технологічного та операційного захисту інфраструктури [24].

– Програми ENISA, спрямовані на підвищення кіберстійкості енергетичного сектору [25].

– Моніторинг ENTSO-E/ENTSO-G [22] щодо безпеки мереж, включаючи оцінку вразливостей і планування захисних заходів.

Таким чином, ЄС використовує як технічні, так і інституційні засоби для комплексного захисту інфраструктури.

Невід'ємною складовою інституційного забезпечення енергетичної безпеки ЄС є комплексна система управління ризиками. Отже, система управління ризиками в ЄС охоплює всі рівні енергетичного управління — від держав-членів до операторів мереж і регуляторів:

– Обов'язкові національні плани дій з управління ризиками у сфері електро- та газопостачання.

– Регламент (EU) 2019/941 [15] щодо готовності до ризиків у енергетиці, який визначає спільні стандарти реагування.

– Функції ACER [21], яке здійснює аудит ризиків, моніторинг ринкових аномалій та контроль за поведінкою учасників ринку.

– Інструменти ENTSO-E/ENTSO-G [22], що дозволяють прогнозувати пікові навантаження, моделювати аварійні режими та оптимізувати операційну діяльність.

Ці механізми підтримують прозорість та стабільність енергоринку і знижують системні вразливості.

Наступним ключовим елементом інституційного забезпечення енергетичної безпеки ЄС виступає розвиток транскордонної інфраструктури та ринкової інтеграції. Транскордонна інфраструктура є ключовою умовою енергетичної стійкості ЄС. З цією метою застосовуються:

– TEN-E (Trans-European Networks for Energy) [26] – програма розвитку європейської енергетичної інфраструктури, що фінансує міждержавні енергопроєкти.

– Connecting Europe Facility (CEF) [27] – фінансування будівництва інтерконекторів, LNG-терміналів, водневих коридорів.

– Механізми ринкової інтеграції: Єдиний денний ринок електроенергії (SDAC) [28], інтегрований газовий ринок, механізми cross-border capacity allocation.

– ENTSO-E TYNDP та ENTSO-G TYNDP [22] – десятирічні плани розвитку мереж, які визначають пріоритети інфраструктурного розвитку.

Ефективна інтеграція ринків забезпечує гнучкість, диверсифікацію джерел енергії та підвищення конкуренції.

Суттєвим компонентом інституційного забезпечення розвитку енергетичних екосистем у ЄС є інтеграція ESG-принципів у функціонування енергетичного сектору. У ЄС значна увага приділяється ESG-стандартам, що формують основу сталого розвитку енергетичних екосистем: прозорість ринку (REMIT Regulation) [29] – зобов'язання компаній розкривати інформацію щодо торгівлі енергією та запобігання маніпуляціям; ESG-фреймворк [31] – інтеграція екологічних, соціальних та управлінських критеріїв у політику компаній та інституцій; таксономія ЄС – визначає «зелені» інвестиції та пріоритети фінансування; стандарти безпеки та екологічних вимог у проєктах енергетичної інфраструктури.

Запровадження ESG-інструментів зміцнює довіру інвесторів, підтримує «зелені» інновації та підвищує прозорість енергетичного сектору. Перехід до національного контексту вимагає оцінки інституційного забезпечення енергетичної безпеки України. Система перебуває в активній трансформації через євроінтеграцію, наслідки війни та зелений перехід, проте інституційна архітектура залишається незавершеною та потребує гармонізації, цифровізації й підвищення ефективності.

Нормативно-правова база України загалом відповідає європейським підходам, однак характеризується нерівномірністю імплементації. Зокрема, законодавство у сфері функціонування ринків природного газу та електричної енергії закладає основи лібералізації, конкуренції та інтеграції до європейського енергетичного простору. Водночас стратегічні документи, зокрема Енергетична стратегія України до 2050 року, визначають пріоритети розвитку відновлюваної енергетики, модернізації інфраструктури та зниження імпортозалежності.

Суттєвим напрямом трансформації є також реформування сфери надрокористування, спрямоване на підвищення прозорості доступу до ресурсів і гармонізацію з міжнародними стандартами. Паралельно формується нормативна база для розвитку децентралізованої енергетики, енергоефективності та впровадження сучасних технологій, що створює передумови для становлення енергетичних екосистем.

Можемо відзначити, що інституційне середовище енергетичної безпеки України перебуває на етапі структурної адаптації до європейських стандартів, що потребує системного вдосконалення з урахуванням сучасних викликів і національних особливостей.

Подальший аналіз передбачає ідентифікацію ключових інституцій, що формують енергетичну екосистему України. Вітчизняна модель охоплює сукупність державних органів, інфраструктурних операторів, енергетичних компаній та локальних суб’єктів управління, які забезпечують регулювання, координацію та функціонування енергетичного сектору.

Центральну роль відіграє Міністерство енергетики України, яке формує та реалізує державну політику у сфері енергетики, а також забезпечує виконання міжнародних зобов’язань. Регуляторні функції здійснює НКРЕКП, що відповідає за тарифну політику, нагляд за ринком та забезпечення конкурентного середовища. Важливим елементом є Державне агентство з енергоефективності [30], діяльність якого спрямована на розвиток відновлюваної енергетики, підвищення енергоефективності та впровадження інновацій. Інфраструктурну основу енергетичної системи формують оператори систем передачі та розподілу, зокрема НЕК «Укренерго» [32], інтегрований до європейської енергосистеми, що забезпечує надійність функціонування мереж та інтеграцію відновлюваних джерел енергії.

Виробництво, транспортування та постачання енергії здійснюють державні та приватні компанії, які виступають ключовими суб’єктами ринку.

Зростаючу роль у формуванні сучасних енергетичних екосистем відіграють органи місцевого самоврядування та енергетичні громади, розвиток яких сприяє децентралізації енергетики, підвищенню енергетичної автономії та залученню населення до управління енергетичними ресурсами.

Водночас, попри здійснені реформи та формування базових інституцій, розвиток енергетичної безпеки України стримується низкою системних обмежень.

Ключовими проблемами залишаються фрагментарність державної політики у різних сегментах енергетичного сектору, що ускладнює реалізацію комплексних рішень, а також збереження централізованої моделі управління, яка обмежує розвиток децентралізованих енергетичних систем. Додатковими стримуючими чинниками є нестабільність регуляторного середовища, що підвищує інвестиційні ризики, та недостатній рівень цифрової інтеграції систем моніторингу й управління.

Важливою проблемою залишається також нерівномірність імплементації європейських норм, зокрема у сферах кібербезпеки, ринкової конкуренції, інвестиційної прозорості та захисту споживачів.

Вважаємо, що подальший розвиток енергетичних екосистем України потребує системного усунення інституційних дисбалансів, підвищення узгодженості політики та прискорення інтеграції до європейського енергетичного простору.

З урахуванням виявлених інституційних обмежень, ключового значення набуває адаптація європейських підходів до розвитку енергетичних екосистем в Україні. Європейський Союз сформував комплексну модель, що базується на принципах децентралізації, цифровізації, ринкової інтеграції, прозорості та сталого розвитку, яка може бути використана як орієнтир для модернізації національного енергетичного сектору.

Пріоритетом є розвиток енергетичних громад як інструменту децентралізації, що забезпечує локальну генерацію та підвищує стійкість. Важливими також є ефективні регуляторні моделі, підтримка інновацій через фінансові механізми та цифровізація, зокрема впровадження смарт-мереж і платформ обміну даними.

Важливим напрямом є розвиток інвестиційних механізмів і партнерств, включаючи державно-приватну взаємодію та інструменти фінансування «зелених» проєктів, що формують стійку фінансову основу модернізації галузі. Поряд із цим, особливого значення набуває впровадження інструментів прозорості та доброчесності, зокрема механізмів розкриття інформації, запобігання ринковим маніпуляціям, кіберзахисту та ESG-орієнтованого управління.

В Україні ці механізми знаходяться на різних стадіях імплементації. Порівняльний аналіз інституційного забезпечення розвитку енергетичних екосистем у ЄС та Україні узагальнено в табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльна таблиця «ЄС – Україна» у сфері інституційного розвитку енергетичних екосистем

Напрям	Європейський Союз	Україна
Енергетичні громади	Законодавчо закріплені (RED II, IEMD); працюють понад 2 000 громад	На етапі формування законодавства; пілотні ініціативи
Децентралізація енергосистем	Високий рівень: муніципальні енергокомпанії, локальна генерація, peer-to-peer торгівля	Переважно централізована модель; обмежена локальна генерація
Інновації та ВДЕ	Потужні інституційні інструменти (Horizon Europe, Innovation Fund, CfD)	Обмежена державна підтримка, залежність від донорів
Цифровізація	Масштабні Smart Grid, Smart Metering, Data Hubs; кібербезпека NIS2	Часткова цифровізація, низька сумісність систем
Ринкова інтеграція	Єдиний ринок електроенергії та газу; інтегровані біржі	Частково інтегрована модель, низька ліквідність
Інвестиції	ЄІБ, ЄБРР, приватні фонди, зелені облігації	Потреба в масштабних інвестиціях; висока ризиковість
Стандарти прозорості	REMIT, ESG, обов'язкова звітність, ринкова дисципліна	Недостатня прозорість, неповна імплементація REMIT
Роль регулятора	Незалежні регулятори, потужний ACER	Регулятор під політичним і ринковим тиском
Транскордонні ринки	Спільне планування ENTSO-E/G, TYNDP, інтегровані інтерконектори	Синхронізовано з ENTSO-E (2022), але інфраструктурні обмеження залишаються

Джерело: сформовано авторами на основі [9-32]

Порівняльний аналіз інституційного розвитку енергетичних екосистем у ЄС та Україні свідчить про суттєві відмінності у рівні інституційної зрілості, цифровізації, ринкової конкуренції та ефективності механізмів підтримки. Європейський Союз сформував комплексну багаторівневу систему управління, що ґрунтується на принципах децентралізації, прозорості, стійкості та інноваційності, забезпечуючи сприятливе середовище для розвитку енергетичних екосистем.

Натомість Україна перебуває на етапі системної трансформації. Попри досягнутий прогрес у реформуванні ринків та інтеграції до європейського енергетичного простору, інституційна система характеризується фрагментарністю, недостатнім рівнем цифрової інтеграції та обмеженими інвестиційними можливостями.

Водночас наявний потенціал у сфері ВДЕ, міжнародної підтримки та децентралізації створює умови для модернізації сектору. Пріоритетами є цифровізація, розвиток енергетичних громад, прозорість, транскордонна інфраструктура та інвестиції.

Для наочності відмінностей між ЄС і Україною побудовано рис. 2.

ЄС	Україна
• законодавчо закріплені енергетичні громади • децентралізована енергосистема • потужна підтримка інновацій • маштабна цифровізація • інтегровані енергетичні ринки • висока інвестиційна прозорістть	• енергетичні громади на етапі формування • централізована енергосистема • обмежена підтримка інновацій • часткова цифровізація • частково інтегровані ринки • потреба в маштабних інвестиціях • недостатня прозорість

Рис. 2. Порівняння сфери інституційного
розвитку енергетичних екосистем «ЄС-Україна»
Джерело: сформовано авторами

З урахуванням результатів порівняльного аналізу, імплементація європейських підходів до розвитку енергетичних екосистем в Україні потребує комплексної трансформації інституційних, технологічних та управлінських механізмів з урахуванням національних особливостей та сучасних викликів.

Ключовим пріоритетом є посилення інституційної координації між основними суб'єктами енергетичної політики, що передбачає узгодження регуляторних рішень, стратегічних документів та інтеграцію управлінських рівнів.

Важливим напрямом виступає децентралізація управління енергетичними системами, зокрема через розширення повноважень місцевих громад, розвиток локальної генерації та впровадження автономних енергетичних рішень.

Суттєвого значення набуває інституціоналізація енергетичних громад через формування нормативної бази, фінансових інструментів і організаційної інфраструктури.

Водночас необхідна цифрова трансформація, що включає платформи енергетичних даних, смарт-мережі, системи обліку, кібербезпеку та сумісність рішень.

Запропоновану інституційну модель розвитку енергетичних екосистем в Україні, включаючи структуру управління, функціональні ролі суб'єктів та інструменти реалізації, узагальнено в табл. 3.

Таблиця 3

Інституційна модель розвитку енергетичних екосистем в Україні та інструменти її реалізації

Блок моделі	Елементи	Зміст та характеристика
Структура управління	Державний рівень	Формування енергетичної політики, стратегічних орієнтирів, інтеграція з ЄС
	Регуляторний рівень	Встановлення правил ринку, тарифоутворення, контроль діяльності учасників
	Операційний рівень	Технічне управління інфраструктурою, балансування системи
	Локальний рівень	Енергетичні громади, муніципалітети, ОСББ, розвиток децентралізованих систем
Ключові суб'єкти та їх функції	Міненерго	Стратегічне планування, міжнародна інтеграція
	НКРЕКП	Регулювання ринку, захист споживачів, імплементація принципів прозорості
	НЕК «Укренерго»	Управління системою передачі, інтеграція з європейською мережею
	Громади та муніципалітети	Розвиток локальної генерації, енергетичних кооперативів
	Бізнес та інвестори	Реалізація проєктів ВДЕ, інновацій, розвиток smart-технологій
Механізми контролю та прозорості	Моніторинг та аналітика	Цифрові системи збору та аналізу енергетичних даних
	Прозорість ринку	Впровадження принципів відкритості та запобігання маніпуляціям
	Контроль та аудит	Нагляд за ціноутворенням і діяльністю учасників
	Антикорупційні механізми	Забезпечення доброчесності та підзвітності
	Відкриті дані	Доступність інформації для учасників ринку
Зв'язок із безпекою та євроінтеграцією	Інтеграція з ЄС	Синхронізація з європейськими енергосистемами
	Стійкість системи	Захист від кризових і воєнних загроз
	Диверсифікація	Зменшення залежності від імпортних ресурсів
	Ринкова інтеграція	Участь у єдиному енергетичному ринку ЄС
Інструменти реалізації	Податкові стимули	Пільги для ВДЕ, «зелені» кредити, підтримка локальних проєктів
	Інвестиційні механізми	PPP, міжнародні фонди, «зелені» облігації
	Технічна модернізація	Smart Grid, Smart Metering, цифрові двійники
	Цифровізація	Єдині платформи даних, інтеграція систем управління
	Людський капітал	Підготовка кадрів, розвиток R&D, освітні програми

Джерело: сформовано авторами

Отже, імплементація європейського досвіду розвитку енергетичних екосистем відкриває для України можливості підвищення ефективності, стійкості та безпеки сектору. Запропонована модель, що передбачає інституційну координацію, децентралізацію, цифровізацію та стимулювання інвестицій, забезпечує позитивні трансформації у різних часових горизонтах.

Вважаємо, що запропонована модель адаптації європейських підходів дозволяє визначити ключові очікувані результати імплементації в контексті розвитку енергетичних екосистем України (рис.3 та табл.4).

Рис.3. Модель очікуваних ефектів імплементації
європейських підходів в енергетичному секторі України
Джерело: сформовано авторами

Таблиця 4

Очікувані результати імплементації європейських
підходів до розвитку енергетичних екосистем України

Напрям	**Очікуваний ефект**	**Результат для України**
Стійкість	Зниження ризиків	Стабільність енергосистеми
ВДЕ	Зростання частки	Декарбонізація
Інституції	Підвищення ефективності	Якісне регулювання
Інвестиції	Залучення капіталу	Модернізація
Імпорт	Зменшення залежності	Енергетична незалежність
Ризики	Оптимізація управління	Підвищення ефективності

Джерело: сформовано авторами

Передусім, Реалізація інституційних і технологічних змін підвищить енергетичну стійкість і диверсифікацію через розвиток децентралізованої генерації та локальних систем, зменшуючи вразливість до зовнішніх шоків. Водночас зростання частки ВДЕ сприятиме декарбонізації та формуванню сталих моделей енергоспоживання.

Суттєвим ефектом є зміцнення інституційної спроможності держави через підвищення якості регуляторного середовища, посилення координації між суб'єктами ринку та впровадження цифрових систем моніторингу і управління. Це, у свою чергу, сприятиме зростанню інвестиційної привабливості енергетичного сектору завдяки підвищенню прозорості, зниженню ризиків і активізації державно-приватного партнерства.

Крім того, очікується зменшення залежності від імпорту завдяки зростанню внутрішнього виробництва, енергоефективності та розвитку видобутку. Водночас підвищиться операційна ефективність через впровадження управління ризиками, цифрового моніторингу та кіберзахисту.

Таким чином, комплексна імплементація європейських практик формує передумови для переходу до стійкої, гнучкої та інноваційно орієнтованої енергетичної екосистеми.

Висновки. Імплементація європейського досвіду розвитку енергетичних екосистем відкриває для України значні можливості підвищення ефективності, стійкості та безпеки національного енергетичного сектору. Попри те, що на сучасному етапі Україна перебуває у стані системної трансформації, що супроводжується фрагментарністю інституційної архітектури та обмеженими інвестиційними ресурсами, наявний потенціал створює передумови для прискореної модернізації енергетичної системи.

У статті обґрунтовано комплексну модель адаптації європейських підходів, яка передбачає посилення інституційної координації, децентралізацію управління, цифровізацію енергетичних процесів, стимулювання інноваційної діяльності та активізацію інвестиційних механізмів. Визначено ключові пріоритети трансформації, серед яких — розвиток енергетичних громад, цифрова трансформація галузі, впровадження інструментів прозорості та розбудова транскордонної інфраструктури.

Доведено, що реалізація запропонованих інституційних і технологічних змін сприятиме підвищенню енергетичної стійкості та незалежності шляхом диверсифікації джерел енергопостачання, розвитку децентралізованої генерації та зменшення імпортної залежності. Водночас очікується прискорення процесів декарбонізації, зростання частки відновлюваних джерел енергії та формування сталих моделей енергоспоживання. Крім того, імплементація європейських практик забезпечить зміцнення інституційної спроможності держави через підвищення якості регуляторного середовища, посилення координації між учасниками ринку та впровадження сучасних цифрових систем моніторингу і управління. Це, у свою чергу, сприятиме зростанню інвестиційної привабливості енергетичного сектору, зниженню ризиків та активізації державно-приватного партнерства.

Таким чином, комплексне впровадження європейських підходів формує основу для переходу України до стійкої, гнучкої та інноваційно орієнтованої енергетичної екосистеми, здатної ефективно функціонувати в умовах сучасних викликів та забезпечувати довгострокову енергетичну безпеку держави.

Література:

1. Taromboli, G.; Campagna, L.; Bergonzi, C.; Bovera, F.; Trovato, V.; Merlo, M.; Rancilio, G. Renewable Energy Communities: Frameworks and Implementation of Regulatory, Technical, and Social Aspects Across EU Member States. *Sustainability*. 2025. 17, 4195. https://doi.org/10.3390/su17094195/.

2. Krug, M.; Di Nucci, M.R.; Schwarz, L.; Alonso, I.; Azevedo, I.; Bastiani, M.; Dyla¸g, A.; Laes, E.; Hinsch, A.; Kl¯avs, G.; et al. Implementing European Union Provisions and Enabling Frameworks for Renewable Energy Communities in Nine Countries: Progress, Delays, and Gaps. *Sustainability.* 2023. 15, 8861. https://doi.org/10.3390/su15118861.

3. Суворов, М. В. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ КЛАСТЕРІВ У СФЕРІ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ТА ВІДНОВЛЮВАНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ: УРОКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ. *Економічний простір*, 2021. (171), 58-63. https://doi.org/10.32782/2224-6282/171-10.

4. Глущенко, А. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ: ДОСВІД КРАЇН ЄС. *Сталий розвиток економіки*, 2025. (1 (52), 167-172. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-52-23.

5. Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року» від «25» червня 2024 р. № 587-р.https://me.gov.ua/view/bb0b9ef5-ea96-4b8a-8f2f-471faf32c9df. (дата звернення: 10.03.2026).

6. The European Green Deal. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en. (дата звернення: 10.03.2026).

7. Enabling Frameworks for Energy Communities: A State of Play. URL:https://energy-cities.eu/wp-content/uploads/2025/06/Enabling-Frameworks-For-Energy-Communities_A-State-Of-Play_WEB.pdf. (дата звернення: 10.03.2026).

8. Innovative GridTechnologies for UkraineNext Winter and Beyond:Four Challenges - Four Actions. URL:https://greendealukraina.org/assets/images/ reports/gdu-technologies-for-ua-grid.pdf. (дата звернення: 10.03.2026).

9. Директива (ЄС) 2018/2001 про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел (RED II). URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L0844. (дата звернення: 15.03.2026).

10. Директива (ЄС) 2019/944 про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії (IEMD). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0944. (дата звернення: 15.03.2026).

11. Директива (ЄС) 2018/2002 про енергоефективність (EED). URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX: 32018L2002. (дата звернення: 15.03.2026).

12. Директива (ЄС) 2018/844 про енергетичну ефективність будівель (EPBD). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri= CELEX:32018L0844. (дата звернення: 15.03.2026).

13. Регламент (ЄС) 2018/1999 про управління Енергетичним союзом та кліматичними діями. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF /?uri=CELEX:32018R1999. (дата звернення: 15.03.2026).

14. Регламент (ЄС) 2019/943 про внутрішній ринок електроенергії. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri= CELEX:32019R0943&qid=1774523331985. (дата звернення: 15.03.2026).

15. Регламент (ЄС) 2019/941 щодо готовності до ризиків в електроенергетиці. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF /?uri=CELEX:32019R0941. (дата звернення: 15.03.2026).

16. Регламент (ЄС) 2019/942 про Агентство ЄС зі співробітництва енергетичних регуляторів (ACER). URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R0942. (дата звернення: 15.03.2026).

17. European Commission. (2019). *The European Green Deal (COM/2019/640)* – базова комунікація про запровадження Зеленого курсу. URL: https://www.yes-forum.eu/site/assets/files/2068/upin-r1-norwegian.pdf. (дата звернення: 15.03.2026).

18. Регламент (ЄС) 2021/1119 (Європейський кліматичний закон / European Climate Law), який закріпив мету кліматичної нейтральності до 2050 року. URL:https://fsr.eui.eu/the-future-electricity-market-design/#_ftnref3. (дата звернення: 15.03.2026).

19. European Commission. (2022). *REPowerEU Plan (COM/2022/230 Final)* — план відмови від російських енергоносіїв та прискорення «зеленого» переходу. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX: 52022DC0230&qid=1774523704051. (дата звернення: 17.03.2026).

20. Пакет ініціатив «Fit for 55». URL:https://ua-energy.org/uk/posts/paket-fit-for-55. (дата звернення: 17.03.2026).

21. Агентство з співробітництва енергетичних регуляторів. URL:https://www.acer.europa.eu/. (дата звернення: 29.03.2026).

22. ENTSO-E та ENTSO-G. URL:https://www.entsoe.eu/news/2025/10/31/entso-e-and-entsog-release-joint-interlinked-modelling-report/. (дата звернення: 18.03.2026).

23. Директива NIS2 (Network and Information Security Directive 2). URL:https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/nis2-directive. (дата звернення: 24.03.2026).

24. EU Critical Entities Resilience Directive (CER Directive). URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022L2557. (дата звернення: 24.03.2026).

25. ENISA. URL:https://www.enisa.europa.eu/. (дата звернення: 29.03.2026).

26. Trans-European Networks for Energy. URL:https://energy.ec.europa.eu/topics/infrastructure/trans-european-networks-energy_en. (дата звернення: 24.03.2026).

27. Connecting Europe Facility. URL:https://business.gov.nl/subsidies-and-schemes/connecting-europe-facility/?gad_source=1&gad_campaignid=23285156368&gbraid=0AAAADAUIc_urPOGq44DZviVl0TEjucT9&gclid=CjwKCAjwspPOBhB9EiwATFbi5OwaScT6Fdrh41cnItqbyoRjqbjyQOtAd7Bi3nOlTzfTKKN823z4ZhoCm_AQAvD_BwE. (дата звернення: 26.03.2026).

28. Єдиний денний ринок електроенергії (SDAC). URL:https://www.entsoe.eu/network_codes/cacm/implementation/sdac/. (дата звернення: 26.03.2026).

29. REGULATION (EU) 2024/1106. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401106. (дата звернення: 26.03.2026).

30. Державне агентство з енергоефективності і енергоефективності. URL:https://saee.gov.ua/. (дата звернення: 26.03.2026).

31. ESG. URL:https://living-future.eu/esglbc/?gad_source=1&gad_campaignid =22220460190&gbraid=0AAAAABNPYKm9tlU07skqp3HLnkcdtIHh0&gclid=CjwKCAjwspPOBhB9EiwATFbi5IiHGZ2bWvW65-6X39OYFplDMdF6DBKIZGG3aeZYzJXD67aRek_UmxoCtn8QAvD_BwE. (дата звернення: 26.03.2026).

32. НЕК «Укренерго». URL:https://ua.energy/. (дата звернення: 26.03.2026).

References:

1. Taromboli, G.; Campagna, L.; Bergonzi, C.; Bovera, F.; Trovato, V.; Merlo, M.; Rancilio, G. (2025). Renewable Energy Communities: Frameworks and Implementation of Regulatory, Technical, and Social Aspects Across EU Member States. *Sustainability.* 17, 4195. https://doi.org/10.3390/su17094195/.

2. Krug, M.; Di Nucci, M.R.; Schwarz, L.; Alonso, I.; Azevedo, I.; Bastiani, M.; Dyla¸g, A.; Laes, E.; Hinsch, A.; Kl¯avs, G.; et al. (2023). Implementing European Union Provisions and Enabling Frameworks for Renewable Energy Communities in Nine Countries: Progress, Delays, and Gaps. *Sustainability.* 15, 8861. https://doi.org/10.3390/su15118861.

3. Suvorov, M. V. (2021). YeVROPEISKYI DOSVID FUNKTsIONUVANNIa KLASTERIV U SFERI ENERHOEFEKTYVNOSTI TA VIDNOVLIuVANOI ENERHETYKY: UROKY INNOVATsIINOHO ROZVYTKU [EUROPEAN EXPERIENCE OF CLUSTER FUNCTIONING IN THE FIELD OF ENERGY EFFICIENCY AND RENEWABLE ENERGY:

LESSONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT]. *Ekonomichnyi prostir - Economic space*, (171), pp.58-63. https://doi.org/10.32782/2224-6282/171-10. [in Ukrainian].

4. Hlushchenko, A. (2025). INSTYTUTsIINE ZABEZPEChENNIa ROZVYTKU «ZELENOI» EKONOMIKY: DOSVID KRAIN YeS [INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF "GREEN" ECONOMY: EXPERIENCE OF EU COUNTRIES]. Stalyi rozvytok ekonomiky - *Sustainable economic development*, (1 (52), 167-172. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-52-23. [in Ukrainian].

5. Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy «Natsionalnyi plan z enerhetyky ta klimatu na period do 2030 roku» [By the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "National Energy and Climate Plan for the Period up to 2030"] vid «25» chervnia 2024 r. № 587-r. https://me.gov.ua/view/bb0b9ef5-ea96-4b8a-8f2f-471faf32c9df. (accessed March 10, 2026). [in Ukrainian].

6. The European Green Deal. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy /priorities-2019-2024/european-green-deal_en. (accessed March 10, 2026).

7. Enabling Frameworks for Energy Communities: A State of Play. URL:https://energy-cities.eu/wp-content/uploads/2025/06/Enabling-Frameworks-For-Energy-Communities_A-State-Of-Play_WEB.pdf. (accessed March 10, 2026).

8. Innovative GridTechnologies for UkraineNext Winter and Beyond:Four Challenges - Four Actions. URL:https://greendealukraina.org/assets/images/ reports/gdu-technologies-for-ua-grid.pdf. (accessed March 10, 2026).

9. Dyrektyva (IeS) 2018/2001 pro stymuliuvannia vykorystannia enerhii z vidnovliuvanykh dzherel (RED II) [Directive (EU) 2018/2001 on the promotion of the use of energy from renewable sources (RED II)]. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L0844. (accessed March 15, 2026).

10. Dyrektyva (IeS) 2019/944 pro spilni pravyla vnutrishnoho rynku elektroenerhii (IEMD) [Directive (EU) 2019/944 on common rules for the internal market in electricity (IEMD)]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0944. (accessed March 15, 2026).

11. Dyrektyva (IeS) 2018/2002 pro enerhoefektyvnist (EED) [Energy Efficiency Directive (EU) 2018/2002 (EED)]. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX: 32018L2002. (accessed March 15, 2026).

12. Dyrektyva (IeS) 2018/844 pro enerhetychnu efektyvnist budivel (EPBD) [Directive (EU) 2018/844 on energy efficiency of buildings (EPBD)]. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ EN/TXT/PDF/?uri= CELEX:32018L0844. (accessed March 15, 2026).

13. Rehlament (IeS) 2018/1999 pro upravlinnia Enerhetychnym soiuzom ta klimatychnymy diiamy [Regulation (EU) 2018/1999 on the governance of the Energy Union and climate action]. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF /?uri=CELEX:32018R1999. (accessed March 15, 2026).

14. Rehlament (IeS) 2019/943 pro vnutrishnii rynok elektroenerhii [Regulation (EU) 2019/943 on the internal electricity market]. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT /PDF/?uri= CELEX:32019R0943&qid=1774523331985. (accessed March 15, 2026).

15. Rehlament (IeS) 2019/941 shchodo hotovnosti do ryzykiv v elektroenerhetytsi [Regulation (EU) 2019/941 on risk preparedness in the electricity sector]. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF /?uri=CELEX:32019R0941. (accessed March 15, 2026).

16. Rehlament (IeS) 2019/942 pro Ahentstvo YeS zi spivrobitnytstva enerhetychnykh rehuliatoriv (ACER) [Regulation (EU) 2019/942 on the EU Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER)]. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:320 19R0942. (accessed March 15, 2026).

17. European Commission. (2019). *The European Green Deal (COM/2019/640)* – basic communication on the introduction of the Green Deal. URL: https://www.yes-forum.eu/site/assets/files/2068/upin-r1-norwegian.pdf. (accessed March 15, 2026).

18. Rehlament (IeS) 2021/1119 (Ievropeiskyi klimatychnyi zakon / European Climate Law), yakyi zakripyv metu klimatychnoi neitralnosti do 2050 roku [Regulation (EU) 2021/1119 (European Climate Law), which enshrined the goal of climate neutrality by 2050]. URL:https://fsr.eui.eu/the-future-electricity-market-design/#_ftnref3. (accessed March 15, 2026).

19. European Commission. (2022). *REPowerEU Plan (COM/2022/230 Final)* — Plan to abandon Russian energy carriers and accelerate the "green" transition. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX: 52022DC0230&qid=1774523704051. (accessed March 17, 2026).

20. Paket initsiatyv «Fit for 55» [Package of initiatives«Fit for 55»]. URL:https://ua-energy.org/uk/posts/paket-fit-for-55. (accessed March 17, 2026).

21. Ahentstvo z spivrobitnytstva enerhetychnykh rehuliatoriv [Agency for Cooperation of Energy Regulators]. URL:https://www.acer.europa.eu/. (accessed March 17, 2026).

22. ENTSO-E and ENTSO-G. URL:https://www.entsoe.eu/news/2025/10/31/ entso-e-and-entsog-release-joint-interlinked-modelling-report/. (accessed March 17, 2026).

23. Dyrektyva NIS2 [DirectiveNIS2 (Network and Information Security Directive 2)]. URL:https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/nis2-directive. (accessed March 24, 2026).

24. EU Critical Entities Resilience Directive (CER Directive). URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022L2557. (accessed March 24,2026).

25. ENISA. URL:https://www.enisa.europa.eu/. (accessed March 24, 2026).

26. Trans-European Networks for Energy. URL:https://energy.ec.europa.eu/topics/infrastructure/trans-european-networks-energy_en. (accessed March 24, 2026).

27. Connecting Europe Facility. URL:https://business.gov.nl/subsidies-and-schemes/connecting-europe-facility/?gad_source=1&gad_campaignid= 23285156368&gbraid=0AAAADAUIc_urPOGq44DZviVl0TEjucT9&gclid=CjwKCAjwspPOBhB9EiwATFbi5OwaScT6Fdrh41cnItqbyoRjqbjyQOtAd7Bi3nOlTzfTKKN823z4ZhoCm_AQAvD_BwE. (accessed March 26, 2026).

28. Iedynyi dennyi rynok elektroenerhii (SDAC). [Single day electricity market (SDAC)]. URL:https://www.entsoe.eu/network_codes/cacm/implementation/sdac/. (accessed March 26, 2026).

29. REGULATION (EU) 2024/1106. URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401106. (accessed March 26, 2026).

30. Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti i enerhoefektyvnosti [State Agency for Energy Efficiency and Energy Efficiency]. URL:https://saee.gov.ua/. (accessed March 26, 2026).

31. ESG. URL:https://living-future.eu/esglbc/?gad_source=1&gad_campaignid =22220460190&gbraid=0AAAAABNPYKm9tlU07skqp3HLnkcdtIHh0&gclid=CjwKCAjwspPOBhB9EiwATFbi5IiHGZ2bWvW65-6X39OYFplDMdF6DBKIZGG3aeZYzJXD67aRek_UmxoCtn8QAvD_BwE. (accessed March 26, 2026).

32. NEK «Ukrenerho» [NPC «Ukrenergo»]. URL:https://ua.energy/. (accessed March 26, 2026). [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

УДК: 339.543 (477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3851-3873

Ступницький Олексій Іванович кандидат економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0003-1840-6263

Вергун Володимир Антонович доктор економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-9784-5557

Приятельчук Олена Анатоліївна доктор економічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0000-0002-5222-452X

Борисов Сергій Васильович асистент кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, https://orcid.org/0009-0005-9030-2663

КОРПОРАТИВНА РОЗВІДКА ПРОТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ: РИЗИКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджується роль корпоративної розвідки як інституціоналізованого механізму управління інформаційною асиметрією та ризиками інноваційного розвитку в умовах Індустрії 4.0. Показано, що в сучасних високотехнологічних секторах інформація перетворюється на стратегічний ресурс конкуренції, а нерівний доступ до знань, технологій і даних призводить до зменшення інноваційної ренти та зростання ризиків дифузії інновацій. Обґрунтовано концептуальну відмінність між конкурентною розвідкою, корпоративною розвідкою та промисловим шпигунством, доведено методологічну помилковість зведення корпоративної розвідки виключно до інструментів конкурентного аналізу. Корпоративна розвідка розглядається як комплексна система аналітичних, захисних і управлінських рішень, спрямованих на зменшення інформаційної асиметрії, захист інновацій, управління кібер- та інсайдерськими ризиками, а також збереження довгострокової економічної вартості компанії. Особливу увагу приділено аналізу ризиків дифузії інновацій, промислового шпигунства та кіберзагроз у наукомістких галузях, зокрема в AI-секторі, оборонній та фармацевтичній промисловості.

Запропоновано авторський формалізований показник втрат інноваційної вартості Δ valuation, що відображає різницю між потенційною та фактичною ринковою вартістю інновації в умовах інформаційних витоків та імітаційного копіювання. На його основі сформульовано алгоритм управлінського рішення щодо доцільності інвестування в системи корпоративної розвідки та захисту інформації. Обґрунтовано тезу про трансформацію кіберризиків та інсайдерських загроз у структурні чинники інформаційної асиметрії та інноваційних втрат, що потребує інтегрованого підходу до корпоративного управління і безпеки.

Ключові слова: корпоративна розвідка, конкурентна розвідка, інформаційна асиметрія, інноваційні ризики, дифузія інновацій, **Δ valuation**, промислове шпигунство, кіберризики.

Stupnytskyy Oleksiy Ivanovich Ph D (Economics), Professor, Department of international business, Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0003-1840-6263

Vergun Volodymir Antonovich Doctor of Science (Economics), Professor, Department of international business, Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-9784-5557

Pryiatelchuk Olena Anatoliivna Doctor of Science (Economics), Professor, Department of international business, Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0000-0002-5222-452X

Borysov Serhiy Vasylyovych assistant Department of international business, Institute of international relations Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, https://orcid.org/0009-0005-9030-2663

CORPORATE INTELLIGENCE VERSUS INFORMATION ASYMMETRY: RISKS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

Abstract. This article examines **corporate intelligence** as an institutionalized mechanism for managing **information asymmetry and innovation-related risks** in the context of the knowledge economy, Industry 4.0, and accelerated digital transformation. It is argued that in high-technology sectors information has become a critical strategic asset, while unequal access to knowledge, data, and technological capabilities generates systemic risks of innovation diffusion, erosion of innovation rents, and long-term losses of economic value. The study conceptually differentiates **corporate intelligence, competitive intelligence, and industrial espionage,** demonstrating the methodological limitations of approaches that reduce corporate

intelligence solely to competitive analysis. Corporate intelligence is interpreted as an integrated analytical and governance system combining strategic foresight, risk intelligence, insider threat management, and knowledge protection in order to mitigate structural information asymmetries within and beyond the firm. Special attention is paid to **innovation diffusion risks, insider threats, cyber risks, and reverse engineering** as endogenous mechanisms of innovation value erosion in AI-intensive, defense, and pharmaceutical industries. The article proposes an original formalized indicator of innovation value loss – **Δ valuation**, defined as the gap between the potential and realized market value of an innovation under conditions of uncontrolled diffusion and information leakage. Based on this indicator, a managerial decision-making algorithm is developed to assess whether investments in corporate intelligence and information protection systems are economically justified or whether residual risks should be strategically accepted. The findings demonstrate that cyber and insider risks are transforming from operational security issues into structural determinants of information asymmetry and innovation performance. The article concludes that effective corporate intelligence functions as a key moderator of innovation value losses, enabling firms to preserve innovation rents, enhance strategic resilience, and sustain long-term competitiveness in global knowledge-based markets.

Keywords: corporate intelligence, competitive intelligence, information asymmetry, innovation diffusion risks, insider threats, cyber risks, innovation value.

Постановка проблеми. Сучасна Індустрія 4.0 характеризується, з одного боку, прискореним зростанням ролі даних та інформаційних потоків як ключових факторів конкурентоспроможності компаній, з іншого – високим рівнем інформаційної асиметрії, прискореною дифузією інновацій та зростанням ризиків втрати економічної вартості інтелектуальних активів. Цифровізація та розвиток генеративних технологій штучного інтелекту (AI) суттєво підсилюють інформаційну асиметрію між економічними агентами, трансформуючи її з класичного ринкового явища у системний чинник інноваційного розвитку та економічних втрат. За цих умов корпоративна розвідка, по-перше, перестає бути допоміжною аналітичною функцією та набуває статусу інституціоналізованого механізму управління інформаційною асиметрією, ризиками дифузії інновацій, кіберзагрозами та інсайдерськими ризиками. По-друге, перетворюється у повноцінну структуру стратегічного управління, що забезпечує зменшення невизначеності, захист інновацій та підтримку управлінських рішень. Особливої актуальності ця проблематика набуває у високотехнологічних секторах, де втрата контролю над знаннями призводить не лише до фінансових збитків, а й до стратегічного знецінення інновацій, скорочення періоду отримання монопольної ренти та зниження стимулів до інвестування у R&D.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У західній економічній літературі корпоративна розвідка аналізується переважно у межах теорій конкурентних переваг, економіки знань та управління інтелектуальним капіталом. При

цьому акцентується увага на інформації як стратегічному ресурсі конкуренції (М. Портер) і підкреслюється роль креативності у захисті та комерціалізації інновацій фірми (Д. Тіс). Представники теорії інформаційної асиметрії доводять, що нерівний доступ до інформації призводить до зменшення ефективності ринків та інвестиційної активності, недооцінки інноваційних проєктів (Дж. Акерлоф). Водночас значна частина досліджень зосереджується на конкурентній розвідці як інструменті аналізу ринків і конкурентів, не приділяючи достатньої уваги захисним, ризик-орієнтованим і управлінським функціям корпоративної розвідки. Окремі роботи присвячені промисловому шпигунству, кіберризикам та інсайдерським загрозам, однак вони здебільшого розглядаються фрагментарно – як технічні або поведінкові проблеми, а не як складові єдиної системи управління інформаційною асиметрією та інноваційною вартістю.

Таким чином, у науковій літературі відсутній інтегрований підхід, який поєднував би корпоративну розвідку, ризики дифузії інновацій, промислове шпигунство, кібер- та інсайдерські загрози в межах єдиної економічної моделі втрат інноваційної цінності.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування та формування інтегрованої концепції корпоративної розвідки як механізму зменшення інформаційної асиметрії та управління ризиками інноваційного розвитку, а також розробка формалізованої моделі оцінки втрат інноваційної вартості (Δ valuation) в умовах дифузії знань, промислового шпигунства, кібер- та інсайдерських ризиків. Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються два наступні завдання: 1) аналіз економічних втрат від інформаційної асиметрії і ризиків дифузії інновацій у високотехнологічних секторах; 2) розробка алгоритму управлінського рішення щодо інвестування в системи корпоративної розвідки в умовах чіткого розмежування понять конкурентної і корпоративної розвідки та промислового шпигунства.

Виклад основного матеріалу. Сучасну корпоративну розвідку необхідно розглядати як систематизовану діяльність зі збору, аналізу та інтерпретації відкритої, напіввідкритої та внутрішньої інформації з метою підтримки стратегічних рішень компанії. На відміну від промислового шпигунства, вона базується на легальних методах і є складовою сучасного корпоративного управління загалом. Наразі зростання інформаційної асиметрії пов’язано, з одного боку, із зростанням кількості суб’єктів ринку, які володіють нерівнозначними обсягами та якістю інформації, з іншого – розширенням сфери нерівного доступу до технологічних знань та інновацій, даних досліджень та результатів R&D. Це створює передумови як для легальної дифузії інновацій, так і для нелегітимного привласнення інтелектуальної вартості економічними агентами.

З метою обґрунтування тези, що сучасна корпоративна розвідка, з одного боку, визначається як економічний інститут управління інноваційною діяльністю, з іншого – виконує специфічну компенсаційну функцію зменшення

інформаційної асиметрії та ризиків інноваційного розвитку необхідно чітко визначити сенсорику категорій «конкурентна розвідка», «корпоративна розвідка» і «промислове шпигунство». Справа у тому, що **різниця між ними існує** і вона ***концептуальна***, а не лише термінологічна. У західній економічній літературі категорії «конкурентра розвідка» і «корпоративна розвідка» **не є тотожними [1], у той час як згідно** сучасній українській науковій традиції ці категорії **частково перетинаються [2; 3].**

Конкурентна розвідка **–** це **систематичний, легальний і етичний процес** збору, аналізу та інтерпретації інформації **про конкурентів, ринок і галузеве середовище** з метою підтримки **тактичних і стратегічних конкурентних рішень** компанії. Вона, по-перше, має виключно легальний статус діяльності; по-друге, фокусується на конкурентних перевагах (стратегії, ланцюги постачання), ринковому позиціонуванні (конкуренти, продукти, ціни) і ризиках; по-третє, використовує методи OSINT, market intelligence, patent analysis, benchmarking. Класичним західним визначенням конкурентної розвідки є наступне: «Competitive intelligence is the ethical and systematic collection and analysis of information about competitors and the competitive environment to support decision-making» [4].

Щодо *корпоративної розвідки*, то це **інституціоналізована система аналітичної, превентивної та захисної діяльності,** що спрямована на **виявлення, оцінку та нейтралізацію інформаційних, економічних, репутаційних і стратегічних загроз,** що впливають на **загальну вартість і стійкість компанії [5].** На відміну від конкурентної розвідки, її об’єктами є як зовнішні загрози (конкуренти, інвестори, регулятори), так і внутрішні ризики (витоки інформації, інсайдери, агентські конфлікти), а фокус діяльність спрямований на захист інновацій, економічну безпеку і подолання інформаційної асиметрії. Це сфера компетенцій ради директорів і корпоративного топ-менеджменту, які використовують набір методів легальної діяльності (competitive intelligence, counter-intelligence (у бізнес-сенсі), risk intelligence, strategic foresight), що жорстко відмежовується від промислового шпигунства.

Табл. 1 свідчить, що **зведення корпоративної розвідки виключно до конкурентної розвідки є методологічною помилкою**, оскільки ігнорує інноваційні, ризикові та захисні функції управління інформаційною асиметрією та економічною вартістю компанії.

Таблиця 1

Критеріальна різниця між конкурентною і корпоративною розвідками

Критерій	Конкурентна розвідка	Корпоративна розвідка
Масштаб	Ринок / конкуренти	Вся корпорація
Функція	Інформаційно-аналітична	Аналітико-захисна + управлінська
Мета	Конкурентна перевага	Збереження та зростання вартості бізнесу
Ризики	Ринкові	Інформаційні, стратегічні, інноваційні
Роль	Підсистема	Самостійна

Критерій	Конкурентна розвідка	Корпоративна розвідка
Рівень	Бізнес-підрозділ	Корпоративний / стратегічний
Ключовий показник	Показник ринкового позиціонування	Очікувана економічна вартість інновації (Δ valuation)

Джерело: складено за [6, p.44-68; 7]

Отже, конкурентна розвідка є функціональним елементом корпоративної розвідки, тоді як корпоративна розвідка є інституціоналізованою системою (аналітичне ядро) управління інформаційною асиметрією, ризиками інноваційного розвитку та **економічною безпекою компанії**. Вона, як стратегічна оболонка, інтегрує конкурентну розвідку, аналітику загроз і механізми захисту знань з метою максимізації довгострокової економічної вартості компанії. **Тобто, корпоративна розвідка** охоплює конкурентну, інноваційну (захист R&D, контроль дифузії знань, Δ valuation інновацій), ризикову (інформаційні загрози, кіберризики, інсайдерські ризики) та контррозвідувальну (протидія промисловому шпигунству, захист комерційної таємниці, інституційна безпека) складові, забезпечуючи управління інформаційною асиметрією та економічною безпекою компанії **[8].**

У сфері AI корпоративна розвідка відіграє ключову роль у захисті алгоритмічних моделей, навчальних датасетів та архітектурних рішень. Високий рівень інформаційної асиметрії між розробниками та ринком створює умови для копіювання (імітації) моделей, витоку даних та зменшення інвестиційної привабливості AI-проєктів. Завдання корпоративної розвідки у AI-секторі включають:

- моніторинг конкурентних технологій та ринкових трендів;
- оцінку ризиків витоку алгоритмічних рішень;
- прогнозування ефективності інновацій на ринку;
- інтеграцію Big Data для підтримки стратегічних рішень у R&D та комерціалізації.

Таким чином, ефективна корпоративна розвідка дозволяє компанії збільшувати вартісну складову своїх AI-продуктів і формувати довгострокові конкурентні переваги.

У сфері оборонної індустрії корпоративна розвідка поєднує економічні та безпекові функції. Особливу увагу приділено dual-use технологіям, де межа між цивільними та військовими інноваціями є розмитою. Втрата контролю над інформацією призводить не лише до економічних втрат, а й до стратегічних ризиків державного рівня. Основними завданнями корпоративної розвідки в оборонній промисловості є наступні:

- захист стратегічних технологій від нелегітимного доступу;
- оцінка ризиків витоку інформації на зовнішніх ринках;
- прогнозування впливу інновацій на обороноздатність та економічні результати;
- інтеграція даних про партнерів, постачальників та підрядників.

Втрати у цьому секторі мають не лише економічний, а й стратегічний характер, тому ефективна корпоративна роздвдка є критичною інвестицією для держави та компанії.

Сучасна фармацевтична галузь характеризується високою вартістю R&D та тривалими інноваційними циклами. Корпоративна розвідка використовує захист формул, результатів клінічних досліджень та стратегій виведення препаратів на ринок. Навіть частковий витік інформації може призвести до суттєвого зменшення вартісної складової інноваційного продукту компанії. Ключовими напрямами корпоративної розвідки у фармацевтиці є наступні:

- моніторинг конкурентних клінічних досліджень та інноваційних рішень;
- оцінка ризику витоку інтелектуальної власності та патентних стратегій;
- прогнозування комерційної успішності нових препаратів;
- підтримка стратегічних рішень щодо ліцензування та партнерств.

Навіть частковий витік інформації може призвести до суттєвого зменшення вартісної складової інноваційного продукту, зменшення ринкової частки та втрати інвестиційної привабливості компанії.

Отже, проведений аналіз лише цих трьох високотехнологічних галузей демонструє універсальність та критичну важливість корпоративної розвідки в умовах сучасної Індустрії 4.0.. Так, AI-сектор потребує інтеграції аналітичних даних для захисту алгоритмів та навчальних програм для користувачів, оборонна промисловість має справу з dual-use технологіями та високими стратегічними ризиками, а фармацевтика демонструє, як інформаційна асиметрія впливає на вартісну складову інноваційного продукту та довгострокові конкурентні переваги. Цей прикладний блок підкреслює, що сучасна корпоративна розвідка є не лише інструментом зменшення ризиків, але й механізмом **створення цінності та стратегічної стійкості компаній у глобальній економіці.**

Окремо необхідно визначити роль, функції та особливості *промислового шпигунства* (ПШ) як окремого ринкового функціоналу сучасної Індустрії 4.0 у контексті його чіткого розмежування із корпоративною розвідкою. Мова йде про законність діяльності і методи, що відповідно використовуються для отримання результату (крадіжка, злам, підкуп, кримінальне привласнення інтелектуальної власності тощо). **Загалом, у економічній літературі категорія «промислове шпигунство» визначається як цілеспрямована, прихована і протиправна діяльність,** спрямована на **отримання конфіденційної економічної, технологічної або управлінської інформації** з метою здобуття **конкурентних переваг** суб'єктами господарювання, мінімізації витрат або стратегічного домінування [9]. У сучасній інноваційній економіці в умовах інформаційної асиметрії ПШ є альтернативою дорогим R&D, складовою гібридної економічної конкуренції (інструмент «наздоганяючої інновації») з високими ризиками для інноваційної безпеки. Комерційні таємниці, ноу-хау, R&D-розробки, виробничі технології, бізнес-стратегії, бази даних, алгоритми, клієнтські мережі, які наразі складають потенціал компанії, у той же час перетворюються у *об'єкти* ПШ.

Наразі у контексті методології аналізу ПШ на відміну від системно-структурного підходу (суб'єкти → об'єкти → канали → результати → ризики) та інституційного (дослідження правового режиму комерційної таємниці, ефективності захисту інтелектуальної власності; ролі держави та міжнародних норм), ризик-орієнтований підхід (Risk = Probability × Impact) припускає ідентифікацію як критичних активів знань та їх вразливостей, так і ймовірності втрат і очікуваних економічних збитків. Тобто, якщо *види* ПШ *за каналами доступу* розподіляються на **людський фактор** (інсайдери), **цифрові канали** (кібершпигунство), **фізичні носії, відкриті джерела (OSINT)** з незаконною агрегацією та **соціальну інженерію, то** за *об'єктом посягання* мова йде про структурну сегментацію: *а)* технологічне; *б)* фінансово-економічне; *в)* інноваційно-наукове; *г)* маркетингове; *д)* стратегічно-управлінське [10; 11].

Крім цього, класичний розподіл сучасних видів ПШ за *суб'єктом здійснення* відбувається за наступним алгоритмом: *1)* к**орпоративне** (конкуренти, бізнес-групи, венчурні структури); *2)* д**ержавне** (економічна розвідка, технологічний протекціонізм); *3)* т**ранснаціональне** (ТНК, глобальні ланцюги вартості); *4)* і**ндивідуальне** (інсайдери, колишні працівники). Щодо сучасних *форм* ПШ, то їх методологічна класифікація здійснюється наступним чином (табл. 2):

Таблиця 2

Класифікація сучасних форм промислового шпигунства

Форма	Характеристика
Класичні (традиційні)	• підкуп персоналу; • вербування ключових співробітників; • викрадення документації; • промислове «підглядання».
Сучасні (цифрові)	• кібератаки (APT, phishing, spyware); • викрадення алгоритмів та моделей AI; • злом систем ERP, CRM, SCADA; • перехоплення даних у хмарних середовищах.
Гібридні	• використання консалтингу та аутсорсингу; • фіктивні стартапи та венчурні фонди; • злиття і поглинання як канал доступу до знань; • академічна мобільність і спільні проєкти.

Джерело: [12]

Сьогодні втрати від ПШ **не зводяться лише до прямих фінансових збитків**. В інноваційній економіці ключовими є **втрата знань, часу та стратегічних позицій.** Тобто, загальна ідея полягає у наступному: «***Втрати = прямі + непрямі + альтернативні + стратегічні*». Згідно існуючих досліджень доведено, що компанії, як правило, систематично (за різних**

причин) недооцінюють реальний масштаб шкоди у своїх фінансових звітах. Існуючі розрахунки свідчать про **стійкі емпіричні патерни: 60–80% втрат – це** непрямі (втрата конкурентної позиції), **інсайдери** причетні приблизно у **50–70% випадків, причому** найбільші втрати припадають на наукомісткі високотехнологічні галузі (**knowledge-intensive sectors) [13].**

Так, наприклад, для сфери AI типові об'єктами ПШ є: *а)* алгоритми навчання; *б)* архітектури моделей; *в)* prompt-стратегії та inference-оптимізація. Типовим сценарієм є копіювання інсайдером моделі або коду, що для компанії є втратою «переваги першого гравця» (first-mover advantage) і можливостей венчурного фінансування (коммодитизація технології), а для конкурента цикл розробки інновації скорочується приблизно на **12–24 місяців. У оборонній промисловості сьогодні об'єктами ПШ є** матеріали з новими властивостями, криптографічні протоколи, dual-use технології і цифрові системи наведення. Як довгострокові стратегічні наслідки – знецінення мільярдних R&D-програм, порушення балансу безпеки, санкційні та геополітичні ризики і ці втрати часто **не піддаються класичній монетизації.** Крім того, особливістю галузі оборони є **унікальний симбіоз державного та корпоративного шпигунства, диференціація форм якого потребує окремого дослідження. Наразі у галузях ф**армацевтики та біотехнології у об'єкти ПШ перетворилися формули молекул і клінічні протоколи, біологічні дані та результати доклінічних випробувань (pre-clinical trials). Для цих галузей типовим механізмом є витік даних під час аутсорсингу досліджень і підрив патентного захисту, що призводить до втрати значних коштів через ранню конкуренцію, скорочення життєвого циклу препарату та згортання інноваційно-інвестиційних програм. Отже, ПШ у високотехнологічних галузях перетворюється **не у інцидент, а системний чинник сучасної економічної динаміки,** який трансформує структуру інновацій, інвестицій та конкуренції.

Покроковий алгоритм оцінки втрат від ПШ можна розрахувати за рівнями критичності: «низький – середній – високий – системоутворюючий». *Крок 1* – це ідентифікація викраденого активу знань (Knowledge Asset Mapping) за його класифікаційною характеристикою (технологія / алгоритм; прототип / формула; R&D-документація; дані (datasets, training data); управлінські або стратегічні рішення).

Крок 2 включає аналіз і оцінку прямих економічних втрат (Direct Losses) як суми вартості R&D, що була фактично «викрадена» + витрат на ліквідацію інциденту (включаючи юридичні) + штрафи та компенсації. *Крок 3* полягає у розрахунку втрат конкурентної переваги (Competitive Losses), тобто недоотриманого прибутку на період втрати ексклюзивності і технологічного лідерства, зменшення ринкової частки та маржі. *Крок 4* – це оцінка альтернативних втрат **майбутніх можливостей** (Opportunity Costs), зокрема, втрата інвесторів, знецінення патентного портфеля, непідписані потенційні ліцензійні угоди і т.п. *Крок 5* пов'язаний із дослідженням репутаційних та стратегічних втрат (Intangible & Strategic) з використанням проксі-показників: падіння капіталізації, зростання вартості капіталу (WACC), зменшення довіри партнерів тощо. Сума абсолютних показників вказаних п'яти кроків надають можливість розрахувати інтегральну модель втрат компанії від зовнішнього

несанкціонованого впливу ПШ. Загалом, показники оцінки втрат від ПШ можна згрупувати наступним чином (табл. 3).

Таблиця 3

Система показників оцінки економічних втрат від промислового шпигунства

Група втрат	Показник	Опис / економічний зміст	Метод оцінки
Прямі	Витрати на R&D Витрати на реагування	Вартість створення викраденого знання IT-аудит, юридичні послуги, компенсації	Бухгалтерський облік Фактичні витрати
Конкурентні	Втрата ринкової частки Втрата маржі	Зменшення % ринку після інциденту Зниження операційної рентабельності	Метод різниці різниць (Difference-in-differences) Порівняння до/після
Часові	Скорочення технологічного лагу	Місяці/роки, за які конкурент «наздогнав»	Експертна оцінка
Альтернативні	Втрачені ліцензійні доходи Втрачені інвестиції	Нереалізовані IP-угоди Відмова або дисконт інвесторів	Дисконтований грошовий потік (DCF) Оцінка сукупних втрат (Δ valuation)
Репутаційні	Падіння капіталізації	Реакція фондового ринку	Дослідження подій (Event study)
Стратегічні	Знецінення патентів	Скорочення строку ексклюзивності	IP-аналіз
Системні	Згортання R&D	Скорочення майбутніх проєктів	Контент-аналіз, звіт

Джерело: ***складено за*** **[14, p. 112-143; 15, p. 82-97]**

У зв'язку з цим, критично важливим є вибір вірного рішення (алгоритму) менеджментом компанії щодо **«інвестувати у захист від ПШ або приймати ризик».** Це **класична decision-making задача в умовах невизначеності, що базується на порівнянні очікуваних втрат від ПШ і витрат на систему захисту.** Оцінка очікуваних втрат розраховується на основі даних ймовірності сценарію ПШ і втрат за цим сценарієм, причому інвестування у захист здійснюється лише за умови, коли оцінка вартості захисту менше ніж оцінка очікуваних втрат. При цьому здійснюється корекція на стратегічну важливість за матрицею управлінського вибору «низька/висока ймовірність ПШ і низькі/ високі втрати», що надає можливість визначити ступінь прийняття ризику на основі точкового захисту або повноцінної системи безпеки. [16, p. 82-87**].** У наукомістких високотехнологічних галузях **нераціонально орієнтуватися лише на середні втрати –** вирішальною є різниця у відмінностях ризиків (tail risks).

На відміну від існуючих підходів, пропонується авторська формалізована модель оцінки втрат інноваційної вартості через показник **Δ valuation**, що відображає різницю між потенційною та реалізованою ринковою вартістю інновації.

Для кількісної оцінки економічних втрат, спричинених інформаційною асиметрією, витоками знань та елементами ПШ, вводиться узагальнений показник **Δ valuation**. Він відображає втрату потенційної економічної вартості інновації внаслідок передчасної, неконтрольованої або нелегітимної дифузії знань.

Формально показник Δ valuation визначається як:

$$\Delta V = V* - V_t$$

де:

- **V∗** — очікувана приведена ринкова вартість інновації за умов повної інформаційної симетрії та ефективного захисту інтелектуальних активів;
- **V*t*** — фактична ринкова вартість інновації в умовах інформаційних витоків, імітації або стратегічного копіювання.

Загалом, Δ valuation інтегрує прямі фінансові втрати, втрати майбутніх доходів, зменшення ринкової частки, а також непрямі репутаційні та стратегічні втрати компанії.

У зв'язку з цим особливої важливим є алгоритм прийняття рішення менеджментом компанії: інвестувати у захист або приймати ризик. На основі Δ valuation формується ***алгоритм управлінського рішення*** щодо доцільності інвестування у систему корпоративної розвідки та захисту інформації. Тобто, менеджмент порівнює очікувані втрати від інформаційних загроз із витратами на впровадження аналітичних, організаційних та технічних заходів захисту. Критерій прийняття рішення наступний:

- якщо **ΔV > C*prot***, де **C*prot*** — витрати на захист та інтелідженс, ***інвестувати у захист***;
- якщо **ΔV ≤ C*prot***, ***приймати ризик*** або компенсувати його прискоренням інноваційного циклу.

Як свідчить проведений аналіз, цей запропонований алгоритм є універсальним і може бути адаптований для сучасних компаній різних галузей з урахуванням специфіки інноваційних процесів.

Відомо, що *ризики дифузії інновацій* – це сукупність **економіко-інформаційних та стратегічних загроз,** що виникають у процесі **поширення інноваційних знань, технологій або рішень** між економічними агентами та призводять до **зменшення очікуваної економічної вартості інновації (Δ valuation)** внаслідок інформаційної асиметрії. У контексті корпоративної розвідки дифузія інновацій розглядається не лише як позитивний процес поширення знань, а як **керований або некерований перехід знань** від розробника до зовнішнього середовища, який може як прискорити появу

імітаторів, так і зменшити період монопольної ренти та мотивацію/стимули до інвестування в R&D [17].

Сучасну класифікацію ризиків дифузії інновацій менеджмент компанії здійснює, по-перше, за джерелами виникнення – внутрішні (витоки інформації з R&D-підрозділів, інсайдерські загрози, неформальний трансфер знань між працівниками) і зовнішні (конкурентна розвідка інших компаній, реверс-інжиніринг, державне або транснаціональне технологічне перетікання). По-друге, за каналами дифузії – здійснюється аналіз легальних каналів (патентні публікації, наукові статті, ліцензування, спільні проєкти та альянси), напів-легальних (найм ключових співробітників конкурентами, участь у професійних спільнотах, консалтинг та аутсорсинг) і особливо потенційних нелегальних каналів, таких як ПШ, кіберзлом, підкуп персоналу і крадіжка даних. По-третє, за економічними наслідками – прямі/непрямі втрати (втрата доходів, контрактів, ліцензійних платежів, зменшення ринкової частки і репутаційні втрати), а також **стратегічні втрати, пов'язані із** скороченням технологічного лідерства та erosion of core competencies. По-четверте, окремо досліджуються типи ризиків інноваційного циклу за наступними чотирма стадіями: *1)* R&D (витік концептів, формул, алгоритмів); *2)* прототип (копіювання технічних рішень); *3)* комерціалізація (імітація продукту); *4)* масштабування (цінова конкуренція).

Сьогодні компанії за функціональною складовою протистояння та зменшення ризиків дифузії інновацій (у контексті інформаційної асиметрії) використовують економіко-стратегічні методи, інструменти корпоративної розвідки та захисні інституційні механізми (табл. 4).

Таблиця 4

Методи зменшення ризиків дифузії інновацій

Метод	Характеристика	Функція
Інструменти корпоративної розвідки	• моніторинг інформаційних потоків (OSINT, PATSTAT, citation tracking); • аналіз конкурентних патентних стратегій; • раннє виявлення сигналів імітації.	зменшення зовнішньої інформаційної асиметрії
Захисні інституційні механізми	• багаторівневий контроль доступу до знань; • сегментація R&D; • внутрішня контррозвідка (у бізнес-сенсі); • NDA, non-compete agreements.	обмеження внутрішніх каналів дифузії
Економічні та стратегічні методи	• прискорення інноваційного циклу (time-based competition); • стратегічна публікація частини знань; • selective disclosure; • створення екосистем і стандартів.	перетворення дифузії з загрози на керований процес

Джерело: складено за [18; 19]

Отже, ризик дифузії інновацій виникає тоді, коли швидкість поширення знань перевищує здатність компанії захистити, комерціалізувати або

монетизувати інновацію. Згідно моделі «*Тип ризику – Канал – Інструмент протидії»* очікуваними ефектами, що зменшують асиметрію і загрози інноваціям (небажана дифузія) або втрати у рамках система безпеки, є обмеження внутрішніх витоків і ускладнення копіювання, попередження і зменшення вразливостей нелегальних доступів, мінімізація ризиків відповідності і зниження неліцензійної конкуренції, підвищення релевантності рішень.

Формалізованим критерієм управління ризиком дифузії інновацій є наступний:

$$\mathbf{Risk}_{diff} = f\,(\mathbf{Speed}_{diff}, \mathbf{Protection}_{level}, \mathbf{\Delta V})$$

де:

- **Speed*diff*** — швидкість поширення інновації;
- **Protection*level*** — рівень захисту знань;
- **ΔV** — потенційна втрата вартості.

У сучасній Індустрії 4.**0** ризик дифузії інновацій є не побічним ефектом, а структурованою характеристикою інноваційного розвитку, що потребує інституційної відповіді у формі корпоративної розвідки. У класичних моделях дифузії інновацій увага зосереджувалася на механізмах легального поширення знань (ліцензії, мережі партнерств, навчальні екосистеми), однак останні тенденції 2023–2025 рр. демонструють, що структура ризиків дифузії змінюється у бік хаотизації, дезінтермедіації та мультиканальності. Це створює принципово нові виклики як для корпоративного управління загалом, так і для системи корпоративної розвідки зокрема.

Сучасною особливістю ризиків дифузії інновацій є те, що вони не зводяться лише до конкурентів або інсайдерів – вони охоплюють постачальників та субпідрядників, платформні сервіси (cloud, DevOps, data pipelines), AI як споживачів/трансформаторів знань, а також глобальні екосистеми open-source (міжнародні розробники). Це **змінює архітектуру каналів дифузії** і збільшує масштаб функціонування ризиків, надаючи йому принципово нову характерну рису – *мультиагентність*.

Динаміка ризиків дифузії перестає бути статичним і все більше перетворюється у ***контекстно-залежну*** від моделі співпраці (JVs, SPVs, research consortia), цифрової інтеграції (IoT, blockchain) і рівня автоматизації (AI/ML pipelines). Це у свою чергу підсилює необхідність для компанії динамічного моніторингу ризиків у режимі реального часу (Context-Sensitive Diffusion Risks)**.** У той же час технологічні стандарти, open innovation, pre-competitive research створюють ситуативні режими, де легальне поширення знань *автоматично генерує ризики втрати стратегічної цінності* (Regulated-Risk Convergence). Інакше кажучи, легальна дифузія знань стає потенційним джерелом ризику**,** якщо вона не може бути деасиметризована.

І, нарешті, що не менш важливо, генеративні моделі та автоматичні pipeline-системи здатні сьогодні швидко «відновлювати» відсутні фрагменти

знань на основі часткових сигналів **(**Role of AI/ML as Risk Catalyst**)**. Це, з одного боку, означає, що стрімке поширення знань через цифрові платформи, генеративні AI, API-інтеграції та відкриті платформи створюють *слабкозахищені канали*, де навіть часткова інформація може бути реконструйована як повноцінне знання, а мінімальні витоки або неточні опубліковані дані можуть призвести до повноцінних копій інноваційних рішень. З іншого – у зв'язку із зростаючою швидкістю і масштабом поширення інноваційних сигналів без контролю компанії виникає принципово нове явище, яке можна назвати ***інформаційна гіпердифузія***.

Пропонована категорія, що вперше вводиться проведеним аналізом у дослідження інноваційної асиметрії та ризиків інноваційного розвитку, ґрунтується на цифровій мультиагентній взаємодії та AI-каталізації. На відміну від традиційних моделей, де ризики дифузії розглядалися як результат окремих каналів (патенти, інсайдери тощо), сучасна інформаційна гіпердифузія формує нелінійні, контекстно-залежні ризикові траєкторії, що потребують нових підходів корпоративної розвідки та управління інтелектуальним капіталом.

Отже, зростання рівня цифрової відкритості інноваційного процесу ***позитивно корелює*** зі збільшенням ризиків неконтрольованої дифузії інновацій (кількість витоків, імітацій, втрат). Чим більша кількість зовнішніх агентів (партнерів R&D, постачальників, платформ, зовнішніх розробників) залучена до інноваційної екосистеми, тим вищий рівень ризиків дифузії інновацій. У той же час вищий рівень інформаційної асиметрії між фірмою та зовнішнім середовищем ***збільшує ймовірність втрат інноваційної цінності***. **І хоча, в**икористання генеративних AI-моделей прискорює зміни у прийнятті інноваційних рішень (навіть за часткових інформаційних витоків), навіть легальна дифузія інновацій (патенти, стандарти, open innovation) підвищує ризик стратегічних втрат**,** якщо не супроводжується інструментами корпоративної розвідки.

Наразі визначення *кіберризиків* – це сукупність імовірних загроз та втрат для компанії, що виникає у результаті **порушення конфіденційності, цілісності або доступності інформації** у цифровому середовищі. Ця сукупність розглядається у фокусі корпоративної розвідки не лише як **ІТ-інциденти,** а й як інструменти економічного впливу конкурентів і фактори посилення інформаційної асиметрії між фірмою та зовнішнім середовищем, впливаючи на **стратегічну, інноваційну і економічну цінність** компанії. Сьогодні існує і постійно модифікується *4-х-рівнева модель* аналізу менеджментом компанії кіберризиків [20]:

I. За джерелом виникнення (внутрішні – інсайдери, людський фактор, помилки адміністрування; зовнішні – конкуренти, хакерські угруповання; гібридні – соціальна інженерія і атаки на ланцюги постачання).

II. За об'ємом впливу, відповідно до матриці «дані – інновації – інфраструктура – управлінські рішення», згідно якої менеджмент компанії

досліджує реальні і потенційні інциденти витоку і підміни даних, інформаційних атак, несанкціонованого доступу, викрадення R&D, алгоритмів і моделей, знищення або блокування корпоративних структур, маніпуляції даними.

III. За функціями (канал витоку, каталізатор дифузії, інструмент асиметрії, засіб тиску) в системі дифузії інновацій, відповідно до характеристик: вид кібератаки як інструменту отримання знань; швидкість поширення викраденої інформації; конкурентна нерівність інформаційних позицій; саботаж, шантаж і конкурентні атаки.

IV. За рівнем (операційний/тактичний/стратегічний) впливу на економічну вартість компанії, відповідно: простої, витрати на відновлення, втрата ноу-хау і конкурентних переваг, знецінення інновацій в втрата ринків.

Методи протистояння / зменшення кіберризиків пов'язані безпосередньо із інформаційною асиметрією, яка у кіберпросторі означає, що «атакуючі» часто **знають більше про вразливості**, ніж організація, компанія не бачить **повної картини загроз, а** рішення приймаються за умов **неповної та запізнілої інформації.** Саме за цих умов **корпоративна розвідка перетворюється у** ключовий інструмент протидії кіберзагрозам (табл. 5).

Таблиця 5

Інструментальна матриця корпоративної розвідки з протидії кіберризикам

Кіберризик	**Канал асиметрії**	**Інструмент / управління**	**Ефект**
Викрадення R&D	Приховані кібератаки	Розвідка кіберзагроз (Cyber Threat Intelligence, CTI)	Раннє виявлення
Інсайдерські витоки	Нерівність доступу	Поведінкова аналітика (Behavioral analytics)	Зменшення ризику
Атаки ланцюгів постачань	Непрозорість партнерів	Трьохстороння розвідка (Third-party intelligence)	Контроль екосистеми
Маніпуляція даними	Дезінформація	AI-перевірки даних (Data validation intelligence)	Підвищення якості рішень
AI-реконструкція	Часткові сигнали	Безпекова модель мінімізації даних (Model security, data minimization)	Ускладнення імітації

Джерело: складено за [21; 22]

Отже, ефективна кібербезпека в інноваційних компаніях можлива лише за умов функціонування інтеграційного функціоналу корпоративної розвідки, тобто мова йде не про ізольовані IT-функції або технічні інциденти (контроль життєвого циклу даних, обмеження окремих публічних технічних деталей, контроль open-source та патентних сигналів). Тобто, кіберризики у сучасних

інноваційних екосистемах необхідно розглядати як структурні фактори інформаційної асиметрії, що здатні змінювати розподіл економічної влади та прискорювати неконтрольовану дифузію інновацій. У цьому контексті корпоративна розвідка виконує компенсаційну функцію, трансформуючи фрагментовані сигнали загроз у основу для обґрунтованих управлінських рішень.

Ще до надавна класичні підходи до кіберризиків розглядали як **технічні інциденти безпосередньо у IT-інфраструктурі** (наприклад, розподілена відмова в обслуговуванні (DDoS) у якості типу кібератаки **і засобу порушення бізнес-процесів** та репутаційних втрат, уражене програмне забезпечення – malware, фішинг) [23; 24]. Однак, сьогодні тенденції розвитку кіберризиків характеризуються переходом від традиційних технічних загроз до системних інформаційних ризиків. Вони набувають дедалі більш **системного, *соціально-технічного характеру,*** де головне джерело загрози – це не лише технології, а інформаційні потоки, поведінкові алгоритми економічних суб'єктів ринку та взаємодія у цифрових екосистемах**.** Це означає, що кіберризики перестають бути лише «IT-проблемою» і перетворюються у страхові чинники економічної асиметрії та дифузії стратегічних знань**,** що вимагає нових концептуальних моделей управління.

Проведений аналіз дозволяє виокремити наступні сучасні ключові тенденцій розвитку кіберзагроз у контексті інформаційної асиметрії. По-перше, прискорена інтеграція генеративних моделей штучного інтелекту (GenAI) у механізми кіберризиків**.** Динамічна взаємодія між кіберзагрозами та AI пов'язаний з тим, що GenAI здатний генерувати і реконструювати фрагменти інноваційної інформації з часткових даних і прогнозувати поведінку захисних систем на основі попередніх сигналів. Це формує **новий клас ризиків – *AI-каталізовані кіберризики***, де традиційні методи запобігання недієві або недостатні.

По-друге, сучасні інноваційні екосистеми будуються на принципах доступності інновацій (**open innovation) і відкритих платформ, що** створює нову форму ризику – ***кодування ризику як структурної характеристики відкритих знань.*** У відкритих мережах немає чітких меж компетенції, і навіть легальні сигнали (відкриті дані та документація, публічні програмні інтерфейси прикладного програмування – API) можуть виступати джерелом **неявних кіберризиків,** оскільки поєднання цих сигналів третьою стороною (через Big Data, ML-моделі тощо) може призвести до ***створення конкурентних копій інновацій без прямого доступу до секретів фірми.*** Це явище не було повноцінно описано в класичних кібербезпекових моделях і є **сучасною тенденцією XXI ст.**

По-третє, інша сучасна тенденція полягає у зростанні **кіберризиків, зумовлених *складними мережевими структурами***, де ризик одного вузла (постачальника, партнера, субпідрядника, cloud-провайдера) автоматично трансформується у ризик всієї корпоративної мережі. Це створює, з одного боку,

кіберризики третього рівня, що не мають локального джерела (наприклад, компроміс у ланцюгах постачання впливає на стратегічні рішення основної компанії). З іншого – **нелінійні ланцюги загроз**, що не піддаються традиційній логіці «атака → вразливість → наслідок». Ця мультиагентна природа кіберризиків потребує нових підходів до моделювання та прогнозування, які інтегрують **гіпердифузію знань, мережеву типологію ризиків та поведінкові моделі «агресорів»**.

По-четверте, сучасна тенденція, що має ***наукову новизну*** економічного порядку у контексті даного дослідження, – **це** конвергенція кіберризиків та інформаційної асиметрії як джерела економічних втрат в умовах інноваційного розвитку**.** Дійсно, сучасні стратегічні знання дедалі частіше циркулюють у цифрових середовищах, де різні агенти мають нерівний доступ до інформації, кібератаки потенціюють асиметрію («агресори» отримують більше даних, ніж об'єкт захисту), а традиційні моделі дифузії знань стають динамічними, нелінійними та хостильними**.** Це відкриває нову наукову перспективу: не розглядати кіберризики як ізольовані загрози, а як ***структурні чинники інформаційної асиметрії,*** що створюють системні економічні дисбаланси в інноваційних екосистемах**.**

Отже, сучасні тенденції кіберризиків характеризуються переходом від технічної до системної парадигми загроз, де GenAI, публічні та доступні інновації (open innovation), мультиагентні мережі та інформаційна асиметрія формують нові нелінійні ризикові траєкторії. Це створює кіберризики, які одночасно є каналами дифузії інновацій і джерелами економічних втрат, що потребує інтегрованих підходів корпоративної розвідки та моделювання ризиків.

У контексті **корпоративної розвідки** *інсайдерські ризики* як сукупність загроз економічній, інноваційній та інформаційній безпеці організації, що виникають внаслідок **навмисних/ненавмисних дій осіб,** розглядаються не лише як поведінкові відхилення персоналу, а як структурний прояв інформаційної асиметрії всередині організації. Маючи легітимний доступ до внутрішніх ресурсів і даних, володіючи критичними знаннями (R&D, стратегія, дані)**,** інсайдер діє за умов, коли, з одного боку, менеджмент компанії не має повної інформації про його наміри і мотивацію. З іншого – у компанії (за сбігом різних обставин) сформувався *потенціал* ***перерозподілу інноваційної ренти*** на користь третіх сторін (конкурентів**).** Фактично, інсайдерські ризики, перетворюючись у форму внутрішньої інформаційної асиметрії, є наслідком ситуації, за якої доступ до стратегічних знань перевищує можливості організаційного контролю та моніторингу.

Згідно існуючій класифікації **і**нсайдерські ризики, за наміром дій інсайдера, поділяються на: зловмисні (навмисний витік, саботаж, шпигунство), ненавмисні (помилки, фішинг, необережна поведінка), опортуністичні (використання знань після звільнення) і примусові (шантаж, тиск, соціальна інженерія). При цьому, згідно матриці «рівень економічного впливу / наслідки» алгоритми,

формули, R&D, доступи до внутрішніх систем, втрата ноу-хау, плани M&A та ціноутворення, клієнтські дані, знецінення інновацій визначають відповідно характеристику рівня (операційний, тактичний, стратегічний) [25].

Оскільки у інсайдерських ризиках асиметрія полягає в тому, що працівник **знає більше**, ніж система контролю компанії (відсутність бачення повного контексту поведінки), а ризик проявляється до того, як стає видимим, корпоративна розвідка виконує компенсаційну функцію**,** зменшуючи асиметрію знань. У зв'язку з цим, пропонується авторське бачення, по-перше, функціоналів *4-х-рівневої ролі інсайдера* у процесах дифузії інновацій: *1)* «активний канал витоку» (цілеспрямована передача знань); *2)* «каталізатор дифузії» (прискорення копіювання); *3)* «носій tacit knowledge» (перенесення неформалізованих знань); *4)* «агент асиметрії» (посилення нерівності інформації). По-друге, матриці «інсайдерський ризик – канал – інструмент корпоративної розвідки» (табл. 6).

Таблиця 6

Матриця «інсайдерський ризик – канал – інструмент корпоративної розвідки»

Інсайдерський ризик	**Канал асиметрії**	**Інструмент протидії**	**Ефект**
Навмисний витік R&D	Прихований доступ	Аналіз внутрішніх загроз	Раннє виявлення
Ненавмисні витоки	Людський фактор	Моніторинг аномальної поведінки	Зменшення помилок
Опортунізм після звільнення	Неформалізовані знання	Угода про нерозголошення (NDA)	Обмеження переносу
Саботаж / Шантаж	Привілеї доступу / Соціальна інженерія	Аналітика привілеїв (Privilege analytics) / моніторинг зовн. контактів	Контроль доступів / Запобігання тиску

Отже, інсайдерські ризики у інноваційних компаніях є проявом внутрішньої інформаційної асиметрії, де носії стратегічних знань отримують можливість перерозподілу інноваційної ренти поза межами фірми. У цьому контексті корпоративна розвідка виступає не лише інструментом контролю (кореляція подій і сегментація доступу, моніторинг аномальної поведінки, командна ротація, контроль життєвого циклу знань), а й механізмом зменшення асиметрії шляхом інтеграції поведінкової, технологічної та стратегічної інформації.

У зв'язку з цим, пропонується ***інтегрована модель втрат інноваційної цінності***, де інсайдерські ризики вбудовані як ключовий внутрішній механізм ерозії інноваційної ренти**.** Відомо, що інноваційна цінність (Innovation Value, IV) в компанії формується як сума елементів матриці «унікальність знань +

тимчасова монополія на ринку + контрольована дифузія інновацій + ефективне управління інформаційною асиметрією». Тому к**лючовим *припущенням* моделі є:** втрати інноваційної цінності виникають за умови, коли **швидкість та напрям дифузії інновацій виходять за межі контрольованого управління,** а інсайдери виступають **ендогенними агентами цього процесу**.

Таблиця 7

Типологія втрат інноваційної цінності через інсайдерські ризики

Канал втрат	Роль інсайдера	Економічний ефект
Передчасна дифузія	Активний витік	Скорочення життєвого циклу
Імітація	Носій неформалізованих знань	Зменшення унікальності
Коммодитизація	Каталізатор знань	Падіння маржі
Стратегічна ерозія	Агент асиметрії	Втрата позиціонування
Репутаційні втрати	Тригер інциденту	Зменшення довіри

Джерело: складено за [26; 27]

Архітектуру моделі втрат інноваційної цінності необхідно аналізувати на мікро- (поведінка інсайдерів – мотивація, доступ, дії), мезо- (організаційні механізми – корпоративна розвідка, контроль, культура) і макро- (ринок, конкуренція, регулятори, геополітика) рівнях. При цьому, інсайдерські ризики знаходяться **на перетині мікро- та мезорівня,** але їх наслідки проявляються **на макрорівні** (ринкова втрата позицій компанії).

Концептуальне формалізоване представлення моделі інноваційної цінності у часі *t* наступне:

$$IVt = f\,(Ut,\ Mt,\ At,\ Ct)$$

де:

- ***Ut*** — унікальність знань;
- ***Mt*** — тривалість монополії;
- ***At*** — рівень інформаційної асиметрії;
- ***Ct*** — рівень контролю (корпоративна розвідка).

Втрати інноваційної цінності безпосередньо залежать від інтенсивності інсайдерського ризику, швидкості дифузії інновації та ефективності корпоративної розвідки (чим нижча її ефективність, тим більший мультиплікативний ефект втрат).

Тому внутрішня асиметрія знань та інсайдерський ризик визначаються як причини неконтрольованої дифузії, зменшення тимчасової монополії і втрати інноваційної цінності. Фактично, це базовий причинно-наслідковий ланцюг (інтегрований ланцюг) за логікою втрат інноваційної цінності, де інсайдер не випадковий чинник, а системний ***канал трансмісії ризику*.**

Отже, запропонована модель демонструє, що інсайдерські ризики є ендогенним механізмом втрат інноваційної цінності, який функціонує через прискорення неконтрольованої дифузії інновацій та зменшення інформаційної асиметрії на користь зовнішніх суб'єктів ринку. Корпоративна розвідка в цій системі виконує роль адаптивного модератора (раннє виявлення, контроль доступу і поведінкова аналітика), здатного зменшувати *трансмісійний і мультиплікативний ефекти* втрат, однак без повного усунення ризиків.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що в сучасній інноваційній економіці корпоративна розвідка виконує не лише аналітичну, а й системоутворюючу функцію управління інформаційною асиметрією, ризиками дифузії інновацій та економічною безпекою компанії. Запропонований показник Δ valuation дозволяє кількісно оцінювати втрати інноваційної вартості внаслідок витоків інформації, ПШ, кібер- та інсайдерських ризиків, а також слугує основою для прийняття управлінських рішень щодо доцільності інвестування в системи захисту та корпоративної розвідки. Інформаційна асиметрія прямо впливає на Δ valuation інноваційних активів, формуючи економічні втрати, а запропонована формалізація (Δ valuation) дозволяє кількісно оцінювати втрати та ефективність заходів корпоративної розвідки. Алгоритм управлінського рішення надає чіткий критерій інвестування у захист або прийняття ризику. Обґрунтовано, що в умовах цифрової відкритості, мультиагентних екосистем і використання **GenAI** ризики дифузії інновацій набувають нелінійного та системного характеру. Прикладний аналіз у секторах AI, оборони та фармацевтики демонструє універсальність підходу та важливість інтеграції корпоративної розвідки у сучасний стратегічний менеджмент. Доведено, що зведення корпоративної розвідки виключно до конкурентної є методологічно некоректним і не враховує інноваційні, захисні та стратегічні аспекти управління знаннями. Зроблено висновок, що ефективна корпоративна розвідка є ключовим інструментом збереження інноваційної ренти, стратегічної стійкості та довгострокової економічної вартості компаній у глобальній економіці знань. Це сприяє розвитку теорії економічної розвідки та надає практичні рекомендації для компаній у високотехнологічних галузях.

Література:

1.Zoidze, G., et al. (2025).The Power of Information: How Business Intelligence Shapes a Company's Economic Sustainability // *Three Seas Economic Journal*, 6(2), 1-8. DOI:10.30525/2661-5150/2025-2-1

2.Омельченко О. В. (2025) Бар'єри впровадження конкурентної розвідки на підприємстві / О. В. Омельченко // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» - 2025 - № 12. – Режим доступу: https://www.inter-nauka.com/uploads/public/17674654565704.pdf DOI:10.25313/2520-2294-2025-12-11770

3.Гунін В. Є., Смолянюк В. Ф. Конкурентна розвідка в умовах ескалації сучасних кіберзагроз / В. Є. Гунін, В. Ф. Смолянюк // Політичне життя. – 2024. - № 2, С. 189-195. DOI:10.31558/2519-2949.2024.2.25

4.Strategic Consortium of Intelligence Professionals (SCIP) – Retrieved from: https://www.scip.org/

5.Ahatsi E., et al. (2025) Empowering Humanitarian Efforts: A Dynamic Approach to Competitive Intelligence (CI). *Logistics*, 9(1), 14 – Retrieved from: https://www.mdpi.com/2305-6290/9/1/14 DOI:10.3390/logistics9010014

6.Marcao R., et al. (2025) *Competitive Intelligence in the Digital Age: Strategies for Business and Technology Leadership*. IGI Global Scientific Publishing, 300 p.

7.Rideg T. (2025) Competitive Intelligence in the Age of AI. 10 November, 2025 – https://comintelli.com/competitive-intelligence-in-the-age-of-ai/

8.Kruus N., Thakur M., Khoja A., et al. (2025) Governing automated strategic intelligence. *Cornell University Press*, arXiv:2509.17087

9.Gök A., Akçacı T. (2024) Competitive intelligence and industrial espionage: a national security perspective. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 13(1), 37–60. DOI:10.26650/jes.2024.1389815

10.Mészáros, A., Anikó K-E. (2026) Industrial espionage from a human factor perspective. *Journal of International Studies*, (3), 97–116. DOI:10.14254/2071-8330.2023/16-3/5

11.Button M. (2020) Editorial: economic and industrial espionage. *Security Journal*, 33, 1–5 DOI:10.1057/s41284-019-00195-5

12.Exploring the relationship between organizational agility, competitive intelligence and foresight as parts of an anticipatory system (2025). *Technological Forecasting and Social Change*, 215, Article 124112. DOI:10.1016/j.techfore.2025.124112

13.Reckziegel R. (2025) The transformation of the concept of competitive intelligence in the digital age. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 18 August, 4644-4649. DOI:10.47772/IJRISS.2025.907000375

14. Benny D. J. (2014) *Industrial Espionage: Developing a Counterespionage Program*. Boca Raton: CRC Press, 232 c.

15.Roper C., Roper C. A. (2014) *Trade Secret Theft, Industrial Espionage, and the China Threat*. Boca Raton: CRC Press, 320 c.

16.Cyberspies: *The Secret History of Surveillance, Hacking, and Digital Espionage.* Gordon Corera, Pegasus Publications, 2015, 448 c.

17.Orellano M., Gourc D. (2025) What typology of risks and methods for risk management in innovation projects? *International Journal of Innovation Studies*, 9(1), 1–15. DOI:10.1016/ j.ijis.2024.10.001

18.Walas-Trębacz J. Bartusik K. (2023) Identification of risk types in innovation projects. *International Journal of Contemporary Management*, 59(4), 74–93. DOI:10.2478/ijcm-2023-0013

19.Wang, B., et al. (2024). Quantifying the Dynamics of Innovation Abandonment Across Scientific, Technological, Commercial, and Pharmacological Domains. *Cornell University Press*, *arXiv* preprint

20.Backman S., Stevens T. (2024) Cyber risk logics and their implications for cybersecurity. *International Affairs*, 100(6), 2441–2460. DOI:10.1093/ia/iiae236

21.Romic J. (2024) *Cybersecurity Risks*. In: *Reference Module in Social Sciences*. Elsevier Inc., 615-639. DOI:10.1016/b978-0-443-13701-3.00537-5

22.Mızrak F. (2023) Integrating cybersecurity risk management into strategic management: a comprehensive literature review. *Research Journal of Business and Management*, 10(3), 98–108. DOI:10.17261/Pressacademia.2023.1807

23.Lysenko S., et al. (2025) Managing Cybersecurity Risks in the Era of Digital Transformation. *Journal of Information Systems Engineering and Management*, 10(2s), 416-429 — Retrieved from: https://jisem-journal.com/index.php/journal/article/view/330/90

24.Andrukh A., Yurchenko Y. (2024) Cyber security of critical infrastructure: challenges of innovation and threats of digital technologies. *Challenges and Issues of Modern Science*, 3, 157–166 – Retrieved from: https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/210/210

25.Sedek M., Omar S. R., Isnin S. N. (2025) Discovering the Impact: Exploring How Insider Threat Drivers Relate to Organizational Performance. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 15(3), 24976. DOI:10.6007/IJARBSS/v15-i3/24976

26.Kamatchi K., Uma E. (2025) Insights into user behavioral-based insider threat detection: systematic review. *International Journal of Information Security*, 24(88), 63-79. DOI:10.100 7/s10207-025-01002-6

27.Inayat U., Farzan M., et al. (2024) Insider threat mitigation: Systematic literature review. *Ain Shams Engineering Journal*, 15(12), 103068. DOI:10.1016/j.asej.2024.103068.

***References**:*

1.Zoidze, G., et al. (2025).The Power of Information: How Business Intelligence Shapes a Company's Economic Sustainability // *Three Seas Economic Journal*, 6(2), 1-8. DOI:10.30525/2661-5150/2025-2-1

2.Omelchenko, O. V. (2025). Bar″yery vprovadzhennya konkurentnoyi rozvidky na pidpryyemstvi [Barriers to the implementation of competitive intelligence at the enterprise] – *Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal «Internauka». Seriya: «Ekonomichni nauky – International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*, 12. – Retrieved from: https://www .inter-nauka.com/uploads/public/17674654565704.pdf [in Ukrainian]. DOI:10.25313/2520-2294-2025-12-11770

3.Gunin, V.E. & Smolyanyuk, V.F. (2024). Konkurentna rozvidka v umovakh eskalatsiyi suchasnykh kiberzahroz [Competitive intelligence in the context of the escalation of modern cyber threats] – *Politychne zhyttya – Political life,* 2, 189-195. [in Ukrainian]. DOI:10.31558/2519-2949.2024.2.25

4.Strategic Consortium of Intelligence Professionals (SCIP) – Retrieved from: https://www. scip.org/

5.Ahatsi, E., et al. (2025). Empowering Humanitarian Efforts: A Dynamic Approach to Competitive Intelligence (CI). *Logistics*, 9(1), 14 – Retrieved from: https://www.mdpi.com/2305-6290/9/1/14 DOI:10.3390/logistics9010014

6.Marcao, R., et al. (2025). *Competitive Intelligence in the Digital Age: Strategies for Business and Technology Leadership*. IGI Global Scientific Publishing, 300 p.

7.Rideg, T. (2025). Competitive Intelligence in the Age of AI. 10 November, 2025 – https://comintelli.com/competitive-intelligence-in-the-age-of-ai/

8.Kruus, N., Thakur, M., Khoja, A., et al. (2025). Governing automated strategic intelligence. *Cornell University Press*, arXiv:2509.17087

9.Gök, A., Akçacı, T. (2024). Competitive intelligence and industrial espionage: a national security perspective. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 13(1), 37–60. DOI:10.26650/jes.2024.1389815

10.Mészáros, A., Anikó, K-E. (2026). Industrial espionage from a human factor perspective. *Journal of International Studies*, (3), 97–116. DOI:10.14254/2071-8330.2023/16-3/5

11.Button, M. (2020). Editorial: economic and industrial espionage. *Security Journal*, 33, 1–5 DOI:10.1057/s41284-019-00195-5

12.Exploring the relationship between organizational agility, competitive intelligence and foresight as parts of an anticipatory system (2025). *Technological Forecasting and Social Change*, 215, Article 124112. DOI:10.1016/j.techfore.2025.124112

13.Reckziegel, R. (2025). The transformation of the concept of competitive intelligence in the digital age. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 18 August, 4644-4649. DOI:10.47772/IJRISS.2025.907000375

14. Benny, D. J. (2014). *Industrial Espionage: Developing a Counterespionage Program*. Boca Raton: CRC Press, 232 c.

15.Roper, C., Roper, C. A. (2014). *Trade Secret Theft, Industrial Espionage, and the China Threat*. Boca Raton: CRC Press, 320 c.

16.Cyberspies: *The Secret History of Surveillance, Hacking, and Digital Espionage.* Gordon Corera, Pegasus Publications, 2015, 448 c.

17.Orellano, M., Gourc, D. (2025). What typology of risks and methods for risk management in innovation projects? *International Journal of Innovation Studies*, 9(1), 1–15. DOI:10.1016/ j.ijis.2024.10.001

18.Walas-Trębacz, J. Bartusik, K. (2023). Identification of risk types in innovation projects. *International Journal of Contemporary Management*, 59(4), 74–93. DOI:10.2478/ijcm-2023-0013

19.Wang, B., et al. (2024). Quantifying the Dynamics of Innovation Abandonment Across Scientific, Technological, Commercial, and Pharmacological Domains. *Cornell University Press*, *arXiv* preprint

20.Backman, S., Stevens, T. (2024). Cyber risk logics and their implications for cybersecurity. *International Affairs*, 100(6), 2441–2460. DOI:10.1093/ia/iiae236

21.Romic, J. (2024). *Cybersecurity Risks*. In: *Reference Module in Social Sciences*. Elsevier Inc., 615-639. DOI:10.1016/b978-0-443-13701-3.00537-5

22.Mızrak F. (2023). Integrating cybersecurity risk management into strategic management: a comprehensive literature review. *Research Journal of Business and Management*, 10(3), 98–108. DOI:10.17261/Pressacademia.2023.1807

23.Lysenko, S., et al. (2025). Managing Cybersecurity Risks in the Era of Digital Transformation. *Journal of Information Systems Engineering and Management*, 10(2s), 416-429 — Retrieved from: https://jisem-journal.com/index.php/journal/article/view/330/90

24.Andrukh, A., Yurchenko, Y. (2024). Cyber security of critical infrastructure: challenges of innovation and threats of digital technologies. *Challenges and Issues of Modern Science*, 3, 157–166 – Retrieved from: https://cims.fti.dp.ua/j/article/view/210/210

25.Sedek, M., Omar, S. R., Isnin S. N. (2025). Discovering the Impact: Exploring How Insider Threat Drivers Relate to Organizational Performance. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 15(3), 24976. DOI:10.6007/IJARBSS/v15-i3/24976

26.Kamatchi, K., Uma, E. (2025). Insights into user behavioral-based insider threat detection: systematic review. *International Journal of Information Security*, 24(88), 63-79. DOI:10.1007 /s10207-025-01002-6

27.Inayat, U., Farzan, M., et al. (2024). Insider threat mitigation: Systematic literature review. *Ain Shams Engineering Journal*, 15(12), 103068. DOI:10.1016/j.asej.2024.103068.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.04.2026

УДК 338.43:658.567:336.76

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3874-3885

Тирінов Станіслав Володимирович аспірант, Національний університет "Львівська Політехніка", https://orcid.org/0009-0007-3717-0045

Дейнега Назар Романович аспірант, Національний університет "Львівська Політехніка", https://orcid.org/0009-0008-4040-1358

СТВОРЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ ЧЕРЕЗ ТРАНСФОРМАЦІЮ ФОНДОВОГО РИНКУ

АНОТАЦІЯ: У статті досліджується проблематика формування нових інвестиційних інструментів на фондовому ринку для фінансового забезпечення переходу агропромислового комплексу до принципів циркулярної економіки. Доведено, що традиційна лінійна модель сільськогосподарського виробництва, заснована на постійному вилученні поживних речовин із ґрунту та інтенсивному застосуванні синтетичних мінеральних добрив, вичерпала свій ресурсний потенціал. Генерація значних обсягів біологічних відходів спричиняє стрімку деградацію орних земель і створює системні кліматичні та екологічні ризики. Особливий акцент у дослідженні зроблено на необхідності трансформації ринку капіталу в контексті повоєнної відбудови України. Зазначено, що внаслідок масштабних бойових дій значна частина вітчизняних чорноземів зазнала фізичного руйнування, ущільнення важкою технікою та хімічного забруднення, що робить неможливим повернення до екстенсивної експортно-сировинної моделі. Обґрунтовано, що залучення міжнародного фінансування для фізичного відновлення українських ґрунтів, розгортання мережі заводів із виробництва біометану та розбудови інфраструктури глибокої переробки аграрних відходів є критично важливим завданням макроекономічного рівня. Адаптація вітчизняного агровиробництва до жорстких європейських екологічних вимог, зокрема впровадження Механізму транскордонного вуглецевого коригування (CBAM), вимагає капіталомісткої технологічної модернізації. Визначено, що класична банківська система не здатна профінансувати ці процеси через високу вартість кредитних ресурсів та тривалі терміни окупності проєктів.

Проаналізовано практику застосування інноваційних боргових механізмів, зокрема випуску цільових екологічних («зелених») облігацій для великих агрохолдингів, що дозволяє компаніям отримувати дисконт («зелену премію») на вартість залучення капіталу за підтверджене зниження екологічного навантаження. З метою залучення середніх фермерських господарств до глобального ринку капіталу запропоновано механізм повної цифровізації традиційних

аграрних розписок із їхньою подальшою реєстрацією на біржових майданчиках під заставу майбутнього врожаю. Розроблено підходи до подолання інформаційної асиметрії між іноземними інституційними інвесторами та вітчизняними виробниками шляхом запровадження стандартизованої нефінансової звітності та інтеграції чітких метрик оцінки проєктів відновлювального землеробства.

Ключові слова: циркулярна економіка, агропромисловий комплекс, фондовий ринок, зелені облігації, повоєнна відбудова України, відновлювальне землеробство, екологічна звітність, електронні аграрні розписки.

Tyrinov Stanislav Volodymyrovych PhD student, Lviv Polytechnic National University, https://orcid.org/0009-0007-3717-0045

Deineha Nazar Romanovych PhD student, Lviv Polytechnic National University, https://orcid.org/0009-0008-4040-1358

CREATION OF INVESTMENT MECHANISMS TO SUPPORT THE CIRCULAR ECONOMY IN THE AGRI-INDUSTRIAL COMPLEX THROUGH THE TRANSFORMATION OF THE STOCK MARKET

Abstract. The article investigates the problems of forming new investment tools on the stock market to financially support the transition of the agro-industrial complex to the principles of a circular economy. It is proven that the traditional linear model of agricultural production, based on the constant extraction of nutrients from the soil and the intensive use of synthetic mineral fertilizers, has exhausted its resource potential. The generation of significant volumes of biological waste causes rapid degradation of arable land and creates systemic climate and environmental risks. Special emphasis in the study is placed on the need for a fundamental transformation of the capital market in the context of Ukraine's post-war reconstruction. It is noted that as a result of large-scale hostilities, a significant part of the domestic black soils has suffered physical destruction, compaction by heavy machinery, and chemical pollution, which makes it impossible to return to the extensive export-raw material model. It is substantiated that attracting international financing for the physical restoration of Ukrainian soils, the deployment of a network of biomethane plants, and the development of deep agricultural waste processing infrastructure is a critically important macroeconomic task. The adaptation of domestic agricultural production to strict European environmental requirements, in particular the implementation of the Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), requires capital-intensive technological modernization. It has been determined that the classical banking system is unable to finance these processes due to the high cost of credit resources and long payback periods of the projects. The practice of applying innovative debt mechanisms is analyzed, particularly the issuance of targeted environmental ("green") bonds for large agro-holdings, which allows companies to receive a discount (a "green premium") on the cost of raising

capital for a verified reduction in environmental impact. In order to integrate medium-sized farms into the global capital market, a mechanism for the full digitalization of traditional crop receipts with their subsequent registration on exchange platforms against the collateral of future harvests is proposed. Approaches are developed to overcome the information asymmetry between foreign institutional investors and domestic producers by introducing standardized non-financial reporting and integrating clear metrics for evaluating regenerative agriculture projects.

Keywords: circular economy, agro-industrial complex, stock market, green bonds, post-war reconstruction of Ukraine, regenerative agriculture, environmental reporting, electronic crop receipts.

Постановка проблеми: Сучасний розвиток світового агропромислового комплексу супроводжується глибоким протиріччям між необхідністю виробляти більше продовольства та катастрофічними екологічними наслідками традиційної моделі господарювання. Лінійна парадигма аграрної економіки, що базується на постійному вилученні поживних речовин із ґрунту, надмірному використанні мінеральних добрив та генерації величезних обсягів відходів, вичерпала свій ресурс. За даними профільних організацій ООН, існуюча система сільського господарства спричиняє масову деградацію орних земель та забруднення водних ресурсів [11, с. 24]. Єдиною раціональною альтернативою є перехід до циркулярної економіки, яка вимагає впровадження замкнених циклів: переробки рослинних і тваринних залишків на біогаз та повернення органіки на поля для відновлення родючості. Проте масштабування таких технологій стикається з фінансовим бар'єром. Традиційні фондові ринки, орієнтовані на швидкий фінансовий прибуток від продажу врожаю, не вміють адекватно оцінювати довгострокову користь від збереженої природи та неохоче фінансують екологічні проєкти з тривалим періодом окупності.

Для України ця проблема набуває надзвичайної гостроти через необхідність долати наслідки повномасштабної війни. Вітчизняний агросектор зазнав колосальних руйнувань: мільйони гектарів чорноземів пошкоджені вибухами, ущільнені важкою технікою та забруднені [3, с. 18]. Відбудова галузі шляхом простого повернення до вирощування сировини на експорт є економічно безперспективною. Повоєнне відновлення має відбуватися на засадах циркулярності, що потребує мільярдних інвестицій у заводи глибокої переробки, інфраструктуру поводження з відходами та сучасну техніку для точного землеробства. Враховуючи дефіцит державного бюджету та високу вартість банківських кредитів в Україні, єдиним джерелом таких коштів виступає глобальний ринок капіталу. Проте відсутність адаптованих механізмів фінансування та жорсткі екологічні вимоги Європейського Союзу (зокрема податок на вуглецевий слід) створюють реальну загрозу для українського агроекспорту. Відтак, налаштування фондового ринку на потреби відновлювального сільського господарства стає питанням виживання економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Теоретичні основи переходу економічних систем до замкнених ресурсних циклів закладені у фундаментальних працях західних учених, зокрема В. Стахеля, Д. Пірса та Р. Керрі [1, с. 436]. У контексті сільського господарства подальші дослідження переконливо довели, що постійне вилучення поживних речовин із ґрунту без адекватного повернення органічної маси неминуче веде до глобальної продовольчої кризи та виснаження земельного фонду. Водночас механізми фінансового забезпечення таких змін, зокрема роль фондових бірж у розбудові інфраструктури для переробки відходів тваринництва чи будівництва біогазових станцій, розглядаються у роботах європейських та американських економістів, таких як Д. Шонмейкер та Б. Шолтенс [2, с. 115]. Іноземні дослідники детально описують механіку випуску цільових «зелених» облігацій для агрохолдингів, які потребують коштів на сучасну техніку для точного землеробства. Проте їхній аналіз здебільшого спирається на стабільні західні ринки з високим рівнем довіри між фермерами та інвесторами. Зарубіжні науковці практично не враховують специфіку країн, що розвиваються, де доступ до біржового капіталу ускладнений високими відсотковими ставками, а екологічна звітність підприємств часто має суто формальний характер. Відтак, механічне перенесення західних фінансових моделей на вітчизняний ґрунт без глибокої адаптації до фізичних реалій агровиробництва виявляється неефективним.

В українській економічній науці питання розвитку агропромислового комплексу, раціонального використання чорноземів та збереження продовольчої безпеки традиційно посідають центральне місце. Фундаментальний аналіз цих процесів представлений у працях В. Гейця, Ю. Лупенка, О. Бородіної та П. Саблука [5, с. 12; 8, с. 15].. Із початком повномасштабної війни вектор вітчизняних досліджень закономірно змінився. Сучасні публікації О. Попової, В. Зінчука, Т. Зінчук та інших фахівців зосереджені на оцінці колосальних збитків, завданих земельним ресурсам України: фізичному руйнуванню родючого шару, хімічному забрудненню від боєприпасів та масштабному знищенню складської і переробної інфраструктури [6, с. 88; 7, с. 16]. Вітчизняні науковці переконливо доводять, що повоєнна відбудова галузі має обов'язково супроводжуватися переходом на відновлювальне землеробство, щоб повернути гумус у ґрунт, та розгортанням об'єктів глибокої переробки сировини. Проте в цих дослідженнях питання пошуку капіталу на таку масштабну фізичну модернізацію часто зводиться до очікування державних субсидій, банківських кредитів або міжнародної допомоги. Можливості глобального фондового ринку як головного джерела фінансування для масового будівництва біометанових заводів чи інфраструктури з переробки аграрних відходів розглядаються вітчизняними фахівцями вкрай рідко і здебільшого фрагментарно.

Критичний аналіз наявного наукового доробку свідчить про існування відчутної концептуальної прогалини на стику фінансової та аграрної наук. Західні фахівці з фондових ринків не враховують реалій фізичного знищення

українських ґрунтів та специфіки функціонування великого товарного агробізнесу в умовах макроекономічної нестабільності, тоді як вітчизняні економісти-аграрники здебільшого залишають поза увагою практичний інструментарій біржової торгівлі. Досі залишається невирішеним фундаментальне питання: яким чином вітчизняне аграрне підприємство може безпосередньо вийти на іноземного інституційного інвестора та здійснити емісію боргових цінних паперів, жорстко прив'язаних до конкретних обсягів відновленої землі чи згенерованого біогазу. Брак комплексних досліджень щодо адаптації міжнародних інструментів залучення капіталу до українських реалій повоєнної відбудови зумовлює необхідність подальшого вивчення цієї проблематики та розробки прикладних механізмів, здатних об'єднати фізичні потреби агросектору з фінансовим потенціалом світових фондових майданчиків.

Формулювання цілей статті: Обґрунтувати прикладні інвестиційні механізми фондового ринку для забезпечення переходу агропромислового комплексу до циркулярної економіки з акцентом на фінансування глибокої переробки відходів та відновлення ґрунтів. Адаптувати міжнародні боргові інструменти, зокрема цільові екологічні облігації, до умов повоєнної відбудови України, щоб гарантувати вітчизняним агровиробникам доступ до іноземного капіталу для розгортання біогазових потужностей та виконання жорстких вимог європейського ринку.

Виклад основного матеріалу: В основі сучасних глобальних економічних перетворень лежить об’єктивна криза традиційного підходу до сільськогосподарського виробництва. Лінійна модель агропромислового комплексу, яка протягом багатьох десятиліть трималася на інтенсивному внесенні синтетичних мінеральних добрив, глибокій механічній оранці та масовому використанні хімічних засобів захисту рослин, досягла своєї фізичної та екологічної межі. Ця модель призводить до стрімкої втрати гумусу, руйнування мікробіому ґрунту, критичного ущільнення орного шару та небезпечного накопичення біологічних відходів на великих тваринницьких комплексах, які отруюють підземні водоносні горизонти. Раціональним і науково обґрунтованим виходом із цієї ситуації є перехід до циркулярної економіки, яка в аграрному секторі вимагає суворого фізичного замикання виробничих циклів. На практиці це означає технологічну перебудову підприємств для використання соломи, курячого посліду чи коров'ячого гною як сировини для генерації біогазу. Наступним обов'язковим етапом цього замкненого циклу є повернення залишків бродіння (дигестату) безпосередньо у ґрунт для відновлення його природної родючості, що дозволяє суттєво зменшити або повністю відмовитися від закупівлі енергоємного синтетичного азоту. Крім того, циркулярна парадигма передбачає розгортання потужностей із глибокої переробки аграрної сировини безпосередньо в місцях її вирощування. Такий підхід дозволяє аграрним компаніям перетворити проблему екологічно небезпечної утилізації відходів на нове стабільне джерело доходів, забезпечуючи власні енергетичні потреби та

зупиняючи процес деградації земельних ресурсів. Масштабування таких складних фізичних процесів потребує колосальних капіталовкладень, і саме на цьому етапі виникає системна суперечність із традиційною архітектурою глобального фондового ринку. Історично біржові інвестори звикли оцінювати транснаціональні та національні агрохолдинги виключно за поточними фізичними обсягами зібраного врожаю та квартальним фінансовим прибутком з кожного гектара, повністю ігноруючи при цьому стан самого ґрунту та накопичені підприємством довгострокові екологічні збитки. Проєкти з відновлення землі, впровадження систем крапельного зрошення чи будівництва масштабних біогазових станцій є надзвичайно капіталомісткими, окупаються протягом п'яти-десяти років і часто не вписуються у швидкі спекулятивні очікування біржових гравців. Для того, щоб гроші міжнародних пенсійних та інвестиційних фондів пішли в реальний агросектор на закупівлю обладнання, ринок капіталу був змушений запровадити спеціалізовані боргові інструменти — цільові екологічні облігації. Аграрна компанія, яка здійснює емісію таких боргових паперів, бере на себе юридичне зобов'язання витратити залучені кошти виключно на фізичну екологічну модернізацію. Динаміка використання цих інструментів на світових біржах переконливо свідчить про поступове усвідомлення міжнародними інвесторами того факту, що глобальна продовольча безпека неможлива без збереження базового ресурсу — родючого ґрунту.

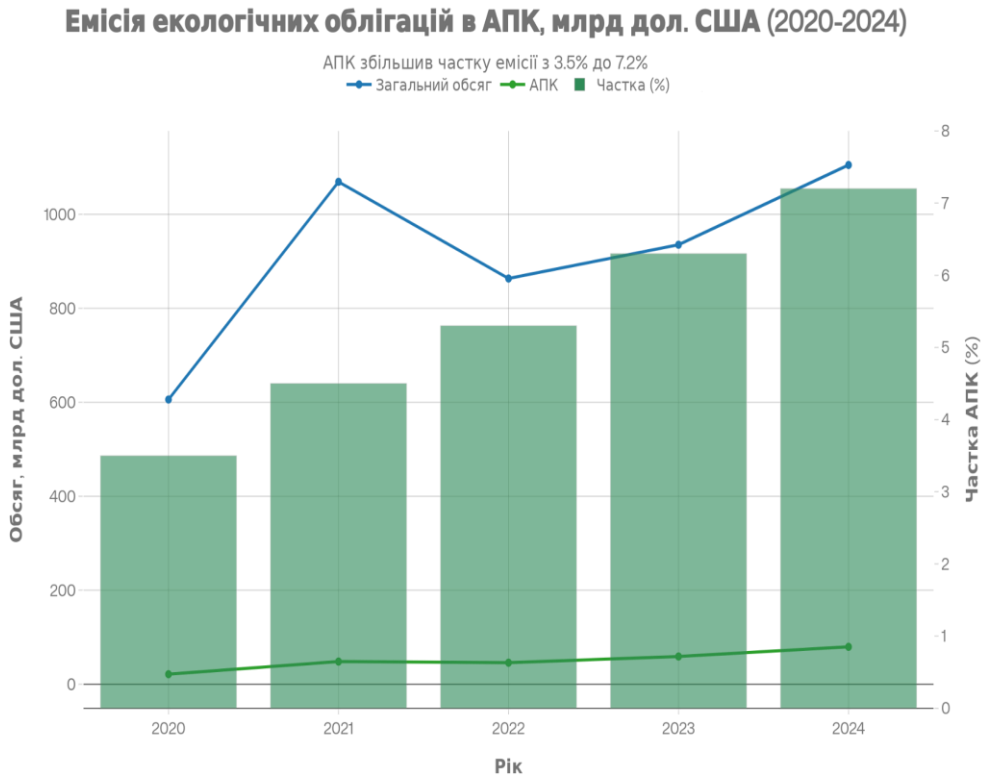

Рис. 1. Зростання обсягів емісії зелених облігацій в АПК та збільшення частки сектору в глобальному екологічному фінансуванні

Наведені дані демонструють, що хоча частка агропромислового комплексу в загальній структурі екологічного боргового фінансування залишається відносно невеликою порівняно з енергетикою чи інфраструктурними проєктами, вона має стійку тенденцію до зростання. Збільшення цієї частки з 3.5% у 2020 році до понад 7% у 2024 році означає, що глобальний капітал починає цілеспрямовано шукати проєкти, безпосередньо пов'язані з фізичним збереженням землі та переробкою біомаси [4, с. 12]. Для України ця стійка глобальна фінансова тенденція збігається з екзистенційною необхідністю фізичної відбудови держави. Внаслідок повномасштабних бойових дій вітчизняний агросектор втратив значну частину своєї матеріально-технічної бази. Мільйони гектарів унікальних українських чорноземів зазнали не лише фізичного пошкодження від розривів снарядів та ущільнення важкою військовою технікою, але й глибокого хімічного отруєння. Відбудова вітчизняної аграрної галузі шляхом простого повернення до вирощування масових обсягів сировини на експорт за старими екстенсивними лекалами є фізично та економічно неможливою.

Повоєнне відновлення українського сільського господарства має відбуватися виключно на засадах циркулярності, що вимагає безпрецедентних обсягів зовнішнього фінансування. Як свідчать розрахунки, наведені у Таблиці 2, потреби українського агропромислового комплексу в капіталі для переходу на принципово нову технологічну базу вимірюються десятками мільярдів доларів [3, с. 45]. Зважаючи на традиційно високу вартість обслуговування кредитів у вітчизняних комерційних банках та об'єктивну виснаженість державного бюджету в умовах війни, єдиним спроможним джерелом таких масштабних «довгих» коштів виступає міжнародний фондовий ринок.

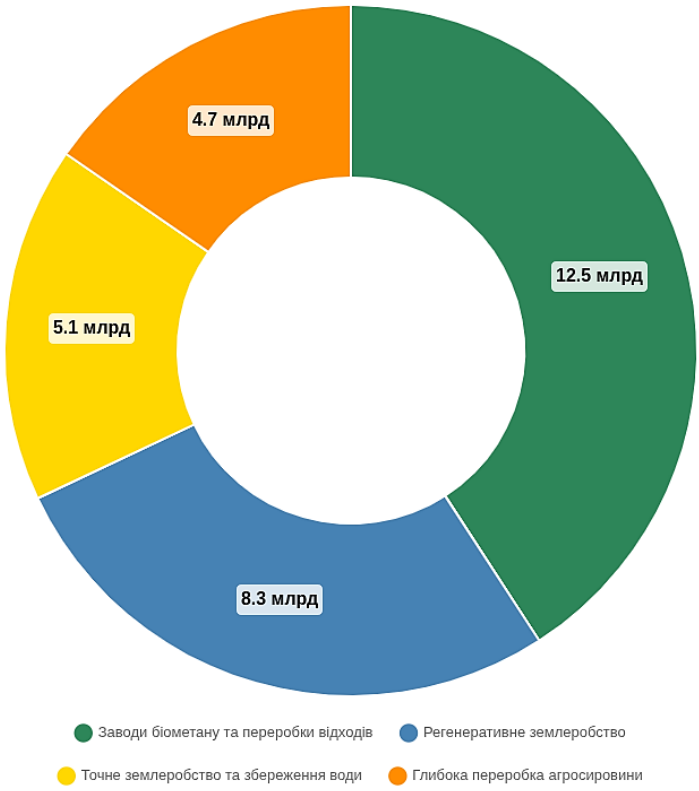

Рис. 2 Структура інвестиційних потреб АПК України (млрд дол. США)

Аналіз структури цих інвестиційних потреб чітко вказує на зміну виробничих пріоритетів. Найбільша стаття витрат, що перевищує 12 мільярдів доларів, припадає саме на створення нової фізичної інфраструктури — будівництво мережі заводів з виробництва біометану та ліній глибокої переробки відходів тваринництва. Це абсолютно закономірно, оскільки Україна володіє колосальним ресурсом невикористаної аграрної сировини, перетворення якої на очищений біогаз здатне не лише кардинально вирішити проблему локального екологічного забруднення, але й забезпечити стійку енергетичну незалежність цілих областей. Наступною за обсягом статтею є безпосереднє фінансування польових робіт: понад 8 мільярдів доларів необхідно спрямувати на закупівлю важких сівалок прямого висіву для переходу на технологію no-till, придбання спеціалізованої техніки для рівномірного внесення рідких органічних добрив та фізичне відновлення природної структури деградованих чорноземів.

Для вітчизняних аграрних підприємств доступ до таких міжнародних фінансових ресурсів стає не просто бажаним етапом корпоративного розвитку, а жорсткою умовою збереження доступу до преміальних європейських ринків збуту. Європейський Союз активно впроваджує Механізм транскордонного вуглецевого коригування (CBAM), який фактично функціонує як митний податок на імпортну продукцію з високим рівнем шкідливих викидів, згенерованих під час її виробництва [10]. Якщо українське зерно, кукурудза чи соняшникова олія продовжуватимуть вироблятися за старими енергозатратними технологіями, з масовим використанням викопних хімічних добрив та інтенсивним спалюванням дизельного пального під час багаторазової оранки, ця продукція неминуче обкладатиметься високими фінансовими зборами на кордоні з ЄС. Відповідно, щоб залишатися конкурентоспроможними, українські холдинги та великі фермерські господарства зобов'язані фізично модернізувати своє виробництво, підтверджуючи кожен гектар відновленої землі прозорою, міжнародно визнаною екологічною звітністю. Інституційні інвестори на глобальних біржах уважно стежать за цими трансформаціями та фінансово заохочують ті компанії, які здатні довести реальне зниження навантаження на довкілля.

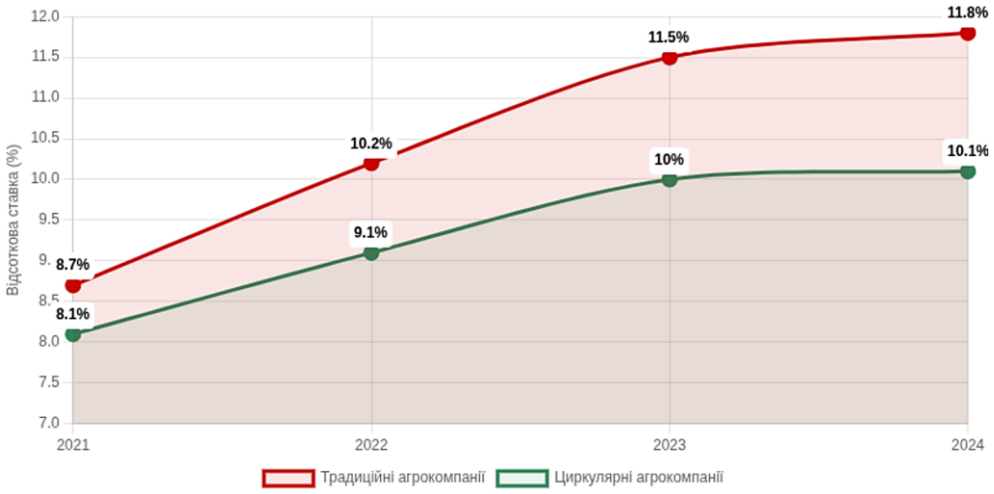

Рис. 3. Порівняння середньої вартості капіталу для агрокомпаній (%)

Аналіз статистичних даних, наведених у Таблиці 3, чітко демонструє пряму фінансову вигоду для виробників від переходу до циркулярних фізичних моделей. На ринках капіталу країн, що розвиваються, розрив у вартості залучення кредитних коштів між традиційними та екологічно орієнтованими підприємствами неухильно збільшується. За підсумками 2024 року великий агровиробник, який зміг верифіковано довести міжнародним аудиторам факт повної переробки своїх відходів та перехід на ґрунтозахисні технології, мав можливість позичати гроші на фондовому ринку в середньому на 1.7% дешевше, ніж його прямий конкурент із лінійною бізнес-моделлю. Ця так звана «зелена премія» має критичне значення: вона робить багатомільйонні інвестиції у будівництво біогазових реакторів чи закупівлю парку нових тракторів економічно доцільними та математично виправданими навіть в умовах загальної макроекономічної нестабільності.

Проте фондовий ринок не повинен обмежуватися виключно обслуговуванням потреб гігантських аграрних корпорацій. Для забезпечення стійкого розвитку галузі нові інвестиційні механізми мають бути адаптовані для середніх українських фермерів, які обробляють значну частину земельного банку країни. Головним інструментом інтеграції таких господарств у світову фінансову систему має стати переведення традиційних паперових аграрних розписок у цифровий формат з їхньою подальшою реєстрацією на біржових майданчиках. Електронні аграрні розписки дозволять середнім господарствам залучати необхідні обігові кошти від іноземних фондів напряму, пропонуючи як заставу свій майбутній урожай. Фундаментальною вимогою для роботи цього механізму в межах циркулярної економіки має стати жорсткий екологічний критерій: фінансування надається виключно тим фермерам, які документально підтверджують застосування ґрунтозахисних технологій, відмову від глибокої механічної оранки на користь мінімального обробітку та перехід на використання органічних добрив. Такий прямий зв'язок між іноземним капіталом та українським полем усуває довгого ланцюга внутрішніх фінансових посередників і спрямовує глобальні ресурси безпосередньо на фізичне відновлення української землі, забезпечуючи фундамент для довгострокової прибутковості вітчизняного аграрного сектору.

Висновки: Перехід глобального та вітчизняного агропромислового комплексу до принципів циркулярної економіки є об'єктивною фізичною та макроекономічною необхідністю. Проведене дослідження доводить, що традиційна лінійна модель сільського господарства, заснована на постійному вилученні поживних речовин із ґрунту, інтенсивному застосуванні хімічних добрив та накопиченні біологічних відходів, повністю вичерпала свій ресурсний потенціал[1, с. 436]. Вона не лише спричиняє незворотну деградацію орних земель, але й створює системні ризики для продовольчої безпеки. Практична реалізація циркулярних підходів, яка полягає у фізичному замиканні виробничих циклів — будівництві біогазових станцій, переробці відходів тваринництва на

дигестат та впровадженні ґрунтозахисних технологій обробітку — потребує колосальних капіталовкладень. Оскільки класична банківська система не здатна забезпечити такі обсяги довгострокового фінансування, головним донором для фізичної модернізації агросектору має стати міжнародний фондовий ринок. Проте це вимагає кардинальної зміни його архітектури: інвестори повинні отримати стандартизовані боргові інструменти, такі як цільові екологічні облігації, що жорстко контролюють спрямування коштів на реальне відновлення довкілля, а не на фінансування поточної операційної діяльності компаній.

Для України розбудова таких інвестиційних механізмів є фундаментальною умовою повоєнної відбудови та збереження економічного суверенітету. Внаслідок повномасштабних бойових дій мільйони гектарів українських чорноземів зазнали фізичного руйнування, мінного та хімічного забруднення, а значна частина переробної інфраструктури була знищена. Повернення до екстенсивної моделі експорту сировини в цих умовах призведе до остаточної деградації галузі. Крім того, зовнішній тиск у вигляді нових європейських екологічних податків (зокрема механізму CBAM) ставить вітчизняних виробників перед жорстким вибором: або термінова екологічна модернізація виробництва, або втрата ключових європейських ринків збуту. Залучення десятків мільярдів доларів, необхідних для закупівлі сучасної техніки для прямого висіву та розгортання мережі біометанових заводів, можливе лише за умови прозорої взаємодії вітчизняних підприємств із глобальними біржовими майданчиками.

Практичним кроком у цьому напрямку має стати адаптація міжнародних боргових інструментів до українських реалій. Великі аграрні компанії повинні виходити на міжнародні біржі з випусками облігацій, відсоткова ставка за якими знижується за умови підтвердженого зменшення використання хімікатів та повної переробки відходів. Водночас для інтеграції у світову фінансову систему середніх фермерських господарств критично важливою є повна цифровізація традиційних аграрних розписок.

Переведення їх в електронний формат дозволить фермерам напряму залучати іноземні кошти під заставу майбутнього врожаю, вирощеного з дотриманням вимог відновлювального землеробства. Такий механізм усуває зайвих посередників і гарантує, що міжнародні фінанси працюватимуть безпосередньо в українському полі.

У підсумку, успішна трансформація агропромислового комплексу залежить від здатності об'єднати фізичні потреби землі з фінансовими можливостями глобального капіталу. Фондовий ринок повинен еволюціонувати від пасивного індикатора фінансової прибутковості лінійної економіки до активного рушія екологічних змін.

Лише формування прозорих і зрозумілих механізмів фінансування, які жорстко прив'язують виділення коштів до реальних метрик відновлення ґрунту та переробки біомаси, дозволить Україні побудувати енергонезалежний, високотехнологічний та конкурентоспроможний аграрний сектор.

***Література*:**

1. Стахель В. Р. (Stahel W. R.) Економіка замкненого циклу. Nature. 2016. Том 531. С. 435–438.

2. Шонмейкер Д., Шолтенс Б. Принципи сталого фінансування. Оксфорд: Видавництво Оксфордського університету, 2018. 424 с.

3. Група Світового банку, Уряд України. Третя швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення України (RDNA3). Лютий 2024. URL: https://ukraine.un.org/uk/260029-ukraine-third-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna3

4. Climate Bonds Initiative. Звіт про ринок сталого боргу 2023. Офіційні дані CBI. URL: https://www.climatebonds.net/resources/reports/sustainable-debt-market-summary-2023

5. Лупенко Ю. О. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах війни та повоєнного відновлення. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2023.

6. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2020.

7. Зінчук Т. О., Ковальчук О. В. Європейська інтеграція аграрного сектору України в умовах нових викликів. Економіка АПК. 2022. № 1. С. 15–26.

8. Бородіна О. М. Інклюзивний сільський розвиток в Україні: перспективи та механізми реалізації. Київ: НАН України, 2021.

9. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку та випуску зелених облігацій. URL: https://www.nssmc.gov.ua

10. Європейська Комісія. Механізм транскордонного вуглецевого коригування (CBAM): вплив на аграрний експорт. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en

11. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO). Стан продовольства і сільського господарства: циркулярні підходи. Рим: FAO, 2022.

References:

1. Stahel', V. R. (Stahel W. R.) (2016). Ekonomika zamknenogo ciklu [Closed-loop economics]. *Nature*, 531, 435–438 [in Ukrainian].

2. Shonmejker, D., Sholtens, B. (2018). *Principi stalogo finansuvannja [Principles of sustainable finance*]. Oksford: Vidavnictvo Oksfords'kogo universitetu [in Ukrainian].

3. Grupa Svitovogo banku, Urjad Ukraïni. Tretja shvidka ocinka zavdanoï shkodi ta potreb na vidnovlennja Ukraïni (RDNA3). Ljutij 2024 [World Bank Group, Government of Ukraine. Third Rapid Damage and Recovery Needs Assessment (RDNA3). February 2024]. *ukraine.un.org* Retrieved from https://ukraine.un.org/uk/260029-ukraine-third-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna3 [in Ukrainian].

4. Climate Bonds Initiative. Zvit pro rinok stalogo borgu 2023. Oficijni dani CBI. *www.climatebonds.net* Retrieved from https://www.climatebonds.net/resources/reports/sustainable-debt-market-summary-2023 [in English].

5. Lupenko, Ju. O. (2023). *Rozvitok agrarnogo sektoru ekonomiki Ukraïni v umovah vijni ta povoєnnogo vidnovlennja [Development of the agricultural sector of the economy of Ukraine in the conditions of war and post-war recovery*]. Kiïv: NNC «Institut agrarnoï ekonomiki» [in Ukrainian].

6. Popova, O. L. (2020). *Stalij rozvitok agrosferi Ukraïni: politika i mehanizmi [Sustainable development of the agricultural sector of Ukraine: policies and mechanisms*]. Kiïv: DU «Institut ekonomiki ta prognozuvannja NAN Ukraïni» [in Ukrainian].

7. Zinchuk, T. O., Koval'chuk, O. V. (2022). Єvropejs'ka integracija agrarnogo sektoru Ukraïni v umovah novih viklikiv [European integration of the agricultural sector of Ukraine in the

conditions of new challenges]. *Ekonomika APK - Economics of the Agricultural Industry*, 1, 15–26 [in Ukrainian].

8. Borodina, O. M. (2021). *Inkljuzivnij sil's'kij rozvitok v Ukraïni: perspektivi ta mehanizmi realizacii [Inclusive rural development in Ukraine: prospects and implementation mechanisms*]. Kiïv: NAN Ukraïni [in Ukrainian].

9. Nacional'na komisija z cinnih paperiv ta fondovogo rinku (NKCPFR). Analitichni dani shhodo rozvitku fondovogo rinku ta vipusku zelenih obligacij [National Securities and Stock Market Commission (NSSMC). Analytical data on the development of the stock market and the issuance of green bonds]. *www.nssmc.gov.ua* Retrieved from https://www.nssmc.gov.ua [in Ukrainian].

10. Єvropejs'ka Komisija. Mehanizm transkordonnogo vuglecevogo koriguvannja (CBAM): vpliv na agrarnij eksport [European Commission. Carbon Cross-Border Adjustment Mechanism (CBAM): impact on agricultural exports]. *www.nssmc.gov.ua* Retrieved from https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en [in Ukrainian].

11. *Prodovol'cha ta sil's'kogospodars'ka organizacija OON (FAO). Stan prodovol'stva i sil's'kogo gospodarstva: cirkuljarni pidhodi [Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). State of Food and Agriculture: Circular Approaches*]. Rim: FAO [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 09.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026

УДК 330.3:004:338.2

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3886-3897

Філіпішина Лілія доктор економічних наук, професор, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, https://orcid.org/0000-0001-9552-1367

Срібна Євгенія кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства і міжнародного бізнесу Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, https://orcid.org/0000-0002-6676-0606

Волинець Віктор аспірант кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, http://orcid.org/0009-0008-8950-1261

Кондрашов Владислав студент кафедри економіки та соціального розвитку, Первомайський навчально-науковий інститут НУК імені адмірала Макарова, https://orcid.org 0009-0003-0683-9464

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ КОМПАНІЙ ІТ-СЕКТОРУ У ЗМІЦНЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті комплексно досліджено значення інноваційного розвитку компаній ІТ-сектору як ключового чинника зміцнення економічної безпеки України в умовах глобальних структурних трансформацій, прискореної цифровізації світової економіки та тривалих воєнних викликів. Обґрунтовано, що технологічні інновації, розвиток цифрових платформ, штучного інтелекту, великих даних, хмарних сервісів і систем кібербезпеки формують нову архітектуру національної економічної стійкості та визначають довгострокову конкурентоспроможність держави. Проаналізовано сучасні тенденції розвитку ІТ-індустрії України, зокрема її внесок у формування валового внутрішнього продукту, забезпечення стабільних валютних надходжень від експорту комп'ютерних послуг, підтримання макрофінансової рівноваги, розвиток висококваліфікованої зайнятості та стимулювання суміжних секторів економіки. Визначено ключові ризики інноваційного розвитку галузі, серед яких безпекові загрози, відтік людського капіталу, обмежений доступ до інвестиційних ресурсів, інституційні бар'єри, залежність від зовнішніх ринків і недостатній рівень розвитку національної дослідницько-інноваційної інфраструктури. Значну увагу приділено ролі державної політики у стимулюванні технологічного підприємництва, підтримці R&D-активності, розвитку стартап-екосистеми,

удосконаленні механізмів захисту інтелектуальної власності, цифровізації публічного управління та інтеграції України до європейського та глобального цифрового простору. Доведено, що інноваційна активність IT-сектору виступає системоутворювальним елементом економічної безпеки держави, сприяє структурній модернізації національної економіки, диверсифікації джерел доходів, підвищенню інвестиційної привабливості, формуванню технологічного суверенітету та посиленню стійкості критичної інфраструктури. Отримані результати підтверджують стратегічну роль IT-індустрії у забезпеченні довгострокової макроекономічної стабільності, післявоєнного відновлення та сталого розвитку України в умовах глобальної цифрової конкуренції.

Ключові слова: економічна безпека, інноваційний розвиток, IT-сектор, цифрова економіка, конкурентоспроможність, державна політика.

Liliya Filipishyna Professor. Doctor of Economic Sciences, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, https://orcid.org/0000-0001-9552-1367

Yevheniia Sribna Candidate of Economic Science, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics and International Business, The National University of Water Management Environmental and Engineering, Rivne, https://orcid .org/0000-0003-0010-219X

Viktor Volynets Postgraduate student, Department of Business and Tourism Management, Izmail State University of Humanities, Izmail, http://orcid.org/0009-0008-8950-1261

Vladyslav Kondrashov Student, Department of Business and Tourism Management, Izmail State University of Humanities, Izmail, http://orcid.org/0009-0008-8950-1261

THE ROLE OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF IT SECTOR COMPANIES IN STRENGTHENING THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The article comprehensively examines the significance of the innovative development of IT sector companies as a key factor in strengthening Ukraine's economic security under conditions of global structural transformations, accelerated digitalization of the world economy, and prolonged wartime challenges. It is substantiated that technological innovation, including the development of digital platforms, artificial intelligence, big data, cloud services, and cybersecurity systems, forms a new architecture of national economic resilience and determines the state's long-term competitiveness. Current trends in the development of Ukraine's IT industry are analyzed, particularly its contribution to gross domestic product formation, the

generation of stable foreign currency revenues from the export of computer services, the maintenance of macrofinancial stability, the expansion of high-skilled employment, and the stimulation of related economic sectors. Key risks to the innovative development of the industry are identified, including security threats, human capital outflow, limited access to investment resources, institutional barriers, dependence on external markets, and the insufficient development of national research and innovation infrastructure. Particular attention is paid to the role of state policy in stimulating technological entrepreneurship, supporting R&D activity, developing the startup ecosystem, improving intellectual property protection mechanisms, digitalizing public administration, and integrating Ukraine into the European and global digital space. It is proven that the innovative activity of the IT sector acts as a system-forming element of national economic security, contributing to structural modernization of the economy, diversification of income sources, increased investment attractiveness, the formation of technological sovereignty, and enhanced resilience of critical infrastructure. The obtained results confirm the strategic role of the IT industry in ensuring long-term macroeconomic stability, post-war recovery, and sustainable development of Ukraine in the context of global digital competition.

Keywords: economic security, innovative development, IT sector, digital economy, competitiveness, public policy.

Постановка проблеми. Забезпечення економічної безпеки держави в умовах глобалізації світового господарства, прискореної технологічної трансформації, цифровізації соціально-економічних процесів та тривалих воєнних викликів набуває особливої наукової й практичної значущості. Сучасна архітектура міжнародних економічних відносин характеризується посиленням конкуренції за технологічне лідерство, зростанням ролі інтелектуального капіталу, розвитком цифрових платформ і мережевих бізнес-моделей, що визначає перехід до економіки знань як базової моделі довгострокового розвитку. За таких умов саме високотехнологічні галузі, передусім інформаційно-технологічний сектор, виступають ключовими драйверами структурної модернізації економіки, формування доданої вартості та підвищення глобальної конкурентоспроможності держав.

ІТ-індустрія України демонструє відносну стійкість і позитивну динаміку розвитку навіть у періоди макроекономічної нестабільності та воєнного стану, забезпечуючи значні валютні надходження, створення високооплачуваних робочих місць, розширення можливостей зайнятості в умовах дистанційної економіки, а також формування людського капіталу нового типу. Водночас інноваційний потенціал ІТ-компаній реалізується не повною мірою через комплекс інституційних, фінансово-інвестиційних, безпекових та регуляторних обмежень, що стримують масштабування технологічних рішень, розвиток національних продуктів із високою доданою вартістю та інтеграцію у глобальні інноваційні екосистеми.

Особливої актуальності набуває дослідження системного взаємозв'язку між інноваційним розвитком технологічних компаній і складовими економічної безпеки держави, зокрема фінансовою стійкістю, технологічним суверенітетом, кібербезпекою, експортною диверсифікацією та здатністю економіки до відновлення в післякризовий період. Недостатній рівень теоретичного узагальнення та прикладного обґрунтування ролі IT-сектору як стратегічного чинника економічної безпеки визначає необхідність поглиблення наукових досліджень у цьому напрямі, що й зумовлює актуальність даної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика економічної безпеки України має ґрунтовну наукову базу в працях українських учених, однак у більшості робіт IT-сектор і його інноваційна динаміка розглядаються переважно фрагментарно. Тобто, як елемент інноваційної політики або цифровізації, без системної «прив'язки» до показників і механізмів економічної безпеки. Теоретико-методологічні засади економічної безпеки, її структурні компоненти та підходи до оцінювання загроз і ризиків ґрунтовно розроблялися у працях В. Геєця [1], В. Барановського [2], В. Варналія [3], Г. Пастернак-Таранушенко [4] та інших, які акцентували увагу на макроекономічній стабільності, інституційній спроможності держави, інвестиційній привабливості та стійкості економічної системи до зовнішніх шоків. Окремі аспекти технологічної та інноваційної безпеки, зокрема питання науково-технічного розвитку, структурної модернізації та промислово-інноваційної політики, висвітлені у працях О. Амоші [5] та В. Антонюк [6, 7], де підкреслюється значення високотехнологічних виробництв і знаннєвоємних секторів для конкурентоспроможності економіки. Питання інноваційного розвитку, управління інноваціями та формування національної інноваційної системи широко представлені в українській науковій традиції, зокрема у дослідженнях Л. Федулової [8] (економіка знань, інноваційна політика, інноваційна інфраструктура), О. Лапко [9] (інноваційна діяльність і механізми стимулювання), а також у працях, присвячених інституційним передумовам технологічного зростання та трансферу технологій. Окремий напрям становлять дослідження цифрової трансформації економіки й розвитку ІКТ/IT-сфери, де аналізуються потенціал цифровізації для продуктивності, зайнятості та конкурентних переваг, однак зв'язок із «жорсткими» контурами економічної безпеки (експортна стійкість, технологічний суверенітет, кіберризики, стійкість критичної інфраструктури) часто залишається недостатньо формалізованим.

Метою статті є обґрунтування ролі інноваційного розвитку компаній IT-сектору у зміцненні економічної безпеки України та визначення стратегічних напрямів його державної підтримки.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека держави у сучасних умовах дедалі більше визначається не лише традиційними макроекономічними параметрами, а й рівнем технологічного розвитку, інноваційної активності та здатністю економіки до швидкої адаптації в умовах глобальної турбулентності.

Перехід до цифрової економіки змінює структуру факторів економічного зростання, висуваючи на перший план знання, інформацію, інтелектуальний капітал і технологічні інновації. У цьому контексті IT-сектор виступає системо-утворювальним елементом нової економічної моделі, оскільки забезпечує створення цифрової інфраструктури, розвиток інноваційних бізнес-процесів, формування високотехнологічних робочих місць і підвищення продуктивності в інших галузях економіки.

Показники розвитку IT-сектору України свідчать про його стійку трансформацію у стратегічний чинник макроекономічної стабільності та економічної безпеки держави. IT-сектор України демонструє зростання навіть в умовах воєнної економіки. Так, за 11 місяців 2025 року, обсяг експорту комп'ютерних послуг становив 5,97 млрд. дол., тобто близько 543 млн. дол. щомісячно. Це підтверджує збереження зовнішнього попиту на українські цифрові рішення [10]. Крім того, цей показник зріс на 2,4% порівняно з 2024 роком. За результатами IT Research Ukraine 2025, IT компанії продовжують бути лідерами у сфері експорту послуг. Комп'ютерні послуги складають 41,9 % у структурі експорту послуг, а IT займає близько 12,1% від загального експорту товарів і послуг України, поступаючись лише агропродовольчому сектору (рис. 1). Дослідження також показало мультиплікативний ефект створення зайнятості. Адже кожне робоче місце в IT підтримує додатково 2,7 робочих місць у суміжних секторах, а загальна кількість прямих та непрямих робочих місць у галузі оцінюється приблизно у 645 тис. осіб. Медіана доходу технічних спеціалістів у сфері IT зросла на 4,2 % до 2700 доларів на місяць, що свідчить про зростання рівня оплати праці в умовах складної економічної ситуації [11]. За даними дослідження Digital Tiger, частка IT-спеціалістів у структурі працевлаштованих у сфері цифрової економіки становить понад 43%. Загальна кількість працівників цифрового сектора перевищує 1,2 млн осіб [12]. Станом на кінець 2025 рік в Україні функціонує 2062 активні верифіковані IT-компанії, структура яких відображає еволюцію бізнес-моделей галузі. Зокрема, 46% компаній працюють за аутсорсинговою моделлю, 31% належать до продуктових, 2% - до аутстафінгових, тоді як решта поєднує змішані формати діяльності [11].

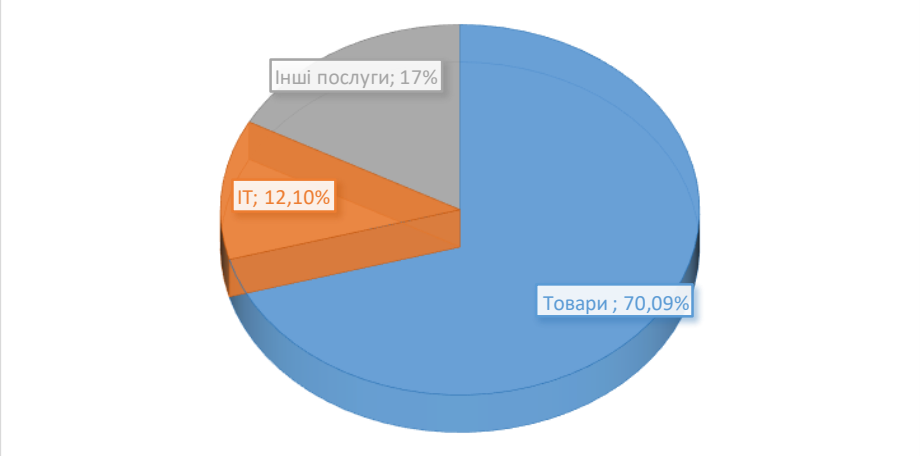

Рис. 1. Місце IT-сектору у загальній структурі експорту України

Така структура свідчить про поступовий перехід від сервісної моделі до створення власних технологічних продуктів із вищою доданою вартістю. Водночас ключову частку доходів галузі формують великі міжнародно орієнтовані компанії, серед яких провідні позиції посідають EPAM Systems, SoftServe, GlobalLogic, Luxoft, а також продуктові технологічні компанії Ajax Systems, Grammarly та Genesis [13]. Саме ці компанії забезпечують значну частину валютних надходжень, формують попит на висококваліфіковану працю та виступають драйверами інноваційної активності, інтегруючи український IT-сектор у глобальні ринки цифрових послуг і технологічних рішень. Концентрація фінансових результатів у великих компаніях водночас поєднується з розвитком середнього та стартап-сегмента, що створює багаторівневу екосистему інноваційного підприємництва та підсилює стійкість галузі в умовах воєнних і економічних викликів.

Україна має потужний пул висококваліфікованих технічних талантів, які рухають світовий ринок технологій. Серед технічних спеціалістів, 43% мають загальний досвід роботи в IT від 6 до 15 років, 12% – понад 15 років. А більш ніж 88% з усього пулу технічних талантів – спеціалісти кваліфікації Middle, Senior та Lead. Половина зайнятих в IT-галузі здобули або здобувають освітню технічну спеціалізацію, пов’язану з комп’ютерними науками, ще понад чверть – технічну спеціалізацію, не пов’язану з комп’ютерними науками. Близько 5% айтівців поєднують два чи більше типів спеціальностей [11].

У 2025 році IT-сектор України значно збільшив свій фіскальний внесок у державний бюджет, що свідчить про зростання його економічної ваги. За даними Державної податкової служби [14], платники податків у сфері IT сплатили 43,4 млрд грн податків до зведеного бюджету, що на 34% більше, ніж у 2024 році. Це відображає розширення податкової бази та активність галузі в умовах економічної нестабільності. При цьому значну частину податкових надходжень забезпечили резиденти спеціального правового та податкового режиму «Дія.City», які надали близько 33,5 млрд грн, що майже вдвічі більше порівняно з попереднім роком. Зростання податкових платежів відображає не лише розширення обсягів діяльності IT-компаній, але й їхню інтеграцію у формальні економічні механізми підтримки державних фінансів, що сприяє зміцненню бюджетної стійкості в умовах військового та економічного тиску. Загалом податкові надходження з IT-сектора є одними з найдинамічніших серед секторів економіки, демонструючи збільшення як за обсягами, так і за темпами порівняно з попередніми роками, що посилює роль IT у забезпеченні фінансової стабільності країни.

Важливою характеристикою розвитку IT-сектору України є його регіональна диференціація та формування мережі технологічних хабів. Найвища концентрація IT-компаній і фахівців традиційно зосереджена у місті Києві та Київській області, на які припадає близько третини всіх суб’єктів галузі та найбільша частка сформованого доходу. Водночас значні регіональні центри

розвитку інформаційних технологій сформувалися у Львівській, Харківській та Дніпровській областях, які виступають осередками підготовки технічних кадрів, розміщення R&D-центрів міжнародних компаній та розвитку продуктових і сервісних бізнес-моделей [13]. Сукупно провідні технологічні регіони формують основну частину зайнятості та фінансових результатів ІТ-індустрії, що свідчить про просторову концентрацію інноваційної економічної активності.

Разом із тим упродовж останніх років спостерігається тенденція до поступової децентралізації цифрової зайнятості, зумовлена поширенням дистанційних форматів роботи, релокацією бізнесу в умовах воєнних ризиків та розвитком локальних технологічних екосистем у відносно безпечних регіонах.

Це сприяє вирівнюванню соціально-економічного розвитку територій, розширенню податкової бази місцевих бюджетів і формуванню нової просторової моделі економічного зростання, заснованої на знаннях та цифрових технологіях. Таким чином, регіональна структура ІТ-сектору підтверджує його роль не лише як драйвера національної економіки, а й як чинника територіальної стійкості та післявоєнної трансформації економічного простору України.

Таким чином, ІТ-сектор залишається одним із найвпливовіших чинників національної економіки, що зумовлює його значний внесок у зовнішньоекономічну діяльність, підтримку зайнятості, та забезпечення економічної безпеки держави. Відповідно, інноваційний розвиток ІТ-компаній безпосередньо впливає на ключові складові економічної безпеки держави:

– фінансову стабільність;
– інвестиційну привабливість;
– технологічний суверенітет;
– кібербезпеку та конкурентоспроможність національної економіки.

Зазначені складові формують системний вплив ІТ-сектору на економічну безпеку держави. Фінансова стабільність посилюється завдяки стабільним валютним надходженням від експорту ІТ-послуг та зростанню податкових платежів галузі. Інвестиційна привабливість підвищується через розвиток стартап-екосистеми, функціонування спеціальних правових режимів підтримки технологічного бізнесу та інтеграцію українських компаній у глобальні інноваційні мережі.

Технологічний суверенітет забезпечується створенням власних цифрових продуктів, розвитком оборонних технологій і зменшенням залежності від імпортних рішень у критичних сферах.

Водночас розвиток кібербезпеки та цифрової інфраструктури сприяє підвищенню стійкості державних інституцій, фінансової системи та об’єктів критичної інфраструктури до гібридних загроз.

Зростання конкурентоспроможності національної економіки проявляється у розширенні участі України в глобальних ланцюгах створення доданої вартості, збільшенні частки високотехнологічного експорту та формуванні інноваційної моделі економічного розвитку.

Інноваційний розвиток ІТ-сектору виступає одним із ключових драйверів структурної модернізації національної економіки в умовах цифрової трансформації та глобальної конкуренції. Сукупність таких чинників, як розвиток R&D-екосистеми, впровадження штучного інтелекту, хмарних технологій, кібербезпеки та формування людського капіталу, забезпечує якісні зміни у функціонуванні економічної системи та створює передумови для підвищення її стійкості (рис.2).

Представлена на рисунку логічна модель демонструє причинно-наслідковий зв'язок між інноваційним потенціалом ІТ-компаній, трансформаційними процесами в економіці та кінцевими результатами у сфері економічної безпеки держави. Зокрема, цифровізація бізнес-процесів, зростання продуктивності та інтеграція у глобальні ланцюги доданої вартості сприяють підвищенню фінансової стабільності, інвестиційної привабливості, технологічного суверенітету й кіберстійкості критичної інфраструктури, що в сукупності формує довгострокову конкурентоспроможність національної економіки.

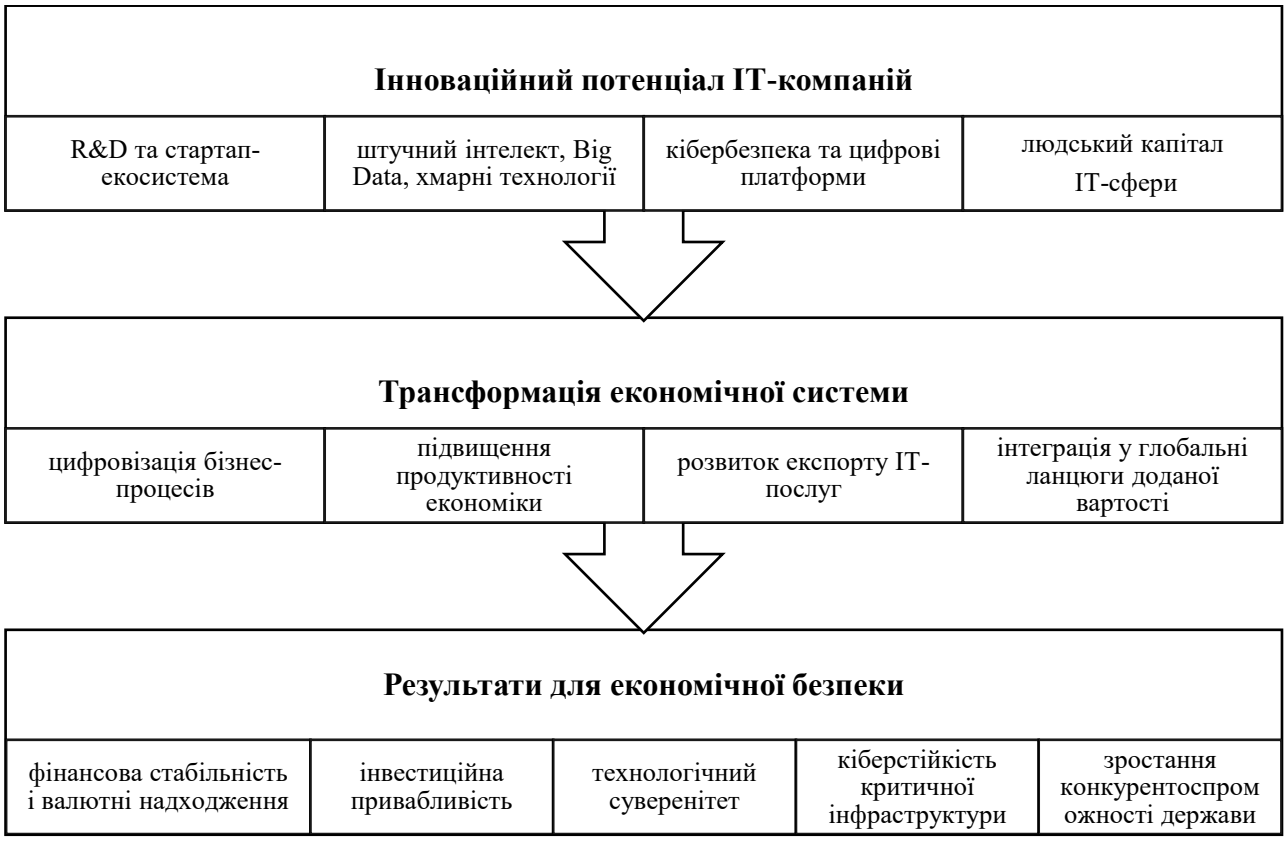

Рис. 2. Вплив інноваційного потенціалу ІТ-компаній на трансформацію економічної системи та зміцнення економічної безпеки держави

Отримані результати аналізу підтверджують, що інноваційний розвиток ІТ-сектору виступає одним із ключових системоутворювальних чинників забезпечення економічної безпеки України. Стійка динаміка експорту ІТ-послуг, значний мультиплікативний ефект зайнятості, високий рівень людського

капіталу та зростання фіскального внеску галузі свідчать про її визначальну роль у підтриманні макроекономічної стабільності держави навіть в умовах воєнної економіки. Водночас трансформація бізнес-моделей IT-компаній у напрямі створення власних технологічних продуктів із високою доданою вартістю формує підґрунтя для довгострокового підвищення конкурентоспроможності національної економіки та її інтеграції у глобальний цифровий простір.

Разом з тим подальше зміцнення економічної безпеки на основі інноваційного розвитку IT-сектору потребує системної державної політики, спрямованої на розвиток національної інноваційної екосистеми, стимулювання досліджень і розробок, підтримку технологічного підприємництва, модернізацію освіти та посилення кібербезпеки. Реалізація зазначених напрямів створює передумови для формування стійкої інноваційної моделі економічного зростання та ефективного післявоєнного відновлення України. Зокрема, правові засади формування інноваційної моделі економіки визначені Законом України «Про інноваційну діяльність» [15], який передбачає державну підтримку досліджень і розробок, розвиток інноваційної інфраструктури та стимулювання технологічного підприємництва. Водночас стратегічні орієнтири цифрової трансформації держави закріплені у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України, що передбачає розширення використання інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток цифрових компетентностей і інтеграцію у європейський цифровий простір. Важливе значення має також Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [16], який визначає інституційні механізми захисту критичної інформаційної інфраструктури, протидії кіберзагрозам та підвищення стійкості державних інформаційних систем в умовах гібридної війни.

Крім того, стимулювання розвитку технологічного бізнесу та залучення інвестицій у високотехнологічні галузі здійснюється через спеціальний правовий режим «Дія.City», запроваджений Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» [17], що створює сприятливі податкові, правові та організаційні умови для діяльності IT-компаній. Сукупність зазначених нормативних інструментів формує інституційну основу для розвитку національної інноваційної екосистеми, модернізації системи освіти, посилення науково-технологічного потенціалу та підвищення рівня кіберстійкості держави. У цьому контексті особливого значення набуває узгодженість державної інноваційної, цифрової та безпекової політики, що має забезпечити синергію між розвитком технологічного бізнесу, науково-дослідним сектором і системою підготовки людського капіталу. Формування ефективної моделі взаємодії держави, бізнесу та освітньо-наукових інституцій створює передумови для прискореного впровадження інновацій, масштабування високотехнологічних рішень та зміцнення позицій України у глобальному цифровому просторі. Водночас стратегічним завданням залишається підвищення інвестиційної спроможності інноваційної економіки, розвиток венчурної інфраструктури,

підтримка експорту технологічних продуктів і посилення участі України у міжнародних науково-технологічних програмах.

Таким чином, інноваційний розвиток ІТ-сектору виступає не лише фактором економічного зростання, а й ключовим інструментом забезпечення довгострокової економічної безпеки держави.

Його системна підтримка на рівні державної політики визначає можливості структурної модернізації національної економіки, підвищення її стійкості до зовнішніх викликів та формування конкурентоспроможної моделі післявоєнного відновлення України.

Висновки. Інноваційний розвиток ІТ-сектору України є критично важливою передумовою зміцнення економічної безпеки держави в умовах цифрової трансформації, глобальної конкуренції та воєнних викликів. Стійке зростання експорту комп'ютерних послуг, значний внесок галузі у зайнятість населення, високий рівень людського капіталу та збільшення податкових надходжень свідчать про системоутворювальну роль ІТ-індустрії у підтриманні макроекономічної стабільності України. Водночас подальший розвиток сектору потребує послідовної державної політики, спрямованої на стимулювання інновацій, розвиток національної інноваційної екосистеми, зміцнення кібербезпеки та забезпечення технологічного суверенітету. Результати дослідження підтверджують, що ІТ-сектор виступає одним із ключових драйверів структурної модернізації економіки, сприяє диверсифікації джерел національного доходу, розширенню участі України у глобальних ланцюгах створення доданої вартості та підвищенню конкурентоспроможності держави на світових ринках високотехнологічних послуг. Саме тому інноваційний розвиток ІТ-індустрії формує основу довгострокової економічної стійкості України, визначає потенціал її післявоєнного відновлення та виступає стратегічним чинником забезпечення національної економічної безпеки в умовах глобальних технологічних трансформацій. Реалізація зазначених напрямів створює підґрунтя для переходу до інноваційно орієнтованої моделі економічного зростання, посилення технологічного суверенітету та інтеграції України до європейського й світового цифрового простору.

Література:

1. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / За ред. В. М. Гейця. – Х.: ВД "Інжек", 2006. – 240 с.

2. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) / О.І. Барановський. – К.: Київ. Нац. Торг.-екон.ун-т, 2004. – 759 с.

3. Економічна безпека: навч. посіб. / З. С. Варналій [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія / З. С. Варналій . – К. : Знання, 2009. – 647 с.

4. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : Підруч. для держав. службовців, науковців, студ. і асп. вищ. навч. закл. екон. профілю / Г. Пастернак-Таранушенко; Київ. екон. ін-т менеджменту. - К. : Кондор, 2002. - 302 с. - укр.

5. Інноваційне Придніпров'я: гра на випередження: монографія / О.І. Амоша, Ю.С. Залознова, С.В. Іванов , В.І. Ляшенко, І.Ю. Підоричева та ін.; за заг. ред. В.І. Ляшенка (заг. ред.) / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, Дніпро, 2021. 286 с.

6. Амоша, О. І., & Амоша, О. О. (2023). Щодо формули стратегії повоєнної перебудови економіки. *Економіка промисловості*, (1), 68–78.

7. Антонюк В. П., Залознова Ю. С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2023. 175 с.

8. Федулова, Л. І. Інноваційна економіка [Текст] : підручник / Любов Іванівна Федулова. – К.: Либідь, 2006. – 480 с.– (Навчальне видання).

9. Гук О. В., Шендерівська Л. П., Мохонько Г. А. Інвестування інноваційної діяльності: начальний посібник для здобувачів ступеня магістра за спеціальністю 073 Менеджмент. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Видавництво «Політехніка», 2022. 186 с.

10. IT-export in 2025: основні цифри та факти / DOU, 1 жовт. 2025. https://dou.ua/lenta/news/it-export-in-2025/

11. IT Research Ukraine 2025: ключові дані про IT-індустрію в Україні / Scroll.media, 11 груд. 2025. URL: https://scroll.media/2025/12/11/it-research-ukraine-2025

12. IT-індустрія в цифрах: найцікавіші дані з дослідження Digital Tiger / Digital Tiger, 2025. https://dia.dp.gov.ua/it-industriya-v-cifrax-najcikavishi-dani-z-doslidzhennya-digital-tiger/

13. Top-50 IT-компаній України: ринок стабілізувався, але найменш обережний / ProITService, 09 лют. 2026. URL: https://proitservice.com.ua/2026/02/09/top-50-it-kompanij-ukraini-zima-2026-rinok-stabilizuvavsja-ale-najm-oberezhnij/

14. Платники IT-сектора сплатили 43,4 млрд грн податків до зведеного бюджету станом на 2025 рік / Державна податкова служба України, 2025. https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/974032.html

15. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40/96-вр (дата звернення: 10.02.2026).

16. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19 (дата звернення: 10.02.2026).

17. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20 (дата звернення: 10.02.2026).

***References**:*

1. Heiets, V.M., Kyzym, M.O., Klebanova, T.S., Cherniak, O.I., et al. (2006). Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpryiemstvo [Modeling of economic security: state, region, enterprise]. Kharkiv: VD "Inzhek" [in Ukrainian].

2. Baranovskyi, O.I. (2004). Finansova bezpeka v Ukraini (metodolohiia otsinky ta mekhanizmy zabezpechennia) [Financial security in Ukraine (methodology of assessment and mechanisms of provision)]. Kyiv: Kyiv National University of Trade and Economics [in Ukrainian].

3. Varnalii, Z.S. (Ed.). (2009). Ekonomichna bezpeka [Economic security]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

4. Pasternak-Taranushenko, H. (2002). Ekonomichna bezpeka derzhavy. Statyka protsesu zabezpechennia [Economic security of the state. Statics of the provision process]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].

5. Amosha, O.I., Zaloznova, Yu.S., Ivanov, S.V., Liashenko, V.I., Pidorycheva, I.Yu., et al. (2021). Innovatsiine Prydniprovia: hra na vyperedzhennia [Innovative Prydniprovia: playing ahead]. Kyiv–Dnipro: NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].

6. Amosha, O.I., & Amosha, O.O. (2023). Shchodo formuly stratehii povoiennoi perebudovy ekonomiky [On the formula of the strategy of post-war economic reconstruction]. Ekonomika promyslovosti – Economy of Industry, 1, 68–78 [in Ukrainian].

7. Antoniuk, V.P., & Zaloznova, Yu.S. (2023). Liudskyi kapital rehioniv Ukrainy: problemy vidtvorennia v umovakh hibrydnoi ta povnomasshtabnoi viiny yak zahroza dlia povoiennoho vidnovlennia krainy [Human capital of the regions of Ukraine: reproduction problems in conditions of hybrid and full-scale war as a threat to post-war recovery]. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukrainian].

8. Fedulova, L.I. (2006). Innovatsiina ekonomika [Innovative economy]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

9. Huk, O.V., Shenderivska, L.P., & Mokhonko, H.A. (2022). Investuvannia innovatsiinoi diialnosti [Investment of innovative activity]. Kyiv: Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Polytechnic Publishing House [in Ukrainian].

10. DOU. (2025, October 1). IT-export in 2025: osnovni tsyfry ta fakty [IT-export in 2025: key figures and facts]. Retrieved from https://dou.ua/lenta/news/it-export-in-2025/

11. Scroll.media. (2025, December 11). IT Research Ukraine 2025: kliuchovi dani pro IT-industriiu v Ukraini [IT Research Ukraine 2025: key data on the IT industry in Ukraine]. Retrieved from https://scroll.media/2025/12/11/it-research-ukraine-2025

12. Digital Tiger. (2025). IT-industriia v tsyfrakh: naitsikavishi dani z doslidzhennia Digital Tiger [IT industry in numbers: the most interesting data from the Digital Tiger research]. Retrieved from https://dia.dp.gov.ua/it-industriya-v-cifrax-najcikavishi-dani-z-doslidzhennya-digital-tiger/

13. Top-50 IT-kompanii Ukrainy: rynok stabilizuvavsia, ale naim oberezhnyi [Top-50 IT companies of Ukraine: the market has stabilized, but hiring remains cautious]. Retrieved from https://proitservice.com.ua/2026/02/09/top-50-it-kompanij-ukraini-zima-2026-rinok-stabilizuvavsja-ale-najm-oberezhnij/

14. State Tax Service of Ukraine. (2025). Platnyky IT-sektora splatyly 43,4 mlrd hrn podatkiv do zvedenoho biudzhetu stanom na 2025 rik [Taxpayers of the IT sector paid UAH 43.4 billion in taxes to the consolidated budget as of 2025]. Retrieved from https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/974032.html.

15. Zakon Ukrainy “Pro innovatsiinu diialnist” [Law of Ukraine “On Innovation Activity”]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40/96-вр [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy “Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy” [Law of Ukraine “On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine”]. (2017, October 5). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19

17. Zakon Ukrainy “Pro stymuliuvannia rozvytku tsyfrovoi ekonomiky v Ukraini” [Law of Ukraine “On Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine”]. (2021, July 15). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 11.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026

УДК 338.432:519.86(477)

https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-4(56)-3898-3908

Цюпак Володимир Павлович кандидат економічних наук, докторант Інституту тваринництва Національної академії аграрних наук України, м. Харків, https://orcid.org/0009-0001-3886-6673

МОДЕЛЮВАННЯ СИНЕРГЕТИЧНИХ ЕФЕКТІВ У МЕЖАХ АГРАРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА КЛАСТЕРІВ

Анотація. Сучасна архітектура світового агропромислового комплексу зазнає фундаментальних трансформацій, де традиційні методи господарювання поступаються місцем високоінтегрованим мережевим структурам. Для аграрного сектору України, який у 2024–2025 роках залишається фундаментом національної економіки та гарантом глобальної продовольчої безпеки, моделювання синергетичних ефектів набуває стратегічного значення. Центральним концептом дослідження є явище синергії («2 + 2 = 5»), що виникає не через адитивне додавання ресурсів, а внаслідок якісної зміни механізмів взаємодії всередині кластерів.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробка прикладних моделей оцінки синергетичних ефектів в аграрних кластерах. Дослідження спрямоване на ідентифікацію чинників формування синергії, аналіз математичних підходів до її вимірювання та оцінку впливу цифрових технологій на посилення взаємодії між суб'єктами агробізнесу.

У роботі використано комплексний математичний апарат, що включає модифіковану виробничу функцію Кобба-Дугласа для оцінки виробничого потенціалу, метод дисконтованих грошових потоків (DCF) для розрахунку фінансової синергії, а також елементи еволюційної теорії ігор для прогнозування стратегій взаємодії стейкхолдерів.

Систематизовано основні джерела синергії: ефект перетікання знань (knowledge spillover), спільне використання інфраструктури, зниження транзакційних витрат та посилення ринкової влади. Доведено, що цифрова трансформація (AgTech, Blockchain, Smart Farming) виступає базовим каталізатором синергії, дозволяючи знизити собівартість продукції на 20–30%. На прикладі Вінницького, Одеського та Рівненського кластерів продемонстровано реалізацію різних типів синергії — від глибокої переробки до логістичної інтеграції. Математично обґрунтовано введення синергетичного параметру у виробничу функцію, що дозволяє виокремити внесок кластерної організації у загальний економічний ріст.

Доведено, що реалізація синергетичного потенціалу потребує досягнення певного порогу «цифрової зрілості» та активної державної підтримки.

Перспективним напрямом є використання теорії ігор для розробки механізмів справедливого розподілу синергетичного прибутку між учасниками об'єднань.

Ключові слова: синергетичний ефект, аграрні кластери, функція Кобба-Дугласа, AgTech, цифрова трансформація, метод DCF, теорія ігор, економічна стійкість, Smart Farming.

Tsupak Volodymyr Pavlovych Candidate of Economic Sciences, Doctoral Student of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kharkiv, https://orcid.org/0009-0001-3886-6673

MODELING OF SYNERGETIC EFFECTS WITHIN AGRICULTURAL ASSOCIATIONS AND CLUSTERS

Abstract. The modern architecture of the global agro-industrial complex is undergoing fundamental transformations, where traditional farming methods are giving way to highly integrated network structures. For Ukraine's agricultural sector, which remains the foundation of the national economy and a guarantor of global food security in 2024–2025, the modeling of synergetic effects is acquiring strategic importance. The central concept of this research is the phenomenon of synergy ("2+2=5"), which arises not from the additive summation of resources but from a qualitative shift in the interaction mechanisms within clusters.

The article aims to substantiate the theoretical and methodological foundations and develop applied models for assessing synergetic effects in agricultural clusters. The study focuses on identifying factors in synergy formation, analyzing mathematical approaches to measuring it, and evaluating the impact of digital technologies on strengthening interactions between agribusiness entities.

The study employs a comprehensive mathematical apparatus, including a modified Cobb-Douglas production function to assess production potential, the Discounted Cash Flow (DCF) method to calculate financial synergy, and elements of evolutionary game theory to predict stakeholder interaction strategies.

The primary sources of synergy are systematized: knowledge spillover effects, shared infrastructure, reduced transaction costs, and increased market power. It is proved that digital transformation (AgTech, Blockchain, Smart Farming) acts as a fundamental catalyst for synergy, allowing for a 20–30% reduction in production costs. Using the examples of the Vinnytsia, Odesa, and Rivne clusters, the implementation of various types of synergy—from deep processing to logistical integration—is demonstrated. The introduction of a synergetic parameter into the production function is mathematically justified, enabling the isolation of the cluster's organization's contribution to overall economic growth.

The research demonstrates that realizing synergetic potential requires reaching a specific threshold of "digital maturity" and active state support. A promising direction

for future research is the application of game theory to develop mechanisms for the fair distribution of synergetic profits among cluster participants.

Keywords: synergetic effect, agricultural clusters, Cobb-Douglas function, AgTech, digital transformation, DCF method, game theory, economic resilience, Smart Farming.

Постановка проблеми. Сучасна архітектура світового агропромислового комплексу зазнає фундаментальних трансформацій, де традиційні методи господарювання поступаються місцем високоінтегрованим мережевим структурам. Кластеризація та створення аграрних об'єднань виступають не лише як інструмент виживання в умовах волатильності глобальних ринків, а й як стратегічний механізм генерації якісно нових економічних результатів.

Центральним концептом у функціонуванні таких систем є синергетичний ефект − явище, при якому результативність діяльності інтегрованої групи підприємств суттєво перевищує суму результатів кожного учасника за умови їх ізольованого функціонування.

У науковій літературі цей ефект часто ідентифікується через метафору «2 + 2 = 5», де додаткова одиниця є продуктом не адитивного додавання ресурсів, а якісної зміни механізмів їх взаємодії [1].

Для аграрного сектору України, який навіть у надскладних умовах 2024–2025 років залишається фундаментом національної економіки, моделювання синергії набуває особливої актуальності. Згідно з даними Кабінету Міністрів України, у 2025 році країна впевнено посідає друге місце в Європі за обсягами виробництва зернових, поступаючись лише Франції, та утримує світове лідерство у виробництві соняшнику [2]. Проте потенціал галузі стримується структурною вразливістю, руйнуванням традиційних логістичних ланцюгів та високим рівнем ризику. У цьому контексті аграрні кластери стають точками концентрації інновацій, що дозволяють малим та середнім виробникам отримати доступ до технологій точного землеробства, спільних елеваторних потужностей та виходу на міжнародні біржі, що раніше було прерогативою виключно великих агрохолдингів.

Моделювання цих процесів дозволяє кількісно виміряти емерджентні властивості систем − їхню здатність до гнучкої адаптації, інноваційну активність та еволюційну стабільність. Використання математичного апарату, включаючи модифіковані функції Кобба-Дугласа, теорію ігор та моделі дисконтованих грошових потоків, дає можливість не лише прогнозувати прибутковість об'єднань, а й ідентифікувати «диссинергію» − негативні ефекти, спричинені неефективним управлінням або конфліктами інтересів.

Таким чином, наукове обґрунтування синергетичної взаємодії в межах кластерів є критично важливим для формування нової моделі аграрного розвитку України, орієнтованої на глибоку переробку продукції та інтеграцію в спільний європейський простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену синергії в економічних об'єднаннях пройшло тривалий шлях еволюції, від класичних теорій агломерації до сучасних концепцій мережевих екосистем. Значний внесок у розробку теоретичних засад кластеризації національної економіки зробив Маслак О. О. [3], який у своїй дисертації детально розкрила цілісні та адитивні властивості кластерних систем. Він акцентує увагу на тому, що емерджентні властивості (інноваційність, гнучкість) не зводяться до властивостей окремих елементів, що створює підґрунтя для неадитивного зростання ефективності.

Питання методичного інструментарію оцінки синергії висвітлені у працях Шпортько Г. Ю. та Вишневської М. К. [4]. Автори доводять, що ступінь очікуваного синергетичного ефекту може визначатися на основі дохідного підходу, де ключовим показником є надлишковий прибуток, сформований за рахунок ділової репутації та внутрішніх зв'язків кластера. Голік І. Л. [1] у своїх роботах систематизував джерела синергії аграрних кластерів, виокремивши ефект перетікання знань (knowledge spillover), спільне використання інфраструктури та зниження транзакційних витрат.

Особливий інтерес становлять дослідження Фелдман Т.Р. та Ернандеса Е. [5], які запропонували розширену типологію синергії в контексті M&A, що цілком адаптивна до аграрних об'єднань. Вони ввели поняття реляційної, мережевої та неринкової синергії, що виникають через зміни у зовнішньому кооперативному середовищі фірм. У сфері інноваційного моделювання вагомими є розробки авторів, що аналізують національні аграрні інноваційні системи (AIS), розглядаючи синергію як результат взаємодії між урядом, приватними фірмами та університетами за аналогією до нелінійних хімічних реакцій (модель Бєлоусова-Жаботинського) [6].

Сучасний стан цифровізації як чинника синергії в Україні досліджували Палій М. та Канцедал Н. [7], запропонувавши концептуальну модель цифрової трансформації агробізнесу. Бурдяк М. [8] зосередився на аналізі бар'єрів цифровізації, вказуючи на те, що інвестиції в технології точного землеробства здатні генерувати синергію лише за умови відповідної підготовки кадрів та розвитку інфраструктури. Островецький В. І. [9] запропонував системний огляд моделей оцінки синергії, включаючи SWOT-картування та аналіз вартості-ефективності (CBA).

Важливим аспектом є також використання теорії ігор та симуляційного моделювання, що представлено у роботах закордонних дослідників [10], які аналізують взаємодію стейкхолдерів у зелених аграрних ланцюжках постачання та управління водними ресурсами. Ці праці дозволяють перейти від статичного опису синергії до динамічного прогнозування поведінки учасників кластера.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробка прикладних моделей оцінки синергетичних

ефектів в аграрних кластерах та об'єднаннях. Стаття спрямована на ідентифікацію ключових чинників формування синергії в умовах сучасної трансформації агросектору України, аналіз математичних підходів до вимірювання цих ефектів та оцінку впливу цифрових технологій на посилення взаємодії між суб'єктами агробізнесу.

Виклад основного матеріалу. Формування синергетичного ефекту в аграрних кластерах є результатом складного процесу конвергенції виробничих, управлінських та технологічних циклів. На відміну від простих об'єднань, кластери функціонують на основі географічної близькості та спеціалізації, що активізує обмін знаннями та ресурсами. Синергія виникає тоді, коли учасники кластера — від дрібних фермерів до логістичних операторів − поєднують зусилля для створення замкнутого технологічного циклу: від вирощування сировини до реалізації кінцевої продукції з високою доданою вартістю.

Основними джерелами виникнення синергії є [1]:

– ефект перетікання знань (knowledge spillover): учасники кластера мають швидший доступ до інновацій через неформальні контакти та спільні навчальні проекти. Це знижує витрати на R&D для окремого підприємства;

– спільна інфраструктура: економія на експлуатації елеваторів, логістичних центрів та засобів захисту рослин. Витрати на одиницю продукції знижуються завдяки ефекту масштабу;

– зниження транзакційних витрат: наявність довгострокових контрактів та високий рівень довіри всередині кластера зменшують витрати на пошук інформації та контроль виконання угод;

– ринкова влада (market power): об'єднана пропозиція продукції дозволяє диктувати умови перекупникам та виходити на прямі експортні контракти.

Синергія може бути як позитивною («2 + 2 = 5»), так і негативною («2 + 2 = 2,5»), що зазвичай є наслідком поганої організованості, конфліктів або неефективного управління. Моделювання дозволяє вчасно виявити передумови для виникнення негативних ефектів.

Для системного розуміння природи виникнення додаткової вартості в інтегрованих структурах в таблиці 1 класифікувано основні типи синергії.

Таблиця 1

Типологія синергетичних ефектів в аграрних об'єднаннях та індикатори їх оцінки

Тип синергетичного ефекту	**Опис механізму дії**	**Ключові показники оцінки**
Операційна синергія	Оптимізація виробничих витрат через спільне використання активів та ресурсів.	Собівартість продукції, продуктивність праці.
Інноваційна синергія	Прискорення впровадження нових сортів, технологій Smart Farming та AgTech.	Кількість патентів, частка інноваційної продукції.

Тип синергетичного ефекту	**Опис механізму дії**	**Ключові показники оцінки**
Фінансова синергія	Покращення кредитного рейтингу об'єднання, доступ до грантів та пільгового фінансування.	Ставка дисконту (T), обсяг залучених інвестицій.
Реляційна синергія	Вигоди від сталих зв'язків з урядом, наукою та неурядовими організаціями.	Індекс довіри, стабільність постачання.
Мережева синергія	Цінність системи, що зростає з кожним новим учасником (ефект мережі).	Кількість зв'язків, швидкість обміну даними.

Джерело: розроблено автором за [5, 10, 11].

Кожен із наведених типів синергії впливає на загальний обсяг випуску Y, що потребує введення коригуючого синергетичного параметру σ у виробничу модель.

Для кількісного вимірювання синергії аграрних об'єднань використовуються декілька математичних підходів [12], кожен з яких фокусується на різних аспектах життєдіяльності системи.

1. Модель на основі виробничої функції Кобба-Дугласа.

Традиційна функція Кобба-Дугласа $Q = A \cdot L^{\alpha} \cdot K^{\beta}$ (де Q − обсяг випуску, L − праця, K − капітал) адаптується через введення параметру z, який відображає якість технологічної та організаційної взаємодії.

Математично модель накопичення капіталу та випуску в кластері з урахуванням синергії виглядає так:

$$k' = s \cdot f(k, z) - (\delta + n) \cdot k$$
$$f(k, z) = k^{\propto} \cdot z^{1-\alpha}$$

Тут z — це синергетичний параметр. Якщо $z > 1$, це свідчить про наявність позитивного ефекту, який масштабує результати використання праці та капіталу. Цей підхід дозволяє виокремити внесок кластерної організації у загальний економічний ріст регіону.

2. Метод дисконтованих грошових потоків (DCF)

З точки зору фінансового аналізу, синергія (ΔV) визначається як зміна вартості підприємств після об'єднання. Формула базується на оцінці майбутніх чистих грошових потоків (FCFE), що генеруються за рахунок синергії:

$$\Delta V = V_{synergy} = \sum_{i=1}^{n} \frac{\Delta FCFE_i}{(1 + r_c)^i}$$

Де $\Delta FCFE_i$ розраховується як:

$$\Delta FCFE_i = (\Delta S - \Delta C - \Delta D_{epr}) \cdot (1 - T) + \Delta D_{epr} - \Delta C_{apex} - \Delta NWC$$

ΔS – зростання доходів від спільних продажів,

ΔC – економія витрат,

ΔC_{apex} – економія на капітальних інвестиціях через спільне використання техніки.

Цей метод є найточнішим для оцінки інвестиційної привабливості створення нових агропромислових кластерів.

3. Ентропійний підхід та системна стійкість

Економічний кластер можна розглядати як систему, стан якої описується через рівень ентропії (невизначеності).

Позитивна синергія веде до зниження ентропії, що означає підвищення впорядкованості та керованості системи. Функція стану системи (Q) виражається як: $Q=P+F+C$, де P – ресурси прибутку, F – функціональні витрати, C – структурні (транзакційні) витрати. При успішній кластеризації темп зростання ресурсів прибутку має випереджати темп зростання витрат на утримання структури об'єднання.

В умовах Industry 4.0 цифровізація перестає бути лише допоміжним інструментом і стає фундаментом для виникнення синергії. Впровадження технологій Smart Farming дозволяє учасникам кластера синхронізувати свої дії на основі реальних даних.

Основні цифрові важелі синергії:

1. Точне землеробство: використання GPS-навігації, дронів та сенсорів вологості ґрунту. Спільне використання цих даних у межах кластера дозволяє знизити витрати на добрива та ЗЗР на 20–30% [7].

2. Blockchain в агрологістиці: створення прозорих ланцюгів постачання, що особливо актуально для Одеського логістичного кластера. Це забезпечує простежуваність продукції та швидшу сертифікацію для експорту.

3. ERP та CRM системи: єдиний інформаційний простір для планування посівів та управління відносинами з клієнтами. Синхронізація виробничих та управлінських процесів перетворює агропідприємство на гнучку структуру.

Незважаючи на значні перспективи, цифровізація в Україні стикається з бар'єрами: дефіцитом кадрів, слабким інтернет-покриттям у сільській місцевості та високою вартістю обладнання.

Моделювання показує, що синергія від цифрових інвестицій є нелінійною: вона різко зростає лише після досягнення певного порогу «цифрової зрілості» підприємства [11].

У 2024–2025 роках в Україні сформувалися декілька потужних кластерних вузлів, які демонструють різні моделі синергетичної взаємодії (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика регіональних аграрних кластерів України за рівнем синергетичного потенціалу

Регіон	**Пріоритетний кластер**	**Кількість суб'єктів**	**Синергетичний потенціал**
Вінницька обл.	Агропереробка та виробництво продуктів	Понад 2700 підприємств	8% загального агровипуску України; синергія через глибоку переробку сировини.
Одеська обл.	Логістика, торгівля, іригація	Понад 70 організацій водокористувачів	Експортна синергія через доступ до портів та модернізацію зрошення.
Рівненська обл.	Агроінновації та «Натуральне молоко»	Група спеціалізованих ферм	Інноваційна синергія через спільні ветеринарні та племінні стандарти.
Харківська обл.	Агротех та IT	Високотехнологічні компанії	Синергія АПК та IT через створення інноваційних парків та стартапів.

Джерело: розроблено автором за [2, 13, 14].

Дослідження показує, що Вінницький кластер є найбільш зрілим з точки зору виробничої синергії, тоді як Одеський фокусується на інфраструктурній синергії, що є критичним для відновлення експортних потужностей у повоєнний період [15]. Оскільки участь у кластері є добровільною, критично важливим є моделювання мотивації учасників. Еволюційна теорія ігор дозволяє проаналізувати динаміку стратегій «співпраця» та «конкуренція».

Наприклад, у моделі взаємодії «Уряд — Університет — Фермер» виникають наступні сценарії:

Якщо державні субсидії на інновації (G) перевищують витрати на впровадження (C), стратегія кооперації стає еволюційно стабільною (ESS) [10].

У ланцюжках «зеленої» продукції синергія досягається лише за умови участі споживачів, які готові платити премію за якість, що стимулює фермерів дотримуватися екологічних стандартів.

Використання лінійного програмування у поєднанні з теорією ігор дозволяє оптимізувати розподіл вигод від синергії між учасниками, що є запорукою довгострокової стійкості кластера.

Висновки. Дослідження моделювання синергетичних ефектів в аграрних об’єднаннях та кластерах дозволяє сформулювати наступні висновки:

Синергетичний ефект є ключовим індикатором ефективності кластеризації, що проявляється через емерджентні властивості системи, такі як підвищена інноваційність та адаптивність до зовнішніх шоків. Джерелами синергії виступають економія на масштабі, зниження транзакційних витрат та інтенсивне перетікання знань між учасниками.

Математичне моделювання синергії потребує комплексного підходу. Найбільш релевантними методами є модифікована функція Кобба-Дугласа для оцінки виробничого потенціалу, метод дисконтованих грошових потоків (DCF) для розрахунку приросту вартості активів та ентропійний аналіз для моніторингу системної стійкості.

Цифрова трансформація в Україні (2024–2025 рр.) виступає основним каталізатором синергії. Впровадження AgTech, Blockchain та Smart Farming дозволяє не лише знизити собівартість продукції на 20–30%, а й забезпечити прозорість та керованість складних агропромислових об'єднань.

Аналіз регіональних кластерів України (Вінницького, Одеського, Рівненського) підтверджує наявність високого синергетичного потенціалу в галузях глибокої переробки та логістики. Проте реалізація цього потенціалу стримується інфраструктурними та кадровими бар'єрами, що потребує активної державної підтримки через програми AgroTech 2030 та створення цифрових хабів.

Перспективним напрямом розвитку моделювання є використання еволюційної теорії ігор для прогнозування поведінки учасників кластерів у динамічних середовищах. Це дозволить розробляти ефективні механізми розподілу синергетичного прибутку та запобігати деструктивним конфліктам інтересів усередині об'єднань.

Впровадження результатів моделювання в практику управління аграрними кластерами сприятиме переходу українського АПК до моделі сталого розвитку, забезпечуючи високу конкурентоспроможність на європейському та світовому ринках харчових продуктів.

Література:

1. Голік І. Л. Синергетичний ефект діяльності кластерних формувань. *Ефективна економіка.* 2015. № 5.URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4053.

2. Агровиробництво України у 2025 році: результати сезону та порівняння з ЄС. Міністерство аграрної політики та продовольства України, 26.12.2025. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ahrovyrobnytstvo-ukrainy-u-2025-rotsi-rezultaty-sezonu-ta-porivniannia-z-ies.

3. Маслак О. О. Формування та розвиток систем кластеризації національної економіки : дис. … д-ра екон. наук: 08.00.03. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1322/maslakdysertaciya.pdf.

4. Шпортько Г.Ю., Вишневська М.К. Дослідження методів визначення синергетичного ефекту кластерних структур. *Економіка і суспільство*. 2017. №9. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/122.pdf.

5. Feldman E. R. Hernandez E. Synergy in mergers and acquisitions: typology, lifecycles, and value. The Wharton School. 2021. URL: https://faculty.wharton.upenn.edu/wp-content/uploads/2016/11/Synergy-in-Mergers_FeldmanHernandez.pdf.

6. Wang D., Du X., Sun J., Guo X., Chen Y. Synergy of National Agricultural Innovation Systems. *Sustainability*. 2018. Vol. 10(10), 3385. DOI: https://doi.org/10.3390/su10103385.

7. Палій М., Канцедал Н. Цифрова трансформація як чинник підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств України. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics.* 2025. № 10. DOI: https://doi.org/10.58423/2786-6742/2025-10-226-239.

8. Бурдяк М. Цифровізація як чинник економічної стійкості та ефективності аграрних підприємств: стратегічні рішення. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2025. Т. 344(4)ю С. 108-113. DOI: https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-13.

9. Островецький В. І. Оцінка синергетичних ефектів взаємодії людських ресурсів і технологічних інновацій у контексті розвитку ресурсного потенціалу регіону. *Вісник економічної науки України.* 2025. №1 (48). DOI: https://doi.org/10.37405/1729-7206.2025 .1(48).104-113.

10. Xiong L, Chang L, Luo Y, Wu H, Wang Y, Jin H. How to promote universities' research and development into green agricultural products - A tripartite evolutionary game analysis. *PLoS One*. 2026. Vol. 21(2):e0342240. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0342240.

11. Бутенко О. Козуб В., Малахов В. Цифровізація експортної діяльності аграрних підприємств у повоєнній Україні. *Агросвіт.* 2025. № 14. С. 61-70. DOI: https://doi.org/10.32702/ 2306-6792.2025.14.61.

12. Radeva I. Synergy evaluation in economic clusters: approches and solutions. Conference: International Workshop on Advanced Control and Optimization: Step Ahead - ACOSAAt: 8-10 May, 2014, Bankya, Bulgaria. URL: https://www.researchgate.net/publication/324013367_ SYNERGY_ EVALUATION_IN_ECONOMIC_CLUSTERS_APPROCHES_AND_SOLUTIONS.

13. Кластерне майбутнє АПК України. URL: https://agrodopomoga.com.ua/uk/news/ klasternoe-buduschee-apk-ukrainy.

14. UNDP Study Uncovers High-potential Economic Clusters To Drive Ukraine's Recovery. UNDP. 15.10.2025. URL: https://www.undp.org/ukraine/press-releases/undp-study-uncovers-high-potential-economic-clusters-drive-ukraines-recovery.

15. Ґбур З. Аграрний сектор України на шляху до ЄС: досвід Центрально-Східної Європи та виклики війни. Український інститут майбутнього (UIF). 25.12.2025. URL: https://uifuture.org/reports/agrarnyy-sektor-ukrayiny/.

References:

1. Holik, I. L. (2015). Synerhetychnyi efekt diialnosti klasternykh formuvan [Synergetic effect of cluster formations activity]. *Efektyvna ekonomika – Efficient Economy*, 5. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4053 [in Ukrainian].

2. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. (2025, December 26). *Ahrovyrobnytstvo Ukrainy u 2025 rotsi: rezultaty sezonu ta porivniannia z YeS* [Agricultural production of Ukraine in 2025: season results and comparison with the EU]. Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/ news/ahrovyrobnytstvo-ukrainy-u-2025-rotsi-rezultaty-sezonu-ta-porivniannia-z-ies [in Ukrainian].

3. Maslak, O. O. (2020). *Formuvannia ta rozvytok system klasteryzatsii natsionalnoi ekonomiky* [Formation and development of cluster systems of the national economy] (Doctor's thesis). Retrieved from https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/1322/maslakdysertaciya. pdf [in Ukrainian].

4. Shportko, H. Yu., & Vyshnevska, M. K. (2017). Doslidzhennia metodiv vyznachennia synerhetychnoho efektu klasternykh struktur [Research of methods for determining the synergetic effect of cluster structures]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 9. Retrieved from https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/122.pdf [in Ukrainian].

5. Feldman, E. R., & Hernandez, E. (2021). *Synergy in mergers and acquisitions: typology, lifecycles, and value*. The Wharton School. Retrieved from https://faculty.wharton.upenn.edu/wp-content/uploads/2016/11/Synergy-in-Mergers_FeldmanHernandez.pdf.

6. Wang, D., Du, X., Sun, J., Guo, X., & Chen, Y. (2018). Synergy of National Agricultural Innovation Systems. *Sustainability*, 10(10), 3385. https://doi.org/10.3390/su10103385.

7. Palii, M., & Kantsedal, N. (2025). Tsyfrova transformatsiia yak chynnyk pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpryiemstv Ukrainy [Digital transformation as a factor in increasing the competitiveness of agricultural enterprises of Ukraine]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*, 10. https://doi.org/10.58423/2786-6742/2025-10-226-239 [in Ukrainian].

8. Burdiak, M. (2025). Tsyfrovizatsiia yak chynnyk ekonomichnoi stiikosti ta efektyvnosti ahrarnykh pidpryiemstv: stratehichni rishennia [Digitalization as a factor of economic stability and efficiency of agricultural enterprises: strategic decisions]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 344(4), 108–113. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-344-4-13 [in Ukrainian].

9. Ostrovetskyi, V. I. (2025). Otsinka synerhetychnykh efektiv vzaiemodii liudskykh resursiv i tekhnolohichnykh innovatsii u konteksti rozvytku resursnoho potentsialu rehionu [Assessment of synergetic effects of interaction between human resources and technological innovations in the context of regional resource potential development]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 1(48), 104–113. https://doi.org/10.37405/1729-7206.2025.1(48).104-113 [in Ukrainian].

10. Xiong, L., Chang, L., Luo, Y., Wu, H., Wang, Y., & Jin, H. (2026). How to promote universities' research and development into green agricultural products - A tripartite evolutionary game analysis. *PLoS One*, 21(2), e0342240. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0342240.

11. Butenko, O., Kozub, V., & Malakhov, V. (2025). Tsyfrovizatsiia eksportnoi diialnosti ahrarnykh pidpryiemstv u povoiennii Ukraini [Digitalization of export activities of agricultural enterprises in post-war Ukraine]. *Ahrosvit*, 14, 61–70. https://doi.org/10.32702/2306-6792.2025.14.61 [in Ukrainian].

12. Radeva, I. (2014, May 8–10). Synergy evaluation in economic clusters: approaches and solutions. *Proceedings of the International Workshop on Advanced Control and Optimization: Step Ahead - ACOSAAt*, Bankya, Bulgaria. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/324013367_SYNERGY_EVALUATION_IN_ECONOMIC_CLUSTERS_APPROCHES_AND_SOLUTIONS.

13. *Klasterne maibutnie APK Ukrainy* [Cluster future of the agro-industrial complex of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from https://agrodopomoga.com.ua/uk/news/klasternoe-buduschee-apk-ukrainy [in Ukrainian].

14. UNDP. (2025, October 15). *UNDP Study Uncovers High-potential Economic Clusters To Drive Ukraine's Recovery*. Retrieved from https://www.undp.org/ukraine/press-releases/undp-study-uncovers-high-potential-economic-clusters-drive-ukraines-recovery.

15. Gbur, Z. (2025, December 25). *Ahrarnyi sektor Ukrainy na shliakhu do YeS: dosvid Tsentralno-Skhidnoi Yevropy ta vyklyky viiny* [Ukraine's agricultural sector on the way to the EU: experience of Central and Eastern Europe and challenges of war]. Ukrainian Institute for the Future (UIF). Retrieved from https://uifuture.org/reports/agrarnyy-sektor-ukrayiny/ [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.04.2026

Журнал

«Наукові інновації та передові технології»

Державне управління, економіка, право, педагогіка, психологія

№ 4(56) 2026

Підписано до друку 09.04.2026 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:
Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія *ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.*